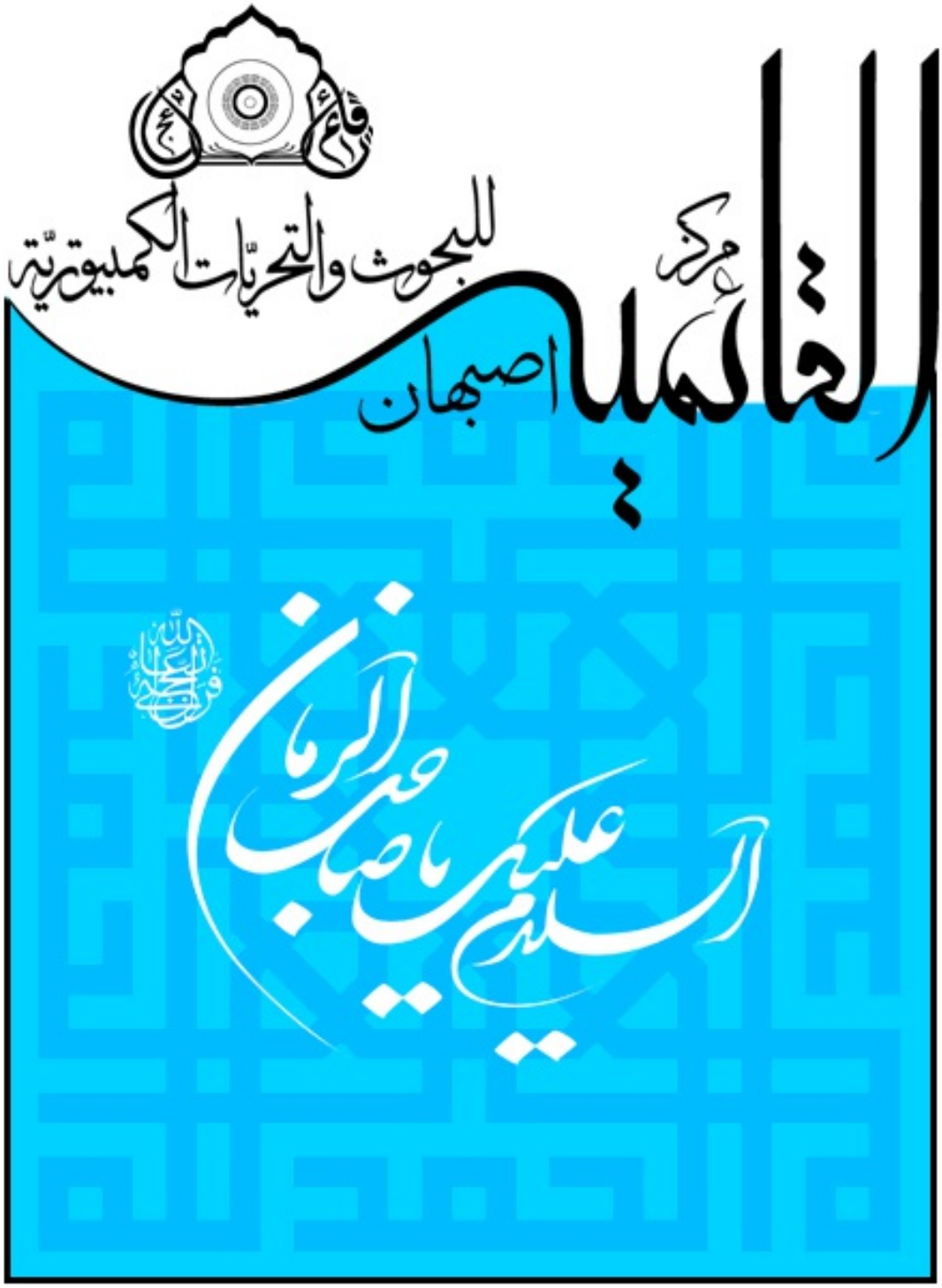

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

نفحات الازهار
فی خلاصة
عبقات الانوار

علی الحسینی المیلانی

المجلد ۲۰ـ۱

بسم الله الرحمن الرحيم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار

كاتب:

السيد على الحسينى الميلانى

نشرت فى الطباعة:

الحقايق

رقمى الناشر:

مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

الفهرس

الفهرس ----- ۵
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار ----- ۳۵۳
اشارة ----- ۳۵۳
]الجزء الاول ----- ۳۵۴
اشارة ----- ۳۵۴
مقدّمة هذه الطبعة ... ص: ۷ ----- ۳۵۴
دراسات فی کتاب العبقات ... ص: ۹ ----- ۳۵۵
اشارة ----- ۳۵۵
کلمة المؤلف ... ص: ۱۱ ----- ۳۵۵
تمهیدات ... ص: ۱۳ ----- ۳۵۵
(۱ ...) ص: ۱۳ ----- ۳۵۶
(۲ ...) ص: ۱۴ ----- ۳۵۶
(۳ ...) ص: ۱۶ ----- ۳۵۷
(۴ ...) ص: ۱۷ ----- ۳۵۸
(۵ ...) ص: ۱۸ ----- ۳۵۸
(۶ ...) ص: ۱۹ ----- ۳۵۹
(۷ ...) ص: ۲۱ ----- ۳۶۱
(۸ ...) ص: ۲۳ ----- ۳۶۲
کتاب العبقات ... ص: ۲۷ ----- ۳۶۳
اشارة ----- ۳۶۳
الباب الاول الالتزام بآداب المناظرة و قواعد البحث ... ص: ۲۹ ----- ۳۶۵
الباب الثانی أسلوبه فی الاستدلال ... ص: ۳۳ ----- ۳۶۷
اشارة ----- ۳۶۷

۱- البحث السندی ... ص: ۳۴ ۳۶۸
اشارة ۳۶۸
توثیق الرواة ...: ص: ۳۷ ۳۷۰
۲- البحث الدلالی ... ص: ۳۷ ۳۷۰
اشارة ۳۷۰
۱- الاحتجاج بأخبار أهل السنة لا بأخبار الشیعة ... ص: ۳۷ ۳۷۰
۲- الرجوع الی کتب أهل السنة فی کل فن ... ص: ۳۸ ۳۷۰
اشارة ۳۷۰
و فی السیرة و فضائل الأئمة علیهم السلام الی ...: ص: ۴۰ ۳۷۲
و فی الفقه الی ...: ص: ۴۱ ۳۷۳
و فی أصول الفقه الی ...: ص: ۴۱ ۳۷۳
و فی معرفة الصحابة الی ...: ص: ۴۲ ۳۷۳
و فی معرفة الأحادیث الموضوعة و المشتهرة و المتواترة من غیرها الی ...: ص: ۴۲ ۳۷۳
و فی معرفة الضعفاء و الوضاعین و المدلسین الی ...: ص: ۴۳ ۳۷۴
و فی معرفة رجال الحدیث الی ...: ص: ۴۳ ۳۷۴
و فی الدرایة و قواعد التجدیث الی ...: ص: ۴۴ ۳۷۵
و فی الکلام الی ...: ص: ۴۴ ۳۷۵
و فی تراجم العلماء الی ...: ص: ۴۴ ۳۷۵
و فی التاریخ الی ...: ص: ۴۶ ۳۷۶
و فی غریب الحدیث و علوم العربیة الی ...: ص: ۴۶ ۳۷۷
و فی معرفة البلدان الی ...: ص: ۴۷ ۳۷۸
۳- الاستناد الی فهم الاصحاب ... ص: ۴۸ ۳۷۸
اشارة ۳۷۸
۱- فی معنی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه ...» ص۴۹ ۳۷۹

۲- فی معنی حدیث الطائر ... ص: ۵۰ ---- ۳۷۹
۳- فی معنی ثلاثة أحادیث ... ص: ۵۲ ---- ۳۸۰
۴- فی معنی حدیث المنزلة ... ص: ۵۳ ---- ۳۸۱
۵- فی معنی حدیث التشبیه ... ص: ۵۳ ---- ۳۸۱
۴- الاستدلال بالقواعد المقررة ... ص: ۵۴ ---- ۳۸۱
اشارة ---- ۳۸۱
۱- قاعدة «تقدم المثبت علی النافی ...» ص: ۵۴ ---- ۳۸۲
۲- قاعدة «عدم حمل الاستثناء علی المنفصل ما أمکن المتصل ...» ص: ۵۵ ---- ۳۸۲
۳- قاعدة «الحمل علی المعنی ...» ص: ۵۵ ---- ۳۸۲
۴- قاعدة «الحدیث یفسر بعضه بعضا ...» ص: ۵۶ ---- ۳۸۳
۵- قاعدة «لزوم حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصص علی جمیع معانیه ...» ص: ۵۶ ---- ۳۸۳
الباب الثالث أسلوبه فی الرد ... ص۵۷ ---- ۳۸۳
اشارة ---- ۳۸۳
(۱)- نقل کلام الخصم کاملا ... ص: ۵۸ ---- ۳۸۴
(۲)- الاستیعاب الشامل ... ص: ۵۸ ---- ۳۸۴
(۳)- التتبع الهائل ... ص: ۶۰ ---- ۳۸۵
(۴)- الکشف عن الجذور ... ص: ۶۲ ---- ۳۸۷
اشارة ---- ۳۸۷
۱- انتحال الدهلوی لبحوث الآخرین ... ص: ۶۲ ---- ۳۸۷
۲- نسب لا أصل لها ... ص: ۶۳ ---- ۳۸۷
۳- تحریفات و تصرفات ... ص: ۶۴ ---- ۳۸۸
(۵)- التنبیه علی موارد مخالفة الالتزامات ...: ص: ۷۰ ---- ۳۹۲
(۶)- رد بعضهم ببعض ... ص: ۷۲ ---- ۳۹۲
(۷)- النظر فی أسانید الأحادیث ... ص: ۷۶ ---- ۳۹۵

(۸)- النظر فی شأن صدورها ... ص: ۷۹ ۳۹۷
(۹)- النظر فی متونها ... ص: ۸۰ ۳۹۸
(۱۰)- النقض ... ص: ۸۲ ۳۹۹
(۱۱)- المعارضة ... ص: ۸۳ ۴۰۰
(۱۲)- الإلزام ... ص: ۸۵ ۴۰۱
الباب الرابع بحوث و تحقیقات فی کتاب العبقات ... ص: ۸۷ ۴۰۲
اشارة ۴۰۲
۱- أحادیث موضوعة ... ص: ۸۷ ۴۰۳
۲- عدالة الصحابة ... ص: ۹۰ ۴۰۴
۳- الحسن و القبح العقلیان ... ص: ۹۱ ۴۰۵
۴- موقف أهل السنة من أئمة أهل البیت ... ص: ۹۲ ۴۰۶
۵- حول الصحیحین ... ص: ۹۳ ۴۰۶
اشارة ۴۰۶
لیس کل ما فی الکتابین بصحیح ... ص: ۹۳ ۴۰۷
لیس کل ما لیس فی الکتابین بغیر صحیح ... ص: ۹۴ ۴۰۷
تعصب المؤلفین فی الامامة و المناقب ... ص: ۹۵ ۴۰۷
۶- تحقیق حال رجال ... ص: ۹۵ ۴۰۸
اشارة ۴۰۸
أ- تحقیق حال عباد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۹۶ ۴۰۸
ب- تحقیق حال ابن عقدة ... ص: ۹۷ ۴۰۹
ج- تحقیق حال الأجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۸ ۴۰۹
د- تحقیق حال سبط ابن الجوزی ... ص: ۹۸ ۴۰۹
ه- تحقیق حال الجاحظ ... ص: ۹۹ ۴۱۰
۷- تحقیق حال کتب ... ص: ۱۰۰ ۴۱۰

اشارة ----- ۴۱۰
۱- تحقیق حول مسند أحمد ... ص: ۱۰۰ ----- ۴۱۱
۲- تحقیق حول الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۰۱ ----- ۴۱۱
۳- کتاب الامامة و السیاسة لابن قتیبة ... ص: ۱۰۲ ----- ۴۱۲
۴- کتاب سر العالمین للغزالی ... ص: ۱۰۲ ----- ۴۱۲
۸- تحقیق حول انتشار العلوم فی البلاد الإسلامیة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۱۲
۹- تحقیق حول سلاسل الصوفیة ... ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
الباب الخامس (کتاب عبقات الأنوار ...) ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
۱- فی سبیل التألیف ... ص: ۱۰۶ ----- ۴۱۴
۲- أثر الکتاب ... ص: ۱۰۸ ----- ۴۱۵
۳- تقاریظ الکتاب ... ص: ۱۱۰ ----- ۴۱۶
اشارة ----- ۴۱۶
(۱) تقریظ سید الطائفة فی عصره المجدد السید المیرزا الشیرازی [۲ ...] ص: ۱۱۱ ----- ۴۱۷
(۲) تقریظ خاتمة المحدثین المیرزا حسین النوری [۱ ...] ص: ۱۱۳ ----- ۴۱۷
(۳) تقریظ الفقیه الکبیر الشیخ زین العابدین المازندرانی الحائری [۱ ...] ص: ۱۱۵ ----- ۴۱۸
(۴) تقریظ سماحة العلامة الحجة الفقیه السید محمد حسین الشهرستانی [۱ ...] ص: ۱۱۶ ----- ۴۱۹
۴- بعض ما قیل فی الکتاب ... ص: ۱۱۸ ----- ۴۲۰
اشارة ----- ۴۲۰
۱- المیرزا أبو الفضل الطهرانی ...: ص: ۱۱۸ ----- ۴۲۰
۲- السید محسن الامین العاملی ...: ص: ۱۱۹ ----- ۴۲۰
۳- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ...: ص: ۱۱۹ ----- ۴۲۱
۴- و قال المحدث الکبیر الشیخ القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱
۵- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱
۵- الأحادیث التی تم البحث عنها ... ص: ۱۲۰ ----- ۴۲۱

۶- مؤلفو هذه المجلدات و ما طبع منها ... ص: ۱۲۲ ---- ۴۲۲
۷- استفادة المؤلفین من الکتاب ... ص: ۱۲۳ ---- ۴۲۳
۸- ترجمته الی اللغات ... ص: ۱۲۵ ---- ۴۲۴
۹- فشل القوم فی الرّد علیه ... ص: ۱۲۵ ---- ۴۲۵
الباب السادس ترجمة مشاهیر بیت صاحب العبقات [۱ ...] ص: ۱۲۸ ---- ۴۲۶
(۱) ترجمة السید محمد قلی ... ص: ۱۲۸ ---- ۴۲۶
اشارة ---- ۴۲۶
ولادته ...: ص: ۱۲۹ ---- ۴۲۷
أساتذته ...: ص: ۱۲۹ ---- ۴۲۷
مؤلفاته ...: ص: ۱۳۰ ---- ۴۲۷
وفاته ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸
(۲) ترجمة السید حامد حسین ... ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸
اشارة ---- ۴۲۸
کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸
۱- قال الحجة الامین العاملی ...: ص: ۱۳۱ ---- ۴۲۸
۲- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ما ملخصه ...: ص: ۱۳۲ ---- ۴۲۹
۳- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۴۲۹
۴- و قال العلامة المحدث القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۴۲۹
۵- و قال عمر رضا کحالة ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰
۶- و قال صاحب تکملة نجوم السماء ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰
۷- و قال صاحب المآثر و الآثار ...: ص: ۱۳۴ ---- ۴۳۰
۸- و قال صاحب احسن الودیعة ...: ص: ۱۳۵ ---- ۴۳۰
أساتذته ...: ص: ۱۳۵ ---- ۴۳۱
تصانیفه ...: ص: ۱۳۶ ---- ۴۳۱

وفاته ...: ص: ۱۳۸ ---- ۴۳۲
رثاؤه ...: ص: ۱۳۸ ---- ۴۳۳
(۳) ترجمة السید اعجاز حسین ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۳۳
اشارة ---- ۴۳۴
اساتذته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۴۳۴
مؤلفاته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۴۳۴
وفاته ...: ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۴
(۴) ترجمة السید سراج حسین ... ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۴
اشارة ---- ۴۳۵
کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۴۱ ---- ۴۳۵
اساتذته ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵
وفاته ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵
(۵) ترجمة السید ناصر حسین ... ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۵
اشارة ---- ۴۳۵
بعض الکلمات فی حقه ...: ص: ۱۴۲ ---- ۴۳۶
اساتذته ...: ص: ۱۴۴ ---- ۴۳۷
مؤلفاته ...: ص: ۱۴۴ ---- ۴۳۷
وفاته ...: ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸
(۶) ترجمة السید ذاکر حسین ... ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸
اشارة ---- ۴۳۸
اساتذته ...: ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸
مؤلفاته ... ص: ۱۴۶ ---- ۴۳۸
(۷) ترجمة السید محمد سعید ... ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۸
اشارة ---- ۴۳۹

ولادته ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹
اساتذته ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹
شخصیته العلمیة و الاجتماعیة ...: ص: ۱۴۷ ---- ۴۳۹
مؤلفاته ... ص: ۱۴۸ ---- ۴۳۹
وفاته ...: ص: ۱۴۹ ---- ۴۴۰
(۸) ترجمة السید محمد نصیر ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۴۰
اشارة ---- ۴۴۰
مؤلفاته ...: ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۰
وفاته ...: ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۱
الباب السابع المکتبة الناصریة ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۴۱
الباب الثامن کتاب التحفة الاثنا عشریة ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۴۴
اشارة ---- ۴۴۴
أ- فهرس هذا الکتاب ... ص: ۱۵۶ ---- ۴۴۴
ب- طبعاته ...: ص: ۱۵۷ ---- ۴۴۵
ج- ترجمته الی مختلف اللغات: ...: ۱۵۷ ---- ۴۴۵
د- الردود علیه ... ص: ۱۵۹ ---- ۴۴۶
الباب التاسع ترجمة صاحب التحفة ... ص: ۱۶۰ ---- ۴۴۷
اشارة ---- ۴۴۷
ولادته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷
أساتذته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷
تلامذته ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۷
جهوده و آثاره ...: ص: ۱۶۱ ---- ۴۴۸
مؤلفاته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۸
وفاته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۸

کلماتهم فی ترجمته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۴۴۹
ترجمة والده ...: ص: ۱۶۴ ---- ۴۴۹
الباب العاشر فی علمنا فی الکتاب ... ص: ۱۶۵ ---- ۴۵۰
اشارة ---- ۴۵۰
فی طریق العمل ... ص: ۱۶۶ ---- ۴۵۱
اشارة ---- ۴۵۱
۱- الأسلوب فی التعریب ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۵۱
۲- الأسلوب فی التحقیق ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۵۲
۳- الأسلوب فی التخلیص ... ص: ۱۶۸ ---- ۴۵۲
۴- الأسلوب فی التعلیق ... ص: ۱۷۰ ---- ۴۵۳
۵- الأسلوب فی التنظیم ... ص: ۱۷۱ ---- ۴۵۳
حدیث الثقلین ... ص: ۱۸۳ ---- ۴۵۴
اشارة ---- ۴۵۴
کلمة المؤلف ... ص: ۱۸۵ ---- ۴۵۴
کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۱۸۷ ---- ۴۵۵
کلام الدهلوی حول حدیث الثقلین ... ص: ۱۹۰ ---- ۴۵۶
الرد ...: ص: ۱۹۴ ---- ۴۵۸
أسماء الرواة و المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۱۹۷ ---- ۴۵۹
اشارة ---- ۴۵۹
القرن الثانی ... ص: ۱۹۹ ---- ۴۵۹
القرن الثالث ... ص: ۲۰۰ ---- ۴۶۰
القرن الرابع ... ص: ۲۰۲ ---- ۴۶۱
القرن الخامس ... ص: ۲۰۳ ---- ۴۶۲
القرن السادس ... ص: ۲۰۴ ---- ۴۶۲

القرن السابع ... ص: ۲۰۵ ---- ۴۶۳
القرن الثامن ... ص: ۲۰۶ ---- ۴۶۳
القرن التاسع ... ص: ۲۰۷ ---- ۴۶۴
القرن العاشر ... ص: ۲۰۷ ---- ۴۶۴
القرن الحادی عشر ... ص: ۲۰۸ ---- ۴۶۵
القرن الثانی عشر ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۶۵
القرن الثالث عشر ... ص: ۲۱۰ ---- ۴۶۶
سند حدیث الثقلین ... ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶
(۱) روایة سعید بن مسروق الثوری ... ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶
اشارة ---- ۴۶۶
ترجمته ...: ص: ۲۱۱ ---- ۴۶۶
(۲) روایة الرکین بن الربیع بن عمیلة الفزاری ... ص: ۲۱۳ ---- ۴۶۷
اشارة ---- ۴۶۷
ترجمته ...: ص: ۲۱۳ ---- ۴۶۸
(۳) روایة ابی حیان یحیی بن سعید التیمی ... ص: ۲۱۴ ---- ۴۶۸
اشارة ---- ۴۶۸
ترجمته ...: ص: ۲۱۴ ---- ۴۶۸
(۴) روایة عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی ... ص: ۲۱۶ ---- ۴۷۰
اشارة ---- ۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۲۱۷ ---- ۴۷۰
(۵) روایة سلیمان بن مهران الکاهلی الأعمش ... ص: ۲۲۱ ---- ۴۷۲
اشارة ---- ۴۷۳
ترجمته ...: ص: ۲۲۲ ---- ۴۷۳
(۶) روایة محمد بن إسحاق بن یسار المدنی ... ص: ۲۲۶ ---- ۴۷۵

اشارة ----- ۴۷۵
ترجمته ...: ص: ۲۲۶ ----- ۴۷۶
(۷) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۳۰ ----- ۴۷۸
اشارة ----- ۴۷۸
ترجمته ...: ص: ۲۳۱ ----- ۴۷۸
(۸) روایة عبد الرحمن الکوفی المسعودی ... ص: ۲۳۳ ----- ۴۷۹
اشارة ----- ۴۷۹
ترجمته ...: ص: ۲۳۳ ----- ۴۸۰
(۹) روایة محمد بن طلحة الیامی الکوفی ... ص: ۲۳۴ ----- ۴۸۰
اشارة ----- ۴۸۰
ترجمته ...: ص: ۲۳۴ ----- ۴۸۱
(۱۰) روایة ابی عوانة الیشکری ... ص: ۲۳۵ ----- ۴۸۱
اشارة ----- ۴۸۱
ترجمته ...: ص: ۲۳۵ ----- ۴۸۱
(۱۱) روایة شریک القاضی ... ص: ۲۳۷ ----- ۴۸۲
اشارة ----- ۴۸۲
ترجمته ...: ص: ۲۳۷ ----- ۴۸۳
(۱۲) روایة حسان بن ابراهیم الکرمانی ... ص: ۲۴۱ ----- ۴۸۵
اشارة ----- ۴۸۵
ترجمته ...: ص: ۲۴۱ ----- ۴۸۵
(۱۳) روایة جریر الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۲ ----- ۴۸۶
اشارة ----- ۴۸۶
ترجمته ...: ص: ۲۴۳ ----- ۴۸۶
(۱۴) روایة ابن علیة البصری ... ص: ۲۴۵ ----- ۴۸۸

اشارة ----- ۴۸۸
ترجمته ...: ص: ۲۴۵ ----- ۴۸۸
(۱۵) روایة محمد بن الفضیل الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۹ ----- ۴۹۰
اشارة ----- ۴۹۰
ترجمته ...: ص: ۲۴۹ ----- ۴۹۰
(۱۶) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۲۵۱ ----- ۴۹۱
اشارة ----- ۴۹۱
ترجمته ...: ص: ۲۵۱ ----- ۴۹۱
(۱۷) روایة ابی احمد الزبیری الحبال ... ص: ۲۵۲ ----- ۴۹۲
اشارة ----- ۴۹۲
ترجمته ...: ص: ۲۵۳ ----- ۴۹۳
(۱۸) روایة ابی عامر العقدی ... ص: ۲۵۴ ----- ۴۹۴
اشارة ----- ۴۹۴
ترجمته ...: ص: ۲۵۵ ----- ۴۹۴
(۱۹) روایة الأسود بن عامر الشامی ... ص: ۲۵۶ ----- ۴۹۵
اشارة ----- ۴۹۵
ترجمته ...: ص: ۲۵۶ ----- ۴۹۵
(۲۰) روایة یحیی بن حماد الشیبانی ... ص: ۲۵۸ ----- ۴۹۶
اشارة ----- ۴۹۶
ترجمته ...: ص: ۲۵۸ ----- ۴۹۶
(۲۱) روایة محمد بن حبیب البغدادی ... ص: ۲۵۹ ----- ۴۹۷
اشارة ----- ۴۹۷
ترجمته ...: ص: ۲۵۹ ----- ۴۹۷
(۲۲) روایة محمد بن سعد الزهری ... ص: ۲۶۰ ----- ۴۹۸

اشارة ----- ۴۹۸
ترجمته ...: ص: ۲۶۱ ----- ۴۹۸
(۲۳) روایة خلف بن سالم المهلبی ... ص: ۲۶۲ ----- ۴۹۹
اشارة ----- ۴۹۹
ترجمته ...: ص: ۲۶۳ ----- ۵۰۰
(۲۴) روایة ابی خیثمة النسائی ... ص: ۲۶۴ ----- ۵۰۰
اشارة ----- ۵۰۱
ترجمته ...: ص: ۲۶۵ ----- ۵۰۱
(۲۵) روایة شجاع بن مخلد الفلاس ابو الفضل البغوی ... ص: ۲۶۸ ----- ۵۰۳
اشارة ----- ۵۰۳
ترجمته ...: ص: ۲۶۸ ----- ۵۰۳
(۲۶) روایة ابی بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن ابی شیبة ... ص: ۲۶۹ ----- ۵۰۴
اشارة ----- ۵۰۴
ترجمته ...: ص: ۲۷۰ ----- ۵۰۴
(۲۷) روایة محمد بن بکار الریان الهاشمی ... ص: ۲۷۲ ----- ۵۰۵
اشارة ----- ۵۰۵
ترجمته ...: ص: ۲۷۲ ----- ۵۰۶
(۲۸) روایة ابی یعقوب إسحاق بن مخلد المعروف بابن راهویه ... ص: ۲۷۳ ----- ۵۰۶
اشارة ----- ۵۰۶
ترجمته ...: ص: ۲۷۴ ----- ۵۰۷
(۲۹) روایة ابی محمد وهبان بن بقیة بن عثمان الواسطی ... ص: ۲۷۷ ----- ۵۰۹
اشارة ----- ۵۰۹
ترجمته ...: ص: ۲۷۷ ----- ۵۰۹
(۳۰) روایة احمد بن محمد بن حنبل الشیبانی ... ص: ۲۷۸ ----- ۵۰۹

(۳۱) روایة نصر بن عبد الرحمن بن بکار الباجی الکوفی الوشاء ... ص: ۲۸۰ ---- ۵۱۱
(۳۲) روایة ابی محمد عبد بن حمید الکسی ... ص: ۲۸۱ ---- ۵۱۱
اشارة ---- ۵۱۱
ترجمته ...: ص: ۲۸۲ ---- ۵۱۲
(۳۳) روایة عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی ... ص: ۲۸۴ ---- ۵۱۳
(۳۴) روایة نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی ... ص: ۲۸۵ ---- ۵۱۴
اشارة ---- ۵۱۴
ترجمته ...: ص: ۲۸۵ ---- ۵۱۴
(۳۵) روایة محمد بن المثنی العنزی ... ص: ۲۸۶ ---- ۵۱۴
اشارة ---- ۵۱۴
ترجمته ...: ص: ۲۸۶ ---- ۵۱۵
(۳۶) روایة ابی محمد الدارمی ... ص: ۲۸۷ ---- ۵۱۵
اشارة ---- ۵۱۵
ترجمته ...: ص: ۲۸۸ ---- ۵۱۶
(۳۷) روایة علی بن المنذر الطریقی ... ص: ۲۹۰ ---- ۵۱۷
اشارة ---- ۵۱۷
ترجمته ...: ص: ۲۹۰ ---- ۵۱۷
(۳۸) روایة مسلم بن الحجاج القشیری ... ص: ۲۹۱ ---- ۵۱۸
اشارة ---- ۵۱۸
ترجمته ... ص: ۲۹۲ ---- ۵۱۹
(۳۹) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۲۹۴ ---- ۵۲۰
اشارة ---- ۵۲۰
ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ---- ۵۲۰
(۴۰) روایة ابی داود السجستانی ... ص: ۲۹۵ ---- ۵۲۱

اشارة ----- ۵۲۱
ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ----- ۵۲۱
(۴۱) روایة عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی البصری ... ص: ۲۹۸ ----- ۵۲۲
اشارة ----- ۵۲۲
ترجمته ...: ص: ۲۹۸ ----- ۵۲۳
(۴۲) روایة ابن أبی العوام التمیمی ... ص: ۲۹۹ ----- ۵۲۳
اشارة ----- ۵۲۳
ترجمته ...: ص: ۲۹۹ ----- ۵۲۳
(۴۳) روایة محمد بن عیسی الترمذی ... ص: ۳۰۰ ----- ۵۲۴
اشارة ----- ۵۲۴
ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ----- ۵۲۴
(۴۴) روایة ابن ابی الدنیا ... ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۴
اشارة ----- ۵۲۴
ترجمته ...: ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۵
(۴۵) روایة محمد بن علی الحکیم الترمذی ... ص: ۳۰۱ ----- ۵۲۵
اشارة ----- ۵۲۵
ترجمته ...: ص: ۳۰۲ ----- ۵۲۶
(۴۶) روایة ابن ابی عاصم الشیبانی ... ص: ۳۰۳ ----- ۵۲۶
اشارة ----- ۵۲۶
ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ----- ۵۲۷
(۴۷) روایة عبد اللّه بن احمد بن حنبل ... ص: ۳۰۵ ----- ۵۲۷
اشارة ----- ۵۲۷
ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ----- ۵۲۸
(۴۸) روایة ابی العباس ثعلب الشیبانی ... ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹

اشارة ----- ۵۲۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹
(۴۹) روایة ابی بکر البزار ... ص: ۳۰۸ ----- ۵۲۹
اشارة ----- ۵۲۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ----- ۵۳۰
(۵۰) روایة ابی نصر القبانی ... ص: ۳۰۹ ----- ۵۳۰
اشارة ----- ۵۳۰
ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۵۳۰
(۵۱) روایة ابی عبد الرحمن النسائی ... ص: ۳۱۰ ----- ۵۳۱
اشارة ----- ۵۳۱
ترجمته ...: ص: ۳۱۱ ----- ۵۳۱
(۵۲) روایة ابی یعلی الموصلی ... ص: ۳۱۲ ----- ۵۳۲
اشارة ----- ۵۳۲
ترجمته ...: ص: ۳۱۳ ----- ۵۳۳
(۵۳) روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۳۱۳ ----- ۵۳۳
اشارة ----- ۵۳۳
ترجمته ...: ص: ۳۱۴ ----- ۵۳۴
(۵۴) روایة أبی بشر الدولابی ... ص: ۳۱۵ ----- ۵۳۴
اشارة ----- ۵۳۵
ترجمته ...: ص: ۳۱۶ ----- ۵۳۵
(۵۵) روایة ابن خزیمة النیسابوری ... ص: ۳۱۷ ----- ۵۳۶
اشارة ----- ۵۳۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۷ ----- ۵۳۶
(۵۶) روایة الباغندیّ الواسطی ... ص: ۳۱۹ ----- ۵۳۷

اشارة ----- ۵۳۷
ترجمته ...: ص: ۳۲۰ ----- ۵۳۷
(۵۷) روایة أبی عوانة الأسفراییني ... ص: ۳۲۰ ----- ۵۳۸
اشارة ----- ۵۳۸
ترجمته ...: ص: ۳۲۱ ----- ۵۳۸
(۵۸) روایة عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی ... ص: ۳۲۳ ----- ۵۳۹
اشارة ----- ۵۳۹
ترجمته ...: ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰
(۵۹) روایة ابن عبد ربه القرطبی ... ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰
اشارة ----- ۵۴۰
ترجمته ...: ص: ۳۲۴ ----- ۵۴۰
(۶۰) روایة ابن الأنباری ... ص: ۳۲۵ ----- ۵۴۱
اشارة ----- ۵۴۱
ترجمته ...: ص: ۳۲۵ ----- ۵۴۱
(۶۱) روایة ابی عبد اللّه الضبی المحاملی ... ص: ۳۲۶ ----- ۵۴۲
اشارة ----- ۵۴۲
ترجمته ...: ص: ۳۲۷ ----- ۵۴۲
(۶۲) روایة احمد بن محمد بن سعید (ابن عقدة ...) ص: ۳۲۷ ----- ۵۴۳
اشارة ----- ۵۴۳
ترجمته ...: ص: ۳۲۸ ----- ۵۴۳
(۶۳) روایة دعلج السجزی ... ص: ۳۲۸ ----- ۵۴۳
اشارة ----- ۵۴۳
ترجمته ...: ص: ۳۲۹ ----- ۵۴۴
(۶۴) روایة ابن الجعابی ... ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۴

اشارة ----- ۵۴۴
ترجمته ...: ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۵
(۶۵) روایة سلیمان بن احمد الطبرانی ... ص: ۳۳۰ ----- ۵۴۵
اشارة ----- ۵۴۵
ترجمته ...: ص: ۳۳۴ ----- ۵۴۷
(۶۶) روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۳۳۵ ----- ۵۴۸
اشارة ----- ۵۴۸
ترجمته ...: ص: ۳۳۶ ----- ۵۴۸
(۶۷) روایة الأزهری اللغوی ... ص: ۳۳۷ ----- ۵۴۹
اشارة ----- ۵۴۹
ترجمته ...: ص: ۳۳۸ ----- ۵۵۰
(۶۸) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۳۳۹ ----- ۵۵۰
اشارة ----- ۵۵۰
ترجمته ...: ص: ۳۴۰ ----- ۵۵۱
(۶۹) روایة أبی الحسن الدارقطنی ... ص: ۳۴۱ ----- ۵۵۲
اشارة ----- ۵۵۲
ترجمته ...: ص: ۳۴۲ ----- ۵۵۲
(۷۰) روایة محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبی ... ص: ۳۴۳ ----- ۵۵۳
اشارة ----- ۵۵۳
ترجمته ...: ص: ۳۴۴ ----- ۵۵۴
(۷۱) روایة محمد بن سلیمان بن داود البغدادی ... ص: ۳۴۴ ----- ۵۵۴
(۷۲) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۴۵ ----- ۵۵۴
اشارة ----- ۵۵۴
ترجمته ...: ص: ۳۴۵ ----- ۵۵۵

(۷۳) روایة عبد الملک الخرکوشی ... ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۵
اشارة ---- ۵۵۵
ترجمته ...: ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۶
(۷۴) روایة ابی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۴۷ ---- ۵۵۶
اشارة ---- ۵۵۶
ترجمته ...: ص: ۳۴۸ ---- ۵۵۶
(۷۵) روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۳۴۹ ---- ۵۵۷
اشارة ---- ۵۵۷
ترجمته ...: ص: ۳۵۰ ---- ۵۵۸
(۷۶) روایة ابی نصر العتبی ... ص: ۳۵۱ ---- ۵۵۸
اشارة ---- ۵۵۸
ترجمته ...: ص: ۳۵۱ ---- ۵۵۹
(۷۷) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۳۵۲ ---- ۵۵۹
اشارة ---- ۵۵۹
ترجمته ...: ص: ۳۵۳ ---- ۵۶۰
(۷۸) روایة ابی غالب النحوی ... ص: ۳۵۴ ---- ۵۶۰
اشارة ---- ۵۶۰
ترجمته ...: ص: ۳۵۴ ---- ۵۶۰
(۷۹) روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۳۵۵ ---- ۵۶۱
اشارة ---- ۵۶۱
ترجمته ...: ص: ۳۵۵ ---- ۵۶۱
(۸۰) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۶ ---- ۵۶۱
اشارة ---- ۵۶۲
ترجمته ...: ص: ۳۵۶ ---- ۵۶۲

(۸۱) روایة ابی محمد الحسن الغندجانی ... ص: ۳۵۷ ---- ۵۶۲
اشارة ---- ۵۶۲
ترجمته ...: ص: ۳۵۸ ---- ۵۶۳
(۸۲) روایة علی بن محمد الطیب- ابن المغازلی ... ص: ۳۵۸ ---- ۵۶۳
اشارة ---- ۵۶۳
ترجمته ...: ص: ۳۵۹ ---- ۵۶۳
(۸۳) روایة محمد بن فتوح الحمیدی ... ص: ۳۵۹ ---- ۵۶۳
اشارة ---- ۵۶۴
ترجمته ...: ص: ۳۶۰ ---- ۵۶۴
(۸۴) روایة ابی المظفر السمعانی ... ص: ۳۶۱ ---- ۵۶۵
اشارة ---- ۵۶۵
ترجمته ...: ص: ۳۶۱ ---- ۵۶۵
(۸۵) روایة اسماعیل بن احمد البیهقی ... ص: ۳۶۲ ---- ۵۶۵
اشارة ---- ۵۶۶
ترجمته ...: ص: ۳۶۲ ---- ۵۶۶
(۸۶) روایة محمد بن طاهر المقدسی ... ص: ۳۶۳ ---- ۵۶۶
اشارة ---- ۵۶۶
ترجمته ...: ص: ۳۶۳ ---- ۵۶۶
(۸۷) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
اشارة ---- ۵۶۷
ترجمته ...: ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
(۸۸) روایة البغوی- محیی السنة ... ص: ۳۶۵ ---- ۵۶۷
اشارة ---- ۵۶۸
ترجمته ...: ص: ۳۶۶ ---- ۵۶۸

(۸۹) روایة رزین العبدری ... ص: ۳۶۶ ۵۶۸
اشارة ۵۶۸
ترجمته ...: ص: ۳۶۷ ۵۶۹
(۹۰) روایة عبد الوهاب الأنماطی ... ص: ۳۶۷ ۵۶۹
اشارة ۵۶۹
ترجمته ...: ص: ۳۶۷ ۵۶۹
(۹۱) روایة القاضی عیاض الیحصبی ... ص: ۳۶۸ ۵۶۹
اشارة ۵۶۹
ترجمته ...: ص: ۳۶۹ ۵۷۰
(۹۲) روایة ابی محمد العاصمی ... ص: ۳۶۹ ۵۷۰
(۹۳) روایة الموفق بن أحمد (اخطب خوارزم ...) ص: ۳۷۰ ۵۷۱
اشارة ۵۷۱
ترجمته ...: ص: ۳۷۱ ۵۷۲
(۹۴) روایة ابن عساکر الدمشقی ... ص: ۳۷۱ ۵۷۲
اشارة ۵۷۲
ترجمته ...: ص: ۳۷۲ ۵۷۲
(۹۵) روایة ابی موسی المدینی ... ص: ۳۷۲ ۵۷۲
اشارة ۵۷۲
ترجمته ...: ص: ۳۷۳ ۵۷۳
(۹۶) روایة محمد بن مسلم بن ابی الفوارس ... ص: ۳۷۴ ۵۷۳
(۹۷) روایة سراج الدین الفرغانی الحنفی ... ص: ۳۷۴ ۵۷۴
اشارة ۵۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۷۴ ۵۷۴
(۹۸) روایة ابی الفتوح العجلی ... ص: ۳۷۵ ۵۷۴

اشارة ----- ۵۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۷۵ ----- ۵۷۴
(۹۹) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۳۷۵ ----- ۵۷۴
اشارة ----- ۵۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۷۶ ----- ۵۷۵
(۱۰۰) روایة فخر الدین الرازی ... ص: ۳۷۶ ----- ۵۷۵
اشارة ----- ۵۷۵
ترجمته ...: ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۵
(۱۰۱) روایة ابن الأخضر الجنابذی ... ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۶
اشارة ----- ۵۷۶
ترجمته ...: ص: ۳۷۷ ----- ۵۷۶
(۱۰۲) روایة عز الدین ابن الأثیر ... ص: ۳۷۸ ----- ۵۷۶
اشارة ----- ۵۷۶
ترجمته ...: ص: ۳۷۸ ----- ۵۷۷
(۱۰۳) روایة ضیاء الدین المقدسی ... ص: ۳۷۹ ----- ۵۷۷
اشارة ----- ۵۷۷
ترجمته ...: ص: ۳۷۹ ----- ۵۷۷
(۱۰۴) روایة ابن النجار ... ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
اشارة ----- ۵۷۸
ترجمته ...: ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
(۱۰۵) روایة رضی الدین الصغانی ... ص: ۳۸۰ ----- ۵۷۸
اشارة ----- ۵۷۸
ترجمته ...: ص: ۳۸۱ ----- ۵۷۹
(۱۰۶) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۸۲ ----- ۵۷۹

اشارة ----- ۵۷۹
ترجمته ...: ص: ۳۸۲ ----- ۵۸۰
(۱۰۷) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۸۳ ----- ۵۸۰
اشارة ----- ۵۸۰
ترجمته ...: ص: ۳۸۳ ----- ۵۸۰
(۱۰۸) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۸۴ ----- ۵۸۱
اشارة ----- ۵۸۱
ترجمته ...: ص: ۳۸۴ ----- ۵۸۱
(۱۰۹) روایة أبی الفتح الابیوردی ... ص: ۳۸۴ ----- ۵۸۱
اشارة ----- ۵۸۱
ترجمته ...: ص: ۳۸۵ ----- ۵۸۱
(۱۱۰) روایة أبی زکریا النووی ... ص: ۳۸۶ ----- ۵۸۲
اشارة ----- ۵۸۲
ترجمته ...: ص: ۳۸۶ ----- ۵۸۲
(۱۱۱) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۳۸۷ ----- ۵۸۳
اشارة ----- ۵۸۳
ترجمته ...: ص: ۳۸۸ ----- ۵۸۴
(۱۱۲) روایة النظام الأعرج ... ص: ۳۸۹ ----- ۵۸۴
اشارة ----- ۵۸۴
ترجمته ...: ص: ۳۸۹ ----- ۵۸۴
(۱۱۳) اثبات سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی ... ص: ۳۸۹ ----- ۵۸۵
اشارة ----- ۵۸۵
ترجمته ...: ص: ۳۹۰ ----- ۵۸۵
(۱۱۴) روایة محمد بن مکرم الأنصاری الإفریقی ... ص: ۳۹۰ ----- ۵۸۵

اشارة ----- ۵۸۵
ترجمته ...: ص: ۳۹۱ ----- ۵۸۶
(۱۱۵) روایة الحموئی ... ص: ۳۹۲ ----- ۵۸۶
اشارة ----- ۵۸۷
ترجمته ...: ص: ۳۹۳ ----- ۵۸۷
(۱۱۶) روایة نجم الدین القمولی ... ص: ۳۹۴ ----- ۵۸۸
اشارة ----- ۵۸۸
ترجمته ...: ص: ۳۹۴ ----- ۵۸۸
(۱۱۷) روایة فخر الدین الهانسوی ... ص: ۳۹۵ ----- ۵۸۹
اشارة ----- ۵۸۹
ترجمته ... ص: ۳۹۶ ----- ۵۸۹
(۱۱۸) روایة علاء الدین الخازن ... ص: ۳۹۶ ----- ۵۸۹
اشارة ----- ۵۸۹
ترجمته ...: ص: ۳۹۷ ----- ۵۹۰
(۱۱۹) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۹۸ ----- ۵۹۰
اشارة ----- ۵۹۱
ترجمته ...: ص: ۳۹۹ ----- ۵۹۱
(۱۲۰) روایة ابی الحجاج المزی ... ص: ۳۹۹ ----- ۵۹۱
اشارة ----- ۵۹۱
ترجمته ...: ص: ۴۰۰ ----- ۵۹۲
(۱۲۱) اثبات شرف الدین الطیبی ... ص: ۴۰۲ ----- ۵۹۳
اشارة ----- ۵۹۳
ترجمته ...: ص: ۴۰۴ ----- ۵۹۴
(۱۲۲) اثبات شمس الدین الخلخالی ... ص: ۴۰۵ ----- ۵۹۵

اشارة ----- ۵۹۵
ترجمته ...: ص: ۴۰۶ ----- ۵۹۶
(۱۲۳) تصحیح شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۰۶ ----- ۵۹۶
اشارة ----- ۵۹۶
ترجمته ...: ص: ۴۰۷ ----- ۵۹۷
(۱۲۴) روایة جمال الدین الزرندی المدنی الأنصاری ... ص: ۴۰۸ ----- ۵۹۸
اشارة ----- ۵۹۸
ترجمته ...: ص: ۴۱۱ ----- ۵۹۹
(۱۲۵) روایة سعید الدین الکازرونی ... ص: ۴۱۲ ----- ۶۰۰
اشارة ----- ۶۰۰
ترجمته ...: ص: ۴۱۲ ----- ۶۰۰
(۱۲۶) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۴۱۳ ----- ۶۰۱
اشارة ----- ۶۰۱
ترجمته ...: ص: ۴۱۴ ----- ۶۰۱
(۱۲۷) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۴۱۶ ----- ۶۰۲
اشارة ----- ۶۰۲
ترجمته ...: ص: ۴۱۶ ----- ۶۰۳
(۱۲۸) اثبات السید محمد الطالقانی ... ص: ۴۱۷ ----- ۶۰۳
اشارة ----- ۶۰۳
ترجمته ...: ص: ۴۱۷ ----- ۶۰۳
(۱۲۹) اثبات سعد الدین التفتازانی ... ص: ۴۱۷ ----- ۶۰۳
اشارة ----- ۶۰۳
ترجمته ...: ص: ۴۱۸ ----- ۶۰۴
(۱۳۰) روایة حسام الدین حمید المحلی ... ص: ۴۱۹ ----- ۶۰۵

اشارة ----- ۶۰۵
ترجمته ...: ص: ۴۲۱ ----- ۶۰۶
(۱۳۱) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۴۲۲ ----- ۶۰۶
اشارة ----- ۶۰۶
ترجمته ...: ص: ۴۲۲ ----- ۶۰۶
(۱۳۲) روایة المجد الفیروزآبادی ... ص: ۴۲۴ ----- ۶۰۷
اشارة ----- ۶۰۷
ترجمته ...: ص: ۴۲۴ ----- ۶۰۸
(۱۳۳) روایة الحافظ البخاری المعروف ب (خواجة بارسا ...) ص: ۴۲۵ ----- ۶۰۸
اشارة ----- ۶۰۸
ترجمته ...: ص: ۴۲۶ ----- ۶۰۹
(۱۳۴) روایة ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی ... ص: ۴۲۹ ----- ۶۱۰
اشارة ----- ۶۱۰
ترجمته ...: ص: ۴۳۰ ----- ۶۱۱
(۱۳۵) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۴۳۱ ----- ۶۱۲
اشارة ----- ۶۱۲
ترجمته ...: ص: ۴۳۲ ----- ۶۱۲
(۱۳۶) روایة شمس الدین السخاوی الشافعی ... ص: ۴۳۳ ----- ۶۱۳
اشارة ----- ۶۱۳
ترجمته ...: ص: ۴۳۸ ----- ۶۱۶
(۱۳۷) روایة الحسین الکاشفی الواعظ ... ص: ۴۴۳ ----- ۶۱۹
اشارة ----- ۶۱۹
ترجمته ...: ص: ۴۴۴ ----- ۶۱۹
(۱۳۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۴۴۴ ----- ۶۱۹

اشارة ----- ۶۲۰
ترجمته ...: ص: ۴۴۷ ----- ۶۲۱
(۱۳۹) روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۴۵۱ ----- ۶۲۴
اشارة ----- ۶۲۴
ترجمته ...: ص: ۴۵۳ ----- ۶۲۵
(۱۴۰) روایة الفضل بن روزبهان ... ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶
اشارة ----- ۶۲۶
ترجمته ...: ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶
(۱۴۱) روایة شهاب الدین القسطلانی ... ص: ۴۵۵ ----- ۶۲۶
اشارة ----- ۶۲۶
ترجمته ...: ص: ۴۵۶ ----- ۶۲۷
(۱۴۲) روایة شمس الدین العلقمی ... ص: ۴۵۸ ----- ۶۲۸
اشارة ----- ۶۲۸
ترجمته ...: ص: ۴۵۸ ----- ۶۲۸
(۱۴۳) روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۴۵۹ ----- ۶۲۹
اشارة ----- ۶۲۹
ترجمته ...: ص: ۴۵۹ ----- ۶۲۹
(۱۴۴) روایة شمس الدین الشامی الدمشقی الصالحی ... ص: ۴۶۰ ----- ۶۲۹
اشارة ----- ۶۲۹
ترجمته ...: ص: ۴۶۰ ----- ۶۲۹
(۱۴۵) روایة الخطیب الشربینی ... ص: ۴۶۱ ----- ۶۳۰
(۱۴۶) روایة شهاب الدین ابن حجر الهیتمی المکی ... ص: ۴۶۱ ----- ۶۳۰
اشارة ----- ۶۳۰
ترجمته ...: ص: ۴۶۳ ----- ۶۳۱

(۱۴۷) روایة نور الدین علی المتقی ... ص: ۴۶۳ ---- ۶۳۲
اشارة ---- ۶۳۲
ترجمته ...: ص: ۴۶۴ ---- ۶۳۲
(۱۴۸) روایة محمد طاهر الفتنی الکجراتی ... ص: ۴۶۵ ---- ۶۳۳
اشارة ---- ۶۳۳
ترجمته ...: ص: ۴۶۵ ---- ۶۳۳
(۱۴۹) روایة المیرزا مخدوم الجرجانی ... ص: ۴۶۶ ---- ۶۳۴
اشارة ---- ۶۳۴
ترجمته ...: ص: ۴۶۷ ---- ۶۳۴
(۱۵۰) روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۴۶۷ ---- ۶۳۵
اشارة ---- ۶۳۵
ترجمته ...: ص: ۴۶۸ ---- ۶۳۵
(۱۵۱) اثبات فخر الدین الجهرمی ... ص: ۴۶۸ ---- ۶۳۵
(۱۵۲) روایة بدر الدین الرومی ... ص: ۴۶۸ ---- ۶۳۶
(۱۵۳) روایة جمال الدین المحدث الشیرازی ... ص: ۴۶۹ ---- ۶۳۶
اشارة ---- ۶۳۶
ترجمته ...: ص: ۴۶۹ ---- ۶۳۶
(۱۵۴) روایة علی القاری ... ص: ۴۷۰ ---- ۶۳۷
اشارة ---- ۶۳۷
ترجمته ...: ص: ۴۷۰ ---- ۶۳۷
(۱۵۵) روایة عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۷۱ ---- ۶۳۸
اشارة ---- ۶۳۸
ترجمته ...: ص: ۴۷۲ ---- ۶۳۸
(۱۵۶) اثبات الملا یعقوب البنبانی اللاهوری ... ص: ۴۷۲ ---- ۶۳۸

اشارة ----- ۶۳۸
ترجمته ...: ص: ۴۷۲ ----- ۶۳۹
(۱۵۷) روایة نور الدین علی الحلبی الشافعی ... ص: ۴۷۳ ----- ۶۳۹
اشارة ----- ۶۳۹
ترجمته ...: ص: ۴۷۴ ----- ۶۴۰
(۱۵۸) روایة أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی ... ص: ۴۷۴ ----- ۶۴۰
اشارة ----- ۶۴۰
ترجمته ...: ص: ۴۷۵ ----- ۶۴۰
(۱۵۹) روایة الشیخانی القادری المدنی ... ص: ۴۷۵ ----- ۶۴۰
(۱۶۰) روایة السید محمد ماه عالم ... ص: ۴۷۶ ----- ۶۴۱
(۱۶۱) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۴۷۶ ----- ۶۴۱
اشارة ----- ۶۴۱
ترجمته ...: ص: ۴۷۷ ----- ۶۴۲
(۱۶۲) روایة شهاب الدین الخفاجی ... ص: ۴۷۷ ----- ۶۴۲
اشارة ----- ۶۴۲
ترجمته ...: ص: ۴۷۸ ----- ۶۴۳
(۱۶۳) روایة العزیزی البولاقی الشافعی ... ص: ۴۸۱ ----- ۶۴۴
اشارة ----- ۶۴۴
ترجمته ...: ص: ۴۸۱ ----- ۶۴۴
(۱۶۴) روایة المقبلی الصنعانی ... ص: ۴۸۲ ----- ۶۴۵
اشارة ----- ۶۴۵
ترجمته ...: ص: ۴۸۲ ----- ۶۴۵
(۱۶۵) اثبات أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی ... ص: ۴۸۳ ----- ۶۴۵
اشارة ----- ۶۴۵

ترجمته ...: ص: ۴۸۳ ---- ۶۴۶
(۱۶۶) روایة الزرقانی الأزهری المالکی ... ص: ۴۸۴ ---- ۶۴۶
اشارة ---- ۶۴۶
ترجمته ...: ص: ۴۸۴ ---- ۶۴۶
(۱۶۷) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۴۸۵ ---- ۶۴۷
(۱۶۸) روایة محمد بن معتمد خان البدخشی ... ص: ۴۸۵ ---- ۶۴۷
اشارة ---- ۶۴۷
ترجمته ...: ص: ۴۸۵ ---- ۶۴۷
(۱۶۹) روایة رضی الدین الشامی الشافعی ... ص: ۴۸۶ ---- ۶۴۷
(۱۷۰) روایة محمد صدر عالم ... ص: ۴۸۶ ---- ۶۴۸
اشارة ---- ۶۴۸
ترجمته ...: ص: ۴۸۶ ---- ۶۴۸
(۱۷۱) روایة ولی اللّه والد (الدهلوی ...) ص: ۴۸۶ ---- ۶۴۸
اشارة ---- ۶۴۸
ترجمته ...: ص: ۴۸۷ ---- ۶۴۸
(۱۷۲) روایة محمد معین بن محمد أمین السندی ... ص: ۴۸۷ ---- ۶۴۹
(۱۷۳) روایة محمد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۴۸۷ ---- ۶۴۹
اشارة ---- ۶۴۹
ترجمته ...: ص: ۴۸۸ ---- ۶۴۹
(۱۷۴) روایة محمد بن علی الصبان ... ص: ۴۸۸ ---- ۶۴۹
(۱۷۵) اثبات محمد مرتضی الزبیدی الحنفی ... ص: ۴۸۹ ---- ۶۵۰
اشارة ---- ۶۵۰
ترجمته ...: ص: ۴۸۹ ---- ۶۵۰
(۱۷۶) روایة أحمد بن عبد القادر العجیلی ... ص: ۴۹۰ ---- ۶۵۰

اشارة ----- ۶۵۰
ترجمته ...: ص: ۴۹۰ ----- ۶۵۱
(۱۷۷) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۴۹۱ ----- ۶۵۱
(۱۷۸) روایة محمد إکرام الدین الدهلوی ... ص: ۴۹۱ ----- ۶۵۱
اشارة ----- ۶۵۱
ترجمته ...: ص: ۴۹۲ ----- ۶۵۲
(۱۷۹) روایة میرزا حسن علی المحدث اللکهنوی ... ص: ۴۹۲ ----- ۶۵۲
(۱۸۰) اثبات عبد الرحیم الصفی بوری ... ص: ۴۹۳ ----- ۶۵۲
(۱۸۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۴۹۳ ----- ۶۵۳
(۱۸۲) روایة رشید الدین خان الدهلوی ... ص: ۴۹۳ ----- ۶۵۳
(۱۸۳) اثبات عاشق علی خان اللکهنوی ... ص: ۴۹۴ ----- ۶۵۳
(۱۸۴) روایة حسن العدوی الحمزاوی ... ص: ۴۹۴ ----- ۶۵۳
(۱۸۵) روایة سلیمان البلخی القندوزی ... ص: ۴۹۵ ----- ۶۵۴
(۱۸۶) روایة حسن زمان ... ص: ۴۹۵ ----- ۶۵۴
(۱۸۷) روایة صدیق حسن‌خان ... ص: ۴۹۶ ----- ۶۵۴
اشارة ----- ۶۵۴
ترجمته ...: ص: ۴۹۶ ----- ۶۵۴
]الجزء الثانی ----- ۶۵۵
]تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳ ----- ۶۵۵
اشارة ----- ۶۵۵
دحض القدح فی سند حدیث الثقلین ... ص: ۵ ----- ۶۵۵
اشارة ----- ۶۵۵
(۱) قدح البخاری ... ص: ۹ ----- ۶۵۵
اشارة ----- ۶۵۵

الجواب ...: ص: ۹ ---- ۶۵۵
(۲) قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷ ---- ۶۵۹
اشارة ---- ۶۵۹
الجواب ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
اشارة ---- ۶۵۹
۱- الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
۲- تصریح مسلم بصحة ما أخرجه اجماعا ... ص: ۱۸ ---- ۶۵۹
۳- رأی ابی علی فی صحیح مسلم ... ص: ۲۰ ---- ۶۶۰
اشارة ---- ۶۶۱
ترجمة أبی علی النیسابوری ... ص: ۲۰ ---- ۶۶۱
۴- مدح العلماء لصحیح مسلم ... ص: ۲۲ ---- ۶۶۲
۵- تقدیم بعضهم مسلما علی المشایخ ... ص: ۲۳ ---- ۶۶۲
۶- ورع مسلم و احتیاطه فی صحیحه ... ص: ۲۴ ---- ۶۶۳
۷- الحدیث فی صحیح الترمذی ... ص: ۲۵ ---- ۶۶۴
۸- رضی علماء الأقطار بصحیح الترمذی ... ص: ۲۶ ---- ۶۶۴
۹- الحدیث فی مسند أحمد ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
۱۰- فتوی جماعة بصحة اخبار المسند ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
اشارة ---- ۶۶۵
ترجمة المدینی ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
ترجمة ابی العلاء الهمدانی ... ص: ۲۷ ---- ۶۶۵
ترجمة عبد المغیث ... ص: ۲۹ ---- ۶۶۶
۱۱- کلام ابن الجوزی فی وصف المسند ... ص: ۲۹ ---- ۶۶۶
۱۲- ابن الجوزی: المسند من دواوین الإسلام ... ص: ۳۰ ---- ۶۶۶
۱۳- مسلم: أخرجت ما صححه أبو زرعة ... ص: ۳۱ ---- ۶۶۷

اشارة ----- ۶۶۷
ترجمة ابی زرعة ...: ص: ۳۱ ----- ۶۶۷
۱۴- تصحیح محمد بن إسحاق و من تبعه ... ص: ۳۳ ----- ۶۶۸
۱۵- الحدیث فی صحیح ابن خزیمة ... ص: ۳۳ ----- ۶۶۸
۱۶- الحدیث فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴ ----- ۶۶۹
اشارة ----- ۶۶۹
أقوال العلماء فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴ ----- ۶۶۹
۱۷- الحدیث فی کتب الاخبار الصحیحة ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۱۸- تصحیح المحاملی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۱۹- الحدیث فی غرر الاخبار للفرغانی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۲۰- تصحیح البغوی ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
۲۱- الحدیث فی المختارة ... ص: ۳۶ ----- ۶۷۰
اشارة ----- ۶۷۰
کلمات العلماء فی المختارة للضیاء ... ص: ۳۷ ----- ۶۷۱
۲۲- تنصیص العلماء علی صحته ... ص: ۳۷ ----- ۶۷۱
۲۳- جواب طعن ابن الجوزی فی عطیة ... ص: ۴۰ ----- ۶۷۳
۲۴- عطیة من رجال أحمد ... ص: ۴۱ ----- ۶۷۳
۲۵- إکثار أحمد الروایة عن عطیة ... ص: ۴۲ ----- ۶۷۴
۲۶- وثاقة عطیة عند سبط ابن الجوزی ... ص: ۴۲ ----- ۶۷۴
۲۷- قال ابن معین: صالح ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۲۸- عطیة من رجال بعض الصحاح ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۲۹- لم یتفرد عطیة عن أبی سعید به ... ص: ۴۳ ----- ۶۷۵
۳۰- ثبوت الحدیث غیر متوقف علی روایة أبی سعید ... ص: ۴۴ ----- ۶۷۵
۳۱- توثیق ابن الطباع عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۴ ----- ۶۷۵

اشارة ----- ۶۷۵
ترجمة محمد بن عیسی بن الطباع ... ص: ۴۵ ----- ۶۷۶
۳۲- توثیق ابن حبان عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۵ ----- ۶۷۶
۳۳- توثیق البخاری عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۶ ----- ۶۷۷
۳۴- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال البخاری ... ص: ۴۷ ----- ۶۷۷
۳۵- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال الترمذی ... ص: ۴۸ ----- ۶۷۸
۳۶- جرح عبد اللّه بن عبد القدوس لا یقدح فی الحدیث ... ص: ۴۸ ----- ۶۷۸
۳۷- ما أورده فی جرح ابن داهر مجمل ... ص: ۴۹ ----- ۶۷۸
۳۸- عبد اللّه بن داهر غیر واقع فی طرق الحدیث ... ص: ۵۰ ----- ۶۷۹
۳۹- استنکار المحققین قدح ابن الجوزی فی الحدیث ... ص: ۵۰ ----- ۶۷۹
۴۰- روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین ... ص: ۵۲ ----- ۶۸۰
(۳) قدح ابن تیمیة ... ص: ۵۵ ----- ۶۸۱
اشارة ----- ۶۸۱
و هذا الکلام یشتمل علی أباطیل ...: ص: ۵۶ ----- ۶۸۲
۱- دعوی عدم دلالة الحدیث علی وجوب التمسک بالعترة ... ص: ۵۶ ----- ۶۸۲
اشارة ----- ۶۸۲
تحقیق محمد أمین السندی فی معنی الحدیث ... ص: ۵۷ ----- ۶۸۲
۲- تحریف زید بن أرقم الحدیث ... ص: ۶۳ ----- ۶۸۶
۳- الحدیث عن جابر عند مسلم محرف ... ص: ۶۴ ----- ۶۸۷
۴- دعوی ضعف «و عترتی فإنهما لن یفترقا ...» ... ص: ۶۵ ----- ۶۸۷
کلام آخر لابن تیمیة ... ص: ۶۷ ----- ۶۸۸
الرد علیه من وجوه ... ص: ۶۸ ----- ۶۸۹
اشارة ----- ۶۸۹
خطبة الغدیر فی العقد الفرید ... ص: ۷۰ ----- ۶۹۰

کلام للجاحظ فی مدح أهل البیت ... ص: ۸۰ ---- ۶۹۶
ملحق سند حدیث الثقلین ... ص: ۸۳ ---- ۶۹۷
اشارة ---- ۶۹۷
رواة حدیث الثقلین ... ص: ۸۷ ---- ۶۹۸
رواته من الصحابة ... ص: ۸۷ ---- ۶۹۸
رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۹۰ ---- ۶۹۹
أسماء المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۹۱ ---- ۶۹۹
اشارة ---- ۶۹۹
القرن الثانی ... ص: ۹۱ ---- ۷۰۰
القرن الثالث ... ص: ۹۲ ---- ۷۰۰
القرن الرابع ... ص: ۹۳ ---- ۷۰۱
القرن الخامس ... ص: ۹۴ ---- ۷۰۲
القرن السادس ... ص: ۹۴ ---- ۷۰۲
القرن السابع ... ص: ۹۵ ---- ۷۰۳
القرن الثامن ... ص: ۹۵ ---- ۷۰۳
القرن التاسع ... ص: ۹۵ ---- ۷۰۳
القرن العاشر ... ص: ۹۶ ---- ۷۰۳
القرن الحادی عشر ... ص: ۹۶ ---- ۷۰۴
القرن الثانی عشر ... ص: ۹۶ ---- ۷۰۴
القرن الثالث عشر ... ص: ۹۶ ---- ۷۰۴
القرن الرابع عشر ... ص: ۹۶ ---- ۷۰۴
]سند حدیث الثقلین ... ص: ۹۸ ---- ۷۰۴
(۱) روایة حبیب بن ابی ثابت ... ص: ۹۸ ---- ۷۰۵
اشارة ---- ۷۰۵

ترجم له ... ص: ۹۹ ---- ۷۰۵
(۲) روایة ابی إسحاق السبیعی ... ص: ۹۹ ---- ۷۰۵
اشارة ---- ۷۰۵
ترجم له ...: ص: ۱۰۰ ---- ۷۰۶
(۳) روایة محمد بن عمر بن علی ... ص: ۱۰۰ ---- ۷۰۶
اشارة ---- ۷۰۶
ترجم له ...: ص: ۱۰۱ ---- ۷۰۶
(۴) روایة حکیم بن جبیر ... ص: ۱۰۱ ---- ۷۰۶
اشارة ---- ۷۰۶
ترجم له ...: ص: ۱۰۲ ---- ۷۰۷
(۵) روایة زکریا بن أبی زائدة ... ص: ۱۰۲ ---- ۷۰۷
اشارة ---- ۷۰۷
ترجم له ...: ص: ۱۰۳ ---- ۷۰۸
(۶) روایة فطر بن خلیفة المخزومی ... ص: ۱۰۳ ---- ۷۰۸
اشارة ---- ۷۰۸
ترجم له ...: ص: ۱۰۴ ---- ۷۰۸
(۷) روایة کثیر بن زید ... ص: ۱۰۴ ---- ۷۰۸
اشارة ---- ۷۰۸
ترجم له ...: ص: ۱۰۵ ---- ۷۰۹
(۸) روایة معروف بن خربوذ المکی ... ص: ۱۰۶ ---- ۷۰۹
اشارة ---- ۷۱۰
ترجم له ...: ص: ۱۰۶ ---- ۷۱۰
(۹) روایة ابی الجحاف البرجمی ... ص: ۱۰۷ ---- ۷۱۰
اشارة ---- ۷۱۰

ترجم له ...: ص: ۱۰۷ ---- ۷۱۰
(۱۰) روایة صالح بن ابی الأسود ... ص: ۱۰۸ ---- ۷۱۱
اشارة ---- ۷۱۱
ترجم له ...: ص: ۱۰۸ ---- ۷۱۱
(۱۱) روایة ابی الجارود زیاد بن المنذر ... ص: ۱۰۹ ---- ۷۱۱
اشارة ---- ۷۱۱
ترجم له ...: ص: ۱۰۹ ---- ۷۱۲
(۱۲) روایة حاتم بن اسماعیل ... ص: ۱۰۹ ---- ۷۱۲
اشارة ---- ۷۱۲
ترجم له ...: ص: ۱۱۰ ---- ۷۱۲
(۱۳) روایة کثیر بن اسماعیل النواء ... ص: ۱۱۰ ---- ۷۱۲
اشارة ---- ۷۱۲
ترجم له ...: ص: ۱۱۰ ---- ۷۱۲
(۱۴) روایة علی بن مسهر ... ص: ۱۱۱ ---- ۷۱۳
اشارة ---- ۷۱۳
ترجم له ...: ص: ۱۱۱ ---- ۷۱۳
(۱۵) روایة علی بن ثابت الجزری ... ص: ۱۱۲ ---- ۷۱۳
اشارة ---- ۷۱۳
ترجم له ...: ص: ۱۱۲ ---- ۷۱۴
(۱۶) روایة عبد اللّه بن سنان الزهری ... ص: ۱۱۳ ---- ۷۱۴
اشارة ---- ۷۱۴
ترجم له ...: ص: ۱۱۳ ---- ۷۱۴
(۱۷) روایة هارون بن سعد العجلی ... ص: ۱۱۴ ---- ۷۱۵
اشارة ---- ۷۱۵

ترجم له ... ص: ۱۱۴ ---- ۷۱۵
(۱۸) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۱۱۴ ---- ۷۱۵
اشارة ---- ۷۱۵
ترجم له ...: ص: ۱۱۵ ---- ۷۱۵
(۱۹) روایة عثمان بن المغیرة ... ص: ۱۱۶ ---- ۷۱۶
اشارة ---- ۷۱۶
ترجم له ...: ص: ۱۱۶ ---- ۷۱۶
(۲۰) روایة زید بن الحسن الأنماطی ... ص: ۱۱۷ ---- ۷۱۷
اشارة ---- ۷۱۷
ترجم له ...: ص: ۱۲۰ ---- ۷۱۸
(۲۱) روایة جعفر بن عون المخزومی ... ص: ۱۲۱ ---- ۷۱۹
اشارة ---- ۷۱۹
ترجم له ...: ص: ۱۲۲ ---- ۷۲۰
(۲۲) روایة یزید بن هارون ... ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
اشارة ---- ۷۲۰
ترجم له ...: ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
(۲۳) روایة یعلی بن عبید الطنافسی ... ص: ۱۲۳ ---- ۷۲۰
اشارة ---- ۷۲۰
ترجم له ...: ص: ۱۲۴ ---- ۷۲۱
(۲۴) روایة عبید اللّه بن موسی العبسی ... ص: ۱۲۵ ---- ۷۲۱
اشارة ---- ۷۲۱
ترجم له ...: ص: ۱۲۵ ---- ۷۲۲
(۲۵) روایة تلید بن سلیمان ... ص: ۱۳۰ ---- ۷۲۴
اشارة ---- ۷۲۵

ترجم له ...: ص: ۱۳۰ ---- ۷۲۵
(۲۶) روایة ابی النضر الکنانی ... ص: ۱۳۱ ---- ۷۲۵
اشارة ---- ۷۲۵
ترجم له ...: ص: ۱۳۱ ---- ۷۲۵
(۲۷) روایة ابی غسان النهدی ... ص: ۱۳۲ ---- ۷۲۶
اشارة ---- ۷۲۶
ترجم له ...: ص: ۱۳۲ ---- ۷۲۶
(۲۸) روایة ابن الاصبهانی ... ص: ۱۳۳ ---- ۷۲۶
اشارة ---- ۷۲۶
ترجم له ...: ص: ۱۳۳ ---- ۷۲۶
(۲۹) روایة محمد بن کثیر العبدی ... ص: ۱۳۳ ---- ۷۲۷
اشارة ---- ۷۲۷
ترجم له ...: ص: ۱۳۴ ---- ۷۲۷
(۳۰) روایة سعید بن سلیمان الواسطی ... ص: ۱۳۴ ---- ۷۲۷
اشارة ---- ۷۲۷
ترجم له ...: ص: ۱۳۴ ---- ۷۲۷
(۳۱) روایة عبد اللّه بن بکیر الغنوی ... ص: ۱۳۵ ---- ۷۲۸
اشارة ---- ۷۲۸
ترجم له ...: ص: ۱۳۵ ---- ۷۲۸
(۳۲) روایة سعید بن منصور ... ص: ۱۳۶ ---- ۷۲۸
اشارة ---- ۷۲۸
ترجم له ...: ص: ۱۳۶ ---- ۷۲۸
(۳۳) روایة داود بن عمرو الضبی ... ص: ۱۳۶ ---- ۷۲۸
اشارة ---- ۷۲۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۷ ---- ۷۲۹
(۳۴) روایة عمار بن نصر المروزی ... ص: ۱۳۷ ---- ۷۲۹
اشارة ---- ۷۲۹
ترجم له ...: ص: ۱۳۸ ---- ۷۲۹
(۳۵) روایة منجاب بن الحارث ... ص: ۱۳۸ ---- ۷۳۰
اشارة ---- ۷۳۰
ترجم له ...: ص: ۱۳۹ ---- ۷۳۰
(۳۶) روایة عبد الرحمن بن صالح ... ص: ۱۳۹ ---- ۷۳۰
اشارة ---- ۷۳۰
ترجم له ...: ص: ۱۳۹ ---- ۷۳۰
(۳۷) روایة بشر بن الولید الکندی ... ص: ۱۴۱ ---- ۷۳۱
اشارة ---- ۷۳۱
ترجم له ...: ص: ۱۴۱ ---- ۷۳۱
(۳۸) روایة جعفر بن حمید ... ص: ۱۴۱ ---- ۷۳۲
اشارة ---- ۷۳۲
ترجم له ...: ص: ۱۴۲ ---- ۷۳۲
(۳۹) روایة ابن بنت السدی ... ص: ۱۴۲ ---- ۷۳۲
اشارة ---- ۷۳۲
ترجم له ...: ص: ۱۴۳ ---- ۷۳۳
(۴۰) روایة سفیان بن وکیع بن الجراح ... ص: ۱۴۳ ---- ۷۳۳
اشارة ---- ۷۳۳
ترجم له ...: ص: ۱۴۴ ---- ۷۳۳
(۴۱) روایة أخی کرخویه الواسطی ... ص: ۱۴۴ ---- ۷۳۴
اشارة ---- ۷۳۴

ترجم له ...: ص: ۱۴۴ ---- ۷۳۴
(۴۲) روایة یوسف بن موسی القطان ... ص: ۱۴۵ ---- ۷۳۴
اشارة ---- ۷۳۴
ترجم له ...: ص: ۱۴۶ ---- ۷۳۵
(۴۳) روایة احمد بن منصور الرمادی ... ص: ۱۴۶ ---- ۷۳۵
اشارة ---- ۷۳۵
ترجم له ...: ص: ۱۴۷ ---- ۷۳۵
(۴۴) روایة احمد بن یونس الضبی ... ص: ۱۴۷ ---- ۷۳۵
اشارة ---- ۷۳۶
ترجم له ...: ص: ۱۴۸ ---- ۷۳۶
(۴۵) روایة ابراهیم بن مرزوق ... ص: ۱۴۸ ---- ۷۳۶
اشارة ---- ۷۳۶
ترجم له ...: ص: ۱۴۹ ---- ۷۳۶
(۴۶) روایة الحسین بن علی بن جعفر ... ص: ۱۴۹ ---- ۷۳۷
اشارة ---- ۷۳۷
ترجم له ...: ص: ۱۵۰ ---- ۷۳۷
(۴۷) روایة ابی احمد الفراء ... ص: ۱۵۰ ---- ۷۳۷
اشارة ---- ۷۳۷
ترجم له ...: ص: ۱۵۱ ---- ۷۳۸
(۴۸) روایة یعقوب بن سفیان الفسوی ... ص: ۱۵۱ ---- ۷۳۸
اشارة ---- ۷۳۸
ترجم له ...: ص: ۱۵۳ ---- ۷۴۰
(۴۹) روایة القاضی أبی إسحاق الزهری ... ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۰
اشارة ---- ۷۴۰

ترجم له ...: ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
(۵۰) روایة محمد بن الفضل السقطی ... ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
اشارة ---- ۷۴۱
ترجم له ...: ص: ۱۵۵ ---- ۷۴۱
(۵۱) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۱۵۶ ---- ۷۴۱
اشارة ---- ۷۴۱
ترجم له ...: ص: ۱۵۶ ---- ۷۴۱
(۵۲) روایة أحمد بن القاسم الجوهری ... ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
اشارة ---- ۷۴۲
ترجم له ...: ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
(۵۳) روایة الحافظ صالح جزرة ... ص: ۱۵۷ ---- ۷۴۲
اشارة ---- ۷۴۲
ترجم له ...: ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۲
(۵۴) روایة أحمد بن یحیی الحلوانی ... ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
اشارة ---- ۷۴۳
ترجم له ...: ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
(۵۵) روایة أبی جعفر مطین ... ص: ۱۵۸ ---- ۷۴۳
اشارة ---- ۷۴۳
ترجم له ...: ص: ۱۵۹ ---- ۷۴۳
(۵۶) روایة الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۶۰ ---- ۷۴۴
اشارة ---- ۷۴۴
ترجم له ...: ص: ۱۶۰ ---- ۷۴۴
(۵۷) روایة زکریا بن یحیی الساجی ... ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۴
اشارة ---- ۷۴۴

ترجم له ...: ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۴
(۵۸) روایة العباس بن أحمد البرتی ... ص: ۱۶۱ ---- ۷۴۵
اشارة ---- ۷۴۵
ترجم له ...: ص: ۱۶۲ ---- ۷۴۵
(۵۹) روایة ابی بکر بن ابی داود ... ص: ۱۶۳ ---- ۷۴۶
اشارة ---- ۷۴۶
ترجم له ...: ص: ۱۶۳ ---- ۷۴۶
(۶۰) روایة الحسن بن مسلم ... ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۶
اشارة ---- ۷۴۶
ترجم له ...: ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۶
(۶۱) روایة ابی جعفر الطحاوی ... ص: ۱۶۴ ---- ۷۴۷
اشارة ---- ۷۴۷
ترجم له ...: ص: ۱۶۵ ---- ۷۴۷
(۶۲) روایة ابی جعفر العقیلی ... ص: ۱۶۵ ---- ۷۴۷
اشارة ---- ۷۴۷
ترجم له ...: ص: ۱۶۷ ---- ۷۴۸
(۶۳) روایة ابی الفضل البخاری الحسن بن یعقوب ... ص: ۱۶۷ ---- ۷۴۹
اشارة ---- ۷۴۹
ترجم له ...: ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹
(۶۴) روایة ابن الاخرم الشیبانی محمد بن یعقوب ... ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹
اشارة ---- ۷۴۹
ترجم له ...: ص: ۱۶۸ ---- ۷۴۹
(۶۵) روایة عبد اللّه بن جعفر ... ص: ۱۶۹ ---- ۷۵۰
اشارة ---- ۷۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۶۹ ---- ۷۵۰
(۶۶) روایة محمد بن أحمد بن تمیم ... ص: ۱۶۹ ---- ۷۵۰
اشارة ---- ۷۵۰
ترجم له ...: ص: ۱۷۰ ---- ۷۵۰
(۶۷) روایة أبی جعفر الشیبانی ... ص: ۱۷۰ ---- ۷۵۰
اشارة ---- ۷۵۰
ترجم له ...: ص: ۱۷۰ ---- ۷۵۱
(۶۸) روایة أبی الشیخ ابن حیان الاصبهانی ... ص: ۱۷۱ ---- ۷۵۱
اشارة ---- ۷۵۱
ترجم له ...: ص: ۱۷۱ ---- ۷۵۱
(۶۹) روایة محمد بن أحمد بن بالویه ... ص: ۱۷۲ ---- ۷۵۲
اشارة ---- ۷۵۲
ترجم له ...: ص: ۱۷۲ ---- ۷۵۲
(۷۰) روایة محمد بن أحمد بن حمدان ... ص: ۱۷۳ ---- ۷۵۲
اشارة ---- ۷۵۲
ترجم له ...: ص: ۱۷۳ ---- ۷۵۳
(۷۱) روایة أبی محمد ابن حمویه السرخسی ... ص: ۱۷۴ ---- ۷۵۳
اشارة ---- ۷۵۳
ترجم له ...: ص: ۱۷۴ ---- ۷۵۳
(۷۲) روایة أبی الحسن السکری ... ص: ۱۷۵ ---- ۷۵۴
اشارة ---- ۷۵۴
ترجم له ...: ص: ۱۷۵ ---- ۷۵۴
(۷۳) روایة أبی عبید الهروی ... ص: ۱۷۶ ---- ۷۵۴
اشارة ---- ۷۵۴

ترجم له ...: ص: ۱۷۶ ---- ۷۵۵
(۷۴) روایة ابی زکریا المزکی ... ص: ۱۷۷ ---- ۷۵۵
اشارة ---- ۷۵۵
ترجم له ...: ص: ۱۷۷ ---- ۷۵۵
(۷۵) روایة القاضی عبد الجبار المعتزلی ... ص: ۱۷۸ ---- ۷۵۵
اشارة ---- ۷۵۶
ترجم له ...: ص: ۱۷۸ ---- ۷۵۶
(۷۶) روایة ابن شهریار الاصبهانی ... ص: ۱۷۹ ---- ۷۵۶
(۷۷) روایة ابی سعد الکنجرودی ... ص: ۱۷۹ ---- ۷۵۶
اشارة ---- ۷۵۷
ترجم له ...: ص: ۱۸۰ ---- ۷۵۷
(۷۸) روایة ابی بکر ابن خلف الشیرازی ... ص: ۱۸۰ ---- ۷۵۷
(۷۹) روایة ابی الحسین ابن المهتدی ... ص: ۱۸۱ ---- ۷۵۷
اشارة ---- ۷۵۸
ترجم له ...: ص: ۱۸۱ ---- ۷۵۸
(۸۱) روایة ابی بکر المزرفی ... ص: ۱۸۳ ---- ۷۵۸
اشارة ---- ۷۵۸
ترجم له ...: ص: ۱۸۳ ---- ۷۵۸
(۸۰) روایة الداودی البوشنجی ... ص: ۱۸۲ ---- ۷۵۹
اشارة ---- ۷۵۹
ترجم له ...: ص: ۱۸۲ ---- ۷۵۹
(۸۲) روایة ابی عبد اللّه المتوثی ... ص: ۱۸۴ ---- ۷۵۹
(۸۳) روایة ابن حمویه الجوینی ... ص: ۱۸۵ ---- ۷۶۰
اشارة ---- ۷۶۰

ترجم له ...: ص: ۱۸۵ ---- ۷۶۰
(۸۴) روایة ابی نصر الطوسی ابن العراقی ... ص: ۱۸۵ ---- ۷۶۰
(۸۵) روایة زاهر بن طاهر الشحامی ... ص: ۱۸۶ ---- ۷۶۰
اشارة ---- ۷۶۰
ترجم له ...: ص: ۱۸۶ ---- ۷۶۱
(۸۶) روایة جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۸۷ ---- ۷۶۱
اشارة ---- ۷۶۱
ترجم له ...: ص: ۱۸۷ ---- ۷۶۱
(۸۷) روایة ابن عطیة المحاربی ... ص: ۱۸۸ ---- ۷۶۲
اشارة ---- ۷۶۲
ترجم له ...: ص: ۱۸۸ ---- ۷۶۲
(۸۸) روایة ابی الفضل ابن ناصر ... ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۲
اشارة ---- ۷۶۲
ترجم له ...: ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۲
(۸۹) روایة الحافظ ابی العلاء العطار ... ص: ۱۸۹ ---- ۷۶۳
اشارة ---- ۷۶۳
ترجم له ...: ص: ۱۹۰ ---- ۷۶۳
(۹۰) روایة الخطیبی الدهلقی ... ص: ۱۹۰ ---- ۷۶۳
(۹۱) روایة محیی الدین النووی ... ص: ۱۹۱ ---- ۷۶۴
اشارة ---- ۷۶۴
ترجم له ...: ص: ۱۹۱ ---- ۷۶۴
(۹۲) روایة شرف الدین عمر الموصلی ... ص: ۱۹۲ ---- ۷۶۴
(۹۳) روایة ابی العباس القرطبی ... ص: ۱۹۲ ---- ۷۶۴
اشارة ---- ۷۶۴

ترجم له ...: ص: ۱۹۳ ---- ۷۶۵
(۹۴) روایة عز الدین ابن ابی الحدید ... ص: ۱۹۳ ---- ۷۶۵
اشارة ---- ۷۶۵
ترجم له ...: ص: ۱۹۳ ---- ۷۶۵
(۹۵) روایة القاضی البیضاوی ... ص: ۱۹۴ ---- ۷۶۶
اشارة ---- ۷۶۶
ترجم له ...: ص: ۱۹۴ ---- ۷۶۶
(۹۶) روایة ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی ... ص: ۱۹۶ ---- ۷۶۷
اشارة ---- ۷۶۷
ترجم له ...: ص: ۱۹۶ ---- ۷۶۷
(۹۷) روایة زین العرب ... ص: ۱۹۶ ---- ۷۶۷
(۹۸) روایة الحسن بن حبیب الحلبی ... ص: ۱۹۷ ---- ۷۶۸
اشارة ---- ۷۶۸
ترجم له ...: ص: ۱۹۷ ---- ۷۶۸
(۹۹) روایة ابن تیمیة الحرانی ... ص: ۱۹۹ ---- ۷۶۹
اشارة ---- ۷۶۹
ترجم له ...: ص: ۱۹۹ ---- ۷۶۹
(۱۰۰) روایة اثیر الدین ابی حیان الأندلسی ... ص: ۱۹۹ ---- ۷۶۹
اشارة ---- ۷۶۹
ترجم له ...: ص: ۲۰۰ ---- ۷۶۹
(۱۰۱) روایة علاء الدین ابن الترکمانی ... ص: ۲۰۰ ---- ۷۷۰
اشارة ---- ۷۷۰
ترجم له ...: ص: ۲۰۰ ---- ۷۷۰
(۱۰۲) روایة شمس الدین الواسطی ... ص: ۲۰۱ ---- ۷۷۰

اشارة ----- ۷۷۰
ترجم له ... ص: ۲۰۱ ----- ۷۷۰
(۱۰۳) روایة تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۲ ----- ۷۷۱
اشارة ----- ۷۷۱
ترجم له ... ص: ۲۰۲ ----- ۷۷۱
(۱۰۴) روایة عثمان بن حاجی بن محمد الهروی ... ص: ۲۰۳ ----- ۷۷۲
(۱۰۵) روایة الحافظ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۴ ----- ۷۷۲
اشارة ----- ۷۷۲
ترجم له ... ص: ۲۰۵ ----- ۷۷۲
(۱۰۶) روایة ابن الدیبع الشیبانی ... ص: ۲۰۶ ----- ۷۷۳
اشارة ----- ۷۷۳
ترجم له ... ص: ۲۰۶ ----- ۷۷۳
(۱۰۷) روایة شمس الدین ابن طولون ... ص: ۲۰۷ ----- ۷۷۴
اشارة ----- ۷۷۴
ترجم له ... ص: ۲۰۷ ----- ۷۷۴
(۱۰۸) روایة السوسی المغربی ... ص: ۲۰۸ ----- ۷۷۴
اشارة ----- ۷۷۵
ترجم له ... ص: ۲۰۹ ----- ۷۷۵
(۱۰۹) روایة العصامی المکی ... ص: ۲۰۹ ----- ۷۷۵
اشارة ----- ۷۷۵
ترجم له ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۵
(۱۱۰) روایة محمد بن أمین المحبی ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۶
اشارة ----- ۷۷۶
ترجم له ... ص: ۲۱۰ ----- ۷۷۶

(۱۱۱) روایة کمال الدین ابن حمزة الحسینی ... ص: ۲۱۰ ---- ۷۷۶
اشارة ---- ۷۷۶
ترجم له ... ص: ۲۱۱ ---- ۷۷۶
(۱۱۲) روایة عبد الغنی النابلسی ... ص: ۲۱۱ ---- ۷۷۶
اشارة ---- ۷۷۷
ترجم له ... ص: ۲۱۲ ---- ۷۷۷
(۱۱۳) روایة الشبراویّ شیخ الأزهر ... ص: ۲۱۲ ---- ۷۷۷
اشارة ---- ۷۷۷
ترجم له ... ص: ۲۱۲ ---- ۷۷۷
(۱۱۴) روایة میر غنی الحسینی ... ص: ۲۱۲ ---- ۷۷۷
اشارة ---- ۷۷۷
ترجم له ... ص: ۲۱۳ ---- ۷۷۸
(۱۱۵) روایة أحمد زینی دحلان ... ص: ۲۱۳ ---- ۷۷۸
(۱۱۶) روایة الکمشخانوی ... ص: ۲۱۴ ---- ۷۷۸
(۱۱۷) روایة بهجت افندی ... ص: ۲۱۴ ---- ۷۷۸
(۱۱۸) روایة منصور علی ناصف ... ص: ۲۱۵ ---- ۷۷۹
(۱۱۹) روایة النبهانی ... ص: ۲۱۵ ---- ۷۷۹
(۱۲۰) روایة العباس الیمنی ... ص: ۲۱۶ ---- ۷۷۹
(۱۲۱) روایة المبارکفوری ... ص: ۲۱۶ ---- ۷۷۹
(۱۲۲) روایة أحمد البنا ... ص: ۲۱۶ ---- ۷۷۹
(۱۲۳) روایة عبد اللّه الشافعی ... ص: ۲۱۷ ---- ۷۸۰
(۱۲۴) روایة أبی ریة ... ص: ۲۱۸ ---- ۷۸۰
(۱۲۵) روایة توفیق ابی علم ... ص: ۲۱۸ ---- ۷۸۰
(۱۲۶) روایة الاعظمی ... ص: ۲۲۰ ---- ۷۸۲

من وجوه دلالة حديث الثقلين ... ص: ۲۲۳ ---- ۷۸۲
اشارة ---- ۷۸۲
مقدمة حول نقل حديث الثقلين ... ص: ۲۲۶ ---- ۷۸۲
اشارة ---- ۷۸۲
۱- رواة حديث الثقلين من الصحابة ... ص: ۲۲۶ ---- ۷۸۳
۲- نقل حديث الثقلين عن زيد من طرق أخرى غير محرفة ... ص: ۲۳۸ ---- ۷۹۱
اشارة ---- ۷۹۱
أ- الألفاظ المطولة ... ص: ۲۳۸ ---- ۷۹۱
ب- الألفاظ المتوسطة ... ص: ۲۴۱ ---- ۷۹۳
ج- الألفاظ المختصرة ... ص: ۲۴۳ ---- ۷۹۴
۳- تفرد الدهلوی بنقل لفظ الحديث كما نقله ... ص: ۲۴۴ ---- ۷۹۴
دلالة حديث الثقلين (على امامة أهل البيت عليهم السلام ...) ص: ۲۴۷ ---- ۷۹۶
اشارة ---- ۷۹۶
۱- مفاد الحديث وجوب الاتباع ... ص: ۲۴۷ ---- ۷۹۶
۲- اتباع اهل البيت كاتباع النبی ... ص: ۲۴۹ ---- ۷۹۷
۳- اتباع اهل البيت فرض على الامة ... ص: ۲۵۰ ---- ۷۹۷
۴- لفظ «الثقلين» دليل على وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۱ ---- ۷۹۸
۵- الأمر بالاعتصام دليل على وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۲ ---- ۷۹۹
۶- لفظ «الأخذ» فی الحديث دليل على وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۵ ---- ۸۰۱
۷- لفظ «الاتباع» فی بعض نصوص الحديث ... ص: ۲۵۶ ---- ۸۰۲
۸- التكرار فی الحديث دليل على وجوب اتباع أهل البيت ... ص: ۲۵۷ ---- ۸۰۲
۹- عدم افتراق القرآن و العترة دليل على وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۸ ---- ۸۰۳
۱۰- أمر النبی برعاية أهل البيت ... ص: ۲۵۸ ---- ۸۰۳
۱۱- القرآن و أهل البيت توأمان ... ص: ۲۵۹ ---- ۸۰۴

۱۲- حدیث الثقلین فی نقل أبی ذر ... ص: ۲۵۹ ---- ۸۰۴
اشارة ---- ۸۰۴
تکمیل ... ص: ۲۶۲ ---- ۸۰۵
۱۳- دلالة الحدیث کبعض الآیات ... ص: ۲۶۳ ---- ۸۰۶
۱۴- دلالة الحدیث علی عصمة الأئمة من أهل البیت ... ص: ۲۶۶ ---- ۸۰۸
۱۵- دلالة الحدیث علی اعلمیة أهل البیت ... ص: ۲۷۰ ---- ۸۱۰
۱۶- افضلیة اهل البیت فی الحدیث ... ص: ۲۷۲ ---- ۸۱۲
۱۷- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة ... ص: ۲۷۹ ---- ۸۱۶
۱۸- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة و المنزلة ... ص: ۲۸۳ ---- ۸۱۹
۱۹- دلالة لفظ الخلافة فی الحدیث علی الامامة ... ص: ۲۸۴ ---- ۸۱۹
۲۰- السبق علی أهل البیت ضلال ... ص: ۲۸۶ ---- ۸۲۱
اشارة ---- ۸۲۱
(تنبیه ...) ص: ۲۸۶ ---- ۸۲۱
۲۱- محصل معنی حدیث الثقلین ... ص: ۲۸۷ ---- ۸۲۲
۲۲- دلالة الحدیث علی خلافة أهل البیت ... ص: ۲۹۳ ---- ۸۲۵
۲۳- احتجاج علی علیه التلام بحدیث الثقلین ... ص: ۲۹۴ ---- ۸۲۶
۲۴- احتجاج الامام الحسن بالحدیث ... ص: ۳۰۱ ---- ۸۲۹
۲۵- حدیث الثقلین علی لسان ابن العاص ... ص: ۳۰۳ ---- ۸۳۱
۲۶- الحسن البصری و حدیث الثقلین ... ص: ۳۰۵ ---- ۸۳۲
دحض المعارضة بحدیث: علیکم سنّتی و سنّة الخلفاء ... ص: ۳۰۷ ---- ۸۳۳
اشارة ---- ۸۳۳
۱- الحدیث من متفردات العامة ... ص: ۳۰۹ ---- ۸۳۳
۲- احتجاجه به ینافی ما التزم به ... ص: ۳۰۹ ---- ۸۳۳
۳- احتجاجه به ینافی کلام والده ... ص: ۳۱۰ ---- ۸۳۳

۴- بطلان احتجاجه علی ضوء کلام تلمیذه ... ص: ۳۱۰ ---- ۸۳۴
۵- انه مما أعرض عنه الشیخان ... ص: ۳۱۱ ---- ۸۳۴
۶- انه مقدوح سندا ... ص: ۳۱۱ ---- ۸۳۴
۷- النظر فی رجال الحدیث ... ص: ۳۱۳ ---- ۸۳۵
اشارة ---- ۸۳۵
اما العرباض بن ساریة الصحابی ... ص: ۳۱۳ ---- ۸۳۵
و اما عبد الرحمن بن عمرو السلمی ... ص: ۳۱۴ ---- ۸۳۶
و اما حجر بن حجر ... ص: ۳۱۴ ---- ۸۳۶
و اما خالد بن معدان ... ص: ۳۱۵ ---- ۸۳۷
و اما ثور بن یزید ... ص: ۳۱۶ ---- ۸۳۷
و اما الولید بن مسلم ... ص: ۳۱۷ ---- ۸۳۸
و أما أبو عاصم ... ص: ۳۱۹ ---- ۸۳۹
و اما حسن بن علی الخلال ... ص: ۳۱۹ ---- ۸۳۹
و اما بحیر بن سعید ... ص: ۳۲۰ ---- ۸۴۰
و اما بقیة بن الولید ... ص: ۳۲۰ ---- ۸۴۰
و اما یحیی بن أبی المطاع ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲
و اما عبد اللّه بن علاء ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲
و اما ضمرة بن حبیب ... ص: ۳۲۴ ---- ۸۴۲
و اما معاویة بن صالح ... ص: ۳۲۵ ---- ۸۴۳
و اما اسماعیل بن بشر بن منصور ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴
و اما عبد الملک بن الصباح ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴
۸- تصریح الحافظ ابن القطان ببطلانه ... ص: ۳۲۶ ---- ۸۴۴
اشارة ---- ۸۴۴
ترجمة ابن القطان ... ص: ۳۲۷ ---- ۸۴۴

۹- لا اثر لهذا الحدیث فی الصحاح ... ص: ۳۲۷ ---- ۸۴۵
۱۰- المراد من «الخلفاء» فیه هم «الأئمة ...» ص: ۳۲۸ ---- ۸۴۵
دفع شبهة عموم «العترة ...» ص: ۳۳۵ ---- ۸۴۹
اشارة ---- ۸۴۹
۱- لیس «العترة» بمعنی «الأقارب ...» ص: ۳۳۷ ---- ۸۴۹
۲- العصمة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۸ ---- ۸۵۰
۳- الاعلمیة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۹ ---- ۸۵۰
۴- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۳۳۹ ---- ۸۵۰
۵- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام علی علیه السّلام ... ص: ۳۴۰ ---- ۸۵۱
۶- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام الامام الحسن علیه السّلام ... ص: ۳۴۰ ---- ۸۵۱
۷- اعتراف أهل السنة باختصاص حدیث الثقلین بالائمة علیهم السّلام ... ص: ۳۴۱ ---- ۸۵۱
تقریر الشبهة ببیان آخر ... ص: ۳۴۸ ---- ۸۵۵
اشارة ---- ۸۵۵
(تنبیه ...) ص: ۳۵۰ ---- ۸۵۶
دحض المعارضة بحدیث: خذوا شطر دینکم عن الحمیراء ... ص: ۳۵۳ ---- ۸۵۷
اشارة ---- ۸۵۷
إبطال الحفاظ لهذا الحدیث ... ص: ۳۵۵ ---- ۸۵۷
اشارة ---- ۸۵۷
۱- المزی ... ص: ۳۵۵ ---- ۸۵۷
۲- الذهبی ... ص: ۳۵۶ ---- ۸۵۸
۳- ابن قیم الجوزیة ... ص: ۳۵۶ ---- ۸۵۸
۴- تاج الدین السبکی ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹
۵- ابن کثیر ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹
۶- ابن الملقن ... ص: ۳۵۷ ---- ۸۵۹

۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۸ ---- ۸۵۹
۸- ابن امیر الحاج ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰
۹- امیر بادشاه البخاری ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰
۱۰- السخاوی ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰
۱۱- جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۵۹ ---- ۸۶۰
۱۲- الشیبانی ... ص: ۳۶۰ ---- ۸۶۱
۱۳- الفتنی ... ص: ۳۶۰ ---- ۸۶۱
۱۴- القاری ... ص: ۳۶۱ ---- ۸۶۱
۱۵- البهاری ... ص: ۳۶۲ ---- ۸۶۲
۱۶- الزرقانی ... ص: ۳۶۲ ---- ۸۶۲
۱۷- السهالوی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۲
۱۸- عبد العلی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۳
۱۹- الشوکانی ... ص: ۳۶۳ ---- ۸۶۳
۲۰- عبد الحق المحمدی ... ۳۶۳ ---- ۸۶۳
]الجزء الثالث ---- ۸۶۴
]تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳ ---- ۸۶۴
اشارة ---- ۸۶۴
دحض المعارضة بحدیث: اهتدوا بهدی عمار ... ص: ۵ ---- ۸۶۴
اشارة ---- ۸۶۴
۱- احتجاج (الدهلوی) بهذا الحدیث ینافی ما التزم به ... ص: ۹ ---- ۸۶۴
۲- ان عمارا من شیعة علی علیه السلام ... ص: ۹ ---- ۸۶۴
۳- تخلف عمار عن بیعة ابی بکر ... ص: ۱۲ ---- ۸۶۶
۴- اعراض عمر بن الخطاب عن هدی عمار ... ص: ۱۳ ---- ۸۶۶
اشارة ---- ۸۶۶

و فی هذا الحدیث نقاط ... ص: ۱۴ ---- ۸۶۷
۵- اعتداء عثمان علی عمار ... ص: ۱۸ ---- ۸۶۹
اشارة ---- ۸۶۹
رسول اللّه: من عادی عمارا عاداه اللّه ... ص: ۲۱ ---- ۸۷۱
۶- مخالفة عبد الرحمن بن عوف لعمار ... ص: ۲۳ ---- ۸۷۲
۷- بغض سعد بن ابی وقاص لعمار ... ص: ۲۳ ---- ۸۷۲
۸- ترک المغیرة نصیحة عمار ... ص: ۲۴ ---- ۸۷۳
۹- تخلف کبار الاصحاب عما دعاهم عمار الیه ... ص: ۲۵ ---- ۸۷۳
۱۰- مخالفة ابی موسی الأشعری لعمار ... ص: ۲۶ ---- ۸۷۴
۱۱- مخالفة ابی مسعود الأنصاری لعمار ... ص: ۲۷ ---- ۸۷۵
۱۲- خروج طلحة و الزبیر علی علی و عمار معه ... ص: ۲۸ ---- ۸۷۵
۱۳- کلمات عائشة القارصة ... ص: ۲۹ ---- ۸۷۶
۱۴- سرور معاویة بمقتل عمار ... ص: ۳۰ ---- ۸۷۶
اشارة ---- ۸۷۶
رسول اللّه: عمار تقتله الفئة الباغیة ... ص: ۳۱ ---- ۸۷۷
۱۵- خروج عمرو بن العاص لقتل عمار ... ص: ۵۹ ---- ۸۹۲
۱۶- ابو غادیة قاتل عمار ... ص: ۶۰ ---- ۸۹۳
دحض المعارضة بحدیث: تمسّکوا بعهد ابن أم عبد ... ص: ۶۳ ---- ۸۹۵
اشارة ---- ۸۹۵
۱- انه مما تفرد به اهل السنة ... ص: ۶۵ ---- ۸۹۵
۲- انه مما اعرض عنه الشیخان ... ص: ۶۵ ---- ۸۹۵
۳- انه ضعیف سندا ... ص: ۶۵ ---- ۸۹۵
اشارة ---- ۸۹۵
و فیه قبیصة بن عقبة ... ص: ۶۶ ---- ۸۹۶

و فیه: سفیان الثوری ... ص: ۶۶ ---- ۸۹۶
و فیه: عبد الملک بن عمیر ... ص: ۶۶ ---- ۸۹۶
و فیه: مولی ربعی ... ص: ۶۷ ---- ۸۹۶
و أما طریقه الآخر الذی ذکره ابن الأثیر معلقا ففیه: ابو الزعراء ... ص: ۶۷ ---- ۸۹۶
دحض المعارضة بحدیث: رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد ... ص: ۶۹ ---- ۸۹۷
اشارة ---- ۸۹۷
۱- انه من الآحاد ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۲- انه مما اعرض منه الشیخان ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۳- انه لا یدل علی منزلة لابن مسعود ... ص: ۷۱ ---- ۸۹۷
۴- ما کان بین عمرو ابن مسعود ... ص: ۷۲ ---- ۸۹۸
۵- ما کان بین عثمان و ابن مسعود ... ص: ۷۳ ---- ۸۹۸
دحض المعارضة بحدیث: أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل ... ص: ۷۷ ---- ۸۹۹
اشارة ---- ۸۹۹
۱- انه من متفردات العامة ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۲- انه واه ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۳- اعترف ابن تیمیة بضعفه ... ص: ۷۹ ---- ۹۰۰
۴- قدح فیه ابن عبد الهادی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
۵- قدح فیه الذهبی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
۶- قدح فیه المناوی ... ص: ۸۰ ---- ۹۰۰
اشارة ---- ۹۰۰
بعض کلماتهم فی راویه: ابن البیلمانی ... ص: ۸۱ ---- ۹۰۱
و أما أبوه عبد الرحمن ابن البیلمانی ... ص: ۸۴ ---- ۹۰۳
۷- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۵ ---- ۹۰۳
اشارة ---- ۹۰۳

اما زید العمی ... ص: ۸۵ ---- ۹۰۴
و اما سلام بن سلیم ... ص: ۸۶ ---- ۹۰۴
۸- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۵
۹- قدح العزیزی فیه ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
۱۰- تصرف معاذ فی ما لیس له ... ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
اشارة ---- ۹۰۶
الاولی ...: ص: ۸۸ ---- ۹۰۶
و الثانیة ...: ص: ۸۹ ---- ۹۰۶
دحض المعارضة بحدیث: اقتدوا باللّذین من بعدی ... ص: ۹۱ ---- ۹۰۷
اشارة ---- ۹۰۷
۱- لقد أعله أبو حاتم ... ص: ۹۳ ---- ۹۰۷
اشارة ---- ۹۰۸
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۹۴ ---- ۹۰۸
۲- طعن الترمذی فیه ... ص: ۹۶ ---- ۹۰۹
اشارة ---- ۹۰۹
أما ابراهیم بن اسماعیل ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما اسماعیل بن یحیی ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما یحیی بن سلمة بن کهیل ... ص: ۹۷ ---- ۹۱۰
و أما أبو الزعراء ... ص: ۹۸ ---- ۹۱۱
۳- إبطال البزار إیاه ... ص: ۹۸ ---- ۹۱۱
اشارة ---- ۹۱۱
ترجمة البزار ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۱
۴- إبطال العقیلی إیاه ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۲
اشارة ---- ۹۱۲

ترجمة العقیلی ... ص: ۹۹ ---- ۹۱۲
۵- تضعیف النقاش إیاه ... ص: ۱۰۰ ---- ۹۱۲
۶- تضعیف الدارقطنی إیاه ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳
اشارة ---- ۹۱۳
ترجمة الدارقطنی ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳
۷- إبطال ابن حزم إیاه ... ص: ۱۰۱ ---- ۹۱۳
اشارة ---- ۹۱۳
ترجمة ابن حزم ... ص: ۱۰۲ ---- ۹۱۴
۸- تنصیص العبری علی أنه موضوع ... ص: ۱۰۳ ---- ۹۱۴
اشارة ---- ۹۱۴
ترجمة الفرغانی ... ص: ۱۰۳ ---- ۹۱۵
۹- تغلیط الذهبی إیاه ... ص: ۱۰۴ ---- ۹۱۵
۱۰- إبطال ابن حجر إیاه ... ص: ۱۰۶ ---- ۹۱۶
۱۱- إبطال الهروی إیاه ... ص: ۱۰۷ ---- ۹۱۷
دحض المعارضة بحدیث: أصحابی کالنّجوم ... ص: ۱۱۳ ---- ۹۲۰
اشارة ---- ۹۲۰
حدیث النجوم موضوع سندا عند الأئمة ... ص: ۱۱۵ ---- ۹۲۰
اشارة ---- ۹۲۰
۱- احمد بن حنبل ... ص: ۱۱۵ ---- ۹۲۱
۲- المزنی ... ص: ۱۱۶ ---- ۹۲۱
اشارة ---- ۹۲۱
ترجمة المزنی ... ص: ۱۱۶ ---- ۹۲۱
۳- البزار ... ص: ۱۱۷ ---- ۹۲۲
۴- ابن القطان ... ص: ۱۱۹ ---- ۹۲۳

اشارة ----- ۹۲۳
ترجمة ابن عدی ... ص: ۱۱۹ ----- ۹۲۳
۵- الدارقطنی ... ص: ۱۲۰ ----- ۹۲۳
۶- ابن حزم ... ص: ۱۲۰ ----- ۹۲۴
۷- البیهقی ... ص: ۱۲۱ ----- ۹۲۴
۸- ابن عبد البر ... ص: ۱۲۱ ----- ۹۲۴
۹- ابن عساکر ... ص: ۱۲۲ ----- ۹۲۵
اشارة ----- ۹۲۵
ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۲۲ ----- ۹۲۵
۱۰- ابن الجوزی ... ص: ۱۲۳ ----- ۹۲۵
۱۱- ابن دحیة ... ص: ۱۲۳ ----- ۹۲۶
اشارة ----- ۹۲۶
ترجمة ابن دحیة ... ص: ۱۲۴ ----- ۹۲۶
۱۲- أبو حیان ... ص: ۱۲۴ ----- ۹۲۶
اشارة ----- ۹۲۶
ترجمة أبی حیان ... ص: ۱۲۵ ----- ۹۲۷
۱۳- الذهبی ... ص: ۱۲۷ ----- ۹۲۸
۱۴- ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷ ----- ۹۲۸
اشارة ----- ۹۲۸
ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷ ----- ۹۲۸
۱۵- ابن القیم ... ص: ۱۲۸ ----- ۹۲۹
۱۶- الزین العراقی ... ص: ۱۲۸ ----- ۹۲۹
اشارة ----- ۹۲۹
ترجمة الزین العراقی ... ص: ۱۳۰ ----- ۹۳۰

۱۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۳۰ ۹۳۰
اشارة ۹۳۰
تنبیهات ... ص: ۱۳۲ ۹۳۱
اشارة ۹۳۱
ترجمة حمزة الجزری ... ص: ۱۳۲ ۹۳۲
ترجمة جعفر بن عبد الواحد ... ص: ۱۳۳ ۹۳۲
ترجمة بشر بن الحسین ... ص: ۱۳۴ ۹۳۳
ترجمة جواب بن عبید اللّه ... ص: ۱۳۵ ۹۳۳
۱۸- ابن الهمام ... ص: ۱۳۵ ۹۳۳
۱۹- ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۶ ۹۳۴
اشارة ۹۳۴
ترجمة ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۷ ۹۳۴
۲۰- أبو ذر الحلبی ... ص: ۱۳۷ ۹۳۵
اشارة ۹۳۵
ترجمة موفق الدین أبی ذر احمد الحلبی ... ص: ۱۳۷ ۹۳۵
۲۱- السخاوی ... ص: ۱۳۸ ۹۳۵
اشارة ۹۳۵
اما سلیمان بن ابی کریمة ... ص: ۱۳۹ ۹۳۶
و أما جویبر بن سعید ... ص: ۱۳۹ ۹۳۶
و أما الضحاک بن مزاحم ... ص: ۱۴۱ ۹۳۷
حول حدیث اختلاف أصحابی لکم رحمة ... ص: ۱۴۱ ۹۳۷
۲۲- ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳ ۹۳۹
اشارة ۹۳۹
ترجمة ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳ ۹۳۹

۲۳- السیوطی ... ص: ۱۴۵ ۹۴۰
۲۴- المتقی ... ص: ۱۴۶ ۹۴۰
۲۵- القاری ... ص: ۱۴۶ ۹۴۰
اشارة ۹۴۱
تنبیه ... ص: ۱۴۸ ۹۴۲
۲۶- المناوی ... ص: ۱۴۹ ۹۴۲
۲۷- الخفاجی ... ص: ۱۵۰ ۹۴۳
۲۸- السندی ... ص: ۱۵۲ ۹۴۴
۲۹- البهاری ... ص: ۱۵۲ ۹۴۴
اشارة ۹۴۴
ترجمة البهاری ... ص: ۱۵۳ ۹۴۴
۳۰- السهالوی ... ص: ۱۵۳ ۹۴۵
۳۱- المولوی عبد العلی ... ص: ۱۵۴ ۹۴۵
۳۲- الشوکانی ... ص: ۱۵۴ ۹۴۵
۳۳- ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵ ۹۴۶
اشارة ۹۴۶
ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵ ۹۴۶
۳۴- صدیق حسن خان ... ص: ۱۵۶ ۹۴۶
حول ما زعموا أنه یفید بعض معنی حدیث النجوم ... ص: ۱۵۶ ۹۴۷
اشارة ۹۴۷
۱- فی سنده ابو موسی و هو متهم فی الحدیث ... ص: ۱۵۷ ۹۴۷
اشارة ۹۴۷
نهی عمر أبا موسی و أبا هریرة عن الحدیث ... ص: ۱۶۴ ۹۵۱
۲- فی سنده ابو بردة و هو فاسق ... ص: ۱۶۵ ۹۵۲

اشارة ----- ۹۵۲
ابو بردة من المنحرفين عن امير المؤمنين ... ۱۶۶ ----- ۹۵۲
دلالة حديث مسلم ... ص: ۱۶۶ ----- ۹۵۲
التحريف فی حديث النجوم ... ص: ۱۶۷ ----- ۹۵۳
حديث النجوم باطل ... ص: ۱۶۸ ----- ۹۵۴
اشارة ----- ۹۵۴
۱- مخالفته للإجماع و الضرورة ... ص: ۱۶۸ ----- ۹۵۴
۲- اقتراف بعض الصحابة للكبائر ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴
۳- مخالفته للكتاب ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴
۴- مخالفته للأحاديث الأخرى ... ص: ۱۶۹ ----- ۹۵۴
۵- نهی النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم عن الاقتداء بهم ... ص: ۱۷۰ ----- ۹۵۵
۶- اعترافهم بعدم أهليتهم للاقتداء بهم ... ص: ۱۷۱ ----- ۹۵۶
تفنيد كلام الدّهلوی فی حاشية التّحفة ... ص: ۱۷۳ ----- ۹۵۶
اشارة ----- ۹۵۶
۱- المخطئ لا يكون هاديا ... ص: ۱۷۵ ----- ۹۵۷
۲- الخطأ فی غير المنصوصات أكثر ... ص: ۱۷۵ ----- ۹۵۷
۳- لا يجوز متابعة المخطئ مع وجود المعصوم ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷
۴- الاختلاف بين الاصحاب فی الاحكام ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷
۵- تخطئة الاصحاب بعضهم لبعض ... ص: ۱۷۶ ----- ۹۵۷
۶- استعمالهم القياس ... ص: ۱۷۷ ----- ۹۵۸
۷- جهلهم بالاحكام ... ص: ۱۷۷ ----- ۹۵۸
۸- اقدام بعضهم علی معاملة محرمة ... ص: ۱۷۸ ----- ۹۵۸
۹- بيع بعضهم الخمر ... ص: ۱۹۴ ----- ۹۶۷
۱۰- الإفتاء بغير علم ... ص: ۲۰۰ ----- ۹۷۰

اشارة ----- ۹۷۰
حرمة الفتيا بغير علم ... ص: ۲۰۲ ----- ۹۷۱
۱۱- عدم الاطلاع على السنن ... ص: ۲۰۳ ----- ۹۷۲
۱۲- مخالفة الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الفتوى ... ص: ۲۰۷ ----- ۹۷۵
۱۳- إباحة بعضهم شرب الشراب المثلث ... ص: ۲۰۸ ----- ۹۷۵
۱۴- بدع بعضهم ... ص: ۲۰۸ ----- ۹۷۵
۱۵- مخالفة بعضهم للرسول ... ص: ۲۱۱ ----- ۹۷۷
۱۶- بيع بعضهم الأصنام ... ص: ۲۱۶ ----- ۹۸۰
۱۷- مخالفة بعضهم لصريح الكتاب ... ص: ۲۱۸ ----- ۹۸۱
۱۸- ابن عباس: ما سألوا النبى إلا عن ثلاث عشرة مسألة ... ص: ۲۱۹ ----- ۹۸۱
۱۹- خفاء الأمور و الاحكام الواضحة عليهم ... ص: ۲۱۹ ----- ۹۸۱
۲۰- لا يجوز الاستنان بالرجال ... ص: ۲۲۰ ----- ۹۸۲
تفنيد كلام المزنى حول حديث النّجوم ... ص: ۲۲۳ ----- ۹۸۲
اشارة ----- ۹۸۳
نوادر من سير الاصحاب ... ص: ۲۲۵ ----- ۹۸۳
اشارة ----- ۹۸۳
۱- ابو بكر و عمر ... ص: ۲۲۶ ----- ۹۸۳
۲- عثمان بن عفان ... ص: ۲۲۹ ----- ۹۸۵
۳- أبو موسى الأشعرى ... ص: ۲۲۹ ----- ۹۸۵
۴- أبو هريرة ... ص: ۲۲۹ ----- ۹۸۵
اشارة ----- ۹۸۵
من كلمات التابعين و كبار العلماء فى ابى هريرة ... ص: ۲۳۱ ----- ۹۸۶
۵- أبى بن كعب ... ص: ۲۳۹ ----- ۹۹۱
۶- أنس بن مالک ... ص: ۲۴۰ ----- ۹۹۲

۷- زید بن أرقم ... ص: ۲۴۳ ---- ۹۹۳
۸- البراء بن عازب ... ص: ۲۴۴ ---- ۹۹۴
۹- جریر بن عبد اللّه ... ص: ۲۴۴ ---- ۹۹۴
۱۰- سمرة بن جندب ... ص: ۲۴۵ ---- ۹۹۴
۱۱- المغیرة بن شعبة ... ص: ۲۴۶ ---- ۹۹۵
۱۲- عمرو بن العاص ... ص: ۲۴۶ ---- ۹۹۵
۱۳- معاویة بن أبی سفیان ... ص: ۲۴۷ ---- ۹۹۶
۱۵- الولید بن عقبة ... ص: ۲۵۲ ---- ۹۹۸
۱۶- بعض الاصحاب ... ص: ۲۵۳ ---- ۹۹۹
۱۷- معقل بن سنان ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۰۰۲
۱۸- هشام بن حکیم ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۰۰۲
۱۹- رجل من الصحابة ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۰۰۳
۲۰- طلحة و الزبیر و عبد اللّه بن الزبیر ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۰۰۳
۲۱- زوجة رفاعة ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۰۰۴
۲۲- الغمیصا- أو الرمیصا ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۰۰۵
۲۳- فاطمة بنت قیس ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۰۰۵
۲۴- بسرة بنت صفوان ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۰۰۵
۲۵- عائشة و حفصة ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۰۰۶
تفنید کلام ابن عبد البر حول حدیث النجوم فی توجیه معناه ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۰۰۹
دحض المعارضة بقول الأمیر علیه السلام انّما الشوری للمهاجرین و الأنصار ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۰۱۱
اشارة ---- ۱۰۱۱
الاول ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱
الثانی ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱
الثالث ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱

الرابع ...: ص: ۲۷۹ ---- ۱۰۱۱
الخامس ...: ص: ۲۸۰ ---- ۱۰۱۲
السادس ...: ص: ۲۸۰ ---- ۱۰۱۲
السابع ...: ص: ۲۹۶ ---- ۱۰۲۰
الثامن ...: ص: ۲۹۷ ---- ۱۰۲۱
التاسع ...: ص: ۳۰۵ ---- ۱۰۲۵
العاشر ...: ص: ۳۰۶ ---- ۱۰۲۶
]الجزء الرابع ---- ۱۰۳۶
اشارة ---- ۱۰۳۶
حدیث السفینة ... ص: ۷ ---- ۱۰۳۷
اشارة ---- ۱۰۳۷
کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ---- ۱۰۳۷
کلام الدهلوی حول حدیث السفینة ... ص: ۱۳ ---- ۱۰۳۹
سند حدیث السفینة ... ص: ۱۷ ---- ۱۰۴۰
اشارة ---- ۱۰۴۰
أسماء الرواة و المخرّجین لحدیث السفینة ... ص: ۲۱ ---- ۱۰۴۱
اشارة ---- ۱۰۴۱
(۱) روایة الشافعی ... ص: ۲۷ ---- ۱۰۴۴
اشارة ---- ۱۰۴۴
ترجمته ... ص: ۲۸ ---- ۱۰۴۵
(۲) روایة أحمد ... ص: ۲۹ ---- ۱۰۴۵
اشارة ---- ۱۰۴۵
ترجمته ... ص: ۲۹ ---- ۱۰۴۵
(۳) روایة مسلم ... ص: ۳۰ ---- ۱۰۴۶

اشارة ----- ۱۰۴۶
ترجمته ... ص: ۳۰ ----- ۱۰۴۶
(۴) روایة ابن قتیبة ... ص: ۳۱ ----- ۱۰۴۶
اشارة ----- ۱۰۴۶
ترجمته ... ص: ۳۱ ----- ۱۰۴۷
(۵) روایة البزار ... ص: ۳۲ ----- ۱۰۴۷
اشارة ----- ۱۰۴۷
ترجمته ... ص: ۳۲ ----- ۱۰۴۷
(۶) روایة أبی یعلی ... ص: ۳۳ ----- ۱۰۴۸
اشارة ----- ۱۰۴۸
ترجمته ... ص: ۳۳ ----- ۱۰۴۸
(۷) روایة الطّبری ... ص: ۳۴ ----- ۱۰۴۸
اشارة ----- ۱۰۴۸
ترجمته ... ص: ۳۴ ----- ۱۰۴۸
(۸) روایة الصّولی ... ص: ۳۵ ----- ۱۰۴۹
اشارة ----- ۱۰۴۹
ترجمته ... ص: ۳۵ ----- ۱۰۴۹
(۹) روایة الطبرانی ... ص: ۳۵ ----- ۱۰۴۹
اشارة ----- ۱۰۴۹
ترجمته ... ص: ۳۶ ----- ۱۰۵۰
(۱۰) روایة أبی اللیث ... ص: ۳۷ ----- ۱۰۵۰
اشارة ----- ۱۰۵۰
ترجمته ... ص: ۳۷ ----- ۱۰۵۰
(۱۱) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۷ ----- ۱۰۵۰

اشارة ----- ۱۰۵۰
ترجمته ... ص: ۳۸ ----- ۱۰۵۱
(۱۲) روایة الخرکوشی ... ص: ۳۹ ----- ۱۰۵۱
اشارة ----- ۱۰۵۱
ترجمته ... ص: ۳۹ ----- ۱۰۵۱
(۱۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹ ----- ۱۰۵۲
اشارة ----- ۱۰۵۲
ترجمته ... ص: ۴۰ ----- ۱۰۵۲
(۱۴) روایة الثعلبی ... ص: ۴۰ ----- ۱۰۵۲
اشارة ----- ۱۰۵۲
ترجمته ... ص: ۴۰ ----- ۱۰۵۲
(۱۵) روایة الثعالبی ... ص: ۴۱ ----- ۱۰۵۳
اشارة ----- ۱۰۵۳
ترجمته ... ص: ۴۱ ----- ۱۰۵۳
(۱۶) روایة أبی نعیم الاصفهانی ... ص: ۴۱ ----- ۱۰۵۳
اشارة ----- ۱۰۵۳
ترجمته ... ص: ۴۲ ----- ۱۰۵۴
(۱۷) روایة ابن عبد البر ... ص: ۴۳ ----- ۱۰۵۴
اشارة ----- ۱۰۵۴
ترجمته ... ص: ۴۳ ----- ۱۰۵۴
(۱۸) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۴۴ ----- ۱۰۵۵
اشارة ----- ۱۰۵۵
ترجمته ... ص: ۴۴ ----- ۱۰۵۵
(۱۹) روایة الواحدی ... ص: ۴۵ ----- ۱۰۵۵

اشارة ----- ۱۰۵۵
ترجمته ... ص: ۴۵ ----- ۱۰۵۵
(۲۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۴۶ ----- ۱۰۵۶
اشارة ----- ۱۰۵۶
ترجمته ... ص: ۴۷ ----- ۱۰۵۷
(۲۱) روایة أبی المظفر السمعانی ... ص: ۴۸ ----- ۱۰۵۷
اشارة ----- ۱۰۵۷
ترجمته ... ص: ۴۸ ----- ۱۰۵۷
(۲۲) روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸
اشارة ----- ۱۰۵۸
ترجمته ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸
(۲۳) روایة عمر الملا ... ص: ۴۹ ----- ۱۰۵۸
اشارة ----- ۱۰۵۸
ترجمته ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۸
(۲۴) روایة ابن السری ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۸
اشارة ----- ۱۰۵۹
ترجمته ... ص: ۵۰ ----- ۱۰۵۹
(۲۵) روایة العاصمی ... ص: ۵۱ ----- ۱۰۵۹
(۲۶) روایة ابن أبی الفوارس ... ص: ۵۳ ----- ۱۰۶۰
(۲۷) روایة أبی الفرج الاصفهانی ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۰
اشارة ----- ۱۰۶۱
ترجمته ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۱
(۲۸) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۵۴ ----- ۱۰۶۱
اشارة ----- ۱۰۶۱

ترجمته ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۱
(۲۹) روایة الفخر الرازی ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۱
اشارة ---- ۱۰۶۱
ترجمته ... ص: ۵۵ ---- ۱۰۶۲
(۳۰) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۵۶ ---- ۱۰۶۲
اشارة ---- ۱۰۶۲
ترجمته ... ص: ۵۷ ---- ۱۰۶۲
(۳۱) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۷ ---- ۱۰۶۳
اشارة ---- ۱۰۶۳
ترجمته ... ص: ۵۸ ---- ۱۰۶۳
(۳۲) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۵۸ ---- ۱۰۶۳
اشارة ---- ۱۰۶۳
ترجمته ... ص: ۵۹ ---- ۱۰۶۴
(۳۳) روایة المحب الطبری ... ص: ۵۹ ---- ۱۰۶۴
اشارة ---- ۱۰۶۴
ترجمته ... ص: ۶۰ ---- ۱۰۶۴
(۳۴) روایة ابن منظور ... ص: ۶۰ ---- ۱۰۶۵
اشارة ---- ۱۰۶۵
ترجمته ... ص: ۶۱ ---- ۱۰۶۵
(۳۵) روایة الحموئی ... ص: ۶۱ ---- ۱۰۶۵
اشارة ---- ۱۰۶۵
ترجمته ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶
(۳۶) روایة شهاب الدین الحلبی ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶
اشارة ---- ۱۰۶۶

ترجمته ... ص: ۶۲ ---- ۱۰۶۶
(۳۷) روایة نظام الدین النیسابوری ... ص: ۶۳ ---- ۱۰۶۶
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۳ ---- ۱۰۶۷
(۳۸) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
(۳۹) روایة الطیبی ... ص: ۶۴ ---- ۱۰۶۷
اشارة ---- ۱۰۶۷
ترجمته ... ص: ۶۵ ---- ۱۰۶۸
(۴۰) روایة الزرندی ... ص: ۶۶ ---- ۱۰۶۸
اشارة ---- ۱۰۶۸
ترجمته ... ص: ۶۶ ---- ۱۰۶۸
(۴۱) روایة الهمدانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۰۶۹
اشارة ---- ۱۰۶۹
ترجمته ... ص: ۶۷ ---- ۱۰۶۹
(۴۲) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۶۸ ---- ۱۰۶۹
اشارة ---- ۱۰۶۹
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
(۴۳) روایة الشریف الجرجانی ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
اشارة ---- ۱۰۷۱
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۰۷۱
(۴۴) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲

ترجمته ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
(۴۵) روایة خواجه بارسا ... ص: ۷۱ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲
ترجمته ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۲
(۴۶) روایة ابن حجة الحموی ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۲
اشارة ---- ۱۰۷۲
ترجمته ... ص: ۷۲ ---- ۱۰۷۳
(۴۷) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۷۳ ---- ۱۰۷۳
اشارة ---- ۱۰۷۳
ترجمته ... ص: ۷۴ ---- ۱۰۷۳
(۴۸) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۷۴ ---- ۱۰۷۳
اشارة ---- ۱۰۷۴
ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
(۴۹) روایة المیبدی ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
اشارة ---- ۱۰۷۴
ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۰۷۴
(۵۰) روایة الهروی ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
اشارة ---- ۱۰۷۵
ترجمته ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
(۵۱) رواة الصفوری ... ص: ۷۶ ---- ۱۰۷۵
اشارة ---- ۱۰۷۵
ترجمته ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۵
(۵۲) روایة الکیلانی ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۵
(۵۳) روایة السخاوی ... ص: ۷۷ ---- ۱۰۷۶

اشارة ----- ۱۰۷۶
ترجمته ... ص: ۷۹ ----- ۱۰۷۶
(۵۴) روایة الکاشفی ... ص: ۷۹ ----- ۱۰۷۷
اشارة ----- ۱۰۷۷
ترجمته ... ص: ۸۰ ----- ۱۰۷۷
(۵۵) روایة السیوطی ... ص: ۸۰ ----- ۱۰۷۷
اشارة ----- ۱۰۷۷
ترجمته ... ص: ۸۲ ----- ۱۰۷۹
(۵۶) روایة السمهودی ... ص: ۸۳ ----- ۱۰۷۹
اشارة ----- ۱۰۷۹
ترجمته ... ص: ۸۴ ----- ۱۰۸۰
(۵۷) روایة ابن حجر المکی ... ص: ۸۵ ----- ۱۰۸۰
اشارة ----- ۱۰۸۱
ترجمته ... ص: ۸۵ ----- ۱۰۸۱
(۵۸) روایة المتقی الهندی ... ص: ۸۶ ----- ۱۰۸۱
اشارة ----- ۱۰۸۱
ترجمته ... ص: ۸۶ ----- ۱۰۸۲
(۵۹) روایة الفتنی الکجراتی ... ص: ۸۷ ----- ۱۰۸۲
اشارة ----- ۱۰۸۲
ترجمته ... ص: ۸۷ ----- ۱۰۸۲
(۶۰) روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۸۸ ----- ۱۰۸۲
اشارة ----- ۱۰۸۳
ترجمته ... ص: ۸۸ ----- ۱۰۸۳
(۶۱) روایة الجهرمی ... ص: ۸۹ ----- ۱۰۸۳

اشارة ----- ۱۰۸۳
ترجمته ... ص: ۸۹ ----- ۱۰۸۳
(۶۲) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۹۰ ----- ۱۰۸۳
اشارة ----- ۱۰۸۳
ترجمته ... ص: ۹۰ ----- ۱۰۸۴
(۶۳) روایة القاری ... ص: ۹۰ ----- ۱۰۸۴
اشارة ----- ۱۰۸۴
ترجمته ... ص: ۹۲ ----- ۱۰۸۵
(۶۴) روایة المناوی ... ص: ۹۲ ----- ۱۰۸۵
اشارة ----- ۱۰۸۵
ترجمته ... ص: ۹۲ ----- ۱۰۸۵
(۶۵) روایة المجدّد السهرندی ... ص: ۹۳ ----- ۱۰۸۶
اشارة ----- ۱۰۸۶
ترجمته ... ص: ۹۳ ----- ۱۰۸۶
(۶۶) روایة محمد صالح الترمذی ... ص: ۹۴ ----- ۱۰۸۶
اشارة ----- ۱۰۸۶
ترجمته ... ص: ۹۴ ----- ۱۰۸۶
(۶۷) روایة أحمد بن الفضل المکی ... ص: ۹۴ ----- ۱۰۸۷
اشارة ----- ۱۰۸۷
ترجمته ... ص: ۹۵ ----- ۱۰۸۷
(۶۸) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۹۶ ----- ۱۰۸۸
اشارة ----- ۱۰۸۸
ترجمته ... ص: ۹۶ ----- ۱۰۸۸
(۶۹) روایة العزیزی ... ص: ۹۷ ----- ۱۰۸۸

اشارة ----- ۱۰۸۸
ترجمته ... ص: ۹۷ ----- ۱۰۸۹
(۷۰) روایة الشلی ... ص: ۹۸ ----- ۱۰۸۹
اشارة ----- ۱۰۸۹
ترجمته ... ص: ۹۸ ----- ۱۰۸۹
(۷۱) روایه المغربی ... ص: ۹۹ ----- ۱۰۹۰
اشارة ----- ۱۰۹۰
ترجمته ... ص: ۹۹ ----- ۱۰۹۰
(۷۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۹۹ ----- ۱۰۹۰
(۷۳) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۱۰۰ ----- ۱۰۹۱
(۷۴) روایة البدخشانی ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۰۹۱
اشارة ----- ۱۰۹۱
ترجمته ... ص: ۱۰۲ ----- ۱۰۹۲
(۷۵) روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۰۹۲
اشارة ----- ۱۰۹۲
ترجمته ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۰۹۲
(۷۶) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۰۹۳
اشارة ----- ۱۰۹۳
ترجمته ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۰۹۳
(۷۷) روایة الحفنی ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۰۹۳
اشارة ----- ۱۰۹۳
ترجمته ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۰۹۳
(۷۸) روایة محمد الأمیر ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۰۹۴
اشارة ----- ۱۰۹۴

ترجمته ... ص: ۱۰۶ ---- ۱۰۹۴
(۷۹) روایة محمد الصبّان ... ص: ۱۰۶ ---- ۱۰۹۴
اشارة ---- ۱۰۹۴
ترجمته ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵
(۸۰) روایة الزبیدی ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵
اشارة ---- ۱۰۹۵
ترجمته ... ص: ۱۰۷ ---- ۱۰۹۵
(۸۱) روایة العجیلی الحفظی ... ص: ۱۰۸ ---- ۱۰۹۵
اشارة ---- ۱۰۹۵
ترجمته ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۰۹۷
(۸۲) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۰۹۷
اشارة ---- ۱۰۹۷
ترجمته ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸
(۸۳) روایة محمد ثناء اللّه ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸
اشارة ---- ۱۰۹۸
ترجمته ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۰۹۸
(۸۴) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۸
اشارة ---- ۱۰۹۸
ترجمته ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۸
(۸۵) روایة جمال الدین القرشی ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۰۹۹
(۸۶) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۰۹۹
اشارة ---- ۱۰۹۹
ترجمته ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۰۹۹
(۸۷) روایة رشید الدین الدهلوی ... ص: ۱۱۵ ---- ۱۰۹۹

اشارة ----- ۱۰۹۹
ترجمته ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۰۹۹
(۸۸) روایة الحمزاوی ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۱۰۰
اشارة ----- ۱۱۰۰
ترجمته ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۱۰۰
(۸۹) روایة زینی دحلان ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۱۰۱
اشارة ----- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۱۰۱
(۹۰) روایة الشبلنجی ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۱۰۱
اشارة ----- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۱۰۱
(۹۱) روایة البلخی ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۱۰۱
اشارة ----- ۱۱۰۱
ترجمته ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۱۰۳
(۹۲) روایة حسن زمان ... ص: ۱۲۲ ----- ۱۱۰۳
اشارة ----- ۱۱۰۳
ترجمته ... ص: ۱۲۲ ----- ۱۱۰۴
ملحق سند حدیث السفینة ... ص: ۱۲۳ ----- ۱۱۰۴
اشارة ----- ۱۱۰۴
رواة حدیث السفینة ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۱۰۵
رواته من الصحابة ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۱۰۵
رواته من التابعین ... ص: ۱۲۷ ----- ۱۱۰۵
رواته من الحفاظ و العلماء ... ص: ۱۲۸ ----- ۱۱۰۵
اشارة ----- ۱۱۰۵

القرن الثانی ... ص: ۱۲۸ ---- ۱۱۰۶
القرن الثالث ... ص: ۱۲۸ ---- ۱۱۰۶
القرن الرابع ... ص: ۱۲۹ ---- ۱۱۰۶
القرن الخامس ... ص: ۱۳۰ ---- ۱۱۰۷
القرن السادس ... ص: ۱۳۰ ---- ۱۱۰۷
القرن السابع ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۱۰۷
القرن الثامن ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۱۰۷
القرن التاسع ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۱۰۷
القرن العاشر ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۱۰۸
القرن الحادی عشر ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۱۰۸
القرن الثالث عشر ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۱۰۸
القرن الرابع عشر ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۱۰۸
[ترجمة رواة حدیث السفینة ...] ص: ۱۳۲ ---- ۱۱۰۸
(۱) روایة أبی إسحاق ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۱۰۸
اشارة ---- ۱۱۰۸
ترجمته ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۱۰۸
(۲) روایة الأعمش ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۱۰۹
اشارة ---- ۱۱۰۹
ترجمته ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۱۰۹
(۳) روایة إسرائیل السبیعی ... ص: ۱۳۵ ---- ۱۱۱۰
اشارة ---- ۱۱۱۰
ترجمته ... ص: ۱۳۵ ---- ۱۱۱۰
(۴) روایة الجرّاح بن مخلّد ... ص: ۱۳۵ ---- ۱۱۱۰
اشارة ---- ۱۱۱۰

ترجمته ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۱۱۰
(۵) روایة یحیی بن سلیمان ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۱۱۱
اشارة ---- ۱۱۱۱
ترجمته ... ص: ۱۳۷ ---- ۱۱۱۱
(۶) روایة سوید بن سعید ... ص: ۱۳۷ ---- ۱۱۱۱
اشارة ---- ۱۱۱۱
ترجمته ... ص: ۱۳۸ ---- ۱۱۱۲
(۷) روایة عمرو بن علی ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۱۱۲
اشارة ---- ۱۱۱۲
ترجمته ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۱۱۲
(۸) روایة محمد بن معمر ... ص: ۱۴۰ ---- ۱۱۱۳
اشارة ---- ۱۱۱۳
ترجمته ... ص: ۱۴۰ ---- ۱۱۱۳
(۹) روایة أبی داود ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۱۱۴
اشارة ---- ۱۱۱۴
ترجمته ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۱۱۴
(۱۰) روایة الفسوی ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۱۱۵
اشارة ---- ۱۱۱۵
ترجمته ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۱۱۵
(۱۱) روایة روح بن الفرج ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۱۱۵
اشارة ---- ۱۱۱۵
ترجمته ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۱۱۶
(۱۲) روایة داود بن سلیمان ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۱۱۶
اشارة ---- ۱۱۱۶

ترجمته ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۱۱۶
(۱۳) روایة النسائی ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۱۱۷
اشارة ---- ۱۱۱۷
ترجمته ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۱۱۷
(۱۴) روایة الباغندی ... ص: ۱۴۷ ---- ۱۱۱۷
اشارة ---- ۱۱۱۷
ترجمته ... ص: ۱۴۷ ---- ۱۱۱۷
(۱۵) روایة الدولابی ... ص: ۱۴۸ ---- ۱۱۱۸
اشارة ---- ۱۱۱۸
ترجمته ... ص: ۱۴۸ ---- ۱۱۱۸
(۱۶) روایة أبی القاسم البجلی ... ص: ۱۴۹ ---- ۱۱۱۸
اشارة ---- ۱۱۱۸
ترجمته ... ص: ۱۴۹ ---- ۱۱۱۹
(۱۷) روایة ابن مهرویه ... ص: ۱۴۹ ---- ۱۱۱۹
اشارة ---- ۱۱۱۹
ترجمته ... ص: ۱۴۹ ---- ۱۱۱۹
(۱۸) روایة میمون بن إسحاق ... ص: ۱۵۰ ---- ۱۱۱۹
اشارة ---- ۱۱۱۹
ترجمته ... ص: ۱۵۰ ---- ۱۱۱۹
(۱۹) روایة المقدسی ... ص: ۱۵۱ ---- ۱۱۲۰
اشارة ---- ۱۱۲۰
ترجمته ... ص: ۱۵۱ ---- ۱۱۲۰
(۲۰) روایة ابن عدی ... ص: ۱۵۱ ---- ۱۱۲۰
اشارة ---- ۱۱۲۰

ترجمته ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۱۲۰
(۲۱) روایة القطیعی ... ص: ۱۵۳ ---- ۱۱۲۱
اشارة ---- ۱۱۲۱
ترجمته ... ص: ۱۵۳ ---- ۱۱۲۱
(۲۲) روایة ابن السقاء ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۱۲۲
اشارة ---- ۱۱۲۲
ترجمته ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۱۲۲
(۲۳) روایة الدارقطنی ... ص: ۱۵۵ ---- ۱۱۲۲
اشارة ---- ۱۱۲۲
ترجمته ...: ص: ۱۵۶ ---- ۱۱۲۳
(۲۴) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۵۷ ---- ۱۱۲۳
اشارة ---- ۱۱۲۴
ترجمته ...: ص: ۱۵۷ ---- ۱۱۲۴
(۲۵) روایة أبی ملیل الکوفی ... ص: ۱۵۸ ---- ۱۱۲۴
اشارة ---- ۱۱۲۴
ترجمته ...: ص: ۱۵۸ ---- ۱۱۲۴
(۲۶) روایة سجادة البغدادی ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۱۲۵
اشارة ---- ۱۱۲۵
ترجمته ...: ص: ۱۵۹ ---- ۱۱۲۵
(۲۷) روایة أبی ذر الهروی ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۱۲۵
اشارة ---- ۱۱۲۵
ترجمته ...: ص: ۱۵۹ ---- ۱۱۲۵
(۲۸) روایة الجوهری ... ص: ۱۶۰ ---- ۱۱۲۵
اشارة ---- ۱۱۲۶

ترجمته ...: ص: ۱۶۰ ---- ۱۱۲۶
(۲۹) روایة القضاعی ... ص: ۱۶۱ ---- ۱۱۲۶
اشارة ---- ۱۱۲۶
ترجمته ...: ص: ۱۶۲ ---- ۱۱۲۷
(۳۰) روایة أبی غالب النحوی ... ص: ۱۶۲ ---- ۱۱۲۷
اشارة ---- ۱۱۲۷
ترجمته ...: ص: ۱۶۳ ---- ۱۱۲۷
(۳۱) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۱۶۳ ---- ۱۱۲۷
اشارة ---- ۱۱۲۸
ترجمته ...: ص: ۱۶۴ ---- ۱۱۲۸
(۳۲) روایة أبی العباس العذری ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۱۲۸
اشارة ---- ۱۱۲۸
ترجمته ...: ص: ۱۶۵ ---- ۱۱۲۸
(۳۳) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۶۵ ---- ۱۱۲۹
اشارة ---- ۱۱۲۹
ترجمته ...: ص: ۱۶۶ ---- ۱۱۲۹
(۳۴) روایة أبی علی بن سکرة الصدفی ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۱۳۰
اشارة ---- ۱۱۳۰
ترجمته ...: ص: ۱۶۷ ---- ۱۱۳۰
(۳۵) روایة أحمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰
اشارة ---- ۱۱۳۰
ترجمته ...: ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰
(۳۶) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۰
اشارة ---- ۱۱۳۰

ترجمته ...: ص: ۱۶۸ ---- ۱۱۳۱
(۳۷) روایة القاضی الأنصاری ... ص: ۱۶۹ ---- ۱۱۳۱
اشارة ---- ۱۱۳۱
ترجمته ... ص: ۱۷۰ ---- ۱۱۳۱
(۳۸) روایة ابن القزاز ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۱۳۲
اشارة ---- ۱۱۳۲
ترجمته ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۱۳۲
(۳۹) روایة الخوارزمی ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۱۳۲
اشارة ---- ۱۱۳۲
ترجمته ... ص: ۱۷۲ ---- ۱۱۳۲
(۴۰) روایة أبی العلاء الهمدانی ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۱۳۳
اشارة ---- ۱۱۳۳
ترجمته ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۱۳۳
(۴۱) روایة أبی بکر ابن خیر ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۱۳۴
اشارة ---- ۱۱۳۴
ترجمته ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۱۳۴
(۴۲) روایة محمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۱۳۴
اشارة ---- ۱۱۳۴
ترجمته ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۱۳۴
(۴۳) روایة ابن الیتیم الأندلسی ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۱۳۵
اشارة ---- ۱۱۳۵
ترجمته ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۱۳۵
(۴۴) روایة ابن خلیل الدمشقی ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۱۳۵
اشارة ---- ۱۱۳۵

ترجمته ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۱۳۵
(۴۵) روایة ابن الأبار ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۱۳۶
اشارة ---- ۱۱۳۶
ترجمته ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۳۶
(۴۶) روایة الذهبی ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۱۳۷
اشارة ---- ۱۱۳۷
ترجمته ... ص: ۱۸۰ ---- ۱۱۳۷
(۴۷) روایة البوصیری ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۳۸
اشارة ---- ۱۱۳۸
ترجمته ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۱۳۸
(۴۸) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۱۳۹
اشارة ---- ۱۱۳۹
ترجمته ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۱۳۹
(۴۹) روایة ابن کمال باشا ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۱۴۰
اشارة ---- ۱۱۴۰
ترجمته ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۱۴۰
(۵۰) روایة القدوسی الحنفی ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۱۴۰
اشارة ---- ۱۱۴۰
ترجمته ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۱۴۱
(۵۱) روایة الخفاجی ... ص: ۱۸۶ ---- ۱۱۴۱
اشارة ---- ۱۱۴۱
ترجمته ... ص: ۱۸۶ ---- ۱۱۴۱
(۵۲) روایة الأنصاری الشیروانی ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۱۴۲
اشارة ---- ۱۱۴۲

ترجمته ... ص: ۱۸۸ ---- ۱۱۴۲
(۵۳) روایة الآلوسی ... ص: ۱۸۹ ---- ۱۱۴۳
اشارة ---- ۱۱۴۳
ترجمته ... ص: ۱۸۹ ---- ۱۱۴۳
(۵۴) روایة الکمشخانوی ... ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۴۳
اشارة ---- ۱۱۴۳
ترجمته ... ص: ۱۹۰ ---- ۱۱۴۳
(۵۵) روایة العلوی الحضرمی ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۴۴
اشارة ---- ۱۱۴۴
ترجمته ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۱۴۴
(۵۶) روایة النبهانی ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۴۴
اشارة ---- ۱۱۴۴
ترجمته ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۱۴۴
(۵۷) روایة الکافی ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۱۴۵
اشارة ---- ۱۱۴۵
ترجمته ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۱۴۵
(۵۸) روایة الأمر تسری ... ص: ۱۹۴ ---- ۱۱۴۶
(۵۹) روایة حسین المصری ... ص: ۱۹۵ ---- ۱۱۴۶
(۶۰) روایة أحمد محمد داود ... ص: ۱۹۶ ---- ۱۱۴۶
شواهد حدیث السفینة ... ص: ۱۹۷ ---- ۱۱۴۷
اشارة ---- ۱۱۴۷
الأول: کلام لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۹۹ ---- ۱۱۴۷
الثانی: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۱۴۷
الثالث: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۱۴۷

الرابع: کلام لعلی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۱۴۸
الخامس: القصیدة المنسوبة الی ابن العاص ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۱۴۸
السادس: کلام للحسن البصری ... ص: ۲۰۳ ---- ۱۱۴۹
دلالة حدیث السفینة ... ص: ۲۰۵ ---- ۱۱۵۰
اشارة ---- ۱۱۵۰
۱- وجوب اتّباعهم ... ص: ۲۰۷ ---- ۱۱۵۰
۲- إتباعهم یوجب النجاة ... ص: ۲۰۷ ---- ۱۱۵۰
۳- دلالته علی أفضلیّتهم ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۱۵۱
۴- دلالته علی وجوب محبتهم ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۱۵۱
۵- دلالته علی عصمتهم ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۱۵۱
۶- من تخلّف عنهم ضل ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۱۵۲
۷- هم المیزان المعرفة المؤمن و الکافر ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۱۵۲
۸- دلالته علی لزوم الامام فی کلّ عصر ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۱۵۲
۹- الجمع بین حدیثی الثقلین و السفینة ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۱۵۲
۱۰- الحدیث فی سیاق آخر ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۱۵۳
۱۱- الحدیث فی سیاق ثالث ... ص: ۲۱۲ ---- ۱۱۵۳
۱۲- معنی الحدیث فی کلام الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۲۱۲ ---- ۱۱۵۳
۱۳- الحدیث مع حدیث الأشباح ... ص: ۲۱۳ ---- ۱۱۵۴
۱۴- الحدیث مع حدیث باب حطة ... ص: ۲۱۴ ---- ۱۱۵۴
۱۵- فی کلام امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۱۴ ---- ۱۱۵۴
۱۶- الحدیث مع حدیث الثقلین فی کلامه علیه السلام ... ص: ۲۱۴ ---- ۱۱۵۵
۱۷- اهتمام أبی ذر بحدیث السفینة ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۱۵۵
۱۸- الحدیث مع حدیث باب حطة فی روایته ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۱۵۵
۱۹- کلام أبی ذر رضی اللّه عنه ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۱۵۵

۲۰- جمعه بینه و بین حدیثی الثقلین و باب حطة ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۱۵۵
دحض مناقشات الدهلوی فی دلالة حدیث السفینة ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۱۵۵
اشارة ---- ۱۱۵۶
اعتراف الدهلوی بحصول الفلاح بحب أهل البیت ... ص: ۲۱۹ ---- ۱۱۵۶
هل أهل السنة متمسکون بأهل البیت ...؟ ص: ۲۲۰ ---- ۱۱۵۶
نماذج من تقوّلاتهم علی أهل البیت ... ص: ۲۲۲ ---- ۱۱۵۸
المراد من «اهل البیت» الأئمة المعصومون ... ص: ۲۲۶ ---- ۱۱۶۰
طعن القوم فی روایات أئمة أهل البیت و مقاماتهم ... ص: ۲۲۷ ---- ۱۱۶۰
اشارة ---- ۱۱۶۰
۱- امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۲۸ ---- ۱۱۶۱
۲- الحسنان علیهما السلام ... ص: ۲۲۹ ---- ۱۱۶۱
اشارة ---- ۱۱۶۱
تحقیق فی ما نسب إلی الإمام الحسن من کثرة التزویج و الطلاق ... ص: ۲۳۰ ---- ۱۱۶۲
افتعالهم اعتراض الحسن علی أبیه ... ص: ۲۳۶ ---- ۱۱۶۵
قول بعضهم: قتل الحسین بسیف جده ...!! ص: ۲۳۶ ---- ۱۱۶۶
ابن خلدون ... و مخاریقه ... ص: ۲۳۸ ---- ۱۱۶۷
رأی عبد اللّه بن عمر فی سفر الامام الحسین إلی العراق ... ص: ۲۴۲ ---- ۱۱۶۹
زعمهم نهی الامام الحسن أخاه عن التوجه إلی العراق ... ص: ۲۴۳ ---- ۱۱۷۰
عبد القادر الکیلانی ... و صوم یوم عاشوراء ... ص: ۲۴۴ ---- ۱۱۷۱
۳- الامام زین العابدین علیه السلام ... ص: ۲۴۶ ---- ۱۱۷۲
اشارة ---- ۱۱۷۲
نسبتهم القول بجواز التزویج بما یزید علی الأربع إلی السجاد ... ص: ۲۴۸ ---- ۱۱۷۳
القائل بجواز التزوّج بما یزید علی الأربع من أهل السنة ... ص: ۲۴۸ ---- ۱۱۷۳
و منهم من قال بجواز التزوّج بأیّ عدد شاء ... ص: ۲۴۹ ---- ۱۱۷۴

۴- الامام محمد الباقر علیه السلام ... ص: ۲۵۰ ---- ۱۱۷۴
۵- الامام جعفر الصادق علیه السلام ... ص: ۲۵۲ ---- ۱۱۷۵
۶- الامام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام ... ص: ۲۵۳ ---- ۱۱۷۶
۷- الامام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۵۵ ---- ۱۱۷۷
۸- سائر الأئمة المعصومین علیه السلام ... ص: ۲۵۶ ---- ۱۱۷۸
۹- الامام الثانی عشر عجل اللّه فرجه ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۱۸۰
کلام سلیمان بن جریر فی الطعن فی الأئمة ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۱۸۰
تحریف الدهلوی الکلام المذکور ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۱۸۱
کلام الدوانی ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۱۸۲
لا دلالة للحدیث إلّا علی نجاة الإثنی عشریة فحسب ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۱۸۲
الأصل فی مناقشة الدهلوی ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۱۸۶
تفنید کلام الدهلوی فی حاشیة التحفة ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۱۸۷
اشارة ---- ۱۱۸۷
مناقشة أخری ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۱۸۷
وجوه الجواب عن المناقشة ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۱۸۸
من وجوه الشبه بین سفینة نوح و أهل البیت ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۱۹۰
اشارة ---- ۱۱۹۰
۱- الغرض من الرکوب هو النجاة ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۱۹۰
۲- وجود نوح فیها من أسباب النجاة ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱
۳- و اصنع الفلک بأعیننا ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱
۴- بسم اللّه مجریها ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۱۹۱
۵ ...- تجری بأعیننا ... ص: ۲۸۱ ---- ۱۱۹۲
۶- وحی اللّه إلی السفینة ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۱۹۲
۷- لولا أهل البیت ما سارت ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۱۹۳

النظر فی کلام آخر للدهلوی ... ص: ۲۸۷ ---- ۱۱۹۴
اشارة ---- ۱۱۹۴
الرد علی هذا الکلام ... ص: ۲۹۱ ---- ۱۱۹۵
رجوع کبار الصحابة إلی علی فی المعضلات ... ص: ۲۹۴ ---- ۱۱۹۷
کلمات فی حدیث النجوم ... ص: ۲۹۵ ---- ۱۱۹۸
الأذن الواعیة: علی علیه السلام ... ص: ۲۹۷ ---- ۱۱۹۹
تنبیهات علی مقاصد الدهلوی و مزاعمه ... ص: ۲۹۸ ---- ۱۱۹۹
من أحادیث تشبیه أهل البیت بالنّجوم ... ص: ۳۰۱ ---- ۱۲۰۱
اشارة ---- ۱۲۰۱
(۱) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم ... ص: ۳۰۳ ---- ۱۲۰۱
(۲ قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض ... س: ۳۰۶ ---- ۱۲۰۳
(۳) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی ... ص: ۳۰۹ ---- ۱۲۰۵
(۴) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یو
(۵) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اخ
(۶) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا الشمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان ... ص: ۳۱۳ ---- ۱۲۰۷
(۷) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا علی إن الحسن و الحسین من أولادک کالبدر بین النجوم ... ص: ۳۱۵ ---- ۱۲۰۸
(۸) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:.. الکواکب.. أولاد فاطمة ... ص: ۳۱۵ ---- ۱۲۰۸
(۹) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: مثلک و مثل الأئمة من ولدک بعدی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم ه
مؤیّدات هذه الأحادیث ... ص: ۳۱۷ ---- ۱۲۰۹
اشارة ---- ۱۲۰۹
(۱) من کلمات أهل البیت ... ص: ۳۱۹ ---- ۱۲۰۹
(۲) من کلمات الأصحاب ... ص: ۳۲۱ ---- ۱۲۱۰
(۳) من کلمات العلماء ... ص: ۳۲۶ ---- ۱۲۱۳
حدیث فی الاقتداء بأهل البیت مع شاهدین من شواهده ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۲۱۵

ختامه مسک ... ص: ۳۳۶ ---- ۱۲۱۷
الجزء الخامس] ---- ۱۲۱۷
اشارة ---- ۱۲۱۸
حدیث النور ... ص: ۷ ---- ۱۲۱۸
اشارة ---- ۱۲۱۸
کلمة المؤلف ... ص: ۹ ---- ۱۲۱۸
اشارة ---- ۱۲۱۸
۱- دلالته علی الامامة بالنص ... ص: ۱۰ ---- ۱۲۱۹
۲- دلالته علی الامامة بالملازمة ... ص: ۱۱ ---- ۱۲۱۹
کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث النور ... ص: ۱۳ ---- ۱۲۲۰
سند حدیث النور ... ص: ۱۷ ---- ۱۲۲۱
اشارة ---- ۱۲۲۱
أسماء رواة حدیث النور من الصحابة ... ص: ۱۹ ---- ۱۲۲۱
أسماء رواة حدیث النور من التابعین ... ص: ۲۱ ---- ۱۲۲۳
أسماء رواة حدیث النور من الحفاظ و الأئمة ... ص: ۲۲ ---- ۱۲۲۳
حدیث النور متواتر ... ص: ۲۴ ---- ۱۲۲۵
نصوص روایات الحفّاظ و العلماء ... ص: ۲۷ ---- ۱۲۲۶
اشارة ---- ۱۲۲۶
۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷ ---- ۱۲۲۶
اشارة ---- ۱۲۲۶
رجال الحدیث ... ص: ۲۸ ---- ۱۲۲۷
اشارة ---- ۱۲۲۷
عبد الرزاق الصنعانی ... ص: ۲۸ ---- ۱۲۲۷
معمر بن راشد ... ص: ۲۹ ---- ۱۲۲۷

الزهری ... ص: ۲۹ ---- ۱۲۲۸
خالد بن معدان ... ص: ۳۰ ---- ۱۲۲۸
زاذان الکندی ... ص: ۳۰ ---- ۱۲۲۸
سلمان ... ص: ۳۱ ---- ۱۲۲۹
ترجمهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۳ ---- ۱۲۳۰
روایهٔ أحمد دلیل علی صحهٔ الحدیث ... ص: ۴۳ ---- ۱۲۳۵
جواب سبط ابن الجوزی عن تضعیف الحدیث ... ص: ۴۴ ---- ۱۲۳۶
ترجمهٔ سبط ابن الجوزی ... ص: ۴۵ ---- ۱۲۳۶
ترجم له ...: ص: ۴۵ ---- ۱۲۳۶
ترجمهٔ ابن خلکان ... ص: ۴۶ ---- ۱۲۳۷
ترجمهٔ الیونینی ... ص: ۴۷ ---- ۱۲۳۸
ترجمهٔ أبی الفداء ... ص: ۴۸ ---- ۱۲۳۸
ترجمهٔ ابن الوردی ... ص: ۴۹ ---- ۱۲۳۹
طعن الذهبی و الصفدی فی السّبط ... ص: ۵۱ ---- ۱۲۴۰
الدفاع عن السبط ... ص: ۵۱ ---- ۱۲۴۰
استناد القوم إلی أقواله فی القضایا الخلافیهٔ ... ص: ۵۲ ---- ۱۲۴۱
مؤلفات السبط ... ص: ۵۳ ---- ۱۲۴۱
اعتماد العلماء علی کتبه ... ص: ۵۴ ---- ۱۲۴۲
۲ روایهٔ أبی حاتم الرازی ... ص: ۵۴ ---- ۱۲۴۲
اشارهٔ ---- ۱۲۴۲
ترجمته ...: ص: ۵۵ ---- ۱۲۴۳
۳ روایهٔ عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۵۶ ---- ۱۲۴۳
اشارهٔ ---- ۱۲۴۳
ترجمته ...: ص: ۵۶ ---- ۱۲۴۳

۴ روایة ابن مردویه ... ص: ۵۸ ---- ۱۲۴۴
اشارة ---- ۱۲۴۴
ترجمته ...: ص: ۵۹ ---- ۱۲۴۵
۵ روایة ابن عبد البر ... ص: ۵۹ ---- ۱۲۴۵
اشارة ---- ۱۲۴۵
ترجمته ...: ص: ۶۰ ---- ۱۲۴۵
۶ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۰ ---- ۱۲۴۶
اشارة ---- ۱۲۴۶
کلمة فی تاریخ بغداد ... ص: ۶۱ ---- ۱۲۴۶
اشارة ---- ۱۲۴۶
ترجمته ...: ص: ۶۱ ---- ۱۲۴۶
۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۲ ---- ۱۲۴۷
اشارة ---- ۱۲۴۷
فائدة ...: ص: ۶۳ ---- ۱۲۴۷
ترجمته ...: ص: ۶۶ ---- ۱۲۴۹
۸ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۶۶ ---- ۱۲۴۹
اشارة ---- ۱۲۴۹
ترجمته ...: ص: ۶۶ ---- ۱۲۴۹
۹ روایة العاصمی ... ص: ۶۷ ---- ۱۲۵۰
۱۰ روایة أبی الفتح النطنزی ... ص: ۶۹ ---- ۱۲۵۱
اشارة ---- ۱۲۵۱
ترجمته ...: ص: ۷۰ ---- ۱۲۵۲
۱۱ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۷۱ ---- ۱۲۵۲
اشارة ---- ۱۲۵۲

ترجمته ...: ص: ۷۱ ---- ۱۲۵۲
۱۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۷۲ ---- ۱۲۵۳
اشارة ---- ۱۲۵۳
ترجمته ...: ص: ۷۳ ---- ۱۲۵۳
۱۳ روایة ابن عساکر ... ص: ۷۳ ---- ۱۲۵۳
اشارة ---- ۱۲۵۳
ترجمته ...: ص: ۷۴ ---- ۱۲۵۴
۱۴ روایة النور الصالحانی ... ص: ۷۴ ---- ۱۲۵۴
۱۵ روایة أبی الفتح ناصر المطرزی ... صض: ۷۵ ---- ۱۲۵۵
۱۶ روایة صدر الأفاضل الخوارزمی ... ص: ۷۶ ---- ۱۲۵۵
اشارة ---- ۱۲۵۵
ترجمته ...: ص: ۷۶ ---- ۱۲۵۵
۱۷ روایة أبی القاسم عبد الکریم الرافعی القزوینی ... ص: ۷۷ ---- ۱۲۵۶
اشارة ---- ۱۲۵۶
ترجمته ...: ص: ۷۸ ---- ۱۲۵۷
۱۸ إثبات الشیخ فرید الدین العطّار ... ص: ۷۹ ---- ۱۲۵۷
اشارة ---- ۱۲۵۷
ترجمته ...: ص: ۷۹ ---- ۱۲۵۷
۱۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۷۹ ---- ۱۲۵۷
اشارة ---- ۱۲۵۷
ترجمته ...: ص: ۸۰ ---- ۱۲۵۷
۲۰ روایة الکنجی ... ص: ۸۱ ---- ۱۲۵۸
اشارة ---- ۱۲۵۹
الکنجی و کتابه ... ص: ۸۴ ---- ۱۲۶۰

کلمة «الحافظ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۵ ---- ۱۲۶۱
کلمة «الشیخ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۶ ---- ۱۲۶۱
۲۱ روایة المحبّ الطبری ... ص: ۸۶ ---- ۱۲۶۱
اشارة ---- ۱۲۶۱
ترجمته ...: ص: ۸۷ ---- ۱۲۶۲
۲۲ روایة الحموینی ... ص: ۸۷ ---- ۱۲۶۲
۲۳ روایة شرف الدین الدرکزینی الطالبی القرشی ... ص: ۸۹ ---- ۱۲۶۳
اشارة ---- ۱۲۶۳
ترجمته ...: ص: ۸۹ ---- ۱۲۶۳
۲۴ روایة جمال الدین المدنی الزرندی ... ص: ۹۰ ---- ۱۲۶۴
اشارة ---- ۱۲۶۴
کتاب نظم درر السمطین ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۴
کتاب معارج الوصول ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۴
ترجمته ...: ص: ۹۱ ---- ۱۲۶۵
۲۵ روایة السید محمّد الدهلوی المعروف ب (گیسو دراز ... ص: ۹۳ ---- ۱۲۶۵
اشارة ---- ۱۲۶۶
ترجمته ...: ص: ۹۴ ---- ۱۲۶۶
۲۶ روایة السید محمّد بن جعفر المکی ... ص: ۹۴ ---- ۱۲۶۷
اشارة ---- ۱۲۶۷
ترجمته ...: ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷
۲۷ روایة الجلال البخاری ... ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷
اشارة ---- ۱۲۶۷
ترجمته ...: ص: ۹۵ ---- ۱۲۶۷
۲۸ روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۹۶ ---- ۱۲۶۸

اشارة ----- ۱۲۶۸
ترجمته ...: ص: ۹۷ ----- ۱۲۶۸
کلمة الهمدانی فی روضة الفردوس ...: ص: ۹۸ ----- ۱۲۶۹
۲۹ روایة الجلال الخجندی ... ص: ۹۹ ----- ۱۲۶۹
اشارة ----- ۱۲۶۹
ترجمته ...: ص: ۹۹ ----- ۱۲۷۰
۳۰ روایة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۱۰۰ ----- ۱۲۷۰
۳۱ روایة الشهاب الدولت‌آبادی ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۲۷۱
اشارة ----- ۱۲۷۱
ترجمته ...: ص: ۱۰۲ ----- ۱۲۷۲
۳۲ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۲۷۲
اشارة ----- ۱۲۷۳
ترجمته ...: ص: ۱۰۴ ----- ۱۲۷۳
۳۳ روایة الحافی الحسینی الشافعی ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۲۷۳
۳۴ روایة الوصابی الیمنی الشافعی ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۲۷۳
۳۵ روایة الجمال المحدث الشیرازی ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۲۷۴
اشارة ----- ۱۲۷۴
کتاب الأربعین ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۲۷۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۷ ----- ۱۲۷۵
۳۶ روایة الجفری ... ص: ۱۰۸ ----- ۱۲۷۵
اشارة ----- ۱۲۷۵
ترجمته ...: ص: ۱۰۸ ----- ۱۲۷۵
۳۷ روایة الواعظ الهروی ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۲۷۵
۳۸ روایة أحمد بن إبراهیم ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۲۷۶

۳۹ روایة السید محمّد ماه عالم ... ص: ۱۱۰ ---- ۱۲۷۶
۴۰ روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۱۱۱ ---- ۱۲۷۷
اشارة ---- ۱۲۷۷
ترجمته ...: ص: ۱۱۱ ---- ۱۲۷۷
۴۱ روایة غلام علی آزاد البلکرامی ... ص: ۱۱۲ ---- ۱۲۷۷
اشارة ---- ۱۲۷۷
ترجمته ...: ص: ۱۱۲ ---- ۱۲۷۷
شواهد حدیث النور و مؤیّداته ... ص: ۱۱۳ ---- ۱۲۷۸
اشارة ---- ۱۲۷۸
(الحدیث الأول) حدیث الشجرة [۱ ...] ص: ۱۱۵ ---- ۱۲۷۸
اشارة ---- ۱۲۷۸
۱ روایة الحاکم ... ص: ۱۱۷ ---- ۱۲۷۹
۲ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷ ---- ۱۲۷۹
۳ روایة الدیلمی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۷۹
۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۷۹
۵ روایة الزرندی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۲۸۰
۶ روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۱۹ ---- ۱۲۸۰
۷ روایة النور البدخشی اللّاهیجی ... ص: ۱۱۹ ---- ۱۲۸۰
۸ إثبات المیبدی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۰
۹ روایة السیوطی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۱
۱۰ روایة المتقی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۲۸۱
۱۱ روایة الوصابی ... ص: ۱۲۱ ---- ۱۲۸۱
۱۲ روایة جمال الدّین المحدّث ... ص: ۱۲۱ ---- ۱۲۸۱
۱۳ روایة المنّاوی ... ص: ۱۲۲ ---- ۱۲۸۱

۱۴ روایة الجفری ... ص: ۱۲۲ ---- ۱۲۸۲
۱۵ روایة البدخشی ... ص: ۱۲۲ ---- ۱۲۸۲
۱۶ روایة صدر العالم ... ص: ۱۲۳ ---- ۱۲۸۲
۱۷ روایة الدهلوی ... ص: ۱۲۳ ---- ۱۲۸۲
۱۸ روایة اللکهنوی ... ص: ۱۲۴ ---- ۱۲۸۲
(الحدیث الثانی) حدیث الشجرة (بلفظ آخر ...) ص: ۱۲۵ ---- ۱۲۸۳
اشارة ---- ۱۲۸۳
۱ روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۲۶ ---- ۱۲۸۳
۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۱۲۶ ---- ۱۲۸۳
۳ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ---- ۱۲۸۴
۴ روایة الکنجی ... ص: ۱۲۸ ---- ۱۲۸۴
۵ روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۲۸۶
۶ روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۲۸۶
(الحدیث الثالث ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۲۸۷
(الحدیث الرابع ...) ص: ۱۳۵ ---- ۱۲۸۷
(الحدیث الخامس ...) ص: ۱۳۶ ---- ۱۲۸۸
(الحدیث السادس ...) ص: ۱۳۷ ---- ۱۲۸۸
حدیث النور من طرق الإمامیّة ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۲۸۹
اشارة ---- ۱۲۸۹
حدیث النور عند الامامیة ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۲۸۹
من فوائد الاستشهاد بأخبار الإمامیة ...: ص: ۱۵۲ ---- ۱۲۹۵
دحض القدح فی سند حدیث النور ... ص: ۱۵۷ ---- ۱۲۹۸
اشارة ---- ۱۲۹۸
الأصل فی هذه الدعوی ... ص: ۱۶۰ ---- ۱۲۹۸

ما هو ملاک التضعیف ...؟ ص: ۱۶۰ ---- ۱۲۹۹
کذب دعوی الإجماع مطلقا ... ص: ۱۶۱ ---- ۱۲۹۹
ترجمة ابن حزم ...: ص: ۱۶۱ ---- ۱۲۹۹
منشأ الغلط ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۳۰۱
نص عبارة ابن الجوزی و بیان تصرفاتهم فیها ... ص: ۱۶۵ ---- ۱۳۰۱
فعلم من هذا ما یلی ...: ص: ۱۶۶ ---- ۱۳۰۲
کما علم أیضا ...: ص: ۱۶۶ ---- ۱۳۰۲
نظرة فی کلام ابن الجوزی ...: ص: ۱۶۷ ---- ۱۳۰۲
المروزی صدوق عند السمعانی ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۳۰۳
المروزی صدوق عند الخطیب، و لا بأس به عند الدار قطنی ... ص: ۱۶۸ ---- ۱۳۰۳
حدیث «المروزی» أخرجه الخطیب و ابن عساکر و قال الکنجی: «حدیث حسن ...» ص: ۱۶۸ ---- ۱۳۰۳
دحض المعارضة بحدیث الشافعی فی فضل الخلفاء ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۳۰۴
اشارة ---- ۱۳۰۴
۱- قوله «فی الجملة ...» ص: ۱۷۳ ---- ۱۳۰۴
۲- لا یعارض ما لا سند له ما رواه الأئمة ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۳۰۵
۳- نصّ بعضهم علی ضعفه ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۳۰۵
اشارة ---- ۱۳۰۵
ترجمته ...: ص: ۱۷۴ ---- ۱۳۰۵
۴- استدلال الدهلوی به یخالف ما التزم به ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۳۰۵
۵- ما لا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۳۰۵
۶- لا یجوز الاحتجاج به ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۳۰۶
۷- لا یصح إلزام الخصم به ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۳۰۶
۸- جواز ردّه حتی لو کان مسندا ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۳۰۶
۹- النص الکامل لهذا الحدیث ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۳۰۶

اشارة ----- ۱۳۰۶
تصرفات الجماعة فی الحدیث ... ص: ۱۷۷ ----- ۱۳۰۷
بالمناسبة ... ص: ۱۷۸ ----- ۱۳۰۸
۱۰- من تحکّماتهم فی المقام ... ص: ۱۸۰ ----- ۱۳۰۹
۱۱- النظر فی وثاقة الشافعی ... ص: ۱۸۰ ----- ۱۳۰۹
۱۲- أمارات الوضع علی هذا الحدیث لائحة ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۳۱۴
۱۳- حدیث موضوع آخر فی فضل الشیخین ... ص: ۱۹۰ ----- ۱۳۱۵
دحض تأیید حدیث الشافعی بحدیث آخر ... ص: ۱۹۳ ----- ۱۳۱۶
اشارة ----- ۱۳۱۶
۱- لم یدّع الکابلی هذا التأیید ... ص: ۱۹۵ ----- ۱۳۱۶
۲- معنی الحدیث یوضّح بطلان الدّعوی ... ص: ۱۹۶ ----- ۱۳۱۶
۳- کان عمر شدیدا علی رسول اللّه قبل إسلامه ... ص: ۱۹۷ ----- ۱۳۱۷
دلالة حدیث النور ... ص: ۱۹۹ ----- ۱۳۱۸
اشارة ----- ۱۳۱۸
۱- التصریح بخلافة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲ ----- ۱۳۱۸
۲- التصریح بوصایة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲ ----- ۱۳۱۹
۳- تعلّم الملائکة و غیرها التسبیح من ذلک النور ...: ص: ۲۰۳ ----- ۱۳۱۹
۴- لو لا الخمسة لما خلق آدم ...: ص: ۲۰۶ ----- ۱۳۲۱
۵- علی أفضل من آدم ...: ص: ۲۰۷ ----- ۱۳۲۲
۶- تباهی العصور بالنبی و علی ... ص: ۲۰۹ ----- ۱۳۲۲
اشارة ----- ۱۳۲۲
البوصیری و قصیدته الهمزیة ... ص: ۲۱۴ ----- ۱۳۲۶
۷- کلّ ما للنبی من الفضل فهو ثابت لعلی ... ص: ۲۱۶ ----- ۱۳۲۷
۸- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۲۱۹ ----- ۱۳۲۸

۹- کمالات الأنبیاء مأخوذة من مشکاة النبی و علی ... ص: ۲۲۰ ---- ۱۳۲۹
۱۰- التقدّم فی الخلق من أدلة الأفضلیة ... ص: ۲۲۲ ---- ۱۳۳۰
۱۱- الأحادیث الواضحة الدلالة علی أفضلیّته بسبب تقدّمه فی الخلق ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳۱
اشارة ---- ۱۳۳۱
الحدیث الأول ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۳۳۲
الحدیث الثانی ... ص: ۲۲۷ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الثالث ... ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الرابع ... ص: ۲۲۸ ---- ۱۳۳۳
الحدیث الخامس ... ص: ۲۲۹ ---- ۱۳۳۴
۱۲- دلالة الأحادیث علی الأفضلیة بسبب کون اسمه علی العرش ... ص: ۲۳۰ ---- ۱۳۳۵
۱۳- استدلال آدم (ع) لأفضلیّة نبینا (ص) بکون اسمه مع اسم اللّه ... ص: ۲۳۱ ---- ۱۳۳۵
اشارة ---- ۱۳۳۵
لیس أحد أعظم قدرا عند اللّه بعد النبی من علی لأن اسمه مع اسمهما ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۳۳۷
اشارة ---- ۱۳۳۷
۱- اسم علی مکتوب علی العرش ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۳۳۷
۲- اسم علی مقرون باسم النبی فی مواطن ... ص: ۲۳۶ ---- ۱۳۳۸
۳- اسم علی مکتوب علی باب الجنة ... ص: ۲۳۷ ---- ۱۳۳۹
۴- «علی ولی اللّه» مکتوب علی أبواب الجنة ... ص: ۲۳۸ ---- ۱۳۳۹
۵- «علی ولی اللّه» مکتوب علی باب الجنة بالذهب ... ص: ۲۴۱ ---- ۱۳۴۱
۷- «علی مقیم الحجة» مکتوب علی العرش ... ص: ۲۴۲ ---- ۱۳۴۲
۸- «علی ولی اللّه» مکتوب علی جناح جبرائیل ... ص: ۲۴۳ ---- ۱۳۴۲
۹- «علی بن أبی طالب مقیم الحجة» مکتوب بین کفّی صرصائیل ... ص: ۲۴۴ ---- ۱۳۴۳
۱۰- «أیّد اللّه محمّدا بعلی» مکتوب علی جبهة ملک ...: ص: ۴۴۵ ---- ۱۳۴۳
۱۱- «علی ولی اللّه» مکتوب علی لواء الحمد ...: ص: ۲۴۵ ---- ۱۳۴۴

۱۲- «آل محمّد خير البرية» مكتوب على لواء النور ...: ص: ۲۴۵ ---- ۱۳۴۴
۱۳- «محمّد رسول اللّه نصرته بعلى» مكتوب على درة أو ورقة خضراء ... ص: ۲۴۶ ---- ۱۳۴۴
۱۴- تقدّم النبوة دليل الأفضلية و هو فرع تقدّم النور الذى منه على أيضا ... ص: ۲۴۷ ---- ۱۳۴۵
اشارة ---- ۱۳۴۵
من أحاديث تقدّم نبوّة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... ص: ۲۴۷ ---- ۱۳۴۵
۱۵- أخذ ميثاق نبوة محمّد دليل أفضليّة و هو دليل أفضلية على ... ص: ۲۵۴ ---- ۱۳۴۹
اشارة ---- ۱۳۴۹
من أحاديث أخذ ميثاقه متفرعا على تقدّم خلقه (ص ...): ص: ۲۵۴ ---- ۱۳۴۹
من أحاديث أفضليته من الأنبياء بسبب أخذ الميثاق منهم ... ص: ۲۵۵ ---- ۱۳۵۰
أحاديث فى ولاية على و ميثاق إمامته ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۳۵۱
اشارة ---- ۱۳۵۱
۱- حديث بعث الأنبياء على ولاية على ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۳۵۲
اشارة ---- ۱۳۵۲
رواية الحاكم ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۳۵۲
رواية الثعلبى ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۳۵۲
رواية الخوارزمى ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۳۵۳
رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۳۵۳
رواية عبد الوهاب بن محمّد ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۳۵۳
رواية الجيلانى اللاهيجى ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۳۵۳
رواية البدخشانى ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۳۵۴
۲- حديث عرض ولاية على على إبراهيم ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۳۵۴
۳- حديث أخذ اللّه ميثاق إمارة على من الملائكة ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۳۵۴
اشارة ---- ۱۳۵۴
الديلمى و فردوس الأخبار ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۳۵۴

ترجمة الهمدانی ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۵
ترجمة الشیخ عبد الوهاب ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۵
۴- حدیث أخذ النبی المیثاق علی وصایة علی من صحابته ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۳۵۶
۱۶- أحادیث فی فضل علی مثبتة لإمامته للافضلیة و مؤیدة لحدیث النور ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۳۵۶
الحدیث الأول ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۳۵۶
الحدیث الثانی ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۳۵۷
الحدیث الثالث ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۳۵۸
الحدیث الرابع ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۳۵۸
الحدیث الخامس ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۳۵۸
الحدیث السادس ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۳۵۹
الحدیث السابع ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۳۵۹
الحدیث الثامن ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۳۶۰
الحدیث التاسع ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۳۶۱
الحدیث العاشر ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۳۶۱
کلمات علماء أهل السنة و عرفائهم فی فضل علی و معنی حدیث النور ... ص: ۲۷۴ ---- ۱۳۶۲
اشارة ---- ۱۳۶۲
۱- الشیخ ابن عربی ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۳۶۲
اشارة ---- ۱۳۶۲
وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۲۷۶ ---- ۱۳۶۳
کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۳۶۳
کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۳۶۴
ترجمة ابن عربی ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۳۶۵
۲- الشیخ عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۳۶۶
اشارة ---- ۱۳۶۶

کلام آخر للشعرانی ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۳۶۷
ترجمة الشعرانی ... ص: ۲۸۵ ---- ۱۳۶۸
۳- شمس الدین الفناری ... ص: ۲۸۶ ---- ۱۳۶۹
اشارة ---- ۱۳۶۹
کتاب مصباح الأنس ... ص: ۲۸۷ ---- ۱۳۷۰
ترجمة الفناری ... ص: ۲۸۸ ---- ۱۳۷۰
۴- السید محمّد گیسو دراز ... ص: ۲۸۹ ---- ۱۳۷۱
اشارة ---- ۱۳۷۱
کلام آخر ... ص: ۲۹۰ ---- ۱۳۷۱
۵- القسطلانی ... ص: ۲۹۰ ---- ۱۳۷۲
۶- الدولت‌آبادی ... ص: ۲۹۱ ---- ۱۳۷۲
۷- الهمدانی ... ص: ۲۹۲ ---- ۱۳۷۳
۸- السهروردی ... ص: ۲۹۳ ---- ۱۳۷۴
۹- أبو نعیم الاصفهانی ... ص: ۲۹۶ ---- ۱۳۷۵
۱۰- شاه ولی اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۰۰ ---- ۱۳۷۷
اشارة ---- ۱۳۷۷
وجوه دلالة هذا الکلام ... ص: ۳۰۱ ---- ۱۳۷۸
۱۱- محمّد صدر العالم ... ص: ۳۰۲ ---- ۱۳۷۸
قول الدهلوی بعدم الملازمة بین وحدة النور و الامامة و ردهم ... ص: ۳۰۸ ---- ۱۳۸۱
وجوه صحة الاستدلال بالقرب النسبی علی الإمامة بلا فصل ... ص: ۳۱۳ ---- ۱۳۸۳
اشارة ---- ۱۳۸۳
۱- أحادیث اصطفاء بنی هاشم ...: ص: ۳۱۵ ---- ۱۳۸۳
اشارة ---- ۱۳۸۳
کلمات العلماء علی ضوء الأحادیث ... ص: ۳۲۱ ---- ۱۳۸۷

۲- کان الرسول من بنی هاشم فالإمام یکون منهم ... ص: ۳۲۴ ---- ۱۳۸۹
۳- خطبة أبی بکر فی السقیفة ... ص: ۳۲۵ ---- ۱۳۸۹
۴- خطبة أبی بکر بلفظ آخر ... ص: ۳۲۷ ---- ۱۳۹۰
اشارة ---- ۱۳۹۰
تنبیه ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۳۹۱
۵- احتجاج علی علی أبی بکر ... ص: ۳۳۰ ---- ۱۳۹۲
۶- احتجاج علی یوم الشوری ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۳۹۳
۷- اعتراف طلحة و الزبیر و المسلمین بأولویته بالخلافة لأجل القرابة ... ص: ۳۳۲ ---- ۱۳۹۳
۸- ذکر النبی القرابة فی أدلة الامامة ... ص: ۳۳۴ ---- ۱۳۹۴
۹- یشترط کون النبی و خلیفته من سلالة واحدة ... ص: ۳۳۵ ---- ۱۳۹۵
۱۰- کلام الرازی فی مناقب الشافعی ... ص: ۳۳۶ ---- ۱۳۹۵
لیس العباس أولی من علی و لا أقرب إلی النبی ... ص: ۳۳۹ ---- ۱۳۹۶
اشارة ---- ۱۳۹۶
۱- العباس عم النبی من الأب ... ص: ۳۴۱ ---- ۱۳۹۷
۲- الأخ أولی من العم ... ص: ۳۴۳ ---- ۱۳۹۷
۳- قوله تعالی وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْض ... ص: ۳۴۴ ---- ۱۳۹۸
۴- أولویة علی علی لسان العباس ... ص: ۳۴۵ ---- ۱۳۹۹
۵- اعتذار العباس عن قبول وصیّة النبی ... ص: ۳۴۷ ---- ۱۴۰۰
۶- حدیث یوم الدار ... ص: ۳۴۸ ---- ۱۴۰۰
۷- الإجماع علی عدم خلافة العباس ... ص: ۳۴۸ ---- ۱۴۰۱
۸- الخلافة فی المهاجرین ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۴۰۱
۹- لزوم کون الخلیفة ممّن بایع تحت الشجرة ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۴۰۱
۱۰- لا تجوز الخلافة للطلقاء ... ص: ۳۵۰ ---- ۱۴۰۲
وجوه تفنید النقض بأولویة الحسنین بالإمامة من علی بعد النبی ... ص: ۳۵۳ ---- ۱۴۰۲

اشارة ----- ۱۴۰۲
۱- الأفضلیة مدار الامامة ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۲- لم ینتقل إلی الحسنین نور النبی ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۳- فی کلّ منهما ربع أصل النور ... ص: ۳۵۶ ----- ۱۴۰۳
۴- من کان نوره أقوی فهو الأفضل ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۵- استلزام کون نور فاطمة أقوی من نور علی ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۶- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۳۵۷ ----- ۱۴۰۴
۷- خلق علی من النور الإلهی ... ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۴
۸- ما المراد من کثرة النور ...؟ ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۴
۹- لزوم کون نورهما أکثر من نور النبی ... ص: ۳۵۸ ----- ۱۴۰۵
۱۰- ما الدلیل علی جمع الحسنین بین النورین ...؟ ص: ۳۵۹ ----- ۱۴۰۵
ملحق سند حدیث النور ... ص: ۳۶۱ ----- ۱۴۰۶
اشارة ----- ۱۴۰۶
۱ سلیمان الأعمش ... ص: ۳۶۳ ----- ۱۴۰۶
۲ فضیل بن عیاض ... ص: ۳۶۴ ----- ۱۴۰۶
۳ محمّد بن المثنی ... ص: ۳۶۴ ----- ۱۴۰۶
۴ أحمد بن المقدام ... ص: ۳۶۵ ----- ۱۴۰۷
۵ أبو علی البردعی ... ص: ۳۶۵ ----- ۱۴۰۷
۶ أبو بکر النصیبی ... ص: ۳۶۶ ----- ۱۴۰۷
۷ أبو علی العطشی ... ص: ۳۶۶ ----- ۱۴۰۷
۸ أبو الحسن الفارسی ... ص: ۳۶۷ ----- ۱۴۰۸
۹ أبو الحسین المعدل ... ص: ۳۶۷ ----- ۱۴۰۸
۱۰ أبو محمّد الجوهری ... ص: ۳۶۸ ----- ۱۴۰۸
۱۱ أبو غالب النحوی ... ص: ۳۶۸ ----- ۱۴۰۸

۱۲ أبو الحسن الواحدی ... ص: ۳۶۹ ---- ۱۴۰۹
۱۳ أبو علی الحداد ... ص: ۳۶۹ ---- ۱۴۰۹
۱۴ أبو القاسم الشروطی ... ص: ۳۷۰ ---- ۱۴۰۹
۱۵ أبو الفضل السّلامی ... ص: ۳۷۰ ---- ۱۴۰۹
۱۶ أبو محمّد الجیلی ... ص: ۳۷۱ ---- ۱۴۱۰
۱۷ أبو إسحاق الخشوعی ... ص: ۳۷۱ ---- ۱۴۱۰
۱۸ ابن النجار البغدادی ... ص: ۳۷۲ ---- ۱۴۱۰
۱۹ ابن المقیر البغدادی ... ص: ۳۷۲ ---- ۱۴۱۰
۲۰ أبو الیمن الدمشقی ... ص: ۳۷۳ ---- ۱۴۱۱
]الجزء السادس ---- ۱۴۱۱
اشارة ---- ۱۴۱۱
حدیث الغدیر ... ص: ۸ ---- ۱۴۱۱
اشارة ---- ۱۴۱۱
مقدمة المؤلف ... ص: ۹ ---- ۱۴۱۲
اشارة ---- ۱۴۱۲
بین حدیث النور و حدیث الغدیر ... ص: ۹ ---- ۱۴۱۲
بین یوم الدار و یوم الغدیر ... ص: ۱۱ ---- ۱۴۱۲
واقعة الغدیر ... ص: ۱۱ ---- ۱۴۱۳
خطبة الغدیر ... ص: ۱۳ ---- ۱۴۱۴
نکت فی حدیث الغدیر ... ص: ۲۹ ---- ۱۴۲۲
أهمیة حدیث الغدیر و الاهتمام به ... ص: ۳۱ ---- ۱۴۲۴
تمحلات القوم فی الجواب ... ص: ۳۲ ---- ۱۴۲۴
هذا الکتاب ... ص: ۳۴ ---- ۱۴۲۵
کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۳۵ ---- ۱۴۲۶

کلام الدهلوی حول حدیث الغدیر ... ص: ۳۷ ---- ۱۴۲۶
الشروع فی البحث ... ص: ۴۵ ---- ۱۴۲۹
المؤلّفون فی حدیث الغدیر ... ص: ۴۷ ---- ۱۴۳۰
اشارة ---- ۱۴۳۰
۱ کلام ابن المغازلی ... ص: ۵۰ ---- ۱۴۳۰
اشارة ---- ۱۴۳۰
ابن المغازلی ثقة ... ص: ۵۱ ---- ۱۴۳۱
۲ تصنیف ابن عقدة فی طرق الحدیث ... ص: ۵۳ ---- ۱۴۳۲
اشارة ---- ۱۴۳۲
ذکر من صرح بتألیف ابن عقدة الکتاب المذکور ... ص: ۵۹ ---- ۱۴۳۴
اشارة ---- ۱۴۳۴
۱) ابن تیمیة ... ص: ۵۹ ---- ۱۴۳۴
۲) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۵۹ ---- ۱۴۳۴
اشارة ---- ۱۴۳۴
ذکر من أورد کلام العسقلانی ... ص: ۶۰ ---- ۱۴۳۴
۳) ابن حجر العسقلانی أیضا ... ص: ۶۱ ---- ۱۴۳۵
۴) الشّریف السمهودی ... ص: ۶۲ ---- ۱۴۳۶
۵) الشیخانی القادری ... ص: ۶۲ ---- ۱۴۳۶
۶) البدخشانی ... ص: ۶۳ ---- ۱۴۳۶
رواة کتاب الموالاة ... ص: ۶۳ ---- ۱۴۳۶
اشارة ---- ۱۴۳۷
۱) محمد بن عابد السندی ... ص: ۶۴ ---- ۱۴۳۷
۲) محمد حسین الأیوبی ... ص: ۶۴ ---- ۱۴۳۷
۳) محمد مراد الانصاری ... ص: ۶۴ ---- ۱۴۳۷

۴) محمد هاشم السندی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۷
۵) عبد القادر الصدیقی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۸
۶) حسن العجیمی ... ص: ۶۵ ---- ۱۴۳۸
۷) أحمد الشناوی ... ص: ۶۶ ---- ۱۴۳۸
۸) علی بن عبد القدوس الشناوی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۹) عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۰) جلال الدین السیوطی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۱) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۲) أبو العباس المقدسی الحنبلی ... ص: ۶۷ ---- ۱۴۳۹
۱۳) إسحاق بن یحیی الحنفی ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۳۹
۱۴) یوسف بن خلیل الدمشقی ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۴۰
(۱۵) محمد بن حیدرة ... ص: ۶۸ ---- ۱۴۴۰
۱۶) محمد بن علی بن میمون الکوفی ... ص: ۶۹ ---- ۱۴۴۰
۱۷) دارم بن محمد النهشلی ... ص: ۷۰ ---- ۱۴۴۱
۱۸) محمّد بن ابراهیم السری ... ص: ۷۰ ---- ۱۴۴۱
ترجمة ابن عقدة و وثاقته ... ص: ۷۱ ---- ۱۴۴۱
کلمات فی توثیقه ... ص: ۷۳ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۳
۱) السمعانی ... ص: ۷۳ ---- ۱۴۴۳
۲) البدخشانی ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
۳) السیوطی ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۳
تراجم الموثقین لابن عقدة ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۳
اشارة ---- ۱۴۴۴

ترجمة السهمی ... ص: ۷۴ ---- ۱۴۴۴
ترجمة أبی علی الحافظ ... ص: ۷۵ ---- ۱۴۴۴
۴) محمد بن طاهر الفتنی ... ص: ۷۶ ---- ۱۴۴۵
۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۷۶ ---- ۱۴۴۵
۶) الخوارزمی ... ص: ۷۶ ---- ۱۴۴۵
۷) السبکی- فی ذکر الطبقات ...- ص: ۷۷ ---- ۱۴۴۵
اشارة ---- ۱۴۴۵
و أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۷۷ ---- ۱۴۴۶
۸) السیوطی ... ص: ۷۸ ---- ۱۴۴۶
۳ تصنیف الطبری کتابا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۰ ---- ۱۴۴۷
اشارة ---- ۱۴۴۷
ذکر من قال ذلک ... ص: ۸۱ ---- ۱۴۴۷
اشارة ---- ۱۴۴۷
۱) الذهبی ... ص: ۸۱ ---- ۱۴۴۷
۲) ابن کثیر ... ص: ۸۱ ---- ۱۴۴۸
۳) یاقوت الحموی ... ص: ۸۱ ---- ۱۴۴۸
۴) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۸۲ ---- ۱۴۴۸
اشارة ---- ۱۴۴۸
ترجمة الطبری ... ص: ۸۲ ---- ۱۴۴۸
۴ تصنیف الحسکانی فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۶ ---- ۱۴۵۰
اشارة ---- ۱۴۵۰
ترجمة الحسکانی ... ص: ۸۶ ---- ۱۴۵۰
ترجمة عبد الغافر ... ص: ۸۹ ---- ۱۴۵۲
۵ تصنیف أبی سعید السجستانی مصنفا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۱ ---- ۱۴۵۲

اشارة ----- ۱۴۵۳
ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۹۲ ----- ۱۴۵۳
ترجمة الدقاق ... ص: ۹۳ ----- ۱۴۵۴
۶ تصنیف الحافظ الذهبی فی جمع طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۴ ----- ۱۴۵۴
۷ تصنیف بعض العلماء فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۶ ----- ۱۴۵۵
اشارة ----- ۱۴۵۵
ترجمة أبی المعالی الجوینی ... ص: ۹۷ ----- ۱۴۵۵
تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۴۵۷
اشارة ----- ۱۴۵۷
ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۴۵۷
۱. الحافظ الذهبی ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۴۵۷
۲. الحافظ ابن الجزری ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۴۵۸
اشارة ----- ۱۴۵۸
ترجمة ابن الجزری ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۴۵۸
اعتماد العلماء علیه ... ص: ۱۰۷ ----- ۱۴۵۹
روایتهم لکتبه ... ص: ۱۰۸ ----- ۱۴۶۰
۳. الحافظ السیوطی ... ص: ۱۰۸ ----- ۱۴۶۰
اشارة ----- ۱۴۶۰
ذکر کتب السیوطی فی الأحادیث المتواترة ... ص: ۱۱۰ ----- ۱۴۶۱
نقل حکمه بتواتر الحدیث ... ص: ۱۱۰ ----- ۱۴۶۱
۴. الشیخ علی المتقی ... ص: ۱۱۱ ----- ۱۴۶۱
۵. المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۱ ----- ۱۴۶۲
۶. جمال الدین المحدث ... ص: ۱۱۳ ----- ۱۴۶۲
۷. الملّا علی القاری ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۴۶۳

۸. ضیاء الدین المقبلی ... ص: ۱۱۴ ---- ۱۴۶۳
۹. محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۱۱۶ ---- ۱۴۶۴
۱۰. محمد صدر العالم ... ص: ۱۱۶ ---- ۱۴۶۵
۱۱. بانی‌بتی ... ص: ۱۱۷ ---- ۱۴۶۵
۱۲. محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۱۸ ---- ۱۴۶۶
خلاصة البحث ... ص: ۱۱۹ ---- ۱۴۶۶
مع الرازی فی کلامه حول حدیث الغدیر و فقهه ... ص: ۱۲۱ ---- ۱۴۶۷
اشارة ---- ۱۴۶۷
مقدمة الرد علیه ... ص: ۱۲۵ ---- ۱۴۶۸
(۱) عدم روایة البخاری و مسلم حدیث الغدیر ... ص: ۱۲۹ ---- ۱۴۶۹
اشارة ---- ۱۴۶۹
۱. إنه دلیل التعصب ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۴۶۹
۲. المثبت مقدّم علی النافی ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۴۷۰
اشارة ---- ۱۴۷۰
ترجمة المنینی ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۴۷۱
۳. الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۳۴ ---- ۱۴۷۱
۴. عدم النقل لا یدل علی العدم ... ص: ۱۳۵ ---- ۱۴۷۲
۵. عدم استیعاب الکتابین للصحاح ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۴۷۲
اشارة ---- ۱۴۷۲
نقد ورد ... ص: ۱۳۸ ---- ۱۴۷۴
۶. لو أخرجاه لأنکره المتعنتون ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۴۷۵
اشارة ---- ۱۴۷۵
نماذج مما أخرجاه و أنکروه ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۴۷۶
۷. رأی الأئمّة فی الکتابین و مؤلفیهما ... ص: ۱۵۰ ---- ۱۴۸۱

اشارة ----- ۱۴۸۱
۱) محی الدین عبد القادر القرشی الحنفی ... ص: ۱۵۰ ----- ۱۴۸۱
اشارة ----- ۱۴۸۱
ترجمة عبد القادر القرشی ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۴۸۲
۲) علی القاری ... ص: ۱۵۳ ----- ۱۴۸۳
۳) الأدفوی الشافعی ... ص: ۱۵۵ ----- ۱۴۸۴
اشارة ----- ۱۴۸۴
ترجمة الأدفوی ... ص: ۱۵۷ ----- ۱۴۸۵
۴) أبو زرعة الرازی ... ص: ۱۵۸ ----- ۱۴۸۵
اشارة ----- ۱۴۸۵
ترجمة أبی زرعة الرازی ... ص: ۱۶۲ ----- ۱۴۸۷
۵) أبو حاتم الرازی ... ص: ۱۶۵ ----- ۱۴۸۹
اشارة ----- ۱۴۸۹
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۶۵ ----- ۱۴۸۹
۶) ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۴۹۰
اشارة ----- ۱۴۹۰
ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶ ----- ۱۴۹۰
۷) محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۶۷ ----- ۱۴۹۱
اشارة ----- ۱۴۹۱
کفر الجهمیة ... ص: ۱۶۸ ----- ۱۴۹۱
بین الذهلی و الشیخین ... ص: ۱۶۹ ----- ۱۴۹۲
ترجمة محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۷۰ ----- ۱۴۹۲
۸) أبو بکر ابن الأعین و البخاری ... ص: ۱۷۳ ----- ۱۴۹۴
اشارة ----- ۱۴۹۴

الامام أحمد و اللّفظیة ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۴۹۵
الامام أحمد بن صالح و اللفظیة ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۴۹۶
موجز ترجمة أحمد بن صالح ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۴۹۶
مع الذهبی ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۴۹۶
۹) عبد العلی الأنصاری الهندی ... ص: ۱۸۰ ---- ۱۴۹۸
أحادیث من الصحیحین فی المیزان ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۴۹۹
اشارة ---- ۱۴۹۹
الحدیث الأول ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۴۹۹
اشارة ---- ۱۴۹۹
ابن الجوزی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۴۹۹
ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۴۹۹
الحدیث الثانی ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۵۰۰
اشارة ---- ۱۵۰۰
ترجمة الحافظ ابن حزم ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۵۰۱
الحدیث الثالث ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۵۰۲
اشارة ---- ۱۵۰۲
مغلطای و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۵۰۲
ترجمة الحافظ مغلطای ... ص: ۱۸۸ ---- ۱۵۰۲
الحدیث الرابع ... ص: ۱۸۹ ---- ۱۵۰۳
اشارة ---- ۱۵۰۳
الحافظ الاسماعیلی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۹ ---- ۱۵۰۳
ترجمة الحافظ الاسماعیلی ... ص: ۱۹۰ ---- ۱۵۰۴
الحدیث الخامس ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۵۰۴
اشارة ---- ۱۵۰۴

ابن بطال و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۵۰۵
ترجمة الزرکشی ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۵۰۵
الحدیث السادس ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۵۰۵
اشارة ---- ۱۵۰۵
کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۵۰۶
الحدیث السابع ... ص: ۱۹۵ ---- ۱۵۰۷
اشارة ---- ۱۵۰۷
کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۶ ---- ۱۵۰۷
ترجمة العینی ... ص: ۱۹۸ ---- ۱۵۰۸
عمدة القاری ... ص: ۱۹۸ ---- ۱۵۰۹
الحافظ ابن حجر و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۸ ---- ۱۵۰۹
الحدیث الثامن ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۵۱۰
اشارة ---- ۱۵۱۰
التفتازانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۵۱۰
ترجمة التفتازانی ... ص: ۲۰۱ ---- ۱۵۱۰
الحدیث التاسع ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۵۱۱
اشارة ---- ۱۵۱۱
الحافظ ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۳ ---- ۱۵۱۱
ترجمة الحافظ ابن عبد البر ... ص: ۲۰۴ ---- ۱۵۱۲
الحدیث العاشر ... ص: ۲۰۵ ---- ۱۵۱۳
اشارة ---- ۱۵۱۳
کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۶ ---- ۱۵۱۴
ترجمة الحافظ النووی ... ص: ۲۰۸ ---- ۱۵۱۴
الامام الکرمانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۵۱۵

ترجمة الكرمانى ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۵۱۶
العلامة ابن القيم و هذا الحديث ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۵۱۶
الحديث الحادى عشر ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۵۱۶
اشارة ---- ۱۵۱۶
الحافظان الحميدى و ابن عبد البر و هذا الحديث ... ص: ۲۱۲ ---- ۱۵۱۷
ثلاثة أحاديث فى البخارى ... ص: ۲۱۳ ---- ۱۵۱۷
اشارة ---- ۱۵۱۷
كبار الأئمّة و هذه الأحاديث ... ص: ۲۱۴ ---- ۱۵۱۸
الحديث الخامس عشر ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۵۲۰
اشارة ---- ۱۵۲۰
كبار الحفّاظ و هذا الحديث ... ص: ۲۱۸ ---- ۱۵۲۰
ترجمة الحافظ العلائى ... ص: ۲۲۱ ---- ۱۵۲۲
الحافظ ابن السكن [۲] و هذا الحديث ... ص: ۲۲۲ ---- ۱۵۲۳
حول رأى صاحب الهدى ... ص: ۲۲۳ ---- ۱۵۲۳
الحديث السادس عشر ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۵۲۴
اشارة ---- ۱۵۲۵
كبار العلماء و هذا الحديث ... ص: ۲۲۶ ---- ۱۵۲۵
مع ابن حجر ... ص: ۲۲۹ ---- ۱۵۲۷
الامام الشافعى و هذا الحديث ... ص: ۲۳۱ ---- ۱۵۲۸
خلاصة البحث ... ص: ۲۳۱ ---- ۱۵۲۸
الفخر الرازى و أحاديث الكتابين ... ص: ۲۳۲ ---- ۱۵۲۹
اشارة ---- ۱۵۲۹
دفاع الرازى عن الشافعى ... ص: ۲۳۶ ---- ۱۵۳۱
(۲) عدم رواية الواقدى حديث الغدير ... ص: ۲۳۹ ---- ۱۵۳۲

اشارة ----- ۱۵۳۲
۱. الواقدی من رواة مثالب الخلفاء ... ص: ۲۴۱ ----- ۱۵۳۲
۲. إعراض الرازی عن روایات الواقدی ... ص: ۲۴۵ ----- ۱۵۳۴
۳. الواقدی مجروح ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۵۳۵
(۳) عدم روایة ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۰ ----- ۱۵۳۶
اشارة ----- ۱۵۳۶
۱. ابن إسحاق من رواة حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۵۳۶
اشارة ----- ۱۵۳۶
ذکر من نقل عن ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱ ----- ۱۵۳۶
و بعد ...: ص: ۲۵۳ ----- ۱۵۳۷
۲. ذکر ابن إسحاق حضور علی فی حجة الوداع ... ص: ۲۵۴ ----- ۱۵۳۸
۳. ابن إسحاق مجروح ... ص: ۲۵۵ ----- ۱۵۳۹
اشارة ----- ۱۵۳۹
و الخلاصة ... ص: ۲۵۷ ----- ۱۵۴۰
(۴) عدم روایة الجاحظ حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۹ ----- ۱۵۴۰
اشارة ----- ۱۵۴۰
۱. الجاحظ من النواصب ... ص: ۲۶۱ ----- ۱۵۴۰
۲. أضالیل الجاحظ و ردود المفید علیه ... ص: ۲۶۲ ----- ۱۵۴۱
اشارة ----- ۱۵۴۱
ترجمة الشیخ المفید ... ص: ۲۶۳ ----- ۱۵۴۱
ردود الاسکافی علی الجاحظ ... ص: ۲۶۴ ----- ۱۵۴۲
ترجمة أبی جعفر الاسکافی ... ص: ۲۶۵ ----- ۱۵۴۲
۳. قال الخطابی: الجاحظ ملحد ... ص: ۲۶۶ ----- ۱۵۴۳
اشارة ----- ۱۵۴۳

ترجمة الخطابی ... ص: ۲۶۷ ---- ۱۵۴۴
۴. آراء العلماء فی الجاحظ ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۵۴۵
اشارة ---- ۱۵۴۶
ترجمة أبی منصور الأزهری ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۵۴۷
ترجمة ثعلب ... ص: ۲۷۴ ---- ۱۵۴۸
۵. اتصاف الجاحظ بالصفات الذمیمة ... ص: ۲۷۶ ---- ۱۵۴۹
۶. الآثار المترتبة علی الاعتماد علی الجاحظ ... ص: ۲۷۶ ---- ۱۵۵۰
اشارة ---- ۱۵۵۰
الدفاع عن الجاحظ ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۵۵۳
کلام ابن روزبهان و إبطاله ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۵۵۳
کلام الرشید الدهلوی و وجوه بطلانه ... ص: ۲۸۴ ---- ۱۵۵۳
اشارة ---- ۱۵۵۳
۱) الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۲۸۶ ---- ۱۵۵۴
۲) وصف الجاحظ بالمهارة لا ینفی عداوته ... ص: ۲۹۰ ---- ۱۵۵۷
۳) الحافظ ابن خراش و مثالب الشیخین ... ص: ۲۹۰ ---- ۱۵۵۷
۴) إطراء أهل السنة علماء الشیعة ... ص: ۲۹۱ ---- ۱۵۵۸
۵) حول رسالة الجاحظ فی فضل علی علیه السلام ... ص: ۳۱۰ ---- ۱۵۶۸
۶) یستند إلی أقوال العلماء فی فنونهم ... ص: ۳۱۴ ---- ۱۵۷۰
(۵) عدم روایة ابن أبی داود حدیث الغدیر ... ص: ۳۱۷ ---- ۱۵۷۱
اشارة ---- ۱۵۷۱
۱. لا دلیل علی القدح ... ص: ۳۱۹ ---- ۱۵۷۱
۲. دعوی القدح کاذبة ... ص: ۳۱۹ ---- ۱۵۷۱
۳. استدلال الرازی یخالف قواعد البحث ... ص: ۳۲۰ ---- ۱۵۷۲
۴. المعارضة بتصحیح الأئمّة ... ص: ۳۲۱ ---- ۱۵۷۲

۵. المعارضة بروایة أبی داود ... ص: ۳۲۱ ---- ۱۵۷۲
۶. قال أبو داود: ابنی عبد اللّه کذّاب ... ص: ۳۲۲ ---- ۱۵۷۳
اشارة ---- ۱۵۷۳
ترجمة ابن صاعد ... ص: ۳۲۶ ---- ۱۵۷۵
ترجمة إبراهیم الاصفهانی ... ص: ۳۲۷ ---- ۱۵۷۵
ترجمة البغوی ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۵۷۶
الشهود علی روایته الحدیث الموضوع ... ص: ۳۳۰ ---- ۱۵۷۷
ترجمة ابن مندة ... ص: ۳۳۰ ---- ۱۵۷۷
ترجمة الأخرم ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۵۷۸
الطبری و ابن أبی داود ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۵۷۸
دفاع الذهبی ... ص: ۳۳۲ ---- ۱۵۷۸
تکملة ... ص: ۳۳۴ ---- ۱۵۸۰
(۶) عدم روایة أبی حاتم حدیث الغدیر ... ص: ۳۳۷ ---- ۱۵۸۱
اشارة ---- ۱۵۸۱
۱. أبو حاتم متعنت ... ص: ۳۳۹ ---- ۱۵۸۱
۲. أبو حاتم ممّن قدح فی البخاری ... ص: ۳۴۰ ---- ۱۵۸۱
۳. نسبة أبی حاتم کتابا للبخاری إلی نفسه ... ص: ۳۴۱ ---- ۱۵۸۲
۴. المعارضة بروایة ابنه ... ص: ۳۴۲ ---- ۱۵۸۲
اشارة ---- ۱۵۸۲
رد الرازی علی نفسه ... ص: ۳۴۳ ---- ۱۵۸۳
(۷) تفنید المعارضة بحدیث «قریش و الأنصار ... موالیّ دون الناس ...» ... ص: ۳۴۵ ---- ۱۵۸۴
اشارة ---- ۱۵۸۴
۱. إنه من أخبار المخالفین ... ص: ۳۴۷ ---- ۱۵۸۴
۲. لیس من الأحادیث المشتهرة ... ص: ۳۴۷ ---- ۱۵۸۴

۳. هو خبر واحد عن أبی هریرة ... ص: ۳۴۸ ---- ۱۵۸۴
۴. حدیث الغدیر بروایة أبی هریرة ... ص: ۳۴۸ ---- ۱۵۸۵
۵. أبو هریرة کذّاب ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۵۸۵
۶. وجوه القدح فی أبی هریرة ... ص: ۳۵۰ ---- ۱۵۸۶
۷. نظرات فی سند الحدیث ... ص: ۳۵۴ ---- ۱۵۸۸
اشارة ---- ۱۵۸۸
۱- فی طریق الحدیث: «سفیان الثوری ...» ص: ۳۵۴ ---- ۱۵۸۸
اشارة ---- ۱۵۸۸
اعتراض الثوری علی إمام أهل البیت ... ص: ۳۵۵ ---- ۱۵۸۹
کان الثوری یدلّس ... ص: ۳۵۷ ---- ۱۵۹۰
حرمة التدلیس و شناعته ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۵۹۱
۲- نسبة البخاری الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۵۹۲
۳- فی طریقه «سعد بن إبراهیم ...» ص: ۳۶۱ ---- ۱۵۹۲
۸. هذا الحدیث مرویّ بالمعنی ... ص: ۳۶۲ ---- ۱۵۹۳
۹. قیل: «انما» قد لا تدل علی الحصر ... ص: ۳۶۲ ---- ۱۵۹۳
۱۰. لا تنافی بین الحدیثین ... ص: ۳۶۳ ---- ۱۵۹۴
(۸) الردّ علی أنه «لم یکن علی مع النّبی ...» ص: ۳۶۵ ---- ۱۵۹۵
الخاتمة فیها کلمات فی ذم الفخر الرازی ... ص: ۳۷۱ ---- ۱۵۹۷
وقفة مع من أنکر تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۳۷۵ ---- ۱۵۹۸
اشارة ---- ۱۵۹۸
نور الدین الحلبی ... ص: ۳۷۸ ---- ۱۵۹۹
علی القاری ... ص: ۳۷۹ ---- ۱۵۹۹
المیرزا مخدوم بن عبد الباقی ... ص: ۳۸۰ ---- ۱۶۰۰
إسحاق الهروی ... ص: ۳۸۰ ---- ۱۶۰۰

عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۱ ---- ۱۶۰۱
النقض بموقف ابن مسعود من الفاتحة و المعوذتین ... ص: ۳۸۴ ---- ۱۶۰۲
النقض بموقف بعضهم من حدیث انشقاق القمر ... ص: ۳۹۱ ---- ۱۶۰۶
عود إلی النظر فی کلام عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۹۲ ---- ۱۶۰۷
محمد البرزنجی ... ص: ۳۹۳ ---- ۱۶۰۷
حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۳۹۳ ---- ۱۶۰۷
ابن تیمیة ... ص: ۳۹۵ ---- ۱۶۰۸
ابن حزم ... ص: ۴۰۰ ---- ۱۶۱۱
التشنیع علی رد الأحادیث ... ص: ۴۰۵ ---- ۱۶۱۵
لم یتکلم فی صحة حدیث الغدیر إلّا متعصّب جاحد ... ص: ۴۱۲ ---- ۱۶۱۸
محمد محسن الکشمیری ... ص: ۴۱۳ ---- ۱۶۱۹
وجوه الجواب عن کلام الکشمیری ... ص: ۴۱۴ ---- ۱۶۱۹
[الجزء السابع ---- ۱۶۲۰
[تتمة حدیث الغدیر] ---- ۱۶۲۰
سند حدیث الغدیر ... ص: ۶ ---- ۱۶۲۰
اشارة ---- ۱۶۲۱
سند حدیث الغدیر ... ص: ۶ ---- ۱۶۲۱
اشارة ---- ۱۶۲۱
[اسماء رواة حدیث الغدیر ...] ص: ۹ ---- ۱۶۲۱
القرن الثانی ... ص: ۹ ---- ۱۶۲۱
القرن الثالث ... ص: ۹ ---- ۱۶۲۲
القرن الرّابع ... ص: ۱۱ ---- ۱۶۲۳
القرن الخامس ... ص: ۱۲ ---- ۱۶۲۴
القرن السادس ... ص: ۱۳ ---- ۱۶۲۴

القرن السابع ... ص: ۱۳ ---- ۱۶۲۵
القرن الثامن ... ص: ۱۴ ---- ۱۶۲۵
القرن التاسع ... ص: ۱۵ ---- ۱۶۲۶
القرن العاشر ... ص: ۱۶ ---- ۱۶۲۶
القرن الحادی عشر ... ۱۶ ---- ۱۶۲۷
القرن الثانی عشر ... ص: ۱۷ ---- ۱۶۲۷
القرن الثالث عشر ... ص: ۱۷ ---- ۱۶۲۷
[روایة الحدیث و ترجمة رواتهم ... ص: ۱۹ ---- ۱۶۲۸
[القرن الثانی ... ص: ۱۹ ---- ۱۶۲۸
(۱) روایة محمد بن إسحاق ... ص: ۱۹ ---- ۱۶۲۸
اشارة ---- ۱۶۲۸
ترجمته ... ص: ۱۹ ---- ۱۶۲۸
(۲) روایة معمر بن راشد ... ص: ۲۳ ---- ۱۶۳۰
اشارة ---- ۱۶۳۰
ترجمته ... ص: ۲۳ ---- ۱۶۳۰
(۳) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۵ ---- ۱۶۳۱
اشارة ---- ۱۶۳۱
ترجمته ... ص: ۲۵ ---- ۱۶۳۲
(۴) روایة شریک بن عبد اللّه النخعی ... ص: ۲۶ ---- ۱۶۳۲
اشارة ---- ۱۶۳۲
ترجمته ... ص: ۲۶ ---- ۱۶۳۲
(۵) روایة محمد بن جعفر (غندر ...) ص: ۲۷ ---- ۱۶۳۳
اشارة ---- ۱۶۳۳
ترجمته ... ص: ۲۷ ---- ۱۶۳۳

(۶) روایة وکیع بن الجراح ... ص: ۲۸ ---- ۱۶۳۳
اشارة ---- ۱۶۳۳
ترجمته ... ص: ۲۹ ---- ۱۶۳۴
(۷) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۳۰ ---- ۱۶۳۴
اشارة ---- ۱۶۳۴
ترجمته ... ص: ۳۱ ---- ۱۶۳۵
[القرن الثالث ... ص: ۳۲ ---- ۱۶۳۵
(۸) روایة محمد بن عبد اللّه الزبیری ... ص: ۳۲ ---- ۱۶۳۵
أبو أحمد الحبال ... ص: ۳۲ ---- ۱۶۳۶
(۹) روایة یحیی بن آدم ... ص: ۳۳ ---- ۱۶۳۶
اشارة ---- ۱۶۳۶
ترجمته ... ص: ۳۳ ---- ۱۶۳۶
(۱۰) روایة الشافعی ... ص: ۳۴ ---- ۱۶۳۷
اشارة ---- ۱۶۳۷
ترجمته ... ص: ۳۵ ---- ۱۶۳۸
(۱۱) روایه اسود بن عامر ... ص: ۳۸ ---- ۱۶۳۹
اشارة ---- ۱۶۳۹
ترجمته ... ص: ۳۹ ---- ۱۶۳۹
(۱۲) روایة عبد الرزاق بن همام ... ص: ۳۹ ---- ۱۶۴۰
اشارة ---- ۱۶۴۰
ترجمته ... ص: ۴۰ ---- ۱۶۴۰
(۱۳) روایة حسین بن محمد بن بهرام ... ص: ۴۲ ---- ۱۶۴۱
اشارة ---- ۱۶۴۱
ترجمته ... ص: ۴۲ ---- ۱۶۴۱

(۱۴) روایة الفضل بن دکین «شیخ البخاری ...» ص: ۴۳ ---- ۱۶۴۲
اشارة ---- ۱۶۴۲
ترجمته ... ص: ۴۴ ---- ۱۶۴۲
(۱۵) روایة عفان بن مسلم «شیخ البخاری ...» ص: ۴۵ ---- ۱۶۴۳
اشارة ---- ۱۶۴۳
ترجمته ... ص: ۴۶ ---- ۱۶۴۴
(۱۶) روایة سعید بن منصور ... ص: ۴۶ ---- ۱۶۴۴
اشارة ---- ۱۶۴۴
ترجمته ... ص: ۴۷ ---- ۱۶۴۴
(۱۷) روایة ابراهیم بن الحجاج ... ص: ۴۸ ---- ۱۶۴۵
اشارة ---- ۱۶۴۵
ترجمة ... ص: ۴۸ ---- ۱۶۴۵
(۱۸) روایة علی بن حکیم الأودی ... ص: ۴۹ ---- ۱۶۴۵
اشارة ---- ۱۶۴۵
ترجمته ... ص: ۴۹ ---- ۱۶۴۵
(۱۹) روایة علی بن محمد الطنافسی ... ص: ۵۰ ---- ۱۶۴۶
اشارة ---- ۱۶۴۶
ترجمته ... ص: ۵۰ ---- ۱۶۴۶
(۲۰) روایة هدبة بن خالد ... ص: ۵۱ ---- ۱۶۴۶
اشارة ---- ۱۶۴۷
ترجمته ... ص: ۵۲ ---- ۱۶۴۷
(۲۱) روایة عبد اللّه بن أبی شیبة ... ص: ۵۲ ---- ۱۶۴۷
اشارة ---- ۱۶۴۷
ترجمته ... ص: ۵۵ ---- ۱۶۴۹

(۲۲) روایة عبید اللّه بن عمر القواریری ... ص: ۵۶ ---- ۱۶۴۹
اشارة ---- ۱۶۴۹
ترجمته ... ص: ۵۷ ---- ۱۶۵۰
(۲۳) روایة إسحاق بن راهویه ... ص: ۵۸ ---- ۱۶۵۰
اشارة ---- ۱۶۵۰
ترجمته ... ص: ۵۸ ---- ۱۶۵۰
(۲۴) روایة عثمان بن أبی شیبة ... ص: ۶۰ ---- ۱۶۵۱
اشارة ---- ۱۶۵۱
ترجمته ... ص: ۶۰ ---- ۱۶۵۱
(۲۵) روایة قتیبة بن سعید ... ص: ۶۱ ---- ۱۶۵۲
اشارة ---- ۱۶۵۲
ترجمته ... ص: ۶۱ ---- ۱۶۵۲
(۲۶) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۲ ---- ۱۶۵۳
اشارة ---- ۱۶۵۳
ترجمته ... ص: ۶۵ ---- ۱۶۵۴
(۲۷) روایة هارون بن عبد اللّه ... ص: ۶۵ ---- ۱۶۵۴
اشارة ---- ۱۶۵۴
ترجمته ... ص: ۶۶ ---- ۱۶۵۵
(۲۸) روایة محمد بن بشار ... ص: ۶۷ ---- ۱۶۵۵
اشارة ---- ۱۶۵۵
ترجمته ... ص: ۶۷ ---- ۱۶۵۵
(۲۹) روایة محمد بن المثنی ... ص: ۶۷ ---- ۱۶۵۵
اشارة ---- ۱۶۵۵
ترجمته ... ص: ۶۸ ---- ۱۶۵۶

(۳۰) روایة الحسن بن عرفة ... ص: ۶۸ ---- ۱۶۵۶
اشارة ---- ۱۶۵۶
ترجمته ... ص: ۶۹ ---- ۱۶۵۶
(۳۱) روایة محمد بن یحیی النیسابوری الذهلی ... ص: ۶۹ ---- ۱۶۵۶
اشارة ---- ۱۶۵۷
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷
(۳۲) روایة حجاج بن یوسف ابن الشاعر ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷
اشارة ---- ۱۶۵۷
ترجمته ... ص: ۷۰ ---- ۱۶۵۷
(۳۳) روایة إسماعیل بن عبد اللّه سمویه ... ص: ۷۱ ---- ۱۶۵۸
اشارة ---- ۱۶۵۸
ترجمته ... ص: ۷۱ ---- ۱۶۵۸
(۳۴) روایة الحسن بن علی بن عفان العامری ... ص: ۷۲ ---- ۱۶۵۸
اشارة ---- ۱۶۵۸
ترجمته ... ص: ۷۳ ---- ۱۶۵۹
(۳۵) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۷۳ ---- ۱۶۵۹
اشارة ---- ۱۶۵۹
ترجمته ... ص: ۷۴ ---- ۱۶۵۹
(۳۶) روایة البلاذری ... ص: ۷۴ ---- ۱۶۵۹
(۳۷) روایة ابن قتیبة ... ص: ۷۵ ---- ۱۶۶۰
اشارة ---- ۱۶۶۰
ترجمته ... ص: ۷۵ ---- ۱۶۶۰
(۳۸) روایة أبی عیسی الترمذی ... ص: ۷۶ ---- ۱۶۶۰
اشارة ---- ۱۶۶۰

ترجمته ... ص: ۷۶ ---- ۱۶۶۰
(۳۹) رواية ابن أبي عاصم ... ص: ۷۷ ---- ۱۶۶۱
اشارة ---- ۱۶۶۱
ترجمته ... ص: ۸۰ ---- ۱۶۶۳
(۴۰) رواية زكريا بن يحيى السجزى ... ص: ۸۱ ---- ۱۶۶۳
اشارة ---- ۱۶۶۳
ترجمته ... ص: ۸۱ ---- ۱۶۶۳
(۴۱) رواية عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۸۲ ---- ۱۶۶۴
اشارة ---- ۱۶۶۴
ترجمته ... ص: ۸۳ ---- ۱۶۶۴
(۴۲) رواية على بن محمد المصيصى ... ص: ۸۴ ---- ۱۶۶۵
اشارة ---- ۱۶۶۵
ترجمته ... ص: ۸۵ ---- ۱۶۶۵
(۴۳) رواية إبراهيم بن يونس ... ص: ۸۵ ---- ۱۶۶۵
الملقب ب «حرمى ...» ص: ۸۵ ---- ۱۶۶۶
ترجمته ... ص: ۸۵ ---- ۱۶۶۶
(۴۴) رواية أبى بكر البزّار ... ص: ۸۶ ---- ۱۶۶۶
اشارة ---- ۱۶۶۶
ترجمته ... ص: ۸۷ ---- ۱۶۶۷
[القرن الرابع ... ص: ۸۸ ---- ۱۶۶۷
(۴۵) رواية النسائى ... ص: ۸۸ ---- ۱۶۶۷
اشارة ---- ۱۶۶۷
ترجمته ... ص: ۸۸ ---- ۱۶۶۷
(۴۶) رواية أبى العباس حسن بن سفيان ... ص: ۸۹ ---- ۱۶۶۸

اشارة ----- ۱۶۶۸
ترجمته ... ص: ۸۹ ----- ۱۶۶۸
(۴۷) روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۹۰ ----- ۱۶۶۸
اشارة ----- ۱۶۶۸
ترجمته ... ص: ۹۱ ----- ۱۶۶۹
(۴۸) روایة محمد بن جریر الطبری ... ص: ۹۱ ----- ۱۶۶۹
اشارة ----- ۱۶۶۹
ترجمته ... ص: ۹۱ ----- ۱۶۶۹
(۴۹) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۹۲ ----- ۱۶۷۰
اشارة ----- ۱۶۷۰
ترجمته ... ص: ۹۳ ----- ۱۶۷۰
(۵۰) روایة الحکیم الترمذی ... ص: ۹۳ ----- ۱۶۷۰
اشارة ----- ۱۶۷۰
ترجمته ... ص: ۹۴ ----- ۱۶۷۱
(۵۱) روایة الطحاوی ... ص: ۹۵ ----- ۱۶۷۱
اشارة ----- ۱۶۷۱
ترجمته ... ص: ۹۶ ----- ۱۶۷۲
(۵۲) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۹۷ ----- ۱۶۷۲
اشارة ----- ۱۶۷۲
ترجمته ... ص: ۹۷ ----- ۱۶۷۳
(۵۳) روایة المحاملی ... ص: ۹۸ ----- ۱۶۷۳
اشارة ----- ۱۶۷۳
ترجمته ... ص: ۹۹ ----- ۱۶۷۴
(۵۴) روایة أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۹۹ ----- ۱۶۷۴

اشارة ----- ۱۶۷۴
ترجمته ... ص: ۱۰۰ ----- ۱۶۷۵
(۵۵) روایة أبی زکریا الغبری ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۶۷۵
اشارة ----- ۱۶۷۵
ترجمته ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۶۷۵
(۵۶) روایة دعلج السجزی ... ص: ۱۰۲ ----- ۱۶۷۶
اشارة ----- ۱۶۷۶
ترجمته ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۶۷۶
(۵۷) روایة أبی بکر الشافعی البزاز ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۶۷۶
اشارة ----- ۱۶۷۶
ترجمته ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۶۷۷
(۵۸) روایة أبی حاتم ابن حبان البستی ... ص: ۱۰۴ ----- ۱۶۷۷
اشارة ----- ۱۶۷۷
ترجمته ... ص: ۱۰۵ ----- ۱۶۷۷
(۵۹) روایة الطبرانی ... ص: ۱۰۶ ----- ۱۶۷۸
اشارة ----- ۱۶۷۸
ترجمته ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۶۷۹
(۶۰) روایة القطیعی ... ص: ۱۰۹ ----- ۱۶۸۰
اشارة ----- ۱۶۸۰
ترجمته ... ص: ۱۱۱ ----- ۱۶۸۱
(۶۱) روایة ابن بطة ... ص: ۱۱۲ ----- ۱۶۸۱
اشارة ----- ۱۶۸۱
ترجمته ... ص: ۱۱۲ ----- ۱۶۸۱
(۶۲) روایة الدار قطنی ... ص: ۱۱۳ ----- ۱۶۸۲

اشارة ----- ۱۶۸۲
ترجمته ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۶۸۳
(۶۳) روایة المخلّص الذهبی ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۶۸۳
اشارة ----- ۱۶۸۳
ترجمته ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۶۸۳
القرن الخامس ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۶۸۴
(۶۴) روایة الحاکم ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۶۸۴
اشارة ----- ۱۶۸۴
ترجمته ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۶۸۴
(۶۵) روایة الخرکوشی ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۶۸۴
اشارة ----- ۱۶۸۴
ترجمته ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵
(۶۶) روایة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵
۶۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۱۱۸ ----- ۱۶۸۵
اشارة ----- ۱۶۸۵
ترجمته ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۶۸۵
(۶۸) روایة مسکویه ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۶۸۵
اشارة ----- ۱۶۸۶
ترجمته ... ص: ۱۲۰ ----- ۱۶۸۶
(۶۹) روایة الثعلبی ... ص: ۱۲۰ ----- ۱۶۸۶
اشارة ----- ۱۶۸۶
ترجمته ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۶۸۶
(۷۰) روایة الحافظ أبی نعیم ... ص: ۱۲۱ ----- ۱۶۸۷
اشارة ----- ۱۶۸۷

ترجمته ... ص: ۱۲۳ ---- ۱۶۸۸
(۷۱) روایة ابن السّمان ... ص: ۱۲۴ ---- ۱۶۸۸
اشارة ---- ۱۶۸۸
ترجمته ... ص: ۱۲۵ ---- ۱۶۸۹
(۷۲) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۶ ---- ۱۶۸۹
اشارة ---- ۱۶۸۹
ترجمته ... ص: ۱۲۷ ---- ۱۶۹۰
(۷۳) روایة ابن عبد البر ... ص: ۱۲۷ ---- ۱۶۹۰
اشارة ---- ۱۶۹۰
ترجمته ... ص: ۱۲۸ ---- ۱۶۹۰
(۷۴) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۸ ---- ۱۶۹۰
اشارة ---- ۱۶۹۰
ترجمته ... ص: ۱۲۹ ---- ۱۶۹۱
(۷۵) روایة أبی الحسن الواحدی ... ص: ۱۳۰ ---- ۱۶۹۱
اشارة ---- ۱۶۹۲
ترجمته ... ص: ۱۳۰ ---- ۱۶۹۲
(۷۶) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۶۹۲
(۷۷) روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۳۱ ---- ۱۶۹۲
اشارة ---- ۱۶۹۲
ترجمته ... ص: ۱۳۸ ---- ۱۶۹۶
(۷۸) روایة الحسکانی ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۶۹۶
(۷۹) روایة السمعانی ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۶۹۶
اشارة ---- ۱۶۹۷
ترجمته ... ص: ۱۴۰ ---- ۱۶۹۷

(۸۰) روایة الخلعی ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۶۹۸
اشارة ---- ۱۶۹۸
ترجمته ... ص: ۱۴۱ ---- ۱۶۹۸
القرن السادس ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
(۸۱) ذکر أبی حامد الغزالی ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
(۸۲) روایة البغوی ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۸
اشارة ---- ۱۶۹۸
ترجمته ... ص: ۱۴۲ ---- ۱۶۹۹
(۸۳) روایة رزین العبدری ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۶۹۹
اشارة ---- ۱۶۹۹
ترجمته ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۶۹۹
(۸۴) روایة العاصمی ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۶۹۹
(۸۵) ذکر جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۷۰۰
اشارة ---- ۱۷۰۰
ترجمته ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۷۰۰
(۸۶) روایة النطنزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۷۰۰
(۸۷) روایة الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۴۶ ---- ۱۷۰۰
(۸۸) روایة عمر الملا ... ص: ۱۴۷ ---- ۱۷۰۱
(۸۹) روایة ابن عساکر ... ص: ۱۴۸ ---- ۱۷۰۱
اشارة ---- ۱۷۰۱
ترجمته ... ص: ۱۵۰ ---- ۱۷۰۳
(۹۰) روایة أبی موسی المدینی ... ص: ۱۵۱ ---- ۱۷۰۳
اشارة ---- ۱۷۰۳
ترجمته ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۷۰۴

(۹۱) حکم التوربشتی ... ص: ۱۵۳ ---- ۱۷۰۴
اشارة ---- ۱۷۰۴
ترجمته ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۷۰۵
(۹۲) روایة أبی الفتوح العجلی ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۷۰۵
اشارة ---- ۱۷۰۵
ترجمته ... ص: ۱۵۵ ---- ۱۷۰۵
]القرن السابع ... ص: ۱۵۶ ---- ۱۷۰۶
(۹۳) إثبات الفخر الرازی ... ص: ۱۵۶ ---- ۱۷۰۶
اشارة ---- ۱۷۰۶
ترجمته ... ص: ۱۵۶ ---- ۱۷۰۶
(۹۴) روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۷ ---- ۱۷۰۶
اشارة ---- ۱۷۰۷
ترجمته ... ص: ۱۵۷ ---- ۱۷۰۷
(۹۵) روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۸ ---- ۱۷۰۷
اشارة ---- ۱۷۰۷
ترجمته ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۷۰۸
(۹۶) روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۷۰۸
اشارة ---- ۱۷۰۸
ترجمته ... ص: ۱۶۰ ---- ۱۷۰۸
(۹۷) روایة ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۶۱ ---- ۱۷۰۹
(۹۸) روایة ابن طلحة ... ص: ۱۶۳ ---- ۱۷۱۰
(۹۹) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۷۱۰
(۱۰۰) روایة الکنجی ... ص: ۱۶۶ ---- ۱۷۱۱
(۱۰۱) روایة الرسعنی ... ص: ۱۶۶ ---- ۱۷۱۱

(۱۰۲) روایة النووی ... ص: ۱۶۶ ---- ۱۷۱۲
اشارة ---- ۱۷۱۲
ترجمته ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۷۱۲
(۱۰۳) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۷۱۲
اشارة ---- ۱۷۱۲
ترجمته ... ص: ۱۷۰ ---- ۱۷۱۴
(۱۰۴) روایة الوصابی ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۷۱۴
(۱۰۵) ذکر سعید الدین الفرغانی ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶
[القرن الثامن ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶
(۱۰۶) روایة الحموینی ... ص: ۱۷۳ ---- ۱۷۱۶
(۱۰۷) روایة جمال الدین المزی ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۷۱۷
اشارة ---- ۱۷۱۷
ترجمته ... ص: ۱۷۵ ---- ۱۷۱۷
(۱۰۸) روایة الذهبی ... ص: ۱۷۶ ---- ۱۷۱۷
(۱۰۹) روایة النیسابوری ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸
(۱۱۰) روایة السمنانی ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸
(۱۱۱) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۷۷ ---- ۱۷۱۸
(۱۱۲) روایة ابن الوردی ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۷۱۸
اشارة ---- ۱۷۱۸
ترجمته ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۷۱۹
(۱۱۳) ذکر ابن مکتوم ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۷۱۹
(۱۱۴) روایة الزرندی ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۷۱۹
(۱۱۵) ذکر الیافعی ... ص: ۱۸۰ ---- ۱۷۲۰
(۱۱۶) ذکر سعید الدین الکازرونی ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۷۲۰

(۱۱۷) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۸۱ ---- ۱۷۲۰
(۱۱۸) روایة أبی حفص المراغی ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۷۲۱
اشارة ---- ۱۷۲۱
ترجمته ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۷۲۱
(۱۱۹) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۷۲۲
(۱۲۰) روایة ابن المحب ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۷۲۲
اشارة ---- ۱۷۲۲
ترجمته ... ص: ۱۸۶ ---- ۱۷۲۳
[القرن التاسع ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۷۲۳
(۱۲۱) روایة خواجة پارسا ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۷۲۳
(۱۲۲) روایة ابن الجزری ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۷۲۳
اشارة ---- ۱۷۲۳
ترجمته ... ص: ۱۸۸ ---- ۱۷۲۴
(۱۲۳) روایة المقریزی ... ص: ۱۸۹ ---- ۱۷۲۴
(۱۲۴) روایة الدولتآبادی ... ص: ۱۹۰ ---- ۱۷۲۵
(۱۲۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۹۰ ---- ۱۷۲۵
(۱۲۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۷۲۵
(۱۲۷) روایة الحسین المیبدی ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۷۲۶
(۱۲۸) روایة العینی ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۷۲۶
(۱۲۹) روایة أصیل الدین الواعظ ... ص: ۱۹۲ ---- ۱۷۲۶
اشارة ---- ۱۷۲۶
ترجمته ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۷۲۶
(۱۳۰) اثبات ابن روزبهان ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۷۲۶
[القرن العاشر ...] ص: ۱۹۳ ---- ۱۷۲۶

(۱۳۱) روایة السمهودی ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۷۲۶
اشارة ---- ۱۷۲۷
ترجمته ... ص: ۱۹۴ ---- ۱۷۲۷
(۱۳۲) روایة السیوطی ... ص: ۱۹۵ ---- ۱۷۲۷
اشارة ---- ۱۷۲۷
ترجمته ... ص» ۱۹۵ ---- ۱۷۲۸
(۱۳۳) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۱۹۶ ---- ۱۷۲۸
(۱۳۴) ذکر عبد الوهاب البخاری ... ص: ۱۹۸ ---- ۱۷۲۹
(۱۳۵) روایة ابن حجر المکّی ... ص: ۱۹۹ ---- ۱۷۲۹
اشارة ---- ۱۷۲۹
ترجمته ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۷۳۰
(۱۳۶) روایة المتقی ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۷۳۰
اشارة ---- ۱۷۳۰
ترجمته ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۷۳۰
(۱۳۷) ذکر محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۰۱ ---- ۱۷۳۱
(۱۳۸) ذکر میرزا مخدوم ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۷۳۱
[القرن الحادی عشر ...] ص: ۲۰۲ ---- ۱۷۳۱
(۱۳۹) روایة القاری ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۷۳۱
اشارة ---- ۱۷۳۱
ترجمته ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۷۳۱
(۱۴۰) روایة المناوی ... ص: ۲۰۳ ---- ۱۷۳۲
اشارة ---- ۱۷۳۲
ترجمته ... ص: ۲۰۴ ---- ۱۷۳۲
(۱۴۱) روایة شیخ العیدروس ... ص: ۲۰۴ ---- ۱۷۳۲

(۱۴۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۰۴ ---- ۱۷۳۲
(۱۴۳) روایة الحلبی ... ص: ۲۰۶ ---- ۱۷۳۴
اشارة ---- ۱۷۳۴
ترجمته ... ص: ۲۰۷ ---- ۱۷۳۴
(۱۴۴) روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۰۸ ---- ۱۷۳۵
اشارة ---- ۱۷۳۵
ترجمته ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۷۳۵
(۱۴۵) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۷۳۶
(۱۴۶) ذکر محمد بن محمد المصری ... ص: ۲۱۰ ---- ۱۷۳۶
(۱۴۷) روایة محمد محبوب ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۷۳۶
(۱۴۸) إثبات المقبلی ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۷۳۶
اشارة ---- ۱۷۳۶
ترجمته ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۷۳۶
[القرن الثانی عشر ...] ص: ۲۱۲ ---- ۱۷۳۷
(۱۴۹) ذکر البرزنجی ... ص: ۲۱۲ ---- ۱۷۳۷
(۱۵۰) روایة السهارنبوری ... ص: ۲۱۲ ---- ۱۷۳۷
(۱۵۱) روایة البدخشانی ... ص: ۲۱۳ ---- ۱۷۳۷
اشارة ---- ۱۷۳۷
ترجمته ... ص: ۲۱۴ ---- ۱۷۳۸
(۱۵۲) روایة صدر عالم ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۷۳۸
(۱۵۳) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۷۳۸
(۱۵۴) روایة محمد الأمیر ... ص: ۲۱۶ ---- ۱۷۳۹
(۱۵۵) روایة الصبان ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۷۳۹
(۱۵۶) ذکر الشبرخیتی ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۷۴۰

(۱۵۷) روایة العجیلی ... ص: ۲۱۸ ---- ۱۷۴۰
اشارة ---- ۱۷۴۰
ترجمته ... ص: ۲۱۸ ---- ۱۷۴۰
[القرن الثالث عشر ...] ص: ۲۱۹ ---- ۱۷۴۰
(۱۵۸) روایة الرشید الدهلوی ... ص: ۲۱۹ ---- ۱۷۴۰
(۱۵۹) روایة اللکهنوی ... ص: ۲۱۹ ---- ۱۷۴۱
(۱۶۰) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۲۰ ---- ۱۷۴۱
(۱۶۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۲۰ ---- ۱۷۴۱
(۱۶۲) ذکر المولوی حیدر علی ... ص: ۲۲۰ ---- ۱۷۴۱
ملحق سند حدیث الغدیر ... ص: ۲۲۱ ---- ۱۷۴۱
اشارة ---- ۱۷۴۱
القرن الثانی ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۷۴۲
(۱) أبو محمد عمرو بن دینار الجمحی المکی المتوفی سنة (۱۱۵) أو (۱۱۶ ...) ص: ۲۲۵ ---- ۱۷۴۲
اشارة ---- ۱۷۴۲
ترجمته ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۷۴۳
(۲) أبو بکر محمد بن مسلم بن عبید اللّه القرشی الزهری المتوفی سنة (۱۲۴ ...) ص: ۲۲۶ ---- ۱۷۴۳
اشارة ---- ۱۷۴۳
ترجمته ... ص: ۲۲۷ ---- ۱۷۴۴
(۳) عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبی بکر التیمی أبو محمد المدنی المتوفی سنة (۱۲۶ ...) ص: ۲۲۸ ---- ۱۷۴۴
اشارة ---- ۱۷۴۴
ترجمته ...: ص: ۲۲۸ ---- ۱۷۴۴
(۴) بکر بن سوادة بن ثمامة أبو ثمامة البصری المتوفی سنة (۱۲۸ ...) ص: ۲۲۹ ---- ۱۷۴۵
اشارة ---- ۱۷۴۵
ترجمته ... ص: ۲۳۰ ---- ۱۷۴۵

(۵) عبد اللّه بن أبی نجیح یسار الثقفی أبو یسار المکی المتوفی سنة: (۱۳۱ ...) ص: ۲۳۰ ---- ۱۷۴۵
اشارة ---- ۱۷۴۵
ترجمته ... ص: ۲۳۰ ---- ۱۷۴۶
(۶) مغیرة بن مقسم أبو هشام الضبّی الکوفی الأعمی المتوفی سنة (۱۳۳ ...) ص: ۲۳۱ ---- ۱۷۴۶
اشارة ---- ۱۷۴۶
ترجمته ... ص: ۲۳۱ ---- ۱۷۴۶
(۷) أبو عبد الرحیم خالد بن یزید الجمحی المصری المتوفی سنة (۱۳۹ ...) ص: ۲۳۲ ---- ۱۷۴۷
اشارة ---- ۱۷۴۷
ترجمته ... ص: ۲۳۲ ---- ۱۷۴۷
(۸) الحسن بن الحکم النخعی الکوفی المتوفی بعد سنة (۱۴۰ ...) ص: ۲۳۳ ---- ۱۷۴۷
اشارة ---- ۱۷۴۷
ترجمته ... ص: ۲۳۳ ---- ۱۷۴۷
(۹) إدریس بن یزید أبو عبد اللّه الأودی الکوفی ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۷۴۸
اشارة ---- ۱۷۴۸
ترجمته ... ص: ۲۳۴ ---- ۱۷۴۸
(۱۰) عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۵ ...) ص: ۲۳۵ ---- ۱۷۴۸
اشارة ---- ۱۷۴۸
ترجمته ... ص: ۲۳۶ ---- ۱۷۴۹
(۱۱) عوف بن أبی جمیلة العبدی الهجری البصری المتوفی سنة (۱۴۶ ...) ص: ۲۳۶ ---- ۱۷۴۹
اشارة ---- ۱۷۴۹
ترجمته ... ص: ۲۳۷ ---- ۱۷۵۰
(۱۲) عبید اللّه بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوی العمری المدنی المتوفی سنة (۱۴۷ ...) ص: ۲۳۷ ---- ۱۷۵۰
اشارة ---- ۱۷۵۰
ترجمته ... ص: ۲۳۷ ---- ۱۷۵۰

(۱۳) نعیم بن الحکیم المدائنی المتوفی سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸ ---- ۱۷۵۰
اشارة ---- ۱۷۵۰
ترجمته ... ص: ۲۳۸ ---- ۱۷۵۰
(۱۴) طلحة بن یحیی بن طلحة بن عبید اللّه التیمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸ ---- ۱۷۵۱
اشارة ---- ۱۷۵۱
ترجمته ... ص: ۲۳۹ ---- ۱۷۵۱
(۱۵) أبو محمد کثیر بن زید الأسلمی المتوفی بعد سنة (۱۵۰) یعرف بابن ما قبة ... ص: ۲۳۹ ---- ۱۷۵۱
اشارة ---- ۱۷۵۱
ترجمته ... ص: ۲۳۹ ---- ۱۷۵۱
(۱۶) مسعر بن کدام الکوفی المتوفی سنة (۱۵۳) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۰ ---- ۱۷۵۲
اشارة ---- ۱۷۵۲
ترجمته ... ص: ۳۴۰ ---- ۱۷۵۲
(۱۷) أبو عیسی الحکم بن أبان العدنی المتوفی سنة (۱۵۴) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۱ ---- ۱۷۵۳
اشارة ---- ۱۷۵۳
ترجمته ... ص: ۲۴۲ ---- ۱۷۵۳
(۱۸) عبد اللّه بن شوذب البلخی المتوفی سنة (۱۵۷ ...) ص: ۲۴۲ ---- ۱۷۵۳
اشارة ---- ۱۷۵۳
ترجمته ... ص: ۲۴۳ ---- ۱۷۵۴
(۱۹ ...) ص: ۲۴۳ ---- ۱۷۵۴
اشارة ---- ۱۷۵۴
ترجمته ... ص: ۲۴۳ ---- ۱۷۵۴
(۲۰) أبو العلاء کامل بن العلاء التمیمی الکوفی المتوفی حدود سنة (۱۶۰ ...) ص: ۲۴۵ ---- ۱۷۵۵
اشارة ---- ۱۷۵۵
ترجمته ... ص: ۲۴۵ ---- ۱۷۵۵

(۲۱) سفیان بن سعید الثوری المتوفی سنة (۱۶۱ ...) ص: ۲۴۶ ---- ۱۷۵۵
اشارة ---- ۱۷۵۵
ترجمته ... ص: ۲۴۶ ---- ۱۷۵۵
(۲۲) جعفر بن زیاد الکوفی الأحمر المتوفی سنة (۱۶۵) أو (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۷ ---- ۱۷۵۶
اشارة ---- ۱۷۵۶
ترجمته ... ص: ۲۴۷ ---- ۱۷۵۶
(۲۳) مسلم بن سالم النهدی أبو فروة الکوفی المتوفی فی أواسط القرن الثانی ... ص: ۲۴۸ ---- ۱۷۵۶
اشارة ---- ۱۷۵۷
ترجمته ... ص: ۲۴۸ ---- ۱۷۵۷
(۲۴) قیس بن الربیع أبو محمد الأسدی الکوفی المتوفی سنة (۱۶۵ ...) ص: ۲۴۸ ---- ۱۷۵۷
اشارة ---- ۱۷۵۷
ترجمته ... ص: ۲۴۹ ---- ۱۷۵۷
(۲۵) حماد بن سلمة أبو سلمة البصری المتوفی سنة (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۹ ---- ۱۷۵۷
اشارة ---- ۱۷۵۷
ترجمته ... ص: ۲۵۰ ---- ۱۷۵۸
(۲۶) عبد اللّه بن لهیعة أبو عبد الرحمن المصری المتوفی سنة (۱۷۴ ...) ص: ۲۵۰ ---- ۱۷۵۸
اشارة ---- ۱۷۵۸
ترجمته ... ص: ۲۵۱ ---- ۱۷۵۸
(۲۷) أبو عوانة الوضاح بن عبد اللّه الیشکری الواسطی البزاز المتوفی سنة (۱۷۵) أو (۱۷۶ ...) ص: ۲۵۱ ---- ۱۷۵۹
اشارة ---- ۱۷۵۹
ترجمته ... ص: ۲۵۲ ---- ۱۷۵۹
(۲۸) نوح بن قیس أبو روح الحدانی البصری المتوفی سنه (۱۸۳ ...) ص: ۲۵۳ ---- ۱۷۶۰
اشارة ---- ۱۷۶۰
ترجمته ... ص: ۲۵۴ ---- ۱۷۶۰

(۲۹) المطلب بن زیاد بن أبی زهیر الکوفی أبو طالب المتوفی سنة (۱۸۵ ...) ص: ۲۵۵ ---- ۱۷۶۱
اشارة ---- ۱۷۶۱
ترجمته ... ص: ۲۵۶ ---- ۱۷۶۱
(۳۰) حسّان بن ابراهیم العنزی الکرمانی أبو هاشم المتوفی سنة (۱۸۶ ...) ص: ۲۵۶ ---- ۱۷۶۱
اشارة ---- ۱۷۶۱
ترجمته ... ص: ۲۵۷ ---- ۱۷۶۲
(۳۱) الفضل بن موسی أبو عبد اللّه المروزی السینانی المتوفی سنة (۱۹۲ ...) ص: ۲۵۷ ---- ۱۷۶۲
اشارة ---- ۱۷۶۲
ترجمته ... ص: ۲۵۷ ---- ۱۷۶۲
(۳۲) اسماعیل بن علیة أبو بشر الأسدی المتوفی سنة (۱۹۳ ...) ص: ۲۵۸ ---- ۱۷۶۳
اشارة ---- ۱۷۶۳
ترجمته ... ص: ۲۵۸ ---- ۱۷۶۳
(۳۳) محمد بن ابراهیم أبو عمرو السلمی البصری المتوفی سنة (۱۹۴ ...) ص: ۲۵۹ ---- ۱۷۶۳
اشارة ---- ۱۷۶۳
ترجمته ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۷۶۴
(۳۴) محمد بن خازم أبو معاویة التمیمی الضریر المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۰ ---- ۱۷۶۴
اشارة ---- ۱۷۶۴
ترجمته ... ص: ۲۶۰ ---- ۱۷۶۴
(۳۵) محمد بن فضیل بن غزوان أبو عبد الرحمن الکوفی المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۱ ---- ۱۷۶۵
اشارة ---- ۱۷۶۵
ترجمته ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۷۶۵
(۳۶) سفیان بن عیینة المتوفی سنة (۱۹۸ ...) ص: ۲۶۲ ---- ۱۷۶۵
اشارة ---- ۱۷۶۵
ترجمته ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۷۶۵

(۳۷) حنش بن الحارث بن لقیط ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۷۶۶
اشارة ---- ۱۷۶۶
ترجمته ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۷۶۶
(۳۸) أبو محمد موسی بن یعقوب الزمعی المدنی ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۷۶۶
اشارة ---- ۱۷۶۶
ترجمته ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۷۶۷
(۳۹) العلاء بن سالم العطار الکوفی ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۷۶۷
اشارة ---- ۱۷۶۷
ترجمته ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۷۶۷
(۴۰) الأزرق بن علی بن مسلم أبو الجهم الکوفی ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۷۶۸
اشارة ---- ۱۷۶۸
ترجمته ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۷۶۸
(۴۱) هانی بن أیوب الحنفی الکوفی ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۷۶۸
اشارة ---- ۱۷۶۸
ترجمته ... ص: ۲۶۷ ---- ۱۷۶۸
(۴۲) فضیل بن مرزوق الأغر الرقاشی الرواسی الکوفی أبو عبد الرحمن ... ص: ۲۶۷ ---- ۱۷۶۸
اشارة ---- ۱۷۶۸
ترجمته ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۷۶۹
(۴۳) موسی بن مسلم الحزامی الشیبانی أبو عیسی الکوفی الطحّان المعروف بموسی الصغیر ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۷۶۹
اشارة ---- ۱۷۶۹
ترجمته ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۷۶۹
(۴۴) یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۷۷۰
اشارة ---- ۱۷۷۰
ترجمته ... ص: ۲۶۹ ---- ۱۷۷۰

(۴۵) أبو حمزة سعد بن عبيدة السلمى الكوفى ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۷۷۰
اشارة ---- ۱۷۷۰
ترجمته ... ص: ۲۷۰ ---- ۱۷۷۰
القرن الثالث ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۷۷۱
(۴۶) ضمرة بن ربيعة القرشى المدنى المتوفى سنة (۲۰۲ ...) ص: ۲۷۱ ---- ۱۷۷۱
اشارة ---- ۱۷۷۱
ترجمته ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۷۷۱
(۴۷) مصعب بن المقدام الخثعمى أبو عبد اللّه الكوفى المتوفى سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۲ ---- ۱۷۷۱
اشارة ---- ۱۷۷۱
ترجمته ... ص: ۲۷۳ ---- ۱۷۷۲
(۴۸) زيد بن الحباب أبو حسين الخراسانى الكوفى المتوفى سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۳ ---- ۱۷۷۲
اشارة ---- ۱۷۷۲
ترجمته ... ص: ۲۷۴ ---- ۱۷۷۳
(۴۹) شبابة بن سوار الفزارى المدايني المتوفى سنة (۲۰۶ ...) ص: ۲۷۴ ---- ۱۷۷۳
اشارة ---- ۱۷۷۳
ترجمته ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۷۷۳
(۵۰) محمد بن خالد الحنفى البصرى ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۷۷۳
اشارة ---- ۱۷۷۳
ترجمته ... ص: ۲۷۵ ---- ۱۷۷۳
(۵۱) خلف بن تميم الكوفى أبو عبد الرحمن المتوفى سنة (۲۰۶) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۶ ---- ۱۷۷۴
اشارة ---- ۱۷۷۴
ترجمته ... ص: ۲۷۶ ---- ۱۷۷۴
(۵۲) أبو عبد اللّه الحسين بن الحسن الأشقر الفزارى الكوفى المتوفى سنة (۲۰۸ ...) ص: ۲۷۷ ---- ۱۷۷۴
اشارة ---- ۱۷۷۴

ترجمته ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۷۷۵
(۵۳) الحسن بن عطیة القرشی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۱ ...) ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵
اشارة ---- ۱۷۷۵
ترجمته ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵
(۵۴) عبد اللّه بن یزید العدوی أبو عبد الرحمن المقری القصیر المتوفی سنة (۲۱۲) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۸ ---- ۱۷۷۵
اشارة ---- ۱۷۷۵
ترجمته ... ص: ۲۷۹ ---- ۱۷۷۶
(۵۵) أبو محمد عبید اللّه بن موسی العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۲ ...) ص: ۲۸۰ ---- ۱۷۷۶
اشارة ---- ۱۷۷۶
ترجمته ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۷۷۷
(۵۶) أبو الحسن علی بن قادم الخزاعی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۱ ---- ۱۷۷۷
اشارة ---- ۱۷۷۷
ترجمته ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸
(۵۷) محمد بن سلیمان بن أبی داود الحرانی أبو عبد اللّه المعروف ببومة المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸
اشارة ---- ۱۷۷۸
ترجمته ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۷۷۸
(۵۸) عبد اللّه بن داود أبو عبد الرحمن المعروف بالخریبی المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۳ ---- ۱۷۷۸
اشارة ---- ۱۷۷۸
ترجمته ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۷۷۸
(۵۹) أبو عبد الرحمن علی بن الحسن بن دینار العبدی المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹
اشارة ---- ۱۷۷۹
ترجمته ... ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹
(۶۰) یحیی بن حماد الشیبانی المصری المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴ ---- ۱۷۷۹
اشارة ---- ۱۷۷۹

ترجمته ... ص: ۲۸۷ ---- ۱۷۸۱
(۶۱) حجاج بن منهال السلمی أبو محمد الأنماطی البصری المتوفی سنه (۲۱۷ ...) ص: ۲۸۷ ---- ۱۷۸۱
اشارة ---- ۱۷۸۱
ترجمته ...: ص: ۲۸۸ ---- ۱۷۸۱
(۶۲) علی بن عیاش أبو الحسن الحمصی المتوفی سنة (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۸ ---- ۱۷۸۲
اشارة ---- ۱۷۸۲
ترجمته ...: ص: ۲۸۹ ---- ۱۷۸۲
(۶۳) مالک بن اسماعیل بن درهم أبو غسان النهدی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۹ ---- ۱۷۸۲
اشارة ---- ۱۷۸۲
ترجمته ...: ص: ۲۹۰ ---- ۱۷۸۳
(۶۴) قاسم بن سلام أبو عبید الهروی المتوفی سنة (۲۲۳) او (۲۲۴ ...) ص: ۲۹۱ ---- ۱۷۸۳
اشارة ---- ۱۷۸۳
ترجمته ...: ص: ۲۹۲ ---- ۱۷۸۴
(۶۵) محمد بن کثیر أبو عبد اللّه العبدی البصری المتوفی سنة (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۲ ---- ۱۷۸۴
اشارة ---- ۱۷۸۴
ترجمته ...: ص: ۲۹۳ ---- ۱۷۸۵
(۶۶) موسی بن اسماعیل المنقری البصری، المتوفی سنة (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۳ ---- ۱۷۸۵
اشارة ---- ۱۷۸۵
ترجمته ...: ص: ۲۹۴ ---- ۱۷۸۵
(۶۷) قیس بن حفص بن القعقاع أبو محمد البصری المتوفی سنة (۲۲۷ ...) ص: ۲۹۴ ---- ۱۷۸۵
اشارة ---- ۱۷۸۶
ترجمته ...: ص: ۲۹۵ ---- ۱۷۸۶
(۶۸) یحیی بن عبد الحمید الحمانی أبو زکریا الکوفی المتوفی سنة (۲۲۸ ...) ص: ۲۹۶ ---- ۱۷۸۶
اشارة ---- ۱۷۸۷

ترجمته ...: ص: ۲۹۷ ---- ۱۷۸۷
(۶۹) خلف بن سالم المهلبی المخرمی البغدادی المتوفی سنهٔ (۲۳۱ ...) ص: ۲۹۸ ---- ۱۷۸۸
اشارهٔ ---- ۱۷۸۸
ترجمته ...: ص: ۲۹۸ ---- ۱۷۸۸
(۷۰) أحمد بن عمر بن حفص الجلاب أبو جعفر الوکیعی المتوفی سنهٔ (۲۳۵ ...) ص: ۲۹۹ ---- ۱۷۸۸
اشارهٔ ---- ۱۷۸۸
ترجمته ...: ص: ۲۹۹ ---- ۱۷۸۸
(۷۱) إبراهیم بن المنذر بن عبد اللّه الحزامی أبو إسحاق المدنی المتوفی سنهٔ (۲۳۶ ...) ص: ۳۰۰ ---- ۱۷۸۹
اشارهٔ ---- ۱۷۸۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ---- ۱۷۸۹
(۷۲) أبو سعید یحیی بن سلیمان الکوفی الجعفی المقرئ المتوفی سنهٔ (۲۳۷ ...) ص: ۳۰۱ ---- ۱۷۹۰
اشارهٔ ---- ۱۷۹۰
ترجمته ...: ص: ۳۰۱ ---- ۱۷۹۰
(۷۳) یعقوب بن حمید بن کاسب أبو یوسف المدنی المتوفی سنهٔ (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۲ ---- ۱۷۹۰
اشارهٔ ---- ۱۷۹۰
ترجمته ...: ص: ۳۰۲ ---- ۱۷۹۰
(۷۴) الحسن بن حماد بن کسیب أبو علی سجادهٔ البغدادی المتوفی سنهٔ (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۳ ---- ۱۷۹۱
اشارهٔ ---- ۱۷۹۱
ترجمته ...: ص: ۳۰۳ ---- ۱۷۹۱
(۷۵) أبو عمار الحسین بن حریث المروزی المتوفی سنهٔ (۲۴۴ ...) ص: ۳۰۳ ---- ۱۷۹۱
اشارهٔ ---- ۱۷۹۱
ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ---- ۱۷۹۲
(۷۶) هلال بن بشر أبو الحسن البصری المتوفی سنهٔ (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۴ ---- ۱۷۹۲
اشارهٔ ---- ۱۷۹۲

ترجمته ...: ص: ۳۰۵ ---- ۱۷۹۲
(۷۷) أبو الجوزاء أحمد بن عثمان البصری المتوفی سنة (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۵ ---- ۱۷۹۲
اشارة ---- ۱۷۹۲
ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ---- ۱۷۹۳
(۷۸) محمد بن العلاء الهمدانی الکوفی أبو کریب المتوفی سنة (۲۴۸ ...) ص: ۳۰۶ ---- ۱۷۹۳
اشارة ---- ۱۷۹۳
ترجمته ...: ص: ۳۰۷ ---- ۱۷۹۴
(۷۹) یوسف بن عیسی بن دینار الزهری أبو یعقوب المروزی المتوفی سنة (۲۴۹ ...) ص: ۳۰۷ ---- ۱۷۹۴
اشارة ---- ۱۷۹۴
ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ---- ۱۷۹۴
(۸۰) نصر بن علی بن نصر الجهضمی المتوفی سنة (۲۵۱ ...) ص: ۳۰۸ ---- ۱۷۹۴
اشارة ---- ۱۷۹۴
ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ---- ۱۷۹۵
(۸۱) یوسف بن موسی أبو یعقوب القطان الکوفی المتوفی سنة (۲۵۳ ...) ص: ۳۰۹ ---- ۱۷۹۵
اشارة ---- ۱۷۹۵
ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ---- ۱۷۹۵
(۸۲) محمد بن عبد الرحیم أبو یحیی البغدادی البزاز المعروف بصاعقة المتوفی سنة (۲۵۵ ...) ص: ۳۱۰ ---- ۱۷۹۶
اشارة ---- ۱۷۹۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۱ ---- ۱۷۹۶
(۸۳) محمد بن عبد اللّه العدوی المقری المتوفی سنة (۲۵۶ ...) ص: ۳۱۱ ---- ۱۷۹۶
اشارة ---- ۱۷۹۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۲ ---- ۱۷۹۷
(۸۴) أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری المتوفی سنة (۲۵۶) صاحب الصحیح ... ص: ۳۱۲ ---- ۱۷۹۷
اشارة ---- ۱۷۹۷

ترجمته ...: ص: ۳۱۳ ---- ۱۷۹۷
(۸۵) عبد اللّه بن سعید الکندی الکوفی أبو سعید الأشج صاحب التفسیر المتوفی سنهٔ (۲۵۷ ...) ص: ۳۱۳ ---- ۱۷۹۸
اشارهٔ ---- ۱۷۹۸
ترجمته ...: ص: ۳۱۴ ---- ۱۷۹۸
(۸۶) أحمد بن عثمان بن حکیم أبو عبد اللّه الأودی المتوفی سنهٔ (۲۶۱) أو (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۴ ---- ۱۷۹۸
اشارهٔ ---- ۱۷۹۸
ترجمته ... ص: ۳۱۵ ---- ۱۷۹۹
(۸۷) عمر بن شبهٔ النمیری أبو زید البصری المتوفی سنهٔ (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۵ ---- ۱۷۹۹
اشارهٔ ---- ۱۷۹۹
ترجمته ... ص: ۳۱۶ ---- ۱۷۹۹
(۸۸) أحمد بن یوسف بن خالد السلمی أبو الحسن النیسابوری المعروف بحمدان المتوفی سنهٔ (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۶ ---- ۱۸۰۰
اشارهٔ ---- ۱۸۰۰
ترجمته ... ص: ۳۱۷ ---- ۱۸۰۰
(۸۹) عبید اللّه بن عبد الکریم أبو زرعهٔ المخزومی الرازی الموفی سنهٔ (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۷ ---- ۱۸۰۰
اشارهٔ ---- ۱۸۰۰
ترجمته ... ص: ۳۱۸ ---- ۱۸۰۱
(۹۰) أحمد بن منصور بن سیار أبو بکر الرمادی المتوفی سنهٔ (۲۶۵ ...) ص: ۳۱۸ ---- ۱۸۰۱
اشارهٔ ---- ۱۸۰۱
ترجمته ... ص: ۳۱۹ ---- ۱۸۰۲
(۹۱) محمد بن عوف بن سفیان أبو جعفر الطائی الحمصی المتوفی سنهٔ (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۰ ---- ۱۸۰۲
اشارهٔ ---- ۱۸۰۲
ترجمته ... ص: ۳۲۰ ---- ۱۸۰۲
(۹۲) سلیمان بن سیف بن یحیی الطائی أبو داود الحرانی المتوفی سنهٔ (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۱ ---- ۱۸۰۳
اشارهٔ ---- ۱۸۰۳

ترجمته ... ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
(۹۳) عبد الملک بن محمد أبو قلابة الرقاشی المتوفی سنة (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
اشارة ---- ۱۸۰۳
ترجمته ... ص: ۳۲۲ ---- ۱۸۰۳
(۹۴) أحمد بن حازم الغفاری الکوفی الشهیر بابن أبی غرزة [۵] المتوفی سنة (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۳ ---- ۱۸۰۴
اشارة ---- ۱۸۰۴
ترجمته ... ص: ۳۲۳ ---- ۱۸۰۴
(۹۵) ابراهیم بن الحسین الکسائی الهمدانی ابو إسحاق المعروف بابن دیزیل المتوفی سنة (۲۸۰) أو (۲۸۱ ...) ص: ۳۲۴ ---- ۱۸۰۵
اشارة ---- ۱۸۰۵
ترجمته ... ص: ۳۲۴ ---- ۱۸۰۵
(۹۶) ابراهیم بن عبد اللّه بن مسلم الکجی البصری المتوفی سنة (۲۹۲ ...) ص: ۳۲۵ ---- ۱۸۰۵
اشارة ---- ۱۸۰۵
ترجمته ... ص: ۳۲۵ ---- ۱۸۰۵
(۹۷) صالح بن محمد بن عمرو البغدادی الملقب ب (جزرة) المتوفی سنة (۲۹۳) أو (۲۹۴ ...) ص: ۳۲۶ ---- ۱۸۰۶
اشارة ---- ۱۸۰۶
ترجمته ... ص: ۳۲۶ ---- ۱۸۰۶
(۹۸) محمد بن عثمان بن أبی شیبة العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۹۷ ...) ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۰۶
اشارة ---- ۱۸۰۶
ترجمته ... ص: ۳۲۷ ---- ۱۸۰۷
(۹۹) أبو هریرة محمد بن أیوب الواسطی ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۰۷
اشارة ---- ۱۸۰۷
ترجمته ... ص: ۳۲۸ ---- ۱۸۰۷
القرن الرابع ... ص: ۳۳۱ ---- ۱۸۰۸
(۱۰۰) عبد اللّه بن الصقر بن نصر أبو العباس السکری البغدادی المتوفی سنة (۳۰۲ ...) ص: ۳۳۱ ---- ۱۸۰۸

اشارة ----- ۱۸۰۸
ترجمته ... ص: ۳۳۱ ----- ۱۸۰۸
(۱۰۱) أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی الأحول المتوفی سنة (۳۱۱ ...) ص: ۳۳۲ ----- ۱۸۰۸
اشارة ----- ۱۸۰۸
ترجمته ... ص: ۳۳۲ ----- ۱۸۰۹
(۱۰۲) محمد بن جمعة بن خلف القهستانی أبو قریش المتوفی سنة (۳۱۳ ...) ص: ۳۳۲ ----- ۱۸۰۹
اشارة ----- ۱۸۰۹
ترجمته ... ص: ۳۳۳ ----- ۱۸۰۹
(۱۰۳) أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی المتوفی سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۳ ----- ۱۸۰۹
اشارة ----- ۱۸۰۹
ترجمته ... ص: ۳۳۴ ----- ۱۸۱۰
(۱۰۴) أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه بن أحمد البزاز المعروف بابن النیری المتوفی سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۵ ----- ۱۸۱۰
اشارة ----- ۱۸۱۰
ترجمته ... ص: ۳۳۵ ----- ۱۸۱۰
(۱۰۵) أبو إسحاق ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی الهاشمی المتوفی سنة (۳۲۵ ...) ص: ۳۳۶ ----- ۱۸۱۱
اشارة ----- ۱۸۱۱
ترجمته ... ص: ۳۳۷ ----- ۱۸۱۱
(۱۰۶) عبد الرحمن بن أبی حاتم الرازی المتوفی سنة (۳۲۷ ...) ص: ۳۳۷ ----- ۱۸۱۲
اشارة ----- ۱۸۱۲
ترجمته ... ص: ۳۳۸ ----- ۱۸۱۲
(۱۰۷) أبو نصر حبشون بن موسی الخلال المتوفی سنة (۳۳۱ ...) ص: ۳۳۹ ----- ۱۸۱۳
اشارة ----- ۱۸۱۳
ترجمته ... ص: ۳۳۹ ----- ۱۸۱۳
(۱۰۸) أبو عبد اللّه محمد بن علی بن خلف العطار الکوفی ... ص: ۳۳۹ ----- ۱۸۱۳

اشارة ----- ۱۸۱۳
ترجمته ... ص: ۳۴۰ ----- ۱۸۱۳
(۱۰۹) الهیثم بن کلیب ابو سعید الشاشی المتوفی سنة (۳۳۵ ...) ص: ۳۴۰ ----- ۱۸۱۳
اشارة ----- ۱۸۱۴
ترجمته ... ص: ۳۴۱ ----- ۱۸۱۴
(۱۱۰) محمد بن صالح بن هانئ أبو جعفر الوراق النیسابوری المتوفی سنة (۳۴۰ ...) ص: ۳۴۲ ----- ۱۸۱۴
اشارة ----- ۱۸۱۵
ترجمته ... ص: ۳۴۲ ----- ۱۸۱۵
(۱۱۱) علی بن الحسین المسعودی البغدادی المتوفی سنة (۳۴۶ ...) ص: ۳۴۳ ----- ۱۸۱۵
(۱۱۲) أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری الحنظلی المتوفی سنة (۳۴۸ ...) ص: ۳۴۳ ----- ۱۸۱۵
اشارة ----- ۱۸۱۵
ترجمته ... ص: ۳۴۴ ----- ۱۸۱۶
(۱۱۳) جعفر بن محمد بن نصیر أبو محمد الخواص المعروف بالخلدی المتوفی سنة (۳۴۷/ ۳۴۸ ...) ص: ۳۴۴ ----- ۱۸۱۶
اشارة ----- ۱۸۱۶
ترجمته ... ص: ۳۴۴ ----- ۱۸۱۶
(۱۱۴) أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی الکوفی ... ص: ۳۴۵ ----- ۱۸۱۶
اشارة ----- ۱۸۱۶
ترجمته ... ص: ۳۴۵ ----- ۱۸۱۶
(۱۱۵) أبو بکر محمد بن الحسن بن محمد النقاش المفسر الموصلی البغدادی المتوفی سنة (۳۵۱ ...) ص: ۳۴۶ ----- ۱۸۱۷
اشارة ----- ۱۸۱۷
ترجمته ... ص: ۳۴۶ ----- ۱۸۱۷
(۱۱۶) أحمد بن جعفر بن محمد بن سلم أبو بکر الختلی المتوفی سنة (۳۶۵ ...) ص: ۳۴۶ ----- ۱۸۱۷
اشارة ----- ۱۸۱۷
ترجمته ... ص: ۳۴۶ ----- ۱۸۱۷

(۱۱۷) أبو يعلى الزبير بن عبد اللّه بن موسى البغدادى التوزى المتوفى سنة (۳۷۰ ...) ص: ۳۴۷ ---- ۱۸۱۸
اشارة ---- ۱۸۱۸
ترجمته ... ص: ۳۴۷ ---- ۱۸۱۸
(۱۱۸) محمد بن أحمد بن بالويه النيسابورى المعدل المتوفى سنة (۳۷۴ ...) ص: ۳۴۸ ---- ۱۸۱۸
اشارة ---- ۱۸۱۸
ترجمته ... ص: ۳۴۸ ---- ۱۸۱۸
(۱۱۹) الحسن بن ابراهيم بن الحسين أبو محمد المصرى الشهير بابن زولاق المتوفى سنة (۳۸۷ ...) ص: ۳۴۸ ---- ۱۸۱۸
اشارة ---- ۱۸۱۹
ترجمته ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۸۱۹
(۱۲۰) أحمد بن سهل الفقيه البخارى ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۸۱۹
(۱۲۱) العباس بن على بن العباس النسائى ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۸۱۹
اشارة ---- ۱۸۱۹
ترجمته ... ص: ۳۴۹ ---- ۱۸۱۹
(۱۲۲) يحيى بن محمد الأخبارى أبو عمر البغدادى ... ص: ۳۵۰ ---- ۱۸۱۹
القرن الخامس ... ص: ۳۵۱ ---- ۱۸۲۰
(۱۲۳) المتكلّم القاضى محمد بن الطيب بن محمد أبو بكر الباقلانى المتوفى سنة (۴۰۳ ...) ص: ۳۵۱ ---- ۱۸۲۰
اشارة ---- ۱۸۲۰
ترجمته ... ص: ۳۵۱ ---- ۱۸۲۰
(۱۲۴) أحمد بن محمد بن موسى بن القاسم بن الصلت أبو الحسن المجبّر البغدادى المتوفى سنة (۴۰۵ ...) ص: ۳۵۲ ---- ۱۸۲۱
اشارة ---- ۱۸۲۱
ترجمته ... ص: ۳۵۲ ---- ۱۸۲۱
(۱۲۵) محمد بن أحمد بن محمد بن سهل أبو الفتح ابن أبى الفوارس توفى سنة (۴۱۲ ...) ص: ۳۵۳ ---- ۱۸۲۱
اشارة ---- ۱۸۲۱
ترجمته ... ص: ۳۵۳ ---- ۱۸۲۱

(۱۲۶) أحمد بن الحسين بن أحمد أبو الحسن المعروف بابن السماک البغدادی المتوفی سنة (۴۲۴ ...) ص: ۳۵۴ ---- ۱۸۲۲
اشارة ---- ۱۸۲۲
ترجمته ... ص: ۳۵۴ ---- ۱۸۲۲
(۱۲۷) أبو محمد عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۲
اشارة ---- ۱۸۲۲
ترجمته ... ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۲
(۱۲۸) أبو منصور عبد الملک بن محمد الثعالبی المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵ ---- ۱۸۲۳
اشارة ---- ۱۸۲۳
ترجمته ... ص: ۳۵۶ ---- ۱۸۲۳
(۱۲۹) أبو علی الحسن بن علی التمیمی الواعظ المعروف بابن المذّهب المتوفی سنة (۴۴۴ ...) ص: ۳۵۶ ---- ۱۸۲۳
اشارة ---- ۱۸۲۳
ترجمته ... ص: ۳۵۷ ---- ۱۸۲۴
القرن السادس ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
(۱۳۰) أبو الغنائم محمد بن علی الکوفی النرسی المتوفی سنة (۵۱۰ ...) ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
اشارة ---- ۱۸۲۴
ترجمته ... ص: ۳۵۹ ---- ۱۸۲۴
(۱۳۱) یحیی بن عبد الوهاب أبو زکریا الاصبهانی الشهیر بابن مندة المتوفی سنة (۵۱۲ ...) ص: ۳۶۰ ---- ۱۸۲۵
اشارة ---- ۱۸۲۵
ترجمته ... ص: ۳۶۰ ---- ۱۸۲۵
(۱۳۲) هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد الشیبانی المتوفی سنة (۵۲۵ ...) ص: ۳۶۱ ---- ۱۸۲۵
اشارة ---- ۱۸۲۵
ترجمته ... ص: ۳۶۱ ---- ۱۸۲۵
(۱۳۳) ابن الزاغونی أبو بکر محمد بن عبید اللّه بن نصر (۵۵۲ ...) ص: ۳۶۲ ---- ۱۸۲۶
اشارة ---- ۱۸۲۶

ترجمته ... ص: ۳۶۳ ---- ۱۸۲۶
(۱۳۴) عیاض بن موسی الیحصبی المتوفی سنهٔ (۵۴۴ ...) ص: ۳۶۳ ---- ۱۸۲۶
اشارهٔ ---- ۱۸۲۷
ترجمته ... ص: ۳۶۳ ---- ۱۸۲۷
(۱۳۵) أبو الفتح محمد بن عبد الکریم الشهرستانی المتکلّم الأشعری المتوفی سنهٔ (۵۴۸ ...) ص: ۳۶۴ ---- ۱۸۲۷
اشارهٔ ---- ۱۸۲۷
ترجمته ... ص: ۳۶۴ ---- ۱۸۲۷
(۱۳۶) أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی المتوفی سنهٔ (۶۷۱ ...) ص: ۳۶۵ ---- ۱۸۲۸
اشارهٔ ---- ۱۸۲۸
ترجمته ... ص: ۳۶۵ ---- ۱۸۲۸
القرن السابع ... ص: ۳۶۶ ---- ۱۸۲۹
(۱۳۷) تاج الدین زید بن الحسن الکندی أبو الیمن البغدادی المتوفی سنهٔ (۶۱۳ ...) ص: ۳۶۷ ---- ۱۸۲۹
اشارهٔ ---- ۱۸۲۹
ترجمته ... ص: ۳۶۷ ---- ۱۸۲۹
(۱۳۸) علی بن حمید القرشی المتوفی سنهٔ (۶۲۱ ...) ص: ۳۶۸ ---- ۱۸۲۹
اشارهٔ ---- ۱۸۲۹
ترجمته ... ص: ۳۶۸ ---- ۱۸۲۹
۱۳۹ حنبل بن عبد اللّه بن سعادهٔ المکبر الرصافی (۶۰۴ ...) ص: ۳۶۹ ---- ۱۸۳۰
اشارهٔ ---- ۱۸۳۰
ترجمته ... ص: ۳۶۹ ---- ۱۸۳۰
(۱۴۰) مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی الموصلی المتوفی سنهٔ (۶۸۳ ...) ص: ۳۷۰ ---- ۱۸۳۰
اشارهٔ ---- ۱۸۳۰
ترجمته ... ص: ۳۷۰ ---- ۱۸۳۱
(۱۴۱) ناصر الدین عبد اللّه عمر أبو الخیر البیضاوی الشافعی المتوفی سنهٔ (۶۸۵ ...) ص: ۳۷۱ ---- ۱۸۳۱

اشارة ----- ۱۸۳۱
ترجمته ... ص: ۳۷۱ ----- ۱۸۳۱
القرن الثامن ... ص: ۳۷۳ ----- ۱۸۳۱
(۱۴۲) زین الدین عمر بن مظفر الحلبی الشافعی المشهور بابن الوردی المتوفی سنة (۷۴۹ ...) ص: ۳۷۳ ----- ۱۸۳۱
اشارة ----- ۱۸۳۱
ترجمته ... ص: ۳۷۳ ----- ۱۸۳۲
(۱۴۳) عبد الرحمن بن أحمد الإیجی الشافعی المتوفی سنة (۷۵۶ ...) ص: ۳۷۴ ----- ۱۸۳۲
اشارة ----- ۱۸۳۲
ترجمته ... ص: ۳۷۴ ----- ۱۸۳۲
(۱۴۴) شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن علی الهواری المالکی الشهیر بابن جابر الأندلسی المتوفی (۷۸۰ ...) ص: ۳۷۵ ۸۳۳
اشارة ----- ۱۸۳۳
ترجمته ... ص: ۳۷۵ ----- ۱۸۳۳
(۱۴۵) سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی المتوفی سنة (۷۹۱/ ۷۹۲ ...) ص: ۳۷۶ ----- ۱۸۳۳
اشارة ----- ۱۸۳۳
ترجمته ... ص: ۳۷۶ ----- ۱۸۳۳
القرن التاسع ... ص: ۳۷۷ ----- ۱۸۳۴
(۱۴۶) علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی المتوفی سنة (۸۰۷ ...) ص: ۳۷۷ ----- ۱۸۳۴
اشارة ----- ۱۸۳۴
ترجمته ... ص: ۳۷۸ ----- ۱۸۳۴
(۱۴۷) ولی الدین عبد الرحمن بن محمد الشهیر بابن خلدون المتوفی سنة (۸۰۸ ...) ص: ۳۷۹ ----- ۱۸۳۵
اشارة ----- ۱۸۳۵
ترجمته ... ص: ۳۷۹ ----- ۱۸۳۵
(۱۴۸) الشریف الجرجانی علی بن محمد بن علی الحسینی الحنفی المتوفی سنة (۶۱۸ ...) ص: ۳۷۹ ----- ۱۸۳۵
اشارة ----- ۱۸۳۵

ترجمته ... ص: ۳۸۰ ---- ۱۸۳۵
(۱۴۹) أبو عبد اللّه محمد بن خلفة الوشتانی المالکی المتوفی سنة (۸۲۷) أو (۸۲۸ ...) ص: ۳۸۰ ---- ۱۸۳۶
اشارة ---- ۱۸۳۶
ترجمته ... ص: ۳۸۱ ---- ۱۸۳۶
(۱۵۰) نجم الدین محمد بن عبد اللّه بن عبد الرحمن الاذرعی (الزرعی) الدمشقی الشافعی المعروف بابن عجلون المتوفی سنة (۸۷۶ ...)
اشارة ---- ۱۸۳۶
ترجمته ... ص: ۳۸۲ ---- ۱۸۳۷
(۱۵۱) علاء الدین علی بن محمد القوشجی المتوفی سنة (۸۷۹ ...) ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷
اشارة ---- ۱۸۳۷
ترجمته ... ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷
(۱۵۲) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الحسینی السنوسی التلمسانی المتوفی سنة (۸۹۵ ...) ص: ۳۸۳ ---- ۱۸۳۷
اشارة ---- ۱۸۳۷
ترجمته ... ص: ۳۸۴ ---- ۱۸۳۸
القرن العاشر ... ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸
(۱۵۳) أحمد بن محمد بن أبی بکر أبو العباس القسطلانی المصری الشافعی المتوفی سنة (۹۲۶ ...) ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸
اشارة ---- ۱۸۳۸
ترجمته ... ص: ۳۸۵ ---- ۱۸۳۸
(۱۵۴) عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الدیبع المتوفی سنة (۹۴۴ ...) ص: ۳۸۶ ---- ۱۸۳۹
اشارة ---- ۱۸۳۹
ترجمته ... ص: ۳۸۶ ---- ۱۸۳۹
(۱۵۵) شمس الدین محمد الشربینی القاهری الشافعی المتوفی سنة (۹۷۷ ...) ص: ۳۸۷ ---- ۱۸۳۹
اشارة ---- ۱۸۳۹
ترجمته ... ص: ۳۸۸ ---- ۱۸۴۰
(۱۵۶) ضیاء الدین أبو محمد أحمد بن محمد الوتری الشافعی المتوفی بمصر عشر الثمانین و التسعمائة [۲ ...] ص: ۳۸۸ ---- ۱۸۴۰

اشارة ----- ۱۸۴۰
ترجمته ... ص: ۳۸۸ ----- ۱۸۴۰
(۱۵۷) الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشافعی [۱ ...] ص: ۳۸۹ ----- ۱۸۴۰
اشارة ----- ۱۸۴۰
ترجمته ... ص: ۳۸۹ ----- ۱۸۴۱
القرن الحادی عشر ... ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱
(۱۵۸) أبو العباس أحمد جلبی بن یوسف بن أحمد الشهیر بابن سنان القرمانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۰۱۹ ...) ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱
اشارة ----- ۱۸۴۱
ترجمته ... ص: ۳۹۱ ----- ۱۸۴۱
(۱۵۹) الحسین ابن الامام المنصور باللّه القاسم بن محمد بن علی الیمنی المتوفی سنة (۱۰۵۰ ...) ص: ۳۹۲ ----- ۱۸۴۱
اشارة ----- ۱۸۴۱
ترجمته ... ص: ۳۹۲ ----- ۱۸۴۲
(۱۶۰) الشیخ أحمد بن محمد بن عمر قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی المتوفی سنة (۱۰۶۹ ...) ص: ۳۹۲
اشارة ----- ۱۸۴۲
ترجمته ... ص: ۳۹۳ ----- ۱۸۴۲
القرن الثانی عشر ... ص: ۳۹۵ ----- ۱۸۴۲
(۱۶۱) إبراهیم بن محمد بن محمد کمال الدین الحنفی المعروف بابن حمزة الحرانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۱۲۰ ...) ص: ۳۹۵ ۱۸۴۲
اشارة ----- ۱۸۴۲
ترجمته ... ص: ۳۹۵ ----- ۱۸۴۳
(۱۶۲) أبو عبد اللّه محمد بن عبد الباقی الزرقانی المالکی المتوفی سنة (۱۱۲۲ ...) ص: ۳۹۶ ----- ۱۸۴۳
اشارة ----- ۱۸۴۳
ترجمته ... ص: ۳۹۶ ----- ۱۸۴۳
(۱۶۳) حامد بن علی بن إبراهیم بن عبد الرحیم الحنفی الدمشقی المعروف بالعمادی المتوفی سنة (۱۱۷۱ ...) ص: ۳۹۷ ----- ۱۸۴۳
اشارة ----- ۱۸۴۳

ترجمته ... ص: ۳۹۷ ---- ۱۸۴۴
(۱۶۴) محمد بن سالم بن أحمد المصری الحفنی شمس الدین الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۱۸۱ ...) ص: ۳۹۷ ---- ۱۸۴۴
اشارهٔ ---- ۱۸۴۴
ترجمته ... ص: ۳۹۸ ---- ۱۸۴۴
القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴
(۱۶۵) أبو الفیض محمد بن محمد المرتضی الحسینی الزبیدی الحنفی المتوفی سنهٔ (۱۲۰۵ ...) ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴
اشارهٔ ---- ۱۸۴۴
ترجمته ... ص: ۳۹۹ ---- ۱۸۴۴
(۱۶۶) القاضی محمد بن علی بن محمد الشوکانی المتوفی سنهٔ (۱۲۵۰ ...) ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵
اشارهٔ ---- ۱۸۴۵
ترجمته ... ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵
(۱۶۷) محمود بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۲۷۰ ...) ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵
اشارهٔ ---- ۱۸۴۵
ترجمته ... ص: ۴۰۰ ---- ۱۸۴۵
(۱۶۸) محمد بن درویش الحوت البیروتی الشافعی المتوفی سنهٔ (۱۲۷۶ ...) ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۵
اشارهٔ ---- ۱۸۴۵
ترجمته ... ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۵
(۱۶۹) سلیمان بن إبراهیم القندوزی الحنفی المتوفی سنهٔ (۱۲۹۳) [۲ ...] ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۶
اشارهٔ ---- ۱۸۴۶
ترجمته ... ص: ۴۰۱ ---- ۱۸۴۶
(۱۷۰) أحمد بن مصطفی القادین خانی المتوفی سنهٔ (۱۳۰۶) [۱ ...] ص: ۴۰۲ ---- ۱۸۴۶
اشارهٔ ---- ۱۸۴۶
ترجمته ... ص: ۴۰۲ ---- ۱۸۴۶
القرن الرابع عشر ... ص: ۴۰۳ ---- ۱۸۴۷

(۱۷۱) أحمد بن زینی بن أحمد دحلان المتوفی سنة (۱۳۰۴ ...) ص: ۴۰۳ ---- ۱۸۴۷
اشارة ---- ۱۸۴۷
ترجمته ... ص: ۴۰۳ ---- ۱۸۴۷
(۱۷۲) مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، کان حیا سنة (۱۳۲۲ ...) ص: ۴۰۴ ---- ۱۸۴۷
اشارة ---- ۱۸۴۷
ترجمته ... ص: ۴۰۴ ---- ۱۸۴۷
(۱۷۳) محمد عبدة بن حسن المصری المتوفی سنة (۱۳۲۳ ...) ص: ۴۰۴ ---- ۱۸۴۷
اشارة ---- ۱۸۴۷
ترجمته ... ص: ۴۰۵ ---- ۱۸۴۸
(۱۷۴) عبد الحمید بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنة (۱۳۲۴ ...) ص: ۴۰۵ ---- ۱۸۴۸
اشارة ---- ۱۸۴۸
ترجمته ... ص: ۴۰۵ ---- ۱۸۴۸
(۱۷۵) عبد المسیح الأنطاکی الحلبی المتوفی سنة (۱۳۴۱ ...) ص: ۴۰۵ ---- ۱۸۴۸
اشارة ---- ۱۸۴۸
ترجمته ... ص: ۴۰۶ ---- ۱۸۴۸
(۱۷۶) یوسف بن إسماعیل النبهانی البیروتی المتوفی سنة (۱۳۵۰ ...) ص: ۴۰۶ ---- ۱۸۴۸
اشارة ---- ۱۸۴۸
ترجمته ... ص: ۴۰۶ ---- ۱۸۴۹
(۱۷۷) أحمد نسیم المصری المتوفی سنة (۱۳۵۶ ...) ص: ۴۰۷ ---- ۱۸۴۹
اشارة ---- ۱۸۴۹
ترجمته ... ص: ۴۰۷ ---- ۱۸۴۹
(۱۷۸) محمد حبیب اللّه الشنقیطی المتوفی سنة (۱۳۶۳ ...) ص: ۴۰۷ ---- ۱۸۴۹
اشارة ---- ۱۸۴۹
ترجمته ... ص: ۴۰۷ ---- ۱۸۴۹

(۱۷۹) أحمد بن محمد بن الصديق المتوفى سنة (۱۳۸۰ ...) ص: ۴۰۸ ---- ۱۸۵۰
اشارة ---- ۱۸۵۰
ترجمته ... ص: ۴۰۸ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۰) القاضى بهلول بهجت الشافعى ... ص: ۴۰۸ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۱) أحمد فريد رفاعى ... ص: ۴۰۹ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۲) أحمد زكى العدوى المصرى ... ص: ۴۰۹ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۳) محمد محمود الرافعى المصرى ... ص: ۴۰۹ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۴) محمد شاكر الخياط النابلسى الأزهرى المصرى ... ص: ۴۰۹ ---- ۱۸۵۰
(۱۸۵) على جلال الدين الحسينى المصرى ... ص: ۴۱۰ ---- ۱۸۵۱
(۱۸۶) حسين على الأعظمى البغدادى. مدير كلية الحقوق ببغداد ... ص: ۴۱۰ ---- ۱۸۵۱
(۱۸۷) محمد سعيد دحدوح. أحد أئمة الجماعة فى حلب ... ص: ۴۱۰ ---- ۱۸۵۱
(۱۸۸) صفا خلوصى ... ص: ۴۱۱ ---- ۱۸۵۱
(۱۸۹) عبد الفتاح عبد المقصود المصرى ... ص: ۴۱۱ ---- ۱۸۵۱
[الجزء الثامن ---- ۱۸۵۱
[تتمة حديث الغدير] ---- ۱۸۵۱
اشارة ---- ۱۸۵۱
معنى من كنت مولاه فعلى مولاه ... ص: ۵ ---- ۱۸۵۲
اشارة ---- ۱۸۵۲
مجيء (المولى) بمعنى (الأولى ...) ص: ۱۱ ---- ۱۸۵۳
اشارة ---- ۱۸۵۳
ذكر من نص على ذلك ... ص: ۱۳ ---- ۱۸۵۳
اشارة ---- ۱۸۵۳
(۱) محمد بن السائب الكلبى ... ص: ۱۶ ---- ۱۸۵۴
اشارة ---- ۱۸۵۴

ترجمة الكلبى ... ص: ۱۷ ---- ۱۸۵۵
ترجمة ابن عدى ... ص: ۱۷ ---- ۱۸۵۵
تراجم الرواة عن الكلبى ... ص: ۱۹ ---- ۱۸۵۶
ترجمة حماد بن سلمة ... ص: ۱۹ ---- ۱۸۵۶
ترجمة هشيم بن بشير ... ص: ۲۰ ---- ۱۸۵۷
عود إلى ترجمة الكلبى ... ص: ۲۱ ---- ۱۸۵۷
ترجمة عبد العزيز البخارى ... ص: ۲۴ ---- ۱۸۵۹
(۲) يحيى بن زياد الفراء ... ص: ۲۵ ---- ۱۸۵۹
اشارة ---- ۱۸۵۹
ترجمة الفراء ... ص: ۲۵ ---- ۱۸۵۹
(۳) أبو زيد اللّغوى ... ص: ۲۸ ---- ۱۸۶۱
(۴) أبو عبيدة ... ص: ۲۹ ---- ۱۸۶۱
اشارة ---- ۱۸۶۱
ترجمة أبى عبيدة ... ص: ۲۹ ---- ۱۸۶۲
(۵) أبو الحسن الأخفش ... ص: ۳۱ ---- ۱۸۶۳
اشارة ---- ۱۸۶۳
ترجمة الأخفش ... ص: ۳۲ ---- ۱۸۶۳
(۶) أبو العباس ثعلب ... ص: ۳۲ ---- ۱۸۶۳
اشارة ---- ۱۸۶۳
مصادر ترجمة ثعلب ... ص: ۳۳ ---- ۱۸۶۴
(۷) أبو العباس المبرد ... ص: ۳۴ ---- ۱۸۶۴
اشارة ---- ۱۸۶۴
مصادر ترجمة المبرد ... ص: ۳۴ ---- ۱۸۶۴
ترجمة الشريف المرتضى ... ص: ۳۵ ---- ۱۸۶۵

(۸) أبو إسحاق الزجّاج ... ص: ۳۵ ۱۸۶۵
اشارة ۱۸۶۵
ترجمة الزجاج ... ص: ۳۵ ۱۸۶۵
(۹) ابن الأنباری ... ص: ۳۶ ۱۸۶۶
اشارة ۱۸۶۶
ترجمة ابن الأنباری ... ص: ۳۷ ۱۸۶۶
(۱۰) محمد بن عزیز السجستانی ... ص: ۳۹ ۱۸۶۷
اشارة ۱۸۶۷
نزهة القلوب ... ص: ۳۹ ۱۸۶۷
ترجمة العزیزی السجستانی ... ص: ۳۹ ۱۸۶۸
(۱۱) علی بن عیسی الرمّانی ... ص: ۴۱ ۱۸۶۸
اشارة ۱۸۶۸
ترجمة الرمانی ... ص: ۴۱ ۱۸۶۸
(۱۲) أبو نصر الجوهری ... ص: ۴۲ ۱۸۶۹
اشارة ۱۸۶۹
ترجمة الجوهری ... ص: ۴۲ ۱۸۶۹
(۱۳) أبو إسحاق الثعلبی ... ص: ۴۳ ۱۸۷۰
(۱۴) أبو الحسن الواحدی ... ص: ۴۴ ۱۸۷۰
(۱۵) الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۴ ۱۸۷۰
اشارة ۱۸۷۰
ترجمة الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۵ ۱۸۷۱
(۱۶) القاضی الزوزنی ... ص: ۴۶ ۱۸۷۱
اشارة ۱۸۷۱
ترجمة الزوزنی ... ص: ۴۶ ۱۸۷۱

(۱۷) أبو زکریا الخطیب ... ص: ۴۶ ---- ۱۸۷۱
اشارة ---- ۱۸۷۱
ترجمة أبی زکریا التبریزی ... ص: ۴۷ ---- ۱۸۷۲
(۱۸) الفرّاء البغوی ... ص: ۴۸ ---- ۱۸۷۲
اشارة ---- ۱۸۷۲
ترجمة البغوی ... ص: ۴۸ ---- ۱۸۷۲
(۱۹) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۴۹ ---- ۱۸۷۳
اشارة ---- ۱۸۷۳
ترجمة الزمخشری ... ص: ۴۹ ---- ۱۸۷۳
(۲۰) أبو الفرج ابن الجوزی ... ص: ۵۰ ---- ۱۸۷۴
اشارة ---- ۱۸۷۴
ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۵۱ ---- ۱۸۷۴
(۲۱) أبو نصر الدرواجکی الزاهد ... ص: ۵۱ ---- ۱۸۷۴
اشارة ---- ۱۸۷۴
ترجمة الدرواجکی ... ص: ۵۲ ---- ۱۸۷۴
ترجمة تلمیذه العقیلی ... ص: ۵۲ ---- ۱۸۷۵
ترجمة الزاهد العلائی ... ص: ۵۳ ---- ۱۸۷۵
و ترجم له ...: ص: ۵۳ ---- ۱۸۷۵
(۲۲) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۵۴ ---- ۱۸۷۶
(۲۳) ابن طلحة القرشی ... ص: ۵۵ ---- ۱۸۷۶
(۲۴) سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۵ ---- ۱۸۷۶
(۲۵) القاضی البیضاوی ... ص: ۵۶ ---- ۱۸۷۷
اشارة ---- ۱۸۷۷
ترجمة البیضاوی ... ص: ۵۶ ---- ۱۸۷۷

(۲۶) ابن سمین الحلبی ... ص: ۵۷ ---- ۱۸۷۷
اشارة ---- ۱۸۷۷
ترجمة ابن سمین ... ص: ۵۷ ---- ۱۸۷۷
(۲۷) محمد بن أبی بکر الرازی ... ص: ۵۸ ---- ۱۸۷۸
اشارة ---- ۱۸۷۸
کتاب غریب القرآن ... ص: ۵۸ ---- ۱۸۷۸
(۲۸) جلال الدین الخجندی ... ص: ۵۹ ---- ۱۸۷۹
(۲۹) أبو البرکات النسفی ... ص: ۶۰ ---- ۱۸۷۹
اشارة ---- ۱۸۷۹
ترجمة النسفی ... ص: ۶۰ ---- ۱۸۷۹
تفسیره ... ص: ۶۱ ---- ۱۸۸۰
(۳۰) عمر الفارسی القزوینی ... ص: ۶۱ ---- ۱۸۸۰
اشارة ---- ۱۸۸۰
ترجمة عمر القزوینی و کتابه ... ص: ۶۲ ---- ۱۸۸۰
(۳۱) ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۶۲ ---- ۱۸۸۰
(۳۲) جلال الدین المحلّی ... ص: ۶۳ ---- ۱۸۸۱
اشارة ---- ۱۸۸۱
تفسیر الجلالین ... ص: ۶۳ ---- ۱۸۸۱
ترجمة الجلال المحلّی ... ص: ۶۳ ---- ۱۸۸۱
(۳۳) الحسین الواعظ الکاشفی ... ص: ۶۴ ---- ۱۸۸۱
اشارة ---- ۱۸۸۱
تفسیر حسینی ... ص: ۶۵ ---- ۱۸۸۲
(۳۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۶۵ ---- ۱۸۸۲
اشارة ---- ۱۸۸۲

ترجمة أبی السعود ... ص: ۶۶ ---- ۱۸۸۲
(۳۵) سعید الجلبی ... ص: ۶۷ ---- ۱۸۸۳
(۳۶) شهاب الدین الخفاجی ... ص: ۶۸ ---- ۱۸۸۳
اشارة ---- ۱۸۸۳
ترجمة الخفاجی ... ص: ۶۹ ---- ۱۸۸۴
(۳۷) سلیمان الجمل ... ص: ۷۰ ---- ۱۸۸۵
(۳۸) جار اللّه الالهآبادی ... ص: ۷۱ ---- ۱۸۸۵
(۳۹) محبّ الدین الأفندی ... ص: ۷۱ ---- ۱۸۸۵
(۴۰) محمد الأمیر الیمانی ... ص: ۷۱ ---- ۱۸۸۵
(۴۱) عبد الرحیم بن عبد الکریم ... ص: ۷۲ ---- ۱۸۸۶
(۴۲) رشید النبی ... ص: ۷۲ ---- ۱۸۸۶
(۴۳) السیّد الشبلنجی ... ص: ۷۳ ---- ۱۸۸۶
اعتراف علماء الکلام بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۷۴ ---- ۱۸۸۶
اشارة ---- ۱۸۸۶
التفتازانی ... ص: ۷۴ ---- ۱۸۸۷
القوشجی ... ص: ۷۵ ---- ۱۸۸۷
ترجمة التفتازانی ... ص: ۷۶ ---- ۱۸۸۸
ترجمة القوشجی ... ص: ۷۷ ---- ۱۸۸۸
فهم الشیخین (الأولی) من (المولی ...) ص: ۷۹ ---- ۱۸۸۹
تناقض من ابن حجر ... ص: ۸۰ ---- ۱۸۸۹
تحریف من عبد الحق الدهلوی ... ص: ۸۱ ---- ۱۸۹۰
حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به ...» ... ص: ۸۲ ---- ۱۸۹۱
الحدیث یفسّر بعضه بعضا ... ص: ۸۳ ---- ۱۸۹۱
مجیء (المولی) بمعنی: (المتصرّف فی الأمر) و (ولی الأمر) و (الملیک) و نحوها ... ص: ۸۵ ---- ۱۸۹۲

اشارة ----- ۱۸۹۲
۱- مجیء (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر ...) ص: ۸۷ ----- ۱۸۹۲
اشارة ----- ۱۸۹۲
ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۸۷ ----- ۱۸۹۲
۲- مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر ...) ص: ۹۰ ----- ۱۸۹۴
اشارة ----- ۱۸۹۴
ذکر من قال بذلک ... ص: ۹۰ ----- ۱۸۹۴
اشارة ----- ۱۸۹۴
(۱) محمد بن یزید المبرّد ... ص: ۹۱ ----- ۱۸۹۵
(۲) الراغب الاصفهانی ... ص: ۹۱ ----- ۱۸۹۵
(۳) أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی ... ص: ۹۲ ----- ۱۸۹۵
(۴) أحمد بن الحسن الزاهد الدرواجکی ... ص: ۹۲ ----- ۱۸۹۵
(۵) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۹۳ ----- ۱۸۹۶
(۶) أبو السعادات ابن الأثیر ... ص: ۹۳ ----- ۱۸۹۶
(۷) أحمد بن یوسف الکواشی ... ص: ۹۴ ----- ۱۸۹۶
(۸) ناصر الدین البیضاوی ... ص: ۹۴ ----- ۱۸۹۶
(۹) عبد اللّه بن أحمد النسفی ... ص: ۹۵ ----- ۱۸۹۶
(۱۰) أبو حیان الأندلسی ... ص: ۹۵ ----- ۱۸۹۷
(۱۱) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۹۶ ----- ۱۸۹۷
(۱۲) جلال الدین السیوطی ... ص: ۹۷ ----- ۱۸۹۷
(۱۳) محمد بن طاهر الکجراتی ... ص: ۹۷ ----- ۱۸۹۸
(۱۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸
(۱۵) سعید الجلبی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸
(۱۶) الشهاب الخفاجی ... ص: ۹۸ ----- ۱۸۹۸

اشارة ----- ۱۸۹۸
اعتراف الرازی ... ص: ۹۹ ----- ۱۸۹۸
۳- مجیء (المولی) بمعنی (الوارث الأولی ...) ص: ۹۹ ----- ۱۸۹۹
۴- مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۰ ----- ۱۸۹۹
اشارة ----- ۱۸۹۹
إنکار ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۱ ----- ۱۹۰۰
۵- مجیء (المولی) بمعنی (المملیک ...) ص: ۱۰۱ ----- ۱۹۰۰
اشارة ----- ۱۹۰۰
(المولی) بمعنی (الأولی) من حدیث فی الصحیحین ... ص: ۱۰۳ ----- ۱۹۰۱
اعتراف الرازی بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۵ ----- ۱۹۰۲
۶- مجیء (المولی) بمعنی (الرئیس ...) ص: ۱۰۶ ----- ۱۹۰۳
اشارة ----- ۱۹۰۳
و ممن قال بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۶ ----- ۱۹۰۳
حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه ...» ص: ۱۱۰ ----- ۱۹۰۵
اشارة ----- ۱۹۰۵
(۱) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۰ ----- ۱۹۰۶
(۲) روایة النسائی ... ص: ۱۱۱ ----- ۱۹۰۶
(۳) روایة ابن ماجة ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۹۰۷
(۴) روایة الطبری ... ص: ۱۱۴ ----- ۱۹۰۷
(۵) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱۵ ----- ۱۹۰۸
(۶) روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۱۶ ----- ۱۹۰۹
(۷) روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷ ----- ۱۹۰۹
(۸) روایة الحموینی ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۹۱۰
(۹) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۱۹ ----- ۱۹۱۰

(۱۰) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۲۰ ---- ۱۹۱۰
۷- مجیء (المولی) بمعنی (السید ...) ص: ۱۲۰ ---- ۱۹۱۰
اشارة ---- ۱۹۱۰
دعوی عدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل ...) ص: ۱۲۲ ---- ۱۹۱۲
أکاذیب (الدهلوی) فی هذه الدعوی ... ص: ۱۲۳ ---- ۱۹۱۲
الأصل فی هذه الدعوی هو الرازی ... ص: ۱۲۵ ---- ۱۹۱۳
إبطال کلام الرازی ... ص: ۱۲۵ ---- ۱۹۱۳
من الاستعمالات التی لا نظیر لها فی العربیة ... ص: ۱۲۶ ---- ۱۹۱۴
جواب لطیف عن الدعوی ... ص: ۱۲۹ ---- ۱۹۱۶
[ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی بمجی المولی بمعنی الاولی ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۹۱۷
[رد ما ادعاه الدهلوی حول قول ابو زید اللغوی ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۹۱۷
اشارة ---- ۱۹۱۷
۱- هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۹۱۷
۲- فیها رد علی الکابلی ... ص: ۱۳۲ ---- ۱۹۱۷
۳- کلام الرازی یکذّب هذه الدعوی ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۹۱۸
۴- لو لم یکن غیر أبی زید لکفی لوجوه ... ص: ۱۳۳ ---- ۱۹۱۸
اشارة ---- ۱۹۱۸
الوجه الأول ...: ص: ۱۳۳ ---- ۱۹۱۸
الوجه الثانی ...: ص: ۱۳۴ ---- ۱۹۱۸
الوجه الثالث ...: ص: ۱۳۴ ---- ۱۹۱۸
الوجه الرابع ...: ص: ۱۳۴ ---- ۱۹۱۹
الوجه الخامس ...: ص: ۱۳۵ ---- ۱۹۱۹
الوجه السادس ...: ص: ۱۳۵ ---- ۱۹۱۹
ترجمة أبی زید اللغوی ... ص: ۱۳۶ ---- ۱۹۲۰

دعوی (الدهلوی) أن مستمسک أبی زید قول أبی عبیدة ... ص: ۱۳۷ ---- ۱۹۲۰
لا دلیل علی هذه الدعوی ... ص: ۱۳۸ ---- ۱۹۲۱
دعوی (الدهلوی) إنکار جمهور اللغویین ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۹۲۱
هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۹ ---- ۱۹۲۱
وجوه إبطال النقض بلزوم استعمال (مولی منک) فی موضع (أولی منک ...) ص: ۱۴۱ ---- ۱۹۲۲
اشارة ---- ۱۹۲۲
۱- نسبته إلی الجمهور کذب ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۹۲۲
۲- الأصل فیه هو الرازی ... ص: ۱۴۳ ---- ۱۹۲۳
۳- نص کلام الرازی ... ص: ۱۴۴ ---- ۱۹۲۳
۴- الرد علی کلام الرازی بالتفصیل ... ص: ۱۴۵ ---- ۱۹۲۴
وصول الکلام إلی النقض الذی أخذه (الدهلوی ...) ص: ۱۵۱ ---- ۱۹۲۷
اشارة ---- ۱۹۲۷
۱- إن کان الاقتران بالعقل فلا مانع ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۹۲۷
۲- جواب شارحی المقاصد و التجرید عن النقض ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۹۲۷
۳- بقاء (المولی) علی معناه الأصلی عند جماعة ... ص: ۱۵۲ ---- ۱۹۲۷
۴- بطلان النقض من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۵۲ ---- ۱۹۲۸
۵- بطلان النقض من کلام الرازی ... ص: ۱۵۳ ---- ۱۹۲۸
۶- اعتراف الرازی بأنّ هذا الوجه فیه نظر ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۹۲۸
۷- قول المحققین بعدم وجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۴ ---- ۱۹۲۹
۸- من أمثلة عدم قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۵ ---- ۱۹۲۹
۹- عدم جریان القیاس فی اللغة ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۹۳۱
۱۰- لا یعارض الظن القطع ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۹۳۱
۱۱- الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۵۹ ---- ۱۹۳۱
۱۲- عدم جواز «هو أولی» و «هما أولیان» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۰ ---- ۱۹۳۲

۱۳- وجوه بطلان منع «هو أولی الرجل ...» ص: ۱۶۱ ---- ۱۹۳۲
۱۴- جواب منع «هما مولی رجلین ...» ص: ۱۶۴ ---- ۱۹۳۴
۱۵- منع «هو أولاه» و «هو أولاک» غیر مسلّم ... ص: ۱۶۴ ---- ۱۹۳۴
وجوه بطلان شبهة إن قول أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة و شبهات أخری ... ص: ۱۶۷ ---- ۱۹۳۵
اشارة ---- ۱۹۳۵
أقول: هذا باطل لوجوه ...: ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵
۱- لم یقل هذا أحد من أهل العربیة ... ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵
۲- لو کان کذلک فلما ذا خطّئوا أبا زید کما زعم ...؟ ص: ۱۶۹ ---- ۱۹۳۵
۳- لم ینفرد أبو عبیدة بهذا التفسیر ... ص: ۱۷۰ ---- ۱۹۳۵
۴- الأصل فی هذه الدعوی أیضا هو الرازی ... ص: ۱۷۱ ---- ۱۹۳۶
۵- خدشة النیسابوری لکلام الرازی ... ص: ۱۷۲ ---- ۱۹۳۷
شبهات أخری ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۷
اشارة ---- ۱۹۳۷
۱- عدم ذکر بعض اللغویین هذا المعنی ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۷
اشارة ---- ۱۹۳۷
وجوه دفعها ... ص: ۱۷۴ ---- ۱۹۳۸
۲- تفسیر أبی عبیدة یقتضی أن یکون للکفار فی الجنة حق ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۹۳۹
اشارة ---- ۱۹۳۹
وجوه دفعها ... ص: ۱۷۸ ---- ۱۹۴۰
۳- لو کان الأمر کما ذکر أبو عبیدة لقیل هی مولاتکم ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۹۴۰
اشارة ---- ۱۹۴۰
وجوه دفعها ... ص: ۱۷۹ ---- ۱۹۴۰
۴- شبهة الرازی حول بیت لبید ... ص: ۱۸۲ ---- ۱۹۴۲
اشارة ---- ۱۹۴۲

وجوه دفعها ... ص: ۱۸۳ ---- ۱۹۴۲
۵- شبهات حول الشواهد الأخری ... ص: ۱۸۴ ---- ۱۹۴۳
اشارة ---- ۱۹۴۳
بیان اندفاع هذه الشبهات ... ص: ۱۸۵ ---- ۱۹۴۴
عود إلی کلام الدهلوی ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۹۴۵
ما الدلیل علی کون الصلة «بالتصرف ...»؟ ص: ۱۸۷ ---- ۱۹۴۵
مجمل واقعة الغدیر ... ص: ۱۸۷ ---- ۱۹۴۵
من وجوه دلالة حدیث الغدیر ... ص: ۱۹۱ ---- ۱۹۴۷
اشارة ---- ۱۹۴۷
(۱) نزول قوله تعالی یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیک ... ص: ۱۹۳ ---- ۱۹۴۷
اشارة ---- ۱۹۴۷
ذکر بعض من روی ذلک ... ص: ۱۹۵ ---- ۱۹۴۷
اشارة ---- ۱۹۴۷
(۱) روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۶ ---- ۱۹۴۸
اشارة ---- ۱۹۴۸
ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۷ ---- ۱۹۴۸
تنبیه ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۹۵۰
(۲) روایة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۰ ---- ۱۹۵۰
اشارة ---- ۱۹۵۰
ترجمة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۱ ---- ۱۹۵۰
(۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۰۲ ---- ۱۹۵۱
اشارة ---- ۱۹۵۱
ترجمة ابن مردویه ... ص: ۲۰۳ ---- ۱۹۵۱
«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۲۰۶ ---- ۱۹۵۳

(۴) روایة الثعلبی ... ص: ۲۰۷ ---- ۱۹۵۴
اشارة ---- ۱۹۵۴
ترجمة الثعلبی ... ص: ۲۰۸ ---- ۱۹۵۴
(۵) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۹۵۵
اشارة ---- ۱۹۵۵
ترجمة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹ ---- ۱۹۵۵
(۶) روایة الواحدی ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۹۵۶
اشارة ---- ۱۹۵۶
کلام الواحدی فی خطبة أسباب النزول ... ص: ۲۱۱ ---- ۱۹۵۶
ترجمة الواحدی ... ص: ۲۱۳ ---- ۱۹۵۷
(۷) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۵ ---- ۱۹۵۸
اشارة ---- ۱۹۵۸
ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۶ ---- ۱۹۵۹
(۸) روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۲۱۶ ---- ۱۹۵۹
(۹) روایة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۹۵۹
اشارة ---- ۱۹۵۹
ترجمة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷ ---- ۱۹۵۹
(۱۰) الفخر الرازی ... ص: ۲۲۲ ---- ۱۹۶۲
اشارة ---- ۱۹۶۲
ترجمة الرازی ... ص: ۲۲۳ ---- ۱۹۶۲
(۱۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۵ ---- ۱۹۶۴
اشارة ---- ۱۹۶۴
ترجمة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۶ ---- ۱۹۶۴
(۱۲) روایة الرسعنی ... ص: ۲۲۶ ---- ۱۹۶۴

اشارة ----- ۱۹۶۴
ترجمة الرسعنی ... ص: ۲۲۷ ----- ۱۹۶۵
(۱۳) روایة النیسابوری ... ص: ۲۲۸ ----- ۱۹۶۵
اشارة ----- ۱۹۶۵
الاعتماد علی النیسابوری و تفسیره ... ص: ۲۳۱ ----- ۱۹۶۷
کلام النیسابوری فی خطبة تفسیره ... ص: ۲۳۲ ----- ۱۹۶۷
(۱۴) روایة الهمدانی ... ص: ۲۳۴ ----- ۱۹۶۸
اشارة ----- ۱۹۶۸
ترجمة الهمدانی و خطبة کتابه ... ص: ۲۳۵ ----- ۱۹۶۹
(۱۵) روایة ابن الصباغ ... ص: ۲۳۶ ----- ۱۹۶۹
اشارة ----- ۱۹۶۹
ترجمة ابن الصباغ و اعتبار کتابه ... ص: ۲۳۶ ----- ۱۹۷۰
(۱۶) روایة العینی ... ص: ۲۳۸ ----- ۱۹۷۰
اشارة ----- ۱۹۷۱
ترجمة البدر العینی ... ص: ۲۳۹ ----- ۱۹۷۱
(۱۷) روایة السیوطی ... ص: ۲۴۲ ----- ۱۹۷۳
اشارة ----- ۱۹۷۳
وجوه اعتبار هذه الروایة ... ص: ۲۴۳ ----- ۱۹۷۳
(۱۸) روایة محبوب العالم ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۹۷۵
اشارة ----- ۱۹۷۵
اعتبار تفسیر شاهی من کلام (الدهلوی) و غیره ... ص: ۲۴۶ ----- ۱۹۷۵
(۱۹) روایة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۴۷ ----- ۱۹۷۶
اشارة ----- ۱۹۷۶
ترجمة الحاج عبد الوهاب ... ص: ۲۴۸ ----- ۱۹۷۶

(۲۰) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۲۴۸ ---- ۱۹۷۶
اشارة ---- ۱۹۷۶
خطبة کتاب الأربعین ... ص: ۲۴۹ ---- ۱۹۷۷
(۲۱) روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۵۰ ---- ۱۹۷۸
اشارة ---- ۱۹۷۸
عبارته فی خطبة کتابه ... ص: ۲۵۱ ---- ۱۹۷۸
(۲۲) روایة البدخشانی ... ص: ۲۵۲ ---- ۱۹۷۹
اشارة ---- ۱۹۷۹
ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۳ ---- ۱۹۷۹
دلالة نزول آیة التبلیغ فی الغدیر علی الامامة ... ص: ۲۵۴ ---- ۱۹۸۰
(۲) نزول قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُم ... ص: ۲۵۹ ---- ۱۹۸۲
اشارة ---- ۱۹۸۲
ذکر من روی نزول الآیة فی الغدیر ... ص: ۲۶۱ ---- ۱۹۸۲
اشارة ---- ۱۹۸۲
(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۹۸۲
(۲) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۶۲ ---- ۱۹۸۳
(۳) روایة ابن المغازلی ... ص: ۲۶۳ ---- ۱۹۸۳
(۴) روایة الخوارزمی ... ص: ۲۶۴ ---- ۱۹۸۳
(۵) روایة النطنزی ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۹۸۴
(۶) روایة الصالحانی ... ص: ۲۶۵ ---- ۱۹۸۴
(۷) روایة الحموینی ... ص: ۲۶۶ ---- ۱۹۸۴
مع ابن کثیر فی تکذیبه لهذا الحدیث ... ص: ۲۶۷ ---- ۱۹۸۵
إبطال کلام ابن کثیر ... ص: ۲۶۸ ---- ۱۹۸۵
رواة حدیث أبی هریرة من رجال الصحاح و ثقات ... ص: ۲۷۱ ---- ۱۹۸۷

بطلان ما ذکره ابن کثیر حول صیام یوم الغدیر ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۹۹۰
اشارة ---- ۱۹۹۰
۱- فضل صوم السابع و العشرین من رجب ... ص: ۲۷۷ ---- ۱۹۹۰
اشارة ---- ۱۹۹۰
ترجمة الحافظ الدمیاطی ... ص: ۲۷۸ ---- ۱۹۹۱
۲- فضل صوم أیام شهر رجب ... ص: ۲۸۰ ---- ۱۹۹۲
۳- فضل صوم یوم عرفة ... ص: ۲۸۲ ---- ۱۹۹۳
۴- فضل صوم ثلاثة أیام من کل شهر ... ص: ۲۸۳ ---- ۱۹۹۴
۵- فضل صوم عاشوراء و کلّ یوم من محرم ... ص: ۲۸۴ ---- ۱۹۹۴
اشارة ---- ۱۹۹۴
دحض المعارضة بحدیث الصحیحین ... ص: ۲۸۵ ---- ۱۹۹۵
صوم یوم الغدیر کصیام ستین شهرا ... ص: ۲۸۶ ---- ۱۹۹۵
(۳) شعر حسّان بن ثابت فی یوم الغدیر خم ... ص: ۲۸۹ ---- ۱۹۹۶
اشارة ---- ۱۹۹۶
و ممّن روی خبر ذلک من مشاهیر أئمة أهل السنّة ...: ص: ۲۹۱ ---- ۱۹۹۷
اشارة ---- ۱۹۹۷
(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۹۲ ---- ۱۹۹۷
(۲) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۹۳ ---- ۱۹۹۷
(۳) روایة الخوارزمی ... ص: ۲۹۴ ---- ۱۹۹۸
(۴) روایة أبی الفتح النطنزی ... ص: ۲۹۵ ---- ۱۹۹۹
اشارة ---- ۱۹۹۹
ترجمة النطنزی ... ص: ۲۹۶ ---- ۱۹۹۹
ترجمة ابن النجار مادح النطنزی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۰۰۰
(۵) روایة سبط الجوزی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۰۰۰

(۶) روایة الحموینی ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۰۰۰
اشارة ---- ۲۰۰۰
الحموینی شیخ الذهبی ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۰۰۲
الحموینی شیخ الکازرونی ... ص: ۳۰۱ ---- ۲۰۰۲
ترجمة الکازرونی ... ص: ۳۰۱ ---- ۲۰۰۲
(۷) روایة الکنجی ... ص: ۳۰۲ ---- ۲۰۰۳
(۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳ ---- ۲۰۰۳
اشارة ---- ۲۰۰۳
ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۳۰۴ ---- ۲۰۰۴
وجوه صحة الاستدلال بهذا الشعر ... ص: ۳۰۵ ---- ۲۰۰۵
اشارة ---- ۲۰۰۵
۱- قائله من الصحابة ... ص: ۳۰۶ ---- ۲۰۰۵
۲- إنه قیل بإذن النبی ... ص: ۳۰۸ ---- ۲۰۰۶
۳- تقریر النبی له ... ص: ۳۰۸ ---- ۲۰۰۶
۴- استحسانه صلّی اللّه علیه و آله ... ص: ۳۰۸ ---- ۲۰۰۶
۵- إنه قیل فی حضور الصحابة ... ص: ۳۰۸ ---- ۲۰۰۷
۶- تقریر المشایخ الثلاثة له ... ص: ۳۰۹ ---- ۲۰۰۷
(۴) شعر قیس بن سعد ... ص: ۳۱۱ ---- ۲۰۰۷
اشارة ---- ۲۰۰۷
مدح قیس و الثناء علیه ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۰۰۸
(۵) شعر أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۳۱۷ ---- ۲۰۰۹
اشارة ---- ۲۰۰۹
دلالة الأبیات من وجوه أخری ... ص: ۳۲۰ ---- ۲۰۱۰
ترجمة المیبدی شارح دیوان الامام ... ص: ۳۲۱ ---- ۲۰۱۱

(۶) نزول قوله تعالی: سأل سائل بعذاب واقع ... ص: ۳۲۳ ---- ۲۰۱۱
اشارة ---- ۲۰۱۱
ذکر من روی ذلک ... ص: ۳۲۵ ---- ۲۰۱۱
اشارة ---- ۲۰۱۱
(۱) روایة الثعلبی ... ص: ۳۲۶ ---- ۲۰۱۲
اشارة ---- ۲۰۱۲
ترجمة أبی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۲۷ ---- ۲۰۱۳
ترجمة العروضی مادح الثعلبی ... ص: ۳۲۸ ---- ۲۰۱۳
روایة القوم لتفسیر الثعلبی ... ص: ۳۳۱ ---- ۲۰۱۵
اعتماد القوم علی تفسیر الثعلبی ... ص: ۳۳۲ ---- ۲۰۱۵
(۲) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۰۱۶
اشارة ---- ۲۰۱۶
ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۰۱۷
(۳) روایة الوصابی ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۰۱۷
اشارة ---- ۲۰۱۷
اعتماد العلماء علی کتاب الاکتفاء ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۰۱۷
(۴) روایة الزرندی ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۰۱۸
اشارة ---- ۲۰۱۸
ترجمة الزرندی و الاعتماد علی کتبه ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۰۱۸
(۵) روایة الدولت‌آبادی ... ص: ۳۳۸ ---- ۲۰۱۹
اشارة ---- ۲۰۱۹
ترجمة الدولت‌آبادی ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۰۱۹
(۶) روایة السمهودی ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۰۲۰
اشارة ---- ۲۰۲۰

ترجمة السمهودی ... ص: ۳۴۱ ---- ۲۰۲۱
(۷) روایة ابن الصباغ ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۰۲۲
اشارة ---- ۲۰۲۲
ترجمة ابن الصباغ و التعریف بکتابه ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۰۲۲
(۸) روایة المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۰۲۳
اشارة ---- ۲۰۲۳
الثناء علی المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۰۲۳
(۹) روایة المنّاوی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۰۲۳
اشارة ---- ۲۰۲۳
ترجمة المناوی ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۰۲۴
ترجمة المحبی مادح المناوی ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۰۲۴
(۱۰) روایة العیدروس ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۰۲۴
اشارة ---- ۲۰۲۵
ترجمة العیدروس و الثناء علیه ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۰۲۵
(۱۱) روایة الشیخانی ... ص: ۳۵۰ ---- ۲۰۲۵
(۱۲) روایة الحلبی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۰۲۶
اشارة ---- ۲۰۲۶
ترجمة نور الدین الحلبی ... ص: ۳۵۲ ---- ۲۰۲۶
(۱۳) روایة أحمد بن باکثیر ... ص: ۳۵۳ ---- ۲۰۲۷
اشارة ---- ۲۰۲۷
ترجمة ابن باکثیر المکّی ... ص: ۳۵۴ ---- ۲۰۲۷
(۱۴) روایة محبوب عالم ... ص: ۳۵۴ ---- ۲۰۲۸
(۱۵) روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۳۵۵ ---- ۲۰۲۸
(۱۶) روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۵ ---- ۲۰۲۸

اشارة ----- ۲۰۲۸
الثناء علی محمّد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۶ ----- ۲۰۲۸
(۱۷) روایة أحمد بن عبد القادر ... ص: ۳۵۷ ----- ۲۰۲۹
اشارة ----- ۲۰۲۹
الثناء علیه و علی کتابه ... ص: ۳۵۷ ----- ۲۰۲۹
الثناء علی مادح الحفظی ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۰۳۰
(۱۸) روایة الشبلنجی ... ص: ۳۵۹ ----- ۲۰۳۰
دلالة هذا الحدیث علی أفضلیة علی علیه السّلام ... ص: ۳۶۰ ----- ۲۰۳۰
استلزام الأفضلیة للإمامة ... ص: ۳۶۱ ----- ۲۰۳۱
دلالة الحدیث علی الامامة من وجه آخر ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۰۳۳
من وجوه دلالته علی الامامة تکذیب ابن تیمیة إیاه ... ص: ۳۶۴ ----- ۲۰۳۳
اشارة ----- ۲۰۳۳
۱- الحدیث فی تفسیر الثعلبی ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۰۳۴
۲- من رواته سفیان بن عیینة ... ص: ۳۶۷ ----- ۲۰۳۵
۳- الحدیث فی وسیلة المآل ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۰۳۶
۴- السکوت علی الحدیث بعد نقله دلیل القبول ... ص: ۳۶۹ ----- ۲۰۳۶
الجواب عن شبهات ابن تیمیة ... ص: ۳۷۰ ----- ۲۰۳۶
اشارة ----- ۲۰۳۶
۱- لیس «الأبطح» بمکة فحسب ... ص: ۳۷۰ ----- ۲۰۳۶
اشارة ----- ۲۰۳۶
شعر حیص بیص و ترجمته ... ص: ۳۷۳ ----- ۲۰۳۸
۲- لا مانع من تکرر نزول الآیة ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۰۴۰
۳- ما ذکره ابن تیمیة حول آیة: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۰۴۱
۴- قوله تعالی: وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ. لا ینفی العقاب علی الإطلاق ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۰۴۱

۵- بطلان جعل هذه الآیة من جنس آیة أصحاب الفیل ... ص: ۳۷۹ ---- ۲۰۴۲
۶- بطلان دعوی دلالة الحدیث علی إسلام الحارث ... ص: ۳۷۹ ---- ۲۰۴۲
۷- الحارث بن النعمان من الصحابة ... ص: ۳۸۰ ---- ۲۰۴۲
[الجزء التاسع ---- ۲۰۴۳
[تتمة حدیث الغدیر ...] ص: ۳ ---- ۲۰۴۳
[تتمة وجوه دلالة حدیث الغدیر ...] ص: ۳ ---- ۲۰۴۳
اشارة ---- ۲۰۴۳
(۷) مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الصحابة عن حدیث الغدیر ... ص: ۵ ---- ۲۰۴۳
اشارة ---- ۲۰۴۳
ذکر من روی ذلک ... ص: ۷ ---- ۲۰۴۴
اشارة ---- ۲۰۴۴
روایة أبی بکر الشّافعی ... ص: ۹ ---- ۲۰۴۵
ترجمة أبی بکر الشافعی ... ص: ۱۰ ---- ۲۰۴۵
روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱ ---- ۲۰۴۶
روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۲ ---- ۲۰۴۷
روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۲ ---- ۲۰۴۷
روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۵ ---- ۲۰۴۸
روایة الوصابی الیمنی ... ص: ۱۶ ---- ۲۰۴۹
روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۱۷ ---- ۲۰۵۰
دعاء الامام علی کتم الشهادة بالغدیر ... ص: ۱۸ ---- ۲۰۵۰
من أسماء الذین کتموا ... ص: ۱۹ ---- ۲۰۵۱
نتائج البحث ... ص: ۲۲ ---- ۲۰۵۳
وجوه بطلان دعوی ابن روزبهان وضع حدیث المناشدة ... ص: ۲۳ ---- ۲۰۵۳
اشارة ---- ۲۰۵۳

۱- مناشدة أنس و غیره متواترة ... ص: ۲۴ ---- ۲۰۵۴
۲- حدیث الغدیر متواتر لا کالمستفیض ... ص: ۲۴ ---- ۲۰۵۴
۳- من أمثلة دعاء النبی علی المخالفین ... ص: ۲۴ ---- ۲۰۵۴
۴- من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۶ ---- ۲۰۵۵
۵- أمثلة من دعاء الصّحابة ... ص: ۲۸ ---- ۲۰۵۶
فائدتان من کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۰ ---- ۲۰۵۷
اعتراف الحلبی بدلالة الاستشهاد ... ص: ۳۱ ---- ۲۰۵۸
مناشدة الامام أبا بکر و أصحاب الشوری ... ص: ۳۱ ---- ۲۰۵۸
(۸) استنکار أبی الطّفیل لحدیث الغدیر ... ص: ۳۹ ---- ۲۰۶۲
اشارة ---- ۲۰۶۲
ترجمة أبی الطفیل ... ص: ۴۲ ---- ۲۰۶۳
(۹) قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم ...؟ ص: ۴۵ ---- ۲۰۶۳
اشارة ---- ۲۰۶۳
۱- ذکر من روی جملة «أ لست أولی» ... فی حدیث الغدیر ... ص: ۴۷ ---- ۲۰۶۴
۲- دلالة الجملة علی أولویّة النبی بالتصرف ... ص: ۵۰ ---- ۲۰۶۶
۳- المراد من (المولی) فی الحدیث هو المراد من (الأولی) فی الصّدر ... ص: ۶۰ ---- ۲۰۷۲
(۱۰) حدیث الغدیر بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه ... ص: ۷۱ ---- ۲۰۷۷
(۱۱) سیاق حدیث الغدیر فی المستدرک علی الصحیحین ... ص: ۷۷ ---- ۲۰۷۹
اشارة ---- ۲۰۷۹
من ترجمة الحاکم ...: ص: ۸۰ ---- ۲۰۸۰
(۱۲) وحدة السّیاق بین حدیث الغدیر و حدیث أخرجه البخاری ... ص: ۸۳ ---- ۲۰۸۱
(۱۳) حدیث الغدیر بلفظ ...: «فإنّ علیّا بعدی مولاه ...» ... ص: ۸۷ ---- ۲۰۸۲
(۱۴) کلام ابن حجر المکّی استنادا إلی فهم أبی بکر و عمر ... ص: ۹۱ ---- ۲۰۸۲
(۱۵) حدیث مسلم بن الحجّاج: لا یقل العبد لسیّده «مولای» فإنّ مولاکم اللّه ... ص: ۹۵ ---- ۲۰۸۳

(۱۶) قول سیّدتنا الزهراء علیها السلام أنسیتم قول رسول اللّه یوم غدیر خم ...؟ ... ص: ۹۹ ---- ۲۰۸۳
(۱۷) حدیث الغدیر بلفظ: «من ولیّکم ...؟ من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۱۰۳ ---- ۲۰۸۴
(۱۸) حدیث الغدیر بلفظ یدلّ علی المطلوب من وجوه ... ص: ۱۰۷ ---- ۲۰۸۵
اشارة ---- ۲۰۸۵
وجوه دلالة هذا الحدیث ...: ص: ۱۱۰ ---- ۲۰۸۵
(۱۹) الاستدلال بکلام ابن حجر علی ضوء حدیث الغدیر ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۰۸۶
(۲۰) تصدیر النبیّ الکلام بقوله: «إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أولی بهم من أنفسهم ...» ص: ۱۱۷ ---- ۲۰۸۷
(۲۱) قول أبی أیّوب الأنصاری و جماعة: السّلام علیک یا مولانا ... ص: ۱۲۹ ---- ۲۰۹۳
(۲۲) قیل لعمر بن الخطاب: تصنع بعلیّ شیئا لا تصنعه بأحد! فقال: إنّه مولای ... ص: ۱۳۵ ---- ۲۰۹۵
(۲۳) قول عمر- لمن استنکف من قضاء علی-: ویحک! ما تدری من هذا؟! هذا مولای ... ص: ۱۳۱ ---- ۲۰۹۷
(۲۴) التهنئة فی یوم الغدیر و قولهم: «بخ بخ لک یا علی ...» ... ص: ۱۴۷ ---- ۲۰۹۸
اشارة ---- ۲۰۹۸
ذکر من روی حدیث تهنئة عمر ... ص: ۱۴۹ ---- ۲۰۹۸
وجه الدلالة ... ص: ۱۵۰ ---- ۲۰۹۹
اعتبار (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا ...) ص: ۱۵۲ ---- ۲۱۰۰
(۲۵) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی: إنّه أمیر المؤمنین و سیّد المسلمین و قائد الغرّ المح
(۲۶) خطبة الغدیر کما فی کتاب (توضیح الدلائل ...) ص: ۱۵۷ ---- ۲۱۰۱
اشارة ---- ۲۱۰۱
وجوه دلالة الخطبة علی إمامة أهل البیت ... ص: ۱۶۱ ---- ۲۱۰۲
الثناء علی صاحب توضیح الدلائل ... ص: ۱۶۲ ---- ۲۱۰۴
ترجمة الشیخ سلامة اللّه البدایونی ... ص: ۱۶۲ ---- ۲۱۰۴
(۲۷) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم الغدیر: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه ... ص: ۱۶۵ ---- ۲۱۰۵
(۲۸) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوم الغدیر هذا ولیّ و المؤدّی عنی ... ص: ۱۶۹ ---- ۲۱۰۶
(۲۹) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم ... ص: ۱۷۳ ---- ۲۱۰۷

(۳۰) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه و من کنت إمامه فعلی إمامه ... ص: ۱۷۷ ---- ۲۱۰۷
اشارة ---- ۲۱۰۸
ترجمة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۷۹ ---- ۲۱۰۸
اعترافات مشاهیر علماء السنة بمفاد حدیث الغدیر ... ص: ۱۸۱ ---- ۲۱۰۸
اشارة ---- ۲۱۰۸
(۱) محمد بن محمد الغزالی ... ص: ۱۸۳ ---- ۲۱۰۹
اشارة ---- ۲۱۰۹
کتاب «سر العالمین» للغزالی ... ص: ۱۸۵ ---- ۲۱۱۰
ترجمة الغزالی ... ص: ۱۸۶ ---- ۲۱۱۰
(۲) أبو المجد مجدود بن آدم «الحکیم السنائی ...» ص: ۱۸۸ ---- ۲۱۱۱
(۳) فرید الدّین العطّار ... ص: ۱۸۸ ---- ۲۱۱۱
اشارة ---- ۲۱۱۲
الثناء علی العطار و الاعتماد علیه ... ص: ۱۸۹ ---- ۲۱۱۲
(۴) ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۹۰ ---- ۲۱۱۳
اشارة ---- ۲۱۱۳
ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۲ ---- ۲۱۱۴
(۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۹۳ ---- ۲۱۱۴
اشارة ---- ۲۱۱۴
ترجمة الکمیت ... ص: ۱۹۷ ---- ۲۱۱۷
ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۲۰۰ ---- ۲۱۱۹
اعتماد العلماء علی السبط ... ص: ۲۰۲ ---- ۲۱۲۰
(۶) محمد بن یوسف الکنجی الشافعی ... ص: ۲۰۳ ---- ۲۱۲۰
(۷) سعید الدین الفرغانی ... ص: ۲۰۳ ---- ۲۱۲۱
اشارة ---- ۲۱۲۱

ترجمة الفرغانی و کتابه ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۱۲۱
(۸) تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۲
اشارة ---- ۲۱۲۲
ترجمة المقریزی ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۲
ترجمة ابن زولاق ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۱۲۳
(۹) شهاب الدین الدولتآبادی ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۱۲۳
(۱۰) شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۱۲۳
(۱۱) محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۱۲۴
(۱۲) المولوی محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۱۲۵
دحض مناقشات الدهلوی فی دلالة حدیث الغدیر ... ص: ۲۱۳ ---- ۲۱۲۶
اشارة ---- ۲۱۲۶
[۱] احتمال إرادة الأولویة فی التعظیم ... ۲۱۵ ---- ۲۱۲۶
اشارة ---- ۲۱۲۶
هذا یفید الامامة ... ص: ۲۱۵ ---- ۲۱۲۶
[۲] النقض بقوله تعالی إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۱۲۷
اشارة ---- ۲۱۲۷
بطلان هذا النقض ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۱۲۷
[۳] جعل ذیل الحدیث قرینة علی إرادة المحبة ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۱۲۸
اشارة ---- ۲۱۲۸
الجواب عن ذلک ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۱۲۸
[۴] إرادة الإمامة منه تخالف طریقة النبی فی بیان الواجبات و السّنن ... ص: ۲۲۵ ---- ۲۱۳۲
اشارة ---- ۲۱۳۲
النقض بحدیث الإثنا عشر خلیفة ... ص: ۲۲۵ ---- ۲۱۳۲
النقض بحدیث خوخة أبی بکر ... ص: ۲۲۸ ---- ۲۱۳۴

ذکر من روی تعمیم النبی علیّا یوم الغدیر بیده ... ص: ۲۳۱ ---- ۲۱۳۶
ترجمة أحمد القشاشی ... ص: ۲۳۵ ---- ۲۱۳۸
معنی حدیث الغدیر عند أهل البیت و الأصحاب ... ص: ۲۳۵ ---- ۲۱۳۸
[۵] التمسک بکلام یروونه عن الحسن المثنی ... ص: ۲۳۶ ---- ۲۱۳۹
اشارة ---- ۲۱۳۹
۱- هذه الروایة من متفردات الجماعة ... ص: ۲۳۷ ---- ۲۱۳۹
۲- استدلاله بها یخالف ما التزم به ... ص: ۲۳۷ ---- ۲۱۴۰
۳- اعترافه بعدم حجیة روایات فرقة علی أخری ... ص: ۲۳۸ ---- ۲۱۴۰
۴- لیس هذا الحدیث فی الکتب الصحیحة ... ص: ۲۳۸ ---- ۲۱۴۰
۵- مالا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۲۳۹ ---- ۲۱۴۱
۶- احتجاج الدهلوی بهذا الحدیث تعسف ... ص: ۲۳۹ ---- ۲۱۴۱
۷- بطلان المعارضة من کلام والد الدهلوی ... ص: ۲۴۰ ---- ۲۱۴۱
۸- بطلان المعارضة من کلام تلمیذه ... ص: ۲۴۰ ---- ۲۱۴۲
۹- اعتراضهم علی تمسک الامامیة بروایة أبی نعیم ... ص: ۲۴۱ ---- ۲۱۴۲
۱۰- تنصیص الدهلوی علی عدم اعتبار تصانیف أبی نعیم ... ص: ۲۴۱ ---- ۲۱۴۲
۱۱- طعن ابن الجوزی فی أبی نعیم ... ص: ۲۴۳ ---- ۲۱۴۳
۱۲- و من رواته «فضیل بن مرزوق ...» ص: ۲۴۳ ---- ۲۱۴۳
۱۳- اشتمال الحدیث علی فریة قبیحة ... ص: ۲۴۴ ---- ۲۱۴۴
۱۴- اشتماله علی فریة أخری ... ص: ۲۴۶ ---- ۲۱۴۵
۱۵- إفصاح النبی بأمر خلافة علی علیه السلام ... ص: ۲۴۷ ---- ۲۱۴۶
۱۶- تأیید هذا الحدیث للمذهب الحق بوجوه ... ص: ۲۴۸ ---- ۲۱۴۶
۱۷- معارضة ما نسبوه إلی الحسن المثنی بما رووه عن حفیده ... ص: ۲۵۰ ---- ۲۱۴۷
۱۸- طعن علماء أهل السنة فی أئمة أهل البیت ... ص: ۲۵۳ ---- ۲۱۴۹
۱۹- طعنهم فی أولاد الأئمة ... ص: ۲۵۳ ---- ۲۱۴۹

[۶] لیس فی الحدیث تقیید بلفظ «بعدی ...» ص: ۲۵۵ ---- ۲۱۵۱
اشارة ---- ۲۱۵۱
حدیث تسمیة علی بأمیر المؤمنین ... و آدم بین الروح و الجسد ... ص: ۲۵۶ ---- ۲۱۵۲
وجوه إبطال تقیید ولایة الأمیر بزمان ما بعد عثمان ... ص: ۲۶۲ ---- ۲۱۵۵
اشارة ---- ۲۱۵۵
۱- لا نصّ علی خلافة الثلاثة ... ص: ۲۶۲ ---- ۲۱۵۵
۲- عموم «من کنت مولاه» للثلاثة ... ص: ۲۶۳ ---- ۲۱۵۵
۳- بطلانه من کلام بعض أکابر علمائهم ... ص: ۲۶۳ ---- ۲۱۵۶
اشارة ---- ۲۱۵۶
ترجمة ملّا یعقوب ... ص: ۲۶۵ ---- ۲۱۵۷
۴- قول عمر لعلی: أصبحت مولای ... ص: ۲۶۶ ---- ۲۱۵۷
۵- کلام جبرئیل فی یوم الغدیر بروایة عمر ... ص: ۲۶۷ ---- ۲۱۵۸
۶- أحادیث عدم موافقة النبی لاستخلاف الشیخین ... ص: ۲۶۸ ---- ۲۱۵۸
اشارة ---- ۲۱۵۸
آکام المرجان و مؤلفه ... ص: ۲۶۹ ---- ۲۱۵۹
[۷] التشکیک فی دلالة صدر الحدیث ... ص: ۲۷۴ ---- ۲۱۶۲
[۸] دعوی أن سبب الخطبة وقوع بعضهم فی علی، و جعل ذلک قرینة علی إرادة المحبة ... ص: ۲۹۲ ---- ۲۱۷۳
اشارة ---- ۲۱۷۳
۱- الاستدلال بروایة ابن إسحاق فی غیر محله ... ص: ۲۹۲ ---- ۲۱۷۳
۲- ابن إسحاق مقدوح عند بعضهم ... ص: ۲۹۳ ---- ۲۱۷۳
۳- زعم الرازی عدم روایة ابن إسحاق لحدیث الغدیر ... ص: ۲۹۳ ---- ۲۱۷۴
۴- لیس فی سیرة ابن هشام ما نسب الدهلوی إلی ابن إسحاق ... ص: ۲۹۳ ---- ۲۱۷۴
۵- دلالة کلام الدهلوی علی حمل الصحابة أوامر النبی علی الأغراض النفسانیة ... ص: ۲۹۴ ---- ۲۱۷۵
۶- منع النبی خصوص بریدة من الوقوع فی علی ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۱۷۵

۷- حدیث الغدیر کان بأمر من اللّه ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۱۷۶
۸- واقعة الغدیر متأخرة عن قضیة شکوی بریدة ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۱۷۶
۹- علی فرض الاتحاد فالدلالة محفوظة ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۱۷۷
۱۰- بطلان کلام الدهلوی من قاضی القضاة عبد الجبار ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۱۷۷
اشارة ---- ۲۱۷۷
ترجمة القاضی عبد الجبار ... ص: ۲۹۹ ---- ۲۱۷۸
۱۱- دلالته علی الامامة حتی إذا کان فی جواب شکوی بریدة ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۱۷۸
۱۲- اختلافهم فی سبب الحدیث دلیل الاختلاق ... ص: ۳۰۲ ---- ۲۱۷۹
۱۳- الاعتراف بدلالة الحدیث علی الامامة یفنّد هذه الشبهة ... ص: ۳۰۴ ---- ۲۱۸۰
اشارة ---- ۲۱۸۰
ترجمة علاء الدین السمنانی ... ص: ۳۰۵ ---- ۲۱۸۱
۱۴- أشعار الأمیر و حسان و قیس و الأدلة الأخری ... ص: ۳۰۷ ---- ۲۱۸۲
إبطال حمل الإمامة علی إمامة التصوّف ... ص: ۳۰۹ ---- ۲۱۸۳
اشارة ---- ۲۱۸۳
۱- لو جاز تأویل دلیل الامامة لجاز تأویل دلیل النبوة ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۱۸۳
۲- هذا التأویل فرع کون الأمیر علیه السلام من الصوفیة ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۱۸۳
۳- ردود الشاه ولی اللّه علی عقائد الصوفیة ... ص: ۳۱۳ ---- ۲۱۸۴
۴- الامامة مبنیة علی الاظهار خلافا لسائر المقامات ... ص: ۳۱۳ ---- ۲۱۸۴
۵- نص (الدهلوی) علی لزوم حمل کلام اللّه و الرسول و المرتضی علی الظاهر ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۱۸۴
۶- نص (الدهلوی) علی أن نصوص الکتاب و السنة محمولة علی ظواهرها ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۱۸۴
۷- استدلال أبی بکر بحدیث «الأئمة من قریش» علی خلافته ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۱۸۵
۸- «الامامة» ترادف «الخلافة» عند اهل السنة ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۱۸۵
۹- «الامامة» ریاسة فی الدین و الدنیا ... ص: ۳۱۶ ---- ۲۱۸۵
۱۰- الامامة مستلزمة للعصمة ... ص: ۳۱۷ ---- ۲۱۸۶

[الجزء العاشر] ----- ۲۱۸۶
اشارة ----- ۲۱۸۶
حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۸ ----- ۲۱۸۷
اشارة ----- ۲۱۸۷
کلمة المؤلف ... ص: ۹ ----- ۲۱۸۷
کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۱۵ ----- ۲۱۹۰
المقدّمة ... ص: ۱۷ ----- ۲۱۹۱
اشارة ----- ۲۱۹۱
الفائدة الأولی فی أسماء رواة الحدیث من الأصحاب ... ص: ۱۹ ----- ۲۱۹۱
اشارة ----- ۲۱۹۱
[۱] أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام ... ص: ۱۹ ----- ۲۱۹۱
[۲] الإمام السبط الحسن المجتبی علیه السلام ... ص: ۲۱ ----- ۲۱۹۲
[۳] الامام السبط الحسین علیه السلام ... ص: ۲۱ ----- ۲۱۹۲
[۴] عبد اللّه بن العباس ... ص: ۲۱ ----- ۲۱۹۲
[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری ... ص: ۲۳ ----- ۲۱۹۲
[۶] عبد اللّه بن مسعود ... ص: ۲۵ ----- ۲۱۹۳
[۷] حذیفة بن الیمان ... ص: ۲۵ ----- ۲۱۹۳
[۸] عبد اللّه بن عمر ... ص: ۲۵ ----- ۲۱۹۳
[۹] أنس بن مالک ... ص: ۲۶ ----- ۲۱۹۳
[۱۰] عمرو بن العاص ... ص: ۲۶ ----- ۲۱۹۴
الفائدة الثانیة فی أسماء رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۲۷ ----- ۲۱۹۴
اشارة ----- ۲۱۹۴
[۱] الإمام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۷ ----- ۲۱۹۴
[۲] الإمام الباقر محمد بن علی علیه السلام ... ص: ۲۷ ----- ۲۱۹۴

[۳] الأصبغ بن نباتة الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۸ ---- ۲۱۹۵
[۴] جریر الضبی ... ص: ۲۷ ---- ۲۱۹۵
[۵] الحارث بن عبد اللّه الهمدانی الکوفی ... ص: ۲۷ ---- ۲۱۹۵
[۶] سعد بن طریف الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵
[۷] سعید بن جبیر الأسدی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵
[۸] سلمة بن کهیل الحضرمی الکوفی ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵
[۹] سلیمان بن مهران الکوفی المعروف بالأعمش ... ص: ۲۹ ---- ۲۱۹۵
[۱۰] عاصم بن ضمرة السلولی الکوفی ... ص: ۳۰ ---- ۲۱۹۶
[۱۱] عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القاری المکی ... ص: ۳۰ ---- ۲۱۹۶
[۱۲] عبد الرحمن بن عثمان- و یقال بهمان- التیمی المدنی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶
[۱۳] عبد الرحمن بن عسیلة المرادی أبو عبد اللّه الصنابحی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶
[۱۴] مجاهد بن جبر أبو الحجاج المخزومی المکی ... ص: ۳۱ ---- ۲۱۹۶
الفائدة الثالثة فی أسماء رواة الحدیث من الحفاظ و المحدّثین ... ص: ۳۲ ---- ۲۱۹۷
اشارة ---- ۲۱۹۷
القرن الثالث ... ص: ۳۲ ---- ۲۱۹۷
القرن الرابع ... ص: ۳۳ ---- ۲۱۹۷
القرن الخامس ... ص: ۳۳ ---- ۲۱۹۷
القرن السادس ... ص: ۳۴ ---- ۲۱۹۸
القرن السابع ... ص: ۳۴ ---- ۲۱۹۸
القرن الثامن ... ص: ۳۵ ---- ۲۱۹۸
القرن التاسع ... ص: ۳۶ ---- ۲۱۹۸
القرن العاشر ... ص: ۳۶ ---- ۲۱۹۹
القرن الحادی عشر ... ص: ۳۷ ---- ۲۱۹۹
القرن الثانی عشر ... ص: ۳۸ ---- ۲۱۹۹

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹ ---------- ۲۲۰۰
الفائدة الرابعة فی ذکر من نص علی صحة الحدیث ... ص: ۴۰ ---------- ۲۲۰۰
الفائدة الخامسة فی ذکر من نص علی حسن الحدیث ... ص: ۴۲ ---------- ۲۲۰۰
الفائدة السادسة فی ذکر من أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۴۴ ---------- ۲۲۰۱
الفائدة السابعة فی ذکر من وصف أمیر المؤمنین ب «باب مدینة العلم ...» ص: ۴۷ ---------- ۲۲۰۱
الفائدة الثامنة فی ذکر من نظم هذه المأثرة فی أشعاره ... ص: ۴۹ ---------- ۲۲۰۲
الفائدة التاسعة فی شهرة هذا الحدیث و تواتره علی ضوء کلمات علماء أهل السنة ... ص: ۵۱ ---------- ۲۲۰۲
اشارة ---------- ۲۲۰۲
الأول ...: ص: ۵۱ ---------- ۲۲۰۲
الثانی ...: ص: ۵۱ ---------- ۲۲۰۲
الثالث ...: ص: ۵۲ ---------- ۲۲۰۳
الرابع ...: ص: ۵۲ ---------- ۲۲۰۳
الخامس ...: ص: ۵۲ ---------- ۲۲۰۳
السادس ...: ص: ۵۲ ---------- ۲۲۰۳
السابع ...: ص: ۵۲ ---------- ۲۲۰۳
الثامن ...: ص: ۵۳ ---------- ۲۲۰۳
التاسع ...: ص: ۵۳ ---------- ۲۲۰۴
الفائدة العاشرة فی زیادة توضیح لثبوت الحدیث ... ص: ۵۴ ---------- ۲۲۰۴
اشارة ---------- ۲۲۰۴
الأول ...: ص: ۵۴ ---------- ۲۲۰۴
الثانی ...: ص: ۵۴ ---------- ۲۲۰۴
الثالث ...: ص: ۵۵ ---------- ۲۲۰۴
الرابع ...: ص: ۵۵ ---------- ۲۲۰۵
الخامس ...: ص: ۵۵ ---------- ۲۲۰۵

السادس ...: ص: ۵۵ ---- ۲۲۰۵
السابع ...: ص: ۵۵ ---- ۲۲۰۵
الثامن ...: ص: ۵۵ ---- ۲۲۰۵
التاسع ...: ص: ۵۶ ---- ۲۲۰۵
العاشر ...: ص: ۵۶ ---- ۲۲۰۵
الحادی عشر ...: ص: ۵۶ ---- ۲۲۰۶
الثانی عشر ...: ص: ۵۶ ---- ۲۲۰۶
الثالث عشر ...: ص: ۵۷ ---- ۲۲۰۶
الرابع عشر ...: ص: ۵۸ ---- ۲۲۰۷
الخامس عشر ...: ص: ۵۸ ---- ۲۲۰۷
السادس عشر ...: ص: ۵۹ ---- ۲۲۰۷
سند حدیث مدینة العلم ... ص: ۶۱ ---- ۲۲۰۷
اشارة ---- ۲۲۰۷
۱ روایة الامام الرضا علیه السلام ... ص: ۶۳ ---- ۲۲۰۸
اشارة ---- ۲۲۰۸
صحیفة الرضا من الأصول المعتبرة ... ص: ۶۴ ---- ۲۲۰۸
ترجمة السندی ... ص: ۶۷ ---- ۲۲۱۰
من رواة الصحیفة ... ص: ۶۷ ---- ۲۲۱۰
۲ روایة الامام الرضا علیه السلام بلفظ آخر ... ص: ۶۸ ---- ۲۲۱۰
اشارة ---- ۲۲۱۰
شأن هذا الاسناد ... ص: ۶۸ ---- ۲۲۱۱
الامام الرضا علیه السلام معصوم من الخطأ ... ص: ۷۱ ---- ۲۲۱۲
۳ روایة عبد الرزاق الصّنعانی ... ص: ۷۲ ---- ۲۲۱۳
اشارة ---- ۲۲۱۳

رجال الحدیث ... ص: ۷۳ ---- ۲۲۱۳
اشارة ---- ۲۲۱۳
أمّا سفیان الثوری ... ص: ۷۳ ---- ۲۲۱۳
و أما عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القاری ... ص: ۷۴ ---- ۲۲۱۴
فقد ترجم له ... ص: ۷۴ ---- ۲۲۱۴
و أما عبد الرحمن بن بهمان المدنی ... ص: ۷۵ ---- ۲۲۱۵
اشارة ---- ۲۲۱۵
ترجم له ... ص: ۷۵ ---- ۲۲۱۵
رجال السند ... ص: ۷۶ ---- ۲۲۱۵
اشارة ---- ۲۲۱۵
و أما عبد الرزاق بن همام ... ص: ۷۶ ---- ۲۲۱۶
۴ تصحیح یحیی بن معین ... ص: ۷۶ ---- ۲۲۱۶
۵ روایة سوید بن سعید الحدثانی ... ص: ۸۰ ---- ۲۲۱۸
اشارة ---- ۲۲۱۸
ترجمته ...: ص: ۸۱ ---- ۲۲۱۸
۶ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۸۱ ---- ۲۲۱۹
اشارة ---- ۲۲۱۹
متی روی أحمد حدیثا وجب المصیر إلیه ... ص: ۸۲ ---- ۲۲۱۹
۷ روایة عتاد بن یعقوب ... ص: ۸۳ ---- ۲۲۲۰
۸ روایة الترمذی ... ص: ۸۳ ---- ۲۲۲۰
اشارة ---- ۲۲۲۰
ترجمته ...: ص: ۸۴ ---- ۲۲۲۱
۹ روایة ابن فهم البغدادی ... ص: ۸۷ ---- ۲۲۲۲
اشارة ---- ۲۲۲۲

ترجمته ...: ص: ۸۷ ---- ۲۲۲۳
۱۰ روایة البزار ... ص: ۸۸ ---- ۲۲۲۳
اشارة ---- ۲۲۲۳
ترجمته ...: ص: ۸۸ ---- ۲۲۲۳
۱۱ روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۸۹ ---- ۲۲۲۴
اشارة ---- ۲۲۲۴
ترجمته ...: ص: ۹۰ ---- ۲۲۲۴
۱۲ روایة أبی بکر الباغندی ... ص: ۹۱ ---- ۲۲۲۵
اشارة ---- ۲۲۲۵
ترجمته ...: ص: ۹۲ ---- ۲۲۲۵
۱۳ روایة الأصم ... ص: ۹۲ ---- ۲۲۲۶
اشارة ---- ۲۲۲۶
ترجمته ...: ص: ۹۳ ---- ۲۲۲۶
۱۴ روایة أبی الحسن ابن تمیم البغدادی ... ص: ۹۴ ---- ۲۲۲۷
۱۵ روایة أبی بکر ابن الجعابی ... ص: ۹۴ ---- ۲۲۲۷
اشارة ---- ۲۲۲۷
ترجمته ...: ص: ۹۵ ---- ۲۲۲۷
۱۶ روایة الطبرانی ... ص: ۹۵ ---- ۲۲۲۸
اشارة ---- ۲۲۲۸
ترجمته ...: ص: ۹۷ ---- ۲۲۲۸
۱۷ روایة أبی بکر القفال الشاشی ... ص: ۹۸ ---- ۲۲۲۹
اشارة ---- ۲۲۲۹
ترجمته ...: ص: ۹۸ ---- ۲۲۲۹
۱۸ روایة أبی الشیخ ابن حیّان ... ص: ۱۰۰ ---- ۲۲۳۱

اشارة ----- ۲۲۳۱
ترجمته ...: ص: ۱۰۱ ----- ۲۲۳۱
۱۹ روایة ابن السقاء الواسطی ... ص: ۱۰۲ ----- ۲۲۳۲
اشارة ----- ۲۲۳۲
ترجمته ...: ص: ۱۰۳ ----- ۲۲۳۲
۲۰ روایة أبی اللیث ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۲۳۳
اشارة ----- ۲۲۳۳
ترجمته ...: ص: ۱۰۴ ----- ۲۲۳۳
۲۱ روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۲۳۴
اشارة ----- ۲۲۳۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۵ ----- ۲۲۳۴
۲۲ روایة ابن شاهین ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۲۳۴
اشارة ----- ۲۲۳۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۶ ----- ۲۲۳۵
۲۳ إثبات الصّاحب بن عباد ... ص: ۱۰۷ ----- ۲۲۳۵
اشارة ----- ۲۲۳۵
ترجمته ...: ص: ۱۰۷ ----- ۲۲۳۵
۲۴ روایة ابن شاذان السکری الحربی ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۲۳۶
اشارة ----- ۲۲۳۶
ترجمته ...: ص: ۱۰۸ ----- ۲۲۳۶
۲۵ روایة ابن بطة ... ص: ۱۰۸ ----- ۲۲۳۶
اشارة ----- ۲۲۳۶
ترجمته ...: ص: ۱۰۹ ----- ۲۲۳۷
۲۶ روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۲۳۷

اشارة ----- ۲۲۳۷
ترجمته ...: ص: ۱۱۱ ----- ۲۲۳۸
۲۷ إثبات الفردوسی ... ص: ۱۱۲ ----- ۲۲۳۹
اشارة ----- ۲۲۳۹
ترجمة السلطان محمود ...: ص: ۱۱۳ ----- ۲۲۳۹
۲۸ روایة أبی بکر ابن مردویه ... ص: ۱۱۶ ----- ۲۲۴۱
اشارة ----- ۲۲۴۱
ترجمته ...: ص: ۱۱۶ ----- ۲۲۴۱
۲۹ روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۱۱۶ ----- ۲۲۴۱
اشارة ----- ۲۲۴۲
ترجمته ...: ص: ۱۱۷ ----- ۲۲۴۲
۳۰ روایة أحمد بن المظفر الفقیه الشافعی ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۲۴۳
اشارة ----- ۲۲۴۳
ترجمته ...: ص: ۱۱۹ ----- ۲۲۴۳
۳۱ روایة أبی الحسن الماوردی ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۲۴۳
اشارة ----- ۲۲۴۳
ترجمته ...: ص: ۱۲۰ ----- ۲۲۴۴
۳۲ روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۲ ----- ۲۲۴۵
اشارة ----- ۲۲۴۵
ترجمته ...: ص: ۱۲۲ ----- ۲۲۴۵
۳۳ روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۲۴۶
اشارة ----- ۲۲۴۶
ترجمته ...: ص: ۱۲۴ ----- ۲۲۴۶
۳۴ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۲۴۷

اشارة ----- ۲۲۴۷
ترجمته ...: ص: ۱۲۶ ----- ۲۲۴۸
۳۵ روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۱۲۸ ----- ۲۲۴۹
اشارة ----- ۲۲۴۹
ترجمته ...: ص: ۱۲۸ ----- ۲۲۴۹
۳۶ روایة الغندجانی ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۲۵۰
۳۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۲۵۰
اشارة ----- ۲۲۵۰
ترجمته ...: ص: ۱۳۲ ----- ۲۲۵۱
۳۸ روایة أبی المظفر السمعانی ... ص: ۱۳۲ ----- ۲۲۵۱
اشارة ----- ۲۲۵۱
ترجمته ...: ص: ۱۳۲ ----- ۲۲۵۲
۳۹ روایة أبی علی البیهقی ... ص: ۱۳۳ ----- ۲۲۵۲
اشارة ----- ۲۲۵۲
ترجمته ...: ص: ۱۳۴ ----- ۲۲۵۳
۴۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۴ ----- ۲۲۵۳
اشارة ----- ۲۲۵۳
ترجمته ...: ص: ۱۳۴ ----- ۲۲۵۳
۴۱ روایة العاصمی ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۲۵۴
۴۲ إثبات الحکیم السنائی ... ص: ۱۳۷ ----- ۲۲۵۵
اشارة ----- ۲۲۵۵
ترجمته ...: ص: ۱۳۸ ----- ۲۲۵۶
۴۳ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ----- ۲۲۵۶
اشارة ----- ۲۲۵۶

ترجمته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۲۲۵۷
۴۴ إثبات السمعانی ... ص: ۱۴۰ ---- ۲۲۵۷
اشارة ---- ۲۲۵۷
ترجمته ...: ص: ۱۴۰ ---- ۲۲۵۷
۴۵ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۴۲ ---- ۲۲۵۸
اشارة ---- ۲۲۵۸
ترجمته ...: ص: ۱۴۵ ---- ۲۲۶۰
۴۶ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۴۶ ---- ۲۲۶۱
اشارة ---- ۲۲۶۱
ترجمته ...: ص: ۱۴۷ ---- ۲۲۶۱
۴۷ إثبات أفضل الدین الخاقانی ... ص: ۱۴۸ ---- ۲۲۶۲
اشارة ---- ۲۲۶۲
ترجمته ...: ص: ۱۴۹ ---- ۲۲۶۳
۴۸ إثبات ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۴۹ ---- ۲۲۶۳
اشارة ---- ۲۲۶۳
کتاب ألف باء ... ص: ۱۵۱ ---- ۲۲۶۴
۴۹ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۱ ---- ۲۲۶۴
اشارة ---- ۲۲۶۴
ترجمته ...: ص: ۱۵۲ ---- ۲۲۶۵
۵۰ إثبات فرید الدین العطّار ... ص: ۱۵۳ ---- ۲۲۶۵
اشارة ---- ۲۲۶۵
ترجمته ...: ص: ۱۵۴ ---- ۲۲۶۶
۵۱ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۴ ---- ۲۲۶۶
اشارة ---- ۲۲۶۶

ترجمته ...: ص: ۱۵۴ ---- ۲۲۶۶
۵۲ إثبات محیی الدین ابن عربی ... ص: ۱۵۵ ---- ۲۲۶۷
اشارة ---- ۲۲۶۷
ترجمته ...: ص: ۱۵۶ ---- ۲۲۶۷
۵۳ روایة محب الدین ابن النجار ... ص: ۱۵۷ ---- ۲۲۶۸
اشارة ---- ۲۲۶۸
ترجمته ...: ص: ۱۵۸ ---- ۲۲۶۹
ترجمة علی بن محمد بن مهرویه ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۲۶۹
ترجمة داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۲۶۹
۵۴ إثبات ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۲۷۰
اشارة ---- ۲۲۷۰
کتاب مطالب السئول ... ص: ۱۶۰ ---- ۲۲۷۰
۵۵ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۱ ---- ۲۲۷۱
اشارة ---- ۲۲۷۱
ترجمته ...: ص: ۱۶۳ ---- ۲۲۷۲
۵۶ روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۲۷۳
اشارة ---- ۲۲۷۳
کفایة الطالب ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵
ترجمته ...: ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵
۵۷ إثبات العزّ ابن عبد السلام ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۲۷۵
اشارة ---- ۲۲۷۵
ترجمته ...: ص: ۱۶۸ ---- ۲۲۷۶
۵۸ إثبات جلال الدین محمد المعروف بمولوی ... ص: ۱۷۰ ---- ۲۲۷۷
اشارة ---- ۲۲۷۷

ترجمته ...: ص: ۱۷۱ ---- ۲۲۷۷
۵۹ إثبات محیی الدین النووی ... ص: ۱۷۲ ---- ۲۲۷۸
اشارة ---- ۲۲۷۸
ترجمته ...: ص: ۱۷۲ ---- ۲۲۷۸
۶۰ إثبات السعدی الشیرازی ... ص: ۱۷۳ ---- ۲۲۷۸
اشارة ---- ۲۲۷۸
ترجمته ... ص: ۱۷۴ ---- ۲۲۷۹
۶۱ روایة المحب الطبری ... ص: ۱۷۴ ---- ۲۲۸۰
اشارة ---- ۲۲۸۰
ترجمة ... ص: ۱۷۵ ---- ۲۲۸۰
۶۲ إثبات الفرغانی ... ص: ۱۷۵ ---- ۲۲۸۰
اشارة ---- ۲۲۸۰
الفرغانی و شرح التائیة ... ص: ۱۷۶ ---- ۲۲۸۱
۶۳ إثبات الکازرونی ... ص: ۱۷۸ ---- ۲۲۸۲
اشارة ---- ۲۲۸۲
کتاب مفتاح الفتوح ... ص: ۱۷۹ ---- ۲۲۸۳
۶۴ إثبات أمیر حسینی الفوزی ... ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۳
اشارة ---- ۲۲۸۳
ترجمته ...: ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۳
۶۵ روایة صدر الدین الحموئی ... ص: ۱۸۰ ---- ۲۲۸۴
اشارة ---- ۲۲۸۴
ترجمته ...: ص: ۱۸۱ ---- ۲۲۸۴
۶۶ إثبات نظام الأولیاء البخاری ... ص: ۱۸۲ ---- ۲۲۸۵
اشارة ---- ۲۲۸۵

ترجمته ...: ص: ۱۸۳ ---- ۲۲۸۵
۶۷ روایة أبی الحجّاج المزّی ... ص: ۱۸۳ ---- ۲۲۸۵
اشارة ---- ۲۲۸۵
ترجمته ...: ص: ۱۸۳ ---- ۲۲۸۶
۶۸ روایة جمال الدین الزرندی ... ص: ۱۸۴ ---- ۲۲۸۶
اشارة ---- ۲۲۸۶
الزرندی حجة ... ص: ۱۸۶ ---- ۲۲۸۷
«الحجة» فی الاصطلاح ... ص: ۱۸۷ ---- ۲۲۸۸
۶۹ تحسین صلاح الدین العلائی ... ص: ۱۸۸ ---- ۲۲۸۹
اشارة ---- ۲۲۸۹
ترجمته ...: ص: ۱۹۰ ---- ۲۲۹۰
۷۰ روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۹۱ ---- ۲۲۹۱
اشارة ---- ۲۲۹۱
ترجمته ...: ص: ۱۹۲ ---- ۲۲۹۱
۷۱ إثبات نور الدین البدخشانی ... ص: ۱۹۲ ---- ۲۲۹۱
اشارة ---- ۲۲۹۱
ترجمته ...: ص: ۱۹۳ ---- ۲۲۹۲
۷۲ تحسین البدر الزرکشی ... ص: ۱۹۳ ---- ۲۲۹۲
اشارة ---- ۲۲۹۲
ترجمته ...: ص: ۱۹۳ ---- ۲۲۹۲
۷۳ إثبات فخر الدین ابن مکانس ... ص: ۱۹۴ ---- ۲۲۹۳
اشارة ---- ۲۲۹۳
ترجمته ...: ص: ۱۹۵ ---- ۲۲۹۳
۷۴ إثبات کمال الدین الدمیری ... ص: ۱۹۵ ---- ۲۲۹۳

اشارة ----- ۲۲۹۴
ترجمته ...: ص: ۱۹۶ ----- ۲۲۹۴
۷۵ إثبات مجد الدین الفیروزآبادی ... ص: ۱۹۷ ----- ۲۲۹۵
اشارة ----- ۲۲۹۵
ترجمته ...: ص: ۱۹۹ ----- ۲۲۹۶
۷۶ إثبات إمام الدین الهجروی ... ص: ۲۰۰ ----- ۲۲۹۷
اشارة ----- ۲۲۹۷
ترجمته ...: ص: ۲۰۱ ----- ۲۲۹۷
۷۷ إثبات یوسف الأعور الواسطی ... ص: ۲۰۱ ----- ۲۲۹۷
۷۸ روایة شمس الدین ابن الجزری ... ص: ۲۰۲ ----- ۲۲۹۸
اشارة ----- ۲۲۹۸
اعتبار أحادیث أسنی المطالب ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۲۹۸
ترجمته ...: ص: ۲۰۳ ----- ۲۲۹۸
۷۹ إثبات زین الدین الخوافی ... ص: ۲۰۵ ----- ۲۲۹۹
اشارة ----- ۲۳۰۰
ترجمته ...: ص: ۲۰۵ ----- ۲۳۰۰
۸۰ إثبات ملک العلماء الدولتآبادی ... ص: ۲۰۶ ----- ۲۳۰۰
اشارة ----- ۲۳۰۰
ترجمته ...: ص: ۲۰۶ ----- ۲۳۰۰
۸۱ إثبات ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۷ ----- ۲۳۰۱
اشارة ----- ۲۳۰۱
ترجمته ...: ص: ۲۰۹ ----- ۲۳۰۲
۸۲ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۱۰ ----- ۲۳۰۳
۸۳ إثبات ابن الصباغ ... ص: ۲۱۴ ----- ۲۳۰۵

اشارة ----- ۲۳۰۵
ترجمته ...: ص: ۲۱۵ ----- ۲۳۰۵
۸۴ إثبات البسطامی الحنفی ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶
اشارة ----- ۲۳۰۶
ترجمته ...: ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶
۸۵ إثبات الشّمس الجیلانی ... ص: ۲۱۶ ----- ۲۳۰۶
اشارة ----- ۲۳۰۶
مفاتیح الاعجاز ... ص: ۲۱۷ ----- ۲۳۰۷
۸۶ إثبات شمس الدین السخاوی ... ص: ۲۱۷ ----- ۲۳۰۷
اشارة ----- ۲۳۰۷
ترجمته ...: ص: ۲۱۹ ----- ۲۳۰۸
۸۷ اثبات الکاشفی الواعظ ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۳۰۹
اشارة ----- ۲۳۰۹
روضة الشهداء ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۳۰۹
۸۸ روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۳۰۹
اشارة ----- ۲۳۰۹
القول الجلی ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۳۱۰
ترجمته ...: ص: ۲۲۵ ----- ۲۳۱۲
۸۹ روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۲۲۷ ----- ۲۳۱۳
اشارة ----- ۲۳۱۳
ترجمته ...: ص: ۲۲۹ ----- ۲۳۱۴
جواهر العقدین ...: ص: ۲۳۰ ----- ۲۳۱۵
۹۰ تصحیح ابن روزبهان ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۳۱۵
اشارة ----- ۲۳۱۵

ترجمته ...: ص: ۲۳۱ ---- ۲۳۱۶
۹۱ إثبات العز ابن فهد المکی ... ص: ۲۳۱ ---- ۲۳۱۶
اشارة ---- ۲۳۱۶
ترجمته ...: ص: ۲۳۲ ---- ۲۳۱۷
۹۲ إثبات القسطلانی ... ص: ۲۳۴ ---- ۲۳۱۸
اشارة ---- ۲۳۱۸
ترجمته ...: ص: ۲۳۴ ---- ۲۳۱۸
۹۳ إثبات جلال الدین الدوانی ... ص: ۲۳۵ ---- ۲۳۱۹
اشارة ---- ۲۳۱۹
ترجمته ...: ص: ۲۳۶ ---- ۲۳۱۹
روایتهم لتصانیفه ... ص: ۲۳۷ ---- ۲۳۲۰
۹۴ إثبات المیبدی ... ص: ۲۳۸ ---- ۲۳۲۰
اشارة ---- ۲۳۲۰
ترجمته ...: ص: ۲۳۸ ---- ۲۳۲۰
۹۵ إثبات عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۳۸ ---- ۲۳۲۱
اشارة ---- ۲۳۲۱
ترجمته ...: ص: ۲۳۹ ---- ۲۳۲۱
۹۶ إثبات خواند أمیر ... ص: ۲۳۹ ---- ۲۳۲۱
اشارة ---- ۲۳۲۱
حبیب السیر ... ص: ۲۴۰ ---- ۲۳۲۲
۹۷ إثبات محمد بن یوسف الصالحی الشامی ... ص: ۲۴۰ ---- ۲۳۲۲
اشارة ---- ۲۳۲۲
ترجمته ...: ص: ۲۴۰ ---- ۲۳۲۲
۹۸ تحسین أبی الحسن ابن عرّاق الکنانی ... ص: ۲۴۱ ---- ۲۳۲۲

اشارة ----- ۲۳۲۳
ترجمته ...: ص: ۲۴۲ ----- ۲۳۲۳
۹۹ تحسین ابن حجر المکّی ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۳۲۴
اشارة ----- ۲۳۲۴
ترجمته ...: ص: ۲۴۵ ----- ۲۳۲۵
۱۰۰ روایة المتقی الهندی ... ص: ۲۴۶ ----- ۲۳۲۶
اشارة ----- ۲۳۲۶
ترجمته ...: ص: ۲۴۸ ----- ۲۳۲۷
۱۰۱ روایة الوصّابی الشافعی ... ص: ۲۴۸ ----- ۲۳۲۷
۱۰۲ تحسین محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۴۹ ----- ۲۳۲۷
اشارة ----- ۲۳۲۷
ترجمته ...: ص: ۲۴۹ ----- ۲۳۲۸
۱۰۳ روایة میرزا مخدوم الشیرازی ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۳۲۸
۱۰۴ روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۲۵۱ ----- ۲۳۲۹
اشارة ----- ۲۳۲۹
ترجمته ...: ص: ۲۵۲ ----- ۲۳۲۹
۱۰۵ روایة جمال الدین المحدّث الشیرازی ... ص: ۲۵۳ ----- ۲۳۳۰
اشارة ----- ۲۳۳۰
روضة الأحباب ... ص: ۲۵۴ ----- ۲۳۳۱
۱۰۶ إثبات أبی العصمة محمد معصوم السمرقندی ... ص: ۲۵۴ ----- ۲۳۳۱
۱۰۷ روایة علی القاری ... ص: ۲۵۴ ----- ۲۳۳۱
اشارة ----- ۲۳۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۵۵ ----- ۲۳۳۲
۱۰۸ روایة عبد الرءوف المناوی ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۳۳۲

اشارة ----- ۲۳۳۲
ترجمته ...: ص: ۲۵۸ ----- ۲۳۳۳
۱۰۹ إثبات الملّا یعقوب البنبانی ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۳۳۴
اشارة ----- ۲۳۳۴
ترجمته ...: ص: ۲۵۹ ----- ۲۳۳۴
۱۱۰ إثبات المقری الأندلسی ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۳۳۴
اشارة ----- ۲۳۳۴
ترجمته ...: ص: ۲۶۰ ----- ۲۳۳۵
۱۱۱ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۶۱ ----- ۲۳۳۵
اشارة ----- ۲۳۳۵
ترجمته ...: ص: ۲۶۱ ----- ۲۳۳۵
۱۱۲ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۳۳۶
اشارة ----- ۲۳۳۶
الصراط السوی ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۳۳۶
۱۱۳ إثبات الشیخ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۶۳ ----- ۲۳۳۷
اشارة ----- ۲۳۳۷
ترجمته ...: ص: ۲۶۶ ----- ۲۳۳۸
۱۱۴ روایة السید محمد ماه عالم ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۳۳۹
۱۱۵ إثبات اللّه بن عبد الرحیم ... ص: ۲۶۸ ----- ۲۳۴۰
۱۱۶ إثبات عبد الرحمن الجشتی ... ص: ۲۶۸ ----- ۲۳۴۰
اشارة ----- ۲۳۴۰
مرآة الأسرار ... ص: ۲۶۹ ----- ۲۳۴۰
۱۱۷ إثبات الجفری ... ص: ۲۶۹ ----- ۲۳۴۰
اشارة ----- ۲۳۴۰

ترجمته ...: ص: ۲۶۹ ---- ۲۳۴۰
۱۱۸ تحسین العزیزی ... ص: ۲۶۹ ---- ۲۳۴۱
اشارة ---- ۲۳۴۱
ترجمته ...: ص: ۲۷۰ ---- ۲۳۴۱
۱۱۹ إثبات النور الشبراملسی ... ص: ۲۷۰ ---- ۲۳۴۱
اشارة ---- ۲۳۴۱
ترجمته ...: ص: ۲۷۱ ---- ۲۳۴۲
۱۲۰ إثبات التاج السنبهلی ... ص: ۲۷۲ ---- ۲۳۴۲
اشارة ---- ۲۳۴۳
السنبهلی و رسالته ...: ص: ۲۷۴ ---- ۲۳۴۳
۱۲۱ روایة الکردی الکورانی ... ص: ۲۷۵ ---- ۲۳۴۴
اشارة ---- ۲۳۴۴
ترجمته ...: ص: ۲۷۶ ---- ۲۳۴۴
۱۲۲ إثبات الکردی البصری ... ص: ۲۷۸ ---- ۲۳۴۵
۱۲۳ روایة الزرقانی المالکی ... ص: ۲۷۹ ---- ۲۳۴۶
اشارة ---- ۲۳۴۶
ترجمته ...: ص: ۲۷۹ ---- ۲۳۴۶
شرح المواهب ... ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷
۱۲۴ إثبات سالم البصری ... ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷
اشارة ---- ۲۳۴۷
ترجمته ...: ص: ۲۸۰ ---- ۲۳۴۷
۱۲۵ إثبات البرزنجی المدنی ... ص: ۲۸۱ ---- ۲۳۴۷
اشارة ---- ۲۳۴۷
ترجمته ...: ص: ۲۸۱ ---- ۲۳۴۸

۱۲۶ روایة البدخشانی ... ص: ۲۸۲ ---- ۲۳۴۸
۱۲۷ إثبات صدر العالم ... ص: ۲۸۳ ---- ۲۳۴۹
۱۲۸ روایة شاه ولی اللّه ... ص: ۲۸۳ ---- ۲۳۴۹
اشارة ---- ۲۳۴۹
ترجمته ...: ص: ۲۸۵ ---- ۲۳۵۰
۱۲۹ إثبات محمد معین السندی ... ص: ۲۸۷ ---- ۲۳۵۱
اشارة ---- ۲۳۵۱
ترجمته ...: ص: ۲۸۷ ---- ۲۳۵۱
۱۳۰ إثبات محمد سالم الحفنی ... ص: ۲۸۸ ---- ۲۳۵۲
اشارة ---- ۲۳۵۲
ترجمته ...: ص: ۲۸۸ ---- ۲۳۵۲
۱۳۱ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۸۹ ---- ۲۳۵۲
اشارة ---- ۲۳۵۲
ترجمته ...: ص: ۲۹۴ ---- ۲۳۵۶
۱۳۲ روایة محمّد الصبان ... ص: ۲۹۵ ---- ۲۳۵۶
۱۳۳ إثبات سلیمان الجمل ... ص: ۲۹۵ ---- ۲۳۵۷
۱۳۴ إثبات الاورنقابادی ... ص: ۲۹۶ ---- ۲۳۵۷
اشارة ---- ۲۳۵۷
ترجمته ...: ص: ۲۹۶ ---- ۲۳۵۷
۱۳۵ روایة شهاب الدین العجیلی ... ص: ۲۹۷ ---- ۲۳۵۸
۱۳۶ روایة محمد مبین السهالوی ... ص: ۲۹۹ ---- ۲۳۵۹
اشارة ---- ۲۳۵۹
ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ---- ۲۳۶۰
۱۳۷ روایة ثناء اللّه بانی‌بتی ... ص: ۳۰۰ ---- ۲۳۶۰

اشارة ----- ۲۳۶۰
ترجمته ...: ص: ۳۰۰ ----- ۲۳۶۰
۱۳۸ إثبات الدّهلوی ... ص: ۳۰۱ ----- ۲۳۶۰
۱۳۹ إثبات الساباطی الحنفی ... ص: ۳۰۳ ----- ۲۳۶۱
۱۴۰ روایة الخربوتی الحنفی ... ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲
اشارة ----- ۲۳۶۲
ترجمته ...: ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲
۱۴۱ روایة الشوکانی ... ص: ۳۰۴ ----- ۲۳۶۲
اشارة ----- ۲۳۶۲
ترجمته ...: ص: ۳۰۶ ----- ۲۳۶۳
۱۴۲ إثبات رشید الدین الدهلوی ... ص: ۳۰۷ ----- ۲۳۶۴
اشارة ----- ۲۳۶۴
ترجمته ...: ص: ۳۰۸ ----- ۲۳۶۵
۱۴۳ روایة میرزا حسن المحدّث ... ص: ۳۰۸ ----- ۲۳۶۵
اشارة ----- ۲۳۶۵
ترجمته ...: ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵
۱۴۴ روایة نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵
۱۴۵ روایة ولی اللّه السهالوی ... ص: ۳۰۹ ----- ۲۳۶۵
اشارة ----- ۲۳۶۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶
۱۴۶ إثبات شهاب الدین الآلوسی ... ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶
اشارة ----- ۲۳۶۶
ترجمته ...: ص: ۳۱۰ ----- ۲۳۶۶
۱۴۷ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۱۲ ----- ۲۳۶۷

۱۴۸ إثبات البدایونی ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۳۶۹
۱۴۹ إثبات حسن الزمان ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۳۶۹
۱۵۰ إثبات علی بن سلیمان الشاذلی ... ص: ۳۱۷ ---- ۲۳۷۰
۱۵۱ إثبات عبد الغنی الغنیمی ... ص: ۳۱۷ ---- ۲۳۷۰
شواهد حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۳۱۹ ---- ۲۳۷۱
اشارة ---- ۲۳۷۱
۱ أنا دار الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۲۱ ---- ۲۳۷۱
اشارة ---- ۲۳۷۱
۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۲۴ ---- ۲۳۷۳
۲ روایة الترمذی ... ص: ۳۲۴ ---- ۲۳۷۳
۳ روایة أبی مسلم الکجّی ... ص: ۳۲۵ ---- ۲۳۷۴
اشارة ---- ۲۳۷۴
ترجمته ...: ص: ۳۲۵ ---- ۲۳۷۴
۴ روایة الطبری ... ص: ۳۲۶ ---- ۲۳۷۴
۵ روایة ابن بطة ... ص: ۳۲۷ ---- ۲۳۷۵
۶ روایة الحاکم ... ص: ۳۲۷ ---- ۲۳۷۵
۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۲۷ ---- ۲۳۷۵
۸ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۲۸ ---- ۲۳۷۵
۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۲۸ ---- ۲۳۷۶
۱۰ روایة أبی المظفّر السمعانی ... ص: ۳۲۹ ---- ۲۳۷۶
۱۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۲۹ ---- ۲۳۷۶
۱۲ روایة العاصمی ... ص: ۳۲۹ ---- ۲۳۷۶
۱۳ روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۳۱ ---- ۲۳۷۷
۱۴ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۱ ---- ۲۳۷۷

۱۵ روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۳۱ ---- ۲۳۷۷
۱۶ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۳۲ ---- ۲۳۷۸
۱۷ روایة الحمّوئی ... ص: ۳۳۲ ---- ۲۳۷۸
۱۸ روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۳ ---- ۲۳۷۹
۱۹ روایة الزرندی ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۳۷۹
۲۰ روایة العلائی ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۳۷۹
۲۱ روایة الفیروزآبادی ... ص: ۳۳۴ ---- ۲۳۷۹
۲۲ روایة ابن الجزری ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۳۷۹
۲۳ روایة العسقلانی ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۳۸۰
۲۴ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۳۵ ---- ۲۳۸۰
۲۵ روایة السیوطی ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۳۸۰
۲۶ إثبات القسطلانی ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۳۸۰
۲۷ روایة العلقمی ... ص: ۳۳۷ ---- ۲۳۸۱
۲۸ روایة الشامی ... ص: ۳۳۷ ---- ۲۳۸۱
۲۹ روایة ابن حجر المکی ... ص: ۳۳۸ ---- ۲۳۸۱
۳۰ روایة المتقی ... ص: ۳۳۸ ---- ۲۳۸۱
۳۱ روایة الوصابی ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۳۸۲
۳۲ روایه العیدروس ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۳۸۲
۳۳ روایة السندی ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۳۸۲
۳۴ إثبات المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۳۸۲
۳۵ روایة المناوی ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۳۸۲
۳۶ روایة الشعرانی ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۳۸۳
۳۷ إثبات یعقوب اللّاهوری ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۳۸۴
۳۸ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۳۸۴

۳۹ إثبات عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴
۴۰ روایة الجفری ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴
۴۱ روایة العزیزی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۳۸۴
۴۲ روایة الشبراملسی ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۳۸۵
۴۳ روایة الزرقانی ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۳۸۵
۴۴ روایة البدخشانی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵
۴۵ روایة محمد صدر العالم ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵
۴۶ إثبات النظام السهالوی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۳۸۵
۴۷ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶
۴۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶
۴۹ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۳۴۶ ---- ۲۳۸۶
۵۰ روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۴۷ ---- ۲۳۸۶
۵۱ إثبات محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۳۸۶
۵۲ روایة المحدّث الدهلوی ... ص: ۵۲ ---- ۲۳۸۶
۵۳ روایة السلیمانی ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۳۸۷
۵۴ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۳۸۷
۵۵ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۳۸۷
۵۶ روایة الشاذلی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۳۸۷
۲ أنا مدینة الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۵۰ ---- ۲۳۸۷
اشارة ---- ۲۳۸۷
۱ روایة الأنماطی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸
۲ روایة شاذان الفضلی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸
۳ روایة الدارقطنی ... ص: ۳۵۱ ---- ۲۳۸۸
۴ إثبات أبی نعیم ... ص: ۳۵۲ ---- ۲۳۸۸

۵ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۲ ---- ۲۳۸۹
۶ روایة الحموئی ... ص: ۳۵۳ ---- ۲۳۸۹
۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۳ ---- ۲۳۸۹
۸ روایة السیوطی ... ص: ۳۵۴ ---- ۲۳۹۰
۹ روایة المناوی ... ص: ۳۵۴ ---- ۲۳۹۰
۱۰ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۵۵ ---- ۲۳۹۰
۱۱ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۵۵ ---- ۲۳۹۰
۱۲ روایة القندوزی ... ص: ۳۵۵ ---- ۲۳۹۰
اشارة ---- ۲۳۹۰
تنبیه ... ص: ۳۵۶ ---- ۲۳۹۱
۳ أنا دار العلم و علی بابها ... ص: ۳۵۹ ---- ۲۳۹۲
اشارة ---- ۲۳۹۲
۱ روایة البغوی ... ص: ۳۵۹ ---- ۲۳۹۳
۲ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۶۰ ---- ۲۳۹۳
۳ روایة القاری ... ص: ۳۶۰ ---- ۲۳۹۳
۴ روایة ابن باکثیر ... ص: ۳۶۱ ---- ۲۳۹۳
۵ روایة الجفری ... ص: ۳۶۱ ---- ۲۳۹۴
۶ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۱ ---- ۲۳۹۴
۴ أنا میزان العلم و علی کفّتاه ... ص: ۳۶۲ ---- ۲۳۹۴
اشارة ---- ۲۳۹۴
۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۶۲ ---- ۲۳۹۴
۲ روایة الهمدانی ... ص: ۳۶۳ ---- ۲۳۹۴
۳ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۶۳ ---- ۲۳۹۵
۴ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۳ ---- ۲۳۹۵

۵ أنا مدینة الجنة و علی بابها ... ص: ۳۶۴ ---- ۲۳۹۵
۶ أنا مدینة الفقه و علی بابها ... ص: ۳۶۵ ---- ۲۳۹۵
اشارة ---- ۲۳۹۵
۱ روایة ابن بطة ... ص: ۳۶۵ ---- ۲۳۹۶
۲ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۶۶ ---- ۲۳۹۶
۳ روایة ابن عراق ... ص: ۳۶۶ ---- ۲۳۹۶
۴ روایة السندی ... ص: ۳۶۶ ---- ۲۳۹۶
۷ أنا میزان الحکمة و علی لسانه ... ص: ۳۶۷ ---- ۲۳۹۶
۸ أنا المدینة و أنت الباب و لا تؤتی المدینة إلّا من بابها ... ص: ۳۶۸ ---- ۲۳۹۷
۹ فهو باب مدینة علمی- أو- فهو باب علمی ... ص: ۳۶۹ ---- ۲۳۹۷
اشارة ---- ۲۳۹۷
۱ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۶۹ ---- ۲۳۹۷
۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۷۰ ---- ۲۳۹۸
۱۰ علی منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی ... ص: ۳۷۱ ---- ۲۳۹۸
۱۱ علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به ... ص: ۳۷۲ ---- ۲۳۹۸
اشارة ---- ۲۳۹۸
۱ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۷۳ ---- ۲۳۹۹
۲ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۳۷۳ ---- ۲۳۹۹
۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۷۳ ---- ۲۳۹۹
۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۷۴ ---- ۲۳۹۹
۵ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۷۵ ---- ۲۴۰۰
۶ روایة المتقی ... ص: ۳۷۵ ---- ۲۴۰۰
۷ روایة الوصابی ... ص: ۳۷۵ ---- ۲۴۰۰
۸ روایة الجمال المحدّث ... ص: ۳۷۶ ---- ۲۴۰۰

۹ روایة صدر العالم ... س: ۳۷۶ ---- ۲۴۰۱
۱۰ روایة العجیلی ... ص: ۳۷۶ ---- ۲۴۰۱
۱۱ روایة السلیمانی ... ص: ۳۷۷ ---- ۲۴۰۱
۱۲ روایة اللکهنوی ... ص: ۳۷۷ ---- ۲۴۰۱
۱۳ روایة القندوزی ... ص: ۳۷۸ ---- ۲۴۰۱
۱۲ ... و أنت باب علمی ... ص: ۳۷۹ ---- ۲۴۰۲
اشارة ---- ۲۴۰۲
۱ روایة الخرکوشی ... ص: ۳۸۰ ---- ۲۴۰۲
۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۰ ---- ۲۴۰۲
۳ روایة الدیلمی ... ص: ۳۸۰ ---- ۲۴۰۲
۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۱ ---- ۲۴۰۳
۵ روایة العطّار الهمدانی ... ص: ۳۸۲ ---- ۲۴۰۳
۶ روایة الصالحانی ... ص: ۳۸۲ ---- ۲۴۰۳
۷ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۳ ---- ۲۴۰۳
۸ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۸۳ ---- ۲۴۰۴
۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۸۴ ---- ۲۴۰۴
۱۳ عیبة علمی و بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۸۵ ---- ۲۴۰۴
اشارة ---- ۲۴۰۵
۱ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۶ ---- ۲۴۰۵
۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۶ ---- ۲۴۰۵
۳ روایة الرّافعی ... ص: ۳۸۸ ---- ۲۴۰۶
۴ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۸ ---- ۲۴۰۶
۵ روایة الحموئی ... ص: ۳۸۹ ---- ۲۴۰۷
۶ روایة المحلی ... ص: ۳۹۰ ---- ۲۴۰۷

۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۹۰ ---- ۲۴۰۷
۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۰ ---- ۲۴۰۷
۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۹۱ ---- ۲۴۰۸
۱۴ و هو بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۹۳ ---- ۲۴۰۸
اشارة ---- ۲۴۰۸
۱ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹۳ ---- ۲۴۰۹
۲ روایة ابن عساکر ... ص: ۳۹۳ ---- ۲۴۰۹
۳ روایة الکنجی ... ص: ۳۹۴ ---- ۲۴۰۹
۱۵ علی بن أبی طالب باب حطّة ... ص: ۳۹۵ ---- ۲۴۰۹
اشارة ---- ۲۴۰۹
۱ روایة الدّارقطنی ... ص: ۳۹۶ ---- ۲۴۱۰
۲ روایة الدیلمی ... ص: ۳۹۶ ---- ۲۴۱۰
۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۹۶ ---- ۲۴۱۰
۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۹۷ ---- ۲۴۱۰
۵ روایة ابن حجر ... ص: ۳۹۷ ---- ۲۴۱۱
۶ روایة المتقی ... ص: ۳۹۷ ---- ۲۴۱۱
۷ روایة العیدروس ... ص: ۳۹۸ ---- ۲۴۱۱
۸ روایة العزیزی ... ص: ۳۹۸ ---- ۲۴۱۱
۹ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۹ ---- ۲۴۱۱
۱۶ علی بن أبی طالب باب الدین ... ص: ۴۰۰ ---- ۲۴۱۲
۱۷ و أنت باب اللّه ... ص: ۴۰۲ ---- ۲۴۱۳
۱۸ أنا باب المدینة ... ص: ۴۰۴ ---- ۲۴۱۳
۱۹ علی منی و أنا منه و لا یؤدّی إلّا أنا أو علی ... ص: ۴۰۶ ---- ۲۴۱۴
۲۰ فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجا و من أباهم هوی ... ص: ۴۱۱ ---- ۲۴۱۷

اشارة ----- ۲۴۱۷
و یؤیّده ...: ص: ۴۱۲ ----- ۲۴۱۸
۲۱ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة ... ص: ۴۱۳ ----- ۲۴۱۸
اشارة ----- ۲۴۱۸
و یؤیّده ...: ص: ۴۱۵ ----- ۲۴۱۹
۲۲ و هم أبواب العلم فی أمّتی ... ص: ۴۱۶ ----- ۲۴۲۰
اشارة ----- ۲۴۲۰
و یؤیّده ...: ص: ۴۱۷ ----- ۲۴۲۰
[الجزء الحادی عشر] ----- ۲۴۲۱
تتمة حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵ ----- ۲۴۲۱
ملحق سند حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵ ----- ۲۴۲۱
اشارة ----- ۲۴۲۱
(۱) روایة داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۷ ----- ۲۴۲۱
اشارة ----- ۲۴۲۱
ترجمته ...: ص: ۸ ----- ۲۴۲۱
(۲) روایة أبی معاویة الضّریر ... ص: ۸ ----- ۲۴۲۱
اشارة ----- ۲۴۲۲
ترجمته ... ص: ۸ ----- ۲۴۲۲
(۳) روایة أبی عبید ... ص: ۹ ----- ۲۴۲۲
اشارة ----- ۲۴۲۲
ترجمته ...: ص: ۹ ----- ۲۴۲۲
(۴) روایة الفیدی ... ص: ۱۰ ----- ۲۴۲۳
اشارة ----- ۲۴۲۳
ترجمته ...: ص: ۱۰ ----- ۲۴۲۳

(۵) روایة ابن خداش ... ص: ۱۱ ۲۴۲۳
اشارة ۲۴۲۳
ترجمته ...: ص: ۱۱ ۲۴۲۴
(۶) روایة إسحاق الحربی ... ص: ۱۲ ۲۴۲۴
اشارة ۲۴۲۴
ترجمته ...: ص: ۱۲ ۲۴۲۴
(۷) روایة محمّد بن إسماعیل الضراری ... ص: ۱۳ ۲۴۲۵
اشارة ۲۴۲۵
ترجمته ...: ص: ۱۳ ۲۴۲۵
(۸) روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری ... ص: ۱۴ ۲۴۲۵
اشارة ۲۴۲۵
ترجمته ...: ص: ۱۴ ۲۴۲۶
(۹) روایة المبرّد ... ص: ۱۵ ۲۴۲۶
اشارة ۲۴۲۶
ترجمته ...: ص: ۱۵ ۲۴۲۶
(۱۰) روایة أبی عبد اللّه الصائغ ... ص: ۱۶ ۲۴۲۷
اشارة ۲۴۲۷
ترجمته ...: ص: ۱۶ ۲۴۲۷
(۱۱) روایة أحمد بن حفص ... ص: ۱۷ ۲۴۲۷
اشارة ۲۴۲۷
ترجمته ...: ص: ۱۷ ۲۴۲۷
(۱۲) روایة صالح بن محمد جزرة ... ص: ۱۸ ۲۴۲۸
اشارة ۲۴۲۸
ترجمته ...: ص: ۱۸ ۲۴۲۸

(۱۳) روایة المعمری ... ص: ۱۹ ۲۴۲۸
اشارة ۲۴۲۹
ترجمته ...: ص: ۱۹ ۲۴۲۹
(۱۴) روایة ابن زاطیا ... ص: ۲۰ ۲۴۲۹
اشارة ۲۴۲۹
ترجمته ...: ص: ۲۰ ۲۴۲۹
(۱۵) روایة الخثعمی الأشنانی ... ص: ۲۱ ۲۴۳۰
اشارة ۲۴۳۰
ترجمته ...: ص: ۲۱ ۲۴۳۰
(۱۶) روایة ابن مروان القرشی ... ص: ۲۲ ۲۴۳۰
اشارة ۲۴۳۰
ترجمته ...: ص: ۲۲ ۲۴۳۰
(۱۷) روایة أبی الطیب الدقّاق ... ص: ۲۳ ۲۴۳۱
اشارة ۲۴۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۳ ۲۴۳۱
(۱۸) روایة عبد الملک الجرجانی ... ص: ۲۳ ۲۴۳۱
اشارة ۲۴۳۱
ترجمته ...: ص: ۲۴ ۲۴۳۱
(۱۹) روایة مکرم بن أحمد ... ص: ۲۴ ۲۴۳۲
اشارة ۲۴۳۲
ترجمته ...: ص: ۲۵ ۲۴۳۲
(۲۰) روایة أحمد بن فاذویه الطحّان ... ص: ۲۵ ۲۴۳۲
(۲۱) روایة النعمان بن هارون البلدی ... ص: ۲۶ ۲۴۳۳
اشارة ۲۴۳۳

ترجمته ...: ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳
(۲۲) روایة عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی الجرجانی ... ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳
اشارة ---- ۲۴۳۳
ترجمته ...: ص: ۲۶ ---- ۲۴۳۳
(۲۳) روایة ابن مهرویه ... ص: ۲۷ ---- ۲۴۳۳
اشارة ---- ۲۴۳۳
ترجمته ...: ص: ۲۷ ---- ۲۴۳۴
(۲۴) روایة ابن خلّاد ... ص: ۲۸ ---- ۲۴۳۴
اشارة ---- ۲۴۳۴
ترجمته ...: ص: ۲۸ ---- ۲۴۳۴
(۲۵) روایة فاروق الخطابی ... ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵
اشارة ---- ۲۴۳۵
ترجمته ...: ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵
(۲۶) روایة ابن عدی ... ص: ۲۹ ---- ۲۴۳۵
اشارة ---- ۲۴۳۵
ترجمته ...: ص: ۳۰ ---- ۲۴۳۶
(۲۷) روایة شمس الدین المقدسی ... ص: ۳۱ ---- ۲۴۳۶
اشارة ---- ۲۴۳۶
ترجمته ...: ص: ۳۱ ---- ۲۴۳۶
(۲۸) روایة ابن شاذان ... ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷
اشارة ---- ۲۴۳۷
ترجمته ...: ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷
(۲۹) روایة الدار قطنی ... ص: ۳۲ ---- ۲۴۳۷
اشارة ---- ۲۴۳۷

ترجمته ...: ص: ۲۴۳۷
(۳۰) روایة الکلابی ... ص: ۳۳ ۲۴۳۸
اشارة ۲۴۳۸
ترجمته ...: ص: ۳۴ ۲۴۳۸
(۳۱) روایة أبی الحسن العلوی ... ص: ۳۴ ۲۴۳۸
اشارة ۲۴۳۸
ترجمته ...: ص: ۳۴ ۲۴۳۹
(۳۲) روایة محمد بن أحمد بن رزق ... ص: ۳۵ ۲۴۳۹
اشارة ۲۴۳۹
ترجمته ...: ص: ۳۵ ۲۴۳۹
(۳۳) روایة الصّیرفی ... ص: ۳۶ ۲۴۴۰
اشارة ۲۴۴۰
ترجمته ...: ص: ۳۶ ۲۴۴۰
(۳۴) روایة البرقانی ... ص: ۳۷ ۲۴۴۰
اشارة ۲۴۴۰
ترجمته ...: ص: ۳۷ ۲۴۴۰
(۳۵) روایة النرسی ... ص: ۳۸ ۲۴۴۱
اشارة ۲۴۴۱
ترجمته ...: ص: ۳۸ ۲۴۴۱
(۳۶) روایة الثعلبی ... ص: ۳۸ ۲۴۴۱
اشارة ۲۴۴۱
ترجمته ...: ص: ۳۸ ۲۴۴۱
(۳۷) روایة الدسکری ... ص: ۳۹ ۲۴۴۲
اشارة ۲۴۴۲

ترجمته ...: ص: ۳۹ ---- ۲۴۴۲
(۳۸) روایة الصّیمری ... ص: ۴۰ ---- ۲۴۴۲
اشارة ---- ۲۴۴۲
ترجمته ...: ص: ۴۰ ---- ۲۴۴۳
(۳۹) روایة السهمی ... ص: ۴۱ ---- ۲۴۴۳
اشارة ---- ۲۴۴۳
ترجمته ...: ص: ۴۱ ---- ۲۴۴۳
(۴۰) روایة العتیقی ... ص: ۴۲ ---- ۲۴۴۴
اشارة ---- ۲۴۴۴
ترجمته ...: ص: ۴۲ ---- ۲۴۴۴
(۴۱) روایة أبی سعید الفقیه ... ص: ۴۳ ---- ۲۴۴۴
اشارة ---- ۲۴۴۴
ترجمته ...: ص: ۴۳ ---- ۲۴۴۵
(۴۲) روایة الجوهری ... ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵
اشارة ---- ۲۴۴۵
ترجمته ...: ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵
(۴۳) روایة العتّار ... ص: ۴۴ ---- ۲۴۴۵
اشارة ---- ۲۴۴۵
ترجمته ...: ص: ۴۵ ---- ۲۴۴۶
(۴۴) روایة الحسکانی ... ص: ۴۵ ---- ۲۴۴۶
اشارة ---- ۲۴۴۶
ترجمته ...: ص: ۴۶ ---- ۲۴۴۷
(۴۵) روایة ابن مسعدة ... ص: ۴۶ ---- ۲۴۴۷
اشارة ---- ۲۴۴۷

ترجمته ...: ص: ۴۷ ---- ۲۴۴۷
(۴۶) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۴۷ ---- ۲۴۴۷
اشارة ---- ۲۴۴۷
ترجمته ...: ص: ۴۷ ---- ۲۴۴۸
(۴۷) روایة السّمرقندی ... ص: ۴۸ ---- ۲۴۴۸
اشارة ---- ۲۴۴۸
ترجمته ...: ص: ۴۸ ---- ۲۴۴۸
(۴۸) روایة الراغب الاصبهانی ... ص: ۴۹ ---- ۲۴۴۹
اشارة ---- ۲۴۴۹
ترجمته ...: ص: ۴۹ ---- ۲۴۴۹
(۴۹) روایة ابن قبیس ... ص: ۵۰ ---- ۲۴۴۹
اشارة ---- ۲۴۴۹
ترجمته ...: ص: ۵۰ ---- ۲۴۵۰
(۵۰) روایة ابن القشیری ... ص: ۵۱ ---- ۲۴۵۰
اشارة ---- ۲۴۵۰
ترجمته ...: ص: ۵۱ ---- ۲۴۵۰
(۵۱) روایة زاهر الشّحامی ... ص: ۵۲ ---- ۲۴۵۱
اشارة ---- ۲۴۵۱
ترجمته ...: ص: ۵۲ ---- ۲۴۵۱
(۵۲) روایة أبی منصور القزّاز ... ص: ۵۳ ---- ۲۴۵۱
اشارة ---- ۲۴۵۱
ترجمته ...: ص: ۵۳ ---- ۲۴۵۱
(۵۳) روایة الزمخشری ... ص: ۵۴ ---- ۲۴۵۲
اشارة ---- ۲۴۵۲

ترجمته ...: ص: ۵۴ ---- ۲۴۵۲
(۵۴) روایة الأنماطی ... ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
اشارة ---- ۲۴۵۳
ترجمته ...: ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
(۵۵) روایة ابن خیرون ... ص: ۵۵ ---- ۲۴۵۳
اشارة ---- ۲۴۵۳
ترجمته ...: ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۳
(۵۶) روایة فاطمة بنت محمّد البغدادی ... ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۳
اشارة ---- ۲۴۵۴
ترجمتها ...: ص: ۵۶ ---- ۲۴۵۴
(۵۷) روایة وجیه بن طاهر ... ص: ۵۷ ---- ۲۴۵۴
اشارة ---- ۲۴۵۴
ترجمته ...: ص: ۵۷ ---- ۲۴۵۴
(۵۸) روایة القاضی عیاض ... ص: ۵۸ ---- ۲۴۵۵
اشارة ---- ۲۴۵۵
ترجمته ...: ص: ۵۸ ---- ۲۴۵۵
(۵۹) روایة الدهلقی ... ص: ۵۹ ---- ۲۴۵۵
(۶۰) روایة الملا ... ص: ۵۹ ---- ۲۴۵۶
اشارة ---- ۲۴۵۶
ترجمته ...: ص: ۶۰ ---- ۲۴۵۶
(۶۱) روایة ابن الأنباری ... ص: ۶۰ ---- ۲۴۵۶
اشارة ---- ۲۴۵۶
ترجمته ...: ص: ۶۱ ---- ۲۴۵۷
(۶۲) روایة الطّالقانی ... ص: ۶۱ ---- ۲۴۵۷

اشارة ----- ۲۴۵۷
ترجمته ...: ص: ۶۲ ----- ۲۴۵۷
(۶۳) روایة أبی الیمن الکندی ... ص: ۶۲ ----- ۲۴۵۷
اشارة ----- ۲۴۵۷
ترجمته ...: ص: ۶۲ ----- ۲۴۵۸
(۶۴) روایة الرّافعی ... ص: ۶۳ ----- ۲۴۵۸
اشارة ----- ۲۴۵۸
ترجمته ...: ص: ۶۳ ----- ۲۴۵۸
(۶۵) روایة أبی نصر الدمشقی ... ص: ۶۴ ----- ۲۴۵۹
اشارة ----- ۲۴۵۹
ترجمته ...: ص: ۶۴ ----- ۲۴۵۹
(۶۶) روایة أبی الرجا الخوارزمی ... ص: ۶۵ ----- ۲۴۵۹
اشارة ----- ۲۴۵۹
ترجمته ...: ص: ۶۵ ----- ۲۴۶۰
(۶۷) روایة ابن أبی جمرة المالکی ... ص: ۶۵ ----- ۲۴۶۰
اشارة ----- ۲۴۶۰
ترجمته ...: ص: ۶۶ ----- ۲۴۶۰
(۶۸) روایة النویری ... ص: ۶۶ ----- ۲۴۶۰
اشارة ----- ۲۴۶۰
ترجمته ...: ص: ۶۶ ----- ۲۴۶۰
(۶۹) روایة الذهبی ... ص: ۶۷ ----- ۲۴۶۱
اشارة ----- ۲۴۶۱
ترجمته ...: ص: ۶۷ ----- ۲۴۶۱
(۷۰) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۶۸ ----- ۲۴۶۱

اشارة ----- ۲۴۶۱
ترجمته ...: ص: ۶۸ ----- ۲۴۶۲
(۷۱) روایة الزین العراقی ... ص: ۶۹ ----- ۲۴۶۲
اشارة ----- ۲۴۶۲
ترجمته ...: ص: ۶۹ ----- ۲۴۶۲
(۷۲) روایة الهیثمی ... ص: ۷۰ ----- ۲۴۶۳
اشارة ----- ۲۴۶۳
ترجمته ...: ص: ۷۰ ----- ۲۴۶۳
(۷۳) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱ ----- ۲۴۶۳
اشارة ----- ۲۴۶۳
ترجمته ...: ص: ۷۱ ----- ۲۴۶۴
(۷۴) روایة العینی ... ص: ۷۲ ----- ۲۴۶۴
اشارة ----- ۲۴۶۴
ترجمته ...: ص: ۷۲ ----- ۲۴۶۴
(۷۵) روایة الأعور الواسطی ... ص: ۷۳ ----- ۲۴۶۴
اشارة ----- ۲۴۶۴
ترجمته ...: ص: ۷۳ ----- ۲۴۶۵
(۷۶) روایة ابن الوزیر الحنفی ... ص: ۷۳ ----- ۲۴۶۵
(۷۷) روایة ابن الدیبع ... ص: ۷۴ ----- ۲۴۶۵
اشارة ----- ۲۴۶۵
ترجمته ...: ص: ۷۴ ----- ۲۴۶۵
(۷۸) روایة النجم الغیطی ... ص: ۷۵ ----- ۲۴۶۶
اشارة ----- ۲۴۶۶
ترجمته ...: ص: ۷۵ ----- ۲۴۶۶

(۷۹) روایة أحمد بن خلیل السبکی ... ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۶
اشارة ---- ۲۴۶۶
ترجمته ...: ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۶
(۸۰) روایة الشمس البابلی ... ص: ۷۶ ---- ۲۴۶۷
اشارة ---- ۲۴۶۷
ترجمته ...: ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۱) روایة المقدسی الحنفی ... ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۲) روایة عبد القادر الکردی ... ص: ۷۷ ---- ۲۴۶۷
(۸۳) روایة عبد الکریم بن ولی الدین ... ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
(۸۴) روایة المغربی ... ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
اشارة ---- ۲۴۶۸
ترجمته ...: ص: ۷۸ ---- ۲۴۶۸
(۸۵) روایة المغربی ... ص: ۷۹ ---- ۲۴۶۸
اشارة ---- ۲۴۶۸
ترجمته ...: ص: ۷۹ ---- ۲۴۶۹
(۸۶) روایة العجلونی ... ص: ۸۰ ---- ۲۴۶۹
اشارة ---- ۲۴۶۹
ترجمته ...: ص: ۸۰ ---- ۲۴۶۹
(۸۷) روایة الزبیدی ... ص: ۸۱ ---- ۲۴۶۹
اشارة ---- ۲۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۸۱ ---- ۲۴۷۰
(۸۸) روایة محمد الکزبری ... ص: ۸۱ ---- ۲۴۷۰
اشارة ---- ۲۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۸۲ ---- ۲۴۷۰

(۸۹) روایة الآلوسی ... ص: ۸۲ ---- ۲۴۷۰
اشارة ---- ۲۴۷۰
ترجمته ...: ص: ۸۲ ---- ۲۴۷۱
(۹۰) روایة عبد الرحمن الکزبری ... ص: ۸۳ ---- ۲۴۷۱
اشارة ---- ۲۴۷۱
ترجمته ...: ص: ۸۳ ---- ۲۴۷۱
(۹۱) روایة زینی دحلان ... ص: ۸۳ ---- ۲۴۷۱
اشارة ---- ۲۴۷۱
ترجمته ...: ص: ۸۴ ---- ۲۴۷۲
(۹۲) روایة الأبیاری ... ص: ۸۴ ---- ۲۴۷۲
اشارة ---- ۲۴۷۲
ترجمته ...: ص: ۸۴ ---- ۲۴۷۲
(۹۳) روایة الولاتی ... ص: ۸۵ ---- ۲۴۷۲
اشارة ---- ۲۴۷۲
ترجمته ...: ص: ۸۵ ---- ۲۴۷۲
(۹۴) روایة البرزنجی ... ص: ۸۵ ---- ۲۴۷۳
اشارة ---- ۲۴۷۳
ترجمته ...: ص: ۸۶ ---- ۲۴۷۳
(۹۵) روایة بهجت أفندی ... ص: ۸۶ ---- ۲۴۷۳
(۹۶) روایة النبهانی ... ص: ۸۶ ---- ۲۴۷۳
اشارة ---- ۲۴۷۳
ترجمته ...: ص: ۸۶ ---- ۲۴۷۴
(۹۷) روایة محمّد مخلوف المالکی ... ص: ۸۷ ---- ۲۴۷۴
اشارة ---- ۲۴۷۴

ترجمته ...: ص: ۸۷ ---- ۲۴۷۴
(۹۸) روایة الشنقیطی ... ص: ۸۸ ---- ۲۴۷۴
اشارة ---- ۲۴۷۴
ترجمته ...: ص: ۸۸ ---- ۲۴۷۵
(۹۹) روایة أحمد عبد الجواد و عباس أحمد صقر ... ص: ۸۸ ---- ۲۴۷۵
(۱۰۰) روایة ابن الصدیق المغربی ... ص: ۱۰۰ ---- ۲۴۷۵
اشارة ---- ۲۴۷۵
ترجمته ...: ص: ۹۱ ---- ۲۴۷۶
مع الدهلوی فی سند حدیث المدینة ... ص: ۹۳ ---- ۲۴۷۷
اشارة ---- ۲۴۷۷
مقدمة الرد ... ص: ۹۵ ---- ۲۴۷۷
ردّ نسبة القدح الی ابن معین ... ص: ۹۹ ---- ۲۴۷۸
اشارة ---- ۲۴۷۸
۱- إنّه صحّحه فی جواب سؤال الأنباری ... ص: ۹۹ ---- ۲۴۷۹
۲- إنّه أثبته فی جواب الدوری ... ص: ۱۰۰ ---- ۲۴۷۹
۳- إنّه أثبته فی جواب ابن المحرز ... ص: ۱۰۲ ---- ۲۴۸۰
۴- إنّه أثبته فی جواب صالح جزرة ... ص: ۱۰۳ ---- ۲۴۸۱
ردّ قدح البخاری ... ص: ۱۰۷ ---- ۲۴۸۳
اشارة ---- ۲۴۸۳
۱- البخاری مجروح ... ص: ۱۰۷ ---- ۲۴۸۳
۲- البخاری منحرف ... ص: ۱۰۸ ---- ۲۴۸۴
۳- روایة عبد الرّزاق الحدیث ... ص: ۱۰۸ ---- ۲۴۸۴
۴- روایة أحمد ... ص: ۱۰۸ ---- ۲۴۸۴
۵- روایة ابن معین ... ص: ۱۰۹ ---- ۲۴۸۴

۶- روایة الطبری ... ص: ۱۰۹ ---- ۲۴۸۴
۷- روایة الحاکم ... ص: ۱۰۹ ---- ۲۴۸۵
۸- روایة الترمذی ... ص: ۱۰۹ ---- ۲۴۸۵
۹- جزم جماعة من الحفاظ بصحّته ... ص: ۱۱۰ ---- ۲۴۸۵
۱۰- تحسین جماعة ... ص: ۱۱۰ ---- ۲۴۸۵
۱۱- کلام الزرکشی ... ص: ۱۱۰ ---- ۲۴۸۵
۱۲- فتوی ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۱ ---- ۲۴۸۶
۱۳- إعراض جماعة عن قدح البخاری ... ص: ۱۱۱ ---- ۲۴۸۶
ردّ نسبة القدح إلی الترمذی ... ص: ۱۱۲ ---- ۲۴۸۶
اشارة ---- ۲۴۸۶
(۱) نقل جماعة الحدیث عن صحیح الترمذی ... ص: ۱۱۲ ---- ۲۴۸۶
۱- ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۱۲ ---- ۲۴۸۶
۲- ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۴۸۷
۳- ابن روزبهان ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۴۸۷
۴- المیبدی ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۴۸۷
۵- محمد بن یوسف الشامی ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۴۸۷
۶- ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۴۸۷
۷- المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۴۸۷
۸- العیدروس الیمنی ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۴۸۸
۹- الشیخانی القادری ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۴۸۸
۱۰- عبد الحق الدهلوی ... ص: ۱۱۵ ---- ۲۴۸۸
۱۱- الشبراملسی ... ص: ۱۱۵ ---- ۲۴۸۸
۱۲- الکردی ... ص: ۱۱۵ ---- ۲۴۸۸
۱۳- الزرقانی ... ص: ۱۱۵ ---- ۲۴۸۸

۱۴- الصبّان ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۸
۱۵- العجیلی ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۸
(۲) تحسین الترمذی الحدیث ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۴۸۹
(۳) اعتراض السّیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۴۸۹
(۴) کلام الشوکانی ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۴۸۹
ردّ قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸ ---- ۲۴۸۹
اشارة ---- ۲۴۹۰
من کلمات العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸ ---- ۲۴۹۰
من کلمات العلماء فی الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۲۱ ---- ۲۴۹۱
ردّ العلماء علی قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۲۸ ---- ۲۴۹۵
ردّ قدح ابن دقیق العید ... ص: ۱۳۰ ---- ۲۴۹۶
الکلام علی رأی النووی و الذهبی و الجزری ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۴۹۶
اشارة ---- ۲۴۹۶
(۱) رأی الشّیخ محیی الدّین النواوی ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۴۹۶
اشارة ---- ۲۴۹۶
ثبوت حدیث: «أنا دار الحکمة و علیّ بابها ...» ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷
اشارة ---- ۲۴۹۷
۱- روایة أحمد ...: ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷
۲- روایة الترمذی و تحسینه ...: ص: ۱۳۳ ---- ۲۴۹۷
۳- روایة الطبری و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸
۴- روایة الحاکم و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸
۵- روایة جماعة آخرین ...: ص: ۱۳۴ ---- ۲۴۹۸
ردّ نسبة القدح فی الحدیث المذکور للترمذی ... ص: ۱۳۵ ---- ۲۴۹۸
تحریف عبارة الترمذی ... ص: ۱۳۵ ---- ۲۴۹۸

و کم له من نظیر ...!! ص: ۱۳۶ ---- ۲۴۹۹
تصرّف النووی فی کلام الترمذی ... ص: ۱۳۷ ---- ۲۴۹۹
تحریف آخر لکلام الترمذی ... ص: ۱۳۸ ---- ۲۵۰۰
توهّم النووی ... ص: ۱۳۹ ---- ۲۵۰۰
رواة حدیث أنا دار الحکمة من الصّحابة و التابعین ... ص: ۱۴۰ ---- ۲۵۰۱
نتیجة البحث ... ص: ۱۴۱ ---- ۲۵۰۱
بطلان قدحه من کلام العلماء ... ص: ۱۴۱ ---- ۲۵۰۲
ثبوت حدیث مدینة العلم من شعر للنووی ... ص: ۱۴۲ ---- ۲۵۰۲
(۲) رأی شمس الدین الذّهبی ... ص: ۱۴۲ ---- ۲۵۰۲
اشارة ---- ۲۵۰۲
۱- انحراف الذّهبی و تعصّبه ... ص: ۱۴۲ ---- ۲۵۰۲
۲- تحقیق العلائی ... ۱۴۲ ---- ۲۵۰۲
۳- ردّ ابن حجر العسقلانی علی الذهبی ... ص: ۱۴۴ ---- ۲۵۰۳
۴- ردّ ابن حجر المکی علیه ... ص: ۱۴۴ ---- ۲۵۰۴
۵- إعراض جماعة آخرین و ردّهم علیه ... ص: ۱۴۵ ---- ۲۵۰۴
۶- من آیات علوّ الحق ... ص: ۱۴۵ ---- ۲۵۰۴
(۳) رأی شمس الدین الجزری ... ص: ۱۴۷ ---- ۲۵۰۵
اشارة ---- ۲۵۰۵
استدلال علماء أهل السنة بحدیث مدینة العلم ... ص: ۱۵۱ ---- ۲۵۰۷
إحتجاج شاه ولی اللّه ... ص: ۱۵۴ ---- ۲۵۰۸
إحتجاج (الدهلوی) نفسه ... ص: ۱۵۴ ---- ۲۵۰۸
دلالة حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها ... ص: ۱۵۷ ---- ۲۵۰۹
اشارة ---- ۲۵۰۹
۱- دلالة حدیث مدینة العلم علی الأعلمیّة ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۵۰۹

اشارة ----- ۲۵۰۹
اعترافهم بدلالة الحديث على الأعلميّة ... ص: ۱۶۵ ----- ۲۵۱۳
قصّة استخلاف آدم عليه السلام ... ص: ۱۷۳ ----- ۲۵۱۸
المشابهة بين على و آدم عليهما السلام ... ص: ۱۷۵ ----- ۲۵۱۹
۲- دلالته على العصمة ... ۱۷۶ ----- ۲۵۲۰
۳- دلالته على أنّ الامام واسطة العلوم ... ص: ۱۷۸ ----- ۲۵۲۱
۴- دلالته على أنّ الامام حافظ العلم ... ص: ۱۸۰ ----- ۲۵۲۲
۵- دلالته على وجوب الرجوع إليه ... ص: ۱۸۱ ----- ۲۵۲۳
۶- دلالته على أنّ الامام أوّل من يقاتل أهل البغى ... ص: ۱۸۳ ----- ۲۵۲۴
۷- الحديث فى رواية جابر ... ص: ۱۸۴ ----- ۲۵۲۵
۸- الحديث فى خطبة الامام الحسن عليه السلام ... ص: ۱۸۷ ----- ۲۵۲۶
۹- رجوع الطرق إلى الامام عليه السلام ... ص: ۱۸۸ ----- ۲۵۲۷
۱۰- دلالة الحديث على أنّ الامام خاتم الأولياء ... ص: ۱۸۹ ----- ۲۵۲۷
أدلة أخرى على استلزام الأعلمية للأفضلية فالامامة ... ص: ۱۹۱ ----- ۲۵۲۹
اشارة ----- ۲۵۲۹
۱- قصّة جالوت ... ص: ۱۹۱ ----- ۲۵۲۹
۲- قصّة استخلاف داود سليمان عليهما السلام ... ص: ۱۹۲ ----- ۲۵۲۹
۳- حديث: من استعمل عاملا ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۵۳۰
۴- الدليل من الأشعار المرويّة ... ص: ۱۹۴ ----- ۲۵۳۰
۵- قول عمر: لو أدركت معاذ بن جبل ... ص: ۱۹۸ ----- ۲۵۳۲
دحض المعارضة ب «ما صبّ اللّه شيئا فى صدرى إلّا و صببته فى صدر أبى بكر ...» ص: ۲۰۱ ----- ۲۵۳۳
اشارة ----- ۲۵۳۳
۱- الحديث مختلق ... ص: ۲۰۳ ----- ۲۵۳۴
۲- مصادمته للواقع ... ص: ۲۰۴ ----- ۲۵۳۴

۳- رأی ابن الجوزی ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۵۳۴
۴- رأی الطّیبی ... ص: ۲۰۵ ---- ۲۵۳۵
اشارة ---- ۲۵۳۵
ترجمة الطّیبی ... ص: ۲۰۵ ---- ۲۵۳۵
۵- رأی ابن القیّم ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۵۳۵
اشارة ---- ۲۵۳۵
ترجمة ابن القیّم ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۵۳۵
۶- رأی الفیروزابادی ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۵۳۶
۷- رأی الفتنی ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۵۳۶
۸- رأی القاری ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۵۳۶
۹- رأی عبد الحق الدّهلوی ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۵۳۷
۱۰- رأی الإلهآبادی ... ص: ۲۰۹ ---- ۲۵۳۷
اشارة ---- ۲۵۳۷
ترجمة الإلهآبادی ... ص: ۲۱۰ ---- ۲۵۳۸
۱۱- رأی الشوکانی ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۵۳۸
۱۲- بطلانه من کلام الدهلوی ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۵۳۸
خلاصة و نقاط ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۵۳۹
دحض المعارضة ب «لو کان بعدی نبی لکان عمر ...» ص: ۲۱۳ ---- ۲۵۳۹
اشارة ---- ۲۵۳۹
۱- کفر عمر سابقا ... ص: ۲۱۵ ---- ۲۵۳۹
۲- عمر غیر معصوم ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۵۴۰
۳- استلزامه أفضلیّة عمر من أبی بکر ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۵۴۱
۴- بطلانه ببداهة العقل ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۵۴۱
۵- ضعف أسانیده ... ص: ۲۱۹ ---- ۲۵۴۱

اشارة ----- ۲۵۴۲
ضعف مشرح بن هاعان ... ص: ۲۱۹ ----- ۲۵۴۲
ضعف بکر بن عمرو ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۵۴۳
الحدیث من طریق آخر ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۵۴۳
ضعف الفضل بن المختار ... ص: ۲۲۱ ----- ۲۵۴۳
الحدیث بلفظ آخر ... ص"۲۲۳ ----- ۲۵۴۴
الغرض من وضع هذا الحدیث ... ص: ۲۲۳ ----- ۲۵۴۴
تقلیب الحدیث الموضوع ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۵۴۵
أورده ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۵۴۶
دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۷ ----- ۲۵۴۷
الرّد علی دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۸ ----- ۲۵۴۷
وجوه استدلال الشیعة بروایات أهل السنة ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۵۵۲
اشارة ----- ۲۵۵۲
۱- بطلان احتجاجاته به ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۵۵۳
۲- النقض باستدلال المسلمین ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۳- لزوم غلق باب الإلزام ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۴- وجه استدلال الشّیعة ... ص: ۲۳۸ ----- ۲۵۵۳
۵- قاعدة الإقرار ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۵۵۳
۶- اعتبار اقرار الخصم ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۵۵۴
۷- کلام رشید الدین ... ص: ۲۴۰ ----- ۲۵۵۴
۸- کلام الدهلوی فی صدر التحفة ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۴
۹- کلام والده ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۵
۱۰- بطلان الحدیثین المزعومین ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۵۵۵
مع العلماء الآخرین فیما قالوه حول حدیث مدینة العلم ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۵۵۵

اشارة ----- ۲۵۵۵
(۱) مع العاصمی فی کلامه حول حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۲۴۵ ----- ۲۵۵۵
اشارة ----- ۲۵۵۶
دلالة الحدیث علی مذهب الامامیة ... ص: ۲۴۶ ----- ۲۵۵۶
وجوه الجواب عن تأویل العاصمی ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۵۵۹
اشارة ----- ۲۵۵۹
۱- إنه دعاوی فارغة ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۵۵۹
۲- لم یذکر النبی الّا بابا واحدا ... ص: ۲۵۱ ----- ۲۵۵۹
۳- أمر النبی بإتیان هذا الباب فقط ... ص: ۲۵۱ ----- ۲۵۵۹
۴- عدم ذکره الثلاثة فی حدیث آخر ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۵- اعترافهم بالجهل فی مواضع عدیدة ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۶- النقض علیه بکلام نفسه ... ص: ۲۵۲ ----- ۲۵۶۰
۷- بطلانه من ذیل کلامه ... ص: ۲۵۳ ----- ۲۵۶۰
(۲) مع العاصمی أیضا ... ص: ۲۵۴ ----- ۲۵۶۱
اشارة ----- ۲۵۶۱
وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
اشارة ----- ۲۵۶۲
۱- التناقض فی کلماته ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
۲- بطلان دعوی اختصاص علی بالقضاء ... ص: ۲۵۶ ----- ۲۵۶۲
۳- حدیث: أرحم أمتی ... موضوع ... ص: ۲۵۷ ----- ۲۵۶۳
اشارة ----- ۲۵۶۳
الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۲۵۷ ----- ۲۵۶۳
نظرة فی رجاله ... ص: ۲۵۹ ----- ۲۵۶۴
إنه لا یخلو عن إرسال ... ص: ۲۶۱ ----- ۲۵۶۵

المرسل حدیث ضعیف ... ص: ۲۶۲ ---- ۲۵۶۶
روایة العاصمی واضحة الإرسال ... ص: ۲۶۲ ---- ۲۵۶۶
روایة قتادة مرسلا ... ص: ۲۶۳ ---- ۲۵۶۶
حصیلة البحث ... ص: ۲۶۳ ---- ۲۵۶۶
الحدیث عن ابن عمر ... ص: ۲۶۳ ---- ۲۵۶۷
نظرة فی رجاله ... ص: ۲۶۴ ---- ۲۵۶۷
طریق آخر عن ابن عمر ... ص: ۲۶۵ ---- ۲۵۶۷
نظرة فی سنده ... ص: ۲۶۵ ---- ۲۵۶۸
حصیلة البحث ... ص: ۲۶۶ ---- ۲۵۶۸
الحدیث عن جابر ... ص: ۲۶۷ ---- ۲۵۶۹
نظرة فی رجاله ... ص: ۲۶۸ ---- ۲۵۶۹
الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۲۶۹ ---- ۲۵۷۰
نظرة فی رجاله ... ص: ۲۷۰ ---- ۲۵۷۱
الحدیث عن أبی محجن الثقفی ... ص: ۲۷۲ ---- ۲۵۷۲
نظرة فی سنده ... ص: ۲۷۲ ---- ۲۵۷۲
الحدیث عن شدّاد بن أوس فی الموضوعات ... ص: ۲۷۳ ---- ۲۵۷۳
الحدیث عن ابن عباس لا سند له ... ص: ۲۷۵ ---- ۲۵۷۴
حصیلة البحث ... ص: ۲۷۶ ---- ۲۵۷۴
آراء المحققین الآخرین ... ص: ۲۷۶ ---- ۲۵۷۴
ترجمة ابن عبد الهادی ... ص: ۲۷۷ ---- ۲۵۷۵
۴- بطلان دعوی ان ابا بکر اوّل باب لأنه باب فی الرحمة ... ص: ۲۷۸ ---- ۲۵۷۵
اشارة ---- ۲۵۷۵
نوادر الأثر فی شدة أبی بکر ... ص: ۲۷۸ ---- ۲۵۷۶
قال أبو بکر: إنّ لی شیطانا یعترینی ... ص: ۲۸۶ ---- ۲۵۸۰

۵- بطلان دعوی أنّ عمر باب المدینة بعد أبی بکر ... ص: ۲۸۷ ---- ۲۵۸۱
اشارة ---- ۲۵۸۱
من شواهد محاماة عمر للمنافقین و المخالفین ... ص: ۲۸۸ ---- ۲۵۸۱
اختلاق آخر ... ص: ۲۹۸ ---- ۲۵۸۷
اختصاص حذیفة بعلم المنافقین ... ص: ۲۹۹ ---- ۲۵۸۷
۶- بطلان دعوی أن عثمان باب المدینة بعد عمر ... ص: ۳۰۱ ---- ۲۵۸۸
۷- بطلان دعوی کون أبیّ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۱ ---- ۲۵۸۹
۸- بطلان دعوی کون معاذ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۲ ---- ۲۵۸۹
اشارة ---- ۲۵۸۹
وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۰۲ ---- ۲۵۸۹
من شواهد جهل معاذ بالحلال و الحرام ... ص: ۳۰۳ ---- ۲۵۹۰
حدیث موضوع فی الذّب عن معاذ ... ص: ۳۰۵ ---- ۲۵۹۱
الوجوه الدالة علی وضعه ... ص: ۳۰۶ ---- ۲۵۹۱
اتّجار معاذ فی مال اللّه ... ص: ۲۰۹ ---- ۲۵۹۳
۹- بطلان دعوی کون زید من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۰ ---- ۲۵۹۴
۱۰- بطلان دعوی کون أبی عبیدة من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۱ ---- ۲۵۹۵
اشارة ---- ۲۵۹۵
وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۵۹۵
الوجه الأول ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۵۹۵
الوجه الثانی ... ص: ۳۱۲ ---- ۲۵۹۵
الوجه الثالث: بطلان الحدیث معنی ... ص: ۳۲۵ ---- ۲۶۰۲
۱۱- بطلان دعوی کون أبی ذر من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۳۸ ---- ۲۶۱۰
اشارة ---- ۲۶۱۰
۱- عبارة العاصمی حول أبی ذر تختلف عن عبارته حول من سبقه ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۶۱۰

۲- أحادیث شبه أبی ذر بعیسی من متفرّدات أهل السّنة ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۶۱۱
۳- شذوذ الحدیث الذی ذکره العاصمی فی زهد أبی ذر ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۶۱۱
۴- النظر فی کلام العاصمی حول صدق لهجة أبی ذر ... ص: ۳۴۱ ---- ۲۶۱۱
۵- تصرّف العاصمی فی حدیث: ما أظلّت ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۶۱۲
۶- بطلان دعوی ان الزهد جامع للعلم کلّه ... ص: ۳۴۲ ---- ۲۶۱۲
(۳) مع الطیبی فی کلامه حول حدیث أنا دار الحکمة ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۲
اشارة ---- ۲۶۱۲
وجوه بطلان کلام الطّیبی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۳
۱- سعة الدار لا تستلزم وجود أکثر من باب ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۶۱۳
۲- تعدّد أبواب الجنة بحسب أفعال أهل الجنة لا بحسب سعتها ... ص: ۳۴۴ ---- ۲۶۱۳
۳- تمثیل النبی نفسه ب «دار الجنة ...» ص: ۳۴۶ ---- ۲۶۱۵
۴- لو کان لدار الحکمة أبواب فهم الأئمة المعصومون ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۶۱۵
۵- ظاهر الحدیث وحدة الباب ... ص: ۳۴۷ ---- ۲۶۱۵
۶- الأئمة الإثنا عشر أبواب النبی ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۶۱۶
[الجزء الثانی عشر] ---- ۲۶۱۸
اشارة ---- ۲۶۱۸
[تتمة حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵ ---- ۲۶۱۸
[تتمة کلام العلماء حول حدیث «أنا مدینة العلم ...»] ص: ۵ ---- ۲۶۱۸
۴ مع ابن تیمیّة الحرّانی فی کلامه حول حدیث «أنا مدینة العلم ...» ص: ۵ ---- ۲۶۱۸
اشارة ---- ۲۶۱۸
۱- بطلان دعوی ضعف الحدیث ... ص: ۶ ---- ۲۶۱۹
اشارة ---- ۲۶۱۹
ثناء ابن تیمیة علی ابن معین و أحمد ... ص: ۷ ---- ۲۶۱۹
اعتراف ابن تیمیّة بروایة الترمذی ... ص: ۱۱ ---- ۲۶۲۲

ثناء ابن تیمیّة علی الترمذی و اعتماده علیه ... ص: ۱۲ ---- ۲۶۲۲
غلوّ ابن تیمیّة فی ابن جریر الطبری ... ص: ۱۴ ---- ۲۶۲۳
ثناء ابن تیمیّة علی الحاکم ... ص: ۱۶ ---- ۲۶۲۴
۲- سقوط التمسّک بقدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷ ---- ۲۶۲۵
۳- قوله: «و الکذب یعرف من نفس متنه ...» ص: ۱۸ ---- ۲۶۲۵
۴- بطلان دعوی وجوب أن یکون المبلّغون أهل التواتر ... ص: ۱۹ ---- ۲۶۲۶
۵- قوله: «خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن ... ص: ۳۸ ---- ۲۶۳۶
اشارة ---- ۲۶۳۷
۱) قال أحمد: خبر الواحد یفید العلم مطلقا ... ص: ۳۸ ---- ۲۶۳۷
۲) قال الأکثر: لا یفید العلم مطلقا ... ص: ۳۹ ---- ۲۶۳۷
۳) لا حاجة إلی القرینة بعد النّص ... ص: ۳۹ ---- ۲۶۳۷
۴) لما ذا التخصیص بالقرآن و السنة المتواترة ...؟ ص: ۴۰ ---- ۲۶۳۸
۶- الإشارة إلی أدلّة عصمة علی علیه السلام ... ص: ۴۰ ---- ۲۶۳۸
۷- لازم قوله: هذا الحدیث إنما افتراه زندیق ... ص: ۴۲ ---- ۲۶۳۹
اشارة ---- ۲۶۳۹
من الأحادیث الدالّة علی أنّ علیا مبلّغ علوم النبی ... ص: ۴۵ ---- ۲۶۴۱
۸- انتشار العلم عن علی ... ص: ۴۷ ---- ۲۶۴۲
اشارة ---- ۲۶۴۲
المدینة المنوّرة ... ص: ۴۸ ---- ۲۶۴۳
مکّة المکرّمة ... ص: ۴۹ ---- ۲۶۴۳
الشام ... ص: ۵۱ ---- ۲۶۴۴
البصرة ... ص: ۵۱ ---- ۲۶۴۴
الکوفة ... ص: ۵۲ ---- ۲۶۴۵
الیمن ... ص: ۵۶ ---- ۲۶۴۷

۵ مع یوسف الأعور فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۶۳ ---- ۲۶۵۱
اشارة ---- ۲۶۵۱
دلالة الحدیث علی رجحان علم الامام ... ص: ۶۳ ---- ۲۶۵۱
دلالته علی الإحاطة بعلوم النبی ... ص: ۶۴ ---- ۲۶۵۲
دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۶۴ ---- ۲۶۵۲
بطلان دعوی المساواة بین الأصحاب فی العلم ... ص: ۶۴ ---- ۲۶۵۲
حدیث أصحابی کالنجوم موضوع ... ص: ۶۴ ---- ۲۶۵۲
عدم دلالة حدیث النجوم علی المساواة ... ص: ۶۹ ---- ۲۶۵۵
إثبات العلم لکلّ الصحابة محال ... ص: ۷۰ ---- ۲۶۵۶
حدیث مدینة العلم ثابت عن طرق الفریقین ... ص: ۷۱ ---- ۲۶۵۶
لیس للزیادة المزعومة طریق واحد موثوق به ... ص: ۷۱ ---- ۲۶۵۶
و من الذی رواها ...؟ ص: ۷۱ ---- ۲۶۵۷
لو ثبتت لم تکن حجة علی الامامیة ... ص: ۷۲ ---- ۲۶۵۷
الأصل فی الزیادة و الکلمات فیه و فی واضعها ... ص: ۷۲ ---- ۲۶۵۷
دلالة الزّیادة علی خلاف مرامهم ... ص: ۷۶ ---- ۲۶۶۰
تأویل لفظ «علی» من صنع الخوارج ... ص: ۷۸ ---- ۲۶۶۱
إنّه خلاف ما فهمه الناس ... ص: ۷۸ ---- ۲۶۶۱
یبطله ذکرهم الحدیث فی مناقب الامام ... ص: ۷۸ ---- ۲۶۶۱
وضع الزیادة فیه دلیل بطلان تأویله ... ص: ۷۹ ---- ۲۶۶۱
طعن بعضهم فی سنده دلیل بطلان تأویله ... ص: ۷۹ ---- ۲۶۶۱
قول الامام: أنا باب المدینة ... ص: ۷۹ ---- ۲۶۶۲
إحتجاج الامام بالحدیث یوم الشوری ... ص: ۸۳ ---- ۲۶۶۴
استدلال ابن عباس بالحدیث ... ص: ۸۴ ---- ۲۶۶۴
احتجاج عمرو بن العاص به علی معاویة ... ص: ۸۴ ---- ۲۶۶۴

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی آخر الحدیث: «فلیأت علیّا ...» ص: ۸۵ ---- ۲۶۶۵
القرائن فی بعض الألفاظ ... ص: ۸۷ ---- ۲۶۶۶
شواهد الحدیث تکذّب التأویل ... ص: ۸۸ ---- ۲۶۶۷
ردّ أعلام القوم التأویل المذکور ... ص: ۹۲ ---- ۲۶۶۹
۶ مع السخاوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۹۴ ---- ۲۶۷۰
اشارة ---- ۲۶۷۰
دعوی إجماع الصحابة و التابعین علی أفضلیة الشیخین فاسدة ... ص: ۹۵ ---- ۲۶۷۱
لو سلّمنا انعقاده فحدیث مدینة العلم و غیره یبطله ... ص: ۹۶ ---- ۲۶۷۱
عدم صحّة معنی حدیث ابن عمر فی المفاضلة ... ص: ۹۶ ---- ۲۶۷۱
عدم صحّة سند حدیث ابن عمر ... ص: ۹۷ ---- ۲۶۷۲
النّظر فی الطریق الأوّل ... ص: ۹۷ ---- ۲۶۷۲
النّظر فی الطریق الثانی ... ص: ۹۹ ---- ۲۶۷۳
حدیث ابن عمر بلفظ صریح فی أفضلّیة الامام ... ص: ۹۹ ---- ۲۶۷۳
تصریح ابن عمر بأفضلیة الامام فی أحادیث أخری ... ص: ۱۰۰ ---- ۲۶۷۴
تأملات القوم فی حدیث ابن عمر ... ص: ۱۰۲ ---- ۲۶۷۵
رأی علی فی الشیخین ... ص: ۱۰۴ ---- ۲۶۷۶
تحریف من البخاری ... ص: ۱۰۵ ---- ۲۶۷۷
تحریف من أبی بکر الجوهری ... ص: ۱۰۸ ---- ۲۶۷۸
نظرة فی سند حدیث مختلق ... ص: ۱۰۹ ---- ۲۶۷۹
حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱ ---- ۲۶۸۰
حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱ ---- ۲۶۸۱
۷ مع السیوطی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۳ ---- ۲۶۸۱
۸ مع السمهودی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۶۸۲
اشارة ---- ۲۶۸۲

۱- نسبة الطعن إلی البخاری و الترمذی کذب ... ص: ۱۱۴ ---- ۲۶۸۲
۲- دعوی عدم المنافاة بین الحدیث و تفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴
۳- دعوی شهادة الامام بتفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴
۴- دعوی شهادة غیر الامام بذلک باطلة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴
۵- دعوی شهادة الامام له بالعلم کاذبة ... ص: ۱۱۶ ---- ۲۶۸۴
۶- دعوی کون الحق مع أبی بکر فی موارد الاختلاف کاذبة ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۶۸۴
۷- الاعتذار بقصر مدّة أبی بکر غیر مسموع ... ص: ۱۱۷ ---- ۲۶۸۵
۸- اعتراف الشیخین بأعلمیّة علی و رجوعهما إلیه ... ص: ۱۱۹ ---- ۲۶۸۶
۹ مع ابن روزبهان فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۲۱ ---- ۲۶۸۷
اشارة ---- ۲۶۸۷
کلام آخر لابن روزبهان ... ص: ۱۲۲ ---- ۲۶۸۷
اشارة ---- ۲۶۸۷
۱- علی أعلم الأمة لا أنه من علماء الأمة فقط ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸
۲- الناس محتاجون الیه کاحتیاجهم الی النبی ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸
۳- اعتراف ابن روزبهان بکون الامام وصی النبی فی إبلاغ العلم ... ص: ۱۲۳ ---- ۲۶۸۸
۴- اعترافه بروایة الترمذی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹
۵- دفع إیراد ابن روزبهان علی العلامة الحلی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹
اشارة ---- ۲۶۸۹
اسقاطهم حدیث أنا مدینة العلم من صحیح الترمذی ... ص: ۱۲۴ ---- ۲۶۸۹
التّحریف فی المصابیح للبغوی ... ص: ۱۲۶ ---- ۲۶۹۰
۱۰ مع ابن حجر المکی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۶۹۳
اشارة ---- ۲۶۹۳
علی الأعلم لحدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۲ ---- ۲۶۹۴
۱- دعوی أنّ الحدیث مطعون باطلة ... ص: ۱۳۳ ---- ۲۶۹۴

اشارة ----- ۲۶۹۴
آراء العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۶۹۵
ردّ العلماء علی طعن ابن الجوزی فی حدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۶ ----- ۲۶۹۶
۲- تحسین ابن حجر فی المنح المکیّة ... ص: ۱۳۸ ----- ۲۶۹۸
۳- تحسین ابن حجر فی تطهیر الجنان ... ص: ۱۴۱ ----- ۲۷۰۰
۴- تحسین ابن حجر فی بعض فتاویه ... ص: ۱۴۳ ----- ۲۷۰۱
۵ ...- و أبو بکر محرابها ...؟! ص: ۱۴۴ ----- ۲۷۰۱
اشارة ----- ۲۷۰۱
الحدیث ضعفه ابن حجر نفسه ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۷۰۲
إحداث المحاریب بدعة عند أهل السنة ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۷۰۲
أول من أحدث المحراب عمر بن عبد العزیز ... ص: ۱۴۹ ----- ۲۷۰۴
واقع حال أبی بکر لا یناسب تلک النسبة ... ص: ۱۵۰ ----- ۲۷۰۵
الفروق بین «الباب» و «المحراب ...» ص: ۱۵۰ ----- ۲۷۰۵
۶- قوله: «فمن أراد العلم» ... لا یقتضی الأعلمیة ... ص: ۱۵۳ ----- ۲۷۰۷
اشارة ----- ۲۷۰۷
قوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها» بوحده یقتضی الأعلمیة ... ص: ۱۵۳ ----- ۲۷۰۷
هل یجوز الإرجاع إلی غیر الأعلم ...؟ ص: ۱۵۴ ----- ۲۷۰۷
إبطال توجیه ابن حجر ... ص: ۱۵۴ ----- ۲۷۰۷
۷- حدیث: أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
اشارة ----- ۲۷۰۸
هو من وضع إسماعیل الأسترآبادی ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
السخاوی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۶ ----- ۲۷۰۸
ابن حجر نفسه و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۷ ----- ۲۷۰۹
البدخشانی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۷ ----- ۲۷۰۹

اللکهنوی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۷۰۹
...أبو بکر أساسها ...!! ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۷۱۰
...و عمر حیطانها ...!! ... ص: ۱۵۹ ---- ۲۷۱۰
...و عثمان سقفها ...!! ... ص: ۱۶۰ ---- ۲۷۱۱
رأی ابن حجر فی تأویل «علی ...» ص: ۱۶۲ ---- ۲۷۱۲
...و حلقتها معاویة ...!! ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۷۱۳
لا یصحّ عن النبی فی فضل معاویة شیء ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۷۱۳
بطلان الجملة الموضوعة معنی ... ص: ۱۷۰ ---- ۲۷۱۶
حدیث المدینة بلفظ آخر موضوع ... ص: ۱۷۱ ---- ۲۷۱۷
۱۱ مع القاری فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۷۳ ---- ۲۷۱۸
اشارة ---- ۲۷۱۸
علی باب المدینة لا سواه ... ص: ۱۷۵ ---- ۲۷۱۹
حدیث النجوم موضوع ... ص: ۱۷۶ ---- ۲۷۲۰
دعوی تخصیص الحدیث باب القضاء ... ص: ۱۷۸ ---- ۲۷۲۱
الاشارة إلی جواب سائر کلمات القاری ... ص: ۱۷۹ ---- ۲۷۲۲
۱۲ مع البنبانی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۸۱ ---- ۲۷۲۳
اشارة ---- ۲۷۲۳
دعوی تخصیص کونه بابا لغیر الصحابة ... ص: ۱۸۳ ---- ۲۷۲۴
دعوی أنّ أعلم الصحابة هم الخلفاء ... ص: ۱۸۴ ---- ۲۷۲۴
أخذ الخلفاء و غیرهم من الامام ... ص: ۱۸۷ ---- ۲۷۲۶
دلالة الحدیث علی أنّ للمدینة بابا واحدا فقط ... ص: ۱۸۹ ---- ۲۷۲۸
۱۳ مع القادری فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۴ ---- ۲۷۳۱
۱۴ مع عبد الحق فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۶ ---- ۲۷۳۲
اشارة ---- ۲۷۳۲

دعوی أنّ وجه التخصیص تمیّزه بالسّعة ... ص: ۱۹۷ ---- ۲۷۳۳
لا مظاهر لصفات النبوة إلّا أهل البیت ... ص: ۱۹۹ ---- ۲۷۳۴
العلم أجلّ الصفات ... ص: ۲۰۰ ---- ۲۷۳۴
حدیث النجوم موضوع ... ص: ۲۰۲ ---- ۲۷۳۶
۱۵ مع ولی اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۷۳۶
اشارة ---- ۲۷۳۶
کلام آخر لولی اللّه ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۷۳۸
النظر فی حدیث الاقتداء ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۷۳۸
النظر فی حدیث اللبن سندا ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۷۳۹
تحقیق فی حال رواته ... ص: ۲۰۹ ---- ۲۷۴۰
کتاب أبی حازم إلی الزهری ... ص: ۲۱۱ ---- ۲۷۴۱
ترجمة أبی حازم الأعرج ... ص: ۲۱۶ ---- ۲۷۴۴
حال والد الزهری و جدّه ... ص: ۲۱۷ ---- ۲۷۴۴
النظر فی حدیث اللبن دلالة ... ص: ۲۱۸ ---- ۲۷۴۵
النظر فی حدیث القمیص سندا ... ص: ۲۲۰ ---- ۲۷۴۶
النّظر فی حدیث القمیص دلالة ... ص: ۲۲۲ ---- ۲۷۴۸
إیقاظ و تنبیه ... ص: ۲۲۴ ---- ۲۷۴۹
دعوی مقارنة ما ورد فی فضل ابن مسعود لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۵ ---- ۲۷۵۰
دعوی مقارنة ما ورد فی فضل عائشة لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶ ---- ۲۷۵۰
دعوی مقارنة ما ورد فی فضل معاذ و أبیّ لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶ ---- ۲۷۵۰
توقیف فیه تعنیف ... ص: ۲۲۷ ---- ۲۷۵۱
کلام آخر لولیّ اللّه ... ص: ۲۲۹ ---- ۲۷۵۲
النظر فی سند حدیث خذوا عن الحمیراء ... ص: ۲۳۰ ---- ۲۷۵۳
النظر فی حدیث خذوا عن الحمیراء دلالة ... ص: ۲۳۲ ---- ۲۷۵۴

النظر فی حدیث الاقتداء سندا و دلالة ... ص: ۲۳۲ ---- ۲۷۵۴
النظر فی حدیث «رضیت لکم ...» ... ص: ۲۳۲ ---- ۲۷۵۵
۱۶ مع الأورنق‌آبادی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۳۴ ---- ۲۷۵۵
اشارة ---- ۲۷۵۶
النظر فی حدیث الخوخة ... ص: ۲۳۵ ---- ۲۷۵۶
ترجمة جریر بن حازم ... ص: ۲۳۶ ---- ۲۷۵۷
ترجمة عکرمة ... ص: ۲۳۸ ---- ۲۷۵۸
ترجمة إسماعیل بن أبی أویس ... ص: ۲۵۵ ---- ۲۷۶۷
مالک بن أنس ... ص: ۲۵۹ ---- ۲۷۶۹
تحریف البخاری فی حدیث الخوخة و ضعف أسانیده ... ص: ۲۵۹ ---- ۲۷۷۰
النظر فی حدیث حذیفة فی بابیّة عمر ... ص: ۲۶۷ ---- ۲۷۷۴
دعوی دلالة حدیث المدینة علی عدم تملّک بیت النّبوة شیئا من المال ... ص: ۲۶۹ ---- ۲۷۷۵
الأئمة الأطهار فی العلم سواء ... ص: ۲۷۱ ---- ۲۷۷۷
لم یرث العلم إلّا الأئمة الأطهار ... ص: ۲۷۳ ---- ۲۷۷۸
۱۷ مع القاضی ثناء اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۷۵ ---- ۲۷۷۹
اشارة ---- ۲۷۷۹
الحمل علی العلوم الباطنة باطل ... ص: ۲۷۶ ---- ۲۷۸۰
حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها ...» ص: ۲۸۸ ---- ۲۷۸۸
قدح حدیث النجوم ... ص: ۲۸۹ ---- ۲۷۸۸
۱۸ مع الدهلوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۹۰ ---- ۲۷۸۸
[الجزء الثالث عشر] ---- ۲۷۹۱
اشارة ---- ۲۷۹۱
حدیث الطّیر ... ص: ۷ ---- ۲۷۹۱
اشارة ---- ۲۷۹۱

کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ---- ۲۷۹۱
اشارة ---- ۲۷۹۱
قصّة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱ ---- ۲۷۹۳
قصّة ابن السقّاء ... ص: ۱۳ ---- ۲۷۹۴
اضطراب المتعصبین تجاه الحدیث ... ص: ۱۳ ---- ۲۷۹۴
اضطراب کلمات الذهبی ... ص: ۱۵ ---- ۲۷۹۵
خلاصة مدلول الحدیث ... ص: ۱۶ ---- ۲۷۹۶
التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸ ---- ۲۷۹۷
تأویل الحدیث و التشکیک فی دلالته ... ص: ۲۰ ---- ۲۷۹۸
دعوی المعارضة ... ص: ۲۱ ---- ۲۷۹۹
و تلخّص ...: ص: ۲۱ ---- ۲۷۹۹
کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۲۳ ---- ۲۷۹۹
کلام الشیخ عبد العزیز الدهلوی ... ص: ۲۵ ---- ۲۸۰۰
فوائد حول حدیث الطّیر ... ص: ۲۹ ---- ۲۸۰۱
اشارة ---- ۲۸۰۱
الفائدة الأولی فی ذکر أسامی رواته فی القرون المختلفة ... ص: ۳۱ ---- ۲۸۰۱
الفائدة الثّانیة فی أنّ ثلّة من الأعلام الرواة للحدیث هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) ص: ۳۹ ---- ۲۸۰۵
الفائدة الثالثة فی ذکر من جمع طرقه و أفراده بالتألیف ... ص: ۵۱ ---- ۲۸۱۱
اشارة ---- ۲۸۱۱
وجوه دلالة ذلک علی اعتبار الحدیث ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
اشارة ---- ۲۸۱۲
۱- الظنّ القوی بصدوره ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
۲- صحّته ... ص: ۵۲ ---- ۲۸۱۲
۳- حسنه ... ص: ۵۳ ---- ۲۸۱۳

۴- قوّته ... ص: ۵۴ ---- ۲۸۱۳
۵- صیانته عن الطعن ... ص: ۵۵ ---- ۲۸۱۴
۶- لو کان فیه شیء لبیّنوا ... ص: ۵۶ ---- ۲۸۱۴
۷- لو کان باطلا لما کتبوه ... ص: ۵۶ ---- ۲۸۱۵
الفائدة الرّابعة فی ذکر من أورده بصیغة الجزم و أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۵۸ ---- ۲۸۱۵
اشارة ---- ۲۸۱۵
ذکر الحدیث بصیغة الجزم حکم بالصحّة أو الحسن ... ص: ۵۹ ---- ۲۸۱۶
الفائدة الخامسة فی ذکر الکتب التی أخرج فیها و هی من مرویّات علمائهم ... ص: ۶۱ ---- ۲۸۱۷
اشارة ---- ۲۸۱۷
أما المناقب لأحمد ...: ص: ۶۲ ---- ۲۸۱۸
و أمّا جامع الترمذی ...: ص: ۶۳ ---- ۲۸۱۸
و أمّا زوائد کتاب المناقب ... ص: ۶۶ ---- ۲۸۲۰
و أمّا مسند أبی یعلی ...: ص: ۶۷ ---- ۲۸۲۰
و أمّا العلل ...: ص: ۶۷ ---- ۲۸۲۱
و أمّا الابانة ...: ص: ۶۸ ---- ۲۸۲۱
و أمّا المستدرک ...: ص: ۶۸ ---- ۲۸۲۱
و أمّا حلیة الأولیاء ...: ص: ۶۹ ---- ۲۸۲۲
و أمّا بهجة المجالس ...: ص: ۷۰ ---- ۲۸۲۲
و أمّا مصابیح السنّة ...: ص: ۷۱ ---- ۲۸۲۳
و أمّا الجمع بین الصحاح السّتّة ...: ص: ۷۲ ---- ۲۸۲۳
و أمّا تاریخ دمشق ...: ص: ۷۳ ---- ۲۸۲۳
و أمّا جامع الأصول ...: ص: ۷۳ ---- ۲۸۲۴
و أما اسد الغابة ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴
و أمّا الریاض النضرة ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴

و أمّا ذخائر العقبی ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴
و أمّا مشکاة المصابیح ...: ص: ۷۴ ---- ۲۸۲۴
و أمّا تحفة الأشراف ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۵
و أمّا تذکرة الحفّاظ ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۵
و أمّا لسان المیزان ...: ص: ۷۶ ---- ۲۸۲۶
و أمّا جمع الجوامع ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶
و أمّا المنح المکیة ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶
و أمّا کنز العمال ...: ص: ۷۷ ---- ۲۸۲۶
الفائدة السادسة فی ذکر رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۷۹ ---- ۲۸۲۷
اشارة ---- ۲۸۲۷
ذکر مواضع روایات هؤلاء ... ص: ۸۳ ---- ۲۸۳۰
فضائل التّابعین ... ص: ۸۷ ---- ۲۸۳۳
الفائدة السابعة فی ذکر رواة الحدیث من الصّحابة ... ص: ۹۱ ---- ۲۸۳۴
اشارة ---- ۲۸۳۴
تکمیل و تذییل ... ص: ۹۳ ---- ۲۸۳۵
تنبیه ...: ص: ۹۳ ---- ۲۸۳۵
الفائدة الثامنة فی ذکر وجوه صحة هذا الحدیث ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶
اشارة ---- ۲۸۳۶
۱- عدالة رواته ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶
۲- تصحیح جماعة إیّاه ... ص: ۹۴ ---- ۲۸۳۶
۳- الحسن کالصّحیح بل قسم منه ... ص: ۹۵ ---- ۲۸۳۷
۴- القول بمضمون الحدیث یقتضی صحّته ... ص: ۹۵ ---- ۲۸۳۷
۵- عقد الحدیث فی الشعر یدل علی اشتهاره و صحته ... ص: ۹۶ ---- ۲۸۳۷
الفائدة التاسعة فی ذکر وجوه اشتهار الحدیث و تواتره ... ص: ۹۷ ---- ۲۸۳۷

اشارة ----- ۲۸۳۸
۱- کلام ابن حجر المکی فی مسألة صلاة أبی بکر ... ص: ۹۷ ----- ۲۸۳۸
۲- کلام ابن حزم فی مسألة بیع الماء ... ص: ۹۷ ----- ۲۸۳۸
اشارة ----- ۲۸۳۸
توفّر شروط التواتر فیه ... ص: ۹۸ ----- ۲۸۳۸
إشکال وردّ ... ص: ۹۹ ----- ۲۸۳۹
الفائدة العاشرة فی ذکر الوجوه المفیدة للقطع بصدوره ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰
اشارة ----- ۲۸۴۰
۱- روایة الفریقین بالطرق المتضافرة ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰
۲- وجوب الأخذ بالمتّفق علیه ... ص: ۱۰۱ ----- ۲۸۴۰
۳- روایة أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۰۲ ----- ۲۸۴۱
۴- احتجاج الأمیر به ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۸۴۱
۵- کلام القاضی عیاض حول معاجز النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۱۰۳ ----- ۲۸۴۱
۶- فائدة أخری فی کلام القاضی ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۸۴۲
۷- فائدة ثالثة من کلام القاضی ... ص: ۱۰۵ ----- ۲۸۴۳
۸- کلام (الدهلوی) فی الدفاع عن أبی بکر ... ص: ۱۰۶ ----- ۲۸۴۳
۹- فائدة أخری من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷ ----- ۲۸۴۴
۱۰- فائدة ثالثة من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷ ----- ۲۸۴۴
سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۸۴۴
اشارة ----- ۲۸۴۴
(۱) روایة أبی حنیفة ... ص: ۱۰۹ ----- ۲۸۴۴
اشارة ----- ۲۸۴۴
ترجمة شعیب بن إسحاق ...: ص: ۱۱۲ ----- ۲۸۴۵
(۲) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۳ ----- ۲۸۴۵

اشارة ----- ۲۸۴۵
روایة أحمد دلیل الثبوت ... ص: ۱۱۴ ----- ۲۸۴۶
من مصادر ترجمة أحمد ... ص: ۱۱۶ ----- ۲۸۴۷
(۳) روایة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۷ ----- ۲۸۴۸
اشارة ----- ۲۸۴۸
وجوه وثاقة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۸ ----- ۲۸۴۸
اشارة ----- ۲۸۴۸
۱- إنّه شیخ البخاری ... ص: ۱۱۸ ----- ۲۸۴۸
۲- إنه شیخ الترمذی ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۳- إنه شیخ ابن ماجة ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۴- روایة الأساطین عنه ... ص: ۱۱۹ ----- ۲۸۴۹
۵- توثیق أبی حاتم ... ص: ۱۲۱ ----- ۲۸۵۰
۶- توثیق ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲ ----- ۲۸۵۰
اشارة ----- ۲۸۵۰
ترجمة ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲ ----- ۲۸۵۱
۷- قال الدار قطنی: صدوق ... ص: ۱۲۳ ----- ۲۸۵۱
۸- صحّة حدیثه ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
۹- قال ابن حجر: صدوق ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
اشارة ----- ۲۸۵۲
الرّفض لا یوجب التّرک ... ص: ۱۲۴ ----- ۲۸۵۲
(۴) روایة أبی حاتم ... ص: ۱۲۸ ----- ۲۸۵۴
اشارة ----- ۲۸۵۴
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۸۵۴
(۵) روایة الترمذی ... ص: ۱۲۹ ----- ۲۸۵۵

اشارة ----- ۲۸۵۵
وثاقة السدّی ... ص: ۱۳۰ ----- ۲۸۵۶
اشارة ----- ۲۸۵۶
۱- توثیق أحمد ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶
۲- توثیق العجلی ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶
۳- قال النسائی: صالح ... ص: ۱۳۱ ----- ۲۸۵۶
۴- قال ابن عدی: مستقیم الحدیث صدوق ... ص: ۱۳۲ ----- ۲۸۵۶
۵- ذکره ابن حبان فی الثقات ... ص: ۱۳۲ ----- ۲۸۵۷
۶- توثیق السمعانی ... ص: ۱۳۳ ----- ۲۸۵۷
۷- تخریج مسلم حدیثه ... ص: ۱۳۳ ----- ۲۸۵۷
۸- إنه من رجال الصّحاح ... ص: ۱۳۴ ----- ۲۸۵۸
۹- کونه شیخ شعبة ... ص: ۱۳۴ ----- ۲۸۵۸
۱۰- روایة الأعاظم عنه ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۸
۱۱- تصریح الکابلی بوثاقته ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۸
۱۲- تصریح (الدهلوی) بوثاقته ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۹
تتمّة فی وصف التّرمذی الحدیث بالغرابة ... ص: ۱۳۵ ----- ۲۸۵۹
جامع التّرمذی صحیح ... ص: ۱۳۶ ----- ۲۸۵۹
(۶) روایة البلاذری ... ص: ۱۴۴ ----- ۲۸۶۳
اشارة ----- ۲۸۶۳
ترجمة البلاذری ... ص: ۱۴۵ ----- ۲۸۶۴
ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۱۴۶ ----- ۲۸۶۴
(۷) روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۸۶۵
اشارة ----- ۲۸۶۵
ترجمته ... ص: ۱۴۷ ----- ۲۸۶۵

(۸) روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۱۴۹ ---- ۲۸۶۶
اشارة ---- ۲۸۶۶
ترجمته ... ص: ۱۵۱ ---- ۲۸۶۸
(۹) روایة النّسائی ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
اشارة ---- ۲۸۶۸
رجال السّند ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
اشارة ---- ۲۸۶۸
النسائی ... ص: ۱۵۲ ---- ۲۸۶۸
زکریا بن یحیی ... ص: ۱۵۵ ---- ۲۸۷۰
حسن بن حماد ... ص: ۱۵۶ ---- ۲۸۷۱
مسهر بن عبد الملک ... ص: ۱۵۶ ---- ۲۸۷۱
عیسی بن عمر ... ص: ۱۵۷ ---- ۲۸۷۱
السدّی ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
أنس بن مالک ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
صحّة أحادیث الخصائص و جواز الاحتجاج بها ... ص: ۱۵۸ ---- ۲۸۷۲
(۱۰) روایة أبی یعلی ... ص: ۱۶۱ ---- ۲۸۷۴
اشارة ---- ۲۸۷۴
اعتبار مسند أبی یعلی ... ص: ۱۶۲ ---- ۲۸۷۵
رجال الحدیث ... ص: ۱۶۴ ---- ۲۸۷۶
ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۶۵ ---- ۲۸۷۶
(۱۱) روایة ابن جریر الطّبری ... ص: ۱۶۵ ---- ۲۸۷۶
اشارة ---- ۲۸۷۷
ترجمته ... ص: ۱۶۶ ---- ۲۸۷۷
هفوة من ابن کثیر ... ص: ۱۶۶ ---- ۲۸۷۷

(۱۲) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۸۷۸
اشارة ---- ۲۸۷۸
ترجمته ... ص: ۱۶۷ ---- ۲۸۷۸
(۱۳) روایة ابن صاعد ... ص: ۱۶۹ ---- ۲۸۷۹
اشارة ---- ۲۸۷۹
ترجمته ... ص: ۱۶۹ ---- ۲۸۷۹
(۱۴) روایة ابن أبی حاتم الرازی ... ص: ۱۷۰ ---- ۲۸۸۰
اشارة ---- ۲۸۸۰
ترجمته ... ص: ۱۷۱ ---- ۲۸۸۰
(۱۵) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۱۷۱ ---- ۲۸۸۰
اشارة ---- ۲۸۸۰
ابن عبد ربّه و العقد الفرید ... ص: ۱۸۱ ---- ۲۸۸۶
(۱۶) روایة المحاملی ... ص: ۱۸۳ ---- ۲۸۸۷
اشارة ---- ۲۸۸۷
ترجمته ... ص: ۱۸۴ ---- ۲۸۸۸
(۱۷) روایة ابن عقدة ... ص: ۱۸۵ ---- ۲۸۸۸
اشارة ---- ۲۸۸۸
ترجمته ... ص: ۱۸۶ ---- ۲۸۸۹
(۱۸) روایة المسعودی ... ص: ۱۸۷ ---- ۲۸۸۹
اشارة ---- ۲۸۹۰
ترجمته ... ص: ۱۸۷ ---- ۲۸۹۰
(۱۹) روایة أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی ... ص: ۱۸۸ ---- ۲۸۹۰
(۲۰) روایة الطبرانی ... ص: ۱۸۹ ---- ۲۸۹۱
اشارة ---- ۲۸۹۱

و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰ ---- ۲۸۹۲
و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۰ ---- ۲۸۹۲
و قال الطبرانی ...: ص: ۱۹۱ ---- ۲۸۹۲
ترجمته ... ص: ۱۹۲ ---- ۲۸۹۳
(۲۱) روایة ابن السقّاء ... ص: ۱۹۳ ---- ۲۸۹۳
اشارة ---- ۲۸۹۳
ترجمته ... ص: ۱۹۴ ---- ۲۸۹۴
(۲۲) روایة أبی اللّیث السّمرقندی ... ص: ۱۹۵ ---- ۲۸۹۴
اشارة ---- ۲۸۹۵
ترجمته ... ص: ۱۹۵ ---- ۲۸۹۵
(۲۳) إثبات الصّاحب ابن عبّاد ... ص: ۱۹۶ ---- ۲۸۹۵
اشارة ---- ۲۸۹۵
ترجمته ... ص: ۱۹۷ ---- ۲۸۹۶
(۲۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۱۹۸ ---- ۲۸۹۷
اشارة ---- ۲۸۹۷
ترجمته ... ص: ۲۰۰ ---- ۲۸۹۸
(۲۵) روایة الدار قطنی ... ص: ۲۰۱ ---- ۲۸۹۸
اشارة ---- ۲۸۹۸
ترجمته ... ص: ۲۰۲ ---- ۲۸۹۹
(۲۶) روایة أبی الحسن الحربی ... ص: ۲۰۴ ---- ۲۹۰۱
(۲۷) روایة ابن بطّة ... ص: ۲۰۶ ---- ۲۹۰۲
اشارة ---- ۲۹۰۲
ترجمته ... ص: ۲۰۷ ---- ۲۹۰۲
(۲۸) روایة أبی بکر النجّار ... ص: ۲۰۸ ---- ۲۹۰۲

اشارة ----- ۲۹۰۲
ترجمته ... ص: ۲۰۸ ----- ۲۹۰۳
(۲۹) روایة الحاکم و تصنیفه فی جمع طرقه ... ص: ۲۰۹ ----- ۲۹۰۳
اشارة ----- ۲۹۰۳
کلام الحاکم فی کتاب الطّیر ... ص: ۲۱۲ ----- ۲۹۰۵
(۳۰) روایة الخرکوشی ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۹۱۰
اشارة ----- ۲۹۱۰
ترجمته ... ص: ۲۲۰ ----- ۲۹۱۰
(۳۱) تصنیف ابن مردویه فی جمع طرق الحدیث و روایته له ... ص: ۲۲۲ ----- ۲۹۱۱
اشارة ----- ۲۹۱۱
ترجمته ... ص: ۲۲۵ ----- ۲۹۱۳
(۳۲) تصحیح القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۲۶ ----- ۲۹۱۴
اشارة ----- ۲۹۱۴
ترجمته ... ص: ۲۲۸ ----- ۲۹۱۵
(۳۳) روایة أبی نعیم الأصبهانی و تصنیفه فی هذا الحدیث ... ص: ۲۳۰ ----- ۲۹۱۶
اشارة ----- ۲۹۱۶
و قال أبو نعیم ...: ص: ۲۳۱ ----- ۲۹۱۷
و قال أبو نعیم ...: ص: ۲۳۲ ----- ۲۹۱۷
اشارة ----- ۲۹۱۷
ترجمته ... ص: ۲۳۴ ----- ۲۹۱۸
(۳۴) تصنیف ابن حمدان فی طرق هذا الحدیث ... ص: ۲۳۵ ----- ۲۹۱۹
اشارة ----- ۲۹۱۹
و قال السیّوطی ...: ص: ۲۳۶ ----- ۲۹۲۰
(۳۵) روایة أبی الحسن العطّار ... ۲۳۶ ----- ۲۹۲۰

اشارة ----- ۲۹۲۰
ترجمته ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۹۲۰
(۳۶) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۲۳۷ ----- ۲۹۲۱
اشارة ----- ۲۹۲۱
ترجمته ... ص: ۲۳۹ ----- ۲۹۲۲
(۳۷) روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۹۲۲
اشارة ----- ۲۹۲۳
ترجمته ... ص: ۲۴۱ ----- ۲۹۲۳
(۳۸) روایة ابن عبد البر ... ص: ۲۴۲ ----- ۲۹۲۳
اشارة ----- ۲۹۲۳
کتاب بهجة المجالس ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۹۲۴
(۳۹) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۲۴۳ ----- ۲۹۲۴
اشارة ----- ۲۹۲۴
ترجمته ... ص: ۲۴۷ ----- ۲۹۲۶
(۴۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۲۵۰ ----- ۲۹۲۸
(۴۱) روایة أبی المظفّر السّمعانی ... ص: ۲۶۲ ----- ۲۹۳۴
(۴۲) روایة البغوی ... ص: ۲۶۷ ----- ۲۹۳۷
(۴۳) روایة رزین العبدری ... ص: ۲۷۰ ----- ۲۹۳۸
اشارة ----- ۲۹۳۹
ترجمته ... ص: ۲۷۱ ----- ۲۹۳۹
(۴۴) روایة النطنزی ... ص: ۲۷۴ ----- ۲۹۴۱
(۴۵) روایة الخطیب الخوارزمی المکّی ... ص: ۲۷۵ ----- ۲۹۴۱
(۴۶) روایة الملّا الأردبیلی ... ص: ۲۸۶ ----- ۲۹۴۷
(۴۷) روایة ابن عساکر ... ص: ۲۸۸ ----- ۲۹۴۹

(۴۸) روایة مجد الدین المبارک ابن الأثیر ... ص: ۳۰۷ ---- ۲۹۵۸
(۴۹) روایة أبی الحسن علی ابن الأثیر ... ص: ۳۰۹ ---- ۲۹۵۹
(۵۰) روایة محبّ الدّین ابن النّجار ... ص: ۳۱۱ ---- ۲۹۶۱
(۵۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۳۱۳ ---- ۲۹۶۲
(۵۲) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۱۴ ---- ۲۹۶۲
اشارة ---- ۲۹۶۲
ترجمته ... ص: ۳۱۵ ---- ۲۹۶۳
(۵۳) روایة الکنجی الشّافعی ... ص: ۳۱۶ ---- ۲۹۶۴
اشارة ---- ۲۹۶۴
ترجمته ... ص: ۳۲۴ ---- ۲۹۶۸
(۵۴) روایة محبّ الدین الطبری ... ص: ۳۲۶ ---- ۲۹۶۸
اشارة ---- ۲۹۶۹
کتاب (الریاض النضرة ...): ص: ۳۲۷ ---- ۲۹۶۹
کتاب (ذخائر العقبی ...): ص: ۳۲۹ ---- ۲۹۷۰
(۵۵) روایة صدر الدّین الحموینی ... ص: ۳۳۰ ---- ۲۹۷۱
اشارة ---- ۲۹۷۱
منقبة فاضلة، و فضیلة للحساد مناضلة ... ص: ۳۳۲ ---- ۲۹۷۲
فضیلة مثلها فی الشیوع و الاستفاضة ... ص: ۳۳۳ ---- ۲۹۷۳
(۵۶) روایة فخر الدّین الهانسوی ... ص: ۳۳۶ ---- ۲۹۷۴
(۵۷) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۷ ---- ۲۹۷۵
اشارة ---- ۲۹۷۵
ترجمته و التعریف بکتابه ...: ص: ۳۳۸ ---- ۲۹۷۵
(۵۸) روایة أبی الحجاج المزّی ... ص: ۳۳۹ ---- ۲۹۷۶
(۵۹) روایة الحافظ الذّهبی ... ص: ۳۴۰ ---- ۲۹۷۷

(۶۰) روایة الزرندی المدنی ... ص: ۳۴۳ ---- ۲۹۷۸
(۶۱) روایة الصّلاح العلائی ... ص: ۳۴۵ ---- ۲۹۷۹
(۶۲) ردّ السبکی علی الحکم بوضع الحدیث ... ص: ۳۴۸ ---- ۲۹۸۱
(۶۳) روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹ ---- ۲۹۸۱
(۶۴) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۲ ---- ۲۹۸۳
اشارة ---- ۲۹۸۳
کتاب (هدایة السعداء ...) ص: ۳۵۳ ---- ۲۹۸۴
ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۳ ---- ۲۹۸۴
(۶۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۴ ---- ۲۹۸۴
(۶۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۵۹ ---- ۲۹۸۷
(۶۷) روایة المیبدی الیزدی ... ص: ۳۶۰ ---- ۲۹۸۸
(۶۸) روایة المطیری ... ص: ۳۶۱ ---- ۲۹۸۸
(۶۹) روایة الحافی الشّافعی ... ص: ۳۶۲ ---- ۲۹۸۸
(۷۰) روایة الصّفوری ... ص: ۳۶۳ ---- ۲۹۸۹
(۷۱) روایة ابن روزبهان ... ص: ۳۶۴ ---- ۲۹۸۹
اشارة ---- ۲۹۸۹
ترجمته ... ص: ۳۶۴ ---- ۲۹۹۰
(۷۲) روایة جلال الدین السیّوطی ... ص: ۳۶۵ ---- ۲۹۹۰
اشارة ---- ۲۹۹۰
کتاب (جمع الجوامع ...): ص: ۳۶۵ ---- ۲۹۹۰
(۷۳) روایة ابن حجر المکّی ... ص: ۳۶۷ ---- ۲۹۹۱
(۷۴) روایة المتّقی ... ص: ۳۶۹ ---- ۲۹۹۲
(۷۵) روایة المیرزا مخدوم ... ص: ۳۷۱ ---- ۲۹۹۴
(۷۶) روایة الوصّابی الیمنی ... ص: ۳۷۳ ---- ۲۹۹۵

اشارة ----- ۲۹۹۵
الوصّابی و کتابه ...: ص: ۳۷۵ ----- ۲۹۹۶
(۷۷) روایة جمال الدین الشیرازی «المحدّث ...» ص: ۳۷۵ ----- ۲۹۹۶
اشارة ----- ۲۹۹۶
ترجمته ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۹۹۷
(۷۸) روایة الجفری ... ص: ۳۷۶ ----- ۲۹۹۷
(۷۹) روایة أبی مهدی الثّعالبی ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۹۹۷
اشارة ----- ۲۹۹۸
ترجمته ... ص: ۳۷۸ ----- ۲۹۹۸
(۸۰) روایة حسام الدین السّهارنفوری ... ص: ۳۸۰ ----- ۲۹۹۹
(۸۱) روایة البدخشانی ... ص: ۳۸۱ ----- ۲۹۹۹
اشارة ----- ۲۹۹۹
ترجمته ... ص: ۳۸۱ ----- ۲۹۹۹
(۸۲) روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۳۸۱ ----- ۳۰۰۰
(۸۳) روایة محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۳۸۳ ----- ۳۰۰۰
(۸۴) روایة محمّد مبین السهالی ... ص: ۳۸۷ ----- ۳۰۰۳
اشارة ----- ۳۰۰۳
ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۸۸ ----- ۳۰۰۳
(۸۵) روایة محمّد إسماعیل الدّهلوی ... ص: ۳۸۹ ----- ۳۰۰۴
(۸۶) روایة المولوی حسن علی المحدّث ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۰۰۵
(۸۷) روایة نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۹۱ ----- ۳۰۰۵
(۸۸) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۹۲ ----- ۳۰۰۵
اشارة ----- ۳۰۰۵
ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۹۳ ----- ۳۰۰۶

(۸۹) روایة القندوزی الحنفی ... ص: ۳۹۴ ---- ۳۰۰۷
اشارة ---- ۳۰۰۷
کتاب ینابیع المودّة ...: ص: ۳۹۴ ---- ۳۰۰۷
(۹۰) روایة شاه ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۹۶ ---- ۳۰۰۸
اشارة ---- ۳۰۰۸
کتاب (إزالة الخفاء ...): ص: ۳۹۷ ---- ۳۰۰۸
(۹۱) روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۹۸ ---- ۳۰۰۹
اشارة ---- ۳۰۰۹
وجوه دلالة کلام (الدهلوی) علی المطلوب ...: ص: ۳۹۹ ---- ۳۰۱۰
فتوی للدهلوی حول حدیث الطّیر ...: ص: ۴۰۰ ---- ۳۰۱۰
اعترافات (الدهلوی) فی فتواه ...: ص: ۴۰۱ ---- ۳۰۱۱
[الجزء الرابع عشر] ---- ۳۰۱۳
اشارة ---- ۳۰۱۳
[تتمة حدیث الطّیر ...] ص: ۶ ---- ۳۰۱۳
ملحق سند حدیث الطّیر ... ص: ۶ ---- ۳۰۱۳
اشارة ---- ۳۰۱۳
ذکر أسانید صحیحة للحدیث فی خارج الصحاح ... ص: ۸ ---- ۳۰۱۳
ما رواه البخاری ... ص: ۸ ---- ۳۰۱۳
ما رواه عتاد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۸ ---- ۳۰۱۴
ما رواه أبو یعلی ... ص: ۹ ---- ۳۰۱۴
ما رواه ابن أبی حاتم ... ص: ۹ ---- ۳۰۱۵
ما وراه الطبرانی ... ص: ۱۰ ---- ۳۰۱۵
ما رواه الدار قطنی ... ص: ۱۲ ---- ۳۰۱۶
ما رواه الحربی ... ص: ۱۲ ---- ۳۰۱۶

ما رواه بحشل ... ص: ۱۳ ---- ۳۰۱۷
ما رواه أبو نعيم الأصبهانى ... ص: ۱۳ ---- ۳۰۱۷
ما رواه الخطيب البغدادى ... ص: ۱۵ ---- ۳۰۱۸
ما رواه ابن المغازلى الواسطى ... ص: ۱۶ ---- ۳۰۱۹
ما رواه ابن عساكر ... ص: ۱۶ ---- ۳۰۱۹
[أسماء طائفة من أعلام رواة حديث الطّير ...] ص: ۱۹ ---- ۳۰۲۰
(۱) رواية عيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن على عليه السلام ... ص: ۱۹ ---- ۳۰۲۰
(۲) رواية سعيد بن المسيّب ... ص: ۲۰ ---- ۳۰۲۱
(۳) رواية عثمان الطويل ... ص: ۲۰ ---- ۳۰۲۱
(۴) رواية ميمون بن أبى خلف ... ص: ۲۱ ---- ۳۰۲۲
(۵) رواية محمّد بن المنكدر ... ص: ۲۲ ---- ۳۰۲۲
(۶) رواية ثمامة بن عبد اللّه ... ص: ۲۲ ---- ۳۰۲۲
(۷) رواية عبد اللّه بن المثّنى ... ص: ۲۳ ---- ۳۰۲۳
(۸) رواية جعفر بن سليمان الضبعى ... ص: ۲۳ ---- ۳۰۲۳
(۹) رواية سكين بن عبد العزيز ... ص: ۲۴ ---- ۳۰۲۳
(۱۰) رواية الصباح بن محارب ... ص: ۲۴ ---- ۳۰۲۴
(۱۱) رواية ابن لهيعة ... ص: ۲۵ ---- ۳۰۲۴
(۱۲) رواية عبد اللّه بن صالح ... ص: ۲۵ ---- ۳۰۲۴
(۱۳) رواية عبد السلام بن راشد ... ص: ۲۶ ---- ۳۰۲۵
(۱۴) رواية قطن بن نسير ... ص: ۲۷ ---- ۳۰۲۵
(۱۵) رواية الحكم بن عتيبة ... ص: ۲۷ ---- ۳۰۲۵
(۱۶) رواية إسحاق بن عبد اللّه ... ص: ۲۸ ---- ۳۰۲۶
(۱۷) رواية عبد الملك بن عمير ... ص: ۲۸ ---- ۳۰۲۶
(۱۸) رواية الأوزاعى ... ص: ۲۸ ---- ۳۰۲۶

(۱۹) روایة شعبة ... ص: ۲۹ ---- ۳۰۲۷
(۲۰) روایة زهیر بن معاویة ... ص: ۳۰ ---- ۳۰۲۷
(۲۱) روایة مالک بن أنس ... ص: ۳۰ ---- ۳۰۲۷
(۲۲) روایة إسحاق الأزرق ... ص: ۳۱ ---- ۳۰۲۸
(۲۳) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۳۱ ---- ۳۰۲۸
(۲۴) روایة الریاحی ... ص: ۳۲ ---- ۳۰۲۹
(۲۵) روایة عبد الرزّاق الصنعانی ... ص: ۳۲ ---- ۳۰۲۹
(۲۶) روایة عبید اللّه بن موسی ... ص: ۳۳ ---- ۳۰۲۹
(۲۷) روایة أبی عاصم النبیل ... ص: ۳۳ ---- ۳۰۳۰
(۲۸) روایة المصیّصی ... ص: ۳۴ ---- ۳۰۳۰
(۲۹) روایة القواریری ... ص: ۳۴ ---- ۳۰۳۰
(۳۰) روایة سهل بن زنجلة ... ص: ۳۵ ---- ۳۰۳۱
(۳۱) روایة وهب بن بقیة ... ص: ۳۵ ---- ۳۰۳۱
(۳۲) روایة محمّد بن مصفّی ... ص: ۳۶ ---- ۳۰۳۱
(۳۳) روایة البخاری ... ص: ۳۶ ---- ۳۰۳۱
(۳۴) روایة حاتم بن اللیث ... ص: ۳۷ ---- ۳۰۳۲
(۳۵) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۳۸ ---- ۳۰۳۳
(۳۶) روایة أحمد بن حازم ... ص: ۳۸ ---- ۳۰۳۳
(۳۷) روایة أبی الأحوص ... ص: ۳۹ ---- ۳۰۳۳
(۳۸) روایة محمّد بن إسماعیل الترمذی ... ص: ۳۹ ---- ۳۰۳۴
(۳۹) روایة الباغندی ... ص: ۴۰ ---- ۳۰۳۴
(۴۰) روایة الحسین بن فهم ... ص: ۴۰ ---- ۳۰۳۴
(۴۱) روایة بحشل ... ص: ۴۱ ---- ۳۰۳۵
(۴۲) روایة أبی جعفر الفسوی ... ص: ۴۱ ---- ۳۰۳۵

(۴۳) روایة مطیّن ... ص: ۴۲ ---- ۳۰۳۵
(۴۴) روایة ابن صدقة ... ص: ۴۲ ---- ۳۰۳۶
(۴۵) روایة الورتنیس ... ص: ۴۳ ---- ۳۰۳۶
(۴۶) روایة الجاذری الواسطی ... ص: ۴۳ ---- ۳۰۳۶
(۴۷) روایة الناقد ... ص: ۴۴ ---- ۳۰۳۷
(۴۸) روایة أبی القاسم القطیعی ... ص: ۴۴ ---- ۳۰۳۷
(۴۹) روایة القرشی الکوفی ... ص: ۴۵ ---- ۳۰۳۷
(۵۰) روایة ابن متّویه ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸
(۵۱) روایة ابن الأنباری ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸
(۵۲) روایة أبی الحسن ابن سراج ... ص: ۴۶ ---- ۳۰۳۸
(۵۳) روایة الزیادی ... ص: ۴۷ ---- ۳۰۳۹
(۵۴) روایة أبی اللیث الفرائضی ... ص: ۴۷ ---- ۳۰۳۹
(۵۵) روایة أبی الطیّب اللخمی ... ص: ۴۸ ---- ۳۰۳۹
(۵۶) روایة ابن نیروز الأنماطی ... ص: ۴۸ ---- ۳۰۴۰
(۵۷) روایة المحاربی ... ص: ۴۹ ---- ۳۰۴۰
(۵۸) روایة الجوجیری ... ص: ۵۰ ---- ۳۰۴۱
(۵۹) روایة ابن مخلد العطّار ... ص: ۵۰ ---- ۳۰۴۱
(۶۰) روایة العبدی اللنبانی ... ص: ۵۱ ---- ۳۰۴۱
(۶۱) روایة حمزة الهاشمی ... ص: ۵۱ ---- ۳۰۴۲
(۶۲) روایة الزعفرانی الواسطی ... ص: ۵۲ ---- ۳۰۴۲
(۶۳) روایة ابن شوذب البغدادی ... ص: ۵۲ ---- ۳۰۴۲
(۶۴) روایة ابن نجیح ... ص: ۵۳ ---- ۳۰۴۳
(۶۵) روایة أبی العباس ابن محبوب ... ص: ۵۳ ---- ۳۰۴۳
(۶۶) روایة السوسی ... ص: ۵۴ ---- ۳۰۴۳

(۶۷) روایة أبی جعفر ابن دحیم ... ص: ۵۴ ---- ۳۰۴۴
(۶۸) روایة أبی بکر ابن خلّاد ... ص: ۵۵ ---- ۳۰۴۴
(۶۹) روایة الطوماری ... ص: ۵۵ ---- ۳۰۴۴
(۷۰) روایة ابن عدی ... ص: ۵۶ ---- ۳۰۴۵
(۷۱) روایة أبی الشیخ الأصبهانی ... ص: ۵۶ ---- ۳۰۴۵
اشارة ---- ۳۰۴۵
ترجمته ...: ص: ۵۷ ---- ۳۰۴۶
(۷۲) روایة أبی أحمد الحاکم ... ص: ۵۷ ---- ۳۰۴۶
(۷۳) روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۸ ---- ۳۰۴۶
(۷۴) روایة ابن معروف ... ص: ۵۸ ---- ۳۰۴۷
(۷۵) روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۹ ---- ۳۰۴۷
(۷۶) روایة ابن حیّویه ... ص: ۶۰ ---- ۳۰۴۸
(۷۷) روایة ابن شاذان البزّاز ... ص: ۶۰ ---- ۳۰۴۸
(۷۸) روایة ابن بیری الواسطی ... ص: ۶۱ ---- ۳۰۴۸
(۷۹) روایة أبی طاهر المخلّص ... ص: ۶۱ ---- ۳۰۴۸
(۸۰) روایة الإسماعیلی ... ص: ۶۲ ---- ۳۰۴۹
(۸۱) روایة عبد الوهاب الکلابی ... ص: ۶۲ ---- ۳۰۴۹
اشارة ---- ۳۰۴۹
ترجمته ...: ص: ۶۳ ---- ۳۰۵۰
(۸۲) روایة ابن طاوان ... ص: ۶۳ ---- ۳۰۵۰
(۸۳) روایة المعدّل الواسطی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۰
(۸۴) روایة ابن النجار التمیمی الکوفی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۰
(۸۵) روایة البرجی ... ص: ۶۴ ---- ۳۰۵۱
(۸۶) روایة ابن البیّع ... ص: ۶۵ ---- ۳۰۵۱

(۸۷) روایة ابن أبی الجراح المروزی ... ص: ۶۵ ---- ۳۰۵۱
(۸۸) روایة أبی علی ابن شاذان ... ص: ۶۶ ---- ۳۰۵۲
(۸۹) روایة السّهمی ... ص: ۶۶ ---- ۳۰۵۲
اشارة ---- ۳۰۵۲
ترجمته ...: ص: ۶۷ ---- ۳۰۵۲
(۹۰) روایة ابن السمسار ... ص: ۶۷ ---- ۳۰۵۳
(۹۱) روایة أبی طالب السّوادی ... ص: ۶۸ ---- ۳۰۵۳
(۹۲) روایة ابن العشّاری الحربی البغدادی ... ص: ۶۸ ---- ۳۰۵۳
(۹۳) روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۹ ---- ۳۰۵۴
(۹۴) روایة أبی محمّد الجوهری ... ص: ۶۹ ---- ۳۰۵۴
(۹۵) روایة سبط بحرویه ... ص: ۷۰ ---- ۳۰۵۴
(۹۶) روایة ابن الآبنوسی ... ص: ۷۰ ---- ۳۰۵۵
(۹۷) روایة أبو الحسن الحسن‌آبادی ... ص: ۷۱ ---- ۳۰۵۵
(۹۸) روایة ابن المهتدی ... ص: ۷۱ ---- ۳۰۵۵
(۹۹) روایة الکتّانی ... ص: ۷۲ ---- ۳۰۵۶
(۱۰۰) روایة ابن النقور ... ص: ۷۲ ---- ۳۰۵۶
(۱۰۱) روایة أبی المظفر الکوسج ... ص: ۷۳ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۲) روایة أبی القاسم ابن مسعدة ... ص: ۷۳ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۳) روایة الغورجی ... ص: ۷۴ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۴) روایة أبی نصر التریاقی ... ص: ۷۴ ---- ۳۰۵۷
(۱۰۵) روایة أبی الغنائم الدقاق ... ص: ۷۵ ---- ۳۰۵۸
(۱۰۶) روایة ابن خلف ... ص: ۷۵ ---- ۳۰۵۸
(۱۰۷) روایة القاضی الأزدی ... ص: ۷۶ ---- ۳۰۵۹
(۱۰۸) روایة ابن سوسن ... ص: ۷۷ ---- ۳۰۵۹

(۱۰۹) روایة اسماعیل ابن البیهقی ... ص: ۷۷ ---- ۳۰۵۹
(۱۱۰) روایة ابن الأکفانی ... ص: ۷۸ ---- ۳۰۶۰
(۱۱۱) روایة ابن البنّاء ... ص: ۷۸ ---- ۳۰۶۰
(۱۱۲) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۷۹ ---- ۳۰۶۰
(۱۱۳) روایة أم المجتبی ... ص: ۷۹ ---- ۳۰۶۰
(۱۱۴) روایة ابن زریق ... ص: ۸۰ ---- ۳۰۶۱
(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ... ص: ۸۰ ---- ۳۰۶۱
(۱۱۶) روایة أبی الفتح الهروی ... ص: ۸۱ ---- ۳۰۶۱
(۱۱۷) روایة أبی سعد ابن أبی صالح ... ص: ۸۱ ---- ۳۰۶۲
(۱۱۸) روایة أبی الخیر الباغبان ... ص: ۸۲ ---- ۳۰۶۲
(۱۱۹) روایة أبی زرعة المقدسی ... ص: ۸۲ ---- ۳۰۶۲
(۱۲۰) روایة ابن شاتیل ... ص: ۸۳ ---- ۳۰۶۳
(۱۲۱) روایة ابن الأخضر ... ص: ۸۳ ---- ۳۰۶۳
(۱۲۲) روایة المراتبی ... ص: ۸۴ ---- ۳۰۶۳
(۱۲۳) روایة ابن الخازن ... ص: ۸۴ ---- ۳۰۶۴
(۱۲۴) روایة الباذرائی ... ص: ۸۵ ---- ۳۰۶۴
(۱۲۵) روایة ابن کثیر ... ص: ۸۵ ---- ۳۰۶۴
اشارة ---- ۳۰۶۴
ترجمته ...: ص: ۹۲ ---- ۳۰۶۸
(۱۲۶) روایة العاقولی ... ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۸
اشارة ---- ۳۰۶۸
ترجمته ...: ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۹
(۱۲۷) روایة الهیثمی ... ص: ۹۳ ---- ۳۰۶۹
(۱۲۸) روایة الجزری ... ص: ۹۶ ---- ۳۰۷۰

(۱۲۹) روایة المغربی ... ص: ۹۷ ---- ۳۰۷۱
(۱۳۰) روایة العصامی ... ص: ۹۸ ---- ۳۰۷۱
اشارة ---- ۳۰۷۱
ترجمته ...: ص: ۹۸ ---- ۳۰۷۲
(۱۳۱) روایة النابلسی ... ص: ۹۹ ---- ۳۰۷۲
(۱۳۲) روایة الشبراوی ... ص: ۹۹ ---- ۳۰۷۲
اشارة ---- ۳۰۷۲
ترجمته ...: ص: ۱۰۰ ---- ۳۰۷۳
(۱۳۳) روایة عبد القادر بدران ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۰۷۳
اشارة ---- ۳۰۷۳
ترجمته ...: ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
(۱۳۴) روایة بهجت افندی ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
(۱۳۵) روایة منصور ناصف ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۰۷۴
اشارة ---- ۳۰۷۴
ترجمته ...: ص: ۱۰۲ ---- ۳۰۷۴
تفنید مزاعم الکابلی و الدهلوی حول سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۳ ---- ۳۰۷۴
اشارة ---- ۳۰۷۴
تصرّفات (الدهلوی) فی الحدیث و تلبیساته لدی نقله ... ص: ۱۰۵ ---- ۳۰۷۵
اختلاف الرّوایات فی الطیر غیر قادح فی الحدیث ... ص: ۱۰۸ ---- ۳۰۷۶
مجرّد اختلاف الأخبار لا یجوّز تکذیب أصل الخبر ... ص: ۱۰۹ ---- ۳۰۷۷
بطلان دعوی حکم أکثر المحدّثین بوضع الحدیث ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۰۷۹
حول نسبة القول بوضعه إلی الجزری ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۰۸۰
اشارة ---- ۳۰۸۰
کذب (الدهلوی) فی نسبة القول بوضع حدیث المدینة إلیه ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۰۸۰

لو قال ذلک فلا قیمة له ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۰۸۱
قال ابن حجر و غیره: القول بوضعه باطل ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۰۸۱
الجزری متّهم بالمجازفة فی القول ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۰۸۱
حول نسبة القول بوضعه إلی الذّهبی ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۰۸۲
اشارة ---- ۳۰۸۲
تصریح الذهبی بأنّ للحدیث طرقا کثیرة و أصلا ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۰۸۲
رجوعه عن کلامه الذی استند إلیه الدهلوی و سلفه ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۰۸۲
قال السبکی و غیره: الذهبی متعصّب متهوّر ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۰۸۳
من تعصباته ضدّ أهل البیت و مناقبهم ... ص: ۱۲۷ ---- ۳۰۸۷
قوله: نقلا عن الذهبی ...: ص: ۱۳۱ ---- ۳۰۸۹
کلام (الدّهلوی) فی الحاشیة ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۰۸۹
اشارة ---- ۳۰۸۹
وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۰۹۰
کذب «أنس» موجود فی روایات أهل السّنّة ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۰۹۰
استدلال الإمامیّة بروایته من باب الإلزام ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۰۹۰
الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۱۳۴ ---- ۳۰۹۰
روایة غیر «أنس» من الصّحابة ... ص: ۱۳۴ ---- ۳۰۹۱
کلام آخر له فی الحاشیة ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۱
اشارة ---- ۳۰۹۱
وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۰۹۱
هذا الاعتراض یتوجه إلی روایات أهل السّنّة أیضا ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۰۹۲
مقتضی القاعدة الجمع کما فی نظائر المقام ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۲
لا منافاة بین مفادی شعر الحمیری و روایة الاحتجاج ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۰۹۲
خلط و خطأ للدهلوی فی المقام ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۰۹۳

نتیجة البحث: سقوط دعوی الوضع ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۰۹۳
مع العلماء الآخرین فی أباطیلهم حول حدیث الطّیر ... ص: ۱۳۹ ---- ۳۰۹۳
اشارة ---- ۳۰۹۳
سقوط دعوی ابن طاهر بطلان طرقه ... ص: ۱۴۱ ---- ۳۰۹۳
اشارة ---- ۳۰۹۳
ترجمة محمّد بن طاهر المقدسی ... ص: ۱۴۲ ---- ۳۰۹۳
کذب قول جماعة: ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۰۹۴
فریة الشعرانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۰۹۴
فریة علی الذهبی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۰۹۵
تدلیس و تلبیس من الشعرانی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۰۹۵
فریة محمّد طاهر الفتنی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۰۹۵
فریة القاری علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۵
فریة الصبّان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۶
فریة الشوکانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۰۹۶
حدیث الطیر فی کتاب العلل المتناهیة ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۰۹۶
خلاصة البحوث ... ص: ۱۴۹ ---- ۳۰۹۷
مع ابن تیمیّة الحرّانی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۷
اشارة ---- ۳۰۹۷
جواب قوله: لم یروه أحد من أصحاب الصّحیح ...! ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۸
جواب قوله: و لا صححه أئمة الحدیث ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۰۹۸
جواب قوله: و لکن هو ممّا رواه بعض الناس ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۰۹۸
من تناقضات ابن تیمیة ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۱۰۰
مفاد قوله: أهل العلم بالحدیث لا یصححون فضائل علی و لا فضائل معاویة ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۱۰۰
جواب قوله: حدیث الطیر من المکذوبات عند أهل المعرفة ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۱۰۱

لا علاقة لما نقله عن المدینی بمدّعاه ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۱۰۱
ما نقله عن الحاکم کذب علیه ... ص: ۱۵۷ ---- ۳۱۰۲
جواب قوله: الحاکم منسوب إلی التشیّع ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۱۰۳
حول ما ذکره من أنّه طلب من الحاکم روایة حدیث فی فضل معاویة فقال: ما یجیء من قلبی ... ص: ۱۶۰ ---- ۳۱۰۳
بطلان حکمه بوضع حدیث: تقاتل الناکثین ... ص: ۱۶۱ ---- ۳۱۰۴
بطلان دعوی تشیّع النسائی ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۱۰۷
بطلان دعوی تشیّع ابن عبد البر ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۱۰۷
حول ترّفض ابن عقدة ... ص: ۱۶۷ ---- ۳۱۰۸
بطلان دعوی تواتر فضائل الشیخین و أنها أکثر من مناقب علی ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۱۰۸
تکذیبه کلمة أحمد فی فضائل علی کذب ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۱۰۸
جواب إنکار إنّ أکل الطّیر مع النبیّ فیه أمر عظیم ... ص: ۱۷۱ ---- ۳۱۱۰
بطلان دعوی دلالة الحدیث علی أنّ النبیّ ما کان یعرف أحبّ الخلق ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۱۱۱
جواب اعتراضه بأنّه إن کان یعرفه فلما ذا الإبهام ...؟ ص: ۱۷۶ ---- ۳۱۱۳
مع الأعور الواسطی ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۱۱۵
اشارة ---- ۳۱۱۵
بطلان دعوی أنّ هذا حدیث مکذوب ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۱۱۵
ردّ القدح فیه من جهة کذب راویه ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۱۱۵
الجواب عن المناقشة فی الدلالة ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۱۱۵
مع محسن الکشمیری ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۱۱۶
اشارة ---- ۳۱۱۶
دعوی وضع الحدیث کاذبة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۶
فریة علی الفتنی ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷
المناقشة فی دلالته مردودة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷
دحض المعارضة بما رووه فی حق أسامة ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۱۱۷

ردّ الاستدلال بما ادّعاه من تقديم النبيّ أبا بكر في الصلاة ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۱۱۷
موجز الكلام في تحقيق خبر صلاة أبي بكر ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۱۱۸
مع القاضي پاني پتي ... ص: ۱۸۸ ---- ۳۱۱۹
اشارة ---- ۳۱۱۹
تصرّفه في لفظ الحديث ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۱۲۰
تصحيفه عبارة الذهبي ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۱۲۰
دعواه أنه موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذي إيّاه ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۱۲۰
نسبة القول بوضعه إلى ابن الجزري ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۱۲۰
مناقشة في دلالته و تأويله للفظه ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۱۲۱
احتماله عدم حضور الخلفاء وقت القصّة ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۱۲۱
معارضته الحديث بحديث اعترف بوهنه ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۱۲۱
مع حيدر علي الفيض‌آبادي ... ص: ۱۹۱ ---- ۳۱۲۱
اشارة ---- ۳۱۲۱
كيف تكون الأكاذيب أدلّة على خلافة الثلاثة ...؟ ص: ۱۹۱ ---- ۳۱۲۱
و لا تكون الصحاح و المتواترات أدلّة على خلافة الأمير ...؟ ص: ۱۹۲ ---- ۳۱۲۲
دلالة حديث الطّير ... ص: ۱۹۵ ---- ۳۱۲۲
اشارة ---- ۳۱۲۲
حاصل مفاد حديث الطّير خلافة علي ... ص: ۱۹۷ ---- ۳۱۲۲
الأحبيّة تستلزم الأفضلية ... ص: ۱۹۷ ---- ۳۱۲۳
شواهد من كلمات العلماء قال القسطلاني ...: ص: ۱۹۸ ---- ۳۱۲۳
اشارة ---- ۳۱۲۳
و قال السبكي ...: ص: ۱۹۸ ---- ۳۱۲۳
قال أبو حامد الغزالي ...: ص: ۲۰۱ ---- ۳۱۲۵
و قال القاضي عياض ...: ص: ۲۰۳ ---- ۳۱۲۶

و قال النووی ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۶
و قال الاسکندری ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۷
و قال الفخر الرازی ...: ص: ۲۰۴ ---- ۳۱۲۷
فی حدیث نبوی ... ص: ۲۰۵ ---- ۳۱۲۷
الأحبیّة دلیل الأحقیّة بالخلافة فی رأی عمر ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۱۲۸
حبّ اللّه حقّا دلیل الأحقیّة بالخلافة عند عمر ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۱۲۸
إبطال حمل الأحبیة من الخلق علی خصوص الأحبّیة فی الأکل مع النبی ... ص: ۲۰۹ ---- ۳۱۲۹
اشارة ---- ۳۱۲۹
۱- إنّه خلاف الظّاهر ... ص: ۲۱۱ ---- ۳۱۲۹
۲- لو کان المراد ذلک لم یجز إطلاق أفعل التفضیل ... ص: ۲۱۲ ---- ۳۱۲۹
۳- لو جاز لزم تفضیل غیر الأنبیاء علی الأنبیاء ... ص: ۲۱۲ ---- ۳۱۳۰
۴- إذا جاز رفع الید عن الإطلاق لجاز فیما رووه عن ابن العاص ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۱۳۰
۵- أفعل التفضیل بمعنی الزیادة فی الجملة غیر وارد قط ... ص: ۲۱۴ ---- ۳۱۳۱
۶- إختلاف المسلمین فی الأفضلیّة دلیل علی عدم الجواز ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۱۳۱
۷- شواهد عدم الجواز فی أخبار الصّحابة و أقوالهم ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۱۳۲
۸- لو کان مراد النبیّ «الأحب فی الأکل» لصرّح به ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۱۳۴
اشارة ---- ۳۱۳۴
النکات و اللّطائف فیما قاله النبیّ و دعا به ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۱۳۵
۹- قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إلیک» یکذّب الحمل المذکور ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۱۳۶
۱۰- قوله ...: «بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک ...» ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۱۳۶
۱۱- قوله ...: «بخیر خلقک ...» ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۱۳۷
۱۲- قوله ...: «أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیّ من الأوّلین و الآخرین ...» ... ص: ۲۲۶ ---- ۳۱۳۷
۱۳- لو کان الغرض تضاعف لذّة الطعام لجاءت إحدی نسائه ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۱۳۸
۱۴- صنائع أنس دلیل بطلان التأویل ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۱۳۸

۱۵- قول أنس: «اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به ...» ص: ۲۲۸ ---- ۳۱۳۸
۱۶- قول أنس: «فإذا علی فلمّا أن رأیته حسدته ...» ص: ۲۲۹ ---- ۳۱۳۹
۱۷، ۱۸- قول عائشة و حفصة: «اللّهم اجعله أبی ...» ص: ۲۳۰ ---- ۳۱۴۰
۱۹- تکرار النبیّ الدعاء و اجتهاده فیه ... ص: ۲۳۱ ---- ۳۱۴۰
۲۰- قیام النبیّ لدی دخول علی و ضمّه إلیه ... ص: ۲۳۱ ---- ۳۱۴۰
۲۱- فلمّا رآه تبسّم و قال: الحمد للّه ... ص: ۲۳۱ ---- ۳۱۴۱
۲۲- غضبه علی أنس لردّه علیّا ... ص: ۲۳۲ ---- ۳۱۴۱
۲۳- قوله: أبی اللّه یا أنس إلّا أن یکون ابن أبی طالب ... ص: ۲۳۲ ---- ۳۱۴۱
۲۴- قوله له: علی أحبّ الخلق إلی اللّه ... ص: ۲۳۲ ---- ۳۱۴۱
۲۵- قوله فی جوابه: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۱۴۲
۲۶- قوله فی جوابه: أو فی الأنصار خیر من علی ...؟! ص: ۲۳۴ ---- ۳۱۴۲
۲۷- قول أنس لعلی: إن عندی بشارة ... ص: ۲۳۴ ---- ۳۱۴۲
۲۸- حدیث الطیر من خصائص علی عند سعد بن أبی وقاص ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۱۴۳
۲۹- احتجاج الأمیر بحدیث الطیر فی الشوری ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۱۴۳
۳۰- حدیث الطیر من فضائل علی و خصائصه عند عمرو بن العاص ... ص: ۲۳۷ ---- ۳۱۴۴
الأخبار و الآثار فی أنّ علیّا أحبّ الخلق مطلقا ... ص: ۲۳۹ ---- ۳۱۴۴
اشارة ---- ۳۱۴۴
من الأحادیث الصّریحة فی: أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه و الرّسول مطلقا ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۱۴۵
من أقوال الصحابة الصّریحة فی: أنّ علّیا أحبّ النّاس إلی النبی ... ص: ۲۵۲ ---- ۳۱۵۰
اشارة ---- ۳۱۵۱
قول أبی ذر الغفاری ... ص: ۲۵۲ ---- ۳۱۵۱
قول بریدة ... ص: ۲۵۳ ---- ۳۱۵۱
قول عائشة ... ص: ۲۵۳ ---- ۳۱۵۱
تنبیهات علی بطلان دعاوی و تأویلات ... ص: ۲۵۸ ---- ۳۱۵۵

اشارة ----- ۳۱۵۵
کلام المحبّ الطبری و بطلانه ... ص: ۲۵۹ ----- ۳۱۵۵
وجوه ردّ حدیث عمرو بن العاص ... ص: ۲۶۱ ----- ۳۱۵۶
اشارة ----- ۳۱۵۶
الوجه الأول ...: ص: ۲۶۱ ----- ۳۱۵۷
کلام ابن حجر و إبطاله ... ص: ۲۶۵ ----- ۳۱۵۹
کلام آخر للمحبّ الطبری و إبطاله ... ص: ۲۶۹ ----- ۳۱۶۱
کلام الشیخ عبد الحق الدهلوی و بطلانه ... ص: ۲۷۱ ----- ۳۱۶۲
من أقوال التّابعین و الخلفاء الصریحة فی أنّ علیّا أحبّ الناس إلی النبی ... ص: ۲۷۵ ----- ۳۱۶۳
قول الحسن البصری ...: ص: ۲۷۵ ----- ۳۱۶۳
قول المأمون العبّاسی ...: ص: ۲۷۶ ----- ۳۱۶۴
من تصریحات الأعلام بدلالة حدیث الطّیر علی أفضلیة الإمام علیه السلام ... ص: ۲۷۹ ----- ۳۱۶۵
اشارة ----- ۳۱۶۵
علماء عصر المأمون ... ص: ۲۸۱ ----- ۳۱۶۵
الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۸۲ ----- ۳۱۶۶
الفخر الرّازی ... ص: ۲۸۳ ----- ۳۱۶۷
محمّد بن طلحة ... ص: ۲۸۴ ----- ۳۱۶۷
الحافظ الکنجی ... ص: ۲۸۷ ----- ۳۱۶۹
المحبّ الطّبری ... ص: ۲۸۷ ----- ۳۱۶۹
شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۸۸ ----- ۳۱۷۰
ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۹ ----- ۳۱۷۰
محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۲۹۰ ----- ۳۱۷۱
الملّا یعقوب اللّاهوری ... ص: ۲۹۵ ----- ۳۱۷۳
المولوی حسن زمان ... ص: ۲۹۶ ----- ۳۱۷۴

قوله ... ص: ۲۹۷ ---- ۳۱۷۴
بقیّة کلام الدّهلوی احتمالان مردودان ... ص: ۳۰۵ ---- ۳۱۷۷
اشارة ---- ۳۱۷۷
«۱» إبطال احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینة ... ص: ۳۰۷ ---- ۳۱۷۷
اشارة ---- ۳۱۷۷
۱- لا أثر لحضوره و عدم حضوره فی المدینة ... ص: ۳۰۷ ---- ۳۱۷۷
۲- قول عائشة: أللّهم اجعله أبی. و کذا حفصة ... ص: ۳۰۸ ---- ۳۱۷۸
۳- کان الشیخان حاضرین للحدیث الصحیح ... ص: ۳۰۹ ---- ۳۱۷۸
۴- هل کانوا خارجین فی جمیع وقائع قضیة الطیر ...؟ ص: ۳۱۰ ---- ۳۱۷۹
«۲» إبطال احتمال کون المراد: بمن هو من أحبّ النّاس ... ص: ۳۱۷ ---- ۳۱۸۲
اشارة ---- ۳۱۸۲
۱- هو باطل بالوجوه المبطلة للتأویل الأوّل ... ص: ۳۱۷ ---- ۳۱۸۲
۲- هو منقوض باستدلالهم بقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی ... ص: ۳۱۷ ---- ۳۱۸۲
۳- هو غیر مانع من دلالة الحدیث علی أحبیة علی من الشیخین ... ص: ۳۱۹ ---- ۳۱۸۳
دحض تقوّلات بعض علماء الحدیث ... ص: ۳۲۳ ---- ۳۱۸۴
اشارة ---- ۳۱۸۴
التّوربشتی ... ص: ۳۲۵ ---- ۳۱۸۴
اشارة ---- ۳۱۸۴
۱- فی کلامه اعتراف بدلالة حدیث الطیر ... ص: ۳۲۶ ---- ۳۱۸۵
۲- بطلان دعوی أنّ فی سنده مقالا ... ص: ۳۲۷ ---- ۳۱۸۵
۳- بطلان دعوی المعارضة ... ص: ۳۲۷ ---- ۳۱۸۶
۴- بطلان دعوی الإجماع علی خلافة أبی بکر ... ص: ۳۲۷ ---- ۳۱۸۶
۵- بطلان قوله: إن الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی الإجماع ... ص: ۳۲۸ ---- ۳۱۸۶
۶- صرف ألفاظ الشّارع عن ظاهرها حرام ... ص: ۳۲۹ ---- ۳۱۸۷

۷- دعوی أن ما دلّ علی تقدیم أبی بکر أصحّ متنا و إسنادا باطلة و أمّا دعوی أنّ حدیث الطیر یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا فباطلة .. ۳۱۸۷

۸- سخافة التأویل بتقدیر «من ...» ص: ۳۳۰ ۳۱۸۷

۹- وجوه الرّد علی طعنه فی العموم باستلزامه دخول النبی ... ص: ۳۳۰ ۳۱۸۷

اشارة ۳۱۸۸

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۱ ۳۱۸۸

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۳ ۳۱۸۹

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۴ ۳۱۸۹

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۴ ۳۱۸۹

۱۰- وجوه الردّ علی التأویل بإرادة الأحبّ من بنی عمّه ... ص: ۳۳۵ ۳۱۹۰

اشارة ۳۱۹۰

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۶ ۳۱۹۰

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۶ ۳۱۹۱

الوجه الثالث ...: ص: ۳۳۶ ۳۱۹۱

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۶ ۳۱۹۱

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۷ ۳۱۹۱

الطّیّبی ... ص: ۳۳۷ ۳۱۹۱

اشارة ۳۱۹۲

۱- لو کان الدعاء لکراهة الأکل وحده فقد کان أنس و غیره عنده ... ص: ۳۳۸ ۳۱۹۲

۲- لو کان الغرض المؤاکلة فلما ذا ردّ المشایخ ...؟ ص: ۳۳۹ ۳۱۹۲

۳- لو کان المطلوب المؤاکلة و البرّ لکان أهل الحاجات أولی ... ص: ۳۳۹ ۳۱۹۲

۴- لو سلّمنا أولویّة ذی الرحم ففاطمة أولی من علی ... ص: ۳۳۹ ۳۱۹۳

۵- رجاء أنس أن یکون رجلا من الأنصار یبطل هذا الاحتمال ... ص: ۳۳۹ ۳۱۹۳

الخلخالی ... ص: ۳۴۰ ۳۱۹۳

تأویل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۰ ۳۱۹۳

السّیوطی ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۱۹۴
تأویل التوربشتی فقط ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۱۹۴
القاری ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
۱- نقله کلامی التوربشتی و الطیّبی ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
۲- ردّه کلام الطیبی ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۱۹۴
عبد الحقّ الدّهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۱- نقل کلامی التوربشتی و الطیّبی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۲- خطأ فضیع من الدهلوی ... ص: ۳۴۳ ---- ۳۱۹۵
۳- تکراره استلزام دخول النبیّ فی العموم ... ص: ۳۴۵ ---- ۳۱۹۶
۴- حمله الحدیث علی أنّه أحبّ أهل زمان الرسول إلیه باطل ... ص: ۳۴۵ ---- ۳۱۹۶
۵- دعوی اختصاص النبیّ بالأحبیّة من جمیع الوجوه مردودة ... ص: ۳۴۶ ---- ۳۱۹۶
۶- مغایرة الأحبیّة للأفضلیّة مردودة عند علمائهم ... ص: ۳۴۷ ---- ۳۱۹۷
دحض تقولات بعض علماء الکلام ... ص: ۳۴۹ ---- ۳۱۹۷
اشارة ---- ۳۱۹۷
القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۵۱ ---- ۳۱۹۷
اشارة ---- ۳۱۹۷
إقراره بالسّند و الدلالة و إنکاره تعیّن الأفضل للإمامة ... ص: ۳۵۱ ---- ۳۱۹۸
الفخر الرّازی ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۱۹۸
اشارة ---- ۳۱۹۸
و جوب الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۳۵۳ ---- ۳۱۹۹
الشّمس السّمرقندی ... ص: ۳۵۴ ---- ۳۱۹۹
إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأویل ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۲۰۲
القاضی البیضاوی ... ص: ۳۵۹ ---- ۳۲۰۲
اشارة ---- ۳۲۰۲

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأويل ... ص: ۳۶۰ ---- ۳۲۰۳
الشّمس الأصفهانی ... ص: ۳۶۰ ---- ۳۲۰۳
اشارة ---- ۳۲۰۳
إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأويل تبعا للبيضاوی ... ص: ۳۶۲ ---- ۳۲۰۴
تأويله الحديث فی كتاب آخر تبعا للرازی ... ص: ۳۶۲ ---- ۳۲۰۴
الردّ علی ما ذكره ... ص: ۳۶۳ ---- ۳۲۰۵
القاضی العضدی و الشريف الجرجانی ... ص: ۳۶۴ ---- ۳۲۰۶
اشارة ---- ۳۲۰۶
ما ذكراه هو تأويل الرازی و الجواب الجواب ... ص: ۳۶۴ ---- ۳۲۰۶
السّعد التّفتازانی ... ص: ۳۶۵ ---- ۳۲۰۶
اشارة ---- ۳۲۰۶
إنكاره دلالة ما ذكره علی الأفضلية بمعنی زيادة الثواب مردود ... ص: ۳۶۶ ---- ۳۲۰۷
وجوه الردّ علی دعوی الاتفاق علی أفضليّة أبی بكر و عمر ... ص: ۳۶۷ ---- ۳۲۰۸
دعوی اعتراف الإمام بأفضلية أبی بكر مستندة إلی خبر موضوع ... ص: ۳۷۰ ---- ۳۲۰۹
تأويل حديث الطّير باطل ... ص: ۳۷۰ ---- ۳۲۰۹
العلاء القوشجی ... ص: ۳۷۰ ---- ۳۲۱۰
اشارة ---- ۳۲۱۰
ذكر عبارة التفتازانی و الجواب الجواب ... ص: ۳۷۱ ---- ۳۲۱۰
الشّهاب الدّولت‌آبادی ... ص: ۳۷۱ ---- ۳۲۱۰
اشارة ---- ۳۲۱۰
اعتراف بصحته و تأويل عرفت بطلانه ... ص: ۳۷۱ ---- ۳۲۱۰
إسحاق الهروی ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۲۱۱
اشارة ---- ۳۲۱۱
ذكر تأويل التفتازانی و قد عرفت فساده ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۲۱۱

حسام الدّین السّهارنفوری ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۲۱۱
تأویل تقدّم فساده ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۲۱۱
محمّد البدخشانی ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۲۱۱
اشارة ---- ۳۲۱۱
اعتراف بالسّند و الدلالة و دعوی المعارضة ... ص: ۳۷۳ ---- ۳۲۱۱
ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۷۳ ---- ۳۲۱۱
اشارة ---- ۳۲۱۲
دعوی المعارضة ب «یتجلّی اللّه لأبی بکر ...» ... ص: ۳۷۴ ---- ۳۲۱۲
دعوی المعارضة ب «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر ...» ص: ۳۷۵ ---- ۳۲۱۳
دعوی المعارضة ب «من أحبّ الناس إلیک ...» ...؟ ص: ۳۷۶ ---- ۳۲۱۳
دعوی تنوّع حبّ اللّه و الرّسول ... ص: ۳۷۸ ---- ۳۲۱۴
الاستدلال بقول عائشة: کان أبو بکر أحبّ الناس ثم عمر ... ص: ۳۷۹ ---- ۳۲۱۵
تأویل الحدیث ببعض الوجوه ... ص: ۳۸۲ ---- ۳۲۱۷
الخلاصة ...: ص: ۳۸۳ ---- ۳۲۱۷
کلمات فی ذم التأویل ... ص: ۳۸۳ ---- ۳۲۱۷
تفنید المعارضة بحدیث الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۸۷ ---- ۳۲۱۸
اشارة ---- ۳۲۱۸
۱- المعارضة بما اختصوا بروایته غیر مسموعة ... ص: ۳۸۹ ---- ۳۲۱۹
۲- المعارضة به ینافی ما التزم به (الدّهلوی ...) ص: ۳۹۰ ---- ۳۲۱۹
۳- المعارضة به ینافی ما نصّ علیه والده ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۲۱۹
۴- المعارضة به ینافی ما نصّ علیه تلمیذه ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۲۱۹
۵- هذا الحدیث واه بجمیع طرقه حسب تصریحاتهم ... ص: ۳۹۱ ---- ۳۲۲۰
رسالة فی تحقیق حدیث الاقتداء بالشّیخین ... ص: ۳۹۳ ---- ۳۲۲۰
اشارة ---- ۳۲۲۰

(۱) نظرات فی أسانید حدیث الاقتداء ... ص: ۳۹۷ ---- ۳۲۲۱
اشارة ---- ۳۲۲۱
حدیث حذیفة ... ص: ۳۹۸ ---- ۳۲۲۱
رواه أحمد بن حنبل قال ...: ص: ۳۹۸ ---- ۳۲۲۱
و رواه الترمذی حیث قال ...: ص: ۳۹۸ ---- ۳۲۲۲
و رواه ابن ماجة بسنده ... ص: ۳۹۹ ---- ۳۲۲۲
و رواه الحاکم بإسناده ...: ص: ۳۹۹ ---- ۳۲۲۲
نقد السند ... ص: ۴۰۱ ---- ۳۲۲۳
و فی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۰۳ ---- ۳۲۲۵
حدیث ابن مسعود ... ص: ۴۰۴ ---- ۳۲۲۵
رواه التّرمذی حیث قال ...: ص: ۴۰۴ ---- ۳۲۲۵
نقد السند ...: ص: ۴۰۴ ---- ۳۲۲۶
حدیث أبی الدّرداء ... ص: ۴۰۷ ---- ۳۲۲۷
رواه ابن حجر المکّی عن الطبرانی حیث قال ...: ص: ۴۰۷ ---- ۳۲۲۷
نقد السند ...: ص: ۴۰۷ ---- ۳۲۲۸
حدیث أنس بن مالک ... ص: ۴۰۸ ---- ۳۲۲۸
قال جلال الدین السیوطی ...: ص: ۴۰۸ ---- ۳۲۲۸
نقد السند ...: ص: ۴۰۸ ---- ۳۲۲۸
نقد السند ...: ص: ۴۰۹ ---- ۳۲۲۹
حدیث عبد اللّه بن عمر ... ص: ۴۱۰ ---- ۳۲۲۹
رواه الذهبی حیث قال ...: ص: ۴۱۰ ---- ۳۲۲۹
و رواه ابن حجر و قال ...: ص: ۴۱۱ ---- ۳۲۳۰
نقد السند ...: ص: ۴۱۲ ---- ۳۲۳۰
حدیث جدّة عبد اللّه بن أبی الهذیل ... ص: ۴۱۲ ---- ۳۲۳۱

رواه ابن حزم حیث قال ...: ص: ۴۱۲ ---- ۳۲۳۱
نقد السند ...: ص: ۴۱۲ ---- ۳۲۳۱
(۲) کلمات الأئمة و کبار العلماء حول سند حدیث الاقتداء ... ص: ۴۱۴ ---- ۳۲۳۱
اشارة ---- ۳۲۳۱
(۱) أبو حاتم الرّازی ... ص: ۴۱۴ ---- ۳۲۳۱
(۲) أبو عیسی الترمذی ... ص: ۴۱۵ ---- ۳۲۳۲
(۳) أبو بکر البزّار ... ص: ۴۱۶ ---- ۳۲۳۲
(۴) أبو جعفر العقیلی ... ص: ۴۱۷ ---- ۳۲۳۳
اشارة ---- ۳۲۳۳
ترجمته ...: ص: ۴۱۸ ---- ۳۲۳۳
(۵) أبو بکر النقّاش ... ص: ۴۱۸ ---- ۳۲۳۳
(۶) ابن عدی ... ص: ۴۱۹ ---- ۳۲۳۴
(۷) أبو الحسن الدار قطنی ... ص: ۴۲۰ ---- ۳۲۳۴
(۸) ابن حزم الأندلسی ... ص: ۴۲۱ ---- ۳۲۳۵
(۹) برهان الدین العبری الفرغانی ... ص: ۴۲۳ ---- ۳۲۳۶
(۱۰) شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۲۴ ---- ۳۲۳۷
(۱۱) نور الدّین الهیثمی ... ص: ۴۲۶ ---- ۳۲۳۸
(۱۲) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۴۲۷ ---- ۳۲۳۹
اشارة ---- ۳۲۳۹
ترجمته ...: ص: ۴۲۸ ---- ۳۲۳۹
(۱۳) شیخ الإسلام الهروی ... ص: ۴۲۹ ---- ۳۲۴۰
(۱۴) عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۳۰ ---- ۳۲۴۰
(۱۵) ابن درویش الحوت ... ص: ۴۳۲ ---- ۳۲۴۲
(۳) تأمّلات فی متن و دلالة حدیث الاقتداء ... ص: ۴۳۴ ---- ۳۲۴۲

اشارة ----- ۳۲۴۲
- ۱ ...- ص: ۴۴۱ ----- ۳۲۴۷
- ۲ ...- ص: ۴۴۱ ----- ۳۲۴۷
- ۳ ...- ص: ۴۴۲ ----- ۳۲۴۷
- ۴ ...- ص: ۴۴۲ ----- ۳۲۴۷
- ۵ ...- ص: ۴۴۲ ----- ۳۲۴۷
- ۶ ...- ص: ۴۴۳ ----- ۳۲۴۸
- ۷ ...- ص: ۴۴۳ ----- ۳۲۴۸
- ۸ ...- ص: ۴۴۳ ----- ۳۲۴۸
تکملة ...: ص: ۴۴۵ ----- ۳۲۴۹
[الجزء الخامس عشر] ----- ۳۲۵۱
حدیث الولایة ... ص: ۷ ----- ۳۲۵۱
اشارة ----- ۳۲۵۱
کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ----- ۳۲۵۱
اشارة ----- ۳۲۵۱
التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۰ ----- ۳۲۵۲
تأویلات و تمحّلات ... ص: ۱۱ ----- ۳۲۵۳
نکات فی الحدیث ... ص: ۱۳ ----- ۳۲۵۴
کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۱۵ ----- ۳۲۵۴
کلام الدّهلوی ... ص: ۱۶ ----- ۳۲۵۵
مقدّمة فی بیان شناعة إنکار فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۱۷ ----- ۳۲۵۵
اشارة ----- ۳۲۵۵
کلام لأبی جعفر الإسکافی ... ص: ۱۸ ----- ۳۲۵۶
ترجمة أبی جعفر الإسکافی ... ص: ۲۲ ----- ۳۲۵۸

کلام للسیّد حیدر الآملی ... ص: ۲۳ ---- ۳۲۵۸
من رسائل أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۲۸ ---- ۳۲۶۱
صورة ما جاء فی آخر الطبعة المصریّة ... ص: ۳۷ ---- ۳۲۶۵
ترجمة أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۳۸ ---- ۳۲۶۶
کلام للسید علی بن معصوم المدنی ... ص: ۳۹ ---- ۳۲۶۷
سند حدیث الولایة ... ص: ۴۹ ---- ۳۲۷۱
اشارة ---- ۳۲۷۱
أسماء جماعة من رواة الحدیث ... ص: ۵۱ ---- ۳۲۷۱
اشارة ---- ۳۲۷۱
۱ روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵ ---- ۳۲۷۳
اشارة ---- ۳۲۷۳
ترجمة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵ ---- ۳۲۷۳
تنصیص ابن عبد البرّ علی صحة هذا السند ... ص: ۵۶ ---- ۳۲۷۴
ترجمة ابن عبد البر ... ص: ۵۷ ---- ۳۲۷۵
تنصیص المزی علی صحة هذه السند ... ص: ۵۹ ---- ۳۲۷۶
ترجمة الحافظ المزی ... ص: ۵۹ ---- ۳۲۷۶
الکلمات فی وثاقة رجال سند الطیالسی ... ص: ۶۳ ---- ۳۲۷۸
اشارة ---- ۳۲۷۸
۱- أبو عوانة ... ص: ۶۳ ---- ۳۲۷۸
۲- أبو بلج ... ص: ۶۴ ---- ۳۲۷۹
اشارة ---- ۳۲۷۹
موجز تراجم الموثّقین لأبی بلج ... ص: ۶۶ ---- ۳۲۸۰
۳- عمرو بن میمون ... ص: ۶۸ ---- ۳۲۸۱
اشارة ---- ۳۲۸۱

إخراج أبی داود فی مسنده دلیل الثبوت ... ص: ۶۹ ---- ۳۲۸۲
تقدیم ابن حزم مسند الطیالسی علی موطأ مالک ... ص: ۷۰ ---- ۳۲۸۲
ترجمهٔ ابن حزم ... ص: ۷۰ ---- ۳۲۸۲
مسند الطیالسی فی کتب الأسانید ... ص: ۷۱ ---- ۳۲۸۳
عبارهٔ ابن عبد البر کاملهٔ ... ص: ۷۲ ---- ۳۲۸۴
اعتبار کتاب الإستیعاب ... ص: ۷۴ ---- ۳۲۸۴
۲ روایهٔ ابن أبی شیبهٔ ... ص: ۷۶ ---- ۳۲۸۶
اشارهٔ ---- ۳۲۸۶
ترجمهٔ أبی بکر ابن أبی شیبهٔ ... ص: ۷۷ ---- ۳۲۸۶
نقل السیوطی تصحیحه و موافقته له ... ص: ۸۰ ---- ۳۲۸۸
حکم السیوطی بصحهٔ الحدیث ... ص: ۸۰ ---- ۳۲۸۸
حکم المتّقی بصحهٔ الحدیث ... ص: ۸۱ ---- ۳۲۸۸
حکم البدخشی بصحهٔ الحدیث ... ص: ۸۱ ---- ۳۲۸۸
حکم القاضی ثناء اللّه بصحّهٔ الحدیث ... ص: ۸۱ ---- ۳۲۸۹
الحدیث فی المصنّف بألفاظ عدیدهٔ ... ص: ۸۲ ---- ۳۲۸۹
۳ روایهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۸۳ ---- ۳۲۹۰
اشارهٔ ---- ۳۲۹۰
الکلمات فی وثاقهٔ رجال سند أحمد ... ص: ۸۴ ---- ۳۲۹۰
الکلمات فی وثاقهٔ سنده الثانی ... ص: ۸۹ ---- ۳۲۹۳
اشارهٔ ---- ۳۲۹۳
۱- عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۸۹ ---- ۳۲۹۳
۲- أجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۰ ---- ۳۲۹۳
۳- عبد اللّه بن بریدهٔ ... ص: ۹۰ ---- ۳۲۹۴
کلمات فی وثاقهٔ سنده الثالث ... ص: ۹۲ ---- ۳۲۹۵

اشارة ----- ۳۲۹۵
الوجوه الدالة على أنّ مجرد إخراج أحمد دليل الاعتبار عندهم ... ص: ۹۳ ----- ۳۲۹۵
ذكر عبارة السبكى المشتملة على الوجوه المذكورة ... ص: ۹۵ ----- ۳۲۹۶
ترجمة السبكى ... ص: ۹۷ ----- ۳۲۹۷
ترجمة أبى موسى المدينى ... ص: ۹۸ ----- ۳۲۹۸
كلام ابن عساكر فى مدح المسند ... ص: ۹۹ ----- ۳۲۹۹
كلام ابن الجوزى فى مدح المسند ... ص: ۱۰۰ ----- ۳۲۹۹
اعتماد أبناء روزبهان و تيمية و حجر على ابن الجوزى ... ص: ۱۰۱ ----- ۳۳۰۰
ثناء ابن خلكان على ابن الجوزى ... ص: ۱۰۲ ----- ۳۳۰۰
ثناء الذهبى على ابن الجوزى ... ص: ۱۰۳ ----- ۳۳۰۱
ثناء السيوطى على ابن الجوزى ... ص: ۱۰۳ ----- ۳۳۰۱
كلام ابن الوزير فى مدح المسند ... ص: ۱۰۴ ----- ۳۳۰۱
كلام أبى مهدى المغربى فى مدح المسند ... ص: ۱۰۵ ----- ۳۳۰۲
كلام عبد الحق الدهلوى فى مدح المسند ... ص: ۱۰۵ ----- ۳۳۰۲
كلام ولى اللّه الدهلوى فى مدح المسند ... ص: ۱۰۶ ----- ۳۳۰۲
كلام (الدهلوى) فى مدح المسند ... ص: ۱۰۶ ----- ۳۳۰۳
۴ رواية الترمذى ... ص: ۱۰۷ ----- ۳۳۰۳
اشارة ----- ۳۳۰۳
وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۰۸ ----- ۳۳۰۳
اشارة ----- ۳۳۰۳
۱- الترمذى ... ص: ۱۰۸ ----- ۳۳۰۳
۲- قتيبة بن سعيد ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴
۳- جعفر بن سليمان ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴
۴- يزيد الرشک ... ص: ۱۰۹ ----- ۳۳۰۴

۵- مطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵
۵ روایة النسائی ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵
اشارة ---- ۳۳۰۵
وثاقة رجال السند ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۳۰۵
ترجمة النسائی ... ص: ۱۱۱ ---- ۳۳۰۵
اعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۱۱۲ ---- ۳۳۰۶
۶ روایة الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۳۰۶
اشارة ---- ۳۳۰۶
ترجمة الحسن بن سفیان ... ص: ۱۱۳ ---- ۳۳۰۷
۷ روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۱۱۴ ---- ۳۳۰۷
اشارة ---- ۳۳۰۷
وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۳۰۸
اشارة ---- ۳۳۰۸
۱- عبید اللّه القواریری ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۳۰۸
۲- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۳۰۹
۳- یزید الرشک ... ص: ۱۱۶ ---- ۳۳۰۹
۴- المطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۳۰۹
اشارة ---- ۳۳۰۹
ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۳۰۹
۸ روایة ابن جریر الطبری و تصحیحه ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۳۰۹
اشارة ---- ۳۳۱۰
ترجمة الطبری ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۳۱۰
۹ روایة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۲ ---- ۳۳۱۲
اشارة ---- ۳۳۱۲

ترجمة خيثمة بن سليمان ... ص: ۱۲۳ ---- ۳۳۱۲
۱۰ رواية أبی حاتم ابن حبّان البستی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۳۱۳
اشارة ---- ۳۳۱۳
ترجمة ابن حبّان ... ص: ۱۲۵ ---- ۳۳۱۴
كلمة بشأن صحيح ابن حبان ... ص: ۱۲۶ ---- ۳۳۱۴
۱۱ رواية الطبرانی ... ص: ۱۲۷ ---- ۳۳۱۵
اشارة ---- ۳۳۱۵
من مصادر ترجمة الطبرانی ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۳۱۷
۱۲ رواية الحاكم ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۳۱۸
اشارة ---- ۳۳۱۸
من مصادر ترجمة الحاكم ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۳۱۹
۱۳ رواية ابن مردويه ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۳۲۰
اشارة ---- ۳۳۲۰
ترجمة ابن مردويه ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۳۲۰
۱۴ رواية أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۳۲۱
اشارة ---- ۳۳۲۱
ترجمة أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۱۴۰ ---- ۳۳۲۲
۱۵ رواية البيهقی ... ص: ۱۴۱ ---- ۳۳۲۳
اشارة ---- ۳۳۲۳
من مصادر ترجمة البيهقی ... ص: ۱۴۲ ---- ۳۳۲۴
۱۶ رواية الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۳۲۴
اشارة ---- ۳۳۲۴
ترجمة الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۳۲۵
۱۷ رواية الخطيب البغدادی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۳۲۵

اشارة ----- ۳۳۲۵
ترجمة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۴۶ ----- ۳۳۲۶
۱۸ روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۷ ----- ۳۳۲۷
اشارة ----- ۳۳۲۷
ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۸ ----- ۳۳۲۸
ترجمة الدّقاق ... ص: ۱۴۹ ----- ۳۳۲۸
۱۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۴۹ ----- ۳۳۲۸
اشارة ----- ۳۳۲۸
ترجمة ابن المغازلی و الاعتماد علیه ... ص: ۱۵۰ ----- ۳۳۲۹
۲۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱ ----- ۳۳۲۹
اشارة ----- ۳۳۲۹
ترجمة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱ ----- ۳۳۲۹
التعریف بالفردوس ... ص: ۱۵۲ ----- ۳۳۳۰
اعتماد (الدهلوی) علی الدیلمی ... ص: ۱۵۵ ----- ۳۳۳۱
۲۱ روایة النّطنزی ... ص: ۱۵۶ ----- ۳۳۳۲
اشارة ----- ۳۳۳۲
ترجمة النطنزی ... ص: ۱۵۶ ----- ۳۳۳۲
۲۲ روایة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۷ ----- ۳۳۳۳
اشارة ----- ۳۳۳۳
ترجمة أبی منصور الدّیلمی ... ص: ۱۵۸ ----- ۳۳۳۳
الحازمی من تلامذة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۳۳۴
الأسانید إلی مسند الفردوس ... ص: ۱۵۹ ----- ۳۳۳۴
۲۳ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۶۰ ----- ۳۳۳۴
اشارة ----- ۳۳۳۴

من مصادر ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۳۳۶
۲۴ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۳۳۶
اشارة ---- ۳۳۳۶
ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۳۴۴
۲۵ روایة الصالحانی ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۳۴۵
اشارة ---- ۳۳۴۵
التّعریف بالصّالحانی ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۳۴۵
۲۶ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۳۴۶
اشارة ---- ۳۳۴۶
من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۳۴۶
۲۷ روایة أبی القاسم الرّافعی ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۳۴۷
اشارة ---- ۳۳۴۷
ترجمة الرّافعی ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۳۴۷
۲۸ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۳۴۸
اشارة ---- ۳۳۴۸
من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۶ ---- ۳۳۴۸
کلمات فی مدح اسد الغابة ... ص: ۱۸۶ ---- ۳۳۴۹
۲۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۷ ---- ۳۳۴۹
اشارة ---- ۳۳۴۹
ترجمة ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۸ ---- ۳۳۵۰
۳۰ روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۸۹ ---- ۳۳۵۰
اشارة ---- ۳۳۵۰
کتاب المختارة للضیاء ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۳۵۱
ترجمة الضّیاء المقدسی ... ص: ۱۹۱ ---- ۳۳۵۱

۳۱ روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۱۹۲ ---- ۳۳۵۲
اشارة ---- ۳۳۵۲
من مصادر ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۵ ---- ۳۳۵۴
۳۲ روایة الکنجی الشّافعی ... ص: ۱۹۶ ---- ۳۳۵۴
اشارة ---- ۳۳۵۴
ترجمة الکنجی ... ص: ۱۹۸ ---- ۳۳۵۵
۳۳ روایة محبّ الدین الطبری ... ص: ۱۹۹ ---- ۳۳۵۶
اشارة ---- ۳۳۵۶
ترجمة المحبّ الطبری ... ص: ۲۰۱ ---- ۳۳۵۷
۳۴ روایة صدر الدین الحموینی الجوینی ... ص: ۲۰۲ ---- ۳۳۵۸
اشارة ---- ۳۳۵۸
من مصادر ترجمة الحموینی ... ص: ۲۰۳ ---- ۳۳۵۸
۳۵ کلام شمس الدّین الذهبی ... ص: ۲۰۴ ---- ۳۳۵۹
اشارة ---- ۳۳۵۹
ترجمة الذهبی ... ص: ۲۰۵ ---- ۳۳۵۹
۳۶ روایة الزّرندی ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۳۶۰
اشارة ---- ۳۳۶۰
ترجمة الزّرندی ... ص: ۲۰۷ ---- ۳۳۶۰
۳۷ روایة الکازرونی ... ص: ۲۰۸ ---- ۳۳۶۱
اشارة ---- ۳۳۶۱
ترجمة الکازرونی ... ص: ۲۰۹ ---- ۳۳۶۲
۳۸ روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۳۶۳
اشارة ---- ۳۳۶۳
ترجمة السیّد الهمدانی ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۳۶۳

۳۹ روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۱۱ ---- ۳۳۶۳
اشارة ---- ۳۳۶۳
ترجمة الشّهاب أحمد ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۳۶۴
۴۰ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۳۶۴
اشارة ---- ۳۳۶۴
ترجمة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۴ ---- ۳۳۶۵
۴۱ روایة حسین بن المعین المیبدی ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۳۶۶
اشارة ---- ۳۳۶۶
ترجمة المیبدی ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۳۶۶
۴۲ روایة الجلال السّیوطی ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۳۶۶
اشارة ---- ۳۳۶۶
ترجمة السّیوطی ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۳۶۶
۴۳ روایة القسطلانی ... ص: ۲۱۷ ---- ۳۳۶۷
اشارة ---- ۳۳۶۷
ترجمة القسطلانی ... ص: ۲۱۹ ---- ۳۳۶۸
۴۴ روایة عبد الوهاب البخاری المفسّر ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۳۶۹
اشارة ---- ۳۳۶۹
ترجمة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۳۶۹
۴۵ روایة الشّامی صاحب السّیرة ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۳۶۹
اشارة ---- ۳۳۶۹
ترجمة الصالحی الشامی ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۳۷۰
السیرة الشامیة ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۳۷۰
۴۶ روایة ابن حجر المکی و تصحیحه ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۳۷۱
اشارة ---- ۳۳۷۱

ترجمة ابن حجر المکی ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۳۷۱
۴۷ روایة علی المتقی الهندی ... ص: ۲۲۶ ---- ۳۳۷۲
اشارة ---- ۳۳۷۲
ترجمة المتقی الهندی ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۳۷۲
۴۸ روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۲۲۸ ---- ۳۳۷۳
اشارة ---- ۳۳۷۳
ترجمة العیدروس ... ص: ۲۲۸ ---- ۳۳۷۳
۴۹ روایة میرزا مخدوم صاحب النواقض ... ص: ۲۲۹ ---- ۳۳۷۴
اشارة ---- ۳۳۷۴
کتاب النواقض ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۳۷۴
۵۰ روایة الوصّابی الیمنی ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۳۷۴
اشارة ---- ۳۳۷۴
الوصابی و کتابه ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۳۷۶
۵۱ روایة الحافی الحسینی الشّافعی ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۳۷۶
اشارة ---- ۳۳۷۶
ترجمة الحافی ... ص: ۲۳۴ ---- ۳۳۷۶
۵۲ روایة الجمال المحدّث الشّیرازی ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۳۷۷
اشارة ---- ۳۳۷۷
ترجمة جمال الدین الشیرازی ... ص: ۲۳۶ ---- ۳۳۷۷
۵۳ روایة علی بن سلطان القاری ... ص: ۲۳۶ ---- ۳۳۷۷
اشارة ---- ۳۳۷۷
دفاع القاری عن عمر بن سعد ... ص: ۲۳۷ ---- ۳۳۷۸
ترجمة القاری ... ص: ۲۳۸ ---- ۳۳۷۸
۵۴ روایة المنّاوی ... ص: ۲۳۹ ---- ۳۳۷۹

اشارة ----- ۳۳۷۹
ترجمة المناوی ... ص: ۲۴۰ ----- ۳۳۸۰
۵۵ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۴۱ ----- ۳۳۸۰
اشارة ----- ۳۳۸۰
عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۲ ----- ۳۳۸۱
الاعتماد علی روایة القادری ... ص: ۲۴۳ ----- ۳۳۸۱
۵۶ روایة ابن باکثیر المکّی ... ص: ۲۴۴ ----- ۳۳۸۲
اشارة ----- ۳۳۸۲
عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۵ ----- ۳۳۸۲
ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۶ ----- ۳۳۸۳
۵۷ روایة البدخشی ... ص: ۲۴۷ ----- ۳۳۸۳
اشارة ----- ۳۳۸۴
ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۰ ----- ۳۳۸۵
۵۸ روایة محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۱ ----- ۳۳۸۶
اشارة ----- ۳۳۸۶
ترجمة محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۲ ----- ۳۳۸۶
۵۹ روایة أحمد بن عبد الرّحیم الدّهلوی ... ص: ۲۵۲ ----- ۳۳۸۷
اشارة ----- ۳۳۸۷
ترجمة أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی ... ص: ۲۵۳ ----- ۳۳۸۷
۶۰ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۴ ----- ۳۳۸۷
اشارة ----- ۳۳۸۷
ترجمة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۶ ----- ۳۳۸۸
۶۱ روایة الصبّان المصری ... ص: ۲۵۶ ----- ۳۳۸۹
اشارة ----- ۳۳۸۹

ترجمة الصبّان ... ص: ۲۵۶ ---- ۳۳۸۹
۶۲ روایة العجیلی ... ص: ۲۵۷ ---- ۳۳۸۹
اشارة ---- ۳۳۸۹
ترجمة العجیلی ... ص: ۲۵۸ ---- ۳۳۹۰
۶۳ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۲۵۸ ---- ۳۳۹۰
اشارة ---- ۳۳۹۰
ترجمته و عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۵۹ ---- ۳۳۹۰
۶۴ روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱ ---- ۳۳۹۱
اشارة ---- ۳۳۹۱
ترجمة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱ ---- ۳۳۹۲
۶۵ روایة المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۱ ---- ۳۳۹۲
اشارة ---- ۳۳۹۲
ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۲ ---- ۳۳۹۲
۶۶ روایة القندوزی البلخی ... ص: ۲۶۲ ---- ۳۳۹۲
اشارة ---- ۳۳۹۲
ترجمة القندوزی ... ص: ۲۶۳ ---- ۳۳۹۳
۶۷ روایة حسن زمان الحیدرآبادی ... ص: ۲۶۳ ---- ۳۳۹۳
اشارة ---- ۳۳۹۳
ترجمة حسن زمان ... ص: ۲۶۸ ---- ۳۳۹۶
وثاقة الأجلح و ردّ القدح فیه بسبب تشیّعه ... ص: ۲۶۹ ---- ۳۳۹۶
اشارة ---- ۳۳۹۶
۱- توثیق یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۳۹۶
اشارة ---- ۳۳۹۶
ترجمة یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۳۹۶

۲- توثیق أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷۲ ---- ۳۳۹۷
۳- توثیق الفلّاس ... ص: ۲۷۳ ---- ۳۳۹۷
اشارة ---- ۳۳۹۷
ترجمة الفلاس ... ص: ۲۷۳ ---- ۳۳۹۷
۴- توثیق العجلی ... ص: ۲۷۵ ---- ۳۳۹۸
اشارة ---- ۳۳۹۸
ترجمة العجلی ... ص: ۲۷۵ ---- ۳۳۹۹
۵- توثیق الفسوی ... ص: ۲۷۶ ---- ۳۳۹۹
اشارة ---- ۳۳۹۹
ترجمة الفسوی ... ص: ۲۷۷ ---- ۳۴۰۰
۶- توثیق ابن عدی ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۴۰۰
اشارة ---- ۳۴۰۰
ترجمة ابن عدی ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۴۰۱
۷- تصحیح الحاکم حدیثه و تأکیده ذلک ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۴۰۲
۸- ابن حجر: صدوق ... ص: ۲۸۲ ---- ۳۴۰۳
۹- إنّه من رجال الکتب الأربعة ... ص: ۲۸۳ ---- ۳۴۰۳
۱۰- روایة الأئمة عنه ... ص: ۲۸۳ ---- ۳۴۰۳
۱۱- روایة شعبة عنه و هو لا یروی إلّا عن ثقة ... ص: ۲۸۴ ---- ۳۴۰۴
۱۲- روایة أحمد عنه و هو لا یروی إلّا عن ثقة ... ص: ۲۸۵ ---- ۳۴۰۵
۱۳- روی عنه النسائی و شرطه أشدّ من شرط الشیخین ... ص: ۲۸۶ ---- ۳۴۰۵
اشارة ---- ۳۴۰۶
ترجمة سعد الزّنجانی ... ص: ۲۸۷ ---- ۳۴۰۶
۱۴- من أسامی أئمة الحدیث الشّیعة ... ص: ۲۸۸ ---- ۳۴۰۶
۱۵- تصریح الذهبی بوجوب قبول روایة الشّیعی ... ص: ۲۸۹ ---- ۳۴۰۷

۱۶- نسبة السیوطی ما قاله الذهبی إلی أئمة الحدیث ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۴۰۷
۱۷- جرح المخالف فی الاعتقاد غیر مقبول ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۴۰۸
۱۸- التشیع محبّة علی و تقدیمه علی الصحابة ... ص: ۲۹۱ ---- ۳۴۰۸
۱۹- المقبلی: التشیّع ما یسع منصفا الخروج عنه ... ص: ۲۹۱ ---- ۳۴۰۸
۲۰- لو کان الأجلح شیعیّا غلیظا لما رووا عنه ... ص: ۲۹۲ ---- ۳۴۰۹
۲۱- کان النّسائی یتشیع ... ص: ۲۹۳ ---- ۳۴۱۰
۲۲- کان الحاکم شیعیّا ... ص: ۱۹۴ ---- ۳۴۱۰
۲۳- التشیع لا ینافی التسنّن ... ص: ۲۹۵ ---- ۳۴۱۱
۲۴- استنکار الأجلح سبّ الشیخین ... ص: ۲۹۵ ---- ۳۴۱۱
۲۵- فی الصحابة رافضة غلاة کأبی الطفیل ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۴۱۱
۲۶- قولهم بقبول روایة المبتدع ... ص: ۲۹۷ ---- ۳۴۱۲
۲۷- من أسماء المبتدعة فی الصحیحین ... ص: ۲۹۸ ---- ۳۴۱۳
۲۸- قبول بعضهم روایة المبتدع الداعی ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۴۱۳
النظر فی کلمات القادحین فی الأجلح ... ص: ۳۰۰ ---- ۳۴۱۳
وجوه فی ردّ قدح الأجلح مستفادة من کلمات العلماء ... ص: ۳۰۶ ---- ۳۴۱۷
اشارة ---- ۳۴۱۷
الجرح المجمل غیر مقبول مطلقا ... ص: ۳۰۶ ---- ۳۴۱۷
التعدیل مقدم علی الجرح عند جمهور العلماء ... ص: ۳۰۷ ---- ۳۴۱۸
لفظة «کذّاب» أیضا تحتاج إلی تفسیر ... ص: ۳۰۸ ---- ۳۴۱۸
لا یقبل الجرح فیمن علم عدالته بالتواتر أو کانت أشهر من عدالة الجارح ... ص: ۳۰۹ ---- ۳۴۱۹
قبول المراسیل مذهب مالک و الشافعی و غیرهما و عموم التابعین ... ص: ۳۱۱ ---- ۳۴۲۰
کلام (الدهلوی) حول الأجلح ... ص: ۳۱۲ ---- ۳۴۲۰
وجوه الجواب عنه ... ص: ۳۱۳ ---- ۳۴۲۱
[الجزء السادس و عشر] ---- ۳۴۲۲

ملحق سند حديث الولاية فى فصول ... ص: ۵ ---- ۳۴۲۲
اشارة ---- ۳۴۲۲
الفصل الأول: فى أسماءِ جماعة آخرين من رواة حديث الولاية عبر القرون ... ص: ۹ ---- ۳۴۲۳
اشارة ---- ۳۴۲۳
«۱» رواية عيسى بن عبد اللّه ... ص: ۱۱ ---- ۳۴۲۳
«۲» رواية عبد الجليل بن عطيّة ... ص: ۱۲ ---- ۳۴۲۴
«۳» رواية ابن أبى غنيّة ... ص: ۱۲ ---- ۳۴۲۴
«۴» رواية الحكم بن عتيبة ... ص: ۱۳ ---- ۳۴۲۴
«۵» رواية أبى إسحاق السبيعى ... ص: ۱۴ ---- ۳۴۲۵
«۶» رواية النضر بن شميل ... ص: ۱۶ ---- ۳۴۲۶
«۷» رواية أبى عامر العقدى ... ص: ۱۷ ---- ۳۴۲۶
«۸» رواية عبدالرزاق بن همام ... ص: ۱۸ ---- ۳۴۲۷
«۹» رواية الحسن بن عمر بن شقيق الجرمى ... ص: ۱۹ ---- ۳۴۲۸
«۱۰» رواية أبى نعيم الملائى ... ص: ۲۰ ---- ۳۴۲۸
«۱۱» رواية زهير بن حرب ... ص: ۲۱ ---- ۳۴۲۹
«۱۲» رواية ابن راهويه ... ص: ۲۲ ---- ۳۴۲۹
«۱۳» رواية عثمان بن أبى شيبة ... ص: ۲۳ ---- ۳۴۳۰
«۱۴» رواية عفّان بن مسلم ... ص: ۲۵ ---- ۳۴۳۰
«۱۵» رواية لوين ... ص: ۲۶ ---- ۳۴۳۱
«۱۶» رواية ابن سُمَّويه ... ص: ۲۷ ---- ۳۴۳۲
«۱۷» رواية أبى أحمد العسّال ... ص: ۲۸ ---- ۳۴۳۲
«۱۸» رواية أبى حاتم الرازى ... ص: ۲۹ ---- ۳۴۳۲
«۱۹» رواية ابن أبى عاصم ... ص: ۳۰ ---- ۳۴۳۳
«۲۰» رواية عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۲ ---- ۳۴۳۴

«۲۱» روایة البزّار ... ص: ۳۴ ---- ۳۴۳۵
«۲۲» روایة مطیّن ... ص: ۳۴ ---- ۳۴۳۶
«۲۳» روایة أحمد بن الحسین الصوفی ... ص: ۳۶ ---- ۳۴۳۶
«۲۴» روایة الرویانی ... ص: ۳۷ ---- ۳۴۳۶
«۲۵» روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۳۹ ---- ۳۴۳۸
«۲۶» روایة الطحاوی ... ص: ۴۰ ---- ۳۴۳۸
«۲۷» روایة محمّد بن مخلد العطّار ... ص: ۴۳ ---- ۳۴۴۰
«۲۸» روایة ابن عقدة ... ص: ۴۴ ---- ۳۴۴۰
«۲۹» روایة محمّد بن یعقوب الأخرم ... ص: ۴۵ ---- ۳۴۴۱
«۳۰» روایة ابن فارس ... ص: ۴۷ ---- ۳۴۴۲
«۳۱» روایة المحبوبی ... ص: ۴۸ ---- ۳۴۴۲
«۳۲» روایة ابن السکن ... ص: ۴۹ ---- ۳۴۴۳
«۳۳» روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۵۰ ---- ۳۴۴۳
«۳۴» روایة الإسماعیلی ... ص: ۵۱ ---- ۳۴۴۴
«۳۵» روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۲ ---- ۳۴۴۵
«۳۶» روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۳ ---- ۳۴۴۵
«۳۷» روایة أبی القاسم ابن الطحّان ... ص: ۵۴ ---- ۳۴۴۶
«۳۸» روایة ابن شاهین ... ص: ۵۵ ---- ۳۴۴۶
«۳۹» روایة المرجی ... ص: ۵۷ ---- ۳۴۴۷
«۴۰» روایة ابن الجرّاح ... ص: ۵۸ ---- ۳۴۴۸
«۴۱» روایة أبی عبداللّه ابن مندة ... ص: ۵۹ ---- ۳۴۴۸
«۴۲» روایة الغسّانی الصیداوی ... ص: ۶۰ ---- ۳۴۴۹
«۴۳» روایة أبی عمر ابن مهدی ... ص: ۶۱ ---- ۳۴۴۹
«۴۴» روایة الجراحی ... ص: ۶۲ ---- ۳۴۵۰

«۴۵» رواية ابن أبي عقيل الصّوری ... ص: ۶۳ ---- ۳۴۵۰
«۴۶» رواية أبي علی بن المذهب ... ص: ۶۴ ---- ۳۴۵۱
«۴۷» رواية ابن السوادی ... ص: ۶۵ ---- ۳۴۵۱
«۴۸» رواية الدهلقی ... ص: ۶۶ ---- ۳۴۵۲
«۴۹» رواية أبي سعد الجنزرودی ... ص: ۶۶ ---- ۳۴۵۲
«۵۰» رواية سبط بحرويه ... ص: ۶۷ ---- ۳۴۵۳
«۵۱» رواية أبي نصر التاجر ... ص: ۶۸ ---- ۳۴۵۳
«۵۲» رواية أبي الحسين ابن النقور ... ص: ۶۹ ---- ۳۴۵۳
«۵۳» رواية العاصمی ... ص: ۷۰ ---- ۳۴۵۴
«۵۴» رواية إسماعيل بن أحمد البيهقی ... ص: ۷۱ ---- ۳۴۵۴
«۵۵» رواية أبي علی الحدّاد ... ص: ۷۲ ---- ۳۴۵۵
«۵۶» رواية البغوی ... ص: ۷۴ ---- ۳۴۵۶
«۵۷» رواية هبة اللّه بن الحصين ... ص: ۷۵ ---- ۳۴۵۶
«۵۸» رواية الخلّال ... ص: ۷۶ ---- ۳۴۵۷
«۵۹» رواية ابن المؤذن ... ص: ۷۶ ---- ۳۴۵۷
«۶۰» رواية زاهر بن طاهر ... ص: ۷۷ ---- ۳۴۵۸
«۶۱» «رواية أبي القاسم ابن السمرقندی ...» ص: ۷۸ ---- ۳۴۵۸
«۶۲» رواية ابن العربی المالکی ... ص: ۸۰ ---- ۳۴۵۹
«۶۳» رواية الکروخی ... ص: ۸۱ ---- ۳۴۶۰
«۶۴» رواية أبي الخير الطالقانی القزوينی ... ص: ۸۲ ---- ۳۴۶۰
«۶۵» رواية المکتبر ... ص: ۸۵ ---- ۳۴۶۱
«۶۶» رواية نجم الدين کبری الخيوقی ... ص: ۸۶ ---- ۳۴۶۲
«۶۷» رواية ابن الشيرازی ... ص: ۸۷ ---- ۳۴۶۲
«۶۸» رواية سبط ابن الجوزی ... ص: ۸۸ ---- ۳۴۶۳

«۶۹» روایة القرشی ... ص: ۸۹ ---- ۳۴۶۴
«۷۰» روایة إبن منظور الإفریقی ... ص: ۹۱ ---- ۳۴۶۵
«۷۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۹۹ ---- ۳۴۶۹
«۷۲» روایة الفاروقی ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۴۶۹
«۷۳» روایة السبکی ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۴۶۹
«۷۴» روایة الصّلاح الصّفدی ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۴۷۰
«۷۵» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۰۳ ---- ۳۴۷۱
«۷۶» روایة محمّد بن أبی بکر الأنصاری ... ص: ۱۰۷ ---- ۳۴۷۳
«۷۷» روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۱۰۸ ---- ۳۴۷۳
«۷۸» روایة ابن دقماق ... ص: ۱۱۵ ---- ۳۴۷۶
«۷۹» روایة الفاسی ... ص: ۱۱۷ ---- ۳۴۷۷
«۸۰» روایة البوصیری ... ص: ۱۱۸ ---- ۳۴۷۸
«۸۱» روایة بدر الدین العینی ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۴۷۸
«۸۲» روایة الباعونی ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۴۷۹
«۸۳» روایة الصّالحی الدمشقی ... ص: ۱۲۲ ---- ۳۴۷۹
«۸۴» روایة عبدالحق الدّهلوی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۴۸۱
«۸۵» روایة العصامی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۴۸۱
«۸۶» روایة الجلوتی الواعظ ... ص: ۱۲۸ ---- ۳۴۸۳
«۸۷» روایة الطرابزونی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳
«۸۸» روایة المرعی المقدسی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳
«۸۹» روایة الکمشخانوی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۴۸۳
«۹۰» روایة النبهانی ... ص: ۱۳۰ ---- ۳۴۸۴
«۹۱» روایة المبارکفوری ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۴۸۴
«۹۲» روایة منصور علی ناصف ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۴۸۴

«۹۳» روایة الألبانی ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۴۸۵
«۹۴» روایة عباس أحمد صقر- أحمد عبدالجواد ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۴۸۵
الفصل الثانی: فی الأسانید المعتبرة لحدیث الولایة ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۴۸۵
اشارة ---- ۳۴۸۵
* قال ابن أبی عاصم ...: ص: ۱۳۸ ---- ۳۴۸۶
* وقال الحافظ النسائی ...: ص: ۱۴۰ ---- ۳۴۸۶
* وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانی ...: ص: ۱۴۲ ---- ۳۴۸۷
* وقال الحافظ الطبرانی ...: ص: ۱۴۵ ---- ۳۴۸۹
* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۷ ---- ۳۴۹۰
* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۹ ---- ۳۴۹۱
* وقال الحافظ أبو نعیم ...: ص: ۱۵۱ ---- ۳۴۹۲
* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۵ ---- ۳۴۹۴
* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۷ ---- ۳۴۹۵
* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۹ ---- ۳۴۹۶
* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۲ ---- ۳۴۹۷
* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۵ ---- ۳۴۹۸
* وقال الحافظ ابن کثیر فی سیاق روایات الحدیث ...: ص: ۱۶۸ ---- ۳۵۰۰
* وقال الحافظ الذهبی، بترجمة «جعفر بن سلیمان ...» ص: ۱۷۱ ---- ۳۵۰۲
الفصل الثالث: فی خبر عبداللّه بن عباس فی المناقب العشر ... ص: ۱۷۷ ---- ۳۵۰۳
اشارة ---- ۳۵۰۳
لفظ الحدیث کما فی مسند أحمد ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۵۰۴
أسماء أشهر رواة الحدیث کلّه أو بعضه ... ص: ۱۸۲ ---- ۳۵۰۵
اشارة ---- ۳۵۰۵
«۱» روایة شعبة ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۵۰۶

«۲» روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۵۰۷
«۳» روایة ابن سعد ... ص: ۱۸۶ ---- ۳۵۰۷
«۴» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۸۷ ---- ۳۵۰۸
«۵» روایة التّرمذی ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۵۱۰
«۶» روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۱۹۲ ---- ۳۵۱۰
«۷» روایة البزّار ... ص: ۱۹۴ ---- ۳۵۱۱
«۸» روایة النسائی ... ص: ۱۹۵ ---- ۳۵۱۲
«۹» روایة أبی یعلی ... ص: ۱۹۶ ---- ۳۵۱۲
«۱۰» روایة المحاملی ... ص: ۲۰۳ ---- ۳۵۱۶
«۱۱» روایة الطبرانی ... ص: ۲۰۴ ---- ۳۵۱۶
«۱۲» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۰۸ ---- ۳۵۱۸
«۱۳» روایة ابن عبدالبر ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۵۲۰
«۱۴» روایة الحسکانی ... ص: ۲۱۳ ---- ۳۵۲۱
«۱۵» روایة ابن عساکر ... ص: ۲۱۶ ---- ۳۵۲۳
«۱۶» روایة ابن الأثیر ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۵۲۵
«۱۷» روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۵۲۶
«۱۸» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۵۲۶
«۱۹» روایة المزّی ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۵۲۷
«۲۰» روایة الذهبی ... ص: ۲۲۳ ---- ۳۵۲۷
«۲۱» روایة ابن کثیر ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۵۲۷
«۲۲» رویة أبی بکر الهیثمی ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۵۲۸
«۲۳» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۵۲۸
اشارة ---- ۳۵۲۸
تکمیل ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۵۲۹

تنبیه ... ص: ۲۲۸ ---- ۳۵۲۹
تحریف حدیث الولایة أو تکذیبه ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۵۳۰
اشارة ---- ۳۵۳۰
تحریف البخاری ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۵۳۰
تحریف البغوی ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۵۳۳
تحریف التبریزی ونسبته إلی الترمذی ...! ص: ۲۴۲ ---- ۳۵۳۳
تکذیب ابن تیمیّة الحدیث من أصله ...! ص: ۲۴۳ ---- ۳۵۳۴
أباطیل ابن حجر المکی ووجوه النظر فیها ... ص: ۲۴۶ ---- ۳۵۳۵
وجوه الرد علی أن حدیث الولایة خبر واحد ... ص: ۲۴۸ ---- ۳۵۳۶
اتّفاق الفریقین علی نقله یوجب الیقین بصدوره ... ص: ۲۴۸ ---- ۳۵۳۶
الصحابة الرواة لحدیث الولایة ... ص: ۲۴۹ ---- ۳۵۳۶
حدیث الولایة متواتر ... ص: ۲۵۲ ---- ۳۵۳۸
تقلید الکابلی ابن حجر الهیتمی ... ص: ۲۵۴ ---- ۳۵۳۹
تحریف السهارنفوری تبعاً لصاحب المشکاة ... ص: ۲۵۷ ---- ۳۵۴۰
حکم البدخشی بوضع لفظة «بعدی ...»! ص: ۲۵۸ ---- ۳۵۴۰
تحریفات ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۲۶۰ ---- ۳۵۴۱
خلاصة الفصل ... ص: ۲۶۲ ---- ۳۵۴۲
دلالةُ حدیث الولایة ... ص: ۲۶۷ ---- ۳۵۴۲
اشارة ---- ۳۵۴۲
«الولی» بمعنی «الأولی بالتصرف ...» ص: ۲۶۸ ---- ۳۵۴۳
اشارة ---- ۳۵۴۳
«۱- ۴» کلمات ولیّ اللّه فی معنی «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ ...» ص: ۲۶۸ ---- ۳۵۴۳
«۵» تسلیم أبی شکور بدلالة الآیة وحدیث الغدیر ... ص: ۲۷۳ ---- ۳۵۴۵
«۶» تسلیم ابن أخ (الدهلوی ...) ص: ۲۷۷ ---- ۳۵۴۷

«۷» لفظة «بعدی» قرینة ... ص: ۲۷۹ ---- ۳۵۴۸
اشارة ---- ۳۵۴۸
حمل بعضهم البعدیّة علی الرّتبة دون الزمان ... ص: ۲۸۱ ---- ۳۵۴۹
«۸» الاستدلال بکلام ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۲ ---- ۳۵۵۰
اشارة ---- ۳۵۵۰
الحدیث فی روایة عمرو بن العاص ... ص: ۲۸۴ ---- ۳۵۵۱
«۹» الاستدلال بما نسبوه إلی الحسن المثنّی وارتضوه ... ص: ۲۸۶ ---- ۳۵۵۲
«۱۰» الإستدلال بکلامٍ للإمام الحسن السبط علیه السلام ... ص: ۲۸۹ ---- ۳۵۵۳
«۱۱» حدیث المناشدة فی مسجد المدینة ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۵۵۴
«۱۲» حدیث الولایة وأحادیث اخری فی سیاق واحد ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۵۵۷
«۱۳» حدیث: أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۵۵۸
«۱۴» قول النبیّ یوم الانذار فی علی: «ولیّکم بعدی ...» ص: ۳۰۰ ---- ۳۵۵۹
«۱۵» قول النبیّ فی حدیثٍ لعلی: «إنّک ولیّ المؤمنین بعدی ...» ص: ۳۰۱ ---- ۳۵۵۹
«۱۶» «الأولیاء» فی تفسیر أهل البیت بمعنی «الأئمّة ...» ص: ۳۰۶ ---- ۳۵۶۲
«۱۷» إختصاص لفظ «الولی» ومقام «الولایة» بنوّاب نبیّنا وهم «اثنا عشر ...» ص: ۳۰۸ ---- ۳۵۶۳
«۱۸» تبادر «المتصرّف فی الأمر» من «الولی» عند الإطلاق ... ص: ۳۰۹ ---- ۳۵۶۳
«۱۹» وجوب حمل اللفظ المشترک علی جمیع معانیه حیث لا قرینة عند الشافعی وجماعة ... ص: ۳۱۰ ---- ۳۵۶۴
«۲۰» ابن حجر: «من کنت ولیّه» أی: المتصرّف فی الامور ... ص: ۳۱۲ ---- ۳۵۶۵
«۲۱» حدیث بریدة بلفظ: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه ...» ص: ۳۱۳ ---- ۳۵۶۵
«۲۲» الحدیث بلفظ: «اللّه ولیّی وأنا ولیّ المؤمنین ومن کنت ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۳۱۸ ---- ۳۵۶۸
«۲۳» قوله لبریدة: «لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی ...» ص: ۳۱۹ ---- ۳۵۶۸
اشارة ---- ۳۵۶۸
معنی أولویّة النبیّ بالمؤمنین کتاباً وسنّة ... ص: ۳۲۴ ---- ۳۵۷۱
کلمات المفسّرین فی معنی «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ...» ص: ۳۲۴ ---- ۳۵۷۱

كلمات علماء الحديث فى معنى قوله: «أنا أولى بالمؤمنين ...» ص: ۳۲۸ ---- ۳۵۷۳
«۲۴» فهم بريدة الإمامة من كلام النبى فلذا تخلّف عن بيعة أبى بكر ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۵۷۹
«۲۵» فهم بريدة أحبيّة على من غيره عند اللّه ورسوله ... ص: ۳۴۸ ---- ۳۵۸۲
«۲۶» تصريح بريدة بأفضليّة على بعد كلام النبى ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۵۸۴
«۲۷» خطبة النبى بعد نزول: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ» «... ۱ ...» ص: ۳۵۴ ---- ۳۵۸۵
«۲۸» حديث الغدير عن البراء بلفظ: «هذا وليّكم من بعدى ...» ص: ۳۵۶ ---- ۳۵۸۶
«۲۹» حديث الغدير بلفظ ...: «ورضا الربّ برسالتى والولاية لعلىّ من بعدى ...» ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۵۸۷
«۳۰» حديث الغدير عن أبى سعيد الخدرى عند أبى نعيم والنطنزى ... ص: ۳۵۹ ---- ۳۵۸۸
«۳۱» حديث الغدير بلفظ: «من كنت أولى به من نفسه فعلىٌ وليّه ...» ص: ۳۶۰ ---- ۳۵۸۸
«۳۲» تحقيق سبط ابن الجوزى فى معنى حديث الغدير ... ص: ۳۶۱ ---- ۳۵۸۹
«۳۳» قول عمر: أصبحت اليوم ولى كلّ مؤمن ... ص: ۳۶۲ ---- ۳۵۹۰
«۳۴» معنى: «على منّى وأنا منه» فى حديث الولاية ... ص: ۳۶۳ ---- ۳۵۹۰
«۳۵» أحاديث أخرجها الحاكم وغيره واستشهد بها والد الدهلوى وقرّر معناها ... ص: ۳۶۵ ---- ۳۵۹۱
«۳۶» حديث بعث الأنبياء على ... الولاية لعلى ... ص: ۳۶۷ ---- ۳۵۹۲
«۳۷» حديث عرض النبوّة والولاية على السماوات والأرض ... ص: ۳۷۳ ---- ۳۵۹۵
«۳۸» حديث إقتران الإسلام والقرآن والولاية ... ص: ۳۷۴ ---- ۳۵۹۶
«۳۹» ألفاظ فى حديث الولاية دالّة على الإمامة ... ص: ۳۷۷ ---- ۳۵۹۷
«۴۰» سياق الحديث يأبى الحمل على الحبّ والنصرة ... ص: ۳۸۱ ---- ۳۶۰۰
بطلان حمل «البعديّة» على الانفصال ... ص: ۳۸۵ ---- ۳۶۰۰
اشارة ---- ۳۶۰۰
«۱» على له الولاية على «الثلاثة ...» ص: ۳۸۵ ---- ۳۶۰۰
«۲» البعدية ظاهرة فى الاتّصال ... ص: ۳۸۶ ---- ۳۶۰۱
«۳» حديث الولاية وغيره نص على ولاية على ولا دليل على ولايتهم ... ص: ۳۸۶ ---- ۳۶۰۱
«۴» الحديث بلفظ: من كنت وليّه فعلى وليّه ... ص: ۳۸۶ ---- ۳۶۰۱

«۵» إیراد اللّاهوری علی نظیر هذا الحمل فی حدیث الغدیر ... ص: ۳۸۸ ---- ۳۶۰۲
[الجزء السابع عشر] ---- ۳۶۰۳
اهداء ...: ص: ۲ ---- ۳۶۰۳
حدیث المنزلة ... ص: ۸ ---- ۳۶۰۳
کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ---- ۳۶۰۳
کلمة السیّد صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۳ ---- ۳۶۰۵
کلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة ... ص: ۱۵ ---- ۳۶۰۵
سند حدیث المنزلة ... ص: ۲۳ ---- ۳۶۰۶
اشارة ---- ۳۶۰۷
أشهر مشاهیر رواة حدیث المنزلة ... ص: ۲۳ ---- ۳۶۰۷
اشارة ---- ۳۶۰۷
«۱» روایة محمّد بن إسحاق ... ص: ۲۹ ---- ۳۶۱۰
«۲» روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۳۰ ---- ۳۶۱۰
«۳» روایة ابن سعد ... ص: ۳۰ ---- ۳۶۱۱
«۴» روایة ابن أبی شیبة ... ص: ۳۲ ---- ۳۶۱۲
«۵» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴ ---- ۳۶۱۲
«۶» روایة البخاری ... ص: ۳۶ ---- ۳۶۱۴
«۷» روایة ابن عرفة ... ص: ۳۶ ---- ۳۶۱۴
«۸» روایة مسلم بن الحجّاج ... ص: ۳۷ ---- ۳۶۱۴
«۹» روایة ابن ماجة ... ص: ۳۹ ---- ۳۶۱۵
«۱۰» روایة أبی حاتم ابن حبّان ... ص: ۴۰ ---- ۳۶۱۶
«۱۱» روایة التّرمذی ... ص: ۴۱ ---- ۳۶۱۶
«۱۲» روایة ابن أبی خیثمة ... ص: ۴۱ ---- ۳۶۱۶
«۱۳» روایة عبداللّه بن أحمد ... ص: ۴۲ ---- ۳۶۱۶

«۱۴» روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۴۲ ---- ۳۶۱۷
«۱۵» روایة النسائی ... ص: ۴۳ ---- ۳۶۱۷
«۱۶» روایة أبی یعلی ... ص: ۵۰ ---- ۳۶۲۱
«۱۷» روایة الطّبری ... ص: ۵۲ ---- ۳۶۲۲
«۱۸» روایة أبی الشیخ ... ص: ۵۳ ---- ۳۶۲۲
«۱۹» روایة أبی عوانة ... ص: ۵۳ ---- ۳۶۲۲
«۲۰» روایة الطّبرانی ... ص: ۵۴ ---- ۳۶۲۲
«۲۱» روایة المخلّص الذّهبی ... ص: ۶۰ ---- ۳۶۲۶
«۲۲» روایة المطیری ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۳» روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۴» روایة الحسن بن بدر ... ص: ۶۱ ---- ۳۶۲۶
«۲۵» روایة الحاکم ... ص: ۶۲ ---- ۳۶۲۷
«۲۶» روایة الخرکوشی ... ص: ۶۲ ---- ۳۶۲۷
«۲۷» روایة الشیرازی ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۲۸» روایة ابن مردویه ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۲۹» روایة أبی نعیم ... ص: ۶۳ ---- ۳۶۲۷
«۳۰» روایة ابن السّمان ... ص: ۶۴ ---- ۳۶۲۷
«۳۱» روایة التّنوخی ... ص: ۶۴ ---- ۳۶۲۸
«۳۲» روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۵ ---- ۳۶۲۸
«۳۳» روایة ابن عبد البر ... ص: ۶۵ ---- ۳۶۲۸
«۳۴» روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۶ ---- ۳۶۲۸
«۳۵» روایة شیرویه الدّیلمی ... ص: ۶۸ ---- ۳۶۳۰
«۳۶» روایة البغوی ... ص: ۶۸ ---- ۳۶۳۰
«۳۷» روایة رزین العبدری ... ص: ۶۹ ---- ۳۶۳۰

«۳۸» روایة العاصمی ... ص: ۶۹ ---- ۳۶۳۰
«۳۹» روایة عمر الملا ... ص: ۷۲ ---- ۳۶۳۱
«۴۰» روایة ابن عساکر ... ص: ۷۲ ---- ۳۶۳۲
«۴۱» روایة أبی طاهر ابن سلفة ... ص: ۱۲۶ ---- ۳۶۵۶
«۴۲» روایة الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۲۶ ---- ۳۶۵۶
«۴۳» روایة الصّالحانی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۶۵۸
«۴۴» روایة الفخر الرازی ... ص: ۱۲۹ ---- ۳۶۵۸
«۴۵» روایة المبارک ابن الأثیر ... ص: ۱۳۰ ---- ۳۶۵۸
«۴۶» روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۶۵۹
«۴۷» روایة أبی الربیع البلنسی ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۶۵۹
«۴۸» روایة ابن النجار ... ص: ۱۳۲ ---- ۳۶۵۹
«۴۹» روایة ابن طلحة القرشی ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۶۶۰
«۵۰» روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۳۴ ---- ۳۶۶۰
«۵۱» روایة الکنجی ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۶۶۱
«۵۲» روایة النووی ... ص: ۱۳۵ ---- ۳۶۶۱
«۵۳» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۳۶ ---- ۳۶۶۱
«۵۴» روایة الوصّابی ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۶۶۲
«۵۵» روایة الحموینی ... ص: ۱۳۷ ---- ۳۶۶۲
«۵۶» روایة ابن سید الناس ... ص: ۱۳۹ ---- ۳۶۶۳
«۵۷» روایة ابن قیّم الجوزیّة ... ص: ۱۳۹ ---- ۳۶۶۳
«۵۸» روایة الیافعی ... ص: ۱۴۰ ---- ۳۶۶۳
«۵۹» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۴۰ ---- ۳۶۶۳
«۶۰» روایة علاء الدّولة السمنانی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۶۶۵
«۶۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۴۳ ---- ۳۶۶۵

«۶۲» روایة الجمال المزّی ... ص: ۱۴۴ ---- ۳۶۶۵
«۶۳» روایة الزّرندی ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۶۶۶
«۶۴» روایة الهمدانی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۵» روایة ابن الشّحنة ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۶» روایة الزین العراقی ... ص: ۱۴۶ ---- ۳۶۶۶
«۶۷» روایة ملک العلماء ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۶۶۷
«۶۸» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۴۷ ---- ۳۶۶۷
«۶۹» روایة ابن الصبّاغ ... ص: ۱۴۸ ---- ۳۶۶۷
«۷۰» روایة السّیوطی ... ص: ۱۴۸ ---- ۳۶۶۷
«۷۱» روایة الدیار بکری ... ص: ۱۴۹ ---- ۳۶۶۷
«۷۲» روایة ابن حجر المکی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۶۶۸
«۷۳» روایة المتقی ... ص: ۱۵۰ ---- ۳۶۶۸
«۷۴» روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۸
«۷۵» روایة الجمال المحدث ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۸
«۷۶» روایة المنّاوی ... ص: ۱۵۱ ---- ۳۶۶۹
«۷۷» روایة العیدروس ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۷۸» روایة ابن باکثیر ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۷۹» روایة محبوب العالم ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۶۶۹
«۸۰» روایة البدخشانی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۶۹
«۸۱» روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۲» روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۳» روایة العجیلی ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۶۷۰
«۸۴» روایة الرشید الدّهلوی ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰
«۸۵» روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰

«۸۶» روایة ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰
«۸۷» روایة زینی دحلان ... ص: ۱۵۴ ---- ۳۶۷۰
«۸۸» روایة الشبلنجی ... ص: ۱۵۵ ---- ۳۶۷۱
صحّة الحدیث وکثرة طرقه وتواتره ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۶۷۱
اشارة ---- ۳۶۷۱
إعتراف ابن تیمیّة بصحته ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۶۷۱
إعتراف عبد الحق بالإتفاق علی صحّته ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۶۷۱
قال الکنجی بقیام الإجماع علی صحّته ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۶۷۱
للتنوخی کتاب مفرد فی طرقه ... ص: ۱۶۰ ---- ۳۶۷۲
أسماء الصحابة والتابعین الذین روی عنهم التنوخی ... ص: ۱۶۰ ---- ۳۶۷۲
ترجمة التنوخی ... ص: ۱۶۲ ---- ۳۶۷۳
إعتراف ابن عبد البر بکونه من أثبت الأخبار وأصحّها ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۶۷۳
إعتراف المزی بکونه من أثبت الآثار وأصحّها ... ص: ۱۶۳ ---- ۳۶۷۳
ذکر الکنجی عدداً من رواته من الصحابة ... ص: ۱۶۴ ---- ۳۶۷۴
ذکر ابن کثیر کلام ابن عساکر ... ص: ۱۶۵ ---- ۳۶۷۵
إعتراف العسقلانی بکثرة طرقه ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۶۷۶
کلام ابن حجر المکی ... ص: ۱۶۷ ---- ۳۶۷۶
تواتر هذا الحدیث ... ص: ۱۶۷ ---- ۳۶۷۶
تواتره عند الحاکم ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۶۷۷
تواتره عند السّیوطی ... ص: ۱۶۸ ---- ۳۶۷۷
تواتره عند المتقی ... ص: ۱۶۹ ---- ۳۶۷۷
تواتره عند محمد صدر العالم ... ص: ۱۶۹ ---- ۳۶۷۸
تواتره عند ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۷۰ ---- ۳۶۷۸
تواتره عند المولوی مبین ... ص: ۱۷۰ ---- ۳۶۷۸

دحض المکابرة فی صحّة الحدیث أو تواتره ... ص: ۱۷۳ ---- ۳۶۷۸
اشارة ---- ۳۶۷۸
أبو الحسن الآمدی ... ص: ۱۷۳ ---- ۳۶۷۹
ترجمة الآمدی ... ص: ۱۷۳ ---- ۳۶۷۹
عضد الدین الإیجی ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۶۷۹
شمس الدین الإصفهانی ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۶۷۹
التفتازانی ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۶۷۹
القوشجی ... ص: ۱۷۵ ---- ۳۶۸۰
الشریف الجرجانی ... ص: ۱۷۵ ---- ۳۶۸۰
إسحاق الهروی ... ص: ۱۷۵ ---- ۳۶۸۰
عبد الکریم الصدّیقی ... ص: ۱۷۵ ---- ۳۶۸۰
حسام الدین السهارنفوری ... ص: ۱۷۶ ---- ۳۶۸۰
حاصل کلماتهم أمران ...: ص: ۱۷۶ ---- ۳۶۸۱
اشارة ---- ۳۶۸۱
۱- المنع من صحّته ... ص: ۱۷۶ ---- ۳۶۸۱
اشارة ---- ۳۶۸۱
الجواب عنه ... ص: ۱۷۶ ---- ۳۶۸۱
۲- نفی تواتره وأنّه خبر واحد ... ص: ۱۷۶ ---- ۳۶۸۲
اشارة ---- ۳۶۸۲
الجواب عنه ... ص: ۱۷۸ ---- ۳۶۸۲
وجوه صحّة الإحتجاج به ولو کان واحدا ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۶۸۲
اشارة ---- ۳۶۸۲
۱- تأیّده بأحادیث متواترة ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۶۸۲
۲- تواتره عند الشیعة ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۶۸۳

۳- تمسّکهم بالآحاد فی مختلف الأبحاث ... ص: ۱۷۹ ---- ۳۶۸۳
۴- النقض بحدیث: الأئمة من قریش ... ص: ۱۸۰ ---- ۳۶۸۳
۵- قطعیّة أحادیث الصّحیحین ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۶۸۵
وضع حدیث المنزلة للشیخین ... ص: ۱۹۳ ---- ۳۶۸۸
اشارة ---- ۳۶۸۸
ذکره ابن الجوزی فی الواهیات ... ص: ۱۹۳ ---- ۳۶۸۸
قال الذهبی: کذب، منکر ... ص: ۱۹۴ ---- ۳۶۸۹
قال ابن حجر: کذب، فریة ... ص: ۱۹۶ ---- ۳۶۹۰
نقض کلمات الدهلوی حول الحدیث ... ص: ۱۹۷ ---- ۳۶۹۱
اشارة ---- ۳۶۹۱
الحدیث فی الصحیحین عن سعد لا البراء ... ص: ۲۰۱ ---- ۳۶۹۱
تحریف لفظ الحدیث فی الصحیحین ... ص: ۲۰۲ ---- ۳۶۹۲
جملة: أتخلفنی ... لیست فی جمیع روایات الصحیحین ... ص: ۲۰۵ ---- ۳۶۹۳
تکذیب الدهلوی نفسه ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۶۹۳
إعترافه بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۶ ---- ۳۶۹۴
إعتراف الرّشید الدّهلوی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۸ ---- ۳۶۹۴
الدهلوی: من ینکر دلالته علی الإمامة فهو ناصبی ... ص: ۲۱۰ ---- ۳۶۹۵
تحریف الناصبی «هارون» إلی «قارون ...» ص: ۲۱۱ ---- ۳۶۹۶
ذکر بعض من أنکر دلالة الحدیث علی الإمامة ...!! ص: ۲۱۴ ---- ۳۶۹۷
فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۲۱۴ ---- ۳۶۹۸
عیاض، الطّیبی، القاری ... ص: ۲۱۵ ---- ۳۶۹۸
أبو شکور السالمی ... ص: ۲۱۷ ---- ۳۶۹۹
شمس الدین الخلخالی ... ص: ۲۱۸ ---- ۳۶۹۹
الخطّابی، الزیدانی ... ص: ۲۱۹ ---- ۳۷۰۰

أبو زكريا النووى ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۷۰۰
شمس الدين الكرمانى ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۷۰۱
ابن حجر العسقلانى ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۷۰۱
شهاب الدين القسطلانى ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۷۰۱
محب الدّين الطّبرى ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۷۰۱
نور الدين الحلبى ... ص: ۲۲۴ ---- ۳۷۰۲
ولى اللّه الدّهلوى ... ص: ۲۲۶ ---- ۳۷۰۳
الدهلوى نفسه ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۷۰۴
السهارنفورى هو الأصل فيما نسبه الدهلوى إلى النواصب ... ص: ۲۲۷ ---- ۳۷۰۴
كلام الأعور الواسطى فى الجواب عن الحديث ... ص: ۲۲۹ ---- ۳۷۰۵
اشارة ---- ۳۷۰۵
النظر فى كلامه والجواب عنه ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۷۰۵
فى كلامه مطاعن لعلى أمير المؤمنين ... ص: ۲۳۱ ---- ۳۷۰۶
فى كلامه تناقضات ... ص: ۲۳۲ ---- ۳۷۰۶
إفتراؤه على هارون ... ص: ۲۳۵ ---- ۳۷۰۸
كلام ابن تيمية فى الجواب عن الحديث ... ص: ۲۳۸ ---- ۳۷۰۹
اشارة ---- ۳۷۰۹
النظر فى كلامه والجواب عنه ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۷۱۱
السبب فى بكاء أمير المؤمنين عليه السلام ... ص: ۲۴۲ ---- ۳۷۱۱
السبب فى قوله: أتخلّفنى ...؟ ... ص: ۲۴۳ ---- ۳۷۱۲
تأييد ابن تيمية إرجاف المنافقين وتناقضاته ... ص: ۲۴۴ ---- ۳۷۱۲
نسبة إلى الصحيحين كاذبة ... ص: ۲۴۵ ---- ۳۷۱۳
العودُ إلى كلمات الدّهلوى ... ص: ۲۴۶ ---- ۳۷۱۳
اشارة ---- ۳۷۱۳

نسبة إلى أهل السّير كاذبة ... ص: ۲۴۷ ---- ۳۷۱۴
دعوى الإجماع منهم كاذبة ... ص: ۲۴۸ ---- ۳۷۱۴
لم يستخلف النبيّ فى تبوک على المدينة غير على ... ص: ۲۴۹ ---- ۳۷۱۵
جواب ما استدلّ به صاحب المرافض على تخصيص الخلافة ... ص: ۲۵۶ ---- ۳۷۱۸
دعوى الدهلوى تنقيح كلام الشيعة فى المقام والجواب عنها ... ص: ۲۶۱ ---- ۳۷۲۱
ذكره فى الحاشية ثانى وجهى الإستدلال وعجزه عن الجواب ... ص: ۲۶۵ ---- ۳۷۲۳
دلالة الحديث على عموم المنزلة ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۷۲۴
اشارة ---- ۳۷۲۴
صحّة الإستثناء دليل العموم ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۷۲۴
إسم الجنس المضاف من صيغ العموم ... ص: ۲۷۵ ---- ۳۷۲۶
الدلالة على العموم ما لم تكن قرينة على العهد ... ص: ۲۸۵ ---- ۳۷۳۱
ردّ دعوى الدلالة على الاطلاق حيث لا قرينة على العهد ... ص: ۲۸۷ ---- ۳۷۳۳
ردّ دعوى أنّ «أتخلّفنى» ... قرينة العهد ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۷۳۴
اشارة ---- ۳۷۳۴
۱- هذا عين مدّعى النواصب ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۷۳۴
۲- جملة «أتخلفنى» ... غير موجودة فى كثير من ألفاظ الحديث ... ص: ۲۹۱ ---- ۳۷۳۵
۳- هذه الجملة استفهاميّة ولا وجه لجعلها قرينة ... ص: ۲۹۲ ---- ۳۷۳۵
۴- خصوصية السؤال لا تستلزم خصوصية الجواب ... ص: ۲۹۳ ---- ۳۷۳۶
۵- جواب التفتازانى عن هذه الدعوى ... ص: ۲۹۳ ---- ۳۷۳۶
۶- ما ذكره ابن تيمية فى سبب الحديث ... ص: ۲۹۵ ---- ۳۷۳۶
۷- تكرّر صدور الحديث وعدم اختصاصه بغزوة تبوک ... ص: ۲۹۵ ---- ۳۷۳۷
حديث المنزلة يوم المؤاخاة ... ص: ۲۹۵ ---- ۳۷۳۷
حديث المنزلة عند ولادة الحسنين ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۷۳۷
حديث المنزلة يوم خيبر ... ص: ۲۹۷ ---- ۳۷۳۸

حدیث المنزلة عند سدّ الأبواب ... ص: ۲۹۷ ---- ۳۷۳۸
حدیث المنزلة فی موضعٍ آخر ... ص: ۲۹۸ ---- ۳۷۳۸
حدیث المنزلة فی موضع آخر ... ص: ۲۹۸ ---- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی خبر یرویه سلمان ... ص: ۲۹۸ ---- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی موضع آخر ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی حدیث فی فضل عقیل وجعفر ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة یوم الغدیر ... ص: ۳۰۰ ---- ۳۷۳۹
حدیث المنزلة فی عشرة مواضع ... ص: ۳۰۱ ---- ۳۷۴۰
نفی ابن تیمیّة وروده فی غیر تبوک وأباطیل أخری ... ص: ۳۰۱ ---- ۳۷۴۰
ذکر من روی حدیث المنزلة فی غیر تبوک ... ص: ۳۰۴ ---- ۳۷۴۱
اعتراف الدهلوی بالمماثلة بین خلافة الأمیر وخلافة هارون ... ص: ۳۰۶ ---- ۳۷۴۳
اشارة ---- ۳۷۴۳
۱- فیه رد علی الرازی وجماعة ... ص: ۳۰۷ ---- ۳۷۴۳
۲- فیه ردّ علی نفسه ... ص: ۳۰۷ ---- ۳۷۴۳
ردّ دعوی تقیّد خلافة الأمیر بمدّة غیبة النبی ... ص: ۳۰۸ ---- ۳۷۴۳
ردّ أباطیل وأکاذیب لابن تیمیة ... ص: ۳۱۱ ---- ۳۷۴۵
مجرّد صحة الإستثناء کاف فی الدلالة علی العموم ... ص: ۳۱۶ ---- ۳۷۴۷
الردّ علی دعوی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع ... ص: ۳۲۱ ---- ۳۷۴۹
بین هذه الدعوی ومعیار العموم ... ص: ۳۲۱ ---- ۳۷۵۰
الأصل فی هذه الدعوی هو التفتازانی ... ص: ۳۲۲ ---- ۳۷۵۰
لا یجوز الحمل علی الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتّصال ... ص: ۳۲۳ ---- ۳۷۵۱
رجوع «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إلی الإتصال بوجهین ...: ص: ۳۲۷ ---- ۳۷۵۳
اشارة ---- ۳۷۵۳
۱- الأصل فیه: إلّاالنبوّة لأنّه لا نبیّ بعدی ... ص: ۳۲۸ ---- ۳۷۵۳

۲- إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلا النبوّة ...» ص: ۳۳۳ ---- ۳۷۵۶
لا یصح الإستثناء المنقطع فی الحدیث لعدم شرطه ... ص: ۳۳۷ ---- ۳۷۵۸
الحدیث بلفظ «إلّا النبوّة ...» ص: ۳۳۹ ---- ۳۷۵۹
تنصیص العلماء علی اتّصال الإستثناء فی الحدیث ... ص: ۳۴۴ ---- ۳۷۶۱
إتّصال الإستثناء فی کلام شرّاح الحدیث ... ص: ۳۴۷ ---- ۳۷۶۳
إتّصال الإستثناء فی کلام والد الدهلوی وتلمیذه ... ص: ۳۴۸ ---- ۳۷۶۴
إتّصال الإستثناء فی کلام الکابلی ... ص: ۳۵۰ ---- ۳۷۶۴
ردّ التمسّک بانتفاء الأخوة النّسبیّة لاثبات الانقطاع ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۷۶۵
رد التمسّک بانتفاء النبوّة لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۵ ---- ۳۷۶۷
ردّ التمسّک بانتفاء الأکبریّة والأفصحیّة لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۷۶۸
اشارة ---- ۳۷۶۸
۱- علی ضوء کلمات العلماء فی معنی الحدیث ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۷۶۸
اشارة ---- ۳۷۶۸
المراد من المنازل الفضائل النفسانیّة ... ص: ۳۶۰ ---- ۳۷۶۹
علی ضوء ما قاله علماء الأدب فی أحکام الإستثناء ... ص: ۳۶۱ ---- ۳۷۶۹
علی ضوء حدیث: لا تشدّ الرّحال إلّا ... وما قاله المحدّثون ... ص: ۳۶۵ ---- ۳۷۷۱
۲- علی ضوء قوله تعالی: (قل لا أجد) ... وما قاله المفسرون ... ص: ۳۶۶ ---- ۳۷۷۲
الردّ علی ابن حجر فی حکم العام المخصوص ... ص: ۳۷۰ ---- ۳۷۷۴
خلاصة وجوه دلالة لفظ المنزلة فی الحدیث علی العموم ... ص: ۳۷۷ ---- ۳۷۷۷
وجوه أخری فی دلالة الحدیث علی عموم المنزلة ... ص: ۳۸۵ ---- ۳۷۸۰
اشارة ---- ۳۷۸۰
۱- التشبیه یوجب العموم فی المحلّ الذی یحتمله ... ص: ۳۸۵ ---- ۳۷۸۱
۲- کون الشیء بمنزلة الشیء یستلزم ترتب أحکامه علیه ... ص: ۳۸۷ ---- ۳۷۸۲
۳- دلالة الحدیث علی العموم باعتراف عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۹ ---- ۳۷۸۳

۴- دلالته علی العموم باعتراف الفخر الرازی ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۷۸۳
۵- الدلالة علی العموم فی کلام الدهلوی ... ص: ۳۹۱ ---- ۳۷۸۳
۶- الدلالة علی العموم فی کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۹۲ ---- ۳۷۸۴
۷- الدلالات علی العموم من کلام المولوی محمد إسماعیل ... ص: ۳۹۴ ---- ۳۷۸۵
۸- الدلالة علی العموم من کلام الخجندی علی ضوء الحدیث ... ص: ۳۹۵ ---- ۳۷۸۵
۹- قوله «ص»: ما سألت اللّه لی شیئاً إلّاسألت لک مثله ... ص: ۳۹۶ ---- ۳۷۸۶
۱۰- قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: علی نفسی ... ص: ۴۰۰ ---- ۳۷۸۸
۱۱- قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له: انّک لتسمع ما أسمع ... ص: ۴۰۱ ---- ۳۷۸۹
۱۲- قوله «ص»: اللّهم انی أقول کما قال أخی موسی ... ص: ۴۰۳ ---- ۳۷۹۰
هل کانت الخلافة من منازل هارون؟ قال الدهلوی: لا نسلّم ...! ص: ۴۰۹ ---- ۳۷۹۲
الرد علی دعوی التنافی بین الخلافة والنبوة ... ص: ۴۰۹ ---- ۳۷۹۲
اشارة ---- ۳۷۹۲
۱- استلزامها لغویّة حدیث المنزلة ... ص: ۴۰۹ ---- ۳۷۹۲
۲- إنها تکذیب صریح لصریح القرآن ... ص: ۴۱۰ ---- ۳۷۹۲
۳- إنّها باطلة بإجماع المفسّرین ... ص: ۴۱۰ ---- ۳۷۹۲
۴- إنّها مردودة بکلمات أرباب السّیر والتواریخ ... ص: ۴۱۳ ---- ۳۷۹۴
۵- إنّها منقوضة بتصریحات المتکلّمین ... ص: ۴۱۵ ---- ۳۷۹۵
۶- إنّها ساقطة بتصریحات علماء الحدیث ... ص: ۴۱۸ ---- ۳۷۹۷
خلافة یوشع عن موسی ... ص: ۴۲۱ ---- ۳۷۹۸
سقوط إنکار الرّازی خلافة هارون فی نهایته ... ص: ۴۲۲ ---- ۳۷۹۹
معنی خلافة هارون عند شراح الفصوص ... ص: ۴۲۳ ---- ۳۷۹۹
خلافة هارون فی الروایة عن ابن عباس وغیره ... ص: ۴۲۴ ---- ۳۸۰۰
ذکر طائفة ممّن أثبت خلافة هارون ... ص: ۴۲۵ ---- ۳۸۰۰
نظرات فی کلمات الرّازی ... ص: ۴۲۸ ---- ۳۸۰۲

[الجزء الثامن عشر] ----- ۳۸۰۶
هل العزل منقصة منفّرة ... ص: ۶ ----- ۳۸۰۶
تجويز انقطاع الخلافة باطل لانه نقص منفر ... ص: ۶ ----- ۳۸۰۶
التمثيل بعادة السّلاطين لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۱ ----- ۳۸۰۸
إثبات النبوة الإستقلالية لهارون لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۲ ----- ۳۸۰۹
إضطرابهم فی معنی النبوّة ووقت حصولها ... ص: ۱۹ ----- ۳۸۱۲
خلاصة الكلام فی هذا المقام ... ص: ۲۲ ----- ۳۸۱۴
هل يجوز المنفّر علی الأنبياء ...؟ ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۵
اشارة ----- ۳۸۱۵
كلام شنيع للفخر الرازی ... ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۵
كلماتٌ فی وجوب نزاهة الأنبياء عن المنفّرات ... ص: ۲۷ ----- ۳۸۱۶
مع ابن روزبهان ... ص: ۳۱ ----- ۳۸۱۷
جواب دعوی الرازی ابتناء المسألة علی الحسن والقبح ... ص: ۳۵ ----- ۳۸۱۹
من الأشاعرة مَن يقول بالتحسين والتقبيح العقليّين ... ص: ۳۶ ----- ۳۸۲۰
كلام أبی حنيفة فی كتاب العالم والمتعلّم ...: ص: ۵۰ ----- ۳۸۲۶
وجوه الجواب عن. الإستدلال بموت هارون قبل موسی علی نفی خلافة الأمير بعد النبی ... ص: ۶۷ ----- ۳۸۳۳
اشارة ----- ۳۸۳۳
۱- إعترافه سابقاً بدلالة الحديث علی الإمامة ... ص: ۶۷ ----- ۳۸۳۳
۲- إعترافه لاحقاً بدلالة الحديث علی الإمامة ... ص: ۶۸ ----- ۳۸۳۴
۳- إعترافات تلميذه الرشيد بدلالة الحديث ... ص: ۶۹ ----- ۳۸۳۴
۴- إعترافات والده بدلالة الحديث علی الإمامة ... ص: ۷۰ ----- ۳۸۳۴
۵- اعتراف الكابلی بدلالة الحديث علی الإمامة ... ص: ۷۰ ----- ۳۸۳۵
۶- كلام شرّاح الحديث وعلماء الكلام «۱ ...» ص: ۷۱ ----- ۳۸۳۵
اشارة ----- ۳۸۳۵

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۷۱ ---- ۳۸۳۵
شمس الدین الخلخالی ... ص: ۷۲ ---- ۳۸۳۶
مظهر الدین الزیدانی ... ص: ۷۲ ---- ۳۸۳۶
محب الدین الطبری ... ص: ۷۳ ---- ۳۸۳۶
أبو شکور الحنفی ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷
عبد الرؤف المناوی ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷
ابن تیمیّة ... ص: ۷۴ ---- ۳۸۳۷
ابن حجر المکی ... ص: ۷۵ ---- ۳۸۳۷
ابن طلحة الشافعی ... ص: ۷۶ ---- ۳۸۳۸
ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۷۷ ---- ۳۸۳۹
محمّد الأمیر الصنعانی ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹
ابن روزبهان ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹
الطیّبی ... ص: ۷۸ ---- ۳۸۳۹
علی القاری ... ص: ۷۹ ---- ۳۸۴۰
ابن الحجر العسقلانی ... ص: ۷۹ ---- ۳۸۴۰
علی العزیزی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰
شمس الدین العلقمی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰
القسطلانی ... ص: ۸۰ ---- ۳۸۴۰
الفخر الرازی ... ص: ۸۱ ---- ۳۸۴۱
۷- لو تمّ الإستدلال لدلّ علی نفی خلافته مطلقا ... ص: ۸۲ ---- ۳۸۴۱
۸- إنّه ینافی مراد الشیعة والسنّة معا ... ص: ۸۲ ---- ۳۸۴۱
۹- کلام بعض النواصب کما نقله الراغب ... ص: ۸۳ ---- ۳۸۴۲
۱۰- تشبّث الرازی بخرافات الجاحظ ... ص: ۸۵ ---- ۳۸۴۲
اشارة ---- ۳۸۴۲

من فضائح الجاحظ ... ص: ۸۷ ---- ۳۸۴۳
۱۱- الحدیث لا یتناول إلّامنزلة ثابتة: قاله عبد الجبار ... ص: ۹۴ ---- ۳۸۴۶
۱۲- دعوی الدلالة علی نفی الخلافة فرض وتقدیر ... ص: ۱۰۰ ---- ۳۸۴۹
۱۳- إستحقاق الخلافة منزلة ثابتة لهارون ... ص: ۱۰۱ ---- ۳۸۵۰
۱۴- عدم صحّة القول بأن فلاناً بمنزلة فلان فی أنه لیس کذا ... ص: ۱۰۲ ---- ۳۸۵۰
۱۵- المنزلة هی المرتبة وهی الأمر الثابت ... ص: ۱۰۳ ---- ۳۸۵۱
۱۶- حدیث المنزلة فی حق الشیخین ... ص: ۱۰۶ ---- ۳۸۵۲
۱۷- تشبیه عثمان بهارون ... ص: ۱۰۷ ---- ۳۸۵۳
۱۸- طلب الأمیر الخلافة منذ قبض النبی ... ص: ۱۰۷ ---- ۳۸۵۳
۱۹- کلام العباس لأمیر المؤمنین حول الخلافة ... ص: ۱۰۸ ---- ۳۸۵۳
۲۰- قول العباس له: أمدد یدک أبایعک ... ص: ۱۰۹ ---- ۳۸۵۴
۲۱- نصّ عمر علی الستة ووصیّته لکلٍ منهم ... ص: ۱۱۰ ---- ۳۸۵۴
۲۲- قول عمر: فمالهم عن أبی الحسن، فواللّه إنّه لأحراهم ... ص: ۱۱۱ ---- ۳۸۵۵
۲۳- ما فعله عبد الرحمن فی الشوری ... ص: ۱۱۱ ---- ۳۸۵۵
۲۴- ممّا قال الأمیر فی الشوری: لیس هذا أول یوم ... ص: ۱۱۲ ---- ۳۸۵۶
اشارة ---- ۳۸۵۶
ممّا نقتضیه المشابهة التامة بین علی وهارون ... ص: ۱۱۴ ---- ۳۸۵۶
دلالة حدیث المنزلة ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۸۵۷
من وجوه دلالته علی نفی خلافة الثلاثة ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۸۵۷
دلالته علی الخلافة العامة ... ص: ۱۱۹ ---- ۳۸۵۸
دلالته علی افتراض الطّاعة ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۸۵۸
دلالته علی الأفضلیة ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۸۵۸
دلالته علی العصمة ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۸۵۸
دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۱۲۰ ---- ۳۸۵۸

الدلائل علی دلالة حدیث المنزلة ... ص: ۱۲۳ ---- ۳۸۵۹
«۱» إفتراض طاعة هارون ... ص: ۱۲۳ ---- ۳۸۵۹
اشارة ---- ۳۸۵۹
ثبوت خلافة الأمیر بثبوت فرض طاعته فی حیاة النّبی ... ص: ۱۲۴ ---- ۳۸۶۰
جواب شبهة أن افتراض الطاعة مسبب عن النبوة لا الخلافة ... ص: ۱۲۶ ---- ۳۸۶۰
کلام المرتضی فی جواب الشبهة ... ص: ۱۳۰ ---- ۳۸۶۲
إیراد الرازی الشبهة علی وجه الترديد ... ص: ۱۳۱ ---- ۳۸۶۳
حال هارون فی حیاة موسی حال النبی قبل البعثة ... ص: ۱۳۳ ---- ۳۸۶۴
من تناقضات الرازی ... ص: ۱۴۰ ---- ۳۸۶۷
من قواعد فن المناظرة ... ص: ۱۴۵ ---- ۳۸۶۹
«۲» إمامة هارون ووصیاته ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
۱- من التواریخ ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
اشارة ---- ۳۸۷۲
کتاب «روضة الصفا» واعتباره ... ص: ۱۵۲ ---- ۳۸۷۲
العینی وتاریخه ... ص: ۱۵۳ ---- ۳۸۷۳
الثناء علی الشهرستانی ... ص: ۱۵۶ ---- ۳۸۷۴
فوائد فی کلام الشهرستانی ... ص: ۱۵۷ ---- ۳۸۷۵
۲- من التّوراة ... ص: ۱۵۹ ---- ۳۸۷۶
اشارة ---- ۳۸۷۶
احتجاج الدهلوی بالعهدین ... ص: ۱۶۴ ---- ۳۸۷۹
مؤیّدات الإمامیة فی التوراة کما نقل السنّة ... ص: ۱۶۵ ---- ۳۸۷۹
البشارة بالأئمة الاثنی عشر کما نقل السنة واعترفوا ... ص: ۱۶۶ ---- ۳۸۸۰
بعض أئمة أهل السنّة علی أن التحریف فی الکتب السابقة ... ص: ۱۷۴ ---- ۳۸۸۳
تصریحات ائمّتهم بإمامة هارون واولاده ... ص: ۱۷۸ ---- ۳۸۸۵

«۳» حدیث المنزلة من الأحادیث القدسیّة ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۸۸۶
وقد نزل علی النبی عند ولادة الحسنین ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۸۸۶
روایة الخرکوشی فی شرف النبوة ... ص: ۱۸۱ ---- ۳۸۸۷
ترجمة أبی سعد الخرکوشی ... ص: ۱۸۳ ---- ۳۸۸۸
روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۸۴ ---- ۳۸۸۸
روایة القاضی الدیاربکری ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۸۸۹
الخبر فی صحیفة الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۱۸۵ ---- ۳۸۸۹
الخبر عن الصحیفة فی عدّة من الکتب بلفظٍ مختصر ... ص: ۱۸۸ ---- ۳۸۹۰
«۴» دلالة الحدیث علی عصمة الإمام ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۸۹۱
بسبب عصمة هارون علیهما السلام ... ص: ۱۹۰ ---- ۳۸۹۱
إستدلال بعضهم بالحدیث علی عصمة الأمیر ... ص: ۱۹۱ ---- ۳۸۹۲
ترجمة نظام الدین السّهالوی ... ص: ۱۹۲ ---- ۳۸۹۲
«۵» حدیث: «أمر موسی أنْ لا یسکن مسجده ... إلّا هارون ... وإنّ علیاً منی بمنزلة هارون من موسی ... ولا یحلُّ مسجدی لأحدٍ إلّاعلی ...» ... ه
«۶» یا علی یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی ... ص: ۱۹۹ ---- ۳۸۹۵
«۷» حدیث «إن اللّه أوحی إلی موسی أنْ أتخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاهو وابنا هارون» «وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً» «لا یسک
حدیث «۸» «إن موسی سأل ربه أنْ یطهّر مسجده بهارون» «وأنا سألت ربی أنْ یطهّر مسجدی بک ...» ص: ۲۰۴ ---- ۳۸۹۷
حدیث «۹» «إن اللّه أوحی إلی موسی ... وإنّ اللّه أوحی إلیّ» «أن أبنی مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی ...» ص: ۲۰۶ ---- ۳۸۹۸
«۱۰» «إن اللّه أمر موسی وهارون ... أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب» «ولا یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریّته» «... ولا یحلّ لأحدٍ ... إلّاعلیّ وذریّ
«۱۱» صیاح النخلة لمّا مرّ بها المصطفی والمرتضی «هذا موسی وأخوه هارون ...» ص: ۲۱۱ ---- ۳۸۹۹
«۱۲» کلمة «إلّا أنّه لا نبیَّ بَعدی ...» ص: ۲۱۴ ---- ۳۹۰۱
«۱۳» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «ولو کان لکنته ...» ص: ۲۱۵ ---- ۳۹۰۱
اشارة ---- ۳۹۰۱
إحتجاجهم بالحدیث الموضوع: لو کان بعدی نبی لکان عمر ... ص: ۲۱۸ ---- ۳۹۰۲
قولهم فی حق الجوینی: لو بعث اللّه نبیاً لکان هو ... ص: ۲۲۰ ---- ۳۹۰۳

قولهم فی حق الغزالی: لو کان بعد النبی نبی لکان الغزالی ... ص: ۲۲۱ ---- ۳۹۰۴
رؤیا والدة ولیّ اللّه فی استحقاق زوجها أو ولدها النبوّة ... ص: ۲۲۲ ---- ۳۹۰۴
«۱۴» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی علی علیه السلام: «شدّ به عضدی کماشدّ عضد موسی بأخیه هارون و هو خلیفتی» «و وزیری ولو کان بعدی
«۱۵» ما قاله عمار فی حقّ الأمیر واستدلاله بحدیث المنزلة ... ص: ۲۲۵ ---- ۳۹۰۵
«۱۶» الأعلمیّة من منازل هارون ... ص: ۲۳۰ ---- ۳۹۰۸
«۱۷» دلالة الحدیث علی الأعلمیّة علی لسان معاویة ... ص: ۲۳۳ ---- ۳۹۰۹
«۱۸» قول معاویة بعد سماع الحدیث «لو سمعت من رسول اللّه فی علی لکنت له خادماً ...» ص: ۲۳۸ ---- ۳۹۱۱
«۱۹» کلام أروی بنت الحارث مع معاویة ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۹۱۲
اشارة ---- ۳۹۱۲
روایة ابن عبد ربه ... ص: ۲۴۱ ---- ۳۹۱۳
ابن عبد ربه وکتابه العقد ... ص: ۲۴۳ ---- ۳۹۱۴
روایة أبی الفداء ... ص: ۲۴۵ ---- ۳۹۱۴
أبو الفداء وتاریخه ... ص: ۲۴۳ ---- ۳۹۱۵
روایة ابن شحنة ... ص: ۲۴۶ ---- ۳۹۱۵
ابن شحنة وتاریخ ... ص: ۲۴۷ ---- ۳۹۱۶
المشابهة بین هارون وعلی فی کلام أروی ... ص: ۲۴۸ ---- ۳۹۱۶
قول النبی: أنتم المستضعفون بعدی ... ص: ۲۴۹ ---- ۳۹۱۷
استنتاج باطل من الرازی ... ص: ۲۵۰ ---- ۳۹۱۷
ردّ النیسابوری علی الرازی ... ص: ۲۵۰ ---- ۳۹۱۸
قول الأمیر: یاابن ام إنّ القوم استضعفونی ... ص: ۲۵۲ ---- ۳۹۱۸
نسبة کتاب (الإمامة والسیاسة) إلی ابن قتیبة ... ص: ۲۵۴ ---- ۳۹۲۰
«۲۰» الأفضلیّة من منازل هارون ... ص: ۲۶۰ ---- ۳۹۲۳
اشارة ---- ۳۹۲۳
تحریم القاضی عیاض وغیره تشبیه غیر النبی بالنّبی ... ص: ۲۶۲ ---- ۳۹۲۴

تصريح شبعة بن الحجاج بدلالة الحديث على الأفضلية ... ص: ۲۶۶ ---- ۳۹۲۶
الكنجى الشافعى وكتابه ... ص: ۲۶۶ ---- ۳۹۲۶
ترجمة شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۶۷ ---- ۳۹۲۶
تصريح القاضى عبد الجبار بدلالة الحديث على الأفضليّة ... ص: ۲۶۹ ---- ۳۹۲۷
ترجمة القاضى عبد الجبّار ... ص: ۲۷۱ ---- ۳۹۲۸
تصريح السمنانى بدلالة الحديث على أنّ عليّاً سيّد الأولياء ... ص: ۲۷۲ ---- ۳۹۲۹
ترجمة السمنانى ... ص: ۲۷۴ ---- ۳۹۳۰
تصريح السيد محمّد الدّهلوى بأنَّ الحديث برهان الاتحاد بين النبىّ وعلى ... ص: ۲۷۴ ---- ۳۹۳۰
ترجمة السيد محمّد الدهلوى ... ص: ۲۷۵ ---- ۳۹۳۰
تصريح محمّد الأمير بدلالة الحديث على الأفضلية ... ص: ۲۷۶ ---- ۳۹۳۱
ترجمة محمّد بن إسماعيل الأمير ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۹۳۲
تصريح ابن روزبهان بحصول جميع الفضائل للإمام على ... ص: ۲۷۸ ---- ۳۹۳۲
تصريح الشريف بدلالة الحديث على شدّة الاتصال بين النبى وعلى ... ص: ۲۷۹ ---- ۳۹۳۲
تصريح المولوى محمّد إسماعيل الدهلوى بدلالة الحديث على ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳
عدم الفرق بين النبى وعلى إلّافى النبوة ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳
تصريح نظام الدين الكهنوى بدلالة الحديث على اتصاف الإمام بكلّ ما اتّصف به النبى ... ص: ۲۸۰ ---- ۳۹۳۳
«۲۱» ورود الحديث فى غزوة تبوك فى مقام التّسلية ... ص: ۲۸۱ ---- ۳۹۳۳
«۲۲» قوله صلّى اللَّه عليه وآله فى الحديث «إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك ...» ص: ۲۸۳ ---- ۳۹۳۴
«۲۳» قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى هذا الحديث «لابدّ من أنْ أقيم أو تقيم ...» ص: ۲۸۹ ---- ۳۹۳۶
اشارة ---- ۳۹۳۶
ترجمة ابن سعد ... ص: ۲۹۰ ---- ۳۹۳۷
«۲۴» قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى هذا الإستخلاف «لک من الأجر مثل مالى ومالک من المغنم مثل مالى ...» ص: ۲۹۲ ---- ۳۹۳۸
اشارة ---- ۳۹۳۸
ترجمة أبى الحسين الخلعى ... ص: ۲۹۳ ---- ۳۹۳۸

«۲۵» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «إنّه لا ینبغی أنْ أذْهب إلّاوأنت خلیفتی ...» ص: ۲۹۵ ---- ۳۹۳۹
اشارة ---- ۳۹۳۹
روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۹۶ ---- ۳۹۴۰
روایة الحاکم ... ص: ۲۹۹ ---- ۳۹۴۱
روایة ابن عساکر ... ص: ۳۰۰ ---- ۳۹۴۲
روایة المحبّ الطبری ... ص: ۳۰۱ ---- ۳۹۴۳
روایة ابن کثیر ... ص: ۳۰۲ ---- ۳۹۴۳
روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۰۲ ---- ۳۹۴۳
روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳ ---- ۳۹۴۴
روایة شاه ولی اللّه ... ص: ۳۰۴ ---- ۳۹۴۴
روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۰۵ ---- ۳۹۴۵
الجواب عن مناقشة المحبّ الطبری فی المقام ... ص: ۳۰۶ ---- ۳۹۴۵
«۲۶» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له بعد الحدیث «أنت خلیفتی فی کلّ مؤمنٍ من بعدی ...» ص: ۳۱۱ ---- ۳۹۴۷
اشارة ---- ۳۹۴۷
أعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۳۱۳ ---- ۳۹۴۸
صحة الحدیث المزبور ... ص: ۳۱۴ ---- ۳۹۴۹
«۲۷» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بعد الحدیث «وأنت خلیفتی ...» ص: ۳۱۶ ---- ۳۹۵۰
«۲۸» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «خلّفتک أنْ تکون خلیفتی ...» ص: ۳۱۷ ---- ۳۹۵۰
اشارة ---- ۳۹۵۰
استدلالهم باستخلاف أبی بکر فی الصلاة ولا أصل له ... ص: ۳۲۰ ---- ۳۹۵۲
معارضتهم باستخلاف ابن ام مکتوم علی المدینة ... ص: ۳۲۲ ---- ۳۹۵۳
الإستدلال بآیة الغار علی الإمامة والخلافة ... ص: ۳۲۵ ---- ۳۹۵۴
«۲۹» دلالة الحدیث علی أنّه علیه السلام رابع آدم وداود وهارون علیهم السلام ... ص: ۳۲۸ ---- ۳۹۵۵
اشارة ---- ۳۹۵۵

ترجمة داود بن عمر الانطاکی ... ص: ۳۲۹ ---- ۳۹۵۶
«۳۰» حدیث المنزلة فی سیاق وصفه علیه السلام «سیدالمسلمین و أمیرالمؤمنین و خیرالوصیین و أولی الناس بالنبیین ...» ص: ۳۳۳ ---- ۳۹۵۷
«۳۱» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی وهو منّی بمنزلة هارون ...» ... ص: ۳۳۵ ---- ۳۹۵۸
«۳۲» حدیث المنزلة عند المؤاخاة ... ص: ۳۴۱ ---- ۳۹۶۱
اشارة ---- ۳۹۶۱
روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۹۶۲
روایة عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۴۲ ---- ۳۹۶۲
روایة أبی الشیخ الإصفهانی ... ص: ۳۴۴ ---- ۳۹۶۲
روایة الطبرانی ... ص: ۳۴۴ ---- ۳۹۶۳
روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۴۴ ---- ۳۹۶۳
روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۴۴ ---- ۳۹۶۳
روایة الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۴۶ ---- ۳۹۶۴
روایة الزرندی ... ص: ۳۴۷ ---- ۳۹۶۴
روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۴۸ ---- ۳۹۶۵
روایة الجلال السیوطی ... ص: ۳۴۸ ---- ۳۹۶۵
روایة الجمال المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۹ ---- ۳۹۶۵
روایة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹ ---- ۳۹۶۵
«۳۳» حدیث المنزلة یوم خیبر ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۹۶۷
اشارة ---- ۳۹۶۷
روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۵۲ ---- ۳۹۶۷
روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۳۵۴ ---- ۳۹۶۸
روایة عمر الملا ... ص: ۳۵۶ ---- ۳۹۶۹
روایة الکنجی ... ص: ۳۵۶ ---- ۳۹۶۹
روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۳۵۷ ---- ۳۹۶۹

ترجمة أبی الربیع الکلاعی ... ص: ۳۵۷ ---- ۳۹۶۹
روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۸ ---- ۳۹۷۰
روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۵۹ ---- ۳۹۷۱
«۳۴» حدیث المنزلة فی احتجاج المأمون علی الفقهاء ... ص: ۳۶۰ ---- ۳۹۷۱
«۳۵» قوله صلّی اللّه علیه و آله وسلّم: «اللهم انی أسألک بما سألک أخی موسی ...: واجعل لی وزیراً من أهلی علیاً أخی أشدد به أزری ...» ص: ۶۵
اشارة ---- ۳۹۷۳
روایة ابن مردویه والخطیب وابن عساکر ... ص: ۳۶۶ ---- ۳۹۷۴
روایة ابن المغازلی والأمیر الصنعانی ... ص: ۳۶۶ ---- ۳۹۷۴
روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۳۶۷ ---- ۳۹۷۵
روایة الثعلبی ... ص: ۳۶۸ ---- ۳۹۷۵
روایة الرازی والنیسابوری ... ص: ۳۶۹ ---- ۳۹۷۶
روایة ابن طلحة وسبط ابن الجوزی وابن الصباغ ... ص: ۳۶۹ ---- ۳۹۷۶
روایة الزرندی وشهاب الدین أحمد ... ص: ۳۷۰ ---- ۳۹۷۶
«۳۶» دلالة الحدیث علی نیابة علی عن النبی علیهما السلام ... ص: ۳۷۱ ---- ۳۹۷۷
«۳۷» تصریح الجلال المحلّی بدلالة الحدیث علی خلافة الامام علی علیه السلام ... ص: ۳۷۲ ---- ۳۹۷۷
اشارة ---- ۳۹۷۷
ترجمة الجلال المحلّی ... ص: ۳۷۳ ---- ۳۹۷۸
«۳۸» دلالة الحدیث علی الخلافة لدی مشایخ القوم ... ص: ۳۷۴ ---- ۳۹۷۸
«۳۹» عمر یتمنّی ورود الحدیث فی حقّه ... ص: ۳۷۵ ---- ۳۹۷۸
اشارة ---- ۳۹۷۸
وسعد بن أبی وقاص یتمنّی ... ص: ۳۷۹ ---- ۳۹۸۱
«۴۰» استدلال الامام بالحدیث بالشوری ... ص: ۳۸۱ ---- ۳۹۸۱
اشارة ---- ۳۹۸۱
إستدلال الزهراء علیها السلام بالحدیث ... ص: ۳۸۳ ---- ۳۹۸۲

ملحق حديث المنزلة رسالةٌ فی حديث المنزلة فی غير تبوک ... ص: ۳۸۵ ---- ۳۹۸۳
اشارة ---- ۳۹۸۳
المورد «۱- ۲» فی يوم المؤاخاة ... ص: ۳۸۸ ---- ۳۹۸۳
اشارة ---- ۳۹۸۴
۱- رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۳۸۸ ---- ۳۹۸۴
۲- رواية القطيعی ... ص: ۳۸۹ ---- ۳۹۸۴
۳- رواية الطبرانی ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۹۸۵
۴- رواية أبی نعيم الأصفهانی ... ص: ۳۹۰ ---- ۳۹۸۵
۵- رواية ابن المغازلی ... ص: ۳۹۱ ---- ۳۹۸۵
۶- رواية الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۹۲ ---- ۳۹۸۶
۷- ابن عساکر ... ص: ۳۹۴ ---- ۳۹۸۶
المورد «۳» عند ولادة الحسن وولادة الحسين عليهما السلام ... ص: ۳۹۹ ---- ۳۹۸۹
اشارة ---- ۳۹۸۹
صحّة سند هذا الخبر ... ص: ۴۰۲ ---- ۳۹۹۱
صحّة السند إلی صحيفة الرضا عليه السلام ... ص: ۴۰۸ ---- ۳۹۹۴
المورد «۴» يوم خيبر ... ص: ۴۰۹ ---- ۳۹۹۵
اشارة ---- ۳۹۹۵
رواية الحديث باختصار ... ص: ۴۱۱ ---- ۳۹۹۶
الكلام علی هذا السند ... ص: ۴۱۲ ---- ۳۹۹۷
المورد «۵» عند النهی عن الرّقاد فی المسجد ... ص: ۴۱۴ ---- ۳۹۹۸
اشارة ---- ۳۹۹۸
الكلام علی أحد الأسانيد المذكورة ... ص: ۴۱۶ ---- ۳۹۹۹
المورد «۶» عند سدّ الأبواب ... ص: ۴۱۸ ---- ۴۰۰۰
اشارة ---- ۴۰۰۰

الکلام علی هذا السند ... ص: ۴۲۰ ---- ۴۰۰۱
المورد «۷» یوم خرج علی أصحابه متّکئاً علی علی ... ص: ۴۲۱ ---- ۴۰۰۲
اشارة ---- ۴۰۰۲
الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۲۳ ---- ۴۰۰۳
المورد «۸» فی بیت امّ سلمة ... ص: ۴۲۵ ---- ۴۰۰۴
اشارة ---- ۴۰۰۴
الکلام علی الطریق الأوّل ... ص: ۴۲۷ ---- ۴۰۰۵
الکلام علی الطریق الثانی ... ص: ۴۲۹ ---- ۴۰۰۶
المورد «۹» فی قضیّةٍ یرویها أنس ... ص: ۴۳۱ ---- ۴۰۰۷
المورد «۱۰» قضیّة بنت حمزة رضی اللّه عنه ... ص: ۴۳۲ ---- ۴۰۰۸
اشارة ---- ۴۰۰۸
الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۳۴ ---- ۴۰۰۹
المورد «۱۱» یوم غدیر خم ... ص: ۴۳۵ ---- ۴۰۰۹
المورد «۱۲» فی کلامٍ له مع عقیل ... ص: ۴۳۶ ---- ۴۰۱۰
[الجزء التاسع عشر] ---- ۴۰۱۱
حدیث التشبیه ومن ألفاظه ...: ص: ۵ ---- ۴۰۱۱
إهداء ...: ص: ۷ ---- ۴۰۱۱
کلمة المؤلّف ... ص: ۹ ---- ۴۰۱۱
کلمة السید صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۱ ---- ۴۰۱۱
کلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة ... ص: ۱۳ ---- ۴۰۱۲
سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۳ ---- ۴۰۱۵
اشارة ---- ۴۰۱۵
أسماء أشهر الرواة والمخرجین لحدیث التشبیه ... ص: ۲۴ ---- ۴۰۱۶
اشارة ---- ۴۰۱۶

«۱» روایة عبدالرزاق ... ص: ۲۸ ---- ۴۰۱۷
اشارة ---- ۴۰۱۷
تراجم رجال السَّنَد ... ص: ۲۹ ---- ۴۰۱۸
ترجمة عبدالرزاق ... ص: ۳۰ ---- ۴۰۱۹
ترجمة معمر بن راشد ... ص: ۳۷ ---- ۴۰۲۲
ترجمة الزّهری ... ص: ۳۹ ---- ۴۰۲۳
ترجمة سعید بن المسیّب ... ص: ۴۲ ---- ۴۰۲۵
رجمة أبی هریرة ... ص: ۴۹ ---- ۴۰۲۸
ترجمة یاقوت الحموی ... ص: ۵۳ ---- ۴۰۳۰
اعتماد العلماء علی یاقوت ... ص: ۵۵ ---- ۴۰۳۱
«۲» روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۵۶ ---- ۴۰۳۲
اشارة ---- ۴۰۳۲
ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۵۷ ---- ۴۰۳۲
روایة صاحب الصحائف حدیث التشبیه عن أحمد ... ص: ۵۹ ---- ۴۰۳۳
نصّ کلام صاحب الصحائف قال ... ص: ۶۱ ---- ۴۰۳۴
ترجمة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۷ ---- ۴۰۳۸
«۳» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۸۰ ---- ۴۰۴۴
اشارة ---- ۴۰۴۴
ترجمة أبی حاتم ... ص: ۸۰ ---- ۴۰۴۴
(۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۸۵ ---- ۴۰۴۷
اشارة ---- ۴۰۴۷
ترجمة ابن شاهین ... ص: ۸۶ ---- ۴۰۴۷
تنبیه ... ص: ۹۲ ---- ۴۰۵۰
«۵» روایة ابن بَطّة العکبری ... ص: ۹۳ ---- ۴۰۵۱

اشارة ----- ۴۰۵۱
ترجمة ابن بطة ... ص: ۹۴ ----- ۴۰۵۱
ابن بطة من مشایخ شیوخ الدّهلویّ فی الإجازة ... ص: ۹۶ ----- ۴۰۵۲
«۶» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۹۷ ----- ۴۰۵۳
اشارة ----- ۴۰۵۳
ترجمة الحاکم ... ص: ۹۸ ----- ۴۰۵۳
تمسّک (الدّهلوی) ووالده بروایات الحاکم ... ص: ۱۰۵ ----- ۴۰۵۷
اعتبار تاریخ الحاکم ... ص: ۱۰۶ ----- ۴۰۵۷
«۷» روایة ابن مردویه ... ص: ۱۰۷ ----- ۴۰۵۸
اشارة ----- ۴۰۵۸
ترجمة ابن مردویه ... ص: ۱۰۸ ----- ۴۰۵۹
«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۱۱ ----- ۴۰۶۰
ابن مردویه شیخ من انتهی إلیه علوّ الإسناد بإصبهان ... ص: ۱۱۲ ----- ۴۰۶۰
اعتماد الحفاظ علی کتبه ... ص: ۱۱۳ ----- ۴۰۶۱
«۸» روایة أبی نعیم ... ص: ۱۱۴ ----- ۴۰۶۱
اشارة ----- ۴۰۶۱
ترجمة أبی نعیم ... ص: ۱۱۴ ----- ۴۰۶۲
هو شیخ إمام الحرمین ... ص: ۱۲۳ ----- ۴۰۶۶
«۹» روایة البیهقی ... ص: ۱۲۳ ----- ۴۰۶۶
اشارة ----- ۴۰۶۶
روایة البیهقی دلیل ثبوت الحدیث ... ص: ۱۲۴ ----- ۴۰۶۷
مصادر ترجمة البیهقی ... ص: ۱۲۶ ----- ۴۰۶۸
«۱۰» روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ----- ۴۰۶۸
اشارة ----- ۴۰۶۸

ترجمة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷ ---- ۴۰۶۹
ترجمة السمعانی الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۴ ---- ۴۰۷۲
ترجمة خمیس الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۸ ---- ۴۰۷۴
«۱۱» روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۰۷۵
اشارة ---- ۴۰۷۵
ترجمة الدیلمی ... ص: ۱۳۹ ---- ۴۰۷۵
إعتبار کتاب الفردوس ... ص: ۱۴۰ ---- ۴۰۷۵
«۱۲» روایة العاصمی ... ص: ۱۴۵ ---- ۴۰۷۸
«۱۳» روایة النطنزی ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۰۸۰
اشارة ---- ۴۰۸۰
ترجمة النطنزی ... ص: ۱۴۹ ---- ۴۰۸۰
«۱۴» روایة السنائی ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۰۸۰
اشارة ---- ۴۰۸۱
قال (الدهلوی): السنائی من أهل السنّة ... ص: ۱۵۰ ---- ۴۰۸۱
«۱۵» روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۲ ---- ۴۰۸۲
اشارة ---- ۴۰۸۲
ترجمة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۳ ---- ۴۰۸۲
«۱۶» روایة الخوارزمی ... ص: ۱۵۴ ---- ۴۰۸۳
اشارة ---- ۴۰۸۳
ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۰۸۳
مصادر ترجمة العماد الکاتب ... ص: ۱۵۵ ---- ۴۰۸۳
ترجمة الخوارزمی صاحب جامع المسانید ... ص: ۱۶۲ ---- ۴۰۸۶
من مصادر ترجمة الصفدی ... ص: ۱۶۳ ---- ۴۰۸۷
ترجمة عبدالقادر القرشی ... ص: ۱۶۴ ---- ۴۰۸۸

ترجمة القفطی ... ص: ۱۶۶ ---- ۴۰۸۹
ترجمة التقی الفاسی ... ص: ۱۶۷ ---- ۴۰۸۹
کتاب کتائب أعلام الأخیار ... ص: ۱۷۱ ---- ۴۰۹۱
اعتبار کتاب المناقب للخوارزمی ... ص: ۱۷۳ ---- ۴۰۹۲
ترجمة ابن الوزیر ... ص: ۱۷۶ ---- ۴۰۹۴
«۱۷» روایة الحاکمی القزوینی ... ص: ۱۸۲ ---- ۴۰۹۷
اشارة ---- ۴۰۹۷
ترجمة أبی الخیر الحاکمی ... ص: ۱۸۳ ---- ۴۰۹۷
«۱۸» روایة الملّاء الإربلی ... ص: ۱۹۳ ---- ۴۱۰۲
اشارة ---- ۴۱۰۲
ترجمة الملّاء ... ص: ۱۹۳ ---- ۴۱۰۲
اعتبار کتاب وسیلة المتعبّدین ... ص: ۱۹۵ ---- ۴۱۰۳
ذکر الملک نور الدین الشهید الّذی اعتقد الملّاء ... ص: ۱۹۷ ---- ۴۱۰۴
«۱۹» روایة أبی حامد الصالحانی ... ص: ۲۰۰ ---- ۴۱۰۶
اشارة ---- ۴۱۰۶
ذکر الصالحانی ... ص: ۲۰۱ ---- ۴۱۰۶
«۲۰» روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۲۰۳ ---- ۴۱۰۷
اشارة ---- ۴۱۰۷
ترجمة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۲۰۴ ---- ۴۱۰۸
مصادر ترجمة الیافعی ... ص: ۲۰۵ ---- ۴۱۰۸
ترجمة الأسنوی ... ص: ۲۰۶ ---- ۴۱۰۹
مصادر ترجمة ابن قاضی شهبة ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۱۱۰
اعتبار کتاب مطالب السئول ... ص: ۲۰۹ ---- ۴۱۱۱
(۲۱) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۱۰ ---- ۴۱۱۱

اشارة ----- ۴۱۱۱
الکنجی وکتابه ... ص: ۲۱۱ ----- ۴۱۱۲
«۲۲» روایة محبّ الدّین الطَبَری ... ص: ۲۱۲ ----- ۴۱۱۲
اشارة ----- ۴۱۱۲
ذکر کتاب الریاض النضرة ... ص: ۲۱۳ ----- ۴۱۱۳
ذکر کتاب ذخائر العقبی ... ص: ۲۱۶ ----- ۴۱۱۴
ترجمة المحب الطبری ... ص: ۲۱۸ ----- ۴۱۱۵
ذکر من نقل عنه ... ص: ۲۲۰ ----- ۴۱۱۶
«۲۳» روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۲۱ ----- ۴۱۱۷
اشارة ----- ۴۱۱۷
ترجمة الهمدانی ... ص: ۲۲۲ ----- ۴۱۱۷
«۲۴» روایة نور الدین جعفر ... ص: ۲۲۵ ----- ۴۱۱۹
اشارة ----- ۴۱۱۹
ترجمة أمیر ملا ... ص: ۲۲۵ ----- ۴۱۱۹
«۲۵» روایة شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۲۶ ----- ۴۱۱۹
اشارة ----- ۴۱۱۹
ترجمة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۲۶ ----- ۴۱۲۰
إعتبار أخبار هذا الکتاب ... ص: ۲۲۷ ----- ۴۱۲۰
«۲۶» روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۲۲۷ ----- ۴۱۲۰
«۲۷» روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۲۲۸ ----- ۴۱۲۱
اشارة ----- ۴۱۲۱
ترجمة ابن الصباغ ... ص: ۲۲۹ ----- ۴۱۲۱
اعتبار کتاب (الفصول المهمّة ...) ص: ۲۲۹ ----- ۴۱۲۱
«۲۸» روایة المیبدی ... ص: ۲۳۶ ----- ۴۱۲۴

اشارة ----- ۴۱۲۴
ترجمة المیبدی ... ص: ۲۳۶ ----- ۴۱۲۵
«۲۹» روایة الصّفوری ... ص: ۲۳۷ ----- ۴۱۲۵
اشارة ----- ۴۱۲۵
کلام الصّفوری فی خطبة کتابه ... ص: ۲۳۷ ----- ۴۱۲۵
«۳۰» روایة الوصّابی الیمانی ... ص: ۲۳۸ ----- ۴۱۲۶
اشارة ----- ۴۱۲۶
کتاب الوصّابی ... ص: ۲۳۸ ----- ۴۱۲۶
«۳۱» روایة الجمال المحدِّث ... ص: ۲۳۹ ----- ۴۱۲۶
اشارة ----- ۴۱۲۶
ترجمة الجمال المحدّث ... ص: ۲۳۹ ----- ۴۱۲۶
«۳۲» روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۴۱ ----- ۴۱۲۷
اشارة ----- ۴۱۲۷
ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۲ ----- ۴۱۲۸
«۳۳» روایة البدخشانی ... ص: ۲۴۳ ----- ۴۱۲۸
اشارة ----- ۴۱۲۸
ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۴۳ ----- ۴۱۲۹
«۳۴» روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴ ----- ۴۱۲۹
اشارة ----- ۴۱۲۹
شعر ولی اللّه الدهلوی بمدح محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴ ----- ۴۱۲۹
«۳۵» روایة ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۲۴۵ ----- ۴۱۳۰
«۳۶» روایة محمّد الأمیر ... ص: ۲۴۷ ----- ۴۱۳۱
اشارة ----- ۴۱۳۱
ترجمة الأمیر ... ص: ۲۴۸ ----- ۴۱۳۱

«۳۷» روایة الحفظی الشافعی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲
اشارة ---- ۴۱۳۲
ترجمة العجیلی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲
«۳۸» روایة ولیّ اللّه اللّکهنوی ... ص: ۲۴۹ ---- ۴۱۳۲
نقض کلمات الدهلوی حول سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۵۳ ---- ۴۱۳۳
اشارة ---- ۴۱۳۳
الحدیث فی کتب الإمامیّة ... ص: ۲۵۳ ---- ۴۱۳۳
ترجمة الإربلی ... ص: ۲۵۴ ---- ۴۱۳۴
إنکار روایة البیهقی والردُّ علیه ... ص: ۲۵۸ ---- ۴۱۳۶
عدم إنکار ابن تیمیة روایة البیهقی ... ص: ۲۵۹ ---- ۴۱۳۶
کلمات فی وصف البیهقی وکتبه ... ص: ۲۶۱ ---- ۴۱۳۷
غلط القوم فی فهم عبارة العلّامة الحلّی ... ص: ۲۶۹ ---- ۴۱۴۱
ترجمة العلّامة ابن المطهر الحلّی ... ص: ۲۷۱ ---- ۴۱۴۲
ترجمة البابرتی مادح العلّامة ... ص: ۲۷۳ ---- ۴۱۴۳
نموذج من أکاذیب (الدّهلوی ...) ص: ۲۷۶ ---- ۴۱۴۵
الحدیث الصحیح حجّة وإن لم یخرَّج فی صحیح ... ص: ۲۸۴ ---- ۴۱۴۸
الحدیث الحسن یحتج به ... ص: ۲۸۴ ---- ۴۱۴۹
رأی الدهلوی فی کتب الدّیلمی والخطیب وابن عساکر ... ص: ۲۸۹ ---- ۴۱۵۱
رأی الدهلوی فی کتب ابن الجوزی والسّخاوی والسّیوطی ... ص: ۲۹۳ ---- ۴۱۵۳
الثناء علی مصنّفات الخطیب ... ص: ۲۹۷ ---- ۴۱۵۵
الثناء علی مصنّفات ابن عساکر ... ص: ۳۰۰ ---- ۴۱۵۶
دلالة حدیث التشبیه ... ص: ۳۰۹ ---- ۴۱۵۹
اشارة ---- ۴۱۵۹
من وجوه دلالة الحدیث علی المساواة ... ص: ۳۰۹ ---- ۴۱۵۹

اشارة ----- ۴۱۵۹
۱- إفادة هذا التركيب للعينيّة ... ص: ۳۱۰ ----- ۴۱۶۰
۲- المتبادر من التشبيه هو المساواة ... ص: ۳۱۱ ----- ۴۱۶۰
اشارة ----- ۴۱۶۰
أفضلية نبيّنا من سائر الأنبياء فی القرآن ... ص: ۳۱۲ ----- ۴۱۶۱
۳- الإستدلال علی ضوء كلام الفخر الرازی ... ص: ۳۱۸ ----- ۴۱۶۳
۴- فی علی تسعون خِصلة لم تجمع فی غيره ... ص: ۳۱۹ ----- ۴۱۶۴
۵- دلالة الحديث فی كلام ابن روزبهان ... ص: ۳۲۰ ----- ۴۱۶۴
۶- بيان محمّد بن إسماعيل الأمير لحديث التشبيه ... ص: ۳۲۱ ----- ۴۱۶۵
۷- إعتراف أبی بكر بدلالة الحديث ... ص: ۳۲۵ ----- ۴۱۶۷
۸- ابن تيميّة: الأشبه بالنبیّ أفضل وهو يخلفه ... ص: ۳۲۹ ----- ۴۱۶۹
۹- تشبيه غير المعصوم بالمعصوم غير جائز ... ص: ۳۳۱ ----- ۴۱۷۰
۱۰- تحريم القاضی وغيره تشبيه بعض أحوال غير النّبی بالنّبی ... ص: ۳۳۳ ----- ۴۱۷۱
۱۱- التّشبيه يوجب العموم ... ص: ۳۳۸ ----- ۴۱۷۳
۱۲- ترتّب أحكام المنزَّل عليه علی المنزَّل ... ص: ۳۳۹ ----- ۴۱۷۴
۱۳- مجیء التشبيه للمساواة فی القرآن ... ص: ۳۴۰ ----- ۴۱۷۴
اشارة ----- ۴۱۷۴
الإحتجاج بكلمات (الدّهلوی) فی مواضع اخری ... ص: ۳۴۲ ----- ۴۱۷۵
الحديث يحمل علی المساواة لتعذّر العينيّة ... ص: ۳۴۵ ----- ۴۱۷۷
إن كان الحديث من الاستعارة فدلالته أبلغ ... ص: ۳۵۴ ----- ۴۱۸۱
إعتراف الكابلی بدلالة التشبيه علی المساواة ... ص: ۳۵۷ ----- ۴۱۸۲
التشبيه للمساواة فی كلام (الدهلوی) نفسه ... ص: ۳۵۹ ----- ۴۱۸۳
عدم جواز حمل ألفاظ النبیّ علی الكلام الركيک ... ص: ۳۶۰ ----- ۴۱۸۴
النّقض بما وضعوه فی حقّ الشيخين ... ص: ۳۶۲ ----- ۴۱۸۵

دحض المعارضة بما وضعوه فی تشبیه الشیخین بالأنبیاء ... ص: ۳۶۷ ---- ۴۱۸۵
شبهات الدّهلوی حول دلالة الحدیث علی الأفضلیّة و إستلزامها للإمامة ... ص: ۳۷۹ ---- ۴۱۸۹
اشارة ---- ۴۱۸۹
۱- دلالته علی الأفضلیّة علی غرار دلالة الآیة علی أفضلیّة النبی ... ص: ۳۸۰ ---- ۴۱۹۰
۲- اعتراف ابن روزبهان ... ص: ۳۸۰ ---- ۴۱۹۰
۳- الحدیث نص فی الأعلمیّة ... ص: ۳۸۱ ---- ۴۱۹۰
۴- جامعیة علی لأشرف الصّفات ... ص: ۳۸۱ ---- ۴۱۹۰
۵- جمعه لتسعین خصلة من خصال الأنبیاء ... ص: ۳۸۲ ---- ۴۱۹۱
۶- إتّصاف الثلاثة بأضداد هذه الصفات ... ص: ۳۸۲ ---- ۴۱۹۱
دحض مزاعم الدّهلوی لإثبات مساواة الثلاثة للأنبیاء ... ص: ۳۸۷ ---- ۴۱۹۱
اشارة ---- ۴۱۹۱
خبر واحد موضوع ... ص: ۳۸۹ ---- ۴۱۹۲
نسبة باطلة إلی الصّوفیة ... ص: ۳۹۰ ---- ۴۱۹۳
عدم حجیّة أقوال أهل السنّة علی الإمامیّة ... ص: ۳۹۱ ---- ۴۱۹۳
دعوی صدور وظائف الأنبیاء من الشیخین وبطلانها ... ص: ۳۹۲ ---- ۴۱۹۴
الإستدلال علی وجود الملکات بالأفعال الصادرة عنها ... ص: ۴۰۱ ---- ۴۱۹۸
الاستدلال بحدیث صحیح مع حمله علی معنی باطل ... ص: ۴۰۳ ---- ۴۱۹۹
الإستدلال بانتهاء سلاسل الصّوفیة إلی الإمام ... ص: ۴۰۷ ---- ۴۲۰۰
دعوی والد الدهلوی انتهاء السلاسل إلی الشیخین ... ص: ۴۱۱ ---- ۴۲۰۲
إنکار ابن تیمیّة انتهاء السلاسل إلی علی ... ص: ۴۱۱ ---- ۴۲۰۲
ردّ المولوی حسن زمان علی ابن تیمیّة ووالد الدهلوی ... ص: ۴۱۵ ---- ۴۲۰۴
دعوی انتهاء سلاسل الفقهاء إلی الشیخین ... ص: ۴۴۴ ---- ۴۲۱۷
دعوی أنّ الإمامة الباقیة فی أولاد علی هی القطبیّة ... ص: ۴۴۶ ---- ۴۲۱۸
ملحق حدیث التشبیه ... ص: ۴۵۵ ---- ۴۲۲۱

اشارة ----- ۴۲۲۱
الحدیث عن ابن عباس ... ص: ۴۵۶ ----- ۴۲۲۲
الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۴۵۶ ----- ۴۲۲۲
الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۴۵۷ ----- ۴۲۲۲
الحدیث عن أبی هریرة ... ص: ۴۵۸ ----- ۴۲۲۳
الحدیث عن أبی الحمراء ... ص: ۴۵۸ ----- ۴۲۲۳
الحدیث عن الأعور الهمدانی ... ص: ۴۶۰ ----- ۴۲۲۴
التحقیق فی هذه الأسانید ... ص: ۴۶۱ ----- ۴۲۲۴
[الجزء العشرون ----- ۴۲۳۰
إهداء ...: ص: ۱ ----- ۴۲۳۰
کلمة المؤلف ... ص: ۷ ----- ۴۲۳۰
آیة الولایة ... ص: ۱۱ ----- ۴۲۳۱
اشارة ----- ۴۲۳۱
الفصل الأول: فی رواة خبر نزولها فی علی وأسانیده ... ص: ۱۳ ----- ۴۲۳۲
اشارة ----- ۴۲۳۲
من رواة الخبر من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۳ ----- ۴۲۳۲
أشهر مشاهیر رواة الخبر من العلماء ... ص: ۱۴ ----- ۴۲۳۳
من نصوص الخبر فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۹ ----- ۴۲۳۵
من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۲ ----- ۴۲۴۶
اشارة ----- ۴۲۴۶
۱- روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۴۲ ----- ۴۲۴۶
۲- روایة ابن أبی حاتم أیضا ... ص: ۴۳ ----- ۴۲۴۶
۳- روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۴۴ ----- ۴۲۴۷
۴- روایة ابن مردویه ... ص: ۴۴ ----- ۴۲۴۷

۵- روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۴۵ ---- ۴۲۴۸
۶- روایة ابن عساکر ... ص: ۴۷ ---- ۴۲۴۹
اشارة ---- ۴۲۴۹
فوائد مهمة ... ص: ۴۸ ---- ۴۲۵۰
اشارة ---- ۴۲۵۰
الاولی: استنباط الحکم الشرعی من القضیّة ... ص: ۴۸ ---- ۴۲۵۰
الثانیة: رأی الإمام الباقر فی نزول الآیة ... ص: ۵۰ ---- ۴۲۵۱
الثالثة: الخبر فی شعر حسّان وغیره ... ص: ۵۰ ---- ۴۲۵۱
الرابعة: قول النبیّ فی الواقعة: من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱
الخامسة: دعاء النبیّ بعد القضیة ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱
السادسة: إنّ الخاتم کان عقیقاً یمانیاً أحمر ... ص: ۵۱ ---- ۴۲۵۱
الفصل الثانی: فی دلالة الآیة علی الإمامة ... ص: ۵۳ ---- ۴۲۵۱
الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۵۷ ---- ۴۲۵۳
اشارة ---- ۴۲۵۳
النظر فی هذه الکلمات ودفع الشبهات ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶
اشارة ---- ۴۲۵۶
۱- لا إجماع علی نزول الآیة فی علی وتصدّقه ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶
اشارة ---- ۴۲۵۶
اعتراف القاضی العضد ... ص: ۶۳ ---- ۴۲۵۶
اعتراف الشریف الجرجانی ... ص: ۶۴ ---- ۴۲۵۷
اعتراف التفتازانی ... ص: ۶۵ ---- ۴۲۵۷
اعتراف القوشجی ... ص: ۶۶ ---- ۴۲۵۸
۲- إنّ القول بنزولها فی حق علی للثعلبی فقط وهو متفرّد به ... ص: ۶۸ ---- ۴۲۵۹
۳- المراد من الولایة فیها هو النصرة بقرینة السّیاق ... ص: ۷۰ ---- ۴۲۶۰

۴- مجی الآیة بصیغة الجمع، وحملها علی الواحد مجاز ... ص: ۷۰ ---- ۴۲۶۰
۵- الولایة بمعنی الأولویّة بالتصرّف غیر مرادة فی زمان الخطاب ... ص: ۷۲ ---- ۴۲۶۱
۶- إنّ التصدق فی أثناء الصّلاة ینافی الصلاة ... ص: ۷۳ ---- ۴۲۶۱
آیة التطهیر ... ص: ۷۷ ---- ۴۲۶۲
اشارة ---- ۴۲۶۲
الفصل الأوّل: فی تعیین النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قولًا وفعلًا المراد من «أهل البیت ...» ص: ۸۰ ---- ۴۲۶۳
اشارة ---- ۴۲۶۳
من الصحابة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۰ ---- ۴۲۶۴
من الأئمّة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۱ ---- ۴۲۶۴
من ألفاظ الحدیث فی الصحاح والمسانید وغیرها ... ص: ۸۲ ---- ۴۲۶۵
ممّن نصّ علی صحّة الحدیث ... ص: ۹۰ ---- ۴۲۶۹
ما دلّت علیه الأحادیث ... ص: ۹۰ ---- ۴۲۶۹
الفصل الثانی: فی سقوط القولَین الآخَرَین ... ص: ۹۳ ---- ۴۲۷۰
اشارة ---- ۴۲۷۰
ترجمة عکرمة ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱
اشارة ---- ۴۲۷۱
۱- طعنه فی الدین ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱
۲- کان من دعاة الخوارج ... ص: ۹۴ ---- ۴۲۷۱
۳- کان کذّابا ... ص: ۹۵ ---- ۴۲۷۱
۴- ترک الناس جنازته ... ص: ۹۵ ---- ۴۲۷۲
ترجمة مقاتل ... ص: ۹۶ ---- ۴۲۷۲
ترجمة الضحّاک ... ص: ۹۶ ---- ۴۲۷۲
الفصل الثالث: فی دلالة الآیة المبارکة علی عصمة أهل البیت ... ص: ۹۷ ---- ۴۲۷۳
الفصل الرابع: فی تناقضات علماء القوم تجاه معنی الآیة ... ص: ۹۹ ---- ۴۲۷۳

اشارة ----- ۴۲۷۳
فمن الطائفة الاولی ... ص: ۹۹ ----- ۴۲۷۴
ومن الطائفة الثانیة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۲۷۶
ومن الطائفة الثالثة ... ص: ۱۰۳ ----- ۴۲۷۶
اعتراف ابن تیمیّة بصحّة الحدیث ... ص: ۱۰۴ ----- ۴۲۷۶
سقوط کلمات ابن تیمیة ... ص: ۱۰۷ ----- ۴۲۷۸
تناقض ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۱ ----- ۴۲۸۰
کلام الدهلوی صاحب التحفة ... ص: ۱۱۵ ----- ۴۲۸۲
آیة المودّة ... ص: ۱۲۱ ----- ۴۲۸۳
اشارة ----- ۴۲۸۳
الفصل الأول: فی تعیین النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم المراد من «القربی ...» ص: ۱۲۳ ----- ۴۲۸۳
اشارة ----- ۴۲۸۳
ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۲۴ ----- ۴۲۸۴
ومن رواته من أئمّة الحدیث والتفسیر ... ص: ۱۲۵ ----- ۴۲۸۵
نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۲۸ ----- ۴۲۸۷
الفصل الثانی: فی تصحیح أسانید هذه الأخبار ... ص: ۱۴۵ ----- ۴۲۹۵
اشارة ----- ۴۲۹۵
۱- ترجمة یزید بن أبی زیاد ... ص: ۱۴۹ ----- ۴۲۹۷
۲- ترجمة حسین الأشقر ... ص: ۱۵۵ ----- ۴۳۰۰
۳- ترجمة قیس بن الربیع ... ص: ۱۵۸ ----- ۴۳۰۲
۴- ترجمة حرب بن حسن الطحّان ... ص: ۱۶۰ ----- ۴۳۰۳
اشارة ----- ۴۳۰۳
تتمّة ... ص: ۱۶۱ ----- ۴۳۰۴
الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۱۶۴ ----- ۴۳۰۵

اشارة ----- ۴۳۰۵
۱- سورة الشوری مکّیّة والحسنان غیر موجودین ... ص: ۱۶۹ ----- ۴۳۰۷
۲- الرسول لا یسأل أجرا ... ص: ۱۷۲ ----- ۴۳۰۹
۳- لماذا لم یقل: إلّاالمودّة للقربی ... ص: ۱۷۴ ----- ۴۳۱۰
۴- المعارضة ... ص: ۱۷۶ ----- ۴۳۱۱
الفصل الرابع: الأخبار والأقوال ... ص: ۱۷۷ ----- ۴۳۱۱
اشارة ----- ۴۳۱۱
أدلّة وشواهد أُخری للقول بنزول الآیة فی أهل البیت ... ص: ۱۷۷ ----- ۴۳۱۲
الردّ علی الأقوال الأُخری ... ص: ۱۸۳ ----- ۴۳۱۵
اشارة ----- ۴۳۱۵
الجهة الأُولی: جهة السند ... ص: ۱۸۴ ----- ۴۳۱۵
والجهة الثانیة: فی فقه الحدیث ... ص: ۱۸۷ ----- ۴۳۱۷
اشارة ----- ۴۳۱۷
تنبیهان ... ص: ۱۸۸ ----- ۴۳۱۸
دلالة الآیة سواء کان الإستثناء متّصلًا أو منقطعا ... ص: ۱۹۲ ----- ۴۳۲۰
الفصل الخامس: دلالة الآیة علی الإمامة والولایة ... ص: ۱۹۶ ----- ۴۳۲۱
اشارة ----- ۴۳۲۱
۱- القرابة النسبیة والإمامة ... ص: ۱۹۶ ----- ۴۳۲۲
۲- وجوب المودّة یستلزم وجوب الطاعة ... ص: ۲۰۶ ----- ۴۳۲۷
۳- وجوب المحبّة المطلقة یستلزم الأفضلیّة ... ص: ۲۰۸ ----- ۴۳۲۸
۴- وجوب المحبّة المطلقة یستلزم العصمة ... ص: ۲۱۲ ----- ۴۳۳۰
دحض الشبهات المثارة علی دلالة الآیة علی الإمامة ... ص: ۲۱۴ ----- ۴۳۳۱
آیة المباهلة ... ص: ۲۲۷ ----- ۴۳۳۶
اشارة ----- ۴۳۳۶

الفصل الأوّل: فی نزول الآیة فی أهل البیت علیهم السلام ... ص: ۲۲۸ ---- ۴۳۳۷
اشارة ---- ۴۳۳۷
ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۲۲۸ ---- ۴۳۳۷
ومن رواته من کبار الأئمّة فی الحدیث والتفسیر ... ص: ۲۳۰ ---- ۴۳۳۸
من نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۲۳۳ ---- ۴۳۴۰
اشارة ---- ۴۳۴۰
تنبیه ... ص: ۲۳۷ ---- ۴۳۴۲
کلمات حول السند ... ص: ۲۵۰ ---- ۴۳۴۹
الفصل الثانی: محاولات یائسة وأکاذیب مدهشة ... ص: ۲۵۲ ---- ۴۳۴۹
اشارة ---- ۴۳۴۹
۱- الإخفاء والتعتیم علی أصل الخبر ... ص: ۲۵۲ ---- ۴۳۵۰
۲- الإخفاء والتعتیم علی حدیث المباهلة ... ص: ۲۵۳ ---- ۴۳۵۰
۳- الإخفاء والتعتیم علی اسم علیّ ...!! ص: ۲۵۸ ---- ۴۳۵۳
۴- التحریف بحذف اسم علیّ وزیادة «وناس من أصحابه ...» ص: ۲۶۰ ---- ۴۳۵۴
۵- التحریف بزیادة «عائشة وحفصة ...» ص: ۲۶۱ ---- ۴۳۵۴
۶- التحریف بحذف «فاطمة» وزیادة: «أبی بکر وولده وعمر و ولده وعثمان وولده ...» ص: ۲۶۱ ---- ۴۳۵۴
اشارة ---- ۴۳۵۴
۱- سعید بن عنبسة الرازی ... ص: ۲۶۴ ---- ۴۳۵۶
۲- الهیثم بن عدی ... ص: ۲۶۴ ---- ۴۳۵۶
الفصل الثالث: فی دلالة آیة المباهلة علی الإمامة ... ص: ۲۶۶ ---- ۴۳۵۷
اشارة ---- ۴۳۵۷
* استدلال الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۶۸ ---- ۴۳۵۸
الفصل الرابع: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۲۸۰ ---- ۴۳۶۴
اشارة ---- ۴۳۶۴

* أما إمام المعتزلة، فقد قال ...: ص: ۲۸۰ ---- ۴۳۶۴
* وقال ابن تيمية «۱ ...» ص: ۲۸۱ ---- ۴۳۶۵
* وقال القاضى الإيجى وشارحه الجرجانى ...: ص: ۲۹۴ ---- ۴۳۷۱
* وقال ابن روزبهان ...: ص: ۲۹۵ ---- ۴۳۷۱
* وقال عبدالعزيز الدهلوى ما تعريبه ...: ص: ۲۹۷ ---- ۴۳۷۲
* والالوسى ...: ص: ۳۰۳ ---- ۴۳۷۵
* وقال الشيخ محمّد عبده ...: ص: ۳۰۳ ---- ۴۳۷۵
اشارة ---- ۴۳۷۵
تكميل ... ص: ۳۰۵ ---- ۴۳۷۶
قوله تعالى «إنّما أنت منذر ولكلّ قومٍ هاد ...» ص: ۳۱۳ ---- ۴۳۷۹
اشارة ---- ۴۳۷۹
الفصل الأوّل: نصوص الحديث ورواته فى كتب السُنّة ... ص: ۳۱۴ ---- ۴۳۷۹
اشارة ---- ۴۳۷۹
رواته من الصحابة ... ص: ۳۱۴ ---- ۴۳۷۹
من رواته من الأئمّة والحفّاظ ... ص: ۲۱۵ ---- ۴۳۸۰
من ألفاظ الحديث فى أشهر الكتب ... ص: ۳۱۸ ---- ۴۳۸۱
الفصل الثانى: فى بيان صحّة الحديث ... ص: ۳۲۹ ---- ۴۳۸۶
اشارة ---- ۴۳۸۶
من أسانيده الصحيحة ... ص: ۳۳۰ ---- ۴۳۸۷
الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۳۳۵ ---- ۴۳۸۹
اشارة ---- ۴۳۸۹
* ابن الجوزى ... ص: ۳۳۵ ---- ۴۳۸۹
* الذهبى ... ص: ۳۳۵ ---- ۴۳۹۰
* ابن كثير ... ص: ۳۳۶ ---- ۴۳۹۰

* أبو حيان ... ص: ۳۳۷ ---- ۴۳۹۰
* ابن روزبهان ... ص: ۳۳۷ ---- ۴۳۹۱
* ابن تيمية ... ص: ۳۳۸ ---- ۴۳۹۱
* الدهلوی ... ص: ۳۴۱ ---- ۴۳۹۲
* الآلوسی ... ص: ۳۴۲ ---- ۴۳۹۳
۱- كلماتهم فی ما يتعلّق بالسند ... ص: ۳۴۴ ---- ۴۳۹۴
اشارة ---- ۴۳۹۴
تنبيهات ... ص: ۳۵۰ ---- ۴۳۹۷
۲- مناقشاتهم فی الدلالة ... ص: ۳۵۳ ---- ۴۳۹۸
اشارة ---- ۴۳۹۸
* أمّا أبو حيّان فقال ...: ص: ۳۵۳ ---- ۴۳۹۸
* وأمّا ابن روزبهان فقال ...: ص: ۳۵۴ ---- ۴۳۹۹
* وأما الدهلوی فقال ...: ص: ۳۵۵ ---- ۴۳۹۹
* وأما الالوسی فقال ...: ص: ۳۵۵ ---- ۴۳۹۹
* وأمّا ابن تيمية ...: ص: ۳۵۷ ---- ۴۴۰۰
معنی الآية المباركة ... ص: ۳۵۸ ---- ۴۴۰۱
المؤكّدات فی ألفاظ الحديث ... ص: ۳۶۳ ---- ۴۴۰۴
أحاديث أخری ... ص: ۳۶۴ ---- ۴۴۰۴
علیّ راية الهدی ... ص: ۳۶۴ ---- ۴۴۰۴
علیّ العَلَم ... ص: ۳۶۶ ---- ۴۴۰۵
يأخذ بكم الطريق المستقيم ... ص: ۳۶۸ ---- ۴۴۰۶
طاعته طاعة رسول اللّه ... ص: ۳۶۹ ---- ۴۴۰۷
من فارقه فارق رسول اللّه ... ص: ۳۶۹ ---- ۴۴۰۷
علیّ منه بمنزلته من ربّه ... ص: ۳۷۰ ---- ۴۴۰۷

باب حطّة ... ص: ۳۷۱ ۴۴۰۸
نتیجة البحث ... ص: ۳۷۱ ۴۴۰۸
الفصل الرابع: فی الجواب عن المعارضة ... ص: ۳۷۴ ۴۴۰۹
اشارة ۴۴۰۹
۱- حدیثُ الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۷۴ ۴۴۰۹
اشارة ۴۴۰۹
التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۷۵ ۴۴۱۰
کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۷۹ ۴۴۱۲
۲- حدیث الاقتداء بالصحابة ... ص: ۳۸۱ ۴۴۱۳
اشارة ۴۴۱۳
التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۸۲ ۴۴۱۳
کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۸۴ ۴۴۱۵
۳- لا أُوتیَنَّ بأحد یفضّلنی علی أبی بکر وعمر إلّا جلدته حدّ المفتری ... ص: ۳۸۶ ۴۴۱۶
اشارة ۴۴۱۶
التحقیق فی سنده ومدلوله ... ص: ۳۸۶ ۴۴۱۶
قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» «۱ ...» ص: ۳۸۹ ۴۴۱۷
اشارة ۴۴۱۷
الفصل الأوّل: نصوص الحدیث ورواته فی کتب السُنّة ... ص: ۳۹۳ ۴۴۱۸
اشارة ۴۴۱۸
من أسانید الخبر ... ص: ۳۹۴ ۴۴۱۸
اشارة ۴۴۱۸
۱- روایة الحبری ... ص: ۳۹۴ ۴۴۱۹
۲- روایة أبی نعیم الأصبهانی ... ص: ۳۹۵ ۴۴۱۹
۳- روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۳۹۵ ۴۴۱۹

الفصل الثانی: فی الشواهد ... ص: ۴۰۰ ---- ۴۴۲۱
اشارة ---- ۴۴۲۱
* حدیث السؤال عن الکتاب والعترة ... ص: ۴۰۰ ---- ۴۴۲۱
* حدیث السؤال عن أربع ... ص: ۴۰۱ ---- ۴۴۲۲
* حدیث: لا یجوز الصراط إلّامن معه کتابُ ولایة علی ... ص: ۴۰۴ ---- ۴۴۲۳
اشارة ---- ۴۴۲۳
الشاهد لحدیث الجواز ... ص: ۴۰۷ ---- ۴۴۲۵
* ما ورد بتفسیر قوله تعالی: «واسأل من أرسلنا من قبلک..» «۱ ...» ص: ۴۰۸ ---- ۴۴۲۶
اشارة ---- ۴۴۲۶
الحدیث کما رواه جماعة من أکابر المحدثین الحفاظ ... ص: ۴۱۳ ---- ۴۴۲۸
الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۲۳ ---- ۴۴۳۳
اشارة ---- ۴۴۳۳
* ابن تیمیة ... ص: ۴۲۳ ---- ۴۴۳۳
* ابن روزبهان ... ص: ۴۲۵ ---- ۴۴۳۴
* الآلوسی ... ص: ۴۲۶ ---- ۴۴۳۵
* الدهلوی ... ص: ۴۲۷ ---- ۴۴۳۵
قوله تعالی: «والسابقون السابقون اولئک المقرّبون» «۱ ...» ص: ۴۲۹ ---- ۴۴۳۶
اشارة ---- ۴۴۳۶
الفصل الأوّل: فی رواة خبر تفسیر الآیة وأسانیده ... ص: ۴۳۲ ---- ۴۴۳۷
اشارة ---- ۴۴۳۷
من أسانیده فی الکتب المعتبرة ... ص: ۴۳۳ ---- ۴۴۳۸
من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۳۵ ---- ۴۴۳۹
الفصل الثانی: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۳۸ ---- ۴۴۴۰
تعریف مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة ---- ۴۴۴۴

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار

اشارة

سرشناسه: حسینی‌میلانی، علی، ۱۳۲۶ -، خلاصه کننده.

عنوان قراردادی: التحفه الاثنی عشریه.شرح.

عبقات‌الانوار فی اثبات‌الامامه‌الائمه‌الاطهار. شرح.

عنوان و نام پدیدآور: نفحات‌الازهار فی خلاصه عبقات‌الانوار للعلم الحجه آیه‌الله‌السید حامدحسین الکلهنوی/تالیف علی‌الحسینی‌المیلانی.

وضعیت ویراست: [ویراست ۲].

مشخصات نشر: قم: مرکزالحقائق‌الاسلامیه، ۱۴۲۶ق. = ۱۳۸۴.

مشخصات ظاهری: ۲۰ ج.

شابک: دوره ۹۶۴۲۵۰۱۰۹۰؛ ج. ۱ ۹۶۴۲۵۰۱۱۰۴؛ ج. ۲ ۹۶۴۲۵۰۱۱۱۲؛ ج. ۳ ۹۶۴۲۵۰۱۱۲۰؛ ج. ۴ ۹۶۴۲۵۰۱۱۳۹؛ ج. ۵ ۹۶۴۲۵۰۱۱۴۷؛ ج. ۶ ۹۶۴۲۵۰۱۱۵۵؛ ج. ۷ ۹۶۴۲۵۰۱۱۶۳؛ ج. ۸ ۹۶۴۲۵۰۱۱۷۱؛ ج. ۹ ۹۶۴۲۵۰۱۱۸X؛ ج. ۱۰ ۹۶۴۲۵۰۱۱۹۸؛ ج. ۱۱ ۹۶۴۲۵۰۱۲۰۱؛ ج. ۱۲ ۹۶۴۲۵۰۱۲۱X؛ ج. ۱۶ ۹۶۴۲۵۰۱۲۵۲؛ ج. ۱۷ ۹۶۴۲۵۰۱۲۶۰؛ ج. ۱۸ ۹۶۴۲۵۰۱۲۷۹؛ ج. ۱۹ ۹۶۴۲۵۰۱۲۸۷؛ ج. ۲۰ ۹۶۴۲۵۰۱۲۹۵

یادداشت: چاپ قبلی: علی‌الحسینی المیلانی: ۱۳۷۴.

یادداشت: عنوان روی جلد: نفحات‌الازهار فی خلاصه عبقات‌الانوار فی‌الرد علی‌التحفه‌الاثنی‌عشریه.

یادداشت: کتاب حاضر خلاصه و شرحی است از "عبقات‌الانوار فی مناقب‌الامانه الائمه‌الاطهار "حامدحسین الکهنوی که خود ردیه‌ای است بر" تحفه‌الاثنی‌عشریه "عبدالعزیز دهلوی.

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج. ۱و ۲و ۳. حدیث‌الثقلین.- ج. ۴. حدیث‌السفینه.-- ج. ۵. حدیث‌النور.-- ج. ۶، ۷، ۸، ۹. حدیث‌الغدیر.-- ج. ۱۰ و ۱۱ و ۱۲. حدیث انام مدینه‌العلم.-- ج. ۱۶. حدیث‌الولایه.-- ج. ۱۷ و ۱۸ حدیث‌المنزله.-- ج. ۱۹. حدیث‌التشبیه.-- ج. ۲۰. الایات‌القرآنیه.-

عنوان روی جلد: نفحات‌الازهار فی خلاصه عبقات‌الانوار فی‌الردالتحفه‌الاثنی‌عشریه.

موضوع: دهلوی، عبدالعزیزبن‌احمد، ۱۱۵۹ - ۱۲۲۹ق. التحفه‌الاثنی‌عشریه -- نقد و تفسیر.

موضوع: کنتوری، حامدحسین‌بن‌محمدقلی، ۱۲۴۶ - ۱۳۰۶ق.عبقات‌الانوار فی اثبات الامامه‌الائمه‌الاطهار -- نقد و تفسیر.

موضوع: شیعه -- دفاعیه‌ها و ردیه‌ها.

موضوع: امامت -- احادیث.

موضوع: محدثان.

شناسه افزوده: دهلوی، عبدالعزیزبن‌احمد، ۱۱۵۹ - ۱۲۲۹ق. -- التحفه‌الاثنی‌عشریه. شرح.

شناسه افزوده: کنتوری، حامدحسین‌بن‌محمدعلی، ۱۲۴۶ - ۱۳۰۶ق. -- عبقات‌الانوار فی اثبات‌الامامه‌الائمه‌الاطهار. شرح.

رده بندی کنگره: BP۲۱۲/۵/د۹ت۳۰۲۱۳ ۱۳۸۴

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۱۷

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۴۱۷۴۳

[الجزء الاول

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷

مقدّمة هذه الطبعة ... ص: ۷

لقد سبق و أن انتشر من کتابنا: حدیث الثقلین، و حدیث السفینة، و حدیث النور، و حدیث الغدیر، و قسم السند من حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها...

و کانت فی عشرة أجزاء.

و وقع- و الحمد للّه- موقع الرّضا و القبول، و التقدیر اللائق و الثناء الجمیل ... من مراجع الأمة، و کبار العلماء، و رجال الفکر و التحقیق...

و لهم منّی الشکر الجزیل المتواصل...

و لا- عجب ... فإنّ کتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) کتاب لم یؤلّف مثله فی بابه فی السّلف و الخلف ... کما وصفه علماؤنا الکبار...

و الجهد الذی بذلته فی سبیل إحیائه ... بنقله الی اللغة العربیّة، و تخلیص لبابه، و مراجعة مصادره، و تنظیم بحوثه، و التعلیق و الاستدراک علیه ... لا یبذله الّا الأقلّون...

و من شاء الوقوف علی جانب من عظمة الکتاب فلیرجع الی المقدّمة التی أسمیتها ب (دراسات فی کتاب العبقات).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸

و هذه الطبعة...

جاءت منقّحة ممّا کان فی الطبعة السابقة من أخطاء علمیة أو فنّیة أو مطبعیّة ... و مزیدة بفوائد کثیرة تجعلها متمیّزة عن تلک... کتوفّر طائفة کبیرة من المصادر المخطوطة سابقا أو العثور علی جملة من المطبوعات...

فکان من الضروری إرجاع المطالب المنقولة عنها إلیها. و الأهم من ذلک: أن بعض المصادر التی نقل عنها بواسطة مؤلّفات أخری أصبحت الآن بأیدینا- بفضل المطابع و دور النشر- فأوردت البحوث عنها مباشرة، و وضعتها فی محالّها فی الکتاب، إلی جنب الروایات المنقولة بالواسطة. کما أنی رجّحت فی قسم من الهوامش أن تکون فی المتن.

و لهذه الأمور و غیرها ... جعلت عنوان الکتاب (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار).

و أرجو اللّه عزّ و جل أن یجعل هذه العمل خدمة للأمة الإسلامیة للوصول الی وحدتها و إعادة مجدها، و أن یکون نافعا لی- و لجمیع من آزرنی فیه بأی نحو من الأنحاء- یوم لا ینفع مال و لا بنون.

(المؤلّف)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹

دراسات فی کتاب العبقات ... ص: ۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱

کلمة المؤلف ... ص: ۱۱

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی محمّد و آله الطیبین الطاهرین و اللعنة علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعد: فان الاعتقادات أشرف الموضوعات، و أهمها الامامة، فان من العدل نصب الامام علی العباد کی یعبد به اللّه تعالی، و تتبع سنن النبی صلی اللّه علیه و آله، و یصلح أمر المعاد.

و کتاب «عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار» أجل ما کتب فی الامامة من صدر الإسلام الی الآن، و لم یکتب مثله فی بابه فی السلف و الخلف، و من کتب بعده فیها فعیال علیه، و ناسج علی منواله، و سالک فی سبیله...

و قد منّ اللّه تعالی علی أن وفقنی لتعریبه و تهذیبه و مراجعة مصادره و تحقیقه منذ عام ۱۳۸۵، و بعد أن شرعت بدراسة العلوم الإسلامیة فی الحوزات العلمیة ... فکان کلما سنحت لی فرصة انتهزتها لخدمته، و کلما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲

حصلت فی الدروس عطلة صرفتها فی کتابته ... حتی تم اعداد عدة مجلدات منه، و طبع حتّی الآن عشرة أجزاء بمدینة قم فی الفترة ما بین سنة ۱۳۹۸ و سنة ۱۴۰۸ ه.

و قد کانت لی مذکرات کتبتها فی خلال العمل حول الکتاب و أسالیبه فی ردوده و استدلالاته، و ما یتوفر علیه من فوائد و تحقیقات لم یسبق إلیها فی سائر المؤلفات، و إضافات علی ما کتبته فی حیاة المؤلّف و أسرته و التعریف بکتابه و مکتبته.

فلما عزمنا- بحول اللّه و قوته، و رعایة سیدنا الامام المهدی عجل اللّه فرجه و عنایته- علی اعادة طبع تلک المجلدات و الاستمرار فی طبع ما بقی منها، دونت تلک المذکرات، و جعلتها فی أبواب تتقدمها تمهیدات، فالباب الاول: فی بیان التزام المؤلف بقواعد البحث و آداب المناظرة، و الثانی: فی أسلوبه فی الاستدلال، و الثالث: فی أسلوبه فی الرد، و الرابع: فی بحوث و تحقیقات فی کتاب العبقات، و الخامس: فی التعریف بالکتاب، و السادس: فی ترجمة المؤلّف و مشاهیر أسرته، و السابع: فی التعریف بمکتبة الاسرة، و الثامن: فی التعریف بکتاب التحفة الاثنی عشریة، و التاسع: فی ترجمة مؤلّف التحفة الاثنی عشریة، و العاشر: فی بیان عملنا فی الکتاب.

و قد سمیت هذه المجموعة باسم (دراسات فی کتاب العبقات).

و اللّه أسأل أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و ان یتقبلها بأحسن قبول، و أن یوفقنا لما یحب و یرضی. انه سمیع مجیب.

(قم المشرفة ۱/ محرم الحرام/ ۱۴۱۱ علی الحسینی المیلانی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳

تمهیدات ... ص: ۱۳

(۱ ...) ص: ۱۳

لبی النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلّم دعوة ربه ... لکن شریعته خاتمة الشرائع و لا نبیّ بعده ... فلا بد له من وصی یقوم بأمره، و خلیفة یخلفه فی أمته.

و هذا أمر لا خلاف فیه و لا کلام.

انّما الکلام فی شخص الخلیفة عن رسول اللّه، فأصحابه صلی اللّه علیه و آله و سلم کثیرون عددا، و فیهم المهاجرون و الأنصار، القرشیون و غیرهم، و الأقارب و الأباعد...

فمن الخلیفة من بعده؟

و ما الطریق الی معرفته؟

یقول اللّه عزّ و جلّ: فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فِیما شَجَرَ بَیْنَهُمْ ثُمَّ لا یَجِدُوا فِی أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسْلِیماً [۱].

---

[۱] سورة النساء: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴

و یقول سبحانه ...: فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ [۱].

و یقول تعالی: وَ رَبُّکَ یَخْلُقُ ما یَشاءُ وَ یَخْتارُ ما کانَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ [۲].

و یقول: وَ ما کانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ یَکُونَ لَهُمُ الْخِیَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ [۳].

و (الامامة) «شیء» تنازعت الامة فیه، و أمر «شجر» بینهم، فیجب ردها الی «اللّه و الرسول ...» و هم - ... و ربک- لا یؤمنون حتی یحکموا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیها، ثم لا یجدوا فی أنفسهم حرجا مما قضی، و لا یکون لهم الخیرة، و یسلموا تسلیما...

و العقل یری أن أقرب الطرق و أوثقها الی معرفة «الوصی» هو الرجوع الی نفس «النبی ...» هذا النبی الذی ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی [۴ ...] و لو فرض أنه قد فوض الیه أمر تعیین الخلیفة من بعده، فانه أعرف الناس بأصحابه، و أحرصهم علی أمته...

فلنرجع الی اللّه و الرسول، أی: الی الکتاب و السنة.

(۲ ...) ص: ۱۴

فی القرآن الکریم طوائف من الآیات لها علاقة بمسألة الامامة و الخلافة:

۱- الآیة الواردة فی خصوص مسألة الامامة، و هی قوله تعالی:

---

[۱] سورة النساء: ۶۳.

[۲] سورة القصص: ۶۸.

[۳] سورة الأحزاب: ۳۶.

[۴] سورة النجم: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵

وَ إِذِ ابْتَلی إِبْراهِیمَ رَبُّهُ بِکَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ. قالَ إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی قالَ لا یَنالُ عَهْدِی الظَّالِمِینَ [۱].

اذن: «الامامة» لا تنال: «الظالمين».

۲- الآيات التى تعطينا الملاک العام للافضلية و التقدم، كقوله تعالى:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ [۲].

يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ [۳].

فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ أَجْراً عَظِيماً [۴].

فملاک التقدم فى هذاه الآيات هو «التقوى» و «العلم» و «الجهاد».

۳- الآيات النازلة فى قضايا و مواطن خاصة، فى حق أشخاص من الصحابة يستدل بها على الاولوية بالامامة، كقوله تعالى:

إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ [۵].

فقد جعل اللّه سبحانه فى هذه الآية «الولاية» لمن آمن و أقام الصلاة و آتى الزكاة و هو راكع.

الا أن المرجع فى تعيين من نزلت فى حقه هو «السنة».

و فى السنة أيضا طوائف من الأحاديث لها علاقة بموضوع الامامة و الخلافة أهمها طائفتان:

الاولى: النصوص الواردة عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى خصوص موضوع الامامة و الخلافة.

و الثانية: النصوص الواردة فى تفسير الآيات المتعلقة بالامامة المشار

---

[۱] سورة البقرة: ۱۱۹.

[۲] سورة الحجرات: ۱۳.

[۳] سورة المجادلة: ۱۳.

[۴] سورة النساء: ۹۸.

[۵] سورة المائدة: ۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶

إليها...

و نحن يمكننا معرفة «الوصى» على ضوء النصوص من الطائفة الاولى، كما يمكننا معرفته بمراجعة نصوص الطائفة الثانية، و النظر فى كلمات المفسرين و أخبار المؤرخين حول نزول تلك الآيات.

و إذا تم ذلك وجب العمل و الاتباع عقلا و نقلا- كما أشرنا- و بذلك يرتفع «التنازع» و «التشاجر ...» فَلا وَ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ حَتَّى... يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً.

و ان إمكان تعيين الخليفة على ضوء تلك الأحاديث، يتوقف على ثبوتها سندا و دلالة، أى: لا بد أولا من الوثوق بصدور الحديث من النبىّ صلّى اللّه عليه و آله، فإذا ثبت صدوره عنه نظرنا فى مدلوله و مفاده، فان دل على معنى- من غير معارض له فى ذلك- أخذنا به و قلنا: هذا ما قضى اللّه و رسوله به، و صدق اللّه و رسوله.

و هذه هى الطريقة التى يتبعها الفقهاء بالنسبة الى نصوص الفروع الفقهية و المسائل الشرعية، فلما ذا لا تتبع فى نصوص مسألة الامامة؟

(۳ ...) ص: ۱۶

نشأت الطائفة الشيعية فى حياة النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- كما دلت الأحاديث المتفق عليها- و الشيعى من شايع عليا [۱] و تابعه و والاه. و قد عرف بهذه الصفة عدة من خيار صحابة النبىّ، اعتقدوا إمامته عليه السلام للامة و خلافته بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و

سلّم. و انحازوا اليه بعد وفاته صلى اللّه عليه و آله و سلم، و لم يفارقوه حين فارقه الناس، و لم يعرضوا عنه حين أعرض عنه الجمهور ...

و تطورت هذه الفرقة، و امتدت جذورها الى جميع الأقطار، و انتشرت

---

[۱] القاموس المحيط «شاع».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۷

عقائدها فی كل مكان، و اعتنقها طائفة كبيرة من التابعين فمن بعدهم، رجعوا الى أئمة أهل البيت فيما أشكل عليهم من الكتاب و السنة، و عندهم درسوا، و عنهم أخذوا. فكان فيهم المفسرون، و الفقهاء، و المحدثون، و الزهاد، و العلماء...

حتى جاء دور الامام جعفر بن محمد الصادق عليه السلام، فأصل الأصول و شيد الأركان، فعرف مذهب هذه الفرقة ب «المذهب الجعفرى».

(۴ ...) ص: ۱۷

و اشتغل الشيعة فی مسألة «الامامة» منذ وفاة النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلم بجد و جهد، لأنها عندهم «زمام الدين، و نظام المسلمين، و صلاح الدنيا، و عز المؤمنين».

«ان الامامة أس الإسلام النامی، و فرعه السامی».

«بالإمام تمام الصلاة و الزكاة و الصيام و الحج و الجهاد، و توفير الفیء و الصدقات، و إمضاء الحدود و الاحكام، و منع الثغور و الأطراف» [۱].

فدافعوا عنها، و ضحوا من أجلها، و استسهلوا المشاق فی سبيلها، و لم تثن عزائمهم السياط و لا السجون، و حتى استشهد من لا يحصى عددهم الا اللّه.

قالوا: «الخليفة» بعد النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو «علیّ بن أبی طالب» لا سواه ... و استدلوا- منذ اليوم الاول- لما قالوا بالكتاب و السنة ... فانه «ما من شیء الا و فيه كتاب أو سنة» [۲ ...] و هما المرجع فی كل شیء، و لا يكون المؤمن مؤمنا حتى يسلم لما جاءا به تسليما...

ثم ألفوا فی ذلك الكتب، و نظموا الاشعار ... فی ظروف قاسية و ايام صعبة، يتتبعهم الجواسيس، و تلاحقهم السلطات...

---

[۱] الكافی ۱/ ۲۰۰.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸

و مع ذلك كله تراهم- إذا نظرت أحوالهم و سبرت أخبارهم- لا- يعتمدون فی بحوثهم الا- على الكتاب و السنة، يطلبون الحق، و ينشدون الحقيقة، رائدهم الدين الصحيح، و الإصلاح ما استطاعوا، بهدوء و وقار، و نقاش متين، و أدب رفيع، و جدال بالتی هی أحسن...

(۵ ...) ص: ۱۸

و یعتقد الشیعة الامامیة بأن مسألة «الامامة» بعد النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلّم هی مسألة أصولیة کالنبوة [۱]. و بأن فی النصوص الواردة عنه صلی اللّه علیه و آله فی تعیین الامام من بعده غنی عن أی دلیل آخر. و هم- و ان کان اعتمادهم فی السنة علی ما ورد عنه صلی اللّه علیه و آله و سلم بطریق اهل بیته المعصومین- یحتجون فی هذه المسألة بالنصوص الواردة عن طریق خصومهم، و المسطورة فی أسفار مخالفیهم ... هذا من حیث السند.

و أما من حیث الدلالة ... فقد صدرت تلک الأقوال من النبیّ الکریم صلی اللّه علیه و آله و سلم «بِلِسانٍ عَرَبِیٍّ مُبِینٍ». و کما یرجع فی فهم کلماته و الألفاظ الصادرة عنه فی مسائل الصلاة، و الصیام، و الحج، و الجهاد، و البیع، و الشراء، و النکاح، و الطلاق ... و أمثالها ...الی العرف و اللغة ... کذلک یرجع الشیعة فی فهم مدالیل ألفاظه فی مسألة الامامة و الخلافة الی اللغة

---

[۱] و یستدلون علی ذلک أیضا بالکتاب و السنة کما لا یخفی علی من راجع کتبهم فی الامامة.

و من النصوص النبویة الدالة علی ذلک الحدیث المشهور المتفق علیه: «من مات و لیس فی عنقه بیعة مات میتة جاهلیة»

و له ألفاظ أخری فی مختلف الکتب، هذا بالنسبة الی أصل الامامة.

قالوا: و المراد امامة علی و أولاده، و استدلوا علی هذا بنصوص کذلک، منها ما أخرجه الحاکم و الطبرانیّ و أبو نعیم و غیرهم عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلم انه قال: «من أحب أن یحیی حیاتی و یموت موتی و یسکن جنة الخلد التی وعدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب فانه لن یخرجکم من هدی و لن یدخلکم فی ضلالة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹

و العرف، و الی سائر الأحادیث النبویة، لان «الحدیث یفسر بعضه بعضا».

و فی هذا المقام أیضا یحتج الشیعة بکلمات علماء أهل السنة فی التفسیر و اللغة و الأدب و غیر ذلک...

هذه طریقة الشیعة فی الاستدلال بالنصوص علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام، و هی طریقة واضحة لا غموض فیها و لا اعوجاج و لا اضطراب...

و قال أهل السنة بأن «الخلیفة» بعد النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم هو «أبو بکر ...» و قد اختلف استدلالهم علی هذا الاعتقاد، و اضطربت کلماتهم ... فتارة: یستدلون بالنصوص التی یروونها فی فضل أبی بکر مثل:

«لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر»

. و أخری: یستدلون بالافضلیة.

فقالوا بأن «الأتقی» فی قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی هو «ابو بکر» و «الأتقی» هو «الأفضل» لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ فأبو بکر هو الأفضل. و لا تنعقد ولایة المفضول عند وجود «الأفضل». و ثالثة: یستدلون بالإجماع.

و أجاب الشیعة ببطلان الحدیث المذکور سندا و دلالة.

و بأن المرجع فی تعیین المراد من «الأتقی» فی الآیة هو السنة.

و بأن الإجماع غیر منعقد علی خلافة أبی بکر.

(۶ ...) ص: ۱۹

و أنکر أهل السنة النص علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام، و ألفوا الکتب فی الرد علی الشیعة، الا أنها- فی الأکثر- مشحونة بالبغضاء و الشحناء، و السب و الاهانة، و الکذب و البهتان...

لینظر المنصف الی ما کتبه العلامة الحلّی المتوفی سنة ۷۲۶ مثل کتاب (منهاج الکرامة فی الامامة) و کتاب (نهج الحق ...) لیری هناک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰

الاحتجاج بصحاح أهل السنة، و سائر کتبهم المعتمدة فی الفنون المختلفة، بأسلوب متین، لا تعصب فیه و لا تعسف ... ثم لینظر الی کتاب (منهاج السنة) [۱] الذی کتبه احمد بن عبد الحلیم المعروف بابن تیمیة فی الرد علی (منهاج الکرامة ...) و ما کتبه فضل اللّه بن روزبهان الخنجی فی الرد علی (نهج الحق) و هو الکتاب الذی أسماه ب (إبطال نهج الباطل) [۲].

فهل قابلاه بالمثل استدلالا و أدبا و متانة؟

ثم ان أقل ما یجده المنصف المتتبع لکتب أهل السنة هو التعصب و انکار الحقیقة ... و لنذکر لذلک مثالا:

یقول الشیعی: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم فی یوم غدیر خم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

فیقول رجل من أهل السنة: هذا کذب لم یقله رسول اللّه.

فیجیب الشیعی قائلا: أخرجه فلان و فلان من أهل السنة.

فإذا رأی السنی أن لا جدوی لانکار أصل القضیة قال:

و أین کان علیّ فی ذاک الیوم؟ کان بالیمن...

فیعود الشیعی لیقول: روی قدومه من الیمن فلان و فلان ... من أهل السنة.

و إذا انتهی دور المکابرة فی السند. قال:

صدر الحدیث: «أ لست أولی» ... من وضع الشیعة.

---

[۱] رد علیه أحد أعلام الشیعة فی القرن الثامن بکتاب: «الإنصاف فی الانتصاف لأهل الحق من الإسراف». و لنا مناقشات کثیرة معه فی شرحنا علی کتاب منهاج الکرامة سنقدّمه للطبع إن شاء اللّه.

[۲] رد علیه القاضی نور اللّه التستری الشهید ببلاد الهند بکتاب: «احقاق الحق و إزهاق الباطل» و عمد الشیخ محمد حسن المظفر الی تألیف کتاب «دلائل الصدق لنهج الحق» تتمیما لما کتبه القاضی المذکور. و قد أعاد سیدنا النجفی المرعشی طبع «احقاق الحق» مع تعلیقات کثیرة جدا، صدر فی ۲۵ جزء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱

فأجاب الشیعی: رواه فلان و فلان من أهل السنة...

فیدعی انکار أهل اللغة مجیء (المولی) بمعنی (الاولی).

فیخرج له الشیعی قائمة بأسماء اللغویین الذین نصوا علی ذلک و هم من أهل السنة.

و مثال آخر:

یقول الشیعی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها، فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها».

فأول ما ینکر السنی صدور هذا الحدیث عنه (ص).

فإذا رأی أسماء رواته من کبار علماء طائفته قال:

فأبو بکر و ... أبواب کذلک.

فإذا أثبت له الشیعی جهل هؤلاء بأبسط المسائل علی ضوء کتب أهل السنة قال:

لیس «علیّ» فی الحدیث علما، بل هو وصف للباب بمعنی «مرتفع».

لما ذا هذا التلاعب بالنصوص النبویة؟ و هلا فعلوا ذلک بلفظ «الصلاة» و «الحج» و «الوضوء» و «الغسل» و أمثالها؟

(۷ ...) ص: ۲۱

و قد شکلت کتب الردود قسما کبیرا من مؤلفات الامامیة فی مسائل الامامة، کما لا یخفی علی من لا حظ فهارس المؤلفات.

و السبب فی ذلک هو أن أهل السنة لا بضاعة لهم الا الکذب و الإنکار، فمن السهل علیهم أن یقولوا

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فمن رکبها نجا و من تخلف عنها هلک»

کذب موضوع. أو أن

حدیث: «اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علیّ فأکل معه»

لم یروه أحد من أصحاب الصحاح و لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۲

صححه أئمة الحدیث. أو

حدیث: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

موضوع بإجماع أهل السنة.

أو یقولوا فی جواب:

«من کنت مولاه فعلیّ مولاه»

لم یقل أحد من أهل العربیة بمجیء (المولی) بمعنی (الاولی). أو أن «علیّ» فی

«أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

هو من «العلو» أی مرتفع، أو أن المراد من

«بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی»...

هو «الأحب فی الاکل مع النبی...»

ان کل واحد من هذه الأقاویل سطر واحد أو سطران، لکن الجواب عنه یستدعی فصلا کبیرا من البحث، و ربما یشکل کتابا برأسه، کما هو واضح.

فمن هنا تری کثرة کتب الرد عند الشیعة قدیما و حدیثا:

فألف عمرو بن بحر الجاحظ کتاب (العثمانیة). و رد علیه جماعة من أعلام الشیعة بردود اشتهرت ب (نقض العثمانیة)، کما رد علیه ابو جعفر الاسکافی من المعتزلة.

و ألّف السید المرتضی علی بن الحسین الموسوی کتاب (الشافی فی الامامة) ردا علی کتاب (المغنی) للقاضی عبد الجبار بن أحمد، ثم لخصه تلمیذه الشیخ محمد بن الحسن الطوسی، و اشتهر کتابه ب (تلخیص الشافی).

و ألف شهاب الدین الشافعی الرازی [۱] من بنی مشاط کتاب (بعض فضائح الروافض).

فرد علیه الشیخ نصیر الدین عبد الجلیل بن أبی الحسین بکتاب (بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض).

و ألف یوسف الأعور الشافعی الواسطی کتاب (الرسالة المعارضة فی

---

[۱] قال فی الذریعة: هو و ان لم یصرح فی الکتاب باسمه لکنه یعرف باشاراته کما ذکره القزوینی المذکور فی نقضه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳

الرد علی الرافضة). فرد علیه: الشیخ عز الدین الحسن بن شمس الدین المهلبی الحلی بکتاب (الأنوار البدریة فی کشف شبه القدریة) قال فیه:

«التزمت فیه علی ان لا استدل من المنقول عن الرسول صلّی اللّه علیه و آله الا بما ثبت من طریق الخصم و لا أفعل کما فعل الناصب فی کتابه». و الشیخ نجم الدین خضر بن محمد الحبلرودی الرازی بکتاب (التوضیح الأنور فی دفع شبه الأعور).

و ألف شهاب الدین أحمد بن حجر الهیتمی المکی کتاب (الصواعق المحرقة فی الرد علی أهل البدع و الزندقة). فردّ علیه القاضی نور اللّه الشهید بکتاب (الصوارم المهرقة فی رد الصواعق المحرقة) و کذا السید میر محمد القزوینی المعاصر.

...و هکذا ... توالت کتب التهجم علی الشیعة حتی زماننا، فألف کتّاب من أهل السنة فی هذا العصر (الصراع بین الوثنیة و الإسلام) و (الوشیعة فی رد عقائد الشیعة) و (الخطوط العریضة) و (مسائل موسی جار اللّه) و ... و ... و صدرت کتب الردود علیها من قبل علماء الشیعة...

(۸ ...) ص: ۲۳

و کان لعلماء الهند من الفریقین السهم الوافر و الدور البارز فی هذا الباب، فالهند بلاد واسعة یقطنها الملایین من المسلمین، أنجبت فی کل فرقة علماء و رجالا ترکوا آثارا خالدة فی مختلف العلوم الإسلامیة. و من الطبیعی أن تدعو کل فرقة الی نفسها، و تستغل کافة الوسائل فی سبیل نشر عقائدها، و قد ساعد علی ذلک ما فی بلاد الهند من حریة الفکر و القول و التألیف و النشر.

و قد بلغ النشاط الفکری و الصراع العقائدی ذروته فی الهند فی القرنین الثانی عشر و الثالث عشر ... فقد نبغ بین الشیعة الفقیه المجاهد الکبیر السید

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴

دلدار علی بن معین الدین النقوی المولود سنة ۱۱۶۶ و المتوفی سنة ۱۲۳۵، الذی انتشرت بفضل جهوده تعالیم المذهب الجعفری فی تلک الارجاء، و انتظمت علی یده أمور الطائفة، بعد أن کانوا متفرقین لیست لهم دعوة الی مذهبهم، و ما کانت لهم جامعة تجمعهم، و اشتغل طیلة أیام حیاته الشریفة بترویج الدین و نشر الاحکام باقامة الشعائر و تألیف الکتب و تربیة العلماء.

و لما وصل خبره الی حسن رضا خان- من وزراء حکومة «أوده» فی لکهنو- استدعاه للاقامة بلکهنو، فهاجر إلیها، و انصرف الی بث تعالیم الدین و إقامة الشعائر. و کان العلامة المولی محمد علی الکشمیری الشهیر بپادشاه [۱] نزیل فیض‌آباد قد ألف فی تلک الأیام رسالة فی فضل صلاة الجمعة، حث فیها السلطان آصف الدولة ابن شجاع بن صدر جنک سلطان مملکة «أوده» فی لکنهو علی إقامة الجمعة، و ذکر من هو أهل لامامة الجماعة، و هم: السید دلدار علی و تلمیذاه المیرزا محمد خلیل و الأمیر السید مرتضی، فأمر السلطان بإقامتها، و رشح السید لها. فأقامها ابتداء من ظهر الیوم الثالث عشر من رجب- یوم ولادة أمیر المؤمنین علیه السّلام- سنة ۱۲۰۰.

ثم أقیمت الجمعة فی السابع و العشرین منه، یوم مبعث النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم، و کانت أول صلاة جماعة للشیعة تقام فی تلک الدیار.

ثم استمرت الجماعة و الخطب، و انتشرت أندیة الذکر و مجالس الوعظ، و اهتم السلطان لترویج الشریعة، و تشیید الدین، و کثر طلاب العلم، و أخذوا یتواردون علی السید من کل صوب [۲].

قال السید عبد الحی اللکهنوی المحقق السنی: ثم انه بذل جهده فی احقاق مذهب و إبطال غیره من المذاهب، لا سیما الأحناف و الصوفیة

[۱] توجد ترجمته فی: أعلام الشیعة، نزهة الخواطر ۷/ ۴۵۶.

[۲] أعلام الشیعة، الکرام البررة ۲/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵

و الاخباریة، حتی کاد یعم مذهبه فی بلاد «أوده» و یتشیع کل الفرق [۱].

أقول: و لعل هذا الذی ذکر هو السبب فی تألیف معاصره المولوی عبد العزیز بن ولی اللّه العمری الدهلوی الحنفی المولود سنة ۱۱۵۹ و المتوفی سنة ۱۲۳۹ کتاب (التحفة الاثنا عشریة فی الرد علی الامامیة ...) ألفه لیکون سدا أمام تقدم المذهب الجعفری فی الأقطار الهندیة و تشیع کل الفرق...

و هذا هو دأب أهل السنة فی کل صقع ... فقد قال ابن حجر المکی فی أول کتاب (الصواعق المحرقة) ما نصه: «فانی سئلت قدیما فی تألیف کتاب یبین حقیة خلافة الصدیق و امارة ابن الخطاب، فأجبت الی ذلک مسارعة فی خدمة هذا الباب، فجاء بحمد اللّه أنموذجا لطیفا و منهاجا شریفا و مسلکا منیفا.

ثم سئلت فی اقرائه فی رمضان سنة خمسین و تسعمائة بالمسجد الحرام، لکثرة الشیعة و الرافضة و نحوهما الآن بمکة المشرفة اشرف بلاد الإسلام، فأجبت الی ذلک رجاء لهدایة بعض من زل به قدمه عن أوضح المسالک»....

فهذا دأب القوم، ولیتهم أخذوا بالنزاهة فی البحث و التزموا بجانب الإنصاف، و عملوا بقواعد المناظرة ... لکن صاحب (التحفة) نسج علی منوال أسلافه من صاحب (الصواعق) و أمثاله ... فأکثر من التهجم علی الشیعة، و نسب إلیهم العقائد الباطلة التی هم منها براء، و حاول الحط علیهم بالاکاذیب و الافتراءات...

و ما أن انتشر کتاب (التحفة) حتی انبری له جماعة من علماء الشیعة- و علی رأسهم السید دلدار علی نفسه- بالرد و النقد، و سنذکر أسماء تلک الکتب فیما بعد.

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶

و ظلت مواضیع الباب السابع المتعلق بمباحث الامامة من کتاب (التحفة) موضع الأخذ و الرد، و النقض و الإبرام، و حدیث المجالس و الاندیة، حتی صدر کتاب (عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار).

کتاب العبقات ... ص: ۲۷

اشارة

و «عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار» کتاب ألفه «السید میر حامد حسین» فی الرد علی «التحفة الاثنی عشریة ...» و قد کان صاحب التحفة قد زعم فی باب الامامة من کتاب انحصار أدلة الشیعة علی امامة علیّ علیه السّلام فی ستة آیات و اثنی عشر حدیثا فقط. ثم انه أجاب بزعمه عن الاستدلال بالآیات و الروایات ... فجعل السید صاحب العبقات کتابه فی منهجین، المنهج الاول فی الآیات، و هی:

۱- إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ [۱].

۲- إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً [۲].

[۱] سورة المائدة: ۵۵.

[۲] سورة الأحزاب: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸

۳- قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی [۱].

۴- فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَی الْکاذِبِینَ [۲].

۵- إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ [۳].

۶- وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ [۴].

و المنهج الثانی فی الأحادیث، و هی:

۱-

یا معشر المسلمین! أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا. بلی.

قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

۲-

قوله لعلیّ: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی.

۳-

ان علیّا منی و أنا من علیّ، و هو ولی کل مؤمن من بعدی.

۴-

کان عند النبی طائر قد طبخ له أو أهدی الیه. فقال: اللهم ائتنی بأحب الناس إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاءه علیّ.

۵-

أنا مدینة العلم و علیّ بابها...

۶-

من أراد ان ینظر الی آدم فی علمه و الی نوح فی تقواه و الی ابراهیم فی حلمه و الی موسی فی بطشه و الی عیسی فی عبادته فلینظر الی علیّ بن أبی طالب.

۷-

من ناصب علیّا الخلافة فهو کافر.

۸-

کنت أنا و علیّ بن أبی طالب نورا بین یدی اللّه قبل ان یخلق

[۱] سورة الشوری: ۲۳.

[۲] سورة آل عمران: ۶۱.

[۳] سورة الرعد: ۷.

[۴] سورة الواقعة: ۱۰ و ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۹

آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم قسم ذلک النور جزءین فجزء أنا و جزء علیّ بن أبی طالب.

-۹

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوم خیبر: لأعطین الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله یفتح اللّه علی یدیه.

-۱۰

رحم اللّه علیّا، اللهم أدر الحق معه حیث دار.

-۱۱

قوله لعلیّ: انک تقاتل علی تأویل القرآن کما قاتلت علی تنزیله.

-۱۲

انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه و عترتی

. و قد بحث فی ذیله حول

حدیث: «مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها غرق».

و لما کانت «التحفة» بالفارسیة کان من الطبیعی أن یؤلف «العبقات» بالفارسیة أیضا.

و ان هذا التراث العلمی الخالد بحاجة ماسة الی مقدمة علمیة تتوفر علی دراسته، لا سیما بعد ان أصبح رائد الباحثین المحققین فی القرن الرابع عشر فی مجال الصراع العقائدی ... و إلیک ذلک فی أبواب:

الباب الاول الالتزام بآداب المناظرة و قواعد البحث ... ص: ۲۹

و یلوح للناظر فی کتاب العبقات- قبل کل شیء- التزام مؤلفه العملاق بآداب المناظرة و قواعد البحث، فان هذه الظاهرة متجلیة للناظر فیه لاول وهلة، و مثله سائر علماء الشیعة فی کل ما کتبوا فی الاحتجاج علی أهل السنة، لکن القوم لم یلتزموا بشیء من هذه الآداب و القواعد.

لقد کان صاحب العبقات علی جانب عظیم من الحلم و الصبر و ضبط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰

النفس، فهو یقابل السباب بالأدب، و التعدی بالرفق، و الظلم بالعدل و الإنصاف.

و من قواعد البحث: أن ینقل المخاصم کلام خصمه حول المسألة المبحوث عنها، من دون زیادة أو نقصان، و بکل دقة و أمانة، فإذا انتهی من إیراد کلامه بجمیع جوانبه علی أحسن ما یرام، و قرره أتقن تقریر، شرع فی جوابه و بیان مواضع الاشکال و النظر فیه... لیکون البحث بحثا موضوعیا نزیها ینیر الدرب للاجیال، و یوقفهم علی ما یقوله الطرفان، فیستمعون الیه و ینظرون فیه فیتبعون أحسنه ...

و کذلک فعل علماء الشیعة فی بحوثهم ... و صاحب العبقات ... فانه یصدر بحثه بعد خطبة الکتاب بنص عبارة الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة، فینقلها کاملة غیر منقوصة و لا مبتورة، بل یتعرض لما أضافه الدهلوی فی هامش کلامه من نفسه أو نقلا عن غیره، من دلیل و حجة، أو توضیح و بیان...

ثم یأخذ رحمه اللّه فی إبطاله و تفنیده، بالاسالیب المختلفة، من نقض أو معارضة أو جواب حلّی...

لکن القوم لم یلتزموا بهذه القاعدة ... فتری الدهلوی یرید الجواب عن الاستدلال

بحدیث الثقلین: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أبدا»

لا یتطرق الی وجه استدلال الشیعة بهذا الحدیث أصلا. و فی

حدیث النور: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

یقول: «لا دلالة لهذا الحدیث علی ما یدعیه الامامیة» و لکن أین وجه الاستدلال به علی ما یدعونه؟ و یقول بالنسبة الی

حدیث السفینة: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها غرق»

یقول: «لا یدل الا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتباعهم، و ان التخلف عن حبهم موجب للهلاک ...» فهذا صحیح...

و لکن کیف یستدل به الشیعة علی الامامة و الخلافة؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱

و من قواعد البحث: أن یحتج المخاصم بما یرویه خصمه و یراه حجة، لا بما یرویه هو و یعتمد علیه.

و هذا مما التزم به صاحب العبقات و طبّقه فی بحوثه- کما علیه سائر علمائنا الذین کتبوا فی الاحتجاج علی أهل السنة- فهو فی مقام الاستدلال فی کل باب یحتج بکتب أهل السنة، و یستدل بأقوال کبار حفاظهم و مشاهیر علمائهم فی مختلف العلوم و الفنون، و سنشیر الی هذه الجهة باختصار عن قریب.

لکن القوم ما التزموا بهذه القاعدة، فان ادعوا الالتزام بها لم یعملوا بها ... و قد نبه صاحب العبقات رحمه اللّه علی مواضع کثیرة خالف فیها الدهلوی هذه القاعدة المقررة، فتراه یتمسک

بحدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی و عضوا علیها بالنواجذ»

فی مقابلة حدیث الثقلین، فیجیب السید عنه قبل کل شیء بأن هذا الحدیث مما تفرد به أهل السنة، و ان الاحتجاج به ینافی الالتزام بالقاعدة.

و من قواعد البحث: أن یقال بالحق و یعترف بالحقیقة فی کلا مقامی الاحتجاج و الرد علی السواء.

و کذلک فعل صاحب العبقات، فانه کما یسند الحدیث الذی یرید الاحتجاج به الی مخرجیه من أعلام أهل السنة، کذلک یسند الحدیث الذی یحتج به الخصم الی مخرجیه و ان کانوا کثرة، فلا یکتم الحقیقة، و لا یکتفی بالاسناد و النقل عن واحد أو اثنین لیقلل من شأن الحدیث، بل یعترف بالواقع، و ینقله عمن رواه بجمیع أسانیده و طرقه، ثم یجیب عنه نقضا و حلا.

فهو حیث یرید الجواب عن تمسک الدهلوی بما

رووه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

فی مقابلة حدیث الطائر:

«اللهم ائتنی بأحب خلقک»...

لا ینکر أن هذا الحدیث یرویه أهل السنة عن خمسة من الصحابة، بل لا یسکت عن ذلک، بل یعترف بروایتهم إیاه عنهم و هم: حذیفة بن الیمان، و عبد اللّه بن مسعود،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲

و أبو الدرداء، و أنس بن مالک و عبد اللّه بن عمر ... ثم ینقل نصوص أحادیثهم عن أهم مصادرهم کالمصنف لابن أبی شیبة، و المسند لأحمد، و صحیح الترمذی، و المستدرک للحاکم. ثم یشرع فی إبطال الحدیث المذکور سندا و متنا بوجوه کثیرة جدا.

لکن القوم لم یلتزموا بهذه القاعدة ... فتری الدهلوی حیث یرید الجواب عن حدیث الثقلین یقول:

«روایة زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه و عترتی».

فتجاهل أن هذا الحديث مروى عن أكثر من عشرين صحابيا، منهم:

أمير المؤمنين على عليه السّلام.

جابر بن عبد اللّه الانصارى.

زيد بن أرقم.

أبو سعيد الخدرى.

حذيفة بن أسيد.

خزيمة بن ثابت.

زيد بن ثابت.

سهل بن سعد.

ضميرة الاسلمى.

عامر بن ليلى الغفارى.

عبد الرحمن بن عوف.

عبد اللّه بن عباس.

عبد اللّه بن عمر.

عدى بن حاتم.

عقبة بن عامر.

أبو ذر الغفارى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳

أبو رافع الانصارى.

أبو شريح الخزاعى.

أبو قدامة الانصارى.

أبو هريرة.

أبو الهيثم بن التيهان.

أم سلمة أم المؤمنين.

أم هانى بنت أبى طالب.

و هذا العدد فوق التواتر بكثير.

ثم ان اللفظ الذى أورده الدهلوى مبتور، فالحديث فى (صحيح الترمذى) و (مسند أحمد) و غيرهما من مصادر الحديث عند أهل السنة بعد «و عترتى» جملة: «أهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض».

الباب الثانى أسلوبه فى الاستدلال ... ص: ۳۳

اشارة

و علی ضوء ما تقدم نتمکن من معرفة أسلوب صاحب «عبقات الأنوار» فی استدلالاته. فان کتابه هو «فی اثبات امامة الأئمة الاطهار» من الکتاب و السّنّة. و قد وقع البحث فی هذا الکتاب عن عدة من النصوص یعتقد الشیعة دلالتها علی امامة أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و قد أشرنا سابقا الی أن فی النصوص الواردة فی السنة النبویة غنی عن أی دلیل آخر فی هذا الباب.

إلا ان اثبات دلالة هذه النصوص علی المذهب الحق یتوقف- کما أشرنا سابقا- الی ثبوتها من حیث السند أولا و دلالتها علی المطلوب ثانیا.

و قد ذکرنا أن من قواعد البحث- بل عمدتها- هو الاحتجاج و الاستدلال بما یسلم به الخصم و یعتمده و یراه حجة.

و هکذا کان بحث صاحب العبقات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴

۱- البحث السندی ... ص: ۳۴

اشارة

فقدم السید البحث حول أسانید النصوص علی البحث حول الدلالة، إذ لا بد أولا من «تثبیت العرش» ثم «النقش» علیه. فلا یجوز الاحتجاج- فی الأصول و فی المسائل الفرعیة من الواجبات و المحرمات- بأحادیث لا أصل لها، أو مراسیل، أو ضعیفة سندا... فکیف بمسألة «الامامة» التی هی أهم المسائل الإسلامیة...

الا أنه یشترط فی باب الامامة أن یکون الخبر المحتج به- بالاضافة الی اعتباره- معلوم الصدور عن النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم بالتواتر أو بالقرائن و الشواهد و المؤیدات المفیدة للعلم. أما الخبر الواحد المجرد عن کل قرینة مفیدة للعلم فلا یکفی للاستدلال علی الامامة و ان کان حجة.

و هذا الذی ذکرناه مما تسالم علیه الطرفان، و هو من أسسهم المعتمدة فی البحث، فتری ابن تیمیة یقول فی رده

لحدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

یقول: «و خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن» و من المعلوم عدم کفایة الظن فی المسائل الاعتقادیة، لا سیما الامامة. و السید صاحب العبقات یرد علی المعارضة

بالحدیث «قریش و الأنصار و جهینة و مزینة و أسلم و غفار موالی دون الناس کلهم لیس لهم موالی دون اللّه و رسوله»

و بعض الأحادیث الأخری بوجوه. منها: انه خبر واحد.

اذن ... لا بد من اثبات اعتبار الحدیث و صدوره عن النبیّ صلی اللّه علیه و آله و سلم. و هذا أول ما یهتم به السید المؤلف. فیذکر أولا أسماء الصحابة...

ثم التابعین ... ثم الرواة و المخرجین للحدیث فی الطبقات المختلفة، منذ القرن الثانی حتی القرن الثالث عشر ... من حفاظ أهل السنة و کبار علمائهم و مشاهیر أعلامهم...

ثم یورد نصوص الاخبار و الروایات عن أمهات المصادر، ابتداء بالصحاح فالمسانید فالکتب الحدیثیة المعتبرة...

و حینئذ یتبین عدد الرواة للحدیث من الصحابة و التابعین و المحدثین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵

من کل طبقة، فان تحقق بذلک شرط التواتر فلا حاجة الی ذکر الشواهد و نصوص عبارات أعلام القوم الصریحة بتواتره، و من هنا لم

یذکر شیئا منها فی (حدیث الثقلین) لا سیما و أنه مخرج فی أحد الصحیحین.

و قد یتحقق شرط التواتر بأضعاف مضاعفة، و لکن أهمیة البحث تستدعی التعرض لبعض ذلک، کما هو الحال فی (حدیث الغدیر) فانه روی عن أکثر من مائة و عشرین رجل و امرأة من الصحابة، و لکن هذا الحدیث أهم الأحادیث التی یستدل بها الشیعة علی الامامة. و لذا تراه یذکر- بعد نصوص الحدیث و إخراجه بأسانید أهل السنة- طائفة من المؤلفین فی هذا الحدیث، و ینقل عن الحافظ ابن کثیر عن امام الحرمین الجوینی: «انه کان یتعجب و یقول: شاهدت مجلدا ببغداد فی ید صحاف، فیه روایات هذا الخبر، مکتوبا علیه المجلدة الثامنة و العشرون من طرق

من کنت مولاه فعلیّ مولاه

، و یتلوه المجلد التاسع و العشرون». ثم یورد نص جماعة من الحفاظ کالذهبی و ابن الجزری و السیوطی و غیرهم ... علی تواتر حدیث الغدیر.

و قد یتحقق شرط التواتر، و یذکر- مع ذلک- طائفة من شواهد الحدیث. (کحدیث السفینة) الذی رواه أئمة أهل السنة عن عدة من الصحابة، کسیدنا أمیر المؤمنین، و سیدتنا فاطمة الزهراء، و ابن عباس، و أبی ذر، و أبی سعید الخدری ... و (کحدیث أنا مدنیة العلم) الذی رواه عشرات الاعلام من أهل السنة، عن عدة من الصحابة، کأمیر المؤمنین، و الامام الحسن، و الامام الحسین، و عبد اللّه بن عباس، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن مسعود، و عبد اللّه بن عمر، و عمرو بن العاص، و حذیفة بن الیمان، و أنس بن مالک...

فقد ذکر عدة من شواهده، مثل:

«أنا دار الحکمة و علیّ بابها».

«أنا مدینة الحکمة و علیّ بابها».

«أنا دار العلم و علیّ بابها».

«أنا میزان العلم و علیّ کفتاه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶

«أنا مدینة الجنة و علیّ بابها».

«أنا مدینة الفقه و علیّ بابها».

«علیّ باب علمی و یبین لامتی ما أرسلت به من بعدی».

«علیّ بن أبی طالب باب حطة».

«لا یؤدی عنی الا أنا أو علیّ».

و غیرها من الأحادیث المعتبرة التی رواها مشاهیر أئمة أهل السنة فی کتبهم المعتبرة.

و قد یتحقق شرط التواتر کما هو الحال فی (حدیث المنزلة) الذی رواه اکثر من عشرین صحابی و صحابیة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله، و أخرجه عنهم الأئمة و الحفاظ من أهل السنة فی کل القرون و جمیع الطبقات. لکنه یضیف الی ذلک ثلاثة فصول:

الاول: فی کثرة طرق حدیث المنزلة.

فأورد فیه نصوص عبارات جماعة من مشاهیر القوم فی صحة هذا الحدیث و کثرة طرقه، کالحافظ ابن عبد البر، و الحافظ المزی، و الحافظ ابن کثیر، و الحافظ ابن حجر العسقلانی، و غیرهم.

و الثانی: فی تواتر حدیث المنزلة.

فأورد فیه عبارة ابن حجر المکی الصریحة فی تحقق التواتر لحدیث ورد من حدیث ثمانیة من الصحابة، و عبارة الحافظ ابن حزم الصریحة فی تحققه لخبر أربعة من الصحابة ... فیکون (حدیث المنزلة) الوارد عن أکثر من عشرین من الصحابة متواترا بالاولویة

القطعیة. ثم نقل نصوص عبارات جماعة اعترفوا بتواتر هذا الحدیث الشریف.

و الثالث: فی قطعیة صدور أحادیث الصحیحین.

فأورد فیه نصوص کثیرة عن مشاهیر الأئمة الصریحة فی أن ما أخرج فی الصحیحین مقطوع الصدور. و قد بحث عن ذلک من جهة أن (حدیث المنزلة) مخرج فی کلا الصحیحین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷

توثیق الرواة ...: ص: ۳۷

و لما کان اعتبار الخبر و حجیته باعتبار رواته و وثاقتهم، کان أسلوب السید:

۱- ذکر اسماء الرواة و المخرجین للحدیث، مع سنی وفیاتهم قلوا أو کثروا.

۲- ثم الشروع بإیراد نصوص روایتهم بأسانیدها من الاول الی الأخیر، نقلا عن کتبهم و مؤلفاتهم رأسا، أو عن کتاب معتبر وقع الرجل فی طریق روایته، أو نسب الیه فیه روایة الحدیث.

۳- ثم یأتی بنصوص علماء الجرح و التعدیل و أصحاب التراجم و السیر، مراعیا فی ذلک طبقاتهم أیضا، حیث ینقل عبارة الاسبق فالأسبق ... فی توثیق الراوی و الثناء علیه و مدح مصنفاته ... و ربما یوثق الموثق أیضا.

و لقد توفرت بحوثه رحمه اللّه فی هذه الناحیة علی فوائد جمة و مباحث قیمة و تحقیقات ثمینة ... من تحقیق حال رجال مشاهیر، و تحقیق حال کتب معروفة ... سنشیر الی طرف من ذلک فیما سنذکره تحت عنوان: «بحوث و تحقیقات».

۲- البحث الدلالی ... ص: ۳۷

اشارة

و عند ما ینتهی رحمه اللّه من بحث السند، یأخذ فی بیان وجوه دلالة الحدیث علی امامة أمیر المؤمنین علیه السّلام...

و قد التزم فی هذه الجهة أیضا بقواعد البحث و المناظرة التزاما تاما، و یمکن ترسیم الخطوط العامة لاسلوبه فی البحث الدلالی علی النحو التالی:

۱- الاحتجاج بأخبار أهل السنة لا بأخبار الشیعة ... ص: ۳۷

و هذه من قواعد البحث- بل أهمها-. فالسید فی جمیع بحوثه ملتزم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸

بهذه القاعدة، إذ تراه یحتج بأخبار أهل السنة حتی فی السیرة و حوادث التاریخ. و هذه ظاهرة غیر خافیة علی من ألقی نظرة واحدة علی هذا الکتاب من أوله الی آخره، فلا نطیل...

۲- الرجوع الی کتب أهل السنة فی کل فن ... ص: ۳۸

اشارة

و هو مع ذلک لا ینقل أخبار أهل السنة عن طریق کتب الشیعة، بل ینقلها عن کتب اهل السنة أنفسهم- الا ما شذ و ندر-، فلا یقول

مثلا:

أخرج المرتضی عن أحمد فی مسنده عن ... بل یرجع الی نفس مسند أحمد، أو ینقل خبره عن واحد أو اکثر من أهل السنة عنه... و لیس کل کتاب فی الاخبار و الأحادیث ینقل عنه و یعتمد علیه، بل اکثر نقله و اعتماده علی أهم کتب أهل السنة و أشهرها فی الحدیث، أمثال [۱]:

۱- الصحاح الستة و شروحها.

۲- الموطأ و شروحه.

۳- الجمع بین الصحیحین.

۴- الجمع بین الصحاح الستة.

۵- معاجم الطبرانی.

۶- المستدرک علی الصحیحین.

۷- المسانید المعتبرة، و أشهرها مسند أحمد.

۸- کتب السنن...

۹- المشکاة و شروحها.

۱۰- جامع الأصول.

۱۱- الجامع الصغیر و شروحه.

---

[۱] لسنا بصدد إعطاء قائمة بمصادر المؤلف، فان لذلک مجالا آخر سنقوم به بإذن اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۹

۱۲- کنز العمال.

هذا بالنسبة الی الاخبار و الأحادیث.

و أما بالنسبة الی العلوم الأخری، فانه یرجع الی کتب أهل السنة فی کل علم و فن، ففی التفسیر مثلا الی:

۱- تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر الدمشقی.

۲- تفسیر الجلالین.

۳- مفاتیح الغیب- التفسیر الکبیر- للفخر الرازی.

۴- غرائب القرآن لنظام الدین النیسابوری.

۵- تفسیر القرآن لمحمد بن جریر الطبری.

۶- الکشاف لجار اللّه الزمخشری.

۷- التفسیر الوسیط لابی الحسن الواحدی.

۸- تفسیر القرآن لابن عربی الاندلسی.

۹- البحر المحیط لابی حیان الاندلسی.

۱۰- أنوار التنزیل، تفسیر القاضی البیضاوی.

۱۱- السراج المنیر للخطیب الشربینی.

۱۲- الدر المنثور لجلال الدین السیوطی.

۱۳- الدر اللقیط من البحر المحیط لتاج الدین القیسی.

۱۴- التفسیر الحسینی- المواهب العلیة. للحسین الکاشفی.

۱۵- روح المعانی، تفسیر- لشهاب الدین الآلوسی.

۱۶- فتح البیان لصدیق حسن خان القنوجی.

۱۷- الکشف و البیان لابی إسحاق الثعلبی.

۱۸- لباب التأویل لعلاء الدین الخازن.

۱۹- معالم التنزیل للبغوی.

۲۰- تفسیر شاهی لمحمد محبوب العالم.

۲۱- النهر الماد من البحر المحیط لاثیر الدین أبی حیان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰

هذا بالاضافة الی أبواب التفسیر فی کتب الحدیث.

و فی السیرة و فضائل الأئمة علیهم السلام الی ...: ص: ۴۰

۱- السیرة النبویة المعروفة بسیرة ابن هشام.

۲- انسان العیون لنور الدین الحلبی.

۳- السیرة النبویة لا حمد زینی دحلان.

۴- سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد للدمشقی.

۵- الروض الأنف فی شرح السیرة للسهیلی.

۶- الشفا فی تعریف حقوق المصطفی و شروحه.

۷- المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة و شرحه للزرقانی.

۸- الخصائص الکبری لجلال الدین السیوطی.

۹- فضائل أمیر المؤمنین علی لا حمد بن حنبل.

۱۰- الإتحاف بحب الاشراف لعبد اللّه الشبراویّ.

۱۱- احیاء المیت بفضائل اهل البیت للسیوطی.

۱۲- استجلاب ارتقاء الغرف لشمس الدین السخاوی.

۱۳- اسعاف الراغبین لمحمد الصبان المصری.

۱۴- جواهر العقدین لنور الدین السمهودی.

۱۵- خصائص علی بن أبی طالب للنسائی.

۱۶- ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی لمحب الدین الطبری.

۱۷- الریاض النضرة لمحب الدین الطبری.

۱۸- کفایة الطالب فی مناقب علی أبی طالب للکنجی الشافعی.

۱۹- المناقب للفقیه ابن المغازلی.

۲۰- المناقب لموفق بن احمد الخوارزمی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱

و غیرها. بالاضافة الی أبواب السیر و الفضائل فی کتب الحدیث.

و فی الفقه الی ...: ص: ۴۱

۱- المبسوط لشمس الدین السرخسی.

۲- بدائع الصنائع للکاشانی.

۳- الهدایة و شروحها.

۴- نیل الأوطار للشوکانی.

۵- احکام الاحکام فی شرح عمدة الاحکام لعماد الدین الحلبی.

۶- المحلی لابن حزم الاندلسی.

و فی أصول الفقه الی ...: ص: ۴۱

۱- المختصر لابن الحاجب و شروحه.

۲- الأصول للسرخسی.

۳- الأصول للبزودی و شروحه.

۴- المنار و شروحه.

۵- مسلم الثبوت و شروحه.

۶- المحصول للفخر الرازی.

۷- التلویح فی شرح التنقیح للتفتازانی.

۸- التحریر لابن همام و شروحه.

۹- الاحکام فی اصول الاحکام للآمدی.

۱۰- الاحکام فی أصول الاحکام لابن حزم.

۱۱- ارشاد الفحول للشوکانی.

۱۲- نهایة العقول للفخر الرازی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲

و فی معرفة الصحابة الی ...: ص: ۴۲

۱- الاستیعاب لابن عبد البر.

۲- الاصابة لابن حجر.

۳- أسد الغابة لابن الأثیر.

۴- تجرید أسماء الصحابة للذهبی.

و فی معرفة الأحادیث الموضوعة و المشتهرة و المتواترة من غیرها الی ...: ص: ۴۲

۱- الموضوعات لابن الجوزی.

۲- اللئالی المصنوعة للسیوطی.

۳- التعقبات علی الموضوعات للسیوطی.

۴- الموضوعات لمحمد طاهر الفتنی.

۵- الموضوعات لعلی القاری.

۶- تذکرة الموضوعات لعبد الحق الهندی.

۷- العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة لابن الجوزی.

۸- تنزیه الشریعة المرفوعة عن الأحادیث الشنیعة الموضوعة لابن عراق.

۹- مختصر تنزیه الشریعة لرحمة اللّه الهندی.

۱۰- الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة للشوکانی.

۱۱- الدرر المنتثرة فی الأحادیث المشتهرة للسیوطی.

۱۲- المقاصد الحسنة فی الأحادیث المشتهرة علی الالسنة للسخاوی.

۱۳- الدرر المتناثرة فی الأحادیث المتواترة للسیوطی.

و الی غیرها من الکتب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳

و فی معرفة الضعفاء و الوضاعین و المدلسین الی ...: ص: ۴۳

۱- الضعفاء و المتروکین للبخاری.

۲- الضعفاء و المتروکین للنسائی.

۳- کشف الأحوال فی الرجال لعبد الوهاب المدراسی.

۴- الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث لسبط ابن العجمی.

۵- التبیین لأسماء المدلسین لسبط ابن العجمی.

۶- تمییز الطیب من الخبیث للشیبانی.

۷- المغنی فی الضعفاء للذهبی.

و فی معرفة رجال الحدیث الی ...: ص: ۴۳

۱- تهذیب الکمال للمزی.

۲- تذهیب التهذیب للذهبی.

۳- تهذیب التهذیب لابن حجر.

۴- تقریب التهذیب لابن حجر.

۵- خلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی.

۶- الکمال فی أسماء الرجال لعبد الغنی المقدسی.

۷- الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی المقدسی.

۸- الکاشف عن أسماء رجال الصحاح الستة للذهبی.

۹- میزان الاعتدال فی نقد الرجال للذهبی.

۱۰- لسان المیزان لابن حجر العسقلانی.

۱۱- الثقات لابن حبان.

۱۲- أسماء رجال المشکاة للخطیب التبریزی و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴

و فی الدرایة و قواعد التجدیث الی ...: ص: ۴۴

۱- علوم الحدیث لا بن الصلاح.

۲- التقیید و الإیضاح للزین العراقی.

۳- التقریب للنووی.

۴- تدریب الراوی للسیوطی.

۵- شرح ألفیة الحدیث للزین العراقی.

و فی الکلام الی ...: ص: ۴۴

۱- شرح المقاصد للتفتازانی.

۲- شرح المواقف للجرجانی.

۳- شرح التجرید للقوشچی.

و فی تراجم العلماء الی ...: ص: ۴۴

۱- اتحاف الوری بأخبار أم القری لابن فهد المکی.

۲- اخبار الأخیار لعبد الحق الدهلوی.

۳- اخبار أصبهان لابی نعیم الحافظ.

۴- الأنساب للسمعانی.

۵- التاج المکلل لصدیق حسن القنوجی.

۶- تاریخ بغداد للخطیب البغدادی.

۷- التدوین بذکر علماء قزوین للرافعی.

۸- تذکرة الحفاظ للذهبی.

۹- تراجم الحفاظ للبدخشانی.

۱۰- تهذیب الأسماء و اللغات للنووی.

۱۱- خلاصة الأثر فی اعیان القرن الحادی عشر للمحبی.

۱۲- الدرر الکامنة فی اعیان المائة الثامنة لا بن حجر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۵

۱۳- دول الإسلام للذهبی.

۱۴- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع للسخاوی.

۱۵- سبحة المرجان فی علماء هندوستان للبلکرامی.

۱۶- سیر أعلام النبلاء للذهبی.

۱۷- طبقات الحفاظ للسیوطی.

۱۸- طبقات الشافعیة للسبکی و الاسنوی و ابن قاضی شهبة الأسدی.

۱۹- طبقات الصوفیة للسلمی.

۲۰- طبقات القراء لابن الجزری.

۲۱- طبقات المفسرین للداودی.

۲۲- الطبقات لمحمد بن سعد.

۲۳- العبر فی خبر من غبر للذهبی.

۲۴- العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین للفاسی.

۲۵- فوات الوفیات لابن شاکر.

۲۶- کتائب اعلام الأخیار للکفوی.

۲۷- لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار للشعرانی.

۲۸- الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة للقرشی.

۲۹- مرآة الجنان للیافعی.

۳۰- معجم الأدباء لیاقوت الحموی.

۳۱- اتحاف النبلاء المتقین لصدیق حسن خان.

۳۲- البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع للشوکانی.

۳۳- بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة للسیوطی.

۳۴- وفیات الأعیان لابن خلکان.

۳۵- الوافی بالوفیات للصفدی.

۳۶- النور السافر فی اعیان القرن العاشر للعیدروسی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶

۳۷- سلک الدرر فی اعیان القرن الحادی عشر لمحمد خلیل المرادی.

و فی التاریخ الی ...: ص: ۴۶

۱- تاریخ الطبری.

۲- تاریخ ابن الأثیر.

۳- تاریخ ابن خلدون.

۴- تاریخ الیعقوبی.

۵- مروج الذهب للمسعودی.

۶- تاریخ المظفری لابن أبی الدم.

۷- تاریخ الخلفاء للسیوطی.

۸- تاریخ الخمیس للدیاربکری.

۹- تاریخ أبی الفداء- المختصر فی اخبار البشر.

۱۰- روضة المناظر لابن الشحنة.

۱۱- النجوم الزاهرة لابن تغری بردی.

۱۲- حسن المحاضرة فی اخبار مصر و القاهرة للسیوطی.

۱۳- مرآة الزمان لسبط ابن الجوزی.

۱۴- عقد الجمان فی تاریخ اهل الزمان للعینی.

۱۵- فتوح البلدان للبلاذری.

و فی غریب الحدیث و علوم العربیة الی ...: ص: ۴۶

۱- النهایة لابن الأثیر.

۲- الفائق للزمخشری.

۳- مجمع البحار للفتنی.

۴- المفردات فی غریب القرآن للراغب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷

۵- الصحاح للجوهری.

۶- المخصص لابن سیدة.

۷- القاموس المحیط للفیروزآبادی.

۸- تاج العروس للزبیدی.

۹- لسان العرب لابن منظور.

۱۰- النثیر فی مختصر نهایة ابن الأثیر للسیوطی.

۱۱- أساس البلاغة للزمخشری.

۱۲- منتهی الارب للصفی‌پوری.

۱۳- تهذیب اللغة للازهری.

۱۴- المزهر فی علوم اللغة للسیوطی.

۱۵- المغنی فی علم النحو لا بن هشام.

۱۶- الأشباه و النظائر فی اللغة للسیوطی.

۱۷- التصریح فی شرح التوضیح لخالد الأزهری.

۱۸- مفتاح العلوم للسکاکی.

۱۹- المطول فی علم البلاغة للتفتازانی.

۲۰- الکافیة لابن الحاجب و شروحها.

و فی معرفة البلدان الی ...: ص: ۴۷

۱- معجم البلدان لیاقوت الحموی.

۲- مراصد الاطلاع للبغدادی.

...و هکذا ... فی کتب الأخلاق، و التصوف، و السلوک، و حتی فی کتب المحاضرات و الطرائف و القصص و الأدب ... کل ذلک یرجع فیه الی کتب أهل السنة...

هذا، و فی کثیر من الأحایین یؤکد علی اعتبار الکتاب الذی ینقل عنه أو یستشهد بما جاء فیه، و أسلوبه فی ذلک هو:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸

۱- ذکر کلام کاشف الظنون. و بذلک یثبت اسم الکتاب و اسم مؤلفه و صحة نسبة الکتاب الی مؤلفه.

۲- ذکر روایة العلماء للکتاب فی کتب الإجازات و الأسانید.

۳- ذکر من نقل عن الکتاب و اعتمد علیه.

۴- ذکر من جعل الکتاب من مصادر کتابه و نص علی ذلک فی خطبة مؤلفه.

۵- خطبة الکتاب المشتملة علی التزام مؤلفه بالنقل عن الکتب المعتبرة و إیراد الاخبار المعتمدة.

و لا یخفی ما لهذا الأسلوب من الأثر فی بلوغ المرام و کفایة الخصام.

«تنبیه» قد ذکرنا ان احتجاج الشیعة بأخبار أهل السنة و رجوعهم الی کتب أولئک هو من قواعد البحث و قوانین المناظرة ... لکن بعض متعصبی أهل السنة جهلوا أو تجاهلوا، فقالوا بأن ذلک دلیل علی أن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء، فهم فی کل ما یدعونه عیال علی أهل السنة...

قال ابن روزبهان فی الرد علی العلامة الحلّی:

«العجب من هذا الرجل، لا- ینقل حدیثا الا- من جماعة أهل السنة، لا-ن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار، فهو فی اثبات ما یدعیه عیال علی أهل السنة».

و السید رحمه اللّه غیر غافل عن هذا التوهم أو التجاهل، فأورد فی بحثه حول بعض الأحادیث (کحدیث النور) ألفاظا منه بطریق الشیعة الامامیة عن أئمتهم الاطهار عن النبی المختار صلّی اللّه علیه و آله ردا علی کلام ابن روزبهان و من لف لفه...

۳- الاستناد الی فهم الاصحاب ... ص: ۴۸

اشارة

و من أسالیبه فی الاستدلال علی ما یذهب الیه هو الرجوع الی فهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹

الاصحاب فان فهم الصحابة- لا- سیما من خالف منهم علیا علیه السلام- یکون حجة و مرجعا لدی الخصومة و النزاع فی معنی الحدیث النبوی، و ذلک:

۱- لأنهم عدول عند المشهور بین أهل السنة.

۲- لأنهم عاصروا النبی صلّی اللّه علیه و آله و حضروا الوقائع و شهدوا صدور الحدیث المتنازع فیه و سمعوه و وعوه.

۳- و لأنهم أهل اللسان.

فمن الحری بنا أن نرجع الی فهمهم، و هذا ما صنعه السید فی مواضع من بحوثه، نذکر هنا بعضها من باب التمثیل:

۱- فی معنی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه ...» ص۴۹

لقد فهم الاصحاب مما قاله النبی صلّی اللّه علیه و آله فی یوم غدیر خم نفس المعنی الذی تقول به الشیعة:

۱- ناشد أمیر المؤمنین علیه السلام الناس عن (حدیث الغدیر) و طلب ممن حضر ذلک الیوم و سمع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم أن یقوم فیشهد.

أ تری انه علیه السّلام کان یفهم من الحدیث غیر الامامة؟

۲- و لو کان المراد من (حدیث الغدیر) غیر «الامامة» من معانی «الولایة» فلما ذا کتم جماعة من الاصحاب الشهادة بذلک؟ و لما ذا دعا علیه السّلام علی من کتم؟

۳- و لما ذا «سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ، لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ ...»

أ لیس قد فهم «الامامة» من الخطبة؟ ألم یقل للنبی ...: «ثم لم ترض بذلک حتی رفعت بضبع ابن عمک ففضلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلیّ مولاه»...

۴- و قال حسان بن ثابت الانصاری فی شعره فی یوم الغدیر:

«رضیتک من بعدی اماما و هادیا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۰

۵- و استنکر أبو الطفیل (حدیث الغدیر). قال: «فخرجت و فی نفسی شیء».

۶-

و قال أبو أیوب الانصاری و جماعة من الاصحاب دخلوا علی أمیر المؤمنین علیه السلام: السلام علیک یا مولانا. فقال علیه السلام: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم یقول یوم غدیر خم: «من کنت مولاه فعلیّ مولاه».

۷- و هنأ ابو بکر و عمر و سائر الصحابة و أزواج النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم علیا یوم الغدیر قائلین: «لیهنئک یا علیّ، أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة»...

۸- و قال عمر- فی جواب من قال له: تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- قال: «انه مولای».

۹- و قال لمن استنکف من قضاء علی:

«و یحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای».

۱۰- و قال ابن حجر المکی فی (الصواعق) فی وجوه الجواب عن حدیث الغدیر: «ثالثها: سلمنا انه أولی، لکن لا نسلم أن المراد انه الاولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ. و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال. بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه ابو بکر و عمر، و ناهیک بهما فی الحدیث، فإنهما لما سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی. و أخرج أیضا انه قیل لعمر: انک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم. فقال: انه مولای».

۲- فی معنی حدیث الطائر ... ص: ۵۰

قال الدهلوی: ان المراد من «الأحب» فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله: «اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک و الی رسولک یأکل معی من هذا الطائر»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۱

هو «الأحب فی الاکل».

و قد أجاب السید رحمه اللّه عن هذه الدعوی ب «۷۰» وجها، و منها الرجوع الی فهم الاصحاب، فإنهم قد فهموا من هذا اللفظ ما تقوله الشیعة و تفهمه ... فمن ألفاظ

الحدیث عن مالک بن أنس قال: «أهدی لرسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشة: اللهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللهم اجعله أبی.

قال أنس: فقلت أنا: اللهم اجعله سعد بن عبادة. قال أنس: سمعت حرکة الباب فسلم فإذا علیّ. فقلت: ان رسول اللّه علی حاجة. فانصرف. ثم سمعت حرکة الباب فسلم علیّ و سمع رسول اللّه فقال: أنظر من هذا.

فخرجت فإذا علیّ فجئت الی رسول اللّه فأخبرته فقال: ائذن له فأذنت له فدخل- فقال رسول اللّه: الی الی».

فلیت شعری هل کان هذا الشوق من عائشة و حفصة و انس لان یکون «الأحب فی الاکل» غیر علیّ؟ و ما ضرهم لو کان علیّ «الأحب فی الاکل»؟ و هل یرتکب انس بن مالک کبیرة الکذب لأمر صغیر کهذا؟

ثم ان هذه القضیة لتذکر الإنسان بقضیة أمر النبی صلی اللّه علیه و آله فی ایام مرضه بأن یدعو له الحاضرون علیا علیه السلام لأجل الوصیة الیه، و لان یأمره بالصلاة فی مقامه...

ففی الحدیث عن الأرقم بن شرحبیل قال: «سألت ابن عباس: أوصی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم؟ قال: لا. قلت:

فکیف کان ذلک؟ قال:

قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: ابعثوا الی علی فادعوه. فقالت عائشة:

لو بعثت الی أبی بکر. و قالت حفصة: لو بعثت الی عمر، فاجتمعوا عنده جمیعا. فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انصرفوا فان تک لی حاجة أبعث إلیکم. فانصرفوا»...

و فیه: عن عائشة قالت «قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم- و هو فی بیتها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۵۲

لما حضره الموت- ادعوا لی حبیبی. فدعوت له أبا بکر، فنظر الیه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی. فدعوت له عمر، فنظر الیه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی. فقلت: ویلکم أدعوا له علیا فو اللّه ما یرید غیره. فلما رآه أفرج الثوب الذی کان علیه ثم أدخله معه. فلم یزل محتضنه حتی قبض و یده علیه» [۱]

۳- فی معنی ثلاثة أحادیث ... ص: ۵۲

و رووا عن سعد بن أبی وقاص قال: قدم معاویة فی بعض حجاته فدخل علی سعد، فذکروا علیا، فنال منه، فغضب سعد و قال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم یقول له ثلاث خصال لئن تکون له واحدة منهن أحب الی من الدنیا و ما فیها.

سمعته یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

و سمعته یقول: لأعطینّ الرایة رجلا یحب اللّه و رسوله.

و سمعته یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی».

فما الذی فهم من «الولایة» و «الحب» و «المنزلة» و تمنی حصوله له مرجحا إیاه علی الدنیا و ما فیها؟!

---

[۱] بحث الحافظ ابن الجوزی مسألة صلاة أبی بکر فی مرض النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم فی رسالة له اسمها (آفة أصحاب

الحدیث). فأثبت فیها خروج النبی عند ذاک الی المسجد و إقامته تلک الصلاة بنفسه الشریفة، و قد نشرنا هذه الرسالة لاول مرة سنة ۱۳۹۸. مکتبة نینوی الحدیثة- طهران- مع مقدمة أثبتنا فیها کون خروج أبی بکر بأمر من عائشة لا من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ذکرنا فیها مطالب جلیلة، و أضفنا الی تلک الرسالة فوائد علمیة و تعالیق هامة لا تخفی قیمتها علی الباحثین. ثمّ بحثنا ذلک فی رسالة مفردة نشرت و الحمد للّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۳

۴- فی معنی حدیث المنزلة ... ص: ۵۳

و فهم معاویة من

حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی»

أعلمیة الامام علیه السلام،

فقد قال ابن حجر المکی و غیره و اللفظ له: «أخرج أحمد أن رجلا سأل معاویة عن مسألة، فقال: اسأل عنها علیا فهو أعلم. فقال: یا أمیر المؤمنین جوابک فیها أحب الی من جواب علی.

فقال: بئسما قلت، لقد کرهت رجلا کان رسول اللّه یغزره بالعلم غزرا. و لقد قال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبیّ بعدی. و کان عمر إذا أشکل علیه شیء أخذ منه.

و قد أخرجه آخرون بنحوه، لکن زاد بعضهم: قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان. و لقد کان عمر یسأله و یأخذ عنه، و لقد شهدته إذا أشکل علیه شیء قال: هاهنا علیّ؟»

۵- فی معنی حدیث التشبیه ... ص: ۵۳

و فهم أبو بکر من حدیث التشبیه ما یفهمه الامامیة،

ففی الحدیث عن حارث الأعور قال: بلغنا أن رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم کان فی جمع من أصحابه فقال: أریکم آدم فی علمه و نوحا فی فهمه و ابراهیم فی حکمته.

فلم یکن بأسرع من أن طلع علیّ.

فقال أبو بکر: یا رسول اللّه أ قست رجلا بثلاثة من الرسل؟! بخ بخ لهذا الرجل، من هو یا رسول اللّه؟

قال النبی صلی اللّه علیه و سلم: ألا تعرفه یا أبا بکر.

قال: اللّه و رسوله أعلم.

قال: أبو الحسن علیّ بن أبی طالب.

قال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن؛ و أین مثلک یا أبا الحسن؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۴

۴- الاستدلال بالقواعد المقررة ... ص: ۵۴

اشارة

ثم ان فی کل علم من العلوم قواعد مقررة مقبولة عند علماء ذاک العلم، و کل استدلال یجب ان لا یتنافی مع قاعدة من تلک القواعد، بل لا بد من أن ینطبق علیها، و الا فلا یتم الاستدلال و لا ینتج المطلوب.

و أنت لا تجد فی استدلال من استدلالات صاحب العبقات مخالفة لشیء من القواعد المسلمة فی علم من العلوم، بل الأمر بالعکس، فإنک تری- فی کل مقام اقتضی البحث- الاستدلال المتین بالقواعد العلمیة المتفق علیها بین العلماء، و هو حیث یستدل بقاعدة یستشهد لاعتبارها بموارد من استدلال کبار علماء القوم بها فی کتبهم المختلفة، و نحن نشیر هنا الی بعض تلک القواعد:

۱- قاعدة «تقدم المثبت علی النافی ...» ص: ۵۴

و هذه قاعدة عامة استند إلیها السید فی الجواب عن مناقشة الفخر الرازی لحدیث الغدیر، فکان مما ذکر الرازی أن البخاری و مسلما ...لم یخرجوا حدیث الغدیر، فأجاب عن کل جملة جملة من کلامه فی فصل خاص یتوفر علی مطالب جلیلة و مباحث مهمة و وجوه کثیرة...

و کان من تلک الوجوه: تقدیم قول الرواة المثبتین لحدیث الغدیر علی قول النافین له- فضلا عن الساکتین عن روایته- استنادا الی قاعدة «تقدم المثبت علی النافی»، و هی قاعدة استند إلیها المحدثون و الفقهاء و الاصولیون و الأدباء...

ففی (السیرة الحلبیة) فی البحث عن أنه هل صلی رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله فی الکعبة یوم فتح مکة أولا: «فبلال رضی اللّه عنه مثبت للصلاة فی الکعبة و أسامة رضی اللّه عنه ناف، و المثبت مقدم علی النافی».

و فی (زاد المعاد فی هدی خیر العباد)- فی کیفیة جلوس النبی صلی اللّه علیه و آله فی الصلاة، و انه هل کان یحرک إصبعه عند ما یشیر بإصبعه إذا دعا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۵

فیها أولا ذکر حدیثین أحدهما لأبی داود عن عبد اللّه بن الزبیر و فیه:

«لا یحرکها» و الآخر لأبی حاتم عن وائل بن حجر و فیه: «و یحرکها».

فأجاب عن الاول بوجوه، منها قوله: «و أیضا فلیس فی حدیث أبی داود ان هذا کان فی الصلاة، فلو کان فی الصلاة لکان نافیا، و حدیث وائل مثبتا، و هو مقدم».

و فی (الفتح الوهبی) فی تحقیق أنه هل فی لفظ «المشورة» لغة واحدة أو لغتان؟ فنقل عن بعض اللغویین أنها لغة واحدة لا غیر، و عن بعض لغتان.

و قال مرجحا للقول الثانی: «و المثبت مقدم علی النافی، و من حفظ حجة علی من لم یحفظ».

۲- قاعدة «عدم حمل الاستثناء علی المنفصل ما أمکن المتصل ...» ص: ۵۵

و هذه قاعدة أصولیة نص علیها کبار الأصولیین، استند إلیها السید فی الاستدلال

بحدیث «أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی»

فی جواب دعوی الدهلوی الضرورة علی کون الاستثناء فی هذا الحدیث منقطعا. فأثبت أنه لا وجه للحمل علی الانفصال و حمله علی الاتصال ممکن، و الأصل هو الحمل علی الاتصال مهما أمکن، لان الاستثناء المتصل حقیقة، و المنقطع مجاز، و مهما أمکن حمل الاستثناء علی الحقیقة وجب حمله علیها، إذ الأصل فی الکلام هو الحقیقة.

و قد أورد هناک نصوص عدة من الأصولیین علی هذه القاعدة عن المتون الاصولیة الشهیرة و شروحها، کالمختصر لابن الحاجب، و المنهاج للبیضاوی، و التلویح للتفتازانی، و کشف الأسرار فی شرح اصول البزودی لعبد العزیز البخاری. و غیرها.

۳- قاعدة «الحمل علی المعنی ...» ص: ۵۵

و هی قاعدة أدبیة، استند إلیها السید فی حدیث المنزلة قائلا بأن

«الا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۶

أنه لا نبی بعدی»

محمول علی «الا- النبوة» عملا- بقاعدة «الحمل علی المعنی». ثم ذکر رحمه اللّه نظائر لهذا الحمل عملا- بتلک القاعدة عن کتاب (الأشباه و النظائر) للسیوطی.

۴- قاعدة «الحدیث یفسر بعضه بعضا ...» ص: ۵۶

و هی قاعدة حدیثیة. استند إلیها فی بعض بحوثه و هو بصدد الاستدلال بحدیث أو الرد علی کلام. فمن الاول: استدلاله علی دلالة «المولی» فی (حدیث الغدیر) علی معنی «الاولویة بالتصرف» بالألفاظ المختلفة الأخری الأوضح دلالة علی المعنی المذکور، فتکون تلک الألفاظ مفسرة للفظ «المولی» فی لفظ

«من کنت مولاه فهذا مولاه».

و من الثانی: استدلاله بشواهد و مؤیدات (حدیث أنا مدینة العلم)- و التی ذکرنا نصوص طائفة منها- علی إبطال تأویل یوسف الواسطی لفظ «علیّ» فی الحدیث بأن المراد منه هو «العلو و الارتفاع».

و قد استند الی هذه القاعدة کبار علماء الحدیث کالحافظ ابن حجر العسقلانی فی فتح الباری- فی شرح الأحادیث و بیان معانیها.

۵- قاعدة «لزوم حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصص علی جمیع معانیه ...» ص: ۵۶

استند الی هذه القاعدة فی دلالة

حدیث: «ان علیّا منی و أنا من علیّ و هو ولی کل مؤمن من بعدی»

...فان لفظ «ولی» یحمل هنا علی جمیع معانیه و منها «الاولی بالتصرف» بعد التنزل عن تبادر هذا المعنی منها بالخصوص فی هذا الحدیث الشریف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۷

الباب الثالث أسلوبه فی الرد ... ص۵۷

اشارة

و تتجلی عظمة المؤلف، و دقته فی النظر، و احاطته بالعلوم، و تتبعه للأقوال، و أمانته فی النقل، و التزامه العملی بقواعد البحث ... فی أسالیبه فی الرد علی الإشکالات أو النقد للاستدلالات...

لقد قطع رحمه اللّه بأقوی الحجج و أمتن البراهین کافة الطرق و الذرائع، و دفع جمیع الشکوک و الشبهات، حتی لم یبق للخصوم أی طعن فی المذهب، أو قدح فی دلیل، أو تضعیف لحدیث ... الا و دفعه بالتی هی أحسن، ورد علیه الرد الجمیل: «بتحقیقات أنیقة، و تدقیقات رشیقة، و احتجاجات برهانیة، و إلزامات نبویة، و استدلالات علویة، و نقوض رضویة» مستندا فی ذلک کله الی کتب أهل السنة، و مستدلا بأقوال أساطین علمائهم فی مختلف العلوم و الفنون.

لقد تناول کل کلمة جاءت فی «التحفة» رادا علیها أو منتقدا لها.

و کثیرا ما یرد کلمات صاحب «التحفة» بما ذکره هو فی نفس الکتاب أو غیره من کتبه، و طالما یفندها بکلمات والده و غیره من شیوخه و أساتذته. «حتی عاد الباب من التحفة الاثنی عشریة خطابات شعریة، و عبارات هندیة، تضحک منها البریة».

و قد یناقش کلمات شیخه و والده «ولی اللّه الدهلوی» و کلمات تلامذته و لا سیما محمد رشید الدین خان الدهلوی، و حیدر علی الفیض آبادی.

بل لقد تناول بالرد و البحث کل ما ذکره أولئک المتعصبون المنکرون للحقائق طعنا فی مذهب أهل البیت، أمثال أبناء تیمیة و الجوزی و حجر و کثیر...

فتراه فی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

الذی بحث فیه فی مجلدین کبیرین- یخصص المجلد الاول منهما بإثبات الحدیث سندا ثم بیان وجوه دلالته علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۸

بلا فصل ... کل ذلک ردا علی المولوی عبد العزیز صاحب «التحفة...»

و به یتم البحث اثباتا و ردا، ثم یخصص المجلد الثانی للبحث مع الذین ناقشوا فی الاستدلال بهذا الحدیث علی الامامة بالطعن فی سنده أو دلالته ... من علماء أهل السنة ... من المتقدمین و المتأخرین ... من الهنود و غیرهم ... کما سیأتی.

و بذلک أصبح هذا الکتاب موسوعة عقائدیة علمیة تاریخیة ... و من أهم و أوسع الکتب المؤلفة فی مجال الصراع العقیدی ... و إلیک بعض الجوانب المهمة من خصائص الکتاب فی أسلوبه فی النقاش العلمی:

(۱)- نقل کلام الخصم کاملا ... ص: ۵۸

قد ذکرنا أن من عادة علماء الشیعة فی الرد هو نقل کلام الخصم بصورة کاملة، و بلفظه الوارد فی کتابه، فلا ینقصون منه شیئا و لا ینقلونه بالمعنی ... و هکذا کان دأب السید صاحب العبقات ... فانه یورد کلام الدهلوی و غیره ثم یرد علیه جملة جملة تحت عنوان «قوله- أقول...»

(۲)- الاستیعاب الشامل ... ص: ۵۸

و استوعب هذا الکتاب جمیع جوانب البحث حول کل موضوع من مواضیعه ... فهو حینما یأخذ بالرد علی استدلال الخصم بحدیث من الأحادیث، أو بکلام له فی الطعن علی استدلال الامامیة ... لا یغفل عن جانب من جوانب البحث فیه، و لا یکتفی بالرد علیه من ناحیة أو ناحیتین، بل یعالجه علاجا جذریا، و یهدم ما تفوه به من الأساس هدما کلیا...

فتراه حینما یرد علی قدح ابن الجوزی فی حدیث الثقلین بایراده فی کتابه «العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة» قائلا:

«حدیث فی الوصیة لعترته: أنبأنا عبد الوهاب الانماطی قال: أخبرنا محمد بن المظفر قال: نا أحمد ابن محمد العتیقی قال: حدثنا یوسف بن الدخیل قال: حدثنا أبو جعفر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۵۹

العقیلی قال: نا أحمد بن یحیی الحلوانی قال: نا عبد اللّه بن داهر قال: نا عبد اللّه بن عبد القدوس عن الأعمش عن عطیة عن أبی سعید قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی و انهما لن یفترقا جمیعا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

قال المصنف: هذا حدیث لا یصح. أما عطیة فقد ضعفه أحمد و یحیی و غیرهما. و اما ابن عبد القدوس فقال یحیی: لیس بشیء رافضی خبیث.

و أما عبد اللّه بن داهر فقال أحمد و یحیی: لیس بشیء ما یکتب منه انسان فیه خیر».

یرد علیه بمائة و ست و خمسین وجها ... توفرت هذه الوجود علی الرد لهذا الکلام من جهات:

۱- النقض بروایة أصحاب الصحاح و المسانید و غیرهم إیاه و تصحیح آخرین له...

۲- البحث حول «عطیة» و «ابن عبد القدوس» و «عبد اللّه بن داهر».

۳- استنکار جماعة من علماء أهل السنة کلام ابن الجوزی، و إیراده الحدیث فی «العلل المتناهیة». فأورد کلام سبط ابن الجوزی فی الرد علی جده قائلا: «و العجب کیف خفی علی جدی ما روی مسلم» ... و کلام الحافظ السخاوی حیث یقول: «و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، بل أعجب من ذلک قوله انه حدیث لا یصح» و الحافظ السمهودی القائل: «و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، فإیاک أن تغتر به» ... و ابن حجر المکی: «و ذکر ابن الجوزی لذلک فی العلل المتناهیة و هم أو غفلة » ...و المناوی: «و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی».

فهل تری لابن الجوزی من باقیة؟

و تراه حینما یرد علی معارضة الخصم

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۰

بابها»

بما وضعوه

عن النبی صلی اللّه علیه و آله: «ما صب اللّه شیئا فی صدری الا و صببته فی صدر أبی بکر»

یرد علیه باثنی عشر وجها ... توفرت هذه الوجوه علی الرد علیه من جهات، أهمها:

۱- مصادمته للواقع.

۲- تصریح العلماء ببطلانه و وضعه، کابن الجوزی، و الطیبی، و ابن قیم الجوزیة، و مجد الدین الفیروزآبادی، و محمد بن طاهر الفتنی، و الشیخ علی القاری، و الشیخ عبد الحق الدهلوی، و الشوکانی...

قال القاری نقلا عن ابن القیم: «و مما وضعه جهلة المنتسبین الی السنیة

فی فضل الصدیق حدیث: ان اللّه یتجلی للناس عامة یوم القیامة و لابی بکر خاصة.

و

حدیث: ما صب اللّه فی صدری شیئا الا و صببته فی صدر أبی بکر

، و

حدیث: کان إذا اشتاق الی الجنة قبل شیبة أبی بکر»....

(۳)- التتبع الهائل ... ص: ۶۰

و تتّبع السید رحمه اللّه جمیع الأقوال الواردة فی کل موضوع بحثه، فلم یترک قولا لم یتعرض له، بل یذکر ما یمکن أن یقال أیضا... فهو عند ما ینتهی من الرد علی خصمه الدهلوی یشرع فی البحث مع الآخرین، و ربّما یقدم الرد علی کلام غیره- لاقتضاء البحث ذلک- ثم یدخل فی مناقشة کلمات «التحفة».

فمن الثانی ما صنعه فی

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح»...

الذی رد الدهلوی علی الاستدلال به علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام من جهة الدلالة، و لم یتعرض الی جهة السند ... فذکر السید رحمه اللّه أسماء طائفة من المخرجین لهذا الحدیث الشریف و هم ۹۲ رجلا، ابتداء بالشافعی فأحمد فمسلم بن الحجاج ... و انتهاء بالمعاصرین له ... ثم نصوص روایاتهم ... لما ذکرنا سابقا من أن البحث عن السند مقدم علی البحث الدلالی. و قد دعاه الی ذلک طعن ابن تیمیة فی هذا الحدیث بقوله: «أما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۱

قوله: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح

. فهذا لا یعرف له اسناد أصلا، صحیح و لا ضعیف، و لا هو فی شیء من کتب الحدیث التی یعتمد علیها، و ان کان قد رواه من یروی أمثاله من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات، فهذا مما یزیده و هنا و ضعفا».

و قد ذکرنا فی مقدمة قسم حدیث السفینة:

«فإذا لم یکن (فضائل علی لأحمد بن حنبل) و (المستدرک للحاکم) و (تهذیب الآثار لابن جریر الطبری) و (مسند أبی یعلی) و (مسند البزار) و (المعجم الصغیر للطبرانی) و (مشکاة المصابیح) و (المطالب العالیة لابن حجر) و أمثالها «من کتب الحدیث التی یعتمد علیها» فأی کتاب عندهم یعتمدون علیه؟

و إذا کان (الأعمش) و (أبو إسحاق السبیعی) و (مسلم) و (الشافعی) و (الطبرانی) و (الدارقطنی) و (أبو داود) و (أحمد) و (البزار) و (الطبری) و (الحاکم) و (أبو نعیم) و (الخطیب) و (ابن حجر) و أمثالهم «من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات» فمن هو المحدث الذی یعتمدون علیه؟!» و منه ما صنعه فی

حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

هذا الحدیث المتواتر قطعا، و المخرج فی الصحیحین، و الذی نص أکابر الأئمة علی أنه من أصح الأحادیث و أثبتها ... فانه تعرض لجهة السند فیه فی فصول عدیدة ... لیرد علی الآمدی و من تبعه من المتعصبین القائلین بأنه غیر صحیح...

و من الواضح أنه لو لم یتعرض الی هذه الناحیة بالنسبة الی هذین الحدیثین لم یعترض علیه، لعدم تعرض الدهلوی المردود علیه لها ...لکن «عبقات الأنوار» الذی ألف «فی اثبات امامة الأئمة الاطهار» لا بد و أن یتعرض للرد علی هذه الکلمة الکبیرة التی خرجت من أفواه هؤلاء ... و لیثبت للملإ العلمی مدی تعصب القوم، و تجریهم علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۲

الافتراء و الکذب...

و من الاول: ما صنعه فی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

حیث أثبت الحدیث سندا، و ذکر وجوه دلالته علی الامامة، ورد علی مناقشات خصمه الدهلوی ... ثم عاد لیرد فی مجلد ضخم آخر کلمات کل من ناقش فی الاستدلال بهذا الحدیث، بالطعن فی سنده أو دلالته ... و هم:

العاصمی، و الطیبی، و ابن تیمیة، و یوسف الأعور الواسطی، و السخاوی، و السمهودی، و ابن روزبهان، و ابن حجر المکی، و القاری، و البنبانی، و الشیخانی القادری، و عبد الحق الدهلوی، و ولی اللّه الدهلوی، و الاورنک‌آبادی، و القاضی پانی پتی.

و قد توفر هذا المجلد علی بحوث جلیلة و مطالب قیمة، لا تجدها فی أی کتاب آخر، کما أنک لو اطلعت علیه لعرفت مدی جهالة هؤلاء القوم، و شدة تعصبهم للباطل.

(۴)- الکشف عن الجذور ... ص: ۶۲

اشارة

و من أسالیبه فی هذا الباب: أنه رحمه اللّه حیث یورد کلام الخصم...

یرجع الی أصله، و یکشف عن جذوره ... لما فی ذلک من الفوائد العلمیة، و الآثار المهمة فی کشف الحق. و من ذلک:

۱- انتحال الدهلوی لبحوث الآخرین ... ص: ۶۲

فأول شیء یقصد السید إبانته هو أن لا جدید عند الدهلوی، بل ان جمیع ما جاء به مذکور فی کتب السابقین علیه، بل حقق السید رحمه اللّه و أثبت ان کتاب «التحفة الاثنا عشریة» منحول من کتاب «الصواقع لنصر اللّه الکابلی» مع زیادات من أقاویل والده و حسام الدین السهار نبوری صاحب «المرافض»، و أن کتاب «بستان المحدثین لعبد العزیز الدهلوی» منحول من کتاب «کفایة المتطلع لتاج الدین الدهان ...» و هذه فائدة جلیلة...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۳

۲- نسب لا أصل لها ... ص: ۶۳

و یظهر من الرجوع الی الجذور و الکشف عنها ما فی کلمات القوم فی المناقشة مع الامامیة من النسب التی لا أصل لها و لا واقعیة، فکثیرا ما ینبه فی مطاوی البحوث علی ما وقع منهم من هذا القبیل، و إلیک نماذج من ذلک:

۱- قال جماعة فی الجواب عن حدیث الطائر: «أورده ابن الجوزی فی الموضوعات». و هذه النسبة کاذبة...

۲- و نسب الی الحافظ یحیی بن معین انه قال فی

حدیث أنا مدینة العلم

: «لا أصل له» و هذه النسبة باطلة جدا...

۳- و نسب الی الترمذی انه قال فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

منکر غریب. و هذه النسبة لا اصل لها.

۴- و نسبوا القدح فی

حدیث أنا مدینة العلم

الی شمس الدین ابن الجزری. و هی نسبة مکذوبة.

۵- و عزا ابن تیمیة حدیثا استدل به الی الصحیحین قائلا:

«ألا تری الی ما

ثبت فی الصحیحین من قول النبی صلی اللّه علیه و سلّم فی حدیث الأساری لما استشار أبا بکر، فأشار بالفداء، و استشار عمر فأشار بالقتل. قال: سأخبرکم عن صاحبیکم، مثلک یا ابا بکر مثل ابراهیم إذ قال: فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ و مثل عیسی إذ قال: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُکَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ و مثلک یا عمر مثل نوح إذ قال: رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً و مثل موسی إذ قال: رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ».

لکن لا وجود لهذا الحدیث فی الصحیحین.

۶- و أنکر بعضهم

روایة البیهقی لحدیث الأشباه: «من أراد ان ینظر الی آدم فی علمه و الی ... فلینظر الی علیّ بن أبی طالب»

ردا علی العلامة الحلی الذی استدل بروایة البیهقی إیاه. فأجاب السید عن هذا الإنکار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۴

بالتفصیل ...

۷- و ادعی الفخر الرازی عدم روایة ابن سحاق حدیث الغدیر، و ان عدم روایته له دلیل علی ضعفه. و هذه الدعوی باطلة، فابن إسحاق غیر معرض عن حدیث الغدیر، بل هو من رواته، و قد رواه عنه جماعة ...

۸- و نسب الشیخ علی القاری و ولی اللّه الدهلوی الحدیث الموضوع:

«اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر» الی الصحیحین، و هذه النسبة باطلة مکذوبة، و قد نص الحاکم حیث أخرجه فی مستدرکه علی أنهما «لم یخرجاه».

۳- تحریفات و تصرفات ... ص: ۶۴

و من فوائد هذا الأسلوب هو الوقوف علی طرف من تصرفات القوم فی الأحادیث، و فی نصوص عبارات العلماء ... و هذا باب واسع لو جمع لکان کتابا برأسه ... و لا بأس بذکر موارد منه:

فمن تصرفات القوم فی الأحادیث: ما کان فی حدیث أخرجه البخاری فی مواضع من صحیحه یختلف لفظه فی کل موضع عن غیره، اختلافا فاحشا لا یکون الا عن عمد، و لا غراض معینة لا تخفی علی أحد ... و إلیک الحدیث:

فی کتاب الجهاد باب حکم الفیء، عن مالک بن أوس، أن عمر قال مخاطبا لعلی و العباس:

«فلما توفی رسول اللّه قال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه، فجئتما تطلب میراثک من ابن أخیک، و یطلب هذا میراث امرأته عن أبیها. فقال أبو بکر:

قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: لا نورث ما ترکنا صدقة

. فرأیتماه کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انه لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی أبو بکر و کنت أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و ولی أبی بکر، فرأیتمانی کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انی لصادق بار راشد تابع للحق».

هذا هو الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۵

و أخرجه فی باب فرض الخمس ...: «فقبضها أبو بکر، فعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و اللّه یعلم انه فیها لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بکر فکنت أنا ولی أبی بکر، فقبضتها سنتین من امارتی، اعمل فیها بما عمله رسول اللّه و بما عمل فیها أبو بکر، و اللّه یعلم أنی فیها لصادق بار راشد تابع للحق».

حذف منه الفقرتین: «فرأیتماه» ... و «فرأیتمانی»....

و أخرجه فی کتاب المغازی فی حدیث بنی النضیر: «فقبضه أبو بکر، فعمل فیه بما عمل رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم. فقال- و أنتم حینئذ. فأقبل علی علیّ و عباس و قال- تذکران أن أبا بکر فیه کما تقولان، و اللّه یعلم أنه فیه لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بکر، فقبضته سنتین من أمارتی اعمل فیه بما عمل فیه رسول اللّه و أبو بکر، و اللّه یعلم انی فیه صادق بار راشد تابع للحق».

فحذف فقرة «فرأیتماه» ... و جعل مکانها «تذکران أن ابا بکر فیه کما تقولان»، و حذف الفقرة الثانیة.

و أخرجه فی کتاب النفقات باب حبس نفقة الرجل قوت سنته:

«فقبضها أبو بکر یعمل فیها بما عمل به فیها رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و أنتما حینئذ- و أقبل علی علیّ و عباس- تزعمان أن ابا بکر کذا و کذا، و اللّه یعلم انه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بکر، فقلت: أنا ولی رسول اللّه و أبی بکر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل رسول اللّه و أبو بکر».

فحذف الفقرة الاولی، و جعل مکانها: «تزعمان ان ابا بکر کذا و کذا»، و حذف الفقرة الثانیة.

و أخرجه فی کتاب الفرائض باب قول النبی صلی اللّه علیه و سلّم: لا نورث ما ترکناه صدقة: «فتوفی اللّه نبیه فقال ابو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم فقبضها فعمل بما عمل به رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم، ثم توفی اللّه ابا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم فقبضتها سنتین أعمل فیها ما عمل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۶

رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر».

فحذف الفقرتین.

و فی کتاب الاعتصام باب ما یکره من التعمق و التنازع:

«ثم توفی اللّه نبیه فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه، فقبضها أبو بکر فعمل فیها بما عمل فیها رسول اللّه. و أنتما حینئذ- و اقبل علی علیّ و عباس فقال- تزعمان ان ابا بکر فیها کذا، و اللّه یعلم انه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه ابا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه و ابی بکر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل به رسول اللّه و أبو بکر».

فحذف الفقرة الاولی و وضع مکانها: «تزعمان ان ابا بکر فیها کذا» و حذف الفقرة الثانیة.

فممن هذا التلاعب؟ أ من البخاری؟ أم من الرواة؟

و ستطلع فی باب «بحوث و تحقیقات» حیث نذکر «أحادیث موضوعة» علی أمثلة من تصرفاتهم و تحریفاتهم فی خصوص أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام.

و من تصرفات القوم التی تنکشف عن طریق التحقیق فی العبارات الصادرة عنهم: قول الدهلوی فی

حدیث: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»...

ما نصه: «و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنة، و فی اسناده محمد بن خلف المروزی. قال یحیی بن معین: کذاب. و قال الدارقطنی:

متروک و لم یختلف أحد فی کذبه، و یروی من طریق آخر و فیه: جعفر بن أحمد و کان رافضیا غالیا وضاعا، و کان أکثر ما یضع فی قدح الاصحاب و سبهم»...

هذا کلام (الدهلوی) و قد أخذ هذا- علی عادته- من (نصر اللّه الکابلی) الأخذ أکثر ما ذکره من (ابن روزبهان). و هذه عبارة ابن روزبهان فی الجواب عن الاستدلال بالحدیث المذکور:

«ذکر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی کتاب الموضوعات و قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۷

هـذا الحـديث موضوع على رسول اللّه صـلى اللّه عليه و سـلّم، و المتهم به فى الطريق الاـول محمـد بن خلف المروزى. قـال يحيى بن معين: كـذاب. و قال الـدارقطنىّ متروك. و فى الطريق الثانى المتهم به جعفر بن أحمـد، و كان رافضـيا كـذابا يضع الحديث فى سـب اصحاب رسول اللّه».

فهذه عبارة ابن روزبهان.

و قال الكابلى: «و هو باطل لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر، و فى اسـناده محمـد بن خلف المروزى. قال يحيى بن معين هو كـذاب. و قال الدارقطنىّ متروك و لم يختلف أحد فى كذبه. و يروى من طريق آخر و فيه: جعفر بن أحمد و كان رافضـيا غاليا كذابا وضاعا، و كان اكثر ما يضع فى قدح الاصحاب و سبهم».

فزاد الكابلى «لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر».

و عبارة (ابن الجوزى) فى (كتاب الموضوعات) واردة فى حـديث آخر غير حـديث النور الذى يتمسك به الاماميـة- و من هنا قال ابن روزبهان «بمعناه» - و فيها فوارق كثيرة مع عبارات القوم، و إليك نص عبارته بعينها ليتضح واقع الأمر و تنكشف تصرفاتهم فيها:

«الحديث الاول فيما خلق منه علىّ بن أبى طالب

أخبرنا أبو منصور القزاز قال: أخبرنا أحمد بن على بن ثابت قال:

أخبرنى على بن الحسن بن محمد الدقاق قال: ثنا محمد بن اسماعيل الوراق قال: ثنا ابراهيم بن الحسين بن داود القطان قال: ثنا محمد بن خلف المروزى ثنا موسـى بن ابراهيم، ثنا موسـى بن جعفر عن أبيه عن جده قال قال رسول اللّه صـلى اللّه عليه و سـلّم: خلقت أنا و هارون بن عمران و يحيى بن زكريا و علىّ بن أبى طالب من طينة واحدة.

هـذا حـديث موضوع على رسول اللّه صـلى اللّه عليه و سـلّم و المتهم به: المروزى، قال يحيى بن معين: هو كـذاب. و قال الـدارقطنى: متروك. و قال ابن حبان: كان مغفلا يلقن فيتلقن فاستحق الترك.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۶۸

و قـد روى جعفر بن احمد بن بيان عن محمد بن عمر الطائى عن أبيه عن سـفيان عن داود بن أبى هند عن الوليد بن عبد الرحمن عن نمير الحضـرمى عن أبى ذر قـال قال رسول اللّه صـلى اللّه عليه و سـلّم: خلقت أنا و علىّ من نور واحـد. و كنا عن يمين العرش قبل أن يخلق اللّه آدم بألفى عام، ثم خلق اللّه آدم، فانقلبنا فى أصـلاب الرجال، ثم جعلنا فى صـلب عبد المطلب، ثم اشـتق أسماءنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمد، و اللّه الاعلى و علىّ علىّ.

قال المصنف: هذا وضعه جعفر بن احمد و كان رافضيا يضع الحديث.

قال ابن عدى: كان يتيقن انه يضع».

فعلم من هذا التحقيق:

۱- ان دعوى وقوع «محمد بن خلف المروزى» فى طريق حديث النور كاذبة.

۲- لقـد رمى ابن الجوزى «جعفر بن أحمـد» بوضع الحـديث، و ابن روزبهـان أضـاف «فى سب أصـحاب رسول اللّه صـلى اللّه عليه و سلّم».

۳- ابن ابن روزبهان أضاف كلمة «كذابا».

۴- ان الكابلى أضاف الى ما تقدم «غاليا وضاعا».

۵- ان الكابلى أضاف كلمة «و كان اكثر ما يضع فى قدح الاصحاب و سبهم».

۶- ان الكابلى أضاف الى ذلك كله أيضا كلمة: «و لم يختلف أحد فى كذبه».

فهذه زيادات أربع من الكابلى، و اثنتان من ابن روزبهان شاركه فيهما الكابلى ... و ليس لها وجود فى كلام ابن الجوزى.

۷- و ابن روزبهان نقل عن ابن الجوزی الاتهام بأن «محمد بن خلف» کان وضاعا للحدیث، لکن الکابلی لم یذکر ابن الجوزی لئلا یتعقب علیه.

۸- و الکابلی نسب الاتهام بالوضع الی «اجماع أهل الخبر» بدل أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۶۹

ینسبه الی ابن الجوزی.

۹- و الدهلوی ذکر «اجماع اهل السنة» بدل «اجماع أهل الخبر».

و روی الترمذی حدیث: «أنا دار الحکمة و علیّ بابها»

و قال: «حسن غریب». هکذا نقل عنه المحب الطبری فی (الریاض النضرة)- فأسقط بعضهم کلمة «حسن» و ترک کلمة «غریب» علی حالها ... کما فی (المشکاة) و (تاریخ ابن کثیر) و (فیض القدیر).

و أبدل بعضهم لفظة «غریب» - بعد إسقاط لفظة «حسن» - بلفظة «منکر ...» کما فی (تهذیب الأسماء و اللغات) و (المقاصد الحسنة).

و جمع بعضهم- بعد حذف «حسن» - بین لفظتی «غریب» و «منکر ...» کما فی (قرة العینین).

و قال الترمذی بعد

حدیث: «أنا دار الحکمة و علیّ بابها»

: «لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک» فحرفه بعضهم و جعل کلمة «عن» فی مکان کلمة «غیر ...» أنظر (المرقاة فی شرح المشکاة).

و من تحریفاتهم اسقاطهم

حدیث «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

من (صحیح الترمذی) و من (مصابیح السنة للبغوی).

أما (صحیح الترمذی ...) فقد روی عنه الحدیث المذکور جماعة منهم:

۱- ابن الأثیر فی (جامع الأصول).

۲- محمد بن طلحة الشافعی فی (مطالب السؤل).

۳- السیوطی فی (تاریخ الخلفاء).

۴- ابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة).

۵- الزرقانی المالکی فی (شرح المواهب اللدنیة).

و أما (المصابیح) فقد نقل عنه الحدیث المذکور جماعة منهم:

۱- المحب الطبری فی (الریاض النضرة) و (ذخائر العقبی).

۲- القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۰

۳- أحمد بن الفضل المکی فی (وسیلة المآل).

و أخرج الترمذی حدیث: «ان علیّا منی و أنا من علیّ و انه ولی کل مؤمن من بعدی».

فاسقط البغوی منه کلمة «بعدی» و عزاه الی الترمذی، و قد تبع البغوی علی ذلک جماعة منهم السهارنفوری صاحب المرافض، المولوی حسن علی المحدث تلمیذ المولوی عبد العزیز الدهلوی.

بل زعم محمد بن معتمد خان البدخشی فی رسالة له أسماها ب (رد البدعة) أن کلمة «بعدی» فی هذا الحدیث موضوعة.

و الشاه ولی اللّه الـدهلوی روی الحـدیث عن الترمـذی فی موضع من (إزالة الخفاء) باللفظ الکامل. لکنه حرفه عند ما تصدی للجواب عنه، فوضع کلمة «أنا» فی مکان «انه» و حذف کلمة «بعدی» کما فعل البغوی و من تبعه.

(۵)- التنبیه علی موارد مخالفة الالتزامات ...: ص: ۷۰

و ینبه السید رحمه اللّه فی کثیر من الموارد علی مخالفة الدهلوی لقواعد البحث، و لما التزم به فی کتابه (التحفة...)

لقد کان من جملة ما التزم به الدهلوی فی کتابه:

۱- لا یصـلح الاحتجاج الا بأحادیث الصـحاح ذکر الدهلوی فی کتابه: «ان القاعدة المقررة لدی أهل السنة هی ان کل حدیث ورد فی کتاب لم یلتزم صاحبه فیه بالصحة- کما فعل البخاری و مسلم و سائر أرباب الصحاح فی کتبهم- فانه غیر صالح للاحتجاج».

۲- ما لا سند له لا یصغی الیه و قال فی الجواب عما طعن به ابو بکر من تخلفه عن جیش أسامة- و

قد قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله: لعن اللّه من تخلف عن جیش أسامة

-: «ان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۱

الحدیث المعتبر لدی أهل السنة هو ما اخرج فی کتب المحدثین المسندة مع الحکم علیه بالصحة، و أما الحدیث العاری عن السند فلا یصغون الیه أبدا».

۳- الاحتجاج علی الشـیعة بأخبارهم و التزم الدهلوی فی تحفته بالنقل عن کتب الشـیعة و الاحتجاج بأخبارهم فی کتبهم المعتبرة. قال: «لان أخبار کل فرقة لا تکون حجة علی الفرقة الأخری».

۴- عدم جواز الاحتجاج بأحادیث أهل السـنة علی الشـیعة و الدهلوی یتبع شـیخه و والده (ولی اللّه الدهلوی) فی جمیع بحوثه و یعتقد به الاعتقاد الراسخ ... لکنه یخالف ما نص علیه والده فی أحد کتبه قائلا: «لا تصح المناظرة مع الامامیة و الزیدیة بأحادیث الصحیحین فضلا عن غیرها».

۵- أخبار أهل السـنة مقدوحـة عند الشـیعة و کیف یجوز احتجاج أهل السـنة بأحادیثهم علی الشـیعة مع أن الشـیعة تقدح فی أحادیث أهل السنة و لا تعتقد بها؟ و من هنا قال محمد رشید الدهلوی تلمیذ صاحب التحفة: «بأن کل فرقة تذعن بالأخبار المرویة عن طرقها و تقدح فی الاخبار المرویة من طرق الفرقة المخالفة لها».

اذن لا یجوز الاحتجاج علی الشیعة بما یرویه أهل السنة، و ان کان حدیثا مسندا صحیحا عندهم.

فهـذه أمور التزم بها بالخصوص الـدهلوی و شـیخه و تلمیـذه فی بحوثهم، و لکنا وجـدناهم لا یوفون بما عاهـدوا علیه، کما لم یلتزموا بالأصول العامة للبحث و المناظرة...

و السید رحمه اللّه ینبه علی مخالفة الدهلوی لهذه الالتزامات فی مختلف البحوث ... لئلا یغتر القارئون لکتابه و لا ینخدع العوام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۲

(۶)- رد بعضهم ببعض ... ص: ۷۲

و طالما یرد السید رحمه اللّه کلام الدهلوی بکلامه هو فی موضع آخر من کتابه، أو بکلام والده و بالعکس، و هکذا الأمر بالنسبة الی کلام غیرهما من علماء أهل السنة...

ففی (حدیث التشبیه): «من أراد أن ینظر»...

یرد علی انکار الدهلوی دلالته علی المساواة بکلمات للدهلوی نفسه قالها فی الجواب عن

حدیث المنزلة: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»...

و بما قاله فی الجواب

عن حدیث السفینة: «مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح»...

و فی (حدیث الغدیر) ذکر الدهلوی بأن الاستدلال بهذا الحدیث یتوقف علی کون «المولی» فیه بمعنی «الاولی» فزعم أن اللغویین ینکرون مجیء اللفظ المذکور بهذا المعنی. ثم نقض بأنه لو کان «المولی» بمعنی «الاولی» لجاز أن یقال «مولی منک» کما یقال: «أولی منک».

فأجاب السید عن الإنکار المذکور و عن النقض بوجوه عدیدة، منها- ما ذکره الدهلوی نفسه فی جواب:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

حیث قال بأن الولایة هذه بمعنی المحبة.

قال السید فإذن «الاولی» فی تلک الفقرة بمعنی «الأحب» مع أنه.

لا یقال: «أولی الیه» کما یقال: «أحب الیه».

ثم ان السید ذکر أن هذا النقض مأخوذ من کلام الفخر الرازی فی کتابه (نهایة العقول)، فأورد نص کلام الرازی، و شرع فی الجواب عنه بوجوه کثیرة منها کلام الرازی نفسه فی کتابه (المحصول ...) حیث أذعن فیه بأن الترادف لا یلازم جواز استعمال أحد المترادفین فی مقام الآخر.

و أجاب السید عن دعوی ابن حجر المکی عدم مجیء «المولی» بمعنی «الاولی» بما ذکره هو من أن أبا بکر و عمر فهما من «المولی» فی حدیث الغدیر معنی «الاولی بالاتباع» و أضاف بأن هذا هو الواقع و ناهیک بهما فی فهم الحدیث!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۳

و ذکر السید فی (حدیث التشبیه) انکار ولی اللّه الدهلوی- تبعا لابن تیمیة- انتهاء سلاسل الصوفیة الی الامام أمیر المؤمنین علیه السلام ...و من وجوه الرد علیه کلام ولده الدهلوی الصریح فی تلک الحقیقة ... و قد أورد نصه فی مبحث (حدیث السفینة).

و اعترف الدهلوی بدلالة

حدیث المنزلة: «أنت منی بمنزلة»...

علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام- و تبعه علی ذلک تلمیذه محمد رشید الدهلوی- و ذکر الدهلوی ان من أنکر ذلک فهو ناصبی.

و هنا تعرض السید الی نفی والده شاه ولی اللّه الدهلوی تبعا لجماعة من أعلام السنة کالتوربشتی، و أبی الشکور السالمی الحنفی، و علی القاری، و شمس الدین الخلخالی، و النووی، و الکرمانی و ابن حجر العسقلانی، و القسطلانی، و محب الدین الطبری ... و غیرهم- دلالة هذا الحدیث الشریف علی الامامة و الخلافة...

و أما رد کلام بعضهم بکلام البعض الآخر فکثیر جدا...

فقد رأیت کیف یبطل قدح ابن الجوزی لحدیث الثقلین بکلمات مشاهیر علماء أهل السنة...

و فی حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

یرد علی ذکر ابن الجوزی إیاه فی (الموضوعات) بوجوه، منها: رد أعلام الحفاظ و مشاهیر العلماء علیه:

۱- کصلاح الدین العلائی.

۲- و بدر الدین الزرکشی.

۳- و ابن حجر العسقلانی.

۴- و شمس الدین السخاوی.

۵- و جلال الدین السیوطی.

۶- و نور الدین السمهودی.

۷- و ابن عراق الکنانی.

۸- و ابن حجر المکی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۴

۹- و مجد الدین الفیروزآبادی.

۱۰- و علی المتقی الهندی.

۱۱- و علی القاری.

۱۲- و عبد الرءوف المناوی.

۱۳- و عبد الحق الدهلوی.

۱۴- و الزرقانی المالکی.

۱۵- و قاضی القضاة الشوکانی.

و استدل الدهلوی فی الجواب عن (حدیث الثقلین)

بما نسب بعضهم الی النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء».

فرد علیه السید بنصوص کبار الأئمة و الحفاظ علی بطلان هذا الحدیث:

۱- کجمال الدین المزی.

۲- و شمس الدین الذهبی.

۳- و ابن قیم الجوزیة.

۴- و تاج الدین السبکی.

۵- و ابن کثیر الدمشقی.

۶- و سراج الدین ابن الملقن.

۷- و ابن حجر العسقلانی.

۸- و ابن أمیر الحاج الحنفی.

۹- و أمیر بادشاه البخاری.

۱۰- و شمس الدین السخاوی.

۱۱- و جلال الدین السیوطی.

۱۲- و علی القاری.

۱۳- و محب اللّه البهاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۵

۱۴- و قاضی القضاة الشوکانی.

و استدل

بحدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

فی مقابلة (حدیث الثقلین). فأجاب عنه السید بقدح کبار الأئمة و العلماء لهذا الحدیث و تصریحهم بوضعه:

۱- کأبی حاتم الرازی.

۲- و أبی عیسی الترمذی.

۳- و أبی بکر البزار.

۴- و أبی جعفر العقیلی.

۵- و أبی بکر النقاش.

۶- و أبی الحسن الدارقطنی.

۷- و ابن حزم الاندلسی.

۸- و العبری الفرغانی.

۹- و شمس الدین الذهبی.

۱۰- و ابن حجر العسقلانی.

و استدل بعضهم فی مقابلة

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

بحدیث طویل فی فضل جماعة من الاصحاب، أوله:

«أرحم أمتی بأمتی أبو بکر»....

و قد بحث عنه السید سندا و دلالة بالتفصیل، فذکر بالتالی کلمات بعض الاعلام من أهل السنة فی قدح هذا الحدیث، بین مضعف له و بین قائل بأنه موضوع:

۱- کابن تیمیة الحرانی.

۲- و ابن عبد الهادی.

۳- و عبد الرءوف المناوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۷۶

(۷)- النظر فی أسانید الأحادیث ... ص: ۷۶

قد ذکرنا سابقا أنه یشترط فی جواز الاستدلال بالخبر اعتبار سنده أولا و تمامیة دلالته علی المدعی ثانیا ... و علی هذا الأساس فان النظر فی أسانید الأحادیث التی یستدل بها الخصم یشکل جانبا مهما من ردود السید المؤلف و مناقشاته للادلة ... و الخطوط الرئیسیة لاسلوبه فی النظر فی الأسانید هی:

۱- نقل الحدیث بسنده- أو بطرقه ان کان له طرق متعددة- عن المصادر الاولیة.

۲- النظر فی حال من علیه مدار هذا الحدیث فی مختلف طرقه و أسانیده.

۳- النظر فی حال من وقع فی کلا الطریقین أو جمیع الطرق.

۴- النظر فی حال سائر رجاله علی ضوء کلمات أئمة الجرح و التعدیل من أهل السنة.

۵- التنبیه علی ما فی السند من خلل کالارسال و نحوه.

ثم انه ان وجد الحديث مرويا عندهم بلفظ آخر مشابه للفظ المستدل به ... أتى به و أبطله بالنظر فی سنده ... و ان لم يكن الخصم مستدلا به...

و لا يخفى على ذوى الفضل ما تنطوى عليه هذه البحوث من فوائد جليلة من علوم الحديث و الرجال و التاريخ و الدراية ... و لنذكر نموذجا واحدا لهذا الأسلوب:

لقد عارض العاصمى

حديث: «أنا مدينة العلم و علىّ بابها»

بما رووه عن رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله انه قال: «أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدهم فى أمر اللّه عمر، و أصدقهم حياء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زيد بن ثابت، و أقرؤهم أبى بن كعب، و لكل أمة أمين و أمين هذه الامة أبو عبيدة».

فبحث السيد عن هذا الحديث بصورة تفصيلية جدا، فذكر أنه منسوب الى عدة من الاصحاب ... فأورد نصوص الحديث عنهم واحدا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۷

واحدا و تكلم عليها ... و نحن نكتفى هنا بما ذكره حول حديث انس بن مالك.

فقد أورد حديثه عن الترمذى و ابن ماجة قائلا: قال الترمذى:

«مناقب معاذ بن جبل و زيد بن ثابت و أبى و أبى عبيدة بن الجراح رضى اللّه عنهم. حدثنا سفيان بن وكيع حدثنا حميد بن عبد الرحمن عن داود العطار عن معمر عن قتادة عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه ... هذا حديث غريب لا نعرفه من حديث قتادة الا من هذا الوجه.

و قد رواه ابو قلابة عن أنس عن النبى صلى اللّه عليه و سلم نحوه: حدثنا محمد ابن بشار نا عبد الوهاب بن عبد المجيد الثقفى حدثنا خالد الحذاء عن أبى قلابة عن انس بن مالك قال قال رسول اللّه»...

و قال ابن ماجة: «حدثنا محمد بن المثنى ثنا عبد الوهاب بن عبد المجيد ثنا خالد الحذاء عن أبى قلابة عن أنس بن مالك ان رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلّم قال: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر...

حدثنا على بن محمد ثنا وكيع عن سفيان عن خالد الحذاء عن أبى قلابة، مثله».

ثم قال:

أولا: مدار الطرق الأربعة على «أنس» و عداؤه لأمير المؤمنين عليه السلام معلوم.

و ثانيا: مدار الطريق الثانى للترمذى و كلا طريقى ابن ماجة على «أبى قلابة» و هو مجروح جدا.

و ثالثا: فى الطريق الثانى عند الترمذى و فى كلا الطريقين عند ابن ماجة «خالد الحذاء». و قد جرحه شعبة، و ابن علية، و حماد بن زيد، و سليمان التيمى، و أبو حاتم، و ابو جعفر العقيلى...

و رابعا: فى الطريق الثانى للترمذى و الاول لابن ماجة «عبد الوهاب ابن عبد المجيد الثقفى». فذكر كلمات القوم فى قدحه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۸

و خامسا: فى الطريق الثانى للترمذى «محمد بن بشار» و هو مقدوح.

و سادسا: فى أول طريقى ابن ماجة: «محمد بن المثنى العنزى» قال يحيى بن معين: «كذاب» و قال أبو حاتم: «ذاهب الحديث».

و سابعا: فى ثانى طريقى ابن ماجة «سفيان الثورى» و هو مقدوح و مجروح.

و ثامنا: فى ثانى طريقى ابن ماجة «وكيع بن الجراح» و قد جرحه أحمد و غيره.

و تاسعا: فى أول طريقى الترمذى: «قتادة» و له قوادح و مثالب عظيمة...

و عاشرا: فی أول طریقی الترمذی: «داود بن عبد الرحمن العطار» قال یحیی بن معین: «ضعیف الحدیث» و قال الازدی: «یتکلمون فیه».

و الحادی عشر: فی أول طریقی الترمذی: «سفیان بن وکیع» قال البخاری: «یتکلمون فیه» و قال أبو زرعة: «یتهم بالکذب» و قال ابو حاتم «لین» و امتنع أبو داود من التحدیث عنه، و قال الذهبی «ضعیف».

و الثانی عشر: هذا الحدیث مرسل. قال ابن حجر الحافظ فی فتح الباری بشرح

حدیث: «و ان لکل أمة أمینا»...

: «تنبیه- أورد الترمذی و ابن حبان هذا الحدیث من طریق عبد الوهاب الثقفی عن خالد الحذاء بهذا الاسناد مطولا. و أوله: ارحم أمتی ...و اسناده صحیح، الا أن الحفاظ قالوا:

ان الصواب فی أوله الإرسال، و الموصول منه ما اقتصر علیه البخاری. و اللّه اعلم».

و قال بشرح قول عمر: «أقرؤنا أبی»: «کذا أخرجه موقوفا، و قد أخرجه الترمذی و غیره من طریق أبی قلابة عن أنس مرفوعا فی ذکر أبی.

و فیه ذکر جماعة. و أوله: أرحم أمتی ... و صححه. لکن قال غیره: ان الصواب إرساله».

و هکذا قال غیره من العلماء ذکرهم السید.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۷۹

ثم أورد السید رحمه اللّه نصوص عدة من علماء الحدیث و الدرایة کابن الصلاح و النووی و السیوطی علی أن «المرسل حدیث ضعیف لا یحتج به عند جماهیر المحدثین».

ثم انه نبه علی روایة العاصمی الحدیث عن أبی قلابة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلّم رأسا.

و علی أن بعضهم رواه- کما فی المصابیح و المشکاة و فتح الباری- عن قتادة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلّم رأسا.

و هذان مرسلا بلا کلام.

(۸)- النظر فی شأن صدورها ... ص: ۷۹

من أسالیبه: النظر فی متون الأحادیث من حیث ظروف صدورها...

و لا یخفی علی أهل الفضل ما فی ذلک من الأثر البالغ فی کشف الحقائق و الوصول الی الواقع ... و نحن نکتفی بمثالین من هذا القبیل...

لقد عارض الدهلوی حدیث: «انی تارک فیکم الثقلین»...

بما رووه عن النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم فی فضل عبد اللّه بن مسعود: «رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد».

فمن نظر فی هذا الحدیث رآه مفیدا لرضی النبی صلی اللّه علیه و آله و سلّم بما رضی به ابن مسعود علی الإطلاق ... و بذلک ربما یمکن مقابلة حدیث الثقلین به ... و لکن السید رحمه اللّه رجع الی متن الحدیث فوجده مقرونا بما یخرجه عن الإطلاق و یسقطه عن الصلاحیة للمعارضة المذکورة.

فالحدیث فی مستدرک الحاکم بإسناده عن جعفر بن عمرو بن حریث عن أبیه قال: قال النبی صلی اللّه علیه و سلم لعبد اللّه بن مسعود: «اقرأ. قال: اقرأ و علیک أنزل؟ قال: انی أحب أن أسمع من غیری. قال: فافتتح سورة النساء حتی بلغ: (فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً) فاستعبر رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم و کف عبد اللّه. فقال له رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۰

صلی اللّه علیه و سلّم: تکلم، فحمد اللّه فی أول کلامه و أثنی علی اللّه، و صلی علی النبی صلی اللّه علیه و سلّم، و شهد شهادة الحق و قال:

رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا، و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد».

و من وجوه الجواب عن

حدیث أبی بردة: «صلینا المغرب مع رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم ثم قلنا: لو جلسنا حتی نصلی معه العشاء. قال: فجلسنا، فخرج علینا فقال: ما زلتم هاهنا؟ قلنا: یا رسول اللّه صلینا معک المغرب ثم قلنا: نجلس حتی نصلی معک العشاء. قال: أحسنتم- أو: أصبتم- قال:

فرفع رأسه الی السماء- و کان کثیرا ما یرفع رأسه الی السماء- فقال:

النجوم أمنة للسماء فإذا ذهبت النجوم اتی السماء ما توعد، و أنا أمنة لاصحابی فإذا ذهبت أتی أصحابی ما یوعدون، و أصحابی امنة لامتی فإذا ذهب أصحابی أتی أمتی ما یوعدون».

ان هذا الحدیث محرف،

ففی المستدرک ...: «انه خرج ذات لیلة و قد أخر صلاة العشاء حتی ذهب من اللیل هنیهة- أو: ساعة- و الناس ینتظرون فی المسجد. فقال: ما تنتظرون؟ فقالوا: ننتظر الصلاة. فقال:

انکم لن تزالوا فی صلاة ما انتظرتموها. ثم قال: اما انها صلاة لم یصلها احد ممن قبلکم من الأمم. ثم رفع رأسه الی السماء فقال: النجوم أمان لأهل السماء فإذا طمست النجوم أتی السماء ما یوعدون، و أنا أمان لاصحابی فإذا قبضت اتی أصحابی ما یوعدون، و اهل بیتی أمان لامتی فإذا ذهب اهل بیتی اتی أمتی ما یوعدون».

(۹)- النظر فی متونها ... ص: ۸۰

و منها: النظر فی متون الأحادیث التی یروونها فی فضل الاصحاب و یعارضون بها فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام ... من حیث التأمل فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۱

سیر من رویت فی حقهم، و فی سیر الآخرین من الصحابة معهم ... و نحن نشیر إشارة سریعة الی بعض تلک الأحادیث، و خلاصة البحوث المتعلقة بها من هذه الناحیة:

۱- لقد عارض عبد العزیز الدهلوی حدیث الثقلین

بحدیث: «اهتدوا بهدی عمار».

فذکر السید رحمه اللّه ان عمارا من شیعة علی علیه السلام، و أنه قد تخلف عن بیعة أبی بکر ... هذا هدی عمار فلما ذا لم یهتدوا بهداه؟

ثم ان عمر بن الخطاب قد أعرض عن هدی عمار، و عثمان اعتدی علیه، و عبد الرحمن بن عوف خالفه، و سعد بن أبی وقاص کان یبغضه، و طلحة و الزبیر و من معهما خرجوا علی علی و عمار معه، و عمرو بن العاص خرج لقتله، و معاویة سر بمقتله...

۲- و عارض الحدیث المذکور

بما رووه فی حق ابن مسعود عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله انه قال: «رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد».

فذکر السید صنائع عثمان مع ابن مسعود.

۳- و عارضه

بحدیث: «أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

کما عارض به العاصمی

حدیث «أنا مدینة العلم و علیّ بابها».

فذکر السید رحمه اللّه ما کان من معاذ بن جبل من الجهل بأحکام الشرع المبین، و التصرف الباطل فی أموال المسلمین...

۴- و عارضه

بحدیث «أصحابی کالنجوم»....

فذکر السید فی جوابه موارد کثیرة من جهل الصحابة بالقرآن و الاحکام الشرعیة، و ارتکاب بعضهم المحرمات کالربا، و بیع الخمر، و بیع الأصنام، و الکذب الصریح...

۵- و عارضه أیضا

بحدیث «انما الشوری للمهاجرین و الأنصار».

فذکر السید ما کان من أمیر المؤمنین علیه السلام و من تبعه و غیرهم من الاصحاب من الخلاف و الاعتراض علی خلافة الخلفاء الثلاثة، فهی کانت من غیر مشورة من المهاجرین و الأنصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۲

۶- و عارض العاصمی

حدیث «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

بحدیث «أرحم- أو: أرأف- أمتی بأمتی أبو بکر»

فذکر السید قضایا من سیرة أبی بکر تکذب ذلک بکل وضوح.

۷- و عارضه

بحدیث: «لکل أمة أمین و أمین هذه الامة أبو عبیدة».

فذکر السید قضایا من تاریخ أبی عبیدة تنافی الامانة بکل صراحة.

۸- و عارض عبد العزیز الدهلوی الحدیث المذکور

بحدیث: «ما صب اللّه شیئا فی صدری الا و صببته فی صدر أبی بکر»

فذکر السید جهل أبی بکر بأبسط المعارف الالهیة و الأمور الشرعیة ... بل حتی بمفاهیم بعض الألفاظ القرآنیة...

۹- و عارضه

بحدیث: «لو کان بعدی نبی لکان عمر».

فذکر السید فی وجوه بطلانه أن المسبوق بالکفر لا یکون نبیا...

(۱۰)- النقض ... ص: ۸۲

و منها: النقض ... و قد کان رحمه اللّه ذا ید طولی فی هذه الجهة کسائر جهات البحث ... و کتابه مشحون بأنواع النقوض القویة التی لا یمکن الجواب عنها...

فمما قال عبد العزیز الدهلوی فی الجواب عن حدیث الغدیر: انه لو کان النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم أراد الامامة و الخلافة لجاء

بلفظ صریح فی الدلالة حتی لا یکون فیه خلاف و نزاع.

فنقض علیه السید رحمه اللّه

بحدیث: «الأئمة من بعدی اثنا عشر».

الذی حار القوم فی معناه، و ذکروا له وجوها عدیدة ... حتی قال بعضهم بأن الاولی ترک الخوض فی البحث عنه...

ذکر السید کلماتهم حوله ... لأجل النقض ... ثم قال بأن التحقیق وضوح دلالة هذا الحدیث علی مذهب الامامیة، و انما زعم القوم اجماله و أطنبوا فی توجیهه حتی یصرفوه عن الدلالة علی المعنی الظاهر فیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۳

و استدل بعضهم علی خلافة أبی بکر بحدیث «خوخة أبی بکر...»

قال: یدل علی ذلک بمعونة القرائن.

فنقض علیه بأن

حدیث ... «من کنت مولاه فعلیّ مولاه»...

أحری بأن یکون دالا علی الامامة و لو بمعونة القرائن...

و أنکر ابن کثیر معنی حدیث أبی هریرة فی فضل صوم یوم الغدیر بأن «صیام شهر رمضان بعشرة أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعدل ستین شهرا؟ هذا باطل».

فأبطل هذا الکلام بذکر فضل صیام أیام من السنة بأحادیث أهل السنة أنفسهم کیوم السابع و العشرین من رجب، و صوم أیام من شهر رجب، و صوم یوم عرفة...

و أنکر ابن روزبهان أن یکون أمیر المؤمنین قد دعا علی أنس بن مالک، و البراء بن عازب، و جریر بن عبد اللّه البجلی ... الذین کتموا الشهادة بحدیث الغدیر قائلا: «لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی صاحب رسول اللّه»....

فأبطله بذکر موارد من دعاء النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم و أمیر المؤمنین علیه السلام و الصحابة...

و لو أردنا أن نذکر نماذج أخر للنقض فی الکتاب لطال بنا المقام، و فیما ذکرناه کفایة.

(۱۱)- المعارضة ... ص: ۸۳

و منها- المعارضة ... و هی من أمتن أسالیبه فی الجواب ... فقد عارض السخاوی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علیّ بابها»

بما وضعوه علی لسان أمیر المؤمنین علیه السلام و أخرجه البخاری بسنده عن محمد بن الحنفیة قال:

«قلت لابی: أی الناس خیر بعد النبی صلی اللّه علیه و سلم؟ قال: أبو بکر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۴

قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشیت أن یقول عثمان قلت: ثم أنت؟

قال: ما أنا الا رجل من المسلمین».

فأجاب عنه السید مکذبا إیاه

بحدیث أخرجه البخاری نفسه عن مالک بن أوس عن عمر بن الخطاب فی حدیث طویل، أنه قال مخاطبا علیّا و العباس: «فلما توفی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم قال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فجئتما تطلب میراثک من ابن أخیک و یطلب

هذا میراث امرأته من أبیها. فقال أبو بکر قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: لا نورث ما ترکنا صدقة.

فرأیتماه کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انه لصادق بار راشد تابع للحق.

ثم توفی أبو بکر فکنت أنا ولی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و ولی أبی بکر فرأیتمانی کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم انی لصادق بار راشد تابع للحق».

فمن کان یری أبا بکر و عمر کاذبین آثمین غادرین خائنین کیف یراهما خیر الناس بعد رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم؟! و عارض المولوی عبد العزیز الدهلوی حدیث مدینة العلم

بما رووه عن النبی صلی اللّه علیه و آله و سلم انه قال: «لو کان بعدی نبی لکان عمر».

فأجاب السید هذه المعارضة بوجوه کذب فیها الحدیث المذکور، و کان من جملة الوجوه: ان هذا الحدیث یدل علی أفضلیة عمر من أبی بکر، فهو معارض بما استدلوا به من الاخبار- و اجمعوا علیه- علی أفضلیة أبی بکر من عمر بن الخطاب فالحدیث باطل، فالمعارضة ساقطة.

و عارض عبد العزیز

حدیث: «انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی»...

بحدیث: «أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهدیتم».

فأبطل السید هذا الحدیث و أثبت وضعه فی بحث طویل و فی وجوه کثیرة ... منها: - المعارضة بالأحادیث الواردة فی ذم الاصحاب، المخرجة فی الصحاح و المسانید ... کحدیث الذود عن الحوض و نحوه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۸۵

(۱۲)- الإلزام ... ص: ۸۵

و منها- الزام القوم بما ألزموا به أنفسهم، فطالما یرد علی دلیل أو مناقشة للدهلوی أو غیره من أهل السنة بما التزم به من دلیل أو حدیث أو قاعدة...

و ان من أهم موارد الإلزام موضوع الصحاح الستة و الصحیحین منها بالخصوص...

ففی حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

عقد فصلا عنوانه «قطعیة أحادیث الصحیحین» ذکر فیه ان ذلک مذهب ابن الصلاح، و أبی إسحاق الأسفراینی، و أبی حامد الأسفراینی، و القاضی أبی الطیب، و الشیخ أبی إسحاق الشیرازی، و أبی عبد اللّه الحمیدی، و أبی نصر عبد الرحیم ابن عبد الخالق، و السرخسی الحنفی، و القاضی عبد الوهاب المالکی، و أبی یعلی الحنبلی، و ابن الزاغونی الحنبلی، و ابن فورک، و محمد بن طاهر المقدسی، و البلقینی، و ابن تیمیة، و ابن کثیر، و ابن حجر العسقلانی، و السیوطی، و عبد الحق الدهلوی، و ولی اللّه الدهلوی ... و غیرهم.

بل عن بعضهم انه وقف تجاه قبر رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم قال:

«فقلت: یا رسول اللّه کلما رواه البخاری عنک صحیح؟ فقال: صحیح.

فقلت له: أرویه عنک یا رسول اللّه؟ قال: أروه عنی».

و عن بعضهم: أنه ذکر صحیح مسلم أیضا.

و عن جماعة کالعسقلانی و النووی و ابن حجر المکی الإجماع علی أن صحیحیهما أصح الکتب بعد القرآن...

و مع ذلک قدح الآمدی، و محمود بن عبد الرحمن الاصفهانی، و ابن حجر المکی، و إسحاق الهروی...

فی حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» المخرج فی الصحیحین...

و قدح البخاری، و ابن الجوزی، و ابن تیمیة..

فی حدیث: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» ... المخرج فی صحیح مسلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۶

و أبطل السهارنفوری و عبد العزیز الدهلوی حدیث هجر فاطمة الزهراء علیها السلام أبا بکر ... و هو فی باب فرض الخمس و غیره- من صحیح البخاری ... الذی جاء فیه: «فغضبت فاطمة بنت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فهجرت أبا بکر، فلم تزل مهاجرته حتی توفیت ...» ... و أخرجه مسلم فی باب حکم الفیء من کتاب الجهاد.

و أبطل المولوی حیدر علی الفیض آبادی

حدیث: «ایتونی بکتف و دواة» ... المخرج فی سبعة مواضع من البخاری، و بثلاثة طرق عند مسلم ابن الحجاج...

فقدح هؤلاء فی هذه الأحادیث ... مردود بما نص علیه أئمتهم من قطعیة صدور الصحیحین ... و انهما أصح الکتب بعد القرآن ... و الإجماع علی صحة ما روی فیهما...

هذا الرد علیهم هو من باب الإلزام.

و من ذلک إلزامهم بما یروونه فی حق بعض الاشخاص من علمائهم و عرفائهم أو فی شأن بعض کتبهم فی الحدیث أو غیره ... من الکرامات...

فقد ذکروا فی فضل «عبد الرحمن بن أبی حاتم الرازی» تزول قلنسوة من السماء الیه...

و فی حق الثعلبی قال القشیری: رأیت رب العزة فی المنام و هو یخاطبنی و أخاطبه، فکان فی أثناء ذلک أن قال الرب: أقبل الرجل الصالح. فالتفتّ فإذا الثعلبی مقبل.

و هکذا غیر ما ذکرنا من الکرامات ... التی لا یجوز الاعتقاد بها قطعا، الا أن التمسک بها جائز لإلزام الخصم بها فی البحوث العلمیة ...و هذا باب واسع نکتفی منه بهذا المقدار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۷

الباب الرابع بحوث و تحقیقات فی کتاب العبقات ... ص: ۸۷

اشارة

و من یدرس کتاب «عبقات الأنوار» یجد فیه الی جانب «اثبات امامة الأئمة الاطهار» و الرد علی إشکالات المخالفین علی أدلة الامامیة فی باب الامامة ... بحوثا و تحقیقات علمیة قیمة، بحیث لو أخرج کل واحد منها لکان کتابا لطیفا فی موضوعه.

فی هذا الکتاب بحوث علمیة من أصول العقائد، و التفسیر، و الحدیث، و الدرایة، و التاریخ، و الرجال، و الأدب ... یتطرق الی کل بحث منها لمناسبة یقتضیها المقام حیث یرید المؤلف رحمه اللّه إتمام الکلام علی المسألة الخلافیة من شتی جوانبها...

و نحن نذکر هنا طرفا من هذه البحوث تحت عناوین وضعناها لها، معترفین بعدم وفاء مذکراتنا لجمیع بحوث الکتاب، آملین التوفیق لاتمامها فی فرصة أخری بإذن اللّه تعالی.

۱- أحادیث موضوعة ... ص: ۸۷

لقد وردت فی حق علیّ علیه السلام أحادیث لا تعد و لا تحصی عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم ... تناقلتها الصحابة و التابعون، و أثبتها الأئمة و الحفاظ فی أسفارهم و معاجمهم، موثقین رجالها، مصححین طرقها، فأما ما لم یصل إلینا من تلک الأحادیث ... فاللّه اعلم بها و بعددها.

و لما رأی المخالفون لأمیر المؤمنین علیه السلام تلک الأحادیث و کثرتها عددا و وضوحها فی الدلالة علی إمامته ... عمدوا الی التصرف فیها و تحریفها زیادة أو نقیصة، و الی وضع فضائل لابی بکر و عمر و عثمان و معاویة و غیرهم من الصحابة، و الصحابة بصورة عامة...

و قد راج سوق هذا الوضع و التزویر- کما یحدثنا التاریخ- فی زمن معاویة، و شاعت هذه الأحادیث و انتشرت، و وصفها بعض علماء السنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۸

بالصحة عمدا أو جهلا...

و مع ذلک لم تخف حقیقة الحال علی ذوی العلم و البصیرة، بل لقد نص علیها و صرح بها بعض المتعصبین من علماء الحدیث کابن الجوزی فی کتاب الموضوعات ... و أورد ابن أبی الحدید بعض الأحادیث التی وضعتها «البکریة» فی مقابلة أحادیث من فضائل أمیر المؤمنین...

و جاء علماء الکلام و أصحاب الکتب فی الامامة منهم، فعارضوا بهذه الموضوعات الأحادیث الصحاح فی فضل علی علیه السلام... الأمر الذی استدعی البحث عن تلک المفتریات و الکشف عن حالها بالنظر فی أسانیدها و مدالیلها علی ضوء آراء علماء الجرح و التعدیل من أهل السنة فی کتاب «عبقات الأنوار ...» و کان من جملة هذه الأحادیث المحرفة أو الموضوعة رأسا فی مقابل فضیلة من الفضائل:

لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا و لکن اللّه اتخذ صاحبکم خلیلا.

۲- سدوا عنی کل خوخة فی هذا المسجد غیر خوخة أبی بکر.

۳- ما صب اللّه فی صدری شیئا الا و صببته فی صدر أبی بکر.

۴- لو کان بعدی نبی لکان عمر.

۵- لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

۶- ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر.

-۷

ابن عمر: سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم قال: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت حتی انی لأری الری یخرج من أظفاری، ثم أعطیت فضلی عمر ابن الخطاب. قالوا: فما أولته یا رسول اللّه؟ قال: العلم.

-۸

أبو سعید الخدری: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: بینا أنا نائم رأیت الناس یعرضون علی و علیهم قمص، منها ما یبلغ الثدی و منها ما دون ذلک. و عرض علی عمر بن الخطاب و علیه قمیص یجره. قالوا: فما أولت ذلک یا رسول اللّه؟ قال: الدین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۸۹

-۹

أبو بكر و عمر منى بمنزلة هارون من موسى.

۱۰- اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

۱۱- خلقنى اللّه من نوره، و خلق أبا بكر من نورى، و خلق عمر من نور أبى بكر، فخلق أمتى من نور عمر، و عمر سراج أهل الجنة.

-۱۲

عمرو بن العاص: أى الناس أحب إليك؟ قال: عائشة.

قلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قلت: ثم من؟ قال: عمر. فعد رجالا.

فسكت مخافة أن يجعلنى فى آخرهم.

-۱۳

خذوا شطر دينكم عن هذه الحميراء.

۱۴- عليكم بسنتى و سنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدى تمسكوا بها و عضوا عليها بالنواجذ.

۱۵- أرحم- أو: أرأف- أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدهم فى أمر اللّه عمر و أصدقهم حياء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زيد بن ثابت، و أقرؤهم أبى بن كعب، و لكل أمة أمين، و أمين هذه الامة أبو عبيدة الجراح.

۱۶- من أحب ان ينظر الى ابراهيم فى خلته فلينظر الى أبى بكر فى سماحته و من أحب ان ينظر الى نوح فى شدته فلينظر الى عمر بن الخطاب فى شجاعته و من أحب ان ينظر الى إدريس فى رفعته فلينظر الى عثمان فى رحمته، و من أحب ان ينظر الى يحيى بن زكريا فى عبادته فلينظر الى علىّ بن أبى طالب فى طهارته.

۱۷- أنا مدينة العلم، و أبو بكر أساسها، و عمر حيطانها، و عثمان سقفها و علىّ بابها.

۱۸- أنا مدينة العلم و علىّ بابها و أبو بكر و عمر و عثمان حيطانها و أركانها.

۱۹- أنا مدينة العلم و أساسها أبو بكر و جدرانها عمر و سقفها عثمان و بابها علىّ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۰

۲۰- أنا مدينة العلم و علىّ بابها و معاوية حلقتها.

۲۱- أنا مدينة العلم و علىّ بابها و أبو بكر محرابها.

۲۲- أنا مدينة الصدق و أبو بكر بابها، و أنا مدينة العدل و عمر بابها، و أنا مدينة الحياء و عثمان بابها، و أنا مدينة العلم و علىّ بابها.

۲۳- لا تقولوا فى أبى بكر و عمر و عثمان و على الا خيرا.

۲۴- أصحابى كالنجوم فبأيهم اقتديتم اهتديتم.

۲۵- ابن عمر: كنا فى زمن النبى صلى اللّه عليه و سلّم لا نعدل بأبى بكر أحدا ثم عمر ثم عثمان ثم نترك أصحاب النبى لا نفاضل بينهم.

-۲۶

محمد بن الحنفية: قلت لابى أى الناس خير بعد النبى؟ قال:

أبو بكر. قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشيت أن يقول عثمان قلت: ثم أنت؟ قال: ما أنا الا رجل من المسلمين

۲- عدالة الصحابة ... ص: ۹۰

و من البحوث المهمة ذات الأثر الكبير فى جميع المسائل الإسلامية «مسألة عدالة الصحابة أجمعين» فعن بعض الفرق القول بكفر

الصحابة جميعا. و المشهور بين أهل السنة هو القول بأن الصحابة كلهم عدول ثقات.

و قد نسب هذا القول الى أكثرهم.

و الحق أن «الصحبة» لا- توجب «العصمة» لاحد. و الصحابة فيهم العدول و يغر العدول، و بهذا صرح جمع من أعلام أهل السنة كالتفتازانى و المارزى و ابن العماد و الشوكانى، و تبعهم: الشيخ محمد عبدة و بعض تلامذته و آخرون من الكتاب و العلماء المعاصرين.

و قد توفر كتاب «عبقات الأنوار» على جوانب من سير مشاهير الاصحاب و مشايخهم ... لا يظن بقاء أحد على القول بعدالة الصحابة أجمعين بعد مراجعتها..!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۱

۳- الحسن و القبح العقليان ... ص: ۹۱

و من المباحث المهمة فی علم الكلام بحث الحسن و القبح العقليين، الذی يثبته العدلية و ينكره الا شاعرة، و يترتب عليه آثار جليلة و كثيرة، و تعرض السيد لهذا البحث فی قسم

حديث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

. و الذی يهمنا إيراده هنا ما ذكره من أن جمعا كثيرا و جما غفيرا من أكابر نحارير أهل السنة يثبتون الحسن و القبح العقليين. فذكر كلمات القوم و حاصلها أن القول بثبوت الحسن و القبح العقليين مذهب:

۱- أبی بكر القفال الشاشی.

۲- أبی بكر الصيرفی.

۳- أبی بكر الفارسی.

۴- القاضی أبی حامد.

۵- الحليمی.

۶- علاء الدين السمرقندی صاحب (ميزان الأصول فی نتائج العقول).

۷- عبد العزيز البخاری صاحب (كشف الأسرار- شرح أصول البزودی).

۸- أبی المظفر السمعانی صاحب (القواطع فی أصول الفقه).

۹- أبی شكور الكشی صاحب (التمهيد).

۱۰- أبی حامد الغزالی فی (اقتصاد الاعتقاد).

۱۱- عبيد اللّه بن مسعود صاحب (التوضيح فی حل غوامض التنقيح).

۱۲- نظام الدين الشاشی صاحب (كتاب الخمسين فی أصول الحنفية).

۱۳- الملا علی القاری فی (شرح الفقه الأكبر).

۱۴- ابن قيم الجوزية فی (زاد المعاد).

۱۵- كمال الدين السهالی فی (العروة الوثقی).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۲

۱۶- صالح بن مهدی المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة) و فی (العلم الشامخ).

و قد نسب هذا القول الی کثیر من أصحاب أبی حنیفة و علی الخصوص العراقیین منهم. و ذکر القاری عن الحاکم الشهید فی المنتقی انه قال أبو حنیفة لا عذر لاحد فی الجهل بخالقه لما یری من خلق السماوات و الأرض و خلق نفسه و غیره. و فی المسایرة لابن الهمام الحنفی: قالت الحنفیة قاطبة بثبوت الحسن و القبح علی الوجه الذی قالته المعتزلة. و فیه عن بعض أکابر الاشاعرة انه لا یتم استحالة النقص علی اللّه الا علی رأی المعتزلة. و فیه عن أبی منصور الماتریدی و عامة مشایخ سمرقند: من مات و لم یؤمن و لم تبلغه دعوة رسول یخلد فی النار.

۴- موقف أهل السنة من أئمة أهل البیت ... ص: ۹۲

و قد یدعی بعض المؤلفین من أهل السنة- کعبد العزیز الدهلوی- أنهم هم المتبعون لأهل البیت- علیهم السلام- الراکبون لسفینتهم و المقتدون بهم یقولون هذا إزراء بالشیعة و طعنا فی دینهم...

و هذا ما دعا السید رحمه اللّه الی إیراد طرف من کلماتهم الشائنة لائمة أهل البیت علیهم السلام کشفا عن الحقیقة، و لکی یعلن للملإ العلمی أن کل ما یحاوله أهل السنة هو الرد علی الشیعة و معتقداتهم سواء کان بمدح أهل البیت و دعوی محبتهم و الانقیاد لهم، أو کان بالطعن فیهم و تکذیبهم و الحط علیهم و العیاذ باللّه.

فتلک کلمات ولی اللّه الدهلوی فی أمیر المؤمنین علیه السلام فی کتابه (إزالة الخفاء عن سیرة الخلفاء) و (قرة العینین فی فضائل الشیخین).

و کلمات ابن تیمیة فیه و فی بعض أئمة أهل البیت فی (منهاج السنة).

و کلمات ابن العربی و ابن خلدون فی سید الشهداء الحسین بن علی علیهما السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۳

و کلمات عبد القادر الجیلانی فی أنه ینبغی أن یتخذ یوم عاشوراء یوم فرح و سرور لا یوم مصیبة و حزن...

و قول بعضهم فی حق الامام جعفر بن محمد الصادق علیه السلام «فی نفسی منه شیء».

و قول بعضهم فی حق الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام: «یروی عن أبیه عجائب، یهم و یخطئ».

۵- حول الصحیحین ... ص: ۹۳

اشارة

لقد حف القوم الصحیحین بکل قداسة، و وضعوهما فی هالة من النور و العظمة، و وضعوا لهما الکرامات الباهرة...

انهما کتابان ألفهما محدثان من المحدثین شرطا فیهما علی أنفسهما شروطا خاصة ... و من حق الباحث أن یبحث عن تلک الشروط، و أن یسأل عن توفر ما اشترطاه فی کلّ واحد واحد من أحادیث الکتابین...

ثم ان البخاری و مسلما بشران کسائر أفراد البشر یعرضهما الخطأ و السهو و النسیان، و هل الالتزام بما اشترطاه علی أنفسهما قد أوجب لهما العصمة عن الخطأ و النسیان، و بلغ بکتابیهما الی حد القرآن؟

و إذا کان لما اشترطاه هذا الأثر فلما ذا لا یعتقدون هذا الاعتقاد فیما ألف علی شرطهما کالمستدرک و غیره؟

هذه- و غیرها- أمور جدیرة بالبحث و التحقیق، و لا یجوز لنا أن نمر علیها مر الجهلة و المتعصبین، الذین ینزلون الکتابین منزلة الوحی المبین...

لیس کل ما فی الکتابین بصحیح ... ص: ۹۳

لقد انتهی بنا البحث و أرشدتنا الأدلة الی أنه لیس کل ما روی فی الکتابین بصحیح، و أهم تلک الأدلة هی الوجوه التالیة:

۱- طعن أکابر الأئمة المعاصرین للبخاری و مسلم فی الکتابین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۴

و مؤلفیهما و ترکهم لحدیثهما و المنع من مجالستهما ... کما لا یخفی علی من راجع تراجم الرجلین فی (سیر أعلام النبلاء) و غیره.

۲- قدح علماء الجرح و التعدیل فی کثیر من رجالهما ... کما لا یخفی علی من راجع (هدی الساری فی مقدمة فتح الباری) و غیره.

۳- آراء کبار العلماء فی الرجلین و کتابیهما، الصریحة فی وجود الأحادیث الباطلة فیهما، و أن الذی حمل القوم علی القول بصحة کل ما أخرجاه هو التعصب ... و تجد نصوص عبارات بعض هؤلاء العلماء فی قسم حدیث الغدیر من کتاب (عبقات الأنوار).

۴- وجود الأحادیث الکثیرة المقدوحة سندا و دلالة من قبل أساطین المحققین من أهل السنة کالاسماعیلی، و مغلطای، و ابن حزم، و ابن الجوزی، و الدمیاطی و الغزالی، و امام الحرمین، و ابن عبد البر، و النووی، و ابن حجر، و الکرمانی و الداودی، و الحمیدی، و ابن القیم ... و غیرهم ... فی هذین الکتابین، و تجد نصوص طائفة من هذه الأحادیث و کلمات هؤلاء الاعلام فی قسم حدیث الغدیر من کتاب (عبقات الأنوار).

لیس کل ما لیس فی الکتابین بغیر صحیح ... ص: ۹۴

ثم ما الدلیل علی أن کل ما لم یخرجاه فلیس بصحیح، حتی إذا أرادوا رد حدیث أو الطعن فیه قالوا: لیس فی أحد الصحیحین؟! قال النووی: «لم یلتزما استیعاب الصحیح، بل صح عنهما تصریحهما بأنهما لم یستوعباه، و انما قصدا جمع جمل من الصحیح، کما یقصد المصنف فی الفقه جمع جملة من مسائله».

و قال القاضی الکتانی: «لم یستوعبا کل الصحیح فی کتابیهما».

و قال العلقمی: «لیس بلازم فی صحة الحدیث کونه فی الصحیحین و لا فی أحدهما».

و قال ابن القیم: «هل قال البخاری قط: ان کل حدیث لم أدخله فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۵

کتابی فهو باطل، أو لیس بحجة، أو ضعیف؟ و کم قد احتج البخاری بأحادیث خارج الصحیح و لیس لها ذکر فی صحیحه؟ و کم صحح من حدیث خارج عن صحیحه؟».

تعصب المؤلفین فی الامامة و المناقب ... ص: ۹۵

و مما ذکرنا یظهر تعصب بعض المؤلفین فی الامامة و الکلام، و أصحاب الکتب فی الفضائل و المناقب ... کالفخر الرازی حیث یطعن فی سند حدیث الغدیر من جهة عدم إخراج البخاری و مسلم إیاه، و کابن تیمیة یرد علی

حدیث «ستفترق أمتی علی ثلاث و سبعین فرقة»

قائلا بأنه «لیس فی الصحیحین» و کالبدایونی الهندی القائل فی جواب جملة «کرار غیر فرار» من

حدیث «سأعطی الرایة غدا رجلا»...

بأنها «غیر مذکورة فی الصحیحین».

و منهم من یطعن فی بعض الأحادیث المخرجة فیهما أو فی أحدهما غیر مکترث بالذین ذهبوا الی قطعیة صدور جمیع أحادیثهما،

ذکرهم السید فی قسم حدیث المنزلة و ابن تیمیة و ابن الجوزی الذین قدحوا

فی حدیث: «انی تارک فیکم الثقلین» ... و هو فی صحیح مسلم؟!

و کالامدی و من لف لفه الذین أبطلوا

حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» و هو فی الصحیحین!!

و کالدهلوی الذی أبطل حدیث هجر الزهراء علیها السلام أبا بکر حتی توفیت ... و هو فی الصحیحین!! و فی هذا القدر کفایة لمن طلب الرشاد و الهدایة.

۶- تحقیق حال رجال ... ص: ۹۵

اشارة

و فی کتاب «عبقات الأنوار» ترجمة المئات من الاعلام من الصحابة و التابعین و الرواة و کبار العلماء و المؤلفین فی مختلف العلوم و الفنون ... ذکر السید تراجمهم لأغراض مختلفة أهمها اثبات ثقتهم و الاعتماد علیهم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۶

أو جرحهم و اسقاطهم عن درجة الاعتبار ... فهو یعطیک قائمة بأسماء الثقات و قوائم بأسماء الوضاعین، و الضعفاء، و المدلسین، و من تکلم فیهم من الرواة و المحدثین.

و قد یستدعی الأمر التوسع فی بیان حال الرجل توثیقا أو تجریحا، و من هنا فقد حقق حال رجال تحقیقا شاملا یتوفر علی فوائد تاریخیة و رجالیة لا تخفی قیمتها علی ذوی الفضل و أهل التحقیق، و لنذکر هنا بعض الامثلة علی ذلک:

أ- تحقیق حال عباد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۹۶

لقد أثبت وثاقة عباد بن یعقوب الرواجنی بعشرة وجوه:

۱- کونه من مشایخ البخاری.

۲- کونه من مشایخ الترمذی.

۳- کونه من مشایخ ابن ماجة.

۴- روایة کبار الأئمة کأبی حاتم و البزار و ابن خزیمة عنه.

۵- توثیق أبی حاتم الرازی.

۶- توثیق ابن خزیمة النیسابوری.

۷- قول الدارقطنی: صدوق.

۸- قول بعض أعلامهم: لو لا رجلان من الشیعة ما صح لهم حدیث:

عباد بن یعقوب و ابراهیم بن محمد بن میمون.

۹- قول الحافظ ابن حجر: «بالغ ابن حبان فقال: یستحق الترک».

۱۰- قول الحافظ ابن حجر: «رافضی مشهور الا انه کان صدوقا».

و قد ظهر أنه لا ذنب للرواجنی الا «التشیع» و «أنه یشتم السلف» کعثمان و طلحة و الزبیر کما فی «تهذیب التهذیب» و غیره. و لعل الذی جعله «یستحق الترک» ما رواه من أن أبا بکر أمر خالد بن الولید أن یقتل علیا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۷

ثم ندم فنهاه عن ذلک ... رواه السمعانی فی «الأنساب».

ب- تحقیق حال ابن عقدة ... ص: ۹۷

و صنف أبو العباس ابن عقدة کتابا بطرق

حدیث: «من کنت مولاه فهذا علیّ مولاه»

رواه فیه من مائة و خمس طرق ثم ذکر ثمانیة و عشرین رجلا من الصحابة لم یذکر أسمائهم. قال السید بن طاوس: «و الکتاب عندی الآن» و قد ذکر هذا الکتاب لابن عقدة جماعة من حفاظ و اعلام أهل السنة کابن حجر و ابن تیمیة و السمهودی و المناوی و غیرهم.

و قد طعن عبد العزیز الدهلوی تبعا لنصر اللّه الکابلی فی أبی العباس ابن عقدة، قال الکابلی فیما زعمه من مکاید الامامیة: «التاسع و التسعون: نقل ما یؤید مذهبهم عن کتاب رجل یتخیل أنه من أهل السنة و لیس منهم، کابن عقدة کان جارودیا رافضیا، فانه ربما ینخدع منه کل ذی رأی غبین، و یمیل الی مذهبهم أو تلعب به الشکوک».

و قد أثبت السید صاحب العبقات وثاقة ابن عقدة و جلالته عن الدارقطنی و أبی علی الحافظ و حمزة السهمی و السمعانی و السیوطی و سبط ابن الجوزی و الفتنی و البدخشانی...

و انه قد روی عنه الأکابر من الحفاظ کالطبرانی و الدارقطنی و أبی نعیم و ابن عدی، و کان الدارقطنی یقول: أجمع أهل الکوفة علی أنه لم یر من زمن عبد اللّه بن مسعود الی زمن أبی العباس ابن عقدة أحفظ منه. وعده السبکی فی طبقاته من حفاظ هذه الشریعة، و نقل السیوطی آراءه فی تدریب الراوی و ابن الجوزی فی معرفة الصحابة، و الذهبی فی الجرح و التعدیل.

فظهر أنه لا ذنب لابن عقدة الا ما ذکره السیوطی بقوله: «و عنده تشیع» و انه- کما قال سبط ابن الجوزی-: «کان یروی فضائل أهل البیت و یقتصر علیها، و لا یتعرض للصحابة بمدح و لا بذم فنسبوه الی الرفض». و من قال الفتنی: «و ما ضعفه الا عصری متعصب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۹۸

ج- تحقیق حال الأجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۸

و طعن الدهلوی فی سند

حدیث الولایة: «ان علیّا منی و أنا من علیّ و هو ولی کل مؤمن من بعدی»

قائلا: «فی أسناده الأجلح و هو شیعی متهم فی حدیثه».

فأجاب السید عنه بثلاثین وجه منها:

توثیق یحیی بن معین، و العجلی، و یعقوب بن سفیان، و مدح أحمد، و قول الفلاس و ابن عدی: «مستقیم الحدیث صدوق» و تصحیح الحاکم حدیثا هو فی طریقه، و فی التقریب: «صدوق شیعی». و هو من رجال أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجة.

فظهر أنه لا ذنب له الا «التشیع».

د- تحقیق حال سبط ابن الجوزی ... ص: ۹۸

و تعرض السید لحال سبط ابن الجوزی فأشبع الموضوع بحثا و تحقیقا، و ذلک لأنه اعتمد علیه فی نقل

روایة أحمد بن حنبل لحدیث النور: «خلقت أنا و علیّ من نور واحد»

فکان من الضروری بیان ثقته و الاعتماد علیه.

فذکر مدح أبی المؤید الخوارزمی و ابن خلکان و قطب الدین البعلبکی و أبی الفداء و ابن الوردی و الذهبی و الداودی و الیافعی و القاری و غیرهم و تعظیمهم إیاه ... و قد وصفه الخوارزمی فی (جامع مسانید أبی حنیفة) ب «الامام الحافظ» و قال هؤلاء کلهم بأنه «کان له القبول التام عند الخاص و العام».

و اعتمد علی تاریخه (مرآة الزمان) من تأخر عنه من المؤرخین کابن خلکان و الصفدی، و الحلبی فی سیرته، کما اعتمد علیه جماعة من علماء الکلام کالکابلی فی (صواقعه) و الدهلوی فی (تحفته).

نعم طعن فیه و فی تاریخه الذهبی فی (میزان الاعتدال) فقال: «یأتی بمناکیر الحکایات و ما أظنه بثقة، بل یحیف و یجازف ثم انه یترفض».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۹۹

و قد أجابوا عن ذلک ... ففی (کشف الظنون): «قال فی الذیل: هذا من الحسد، فانه فی غایة التحریر، و من أرخ بعده فقد تطفل علیه، لا سیما الذهبی و الصفدی، فان نقولهما منه فی تاریخهما».

فظهر أنه لا ذنب له الا «الترفض» و سببه تألیف کتاب «تذکرة الخواص من الامة فی ذکر مناقب الأئمة».

۶- تحقیق حال الجاحظ ... ص: ۹۹

و تمسک الفخر الرازی بصدد الطعن فی حدیث الغدیر بعدم نقل الجاحظ إیاه.

فانبری السید للجواب عنه فی وجوه:

الاول: انه من النواصب، کما نص علیه (الدهلوی)، و صاحب کتاب المروانیة کما نص علیه ابن تیمیة.

و الثانی: ان له أباطیل و أضالیل حول مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام و فضائله لم یرتضها حتی بعض أهل نحلته کالاسکافی.

و الثالث: قول الحافظ الخطابی: الجاحظ ملحد.

و الرابع: قول ثعلب: لیس ثقة و لا مأمونا.

و الخامس: قول الذهبی فی المیزان: «کان من أئمة البدع». و فی (سیر اعلام النبلاء): «کان ماجنا قلیل الدین» قال: «یظهر من شمائل الجاحظ أنه یختلق» و قد أورده فی (المغنی فی الضعفاء).

و السادس: قول الخطیب: کان لا یصلی.

و السابع: ما ذکره ابو الفرج الاصبهانی من انه کان یرمی بالزندقة و أنشد فی ذلک أشعارا.

و الثامن: قول ابن حزم: کان أحد المجان الضلال.

و التاسع: قول الأزهری: «ان أهل العلم ذموه و عن الصدق دفعوه».

و العاشر: قول ثعلب: «کان کذابا علی اللّه و علی رسوله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۰

و علی الناس».

فهل یلیق بالرازی الاستدلال بعدم روایة الجاحظ لحدیث الغدیر؟!

۷- تحقیق حال کتب ... ص: ۱۰۰

اشارة

و من الفوائد فی کتاب «عبقات الأنوار» معرفة الکتب و الفنون، فهو یعطیک أسامی آلاف الکتب فی مختلف العلوم و الفنون مع اسماء مؤلّفیها...

بحیث لو جمعت لشکلت کتابا مفردا فی هذا الفن یقع فی مجلدات عدیدة.

و من هذه الکتب ما ینقل عنها فی بحوثه، و هی أهم الکتب و أشهرها فی کل فن ... و قد ذکرنا سابقا أسلوبه فی النقل و الاستدلال.

و ربما تعرض لحال بعض تلک الکتب فأثبت نسبتها الی أصحابها، أو أکد اعتبار ما جاء فیها أو بالعکس ... و إلیک نماذج من تحقیقاته فی هذا المجال:

۱- تحقیق حول مسند أحمد ... ص: ۱۰۰

لقد وقع الخلاف بین علماء أهل السنة- حتی الحنابلة منهم- حول أحادیث مسند أحمد بن حنبل، فقال جماعة بأن ما أودعه أحمد مسنده قد احتاط فیه اسنادا و متنا و لم یورد فیه الا ما صح سنده عنده، فأمر بالرجوع الیه و جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم، و ما لیس فیه فلا أصل له، و أنکر آخرون أن یکون المسند بهذه المثابة عند أحمد.

و قد بحث السید رحمه اللّه هذا الموضوع مؤیدا القول الاول و محققا إیاه أحسن تحقیق.

فحدیث الثقلین: «انی تارک فیکم الثقلین» ... الذی أخرجه فی المسند بطرق عدیدة

صحیح عنده، فبطل قول البخاری: «قال أحمد فی حدیث عبد الملک عن عطیة عن أبی سعید قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین. أحادیث الکوفیین هذه مناکیر».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۱

۲- تحقیق حول الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۰۱

و ألف الحافظ أبو الفرج ابن الجوزی کتاب الموضوعات ... و لکن کم من حدیث صحیح أو غیر موضوع أدرجه فی هذا الکتاب...

و هذا ما نص علیه جماعة کبیرة من الأکابر...

قال ابن الصلاح: «و لقد أکثر الذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلدین، فأودع فیها کثیرا مما لا دلیل علی وضعه، و انما حقه أن یذکر فی مطلق الأحادیث الضعیفة».

و قال ابن جماعة الکنانی: «و صنف الشیخ ابو الفرج ابن الجوزی کتابه فی الموضوعات فذکر کثیرا من الضعیف الذی لا دلیل علی وضعه».

و قال الطیبی: «و قد صنف ابن الجوزی فی الموضوعات مجلدات قال ابن الصلاح: أودع فیها کثیرا مما لا دلیل علی وضعه»....

و قال ابن کثیر: «ادخل فیه ما لیس منه، و اخرج عنه ما کان یلزمه ذکره فسقط علیه و لم یهتد الیه».

و قال الحافظ ابن حجر فی فتح الباری بعد اثبات حدیث سدوا الأبواب الا باب علی:

«و قد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات ... و أخطأ فی ذلک خطأ شنیعا، فانه سلک رد الأحادیث الصحیحة بتوهمه المعارضة»....

و قال فی القول المسدد بعد الحدیث المذکور: «قول ابن الجوزی فی هذا الحدیث: انه باطل و انه موضوع. دعوی لم یستدل علیها الا بمخالفة الحدیث الذی فی الصحیحین. و هذا اقدام علی رد الأحادیث الصحیحة بمجرد التوهم»....

و قال السخاوی: «ربما أدرج فیها الحسن و الصحیح مما هو فی أحد الصحیحین فضلا عن غیرهما ... و لذا انتقد العلماء صنیعه»....

و قال السیوطی ...: أکثر فیه من إخراج الضعیف الذی لم ینحط الی رتبة الوضع، بل و من الحسن و من الصحیح»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۲

و قال محمد بن یوسف الشامی: «قد نص ابن الصلاح فی علوم الحدیث و سائر من تبعه علی ان ابن الجوزی تسامح فی کتابه الموضوعات»....

۳- کتاب الامامة و السیاسة لابن قتیبة ... ص: ۱۰۲

أثبت السید رحمه اللّه صحة نسبة کتاب (الامامة و السیاسة) الی (ابن قتیبة) بنقل جماعة من مشاهیر القوم عن الکتاب المذکور قائلین: و فی الامامة و السیاسة لابی محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبة. أو: قال ابو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتیبة فی کتاب الامامة و السیاسة، و منهم:

عمر بن فهد المکی فی کتاب اتحاف الوری بأخبار أم القری.

و عز الدین عبد العزیز بن عمر بن فهد المکی فی غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام.

و تقی الدین محمد بن احمد بن علی الفاسی فی العقد الثمین فی أخبار البلد الامین.

و أبو الحجاج یوسف بن محمد البلوی فی کتاب ألف باء.

و محمد محبوب العالم فی تفسیره المشهور بتفسیر شاهی، الذی اعتمد علیه صاحب التحفة و من تبعه.

۴- کتاب سر العالمین للغزالی ... ص: ۱۰۲

و نقل السید فی قسم حدیث الغدیر کلاما لابی حامد الغزالی فی الحدیث المذکور عن کتابه (سر العالمین).

ثم أورد نص الکلام عن کتاب (تذکرة الخواص الامة) لسبط ابن الجوزی حیث نقله عن سر العالمین للغزالی ... و بذلک أثبت کون الکتاب للغزالی و أن الکلام المذکور هو للغزالی فی سر العالمین.

ثم أضاف الی ذلک ما جاء فی (میزان الاعتدال للحافظ الذهبی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۳

بترجمة الحسن بن الصباح، حیث قال: «قال أبو حامد الغزالی فی کتاب سر العالمین: شاهدت قصة الحسن بن الصباح»....

فیکون الکتاب المذکور لابی حامد الغزالی قطعا.

۸- تحقیق حول انتشار العلوم فی البلاد الإسلامیة ... ص: ۱۰۳

لقد زعم ابن تیمیة فی کلام له فی القدح فی حدیث «أنا مدینة العلم و علیّ بابها» أن العلوم انتشرت فی البلاد الإسلامیة من غیر علیّ علیه السلام ... قال: «فان جمیع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غیر علی، أما أهل المدینة و مکة فالأمر فیهم ظاهر، و کذلک الشام و البصرة، فان هؤلاء لم یکونوا یروون عن علی الا شیئا قلیلا، و انما کان غالب علمه فی الکوفة. و مع هذا فأهل الکوفة کانوا تعلموا القرآن و السنة قبل ان یتولی عثمان فضلا عن علی و فقهاء أهل المدینة تعلموا الدین فی خلافة عمر. و تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن و مقامه فیهم اکثر من علی، و لهذا روی أهل الیمن عن معاذ بن جبل اکثر مما رووا عن علی. و شریح و غیره من أکابر التابعین انما تفقهوا علی معاذ بن جبل. و لما قدم علی الکوفة کان شریح فیها قاضیا، و هو و عبیدة السلمانی تفقها علی غیره. فانتشر علم الإسلام فی المدائن قبل أن یقدم علی الکوفة».

فانبری السید للرد علی هذه الدعوی محققا لهذا الموضوع تحقیقا شاملا و مثبتا لانتشار علوم الإسلام فی البلاد الإسلامیة بواسطة باب

مدینة العلم و أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، فقال فی الجواب ما ملخصه:

اما المدینة المنورة فقد قضی فیها الامام الشطر الأعظم من حیاته المبارکة و عمره الشریف، و قد کان فیها المرجع الوحید لکبار الصحابة فی المسائل و المعضلات ... و هذه حقیقة اعترف بها أعلام الحفاظ ... قال النووی: «و سؤال کبار الصحابة له و رجوعهم الی فتاواه و أقواله فی المواطن الکثیرة و المسائل المعضلات مشهور».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۴

و أما مکة المکرمة فقد عاش فیها الامام منذ ولادته حتی الهجرة، و سافر إلیها بعد الاستیطان بالمدینة مرات عدیدة، و لا ریب فی أخذ أهل مکة العلم منه فی خلال هذه المدة.

علی أن تلمیذه الخاص- و هو عبد اللّه بن العباس- کان بمکة مدة مدیدة ینشر العلم، و یفسر القرآن، و یعلم المناسک، و یدرس الفقه: قال الذهبی بترجمته من (تذکرة الحفاظ): «الأعمش عن أبی وائل قال: استعمل علی ابن عباس علی الحج فخطب یومئذ خطبة لو سمعها الترک و الروم لأسلموا، ثم قرأ علیهم سورة النور فجعل یفسرها».

و فی (طبقات ابن سعد) عن عائشة: «انها نظرت الی ابن عباس و معه الخلق لیالی الحج و هو یسأل عن المناسک. فقالت: هو اعلم من بقی بالمناسک».

و فی (الاستیعاب) بترجمته: «روینا ان عبد اللّه بن صفوان مرّ یوما بدار عبد اللّه بن عباس بمکة فرأی فیها جماعة من طالبی الفقه»....

و قد اعترف ابن تیمیة نفسه بهذه الحقیقة ... ففی (الإتقان للسیوطی): «قال ابن تیمیة: اعلم الناس بالتفسیر أهل مکة لأنهم اصحاب ابن عباس رضی اللّه عنهما کمجاهد و عطاء بن ابی رباح و عکرمة مولی ابن عباس و سعید بن جبیر و طاوس و غیرهم».

و أما الشام: فقد انتشر العلم فیه عن أبی الدرداء، و هو تلمیذ عبد اللّه بن مسعود، و ابن مسعود من تلامذة الامام، فانتهی الیه علیه السلام علم أهل الشام ... روی الحافظ محب الدین الطبری فی (الریاض النضرة): «عن أبی الزعراء عن عبد اللّه قال: علماء الأرض ثلاثة: عالم بالشام و عالم بالحجاز و عالم بالعراق فأما عالم أهل الشام فهو أبو الدرداء، و أما عالم أهل الحجاز فعلی بن ابی طالب، و أما عالم اهل العراق فأخ لکم. و عالم اهل الشام و عالم اهل العراق یحتاجان الی عالم أهل الحجاز، و عالم أهل الحجاز لا یحتاج إلیهما.

أخرجه الحضرمی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۰۵

و أما البصرة فقد ورد إلیها الامام علیه السلام بنفسه و تلک خطبه و مواعظه فیها مدونة فی کتب التاریخ.

و أیضا فقد أخذ أهل البصرة و تفقهوا علی ابن عباس حیث کان والیا علی البصرة من قبل الامام، و هو من أشهر تلامیذه و ملازمیه بلا کلام...

قال الحافظ ابن حجر فی (الاصابة): «ان ابن عباس کان یعشی الناس فی رمضان و هو أمیر البصرة، فما ینقضی الشهر حتی یفقههم».

و أما الکوفة فقد تعلم أهلها القرآن و السنة منه علیه السلام مباشرة مدة بقائه بها ... و لو کانوا قد تعلموا شیئا من ذلک قبل وروده إلیها فمن عبد اللّه بن مسعود و عمار بن یاسر و هما من تلامذته علیه الصلاة و السلام.

و أما الیمن فقد روی الکل أن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد بعثه الی الیمن قاضیا- و القضاء هو الفقه، فهو أفقه الامة لقوله صلی اللّه علیه و آله و سلّم فیما رواه الفریقان: أقضاکم علیّ

...- فهو الذی فقه أهل الیمن و علمهم، و

قد قال صلی اللّه علیه و آله و سلّم حین بعثه: «اللهم اهد قلبه و ثبت لسانه...»

فهذا بعث علیّ علیه السلام الی الیمن، و هذا شأنه فی العلم و الفقه ... فانتشر العلم فی تلک البلاد عنه علیه السلام.

و اما معاذ فقد بعثه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله الی طائفة من الیمن «لیجبره» بعد أن «اغلق ما له من الدین ... فباع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما له کله فی دینه حتی قام معاذ بغیر شیء ...» رواه الحافظ ابن عبد البر فی (الاستیعاب). و هذا بعث معاذ الی طائفة من الیمن. و أما شأنه فی العلم و الفقه فلا یقاس بالإمام علیه السّلام- کما لا یقاس به غیره- بل فی نفس خبر بعثه الی الیمن ما یدل علی فسقه أو جهله بأدنی الاحکام الشرعیة ... فراجع الاستیعاب و غیره.

و بهذا عرفت انه قد انتشر علم الإسلام فی جمیع المدائن عن علیّ علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۶

۹- تحقیق حول سلاسل الصوفیة ... ص: ۱۰۶

(الی من تنتهی؟ علیّ أو أبی بکر؟) اعترف عبد العزیز الدهلوی بانتهاء سلاسل الصوفیة الی الامام علیّ المرتضی علیه السلام ... و أنکر ذلک والده الدهلوی تبعا لابن تیمیة الحرانی.

و قد انتصر المولوی حسن زمان صاحب کتاب (القول المستحسن فی فخر الحسن) للحق، فرد علی ابن تیمیة الرد القاطع ... و أثبت انتهاء سلاسل الصوفیة و رجال الطریقة الی سید الأولیاء أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

و ان شئت تفصیل ذلک فراجع قسم حدیث التشبیه من کتاب (عبقات الأنوار).

الباب الخامس (کتاب عبقات الأنوار ...) ص: ۱۰۶

۱- فی سبیل التألیف ... ص: ۱۰۶

ان إخراج کتاب مثل «عبقات الأنوار» الی عالم الوجود یتطلب بذل جمیع الطاقات بشتی أشکالها فی سبیل توفیر المصادر الاصلیة للبحوث، ثم استخراج المواضیع المطلوبة و تنسیقها ... فان هذین العنصرین أهم العناصر المتوقف علیها انجاز هذه المهمة.

و بالفعل فان السید المؤلف لم یدخر شیئا مما کان بوسعه، فلم یأل جهدا فی طریق تحصیل المصادر اللازمة، من مختلف المکتبات العامة و الخاصة، فی داخل الهند و خارجه.

فمن المصادر ما کان فی مکتبة والده الموقوفة، مثل کتاب (زاد المسیر للسیوطی). و من هنا یعلم أن والده العلامة السید محمد قلی هو المؤسس الاول لمکتبة الاسرة المعروفة ب (المکتبة الناصریة) التی سنتحدث عنها.

و منها: ما اشتراه فی بعض أسفاره، مثل (کتاب ألف باء فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۷

المحاضرات للبلوی) قال: اشتریته من (الحدیدة) و نسخة من کتاب (تهذیب الکمال للمزی) نسخت من خط المزی و قرئت علیه، قال: اشتریتها فی (الحدیدة) یوم الأربعاء ۸ محرم سنة ۱۲۸۳ لدی رجوعی من الحج.

و منها: ما أرسل الیه من البلاد المختلفة بطلب منه، (کالاربعین فی فضائل أمیر المؤمنین لابی عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی) قال: حصلت علیه بعد جهد بذله بعض العلماء الاعلام أدامهم اللّه المنعام. و (استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوی الشرف للمزی) قال:

نسخة عتیقة حصلت علیها بسعی من أحد العلماء.

و منها: ما رآه و استفاد منه فی المکتبات العامة و غیرها فی بعض أسفاره ... ففی الحجاز استفاد من مکتبة الحرم النبوی الشریف من عدة من الکتب (کالنور السافر عن أخبار القرن العاشر للعیدروس) قال: هی نسخة الأصل، و علیها خط المصنف و تصحیحه، رآها و نقل منها، ثم ذکر أنه قد حصل علی نسخة عتیقة منه بعد سعی کثیر ... و کتاب (سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر للمرادی).

و من مکتبة الحرم المکی الشریف ... کتاب (عجالة الراکب و بلغة الطالب لعبد الغفار بن ابراهیم العلوی) و (کنز البراهین الکسبیة و الأسرار الوهبیة الغیبیة لشیخ بن علی الجفری باعلوی) قال: و هو مطبوع بمصر. و (الاعلام بأعلام بیت اللّه الحرام) قال: رأیته فی الهند أیضا، و هو مطبوع بلندن. و (رسالة الأسانید للشیخ أحمد النخلی) و ذکر أنه قد حصل علی نسخة منه بعد ذلک.

و فی العراق حصل علی کتب منها (المجالس لابی اللیث نصر بن محمد) و کتاب (کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب للکنجی الشافعی) و (التبر المذاب فی بیان ترتیب الاصحاب لأحمد بن محمد الحافی الحسینی الشافعی) و (الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرة للمطیری) رآه فی النجف الأشرف سنة ۱۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۸

و منها: ما وقف علیه فی بعض المکتبات الخاصة ... و من له أقل إلمام بنفسیات أصحاب المکتبات الخاصة یعلم مدی صعوبة الاستفادة من کتب المکتبات الخاصة، لا سیما إذا کان صاحبها من المخالفین ... و هناک قضایا نادرة تنقل حول کیفیة أستاذة السیّد المؤلف من هذه المکتبات.

فهذا طرف من متاعبه و جهوده فی سبیل تحصیل مصادر کتابه.

و أما ما تحمله رحمه اللّه فی سبیل استخراج مطالبه من المصادر، و تألیف کتابه و کتابته ... فلسنا مبالغین ان قلنا بأنه قد ضحی بنفسه الشریفة فی هذا السبیل فقد کتب بیده الیمنی حتی عجزت عن الکتابة، فأضحی یکتب بالیسری، و کان إذا تعب من الجلوس اضطجع و کتب، و إذا تعب استلقی علی ظهره و وضع الکتاب علی صدره و أملی.

لقد کان هذا دأبه لیلا و نهارا ... و لا یقوم عن مقامه الا لحاجة ملحة، و لا یأکل و لا ینام الا بقدر الضرورة ... و حتی العبادات و الاعمال الشرعیة لم یعمل الا بالفرائض منها ... الی أن مرض ... فلم یتمکن الا من الاملاء ... و لم یترکه حتی آخر لحظة من حیاته.

و قد حکی لنا آیة اللّه السید شهاب الدین النجفی المرعشی دام ظله نقلا عن السید ناصر حسین أنه لما وضع السید علی المغتسل لوحظ أثر عمیق علی شکل خط افقی علی صدره الشریف کان موضع الکتاب الذی اعتاد علی وضعه علی صدره للاملاء.

۲- أثر الکتاب ... ص: ۱۰۸

أ- فی أوساط الهند ان الغرض من تألیف هذا الکتاب هو الرّد علی کتاب (التحفة الاثنا عشریة) الذی ألفه (المولوی عبد العزیز الدهلوی)، محاولة منه للحیلولة دون تطور المذهب الشیعی، و فی ظروف قام الشیعة فیها بالنشاط الفکری من جدید فی بلاد الهند، و أسسوا فیها مراکز علمیة جعلوها منطلقا لترویج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۰۹

مذهبهم و نشر عقائدهم ... حتی کادت تتشیع سائر الفرق.

و کتاب التحفة- و ان کان فی الأغلب تکرارا لما قاله أبناء تیمیة و حجر و روزبهان و کثیر و الجوزی ... و الفخر الرازی ... و غیرهم من متعصبی أهل السنة السابقین، فی مؤلفاتهم التی رد علیها علماء الشیعة المعاصرون لهم أو المتأخرون عنهم ... الا أن من الطبیعی أن یحدث فتنة عظیمة بین المسلمین فی تلک الأقطار، و أن یحسب العوام و الجهلة من أهل السنة أن قد نجح هذا الکتاب فی الهدف الذی لأجله ألف، و هو الصد عن تقدم المذهب الشیعی.

لکن الشیعة کانوا ینتظرون بفارغ الصبر و بقلوب مطمئنة صدور الرد بل الردود العدیدة علیه من قبل فطاحل العلماء الذین قیضهم اللّه عز و جل للذب عن الدین الحنیف و الدفاع عن المذهب الحق.

حتی انبری له جماعة من فحول الطائفة- سیأتی ذکر أسمائهم- و کتبوا ردودهم علیه لا سیما الباب السابع منه المتعلق بمباحث الامامة و الخلافة.

و ان من یقف علی کتاب (عبقات الأنوار) الذی ألف فی النصف الثانی من القرن الثالث عشر یمکنه- بسهولة- تقدیر الأثر الذی ترکه هذا الکتاب فی زمن صدوره و انتشاره فی الاوساط العلمیة و غیرها من بلاد الهند.

لقد شفی هذا الکتاب غلیل الشیعة، و رفع رءوسهم، و أثلج صدورهم، فکان برهانا لامعا لاعلان الحق، و الدعوة الی سبیل اللّه، و تبلیغ رسالاته، و سیفا قاطعا علی الأعداء و الخصوم ... و أصبح نبراسا یضیء طریق الحق للسائرین و رائدا لمن جاء بعده من الباحثین ... و ان فی ما ذکرناه فی (الدراسات) فی الدلالة علی ما قلناه کفایة ... و الحمد للّه رب العالمین.

ب- فی الاوساط الأخری

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۰

و قد ترک هذا الکتاب آثارا بالغة فی الاوساط الإسلامیة الأخری...

یتجلی ذلک بوضوح لمن یدقق النظر فی التقاریظ و الرسائل الموجهة الی المؤلف و أسرته و کبار رجالات الطائفة فی الهند ... فقد جاء فی رسالة لایة اللّه المازندرانی أنه یهتدی ببرکة هذا الکتاب فی کل عام جمع کثیر و جم غفیر من أهل السنة فی بغداد و مکة و شام و حلب بالاضافة الی بلاد الهند نفسها.

و فی رسالة للسید المجدد الشیرازی الحکم بلزوم قراءة هذا الکتاب علی کل مسلم، و الأمر بوجوب نشره و ترویجه بکل طریق ممکن.

و فی رسائل عدیدة من جماعة من أعلام علماء الوقت طلب المزید من نسخ الکتاب لأجل استفادة العلماء و الفضلاء منه فی الحوزات العلمیة، و التأکید علی السید المؤلف فی مواصلة العمل لأجل انجاز بقیة مجلدات الکتاب.

و من هنا فقد صدر الحکم من آیة اللّه الشیخ زین العابدین المازندرانی الحائری الی مقلدیه فی الهند بالمبادرة فی أسرع وقت الی طبع أجزاء الکتاب بمجرد خروجها من السواد الی البیاض، و أن من الواجب المحتم علیهم أن یضعوا کافة قدراتهم المالیة و غیرها تحت تصرف السید ممتثلین جمیع أوامره...

۳- تقاریظ الکتاب ... ص: ۱۱۰

اشارة

و لما وصل کتاب (عبقات الأنوار) الی الأقطار الإسلامیة کالعراق و ایران ... و اطلع علیه کبار الفقهاء، و وقف علیه رجالات الحدیث و الکلام، و العلماء فی مختلف العلوم الإسلامیة ... أکبروه غایة الإکبار، و أثنوا علیه و علی مؤلفه الثناء البالغ و المدح العظیم، و أرسلوا الی السید المؤلف رسائل التقریظ و التبجیل شاکرین اللّه تعالی علی هذه النعمة، و معبرین عن غایة سرورهم و اعتزازهم بهذه الموهبة.

و قد جمعت نصوص لک التقاریظ فی کتاب سمی ب (سواطع الأنوار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۱

فی تقریظات عبقات الأنوار) حوی المختار منه [۱]، منها ۲۷ تقریضا، و هی من کبار فقهاء و محدثی عصر المؤلف ... قد وجه بعضها

الی المؤلف فی حیاته و بعضها الآخر الی نجله السید ناصر حسین ... و نحن نکتفی هنا بذکر نصوص بعضها:

(۱) تقریظ سید الطائفة فی عصره المجدد السید المیرزا الشیرازی [۲ ...] ص: ۱۱۱

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی أبدع بقدرته علی وفق إرادته فطرة الخلیفة، و أولی کلا بحسب قابلیته ما یلیق به من صبغة الحقیقة، فعلم آدم الأسماء، و اصطفی أکابر ذریته، و خلص صفوته للبحث عن حقائق الأشیاء، و الاطلاع علی ما فی بطون الأنبیاء فألهمهم علوم حقائقه، و أعلمهم نوادر دقائقه، و جعلهم مواضع ودائع اسراره و طالع طوالع أنواره، فاستنبطوا و افادوا، و استوضحوا و اجادوا، و الصلاة و السلام علی من حبه خیر و أبقی، و آله الذین من تمسک بهم فقد استمسک بالعروة الوثقی.

---

[۱] طبع فی الهند سنة ۱۳۵۹. ذکر صاحب کتاب (علماء معاصرین: ۳۰) «أنّ العالم الجلیل الشیخ عباس الهندی الشروانی ألّف کتابا باسم سواطع الأنوار فی تقریظات عبقات الأنوار، و أنّی قد طبع مع کتاب زینة الإنشاء بمطبعة بستان مرتضوی ببلدة لکهنو سنة ۱۳۰۳».

[۲] هو السید المیرزا محمد حسن الحسینی الشیرازی النجفی، أعظم علماء عصره و أشهرهم و أعلی مراجع الامامیة فی الأقطار الإسلامیة فی زمانه، حضر علی الشیخ محمد تقی صاحب حاشیة المعالم و السید حسن المدرس و الشیخ محمد ابراهیم الکلباسی فی أصفهان و فی النجف الأشرف علی الشیخ صاحب الجواهر و الشیخ الأنصاری و الشیخ حسن آل کاشف الغطاء و کان أیام زعامته مقیما فی سامراء المشرفة، و قصة (التنباک) و فتواه بتحریمه مشهورة.

ولد سنة ۱۲۳۰ و توفی سنة ۱۳۱۲ (اعلام الشیعة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۲

أما بعد: فلم وقفت بتأیید اللّه تعالی و حسن توفیقه علی تصانیف ذی الفضل الغزیر، و القدر الخطیر، و الفاضل النحریر، و الفائق التحریر، و الرائق التعبیر، العدیم النظیر، المولوی السید حامد حسین، أیده اللّه فی الدارین و طیب بنشر الفضائل أنفاسه، و أذکی فی ظلمات الجهل من نور العلم نبراسه.

رأیت مطالب عالیة، تفوق روائح تحقیقها الغالیة، عباراتها الوافیة دلیل الخبرة و اشاراتها الشافیة محل العبرة، و کیف لا؟ و هی من عیون الأفکار الصافیة مخرجة، و من خلاصة الإخلاص منتجة، هکذا هکذا و الا فلا، العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء من الأخیار، و فی الحقیقة افتخر کل الافتخار، و من دوام العزم و کمال الحزم و ثبات القدم و صرف الهمم فی اثبات حقیة أهل بیت الرسالة بأوضح مقالة أغار، فانه نعمة عظمی و موهبة کبری، ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء.

أسأل اللّه أن یدیمک لإحیاء الدین و لحفظ شریعة خاتم النبیین صلوات اللّه علیه و آله أجمعین.

فلیس حیاة الدین بالسیف و القنا فأقلام أهل العلم امضی من السیف

و الحمد للّه علی ان قلمه الشریف ماض نافع، و لا لسنة أهل الخلاف حسام قاطع، و تلک نعمة منّ اللّه بها علیه، و موهبة ساقها الیه.

و انی و ان کنت اعلم ان الباطل فاتح فاه من الحنق الا ان الذوات المقدسة لا یبالون فی أعلاء کلمة الحق، فأین الخشب المسندة من الجنود المجندة، و أین ظلال الضلالة من البدر الأنور، و ظلام الجهالة من الکوکب الأزهر.

أسأل اللّه ظهور الحق علی یدیه، و تأییده من لدیه، و ان یجعله موفقا منصورا مظفرا مشکورا، و جزاه اللّه عن الإسلام خیرا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۳

و الرجاء منه الدعاء مدی الأیام، بحسن العاقبة و الختام، و السلام علیکم و رحمة اللّه و برکاته.

حرره الأحقر محمد حسن الحسینی فی ذی الحجة الحرام سنة ۱۳۰۱ (الختم المبارک)

(۲) تقریظ خاتمة المحدثین المیرزا حسین النوری [۱ ...] ص: ۱۱۳

بسم اللّه الرحمن الرحيم الحمد للّه الذى خصنا من بين الفرق بالفلج، و أيدنا ما دونهم بأوضح الحجج و الصلاة على من اصطفاه لدين قيم غير ذى عوج، و على آله الذين نشروا لواء الحق و لو بسفك المهج، و أحضوا على العلم و لو بخوض اللجج، عجل اللّه لهم النصر و الفرج، و صلى اللّه عليهم ما مدحت الثغور بالبلج، و وصفت الحواجب بالزجج.

و بعد: فان العلم مشرع سلسال، لكن على أرجائه ضلال، و روض مسلوف لكن دونه قلل الجبال، دونهن حتوف، و ان من أجل من اقتحم موارده، و ارتاد آنسه و شارده، و عاف فى طلابه الراحة، و رأى فى اجتلاء أنواره مروحة و راحة، حتى فاز منه بالخصل، بل و أدرك الفرع منه و الأصل:

السيد السديد و الركن الشديد، سباح عيالم التحقيق، سياح عوالم التدقيق،

---

[۱] هو امام أئمة الحديث و الرجال فى الاعصار المتأخرة، مؤلفاته تربو على العشرين أشهرها و أهمها (المستدرك) استدرك فيه على كتاب (وسائل الشيعة) و هو أحد المجاميع الثلاثة المتأخرة، فى ثلاثة مجلدات كبار تشتمل على زهاء (۲۳۰۰۰) حديث، و قد ختمها بخاتمة ذات فوائد جليلة، و له فى بعض مؤلفاته آراء لم يوافقه عليها سائر العلماء.

ولد سنة ۱۲۵۴ و توفى سنة ۱۳۲۰ (أعلام الشيعة).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۴

خادم حديث أهل البيت، و من لا يشق غباره الاعوجى الكميت، و لا يحكم عليه لو و لا كيت سائق الفضل و قائده و أمير الحديث و رائده، ناشر ألوية الكلام، و عامر أندية الإسلام، منار الشيعة، مدار الشيعة، يافعة المتكلمين، و خاتمة المحدثين، وجه العصابة و ثبتها، و سيد الطائفة و ثقتها، المعروف بطنطنة الفضل بين ولايتى المشرقين، سيدنا الأجل حامد حسين، لا زالت الرواة تحدث من صحاح مفاخره بالأسانيد مما تواتر من مستفيض فضله المسلسل كل معتبر عال الأسانيد.

و لعمرى لقد و فى حق العلم بحق براعته، و نشر حديث الإسلام بصدق لسان يراعته، و بذل من جهده فى إقامة الأود و ابانة الرشد ما يقصر دونه العيوق فأنى يدرك شأوه المسح السابح السبوق!! فتلك كتبه قد حبت الظلام و جلت الأيام، و زينت الصدور و اخجلت المدور، ففيها (عبقات) أنوار اليقين و (استقصاء) شاف فى تقدير نزهة المؤمنين، و ظرائف طرف فى إيضاح خصائص الإرشاد هى غاية المرام من مقتضب الأركان، و عمدة وافية فى ابانة نهج الحق لمسترشد الصراط المستقيم الى عماد الإسلام و نهج الايمان، و صوارم فى استيفاء احقاق الحق هى مصائب النواصب، و منهاج كرامة كم له فى اثبات الوصية بولاية الإنصاف من مستدرك مناقب، و لوامع كافية لبصائر الانس فى شرح الاخبار، تلوح منها أنوار الملكوت، و رياض مونقة فى كفاية الخصام من أنوارها المزرية بالدر النظيم تفوح منها نفحات اللاهوت.

فجزاه اللّه عن آبائه الأماجد خير ما جزى به ولدا عن والد، و أيد اللّه اقلامه فى رفع الأستار عن وجه الحق و الصواب، و أعلى ذكره فى الدين ما شهد ببارع فضله القلم و الكتاب، و ملأت بفضائله صدور المهارق و بطون الدفاتر، و نطقت بمكارمه ألسنة الأقلام، و أفواه المحابر.

آمين آمين لا أرضى بواحدة حتى أضيف إليها ألف أمينا و صلى اللّه على سيدنا محمد و الميامين من عترته و سلم تسليما.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۵

كتب بيمناه الدائرة الخاثرة العبد المذنب المسيء حسين بن محمد تقى النورى الطبرسى.

فى ليلة الثانى عشر من شهر الصيام، فى الناحية المقدسة سر من رأى، سنة ۱۳۰۳ حامدا مصليا

(۳) تقريظ الفقيه الكبير الشيخ زين العابدين المازندرانى الحائرى [۱ ...] ص: ۱۱۵

...«چون متدرجا مجلدات کتب مؤلفات و مصنفات آن جناب سامی صفات که عبارت از (استقصاء الافحام) و (عبقات) بوده باشد در این صفحات به دست علماء و فضلای این عتبات عرش درجات ملحوظ و مشاهد افتاد به اضعاف مضاعف آنچه شنیده می‌شد دیده شد کِتابٌ أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَکِیمٍ خَبِیرٍ از صفحاتش نمودار کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ از اوراقش پدیدار، از عناوینش آیاتٌ مُحْکَماتٌ هُنَّ أُمُّ الْکِتابِ پیدا، و از مضامینش هذا بَلاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِیُنْذَرُوا بِهِ وَ لِیَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ لِیَذَّکَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ هویدا، از فصولش عالمی را تاج تشیع و استبصار بر سر نهاده، و از ابوابش بسوی جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ بابها گشاده، کلماتش وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ کلامش أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَی الظَّالِمِینَ، مفاهیمش أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ مضامینش در لسان حال اعدا یا لَیْتَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ بُعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ فَبِئْسَ الْقَرِینُ دلائلش هذا بَیانٌ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِینَ براهینش

---

[۱] من کبار الفقهاء و مراجع التقلید، درس فی النجف الأشرف ثم انتقل الی کربلاء المقدسة و اشتغل بالتدریس و التصنیف حتی توفی فی ۱۶ ذی القعدة سنة ۱۳۰۹ و دفن فی الصحن الحسینی الشریف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۶

کِتابٌ أُنْزِلَ إِلَیْکَ فَلا یَکُنْ فِی صَدْرِکَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهِ وَ ذِکْری لِلْمُؤْمِنِینَ.

برای دفع یأجوج و مأجوج مخالفین دین مبین سدّی است متین، و از جهت قلع و قمع زمره معاندین مذهب و آئین چون تیغ أمیر المؤمنین، سیمرغ سریع النقل عقل از طیران بسوی شرف اخبارش عاجز، همای تیز پای خیال از وصول بسوی غرف آثارش قاصر. کتبی به این لیاقت و متانت و اتقان تا الآن از بنان تحریر نحریری سر نزده، و تصنیفی در اثبات حقیّت مذهب و ایقان تا این زمان از بیان تقریر حبر خبیری صادر و ظاهر نگشته.

از عبقاتش رائحه تحقیق وزان، و از استقصایش استقصا بر جمیع دلائل قوم عیان، و للّه در مؤلفها و مصنفها:

أَ کانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَیْنا إِلی رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قالَ الْکافِرُونَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ مُبِینٌ...

(۴) تقریظ سماحة العلامة الحجة الفقیه السید محمد حسین الشهرستانی [۱ ...] ص: ۱۱۶

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی نصر الدین المبین بالعلماء الراسخین، و نفی بهم عنه بدع المبتدعین و انتحال المبطلین، و فضل مدادهم علی دماء الشهداء فی الدین، و لم یخل الأرض منهم فی آن و لا حین، و الصلاة علی سید العالمین و النبی قبل الماء و الطین، و آله الذین هم لمعات أنواره، و عبقات أزهاره، سیما وصیه و معدن

---

[۱] من أئمة العلم و مراجع التقلید فی کربلاء المقدسة، و قد انتهت الیه الریاسة فی التدریس و الزعامة فی الأمور بعد وفاة أستاذه المحقق الأردکانی، الی أن توفی لیلة الخمیس الثالث من شوال سنة ۱۳۱۵. و خلف آثارا جلیلة تنیف علی الثمانین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۱۷

اسراره، الذی شبهه النبی صلی اللّه علیه بالأنبیاء فکان موجبا لافتخارهم لا لافتخاره، و بعد:

فانی قد نظرت فی کتاب عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار علیهم صلوات اللّه و سلامه ما بقی اللیل و النهار، للمولی الجلیل و العالم النبیل، الذی علا علاه الفرقدین، و سما سناؤه النیرین، المبرأ من کل شین و المحلی بکل زین، مجمع البحرین جامع الفضلین المولوی السید حامد حسین لا زال محبورا بکل ما یقربه العین، مشکور السعی فی النشأتین، فرأیته کتابا متینا متقنا حاویا للتحقیقات

الرشیقة التی یهتز لها الناظر، جامعا للتدقیقات التی یطرب بها الخاطر کم من عنق من الباطل به مکسور، و کم من عرق للضلالة به مبتور، قد أدحض به أباطیل المبطلین، و أوضح به الحجج و البراهین علی الحق المبین و أرغم أنوف المعاندین، فلله دره من فاضل ما أفضله، و عالم ما أکمله، و بارع ما أفهمه و دقیق ما أتقنه، قمع رؤس المشککین بمقامع الحدید، و أذاب قلوبهم بشراب الصدید، و لم یدع لهم رکنا الّا هدمه، و لا بابا الّا ردمه، و لا عرقا الّا قلعه، و لا شکا الّا رفعه، و لا ریبا الّا منعه، و لا دلیلا الّا صدعه، و لا قولا الّا دفعه، و لا قرنا الّا صرعه، و لا مذهبا الّا نقضه، و لا رئیسا الّا رفضه، و لا کیدا الّا دمره و لا نقضا الّا سمره.

فجزاه اللّه عن الدین و أهله خیر جزاء الصالحین، و أعطاه بکل حرف بیتا فی الجنة کما وعد به علی لسان الصادقین، و حشره مع المجاهدین فی زمن أجداده الطاهرین.

و نرجو من المؤلف دام بقاه أن یمن علی أهل هذه النواحی ببعث سائر المجلدات من هذا الکتاب المبارک، و نشره فی هذه الأصقاع، عسی أن ینفع به من طابت سریرته و حسنت سیرته، و سبقت له من اللّه العنایة بسعادته، و لم یستحق الخذلان و الحرمان بشقاوته. و اللّه المستعان و علیه التکلان. و ان لا ینسانا من الدعوات فی مظان الاجابة و موارد الاستجابة، و السلام هو الختام. و قد قلت مرتجلا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۸

عبقات فاحت من الهند طیبا عطست منه معطس الحرمین فأشار الحسین بالحمد منه و دعا شاکرا لحامد حسین حرره الجانی الفانی محمد حسین الشهرستانی عفی عنه و عن والدیه بالنبی و الوصی ۲۶ جمادی الاولی سنة ۱۳۰۳ فی أرض کربلاء المشرفة علی مشرفها ألف ألف سلام و تحیة آمین و الحمد للّه رب العالمین

۴- بعض ما قیل فی الکتاب ... ص: ۱۱۸

اشارة

ثم ضع یدک علی أی کتاب شئت من کتب التراجم و فهارس المصنفات و غیر ذلک تجد فیه کلمات جلیلة من أکابر العلماء فی حق کتاب العبقات ... و نحن نکتفی کذلک بذکر بعض تلک الکلمات، و علیها فقس ما سواها:

۱- المیرزا أبو الفضل الطهرانی ...: ص: ۱۱۸

...«عبقات الأنوار تصنیف السید الجلیل، المحدث العالم العامل، نادرة الفلک و حسنة الهند، و مفخرة لکهنو و غرة العصر، خاتم المتکلمین، المولوی الأمیر حامد حسین المعاصر الهندی اللکهنوی قدس سره و ضوعف بره، الذی اعتقد أنه لم یصنف مثل هذا الکتاب المبارک منذ بدایة تأسیس علم الکلام حتی الآن فی مذهب الشیعة، من حیث اثبات الاتفاق فی النقل، و کثرة الاطلاع علی کلمات الأعداء، و الإحاطة بالروایات الواردة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۱۹

من طرقهم فی باب الفضائل. فجزاه اللّه عن آبائه الا ماجد خیر جزاء ولد عن والده، و وفق خلفه الصالح لإتمام هذا الخیر الناجح» [۱].

۲- السید محسن الامین العاملی ...: ص: ۱۱۹

«عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار بالفارسیة، لم یکتب مثله فی بابه فی السلف و الخلف، و هو فی الرد علی باب الامامة من (التحفة الاثنی عشریة) للشاه عبد العزیز الدهلوی، فان صاحب التحفة أنکر جملة من الأحادیث المثبتة امامة أمیر المؤمنین علیّ علیه السلام، فأثبت المترجم تواتر کل واحد من تلک الأحادیث من کتب من تسموا بأهل السنة، و هذا الکتاب یدل علی طول باعه وسعة

اطلاعه و هو فى عـدة مجلـدات، منها مجلد فى حديث الطير، و قد طبعت هذه المجلدات ببلاد الهند، و قرأت نبذا من أحدها فوجدت مادة غزيرة و بحرا طاميا، و علمت منه ما للمؤلف من طول الباع وسعة الاطلاع.

و حبذا لو انبرى أحد لتعريبها و طبعها بالعربية، و لكن الهمم عند العرب خادمة» [... ۲].

۳- و قال شيخنا الحجة الطهرانى ...: ص: ۱۱۹

«و هو أجل ما كتب فى هذا الباب من صدر الإسلام الى الآن» [۳].

و قال أيضا:

«هو من الكتب الكلامية التاريخية الرجالية، أتى فيه بما لا مزيد

---

[۱] شفاء الصدور ۹۹- ۱۰۰.

[۲] أعيان الشيعة ۱۸/ ۳۷۱. و الحمد للّه الذى وفقنا لتلبية هذا النداء.

[۳] أعلام الشيعة ۱/ ۳۴۸.

لاحد من قبله» [۱].

۴- و قال المحدث الكبير الشيخ القمى ما تعريبه ...: ص: ۱۲۰

«لم يؤلف مثل كتاب (العبقات) من صدر الإسـلام حتى يومنا الحاضر، و لا يكون ذلك لاحد الا بتوفيق و تأييد من اللّه تعالى و رعاية من الحجة عليه السلام» [۲].

۵- و قال المحقق الشيخ محمد على التبريزى ما تعريبه ...: ص: ۱۲۰

«و يظهر لمن راجع كتاب (عبقات الأنوار) انه لم يتناول أحد منذ صدر الإسـلام حتى عصـرنا الحاضر علم الكلام- لا سيما باب الامامة منه- على هـذا المنوال ... و ظاهر لكل متفطن خبير أن هـذه الإحاطة الواسـعة لا تحصل لاحد الا بتأييد من اللّه تعالى و عناية من ولى العصر عجل اللّه فرجه» [۳].

۵- الأحاديث التى تم البحث عنها ... ص: ۱۲۰

قد ذكرنا أن المؤلف جعل كتابه فى منهجين:

(الاول) فى الآيات التى تعرض لها صاحب التحفـة و هى سـتة، ذكرناها سابقا. و هذا المنهج- كما فى بعض مجلدات الكتاب- مؤلف كلا أو بعضا لكن فى الذريعة: ان هذا المنهج تام و مخلوط فى المكتبة الناصرية، و يوجد فى غيرها أيضا [۴].

---

[۱] مصفى المقال فى مصنفى علم الرجال ۱۴۹.

[۲] هدية الأحباب فى المعروفين بالكنى و الألقاب ۱۷۷. و انظر الفوائد الرضوية ۹۱- ۹۲.

[۳] ريحانة الأدب فى المعروفين بالكنية و اللقب ۳/ ۴۳۲.

[۴] الذریعة الی تصانیف الشیعة ۱۵/ ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۱

(و الثانی) فی الأحادیث التی تعرض لها الدهلوی، و هی اثنا عشر حدیثا، ذکرنا نصوصها علی الترتیب سابقا.

و قد کمل البحث عن الأحادیث التالیة منها:

۱- حدیث الغدیر.

۲- حدیث المنزلة.

۳- حدیث الولایة.

۴- حدیث الطیر.

۵- حدیث الباب.

۶- حدیث التشبیه.

۷- حدیث المناصبة.

۸- حدیث النور.

۹- حدیث الثقلین- و معه حدیث السفینة.

۱۰- حدیث خیبر. المجلد الاول منه [۱].

و قد وقع البحث عن کل واحد هذه الأحادیث فی جهتین:

(الاولی): فی سند الحدیث، فأثبت تواتره من کتب العامة، بأسلوب لطیف، إذ یورد الحدیث ثم یذکر رواته من الصحابة عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و سلم و من رواه عنهم من التابعین، ثم من رواه عن التابعین من تابعیهم ثم من أخرجه فی کتابه ... کل ذلک حسب سنی وفیاتهم، مع ترجمة کل واحد منهم مثبتا وثاقته و جلالته لدی تلک الطائفة.

(الثانیة): فی دلالة الحدیث: فأثبت دلالته علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام بالادلة العقلیة و النقلیة من مختلف کتب العامة المعتبرة ...و إذا ثبتت إمامته بلا فصل ثبتت لولده الأحد عشر علیهم السلام کما هو واضح.

---

[۱] ذکر ذلک لنا الحجة المرحوم السید محمد سعید حفید المؤلف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۲

۶- مؤلفو هذه المجلدات و ما طبع منها ... ص: ۱۲۲

ثم انه قد اشترک فی انجاز البحث فی تلک المجلدات السید حامد حسین و ولده و حفیده، فأنجز السید المؤلف- السید حامد حسین- من هذه المهمة البحث عن:

۱- حدیث الغدیر، سندا و دلالة.

۲- حدیث المنزلة، سندا و دلالة.

۳- حدیث الولایة، سندا و دلالة.

۴- حدیث التشبیه، سندا و دلالة.

۵- حدیث النور، سندا و دلالة.

و هذه المجلدات كلها مطبوعة.

و لما لم يمهله الأجل لإكمال سائر الأحاديث، أخذ ولده- السيد ناصر حسين- يكمل هذا المنهج متبعا أسلوب والده المرحوم و خطته المرسومة فكتب:

۱- حديث الطير، سندا و دلالة.

۲- حديث الباب، سندا و دلالة.

۳- حديث الثقلين- و معه حديث السفينة، سندا و دلالة.

و قد طبعت هذه أيضا، و أعيد طبع المجلد الاول من مجلدتى حديث الغدير للمرة الثانية فى ايران، و كذا حديث الثقلين فى ستة أجزاء مع فهارس باهتمام العلامة الروضاتى و زملائه فى أصفهان.

و جاء حفيده- السيد محمد سعيد- فأكمل:

۱- حديث المناصبة، سندا و دلالة.

۲- حديث خيبر، سندا فقط.

و لم يطبع منهما شىء، فالمجلدات المطبوعة من هذه الموسعة هى (۱۶) مجلدا حول (۸) أحاديث باعتبار أن كل حديث فى مجلدين أحدهما للسند و الآخر للدلالة، و لم يكتب من الأحاديث الاثنى عشر:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۳

۱- حديث الحق.

۲- حديث خيبر، القسم الثانى منه [۱].

و الجدير بالذكر: ان السيد ناصر حسين و ولده قد جعلا ما ألفاه و أكملاه من (العبقات) باسم السيد حامد حسين تجليلا له و تقديرا لجهوده، و لأنه رحمة اللّه تعالى عليه قد رسم الخطوط لجميع هذه الأحاديث الاثنى عشر، و فهرس رءوس اقلامها و أمهات مطالبها، و أشر على المصادر الموجودة لديه فى أوائلها تسهيلا لإخراج ما يريد منها...

۷- استفادة المؤلفين من الكتاب ... ص: ۱۲۳

و قد أصبح هذا الكتاب من أهم الموسوعات العلمية، و أمهات مصادر الامامة و الكلام و العلوم الإسلامية، منذ صدوره حتى يومنا هذا، إذ اعتمد عليه كبار العلماء الاعلام و مشاهير المؤلفين و الكتاب، من معاصرى المؤلف فمن بعدهم بين ناقل عنه و محيل اليه، فى شتى بحوثهم و مختلف مؤلفاتهم، و منهم:

۱- العلامة المحدث الكبير الحاج ميرزا حسين النورى فى (مستدرك الوسائل و مستنبط المسائل) و بعض مؤلفاته الأخرى.

۲- آية اللّه المولى أحمد الكوزكنانى فى (هداية الموحدين).

۳- آية اللّه الشيخ محمد جواد البلاغى فى (آلاء الرحمن).

۴- آية اللّه الشيخ محمد حسين كاشف الغطاء فى (أصل الشيعة و أصولها).

۵- العلامة المحقق الميرزا أبو الفضل الطهرانى فى (شفاء الصدور فى شرح زيارة العاشور).

۶- العلامة المحدث الشيخ عباس القمى فى بعض تآليفه.

---

[۱] أخذنا هذا من العلامة الحجة السيد محمد سعيد، و ذكر ان ما كتبه هو باللغة العربية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۴

۷- العلامة الشیخ نجم الدین العسکری فی جملة من مؤلفاته.

۸- العلامة الشیخ قوام الدین الوشنوی فی (حدیث الثقلین).

۹- العلماء الأفاضل المؤلفون لکتاب (جامع أحادیث الشیعة) تحت اشراف زعیم الطائفة فی عصره السید حسین الطباطبائی البروجردی رحمه اللّه.

۱۰- العلامة السید سبط الحسن الهندی اللکهنوی رحمه اللّه فی کتاب (حدیث الغدیر) بلغة أردو.

۱۱- العلامة السید مرتضی حسین الفتحپوری فی کتاب (تفسیر التکمیل) فی آیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ ... النازلة فی واقعة غدیر خم.

۱۲- العلامة السید صدیق حسن‌خان القنوجی، من مشاهیر المؤلفین من أهل السنة، المعاصرین لصاحب العبقات فی الهند، فی کتابه (أبجد العلوم).

۱۳- العلامة الحجة المجاهد الشیخ عبد الحسین الامینی فی أثره الخالد (الغدیر) فقد قال رحمه اللّه: «السید میر حامد حسین ابن السید محمد قلی الموسوی الهندی اللکهنوی المتوفی سنة ۱۳۰۶ عن ۶۰ سنة. ذکر حدیث الغدیر و طرقه و تواتره و مفاده فی مجلدین ضخمین، فی ألف و ثمان صحائف و هما من مجلدات کتابه الکبیر العبقات.

و هذا السید الطاهر العظیم- کوالده المقدس- سیف من سیوف اللّه المشهورة علی أعدائه، و رایة ظفر الحق و الدین، و آیة کبری من آیات اللّه سبحانه، قد أتم به الحجة و أوضح المحجة.

و أما کتابه العبقات فقد فاح أریجه بین لابتی العالم، و طبق حدیثه المشرق و المغرب، و قد عرف من وقف علیه انه ذلک الکتاب المعجز المبین الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه.

و قد استفدنا کثیرا من علومه المودعة فی هذا السفر القیم، فله و لوالده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۲۵

۸- ترجمته الی اللغات ... ص: ۱۲۵

لم ینتشر الی الآن- حسبما نعلم- کتاب بعنوان ترجمة کتاب عبقات الأنوار بلغة من اللغات، و ان کنا وجدنا بعض المؤلفات باللغة العربیة کل مطالبه أو جلّها من کتاب العبقات ... لکن لا ریب فی تصدی بعض العلماء و الفضلاء لتعریب الکتاب او ترجمته الی اللغة الاردویة...

ملخصا أو غیر ملخص ... فی خلال هذه المدة المدیدة ... و من ذلک:

۱- فیض القدیر فی حدیث الغدیر. للعلامة المحدث الشیخ عباس القمی رحمه اللّه فانه ملخص من مجلد حدیث الغدیر من عبقات الأنوار...

و هو موجود لدی نجل المؤلف حفظه اللّه، و قد نشرته مؤسسة (در راه حق) فی قم المقدّسة.

۲- الثمرات للسید محسن نواب بن السید أحمد النواب اللکهنوی فانه تعریب و تلخیص لمجلدات من کتاب العبقات. ذکره صاحب الذریعة.

۳- حدیث مدینة العلم. لحفید المؤلف السید محمد سعید- و سنترجم له- لخص فیه مجلد حدیث مدینة العلم. و هذا مطبوع بالنجف الأشرف.

۹- فشل القوم فی الرّد علیه ... ص: ۱۲۵

قد أشرنا سابقا الی أن نشاط الامام السید دلدار علی النقوی هو السبب فی تألیف «التحفة الاثنی عشریة»، و أن ذلک کان بدایة فصل جدید للصراع العقائدی بین الطائفتین علی صعید المؤلفات فی الردود و المناقشات ... فأول من رد علی «التحفة» هو السید دلدار علی نفسه، حیث رد علیها بکتاب «الصوارم الإلهیات فی قطع شبهات عابدی العزی و اللات» و کتاب «صارم الإسلام». فرد علیه رشید الدین الدهلوی تلمیذ صاحب التحفة بکتاب «الشوکة العمریة». فرد علیه حکیم باقر علی‌خان بکتاب «الحملة الحیدریة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۲۶

الطاهر منا الشکر المتواصل، و من اللّه تعالی لهما أجزل الأجور» [۱].

ورد المیرزا محمد الکامل علی «التحفة» بکتاب «النزهة الاثنا عشریة» فرد علیه أحد العامة بکتاب أسماه «رجوم الشیاطین»، فرد علیه السید جعفر الموسوی بکتاب «معین الصادقین فی رد رجوم الشیاطین».

ورد السید محمد قلی والد صاحب العبقات علی التحفة ب «الأجناد الاثنا عشریة المحمدیة». فرد علیه محمد رشید الدهلوی، فعاد السید محمد قلی ورد علیه بکتاب «الاجوبة الفاخرة فی الرد علی الاشاعرة».

اذن بقیت مواضیع کتاب «التحفة» موضع الأخذ و الرد بین الطرفین، فان کلا من السید دلدار علی و صاحب التحفة أسس لمذهبه مدرسة و قاد حرکة و تزعم أسرة علمیة و ربی تلامذة...

حتی جاء دور صاحب عبقات الأنوار، فألف کتابه العظیم فی ظروف لا یصدر عن الشیعة شیء الا و قد رد علیه من قبل تلامذة الدهلوی و المدافعین عن تحفته، کحیدر علی الفیض‌آبادی، و محمد رشید الدین الدهلوی، و غیرهما من مشاهیر المعاصرین له من علماء أهل السنة...

و لکن لم نسمع حتی الآن صدور کتاب فی الرد علی عبقات الأنوار، مما یدل علی عجز القوم عن الرد علیه ... فان عدم الرد هنا کاف فی الدلالة علی العجز.

أضف الی ذلک ما ذکره المحقق السنی عبد الحی اللکهنوی المتوفی سنة ۱۳۴۱ فی کتابه «نزهة الخواطر» بترجمة المولوی أمیر حسن السهسوانی المتوفی سنة ۱۲۹۱ قائلا: «و انی سمعت بعض الفضلاء یقول: ان مولانا حیدر علی الفیض‌آبادی استقدمه الی حیدرآباد و رتب له ثلاثمائة ربیة شهریا لیعینه فی الرد علی «عبقات الأنوار». لان أوقاته لا یفرغ لذلک لکثرة الخدمات السلطانیة. فأبی قبوله و قال: انی لا أرضی بأن أحتمل هم ثلاثمائة ربیة،

---

[۱] الغدیر ۱/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۲۷

أین أضعها؟ و فیهم أبذلها؟» [۱].

أ تری أن حیدر علی کان یهتم بالخدمات السلطانیة أکثر من الرد علی العبقات؟

أ تری أن المانع للسهسوانی عن قبول الدعوة عدم تمکنه من تحمل هم الربیات أین یضعها و فیم یبذلها؟

الحقیقة هی العجز عن الرد ... و الا لترک الفیض‌آبادی الخدمات السلطانیة حتی الانتهاء من الرد علی «العبقات»، کما فعل السید حامد حسین حیث اعتزل الناس و الشئون الاجتماعیة حتی وفق للرد علی «التحفة».

و لو کان السهسوانی قادرا علی الرد علی العبقات للبی الدعوة و أخذ الربیات بل استحق الأکثر من الثلاثمائة بأضعاف مضاعفة...

و لو کان صادقا فی العذر الذی ذکره لحضر الی حیدرآباد و أعان الفیض‌آبادی فی تلک المهمة ... ثم اعتذر عن قبول الربیات... الحقیقة هی العجز عن الرد ... و کذلک کتاب العبقات ... لا یمکن الرد علیه ... فکان القول الفصل، و الکلام الحاسم فی النزاع و الصراع بین أنصار «التحفة» و الرادین علیها ... و هذا من خصائص هذا الکتاب...

لأنه الکتاب المعجز المبین، الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه ... فلا جرم أن أجمع علماء الشیعة علی أنه لم یکتب مثله فی بابه بین السلف و الخلف ... فلله دره و علیه أجره.

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۲۸

الباب السادس ترجمة مشاهیر بیت صاحب العبقات [۱ ...] ص: ۱۲۸

(۱) ترجمة السید محمد قلی ... ص: ۱۲۸

اشارة

هو: السید محمد قلی ابن السید محمد حسین المعروف بالسید اللّه کرم ابن السید حامد حسین ابن السید زین العابدین ابن السید محمد المعروف بالسید البولاقی ابن السید محمد المعروف بالسید مدا ابن السید حسین المعروف بالسید میهر ابن السید جعفر ابن السید علی ابن السید کبیر الدین ابن السید شمس الدین ابن السید جمال الدین ابن السید شهاب الدین أبی المظفر حسین الملقب بسید السادات المعروف بالسید علاء الدین أعلی بزرک ابن السید محمد المعروف بالسید عز الدین ابن السید شرف الدین أبی طالب المعروف بالسید الأشرف ابن السید محمد الملقب بالمهدی المعروف بالسید محمد المحروق ابن حمزة ابن علی بن أبی محمد بن جعفر بن مهدی بن أبی طالب بن علی بن حمزة بن أبی القاسم حمزة ابن الامام أبی ابراهیم موسی الکاظم ابن الامام أبی عبد اللّه جعفر الصادق ابن الامام أبی جعفر محمد الباقر ابن الامام أبی محمد علی زین العابدین ابن السبط الشهید الامام أبی عبد اللّه الحسین ابن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب صلوات اللّه

---

[۱] قال شیخنا الحجة الطهرانی رحمه اللّه: «ان هذا البیت الجلیل من البیوت التی غمرها اللّه برحمته، فقد صب سبحانه و تعالی علی أعلامه المواهب، و أمطر علیهم المؤهلات و اسبل علیهم القابلیات و غطاهم بالإلهام، و احاطهم بالتوفیق، فقد عرفوا قدر نعم اللّه علیهم فلم یضیعوها.

بل کرسوا حیاتهم و بذلوا جهودهم و أفنوا أعمارهم فی الذب عن حیاض الدین، و سعوا سعیا حثیثا فی تشیید دعائم المذهب الجعفری، فخدماتهم للشرع الشریف و تفانیهم دون إعلان کلمة الحق غیر قابلة للحد و الإحصاء، و لذا وجب حقهم علی جمیع الشیعة الامامیة ممن عرف قدر نفسه و اهتم لدینه و مذهبه» ... اعلام الشیعة- الکرام البررة- ۲/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۲۹

و سلامه علیهم أجمعین [۱].

کان: متکلما، محققا، کثیر التتبع، جامعا بین المعقول و المنقول، جدلیا حسن المناظرة، و من کبار علماء الامامیة فی بلاد الهند، و کان له الاهتمام البالغ فی الرد علی المخالفین، و قد قام بذلک أحسن قیام.

ولادته ...: ص: ۱۲۹

ولد السید محمد قلی یوم الاثنین الخامس من شهر ذی القعدة سنة ۱۱۸۸ فی بلدة کنتور [۲].

أساتذته ...: ص: ۱۲۹

لم یذکر المترجمون له من أساتذته سوی: الامام الأکبر السید دلدار علی النقوی، و لعله لم یأخذ الا منه و لم یحضر علی غیره، إذ به الکفایة فی جمیع العلوم کما یظهر من تراجم العلماء له [۳].

---

[۱] تکملة نجوم السماء ۲/ ۲۵. الفضل الجلی ص ۲ عن تذکرة ناصر الملة.

[۲] الفضل الجلی.

[۳] هو: من أعاظم علماء الشیعة فی عصره و کبار فحول علماء الهند، و هو الذی نشر عقائد الشیعة هناک، عبر عنه الشیخ صاحب الجواهر بکلمات قلما جاءت فی حق أحد من الشیخ رحمه اللّه و من غیره، قرأ فی الهند، و هاجر الی العراق فحضر فی کربلاء المقدسة علی الوحید البهبهانی و صاحب الریاض و المیرزا الشهرستانی، و فی النجف الأشرف علی السید بحر العلوم، ثم سافر الی مشهد الرضا، فحضر هناک علی الشهید السید محمد مهدی ابن هدایة اللّه الخراسانی، ثم رجع الی بلاده حاملا الإجازات و الشهادات الثمینة، و خلف آثارا جلیلة فی الفقه و الأصول و الفلسفة و الکلام، و أولادا علماء أبرار ستأتی تراجم بعضهم ولد سنة ۱۱۶۶، و توفی سنة ۱۲۳۵.

ریحانة الأدب ۴/ ۲۳۰، اعلام الشیعة الترجمة رقم ۹۴۸

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۰

مؤلفاته ...: ص: ۱۳۰

۱- تطهیر المؤمنین عن نجاسة المشرکین [۱].

۲- تکمیل المیزان فی علم الصرف [۲].

۳- رسالة فی التقیة [۳].

۴- تقریب الافهام فی تفسیر آیات الاحکام [۴].

۵- الشعلة الظفریة [۵] فی الرد علی الشوکة العمریة لرشید الدین الدهلوی.

۶- حکم أحادیث الصحیحین.

۷- الفتوحات الحیدریة، فی الرد علی کتاب الصراط المستقیم لعبد الحق الدهلوی [۶].

۸- أحکام العدالة العلویة [۷].

۹- الحواشی و المطالعات [۸].

۱۰- رسالة فی الکبائر [۹].

۱۱- الاجوبة الفاخرة فی رد الاشاعرة [۱۰].

و ذکروا فی مؤلفاته «نفاق الشیخین» لکن فی نزهة الخواطر: «نفاق الشیخین بحکم أحادیث الصحیحین» فیکون کتابا واحدا.

---

[۱] الذريعة ۴/ ۲۰۲.

[۲] المصدر ۴/ ۴۱۶.

[۳] المصدر ۴/ ۴۰۵.

[۴] المصدر ۴/ ۴۶۶.

[۵] المصدر ۱۴/ ۱۹۹.

[۶] المصدر ۱۶/ ۱۱۶.

[۷] المصدر ۱/ ۲۹۹.

[۸] القول الجلى.

[۹] الذريعة ۱۷/ ۲۵۹.

[۱۰] المصدر ۲/ ۶۷۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۱

هذا بالاضافة الى كتبه التى رد بها على أبواب من (التحفة الاثنا عشرية) و التى سنوافيك بأسمائها.

وفاته ...: ص: ۱۳۱

و توفى فى ۴ محرم سنة ۱۲۶۰ رحمة اللّه تعالى عليه [۱]. و قد أرخه العلامة السيد محمد عباس التسترى بقوله كما فى (أحسن الوديعة): «لموته هو اقبال يوم عاشوراء».

(۲) ترجمة السيد حامد حسين ... ص: ۱۳۱

اشارة

هو: السيد حامد حسين ابن السيد محمد قلى المذكور...

كلمات العلماء فى حقه ...: ص: ۱۳۱

۱- قال الحجة الامين العاملى ...: ص: ۱۳۱

«كان من أكابر المتكلمين الباحثين عن اسرار الديانة، و الذابين عن بيضة الشريعة و حوزة الدين الحنيف، علامة نحريرا ماهرا بصناعة الكلام و الجدل، محيطا بالأخبار و الآثار، واسع الاطلاع، كثير التتبع، دائم المطالعة، لم ير مثله فى صناعة الكلام و الإحاطة بالأخبار و الآثار فى عصره بل و قبل عصره بزمان طويل و بعد عصره حتى اليوم.

و لو قلنا: انه لم ينبغ مثله فى ذلك بين الامامية بعد عصر المفيد و المرتضى لم نكن مبالغين، يعلم ذلك من مطالعة كتابه (العبقات) و ساعده على ذلك ما فى بلاده من حرية الفكر و القول و التأليف و النشر، و طار صيته

---

[۱] مصادر الترجمة: ريحانة الأدب ۴/ ۵۵، أعيان الشيعة ۴۶/ ۱۶۱. الفضل الجلى فى ترجمة السيد محمد قلى.

فی الشرق و الغرب و أذعن لفضله عظماء العلماء.

و کان جامعا لکثیر من فنون العلم، متکلما، محدثا، رجالیا، أدیبا، قضی عمره فی الدرس و التصنیف و التألیف و المطالعة» [۱].

۲- و قال شیخنا الحجة الطهرانی ما ملخصه ...: ص: ۱۳۲

«من أکابر متکلمی الامامیة و أعاظم علماء الشیعة المتبحرین فی أولیات هذا القرن، کان کثیر التتبع، واسع الاطلاع و الإحاطة بالآثار و الاخبار و التراث الإسلامی، بلغ فی ذلک مبلغا لم یبلغه أحد من معاصریه و لا المتأخرین عنه، بل و لا کثیر من أعلام القرون السابقة، أفنی عمره الشریف فی البحث عن اسرار الدیانة و الذب عن بیضة الإسلام و حوزة الدین الحنیف، و لا أعهد فی القرون المتأخرة من جاهد جهاده و بذل فی سبیل الحقائق الراهنة طارفه و تلاده، و لم تر عین الزمان فی جمیع الأمصار و الاعصار مضاهیا له فی تتبعه و کثرة اطلاعه و دقته و ذکائه و شدة حفظه و ضبطه.

قال سیدنا الحسن الصدر فی (التکملة): کان من أکابر المتکلمین، و أعلام علماء الدین و أساطین المناظرین المجاهدین، بذل عمره فی نصرة الدین و حمایة شریعة سید المرسلین و الأئمة الهادین، بتحقیقات أنیقة و تدقیقات رشیقة، و احتجاجات برهانیة، و إلزامات نبویة، و استدلالات علویة، و نقوض رضویة حتی عاد الباب من (التحفة الاثنی عشریة) خطابات شعریة و عبارات هندیة تضحک منها البریة، و لا عجب:

فالشبل من ذاک الهزبر و انما تلد الأسود الضاریات أسودا» [۲].

---

[۱] أعیان الشیعة ۱۸/ ۳۷۱.

[۲] أعلام الشیعة ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۳۳

۳- و قال المحقق الشیخ محمد علی التبریزی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳

«حجة الإسلام و المسلمین، لسان الفقهاء و المجتهدین، ترجمان الحکماء و المتکلمین علامة العصر میر حامد حسین، من ثقات و أرکان علماء الامامیة، و وجوه و أعیان فقهاء الاثنی عشریة، کان جامعا للعلوم العقلیة و النقلیة، بل من آیات اللّه و حجج الفرقة المحقة، و من مخافر الشیعة بل الامة الإسلامیة، و بالاخص فانه یعد من أسباب افتخار قرننا علی سائر القرون» [... ۱].

۴- و قال العلامة المحدث القمی ما تعریبه ...: ص: ۱۳۳

«السید الأجل العلامة و الفاضل الورع الفهامة، الفقیه المتکلم المحقق و المفسر المحدث المدقق، حجة الإسلام و المسلمین آیة اللّه فی العالمین، و ناشر مذهب آبائه الطاهرین، السیف القاطع و الرکن الدافع و البحر الزاخر و السحاب الماطر، الذی شهد بکثرة فضله العاکف و البادی، و ارتوی من بحار علمه الضمآن و الصادی:

هو البحر لا بل دون ما علمه البحر هو البدر لا بل دون طلعته البدر هو النجم لا بل دونه النجم طلعة هو الدر لا بل دون منطقه الدر هو العالم المشهور فی العصر و الذی به بین أرباب النهی افتخر العصر هو الکامل الأوصاف فی العلم و النقی فطاب به فی کل ما قطر الذکر محاسنه جلت عن الحصر و ازدهی بأوصافه نظم القصائد و النثر

---

[۱] ریحانة الأدب ۳/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۴

و بالجملة: فان وجوده کان من آیات اللّه و حجج الشیعة الاثنی عشریة، و من طالع کتابه (العبقات) یعلم انه لم یصنف علی هذا المنوال فی الکلام- لا سیما فی مبحث الامامة- من صدر الإسلام حتی الآن» [... ۱].

۵- و قال عمر رضا کحالة ...: ص: ۱۳۴

...«أمیر، متکلم، فقیه، أدیب» [... ۲].

۶- و قال صاحب تکملة نجوم السماء ...: ص: ۱۳۴

«آیة اللّه فی العالمین و حجته علی الجاحدین، وارث علوم أوصیاء خیر البشر المجدد للمذهب الجعفری علی رأس المائة الثالثة عشر، مولانا و مولی الکونین المقتفی لآثار آبائه المصطفین جناب السید حامد حسین أعلی اللّه مقامه و زاد فی الخلد إکرامه.

بلغ فی علو المرتبة و سمو المنزلة مقاما تقصر عقول العقلاء و ألباب الالباء عن درکه، و تعجز ألسنة البلغاء و قرائح الفصحاء عن بیان أیسر فضائله» [... ۳].

۷- و قال صاحب المآثر و الآثار ...: ص: ۱۳۴

«میر حامد حسین اللکهنوی آیة من الآیات الالهیة، و حجة من حجج الشیعة الاثنی عشریة، جمع الی الفقه التضلع فی علم الحدیث و الإحاطة بالأخبار و الآثار و تراجم رجال الفریقین، فکان فی ذلک المتفرد بین الامامیة، و هو صاحب المقام المشهود و الموقف المشهور بین المسلمین فی فن

---

[۱] الفوائد الرضویة ۹۱- ۹۲.

[۲] معجم المؤلفین.

[۳] تکملة نجوم السماء ۲/ ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۵

الکلام- و لا سیما مبحث الامامة- و من وقف علی کتابه عبقات الأنوار علم انه لم یصنف علی منواله فی الشیعة من الأولین و الآخرین ...و من الأمارات علی کونه مؤیدا من عند اللّه ظفره بکتاب الصواقع لنصر اللّه الکابلی الذی انتحل الدهلوی کله» [... ۱].

۸- و قال صاحب احسن الودیعة ...: ص: ۱۳۵

«لسان الفقهاء و المجتهدین، و ترجمان الحکماء و المتکلمین، و سند المحدثین مولانا السید حامد حسین ... کان رحمه اللّه من أکابر المتکلمین الباحثین فی الدیانة، و الذابین عن بیضة الشریعة و حوزة الدین الحنیف، و قد طار صیته فی الشرق و الغرب، و أذعن بفضله صنادید العجم و العرب، و کان جامعا لفنون العلم، واسع الإحاطة، کثیر التتبع، دائم المطالعة، محدثا رجالیا أدیبا أریبا، و قد قضی عمره الشریف فی التصنیف و التألیف، فیقال انه کتب بیمناه حتی عجزت بکثرة العمل، فأضحی یکتب بالیسری.

و له مکتبة کبیرة فی لکهنو، وحیدة فی کثرة العدد من صنوف الکتب، و لا سیما کتب المخالفین.

و بالجملة، فهو فی الدیار الهندیة سید المسلمین حقا و شیخ الإسلام صدقا و أهل عصره کلهم مذعنون لعلو شأنه فی الدین و السیادة و حسن الاعتقاد و کثرة الاطلاع وسعة الباع و لزوم طریقة السلف» [۲].

أساتذته ...: ص: ۱۳۵

قرأ قدس سره المقدمات و مبادئ العلوم و الكلام على والده العلامة، و أخذ لفقه و الأصول عن السيد حسين [۳] بن السيد دلدار على المذكور سابقا

---

[۱] المآثر و الآثار: ۱۶۸.

[۲] أحسن الوديعة فی تراجم علماء الشيعة: ۱۰۳.

[۳] من مشاهير علماء الشيعة فی الهند، لقب ب (سيد العلماء) نشأ على أبيه و اخوته بلع رتبة-

و المعقول عن السيد مرتضى [۱] بن السيد محمد بن السيد دلدار على، و الأدب عن المفتی السيد محمد عباس [۲].

و هؤلاء كلهم من أعاظم الوقت و أشهر مشاهير ذلك العصر.

تصانيفه ...: ص: ۱۳۶

قال شيخنا العلامة الطهرانی: «و له تصانيف جليلة نافعة، تموج بمياه التحقيق و التدقيق، و توقف على ما لهذا الحبر من المادة الغزيرة و تعلم الناس بأنه بحر طام لا ساحل له» [۳] و هی (عدا العبقات):

۱- استقصاء الافحام و استيفاء الانتقام فی رد منتهى الكلام لحيدر على الفيض آبادی، كتبه فی الرد على الامامية [۴].

۲- اسفار الأنوار عن حقائق أفضل الاسفار، شرح فيه وقائع سفره

- الاجتهاد فی سن الشاب، نبغ نبوغا باهرا و ذاع صيته و قصده الطلاب. و له خدمات جليلة فی العتبات المقدسة، و مصنفات ثمينة منها.

(۱) مناهج التحقيق و معارج التدقيق، فقه.

(۲) روضة الاحكام فی مسائل الحلال و الحرام.

(۳) الإفادات الحسينية فی تصحيح العقائد الدينية، فی الرد على مقالات الشيخ أحمد الاحسائی.

(۴) طرد المعاندين.

ولد سنة ۱۲۱۱- و توفی سنة ۱۲۷۳. أعلام الشيعة (الكرام البررة) الترجمة رقم ۷۹۳.

[۱] كان عارفا بالعلوم العقلية و توفی شابا فی حياة والده، و كان عالما كاملا أريبا، و أما والده (السيد محمد) فكان من كبار مجتهدی الشيعة و من أعاظم متكلميهم فی الهند، لقب ب (سلطان العلماء ...) أحسن الوديعة ۱/ ۴۳، ريحانة الأدب، و غيرهما.

[۲] هو العالم الشقير أديب الهند الكبير المفتی محمد عباس التسترى من العلماء الاعلام (الكرام البررة فی ترجمة السيد حسين النقوى).

[۳] أعلام الشيعة- ترجمته.

[۴] الذريعة ۲/ ۳۱.

الى بيت اللّه الحرام و زيارة الأئمة الطاهرين عليهم السلام [۱] و الظاهر انه (الرحلة المكية و السوانح السفرية) الذی ذكره كحالة [۲].

۳- الشریعة الغراء، فقه کامل [۳].

۴- الشعلة الجوالة، بحث فیه إحراق المصاحف علی عهد عثمان [۴].

۵- شمع المجالس، قصائد له فی رثاء الحسین سید الشهداء علیهم السلام [۵].

۶- الطارف، مجموعة ألغاز و معمیات [۶].

۷- صفحة الالماس فی أحکام الارتماس [۷].

۸- العشرة الکاملة، حل فیه عشرة مسائل مشکلة [۸].

۹- افحام أهل المین فی رد إزالة الغین [۹] و هو لحیدر علی الفیض‌آبادی.

۱۰- شمع و دمع، شعر فارسی [۱۰].

۱۱- الظل الممدود و الطلح المنضود [۱۱].

---

[۱] الذریعة ۲/ ۶۰.

[۲] معجم المؤلفین ۳/ ۱۷۸.

[۳] الذریعة ۱۴/ ۱۸۷.

[۴] المصدر ۱۴/ ۱۹۸.

[۵] المصدر ۱۴/ ۲۳۱.

[۶] المصدر ۱۵/ ۱۳۳.

[۷] المصدر ۱۵/ ۴۷.

[۸] و لعله نفس کتاب کشف المعضلات فی حل المشکلات الذی جاء فی تکملة نجوم السماء ۲/ ۳۱.

[۹] الذریعة ۲/ ۲۵۷.

[۱۰] المصدر ۱۴/ ۲۳۳.

[۱۱] المصدر ۱۵/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۸

۱۲- العضب البتار فی مبحث آیة الغار [۱].

۱۳- الدرر السنیة فی المکاتیب و المنشآت العربیة [۲].

۱۴- الذرائع فی شرح الشرائع [۳].

۱۵- شوارق النصوص [۴].

۱۶- درة التحقیق [۵].

قال المحقق التبریزی: «و قد صرح بعض الأکابر ببلوغ مؤلفاته المائتین مجلدا» [۶].

و فی (أعلام الشیعة): «الأمر العجیب أنه ألف هذه الکتب النفائس و الموسوعات الکبار و هو لا یکتب الا بالحبر و القرطاس الاسلامیین، لکثرة تقواه و تورعه، و أمر تحرزه عن صنائع غیر المسلمین مشهور متواتر» [۷].

وفاته ...: ص: ۱۳۸

توفی بلکهنو فی ۱۸ صفر سنة ۱۳۰۶ و دفن فی حسینیة له هناک.

و قد کانت ولادته سنة ۱۲۴۶.

رثاؤه ...: ص: ۱۳۸

و قـد رثاه جماعة من شـعراء عصـره بقصائد طبعت فی مجموعة باسم (القصائد المشـکلة فی المرائی المثکلة). احتوت هذه المجموعة علی قصائد من:

---

[۱] المصدر ۱۵/ ۲۷۷.

[۲] تکملة نجوم السماء ۲/ ۳۱.

[۳] المصدر.

[۴] ذکره فی مجلد حدیث الطیر.

[۵] ذکره فی مجلد حدیث مدینة العلم کما فی ترجمة المؤلف فی حدیث الثقلین طبعة أصفهان.

[۶] ریحانة الأدب ۳/ ۴۳۲.

[۷] اعلام الشیعة (نقباء البشر) ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۳۹

۱- الشیخ محمد سعید ابن الشیخ محمود سعید نائب سادن الروضة الحیدریة.

۲- السید حسین الواعظ الیزدی الطباطبائی الحائری.

۳- الشیخ جعفر العرب.

۴- السید کلب مهدی الجائسی الهندی.

۵- قصیدة أخری للسید کلب مهدی.

۶- قصیدة أخری للشیخ محمد سعید.

۷- قصیدة أخری للسید حسین الواعظ.

۸- قصیدة ثالثة للسید حسین الواعظ.

۹- قصیدة للسید محمد حسین ابن السید جعفر آل بحر العلوم الطباطبائی.

۱۰- قصیدة السید مهدی ابن السید طاهر القزوینی.

۱۱- قصیدة الشیخ محمد حسین ابن الشیخ محسن الحائری.

۱۲- قصیدة للسید حسن الیزدی الحائری.

۱۳- قصیدة أخری للشیخ محمد حسین الحائری.

۱۴- قصیدة أخری للسید کلب مهدی الهندی.

۱۵- قصیدة أخری للشیخ محمد سعید.

۱۶- قصیدة أخری للسید محمد حسین آل بحر العلوم.

۱۷- قصیدة أخری للسید کلب مهدی.

(۳) ترجمة السید اعجاز حسین ... ص: ۱۳۹

اشارة

هو: السید اعجاز حسین ابن السید محمد قلی المذکور، و کان عالما متبحرا خبیرا بالعلوم و الاخبار، و من کبار رجالات الشیعة فی الهند و من أعاظم علمائهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۰

ولع- بالوراثة عن والده- بالتتبع و التنقیب و البحث و التحقیق، و لا سیما فیما یعود الی مسائل الخلاف بین الطائفتین الشیعة و السنة، و کان من جلالة القدر و عظم الشأن بمکان.

قال عبد الحی بترجمته: «أحد العلماء المشهورین فی مذهب الشیعة الامامیة ولد بمدینة میرته لتسع بقین من رجب سنة ۱۲۴۰» [۱].

اساتذته ...: ص: ۱۴۰

نشأ علی أبیه و أخیه السید حامد حسین و ناهیک بها نشأة علمیة عالیة.

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۰

له تآلیف ثمینة و آثار جلیلة منها:

۱- کشف الحجب و الأستار عن وجه الکتب و الاسفار [۲] قال شیخنا الحجة الطهرانی: «فهرس لمؤلفات الشیعة، لم یحتو الا علی نزر قلیل، فانه لم یزد فیه علی ما فی خزانة کتبهم الجلیلة الا قلیلا، و لذا منعه شیخنا العلامة الأکبر الحجة المیرزا حسین النوری المتوفی ۱۳۲۰ من طبعه و نشره، مخافة ان یظن الا- جانب؟؟؟ انحصار مؤلفات الشیعة بذلک المقدار، و قد اهدی نسخته بخطه لشیخنا المذکور، و ذلک حین تشرفه للزیارة فی النجف الأشرف مع أخیه العلامة السید حامد حسین مؤلف عبقات الأنوار، و قد کان عازما علی طبعه، و لما منعه الأستاذ أهداه الیه، و هو الآن فی مکتبة سبط الأستاذ المذکور. و قد طبع فی الهند أخیرا فی سنة ۱۳۳۳ باشراف

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۶۶- ۳۱.

[۲] الذریعة ۱۸/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۱

بعض أحفاده» [۱].

۲- شذور العقیان فی تراجم الأعیان [۲].

۳- القول السدید [۳].

۴- مناظرته مع المولی محمد جان اللاهوری [۴].

۵- رسالة فی أحوال المیرزا محمد الدهلوی مؤلف (النزهة الاثنی عشریة) [۵].

وفاته ...: ص: ۱۴۱

توفی رحمة اللّه علیه بلکنهو فی ۱۷ شوال سنة ۱۲۸۶ [۶].

(۴) ترجمة السید سراج حسین ... ص: ۱۴۱

اشارة

هو السید سراج حسین ابن السید محمد قلی.

کلمات العلماء فی حقه ...: ص: ۱۴۱

۱- قال شیخنا الحجة الطهرانی: «عالم کبیر، و حکیم فاضل» [۷].

۲- و قال صاحب نجوم السماء «الفاضل الجلیل، حکیم عصره

---

[۱] اعلام الشیعة (الکرام البررة) ۳۰۲.

[۲] المصدر.

[۳] الذریعة ۱۷/ ۲۱۰.

[۴] أعلام الشیعة (الکرام البررة) ترجمته.

[۵] المصدر.

[۶] ریحانة الأدب ۴/ ۵۵، الکرام البررة ۲/ ۱۴۸.

[۷] الکرام البررة- الترجمة رقم ۱۰۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۲

و فیلسوف دهره» [... ۱].

۳- و قال عبد الحی: «الشیخ الفاضل ... أحد علماء الشیعة ... برع وفاق أقرانه فی کثیر من العلوم و الفنون، و ولی التدریس فی المدرسة الانجلیزیة» [۲].

اساتذته ...: ص: ۱۴۲

قرأ علی والده المرحوم، و أخیه الأکبر السید حامد حسین، و السید حسین ابن دلدار علی.

و لم یذکر له فیما نعلم شیء من الآثار و المؤلفات.

وفاته ...: ص: ۱۴۲

توفی رحمه اللّه فی سنة ۱۲۸۲.

(۵) ترجمة السید ناصر حسین ... ص: ۱۴۲

اشارة

هو: السید ناصر حسین ابن السید حامد حسین ابن محمد قلی...

المولود فی ۱۹ جمادی الثانیة سنة ۱۲۸۴.

بعض الكلمات فی حقه ...: ص: ۱۴۲

۱- قال السيد الحجة الامين:

---

[۱] نجوم السماء.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۱۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۳

امام فی الرجال و الحديث، واسع التتبع، كثير الاطلاع، قوى الحافظة لا يكاد يسأله أحد عن مطلب إلا و يحيله الى مظانه من الكتب مع الاشارة الى عدد الصفحات، و كان احد الأساطين و المراجع فی الهند، و له وقار و هيبة فی قلوب العامة و استبداد فی الرأى و مواظبة على العبادات، و هو معروف بالأدب بالفارسية و العربية معدود من اساتذتهما و اليه يرجع فی مشكلاتهما، و خطبه مشتملة على عبارات جزلة و ألفاظ مستطرفة، و له شعر جيد» [۱].

۲- و قال العلامة المحدث القمی- فی ذيل ترجمة السيد حامد حسين- ما تعريبه:

«و جناب السيد مير ناصر حسين خلفه فی جميع الملكات و الآثار و وارث ذاك البحر الزخار، و هو مصداق قوله:

ان السرى إذا سرى فبنفسه و ابن السرى إذا سرى أسراهما

و لم يترك جهود والده تذهب سدى، بل اشتغل بتتميم عبقات الأنوار و اخرج الى البياض حتى الآن عدة مجلدات و طبعت، أدام البارى بركات وجوده الشريف و أعانه لنصرة الدين الحنيف» [۲].

۳- و قال المحقق العلامة الشيخ التبريزى ما تعريبه ملخصا:

«السيد ناصر حسين الملقب ب (شمس العلماء)- كان عالما متبحرا فقيها أصوليا محدثا رجاليا كثير التتبع واسع الاطلاع دائم المطالعة، من أعاظم علماء الامامية فی الهند و المرجع فی الفتيا لاهالى تلك البلاد» [۳].

۴- و قال المحقق الشيخ محمد هادى الامينى:

«امام فی الفقه و الحديث و الرجال و الأدب» [۴].

---

[۱] أعيان الشيعة ۴۹/ ۱۰۷- ۱۰۸.

[۲] هدية الأحباب ۱۷۷.

[۳] ريحانة الأدب ۴/ ۱۴۴- ۱۴۵.

[۴] معجم رجال الفكر و الأدب ۳۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۴

۵- و قال العلامة السيد محمد مهدى الاصفهانی:

«شمس العلماء السيد ناصر حسين. عارف بالرجال و الحديث، واسع التتبع، كثير الاطلاع، دائم المطالعة، و هو أحد مراجع أهالى هند. ولد سلمه اللّه فی ۱۹ جمادى الثانية ۱۲۸۴» [۱].

۶- و قال العلامة السيد مرتضى حسين اللاهورى:

«هذا السيد العظيم شبل من ذاك الأسد، آية من آيات اللّه، قد أتم به الحجة و أوضح المحجة، كان فقيها محدثا رجاليا متضلعا، أديبا متطلعا، خطيبا مفوها عالى الهمة، نبيه المنزلة، واسع العطاء، كريم الأخلاق، لين الجانب، ذا فكرة وقادة، حصيف الرأى، مرجع الأمور، نافذ الأمر، و مع أعمال المرجعية و أشغاله الكثيرة كان ضابطا للأوقات، مثابرا على التحقيق و البحث، عاكفا على التصنيف و التأليف،

حتی فی أضیق الأحوال و المرض و الأسقام، یروح و یغدو دائما فی المکتبة و یجلس طول النهار، فکتب و أکثر و صنف و أفاض، فأتم قسما هاما من تألیف عبقات الأنوار. و نشر کتب والده، و وسع فی المکتبة، الی ان صارت تلک الخزانة من اکبر خزائن الکتب للشیعة و اشهرها فی العالم» [۲].

اساتذته ...: ص: ۱۴۴

قرأ العلوم الدینیة علی والده المرحوم و المفتی محمد عباس، و غیرهما.

مؤلفاته ...: ص: ۱۴۴

ذکر مترجموه الکتب التالیة له (عدا ما کتبه من عبقات الأنوار):

---

[۱] أحسن الودیعة: ۱۰۴.

[۲] الفضل الجلی. طبع مقدمة لتشیید المطاعن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۵

۱- نفحات الازهار فی فضائل الأئمة الاطهار علیهم السلام.

۲- دیوان شعر [۱].

۳- کتاب المواعظ.

۴- دیوان الخطب [۲].

۵- کتاب الإنشاء [۳].

۶- إسباغ النائل بتحقیق المسائل [۴].

۷- مسند فاطمة بنت الحسین علیهما السلام [۵].

۸- ما ظهر من الفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام یوم خیبر [۶].

۹- نفحات الانس فی وجوب السورة [۷].

۱۰- اثبات رد الشمس لأمیر المؤمنین علیه السلام و دفع ما أورد علیه من الشبهات [۸].

۱۱- سبائک الذهبان فی الرجال و الأعیان [۹].

۱۲- فهرست أنساب السمعانی [۱۰].

هذا و قد طبع له أخیرا کتاب «افحام الأعداء و الخصوم» فی نفی تزویج عمر بأم کلثوم، حققه و قدم له العلامة الشیخ محمد هادی الامینی، و هو کتاب قیّم یحوی مطالب جلیلة، لکن لا أدری لما ذا لم یذکر له فیما کان

---

[۱] الذریعة ۹/ ۱۱۵۴.

[۲] المصدر ۷/ ۱۸۶.

[۳] المصدر ۲/ ۳۹۵.

[۴] الذریعة ۲/ ۳.

[۵] الفضل الجلی.

[۶] الذریعة ۱۹/ ۲۲.

[۷] الفضل الجلی.

[۸] الذریعة ۱/ ۹۵.

[۹] الفضل الجلی فی حیاة السید محمد قلی.

[۱۰] المصدر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۶

بأیدینا من المصادر بل لم یذکره له الامینی حیث ترجم للسید ناصر حسین فی مجلة المکتبة الصادرة عن مکتبة أمیر المؤمنین علیه السلام بالنجف الأشرف.

وفاته ...: ص: ۱۴۶

توفی- کما الفضل الجلی- فی غرة رجب سنة ۱۳۶۱، و دفن عند مرقد القاضی التستری الشهید قدس سره بمدینة (آگره) بالهند حسب وصیته.

(۶) ترجمة السید ذاکر حسین ... ص: ۱۴۶

اشارة

هو: السید ذاکر حسین ابن السید حامد حسین، و کان من کبار العلماء البارزین فی بلاد الهند، و کان أدیبا شاعرا [۱].

اساتذته ...: ص: ۱۴۶

لم نقف له الا علی السید ناصر حسین، و لعله قرأ علی غیره ایضا.

مؤلفاته ... ص: ۱۴۶

قال شیخنا العلامة الطهرانی:

«له آثار: منها: (الادعیة المأثورة)، طبع فی الهند و علیه تقریظ أخیه العلامة السید ناصر حسین المتوفی سنة ۱۳۶۱ و تصدیقه باعتبارها کما ذکرناه فی الذریعة ۱/ ۳۹۹.

و کان معین أخیه المذکور فی تتمیم مجلدات (العبقات).

---

[۱] ریحانة الأدب ۴/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۷

و له (دیوان شعر) بالفارسیة و العربیة معا.

و له (حواشی علی عبقات) والده» [۱].

(۷) ترجمة السید محمد سعید ... ص: ۱۴۷

اشارة

هو: السید محمد سعید ابن السید ناصر حسین، و کان عالما فاضلا مجتهدا متکلما محققا مؤلفا.

ولادته ...: ص: ۱۴۷

ولد السید محمد سعید فی ۸ محرم ۱۳۳۳ فی لکهنو.

اساتذته ...: ص: ۱۴۷

شب و ترعرع فی أحضان العلماء فی لکنهو، و علی رأسهم والده العلامة ثم هاجر الی النجف الأشرف، و حضر علی کبار العلماء حتی بلغ الدرجات العالیة و المقامات السامیة، و کان من أشهر اساتذته فی المرحلة الاخیرة من دراساته: سید الطائفة فی عصره السید ابو الحسن الاصفهانی، و شیخ المحققین الأستاذ الشیخ آغا ضیاء الدین العراقی.

شخصیته العلمیة و الاجتماعیة ...: ص: ۱۴۷

بعد ما فرغ من الدروس و برزت شخصیته و لمع نجمه، عاد الی بلده (لکنهو) حیث تولی شئون الرئاسة العلمیة و الدینیة بجدارة، و کانت له هیبة فی قلوب العامة و مکانة لدی جمیع الطبقات.

---

[۱] أعلام الشیعة ۷۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۴۸

زار العتبات المقدسة مرارا و حل ضیفا بکربلاء فی دار والدنا آیة اللّه السید نور الدین المیلانی، فکنا مسرورین مبتهجین بمجلسه، مستفیدین من علومه و معلوماته، و منه أخذنا جملة من معلوماتنا حول (عبقات الأنوار)، و لقد کان علی جانب عظیم من الأخلاق الکریمة و السجایا الفاضلة.

مؤلفاته ... ص: ۱۴۸

ألف کتبا تحقیقیة کثیرة الفائدة، و هی (عدا ما کتبه من أحادیث العبقات):

۱- الامام الثانی عشر، ألفه حینما کان فی النجف الأشرف ردا علی کلمات جاءت فی کتاب (سبائک الذهب فی معرفة انساب العرب للسویدی) «و انما توجد کلماته المردودة فی الطبع الاول من السبائک، فان الطبع الثانی أسقطت عنه تلک الکلمات» [۱] و قد طبع بالنجف الأشرف سنة ۱۳۴۵ [۲].

۲- مسانید الأئمة علیهم السلام [۳].

۳- الایمان الصحیح «کتاب تحقیقی علمی یبحث فیه عن العقائد الصحیحة تحت أشعة القرآن الشریف» [۴].

۴- معراج البلاغة، جمع فیه خطب الرسول صلی اللّه علیه و آله و سلم.

۵- مدینة العلم، بحث فیه حدیث الباب [۵].

---

[۱] الذریعة ۲/ ۳۱۹.

[۲] و فی سنة ۱۳۹۳ للمرة الثانیة مع تعلیقات و إضافات منا.

[۳] رأیناه فی المکتبة الناصریة، و هو کتاب کبیر.

[۴] الذریعة ۲/ ۵۱۴.

[۵] الذریعة ۲۰/ ۲۵۱. رد به علی (ابن عاشور) شیخ الإسلام بتونس، و له مقدمة بقلم المرحوم الحجة السید هبة الدین الشهرستانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۴۹

۶- آیة التطهیر [۱].

۷- آیة الولایة [۲].

۸- شرح خطبة الزهراء علیها السلام [۳].

هذا ... بالاضافة الی ما کتبه من (عبقات الأنوار).

وفاته ...: ص: ۱۴۹

توفی رحمه اللّه بالهند فی ۱۲ جمادی الثانیة سنة ۱۳۸۷ و قد أقیمت مجالس الفاتحة علی روحه الطاهرة، و دفن الی جنب والده المرحوم فی صحن السید التستری الشهید، و أعقب الخطیب الفاضل السید علی ناصر [۴].

(۸) ترجمة السید محمد نصیر ... ص: ۱۴۹

اشارة

هو: السید محمد نصیر ابن السید ناصر حسین المولود سنة ۱۳۱۷ کان رحمه اللّه عالما کبیرا و استاذا جلیلا ... درس فی النجف الأشرف و تخرج علی کبار العلماء، ثم لما عاد الی بلاده اقتضت الظروف الخاصة و المصلحة العامة للمسلمین ان یدخل الحقل السیاسی، فدخل المجلس النیابی منتخبا من قبل الشیعة الامامیة.

---

[۱] الفضل الجلی.

[۲] المصدر.

[۳] المصدر.

[۴] مصادر الترجمة: الذریعة، معجم رجال الفکر ۳۹۰، مؤلفین کتب چاپی ۳/ ۲۳ الفضل الجلی فی حیاة السید محمد قلی، معلومات شخصیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۰

مؤلفاته ...: ص: ۱۵۰

۱- دیوان شعر.

۲- مجمع الآداب.

۳- التطهیر.

۴- ترجمة وجوب السورة فی الصلاة الی الاردویة.

وفاته ...: ص: ۱۵۰

توفی فی (لکنهو) سنة ۱۳۸۶ و حمل نعشه الی العراق فدفن فی کربلاء فی الصحن الشریف بمقبرة شیخ الطائفة فی عصره الزعیم المجاهد المیرزا الشیرازی قدس سره، و أقیمت علی روحه مجالس الفاتحة فی کل مکان [۱]. منها:
المجلس الذی اقامه سیدی الوالد آیة اللّه السید نور الدین المیلانی بکربلاء.

الباب السابع المکتبة الناصریة ... ص: ۱۵۰

و من آثار هذه الاسرة و خدماتهم للعلم و الطائفة: المکتبة العظیمة التی خلفتها فی مدینة لکهنو، هذه المکتبة التی کانت کتب العلامة السید محمد قلی نواة لها، ثم ضم إلیها نجله السید حامد حسین کلما حصل الیه من الکتب، و لا سیما ما کان یفحص عنه و حصل علیه فی البلاد المختلفة من أمهات المصادر فی مختلف العلوم و الفنون لأجل کتابه عبقات الأنوار ... ثم سعی نجله السید ناصر حسین فی تطویرها و توسعتها فاشتهرت بالمکتبة الناصریة...
لقد کانت فی زمن السید حامد حسین تحتوی علی ثلاثین ألف

---

[۱] مصادر الترجمة: معجم رجال الفکر ۳۹۰ الفضل الجلی- معلومات شخصیة.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۱
کتاب، قال شیخنا الطهرانی بترجمته: «و للمترجم خزانة کتب جلیلة وحیدة فی لکهنو بل فی بلاد الهند، و هی إحدی مفاخر العالم الشیعی، جمعت ثلاثین ألف کتاب بین مخطوط و مطبوع، من نفائس الکتب و جلائل الآثار، و لا سیما تصانیف أهل السنة من المتقدمین و المتأخرین.
حدثنی شیخنا العلامة المیرزا حسین النوری أن المترجم کتب الیه من لکهنو یطلب منه إرسال احد الکتب الیه، فأجابه الأستاذ بأنه من العجیب خلو مکتبتکم من هذا الکتاب علی عظمها و احتوائها. فأجابه المترجم بأن من المتیقن لدی وجود عدة نسخ من هذا الکتاب، و لکن التفتیش عنه و الحصول علیه أمر یحتاج الی متسع من الوقت، و الکتاب الذی ترسله الی یصلنی قبل وقوفی علی الکتاب الذی هو فی مکتبتی التی أسکنها. انتهی.
فمن هذا یظهر عظم المکتبة و اتساعها. و حدثنی بعض فضلاء الهند أن أحد اهل الفضل حاول تألیف فهرس لها و فشل فی ذلک.
و قد أهدی إلیّ بعض أجلاء الأصدقاء صورة جانب واحد من جوانبها الأربع و هو کتب التفاسیر، و قد زرناه فادهشنا. و بالجملة فان مکتبة هذا الامام الکبیر من أهم خزائن الکتب فی الشرق» [۱].
و قال السید محسن الامین: «و مکتبته فی لکهنو وحیدة فی کثرة العدد من صنوف الکتب، و لا سیما کتب غیر الشیعة. و یناهز عدد کتبها الثلاثین ألفا ما بین مطبوع و مخطوط ... فیما کتبه الشیخ محمد رضا الشبیبی فی مجلة العرفان ما صورته: من أهم خزائن الکتب الشرقیة فی عصرنا هذا: خزانة کتب المرحوم السید حامد حسین اللکهنوی- نسبة الی لکهنو من بلاد الهند- صاحب کتاب عبقات الأنوار الکبیر فی الامامة، من ذوی العنایة بالکتاب و التوفر علی جمع الآثار، أنفق الأموال الطائلة علی نسخها و وراقتها، و فی کتابه عبقات الأنوار المطبوع فی الهند ما یشهد علی ذلک.

---

[۱] أعلام الشیعة- نقباء البشر ۱/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۲

و قد اشتملت خزانة کتبه علی ألوف من المجلدات فیها کثیر من نفائس المخطوطات القدیمة» [۱].

و فی (أحسن الودیعة) بترجمته: «و له مکتبة کبیرة فی لکهنو وحیدة فی کثرة العدد من صنوف الکتب، و لا سیما کتب المخالفین».

و جاء فی (صحیفة المکتبة) الصادرة عن مکتبة أمیر المؤمنین علیه السلام فی النجف الأشرف فی ذکر المکتبات التی زارها العلامة الحجة المجاهد صاحب الغدیر فی مدینة لکهنو بالهند ما نصه: «مکتبة الناصریة العامة.

تزدهر هذه المکتبة العامرة بین الاوساط العلمیة و حواضر الثقافة فی العالم الإسلامی بنفائسها الجمة، و نوادرها الثمینة، و ما تحوی خزانتها من الکتب الکثیرة فی العلوم العالیة من: الفقه و أصوله، و التفسیر، و الحدیث، و الکلام، و الحکمة و الفلسفة، و الأخلاق، و التاریخ، و اللغة، و الأدب. الی معاجم و مجامیع و موسوعات فی الجغرافیا، و التراجم، و الرجال، و الدرایة، و الروایة.

و هی نتیجة فکرة ثلاثة من أبطال العلم و الدین، جمعت یمنی کل منهم قسما من هذه الثروة الإسلامیة الطائلة فی حیاته السعیدة، فأسدی بها الی أمة القرآن الکریم خدمة کبیرة، تذکر و تشکر مع الأبد، و لم یکتف أولئک الفطاحل بذلک الی أن وقف کل منهم ما له علیه وقفا. فغدت یقضی بها کل عالم مأربه، و یسد بها کل ثقافی حاجته.

و کانت النواة لها مکتبة السید محمد قلی الموسوی ... ثم حذا حذوه و ضم کتبه إلیها نجله القدوة و الاسوة السید حامد حسین ... ثم شفعت تلک المکتبة بمکتبة شبله السید ناصر حسین...

و هذه المکتبة العامرة تسمی باسمه، یناهز عدد کتبها الیوم ثلاثین ألفا من المطبوع و المخطوط، یقوم بادارة شئونها شقیقی الفضیلة: السید محمد سعید العبقاتی، و الزعیم المحنک السید محمد نصیر العبقاتی، و قد شیدت لها

---

[۱] أعیان الشیعة- بترجمة السید حامد حسین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۳

حین کنا فی تلکم الدیار بهمتهما القعساء بنایة فخمة تقع فی أهدإ مکان، قد خصصت لها الادارة المحلیة لمتصرفیة لکهنو، و الادارة المرکزیة للشئون الثقافیة للحکومة الهندیة منحة مالیة سنویة لادارة شئونها، و تسدید رواتب موظفیها، و هی و ان کانت جل ذلک فضلا عن الکل، الا انها مساعدة تحمد علیها و تقدر».

ثم ذکر الکاتب أسماء نفائس من هذه الخزانة مما وقف علیه العلامة الامینی و غیره...

و نحن نضیف الی تلک الأسماء قائمة بأسماء جملة من الکتب التی ذکرها صاحب العبقات فی ثنایا الکتاب، و نص علی وجود النسخ العتیقة الثمینة منها عنده:

۱- العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة لابن الجوزی.

۲- بغیة الطالبین- رسالة الأسانید للشیخ أحمد النخلی.

۳- قصص الأنبیاء لابی الحسن محمد بن عبد اللّه الکسائی.

۴- نقاوة الملل و طراوة النحل لعبد الوهاب الروداوری.

۵- ألف باء فی المحاظرات للبلوی.

۶- زاد المسیر لجلال الدین السیوطی.

۷- تهذیب الکمال فی أسماء الرجال لابی الحجاج المزی.

۸- العلل (الجزء الثالث منه) لابی الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۹- میزان الاعتدال فی نقد الرجال لشمس الدین الذهبی. عنده ثلاث نسخ منه.

۱۰- المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة لابن حجر المکی. نسخة مستنسخة عن أصل نسخة الشارح.

۱۱- الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر للعلقمی.

۱۲- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع لشمس الدین السخاوی.

النسخة بخط عبد العزیز بن فهد المکی، علیها خط المصنف و اجازته لابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۴

فهد المذکور.

۱۳- الفصول المهمة فی معرفة الأئمة لنور الدین ابن الصباغ المالکی.

عنده منه نسختان.

۱۴- المقاصد الحسنة فی الأحادیث المشتهرة علی الالسنة لشمس الدین السخاوی. عنده منه نسخ عدیدة.

۱۵- لواقح الأنوار فی طبقات السادة الأخیار لعبد الوهاب الشعرانی. عنده منه ثلاث نسخ، واحدة منها محشاة بخط المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۶- النور السافر عن أخبار القرن العاشر. للعیدروس.

۱۷- غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام. لابن فهد المکی. نسخة مکتوبة فی حیاة مؤلفه.

۱۸- العرائس فی قصص الأنبیاء لابی إسحاق الثعلبی.

۱۹- الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین لعطاء اللّه بن فضل اللّه المحدث الشیرازی.

۲۰- ملحقات الأبحاث المسددة فی الفنون المتعددة لصالح بن مهدی المقبلی الصنعانی.

۲۱- التاریخ الصغیر لمحمد بن اسماعیل البخاری.

۲۲- الموضوعات لابن الجوزی.

۲۳- شرح منهاج البیضاوی لبرهان الدین عبید اللّه بن محمد العبری الفرغانی.

۲۴- شرح منهاج البیضاوی لکمال الدین محمد بن محمد ابن امام الکاملیة. نسخة مقروة علی المصنف و علیها خطه.

۲۵- الطبقات الکبری لمحمد بن سعد.

۲۶- اقتصاد الاعتقاد لابی حامد الغزالی.

۲۷- خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام للنسائی. عنده منه نسختان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۵

إحداهما مصححة من قبل بعض الأفاضل.

۲۸- المسند لأحمد بن حنبل.

۲۹- المنمق لابن حبیب البغدادی.

۳۰- الثقات لابن حبان البستی.

۳۱- نوادر الأصول للحکیم الترمذی.

۳۲- المعجم الصغیر للطبرانی.

۳۳- المفاتیح فی شرح المصابیح لشمس الدین محمد بن المظفر الخلخالی.

۳۴- المنتقی فی سیرة المصطفی لسعید الدین محمد بن مسعود الکازرونی.

۳۵- احیاء المیت بفضائل أهل البیت لجلال الدین السیوطی. عنده منه نسختان فی إحداهما أربعون حدیثا و فی الأخری ستون حدیثا.

۳۶- حلیة الأولیاء لابی نعیم الاصبهانی.

الباب الثامن کتاب التحفة الاثنا عشریة ... ص: ۱۵۵

اشارة

هو کتاب انتشر فی أوائل القرن الثالث عشر الهجری فی بلاد الهند باللغة الفارسیة، و کان فی طبعته الاولی علیه اسم مستعار هو «غلام حلیم» و هذا الاسم هو مادة تاریخ ولادة مؤلفه عبد العزیز الدهلوی- ثم وضع اسمه الصریح فی طبعته الثانیة.

و موضوع هذا الکتاب استعراض عقائد الشیعة- و لا سیما الاثنی عشریة- فی التوحید و النبوة و الامامة و المعاد- و غیرها ثم نقدها و الرد علیها، و لقد ذکر صاحبه فی أوله و مواضع عدیدة منه التزامه بنقل ما هو المسلم و المتفق علیه، الا أنه ملأ الکتاب بأشیاء تخالف الواقع و تنافی الحقیقة، و لا سیما فی باب الامامة، حیث أنکر الأحادیث و دلالة الآیات علی امامة علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۶

أمیر المؤمنین علیه السلام، و شحنه بأکاذیب و مفتریات لم یأت بها أحد من قبله.

و هذا ما دعاء علماء الشیعة- و لا سیما صاحب العبقات- الی الرد علیه و بیان ما هو الواقع و الصحیح، فأثبتوا الأحادیث سندا و دلالة، و ظهور دلالة الآیات الکریمة فی عقیدة الشیعة الامامیة، علی ضوء کتب العامة و کلمات علمائهم.

و لم یکن عبد العزیز الدهلوی یقصد من تألیف هذا الکتاب و نشره الا اشاعة الفتنة بین الطوائف الإسلامیة و ضرب بعضها ببعض.

و الجدیر بالذکر: انه قد ثبت لدی المحققین ان (التحفة) هذه مسروقة من کتاب (الصواقع) لنصر اللّه الکابلی، و قد ترجمه (الدهلوی) الی الفارسیة.

أ- فهرس هذا الکتاب ... ص: ۱۵۶

و لقد جاء ذکر الأحادیث الاثنی عشر التی أجاب عنها فی الباب السابع حیث بحث فیه الامامة، و کان رد (صاحب العبقات) علی حسب ترتیبه، ابتداء بحدیث الغدیر، و انتهاء بالثقلین.

هذا و لمزید الفائدة نذکر عناوین أبواب التحفة:

الباب الاول: فی ذکر فرق الشیعة و بیان کیفیة حدوث مذهب التشیع.

الباب الثانی: فی ذکر مکاید الشیعة.

الباب الثالث: فی ذکر اسلاف الشیعة و علمائهم و تصانیفهم.

الباب الرابع: فی أخبار الشیعة و رواتهم.

الباب الخامس: فی الإلهیات.

الباب السادس: فی النبوات.

الباب السابع: فی الامامة.

الباب الثامن: فی المعاد.

الباب التاسع: فی مسائل فقهیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۷

الباب العاشر: فی مطاعنهم فی الخلفاء الثلاثة و غیرهم.

الباب الحادی عشر: فی ما یختص به الشیعة و لم یوجد عند غیرهم من فرق الإسلام.

الباب الثانی عشر: فی التولی و التبری.

ب- طبعاته ...: ص: ۱۵۷

و الظاهر ان (التحفة) طبعت أکثر من مرة کما مر، و أما ترجمتها الی اللغة العربیة فقد طبعت مرارا کما سیأتی

ج- ترجمته الی مختلف اللغات: ...: ۱۵۷

لقد ترجم «الحافظ غلام محمد بن الشیخ محی الدین بن الشیخ عمر المدعو بالاسلمی» تلمیذ المولوی عبد العلی بن نظام الدین التحفة الی العربیة و سماها بالترجمة العبقریة و الصولة الحیدریة للتحفة الاثنا عشریة» [۱] و جاء فی مقدمة کتاب (المنحة الالهیة فی مختصر التحفة الاثنی عشریة) انه قد اختصره من (ترجمة العالم العلامة و النحریر الفهامة الشیخ غلام محمد الاسلمی الهندی). و علی هذا فالترجمة الاولی (للتحفة) کانت الی اللغة العربیة و من قبل غلام محمد المذکور.

ثم جاء محمود شکری الآلوسی فهذب ألفاظ تلک الترجمة و اختصرها باسم (المنحة الالهیة تلخیص ترجمة التحفة الاثنی عشریة) و قدمه الی السلطان عبد الحمید العثمانی قائلا:

«و قدمته لاعتاب خلیفة اللّه فی أرضه و نائب رسوله علیه الصلاة و السلام فی سنته و فرضه، الذی راعی رعایاه بجمیل رعایته و دبرهم بصائب تدبیره و واسع درایته، و سلک أحسن المسالک فی استقامة أمورهم و صیانة

---

[۱] هکذا جاء فی عبقات الأنوار، قسم حدیث الغدیر عند النقل عنه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۵۸

نفوسهم و حراسة جمهورهم، و خص من بینهم علماء دولته و صلحاء ملته بحسن ملاحظته و فضل محافظته، تمییزا لهم بالعنایة، و تخصیصا بما یجب من الرعایة و وضعا للأمور مواضعها و إصابة بها مواقعها، و هو أمیر المؤمنین الواجب طاعته علی الخلق أجمعین سلطان البرین و خاقان البحرین السلطان ابن السلطان، السلطان الغازی عبد الحمیدخان ابن السلطان الغازی عبد المجید خان.

اللهم أیده بنصرک و انصره لتأیید ذکرک، و اطمس شر سویداء قلوب أعدائه و أعدائک، و دق أعناقهم بسیوف قهرک و سطوتک ....»

و قسم الآلوسی ترجمته هذه الی تسعة أبواب و هذا تفصیلها:

الباب الاول: فی ذکر فرق الشیعة و بیان أسلافهم و نبذة من مکایدهم.

الباب الثانی: فی بیان أقسام الشیعة و أحوال رجال أسانیدهم.

الباب الثالث: فی الإلهیات.

الباب الرابع: فی النبوة.

الباب الخامس: فی الامامة (و فیه الآیات و الأحادیث و الدلائل العقلیة التی یستند إلیها الشیعة علی امامة الأمیر بلا فصل).

الباب السادس: فی بعض عقائد الامامیة المخالفة لعقائد أهل السنة.

الباب السابع: فی الاحکام الفقهیة.

الباب الثامن: فی المطاعن.

الباب التاسع: فی ذکر ما اختص بهم و لم یوجد عند غیرهم من فرق الإسلام.

و لقد طبع هذا الکتاب فی «بمبئی» سنة ۱۳۰۱، ثم طبع ثانیة فی مصر من قبل مدیر مجلة (الأزهر)، و طبع مرة أخری مع تعالیق المدعو بمحب الدین الخطیب.

هذا ... و قد جاء فی بعض فهارس (لاهور) انه قد طبع مترجما الی اللغة الاردویة أیضا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۵۹

د- الردود علیه ... ص: ۱۵۹

لقد رد علی (التحفة) جماعة من کبار علماء الشیعة، و هذه أسماؤهم (عدا العبقات):

۱- أبو أحمد محمد بن عبد النبی بن عبد الصانع الاخباری النیسابوری المقتول سنة ۱۲۳۲، و قد سماه ب (السیف المسلول علی مخربی دین الرسول) [۱].

۲- السید دلدار علی النقوی المتقدمة ترجمته، و هو فی أربعة مجلدات رد بها علی أبواب (التحفة) الخامس و السادس و السابع و الثانی عشر، و قد سمی کل مجلد باسم ... و بعض هذه المجلدات مطبوع.

۳- المیرزا محمد بن عنایة أحمدخان الکشمیری الملقب ب (الکامل) و المتوفی سنة ۱۲۳۵ مسموما، و قد سماه ب (النزهة الاثنا عشریة)، و قد ترجم له السید اعجاز حسین فی رسالة خاصة کما تقدم، کما ذکره السید محسن الامین رحمه اللّه [۲].

۴- السید محمد قلی المتقدم ذکره، و قد سماه ب (الأجناد الاثنا عشریة المحمدیة) و هو فی مجلدات رد بها علی الأبواب: الاول و الثانی و السابع و العاشر و الحادی عشر من (التحفة) و هذه کلها مطبوعة، و قد سمی رده علی الباب العاشر ب (تشیید المطاعن) و هو فی ثلاثة أجزاء ضخام.

۵- الشیخ سبحان علیخان الهندی المتوفی بعد عام ۱۲۶۰، و قد سماه ب (الوجیزة فی الأصول).

۶- السید محمد ابن السید دلدار علی النقوی المتوفی سنة ۱۲۸۴ و قد سماه ب (الامامة) [۳] باللغة العربیة، و هو رد علی الباب السابع، کما ان له

---

[۱] الذریعة ۱۲/ ۲۸۸.

[۲] أعیان الشیعة ۴۶/ ۲۰۸.

[۳] الذریعة ۲/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۰

علیه ردا آخر بالفارسیة سماه ب (البوارق الالهیة) [۱].

۷- السید جعفر الموسوی الدهلوی، و قد رد علی البابین: السابع و العاشر من (التحفة).

۸- المولوی خیر الدین محمد الاله‌آبادی، و قد سماه ب (هدایة العزیز) و هو رد علی الباب الرابع من (التحفة).

۹- السید المفتی محمد عباس التستری المتوفی سنة ۱۳۰۶، و قد سماه ب (الجواهر العبقریة) و هو رد علی ما ذکره فی (التحفة) فی

الباب السابع حول غیبة المهدی علیه السلام، و هو مطبوع [۲].

هذا و لقد رد علی المنحة الالهیة- تلخیص مختصر التحفة الاثنی عشریة- المذکور سابقا علمان من أعلام الطائفة الشیعیة و هما:

۱- الحجة الکبیر المجاهد الشیخ محمد مهدی الخالصی الکاظمی المتوفی سنة ۱۳۴۳ و قد سماه ب (تصحیف المنحة الالهیة عن النفثة الشیطانیة) فی ثلاثة مجلدات [۳].

۲- العلامة الحجة الآیة الشیخ میرزا فتح اللّه شیخ الشریعة المتوفی سنة ۱۳۳۹ [۴].

الباب التاسع ترجمة صاحب التحفة ... ص: ۱۶۰

اشارة

هو الشیخ المحدث عبد العزیز بن ولی اللّه بن عبد الرحیم العمری (ینتهی نسبه الی عمر بن الخطاب) الدهلوی.

---

[۱] المصدر ۳/ ۹۷.

[۲] الذریعة ۵/ ۲۷۱.

[۳] المصدر ۳/ ۶۳۳.

[۴] أعیان الشیعة ۴۲/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۶۱

ولادته ...: ص: ۱۶۱

ولد لیلة الخمیس لخمس بقین من رمضان سنة ۱۱۵۹.

أساتذته ...: ص: ۱۶۱

أخذ العلم عن والده، و لما توفی أبوه أخذ عن تلامذته و هم جماعة منهم:

۱- الشیخ نور اللّه البرهانوی.

۲- الشیخ محمد أمین الکشمیری الدهلوی.

۳- الشیخ محمد عاشق الفلتی.

تلامذته ...: ص: ۱۶۱

و قد قرأ علیه جماعة من علماء أسرته و غیرهم، و منهم:

۱- أخوه عبد القادر.

۲- أخوه رفیع الدین.

۳- أخوه عبد الغنی.

۴- ختنه عبد الحی بن هبة اللّه البرهانوی.

۵- المفتی الهی بخش الکاندهلوی.

۶- السید قمر الدین السونی پتنی.

۷- الشیخ غلام علی بن عبد اللطیف الدهلوی.

۸- المولوی حیدر علی الفیض آبادی.

۹- المولوی محمد رشید الدین الدهلوی.

جهوده و آثاره ...: ص: ۱۶۱

و کما ذکرنا سابقا فقد کان المولوی عبد العزیز الدهلوی قائد حرکة علمیة و رائد نشاط فی سبیل نشر المذهب السنی، فأصبح تلامذته الذین ذکرناهم و غیرهم مشایخ و أساتذة ... و بذلک یکون قد أسس حوزة علمیة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۲

لأهل السنة فی مدینة دهلی، ثم بنی مدرسة تولی بنفسه زعامتها و التدریس فیها، ثم خلفه أخواه فی ذلک، کما خلف هو أباه.

و لهذه الأمور و غیرها و أهمها التهجم علی الشیعة فی الامامة و المسائل الکلامیة لقبه قومه ب (سراج الهند).

مؤلفاته ...: ص: ۱۶۲

قال عبد الحی: «للشیخ عبد العزیز مؤلفات کلها مقبولة عند العلماء، محبوبة إلیهم، یتنافسون فیها و یحتجون بترجیحاته و هو حقیق بذلک، و فی عبارته قوة و فصاحة و سلاسة، تعشقها الاسماع و تلتذ بها القلوب» ... ثم ذکر له مصنفات و رسائل أشهرها:

۱- تفسیر القرآن المسمی بفتح العزیز.

۲- الفتاوی فی المسائل المشکلة.

۳- التحفة الاثنا عشریة.

۴- بستان المحدثین.

۵- العجالة النافعة. رسالة فی أصول الحدیث.

۶- میزان البلاغة.

۷- السر الجلیل فی مسألة التفضیل. رسالة فی تفضیل الصحابة بعضهم علی بعض.

۸- سر الشهادتین. رسالة فی شهادة الحسنین علیهما السلام.

وفاته ...: ص: ۱۶۲

و توفی فی ۷ شوال سنة ۱۲۳۹.

کلماتهم فی ترجمته ...: ص: ۱۶۲

هذا و قد بالغ القوم فی مدح الدهلوی و وصفه کما هو شأنهم و دأبهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۳

بالنسبة الی علمائهم عامة و الی المتعصبین منهم علی الشیعة خاصة-:

۱- قال أحمد الانصاری الشروانی: «سلطان إقلیم المعانی، و مالک أزمة البیان و بدیع الزمان الثانی، و هو مؤید مذهب النعمان، مصنفاته لا تحصی، و مؤلفاته تجل عن تعداد الرمل و الحصی» [... ۱].

۲- و قال محسن بن یحیی الترهتی: «بلغ من الکمال و الشهرة بحیث تری الناس فی مدن أقطار الهند یفتخرون باعتزائهم الیه، بل بانسلاکهم فی سمط من ینتمی الی أصحابه...

و من سجایاه الفاضلة الجمیلة التی لا یدانیه عامة أهل زمانه قوة عارضته، لم یناضل أحدا الا أصاب غرضه و أصمی رمیته و أحرز خصله. و من ذلک براعته فی تحسین العبارة و تحبیرها ... و منها فراسته التی أقدره اللّه بها علی تأویل الرؤیا» [... ۲].

۳- و قال عبد الحی بترجمته حیث عنونه: «سراج الهند، حجة اللّه، الشیخ عبد العزیز الدهلوی. الشیخ الامام العالم الکبیر العلامة المحدث عبد العزیز بن ولی اللّه بن عبد الرحیم العمری الدهلوی، سید علماءنا فی زمانه و ابن سیدهم ... و کان أحد أفراد الدنیا بفضله و آدابه و علمه و ذکائه و سرعة فهمه. اشتغل بالدرس و الافادة و له خمس عشرة سنة، فدرس و أفاد حتی صار فی الهند العلم المفرد، و تخرج علیه الفضلاء، و قصدته الطلبة من أغلب الارجاء، و تهافتوا علیه تهافت الظمآن علی الماء» [... ۳].

و قد استغرقت هذه الترجمة ثمان صحائف، ذکر فیها فضائله و آثاره و مصنفاته و نموذجا من نظمه ... و الذی یجلب الانتباه فی هذه الترجمة ما ذکره من أن الشیخ عبد العزیز الدهلوی قد مرض بأنواع الأمراض من الجذام

---

[۱] حدیقة الأفراح لازالة الأتراح: ۱۶۶.

[۲] الیانع الجنی: ۷۳.

[۳] نزهة الخواطر ۷/ ۲۶۸- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۴

و البرص و العمی و اختلال الحواس و هو ابن خمس و عشرین سنة الی أن مات.

ترجمة والده ...: ص: ۱۶۴

و أما والده و شیخه ولی اللّه الدهلوی فهذه خلاصة ما جاء بترجمته فی نزهة الخواطر:

«شیخ الإسلام ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی.

الشیخ الامام الهمام حجة اللّه بین الأنام امام الأئمة قدوة الامة علامة العلماء وارث الأنبیاء، آخر المجتهدین، أوحد علماء الدین، زعیم المتضلعین بحمل أعباء الشرع المبین، محیی السنة و من عظمت به اللّه علینا المنة شیخ الإسلام قطب الدین أحمد ولی اللّه بن عبد الرحیم بن وجیه الدین العمری الدهلوی.

العالم الفاضل النحریر أفضل من بث العلوم فأروی کل ظمآن

ولـد يوم الأربعاء لأربع عشـرة خلون من شوال سـنة ۱۱۱۴، و اشـتغل بالـدرس نحوا من اثنتى عشـرة سـنة، و حصل له الفتح العظيم فى التوحيد و الجانب الواسع فى السلوك، و نزل على قلبه العلوم الوجدانية فوجا فوجا، و خاض فى بحار المذاهب الأربعة و أصول فقههم خوضـا بليغا، و نظر فى الأحاديث التى هى متمسـكاتهم فى الاحكام و ارتضـى من بينها بامـداد النور الغيبى طريق الفقهاء المحـدثين و اشتاق الى زيارة الحرمين الشريفين، فرحل إليها سنة ۱۱۴۳ فأقام بالحرمين عامين كاملين، و صحب علماء الحرمين صحبة شريفة، و عاد الى الهند سنة ۱۱۴۵.

و من نعم اللّه تعالى عليه انه خصه بعلوم لم يشرك معه فيها غيره، و التى أشرك فيها معه غيره من سائر الأئمة كثيرة لا يحصيها البيان.

و من نعم اللّه تعالى عليه أن أولاه خلعـة الفاتحية و ألهمه الجمع بين الفقه و الحديث و أسـرار السـنن و مصالح الاحكام و سائر ما جاء به النبى من

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۵

ربه عز و جل.

حتى أثبت عقائد أهل السنة بالادلة و الحجج، و طهرها من قذى أهل المعقول.

و قد أثنى عليه الاجلة من العلماء.

و قال السـيد صـديق حسن القنوجى فى الحطـة بـذكر الصـحاح السـتة فى ذكر من جاء بعلم الحـديث فى الهند: ثم جاء اللّه سـبحانه و تعالى من بعـدهم بالشـيخ الأجل و المحـدث الأكمل، ناطق هـذه الـدورة و حكيمها، و نائق تلك الطبقة و زعيمها، الشـيخ ولى اللّه بن عبد الرحيم الدهلوى المتوفى سنة ۱۱۷۶.

و كذا بأولاده الأمجاد و أولاد أولاده أولى الإرشاد، المشمرين فى هذا العلم عن ساعد الجد و الاجتهاد.

و قال القنوجى المـذكور فى أبجـد العلوم: كان بيته فى الهنـد بيت علم الـدين و هم كانوا مشايـخ الهنـد فى العلوم النقلية بل و العقلية. أصـحاب الاعمال الصالحات و أرباب الفضائل الباقيات، لم يعهـد مثل علمهم بالـدين علم بيت واحد من المسـلمين فى قطر من أقطار الهند» [۱].

الباب العاشر فى علمنا فى الكتاب ... ص: ۱۶۵

اشارة

لقد وقفت على جانب من عظمة كتاب العبقات.

و على أنه لم يكتب مثله فى بـابه من السـلف و الخلف، و أنه ذلـك الكتاب المعجز المبين الـذى لا يأتيه الباطل من بين يـديه و لا من خلفه ... كما فى كلمات أعلام الطائفة.

و على أنه لم ينتشر حتى الآن باللغة العربية مطلقا ... بالرغم من انتشار

---

[۱] نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۶

تلخيص التحفة الاثنى عشرية باللغة العربية منذ أكثر من قرن ... و قد قال السيد محسن الامين: يا حبذا لو ينبرى أحد من العرب لتعريبه ...

نعم ليته ترجم الى اللغة العربية و نشر قبل أن ينتشر تعريب التحفة، أو بعده بقليل فی الأقل ... لكن هذا الواجب المحتم ترک، و الفراغ بقی، و لم تتحقق هذه الامنية ... عن قصور أو تقصير...

و شاء اللّه يكتب التوفيق لهذا العبد لان يلبی هذا النداء بعد قرن و ربع قرن تقريبا...

و لم يكن تعريبا فقط ... و ان كان تعريبه فقط عملا جبارا و مشروعا ضخما ... فقد وفقت لتعريبه، و تحقيقه، و تلخيصه، و تنظيمه، و التعليق عليه و وضع الفهارس له...

و لا أقول انه كتاب جديد كما قيل، أو مؤلف مستقل كما عليه عرف المؤلفين فی عصرنا...

فی طريق العمل ... ص: ۱۶۶

اشارة

لقد شرعت فی هذا العمل فی سنة ۱۳۸۵، و واصلته بشوق مستلهم من ولائی لآبائی، جنبا الى جنب دراساتی فی الحوزات العلمية، و اشتغالی بتآليف أخرى فی بعض العلوم الإسلامية، و كنت أعلم منذ البدء أن الوصول الى الغاية فی هذا العمل- لا سيما مع الحرص على الدراسات الحوزوية- لا يكون بسهولة، بل يستدعی بذل الطاقة، و ترک الراحة، و تحمل المصاعب و المتاعب و استسهال المشاق، و عدم الحضور فی المجالس و القضايا الاجتماعية...

شرعت فی العمل فی مدينة كربلاء المقدسة فی قسم السند من حديث الغدير، حتى إذا انتهيت منه و أخرجته الى البياض واجهت مشكلة مصادر التحقيق إذ لم تكن متوفرة فی مكتبات كربلاء ... فكنت كلما سافرت الى النجف الأشرف أخذت معی ملزمة لتحقيق مصادرها فی مكتبة أمير المؤمنين

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۷

عليه السلام العامة و مكتبة آية اللّه الحكيم العامة...

ثم شرعت فی حديث الثقلين- و لم يكن عندی آنذاک قسم الدلالة من حديث الغدير- ففرغت منه و من حديث النور و حديث التشبيه أو الأشباه.

و لما انتقلت الى الحوزة العلمية فی النجف الأشرف للحضور على أكابر العلماء و الاساتذة فی الفقه و الأصول تمكنت فی خلال ذلک من مراجعة بعض المصادر.

حتى انتقلنا الى ايران و نزلت مدينة قم المقدسة، حيث الحوزة العلمية و مكتبة آية اللّه النجفی المرعشی العامة ... و قد نجزت فی هذه المكتبة مهمة التحقيق للنصوص الواردة فی المجلدات المذكورة ... و قد طبع ما طبع من الكتاب و ما زال العمل مستمرا و للّه الحمد و منه التوفيق.

فهذا موجز ما كان فی طريق العمل. و أما أسلوبنا فی العمل فی الكتاب فإليک بيانه بايجاز كذلک:

۱- الأسلوب فی التعريب ... ص: ۱۶۷

لم يكن تعريب كتاب عبقات الأنوار بالأمر الهين ... فقد جمع هذا الكتاب بين الدقة العلمية و الإبداع فی الاساليب و العذوبة فی الألفاظ، فحاولنا جهد المستطاع أن نحافظ على دقائق عباراته و لطائف إشاراته، و ان استدعی ذلک فی بعض الأحيان اتباع طريقة الترجمة الحرفية.

۲- الأسلوب فی التحقیق ... ص: ۱۶۷

و فی مجال تحقیقه فان من عادة صاحب العبقات أنه حیث یورد نصا أو ینقل کلاما لاحد یسنده الی راویه و قائله، ذاکرا اسم المصدر- و ربما یذکر عنوان الباب و الفصل و نحو ذلک أیضا- و هذا الأمر یسهل کما هو معلوم الرجوع الی المصدر و استخراج المطلب منه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۸

لقد راجعت مصادر الکتاب مع تطبیق العبارات المنقولة عنها بقدر الإمکان و وضعت فی الهامش موضع المطلب برقم صفحة الکتاب و رقم الجزء ان کان له أجزاء.

هذا کله بالنسبة الی المصادر المطبوعة التی حصلنا علیها فی المکتبات، و أما المخطوطة منها فقد اکتفینا بوضع کلمة «مخطوط» فی مقابلها.

و هناک مصادر لم یظهر لنا هل هی مطبوعة أولا، و لم نقف علیها، و هی- فی الأکثر- المصادر الهندیة، فترکناها علی حالها حتی یتبین لنا الأمر فی المستقبل، فنراجعها فی الطبعات اللاحقة للکتاب ان شاء اللّه تعالی.

۳- الأسلوب فی التخلیص ... ص: ۱۶۸

و کان من الضروری أن یخرج عملنا أصغر حجما من کتاب العبقات لجهات:

۱- ان العبقات باللغة الفارسیة، و کلما ورد فیه نص عربی ترجم معناه الی الفارسیة ... و إذا سقطت هذه الترجمة- و النصوص العربیة مستغرقة لقسط وافر من العبقات- من کل مجلد قل حجم الکتاب بکثیر.

۲- یذکر صاحب العبقات أسماء الاشخاص و مؤلفاتهم بصورة کاملة فیقول مثلا: قال مجد الدین مبارک بن محمد المعروف بابن الأثیر الجزری الشافعی فی جامع الأصول. و قال أبو إسحاق ابراهیم بن موسی اللخمی الغرناطی الشهیر بالشاطبی فی کتاب الموافقات فی أصول الاحکام.

و قال علاء الدین علی ابن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن فی تفسیره لباب التأویل ... و نحن نقول: قال ابن الأثیر فی جامع الأصول، و قال الشاطبی فی الموافقات و قال الخازن فی لباب التأویل ... لان هذه الکتب أصبحت فی عصرنا معروفة بفضل المطابع، و أصحابها علماء مشهورون بألقابهم أو کناهم.

۳- من دأب صاحب العبقات فی بعض المجلدات وصف الرواة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۶۹

و العلماء بأوصاف تستغرق عدة من السطور، قبل ذکر نصوص عبارات المترجمین و بعدها، کقوله بعد إیراد روایة الأعمش: «و لا یخفی ان الأعمش من أکابر الموثقین ذوی المراتب الرفیعة، و من أعاظم المبجلین أولی المناقب الغزیرة، و من أجلة الناسکین الزهاد و أفاخم الخاشعین العباد عند أهل السنة» ثم قال بعد ترجمته عن عدة من المصادر: «فهذا سلیمان بن مهران الأعمش قد أغاظ بروایته قلوب أهل البغی و أحمش، و أسبل علی أبصارهم ظلاما تحندس فی ایهمه و أغطش، و ذر القذی فی أعین کل معتام منهم أعشی أو اخفش، فانقشعت بحمد اللّه تلمیعات کل من نمق لضلاله و برقش، و انحسرت تخدیعات کل من نمنم بتزویره و رقش، و انقطعت آمال کل من و کم الشیطان فی صدره فعشش، و انخزلت أعمال کل من وغر الشنآن فی قلبه فأفحش».

و قال بعد روایة المحاملی: «و العلامة المحاملی من أفاخم الحفاظ المتبحرین و أعاظم النقاد المتمهرین من أهل السنة. و لا تخفی محامده الشامخة و محاسنه الباذخة علی من نظر فی کتبهم الرجالیة و التاریخیة مثل» ... ثم قال: «فهذا المحاملی الحامل لرایة الصناعة بین الماهرین الأفاضل، و المقدم علی تلک الجماعة عند الکابرین الأماثل، قد روی هذا الحدیث الشریف الفاضل فی أمالیه المبهرة

المزهرة الفواضل، فأثبته دفعا لريب كل معانـد محائـد لدود متجاهل، و صـححه رغما لانف كل مكابر مباهت عنود متحامل، فلا يحيد عنه غب هـذا الا اللجوج الماحك الماحل، الـذى هو عن صوب الصواب ناكب مائل، و لا يصدف عنه اثر هذا الا الحيود الأفين الفائل الذى هو الى كسر الخسار آئب آئل».

و هكـذا الى أمثال هـذه العبارات فى حق كبار المحدثين من أهل السـنة، و هى كما ترى تنبئ عن قدرته الفائقة و براعته و تضـلعه فى الأدب الفارسى و العربى، لكنا حذفناها لغرض الاختصار.

۴- و حيث يذكر السيد تراجم العلماء- و هى فى الأغلب فى قسم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۷۰

السـند من كل حديث- يورد نصوص عبارات المترجمين كاملة، و قد كان اسلوبنا فى التلخيص فى هذه الجهة هو الاقتصار على الاسم و تاريـخ الوفاة و كلمات الموثقين فان هـذا القدر هو المقصود بالذات و المحتاج اليه كما هو واضح، و أما أسامى مؤلفات المترجم و أولاده و تلامذته و عدد أسفاره و زوجاته و غير ذلك مما يذكر عادة فى الترجمة ... فهذه كلها فوائد لا علاقة لها بالموضوع.

و بالنسبة الى كلمـات الموثقين أيضـا ... فـان هـذه الكلمـات تتكرر، لان المتأخر كابن حجر العسـقلانى حيث يترجم الراوى يتعرض لكلمات الـذين من قبله كالـذهبى و ابن حبان ... و المفروض أن كلمات أولئك مـذكورة فى الكتاب فلا وجه لتكرارها. و قـد يذكر الرجالى الراوى فى جميع كتبه بعبارة واحـدة كالـذهبى يعبر عن الرجل فى العبر و الكاشف بنفس العبارة التى قالها فى حقه فى تذكرة الحفاظ ... فنكتفى بنقل عبارته فى هذا الأخير و نقول: و كذا فى العبر و الكاشف.

۵- و فى قسم الدلالة، لا حظنا أن كثيرا من الوجوه التى يذكرها السيد- فى مقام الرد على دعوى أو الاستدلال على موضوع- متشابهة فى مفادها، و يمكن دمـج بعضـها ببعض، فلم نكرر المطلب، بل أدخلنا بعض الوجوه فى بعض بجعل عناوين جامعة، مع عدم الإخلال بشىء من جوانب البحث.

۴- الأسلوب فى التعليق ... ص: ۱۷۰

و قـد أضـفنا الى الكتـاب فوائـد فى هوامشه- و ربمـا فى المتن- و الى قسم السـند فى كل مجلـد ملحقا بأسـماء طائفـة أخرى من رواة الحـديث المبحوث عنه فيه، وقفنـا على روايتهم من النظر فى الأسانيـد أو مراجعـة بعض الكتب و المصـادر الأـخرى، و قـد كان ملحق حديث الثقلين بقلم العلامة المحقق السيد عبد العزيز الطباطبائى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۷۱

۵- الأسلوب فى التنظيم ... ص: ۱۷۱

و لو ألقيت نظرة فى كتاب العبقات و قارنته بصنعتنا هذه لعرفت قيمة تنظيمه و الجهود المبذولة فى هذا السبيل، فقد فصلنا كل موضوع منه عن غيره بعنوان يخصه، و لكل بحث من بحوث الموضوع عنوان، و كذا لكل وجه من الوجوه المذكورة فى كل بحث ... و هكذا ...مع الأرقام و العلائم الفنية المختلفة ... الى غير ذلك مما يتطلبه الذوق فى عصرنا الحاضر.

و بالنسبة الى الفهارس فقد وضعنا فى آخر كل حديث ثلاثة فهارس:

أحـدها للموضوعـات، و الثـانى للاعلام المترجمين، و الثـالث للمصادر. و أما مصادر التحقيق فسننشـرها فى آخر المجلـدات فى جزء خاص.

هذا و لم التزم فى العمل و النشر بترتيب العبقات، بل نباشر بطبع كل ما يتم اعداده و ينجز العمل فيه.

و وضعت كلمة (الدهلوى) رمزا لصاحب (التحفة الاثنى عشرية).

و جعلت اسم الکتاب (خلاصة عبقات الأنوار فی امامة الأئمة الاطهار) حرصا علی عنوان کتاب العبقات و تخلیدا لاسم مؤلفه و جهوده.

و فی الختام أشکر ادارة مکتبة آیة اللّه النجفی المرعشی العامة فی قم، لا سیما العلامة السید محمود النجفی المرعشی، و الأخ المکرم حیدر الواعظی الحائری علی تفضلهم بتسهیل مهمة التحقیق و مراجعة المصادر.

و العلامة الجلیل المحقق الحاج السید عبد العزیز الطباطبائی ... فقد استفدت کثیرا من معلوماته العلمیة و ارشاداته القیمة، و من مکتبته الخاصة العامرة.

و اللّه أسأل أن یوفق الجمیع لما یحب و یرضی، و أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و ان یکتب هذا العمل فی صحیفة ولائنا للنبی و أهل بیته الطاهرین انه سمیع مجیب.

ایران قم المقدّسه علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۳

حدیث الثقلین ... ص: ۱۸۳

اشارة

و من ألفاظه:

«إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنّی تارک فیکم الثقلین:

کتاب اللّه عزّ و جلّ و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی. و إنّ اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، فانظرونی بما تخلفونی فیهما.»

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۵

کلمة المؤلف ... ص: ۱۸۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعد: فهذا هو المجلد الاول من مجلدات هذه الموسوعة العلمیة العقائدیة الخالدة، قد بحث فیه عن حدیث الثقلین سندا و دلالة، و هو فی بعض ألفاظه،

عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله أکثر من ثلاثین صحابیا، و ما لا یقل عن ثلاثمائة عالم من کبار علماء أهل السنة، فی مختلف العلوم و الفنون، و فی جمیع الاعصار و القرون، بألفاظ مختلفة و أسانید متعددة، و فیهم أرباب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۶

الصحاح و المسانید و أئمة الحدیث و التفسیر و التاریخ.

فهو حدیث صحیح متواتر بین المسلمین، و دلالته علی امامة أمیر المؤمنین بعد النبیّ صلّی اللّه علیهما و آلهما فی غایة الوضوح کما

سیری القارئ المنصف، حیث سنثبت فی الجزء الاول تواتر هذا الحدیث و قطعیة صدوره، و دلالته علی المطلوب المذکور فی تالیه، بالادلة القاطعة و القواعد المسلمة، ثم دحض کل ما قیل أو یمکن أن یقال فی هذا الباب.

و من هذا المنطلق ندعو کافة المسلمین الی نبذ الخلافات، و ترک التعصب للهوی، بالرجوع الی أقوال النبی الکریم صلی اللّه علیه و آله الثابتة عنه، و التمسک بما أمر بالتمسک به من بعده، لیرجعوا بذلک الی رشدهم، و یستعیدوا مجدهم، و اللّه ولی التوفیق و الهدایة.

و اللّه أسأل أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و أن یقبلها بقبول حسن، انه سمیع مجیب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۷

کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۱۸۷

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی دعانا بمنه الجمیل الی التمسک بالثقلین، و وقانا بلطفه الجزیل عن الارتباک فی العمه و الغین ...هو الذی کشف عن قلوبنا سجوف الریب و الرین، و أنقذنا بولاء أهل البیت علیهم السلام من غمرات الردی و الحین، و نجانا بلطفه و کرمه من شفا جرف الزیغ القائد الی الزور و المین، و صاننا بإیضاح السبل و إرسال الرسل عن الرکون الی الشنار و الشین.

و صلی اللّه علی من أرسل علی طول هجعة من الأمم و اعترام من الفتن المقبلة بالمذل و الأین.

و آله الکرام الاطهار، و حامته العظام الأخیار، الناهجین للقم الصواب و الزین، لا سیما أخیه و صهره أفضل الخلیفتین، و المصلح لذات البین، کریم الأبوین، شریف الوالدین، ابن العلمین، أمثل من ولد بین هاشمیین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۸

أکمل الافخرین، ذاکی الأصغرین، و عالی الأکبرین، و واقد الاصمعین، و محرز الانفسین، و باسط الأفضلین، و ماضی الاقطعین، و وارث المشعرین، و قائد العسکرین، المبجل بالابطحین، المفخم فی الحرمین، المهاجر بالهجرتین، المبایع بالبیعتین، و المصلی الی القبلتین، الذی لم یکفر باللّه طرفة عین، المفرق جمع الورق و العین، و اللاطم وجه النضار و اللجین، المعرض المشیح بوجهه عن الحجرین، مبسوط الراحتین، المؤدی للطاعتین، السابق بالشهادتین، المجرد للسیف تارتین، کاسر الصنمین، و جاذ الوثنین، و قاتل العمرین، و آسر العمرین، و هازم الفیلقین، و مفرق الجحفلین، راسخ القدمین، الصارع کل منازل للفم و الیدین، قاصم الکفر ببدر و حنین، الضارب بالسیفین، الطاعن بالرمحین، الحامل علی قوسین، المتهجد لیلة الهریر بین الصفین، أسمح کل ذی کفین، و أفصح کل ذی شفتین، و أسمع کل ذی أذنین، و أبصر کل ذی عینین، و أهدی کل من تأمل النجدین، أنشب من فی الاخشبین، و أعلم من بین اللابتین، و أقضی من فی الحرتین، صاحب الکرتین، الذی ردت له الشمس مرتین، القاسم للفریقین، الممیز بین الحزبین، حجة اللّه علی المشرقین و المغربین، و آیته العظمی بین النشأتین، امام الحرمین، و نظام الخافقین، صنو سید الکونین، و نفس رسول الثقلین، و نور سراج الدارین، و شاهد الشاهد علی أهل العالمین، منجز الوعد و قاضی الدین، و صاحب الکنز و ذی القرنین، أول الحجج المجتبین، و أقدم الأئمة المصطفین، و والد الریحانتین، و أبی السبطین الحسن و الحسین علیهما السلام.

صلاة ناجحة نافعة شافعة عند الحشر و النشر و البعث و القیام و الموتتین و النفختین، خالدة آبدة دائمة باقیة بدوام الملوین، و اختلاف العصرین، و کر الجدیدین، و تعاقب الفئتین، و توالی الحرسین، و طلوع النیرین، و لموع القمرین، و سفور الازهرین، و اصطحاب الفرقدین، و ارتفاع النسرین، و جری الرافدین، و وکوف الهاطلین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۸۹

و بعد: فیقول العبد القاصر العاثر «حامد حسین ابن العلامة السید محمد قلی» عفا عنهما الرب الغافر: هذا هو المجلد الثانی عشر من مجلدات المنهج الثانی من کتاب «عبقات الأنوار فی امامة أئمة الاطهار» نقضت فیه کلام «عبد العزیز بن ولی اللّه الدهلوی صاحب

التحفة» علی حدیث الثقلین، و قد جعله الحدیث الثانی عشر من الأحادیث الدالة علی امامة علی علیه السلام و أتی فی جوابه بما یحیر الافهام حبا لترویج ملفقات أسلافه الاعلام، و شغفا بمخالفة طریقة أهل البیت علیهم السلام، و ولها بالعدول و الجنوح عن جادة الحق المعتام.

و من اللّه الملک المنعام المفضل بالنعم الجسام أستمد فی البدء و الختام و الأخذ و الإتمام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۰

کلام الدهلوی حول حدیث الثقلین ... ص: ۱۹۰

الحدیث الثانی عشر:

روایة زید بن أرقم، عن النبی صلی اللّه علیه و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: کتاب اللّه و عترتی.»

و هذا الحدیث لا علاقة له بالمدعی أصلا، لأنه لا یلزم أن یکون المتمسک به صاحب الزعامة الکبری. و علی فرض التسلیم بذلک، فهناک حدیث صحیح یعارضه، و هو

قوله صلی اللّه علیه و سلم: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی، تمسکوا بها و عضوا علیها بالنواجذ».

و علی فرض عدم المعارضة، فان العترة فی اللغة بمعنی الأقارب، فان دل وجوب التمسک علی الامامة لزم أن یکون جمیع أقارب النبی صلی اللّه علیه و سلّم أئمة تجب اطاعتهم خصوصا أمثال: عبد اللّه بن عباس، و محمد بن الحنفیة، و زید ابن علی، و الحسن المثنی، و إسحاق بن جعفر الصادق، و غیرهم من أهل البیت.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۱

و قد ورد فی الحدیث الصحیح أیضا: «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء» مشیرا الی عائشة

، و

قوله: «اهتدوا بهدی عمار»

و

«تمسکوا بعهد ابن أم عبد»

و

«رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد»

و

«أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

و أمثال ذلک کثیرة، خصوصا

قوله: «اقتدوا باللذین من بعدی، أبی بکر و عمر»

حیث بلغ درجة الشهرة و التواتر بالمعنی، فاللازم أن یکون هؤلاء کلهم أئمة.

و إذا دل هذا الحدیث علی امامة العترة، فکیف یصح

الحدیث الصحیح المروی عن علیّ بن أبی طالب علیه السلام بصورة متواترة عند الشیعة، یقول فیه: «انما الشوری للمهاجرین و الأنصار»

و کذلک

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجی، و من تخلف عنها غرق»

فانه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتباعهم، و أن التخلف عن حبهم موجب للهلاک.

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص به أهل السنة من بین الفرق الإسلامیة کلها، لأنهم متمسکون بحبل وداد أهل البیت جمیعهم حسب ما یرید القرآن: «أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ» و موقفهم من ذلک کموقفهم من الأنبیاء «لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ» فلا یؤمنون ببعضهم و یعادون غیرهم.

بخلاف الشیعة إذ لا- یوجد من بینهم فرقة تحب أهل البیت جمیعا، فبعضهم یوادون طائفة و یکرهون الباقین، و البعض الآخر علی العکس، و أما أهل السنة فلیسوا کذلک، بل یروون أحادیث جمیعهم و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه، و إذا کان الشیعة لا- یعتبرون کتب أهل السنة فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردة عن الشیعة- سواء فی العقائد الالهیة و الفروع الفقهیة- الموافقة لأهل السنة کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

و لبعض علماء الشیعة فی هذا المقام تأویل خداع، لا بد من ذکره

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۲

و تفنیده حیث یقول: ان تشبیه أهل البیت بالسفینة فی هذا الحدیث یقتضی أن لا یکون حب جمیع أهل البیت و أتباعهم ضروریا فی النجاة و الفلاح، فان من یستقر فی زاویة واحدة من السفینة ینجو من الغرق بلا ریب، بل ان التنقل من مکان الی آخر فیها لیس أمرا مألوفا. فالشیعة لتمسکهم ببعض أهل البیت ناجون، و لا یرد علیهم طعن أهل السنة فی ذلک.

أما الجواب علی هذا الکلام فیکون علی نحوین:

الاول بطریق النقض:

فالامامیة فی هذه الصورة یجب ألا یعتبروا الزیدیة و الکیسانیة و الناووسیة و الفطحیة منحرفین، بل مهتدون. لان کلا منهم قد استقر فی زاویة من هذه السفینة الکبیرة، و یکفی الاستقرار فی زاویة منها للنجاة من الغرق. بل ان النص علی الأئمة الاثنی عشر یبطل علی هذا أیضا، لان کل زاویة من السفینة کافیة فی الإنجاء من أمواج البحر، و معنی الامام هو أن اتباعه یوجب النجاة فی الآخرة. فبهذا یبطل مذهب الاثنی عشریة بل الامامیة بأسرها.

و إذا ادعی الزیدیة ذلک أجیبوا بنفس الجواب، فلا- یصح لای فرقة من فرق الشیعة التقید بمذهب معین، و لازمه اعتبار جمیع المذاهب علی صواب، فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا- الجانبین المتناقضین حقا یؤدی الی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

الثانی بطریق الحل:

فان الاستقرار فی زاویة من السفینة، یضمن النجاة من الغرق فی البحر بشرط أن لا یثقب الزاویة الأخری منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویة مع الاثقاب فی الزاویة الأخری، فان ذلک سوف یؤدی الی الغرق حتما.

و ما من فرقة من فرق الشیعة الا و هی مستقرة فی زاویة و تثقب الزاویة الأخری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۳

أجل: فان أهل السنة مهما تنقلوا فی الزوایا المختلفة فان سفینتهم عامرة فإنهم لم یثقبوا فی أیة زاویة منها أصلا لیتسرب الموج من ذلک الجانب و یؤدی بهم الی الغرق، و الحمد للّه.

و بهذا یتم لأهل السنة الزام النواصب فی انکارهم لهذین الحدیثین، حیث ناقشوا فی صحتهما بالدلیل العقلی، فقالوا: ان مفاد هذین الحدیثین هو التکلیف بما یمتنع عقلا- و هو محال بالبداهة، ذلک أنه إذا وجب التمسک بأهل البیت جمیعهم- مع ما هم علیه من الاختلاف فی العقائد و الفروع- فذلک یستلزم التکلیف بالجمع بین النقیضین، و هو محال.

و إذا وجب التمسک ببعضهم فاما أن یکون ذلک مع التعیین أو بدونه، فعلی الاول یلزم الترجیح بلا مرجح، خصوصا مع وجود الاختلاف بین القائلین بذلک فی تأکید النص لصالحهم، و علی الثانی یلزم تجویز العقائد المختلفة و الشرائع المتفاوتة فی الدین الواحد من الشارع، فی حین أن آیة لِکُلٍّ جَعَلْنا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً صریحة فی خلاف ذلک، مضافا الی استحالته بضروریات الدین.

و لا تستطیع أیة فرقة من فرق الشیعة أن تخدش فی دلیل هؤلاء الأشقیاء الا باتباع مذهب أهل السنة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۴

الرد ...: ص: ۱۹۴

أقول مستعینا بلطف الملهم الخبیر:

لا یخفی علی ذوی الأفکار الصائبة، و طالبی الحق و الحقیقة أن حدیث الثقلین من أصح الأدلة الباهرة و البراهین القطعیة علی خلافة علی علیه السلام بلا فصل، و کذلک الأئمة الطاهرین من ولده علیهم السلام.

و لقد حاول (الدهلوی) أن یسیر فی طرق ملتویة و مسالک معوجة، لینقض دلالة هذا الحدیث المتواتر علی امامة أهل البیت، فابتدع الاسالیب المختلفة البعیدة عن الحق و الصواب، و المؤدیة الی الخطأ و سوء العقاب، و أتی بما یحیر العقول، و سنأخذ- بإذن اللّه- ببیان تلک التلفیقات واحدة تلو الأخری، مستدلین علی ما نقول بما رووه هم فی کتبهم و صحاحهم و مسانیدهم، لیکون الأثر بالغا و الرد نزیها.

۱- بالرغم من أن حدیث التمسک بالثقلین، مروی بطرق مختلفة و أسانید معتبرة عن أکثر من عشرین صحابیا، حتی أنه بلغ أعلی درجات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۱۹۵

التواتر، فان صاحب (التحفة) اکتفی بذکره عن طریق (زید بن أرقم) فقط، لیسهل معارضته بالروایات الآحاد الموضوعة فی مقابل هذا الحدیث، و لکیلا یکلف نفسه کثیرا فی الرد علیه.

۲- لم یذکر شیئا عن تواتر هذا الحدیث أصلا- کما هو مقتضی الحال- و الحال أنه من أشهر المتواترات، و أجلی القطعیات، کما سنثبت ذلک فی بحوثنا القادمة ان شاء اللّه تعالی.

۳- و لا أقل من کون هذا الحدیث مستفیضا فی نظره- ان لم یکن متواترا- فلما ذا لم یتطرق الی ذکر استفاضته أیضا؟! ۴- و لم یکتف بتجاهل مکانة هذا الحدیث بین الأحادیث بالاعراض عن ذکر تواتره أو استفاضته، بل لم تسمح له نفسه بأن یشیر- و لو اجمالا- الی تعدد طرقه و تنوع أسانیده، لا فی مقام بیان دلیل الامامیة، و لا فی مقام الرد. و سیمر علیک اثبات تعدد طرق روایته، و تنوع أسانیده عن کتب أعاظم الجماعة و أساطینهم.

۵- و طبیعی أن لا یتطرق الی ثبوت هذا الحدیث و صحته لا فی مقام بیان استدلال الامامیة و لا فی مقام الرد.

۶- هب أنه لم یقتنع بتواتر الحدیث و استفاضته و تعدد أسانیده، فلا أقل من کونه (حسنا) و مع ذلک کله فقد تحرز عن الإذعان لذلک، و لم یدع مجالا- و لو أضیق من کفة حابل- لدرء شبهة تعمد الإخفاء عنه.

۷- انه حذف من الحدیث، الفقرة التی تفسر العترة ب (أهل البیت)، کما ورد ذلک التفسیر فی (صحیح الترمذی) الذی هو من أشهر کتب الحدیث و فی غیره من کتب الحدیث، و بهذا یتمکن من تفسیر العترة بالأقارب- لعدم وجود قرینة مخصصة- فیشمل جمیع الأقارب، و یلزم منه عدم ثبوت امامة بزعمه.

۸- حذف الفقرة الآتیة من

الحدیث: «و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض»

الدالة بصراحة على عصمة أهل البيت عليهم السلام، مع أنها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۶

مذكورة فی (مسند أحمد) و (صحيح الترمذی) و غيرهما من الكتب المعتبرة.

۹- انه أغفل ذكر بقية الجمل الموجودة فی الطرق الكاملة لهذا الحديث الشريف عن الرسول الأعظم صلى اللّه عليه و آله، الدالة على كمال عظمة منزلة أهل البيت عليهم السلام بصورة عامة و أمير المؤمنين عليه السلام بصورة خاصة و بذلك أثبت تماديه فی غمط الحق. و لا يصح منه الاعتذار بعدم الاطلاع عليها مع ادعاء طول الباع فی هذه المسائل، الذی يدعيه أتباع (الدهلوی) و أشياعه تبعا له، و ان كان الأمر كذلك فی الواقع.

۱۰- لم يذكر استدلال أهل الحق المتضمن لدلالة هذا الحديث الشريف على امامة أمير المؤمنين عليه السلام بالوجوه العديدة، و لم يشر إليها- و لو اجمالا-.

أما منهجنا فی اثبات الحديث فيكون أولا بذكر أسماء جماعة من أساطين العلماء و المعتمدين عند أهل السنة، الذين ذكروا هذا الحديث فی كتبهم، ثم نذكر ألفاظ رواياتهم بنصوصها، لنبين مدى رصانة الحديث و رسوخه و صحته.

فنقول: لقد روى هذا الحديث عدة من النقاد المشاهير، و العلماء النحارير فی كتبهم، ننقل أسماءهم أولا من القرن الثانی الهجری حتى القرن الثالث عشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۷

أسماء الرواة و المخرجين لحديث الثقلين ... ص: ۱۹۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۱۹۹

القرن الثانی ... ص: ۱۹۹

۱- سعيد بن مسروق الثوری سنة ۱۲۶.

۲- الركين بن الربيع بن عميلة الفزاری- أبو الربيع الكوفی سنة ۱۳۱.

۳- ابو حيان يحيى بن سعيد بن حيان التيمی الكوفی سنة ۱۴۵.

۴- عبد الملك بن أبی سليمان ميسرة العرزمی سنة ۱۴۵.

۵- سليمان بن مهران الأسدی الكاهلی المعروف بالاعمش سنة ۱۴۷.

۶- محمد بن إسحاق بن يسار المدنی سنة ۱۵۱.

۷- إسرائيل بن يونس السبيعی أبو يوسف الكوفی سنة ۱۶۰.

۸- عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود الكوفی المسعودی سنة ۱۶۰.

۹- محمد بن طلحة بن مصرف اليامی الكوفی سنة ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۰

۱۰- أبو عوانة وضاح بن عبد اللّه اليشكری الواسطی البزاز سنة ۱۷۵.

۱۱- شريك بن عبد اللّه القاضی سنة ۱۷۷.

۱۲- حسان بن ابراهیم بن عبد اللّه الکرمانی سنة ۱۷۶.

۱۳- جریر بن عبد الحمید بن قرط الضبی الکوفی سنة ۱۸۸.

۱۴- أبو بشر اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم الأسدی البصری المعروف بابن علیة سنة ۱۹۳.

۱۵- أبو عبد الرحمن محمد بن فضیل بن غزوان الصبی الکوفی سنة ۱۹۴.

۱۶- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی سنة ۱۹۹.

القرن الثالث ... ص: ۲۰۰

۱۷- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الحبال سنة ۲۰۳.

۱۸- أبو عامر عبد الملک بن عمرو العقدی سنة ۲۰۴.

۱۹- الأسود بن عامر بن شاذان الشامی سنة ۲۰۸.

۲۰- یحیی بن حماد بن أبی زیاد الشیبانی سنة ۲۱۵.

۲۱- أبو جعفر محمد بن حبیب الهاشمی البغدادی سنة ۲۲۵.

۲۲- أبو عبد اللّه محمد بن سعد الزهری البصری سنة ۲۳۰.

۲۳- أبو محمد خلف بن سالم المخرمی المهلبی، مولاهم السندی سنة ۲۳۱.

۲۴- زهیر بن حرب بن شداد أبو خثیمة النسائی سنة ۲۳۴.

۲۵- أبو الفضل شجاع بن مخلد الفلاس البغوی سنة ۲۳۵.

۲۶- أبو بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن أبی شیبة سنة ۲۳۵.

۲۷- محمد بن بکار بن الریان الهاشمی سنة ۲۳۸.

۲۸- أبو یعقوب إسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم بن مطر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۱

الحنظلی المعروف بابن راهویه سنة ۲۳۸.

۲۹- أبو محمد وهبان بن بقیة بن عثمان الواسطی سنة ۲۳۹.

۳۰- أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی سنة ۲۴۱.

۳۱- نصر بن عبد الرحمن بن بکار الناجی الکوفی الوشاء سنة ۲۴۸.

۳۲- أبو محمد عبد بن حمید الکسی سنة ۲۴۹.

۳۳- عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی سنة ۲۵۰.

۳۴- نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی سنة ۲۵۰.

۳۵- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی سنة ۲۵۲.

۳۶- أبو محمد عبد اللّه بن عبد الرحمن بن بهرام الدارمی السمرقندی سنة ۲۵۵.

۳۷- علی بن المنذر الطریقی الکوفی سنة ۲۵۶.

۳۸- مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری سنة ۲۶۱.

۳۹- أبو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجة القزوینی سنة ۲۷۳.

۴۰- أبو داود سلیمان بن اشعث السجستانی سنة ۲۷۵.

۴۱- أبو قلابة عبد الملك بن محمد الرقاشی البصری سنة ۲۷۶.

۴۲- أبو بكر محمد بن أحمد بن أبی العوام بن یزید بن دینار الریاحی التمیمی سنة ۲۷۶.

۴۳- أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی سنة ۲۷۹.

۴۴- أبو بكر عبد اللّه بن محمد بن عبید بن سفیان بن قیس الاموی البغدادی المعروف بابن أبی الدنیا سنة ۲۸۱.

۴۵- أبو عبد اللّه محمد بن علی الحكیم الترمذی سنة ۲۸۵.

۴۶- أبو بكر أحمد بن عمرو بن أبی عاصم النبیل المعروف بابن أبی عاصم الشیبانی سنة ۲۸۷.

۴۷- أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل الشیبانی سنة ۲۹۰.

۴۸- أبو العباس أحمد بن یحیی الشیبانی البغدادی المعروف بثعلب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۲

سنة ۲۹۱.

۴۹- أبو بكر أحمد بن عمر بن عبد الخالق البزار سنة ۲۹۲.

۵۰- أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی سنة ۲۹۲.

القرن الرابع ... ص: ۲۰۲

۵۱- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب بن علی النسائی سنة ۳۰۳.

۵۲- أبو یعلی أحمد بن علی بن المثنی بن یحیی التمیمی الموصلی سنة ۳۰۷.

۵۳- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری سنة ۳۱۰.

۵۴- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی سنة ۳۱۰.

۵۵- أبو بكر محمد بن إسحاق بن خزیمة النیسابوری سنة ۳۱۱.

۵۶- أبو بكر محمد بن محمد بن سلیمان بن الحارث الباغندی الواسطی البغدادی سنة ۳۱۲.

۵۷- أبو عوانة یعقوب بن إسحاق بن ابراهیم بن زید النیسابوری ثم الأسفراینی سنة ۳۱۶.

۵۸- أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی سنة ۳۱۷.

۵۹- أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه القرطبی سنة ۳۲۸.

۶۰- أبو بكر محمد بن القاسم بن محمد بن بشار المعروف بابن الأنباری سنة ۳۲۸.

۶۱- أبو عبد اللّه حسین بن اسماعیل بن محمد الضبی المحاملی سنة ۳۳۰.

۶۲- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید المعروف بابن عقدة سنة ۳۳۲.

۶۳- أبو محمد دعلج بن أحمد بن دعلج السجزی المعدل سنة ۳۵۱.

۶۴- أبو بكر محمد بن عمر بن مسلم التمیمی المعروف بابن الجعابی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۳

سنة ۳۵۵.

۶۵- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی سنة ۳۶۰.

۶۶- أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان بن مالك بن شبیب القطیعی سنة ۳۶۸.

۶۷- أبو منصور محمد بن أحمد بن طلحة الأزهری اللغوی سنة ۳۷۰.

۶۸- أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی البغدادی سنة ۳۷۹.

۶۹- أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد الدارقطنی سنة ۳۸۵.

۷۰- أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبی سنة ۳۹۳.

۷۱- أبو محمد سلیمان بن داود البغدادی.

القرن الخامس ... ص: ۲۰۳

۷۲- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری سنة ۴۰۵.

۷۳- أبو سعد عبد الملک بن محمد الواعظ النیسابوری الخرکوشی سنة ۴۰۷.

۷۴- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن ابراهیم الثعلبی سنة ۴۲۷.

۷۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی سنة ۴۳۰.

۷۶- أبو نصر محمد بن عبد الجبار العتبی.

۷۷- أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی البیهقی سنة ۴۵۸.

۷۸- أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی المعروف بابن بشران سنة ۴۶۲.

۷۹- أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی سنة ۴۶۳.

۸۰- أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی سنة ۴۶۳.

۸۱- أبو محمد حسن بن أحمد بن موسی الغندجانی سنة ۴۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۰۴

۸۲- أبو الحسن علی بن محمد بن الطیب الجلابی المعروف بابن المغازلی سنة ۴۸۳.

۸۳- أبو عبد اللّه محمد بن فتوح بن عبد اللّه بن حمید بن یصل الازدی الحمیدی سنة ۴۸۸.

۸۴- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی سنة ۴۸۹.

القرن السادس ... ص: ۲۰۴

۸۵- أبو علی اسماعیل بن أحمد بن الحسین البیهقی سنة ۵۰۷.

۸۶- أبو الفضل محمد بن طاهر بن علی الشیبانی المقدسی المعروف بابن القیسرانی سنة ۵۰۷.

۸۷- أبو شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فنا خسرو الدیلمی الهمدانی سنة ۵۰۹.

۸۸- أبو محمد حسین بن مسعود الفراء البغوی المعروف عندهم بمحیی السنة سنة ۵۱۶.

۸۹- أبو الحسین رزین بن معاویة العبدری سنة ۵۳۵.

۹۰- أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک بن أحمد الانماطی البغدادی سنة ۵۳۸.

۹۱- القاضی أبو الفضل عیاض بن موسی الیحصبی سنة ۵۴۴.

۹۲- أبو محمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۹۳- أبو المؤید موفق بن أحمد المکی المعروف بأخطب خوارزم سنة ۵۶۸.

۹۴- أبو القاسم علی بن الحسین بن هبة اللّه المعروف بابن عساکر سنة ۵۷۱.

۹۵- محمد بن عمر بن أحمد بن عمر الاصبهانی المعروف بأبی موسی المدینی سنة ۵۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۵

۹۶- أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی.

۹۷- سراج الدین أبو محمد علی بن عثمان بن محمد الاوشی الفرغانی الحنفی سنة ۵۹۶.

القرن السابع ... ص: ۲۰۵

۹۸- أبو الفتح أسعد بن محمود بن خلف العجلی الاصفهانی سنة ۶۰۰.

۹۹- المبارک بن محمد بن محمد بن عبد الکریم المعروف بابن الأثیر الجزری سنة ۶۰۶.

۱۰۰- فخر الدین محمد بن عمر الرازی سنة ۶۰۶.

۱۰۱- أبو محمد عبد العزیز بن الأخضر الجنابذی البغدادی سنة ۶۱۱.

۱۰۲- أبو الحسن علی بن محمد بن عبد الکریم المعروف بابن الأثیر سنة ۶۳۰.

۱۰۳- ضیاء الدین محمد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی سنة ۶۴۳.

۱۰۴- أبو عبد اللّه محمد بن محمود بن الحسن بن هبة اللّه المعروف بابن النجار سنة ۶۴۲.

۱۰۵- رضی الدین حسن بن محمد الصغانی سنة ۶۵۰.

۱۰۶- أبو سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی الشافعی سنة ۶۵۲.

۱۰۷- شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی سنة ۶۵۴.

۱۰۸- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف بن محمد الکنجی الشافعی سنة ۶۵۸.

۱۰۹- أبو الفتح محمد بن محمد بن أبی بکر الابیوردی الشافعی سنة ۶۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۶

۱۱۰- أبو زکریا یحیی بن شرف النووی سنة ۶۷۶.

۱۱۱- محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی سنة ۶۹۴.

۱۱۲- سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی سنة ۶۹۹.

۱۱۳- نظام الدین حسن بن محمد بن حسین القمی النیسابوری المعروف بالنظام الأعرج.

القرن الثامن ... ص: ۲۰۶

۱۱۴- جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الانصاری الافریقی المصری سنة ۷۱۱.

۱۱۵- صدر الدین أبو المجامع ابراهیم بن محمد بن المؤید الحموئی سنة ۷۲۲.

۱۱۶- نجم الدین ابو العباس أحمد بن محمد بن مکی بن یاسین القمولی سنة ۷۲۷.

۱۱۷- علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن سنة ۷۴۱.

۱۱۸- فخر الدین الهانسوی.

۱۱۹- ولی الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطیب.

۱۲۰- أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن بن یوسف المزی سنة ۷۴۲.

۱۲۱- حسن بن محمد الطیبی سنة ۷۴۳.

۱۲۲- شمس الدین محمد بن المظفر الشاهرودی الخلخالی سنة ۷۴۵.

۱۲۳- شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الذهبی سنة ۷۴۸.

۱۲۴- جمال الدین محمد بن یوسف بن الحسن الزرندی المدنی الانصاری بضع و ۷۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۷

۱۲۵- سعید الدین محمد بن مسعود بن محمد الکازرونی سنة ۷۵۸.

۱۲۶- اسماعیل بن کثیر بن ضوء القرشی الدمشقی سنة ۷۷۴.

۱۲۷- السید علی بن شهاب الدین الهمدانی سنة ۷۸۶.

۱۲۸- السید محمد الطالقانی.

۱۲۹- سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی سنة ۷۹۱.

۱۳۰- حسام الدین أبو عبد اللّه حمید بن أحمد المحلی.

القرن التاسع ... ص: ۲۰۷

۱۳۱- نور الدین علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی سنة ۸۰۷.

۱۳۲- مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی الشیرازی سنة ۸۱۷.

۱۳۳- محمد بن محمود الحافظی البخاری النقشبندی المعروف بخواجه پارسا سنة ۸۲۲.

۱۳۴- ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی سنة ۸۴۹.

۱۳۵- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ المالکی سنة ۸۵۵.

القرن العاشر ... ص: ۲۰۷

۱۳۶- أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی سنة ۹۰۲.

۱۳۷- حسین بن علی الکاشفی سنة ۹۱۰.

۱۳۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی سنة ۹۱۱.

۱۳۹- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی سنة ۹۱۱.

۱۴۰- الفضل بن روزبهان الخنجی الشیرازی.

۱۴۱- شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی الشافعی سنة ۹۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۰۸

۱۴۲- شمس الدین محمد العلقمی سنة ۹۲۹.

۱۴۳- عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین البخاری سنة ۹۳۲.

۱۴۴- شمس الدین محمد بن یوسف الدمشقی الصالحی سنة ۹۴۲.

۱۴۵- محمد بن أحمد الشربینی الخطیب سنة ۹۶۸.

۱۴۶- شهاب الدین أحمد بن محمد بن علی بن حجر الهیتمی المکی سنة ۹۷۳.

۱۴۷- علی بن حسام الدین المتقی سنة ۹۷۵.

۱۴۸- محمد طاهر الفتنی الکجراتی سنة ۹۸۶.

۱۴۹- عباس بن معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی ثم الشیرازی سنة ۹۸۸.

۱۵۰- الشیخ ابن عبد اللّه بن شیخ عبد اللّه العیدروس الیمنی سنة ۹۹۰.

۱۵۱- کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی.

۱۵۲- محمد بن أحمد بن مصطفی بن ابراهیم الصوفی المدعو ببدر الدین الرومی.

۱۵۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث سنة ۱۰۰۰.

القرن الحادی عشر ... ص: ۲۰۸

۱۵۴- علی بن السلطان محمد الهروی المعروف بعلی القاری سنة ۱۰۱۳.

۱۵۵- عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی سنة ۱۰۳۱.

۱۵۶- الملا یعقوب البنبانی اللاهوری.

۱۵۷- نور الدین علی بن ابراهیم بن علی الحلبی الشافعی سنة ۱۰۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۰۹

۱۵۸- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی سنة ۱۰۳۷.

۱۵۹- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۱۶۰- السید محمد بن السید جلال ماه عالم البخاری.

۱۶۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی سنة ۱۰۵۲.

۱۶۲- شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی المصری الحنفی سنة ۱۰۶۹.

۱۶۳- علی بن أحمد بن محمد بن ابراهیم العزیزی البولاقی الشافعی سنة ۱۰۷۰.

القرن الثانی عشر ... ص: ۲۰۹

۱۶۴- صالح بن مهدی بن علی المقبلی الصنعانی سنة ۱۱۰۸.

۱۶۵- أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی سنة ۱۱۱۳.

۱۶۶- محمد بن عبد الباقی بن یوسف الأزهری الزرقانی المالکی سنة ۱۱۲۲.

۱۶۷- حسام الدین بن محمد بایزید بن بدیع الدین السهارنپوری.

۱۶۸- المیرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشی.

۱۶۹- رضی الدین بن محمد بن علی بن حیدر الحسینی الشامی الشافعی سنة ۱۱۴۲.

۱۷۰- محمد صدر العالم.

۱۷۱- ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی سنة ۱۱۷۶.

۱۷۲- محمد معین بن محمد أمین السندی.

۱۷۳- محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی سنة ۱۱۸۲.

۱۷۴- محمد بن علی الصبان.

۱۷۵- أبو الفیض محب الدین محمد مرتضی الواسطی الزبیدی الحنفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۰

۱۷۶- أحمد بن عبد القادر بن بکر العجیلی الشافعی سنة ۱۱۸۲.

القرن الثالث عشر ... ص: ۲۱۰

۱۷۷- محمد مبین بن محب اللّه اللکهنوی سنة ۱۲۲۰.

۱۷۸- محمد إکرام الدین بن محمد نظام الدین بن محب الحق الدهلوی.

۱۷۹- جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی المعروف بمیرزا حسن علی المحدث اللکهنوی.

۱۸۰- عبد الرحیم بن عبد الکریم الصفی پوری.

۱۸۱- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی سنة ۱۲۷۰.

۱۸۲- رشید الدین خان الدهلوی.

۱۸۳- عاشق علیخان اللکهنوی.

۱۸۴- الشیخ حسن العدوی الحمزاوی.

۱۸۵- الشیخ سلیمان بن ابراهیم المعروف بخواجه کالان الحسینی البلخی القندوزی.

۱۸۶- المولوی صدیق حسن‌خان القنوجی.

۱۸۷- المولوی حسن الزمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۱

سند حدیث الثقلین ... ص: ۲۱۱

(۱) روایة سعید بن مسروق الثوری ... ص: ۲۱۱

اشارة

لقد أورد الحدیث مسلم فقال: «حدثنا محمد بن بکار بن الریان، حدثنا: حسان یعنی ابن ابراهیم، عن سعید و هو ابن مسروق، عن یزید بن حیان، عن زید بن أرقم. قال: دخلنا علیه فقلنا له: لقد رأیت خیرا لقد صاحبت رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و صلیت خلفه. و ساق الحدیث بنحو حدیث أبی حیان غیر أنه قال: ألا و انی تارک فیکم الثقلین [ثقلین أحدهما کتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة.

و فیه: فقلنا: من أهل بیته؟ نساؤه؟ قال: لا [و] أیم اللّه، ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و قومها: أهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۱

۱- المقدسی: «سعید بن مسروق بن عدی الثوری، من ثور بن عبد

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۲

مناة ابن أدة بن طابخة التمیمی الکوفی، والد سفیان الثوری، سمع عباية بن رفاعة، و عبد الرحمن بن أبی نعیم عندهما. و منذرا الثوری عند البخاری، و أبا الضحی و سلمة بن کهیل و الشعبی و یزید بن حیان و خثیمة عند مسلم.

روی عنه: ابنه سفیان و شعبة و أبو الأحوص عندهما و أبو عوانة و عمر [و] بن عبید عند البخاری و حسان بن ابراهیم و ابنه عمر بن سعید، و اسماعیل بن مسلم و زائدة عند مسلم. قال أحمد بن حنبل: بلغنی أنه مات سنة ثمان و عشرین و مائة» [۱].

۲- الذهبی: «سعید بن مسروق الثوری، عن أبی وائل و الشعبی، و عنه ابناه و أبو عوانة، ثقة، توفی سنة ۱۲۶» [۲].

۳- ابن حجر العسقلانی: «سعید بن مسروق الثوری روی عن ابراهیم التیمی، و خیثمة بن عبد اللّه، و سعید بن عمرو بن اشوع [اشرع و سلمة بن کهیل، و أبی وائل، و الشعبی، و عباية بن رفاعة، و عبد الرحمن بن أبی نعیم، و أبی الضحی، و منذر الثوری، و یزید بن حیان [و عکرمة]، و عون ابن أبی جحیفة وعدة. و عنه: الأعمش و هو من أقرانه، و أولاده: سفیان و عمرو المبارک و شعبة، و أبو الأحوص، و زائدة و ربعی بن علیة و أبو عوانة و جماعة.

قال ابن معین و شعبة بن الحجاج و أبو حاتم و العجلی و النسائی: ثقة. و قال ابن أبی عاصم: مات سنة ۱۲۶. و قال أحمد: بلغنی انه مات سنة ۱۲۸. قلت:

و أرخه ابن قانع سنة سبع، ذکره ابن حبان فی الثقات و أرخه سنة ثمان و نقل ابن خلفون توثیقه عن ابن المدینی» [۳].

۴- العسقلانی ایضا: «ع سعید بن مسروق الثوری، والد سفیان، ثقة من السادسة، مات سنة ست و عشرین، و قیل بعدها» [۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۶۹.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۷۲.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۸۲.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۳

(۲) روایة الرکین بن الربیع بن عمیلة الفزاری ... ص: ۲۱۳

اشارة

ذکر الحدیث أحمد بالسند الآتی: «حدثنا الأسود بن عامر، ثنا شریک، عن الرکین، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، قال: «قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض- أو ما بین السماء الی الأرض- و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و سنذکر روایة أحمد بن حنبل عن غیر طریق رکین لهذا الحدیث الشریف فی محله.

ترجمته ...: ص: ۲۱۳

۱- ابن حبان: «الرکین بن الربیع بن عمیلة الفزاری الکوفی، یروی عن ابن الزبیر و ابن عمر، روی عنه الثوری و شریک، مات سنة إحدی و ثلاثین و مائة» [۲].

۲- المقدسی: «الرکین بن الربیع بن عمیلة أبو الربیع الفزاری الکوفی سمع أباه فی الأدب، روی عنه معتمر بن سلیمان، و جریر بن عبد الحمید» [۳].

۳- السمعانی: «و الرکین بن الربیع بن عمیلة الفزاری الکوفی، یروی عن ابن عمر و ابن الزبیر، روی عنه الثوری و شریک، مات سنة ۱۳۱» [۴].

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۱۸۱- ۱۸۲.

[۲] الثقات ۴/ ۲۴۳.

[۳] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۴۱.

[۴] الأنساب- الفزاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۴

۴- الذهبی: «رکین بن ربیع بن عمیلة الفزاری، عن أبیه و ابن عمر، عنه حفیده الربیع بن سهل و شعبة و معتمر. وثقه أحمد» [۱].

۵- ابن حجر العسقلانی: «رکین بن الربیع بن عمیلة الفزاری أبو الربیع الکوفی. روی عن أبیه و ابن عمر، و ابن الزبیر، و أبی الطفیل، و حصین ابن قبیصة، و قیس بن مسلم، وعدی بن ثابت، و یحیی بن معتمر و غیرهم. و عنه: حفیده الربیع بن سهل بن الرکین، و إسرائیل، و زائدة، و شعبة، و الثوری و مسعر، و جریر بن عبد الحمید، و شریک، و عبیدة بن حمید، و معتمر بن سلیمان وعدة. قال احمد و ابن معین و النسائی: ثقة. و قال أبو حاتم. صالح. قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات سنة ۱۳۱. و کذا أرخه الهیثم و ابن قانع. و قال یعقوب بن سفیان: «کوفی» [۲].

۶- العسقلانی ایضا: «رکین، بالتصغیر، ابن الربیع بن عمیلة، بفتح المهملة الفزاری ابو الربیع الکوفی. ثقة من الرابعة، مات سنة إحدی و ثلاثین بخ م ع» [۳].

(۳) روایة ابی حیان یحیی بن سعید التیمی ... ص: ۲۱۴

اشارة

و سیأتی ذکر الحدیث عن طریق مسند أحمد و صحیح مسلم ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۱۴

۱- ابن حبان: «یحیی بن سعید بن حیان التیمی [من تیم الرباب

---

[۱] الکاشف ۱/ ۳۱۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۲۸۶.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۵

أبو حیّان من أهل الکوفة، یروی عن الشعبی [و أبیه . روی عنه الأعمش و الثوری و الکوفیون. مات سنة ۱۴۵، و قد قیل: [إنه یحیی بن سعید بن التیمی سحیم، و الاول أصح. و کان من المتهجّدین باللیل الطویل» [۱].

۲- المقدسی: «یحیی بن سعید بن حیان ابو حیان التیمی، تیم الرباب الکوفی، سمع ابا زرعة و الشعبی عندهما و یزید بن حیان. روی عنه:

اسماعیل بن علیة و ابو أسامة و وهیب بن خالد عندهما، و ابن المبارک، و یحیی القطان، و محمد ابن [ابی عبید عند البخاری، و محمد بن بشر، و علی ابن مسهر، و عبد الرحیم ابن سلیمان، و جریر بن عبد الحمید، و أیوب السختیانی، و محمد بن فضیل، و عبد اللّه بن نمیر، و سفیان الثوری، و عیسی بن یونس، و عبد اللّه بن إدریس عند مسلم» [۲].

۳- الذهبی: «یحیی بن سعید بن حیان ابو حیان التیمی ... کان الثوری یعظمه و یوثقه. قال احمد بن عبد اللّه العجلی: ثقة، صالح، مبرز، صاحب سنة. و قال ابن حیان: مات سنة خمس و أربعین و مائة» [۳].

۴- الذهبی: عند ترجمة محمد بن سوقة: «و قال ابن عیینة: بالکوفة ثلاثة لو قیل لأحدهم، انک تموت غدا. لم یقدر أن یزید فی عمله: محمد بن سوقة، و ابو حیان التیمی، و عمر بن قیس الملائی» [۴].

۵- الذهبی أیضا: «یحیی بن سعید بن حیان ابو حیان التیمی، عن ابی زرعة و الشعبی، و عنه یحیی القطان و ابو أسامة، امام ثبت، مات سنة ۱۴۵» [۵].

۶- الذهبی أیضا: «و فیها یحیی بن سعید التیمی، مولی تیم الرباب

---

[۱] الثقات.

[۲] اسماء رجال الصحیحین ۳/ ۵۶۱.

[۳] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۴] نفس المصدر.

[۵] الکاشف ۳/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۱۶

الکوفی، و کان ثقة اماما صاحب سنة، روی عنه الشعبی و نحوه» [۱].

۷- الیافعی: «و فیها یحیی بن سعید التیمی الکوفی، و کان ثقة اماما، صاحب سنة» [۲].

۸- العسقلانی: «ع یحیی بن سعید بن حیان بمهملة و تحتانیة، أبو حیان التیمی الکوفی، ثقة، عابد من السادسة، مات سنة خمس و أربعین» [۳].

۹- الشیخ عبد الحق الدهلوی [اسماء رجال المشکاة]: «یحیی بن سعید ابن حیان ابو حیان التیمی الکوفی، من تیم الرباب. قال یحیی: ثقة، و قال العجلی: ثقة صالح، مبرز، صاحب سنة. و قال ابو حاتم: صالح، و ذکره ابن خبان فی الثقات. و قال محمد بن فضیل: حدثنا و کان صدوقا، یروی عن أبیه و عن ابی زرعة و الشعبی، و عنه یحیی القطان و حماد بن سلمة و الثوری و غیرهم. کان اماما ثبتا. مات سنة خمس و أربعین و مائة».

(۴) روایة عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی ... ص: ۲۱۶

اشارة

و قد أوردها أحمد بسند عبد الملک: «ثنا: ابن نمیر. ثنا: عبد الملک، یعنی ابن ابی سلیمان، عن عطیة، عن ابی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله: انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر. کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ألا انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۴].

---

[۱] العبر ۱/ ۲۰۵.

[۲] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۱.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۸.

[۴] مسند أحمد ۳/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۷

و روی عبد الملک بن أبی سلیمان هذا الحدیث أیضا بألفاظ أخری، کما یظهر ذلک للناظر فی (مسند أحمد) و (المناقب) له و (التفسیر) للثعلبی، و ستأتی عبارات هذه الکتب مستوفاة فی ما بعد ان شاء اللّه، فانتظر.

ترجمته ...: ص: ۲۱۷

۱- ابن حبان: «عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی، مولی فزارة، عم محمد بن عبد [عبید] اللّه العرزمی، و اسم أبی سلیمان میسرة، و کنیة عبد الملک أبو عبد اللّه، یروی عن سعید بن جبیر و عطاء. روی عنه الثوری و شعبة و أهل العراق [و] ربما أخطأ. حدثنی محمد بن المنذر سمعت أبا زرعة، سمعت أحمد بن حنبل و یحیی بن معین یقولان: عبد الملک بن أبی سلیمان ثقة.

قال أبو حاتم: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفة و حفاظهم، و الغالب علی من یحفظ و یحدث [من حفظه أن یهم، و لیس من الإنصاف ترک حدیث شیخ ثبت صحت عدالته بأوهام یهم فی روایته، و لو سلکنا هذا المسلک للزمنا ترک حدیث الزهری و ابن جریج و الثوری و شعبة، لأنهم أهل حفظ و إتقان و کانوا یحدثون من حفظهم و لم یکونوا معصومین حتی لا یهموا فی الروایات، بل الاحتیاط و الاولی فی مثل هذا قبول ما یروی الثبت من الروایات، و ترک ما صح انه و هم فیها ما لم یفحش ذلک منه حتی یغلب علی صوابه، فإذا کان کذلک استحق الترک حینئذ.

و مات عبد الملک سنة خمس و أربعین و مائة. حدثنی محمد بن إسحاق الثقفی، قال: سمعت محمد بن عبد العزیز بن ابی زرعة، قال سمعت علی بن الحسن بن شقیق، یقول: سمعت عبد اللّه بن المبارک، یقول: سئل سفیان الثوری عن عبد الملک بن أبی سلیمان، فقال: میزان» [۱].

---

[۱] الثقات لابن حبان ۷/ ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۸

۲- المقدسی: «عبد الملک بن ابی سلیمان الفزاری العرزمی الکوفی، یکنی ابا عبد اللّه، و اسم ابی سلیمان میسرة عم محمد بن عبید

اللّه مولی فزارة و یقال: عرزم، انسان اسود مولی النخع. سمع سعید بن جبیر، و عطاء بن ابی رباح، و ابا الزبیر، و سلمة بن کهیل، و عبید اللّه بن عطاء المکی، و انس ابن سیرین، و عبد اللّه مولی اسماء، و مسلم بن نیاق [یناق . روی عنه یحیی القطان و ابن المبارک، و ابن ابی زائدة، و ابن نمیر، و عبد الرزاق، و إسحاق بن یوسف و هشیم، و خالد بن عبد اللّه، و عیسی بن یونس، و یزید بن هارون، و علی بن مسهر، و حفص بن غیاث، و عبد الرحیم بن سلیمان» [۱].

۳- السمعانی: «أبو عبد اللّه عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی، مولی فزارة ... وثقه أحمد بن حنبل و یحیی بن معین. قال أبو حاتم ابن حبان: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفة و حفاظهم ... قال ابن ماکولا: أبو عبد اللّه العرزمی، مولی بنی فزارة، نزل جبانة عرزم بالکوفة، فنسب إلیها. روی عن انس بن مالک و عطاء بن ابی رباح و سعید بن جبیر و سلمة بن کهیل، و انس ابن سیرین و غیرهم. روی عنه سفیان الثوری، و شعبة بن الحجاج، و یحیی ابن سعید، و عبد اللّه بن المبارک، و خالد بن عبد اللّه الطحان، و جریر بن عبد الحمید و إسحاق بن یوسف الأزرق، و عبدة بن سلیمان، و یزید بن هارون، و یعلی بن عبید و غیرهم.

قال سفیان الثوری: حفاظ الناس: اسماعیل بن خالد، و عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی، و یحیی بن سعید الانصاری. و کان شعبة یعجب من حفظه.

قال أبو داود السجستانی: قلت لأحمد: عبد الملک بن أبی سلیمان، قال: ثقة. قلت: یخطئ؟ قال: نعم، و کان شعبة یعجب من حفظه، من

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۱۹

أحفظ اهل الکوفة. الا انه رفع أحادیث من عطاء» [۱].

۴- عبد الغنی المقدسی: «روی عن أنس بن مالک، و عطاء بن ابی رباح، و سعید بن جبیر، و انس بن سیرین، و سلمة بن کهیل، و ابی الزبیر، و عبد اللّه بن عطاء المکی، و عبد اللّه مولی اسماء بنت ابی بکر، و مسلم بن یناق. روی عنه سفیان الثوری، و شعبة، و عبد اللّه مبارک، و یحیی بن سعید القطان و خالد بن عبد اللّه الطحان، و هشیم بن بشیر، و جریر بن عبد الحمید، و إسحاق بن یوسف الأزرق، و عبدة بن سلیمان، و یزید بن هارون، و یعلی بن عبید الطنافسی، و عبد اللّه بن إدریس، قال سفیان: هو ثقة متقن فقیه، و قال یعقوب بن سفیان فزاری من أنفسهم ثقة. و قال سفیان الثوری هو من الحفاظ. و قال صالح بن احمد بن حنبل: قال ابی: هو من الحفاظ الا انه کان یخالف ابن جریج فی اسناد أحادیث، و ابن جریج اثبت منه عندنا. و قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل: قال ابی: ثقة» [۲].

۵- المقدسی أیضا: «و قال احمد بن عبد اللّه: ثقة، ثبت فی الحدیث.

و یقال ان سفیان الثوری کان یسمیه: المیزان» [۳].

۶- الذهبی: «عبد الملک بن ابی سلیمان العرزمی الکوفی الحافظ الکبیر، حدث عن انس بن مالک، و سعید بن جبیر، و عطاء بن ابی رباح و طائفة. و عنه جریر الضبی، و إسحاق الأزرق، و حفص بن غیاث، و یحیی القطان، و ابن نمیر، و عبد الرزاق، و خلق. و کان من الحفاظ الإثبات. و قال عبد الرحمن ابن مهدی: کان شعبة یتعجب من حفظ عبد الملک. و قال احمد ابن حنبل: ثقة، و کذا وثقه النسائی. و أما البخاری فلم یحتج به بل استشهد به. توفی سنة خمس و أربعین و مائة، و قد شاخ» [۴].

---

[۱] الأنساب- العرزمی.

[۲] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۳] الکمال للمقدسی- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۰

۷- الـذهبی أیضا: «عبد الملک بن ابی سلیمان الکوفی، عن انس و سعید بن جبیر و عطاء، و عنه القطان، و یعلی بن عبید. قال احمد: ثقة یخطئ، من احفظ أهل الکوفة، و رفع أحادیث عن عطاء، توفی ۱۴۵» [۱].

۸- الـذهبی أیضا: «و فیها عبـد الملک بن ابی سـلیمان العرزمی الکوفی الحافظ احد المحدثین الکبار. و کان شـعبة مع جلالته یتعجب من حفظ عبد الملک، و روی عن انس فمن بعده» [۲].

۹- الیافعی: «و عبد الملک بن ابی سلیمان الکوفی احد المحدثین الکبار. کان شعبة مع جلالته یتعجب من حفظ عبد الملک» [۳].

۱۰- ابن حجر العسقلانی: «خ. ت. م. د، عبد الملک بن ابی سلیمان و اسمه: میسرة، أبو محمد، و یقال: ابو سلیمان، و قیل: ابو عبد اللّه العرزمی. روی عن انس بن مالک، و عطاء بن ابی رباح، و سعید بن جبیر ... و قال ابن مهدی: کان شعبة یعجب من حفظه. و قال ابن المبارک عن سفیان: حفاظ الناس اسماعیل بن ابی خالـد و عبـد الملک بن ابی سلیمان، و ذکر جماعة. و قال ابن عیینة عن الثوری: حدثنی المیزان عبد الملک ابن أبی سلیمان. و قال ابن المبارک: عبد الملک میزان. و قال ابو داود: کاف عن احمد. و قال الحسن بن حبان: سئل یحیی بن معین عن حدیث عطاء عن جابر فی الشفعة، فقال: هو حدیث لم یحدث به أحد الا عبـد الملک و قـد أنکره الناس علیه، و لو أتی عبد الملک بآخر مثله لرمیت بحدیثه. و قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل عن أبیه: هذا حدیث منکر و عبد الملک ثقة صدوق. و قال صالح بن احمد عن أبیه: عبد الملک من الحفاظ الا انه کان یخالف ابن جریج، و ابن جریج اثبت منه عندنا. و قال المیمونی عن احمد: عبد الملک من اعیان الکوفیین. و قال أمیة بن خالد: قلت لشعبة: مالک لا تحدث عن

---

[۱] الکاشف ۲/ ۲۰۹.

[۲] العبر ۱/ ۲۰۴.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۱

عبد الملک بن ابی سلیمان و قد کان حسن الحدیث؟ قال: من حسنها فررت! و قال ابو زرعة الدمشقی: سمعت احمد و یحیی یقولان عبد الملک ابن ابی سلیمان ثقة. و قال إسحاق بن منصور عن یحیی بن معین: ضعیف و هو اثبت فی عطاء من قیس بن ابی سعید. و قال عثمان الدارمی: قلت لابن معین: أیما أحب إلیک عبد الملک بن ابی سلیمان او ابن جریج؟ قال: کلاهما ثقة. و قال ابن عمار الموصلی: ثقة حجة. و قال العجلی: ثقة ثبت فی الحدیث.

و قال یعقوب بن سفیان ایضا: عبد الملک فزاری من أنفسهم ثقة. و قال النسائی: ثقة. قال ابو زرعة: لا بأس به. قال الهیثم بن عدی: مات فی ذی الحجة سنة ۱۴۵ و فیها أرخه غیر واحد. قلت: منهم ابن سعد. و قال: کان ثقة مأمونا ثبتا. و قال الساجی: صدوق روی عنه یحیی بن سعید القطان جزء ضخما. و قال الترمذی: ثقة مأمون لا نعلم أحدا تکلم فیه غیر شعبة.

و قال: قد کان حدث شعبة عنه ثم ترکه. و یقال: انه ترکه لحدیث الشفعة الذی تفرد به. و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: ربما اخطأ، و کان من خیار اهل الکوفة» [... ۱].

و الخلاصة ان وثاقة عبد الملک بن أبی سلیمان راوی هذا الحدیث محل وفاق بین علماء السنة جمیعا، عدا تشکیک بسیط من شعبة، مردود عندهم.

(۵) روایة سلیمان بن مهران الکاهلی الأعمش ... ص: ۲۲۱

اشارة

لقد أثبتها كثير من العلماء الاجلاء فی كتبهم، و لكننا نقتصر هنا على
روایة الترمذی و هذا نصها: «حدثنا علی بن منذر الكوفی. نا: محمد بن فضیل. نا: الأعمش، عن عطیة، عن ابی سعید، و الأعمش عن حبیب بن ابی ثابت، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۹۶.

فیكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا كیف تخلفونی فیهما
. هذا حدیث حسن غریب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۲۲

۱- ابن حبان: «سلیمان بن مهران الأعمش مولی بنی كاهل، كنیته ابو محمد. كان أبوه من سبی دبثا، و قد رأی انس بن مالك بواسط و مكة. روی عنه شبیها بخمسین حدیثا، و لم یسمع منه الا أحرفا معدودة.
و كان مدلسا، أخرجناه فی هذه الطبقة لان له لقی و حفظا، و ان لم یصح له سماع المسند من أنس. ولد فی السنة التی قتل فیها الحسین بن علی علیه السلام سنة إحدی و ستین و قد قیل: انه ولد قبل مقتل الحسین [علیه السلام بسنتین، و كان فیه دعابة. مات سنة ثمان و أربعین و مائة، و قد قالوا سنة سبع و أربعین، و قد قیل سنة خمس و أربعین» [۲].
۲- المقدسی: «سلیمان بن مهران الكاهلی، ابو محمد الأعمش الأسدی مولاهم الكوفی. و یقال: أصله من طبرستان من قریة یقال لها دباوند، جاء به أبوه حمیلا الی الكوفة فاشتراه رجل من بنی كاهل من بنی اسد فأعتقه. سمع ابا صالح ذكوان، و ابا وائل، و ابراهیم النخعی، و مجاهدا، و مسلما البطین، و الشعبی، و سعید بن جبیر، و زید بن وهب عندهما، و ابا سفیان، و اسماعیل بن رجاء، و عدی بن ثابت، و عبد اللّه بن مرة، و ابا ظبیان حصینا، و سلیمان بن مسهر و ابا حازم، و ابراهیم التیمی ... روی عنه شعبة، و الثوری، و ابن عیینة، و ابو معاویة محمد، و ابو عوانة، و جریر، و حفص بن غیاث عندهما، و شیبان بن عبد الرحمن و عیسی بن یونس و جریر

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۲۰.
[۲] الثقات ۴/ ۳۰۲.

و علی بن مسهر، و عبد اللّه بن نمیر» [... ۱].
۳- السمعانی: «الكاهلی هذه النسبة الی بنی كاهل، و المنتسب الیه ابو محمد سلیمان بن مهران الأعمش الكاهلی من أئمة الكوفة، كان أبوه من سبی دنباوند، رأی انس بن مالك بواسط و مكة. روی عنه شبیها بخمسین حدیثا و لم یسمع منه الا أحرفا معدودة» [۲].
۴- عبد الغنی المقدسی: «سلیمان بن مهران ابو محمد الأسدی الكاهلی الكوفی الأعمش، و كاهل هو ابن اسد بن خزیمة ... حدثنی محمد بن خلف التیمی، قال: سمعت ابا بكر بن عیاش یقول: كنا نسمی الأعمش «سند المحدثین» و كنا نجیء الیه إذا فرغنا من

الدوران فيقول: عند من كنتم؟ فنقول: عند فلان، فيقول، طبل مخرق، و يقول عند من؟ فنقول: عند فلان، فيقول: طير طيار. و يقول: عند من؟ فنقول: عند فلان، فيقول دف ... و قال العجلى: مات سنة تسع و أربعين و مائة، و كان ثقة ثبتا فى الحديث» [۳].

۵- ابن خلكان: «أبو محمد سليمان بن مهران، مولى بنى كاهل من ولد أسد المعروف بالاعمش الكوفى الامام المشهور، كان ثقة عالما فاضلا...

روى عنه سفيان الثورى و شعبة بن الحجاج، و حفص بن غياث و خلق كثير من جلة العلماء، و كان لطيف الخلق مزاحا، جاءه [بعض أصحاب الحديث يوما ليسمعوا عليه فخرج إليهم، و قال: لولا أن فى منزلى من هو أبغض الى منكم ما خرجت إليكم...!

و يقال ان الامام أبا حنيفة رضى اللّه عنه عاده يوما فى مرضه فطول القعود عنده فلما عزم على القيام قال له: ما كأنى الا ثقلت عليك، فقال: و اللّه انك

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۱۷۹.

[۲] الأنساب- الكاهلى.

[۳] الكمال- مخطوط.

لثقيل على و أنت فى بيتك.

و قال ابو معاوية الضرير: بعث هشام بن عبد الملك الى الأعمش أن أكتب لى مناقب عثمان و مساوىء على. فأخذ الأعمش القرطاس و أدخلها فى فم شاة فلاكتها، و قال لرسوله: قل له: هذا جوابك! فقال له الرسول: انه قد آلى أن يقتلنى ان لم آته بجوابك، و تحمل عليه باخوانه، فقالوا له: يا أبا محمد، نجه من القتل، فلما ألحوا عليه كتب له:

«بسم اللّه الرحمن الرحيم. أما بعد يا أمير المؤمنين: فلو كانت لعثمان رضى اللّه عنه مناقب أهل الأرض ما نفعتك، و لو كان لعلىّ رضى اللّه عنه مساوىء أهل الأرض ما ضرتك، فعليك بخويصة نفسك. و السلام»!.

قال زائدة بن قدامة: تبعت الأعمش يوما فأتى المقابر فدخل فى قبر محفور فاضطجع فيه، ثم خرج منه و هو ينفض التراب عن رأسه و يقول:

و أضيق مسكناه» [... ۱].

۶- الذهبى: «الأعمش الحافظ الثقة شيخ الإسلام أبو محمد سليمان ابن مهران الأسدى الكاهلى ... قال ابن المدينى: له نحو من ألف و ثلاثمائة حديث. و قال ابن عيينة: كان الأعمش اقرأهم لكتاب اللّه و احفظهم للحديث و أعلمهم بالفرائض، و قال الفلاس: كان الأعمش يسمى المصحف من صدقه، و قال يحيى القطان: الأعمش علامة الإسلام، و قال الحربى: ما خلف الأعمش اعبد منه للّه. و قال وكيع: بقى الأعمش قريبا من سبعين سنة لم تفته التكبيرة الاولى. و سيرة الأعمش يطول شرحها و هى مذكورة فى (تاريخى الكبير) و فى (طبقات القراء) و يقع عواليه فى (صحيح البخارى) و فى (جزء ابن عرفة) و ابن الفرات و (الغيلانيات) و كان رأسا فى العلم النافع و العمل الصالح» [۲].

---

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۱۳۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۵۴.

۷- الذهبى: «سليمان بن مهران ابو محمد الكاهلى الأعمش، احد الاعلام قال ابن المدينى: له ألف و ثلاثمائة حديث» [۱].

۸- الذهبی أیضا: «و فی ربیع الاول توفی الامام ابو محمد سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی ... کان اقرأهم لکتاب اللّه و أعلمهم بالفرائض و احفظهم للحدیث» [۲].

۹- الیافعی: «الامام محدث الکوفة و عالمها ابو محمد سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی مولاهم الأعمش ... کان ثقة عالما فاضلا، و قال السمعانی: کان یقارن بالزهری فی الحجاز» [... ۳].

۱۰- ولی الدین الخطیب: «الأعمش اسمه: سلیمان بن مهران الکاهلی الأسدی ... و هو احد الاعلام المشهورین بعلم الحدیث و القراءة، و علیه مدار اکثر الکوفیین، روی عنه خلق کثیر» [۴].

۱۱- ابن حجر العسقلانی: «سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی ... قال شعبة: ما شفانی احد فی الحدیث ما شفانی الأعمش...

و قال العجلی: کان ثقة ثبتا فی الحدیث و کان محدث اهل الکوفة فی زمانه، و لم یکن له کتاب، و کان دائبا فی القراءة عسرا سیّئ الخلق عالما بالفرائض، و کان لا یلحن حرفا و کان فیه تشیع ... و قال ابن معین: ثقة. و قال النسائی:

ثقة ثبت» [۵].

۱۲- جلال الدین السیوطی: «سلیمان بن مهران الأعمش الأسدی الکاهلی، احد الاعلام، رأی أنسا و ابا بکرة و روی عن عبد اللّه بن ابی اوفی ... قال ابن المدینی: حفظ العلم علی أمة محمد صلی اللّه علیه و آله بالکوفة

---

[۱] الکاشف ۱/ ۴۰۱.

[۲] العبر ۱/ ۲۰۹.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۵.

[۴] الإکمال. مطبوع مع الجزء الثالث من المشکاة.

[۵] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۲۶

ابو إسحاق السبیعی و الأعمش. و قال العجلی: کان ثقة ثبتا فی الحدیث» [... ۱].

۱۳- الشیخ عبد الحق الدهلوی: «الأعمش هو ابو محمد سلیمان بن مهران الأعمش الکاهلی الأسدی الکوفی ... رأی أنس بن مالک و یقال:

انه سمع منه شیئا. و قال یحیی: ما روی الأعمش عن انس فهو مرسل...

و قال ابن خلف: کان سید المحدثین. و قال النسائی: ثقة ثبت، و له مناقب رحمه اللّه».

و بهذا تظهر جلالة منزلة الأعمش عند الرواة و العلماء، و أنه بروایته لهذا الحدیث الشریف قد أزال سحب العناد و اللجاجة من سماء المنکرین له، و المحاولین إطفاء نوره.

(۶) روایة محمد بن إسحاق بن یسار المدنی ... ص: ۲۲۶

اشارة

لقد ذکر هذه الروایة العلامة ابن منظور بقوله: «و قال الأزهری رحمه اللّه: و فی حدیث زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: انّی تارک فیکم الثقلین خلفی، کتاب اللّه و عترتی فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض

. و قال: قال محمد بن إسحاق: هذا حديث صحيح و رفعه عن [نحو] زيد بن أرقم و ابى سعيد الخدرى. و فى بعضها:

انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى

، فجعل العترة اهل البيت» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۲۶

۱- ابن حبان: «محمد بن إسحاق بن يسار، مولى عبد اللّه بن قيس

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۶۷.

[۲] لسان العرب ۴/ ۵۳۸.

ابن مخرمة القرشى من اهل المدينة، كنيته ابو بكر، و كان جده من سبى عين التمر، و هو أول سبى دخل المدينة من العراق. يروى عن الزهرى و نافع. روى عنه الثورى و شعبة و الناس. مات سنة إحدى أو اثنين و خمسين و مائة ببغداد.

و قد قيل: ستة خمسين و مائة ... و قد تكلم فى ابن إسحاق رجلان: هشام بن عروة و مالك بن انس.

فأما هشام بن عروة فحدثنى زياد الزيادى. ثنا ابن ابى شيبة. ثنا على ابن المدينى، قال: سمعت يحيى بن سعيد القطان يقول: قلت لشهام بن عروة: ان ابن إسحاق يحدث عن فاطمة بنت المنذر. قال: و هل كان يصل إليها؟.

قال ابو حاتم: هذا الذى قاله هشام ليس مما يجرح به الإنسان فى الحديث و ذلك ان التابعين مثل الأسود و علقمة من اهل العراق، و ابى سلمة و عطاء و دونهما من اهل الحجاز قد سمعوا من عائشة من غير أن ينظروا إليها [بعد أن سمعوا صوتها، و قبل الناس أخبارهم من غير أن يصل أحدهم إليها حتى ينظر إليها عيانا، فكذلك ابن إسحاق كان يسمع من فاطمة و الستر بينهما مسبل او بينهما حائل من حيث يسمع كلامها، فهذا سماع صحيح، و القادح فيه بهذا غير منصف.

و أما مالك فانه كان ذلك منه مرة ثم عادله الى ما يجب، و ذلك أنه لم يكن بالحجاز احد أعلم بأنساب الناس و أيامهم من محمد بن إسحاق، و كان يزعم ان مالكا من موالى بنى [ذى أصبح، و كان مالك يزعم أنه من أنفسهم، فوقع بينهما لهذا مفاوضة، فلما صنف مالك الموطأ قال ابن إسحاق:

ايتونى به فانى بيطاره! فنقل ذلك الى مالك فقال: [لا يسكت هذا دجال من الدجاجلة! يروى عن اليهود و كان بينهم ما يكون بين الناس. حتى عزم محمد بن إسحاق على الخروج الى العراق فتصالحا حينئذ فأعطاه مالك عند الوداع خمسين دينارا ثمن تمرته تلك السنة. و لم يكن يقدح مالك فيه من اجل الحديث، انما كان ينكر عليه تتبعه غزوات النبىّ صلى اللّه عليه و سلم عن

اولاد اليهود الذين اسلموا و حفظوا قصة خيبر و قريظة و النضير و ما أشبهها من الغزوات عن أسلافهم. و كان ابن إسحاق يتتبع هذا عنهم ليعلم من غير أن يحتج بهم. و كان مالك لا يرى الرواية الا عن متقن صدوق فاضل يحسن ما يروى و يدرى ما يحدث.

حدثنى محمد بن عبد الرحمن ثنا ابن قهزاد ثنا على بن الحسين بن واقد، قال: دخلت على ابن المبارك و إذا هو وحده فقلت يا ابا عبد الرحمن كنت اشتهى ان ألقاك على هذه الحالة. قال: هات. قلت: ما تقول فى محمد بن إسحاق؟ قال: انا وجدناه صدوقا- ثلاث مرات.

سمعت محمد بن إسحاق الثقفى بقول: سمعت المفضل بن غسان [الغلابى يقول: سمعت يحيى بن معين يقول: كان محمد بن إسحاق

ثبتا فی الحدیث.

قال أبو حاتم: لم یکن أحد بالمدینة یقارب محمد بن إسحاق و لا یوازنه فی علمه و جمعه. و کان شعبة و سفیان یقولان: محمد بن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث، و هو من احسن الناس سیاقا للأخبار و أحسنهم حفظا لمتونها، و انما اتی ما أتی لأنه کان یدلس عن الضعفاء، فوقع المناکیر فی روایته من قبل أولئک، فأما إذا بین السماع فیما یرویه فهو ثبت یحتج بروایته» ثم روی توثیقه عن غیر من ذکره [... ۱].

۲- سبط ابن الجوزی: بعد ذکر حدیث وفاة الصدیقة فاطمة الزهراء علیها السلام: «فان قیل: الحدیث ضعیف، فی اسناده ابن إسحاق کذبه مالک. و فیه ایضا علی بن عاصم متروک، ثم الغسل انما یکون لحدث الموت فکیف یصح قبله؟

و «الجواب»: قد أخرجه أحمد فی الفضائل.

و أما ابن إسحاق فقد قال أحمد: یقبل قوله فی المغازی و السیر، و أثنی

---

[۱] الثقات ۷/ ۳۸۰- ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۲۹

علیه جماعة من العلماء و کان اماما کبیرا. و انما طعن مالک لأنه لما صنف «الموطأ» قال: ارونی إیاه فأنا بیطاره، فبلغ ذلک مالکا فشق علیه» [... ۱].

۳- ابن خلکان: «و کان محمد المذکور ثبتا فی الحدیث عند أکثر العلماء و اما فی المغازی و السیر فلا تجهل إمامته. قال ابن شهاب الزهری: من أراد المغازی فعلیه بابن إسحاق، و ذکره البخاری فی تاریخه ... و یحکی عن الزهری أنه خرج الی قریة له فاتبعه طلاب الحدیث فقال لهم: أین أنتم من الغلام الأحول؟ أو قد خلفت فیکم الغلام الأحول یعنی ابن إسحاق، و ذکر الساجی أن أصحاب الزهری کانوا یلجئون الی محمد بن إسحاق فیما شکوا فیه من حدیث الزهری ثقة منهم بحفظه» [۲].

۴- المزی: «قال یحیی: ثقة، و کان حسن الحدیث. و قال ابن المدینی: مدار حدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم علی ستة، فذکرهم ثم قال:

صار علم الستة عند اثنی عشر، أحدهم ابن إسحاق ... و قال ابن المدینی:

سمعت سفیان و سئل عن ابن إسحاق قیل له: لم یرو عنه اهل المدینة، فقال: سفیان جالسته منذ بضع و سبعین سنة و ما یتهمه احد من اهل المدینة و لا یقول فیه شیء. و قال احمد: حسن الحدیث».

و قال أیضا: «قال شعبة: ابن إسحاق امیر المحدثین بحفظه، و قال ابو زرعة الدمشقی: ابن إسحاق رجل قد اجتمع الکبراء من اهل العلم علی الأخذ عنه منهم السفیانان و الحمادان و شعبة و ابن المبارک، و قد اختبره اهل الحدیث فرأوا خیرا و صدقا مع مدحة ابن شهاب له. و کلام مالک فیه لیس للحدیث انما هو لأنه اتهمه بالقدر. و قال ابن المدینی: حدیثه عندی صحیح» [۳].

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۱۸.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۵.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۰

۶- الذهبی: «محمد بن إسحاق بن یسار، رأی أنسا و روی عن عطاء و طبقته ... و کان من بحور العلم صدوقا و له غرائب فی سعة ما روی، و اختلف فی الاحتجاج به، و حدیثه فوق الحسن و قد صححه جماعة» [۱].

۷- عبد الوهاب السبکی عند ذکر حدیث ضمام بن ثعلبة: «محمد ابن إسحاق- قال شعبة: هو امیر المؤمنین فی الحدیث. و قال احمد بن حنبل:

حسن الحدیث. قلت: و العمل علی توثیقه و انه امام معتمد، و لا اعتبار بخلاف ذلک» [۲].

۸- الیافعی: «و الامام محمد بن إسحاق بن یسار المطلبی مولاهم المدنی، صاحب السیرة. و کان بحرا من بحور العلم، ذکیا، حافظا، طلابة للعلم، اخباریا، نسابة، ثبتا فی الحدیث عند اکثر العلماء، و أما فی المغازی و السیر فلا یجهل إمامته» [۳].

(۷) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۳۰

اشارة

ذکر الروایة أحمد بالسند الآتی: «ثنا: اسود بن عامر. ثنا: إسرائیل:

عن عثمان بن المغیرة، عن علی بن ربیعة، قال: لقیت زید بن أرقم و هو داخل علی المختار او خارج من عنده- فقلت له [أ] سمعت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم قال: انی تارک فیکم الثقلین؟ قال: نعم» [۴].

کما ذکر هذه الروایة ابن الجوزی فی «التذکرة» نقلا عن «کتاب الفضائل» لأحمد،

علی الوجه الذی سیأتی ان شاء اللّه.

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۹.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۸۵.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۱۳.

[۴] مسند أحمد ۴/ ۳۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۱

ترجمته ...: ص: ۲۳۱

۱- المقدسی: «روی عنه یحیی بن آدم، و النضر بن شمیل، و عبید اللّه بن موسی، و محمد بن یوسف الفریابی عندهما، و شبابة عند البخاری، و وکیع و إسحاق بن منصور و مصعب بن المقدام و یحیی بن زکریا ابن أبی زائدة و أبو أحمد الزبیری و أبو نعیم الملائی و عثمان بن عمر عند مسلم» [۱].

۲- المزی: «قال «س»: لا بأس به، و قال احمد مرة: ثبت الحدیث، کان یحیی القطان یحمل علیه فی حال أبی یحیی القتات. و قال یعقوب بن شیبة: صالح الحدیث فی حدیثه لین ... و قال یحیی و العجلی:

ثقة، و قال أبو حاتم: ثقة صدوق من أتقن أصحاب أبی إسحاق، و قال:

إسرائیل أصح حدیثا من شریک» [۲].

۳- الذهبی: «و کان حافظا صالحا خاشعا من أوعیة العلم، و لا عبرة بقول من لینه فقد احتج به الشیخان ... قال یحیی بن معین: إسرائیل ثقة» [۳].

۴- الـذهبی أیضا: «إسـرائیل بن یونس بن أبی إسـحاق السبیعی، عن جـده و زیاد بن علاقة و آدم بن علی، و عنه یحیی بن آدم، و ابن مهـدی، و محمد بن کثیر، و أمم. قال: أحفظ حدیث أبی إسحاق کما أحفظ السورة، و قال احمد: ثقة، و تعجب من حفظه، و قال أبو حاتم: هو من أتقن أصحاب أبی إسحاق، و ضعفه ابن المدینی» [۴].

۵- ابن حجر العسقلانی: «و قال علی بن المدینی عن یحیی القطان:

إسرائیل فوق ابی بکر بن عیاش. و قال حرب عن احمد بن حنبل: کان شیخا

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۲.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۱۴.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۱۶.

ثقـة، و جعل یتعجب من حفظه. و قال صالـح بن احمـد عن أبیه: إسـرائیل عن ابی إسـحاق: فیه لین، سـمع منه بآخره، و قال ابو طالب: سئل احمد أیهما اثبت:

شریـک او إسـرائیل؟ قـال: إسـرائیل کـان یـؤدی مـا سـمع، کـان اثبت من شـریک. قلت: من أحب إلیـک یونس أو إسـرائیل فی أبی إسحاق؟ قال:

إسرائیل لأنه کان صاحب کتاب. و قال أبو داود: قلت لأحمد بن حنبل:

إسرائیل إذا انفرد بحدیث یحتج به؟ قال: إسرائیل ثبت الحدیث، کان یحیی یحمل علیه فی حال أبی یحیی القتات ... و قال أبو حاتم: ثقة صدوق من أتقن أصحاب أبی إسحاق. و قال العجلی: کوفی ثقة. و قال یعقوب بن شیبة:

صالح الحدیث و فی حدیثه لین. و قال فی موضع آخر: ثقة صدوق و لیس فی الحدیث بالقوی و لا بالساقط.

و قال عیسـی بن یونس: کان أصـحابنا سفیان و شریک- وعد قوما- إذا اختلفوا فی حدیث أبی إسحاق یجیئون الی أبی فیقول: اذهبوا الی ابنی إسرائیل فهو أروی عنه منی و أتقن لها منی، هو کان قائد جده.

و قال أبو عیسـی الترمذی: إسـرائیل ثبت فی أبی إسـحاق، حدثنی محمد ابن المثنی، سمعت ابن مهدی یقول: ما فاتنی الذی فاتنی من حـدیث الثوری عن ابن إسـحاق الا لما اتکلت به علی إسـرائیل لأنه کان یأتی به أتم. و طول ابن عدی فی ترجمته و سـرد له أحادیث أفرادا. و قال: هو ممن یحتج به. و ذکره ابن حبان فی الثقات» [... ۱].

۶- ابن حجر أیضا: «إسـرائیل بن یونس بن ابی إسـحاق السبیعی الهمدانی أبو یوسف الکوفی، ثقة تکلم فیه بلا حجة، من السابعة مات سنة ستین و قیل بعدها/ ع» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۶۱.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۶۴.

(۸) روایة عبد الرحمن الکوفی المسعودی ... ص: ۲۳۳

اشارة

و ستأتی روایته فی عبارة «المعجم الصغیر» للطبرانی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۳۳

۱- محمّد بن طاهر المقدسی: «عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود الهذلی الکوفی، سمع مسروقا، روی عنه ابنه معن عندهما» [... ۱].

۲- عبد الغنی المقدسی: «و قال أبو بکر الأثرم: سمعت ابا عبد اللّه یسأل عن أبی عمیس و المسعودی أیهما أحب إلیک؟ قال: کلاهما ثقة، المسعودی عبد اللّه من أکثرهما حدیثا. قال: حدیث عبد الرحمن کثیر. قلت:

هو اخوه؟ قال: نعم هو اخوه. قلت له: هما من ولد عبد اللّه بن مسعود او من ولد عتبة؟ فقال لی: هما من ولد عبد اللّه بن مسعود. و قال یحیی بن معین:

المسعودی ثقة إذا حدث عن عاصم، و سلمة بن کهیل، و کان حدیثه یصحح عن القاسم، و معن ابن عبد الرحمن» [۲].

۳- الذهبی: «المسعودی الامام الفقیه ابو محمد عبد الرحمن بن عبد اللّه ابن عتبة بن عبد اللّه بن مسعود الکوفی ... وثقه احمد بن حنبل، و ابن معین، و ابن المدینی» [۳].

۴- الیافعی حوادث سنة ۱۶۰: «و فیها توفی المسعودی عبد الرحمن ابن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود الکوفی ... قال أبو حاتم کان أعلم زمانه بحدیث ابن مسعود» [۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۸۵.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۹۷.

[۴] مرآة الجنان ۱/ ۳۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۳۴

۵- ابن حجر العسقلانی: «خت عو عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبة ابن مسعود الکوفی المسعودی، روی عن أبی إسحاق السبیعی و أبی إسحاق الشیبانی و القاسم بن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود...

قلت: علّم علیه المصنف علامة تعلیق البخاری، و لم أر له فی صحیح البخاری شیئا معلقا، نعم له فی الاستسقاء زیادة رواها عنه سفیان، و یتبین من سیاق الحدیث أنها لیست معلقة. قال البخاری: حدثنا عبد اللّه بن محمد، ثنا: سفیان، عن عبد اللّه بن أبی بکر، سمع عباد بن تمیم، عن عمه: خرج النبی صلّی اللّه علیه و سلم الی المعلی یستسقی و استقبل القبلة و صلی رکعتین و قلب رداءه. قال سفیان: و أخبرنی المسعودی فی جملة الحدیث موصول عنده عن عبد اللّه بن محمد عن سفیان، و هذا ظاهر واضح من سیاقه. و الظاهر أن البخاری لم یقصد التخریج له و انما وقع اتفاقا، و قد وقع لغیر ذلک فی عمرو ابن عبید المعتزلی، و عبد الکریم بن أبی المخارق، و غیرهما» [۱].

(۹) روایة محمد بن طلحة الیامی الکوفی ... ص: ۲۳۴

اشارة

ذکر روایته لحدیث الثقلین فی کل من (مسند أحمد) و (المناقب لابن المغازلی) و (فرائد السمطین للحموئی) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۳۴

۱- المقدسی فی (الکمال- مخطوط).

۲- المزی فی (تهذیب الکمال- مخطوط).

۳- الذهبی فی (تذهیب التهذیب- مخطوط).

۴- العسقلانی فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب).

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۵

و یکفی لعظم شأنه و علو منزلته أن أصحاب «الصحاح الستة» أخذوا جمیعا برواياته و أثبتوها فیها.

(۱۰) روایة ابی عوانة الیشکری ... ص: ۲۳۵

اشارة

و ستظهر روایته لحدیث الثقلین من (خصائص النسائی) و (المستدرک علی الصحیحین) للحاکم، و (المناقب) للخوارزمی.

ترجمته ...: ص: ۲۳۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «الوضاح ابو عوانة یقال: ابن عبد اللّه الیشکری، و یقال: الکندی مولی یزید بن عطاء البزاز، سمع عبد الملک بن عمار و قتادة و غیر واحد عندهما، روی عنه قتیبة و حامد بن عمر و یحیی بن حماد عندهما، و موسی بن اسماعیل، و عبد الرحمن بن المبارک، و عارم، و مسدد عند البخاری، و غیر واحد عند مسلم. قال عبد اللّه بن ابی الأسود: مات سنة ۱۷۶» [۱].

۲- المزی: «قال أبو طالب: سئل احمد: أیهما اثبت، ابو عوانة او شریک؟ فقال: إذ حدث ابو عوانة من کتاب فهو اثبت، و إذا حدث من غیر کتابه فربما و هم. و قال ابو حاتم: کتبه صحیحة و إذا حدث من حفظه غلط کثیرا، و هو ثقة صدوق. و قال احمد و یحیی: ما أشبه حدیثه بحدیث الثوری و شعبة» [۲].

۲- الذهبی: «ع/ الوضاح بن عبد اللّه، ابو عوانة الیشکری الواسطی أحد الاعلام ... قال هشام بن عبید اللّه، سألت ابن المبارک: من أروی

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۳/ ۵۴۵.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۶

الناس عن مغیرة و أحسنهم حدیثا؟ قال: أبو عوانة. و قال عبد الرحمن بن مهدی: کتاب أبی عوانة أثبت من حفظ هشام. و قال مسدد: سمعت یحیی القطان [یقول : ما أشبه حدیث أبی عوانة بحدیثهما، یعنی سفیان و شعبة.

و قال عفان: کان أبو عوانة صحیح الکتاب، کثیر العجم و النقط، کان ثبتا و هو فی جمیع حاله أصح حدیثا عندنا من شعبة. و قال ابن معین: حدیث ابی عوانة جائز و حدیث مولاه یزید بن عطاء ضعیف. و قال ابو زرعة: ثقة إذا حدث من کتابه. و قال ابو حاتم: کتبه صحیحة و إذا حدث من حفظه غلط کثیرا، و هو ثقة، و هو احفظ من حماد بن سلمة. و قال ابن عدی: کان مولاه قد خیره بین الجزیة و بین کتابة الحدیث فاختار الحدیث علی الجزیة، و کان مولاه قد فوض الیه التجارة فجاءه سائل فقال: درهمین فانی أنفعک. قال: و ما تنفعنی؟ قال: سیبلغک؟ فأعطاه. فدار السائل علی رؤساء البصرة و قال: بکروا علی یزید بن عطاء فانه أعتق أبا عوانة. فاجتمع الیه الناس فأنف من ان ینکر قوله، فأعتقه حقیقة. قال: و کان أمینا ثقة، و کان من إتقانه یفزع من سعة فأخطأ سبعة من حدیث الوضوء. و قال عن مالک بن عرفة و انما هو خالد بن علقمة فتابعه ابو عوانة» [... ۱].

۴- الذهبی أیضا: «ابو عوانة الوضاح بن عبد اللّه مولی یزید بن عطاء الیشکری الواسطی البزاز الحافظ، احد الثقات، رأی الحسن، و ابن سیرین، و حدث عن قتادة ... قال عفان هو أصح حدیثا عندنا من شعبة. و قال احمد ابن حنبل: هو صحیح الکتاب و إذا حدث من حفظه ربما یهم. قال عفان:

کان کثیر الضبط و النقط. و قال یحیی القطان: ما أشبه حدیثه بحدیث شعبة و سفیان. و قال عفان: قال لنا شعبة: ان حدثکم ابو عوانة عن ابی هریرة فصدقوه. قال تمتام: سمعت ابن معین یقول: کان ابو عوانة یقرأ و لا یکتب.

و قال عباس عن ابن معین: کان ابو عوانة امیا یستعین بمن یکتب له و کان

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۳۷

یقرأ الحدیث. و قال حجاج بن محمد: قال لی شعبة: الزم ابا عوانة. و قال جعفر بن ابی عثمان: سئل ابن معین: من لأهل البصرة مثل سفیان؟ قال:

شعبة. قیل: من لهم مثل زائدة؟ قال: ابو عوانة» [... ۱].

۵- الذهبی أیضا: «وضاح بن عبد اللّه الحافظ ابو عوانة الیشکری...

ثقة متقن الکتابة» [۲].

۶- ابن حجر العسقلانی: «وضاح بتشدید المعجمة ثم مهملة- ابن عبد اللّه الیشکری ... ثقة ثبت من السابعة ...ع/» [۳].

۷- السیوطی: «أبو عوانة الوضاح بن عبد اللّه الیشکری الواسطی، روی عن الأعمش، و ابن المنکدر، و ابی الزبیر، و سماک بن حرب، و خلق.

و عنه شعبة و ابن مهدی، و ابن المبارک، و خلق. قال عفان: کان صحیح الکتاب کثیر العجم و النقط، ثبتا» [۴].

(۱۱) روایة شریک القاضی ... ص: ۲۳۷

اشارة

لقد علمت روايته لحديث الثقلين من النص الذى تقدم عن (مسند احمد).

ترجمته ...: ص: ۲۳۷

۱- محمد بن طاهر المقدسى: «شريك بن عبد اللّه بن سنان بن انس. و يقال: شريك بن عبد اللّه بن ابى شريك، يكنى ابا عبد اللّه، سمع زياد بن علاقة و عماد الدهنى، و هشام بن عروة، و سعيدا، و يعلى بن عطاء،

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۳۶.

[۲] الكاشف ۳/ ۲۳۵.

[۳] تقريب التهذيب ۲/ ۳۳۱.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۰۰.

و عبد الملك بن عمير، و عمارة بن القعقاع، و عبد اللّه بن شبرمة. روى عنه ابن ابى شيبة، و على بن حكيم، و يونس بن محمد، و الفضل بن موسى، و محمد بن الصباح، و على بن حجر» [... ۱].

۲- عبد الغنى المقدسى: «شريك بن عبد اللّه بن انس. و يقال:

شريك ابن عبد اللّه بن ابى شريك. و هو أوس بن الحرث بن الأزهر بن وهبيل، و قيل: سهل بن سعد بن ملك بن النخع الكوفى، ابو عبد اللّه ولد بخراسان نيسابور، و يقال: ببخارا، مقتل قتيبة بن مسلم سنة خمس و سبعين.

أدرك عمر بن عبد العزيز، و سمع أبا إسحاق السبيعى، و عبد الملك بن عمير، و سماك بن حرب، و اسماعيل بن أبى خالد، و سلمة بن كهيل، و الأعمش، و حبيب بن أبى ثابت...

أخبرنا زيد بن الحسن، أنبأ عبد الرحمن بن محمد بن منصور، أنبأ أحمد ابن على بن ثابت الحافظ، أنبأ الأزهرى، أنبأ عبيد اللّه بن عثمان بن يحيى، أنبأ مكرم بن أحمد، حدثنى يزيد بن الهيثم البلدى، قال: قلت ليحيى بن معين: زعم إسحاق بن أبى إسرائيل أن شريكا أروى من الكوفيين من سفيان و أعرف بحديثهم، فقال: ليس يقاس بسفيان احد، و لكن شريك أروى منه فى بعض المشايخ، الركين و العباس بن ذريح و بعض مشايخ الكوفيين، يعنى أكثر كتابا. قلت ليحيى: فروى يحيى بن سعيد القطان عن شريك؟ قال: لم يكن شريك عن يحيى بشىء و هو ثقة ثقة. و قال يزيد بن الهيثم: سمعت يحيى يقول: شريك ثقة و هو أحب الى من أبى الأحوص و جرير، ليس يقاسون هؤلاء بشريك، و هو يروى عن قوم لم يرو عنهم سفيان. و قال أبو يعلى أحمد بن على المثنى الموصلى: قلت ليحيى بن معين: أيما أحب إليك جرير أو شريك؟ قال: جرير، فقيل له: أيما أحب إليك:

شريك أو أبو الأحوص؟ فقال: شريك أحب الى. ثم قال: شريك ثقة الا

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۲۱۴.

أنه لا ينقد و يغلط و يذهب بنفسه على سفيان و شعبة.

قال فضل بن الضائع: ان شريكا حدث بواسط أحاديث بواطيل، فقال ابو زرعة: لا تقل بواطيل! و قال احمد بن عبد اللّه العجلى: كوفى ثقة، و كان حسن الحديث، و كان اروى الناس عن إسحاق بن يوسف الأزرق الواسطى، سمع منه سبعة آلاف حديث، و قال ابن

عدی أیضا: سمعت ابن حماد یقول: قال السعدی: شریک سیء الحفظ مضطرب الحدیث، مائل ... روی له الجماعة الا البخاری، روی له مسلم فی المتابعات» [۱].

۳- ابن خلکان: «أبو عبد اللّه شریک بن ابی شریک النخعی، و هو الحارث بن أوس بن الحارث بن الأزهر بن وهبیل بن سعد بن مالک بن النخع، و بقیة النسب فی ترجمة ابراهیم النخعی فی أول الکتاب. تولی القضاء بالکوفة أیام المهدی ثم عزله موسی الهادی. و کان عالما فقیها ذکیا فطنا. جری بینه و بین مصعب بن عبد اللّه الزبیری کلام بحضرة المهدی فقال له مصعب: أنت تنتقص ابا بکر و عمر (رض)؟ فقال القاضی شریک:

و اللّه ما أنتقص جدک و هو دونهما! و ذکر معاویة بن أبی سفیان عنده و وصف بالحلم، فقال شریک:

لیس بحلیم من سفه الحق، و قاتل علیّ بن ابی طالب (رض).

و خرج شریک یوما الی أصحاب الحدیث لیسمعوا علیه فشموا منه رائحة النبیذ، فقالوا له: لو کانت هذه الرائحة منا لاستحییا، فقال: لأنکم أهل ریبة.

و دخل یوما علی المهدی فقال له: لا بد أن تجیبنی الی خصلة من ثلاث خصال، قال: و ما هن یا أمیر المؤمنین؟ قال: اما أن تلی القضاء، أو تحدث ولدی و تعلمهم، أو تأکل عندی أکلة- و ذلک قبل أن یلی القضاء- فأفکر ساعة ثم قال: الاکلة أخفها علی نفسی، فأجلسه و تقدم الی الطباخ ان یصلح

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

له ألوانا من المخ المعقود بالسکر الطبرزد و العسل و غیر ذلک، فعمل ذلک و قدمه الیه فأکل، فلما فرغ من الاکل قال له الطباخ: و اللّه یا امیر المؤمنین لیس یفلح الشیخ بعد هذه الاکلة ابدا.

قال الفضل بن الربیع: فحدثهم و اللّه شریک بعد ذلک، و علم أولادهم، و ولی القضاء لهم، و لقد کتب له برزقه علی الصیرفی فضایقه فی النقد فقال له الصیرفی: انک لم تبع به بزا! فقال له شریک: بل و اللّه بعت به أکثر من البز، بعت به دینی! و حکی الحریری فی کتاب «درة الغواص» انه کان لشریک المذکور جلیس من بنی أمیة، فذکر شریک فی بعض الأیام فضائل علیّ بن ابی طالب (رض)، فقال ذلک الأموی: نعم الرجل علی! فأغضبه ذلک و قال: أ لعلیّ یقال نعم الرجل و لا یزاد علی ذلک؟ فأمسک حتی سکن غضبه ثم قال: یا ابا عبد اللّه الم یقل اللّه فی الاخبار عن نفسه «فقدرنا فنعم القادرون» و قال فی أیوب «إِنَّا وَجَدْناهُ صابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ»؟ وَ قال فی سلیمان «وَ وَهَبْنا لِداوُدَ سُلَیْمانَ نِعْمَ الْعَبْدُ». أفلا ترضی لعلی بما رضی اللّه به لنفسه و لأنبیائه؟

فتنبه شریک عند ذلک لوهمه، و زادت مکانة ذلک الأموی من قلبه» [... ۱].

۴- الذهبی ...: «ذکر إسحاق الأزرق أنه أخذ عنه تسعة آلاف حدیث و قال ابن المبارک: هو اعجل بحدیث اهل بلده من سفیان. و قال النسائی: لیس به بأس. و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک. و قال ابو إسحاق الجوزجانی: کان شریک سیء الحفظ.

قلت: کان شریک حسن الحدیث اماما فقیها و محدثا مکثرا لیس هو فی الإتقان کحماد بن زید، و قد استشهد به البخاری و خرج له مسلم متابعة، وثقه یحیی بن معین» [... ۲].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۶۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۱

۵- الذهبی أیضا: «وثقه ابن معین، و قال غیره: سیء الحفظ. و قال النسائی. لا بأس به و هو اعلم بحدیث الکوفیین من الثوری» [۱].

۶- الذهبی أیضا: «و فیها- شریک بن عبد اللّه النخعی الکوفی القاضی ابو عبد اللّه، أحد الاعلام عن نیف و ثمانین سنة، روی عن سلمة ابن کهیل و الکبار سمع منه إسحاق الأزرق سبعة آلاف حدیث. قال ابن المبارک هو اعلم بحدیث بلده من سفیان الثوری. و قال النسائی: لیس به بأس. و قال غیره: فقیه امام لکنه یغلط» [۲].

۷- الیافعی: «شریک بن عبد اللّه النخعی الکوفی القاضی احد الاعلام و له نیف و ثمانون سنة» [۳].

۸- السیوطی: «شریک النخعی بن عبد اللّه بن ابی شریک العاصمی النخعی ابو عبد اللّه الکوفی، احد الاعلام، روی عن زیاد بن علاقة، و بیان بن بشر، و حبیب بن ثابت، و ابی إسحاق السبیعی، و خلق...

قال ابن معین: صدوق، ثقة، الا انه إذا خالف فغیره أحب إلینا منه» [۴].

(۱۲) روایة حسان بن ابراهیم الکرمانی ... ص: ۲۴۱

اشارة

أورد روایته لحدیث الثقلین کل من مسلم فی (صحیحه) و الحاکم فی (المستدرک علی الصحیحین) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۴۱

۱- المقدسی: «حسان بن ابراهیم العنزی الکرمانی ابو هشام، سمع

---

[۱] الکاشف ۲/ ۱۰.

[۲] العبر ۱/ ۲۷۰.

[۳] مرآة الجنان ۱/ ۳۱۰.

[۴] طبقات الحفاظ: ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۲

یونس بن یزید عندهما، و سعید بن مسروق عند مسلم، روی عنه علی بن المدینی، و محمد بن ابی یعقوب عند البخاری، و سعید بن منصور، و علی بن حجر، و محمد بن بکار عند مسلم» [۱].

۲- الذهبی: «ح. م. د. حسان بن ابراهیم الکرمانی العنزی قاضی کرمان ... ثقة. قال النسائی: لیس بالقوی» [... ۲].

۳- الذهبی ایضا کذلک [۳].

۴- ابن حجر العسقلانی: «ح. م. د. حسان بن ابراهیم بن عبد اللّه الکرمانی. قال حرب الکرمانی: سمعت احمد یوثق حسان بن ابراهیم و یقول: حدیثه حدیث اهل الصدق، و قال عثمان الدارمی و غیره عن ابن معین: لیس به بأس. و قال المفضل الغلابی عن ابن معین: ثقة. و قال ابو زرعة لا بأس به. و قال النسائی: لیس بالقوی. و قال ابن عدی: قد حدث بأفراد کثیرة و هو عندی من اهل الصدق الا انه یغلط فی الشیء و لا یتعمد.

و قال العقیلی: فی حدیثه و هم. و قال ابن المدینی: کان ثقة و أشد الناس فی القدر. و قال ابن حبان فی الثقات: ربما اخطأ» [... ۴].

(۱۳) روایة جریر الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۲

اشارة

لقد أورد مسلم فی [صحیحه حدیث الثقلین بروایة اسماعیل، ثم قال: «حدثنا ابو بکر بن ابی شیبة. ثنا: محمد بن فضیل (ح) و حدثنا إسحاق بن ابراهیم، انا: جریر، کلاهما عن ابی حیان بهذا الاسناد نحو حدیث اسماعیل و زاد فی حدیث جریر: کتاب اللّه فیه الهدی و النور من

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۹۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۱۵.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۳/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۳

استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من اخطأه ضل» [۱].

و ستظهر روایته لهذا الحدیث ایضا من عبارة المستدرک علی الصحیحین.

ترجمته ...: ص: ۲۴۳

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «جریر بن عبد الحمید بن جریر بن قرط ابن هلال بن انس الضبی ابو عبد اللّه الرازی، أصله من الکوفة سمع سلیمان الأعمش، و مغیرة، و منصورا، و اسماعیل بن ابی خالد، و ابا إسحاق الشیبانی عندهما، و عمارة بن القعقاع، و سهیلا، و هشام بن عروة، و الحسن ابن عبد [عبید] اللّه، و المختار بن فلفل، و عبد الملک بن عمیر، و هشام بن حسان، و سلیمان التیمی، و موسی بن [ابی عائشة، و محمد بن شیبة، و حصینا، و ابراهیم ابن محمد بن المنتشر، و عبد العزیز بن رفیع، و یحیی بن سعید، و بیان بن بشر، و فضیل بن غزوان، و مطرفا، و ابا فروة الهمدانی، و عاصما الأحول، و ابا حیان التیمی، و رکین بن الربیع، و طلق بن معاویة، و العلاء بن المسیب عند مسلم.

روی عنه قتیبة بن سعید، و یحیی بن یحیی، و عثمان بن ابی شیبة عندهما، و علی بن المدینی، و محمد بن سلام عند البخاری، و ابو خیثمة، و إسحاق، و علی بن حجر، و ابو بکر بن أبی شیبة، و ابو غسان محمد بن عمرو، عند مسلم» [... ۲].

۲- المزی: «قال ابن سعد: کان ثقة کثیر العلم یرحل الیه. و قال محمد ابن حماد: کان حجة و کانت کتبه صحاحا. و سئل ابو خیثمة: أ کان جریر یدلس؟ قال: لا. و قال ابو حاتم: ثقة یحتج به. ولد سنة سبع و مائة و قیل: سنة عشر. و قال العجلی: کوفی ثقه نزل الری. و قال (س): ثقة» [۳].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۶۹.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۷۴- ۷۵.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۴

۳- الذهبی ...: «رحل الیه المحدثون لثقته و حفظه وسعة علمه.

قال ابن معین: سمعته یقول: عرض علی بالکوفة ألفا درهم یعطونی مع القراء فأبیت ثم جئت اطلب ما عندهم. قال یحیی بن معین: طلب جریر الحدیث عشر سنین فقط ... و حدیثه عال فی جزء ابن عرفة» [۱].

۴- الذهبی أیضا ...: «له مصنفات مات ۱۸۸» [۲].

۵- الذهبی أیضا فی (العبر) کذلک [۳].

۶- الیافعی أیضا فی (مرآة الجنان) [۴].

۷- ابن حجر العسقلانی ...: «و قال یوسف بن عمار الموصلی: حجة کانت کتبه صحاحا. و قال محمد بن عمرو زنیج [زینج سمعت جریرا قال: رأیت ابن ابی نجیح و جابرا الجعفی و ابن جریج فلم اکتب عن واحد منهم. فقیل له: ضیعت یا ابا عبد اللّه. فقال: لا، اما جابر فکان یؤمن بالرجعة، و اما ابن نجیح فکان یری القدر، و اما ابن جریج فکان یری المتعة.

و قیل لسلیمان بن حرب: این کتبت عن جریر؟ قال: بمکة انا و عبد الرحمن، یعنی ابن مهدی و شاذان.

و قال علی بن المدینی: کان جریر صاحب لیل. و قال ابو خیثمة: لم یکن یدلس. و قال حنبل: سئل ابو عبد اللّه: من أحب إلیک جریر او شریک؟ فقال: جریر اقل سقطا من شریک، و شریک کان یخطئ. و کذا قال ابن معین نحوه و قال العجلی: کوفی ثقة نزل الری. و قال ابن ابی حاتم:

سألت ابی عن ابی الأحوص و جریر فی حدیث حصین، فقال: کان جریر أکیس الرجلین، جریر أحب الی. قلت: یحتج بحدیثه؟ قال: نعم، جریر ثقة

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۷۲.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۸۲.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۹.

[۴] مرآة الجنان ۱/ ۴۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۵

و هو أحب الی فی هشام بن عروة من یونس بن بکیر.

و قال النسائی: ثقة و قال ابن خراش، صدوق و قال ابو القاسم اللالکائی: مجمع علی ثقته. و قال احمد بن حنبل: لم یکن بالذکی، اختلط علیه حدیث اشعث و عاصم الأحول حتی قدم علیه نمیر (فی النسخة بهز) فعرفه، نقله العقیلی و قد قیل لیحیی بن معین عقب هذه الحکایة: کیف تروی عن جریر؟ فقال: ألا تراه قد بین لهم أبرها؟

و قال البیهقی فی (السنن): نسب فی آخر عمره الی سوء الحفظ. و ذکر صاحب الحافل عن ابی حاتم انه تغیر قبل موته بسنة فحجبه أولاده، و هذا لیس بمستقیم، فان هذا انما وقع لجریر بن حازم، فکأنه اشتبه علی صاحب الحافل.

و قال ابن حبان فی (الثقات): کان من العباد الخشن و قال ابو احمد الحاکم: هو عندهم ثقة و قال الخلیلی فی (الإرشاد): ثقة متفق علیه و قال قتیبة: ثنا جریر الحافظ المقدم، لکنی سمعته یشتم معاویة علانیة» [۱].

۸- ابن حجر أیضا فی (تقریب التهذیب) و وثقه [۲].

(۱۴) روایة ابن علیة البصری ... ص: ۲۴۵

اشارة

و سیأتی روایته لحدیث الثقلین عند تخریج حدیث أحمد فی (المسند) و مسلم فی (الصحیح).

ترجمته ...: ص: ۲۴۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «اسماعیل بن ابراهیم بن سهم بن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۷۵.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۶

مقسم الأسدی البصری مولی بنی اسد بن خزیمة، یکنی ابا بشر و امه علیة مولاة لبنی اسد، سمع أیوب، و عبد العزیز، و روح بن القاسم عندهما، و یحیی بن سعید التیمی، و ابن ابی عروبة، و خالد الحذاء [و الجریری سعیدا] و منصور ابن عبد الرحمن، و یونس بن عبید، و داود بن ابی هند، و غیر واحد عند مسلم.

روی عنه علی بن المدینی و صدقة و قتیبة عند البخاری، و ابن ابی شیبة، و زهیر و علی بن حجر، و غیر واحد عند مسلم. ولد سنة ۱۱۰ و توفی سنة ۱۹۳ او ۱۹۴ ببغداد» [۱].

۲- المزی: «قال شعبة: هو ریحانة الفقهاء. و قال احمد: الیه المنتهی فی التثبت بالبصرة. و قال ابن مهدی: هو اثبت من هشیم. و قال القطان: هو اثبت من وهیب. و قال (د): ما احد من المحدثین الا قد أخطأ الا ابن علیة و بشر بن المفضل. و قال عفان عن داود بن سلمة: کنا نشبه ابن علیة بثویر ابن عبید. و قال غندر: نشأت فی الحدیث و لیس احد یقدم فی الحدیث علی ابن علیة، و قال یعقوب بن شیبة عن الهیثم بن خالد، قال: اجتمع حفاظ البصرة و حفاظ الکوفة فقال لهم اهل الکوفة نحوا عنا اسماعیل و هاتوا من شئتم، و قال زیاد بن أیوب: ما رأیت لابن علیة کتابا قط. قال عمر بن زرارة: صحبت ابن علیة اربع عشرة سنة فما رأیته ضحک فیها و صحبته سبع سنین فما رأیته یتبسم فیها قال ابن معین: کان ثقة مأمونا صدوقا مسلما ورعا تقیا. و قال (س): ثقة ثبت» [۲].

۳- الذهبی: «قال یونس بن بکیر: سمعت شعبة یقول: ابن علیة سید المحدثین، و کان حماد بن سلمة یشبه شمائل ابن علیة بشمائل یونس بن عبید. و قال یزید بن هارون: دخلت البصرة و ما بها خلق یفضل علی ابن علیة فی الحدیث و قال زیاد بن أیوب: ما رأیت لابن علیة کتبا قط، و قد

---

[۱] اسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۳.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۴۷

ولی ابن علیة القضاء فبعث ابن المبارک بأبیات یعنفه علی الولایة، و قیل انه دخل علی الامین فشتمه و هم به لکونه قال کلمة یفهم منها انه یقول بخلق القرآن، فانه سئل عن حدیث (تجیء البقرة و آل عمران تحاجان عن صاحبهما) فقیل: أ لهما لسان؟ قال: نعم،

فقالوا: قال بخلق القرآن. و انما غلط فی التعبیر و تاب مما قال» [۱].

۴- أیضا: «امام حجة» [۲].

۵- الذهبی أیضا فی (العبر) کذلک [۳].

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان) [۴].

۷- ابن حجر العسقلانی: «و قال عفان: کنا عند حماد بن سلمة فأخطأ فی حدیث- و کان لا یرجع الی قول احد قد خولف فیه- فقیل له:

قد خولفت فیه. فقال: من؟ قالوا: حماد بن زید، فلم یلتفت، فقال له انسان: ابن علیة یخالفک، فقام فدخل ثم خرج فقال: القول ما قال اسماعیل. و قال احمد: الیه المنتهی فی التثبت بالبصرة، و قال ایضا: فاتنی مالک فأخلف اللّه علی سفیان و فاتنی حماد بن زید فأخلف اللّه علی اسماعیل ابن علیة. و قال ایضا: کان حماد ابن زید لا یعبأ إذا خالفه الثقفی و وهیب، و کان یفرق من اسماعیل بن علیة إذا خالفه ... و قال النسائی: ثقه ثبت.

و قال ابن سعد: کان ثقة ثبتا فی الحدیث حجة، و قد ولی صدقات البصرة و ولی ببغداد المظالم فی آخر خلافة هارون.

و قال احمد بن سعید الدارمی: لا یعرف لابن علیة غلط الا فی حدیث جابر فی المدبر، جعل اسم الغلام اسم المولی، و اسم المولی اسم الغلام. و قال ابن وضاح: سألت ابا جعفر البستی عنه، فقال: بصری ثقة، و هو احفظ من

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۳.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۱۸.

[۳] العبر ۱/ ۳۱۰.

[۴] مرآة الجنان ۱/ ۴۴۳.

الثقفی...

و قال العیشی: ثنا الحماد ان ابن المبارک کان یتجر و یقول: لو لا خمسة ما اتجرت، السفیانان و فضیل و ابن السماک و ابن علیه فیصلهم فقدم سنة فقیل له: قد ولی ابن علیة القضاء فلم یأته و لم یصله، فرکب ابن علیة الیه فلم یرفع له رأسا فانصرف. فلما کان من غد کتب الیه رقعة یقول: قد کنت منتظرا لبرک و جئتک فلم تکلمنی فما رأیته منی؟! فقال ابن المبارک: یأبی هذا الرجل الا ان تقشر له العصا، ثم کتب الیه:

یا جاعل العلم له بازیا یصطاد اموال المساکین

احتلت للدنیا و لذاتها بحیلة تذهب بالدین

فصرت مجنونا بها بعد ما کنت دواء للمجانین

این روایاتک فیما مضی عن ابن عوف و ابن سیرین

این روایاتک فی سردها فی ترک أبواب السلاطین

ان قلت: أکرهت، فذا باطل زل حمار العلم فی الطین

فلما وقف علی هذه الأبیات قام من مجلس القضاء فوطئ بساط الرشید و قال: اللّه؟ اللّه؟ ارحم شیبتی فانی لا اصبر علی القضاء. قال: لعل هذا المجنون أغراک؟ ثم أعفاه و وجه الیه ابن المبارک بالبصرة. و قیل ان ابن المبارک انما کتب الیه هذه الأبیات لما ولی صدقات البصرة، و هو الصحیح.

و قال علی بن خشرم: قلت لوکیع: رأیت ابن علیة یشرب النبیذ حتی یحمل علی الحمار یحتاج من یرده. فقال وکیع: إذا رأیت البصری یشرب النبیذ فاتهمه و إذا رأیت الکوفی یشرب فلا تتهمه. قلت: و کیف ذلک؟ قال:

الکوفی یشربه تدینا و البصری یترکه تدینا.

و قال الفضل بن زیاد: سألت احمد بن حنبل عن وهیب و ابن علیة، قال: وهیب أحب الی: ما زال ابن علیة وضیعا من الکلام الذی تکلم به الی أن مات. قلت: أ لیس قد رجع و تاب علی رءوس الناس؟ قال: بلی- الی ان قال: و کان لا ینصف بحدیث الشفاعات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۴۹

و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۱].

۸- السیوطی: «قال شعبة: ابن علیة سید المحدثین و ریحانة الفقهاء، و قال احمد: الیه المنتهی فی التثبت بالبصرة، و قال غنذر: لیس احد یقدم فی الحدیث علیه، و قال ابن معین: کان ثقة مأمونا صدوقا ورعا تقیا، و قال قتیبة: کانوا یقولون: الحفاظ أربعة، ابن علیة و عبد الوارث و یزید بن زریع و وهیب و قال ابو داود: ما احد من المحدثین الا قد اخطأ الا ابن علیة و بشر ابن المفضل. مات ببغداد سنة ۱۹۳، و مولده سنة ۱۱۵» [۲].

(۱۵) روایة محمد بن الفضیل الضبی الکوفی ... ص: ۲۴۹

اشارة

ظهرت روایة محمد بن فضیل من عبارة (صحیح مسلم) و (صحیح الترمذی) السابقتین. و ستأتی عند ذکر عبارة (اسد الغابة) لابن الأثیر ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۴۹

۱- ذکره ابن حبان فی (الثقات) و أضاف: «و کان یغلو فی التشیع».

۲- محمد بن طاهر المقدسی: «محمد بن فضیل بن غزوان ابو عبد الرحمن الضبی، مولاهم الکوفی، سمع اسماعیل بن ابی خالد، و الأعمش، و أباه، و غیر واحد عندهما، روی عنه محمد بن نمیر، و اسحق الحنظلی، و ابن ابی شیبة، و محمد بن سلام، و قتیبة، و عمران بن میسرة، و عمرو ابن علی عند البخاری و عبد اللّه بن عامر، و ابو کریب، و محمد بن طریف،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۷۵.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۰

و واصل بن عبد الاعلی و زهیر، و ابو سعید الأشج، و محمد بن المثنی، و محمد بن یزید ابو هشام الرفاعی، و احمد الوکیعی، و عبد العزیز بن عمر بن أبان عند مسلم، قال ابو عیسی: مات سنة ۱۹۴، و قال ابن نمیر مثله» [۱].

۳- المزی: «قال یحیی: ثقة، و قال ابو زرعة: صدوق من اهل العلم، و قال (د): کان شیعیا محترقا، و قال ابو حاتم: شیخ، و قال (س): لیس به بأس، و ذکره ابن حبان فی «کتاب الثقات» و قال: کان یغلو فی التشیع» [۲].

۴- الـذهبی: «قال احمـد کان یتشـیع و کان حسن الحـدیث. و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: ثقة. و قال ابو زرعة: صدوق من اهل العلم.

و قال ابو داود: کان شیعیا محترقا. و قال النسائی: لیس به بأس» [... ۳].

۵- الذهبی أیضا ...: «و کان من علماء هذا الشأن وثقه یحیی بن معین. و قال احمد: حسن الحدیث شـیعی. قلت: کان متوالیا فقط، قرأ القرآن علی حمزة و قد دخل علی منصور لیسمع منه فوجده مریضا. قال أبو داود: کان شیعیا محترقا» [۴].

۶- الذهبی أیضا کذلک [۵].

۷- ابن حجر العسقلانی: «صدوق عارف رمی بالتشیع» [۶].

۸- السیوطی: «محمد بن فضیل بن غزوان الضبی قال احمد: کان یتشیع و کان حسن الحدیث» [۷].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۴۷.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۱۵.

[۵] الکاشف ۳/ ۸۹.

[۶] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۱.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۱

(۱۶) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۲۵۱

اشارة

ظهرت روایته لحدیث الثقلین من عبارة (مسـند احمد) السابقة حیث رواه عن عبد الملک بن ابی سـلیمان، کما سیأتی ذکر روایته لهذا الحدیث من عبارة (المسند) الآتیة و (کتاب المناقب) لأحمد.

ترجمته ...: ص: ۲۵۱

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «عبد اللّه بن نمیر ابو هشام الخارفی- من خارف همدان- سمع اسماعیل بن ابی خالد، و هشام بن عروة، و عبـد اللّه ابن عمر، و غیر واحـد عنـدهما، روی عنه ابنه محمـد عندهما، و ابو قدامة السرخسـی، و زکریا البلخی، و علی بن مسـلم، و إسحاق غیر منسوب عند البخاری، و احمد بن حنبل، و ابو کریب، و زهیر، و غیر واحد عند مسلم» [۱].

۲- المزی: «قال عثمان الدارمی: قلت لیحیی: ابن إدریس أحب إلیک فی الأعمش او ابن نمیر؟ قال: کلاهما ثقة. و قال ابو حاتم: کان مستقیم الأمر» [۲].

۳- الـذهبی: «عبـد اللّه بن نمیر الحافظ الامام ابو هشام الهمـدانی، ثم الخارفی الکوفی والـد الحافظ الکبیر محمد. حدث عن هشام بن

عروة، و الأعمش و اشعث بن سوار، و اسماعيل بن ابى خالد، و يزيد بن ابى زياد، و عبيد اللّه بن عمر، وعدة. و عنه احمد و ابن معين و ابن المدينى و إسحاق الكوسج، و احمد ابن الفرات، و الحسن بن على بن عفان، و خلق. وثقه يحيى ابن معين و غيره، و كان من كبار اصحاب الحديث، توفى فى سنة ۱۹۹ و له اربع و ثمانون سنة» [۳].

---

[۱] أسماء رجال الصحيحين ۱/ ۲۶۰.

[۲] تهذيب الكمال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۲

۴- الذهبى فى (الكاشف) كذلك [۱].

۵- الذهبى: فى (العبر) كذلك [۲].

۶- ابن حجر العسقلانى: «قال ابو نعيم: سئل سفيان عن ابى خالد الأحمر، فقال: نعم الرجل عبد اللّه بن نمير، و قال عثمان الدارمى: قلت ليحيى بن معين: ابن إدريس أحب إليك فى الأعمش او ابن نمير؟ فقال:

كلاهما ثقة، و قال ابو حاتم: كان مستقيم الأمر ... قلت: و ذكره ابن حبان فى الثقات، و قال العجلى: ثقة، صالح الحديث، صاحب سنة. و قال ابن سعد:

كان ثقة كثير الحديث صدوقا» [۳].

۷- ابن حجر أيضا: «ثقة صاحب حديث من اهل السنة من كبار التاسعة» [۴].

۸- السيوطى: «عبد اللّه بن نمير الهمدانى الخارفى ابو هشام الكوفى، روى عن الأعمش، و هشام بن عروة، و يحيى الانصارى، و خلق. و عنه ابنه محمد، و احمد بن حنبل، و ابن معين، و ابن المدينى، و ابو كريب، و خلق» [۵].

(۱۷) رواية ابى احمد الزبيرى الحبال ... ص: ۲۵۲

اشارة

أورد روايته لحديث الثقلين أحمد بالنحو الآتى «حدثنا أحمد الزبيرى، ثنا شريك، عن الركين، عن القاسم بن حسان، عن زيد بن ثابت. قال:

قال رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم: انّى تارك فيكم خليفتين كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض جميعا» [۶].

---

[۱] الكاشف ۲/ ۱۲۷.

[۲] العبر ۱/ ۳۳۰.

[۳] تهذيب التهذيب ۶/ ۵۶.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۴۵۷.

[۵] طبقات الحفاظ: ۱۳۷.

[۶] مسند أحمد ۵/ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۳

ترجمته ...: ص: ۲۵۳

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «محمد بن عبد اللّه بن الزبیر ابو احمد الأسدی مولاهم الکوفی، و یقال: الزبیری ینسب الی جد هذا، سمع الثوری و إسرائیل عندهما، و مسعرا و عمرو بن سعید و عیسی بن طهمان عند البخاری و شیبان بن عبد الرحمن و قیس بن سلیم و حمزة [بن الزیات و سعید ابن حسان و عمار بن رزین [رزیق و مالک بن مغول و محمد بن [عبد العزیز و] و الولید بن جمیع عند مسلم.

روی عنه ابو بکر بن ابی شیبة و نصر بن علی عندهما، و [ابو] عبد اللّه المسندی و محمود بن غیلان و محمد بن عبد الرحیم و ابو موسی و یوسف القطان عند البخاری، و محمد بن رافع و حجاج بن الشاعر، و زهیر و عمر و الناقد و عبید اللّه القواریری و محمد بن عمرو بن جبلة عند مسلم» [۱].

۲- المزی: «قال ابن نمیر: صادق و هو فی الطبقة الثالثة من اصحاب الثوری، و ما علمت منه إلا خیرا، مشهور بالطلب، ثقة، صحیح الکتاب.

و قال نصر بن علی: سمعت الزبیری یقول: لا- أبالی ان یسرق منی کتاب سفیان، انی احفظه کله. و قال احمد: کان کثیرا لخطأ فی حدیث سفیان.

و قال یحیی: ثقة. و قال العجلی: کوفی ثقة و کان یتشیع، و قال ابو حاتم:

حافظ للحدیث عابد مجتهد، له أوهام. و قال ابو زرعة و ابن خراش: صدوق:

و قال (س): لیس به بأس» [۲].

۳- الذهبی: «أبو أحمد الزبیری محمد بن عبد اللّه بن الزبیر الحافظ الثبت الأسدی الزبیری ... قال بندار: ما رأیت رجلا قط احفظ من ابی احمد و قال العجلی: ثقة یتشیع، و قال ابو حاتم: حافظ عابد مجتهد له أوهام، و قیل: کان یصوم الدهر» [۳].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۴۱.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۴

۴- الذهبی أیضا: «قال أبو أحمد الزبیری: لا أبالی ان یسرق منی کتاب سفیان، انی احفظه کله، و قال احمد بن خیثمة عن ابن معین: ثقة، و قال العجلی: الکوفی ثقة یتشیع، و قال بندار: ما رأیت رجلا قط احفظ من ابی احمد الزبیری، و قال ابو حاتم: حافظ للحدیث عاقل مجتهد، له أوهام، و قال النسائی و غیره: لیس به بأس، و قال ابن ابی خیثمة عن محمد بن زید:

کان محمد بن عبد اللّه الأسدی یصوم الدهر و کان إذا تسحر برغیف لم یصدع، و إذا تسحر بنصف رغیف صدع من نصف النهار الی آخره و ان لم یتسحر صدع یومه اجمع. قال احمد بن حنبل: مات بالأهواز سنة ۲۰۳» [۱].

۵- الذهبی أیضا فی (الکاشف) و (العبر) کذلک [۲].

۶- الیافعی کذلک [۳].

۷- ابن حجر العسقلانی: «ثقة ثبت الا انه قد یخطئ فی حدیث الثوری» [۴].

۸- السیوطی کذلک [۵].

(۱۸) روایة ابی عامر العقدی ... ص: ۲۵۴

اشارة

و سیأتی من عبارة (المناقب) لابن المغازلی ما یظهر روایته لحدیث للثقلین.

---

[۱] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۶۰، العبر ۱/ ۳۴۱.

[۳] مرآة الجنان ۲/ ۸.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۷۶.

[۵] طبقات الحفاظ: ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۵

ترجمته ...: ص: ۲۵۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «عبد الملک بن عمرو بن قیس ابو عامر العقدی القیسی البصری، نسب الی العقد و هو مولی الحارث بن عباد من بنی قیس بن ثعلبة. سمع سلیمان بن بلال و قرة بن خالد و شعبة و غیر واحد عندهما.

روی عنه ابو قدامة عبید اللّه بن سعید و محمد بن المثنی عندهما.

و عبد اللّه المسندی و إسحاق الحنظلی و بندار عند البخاری. و عبد بن حمید و ابو أیوب سلیمان الغیلانی و عتبة بن مکرم و احمد بن خراش و محمد بن عمرو ابن جبلة و حسن الحلوائی و ابو بکر بن نافع و ابو معن عند مسلم. قال محمد بن سعد: مات سنة ۲۰۴» [۱].

۲- السمعانی: «و المشهور بهذا الانتساب ابو عامر عبد الملک بن عمرو العقدی، یروی عن شعبة و ابن المبارک» [۲].

۳- عبد الغنی المقدسی: «سئل عنه أبو حاتم، فقال: صدوق، و قال ابو زکریا الأعرج: کان إسحاق بن راهویه إذا حدث عنه قال: ثنا ابو عامر الثقة الامین، و قال سلیمان بن داود القزاز: قلت لأحمد بن حنبل: أرید البصرة عمن اکتب؟ قال: عن ابی عامر العقدی و وهب بن جریر. قال ابو داود: مات سنة ۲۰۵ و قیل ۲۰۴ روی له الجماعة» [۳].

۴- المزی: «قال یحیی: ثقة، و قال ابو حاتم: صدوق، و قال (س):

ثقة مأمون. قال السراج: و العقد قوم من قیس و هم صنف من أزد، و کان لا یخضب» [... ۴].

۵- الذهبی: «و العقدی الحافظ الامام الثقة ابو عامر عبد الملک بن

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۱۴.

[۲] الأنساب- العقدی.

[۳] الکمال- مخطوط.

[۴] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۶

عمرو القیسی ... قال النسائی: ثقة مأمون، و قال غیره: کان احد حفاظ البصرة» [۱].

۶- العسقلانی: «قال سلیمان بن داود القزاز: قلت لأحمد: أرید البصرة عمن اکتب؟ قال: عن ابی عامر العقدی و وهیب بن جریر. و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: صدوق. و قال ابو حاتم: صدوق. و قال النسائی: ثقة مأمون. و قال ابن مهدی: کتبت حدیث ابن أبی ذؤیب عن أوثق شیخ ابی عامر العقدی. و رواه ابو العباس السراج عن محمد بن یونس، عن سلیمان بن الفرج عن ابی مهدی ... و قال ابن سعد: کان ثقة. و ذکره ابن حبان فی «الثقات». و قال ابن شاهین فی «الثقات»: قال عثمان الدارمی: ابو عامر ثقة عاقل» [۲].

۷- ابن حجر أیضا: «ثقة من التاسعة» [۳].

۸- السیوطی بنحو ما مر [۴].

(۱۹) روایة الأسود بن عامر الشامی ... ص: ۲۵۶

اشارة

تقدمت روایته لحدیث الثقلین من عبارة (مسند احمد).

ترجمته ...: ص: ۲۵۶

۱- ابن حبان: «الأسود بن عامر ابو عبد الرحمن، و لقبه شاذان، أصله من الشام، سکن بغداد، یروی عن حماد بن زید و شریک، روی عنه ابن أبی شیبة و أهل العراق، مات ببغداد اول سنة ۲۰۸» [۵].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۴۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۰۹.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۲۱.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۱۴.

[۵] الثقات ۸/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۷

۲- محمد بن طاهر المقدسی بنحو ما مر [۱].

۳- المزی: «قال احمد و ابن المدینی: ثقة، و قال یحیی: لا بأس به، و قال ابن أبی حاتم عن أبیه: صدوق صالح. و قال بن سعید: صالح الحدیث» [۲].

۴- الذهبی: «الحافظ شاذان احد الإثبات، حدث عن هشام بن حسان و طلحة بن عمرو و شعبة و الثوری و جریر بن حازم و طبقتهم، و عنه أحمد و علی و ابو ثور و احمد بن الخلیل البرجلانی و الحارث بن ابی أسامة و ابو محمد الدارمی و خلق. وثقه علی و غیره و قد

روی عنه بقیة بن الولید مع تقدمه» [... ۳].

۵- الذهبی أیضا فی [الکاشف بنحو ما مر، و فی [العبر] کذلک [۴].

۶- العسقلانی: «روی عنه بقیة و هو أکبر منه. قال ابن معین:

لا بأس به. و قال ابن المدینی: ثقة، و قال ابو حاتم: صدوق صالح، و قال ابن سعد: صالح الحدیث، مات سنة ۲۰۸. قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات» [... ۵].

۷- ابن حجر أیضا «ثقة من التاسعة» [۶].

۸- السیوطی: «کان ثقة صالحا صدوقا» [۷].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۷.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۶۰.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۳۱، العبر ۱/ ۳۵۴.

[۵] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۴۰.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۷۶.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۵۸

(۲۰) روایة یحیی بن حماد الشیبانی ... ص: ۲۵۸

اشارة

و ستأتی روایته لحدیث الثقلین من کتاب (الخصائص) للنسائی و (المستدرک علی الصحیحین) للحاکم، و کتاب (المناقب) للخوارزمی...

فانتظر.

ترجمته ...: ص: ۲۵۸

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «یحیی بن حماد الشیبانی مولاهم البصری یکنی ابا بکر، سمع ابا عوانة عندهما، و شعبة و عبد العزیز بن المختار عند مسلم، روی عنه البخاری فی ذکر الخواص [الحوض و غیر موضع و روی عن الحسن بن مدرک عنه فی الحیض و الرقاق. و روی مسلم عن أبی موسی و بندار و ابراهیم بن دینار و إسحاق الحنظلی، و إسحاق بن منصور فی مواضع قال البخاری: حدثنی الحسن بن مدرک، قال: مات سنة ۲۱۵» [۱].

۲- المزی: «قال محمد بن سعد: ثقة کثیر الحدیث، و قال ابو حاتم:

ثقة. و ذکره ابن حبان فی کتاب (الثقات) و قال محمد بن النعمان بن عبد السلام: لم أر أعبد من یحیی بن حماد و أظنه لم یضحک»

[۲].

۳- الذهبی: «خ. م. خد. ت. س. ق ... وثقه ابو حاتم و غیره.

قال محمد بن النعمان بن عبد السلام: لم ار أعبد من یحیی بن حماد، و أظنه لم یضحک. قیل توفی سنة ۲۱۵» [۳].

۴- الذهبی أیضا «ثقة متأله» [... ۴].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۵۹.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۴] الکاشف ۳/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۵۹

۵- الذهبی بنحو ما مر [۱].

۶- الیافعی کذلک [۲].

۷- ابن حجر: «ثقة عابد من صغار التاسعة» [... ۳].

(۲۱) روایة محمد بن حبیب البغدادی ... ص: ۲۵۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتاب «المنمق قائلا: «و قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: ترکت فیکم کتاب اللّه و عترتی، لن تضلوا ما تمسکتم بهما» [۴].

ترجمته ...: ص: ۲۵۹

ترجم له السیوطی بقوله: «محمد بن حبیب ابو جعفر. قال یاقوت: من علماء بغداد، عارف باللغة و الشعر و الاخبار و الأنساب، ثقة، مؤدب (... الی ان قال السیوطی): و قال ثعلب حضرت مجلسه فلم یمل، و کان حافظا صدوقا و کان یعقوب أعلم منه، و کان هو أحفظ للانساب و الاخبار، و له من التصانیف: (النسب) (الأنساب علی افعل) اخبار قریش و یسمی (المنمق) (غریب الحدیث) (الأنواء) (المشجر) (الموشی) (المختلف و المؤتلف فی اسماء القبائل) (طبقات الشعراء) (نقائض جریر و الفرزدق) (تاریخ الخلفاء) (کنی الشعراء) (مقاتل الفرسان) (النساب الشعراء) (الخلیل) (النبات) (من استجیب دعوته) (القاب القبائل کلها) (شعر لبید) (شعر ابن الصمة) (شعر الاقیسر) و غیر ذلک. مات بسامراء فی ذی الحجة سنة ۲۱۵» [۵].

---

[۱] العبر ۱/ ۳۶۸.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۶۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

[۴] المنمق: ۹.

[۵] بغیة الوعاة: ۲۹، ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۶۰

هذا، و ان علماء السنة یعتمدون علی مؤلفات محمد بن حبیب- هذا- فی کتبهم کثیرا، نذکر منهم علی سبیل التمثیل، الخوارزمی حیث یقول: «الصفات: عن ابی إسحاق قال: لقد رأیت علیا علیه السلام ابیض الرأس و اللحیة ضخم البطن ربعة من الرجال.

و ذکر ابن مندة انه کان شدید الادمة ثقیل العینین عظیمهما، ذا بطن، أجلح أصلع، و هو الی القصر أقرب، أبیض الرأس و اللحیة.

و زاد محمد بن حبیب البغدادی صاحب المحبر الکبیر فی صفاته: آدم اللون حسن الوجه، ضخم الکراديس و الباقی سواء» [۱].

و السیوطی حیث یقول ... «و قد اخرج ابن حبیب فی تاریخه عن ابن عباس رضی اللّه عنهما. قال: کان عدنان و معد و ربیعة و مضر و خزیمة و اسد علی دین ابراهیم علیه السلام فلا تذکروهم الا بخیر» [۲].

(۲۲) روایة محمد بن سعد الزهری ... ص: ۲۶۰

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (طبقاته) حیث قال:

«أخبرنا هاشم بن القاسم الکنانی أخبرنا محمّد بن طلحة عن الأعمش عن عطیّة عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و إنّ اللطیف الخبیر أخبرنی أنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۳].

و أورد السیوطی حدیث الثقلین عن طریقه، فقال: «و أخرج ابن سعد

---

[۱] المناقب: ۱۳.

[۲] مسالک الحنفاء: ۳۳.

[۳] الطبقات الکبری ۱/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۶۱

و احمد و الطبرانیّ عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: ایها الناس، انی تارک فیکم ما إن أخذتم به لن تضلوا بعدی، أمرین أحدهما اکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل اللّه ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۱

۱- السمعانی: «و کان من اهل الفضل و العلم و صنف کتابا کبیرا فی طبقات الصحابة و التابعین و الصالحین الی وقته فأجاد فیه و احسن.

روی عنه الحارث بن ابی أسامة و الحسین بن فهم و ابو بکر بن ابی الدنیا، و حکی عن یحیی بن معین انه رماه بالکذب، و نقل الناقل

غلط او وهم، لأنه من اهل العدالة و حديثه يدل على صدقه فانه يتحرى فی كثير من الروايات. و قال ابن ابی حاتم الرازی: سألت أبی عن محمد بن سعد، فقال: لصدق روايته جاء الی القواريری، و سأله عن أحاديث فحدثه.

و حكی ابراهيم الحربی قال: [كان احمد بن حنبل يوجه فی كل جمعة بحنبل ابن إسحاق الی ابن سعد يأخذ منه جزءين من حديث الواقدی ينظر فيهما الی الجمعة الأخری ثم يردها و يأخذ غيرها. قال ابراهيم: و لو ذهب و سمعها كان خيرا له» [۲].

۲- ابن خلكان: «أبو عبد اللّه محمد بن سعد بن منيع الزهری كاتب الواقدی، كان احد الفضلاء النبلاء الاجلاء، صحب الواقدی المذكور قبله زمانا ... و كان صدوقا و ثقة، و يقال اجتمعت كتب الواقدی عند أربعة انفس: أولهم كاتبه محمد بن سعد المذكور، و كان كثير العلم، غزير الحديث و الرواية كثير الكتب، كتب الحديث و الفقه و غيرهما. و قال الحافظ ابو بكر الخطيب صاحب تاريخ بغداد فی حقه: محمد بن سعد عندنا من اهل

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۶۰.

[۲] الأنساب- الكاتب.

العدالة، و حديثه يدل على صدقه» [... ۱].

۳- الذهبی: «حدث عنه ابن ابی الدنيا، و احمد بن يحيی البلاذری، و الحارث بن ابی أسامة، و الحسين بن فهم، و آخرون. قال ابن فهم: كان كثير العلم كثير الكتب، كتب الحديث و الفقه و الغريب» [۲].

۴- الذهبی أيضا: «الامام الحبر أبو عبد اللّه محمد بن سعد الحافظ كاتب الواقدی و صاحب «الطبقات» و «التاريخ» ببغداد فی جمادی الآخرة و له اثنتان و سبعون سنة. روی عن سفيان بن عيينة و هشيم و خلق كثير. قال ابو حاتم: صدوق» [۳].

۵- الذهبی أيضا بنحو ما مر [۴].

۶- ابن حجر العسقلانی: «صدوق فاضل من العاشرة» [۵].

۷- السيوطی: «محمد بن سعد بن منيع البصری الحافظ، كاتب الواقدی قال الخطيب: كان من اهل العلم و الفضل و صنف كتابا كبيرا فی طبقات الصحابة و التابعين و من بعدهم الی وقته فأجاد و أحسن» [۶].

۸- القنوجی: بنحو ما مر [۷].

(۲۳) روایة خلف بن سالم المهلبی ... ص: ۲۶۲

اشارة

ذكر روايته لحديث الثقلين كل من الحاكم فی (المستدرك علی

---

[۱] وفيات الأعيان ۳/ ۴۷۳.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۲۵.

[۳] العبر ۱/ ۴۰۷.

[۴] الكاشف ۳/ ۴۶.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۳.

[۶] طبقات الحافظ: ۱۸۳.

[۷] التاج المکلل: ۱۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۳

الصحیحین) و الخوارزمی فی (المناقب) علی ما سیأتی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۶۳

۱- ابن حبان: «خلف بن سالم [المخرمی کنیته ابو محمد، یروی عن یحیی القطان و ابن مهدی. ثنا عنه أحمد بن الحسین بن عبد الجبار [الضبیعی الصوفی. مات فی آخر رمضان سنة ۲۳۱ و کان من الحفاظ المتقنین» [۱].

۲- السمعانی بنحو ما مر [۲].

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ): «خلف بن سالم الحافظ أبو محمد السندی مولی المهلب من اعیان الحفاظ ببغداد. یروی عن هشیم و ابی بکر بن عیاش و عبد الرزاق و الطبقة. و عنه احمد بن خیثمة و الحسن بن علی المعمری و ابو القاسم البغوی و آخرون، و أخرج النسائی عن رجل عنه، مات سنة ۲۳۱. و کان یتتبع الغرائب، قال المروزی: سألت أبا عبد اللّه عنه، فقال: ما أعرفه بکذب، نقموا علیه تتبعه هذه الأحادیث. و قال یحیی بن معین:

صدوق. و قال یعقوب بن شیبة: کان ثقه ثبتا أثبت من مسدد و الحمیری».

۴- الذهبی أیضا فی (الکاشف) بنحو ما تقدم [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی ... «قال الآجری عن ابی داود: سمعت من خلف بن سالم خمسة أحادیث سمعها من أحمد. قال: و کان ابو داود لا یحدث عن خلف. و قال علی بن سهل بن المغیرة عن احمد: لا یشک فی صدقه. قال المروزی عن احمد: نقموا علیه تتبعه هذه الأحادیث. قلت: هو صدوق؟ قال: ما أعرفه بکذب مع انه قد دخل مع الانصاری فی شیء.

---

[۱] الثقات ۸/ ۲۲۸.

[۲] الأنساب- المخرمی.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۴

و قال عبد الخالق بن منصور عن یحیی بن معین: صدوق. قلت: انه کان یحدث بمساوئ الصحابة. قال: قد کان یجمعها و اما ان یحدث بها فلا. و قال ابن أبی خیثمة عن ابن معین: لیس بالمسکین بأس لولا أنه سفیه.

و قال یعقوب بن شیبة: کان ثقة ثبتا، و ذکره فی موضع آخر فی حدیث خالفه فیه الحمیدی و مسدد، فقال یعقوب: و کان خلف اثبت منهما. و قال النسائی: ثقة ذکره ابن حبان فی «الثقات» و قال کان من الحذاق المتقنین.

و قال حمزة الکنانی: خلف بن سالم ثقة مأمون من نبلاء المحدثین» [۱].

۶- السیوطی فی (طبقات الحفاظ) بنحو ما تقدم [۲].

(۲۴) روایة ابی خیثمة النسائی ... ص: ۲۶۴

اشارة

أورد مسلم روایة زهیر بن حرب أبی خیثمة لحدیث الثقلین علی النحو التالی: «حدثنی زهیر بن حرب، و شجاع بن مخلد جمیعا عن ابن علیة. قال زهیر: حدثنا اسماعیل بن ابراهیم، حدثنی ابو حیان [حدثنی یزید بن حیان قال: انطلقت انا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه، و غزوت معه، و صلیت خلفه، لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا. حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قال: یا ابن أخی، و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت اعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فما حدثتکم فاقبلوه [فاقبلوا]، و ما لا فلا تکلفونیه. ثم قال:

قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۵۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۰۷.

و المدینة، فحمد اللّه و اثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: اما بعد، ألا ایها الناس، فإنما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیب، و انا تارک فیکم الثقلین [ثقلین اولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی. فقال له حصین: و من اهل بیته یا زید؟ أ لیس نساؤه من اهل بیته؟ قال: نساؤه من اهل بیته و لکن اهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: هم آل علی، و آل عقیل، و آل جعفر، و آل عباس. قال: کل هؤلاء حرم الصدقة؟

قال: نعم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۵

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «زهیر بن حرب [بن شداد الشامی النسائی، یکنی أبا خیثمة سکن بغداد، سمع جریر بن عبد الحمید، و یعقوب ابن ابراهیم بن سعد، و محمد بن فضیل، وهب بن جریر عندهما، و وکیعا، و ابن عیینة، و ابن علیة، و یزید بن هارون، و عمرو بن یونس، و یحیی بن سعید القطان، و عبد الصمد بن هاشم بن القاسم، و ابا الولید الطیالسی، و عفان [بن الأزرق و إسحاق الأزرق، و حجین بن المثنی، و عبد اللّه بن نمیر، و روح ابن عبادة، و ابا معاویة، و معاذ بن هشام، و ابا عامر العقدی، و عبید [عبد] اللّه المقری، و ابن مهدی، و ابا عاصم، و شبابة، و مروان، و ابا احمد الزبیری، و حسین بن محمد، و عبد اللّه بن إدریس، و محمد بن عبید، و علی بن حفص، و حجاج بن محمد، و عبدة بن سلیمان، و الحسن بن موسی، و الولید ابن مسلم و عثمان بن عمرو، و هشیما، و إسحاق بن عیسی، و اسماعیل بن ابی اویس، و محمد بن حمید المعمری، و معن بن عیسی، و زید بن الحباب،

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۳۷- ۲۳۸.

و حمید بن عبد الرحمن الرواسی، و حباب بن هلال، و عمرو بن عاصم، و یونس بن محمد، و احمد بن إسحاق الحضرمی، و ابا نعیم

الفضل، و بشر بن السری، و معلی بن منصور [و القاسم بن مالک عند مسلم.

مات أبو خیثمة فی ربیع الآخر سنة ۲۳۴ و هو ابن أربع و سبعین سنة، و کان متقنا ضابطا، روی عنه البخاری و مسلم» [۱].

۲- السمعانی: «کان ثقة ثبتا حافظا متقنا مکثرا من الحدیث. قال الفریابی: سألت محمد بن عبد اللّه بن نمیر: أیما أحب إلیک ابو خیثمة او ابو بکر بن أبی شیبة؟ فقال: ابو خیثمة، و جعل یطری ابا خیثمة و یضع من ابی بکر» [۲].

۳- المزی: «قال ابو حاتم: صدوق. و قال یحیی: ثقة. و قال (س):

ثقة مأمون. و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت. و قال ابو بکر الخطیب: کان ثقة ثبتا حافظا متقنا» [۳].

۴- الذهبی: «وثقه ابن معین و غیره، و قال یعقوب بن شیبة: هو اثبت من ابی بکر بن ابی شیبة. و قال النسائی: ثقة مأمون» [۴].

۵- و کذا فی (الکاشف) [۵].

۶- الذهبی أیضا فی (العبر) بنحو ما تقدم [۶].

۷- ابن حجر العسقلانی: «زهیر بن حرب بن شداد الحرشی، ابو خیثمة النسائی، نزیل بغداد، مولی بنی الحریش بن کعب، و کان اسم جده اشتال فعرب شدادا، و روی عن عبد اللّه بن إدریس و ابن عیینة

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۱۵۳- ۱۵۴.

[۲] الأنساب- النسائی.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۷.

[۵] الکاشف ۱/ ۳۲۶.

[۶] العبر ۱/ ۴۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۷

و حفص بن غیاث و حمید ابن عبد الرحمن الرواسی و جریر بن عبد الحمید و ابن علیة و عبد اللّه بن نمیر و عبد الرزاق و عبدة بن سلیمان و عمرو بن یونس الیمامی و مروان بن معاویة و معاذ بن هشام و هشیم القطان و ابی النصر و خلق.

و عنه: البخاری، و مسلم، و ابو داود، و ابن ماجة، و روی له: النسائی بواسطة احمد بن علی بن سعید المروزی، و ابنه ابو بکر بن ابی خیثمة، و ابو زرعة، و ابو حاتم، و بقی بن مخلد، و ابراهیم الحربی، و موسی بن هارون، و ابن ابی الدنیا و یعقوب بن شیبة، و ابو یعلی الموصلی، و جماعة. قال معاویة عن ابن معین: ثقة، و قال علی بن جنید عن ابن معین: یکفی قبیلة، و قال ابو حاتم: صدوق، و قال یعقوب بن شیبة: زهیر اثبت من عبد اللّه بن ابی شیبة، و کان فی عبد اللّه تهاون بالحدیث، لم یکن یفصل هذه الأشیاء- یعنی الألفاظ- و قال جعفر الفریابی: قلت لابن نمیر: أیهما أحب إلیک؟

فقال: ابو خیثمة حجة، و جعل یطری و یضع من ابی بکر، و قال الآجری:

قلت لأبی داود: کان ابو خیثمة حجة فی الرجال؟ قال: ما کان حسن علمه. و قال النسائی: ثقة مأمون، و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت. و قال ابو بکر الخطیب: کان ثقة ثبتا حافظا متقنا، قال محمد بن عبد اللّه الحضرمی و غیره: مات سنة ۲۳۴. و قال ابو بکر: ولد ابی سنة ۱۶۵، و مات لیلة الخمیس لسبع خلون من شعبان و هو ابن اربع و ثمانین سنة.

قلت: و حکی الخطیب عن ابی غالب علی بن احمد الناظر: انه توفی سنة اثنتین و ثلاثین. قال الخطیب: هذا و هم و الصواب سنة: اربع. و قال ابو القاسم البغوی: کتب عنه، و قال ابن قانع: کان ثقة ثبتا. و قال صاحب الزهرة: روی عنه مسلم ألف حدیث و مائتی حدیث و إحدی و ثمانین حدیثا. و قال ابن ابی حاتم فی الجرح و التعدیل: سئل عنه ابی، فقال: ثقة صدوق. و قال ابن وضاح: ثقة عن ثقات،

لقیته ببغداد. و قال ابن حبان:

[فی الثقات کان متقنا ضابطا من اقران یحیی بن معین» [۱].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۸

۸- ابن حجر فی (تقریب التهذیب) مثله [۱].

۹- السیوطی فی (طبقات الحفاظ) بمثل ما تقدم [۲].

(۲۵) روایة شجاع بن مخلد الفلاس ابو الفضل البغوی ... ص: ۲۶۸

اشارة

روی مسلم حدیث الثقلین عن أبی خیثمة عنه، فهذا الرجل- شجاع ابن مخلد- من رواة حدیث الثقلین. و قد تقدم نص الحدیث عند مسلم.

ترجمته ...: ص: ۲۶۸

۱- محمد بن طاهر المقدسی: «شجاع بن مخلد البغوی، سکن بغداد یکنی ابا الفضل سمع یحیی بن زکریا، و اسماعیل بن علیة و حسینا الجعفی، مات سنة خمس و ثلاثین و مائتین. روی عنه مسلم» [۳].

۲- عبد الغنی بن عبد الواحد المقدسی ...: «قال عبد اللّه بن احمد ابن حنبل (عن أبیه ظ) سألت عنه یحیی بن معین، قال: أعرفه لیس به بأس، نعم الشیء، او: نعم الرجل، ثقة. و قال صالح بن محمد: هو صدوق، و قال الحسین بن فهم: هو من أبناء اهل خراسان من الغز (الغور، ظ) و هو ثبت ثقة. توفی ببغداد لعشر خلون من صفر سنة خمس و ثلاثین و مائتین و حضره بشر کثیر و دفن فی مقبرة باب التین.

و أخبرنا زید بن الحسن، أنبا عبد الرحمن بن محمد ابو منصور، أنبا احمد ابن علی، أنبا احمد بن ابی جعفر، ثنا محمد بن العباس الحرار، أنبا ابو أیوب سلیمان بن إسحاق الجلاب، قال: سمعت ابراهیم الحربی یقول: حدثنی شجاع بن مخلد- و لم نکتب هاهنا عن احد خیر منه- قال لقینی بشر بن

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۴.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۹۱.

[۳] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۶۹

الحرث و انا أرید مجلس منصور بن عمار فقال: و أنت ایضا یا شجاع، ارجع ارجع، فرجعت» [۱].

۳- المزی و أضاف: «و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۲].

۴- الذهبی: «حجة خیر، مات ۲۳۵» [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی: «و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال هارون الجمال ولد سنة ۱۵۵، و قال الحسین بن فهم: ثقة ثبت توفی ببغداد فی صفر سنة ۲۳۵، و فیها أرخه مطین قلت: و ابن قانع و قال: ثقة ثبت، و قال ابو زرعة: ثقة، و قال احمد: کان ثقة و کان کتابه صحیحا حکاه اللالکائی، و قال الخطیب: له تفسیر» [۴].

(۲۶) روایة ابی بکر عبد اللّه بن محمد المعروف بابن ابی شیبة ... ص: ۲۶۹

اشارة

قال المیرزا محمد البدخشانی ما نصه: «و أخرجه ابن ابی شیبة، و الخطیب فی المتفق و المفترق عنه- ای عن جابر- بلفظ: انی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۵].

و قد روی ابن ابی شیبة حدیث الثقلین عن زید بن أرقم ایضا کما علمت سابقا من روایة مسلم و سیأتی ایضا ان شاء اللّه.

و رواه بسنده عن أبی سعید الخدری [۶].

---

[۱] الکمال- مخطوط.

[۲] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۳] الکاشف ۲/ ۵.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۱۲.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

[۶] المصنف ۱۰/ ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۰

ترجمته ...: ص: ۲۷۰

۱- المقدسی: «عبد اللّه بن محمد بن ابی شیبة و اسمه ابراهیم بن عثمان العبسی الکوفی ابو بکر، أخو عثمان و القاسم سمع ابا أسامة و سفیان ابن عیینة و جعفر بن عون و جماعة عندهما. روی عنه البخاری و مسلم. قال البخاری: مات یوم الخمیس لثمان خلون من المحرم سنة خمس و ثلاثین و مائتین» [۱].

۲- الذهبی: «الامام العلم سید الحفاظ، و صاحب الکتب الکبار «المسند» و «المصنف» و «التفسیر» ابو بکر العبسی مولاهم الکوفی، أخو الحافظ عثمان ابن ابی شیبة، و القاسم بن ابی شیبة الضعیف. فالحافظ ابراهیم بن ابی بکر هو ولده، و الحافظ ابو جعفر بن عثمان هو ابن أخیه. فهم بیت علم، و أبو بکر أجلهم، و هو من أقران أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه و علی بن المدینی فی السن و المولد و الحفظ، و یحیی بن معین أسن منهم بسنوات...

و کان بحرا من بحور العلم، و به یضرب المثل فی قوة الحفظ، حدث عنه الشیخان و ابو داود و ابن ماجة. و روی النسائی عن أصحابه، و لا شیء له فی جامع ابی عیسی، و روی عنه ایضا: محمد بن سعد الکاتب و محمد بن یحیی و احمد بن حنبل، و ابو زرعة و ابو بکر

بن ابی عاصم و بقی بن مخلد و محمد بن وضاح محدثا الأندلس، و الحسن بن سفیان و أبو یعلی الموصلی ... و أمم سواهم.

قال یحیی بن عبد الحمید الحمانی: اولاد ابن ابی شیبة من اهل العلم، کانوا یزاحموننا عند کل محدث. و قال احمد بن حنبل: ابو بکر صدوق و هو

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۱

أحب الی من أخیه عثمان. و قال احمد بن عبد اللّه العجلی: کان ابو بکر ثقة حافظا للحدیث، و قال عمرو بن علی الفلاس: ما رأیت أحدا احفظ من ابی بکر ابن ابی شیبة، قدم علینا مع علی بن المدینی، فسرد الشیبانی اربع مائة حدیث حفظا و قام. و قال الامام ابو عبد اللّه: انتهی الحدیث الی أربعة و ابو بکر بن ابی شیبة أسدهم [أسردهم له، و احمد بن حنبل أفقههم فیه، و یحیی بن معین اجمعهم له، و علی بن المدینی أعلمهم به. قال محمد بن عمرو ابن العلاء الجرجانی: سمعت ابا بکر بن ابی شیبة و أنا معه فی جبانة کندة، فقلت له: یا ابا بکر سمعت من شریک و أنت ابن کم؟ قال: و انا ابن اربع عشرة سنة، و انا یومئذ احفظ للحدیث منی الیوم. قلت: صدقت و اللّه و این حفظ المراهق من حفظ من هو فی عشر الثمانین. قال الجرجانی: فسألت یحیی ابن معین عن سماع ابی بکر ابن ابی شیبة من شریک، فقال: ابو بکر عندنا صدوق و ما یحمله علی ان یقول وجدت فی کتاب ابی بخطه. و قال: و حدث عن روح بن عبادة بحدیث الدجال و کنا نظنه سمعه من أبی هشام الرفاعی.

قال عبدان الأهوازی: کان ابو بکر یقعد الی الاسطوانة و اخوه و مشکدانة و عبد اللّه بن البراد و غیرهم [کلّهم سکوت الا ابو بکر فانه یهدر. قال ابن عدی: هی الاسطوانة التی کان یجلس إلیها ابن عقدة. و قال لی ابن عقدة: هذه هی اسطوانة عبد اللّه بن مسعود، جلس إلیها بعده علقمة و بعده ابراهیم و بعده منصور و بعده سفیان الثوری و بعده وکیع و بعده ابو بکر ابن ابی شیبة و بعده مطین. و قال صالح بن محمد الحافظ جزرة: اعلم من أدرکت بالحدیث و علله علی بن المدینی، و أعلمهم بتصحیف المشایخ یحیی بن معین، و احفظهم عند المذاکرة ابو بکر بن ابی شیبة. قال الحافظ ابو العباس ابن عقدة: سمعت عبد الرحمن بن خراش یقول: سمعت ابا زرعة یقول: ما رأیت احفظ من أبی بکر بن ابی شیبة. فقلت: یا ابا زرعة فأصحابنا البغدادیون؟ قال: دع أصحابک فإنهم اصحاب مخاریق، ما رأیت احفظ من ابی بکر بن ابی شیبة. قال الخطیب: کان ابو بکر متقنا حافظا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۲

انبأنا ابن علان، انبأنا الکندی، انبأنا القزاز، انبأنا ابو بکر الخطیب، انبأنا احمد بن علی المحتسب، عن محمد بن عمران الکاتب، حدثنی عمر بن علی، انبأنا احمد بن محمد بن المربع، سمعت ابا عبیدة یقول: ربانیو الحدیث أربعة: فأعلمهم بالحلال و الحرام احمد بن حنبل، و أحسنهم سیاقة للحدیث و أداء علی بن المدینی، و أحسنهم وصفا وضعا للکتاب ابو بکر بن ابی شیبة، و أعلمهم بصحیح الحدیث و سقیمه یحیی بن معین. قال البخاری و مطین:

مات ابو بکر فی المحرم سنة خمس و ثلاثین و مائتین.

قلت: آخر من روی عنه ابو عمر یوسف بن یعقوب النیسابوری» [۱].

(۲۷) روایة محمد بن بکار الریان الهاشمی ... ص: ۲۷۲

اشارة

ظهر من عبارة مسلم فی (الصحیح) المتقدمة فی روایة سعید بن مسروق ان محمد بن بکار- هذا- ممن روی حدیث الثقلین.

ترجمته ...: ص: ۲۷۲

۱- المقدسی: «محمد بن بکار بن الریان البغدادی یکنی ابا عبد اللّه، سمع محمد بن طلحة بن مصرف و اسماعیل بن ابی زکریا و حسان بن ابراهیم و أبا عاصم النبیل، روی عنه مسلم.

قال السراج: ولد سنة خمس و أربعین و مائة، و توفی سنة ثمان و ثلاثین و مائتین، لثلاث عشرة خلت من ربیع الآخر، و هو ابن ثلاث و تسعین سنة، سمعت ابنه یقول ذلک» [۲].

۲- المزی: «قال یحیی: شیخ لا بأس به، و قال مرة ثقة. و قال الدارقطنی: ثقة. و قال صالح بن محمد البغدادی: صدوق یحدث عن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۲۲- ۱۲۷.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۴۶۹.

الضعفاء. و ذکره ابن حبان فی «الثقات» [۱].

۳- الذهبی: «وثقوه، مات ۲۳۸» [۲].

۴- الذهبی: أیضا فی (العبر) کذلک [۳].

۵- ابن حجر العسقلانی: «ثقة من العاشرة» [۴].

(۲۸) روایة ابی یعقوب إسحاق بن مخلد المعروف بابن راهویه ... ص: ۲۷۳

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (مسنده) عن امیر المؤمنین علیه السلام، فقد قال العلامة السخاوی فی سیاق طرق هذا الحدیث الشریف: «و أما حدیث علی فهو عند إسحاق بن راهویه فی (مسنده) من طریق کثیر بن زید بن محمد بن علی ابن ابی طالب عن أبیه عن جده علی رضی اللّه عنه: ان النبی صلی اللّه علیه و سلّم قال: ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.

و کذا رواه الدولابی فی (الذریة الطاهرة)» [۵].

و مثله قال السمهودی فی [جواهر العقدین- مخطوط].

و احمد بن الفضل بن محمد باکثیر فی [وسیلة المآل- مخطوط].

و لا یخفی أن ابن راهویه روی هذا الحدیث عن زید بن أرقم أیضا، کما هو ظاهر لمن راجع عبارة (صحیح مسلم) التی أسلفناها فیما مضی، و سیأتی فیما بعد ان شاء اللّه تعالی.

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۴.

[۳] العبر ۱/ ۴۲۸.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۷.

[۵] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط. و راجع: المطالب العالیة لابن حجر، الحدیث رقم:

۱۸۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۴

ترجمته ...: ص: ۲۷۴

۱- ابن حبان: «إسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن ابراهیم الحنظلی، ابو یعقوب المروزی الذی یقال له [ابن راهویه، یروی عن ابن عیینة، مات بنیسابور لیلة السبت لأربع عشرة خلت من شهر شعبان سنة ثمان و ثلاثین و مائتین، و هو ابن سبع و سبعین سنة، و قبره مشهور یزار. و کان من سادات أهل زمانه فقها و علما و حفظا و نظرا، ممن صنف الکتب، و فرع [الفروع علی السنن و ذب عنها و قمع من خالفها» [۱].

۲- المقدسی: «سمع ابن عیینة و وکیعا و النضر و جریر بن عبد الحمید و الولید بن مسلم و غیر واحد عندهما. روی عنه البخاری و مسلم» [۲].

۳- ابن خلکان: «جمع بین الحدیث و الفقه و الورع، و کان أحد أئمة الإسلام، ذکره الدارقطنی فیمن روی عن الشافعی رضی اللّه عنه، وعده البیهقی من أصحاب الشافعی. و کان قد ناظر الشافعی فی جواز بیع دور مکة، و قد استوفی الشیخ فخر الدین الرازی صورة ذلک المجلس الذی جری بینهما فی کتابه الذی سماه مناقب الامام الشافعی رضی اللّه عنه، فلما عرف فضله نسخ کتبه و جمیع مصنفاته بمصر. قال احمد بن حنبل رضی اللّه عنه: إسحاق عندنا امام من أئمة المسلمین، و ما عبر الجسر أفقه من إسحاق. و قال إسحاق:

أحفظ سبعین ألف حدیث، و اذاکر بمائة ألف حدیث، و ما سمعت شیئا قط الا حفظته، و لا حفظت شیئا قط فنسیته، و له مسند مشهور ...و سمع منه البخاری و مسلم و الترمذی» [... ۳].

---

[۱] الثقات ۸/ ۱۵۵.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۸.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۵

۴- المزی: «و قال احمد بن حنبل: لم یعبر الجسر الی خراسان مثل إسحاق. و قال أیضا: ما أعلم لإسحاق فی العراق نظیرا. قال س: ثقة مأمون، سمعت سعید بن ذؤیب یقول: ما علی وجه الأرض مثل إسحاق.

و قال إسحاق: ما سمعت شیئا قط الا حفظته، و لا حفظت شیئا فنسیته.

و قال ابو زرعة: ما رؤی احفظ من إسحاق. و قال القبّانی: مات لیلة شعبان ۲۳۸. قال خ عاش ۷۷. و قال ابو علی الحسین بن علی الحافظ: سمعت محمد ابن إسحاق بن خزیمة یقول: و اللّه لو ان إسحاق بن ابراهیم الحنظلی کان فی التابعین لاقروا له بحفظه و علمه و فقهه، و مناقبه طویلة عریضة» [۱].

۵- الذهبی: «إسحاق بن ابراهیم الامام الحافظ الکبیر ... نزیل نیسابور و عالمها، بل شیخ اهل المشرق ... قال محمد بن أسلم الطوسی- و بلغه موت إسحاق-: ما أعلم أحدا کان أخشی للّه من إسحاق، یقول اللّه «إِنَّما یَخْشَی اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ»، و کان أعلم الناس، و لو کان الحمادان و الثوری فی الحیاة لاحتاجوا الیه. و عن احمد قال: لا أعلم لإسحاق بالعراق نظیرا. و قال النسائی: إسحاق ثقة مأمون امام. و قال ابو داود الخفاف: سمعت إسحاق بن ابراهیم بن راهویه یقول: کأنی أنظر الی مائة ألف حدیث فی کتبی و ثلاثین ألف أسردها. قال: و أملی علینا إسحاق من حفظه احد عشر ألف حدیث ثم قرأها علینا فما زاد حرفا و لا نقص حرفا.

و قال ابو زرعة: ما رؤی أحفظ من إسحاق. و قال ابو حاتم: العجب من إتقانه و سلامته من الغلط مع ما رزق من الحفظ. و قال ابو عبد اللّه بن احمد بن شنبویه: سمعت احمد بن حنبل یقول: إسحاق لم نلق مثله» [... ۲].

۶- الذهبی فی (الکاشف) بمثل ما تقدم [۳].

۷- الذهبی أیضا: «إسحاق بن راهویه، و هو الامام عالم المشرق،

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۳.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۷۶

ابو یعقوب ... الحافظ صاحب التصانیف» [... ۱].

۸- الیافعی: «الامام عالم المشرق المحدث إسحاق بن راهویه...

جمع بین الحدیث و الفقه و الورع» [۲].

۹- السبکی: «أحد أئمة الدین و اعلام المسلمین و هداة المؤمنین، الجامع بین الفقه و الحدیث و الورع و التقوی ... قال نعیم بن حماد: إذا رأیت الخراسانی بتکلم فی إسحاق بن راهویه فاتهمه فی دینه.

قلت: انما قید الکلام بالخراسانی لان اهل إقلیم مروهم الذین بحیث لو کان فیه کلام لتکلموا فیه، فکأنه یقول: من تکلم فیه من اهل إقلیمه فهو متهم بالکذب لأنه لا یتکلم بالحق، غیر أنه مما یشینه فی دینه ... و قال الدارمی: ساد إسحاق اهل المشرق و المغرب لصدقه. و قال محمد بن عبد الوهاب: کنت مع یحیی بن یحیی و إسحاق نعود مریضا، فلما جازینا الباب تأخر إسحاق و قال لیحیی تقدم، فقال یحیی لإسحاق بل أنت تقدم، فقال یا ابا زکریا أنت اکبر منی، قال نعم أنا اکبر منک و لکنک أعلم منی.

قال: فتقدم إسحاق. و قال ابو بکر محمد بن النضر الجارودی: ثنا شیخنا و کبیرنا و من تعلمنا منه و تجملنا به ابو یعقوب إسحاق بن ابراهیم رضی اللّه عنه.

و قال الحاکم: هو امام عصره فی الحفظ و الفتوی. و قال ابو إسحاق الشیرازی: جمع بین الحدیث و الفقه و الورع. و قال الخلیلی فی الإرشاد: و کان یسمی شهنشاه الحدیث» [... ۳].

۱۰- ابن حجر العسقلانی: «إسحاق خ. م. د. ن. س. أحد الأئمة» [۴].

۱۱- و فی هدی الساری عند الکلام علی السبب الذی دعا البخاری

---

[۱] العبر ۱/ ۴۲۶.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۱۲۱.

[۳] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۷

الی تصنیف (الصحیح) بعد کلام له:

«فلما رأی البخاری رضی اللّه عنه هذه التصانیف و رواها و انتشق ریاها و استجلی محیاها، وجدها بحسب الوضع جامعة، بینما تدخل تحت التصحیح و التحسین، و الکثیر منها یشمله التضعیف، فلا یقال لغثه سمین. فحرک همته لجمع الحدیث الصحیح الذی لا یرتاب فیه أمین، و قوی عزمه علی ذلک ما سمعه من أستاذه امیر المؤمنین فی الحدیث و الفقه إسحاق بن ابراهیم الحنظلی المعروف بابن راهویه، و ذلک فیما أخبرنا به ابو العباس احمد بن عمر اللؤلؤی عن الحافظ أبی الحجاج المزی، قال أخبرنا یوسف بن یعقوب، قال أخبر ابو الیمن الکندی، قال أخبرنا ابو منصور القزاز، قال أخبرنا الحافظ ابو بکر الخطیب، قال أخبرنا محمد بن احمد بن یعقوب، قال أخبرنا محمد بن نعیم، قال سمعت خلف بن محمد البخاری بها، یقول سمعت ابراهیم بن معقل النسفی، یقول قال أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری: کنا عند إسحاق ابن راهویه فقال: لو جمعتم کتابا مختصرا لصحیح سنة النبی صلی اللّه علیه و سلم.

قال: فوقع ذلک فی قلبی فأخذت فی جمع الجامع الصحیح».

(۲۹) روایة ابی محمد وهبان بن بقیة بن عثمان الواسطی ... ص: ۲۷۷

اشارة

و ستتضح روایته لحدیث الثقلین من کتاب (المناقب) لابن المغازلی ان شاء اللّه.

ترجمته ...: ص: ۲۷۷

۱- المقدسی: «وهب بن بقیة الواسطی، و لقبه وهبان، یکنی ابا محمد، سمع خالد بن عبد اللّه فی الجهاد، روی عنه مسلم، قال السراج: مات سنة تسع و ثلاثین و مائتین» [۱].

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۷۸

۲- المزی: «قال یحیی: ثقة. و قال العجلی: الکوفی تابعی ثقة.

و قال س: مجهول. و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۱].

۳- الذهبی: «وهب. م. د. س. ابن بقیة ... وثقه ابو زرعة و غیره» [۲].

۴- أیضا فی (الکاشف ۳/ ۲۴۳) و (العبر ۱/ ۴۳۱) بمثله.

۵- ابن حجر: «ثقة من العاشرة» [... ۳].

(۳۰) روایة احمد بن محمد بن حنبل الشیبانی ... ص: ۲۷۸

فقد روی حدیث الثقلین فی (المسند) بطرق عدیدة و أسانید مختلفة و ألفاظ متفرقة...

قال: «حدثنی اسود بن عامر، أخبرنا ابو إسرائیل- یعنی اسماعیل بن إسحاق الملائی- عن عطیة، عن ابی سعید قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۴].

و قال: «ثنا ابو النضر، ثنا محمد- یعنی ابن طلحة- عن الأعمش، عن عطیة العوفی عن ابی سعید الخدری عن النبی صلی اللّه علیه و سلم قال: انی أو شک أن ادعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه عز و جل و عترتی، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظرونی

---

[۱] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۳۷.

[۴] مسند أحمد ۳/ ۱۴.

بما تخلفونی فیهما» [۱].

و قال: «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک- یعنی ابن ابی سلیمان- عن عطیة، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، ألا انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

و قال: «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک بن ابی سلیمان، عن عطیة العوفی، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

و قال: «ثنا اسماعیل بن ابراهیم، عن ابی حیان التیمی، حدثنی یزید ابن حیان التیمی قال: انطلقت انا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت معه، لقد لقیت [رأیت یا زید خیرا کثیرا. حدثنا [یا زید] ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: یا ابن أخی و اللّه لقد کبر [ت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت اعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما حدثتکم فاقبلوه و ما لا فلا تکلفونیه. ثم قال: قام رسول اللّه یوما خطیبا فینا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد [ألا] ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتی [یأتینی رسول ربی عز و جل فأجیب، و انی تارک فیکم ثقلین: أولهما کتاب اللّه [عز و جل فیه

---

[۱] مسند أحمد ۳/ ۱۷.

[۲] المصدر نفسه ۳/ ۲۶.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۵۹.

الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه و قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

. فقال له حصين: و من أهل بيته يا زيد، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: ان نساءه من أهل بيته، و لكن اهل بيته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: هم آل علی و آل عقيل و آل جعفر و آل عباس. قال: أكل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم».

و رواه عن زيد بن أرقم (۴/ ۳۷۱) و زيد بن ثابت أيضا (۵/ ۱۸۱- ۱۸۲) بألفاظ مختلفة فراجعه.

هذا، و لقد روى احمد حديث الثقلين فی كتابه (مناقب امير المؤمنين- مخطوط) أيضا بطرق عديدة.

و قال سبط ابن الجوزی: «قال أحمد فی (الفضائل) ثنا اسود بن عامر، ثنا إسرائيل، عن عثمان بن المغيرة، عن علی بن ربيعة قال: لقيت زيد بن أرقم فقلت له: هل سمعت رسول اللّه صلی اللّه عليه و سلم يقول: تركت فيكم الثقلين و أحدهما اكبر من الآخر؟ قال: نعم سمعته يقول: تركت فيكم الثقلين، كتاب اللّه حبل ممدود بين السماء و الأرض، و عترتی أهل بيتی، ألا انهما لن يفترقا حتی يردا علی الحوض. ألا فانظروا كيف تخلفونی فيهما» [۱].

هذا بالاضافة الی أن احمد قد روى حديث الثقلين عن ابی الطفيل عن زيد بن أرقم، و ستطلع علی ذلك فيما سننقل من كتاب (المستدرك) للحاكم ان شاء اللّه.

(۳۱) رواية نصر بن عبد الرحمن بن بكار الباجی الكوفی الوشاء ... ص: ۲۸۰

قال الترمذی فی (الصحيح) ما نصه: «حدثنا نصر بن عبد الرحمن

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۳۲۲.

الكوفی، نا زيد بن الحسين، عن جعفر بن محمد، عن أبيه، عن جابر بن عبد اللّه قال: رأيت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فی حجته يوم عرفة و هو علی ناقته القصواء يخطب، فسمعته يقول: أيها الناس انّی تارك فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی

. و فی الباب عن أبی ذر و ابی سعيد و زيد بن أرقم و حذيفة بن أسيد. هذا حديث غريب حسن من هذا الوجه، و زيد بن الحسن قد روى عنه سعيد بن سليمان و غير واحد من اهل العلم».

كما يظهر من (نوادر الأصول) للحكيم الترمذی روايته هذا الحديث الثقلين الشريف.

(۳۲) رواية ابی محمد عبد بن حميد الكسی ... ص: ۲۸۱

اشارة

روى حديث الثقلين فی (مسنده) حيث قال: «أخبرنا جعفر بن عون أنا أبو حيان التيمی عن يزيد بن حبّان قال: سمعت زيد بن أرقم يقول: قام فينا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، فحمد اللّه و أثنی عليه ثمّ قال: أمّا بعد:

أيّها الناس فإنّما أنا بشر يوشك أن يأتينی رسول ربی فأجيبه، و إنّی تارك فيكم الثقلين، أولهما كتاب اللّه فيه الهدی و النور، فتمسّكوا بكتاب اللّه و خذوا به، فحثّ علی كتاب اللّه و رغّب فيه. ثمّ قال: و أهل بيتی، أذكّركم اللّه فی أهل بيتی- ثلاث مرّات- فقال حصين: يا زيد و من أهل بيته» [...؟ ۱].

و قال الحافظ السيوطی: «الحديث السابع: اخرج عبد بن حميد فی مسنده عن زيد بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم:

انّی تارک ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

---

[۱] المنتخب من مسند عبد بن حمید: ۲۶۵.

[۲] احیاء المیت بذکر فضائل أهل البیت: ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۲

و قال نور الدین السمهودی ما نصه: «عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود ما بین السماء و الأرض أو ما بین السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض

. أخرجه احمد فی مسنده، و عبد ابن حمید بسند جید و لفظه: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱]

. و مثله قال الشیخانی القادری فی [الصراط السوی و المیرزا محمد خان البدخشی فی [مفتاح النجا- مخطوط] فی ذکر طرق الحدیث.

هذا و قد روی عبد بن حمید هذا الحدیث عن زید بن أرقم أیضا، فقد قال الحافظ السیوطی ما نصه: «أما بعد، الا أیها الناس فإنما انا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی، و من أخطأه ضل، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی (حم) و عبد بن حمید (م) عن زید بن أرقم» [۲].

و قد ذکر الملا علی المتقی روایة عبد بن حمید لحدیث الثقلین هذا فی (کنز العمال).

ترجمته ...: ص: ۲۸۲

۱- المقدسی: «عبد بن حمید بن نصر، ابو حمید الکسی، و کان اسمه عبد الحمید فی الأصل، سمع عثمان بن عمر عند البخاری، و ابا عاصم

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الجامع الصغیر- بشرح المناوی ۲/ ۱۷۴- ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۳

و عبد الرزاق و یعقوب بن ابراهیم و أبا عامر العقدی و جعفر بن عون و یونس المؤدب و ابا نعیم و سعید بن عامر و احمد بن إسحاق و عمر بن یونس و الحسن بن موسی ... روی عنه مسلم و اکثر. و قال البخاری: و قال عبد الحمید [عبد ابن حمید] ذکره بغیر سماع » [۱...].

۲- السمعانی: «الکسی بکسر الکاف و تشدید السین المهملة، هذه النسبة الی بلدة بما وراء النهر یقال لها کس، غیر أن المشهور کش بفتح الکاف و الشین المنقوطة، و یعرف بنخشب. و المعروف من هذه البلدة:

ابو محمد عبد الحمید بن حمید بن نصر الکسی، و هو المعروف بعبد بن حمید، امام جلیل القدر، ممن جمع و صنف ... و کانت الیه الرحلة من أقطار الأرض، مات فی شهر رمضان ۲۴۹» [۲].

۳- المیرزا محمد البدخشانی مثله [۳].

۴- عبد الغنی المقدسی: «و روی عنه مسلم فأکثر، و قال البخاری فی حنین الجذع، و زاد عبد الحمید عن عثمان بن عمر، قیل انه عبد بن حمید، روی عنه الترمذی» [۴].

۵- الذهبی: «عبد بن حمید بن نصر، الامام الحافظ ابو محمد الکسی، مصنف المسند الکبیر و التفسیر و غیر ذلک ... و کان من الأئمة الثقات، وقع المنتخب من مسنده لنا و لصغار أولادنا بعلو، مات سنة ۲۴۹» [۵].

۶- الذهبی أیضا فی (الکاشف ۲/ ۲۲۲) و (العبر ۱/ ۴۵۴) بنحو ما مر.

---

[۱] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۳۳۷- ۳۳۸.

[۲] الأنساب- الکسی.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] الکمال- مخطوط.

[۵] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۴

۷- الیافعی: «عبد الحمید الحافظ، أبو محمد، صاحب المسند و التفسیر» [۱].

۸- ابن حجر العسقلانی: «قال البخاری فی دلائل النبوة عقیب حدیث ابن عمر: شیخ ثقة، قال عبد الحمید، حدثنا عثمان بن عمر حدثنا معاذ بن العلاء، عن نافع هذا، فقیل انه عبد بن حمید هذا. و قال ابو حاتم بن حبان فی الثقات: عبد الحمید بن حمید بن نصر الکشی، و هو الذی یقال له عبد بن حمید، کان ممن جمع و صنف» [... ۲].

۹- ابن حجر أیضا: «ثقة حافظ من الحادیة عشرة» [۳].

۱۰- و ترجم له الجلال السیوطی معبرا عنه ب (الحافظ) و مترجما له بنحو ما مر [۴].

(۳۳) روایة عباد بن یعقوب الرواجنی الأسدی ... ص: ۲۸۴

قال الحافظ الطبرانی ما نصه: «حدثنا الحسن بن محمد بن مصعب الاشنانی الکوفی، حدثنا عباد بن یعقوب الأسدی، حدثنا عبد الرحمن المسعودی عن کثیر النواء، عن عطیة العوفی، عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم الثقلین، أحدهما اکبر من الآخر:

کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا [یفترقا] حتی یردا علی الحوض. لم یروه عن کثیر النواء الا المسعودی» [۵].

---

[۱] مرآة الجنان ۲/ ۱۵۵.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۵۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۲۹.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۳۴.

[۵] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۵

(۳۴) روایة نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی ... ص: ۲۸۵

اشارة

فقد قال الحکیم الترمذی ما نصه: «حدثنا نصر بن علی، قال حدثنا زید بن الحسن، قال حدثنا معروف بن خربوذ المکی، عن ابی الطفیل عامر ابن واثلة، عن حذیفة بن أسید الغفاری، قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع خطب فقال: أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لن یعمر نبی إلا- مثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، و انی أظن أن یوشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأ-کبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا و لا- تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی، فانی قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۵

۱- المقدسی: «نصر بن علی بن نصر بن علی الجهضمی الأزدی البصری یکنی أبا عمرو، والد علی، سمع أباه و عبد الاعلی و أبا احمد الزبیری عندهما و غیر واحد، روی عنه البخاری و مسلم. قال ابو العباس السراج:

مات سنة ۲۵۰ [بالبصرة]، و قال البخاری: فی شهر ربیع الاول [الآخر] من هذه السنة» [۲].

۲- السمعانی: «قاضی البصرة، من العلماء المتقنین، کان ثقة ثبتا حجة» [۳].

---

[۱] نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹.

[۲] أسماء رجال الصحیحین ۲/ ۵۳۱.

[۳] الأنساب- الجهضمی.

۳- الذهبی: «کان أحد الحفاظ و الأئمة بالبصرة. قال عبد اللّه بن احمد: سألت ابی عنه فرضیه و قال ما به بأس. و قال ابو حاتم: هو أحب الی من الفلاس و أوثق و أحفظ. و قال ابن خراش و غیره: ثقة. و قال آخر: کان من نبلاء الناس» [۱].

۴- الذهبی: «الحافظ العلامة ... قال احمد: ما به بأس. و قال ابو حاتم: هو أحب الی من الفلاس و أحفظ و أوثق. و قال النسائی: ثقة» [... ۲].

۵- الذهبی أیضا: «الحافظ أحد أوعیة العلم» [... ۳].

۶- الیافعی کذلک [۴].

۷- السیوطی: «روی عن أبیه و ابن عیینة و یزید بن زریع و خلق، و عنه الأئمة الستة و أبو حاتم و خلق، مات سنة ۲۵۰» [۵].

(۳۵) روایة محمد بن المثنی العنزی ... ص: ۲۸۶

اشارة

بعلم روایته لحدیث الثقلین من عبارة (الخصائص) للنسائی الآتیة.

ترجمته ...: ص: ۲۸۶

۱- المقدسی: «محمد بن المثنی بن عبد قیس ابو موسی العنزی، یعرف بالزمن، من اهل البصرة، سمع ابن عیینة و غندرا و جماعة عندهما.

روی عنه البخاری و مسلم و اکثرا عنه» [۶].

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۹.

[۳] العبر ۱/ ۴۵۷.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۵۶.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۲۷.

[۶] أسماء رجال الصحیحین ۱/ ۴۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۸۷

۲- السمعانی: «روی عنه البخاری و مسلم و ابو داود و ابو عیسی و النسائی، کان من الثقات» [۱].

۳- المزی: «قال محمد بن یحیی النیسابوری: حجة، و قال صالح بن محمد الحافظ: صدوق اللهجة و کان فی عقله شیء و کنت أقدمه علی بندار.

و قال (س): لا بأس به کان یغیر فی کتابه. و ذکره ابن حبان فی (الثقات) و قال: کان صاحب کتاب لا یقرأ الا من کتابه» [۲].

۴- الذهبی: «قال یحیی بن محمد الذهلی: حجة. و قال ابو حاتم:

صدوق ... و قال ابن خراش: کان من الإثبات، و قال الخطیب: کان صدوقا ورعا فاضلا ثقة قدم بغداد و حدث بها» [۳].

۵- الذهبی أیضا فی [تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۲] و [العبر ۲/ ۴].

۶- و فی (الکاشف): «ثقة، ورع» [۴].

۷- العسقلانی: «ثقة ثبت، من العاشرة» [۵].

۸- السیوطی بنحو ما تقدم [۶].

(۳۶) روایة ابی محمد الدارمی ... ص: ۲۸۷

اشارة

روی الحدیث فی (سننه) حیث قال:

«حدّثنا جعفر بن عون ثنا أبو حیان عن یزید بن حیان عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوما خطیبا، فحمد اللّه و أثنی

[۱] الأنساب- العنزی.

[۲] تذهیب الکمال- مخطوط.

[۳] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۴] الکاشف ۳/ ۹۳.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۴.

[۶] طبقات الحفاظ: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۸

علیه ثمّ قال: یا أیّها الناس، إنّما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و إنّی تارک فیکم الثقلین، أوّلهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسّکوا بکتاب اللّه و خذوا به. فحثّ علیه و رغّب فیه. ثمّ قال: و أهل بیتی، أذکّرکم اللّه فی أهل بیتی. ثلاث مرات» [۱].

و لقد قال السخاوی بعد أن أورد حدیث الثقلین عن صحیح مسلم:

«و فی لفظ: قیل لزید رضی اللّه عنه: من اهل بیته: نساؤه؟ فقال: لا ایم اللّه ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أمها. و فی روایة غیره: الی أبیها و أمها. اهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده.

أخرجه مسلم أیضا و کذا النسائی باللفظ الاول، و أحمد، و الدارمی فی مسندیهما و ابن خزیمة فی صحیحه و آخرون کلهم من حدیث ابی حیان التیمی یحیی بن سعید بن حیان عن یزید بن حیان» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- المقدسی: «عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی السمرقندی، یکنی ابا محمد، سمع ابا الیمان الحکم بن نافع، و یحیی بن حسان، و محمد بن عبد اللّه الرقاشی و مروان، و محمدا و أبا المغیرة، و عبد اللّه بن جعفر الرقی، و حجاج بن منهال، و الفریابی، و ابا نعیم، و عفان، و أبا علی عبد [عبید] اللّه الحنفی، و أبا معمر [و] عبد اللّه بن عمر المقری، و أبا الولید الطیالسی، و محمد ابن المبارک، و مسلم بن ابراهیم، و محمد بن کثیر، و حبان بن هلال، و موسی ابن خالد ختن الفریابی. روی عنه مسلم» [۳].

۲- السمعانی: «احد الرحالین فی الحدیث، و الموصوفین بجمعه

[۱] سنن الدارمی ۲/ ۴۳۱.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] اسماء رجال الصحیحین ۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۲۸۹

و حفظه و الإتقان له، مع الثقة و الصدق و الورع و الزهد. و استقضی علی سمرقند فأبی فألح علیه السلطان حتی یقلده [تقلده و قضی قضیة واحدة ثم استعفی فأعفی، و کان علی غایة العقل و فی نهایة الفضل، یضرب به المثل فی الدیانة و الحلم و الرزانة و الاجتهاد و العبادة و التقلل و الزهادة، و صنف (المسند) و (التفسیر) و (الجامع» [...) ۱].

۳- عبد الغنی المقدسی بنحو ما تقدم [۲].

۴- المزی: «و سأل انسان احمد عن أبی المنذر، فقال: لا أعرفه، قد طالت غیبة إخواننا عنا لکن این أنت عن عبد اللّه بن عبد الرحمن؟

علیک بذاک السید، علیک بذاک السید، علیک بذاک السید، فقال عثمان بن ابی شیبة: أمره ظاهر من الصبر و الحفظ و صیانة النفس عافاه اللّه.

و قال بندار: حفّاظ الدنیا أربعة: ابو زرعة بالری، و مسلم بن الحجاج بنیسابور، و عبد اللّه بن عبد الرحمن بسمرقند، و محمد بن اسماعیل ببخاری.

و قال ابو حاتم بن حبان: کان من الحفاظ المتقنین و اهل الورع فی الدین، ممن حفظ و جمع و تفقه و صنف و حدث، و اظهر السنة فی بلده و دعا إلیها و ذب عن حریمها و قمع من خالفها» [۳].

۵- الذهبی: «الدارمی- الامام الحافظ شیخ الإسلام بسمرقند...

صاحب المسند العالی الذی فی طبقته منتخب مسند عبد بن حمید» [۴].

---

[۱] الأنساب- الدارمی.

[۲] الکمال- مخطوط.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۰

۶- الذهبی أیضا: «قال ابو حاتم: هو امام اهل زمانه» [۱].

۷- فی (العبر ۲/ ۸) نحوه.

۸- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۱۶۱).

۹- ولی الدین الخطیب (اسماء رجال المشکاة) بنحو ما تقدم.

۱۰- العسقلانی (تهذیب التهذیب ۵/ ۲۹۴).

۱۱- العسقلانی أیضا: «الحافظ صاحب المسند، ثقة فاضل متقن من الحادیة عشر» [۲].

۱۲- السیوطی (طبقات الحفاظ) و الداودی (طبقات المفسرین ۱/ ۲۳۵) الملا علی القاری (المرقاة ۱/ ۲۳) بنحو ما تقدم.

(۳۷) روایة علی بن المنذر الطریقی ... ص: ۲۹۰

اشارة

تتضح روایته لحدیث الثقلین من مراجعة عبارة (صحیح الترمذی) فی روایة الأعمش المتقدمة، و من روایة ابن الأثیر فی (اسد الغابة).

ترجمته ...: ص: ۲۹۰

۱- السمعانی (الأنساب- الطریقی).

۲- المزی: «قال ابن ابی حاتم: سمعت منه مع ابی، و هو صدوق ثقة، و سئل ابی عنه فقال: حج خمسا و خمسین حجة و محله الصدق، و ذکره ابن حبان فی (الثقات) و قال ابن نمیر: ثقة صدوق» [۳].

[۱] الکاشف ۱/ ۱۰۳.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۹.

[۳] تهذیب الکمال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۱

۳- الذهبی: «قال (س): شیعی محض، ثقة مات ۲۵۶) [۱].

۴- ولی الدین الخطیب (اسماء رجال المشکاة) بنحو ما تقدم.

۵- العسقلانی: «صدوق یتشیع، من العاشرة» [۲].

۶- الشیخ عبد الحق الدهلوی (أسماء رجال المشکاة) بنحو ما تقدم.

(۳۸) روایة مسلم بن الحجاج القشیری ... ص: ۲۹۱

اشارة

لقد أورد حدیث الثقلین بطرق عدیدة، و أسانید کثیرة، فقال:

«حدثنی زهیر بن حرب، و شجاع بن مخلد جمیعا عن ابن علیة، قال زهیر: حدثنا اسماعیل بن ابراهیم، حدثنی ابو حیان، حدثنی یزید بن حیان، قال: انطلقت انا و حصین بن سبرة و عمر [و] بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت خلفه، لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا، حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم.

قال: یا ابن أخی و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی من رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم، فما حدثتکم فاقبلوه [فاقبلوا] و مالا فلا تکلفونیه.

ثم قال: قام رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال: اما بعد، الا یا ایها الناس، فإنما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیب، و انا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا

[۱] الکاشف ۲/ ۲۹۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۲

به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی.

فقال له حصین: و من اهل بیته یا زید؟ أ لیس نساؤه من اهل بیته؟ فقال: نساؤه من اهل بیته و لکن اهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال:

هم آل علی، و آل عقیل، و آل جعفر، و آل عباس. قال: کل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم.

حدثنا ابو بكر بن ابى شيبة، ثنا: محمد بن فضيل (ح) و حدثنا إسحاق ابن ابراهيم، أنا جرير، كلاهما عن ابى حيان بهذا الاسناد نحو حديث اسماعيل و زاد فى حديث جرير: كتاب اللّه فيه الهدى و النور من استمسك به و أخذ به كان على الهدى و من أخطأه ضل.

حدثنا محمد بن بكار بن الريان، ثنا حسان، يعنى ابن ابراهيم، عن سعيد و هو ابن مسروق، عن يزيد بن حيان، عن زيد بن أرقم، قال: دخلنا عليه فقلنا له: لقد رأيت خيرا، لقد صاحبت رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم و صليت خلفه. و ساق الحديث بنحو حديث أبى حيان، غير انه قال: ألا- و إنّى تارك فيكم الثقلين [ثقلين أحدهما كتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه كان على الهدى و من تركه كان على الضلالة. و فيه: فقلنا: من اهل بيته؟

نساؤه؟ قال: لا، [و] ايم اللّه ان المرأة تكون من الرجل العصر من الدهر ثم يطلقها فترجع الى أبيها و قومها. اهل بيته: أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۹۲

۱- ابن خلكان: «أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيرى النيسابورى، صاحب (الصحيح) احد الأئمة الحفاظ و اعلام المحدثين، رحل

---

[۱] صحيح مسلم ۲/ ۲۳۷- ۲۳۸.

الى الحجاز و العراق و الشام و مصر، و سمع يحيى بن يحيى النيسابورى، و احمد ابن حنبل، و إسحاق ابن راهويه، و عبد اللّه بن مسلمة القعنبى و غيرهم. و قدم بغداد غير مرة فروى عنه أهلها و آخر قدومه إليها فى سنة ۲۵۹. و روى عنه الترمذى، و كان من الثقات.

و قال محمد الماسرخسى: سمعت مسلم بن الحجاج يقول: صنفت هذا المسند الصحيح من ثلاثمائة ألف حديث مسموعة، و قال الحافظ ابو على النيسابورى ما تحت أديم السماء أصح من كتاب مسلم فى علم الحديث.

و قال الخطيب البغدادى كان مسلم يناضل عن البخارى حتى أوحش ما بينه و بين محمد بن يحيى الذهلى بسببه.

و قال ابو عبد اللّه محمد بن يعقوب الحافظ: لما استوطن البخارى نيسابور اكثر مسلم من الاختلاف اليه فلما وقع بين محمد بن يحيى و البخارى ما وقع فى مسألة اللفظ و نادى عليه و منع الناس من الاختلاف اليه حتى هجر و خرج من نيسابور فى تلك المحنة قطعه اكثر الناس غير مسلم فانه لم يتخلف عن زيارته فأنهى الى محمد بن يحيى ان مسلم بن الحجاج على مذهبه قديما و حديثا و انه عوتب على ذلك بالحجاز و العراق و لم يرجع عنه. فلما كان يوم مجلس محمد بن يحيى قال فى آخر مجلسه: ألا من قال باللفظ فلا يحل له ان يحضر مجلسنا فأخذ مسلم الرداء فوق عمامته و قام على رءوس الناس و خرج من مجلسه و جمع كل ما كتب منه و بعث به على ظهر حمال الى باب محمد بن يحيى فاستحكمت بذلك الوحشة و تخلف عنه و عن زيارته» [۱].

۲- الذهبى: «قال ابو عمرو حمدان: سألت ابن عقدة: أيهما احفظ، البخارى او مسلم؟ فقال: كان محمد عالما و مسلم عالما. فأعدت عليه مرارا، فقال: يقع لمحمد الغلط فى اهل الشام و ذلك لأنه أخذ كتبهم و نظر فيها فربما ذكر الرجل بكنيته و يذكره فى موضع آخر يظنهما اثنين. و اما مسلم فقل ما

---

[۱] وفيات الأعيان ۴/ ۲۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۴

یوجد له غلط فی العلل لأنه کتب المسانید و لم یکتب المقاطیع و لا المراسیل» [۱].

۳- و فی (الکاشف ۳/ ۱۴۰) و (العبر ۱/ ۲۳) کذلک.

۴- الیافعی. ثم ذکر المقارنة التالیة: «و قد اختلف أئمة الحدیث المتأخرون فی تفضیل الصحیحین، فالأکثرون منهم فضلوا صحیح البخاری علی صحیح مسلم و بعضهم فضلوا صحیح مسلم، حتی قال ابو علی النیسابوری ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم فی علم الحدیث.

قلت: و المعروف ان کتاب البخاری افقه و کتاب مسلم احسن سیاقا للروایات» [۲].

۵- ابن الوردی (تتمة المختصر فی اخبار البشر ۱/ ۳۲۷).

۶- الملا علی القاری (المرقاة ۱/ ۱۶- ۱۷).

۷- الشیخ عبد الحق الدهلوی (اسماء رجال المشکاة): «احد الأئمة الحفاظ من المتقنین المبرزین و أستاذ علماء الحدیث و قدوتهم و عمدتهم، رحل فی طلب الحدیث الی اقطار العالم و أکنافه و أمصار الإسلام»....

(۳۹) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۲۹۴

اشارة

ذکر الکنجی بعد روایته لحدیث الثقلین بسنده ما یلی: «أخرجه مسلم فی صحیحه کما أخرجناه، و رواه ابو داود و ابن ماجة القزوینی فی کتابیهما» [۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۸۸- ۵۹۰.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۱۷۴.

[۳] کفایة الطالب: ۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۵

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

فی (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۷) و (تهذیب الکمال- مخطوط) و (اسماء رجال المشکاة ۳/ ۸۰۴) و (تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۶) و (سیر اعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۷) و (العبر فی خبر من غبر ۲/ ۵۱) و (الکاشف ۳/ ۱۱۰) و (مرآة الجنان ۳/ ۱۸۸) و (المختصر فی اخبار البشر ۲/ ۵۴) و (تتمة المختصر ۱/ ۳۳۲) و (تهذیب التهذیب ۹/ ۵۳۰) و (تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۰) و (طبقات الحفاظ ۲۷۸) و غیرها من کتب الرجال و السیر.

و هنا نکتفی بترجمته عن ابن خلکان، فانه قال: «ابو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجة الربعی بالولاء، القزوینی، الحافظ المشهور، مصنف کتاب (السنن) فی الحدیث، کان اماما فی الحدیث عارفا بعلومه و جمیع ما یتعلق به، ارتحل الی العراق و البصرة و الکوفة و بغداد و مکة و شام و مصر و الری لکتب الحدیث، و له تفسیر القرآن و تاریخ ملیح. و کتابه فی الحدیث احد الصحاح الستة»....

(۴۰) روایة ابی داود السجستانی ... ص: ۲۹۵

اشارة

لقد ظهر لک روایته لحدیث الثقلین من عبارة الحافظ الکنجی المتقدمة، کما یظهر ذلک ایضا من کلام سبط ابن الجوزی حیث یقول:

«و قد أخرجه ابو داود فی سننه، و الترمذی و عامة المحدثین، و ذکره رزین فی الجمع بین الصحاح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

۱- السمعانی: «أحد أئمة الدنیا فقها و علما و حفظا و نسکا و ورعا

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۲۲.

و اتقانا ممن جمع و صنف و ذب عن السنن و قمع من خالفها و انتحل ضدها، توفی بالبصرة فی شوال ۲۷۵» [۱].

۲- ابن خلکان: «قال ابراهیم الحربی لما صنف ابو داود کتاب السنن: ألین لابی داود الحدیث کما ألین لداود الحدید، و کان یقول: کتبت عن رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم خمس مائة ألف حدیث انتخبت منها ما ضمنته هذا الکتاب، یعنی (السنن) جمعت فیه أربعة آلاف و ثمان مائة حدیث ذکرت الصحیح و ما یشبهه و یقاربه. و یکفی الإنسان لدینه من ذلک أربعة أحادیث: أحدها

قوله صلی اللّه علیه و سلم: (انما الاعمال بالنیات)

و الثانی

قوله صلی اللّه علیه و سلم (من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه)

و الثالث

قوله صلی اللّه علیه و سلم (لا یکون المؤمن مؤمنا حتی یرضی لأخیه ما یرضاه لنفسه)

و الرابع

قوله صلی اللّه علیه و سلم (الحلال بین و الحرام بین، و بین ذلک أمور مشتبهات)» [۲].

۳- المزی فی (تهذیب الکمال) بنحو ما تقدم.

۴- الذهبی: «ابو داود الامام الثبت سید الحفاظ» [۳].

۵- و ایضا: «ثبت حجة امام عامل، مات فی شوال ۲۷۵» [۴].

۶- و فی (العبر): «و کان رأسا فی الفقه، ذا جلالة و حرمة و صلاح و ورع حتی کان یشبه بشیخه الامام احمد بن حنبل» [۵].

۷- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۱۸۹).

۸- السبکی: «و قال احمد بن محمد بن یاسین الهروی فی تاریخ هراة: ابو داود کان أحد حفاظ الإسلام لحدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم و علله و سنده، فی أعلی درجة النسک و العفاف و الصلاح و الورع من فرسان

---

[۱] الأنساب- السجستانی.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۹۱.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۹۰.

[۵] العبر ۲/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۷

الحدیث. و قال الحاکم ابو عبد اللّه: ابو داود امام أهل الحدیث فی عصره بلا مدافعة. و قال ابو بکر الخلال: ابو داود الامام المقدم فی زمانه، لم یسبق الی معرفته بتخریج العلوم و بصره بمواضعه، رجل ورع مقدم.

و قال الخطابی: حدثنی عبد اللّه بن محمد المسکی، حدثنی أبو بکر بن جابر خادم أبی داود قال: کنت مع أبی داود ببغداد فصلیت المغرب فجاء الأمیر أبو أحمد الموفق فدخل، فأقبل علیه ابو داود و قال: ما جاء بالأمیر فی مثل هذا الوقت؟ فقال: خلال ثلاث. قال: و ما هی؟ قال: تنتقل الی البصرة فتتخذها وطنا لترحل إلیک طلبة العلم فتعمر بک فإنها قد خربت و انقطع عنها الناس لما جری علیها من محنة الزنج. قال: هذه واحدة. قال: و تروی لاولادی (السنن) فقال: نعم، هات الثالث؟ قال: و تفرد لهم مجلسا فان اولاد الخلفاء لا یقعدون مع العامة. قال: اما هذه فلا سبیل إلیها لان الناس فی العلم سواء: قال ابن جابر: فکانوا یحضرون و یقعدون و بینهم و بین العامة ستر» [۱].

۹- القاری: «قال الخطابی شارحه: لم یصنف فی علم الدین مثله، و هو أحسن وضعا و اکثر فقها من الصحیحین. و قال ابو داود: ما ذکرت فیه حدیثا اجمع الناس علی ترکه. و قال ابن الاعرابی: من عنده القرآن و کتاب أبی داود لم یحتج معهما الی شیء من العلم البتة، و قال الناجی: کتاب اللّه أصل الإسلام و کتاب ابی داود عید الإسلام.

و من ثم صرح حجة الإسلام الغزالی باکتفاء المجتهد به فی الأحادیث، و تبعه أئمة الشافعیة علی ذلک» [۲].

۱۰- عبد الحق الدهلوی (اسماء رجال المشکاة) بنحو ما تقدم.

۱۱- الثعالبی: (مقالید الأسانید) «هو الامام الأوحد الحجة الحافظ

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۹۵.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۱/ ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۲۹۸

النقاد سلیمان بن الأشعث بن إسحاق ... و کان الیه المنتهی فی الحفظ و الإتقان و کان فی الدرجة العالیة من النسک و العفاف و الصلاح و الورع»....

(۴۱) روایة عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی البصری ... ص: ۲۹۸

اشارة

تظهر روایته لحدیث الثقلین من عبارة الحاکم فی (المستدرک) الآتیة.

ترجمته ...: ص: ۲۹۸

۱- السمعانی: «أبو محمد عبد الملک بن محمد بن عبد اللّه الرقاشی کان یکنی ابا محمد فکنی بأبی قلابة، و غلبت علیه. سمع أباه و یزید بن هارون و عبد اللّه بن بکر السهیمی، و ابا داود الطیالسی، و عبد الصمد بن عبد الوارث، و روح بن عبادة، و بشر بن عمر الزهرانی، و أبا عامر العقدی، و اشهل بن حاتم، و حجاج بن منهال، و القعنبی، و معلی بن اسد.

روی عنه محمد بن إسحاق الصغانی، و یحیی بن محمد بن صاعد، و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد، و أبو أحمد بکر بن محمد بن حمدان الصیرفی المروزی، و ابو عمرو بن السماک، و ابو بکر احمد بن سلمان النجاد، و ابو سهل ابن زیاد القطان و جماعة آخرهم: ابو بکر محمد بن عبد اللّه الشافعی...

کان مذکورا بالصلاح و الخیر و کان سمج الوجه. و قال الدارقطنی: هو صدوق کثیر الخطأ فی الأسانید و المتون» [۱].

۲- عبد الغنی المقدسی: «ذکره ابن حبان فی الثقات فقال: کان یحفظ اکثر حدیثه، و یقال: انه حدث من حفظ ستین ألف حدیث. و قال

---

[۱] الأنساب- الرقاشی.

ابو داود السجستانی: رجل صدوق أمین مأمون» [۱].

۳- المزی (تهذیب الکمال) بنحو ما مر.

۴- الذهبی (تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۸۰) بمثل ذلک.

۵- و أیضا فی (العبر ۲/ ۵۶).

۶- و فی (دول الإسلام حوادث سنة ۲۷۶).

۷- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۱۹۰).

۸- السیوطی (طبقات الحفاظ ۲۵۸).

(۴۲) روایة ابن أبی العوام التمیمی ... ص: ۲۹۹

اشارة

لقد اثبت روایته لحدیث الثقلین ابن المغازلی فی (المناقب) فلیراجع.

ترجمته ...: ص: ۲۹۹

السمعانی: «أبو بکر محمد بن احمد بن ابی العوام بن یزید بن دینار الریاحی التمیمی، من أهل بغداد. سمع یزید بن هارون، و عبد الوهاب بن عطاء، و قریش بن انس، و ابا عامر العقدی، و عبد العزیز بن أبان القرشی و غیرهم.

روی عنه القاضی ابو عبد اللّه المحاملی، و ابو العباس ابن عقدة الکوفی، و اسماعیل بن محمد الصفار، و محمد بن عمرو الرزاز، و ابو

عمرو بن السماک، و احمد بن سلمان النجاد، و احمد بن عثمان بن یحیی الأدمی، و ابو بکر الشافعی، و محمد بن جعفر بن الهیثم و هو آخر من حدث عنه. و قال ابو الحسن الدارقطنی: هو صدوق، و مات فی شهر رمضان سنة ۲۷۶» [۲].

---

[۱] الکمال- مخطوط.

[۲] الأنساب- الریاحی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۰

(۴۳) روایة محمد بن عیسی الترمذی ... ص: ۳۰۰

اشارة

لقد أورد حدیث الثقلین بالسند الآتی: «حدثنا نصر بن عبد الرحمن الکوفی، ثنا: زید بن الحسن، عن جعفر بن محمد، عن أبیه، عن جابر بن عبد اللّه، قال: رأیت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب فسمعته یقول: یا ایها الناس، انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی.

و فی الباب عن أبی ذر، و أبی سعید، و زید بن أرقم، و حذیفة بن أسید.

هذا حدیث حسن من هذا الوجه، و زید بن الحسن قد روی عنه سعید بن سلیمان و غیر واحد من اهل العلم» [۱].

و قد روی هذا الحدیث بسند آخر فقال: «حدثنا علی بن المنذر الکوفی، ثنا: محمد بن فضیل، ثنا: الأعمش، عن عطیة، عن ابی سعید، و الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما. هذا حدیث حسن غریب» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

فی کافة معاجم التراجم، و هو احد ارباب الصحاح الستة المعول علیهم فی الحدیث ... فهو غنی عن الاشارة الی فضله و بیان منزلته عند القوم.

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

[۲] صحیح الترمذی ۲/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۱

(۴۴) روایة ابن ابی الدنیا ... ص: ۳۰۱

اشارة

لقد أورد حديث الثقلين بسنده فقال: «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى و قرابتى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۱

۱- الذهبى: «ابن ابى الدنيا المحدث العالم الصدوق ... قال ابن ابى حاتم: كتبت عنه مع ابى، و هو صدوق. و قال الخطيب: ادب غير واحد من اولاد الخلفاء. قال ابن كامل: هو مؤدب المعتضد» [۲].

۲- و فى (العبر): «و كان صدوقا أديبا اخباريا كثير العلم، روى عن خالد بن خداش و سعيد بن سليمان سعدويه و طبقتهما» [۳].

۳- اليافعى (مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳).

۴- السيوطى: «وثقه ابن ابى حاتم و غيره» [۴].

۵- صلاح الدين الكتبى: «و كان يؤدب المكتفى باللّه فى حداثته، و هو احد الثقات المصنفين الاخبار و السير، و له كتب كثيرة تزيد على مائة كتاب» [۵].

(۴۵) رواية محمد بن على الحكيم الترمذى ... ص: ۳۰۱

اشارة

لقد أورد حديث الثقلين بسند جابر بن عبد اللّه الانصارى، فقال:

---

[۱] فضائل القرآن- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۷۷.

[۳] العبر ۲/ ۶۵.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۹۴.

[۵] فوات الوفيات ۲/ ۲۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۲

«الأصل الخمسون- حدثنا نصر بن عبد الرحمن الوشاء، قال: حدثنا زيد ابن الحسن الأنماطى، عن جعفر بن محمد، عن أبيه، عن جابر بن عبد اللّه، قال: رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجته يوم عرفة و هو على ناقته القصوى يخطب فسمعته يقول: ايها الناس، قد تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى» [۱].

و قال بسند آخر: «حدثنا نصر بن على، قال: حدثنا زيد بن الحسن، قال: حدثنا معروف بن خربوذ المكى، عن أبى الطفيل عامر بن واثلة، عن حذيفة بن أسيد الغفارى، قال: لما صدر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع خطب فقال: ايها الناس، انه قد نبأنى اللطيف الخبير انه لن يعمر نبى إلا مثل نصف عمر الذى يليه من قبل، و انى أظن أن يوشك ان ادعى فأجيب، و انى فرطكم على الحوض، و انى سائلكم حين تردون على عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفوننى فيهما، الثقل الأكبر كتاب اللّه سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم فاستمسكوا و لا تضلوا و لا تبدلوا، و عترتى اهل بيتى، فانه [فانى قد نبأنى اللطيف الخبير انهما لن يتفرقا حتى يردا على

الحوض» [۲].

کما یعلم روایته لهذا الحدیث من مراجعة (فرائد السمطین) و (مفتاح النجا).

ترجمته ...: ص: ۳۰۲

الکلاباذی (التعرف لمذهب التصوف) و محمد بن الحسین السلمی (طبقات الصوفیة ۲۱۷) و أبو نعیم (حلیة الأولیاء ۱۰/ ۲۳۳) و الغزنوی (کشف المحجوب لأرباب القلوب) و العطار (تذکرة الأولیاء ۲/ ۷۵) و الجامی (نفحات الانس) و شیخ الإسلام (احکام الدلالة علی تحریر

---

[۱] نوادر الأصول: ۶۸.

[۲] نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹.

الرسالة) و الشعرانی (لواقح الأنوار ۱/ ۱۰۶) و المناوی (فیض القدیر) و غیرهم.

(۴۶) روایة ابن ابی عاصم الشیبانی ... ص: ۳۰۳

اشارة

لقد اخرج حدیث الثقلین بسند زید بن ثابت فی (کتاب السنة) علی ما یذکره السیوطی فی کتابه (البدور السافرة عن امور الآخرة) فقال:

«أخرج ابن أبی عاصم فی (السنة) عن زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین الخلیفتین من بعدی کتاب اللّه و عترتی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

کما أخرجه بسند الامام امیر المؤمنین علیّ بن ابی طالب علیه السلام، علی ما یرویه المتقی حیث یقول: «عن علیّ علیه السلام ان النبی صلّی اللّه علیه و سلم حضر الشجرة بخم ثم خرج آخذا بید علی فقال [یا] ایها الناس أ لستم تشهدون ان اللّه ربکم؟ قالوا: بلی. قال: أ لستم تشهدون ان اللّه و رسوله اولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعده کتاب اللّه سبب [سببه بیده و سببه بأیدیکم، و اهل بیتی. ابن راهویه و ابن جریر و ابن ابی عاصم و المحاملی فی أمالیه

و صحح» [۱].

أقول: عقد له بابا عنوانه: «باب فی فضائل أهل البیت» فقال: «ثنا أبو بکر بن أبی شیبة ثنا شریک عن الرکین عن القاسم بن حسان عن زید بن ثابت یرفعه...

حدّثنا أبو بکر ثنا أبو داود عمر بن سعد ثنا شریک عن الرکین عن القاسم عن زید قال قال رسول اللّه...

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۴

حدثنا أبو بکر ثنا محمّد بن فضیل عن أبی حیان عن یزید بن حبان قال:

انطلقت أنا و حصین...

حدثنا حسین بن حسن حدّثنا أبو الجواب حدّثنا عمار بن رزیق عن الأعمش عن یزید بن حبان عن زید بن أرقم عن النبیّ...

حدّثنا علیّ بن میمون حدّثنا سعید بن سلمة عن عبد الملک عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه...

حدّثنا أبو بکر ثنا محمّد بن بشر ثنا زکریا حدّثنا عطیة عن أبی سعید الخدری انّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال...

حدّثنا أبو مسعود الرازی حدّثنا زید بن عوف حدّثنا أبو عوانة عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه...

ثنا أبو بکر ثنا زید بن الحباب حدّثنا موسی بن عبیدة حدّثنی صدقة بن یسار عن ابن عمر: إنّ النبی خطب...

حدّثنا فضل بن سهل عن ابن أبی یونس حدّثنا أبی عن عبد اللّه بن أبی عبد اللّه النضری و عن ثور بن یزید عن عکرمة عن ابن عبّاس: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: فذکر الحدیث.

حدّثنا سلیمان بن عبید اللّه الغیلانی حدّثنا أبو عامر حدّثنا کثیر بن زید عن محمّد بن عمر بن علیّ عن أبیه عن علیّ إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

۱- الذهبی: «قال ابن أبی حاتم: صدوق، و قد ولی قضاء أصبهان ستة عشرة سنة و عزل لشیء وقع بینه و بین علی بن متویه، و قیل: ذهبت

---

[۱] کتاب السنّة ۶۲۸- ۶۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۵

کتبه بالبصرة فی فتنة الزنج فأعاد من حفظه خمسین ألف حدیث» [۱].

۲- و فی (العبر): «و کان اماما، فقیها، ظاهریا، صالحا، ورعا، کبیر القدر، صاحب مناقب» [۲].

۳- الیافعی (مرآة الجنان ۲/ ۲۱۵).

۴- السیوطی (طبقات الحفاظ ۲۸۰).

(۴۷) روایة عبد اللّه بن احمد بن حنبل ... ص: ۳۰۵

اشارة

لقد جاء حدیث الثقلین فی (المستدرک) بالسند الآتی: «حدثنا ابو الحسین محمد بن احمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا: ابو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا: یحیی بن حماد. و حدثنی ابو بکر محمد بن احمد بن بالویه، و ابو بکر احمد بن جعفر البزار، قالا: حدثنا عبد اللّه بن احمد بن حنبل، حدثنی ابی، ثنا: یحیی بن حماد. و ثنا ابو نصر احمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد

الحافظ البغدادی، ثنا: خلف بن سالم المخرمی، ثنا: یحیی بن حماد، ثنا ابو عوانة، عن سلیمان الأعمش، قال: ثنا حبیب بن ابی ثابت عن ابی الطفیل، عند زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم امر بدوحات فقممن، قال [فقال کأنی قد دعیت فأجبت انی [قد] ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه [تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و انا ولی [مولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه فقال:

من کنت ولیه [مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۴۰.

[۲] العبر ۲/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۶

- و ذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله، شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن ابی الطفیل ایضا صحیح علی شرطهما» [۱].

کما قال البلخی: «و فی زیادات المسند، قال عبد اللّه بن احمد بن حنبل حدثنی ابی، قال: حدثنا اسود بن عامر، قال: حدثنا إسرائیل، عن عثمان بن المغیرة، عن علی بن ربیعة قال: لقیت زید بن أرقم و هو داخل علی المختار او خارج من عنده، فقلت له: أنت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: انّی تارک فیکم الثقلین؟ قال: نعم.

عبد اللّه بن احمد فی (زیادات المسند) قال: حدثنی ابی، قال: حدثنا اسود بن عامر قال: حدثنا شریک عن الرکین عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

ایضا رواه عبد اللّه بن احمد، عن أبی سعید الخدری، و عن زید بن أرقم» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

فی (الکمال- مخطوط) و (تهذیب الکمال- مخطوط) و (تذهیب التهذیب- مخطوط) و (تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۵) و (العبر ۲/ ۸۶) و (الکاشف ۲/ ۷۱) و (مرآة الجنان ۲/ ۲۱۸) و (تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۱) و (تقریب التهذیب ۱/ ۴۰۱) و (طبقات الحفاظ ۲۸۸ ...) و غیر ذلک من الکتب، لکنا سنکتفی هنا بترجمته الواردة فی (تذکرة الحفاظ) و قد قال ما نصه:

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] ینابیع المودة: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۷

«عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل الامام الحافظ الحجة ابو عبد الرحمن، محدث العراق، ولد امام العلماء ابی عبد اللّه الشیبانی المروزی الأصل البغدادی، ولد سنة ثلاث عشرة و مائتین، و سمع من أبیه فأکثر، و من یحیی بن عبد ربه صاحب شعبة، و الهیثم بن خارجة، و محمد بن ابی بکر المقدمی، و شیبان بن فروخ و طبقتهم، و منعه أبوه السماع من علی بن الجعد.

حدث عنه النسائی، و ابن صاعد، و ابو بکر النجاد، و دعلج، و إسحاق الکاذی، و ابو علی بن الصواف، و ابو بکر الشافعی، و احمد بن محمد البنانی و ابو بکر القطیعی و خلائق.

قال الخطیب: کان ثقة ثبتا فهما. و قال احمد بن المنادی فی «تاریخه»: لم یکن احد أروی فی الدنیا عن أبیه من عبد اللّه بن احمد لأنه سمع منه المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائة و عشرون ألفا، سمع ثلثیه و الباقی و جادة، و سمع منه التاریخ، و الناسخ و المنسوخ، و حدیث شعبة، و المقدم و المؤخر من کتاب اللّه، و القرآن، و المناسک الکبیر، و غیر ذلک و حدیث الشیوخ. و ما زلنا نری اکابر شیوخنا یشهدون لعبد اللّه بمعرفة الرجال و معرفة علل الحدیث و الأسماء و المواظبة علی الطلب، حتی أفرط بعضهم و قدمه علی أبیه فی الکثرة و المعرفة، قال اسماعیل بن محمد بن حاجب سمعت صهیب ابن سلیم یقول: سألت عبد اللّه بن احمد قلت: کم سمعت من أبیک؟ قال:

مائة ألف و بضعة عشر ألفا. و یروی عن ابی زرعة [قال قال لی احمد: ابنی محفوظ من علم الحدیث لا یذاکرنی الا بما لا احفظ. قال عباس الدوری:

قال لی ابو عبد اللّه [یا عباس قد وعی عبد اللّه علما کثیرا.

و قال ابو علی بن الصواف عنه، قال: کل شیء أقول قال ابی، قد سمعته منه مرتین او ثلاثة و أقله مرة. قلت: مات عبد اللّه فی سن أبیه فی شهر جمادی الآخرة سنة ۲۹۰، و کانت جنازته مشهودة، رحمه اللّه تعالی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۰۸

(۴۸) روایة ابی العباس ثعلب الشیبانی ... ص: ۳۰۸

اشارة

لقد أورد الأزهری روایة ثعلب، و انه قال فی معنی الحدیث: «سمیا ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل و العمل بهما ثقیل. قال: و أصل الثقیل ان العرب تقول لکل شیء نفیس خطیر مصون: ثقل. فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

توجد ترجمته فی اکثر المعاجم الرجالیة، و نحن نکتفی هنا بما ذکره السیوطی فی حقه، و هذا نصه: «ثعلب، العلامة المحدث شیخ اللغة و العربیة، ابو العباس احمد بن یحیی بن یزید الشیبانی مولاهم البغدادی المقدم فی نحو الکوفیین، ولد سنة ۲۰۰ و ابتدأ الطلب سنة ۲۱۶ حتی برع فی علم الحدیث، و انما أخرجته فی هذا الکتاب لأنه قال: سمعت من عبد اللّه بن عمر القواریری مائة ألف حدیث، و قال الخطیب: کان ثقة ثبتا حجة صالحا مشهورا بالحفظ، مات فی جمادی الآخرة سنة ۲۹۱» [۲].

(۴۹) روایة ابی بکر البزار ... ص: ۳۰۸

اشارة

لقد اخرج حدیث الثقلین فی (مسنده) بطریقین علی ما ینقله السیوطی بقوله: «الحدیث الثانی و العشرون- اخرج البزار عن ابی هریرة،

قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم انى [قد] خلفت فيكم اثنين لن تضلوا بعدهما، كتاب اللّه و نسبى، و لن يتفرقا حتى يردا على الحوض.

---

[۱] تهذيب اللغة ۹/ ۷۸.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۰۹

الحديث الثالث و العشرون- اخرج البزار عن على عليه السّلام قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انى مقبوض و انى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه تعالى و اهل بيتى، و انكم لن تضلوا بعدهما» [۱].

و قد جاءت روايته بهذين الطريقين فى (جواهر العقدين) و (استجلاب ارتقاء الغرف) و (وسيلة المآل) و (الصراط السوى).

أقول: و راجع: كشف الأستار عن زوائد البزّار الحديث رقم:

۲۶۱۲، كما رواه عنه فى: مجمع الزوائد ۵/ ۱۶۳.

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

و قد ترجمنا لابى بكر البزار فى بعض مجلدات الكتاب، و ذكرنا هناك كلمات بعض الأعاظم فى حقه.

(۵۰) رواية ابى نصر القبانى ... ص: ۳۰۹

اشارة

ذكر الحاكم فى رواية أبى نصر لحديث الثقلين فقال: «ثنا: أبو نصر احمد بن سهل الفقيه ببخارى، ثنا: صالح بن محمد الحافظ، ثنا خلف بن سالم المخرمى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا: ابو عوانة، عن سليمان الأعمش، قال:

ثنا حبيب بن أبى ثابت عن أبى الطفيل، عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن، قال: كأنى قد دعيت فأجبت، انّى قد تركت فيكم الثقلين أحدهما اكبر من الآخر كتاب اللّه تعالى و عترتى فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولاى و انا ولى كل مؤمن. ثم أخذ بيد علىّ رضى اللّه عنه فقال: من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه- و ذكر الحديث بطوله.

---

[۱] احياء الميت: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۰

هذا الحديث صحيح على شرط الشيخين و لم يخرجاه بطوله» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

و یکفی فی وثاقة الرجل و اعتبار روایاته اعتماد الحاکم علیه فی (المستدرک علی الصحیحین) کثیرا، ذاکرا إیاه بالتعظیم و الإجلال، فقد قال فی بعضها: «سمعت ابا نصر احمد بن سهل الفقیه القبانی امام عصره ببخاری یقول»....

(۵۱) روایة ابی عبد الرحمن النسائی ... ص: ۳۱۰

اشارة

۱-

أورد حدیث الثقلین فی کتاب [الخصائص حیث قال:

«أخبرنا محمد بن المثنی، قال: حدثنا یحیی بن حماد، قال: أخبرنا ابو عوانة، عن سلیمان قال حدثنا حبیب بن ابی ثابت، عن ابی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل غدیر خم امر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی دعیت فأجبت و انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر: کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه مولای و انا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی علیه السّلام فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: و انه ما کان فی الدوحات احد إلا رآه بعینه و سمعه بأذنیه» [۲].

۲-

و یفهم من عبارة المزی ان النسائی روی هذا الحدیث الشریف عن زید بن أرقم بلفظ آخر مساوق للفظ الاول من (صحیح مسلم) فقد قال فی مسند زید بن أرقم:

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] الخصائص: ۹۳.

«یزید بن حیان التیمی الکوفی عم أبی حیان التیمی، عن زید بن أرقم حدیث (م، س): انطلقت انا و حصین بن سبرة، و عمر [و] بن مسلم، الی زید بن أرقم، قال له حصین: یا زید لقد لقیت خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. الحدیث بطوله. و فیه انی تارک فیکم الثقلین» [۱].

۳- کما ورد ذکر روایة النسائی لحدیث الثقلین فی عبارة (استجلاب ارتقاء الغرف للسخاوی- مخطوط) حیث یقول:

«و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیة) بل اعجب من ذلک قوله: انه حدیث لا یصح؟ مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی (صحیح مسلم ...) و کذا النسائی باللفظ الاول، و أحمد، و الدارمی فی مسندیهما»....

ترجمته ...: ص: ۳۱۱

ترجم له کبار الحفاظ و المؤرخین، و هذه قائمة بأسماء طائفة من مصادر ترجمته:

۱- وفیات الأعیان ۲/ ۵۹.

۲- تتمة المختصر ۲/ ۳۵۱.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۰.

۴- العبر ۲/ ۱۲۳.

۵- طبقات السبکی ۳/ ۱۴.

۶- طبقات الاسنوی ۲/ ۴۸۰.

۷- تهذیب التهذیب ۱/ ۳۶.

۸- تهذیب الکمال (مخطوط).

۹- تراجم الحفاظ (مخطوط).

---

[۱] تحفة الاشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱۲

(۵۲) روایة ابی یعلی الموصلی ... ص: ۳۱۲

اشارة

۱-

اخرج روایته لحدیث الثقلین، السیوطی بقوله: «الحدیث الثامن، أخرج أحمد و أبو یعلی، عن أبی سعید الخدری ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتّی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

۲- السخاوی فی ذکر طرق هذا الحدیث الشریف: «و حدیث أبی سعید عند أحمد فی مسنده من حدیث الأعمش و کذا من حدیث أبی إسرائیل الملائی اسماعیل بن خلیفة و عبد الملک بن أبی سلیمان. و رواه الطبرانی فی الأوسط من حدیث کثیر النواء، أربعتهم عن عطیة و رواه أبو یعلی و آخرون» [۲].

۳- السمهودی بعد نقل حدیث الثقلین بلفظ الترمذی و أحمد «و أخرجه أیضا الطبرانی فی الأوسط، و أبو یعلی، و غیرهما و سنده لا بأس به» [۳].

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر بعد ذکر حدیث الثقلین عن أبی سعید الخدری: «أخرجه أحمد بن حنبل فی مسنده، و الطبرانی فی الأوسط و أبو یعلی و غیرهم، و سنده لا بأس به» [۴].

۵-

و البدخشانی: «و أخرج أبو یعلی و الطبرانی فی الکبیر عن أبی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أیها الناس، انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی أمرین: أحدهما أکبر من

---

[۱] احیاء المیت: ۱۲.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] وسیلة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۳

الآخر کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۳

ترجم له کبار القوم مع الإجلال و التعظیم، کما یظهر ذلک من مراجعة کتب الرجال مثل:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷.

۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

۳- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۹.

۵- طبقات الحفاظ ۳۰۶.

(۵۳) روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۳۱۳

اشارة

۱-

ذکر روایته لحدیث الثقلین، الملا- علی المتقی بقوله: «فضائل علی رضی اللّه عنه مسند زید بن أرقم، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة [عن زید ابن أرقم- ظ]، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع فنزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن، ثم قام فقال: کأنی قد دعیت فأجبت و انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم؟ فقال: ما

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۴

کان فی الدوحات أحد الا قد رآه بعینه و سمعه بأذنه. ابن جریر.

أیضا عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری، مثل ذلک.

ابن جریر» [۱].

۲-

کما ذکره أیضا بقوله «عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنشدکم اللّه فی أهل بیتی مرتین. ابن جریر.

أيضا عن يزيد بن حيان، عن زيد بن أرقم، قال: قام فينا رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و اثنى عليه و وعظ و ذكر ثم قال: أما بعد، أيها الناس! انى انتظر أن يأتينى رسول ربى فأجيب و أنا تارك فيكم الثقلين أحدهما كتاب اللّه فيه الهدى و الصدق فاستمسكوا بكتاب اللّه و خذوا به، فرغب فى كتاب اللّه و حث عليه ثم قال:

و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى، ثلاث مرات. فقيل لزيد: و من أهل بيته؟ ألسن [أليس نساؤه من أهل بيته؟ فقال زيد: ان نساءه من أهل بيته و لكن أهل بيته من حرم الصدقة بعده. قيل: و من هم؟ قال: هم آل العباس و آل على و آل جعفر و آل عقيل. قيل: أكل هؤلاء يحرم الصدقة؟

قال: نعم. ابن جرير.

أيضا، عن يزيد بن حيان، عن زيد بن أرقم ... ابن جرير» [۲].

و لقد روى ابن جرير هذا الحديث عن الامام أمير المؤمنين عليه السلام، بالاضافة الى روايته عن زيد بن أرقم، و أبى سعيد الخدرى، كما سبق آنفا من عبارة المتقى فى (كنز العمال).

ترجمته ...: ص: ۳۱۴

ترجم له كبار الحفاظ و الأئمة و وصفوه بما يفوق الحد و الوصف، و قد

---

[۱] كنز العمال ۱۵/ ۹۱.

[۲] كنز العمال ۱۶/ ۲۵۲- ۲۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۵

ذكرنا شطرا من مآثره فى بعض مجلدات الكتاب نقلا عن عدة من معاجم الرجال مثل:

۱- تاريخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۲- الوافى بالوفيات ۲/ ۲۸۴.

۳- تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۴- تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵- مرآة الجنان ۲/ ۲۶۱.

۶- طبقات السبكى ۳/ ۱۲۰.

۷- طبقات الحفاظ ۳۰۷.

۸- طبقات المفسرين ۲/ ۱۰۶.

۹- تتمة المختصر ۱/ ۳۵۶.

۱۰- الاعلام بأعلام البلد الحرام ۱۳۱.

۱۱- طبقات ابن قاضى شهبة ۱/ ۱۰۱.

۱۲- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۰۵.

(۵۴) رواية أبى بشر الدولابى ... ص: ۳۱۵

اشارة

۱-

اخرج روایته لحدیث الثقلین السخاوی حیث قال: «و أما حدیث علی فهو عند إسحاق بن راهویه فی مسنده من طریق کثیر بن زید عن محمد بن عمر بن علیّ بن ابی طالب، عن أبیه، عن جده علی رضی اللّه عنه ان النبی صلّی اللّه علیه و سلم قال: ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم و اهل بیتی.

و کذا رواه الدولابی فی- الذریة الطاهرة» [۱].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۶

۲- السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) بعد ذکره الحدیث عن طریق کثیر بن زید (و هو سند جید) و کذا رواه الدولابی فی (الذریة الطاهرة).

۳- و أشار احمد بن فضل بن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط) الی روایة الدولابی لحدیث الثقلین.

۴- الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط) عند ذکر هذا الحدیث.

أقول: و هذا نصّ روایته:

«حدّثنا إبراهیم بن مرزوق نا أبو عامر العقدی حدثنی کثیر بن زید عن محمّد بن عمر بن علیّ عن علیّ: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضر الشجرة بخم، قال: فخرج آخذا بید علیّ فقال: یا أیّها الناس ألستم تشهدون أنّ اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم، و إنّ اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی.

قال: من کنت مولاه فإنّ علیّا مولاه. أو قال: فإنّ هذا مولاه. إنّی ترکت فیکم ما إن أخذتم به لم تضلّوا، کتاب اللّه و أهل بیتی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۶

۱- السمعانی: «سمع محمد بن بشار بندار البصری، و احمد بن ابی شریح الرازی، و ابا أسامة عبد اللّه محمد بن ابی أسامة الحلبی، و احمد بن عبد الجبار العطاردی، و أبا الأشعث أحمد بن المقدام العجلی، و یونس بن عبد الاعلی الصدفی، و محمد بن عبد اللّه بن یزید المقری، و محمد بن حمید الرازی، و ابا بکر احمد بن عبد اللّه بن عبد الرحیم البرقی، و ابراهیم بن سعید الجوهری، و ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی، و عثمان بن عبد اللّه بن خرزاذ، و ابا جعفر احمد بن یحیی الأودی، و ابا جعفر محمد بن عوض بن سفیان الطائی و ابراهیم بن یعقوب البصری نزیل مصر، و جماعة کثیرة سواهم من أهل

---

[۱] الذریة الطّاهرة: ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۷

العراقین و الحجاز و الشام و دیار مصر.

روی عنه ابو بکر محمد بن ابراهیم المقری و ابو القاسم سلیمان بن احمد ابن أیوب الطبرانی، و ابو محمد الحسن بن رشیق العسکری، و ابو حاتم محمد بن حبان التمیمی البستی، و ابو احمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی و غیرهم» [۱].

۲- ابن خلکان: «کان عالما بالحدیث و الاخبار و التواریخ، سمع الأحادیث بالشام و العراق ... و اعتمد علیه ارباب هذا الفن فی النقل، و أخبروا عنه فی کتبهم و مصنفاتهم المشهورة، و بالجملة فقد کان من الاعلام فی هذا الشأن ممن یرجع الیه و کان حسن التصنیف» [۲].

(۵۵) روایة ابن خزیمة النیسابوری ... ص: ۳۱۷

اشارة

لقد أورد حدیث الثقلین فی (صحیحه) علی ما نقله السخاوی فقال:

«أخرجه مسلم، و کذا النسائی باللفظ الاول و احمد و الدارمی فی مسندیهما، و ابن خزیمة فی صحیحه و آخرون، کلهم من حدیث ابن حیان التیمی یحیی ابن سعید بن حیان عن یزید بن حیان» [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۱۷

۱- الذهبی: «ابن خزیمة، الحافظ الکبیر امام الأئمة شیخ الإسلام ابو بکر محمد بن إسحاق بن خزیمة بن المغیرة بن صالح بن بکر السلمی النیسابوری ... حدث عنه الشیخان خارج صحیحیهما، و محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم أحد شیوخه، و أحمد بن المبارک المستملی، و ابراهیم بن أبی طالب و ابو علی النیسابوری، و إسحاق بن سعید النسوی، و أبو عمرو بن حمدان،

---

[۱] الأنساب- الدولابی.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۴۷۴.

[۳] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۱۸

و أبو حامد أحمد بن محمد بن بالویه، و أبو بکر أحمد بن مهران المقری، و محمد بن أحمد بن بصیر، و حفیده محمد بن الفضل بن محمد و خلق لا یحصون قال أبو علی النیسابوری: لم أر مثل ابن خزیمة، و قال أبو أحمد حسنک: سمعت امام الأئمة أبا بکر یحکی عن علی بن خشرم عن ابن راهویه أنه قال: احفظ سبعین ألف حدیث. فقلت لأبی بکر: فکم یحفظ الشیخ؟ فضربنی علی رأسی، و قال: ما أکثر فضولک؟ ثم قال: یا بنی ما کتبت سوادا فی بیاض الا و أنا أعرفه، و قال أبو علی النیسابوری: کان ابن خزیمة یحفظ الفقهیات من حدیثه کما یحفظ القارئ السورة.

قلت: هذا الامام کان فرید عصره فأخبرنی الحسن بن علی، أنا ابن اللتی أنا أبو الوقت، أنا: أبو اسماعیل الانصاری، أنا: عبد الرحمن بن محمد بن محمد بن صالح، أنا أبی، أنا أبو حاتم بن حبان التمیمی، قال: ما رأیت علی وجه الأرض من یحسن صناعة السنن و یحفظ ألفاظها الصحاح و زیاداتها حتی کأن السنن بین عینیه الا محمد بن إسحاق بن خزیمة فقط ...

قال الدارقطنی: کان ابن خزیمة اماما ثبتا معدوم النظیر» [... ۱].

۲- الذهبی أیضا فی العبر فی خبر من غبر (۲/ ۱۴۹).

۳- الیافعی فی مرآة الجنان (۲/ ۲۶۴).

۴- السبکی: «المجتهد المطلق البحر العجاج، و الحبر الذی لا یخاير فی الحجی و لا یناظر فی الحجاج، جمع أشتات العلوم و ارتفع مقداره فتقاصرت عنه طوالع النجوم، و أقام بمدینة نیسابور امامها حیث الضراغم مزدحمة، و فردها الذی رفع بین الافراد علمه، و الوفود تفد علی ربعه لا یتجنبه منهم الا الأشقی، و الفتاوی تحمل منه برا و بحرا و تشق الأرض شقا ... و کیف لا و هو امام الأئمة... و قال الحاکم فی (علوم الحدیث): فضائل ابن خزیمة مجموعة عندی فی

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۱۹

أوراق کثیرة و مصنفاته تزید علی مائة و أربعین کتابا سوی المسائل، و المسائل المصنفة أکثر من مائة جزء، و له (فقه حدیث بریرة) فی ثلاثة أجزاء» [۱].

۵- الاسنوی: «قال شیخه الربیع: استفدنا من ابی خزیمة اکثر مما استفاد منا. و کان متقللا، له قمیص واحد دائما فإذا جدد آخر وهب ما کان علیه» [۲].

۶- السیوطی: «ابن خزیمة الحافظ الکبیر الثبت امام الأئمة شیخ الإسلام حدث عنه الشیخان خارج صحیحیهما» [... ۳].

۷- القنوجی بنحو ما تقدم [۴].

(۵۶) روایة الباغندیّ الواسطی ... ص: ۳۱۹

اشارة

أخرج روایته لحدیث الثقلین ابن المغازلی قائلا: «أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان الأزهری المعروف بابن الصیرفی البغدادی: قدم علینا واسطا سنة أربعین و أربعمائة، قال: نا أبو الحسین عبید اللّه بن أحمد بن یعقوب ابن البواب، نا: محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی نا: وهبان و هو ابن بقیة الواسطی، ثنا خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم: قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۰۹.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۶۲.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۱۰.

[۴] التاج المکلل: ۲۹۸.

[۵] المناقب: ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۰

ترجمته ...: ص: ۳۲۰

۱- السمعانى: «كان حافظا عارفا بالحديث، رحل الى الأمصار البعيدة، و عنى به العناية العظيمة و أخذ من الحفاظ و الأئمة. و مات فى ذى الحجة سنة اثنتى عشرة و ثلاثمائة» [۱].

۲- الذهبى: «الحافظ الأوحد محدث العراق ... قال القاضى أبو بكر الأبهرى، سمعت أبا بكر ابن الباغندىّ يقول: أجبت فى ثلاثمائة ألف مسألة فى حديث النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم.

قال الخطيب: رأيت كافة شيوخنا يحتجون به و يخرجونه فى الصحيح. و قال محمد بن أحمد بن زهير: هو ثقة لو كان بالموصل لخرجتم اليه و لكنه ينطرح عليكم» [... ۲].

۳- و أيضا فى العبر فى خبر من غبر (۲/ ۱۵۳).

(۵۷) رواية أبى عوانة الأسفراينى ... ص: ۳۲۰

اشارة

أورد حديث الثقلين فى كتابه (المسند الصحيح) على ما ينقله الشيخ محمود الشيخانى القادرى قائلا: «و أخرج أبو عوانة، عن أبى الطفيل، عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلم من حجة الوداع، و نزل غدير خم أمر بدوحات فقممن. ثم قال: كأنى قد دعيت فأجبت، انى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: ان اللّه

---

[۱] الأنساب- الباغندىّ.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۳۶.

مولاى و أنا ولى كل مؤمن. ثم أخذ بيد على رضى اللّه عنه، فقال: من كنت مولاه فهذا وليه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه.

فقلت لزيد: سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قال: ما كان فى الدوحات أحد الا رآه بعينه و سمعه بأذنه.

قال الحافظ الذهبى: هذا حديث صحيح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۲۱

۱- السمعانى: «فمن مشاهير المحدثين: أبو عوانة يعقوب بن إسحاق ابن ابراهيم بن يزيد الأسفراينى الحافظ، أحد حفاظ الدنيا و من رحل فى طلب الحديث و عنى بجمعه و تعب فى كتابته، و كانت له رحل عدة الى العراق و الشام و الحجاز و ديار مصر و فارس و اليمن، و صنف: (المسند الصحيح) على (صحيح مسلم بن الحجاج القشيرى) و أحسن، و كان زاهدا عفيفا متعبدا متقللا» [۲].

۲- ابن خلكان: «كان أبو عوانة احد الحفاظ الجوادين و المحدثين المكثرين ... قال أبو عبد اللّه الحاكم: أبو عوانة من علماء الحديث و أثباتهم و من الرحالة فى أقطار الأرض لطلب الحديث...

قال الحافظ أبو القاسم ابن عساكر: حدثنى الشيخ الصالح الأصيل أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن عمر الصفار الأسفراينى: ان قبر أبى عوانة باسفراين مزار العالم و متبرك الخلق...

سمعت جدی الامام عمر بن الصفار رحمه اللّه تعالی و نظر الی القبور حول قبر الامام الأستاذ أبی إسحاق، و أشار الی المشهد، و قال: قد قیل هاهنا من الأئمة و الفقهاء علی مذهب الامام الشافعی رضی اللّه عنه أربعون اماما، کان

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

[۲] الأنساب- الأسفراییني.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۲

کل واحد منهم لو تصرف فی المذهب و أفتی برأیه و اجتهاده (یعنی علی مذهب الشافعی) لکان حقیقا بذلک.

و کان جدی إذا وصل الی مشهد الأستاذ لا یدخله احتراما بل کان یقبل عتبة المشهد، و هی مرتفعة بدرجات و یقف ساعة علی هیئة التعظیم و التوقیر، ثم یعبر عنه کالمودع لعظیم الهیبة، و إذا وصل الی مشهد أبی عوانة کان أشد تعظیما له و إجلالا و توقیرا، و یقف أکثر من ذلک. رحمهم اللّه تعالی أجمعین» [۱].

۳- الذهبی بنحو ما تقدم [۲].

۴- و أیضا فی (العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۶۵).

۵- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۲/ ۲۶۹).

۶- السبکی: «و هو أول من أدخل مذهب الشافعی الی أسفراین، أخذه عن المزنی و الربیع. سمع محمد بن یحیی، و مسلم بن الحجاج، و یونس ابن عبد الاعلی، و عمر بن شبة، و علی بن حرب، و علی بن أشکاب، و سعدان ابن نصر و خلقا سواهم» [۳].

۷- الاسنوی: «کان اماما کبیرا عالما حافظا رحلا الی الآفاق» [... ۴].

۸- الثعالبی: «صحیح أبی عوانة الأسفراییني و هو مستخرج علی صحیح مسلم، و زاد فیه طرقا فی الاشارة، و قلیلا من المتون» [۵].

۹- القنوجی بنحو ما تقدم [۶].

---

[۱] وفیات الأعیان ۵/ ۴۳۶.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۷۹.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۴۸۷.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۳.

[۵] مقالید الأسانید للثعالبی.

[۶] التاج المکلل: ۱۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۳

(۵۸) روایة عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی ... ص: ۳۲۳

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (الجعدیّات) حیث قال:

«حدّثنا بشر بن الولید نا محمّد بن طلحة عن الأعمش عن عطیة عن أبی سعید: أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إنّی أوشک

أن أدعی فأجیب، و إنّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و إنّ اللطیف الخبیر أخبرنی أنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض. فانظروا بما تخلفونی فیهما» [۱].

و لقد أخرج روایته لحدیث الثقلین الحموی بقوله: «أخبرتنا الشیخة الصالحة زینب بنت القاضی عماد الدین أبی صالح نصر بن عبد الرزاق بن الشیخ قطب وقته عبد القادر، سماعا علیها بمدینة السلام بغداد عصر یوم الجمعة السادس و العشرین من صفر سنة اثنتین و سبعین و ستمائة، قیل لها:

أخبرک الشیخ أبو الحسن علی بن محمد بن علی بن السقاء، قراءة علیه و أنت تسمعین فی خامس رجب سنة سبع عشرة و ستمائة بالمدرسة القادریة؟

قالت: نعم؟ قال: أنبأنا أبو القاسم سعید بن احمد بن البناء، و أبو محمد المبارک بن أحمد بن برکة الکندی فی جمادی الاولی سنة اثنتین و أربعین و خمسمائة، قالا: أنبأنا أبو نصر محمد بن محمد الریسی [الزینبی ، قال: أنبأنا أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن بن العباس بن المخلص، قال: أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز البغوی، أنبأنا بشر بن الولید الکندی، أنبأنا محمد بن طلحة عن الأعمش، عن عطیة، عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا ما

---

[۱] مسند ابن الجعد ۲/ ۹۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۴

تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمه ...: ص: ۳۲۴

و قد ترجم لابی القاسم البغوی المذکور کبار علماء و حفاظ أهل السنة، ذکرنا طرفا من ترجمته فی مجلد حدیث الطیر نقلا عن:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۳۷.

۲- العبر ۲/ ۱۰۷.

۳- طبقات الحفاظ ۳۱۲.

(۵۹) روایة ابن عبد ربه القرطبی ... ص: ۳۲۴

اشارة

لقد أخرج حدیث الثقلین فی (العقد الفرید) ضمن خطبة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما سیأتی ان شاء اللّه تعالی.

ترجمه ...: ص: ۳۲۴

و توجد ترجمة ابن عبد ربه فی کثیر من کتب التاریخ و الرجال المشهورة، و قد ذکرنا له ترجمة مفصلة فی مجلد حدیث الطیر عن:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

۲- المختصر ۲/ ۸۷.

۳- تتمة المختصر ۱/ ۳۷۷.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۹۵.

۵- بغیة الوعاة ۱۶۱.

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۵

(۶۰) روایة ابن الأنباری ... ص: ۳۲۵

اشارة

۱-

لقد أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (المصاحف) علی ما ینقله السیوطی قائلا: «و أخرج الترمذی و حسنه و ابن الأنباری فی (المصاحف) عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

۲-

و أخرجه بروایة زید بن ثابت أیضا، علی ما ینقله البدخشانی عند ذکر طرق هذا الحدیث الشریف بقوله: «و لفظه عند الحافظین أبی محمد عبد اللّه بن حمید الکشی و أبی بکر محمد بن القاسم المعروف بابن الأنباری، عن زید بن ثابت: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۲۵

۱- السمعانی: «کان صدوقا فاضلا دینا خیرا من اهل السنة، و صنف کتبا کثیرة فی علم القرآن و غریب الحدیث و المشکل و الوقف و الابتداء و الرد علی من خالف مصحف العامة. و کان یملی و أبوه حی، یملی هو فی ناحیة من المسجد و أبوه فی ناحیة أخری، و کان یحفظ ثلاثمائة ألف بیت شاهد فی القرآن، و کان یملی من حفظ، و ما کتب عنه الاملاء قط الا من حفظه» [۳].

---

[۱] الدر المنثور ۶/ ۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] الأنساب- الأنباری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۶

۲- ابن خلکان ...: «و کان صدوقا ثقة دینا خیرا من أهل السنة ... ذکره الخطیب فی تاریخ بغداد و أثنی علیه. قیل: انه کان یحفظ مائة و عشرین تفسیرا للقرآن بأسانیدها.

و حکی أبو الحسن الدارقطنی انه حضر فی مجلس إملائه یوم جمعة، فصحف اسما أورده فی اسناد حدیث، اما کان (حیان) فقال (حبان) أو (حبان) فقال (حیان). قال الدارقطنی: فأعظمت أن یحمل عن مثله فی فضله و جلالته و هم، وهبت أن أوقفه علی ذلک، فلما انقضی الاملاء تقدمت الی المستملی فذکرت له و همه و عرفته صواب القول فیه و انصرفت، ثم حضرت الجمعة الثانیة فی مجلسه، فقال أبو بکر: عرف جماعة الحاضرین انا صحفنا الاسم الفلانی لما أملینا حدیث کذا فی الجمعة الماضیة، و نبهنا ذلک الشاب علی الصواب، و هو کذا، و عرف ذلک الشاب انا رجعنا الی الأصل فوجدناه کما قال» [... ۱].

۳- الیافعی کما تقدم [۲].

(۶۱) روایة ابی عبد اللّه الضبی المحاملی ... ص: ۳۲۶

اشارة

لقد أخرج حدیث الثقلین فی (أمالیه) و صرح بصحته، کما ینقل ذلک الملا علی المتقی حیث یقول: «عن علیّ علیه السلام ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرة بخم، ثم خرج آخذا بید علی فقال: ایها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی! قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم و أهل بیتی.

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۶۳.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۷

ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی فی أمالیه و صحح» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۲۷

و ترجم المحاملی أکثر أصحاب الکتب الرجالیة و المؤرخین، أنظر:

۱- الأنساب- المحاملی.

۲- الکامل ۸/ ۱۳۹.

۳- العبر ۲/ ۲۲۲.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۹۷.

۵- طبقات الحفاظ ۳۴۳.

۶- تاریخ بغداد ۸/ ۱۹.

قال الـذهبی: «المحاملی، القاضـی الامام العلامـة الحافظ، شـیخ بغـداد و محـدثها أبو عبـد اللّه الحسـین بن اسـماعیل بن محمد الضبی البغدادی ... قال الخطیب: کان فاضـلا دینا صادقا شـهد عند القضاة و له عشـرون سـنة، ولی قضاء الکوفة ستین سـنة، و قال ابن جمیع الغسانی: عند المحاملی سـبعون نفسا من أصـحاب سفیان بن عیینة، و قال أبو بکر الداودی: کان یحضر مجلس المحاملی عشرة آلاف رجل، و استعفی من القضاء قبل عشرین و ثلاثمائة و کان محمودا فی ولایته» [۲].

(۶۲) روایة احمد بن محمد بن سعید (ابن عقدة ...) ص: ۳۲۷

اشارة

لقـد أخرج حـدیث الثقلیـن فی (کتـاب الولایـة) المعروف ب (کتـاب الموالاة) أیضـا بثمـان طرق، کمـا ینقـل ذلـک السـخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط).

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲۲- ۱۲۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۲۸

و لقد أوردها السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) ایضا.

أما الشیخانی القادری فقد أورد فی (الصراط السوی-- مخطوط) روایتین منها فقط.

ترجمته ...: ص: ۳۲۸

ترجم له أرباب المعاجم الرجالیة مع الإجلال و التکریم، و قد ذکرنا له ترجمة مفصلة فی مجلد حدیث الغدیر...

(۶۳) روایة دعلج السجزی ... ص: ۳۲۸

اشارة

أخرج روایته لحـدیث الثقلین الحاکم بعـد ذکر الحدیث عن طریق زید بن أرقم، حیث قال: «شاهده: حدیث سـلمة بن کهیل، عن أبی الطفیل أیضا صـحیح علی شرطهما. حدثنا [ه أبو بکر بن إسحاق، و دعلج ابن أحمد السجزی، قالا: أنبأ محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنـا حسـان ابن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمـد بن سـلمة بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الطفیل عامر بن واثلـة أنه سـمع زیـد بن أرقم رضـی اللّه عنه یقول: نزل رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بین مکـة و المدینـة عند سـمرات [شـجرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات [الشجرات ، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة فصلی ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکر و وعـظ فقـال مـا شاء اللّه أن یقول، ثم قال: أیها الناس، انّی تارک فیکم أمرین لن تضـلوا ان اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و اهل بیتی عترتی، ثم قـال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسـهم؟ ثلاث مرات، قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹- ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۲۹

ترجمته ...: ص: ۳۲۹

۱- الذهبی: «کان من أوعیة العلم و بحور الروایة، روی عنه:

الدارقطنی، و الحاکم، و ابن زرقویه، و أبو إسحاق الأسفراینی، و أبو القاسم بن بشران و عدد کثیر، قال الحاکم: أخذ دعلج عن ابن خزیمة المصنفات، قال:

و کان یفتی بمذهبه و کان شیخ أهل الحدیث، و له صدقات جاریة علی أهل الحدیث بمکة و العراق و سجستان. قال الحاکم: سمعت الدارقطنی یقول:

صنف دعلج (المسند الکبیر) و لم أر فی مشایخنا أثبت منه. و سمعت عمر البصری یقول: ما رأیت ببغداد من انتخبت علیهم أصح کتبا منه و لا أحسن سماعا» [۱].

۲- و أیضا فی العبر فی خبر من غبر (۶/ ۲۹۱) بمثل ما مر.

۳- و کذا الیافعی فی مرآة الجنان (۲/ ۳۴۷).

۴- السبکی: «قال الحاکم: سمعت الدارقطنی یقول: صنفت لدعلج (المسند الکبیر) فکان إذا شک فی حدیث ضرب علیه، و لم أر فی مشایخنا أثبت منه. قال الحاکم اشتری دعلج بمکة دار العباسیة بثلاثین ألف دینار قال: و یقال: لم یکن فی الدنیا من التجار أیسر من دعلج، و قال الخطیب: بلغنی أنه بعث بالمسند الی ابن عقدة لینظر فیه و جعل فی الاجزاء بین کل ورقتین دینارا» [۲].

۵- السیوطی: «دعلج بن احمد بن دعلج، الامام الفقیه محدث بغداد سمع البغوی و منه الدارقطنی و الحاکم، و کان من أوعیة العلم و بحور الروایة و شیخ أهل الحدیث. صنف (المسند الکبیر) و مات فی جمادی الآخرة سنة ۳۵۱ و خلف ثلاثمائة ألف دینار» [۳].

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۸۱.

[۲] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۹۱.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۳۰

(۶۴) روایة ابن الجعابی ... ص: ۳۳۰

اشارة

۱-

أخرج روایته لحدیث الثقلین، العلامة السخاوی بقوله:

«و رواه الجعابی من حدیث عبد اللّه بن موسی، عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن، عن أبیه، عن جده، عن علیّ رضی اللّه عنه ان رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلم قال: انی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱]

۲- السمهودی حیث قال: «و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبد اللّه بن موسی إلخ» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۳۰

ترجم له اعلام المؤرخین، و قد ذکرنا ترجمة مفصلة له فی مجلد حدیث مدینة العلم، فلا حاجة الی إعادتها هنا...

(۶۵) روایة سلیمان بن احمد الطبرانی ... ص: ۳۳۰

اشارة

لقد أخرج حدیث الثقلین فی معاجمه الثلاثة بطرق عدیدة، و ألفاظ مختلفة:

۱-

ففی (المعجم الصغیر) بروایة أبی سعید الخدری: «حدثنا الحسن ابن محمد بن مصعب الاشانی [الأشنانی الکوفی، حدثنا عباد بن یعقوب الأسدی، حدثنا عبد الرحمن المسعودی، عن کثیر النواء، عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۱

فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه جل و عز، حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا [یفترقا] حتی یردا علی الحوض. لم یروه عن کثیر النواء الا المسعودی».

۲- و أیضا فی (المعجم الصغیر) بروایة ابی سعید بسند آخر [۱].

۳- و أخرجه فی (المعجم الأوسط) کما ذکر السخاوی و السمهودی.

۴-

و فی (المعجم الکبیر) حیث قال:

«حدثنا احمد بن مسعود المقدسی، ثنا: الهیثم بن سلیمان الخزاز (ح)، و ثنا: ابو حصین القاضی، ثنا: یحیی الحمانی قالوا: ثنا: شریک، عن الرکین ابن الربیع، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی قد ترکت فیکم خلیفتین، کتاب اللّه و اهل بیتی، و انهما لم یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

«حدثنا عبید بن غنام، ثنا ابو بکر بن ابی شیبة، ثنا شریک، عن الرکین بن الربیع، عن القاسم بن حسان، عن زید بن ثابت یرفعه قال: انّی قد ترکت فیکم الخلیفتین، کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

«حدثنا عبید بن غنام، ثنا: ابو بکر بن ابی شیبة، ثنا: عمر بن سعد ابو داود الحضری، ثنا: شریک، عن الرکین بن الربیع، عن القاسم بن

حسان، عن زيد بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين من بعدى، كتاب اللّه عز و جل و عترتى اهل بيتى، و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض» [۴].

---

[۱] المعجم الصغير ۱/ ۱۳۵.

[۲] المعجم الكبير ۵/ ۱۷۰.

[۳] المعجم الكبير ۵/ ۱۷۱.

[۴] المعجم الكبير ۵/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۲

«حدثنا محمد بن حيان المازنى، حدثنا كثير بن يحيى، ثنا: ابو كثير بن يحيى، ثنا: ابو عوانة و سعيد بن عبد الكريم بن سليط الحنفى، عن الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت، عن عامر بن واثلة، عن زيد بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم أمر بدوحات فقمت ثم قال فقال: كأنى قد دعيت فأجبت، انّى تارك فيكم الثقلين أحدهما اكبر من الآخر، كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: ان اللّه مولاى و انا ولى كل مؤمن، ثم أخذ بيد علىّ فقال: من كنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه...

فقلت لزيد: أنت سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلم؟

فقال: ما كان فى الدوحات احد الّا قد رآه بعينيه و سمعه بأذنيه» [۱].

«حدثنا احمد بن عمرو القطرانى، ثنا: محمد بن الطفيل (ح) و حدثنا ابو حصين القاضى، ثنا: يحيى الحمانى قالا: ثنا: شريك، عن الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل، عن زيد بن ثابت، عن النبىّ صلى اللّه عليه و سلم مثله» [۲].

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الضرمى، ثنا: جعفر بن حميد، و حدثنا محمد ابن عثمان بن ابى شيبة، حدثنا النصر بن سعيد ابو صهيب، قالا: عبد اللّه بن بكير، عن حكيم بن جبير، عن ابى الطفيل، عن زيد بن أرقم، قال: نزل النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم يوم الجحفة، ثم اقبل على الناس فحمد اللّه و اثنى عليه ثم قال: انى لا أجد لنبىّ الّا نصف عمر الذى قبله و انى أوشك ان ادعى فأجيب فما أنتم قائلون؟ قالوا: نصحت. قال أليس تشهدون ان لا اله الّا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و ان الجنّة حق، و النّار حق، و ان البعث بعد

---

[۱] المعجم الكبير ۵/ ۱۸۵.

[۲] المعجم الكبير ۵/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۳

الموت حق؟ قالوا: نشهد. قال: فرفع يديه فوضعهما على صدره، ثم قال: و انا اشهد معكم. ثم قال: ألا تسمعون؟ قالوا: نعم، قال: فانى فرطكم على الحوض و أنتم واردون على الحوض و ان عرضه ابعد ما بين صنعاء و بصرى، فيه أقداح عدد النجوم من فضة، فانظروا كيف تخلفونى فى الثقلين. فنادى مناد: و ما الثقلان يا رسول اللّه؟ قال: كتاب اللّه طرف بيد اللّه (عز و جل) و طرف بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلوا، و الآخر عترتى. و ان اللطيف الخبير نبأنى انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض. و سألت ذلك لهما ربى، فلا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا عنهما فتهلكوا و لا تعلموهم فإنهم اعلم منكم.

ثم أخذ بيد على رضى اللّه عنه فقال: من كنت اولى به من نفسى فعلىّ وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

«حدثنا على بن عبد العزيز، ثنا: عمرو بن عون الواسطى، ثنا: خالد ابن عبد اللّه، عن الحسن بن عبيد اللّه، عن ابى الضحى، عن زيد بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه و عترتى اهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا

علی الحوض» [۲].

«حدثنا معاذ بن المثنی، ثنا: علی بن المدینی، ثنا: جریر بن عبد الحمید، عن الحسن بن عبید اللّه، عن ابی الضحی، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

«حدثنا ابو حصین القاضی، ثنا: یحیی الحمانی، ثنا: جریر بن عبد الحمید، عن الحسن بن عبید اللّه، عن ابی الضحی عن زید بن أرقم، عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مثله» [۴].

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶- ۱۸۷.

[۲] المعجم الکبیر ۵/ ۱۹۰.

[۳] المعجم الکبیر ۵/ ۱۹۰.

[۴] المعجم الکبیر ۵/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۴

«حدثنا علی بن عبد العزیز، ثنا: أبو نعیم، ثنا: کامل أبو العلاء، قال:

سمعت حبیب بن أبی ثابت یحدث، عن یحیی بن جعدة، عن زید بن أرقم، قال: خرجنا مع رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم حتی انتهینا إلی غدیر خم أمر بدوح فکسح فی یوم ما اتی علینا یوم کان أشد حرا منه، فحمد اللّه و اثنی علیه و قال: یا ایها الناس: انه لم یبعث نبی قط الّا عاش نصف ما عاش الذین کانوا قبله و انی أوشک ان أدعی فأجیب و انّی تارک فیکم ما لن تضلوا بعده، کتاب اللّه. ثم قام و أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه فقال: یا ایها الناس: من اولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: اللّه و رسوله اعلم. قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

۵- و تجد روایته لحدیث الثقلین فی (الدر المنثور ۲/ ۶۰) و (احیاء المیت ۲۷، ۳۰) و فی (کنز العمال) و (الصواعق) و (السیرة الحلبیة) و غیرها.

ترجمته ...: ص: ۳۳۴

و قد ترجم الطبرانی و أثنی علیه کبار الأئمة و کافة أرباب الکتب الرجالیة، مثل:

ابن خلکان فی وفیات الأعیان (۲/ ۲۱۵).

و السمعانی فی الأنساب (الطبرانی).

و الذهبی فی تذکرة الحفاظ (۳/ ۹۱۲) و العبر (۲/ ۳۱۵).

و الیافعی فی مرآة الجنان (۲/ ۳۷۲).

و ابن الجزری فی (طبقات القراء).

و القنوجی فی التاج المکلل (۵۴).

و لغرض الاختصار نقتصر علی ما ورد من ترجمته فی طبقات الحفاظ

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۱۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۵

للسیوطی حیث یقول:

«الطبرانی- الامام العلامة الحجة، بقیة الحفاظ أبو القاسم سلیمان ابن أحمد ابن أیوب بن مطیر اللخمی الشامی. مسند الدنیا و أحد فرسان هذا الشأن. ولد بعکا فی صفر سنة ۲۶۰، و سمع فی سنة ۲۷۳، بمدائن الشام و الحجاز و الیمن و مصر و بغداد و الکوفة و البصرة و أصبهان و الجزیرة و غیر ذلک، و حدث عن ألف شیخ أو یزیدون.

صنف (المعجم الکبیر) و هو المسند، و لم یسبق فیه من مسند المکثرین الا ابن عباس و ابن عمر، فأما أبو هریرة، و أنس، و جابر، و أبو سعید، و عائشة فلا بد، و لا حدیث جماعة من المتوسطین، لأنه أفرد لکل مسندا فاستغنی عن إعادته. و له (المعجم الأوسط) علی شیوخه، فأتی عن کل شیخ بما له من الغرائب فهو نظیر (الافراد) للدارقطنی، و کان یقول: هذا الکتاب روحی، فانه تعب علیه. و (المعجم الصغیر) و هو عن کل شیخ له حدیث...

قال أبو العباس الشیرازی: کتبت عن الطبرانی ثلاثمائة ألف حدیث، و هو ثقة.

قال الذهبی فی (المیزان): و مع سعة روایته لم ینفرد بحدیث» [۱].

(۶۶) روایة أبی بکر القطیعی ... ص: ۳۳۵

اشارة

أخرج روایته لحدیث الثقلین الحاکم بالسند الآتی:

«حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا:

أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا: یحیی بن حماد، و حدثنی أبو بکر محمد بن أحمد بن بالویه، و أبو بکر أحمد بن جعفر البزاز، قالا: ثنا: عبد اللّه ابن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا: یحیی بن حماد، و ثنا: أبو نصر أحمد

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۳۶

ابن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا: خلف ابن سالم المخرمی، ثنا: یحیی بن حماد، ثنا: أبو عوانة، عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن، فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: اللّه عز و جل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه، فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۳۶

۱- السمعانی: «المحدث المشهور أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان بن مالک بن شبیب القطیعی- من قطیعة الدقیق محلة فی أعلی غربی بغداد- یروی عن إسحاق و ابراهیم الحربیین و الکدیمی و أبی مسلم الکشی، و کان یروی عن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل

(المسند) عن أبیه، و کان مکثرا، یروی عنه: أبو عبد اللّه الحافظ ابن البیع، و أبو نعیم الحافظ الاصبهانی، فی جماعة کثیرة آخرهم أبو محمد الحسن بن علی الجوهری، و مات فی ذی الحجة سنة ثمان و ستین و ثلاثمائة» [۲].

۳- الذهبی: «و کان شیخا صالحا» [۳].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] الأنساب- القطیعی.

[۳] العبر ۲/ ۳۴۶.

(۶۷) روایة الأزهری اللغوی ... ص: ۳۳۷

اشارة

۱- لقد أورد حدیث الثقلین فی کتاب (تهذیب اللغة) فی مادة (عثرة) علی ما ذکر العلامة ابن منظور حیث قال:

«قال الأزهری رحمه اللّه: و فی

حدیث زید بن ثابت، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین خلفی، کتاب اللّه و عترتی فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض

. و قال: قال محمد بن إسحاق: و هذا حدیث صحیح، و رفعه نحو زید بن أرقم و أبو سعید الخدری، و

فی بعضها: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی

، فجعل العترة أهل البیت» [۱].

۲-

و أورده فی مادة (ثقل) من کتابه قائلا: «التهذیب: و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال فی آخر عمره: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، فجعلهما کتاب اللّه عز و جل و عترته.

و قد تقدم ذکر العترة. و قال ثعلب: سمّیا ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل، و العمل بهما ثقیل. قال: و أصل الثقل ان العرب تقول لکل شیء نفیس خطیر مصون ثقل، فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما، و أصله فی بیض النعام المصون، و قال ثعلبة ابن صغیر المازنی یذکر الظلیم و النعامة:

فتذکرا ثقلا رشیدا بعد ما ألقت ذکاء یمینها فی کافر و یقال للسید العزیز ثقل من هذا، و سمی اللّه تعالی الجن و الانس الثقلین سمیا ثقلین، لتفضیل اللّه تعالی إیاهما علی سائر الحیوان المخلوق فی

---

[۱] لسان العرب ۴/ ۵۳۸.

الأرض بالتمییز و العقل الذی خصا به» [۱].

۳- و أورده فی مادة (حبل) قائلا: «و فی

حدیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أوصیکم بکتاب اللّه و عترتی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض

. قال أبو منصور: و فی هذا الحدیث اتصال کتاب اللّه عز و جل و ان کان یتلی فی الأرض و ینسخ و یکتب، و معنی الحبل الممدود نور هداه، و العرب تشبه النور بالحبل و الخیط. قال اللّه: حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ. فالخیط الأبیض هو نور الصبح إذا تبین للابصار و انفلق، و الخیط الأسود دونه فی الإنارة لغلبة سواد اللیل علیه، و لذلک نعت بالأسود و نعت الآخر بالأبیض، و الخیط و الحبل قریبان من السواء» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۳۸

۱- ابن خلکان: «کان فقیها شافعی المذهب، غلبت علیه اللغة فاشتهر بها، کان متفقا علی فضله و ثقته و درایته و ورعه ... و کان... جامعا لشتات اللغة مطلعا علی اسرارها و دقائقها، و صنف فی اللغة کتاب (التهذیب) و هو من الکتب المختارة، یکون أکثر من عشر مجلدات، و له تصنیف فی غریب الألفاظ التی استعملها الفقهاء فی مجلد واحد، و هو عمدة الفقهاء فی تفسیر ما یشکل علیهم من اللغة المتعلقة بالفقه، و کتاب التفسیر» [۳].

۲- الذهبی: «روی عن البغوی و نفطویه و أتی ابن السراج، و ترک الأخذ عن ابن درید تورعا لأنه رآه سکران، و قد بقی الأزهری فی أسر القرامطة مدة طویلة» [۴].

---

[۱] المصدر نفسه ۱۱/ ۸۸.

[۲] لسان العرب ۱۱/ ۱۳۷.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۵۸.

[۴] العبر ۲/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۳۹

۳- الیافعی بنحو ما تقدم [۱].

۴- و کذا ابن الوردی [۲].

۵- السبکی: «کان اماما فی اللغة، بصیرا بالفقه، عارفا بالمذهب، عالی الاسناد، ثخین الورع، کثیر العبادة و المراقبة، شدید الانتصار لالفاظ الشافعی، متحریا فی دینه» [۳].

۶- ابن قاضی شهبة: «کان فقیها صالحا غلب علیه علم اللغة و صنف فیه کتاب (التهذیب) الذی جمع فیه فأوعی فی عشر مجلدات... توفی بهراة سنة ۳۷۰ ... نقل الرافعی عنه مواضع تتعلق باللغة فی ضبط السنة» [۴].

۷- السیوطی: بنحو ما تقدم [۵].

(۶۸) روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۳۳۹

اشارة

لقد أخرج روايته لحديث الثقلين ابن المغازلی بقوله: «أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان، نا: أبو الحسين محمد بن المظفر بن موسى ابن عيسى الحافظ اذنا، نا: محمد بن محمد بن سليمان الباغندی، نا: سويد، ثنا: علی بن مسهر، عن أبی حيان التيمی، حدثنی يزيد بن حيان، قال:

سمعت زيد بن أرقم يقول: قام فينا رسول اللّه صلی اللّه عليه و سلم فخطبنا فقال:

أما بعد، أيها الناس! انما أنا بشر يوشك أن أدعی فأجيب، و انی تارک فيكم الثقلين، و هما كتاب اللّه فيه الهدی و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث علی كتاب اللّه و رغب فيه، ثم قال: و أهل بيتی، أذكركم اللّه فی

---

[۱] مرآة الجنان ۲/ ۳۹۵.

[۲] تتمة المختصر ۱/ ۴۲۳.

[۳] طبقات الشافعية ۳/ ۶۳.

[۴] طبقات الشافعية ۱/ ۱۲۳.

[۵] بغية الوعاة: ۸.

أهل بيتی. قالها ثلاث مرات» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۰

۱- الذهبی: «محمد بن المظفر بن موسی بن عيسی الحافظ الامام الثقة أبو الحسين البغدادی محدث العراق ... قال الخطيب: كان ابن المظفر فهما حافظا صادقا، و قال البرقانی: كتب الدارقطنی عن ابن المظفر ألوف حديث ... قال السلمی: سألت الدارقطنی عن ابن المظفر، فقال ثقة مأمون. فقلت: يقال أنه يميل الی تشيع؟ فقال: قليلا بمقدار ما لا يضر ان شاء اللّه» [۲].

۲- و فی [العبر فی خبر من غبر] بنحو ما تقدم [۳].

۳- الصفدی: «رحل الی الأمصار و برع فی علم الحديث و معرفة الرجال و توفی فی جمادی الاولی سنة ۲۷۹، و سمع الطبری و غيره. و روی عنه الدارقطنی و غيره، و اتفقوا علی فضله و صدقه وثقته» [۴].

۴- السيوطی: «قال الخطيب: كان حافظا صادقا. قال ابن أبی الفوارس: سألت ابن المظفر من حديث الباغندی عن أبی زيد الحزازی عن عمرو بن عاصم فقال: ما هو عندی، قلت: لعله عندک! قال: لو كان عندی لكنت أحفظه، عندی عن الباغندی مائة ألف حديث ما هذا منها! و كان الدارقطنی يجله و يعظمه و لا يستند بحضرته. و قال فيه: ثقة مأمون يميل الی التشيع قليلا. و قال أبو الوليد الباجی: حافظ فيه تشيع، مات يوم الجمعة فی جمادی الاولی سنة ۳۷۹» [۵].

---

[۱] المناقب: ۲۳۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰.

[۳] العبر ۳/ ۱۲.

[۴] الوافی بالوفيات ۵/ ۳۴.

[۵] طبقات الحفاظ: ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۱

(۶۹) روایة أبی الحسن الدارقطنی ... ص: ۳۴۱

اشارة

لقد ذکر روایته لحدیث الثقلین، ابن باکثیر المکی بعد ذکر هذا الحدیث عن طریق أم سلمة، قال: «و أخرجه محمد بن جعفر البزاز عنها بلفظ: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی مرضه الذی قبض فیه و قد امتلأت الحجرة من أصحابه، قال: أیها الناس، یوشک أن أقبض قبضا سریعا فینطلق بی، و قد قدمت القول معذرة إلیکم! الا انی مخلف فیکم کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا- یفترقان حتی یردا علی الحوض، فأسألهما عما خلفت فیهما- أخرجه الدارقطنی» [۱].

أقول: و

أخرجه فی (المؤتلف و المختلف) عن أبی ذر و أبی سعید حیث قال:

«حدّثنا أبو القاسم الحسن بن محمّد بن بشر الکوفی الخزاز فی سنة إحدی و عشرین، حدثنا الحسین بن الحکم الحبری حدّثنا الحسن بن الحسین العرفی حدّثنا علیّ بن الحسین العبدی عن محمّد بن رستم أبو الصامت الضبی عن زاذان أبی عمر عن أبی ذر: إنّه تعلّق بأستار الکعبة و قال: أیّها الناس! من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب الغفاری ... و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول:

إنّی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، سبب بید اللّه تعالی و سبب بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنّ إلهی عزّ و جلّ قد وعدنی أنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیّ الحوض.

---

[۱] وسیلة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۴۲

و سمعته یقول: إنّ مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

و قال: «حدّثنا محمّد بن القاسم بن زکریا حدّثنا عباد بن یعقوب حدّثنا علیّ بن هاشم عن عمرو أبی محرز عن عطیة عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إنّی تارک فیکم الثقلین کتاب و عترتی.

الحدیث.» [۲]

ترجمته ...: ص: ۳۴۲

له ترجمة فی کتب التراجم جمیعها، و لکنا نقتصر هنا علی ترجمته فی بعضها:

۱- الذهبی: «الدارقطنی أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد البغدادی الحافظ المشهور، صاحب التصانیف، فی ذی القعدة و له ثمانون سنة، روی عنه البغوی و طبقته، ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و اماما فی القراء و النحاة صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها. و قال الخطیب: کان فرید عصره، و فزیع دهره، و نسیج وحده، و امام وقته، انتهی الیه

علم الأثر و المعرفة بالعلل و أسماء الرجال مع الصدق و صحة الاعتقاد و الاضطلاع من علوم سوى علم الحديث، منها:

القراءة و قد صنف فيها مصنفات، و منها المعرفة بمذاهب الفقهاء، و بلغنى أنه درس فقه الشافعى على أبى سعيد الاصطخرى، و منها المعرفة بالأدب و الشعر فقيل: انه كان يحفظ دواوين جماعة. و قال أبو ذر الهروى: قلت للحاكم:

هل رأيت مثل الدارقطنى؟ فقال: هو امام لم ير مثل نفسه فكيف أنا! و قال البرقانى: كان الدارقطنى يملى على العلل من حفظه. و قال القاضى أبو الطيب

---

[۱] المؤتلف و المختلف ۲/ ۱۰۴۵.

[۲] المؤتلف و المختلف ۴/ ۲۰۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۳

الطبرى: الدارقطنى أمير المؤمنين فى الحديث» [۱].

۲- ابن قاضى شهبة: «قال ابن ماكولا: رأيت فى المنام كأنى أسأل عن حال الدارقطنى فى الآخرة، فقيل لى: ذاك يدعى فى الجنة بالإمام؟ نقل عنه فى- الروضة- فى أثناء كتاب القضاء فى الكلام على الرواية بالاجازة» [۲].

۳- القنوجى: «كان عالما حافظا فقيها على مذهب الامام الشافعى و انفرد بالامامة فى علم الحديث فى عصره، و لم ينازعه فى ذلك أحد من نظرائه و كان عارفا باختلاف الفقهاء» [۳].

و انظر: (وفيات الأعيان ۱/ ۳۳۱) و (تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۹۱) و (طبقات القراء ۱/ ۵۵۸) و (طبقات السبكى ۳/ ۴۶۲) و (الكامل ۹/ ۴۳) و (طبقات الحفاظ ۳۹۳) و (الأنساب- الدارقطنى) و غيرها.

(۷۰) رواية محمد بن عبد الرحمن المخلص الذهبى ... ص: ۳۴۳

اشارة

تظهر روايته لحديث الثقلين من مراجعة عبارة الحموى حيث يقول:

«أخبرتنا الشيخة الصالحة زينب بنت القاضى عماد الدين أبى صالح نصر ابن عبد الرزاق ابن الشيخ قطب وقته عبد القادر، سماعا عليها بمدينة السلام بغداد عصر يوم الجمعة السادس و العشرين من صفر سنة اثنتين و سبعين و ستمائة. قيل لها: أخبرك الشيخ أبو الحسن على بن محمد بن على ابن السقاء، قراءة عليه و أنت تسمعين فى خامس رجب سنة سبع عشرة و ستمائة بالمدرسة القادرية؟ قالت: نعم؟ قال: أنبأنا أبو القاسم سعيد بن أحمد بن

---

[۱] العبر ۳/ ۲۸.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۱۴۷.

[۳] التاج المكلل ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۴

البناء، و أبو محمد بن المبارك ابن أحمد بن بركة الكندى فى جمادى الاولى سنة اثنتين و أربعين و خمسمائة. قالا: أنبأنا أبو نصر محمد بن محمد بن الريسى قال: أنبأنا أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن بن العباس المخلص قال: أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن

عبد العزیز البغوی، أنبأنا بشر بن الولید الکندی، أنبأنا محمد بن طلحة، عن الأعمش، عن عطیة، عن أبی سعید الخدری، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا ما تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۴

قال السمعانی: «و کان ثقة صدوقا صالحا مکثرا من الحدیث» [۲].

(۷۱) روایة محمد بن سلیمان بن داود البغدادی ... ص: ۳۴۴

لقد روی حدیث الثقلین بسنده: «

عن جابر بن عبد اللّه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قد ترکت ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی» [۳].

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۷۲.

[۲] الأنساب- المخلص.

[۳] مناقب أهل البیت- مخطوط.

(۷۲) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۴۵

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه فی باب مناقب الامام أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا: أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا: یحیی بن حماد. و حدثنی أبو بکر محمد بن أحمد بن بالویه، و أبو بکر أحمد بن جعفر البزاز. قالا: ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا: یحیی بن حماد، و ثنا: أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا: صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا:

خلف بن سالم المخرمی، ثنا: یحیی بن حماد، ثنا: أبو عوانة، عن سلیمان الأعمش، قال: حدثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انّی [قد] ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال:

اللّه عز و جل مولای و أنا ولی [مولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علیّ رضی اللّه عنه، فقال: من کنت ولیه [مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه...

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله، شاهده:

حدیث سلمة بن کهیل» [... ۱].

کما أخرج الحدیث من طریق آخر [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۴۵

۱- الذهبی: «الحاکم الحافظ الکبیر، امام المحدثین أبو عبد اللّه محمد

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] المصدر ۳/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۶

ابن عبد اللّه بن محمد بن حمدویه بن نعیم الضبی الطهمانی النیسابوری المعروف بابن البیع صاحب التصانیف.

ولد سنة إحدی و عشرین و ثلاثمائة فی ربیع الاول، طلب الحدیث من الصغر باعتناء أبیه و خاله فسمع سنة ثلاثین، و رحل الی العراق و هو ابن عشرین و حج ثم جال فی خراسان و ما وراء النهر فسمع بالبلاد من ألفی شیخ أو نحو ذلک» [۱].

۲- القنوجی: «امام أهل الحدیث فی عصره، و المؤلف فیه الکتب التی لم یسبق الی مثلها. کان عالما عارفا واسع العلم، تفقه ثم طلب الحدیث و غلب علیه فاشتهر به و سمعه من جماعة لا یحصون کثرة، فان معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتی روی عمن عاش بعده لسعة روایته و کثرة شیوخه. و صنف فی علومه ما یبلغ ألفا و خمسمائة جزء ... ناظر الحفاظ و ذاکر الشیوخ و کتب عنهم أیضا و باحث الدارقطنی فرضیه، و تقلد القضاء بنیسابور فی سنة ۳۵۹ فی أیام الدولة السامانیة» [۲].

۳- البدخشی: «الحاکم لقب به جماعة من اهل الحدیث، فمنهم من لقب به لأجل ریاسة دنیویة کالحاکم الشهید ... و منهم من لقب به لأجل الریاسة فی الحدیث، و هما رجلان فاقا أهل عصرهما فی معرفة الحدیث، أحدهما الحاکم أبو أحمد محمد بن محمد بن أحمد بن إسحاق النیسابوری و لیس له ذکر فی هذا الکتاب و هو الأکبر. و الثانی: الحاکم أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن محمد بن حمدویه النیسابوری صاحب (المستدرک علی الصحیحین) و (تاریخ نیسابور) و غیر ذلک من المصنفات و هو الأشهر» [۳].

و انظر: (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸) و (المختصر ۲/ ۱۴۴) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳) و (مرآة الجنان ۳/ ۱۴) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۴۰۵) و

---

[۱] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹.

[۳] التاج المکلل ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۷

(طبقات السبکی ۴/ ۱۵۵) و (العبر ۳/ ۹۱).

(۷۳) روایة عبد الملک الخرکوشی ... ص: ۳۴۷

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه المسمی ب (شرف النبوة) علی ما جاء فی (مناقب السادات): «الحدیث الثالث فی (المشارق) و (المصابیح) و (شرف النبوة) و (الدرر) و (تاج الأسامی) و غیر ذلک: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی فان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴۷

و توجد ترجمة الخرکوشی فی کثیر من کتب التراجم و التواریخ مثل (الأنساب- الخرکوشی) و (تذکرة الحفاظ ۳/ ۲۵۳) و (العبر ۳/ ۹۶) و (طبقات السبکی ۵/ ۲۲۲) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۴۷۷) و نقتصر هنا بخلاصة ما وصفه به السبکی، قال:

«و کان فقیها زاهدا من أئمة الدین و أعلام المؤمنین، ترتجی الرحمة بذکره قال فیه الحاکم: انه الواعظ الزاهد ابن الزاهد، و انه تفقه فی حداثة سنّه و تزهد و جالس الزهاد و المجردین الی أن جعله اللّه خلف الجماعة ممن تقدمه من العباد المجتهدین و الزهاد القانعین» [۲].

(۷۴) روایة ابی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۴۷

اشارة

لقد أورد حدیث الثقلین فی تفسیره عند تفسیر قوله تعالی

---

[۱] مناقب السادات لشهاب الدین الدولت‌آبادی.

[۲] طبقات الشافعیة ۵/ ۲۲۲.

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً فقال:

«حدثنا الحسن بن محمد بن حبیب المفسر، قال:

وجدت فی کتاب جدی بخطه نا: أحمد بن الاحجم القاضی المرندی، نا، الفضل بن موسی الشیبانی، أنا عبد الملک بن أبی سلیمان، عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری، قال: قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: یا أیها الناس انی قد ترکت فیکم خلیفتین ان أخذتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ألا و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

کما ذکر الحدیث عند تفسیر قوله تعالی: سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ.

ترجمته ...: ص: ۳۴۸

۱- السبکی: «و کان أوحد زمانه فی علم القرآن و له کتاب (العرائس) فی قصص الأنبیاء علیهم السلام» [۲].

۲- الاسنوی: «ذکره ابن الصلاح و النووی من الفقهاء الشافعیة، و کان اماما فی اللغة و النحو» [... ۳].

۳- الداودی: «کان أوحد أهل زمانه فی علم القرآن حافظا للغة، بارعا فی العربیة، واعظا، موثقا» [۴].

و انظر (وفیات الأعیان ۱/ ۶۱) و (الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۷) و (العبر ۳/ ۱۶۱) و (مرآة الجنان ۳/ ۴۶) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۷۷) و (المختصر ۲/ ۱۶۰) و (بغیة الوعاة ۱۵۴) و غیرها.

---

[۱] الکشف و البیان- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۴/ ۵۸.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۲۹.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۴۹

(۷۵) روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۳۴۹

اشارة

۱- أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (منقبة المطهرین) بطرق عدیدة و ألفاظ کثیرة، عن أبی سعید الخدری و زید بن أرقم و أنس بن مالک و البراء ابن عازب و عن جبیر بن مطعم.

۲-

کما أخرج الحدیث فی (حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵) و فی کلام العلامة السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و کذلک فی کلام العلامة السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط):

«عن حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه، أو زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما صدر رسول اللّه من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهن، ثم بعث إلیهن فقم ما تحتهن من الشوک و عمد إلیهن فصلی تحتهن. ثم قام فقال: یا أیها الناس: انی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لن یعمر نبی إلا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و انی لا ظن أن یوشک أن أدعی فأجیب و انی مسئول و انکم مسئولون، فما أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد أنک قد بلغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا. فقال:

ألیس تشهدون أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق، و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و ان اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک؟ قال:

اللهم اشهد؟ ثم قال: یا أیها الناس ان اللّه مولای و أنا ولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیّا- اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس انی فرطکم و انکم واردون علی الحوض، حوض أعرض مما بین بصری الی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین فانظروا کیف تخلفونی فیهما؟ الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی فانه قد نبأنی اللطیف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۰

الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض.

أخرجه الطبرانی فی (الکبیر) و الضیاء فی (المختارة) من طریق سلمة ابن کهیل عن أبی الطفیل و هما من رجال (الصحیح) عنه بالشک فی صحابیته، و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة»....

ترجمته ...: ص: ۳۵۰

۱- الذهبی: «قال أحمد بن محمد بن مردویه: کان ابو نعیم فی وقته مرحولا الیه، لم یکن فی أفق من الآفاق احد احفظ منه و لا أسند منه، کان حفاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده و کل یوم نوبة واحد منهم یقرأ ما یرید الی قریب الظهر، فإذا قام الی داره ربما کان یقرأ علیه فی الطریق جزء، لم یکن له غذاء سوی التسمیع و التصنیف.

و قال حمزة بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی الحافظ أربع عشرة سنة بلا نظیر، لا یوجد لا شرقا و لا غربا أعلی اسنادا منه و لا أحفظ منه» [۱].

۲- الصفدی: «تاج المحدثین و أحد اعلام الدین، له العلو فی الروایة و الحفظ و الفهم و الدرایة، و کانت الرحال تشد الیه. أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع به العباد و امتدت أیامه حتی لحق الأحفاد بالأجداد و تفرد بعلو الاسناد» [۲].

۳- القنوجی: «الحافظ المشهور صاحب کتاب حلیة الأولیاء. کان من الاعلام المحدثین و اکابر الحفاظ، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به و کتابه الحلیة من أحسن الکتب» [۳].

و انظر (العبر ۳/ ۱۷۰ و (وفیات الأعیان ۱/ ۷۵) و (طبقات السبکی

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۶.

[۲] الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

[۳] التاج المکلل ۳۱.

۳/ ۷) و (مرآة الجنان ۳/ ۵۲) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۷۴) و (طبقات الحفاظ ۴۲۳) و (طبقات ابن قاضی شهبة ۱/ ۳۰۱) و (المختصر ۲/ ۱۶۲) و (تتمة المختصر ۱/ ۴۸۰) و (البدایة و النهایة ۱۲/ ۴۵) و (النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰) و (شذرات الذهب ۳/ ۲۴۵) و غیرها.

(۷۶) روایة ابی نصر العتبی ... ص: ۳۵۱

اشارة

لقد أشار الی حدیث الثقلین فی صدر کتابه (التاریخ الیمینی) حیث یقول ... «الی أن قبضه اللّه جل ذکره الیه مشکور السعی و الأثر، ممدوح النصر و الظفر، مرضی السمع و البصر، محمود العیان و الخبر، فاستخلف فی أمته الثقلین کتاب اللّه و عترته اللذین یحمیان الاقدام أن تزل، و الأحلام أن تضل، و القلوب أن تمرض، و الشکوک أن تعرض، فمن سلک بهما فقد سلک الخیار و أمن العثار و ربح الیسار، و من صدف عنهما فقد أساء الاختیار و رکب الخسار و ارتدف الأدبار، أولئک الذین اشتروا الضلالة بالهدی، فما ربحت تجارتهم و ما کانوا مهتدین».

ترجمته ...: ص: ۳۵۱

قال الثعالبی: «أبو نصر محمد بن عبد الجبار العتبی، هو لمحاسن الأدب و بدائع النثر و لطائف النظم و دقائق العلم کالینبوع للماء و الزند للنار، یرجع معها الی أصل کریم و خلق عظیم. و کان فارق وطنه الری فی اقتبال شبابه و قدم خراسان علی خاله أبی نصر العتبی و هو من وجوه المال بها و فضلائهم، فلم یزل عنده کالولد العزیز عند الوالد الشفیق الی أن مضی أبو نصر لسبیله، و تنقلت بأبی النصر أحوال و اسفار فی الکتابة للأمیر أبی علی، ثم للأمیر أبی منصور سبکتکین مع أبی الفتح البستی، ثم النیابة بخراسان لشمس المعالی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۲

و استوطن نیسابور و اقبل علی خدمة الآداب و العلوم» [۱].

(۷۷) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۳۵۲

اشارة

ذکر روایته لحدیث الثقلین الخوارزمی فی مناقبه بقوله «و بهذا الاسناد عن احمد بن الحسین هذا [هو أبو بکر البیهقی، حیث قال قبل ذلک: و

أخبرنا الشیخ الزاهد أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، أخبرنی شیخ القضاة اسماعیل بن أحمد الواعظ، أخبرنی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی .

قال: أخبرنا أبو عبد اللّه، قال: حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری قال: حدثنا صالح بن محمد الحافظ، قال: حدثنا خلف بن سالم، قال: حدثنا یحیی بن حماد، قال: حدثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش، قال: حدثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت، انی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و أنا مولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علیّ فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت: أنت سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: ما کان فی الدوحات احد الا قد رآه بعینه و سمعه بأذنه» [۲].

کما تظهر روایته لهذا الحدیث من عبارة الحموئی نقلا عن ابن عمه

---

[۱] یتیمة الدهر ۴/ ۳۹۷.

[۲] المناقب ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۳

نظام الدین الحموی، و القاضی البتاکشی [۱].

أقول: و أخرجه فی (سننه) فی غیر موضع منه، ففی «باب بیان اهل بیته الذین هم آله» أخرجه عن الحاکم بسنده عن زید بن أرقم قال: «قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بماء یدعی خمّا بین مکّة و المدینة» [... ۲].

و بسنده عن زید بن أرقم کذلک فی «باب بیان آل محمّد الذین تحرم علیهم الصدقة المفروضة» [۳].

و بسنده عنه أيضا كذلك فى «كتاب آداب القاضى» و قال: «أخرجه مسلم فى الصحيح من حديث أبى حيان التيمى» [۴].

ترجمته ...: ص: ۳۵۳

قال الذهبى: «البيهقى الامام الحافظ العلامة شيخ خراسان ابو بكر أحمد بن الحسين بن على بن موسى الخسروجردى البيهقى، صاحب التصانيف ... قال عبد الغافر فى تاريخه: كان البيهقى على سيرة العلماء قانعا باليسير متجملا فى زهده و ورعه. و عن امام الحرمين أبى المعالى قال: ما من شافعى الا و للشافعى عليه منة الا أبا بكر البيهقى فان له المنة على الشافعى لتصانيفه فى نصرة مذهبه قال أبو الحسن عبد الغافر فى (ذيل تاريخ نيسابور):

أبو بكر البيهقى الفقيه الحافظ الأصولى الدين الورع، واحد زمانه فى الحفظ و فرد أقرانه فى الإتقان و الضبط، من كبار أصحاب الحاكم و يزيد عليه بأنواع من العلوم، كتب الحديث و حفظه من صباه و تفقه و برع و أخذ فى الأصول، و ارتحل الى العراق و الجبال و الحجاز، ثم صنف و تواليفه تقارب ألف جزء لم يسبقه اليه أحد، جمع بين علم الحديث و الفقه و بيان علل

---

[۱] فرائد السمطين ۲/ ۲۳۳.

[۲] سنن البيهقى ۲/ ۱۴۸.

[۳] سنن البيهقى ۷/ ۳۰.

[۴] سنن البيهقى ۱۰/ ۱۱۴.

الحديث و وجه الجمع بين الأحاديث» [۱].

و انظر: (الأنساب- البيهقى) و (معجم البلدان ۲/ ۳۴۶) و (وفيات الأعيان ۱/ ۵۷) و (الكامل ۱۰/ ۱۸) و (مرآة الجنان ۳/ ۸۱) و (طبقات السبكى ۴/ ۸) و (طبقات الاسنوى ۱/ ۱۹۸) و (طبقات ابن قاضى شهبة ۱/ ۲۲۶) و (المختصر ۲/ ۱۸۵) و (تتمة المختصر ۱/ ۵۱۶) و (طبقات الحفاظ ۴۳۳) و (التاج المكلل ۲۸) و غيرها.

(۷۸) رواية ابى غالب النحوى ... ص: ۳۵۴

اشارة

لقد أخرج روايته لحديث الثقلين، ابن المغازلى فى [المناقب بالسند الآتى: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوى، ثنا: أبو عبد اللّه محمد بن على السقطى، ثنا أبو محمد عبد اللّه بن شوذب، ثنا: محمد بن أبى العوام الرياحى ثنا: أبو عامر العقدى عبد الملك بن عمر، ثنا: محمد بن طلحة، عن الأعمش، عن عطية بن سعيد، عن أبى سعيد الخدرى ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى أوشك أن أدعى فأجيب، و انّى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف أخبرنى انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظروا ما ذا تخلفونى فيهما».

ترجمته ...: ص: ۳۵۴

توجد فی کثیر من الکتب المعتبرة ... کما أوردنا ترجمته فی مجلد حدیث الطیر عن (العبر ۴/ ۲۵۰) و (الجواهر المضیة ۲/ ۱۱- ۱۲) و (مرآة الجنان ۳/ ۸۶) و غیرها.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۵

(۷۹) روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۳۵۵

اشارة

ذکر الشاه ولی اللّه فی (إزالة الخفا) خطبة الغدیر المتضمنة لفضائل الامام أمیر المؤمنین علیّ بن ابی طالب فقال:

«أخرج الحاکم، و أبو عمرو و غیرهما- و هذا لفظ الحاکم- عن زید بن أرقم: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن فقال: کأنی قد دعیت فأجبت، انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه تعالی و عترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و انا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه».

ترجمته ...: ص: ۳۵۵

قال الذهبی: «کان فقیها عابدا متهجدا، قال الحمیدی: أبو عمر فقیه حافظ مکثر عالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحدیث و الرجال، قدیم السماع یمیل فی الفقه الی أقوال الشافعی. و قال أبو علی الغسانی: لم یکن أحد ببلدنا فی الحدیث مثل قاسم بن محمد، و أحمد بن خالد الجبّاب، ثم قال أبو علی: و لم یکن ابن عبد البر بدونهما و لا متخلفا عنهما.

قلت: کان اماما دینا ثقة متقنا علامة متبحرا صاحب سنة و اتباع، و کان أولا أثریا ظاهریا فیما قیل، ثم تحول مالکیا مع میل بین الی فقه الشافعی فی مسائل و لا ینکر له ذلک فانه ممن بلغ رتبة الأئمة المجتهدین. و من نظر فی مصنفاته بان له منزلته من سعة العلم و قوة الفهم و سیلان الذهن، و کل أحد یؤخذ من قوله و یترک الا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و لکن إذا اخطأ امام فی اجتهاده لا ینبغی لنا أن ننسی محاسنه و نغطی معارفه بل نستغفر اللّه له و نعتذر عنه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۵۶

قال أبو القاسم ابن بشکوال: ابن عبد البر امام عصره، و واحد دهره یکنی أبا عمر.

قال أبو علی بن سکرة: سمعت ابا الولید الباجی یقول: لم یکن بالأندلس مثل ابی عمر بن عبد البر فی الحدیث، و هو أحفظ اهل المغرب» [۱].

و انظر: (الأنساب- القرطبی) و (وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸) و (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸) و (العبر ۳/ ۲۵۵) و (المختصر ۲/ ۱۸۷) و (تتمة المختصر ۱/ ۵۲۱) و (طبقات الحفاظ ۴۳۶) و (التاج المکلل ۱۵۳) و غیرها.

(۸۰) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۶

اشارة

تظهر روايته لحديث الثقلين من مراجعة عبارة البدخشانی حيث يقول:

«أخرجه ابن ابی شيبة، و الخطيب فی (المتفق و المتفرق) عنه- ای عن جابر- بلفظ: انّی تركت فيكم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به، كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی».

أقول: و هو بسنده عن أبی الطفيل عن حذيفة بن أسيد عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فی (تاريخ بغداد ۸/ ۴۴۲) لكن بتره الأمناء علی الحديث.

ترجمته ...: ص: ۳۵۶

قال الذهبی: «الخطيب الحافظ الكبير الامام محدث الشام و العراق ... كان من كبار الشافعية، تفقه بأبی الحسن بن المحاملی و بالقاضی أبی الطيب ... قال ابن ماكولا: كان أبو بكر الخطيب آخر الأعيان ممن شاهدناه معرفة و حفظا و اتقانا و ضبطا لحديث رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلم

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۷

و تفننا فی علله و أسانيده و علما بصحيحه و غريبه و فرده و منكره و مطروحة...

قال أبو سعد السمعانی: كان الخطيب مهيبا وقورا ثقة متحريا، حسن الخط، كثير الضبط، فصيحا ختم به الحفاظ...

قال أبو الحسن الهمذانی: مات هذا العلم بوفاة الخطيب، و قد كان رئيس الرؤساء، تقدم الی الوعاظ و الخطاب أن لا يرووا حديثا حتی يعرضوه علی أبی بكر، و أظهر بعض اليهود كتابا بإسقاط النبی صلّی اللّه عليه و سلّم الجزية عن الخيابرة، و فيه شهادة الصحابة. فعرضه الوزير علی أبی بكر، فقال: هذا مزور؟ قيل من أين قلت هذا؟ قال: فيه شهادة معاوية و هو أسلم عام الفتح بعد خيبر؟ و فيه شهادة سعيد بن معاذ و مات قبل خيبر بسنين.

قال شباع الذهلی: و الخطيب امام مصنف حافظ لم يدرك مثله» [... ۱].

و انظر: (الأنساب- الخطيب) و (الكامل ۱۰/ ۲۵) و (وفيات الأعيان ۱/ ۲۷) و (العبر ۳/ ۲۵۳) و (دول الإسلام ۱/ ۲۱۱) و (المختصر ۲/ ۱۸۷) و (تتمة المختصر ۱/ ۵۲۰) و (مرآة الجنان ۳/ ۸۷) و (طبقات السبكی ۴/ ۲۹) و (طبقات الاسنوی ۱/ ۲۰۱) و (طبقات الحفاظ ۴۳۴) و (التاج المكلل ۳۲) و غيرها من المصادر التاريخية و الرجالية.

(۸۱) رواية ابی محمد الحسن الغندجانی ... ص: ۳۵۷

اشارة

أورد الحديث ابن المغازلی فی كتاب المناقب بالسند الآتی: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسی الغندجانی ثنا: أحمد بن محمد، ثنا: علی بن محمد المصری، ثنا: محمد بن عثمان، ثنا: مصرف بن عمر، ثنا: عبد الرحمن بن محمد بن طلحة، عن أبيه، عن الأعمش، عن

عطیة، عن أبی سعید الخدری

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۸

قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوشک أن ادعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی، فانظروا ما ذا تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۵۸

قال السمعانی: «أبو محمد الحسن بن موسی الغندجانی، کان شیخا ثقة صدوقا سکن واسط بآخره، سمع ببغداد مع ابن عمه أبا طاهر المخلص، و أبا حفص الکنانی و أبا أحمد الفرضی و أبا عبد اللّه بن دوست العلاف.

روی لی عنه أبو عبد اللّه محمد بن علی بن الجلابی الثقة، و کانت ولادته فی شوال سنة ۲۸۲، و وفاته فی جمادی الاولی سنة ۴۶۷» [۲].

(۸۲) روایة علی بن محمد الطیب- ابن المغازلی ... ص: ۳۵۸

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه بعدة طرق نقتصر هنا علی واحد منها:

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان المعروف بابن الصیرفی البغدادی قدم علینا واسطا سنة أربعین و أربعمائة، قال: نا أبو الحسین عبید اللّه بن أحمد بن یعقوب بن البواب، نا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندیّ، نا: وهبان- و هو ابن بقیة الواسطی- ثنا: خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

---

[۱] المناقب: ۲۳۵.

[۲] الأنساب- الغندجانی.

[۳] المناقب ۲۳۴- ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۵۹

ترجمته ...: ص: ۳۵۹

ترجم له کبار علماء أهل السنة فی کتبهم المعتمدة، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلدات هذا الکتاب.

(۸۳) روایة محمد بن فتوح الحمیدی ... ص: ۳۵۹

اشارة

لقد أخرج حديث الثقلين بالسند الآتى:

«عن يزيد بن حيان، قال:

انطلقت أنا و حصين بن سيرة، و عمرو بن مسلم الى زيد بن أرقم، فلما جلسنا اليه قال حصين: لقد لقيت يا زيد خيرا كثيرا، حدثنا يا زيد ما سمعت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال: يا ابن أخى؟ و اللّه لقد كبرت سنى و قدم عهدى و نسيت بعض الذى كنت أعى من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فما حدثتكم فاقبلوه، و مالا فلا تكلفونيه. ثم قال: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما فينا خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و أثنى عليه، و وعظ و ذكر ثم قال: أما بعد، أيها الناس؟ فإنما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيب، و أنا تارك فيكم الثقلين أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث على كتاب اللّه و رغب فيه، ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى. فقال له حصين: و من أهل بيته يا زيد؟ أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: نساؤه من أهل بيته و لكن أهل بيته من حرم الصدقة بعده. و زاد فى حديث جرير: كتاب اللّه فيه الهدى و النور، من استمسك به و أخذ به كان على الهدى و من أخطأه ضل.

و فى حديث سعيد بن مسروق عن يزيد بن حيان، نحوه ... غير أنه قال: ألا و انى تارك فيكم ثقلين أحدهما كتاب اللّه و هو حبل اللّه، من اتبعه كان على الهدى و من تركه كان على الضلالة. و فيه فقلنا: من أهل بيته؟

نساؤه؟ قال: لا، أيم اللّه ان المرأة تكون مع الرجل العصر ثم الدهر ثم يطلقها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۰

فترجع الى أبيها و قومها. أهل بيته: أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۶۰

۱- السمعانى: «أحد حفاظ عصره، صنف التصانيف و جمع الجموع، فنسب الى جده الاعلى» [... ۲].

۲- ابن خلكان: «الحافظ المشهور ... كان موصوفا بالنباهة و المعرفة و الإتقان و الدين و الورع، و كانت له نغمة حسنة فى قراءة الحديث» [۳].

۳- الذهبى: «الحميدى الحافظ الثبت القدوة حدث عن ابن حزم فأكثر، و عن أبى عبد اللّه القضاعى، و أبى عمرو بن عبد البر، و أبى زكريا عبد الرحيم البخارى و أبى القاسم الجيانى الدمشقى و عبد الصمد بن المأمون و أبى بكر الخطيب و أبى جعفر بن مسلمة و أبى غالب بن بشران اللغوى، و لم يزل يسمع و يكثر و يجد حتى كتب عن أصحاب الجوهرى و ابن المذهب...

قال الأمير ابن ماكولا: لم أر مثل صديقنا الحميدى فى نزاهته و عفته و تشاغله بالعلم...

و قال يحيى بن ابراهيم السلماسى قال أبى: لم تر عيناى مثل الحميدى فى فضله و نبله و غزارة علمه و حرصه على نشر العلم. قال: و كان ورعا ثقة اماما فى الحديث و علله و رواته، متحققا فى علم التحقيق و الأصول على مذهب أصحاب الحديث بموافقة الكتاب و السنة، فصيح العبارة، متبحرا فى علم الأدب و العربية و الترسل» [۴].

---

[۱] الجمع بين الصحيحين- مخطوط.

[۲] الأنساب- الحمیدی.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۰.

[۴] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۱

۴- الصفدی: «کان من کبار الحفاظ ثقة متدینا بصیرا بالحدیث عارفا بفنونه، حسن النغمة بالقراءة، ملیح النظم، ظاهری المذهب» [۱].

و انظر: (مرآة الجنان ۳/ ۱۴۹) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۲) و (طبقات الحفاظ ۴۴۷) و (تراجم الحفاظ- مخطوط) و غیرها.

(۸۴) روایة ابی المظفر السمعانی ... ص: ۳۶۱

اشارة

أورد حدیث الثقلین فی [الرسالة القوامیة] المعروفة بفضائل الصحابة بالسند الآتی:

«عن طلحة بن مصرف، عن عطیة، عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

ترجمته ...: ص: ۳۶۱

ترجم له مشاهیر علماء أهل السنة فی کتبهم الرجالیة و التاریخیة، و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد حدیث الطیر. و نذکر هنا طرفا منها:

۱- ابن خلکان عند ترجمة حفیده صاحب الأنساب: «و کان جده المنصور امام عصره بلا مدافعة، أقر له بذلک الموافق و المخالف، و کان حنفی المذهب، متعینا عند أئمتهم، فحج فی سنة ۴۶۲ و ظهر له بالحجاز مقتضی انتقاله الی مذهب الشافعی (رض) فلما عاد الی (مرو) لقی بسبب انتقاله محنا و تعصبا شدیدا فصبر علی ذلک، و صار امام الشافعیة بعد ذلک یدرس و یفتی. و صنف فی مذهب الامام الشافعی و فی غیره من العلوم تصانیف

---

[۱] الوافی بالوفیات ۴/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۲

کثیرة» [۱].

۲- الداودی: «تفقه علی والده حتی برع فی فقه أبی حنیفة و صار من فحول النظر، و مکث کذلک ثلاثین سنة، ثم صار الی مذهب الشافعی و أظهر ذلک فی سنة ثمان و سبعین و أربعمائة، فاضطرب أهل مرو لذلک و تشوش العوام، فخرج منها و خرج معه طائفة من الفقهاء و قصد نیسابور» [... ۲].

و انظر (الأنساب- السمعانی) و (العبر ۳/ ۳۲۶) و (مرآة الجنان ۳/ ۱۵۱) و (طبقات السبکی ۵/ ۲۳۵) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۲۹) و (دول الإسلام ۲/ ۱۳) و غیرها.

(۸۵) روایة اسماعیل بن احمد البیهقی ... ص: ۳۶۲

اشارة

تظهر روایته لحدیث الثقلین من مراجعة کتاب (المناقب) للخوارزمی.

ترجمته ...: ص: ۳۶۲

۱- السبکی: «اسماعیل بن أحمد بن الحسین الخسروجردی، شیخ القضاة ابو علی ولد الامام الجلیل الحافظ أبی بکر البیهقی، تفقه علی أبیه و تخرج به فی الحدیث و سافر الکثیر، و دخل خوارزم فسکن بها مدة، و ولی بها الخطابة و تدریس الشافعیة و القضاء من وراء جیحون الذی کان برسم أصحاب الشافعی، ثم سافر الی بلخ و اقام بها مدة، ثم عاد الی بیهق بعد ما

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۳۸۰.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۶۳

غاب عنها نحو ثلاثین سنة» [۱].

۲- الاسنوی بعد ذکر أبی بکر البیهقی: «و کان له ولد فقیه محدث یقال له أبو علی اسماعیل، و یلقب شیخ القضاة. تولی القضاء و التدریس و الخطابة بما وراء النهر» [۲].

۳- ابن الوردی: «اسماعیل بن احمد بن الحسین البیهقی الامام ابن الامام بیهق، و مولده سنة ۴۲۸» [۳].

(۸۶) روایة محمد بن طاهر المقدسی ... ص: ۳۶۳

اشارة

تظهر روایته لحدیث الثقلین من مراجعة ترجمته فی (المقفی) للمقریزی، حیث یقول فی ضمن مؤلفاته ...: «و کتاب طریق حدیث: انّی تارک فیکم الثقلین».

و رواه عنه السخاوی فی «استجلاب ارتقاء الغرف) و السمهودی فی (جواهر العقدین).

ترجمته ...: ص: ۳۶۳

۱- ابن خلکان: «أبو الفضل محمد بن طاهر بن علی بن أحمد المقدسی الحافظ المعروف بابن القیسرانی، کان أحد الرحالین فی طلب العلم و الحدیث سمع بالحجاز و الشام و مصر و الثغور و الجزیرة و العراق و الجبال

---

[۱] طبقات الشافعیة ۷/ ۴۴.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۰.

[۳] تتمة المختصر ۲/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۴

و فارس و خوزستان و خراسان و استوطن همذان. و کان من المشهورین بالحفظ و المعرفة بعلوم الحدیث. و له فی ذلک مصنفات و مجموعات تدل علی غزارة علمه وجودة معرفته» [۱].

۲- الذهبی: «قال ابن عساکر: سمعت محمد بن اسماعیل الحافظ یقول: أحفظ من رأیت ابن طاهر. و قال أبو زکریا ابن مندة: کان ابن طاهر أحد الحفاظ، حسن الاعتقاد، جمیل الطریقة، صدوقا عالما بالصحیح و السقیم، کثیر التصانیف، لازما للأثر ... قال ابن مسعود عبد الرحیم الحاجی: سمعت ابن طاهر یقول: بلت الدم فی طلب الحدیث مرتین، مرة ببغداد و مرة بمکة. کنت أمشی حافیا فی الحر فلحقنی ذلک، و ما رکبت دابة قط فی طلب الحدیث، و کنت أحمل کتبی علی ظهری، و ما سألت فی حال الطلب أحدا، کنت أعیش علی ما یأتی» [... ۲].

۳- و الذهبی فی (العبر فی خبر من غبر ۴/ ۱۴).

۴- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۱۹۵) بمثل ما تقدم.

۵- المقریزی فی (التاریخ المقفی): «کان ثقة صدوقا، حافظا، عالما بالصحیح و السقیم، حسن المعرفة بالرجال و المتون، کثیر التصانیف، جید الخط لازما للأثر، بعیدا من الفضول و التعصب، خفیف الروح، قوی السیر فی السفر، کثیر الحج و العمرة».

۶- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۵۲) بنحو ما تقدم.

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۵.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۶۵

(۸۷) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۶۵

اشارة

أخرج حدیث الثقلین باللفظ الآتی:

«زید بن أرقم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیکم منه حبل، من اتبعه کان علی الهدی و من ترک کان علی الضلالة، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض- یعنی: الأخذ بهما ثقیل».

و عن أبی سعید الخدری [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۶۵

و توجد ترجمة شیرویه الدیلمی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۵۳) و (مرآة الجنان ۳/ ۱۹۸) و (طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۲۲۹) و (الاسنوی ۲/ ۱۰۴) و (طبقات الحفاظ ۴۸۲) و غیرها من کتب التراجم المشهورة.

(۸۸) روایة البغوی- محیی السنة ... ص: ۳۶۵

اشارة

۱- لقد أخرج حديث الثقلين فی كتاب (المصابيح) عند ذكر الأحاديث الصحاح

عن زيد بن أرقم قال: «قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و أثنى عليه و وعظ و ذكر، ثم قال: أما بعد، أيها الناس: انما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيب، و أنا تارك فيكم الثقلين أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور فخذوا

---

[۱] فردوس الاخبار ۱/ ۱۶۶.

بكتاب اللّه و استمسكوا به، و أهل بيتى، أذكركم اللّه فی أهل بيتى، أذكركم اللّه فی أهل بيتى، أذكركم اللّه فی أهل بيتى» [۱].

۲- كما أورد الحديث فی نفس الكتاب عند ذكر الأحاديث الحسان عن جابر [۲].

۳- و أخرج الحديث أيضا عند تفسير آية المودّة [۳].

۴- كما أخرجه عند تفسير قوله تعالى سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ [۴].

۵- و أخرجه فی (شرح السنة) أيضا على ما ستأتى الاشارة اليه فی عبارة الخلخالى فی (المفاتيح).

ترجمته ...: ص: ۳۶۶

و قد ترجم للبغوى فی جميع المعاجم المعتبرة، مثل: (جامع الأصول) و (مشكاة المصابيح ۱/ ۴) و (تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۲۸۱) و (العبر حوادث ۵۳۵) و (دول الإسلام ۲/ ۳۹) و (مرآة الجنان ۳/ ۲۶۳) و (المرقاة) و (أشعة اللمعات) و غيرها.

(۸۹) رواية رزين العبدرى ... ص: ۳۶۶

اشارة

أخرج حديث الثقلين باللفظ الآتى:

«عن زيد بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدى، أحدهما أعظم من الآخر، و هو كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى

---

[۱] مصابيح السنة بشرح القارى ۵/ ۵۹۳.

[۲] المصدر نفسه ۵/ ۶۰۰.

[۳] معالم التنزيل ۶/ ۱۰۱.

[۴] المصدر ۷/ ۶.

الأرض، و عترتی اهل بیتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

و رواه عنه أیضا بلفظ آخر، کما ستعلم روایته لهذا الحدیث من تصریح سبط ابن الجوزی.

ترجمته ...: ص: ۳۶۷

ترجم له کبار علماء أهل السنة فی کثیر من کتب التراجم و الحدیث و تجدها فی الکتب التالیة أسماؤها:

(العبر ۴/ ۳۷) و (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷) و (دول الإسلام ۲/ ۳۰) و (مرآة الجنان ۳/ ۲۱۳) و (طبقات السبکی ۷/ ۷۵) و (طبقات الاسنوی) و (طبقات الحفاظ ۴۵۷) و (طبقات المفسرین ۱/ ۲۰۵) و (الخمیس ۲/ ۳۶۱) و (التاج المکلل ۴۱) و غیرها.

(۹۰) روایة عبد الوهاب الأنماطی ... ص: ۳۶۷

اشارة

تظهر روایته الحدیث الثقلین من مراجعة عبارتی ابن الجوزی و سبطه.

ترجمته ...: ص: ۳۶۷

۱- الذهبی: «قال السمعانی: هو الحافظ، ثقة، متقن، واسع الروایة دائم البشر، سریع الدمعة عند الذکر، حسن المعاشرة، جمع الفوائد و خرج التخاریج، قلما بقی من جزء مروی إلا قد قرأه و حصل نسخته، و نسخ الکتب الکبار مثل الطبقات لابن سعد و تاریخ الخطیب. کان متفرغا للحدیث، اما

---

[۱] الجمع بین الصحاح الستة- مخطوط.

أن یقرأ علیه أو ینسخ شیئا، و کان لا یجوز الإجازة علی الإجازة، و صنف فی ذلک.

قال السلفی: کان عبد الوهاب رفیقنا حافظا ثقة، لدیه معرفة جیدة.

قال ابن ناصر: کان بقیة الشیوخ، سمع الکثیر، و کان یفهم، مضی مستورا و کان ثقة، و لم یتزوج قط» [۱].

۲- و کذلک فی (العبر فی خبر من غبر ۴/ ۱۰۴).

۳- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۲۶۸).

۴- السیوطی «الأنماطی الحافظ العالم، محدث بغداد، أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک بن أحمد البغدادی ... قال أبو سعد: حافظ متقن جامع، واسع الروایة، جمع و خرج، و کان لا یجوز الإجازة علی الإجازة» [۲].

(۹۱) روایة القاضی عیاض الیحصبی ... ص: ۳۶۸

اشارة

۱- أخرج حديث الثقلين فی (الشفاء بتعريف حقوق المصطفی).

حيث قال:

«و قال عليه الصلاة و السلام: انّی تارک فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی، فانظروا كيف تخلفونی فيهما» [۳].

۲- كما قال فی نفس الكتاب: «و هذا نبينا صلّی اللّه عليه و سلّم المغفور له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر، قد طلب التنصل فی مرضه ممن كان له عليه مال أو حق فی بدن، و أقاد من نفسه و ماله، و أمكن من القصاص منه علی ما ورد فی حديث الفضل و حديث الوفاة، و أوصی بالثقلين بعده كتاب اللّه عز و جل و عترته، و بالأنصار عيبته» [۴].

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۲۸۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۶۴.

[۳] الشفاء بشرح القاری ۴۸۵.

[۴] المصدر ۶۵۷- ۶۵۸.

ترجمته ...: ص: ۳۶۹

۱- ابن خلكان: «كان امام وقته فی الحديث و علومه، و النحو و اللغة و كلام العرب و أيامهم و أنسابهم. و صنف التصانيف المفيدة» [۱].

۲- الذهبی: «قال ابن بشكوال: هو من أهل العلم و اليقين و الذكاء و الفهم، استقضی ببسته مدة طويلة حمدت سيرته فيها، ثم نقل عنها الی قضاء غرناطة فلم تطل مدته بها، و قدم علينا قرطبة فأخذنا عنه» [۲].

۳- و فی (العبر ۴/ ۱۲۲).

۴- و اليافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۲۸۲) بمثل ما مر.

۵- ابن الوردی: «القاضی عياض بن موسی بن عياض البستی بمراكش و مولده بسبتة سنة ۴۷۶، أحد الأئمة الحفاظ المحدثين الأدباء، و تآليفه و اشعاره شاهدة بذلك» [۳].

۶- السيوطی: «كان امام الحديث فی وقته و اعلم الناس بعلومه، و النحو و اللغة و كلام العرب و أيامهم و أنسابهم» [... ۴].

۷- الداودی (طبقات المفسرين ۲/ ۱۸) ترجمة طويلة.

۸- و الثعالبی فی (مقاليد الأسانيد).

۹- و القنوجی فی (التاج المكلل ۹۵).

(۹۲) رواية ابی محمد العاصمی ... ص: ۳۶۹

أخرج حديث الثقلين فی كتابه (زين الفتی فی تفسير سورة هل أتی- مخطوط) و ذلك فی سياق طرق حديث السفينة بقوله:

---

[۱] وفيات الأعيان ۳/ ۱۵۲.

[۲] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۰۴.

[۳] تتمة المختصر ۲/ ۷۲.

[۴] طبقات الحفاظ: ۴۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۰

«أخبرنی شیخی الامام رحمة اللّه علیه، قال: أخبرنا الشیخ أبو إسحاق ابراهیم بن جعفر الشورمینی رحمة اللّه علیه، قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس ابن الهیاج الأنصاری، قال: حدثنا الحسین بن عبد اللّه، و عمران بن عبد اللّه، و عیسی بن علی، و عبد الرحمن النسائی، قالوا: حدثنا عبد الرحمن بن صالح، قال حدثنا علی بن عابس، عن أبی إسحاق، عن حنش، قال: رأیت أبا ذر متعلقا بباب الکعبة و هو یقول: من یعرفنی فلیعرفنی، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر. قال حنش: فحدثنی بعض أصحابی أنه سمعه یقول: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ألا و ان أهل بیتی فیکم مثل باب بنی إسرائیل و مثل سفینة نوح» [۱].

کما ذکر الحدیث بسند زید بن أرقم فی سیاق طرق حدیث الغدیر أیضا فی الکتاب المذکور.

(۹۳) روایة الموفق بن أحمد (اخطب خوارزم ...) ص: ۳۷۰

اشارة

أورد حدیث الثقلین فی کتابه (المناقب) بالسند الآتی:

«أخبرنی الشیخ الزاهد ابو الحسن علی بن محمد [أحمد] العاصمی الخوارزمی [قال أخبرنا [أخبرنی [الشیخ شیخ القضاة اسماعیل بن أحمد الواعظ [قال أخبرنا [أخبرنی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی ... و بهذا الاسناد عن أحمد بن الحسین- هذا [قال أخبرنا [أخبرنی أبو عبد اللّه قال:

و حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری [قال حدثنا صالح بن محمد الحافظ [قال حدثنا [حدثنی خلف بن سالم [قال حدثنا [حدثنی یحیی ابن حماد، [قال حدثنا أبو عوانة، عن سلیمان الأعمش، قال: حدثنا

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۱

[حدثنی حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم، قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت و انی تارک [قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظرونی [فانظروا] کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای [ولی کل مؤمن [و مؤمنة] ثم أخذ بید علیّ علیه السلام فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فقلت: أنت سمعت [ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال:

[نعم ما کان فی الدوحات أحد الا قد رآه بعینه و سمعه بأذنه».

ترجمته ...: ص: ۳۷۱

و توجد ترجمة الخوارزمی فی (شذرات الذهب- حوادث ۵۶۸) و (الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة) و (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة) و (العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین) و ستأتی ترجمته عن المصادر المذکورة و غیرها فی قسم (حدیث التشبیه).

(۹۴) روایة ابن عساکر الدمشقی ... ص: ۳۷۱

اشارة

أخرج حدیث الثقلین ابن کثیر فی (تاریخه) عند ذکر طرق حدیث الغدیر و قال فی نهایة روایة معروف بن خربوذ المکی ما یلی:

«رواه ابن عساکر من طوله بطریق معروف کما ذکرناه» [۱].

کما یظهر لک روایة ابن عساکر لهذا الحدیث عن زید بن أرقم من عبارة الحافظ الکنجی من (کفایة الطالب).

أقول: تجده بطوله بإسناده بترجمة علیّ من تاریخه ۲/ ۴۵.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۸.

ترجمته ...: ص: ۳۷۲

و قد ترجم لابن عساکر کافة أصحاب التراجم و الرجال و أثنوا علیه الثناء البالغ.

أنظر (معجم البلدان ۲/ ۴۷۰) و (وفیات الأعیان ۲/ ۴۷۱) و (العبر ۴/ ۲۱۲) و (دول الإسلام ۲/ ۶۲) و (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳) و (طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۲۱۶) و (المختصر ۳/ ۵۹) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۲۴) و (طبقات الحفاظ ۴۷۴) و (الخمیس ۲/ ۳۶۶) و (التاج المکلل ۸۴) و غیرها.

و نکتفی هنا بما ورد فی حقه فی [تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و هذا نصه:

«ابن عساکر الامام الحافظ الکبیر، محدث الشام، فخر الأئمة، ثقة الدین أبو القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسین الدمشقی الشافعی، صاحب التصانیف ... عدد شیوخه ألف و ثلاثمائة شیخ، و نیف و ثمانون امرأة قال السمعانی: أبو القاسم حافظ، ثقة متقن، دین، خیر، حسن السمت، جمع بین معرفة المتن و الاسناد، و کان کثیر العلم، غزیر الفضل، صحیح القراءة، متثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره و أربی علی الاقران.

قال ابن النجار: أبو القاسم امام المحدثین فی وقته، انتهت الیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة، و به ختم هذا الشأن ...و کان مع ذلک فقیها أدیبا سنیا، جزاه اللّه خیرا و کثر فی الإسلام مثله».

(۹۵) روایة ابی موسی المدینی ... ص: ۳۷۲

اشارة

۱- اخرج حدیث الثقلین فی (تتمة معرفة الصحابة) الذی هو ذیل کتاب ابی نعیم الاصفهانی، عن طریق عامر بن لیلی بن ضمرة، و حذیفة بن أسید الغفاری، کما یظهر لک من عبارة السخاوی فی (استجلاب ارتقاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۳

الغرف- مخطوط) المتقدمة.

۲- کما نقل روایته لحدیث الثقلین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) حیث قال: «و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی المدینی فی الصحابة».

۳- کما نقل ذلک ابن الأثیر فی (أسد الغابة).

۴- و ابن حجر العسقلانی فی (الاصابة).

ترجمته ...: ص: ۳۷۳

۱- الذهبی: «الحافظ شیخ الإسلام الکبیر ... قال الزینبی: عاش أبو موسی حتی صار وحید وقته و شیخ زمانه اسنادا و حفظا. قال السمعانی:

سمعت منه و کتب عنی، و هو ثقة، صدوق» [۱].

۲- السبکی: «قال ابن النجار: انتشر علمه فی الآفاق و کتب عنه الحفاظ و اجتمع له ما لم یجتمع لغیره من الحفظ و العلم و الثقة و الإتقان و الدین و الصلاح و سدید الطریقة و صحة الضبط و النقل و حسن التصانیف» [۲].

۳- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۵) بنحو ما تقدم.

۴- الثعالبی (مقالید الأسانید): «کان واسع الدرایة فی معرفة الحدیث و علله و أبوابه و رجاله و فنونه، و لم یکن فی وقته أعلم و لا أحفظ و لا أعلی سندا منه».

۵- و القنوجی فی (التاج المکلل ۱۱۷) بمثل ما مر.

و انظر: (وفیات الأعیان ۳/ ۴۱۴) و (العبر ۴/ ۲۴۶) و (مرآة الجنان ۳/ ۴۲۳) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۳۶۰) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۳۹)

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۳۳۴.

[۲] طبقات الشافعیة ۶/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۴

و غیرها.

(۹۶) روایة محمد بن مسلم بن ابی الفوارس ... ص: ۳۷۴

أخرج حدیث الثقلین فی (کتاب الأربعین فی فضائل الامام أمیر المؤمنین- مخطوط) و قال فیه:

«و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فهما خلیفتان بعدی، أحدهما أکبر من الآخر، سبب موصول من السماء الی الأرض، فان استمسکتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی بالقول فتهلکوا و لا- تقصروا عنهم فتذهبوا، فان مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم

فیکم کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، ألا و ان أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون، ألا و ان اللّه عصمهم من الضلالة و طهرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین، ألا و ان اللّه أوجب محبتهم و أمر بمودتهم»...

(۹۷) روایة سراج الدین الفرغانی الحنفی ... ص: ۳۷۴

اشارة

اخرج حدیث الثقلین فی کتابه (نصاب الاخبار لتذکرة الأخیار) علی ما ینقل عنه ملک العلماء الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء).

ترجمته ...: ص: ۳۷۴

و قد ترجم له عبد القادر القرشی بقوله: «علی بن عثمان الأوسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۷۵

الامام العلامة المحقق سراج الدین، له القصیدة المشهورة فی أصول الدین ستة و ستون بیتا» [... ۱].

(۹۸) روایة ابی الفتوح العجلی ... ص: ۳۷۵

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (فضائل الخلفاء) علی ما ظهر من عبارة السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) المتقدمة. کما قال ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) بعد ذکر الحدیث ...: «و أورده الحافظ أبو الفتوح العجلی فی فضائل الخلفاء».

ترجمته ...: ص: ۳۷۵

۱- ابن خلکان: «الفقیه الشافعی الواعظ، کان من الفقهاء الفضلاء الموصوفین بالعلم و الزهد، مشهورا بالعبادة و النسک و القناعة»... [۲].

۲- الاسنوی: «کان فقیها مکثرا من الروایات زاهدا ورعا» [... ۳].

۳- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۳۰) کذلک.

و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل عن مختلف الکتب فی مجلد (حدیث الغدیر).

(۹۹) روایة ابن الأثیر الجزری ... ص: ۳۷۵

اشارة

۱- أورد حديث الثقلين بالسند الآتى:

«جابر بن عبد اللّه، قال:

---

[۱] الجواهر المضية ۱/ ۳۶۷.

[۲] وفيات الأعيان ۱/ ۱۸۸.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۶

رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجة الوداع يوم عرفة و هو على ناقته القصواء يخطب فسمعته يقول: انّى تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى. أخرجه الترمذى» [۱].

۲- و رواه عن مسلم عن زيد بن أرقم [۲].

۳- كما أورد الحديث فى مادة (ثقل) من (النهاية).

۴- و أورده ايضا فى مادة (عترة) منها.

ترجمته ...: ص: ۳۷۶

و قد ترجم له فى كتب التراجم المشهورة و غيرها، فهى جميعها تشيد بفضله و وثاقته و براعته فى الفقه و الصرف و الحديث و النحو و اللغة و التفسير.

أنظر: (الكامل ۱۲/ ۱۲۰) و (المختصر ۳/ ۱۱۲) و (طبقات ابن قاضى شهبة) و (دول الإسلام ۲/ ۸۴) و (مرآة الجنان ۴/ ۱۱) و (تتمة المختصر ۲/ ۱۸۲) و (طبقات السبكى ۵/ ۱۵۳) و (طبقات الاسنوى ۱/ ۱۳۰) و (بغية الوعاة ۳۸۵- ۳۸۶) و (التاج المكلل ۱۰۰).

(۱۰۰) رواية فخر الدين الرازى ... ص: ۳۷۶

اشارة

أخرج حديث الثقلين عند تفسير قوله تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً حيث يقول: «و

روى عن أبى سعيد الخدرى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انه قال: انى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه تعالى حبل ممدود من

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۸۷.

[۲] المصدر ۱۰/ ۱۰۲- ۱۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۷

السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۷۷

۱- ابن خلکان: «فرید عصره، و نسیج وحده، فاق أهل زمانه فی علم الکلام و المعقولات و علم الأوائل ... و کان العلماء یقصدونه من البلاد و تشد الیه الرحال من الأقطار» [۲].

۲- و ترجم له الداودی ترجمة طویلة تشید بعظم منزلته عند القوم [۳].

(۱۰۱) روایة ابن الأخضر الجنابذی ... ص: ۳۷۷

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی (معالم العترة النبویة) کما یذکر ذلک السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط).

ترجمته ...: ص: ۳۷۷

۱- الذهبی: «کان ثقة صالحا عفیفا دینا» [۴].

۲- و فی (العبر): «حصل الأصول الکثیرة و جمع و خرج مع الثقة و الجلالة».

۳- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۲۱).

۴- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۸۸) بمثل ما مر.

---

[۱] مفاتیح الغیب ۷/ ۱۷۳.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۸۱- ۳۸۵.

[۳] طبقات المفسرین ۲/ ۲۱۳.

[۴] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۸

۵- ابن الوردی: «من فضلاء المحدثین» [۱].

(۱۰۲) روایة عز الدین ابن الأثیر ... ص: ۳۷۸

اشارة

أخرج حدیث الثقلین بترجمة عبد اللّه بن حنطب إذ قال: «و

روی عنه ابنه أیضا أنه قال: خطبنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالجحفة قال: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه؟ قال: انی سائلکم عن اثنتین عن القرآن و عن عترتی» [۲].

و بترجمة سیدنا الحسن بن علی السبط علیه السلام عن الترمذی عن زید ابن أرقم [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۷۸

۱- السبکی: «الحافظ المؤرخ، قال ابن خلکان: کان بیته فی الموصل مجمع الفضلاء، اجتمعت به بحلب فوجدته مکملا فی التواضع و کرم الأخلاق» [۴].

۲- و الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۹۹) و (دول الإسلام ۲/ ۱۰۲).

۳- و ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۳۳).

۴- و الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۷۰).

۵- و الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۳۲).

---

[۱] تتمة المختصر ۲/ ۱۹۰.

[۲] اسد الغابة ۳/ ۱۴۷.

[۳] المصدر ۲/ ۱۲.

[۴] طبقات الشافعیة ۸/ ۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۷۹

۶- و السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۹۲).

۷- و القنوجی فی (التاج المکلل ۹۳).

(۱۰۳) روایة ضیاء الدین المقدسی ... ص: ۳۷۹

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتاب (المختارة) کما یظهر ذلک من عبارة ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط) حیث یقول: بعد ذکر الحدیث عن حذیفة: «أخرجه الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة- من طریق سلمة بن کهیل عن ابی الطفیل، و هما من رجال الصحیح».

ترجمته ...: ص: ۳۷۹

۱- الکتبی: «الحافظ ضیاء الدین المقدسی محمد بن عبد الواحد بن عبد الرحمن بن اسماعیل الحافظ الحجة الامام ضیاء الدین» [۱].

۲- و الذهبی فی (العبرة ۵/ ۱۷۹) و (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۰۵).

۳- و الثعالبی عن الذهبی: «هو الامام العالم الحافظ الحجة محدث الشام شیخ السنة فی هذا الشأن، شیخ وقته و نسیج وحده، علما و حفظا و ثقة و دینا، کان شدید التحری فی الروایة مجتهدا فی العبادة، کثیر الذکر منقطعا متواضعا. سئل الزکی البرزالی عنه فقال: ثقة جلیل حافظ. و قال ابن النجار: حافظ متقن، عالم بالرجال، ورع تقی..» [۲].

---

[۱] فوات الوفیات ۳/ ۴۲۶.

[۲] مقالید الأسانید للثعالبی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۰

(۱۰۴) روایة ابن النجار ... ص: ۳۸۰

اشارة

أخرج حدیث الثقلین علی ما جاء فی کتاب (کفایة الطالب) للکنجی.

ترجمته ...: ص: ۳۸۰

۱- الذهبی: «ابن النجار الحافظ الامام البارع مؤرخ العصر مفید العراق محب الدین، أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن الحسن بن هبة اللّه بن محاسن ابن النجار البغدادی صاحب التصانیف ... ألف کتاب القمر المنیر فی المسند الکبیر و ذکر کل صحابی و ماله من الحدیث و کتاب کنز الامام فی السنن و الاحکام و کتاب المؤتلف و المختلف ذیل به علی ابن ماکولا.

و کتاب المعجم و کتاب انساب المحدثین الی الآباء و البلدان و کتاب العوالی و کتاب المتفق و المفترق و کتاب جنة الناظرین فی معرفة التابعین و کتاب العقد الفائق و کتاب الکمال فی الرجال و قرأت علیه ذیل التاریخ عمله فی ستة عشر مجلدا و له کتاب الدرر الثمینة فی اخبار المدینة و کتاب روضة الأولیاء فی إیلیا و کتاب نزهة الوری فی ذکر أم القری و کتاب الازهار فی انواع الاشعار و کتاب عیون الفوائد ستة اسفار، و کتاب مناقب الشافعی» [... ۱].

۲- و ابن شاکر فی (فوات الوفیات ۴/ ۳۶).

۳- و الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۵/ ۹).

(۱۰۵) روایة رضی الدین الصغانی ... ص: ۳۸۰

اشارة

أخرج حدیث الثقلین حیث قال:

«م. زید بن أرقم. أما بعد: أیها

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۱

الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه النور و الهدی فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۱

۱- ابن شاکر: «الحسن بن محمد بن الحسن بن حیدر بن علی العلامة رضی الدین، أبو الفضائل القرشی العدوی العمری، المحدث الفقیه الحنفی اللغوی النحوی الصاغانی ... قال الدمیاطی: کان شیخا صالحا صموتا عن فضول الکلام، صدوقا فی الحدیث، اماما فی اللغة و الفقه و الحدیث، قرأت علیه و حضرت دفنه بداره» [... ۲].

۲- الذهبی: «و کان الیه المنتهی فی معرفة اللغة، له مصنفات کبار فی ذلک، و له بصر بالفقه و الحدیث مع الدین و الامانة، توفی فی شعبان و حمل الی مکة فدفن بها» [۳].

۳- ابن شحنة فی حوادث سنة ۶۵۰: «و فیها توفی العلامة ابو الفضائل جار اللّه الحسن بن محمد الصاغانی الحنفی امام اللغة، و کان مولده سنة سبع و سبعین و خمسمائة، و من مؤلفاته مجمع البحرین فی اللغة اثنا عشر مجلدا و العباب عشرة و لم یکمل، و الشوارد و مشارق الأنوار فی الحدیث و شرح البخاری و المفصل و غیر ذلک» [۴].

۴- الیافعی: «له بصر فی الفقه و الحدیث مع الدین و الامانة» [۵].

---

[۱] مشارق الأنوار بشرح ابن الملک ۳/ ۱۵۷.

[۲] فوات الوفیات ۱/ ۳۵۸.

[۳] العبر ۵/ ۲۰۵.

[۴] روضة المناظر- هامش الکامل.

[۵] مرآة الجنان ۴/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۸۲

۵- و السیوطی فی (بغیة الوعاة ۲۲۷).

(۱۰۶) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۸۲

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و قد روی مسلم فی صحیحه بسنده عن یزید بن حیان قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم، فلما جلسنا الیه قال [له حصین: لقد لقیت یا زید خیرا کثیرا: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعت حدیثه و غزوت معه و صلیت خلفه، لقد لقیت [یا زید] خیرا کثیرا، حدثنا یا زید ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: یا ابن أخی، لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما حدثتکم فاقبلوه و مالا فلا تکلفونیه ثم قال: قام [فینا] رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال: أما بعد [ألا] یا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین [الثقلین أولهما کتاب اللّه، فیه الهدی و النور فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی [أذکرکم اللّه فی أهل بیتی فقال له حصین: و من أهل بیته یا زید، أ لیس نساؤه بأهل بیته؟ قال: لا، أهل بیته

من حرم الصدقة علیه بعده» [۱]

ترجمته ...: ص: ۳۸۲

ترجم له بکل إطراء فی (مرآة الجنان ۴/ ۱۲۸) و (العبر ۵/ ۲۱۳) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۵۰۳) و (طبقات السبکی ۵/ ۲۶) و (طبقات ابن

---

[۱] مطالب السئول: ۸.

قاضی شهبة ۲/ ۵۳) و غیرها.

کما عبر عنه الکنجی فی (کفایة الطالب ۲۳۱) فی حدیث رواه عنه ب «شیخنا حجة الإسلام شافعی الزمان» ... و هذا کاف فی حقه.

و البدخشی فی (مفتاح النجا- مخطوط) فی ذکر أولاد الامام الحسن علیه السلام عند النقل عنه ب «الشیخ العالم»....

و اعتمد علی أقواله محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی) و هو الکتاب الذی یستند الیه (الدهلوی) و تلمیذه فی کتابیهما کما لا یخفی.

و قد ذکرنا نبذا من شواهد اعتماده علیه فی مجلد (حدیث التشبیه).

(۱۰۷) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۸۳

اشارة

لقد روی حدیث الثقلین و تکلم علیه بما یؤدی حقه و أثبت سنده و صححه و حققه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۳

ترجم له جماعة کبیرة من أعیان العلماء، و نقل عنه آخرون معتمدین علیه، منهم: - ۱- الکنجی فی (کفایة الطالب).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان).

۳- القطب البعلبکی فی (ذیل مرآة الزمان).

۴- أبو الفداء فی (المختصر ۳/ ۲۰۶).

۵- ابن الوردی فی (تتمة المختصر ۲/ ۲۸۶).

۶- الذهبی فی (العبر ۵/ ۲۲۰).

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۲۲- ۳۲۳.

۷- الصفدی فی (الوافی بالوفیات).

۸- الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۱۳۶).

۹- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۶۶).

۱۰- السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۱۱- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۲۸۳).

۱۲- الحلبی فی (السیرة) حیث ینقل عنه.

۱۳- ابن حجر فی (لسان المیزان ۶/ ۳۳۸).

۱۴- ابن کثیر فی (البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۹۴).

۱۵- الذهبی فی (میزان الاعتدال ۱۴/ ۴۷۱).

۱۶- ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة ۷/ ۳۹).

۱۷- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۵/ ۲۶۶).

(۱۰۸) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۸۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الصحاح و المسانید فی باب جعله الاول من الکتاب و عنونه ب (فی بیان صحة خطبته بماء یدعی خما).

ترجمته ...: ص: ۳۸۴

ترجم له فی کثیر من المصادر، و لقد ذکرنا له ترجمة بالتفصیل فی بعض المجلدات.

(۱۰۹) روایة أبی الفتح الابیوردی ... ص: ۳۸۴

اشارة

أخرج حدیث الثقلین کما یظهر ذلک من عبارة السیوطی حیث قال:

«الحدیث الخامس و الخمسون، أخرج الباوردی عن أبی سعید، قال: قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۵

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه سبب طرفه بأیدیکم و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و هکذا قال البدخشی فی (مفتاح النجا- مخطوط).

ترجمته ...: ص: ۳۸۵

۱- الذهبى: «الامام المحدث الحافظ المفيد» [... ۲].

۲- الذهبى أيضا: «و الابيوردى- الحافظ زين الدين أبو الفتح محمد ابن أبى بكر الصوفى الشافعى. سمع و هو ابن أربعين سنة من كريمة و ابن قميرة فمن بعدهما حتى كتب عن أصحاب محمد بن عماد، و شرع فى المعجم و حرص و بالغ فما أفاق من الطلب الا و المنية قد فاجأته، و كان ذا دين و ورع، توفى بخانكاه سعيد السعداء فى جمادى الاولى و له شعر» [۳].

۳- السيوطى: «الابيوردى الامام المحدث الحافظ المفيد زين الدين أبو الفتح، محمد بن محمد بن أبى بكر الصوفى الشافعى نزيل القاهرة، ولد سنة ۶۰۱ و طلب الحديث كهلا، فسمع من السخاوى و الضياء الحافظ، و كان من أهل الدين و الصلاح و له فهم و يقظة، خرج معجمه، و مات فى حادى عشر جمادى الاولى سنة ۶۶۷» [۴].

۴- السيوطى أيضا: «الامام المحدث الحافظ زين الدين» [... ۵].

---

[۱] احياء الميت: ۳۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۶.

[۳] العبر حوادث- ۶۶۷.

[۴] طبقات الحفاظ: ۵۱۱.

[۵] حسن المحاضرة ۱/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۶

(۱۱۰) رواية أبى زكريا النووى ... ص: ۳۸۶

اشارة

روى حديث الثقلين فى ترجمة الامام أمير المؤمنين عليه السلام و بيان فضائله. فقال: «و

فى صحيح مسلم أيضا عن زيد بن أرقم فى جملة حديث طويل قال: قام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فينا خطيبا بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و أثنى عليه و وعظ و ذكر ثم قال: أما بعد ألا أيها الناس انما أنا بشر يوشك أن يأتى [يأتينى رسول ربى فأجيب، و أنا تارك فيكم ثقلين أولهما كتاب اللّه تعالى فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به، فحث على كتاب اللّه و رغب فيه، قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى [أذكركم اللّه فى أهل بيتى . فقيل: و من أهل بيته يا زيد؟ أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال:

نساؤه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم الصدقة بعد [ه قال: و من هم؟ قال: آل على و آل عقيل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۶

۱- الذهبى فى (تذكرة الحفاظ) مفصلا نقتطف منها جملا. قال:

«النواوى- الامام الحافظ الأوحد القدوة شيخ الإسلام علم الأولياء محيى الدين، أبو زكريا يحيى بن شرف بن مرى الحزامى الحورانى الشافعى، صاحب التصانيف النافعة ... و لازم الاشتغال و التصنيف و نشر العلم و العبادة و الأوراد، و الصيام و الذكر و الصبر على

المعیشة الخشنة فی المأکل و الملبس کلیة لا مزید علیها، ملبسه ثوب خام و عمامته سبجانیة صغیرة، تخرج به جماعة من العلماء منهم: الخطیب الصدر سلیمان الجعفری،

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۷

و شهاب الدین أحمد بن جعوان، و شهاب الدین الاربدی، و علاء الدین ابن العطار، و حدث عنه ابن أبی الفتح، و المزی، و ابن العطار ... فمن تصانیفه: شرح صحیح مسلم و ریاض الصالحین و الاذکار و الأربعین و الإرشاد فی علوم الحدیث و التقریب مختصره و کتاب المهمات و تحریر الألفاظ و العمدة و تصحیح النسبة و الإیضاح و المناسک مجلد. و له ثلاثة مناسک سواه، و التبیان فی آداب حملة القرآن و الروضة ... و قال الشیخ شمس الدین بن الفخر الحنبلی: کان اماما بارعا حافظا متقنا».

۲- السیوطی: «النووی الامام الفقیه الحافظ الأوحد القدوة، شیخ الإسلام علم الأولیاء ... کان اماما بارعا حافظا متقنا، أتقن علوما شتی، و بارک اللّه فی علمه و تصانیفه لحسن قصده، و کان شدید الورع و الزهد، آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر، تهابه الملوک، تارکا لجمیع ملاذ الدنیا ... أفرزت ترجمته بالتألیف» [۱].

و انظر: (مرآة الجنان ۴/ ۱۸۲) و (تتمة المختصر ۲/ ۳۲۲) و (النجوم الزاهرة ۷/ ۲۷۸) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۴۷۶) و (طبقات السبکی ۵/ ۱۶۵) و غیرها.

(۱۱۱) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۳۸۷

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال: «الباب الخامس فی فضل أهل البیت و الحث علی التمسک بهم و بکتاب اللّه عز و جل و الخلف فیهما [بخیر]:

عن زید بن أرقم، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۸۸

علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. أخرجه الترمذی

. و قال: حدیث غریب.

و عنه قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أما بعد یا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به، و حث علیه و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه عز و جل فی أهل بیتی، ثلاث مرات. فقیل لزید: من أهل بیته؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة علیهم، قیل: و من هم؟ قال: هم آل جعفر و آل علی و آل عقیل و آل العباس. قیل: أکل هؤلاء قد حرم

علیهم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم.

و عند أحمد بمعناه من حدیث أبی سعید و لفظه أنه قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا بما تخلفونی فیهما» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۸

و توجد ترجمة محب الدین الطبری فی کثیر من المصادر المعتبرة، منها:

۱- تذکرة الحفاظ (۴/ ۱۴۷۴).

۲- العبر (۵/ ۳۸۲).

۳- النجوم الزاهرة (۸/ ۷۴).

۴- البدایة و النهایة (۱۳/ ۳۴۰).

۵- طبقات السبکی (۵/ ۸).

---

[۱] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۶.

۶- طبقات الاسنوی (۲/ ۱۷۹).

۷- الوافی بالوفیات (۷/ ۱۳۵).

۸- طبقات الحفاظ (۵۱۰).

۹- مرآة الجنان (۴/ ۲۲۴).

۱۰- تتمة المختصر (۲/ ۳۴۳).

۱۱- دول الإسلام (۲/ ۱۵۳).

(۱۱۲) روایة النظام الأعرج ... ص: ۳۸۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً ... قال ما نصه:

«و عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه حبل متین ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸۹

ترجم له كبار العلماء، و قد ذكرنا ترجمته و الكلام على اعتبار تفسيره و اعتماد أبناء السنة عليه، فى مجلد (حديث الغدير).

(۱۱۳) اثبات سعيد الدين محمد بن أحمد الفرغانى ... ص: ۳۸۹

اشارة

فقد قال فى الشرح الفارسى ل [تائية ابن الفارض بشرح قوله:

و أوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلم ناله بالوصية:

«لقد وضح و شرح على ما كان مشكلا و مخفيا من القرآن و السنة لغيره

---

[۱] غرائب القرآن ۱/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۹۰

من الصحابة، و بالاخص عمر، و لذلك قال

«لولا علىّ لهلك عمر»

. و لقد كان بيانه لتلك المشكلات بعلم ورثه من المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم، بالاضافة الى الوصية حيث

قال: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى- ثلاثا- و قال أيضا: أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى

. مع

قوله: أنا مدينة العلم و علىّ بابها».

ترجمته ...: ص: ۳۹۰

۱- الذهبى فى (العبر فى خبر من غبر- وفيات سنة ۶۹۹).

۲- و الجامى فى (نفحات الانس ۵۵۹).

۳- و الكفوى فى (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار).

و لقد أوردنا ترجمته مفصلة فى مجلد (حديث مدينة العلم).

(۱۱۴) رواية محمد بن مكرم الأنصارى الإفريقى ... ص: ۳۹۰

اشارة

روى حديث الثقلين فى كتابه (لسان العرب) كما تقدم فى تخريج رواية ابن إسحاق و الأزهرى.

و قال أيضا فى مادة «حبل» نقلا

عن الأزهرى ما نصه: «و فى حديث النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أوصيكم بكتاب اللّه و عترتى، أحدهما أعظم من الآخر، و هو كتاب

اللّه، حبل ممدود من السماء الی الأرض

- أی نور ممدود.

قال أبو منصور: فی هذا الحدیث اتصال کتاب اللّه عز و جل و ان کان یبقی فی الأرض و ینسخ و یکتب، و معنی الحبل الممدود نور هداه، و العرب تشبه النور الممتد بالحبل و الخیط. قال اللّه تعالی حَتَّی یَتَبَیَّنَ لَکُمُ الْخَیْطُ الْأَبْیَضُ مِنَ الْخَیْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ، یعنی نور الصبح من ظلمة اللیل، فالخیط الأبیض

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۱

هو نور الصبح إذا تبین للابصار و انفلق. و الخیط الأسود دونه فی الإنارة لغلبة سواد اللیل علیه، و لذلک نعت بالأسود و نعت الآخر بالأبیض، و الخیط و الحبل قریبان من السواد. و

فی حدیث آخر: و هو حبل اللّه المتین

، أی نور هداه، و قیل عهده و امانه الذی یؤمن من العذاب، و الحبل العهد و المیثاق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۹۱

۱- الصفدی: «محمد بن مکرم- بتشدید الراء- ابن علی بن احمد الانصاری الرویفعی الافریقی ثم المصری، القاضی جمال الدین أبو الفضل، من ولد رویفع بن ثابت الصحابی. ولد أول سنة ثلاثین، و سمع من یوسف ابن الخیلی و عبد الرحمن بن الطفیل و مرتضی بن حاتم و ابن المقیر و طائفة، و تفرد و عمر و کبر و أکثروا عنه، و کان فاضلا، و عنده تشیع بلا رفض، مات فی شعبان سنة إحدی عشرة و سبعمائة» [۲].

۲- و ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۴/ ۳۹).

۳- ابن حجر العسقلانی: «عمر و کبر و حدث فأکثروا عنه، و کان مغری باختصار کتب الأدب المطولة، اختصر الأغانی و العقد و الذخیرة و نشوار المحاضرة و مفردات ابن البیطار و التواریخ الکبار، و کان لا یمل من ذلک. قال الصفدی: لا أعرف فی الأدب و غیره کتابا مطولا الا و قد اختصره. قال:

أخبرنی ولده قطب الدین أنه ترک بخطه خمسمائة مجلدة. و یقال: ان الکتب التی علقها بخطه من مختصراته خمسمائة مجلدة.

قلت: و جمع فی اللغة کتابا سماه (لسان العرب) جمع فیه بین التهذیب و المحکم و الصحاح و الجمهرة و النهایة و حاشیة الصحاح، وجوده ما شاء و رتبه ترتیب الصحاح، و هو کبیر. و خدم فی دیوان الإنشاء طول عمره، و ولی قضاء

---

[۱] لسان العرب ۱۱/ ۱۳۷.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۲

طرابلس، و کان عنده تشیع بلا رفض» [... ۱].

۴- الجلال السیوطی: «و کان رئیسا فاضلا فی الأدب ملیح الإنشاء، روی عنه السبکی و الذهبی. و قال: تفرد بالعوالی، و کان عارفا بالنحو و اللغة و التاریخ و الکتابة» [... ۲].

(۱۱۵) روایة الحموئی ... ص: ۳۹۲

اشارة

روی حدیث الثقلین بسنده عن زید بن أرقم قال: «قام فینا ذات یوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أما بعد أیها الناس، انما (فإنما- ظ) انا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین: أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فاستمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه عز و جل و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات. فقال له حصین یا زید من أهل بیته؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی ان نساءه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده. قال: و من هم؟ قال: آل علیّ و آل جعفر و آل عباس و آل عقیل، فقال: کل هؤلاء یحرم الصدقة؟ قال:

نعم» [۳].

و روی عنه أیضا بسنده فقال: «خطبنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: ألا قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما کتاب اللّه عز و جل من تبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة، ثم أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات. قلنا: من أهل بیته؟ نساؤه؟ قال: لا، أهل بیته

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۶۲.

[۲] بغیة الوعاة ۱۰۶- ۱۰۷.

[۳] فرائد السمطین ۲/ ۲۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۳

عصبته الذین حرموا الصدقة بعده، آل علی و آل العباس و آل جعفر و آل عقیل» [۱].

و روی بسنده «عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا ما تخلفونی فیهما» [۲]

. و روی بسند- فیه الحکیم الترمذی- «عن حذیفة بن أسید الغفاری قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع خطب، قال: أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لم یعمر نبی إلا مثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، و انی أظن أنی موشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه، طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فاستمسکوا و لا تضلوا و لا تبدلوا، و عترتی أهل بیتی، فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۹۳

۱- الذهبی فی (العبر فی خبر من غبر- وفیات سنة ۷۲۲).

۲- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیة).

و قد أکثر النقل عنه جماعة من العلماء منهم:

۱- الزرندی فی (نظم درر السمطین).

۲- نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین).

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۵۰.

[۲] فرائد السمطین ۲/ ۲۷۲.

[۳] المصدر نفسه ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۴

(۱۱۶) روایة نجم الدین القمولی ... ص: ۳۹۴

اشارة

روی حدیث الثقلین بتفسیر قوله تعالی سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ

فقال: «و الثقل: الأمر العظیم، قال علیه السلام: انّی تارک فیکم الثقلین» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۹۴

۱- الاسنوی: «الشیخ نجم الدین أبو العباس أحمد بن محمد بن أبی الحرم المکی القمولی، تسربل بسربال الورع و التقوی، و تعلق بأسباب الرقی فارتقی، و خاض مع الأولیاء فرکب فی فلکهم و لزمهم حتی انتظم فی سلکهم. کان اماما فی الفقه، عارفا بالأصول و العربیة، صالحا سلیم الصدر، کثیر التلاوة متواضعا متوددا کریما کثیر المروءة. شرح (الوسیط) شرحا مطولا، أقرب تناولا من شرح ابن الرفعة و ان کان کثیر الاستمداد منه، و أکثر فروعا منه أیضا، بل لا أعلم کتابا فی المذهب أکثر مسائل منه، و سماه البحر المحیط فی شرح الوسیط، ثم لخص أحکامه خاصة کتلخیص الروضة من الرافعی سماه جواهر البحر، و شرح مقدمة ابن الحاجب فی النحو شرح مطولا، و شرح الأسماء الحسنی فی مجلد، و أکمل تفسیر ابن الخطیب، تولی تدریس الفخریة بالقاهرة و نیابة الحکم بها، و تدریس الفائزیة بمصر» [۲].

۲- ابن قاضی شهبة: «الشیخ العلامة نجم الدین أبو العباس القمولی المصری، اشتغل الی أن برع، و درس و أفتی و صنف. قال السبکی فی الطبقات الکبری: کان من الفقهاء المشهورین و الصلحاء المتورعین ...

و کان الشیخ صدر الدین ابن الوکیل یقول فیما نقل لنا عنه: لیس بمصر أفقه من القمولی. و قال الکمال جعفر الادفوی قال: لی أربعین سنة أحکم ما وقع

---

[۱] تفسیر الرازی.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۵

لی حکم خطأ و لا مکتوب فیه خلل منی، و کان مع جلالته فی الفقه عارفا بالنحو و التفسیر» [... ۱].

۳- و ابن حجر العسقلانی بمثل ما تقدم [۲].

۴- الجلال السیوطی: «قال الادفوی: کان من الفقهاء الأفاضل و العلماء المتقدمین و الصلحاء المتورعین» [... ۳].

۵- الجلال السیوطی أیضا فی ذکر من کان بمصر من الفقهاء الشافعیة: «کان اماما فی الفقه، عارفا بالأصول و العربیة، صالحا متواضعا» [...۴].

۶- و الداودی باعتبار أنه مفسر، لأنه کمل تفسیر الفخر الرازی [۵].

(۱۱۷) روایة فخر الدین الهانسوی ... ص: ۳۹۵

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (دستور الحقائق)، فقد قال ملک العلماء الدولت‌آبادی ما نصه:

«و فی دستور الحقائق للإمام فخر الدین الهانسوی ما روی عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل غدیر خم- و هو اسم موضع بین مکة و المدینة- فأمر أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر فصعد علیها و قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی» [۶].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۰۷.

[۲] الدرر الکامنة ۱/ ۳۲۴.

[۳] بغیة الوعاة: ۱۶۸.

[۴] حسن المحاضرة ۱/ ۴۲۴.

[۵] طبقات المفسرین ۱/ ۸۷.

[۶] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۶

ترجمته ... ص: ۳۹۶

: ترجم له کبار العلماء و رجال التاریخ، و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

(۱۱۸) روایة علاء الدین الخازن ... ص: ۳۹۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً فقال: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً، أی تمسکوا بحبل اللّه، و الحبل هو السبب الذی یتوصل به الی البغیة، و سمی الامان حبلا لأنه سبب یتوصل به الی زوال الخوف، و قیل: حبل اللّه هو السبب الذی به یتوصل الیه. فعلی هذا اختلفوا فی معانی الآیة، فقال ابن عباس: معناه تمسکوا بدین اللّه، لأنه سبب یوصل الیه. و قیل: حبل اللّه هو القرآن، لأنه أیضا سبب یوصل الیه.

و فی أفراد مسلم من حدیث زید بن أرقم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألا و انّی تارک فیکم ثقلین، أحدهما کتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه کان علی الهدی، و من ترکه کان علی الضلالة- الحدیث» [۱].

و قال فی تفسیر آیة المودة: «م عن زید بن أرقم ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. فقال له حصین: من أهل بیته یا زید؟ ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: نساؤه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرمت علیه الصدقة بعده. قال: و من هم؟

---

[۱] لباب التأویل ۱/ ۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۷

قال: هم آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

و قال فی تفسیر قوله تعالی سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ: «و أراد بالثقلین الانس و الجن، سمیا ثقلین لأنهما ثقلا الأرض أحیاء و أمواتا، و قیل: کل شیء له قدر و وزن ینافس فیه فهو ثقل، و منه

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی. فجعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما» [۲].

ترجمته ...: ص: ۳۹۷

۱- ابن حجر العسقلانی: «اشتغل کثیرا، و جمع تفسیرا کبیرا سماه (لباب التأویل لمعالم التنزیل) و شرح (العمدة)، و هو الذی صنف (مقبول المنقول) فی عشر مجلدات، جمع فیه بین مسند الشافعی و أحمد و الستة و الموطأ و الدارقطنی فصارت عشرة کتب، رتبها علی الأبواب، و جمع سیرة نبویة مطولة، و کان حسن التحبب و البشر و التودد» [... ۳].

۲- و اعتمد احمد بن عبد القادر العجیلی علی تفسیر الخازن فی کتابه (ذخیرة المآل) معبرا عنه ب «الامام».

۳- و کذا الشبلنجی فی کتابه (نور الأبصار) فی مواضع منه.

۴- و ذکر الکاتب الجلبی القسطنطینی تفسیره فی (کشف الظنون ۱۵۴۰).

هذا و من الجدیر بالذکر أن الخازن هذا من جملة شیوخ مشایخ (ولی الدین الدهلوی. والد الدهلوی) السبعة، الذین یفتخر و یتباهی باتصال سنده بهم، و یصرح بأنهم من الأئمة الاعلام، و المشایخ المشهورین فی الحرمین،

---

[۱] الباب التأویل ۶/ ۱۰۲.

[۲] لباب التأویل ۷/ ۶.

[۳] الدرر الکامنة ۳/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۳۹۸

المجمع علی فضلهم من بین الخافقین.

(۱۱۹) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۹۸

اشارة

روی حدیث الثقلین فقال:

«و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، ألا- أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه عز و جل فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و فی روایة: کتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه کان علی الهدی، و من ترکه کان علی الضلالة. رواه مسلم» [۱].

و قال فیه: «عن جابر رضی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصوی یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی. رواه الترمذی.

عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن ضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. رواه الترمذی» [۲].

---

[۱] مشکاة المصابیح ۳/ ۲۵۵.

[۲] مشکاة المصابیح ۳/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۳۹۹

ترجمته ...: ص: ۳۹۹

ترجم له و أثنی علی (مشکاته) کبار علماء الرجال و أئمة الحدیث، و قد ذکرنا بعض ذلک فی مجلد (حدیث الطیر).

(۱۲۰) روایة ابی الحجاج المزی ... ص: ۳۹۹

اشارة

روی حدیث الثقلین بطرق عدیدة و ألفاظ مختلفة فی کتابه (تحفة الاشراف بمعرفة الأطراف) عن الترمذی و مسلم و النسائی.

فقال فی مسند جابر تحت عنوان: «جعفر بن محمد بن علی الهاشمی الصادق عن أبیه محمد بن علی عن جابر:

. حدیث ت: رأیت النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته فی عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب. الحدیث ت فی المناقب عن نصر بن عبد الرحمن الکوفی عن زید بن الحسن عنه به و قال: حسن غریب».

و قال فی مسند زید بن أرقم: «حبیب بن أبی ثابت الأسدی الکوفی عن زید بن أرقم حدیث ت: انی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا.

الحدیث ت فی المناقب عن علی بن المنذر عن ابن فضیل عن الأعمش عنه به. و عن عطیة عن ابی سعید به. و قال: حسن غریب».

و قال فیه: «عامر بن واثلة أبو الطفیل اللیثی الکنانی، و له رؤیة، عن زید بن أرقم: حدیث ت س: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

ت فی المناقب عن محمد بن یسار عن غندر عن شعبة عن سلمة بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدث عن أبی سریحة أو زید بن أرقم- شک شعبة- فذکره و قال:

حسن غریب. س فیه عن محمد بن مثنی عن یحیی بن حماد عن أبی عوانة عن سلیمان عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم به- أتم من الاول- لما رجع و نزل غدیر خم ... الحدیث».

و قال فیه: «یزید بن حیان التیمی الکوفی عن أبی حیان التیمی عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۰

زید بن أرقم. حدیث م س: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم قال له حصین: یا زید لقد رأیت خیرا کثیرا، رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- الحدیث بطوله- و فیه: انّی تارک فیکم الثقلین.

م فی الفضائل عن زهیر بن حرب و شجاع بن مخلد کلاهما عن اسماعیل بن علیة. و عن ابی بکر ابن ابی شیبة عن محمد بن فضیل و عن إسحاق بن ابراهیم عن جریر، ثلاثتهم عن ابی حیان التیمی و عن محمد بن بکار عن حسان بن ابراهیم عن سعید بن مسروق کلاهما عنه به. س فی المناقب عن زکریا بن یحیی السجزی عن إسحاق ابن ابراهیم به».

و قال فیه فی مسند أبی سعید الخدری تحت عنوان سلیمان بن مهران الأعمش عن عطیة عن ابی سعید: «حدیث ت انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی ... الحدیث فی ترجمة حبیب بن ابی ثابت عن زید بن أرقم».

ترجمته ...: ص: ۴۰۰

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۹۶) و (تذهیب التذهیب- مخطوط) و غیرهما.

۲- و ابن الوردی فی (تتمة المختصر ۲/ ۴۷۴).

۳- و تاج الدین السبکی فی (طبقات الشافعیة).

۴- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۴۶۴).

۵- و ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۹۹).

۶- و ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة ۹/ ۲۷۱).

۷- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۱/ ۱۵۴).

۸- و ابن الشحنة فی (روضة المناظر فی تاریخ الأوائل و الأواخر- حوادث سنة ۷۴۲).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۰۱

۹- و الجلال السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).

۱۰- و الشوکانی فی (البذر الطالع لمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۳۵۲).

و هنا نکتفی بما ذکره الشوکانی، و هذا نصه:

«یوسف بن الزکی عبد الرحمن بن یوسف بن عبد الملک بن یوسف بن علی بن أبی الزاهر الحلبی الأصل المزی، أبو الحجاج جمال الدین، الامام الکبیر الحافظ، صاحب التصانیف. ولد فی ربیع الآخر سنة ۶۵۴ و طلب فأکثر عن أحمد بن أبی الخیر و مسلم بن علان و الفخر بن البخاری و نحوهم من أصحاب ابن طبرزد و الکندی، و سمع الکتب الطوال و الاجزاء، و مشایخه نحو ألف شیخ، و من مشایخه النووی، و أسمع بالشام و الحرمین و مصر و حلب و الاسکندریة و غیرها.

و أتقن اللغة و التصريف، و تبحر فی الحديث، و درس بمدارس منها دار الحديث الاشرفية، و لما ولی تدريسها قال ابن تيمية: لم يلها من حين بنيت الی الآن أحق بشرط الواقف منه. قال الذهبی: ما رأيت أحدا فی هذا الشأن أحفظ منه.

و من مصنفاته (تهذيب الكمال)، اشتهر فی زمانه و حدث به خمس مرات، و (كتاب الأطراف) و هو كتاب مفيد جدا.

و قد أخذ عنه الأكابر و ترجموا له و عظموه جدا. قال ابن سيد الناس فی ترجمته: انه أحفظ الناس للتراجم و أعلمهم بالرواة الاعارب و الأعاجم.

و أطال الثناء عليه و وصفه بأوصاف ضخمة و قال: انه فی اللغة امام، و له فی الفرائض معرفة و إلمام.

و قال الصفدی: سمعنا صحيح مسلم علی السيد المنبجی و هو حاضر، فكان يرد علی القارئ فيقول القارئ: ما عندی الا ما قرأت، فيوافق المزی بعض من حضر ممن بيده نسخة، اما بأن يوجد فيها كما قال أو يوجد مظننا عليه أو فی الحاشية، و لما كثر منه ذلك قلت له: ما النسخة الصحيحة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۲

الا أنت. قال: و لم أر بعد أبی حيان مثله فی العربية مثله خصوصا التصريف، و لم يكن مع توسعه فی معرفة الرجال يستحضر تراجم غير المحدثين، لا من الملوك و لا من الوزراء و القضاة و الأدباء.

و قال الذهبی: كان خاتم الحفاظ، و ناقد الأسانيد و الألفاظ، و هو صاحب معضلاتنا و مرجع مشكلاتنا. قال: و فيه حياء و كرم و سكينة و احتمال و قناعة، و ترك للتجمل و انجماع عن الناس، و مات يوم السبت ثانی عشر صفر سنة ۷۴۴».

(۱۲۱) اثبات شرف الدين الطيبی ... ص: ۴۰۲

اشارة

أثبت حديث الثقلين فی (شرح المشكاة) حيث قال:

«السادس زيد، قوله الثقلين، الثقل المتاع المحمول علی الدابة، و انما قيل للانس و الجن الثقلان لأنهما قطان الأرض فكأنهما ثقلاها. و قد شبه بها الكتاب و العترة لان الدين يستصلح بهما و يعمر كما عمرت الدنيا بالثقلين.

و قيل: سماهما ثقلين لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقيل، و قيل: فی تفسيره قوله تعالی: إِنَّا سَنُلْقِی عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا أی أوامر اللّه و نواهيه، لأنه لا تؤدی الا بتكليف ما ثقيل. و قيل قولا ثقيلا: أی له وزن. و سمی الجن و الانس ثقلين لأنهما فضلا بالتمييز علی سائر الحيوان، و كل شیء له وزن و قدر يتنافس فيه فهو ثقل.

قوله «أذكركم اللّه فی أهل بيتی»

أی أحذركم اللّه فی شأن أهل بيتی و أقول لكم لا تؤذوهم و احفظوهم، و التذكير بمعنی الوعظ، يدل عليه قوله «و وعظ و ذكر».

و قال فيه أيضا: «الفصل الثانی- الاول

جابر، قوله «و عترتی أهل بيتی»

عترة الرجل أهل بيته و رهطه الأدنون، و لاستعمالهم العترة علی أنحاء كثيرة بينها رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ليعلم أنه أراد بذلك نسله و عصابته الأدنين و أزواجه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۳

الثانی زيد،

قوله «ما ان تمسکتم به»

ما الموصولة، و الجملة الشرطیة صلتها، و إمساک الشیء التعلق به و حفظه، قال تعالی: وَ یُمْسِکُ السَّماءَ أَنْ تَقَعَ عَلَی الْأَرْضِ. و استمسک الشیء: إذا تحری الإمساک به، و لهذا لما ذکر التمسک عقبه بالمتمسک به صریحا، و هو الحبل فی قوله «کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض»، و فیه تلویح الی معنی قوله تعالی: وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لکِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَی الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ. و التمسک بالعترة: محبتهم و الاهتداء بهدیهم و سیرتهم.

و قوله «انّی تارک فیکم»

إشارة الی أنهما بمنزلة التوأمین الخلفین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه یوصی الامة بحسن المعاشرة معهما و ایثار حقهما علی أنفسهم، کما یوصی الأب المشفق لأولاده. و یعضده الحدیث السابق فی الفصل الاول

«أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

، کما یقول الأب المشفق: اللّه اللّه فی حق اولادی. و معنی کون أحدهما أعظم من الآخر: ان القرآن مؤساة للعترة، و علیهم الاقتداء به، و هم أولی الناس بالعمل بما فیه.

و لعل السرفی هذه الوصیة و الاقتران بالقرآن إیجاب محبتهم، لقوله تعالی قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی فانه تعالی جعل شکر انعامه و إحسانه بالقرآن منوطا بمحبتهم علی سبیل الحصر، و کأنه صلّی اللّه علیه و سلّم یوصی الامة بقیام الشکر و قید تلک النعمة به و یحذرهم عن الکفران، فمن قام بالوصیة و شکر تلک الصنیعة بحسن الخلافة بینهما لن یتفرقا، فلا یفارقانه فی مواطن القیامة و مشاهدها حتی یردا الحوض فیشکرا صنیعه عند رسول اللّه، فحینئذ هو بنفسه یکافیه و اللّه یجازیه الجزاء الأوفی، و من أضاع الوصیة و کفر النعمة فحکمه بالعکس.

و علی هذا التأویل حسن موقع

قوله «أنظروا کیف تخلفونی فیهما»،

و النظر بمعنی التأمل و التفکر، أی تفکروا و استعملوا الرویة فی استخلافی إیاکم، هل تکونون خلف صدق أو خلف سوء. و ان استغربت قولی لا یفارقانه فی مواقف الحشر حتی یردا علی الحوض تمسکت بما ورد عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۴

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «اقرءوا الزهراوین- الی قوله- یحاجان عن صاحبهما». و ان استبعدت قولی أنشدت لک قول الأعشی » [...۱].

ترجمته ...: ص: ۴۰۴

۱- ابن حجر العسقلانی: «الحسن بن محمد بن عبد اللّه الطیبی، الامام المشهور، صاحب شرح المشکاة و غیره. قرأت بخط بعض الفضلاء:

کان ذا ثروة من الإرث و التجارة، فلم یزل ینفق ذلک فی وجوه الخیرات الی أن کان فی آخر عمره فقیرا. قال: و کان کریما متواضعا حسن المعتقد، شدید الرد علی الفلاسفة و المبتدعة، مظهرا فضائحهم مع استیلائهم فی بلاد المسلمین حینئذ، شدید الحب للّه و لرسوله، کثیر الحیاء ملازما لاشغال الطلبة فی العلوم الإسلامیة بغیر طمع، بل یجدیهم و یعینهم و یعیر الکتب النفیسة لأهل بلده و غیرهم من أهل البلدان من یعرف و من لا یعرف، محبا لمن عرف منه تعظیم الشریعة، مقبلا علی نشر العلم، آیة فی استخراج الدقائق من القرآن و السنن. شرح الکشاف شرحا کبیرا ... و صنف فی المعانی و البیان التبیان و شرحه، و أمر بعض تلامذته باختصار

المصابیح علی طریقة نهجها له و سماه المشکاة و شرحها هو شرحا حافلا، ثم شرع فی جمع کتاب فی التفسیر و عقد مجلسا عظیما لقراءة کتاب البخاری» [... ۲].

۲- الجلال السیوطی: «الامام المشهور العلامة فی المعقول و العربیة و المعانی و البیان، قال ابن حجر: کان آیة» [... ۳].

۳- و الشمس الداودی بمثل ما تقدم [۴].

۴- الشوکانی: «الامام المشهور، صاحب شرح المشکاة و حاشیة

---

[۱] الکاشف فی شرح المشکاة- مخطوط.

[۲] الدرر الکامنة ۲/ ۶۸.

[۳] بغیة الوعاة ۲۲۸.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۵

الکشاف و غیرهما ... له اقبال علی استخراج الدقائق من الکتاب و السنة، و حاشیته علی الکشاف هی أنفس حواشیه علی الإطلاق، مع ما فیها من الکلام علی الأحادیث فی بعض الحالات إذا اقتضی ذلک علی طریقة المحدثین، مما یدل علی ارتفاع طبقته فی علمی المعقول و المنقول» [۱].

۵- القنوجی: «امام مشهور و عالم مبرور» [... ۲].

(۱۲۲) اثبات شمس الدین الخلخالی ... ص: ۴۰۵

اشارة

أثبت حدیث الثقلین حیث قال: «قوله بماء یدعی خما» أی سمی ذلک الماء خما، بضم الخاء المعجمة و تشدید المیم.

قوله «یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب»

أخبر النبی علیه السلام الناس عن وفاته «الثقلین» قال فی شرح السنة: قیل سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، لان الکتاب عظیم القدر و العمل بمقتضاه ثقیل، و کذا محافظة اهل بیته و احترامهم و انقیادکم لهم إذا کانوا خلفاء بعدی» [۳].

و قال فیه:

«قوله: علی ناقته القصوی»

، قیل انها ناقة تلقب بالجدعاء و تارة بالعضباء و أخری بالقصوی علی حسب ما خیل للناظرین.

قوله «کتاب اللّه و عترتی»

، بیان «ما» فی ما أخذتم به أو بدل، و

«أهل بیتی»

بیان عترتی. یرید بأهل بیتی نسله و عصابته الأدنین و أزواجه. و

قوله «من السماء الی الأرض»

المراد من السماء الربوبیة و بالأرض الخلق. و

«لن یتفرقا»

أی کتاب اللّه و عترتی» [۴].

---

[۱] البدر الطالع ۱/ ۲۲۹.

[۲] التاج المکلل: ۳۷۳.

[۳] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۴] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۶

ترجمته ...: ص: ۴۰۶

۱- الاسنوی: «کان اماما فی العلوم النقلیة و العقلیة ذا تصانیف کثیرة مشهورة، منها (شرح المصابیح) و (مختصر ابن الحاجب) و (المفتاح) و (التلخیص فی علم البیان) و صنف أیضا فی المنطق» [۱].

۲- و ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۳/ ۸۷).

۳- و الجلال السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱۰۶).

۴- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة ۴/ ۲۶۰) بمثل ما تقدم.

(۱۲۳) تصحیح شمس الدین الذهبی ... ص: ۴۰۶

اشارة

قال الشیخانی القادری ما نصه: «و أخرج ابو عوانة عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم [أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنی قد دعیت فأجبت، و انّی قد ترکت فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال:

ان اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید:

سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد الا رآه بعینه و سمعه بأذنه

. قال الحافظ الذهبی: هذا حدیث صحیح» [۲].

أقول: و وافق الحاکم علی تصحیحه فی (تلخیص المستدرک ۳/ ۱۰۹).

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۵۰۵.

[۲] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۷

ترجمته ...: ص: ۴۰۷

۱- ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۳/ ۳۱۵).

۲- و تاج الدین السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۲۱۶).

۳- و جمال الدین الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۵۵۸).

۴- و ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۷۲).

۵- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۴/ ۴۲۶).

۶- و الجلال السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).

۷- و غیاث الدین المدعو خواندمیر فی (حبیب السیر).

۸- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) و (التحفة).

۹- و القنوجی فی (التاج المکلل ۴۱۳).

و نکتفی هنا بما ذکره الشوکانی و هذا نصه: «محمد بن أحمد بن عثمان ابن قایماز بن عبد اللّه الترکمانی الأصل، الفارقی ثم الدمشقی، أبو عبد اللّه شمس الدین الذهبی، الحافظ الکبیر المؤرخ، صاحب التصانیف السائرة فی الأقطار، ولد ثالث شهر ربیع الآخر سنة ۶۷۳، و أجاز له فی سنة مولده جماعة بعنایة أخیه من الرضاع، و طلب بنفسه بعد سنة ۶۹۰ فأکثر عن ابن عساکر و طبقته، ثم رحل الی القاهرة و أخذ عن الدمیاطی و ابن الصواف و غیرهما و خرج لنفسه ثلاثین بلدا، و مهر فی فن الحدیث و جمع فیه المجامیع المفیدة الکثیرة. قال ابن حجر: حتی کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمع (تاریخ الإسلام) فأربی فیه علی من تقدمه بتحریر أخبار المحدثین خصوصا- انتهی.

أی لا باعتبار تحریر غیرهم، فان غیره أبسط منه. و اختصر منه مختصرات کثیرة منها (النبلاء) و (العبر) و (تلخیص التاریخ) و (طبقات الحفاظ) و (طبقات القراء). و لعل (تاریخ الإسلام) فی زیادة علی عشرین مجلدا وقفت منه علی أجزاء، و (النبلاء) فی نحو العشرین مجلدا وقفت منه علی أجزاء، و هو مختصر من (تاریخ الإسلام) باعتبار أن الأصل لمن لم ینبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۸

فی الغالب و (النبلاء) لیس الا لمن نبل، لکنه أطال تراجم النبلاء فیه بما لم یکن فی تاریخ الإسلام.

و من مصنفاته (المیزان فی نقد الرجال) جعله مختصا بالضعفاء الذین قد تکلم فیهم متکلم [و ان کانوا غیر ضعفاء فی الواقع، و لهذا ذکر فیه مثل ابن معین و علی بن المدینی باعتبار أنه قد تکلم فیهما متکلم و هذا کتاب مفید فی ثلاث مجلدات کبار.

و له کتاب (الکاشف) المعروف، و مختصر (سنن البیهقی) الکبری، و مختصر (تهذیب الکمال) لشیخه المزی، و خرج لنفسه (المعجم الکبیر) و (الصغیر) و (المختص بالمحدثین)، فذکر فیه غالب الطلبة من أهل ذلک العصر، و عاش الکثیر منهم بعده الی نحو أربعین سنة، و خرج لغیره من شیوخه و أقرانه و تلامذته.

و جمیع مصنفاته مقبولة مرغوب فیها، رحل الیه الناس لأجلها، و أخذوا عنه و تداولوها و قرأوها و کتبوها فی حیاته و طارت فی جمیع بقاع الأرض، و له فیها تعبیرات رائقة و ألفاظ رشیقة غالبا، لم یسلک فیها مسلکه أهل عصره و لا من قبلهم و لا من بعدهم. و بالجملة فالناس فی التاریخ من أهل عصره فمن بعدهم عیال علیه، و لم یجمع أحد فی هذا الفن کجمعه و لا حرره کتحریره.

قال البدر النابلسی فی (مشیخته): کان علامة زمانه فی الرجال و أحوالهم جید الفهم ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الاطناب فیه- انتهی» [۱].

(۱۲۴) روایة جمال الدین الزرندی المدنی الأنصاری ... ص: ۴۰۸

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتاب [نظم درر السمطین حیث قال:

---

[۱] البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۰۹

«ذکر وصاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بأهل بیته و فضل مودتهم و أن محبتهم من الایمان باللّه و رسوله:

روی ابن عباس ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أحبوا اللّه لما یغدوکم من نعمه، و أحبونی لحب اللّه، و أحبوا أهل بیتی لحبی.

و عن عبد الرحمن بن عوف (رض) قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أوصیکم بعترتی خیرا، و ان موعدکم الحوض.

و عن زید بن أرقم (رض) قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و ورد عن عبد اللّه بن زید عن أبیه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أحب أن ینسأ له فی أجله و أن یمتع بما خوله اللّه فلیخلفنی فی أهلی خلافة حسنة، فمن لم یخلفنی فیهم بتک عمره، و ورد علی یوم القیامة مسودا وجهه.

و فی روایة عن زید بن أرقم: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال:

أیها الناس، انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و فی روایة: کتاب اللّه هو حبل من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة.

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «و أنا تارک فیکم ثقلین»

سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما و المحافظة علی رعایتهما ثقیل، و قد جعلهما ثقلین لان کان نفیس و خطیر ثقیل، و منه الثقلان الانس و الجن، لأنهما فضلا بالتمییز و العقل علی سائر الحیوان، و کل شیء له وزن و قدر یتنافس فیه فهو ثقل، و سماهما بذلک إعظاما لقدرهما. و فسروا قوله تعالی: إِنَّا سَنُلْقِی عَلَیْکَ قَوْلًا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۱۰

ثَقِیلًا أن أوامر اللّه تعالی و فرائضه و نواهیه لا یؤدی الا بتکلف ما یثقل، و قیل أی له وزن. قال زید بن أرقم رضی اللّه عنه: أهل بیته أهل و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده: آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس.

و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أیها الناس انی ترکت فیکم ما إن أخذتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض

- غریب.

و عن جابر رضی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب فسمعته یقول: یا أیها الناس، انی ترکت فیکم ما أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

و رواه بلفظ آخر عن زید بن أرقم أیضا» [۱].

و قال نور الدین السمهودی ضمن طرق الحدیث:

«روی الحافظ جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی المدنی فی کتابه (نظم درر السمطین) حدیث زید من غیر اسناد و لا عزو، و لفظه: روی زید بن أرقم قال: أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع فقال: انی فرطکم علی الحوض و انکم تبعی، و انکم توشکون أن تردوا علی الحوض فأسألکم عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما. فقام رجل من المهاجرین فقال: ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و سبب طرفه بأیدیکم فتمسکوا به، و الأصغر عترتی، فمن استقبل قبلتی و أجاب دعوتی فلیستوص بهم خیرا. او کما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، و انی قد سألت لهم اللطیف الخبیر فأعطانی أن یردوا علی الحوض کتین- أو قال کهاتین- فأشار بالمسبحتین، ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی خاذل، و ولیهما لی ولی، و عدوهما لی عدو.

---

[۱] نظم درر السمطین ۲۳۱- ۲۳۲.

و

قال الحافظ جمال الدین المذکور، و ورد عن عبد اللّه بن زید عن أبیه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أحب أن ینسأ له فی أجله و ان یمتع بما خوله اللّه فلیخلفنی فی أهلی خلافة حسنة، فمن لم یخلفنی فیهم بتر عمره و ورد علی یوم القیامة مسودا وجهه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۱۱

ترجم له و أثنی علیه و نقل عنه جماعة من کبار العلماء، منهم:

۱- شمس الدین الکرمانی فی (الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی اعیان المائة الثامنة ۴/ ۲۹۵).

۳- و شهاب الدین احمد فی (توضیح الدلائل- مخطوط).

۴- و ابن الصباغ المالکی فی (الفصول المهمة).

۵- و نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۶- و محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد).

۷- و أحمد بن محمد بن الفضل بن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل- مخطوط).

۸- و میرزا محمد خان البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط).

۹- و أحمد العجیلی فی (ذخیرة المآل- مخطوط).

و بمراجعة هذه المصادر و غیرها یتبین شأن هذا الرجل و اعتماد أبناء السنة علیه.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۲

(۱۲۵) روایة سعید الدین الکازرونی ... ص: ۴۱۲

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (المنتقی فی سیرة المصطفی) و هذا نص کلامه:

«و من توقیره صلّی اللّه علیه و سلّم بره و بر آله و ذریته و أمهات المؤمنین،

قال رسول اللّه: أنشدکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاثا. قال الراوی: قلنا لزید: من أهل بیته؟ قال: آل علیّ و آل جعفر و آل عقیل و آل العباس.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

و قال فیه أیضا: «و من طعن فی نسب شخص من أولاد فاطمة رضی اللّه عنها بأن قال: أفنی الحجاج بن یوسف ذریتها و لم یبق أحد منهم و لیس فی الناس أحد یصح نسبه إلیها. فقد ظلم و کذب و أساء، فان تعمد ذلک بعد ما نشأ فی بلاد علماء الدین کاد یکون کافرا، لأنه یخالف ما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

علی ما ثبت فی الترمذی عن زید بن أرقم أنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و قد تقدم

فی حدیث المباهلة قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم هؤلاء أهل بیتی.

قال مؤلف هذا الکتاب سعید بن مسعود الکازرونی- جعله اللّه ممن دخل فی العلم من طریق الباب حتی یفوز بالسداد و الصواب: فما دام القرآن باقیا فأولاد فاطمة باقون، لظاهر الحدیث الصحیح».

ترجمته ...: ص: ۴۱۲

۱- ابن حجر العسقلانی: «محمد بن مسعود بن محمد ابن خواجة امام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۳

مسعود بن محمد بن علی بن أحمد بن عمر بن اسماعیل بن الشیخ أبی علی الدقاق البلیانی الکازرونی.

ذکره ابن الجزری فی (مشیخة الجنید البلیانی ...) ثم قال: کان سعید الدین محدثا فاضلا سمع الکثیر، و أجاز له المزی صاحب (تهذیب الکمال) و جماعة، و خرج (المسلسل) و ألف (المولد النبوی) فأجاد، و مات فی أواخر جمادی الآخرة سنة ۷۵۸» [۱].

۲- محیی الدین محمد بن الخطیب القاسم: فی (حاشیة روض الاخبار المنتخب من ربیع الأبرار- مخطوط): «کان شیخا محدثا فی وقته، کتب إجازة بعض تلامذته سنة ثمان و ثلاثین و ثمانمائة [سبعمائة ظ] بهراة، و روی عنه الشیوخ، منهم الشیخ شمس الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری الشافعی، و کان الجزری شیخ المحدثین فی أوانه و امام القراء فی زمانه».

۳- و ترجم له محمد بن أحمد بن محمد السمرقندی فی مقدمة کتابه (ترجمة المنتقی) ترجمة مفصلة.

و هذا المقدار باختصار یکفی لمعرفة عظمة سعید الدین الکازرونی.

(۱۲۶) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۴۱۳

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیر قوله تعالی إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً، رواه فی تفسیر هذه الآیة عن مسلم بسنده عن زید بن أرقم [۲].

و رواه فی تفسیر آیة المودة عن أحمد بن حنبل بسنده عن زید أیضا، ثم

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۵۵.

[۲] تفسیر ابن کثیر ۵/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۱۴

قال بعده: «و هکذا رواه مسلم فی (الفضائل) و النسائی من طرق [عن یزید بن حیان به».

«و رواه أیضا عن الترمذی کذلک ثم قال: «و فی الباب عن أبی ذر و أبی سعید و زید بن أرقم و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهم» [۱].

و قال أیضا: «و

قد ثبت فی الصحیح أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال فی خطبته بغدیر خم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

هذا، و قد تقدم فی ابن عساکر أن ابن کثیر قد روی حدیث الثقلین فی (تاریخه) أیضا.

ترجمته ...: ص: ۴۱۴

۱- الذهبی فی (المعجم المختص- مخطوط).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۱/ ۳۹۹).

۳- و ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۱۱۳).

۴- و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۲۹).

۵- و الداودی المالکی فی (طبقات المفسرین ۱/ ۱۱۰).

و للاختصار نکتفی بما یلی:

قال الداودی: «اسماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قدوة العلماء و الحفاظ، و عمدة أهل المعانی و الألفاظ، تفقه علی الشیخین برهان الدین الفزاری و کمال الدین ابن قاضی شهبة، ثم صاهر الحافظ أبا الحجاج المزی و لازمه و أخذ عنه و أقبل علی علم الحدیث، و أخذ الکثیر عن ابن تیمیة، و قرأ

---

[۱] تفسیر ابن کثیر ۶/ ۲۰۰.

[۲] تفسیر ابن کثیر ۶/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۵

الأصول علی الاصفهانی، و سمع الکثیر و أقبل علی حفظ القرآن و معرفة الأسانید و العلل و الرجال و التاریخ حتی برع فی ذلک و هو شاب، و صنف فی صغره کتاب الاحکام علی أبواب التنبیه و التاریخ المسمی بالبدایة و النهایة و التفسیر و کتابا فی جمع المسانید العشرة و اختصر تهذیب الکمال و أضاف الیه ما تأخر فی المیزان سماه التکمیل و طبقات الشافعیة و مناقب الامام الشافعی و خرج الأحادیث الواقعة فی مختصر ابن الحاجب و سیرة صغیرة، و شرع فی أحکام کثیرة حافلة کتب منها مجلدات الی الحج، و شرح قطعة من البخاری و قطعة کبیرة من التنبیه، و ولی مشیخة أم الصالح بعد موت الذهبی، و بعد موت السبکی مشیخة دار الحدیث الاشرفیة مدة یسیرة، ثم أخذت منه.

و ذکره شیخه الذهبی فی المعجم المختص فقال: فقیه متفنن و محدث متقن و مفسر نقاد.

و قال تلمیذه الحافظ شهاب الدین ابن حجر: کان أحفظ من أدرکناه لمتون الأحادیث، و أعرفهم بتخریجها و رجالها و صحیحها و سقیمها، و کان أقرانه و شیوخه یعترفون له بذلک، و کان یستحضر شیئا کثیرا من الفقه و التاریخ، قلیل النسیان، و کان فقیها جید الفهم صحیح الذهن، و یحفظ (التنبیه) الی آخر وقت، و یشارک فی العربیة مشارکة جیدة، و ینظم الشعر، و ما أعرف أنی اجتمعت به مع کثرة ترددی الیه الا و استفدت منه.

و قال غیره: کانت له خصوصیة بالشیخ تقی الدین ابن تیمیة و مناضلة عنه و اتباع له فی کثیر من آرائه، و کان یفتی برأیه فی مسألة الطلاق، و امتحن بسبب ذلک و أوذی. مات فی یوم الخمیس السادس و العشرین من شعبان سنة أربع و سبعین و سبعمائة، و دفن بمقبرة الصوفیة عند شیخه ابن تیمیة» و قال القنوجی فی (أبجد العلوم): «الفقیه الشافعی الحافظ عماد الدین ابن الخطیب شهاب الدین المعروف بالحافظ ابن کثیر، ولد سنة سبعمائة و قدم دمشق و له نحو سبع سنین مع أخیه بعد موت أبیه ... و ذکره الذهبی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۶

معجمه المختص فقال: الامام المحدث المفتی البارع و وصفه بحفظه المتون و سمع من ابن عساکر و غیره ... و صنف التصانیف الکثیرة فی التفسیر و التاریخ و الاحکام. و قال ابن حبیب فیه: امام ذوی التسبیح و التهلیل، و زعیم أرباب التأویل، سمع و جمع و صنف و أطرب الاسماع بأقواله و شنف، و حدث و أفاد و طارت أوراق فتاواه الی البلاد، و اشتهر بالضبط و التحریر، و انتهت الیه رئاسة العلم فی التاریخ و الحدیث و التفسیر»....

(۱۲۷) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۴۱۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه [المودة فی القربی حیث قال ما نصه:

«عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و أهل بیتی- و یروی عترتی- لم [لن ظ] یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و قال فیه: «و عن جبیر بن مطعم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست بولیکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه ربی و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

ترجمته ...: ص: ۴۱۶

ترجم له، و اعتمد علیه عدة من الاعلام، مما یدل علی جلالته، نذکر من ذلک:

۱- نور الدین جعفر البدخشانی فی (خلاصة المناقب- مخطوط).

۲- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الانس ۴۴۷).

۳- الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار- مخطوط).

۴- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۷

۵- شهاب الدین احمد فی (توضیح الدلائل- مخطوط).

۶- حسین المیبدی فی (الفواتح).

۷- القشاشی فی (السمط المجید).

۸- الدهلوی (والد الدهلوی) فی (الانتباه).

۹- الفاضل الرشید الدهلوی (تلمیذ الدهلوی) فی (إیضاح لطافة المقال).

(۱۲۸) اثبات السید محمد الطالقانی ... ص: ۴۱۷

اشارة

فی کتابه (رساله قیافه نامه)- علی ما نقل عنه مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع السلاسل- مخطوط) بترجمة السید علی الهمدانی.

قال فی کلام له فی معنی «حبل اللّه»: «و قال بعضهم: ان المراد من حبل اللّه هو عترة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، کما قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ألا فتمسکوا بهما، فإنهما حبلان لا ینقطعان الی یوم القیامة»

ترجمته ...: ص: ۴۱۷

ترجم له مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع السلاسل- مخطوط).

و قد أثنی علیه الثناء البالغ، و وصفه بالأوصاف الجمیلة التی قلما یصفون أحدا بها.

(۱۲۹) اثبات سعد الدین التفتازانی ... ص: ۴۱۷

اشارة

أثبت حدیث الثقلین حیث قال ما نصه:

«فان قیل: قال اللّه تعالی إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۸

الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً. و

قال علیه الصلاة و السلام: انّی ترکت فیکم ما أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه تعالی و عترتی أهل بیتی

. و

قال علیه السلام: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

. و مثل هذا یشعر بفضلهم علی العالم و غیره.

قلنا: لا تصافهم بالعلم و التقوی و شرف النسب، ألا تری أنه علیه الصلاة و السلام قرنهم بکتاب اللّه تعالی فی کون التمسک بهما منقذا عن الضلالة، و لا معنی للتمسک بالکتاب الا الأخذ بما فیه من العلم و الهدایة. فکذا فی العترة، و لهذا

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من أبطأ به عمله لم یسرع به نسبه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۱۸

و قد ترجم للتفتازانی جماعة من أعیان العلماء، أمثال:

۱- الجلال السیوطی فی (بغیة الوعاة ۳۹۱).

۲- و ابن حجر العسقلانی فی (الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۵/ ۱۱۹).

۳- و الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۳۱۹).

۴- و القنوجی فی (التاج المکلل ۴۷۱).

۵- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۳۰۳) و هذا نص کلام الشوکانی:

«مسعود بن عمر التفتازانی، الامام الکبیر، صاحب التصانیف المشهورة المعروف بسعد الدین، ولد بتفتازان فی صفر سنة ۷۲۲، و أخذ عن أکابر أهل العلم فی عصره کالعضد و طبقته، وفاق فی النحو و الصرف

---

[۱] شرح المقاصد ۲/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۱۹

و المنطق و المعانی و البیان و الأصول و التفسیر و الکلام و کثیر من العلوم، و طار صیته و اشتهر ذکره و رحل الیه الطلبة، و شرع فی التصنیف و هو فی ست عشرة سنة، فصنف الزنجانیة و فرغ منها فی شعبان سنة ۷۳۸، و فرغ من شرح التلخیص الکبیر فی صفر سنة ۷۴۸ بهراة، و من مختصره سنة ۷۵۶، و من شرح التوضیح فی ذی القعدة سنة ۷۵۸ بکاشان، و من شرح العقائد فی شعبان سنة ۷۶۸، و من حاشیة العضدی فی ذی الحجة سنة ۷۷۰، و من رسالة الإرشاد سنة ۷۷۴، کلها بخوارزم، و من المقاصد و شرحه فی ذی القعدة سنة ۷۸۴ بسمرقند، و من تهذیب الکلام فی رجب منها، و من شرح المفتاح فی شوال سنة ۷۸۹ بسمرقند ایضا.

و شرع فی فتاوی الحنفیة یوم الأحد التاسع من ذی القعدة سنة ۷۶۹ بهراة، و فی تألیف مفتاح الفقه سنة ۷۷۲، و فی شرح تلخیص المفتاح سنة ۷۸۶ کلیهما بسرخس، و فی حاشیة الکشاف فی ثامن ربیع الآخر سنة ۷۸۹ بظاهر سمرقند.

هکذا ذکر ملا زادة تاریخ ما فرغ منه من مؤلفاته و ما شرع فیه و لم یکمل و قال فی أول الترجمة ما لفظه: أستاذ العلماء المتأخرین و سید الفضلاء المتقدمین مولانا سعد الملة و الدین، معدل میزان المعقول و المنقول، منقح أغصان الفروع و الأصول، أبی سعید مسعود

ابن القاضی الامام فخر الملة و الدین عمر ابن المولی الأعظم سلطان العارفین الغازی التفتازانی...

و بالجملة، فصاحب الترجمة متفرد بعلومه فی القرن الثامن، لم یکن له فی أهله نظیر فیها، و له من الحظ و الشهرة و الصیت فی أهل عصره فمن بعدهم مالا یلحق به غیره».

(۱۳۰) روایة حسام الدین حمید المحلی ... ص: ۴۱۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (محاسن الازهار فی تفصیل مناقب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۰

العترة الأخیار الاطهار) کما ذکره العلامة محمد بن اسماعیل الأمیر فی (الروضة الندیة) فی سیاق طرق حدیث الغدیر حیث قال ما نصه:

«و ذکر الخطبة بطولها الفقیه العلامة حمید المحلی فی (محاسن الازهار) فی شرح قول الامام المنصور باللّه:

أیهما نص بها أجملا له علی المکی و الیثربی

بسنده الی زید بن أرقم قال: أقبل نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع حتی نزل بغدیر الجحفة بین مکة و المدینة، فأمر بدوحات فقم ما تحتهن من شوک، ثم نادی الصلاة جامعة، فخرجنا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، ان منا من یضع بعض ردائه علی رأسه و بعضه علی قدمه من شدة الرمضاء، حتی أتینا الی رسول اللّه، فصلی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال: الحمد للّه نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل و لا مضل لمن هدی، و أشهد ان لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله.

أما بعد، أیها الناس فانه لم یکن لنبی من العمر الا النصف من عمر الذی قبله، و ان عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و انی قد شرعت فی العشرین، ألا و انی یوشک أن أفارقکم، ألا و انی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلغتکم فما ذا أنتم قائلون؟

فقام من کل ناحیة من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلغت رسالته و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنا خیرا ما جزی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن الجنة حق و النار حق و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی.

فقال: انی أشهد أن صدقتکم و صدقتمونی، ألا و انی فرطکم و أنتم تبعی توشکون أن تردوا علی الحوض فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۱

خلفتمونی فیهما.

قال: فأعضل علینا ما ندری ما الثقلان حتی قام رجل من المهاجرین قال: بأبی و أمی أنت یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه، سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، تمسکوا به و لا تزلوا و لا تضلوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فانی قد سألت لهم اللطیف الخبیر فأعطانی، و ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل و ولیهما لی ولی و عدوهما لی عدو، ألا- فإنها لن تهلک أمة قبلکم حتی تدین بأهوائها و تظاهر علی نبیها و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بيد على بن أبى طالب رضى اللّه عنه و رفعها و قال: من كنت مولاه فهذا مولاه، و من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

ترجمته ...: ص: ۴۲۱

و ترجم له جماعة من العلماء، و مما يدل على عظمته و جلالته استناد العلامة الأمير الى كتابه (محاسن الازهار)، و نقله عنه كثيرا فى كتابه (الروضة الندية)، مع وصفه ب «العلامة الفقيه» و تارة «الفقيه العلامة حميد الشهيد رحمه اللّه».

و كذا رواية القاضى الشوكانى لكتابه المذكور، فانه يعد بذلك من جملة مشايخ الشوكانى فى الإجازة، قال الشوكانى: «محاسن الازهار لحميد الشهيد، أرويها بالاسناد المتقدم فى الديباج الى الداودى عن القاسم بن أحمد ابن حميد عن المؤلف» [۱].

---

[۱] اتحاف الأكابر بإسناد الدفاتر: ۷۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۲

(۱۳۱) رواية نور الدين الهيثمى ... ص: ۴۲۲

اشارة

روى الهيثمى حديث الثقلين فى كتابه (مجمع الزوائد و منبع الفوائد)- و هو الكتاب الذى جمع فيه زوائد الكتب الستة من (مسند أحمد) و (مسند البزار) و (مسند أبى يعلى) و (المعاجم الثلاثة للطبرانى)- على ما نص عليه المناوى إذ قال فى شرح الحديث: «قال الهيثمى رجاله موثقون، و رواه أيضا أبو يعلى بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزيز بن الأخضر، و زاد أنه قال فى حجة الوداع، و وهم من زعم ضعفه كابن الجوزى. قال السمهودى: و فى الباب ما يزيد على عشرين من الصحابة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۲۲

۱- شمس الدين السخاوى: «على بن أبى بكر بن سليمان بن أبى بكر ابن عمر بن صالح، نور الدين أبو الحسن الهيثمى القاهرى الشافعى الحافظ، و يعرف بالهيثمى، كان أبوه صاحب حانوت بالصحراء، فولد له هذا فى رجب سنة خمس و ثلاثين و سبعمائة، فنشأ فقرأ القرآن، ثم صحب الزين العراقى و هو بالغ، و لم يفارقه سفرا و حضرا حتى مات.. و هو مكثر سماعا و شيوخا، و لم يكن الزين يعتمد فى شىء من أموره الا عليه، حتى أنه أرسله مع ولده الولى لما ارتحل بنفسه الى دمشق، و زوجه ابنته خديجة و رزق منها عدة أولاد.

و كتب الكثير من تصانيف الشيخ، بل قرأ عليه أكثرها، و تخرج به فى الحديث، بل دربه فى افراد زوائد كتب كالمعاجم الثلاثة للطبرانى و المسانيد لأحمد و البزار و أبى يعلى على الكتب الستة. و ابتدأ أولا- بزوائد أحمد فجاء فى مجلدين، و كل واحد من الخمسة الباقية فى تصنيف مستقل الا الطبرانى

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۳/ ۱۵ و انظر: مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۳

الأوسط و الصغیر منهما فی تصنیف، ثم جمع الجمیع فی کتاب واحد محذوف الأسانید سماه (مجمع الزوائد). و کذا أفرد زوائد صحیح ابن حبان علی الصحیحین، و رتب أحادیث الحلیة لابی نعیم علی الأبواب، و مات عنه مسودة فبیّضه و أکمله شیخنا فی مجلدین، و أحادیث الغیلانیات و الخلعیات و فوائد ابی تمام و الافراد للدارقطنی أیضا علی الأبواب فی مجلدین. و رتب کلا من ثقات ابن حبان و العجلی علی الحروف...

و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد، و خدمة الشیخ و عدم مخالطة الناس فی شیء من الأمور، و المحبة فی الحدیث و أهله، و حدث بالکثیر رفیقا للزین، بل قل أن حدث الزین بشیء الا و هو معه، و کذلک قل أن حدث هو بمفرده، لکنهم بعد وفاة الشیخ أکثروا عنه، و مع ذلک فلم یغیر حاله و لا تصدر و تمشیخ...

و قد ترجمه ابن خطیب الناصریة فی ذیل تاریخ حلب، و التقی الفاسی فی ذیل التقیید، و شیخنا فی معجمه و انبائه و مشیخة البرهان الحلبی، و الغرس خلیل الاقفهسی فی معجم ابن ظهیرة، و التقی ابن فهد فی معجمه و ذیل الحفاظ و خلق کالمقریزی فی عقوده.

قال شیخنا فی معجمه: و کان خیرا ساکنا لینا سلیم الفطرة، شدید الإنکار للمنکر، کثیر الاحتمال لشیخنا و لأولاده، محبا فی الحدیث و أهله...

و قال فی أنبائه: انه صار کثیر الاستحضار للمتون جدا لکثرة الممارسة، و کان هینا لینا دینا خیرا محبا فی أهل الخیر، لا یسأم و لا یضجر من خدمة الشیخ و کتابة الحدیث، سلیم الفطرة کثیر الخیر و الاحتمال و الأذی، خصوصا عن جماعة الشیخ، و قد شهد لی بالتقدم فی الفن جزاه اللّه عنی خیرا.

و قال البرهان الحلبی: انه کان من محاسن القاهرة.

و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار صالحا خیرا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۲۴

و قال الاقفهسی: کان اماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متوددا الی الناس، ذا عبادة و تقشف و ورع- انتهی.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق، و أما فی الحدیث فالحق ما قاله شیخنا» [... ۱].

۲- الجلال السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر:

کان خیرا ساکنا صینا لینا سلیم الفطرة شدید الإنکار للمنکر لا یترک قیام اللیل، مات فی تاسع عشرین رمضان سنة ۸۰۷» [۲].

۳- الجلال السیوطی أیضا فی ذکر من کان بمصر من حفاظ الحدیث و نقاده، کما تقدم [۳].

۴- و الشوکانی بمثل ما تقدم [۴].

(۱۳۲) روایة المجد الفیروزآبادی ... ص: ۴۲۴

اشارة

روی حدیث الثقلین قائلا: «و الثقل محرکة متاع المسافر و حشمه و کل شیء نفیس مصون، و منه الحدیث: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی» [۵].

ترجمته ...: ص: ۴۲۴

۱- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۷۹).

۲- و تقی الدین الفاسی فی (العقد الثمین فی تاریخ البلد الامین).

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۵۴۱.

[۳] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۴۴.

[۵] القاموس المحیط ۳/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۵

۳- و السخاوی فی (الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱۰/ ۷۹).

۴- و الجلال السیوطی فی (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۱۱۷- ۱۱۸).

۵- و الشوکانی فی (البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۲۸۰).

۶- و القنوجی فی (التاج المکلل ۸۱۷) و غیرهم.

و بملاحظة هذه المصادر یتبین شأن المجد الشیرازی الفیروزآبادی لدی أبناء السنة.

(۱۳۳) روایة الحافظ البخاری المعروف ب (خواجة بارسا ...) ص: ۴۲۵

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (فصل الخطاب) فقد قال فیه ما نصه:

«و قال الشیخ الامام العارف الولی أبو عبد اللّه محمد بن علی الحکیم الترمذی قدس اللّه تعالی روحه فی کتاب (نوادر الأصول فی معرفة أخبار الرسول) فی الأصل الموفی خمسین: حدثنا نصر بن عبد الرحمن الوشاء، قال حدثنا زید بن الحسن الانماطی، عن جعفر بن محمد، عن أبیه رضی اللّه عنهما، عن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس قد ترکت ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

حدثنا نصر، قال حدثنا زید بن الحسن، قال حدثنا معروف بن خربوذ المکی عن أبی الطفیل عامر بن واثلة، عن حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع خطب فقال: یا أیها الناس انه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمر نبی الا- مثل نصف عمر الذی بلیه من قبل، و انی أظن أن یوشک أن أدعی فأجیب، و انی فرطکم علی الحوض، و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۶

کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه سبحانه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به و لا تضلوا و لا تبدلوا. و عترتی أهل بیتی، فانی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

و قال فیه نقلا عن جامع الأصول:

«و قال زید بن أرقم رضی اللّه عنه: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة فحمد اللّه عز و جل و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، ألا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و انی تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه عز و جل فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به. فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. أخرجه مسلم رحمه اللّه تعالی.

قال زید رضی اللّه عنه: اهل بیته صلّی اللّه علیه و سلّم من حرم الصدقة بعده، آل علیّ و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس رضی اللّه عنهم. قیل لزید: ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: نساؤه من أهل بیته، و لکن أهل بیته أهله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده- کذا أخرجه مسلم رحمه اللّه».

ترجمته ...: ص: ۴۲۶

۱- الکفوی: «محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری المعروف بخواجه محمد بارسا. أعز خلفاء الشیخ الکبیر خواجه بهاء الدین نقشبند قدس اللّه أرواحهما. کان من نسل حافظ الدین الکبیر تلمیذ شمس الأئمة الکردری قد نص علیه فی ذکر محمود الانجیر الماضی فی قلب الکتیبة الحادی عشر.

ولد سنة ست و خمسین و سبعمائة، و قرأ العلوم علی علماء عصره، و قد کان قد بهر علی أقرانه فی دهره، و حصل الفروع و الأصول، و برع فی المعقول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۷

و المنقول، و کان شابا.

أخذ الفقه عن قدوة و بقیة أعلام الهدی الشیخ الامام الشیخ العارف الولی أبو الطاهر محمد بن الحسن بن علی الطاهر، و وقع منه الإجازة فی أواخر شعبان سنة ست و سبعین و سبعمائة فی بخاری. و روی عن خواجه محمد بارسا أنه قال: أجازنی بقیة أعلام الهدی أبو الطاهر انی أروی عنه ما قرأت علیه و ما سمعت من الفروع و الأصول، و أدرس ما أحرزته من المعقول و المنقول علی الشرط المشروط عند النقلة و الرواة، و قد أکملت فی تلک السنة عشرین، و ذلک فی أواخر شعبان سنة ست و سبعین و سبعمائة.

و أخذ أبو الطاهر عن الشیخ الامام مولانا صدر الشریعة عبید اللّه البرهانی المحبوبی، و وقع الإجازة منه فی ذی القعدة سنة خمس و أربعین و سبعمائة. و هو أخذ عن جده تاج الدین محمود بن صدر الشریعة أحمد بن جمال الدین عبید اللّه المحبوبی، عن أبیه أحمد عن أبیه جمال الدین، عن الشیخ الامام المفتی امام زاده صاحب الشرعة، عن العماد الزرنجری عن أبیه شمس الأئمة الزرنجری عن شمس الأئمة السرخسی، عن شمس الأئمة الحلوانی عن أبی علی النسفی عن الشیخ الامام أبی بکر محمد بن أبی الفضل، عن عبد اللّه السدمونی عن أبی عبد اللّه عن أبی حفص الکبیر، عن أبیه عن محمد عن أبی حنیفة رحمة اللّه علیهم أجمعین.

و أخذ الفروع و الأصول عنه المولی العالم الکامل الیاس بن یحیی بن حمزة الرومی، و أجازه ببخاری یوم الجمعة الحادی و العشرین من شعبان سنة إحدی و عشرین و ثمانمائة، و أخذ عنه أیضا ولده المولی العارف الربانی حافظ الدین محمد بن محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری الشهیر بخواجه أبو نصر بارسا» [۱].

۲- غیاث الدین المدعو ب (خواندمیر) فی تاریخه (حبیب السیرفی

---

[۱] کتائب اعلام الأخیار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۸

اخبار افراد البشر): «کان من أولاد عبد اللّه بن جعفر الطیار رضی اللّه عنهما، توجه فی محرم سنة ۸۲۲ لأداء فریضة الحج و زیارة قبر خیر الأنام علیه الصلاة و السلام ... و کلما دخل بلدة أو قریة تلقاه أهلها و علماؤها بالإکرام و الإعزاز، و عند ما وصل مکة و فرغ من المناسک ابتلی بمرض شدید حتی انه طاف الطواف الأخیر و هو محمول. ثم انه توجه الی المدینة علی ما هو علیه من الضعف و المرض، فبینما هو فی بعض الطریق إذ أمر أحد أصحابه بکتابة هذه الکلمات:

بسم الله الرحمن الرحیم. جاءنی سید الطائفة الجنید قدس اللّه سره فی ضحوة یوم السبت التاسع عشر من ذی لحجة سنة اثنتین و عشرین و ثمانمائة عند انصرافنا من مکة المکرمة زادها اللّه تعالی تکریما، و نحن نسیر مع الرکب و أنا بین النوم و الیقظة، فقال لی: زیارة و بشارة، القصد مقبول. فحفظت هذه الکلمة و سررت بها، ثم استیقظت من الحالة الواقعة بین النوم و الیقظة، و الحمد للّه علی ذلک.

حتی وصل المدینة المنورة یوم الأربعاء فی الثالث و العشرین من الشهر نفسه، فتوفی یوم الخمیس، فصلی علیه مولانا شمس الدین الفناری، و أهل الرکب لیلة الجمعة، و دفن فی تلک اللیلة بجوار العباس رضی اللّه عنه.

و من مؤلفات الخواجة محمد پارسا کتاب (فصل الخطاب) و هو الکتاب الذی لا ینظر الیه علماء الشیعة بنظر الاعتبار».

۳- و مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۴- و عبد الرحمن الجامی کما تقدم [۱].

و هذا المقدار کاف لمعرفة عظمة الرجل...

---

[۱] نفحات الانس: ۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۲۹

(۱۳۴) روایة ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی ... ص: ۴۲۹

اشارة

روی حدیث الثقلین بطرق عدة من الکتب المعتبرة فی الاخبار و السنة، مع بیانات له تؤکد معنی الحدیث و تصریح بما هو الحق الذی لا ریب فیه.

قال فی الجلوة الاولی فیما جاء فی تمسکهم:

«و فی (دستور الحقائق) للإمام فخر الدین الهانسوی رحمه اللّه: روی عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل عند غدیر خم- و هو اسم موضع بین مکة و المدینة- فأخر أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر فصعد علیها و قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، ان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی.

و فیه أیضا: من أراد أن یتمسک بالحبل المتین فلیحب علیا و ذریته.

و فی (المشارق) فی باب أما و (المصابیح) عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فینا خطیبا بماء یسمی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد یا أیها الناس، انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل

بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

و فی (العمدة) و (الدرر) و (تاج الاسامی): انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن تضلوا أبدا ان تمسکتم بهما.

و فی (الأربعین عن الأربعین) و (کتاب الشفاء) و (نصاب الاخبار) و (المصابیح) و (مشکاة الأنوار) و (النسائیة): أنا محمد بن المثنی، قال نبأ یحیی [بن حماد، قال أنا أبو عوانة، عن سلیمان، قال ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن حجة الوداع و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن ثم قال: انی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۰

دعیت فأجبت، و انی تارک فیکم الثقلین، أحدهما أعظم من الآخر و أکبر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

و فی (المصابیح) فی الحسان: عن جابر رضی اللّه عنه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الناقة القصواء یخطب فسمعته یقول: یا أیها الناس انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی» [۱].

ثم انه تکلم علی هذا الحدیث و أحادیث أخری بما لا مزید علیه، إذ شرحها شرحا یکشف عن أسرارها و یوضح مقصود النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من تلک الأقوال، کلمة کلمة.

ثم انه رواه فی الجلوة الثالثة و الخامسة و السادسة من کتابه المذکور.

کما رواه فی کتابه الآخر (مناقب السادات).

ترجمته ...: ص: ۴۳۰

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).

۲- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی) حیث ینقل عنه.

۳- و ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی (المقدمة السنیة).

۴- و الکاتب الجلبی فی (کشف الظنون) حیث ذکر کتبه.

۵- و غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان فی علماء هندوستان ۳۹).

۶- و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) و (غرة الراشدین).

و هذا تعریب ما ذکره الشیخ عبد الحق الدهلوی فی ترجمة الدولت‌آبادی:

«القاضی شهاب الدین الدولت‌آبادی، أوصافه أشهر من أن تذکر،

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۱

فانه- و ان کان فی عصره علماء و أساتذة کثیرون- اشتهر من بینهم و نال القبول التام فی أهل زمانه دونهم.

و من تصانیفه (حواشی الکافیة) و هو فی غایة اللطافة و المتانة، و قد اشتهر فی زمانه و انتشر فی الأقطار، و (الإرشاد) فی النحو، و قد التزم فیه التمثیل فی ضمن التعبیر، و رتبه ترتیبا جیدا، و هو أیضا فرید من نوعه، و (بدیع البیان) فی علم البلاغة، و قد تقید فیه بالسجع، و (البحر المواج) و هو تفسیر للقرآن الکریم بالفارسیة ... و له (شرح أصول البزودی) الی مباحث الأمر ... و رسائل و کتب أخری بالعربیة و الفارسیة. و له رسالة فی تقسیم العلوم، و أخری فی (الصنائع) بالفارسیة. و کان ینظم الشعر أیضا.

توفی فی سنة ثمان و أربعین و ثمانمائة، و قبره فی مدینة (جونبور).

و للقاضی شهاب الدین رسالة تسمی ب (مناقب السادات) ذکر فیها وجوب محبة أهل البیت علیهم السلام، و أسأله تعالی أن یسعده فی الآخرة ببرکاتها» [۱].

(۱۳۵) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۴۳۱

اشارة

«روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و روی الترمذی أیضا عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذی و لم یزد علیه.

و زاد غیره- و هو الزهری- ذکر الیوم و الزمان و المکان، قال: لما حج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجة الوداع و عاد قاصدا المدینة قام بغدیر خم- و هو ما بین مکة و المدینة- و ذلک فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة

---

[۱] و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۳/ ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۲

الحرام وقت الهاجرة و قال: أیها الناس انی مسئول و أنتم مسئولون، هل بلغت و نصحت؟ قالوا: نشهد أنک بلغت و نصحت. ثم قال: و أنا أشهد أنی قد بلغت و نصحت. ثم قال: أیها الناس تشهدون أن لا اله الا اللّه و أنی رسول اللّه؟ قالوا: نشهد أن لا اله الا اللّه و أنک رسول اللّه. قال: و أنا أشهد مثل ما شهدتم. ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم أیها الناس قد خلفت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه و أهل بیتی، ألا و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، وسعة حوضی ما بین بصری و صنعاء، عدد آنیته عدد النجوم، ان اللّه سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و فی أهل بیتی.

ثم قال: أیها الناس من أولی الناس بالمؤمنین؟ قالوا: اللّه و رسوله أولی بالمؤمنین یقول ذلک ثلاث مرات. ثم قال فی الرابعة- و أخذ بید علی رضی اللّه عنه-: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاده- یقولها ثلاث مرات- ألا- فلیبلغ الشاهد الغائب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۳۲

و قد ترجم له و نقل عنه معتمدا علیه جماعة من مشاهیر العلماء منهم:

۱- نجم الدین عمر بن فهد المکی فی (اتحاف الوری بأخبار أم القری).

۲- و شمس الدین السخاوی فی (الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۸۳).

۳- و نور الدین السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

۴- و نور الدین الحلبی فی (السیرة الحلبیة).

۵- و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

۶- و عبد الرحمن الصفوری فی (نزهة المجالس).

---

[۱] الفصول المهمة: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۳

۷- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی).

۸- و إکرام الدین الدهلوی فی (سعادة الکونین).

۹- و محمد الصبان فی (اسعاف الراغبین).

۱۰- و العجیلی فی (ذخیرة المآل- مخطوط).

۱۱- و العدوی الحمزاوی فی (مشارق الأنوار).

۱۲- و الشبلنجی فی (نور الأبصار).

و الخلاصة: ان الرجل من کبار علماء أهل السنة البارزین الذین اعتمدوا علی کتبهم و نقلوا روایاتهم.

(۱۳۶) روایة شمس الدین السخاوی الشافعی ... ص: ۴۳۳

اشارة

روی حدیث الثقلین یطرق و أسانید متکثرة، فقال فی بیان تفسیر آیة المودة:

«و إذ قد بان لک الصحیح فی تفسیر هذه الآیة فأقول: قد جاءت الوصیة الصریحة بأهل البیت فی غیرها من الأحادیث،

فعن سلیمان بن مهران الأعمش عن عطیة بن سعید العوفی و حبیب بن أبی ثابت، أولهما عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه و ثانیهما عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. أخرجه الترمذی فی جامعه

و قال: حسن غریب- انتهی.

و حدیث أبی سعید عند أحمد فی مسنده من حدیث الأعمش، و کذا من حدیث أبی إسرائیل الملائی اسماعیل بن خلیفة و عبد الملک بن سلیمان، و رواه الطبرانی فی الأوسط من حدیث کثیر النواء أربعتهم عن عطیة، و رواه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۴

أبو یعلی و آخرون.

و تعجبت من إیراد ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، بل أعجب من ذلک قوله: انه حدیث لا یصح، مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی صحیح مسلم، فقد أخرج فی صحیحه حدیث زید من طریق سعید بن مسروق و أبی حیان یحیی بن سعید بن حیان کلاهما و اللفظ الثانی-

عن یزید بن حیان عن ثانیهما عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ ثم ذکر ثم قال: أما بعد أیها الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و انی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و

أهـل بيتى، أذكركم اللّه فى أهـل بيتى ثلاثا. فقيل لزيـد: من أهل بيته، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: نساؤه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم الصدقة بعده. قيل: و من هم؟ قال: هم آل علىّ و آل عقيل و آل جعفر و آل عباس رضى اللّه عنهم. قيل: كل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم.

و فى لفظ: قيل لزيد رضى اللّه عنه: من أهل بيته؟ نساؤه؟ فقال: لا أيم اللّه ان المرأة تكون مع الرجل العصر من الدهر ثم يطلقها فترجع الى أمها. و فى رواية غيره: الى أبيها و أمها، أهل بيته أصـله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده. أخرجه مسلم أيضا، و كذلك النسائى باللفظ الاول، و أحمد و الدارمى فى مسنديهما و ابن خزيمة فى صحيحه، و آخرون كلهم من حديث أبى حيان التيمى يحيى بن سعيد بن حيان عن يزيد بن حيان.

و أخرجه الحاكم فى المستدرك من حـديث الأعمش عن حبيب بن أبى ثابت عن أبى الطفيل عامر بن واثلة عن زيد بن أرقم رضـى اللّه عنه.

و من حديث سلمة بن كهيل عن أبيه عن أبى الطفيل أيضا.

و حديث أبى الضحى مسلم بن صبيح عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه.

و قال عقب كل طريق من الطرق الثلاثة: انه صحيح على شرط

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۵

الشيخين و لم يخرجاه.

و كـذا أخرجه من طريق يحيى بن جعـدة عن زيـد بن أرقم، وافقه على تخريـج هـذه الطريق الطبرانى فى الكبير ... و أخرجه الطبرانى أيضا من حديث حكيم بن جبير عن أبى الطفيل عن زيد...

و فى البـاب عن جـابر، و حذيفـة بن أسـيد، و خزيمـة بن ثابت، و سـهل بن سـعد، و ضـميره، و عامر بن أبى ليلى، و عبـد الرحمن بن عوف، و عبـد اللّه بن عباس و عبـد اللّه بن عمر، وعدى بن حاتم، و عقبة بن عامر، و علىّ بن أبى طالب، و أبى ذر، و أبى رافع، و أبى الشريح الخزاعى، و أبى قدامة الانصارى، و أبى هريرة، و أبى الهيثم بن التيهان و رجال من قريش، و ام سلمة و ام هانى ابنة أبى طالب الصحابية رضوان اللّه عليهم.

أما حـديث جابر فرواه الترمذى فى (جامعه) من طريق زيد بن الحسن ... و رواه أبو العباس ابن عقدة فى (الولاية) من طريق يونس بن عبد اللّه بن أبى فروة...

و أما حديث حذيفة بن أسـيد الغفارى فرواه الطبرانى فى (معجمه الكبير) من طريق سلمة بن كهيل عن أبى الطفيل عنه و زيد بن أرقم ...

و من هذا الوجه أورده الضـياء فى (المختارة). و رواه أبو نعيم فى (الحلية) و غيره من حديث زيد بن الحسن الأنماطى عن معروف بن خربوذ عن أبى الطفيل عن حذيفة وحده به.

و أما حديث خزيمة فهو عند ابن عقدة من طريق محمد بن كثير عن فطر و أبى الجارود كلاهما عن أبى الطفيل أن عليا رضى اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: أنشدكم اللّه من شهد غدير خم إلا قام، و لا يقوم رجل يقول نبئت أو بلغنى الا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه. فقام سـبعة عشـر رجل منهم: خزيمـة ابن ثابت و سـهل بن سـعد وعـدى بن حاتم و عقبـة بن عامر و أبو أيوب الانصارى أبو سعيـد الخـدرى و أبو شـريح الخزاعى و أبو قدامة الانصارى و أبو ليلى و أبو الهيثم بن التيهان و رجال من قريش، قال على رضـى اللّه عنه و عنهم:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۶

هاتوا ما سمعتم.

فقالوا: نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع حتى إذا كان الظهر خرج رسول اللّه، فأمر بشجرات شذ بن و القى عليهن ثوب ثم نادى بالصلاة، فخرجنا فصلينا، ثم قام فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: أيها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلغت. قال: اللهم اشهد- ثلاث مرات.

قال: انى أوشك أن أدعى فأجيب، و انى مسئول و أنتم مسئولون. ثم قال: ألا ان أموالكم و دماءكم حرام كحرمة يومكم هذا و حرمة شهركم هذا، أوصيكم بالنساء، أوصيكم بالجار، أوصيكم بالمماليك، أوصيكم بالعدل و الإحسان. ثم قال: أيها الناس انى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، نبأنى بذلك اللطيف الخبير. و ذكر الحديث فى قوله صلّى اللّه عليه و سلّم «من كنت مولاه فعلىّ مولاه».

فقال على رضى اللّه عنه: صدقتم و أنا على ذلك من الشاهدين.

و أما حديث زيد فرواه أحمد فى (مسنده...)

و أما حديث سهل فقد تقدم مع خزيمة.

و أما حديث ضميرة الأسلمى فهو فى (الموالاة) من حديث ابراهيم بن محمد الاسلمى عن حسين بن عبد اللّه بن ضميرة عن أبيه عن جده رضى اللّه عنه...

و أما حديث عامر فأخرجه ابن عقدة فى (الموالاة) من طريق عبد اللّه ابن سنان عن أبى الطفيل عن عامر بن ليلى بن ضمرة و حذيفة بن أسيد رضى اللّه عنهما ... و من طريق ابن عقدة أورده أبو موسى المدينى فى (ذيله) فى الصحابة و قال: انه عزيز جدا.

و أما حديث عبد الرحمن بن عوف فهو عند ابن أبى شيبة، و عند أبى يعلى فى (مسنديهما)، و كذا أخرجه البزار فى (مسنده) أيضا...

و أما حديث ابن عباس فأشار اليه الديلمى فى (مسنده).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۳۷

و أما حديث ابن عمر فهو فى (المعجم الأوسط) للطبرانى بلفظ: آخر ما تكلم به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أخلفونى فى أهل بيتى.

و أما حديث عدى بن حاتم و عقبة بن عامر فقد تقدم حديثهما فى خزيمة.

و أما حديث على فهو عند إسحاق بن راهويه فى (مسنده) من طريق كثير بن زيد عن محمد بن عمر بن على أبى طالب ... و كذا رواه الدولابى فى (الذرية الطاهرة). و رواه الجعابى من حديث عبد اللّه بن موسى عن أبيه عن عبد اللّه بن حسن عن أبيه عن جده عن على رضى اللّه عنه. و رواه البزار...

و أما حديث أبى ذر فأشار اليه الترمذى فى (جامعه)، و أخرجه ابن عقدة من حديث سعد بن طريف عن الأصبغ بن نباتة عن أبى ذر رضى اللّه عنه...

و أما حديث أبى رافع فهو عند ابن عقدة أيضا من طريق محمد بن عبيد اللّه بن أبى رافع عن أبيه عن جده أبى رافع مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم...

و أما حديث أبى شريح و أبى قدامة فقد تقدما فى خزيمة.

و أما حديث أبى هريرة فهو عند البزار فى (مسنده...)

و أما حديث الهيثم و رجال من قريش فقد تقدما فى خزيمة.

و أما حديث أم سلمة فحديثها عند ابن عقدة من حديث هارون بن خارجة عن فاطمة ابنة على عن أم سلمة رضى اللّه عنها...

و أما حديث أم هانى فحديثها عنده أيضا من حديث عمر بن سعيد عن عمر ابن جعدة بن هبيرة عن أبيه» [۱].

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳۸

ترجمته ...: ص: ۴۳۸

ذکرنا ترجمته مفصلة عن جماعة فی مجلد حدیث (مدینة العلم)، و هنا نکتفی بخلاصة ما ذکره هو بترجمة نفسه:

«ولد فی ربیع الاول سنة إحدی و ثلاثین و ثمانمائة، و أدخله أبوه المکتب بالقرب من المیدان عند المؤدب الشرف عیسی بن أحمد المقسی الناسخ، فأقام عنده یسیرا جدا، ثم نقله لزوج أخیه الفقیه الصالح البدر حسین بن أحمد الأزهری أحد أصحاب العارف باللّه یوسف الصفی، فقرأ عنده القرآن و صلی به الناس التراویح فی رمضان، ثم توجه به أبوه لفقیه المجاور لمسکنه المفید النفاع القدوة الشمس محمد بن أحمد التحریری الضریر مؤدب البرهان ابن خضر و الجلال ابن الملقن، و ابن اسد، و غیرهم من الأئمة، و لزم الأستاذ الفرید البرهان ابن خضر، و کذا قرأ علی أوحد النحاة الشهاب أبی العباس الحناوی. و أخذ العربیة أیضا عن الشهاب الابدی المغربی، و الجمال ابن هشام الحنبلی حفید سیبویه وقته الشهیر و غیرهما، و حضر عند الشمس الوقائی ... و کذا أخذ الیسیر من الفقه عن العلم صالح البلقینی...

و حضر تقسیم البهجة بتمامه عند الشرف المناوی و تقسیم المهذب أو غالبه عند الزین البوتنجی، و تردد الیه فی الفرائض و غیرها، بل أخذ عن الشهاب ابن المجدی، و قرأ الأصول عن الکمال ابن امام الکاملیة، و حضر کثیرا من دروس التقی الشمنی، و أخذ دروسا کثیرة عن الامین الاقصرائی، و کثیر من التفسیر و غیره عن السعد ابن الدیری، و من شرح ألفیة العراقی عن الزین السندبیسی، بل قرأ الشرح بتمامه علی الزین العراقی، و أخذ قطعة من القاموس فی اللغة تحریرا و اتقانا مع المحب ابن الشحنة، و لزم الشمس الطبندانی الحنفی امام مجلس التدرسیة فیها أیاما، و لبس الخرقة مع التلقین من المحیوی حفید الکمال یوسف العجمی، و أبی محمد مدین الاشمونی، و أبی الفتح الفوی و عمر التنیسی فی آخرین فی هذه العلوم و غیرها کابن الهمام، و أبی القاسم النویری، و العلاء القلقشندی، و الجلال المحلی، و المحب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۳۹

الاقصرائی. و قبل ذلک کله سمع مع والده الکثیر من الحدیث علی شیخه امام الأئمة الشهاب ابن حجر، حتی صار أکثر أهل العصر مسموعا و أوسعهم درایة.

و من محاسن من أخذ عنه من عنده الصلاح ابن أبی عمر، و ابن أمیلة، و ابن النجم، و ابن الهبل، و الشمس ابن المحب، و الفخر ابن یسارة، و ابن الخوجی، و المنبجی، و الزیتاوی، و البیانی، و السوقی و الطبقة، ثم من عنده القاضی العز ابن جماعة، و التاج السبکی، و أخوه البهاء، الجمال الاسنائی، و الشهاب الاذرعی، و الکرمانی، و الصلاح الصفدی، و القیراطی، و الحراوی، ثم الحسین التکریتی، و الامیوطی، و الباجی، و أبو البقاء السبکی، و النشاوری، و ابن الذهبی، و ابن العلائی، و الآمدی، و النجم ابن الکشک، و أبو الیمن، و ابن الکویک، و ابن الخشاب، و ابن حاتم، و المیلحی، و ابن رزین، و البدر ابن الصاحب، ثم السراج الهندی، و أکمل الدین البلقینی، و ابن الملقن، و العراقی، و الهیثمی، و الابناسی، و البرهان ابن فرحون.

و هکذا سمع من أصحاب أبی طاهر ابن الکویک، و العز ابن جماعة، و ابن خیر، ثم من أصحاب الولی العراقی، و الفوی، و ابن الجزری، ثم من یلیهم، و البرهان الزمزمی، و التقی ابن فهد، و الزین الامیاطی، و الشهاب الشوابطی، و أبی السعادات، و ابن ظهیرة، و ابن حامد بن العیناء، و البدر عبد اللّه بن فرحون، و الشهاب أحمد بن النور المحلی، و ابن الفرج المراغی، و الثغر الاسکندری.

و لهذا کله زاد عدد من أخذ عنه من الاعلی و الدون و المساوی حتی الشعراء و نحوهم علی ألف و مائتین، و الأماکن التی تحمل فیها

من البلاد و القری علی الثمانین.

و اجتمع له من المرویات بالسماع و القراءة ما یفوق الوصف. و هی تتنوع أنواعا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۰

أحدها: ما رتب علی الأبواب الفقهیة و نحوها، و هی کثیرة جدا.

ثانیها: ما رتب علی المسانید.

ثالثها: ما هو علی الأوامر و النواهی.

رابعها: ما هو علی الحروف فی أول کلمات الأحادیث.

خامسها: ما هو فی الأحادیث الطوال خاصة.

سادسها: ما یقتصر فیه علی أربعین حدیثا فقط.

سابعها: ما هو علی الشیوخ.

ثامنها: ما هو علی الرواة.

تاسعها: ما یقتصر فیه علی الافراد و الغرائب.

عاشرها: ما لا تقید فیه بشیء مما ذکر.

حادی عشرها: مالا اسناد فیه بل اقتصر فیه علی المتون مع الحکم علیها.

الی غیرها من المسموعات التی لا تقید فیها بالحدیث کالشاطبیة و الرائیة فی علم القراءة و الرسم و الالفیة فی علمی النحو و الصرف و جمع الجوامع فی الأصلین التصوف. کما أنه لیس المراد بما ذکر من الأنواع الحصر، إذ لو سرد کل نوع منه لطال ذکره و عسر الآن حصره، بل لو سرد مسموعه و مقروؤه علی شیخه فقط لکان شیئا عجبا. و أعلی ما عنده من المروی ما بینه و بین الرسول صلی اللّه علیه و سلم بالسند المتماسک فیه عشرة أنفس.

و شرع فی التصنیف و التخریج قبیل الخمسین و هلم جرا. و مما صنفه فی علوم هذا الشأن: فتح المغیث بشرح ألفیة الحدیث، الغایة فی شرح منظومة ابن الجوزی الهدایة فی مجلد لطیف، و الإیضاح فی شرح نظم العراقی للاقتراح فی مجلد لطیف أیضا، و النکت علی الالفیة و شرحها بیض منه نحو ربعه فی مجلد و شرح التقریب للنووی فی مجلد، و بلوغ الامل بتلخیص کتاب الدارقطنی فی العلل کتب منه الربع مع زوائد مفیدة، و تکملة تلخیص شیخنا للمتفق و المفترق و منه فی الشروح تکملة شرح الترمذی للعراقی کتب منه أکثر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۱

من مجلدین فی عدة أوراق من المتن، و حاشیة فی أماکن من شرح البخاری لشیخه و غیره من تصانیفه، و شرح الشمائل النبویة للترمذی و یسمی أقرب الوسائل کتب منه نحو مجلد، و القول المفید فی إیضاح شرح العمدة لابن دقیق العید، و الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، و الذیل علی دول الإسلام للذهبی، و القول المنبی فی شرح ابن عربی فی مجلد حافل، و استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوی الشرف.

و فرض أشیاء من تصانیفه غیر واحد من أئمة المذاهب، فمن الشافعیة شیخه و العلاء القلقشندی و الجلال المحلی و العلم البلقینی.

و أئمة الأب: منهم الشهاب الحجازی و ابن صالح و ابن حنطة.

و من الحنفیة: العینی و ابن الدیری و الشمنی و الاقصرائی و الکافیجی و الزین قاسم و أبو الوقت المرشدی المکی.

و من المالکیة: البدر ابن النیبسی قاضی مصر، و ابن المخلطة قاضی اسکندریة و الحسام ابن جریر قاضی مصر أیضا.

و من الحنابلة: العز الکتانی.

و أفرد مجموع ذلک و نحوه فی تألیف، اجتمع فیه منهم نحو المائتین، أجلهم شیخه فقرض له علی غیر واحد من تصانیفه، و کان من دعواته له قوله: و اللّه المسئول أن یعینه علی الحصول حتی یتعجب السابق من اللاحق، و أثنی خطا و لفظا بما أثبته فی التألیف المشار الیه، و ضبط عنه غیر واحد من أصحابه تقدیمه علی سائر جماعته...

و منهم الحافظ محدث الحجاز التقی ابن فهد الهاشمی، حیث وصفه بأشیاء منهم: زین الحفاظ، و عمدة الأئمة الإیقاظ.

و کان ولده الحافظ النجم عمر لا یقدم علیه أحدا، و مما کتبه الوصف:

شیخنا الامام العلامة الأوحد الحافظ الفهامة المتقن، العلم الزاهر و البحر الزاخر عمدة الحفاظ و خاتمتهم، من بقاؤه نعمة یجب الاعتراف بقدرها و منة لا یقام شکرها، و هو حجة لا یسع الخصم لها الجحود، و آیة تشهد؟؟؟ امام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۲

الوجود، و کلامه غیر محتاج الی شهود.

و الحافظ الرحلة الزین القاسم الحنفی، و من بعض کتابته الوصف بالواصل الی دقائق هذا الفن و جلیله و المروی فیه من الصدی جمع غلیله.

و العلامة الموفق أبو ذر ابن البرهان الحلبی الحافظ، فوصف بمولانا و شیخنا العلامة الحافظ الأوحد، قدم علینا حلب فأفاد و أجاد، کان اللّه له.

بل صرح بما هو أعلی منه.

و البرهان البقاعی: ان ممن ضرب فی الحدیث بأوفر نصیب و أوفی سهم مصیب المحدث البارع الأوحد المفید الحافظ الأمجد...

و العز الحنبلی، و منه الوصف بالإمام العلامة الحافظ الأستاذ الحجة المتقن المحقق شیخ السنة حافظ الامة امام العصر أوحد الدهر، مفتی المسلمین محیی سنة سید الأولین و الآخرین، أبقاه اللّه للمعارف علما و لمعالم العلم اماما مقدما، و أحیا بحیاته الشریفة مآثر شیخه شیخ الإسلام، و جعله خلفا عن السلف الأئمة الاعلام، و یحرسه من حوادث الزمان و غدره و یأمنه من کید العدو و مکره، برسوله محمد صلّی اللّه علیه و سلّم.

و المعز البلیغ البرهان الباعونی شیخ أهل الأدب، فکان مما قال:

الشیخ الامام الحائز لانواع الفضل علی التمام، الحافظ لحدیث النبی، أمتع اللّه بحیاته و أعاد علی المسلمین من برکاته، هو الآن من الافراد فی علم الحدیث الذی اشتهر فیه فضله، و لیس بعد شیخ الإسلام ابن حجر فیه مثله، و قد حصل الاجتماع بخدمته، و الفوز ببرکته و الاقتباس من فوائده، و الاستماع بفرائده.

و قاضی القضاة العلم البلقینی، فمن وصفه قوله: الشیخ الفاضل العلامة الحافظ، جمع فأوعی و اهتم بهذا الفن، و لم یزل یرعی و صرح غیر مرة بالانفراد.

و فقیه المذهب الشرف المناوی، و مما کتبه أنه لما أشرف علم الحدیث علی الاندراس من التدریس حتی لم یبق منه الا الأثر و الانفصال من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۳

التألیف حتی لم یبق منه الخبر، انتدب لذلک الأخ فی اللّه تعالی الامام العالم العلامة، و الحافظ الناسک الالمعی الفهامة، الحجة فی السنن علی أهل زمانه، و المشمر فی ذلک عن ساعد الاجتهاد فی سره و إعلانه.

و حافظ المذهب السراج العبادی فقال: هو الذی انعقد علی تفرده بالحدیث النبوی الإجماع، و انه فی کثرة اطلاعه و تحقیقه لفنونه بلغ ما لا یستطاع، و دونت تصانیفه و اشتهرت و ثبتت فی هذا الفن النفیس و تقررت، و لم یخالف أحد من العقلاء فی جلالته و وفور ثقته و دیانته و أمانته، بل صرحوا بأجمعهم بأنه هو المرجوع الیه فی التعدیل و التجریح و التحسین و التصحیح بعد شیخه شیخ مشایخ

الإسلام ابن حجر، حامل رایة العلوم و الأثر.

و العلامة فرید الأدباء الشهاب الحجازی، فکان مما قاله: الامام العلامة حافظ عصره و مسند شامه و مصره، هو بحر طاب موردا و سید صار لطالبی اتصال متون الحدیث علی الحالین سندا» [۱].

(۱۳۷) روایة الحسین الکاشفی الواعظ ... ص: ۴۴۳

اشارة

روی حدیث الثقلین بقوله: «فی فضیلة أهل البیت الکرام الذین هم أئمة الدین و المقتدون فی العلم و الیقین،

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی...

و فی تکراره

«أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

ثلاثا دلیل واضح علی وجوب تعظیم أهل البیت و محبتهم و متابعتهم، و أهل بیت الرسول هم علی و فاطمة و الحسن و الحسین رضوان اللّه تعالی علیهم أجمعین، یدل علی ذلک

ما جاء فی الصحیحین من أنه لما نزل

---

[۱] الضوء اللامع ۷/ ۱- ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۴

قوله تعالی تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ جمع النبیّ علیّا و فاطمة و الحسن و الحسین فقال: اللهم هؤلاء أهل بیتی» [۱].

و قال فی تفسیره فی تفسیر قوله تعالی: سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ قال: «ان العرب تسمی کل شیء ثقیل و نفیس بثقل

«انّی تارک فیکم الثقلین» [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۴۴

ترجم له و اعتمد علی تفسیره و ذکره:

۱- الشیخ أحمد الحنفی الصالحی- المعروف ب «ملاجیون» الذی تجد ترجمته فی (سبحة المرجان) فی تفسیره (تفسیر احمدی).

۲- و المولوی تراب علی فی کتابه (التدقیقات الراسخات فی شرح التحقیقات الشامخات).

۳- و محمد محبوب عالم فی مواضع عدیدة من (تفسیر شاهی).

۴- (الدهلوی) نفسه فی کتابه (التحفة) فی الجواب عن المطعن الحادی عشر من مطاعن أبی بکر.

۵- و الکاتب الچلبی القسطنطینی فی (کشف الظنون ۸۷۸).

(۱۳۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۴۴۴

اشارة

روی حدیث الثقلین فی عدة کتب من مصنفاته بطرق عدیدة و ألفاظ متنوعة فقد قال فی (احیاء المیت):

---

[۱] الرسالة العلیة فی الأحادیث النبویة: ۲۹- ۳۰.

[۲] المواهب العلیة تفسیر حسینی ۲/ ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۵

«الحدیث الخامس: أخرج مسلم و الترمذی و النسائی عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- الحدیث.

الحدیث السادس: أخرج الترمذی و حسنه و الحاکم عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

الحدیث السابع: أخرج عبد بن حمید فی مسنده عن زید بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض.

الحدیث الثامن: أخرج أحمد و أبو یعلی عن أبی سعید الخدری: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر خبرنی أنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱].

قال: «الحدیث الثانی و العشرون: أخرج البزار عن أبی هریرة قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی قد خلفت فیکم اثنین لن تضلوا بعدهما، کتاب اللّه و نسبی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

و رواه أیضا عن البزار عن علی، و هو الحدیث الثالث و العشرون [۳].

و رواه أیضا عن الترمذی عن جابر، و هو الحدیث الأربعون [۴].

---

[۱] احیاء المیت بفضائل أهل البیت: ۱۱- ۱۲.

[۲] المصدر: ۱۹.

[۳] المصدر: ۱۹.

[۴] المصدر: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۶

و رواه أیضا عن الطبرانی عن المطلب بن عبد اللّه بن حنطب عن أبیه، و هو الحدیث الثالث و الأربعون [۱].

و رواه أیضا عن الباوردی عن أبی سعید، و هو الحدیث الخامس و الخمسون [۲].

و رواه أیضا عن أحمد و الطبرانی عن زید بن ثابت، و هو الحدیث السادس و الخمسون [۳].

و رواه فی کتابه (نهایة الإفضال) فی الحدیث التاسع منه عن زید بن أرقم ... بروایة الترمذی التی حسنها أیضا [۴].

و رواه فی کتابه (الأساس) عن مسلم و النسائی عن زید بن أرقم کل بلفظه ثم قال: «رواه الترمذی و قال حدیث حسن، و الحاکم فی

المستدرک و قال صحیح علی شرط البخاری و مسلم» ثم روی حدیث جابر عن الترمذی، و الذی قال فیه: حدیث حسن [۵].

هذا، و یقول السیوطی فی مقدمة کتابه (الأساس) هذا: «الحمد للّه الذی وعد هذه الامة المحمدیة بالعصمة من الضلالة ما ان تمسکت بکتابه و عترة نبیه، و خص آل البیت النبوی من المناقب الشریفة ما قامت علیه الأحادیث الصحیحة لساطع البرهان و جلیه»....

و رواه فی کتابه (الإنافة) عن الطبرانی عن عبد اللّه بن حنطب [۶].

و رواه فی (البدور السافرة) عن ابن أبی عاصم عن زید بن ثابت [۷].

و رواه فی تفسیره بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً

---

[۱] احیاء المیت: ۲۷.

[۲] المصدر: ۳۰.

[۳] المصدر: ۳۰.

[۴] نهایة الإفضال فی تشریف الال- مخطوط.

[۵] الأساس فی فضائل بنی العباس- مخطوط.

[۶] الإناقة فی رتبة الخلافة ۱۰.

[۷] البدور السافرة عن أمور الآخرة ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۴۷

عن أحمد عن زید بن ثابت، عن الطبرانیّ عن زید بن أرقم، و عن ابن سعد و أحمد و الطبرانی جمیعا عن أبی سعید الخدری [۱].

و فیه بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی عن الترمذی- قال و حسنه- و ابن الأنباری عن زید بن أرقم [۲].

و رواه فی کتابه (الجامع الصغیر): «أما بعد، ألا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من أخطأه ضل، فخذوا بکتاب اللّه تعالی و استمسکوا به، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. حم و عبد بن حمید، حم عن زید بن أرقم، و رواه فیه عن حم طب عن زید بن ثابت» [۳].

و رواه فی کتابه (الخصائص الکبری) عن الترمذی

قال: و حسنه،

و عن الحاکم قال: و صححه عن زید بن أرقم أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و أهل بیتی [۴].

و رواه فی کتابه (النثیر) فی مختصر نهایة ابن الأثیر فی «ثقل» قال: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

، سماهما ثقلین لعظم قدرهما، و یقال لکل نفیس خطیر ثقل، أو لان الأخذ بهما و العمل ثقیل».

ترجمته ...: ص: ۴۴۷

و ممن ترجم للسیوطی أو نقل عنه معتمدا علیه و واصفا إیاه بالصفات الجلیلة:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

---

[۱] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۲/ ۶۰.

[۲] المصدر ۶/ ۷.

[۳] الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر بشرح المناوی ۲/ ۱۷۴

[۴] الخصائص الکبری ۲/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۸

۲- و الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۳- و النخلی فی (رسالة الأسانید).

۴- و المقری فی (فتح المتعال).

۵- و المناوی فی مقدمة (فیض القدیر).

۶- و الشنوانی فی (الدرر السنیة).

۷- و ولی اللّه الدهلوی فی (الإرشاد الی أمهات الاسناد) و (الانتباه فی سلاسل اولیاء اللّه).

۸- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۳۲۸).

۹- و حسن زمان فی (القول المستحسن).

۱۰- و القنوجی فی (التاج المکلل ۳۴۹).

۱۱- و (الدهلوی) نفسه فی (بستان المحدثین) و (رسالة فی أصول الحدیث).

و لقد ترجم السیوطی لنفسه فی کتاب (حسن المحاضرة) ترجمة مطولة نکتفی هنا بشیء مما قال:

«کان مولدی بعد المغرب لیلة الأحد مستهل رجب سنة تسع و أربعین و ثمانمائة، و حملت فی حیاة أبی الی الشیخ محمد المجذوب، و رجل کان من کبار الأولیاء بجوار المشهد النفیسی فبرک علی، و نشأت یتیما، فحفظت القرآن ولی دون ثمان سنین، ثم حفظت العمدة و منهاج الفقه و الأصول و ألفیة ابن مالک.

و شرعت فی الاشتغال بالعلم من مستهل سنة أربع و ستین، فأخذت الفقه و النحو عن جماعة من الشیوخ، و أخذت الفرائض عن العلامة فرضی زمانه الشیخ شهاب الدین الشارمساجی الذی کان یقال انه بلغ السن العالیة و جاوز المائة بکثیر، و اللّه أعلم بذلک. قرأت علیه فی شرحه علی المجموع.

و أجزت بتدریس العربیة فی مستهل سنة ست و ستین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۴۹

و قد ألفت فی هذه السنة، فکان أول شیء ألفته (شرح الاستعاذة و البسملة) و أوقفت علیه شیخنا شیخ الإسلام علم الدین البلقینی، فکتب علیه تقریظا. و لازمته فی الفقه الی أن مات ملازمة ولده، و أجازنی بالتدریس و الإفتاء من ست و سبعین و حضر تصدیری، فلما توفی سنة ثمان و سبعین لزمت شیخ الإسلام شرف الدین المناوی.

و لزمت فی الحدیث و العربیة شیخنا الامام العلامة تقی الدین الشبلی الحنفی فواظبته أربع سنین، و کتب لی تقریظا علی (شرح ألفیة ابن مالک) و علی (جمع الجوامع) فی العربیة تألیفی، و شهد لی غیر مرة بالتقدم فی العلوم بلسانه و بنانه، و لم أنفک عن الشیخ الی أن مات.

و لزمت شیخنا العلامة أستاذ الوجود محیی الدین الکافیجی أربع عشرة سنة، فأخذت عنه الفنون من التفسیر و الأصول و العربیة و المعانی و غیر ذلک، و کتب لی إجازة عظیمة.

و حضرت عند الشیخ سیف الدین الحنفی دروسا عدیدة فی الکشاف و التوضیح و حاشیته علیه و تلخیص المفتاح و العضد.

و شرعت فی التصنیف سنة ست و ستین و بلغت مؤلفاتی الی الآن ثلاثمائة کتاب سوی ما غسلته و رجعت عنه.

و سافرت بحمد اللّه تعالی الی بلاد الشام و الحجاز و الیمن و الهند و المغرب و التکرور، و لما حججت شربت من ماء زمزم لأمور، منها أن أصل فی الفقه الی رتبة الشیخ سراج الدین البلقینی، و فی الحدیث الی رتبة الحافظ ابن حجر.

و أفتیت من مستهل سنة إحدی و سبعین، و عقدت إملاء الحدیث من مستهل سنة اثنتین و سبعین.

و رزقت التبحر فی سبعة علوم: التفسیر، و الحدیث، و الفقه، و النحو، و المعانی، و البیان، و البدیع- علی طریقة العرب و البلغاء لا علی طریقة العجم و أهل الفلسفة. و الذی أعتقده أن الذی وصلت الیه من هذه العلوم الستة سوی الفقه، و النقول التی اطلعت علیها فیها، لم یصل الیه و لا وقف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۰

علیه أحد من أشیاخی فضلا عمن هو دونهم، و أما الفقه فلا أقول ذلک فیه...

و أما مشایخی فی الروایة سماعا و إجازة فکثیر، أوردتهم فی (المعجم) الذی جمعتهم فیه وعدتهم نحو مائة و خمسین، و لم أکثر من سماع الروایة لاشتغالی بما هو أهم و هو قراءة الدرایة.

و هذه أسماء مصنفاتی لتستفاد:

فن التفسیر و تعلقاته و القراءات: الإتقان فی علوم القرآن، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، ترجمان القرآن فی التفسیر، المسند، أسرار التنزیل یسمی «قطف الازهار فی کشف الأسرار» لباب النقول، فی أسباب النزول.

فن الحدیث و تعلقاته: کشف المغطی فی شرح الموطإ، اسعاف المبطأ برجال الموطأ، التوشیح علی الجامع الصحیح، الدیباج علی صحیح مسلم ابن الحجاج، مرقاة الصعود علی سنن أبی داود، قوت المغتذی علی جامع الترمذی، زهر الربی علی المجتبی، مصباح الزجاج شرح ابن ماجة، تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی، شرح ألفیة العراقی، عین الاصابة فی معرفة الصحابة، کشف التلبیس عن قلب أهل التدلیس، توضیح المدرک فی تصحیح المستدرک، اللئالی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة، البدور السافرة عن أمور الآخرة، الأساس فی مناقب بنی العباس.

فن العربیة و تعلیقاته: شرح ألفیة ابن مالک یسمی البهجة المرضیة فی شرح الالفیة، الفریدة فی النحو و الصرف و الخط، النکت علی الالفیة، الکافیة، الشافیة، الشذور، النزهة، الفتح القریب علی مغنی اللبیب، شرح شواهد المغنی جمع الجوامع، شرح یسمی همع الهوامع، شرح اللمحة.

فن الأصول و البیان و التصوف: شرح لمعة الاشراق فی الاشتقاق الکوکب الساطع فی نجم جمع الجوامع، شرحه، شرح الکوکب الوقاد، فی الاعتقاد، نکت علی التلخیص یسمی الإفصاح، عقود الجمان فی المعانی و البیان، شرحه، شرح أبیات تلخیص المفتاح، مختصره، نکت علی حاشیة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۱

المطول للمقیری رحمه اللّه تعالی، الخبر الدال علی وجود القطب و الأوتاد و الابدال، مختصر الاحیاء، المعانی الدقیقة فی ادراک الحقیقة.

فن التاریخ و الأدب: تاریخ الصحابة و قد مر ذکره، طبقات الحفاظ، طبقات النحاة الکبری، و الوسطی، و الصغری، طبقات المفسرین، طبقات الأصولیین، طبقات الکتاب، حلیة الأولیاء، طبقات شعراء العرب، تاریخ الخلفاء، تاریخ مصر هذا، تاریخ أسیوط، معجم شیوخی الکبیر ... الملتقط من الدرر الکامنة، تاریخ العمر و هو ذیل علی أنباء الغمر ... دیوان خطب، دیوان شعر، المقامات، الرحلة القیومیة، الرحلة المکیة، الرحلة الدمیاطیة، الوسائل الی معرفة الأوائل، مختصر معجم البلدان لیاقوت، الشماریخ فی علم التواریخ، الجمانة، رسالة فی تفسیر الألفاظ المتداولة» [... ۱].

(۱۳۹) روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۴۵۱

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (جواهر العقدین فی فضل الشرفین شرف العلم الجلی و النسب العلی- مخطوط) فقال:

«الذکر الرابع فی حثه صلّی اللّه علیه و سلّم الامة علی التمسک بعده بکتاب ربهم و أهل بیت نبیهم، و أن یخلفوه فیهما بخیر، و سؤاله من یرد علیه الحوض عنهما، و سؤال ربه عز و جل الامة کیف خلفوا نبیهم فیهما، و وصیته بأهل بیته، و أن اللّه تعالی أوصاه بهم، و قوله «استوصوا بأهلی خیرا، فانی أخاصمکم عنهم غدا، و من أکن خصیمه أخصمه، و من أخصمه دخل النار»، و حثه علی حفظهم و التجاوز عن مسیئهم».

ثم روی حدیث الثقلین عن الترمذی عن زید بن أرقم، و عن أحمد عن أبی سعید، ثم أشار الی روایة الطبرانی فی الأوسط و أبی یعلی و غیرهما فقال:

---

[۱] حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة ۱/ ۳۳۵- ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۲

«و سنده لا بأس به».

ثم روی عن معالم العترة النبویة للحافظ أبی محمد عبد العزیز بن الأخضر حدیث السفینة و حدیث باب حطة ثم قال ما نصه:

«و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی العلل المتناهیة، فإیاک أن تغتر به، و کأنه لم یستحضره حینئذ الا من تلک الطرق الواهیة و لم یذکر بقیة طرقه، بل

فی صحیح مسلم و غیره عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد ألا- أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و انّی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال:

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

فقیل لزید: من أهل بیته، ألیس نساؤه من أهل بیته؟ قال: بلی ان نساءه من أهل بیته، و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده. قیل: و من هم؟

قال: هم آل علی و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس رضی اللّه عنهم. قیل: کل هؤلاء حرم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق و لفظه فی أحدها: قلنا- أی لزید رضی اللّه عنه- من أهل بیته، نساؤه؟ فقال: لا أیم اللّه، ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و قومها، أهل بیته أهله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده.

و أخرجه الحاکم فی المستدرک من ثلاث طرق و قال فی کل منها: انه صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه...

و روی الحافظ جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی المدنی فی کتابه نظم درر السمطین حدیث زید من غیر اسناد و لا عزو»....

و قال فی (جواهر العقدین) أیضا- بعد أن أورد مؤیدات حدیث الثقلین- «و فی الباب عن زیادة علی عشرین من الصحابة رضوان اللّه علیهم»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۳

فجعل یروی روایة کل واحد عن الصحاح و المسانید و الجوامع، کما تقدم فی روایة السخاوی.

ترجمته ...: ص: ۴۵۳

ترجم له أو اعتمد علی کتابه و أکثر من النقل عنه:

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵).

۲- و جار اللّه المکی فی (ذیل الضوء اللامع).

۳- و أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط).

۴- و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

۵- و عبد الحق الدهلوی فی (جذب القلوب).

۶- و رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة).

۷- و البرزنجی فی (النواقض) و (الاشاعة).

۸- و البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط).

۹- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۴۷۰).

۱۰- و العجیلی فی (ذخیرة المآل- مخطوط).

و إلیک خلاصة ما ذکره السخاوی:

«ولد فی صفر سنة أربع و أربعین و ثمانمائة بسمهود و نشأ بها، فحفظ القرآن و المنهاج، و لازم والده حتی قرأ علیه بحثا مع شرحه للمحلی و شرح البهجة لکن النصف الثانی منه سماعا و جمع الجوامع و غالب ألفیة ابن مالک، بل سمع علیه جل البخاری و مختصر مسلم للمنذری و غیر ذلک، و قدم القاهرة معه و بمفرده غیر مرة، أولها سنة ثمان و خمسین.

لازم أولا الشمس الجوجری فی الفقه و أصوله و العربیة، و أکثر من ملازمة المناوی، و قرأ علی النجم ابن قاضی عجلون، و علی الزین زکریا، و علی الشمس الشروانی، و حضر عند العلم البلقینی من دروسه فی قطعة الاسنائی، و عند الکمال امام الکاملیة دروسا، و ألبسه الخرقة و لقنه الذکر،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۴

و قرأ عمدة الاحکام بحثا علی السعد ابن الدیری، و أذن له فی التدریس هو و البامی و الجوجری، و فیه و فی الإفتاء الشهاب السارمساجی بعد امتحانه له فی مسائل و مذاکرته معه، و فیهما أیضا زکریا و کذا المحلی و المناوی.

ثم انه استوطن القاهرة، و کنت هناک فکثر اجتماعنا، و کتب بخطه مصنفی الابتهاج و سمعه منی، و کذا سمع منی غیره من تصانیفی، و کان علی خیر کبیر و فارقه بمکة بعد أن حججنا، ثم توجه منها الی طیبة فقطنها من سنة ثلاث و سبعین، و لازم و هو فیها الشهاب الابشیطی و حضر دروسه، و أکثر من السماع هناک علی أبی الفرج المراغی، بل قرأ علی العفیف عبد اللّه بن القاضی ناصر الدین ابن صالح أشیاء بالاجازة، و ألبسه خرقة التصوف بلباسه من عمر الاعرابی، و کذا کان سمع بمکة علی کمالیة ابنة محمد بن أبی بکر المرجانی و شقیقها الکمال أبی الفضل محمد و النجم عمر بن فهد فی آخرین.

و صنف فی مسألة فرش البسط المنقوشة، ردا علی من نازعه، و قرض له أئمة القاهرة، و کذا عمل للمدینة النبویة تاریخا، و کذا ألف غیر ما ذکر، و من ذلک حاشیته علی الإیضاح للنووی فی المناسک.

و بالجملة فهو انسان فاضل متفنن متمیز فی الفقه و الأصلین، مدیم للعمل و الجمع و التألیف، متوجه للعبادة و للمباحثة و المناظرة، قوی الجلادة علی ذلک طلق العبارة فیه، مغرم به، مع قوة نفس و تکلف، خصوصا فی مناقشات لشیخنا فی الحدیث و نحوه».

و أضاف تلميذه جار اللّه فی ذيله أقول: «و بعد المؤلف عاش نحو عشر سنين و صار مجمعا عليه فيما يقوله و يؤلفه، و اجتمعت به رفقة والدی فی عام تسع و تسعمائة بالمدينة، و سمعت عليه تاريخه (الوفا) و فتاواه المجموعة و غيرهما من كتب الحديث، و أجاز لی روايتها فاغتبطت ... و مات يوم الخميس ثامن عشر ذی القعدة عام إحدی عشرة و تسعمائة ... و لم يخلف بالمدينة مثله».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۵

(۱۴۰) روایة الفضل بن روزبهان ... ص: ۴۵۵

اشارة

روی حديث الثقلين فی (شرح عقائده) التی كتبها بالفارسية بأمر عبد اللّه خان أوزبک والی بخارا، قال- علی ما نقل عنه- «قوله و نعتقد بوجوب تعظيم آل رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلم و وجوب الاقتداء بهم. أقول: أما تعظيم أهل بيت رسول اللّه فنعتقد أنه فرض، لورود الأحاديث الصحيحة فی ذلک، و منها

قوله صلّی اللّه عليه و سلّم فی خطبته فی حجة الوداع: يا أيها الناس انی تارک فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی، ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا بعدی الی آخره

. و

قال فی حديث آخر: أذكركم اللّه فی أهل بيتی- ثلاث مرات.

و يستفاد من ذلک وجوب تعظيمهم و احترامهم و رعاية حقوقهم.

و كذا من قوله صلّی اللّه عليه و سلّم «ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا أبدا» فانه أمر بالاقتداء بهم، و المراد من أهل البيت هم الذين حرموا الصدقة».

ترجمته ...: ص: ۴۵۵

ترجم له أو اعتمد عليه:

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱).

۲- و رشيد الدهلوی فی (غرة الراشدين).

۳- و حيدر علی فی (منتهی الكلام ...) و غيرهم.

و قد ذكرنا ترجمته بالتفصيل فی مجلد حديث الطير.

(۱۴۱) روایة شهاب الدين القسطلانی ... ص: ۴۵۵

اشارة

روی حديث الثقلين فی (المواهب اللدنية) فی تحقيق أهل البيت قائلا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۶

«و عن زيد بن أرقم قال: قام فينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطيبا فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: أما بعد، أيها الناس انما بشر مثلكم يوشك أن يأتينى رسول ربى فأجيبه، و انّى تارك فيكم الثقلين، أولهما كتاب اللّه عز و جل فيه الهدى و النور، فتمسكوا بكتاب اللّه عز و جل و خذوا به! و حث و رغب فيه ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه عز و جل فى أهل بيتى- ثلاث مرات. فقيل لزيد: من أهل بيته، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: بلى ان نساءه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم عليهم الصدقة بعده. قيل: و من هم؟ قال: هم آل علىّ و آل جعفر و آل عقيل و آل عباس. قيل: كلا هؤلاء حرم عليهم الصدقة؟ قال: نعم. أخرجه مسلم.

و الثقل محركة- كما فى القاموس- كل شىء نفيس مصون. قال:

و منه

الحديث: «انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى»

، و هو بكسر المهملة و سكون المثناة الفوقانية، و الأخذ بهذا الحديث أحرى».

و قال: «و أخرج أحمد عن أبى سعيد معنى حديث زيد بن أرقم السابق مرفوعا بلفظ: انى أوشك أن ادعى فأجيب، و انّى تارك فيكم الثقلين، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فانظروا ما تخلفونى فيهما

، و عترة الرجل- كما قاله الجوهرى- أهله و نسله و رهطه الأدنون، أى الأقارب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۵۶

۱- السخاوى فى (الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳).

۲- و جار اللّه المكى فى (ذيل الضوء اللامع).

۳- و الشعرانى فى (المنن الكبرى) و (لواقح الأنوار).

۴- و العيدروسى فى (النور السافر).

---

[۱] المواهب اللدنية. بشرح الزرقانى ۷/ ۴- ۸.

۵- و الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد- مخطوط).

۶- و الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۱۰۲).

۷- و القنوجى فى (اتحاف النبلاء).

۸- و (الدهلوى) نفسه فى (بستان المحدثين).

و هذه خلاصة ما ذكره الشوكانى:

«ولد فى الثانى عشر من ذى القعدة سنة ۸۵۱ بمصر و نشأ بها، فحفظ القرآن و الشاطبيتين و نصف الطيبة الجزرية و الوردية فى النحو، و تلى السبع على السراج عمر بن قاسم الانصارى الشناوى، و أخذ الفقه على الفخر المقسمى تقسيما و الشهاب العبادى، و سمع على الملتونى الرضى الاوجاتى و السخاوى، و قرأ صحيح البخارى بتمامه فى خمسة مجالس على الشاوى، و قرأ فى الفنون على جمع.

و جلس للوعظ بالجامع العمرى، و كتب بخطه لنفسه و لغيره أشياء، بل جمع فى القراءات العقود السنية فى شرح المقدمة الجزرية فى التجويد، و الكنز فى وقف حمزة و هشام على الهمز، و الشرح على الشاطبية وصل فيه الى الإدغام الصغير و زاد فيه زيادات ابن الجزرى مع فوائد غريبة لا توجد فى شرح غيره، و كتب على الطيبة قطعة مزجا، و على البردة مزجا أيضا سماه مشارق الأنوار المضية

فی مدح خیر البریة، و تحفة السامع بختم صحیح البخاری. و من مؤلفاته المشهورة شرح البخاری المسمی ارشاد الساری علی صحیح البخاری فی أربع مجلدات، و شرح صحیح مسلم مثله و لم یکمل، و المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة.

و کان متعففا جید القراءة للقرآن و الحدیث و الخطابة، شجی الصوت، مشارکا فی الفضائل، متواضعا متوددا لطیف العشرة، سریع الحرکة مع کثرة استقامة، و اشتهر بالصلاح و التعفف علی أهل الفلاح».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۸

(۱۴۲) روایة شمس الدین العلقمی ... ص: ۴۵۸

اشارة

روی حدیث الثقلین بروایة زید بن أرقم، ثم قال:

«قوله: یدعی «خما» بضم المعجمة و تشدید المیم، و هو غدیر علی ثلاثة أمیال من الجحفة یقال له «غدیر خم».

قوله «و انا تارک فیکم الثقلین»

فذکر کتاب اللّه و اهل بیته. قال النووی: قال العلماء: سمیا ثقلین لعظمهما و کبر شأنهما، و قیل لثقل العمل بهما. قوله: و لکن أهل بیته من حرم الصدقة، قال النووی هو بضم الحاء و تخفیف الراء. و المراد بالصدقة الزکاة، و هی حرام علی بنی هاشم و بنی المطلب، و قال مالک بنو هاشم فقط، و قیل بنی قصی، و قیل قریش کله. قوله: و من أهل بیته یا زید، أ لیس نساؤه من أهل بیته، قال: نساؤه من أهل بیته و لکن أهل بیته من حرم الصدقة بعده.

قال: و من هم؟ قال آل علی و آل عقیل- الی آخره.

و فی روایة أخری لمسلم أیضا بعد الروایة الاولی، فقلنا: من أهل بیته نساؤه؟ قال: لا و أیم اللّه، ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی أبیها و أمها، أهل بیته أصله و عصبته الذین حرموا الصدقة بعده. قال النووی: و فی هذه الروایة دلیل علی إبطال قول من قال قریش کلها، فقد کان فی نسائه قرشیات، و هن عائشة و حفصة و أم سلمة و سودة و أم حبیبة» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۴۵۸

۱- شهاب الدین الخفاجی: «و من بیوت العلم بالقاهرة العلاقمة، فمنهم شیخنا العلامة ابراهیم العلقمی، و أخوه شمس الملة و الدین، أما الشمس صاحب (الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر) فشیخ الحدیث فی

---

[۱] الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۵۹

القدیم و الحدیث لم تزل سحب أفاد [۱] ته فی ریاض الفضل ذوارف، حتی صار و هو العلم المفرد من أعرف المعارف، فهو هضبة مجد، و فی التقی جوهر فرد، قد تحلی بخدمة الجلال السیوطی کمالا، و رقی الی سماء المعالی فازداد جمالا» [۱].

۲- الشیخ احمد المقری فوصفه بالشیخ الامام الحافظ العلقمی [۲].

۳- الکاتب الچلبی القسطنطینی حیث ذکر کتابه (الکوکب المنیر) [۳].

(۱۴۳) روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۴۵۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر آیة المودّة، حیث قال:

«و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أیها الناس انی ترکت فیکم الثقلین خلیفتین، ان أخذتم بهما لن تضلوا بعدی أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی و هم أهل بیتی، لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. أورده الثعلبی، و ذکر الامام أحمد بن حنبل فی مسنده بمعناه» [۴].

ترجمته ...: ص: ۴۵۹

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).

۲- السید محمد البخاری فوصفه بقوله «تاج الأولیاء سید الأتقیاء، وارث علوم الأنبیاء و المرسلین، ناظم أمور المؤمنین، بحر العلوم و الحقائق،

---

[۱] ریحانة الالباء ۲/ ۷۷.

[۲] فتح المتعال فی مدح النعال ۵۴.

[۳] کشف الظنون ۵۶۰.

[۴] تفسیر الأنوری- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۰

مستخرج الحکم بالدقائق، جامع جوامع الکمالات، محیی مراسم الخیرات، معدن أنوار التوفیق، مخزن أسرار التحقیق، المخصوص بعون اللّه الباری، قطب الاقطاب حاجی عبد الوهاب البخاری قدس سره» [۱].

(۱۴۴) روایة شمس الدین الشامی الدمشقی الصالحی ... ص: ۴۶۰

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد) المعروف ب (السیرة الشامیة) علی ما جاء فی «انسان العیون» للحلبی.

ترجمته ...: ص: ۴۶۰

ترجم له أو نقل عنه مع الاعتماد علیه و وصفه بالأوصاف الجلیلة:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۲- و ابن حجر المکی فی (الخیرات الحسان).

۳- و الخفاجی فی (ریحانة الالباء ۱/ ۲۷).

۴- و المقری فی (فتح المتعال).

۵- و أحمد زینی دحلان فی (السیرة النبویة) حیث ینقل عنه.

۶- و الکاتب الچلبی القسطنطینی فی (کشف الظنون/ ۹۸۷).

۷- و الدهلوی نفسه فی (رسالة أصول الدین).

۸- و حسن زمان فی (القول المستحسن).

۹- و المحبی فی (خلاصة الأثر ۴/ ۲۳۹).

---

[۱] تذکرة الأبرار- مخطوط. و له ترجمة فی نزهة الخواطر ۴/ ۲۲۳.

(۱۴۵) روایة الخطیب الشربینی ... ص: ۴۶۱

روی حدیث الثقلین فی تفسیره بتفسیر آیة المودة، قائلا:

«و روی زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: انّی تارک فیکم کتاب اللّه و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. قیل لزید بن أرقم: فمن أهل بیته؟

فقال: هم آل علیّ و آل عقیل و آل جعفر و آل عباس» [۱].

و قال فیه بتفسیر الآیة: سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ: «و الثقل العظیم الشریف

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ثقلین، کتاب اللّه عز و جل و عترتی» [۲].

(۱۴۶) روایة شهاب الدین ابن حجر الهیتمی المکی ... ص: ۴۶۱

اشارة

رواه فی (الصواعق) عن الطبرانی و غیره بسند صحیح [۳].

و رواه أیضا فی فصل الآیات الواردة فی شأن أهل البیت (ع) فقال عند الکلام علی آیة التطهیر بعد کلام له: «و من ثم صح أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی» [۴].

و رواه فی الفصل المذکور بعد قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الترمذی و عن أحمد بألفاظ مختلفة.

ثم قال: «و ذکر ابن الجوزی لذلک فی (العلل المتناهیة) و هم أو غفلة عن استحضار بقیة طرقه، بل فی مسلم عن زید بن أرقم ... و فی روایة

---

[۱] السراج المنیر ۳/ ۵۲۸.

[۲] المصدر ۴/ ۱۶۷.

[۳] الصواعق المحرقة: ۲۵.

[۴] المصدر ۸۶- ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۲

صحیحة: انّی تارک فیکم أمرین لن تضلوا ان تبعتموهما، و هما کتاب اللّه و عترتی.

...ثم اعلم: أن لحدیث التمسک بذلک طرقا کثیرة وردت عن نیف و عشرین صحابیا، و مر له طرق مبسوطة فی حادی عشر الشبه، و فی بعض تلک الطرق أنه قال ذلک بحجة الوداع بعرفة، و فی أخری أنه قاله بالمدینة فی مرضه و قد امتلأت الحجرة بأصحابه، و فی أخری أنه قال ذلک بغدیر خم، و فی أخری أنه قال لما قام خطیبا بعد انصرافه من الطائف کما مر.

و لا تنافی إذ لا مانع من أنه کرر علیهم ذلک فی تلک المواطن و غیرها اهتماما بشأن الکتاب العزیز و العترة الطاهرة. و

فی روایة عند الطبرانی عن ابن عمر أن آخر ما تکلم به النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أخلفونی فی أهل بیتی.

و

فی أخری عند الطبرانی و أبی الشیخ: ان للّه عز و جل ثلاث حرمات فمن حفظهن حفظ اللّه دینه و دنیاه و من لم یحفظهن لم یحفظ اللّه دنیاه و لا آخرته. قلت: ما هن؟ قال: حرمة الإسلام، و حرمتی، و حرمة رحمی» [۱].

و رواه أیضا فی [الصواعق فی تتمة التی تضمنت خلاصة کتاب (المناقب للحافظ السخاوی) حیث قال: «و قد جاءت الوصیة الصریحة بهم فی عدة أحادیث منها

حدیث «انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما».

قال الترمذی حسن غریب. و أخرجه آخرون. و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی (العلل المتناهیة)، کیف و فی صحیح مسلم و غیره ...و لهذا الحدیث طرق کثیرة عن بضع و عشرین صحابیا» [... ۲].

و رواه أیضا فی کتاب (المنح المکیة) بشرح هذا البیت:

---

[۱] الصواعق المحرقة ۸۹- ۹۰.

[۲] المصدر ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۳

«آل بیت النبی ان فؤادی لیس یسلیه علیکم التأساء»

قال:

«و فی الحدیث أیضا: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، کتاب اللّه و عترتی

فلیتأمل کونه قرنهم بالقرآن فی أن التمسک بهما یمنع الضلال و یوجب الکمال» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۶۳

ترجم له أو نقل عنه مع المدح و الثناء العظیم:

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۲- و الخفاجی فی (ریحانة الالباء ۱/ ۴۳۵).

۳- و العیدروسی فی (النور السافر ۲۸۷).

۴- و الشرقاوی فی (التحفة البهیة).

۵- و الجهرمی فی (البراهین القاطعة).

۶- و البلخی خلیفة السید علی الهمدانی فی (شرح المسائل).

۷- و القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة).

۸- و العجیلی فی (ذخیرة المآل- مخطوط).

۹- و سالم بن عبد اللّه بن البصری فی (الامداد بمعرفة علو الاسناد ۱۷).

۱۰- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الدین).

(۱۴۷) روایة نور الدین علی المتقی ... ص: ۴۶۳

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (کنز العمال) حیث قال: «أما بعد، الا أیها الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم

---

[۱] المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة ۱۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۶۴

الثقلین أولهما کتاب اللّه تعالی فخذوا بکتاب الله و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

حم و عبد بن حمید. م. عن زید ابن أرقم.

و رواه فی موضع آخر عن (طب) و هو رمز الطبرانی.

کما أنه قد تقدمت بعض نصوص روایته سابقا.

ترجمته ...: ص: ۴۶۴

۱- عبد القادر بن أحمد الفاکهی فی (القول النقی فی مناقب المتقی).

۲- و عبد الوهاب المتقی القادری فی (اتحاف التقی فی فضل الشیخ علی المتقی).

۳- و عبد الحق الدهلوی فی (زاد المتقین فی سلوک طریق الیقین) و (أخبار الأخیار).

۴- و العیدروسی فی (النور السافر).

۵- و غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان ۴۳).

۶- و القنوجی فی (اتحاف النبلاء) و (أبجد العلوم).

۷- و الکاتب الجلبی القسطنطینی فی (کشف الظنون) حیث ذکر مصنفاته.

و هذه خلاصة ترجمته فی (أبجد العلوم): «کان البکری یقول:

للسیوطی منة علی العالمین و للمتقی منة علیه، اشتغل بالتدریس و التألیف، و رتب جمع الجوامع للسیوطی علی أبواب الفقه، تزید مؤلفاته علی المائة، و کان الشیخ ابن حجر المکی الفقیه الشافعی صاحب الصواعق المحرقة أستاذه، و فی الآخر تلمذ علیه و لبس الخرقة منه، توفی رحمه اللّه فی سنة ۹۷۵» [۱].

---

[۱] و وصفه فی نزهة الخواطر حیث ترجم له بالشیخ الامام العالم الکبیر المحدث ثم أورد کلمات صاحب النور السافر، و الشعرانی فی الطبقات الکبری، و عبد الحق الدهلوی أنظر ۴/ ۲۳۴- ۲۴۴.

(۱۴۸) روایة محمد طاهر الفتنی الکجراتی ... ص: ۴۶۵

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتاب (مجمع البحار) فی مادة «ثقل» فقال: فیه

«انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی»

سمیا به لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، و یقال لکل شیء خطیر نفیس ثقل، فسماهما به إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما».

و قال فی «عترة»: «فیه

«کتاب اللّه و عترتی»

عترة الرجل أخص أقاربه و هم بنو عبد المطلب، و قیل أهل بیته الأقربون. و هم أولاده، و علی و أولاده، و قیل عترته الأقربون و الأبعدون منهم».

و قال فی (تکملة مجمع البحار) فی «ثقل»: «فیه

تارک فیکم الثقلین

»، هو بفتحتین نحو المتاع».

ترجمته ...: ص: ۴۶۵

و قد ترجم له أو نقل عنه معتمدا علیه:

۱- العیدروسی فی (النور السافر).

۲- و عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار).

۳- و غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان ۴۳).

۴- و رفیع الدین خان المرادآبادی فی (حالات الحرمین).

۵- و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال).

۶- و حیدر علی فی (إزالة الغین).

۷- و القنوجی فی (أبجد العلوم) و (اتحاف النبلاء).

۸- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

و هذه خلاصة ما جاء فی (أبجد العلوم): «الشیخ محمد طاهر الفتنی صاحب (مجمع البحار فی غریب الحدیث)- و فتن بلدة من بلاد کجرات- تلمذ علی علماء بلده، و صار رأسا فی العلوم الحدیثیة و الادبیة، و رحل الی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۶

الحرمین الشریفین، و أدرک علماءهما و مشایخهما سیما الشیخ علی المتقی، له (المغنی فی أسماء الرجال) و (تذکرة الموضوعات).

و قد ذکر الشیخ عبد الحق الدهلوی ترجمته فی أخبار الأخیار، و ذکرتها أنا فی اتحاف النبلاء، و أیضا أفردت ترجمته فی رسالة مستقلة ألحقتها فی أوائل مجمع البحار.

قال الشیخ عبد الوهاب المتقی: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الرؤیا فقلت: من أفضل الناس فی هذا الزمان یا رسول اللّه؟ فقال: شیخک ثم محمد طاهر، و یا لها من رؤیا تفضل علی الیقظة.

و کتابه (مجمع البحار) قد طبع بالهند لهذا العهد، و اشتهر اشتهار الشمس فی رابعة النهار، و هو کتاب جمع فیه کل غریب الحدیث و ما ألف فیه، فجاء کالشرح للصحاح الستة، فان لم یکن عند أحد شرح لکتاب من الأمهات الست فهذا الکتاب یکفیه لحل المعانی و کشف المبانی، و هو کتاب متفق علی قبوله متناول بین أهل العلم منذ ظهر بالوجود. و باللّه التوفیق» [۱].

(۱۴۹) روایة المیرزا مخدوم الجرجانی ... ص: ۴۶۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (النواقص) حیث قال: «فضائل أهل البیت

عن زید بن أرقم ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، یا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب، و أنا تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به،

---

[۱] و ترجم له فی نزهة الخواطر ۴/ ۲۹۸ بالشیخ العالم الکبیر المحدث اللغوی العلامة مجد الدین محمد بن طاهر بن علی الحنفی الفتنی الکجراتی، صاحب مجمع بحار الأنوار فی غریب الحدیث، الذی سارت بمصنفاته الرفاق، و اعترف بفضله علماء الآفاق... توفی سنة ۹۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۷

و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

.

و

فی روایة: کتاب اللّه هو حبل اللّه، من اتبعه کان علی الهدی، و من ترکه کان علی الضلالة- رواه مسلم».

ثم رواه عن الترمذی عن زید أیضا.

ترجمته ...: ص: ۴۶۷

و تظهر جلالته و ثقته من اعتماد الاعلام علیه، أمثال:

۱- البرزنجی فی (النواقض).

۲- و السهارنپوری فی (المرافض).

۳- و الفاضل رشید الدین خان فی (إیضاح لطافة المقال).

۴- و حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالة الغین).

۵- و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابه فی (کشف الظنون).

(۱۵۰) روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۴۶۷

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و أخرج ابن أبی شیبة عن عبد الرحمن ابن عوف قال: لما فتح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مکة انصرف الی الطائف فحصرها سبع عشرة أو تسع عشرة یوما، ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أوصیکم بعترتی خیرا، و ان موعدکم الحوض، و الذی نفسی بیده لتقیمن الصلاة و لتؤتن الزکاة أو لأبعثن إلیکم رجلا منی- أو کنفسی- یضرب أعناقکم. ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه ثم قال: هو هذا.

و فی روایة أنه صلّی اللّه علیه و سلم قال فی مرض موته: أیها الناس یوشک أن أقبض قبضا سریعا فینطلق بی، و قد قدمت إلیکم القول معذرة إلیکم، الا انّی مخلف فیکم کتاب ربی عز و جل و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا یفترقان حتی یردا علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۸

الحوض فأسألهما ما خلفت فیهما» [۱]

ترجمته ...: ص: ۴۶۸

ترجم له أو اعتمد علیه:

۱- ابنه عبد القادر العیدروس فی (النور السافر).

۲- و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

۳- و محمد محبوب عالم فی (تفسیر شاهی) حیث ینقل عنه.

(۱۵۱) اثبات فخر الدین الجهرمی ... ص: ۴۶۸

أثبت حدیث الثقلین فی کتابه (البراهین القاطعة فی ترجمة الصواعق المحرقة) حیث ترجم عبارات ابن حجر المکی المشتملة علی حدیث الثقلین کما تقدم [۲].

(۱۵۲) روایة بدر الدین الرومی ... ص: ۴۶۸

روی حدیث الثقلین فی کتابه (تاج الدرة فی شرح البردة). حیث قال بشرح قول البوصیری:

«محمد سید الکونین و الثقلین و الفریقین من عرب و من عجم»

قال: «و الثقل بالتحریک: متاع المسافر و حشمه ... و

فی الحدیث «ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی»

و الثقلان الانس و الجن».

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

[۲] و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۴/ ۲۷۴. قال: الشیخ الفاضل الکبیر کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی البیجاپوری أحد العلماء المشهورین، له البراهین القاطعة ترجمة الصواعق المحرقة بالفارسیة ترجمها سنة ۹۹۴ بأمر دلاورخان البیجاپوری الوزیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۶۹

و قال بشرح قوله:

«دعا الی اللّه فالمستمسکون به مستمسکون بحبل غیر منفصم»

ما نصه: «المعنی: یقول ذلک الحبیب هو الذی دعا أهل التکلیف قاطبة من جن و انس و عرب و عجم فی زمانه و بعده الی یوم القیامة الی دین اللّه و ما فیه رضاه، أو ترجی شفاعته داعیا الی اللّه باذنه، فالمعتصمون بدینه و المجیبون لدعوته اعتصام حق و إجابة صدق، معتصمون بسبب من اللّه تعالی متصل الی رضوانه الأکبر، من غیر أن یطرأ علیه انفصام أصلا، و ذلک السبب لیس الا کتاب اللّه تعالی و عترة نبیه من أهل العصمة و الطهارة الواجب علی غیرهم مودتهم بعد معرفتهم، ایمانا بقوله «قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی ، و تصدیقا

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

. و

فی روایة: ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و هذا نص فی المقصود، فمن تمسک بکتاب اللّه تمسک بهم و من عدل منهم عدل عن کتاب اللّه من حیث لا یدری»....

(۱۵۳) روایة جمال الدین المحدث الشیرازی ... ص: ۴۶۹

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط) عن حذیفة بن أسید الغفاری.

و کذا فی کتابه (روضة الأحباب فی سیر النبی و الال و الاصحاب).

ترجمته ...: ص: ۴۶۹

ترجم له و أثنی علیه و اعتمد علی أقواله و أخباره:

۱- غیاث الدین المدعو خواندمیر فی (حبیب السیرفی أخبار أفراد البشر).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۰

۲- و عبد الحق الدهلوی فی (أسماء رجال المشکاة).

۳- و علی القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة).

۴- و الشنوانی فی (الدرر السنیة).

۵- و أبو علی محمد الملقب بارتضی العمری فی (مدارج الاسناد).

۶- و القنوجی فی (الحطة فی ذکر الصحاح الستة).

۷- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۴) روایة علی القاری ... ص: ۴۷۰

اشارة

روی حدیث الثقلین عن مسلم و النسائی عن زید بن أرقم، و عن الترمذی عنه، و عن جابر قال: و حسنه. و قد شرح الحدیثین و أوضح معانیهما [۱].

و رواه عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن أحمد عن أبی سعید الخدری، و عن الترمذی عن جابر، و عنه عن زید بن أرقم [۲...]

و هذه الأحادیث جمیعا رواها شارحا إیاها حیث رواها صاحب (الشفاء) و صاحب (المشکاة).

و أضاف الی روایة صاحب المشکاة بقوله:

«و رواه أحمد و الطبرانی عن زید بن ثابت و لفظه: انی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

ترجمته ...: ص: ۴۷۰

۱- محمد بن أبی بکر باعلوی فی (عقد الجواهر و الدرر).

---

[۱] شرح الشفاء ۴۸۵.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۹۳- ۵۹۴. و أیضا ۵/ ۶۰۰- ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۱

۲- و المحبی فی (خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵).

۳- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۴۴۵).

۴- و محمد عابد السندی فی (حصر الشارد).

۵- و القنوجی فی (اتحاف النبلاء المتقین).

۶- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۵) روایة عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۷۱

اشارة

روی حدیث الثقلین شارحا الروایات التی رواها الجلال السیوطی فی (الجامع الصغیر)، و مبینا المعانی الدقیقة التی تفیدها الروایات المذکورة من القرطبی و السمهودی و غیرهما [۱].

و کان الجلال السیوطی قد روی حدیث الثقلین عن حم عبد بن حمید م. عن زید بن أرقم. و عن حم طب عن زید بن ثابت. فأضاف المناوی الی الروایة الثانیة قوله: «الضیاء فی المختارة. قال الهیثمی: رجاله موثقون.

و رواه أیضا أبو یعلی بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزیز بن الأخضر و زاد انه فی حجة الوداع.

و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی، قال السمهودی: و فی الباب ما یزید علی عشرین من الصحابة» [۲].

و هکذا رواه فی شرحه الآخر (التیسیر) حیث شرح الروایة التی رواها الجلال السیوطی عن حم طب عن زید بن ثابت، ثم قال: «و رجاله موثقون».

کما شرح الروایة الأخری کذلک.

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۷۴- ۵۷۱.

[۲] نفس المصدر ۳/ ۱۴- ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۲

ترجمته ...: ص: ۴۷۲

۱- المحبی فی (خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲).

۲- و الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۳- و التاج الدهان فی (کفایة المتطلع).

۴- و سالم بن عبد اللّه البصری فی (الامداد بمعرفة علو الاسناد ۱۴).

۵- و أحمد بن محمد النخلی فی (رسالة الأسانید ۵۶).

۶- و رشید الدین خان فی (غرة الراشدین).

۷- و حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالة الغین).

۸- و (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث).

(۱۵۶) اثبات الملا یعقوب البنبانی اللاهوری ... ص: ۴۷۲

اشارة

أثبت حدیث الثقلین فی رسالة (عقائده) حیث قال: «ثم ان محبة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم توجب محبة الال و الاصحاب، لقرب منزلة

أهل البيت و قرابتهم بالنبيّ عليه السلام، حتى قرنوا معه فى الصلاة، و قال اللّه تعالى: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى و قوله عليه السلام: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى.

و سئلت عائشة رضى اللّه عنها: أى الناس كان أحب الى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلم؟ قالت: فاطمة رضى اللّه عنها. فقيل: من الرجال؟ قالت: زوجها».

ترجمته ...: ص: ۴۷۲

۱- المولوى رزق اللّه الملقب بحافظ عالم خان فى (الأفق المبين فى أحوال المقربين).

۲- و محمد صالح المؤرخ فى (العمل الصالح).

۳- و شاه نوازخان فى (مرآت آفتاب نما).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۳

و يكفى دليلا على جلالة الرجل اعتماد (الدهلوى) و تمسكه بأقواله فى (حاشية التحفة) فى الجواب عن حديثنا (حديث الثقلين) [۱].

(۱۵۷) رواية نور الدين على الحلبى الشافعى ... ص: ۴۷۳

اشارة

روى حديث الثقلين فى (انسان العيون) حيث قال: «أى و لما وصل صلّى اللّه عليه و سلّم الى محل بين مكة و المدينة يقال له «غدير خم» بقرب «رابغ» جمع الصحابة و خطبهم خطبة، بين فيها فضل على كرم اللّه وجهه و براءة عرضه مما تكلم فيه بعض من كان معه بأرض اليمن، بسبب ما كان صدر منه إليهم من المعدلة التى ظنها بعضهم جورا و بخلا، و الصواب كان معه كرم اللّه وجهه فى ذلك، فقال «ص»: أيها الناس انه قد نبأنى اللطيف الخبير أنه لم يعمر نبى الا نصف عمر الذى يليه من قبله، و انى لأظن أن يوشك أن أدعى فأجيب، و انى مسئول و انكم مسئولون، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنك قد بلغت و نصحت فجزاك اللّه خيرا.

و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: تشهدون أن لا اله الا اللّه، و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لا رَيْبَ فِيها، وَ أَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ؟

قالوا: بلى نشهد بذلك. قال: اللهم اشهد- الحديث.

ثم حض على التمسك بكتاب اللّه و وصى بأهل بيته، أى فقال: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى و لن يتفرقا حتى يردا على الحوض.

و

قال فى حق على كرم اللّه وجهه لما كرر عليهم: أ لست أولى بكم

---

[۱] و ترجمه فى نزهة الخواطر ۴/ ۲۸۵ بقوله: الشيخ العالم المحدث أبو يوسف يعقوب البنبانى اللاهورى، أحد الرجال المشهورين فى الفقه و الحديث و الفنون الحكمية. ثم نقل عن الأفق المبين، و مرآة آفتاب نما. و ذكر مؤلفاته، و ارخ وفاته بسنة ۱۰۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۴

من أنفسکم ثلاثا، و هم یجیبونه بالتصدیق و الاعتراف، و رفع (ص) ید علیّ کرم اللّه وجهه و قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه و انصر من نصره و اخذل من خذله و أدر الحق معه حیث دار» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷۴

۱- عبد اللّه بن حجازی الشرقاوی فی (التحفة البهیة فی طبقات الشافعیة).

۲- و محمد بن فضل اللّه المحبی فی (خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۱۲۲).

(۱۵۸) روایة أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی ... ص: ۴۷۴

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا بما تخلفونی فیهما.

أخرجه أحمد بن حنبل فی (مسنده) و الطبرانی فی (الأوسط) و أبو یعلی و غیرهم، و سنده لا بأس به. و أخرجه الحافظ أبو محمد عبد العزیز بن الأخضر فی (معالم العترة النبویة) و فیه: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک فی حجة الوداع.

و أخرجه الحاکم فی (المستدرک) من ثلاث طرق و قال فی کل منها:

---

[۱] انسان العیون فی سیرة الامین المأمون ۳/ ۳۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۵

انه صحیح علی شرط البخاری و مسلم و لم یخرجاه».

ثم رواه عن الترمذی و عن ابن عقدة و عن الضیاء و عن الزرندی و عن أبی الحسن یحیی بن الحسن و عن الجعابی و عن الدولابی و عن البزار و عن أبی نعیم و عن ابن حجر و عن الدارقطنی ... بألفاظهم المختلفة و طرقهم المتعددة عن جمع کثیر من الصحابة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷۵

۱- المحبی فی (خلاصة الأثر ۱/ ۲۷۱).

۲- و رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة بتمهید الدولة الحسینیة).

(۱۵۹) روایة الشیخانی القادری المدنی ... ص: ۴۷۵

روی حدیث الثقلین عن جمع من رجال الحدیث، و قال بعد کلام له:

«و الصحیح مما ذکرنا أیضا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کأنی قد دعیت فأجبت انی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. ثم قال: ان اللّه مولای، و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علیّ فقال: من کنت مولاه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و الصحیح مما ذکرنا أیضا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فان هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک، فأصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة».

---

[۱] وسیلة المآل فی عد مناقب الال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۶

و بعد أن روی الحدیث عن زید بن أرقم و أبی سعید قال: «و قد اخطأ ابن الجوزی حیث ذکر هذا فی واهیاته علی عادته فی ذلک، غافلا عما ذکر مسلم فی صحیحه عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا...

و أخرجه الحاکم فی المستدرک علی شرط الشیخین».

و رواه فیه أیضا عن زید بن ثابت و عبد الرحمن بن عوف و أبی الطفیل و أبی هریرة و جابر و حذیفة بن أسید و غیرهم، عن کبار علماء الحدیث کالبزار و ابن عقدة و الطبرانی و ابن سعد و الملا و الزرندی [۱].

(۱۶۰) روایة السید محمد ماه عالم ... ص: ۴۷۶

روی حدیث الثقلین بقوله: «الحمد للّه الذی شرف السادات بخطاب إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و أنزل فی حقهم لتعظیم قدرهم لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

و الصلاة و السلام علی النبیّ الامی الذی ذکر أولاده لعلوهم فی الشأن مساویا بالقرآن حیث

قال «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، فان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی» [۲]

(۱۶۱) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۴۷۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (اللمعات فی شرح المشکاة) حیث شرح

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

[۲] تذکرة الأبرار- مخطوط. و قد ترجم له فی نزهة الخواطر ۵/ ۳۳۷ و وصفه بالشیخ الصالح، و نقل فی ترجمته عن عدة من الکتب، و أرخ وفاته بسنة ۱۰۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۷۷

حدیث زید بن أرقم الذی رواه مسلم فی صحیحه، و حدیث جابر الذی رواه الترمذی فی صحیحه، الواردین فی (المشکاة) کما تقدم.
و رواه أیضا فی کتابه (مدارج النبوة/ ۵۲۰).

ترجمته ...: ص: ۴۷۷

۱- السید محمد البخاری فی (تذکرة الأبرار- مخطوط).
۲- و غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان/ ۵۲).
۳- و شاه نوازخان فی (مرآة آفتاب نما).
۴- و تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع).
۵- و ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی (المقدمة السنیة).
۶- و القنوجی فی (اتحاف النبلاء) [۱].

(۱۶۲) روایة شهاب الدین الخفاجی ... ص: ۴۷۷

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (نسیم الریاض) حیث شرح ما رواه القاضی عیاض من روایات حدیث الثقلین، فبعد أن شرح حدیث زید بن أرقم الذی أورده القاضی أضاف:
«و هذا کما رواه مسلم فی فضائل آل البیت فی خطبة خطبها صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو راجع من حجة الوداع فی آخر عمره قال فیها: أما بعد أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیبه، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور فتمسکوا به، و أهل بیتی
، و فیه ما ذکره

---

[۱] و فی نزهة الخواطر ۵/ ۲۰۱: الشیخ الامام العالم العلامة المحدث الفقیه شیخ الإسلام و أعلم العلماء الاعلام و حامل رایة العلم و العمل فی المشایخ الکرام، أول من نشر علم الحدیث بأرض الهند تصنیفا و تدریسا ... و ارخ وفاته بسنة ۱۰۵۲.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۷۸
المصنف رحمه اللّه تعالی من تفسیره لأهل بیته بما ذکر» [... ۱].
و رواه مرة أخری بلفظ آخر عن مسلم و وصفه بالصحة [۲].
و رواه أیضا بشرح قول القاضی: و أوصی بالثقلین بعده کتاب اللّه و عترته حیث قال: «و
حدیث الوصیة رواه مسلم، و فیه انه صلّی اللّه علیه و سلّم خطبهم و قال: أیها الناس انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فتمسکوا به. و حث علی ذلک، ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی ثلاثا.
و الکلام علیه مستوفی فی شروحه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۷۸

و الخفاجی من أعیان علماء أهل السنة و مشاهیر أدبائهم، فقد ترجم له:

۱- المحبی: «الشیخ أحمد بن محمد بن عمر. قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی صاحب التصانیف السائرة، و أحد أفراد الدنیا المجمع علی تفوقه و براعته، و کان فی عصره بدر سماء العلم، و نیر أفق النثر و النظم، رأس المؤلفین و رئیس المصنفین، سار ذکره سیر المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فی الفلک. و کل من رأیناه أو سمعنا به ممن أدرک وقته معترفون له بالتفرد فی التقریر و التحریر و حسن الإنشاء، و لیس فیهم من یلحق شأوه و لا یدعی ذلک، مع أن فی الخلق من یدعی ما لیس فیه. و تآلیفه کثیرة ممتعة مقبولة، انتشرت فی البلاد و رزق فیها سعادة عظیمة، فان الناس اشتغلوا بها، و أشعاره و منشآته مسلمة لا مجال للخدش فیها.

---

[۱] نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض ۳/ ۴۰۹.

[۲] نفس المصدر ۴/ ۲۸۳.

[۳] نفس المصدر ۴/ ۳۲۴- ۳۲۵.

و الحاصل: انه فاق کل من تقدمه فی کل فضیلة، و أتعب من یجیء بعده، مع ما خوله اللّه تعالی من السعة و کثرة الکتب و لطف الطبع و النکتة و النادرة. و قد ترجم نفسه فی آخر ریحانته من حین مبدئه» [... ۱].

۲- القنوجی: «الشیخ الفاضل و الأدیب الکامل شهاب الدین أحمد الخفاجی صاحب ریحانة الالباء و زهرة الحیاة الدنیا، حامل علم العلم و ناشره و جالب متاع الفضل و تاجره. کان ممن شرف الیه مسائلة الکمال رحالها، إذ ورث من سماء المعالی بدرها و هلالها، و حوی طارفها و تلیدها، و أرضع من در الفنون کهلها و ولیدها، و سفرت له فرائد العلوم رافعة النقب، و تزینت بمنظومه و منثوره صدور المجالس و الکتب، حرر لنفسه ترجمة فی کتابه الریحانة و قال ما ملخصه ... و کان رحمه اللّه علامة فی العربیة و لسان العرب، و حاشیته علی تفسیر البیضاوی تدل علی علو علومه وسعة فضله و کمال ذکائه و غایة اطلاعه و نهایة تحقیقه، لم یقم فی الحنفیة مثله فی الزمان و لم یساوه فی فضائله و مناقبه انسان. ذکر له مدیر مطابع مصر ترجمة حافلة فی أول تلک الحاشیة و یا لها من ترجمة أنوارها فاشیة» [۲].

۳- و یدل علی عظمة الخفاجی و جلالته أنه أحد شیوخ مشایخ والد (الدهلوی) السبعة الذین یفتخر و یعتز باتصال سنده إلیهم، و ذلک لان الشیخ حسن العجیمی- و هو أحد السبعة المشار إلیهم- یروی شرح الشفاء للخفاجی، نص علی ذلک تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع)- الذی جمع فیه مرویات العجیمی- قائلا: کتاب شرح الشفاء للعلامة شهاب الدین أحمد بن محمد الخفاجی رحمه اللّه تعالی، أخبر به إجازة عن مؤلفه العلامة أحمد بن محمد الخفاجی رحمه اللّه».

۴- و الخفاجی من مشایخ الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری- و هو

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۲] التاج المکلل ۲۸۹.

أیضا أحد المشایخ السبعة المشار إلیهم- نص علی ذلک ولده سالم بن عبد اللّه فی (الامداد) الذی جمع فیه مشایخ والده، حیث قال:

«و منهم الشیخ العلامة عیسی بن محمد بن أحمد الثعالبی الجعفری المالکی، فانه أخذ عنه أخذا بینا و اجازه بجمیع مروياته و مسموعاته و إجازة عن جماعة. منهم بل أجلهم أبو الإرشاد نور الدین علی بن محمد بن أحمد بن عبد الرحمن الاجهوری، عن نور الدین علی بن أبی بکر العراقی، عن أبی الفضل الحافظ جلال الدین السیوطی بسنده المعلوم. و أخذ الشیخ عیسی المذکور عن قاضی القضاة شهاب الدین أحمد بن محمد بن خفاجة المصری الحنفی الشهیر بالخفاجی، عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی، عن أبی الفضل الحافظ السیوطی بسنده» [۱].

۵- و قال الشیخ أحمد النخلی- و هو أیضا أحد المشایخ السبعة المذکورین فی (رسالة أسانیده) عند ذکر مشایخ شیخه عیسی المغربی: «و من أجلهم قاضی القضاة شهاب الدین أحمد بن محمد بن خفاجة المصری الحنفی عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی عن أبی الفضل الحافظ الجلال السیوطی بسنده» [۲].

۶- و دلت العبارتان المتقدمتان علی أن الخفاجی من مشایخ الشیخ عیسی المغربی، فلیعلم أن الشیخ عیسی هذا هو أحد المشایخ السبعة المذکورین الذین مدحهم ولی اللّه (والد الدهلوی). و ذکر فی (رسالة الإرشاد الی مهمات الاسناد) فی بیان اتصال سند مشایخه السبعة الممدوحین الی الشیخ زین الدین زکریا الانصاری و الجلال السیوطی: «و أما الشیخ عیسی فروی عن جماعة منهم: أبو الإرشاد نور الدین علی بن محمد الاجهوری عن علی ابن أبی بکر العراقی عن الجلال السیوطی. و منهم شهاب الدین أحمد بن محمد

---

[۱] الامداد بمعرفة علو الاسناد ۴۱.

[۲] رسالة أسانید النخلی ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۱

الشهیر بالخفاجی عن البرهان ابراهیم بن أبی بکر العلقمی عن الجلال السیوطی».

و قال هناک أیضا فی ذکر شیوخ محمد بن محمد بن سلیمان الردانی، و هو أحد المشایخ السبعة: «و منهم أبو الإرشاد علی بن محمد الاجهوری، و قاضی القضاة أحمد بن محمد الخفاجی، کلاهما عن الشمس محمد بن أحمد الرملی عن الشیخ زکریا».

۷- و قال (الدهلوی) نفسه فی (رسالة أصول الحدیث): «سنن أبی داود عن شیخنا الشیخ أبی طاهر، عن الشیخ حسن العجیمی، عن الشیخ عیسی المغربی، عن الشیخ شهاب الدین أحمد بن محمد الخفاجی، عن بدر الدین حسن الکرخی- و هو مسند وقته- عن الحافظ أبی الفضل جلال الدین السیوطی- إلخ».

و بهذا کله یتضح شأن الشهاب الخفاجی...

(۱۶۳) روایة العزیزی البولاقی الشافعی ... ص: ۴۸۱

اشارة

روی حدیث الثقلین، حیث شرح ما رواه الحافظ الجلال السیوطی فی (الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر) [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۱

ترجم له المحبی فی کتابه (خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۰۱). و بمراجعته یظهر أن العزیزی هذا من أکابر أعلام

محدثی أبناء السنة...

---

[۱] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۲۲ و ۲/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۲

(۱۶۴) روایة المقبلی الصنعانی ... ص: ۴۸۲

اشارة

روی حدیث الثقلین فی [ملحقات الأبحاث المسددة] حیث قال:

«و أعجب من ذلک کله ما ادعاه حثالة المتأخرین أنه انعقد الإجماع علی تحریم الخروج علی أهل الجور، یعنی: و أما وقت الحسین و أهل الحرة و نحوهم فلم یکن اجماع، فحین لم یشفهم سبهم أخرجوهم من أمة محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، لان کان من صدق علیه أنه من أمة محمد (ص) فهو معتبر فی الإجماع عند من عقل معناه الشرعی، علی أن هؤلاء النوکی یصرحون أن معرفة الکتاب و السنة قد استحالت، فکیف یکون الإجماع من الجهال، ظلمات بعضها فوق بعض. انما أرادوا أن یجیبوه صلّی اللّه علیه و سلّم حین قال: «انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی أبدا، ان اللطیف الخبیر نبأنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما»،

و روایاته مع شواهده متواترة معنی، فأجاب هؤلاء نخلفک فیهما شر خلافة، من قدر علی السیف فیستقید، و من لم یقدر فبلسانه و قلبه، و من تأخر زمانه کتاریخنا تناول بعداوته الأولین و الآخرین، فکان أعمهم جنایة، و اللّه المستعان».

ترجمته ...: ص: ۴۸۲

۱- محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی فی (الروضة الندیة) و (ذیل الأبحاث المسددة).

۲- و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۲۸۸) و (اتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر ۱۱۲).

۳- و عبد الحق بن فضل اللّه الهندی ثم المکی فی (النکت اللطیفة).

۴- و القنوجی فی (التاج المکلل/ ۳۷۶).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۳

(۱۶۵) اثبات أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی ... ص: ۴۸۳

اشارة

هو ممن أثبت حدیث الثقلین فقد قال رضی الدین الحسینی بترجمته ما نصه:

«قلت: و قد رأیت له رحمه اللّه تعلیقة علی الحدیث الشریف، و هو قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه تعالی حبل ممدود بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، ما ان

تمسکتم بهما لن تضلوا، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض- الحدیث. و فی بعض الروایات زیادة: فاعرفوا کیف تخلفونی فیهما.

قال رحمه اللّه تعالی: و قد نقلها سیدی الوالد دام فضله و من خطه رحمه اللّه نقلت: لا یخفی ان فی هذا الحدیث الشریف مواضع ینبغی للناظر المتبصر أن یقف علی ما فیها من النکات و المزایا- إلخ» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۳

و قد ذکر رضی الدین الحسینی بترجمته: «و فی سنة ثلاث عشرة و مائة و ألف توفی رئیس المحققین و سلطان المدققین العالم العلامة و الفاضل الفهامة أحمد أفندی الشهیر بالمنجم باشی، قاله صاحب لسان الزمان، و کان هذا الرجل أعجوبة من عجائب الدهر و فریدة من فرائد العصر، و هو من الأروام، جد و اجتهد فی طلب العلم. و قرأ علی یحیی منقاری زاده و غیره من أکابر العلماء و صارت له ید طولی فی علم المعقول و المحکیات و الطب، و أما الفلک و التنجیم فکان فرید دهره و وحید عصره، و کذلک کانت له الید الطولی فی علم العربیة مثل النحو و الصرف و المعانی و البیان، و اتساع فی الأدب و معرفة اشعار العرب و تبحر فی علم التاریخ و أخبار الأمم السالفة، و اختص بصحبة

---

[۱] تنضید العقود السنیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸۴

السلطان محمد خان بن ابراهیم خان، و لازمه نحوا من عشرین سنة، و کان من خواص جلسائه و ندمائه محترما لدیه و مقبولا عنده- الی أن قال:

و کان خفیف الروح، لطیف الشمائل، کثیر التواضع، حج فی أیام السلطان محمد، و هو فی رئاسة، و رجع الی اسطنبول ثم عاد مرة ثانیة و أقام بالمدینة المنورة، فأخذ عنه جماعة من أهلها و انتفعوا به، ثم الی مکة شرفها اللّه، فصحبته و جالسته و قرأت علیه بعض الکتب و انتفعت به، و له حواشی کثیرة نفیسة علی علم المعقول و العربیة و غیر ذلک- انتهی ملخصا من لسان الزمان» [۱].

(۱۶۶) روایة الزرقانی الأزهری المالکی ... ص: ۴۸۴

اشارة

روی حدیث الثقلین حیث شرح الأحادیث التی رواها الشهاب القسطلانی فی (المواهب اللدنیة) کما تقدم، و أضاف علیه أحادیث من مسلم و الترمذی و غیرهما [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۸۴

۱- محمد خلیل المرادی فی (سلک الدرر فی أعیان القرن الحادی عشر ۴/ ۳۲).

۲- و الشرقاوی فی (التحفة البهیة فی الطبقات الشافعیة).

۳- و محمد بن محمد الأزهری فی (رسالة الأسانید).

۴- و زینی دحلان فی (السیرة) حیث ینقل عنه.

۵- و الکاتب الچلبی فی (کشف الظنون) حیث ذکر کتبه (۱۸۹۷).

---

[۱] تنضید العقود السنیة.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۴- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۵

(۱۶۷) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۴۸۵

روی حدیث الثقلین فی مواضع من (مرافض الروافض)، فرواه عن مسلم عن زید بن أرقم ضمن الأحادیث التی رواها فی مناقب أهل البیت.

و روی حدیثه هناک أیضا عن الترمذی.

و هکذا روی حدیث جابر عن الترمذی.

و رواه عند الجواب عن حدیث الغدیر عن الطبرانی و غیره بسند صحیح کما صرح بذلک.

(۱۶۸) روایة محمد بن معتمد خان البدخشی ... ص: ۴۸۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن مسلم و الترمذی و الطبرانی و الحاکم و عبد ابن حمید و ابن الأنباری و البارودی و الحکیم الترمذی [۱...]

و رواه فی کتابه (نزل الأبرار) عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الحکیم الترمذی و الطبرانی عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۸۵

ترجم له جماعة من العلماء، و قد ذکرنا ترجمته عنهم بالتفصیل فی مجلد (حدیث الغدیر) [۳].

---

[۱] مفاتح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الاطهار ۱۲.

[۳] و ترجمه فی نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹ بالشیخ العالم المحدث محمد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال. ثم ذکر کتبه: تراجم الحفاظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفة المحبین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۶

(۱۶۹) روایة رضی الدین الشامی الشافعی ... ص: ۴۸۶

روی حدیث الثقلین فی کتابه (تنضید العقود السنیة بتمهید الدولة الحسینیة) کما تقدم آنفا.

(۱۷۰) روایة محمد صدر عالم ... ص: ۴۸۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی سیاق طرق حدیث الغدیر، عن الطبرانی و الحاکم عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم. و عن الحکیم الترمذی و الطبرانی- بسند صحیح- عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۶

ترجم له ولی اللّه الدهلوی (والد الدهلوی) فی کتابه (التفهیمات الالهیة). و قد ذکرنا ترجمته فی بعض المجلدات بالتفصیل.

(۱۷۱) روایة ولی اللّه والد (الدهلوی ...) ص: ۴۸۶

اشارة

روی حدیث الثقلین عن مسلم و الحاکم و أبی عمرو [۲].

و رواه فی کتابه الآخر عن مسلم و الترمذی [... ۳]

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط. و فی نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳: الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین، ثم ذکر مصنفاته و منها معارج العلی، و ذکر کلمة ولی اللّه و قصیدته فی تقریظ معارج العلی.

[۲] إزالة الخفا عن سیرة الخلفا ۲/ ۵۴.

[۳] قرة العینین ۱۱۹ و ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸۷

ترجمته ...: ص: ۴۸۷

۱- ولی اللّه نفسه فی (الجزء اللطیف) و (التفهیمات الالهیة) و (الفوز الکبیر).

۲- و محمد أمین بن محمد معین السندی فی (دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب).

۳- و ارتضاء العمری فی (مدارج الاسناد).

۴- و رشید الدین خان فی (غرة الراشدین) و (إیضاح لطافة المقال).

۵- و القنوجی فی (أبجد العلوم) و (اتحاف النبلاء).

۶- و ولده (الدهلوی) [۱].

(۱۷۲) روایة محمد معین بن محمد أمین السندی ... ص: ۴۸۷

روی حدیث الثقلین فی (دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب) کما سیأتی ان شاء اللّه [۲].

(۱۷۳) روایة محمد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۴۸۷

اشارة

روی حدیث الثقلین فی (الروضة الندیة فی شرح التحفة العلویة) بشرح البیت التالی:

«فغدت عترته من أجلها عترة المختار نصا نبویا»

«و غدی السبطان و الال نسبوهم نبویا علویا»

---

[۱] و ترجم له فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵ ترجمة مفصلة جدا، و وصفه بأوصاف ضخمة، و قد أوردنا طرفا مما ذکره فی مقدمة الکتاب.

[۲] ترجم له فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۵۱- ۳۵۵ و وصفه بالشیخ الفاضل العلامة أحد للعلماء المبرزین فی الحدیث و الکلام و العربیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۸۸

فروی الحدیث عن أحمد و الترمذی عن زید بن أرقم، و عن أبی عمرو الغفاری عن أیاس بن سلمة، و عن أحمد عن علی أمیر المؤمنین علیه السلام. ثم قال: «و حدیث الثقلین قد أخرجه أئمة المسانید عن أکثر من عشرة (عشرین ظ) من الصحابة». کما روی حدیث الثقلین عن (محاسن الازهار لحمید المحلی) فی سیاق طرق حدیث الغدیر.

ترجمته ...: ص: ۴۸۸

۱- الشوکانی فی (البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع ۲/ ۱۳۳).

۲- و القنوجی فی جملة من کتبه منها (التاج المکلل ۴۱۴).

(۱۷۴) روایة محمد بن علی الصبان ... ص: ۴۸۸

روی حدیث الثقلین حیث قال:

«و عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی عز و جل- یعنی: ملک الموت- فأجیبه، و انی تارک فیکم ثقلین، کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی. رواه مسلم.

ثم رواه عن أحمد، و رواه عن مسلم و النسائی عن زید بن أرقم» [۱].

---

[۱] اسعاف الراغبین ۱۱۰- ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۸۹

(۱۷۵) اثبات محمد مرتضی الزبیدی الحنفی ... ص: ۴۸۹

اشارة

أثبت حدیث الثقلین فی (تاج العروس): [و الثقل محرکة متاع المسافر و حشمه و الجمع: أثقال [و کل شیء] خطیر [نفیس مصون له قدر و وزن:

ثقل عند العرب [و منه قیل لبیض النعام ثقل لان آخذه یفرح به و هو قوت، و کذلک [

الحدیث انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی

] جعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لهما. و قال ثعلب: سماها ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۸۹

ترجم له القنوجی فی (أبجد العلوم) بما ملخصه:

«أبو الفیض محمد مرتضی بن محمد الحسینی صاحب (تاج العروس شرح القاموس) السید الواسطی البلجرامی نزیل مصر، شریف النجار، عظیم المقدار، کریم الشمائل، غزیر الفواضل و الفضائل.

أخذ العلوم النقلیة و العقلیة فی مدینة زبید علی جماعة أعلام، ثم توجه الی إقلیم مصر، و استکمل فیها العلوم النقلیة و العقلیة، و برع فی جمیع العلوم سیما علمی الحدیث و اللغة، و أدرک شیوخا من أهل الأسانید العالیة، و ألف التآلیف النافعة الواسعة.

و قد طبع کتابه تاج العروس شرح القاموس لهذا العهد بمصر القاهرة و شاع فی الأمصار، و بلغ الی الأقطار، یتضح من النظر فیه علو کعبه فی علم اللغة و کونه اماما فیه، و شرحه هذا یغنی عن حمل جملة الدفاتر المؤلفة فی فن اللغة و قد وقع تألیفه فی علم الفقه و الحدیث و أصولهما و التصوف و السیر، و کلها نافعة مفیدة علی اختصار فی أکثرها، و عندی منها نحو سبع عشرة

---

[۱] تاج العروس من جواهر القاموس ۷/ ۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۰

رسالة.

استجاز منه الملک الأعظم أبو الفتح نظام الدین عبد الحمیدخان سلطان الروم لکتب الحدیث، فکتب له الإجازة و سند الحدیث المسلسل المأثور المشهور: الراحمون یرحمهم الرحمن تبارک و تعالی، مع غیره من الإجازات.

و قد أفنی رحمه اللّه عمره فی اشتغال العلم و التدریس بمصر، و العلم عند اللّه سبحانه و تعالی».

(۱۷۶) روایة أحمد بن عبد القادر العجیلی ... ص: ۴۹۰

اشارة

روی حدیث الثقلین بشرح قوله: «و الزم بحبل اللّه ثم اعتصم» قائلا:

«قال اللّه تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا. و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی: أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، و سیأتی تحقیق ذلک».

ثم روی حدیث زید بن أرقم، و رواه بلفظ الطبرانی

أیضا، مع تحقیق معنی الحدیث و شرحه [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۹۰

۱- أحمد بن محمد الشیروانی فی (المناقب الحیدریة).

۲- و عبد الرحمن بن سلیمان بن یحیی بن عمر فی (النفس الیمانی و الروح الریحانی فی إجازة القضاة بنی الشوکانی).

۳- و القنوجی و هذه خلاصة ما ذکره: «الشیخ العلامة المشهور،

---

[۱] ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللئال فی مناقب الال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۱

عالم الحجاز علی الحقیقة لا المجاز أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی رحمه اللّه، لم یزل مجتهدا فی نیل المعالی، و کم سهر فی طلبها اللیالی، حتی فاز من ذلک بالقدح المعلی و صلی فی محرابها و جلی. أخذ العلوم عن آبائه الکرام و عن غیرهم من الاعلام، و له مؤلفات فی التصوف و التوحید و العقائد الإلهیات و النبویات» [... ۱].

(۱۷۷) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۴۹۱

روی حدیث الثقلین فی (وسیلة النجاة فی مناقب السادات) عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن المشکاة عن الترمذی عن جابر بن عبد اللّه، و عن الترمذی عن زید بن أرقم، و عن الحاکم عنه.

هذا، و قد صرح فی مقدمة کتابه هذا بأنه قد التزم فیه بالروایة عن الکتب المعتبرة، و بإیراد الأحادیث الصحیحة، معرضا عن الضعاف المتروکة و الموضوعات المطروحة، مقتصرا علی ما کان ثابتا و حقا، غیر ملتفت الی ما کان باطلا و ضعیفا [۲...]

(۱۷۸) روایة محمد إکرام الدین الدهلوی ... ص: ۴۹۱

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (سعادة الکونین فی بیان فضائل الحسنین) عن المشارق و المصابیح و غیرهما، مترجما إیاه الی الفارسیة.

---

[۱] التاج المکلل: ۵۰۹.

[۲] ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳ بقوله: الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی أحد الفقهاء الحنفیة ... ثم ذکر کتابه. و وفاته سنة ۱۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹۲

ترجمته ...: ص: ۴۹۲

أثنی علیه حیدر علی الفیض‌آبادی فی کتابه (إزالة الغین)، وعده من کبار العلماء و المحدثین الذین یلعنون یزید بن معاویة، وعد کتابه (سعادة الکونین) من الکتب التی ألفها علماء أهل السنة فی فضائل أهل البیت علیهم السلام، متوخیا بذلک اثبات ولائهم لهم و محبتهم إیاهم، و هکذا اعتمد علی کتابه المذکور و استند الیه فی مباحث کتابه (إزالة الغین). و هذا المقدار کاف لمعرفة شأن إکرام الدین الدهلوی و اعتبار کتابه [۱].

(۱۷۹) روایة میرزا حسن علی المحدث اللکهنوی ... ص: ۴۹۲

روی حدیث الثقلین فی (تفریح الأحباب فی مناقب الال و الاصحاب) حیث قال:

«عن زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة و المدینة، فحمد اللّه و أثنی علیه، و وعظ و ذکر ثم قال: أما بعد، الا أیها الناس انما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیب و أنا تارک فیکم الثقلین، أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به. فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

. و

فی روایة: کتاب اللّه هو حبل اللّه من اتبعه کان علی الهدی و من ترکه کان علی الضلالة. رواه مسلم».

و رواه عن الترمذی عن جابر، و عنه عن زید بن أرقم [۲].

---

[۱] و ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۶۹ بقوله: الشیخ العالم المفتی إکرام الدین أحد العلماء المشهورین ثم ذکر مصنفاته وعد منها: سعادة الکونین.

[۲] ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۳۶ و وصفه بالشیخ العالم المحدث، أحد العلماء المبرزین فی الفقه و الحدیث. و ارخ وفاته بسنة ۱۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹۳

(۱۸۰) اثبات عبد الرحیم الصفی بوری ... ص: ۴۹۳

أثبت حدیث الثقلین فی مادة «ثقل» حیث قال ما تعریبه: «و الثقل محرکة متاع المسافر و حشمه الجمع أثقال، و کل شیء نفیس محفوظ. و منه

الحدیث «انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی» [۱]

(۱۸۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۴۹۳

روی حدیث الثقلین عن مسلم عن زید بن أرقم، و عن الصواعق المحرقة عن الطبرانی بسند صحیح.

هذا، و قد صرح فی مؤلفه المذکور بأنه التزم فیه بالنقل من الکتب المعتبرة من الصحاح و التواریخ منبها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکة عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر أو کان من الحسان [۲].

(۱۸۲) روایة رشید الدین خان الدهلوی ... ص: ۴۹۳

روی حدیث الثقلین فی کتابه (الحق المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین) عن الصواعق و الشفاء و قرة العینین و نزل الأبرار و أحمد و ابن جریر

---

[۱] منتهی الارب ۱/ ۱۴۳. و توجد ترجمة الصفی پوری فی نزهة الخواطر ۷/ ۲۵۸. قال: الشیخ الفاضل العلامة عبد الرحیم بن عبد الکریم الصفی پوری أحد العلماء المبرزین فی النحو و اللغة.

توفی ۱۲۶۷.

[۲] مرآة المؤمنین- مخطوط و توجد ترجمة ولی اللّه هذا فی نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷ قال: الشیخ الفاضل العلامة ... أحد الاساتذة المشهورین ثم ذکر مصنفاته وعد منها- مرآة المؤمنین. و ارخ وفاته بسنة ۱۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱، ص: ۴۹۴

و الحاکم و شرح المقاصد. و قد تقدمت هذه الروایات.

و هکذا رواه فی کتابه (إیضاح لطافة المقال) [۱].

(۱۸۳) اثبات عاشق علی خان اللکهنوی ... ص: ۴۹۴

أثبت حدیث الثقلین فی (ذخیرة العقبی فی ذکر فضائل أئمة الهدی) حیث قال ما تعریبه: الحق أن مثل هذه الجرأة تختص بهؤلاء حیث لا یتحرجون من الافتراء، و الا فان مما لا شک فیه- و هو کالشمس فی الوضوح- أن الفرقة المحقة لا یفتخرون الا برکوب سفینة أهل البیت و التمسک بحدیث الثقلین، و هو لا یوجد فی غیرهم».

(۱۸۴) روایة حسن العدوی الحمزاوی ... ص: ۴۹۴

روی حدیث الثقلین عن ابن حجر عن أحمد فی مسنده، و عن السیوطی عن مسلم و النسائی [۲].

هذا و تبین التقاریظ المطبوعة فی خاتمة الکتاب فی طبعاته المصریة من أدباء مصر مع کلمات الحمزاوی نفسه، تبین ما لهذا الکتاب من قیمة و اعتبار لدی العلماء و رجال الحدیث.

---

[۱] مشارق الأنوار فی فوز أهل الاعتبار: ۸۶.

[۲] و قد ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۷ و أثنی علیه الثناء الکبیر و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفة و أخویه حتی صار علما مفردا فی العلم معقولا و منقولا، و نقل عن صاحب الیانع الجنی الثناء علیه و قوله: دأبه الذب عن حمی السنة و الجماعة و النکایة فی الرافضة

المشائیم، صنف فی الرد علیهم ما یعظم موقعه عند الجدلیین من أهل النظر!! ثم ذکر مصنفاته. و ارخ وفاته بسنة ۱۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۵

(۱۸۵) روایة سلیمان البلخی القندوزی ... ص: ۴۹۵

عقد لحدیث الثقلین و حدیث الغدیر فصلا خاصا، فروی حدیث الثقلین بروایاته و طرقه المتکثرة عن أساطین الحدیث، و أرباب الصحاح و المسانید، فرواه عن مسلم و الترمذی و الثعلبی و أحمد و عبد اللّه بن أحمد و السمهودی و الخوارزمی و السید علی الهمدانی و الزرندی فی آخرین ... عن کبار الصحابة [۱].

(۱۸۶) روایة حسن زمان ... ص: ۴۹۵

روی حدیث الثقلین فی (القول المستحسن فی فخر الحسن) حیث قال: «و قد قال المناوی فی شرح الجامع الصغیر فی حدیث: «انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» رواه أحمد و الطبرانی و الضیاء فی المختارة عن زید بن ثابت، قال الهیتمی رجاله موثقون، و رواه أیضا بسند لا بأس به الحافظ عبد العزیز بن الأخضر

، و زاد کونه فی حجة الوداع، و وهم من زعم وضعه کابن الجوزی. قال السمهودی: و فی الباب ما یزید علی عشرین من الصحابة.

تنبیه: قال الشریف: هذا الخبر یفهم وجود من یکون أهلا للتمسک من أهل البیت و العترة الطاهرة فی کل زمان الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما أن الکتاب کذلک، فلذلک کانا أمانا لأهل الأرض فإذا ذهبوا ذهب أهل الأرض، انتهی بلفظه الشریف».

---

[۱] ینابیع المودة ۲۷- ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱، ص: ۴۹۶

(۱۸۷) روایة صدیق حسن‌خان ... ص: ۴۹۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی کتابه (السراج الوهاج فی شرح صحیح مسلم ابن الحجاج) حیث شرح روایات مسلم من روایات حدیث الثقلین. کما أنه أضاف علیها من الترمذی و غیره.

ترجمته ...: ص: ۴۹۶

ترجم له جماعة، کما ترجم هو نفسه فی الکتب التالیة:

۱- الحطة فی ذکر الصحاح الستة.

۲- اتحاف النبلاء المتقین باحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین.

۳- أبجد العلوم.

۴- التاج المکلل من جواهر مآثر الطراز الآخر و الاول.

[الجزء الثانی

[تتمة حدیث الثقلین ... ص: ۳

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵

دحض القدح فی سند حدیث الثقلین ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السّلام علی سیّدنا محمّد و آله الطیّبین الطّاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹

و بعد أن اطلعت علی روایة أعلام الحدیث لحدیث الثقلین، فلا بد من ذکر کلام من قدح و طعن فیه، من بعض أسلاف العامة المتعصبین، و بیان وهنه و سقوطه. و باللّه التوفیق:

(۱) قدح البخاری ... ص: ۹

اشارة

قال البخاری فی (التاریخ الصغیر) ما نصه: «قال أحمد فی

حدیث عبد الملک عن عطیة عن أبی سعید قال النبیّ صلی اللّه علیه و سلم: «ترکت فیکم الثقلین»

: أحادیث الکوفیین هذه مناکیر» [۱].

الجواب ...: ص: ۹

ان هذا الکلام غریب جدا، إذ قد ثبت فیما تقدم بحیث لا یشک

---

[۱] التاریخ الصغیر ۱/ ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰

المتتبع فیه: أن أحمد قد روی هذا الحدیث بطرق عدیدة و أسانید سدیدة، و روایات متکثرة فی (المسند) عن زید بن أرقم، و زید بن ثابت، و أبی سعید الخدری.

فنسبة الجرح فی هذا الحدیث الی الامام أحمد غریبة جدا، و لا یمکن توجیهها أو تأویلها بنحو من الأنحاء، و روایة أحمد للحدیث فی (المسند) أکبر حجة علی بطلان هذه الشبهة، إذ لا یصح روایته إیاه فیه مع إنکاره له، لأنه یستلزم التدلیس و التلبیس، مع العلم بأنه یحتاط فی روایاته و لا سیما فی (مسنده)، فقد قال قاضی القضاة تاج الدین السبکی بترجمة أحمد:

«قلت: و ألف مسنده، و هو أصل من أصول هذه الامة، قال الامام الحافظ أبو موسی محمد بن أبی بکر المدینی رحمه اللّه: هذا الکتاب- یعنی مسند الامام أبی عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی قدس اللّه روحه- أصل کبیر و مرجع وثیق لأصحاب الحدیث، انتقی من أحادیث کثیرة و مسموعات وافرة فجعل اماما و معتمدا، و عند التنازع ملجأ و مستندا، علی ما أخبرنا والدی و غیره أن المبارک بن عبد الجبار أبا الحسین کتب إلیهما من بغداد قال: انا أبو إسحاق ابراهیم بن عمر بن أحمد البرمکی قراءة علیه، انا أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن محمد بن حمدان بن عمر بن بطة قراءة علیه، ثنا أبو حفص عمیر [عمر] بن محمد بن رجا، ثنا موسی بن حمدون البزاز، قال:

قال لنا حنبل بن إسحاق: جمعنا عمی- یعنی الامام أحمد- لی و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علینا المسند، و ما سمعه معنا- یعنی تاما- غیرنا، و قال لنا:

ان هذا الکتاب قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم فارجعوا الیه، فان کان فیه و الا لیس بحجة.

و قال عبد اللّه بن احمد رحمه اللّه: کتب ابی عشرة ألف ألف حدیث، لم یکتب سوادا فی بیاض الا حفظه.

و قال عبد اللّه أیضا: قلت لابی: لم کرهت وضع الکتب و قد عملت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱

المسند؟ فقال: عملت هذا الکتاب اماما إذا اختلف الناس فی سنة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجع الیه.

و قال أیضا: خرج أبی المسند من سبعمائة ألف حدیث.

قال أبو موسی المدینی: و لم یخرج الا عمن ثبت عنده صدقه و دیانته دون من طعن فی أمانته. ثم ذکر بإسناده الی عبد اللّه بن الامام أحمد رحمه اللّه قال: سألت أبی عن عبد العزیز بن أبان قال: لم أخرج عنه فی المسند شیئا، لما حدث بحدیث المواقیت ترکته.

قال أبو موسی: فأما عدد أحادیث المسند فلم أزل أسمع من أفواه الناس أنها أربعون ألفا، الی أن قرأت علی أبی منصور بن زریق ببغداد قال:

أنا أبو بکر الخطیب، قال قال ابن المنادی: لم یکن فی الدنیا أحمد أروی عن أبیه منه- یعنی عبد اللّه بن الامام أحمد بن حنبل- لأنه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا. و التفسیر و هو مائة ألف و عشرون ألفا، سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادة. فلا أدری هذا الذی ذکر ابن المنادی أراد به مالا مکرر فیه أو أراد غیره مع المکرر، فیصح القولان جمیعا، و الاعتماد علی قول ابن المنادی دون غیره.

قال: و لو وجدنا فراغا لعددناه إن شاء اللّه تعالی. فأما عدد الصحابة رضی اللّه عنهم فنحو من سبعمائة رجل.

قال أبو موسی: و من الدلیل علی أن ما أودعه الامام أحمد رحمه اللّه مسنده قد احتاط فیه اسنادا و متنا، و لم یورد فیه الا ما صح سنده،

ما أخبرناه [به أبو علی الحداد، قال أنا أبو نعیم [و] أنا ابن الحصین [و] أنا ابن المذهب، قال أنا القطیعی، ثنا عبد اللّه، قال حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة، عن أبی التیاح، قال: سمعت أبا زرعة یحدث عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال:

يهلك أمتى هذا الحى من قريش. قالوا: فما تأمرنا يا رسول اللّه؟ قال: لو أن الناس اعتزلوهم

. قال عبد اللّه: قال أبى فى مرضه الذى مات فيه: اضرب على هذا الحديث، فانه خلاف الأحاديث عن النبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲

صلّى اللّه عليه و سلّم. يعنى

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اسمعوا و أطيعوا.

و هذا مع ثقة رجال اسناده حين شذ لفظه مع الأحاديث المشاهير امر بالضرب عليه فكان دليلا على ما قلناه» [۱].

فإذا كان (مسند) أحمد بهذه المثابة من الدقة، و كانت أسانيده صحيحة، و قد احتاط فيه الاحتياط التام، و جعله المرجع عند الاختلاف، كيف يدخل فيه حديث الثقلين، و يرويه فيه بأكثر من لفظ و طريق، و هو يعتقد بأنه منكر من الأحاديث المناكير؟! و قال عمر بن محمد عارف النهروانى المدنى فى (مناقب) أحمد بن حنبل:

«قال ابن عساكر: أما بعد، فان حديث المصطفى صلّى اللّه عليه و سلّم به يعرف سبل السلام و الهدى، و يبنى عليه أكثر الاحكام، و يؤخذ منه معرفة الحلال و الحرام. و قد دوّن جماعة من الأئمة ما وقع إليهم من حديثه، و كان أكبر الكتب التى جمعت فيه هو المسند العظيم الشأن و القدر (مسند) الامام أحمد، و هو كتاب نفيس يرغب فى سماعه و تحصيله و يرحل اليه، إذ كان مصنفه الامام أحمد المقدم فى معرفة هذا الشأن، و الكتاب كبير القدر و الحجم، مشهور عند أرباب العلم، يبلغ أحاديثه ثلاثين ألف سوى المعاد، و سوى ما ألحق به ابنه عبد اللّه من أعالى الاسناد، و كان مقصود الإمام فى جمعه أن يرجع اليه فى اعتبار من بلغه أو رواه»...

فكيف يدخل الامام أحمد فى هكذا كتاب- موصوف بهذه الصفات- حديثا منكرا مع علمه بكونه منكرا من الأحاديث المناكير؟

[ذلك ظن الذين لا يوقنون .

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (اسماء رجال المشكاة) بترجمة أحمد: «و مسند الامام أحمد معروف بين الناس، جمع فيه أكثر من ثلاثين

---

[۱] طبقات الشافعية ۲/ ۳۱- ۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳

ألف حديث، و كان كتابه فى زمانه أعلى و أرفع و أجمع الكتب».

و قال الشيخ ولى اللّه الدهلوى: «الطبقة الثانية: كتب لم تبلغ مبلغ الموطأ و الصحيحين و لكنها تتلوها، كان مصنفوها معروفين بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحر فى فنون الحديث، و لم يرضوا فى كتبهم هذه بالتساهل فيما اشترطوا على أنفسهم، فتلقاها من بعدهم بالقبول، و اعتنى بها المحدثون و الفقهاء طبقة بعد طبقة، و اشتهرت فيما بين الناس، و تعلق بها القوم شرحا لغريبها و فحصا عن رجالها و استنباطا لفقهها، و على تلك الأحاديث بناء عامة العلوم، كسنن أبى داود، و جامع الترمذى، و مجتبى النسائى، و هذه الكتب مع الطبقة الاولى اعتنى بأحاديثها رزين فى تجريد الصحاح و ابن الأثير فى جامع الأصول.

و كاد مسند أحمد يكون من جملة هذه الطبقة، فان الامام أحمد جعله أصلا يعرف به الصحيح و السقيم، قال: ما ليس فيه فلا تقبلوه» [۱].

فإذا كان احمد لا يتساهل فى مسنده، و كان كتابه هذا بهذه المثابة من القبول و الشهرة و الاعتبار، كيف يعقل أن يتساهل أحمد و يخرج فيه حديثا منكرا مع علمه بكونه كذلك؟! و قال ولى اللّه أيضا فى (الإنصاف): «و جعل- أى احمد- مسنده ميزانا يعرف به حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فما وجد فيه و لو بطريق واحد من طرقه فله أصل، و ما لا فلا أصل له».

و لو صح كونه معتقدا بسقم حديث الثقلين- قد رواه فى المسند الذى جعل ميزانا بين الصحيح و السقيم- فهو إذا كاذب مدلس.

و قال أبو مهدی الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمة أحمد نقلا عن ابن خلکان: «و ألف مسنده و هو أصل من أصول هذه الامة، جمع من الحدیث ما لم یتفق لغیره».

---

[۱] حجة اللّه البالغة ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴

و قال فیه: «و له التصانیف الفائقة، فمنها (المسند)، و هو ثلاثون ألفا، و بزیادة ابنه عبد اللّه أربعون ألف حدیث، و قال فیه- و قد جمع أولاده و قرأ علیهم هذا الکتاب- قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة ألف حدیث و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فارجعوا الیه، فان وجدتموه و الا لیس بحجة».

و قال (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) بترجمة أحمد- و قد ذکر مسنده و ما تقدم نقله فیه-: «یقول راقم هذه الحروف: ان مراده الحدیث الذی لم یبلغ درجة الشهرة أو التواتر المعنوی، و الا فان الأحادیث الصحیحة المشهورة التی لم تکن فی المسند کثیرة».

فقد نقل (الدهلوی) کلام أحمد لأولاده، ثم خصص مراده بحسب فهمه، فهل یبقی بعد ذلک مجال لتوجیه کلام البخاری؟! و قال الحافظ الجلال السیوطی بشرح قول النووی «و أما مسند أحمد ابن حنبل و أبی داود الطیالسی و غیرهما من المسانید، فلا تلتحق بالأصول الخمسة و ما أشبهها، فی الاحتجاج بها و الرکون الی ما فیها» قال:

«تنبیهات- الاول: اعترض علی التمثیل بمسند أحمد بأنه شرط فی مسنده الصحیح. قال العراقی: و لا نسلم ذلک، و الذی رواه عنه أبو موسی المدینی أنه سئل عن حدیث فقال: أنظروه فان کان فی المسند و الا فلیس بحجة، فهذا لیس بصریح فی أن کل ما فیه حجة، بل [فیه أن ما لیس فیه لیس بحجة. قال: علی أن ثم أحادیث صحیحة مخرجة فی الصحیح و لیست فیه، منها حدیث عائشة فی قصة أم زرع. قال: و أما وجود الضعیف فیه فهو محقق، بل فیه أحادیث موضوعة جمعتها فی جزء، و لعبد اللّه ابنه فیه زیادات فیها الضعیف و الموضوع انتهی.

و قد ألف شیخ الإسلام کتابا فی ذلک أسماه (القول المسدد فی الذب عن المسند) قال فی خطبته: و قد ذکرت فی هذه الأوراق ما حضرنی من الکلام علی الأحادیث التی زعم بعض أهل الحدیث انها موضوعة و هی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵

مسند أحمد، ذبا عن هذا التصنیف العظیم الذی تلقته الامة بالقبول و التکریم، و جعله امامهم حجة یرجع الیه و یعول عند الاختلاف علیه. ثم سرد الأحادیث التی جمعها العراقی و هی تسعة و أضاف إلیها خمسة عشر حدیثا أوردها ابن الجوزی فی الموضوعات و هی فیه، و أجاب عنها حدیثا حدیثا.

قلت: و قد فاته أحادیث أخر أوردها ابن الجوزی و هی فیه، و جمعتها فی جزء سمیته الدلیل [الذیل الممهد مع الذب عنها، وعدتها أربعة و عشرون حدیثا» [۱].

و لا أظن- بعد الاستماع الی هذه الکلمة القیمة- أن أحدا یقدم علی جرح حدیث الثقلین المروی فی (المسند) لأحمد بن حنبل، فکیف بنسبة القدح الی أحمد نفسه، أو یقیم وزنا لنقل البخاری الذی لا شک فی بطلانه.

و لو توقف أحد فی ذلک فاننا ننقل هنا کلاما لتقی الدین ابن الصلاح یرفع الشک و یقطع الألسن، و هذا نص کلامه الذی جاء فی (علوم الحدیث):

«ثم ان الغریب ینقسم الی صحیح کالافراد المخرجة فی الصحیح، و الی غیر صحیح، و ذلک هو الغالب علی الغرائب، روینا عن أحمد بن حنبل رضی اللّه عنه أنه قال غیر مرّة: لا تکتبوا هذه الأحادیث الغرائب فإنها مناکیر و عامتها من الضعفاء».

فمن منع من کتابة المناکیر فضلا عن العمل بها، و حذّر من نقلها فضلا عن الاستناد إلیها، لا ینقل حدیثا مع علمه بکونه منکرا، و لا

یجوز أن یخرجه فی (المسند) العظیم، و کتاب (مناقب أمیر المؤمنین)، و الّا لتوجّه الیه الذم و التألیف و اللوم و التوبیخ، و قد قال اللّه تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ* کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ و قال:
أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَکُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْکِتابَ أَ فَلا تَعْقِلُونَ.

---

[۱] تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۷۱- ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶

و علی الجملة: فقد ظهر لکل ذی تتبع و فطنة أن نسبة کون حدیث الثقلین من الأحادیث المناکیر الی الامام أحمد بن حنبل کذب منکر و بهتان عظیم ... و اللّه الموفق و المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷

(۲) قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷

اشارة

قال ابن الجوزی فی کتابه (العلل المتناهیة) ما نصه: «حدیث فی الوصیة لعترته: أنبأنا عبد الوهاب الانماطی، قال أخبرنا محمد بن المظفر، قال نا أحمد بن محمد العتیقی، قال حدثنا یوسف بن الدخیل، قال حدثنا أبو جعفر العقیلی، قال نا أحمد بن یحیی الحلوانی، قال نا عبد اللّه بن داهر، قال نا عبد اللّه بن عبد القدوس، عن الأعمش، عن عطیة، عن أبی سعید قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه و عترتی، و أنهما لن یفترقا جمیعا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.
قال المصنف: هذا حدیث لا یصح، أما عطیة فقد ضعفه أحمد و یحیی و غیرهما، و أما ابن عبد القدوس فقال یحیی لیس بشیء رافضی خبیث، و أما عبد اللّه بن داهر فقال أحمد و یحیی لیس بشیء، ما یکتب منه انسان فیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸

خیر» [۱].

الجواب ... ص: ۱۸

اشارة

یظهر فساد هذا الکلام و شناعته، و بطلان هذا الزعم و فظاعته، بوجوه عدیدة و براهین سدیدة:

۱- الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۱۸

ان هذا الحدیث مخرج فی صحیح مسلم بطرق عدیدة، و غیر خفی أن وجود حدیث- و لو بطریق واحد- فی هذا الصحیح یدل علی صحته عند مسلم فکیف لو کان بطرق عدیدة؟

۲- تصریح مسلم بصحة ما أخرجه اجماعا ... ص: ۱۸

لقد صرح مسلم بأن جميع ما فی صحيحه مجمع علی صحته فضلا عن كونه صحيحا عنده- كما قال الحافظ السيوطی «قال مسلم: ليس كل شیء عندی صحيح وضعته هنا، و انما وضعت ما أجمعوا عليه» [۲].

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوی فی (اسماء رجال المشكاة) بترجمة مسلم بن الحجاج: «و قال فی كتابه: أوردت فی هذا الكتاب ما صحّ و أجمع عليه العلماء».

و علی هذا، فإدخال مسلم حديث الثقلين فی صحيحه دليل واضح علی اجماع العلماء علی صحته، فالقول بعدمها معارضة صريحة لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، و اتباع لسبيل غير المؤمنين.

و قد صرّح ولی اللّه الدهلوی بأن أهل الحديث مجمعون علی صحة

---

[۱] العلل المتناهية فی الأحاديث الواهية ۱/ ۲۶۸.

[۲] تدريب الراوی ۱/ ۹۸.

صحيح مسلم حيث قال عند الكلام علی آية التطهير: «و قال قوم انه لم تقع قصة دعائه صلّی اللّه عليه و سلّم للمرتضی و الزهراء و الحسنين رضی اللّه عنهم و هذا أيضا كذب، لان الحديث مذكور فی (صحيح) مسلم، و أهل الحديث مجمعون علی صحته» [۱].

هذا، و قد فصلنا الكلام فی مجلد (حديث المنزلة) علی روايات الصحيحين، و ذكرنا هناك قطع ابن الصلاح، و أبی إسحاق، و أبی حامد الأسفراييني، و القاضی ابی الطيب، و الشيخ أبی إسحاق الشيرازی و أبی عبد اللّه الحميدی، و أبی نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق، و السرخسی الحنفی، و القاضی عبد الوهاب المالكی، و أبی يعلی الحنبلی، و ابن الزاغونی الحنبلی، و ابن فورك، و أكثر أهل الكلام الاشاعرة، و أهل الحديث قاطبة، علی صحة أحاديث (صحيح) البخاری و (صحيح) مسلم، و أنه مذهب السلف من أهل السنة، و محمد بن طاهر المقدسی.

بل ذكرنا هناك قولهم بصحة ما كان علی شرطهما فضلا عن أحاديثهما، و أنه قال به البلقينی شيخ العسقلانی، و ابن تيمية، و ابن كثير، و ابن حجر العسقلانی، و السيوطی، و الكورانی، و الكردی، و النخلی، و الشيخ عبد الحق الدهلوی، و ولی اللّه الدهلوی.

و لما كان حديث الثقلين موجودا فی (صحيح) مسلم، فان معنی ذلك أن جميع هؤلاء و غيرهم قائلون بصحته. و بعد درك هذا المعنی و الوقوف علی هذه الحقيقة لا يبقی ريب فی بطلان ما ادعاه ابن الجوزی.

بل لقد نص الطيبی علی أن الإجماع علی صحة روايات الصحاح قائم بين الشرق و الغرب، و هذا نص كلامه: «فان قلت ما وثوقك أنك علی الصراط المستقيم، فان كل فرقة تدعی أنها عليه؟ قلت: بالنقل عن الثقات المحدثين الذين جمعوا صحاح الأحاديث فی أموره صلّی اللّه عليه و سلّم، و أحواله

---

[۱] قرة العينين ۱۱۹.

و أفعاله و فی أحوال الصحابة، مثل (الصحاح السنة) التی اتفق الشرق و الغرب علی صحتها، و شراحها كالخطابی و البغوی و النووی اتفقوا عليه، فبعد ملاحظته ينظر من الذی تمسك بهديهم و اقتفی أثرهم» [۱].

و هذا المقدار كاف لاثبات فساد ما زعمه ابن الجوزی.

۳- رأی ابی علی فی صحيح مسلم ... ص: ۲۰

اشارة

قال أبو مهدی الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمة مسلم: «و کان الحافظ أبو علی النیسابوری یقدم صحیحه علی سائر التصانیف و قال: ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم. و الیه جنح بعض المغاربة، و مستندهم أنه شرط ألا یکتب فی صحیحه الّا ما رواه تابعیان ثقتان عن صحابیین، و کذا وقع فی تبع التابعین و سائر الطبقات الی أن ینتهی الیه، مراعیا فی ذلک ما لزم فی الشهادة، و لیس هذا من شرط البخاری».

و کذا قال (الدهلوی) فی (بستان المحدثین) بترجمة مسلم، ثم قال بعد کلام له: «و بالجملة فانه قد انتخب صحیحه هذا من بین ثلاثین ألف حدیث مسموع، محتاطا متورعا فیه غایة الاحتیاط و الورع».

ترجمة أبی علی النیسابوری ... ص: ۲۰

۱- السمعانی: «و ذکرت من حفاظ الحدیث واحدا عرف به، و هو أبو علی الحافظ النیسابوری. واحد عصره فی الحفظ و الإتقان و الورع و الرحلة ذکره الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ فی (تاریخ نیسابور) فقال: أبو علی الحافظ النیسابوری، ذکره فی الشرق کذکره بالغرب، تقدم فی مذاکرة الأئمة و کثرة التصنیف، و کان مع تقدمه فی هذه العلوم أحد المعدلین المقبولین فی البلد» [۲].

---

[۱] شرح المشکاة للطیبی- مخطوط-.

[۲] الأنساب- الحافظ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱

۲- الذهبی: «قال أبو بکر بن أبی دارم الحافظ: ما رأیت ابن عقدة یتواضع لاحد من الحفاظ کتواضعه لابی علی النیسابوری. قال الحاکم:

و سمعت أبا علی یقول: اجتمعت ببغداد مع أبی أحمد العسال، و أبی إسحاق ابن حمزة، و أبی طالب بن نصر، و أبی بکر الجعابی، فقالوا: أمل من حدیث نیسابور مجلسا، فامتنعت، فما زالوا بی حتی أملیت علیهم ثلاثین حدیثا ما أجاب واحد منهم فی حدیث منها سوی أبی حمزة فی حدیث واحد.

قال أبو عبد الرحمن السلمی: سألت أبا الحسن الدارقطنی عن أبی علی النیسابوری، فقال: امام مهذب.

أنبأنی المسلم بن محمد، عن القاسم بن علی، أنا أبی، أنا أخی أبو الحسن سمعت أبا طاهر السلفی، سمعت غانم بن أحمد، سمعت أحمد بن الفضل الباطرقانی، سمعت ابن مندة یقول: سمعت أبا علی النیسابوری- ما رأیت أحفظ منه- قال: و ما تحت أدیم السماء أصح من کتاب مسلم.

قال عبد الرحمن بن مندة، سمعت أبی یقول: و ما رأیت فی اختلاف الحدیث و الإتقان أحفظ من أبی علی النیسابوری.

قال القاضی أبو بکر الابهری: سمعت أبا بکر بن داود یقول لابی علی النیسابوری: من ابراهیم عن ابراهیم عن ابراهیم؟ فقال: ابراهیم بن طهمان عن ابراهیم بن عامر البجلی عن ابراهیم النخعی. قال: أحسنت یا أبا علی.

قال الحاکم: کان أبو علی یقول: ما رأیت فی أصحابنا مثل الجعابی حیرنی حفظه. قال: فحکیت هذا لابی بکر فقال: یقول هذا أبو علی و هو استاذی علی الحقیقة.

قال الحاکم توفّی فی جمادی الاولی سنة تسع و أربعین و ثلاثمائة.» [۱].

۳- السبکی کما تقدم [۲].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۰۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲

فهذا ابو علی النیسابوری الذی قدم صحیح مسلم علی غیره من الصحاح و الکتب.

و قال الدهلوی فی کتابه (التحفة) فی جواب الطعن فی عمر لتحریمه المتعتین: «و الجواب عن هذا الطعن هو أن أصح الکتب عند أهل السنة هو (صحیح) مسلم و قد ورد فیه بروایة سلمة بن الأکوع و سبرة بن معبد الجهنی، و جاء فی غیره من

الصحاح بروایة ابی هریرة: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم هو بنفسه قد حرم المتعة بعد الرخصة بها ثلاثة أیام، ثم أبد التحریم الی یوم القیامة فی حرب الاوطاس».

فالدهلوی أیضا ممن یری بأن (صحیح) مسلم أصح الکتب، بل زاد أنه الأصح عند أهل السنة عامة.

فزعم ابن الجوزی باطل عند أهل السنة عامة، و عند الحافظ أبی علی النیسابوری و (الدهلوی) خاصة.

۴- مدح العلماء لصحیح مسلم ... ص: ۲۲

قال النووی فی ترجمة مسلم: «و صنف مسلم فی علم الحدیث کتبا کثیرة منها هذا الکتاب الصحیح الذی من اللّه الکریم- و له الحمد و النعمة و الفضل و المنة- به علی المسلمین، و أبقی لمسلم به ذکرا جمیلا و ثناء حسنا الی یوم القیامة، مع ما أعد له من الأجر الجزیل فی دار القرار، و عم نفعه للمسلمین قاطبة» [۱].

و بمثله قال الحافظ ابن حجر العسقلانی فی (فهرست مروایاته) علی ما نقل عنه الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

و قال الذهبی بترجمة مسلم عند ذکر صحیحه: «و هو کتاب نفیس کامل فی معناه، فلما رآه الحفاظ أعجبوا به و لم یسمعوه لنزوله، و تعمدوا الی

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳

أحادیث الکتاب فساقوها من مروایاتهم عالیة بدرجة و بدرجتین و نحو ذلک، حتی أتوا علی الجمیع هکذا، و سموه (المستخرج علی صحیح مسلم)، فعل ذلک عدة من فرسان الحدیث منهم:

أبو بکر محمد بن محمد بن رجا، و أبو عوانة یعقوب بن إسحاق الأسفراینی- و زاد فی کتابه متونا معروفة بعضها لین- و الزاهد ابو جعفر احمد بن حمدان الحیری، و أبو الولید حسان بن محمد الفقیه، و أبو حامد احمد بن محمد الشاذلی الهروی، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن زکریا الجوزقی، و الامام أبو الحسن الماسرخسی، و أبو نعیم احمد بن عبد اللّه بن احمد الاصبهانی، و آخرون لا یحضرنی ذکرهم الآن» [۱].

هذا، و لو کان کلام ابن الجوزی حقا لما جاز وصف مسلم و کتابه الصحیح بهذه الأوصاف البالغة النهایة فی التعظیم و التکریم، و ذلک لروایته حدیث الثقلین غیر الصحیح- فی زعم ابن الجوزی- فی کتابه المعروف بالصحیح.

۵- تقدیم بعضهم مسلما علی المشایخ ... ص: ۲۳

نقل النووی و الشیخ عبد الحق الدهلوی عن احمد بن سلمة قوله:

«رأیت أبا زرعة و أبا حاتم یقدمان مسلم بن الحجاج فی معرفة الصحیح علی مشایخ عصرهما» [۲].

و قال النووی بترجمته ایضا: «و اعلم أن مسلما رحمه اللّه احد أعلام أئمة هذا الشأن و کبار المبرزین فیه، و أهل الحفظ و الإتقان و الرحالین فی طلبه الی أئمة الأقطار و البلدان، و المعترف له بالتقدم فیه بلا خلاف عند أهل الحذق و العرفان، و المرجوع الی کتابه و المعتمد علیه فی کل الأزمان».

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۵۷.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۱. أسماء رجال المشکاة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴

و قال ابن حجر العسقلانی فی (فهرست مروایاته) علی ما نقل عنه الثعالبی فی (مقالید الأسانید) فی ذکر مسلم: «کان احد أعلام هذا الشأن و کبار المبرزین فیه و الرحالین فی طلبه، و المجمع علی تقدمه فیه أهل عصره، کما شهد له بذلک اماما وقتهما و حافظا عصرهما ابو زرعة و أبو حاتم».

و إذا حکم هکذا امام فی الحدیث مجمع علی تقدمه و تورعه بصحة حدیث الثقلین، و خرّجه فی صحیحه المقبول لدی الجمیع، فهل یبقی للشک فی صحة هذا الحدیث مجال؟ أم هل تبقی قیمة لانکار ابن الجوزی صحته؟

کلا ثم کلا.

۶- ورع مسلم و احتیاطه فی صحیحه ... ص: ۲۴

قال النووی: «سلک مسلم فی صحیحه طرقا بالغة فی الاحتیاط و الإتقان و الورع و المعرفة، و ذلک مصرح بکمال ورعه و تمام معرفته و غزارة علمه [علومه و شدة تحقیقه بحفظه و تقدمه فی هذا الشأن، و تمکنه من أنواع معارفه و تبریزه فی صناعته، و علو محله فی التمییز بین دقائق علومه [التی لا یهتدی إلیها الا أفراد فی الاعصار]، فرحمه اللّه و رضی اللّه عنه» [۱].

و قال بترجمته: «و من أکبر الدلائل علی جلالته و ورعه و حذقه و تقدمه فی علوم الحدیث و اضطلاعه منها، و تفننه فیها و تنبیهه علی ما فی ألفاظ الرواة من اختلاف، بین متن و اسناد و لو فی حرف و اعتنائه بالتنبیه علی الروایات المصرحة لسماع المدلسین و غیر ذلک مما هو معروف فی کتابه، و قد ذکرت فی مقدمة شرحی لصحیح مسلم جملا من التنبیه علی هذه الأشیاء و شبهها مبسوطة واضحة، ثم نبهت علی تلک الدقائق و المحاسن فی أثناء الشرح فی مواطنها، و علی الجملة لا نظیر لکتابه فی هذه الدقائق و صحة الاسناد، و هذا عندنا من المحققات التی لا شک فیها، للدلائل المتظافرة

---

[۱] المنهاج فی شرح مسلم ۱/ ۳۰- ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵

علیها» [۱].

و قال فیه أیضا: «و من حقق نظره فی (صحیح) مسلم رحمه اللّه و اطلع علی ما أودعه فی أسانید و ترتیبه، و حسن سیاقته و بدیع طریقه من نفائس التحقیق و جواهر التدقیق، و أنواع الورع و الاحتیاط و التحری فی الروایات، و تلخیص الطرق و اختصارها، و ضبط متفرقها و انتشارها، و کثرة اطلاعه و اتساع روایته، و غیر ذلک مما فیه من المحاسن و الأعجوبات، و اللطائف الظاهرات و الخفیات، علم أنه امام لا یلحقه من بعد عصره، و قل من یساویه بل یدانیه من أهل عصره، و ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم» [۲].

کل هذه الکلمات تفید کمال ورع مسلم و نهایة احتیاطه فی الروایة، و من ثم عرض مسلم کتابه علی أبی زرعة الرازی، ثم أسقط الأحادیث التی أشار علیها کما ستقف علیه ان شاء اللّه.

فکیف یجوّز أحد من اهل السنة و هن حدیث الثقلین- فضلا عن وضعه- و قد رواه هذا الرجل العظیم فی کتابه العظیم؟

۷- الحدیث فی صحیح الترمذی ... ص: ۲۵

لقد روی هذا الحدیث الشریف الترمذی فی (صحیحه) و هو أحد الصحاح الستة، رواه بطرق عدیدة عن جابر، و زید بن أرقم، و أبی ذر، و أبی سعید، و حذیفة.

و لجامع الترمذی هذا مکانة مرفوعة و مرتبة جلیلة، حتی قال جامعه الترمذی فی شأنه: «من کان فی بیته هذا الکتاب فکأنما فی بیته نبی یتکلم» نقل عنه هذه الکلمة جماعة کابن الأثیر، و الذهبی، و ولی الدین الخطیب،

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۹۰.

[۲] تهذیب الأسماء ۲/ ۹۱.

و الشیخ عبد الحق الدهلوی، و الثعالبی، و الکاتب الجلبی، و (الدهلوی) نفسه. [۱]

فکیف یقال فی حدیث الثقلین المروی فی هکذا کتاب- بطرق عدیدة- انه غیر صحیح؟!

۸- رضی علماء الأقطار بصحیح الترمذی ... ص: ۲۶

قال الترمذی فی حق (جامعه الصحیح) علی ما نقل عنه ابن الأثیر فی «صنّفت هذا الکتاب فعرضته علی علماء الحجاز فرضوا به، و عرضته علی علماء العراق فرضوا به، و عرضته علی علماء خراسان فرضوا به، و من کان فی بیته هذا الکتاب فکأنما فی بیته نبی یتکلم» [۲].

و قد نقل قوله هذا أیضا الذهبی [۳] و ولی الدین الخطیب فی (رجال المشکاة) و عبد الحق الدهلوی فی (اسماء رجال المشکاة) و الثعالبی فی (مقالید الأسانید) و غیرهم فالتفوه بالقدح فی شیء منه مخالفة لهؤلاء الأعیان.

و لقد ظهر من کلام الطیبی المنقول آنفا، أنه قد اتفق أهل الشرق و الغرب علی صحة ما فی (الصحاح الستة)، فإذا ثبت أن حدیث الثقلین صحیح لروایة الترمذی إیاه فی صحیحه، و هو أحد الصحاح الستة، باتفاق أهل المشرق، فهل یشک أحد فی بطلان زعم ابن الجوزی؟

و صرح بوقوع إجماعهم علی صحة الصحاح الستة ابن روزبهان فی کتابه (الباطل) الذی رد به علی الشیعة حیث قال: «و لیس أخبار الصحاح الستة مثل أخبار الروافض، فقد وقع اجماع الأئمة علی صحتها».

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴، تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۴، الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۳، أسماء رجال المشکاة، مقالید الأسانید، کشف الظنون، بستان المحدثین.

[۲] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۴.

و قال أیضا: «و أما صحاحنا فقد اتفق العلماء أن کل ما عد من الصحاح- سوی التعلیقات فی الصحاح الستة- لو حلف الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أو من فعله و تقریره لم یقع الطلاق و لم یحنث».

فکیف خرج ابن الجوزی علی هذا الإجماع الثابت؟

۹- الحدیث فی مسند أحمد ... ص: ۲۷

و روی الامام أحمد بن حنبل هذا الحدیث فی (مسنده) بطرق عدیدة کما عرفت فی قسم السند.

۱۰- فتوی جماعة بصحة اخبار المسند ... ص: ۲۷

اشارة

و قد علمت أیضا أنّ أبا موسی المدینی قد صرّح بصحة جمیع ما فی هذا المسند، و ستعلم قریبا أن الحافظ المدینی قد صنف کتابا خاصا فی اثبات ما ذهب الیه.

ترجمة المدینی ... ص: ۲۷

و قد ذکرنا فیما تقدم طرفا من مفاخر المدینی، و ترجمنا له فی مجلد (حدیث الولایة) أیضا.

و أفتی الحافظ أبو العلاء الهمدانی بصحة جمیع ما فی (مسند أحمد) من الاخبار، و ستقف علی ذلک من کلام ابن رجب الحنبلی.

ترجمة ابی العلاء الهمدانی ... ص: ۲۷

قال الذهبی: «أبو العلاء الهمدانی الحافظ العلامة المقرئ، شیخ الإسلام، شیخ همدان، مولده سنة ثمان و ثمانین و أربعمائة، قال أبو سعد السمعانی: حافظ متقن مقرئ فاضل، حسن السیرة مرضی الطریقة، عزیز النفس سخی بما یملکه، مکرم للغرباء، یعرف القراءات

و الحدیث و الأدب معرفة حسنة، سمعت منه.

و قال عبد القادر الحافظ: شیخنا أبو العلاء أشهر من أن یعرف، بل یعز مثله فی أعصار کثیرة علی ما بلغنا من السیر، أربی علی أهل زمانه فی کثرة السماعات مع تحصیل أصول ما سمع وجودة النسخ و إتقان ما کتبه بخطه، ما کان یکتب شیئا الا منقطا معربا، و أول سماعه من عبد الرحمن بن الدونی فی سنة خمس و تسعین و أربعمائة، برع علی حفاظ عصره من حفظ ما یتعلق بالحدیث من الأنساب و التواریخ و الأسماء و الکنی و القصص و السیر. و لقد کان یوما فی مجلسه فجاءته فتوی فی عثمان رضی اللّه عنه، فکتب من حفظه و نحن جلوس درجا طویلا فی أخباره.

و له تصانیف منها (زاد المسافر) فی خمسین مجلدا، و کان اماما فی القرآن و علومه، و حصل من القرآن ما انه صنف فیه العشرة و المقروات، و صنف فی الوقف و الابتداء و فی التجوید و الماءات و العدد، و معرفة القراء و هو نحو من عشر مجلدات.. و کان اماما فی النحو و اللغة.. سمعت من أثق به عن عبد الغافر بن اسماعیل الفارسی انه قال فی الحافظ ابی العلاء لما دخل نیسابور: ما دخل نیسابور مثلک، و سمعت الحافظ أبا القاسم علی بن الحسن یقول- و ذکر رجلا من أصحابه رحل- ان رجع و لم یلق الحافظ أبا العلاء ضاعت رحلته.

مات ابو العلاء فی جمادی الاولی سنة تسع و ستین و خمسمائة» [۱].

و الی صحة جمیع ما فی (مسند أحمد) ذهب الحافظ عبد المغیث الحربی، فقد قال ابن رجب بترجمته: «و صنف عبد المغیث (الانتصار لمسند الامام أحمد)، أظنه ذکر فیه أن أحادیث المسند کلها صحیحة، و قد صنف فی ذلک قبله أبو موسی، و بذلک أفتی أبو العلاء الهمدانی، و خالفهم الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی».

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۴ و أنظر طبقات الحفاظ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹

ترجمة عبد المغیث ... ص: ۲۹

۱- الذهبی فی (العبر ۴/ ۲۴۹).

۲- الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۴۲۶).

۳- ابن رجب فی (ذیل طبقات الحنبلیة).

۴- القنوجی فی (التاج المکلل ۲۱۰).

فقد ترجم فی هذه المصادر و غیرها بکل إطراء و تبجیل- فراجعها.

۱۱- کلام ابن الجوزی فی وصف المسند ... ص: ۲۹

قال عمر بن محمد عارف النهروانی فی (مناقب احمد بن حنبل): «قال ابن الجوزی: «صح عند الامام أحمد من الأحادیث سبع مائة ألف و خمسین ألفا، و المراد بهذه الاعداد الطرق لا المتون، أخرج منها (مسنده) المشهور الذی تلقته الامة بالقبول و التکریم، و جعلوه حجة یرجع الیه و یعول عند الاختلاف علیه، قال حنبل بن إسحاق: جمعنا عمی لی و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علینا المسند، و ما سمعه منه تاما غیرنا، ثم قال لنا: هذا الکتاب قد جمعته و انتخبته من أکثر من سبعمائة ألف و خمسین ألفا، فما اختلف المسلمون فیه من حدیث رسول اللّه فارجعوا الیه، فان وجدتموه فیه فذاک و الا فلیس بحجة و کان یکره وضع الکتب، فقیل له فی ذلک فقال: قد عملت هذا المسند اماما إذا اختلف الناس فی سنة من سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجعوا الیه».

هذا کلام ابن الجوزی و فیه فوائد، و هی:

أولا: انه صرح بانتخاب أحمد مسنده من الأحادیث الصحیحة.

ثانیا: وصف المسند بالشهرة.

ثالثا: ذکر تلقی الامة للمسند بالقبول و التکریم.

رابعا: جعلت الامة المسند حجة.

خامسا: جعلت الامة المسند مرجعا یعولون علیه عند الاختلاف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰

سادسا: ان أحمد انتخبه من أکثر من سبعمائة ألف و خمسین ألفا من الحدیث.

سابعا: ان أحمد أمر بالرجوع الیه عند الاختلاف.

ثامنا: ذکر قول أحمد «فان وجدتموه فیه فذاک و الا فلیس بحجة».

تاسعا: ذکر أن احمد جعل المسند اماما للناس.

عاشرا: أمره ثانیة بالرجوع الیه عند الاختلاف.

فالعجب من ابن الجوزی: یذکر هذه الأوصاف العظیمة لمسند الامام أحمد و یقدح فی الحدیث الشریف- حدیث الثقلین- المروی فیه، و هل هذا إلا تهافت و تناقض؟

۱۲- ابن الجوزی: المسند من دواوین الإسلام ... ص: ۳۰

و قال ابن الجوزی فی (الموضوعات) ما نصه: «فمتی رأیت حدیثا خارجا عن دواوین الإسلام (کالموطأ) و (مسند) احمد و (الصحیحین) و (سنن) أبی داود و الترمذی و نحوها فانظر فیه، فان کان له نظیر فی الصحاح و الحسان فرتب [قرب أمره، و ان ارتبت به فرأیته یباین الأصول فتأمل رجال اسناده و اعتبر أحوالهم من کتابنا المسمی بالضعفاء و المتروکین، فإنک تعرف وجه القدح فیه» [۱].

لا أدری کیف الجمع بین هذا الذی ذکره قواعد عامة لمعرفة الحدیث، و بین قوله بالنسبة الی حدیث الثقلین انه لا یصح! ان حدیث الثقلین مخرج فی دواوین اسلام، فی (صحیح) مسلم و (صحیح) الترمذی و (مسند احمد) و فی (سنن) أبی داود کما قال سبطه فی تذکرة الخواص!!

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

۱۳- مسلم: أخرجت ما صححه أبو زرعة ... ص: ۳۱

اشارة

قال الذهبی بترجمة مسلم: «و قال مکی بن عبدان: سمعت مسلما یقول: عرضت کتابی هذا المسند علی أبی زرعة، فکل ما أشار علی فی هذا الکتاب أن له علة و سببا ترکته، و کل ما قال انه صحیح لیس له علة فهو الذی أخرجت، و لو أن أهل الحدیث یکتبون الحدیث مائتی سنة فمدارهم علی هذا المسند» [۱].

و کذا نقل عن مکی قوله هذا النووی فی (المنهاج فی شرح مسلم بن الحجاج ۱/ ۲۱).

فإذا عرفت ذلک، فانه یلزم أن یکون حدیث الثقلین المخرج فی (صحیح) مسلم بطرق عدیدة عاریا عن کل علة و سبب، و بعد هذا فلا یتردد عاقل فی إبطال کلام ابن الجوزی.

ترجمة ابی زرعة ...: ص: ۳۱

۱- السمعانی: «و کان اماما ربانیا متقنا حافظا مکثرا صدوقا. قدم بغداد غیر مرة و جالس أحمد بن حنبل و ذاکره و کثرت الفوائد فی مجلسهما، روی عنه: مسلم بن الحجاج، و أبو ابراهیم إسحاق الحربی، و عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل، و قاسم بن زکریا المطرز، و أبو بکر محمد بن الحسین القطان، و ابن أخیه، و ابن أخته أبو محمد عبد الرحمن بن أبی خلیفة الرازی. و حکی عبد اللّه ابن أحمد بن حنبل قال: لما قدم أبو زرعة نزل عند أبی، و کان کثیر المذاکرة له، سمعت أبی یوما یقول: لما صلیت الفرض استأثرت بمذاکرة أبی زرعة علی نوافلی. و ذکر عبد اللّه بن أحمد قال: قلت لابی: یا أبة من الحفاظ قال: یا بنی شباب کانوا عندنا من أهل خراسان و قد تفرقوا. قلت:

من هم یا أبة؟ قال: محمد بن اسماعیل ذاک البخاری، و عبید اللّه بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۵۷.

عبد الکریم ذاک الرازی، و عبد اللّه بن عبد الرحمن ذاک السمرقندی، و الحسن ابن الشجاع ذاک البلخی. و حکی عن أبی زرعة

الرازی انه قال: کتبت عن رجلین مائة ألف حدیث، کتبت عن ابراهیم الفراء مائة ألف حدیث، و عن ابی شیبة عبد اللّه مائة ألف حدیث.

ذکر أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن وارة قال: کنت عند إسحاق بن ابراهیم بنیسابور، فقال رجل من أهل العراق: سمعت أحمد بن حنبل یقول:

صح من الحدیث سبعمائة ألف حدیث و أکثر، هذا الفتی- یعنی أبا زرعة- قد حفظ ستمائة ألف حدیث، و کان إسحاق بن راهویه یقول: کل حدیث لا یعرفه أبو زرعة لیس له أصل» [۱].

۲- الذهبی: «أبو زرعة الامام حافظ العصر.. کان من أفراد الدهر حفظا و ذکاء و دینا و إخلاصا و علما و عملا، حدث عنه من شیوخه: حرملة، و أبو حفص الفلاس، و جماعة، و مسلم و ابن خالته الحافظ أبو حاتم، و الترمذی، و ابن ماجة، و النسائی، و ابن أبی داود، و أبو عوانة.

و عن أبی زرعة أن رجلا استفتاه أنه حلف بالطلاق أنک تحفظ مائة ألف حدیث، فقال: تمسک بامرأتک.

ابن عقدة: نا مطین عن أبی بکر بن أبی شیبة قال: ما رأیت أحفظ من أبی زرعة.

و عن الصغانی: أبو زرعة عندنا یشبه بأحمد بن حنبل.

و قال علی بن الجنید: ما رأیت أعلم من أبی زرعة.

و قال أبو یعلی الموصلی: کان أبو زرعة مشاهدته أکبر من اسمه، یحفظ الأبواب و الشیوخ و التفسیر.

و قال صالح جزرة: سمعت أبا زرعة یقول: أحفظ من القراءات عشرة آلاف حدیث.

---

[۱] الأنساب- الرازی.

و قال یونس بن عبد الاعلی: ما رأیت أکثر تواضعا من أبی زرعة و قال عبد الواحد بن غیاث: ما رأی أبو زرعة مثل نفسه.

و قال أبو حاتم: ما خلف أبو زرعة بعده مثله، و لا أعلم من کان یفهم هذا الشأن من مثله، و قل من رأیت فی زهده.

مات أبو زرعة فی آخر یوم من سنة أربع و ستین و مائة» [۱].

۱۴- تصحیح محمد بن إسحاق و من تبعه ... ص: ۳۳

لقد صحح محمد بن إسحاق هذا الحدیث مؤیدا لذلک بتعدد رواته، فقد قال الأزهری فی (التهذیب) بعد أن ذکر الحدیث بروایة زید بن ثابت:

«قال محمد بن إسحاق: و هذا حدیث صحیح و رفعه، و نحوه زید بن أرقم و أبو سعید الخدری».

و نقل الأزهری تصحیح ابن إسحاق تقریرا له و تصحیحا للحدیث، و هکذا ابن منظور نقل کلام الأزهری المشتمل علی تصحیح ابن إسحاق فی (لسان العرب) و هو أیضا یفید التصحیح.

فتصحیح هؤلاء جمیعا یفید بطلان ما زعمه ابن الجوزی من أنه حدیث لا یصح.

۱۵- الحدیث فی صحیح ابن خزیمة ... ص: ۳۳

لقد خرج الحافظ ابن خزیمة هذا الحدیث فی (صحیحه) کما نقل عنه السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف)، فهو صحیح لدی ابن خزیمة و السخاوی معا، لان نقله تقریر لتصحیحه.

قال السیوطی: «ثم ان الزیادة فی الصحیح علیها تعرف من کتب السنن المعتمدة کسنن أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن خزیمة و الدارقطنی

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴

و الحاکم و البیهقی و غیرها، منصوصا علی صحته فیها، و لا یکفی وجوده فیها، الا فی کتاب من شرط الاقتصار علی الصحیح، فیکفی وجوده فیها کابن خزیمة و أصحاب المستخرجات» [۱].

و قال فیه أیضا: «صحیح ابن خزیمة أعلی مرتبة من صحیح ابن حبان، لشدة تحریه حتی أنه یتوقف فی التصحیح لأدنی کلام فی الاسناد، فیقول ان صح الخبر، و ان ثبت کذا، و نحو ذلک» [۲].

و قال فیه أیضا: «قد علم مما تقدم [تقرر] أن أصح من صنف فی الصحیح ابن خزیمة، ثم ابن حبان ثم الحاکم، فینبغی أن یقال: أصحها بعد مسلم ما اتفق علیه الثلاثة، ثم ابن خزیمة و ابن حبان و الحاکم، ثم ابن حبان و الحاکم ثم ابن خزیمة فقط، ثم ابن حبان فقط، ثم الحاکم فقط، ان لم یکن الحدیث علی شرط الشیخین، و لم أرمن تعرض لذلک، فلیتأمل» [۳].

هذا، فلما علم وجود حدیث الثقلین فی (صحیح) ابن خزیمة و هو بهذه المثابة من الصحة و التقدیم علی غیره من الصحاح، فانه لا قیمة لطعن ابن الجوزی فیه.

۱۶- الحدیث فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴

اشارة

لقد أخرج الحافظ أبو عوانة الأسفراینی هذا الحدیث فی (المسند الصحیح) المستخرج من (صحیح) مسلم ... کما علمت فی محله.

أقوال العلماء فی صحیح أبی عوانة ... ص: ۳۴

قال السمعانی فی (الأنساب) بترجمته: «صنف المسند الصحیح علی

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۱۰۴- ۱۰۵.

[۲] نفس المصدر ۱/ ۱۰۹.

[۳] تدریب الراوی ۱/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵

صحیح مسلم بن الحجاج القشیری و أحسن».

و قال ابن خلکان فی (وفیات الأعیان) و الذهبی فی (التذکرة) و السبکی فی (طبقات الشافعیة) و الأسدی فی (طبقات الشافعیة) قالوا جمیعا بترجمته: «صاحب الصحیح المخرج علی صحیح مسلم».

و قال الیافعی فی (مرآة الجنان) بترجمته: «صاحب المسند الصحیح».

و قال السخاوی فی مرویات نفسه: «و اجتمع له من المرویات بالسماع و القراءة ما یفوق الوصف، و هی تتنوع أنواعا: أحدها ما رتب علی الأبواب الفقهیة و نحوها، و هی کثیرة جدا، منها ما تقید فیه بالصحیح، کالصحیحین للبخاری و لمسلم، و لابن خزیمة- و لم یوجد بتمامه-، و لابی عوانة الأسفراینی و هو وان کان مستخرجا علی ثانی الصحیحین فقد أتی فیه بزیادات طرق، بل و أحادیث

کثیرة» [۱].

و قال الثعالبی فی (مقالید الأسانید): «صحیح أبی عوانة الأسفراینی و هو مستخرج علی صحیح مسلم، و زاد فیه طرقا فی الاشارة و قلیلا من المتون».

و قال الدهلوی فی (بستان المحدثین): «صحیح أبی عوانة و هو مستخرج علی صحیح مسلم، و یقال المستخرج فی اصطلاح المحدثین علی الکتاب الذی صنف لاثبات کتاب آخر، علی ترتیبه و متونه و طرق اسناده، و یذکر سنده بحیث یتصل بمصنف ذلک الکتاب ثم شیخه ثم شیخ شیخه و هلم جرا، و إذا ثبت بطرق أخری کثر الاعتماد علیه و الوثوق به، و لکن هذا المستخرج انما یسمی صحیحا لإتیانه فیه بزیادة طرق و قلیل من المتون، و لهذا قد یقال انه کتاب مستقل، و لقد کتب المذهبی منه منتخبا اشتهر کثیرا، سماه (منتقی الذهبی)، و فیه ثلاثون و مائة حدیث».

---

[۱] الضوء اللامع ۸/ ۱۰.

۱۷- الحدیث فی کتب الاخبار الصحیحة ... ص: ۳۶

و أخرجه کبار الحفاظ المصنفین فی أحادیث الصحیحین أو الصحاح الست:

کالحاکم فی (المستدرک علی الصحیحین) بأسانید علی شرط الشیخین.

و الحمیدی فی (الجمع بین الصحیحین).

و رزین فی (تجرید الصحاح).

و المجد ابن الأثیر فی (جامع الأصول).

۱۸- تصحیح المحاملی ... ص: ۳۶

و أخرجه المحاملی فی (الامالی) مصححا إیاه.

۱۹- الحدیث فی غرر الاخبار للفرغانی ... ص: ۳۶

و أخرجه سراج الدین الفرغانی فی کتابه (نصاب الاخبار) الذی ذکره (کاشف الظنون) قائلا: «و قد اختصره من کتاب غرر الاخبار و درر الاشعار، و هذا الذی وعد بجمعه مقتصرا علی إیراد ألف حدیث صحیح، و هو کثیر الأبواب».

فروایة هؤلاء لحدیث الثقلین و تصحیحهم إیاه دلیل ظاهر علی بطلان ما ادعاه ابن الجوزی.

۲۰- تصحیح البغوی ... ص: ۳۶

و أخرجه البغوی فی (المصابیح) عن مسلم و الترمذی.

۲۱- الحدیث فی المختارة ... ص: ۳۶

اشارة

و أخرج ضیاء الدین المقدسی هذا الحدیث فی (المختارة) کما ذکر ذلک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۷

السخاوی فی کتاب (استجلاب ارتقاء الغرف) و السمهودی فی (جواهر العقدین) و أحمد بن فضل بن محمد با کثیر المکی فی (وسیلة المآل) و المناوی فی (فیض القدیر) و حسن زمان فی (القول المستحسن).

و لقد التزم المقدسی فی کتابه هذا بالصحة کما یظهر من کلمات العلماء.

کلمات العلماء فی المختارة للضیاء ... ص: ۳۷

قال الحافظ الزین العراقی: «و ممن صحح أیضا من المعاصرین له الحافظ ضیاء الدین محمد بن عبد الواحد المقدسی، جمع کتابا سماه (المختارة) و التزم فیه الصحة، و ذکر فیه أحادیث لم یسبق الی تصحیحها فیما أعلم» [۱].

و نقل السیوطی کلام العراقی هذا [۲].

و قال السخاوی مترجما نفسه عند ذکر أقسام مروایاته: «نعم مما رتب فیه علی الحروف من المسانید مع تقییده بالمحتج به (المختارة) للضیاء المقدسی» [۳].

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی مقدمة (شرح المشکاة) الفارسی بعد أن ذکر المستدرک: «و لقد صنف سائر الأئمة أیضا فی الصحاح مثل صحیح ابن خزیمة.. و المختارة للحافظ ضیاء الدین المقدسی: و هو أیضا جمع الصحاح التی لم توجد فی الصحیحین، قیل انه احسن من المستدرک».

۲۲- تنصیص العلماء علی صحته ... ص: ۳۷

و نقل حدیث الثقلین جماعة من کبار الحفاظ و أئمة الحدیث، معتمدین

---

[۱] التقیید و الإیضاح: ۲۴.

[۲] تدریب الراوی ۱/ ۱۴۴.

[۳] الضوء اللامع ۸/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۸

علیه، مصرحین بصحته، و موثقین رجاله.

فقد رواه المحب ابن النجار بسنده عن مسلم.

و الرضی الصغانی فی (مشارق الأنوار) عن صحیح مسلم، و قد صرح فی مقدمة کتابه (المشارق) بأنه جمع فیه الصحاح و جعله حجة بینه و بین اللّه.

و ابن طلحة فی (مطالب السؤل) عن صحیح مسلم.

و الحافظ الکنجی فی (کفایة الطالب) عن مسلم.

و النووی فی (تهذیب الأسماء).

و المحب الطبری فی (ذخائر العقبی) عنه أیضا.

و الخازن فی (تفسیره) عن مسلم.

و المزی فی (تحفة الاشراف) عن مسلم و الترمذی و النسائی.

و ولی الدین الخطیب عن مسلم و الترمذی فی (مشکاة المصابیح).

و الطیبی فی (الکاشف) عن مسلم.

و الخلخالی فی (المفاتیح فی شرح المفاتیح).

و صحّح الذهبی لفظ أبی عوانة کما مر فی (الصراط السوی).

و أثبته الکازرونی فی (المنتقی فی سیرة المصطفی) و أضاف: ان من تفوه بما یخالف حدیث الثقلین- و هو فی بلاد علماء الدین- کاد أن یکون کافرا.

و صححه ابن کثیر فی (التفسیر) کما نقله أیضا عن مسلم.

و وثق الهیثمی فی (مجمع الزوائد) رجال سنده کما مر عن (فیض القدیر) للمناوی.

و نقله الخواجة بارسا عن (جامع الأصول) بروایة مسلم فی (فصل الخطاب).

و رواه الدولت‌آبادی ملک العلماء فی (هدایة السعداء) عن عدة من الکتب منها (المصابیح) بروایة مسلم، و أضاف فی شرح الحدیث و ذکر نکاته: قول «أمر ان یجمع رحال الإبل کی یسمعه کل الصحابة و یکون

مجمعا علیه، و لئلا یختلف فیه أحد، لأنه أمر عظیم للهدایة». و قال فی کتابه (شرح سنت): «اتفق علی صحته المحدثون السلف و الخلف».

و قد نقل حدیث الثقلین السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف) عن صحیح مسلم، و صحیح ابن خزیمة، و المستدرک للحاکم و المختارة.

و السیوطی فی (الجامع الصغیر) و (الأساس) و (احیاء المیت) و (نهایة الإفضال) عن صحیح مسلم، و المستدرک للحاکم.

و السمهودی فی (جواهر العقدین) عن مسلم و الحاکم بطرقه و المختارة.

و ابن روزبهان فی (شرح رسالة عقائده).

و القسطلانی عن صحیح مسلم فی (المواهب اللدنیة).

و العلقمی فی (الکوکب المنیر) عن صحیح مسلم.

و ابن حجر فی مواضع من (الصواعق) عن مسلم و غیره.

و المرزا مخدوم الجرجانی فی (النواقض) عن مسلم.

و القاری فی (شرح الشفاء) و (المرقاة) عن صحیح مسلم.

و المناوی فی (فیض القدیر) عن مسلم و غیره، و فی (التیسیر) أیضا، و جزم فیه بوثوق رجاله، کما نقل فی فیض القدیر توثیق الهیثمی رجال سنده.

و أحمد بن باکثیر فی (وسیلة المآل).

و القادری فی (الصراط السوی) ناصا علی صحته، کما نقله أیضا عن صحیح مسلم.

و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) عن صحیح مسلم.

و الخفاجی فی (نسیم الریاض) عن مسلم.

و العزیزی عن مسلم فی (السراج المنیر).

و أثبته المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة).

و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة).

و نقله السهارنپوری فی (المرافض) عن صحیح مسلم و الطبرانی.

و البدخشانی فی (مفتاح النجا) عن صحیح مسلم و الحاکم و الطبرانی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۰

و کذا فی (نزل الأبرار) عنهم و عن الترمذی، ثم أوضح صحته.

و أثبته محمد صدر عالم فی (معارج العلی) عن الحاکم و الترمذی و الطبرانی بسند صحیح.

و ولی اللّه الدهلوی فی (إزالة الخفا) عن صحیح مسلم، و نص علی أن لفظه أصح ألفاظ هذا الحدیث، و عن الحاکم.

و نقل محمد أمین السندی فی (دراسات اللبیب) و محمد بن اسماعیل فی (الروضة الندیة) عن صحیح مسلم و غیره، و الصبان فی (اسعاف الراغبین) عنه و عن غیره.

و صرح العجیلی فی (ذخیرة المآل) بصحة حدیث الثقلین.

و نقل المولوی مبین السهالی الحدیث عن صحیح مسلم و المستدرک.

و الجمال المحدث فی (تفریح الأحباب) عن صحیح مسلم.

و ولی الدین السهالی فی (مرآة المؤمنین) عن صحیح مسلم و الصواعق.

و الفاضل الرشید الدهلوی فی (الحق المبین) عن صحیح مسلم و الصواعق.

و الحمزاوی فی (مشارق الأنوار) عن مسلم و النسائی و أحمد.

و القندوزی فی (ینابیع المودة) عن صحیح مسلم و المستدرک و المعجم الکبیر للطبرانی و الصواعق، و نقل تصریح ابن حجر بصحة الحدیث.

و نقل الحدیث حسن زمان فی (القول المستحسن).

و أورد الصدیق حسن القنوجی عن المناوی تصریح الهیثمی بوثوق رجال سنده، و أثبت فی (السراج الوهاج) صحة الحدیث...

و روایات هؤلاء دلیل قوی علی صحة الحدیث، و بطلان دعوی ابن الجوزی.

۲۳- جواب طعن ابن الجوزی فی عطیة ... ص: ۴۰

ان قدح ابن الجوزی فی «عطیة» الراوی لهذا الحدیث الذی أورده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۱

- عن أبی سعید، مردود بتوثیق ابن سعد له، فقد قال ابن حجر العسقلانی:

«قال ابن سعد: خرج عطیة مع ابن الأشعث، فکتب الحجاج الی محمد بن القاسم أن یعرضه علی سب علی، فان لم یفعل فاضربه أربعمائة سوط و أحلق لحیته فاستدعاه، فأبی أن یسب، فأمضی حکم الحجاج فیه، ثم خرج الی خراسان فلم یزل بها حتی ولی عمر بن هبیرة العراق، فقدمها فلم یزل بها الی أن توفی سنة ۱۱۰، و کان ثقة إن شاء اللّه تعالی، و له أحادیث صالحة، و من الناس من لا یحتج به» [۱].

و لیعلم أن توثیق ابن سعد- مع عداوته الکثیرة و بغضه الشدید لأهل البیت علیهم السلام الی حد ضعف الامام جعفر الصادق علیه السلام، و وصف روایته بالاختلاف و الاضطراب، الی غیر ذلک من آیات اعراضه عن أهل البیت و الأئمة الطاهرین منهم- لعطیة هذا دلیل قاطع علی صحة روایته، و من لم یحتج به فأولئک أشد حروریة و اعوجاجا من ابن سعد.

۲۴- عطیة من رجال أحمد ... ص: ۴۱

ان عطية هذا من رجال أحمد بن حنبل فى (مسنده)- كما ستعرف- و أحمد لا يروى الا عن ثقة، كما قال التقى السبكى فى مقام توثيق رجال سند

حديث: «من زار قبرى وجبت له شفاعتى»

و هو الحديث الاول من الباب الاول من كتابه، قال بعد كلام له: «و أحمد رحمه اللّه لم يكن يروى الا عن ثقة، و قد صرح الخصم [يعنى ابن تيمية] بذلك فى الكتاب الذى صنفه فى الرد على البكرى بعد عشر كراريس منه، قال: ان القائلين بالجرح و التعديل من علماء الحديث نوعان، منهم من لم يرو الا عن ثقة عنده كما لك.. و أحمد بن حنبل.. و قد كفانا الخصم بهذا الكلام مؤنة تبيين أن أحمد لا يروى الا عن ثقة، و حينئذ لا يبقى له مطعن فيه» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۷/ ۲۲۶.

[۲] شفاء الأسقام ۱۰- ۱۱.

و بعد الاطلاع على ذلك لا يبقى ريب فى كون عطية ثقة، لان عدم رواية أحمد عن غير الثقة لا يخلو اما انه لا يروى عنه سواء بواسطة أو بلا واسطة، و ذلك هو الظاهر بل المتعين كما ستعرفه عن قريب، فلا شك فى وثوق عطية، و أما أنه لا يروى عنه بلا واسطة، لكن المانع من الرواية عنه مباشرة موجود فى هذه الصورة أيضا، فلا شك فى ثقته على الصورتين.

۲۵- إكثار أحمد الرواية عن عطية ... ص: ۴۲

لقد أخرج أحمد فى (مسنده) عن عطية روايات كثيرة، كما لا يخفى على من طالعه، بل انه أخرج حديث الثقلين بالخصوص عنه عن أبى سعيد الخدرى، و ظاهر أن أحمد لم يرو الا عمن ثبت عنده صدقه و ديانته، كما ذكر عبد الوهاب السبكى فى (طبقات الشافعية) حيث قال بترجمته: «و قال أبو موسى المدينى لم يخرج الا عمن ثبت عنده صدقه و ديانته، دون من طعن فى أمانته».

و بهذا كله ظهر أن نسبة تضعيف عطية الى أحمد افك عظيم و ظلم كبير، فالعجب من ابن الجوزى كيف خاض فى غمار جحود فضائل أهل البيت حتى أنكر الحقائق و نفى البديهيات، و كيف صدرت منه هذه المجازفة بحق أحمد و مسنده و هو حنبلى المذهب؟

۲۶- وثاقة عطية عند سبط ابن الجوزى ... ص: ۴۲

لقد صرح الحافظ سبط ابن الجوزى بوثاقة عطية، ورد تضعيفه حيث قال [۱] بعد أن

أورد قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى عليه السلام: لا يحل لاحد أن يجنب فى هذا المسجد غيرى و غيرك

«فان قيل: فعطية ضعيف، قالوا و الدليل على ضعف الحديث أن الترمذى قال: و حدثت بهذا الحديث أو

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۴۲.

سمع منى هذا الحديث محمد بن اسماعيل- يعنى البخارى- فاستطرفه.

و الجواب: ان عطية العوفى قد روى عن ابن عباس و الصحابة و كان ثقة، و أما

قول الترمذى عن البخارى فإنما استطرفه لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم «لا أحله الا لطاهر لا لحائض و لا جنب»

، و عند الشافعى يباح للجنب العبور فى المسجد و عند أبى حنيفة لا يباح حتى يغتسل للنص، و يحمل حديث على على أنه كان

بذلک کما کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مخصوصا بأشیاء».

۲۷- قال ابن معین: صالح ... ص: ۴۳

ان نسبة تضعیف عطیة الی یحیی بن معین مردودة بنقل الدوری- و هو من کبار العلماء الثقات- عن ابن معین بأنه صالح، فقد قال الحافظ ابن حجر بترجمة عطیة ما نصه: «قال الدوری عن ابن معین صالح» [۱].

فسقط ما نسبه ابن الجوزی الی ابن معین.

۲۸- عطیة من رجال بعض الصحاح ... ص: ۴۳

ان عطیة من رجال (الأدب المفرد) للبخاری و (صحیح الترمذی) و (صحیح أبی داود)، و هذان الأخیران من (الصحاح الستة) عندهم، بل ان الترمذی روی حدیث الثقلین بالذات عن عطیة فی صحیحه.

و عظمة مرویات (الصحاح الستة) و جلالة رواتها عند أبناء السنة قدیما و حدیثا واضحة لا تحتاج الی بیان، فان أفاد قدح ابن الجوزی فی عطیة شیئا فإنما یفید إسقاط الصحاح لا غیر.

۲۹- لم یتفرد عطیة عن أبی سعید به ... ص: ۴۳

ان اقدام ابن الجوزی علی القدح فی عطیة- کمحاولة یائسة

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۲۵.

لتضعیف حدیث الثقلین- دلیل واضح علی عدم اطلاعه فی الحدیث، و ذلک: أن عطیة علی فرض کونه ضعیفا غیر متفرد بنقل حدیث الثقلین عن أبی سعید، فلا یضر فی حدیث الثقلین فی روایة أبی سعید فضلا عن مطلق الحدیث الوارد بالأسانید و الطرق و الألفاظ المتکثرة.

نعم لم یتفرد عطیة فی نقل حدیث الثقلین عن أبی سعید، بل رواه عنه أبو الطفیل أیضا- و هو من طبقة الصحابة- و ذلک واضح کل الوضوح لمن راجع (استجلاب ارتقاء الغرف) للسخاوی، و (جواهر العقدین) للسمهودی، و (وسیلة المآل) لابن باکثیر و (الصراط السوی) للشیخانی القادری.

۳۰- ثبوت الحدیث غیر متوقف علی روایة أبی سعید ... ص: ۴۴

ثم انه لو سلمنا کون عطیة ضعیفا، و سلمنا تفرده بروایة الحدیث عن أبی سعید، فلا ضرر علی صحة حدیث الثقلین کذلک، لعدم توقف صحته علی روایة أبی سعید، فقد وقفت- بحمد اللّه تعالی و منه- علی تنصیص جماعة من أعلام المحققین علی روایة أکثر من عشرین من الصحابة حدیث الثقلین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا العدد أکثر من عدد التواتر بمراتب عدیدة، کما فصلناه فی مجلد حدیث الولایة.

۳۱- توثیق ابن الطباع عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۴

اشارة

و أما قدح ابن الجوزی فی عبد اللّه بن عبد القدوس فهو مردود بتوثیق الحافظ محمد بن عیسی بن الطباع إیاه، کما قال الحافظ المقدسی بترجمة عبد اللّه المذکور: «و حکی ابن عدی عن محمد بن عیسی انه قال: هو ثقة» [۱].

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۵

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانی: «و حکی عن محمد بن عیسی انّه قال: هو ثقة» [۱].

ترجمة محمد بن عیسی بن الطباع ... ص: ۴۵

قال الذهبی بترجمته: «ابن الطباع، محمد بن عیسی بن الطباع الحافظ الکبیر، قال أبو حاتم: ثقة مأمون، ما رأیت من المحدثین أحفظ للأبواب منه، و قال أبو داود: ثقة.

قلت: توفی سنة أربع و عشرین مائتین، و هو فی عشر الثمانین، و له تصانیف و معارف رحمه اللّه...

قال الأثرم: قال أحمد بن حنبل: ان ابن الطباع لبیب کیس- یعنی محمد بن عیسی- و

قال البخاری: سمعت علیا قال: سمعت عبد الرحمن و یحیی یسألان ابن الطباع عن حدیث هشیم و ما أعلم به منه

، و قال أبو حاتم:

سمعت محمد بن عیسی یقول: اختلف ابن مهدی و أبو داود فی حدیث لهشیم هل سمعه أو دلسه؟ فتراضیا بی فأخبرتهما» [۲].

و ترجم له أیضا بقوله: «و فیها أبو جعفر محمد بن عیسی ابن الطباع الحافظ نزیل الثغر بأذنة، سمع مالکا و طبقته، قال أبو حاتم: ما رأیت أحفظ للأبواب منه، و قال أبو داود: کان یتفقه و یحفظ نحوا من أربعین ألف حدیث» [۳].

۳۲- توثیق ابن حبان عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۵

و عبد اللّه بن عبد القدوس موثوق عند ابن حبان أیضا، فقد أورده فی الثقات قائلا: «عبد اللّه بن عبد القدوس التمیمی الرازی من أهل الری،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۱۱.

[۳] العبر ۱/ ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۶

یروی عن الأعمش و ابن أبی خالد، روی عنه سعید بن سلیمان و [محمد] ابن حمید، [ربما أغرب » [۱].

و قال ابن حجر بترجمته: «ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ربما أغرب» [۲].

ثم ان لتوثیق ابن حبان قیمة کبیرة و درجة من الاعتبار عظیمة، ذلک لان ابن حبان ممن یعادی أهل البیت علیهم السلام و یسیء إلیهم، فقد زعم بالنسبة الی الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام بأنه آت بالعجائب و واهم و مخطئ کما لا یخفی علی من راجع (المیزان للذهبی ۳/ ۱۵۸) و (تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۸) لابن حجر العسقلانی.

و ظاهر أن هکذا ناصبی عنید لا یوثق الرافضی أبدا.

۳۳- توثیق البخاری عبد اللّه بن عبد القدوس ... ص: ۴۶

و لقد وثق البخاری- مع ما هو علیه من التعصب و التعسف- عبد اللّه بن عبد القدوس علی ما نقل عنه الهیثمی فی (مجمع الزوائد) إذ قال:

«وثقه البخاری و ابن حبان».

و قال العسقلانی بترجمته: «قال البخاری: هو فی الأصل صدوق، الا أنه یروی من أقوام ضعاف» [۳].

و لا یخفی أن الروایة عن الضعاف أمر قلما سلم منه أسلافهم، کما لا یخفی علی من راجع (المنهاج) لابن تیمیة و غیره، فلو کان هذا- علی تقدیر تسلیمه- قدحا فی عبد اللّه بن عبد القدوس لتوجه الی جمهور علمائهم، و لا تسع الخرق علی الراقع.

هذا کله مع أن عبد اللّه بن عبد القدوس قد روی حدیث الثقلین

---

[۱] الثقات ۷/ ۴۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۷

- الذی أورده ابن الجوزی- عن الأعمش و هو ثقة، فلا کلام حینئذ أصلا...

۳۴- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال البخاری ... ص: ۴۷

و عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال (صحیح البخاری) فی تعلیقاته، کما فی رمز «خت» الموضوع له فی (الکاشف ۲/ ۱۰۵) و (تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳) و (تقریب التهذیب ۱/ ۴۳۰) و غیرها.

و لما ثبت من کلمات علمائهم المحققین أن تخریج البخاری عن رجل دلیل علی عدالته و ان کان فی تعلیقاته، فلا قیمة لطعن أی طاعن.

قال ابن حجر العسقلانی فی مقدمة فتح الباری فی شرح صحیح البخاری فی مقام الجواب عن الطعن فی رجال البخاری: «و قبل الخوض فیه ینبغی لکل منصف أن یعلم أن تخریج صاحب الصحیح لای راو کان مقتض لعدالته عنده و صحة ضبطه و عدم غفلته. و لا سیما ما انضاف الی ذلک من اطباق جمهور الأئمة علی تسمیة الکتابین بالصحیحین، و هذا معنی لم یحصل لغیر من خرج عنه فی الصحیح، فهو بمثابة اجماع الجمهور علی تعدیل من ذکر فیهما هذا إذا خرج له فی الأصول.

فأما ان أخرج له فی المتابعات و الشواهد و التعالیق فهذا یتفاوت درجاته من إخراج له فیهم فی الضبط و غیره، مع حصول اسم الصدق لهم، و حینئذ إذا وجدنا لغیره من أحد منهم طعنا، فذلک الطعن مقابل لتعدیل هذا الامام، فلا یقبل الا مبین السبب مفسرا بقادح یقدح فی عدالة هذا الراوی أو فی ضبطه مطلقا او فی ضبطه لخبر بعینه، لان الأسباب الحاملة للائمة علی الجرح متفاوتة، منها ما یقدح و منها ما لا یقدح، و قد کان الشیخ أبو الحسن المقدسی یقول فی الرجل الذی یخرج عنه فی الصحیح: هذا جاز القنطرة، یعنی بذلک انه لا یلتفت الی ما قیل فیه. قال الشیخ أبو الفتح القشیری فی مختصره: و هکذا نعتقد و به نقول و لا نخرج عنه الا بحجة ظاهرة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۴۸

و بیان شاف یزید فی غلبة الظن علی المعنی الذی قدمناه، من اتفاق الناس بعد الشیخین علی تسمیة کتابیهما بالصحیحین و من لوازم ذلک تعدیل رواتهما» [۱].

و بما ذکره صرح الشیخ ملا علی القاری فی شرح المشکاة عند ما ذکر الصحیحین [۲].

فعلی فرض ثبوت طعن یحیی بن معین فی عبد اللّه بن عبد القدوس، فان الوقوف علی هذین النصین و أمثالهما یکفی للاعراض عنه و عدم الالتفات الیه و اغترار ابن الجوزی به کاشف عن عدم خبرته و مجازفته.

۳۵- عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال الترمذی ... ص: ۴۸

و ان عبد اللّه بن عبد القدوس من رجال (صحیح الترمذی) أیضا، کما یعلم من رمز «ت» المعین له فی (الکاشف ۲/ ۱۰۵) و (تهذیب التهذیب ۵/ ۳۰۳) و غیرهما.

۳۶- جرح عبد اللّه بن عبد القدوس لا یقدح فی الحدیث ... ص: ۴۸

و لو تنزلنا، و فرضنا عبد اللّه بن عبد القدوس رجلا مقدوحا، فان ذلک لا یخل بثبوت أصل حدیث الثقلین، بل لا یضر فیه حتی بروایة الأعمش عن عطیة عن أبی سعید، لعدم تفرد عبد اللّه بن عبد القدوس بروایته عن الأعمش، فلقد رواه عن الأعمش: محمد بن طلحة بن مصرف الیامی، و محمد بن فضیل ابن غزوان الضبی، کما لا یخفی علی من راجع ما تقدم عن (مسند أحمد) و (صحیح الترمذی). فما ادعاه ابن الجوزی لا یفیده بحال، بل لو تأملت جیدا لظهر لک ان

---

[۱] هدی الساری ۲/ ۱۴۲- ۱۴۴.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۱/ ۱۶.

روایة عبد اللّه لهذا الحدیث عن الأعمش مؤیدة لصدق سائر رواته عنه، و یظهر أیضا لک صدقه فی روایته عن الأعمش.

أضف الی هذا أنه کما لم یتفرد عبد اللّه فی روایته حدیث الثقلین عن الأعمش، کذلک الأعمش لم یتفرد فی روایته عن عطیة، فقد رواه عنه أیضا: عبد الملک بن أبی سلیمان میسرة العزرمی، و أبو إسرائیل اسماعیل بن خلیفة العبسی الملائی، و هارون بن سعد العجلی، و کثیر بن اسماعیل التیمی النواء، کما هو غیر خاف علی ناظر أحادیث (مسند) أحمد و (معاجم) الطبرانیّ فی الباب.

۳۷- ما أورده فی جرح ابن داهر مجمل ... ص: ۴۹

و أما قول ابن الجوزی فی الطعن فی عبد اللّه بن داهر: «و اما ابن داهر فقال احمد و یحیی لیس بشیء، ما یکتب منه انسان فیه خبر» فهو مردود بأن الطعن هذا- علی تقدیر ثبوت صدوره عنهما- مبهم، کما لا یخفی علی من راجع (التدریب) للسیوطی و غیره، و یتضح لکل متتبع لاقوال الفحول و المحققین من القوم: ان الطعن المبهم لا یقبل من أی کائنا من کان، و قد جاء بیان ذلک بالتفصیل فی مجلد حدیث الولایة.

ثم ان السبب فی اساءة ظنهما- علی تقدیر الثبوت- بعبد اللّه بن داهر انما هو إکثاره روایة فضائل أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام، کما قال الذهبی:

«قال ابن عدی: عامة ما یرویه فی فضائل علی، و هو متهم فی ذلک» [۱].

و لا شک فی ان الطعن فی هکذا رجال لمثل هذه الأسباب غیر مسموع، لأنه ناشئ عن کمال بغضهم و انحرافهم عن اهل البیت علیهم السلام.

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۴۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۰

۳۸- عبد اللّه بن داهر غیر واقع فی طرق الحدیث ... ص: ۵۰

و ذکر ابن الجوزی لعبد اللّه بن داهر بصدد الطعن فی حدیث الثقلین عجیب جدا، لأنه لم یقع فی سند من أسانید هذا الحدیث الشریف، و هذه أسانیده و طرقه مذکورة فی کتب أعاظم الحفاظ و کبار أعلام أهل السنة، بل و کذلک عبد اللّه بن عبد القدوس، فان وقوعهما فی سند هذا الحدیث یختص بهذا السند الطریف الذی ذکره ابن الجوزی تمهیدا للطعن فیه، و کأنّه غافل عن أن المراجعة الواحدة لمسند احمد و صحیح مسلم و صحیح الترمذی یظهر تلبیسه و یکشف سوء نیته.

۳۹- استنکار المحققین قدح ابن الجوزی فی الحدیث ... ص: ۵۰

و لما ذکرنا و غیره استنکر جماعة من اکابر محققیهم و أعاظم محدثیهم إیراد ابن الجوزی حدیث الثقلین فی کتابه (العلل المتناهیة) و منهم:

۱- سبطه، حیث قال فی (التذکرة) بعد أن نقل الحدیث عن مسند احمد: «فان قیل: فقد قال جدک فی کتاب (الواهیة): أنبأنا عبد الوهاب الأنماطی، عن محمد بن المظفر، عن محمد العتیقی، عن یوسف بن الدخیل عن ابی جعفر العقیلی، عن احمد الحلوانی، عن عبد اللّه بن داهر، ثنا عبد اللّه ابن عبد القدوس، عن الأعمش، عن عطیة، عن ابی سعید، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمعناه. ثم قال جدک: عطیة ضعیف، و ابن عبد القدوس رافضی، و ابن داهر لیس بشیء.

قلت: الحدیث الذی رویناه أخرجه احمد فی (الفضائل)، و لیس فی اسناده احد ممن ضعفه جدی، و قد أخرجه ابو داود فی سننه و الترمذی أیضا و عامة المحدثین، و ذکره رزین فی الجمع بین الصحاح. و العجب کیف خفی عن جدی ما روی مسلم فی صحیحه من حدیث زید بن أرقم: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- الی آخر ما سبق».

۲- السخاوی حیث قال بعد إیراد الحدیث و تأییده «و تعجبت من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۱

إیراد ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیة)، بل أعجب من ذلک قوله «انه حدیث لا یصح» مع ما سیأتی من طرقه التی بعضها فی (صحیح) مسلم» [۱].

۳- السمهودی بعد اثبات الحدیث و روایته عن الصحاح و المسانید، قال: «و من العجیب ذکر ابن الجوزی له فی (العلل المتناهیة)، فإیاک أن تغتر به، و کأنه لم یستحضره حینئذ» [۲].

و لا یخفی أن هذا الکلام حسن ظن به، و کیف یصدق عاقل ذلک و یذعن أن یکون ابن الجوزی- مع ما هو علیه من سعة النظر و کثرة الاطلاع کما یقول مترجموه- غافلا عن طرق حدیث الثقلین المتکاثرة المرویة فی الصحاح و المسانید و المعاجم، أمثال مسند ابن راهویه، و مسند أحمد، و مسند عبد بن حمید، و مسند الدارمی، و صحیح مسلم، و صحیح الترمذی، و فضائل القرآن لابن أبی الدنیا، و نوادر الأصول للحکیم الترمذی، و کتاب السنة لابن ابی عاصم، و مسند البزار، و الخصائص للنسائی، و مسند أبی یعلی، و الذریة الطاهرة للدولابی، و صحیح ابن خزیمة، و صحیح أبی عوانة، و المصاحف لابن الأنباری، و الأمالی للمحاملی، و الولایة لابن عقدة، و الطالبیین للخفاجی، و المعاجم الثلاثة للطبرانی، و المستدرک للحاکم، و شرف النبوة للخرکوشی، و منقبة المطهرین، و حلیة الأولیاء لأبی نعیم، و کتاب طرق حدیث الثقلین لابن طاهر المقدسی و غیرها.

ألم یکن فی هذه الکتب غیر الطریق الذی ذکره ابن الجوزی؟

نعم کان، الا أنه شاء ان یخدع ناظر کتابه بأن روایته منحصرة بهذا الطریق، و بما أن رجاله ضعفاء بزعمه فالحدیث إذا لا یصح. هکذا

شاء الا ان اللّه کشف سره و هتک ستره بأیدی أهل نحلته. و الحمد للّه رب العالمین.

۴- ابن حجر فی (الصواعق المحرقة) و (تتمة الصواعق)، فقال بعد أن

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۲

روی الحدیث عن بعض المصادر المعتبرة: «و ذکر ابن الجوزی لذلک فی (العلل المتناهیة) و هم أو غفلة عن استحضار بقیة طرقه، بل فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک یوم غدیر خم».

ثم جعل یؤید الحدیث و یثبته بأقوال العلماء و روایاته الکثیرة.

و قال فی (تتمة الصواعق): «و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی (العلل المتناهیة)».

۵- المناوی: «قال الهیثمی: رجاله موثقون، و رواه ابو یعلی بسند لا بأس به، و الحافظ عبد العزیز ابن الأخضر. و وهم من زعم ضعفه کابن الجوزی» [۱].

۶- حسن زمان فی (القول المستحسن) عن المناوی بلفظه.

۷- الشیخانی القادری فی (الصراط السوی) بعد أن ذکر الحدیث قال: «و قد أخطأ ابن الجوزی حیث ذکر هذا فی (واهیاته) علی عادته فی ذلک، غافلا عما ذکر مسلم فی صحیحه عن زید بن أرقم».

۴۰- روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین ... ص: ۵۲

لقد عثرنا علی روایة ابن الجوزی حدیث الثقلین فی (کتاب المسلسلات) [۲] فی سیاق یدل علی اعتقاده بصحته، و أما إیراده إیاه فی (العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة) فلعله کان قبل روایته إیاه بهذا الطریق، أو أنه یقدح فی طریقه المذکور هناک فقط، ان لم یکن غفلة أو تعصبا ... و علی کل حال فهذا نص ما جاء فی المسلسلات:

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۱۴- ۱۵.

[۲] نسخة دار الکتب الظاهریة، و هی نسخة قدیمة کتبت فی حیاة المؤلف سنة ۵۸۱ کتبها علی بن ملکداد الجنزی و فی آخرها قراءات و سماعات أهمها ما هو بخط المؤلف. و هی ضمن المجموع رقم ۳۷ ق ۶- ۲۷، انظر فهرس مخطوطات دار الکتب الظاهریة) فهرس حدیث ص ۴۰) و هذا الحدیث فی الورقة ۸ أ- ب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۳

«الحدیث الخامس»: قال شیخنا أدام اللّه أیامه: انا محمد بن ناصر قال: انا محمد بن علی بن میمون قال: انا أبو عبد اللّه محمد بن علی العلوی قال: ثنا القاضی محمد بن عبد اللّه الجعفی قال: ثنا الحسین بن محمد الفزاری قال: ثنا الحسن بن علی بن بزیع قال: ثنا یحیی بن حسن بن فرات قال: ثنا أبو عبد الرحمن المسعودی عن الحارث بن حصیرة عن صخر بن الحکم عن حبان بن الحارث الازدی عن الربیع بن جمیل الضبی عن مالک بن ضمرة:

عن أبی بکر أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یرد علی الحوض رایة علی أمیر المؤمنین و امام الغر المحجلین، و أقدم و آخذ بیده فی بیاض وجهه و وجوه أصحابه، فأقول: ما خلفتمونی فی الثقلین بعدی؟ فیقولون: تبعنا الأکبر و صدقناه و وازرنا الأصغر و نصرناه و قاتلنا معه، فأقول: ردوا رواء، فیشربون شربة لا یظمئون بعدها أبدا، وجه امامهم کالشمس الطالعة و وجوههم کالقمر لیلة

البدر أو كأضوإ نجم فی السماء.

قال الشيخ: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا الفضل بن ناصر حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا الغنائم بن النرسی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا عبد اللّه محمد بن علی العلوی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان القاضی محمد بن عبد اللّه حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحسين بن محمد بن الفرزدق حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحسن بن علی بن بزيع حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان يحيی بن حسن حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه أن أبا عبد الرحمن حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الحارث بن حصيرة حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان صخر بن الحكم حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان حبان بن الحارث حدثنی بهذا، قال: اشهدوا علی عند اللّه ان الربيع بن جميل الضبی حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان مالك بن ضمرة حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان أبا ذر الغفاری حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم حدثنی بهذا قال: اشهدوا علی عند اللّه ان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۴

جبرئيل عليه السلام حدثنی بهذا عن اللّه جل وجهه و تقدست أسماؤه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۵

(۳) قدح ابن تيمية ... ص: ۵۵

اشارة

قال ابن تيمية فی كتابه الذی ألفه ردا علی العلامة الحلّی رضی اللّه عنه:

«قال الرافضی: العاشر- ما رواه الجمهور من قول النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: انّی تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی و لن يفترقا حتی يردا علی الحوض. و قال صلّی اللّه عليه و آله و سلّم:

أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجی و من تخلف عنها غرق

. و هذا يدل علی وجوب التمسك بقول أهل بيته و علی سيدهم، فيكون واجب الطاعة علی الكل فيكون هو الامام.

و الجواب من وجوه:

أحدها- ان لفظ

الحديث الذی فی صحيح مسلم عن زيد بن أرقم قال: قام فينا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بماء يدعی خما بين مكة و المدينة فقال: اما بعد أيها الناس انما أنا بشر يوشك أن يأتينی رسول ربی فأجيب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۶

ربی، و انّی تارك فيكم ثقلين كتاب اللّه فيه الهدی و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث علی كتاب اللّه و رغب فيه ثم قال: و أهل بيتی، أذكركم اللّه فی أهل بيتی.

و هذا اللفظ يدل علی أن الذی أمر بالتمسك به و جعل المتمسك به لا يضل هو كتاب اللّه، و هكذا جاء فی غير هذا الحديث كما فی صحيح مسلم عن جابر فی حجة الوداع لما خطب يوم عرفة و قال: قد تركت فيكم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به، كتاب اللّه، و أنتم تسألون عنی فما أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد انك قد بلغت و أديت و نصحت. فقال بإصبعه السبابة يرفعها الی السماء و ينكبها الی الناس: اللهم اشهد- ثلاث مرات.

و اما قوله «و عترتی فإنهما لم یفترقا حتی یردا علی الحوض»، فهذا رواه الترمذی،

و قد سئل عنه أحمد، و ضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا أنه لا یصح.

و قد أجاب عنه طائفة بما یدل علی ان أهل بیته کلهم لا یجتمعون علی ضلالة قالوا: و نحن نقول بذلک، کما ذکر ذلک القاضی أبو یعلی و غیره، لکن أهل البیت لم یتفقوا و للّه الحمد علی شیء من خصائص مذهب الرافضة، بل هم المبرءون المنزهون عن التدنس بشیء منه» [۱].

و هذا الکلام یشتمل علی أباطیل ...: ص: ۵۶

۱- دعوی عدم دلالة الحدیث علی وجوب التمسک بالعترة ... ص: ۵۶

اشارة

أما ما زعمه من دلالة لفظ حدیث الثقلین فی (صحیح مسلم) علی وجوب التمسک بالکتاب فقط، و أنه لا دلالة فیه علی وجوب التمسک بالعترة، فهو- بالاضافة الی بعده عن دأب المحدثین و أهل الکلام- یفید سوء فهمه و کثرة وهمه. و لما کان کلام الشیخ محمد أمین بن محمد معین السندی- و هو

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۰۴- ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۷

من أکابر محدثی أبناء السنة المتأخرین- حول روایة مسلم المذکورة کافیا فی الرد علی هذا الزعم الفاسد، فاننا ننقله بنصه:

تحقیق محمد أمین السندی فی معنی الحدیث ... ص: ۵۷

«و وجدنا فی أهل البیت سلام اللّه تعالی علیهم أجمعین و تحیته، حدیث التمسک المشهور، و فتشنا عن مخرجیه، فإذا هو أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری فی صحیحه، و لفظه من حدیث زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: اما بعد یا أیها الناس انما أنا بشر مثلکم یوشک أن یأتینی رسول ربی عز و جل فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه عز و جل فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه عز و جل و خذوا به، و حث فیه و رغب فیه، ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات- الحدیث.

فنظرنا فیه فوجدناه یعبر عن القرآن و اهل البیت بالثقلین، و هو کل نفیس خطیر مصون، ففهمنا نفاسة أهل البیت و خطرهم و صونهم من قبیل کل تلک الأوصاف التی للقرآن، للجمع بینهما بذلک، و علمنا أن هذه الأوصاف و غیرها للقرآن، یرجع عمدتها الی إفادة علوم المعارف الالهیة و الاحکام الشرعیة، فظننا أنها فی أهل البیت علی منوالها فی القرآن راجعة الی إفادة تلک العلوم، و قد اعتضدنا فی هذا

بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا الحدیث: «یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه و انی تارک فیکم الثقلین»،

فان النبی لا یوصی أمته بعده الا بالقیام علی الحق و السنة، فترک الثقلین فیها و الوصیة بهما لیس الا لکونهما خلیفتین منه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الإرشاد الی ذلک.

فظننا أنه کما وقع التصریح بالتمسک بکتاب اللّه فکذا المراد التمسک بأهل البیت، ان کان قوله «أهل بیتی» عطفا علی أولهما بتقدیر

لفظ «ثانیهما» بقرینة القرین أو فهمه من غیر تقدیر، و لا صحة لعطفه علی «کتاب اللّه»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۸

للزوم کونهما أولین و عدم ذکر الثانی رأسا، فحملنا

قوله «أذکرکم اللّه»

علی مبالغة التثلیث فیه علی التذکیر بالتمسک بهم و الردع عن عدم الاعتداد بأقوالهم و أحوالهم و فتیاهم و عدم الأخذ بمذهبهم. و ان کان عطفا علی «بکتاب اللّه» فی

قوله: «فتمسکوا بکتاب اللّه»

- و هو القریب الظاهر من الوجه الاول- و فیهم کونه ثانی الأمرین من الأمر بالتمسک کالأول، کان التصریح بالتمسک بهم فی حدیث مسلم هذا کالتمسک بالقرآن.

و هذا کله فی لفظ هذا الحدیث بناء علی ظاهر الکلام، فانتظرنا لفظا فی هذا الحدیث یفسر حدیث مسلم علی ما فهمنا، فإذا الترمذی أخرج- و قال حسن غریب- انه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

فنظرنا فإذا هو مصرح بالتمسک بهم، و بأن اتباعهم کاتباع القرآن علی الحق الواضح، و بأن ذلک امر متحتم من اللّه تعالی لهم، و لا یطرأ علیهم فی ذلک ما یخالفه حتی الورود علی الحوض، و إذا فیه حث بالتمسک بهما بعد حث علی وجه ابلغ، و هو

قوله: «فانظروا کیف تخلفونی فیهما»

فقلنا حدیث مسلم حدیث صحیح ظاهر فی معنی فسره علی ذلک المعنی حدیث حسن آخر، فثبت معناه نصا من بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فآمنا به فی نظائره من صحاح الأحادیث، و الحمد للّه رب العالمین.

و مع هذا لم نال جهدا فی طلب الطرق الأخری تزید الصحة علی الصحة و یؤید بعضها بعضا، فوجدنا

أخرج أحمد فی مسنده و لفظه: انی أوشک أن أدعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین، کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظرونی بما تخلفونی فیهما و سنده لا بأس به.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۵۹

فازددنا منه أن کل اخباراته صلّی اللّه علیه و سلّم- و ان کان وحیا من اللّه سبحانه- لکن هذا وحی أظهره به و أسنده الی اللّه سبحانه فقال: «أخبرنی اللطیف الخبیر»

، و فیه من تأکد أخبار کونهم علی الحق کالقرآن، و صونهم أبدا عن الخطأ کالوحی المنزل ما لا یخفی علی الخبیر. و فیه ان

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «انهما لن یفترقا»

لیس بدعاء مجرد- علی بعد أن یکون مرادا- بل هو اخبار من اللّه سبحانه و تعالی، و ان

قوله فی بعض الروایات «انی سألت لهما ذلک»

دعاء مجاب متحتم بأخبار اللطیف تعالی.

و من تجلی ألفاظ لطفه أن سری روح القدس الحق فی علومهم کسرایته فی القرآن، أو سری سر الاتحاد بین مدارکهم و بین القرآن فنیطت به أشد نیاط لن یتفرقا بسببه أبدا، و الی ذلک التلویح باختیار اللطیف هاهنا من بین اسماء اللّه تعالی.

و عدم الافتراق هذا بینهما انما هو فی الحکم، فلا یحکمون بحکم لا یحکم به الکتاب، و السنة فی هذا الحدیث داخل فی الکتاب

علی ما صرحوا به، فظاهر الحث بالتمسک بهم التمسک بأخذ الاحکام الالهیة منهم، دلیله قرانهم فی ذلک بکتاب اللّه و الاخبار بترتب عدم الضلال علیه کما بالتمسک بالکتاب، فلا احتمال لان یحمل التمسک بهم من حیث المودة و الصلة بهم فی هذا الحدیث و کان ذلک ظاهر من هذا الحدیث کما ذکرنا کالنص به.

و لکن مع هذا انتظرنا ما یدل علی تصریح التمسک بهم فی أخذ العلوم من حدیث آخر، فیفسر هذا الحدیث و یعینه فی ظاهره، فإذا قد ورد فی خبر قریش: «و تعلموا منهم فإنهم اعلم منکم»

، فقلنا إذا ثبت هذا العموم فی علماء قریش فأهل البیت أولی منهم بذلک، لأنهم امتازوا عنهم بخصوصیات لا تشارکهم فیها بقیتهم.

و لما کان هذا بطریق دلالة النص انتظرنا نصا فیهم یدلنا علی إمامتهم فی العلم، فوجدنا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «الحمد للّه الذی جعل فینا الحکمة أهل البیت»

فعلمنا انهم الحکماء العارفون العلماء الوارثون الذین وقع الحث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۰

علی التمسک فی دین اللّه تعالی و أخذ العلوم عنهم، و أیدنا فی ذلک ما

أخرج الثعلبی فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً عن جعفر الصادق رضی اللّه عنه قال: نحن حبل اللّه الذی قال اللّه تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا انتهی.

و کیف لا و هم أحد الثقلین، فکما أن القرآن حبل ممدود من السماء فکذلک اهل هذا البیت المقدس صلوات اللّه تعالی و تسلیماته علیهم أجمعین. و قد قال قائلهم (ع) مخبرا عن نفسه القدسی و سائر رهطه المطهرین:

و فینا کتاب اللّه انزل صادقا و فینا الهدی و الوحی و الخیر یذکر

و مما نزل فیهم من الکتاب الآیة المتقدمة، و قد ذکر جملة ما نزلت فیهم من الآیات الشیخ أبو الفضل ابن حجر فی الصواعق فلیطلب فیه.

و کذلک أیدنا فیه ما

ثبت عن سید الساجدین علیه و علی آبائه التسلیمات النامیات المبارکات و التحیات الطیبات الزاکیات: انه إذا کان تلی قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ یقرأ دعاء طویلا یشتمل علی طلب اللحوق بدرجة الصادقین و الدرجات العلیة، و علی وصف المحن و ما انتحلته المبتدعة المفارقون لائمة الدین و الشجرة النبویة، ثم یقول: «و ذهب آخرون الی التقصیر فی أمرنا، و احتجوا بمتشابه القرآن فتأولوا بآرائهم، و اتهموا مأثور الخبر» الی ان قال: «فإلی من یفزع خلف هذه الامة و قد درست أعلام الملة و دانت الامة بالفرقة و الاختلاف، یکفر بعضهم بعضا و اللّه تعالی یقول: وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْبَیِّناتُ، فمن الموثوق به علی إبلاغ الحجة و تأویل الحکم، الا أهل الکتاب و أبناء أئمة الهدی و مصابیح الدجی، الذین احتج اللّه تعالی بهم علی عباده، و لم یدع الخلق سدی من غیر حجة، هل تعرفونهم أو تجدونهم الا من فروع الشجرة المبارکة، و بقایا الصفوة الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم و برأهم من الآفات، و افترض مودتهم فی الکتاب» انتهی.

و ذکره ابن حجر فی الصواعق

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۱

فعلمنا من کلام الأئمة علیهم رضوان اللّه معنی التمسک بهم بما لا ریبة فیه الا لمن ارتابت قلوبهم فهم فی ریبهم یترددون.

و مع هذا کله قلنا: و هل یدخل فی أهل بیته نساؤه أو یتمحض ذلک بالصدق علی ولده صلّی اللّه علیه و سلّم، ففتشنا عن ذلک فوجدنا

فی صحیح مسلم بروایة یزید بن حیان عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه فقلنا: من أهل بیته نساؤه؟ قال: لا و ایم اللّه ان المرأة تکون مع

الرجل العصر من الدهر ثم يطلقها فترجع الى أبيها و قومها، أهل بيته أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده.

و هذه الرواية عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه تفسير

روايـة أخرى عنه فى مسـلم أيضا، فقيل لزيد: من أهل بيته، أليس نساؤه من أهل بيته؟ قال: بلى ان نساءه من أهل بيته، و لكن أهل بيته من حرم عليهم الصدقة بعده- الحديث.

و تبين أن معنى

قوله: «بلى ان نساءه من أهل بيته»

ان نسـاءه من أهـل بيت سـكناه الـذين امتـازوا بكرامـات و خصوصـيات كثيرة، لا- من اهل بيت نسـبه و انما أولئك من حرمت عليهم الصدقة، صرح بذلك الابى فى شرح مسلم جمعا بين الروايات، بل تصحيحا للاستدراك فى الرواية الواحدة

بقوله: «و لكن أهل بيته»

إلخ.

و هـذا التحقيق فى تفسـير أهل البيت بالحـديث الصـحيح يعين المراد منهم فى آيـة التطهير، مع نصوص كثيرة من الأحاديث الصـحاح المناديـة على أن المراد منهم الخمسـة الطاهرة رضوان اللّه تعالى عليهم أجمعين. و لنا وريقات فى تحقيق ذلك مجلـد فى دفترنا يجب على طالب الحق الرجوع اليه.

و لما وجـدنا هـذا فى صـحيح مسـلم علمنا أنهم أبناؤه صـلّى اللّه عليه و سـلّم، فإذا انضم الى ذلك ما ورد من الاخبار فى الأئمة الاثنى عشر مما بسطنا أكثرها فى المقامات الأربعة من كتابنا المسمى ب «مواهب سيد البشر فى حديث الأئمة الاثنى عشر» بالترتيب بسطناها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۲

و ما اجتمع عليه السـلف و الخلف من غزارة علوم هذا العدد المبارك و خرقهم العوائد، و ما اختصوا به من المزايا الباهرة من بين سائر الرجال الابطال من هذه الفئة الفائقة على معاصـريها فى كل عصر، تيقن بأنهم الاولى بصدق أحاديث التمسك عليهم من غيرهم، و ان كانت فيها الاشارة الى عدم انقطاع متأهل منهم للتمسك به الى القيامة، كما أن الكتاب العزيز- و هو الثقل الآخر القرين بهم- كذلك قاله ابن حجر. و قال:

و لهذا كانوا أمانا لأهل الأرض كما جاء به الحديث

، و يشهد لذلك

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: فى كل خلف من أمتى عدول من أهل بيتى.

و قـال: ثم أحق من يتمسك به منهم امامهم و عالمهم على بن ابى طالب رضـى اللّه تعالى عنه، و من ثم قال أبو بكر رضـى اللّه تعالى عنه: على عترة رسول اللّه أى الذى حث على التمسك بهم، فخصه لما قلناه- انتهى كلامه.

ثم لما فرغنا من تخريج الحديث و ما دل عليه، و ما تعين فيه ممن هو المراد من أهل البيت، نظرنا فى تعدد طرقه فوجدنا له طرقا كثيرة وردت عن نيف و عشرين صحابيا، و فحصنا أيضا عن أنه أين ورد، فوجدنا فى بعض طرقه قال ذلك بحجة الوداع و بعرفة، و فى آخر أنه قال بغدير خم، و فى آخر أنه قال بالمدينة فى مرضه صلّى اللّه عليه و سلّم و قد امتلأت الحجرة بأصحابه، و فى آخر أنه قال لما قام خطيبا بعـد انصـرافه من الطائف. فعلمنا أن لهـذا الحـديث شأنا عظيما، فانه لم يـذكر وروده أحد من الرواة الّا فى مشـهد معتنى به غاية الاعتناء.

و لكنا طلبنا لهذه الروايات المتضادة فى الورد جمعا، فوجدنا قد سبق اهل الخبر بالهام الجمع فقال: و لا تنافى فى ذلك، إذ لا مانع من أنه كرر عليهم ذلك فى تلك المواطن كلها، اهتماما بشأن الكتاب العزيز و العترة الطاهرة، و

فى رواية عند الطبرانى عن ابن عمر رضى اللّه عنه ان آخر ما تكلّم به النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «اخلفونى فى أهل بيتى»

انتهی. فازداد بعد الجمع شأنا علی شأن لترداده فی هذه المشاهد بأجمعها- کما لا یخفی علی من له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۳

حس.

و إذ قد ثبت صحة هذا الحدیث و ما مرّ علیک ممّا ینوط به لفظا و معنی و دلالة، و انضمت الیه آیة التطهیر بتفسیرها التی یدل علیها الأحادیث الصحیحة فلا وجه لان یمتری من له أدنی انصاف فی أن من صدق علیهم هذا الحدیث و الآیة من غیر شائبة، و هم الأئمة الاثنا عشر من أهل البیت و سیدة نساء العالمین بضعة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أم الأئمة الزهراء الطاهرة، علی أبیها و علیها الصلاة و السلام، لا شائبة فی کونهم معصومین، کالمهدی منهم علیه السلام بما یخصه من حدیث قفاء الأثر و عدم الخطأ علی ما تمسک به الشیخ الأکبر رضی اللّه عنه» [۱...]

۲- تحریف زید بن أرقم الحدیث ... ص: ۶۳

و بعد الاطلاع علی هذا الکلام المتین، لا بد من التنبیه علی أن ما جاء فی صحیح مسلم من لفظ حدیث الثقلین الذی اغتر به ابن تیمیة، انما کان تصرفا و تحریفا من زید بن أرقم عند إلقاء الحدیث الی یزید بن حیان و الحصین بن سبرة و عمرو بن مسلم، و هذا غیر مستبعد من مثل زید بن أرقم الذی کتم

حدیث: «من کنت مولاه»

عند ما استشهد به أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام، کما أسلفنا ذلک فی مجلد حدیث الغدیر، حتی ابتلاه اللّه بما دعا (ع) علیه به فی دار الدنیا، و الآخرة أدهی و أمر. بل عدم وجود «من کنت مولاه» فی حدیث الثقلین بروایة مسلم- رغم کون سیاقه شارحا لقضیة الغدیر- یؤید ذلک، مع ان تفسیره لفظ «اهل البیت» فی هذا الحدیث ب «کل من حرم علیه الصدقة» انما هو تفسیر من عنده، و لذلک قال الحافظ الکنجی الشافعی بعد حدیث زید ابن أرقم ما نصه:

«قلت: ان تفسیر زید «أهل البیت» غیر مرضی، لأنه قال:

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب ۲۳۱- ۲۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۴

أهل البیت من حرم الصدقة. و هم لا ینحصرون فی المذکورین، فان بنی المطلب یشارکونهم فی الحرمان، و لان آل الرجل غیره علی الصحیح، فعلی قول زید یخرج امیر المؤمنین رضی اللّه عنه عن أن یکون من أهل البیت، بل الصحیح أن أهل البیت علی و فاطمة و الحسنان رضی اللّه عنهم، کما

رواه مسلم بأسناده عن عائشة ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خرج ذات غدوة و علیه مرط مرحل من شعر أسود، فجاء الحسن بن علی فأدخله، ثم جاء الحسین بن علی فأدخله، ثم جاءت فاطمة فأدخلها، ثم جاء علی فأدخله، ثم قال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

و هذا دلیل علی أن أهل البیت هم الذین ناداهم اللّه تعالی بقوله:

«أهل البیت» و أدخلهم الرسول فی المرط.

و أیضا روی مسلم بأسناده أنه لمّا نزلت آیة المباهلة دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا و قال: «اللهم هؤلاء أهل بیتی» [۱].

هذا الی غیره من شواهد تحریفه فی هذه الروایة، کما لا یخفی علی الناظر البصیر.

و مع ذلک فان الحق لا بدّ أن یعلو و یظهر، و لذلک فان زیدا نفسه قد روی حدیث الثقلین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و فیه الأمر بالتمسک بأهل بیته علیهم السلام و اتباعهم، و النهی عن التقدم علیهم و التخلف عنهم، کما لا یخفی علی ناظر (صحیح الترمذی) و (کتاب المصاحف) لابن الأنباری و (المعجم الکبیر) للطبرانی و (المستدرک) للحاکم و (المناقب) لابن المغازلی و غیرها.

۳- الحدیث عن جابر عند مسلم محرف ... ص: ۶۴

و أما تمسکه بحدیث جابر الذی جاء فی (صحیح مسلم) مدعیا بأن

---

[۱] کفایة الطالب ۵۴.

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لم یأمر الّا بالتمسک بالکتاب، فهو أیضا باطل واضح.

لان حدیث جابر- و ان جاء فی مسلم محرفا کما ذکر- جاء فی روایة الترمذی، و فیه الأمر الصریح بالتمسک بأهل البیت علیهم السلام. و هذا نصه:

«حدثنا نصر بن عبد الرحمن الکوفی، نا زید بن الحسن، عن جعفر بن محمد، عن أبیه، عن جابر بن عبد اللّه قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصواء یخطب، فسمعته یقول: یا أیها الناس انّی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۱].

و لقد کان الأحری به ألا یتطرق الی هذا الحدیث بلفظه الذی جاء فی مسلم فضلا عن الاحتجاج به، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

۴- دعوی ضعف «و عترتی فإنهما لن یفترقا ...» ... ص: ۶۵

و أما قوله: «و أما

قوله و عترتی فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فهذا رواه الترمذی

، و قد سئل عنه أحمد، و ضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا: انه لا یصح»، فیشتمل علی غرائب و أباطیل:

الاول: یفید کلامه أن أمره صلّی اللّه علیه و سلّم باتباع عترته جاء فی روایة الترمذی خاصة، و مفهومه أنه لم یروه غیره، و قد علمت سابقا روایة جمهور علمائهم حدیث الثقلین الأمر بتمسک و اتباع الکتاب و عترته.

الثانی: یفید کلامه أن روایة

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض»

خاصة بالترمذی، لکن قد علمت روایة أکثر علمائهم الکبار حدیث الثقلین مشتملا علی هذه العبارة، و منهم: رکین الفزاری، و عبد الملک العزرمی، و الأعمش، و ابن إسحاق، و إسرائیل بن یونس

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

السبیعی، و عبد الرحمن المسعودی، و محمد بن طلحة الیامی، و الیشکری، و شریک، و الضبی جریر بن عبد الحمید، و محمد بن الفضیل الضبی، و عبد اللّه ابن زهیر الهمدانی، و أبو أحمد الزبیری، و أبو عامر العقدی، و أسود بن عامر الشامی، و یحیی بن حماد

الشیبانی، و ابن سعد، و المخرمی، و ابن بقیة الواسطی، و أحمد بن حنبل، و عبد بن حمید الکشی، و عباد بن یعقوب الأسدی، و الجهضمی، و العنزی، و الطریقی، و الرقاشی، و محمد بن أبی العوام الریاحی، و الحکیم الترمذی، و عبد اللّه بن أحمد، و البزار، و القبانی، و النسائی، و أبو یعلی، و الطبری، و الباغندی، و الأسفراییني، و البغوی، و ابن الأنباری، و ابن عقدة و الجعابی، و الطبرانی، و القطیعی، و الأزهری، و الذهبی، و الحاکم و الثعلبی، و أبو نعیم، و ابن عساکر، و الضیاء المقدسی...

الثالث: قوله «سئل عنه أحمد» لم نفهم معناه، و هل السؤال عن حدیث یفید القدح فیه؟ ألم یخرجه أحمد فی مسنده کما تقدم؟ الم یخرجه فی کتاب مناقب علی کما تقدم؟ و من کان السائل؟ و ما کان جواب أحمد عن هذا السؤال؟ و ما المقتضی للاعراض عن إیراد جوابه؟

هذه أسئلة تتوجه الی کلامه.

و هنا نقول: ان جواب أحمد لا یخلو اما أنه کان تضعیفا للحدیث أو تصحیحا له، و علی کلا الحالین کان یجب علیه ذکر الجواب، لأنه ان کان تضعیفا فلم لم یذکره و هو یؤید زعمه؟ و ان کان تصحیحا فلم أعرض عنه و أسقطه و هو خیانة...؟

و علی أی حال فان کلامه هذا عجیب جدا، و یکفی فی الجواب عنه روایة الامام أحمد حدیث الثقلین مصححا إیاه فی (المسند) و (المناقب).

الرابع: و أما قوله «فضعفه غیر واحد من أهل العلم و قالوا انه لا یصح» فکذب و زور، یأباه أقل الناس فضلا عن شیخ الإسلام! و باختصار: انه لا یجد أحد- بعد الفحص و التتبع التام- أحدا ینکر هذا القسم من حدیث الثقلین، و قد علمت سابقا نسبة البخاری انکار أصل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۷

الحدیث و تمامه الی أحمد، و کذلک طعن ابن الجوزی فی الحدیث من أصله..

الا أنه لم ینکر أحد منهم هذه الفقرة من الحدیث، التی زعم ابن تیمیة ان جماعة من أهل العلم قالوا انه لا یصح.

و لم لم یذکر ابن تیمیة- رغم اطنابه فی جمیع المقامات و کثرة تکلمه فی کل شیء- أهل العلم المضعفین لهذه الجملة من الحدیث؟ ولیته ذکر واحدا منهم- ان کان یطلب الاختصار.. ان هذا لعجیب.

و لقد علمت- و الحمد للّه- صحة هذا القسم من الحدیث- ضمن حدیث الثقلین- فیما تقدم من الکتاب، بل ثبت إجماعهم علی صحته، بالاضافة الی تصریح جملة منهم بذلک، فراجع.

کلام آخر لابن تیمیة ... ص: ۶۷

و مما هو جدیر بالذکر هنا ان ابن تیمیة قال فی الجواب عن حدیث الغدیر بعد کلام له:

«و لما لم یذکر فی حجة الوداع امامة علی و لا ما یتعلق بالامامة أصلا، و لم ینقل أحد لا بإسناد صحیح و لا ضعیف أنه فی حجة الوداع ذکر امامة علی بل و لا ذکر علیا فی شیء من خطبه، و هو المجمع العام الذی أمر فیه بالتبلیغ العام، علم ان امامة علی لم تکن من الدین الذی أمر بتبلیغه، بل و لا حدیث الموالاة و حدیث الثقلین و نحو ذلک مما یذکر فی إمامته، و الذی

رواه مسلم (فی صحیحه) انه بغدیر خم قال: انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه.

فذکر کتاب اللّه و حض علیه ثم قال: و عترتی أهل بیتی. أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاثا- و هذا مما انفرد به مسلم و لم یروه البخاری، و قد رواه الترمذی و زاد فیه: و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و قد طعن غیر واحد من الحفاظ فی هذه الزیادة، و قالوا انها لیست من الحدیث، و الذین اعتقدوا صحتها قالوا انما تدل علی ان

مجموع العترة الذين هم بنو هاشم كلهم لا يتفقون على ضلالة، و هذا قد قاله طائفة من أهل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۸

السنة، و هو من أجوبة القاضی أبی يعلی و غيره.

و الحديث الذی فی صحيح مسلم إذا كان النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قد قاله فليس فيه الا الوصية باتباع كتاب اللّه، و هذا أمر قد تقدمت الوصية به فی حجة الوداع قبل ذلك، و هو لم يأمر باتباع العترة و لكن

قال: «أذكركم اللّه فی أهل بيتی»

، فتذكير الامة بهم يقتضی أن يذكروا ما تقدم الأمر به قبل ذلك من اعطائهم حقوقهم و الامتناع من ظلمهم، و هذا أمر تقدم بيانه قبل غدير خم فعلم انه لم يكن فی إمامته [فعلم أنه لم يكن فی غدير خم أمر بشرع نزل إذ ذاك، لا- فی حق علی و لا- فی حق غيره لا إمامته و لا غيرها]» [۱].

الرد عليه من وجوه ... ص: ۶۸

اشارة

و الجواب عنه بوجوه:

الاول: قوله «لم يذكر فی حجة الوداع امامة علیّ و لا ما يتعلق بالامامة أصلا، و لم ينقل أحد بإسناد صحيح و لا ضعيف أنه فی حجة الوداع ذكر امامة علیّ» مردود، إذ لا يخفی علی المتتبع ان النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم كرر حديث الثقلين- بغض النظر عن غيره من النصوص- فی حجة الوداع مرارا، و هذا يثبت امامة علیّ أمير المؤمنين عليه السلام...

الثانی: قوله «و لا ذكر عليا فی شیء من خطبه و هو المجمع العام الذی أمر فيه بالتبليغ العام» يكذبه ذكر النبی صلّی اللّه عليه و آله إياه فی خطبه فی هذه الحجة ضمن أهل البيت.

هذا بالاضافة الی أنه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم خطب فی حجة الوداع خطبة خاصة ذكر فيها عليا و أثبت عصمته و أفضليته بها.

قال ابن الأثير ما نصه: «و بعث علی بن أبی طالب الی نجران ليجمع صدقاتهم و جزيتهم و يعود، ففعل و عاد و لقی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بمكة فی

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۶۹

حجة الوداع، و استخلف علی الجيش الذين معه رجلا من أصحابه و سبقهم الی النبی فلقيه بمكة، فعمد الرجل الی الجيش فكساهم كل رجل حلة من البز الذی مع علی، فلما دنا الجيش خرج علی ليتلقاهم فرأی عليهم الحلل فنزعها عنهم، فشكاه الجيش الی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقام النبی خطيبا فقال: أيها الناس لا تشكوا عليا فهو لا خشن فی ذات اللّه و فی سبيل اللّه» [۱].

و رواه أيضا ابن هشام [۲].

و أبو جرير الطبری [۳].

الثالث: قوله «ان امامة علی لم تكن من الدين الذی أمر بتبليغه بل و لا حديث الموالاة و حديث الثقلين و نحو ذلك مما يذكر فی إمامته» مردود بما يأتی:

أولا- دعوی عدم ذكر النبی صلّی اللّه عليه و سلّم امامة امير المؤمنين عليه السلام فی حجة الوداع باطلة كما مر.

ثانیا- دعوی عدم ذکره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علیا فی شیء من خطبه فیها باطلة أیضا کما مر.

ثالثا- دعوی کونه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مأمورا بالتبلیغ العام- بمعنی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم امر بتبلیغ کافة الأوامر الشرعیة فی حجة الوداع- ممنوعة، و ذلک لعدم اشتمال خطبته علی جمیع الاحکام النازلة من اول بعثته الی حین حجته کما لا یخفی ذلک علی من راجعها. سلمنا لکن لا دلیل علی ان ما بلغه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد ذلک بأمر اللّه لم یکن من الدین فی شیء، إذ لا یتفوه بهذا الکلام ذو مسکة و شعور، لکن ابن تیمیة لا یهمه إخراج حدیث الغدیر و حدیث الثقلین من الدین المأمور بالتبلیغ به، بل من الدین الإسلامی

---

[۱] الکامل ۲/ ۱۲۶.

[۲] السیرة النبویة ۲/ ۶۰۲- ۶۰۳.

[۳] تاریخ الطبری ۲/ ۴۰۱- ۴۰۲.

مطلقا، و ذلک لفرط بغضه و عداوته لأهل البیت و سیدهم امیر المؤمنین علیه السلام.

رابعا- دعوی عدم ذکر حدیث الغدیر فی حجة الوداع من الأکاذیب الواضحة، یدل علی ذلک مراجعة روایات أئمة مذهبه، و قد فصلنا ذلک فی مجلد حدیث الغدیر.

خامسا- دعوی عدم ذکر حدیث الثقلین فی حجة الوداع جهل أو تجاهل، لما قد علمت سابقا ان النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال ذلک یوم عرفة من حجة الوداع، و کذا یوم غدیر خم ضمن خطبته، و برغم أنک سمعت إیراده صلّی اللّه علیه و آله له یوم عرفة نقلا عن (صحیح) الترمذی فان من المناسب نقل خطبته تلک بکاملها.

خطبة الغدیر فی العقد الفرید ... ص: ۷۰

قال ابن عبد ربه: «خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع:

«ان الحمد للّه، نحمده و نستغفره و نتوب الیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، من یهدی اللّه فلا مضل له، و من یضلل فلا هادی له، و اشهد أن لا اله الا اللّه وحده لا شریک له و أن محمدا عبده و رسوله. أوصیکم عباد اللّه بتقوی اللّه، و أحثکم علی طاعة اللّه، و استفتح بالذی هو خیر.

أما بعد، یا أیها الناس! اسمعوا منی أبین لکم، فانی لا أدری لعلی لا ألقاکم بعد عامی هذا فی موقعی هذا.

أیها الناس! ان دماءکم و أموالکم علیکم حرام الی أن تلقوا ربکم، کحرمة یومکم هذا فی شهرکم هذا فی بلدکم هذا. ألا هل بلغت؟ اللهم اشهد، فمن کان عنده امانة فلیؤدها الی الذی ائتمنه علیها. و ان ربی الجاهلیة موضوع، و ان أول ربی أبدأ به ربی عمی العباس بن عبد المطلب. و ان دماء الجاهلیة موضوعة، و ان أول دم أبدا به دم عامر بن ربیعة بن الحرث بن

عبد المطلب. و ان مآثر الجاهلیة موضوعة، غیر السدانة و السقایة، و العمد قود، و شبه العمد قود، ما قتل بالعصا و الحجر ففیه مائة بعیر، فمن زاد فهو من أهل الجاهلیة.

أیها الناس! ان الشیطان قد یئس أن یعبد فی أرضکم هذه، و لکنه رضی أن یطاع فیما سوی ذلک مما تحقرون من أعمالکم.

أیها الناس! إِنَّمَا النَّسِیءُ زِیادَةٌ فِی الْکُفْرِ یُضَلُّ بِهِ الَّذِینَ کَفَرُوا یُحِلُّونَهُ عاماً وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً لِیُواطِؤُا عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللَّهُ، و انما الزمان قد استدار کهیئته فی خلق اللّه السماوات و الأرض، إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللَّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ،

مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثلاثة متواليات و واحد فرد ذو القعدة و ذو الحجة و المحرم و رجب الذى بين جمادى و شعبان، الأهل بلغت؟ اللهم اشهد.

أيها الناس! ان لنسائكم عليكم حقا و ان لكم عليهن حقا، لكم عليهن الا يوطئن فرشكم غيركم، و لا يدخلن أحدا تكرهونه بيوتكم الا باذنكم، و لا يأتين بفاحشة، فان فعلن فان اللّه قد أذن لكم أن تعضلوهن و تهجروهن فى المضاجع و تضربوهن ضربا غير مبرح، فان انتهين و أطعنكم فعليكم رزقهن و كسوتهن بالمعروف. و ان النساء عندكم عوار لا يملكن لأنفسهن شيئا، أخذتموهن بأمانة اللّه، و استحللتم فروجهن بكلمة اللّه، فاتقوا اللّه فى النساء و استوصوا بهن خيرا.

أيها الناس! انما المؤمنون أخوة، فلا يحل لامرئ مال أخيه الا عن طيب نفسه. ألا هل بلغت؟ اللهم اشهد. فلا ترجعوا بعدى كفارا يضرب بعضكم أعناق بعض، فانى قد تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و أهل بيتى. الأهل بلغت؟ اللهم اشهد.

أيها الناس! ان ربكم واحد، و ان أباكم واحد، كلكم لادم و آدم من تراب، أكرمكم عند اللّه أتقاكم، ليس لعربى على عجمى فضل الا بالتقوى.

الأهل بلغت؟ قالوا: نعم. قال: فليبلغ الشاهد منكم الغائب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۲

أيها الناس؟ ان اللّه قسم لكل وارث نصيبه من الميراث، و لا يجوز لوارث وصية فى أكثر من الثلث، و الولد للفراش و للعاهر الحجر، من دعا الى غير أبيه أو تولى الى غير مواليه فعليه لعنة اللّه و الملائكة و الناس أجمعين، لا يقبل اللّه منه صرفا و لا عدلا. و السلام عليكم و رحمة اللّه و بركاته» [۱].

هذا بالاضافة الى ظهور ذلك من روايات عديدة، فقد قال السمهودى بعد ذكر طرق حديث الثقلين: «و أخرجه الحافظ ابو محمد عبد العزيز بن الأخضر فى (معالم العترة النبوية) و فيه ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال ذلك فى حجة الوداع». [۲]

و قال الحافظ الزرندى بعد أن روى الحديث: «روى زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: أقبل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم حجة الوداع» [۳].

و لقد أورد السمهودى فى (جواهر العقدين) و الشيخانى القادرى فى [الصراط السوى رواية الزرندى المشار إليها.

و ذكر الأئمة الاعلام من محققى أهل السنة أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال ذلك فى حجة الوداع، و بذلك تنطق الروايات الماضية. فقد قال السمهودى [۴] فى التنبيهات التى ذكرها بعد سياق حديث الثقلين: «خامسها- قد تضمنت الأحاديث المتقدمة الحث البليغ على التمسك بأهل البيت النبوى و حفظهم و احترامهم و الوصية بهم، لقيامه صلّى اللّه عليه و سلّم بذلك خطيبا يوم غدير خم كما فى اكثر الروايات المتقدمة، مع ذكره لذلك فى خطبته يوم عرفة على ناقته كما فى رواية الترمذى عن جابر، و فى خطبته لما قام خطيبا بعد انصرافه من حصار الطائف كما فى رواية عبد الرحمن بن عوف رضى اللّه عنه، و فى مرضه الذى قبض فيه و قد امتلأت الحجرة من أصحابه كما

---

[۱] العقد الفريد ۲/ ۱۱۰- ۱۱۱.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] نظم درر السمطين ۲۲۳.

[۴] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۳

سبق فى رواية أم سلمة».

و قال ابن حجر فی (الصواعق) بعد نقل حدیث الثقلین و التمسک بهما بطرق کثیرة، ثم ذکر أنها وردت عن نیف و عشرین صحابیا، قال: «و فی بعض تلک الطرق أنه قال ذلک بحجة الوداع بعرفة».

و قال فیه بعد أن نقله عن أحمد: «و فی روایة ان ذلک کان فی حجة الوداع».

و قال الشیخانی القادری فی (الصراط السوی) بعد ذکر حدیث الثقلین بروایة أبی سعید: «قالوا أنه قال ذلک فی حجة الوداع».

و قد أثبت السندی فی (دراسات اللبیب)- کما عرفت- أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد ذکر حدیث الثقلین فی حجة الوداع.

الرابع: لقد ذکر ابن تیمیة فی کلامه هذا حدیث الثقلین الذی جاء فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم، و قد علم أن زیدا قد حرف الحدیث و تصرف فیه، لکن ابن تیمیة لم تعط نفسه أن یکتفی بذلک فأکثر من تحریفه و بتره.

الخامس: یحسب ابن تیمیة أن تفرد مسلم فی إخراج حدیث الثقلین و اعراض البخاری عنه یحدث ضعفا فی الحدیث، و لکنه لا یعلم أن عدم تخریج الحدیث یعد من معایب البخاری و صحیحه، لا أنه یفید ما تخیله.

علی أنه لو أعراض البخاری و مسلم کلاهما عن حدیث الثقلین و لم یخرجاه بل حتی لو طعناه فیه و ضعفاه، فان ذلک لا یصغی الیه و لا یعتنی به، إذ لا قیمة له فی مقابل روایة أولئک الاعلام الأعاظم هذا الحدیث الشریف المتواتر.

و لقد علمت سابقا- و للّه الحمد- من (المستدرک) للحاکم أن لحدیث الثقلین- بعض النظر عن سیاق صحیح مسلم- ألفاظا عدیدة و طرقا سدیدة جاء کل منها صحیحا علی شرط الشیخین و لم یخرجاه.

و بالجملة فان اعراض البخاری عن إخراج حدیث الثقلین علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۴

العلوم و سیاق مسلم علی الخصوص جنایة کبیرة، اللهم الا أن یوجه اعراضه عن سیاق مسلم بالخصوص، لأنه جاء محرفا من زید بن أرقم، و یدل علیه قول زید نفسه فی أول الحدیث: «و اللّه لقد کبرت سنی و قدم عهدی و نسیت بعض الذی کنت أعی..» فلعل البخاری التزم جانب الاحتیاط فلم یروه، لکن من المستبعد أن یستند أهل السنة- المعدلین لزید بن أرقم و غیره من الصحابة- الی هذا التوجیه فی مقابلة أهل الحق، و لو سلمنا ذلک فلا یبقی وجه یعتذر به لاعراضه عن الألفاظ و الطرق التی رواها الحاکم فی (المستدرک) و صححها علی شرط الشیخین.

و من هذا و أمثاله یعلم أن مسلما قد یظهر طرفا من الحق و لا یعرض عنه کالبخاری تماما، و هذا هو السبب فی تأخر رتبة کتابه عن رتبة کتاب البخاری عند أولئک المتعصبین المتعندین، الذین لا یروق لهم ذکر أی فضیلة لأهل البیت علیهم السلام و لأمیر المؤمنین علیه السلام خاصة.

السادس: لقد نسب مرة أخری

روایة جملة: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

الی الترمذی فقط، و قد علمت بطلانها قریبا، و أحرزت أنه قد رواها قبل الترمذی و بعده کثیر من الحفاظ و المحدثین العظام، و اصحاب الصحاح و الآثار و شیوخ الحدیث و الروایة.

السابع: لقد طعن فی جملة: «و انهما لن یفترقا..» زاعما طعن غیر واحد فیها، رغم أنه لم یذکر أحد أولئک العلماء الذین طعنوا فیها، لکن قد أثبتنا سابقا صحة هذه الفقرة من حدیث الثقلین ایضا، و بینا بطلان طعنه هذا و کذبه فی دعواه هذه، عند رد کلام ابن الجوزی سابقا، و کذا فی دفع کلام ابن تیمیة نفسه المتقدم قریبا.

و مع ذلک نقول: انه قد أخرج ابو عوانة هذه العبارة الکریمة ضمن حدیث الثقلین بروایة زید بن أرقم فی کتابه (المسند الصحیح) کما تقدم، و بالاضافة الی أن مجرد إخراج أبی عوانة دلیل علی صحتها- کما عرفت- لکون کتابه مستخرجا علی صحیح مسلم، فانه لا شک فی صحتها، لاقتصار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۵

اصحاب المستخرجات علی الروایات الصحیحة فی زیاداتهم علی الصحیحین کما مر سابقا عن کتاب (تدریب الراوی) للسیوطی.

و قال ابن الصلاح: «ثم ان الزیادة فی الصحیح علی ما فی الکتابین یتلقاها طالبها مما اشتمل علیه أحد المصنفات المعتمدة المشتهرة لائمة الحدیث، کأبی داود السجستانی و أبی عیسی الترمذی، و أبی عبد الرحمن النسائی، و أبی بکر ابن خزیمة، و أبی الحسن الدارقطنی و غیرهم منصوصا علی صحته فیها، و لا یکفی فی ذلک مجرد کونه موجودا فی کتاب أبی داود و کتاب الترمذی و کتاب النسائی، و سائر من جمع فی کتابه بین الصحیح و غیره، و یکفی مجرد کونه موجودا فی کتب من اشترط منهم الصحیح فیما جمعه ککتاب ابن خزیمة، و کذلک ما یوجد فی الکتب المخرجة علی کتاب البخاری و کتاب مسلم ککتاب أبی عوانة الأسفراییني، و کتاب أبی بکر الاسماعیلی، و کتاب أبی بکر البرقانی، و غیرها، من تتمة لمحذوف أو زیادة شرح فی کثیر من أحادیث الصحیحین، و کثیر من هذا موجود فی الجمع بین الصحیحین لابی عبد اللّه الحمیدی» [۱].

و قال: «ثم ان التخاریج المذکورة علی الکتابین یستفاد منها فائدتان:

إحداهما علو الاسناد، و الثانیة الزیادة فی قدر الصحیح لما یقع منها من ألفاظ زائدة و تتمات فی بعض الأحادیث تثبت صحتها بهذه التخاریج، لأنها واردة بالأسانید الثابة فی الصحیحین أو أحدهما، و خارجة من ذلک المخرج الثابت. و اللّه أعلم» [۲].

و قال الزین العراقی: «و یؤخذ الصحیح أیضا من المصنفات المختصة بجمع الصحیح فقط، کصحیح أبی بکر محمد ابن إسحاق بن خزیمة، و صحیح أبی حاتم محمد بن حیان البستی المسمی بالتقاسیم و الأنواع، و کتاب

---

[۱] علوم الحدیث بشرح العراقی ۲۷- ۲۸.

[۲] علوم الحدیث ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۶

المستدرک علی الصحیحین لابی عبد اللّه الحاکم، و کذلک ما یوجد فی المستخرجات علی الصحیحین من زیادة أو تتمة، فهو محکوم بصحته کما سیأتی فی بابه» [۱].

و تعطینا هذه الکلمات و النصوص: أن الزیادات فی المستخرجات صحیحة، و علی هذا فلما کان

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

موجودا فی کتاب أبی عوانة الأسفراییني مع حدیث الثقلین فهو صحیح بلا ریب، و معدود من کتاب صحیح مسلم، فإذا سلم ابن تیمیة صحة حدیث الثقلین الموجود فی صحیح مسلم کان علیه الاعتراف بصحة تلک الجملة المذکورة لا إنکارها.

و أخرج امام المحدثین ابو عبد اللّه الحاکم حدیث الثقلین فی (المستدرک علی الصحیحین) بروایات اشتملت علی قوله صلّی اللّه علیه و آله: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

و قال بعد کل واحدة منها: «صحیح الاسناد علی شرط الشیخین».

و قد بان لک من قول الزین العراقی المتقدم ان (المستدرک) من الکتب التی یؤخذ منها الزیادات الصحیحة علی الصحیحین، فلا یبقی أی شک- عند أی منصف- فی صحة قول النبی صلّی اللّه علیه و آله المذکور، و ظهر أنه صحیح کسائر الأحادیث التی اتفق الشیخان علی صحتها، سواء أخرجاها أو لم یخرجاها. هذا بالاضافة الی حکم محمد بن طاهر المقدسی، کما فی (تدریب الراوی) للسیوطی بقطعیة صدور ما کان علی شرط الشیخین و ان لم یخرجاه.

فبالنظر الی ما تقدم و غیره لا مانع من دعوی التواتر فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

، و یدل علی ذلک ما مر فی روایة استشهاد امیر المؤمنین علیه السلام عن ابن عقدة و السخاوی و السمهودی

---

[۱] شرح ألفیة الحدیث ۱/ ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۷

و غیرهم عن سبعة عشر رجلا من الصحابة فی حدیث الثقلین المشتمل علی هذه الکلمة، ثم تصدیق امیر المؤمنین علیه السلام لهم و شهادته بصحة ما شهدوا علیه.

و مما لا ریب فیه أن هذا العدد کاف لدعوی تواتر الحدیث، بل هذا العدد اکثر بکثیر من عدد التواتر، لان ابن حجر المکی ادعی فی (الصواعق) التواتر فی صلاة أبی بکر فی مرض النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بزعم وروده عن ثمانیة من الصحابة، بل ادعی ابن حزم فی (المحلی) فی حرمة بیع الماء تواتر حدیث الحرمة، و قد رواه أربعة من الصحابة.

فروایة سبعة عشر رجلا من الصحابة حدیث: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

یفید تواتره قطعا، و لهذا صرح المقبلی فی (ملحقات الأبحاث المسددة) بعد أن ذکر حدیث الثقلین باللفظ المشتمل علی هذه الجملة، صرح بتواتره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

الثامن: قوله «و الحدیث الذی فی صحیح مسلم إذا کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد قاله فلیس فیه الا الوصیة باتباع کتاب اللّه، و هذا أمر قد تقدمت الوصیة به فی حجة الوداع قبل ذلک»، یفید عدم جزمه بصحة ما فی صحیح مسلم من حدیث الثقلین، لان قوله «إذا کان النبی قد قاله» ظاهر فی التشکیک بثبوت هذا أیضا.

ان ابن تیمیة یحاول کتم الحق و انکار الحقائق، و لکن سعیه یذهب ادراج الریاح. قال اللّه تعالی: یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ.

التاسع: قوله «فلیس فیه الا الوصیة باتباع کتاب اللّه» خطأ واضح، لان عبارات العلماء الاعلام و محدثیهم العظام صریحة فی وصیته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باتباع الکتاب و أهل البیت معا، راجع منها ما تقدم من تحقیق السندی فی (دراسات اللبیب).

و أما قوله «و هذا أمر قد تقدمت الوصیة به فی حجة الوداع قبل ذلک»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۸

فلقد علمت من البیانات السابقة- و الحمد للّه- أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یوص باتباع کتاب اللّه فحسب، بل انه امر یوم عرفة و غیره باتباع أهل بیته الطاهرین مع کتاب اللّه، و کیف یأمر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باتباع کتاب اللّه تعالی فحسب و قد تحقق عدم افتراق الثقلین بنصه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی یردا علیه الحوض، و ذلک ظاهر لا یحتاج الی مزید بیان.

العاشر: قوله بعد ذلک: «و هو لم یأمر باتباع العترة و لکن قال أذکرکم اللّه فی أهل بیتی».

و الجواب عنه بوجوه:

أولا- ان النبی صلّی اللّه علیه و آله أمر باتباع عترته فی مواضع و خطب و وصایا لا تحصی کثرة، و فی حدیث الثقلین أمر باتباعهم علی وجه الخصوص، کما تقدم ذلک مرارا عدیدة، و هو ثابت أیضا فی حدیث صحیح مسلم- و ان لم یکن یسلم من التحریف و الاسقاط کما تقدم- و هذا بوحده کاف لاستیصال أصل الشبهة.

بل نقول: انه لو لم یکن

فی صحیح مسلم سوی قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین»

لکفی دلیلا علی وجوب التمسک بأهل البیت علیهم السلام کوجوب التمسک بکتاب اللّه، و یؤید ذلک ما ذکره محققوهم فی بیان وجه تسمیه الکتاب و العترة بالثقلین:

قال الأزهری فی (تهذیب اللغة) علی ما نقل عنه ابن منظور فی (لسان العرب): «قال ثعلب: سیما ثقلین لان الأخذ بهما ثقیل، و العمل بهما ثقیل».

و قال ابن الأثیر فی (النهایة): «سماها ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل».

و قال السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف): «انما سماهما بذلک إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما، فانه یقال لکل شیء خطیر نفیس ثقل، و أیضا فلان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، و منه قوله تعالی: سَنُلْقِی عَلَیْکَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۷۹

قَوْلًا ثَقِیلًا أی له وزن و قدر، أو لأنه لا یؤدی الا بتکلف ما یثقل».

و قال القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۹۳): «و فی (شرح السنة) سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل».

الی غیرها من کلمات العلماء العظام من أهل السنة، فیکون معنی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بهما»

انّی تارک فیکم أمرین الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل. و ذلک ظاهر، فالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمر إذا باتباع العترة کذلک.

ثانیا- لم یکن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أذکرکم اللّه فی اهل بیتی»

مجرد تذکیر للامة، بل امر باتباع العترة مع التأکید علیه، و قد کرر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا التأکید لمزید الاهتمام بوجوب اتباعهم، و قد اعترف بهذا المعنی علماء أهل السنة الأکابر:

قال الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة) بشرح حدیث مسلم فی شرح هذه الجملة: «قال الحکیم الترمذی حض علی التمسک بهم، لان الأمر لهم معاینة، فهم أبعد عن المحنة».

و قال المولوی مبین فی (وسیلة النجاة) فی شرحها: «أی اخشوا اللّه و احفظوا حقوقهم، و اتخذوا طاعتهم و محبتهم شعارا لکم، فکما ان امتثال أحکام کتاب اللّه فرض فکذلک إطاعة اهل البیت و الانقیاد لأوامرهم بالجوارح و الأرکان، و محبتهم و الاعتقاد بهم بالقلب و الجنان فرض».

و قال القنوجی فی (السراج الوهاج): «و الأخذ بکتاب اللّه أن یتلوه آناء اللیل و النهار، و یعمل بما فیه من الحلال و الحرام و غیرهما مما اشتمل علیه، و لا یتخذه مهجورا، و الذکری فی أهل البیت أن یعرف فضلهم و یحترمهم بما یصل الیه یده و یجتنب أذاهم و حطهم، و یقتدی بهم فیما یوافق الکتاب السنة و یؤقرهم و یعززهم، لا سیما العلماء الصلحاء منهم، فإنهم بضعة الرسول و مضغة البتول و أحباء اللّه و أبناء رسوله».

و قال فیه أیضا: «تحریم الزکاة علی اهل البیت لها موضع غیر هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۰

الموضوع، و المقصود هنا بیان فضیلتهم و انهم قسیم کتاب اللّه فی التعظیم و الإکرام، و فی التسمیة بالثقل و انه لا بد من الأخذ بهما، فإنهما لا یفترقان حتی یردا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الحوض».

و قال محمد أمین السندی فی (دراسات اللبیب): «فحملنا

قوله «أذکرکم اللّه»

علی مبالغة التثلیث فیه علی التذکیر بالتمسک بهم و الردع من عدم الاعتداد بأقوالهم و أعمالهم و أحوالهم و فتیاهم و عدم الأخذ بمذهبهم».

ثالثا- لقد أمر صلّی اللّه علیه و آله الامة باتباع اهل بیته و التمسک بهم قبل یوم غدیر خم و قبل حجة الوداع و بعدها، فزعم عدم تقدم

ذلک- کما هو فحوی کلامه- من أبین الأباطیل.

رابعا- قوله «و تذکیر الامة بهم یقتضی أن یذکروا ما تقدم الأمر به قبل ذلک من اعطائهم حقوقهم و الامتناع من ظلمهم» یفید أن اتباع اهل البیت علیهم السلام لیس داخلا فی حقوقهم التی أمرت الامة باعطائهم إیاها. و ان مخالفتهم لیست داخلة فی ظلمهم الذی أمروا بالامتناع منها، و هذا جور عظیم و ظلم کبیر.

خامسا- قوله «و هذا أمر قد تقدم بیانه قبل غدیر خم فعلم انه لم یکن فی إمامته» لا ربط له بکون التذکیر المذکور فی حدیث مسلم او فی مطلق حدیث الثقلین لم یکن فی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام کما تفوه به هذا الناصب، و بما انه قد ثبت أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی المواقع الجلیلة و المواقف العظیمة قبل یوم الغدیر و بعده، فان ما فی صحیح مسلم المشتمل علی بیان واقعة یوم غدیر خم بالنسبة لأهل البیت علیهم السّلام یلزم أن یکون فی إیجاب طاعة أمیر المؤمنین علیه السّلام و لزوم الانقیاد له و فرض إمامته علی الامة، و هذا واضح.

کلام للجاحظ فی مدح أهل البیت ... ص: ۸۰

و إذ رأیت بطلان کلمات ابن تیمیة ظهر لک انه لا ینبغی لمؤمن أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۱

یشک فی ثبوت حدیث الثقلین، فضلا عن أن یطعن فیه کالبخاری و ابن الجوزی و ابن تیمیة. و کیف یقدم ادنی مسلم علی ذلک مع روایة أساطین علماء اهل السنة لحدیث الثقلین بکاملة؟! و لهذا قال عمرو بن بحر الجاحظ فی (رسالة مدح اهل البیت) ما نصه:

«اعلم ان اللّه تعالی لو أراد أن یسوی بین بنی هاشم و بین الناس لما أبان منهم ذوی القربی، و لما قال: وَ أَنْذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ و قال تعالی: وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَکَ وَ لِقَوْمِکَ، و إذا کان لقومه فی ذلک ما لیس لغیرهم فکل من کان أقرب کان أرفع و لو سواهم بالناس لما حرم علیهم الصدقة، و ما هذا التحریم الا لاکرامهم، و لذلک قال للعباس حین طلب ولایة الصدقات، لا أولیک غسالات خطایا الناس و أوزارهم، بل أولیک سقایة الحاج و الإنفاق علی زوار اللّه. و لهذا کان رباه اول ربا وضع، و دم ابن ربیعة ابن الحارث اول دم هدر، لأنهما القدوة فی النفس و المال، و لهذا قال علی علی منبر الجماعة:

نحن أهل البیت لا یقاس بنا أحد من الناس. و صدق کرم اللّه وجهه.

کیف یقاس بقوم منهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و الأطیبان علی و فاطمة، و السبطان الحسن و الحسین، و الشهیدان اسد اللّه حمزة و ذو الجناحین جعفر، و سید الوادی عبد المطلب و ساقی الحجیج العباس. و النجدة و الخیر فیهم، و الأنصار أنصارهم و المهاجرون من هاجر إلیهم و معهم، و الصدیق من صدقهم، و الفاروق من فرق بین الحق و الباطل فیهم، و الحواری حواریهم، و ذو الشهادتین لأنه شهد لهم، و لا خیر الا فیهم و لهم و منهم و معهم. و

قال علیه السّلام: «انی تارک فیکم الثقلین، أحدهما اکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و إذا کان الجاحظ- علی ما هو علیه من المساوئ و القبائح- یذکر حدیث الثقلین استدلالا به علی فضل أهل البیت علیهم السّلام، فهل یشک مسلم فی صحة هذا الحدیث، أو فی جملة

«و انهما لن یفترقا حتی یردا علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۲

الحوض»؟

و قال الجاحظ أیضا علی ما نقله الحصری:

«فالعرب کالبدن و قریش روحها، و قریش روح و بنو هاشم سرها و لبها و موضع غایة الدین و الدنیا منها، و هاشم ملح الأرض و زینة الدنیا و حمی العالم و السنام الأضخم و الکاهل الأعظم، و لباب کل جوهر کریم، و سر کل عنصر شریف، و الطینة البیضاء، و المغرس المبارک، و النصاب الوثیق، و معدن الفهم و ینبوع العلم، و ثهلان ذو الهضاب فی الحلم، و السیف الحسام فی العزم مع الإناة و الحزم، و الصفح عن الجرم، و القصد بعد المعرفة، و الصفح بعد المقدرة و هم الأنف المقدم، و السنام الأکرم، کالماء الذی لا ینجسه شیء، و کالشمس التی لا تخفی بکل مکان، و کالذهب لا یعرف بالنقصان، و کالنجم للحیران، و البارد للظمآن. و منهم الثقلان و الأطیبان و السبطان و الشهیدان و اسد اللّه و ذو الجناحین و ذو قرنیها و سید الوادی و ساقی الحجیج، و حلیم البطحاء و البحر و الحبر، و الأنصار أنصارهم و المهاجرون من هاجر إلیهم او معهم، و التصدیق من صدقهم، و الفاروق من فرق بین الباطل و الحق فیهم، و الحواری حواریهم و ذو الشهادتین لأنه شهد لهم، و لا خیر الا لهم او فیهم او معهم او یضاف إلیهم، و کیف لا یکونون کذلک و منهم رسول رب العالمین، و امام الأولین و الآخرین، و نجیب المرسلین، و خاتم النبیین، و الذی لم یتم لنبی نبوة الا بعد التصدیق به و البشارة بمجیئه، الذی عم برسالته ما بین الخافقین، و أظهره اللّه علی الدین کله و لو کره المشرکون» [۱].

---

[۱] زهر الآداب- هامش العقد الفرید ۱/ ۶۲- ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۳

ملحق سند حدیث الثقلین ... ص: ۸۳

اشارة

للعلامة السید عبد العزیز الطباطبائی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۵

بسم الله الرحمن الرحیم لا ریب ان سید الطائفة صاحب کتاب (عبقات الأنوار) هو رائد الباحثین المحققین فی هذا النهج الفنی للنقاش العلمی فی مجال الصراع العقیدی، فقد أسس منهجه علی الاستیعاب الشامل و التتبع الهائل، و دراسة کل مسألة خلافیة من شتی جوانبها و معالجة جمیع نواحیها علاجا جذریا مما یراه القارئ الکریم فی مؤلفات هذا العملاق العظیم. و قد کرس حیاته فی الدفاع عن الحق و الجهاد فی سبیله و نصرة الدین و إعلاء کلمته و النصح للمسلمین و توحید کلمتهم، و قد أدی رسالته رحمه اللّه مرابطا مجاهدا، و خلف تراثا علمیا هائلا ینیر للاجیال، و کتابه عبقات الأنوار إحدی حسناته و أحد مآثره الخالدة.

و حیث ان کتاب التحفة کان باللغة الفارسیة کان من الطبیعی أن یؤلف السید فی الرد علیه کتاب العبقات أیضا بالفارسیة.

الی أن قیض اللّه سبحانه الشاب المهذب الفاضل العلّامة المیلانی فنقله الی اللغة العربیة و سدّ الثلمة و ملأ الفراغ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۶

و بلغ من شوقی الیه أن تناولت ملازمه المطبوعة قبل أن یکمل طبعه فقرأت فیها و تصفحتها بتلهف و اشتیاق.

ثم عن لی أن أتصفح مذکراتی و مجموعاتی و أراجع ما فی متناول یدی من مطبوعات و مصورات لعلی أجمع من الاوابد و الشوارد ما یمکن أن یضاف الی مصادر الحدیث (حدیث الثقلین) و طبقات رواته.

و هذا کل ما تیسر لی من ذلک علی سبیل الاستعجال فی فترة قصیرة، و أترک الاستقصاء التام و التنقیب الحثیث عن مصادر هذا الحدیث و أسناده الی مجال أوسع و فرصة أخری، فانی اقدم هذا الجهد الضئیل مؤمنا بأن سوف یجد الباحث المنقب فی طیات الکتب و المصادر مطبوعها و مخطوطها أضعاف ما جمعته فی هذه الفترة القصیرة. و أسأل اللّه التوفیق و القبول.

عبد العزیز الطباطبائی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۷

رواة حدیث الثقلین ... ص: ۸۷

رواته من الصحابة ... ص: ۸۷

ذکر کل من السخاوی فی استجلاب ارتقاء الغرف [۱] و السمهودی فی جواهر العقدین بعد أن أوردا حدیث الثقلین من حدیث زید بن أرقم و أبی سعید الخدری عن مسلم و الترمذی فی صحیحیهما، و الدارمی، و النسائی، و أبی یعلی، و ابن خزیمة، و الطبرانی، و الحاکم، و الضیاء المقدسی، أورداه بالتفصیل عن أکثر من عشرین صحابیا.

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف بحب أقرباء الرسول ذوی الشرف تألیف شمس الدین أبی الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی القاهری الشافعی نزیل الحرمین الشریفین المتوفی سنة ۹۰۲، ترجم لنفسه فی کتابه الضوء اللامع ۸/ ۲- ۳۲ ترجمة مبسوطة وعد فی ص ۱۸ فی مؤلفاته کتاب الاستجلاب هذا، و ألف فی ترجمة حیاته بنفسه کتابا حافلا کبیرا سماه ارشاد الغاوی الی ترجمة السخاوی، رأیت منه نسخة قدیمة فی المکتبة السلیمانیة و انتقیت منه فوائد لا یحضرنی الآن رقمه و تاریخه، وعد کتابه الاستجلاب هذا هناک أیضا فی عداد مؤلفاته.

و من الاستجلاب نسخ فی الهند و مصر و ترکیا، منها نسخة بأول مجموعة رقم ۲۷۸۷ فی مکتبة عاطف افندی باستنبول کتبت ۱۱۴۳ و قد صورتها لمکتبتی، أرجو اللّه أن یوفقنی لنشره، و هذا الذی أنقله منه ذکره فی الورقة ۲۱/ أ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۸

أما السخاوی فقد قال- بعد إیراد ما تقدم- و فی الباب:

۳- عن جابر ۴- و حذیفة بن أسید ۵- و خزیمة بن ثابت ۶- و زید بن ثابت ۷- و سهل بن سعد ۸- و ضمرة [الأسلمی ۹- و عامر بن لیلی [الغفاری ۱۰- و عبد الرحمن بن عوف ۱۱- و عبد اللّه بن عباس ۱۲- و عبد اللّه بن عمر ۱۳- و عدی بن حاتم ۱۴- و عقبة بن عامر ۱۵- و علی بن أبی طالب ۱۶- و أبی ذر ۱۷- و أبی رافع ۱۸- و أبی شریح الخزاعی ۱۹- و أبی قدامة الانصاری ۲۰- و أبی هریرة ۲۱- و أبی الهیثم بن التیهان ۲۲- و رجال من قریش ۲۳- و ام سلمة [ام المؤمنین ۲۴- و ام هانی ابنة أبی طالب، الصحابة رضی اللّه عنهم أجمعین. فأما حدیث جابر فرواه الترمذی فی جامعه...

و هکذا عنونهم علی التتالی واحدا بعد واحد، و ذکر المصادر التی روت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۸۹

حدیثه، ثم أورد حدیثه بنصه.

و أما السمهودی فقال فی جواهر العقدین [۱]: و فی الباب عن زیادة علی عشرین من الصحابة رضوان اللّه علیهم.

فعن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما قال...

فأخذ یعدد المذکورین من الصحابة واحدا واحدا، و یورد حدیثهم، ثم یذکر المصدر الذی روی حدیثهم.

---

[۱] السمهودی، نور الدین علی بن عبد اللّه بن أحمد الحسنی المدنی الشافعی المتوفی سنة ۹۱۱ له ترجمة فی الشذرات ۸/ ۵۰ و فی

النور السافر ص ۵۸ و ترجم له معاصره شمس الدین السخاوی فی التحفة اللطیفة ترجمة موسعة فی سبع صحائف کبار و هی أوسع ترجمة فی الکتاب و هی أضعاف سائر تراجم الکتاب، رأیت منه نسخة کاملة فی قطعتین یکمل بعضها بعضا فی مکتبة طوب قبوسرای، أثنی علیه فیه کثیرا و حکی ثناء الاعلام و قد نقلت ترجمته منه ملخصا ذکر فیه: و قد صحبته من سنة بضع و ستین ثم کثرت خلطتی به.. و کذا سمع غیره من تصانیفی و کان علی خیر و عبادة و سکون ... و یستمد مما لعله یقف علیه من تصانیفی کالقول البدیع و ارتقاء الغرف.. و قد وقفت له علی عدة تصانیف منها (جواهر العقدین) فی فضل الشرفین شرف العلم و شرف النسب.. و تصانیفه حسبما کتبه لی بخطه: اقتضاء الوفا..

و جواهر العقدین. و کتاب التحفة اللطیفة للسخاوی طبع منه ثلاث مجلدات و بلغ الی حرف العین و وقف طبعه لما ذا؟ لا- أدری ککتاب تهذیب تاریخ ابن عساکر طبع منه سبع مجلدات تباعا فلما بلغ حرف العین و ترجمة علی بن أبی طالب فیه وقف طبعه! و أما جواهر العقدین، فنسخة کثیرة شائعة رأیت منها أربع نسخ فی مکتبة الأوقاف ببغداد، و منه نسخة فی دار الکتب الظاهریة و نسخ فی مکتبات ترکیا منها نسخة بخط تلمیذه شمس الدین أبی عبد اللّه محمد بن علی بن أحمد اللواتی المغربی المالکی التونسی [ترجم له السخاوی فی الضوء اللامع ۸/ ۱۶۶]، و قد فرغ منه المؤلف ۱۸ ربیع الثانی ۸۹۷ و قد فرغ من هذه النسخة تلمیذه الناسخ ۱۷ جمادی الآخرة من السنة نفسها أی بعد تألیفه بشهرین ثم قرأها علی المؤلف فأجاز له المؤلف بآخر النسخة و کتب له فیها إجازة بخطه تاریخها ۲۵ شعبان من السنة نفسها فی ۲۶ مجلسا و علیها إضافات و تصحیحات بخط المؤلف. و هذه النسخة فی مکتبة ایاصوفیا رقم ۳۱۷۱ فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول و صورت علیها لمکتبتی و منها انقل من الورقة ۸۵/ أ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۰

رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۹۰

و أما رواته من التابعین فکثیرون یمر علیک أسماؤهم خلال روایاتهم فی الصحاح و المسانید و المراجع الحدیثیة، و لکی لا نخلی هذا الحقل منهم نشیر الی بعضهم.

فمنهم:

۱- أبو الطفیل عامر بن واثلة، و عداده فی الصحابة ۲- عطیة بن سعید العوفی ۳- حنش بن المعتمر ۴- الحارث الهمدانی ۵- حبیب بن أبی ثابت ۶- علی بن ربیعة ۷- القاسم بن حسان ۸- حصین بن سبرة ۹- عمرو بن مسلم ۱۰- أبو الضحی مسلم بن صبیح ۱۱- یحیی بن جعدة ۱۲- الأصبغ بن نباتة ۱۳- عبد اللّه بن أبی رافع ۱۴- المطلب بن عبد اللّه بن حنطب ۱۵- عبد الرحمن بن أبی سعید ۱۶- عمر بن علی بن أبی طالب ۱۷- فاطمة ابنة علی بن أبی طالب ۱۸- الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب ۱۹- زین العابدین علی بن الحسین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۱

أسماء المخرجین لحدیث الثقلین ... ص: ۹۱

اشارة

و أما من رواه من بعد الصحابة و التابعین لهم بإحسان من أعلام الامة، و حفاظ الحدیث و مشاهیر الأئمة عبر القرون، عدا ما مر فی الأصل، فإلیک أسماءهم حسب الطبقات:

القرن الثانی ... ص: ۹۱

۱- حبیب بن أبی ثابت المتوفی ۱۱۹.

۲- أبو إسحاق السبیعی المتوفی ۱۲۹.

۳- محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب.

۴- حکیم بن جبیر.

۵- زکریا بن أبی زائدة المتوفی ۱۴۸.

۶- فطر بن خلیفة المخزومی.

۷- کثیر بن زید المتوفی ۱۵۸.

۸- معروف بن خربوذ المکی.

۹- أبو الجحاف داود بن أبی عوف التمیمی.

۱۰- صالح بن أبی الأسود اللیثی.

۱۱- أبو الجارود زیاد بن المنذر العبدی.

۱۲- حاتم بن اسماعیل المتوفی ۱۸۶.

۱۳- ابو الحسن علی بن مسهر القرشی المتوفی ۱۸۹.

۱۴- علی بن ثابت الجزری.

۱۵- کثیر النوا.

۱۶- عبد اللّه بن سنان الزهری.

۱۷- هارون بن سعد العجلی.

۱۸- یونس بن أرقم الکندی.

۱۹- عثمان بن المغیرة الثقفی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۲

۲۰- زید بن الحسن الأنماطی

القرن الثالث ... ص: ۹۲

۲۱- جعفر بن عون المخزومی المتوفی ۲۰۶.

۲۲- یزید بن هارون الواسطی المتوفی ۲۰۶.

۲۳- یعلی بن عبید الطنافسی المتوفی ۲۰۹.

۲۴- عبید اللّه بن موسی العبسی.

۲۵- تلید بن سلیمان المحاربی.

۲۶- هاشم بن القاسم ابو النضر الکنانی.

۲۷- ابو غسان الهندی مالک بن اسماعیل المتوفی ۲۱۹.

۲۸- محمد بن سعید بن سلیمان ابن الاصبهانی المتوفی ۲۲۰.

۲۹- محمد بن کثیر العبدی.

۳۰- سعید بن سلیمان الواسطی المتوفی ۲۲۵.

۳۱- عبد اللّه بن بکیر الغنوی.

۳۲- سعید بن منصور الخراسانی المتوفی ۲۲۷.

۳۳- داود بن عمرو الضبی.

۳۴- عمار بن نصر المروزی المتوفی ۲۲۹.

۳۵- منجاب بن الحارث التمیمی المتوفی ۲۳۱.

۳۶- عبد الرحمن بن صالح الأزدی المتوفی ۲۳۵.

۳۷- بشر بن الولید الکندی المتوفی ۲۳۸.

۳۸- جعفر بن حمید القرشی المتوفی ۲۴۰.

۳۹- اسماعیل بن موسی الفزاری ابن بنت السدی المتوفی ۲۴۵.

۴۰- سفیان بن وکیع بن الجراح المتوفی ۲۴۷.

۴۱- محمد بن یزید أبو کرخویه الواسطی.

۴۲- یوسف بن موسی القطان المتوفی ۲۵۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۳

۴۳- احمد بن المنصور الرمادی المتوفی ۲۶۵.

۴۴- احمد بن یونس ابو العباس الضبی المتوفی ۲۶۸.

۴۵- ابراهیم بن مرزوق بن دینار المتوفی ۲۷۰.

۴۶- الحسین بن علی بن جعفر.

۴۷- محمد بن عبد الوهاب ابو احمد الفراء المتوفی ۲۷۲.

۴۸- الحافظ یعقوب بن سفیان الفسوی المتوفی ۲۷۷.

۴۹- ابراهیم بن إسحاق القاضی ابو إسحاق الزهری المتوفی ۲۷۷.

۵۰- محمد بن الفضل ابو جعفر السقطی المتوفی ۲۸۸.

۵۱- فهد بن سلیمان النحاس المصری.

۵۲- احمد بن القاسم الجوهری المتوفی ۲۹۳.

۵۳- الحافظ صالح جزره المتوفی ۲۹۴.

۵۴- احمد بن یحیی الحلوانی المتوفی ۲۹۶.

۵۵- الحافظ ابو جعفر المطین محمد بن عبد اللّه بن سلیمان المتوفی.

۲۹۷

القرن الرابع ... ص: ۹۳

۵۶- الحافظ الحسن بن سفیان النسوی المتوفی ۳۰۳.

۵۷- الحافظ أبو یحیی زکریا بن یحیی الساجی المتوفی ۳۰۷.

۵۸- العباس بن أحمد أبو حبیب البرتی المتوفی ۳۰۸.

۵۹- أبو بکر بن أبی داود السجستانی المتوفی ۳۱۶.

۶۰- الحسن بن مسلم الصنعانی.

۶۱- الحافظ الطحاوی أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلمة المتوفی ۳۲۱.

۶۲- أبو جعفر العقیلی محمد بن عمرو بن حماد المتوفی ۳۲۲.

۶۳- الحسن بن یعقوب أبو الفضل البخاری المتوفی ۳۴۲.

۶۴- أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب بن الاخرم الشیبانی المتوفی ۳۴۴

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۴

۶۵- أبو محمد عبد اللّه بن جعفر الاصبهانی المتوفی ۳۴۶.

۶۶- محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری المتوفی ۳۴۸.

۶۷- أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی المتوفی ۳۵۱.

۶۸- الحافظ أبو الشیخ ابن حبان البستی المتوفی ۳۶۹.

۶۹- محمد بن أحمد بن بالویه المتوفی ۳۷۴.

۷۰- محمد بن أحمد بن حمدان أبو عمرو الحیری المتوفی ۳۷۶.

۷۱- عبد اللّه بن أحمد بن حمویه الحموئی المتوفی ۳۸۱.

۷۲- الحافظ أبو الحسن علی بن عمر بن شاذان السکری المتوفی ۳۸۶

القرن الخامس ... ص: ۹۴

۷۳- أبو عبید الهروی صاحب الغریبین المتوفی ۴۰۱.

۷۴- یحیی بن ابراهیم أبو زکریا المزکی النیسابوری المتوفی ۴۱۴.

۷۵- القاضی عبد الجبار بن أحمد المعتزلی المتوفی ۴۱۴.

۷۶- أبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن أحمد بن شهریار الاصبهانی.

۷۷- أبو سعد الگنجرودی محمد بن عبد الرحمن المتوفی ۴۵۳.

۷۸- أبو بکر أحمد بن عبید اللّه بن خلف الشیرازی.

۷۹- ابن الغریق أبو الحسین ابن المهتدی باللّه المتوفی ۴۶۵.

۸۰- أبو الحسن الداودی البوشنجی المتوفی ۴۶۷

القرن السادس ... ص: ۹۴

۸۱- أبو بکر المزرفی محمد بن الحسین الشیبانی المتوفی ۵۲۷.

۸۲- أبو عبد اللّه محمد بن العمرکی المتوثی البوشنجی.

۸۳- محمد بن حمویه الجوینی المتوفی ۵۳۰.

۸۴- أبو نصر الطوسی أحمد بن علی المعروف بابن العراقی.

۸۵- زاهر بن طاهر أبو القاسم الشحامی المستملی المتوفی ۵۳۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۵

۸۶- جار اللّه الزمخشری المتوفی ۵۳۸.

۸۷- القاضی أبو محمد ابن عطیة المحاربی الغرناطی المتوفی ۵۴۶.

۸۸- أبو الفضل ابن ناصر السلامی البغدادی المتوفی ۵۵۰.

۸۹- الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار الهمدانی المتوفی ۵۶۹.

۹۰- عمر بن عیسی الخطیبی الدهلقی

القرن السابع ... ص: ۹۵

۹۱- الحافظ محیی الدین النووی المتوفی ۶۷۶.

۹۲- شرف الدین أبو محمد عمر بن محمد بن عبد الواحد الموصلی.

۹۳- أبو العباس أحمد بن عمر القرطبی الانصاری المتوفی ۶۵۶.

۹۴- عز الدین عبد الحمید بن هبة اللّه ابن أبی الحدید المعتزلی المتوفی.

۶۵۶.

۹۵- القاضی ناصر الدین البیضاوی المتوفی ۶۸۵

القرن الثامن ... ص: ۹۵

۹۶- ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی الفارابی.

۹۷- زین العرب علی بن عبد اللّه بن أحمد.

۹۸- بدر الدین أبو محمد الحسن بن حبیب الحلبی.

۹۹- ابن تیمیة الحرانی المتوفی ۷۲۸.

۱۰۰- أثیر الدین أبو حیان الاندلسی المتوفی ۷۴۵.

۱۰۱- علاء الدین ابن الترکمانی الحنفی المتوفی ۷۴۹.

۱۰۲- شمس الدین محمد بن الحسن الواسطی المتوفی ۷۷۶

القرن التاسع ... ص: ۹۵

۱۰۳- أبو العباس تقی الدین المقریزی المتوفی ۸۴۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۶

۱۰۴- عثمان بن حاجی بن محمد الهروی.

۱۰۵- الحافظ ابن حجر العسقلانی المتوفی ۸۵۲

القرن العاشر ... ص: ۹۶

۱۰۶- الحافظ ابن الدیبع الشیبانی المتوفی ۹۴۳.

۱۰۷- شمس الدین ابن طولون الدمشقی المتوفی ۹۵۳

القرن الحادی عشر ... ص: ۹۶

۱۰۸- محمد بن محمد بن سلیمان السوسی المغربی المتوفی ۱۰۹۴

القرن الثانی عشر ... ص: ۹۶

۱۰۹- عبد الملک العصامی المکی المتوفی ۱۱۱۱.

۱۱۰- محمد أمین المحبی المتوفی ۱۱۱۱.

۱۱۱- ابن حمزة الحسینی المتوفی ۱۱۲۰.

۱۱۲- عبد الغنی النابلسی المتوفی ۱۱۴۳.

۱۱۳- ابراهیم الشبراویّ المتوفی ۱۱۶۲

القرن الثالث عشر ... ص: ۹۶

۱۱۴- میر غنی الحسینی المتوفی ۱۲۰۷

القرن الرابع عشر ... ص: ۹۶

۱۱۵- أحمد زینی دحلان.

۱۱۶- أحمد ضیاء الدین الکمشخانوی.

۱۱۷- مؤمن بن حسن الشبلنجی.

۱۱۸- بهجت بهلول أفندی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۷

۱۱۹- الشیخ منصور علی ناصف المصری.

۱۲۰- یوسف بن اسماعیل النبهانی.

۱۲۱- العباس بن أحمد الیمنی.

۱۲۲- محمد بن عبد الرحمن المبارکفوری.

۱۲۳- أحمد البنا الساعاتی.

۱۲۴- عبد اللّه الشافعی.

۱۲۵- محمود أبو ریة.

۱۲۶- توفیق أبو علم.

۱۲۷- حبیب الرحمن الاعظمی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۹۸

[سند حدیث الثقلین ... ص: ۹۸

(۱) روایة حبیب بن ابی ثابت ... ص: ۹۸

اشارة

رواه عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم و رواه عنه الأعمش، أخرجه.

النسائی [۱] و أورده ابن کثیر [۲] عن النسائی فی سننه (الکبری) ثم قال: «قال شیخنا ابو عبد اللّه الذهبی: «و هذا حدیث صحیح».

و رواه ایضا عن یحیی بن جعدة عن زید بن أرقم، و رواه عنه ابو العلاء کامل بن العلاء التیمی السعدی.

أخرجه الحاکم بإسناده عنه بلفظ آخر، و صححه هو و الذهبی علی شرط الشیخین [۳].

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین ص ۱۵ من الطبعة المصریة. و تقدم فی ج ۱/ ۱۳۳.

[۲] البدایة و النهایة ۵/ ۲۰۹.

[۳] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

ترجم له ... ص: ۹۹

ابن حجر: «حبیب بن ابی ثابت قیس بن دینار. الأسدی مولاهم ابو یحیی الکوفی، روی عن ابن عمر و ابن عباس و انس ابن مالک و زید بن أرقم و ابی الطفیل.. قال العجلی کوفی تابعی ثقة، و قال ابن معین و النسائی ثقة، و قال ابن ابی مریم عن ابن معین ثقة حجة، قیل له: ثبت؟ قال: نعم..

و قال ابو حاتم: صدوق ثقة.. قال ابو بکر ابن عیاش و غیره مات سنة ۱۱۹» [... ۱].

(۲) روایة ابی إسحاق السبیعی ... ص: ۹۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن حنش بن المعتمر عن ابی ذر. [۲]

و رواه عنه الأعمش و یونس بن ابی إسحاق و مفضل بن صالح و إسرائیل اخرج روایتهم الحافظ الدارقطنی المتوفی ۲۳۸۵ ففی کتاب العلل [۳] ج ۲ الورقة ۷۸ ب ۳: و سئل: عن حدیث حنش بن المعتمر عن ابی ذر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا ایها الناس انی ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، و مثلهما مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا؟

فقال: یرویه ابو إسحاق السبیعی عن حنش، قال ذلک الأعمش و یونس بن ابی إسحاق و مفضل بن صالح.

و خالفهم إسرائیل فرواه عن ابی إسحاق عن رجل عن حنش، و القول عندی قول إسرائیل. انتهی.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۷۸.

[۲] المتقدم فی ص ۱۶۳ ج ۱.

[۳] مصورة فی مکتبة آیة اللّه الحکیم العامة فی النجف الأشرف عن معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیة بالقاهرة علی نسخة کتبت سنة ۷۰۸ فی دار الکتب المصریة رقم ۳۹۴ حدیث.

ترجم له ...: ص: ۱۰۰

و هو أبو إسحاق السبیعی عمرو بن عبد اللّه الکوفی الهمدانی المتوفی ۹/ ۸/ ۱۲۶ من رجال الستة مجمع علی توثیقه.

ابن حجر العسقلانی فقال: «و قال ابن معین و النسائی ثقة، و قال ابن المدینی أحصینا مشیخته نوحا من ثلاثمائة شیخ و قال مرة أربعمائة، و قد روی عن سبعین او ثمانین لم یرو عنهم غیره.

و قال العجلی کوفی تابعی ثقة و الشعبی اکبر منه بسنتین.. و قال أبو حاتم ثقة و هو احفظ من ابی إسحاق الشیبانی و شبه الزهری فی کثرة الروایة و اتساعه فی الرجال..» [۱].

و ابن سعد فی (الطبقات ۶/ ۳۱۳).

(۳) روایة محمد بن عمر بن علی ... ص: ۱۰۰

اشارة

رواه عن جده أمیر المؤمنین علیه السّلام مرسلا، أو عن أبیه عنه علیه السّلام علی اختلاف الروایات فی المصادر.

و رواه عنه أبو محمد کثیر بن زید الاسلمی ثم السهمی مولاهم المتوفی سنة ۱۵۸، أخرجه الدولابی فی کتاب الذریة الطاهرة، یأتی بالاسناد و اللفظ فی الرقم (۷).

و أورده العباس بن أحمد الصنعانی قال: «و عن محمد بن عمر بن علی عن أبیه عن علی بن أبی طالب ... أخرجه ابن جریر و صححه» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۶۳.

[۲] تتمة الروض النضیر ۵/ ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۱

ترجم له ...: ص: ۱۰۱

۱- ابن حجر: حیث انه من رجال الترمذی فقال: «محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب الهاشمی امه أسماء بنت عقیل، روی عن جده مرسلا و أبیه و عمه محمد بن الحنفیة و ابن عمه علی بن الحسین بن علی.

روی عنه أولاده عبد اللّه و عبید اللّه و عمر، و ابن جریح و ابن إسحاق و یحیی ابن أیوب و هشام بن سعد و غیرهم. قال ابن سعد: قد روی عنه، و کان قلیل الحدیث و کان قد أدرک أول خلافة بنی العباس، ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: روی عن علی» [۱].

۲- الذهبی: فقال: (ثقة) [۲].

(۴) روایة حکیم بن جبیر ... ص: ۱۰۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی الطفیل عامر بن واثلة و رواه عنه عبد اللّه بن بکیر الغنوی،

أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر فقال:

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی [مطین نا جعفر بن حمید، نا عبد اللّه ابن بکیر الغنوی عن حکیم بن جبیر عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی لکم فرط و انکم واردون علی الحوض، عرضه ما بین صنعاء الی بصری، فیه عدد الکواکب من قدحان الذهب و الفضة، فانظروا کیف تخلفونی فی الثقلین؟

فقام رجل فقال: یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فتمسکوا به لن تزالوا و لا تضلوا. و الأصغر عترتی و انهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۲۱.

[۲] الکاشف ۳/ ۸۲.

و سألت لهما ذلک ربی، فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تعلموهما فإنهما أعلم منکم» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۰۲

۱- ابن حجر: فانه من رجال الأربعة فقال: «حکیم بن جبیر الأسدی و یقال مولی الحکم بن أبی العاص الثقفی الکوفی روی عن أبی جحیفة و أبی الطفیل ... و عنه الأعمش و السفیانان و زائدة و فطر بن خلیفة و شعبة و شریک و علی بن صالح و جماعة..» [۲].

ثم حکی عن جماعة تضعیفه، و لا ذنب له سوی روایته بعض فضائل آل محمد علیهم السلام، راجع ترجمته فی المیزان، و الا فهو من رجال السنن الأربعة، و یکفیه روایة السفیانین و شعبة عنه.

۲- عده ابن سعد فی الطبقة الثالثة من الکوفیین [۳].

۳- البخاری: فی (التاریخ الکبیر ۳/ ۱۶) رقم ۶۵.

(۵) روایة زکریا بن أبی زائدة ... ص: ۱۰۲

اشارة

رواه عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری و رواه عنه یزید بن هارون الواسطی،

أخرج حدیثه أبو عبد اللّه المحاملی فی أمالیه [۴] قال:

«حدثنا أخو کرخویه قال حدثنا یزید بن هارون ثنا زکریا عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر:

---

[۱] المعجم الکبیر ۳ رقم ۲۶۸۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۴۴۵.

[۳] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۲۶.

[۴] فی الورقة ۳۸ بن الجزء الثالث من نسخة قیمة فی دار الکتب الظاهریة بدمشق.

کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، ألا و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

و قد روی المحاملی حدیث الثقلین فی أمالیه عن علی علیه السّلام و قد تقدم فی الکتاب.

ترجم له ...: ص: ۱۰۳

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «زکریا بن أبی زائدة خالد ابن میمون بن فیروز ... و قال عبد اللّه عن أبیه [۱]: ثقة حلو الحدیث ... و قال العجلی: ثقة الا ان سماعه من أبی إسحاق بآخره و یقال ان شریکا أقدم سماعا منه ... قال أبو داود: و زکریا ثقة... و قال النسائی: ثقة، قال ابن نمیر: مات سنة ۱۴۷» [۲].

۲- ابن سعد و قال: «أخبرنا الفضل بن دکین انه توفی سنة ثمان و أربعین و مائة و کان ثقة کثیر الحدیث» [۳].

(۶) روایة فطر بن خلیفة المخزومی ... ص: ۱۰۳

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی الطفیل عامر بن واثلة و تابعه علی ذلک زیاد ابن المنذر ابو الجارود العبدی، و رواه عنهما محمد بن کثیر العبدی.

أورده السمهودی فی الذکر الرابع من القسم الثانی من جواهر العقدین الورقة ۸۶/ أ. و السخاوی فی استجلاب ارتقاء الغرف الورقة ۲۲ ب.

---

[۱] احمد بن حنبل.

[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۲۹.

[۳] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۵۵.

ترجم له ...: ص: ۱۰۴

۱- ابن حجر: فقد روی له البخاری و أصحاب السنن الأربعة فقال: «فطر بن خلیفة القرشی المخزومی- مولاهم- ابو بکر الحناط الکوفی، روی عن أبیه ... و أبی الطفیل عامر بن واثلة ... و عنه ابن المبارک و القطان و السفیانان»...

ثم حکی توثیقه عن احمد بن حنبل و یحیی بن معین و العجلی و النسائی و ابن سعد و أبی نعیم الفضل بن دکین و ابن حبان و أرّخ وفاته بسنة ۱۵۵ و قیل ۱۵۳ [۱].

۲- ابن سعد قال: «و کان ثقة» [۲].

(۷) روایة کثیر بن زید ... ص: ۱۰۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن محمد بن عمر بن علی، و رواه عنه أبو عامر العقدی عبد الملک بن عمرو، اخرج حدیثه ابو جعفر الطحاوی فی (مشکل الآثار ۲/ ۳۰۷) و أبو بشر الدولابی فی الذریة الطاهرة [۳] و هو قبل آخر الکتاب بحدیث.

قال الدولابی [۴] «حدثنا ابراهیم بن مرزوق نا أبو عامر

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۰۰.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۶۴.

[۳] الذریة الطّاهرة: ۱۶۸. و رأیت منه نسخة ضمن مجموعة کتبت سنة ۸۵۵ فی مکتبة کوپرلی فی اسلامبول رقم ۴۲۸ و هی تبدأ بالورقة ۶۰ من المجموعة.

و نسخة مکتوبة سنة ۶۶۹ صورها معهد المخطوطات بجامعة الدول العربیة بالقاهرة عن مکتبة شخصیة و ورد فی فهرست المخطوطات المصورة قسم التاریخ ۳/ ۱۵۲ رقم ۱۰۵۲ و عنها صورت مکتبة الامام الحکیم العامة فی النجف، و عنها نسخت نسخة بیدی لنفسی سنة ۱۳۹۱، و نسخة منه فی المکتبة الاحمدیة بتونس.

[۴] المتقدم ص ۱۳۹ ج ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۵

العقدی [۱] حدثنی کثیر ابن زید عن محمد بن عمر بن علی عن [أبیه :

علی: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرة بخم قال فخرج آخذا بید علی فقال: یا أیها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولیاکم؟

قالوا: بلی، قال: فمن کنت مولاه فان علیا مولاه- أو قال: هذا مولاه- انی ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و اهل بیتی».

و أورده السخاوی فی الاستجلاب و السمهودی فی جواهر العقدین و قالا: «أخرجه إسحاق بن راهویه فی مسنده من طریق کثیر بن زید عن محمد بن عمر ابن علی بن أبی طالب عن أبیه عن جده علی و هو سند جید، و کذا رواه الدولابی فی الذریة الطاهرة،

و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبید اللّه ابن موسی عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنه، و لفظه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، کتاب اللّه عز و جل طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض».

و رواه الخرکوشی فی شرف المصطفی [۲] مرسلا عن علی علیه السلام.

ترجم له ...: ص: ۱۰۵

و هو کثیر بن زید الاسلمی ثم السهمی مولاهم أبو محمد المدنی، من رجال أبی داود و الترمذی و ابن ماجة:

الحافظ ابن حجر: و حکی توثیقه عن ابن عمار الموصلی و ابن حبان قال: «و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ابن سعد: توفی فی خلافة أبی جعفر [المنصور] و کان کثیر الحدیث، و قال خلیفة [بن خیاط] توفی فی آخر خلافة

---

[۱] المتقدم ص ۷۷ ج ۱.

[۲] الورقة ۷۲/ أ من نسخة دار الکتب الظاهریة بدمشق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۶

أبی جعفر، و کانت وفاة أبی جعفر سنة ۱۵۸.

قلت: و جزم ابن حبان بوفاته فیها ... انتهی» [۱].

(۸) روایة معروف بن خربوذ المکی ... ص: ۱۰۶

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی الطفیل عامر بن واثلة عن حذیفة بن أسید و رواه عنه زید بن الحسن الانماطی. یأتی فی الرقم (۲۰).
معروف بن خربوذ من رجال البخاری و مسلم و أبی داود و ابن ماجة.

ترجم له ...: ص: ۱۰۶

۱- البخاری: «معروف بن خربوذ المکی سمع أبا الطفیل، روی عنه أبو عاصم و عبید اللّه بن موسی و یقال عن ابن عیینة انه معروف بن مشکان» [۲].
۲- ابن ابی حاتم: «معروف بن خربوذ المکی مولی لقریش. روی عن أبی الطفیل، روی عنه: أبو بکر بن عیاش و وکیع و محمد بن مهزم و زید ابن الحسن و أبو عاصم النبیل و عبید اللّه بن موسی، سمعت أبی یقول ذلک و یقول یقال ان الناس أخذوا شعر هذیل منه.. نا عبد الرحمن قال سألت أبی عن معروف بن خربوذ فقال: یکتب حدیثه، هو مکی» [۳].
۳- ابن حجر: «معروف بن خربوذ المکی مولی روی عن:
أبی الطفیل عامر بن واثلة و أبی جعفر محمد بن علی بن الحسین و محمد بن عمر و ابن أبان، روی عنه: الفضل بن موسی السینانی و وکیع و أبو داود الطیالسی و أبو بکر ابن عیاش و عبد اللّه بن داود الخریبی و عبید اللّه بن موسی و أبو عاصم

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۴۱۳.
[۲] التاریخ الکبیر ۸/ ۴۱۴.
[۳] الجرح و التعدیل ۸/ ۳۲۱.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۷
و غیرهم ... ذکره ابن حبان فی الثقات له فی البخاری حدیثه عن أبی الطفیل عن علی فی العلم و عند الباقین حدیثه عن أبی الطفیل انه رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحج» [۱].

(۹) روایة ابی الجحاف البرجمی ... ص: ۱۰۷

اشارة

رواه عن عطیة عن ابی سعید الخدری، و رواه عنه تلید بن سلیمان المحاربی أبو سلیمان الأعرج الکوفی، حدیثه فی فضائل علی لأحمد بن حنبل، الورقة ۴/ أ من زیادات ابنه عبد اللّه،
قال عبد اللّه:
«حدثنی اسماعیل بن موسی ابن بنت السدی قال حدثنا تلید عن أبی الجحاف عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی».

ترجم له ...: ص: ۱۰۷

ابن حجر: لأنه من رجال الترمذی و النسائی و ابن ماجة فقال: «داود ابن أبی عوف سوید التمیمی البرجمی مولاهم، أبو الجحاف الکوفی، روی عن عبد الرحمن بن صبیح.

و عنه: السفیانان و شریک و إسرائیل و عبد السلام بن حرب و جماعة، قال عبد اللّه بن داود: کان سفیان یوثقه و یعظمه.. و قال أحمد و ابن معین:

ثقة، و قال أبو حاتم: صالح الحدیث و قال النسائی: لیس به بأس و قال ابن عدی: له أحادیث و هو من غالیة التشیع، و عامة حدیثه فی أهل البیت،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۸

و هو عندی لیس بالقوی و لا ممن یحتج به [۱] و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۲].

(۱۰) روایة صالح بن ابی الأسود ... ص: ۱۰۸

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الأعمش و رواه عن عبد الرحمن بن صالح الازدی أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر قال: «حدثنا محمد ابن عبد اللّه الحضرمی مطین نا عبد الرحمن بن صالح نا صالح بن أبی الأسود عن الأعمش عن عطیة.

عن أبی سعید- رفعه- قال: کأنی قد دعیت فأجبت، فانی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه حبل ممدود بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما؟» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۰۸

۱- ابن سعد فی (الطبقات ۶/ ۳۸۲).

۲- ابن ابی حاتم: «صالح بن أبی الأسود اللیثی، روی عن جعفر بن محمد، روی عنه اسماعیل بن أبان» [۴].

۳- الذهبی: فی (المیزان ۲/ ۲۸۸).

۴- و ابن حجر: فی (لسانه ۳/ ۱۶۶) و قالا: صالح بن أبی الأسود الکوفی الحناط (الخیاط) عن الأعمش و غیره، واه!

---

[۱] قد علمت لم لا یحتج به ابن عدی و لیس بالقوی عنده، لان عامة حدیثه فی أهل البیت من حدیث الثقلین و أشباهه، فمن تمسک بهم و عمل بوصیة النبی فیهم لیس بالقوی. عند ابن عدی و حزبه.

[۲] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۹۶.

[۳] المعجم الکبیر ۳ الرقم ۲۶۷۹.

[۴] الجرح و التعدیل ۴/ ۳۹۵ رقم ۱۷۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۰۹

و قال ابن عدی: أحادیثه لیست بالمستقیمة! ثم قال: حدثنا الحسین ابن علی السلولی الکوفی حدثنا محمد بن الحسن السلولی حدثنا صالح بن أبی الأسود عن الأعمش عن عطیة قال قلت لجابر: کیف کان منزلة علی رضی اللّه عنه فیکم؟ قال: کان خیر البشر» [۱].

(۱۱) روایة ابی الجارود زیاد بن المنذر ... ص: ۱۰۹

اشارة

رواه عن أبى الطفيل عامر بن واثلة و تابعه على ذلك فطر بن خليفة، و رواه عنهما محمد بن كثير العبدى أبو عبد اللّه البصرى.
أورد حديثه نور الدين السمهودى فى الذكر الرابع من القسم الثانى من جواهر العقدين، الورقة ۸۶/ أ. و السخاوى فى الاستجلاب الورقة ۲۲ ب.

ترجم له ...: ص: ۱۰۹

ابن حجر: فانه من رجال الترمذى فقال: «زياد بن المنذر الهمدانى و يقال الهندى و يقال: الثقفى- أبو الجارود الأعمى الكوفى، روى عن عطية العوفى و أبى الجحاف.. قال عبد اللّه بن أحمد عن أبيه: متروك الحديث و ضعفه جدا ... و قال ابن عدى: عامة أحاديثه غير محفوظة، و عامة ما يرويه فى فضائل أهل البيت!..» [۲].

(۱۲) رواية حاتم بن اسماعيل ... ص: ۱۰۹

اشارة

رواه عن جعفر بن محمد عليه السّلام، و رواه عنه محمد بن سعيد ابن

---

[۱] رأيت ان ابا حاتم ترجم له و سكت عليه فلم يجرحه، و لكن ابن عدى و مقلدوه لا يرون أحاديثه مستقيمة لأنه يروى لعلى فضيلة.
[۲] تهذيب التهذيب ۳/ ۳۸۶.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۰
الاصبهانى.
أخرج حديثه أبو جعفر العقيلى فى كتاب الضعفاء، يأتى فى العقيلى المتوفى ۳۲۲.

ترجم له ...: ص: ۱۱۰

ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «حاتم بن اسماعيل المدنى أبو اسماعيل الحارثى مولاهم ... و قال ابن سعد: كان أصله من الكوفة و لكنه انتقل من (الى) المدينة فنزلها و مات بها سنة ۱۸۶، و كان ثقة مأمونا كثير الحديث»...
و حكى توثيقه عن ابن حبان فى الثقات و العجلى [۱].

(۱۳) رواية كثير بن اسماعيل النواء ... ص: ۱۱۰

اشارة

رواه عن عطية بن سعيد العوفى، و رواه عنه عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبة ابن مسعود أبو محمد المسعودى المتوفى سنة ۱۶۰.
أخرج حديثه الحافظ الطبرانى فى (المعجم الصغير ۱/ ۱۳۱) تقدم بإسناده و لفظه ص ۱۵۵ من الجزء الاول.

ترجم له ...: ص: ۱۱۰

ابن حجر فانه من رجال الترمذى، و قال: «كثير بن اسماعيل- و يقال ابن نافع النوا، أبو اسماعيل التيمى مولى بنى تيم اللّه، الكوفى.
روى عن أبى جعفر و عطية العوفى.. و عنه: فطر بن خليفة و يزيد بن عبد العزيز بن سياه و المسعودى ... و ذكره ابن حبان فى الثقات.

قلت: و قال

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۱

العجلی: لا بأس به» [... ۱].

(۱۴) روایة علی بن مسهر ... ص: ۱۱۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن عبد الملک بن أبی سلیمان، و رواه عنه منجاب بن الحارث،

أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر قال:

«حدّثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی نا منجاب بن الحارث نا علی بن مسهر عن عبد الملک بن أبی سلیمان عن عطیة عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیها الناس انی تارک فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی، أمرین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۱۱

۱- ابن حجر حیث انه رجال الستة فقال: «علی بن مسهور القرشی أبو الحسن الکوفی الحافظ قاضی الموصل، روی عن یحیی بن سعید الانصاری و هشام بن عروة و عبید اللّه بن عمر، و موسی الجهنی، و اسماعیل ابن أبی خالد و الأعمش و عبد الملک بن أبی سلیمان.. قال یحیی [بن معین و هو أثبت من ابن نمیر و قال العجلی: قرشی من أنفسهم کان ممن جمع الحدیث و الفقه ثقة و قال أبو زرعة: صدوق ثقة، و قال النسائی: ثقة و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات سنة ۱۸۹...

قلت: و قال العجلی أیضا: صاحب سنة، ثقة فی الحدیث ثبت فیه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۴۱۱.

[۲] المعجم الکبیر ۳ رقم ۲۶۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۲

صالح الکتاب، کثیر الروایة عن الکوفیین، و قال ابن سعد: کان ثقة کثیر الحدیث» [... ۱].

۲- ابن سعد «و یکنی أبا الحسن من عائذة قریش من أنفسهم و کان ولی القضاء بالموصل، و کان ثقة کثیر الحدیث» [۲].

۳- الذهبی و وصفه بالإمام الحافظ و حکی عن أحمد و ابن معین و العجلی توثیقه [۳].

(۱۵) روایة علی بن ثابت الجزری ... ص: ۱۱۲

اشارة

روی حدیث الثقلین عن سفیان بن سلیمان عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی علیه السّلام. أخرج حدیثه البزار فی مسنده عن

الحسین بن علی بن جعفر عنه، یأتی نصه فی (حسین بن علی بن جعفر فی القرن ۳).

ترجم له ...: ص: ۱۱۲

۱- ابن سعد «و یکنی أبا الحسن مولی العباس بن محمد الهاشمی، و کان أصله من أهل الجزیرة و قدم بغداد فنزلها الی ان مات بها، و کان ثقة صدوقا» [۴].

۲- الخطیب البغدادی و عدد شیوخه و من روی عنه، و حکی عن یحیی بن معین و ابن حنبل و محمد بن عبد اللّه بن نمیر و ابن عمار و ابن سعد

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۲.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۸۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲۹۰.

[۴] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۳۰.

و أبی داود انهم وثقوه [۱].

۳- الحافظ ابن حجر فانه من رجال أبی داود و الترمذی، و حکی عن أبی زرعة و العجلی و غیرهم انهم وثقوه [۲].

(۱۶) روایة عبد اللّه بن سنان الزهری ... ص: ۱۱۳

اشارة

رواه عن أبی الطفیل عامر بن واثلة، و رواه من طریقه الحافظ ابن عقدة فی کتاب الموالاة، و أبو موسی المدینی فی کتاب الصحابة من طریق ابن عقدة عنه، و أبو الفتوح العجلی فی کتاب الموجز فی فضائل الخلفاء، و عنهم السمهودی فی جواهر العقدین فی الورقة ۸۷/ أ، و السخاوی فی الاستجلاب الورقة ۲۳ ب من طریق الحافظ ابن عقدة و أبی موسی المدینی فی ذیله فی الصحابة.

ترجم له ...: ص: ۱۱۳

۱- الخطیب البغدادی «عبد اللّه بن سنان الکوفی، نزل بغداد و حدث بها عن زید بن أسلم و هشام بن عروة، روی عنه أحمد بن حاتم الطویل و داود ابن رشید» [... ۳].

۲- الذهبی فی (المیزان ۲/ ۴۳۶).

۳- ابن حجر و قال: «عبد اللّه بن سنان الزهری الکوفی نزیل بغداد» [... ۴]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۳۵۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۸۸.

[۳] تاریخ بغداد ۹/ ۴۶۹.

[۴] لسان المیزان ۳/ ۲۹۷.

(۱۷) روایة هارون بن سعد العجلی ... ص: ۱۱۴

اشارة

رواه عن عبد الرحمن بن أبی سعید الخدری، و رواه عنه محمد بن أبی حفص العطار، شیخ الحافظ العقیلی، أخرجه العقیلی فی ترجمة هارون بن سعد من کتاب الضعفاء فی الجزء الثانی عشر الورقة ۲۸۸. یأتی اسنادا و متنا فی ترجمة العقیلی المتوفی ۳۲۲.

ترجم له ... ص: ۱۱۴

: ۱- ابن حجر و رمز له م، أی انه من رجال مسلم، و حکی عن ابن معین و ابن أبی حاتم انهما قالا: لا بأس به قال: و ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- الذهبی و قال: «صدوق» [۲].

۳- الذهبی و أشار الی حدیثه هذا حدیث الثقلین و قال صدوق فی نفسه ... له عن عبد الرحمن بن أبی سعید الخدری و عنه محمد بن أبی حفص العطار [۳].

(۱۸) روایة یونس بن أرقم ... ص: ۱۱۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن هارون بن سعد، و رواه عنه عبد الحمید بن صبیح.

أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الصغیر، و الخطیب البغدادی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۶.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۱۴.

[۳] میزان الاعتدال ۴/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۵

فی تلخیص المتشابه فی الرسم، قال الطبرانی: «حدّثنا الحسن بن مسلم بن الطبیب الصنعانی، حدثنا عبد الحمید بن صبیح، حدّثنا یونس بن أرقم عن هارون ابن سعد عن عطیة.

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و رواه عنه الخطیب فی تلخیص المتشابه فی الرسم الورقة ۲۹ فی ترجمة الحسن بن مسلم فقال: «أخبرنا أبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن أحمد بن شهریار الاصبهانی بها أخبر أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی حدّثنا الحسن بن مسلم» [... ۲].

ترجم له ...: ص: ۱۱۵

۱- البخاری و سکت علیه و لم یجرحه فقال: «و کان یتشیع، سمع یزید ابن زیاد، معروف الحدیث، روی عنه محمد بن عقبة» [۳].

۲- ابن ابی حاتم و سکت علیه [۴].

۳- ابن حجر «یونس بن أرقم الکنـدی البصـری روی عن یزیـد بن أبی زیاد و غیره، روی عنه عبیـد اللّه بن عمر القواریری و حمید بن مسـعدة و محمـد ابن عقبـة، قال البخاری: کوفی معروف الحدیث، کان یتشـیع، و کذا قال ابن حبان فی الثقات لکن قال: بصـری»... [۵].

۴- و فی (لسان المیزان) أیضا و قال: «و ذکره ابن حبان فی الثقات.

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۵.

[۲] تلخیص المتشابه فی الرسم ۱/ ۶۲.

[۳] التاریخ الکبیر ۸/ ۴۱۰.

[۴] الجرح و التعدیل ۹/ ۳۳۶.

[۵] تعجیل المنفعة: ۳۰۱.

و قال کان یتشیع.

و قال البزار فی مسنده: یونس بن أرقم کان صدوقا، روی عنه أهل العلم و احتملوا حدیثه، علی ان فیه شیعیة شدیدة!.» [۱].

(۱۹) روایة عثمان بن المغیرة ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه عن علی بن ربیعة الوالبی، و رواه عنه إسرائیل بن یونس السبیعی.

أخرج حدیثه الحافظ الطحاوی [۲] یأتی فی الطحاوی المتوفی ۳۲۱.

و أخرجه أحمد بن حنبل [۳] و فی فضائل علی رقم ۹۲ عن الأسود بن عامر عن إسرائیل عنه بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۱۶

ابن حجر فانه من رجال البخاری و الأربعة أصحاب السنن فقال:

«عثمـان ابن المغیرة الثقفی مولاهم أبو المغیرة الکوفی و هو عثمان الأعشـی و هو عثمان ابن أبی زرعـة، روی عن زیـد بن وهب ... و علی بن ربیعة الوالبی.

و عنه: شـعبة و إسـرائیل و الثوری و شـریک قال صالـح بن أحمـد [بن حنبل عن أبیه: عثمان بن المغیرة هو عثمان بن أبی زرعـة و هو عثمان الأعشـی و هو عثمان الثقفی کوفی ثقـة ... عن ابن معین عثمان بن المغیرة هو عثمان بن أبی زرعـة الثقفی و هو ثقة، و قال أبو حاتم و النسائی و عبد الغنی بن سعید: ثقة و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: و وثقه العجلی و ابن نمیر» [۴].

---

[۱] لسان المیزان ۶/ ۳۳۱.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] المسند ۴/ ۳۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۱۵۵.

(۲۰) روایة زید بن الحسن الأنماطی ... ص: ۱۱۷

اشارة

روی حدیث الثقلین بروایات ثلاث:

(الاولی)

عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم عرفة و هو علی ناقته القصوی فخطب فسمعته و هو یقول:

أیها الناس قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی.

أخرجه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر برقم ۲۶۸۰ عن مطین عن نصر بن عبد الرحمن عنه.

(الثانیة) عن معروف بن خربوذ عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید الغفاری ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: «أیها الناس! انی فرط لکم و انکم واردون علیّ الحوض حوض أعرض ما بین صنعاء و بصری، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و انی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: السبب الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فاستمسکوا به و لا تضلوا و لا تبدلوا.

و عترتی أهل بیتی، فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض».

أخرجه الحافظ أبو العباس الحسن بن سفیان النسوی صاحب المسند الکبیر المتوفی سنة ۳۰۳ عن نصر بن عبد الرحمن عنه.

و أخرجه الحافظ أبو نعیم الاصبهانی فی ترجمة حذیفة بن أسید [۱] عن شیخه محمد بن أحمد بن حمدان عن الحسن بن سفیان النسوی.

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵.

و أورده السمهودی فی جواهر العقدین و قال: و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة و غیره من حدیث زید بن الحسن الأنماطی.

و أخرجه عنه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر بطریقین:

۱- عن محمد بن الفضل السقطی عن سعید بن سلیمان عن زید بن الحسن الانماطی.

۲- عن مطین و زکریا بن یحیی الساجی عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء عنه [۱].

و أورده الحافظ الهیثمی فی مناقب أهل البیت من (مجمع الزوائد) عن الحافظ الطبرانی و قال: «و فیه زید بن الحسن الانماطی وثقه ابن حبان و بقیة رجال أحد الاسنادین ثقات» [۲].

و أخرجه الخطیب البغدادی فی ترجمة زید بن الحسن الانماطی [۳] عن الحسین بن عمر بن برهان الغزال عن محمد بن الحسن النقاش عن مطین بهذا الاسناد و اللفظ الا انه بتره فحذف منه العترة! و أتی به الی قوله صلّی اللّه علیه و آله و لا تبدلوا.!

و لما ذا هذا التلاعب بالسنة النبویة، أکل ذلک بغضا لال محمد علیهم السّلام.

(الروایة الثالثة)

روی زید بن الحسن حدیث الثقلین عن معروف بن خربوذ عن ابی الطفیل عن حذیفة بن أسید الغفاری قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات ان ینزلوا تحتهن ثم بعث إلیهن فقم ما تحتهن من الشوک، و عمد إلیهن فصلی تحتهن ثم قام فقال:

أيها الناس، انى قد نبأنى اللطيف الخبير انه لم يعمر نبى إلا نصف عمر الذى يليه من قبله: و انى لا ظن، انى موشك ان ادعى فأجيب، و انى مسئول

---

[۱] المعجم الكبير ۳ رقم ۲۶۸۳.

[۲] مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۴.

[۳] تاريخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۱۹

و انكم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟.

قالوا: نشهد أنك قد بلغت و جهدت و نصحت فجزاك اللّه خيرا فقال: أليس تشهدون أن لا اله الا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و ان جنته حق و ناره حق و ان الساعة ءاتية لا ريب فيها، و ان اللّه يبعث من فى القبور؟.

قالوا: بلى نشهد بذلك، قال اللهم اشهد، ثم قال:

أيها الناس، ان اللّه مولاى و انا مولى المؤمنين، و انا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنى عليا رضى اللّه عنه- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

ثم قال: يا ايها الناس انى فرطكم و انكم واردون على الحوض، حوض اعرض ما بين بصرى و صنعاء، فيه عدد النجوم قدحان من فضة، و انى سائلكم حين تردون على عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، الثقل الأكبر كتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلوا و لا تبدلوا و عترتى اهل بيتى فانه قد نبأنى اللطيف انهما لن ينقضيا حتى يردا على الحوض.

أخرجه الحافظ الطبرانىّ فى المعجم الكبير ج ۳ رقم ۳۰۵۲ بطريقين فقال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمى [۱] و زكريا بن يحيى الساجى قالا نا نصر ابن عبد الرحمن الوشاء. ح.

و حدثنا احمد ابن القاسم بن مساور الجوهرى نا سعيد بن سليمان الواسطى قالا [۲] نا زيد بن الحسن الأنماطى نا معروف بن خربوذ عن ابى الطفيل عن حذيفة ابن أسيد الغفارى.

و أورده الحافظ الهيثمى فى (مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۵) و ابن حجر فى

---

[۱] هو مطين.

[۲] اى الوشاء الواسطى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۰

(الصواعق المحرقة/ ۲۵) و الحلبى فى (السيرة ۳/ ۳۰۱) كلهم عن الطبرانى فى الكبير.

و أخرجه الحافظ ابن عساكر فى تاريخ مدينة دمشق فى ترجمة امير المؤمنين عليه السّلام ۱/ ۴۵ الحديث رقم ۵۴۵ قال:

«أخبرنا ابو بكر محمد بن الحسين بن المزرفى انبأنا ابو الحسين محمد ابن المهتدى انبأنا ابو الحسن على بن عمر بن محمد بن الحسن انبأنا العباس ابن احمد البرتى انبأنا نصر بن عبد الرحمن ابو سليمان الوشاء انبأنا زيد بن الحسن الأنماطى» ... بالاسناد و اللفظ.

و أورده ابن كثير فى (البداية و النهاية ۷/ ۹- ۳۴۸) عن الحافظ ابن عساكر و قال فى آخره: رواه ابن عساكر بطوله من طريق معروف كما ذكرنا.

ترجم له ...: ص: ۱۲۰

۱- الحافظ ابن حجر: «زید بن الحسن القرشی ابو الحسین الکوفی صاحب الأنماط: روی عن جعفر بن محمد بن الحسین و معروف بن خربوذ و علی بن المبارک الهنائی. و عنه إسحاق بن راهویه و سعید بن سلیمان الواسطی و علی بن المدینی و نصر بن عبد الرحمن الوشاء و نصر بن مزاحم.

قال ابو حاتم: کوفی قدم بغداد منکر الحدیث، و ذکره ابن حبان فی الثقات روی له الترمذی حدیثا واحدا فی الحج» [۱].

۲- السمعانی: «و ابو الحسین زید بن الحسن القرشی الکوفی الانماطی حدث عن معروف بن خربوذ، و علی بن المبارک و جعفر بن محمد ابن علی روی عنه سعید بن سلیمان الواسطی..» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۰۶.

[۲] الأنساب- الأنماطی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۱

۳- الخطیب بمثل ما تقدم. ثم أورد عنه حدیث الثقلین [۱].

(۲۱) روایة جعفر بن عون المخزومی ... ص: ۱۲۱

اشارة

رواه عن أبی حیان یحیی بن سعید التمیمی، اخرج حدیثه الحافظان عبد ابن حمید الکشی فی مسنده [۲] و الدارمی فی سننه [۳] قالا:

أخبرنا جعفر بن عون انا ابو حیان التمیمی عن یزید بن حیان قال:

سمعت زید بن أرقم یقول: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و اثنی علیه، ثم قال: اما بعد أیها الناس، فإنما انا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه و انّی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه، فیه الهدی و النور، فتمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، ثم قال:

و اهل بیتی، أذکرکم اللّه فی اهل بیتی، ثلاث مرات...

و رواه عن جعفر بن عون ایضا- ابراهیم بن إسحاق الزهری، أخرجه الحافظ البیهقی [۴] بإسناده عنه، یأتی فی ابراهیم.

و رواه عن جعفر بن عون ایضا- ابو احمد محمد بن عبد الوهاب الفراء العبدی، أخرجه الحاکم النیسابوری عن الحسن بن یعقوب عن الفراء العبدی عنه، و أخرجه الحافظان البیهقی [۵] و ابن عساکر فی معجم شیوخه [۶] من

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

[۲] الورقة ۴۰ ب من نسخة خزائنیة فی مکتبة ایاصوفیا رقم ۸۹۴ بالمکتبة السلیمانیة باسلامبول کتبت سنة ۱۰۹۰ عن نسخة عتیقة روایة ابن الحامض الحنبلی سمعها علی ابن اللتی سنة ۶۲۷ بروایته عن المؤلف، قرأتها و انتقیت منها فی رحلتی عام ۱۳۸۷.

[۳] ج ۲ ص ۳۱۰ باب فضل من قرأ القرآن، الحدیث رقم ۳۳۱۹.

[۴] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۵] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

[۶] فی الورقة ۱۱ قال أخبرنا احمد بن علی بن محمد بن اسماعیل ابو نصر الطوسی المعروف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۲

طریق الحاکم بهذا الاسناد.

و أخرجه الحافظ البيهقى ايضا [۱] بإسناد آخر من طريق الفراء العبدى عن جعفر بن عون بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۲۲

۱- الحافظ ابن حجر و رمز له (ع) اى انه من رجال الستة و قال:

جعفر ابن عون بن جعفر بن عمرو بن حريث المخزومى ابو عون الكوفى روى عن اسماعيل بن أبى خالد و ابراهيم بن مسلم الهجرى و الأعمش و هشام بن عروة و يحيى بن سعيد المسعودى و أبى العميس و عبد الرحمن بن ياد بن أنعم و جماعة.

و عنه احمد بن حنبل و الحسن بن على الحلوانى و إسحاق بن راهويه و عبد ابن حميد و بندار و هارون الحمال و ابنا ابى شيبة و ابو خيثمة و الحسن بن على بن عفان و محمد بن احمد بن أبى المثنى الموصلى خاتمة أصحابه.

قال احمد: رجل صالح ليس به بأس، و قال أبو احمد الفراء قال لى احمد: عليك بجعفر بن عون، و قال ابن معين ثقة، و قال ابو حاتم صدوق. و قال البخارى مات سنة ۲۰۶ و قال ابو داود سنة (۷) قيل مات و هو ابن (۸۷) و قيل (۹۷) سنة.

قلت: و ذكره ابن حبان و ابن شاهين فى الثقات و قال ابن قانع فى الوفيات كان ثقة. انتهى» [۲].

۲- ابن سعد: «جعفر بن عون بن جعفر بن عمرو بن حريث

بابن العراقى ببغداد قال أنبأنا ابو بكر احمد بن على بن عبيد اللّه بن عمر بن خلف الشيرازى بنيسابور عن الحكم.

[۱] سنن البيهقى ۷/ ۳۰.

[۲] تهذيب التهذيب ۲/ ۱۰۱.

المخزومى و يكنى ابا عون توفى بالكوفة يوم الاثنين لإحدى عشرة ليلة خلت من شعبان سنة تسع و مائتين فى خلافة المأمون، و كان ثقة كثير الحديث» [۱].

(۲۲) رواية يزيد بن هارون ... ص: ۱۲۳

اشارة

رواه عن زكريا بن ابى زائدة، و رواه المحاملى فى اماليه عن أخى كرخويه عنه، و قد تقدم فى زكريا بن ابى زائدة.

ترجم له ...: ص: ۱۲۳

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «يزيد بن هارون بن زاذى- و يقال زاذان- بن ثابت السلمى مولاهم ابو خالد الواسطى، احد اعلام الحفاظ المشاهير قيل أصله من بخارى ... و قال ابن المدينى هو من الثقات و قال فى موضع آخر ما رأيت احفظ منه و قال ابن معين: ثقة. و قال العجلى: ثقة ثبت فى الحديث ... و قال ابو حاتم: ثقة امام صدوق لا يسأل عن مثله.. و قال يعقوب بن شيبة: ثقة.. و قال ابن قانع: ثقة مأمون» [۲].

۲- اسلم بن سهل بحشل و ارخ ولادته ۱۱۸ و وفاته سنة ۲۰۶ و أسند عن هشيم انه قال: ما بالمصرين مثل يزيد بن هارون [۳].

(۲۳) رواية يعلى بن عبيد الطنافسى ... ص: ۱۲۳

اشارة

رواه عن ابی حیان التیمی، و رواه ابراهیم بن إسحاق الزهری عن

---

[۱] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۹۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۶۶.

[۳] تاریخ واسط ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۴

جعفر بن عون و عنه.

أخرجه الحافظ البیهقی فی باب ما یقضی به القاضی و یفتی به المفتی..

من کتاب آداب القاضی فقال:

«أخبرنا ابو محمد جناح بن نذیر بن جناح القاضی بالکوفة أنبا ابو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی ثنا ابراهیم بن إسحاق الزهری ثنا جعفر- یعنی ابن عون- و یعلی بن عبید عن ابی حیان التیمی- عن یزید بن حیان قال سمعت زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قام فینا ذات یوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا، فحمد اللّه و اثنی علیه، ثم قال:

اما بعد ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فاستمسکوا بکتاب اللّه و خذوا به، فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه، ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه تعالی فی اهل بیتی، ثلاث مرات. أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث ابی حیان التیمی» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۲۴

ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «یعلی بن عبید بن أبی أمیة الأیادی و یقال: الحنفی مولاهم ابو یوسف الطنافسی.. و قال إسحاق بن منصور عن ابن معین ثقة، و قال عثمان الدارمی عن ابن معین ضعیف فی سفیان ثقة فی غیره، و قال ابو حاتم: صدوق هو اثبت اولاد أبیه فی الحدیث، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال احمد بن یونس: ما رأیت أحدا یرید بعلمه اللّه تعالی الا یعلی بن عبید ما رأیت أفضل منه.. مات فی شوال سنة ۲۰۹ و قال ابن حبان مات فی رمضان سنة سبع و قیل سنة تسع و مائتین..» [۲].

---

[۱] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۵

(۲۴) روایة عبید اللّه بن موسی العبسی ... ص: ۱۲۵

اشارة

روی حدیث الثقلین بطرق شتی عن أبیه، و عن إسرائیل بن یونس السبیعی و عن شریک بن عبد اللّه القاضی عن أبی إسرائیل الملائی و فضیل بن مرزوق.

اخرج حدیثه الحافظ یعقوب بن سفیان الفسوی فی کتابه [۱] تأتی أسانیده و ألفاظه تحت الأرقام ۴، ۵، ۶، ۷، ۸ فی ترجمة یعقوب بن سفیان.

و اما حدیثه عن أبیه، فقد أخرجه الحافظ ابو بکر الجعابی فی کتاب الطالبیین و أخرجه عنه کل من الحافظ السخاوی فی استجلاب ارتقاء الغرف [۲] و نور الدین السمهودی فی جواهر العقدین [۳] قالا: «و رواه الجعابی فی الطالبیین من حدیث عبید اللّه بن موسی عن أبیه عن عبد اللّه بن حسن عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی مخلف فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه عز و جل، طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، و عترتی اهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. ثم قالا:

و رواه البزار، و لفظه انی مقبوض، و انی قد ترکت فیکم الثقلین: یعنی کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، و انکم لن تضلوا بعدهما.».

ترجم له ...: ص: ۱۲۵

۱- ابن سعد فقال: «عبید اللّه بن موسی بن المختار [۴] و یکنی أبا

---

[۱] المعرفة و التاریخ ۱/ ۵۳۶.

[۲] الورقة ۲۴ ب.

[۳] القسم الثانی الورقة ۸۷/ أ.

[۴] کذا و الصحیح: ابن أبی المختار. کما فی غیره من المصادر.

محمد، قرأ علی عیسی بن عمرو و علی علی بن صالح بن حی و کان یقرئ القرآن فی مسجده ... و توفی بالکوفة فی آخر شوال سنة ثلاث عشرة و مائتین فی خلافة المأمون. و کان ثقة، صدوقا ان شاء اللّه کثیر الحدیث حسن الهیئة، و کان یتشیع و یروی أحادیث فی التشیع» [... ۱].

۲- الذهبی و رمز له (ع) أی أجمع أصحاب الصحاح الستة علی الروایة عنه، و وثقه و وصفه بالحافظ أحد الاعلام مات فی ذی العقدة سنة ۲۱۳ [۲].

۳- الجزری «عبید اللّه بن موسی بن باذام، أبو محمد ابن أبی المختار العبسی- مولاهم- الکوفی، حافظ ثقة، الا انه شیعی ...! و روی عنه البخاری فی صحیحه بلا واسطة و باقی الکتب الخمسة بواسطة ... قال یحیی ابن معین و غیره: ثقة، و قال القاضی أسد: عبید اللّه بن موسی بن المختار مشهور بالروایة ثقة فی النقل، معروف بالقراءة من روایة القرآن و الحدیث و الفقه و الفرائض، علم فی العلم و الدرایة و کان مع فضله و معرفته ذا زهد و ورع، من العلماء العالمین بعلمه، و قرأ علی حمزة، انتهی، و قال البخاری:

مات عبید اللّه سنة ۲۱۳» [۳].

۴- الحافظ ابن حجر و وصفه بالحافظ و رمز له (ع) أی انه من رجال الستة بأجمعهم فقال:

«عبید اللّه بن موسی بن أبی المختار- و اسمه باذام- العبسی، مولاهم، الکوفی أبو محمد، الحافظ ... روی عنه البخاری و الباقون له بواسطة ... قال ابن ابی خیثمة عن ابن معین: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق، ثقة، حسن الحدیث ... و قال العجلی: ثقة، و کان عالما بالقرآن رأسا فیه، و قال أیضا: ما رأیته رافعا رأسه، و ما رؤی ضاحکا قط.. و قال ابن عدی:

---

[۱] طبقات ابن سعد ۶/ ۴۰۰.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۳۴.

[۳] طبقات القراء ۱/ ۴۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۷

ثقة ...، و قال الحاکم سمعت قاسم بن قاسم السیاری سمعت أبا مسلم البغدادی الحافظ یقول عبید اللّه ابن موسی من المتروکین! ترکه أحمد لتشیعه! و قد عوتب أحمد علی روایته عن عبد الرزاق» [۱].

أقول: هذا عبید اللّه بن موسی و مکانته عند أصحاب الصحاح الستة و محله عند أئمة الجرح و التعدیل، فقد أجمع أولئک علی الروایة عنه، و هؤلاء علی توثیقه و وصفه بالحفظ و الثناء علیه، مع ما عرفت من زهده و ورعه و فقهه و علمه، و لکن ترکه أحمد بن حنبل و أمر بترکه! لما ذا؟ بتشیعه و ما ذا یعنی بتشیعه؟ أی انه یوالی علیا دون معاویة، کما أمر اللّه و رسوله بذلک فی الأحادیث الصحیحة المتواترة التی روی أحمد نفسه جملة کثیرة منها فی مسنده، وهب ان حدیث الغدیر لیس نصا فی نصبه ولیا و اماما للمسلمین أو لیس یؤلونه بمعنی الموالاة و الحب؟ فلما ذا یترک الرجل إذا والی علیا و عمل بما أمر اللّه و رسوله، أو لیس صح

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قوله لعلی: «لا یحبک الا مؤمن و لا یبغضک الا منافق» رواه مسلم و النسائی و الترمذی و أحمد نفسه بطرق کثیرة

، فکیف یترک روایة المؤمن و یروی عن المنافق و یوثقه؟

قال الخطیب: «حدّثنا أبو زکریا غلام أحمد ابن أبی خیثمة قال: کنت جالسا فی مسجد الجامع بالرصافة مما یلی سویقة نصر عند بیت الزیت، و کان أبو خیثمة یصلی صلاته هناک، و کان یرکع بین الظهر و العصر و أبو زکریا یحیی بن معین قد صلی الظهر و طرح نفسه بإزائه، فجاء رسول أحمد بن حنبل فأوجز فی صلاته و جلس، فقال له: أخوک أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل یقرأ علیک السلام و یقول لک: هو ذا تکثر الحدیث عن عبید اللّه ابن موسی العبسی، و أنا و أنت سمعناه یتناول معاویة بن أبی سفیان!؟ و قد ترکت الحدیث عنه! قال: فرفع یحیی بن معین رأسه و قال للرسول: اقرأ علی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۸

أبی عبد اللّه السلام، و قل له: یحیی بن معین یقرأ علیک السلام و قال لک: أنا و أنت سمعنا عبد الرزاق یتناول عثمان بن عفان، فاترک الحدیث عنه، فان عثمان أفضل من معاویة» [۱].

و هذا الذی أشار الیه ابن حجر فی تهذیب التهذیب و طواه علی عادته فی لف ما یشابه ذلک و طیه، فقال: و قد عوتب أحمد علی روایته عن عبد الرزاق.

و لم یبین أکثر من ذلک!.

هذا موقف أحمد مع عبید اللّه بن موسی لأنه یتناول معاویة، ثم اقرأ ترجمة إسحاق بن سوید العدوی البصری فی تهذیب التهذیب ۱/ ۲۳۶ تجد أحمد بن حنبل قد وثقه علی تحامله الشدید علی علیّ علیه السّلام!!.

و اقرأ ترجمة حریز بن عثمان الحمصی فیما شئت من الکتب الرجالیة و موسوعات التراجم کتهذیب التهذیب، و تاریخ بغداد للخطیب، و تاریخ دمشق لابن عساکر، و بغیة الطلب فی تاریخ حلب لکمال الدین ابن العدیم، و تاریخ الإسلام للذهبی، و ما شاکل تجدها کلها تحکی عن حریز بأنه کان ناصبا مبغضا لأمیر المؤمنین علیه السّلام یسبه و یلعنه کل صباح و مساء! و تجدها کلها تحکی ان أحمد بن حنبل وثّقه و قال: ثقة، ثقة؟ لیس بالشام کلها أثبت منه! قال ابن حجر: «حریز بن عثمان بن جبر بن أبی أحمر بن أسعد الرحبی المشرقی، أبو عثمان- و یقال أبو عون- الحمصی، و رحبة فی حمیر.. قال الآجری عن أبی داود: شیوخ حریز کلهم ثقات، قال و سألت أحمد بن حنبل عنه؟ فقال: ثقة، ثقة! و قال أیضا: لیس بالشام أثبت من حریز الا أن یکون بحیر، و قال أیضا عن أحمد و ذکر له حریز و أبو بکر بن أبی مریم و صفوان فقال: لیس فیهم مثل حریز، لیس أثبت منه!.. و قال البخاری قال أبو الیمان: کان حریز

یتناول رجلا ثم ترک، و قال أحمد بن أبی یحیی عن أحمد:

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۴۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۲۹

حریز صحیح الحدیث الا انه یحمل علی علی! و قال المفضل بن غسان: یقال فی حریز مع تثبته انه کان سفیانیا، و قال العجلی: شامی ثقة و کان یحمل علی علی، و قال عمرو بن علی کان ینتقص علیا و ینال منه و کان حافظا لحدیثه. قال فی موضع آخر: ثبت شدید التحامل علی علی..

و قال الحسن بن علی الخلال سمعت عمران بن إیاس سمعت حریز ابن عثمان یقول لا أحبه، قتل آبائی، یعنی علیا، و قال أحمد بن سعید الدارمی عن أحمد بن سلیمان المروزی سمعت اسماعیل بن عیاش قال: عادلت حریز ابن عثمان من مصر الی مکة فجعل یسب علیا و یلعنه!..

حدثنا اسماعیل ابن عیاش سمعت حریز بن عثمان یقول: هذا الذی یرویه الناس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی حق و لکن أخطأ السامع. قلت: فما هو؟ فقال: انما هو أنت منی بمنزلة هارون من موسی، قلت عمن ترویه؟ قال: سمعت الولید بن عبد الملک یقوله و هو علی المنبر [۱]..

و قال ابن عدی: و حریز من الإثبات فی الشامیین و یحدث عن الثقات منهم و قد وثّقه القطان [۲] و غیره و انما وضع منه ببغضه لعلی..

و قال ابن عدی قال یحیی بن صالح الوحاظی: املی علی حریز بن عثمان عن عبد الرحمن بن میسرة عن لنبی صلّی اللّه علیه و سلّم حدیثا فی تنقیص علی ابن أبی طالب لا یصلح ذکره..

و قال غنجار: قیل لیحیی بن صالح لم لم تکتب عن حریز؟ فقال:

کیف أکتب عن رجل صلیت معه الفجر سبع سنین فکان لا یخرج من المسجد حتی یلعن علیا سبعین مرة!! و قال ابن حبان کان یلعن علیا بالغداة سبعین مرة و بالعشی سبعین مرّة! فقیل له فی ذلک، فقال هو القاطع رءوس

---

[۱] هذا أثبت الشامیین و شیوخه کلهم ثقات: کما تقدم عن أبی داود أحدهم الولید بن عبد الملک السکیر الخمار الذی مزق القرآن و عزم علی أن یشرب الخمر علی ظهر الکعبة.

[۲] هذا القطان هو الذی فی نفسه عن الامام الصادق علیه السّلام شیء! و تراه هنا یوثق حریز.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۰

آبائی و أجدادی» [۱].

هکذا تلاعبوا بالدین و بحدیث سید المرسلین و عترته الطاهرین، و هکذا انعکست المقاییس فصارت السنة بدعة و البدعة سنة، و المعروف منکرا و المنکر معروفا، فعبید اللّه بن موسی یترک حدیثه أحمد بن حنبل و یأمر الناس بترکه لأنه یوالی علیا و لأنه ینال من معاویة، و أما حریز الذی یلعن علیا کل صباح و مساء فهو ثقة ثقة و هو أثبت الشامیین إطلاقا.

و لهذا و أمثاله نسبوا أحمد الی توالی یزید بن معاویة! نسبه الی ذلک أهل عصره قال سبط ابن الجوزی: «و حکی جدی أبو الفرج [ابن الجوزی عن القاضی أبی یعلی ابن الفرا، فی کتابه المعتمد فی الأصول بإسناده الی صالح ابن أحمد بن حنبل قال: قلت لابی: ان قوما ینسبوننا الی توالی یزید؟! فقال:

یا بنی و هل یتوالی یزید أحد یؤمن باللّه؟!.» [۲].

(۲۵) روایة تلید بن سلیمان ... ص: ۱۳۰

اشارة

رواه عن أبی الجحاف داود بن أبی عوف، و رواه عنه اسماعیل بن موسی بن بنت السدی، و رواه عن اسماعیل أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل فی الفضائل لأبیه، تقدم نصه فی أبی الجحاف

ترجم له ...: ص: ۱۳۰

ابن حجر: «تلید بن سلیمان المحاربی أبو سلیمان و یقال أبو إدریس الأعرج الکوفی، روی عن أبی الجحاف و یحیی بن سعید الانصاری و عبد الملک بن عمیر و حمزة الزیات. و عنه أبو سعید الأشج و ابن نمیر و یحیی بن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۳۷.

[۲] تذکرة خواص الامة: ۲۸۷.

یحیی النیسابوری و أحمد بن حنبل و جماعة، قال المروزی عن أحمد کان مذهبه التشیع و لم نر به بأسا..» [۱].

(۲۶) روایة ابی النضر الکنانی ... ص: ۱۳۱

اشارة

رواه عن محمد بن طلحة بن مصرف الیامی، و رواه عنه ابن سعد فی الطبقات الکبیر

أخرج ابن سعد قال:

«أخبرنا هاشم بن القاسم الکنانی أخبرنا محمد بن طلحة عن الأعمش عن عطیة عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی أوشک أن ادعی فأجیب، و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و ان اللطیف الخبیر أخبرنی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۳۱

۱- ابن سعد: «هاشم بن القاسم الکنانی و یکنی أبا النظر، و کان من بنی لیث من أنفسهم و هو من أهل خراسان و نزل بغداد و کان ثقة، روی عن سلیمان بن المغیرة ... و محمد بن طلحة بن مصرف و توفی ببغداد لغرة ذی القعدة سنة ۲۰۷» [۳].

۲- الخطیب و عدد شیوخه ثم قال: و روی عنه أحمد بن حنبل و یحیی ابن معین و أبو خیثمة و إسحاق بن راهویه..

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۵۰۹.

[۲] طبقات ابن سعد ۲/ ۱۹۴.

[۳] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۳۵.

و حکی الخطیب توثیقه عن یحیی بن معین و العجلی [۱].

(۲۷) روایة ابی غسان النهدی ... ص: ۱۳۲

اشارة

روی حدیث الثقلین عن إسرائیل بن یونس السبیعی، و رواه عنه فهد ابن سلیمان شیخ الطحاوی، أخرجه الطحاوی [۲] یأتی بإسناده و لفظه فی الطحاوی المتوفی ۳۲۱.

ترجم له ...: ص: ۱۳۲

ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «مالک بن اسماعیل بن درهم- و یقال ابن زیاد بن درهم- أبو غسان النهدی مولاهم الکوفی، الحافظ، ابن بنت حماد بن أبی سلیمان ... و قال أبو حاتم: ظن ابن معین لیس فی الکوفة أتقن من أبی غسان، و عن ابن معین قال: هو أجود کتابا من أبی نعیم، و قال یعقوب بن شیبة: ثقة صحیح الکتاب، و کان من العابدین و قال مرة کان: ثقة متقنا، و قال ابن نمیر: أبو غسان أحبّ الیّ من محمد بن الصلت، أبو غسان محدث من أئمة المحدثین، و قال أبو حاتم: کان أبو غسان یملی علینا من أصله و کان لا یملی حدیثا حتی یقرأه و کان ینحو، و لم أر بالکوفة أتقن منه لا أبو نعیم و لا غیره، و هو أتقن من إسحاق بن منصور و السلولی و هو متقن ثقة، و کان له فضل و صلاح و عبادة و صحة حدیث و استقامة و کانت علیه سیماء و تأن، کنت إذا نظرت الیه کأنه خرج من قبر. و قال أبو داود: کان صحیح الکتاب جید الأخذ. و قال النسائی ثقة، ذکره ابن حبان فی الثقات قال

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۶۴.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۲۶۸.

ابن سعد مات سنة» [... ۱].

(۲۸) روایة ابن الاصبهانی ... ص: ۱۳۳

اشارة

رواه عن حاتم بن اسماعیل الحارثی المدنی، و رواه عنه محمد بن اسماعیل. أخرج حدیثه الحافظ أبو جعفر العقیلی المتوفی ۳۲۲، یأتی فی ترجمته.

ترجم له ...: ص: ۱۳۳

۱- الحافظ ابو نعیم: «محمد بن سعید بن سلیمان بن عبد الرحمن ابن الاصبهانی، أبو جعفر، سکن الکوفة یعرف بحمدان توفی سنة ۲۲۰ حدث عن القاسم بن معن» [۲].

۲- البخاری فی (التاریخ الکبیر ۱/ ۹۵).

۳- ابن حجر حیث روی عنه البخاری و الترمذی و النسائی فقال:

«محمد بن سعید بن سلیمان بن عبد اللّه الکوفی أبو جعفر ابن الاصبهانی و لقبه حمدان ... روی عنه البخاری و روی الترمذی عن البخاری عنه و النسائی ... قال یعقوب بن شیبة: متقن، و قال النسائی ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات» [... ۳].

(۲۹) روایة محمد بن کثیر العبدی ... ص: ۱۳۳

اشارة

روی حدیث الثقلین عن فطر بن خلیفة و زیاد بن المنذر أبی الجارود

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳.

[۲] اخبار أصبهان ۲/ ۱۷۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۹/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۴

العبدی کلیهما عن أبی الطفیل، حدیثه فی جواهر العقدین للسمهودی فی الذکر الرابع من القسم الثانی، الورقة ۸۶/ أ، و السخاوی فی الاستجلاب الورقة ۲۲ ب.

ترجم له ...: ص: ۱۳۴

ابن حجر فانه من رجال الصحاح الستة فقال: «محمد بن کثیر العبدی، أبو عبد اللّه البصری ... روی عنه البخاری و أبو داود و روی له الباقون بواسطة الدارمی ... و قال أبو حاتم: ثقة صدوق و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: حدثنا عنه الفضل بن الحباب، مات سنة ۲۲۳ و کان له یوم مات تسعون سنة ... و قال أحمد بن حنبل: ثقة، لقد مات علی السنة» [۱].

(۳۰) روایة سعید بن سلیمان الواسطی ... ص: ۱۳۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن زید بن الحسن الأنماطی، و رواه عنه احمد ابن القاسم بن مساور الجوهری شیخ الحافظ الطبرانی، اخرج حدیثه الطبرانی فی المعجم الکبیر، و قد تقدم فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۳۴

۱- ابن سعد: «یکنی ابا عثمان و هو سعدویه، و کان ثقة کثیر الحدیث» [... ۲].

۲- اسلم بن سهل بحشل: «سعید بن سلیمان ابو عثمان، ولد بواسط و نشأ بها ثم خرج الی بغداد فأقام بها فمات سنة ۲۲۵» [... ۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۴۱۷.

[۲] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۴۰.

[۳] تاریخ واسط ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۵

۳- الخطیب: «فقال: «سعید بن سلیمان ابو عثمان الواسطی المعروف بسعدویه البزاز، سکن بغداد و حدث بها عن اللیث بن سعد، و ذکره ابو حاتم فقال: ثقة مأمون و لعله أوثق من عفان ... و حکی عن العجلی قال: سعید بن سلیمان یعرف بسعدویه واسطی ثقة ... و هو من رجال الستة.» [۱].

۴- ابن حجر و حکی توثیقه عن ابی حاتم و العجلی و ابن سعد و ابن حبان [۲].

(۳۱) روایة عبد اللّه بن بکیر الغنوی ... ص: ۱۳۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن حکیم بن جبیر و رواه عنه جعفر بن حمید.

أخرجه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر عن مطین عن جعفر بن حمید عنه، و تقدم فی حکیم بن جبیر بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۳۵

ابن حجر فقال: «عبد اللّه بن بکیر الغنوی الکوفی، عن محمد بن سوقة، قال: ابو حاتم: کان من عتق الشیعة! و قال الساجی من اهل الصدق و لیس بقوی ... و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: یروی عن حکیم بن جبیر و عنه ابو نعیم و روی عنه ایضا ابراهیم بن الحسن الثعلبی و جعفر بن حمید العبسی و آخرون» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۹/ ۸۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۴۳.

[۳] لسان المیزان ۳/ ۲۶۴.

(۳۲) روایة سعید بن منصور ... ص: ۱۳۶

اشارة

رواه فی سننه بإسناده عن زید بن ثابت کما فی (کنز العمال) [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۳۶

۱- ابن حجر فانه من رجال الستة فقال: «سعید بن منصور بن شعبة الخراسانی ابو عثمان المروزی، و یقال: «الطالقانی ... و قال ابن نمیر و ابن خراش: ثقة و قال ابو حاتم: ثقة من المتقنین الإثبات ممن جمع و صنف ... و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان ممن جمع و صنف و کان من المتقنین الإثبات و قال ابن قانع: ثقة ثبت و قال الخلیلی: ثقة متفق علیه و وثقه ایضا مسلمة ابن قاسم» [... ۲].

۲- الذهبی: «الحافظ الامام الحجة ابو عثمان المروزی و یقال الطالقانی ثم البلخی المجاور [بمکة] صاحب السنن..

قال سلمة بن شعیب: ذکرت سعید بن منصور لأحمد بن حنبل فأحسن الثناء علیه و فخم أمره.. مات سعید بمکة فی رمضان فی سنة ۲۲۷» [۳].

(۳۳) روایة داود بن عمرو الضبی ... ص: ۱۳۶

اشارة

روی حدیث الثقلین عن صالح بن موسی بن عبد اللّه، و رواه عنه احمد ابن منصور الرمادی المتوفی ۲۶۵ شیخ البزار، اخرج حدیثه ابو

بکر البزار

---

[۱] کنز العمال ۱/ ۴۷ الطبعة الاولی.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۸۹.

[۳] تذکرة الحفاظ ۴۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۷

الحافظ فی مسنده، و الحافظ ابن حجر العسقلانی فی زوائد مسند البزار، یأتی فی احمد بن منصور و فی ابن حجر.

ترجم له ...: ص: ۱۳۷

ابن حجر: «داود بن عمرو بن زهیر بن عمرو بن جمیل الضبی، ابو سلیمان البغدادی.. روی عن نافع بن عمر.. و روی عنه مسلم و روی له النسائی بواسطة الفضل بن سهل الأعرج و ابو یحیی صاعقة و احمد بن حنبل و احمد بن منصور الرمادی.. و قال ابو القاسم البغوی: حدثنا داود بن عمرو بن زهیر الثقة المأمون، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال موسی بن هارون و غیره: مات فی صفر سنة ۲۲۸ و قیل فی ربیع الاول، قلت و قال ابن قانع: ثقة، ثبت» [۱].

(۳۴) روایة عمار بن نصر المروزی ... ص: ۱۳۷

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابراهیم بن الیسع، و رواه عنه احمد بن یونس الضبی،

اخرج حدیثه الحافظ ابو نعیم الاصبهانی فقال:

«أخبرنا عبد اللّه بن جعفر- فیما قرىء علیه و اذن لی- قال ثنا احمد بن یونس الضبی ثنا عمار بن نصر ثنا ابراهیم بن الیسع الملکی ثنا جعفر بن محمد عن أبیه عن جده عن علی قال: خطب رسول الله صلّی اللّه علیه و سلّم بالجحفة فقال [۲].. ایها الناس أ لست اولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی.

قال: فانی کأنی لکم علی الحوض فرطا و سائلکم عن اثنتین: عن القرآن و عن عترتی» [... ۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۹۵.

[۲] بهامش الحلیة ان هنا بیاضا بالأصل، و لما ذا لأنه کان نص حدیث الغدیر فحذفه حفاظ السنة و الشریعة!!

[۳] حلیة الأولیاء ۹/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۳۸

ترجم له ...: ص: ۱۳۸

۱- الخطیب: «عمار بن نصر أبو یاسر المروزی سکن بغداد و حدث بها عن جریر بن عبد الحمید و سفیان بن عیینة و وکیع بن الجراح و محمد بن شعیب بن شابور و بقیة بن الولید. روی عنه علی بن سهل بن المغیرة و أبو حاتم الرازی و أبو بکر بن أبی الدنیا و محمد بن الحسین الانماطی و صالح بن محمد جزرة و أبو القاسم البغوی. و قال أبو حاتم: کتبت عنه ببغداد و هو صدوق..

قلت: و قد روی عن یحیی بن معین توثیقه. أخبرنا ابراهیم بن مخلد بن جعفر حدّثنا محمد بن أحمد بن ابراهیم الحکیمی حدّثنا عبد

الرحمن بن سهل بن حليمة قال سمعت يحيى بن معين غير مرّة يقول عمار بن نصر ثقة.

أخبرنا العتيقى أخبرنا محمد بن المظفر قال قال عبد اللّه بن محمد البغوى مات عمار بن نصر أبو ياسر ببغداد فى رمضان سنة ۲۲۹» [۱].

۲- ابن حجر: «عمار بن نصر السعدى أبو ياسر الخراسانى المروزى سكن بغداد روى عن.. و عنه هارون حبان القزوينى و أبو حاتم.. و أحمد بن يونس الضبى..

روى الخطيب بإسناد له الى ابن معين انه قال عمار بن نصر ثقة، و قال أبو حاتم عمار بن نصر صدوق. و ذكره ابن حبان فى الثقات.» [۲].

(۳۵) رواية منجاب بن الحارث ... ص: ۱۳۸

اشارة

روى حديث الثقلين عن على بن مسهر، و رواه عنه محمد بن عبد اللّه الحضرمى مطين.

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۲/ ۲۵۵.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۴۰۷.

أخرج حديثه الحافظ الطبرانى فى المعجم الكبير [۱] عن مطين عنه، تقدم فى على بن مسهر بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۳۹

۱- ابن سعد و قال: «المنجاب بن الحارث التميمى و يكنى أبا محمد، روى عن شريك و على بن مسهر و غيرهما» [۲].

۲- ابن حجر فقال: «ميجاب بن الحارث بن عبد الرحمن التميمى، أبو محمد الكوفى، روى عن على بن مسهر و بشر بن عمارة الخثعمى و يزيد بن المقدام بن شرح بن هانى و حصين بن عمرو الاحمسى و حاتم بن اسماعيل و أبى الأحوص و شريك و ابن المبارك و أبى عامر العقدى و جماعة. روى عنه مسلم، و روى ابن ماجة فى التفسير عن رجل عنه ... ذكره ابن حبان فى الثقات و قال هو و مطين و غيره: مات سنة ۲۳۱» [۳].

(۳۶) رواية عبد الرحمن بن صالح ... ص: ۱۳۹

اشارة

روى حديث الثقلين عن صالح بن أبى الأسود و رواه عنه الحافظ مطين. أخرج حديثه الحافظ الطبرانى فى المعجم الكبير عن مطين عنه. تقدم فى صالح بن أبى الأسود.

ترجم له ...: ص: ۱۳۹

۱- ابن سعد فقال: «صالح بن عبد الرحمن بن صالح الازدى

---

[۱] المعجم الکبیر ج ۳ الرقم ۲۶۷۸.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۴۱۲.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۰

و یکنی أبا محمد، و هو من أهل الکوفة و نزل بغداد، و کان یحدث عن شریک و ابن أبی زائدة و أبی بکر بن عیاش و غیرهم و عن ملازم بن عمرو. و توفی ببغداد یوم الاثنین انسلاخ ذی الحجة سنة ۲۳۵» [۱].

۲- الخطیب: «عبد الرحمن بن صالح أبو محمد الازدی کوفی سکن بغداد فی جوار علی بن الجعد و حدث عن علی بن مسهر و شریک بن عبد اللّه.

روی عنه عباس الدوری و أبو قلابة الرقاشی و عبد اللّه بن أحمد الدورقی و أبو بکر ابن أبی الدنیا و أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفی و عمر بن أیوب السقطی و عبد اللّه بن محمد البغوی و غیرهم.

ثم روی الخطیب بإسناد له عن ابن معین انه قال: یقدم علیکم رجل من اهل الکوفة یقال له عبد الرحمن بن صالح، ثقة صدوق شیعی، لان یخر من السماء أحب الیه من ان یکذب فی نصف حرف...

و کان یغشی أحمد بن حنبل فیقر به و یدنیه، فقیل له: یا أبا عبد اللّه، عبد الرحمن رافضی. فقال: سبحان اللّه! رجل أحب قوما من أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نقول له: لا تحبهم؟! هو ثقة» [... ۲].

۳- ابن حجر: «عبد الرحمن بن صالح الازدی العنکی أبو صالح و یقال أبو محمد الکوفی سکن بغداد و یقال اسم جده عجلان»...

ثم عدد شیوخه و من رووا عنه و حکی کلام أحمد بن حنبل المتقدم و توثیقه و حکی کلام یحیی بن معین الذی تقدم الی أن قال: و قال أبو حاتم صدوق و قال موسی بن هارون: کان ثقة [... ۳]

---

[۱] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۶۰.

[۲] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۶۱.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۱

(۳۷) روایة بشر بن الولید الکندی ... ص: ۱۴۱

اشارة

روی عند حدیث الثقلین عن محمد بن طلحة بن مصرف الیامی الهمدانی، و رواه عنه محمد بن الموصلی. أخرج حدیثه الخطیب الخوارزمی [۱].

و رواه عنه الحافظ البغوی و رواه عن البغوی أبو طاهر المخلص الذهبی أخرجه الحموئی فی فرائد السمطین بإسناده عن أبی طاهر عن البغوی عنه بالاسناد و اللفظ فی الباب ۵۴ من السمط الثانی.

ترجم له ...: ص: ۱۴۱

۱- ابن سعد و قال: «روی عن أبی یوسف القاضی کتبه و املاءه، و روی عن شریک و حماد بن زید و مالک بن أنس و صالح المری و غیرهم و روی عن محمد ابن طلحة و ولی القضاء ببغداد فی الجانبین جمیعا..» [۲].

۲- الخطیب البغدادی ترجمة مطوّلة و أثنی علیه بقوله: «و کان جمیل المذهب حسن الطریقة ... و کان بشر علما من أعلام المسلمین و کان عالما دیّنا خشنا فی باب الحکم واسع الفقه و هو صاحب أبی یوسف و من المقدمین عنده، و حمل الناس عنه من الفقه و المسائل ما لا یمکن جمعه...

ثم حکی توثیقه عن أبی داود و الدارقطنی، و أرّخ وفاته سنة ۲۳۸ [۳].

(۳۸) روایة جعفر بن حمید ... ص: ۱۴۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن عبد اللّه بن بکیر الغنوی، و رواه عنه الحافظ

---

[۱] مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴.

[۲] طبقات ابن سعد ۷/ ۳۵۵.

[۳] تاریخ بغداد ۷/ ۸۰- ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۲

أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سلیمان الحضرمی المعروف بمطین. أخرج حدیثه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر [۱] عن مطین عنه، تقدم فی حکیم بن جبیر بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۴۲

۱- ابن حجر و رمز له م أی هو من رجال مسلم و قال: «جعفر بن حمید القرشی و قیل العبسی أبو محمد الکوفی ... و عنه مسلم حدیثا واحدا فی التوبة و بقی بن مخلد و أبو یعلی و الحسن و أبو زرعة و الصغانی و الحضرمی [مطین و موسی بن إسحاق و جماعة. ذکره ابن حبان فی الثقات و قال ابن منجویه مات بعد الثلاثین و مائتین و بلغ تسعین سنة و قال مطین: مات یوم الجمعة لإحدی عشرة بقیت من جمادی الآخرة سنة ۲۴۰ ثقة لا یخضب» [۲].

۲- الذهبی و قال: «و عنه و أبو یعلی و الحسن بن سفیان، ثقة توفی سنة ۲۴۰» [۳].

۳- الخزرجی و قال: «وثقه البستی [ابن حبان قال مطین توفی سنة ۲۴۰» [۴].

(۳۹) روایة ابن بنت السدی ... ص: ۱۴۲

اشارة

رواه عن تلید بن سلیمان المحاربی، و أخرجه عنه عبد اللّه بن أحمد بن حنبل فی فضائل علی لأبیه أحمد، و هو من زیاداته، تقدم بإسناده و متنه فی

---

[۱] المعجم الکبیر ج ۳ الرقم ۲۶۸۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۸۷.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۸۴.

[۴] الخلاصة ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۳

أبی الجحاف.

ترجم له ...: ص: ۱۴۳

ابن حجر و قال: «اسماعیل بن موسی الفزاری أبو محمد و یقال أبو إسحاق الکوفی نسیب السدی روی عن مالک ... و عنه البخاری فی خلق أفعال العباد و أبو داود و الترمذی و ابن ماجة و ابن خزیمة و الساجی و أبو یعلی...

و قال ابن أبی حاتم: سألت أبی عنه فقال: صدوق، و قال مطین کان صدوقا و قال النسائی لیس به بأس و قال ابن حبان فی الثقات: یخطئ...

قال البخاری و غیره: مات ۲۴۵. قلت: لم أر فی النسخة التی بخط الحافظ أبی علی البکری من ثقات ابن حبان قوله یخطئ. و قال الآجری عن أبی داود: صدوق فی الحدیث و کان یتشیّع، و جزم البخاری و مسلم فی الکنی و ابن سعد و النسائی و غیرهم بأنه ابن بنت السدی» [۱].

(۴۰) روایة سفیان بن وکیع بن الجراح ... ص: ۱۴۳

اشارة

رواه عن محمد بن فضیل،

أخرج حدیثه الحافظ أبو یعلی فی مسنده [۲] قال: «حدثنا سفیان بن وکیع حدثنا محمد بن فضیل عن عبد الملک بن أبی سلیمان عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۳۵.

[۲] فی الورقة ۶۸/ أ من نسخة قیمة مکتوبة علی نسخة کانت فی دار الحدیث النوریة بدمشق و کان علیها خطوط الحفاظ و أئمة الحدیث کزاهر بن طاهر الشحامی و أبی سعد الجنزرودی و أبی العلاء الهمدانی و أبی الفضل بن ناصر و غیرهم. و علی هذه النسخة سماعات کثیرة تاریخ بعضها سنة ۶۱۱ و بعضها سنة ۷۷۳ و هذه النسخة رأیتها فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول مکتبة شهید علی پاشا رقم ۵۶۴. و هو فی المطبوعة ۲/ ۳۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۴

صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: یا أیها الناس! انّی کنت قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لم تضلوا بعدی: الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه، حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

ترجم له ...: ص: ۱۴۴

ابن حجر و عدد شیوخه ثم قال: «و عنه الترمذی و ابن ماجة قال ابن حبان: کان شیخا فاضلا صدوقا الا انه ابتلی بوراقه فحکی فصته ثم قال: و کان ابن خزیمة یروی عنه و سمعته یقول: ثنا بعض من أمسکنا عن ذکره و ما کان یحدث عنه الا بالحرف بعد الحرف. و هو من الضرب الذین لان یخروا من السماء أحب إلیهم من أن یکذبوا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

(۴۱) روایة أخی کرخویه الواسطی ... ص: ۱۴۴

اشارة

رواه عن یزید بن هارون، و رواه عنه الحافظ أبو عبد اللّه الحسین بن اسماعیل المحاملی، فقد أخرج عنه حدیث الثقلین فی الجزء الثالث من امالیه الورقة ۳۸ ب. تقدم بإسناده و متنه فی یزید بن هارون و زکریا بن أبی زائدة.

ترجم له ...: ص: ۱۴۴

الخطیب و أرّخ وفاته سنة ۲۴۶ فقال: «محمد بن یزید أبو بکر الواسطی و یعرف بأخی کرخویه، نزل بغداد و حدث بها عن أبی خالد الأحمر و یحیی ابن سعید القطان و یزید بن هارون و وهب بن جریر و أبی عامر

---

[۱] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۵

العقدی، روی عنه محمد بن اللیث الجوهری و یحیی بن محمد بن صاعد و القاضی المحاملی و غیرهم. و کان ثقة» [۱].

(۴۲) روایة یوسف بن موسی القطان ... ص: ۱۴۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن جریر بن عبد الحمید و محمد بن فضیل عن أبی حیان التیمی، و

رواه عنه امام الأئمة محمد بن إسحاق بن خزیمة [۲] المتوفی ۳۱۱ فی صحیحه [۳] قال:

«حدثنا یوسف بن موسی نا جریر و محمد بن فضیل عن أبی حیان التیمی- و هو یحیی بن سعید التیمی تیم الرباب- عن یزید بن حیان قال انطلقت انا و حصین بن سبرة و عمرو بن مسلم الی زید بن أرقم فجلسنا الیه فقال له حصین: یا زید رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و صلیت خلفه و سمعت حدیثه و غزوت معه، لقد أصبت یا زید خیرا کثیرا حدثنا یا زید حدیثا سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ما شهدت معه. قال: بلی ابن أخی لقد قدم عهدی و کبرت سنی و نسیت بعض الذی کنت أعی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فما حدثتکم فاقبلوا و ما لم احدثکموه فلا تکلفونی.

قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما خطیبا بماء یدعی خم فحمد اللّه و أثنی علیه و وعظ و ذکر، ثم قال:

أما بعد یا أیها الناس فإنما أنا بشر یوشک أن یأتینی رسول ربی فأجیبه و انی تارک فیکم الثقلین أولاهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی، و من ترکه و أخطأه کان علی الضلالة و أهل

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۳۷۴.

[۲] المتقدم فی ص ۱۴۱ ج ۱.

[۳] رأیت قطعة قدیمة منه من القرن السادس فی مکتبة السلطان أحمد الثالث فی طوب قبوسرای باسلامبول رقم ۳۴۸ و أورد هذا الحدیث فی الورقة ۲۴۰ فی أبواب الصدقات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۶

بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی- ثلاث مرات [۱]».

ترجم له ...: ص: ۱۴۶

۱- الخطیب و ذکر روایته عن جریر بن عبد الحمید و محمد بن فضیل فی آخرین و قال: «روی عنه البخاری و ابراهیم الحربی و النسائی و البغوی و جماعة، و قال: و قد وصف غیر واحد من الأئمة یوسف بن موسی بالثقة و احتج به البخاری فی صحیحه.. مات سنة ۲۵۳ [۲]».

۲- الحافظ ابن حجر و جعل علیه رموز البخاری و أبی داود و الترمذی و ابن ماجة فهو من رجالهم و أورد کلام الخطیب قال: و ذکره ابن حبان فی الثقات ثم قال: قلت: و روی [عنه أیضا ابن خزیمة فی صحیحه و قال مسلمة کان ثقة [۳].

(۴۳) روایة احمد بن منصور الرمادی ... ص: ۱۴۶

اشارة

رواه عنه الحافظ أبو بکر البزار فی مسنده [۴] قال:

«حدثنا أحمد بن منصور ثنا داود بن عمر ثنا صالح بن موسی بن عبد اللّه حدثنا عبد العزیز بن رفیع عن أبی صالح.

---

[۱] قال الحافظ أبو حاتم ابن حبان البستی المتوفی سنة ۳۵۴ تلمیذ الحافظ ابن خزیمة فی کتاب المجروحین فی المقدمات ۱/ ۹۳ طبعة دار الوعی بحلب:

و ما رأیت علی أدیم الأرض من کان یحسن صناعة السنن و یحفظ الصحاح بألفاظها و یقوم بزیادة کل لفظة تزاد فی الخبر ثقة؛ حتی کأن السنن کلها نصب عینیه الا محمد بن إسحاق بن خزیمة رحمة اللّه علیه فقط.

[۲] تاریخ بغداد ۱۴/ ۳۰۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۲۵.

[۴] نسخة من المجلد الاول رأیتها فی مکتبة مراد ملا باسلامبول رقم ۵۷۸.

عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی خلفت فیکم اثنتین لن تضلوا بعدهما ابدا: کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض».

أورده الحافظ ابن حجر العسقلانی فی زوائد مسند البزار نسخة المکتبة الآصفیة فی حیدرآباد الهند رقم ۷۲۹۵، الورقة ۲۷۷/ أ.

ترجم له ...: ص: ۱۴۷

۱- ابن حجر و قال: «قال ابن أبی حاتم کتبت عنه مع أبی و کان أبی یوثقه و قال الدارقطنی: ثقة و کان عباس الدوری یجلّه و قال ربما سمعت یحیی ابن معین یقول قال أبو بکر الرمادی، و قرنه ابراهیم الاصبهانی بأبی بکر بن أبی شیبة فی الحفظ و قیل لابی داود لم لم تحدث عن الرمادی؟! قال: رأیته یصحب الواقفة [۱] فلم أحدث عنه!» [۲].

۲- الخطیب و عدد شیوخه الی أن قال: «و غیرهم من أهل العراق و الحجاز و الیمن و الشام و مصر، و کان قد رحل و أکثر السماع و الکتابة و صنف المسند.. حدثنی عبید اللّه بن ابی الفتح عن أبی الحسن الدارقطنی قال: احمد بن منصور الرمادی ثقة..» [۳].

(۴۴) روایة احمد بن یونس الضبی ... ص: ۱۴۷

اشارة

روی حدیث الثقلین عن عمار بن نصر، و رواه عنه عبد اللّه بن جعفر شیخ الحافظ أبی نعیم، اخرج حدیثه ابو نعیم [۴] کما مر بإسناده و لفظه فی عمار

---

[۱] أی الذین وقفوا عن القول بأن القرآن مخلوق أو قدیم!!.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۸۳.

[۳] تاریخ بغداد ۵/ ۱۵۱.

[۴] حلیة الأولیاء ۹/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۸

بن نصر.

ترجم له ...: ص: ۱۴۸

۱- الحافظ ابو نعیم و ساق نسبه و قال: «ضبی کوفی قدم أصبهان توفی سنة ثمان و ستین و مائتین کتب اهل بغداد بعدالته و أمانته..» [۱].

۲- الخطیب فقال: «احمد بن یونس بن المسیب ابو العباس الضبی کوفی الأصل بغدادی المنشأ. نزل أصبهان و حدث بها..

روی عنه ابو العباس محمد بن یعقوب الأصم النیسابوری و محمد بن عبد اللّه الصفار و عبد اللّه بن جعفر بن احمد بن فارس الاصبهانیان و عبد الرحمن ابن أبی حاتم الرازی و قال ابن أبی حاتم: هو بغدادی نزل أصبهان و کان محله عندنا الصدق..

أخبرنا عبد الکریم بن محمد بن احمد المحاملی أخبرنا علی بن عمر الحافظ [۲] قال: احمد بن یونس بن المسیب الضبی ابو العباس. کوفی سکن أصبهان کثیر الحدیث. من الثقات..» [۳].

(۴۵) روایة ابراهیم بن مرزوق ... ص: ۱۴۸

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی عامر العقدی، و رواه عنه ابو بشر الدولابی فی کتاب الذریة الطاهرة و ابو جعفر الطحاوی (فی مشکل الآثار ۲/ ۳۰۷)، تقدم بإسناده و لفظه فی ترجمة کثیر بن زید المتوفی ۱۵۸ فراجع.

---

[۱] أخبار أصبهان ۱/ ۸۱.

[۲] هو الدارقطنی.

[۳] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۴۹

ترجم له ...: ص: ۱۴۹

۱- الحافظ ابن حجر قال: «ابراهیم بن مرزوق بن دینار الأموی ابو إسحاق البصری نزیل مصر، روی عن أبی عامر العقدی و أبی داود

الطیالسی و وهب بن جریر و روح بن عبادة و غیرهم، و عنه النسائی.. قال الدارقطنی: ثقة الا انه کان یخطئ فیقال له فلا یرجع. قال ابن یونس مات لأربع عشرة لیلة خلت من جمادی الآخرة سنة ۲۷۰ قلت: و قال ابن یونس فی تاریخ الغرباء: توفی بمصر و کان ثقة ثبتا و کان قد عمی قبل موته. و قال ابن أبی حاتم کتبت عنه و هو ثقة صدوق. و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال الصدفی قال لی سعید ابن عثمان: ابراهیم بن مرزوق ثقة روی عنه ابن عبد للحکم و شهر اسمه» [۱].

(۴۶) روایة الحسین بن علی بن جعفر ... ص: ۱۴۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن علی بن ثابت و رواه عنه الحافظ ابو بکر البزار فی مسنده [۲] قال:

«حدثنا الحسین بن علی بن جعفر ثنا علی بن ثابت ثنا سفیان بن سلیمان عن أبی إسحاق عن الحارث.

عن علی قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انی مقبوض و انّی قد ترکت فیکم الثقلین: کتاب اللّه و اهل بیتی، و انکم لن تضلوا بعدهما».

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۳.

[۲] مسند البزار نسخة من المجلد الاول رأیتها و علقت منها فی مکتبة مراد ملا فی اسلامبول رقم ۵۷۸ نسخة القرن السابع و هذا الحدیث فی الورقة ۷۵ ب منه و أورده الحافظ ابن حجر فی زوائد مسند البزار فی الورقة ۲۷۷/ أ من نسخة المکتبة الآصفیة بحیدرآباد رقم ۷۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۰

ترجم له ...: ص: ۱۵۰

۱- الحافظ ابن حجر و ذکره فیمن روی عنه ابو داود و النسائی و البزار و قال قال النسائی: صالح [۱] ۲- الذهبی: «و عنه احمد بن عمر و البزار و جماعة..» [۲].

(۴۷) روایة ابی احمد الفراء ... ص: ۱۵۰

اشارة

رواه عن جعفر بن عون المخزومی، و رواه عنه ابو الفضل الحسن بن یعقوب المعدل. تقدم لفظه فی جعفر بن عون.

أخرجه البیهقی من طریق الحاکم النیسابوری عن الحسن بن یعقوب عنه [۳].

و رواه عنه ایضا ابو عبد اللّه محمد بن یعقوب بن یوسف بن الاخرم الشیبانی. أخرجه الحافظ البیهقی باب آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم. قال:

أخبرنا ابو زکریا یحیی بن ابراهیم بن محمد بن یحیی أنبا ابو عبد اللّه محمد بن یعقوب ثنا محمد بن عبد الوهاب أنبا جعفر بن عون ثنا ابو حیان- و هو یحیی بن سعید- عن یزید بن حیان قال: سمعت زید بن أرقم...

أورده بلفظ مسلم ثم قال: أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث أبی حیان [۴].

و أخرجه الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقة ۱۱ عن احمد بن علی، ابن العراقی عن احمد بن علی أبی بکر ابن خلف

الشیرازی عن الحاکم النیسابوری بالاسناد و اللفظ.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۴۴.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۴۴.

[۳] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

[۴] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۱

ترجم له ...: ص: ۱۵۱

ابن حجر فقال: «محمد بن عبد الوهاب بن حبیب بن مهران العبدی ابو احمد الفراء الحافظ النیسابوری روی عن أبیه و ابن عمه.

روی عنه النسائی ... و ابن خزیمة و ابو عوانة.. و محمد بن یعقوب بن الاخرم و غیرهم. اثنی علیه مسلم بن الحجاج و روی البخاری فی صحیحه حدیثا عن ابی احمد عن أبی غسان فقیل هو هذا و قیل غیره، قال النسائی:

ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال الحاکم کان من اعقل مشایخنا..

روی عنه البخاری و مسلم و ابراهیم بن أبی طالب و ابن خزیمة فمن بعدهم من المشایخ. قرأت بخط ابی عمرو المستملی سمعت علی بن الحسن الدرابجردی یقول: ابو احمد عندی ثقة، مأمون، قال و سمعت الحسن بن یعقوب المعدل یقول مات سنة ۲۷۲» [۱].

(۴۸) روایة یعقوب بن سفیان الفسوی ... ص: ۱۵۱

اشارة

روی حدیث الثقلین بثمان طرق عن أربعة من الصحابة و هم: زید ابن أرقم و ابو سعید الخدری و زید بن ثابت و أبو ذر الغفاری.

اما حدیث زید بن أرقم فقد رواه عنه بأربعة أسانید فقال:

-۱

حدثنا ابو بکر ابن أبی شیبة و علی بن المنذر قالا حدثنا ابن فضیل عن أبی حیان [۲].

عن یزید بن حیان قال: انطلقت انا و حصین بن عقبة الی زید بن أرقم فقال زید: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و اثنی علیه و وعظ، ثم قال: اما بعد یا ایها الناس! انی انتظر ان یأتینی رسول ربی فأجیب، و انّی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱۹.

[۲] یحیی بن سعید بن حیان التیمی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۲

تارک فیکم الثقلین أحدهما کتاب اللّه عز و جل فیه النور و الهدی، فاستمسکوا بکتاب اللّه عز و جل، فحث علیه.

ثم قال: و اهل بیتی، أذکرکم اللّه عز و جل فی اهل بیتی، ثلاث مرات.

-۲

حدثنا یحیی [۱] قال حدثنا جریر عن الحسن بن عبید اللّه عن ابی الضحی عن زید بن أرقم قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

-۳

حدثنی احمد بن یحیی قال حدثنا عبد الرحمن بن شریک قال ثنا ابی عن الأعمش عن حبیب بن ثابت عن ابی الطفیل عن زید بن أرقم عن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الأرض، و عترتی اهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

-۴

حدثنا عبید اللّه بن موسی قال أخبرنا [۲] إسرائیل عن عثمان بن المغیرة عن علی بن ربیعة قال: لقیت زید بن أرقم و هو یرید الدخول علی المختار فقلت له بلغنی عنک حدیث. قال: ما هو؟ قلت: أسمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی؟

قال: نعم.

و اما حدیث ابی سعید الخدری فرواه عنه بسندین قال:

-۵

حدثنا عبید اللّه قال أنبأنا فضیل بن مرزوق عن عطیة عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر کتاب اللّه عز و جل حبل ممدود من السماء الی الأرض، طرف فی ید اللّه عز و جل و طرف فی أیدیکم فاستمسکوا به، ألا

---

[۱] یحیی بن یحیی بن بکیر التمیمی.

[۲] و أخرجه أحمد فی فضائل علی رقم ۹۰ و فی المسند ۴/ ۳۷۱ عن اسود بن عامر عن إسرائیل بالاسناد و اللفظ.

و عترتی.

قال فضیل: سألت عطیة عن عترته؟ قال اهل بیته.

-۶

حدثنا عبید اللّه قال حدثنا ابو إسرائیل عن عطیة عن ابی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر کتاب اللّه عز و جل حبل سبب موصول من السماء الی الأرض و عترتی اهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و اما حدیث زید بن ثابت، قال:

حدثنا عبید اللّه قال أخبرنا شریک عن الرکین عن قاسم بن حسان عن زید ابن ثابت قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم خلیفتین: کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و اما حدیث ابی ذر الغفاری، فقال:

حدثنا عبید اللّه عن إسرائیل عن ابی إسحاق عن رجل حدثه عن حنش قال: رأیت أبا ذر آخذا بحلقة باب الکعبة و هو یقول: یا ایها الناس! انا أبو ذر فمن عرفنی الا- و انا أبو ذر الغفاری لا أحدثکم الا ما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول سمعته و هو یقول:

ایها الناس! انّی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی اهل بیتی، و أحدهما افضل من الآخر کتاب اللّه عز و جل، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، و ان مثلهما کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۵۳

۱- تلمیذه ابن أبی حاتم فقال: «یعقوب بن سفیان بن جوان

---

[۱] المعرفة و التاریخ ۱/ ۵۳۶- ۵۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۴

الفارسی مات سنة ۲۷۷ ثم عدد شیوخه» [۱].

۲- ابن حجر: «یعقوب بن سفیان بن جوان الفارسی أبو یوسف بن أبی معاویة الفسوی الحافظ روی عن ... و خلق کثیر جدا. روی عنه الترمذی و النسائی.. و ابن خزیمة.. و أبو عوانة الأسفراینی و ابن أبی داود...

و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان ممن جمع و صنف مع الورع و النسک و الصلابة فی السنة، و قال النسائی لا بأس به و قال الحاکم: امام أهل الحدیث بفارس ... و قال أبو زرعة الدمشقی: قدم علینا رجلان من نبلاء الناس أحدهما و أرحلهما یعقوب بن سفیان، یعجز أهل العراق أن یروا مثله رجلا، و کان یحیی [بن معین فی التاریخ ینتخب منه و کان نبیلا جلیل القدر. و قال أبو الشیخ حکی عن أبی محمد بن أبی حاتم قال قال لی أبی ما فاتک من المشایخ فاجعل بینک و بینهم یعقوب بن سفیان فإنک لا تجد مثله، و قال أبو عبد الرحمن النهاوندی: سمعت یعقوب بن سفیان یقول:

کتبت عن ألف شیخ و کسر کلهم ثقات» [... ۲].

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۱/ ۵۸۲) و (العبر ۲/ ۵۸) و وصفه:

بالإمام یعقوب بن سفیان الفسوی الحافظ أحد أرکان الحدیث.

۴- السمعانی فی (الأنساب الورقة ۴۲۸ ب).

۵- ابن الأثیر فی (اللباب ۲/ ۴۳۲).

۶- یاقوت فی (معجم البلدان ۲/ ۸۹۲) طبعة لایبزیک.

۷- ابن الأثیر فی (الکامل ۷/ ۴۴۰).

۸- ابن کثیر فی (البدایة و النهایة ۱۱/ ۶۰).

۹- ابن العماد فی (الشذرات ۲/ ۱۷۱).

---

[۱] الجرح و التعدیل ۹/ ۲۰۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۵

(۴۹) روایة القاضی أبی إسحاق الزهری ... ص: ۱۵۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن جعفر بن عون و یعلی بن عبید، و رواه عنه أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی مسند الکوفة فی زمانه.

أخرجه الحافظ البیهقی [۱] و قد تقدم حرفیا فی یعلی بن عبید و جعفر بن عون.

ترجم له ...: ص: ۱۵۵

الخطیب: «ابراهیم بن إسحاق بن أبی العنبس أبو إسحاق الزهری القاضی الکوفی، سمع جعفر بن عون العمری و إسحاق بن منصور السلولی و یعلی بن عبید الطنافسی ... و کان ثقة خیرا فاضلا دینا صالحا.. و مات ابراهیم ابن أبی العنبس قاضی الکوفة سنة سبع و سبعین یعنی و مائتین» [۲].

(۵۰) روایة محمد بن الفضل السقطی ... ص: ۱۵۵

اشارة

من شیوخ الحافظ الطبرانی، روی عنه فی الکبیر [۳] حدیث الثقلین و هو رواه عن سعید بن سلیمان عن زید بن الحسن الانماطی، کما تقدم فی زید ابن الحسن بإسناده و متنه.

ترجم له ...: ص: ۱۵۵

۱- الخطیب: «محمد بن الفضل بن جابر أبو جعفر السقطی، سمع

---

[۱] سنن البیهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۲۵.

[۳] المعجم الکبیر ج ۳ رقم ۲۶۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۶

سعید ابن سلیمان الواسطی و عبد الاعلی بن حماد النرسی و فضیل بن عبد الوهاب و ابراهیم بن محمد بن عرعرة و حامد بن یحیی البلخی.

روی عنه ابنه إسحاق و محمد بن مخلد و أبو سهل بن زیاد القطان و محمد ابن الحسن بن زیاد النقاش و أحمد بن یوسف بن خلاد، کان ثقة.

و ذکره الدارقطنی فقال: صدوق ... حدثنا محمد بن عبد الواحد حدثنا محمد ابن العباس قرىء علی ابن المنادی و أنا أسمع قال: و جاءنا الخبر بموت أبی جعفر محمد بن الفضل بن جابر السقطی فی شهر رمضان سنة ۲۸۸» [۱].

۲- السمعانی فی (الأنساب ۲۹۹- السقطی) و ذکر بعض ما مر.

۳- ابن ماکولا فی (الإکمال ۴/ ۴۹۱).

(۵۱) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۱۵۶

اشارة

رواه عن أبی غسان مالک بن اسماعیل الهندی و رواه عنه الحافظ أبو جعفر الطحاوی المتوفی ۳۲۱، أخرجه فی کتابه [۲] یأتی سندا و متنا فی الطحاوی.

ترجم له ...: ص: ۱۵۶

ابن أبی حاتم فقال: «فهد بن سلیمان النحاس المصری روی عن موسی ابن داود و محمد بن کثیر المصیصی و یحیی بن صالح و أبو توبة، کتبت فوائده و لم یقض لنا السماع منه» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۵۳.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] الجرح و التعدیل ۷/ ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۷

(۵۲) روایة أحمد بن القاسم الجوهری ... ص: ۱۵۷

اشارة

روی عنه الحافظ الطبرانی حدیث الثقلین بلفظ مبسوط تقدم فی زید ابن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۵۷

الخطیب فقال: «أحمد بن القاسم بن مساور أبو جعفر الجوهری، سمع عفان بن مسلم و علی بن الجعد و أبا بلال الاشعری و الهیثم بن خارجة و محمد ابن یوسف الغضیضی. روی عنه القاضی المحاملی و أحمد بن کامل و عبد الباقی ابن قانع القاضیان و أحمد بن محمد بن الصباح الکبشی و محمد بن علی بن حبیش الناقد. و کان ثقة...

أخبرنا محمد بن عبد الواحد أخبرنا محمد بن العباس قال قرىء علی ابن المنادی و أنا أسمع قال: أبو جعفر أحمد بن القاسم بن مساور الجوهری أکثر عن علی بن الجعد، قال لی انه کتب عنه خمسة عشر ألف حدیث و مات سنة ثلاث و تسعین یعنی و مائتین» [۱].

(۵۳) روایة الحافظ صالح جزرة ... ص: ۱۵۷

اشارة

رواه عن خلف بن سالم المخرمی البغدادی عن یحیی بن حماد و رواه عنه أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی البخاری، شیخ الحاکم النیسابوری أخرجه عنه الحاکم [۲] بإسناد و متن تقدم ص ۱۶۶ ج ۱.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۳۴۹.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۸

ترجم له ...: ص: ۱۵۸

الخطیب البغدادی ترجمة موسعة و أثنی علیه ثناء بالغا فقال: «صالح ابن محمد بن عمرو بن حبیب بن حسان بن المنذر بن عمار أبی الأشرس الأسدی- مولی أسد بن خزیمة- یکنی أبا علی و یلقب جزرة، و کان حافظا عارفا من أئمة الحدیث و ممن یرجع الیه فی علم

الآثار و معرفة نقلة الاخبار رحل كثير (كذا) و لقى المشايخ بالشام و مصر و خراسان و انتقل عن بغداد الى بخارى فسكنها فحصل حديثه عند أهلها و حدث دهرا طويلا.. و كان صدوقا ثبتا أمينا.. مات ببخارى سنة ۲۹۴» [۱].

(۵۴) روایة أحمد بن یحیی الحلوانی ... ص: ۱۵۸

اشارة

رواه عن عبد اللّه بن داهر و رواه عنه أبو جعفر العقيلى المتوفى ۳۲۲ فى كتاب الضعفاء يأتى فى العقيلى.

ترجم له ...: ص: ۱۵۸

الذهبى فى المتوفين سنة ۲۹۶ و قال «و فيها أحمد بن يحيى الحلوانى أبو جعفر، الرجل الصالح ببغداد، سمع أحمد بن يونس و سعدويه و كان من الثقات» [۲].

(۵۵) روایة أبی جعفر مطین ... ص: ۱۵۸

اشارة

روى الحافظ الطبرانى حديث الثقلين فى المعجم الكبير بطرق عديدة

---

[۱] تاريخ بغداد ۹/ ۳۲۲- ۳۲۸.

[۲] العبر ۲/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۵۹

فروى فى ستة منها عن شيخه مطين هذا. منها: برقم ۲۶۸۰ و ۲۶۸۳ و ۳۰۵۲ تقدم بعضها فى ترجمة زيد بن الحسن الانماطى.

و أخرج الخطيب البغدادى حديث الثقلين من طريق مطين. تقدم فى الانماطى أيضا.

ترجم له ...: ص: ۱۵۹

۱- الذهبى فقال: «الحافظ الكبير أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سليمان الحضرمى الكوفى رأى أبا نعيم و سمع أحمد بن يونس و يحيى الحمانى و يحيى بن بشر الحريرى و سعيد بن عمرو الاشعثى. و كان من أوعية العلم حدث عنه أبو بكر النجار و أبو القاسم الطبرانى و أبو بكر الاسماعيلى و على بن حسان الدممى و على بن عبد الرحمن البكائى وعدة. و قد صنف المسند و غير ذلك و له تاريخ صغير.

قال أبو بكر بن أبى دارم الحافظ: كتبت عن مطين مائة ألف. و سئل عنه الدارقطنى فقال ثقة جبل، قلت: ولد سنة ۲۰۲ و مات فى شهر ربيع الآخر سنة ۲۹۷» [۱].

۲- الأمير ابن ماكولا و قال: «و أما مطين بضم الميم و تشديد الياء و آخره نون فهو أبو جعفر محمد بن عبد اللّه بن سليمان الكوفى أحد الأئمة الحفاظ لقبه مطين سمعت الصورى يقول لقبه به أبو نعيم [الفضل بن دكين» [۲].

۳- الصفدى و حكى عنه أنه قال: كنت صبيا ألعب مع الصبيان و كنت أطولهم فندخل الماء و نخوض فيطينون ظهرى، فبصر بى يوما أبو نعيم فلما رآنى قال: يا مطين لا تحضر مجلس العلم. فاشتهر بذلك [۳].

[۱] تذکرة الحفاظ ۶۶۲.

[۲] الإکمال ۷/ ۲۶۱.

[۳] الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۰

(۵۶) روایة الحسن بن سفیان النسوی ... ص: ۱۶۰

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی سلیمان نصر بن عبد الرحمن الوشاء و رواه عنه أبو عمرو الحیری محمد بن أحمد بن حمدان النیسابوری. أخرجه عنه الحافظ أبو نعیم [۱] قدم بإسناده و متنه فی ترجمة زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۰

۱- الذهبی فی وفیات سنة ۳۰۳ فقال: «و فیها الحافظ الکبیر أبو العباس الحسن بن سفیان الشیبانی النسوی صاحب المسند تفقه علی أبی ثور و کان یفتی بمذهبه و سمع من أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و الکبار و کان ثقة حجة واسع الرحلة، قال الحاکم: کان محدث خراسان فی عصره مقدما فی التثبت و الکثرة و الفهم و الأدب و الفقه» [۲].

۲- السمعانی قال: «هذه النسبة الی بالوز و هی قریة من قری نسا علی ثلاثة أو أربعة فراسخ منها خرجت إلیها لزیارة قبر أبی العباس الحسن ابن سفیان ابن عامر بن عبد العزیز بن عطاء الشیبانی البالوزی النسوی من قریة بالوز.

کان محدث خراسان فی عصره و کان مقدما فی الفقه و العلم و الأدب و له الرحلة الی العراق و الشام و مصر و الکثرة و الجمع ... و صنف المسند الکبیر و الجامع و المعجم و هو الراویة بخراسان لمصنفات الأئمة و کتب الأمهات بالکوفة عن آخرها من أبی بکر بن [أبی شیبة ... و کانت الیه الرحلة بخراسان من أقطار الأرض ... و مات فی سنة ۳۰۳ و قبره ببالوز یزار،

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵.

[۲] العبر ۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۱

زرته» [۱].

(۵۷) روایة زکریا بن یحیی الساجی ... ص: ۱۶۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء عن زید بن الحسن الانماطی و رواه عنه الحافظ الطبرانی فی المعجم الکبیر رقم ۲۶۸۰ و ۳۰۵۲ تقدم فی زید بن الحسن.

ترجم له ...: ص: ۱۶۱

۱- الذهبی فقال: «الامام الحافظ محدث البصرة أبو یحیی زکریا بن یحیی بن عبد الرحمن بن أبیض بن الدیلم بن باسل بن ضبة الضبی البصری الساجی ... و جمع و صنف، روی عنه أبو أحمد بن عدی و أبو بکر الاسماعیلی و أبو عمرو محمد بن أحمد بن حمدان و القاضی یوسف المیانجی و عبد اللّه بن محمد بن السقاء الواسطی و یوسف بن یعقوب النجیرمی و علی بن لؤلؤ الوراق و طائفة سواهم، و عنه أخذ أبو الحسن الاشعری تحریر مقالة أهل الحدیث و السلف. و للساجی کتاب جلیل فی علل الحدیث یدل علی تبحره فی هذا الفن مات سنة ۳۰۷ و قد قارب التسعین» [... ۲].

۲- الخطیب و کناه أبا یعلی [۳].

(۵۸) روایة العباس بن أحمد البرتی ... ص: ۱۶۱

اشارة

روی حدیث الثقلین عن نصر بن عبد الرحمن الوشاء و رواه عنه أبو الحسن علی بن عمر بن محمد بن الحسن السکری.

---

[۱] الأنساب- البالوزی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۷۰۹.

[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۲

أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من (تاریخ مدینة دمشق ۱/ ۴۵) رقم ۵۴۵ و قد تقدم تقدم اسنادا و متنا فی زید ابن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۲

۱- الخطیب و قال: «العباس بن أحمد بن محمد بن عیسی أبو خبیب ابن القاضی البرتی، سمع عبد الاعلی بن حماد النرسی و سوار بن عبد اللّه العنبری و جعد بن یحیی المدنی و محمد بن یعقوب الزبیری.

روی عنه أبو بکر الشافعی و عبد اللّه بن موسی الهاشمی و عبد العزیز ابن أبی صابر و عبید اللّه بن أبی سمرة البغوی و أبو حفص بن شاهین و علی بن عمر السکری و غیرهم. حدثنا یحیی بن علی الدسکری أخبرنا أبو بکر بن المقری الاصبهانی حدثنا عباس بن أحمد بن محمد أبو خبیب البرتی القاضی الشیخ الجلیل الصالح الامین، أخبرنا محمد بن عبد الملک القرشی أخبرنا عمر بن أحمد الواعظ [۱] أخبرنا العباس بن أحمد بن محمد بن عیسی أبو خبیب سنة ۳۰۸ و فیها مات..» [۲].

۲- ابن ماکولا. ترجم له و لأبیه [۳].

۳- ابن حجر و قال: «البرتی بالکسر القاضی أبو العباس احمد بن محمد وقع لنا مسند أبی هریرة له» [... ۴].

۴- السمعانی: «و قال: «البرتی بکسر الباء ... هذه النسبة الی برت و هی مدینة بنواحی بغداد، و المشهور بهذه النسبة القاضی ابو العباس احمد بن

---

[۱] هو أبو حفص ابن شاهین.

[۲] تاریخ بغداد ۱۲/ ۱۵۲.

[۳] الإکمال ۱/ ۴۱۰.

[۴] تبصیر المنتبه ۱/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۳

محمد بن عیسی البرتی و ابنه ابو خبیب العباس بن احمد» [... ۱].

(۵۹) روایة ابی بکر بن ابی داود ... ص: ۱۶۳

اشارة

رواه عن عبد اللّه بن نمیر الهمدانی، و رواه عنه الحافظ ابو جعفر الطحاوی [۲] یأتی بکاملة فی الطحاوی.

ترجم له ...: ص: ۱۶۳

۱- الخطیب فقال: «عبد اللّه بن سلیمان بن الأشعث بن إسحاق ابن بشیر بن شداد بن عمرو بن عمران، ابو بکر بن أبی داود الازدی السجستانی رحل به أبوه من سجستان یطوف به شرقا و غربا و سمعه من علماء ذلک الوقت فسمع بخراسان و الجبال و أصبهان و فارس و البصرة و بغداد و الکوفة و المدینة و مکة و الشام و مصر و الجزیرة و الثغور. و استوطن بغداد و صنف المسند و السنن و التفسیر و القراءات و الناسخ و المنسوخ و غیر ذلک و کان فهما عالما حافظا...

أخبرنا ابو منصور محمد بن عیسی الهمدانی حدثنا ابو الفضل صالح بن احمد الحافظ قال: ابو بکر عبد اللّه بن سلیمان امام العراق و علم العلم فی الأمصار، نصب له السلطان المنبر فحدث علیه لفضله و معرفته...

و کان فی وقته بالعراق مشایخ أسند منه و لم یبلغوا فی الآلة و الإتقان ما بلغ هو.. قلت: کان ابن أبی داود یتهم بالانحراف عن علی و المیل علیه..

مات ابو بکر ابن أبی داود یوم الأحد لاثنتی عشرة بقیت من ذی الحجة سنة ۳۱۶. و صلی علیه زهاء ثلاثمائة ألف انسان» [۳].

---

[۱] الأنساب- البرتی.

[۲] مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸.

[۳] تاریخ بغداد ۹/ ۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۴

(۶۰) روایة الحسن بن مسلم ... ص: ۱۶۴

اشارة

روی حدیث الثقلین عن عبد الحمید بن صبیح و رواه عنه الحافظ الطبرانیّ فی (معجم شیوخه ۱/ ۱۳۵).

و رواه الخطیب البغدادی فی تلخیص المتشابه فی الرسم فی ترجمة الحسن بن مسلم هذا من طریق الطبرانی عنه کما تقدم بإسناده و متنه فی یونس بن أرقم.

ترجم له ...: ص: ۱۶۴

۱- الخطیب فی (تلخیص المتشابه فی الرسم) کما مر و ضبطه بتشدید اللام.

۲- الأمیر ابن ماکولا فقال: «و الحسن بن مسلم بن الطبیب الصنعانی حدث عن عبد الحمید بن صبیح، روی عنه الطبرانی» [۱].

۳- ابن حجر فقال: «و الحسن بن مسلم بن الطبیب، شیخ للطبرانی» [۲].

(۶۱) روایة ابی جعفر الطحاوی ... ص: ۱۶۴

اشارة

رواه فی مشکل الآثار ۴/ ۳۶۸ بسندین فقال:

۱-

حدثنا فهد بن سلیمان قال ثنا ابو غسان مالک بن اسماعیل النهدی ثنا إسرائیل بن یونس عن عثمان بن المغیرة عن علی بن ربیعة الأسدی قال: لقیت زید بن أرقم و هو داخل علی المختار او خارج، فقلت:

ما حدیث بلغنی عنک سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

---

[۱] الإکمال ۷/ ۲۴۴.

[۲] تبصیر المنتبه ۲/ ۱۲۸.

انّی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل و عترتی؟ قال: نعم.

و أخرجه احمد بن حنبل فی (المسند) [۱] و فی فضائل علی الحدیث رقم ۹۰ عن الأسود بن عامر عن إسرائیل بالاسناد و اللفظ، و أورده سبط ابن الجوزی عن احمد فی فضائل علی بأطول مما هنا ثم قال: الحدیث الذی رویناه، أخرجه احمد فی الفضائل و لیس فی اسناده احمد ممن ضعفه جدی، و قد أخرجه ابو داود فی سننه و الترمذی ایضا و عامة المحدثین انتهی» [۲].

۲- حدثنا ابن ابی داود ثنا عبد اللّه بن نمیر الهمدانی ثنا محمد بن فضیل ابن غزوان ثنا ابو حیان یحیی بن سعید بن حیان التیمی عن یزید ابن حیان: انطلقت انا و حصین بن عقبة الی زید بن أرقم ... بلفظ مسلم.

ترجم له ...: ص: ۱۶۵

الذهبی فقال: «الامام العلامة الحافظ صاحب التصانیف البدیعة ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة بن سلمة الأزدی الحجری المصری الطحاوی الحنفی و طحا من قری مصر ... قال ابن یونس: ولد سنة سبع و ثلاثین و مائتین و کان ثقة ثبتا فقیها عاقلا لم یخلف مثله.. مات ابو جعفر فی مستهل ذی القعدة سنة ۳۲۱» [۳].

(۶۲) روایة ابی جعفر العقیلی ... ص: ۱۶۵

اشارة

بثلاثة طرق أخرجه فی کتابه الضعفاء [۴] قال فی ترجمة عبد اللّه بن داهر: و من

---

[۱] المسند ۴/ ۳۷۱.

[۲] تذکرة خواص الامة ۳۲۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۸۰۸.

[۴] نسخة قدیمة منه فی دار الکتب الظاهریة بدمشق رقم ۳۶۲ حدیث، علیها سماعات کثیرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۶

حدیثه:

-۱

ما حدثناه احمد بن یحیی الحلوانی قال حدثنا عبد اللّه بن داهر قال حدثنا عبد اللّه بن عبد القدوس عن الأعمش عن عطیة عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی فإنهما لن یزالا جمیعا حتی یردا علیّ الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما [۱].

-۲

و حدثنا محمد بن اسماعیل قال حدثنا محمد بن سعید ابن الاصبهانی قال: حدثنا حاتم بن اسماعیل عن جعفر بن محمد عن أبیه.

عن جابر ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خطب یوم عرفة فقال فی خطبته: قد ترکت فیکم ما لن تضلوا بعده ان اعتصمتم به: کتاب اللّه، و أنتم مسؤلون عنی فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد انک قد بلغت و أدیت و نصحت، فقال بإصبعه السبابة یرفعها الی السماء و یکبها الی الناس: اللهم اشهد [۲].

و قال فی ترجمة هارون بن سعد فی الجزء الثانی عشر منه فی الورقة ۲۲۸، و من حدیثه:

-۳

ما حدثناه محمد بن عثمان قال حدثنا یحیی بن الحسن بن فرات القزاز قال حدثنا محمد بن ابی حفص العطار عن هارون بن سعد عن عبد الرحمن ابن ابی سعید الخدری عن أبیه قال:

تاریخ إحداها سنة ۴۱۴ و هذا الحدیث نقلته منها من الجزء السادس الورقة ۱۰۴، و هو فی المطبوعة ۲/ ۲۵۰.

[۱] و رواه ابن الجوزی فی العلل المتناهیة بإسناده من طریق العقیلی.

[۲] لقد حذف الخونة المتاعبون بالسنة النبویة المطهرة من مبغضی آل محمد علیهم السّلام الثقل الثانی من الحدیث، علی ان الترمذی رواه فی صحیحه ج ۲ ص ۲۱۹ من طریق زید ابن الحسن الأنماطی عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر بلفظه الکامل من غیر سقط و لا حذف. فراجع ما تقدم فی ص ۱۲۴ ج ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۶۷

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین: أحدهما کتاب اللّه تبارک و تعالی سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، و عترتی اهل بیتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و هذا یروی بأصلح من هذا الاسناد.

ترجم له ...: ص: ۱۶۷

الذهبی فقال: «الحافظ الامام أبو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقیلی صاحب کتاب الضعفاء الکبیر.. قال مسلمة بن القاسم کان العقیلی جلیل القدر عظیم الخطر ما رأیت مثله، و کان کثیر التصانیف فکان من أتاه من المحدّثین قال: اقرأ من کتابک و لا یخرج أصله فتکلمنا فی ذلک و قلنا امّا أن یکون من احفظ الناس و اما ان یکون من أکذب الناس! فاجتمعنا علیه فلما أتیت بالزیادة و النقص فطن لذلک فأخذ منی الکتاب و أخذ القلم فأصلحها من حفظه فانصرفنا من عنده و قد طابت أنفسنا و علمنا انه من احفظ

الناس.

و قال الحافظ أبو الحسن بن سهل القطان: أبو جعفر ثقة جليل القدر عالم بالحديث مقدم فی الحفظ توفی سنة ۳۲۲» [۱].

(۶۳) روایة ابی الفضل البخاری الحسن بن یعقوب ... ص: ۱۶۷

اشارة

رواه عن محمد بن عبد الوهاب أبو أحمد الفراء العبدی المتوفی ۲۷۲ عن جعفر بن عون و رواه عنه الحاکم النیسابوری، أخرجه الحافظ البیهقی [۲] عن الحاکم عنه بلفظ تقدم فی جعفر بن عون.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۸۳۳.

[۲] سنن البیهقی ۲/ ۱۴۸.

و أخرجه الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقة ۱۱ عن ابن العراقی أحمد بن علی عن أبی بکر ابن خلف الشیرازی أحمد بن علی عن الحاکم بالاسناد و اللفظ.

ترجم له ...: ص: ۱۶۸

الذهبی فی وفیات سنة ۳۴۲ قال: «و فیها الحسن بن یعقوب أبو الفضل البخاری العدل، بنیسابور، روی عن أبی حاتم الرازی و طبقته و رحل و أکثر» [۱].

(۶۴) روایة ابن الاخرم الشیبانی محمد بن یعقوب ... ص: ۱۶۸

اشارة

رواه عن محمد بن عبد الوهاب الفراء الحافظ أبو أحمد العبدی النیسابوری المتوفی ۲۷۲ و رواه عنه أبو زکریا یحیی بن ابراهیم بن محمد بن یحیی.

أخرجه الحافظ البیهقی [۲]، و تقدم فی أبی أحمد الفراء.

ترجم له ...: ص: ۱۶۸

الذهبی فی وفیات سنة ۳۴۴ قال: «و فیها أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب ابن یوسف بن الاخرم الشیبانی الحافظ محدث نیسابور، صنف المسند الکبیر، و صنف مستخرجا علی الصحیحین و روی عن أبی الحسن الهلالی و یحیی الذهلی و طبقتهما، و مع براعته فی الحدیث و العلل و الرجال، لم یرحل من

---

[۱] العبر ۳/ ۲۵۹.

[۲] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

نیسابور، عاش أربعا و تسعین سنة» [۱].

(۶۵) روایة عبد اللّه بن جعفر ... ص: ۱۶۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن احمد بن یونس الضبی. و رواه عنه الحافظ أبو نعیم الاصبهانی [۲] تقدم بإسناده و لفظه فی عمار بن نصر.

ترجم له ...: ص: ۱۶۹

تلمیذه أبو نعیم فی (ذکر أخبار أصبهان ۲/ ۸۰) فقال: «عبد اللّه بن جعفر ابن احمد بن فارس بن الفرج أبو محمد، مولده سنة ۲۴۸ و توفی سنة ۳۴۶ فی شوال، ذکر المتأخر [۳] انه توفی سنة ۳۴۵ فی شوال.. سمعت أبا محمد ابن حیان یقول: سمعت أبا عمر القطان یقول: رأیت عبد اللّه بن جعفر فی المنام فقلت له ما فعل اللّه بک؟ قال: غفر لی و أنزلنی منازل الأنبیاء!» [۴].

(۶۶) روایة محمد بن أحمد بن تمیم ... ص: ۱۶۹

اشارة

رواه عن أبی قلابة الرقاشی عن یحیی بن حماد و رواه عنه تلمیذه الحاکم النیسابوری فی مستدرکه علی الصحیحین فقال: «حدثنا أبو الحسن محمد ابن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد ثنا أبو قلابة (... تقدم بإسناده و متنه ص ۱۶۶) و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه

---

[۱] العبر ۳/ ۲۶۵.

[۲] حلیة الأولیاء ۹/ ۶۴.

[۳] أظنه ابن مندة فی تاریخ أصبهان فانه معاصر لأبی نعیم و متأخر عنه و کان بینهما تنافس شدید!.

[۴] اخبار أصبهان ۲/ ۸۰.

بطوله» [۱]. و أقره الذهبی فی تلخیصه.

ترجم له ...: ص: ۱۷۰

الخطیب البغدادی فقال: «محمد بن أحمد بن تمیم أبو الحسین الخیاط القنطری و کان ینزل قنطرة البلدان و حدث عن أحمد بن عبید اللّه النرسی و أبی قلابة الرقاشی.. توفی أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم القنطری یوم الجمعة سلخ شعبان سنة ۳۴۸..» [۲].

(۶۷) روایة أبی جعفر الشیبانی ... ص: ۱۷۰

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابراهیم بن إسحاق الزهری و رواه عنه أبو محمد جناح بن نذیر بن جناح القاضی.

أخرج حدیثه الحافظ البیهقی [۳]. تقدم بإسناده و متنه فی یعلی بن عبید.

و رواه أيضا عن أحمد بن حازم بن أبی غرزة، و رواه عنه الحاكم [۴] و صرح بصحته هو و الذهبی فی تلخيصه.

ترجم له ...: ص: ۱۷۰

۱- الذهبی و وصفه بمسند الكوفة فی زمانه [۵].

۲- و وصفه فی (تذكرة الحفاظ) بمحدث الكوفة [۶].

---

[۱] المستدرک ۳/ ۹۰.

[۲] تاريخ بغداد ۱/ ۲۸۳.

[۳] سنن البيهقی ۱۰/ ۱۱۳.

[۴] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

[۵] العبر ۲/ ۲۹۳.

[۶] تذكرة الحفاظ ۸۸۲.

۳- ابن العماد ناقلا كلام الذهبی فی العبر، و هو قوله فی وفيات سنة ۳۵۱: «و فيها أبو جعفر محمد بن علی بن دحيم الشيبانی الكوفی مسند الكوفة فی زمانه، روى عن ابراهيم بن عبد اللّه القصار و أحمد بن عرعرة و جماعة» [۱].

(۶۸) رواية أبی الشيخ ابن حيان الاصبهانی ... ص: ۱۷۱

اشارة

رواه فی الجزء الاول من عوالی حديثه الموجود فی المجموع رقم ۳۶۳۷ [۲] فی دار الكتب الظاهرية بدمشق، ففی الورقة ۶۰/ أ: أخبرنا أبو يعلی قال حدثنا غسان عن أبی إسرائيل عن عطية عن أبی سعيد قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: انّی تارک فيكم الثقلين أحدهما أكبر من الآخر: كتاب اللّه عز و جل سبب موصول من السماء الی الأرض و عترتی اهل بيتی، ألا و انهما لن يتفرقا حتی يردا علیّ الحوض».

ترجم له ...: ص: ۱۷۱

۱- أبو نعيم الاصبهانی و قال: «يعرف بأبی الشيخ، أحد الثقات و الاعلام صنف الاحكام و التفسير و الشيوخ» [۳].

۲- ابن الأثير و قال: «حافظ كبير ثقة، له تصانيف كثيرة، روى

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۹.

[۲] مجموعة قيمة و نسخة قديمة و هذا الجزء رواية أبی طاهر محمد بن أحمد بن محمد بن عبد الرحيم عنه.

رواية أبی الفضل جعفر بن عبد الواحد الثقفی عنه.

رواية أبی عبد اللّه محمد بن معمر بن عبد الواحد عنه.

سماع محمد بن عبد الواحد بن أحمد و هو الحافظ ضياء الدين المقدسی المتوفی ۶۴۳ و عليه سماعات و قراءات كثيرة.

[۳] أخبار أصبهان ۲/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۲

عن أبی یعلی الموصلی و خلق کثیر، أکثر الروایة عنه أبو نعیم الحافظ، و آخر من روی عنه أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحیم الکاتب بأصبهان [۱]» [۲].

۳- الذهبی و وصفه بحافظ أصبهان و مسند زمانه الامام أبو محمد...

(الی أن قال) قال ابن مردویه: ثقة مأمون، صنف التفسیر و الکتب الکثیر فی الاحکام و غیر ذلک، و قال أبو بکر الخطیب: کان حافظا ثبتا متقنا» [... ۳].

۴- ابن العماد و وصفه بالإمام الحافظ الثبت الثقة أبو الشیخ و أبو محمد.. و حکی أقوال أبی نعیم و ابن مردویه و الخطیب فی الثناء علیه [۴].

۵- الذهبی بمثل ما تقدم [۵].

(۶۹) روایة محمد بن أحمد بن بالویه ... ص: ۱۷۲

اشارة

رواه عن عبد اللّه بن أحمد و رواه عنه الحاکم النیسابوری و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله [۶]. و أورده الذهبی فی تلخیصه و سکت علیه حیث لم یجد فی اسناده أی مساغ للطعن و الجرح، و قد تقدم بإسناده و متنه ص ۱۶۶.

ترجم له ...: ص: ۱۷۲

الخطیب و کناه أبا علی! و عدد شیوخه و قال حدثنا عنه أبو بکر البرقانی و سألته عنه؟ فقال: ثقة.. و حدثت عن أبی عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحافظ

---

[۱] و هو راوی الجزء کما تقدم.

[۲] اللباب ۱/ ۴۰۴.

[۳] تذکرة الحفاظ ۹۴۵.

[۴] شذرات الذهب ۳/ ۶۹.

[۵] العبر ۲/ ۳۵۱.

[۶] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۳

[الحاکم النیسابوری ان أبا علی بن بالویه مات بنیسابور فی یوم الخمیس سلخ شوال من سنة ۳۷۴.. [۱].

(۷۰) روایة محمد بن أحمد بن حمدان ... ص: ۱۷۳

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الحافظ الحسن بن سفیان النسوی و رواه عنه الحافظ أبو نعیم [۲] فی ترجمة حذیفة بن أسید الغفاری، تقدم بإسناده و متنه فی زید بن الحسن الانماطی.

و رواه بإسناد آخر رواه الخطيب الخوارزمی [۳] عن الحافظ أبی العلاء عن زاهر الشحامی عن أبی سعيد الكنجرودی عنه. يأتی فی الخوارزمی المتوفی سنة ۵۶۸.

ترجم له ...: ص: ۱۷۳

السبكی فقال: «محمد بن أحمد بن حمدان بن علی بن عبد اللّه بن سنان أبو عمر و ابن الزاهد أبی جعفر الحيری النيسابوری الزاهد المقرئ الفقيه المحدث النحوی، أدرک أبا عثمان الحيری و سمع منه سنة ۲۹۵ سمع أبا بكر محمد بن زنجويه بن الهيثم و أبا عمرو أحمد بن نصر و جعفر بن أحمد الحافظ و رحل فسمع من الحسن بن سفيان سنة ۲۹۹ مسنده و مسند شيخه أبی بكر ابن أبی شيبة و سمع من أبی يعلی الموصلی مسنده و من عبدان الأهوازی و زكريا الساجی و محمد بن جرير الطبری و أبی العباس ابن السراج و ابن خزيمة و خلق.

---

[۱] تاريخ بغداد ۱/ ۲۸۲.

[۲] حلية الأولياء ۱/ ۳۵۵.

[۳] مقتل الحسين ۱/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۴

روی عنه الحاكم أبو عبد اللّه و أبو نعيم الحافظ.. توفی فی الثامن و العشرين من ذی القعدة سنة ۲۷۶ و صلّی عليه أبو أحمد الحاكم الحافظ» [۱].

۲- (شذرات الذهب ۳/ ۸۷).

۳- (العبر ۳/ ۳).

۴- (لسان الميزان ۵/ ۳۸).

۵- (الوافی بالوفيات ۲/ ۴۶) و أرخ وفاته سنة ۳۷۸.

۶- (النجوم الزاهرة ۴/ ۱۵۰).

۷- (بغية الوعاة ۱/ ۲۲) ناقلا كلام الصفدی مقتصرا عليه.

(۷۱) روایة أبی محمد ابن حمویه السرخسی ... ص: ۱۷۴

اشارة

أخرج الحافظ ابن عساكر فی معجم شيوخه الورقة ۲۰۵ قال: «أخبرنا محمد بن العمركی بن نصر أبو عبد اللّه المتوثی البوشنجی بقراءتی عليه ببوسنج قال أنبأنا أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الداودی ببوسنج قال أنبأنا أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمويه السرخسی الحموئی قال أنبأنا أبو إسحاق ابراهيم بن خزيم الشاشی أنبأنا أبو محمد عبد بن حميد بن نصر الكشی [۲]»....]

ترجم له ...: ص: ۱۷۴

السمعانی فقال: «أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمويه السرخسی الحموئی نزيل بوشنج و هراة، كان رحل الی بلاد ما وراء النهر و سمع بفربر أبا

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۶۹.

[۲] تقدمت روایة عبد بن حمید الکشی فی شیخه جعفر بن عون المخزومی المتوفی ۲۰۶ بإسناده و لفظه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۵

عبد اللّه محمد بن یوسف بن مطر الفربری راویة الصحیح، و بسمرقند أبا عمر العباس ابن عمر السمرقندی راوی الدارمی، و بخرشکت أبا إسحاق ابراهیم ابن خزیم الشاشی راوی عبد بن حمید و غیرهم.

سمع منه أبو بکر محمد بن أبی الهیثم الترابی المروزی و أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد الداودی الفوشنجی و غیرهما، و توفی فی سنة إحدی و ثمانین و ثلاثمائة» [۱].

(۷۲) روایة أبی الحسن السکری ... ص: ۱۷۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن أبی خبیب العباس بن أحمد البرتی و رواه عنه أبو الحسین محمد بن علی بن المهتدی، أخرجه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من (تاریخ مدینة دمشق ۲/ ۴۵) رقم ۵۴۵ تقدم اسنادا و متنا فی زید بن الحسن الانماطی.

ترجم له ...: ص: ۱۷۵

الخطیب البغدادی فقال: «علی بن عمر بن محمد بن الحسن بن شاذان بن ابراهیم بن إسحاق بن علی بن إسحاق أبو الحسن الحمیری، أصله ناقلة من حضرموت الی ختل. و یعرف بالسکری و بالصیرفی و بالکیال و بالحربی سمع أحمد بن الحسن بن عبد الجبار.. و أبا خبیب البرتی حدثنا عنه القاضی أبو الطیب الطبری.. و خلق یطول ذکرهم و قال لنا الفنوخی سمعت علی ابن عمر السکری یقول ولدت سنة ۲۹۶.. و أما الشیخ فکان فی نفسه ثقة سمعت عبد العزیز الازجی ذکر الحربی علی بن عمر فقال: کان صحیح السماع..

---

[۱] الأنساب ۴/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۶

أخبرنا العتیقی قال سنة ۳۸۶ فیها توفی علی بن عمر السکری الحربی فی شوال و کان أکثر سماعه فی کتب أخیه بخطه. و مولده فی المحرم سنة ۲۹۶ حدث قدیما و أملی فی جامع المنصور و ذهب بصره فی آخر عمره و کان ثقة مأمونا» [۱].

(۷۳) روایة أبی عبید الهروی ... ص: ۱۷۶

اشارة

قال: «و فی الحدیث: انی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه و عترتی.

قال أبو العباس أحمد بن یحیی ثعلب: سماها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل.

و قال غیره: العرب تقول لکل خطیر نفیس: ثقل، فجعلهما ثقلین إعظاما لقدرهما و تفخیما لشأنهما.

أخبرنا ابن عمار قال قال أبو عمر: سألت ثعلبا عن قوله صلّی اللّه علیه و سلّم انّی مخلف فیکم الثقلین؟ لم سمیا ثقلین؟ فأومأ الی بجمع کفه ثم قال لان الأخذ بهما ثقیل و العمل بهما ثقیل» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۷۶

۱- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۸۳).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۸/ ۱۱۴).

۳- السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱/ ۳۷۱) رقم ۷۲۶.

۴- ابن خلکان و قال: «أبو عبید أحمد بن محمد بن محمد بن أبی عبید المؤدب الهروی القاشانی صاحب کتاب الغریبین. هذا هو المنقول فی نسبه،

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۰.

[۲] کتاب الغریبین: ثقل.

و رأیت علی ظهر کتاب الغریبین انه أحمد بن محمد بن عبد الرحمن، و اللّه أعلم.

کان من العلماء الأکابر، و ما قصر فی کتابه المذکور، و لم أقف علی شیء من أخباره لا ذکره سوی انه کان یصحب أبا منصور الأزهری اللغوی، و سیأتی ذکره ان شاء اللّه و علیه اشتغل و به انتفع و تخرج. و کتابه المذکور جمع فیه بین تفسیر غریب القرآن الکریم و الحدیث النبوی و سار فی الآفاق و هو من الکتب النافعة..» [۱].

(۷۴) روایة ابی زکریا المزکی ... ص: ۱۷۷

اشارة

رواه عن أبی عبد اللّه محمد بن یعقوب بن الاخرم الشیبانی الحافظ.

و رواه عنه الحافظ البیهقی فی باب بیان آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

«أخبرنا أبو زکریا بن ابراهیم بن محمد بن یحیی، أنبأ أبو عبد اللّه محمد ابن یعقوب ثنا محمد بن عبد الوهاب أنبأ جعفر بن عون أنبأ أبو حیان- و هو یحیی بن سعید- عن- یزید بن حیان قال سمعت زید بن أرقم..

رواه بلفظ مسلم، ثم قال: أخرجه مسلم فی الصحیح من حدیث ابی حیان» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۷۷

الذهبی فقال: «و المزکی ابو زکریا یحیی بن ابراهیم بن محمد بن یحیی النیسابوری، شیخ العدالة ببلده، و کان صالحا زاهدا ورعا، صاحب حدیث، کأبیه ابی إسحاق المزکی، روی عن الأصم و اقرانه و لقی ببغداد

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۹۵.

[۲] سنن البیهقی ۷/ ۳۰.

النجار و طبقته و املی عدة مجالس و مات فی ذی الحجة» [۱].

(۷۵) روایة القاضی عبد الجبار المعتزلی ... ص: ۱۷۸

اشارة

أورده فی کتابه المغنی بلفظ: «انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه، و عترتی اهل بیتی، لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» [۲].

و بلفظ: «خلفت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۷۸

۱- الخطیب فقال: «عبد الجبار بن احمد بن عبد الجبار، ابو الحسن الاسدآبادی، سمع علی بن ابراهیم بن سلمة القزوینی و.. و کان ینتحل مذهب الشافعی فی الفروع و مذاهب المعتزلة فی الأصول، و له فی ذلک مصنفات و ولی قضاء القضاة بالری.. و مات عبد الجبار بن احمد قبل دخولی الری فی رحلتی الی خراسان و ذلک فی سنة ۴۱۵» [... ۴].

۲- السبکی و قال: «عمر دهرا طویلا حتی ظهر له الاصحاب و بعد صیته و رحلت الیه الطلاب..» [۵].

۳- الداودی بنص السبکی دون عز و الیه [۶].

۴- الیافعی فی وفیات سنة ۴۱۴ [۷].

---

[۱] العبر ۴/ ۱۱۸.

[۲] المغنی ج ۲۰ القسم الاول ص ۱۹۱.

[۳] المصدر ص ۱۳۶.

[۴] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۱۳.

[۵] طبقات الشافعیة ۵/ ۹۷.

[۶] طبقات المفسرین ۱/ ۲۵۶.

[۷] مرآة الجنان ۳/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۷۹

(۷۶) روایة ابن شهریار الاصبهانی ... ص: ۱۷۹

روی حدیث الثقلین عن الحافظ الطبرانی، و رواه عنه الخطیب البغدادی فی کتابه تلخیص المتشابه فی الرسم [۱] قال:

«أخبرنا ابو الفرج محمد بن عبد اللّه بن شهریار الاصبهانی بها أخبرنا ابو القاسم سلیمان بن احمد بن أیوب الطبرانی حدثنا الحسن بن مسلم ابن الطبیب الصنعانی حدثنا عبد الحمید بن صبیح حدثنا یونس بن أرقم عن هارون بن سعد عن عطیة.

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لم تضلوا بعده: کتاب اللّه و عترتی، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض».

و رواه الحافظ الطبرانی عن شیخه الحسن بن مسلم هذا بهذا الاسناد و اللفظ [۲].

فأبو الفرج محمد بن عبد اللّه بن احمد بن شهریار الاصبهانی، من اعلام القرن الخامس، من شیوخ الخطیب و من تلامذة الحافظ الطبرانی.

(۷۷) روایة ابی سعد الکنجرودی ... ص: ۱۷۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن محمد بن أحمد أبی عمرو الحیری.

و رواه عنه الحافظ أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المستملی

---

[۱] نسخة قیمة منه فی دار الکتب الظاهریة بدمشق رقم الورقة ۳۰/ أ، و هو فی المطبوعة ۱/ ۶۲.

[۲] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۵.

النیسابوری أخرج حدیثه اخطب خوارزم أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی المتوفی ۵۶۸ فی کتاب (مقتل الحسین علیه السّلام ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۸۰

۱- السمعانی فقال: «و أما المشهور بهذه النسبة ابو سعد محمد بن عبد الرحمن الأدیب الگنجرودی من اهل نیسابور کان أدیبا فاضلا عاقلا حسن السیرة ثقة صدوقا عمّر العمر الطویل حتی حدّث بالکثیر و سمع أقرانه منه، سمعه أبوه أبو بکر عن جماعة منهم أبو عمرو محمد بن أحمد بن حمدان الحیری روی لنا عنه أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی ... و أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی، بمرو و أصبهان، و حدّث عنه أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ فی کتبه، و کانت وفاته فی سنة ۴۵۳» [۱].

۲- القفطی و قال: «و کان بارعا فی وقته لاجتماع فنون العلم عنده، کثیر الأسانید فی الأدب و غیره..» [۲].

۳- السیوطی ناقلا عن عبد الغافر فی السیاق [۳].

۴- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱).

(۷۸) روایة ابی بکر ابن خلف الشیرازی ... ص: ۱۸۰

رواه عن الحاکم النیسابوری ابی عبد اللّه الحافظ المتوفی ۴۰۵، و رواه عنه أبو نصر ابن العراقی، أخرج حدیثه الحافظ أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی فی معجم شیوخه الورقة ۱۱ عن ابن العراقی عنه. و رواه عن الحاکم

---

[۱] الأنساب- الکنجرودی.

[۲] انباه الرواة ۳/ ۱۶۵.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۱۵۷.

النیسابوری و لفظه لفظ مسلم ثم قال: أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق.

تقدم فی جعفر ابن عون عن أبی حیان التیمی.

فأبو بکر احمد بن عبید اللّه بن عمر بن خلف الشیرازی من أعلام القرن الخامس و ممن روی عن الحاکم النیسابوری.

(۷۹) روایة ابی الحسین ابن المهتدی ... ص: ۱۸۱

اشارة

رواه عن الحافظ على بن عمر السكرى، و رواه عنه أبو بكر محمد بن الحسين المزرفى، أخرج حديثه الحافظ ابن عساكر الدمشقى فى (تاريخ مدينة دمشق ۲/ ۴۵) فى ترجمة أمير المؤمنين عليه السّلام رقم ۵۴۵. تقدم اسنادا و متنا فى زيد بن الحسن الانماطى.

ترجم له ...: ص: ۱۸۱

۱- تلميذه الخطيب و قال: «كتب عنه و كان فاضلا نبيلا ثقة صدوقا..» [۱].

۲- ابن الجوزى و قال: «محمد بن على بن محمد بن عبيد اللّه بن عبد الصمد ابن المهتدى باللّه، أبو الحسين و يعرف بابن الغريق ولد يوم الثلاثاء غرة ذى القعدة من سنة ۳۷۰ و سمع أبا الحسن الدارقطنى و أبا الفتح القواس فى آخرين.

و كان ثقة صالحا كثير الصيام و التلاوة، رقيق القلب بكاء عند الذكر حسن الصوت بالقرآن. و كان ممن اشتهر بالصلاح و التعبد حتى كان يقال له زاهد بنى هاشم و كان غزير العلم و العقل، رحل الناس اليه من البلاد لعلو اسناده و كان مكثرا.

---

[۱] تاريخ بغداد ۳/ ۱۰۸.

و كان آخر من حدث فى الدنيا عن الدارقطنى و ابن شاهين و أبى بكر بن دوست، خطب و له ست عشرة سنة و شهد سنة سبع و أربعمائة و ولى القضاء فى سنة ۴۰۹ فبقى خطيبا بجامعى المنصور و المهدى ستا و سبعين سنة و شهد ستين سنة و تقضى ستا و خمسين سنة و توفى وقت المغرب من يوم الأربعاء سلخ ذى القعدة من هذه السنة (۴۶۵)» [۱].

(۸۱) رواية ابى بكر المزرفى ... ص: ۱۸۳

اشارة

روى حديث الثقلين عن ابى الحسين محمد بن على بن المهتدى باللّه و رواه عنه الحافظ ابن عساكر الدمشقى فى (تاريخ مدينة دمشق ۲/ ۴۵) فى ترجمة أمير المؤمنين عليه السّلام رقم ۵۴۵. تقدم اسنادا و متنا فى زيد بن الحسن الانماطى.

ترجم له ...: ص: ۱۸۳

۱- السمعانى و قال: «بفتح الميم و سكون الزاى فى آخرها القاف هذه النسبة الى المزرفة و هى قرية كبيرة بغربى بغداد على خمسة أميال، اجتزت بها فى صحرائها فى توجهى الى أو انا و صريفين..

و ابو بكر محمد بن الحسين بن على بن ابراهيم بن عبد اللّه الفرضى المزرقى الشيبانى ثقة صالح عالم سمع الكثير بنفسه و متع بما سمع، سمع ابا الحسين محمد بن على ابن المهتدى باللّه و أبا الغنائم عبد الصمد بن على بن المأمون و طبقتهما، سمع منه جماعة من أصدقائنا، ولد فى سلخ سنة ۴۳۹ و توفى فى المحرم سنة ۵۱۷» [۲].

---

[۱] الأنساب- الداودى.

[۲] الأنساب- المزرقى.

و ضبطه ابن الأثیر فی (الباب ۳/ ۲۰۳) بالفاء و کذا ابن حجر فی (تبصیر المنتبه ۴/ ۱۳۶۱) و قال: «ابو بکر محمد بن الحسین المقرئ المشهور حدّث عنه ابو الفتح المیدانی».

۲- ابن الجزری و قال: «محمد بن الحسین بن علی بن ابراهیم بن عبد اللّه ابو بکر الشیبانی البغدادی المزرقی بفتح المیم و یعرف ایضا بالحاجی عالم مقرئ فرضی.. قرأ علیه العشر الحافظان ابو موسی المدینی و أبو الفرج ابن الجوزی.. حدّث عنه ابو سعد ابن أبی عصرون و الحافظ ابو القاسم ابن عساکر و محمد بن محمد بن بختیار المندانی و هو آخر من حدّث عنه. قال الذهبی کان من ثقات العلماء..» [۱].

۳- الذهبی قال: «و کان من ثقات العلماء. و مات ساجدا فی اول سنة ۵۲۷.» [۲].

(۸۰) روایة الداودی البوشنجی ... ص: ۱۸۲

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابی محمد عبد اللّه بن أحمد بن حمویه السرخسی المتوفی ۳۸۱. و رواه عنه أبو عبد اللّه محمد بن العمرکی بن نصر البوشنجی المتوثی شیخ الحافظ ابن عساکر، و قد أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر الدمشقی فی معجم شیوخه، و قد تقدم بإسناده و متنه فی ترجمة ابن حمویه السرخسی المتوفی ۳۸۱.

ترجم له ...: ص: ۱۸۲

۱- السمعانی: «و الامام أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر بن محمد بن داود بن أحمد بن معاذ بن سهل بن الحاکم بن شیرزاد الداودی الفوشنجی، وجه مشایخ خراسان- فضلا عن ناحیته- و المشهور فی أصله و فضله و سیرته و ورعه، له قدم راسخ فی التقوی، ینسب الی جده الاعلی داود ابن أحمد، قرأ الأدب علی ابن علی الفنجکردی و قرأ الفقه بمرو علی أبی بکر القفال و بنیسابور علی ابی سهل الصعلوکی و ببغداد علی ابی حامد الأسفراینی و بفوشنج علی ابی سعید یحیی بن منصور الفقیه، و کان حال التفقه یحمل ما یأکله من بلاده احتیاطا و تورعا. صحب الأستاذ ابا علی الدقاق و أبا

---

[۱] المنتظم ۸/ ۲۸۳.

عبد الرحمن السلمی، سمع ببغداد ابا الحسن ابن الصلت المجبر و بنیسابور ابا عبد اللّه الحافظ و بهراة ابا محمد ابن ابی شریح و بفوشنج ابا محمد الحوئی و جماعة کثیرة من هذه الطبقة..

ولد ابو الحسن الداودی فی شهر ربیع الآخر سنة ۳۷۴ و توفی بفوشنج فی شوال ۴۶۷ و زرت قبره بظاهر فوشنج» [۱].

(۸۲) روایة ابی عبد اللّه المتوثی ... ص: ۱۸۴

رواه عن الداودی البوشنجی بإسناده من طریق عبد بن حمید الکشی أخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر فی معجم شیوخه الورقة ۲۰۵ قال:

«أخبرنا محمد بن العمرکی بن نصر ابو عبد اللّه المتوثی البوسنجی بقراءتی علیه ببوسنج قال انبأنا ابو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن المظفر الداودی البوسنجی قال انبأنا ابو محمد عبد اللّه بن احمد بن حمویه السرخسی»....

تقدم فی ابن حمویه و جعفر بن عون اسنادا و متنا.

[۱] طبقات القراء ۲/ ۱۳۱.

[۲] معرفة القراء الکبار ۱/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۵

(۸۳) روایة ابن حمویه الجوینی ... ص: ۱۸۵

اشارة

روی حدیث الثقلین عن ابی محمد الحسن بن احمد السمرقندی.

و رواه صدر الدین ابو المجامع ابراهیم بن محمد الحموئی الجوینی بإسناده عنه فی الباب ۵۵ من السمط الثانی من کتابه (فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین) و قد رواه بإسناده عن زید بن الحسن الانماطی، و قد تقدم فی زید بإسناده و لفظه.

ترجم له ...: ص: ۱۸۵

۱- السمعانی: «و الامام ابو عبد اللّه محمد ابن حمویه الجوینی أولاده یکتبون لأنفسهم (الحموئی) ایضا ینسبون الی جدهم و ابو عبد اللّه أدرکته حیا و کان بجوین و کنت علی عزم ان اخرج الیه فتوفی و انا بنیسابور فی سنة ۵۳۰» [۱].

۲- الصفدی فقال: «محمد بن حمویه بن محمد بن حمویه الجوینی احد المشهورین بالزهد و الصلاح و العلم صاحب کرامات له مریدون بالعراق و خراسان، قرأ الفقه و الأصولین علی امام الحرمین ثم انجذب الی الزهد و العبادة و حج مرات و کان مجاب الدعوة و کان سنجر و الملوک یزورونه و لا یغشی أبوابهم و لا یقبل صلاتهم و لا یأکل من الأوقاف ... توفی سنة ۵۳۰» [۲].

(۸۴) روایة ابی نصر الطوسی ابن العراقی ... ص: ۱۸۵

اخرج حدیثه الحافظ ابن عساکر الدمشقی المتوفی ۵۷۱ فی معجم

[۱] الأنساب- الحموئی.

[۲] الوافی بالوفیات ۳/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۶

شیوخه الورقة ۱۱ قال: «أخبرنا احمد بن علی بن محمد بن اسماعیل ابو نصر الطوسی المعروف بابن العراقی ببغداد ... قال انبأنا ابو بکر احمد بن علی بن عبید اللّه ابن عمر بن خلف الشیرازی بنیسابور قال انبأنا الحاکم ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه البیع ثنا ابو الفضل الحسن بن یعقوب بن یوسف العدل ثنا ابو احمد محمد بن عبد الوهاب العبدی ثنا جعفر بن عون..» و قد تقدم اسناده و لفظه فی جعفر بن عون.

بقیة اسناده تقدم فی جعفر بن عون و لفظه لفظ مسلم. ثم قال ابن عساکر أخرجه مسلم فی صحیحه من طرق عن أبی حیان التیمی.

(۸۵) روایة زاهر بن طاهر الشحامی ... ص: ۱۸۶

اشارة

روی حدیث الثقلین عن محمد بن عبد الرحمن أبی سعد الکنجرودی الحافظ.

و رواه عنه الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار الهمدانی، و رواه عن الحافظ أبی العلاء عنه الخطیب الخوارزمی فی کتابه (مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۸۶

۱- ابن الجزری: «زاهر بن طاهر بن محمد بن محمد ابو القاسم الشحامی المستملی، ثقة صحیح السماع کان مسند نیسابور ... توفی فی ربیع الآخر سنة ۵۳۳» [۱].

۲- (المنتظم ۱۰/ ۷۹).

۳- (لسان المیزان ۲/ ۴۷۰).

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۲۸۸.

۴- (العبر ۴/ ۹۱) و وصفه بمسند خراسان.

۵- (شذرات الذهب ۴/ ۱۰۲) و نقل ما فی العبر علی عادته.

(۸۶) روایة جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۸۷

اشارة

قال فی (الفائق): «الثاء مع القاف: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خلفت فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی:

الثقل: المتاع المحمول علی الدابة، و انما قیل للجن و الانس الثقلان لأنهما قطان الأرض فکأنهما اثقلاها و قد شبه بهما الکتاب و العترة فی ان الدین یستصلح بهما و یعمر کما عمرت الدنیا بالثقلین. و العترة العشیرة» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۸۷

۱- ابن خلکان ترجمة مطوّلة و قال: «ابو القاسم محمود بن عمر بن محمد ابن عمر الخوارزمی الزمخشری الامام الکبیر فی التفسیر و الحدیث و النحو و اللغة و علم البیان، کان امام عصره من غیر مدافع، تشد الید الرحال فی فنونه، أخذ النحو عن أبی مضر منصور و صنّف التصانیف البدیعة منها الکشاف فی تفسیر القرآن العزیز لم یصنّف قبله مثله، و المحاجات بالمسائل النحویة، و المفرد و المرکب فی العربیة، و الفائق فی تفسیر الحدیث، و أساس البلاغة فی اللغة، و ربیع الأبرار، و فصوص الاخبار، و متشابه أسامی الرواة ...الی آخر ما عدّد من تصانیفه» [۲].

۲- یاقوت و قال: «کان اماما فی التفسیر و النحو و اللغة و الأدب واسع العلم کبیر الفضل متفننا فی علوم شتی معتزلی المذهب متجاهرا

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث ۱/ ۱۷۰.

[۲] وفیات الأعیان ۵/ ۱۶۸.

بذلک» [۱].

۳- الـداودی فقال: «کان واسع العلم کثیر الفضل غایة فی الذکاء وجودة القریحة متفننا فی کل علم ... لقی الکبار و صـنف التصانیف المفیـدة و دخل خراسان عـدة نوب ما دخل بلـدا الا و اجتمعوا علیه و تلمـذوا له. و کان امام الأدب و نسابـة العرب تضـرب الیه أکباد الإبل» [۲].

(۸۷) روایة ابن عطیة المحاربی ... ص: ۱۸۸

اشارة

قال فی مقدمة تفسیره: «و

روی عنه علیه السّـلام انه قـال فی آخر خطبـة خطبهـا و هو مریض: یا أیها الناس انی تارک فیکم الثقلین، انه لن تعمی أبصارکم و لن تضـل قلوبکم و لن تزل أقـدامکم و لن تقصـر أیـدیکم: کتاب اللّه سـبب بینکم و بینه طرفه بیـده و طرفه بأیـدیکم فاعملوا بمحکمه و آمنوا بمتشابهه، و أحلوا حلاله و حرموا حرامه، ألا عترتی و اهل بیتی هم الثقل الآخر، فلا تسبقوهم فتهلکوا» [۳].

ترجم له ...: ص: ۱۸۸

۱- ابن فرحون قال: «عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن ... یکنی ابا محمد ... کان القاضـی ابو محمد عبد الحق فقیها عالما بالتفسیر و الاحکام و الحدیث و الفقه و النحو و اللغة و الأدب ... و ألف کتابه المسـمی بالوجیز فی التفسیر و احسن فیه و أبدع و طاهر بحسن نیته کل مطار و توفی رحمه اللّه سنة ۵۴۱» [۴].

---

[۱] معجم الأدباء ۷/ ۱۴۷.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۱۴.

[۳] المحرر الوجیز فی تفسیر کتاب اللّه العزیز ۱/ ۳۴.

[۴] الدیباج المذهب ۲/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۸۹

۲- الداودی فی (طبقات المفسرین ۱/ ۲۶۰).

۳- کحالة فی (معجم المؤلفین ۵/ ۹۳).

۴- و ترجم له الأستاذ الملاح محقق تفسیره فی مقدمة الجزء الاول منه من ص ۴- ۲۳.

(۸۸) روایة ابی الفضل ابن ناصر ... ص: ۱۸۹

اشارة

روی حـدیث الثقلین من طریقه ابو المجامع صـدر الدین ابراهیم بن محمد الجوینی الحموئی فی الباب ۵۵ من السمط الثانی من کتابه (فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین) بإسناده عن زید بن الحسن الانماطی بإسناد و لفظ قد تقدما فی زید.

ترجم له ...: ص: ۱۸۹

۱- تلمیـذه ابن الجوزی فقـال: «محمـد بن ناصـر بن محمـد بن علی بن عمر ابو الفضل البغـدادی ... و کان حافظا ضابطا متقنا ثقـة لا

مغمز فیه» [۱].

۲- الذهبی و وصفه بالحافظ الامام محدث العراق و حکی توثیقه عن ابن الجوزی و ارخ وفاته بسنة ۵۵۰ [۲].

(۸۹) روایة الحافظ ابی العلاء العطار ... ص: ۱۸۹

اشارة

روی حدیث الثقلین عن الحافظ أبی القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المستملی النیسابوری، و رواه عنه اخطب خوارزم ابو المؤید الموفق بن احمد

---

[۱] المنتظم ۱۰/ ۱۶۲.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۰

المکی الخوارزمی المتوفی ۵۶۸ فی کتابه (مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴).

ترجم له ...: ص: ۱۹۰

۱- الذهبی ترجمة مطولة و أثنی علیه کثیرا و حکی عن عبد القادر الحافظ انه قال: «شیخنا ابو العلاء أشهر من ان یعرف بل تعذر وجود مثله فی اعصار کثیرة علی ما بلغنا من السیر، اربی علی اهل زمانه فی کثرة السماعات مع تحصیل اصول ما سمع وجودة النسخ و إتقان ما کتبه بخطه» [... ۱].

۲- الجزری: «شیخ همذان و امام العراقیین و مؤلف کتاب الغایة فی القراءات العشر و أحد حفاظ العصر ثقة دین خیر کبیر القدر... توفی تاسع عشر جمادی الاولی سنة ۵۶۹». [۲]

۳- ابن الجوزی و وصفه بالحفظ و الإتقان [۳].

(۹۰) روایة الخطیبی الدهلقی ... ص: ۱۹۰

و رواه صائن الدین ابو حفص عمر بن عیسی الخطیبی الدهلقی فی کتابه لباب الألباب فی فضائل الخلفاء و الاصحاب [۴].

رواه فی الباب الرابع الورقة ۱۴۷/ أ عن زید بن أرقم قال لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع فنزل غدیر... دعیت فأجبت و انّی

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱۳۲۴.

[۲] طبقات القراء ۱/ ۲۰۴.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۲۴۸.

[۴] رأیت منه نسختین فی مکتبات ترکیا نسخة فی مکتبة نور عثمانیة رقم ۳۴۱۲ و أخری فی لاله‌لی بالمکتبة السلیمانیة رقم ۳۳۴۳ بخط قاسم بن ابی بکر بن ملک احمد السلیمانی الملطی کتبها سنة ۹۱۹ و عنها نقلت.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۱

قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما اکبر من الآخر کتاب اللّه تعالی و عترتی اهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یفترقا حتی

یردا علی الحوض.

ثم قال: ان اللّه عز و جل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

(۹۱) روایة محیی الدین النووی ... ص: ۱۹۱

اشارة

رواه فی شرحه علی صحیح مسلم و قال: «قال العلماء: سمیا ثقلین لعظمهما و کبر شأنهما، و قیل لثقل العمل بهما» [۱].

ترجم له ...: ص: ۱۹۱

۱- الذهبی و بالغ فی الثناء علیه حیث وصفه بقوله: «الامام الحافظ الأوحد القدوة شیخ الإسلام علم الأولیاء محیی الدین ابو زکریا یحیی بن شرف ابن مری الحزامی الحورانی الشافعی» [... ۲]

۲- السبکی و وصفه بالشیخ الامام العلامة محیی الدین ابو زکریا شیخ الإسلام، أستاذ المتأخرین و حجة اللّه علی اللاحقین و الداعی الی سبیل السالفین ... له الزهد و القناعة و متابعة السالفین من أهل السنة و الجماعة و المصابرة علی انواع الخیر، لا یصرف ساعة فی غیر طاعة. هذا مع التفنن فی اصناف العلوم فقها و متون أحادیث و اسماء رجال و لغة و تصوفا و غیر ذلک...

و بالجملة کان قطب زمانه و سید وقته و سر اللّه بین خلقه، و التطویل بذکر کراماته تطویل فی مشهور و إسهاب فی معروف ... و توفی بها رحمه اللّه فی رجب سنة ۶۷۶.. [۳]

---

[۱] المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۸۰.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱۴۷۰.

[۳] طبقات الشافعیة ۸/ ۳۹۵- ۴۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۲

(۹۲) روایة شرف الدین عمر الموصلی ... ص: ۱۹۲

رواه فی الباب الثالث من کتابه النعیم المقیم لعترة النبی العظیم [۱] ففی الورقة ۶۴ ب: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أوشک ان ادعی فأجیب و انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه تعالی و عترتی أهل بیتی، فانظروا ما ذا تخلفونی فیهم».

و فی الورقة ۶۹ ب: «و فی الحدیث ان علیا سلم علی النبی [صلّی اللّه علیه و آله فرد علیه [السلام و أشار الیه بإصبعه و قال: لن یفترقا حتی یردا علی الحوض»

(۹۳) روایة ابی العباس القرطبی ... ص: ۱۹۲

اشارة

رواه فی کتابه تلخیص صحیح مسلم فی الورقة ۱۰۰ من المجلد الثانی منه [۲] قال: و عن یزید بن حیان قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم.. فرواه بعین ما تقدم عن مسلم فی صحیحه.

[۱] رأیت نسخة قدیمة منه کتبت فی سنة ۶۷۶ فی مکتبة ایاصوفیا رقم ۳۵۰۴ فی المکتبة السلیمانیة باسلامبول. و نسخته هناک بخطی و هی منقولة عن نسخة قرئت علی المؤلف سنة ۶۴۷ و وصف هناک بالسید الأوحد العالم البارع الورع العارف بحر الطریقة لسان الحقیقة مقدم الطوائف نهایة کل واصف شرف الدین أبو محمد عمر ابن السعید شجاع الدین محمد ابن الشیخ نجیب الدین عبد الواحد المعروفین بمسجد رباط المجاهد فی الموصل.

و کان تألیف الکتاب برباط الاخلاطیة ببغداد و فرغ منه عاشر ذی الحجة سنة ۶۴۲ ألفه لخزانة الملک الرحیم بدر الدین لؤلؤ صاحب الموصل و صدره باسمه.

[۲] رأیت النصف الثانی منه فی کتب جار اللّه أیوب بالمکتبة السلیمانیة باسلامبول رقم ۲۶۴ بخط الحسین بن أحمد البهنسی فرغ منه ۴ شعبان ۶۹۴ و قوبل بأصله المنقول منه و هو مقابل بأصل مسموع علی الشیخ أبی عبد اللّه القرطبی بحق سماعه من مؤلفه. و هذا الحدیث فی الورقة ۱۰۰/ أ منه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۳

و هو ضیاء الدین أبو العباس أحمد بن عمر بن ابراهیم بن عمر القرطبی المالکی الانصاری المتوفی ۶۵۶.

ترجم له ...: ص: ۱۹۳

ابن فرحون و قال: «عرف بابن المزین.. و کان من الأئمة المشهورین و العلماء المعروفین جامعا لمعرفة علوم منها علم الحدیث و الفقه و العربیة و غیر ذلک» [۱].

(۹۴) روایة عز الدین ابن ابی الحدید ... ص: ۱۹۳

اشارة

قال: «و قد بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله عترته من هی لمّا قال: انّی تارک فیکم الثقلین، فقال: عترتی أهل بیتی.

و بیّن فی مقام آخر من أهل بیته حیث طرح علیهم کساء و

قال حین نزلت: «إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ..» اللهم هؤلاء أهل بیتی فأذهب الرجس عنهم» [۲].

ترجم له ...: ص: ۱۹۳

۱- ابن الفوطی فقال: «عز الدین أبو حامد عبد الحمید بن أبی الحسین هبة اللّه بن محمد بن أبی الحدید المدائنی الکاتب الاصولی.

کان أدیبا فاضلا حکیما کاتبا خدم فی الاعمال السلطانیة. قال شیخنا تاج الدین کان کاتبا فی دار التشریفات ثم رتب کاتبا فی المخزن سنة ۶۲۹ ثم رتب کاتبا بالدیوان و عزل و رتب مشرف البلاد الحلیة فی صفر سنة

[۱] الدیباج المذهب: ۶۸.

[۲] شرح نهج البلاغة ۶/ ۳۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۴

۶۴۲ ثم عزل و رتب خواجة للأمیر علاء الدین الطبرسی ثم رتب ناظرا فی البیمارستان العضدی، و لما هرب جعفر بن الطحان الضامن رتب عوضه بالامانة من غیر ضمان فلم یعمل شیئا فعزل. و صنف للوزیر کتاب شرح نهج البلاغة. و بقی بعد الدولة العباسیة و لم تطل

أيامه. و توفى فى جمادى الآخرة سنة ۶۵۶. و له شعر كثير سائر. و مولده بالمدائن فى غرة ذى الحجة سنة ۵۸۶» [۱].

۲- ابن شاكر و أورد شيئا من شعره [۲].

۳- ابن كثير و وصفه بالكاتب الشاعر المطبق الشيعى الغالى!.. له شرح نهج البلاغة فى عشرين مجلدا.. و قد أورد له ابن الساعى أشياء كثيرة من مدائحه و أشعاره الفائقة الرائقة و كان أكثر فضيلة و أدبا من أخيه أبى المعالى موفق الدين» [۳].

(۹۵) رواية القاضى البيضاوى ... ص: ۱۹۴

اشارة

أخرجه فى شرحه على مصابيح السنة للبغوى و سمى شرحه تحفة الأبرار فى الورقة ۲۳۶/ أ عن جابر بن عبد اللّه الانصارى، و قال: عترة الرجل نسله و رهطه الأدنون.

ترجم له ...: ص: ۱۹۴

۱- السبكى و قال: «عبد اللّه بن عمر بن محمد بن على أبو الخير القاضى ناصر الدين البيضاوى صاحب الطوالع و ... كان اماما مبرزا نظارا

---

[۱] تلخيص مجمع الآداب ۴ ق ۱ ص ۱۹۰. رقم ۲۳۵.

[۲] فوات الوفيات ۱/ ۵۱۹.

[۳] تاريخ ابن كثير ۱۳/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۵

صالحا متعبدا زاهدا» [۱].

۲- السيوطى و قال: «كان اماما علّامة عارفا بالفقه و التفسير و الأصلين و العربية و المنطق، نظارا صالحا متعبدا شافعيا، مات سنة خمس و ثمانين و ستمائة بتبريز. كذا ذكره الصفدى» [... ۲].

۳- الداودى و أثنى عليه بألفاظ السيوطى المتقدمة و عدّد مصنفاته، ثم قال:

«ولى قضاء القضاة بشيراز و دخل تبريز و ناظر بها، صادف دخوله إليها مجلس درس عقد بها لبعض الفضلاء فجلس القاضى ناصر الدين فى أخريات القوم بحيث لم يعلم به أحد، فذكر المدرس نكتة زعم ان أحدا من الحاضرين لا يقدر على جوابها و طلب من القوم حلها و الجواب عنها فان لم يقدروا فالحل فقط، فان لم يقدروا فاعادتها. فلما انتهى من ذكرها شرع القاضى ناصر الدين فى الجواب فقال لا- أسمع حتى أعلم انك فهمتها، فخيره بين إعادتها بلفظها أو معناها، فبهت المدرس و قال أعدها بلفظها فأعادها ثم حلها و بين ان فى تركيبه إياها خللا، ثم أجاب عنها و قابلها فى الحال بمثلها و دعا المدرس الى حلها فتعذرت عليه، فأقامه الوزير من مجلسه و أدناه الى جانبه و سأله من أنت فأخبره انه البيضاوى و أنه جاء فى طلب القضاء بشيراز، فأكرمه و خلع عليه فى يومه ورده و قضيت حاجته» [۳].

---

[۱] طبقات الشافعية ۸/ ۱۵۷.

[۲] بغية الوعاة ۲/ ۵۰.

[۳] طبقات المفسرين ۱/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۶

(۹۶) روایة ظهیر الدین عبد الصمد الفارقی ... ص: ۱۹۶

اشارة

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح البغوی [۱] و قال: «و انا سمی کتاب اللّه و أهل بیته بالثقلین لشرفهما و عظم قدرهما، و العرب تسمی کل شیء فیه خطر و شرف ثقیلا، و قیل لان العمل بهما و أداء حقهما ثقیل،

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

أی أذکرکم أمر اللّه فی محبة أهل بیتی و رعایة حقوقهم و تقدیمهم فی الامامة و غیرها، «کررها ثلاثا» إظهارا لمزید اهتمامه بشأنهم و تأکیدا للتوصیة بهم»...

ترجم له ...: ص: ۱۹۶

۱- (هدیة العارفین ۱/ ۵۷۴) و قال: «عبد الصمد بن محمود الفارقی ظهیر الدین الفارابی المتوفی بعد ۷۰۷ من تصانیفه طوالع الانظار للبیضاوی و شرح منهاج الأصول أیضا للبیضاوی».

۲- (معجم المؤلفین ۵/).

۳- حاج خلیفة فی (کشف الظنون/ ۱۱۱۶) فی شراح الطوالع فقال:

«و شرحه عبد الصمد بن محمود الفارقی شرحا بسیطا فرغ من تحریره و تبییضه فی عاشر صفر ۷۰۷».

کما ذکر فی ۱۶۹۹ شرحه هذا علی مصابیح السنة للبغوی و لکن هنا سماه ظهیر الدین محمود بن عبد الصمد الفارقی و بیض لتاریخ وفاته.

(۹۷) روایة زین العرب ... ص: ۱۹۶

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح السنة

---

[۱] فی الورقة ۳۴۰ ب من نسخة من مکتبة تورهان والده رقم ۶۰ فی المکتبة السلیمانیة فی اسلامبول بخط ابن أخی المؤلف فرغ منه ۲۳ ربیع الاول سنة ۷۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۷

للبغوی [۱] و قال: «و قد شبه بهما [الثقلین الکتاب و العترة فی رزانة قدرهما و فخامة أمرهما، و فی ان الدین یستصلح بهما و یعمر ما عمرت الدنیا بالثقلین.. و أذکرکم اللّه فی أهل بیتی أی بالمودة و المحافظة لهم و احترامهم و الانقیاد لهم».

و هو زین العرب علی بن عبد اللّه بن أحمد.

ذکر الحاج خلیفة فی (کشف الظنون ۲/ ۱۶۹۹) شرحه هذا علی المصابیح و لم یؤرخ وفاته.

و لم أقف له علی ترجمة سوی ما فی (هدیة العارفین ۱/ ۷۲۰) قال:

«زین العرب: علی بن عبد اللّه المصری الشهیر بزین العرب، صنف شرح الأنموذج للزمخشری فی النحو. شرح کلیات القانون لابن سینا، شرح مصابیح السنة للبغوی فرغ منها (کذا) سنة ۷۵۱».

(۹۸) رواية الحسن بن حبيب الحلبى ... ص: ۱۹۷

اشارة

رواه فى النجم الثاقب فى أشرف المناصب [۲] فى فصل فى محبة آله و أصحابه رضى اللّه عنهم.

فقال من جملة ما قال فى فضل أهل البيت عليهم السّلام فى الورقة ۸۶/ أ:

«و عظمهم إذ قرنهم بكتاب اللّه أين كانوا و حيث حلوا فى

قوله: انّى تارك فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا»....

ترجم له ...: ص: ۱۹۷

۱- ابن حجر فقال: «الحسن بن عمر بن الحسن بن عمر بن حبيب

---

[۱] فى الورقة ۳۵۶/ أ من نسخة كتبت على نسخة الأصل بخط المؤلف بتاريخ المحرم سنة ۷۶۸ و هى فى مكتبة تورهان والده برقم ۵۹ فى المكتبة السليمانية باسلامبول.

[۲] نسخة منه ضمن مجموعة مكتوبة سنة ۸۲۴ فى دار الكتب الظاهرية بدمشق رقم ۵۸۸۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۸

ابن عمر بن شويخ بن عمر الدمشقى الأصل الحلبى أبو محمد بدر الدين...

و اشتغل و برع الى أن صار رأسا فى الأدب و الشروط ثم انتقى و خرج و أرخ و تعانى فى تواليفه السجع و كتب الشروط على القضاة و ناب فى الحكم و وقع فى الإنشاء و صنف فيها و نسخ البخارى بخطه، و اشتهر بالأدب فنظم و نثر و جمع مجاميع مفيدة، ثم لزم منزله بأخرة مقبلا على التصنيف و الافادة فمنها درة الاسلاك فى دولة الأتراك» [... ۱].

۲- و قال أيضا: «و استعمل مقاصد الشفاء لعياض و سماه أسنى المطالب [۲] فى أشرف المناقب فسبكها سجعا، سمعه منه أبو حامد ابن ظهيرة ... و سمع بالقاهرة و مصر و الاسكندرية، و كان فاضلا كيسا صحيح النقل، حدث الحسن ابن حبيب عنه ابن عشائر و ابن ظهيرة و سبط ابن العجمى و محب الدين ابن الشحنة و علاء الدين ابن خطيب الناصرية و قال فى ترجمته: و هو أول شيخ سمعت عليه الحديث» [... ۳].

۳- ابن العماد لخص فيه كلام ابن حجر فى أنباء الغمر دون عز و اليه [۴].

۴- الشوكانى لخص ما فى الدرر الكامنة بتغيير يسير و نسبته اليه صريحة [۵].

۵- (الرد الوافر/ ۵۰).

۶- (النجوم الزاهرة ۱۱/ ۱۸۹).

---

[۱] أنباء الغمر ۱/ ۲۴۹.

[۲] صرح المؤلف فى خطبة الكتاب بقوله: و سميتها النجم الثاقب. و كذلك ذكره فى كشف الظنون ۲/ ۱۹۳۰ بهذا الاسم و فى تعاليق أنباء الغمر و أعلام الزركلى.

[۳] الدرر الكامنة ۲/ ۱۱۳.

[۴] شذرات الذهب ۶/ ۲۶۲.

[۵] البدر الطالع ۲/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۱۹۹

(۹۹) روایة ابن تیمیة الحرانی ... ص: ۱۹۹

اشارة

أورده عن صحیح مسلم، قال: «لفظ الحدیث الذی فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم» [... ۱].

و فی ص ۱۰۵ عن صحیح مسلم عن جابر. ثم ناقش فی مدلوله مکابرة.

و الجواب عنه مذکور فی الکتاب.

ترجم له ...: ص: ۱۹۹

و هو تقی الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم ابن تیمیة الحرانی المتوفی سنة ۷۲۸.

۱- تلمیذه ابن کثیر ترجمة مطولة کما أورد فی خلال کتابه هذا کثیرا من أخباره و قضایاه و ما جری علیه [۲].

۲- و کذلک ابن ناصر فی الرد الوافر.

۳- الآلوسی فی جلاء العینین.

۴- و قد ألف البیطار عن حیاة ابن تیمیة کتابا مستقلا طبع بدمشق.

و کذلک أبو زهرة و محمد خلیل هراس.

(۱۰۰) روایة اثیر الدین ابی حیان الأندلسی ... ص: ۱۹۹

اشارة

رواه فی تفسیره قال: «و روی عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: انه قال فی آخر خطبة خطبها و هو مریض:

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۰۴.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۴/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۰

أیها الناس! انّی تارک فیکم الثقلین انه لن تعمی أبصارکم و لن تضل قلوبکم» [۱] مر لفظه بتمامه فی ترجمة ابن عطیة.

ترجم له ...: ص: ۲۰۰

تلمیذه الصفدی ترجمة مطولة فقال: «محمد بن یوسف بن علی بن یوسف بن حیان، الشیخ الامام الحافظ العلامة فرید العصر و الشیخ الزمان و امام النحاة أثیر الدین أبو حیان الغرناطی ... و لم أر فی أشیاخی أکثر اشتغالا منه لانی لم أره الا یسمع أو یشتغل أو یکتب ...و هو ثبت فیما ینقله، محرر لما یقوله عارف باللغة ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصریف فهو امام الدنیا فیهما لم یذکر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیة. و له الید الطولی فی التفسیر و الحدیث ... توفی رحمه اللّه تعالی فی ثامن عشری صفر سنة ۷۴۵» [۲].

تلمیذه الصفدی ترجمة مطولة فقال: «محمد بن یوسف بن علی بن یوسف بن حیان، الشیخ الامام الحافظ العلامة فرید العصر و الشیخ

الزمان و امام النحاة أثير الدين أبو حيان الغرناطى ... و لم أر فى أشياخى أكثر اشتغالا منه لانى لم أره الا يسمع أو يشتغل أو يكتب ...و هو ثبت فيما ينقله، محرر لما يقوله عارف باللغة ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصريف فهو امام الدنيا فيهما لم يذكر معه فى أقطار الأرض غيره فى العربية. و له اليد الطولى فى التفسير و الحديث ... توفى رحمه اللّه تعالى فى ثامن عشرى صفر سنة ۷۴۵» [۲].

(۱۰۱) رواية علاء الدين ابن التركمانى ... ص: ۲۰۰

اشارة

أورده فى كتابه (الجوهر النقى على سنن البيهقى ۷/ ۳۱) المطبوع ذيل سنن البيهقى فى حيدرآباد الهند باب بيان آل محمد صلّى اللّه عليه و سلّم.

ترجم له ...: ص: ۲۰۰

۱- ابن حجر فقال: «على بن عثمان بن مصطفى المارديني الأصل علاء الدين ابن التركمانى الحنفى ولد سنة ۶۸۳ و تفقه و تمهر و أفتى و درس و صنف التصانيف الحافلة ... و استمر علاء الدين فى الوظيفة الى ان مات سنة ۷۵۰، و له من التصانيف غريب القرآن و مختصر ابن الصلاح و الجوهر

---

[۱] البحر المحيط ۱/ ۱۲.

[۲] الوافى بالوفيات ۵/ ۲۶۷- ۲۸۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۱

النقى» [... ۱].

۲- الحسينى فى (ذيل تذكرة الحافظ/ ۱۲۵) و أرخ وفاته سنة ۷۴۹ و سمى كتابه هذا بالدر النقى.

(۱۰۲) رواية شمس الدين الواسطى ... ص: ۲۰۱

اشارة

رواه فى مجمع الأحباب [۲] قال: «و فى حديث صحيح مسلم أيضا عن زيد ابن أرقم فى جملة حديث طويل قال: فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بماء يدعى خما بين مكة و المدينة فحمد اللّه و أثنى عليه و وعظ و ذكر، ثم قال بعد:
ألا أيها الناس! فإنما أنا بشر يوشك أن يأتينى رسول اللّه فأجيب و انّى تارك فيكم ثقلين، أولهما كتاب اللّه فيه الهدى و النور، فخذوا بكتاب اللّه و استمسكوا به. فحث على كتاب اللّه و رغب فيه، ثم قال: و أهل بيتى، أذكركم اللّه فى أهل بيتى»....

ترجم له ... ص: ۲۰۱

: ۱- ابن حجر فى وفيات سنة ۷۷۶ فقال: «محمد بن الحسن بن عبد اللّه الحسينى الواسطى نزيل القاهرة ولد سنة ۷۱۷ و اشتغل ببلاده ثم قدم الشام و تميز و أفاد و درس و كان بارعا فى الفقه و الأصول و جمع شيئا فى الرد

---

[۱] الدرر الكامنة ۳/ ۱۵۶.

[۲] ذکره فی کشف الظنون ۲/ ۱۵۹۶ باسم مجمع الاخبار فی مناقب الأخیار و قال: المشهور انه یقال له مجمع الأحباب و تذکرة اولی الألباب، و قال: و اقتفی فی ترتیبه أثر الحلیة انتهی.

و الظاهر انه لخص الحلیة حلیة الأولیاء لأبی نعیم فحذف أشیاء و أضاف أشیاء کما ذکر ابن حجر: و اختصر الحلیة. و رأیت منه نسخا فی مکتبات ترکیا منها نسخة من القرن العاشر فی مکتبة لاله‌لی رقم ۲۰۹۶ بالمکتبة السلیمانیة باسلامبول ذکر حدیث الثقلین فیه فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام فی الورقة ۷۸ ب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۲

علی التناقض للاسنوی و اختصر الحلیة، و کان منجمعا عن الناس، و له تفسیر کبیر، و خطه ملیح من ستین سنة الی الآن» [۱].

۲- (الدرر الکامنة ۴/ ۴۱۰) رقم ۳۶۴۰.

۳- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۶/ ۲۰۵).

(۱۰۳) روایة تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۲

اشارة

أخرج حدیث الثقلین فی کتابه: معرفة ما یجب لال البیت النبوی [۲] من الحق علی من عداهم ص ۳۸ عن سنن الترمذی.

و المقریزی هو أبو العباس أحمد بن علی بن عبد القادر المصری الحسینی العبیدی.

ترجم له ... ص: ۲۰۲

: ۱- ابن تغری بردی و وصفه بالشیخ الامام العالم البارع عمدة المؤرخین و عین المحدثین تقی الدین المقریزی البعلبکی الأصل المصری المولد و الدار و الوفاة ... و تفقه و برع و صنف التصانیف المفیدة النافعة الجامعة لکل علم، و کان ضابطا مؤرخا مفننا محدثا معظما فی الدول ... و کان اماما مفننا کتب الکثیر بخطه و انتقی أشیاء و حصل الفوائد و اشتهر ذکره فی حیاته و بعد موته فی التاریخ و غیره حتی صار به یضرب المثل، و کان له محاسن شتی و محاضرة جیدة الی الغایة و لا سیما فی ذکر السلف من العلماء و الملوک و غیر ذلک. و کان منقطعا فی داره ملازما للعبادة و الخلوة قل ان یتردد الی أحد الا

---

[۱] أنباء الغمر ۱/ ۱۲۸.

[۲] طبعة مصر مطبوعات دار الاعتصام بالقاهرة بتحقیق محمد أحمد عاشور سنة ۱۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۳

لضرورة الا انه کان کثیر التعصب علی السادة الحنیفة و غیرهم لمیله الی مذهب الظاهر.

و قرأت علیه کثیرا من مصنفاته ... الی ان عدد تصانیفه و ذکر منها التنازع و التخاصم و کتاب فی معرفة ما یجب لال البیت النبوی من الحق علی من عداهم ... و لم یزل ضابطا حافظا للوقائع و التاریخ مع حسن الخلق و کرم العهد و کثرة التواضع و علو الهمة لمن یقصد و العبادة و التقوی، الی ان توفی یوم الخمیس سادس عشر شهر رمضان سنة ۸۴۵ و دفن من الغد فی مقبرة الصوفیة خارج باب النصر من القاهرة رحمه اللّه تعالی [۱].

۲- معاصره الحافظ ابن حجر و قال: «و کان اماما بارعا مفننا متقنا ضابطا دینا خیرا» [... ۲].

۳- السخاوی ترجمة مطولة [۳].

۴- ابن المعاد فی (شذرات الذهب ۷/ ۲۵۴).

۵- السیوطی فی (حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۷).

(۱۰۴) روایة عثمان بن حاجی بن محمد الهروی ... ص: ۲۰۳

روی حدیث الثقلین فی شرحه علی مصابیح السنة فی الورقة ۱۷۸/ أ من نسخة من القرن العاشر فی المکتبة السلیمانیة رقم ۲۸۸ [۴].

---

[۱] المنهل الصافی ۱/ ۳۹۴- ۳۹۹.

[۲] أنباء الغمر ۹/ ۱۷۰.

[۳] الضوء اللامع ۲/ ۲۱- ۲۵.

[۴] منه نسخة فی الخزانة التیموریة رقم ۲۵۴ حدیث کما فی فهرسها ج ۱ ص ۲۱۷ و لم یورخ وفاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۴

(۱۰۵) روایة الحافظ ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۴

اشارة

أخرجه فی کتاب (المطالب العالیة [۱] بزوائد المسانید الثمانیة [۲] ۴/ ۶۵) فی باب فضائل علی برقم ۳۹۷۲ عن علی علیه السّلام: «ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حضر الشجرة بخم ثم خرج آخذا بید علی فقال: ألستم تشهدون ان اللّه بکم؟ قالوا: بلی. قال: ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله مولاکم؟ فقالوا: بلی. قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه، و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا: کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.

هذا اسناد صحیح».

ثم أورد بعده حدیث الغدیر ثم قال: هما لإسحاق.

و رواه الحافظ ابن حجر فی زوائد مسند البزار فی الورقة ۲۷۷/ أ:

«حدثنا أحمد بن منصور ثنا داود بن عمرو ثنا صالح بن موسی بن عبد اللّه حدثنی عبد العزیز بن رفیع عن أبی صالح عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی قد خلفت فیکم اثنین لن تضلوا بعدهما أبدا:

کتاب اللّه و عترتی، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

حدثنا الحسین بن علی بن جعفر ثنا علی بن ثابت ثنا سفیان بن سلیمان عن أبی إسحاق عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی مقبوض و انّی قد ترکت فیکم الثقلین: کتاب اللّه و أهل بیتی و انکم لن تضلوا بعدهما».

---

[۱] طبعة المطبعة العصریة بالکویت نشر التراث الإسلامی ادارة الشئون الإسلامیة بوزارة الأوقاف الکویتیة بتحقیق الأستاذ المحقق حبیب الرحمن الاعظمی سنة ۱۳۹۳.

[۲] و هی مسانید أبی داود الطیالسی و الحمیدی و ابن أبی عمر و مسدد و ابن منیع البغوی و ابن أبی شیبة و عبد بن حمید الکشی و الحارث بن أبی أسامة و أضاف إلیها من مسندی أبی یعلی و ابن راهویه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۵

ترجم له ... ص: ۲۰۵

: ۱- السخاوى ترجمة مطولة فقال: «أحمد بن على بن محمد بن محمد ابن على بن أحمد، شيخى الأستاذ امام الأئمة الشهاب أبو الفضل الكنانى العسقلانى المصرى ثم القاهرى الشافعى و يعرف بابن حجر و هو لقب لبعض آبائه ... و أملى ما ينيف على ألف مجلس من حفظه و اشتهر ذكره و بعد صيته و ارتحل الأئمة اليه، و تبجح الأعيان بالوفود عليه، و كثرت طلبته حتى كان رءوس العلماء من كل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقة بعد أخرى و الحق الأبناء بالاباء و الأحفاد بل و أبناءهم بالأجداد، و لم يجتمع عند أحد مجموعهم و قهرهم بذكائه و تفوق تصوره و سرعة إدراكه و اتساع نظره و وفور آدابه، و امتدحه الكبار و تبجح فحول الشعراء بمطارحته و طارت فتواه التى لا يمكن دخولها تحت الحصر فى الآفاق و حدث بأكثر مروياته خصوصا المطولات منها، كل ذلك مع شدة تواضعه و حلمه و بهائه و تحريه فى مأكله و مشربه و ملبسه و صيامه و قيامه و بذله و حسن عشرته و مزيد مداراته و لذيذ محاضراته و رضى أخلاقه و ميله لأهل الفضائل، و انصافه فى البحث و رجوعه الى الحق و خصاله التى لم تجتمع لاحد من أهل عصره و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الامانة و المعرفة التامة و الذهن الوقاد، و الذكاء المفرط و سعة العلم فى فنون شتى، و شهد له شيخه العراقى بأنه اعلم أصحابه بالحديث و قال كل من التقى الفاسى و البرهان الحلبى: ما رأينا مثله.. و أفردت له ترجمة حافلة لا تفى ببعض أحواله فى مجلد ضخم أو مجلدين كتبها الأئمة عنى و انتشرت نسخها و حدث بها الأكابر غير مرة بكل من مكة و القاهرة و أرجو كما شهد غير واحد ان تكون غاية فى بابها سميتها الجواهر و الدرر.

و قد قرأت عليه الكثير جدا من تصانيفه و مروياته ... و لم يزل على جلالته و عظمته فى النفوس و مداومته على أنواع الخيرات الى ان توفى فى أواخر ذى الحجة سنة اثنتين و خمسين [و ثمانمائة» [...] ۱].

---

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۶

۲- و فى (ذيل رفع الإصر ۸۹- ۷۵) و سماه هناك: أحمد بن عبد اللّه.

۳- تقى الدين الفاسى فى (ذيل تذكرة الحفاظ/ ۳۸۰).

۴- السيوطى فى (حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳).

۵- ابن العماد فى (شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰).

(۱۰۶) رواية ابن الديبع الشيبانى ... ص: ۲۰۶

اشارة

رواه حيث قال: «و عن يزيد بن حيان عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ألا و أنى تارك فيكم ثقلين أحدهما كتاب اللّه تعالى و هو حبل اللّه الذى من اتبعه كان على الهدى و من تركه كان على الضلالة و عترتى أهل بيتى.

فقلنا: من أهل بيته نساؤه؟ قال ايم اللّه ان المرأة تكون مع الرجل العصر من الدهر فيطلقها فترجع الى أبيها و قومها، أهل بيته أصله و عصبته الذين حرموا الصدقة بعده. أخرجه مسلم.

سمى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم القرآن العزيز و أهل بيته ثقلين لان الأخذ بهما و العمل بما يجب لهما ثقيل. و قيل:

العرب تقول لكل نفيس خطير: ثقل فجعلهما ثقلين إعظاما لقدرهما و تفخيما لشأنهما» [۱].

ترجم له ... ص: ۲۰۶

: ۱- الغزى فقال: «عبد الرحمن بن على بن محمد بن على بن يوسف الشيخ الامام العلامة الأوحد المحقق الفهامة، محدث اليمن و

مؤرخها و محیی علوم الأثر بها، وحید الدین أبو الفرج الشیبانی الزبیدی الشافعی المعروف

---

[۱] تیسیر الوصول الی جامع الأصول ۳/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۷

بابن الدیبع بکسر الدال المهملة» [۱].

۲- ابن العیدروس ترجمة ترجمة مطولة و بالغ فی الثناء علیه و وصفه بالإمام الحافظ الحجة المتقن شیخ الإسلام علامة الأنام الجهبذ الامام مسند الدنیا، أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمة المحققین شیخ مشایخنا المبرزین. [۲]

۳- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۳۳۵).

۴- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۸/ ۲۵۵) فی المتوفین سنة ۹۴۳.

(۱۰۷) روایة شمس الدین ابن طولون ... ص: ۲۰۷

اشارة

قال فی (الشذرات الذهبیة ۶۶) [۳]: «و فی صحیح مسلم عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به- فحث علی کتاب اللّه و رغب فیه- ثم قال: و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی».

ترجم له ... ص: ۲۰۷

: ۱- الغزی فقال: «محمد بن علی بن طولون. محمد بن علی بن محمد الشیخ الامام العلامة المسند المفنن الفهامة شمس الدین أبو عبد اللّه ابن الشیخ علاء الدین ابن الخواجة شمس الدین الشهیر بابن طولون الدمشقی الصالحی الحنفی المحدث النحوی...

و کان ماهرا فی النحو علّامة فی الفقه مشهورا بالحدیث و ولی تدریس

---

[۱] الکواکب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۲] النور المسافر ۲۱۲- ۲۲۱.

[۳] طبعة بیروت باسم الأئمة الاثنا عشر حققه و نشره الدکتور صلاح الدین المنجد سنة ۱۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۰۸

الحنفیة بمدرسة شیخ الإسلام أبی عمر و امامة السلیمیة بالصالحیة، و قصده الطلبة فی النحو و رغب الناس فی السماع منه و کانت أوقاته معمورة بالتدریس و الافادة و التألیف، کتب بخطه کثیرا من الکتب و علق ستین جزء و سماها بالتعلیقات کل جزء منها مشتمل علی مؤلفات کثیرة أکثرها من جمعه و بعضها لغیره، منها کثیر من تألیفات شیخه السیوطی. و کانت أوقاته معمورة کلها بالعلم و العبادة و له مشارکة فی سائر العلوم حتی فی التعبیر و الطب.

توفی رحمه اللّه تعالی یوم الأحد حادی عشر أو ثانی عشر جمادی الاولی سنة ۹۵۳» [... ۱].

۲- (شذرات الذهب ۸/ ۲۹۸).

(۱۰۸) روایة السوسی المغربی ... ص: ۲۰۸

اشارة

أورد حديث الثقلين فی كتابه (جمع الفوائد من جامع الأصول و مجمع الزوائد [۲] ۱/ ۱۶).

«عن زيد بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّی تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر و هو كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتی أهل بيتی لن يفترقا حتى يردا على الحوض فانظروا كيف تخلفونی فيهما. للترمذی».

و فی ج ۲ ص ۲۳۶ باب مناقب أهل البيت عليهم السّلام أيضا عن زيد بن أرقم بلفظ مسلم. ثم قال: لمسلم.

---

[۱] الكواكب السائرة ۲/ ۵۲.

[۲] طبعة الهند عام ۱۳۴۶ فی المطبعة الخيرية ببلدة ميرته.

ترجم له ... ص: ۲۰۹

: المحبی فقال: «محمد بن محمد بن سليمان بن الفاسی- و هو اسم لا نسبة الى فاس- ابن طاهر السوسی الرودانی المغربی المالكی نزيل الحرمين: الامام الجليل المحدث المفنن فرد الدنيا فی العلوم كلها الجامع بين منطوقها و مفهومها و المالك لمجهولها و معلومها ولد سنة ۱۰۳۷. و الظاهر من شأنه كما نقلت عن شيخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادی و هو ممن أخذ عنه و سافر الى الروم فی صحبته و انتفع به و كان يصفه بأوصاف بالغة حد الغلو ... فانه كان يقول انه يعرف الحديث و الأصول معرفة ما رأينا من يعرفها ممن أدركناه، و أما علوم الأدب فإليه النهاية و كان فی الحكمة و المنطق و الطبيعی و الالهی الأستاذ الذی لا تنال مرتبته ... و قد أخذ عنه بمكة و المدينة و الروم خلق و مدحه جماعة و أثنوا عليه، و كانت وفاته بدمشق يوم الأحد عاشر ذی القعدة سنة ۱۰۹۴» [... ۱].

(۱۰۹) روایة العصامی المكی ... ص: ۲۰۹

اشارة

قال فی الحديث السادس و الثلاثون و مائة: «أخرج ابن أبی شيبة أنه صلّى اللّه عليه و سلّم قال فی مرض موته: أيها الناس يوشك ان اقبض قبضا سريعا فينطلق بی و قد قدمت إليكم القول معذرة إليكم.

ألا انی مخلف فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بيتی.

ثم أخذ بيد علی فرفعها فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا يفترقان حتى يردا على الحوض فأسألهما ما خلفت فيهما؟» [۲].

---

[۱] خلاصة الأثر ۴/ ۲۰۴.

[۲] سمط النجوم العوالی ۲/ ۵۰۲.

ترجم له ... ص: ۲۱۰

: ۱- الشوكانی: «عبد الملك بن حسين بن عبد الملك العصامی المكی المتوفی سنة ۱۱۱۱» [۱].

۲- المرادی فی (سلک الدرر ۳/ ۱۳۹).

(۱۱۰) روایة محمد بن أمین المحبی ... ص: ۲۱۰

اشارة

أورده فی کتابه (جنی الجنتین فی تمییز نوعی المثنیین/ ۳۱).

ترجم له ... ص: ۲۱۰

: ۱- تلمیذه السؤالاتی فی (ذیل نفحة الریحانة ۶/ ۴۰۰- ۴۴۴).

۲- المرادی فی (سلک الدرر ۴/ ۸۶).

۳- عبد الفتاح الحلو فی مقدمة (نفحة الریحانة ۱/ ۴- ۳۴).

(۱۱۱) روایة کمال الدین ابن حمزة الحسینی ... ص: ۲۱۰

اشارة

أورده فی کتاب (البیان و التعریف) و فی حرف الالف: «أما بعد ألا أیها الناس! انما أنا بشر یوشک أن یأتی رسول ربی فأجیب و انّی تارک فیکم ثقلین أولهما کتاب اللّه فیه الهدی و النور من استمسک به و أخذ به کان علی الهدی و من أخطأه ضل. فخذوا بکتاب اللّه و استمسکوا به و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی.

أخرجه الامام أحمد و مسلم و عبد بن حمید عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه

---

[۱] البدر الطالع ۱/ ۴۰۲.

ثم أورده ص ۱۶۵ عن صحیح مسلم» [۱].

و أورده فی حرف الکاف: «کأنی قد دعیت فأجبت، انّی تارک فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهما فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

ان اللّه مولای و أنا مولی کل مؤمن، من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

أخرجه الطبرانی فی الکبیر و الحاکم عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم» [۲].

ترجم له ... ص: ۲۱۱

: ۱- المرادی و قال: «العالم الامام المشهور، المحدث النحوی العلامة، کان وافر الحرمة مشهورا بالفضل الوافر، أحد الاعلام المحدثین و العلماء الجهابذة ... فذکر تآلیفه و أرّخ وفاته بسنة ۱۱۲۰» [۳].

۲- المحبی فی (نفحة الریحانة ۲/ ۸۶) رقم ۶۶.

(۱۱۲) روایة عبد الغنی النابلسی ... ص: ۲۱۱

اشارة

رواه فی کتابه (ذخائر المواریث ۱/ ۲۱۵) برقم ۱۹۳: «انطلقت أنا و حصین ابن سبرة و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم ... انّی تارک فیکم ثقلین (... م) فی الفضائل عن زهیر بن حرب و شجاع بن مخلد، (ت) فی المناقب عن علی بن المنذر و عطیة (ه) فی السنة عن أبی بکر بن أبی شیبة».

---

[۱] البیان و التعریف ۱/ ۱۶۴.

[۲] البیان و التعریف ۲/ ۱۳۶.

[۳] سلک الدرر ۱/ ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۲

ترجم له ... ص: ۲۱۲

: و هو عبد الغنی بن اسماعیل النابلسی الدمشقی الحنفی النقشبندی القادری المتوفی سنة ۱۱۴۳.

۱- المحبی فقال: «بحر علم لا یدرک غوره و فلک فضل علی قطب الرحی دوره ... ولدیه من المعلومات ما یشق علی القلم حشره و یتعسر علی الکلم نشره و تآلیفه تکاثر السحب المواطر» [... ۱].

۲- المرادی و عدد تآلیفه الکثیرة [۲].

(۱۱۳) روایة الشبراویّ شیخ الأزهر ... ص: ۲۱۲

اشارة

أورد فی کتابه حدیث الثقلین عن زید بن أرقم نقلا عن مسلم فی صحیحه و الترمذی فی سننه [۳].

ترجم له ... ص: ۲۱۲

: المرادی فی (سلک الدرر ۳/ ۱۰۷).

(۱۱۴) روایة میر غنی الحسینی ... ص: ۲۱۲

اشارة

رواه فی کتابه (الدرة الیتیمة فی بعض فضائل السیدة العظیمة) فاطمة الزهراء سیدة النساء سلام اللّه علیها قال فی الورقة [۴] ۸ ب:

---

[۱] نفحة الریحانة ۲/ ۱۳۷.

[۲] سلک الدرر ۳/ ۳۰.

[۳] الإتحاف بحب الاشراف: ۶.

[۴] نسخة المکتبة الظاهریة ضمن مجموعة رقم ۳۶۷۱ من الورقة ۷۱- الی الورقة ۷۷ کتب سنة ۱۲۱۴ فهرس التاریخ للریان ص ۶۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۳

«و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى فانظروا كيف تخلفونى فيهما».

ترجم له ... ص: ۲۱۳

: و هو عفيف الدين أبو السيادة عبد اللّه بن ابراهيم بن حسن مير غنى الحسينى المتقى المكى الطائفى الحنفى الملقب بالمحبوب المتوفى ۱۲۰۷ [۱].

البيطار و ساق نسبه الى الامام الجواد عليه السّلام، و حكى ترجمته عن الجبرتى الى أن قال: «و مآثره شهيرة و مفاخره كثيرة، و كراماته كالشمس فى كبد السماء و كالبدر فى غيهب الظلماء، و أحواله فى احتجابه عن الناس مشهورة و أخباره فى زهده عن الدنيا على ألسنة الناس مذكورة».

ثم عدد تآليفه و منها السهم الداحض فى نحر الروافض!! و منها الفروع الجوهرية فى الأئمة الاثنى عشرية. و منها الدرة اليتيمة فى فضائل السيدة العظيمة ألفها سنة ۱۱۶۴ [۲].

(۱۱۵) رواية أحمد زينى دحلان ... ص: ۲۱۳

روى حديث الثقلين حيث قال: «و من علامات محبته صلّى اللّه عليه و سلّم محبة أصحابه و أهل بيته و ذريته و قرابته ... و روى مسلم عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: قام فينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطيبا فحمد اللّه و أثنى عليه، ثم قال: أما بعد أيها الناس ...

و الثقلان تثنية ثقل بالتحريك كما فى القاموس و هو كل شىء نفيس مصون.

---

[۱] و أرخ وفاته فى فهرس الخزانة التيمورية ۱/ ۲۳۹ سنة ۱۱۹۳ أو ۹۴.

[۲] حلية البشر ۲/ ۱۰۱۱.

و

روى الامام أحمد أيضا عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: انى أوشك أن أدعى فأجيب و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى، كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض، و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير أخبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض فانظروا بما تخلفونى فيهما.

و عترة الرجل أهله و رهطه، أى أقاربه» [۱].

(۱۱۶) رواية الكمشخانوى ... ص: ۲۱۴

رواه فى كتاب (راموز الأحاديث) و هذا لفظه: «انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه عز و جل من اتبعه كان على الهدى و من تركه كان على الضلالة. ش حم حب عن زيد بن أرقم.

انى أوشك أن أدعى فأجيب و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى، كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى، و ان اللطيف الخبير خبرنى أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض فانظروا كيف تخلفونى فيهما. ش و ابن سعد حم ع عن أبى سعيد» [۲]

(۱۱۷) رواية بهجت افندى ... ص: ۲۱۴

رواه فی (تاریخ آل محمد ۴۵) حیث قال: «حدیث الثقلین رواه جمیع المحدثین و خصوصا البخاری و مسلم و أحمد بن حنبل و مالک بن أنس، و قد حکموا بصحته»...

---

[۱] السیرة النبویة ۲/ ۳۰۰.

[۲] راموز الأحادیث ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۵

ثم ذکر متن الحدیث بأحد ألفاظه و أوضح مدالیله و معانیه...

(۱۱۸) روایة منصور علی ناصف ... ص: ۲۱۵

رواه «عن یزید بن حیان رضی اللّه عنه قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمر بن مسلم الی زید بن أرقم.
رواه مسلم فی فضائل علی، و الترمذی و لفظه: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۱]

(۱۱۹) روایة النبهانی ... ص: ۲۱۵

رواه فی (الفتح الکبیر ۱/ ۴۵۱) حیث قال: «انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممدود ما بین السماء و الأرض و عترتی أهل بیتی و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. حم طب عن زید ابن ثابت.
ز- انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی أحدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. ت عن زید ابن أرقم».
و رواه فی کتاب (الشرف المؤبد ۱۸، ۲۴) أیضا.

---

[۱] التاج الجامع للأصول ۳/ ۳۰۸- ۳۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۶

(۱۲۰) روایة العباس الیمنی ... ص: ۲۱۶

و رواه العباس بن أحمد الیمنی فی کتابه (الروض النضیر ۵/ ۳۴۳، ۴۶۶) فلیراجع.

(۱۲۱) روایة المبارکفوری ... ص: ۲۱۶

و رواه الامام الحافظ أبو العلی محمد بن عبد الرحمن بن عبد الرحیم المبارکفوری فی (تحفة الاحوذی بشرح جامع الترمذی ۱۰/ ۲۸۷- ۲۹۱) و قد شرح الحدیث و أوضح معانیه بما لا مزید علیه.

(۱۲۲) روایة أحمد البنا ... ص: ۲۱۶

قال فی (الفتح الربانی بترتیب مسند أحمد بن حنبل الشیبانی ۱/ ۱۸۶): «کتاب الاعتصام بالکتاب و السنة، باب فی الاعتصام بکتاب اللّه

عز و جل»:

۱- عن یزید بن حیان التیمی قال: انطلقت أنا و حصین بن سبرة و عمر ابن مسلم الی زید بن أرقم رضی اللّه عنه، فلما جلسنا الیه قال له حصین...

۲-

عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «انّی تارک فیکم الثقلین»....

و قد ذکر شرح کل ذلک و تخریجه فی (بلوغ الامانی من أسرار الفتح الربانی) المطبوع معه.

و قال فی (بلوغ الأمانی المطبوع فی ذیل الفتح الربانی ۴/ ۲۶) بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۷

کلام له: «و لکن هاهنا مانع من حمل الال علی جمیع الامة، و هو

حدیث: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا: کتاب اللّه و عترتی. الحدیث و هو فی صحیح مسلم و غیره».

(۱۲۳) روایة عبد اللّه الشافعی ... ص: ۲۱۷

رواه فی (أرجح المطالب ۳۳۵- ۳۴۱) عن کبار الأئمة الحفاظ من حدیث زید بن ثابت، زید بن أرقم، و أبی سعید الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و زید بن أسلم، و علی علیه السّلام، و ابی ذر، و أبی رافع، و أبی هریرة، و أم هانی، و أم سلمة.

و من حدیث عامر بن أبی لیلی و حذیفة بن أسید و زید بن أرقم جمیعا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و من حدیث ابی الطفیل حدیث مناشدة علی علیه السّلام، قال: فقام سبعة عشر رجل...

قال: و عن محمد بن عبد الرحمن بن خلاد- و کان من رهط جابر بن عبد اللّه- حیث أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی و الفضل بن عباس فی مرض وفاته قال: فخرج یعتمد علیهما حتی جلس علی المنبر و علیه عصابة فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: اما بعد أیها الناس فما ذا تستنکرون من موت نبیکم ألم ینع إلیکم نفسه و تنع الیه أنفسکم؟ ام هل خلد احد ممن بعث قبلی فابعثوا الیه فأخذ بکم، فانی لا حق بربی و قد ترکت فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی: کتاب اللّه بین أیدیکم تقرءونه صباحا و مساء، فیه ما تلقون، و اهل بیتی.

اخرج السید ابو الحسن یحیی بن الحسن فی کتابه اخبار المدینة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۸

(۱۲۴) روایة أبی ریة ... ص: ۲۱۸

رواه فی کتابه (أضواء علی السنة المحمدیة ۴۰۴) حیث قال:

«و فی روایة: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی.

و قد جاء هذا الحدیث بروایات مختلفة- و المعنی واحد- فی کثیر من کتب السنة، و إذا أردت الوقوف علی هذه الروایات فارجع الی کتاب (المراجعات) التی جرت بین العلامة شرف الدین الموسوی رحمه اللّه و بین الأستاذ الکبیر الشیخ سلیم البشری شیخ الأزهر سابقا فی الصفحات من ۲۰ ما بعدها من الطبعة الرابعة».

(۱۲۵) روایة توفیق ابی علم ... ص: ۲۱۸

رواه فی کتاب (اهل البیت ۷۷- ۸۰) ثم علق علیه و بحث حوله بکلام طویل ننقله هنا لفوائده الجمة ... قال:

«حدیث الثقلین [۱]: و عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انا تارک فیکم الثقلین...

---

[۱] فی الهامش: أحادیث الثقلین من الأحادیث التی رواها أجلاء علماء أهل السنة و أکابر محدثیهم فی صحاحهم بأسانیدهم المتعددة و اتفق علی روایتها الفریقان، فرواها مسلم و الترمذی فی صحیحهما و الامام أحمد بن حنبل فی مسنده و الثعلبی فی تفسیره و ابن المغازلی الشافعی فی المناقب و صاحب الجمع بین الصحاح الستة و الحمیدی فی افراد مسلم و السمعانی فی فضائل الصحابة و موفق بن أحمد و الطبرانیّ و ابن حجر فی صواعقه و غیرهم- و رویت من طریق أهل البیت باثنین و ثمانین طریقا- و العقد الفرید لابن عبد ربه القرطبی و ذخائر العقبی لأحمد بن عبد اللّه الطبری و تفسیر الخازن فی تفسیر آیة الاعتصام و تفسیر ابن کثیر فی آیة المودة و فی تفسیر آیة التطهیر و شرح نهج البلاغة لابن أبی الحدید و فی الحلیة لأبی نعیم الاصبهانی و أسد الغابة لابن الأثیر و الدر النثیر للسیوطی و لسان العرب لجمال الدین الإفریقی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۱۹

و

عن أبی سعید الخدری عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین و فی روایة خلیفتین...

و

فی روایة أخری: انّی قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا...

و

فی روایة أخری: انّی تارک فیکم امر بن لن تضلوا ان اتبعتموهما و هما: کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی فلا تتقدموهما فتهلکوا و لا تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم أعلی منکم.

و قد یکون هذا صریحا فی خروج النساء من اهل البیت و اختصاصهم بعشیرته و عصبته، و هو رأینا الذی انتهینا الیه فی ختام هذا البحث و اللّه اعلم.

و حدیث الثقلین من أوثق الأحادیث النبویة و أکثرها ذیوعا، و قد اهتم العلماء به اهتماما بالغا لأنه یحمل جانبا مهما من جوانب العقیدة الإسلامیة، کما انه من اظهر الأدلة التی تستند إلیها الشیعة فی حصر الامامة فی اهل البیت و فی عصمتهم من الاخطاء و الأهواء، لان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قرنهم بکتاب اللّه العزیز الذی لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه، فلا یفترق أحدهما عن الآخر، و من الطبیعی أن صدور آیة مخالفة لأحکام الدین تعتبر افتراقا عن الکتاب العزیز، و قد صرح النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعدم افتراقهما حتی یردا علی الحوض، فدلالته علی العصمة ظاهرة جلیة.

و قد کرر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث فی مواقف کثیرة، لأنه یهدف الی صیانة الامة و المحافظة علی استقامتها و عدم انحرافها فی المجالات العقائدیة و غیرهما، ان تمسکت بأهل البیت و لم تتقدم علیهم و لم تتأخر عنهم.

و لو کان الخطأ یقع منهم لما صح الأمر بالتمسک بهم، الذی هو عبارة عن جعل أقوالهم و أفعالهم حجة، و فی ان المتمسک بهم لا یضل کما لا یضل، المتمسک بالقرآن، و لو وقع منهم الذنب أو الخطأ لکان المتمسک بهم یضل، و ان فی اتباعهم الهدی و النور کما فی القرآن، و لو لم یکونوا معصومین لکان فی اتباعهم الضلال، و فی انهم حبل ممدود من السماء الی الأرض کالقرآن، و هو کنایة عن أنهم واسطة بین اللّه تعالی و بین خلقه و ان أقوالهم عن اللّه تعالی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۰

و لو لم یکونوا معصومین لم یکونوا کذلک، و فی انهم لن یفارقوا القرآن و لن یفارقهم مدة عمر الدنیا، و لو أخطئوا أو أذنبوا لفارقوا القرآن و فارقهم، و فی عدم جواز مفارقتهم بتقدم علیهم بجعل نفسه اماما لهم أو تقصیر عنهم و ائتمام بغیرهم، کما لا یجوز التقدم

علی القرآن بالإفتـاء بغیر مـا فیه او التقصـیر عنه باتبـاع اقوال مخالفیه، و فی عـدم جواز تعلیمهم و رد أقوالهم، و لو کانوا یجهلون شـیئا لوجب تعلیمهم و لم ینه عن رد قولهم.

و قد دلت هذه الأحادیث ایضا علی ان منهم من هذه صفته فی کل عصر و زمان بدلیل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض و ان اللطیف الخبیر أخبره بذلک

، و ورود الحوض کنایة عن انقضاء عمر الدنیا فلو خلا زمان من أحدهما لم یصدق انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض.

و یتخـذ أنصار أن اهل البیت هم الأئمـة الاثنا عشـر و أمهم الزهراء هذا الحدیث لیرجحوا رأیهم قائلین انه لا یمکن ان یراد بأهل البیت جمیع بنی هـاشم، بـل هو عن العام المخصوص بمن ثبت اختصاصـهم بالفضل و العلم و الزهـد و العفـة و النزاهـة من أئمـة أهل البیت الطاهرین و هم الأئمة الاثنا عشر و أمهم الزهراء البتول.

یـدللون علی ذلک بالإجماع علی عـدم عصـمة من عـداهم، و الوجـدان ایضا علی خلاف ذلک، لان من عداهم من بنی هاشم تصدر منهم الـذنوب و یجهلون کثیرا من الاحکـام و لا یمتازون عن غیرهم من الخلق، فلا یمکن ان یکونوا هم المجعولین شـرکاء کالقرآن فی الأمور المذکورة، بل یتعین ان یکونوا بعضهم لا کلهم و لیس الا من ذکرنا.

(۱۲۶) روایة الاعظمی ... ص: ۲۲۰

و أثبته الشیخ المحدث حبیب الرحمن الاعظمی فی حواشیه و تعالیقه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۱

علی کتاب (المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة ۴/ ۶۵) فلیراجع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۳

من وجوه دلالة حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمـد للّه الـذی جعلنـا من المتمسـکین بـالقرآن المجیـد و العترة الطـاهرة، و أیـدنا لـدمغ رءوس أهل الباطل بالدلائل المفحمة و الحجج القاهرة، و الصـلاة و السـلام علی سـیدنا أبی القاسم محمد المبعوث بالآیات الواضحة و البینات الظاهرة، و المرسـل بالمعـاجز المعجبـة و الخرائـج البـاهرة، و علی آله الطیبین الطـاهرین المنوهین المشـبهین بـالنجوم الزاهرة، الهـادین المهـدیین الراشدین المرشدین لأهل الرقیع و الساهرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۶

مقدمة حول نقل حدیث الثقلین ... ص: ۲۲۶

اشارة

(عن زید بن أرقم) (قوله):

«الحدیث الثانی عشر روایة زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی،

أحدهما أعظم من الآخر: كتاب اللّه و عترتی».

أقول:

يظهر تعسف (الدهلوی) فی كلامه هذا بوجوه:

۱- رواة حديث الثقلين من الصحابة ... ص: ۲۲۶

لقد نسب (الدهلوی) رواية هذا الحديث الشريف الى زيد بن أرقم فقط، و قد رواه جمع كبير من الصحابة، كما عرفت ذلك بالتفصيل مما تقدم فی (القسم الاول) من الكتاب. و نحن نذكر هنا أسماء من روى عنه هذا الحديث من الصحابة، و كذا أسماء طائفة ممن روى الحديث عن كل واحد منهم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۷

[۱] أمير المؤمنين على بن ابی طالب عليه السّلام و هو أفضلهم و سيد أهل البيت، و قد اخرج حديثه جماعة من أعاظم اهل السنة منهم:

۱- ابن راهويه إسحاق بن ابراهيم الحنظلی.

۲- أبو بكر أحمد بن عمر الشيبانی.

۳- أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

۴- أبو جعفر محمد بن جرير الطبری.

۵- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی.

۶- أبو عبد اللّه حسين بن اسماعيل المحاملی.

۷- أبو العباس ابن عقدة الكوفی.

۸- أبو بكر محمد بن عمر ابن الجعابی.

۹- شمس الدين السخاوی.

۱۰- جلال الدين السيوطی.

۱۱- نور الدين السمهودی.

۱۲- على المتقی الهندی.

۱۳- أحمد بن الفضل بن محمد باكثير المكی.

۱۴- محمود بن محمد الشيخانی القادری.

۱۵- سليمان بن ابراهيم القندوزی.

[۲] الامام الحسن بن على السبط عليه السّلام.

أخرج عنه الحديث: الشيخ سليمان القندوزی.

[۳] سيدنا سلمان رضی اللّه عنه روى عنه الحديث: الشيخ سليمان القندوزی.

[۴] سيدنا أبو ذر الغفاری رضی اللّه عنه، و قد أخرج حديثه جماعة منهم: -.

۱- محمد بن عيسى الترمذی.

۲- ابن عقدة الكوفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۸

۳- أبو محمد احمد بن محمد العاصمی.

۴- ابن کثیر الدمشقی.

۵- شمس الدین السخاوی.

۷- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر.

۸- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۵] ابن عباس رضی اللّه عنه، و قد روی حدیثه الشیخ سلیمان القندوزی.

[۶] أبو سعید الخدری، و قد أخرج عنه حدیثه جماعة منهم:

۱- عبد الملک العرزمی.

۲- سلیمان بن مهران الأعمش.

۳- محمد بن إسحاق المدنی.

۴- عبد الرحمن المسعودی.

۵- محمد بن طلحة الیامی.

۶- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی.

۷- عبد الملک العقدی.

۸- ابن سعد الزهری.

۹- أحمد بن حنبل.

۱۰- عباد بن یعقوب الرواجنی.

۱۱- محمد بن أحمد الریاحی.

۱۲- أبو عیسی الترمذی.

۱۳- عبد اللّه بن أحمد حنبل.

۱۴- أبو یعلی التمیمی.

۱۵- أبو جعفر الطبری.

۱۶- أبو القاسم البغوی.

۱۷- أبو العباس ابن عقدة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۲۹

۱۸- أبو القاسم الطبرانی.

۱۹- أبو طاهر الذهبی.

۲۰- أبو إسحاق الثعلبی.

۲۱- أبو نعیم الاصبهانی.

۲۲- أبو غالب محمد بن أحمد النحوی.

۲۳- أبو عمرو ابن عبد البر.

۲۴- أبو محمد الغندجانی.

۲۵- أبو الحسن الجلابی.

۲۶- أبو المظفر السمعانی.

۲۷- أبو البرکات الانماطی.

۲۸- الفخر الرازی.

۲۹- أبو محمد بن الأخضر.

۳۰- أبو الفتح الابیوردی.

۳۱- أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۲- النظام الأعرج النیسابوری.

۳۳- ابراهیم الحموئی ۳۴- أبو الحجاج المزی.

۳۵- محمد بن یوسف الزرندی.

۳۶- ابن کثیر الدمشقی.

۳۷- السید علی الهمدانی.

۳۸- شمس الدین السخاوی.

۳۹- الجلال السیوطی.

۴۰- شهاب الدین القسطلانی.

۴۱- عبد الوهاب البخاری.

۴۲- علی القاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۰

۴۳- احمد بن الفضل بن باکثیر.

۴۴- محمود القادری الشیخانی.

۴۵- محمد بن عبد الباقی الزرقانی.

۴۶- المیرزا محمد البدخشانی الحارثی.

۴۷- محمد بن اسماعیل الصنعانی.

۴۸- الشیخ سلیمان القندوزی. و غیرهم.

[۷] جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه، و قد أخرج حدیثه جماعة من الحفاظ:

۱- أبو بکر ابن أبی شیبة العبسی.

۲- نصر الوشاء الکوفی.

۳- الترمذی صاحب الصحیح.

۴- محمد بن علی الحکیم الترمذی.

۵- النسائی صاحب السنن.

۶- أبو العباس ابن عقدة.

۷- محمد بن سلیمان البغدادی.

۸- الخطیب البغدادی.

۹- أبو بكر البغوى.

۱۰- ابن الأثير الجزرى.

۱۱- الخطيب التبريزى.

۱۲- أبو الحجاج المزى.

۱۳- الحسن بن محمد الطيبى.

۱۴- محمد بن المظفر الخلخالى.

۱۵- محمد بن يوسف الزرندى.

۱۶- ابن كثير الدمشقى.

۱۷- محمد بن محمد الحافظى البخارى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۱

۱۸- شهاب الدين الدولت‌آبادى.

۱۹- شمس الدين السخاوى.

۲۰- جلال الدين السيوطى.

۲۱- نور الدين السمهودى.

۲۲- على القارى.

۲۳- أحمد بن باكثير.

۲۴- شهاب الدين الخفاجى.

۲۵- حسام الدين السهارنفورى.

۲۶- الميرزا محمد البدخشانى.

۲۷- محمد مبين اللكهنوى.

۲۸- الميرزا حسن على المحدث اللكهنوى.

۲۹- الشيخ سليمان القندوزى.

۳۰- الصديق حسن خان القنوجى.

[۸] أبو الهيثم بن التيهان رضى اللّه عنه، و قد أخرج عنه حديثه جماعة منهم: - ۱- ابو العباس ابن عقدة.

۲- شمس الدين السخاوى.

۳- نور الدين السمهودى.

۴- أحمد بن الفضل بن محمد باكثير.

۵- الشيخ سليمان القندوزى.

[۹] أبو رافع مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و قد روى عنه حديثه:

ابن عقدة، و السخاوى، و السمهودى، و ابن باكثير، و القندوزى كذلك.

[۱۰] حذيفة بن اليمان رضى اللّه عنه، روى عنه حديث الشيخ سليمان القندوزى.

[۱۱] حذيفة بن أسيد الغفارى رضى اللّه عنه، و قد روى حديثه جماعة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۲

منهم:

۱- نصر بن على الجهضمى.

۲- أبو عيسى الترمذى.

۳- الحكيم الترمذى.

۴- أبو العباس ابن عقدة.

۵- أبو القاسم الطبرانى.

۶- أبو نعيم الاصبهانى.

۷- أبو القاسم ابن عساكر.

۸- أبو موسى المدينى.

۹- أبو الفتوح العجلى.

۱۰- على بن محمد ابن الأثير.

۱۱- الضياء المقدسى.

۱۲- ابراهيم الحموئى.

۱۳- ابن كثير الدمشقى.

۱۴- محمد بن محمد البخارى.

۱۵- شمس الدين السخاوى.

۱۶- نور الدين السمهودى.

۱۷- عطاء اللّه الشيرازى.

۱۸- أحمد بن الفضل بن باكثير.

۱۹- الشيخانى القادرى.

۲۰- محمد صدر العالم.

[۱۲] خزيمة بن ثابت ذو الشهادتين و قد أخرج حديثه جماعة منهم:

۱- أبو العباس ابن عقدة.

۲- شمس الدين السخاوى.

۳- نور الدين السمهودى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۳

۴- أحمد بن الفضل ابن باكثير.

۵- الشيخ سليمان القندوزى.

[۱۳] زيد بن ثابت و قد روى عنه حديثه جماعة منهم:

۱- الركين بن الربيع الفزارى.

۲- محمد بن إسحاق.

۳- شريك القاضى.

۴- أبو أحمد الزبيرى.

۵- أسود بن عامر الشامی.

۶- أحمد بن حنبل.

۷- عبد بن حمید الکشی.

۸- أحمد بن عمرو الشیبانی.

۹- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۱۰- أبو جعفر الطبری.

۱۱- أبو بکر ابن الأنباری.

۱۲- أبو القاسم الطبرانی.

۱۳- أبو منصور الأزهری.

۱۴- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۱۵- نور الدین علی الهیثمی.

۱۶- شمس الدین السخاوی.

۱۷- الجلال السیوطی.

۱۸- علی القاری.

۱۹- عبد الرءوف المناوی.

۲۰- علی بن أحمد العزیزی.

۲۱- المیرزا محمد البدخشی.

۲۲- سلیمان بن ابراهیم القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۴

۲۴- حسن الزمان الهندی.

[۱۴] أبو هریرة، و قد روی عنه حدیث جماعة و هم:

۱- أبو بکر البزار.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- الجلال السیوطی.

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر.

۵- نور الدین السمهودی.

۶- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

[۱۵] عبد اللّه بن حنطب، و قد أخرج عنه حدیثه جماعة منهم:

۱- أبو القاسم الطبرانی.

۲- علی بن محمد ابن الأثیر.

۳- الجلال السیوطی.

[۱۶] جبیر بن مطعم، و قد أخرج عنه حدیثه جماعة منهم:

۱- أبو نعیم الاصبهانی.

۲- السید علی الهمدانی.

۳- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۱۷] البراء بن عازب، أخرج حدیثه: أبو نعیم الاصبهانی.

[۱۸] أنس بن مالک، روی عنه حدیثه: أبو نعیم الاصبهانی أیضا.

[۱۹] طلحة بن عبد اللّه التیمی، روی عنه حدیثه: الشیخ سلیمان القندوزی.

[۲۰] عبد الرحمن بن عوف، روی عنه حدیثه: الشیخ سلیمان القندوزی أیضا.

[۲۱] سعد بن أبی وقاص، روی عنه حدیثه الشیخ سلیمان القندوزی أیضا.

[۲۲] عمرو بن العاص، ذکر روایته الموفق بن أحمد الخوارزمی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۵

[۲۳] سهل بن سعد الأنصاری، أخرج عنه جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

۴- أحمد بن الفضل بن باکثیر.

۵- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۲۴] عدی بن حاتم رضی اللّه عنه، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۵] عقبة بن عامر، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۶] أبو أیوب الأنصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۷] أبو شریح الخزاعی، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۸] أبو قدامة الأنصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۲۹] أبو لیلی الانصاری، روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۳۰] ضمیرة الأسلمی روی عنه حدیثه: ابن عقدة، السخاوی، السمهودی، ابن باکثیر، القندوزی.

[۳۱] عامر بن لیلی بن ضمرة، روی عنه حدیثه جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- أبو موسی المدینی.

۳- أبو الفتوح العجلی.

۴- علی بن محمد ابن الأثیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۶

۵- ابن حجر العسقلانی.

۶- شمس الدین السخاوی.

۷- نور الدین السمهودی.

۸- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر.

۹- الشیخ سلیمان القندوزی.

[۳۲] سیدتنا فاطمة الزهراء علیها السلام، و قد أورد روایتها الشیخ سلیمان القندوزی.

[۳۳] سیدتنا ام سلمة رضی اللّه عنها، و قد أورد روایتها جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۳- شمس الدین السخاوی.

۴- نور الدین السمهودی.

۵- أحمد بن باکثیر.

۶- الشیخانی القادری.

[۳۴] سیدتنا أم هانی أخت أمیر المؤمنین علیه السّلام. و قد أورد روایتها جماعة منهم:

۱- ابن عقدة الکوفی.

۲- شمس الدین السخاوی.

۳- نور الدین السمهودی.

۴- ابن باکثیر المکی.

هذا، و لقد علم أن رواة هذا الحدیث الشریف من الصحابة و الصحابیات الذین أخرج الحفاظ و العلماء روایاتهم هم: أربعة و ثلاثون.

فهل أنصف (الدهلوی) حیث نسب هذا الحدیث الذی نقله هؤلاء الی زید بن أرقم فقط؟...

و لا یتوهم: لعل اقتصاره علی زید کان من جهة احتجاج أهل الحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۷

بروایة زید بن أرقم فحسب، و ذلک: لأنه یتضح لأدنی متتبع لکتب أهل الحق أنهم یحتجون- فی مقام اثبات هذا الحدیث- بطرقه المتنوعة و أسانیده المتعددة، و لا یکتفون بروایة زید أو غیره، کما لا یخفی علی من لاحظ کتاب (العمدة) لابن بطریق رحمه اللّه و (غایة المرام) للسید البحرانی رحمه اللّه و غیرهما.

و من الجدیر بالذکر هنا: أنه قد بلغت طرق هذا الحدیث حدا جعل أکابر علماء المخالفین یعترفون بتعدد رواته من الصحابة، فقد قال الترمذی بعد روایته الحدیث عن جابر: «و فی الباب عن أبی ذر و أبی سعید و زید بن أرقم و حذیفة ابن أسید» [۱].

و قال السخاوی بعد أن ذکر طرق الحدیث العدیدة بروایة أبی سعید و زید بن أرقم: «و فی الباب عن جابر، و حذیفة بن أسید، و خزیمة بن ثابت، و سهل ابن سعد، و ضمیرة، و عامر بن لیلی، و عبد الرحمن بن عوف، و عبد اللّه ابن عباس، و عبد اللّه بن عمر، و عدی بن حاتم، و عقبة بن عامر، و علی بن أبی طالب، و أبی ذر، و أبی رافع، و أبی شریح الخزاعی، و أبی قدامة الانصاری و أبی هریرة، و أبی الهیثم بن التیهان. و رجال من قریش، و أم سلمة، و أم هانی ابنة أبی طالب الصحابیة رضوان اللّه علیهم» ... ثم ذکر روایاتهم بالتفصیل [۲].

و قال السمهودی بعد نقل طرقه العدیدة و بعض مؤیداته: «و فی الباب عن زیادة علی عشرین من الصحابة» [۳].

و قال ابن حجر بعد کلام له: «ثم اعلم أن الحدیث التمسک بذلک طرقا کثیرة وردت عن نیف و عشرین صحابیا» [... ۴].

و قال أیضا: «و لهذا الحدیث طرق کثیرة عن بعض و عشرین صحابیا

---

[۱] صحیح الترمذی ۲/ ۲۱۹.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] الصواعق المحرقة ۸۹- ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۸

لا حاجة لنا ببسطها» [۱].

۲- نقل حدیث الثقلین عن زید من طرق أخری غیر محرفة ... ص: ۲۳۸

اشارة

ان (الدهلوی) بعد أن نسب هذا الحدیث الی زید بن أرقم فحسب، اختار أخصر ألفاظ حدیث زید قاصدا بذلک کتم فضل أهل البیت علیهم السّلام.

و لقد وردت ألفاظ مبسوطة عن زید بن أرقم نفسه- و ان اتصفت بصفة التحریف کما تقدم- و فیها أو فی أکثرها جمل مفیدة تحق الحق المتحقق، و إلیک بعض تلک الألفاظ من کتب أعلام أهل السنة:

أ- الألفاظ المطولة ... ص: ۲۳۸

(فمنها) اللفظ الذی رواه النسائی صاحب (الخصائص) و الحاکم صاحب (المستدرک) عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم، و إلیک نصه بلفظ الاول:

«أخبرنا محمد بن المثنی، قال قال حدثنا یحیی بن حماد، قال أخبرنا أبو عوانة عن سلیمان، قال: حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن ثم قال: کأنی دعیت فأجبت، و انّی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، ثم قال: ان اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: نعم، و انه ما کان فی الدوحات أحد الا رآه بعینه و سمعه بأذنیه» [۲].

---

[۱] نفس المصدر ۱۳۶.

[۲] الخصائص ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۳۹

و رواه باختلاف فی بعض الألفاظ الطبرانی کما ذکر الشیخ علی المتقی الهندی [۱].

و رواه محمد صدر العالم عن الطبرانی و الحاکم النیسابوری.

(و منها) اللفظ الذی أخرجه الحاکم عن سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم شاهدا للفظ المتقدم، و هذا لفظه:

«شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما حدثنا أبو بکر بن إسحاق، و دعلج بن أحمد السجزی، قالا أنبأنا محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمة ابن کهیل عن أبیه عن أبی الطفیل عامر بن واثلة، أنه سمع زید بن أرقم رضی اللّه عنه، قال [یقول نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة عند سمرات [شجرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات [الشجرات ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة فصلی، ثم

قام خطیبا، فحمد اللّه و اثنی علیه و ذکر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن یقول، ثم قال: أیها الناس! انّی تارک فیکم أمرین لن تضلوا ان اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی، ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات.

قالوا: نعم فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. [۲]

و حدیث بریدة الأسلمی، صحیح علی شرط الشیخین» [... ۳]

(و منها) اللفظ الذی رواه ابن المغازلی بسنده عن زید بن أرقم قال: «أقبل نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من مکة فی حجة الوداع حتی نزل بغدیر الجحفة بین مکة و المدینة، فأمر بالدوحات فقم ما تحتهن من شوک، ثم نادی الصلاة

---

[۱] کنز العمال ۱/ ۱۶۷.

[۲] معارج العلی فی مناقب ذوی القربی- مخطوط.

[۳] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۰

جامعة، فخرجنا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، ان منا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه تحت [علی قدمیه من شدة الحر [الرمضاء]، حتی انتهینا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فصلی بنا الظهر ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه، نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل و لا مضل لمن هدی، و أشهد أن لا اله الا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، أما بعد: أیها الناس فانه لم یکن لنبی من العمر إلا نصف عمر من قبله، و ان عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و انی قد أشرعت [أسرعت فی العشرین، الاوانی یوشک أن أفارقکم، ألا و انی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیة من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلغت رسالته و جاهدت فی سبیله و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، فجزاک اللّه عنا خیر ما جازی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا اله الا اللّه وحده لا شریک له، و أن محمدا عبده و رسوله، و أن الجنة حق و النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا:

بلی، قال [فانی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و انی فرطکم و انکم تبعی، [و] توشکون أن تردوا علی الحوض، فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما.

قال: فأعضل [فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین فقال: بأبی أنت و أمی یا نبی اللّه، ما الثقلان؟ قال: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسکوا به و لا تزلوا [و لا تضلوا]، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی [فلیستوص بهم خیرا]، فلا تقتلوهم و لا تعدوهم [تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فانی قد سألت لهما [لهم اللطیف الخبیر فأعطانی [انهما یردا علی کهاتین- و أشار بالمسبحتین ثم قال: ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۱

خاذل، و ولیهما لی ولی، و عدوهما لی عدو، ألا- فانه لن تهلک أمة قبلکم حتی تدین بأهوائها و تظاهر علی نبیها و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فرفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبة» [۱].

و رواه محمد بن اسماعیل الصنعانی فی (الروضة الندیة) عن (محاسن الازهار للمحلی) و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی- مخطوط).

و رواه الحافظ الزرندی [۲] و عنه السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و أحمد بن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط)

ب- الألفاظ المتوسطة ... ص: ۲۴۱

هذا، و لو لم یتیسر (للدهلوی) إیراد أحد هذه الألفاظ الطویلة عن زید بن أرقم، فلیته ذکر بعض ألفاظه المتوسطة و هذا بعضها: - ۱- اللفظ الذی أخرجه الطبرانی عن زید بن أرقم کما ذکر السیوطی بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً و المتقی [۳] و البدخشانی [۴] و هذا لفظه عن (الدر المنثور) للجلال السیوطی:

«و أخرج الطبرانی عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: انی لکم فرط و انکم واردون علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فی الثقلین. قیل: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال: الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فتمسکوا به لن تزلوا و لا تضلوا، و الأصغر: عترتی و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، و سألت لهما ذلک

---

[۱] المناقب ۱۶- ۱۸.

[۲] نظم درر السمطین ۲۳۳.

[۳] کنز العمال ۱/ ۱۶۶.

[۴] مفتاح النجا- مخطوط.

ربی، فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم أعلم منکم» [۱].

-۲

اللفظ الذی رواه الطبرانی أیضا و هو قریب من الاول، قال المتقی: «انی لا أجد لنبی الا نصف عمر الذی کان قبله، و انی أوشک أن أدعی فأجیب فما أنتم قائلون؟ قالوا: نصحت. قال: أ لیس تشهدون أن لا اله الا اللّه و ان محمدا عبده و رسوله، و أن الجنة حق و أن النار حق، و أن البعث بعد الموت حق؟ قالوا: نشهد، قال: و أنا أشهد معکم، ألا- هل تسمعون؟ فانی فرطکم علی الحوض و أنتم واردون علی الحوض، و ان عرضه أبعد ما بین صنعاء و بصری، فیه أقداح عدد النجوم من فضة، فانظروا کیف تخلفونی فی الثقلین. قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال:

کتاب اللّه، طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به و لا- تضلوا و الآخر عترتی، و ان اللطیف الخبیر نبأنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فسألت ذلک لهما ربی، فلا- تقدموهما فتهلکوا و لا- تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم أعلم منکم، من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

طب. عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم» [۲].

-۳

اللفظ الذی رواه أبو نعیم الاصبهانی عن زید بن أرقم قال: «خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجاجا، حتی إذا کنا بالجحفة بغدیر خم، صلّی الظهر ثم قام خطیبا، فقال: یا أیها الناس هل تسمعون؟ انی رسول اللّه إلیکم، انی أوشک أن أدعی، انی مسئول و أنتم مسؤلون، انی مسئول هل بلغتکم، و أنتم مسؤلون هل بلغتم، فما ذا أنتم قائلون؟ قال: قلنا یا رسول اللّه بلغت و جهدت. قال: اللهم اشهد و أنا من الشاهدین، ألا هل تسمعون؟ انی رسول اللّه إلیکم، و انی مخلف فیکم الثقلین فانظروا کیف

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۶۰.

[۲] کنز العمال ۱/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۳

تخلفونی فیهما. قال: قلنا یا رسول اللّه و ما الثقلان؟ قال: الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بیـد اللّه و طرفه بأیـدیکم، فتمسـکوا به لن تهلکوا و تضلوا و الآخر عترتی، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض» [۱].

ج- الألفاظ المختصرة ... ص: ۲۴۳

بـل هناک ألفاظ مختصـرة رواها کبار علماء طائفته عن زیـد بن أرقم نفسه، فالعجب من (الـدهلوی) لم لم یورد أحـدها، و أورد هـذا اللفظ الظاهر علیه آثار القطع و الاسقاط؟ و إلیک بعض تلک الألفاظ:

الاول:

اللفظ الذی أخرجه الترمذی حیث قال: «حدثنا علی بن المنذر الکوفی، حدثنا محمد بن فضـیل، قال حدثنا الأعمش عن عطیة عن أبی سعید، و الأعمش عن حبیب بن ابی ثابت عن زید بن أرقم رضـی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم ما ان تمسـکتم به لن تضـلوا بعـدی، أحـدهما أعظم من الآخر کتاب اللّه حبل ممدود من السـماء الی الأرض و عترتی أهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض فانظروا کیف تخلفونی فیهما.

قال هذا حدیث حسن غریب» [۲].

الثانی: اللفظ الـذی رواه الطبرانی عن زیـد بن أرقم، فقـد قال المتقی ما نصه: «انّی تارک فیکم خلیفتین کتاب اللّه حبل ممـدود ما بین السماء و الأرض، و عترتی أهل بیتی، و انهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض. حم طب. ص عن زید بن ثابت.

طب- عن زید بن أرقم» [۳].

الثالث: اللفظ الـذی رواه الـدیلمی قائلا: زیـد بن أرقم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیکم منه حبل، من أتبعه کان علی الهدی و من

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] الجامع الصحیح ۲/ ۲۱۹.

[۳] کنز العمال ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۴

ترک کان علی الضلالة، و أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض. یعنی الأخذ بهما ثقیل» [۱].

۳- تفرد الدهلوی بنقل لفظ الحدیث کما نقله ... ص: ۲۴۴

ان اللفظ الـذی حکاه (الـدهلوی) لهـذا الحدیث لفظ قد تفرد به، و لم یأت عند أحد من أولئک الاعلام و الحفاظ الکبار من رجالات طائفته...

أ فلم یکن من المنـاسب أن یطبق (الـدهلوی) اللفـظ الـذی نقله علی بعض الألفـاظ التی نقلهـا الاعلام من السـنة؟! و للتأکـد من ذلک فعلیک بمراجعة روایات: سعید بن مسروق (سنة ۱۲۶) و ابن حیان (سنة ۱۴۵) و سلیمان الأعمش (سنة ۱۴۸) و ابن إسحاق (سنة ۱۵۱) و إسرائیل الکوفی (سنة ۱۶۰) و أبی عوانة (سنة ۱۷۶) و حسان الکرمانی (سنة ۱۸۶) و جریر الضبی (سنة ۱۸۸) و ابن علیة (سنة ۱۹۳)

و محمد بن فضیل الضبی (سنة ۱۹۵).

و أسود بن عامر الشامی (سنة ۲۰۸) و یحیی بن حماد الشیبانی (سنة ۲۱۵) و خلف بن سالم (سنة ۲۳۱) و زهیر بن حرب النسائی (سنة ۲۳۴) و شجاع بن مخلد الفلاس (سنة ۲۳۵) و محمد بن بکار و ابن راهویه (سنة ۲۳۸) و ابن بقیة الواسطی (سنة ۲۳۹) و أحمد بن حنبل (سنة ۲۴۱) و محمد بن المثنی (سنة ۲۵۲) و الدارمی (سنة ۲۵۵) و علی بن المنذر الکوفی (سنة ۲۵۶) و مسلم بن الحجاج (سنة ۲۶۱) و ابن ماجة (سنة ۲۷۳) و سلیمان السجستانی (سنة ۲۷۵) و الرقاشی (سنة ۲۷۶) و الترمذی (سنة ۲۷۹) و عبد اللّه بن أحمد (سنة ۲۹۰) و أبی نصر أحمد ابن سهل القبانی (سنة ۲۹۲).

و النسائی (سنة ۳۰۳) و الطبری (سنة ۳۱۰) و ابن خزیمة (سنة ۳۱۱) و أبی بکر الباغندی (سنة ۳۱۲) و أبی عوانة (سنة ۳۱۶) و ابن الأنباری (سنة

---

[۱] فردوس الاخبار ۱/ ۹۸ عن أبی سعید الخدری قریب منه.

۳۲۸) و الطبرانی (سنة ۳۶۰) و القطیعی (سنة ۳۶۸) و محمد بن المظفر البغدادی (سنة ۳۷۹).

و الحاکم (سنة ۴۰۵) و أبی نعیم (سنة ۴۳۰) و البیهقی (سنة ۴۵۸) و أبی الحسن الجلابی (سنة ۴۸۳) و الحمیدی (سنة ۴۸۸).

و أبی علی البیهقی (سنة ۵۰۷) و شیرویه الدیلمی (سنة ۵۰۹) و البغوی (سنة ۵۱۶) و رزین (سنة ۵۳۵) و العاصمی و الخوارزمی (سنة ۵۶۸) و ابن عساکر (سنة ۵۷۱).

و الفرغانی و مبارک بن الأثیر (۶۰۶) و علی بن محمد ابن الأثیر (سنة ۶۳۰) و ابن النجار (سنة ۶۴۳) و الصغانی (سنة ۶۵۰) و ابن طلحة (سنة ۶۵۲) و سبط ابن الجوزی (سنة ۶۵۴) و الکنجی (سنة ۶۵۸) و النووی (سنة ۶۷۶) و أحمد بن عبد اللّه الطبری (سنة ۶۹۴).

و الحموئی (سنة ۷۲۲) و الخازن (سنة ۷۴۱) و فخر الدین الهانسوی و الخطیب التبریزی و المزی (سنة ۷۴۲) و الطیبی (سنة ۷۴۳) و الخلخالی (سنة ۷۴۵) و الذهبی (سنة ۷۴۸) و الزرندی (سنة ۷۵۰) و الکازرونی (سنة ۷۵۷) و ابن کثیر (سنة ۷۷۴).

و حمید المحلی و محمد الحافظی (سنة ۸۲۲) و الدولت‌آبادی (سنة ۸۴۹) و نور الدین علی المکی (سنة ۸۵۵).

و السخاوی (سنة ۹۰۲) و الجلال السیوطی (سنة ۹۱۱) و السمهودی (سنة ۹۱۱) و القسطلانی (سنة ۹۲۳) و العلقمی (سنة ۹۴۹) و عبد الوهاب البخاری (سنة ۹۳۲) و الشربینی الخطیب و ابن حجر الهیثمی المکی (سنة ۹۷۳) و علی المتقی (سنة ۹۷۵) و میرزا مخدوم الجرجانی (سنة ۹۸۸).

و کمال الدین الجهرمی و علی القاری (سنة ۱۰۱۴) و عبد الرءوف المناوی (سنة ۱۰۳۱) و ابن باکثیر (سنة ۱۰۴۷) و الشیخانی و عبد الحق الدهلوی (سنة ۱۰۵۲) و الخفاجی (سنة ۱۰۶۹) و العزیزی (سنة ۱۰۷۰) و الزرقانی (سنة ۱۰۲۲) و حسام الدین الهارنپوری و البدخشانی و محمد صدر

عالم و ولی اللّه الدهلوی (سنة ۱۰۶۲).

و الصغانی (سنة ۱۱۸۲).

و الصبان و العجیلی و محمد مبین اللکهنوی (سنة ۱۲۲۵) و المحدث اللکهنوی و ولی اللّه اللکهنوی (سنة ۱۲۷۰).

و محمد رشید الدهلوی و العدوی و القندوزی و صدیق حسن.

و بالتالی تجد عدم مطابقة هذا اللفظ المذکور لواحد من ألفاظ حدیث الثقلین فی روایات هؤلاء الحفاظ و الأئمة، و هذا من عجائب الأمور.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۷

دلالة حدیث الثقلین (علی امامة أهل البیت علیهم السلام ...) ص: ۲۴۷

اشارة

قوله: «و هذا الحدیث لا علاقة له بالمدعی أصلا، لأنه لا یلزم ان یکون المتمسک به صاحب الزعامة الکبری».

أقول: ان هذا الحدیث یدل علی ما یدعیه أهل الحق، و إلیک بیان ذلک فی وجوه:

۱- مفاد الحدیث وجوب الاتباع ... ص: ۲۴۷

ان هذا الحدیث مفاده وجوب اتباع أهل البیت علیهم السلام فی جمیع الأقوال و الأفعال و الاحکام و الاعتقادات، و ظاهر ان هذا الشأن بهذه الحیثیة لا یتصور الا لمن حاز الزعامة الکبری و نال الامامة العظمی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، فأمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام- و هو سید أهل البیت- هو الامام و الخلیفة، و هو الذی یجب اقتداء الامة به بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و اتباعها إیاه و اهتداؤها بهداه و أخذ الاحکام منه و إطاعة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۸

أوامره ... و هذا ما صرح به کبار العلماء:

فقد قال الطیبی فی شرح الحدیث: «و معنی التمسک بالقرآن العمل بما فیه، و هو الائتمار بأوامره و الانتهاء عن نواهیه. و التمسک بالعترة محبتهم و الاهتداء بهدیهم و سیرتهم» [۱].

و قال التفتازانی بعد أن ذکر الحدیث: «ألا تری أنه علیه السّلام قرنهم بکتاب اللّه تعالی فی کون التمسک بهما منقذا عن الضلالة، و لا معنی للتمسک بالکتاب الا الأخذ بما فیه من العلم و الهدایة، فکذا فی العترة» [۲].

و قال ابن حجر بعد الحدیث: «تنبیه: سمی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم القرآن و عترته- و هی بالمثناة الفوقیة: الأهل و النسل و الرهط الأدنون- ثقلین: لان الثقل کل نفیس خطیر مصون، و هذان کذلک، إذ کل منهما معدن للعلوم اللدنیة و الأسرار و الحکم العلیة و الاحکام الشرعیة، و لذا حث صلّی اللّه علیه و سلّم علی الاقتداء و التمسک بهم و التعلم منهم» [... ۳].

و بمثل ذلک صرح کل من: القاری فی (شرح الشفاء ۳/ ۴۱۰ هامش نسیم الریاض) و المناوی فی (فیض القدیر ۳/ ۱۴) و العزیزی فی (السراج المنیر ۲/ ۵۱) و الشهاب الخفاجی فی (نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۷) و غیرهم، و قد تقدمت کلماتهم فی (قسم السند).

و قال علی بن سلیمان الشاذلی فی شرح الحدیث: «أی ان عملتم بما فیه ائتمارا بأوامره و انتهاء عن نواهیه، و أحببتم عترتی و اهتدیتم بهداهم و سیرتهم، فیه إشارة الی انهما کتوأمین خلیفتین عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۴].

---

[۱] الکاشف- مخطوط.

[۲] شرح المقاصد ۲/ ۲۲۲.

[۳] الصواعق المحرقة: ۹۰.

[۴] نفع قوت المغتذی ۲/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۴۹

۲- اتباع اهل البیت کاتباع النبی ... ص: ۲۴۹

ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل اتباع أهل بیته و الاقتداء بهم کاتباع القرآن و الائتمار بأوامره و الانتهاء عن نواهیه فی الوجوب و اللزوم.

و لقد أتم صلّی اللّه علیه و آله الحجة فی ذلک بأکمل وجه، و من الواضح ان من کان الاقتداء به بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کالاقتداء بالقرآن لا یکون الا خلیفة و اماما، فظهر بذلک: ان أهل البیت هم خلفاؤه و لیس غیرهم، إذ لا یمکن جعل احکام و أفعال غیرهم کأحکام القرآن فی وجوب الاطاعة و الامتثال، هذا بالاضافة الی أنه لم یقل به أحد من المسلمین مطلقا.

فتعین بهذا البیان ان خلفاء النبی صلّی اللّه علیه و آله هم أهل بیته و لیس سواهم من سائر الناس، فإنهم أمروا باتباع أهل البیت علیهم السّلام.

قال محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلة النجاة): «أی: اخشوا اللّه و احفظوا حقوقهم و اتخذوا طاعتهم و محبتهم شعارا لکم، فکما أن امتثال احکام کتاب اللّه فرض فکذلک إطاعة أهل البیت و الانقیاد لأوامرهم بالجوارح و الأرکان و محبتهم و رسوخ العقیدة بهم فی القلب واجب و فرض».

و قال السندی بعد کلام له: «فنظرنا فإذا هو مصرح بالتمسک بهم، و بأن تباعهم کتباع القرآن علی الحق الواضح، و بأن ذلک أمر متحتم من اللّه تعالی لهم، و لا یطرأ علیهم فی ذلک ما یخالفه حتی الورود علی الحوض و إذا فیه حث بالتمسک فیهما بعد الحث علی وجه أبلغ» [... ۱]

و قال رشید الدین الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) فی کلام له:

«هل یجوز عاقل ان أهل السنة مع تشبثهم بالثقلین و ایجابهم- بحکم حدیث انی تارک فیکم الثقلین- التمسک بالعترة الطاهرة کوجوب التمسک بالقرآن»....

---

[۱] دراسات اللبیب ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۰

۳- اتباع اهل البیت فرض علی الامة ... ص: ۲۵۰

ان مفاد

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی»

هو وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، فانه صلّی اللّه علیه و آله فرض علی الامة ذلک لئلا یضلوا بعده و ینقلبوا علی أعقابهم خاسرین، و لا ریب ان فرض الاتباع بهم دلیل متین و برهان رضین علی إمامتهم و خلافتهم، و لذلک فإنهم ضلوا و تاهوا عند ما لم یسلموا اهل البیت علیهم السلام الخلافة و الامامة، مخالفین للرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، منقلبین علی أعقابهم کما یقول اللّه عز و جل.

قال المناوی فی شرحه: «و فی هذا مع قوله أو لا

«انّی تارک فیکم»

تلویح بل تصریح بأنهما کتوأمین خلفهما و وصی أمته بحسن معاملتهما و ایثار حقهما علی أنفسهم و الاستمساک بهما فی الدین»... [۱]

و بمثله قال الزرقانی ثم قال: «و أکد تلک الوصیة و قواها بقوله: فانظروا بما تخلفونی فیهما بعد وفاتی، هل تتبعونهما فتسرونی أولا فتسیئونی» [۲].

و قال القاری فی شرحه: «قال ابن الملک: التمسک بالکتاب العمل بما فیه و هو الائتمار بأوامر اللّه و الانتهاء بنواهیه، و معنی التمسک بالعترة محبتهم و الاهتداء بهداهم و سیرتهم» [... ۳].

و بمثله قال السهارنپوری فی (المرافض).

و قد صرح بما ذکر من دلالة حدیث الثقلین الشیخ ثناء اللّه پانی پتی فی خاتمة کتابه (سیف مسلول) بعد اثبات امامة الأئمة الاثنی عشریة بالکشف و الإلهام فقال: «و یمکننا استنباط هذا المدعی من کتاب اللّه و سنة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ایضا، قال اللّه تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی وجه الاستنباط هو: ان الأنبیاء السابقین کانوا یقولون:

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۷۴.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۵.

[۳] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۶۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۱

لا أسألکم علیه أجرا ان اجری الا علی اللّه، فلم یسألوهم أجرا أبدا، و ما الحکمة فی سؤال نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک بخلاف أولئک الأنبیاء؟

الحکمة هی ان شرائع أولئک الأنبیاء منسوخة بعد وفاتهم، و لکن هذه الشریعة مؤبدة، فیلزم علی الامة الرجوع- بعد وفاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الی نائبه، فلهذا دلهم النبی شفقة منه علیهم الی محبة آله، و أشار الی التمسک بأذیالهم لان الوارثون النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبواب العلوم، و لهذا

قال علیه السّلام: ترکت فیکم الثقلین: کتاب اللّه و عترتی الحدیث

، و

قال علیه السّلام: انا مدینة العلم و علی بابها»...

۴- لفظ «الثقلین» دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۱

لقد عبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی هذا الحدیث عن کتاب اللّه و عترته علیه السّلام ب «الثقلین» و هذا- بمجرده- دلیل واضح و برهان لائح علی وجوب اتباع أهل البیت و العترة الطاهرة، و ذلک لقول الکثیرین من أئمة أبناء السنة الحفاظ فی وجه هذه التسمیة و هذا التعبیر: ان العمل و الأخذ بهما و الانقیاد لهما و المحافظة علی حقوقهما و رعایتها و ما یجب لهما ثقیل.

و ممن نص علی ذلک: الأزهری فی (تهذیب اللغة) و النووی فی (المنهاج) و المجد ابن الأثیر فی (جامع الأصول) و (النهایة) و الدیلمی فی (فردوس الاخبار) و الطیبی فی (الکاشف) و الشریف الجرجانی فی (الحاشیة علی المشکاة) و ابن خلفة فی (الإکمال) و

السنوسی فی (مکمل الإکمال) و السیوطی فی (النثیر) و الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و محمد طاهر الفتنی فی (مجمع البحار) و ابن حجر فی (الصواعق) و المیرزا مخدوم فی (النواقض) و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و (أشعة اللمعات) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة) و الزبیدی فی (تاج العروس) و ابن منظور فی (لسان العرب) و آخرون ... و قد تقدمت نصوص عباراتهم فی (قسم السند).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۲

و ظاهر: ان الأخذ و العمل بأحکام القرآن فرض، فکذلک العترة، و هذا هو المطلوب.

۵- الأمر بالاعتصام دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۲

لقد جاء هذا

الحدیث بلفظ «انی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به کتاب اللّه و عترتی». أخرجه ابن أبی شیبة فی (المصنف) و الخطیب فی (المفترق و المتفق) کما قال المیرزا محمد البدخشانی: «و أخرجه ابن أبی شیبة و الخطیب فی المتفق و المفترق عنه- ای عن جابر- بلفظ: انّی ترکت فیکم ما لن تضلوا بعدی ان اعتصمتم به: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۱].

و هذا أیضا یدل علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، لان الاعتصام مرادف للتمسک، فقد قال المفسرون- کالطبری و الثعلبی و الواحدی و البغوی و الرازی و البیضاوی و الخازن و النیسابوری و السیوطی- فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا «ای تمسکوا» و بتفسیر قوله تعالی: وَ مَنْ یَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِیَ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ أی «و من یستمسک».

و هکذا قال اللغویون أیضا- کالراغب فی (المفردات) و ابن الأثیر فی (النهایة) و ابن منظور فی (لسان العرب) و السیوطی فی (النثیر) و الزبیدی فی (تاج العروس) فی معنی (الاعتصام) فقالوا: «أی الاستمساک» أو «الامتساک بالشیء».

هذا، و کما ثبت وجوب الاعتصام بأهل البیت علیهم السّلام بالحدیث الشریف کذلک ثبت بالقرآن الکریم حیث قال تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً إذ جاء فی التفسیر عن النبی و أهل بیته الطاهرین علیهم الصلاة

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۳

و السّلام: ان المراد بالحبل «أهل البیت». فقد قال الثعلبی فی تفسیر الآیة ما نصه: -

«أخبرنی عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، نا محمد بن عثمان، نا محمد ابن الحسین بن صالح، أنا علی بن العباس المقانعی، نا جعفر بن محمد قال: نحن حبل اللّه الذی قال: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا [۱].

و قال ابو نعیم الاصبهانی: «حدثنا محمد بن عمر بن سالم، قال حدثنا أحمد بن زیاد بن عجلان قال حدثنا جعفر ابن علی بن نجیح قال حدثنا حسن ابن حسین العرنی قال حدثنا أبو حفص الصائغ قال: سمعت جعفر بن محمد یقول فی قوله عز و جل: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا قال:

نحن حبل اللّه» [۲].

و لقد فسر العز عبد الرزاق بن رزق اللّه المحدث هذه الآیة علی هذا النهج، فقد جاء فی کتاب (کشف الغمة): «قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً قال العجز المحدث: حبل اللّه علی و اهل بیته علیهم السّلام» [۳].

و أما روایة الثعلبی المتقدمة فقد أوردها عنه جماعة- منهم: ابن حجر فی (الصواعق) و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و

المیرزا محمد البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط) و الصبان فی (اسعاف الراغبین ۱۰۹) و محمد مبین اللکهنوی فی (مرآة المؤمنین- مخطوط) عن (الصواعق).

و قال الشیخانی القادری بعد أن ذکر طرق حدیث الثقلین: «و کان جعفر بن محمد یقول فی تفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً نحن حبل اللّه، فاعتصموا بحبل اللّه جمیعا و لا تفرقوا» [۴].

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

[۳] کشف الغمة فی معرفة الأئمة ۱/ ۳۱۱.

[۴] الصراط السوی- مخطوط.

و

قال الشیخ سلیمان القندوزی: «تفسیر وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا: أخرج الثعلبی بسنده عن أبان بن تغلب عن جعفر الصادق رضی اللّه عنه قال: نحن حبل اللّه الذی قال اللّه عز و جل: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا.

و أیضا:

أخرج صاحب کتاب المناقب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذ جاء أعرابی فقال: یا رسول اللّه سمعتک تقول و اعتصموا بحبل اللّه، فما حبل اللّه الذی نعتصم به؟ فضرب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده فی ید علی و قال تمسکوا بهذا هو حبل اللّه المتین» [۱].

و الجدیر بالذکر هنا: انه قد فسر الشافعی «حبل اللّه» بولاء أهل البیت علیه السّلام معلنا ذلک فی أبیات نظمها، فقد قال العجیلی عند الکلام علی شهادة الأئمة الأربعة بفضل أهل البیت علیهم السّلام:

«و أما شهادة الأئمة الأربعة، فمن کلام الامام الشافعی:

و لما رأیت الناس قد ذهبت بهم مذاهبهم فی أبحر الغی و الجهل

رکبت علی اسم اللّه فی سفن النجا و هم آل بیت المصطفی خاتم الرسل

و أمسکت حبل اللّه و هو ولاؤهم کما قد أمرنا بالتمسک بالحبل»

الی آخر الأبیات [۲].

و الجدیر بالذکر أیضا: ان بعضهم فسرّ (الحبل) فی قوله عز و جل:

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً بالعترة الطاهرة، استنادا الی حدیث الثقلین، و أورد الحدیث بلفظ یدل بصراحة علی کونهم الحبل الذی أمر اللّه تعالی بالاعتصام به.

فقد قال السید محمد الطالقانی- خلیفة السید علی الهمدانی- فی رسالة (قیافه نامه) علی ما نقل عنه مجد الدین البدخشانی فی کتابه (جامع

---

[۱] ینابیع المودة ۱۱۹.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

السلاسل) بترجمة السيد على الهمدانى، فى مقام تفسير الآية المذكورة: «و قال البعض: ان حبل اللّه عترة رسول اللّه، كما قال عليه السّلام: انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى، ألا فتمسكوا بهما فإنهما حبلان لا ينقطعان الى يوم القيامة».

و سيأتى أن بدر الدين محمود الرومى جعل فى شرح قول البوصيرى:

«دعا الى اللّه فالمستمسكون به مستمسكون بحبل غير منفصم»

كتاب اللّه و عترة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم السبب الموصل الى رضوان اللّه، ثم ذكر حديث الثقلين.

أضف الى ذلك: أن بعض علماء أبناء السنة قد أوردوا حديث الثقلين مع الآية: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... و ذلك فى صدد اثبات وجوب التمسك بأهل البيت عليهم السّلام، كنور الدين السمهودى و قد مرّ، و أحمد العجيلى حيث قال: «و الزم بحبل اللّه ثم اعتصم، قال اللّه تعالى:

وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعاً وَ لا تَفَرَّقُوا، و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم الثقلين ما ان تمسكتم بهما لن تضلوا بعدى، أحدهما أعظم من الآخر كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض، و عترتى أهل بيتى» [... ۱].

۶- لفظ «الأخذ» فى الحديث دليل على وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۵

ان من ألفاظ حديث الثقلين قوله صلّى اللّه عليه و آله: «انّى تركت فيكم ما ان أخذتم به لن تضلوا، كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى»

و هو أيضا يفيد وجوب اتباع أهل البيت عليهم السّلام.

و قد روى هذا اللفظ جماعة من كبار أئمة أبناء السنة منهم: الترمذى فى (الصحيح) و أحمد فى (المسند) و ابن راهويه فى (المسند) و ابن سعد فى (الطبقات) و النسائى فى (الصحيح) و ابو يعلى فى (المسند) و الطبرانى فى

---

[۱] ذخيرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۶

(المعجم الكبير) و البغوى فى (المصابيح) و ابن الأثير فى (جامع الأصول) و القاضى عياض فى (الشفاء ...) كما لا يخفى على من راجع (قسم السند).

و من المعلوم ان الأخذ معناه الاقتداء و العمل، كالتمسك و الاعتصام: - قال القارى: «و المراد بالأخذ بهم التمسك بمحبتهم و محافظة حرمتهم و العمل بروايتهم و الاعتماد على مقالتهم» [۱].

و قال الشهاب الخفاجى: «و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: «ما ان أخذتم به»

أى تمسكتم و عملتم و اتبعتموه» [... ۲].

هذا و بمثل ما ذكرنا من معنى لفظ «الأخذ» و دلالته صرح الصديق حسن فى (السراج الوهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج) بشرح حديث زيد بن أرقم، قال: «و مسألة تحريم الزكاة على أهل البيت لها موضع غير هذا الموضع، و المقصود هنا بيان فضيلتهم و أنهم قسيم كتاب اللّه فى التعظيم و الإكرام و فى التسمية بالثقل، و أنه لا بد من الأخذ بهما فإنهما لا يفترقان حتى يردا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الحوض».

و هكذا صرح السندى بشرح حديث زيد أيضا، قال: «فحملنا

قوله «أذکرکم اللّه»

علی مبالغة التثلیث فیه علی التذکیر بالتمسک بهم و الردع عن عدم الاعتداد بأقوالهم و أعمالهم و أحوالهم و فتیاهم و عدم الأخذ بمذهبهم» [۳].

۷- لفظ «الاتباع» فی بعض نصوص الحدیث ... ص: ۲۵۶

لقد بین النبی صلّی اللّه علیه و آله

بقوله «لن تضلوا ان اتبعتموهما»

وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام، و أنه مانع عن الضلال الی یوم القیامة و هذا المعنی یلازم الامامة الحقة و الخلافة الشرعیة.

---

[۱] المرقاة ۵/ ۶۰۰.

[۲] نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰.

[۳] دراسات اللبیب ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۷

و لقد جاء حدیث الثقلین بهذا اللفظ لدی جماعة من کبار محدثی أبناء السنة منهم: الحاکم فی (المستدرک ۳/ ۱۰۹) و ابن حجر فی (الصواعق المحرقة) بتفسیر قوله تعالی: «وقفوهم انهم مسئولون» و والد الدهلوی فی (إزالة الخفا) و الشیخ سلیمان القندوزی فی (ینابیع المودة ۳۵، ۳۷، ۲۹۶).

۸- التکرار فی الحدیث دلیل علی وجوب اتباع أهل البیت ... ص: ۲۵۷

ان قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أذکرکم اللّه فی أهل بیتی»

أمر للامة باطاعة أهل بیته علیه و علیهم السّلام و متابعتهم و التمسک بهم...

و لقد اعترف- و الحمد للّه تعالی- بهذا علماء أهل السنة، فقد قال الشیخ حسین الکاشفی: «و فی تکرار هذا الکلام ثلاثا دلیل واضح علی وجوب تعظیم أهل البیت و محبتهم و متابعتهم» [۱].

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی بیان معنی هذا الکلام: «و لقد کرر هذه الکلمة للمبالغة و التوکید، و قد تقدم معنی «أهل البیت»، و حمل هذا علی جمیع معانیه صحیح، و لا سیما المعنی الأخیر فان محبتهم و تعظیمهم و رعایة حقوقهم و آدابهم أقدم و أهم و أتم، و هو الظاهر، و هذه إشارة الی أخذ السنة، کما أن الاول إشارة الی العمل بالکتاب، و علی هذا المعنی فان جمیع المؤمنین مطیعون لأهل بیت النبی و آله» [۲].

و قال الزرقانی فی شرحها: «قال الحکیم الترمذی: حض علی التمسک بهم لان الأمر لهم معاینة، فهم أبعد عن المحنة» [۳].

و بمثله صرح آخرون منهم: السندی فی (دراسات اللبیب) و محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلة النجاة...)

---

[۱] الرسالة العلیة: ۳۰.

[۲] أشعة اللمعات فی شرح المشکاة ۴/ ۶۷۷.

[۳] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۸

۹- عدم افتراق القرآن و العترة دلیل علی وجوب الاتباع ... ص: ۲۵۸

لقد أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

بقوله: «و انهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض»

الامة بالتمسک بأهل البیت علیهم الصلاة و السّلام.

و بهذا صرح جماعة من علمائهم، فقد قال المناوی فی (فیض القدیر) بشرح العبارة: «و فی هذا مع قوله أولا:

«انّی تارک فیکم»

تلویح بل تصریح بأنهما کتوأمین خلفهما و وصی أمته بحسن معاملتهما و ایثار حقهما علی أنفسهم و الاستمساک بهما فی الدین، أما الکتاب فلانه معدن للعلوم الدینیة و الحکم الشرعیة و کنوز الحقائق و خفایا الدقائق، و أما العترة فلان العنصر إذا طاب أعان علی فهم الدین فطیب العنصر یؤدی الی حسن الأخلاق، و محاسنها تؤدی الی صفاء القلب و نزاهته و طهارته».

و بمثله قال الزرقانی.

و قال الشهاب الدولت‌آبادی: «أی فیشهدان لمن کان محبا لهما و علی من کان معادیا، و من أطاع أمری فیهما و تمسک بهما و من ترک و خالف».

و هکذا قال محمد مبین فی (وسیلة النجاة...)

۱۰- أمر النبی برعایة أهل البیت ... ص: ۲۵۸

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: «فانظروا کیف تخلفونی فیهما»

دلیل آخر علی وجوب أتباع أهل البیت علیهم السّلام، و قد صرح بذلک جماعة من علماء أبناء السنة:

فقد قال الشهاب الخفاجی فی شرحه:

«فانظروا کیف تخلفونی فیهما»

أی بعد وفاتی انظروا عملکم بکتاب اللّه و اتباعکم لأهل بیتی و رعایتهم و برهم بعدی، فان ما یسرهم یسرنی و ما یسوؤهم یسؤنی» [۱].

و بمثله قال الزرقانی فی (شرح المواهب).

---

[۱] نسیم الریاض ۳/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۵۹

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی بشرحه: «أی کیف تتمسکون بهما من بعدی» [۱].

و قال فی (اللمعات فی شرح المشکاة) بشرحه: «أی تأملوا و تفکروا کیف تکونون خلفائی بعدی عاملین متمسکین بهما».

و قال الحسام السهارنپوری فی (المرافض ...): أی کیف عملکم و تمسککم بهما من بعدی.

و هکذا قال آخرون منهم کالشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و السندی فی (دراسات اللبیب).

۱۱- القرآن و أهل البیت توأمان ... ص: ۲۵۹

و لو لم یقل النبی صلّی اللّه علیه و آله سوی

«انّی تارک فیکم أمرین أحدهما کتاب اللّه و الآخر أهل بیتی»

لکفی دلیلا علی إمامتهم علیهم الصلاة و السّلام.

و ذلک لان المتبادر منه: حکموا هذین الأمرین من بعدی و اجعلوا أنفسکم محکومین لهما، تابعین لهما، منقادین إلیهما، لا أن تحکّموا الکتاب و تحکموا أهل البیت و تجعلوهم تابعین لکم ... فان هذا التفکیک الرکیک لا یخطر ببال أحد أبدا...

۱۲- حدیث الثقلین فی نقل أبی ذر ... ص: ۲۵۹

اشارة

لقد روی الصحابی الجلیل أبو ذر الغفاری رضی اللّه عنه حدیث الثقلین فی لفظ یدل بوضوح علی امامة أهل البیت علیهم السّلام، فقد جاء فی (ینابیع المودة) ما نصه: «أیضا: عن سلیم بن قیس الهلالی، قال بینا أنا و جیش [حنش ظ] بن المعتمر بمکة إذا قام أبو ذر و أخذ بحلقة باب الکعبة فقال: من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب بن جنادة أبو ذر فقال: أیها

---

[۱] أشعة اللمعات ۴/ ۶۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۰

الناس انی سمعت نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها هلک، و یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، و یقول: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا کتاب اللّه و عترتی و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض» [۱].

فذکره رضی اللّه عنه حدیث الثقلین بعد حدیث السفینة و حدیث باب حطة آخذا بحلقة باب الکعبة یدل علی کمال أهمیة هذه الأحادیث، و علی إفادة هذا الحدیث «حدیث الثقلین».. کحدیث السفینة و حدیث باب حطة وجوب الانقیاد التام لأهل البیت علیهم السّلام، أمرا متحتما جازما من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و هذا هو المطلوب.

و الجدیر بالذکر هنا: ان هذا الحدیث- الذی یدل علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السّلام- یدل علی أحقیة أمیر المؤمنین علیه السّلام و تقدمه و امتیازه و اختصاصه بذلک.

و قد اعترف بهذا علماء أبناء السنة و ذکروا الشواهد العدیدة له:

فقد قال السمهودی فی تنبیهاته بعد حدیث الثقلین: «رابعها: هذا الحث شامل للتمسک بمن سلف من أئمة أهل البیت و العترة الطاهرة و الأخذ بهداهم، و أحق من تمسک به منهم: امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فی فضله و علمه و دقائق مستنبطاته و فهمه و حسن شیمه و رسوخ قدمه، و یشیر الی هذا ما أخرجه الدارقطنی فی الفضائل عن معقل بن یسار قال: سمعت أبا بکر رضی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أی الذین حث علی التمسک بهم، فخصه أبو بکر رضی اللّه عنه بذلک لما أشرنا الیه، و لهذا خصه صلّی اللّه علیه و سلّم من بینهم یوم غدیر خم بما سبق من

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] ینابیع المودة ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۱

و عاد من عاداه»

، و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه» [۱].

و بمثله قال ابن حجر فی (الصواعق ۹۰) و ابن باکثیر فی (وسیلة المآل- مخطوط) و نقل العجیلی هذا المعنی عن (الصواعق) فی (ذخیرة المآل) کما سیأتی.

و بعد هذا: فلا یبقی ریب فی ان حدیث الثقلین دلیل قوی متین علی خلافة علی علیه السّلام بلا فصل بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ... و الحمد للّه علی ذلک...

و سیأتی مزید توضیح لهذا الذی ذکرناه، و علیک بمراجعة حدیث ام سلمة الذی رواه جماعة من علماء أبناء السنة.

کما سیأتی ان شاء اللّه تعالی احتجاج أمیر المؤمنین علیه السّلام نفسه بحدیث الثقلین فی الشوری، و لو لا تقدمه علیه السّلام فی هذا الباب لأنکر علیه أهل الشوری احتجاجه...

و لقد تحققت خصوصیة أمیر المؤمنین علیه السّلام بالمزایا المذکورة فی حدیث الثقلین عند المحدثین و الحفاظ من أهل السنة، و لذا فقد أورد مسلم حدیث الثقلین فی (الصحیح) فی باب فضائله بین حدیث خیبر و حدیث تکنیته بأبی تراب، کما لا یخفی علی من راجعه.

و هکذا أورده النووی فی (تهذیب الأسماء و اللغات) فی أحواله علیه السّلام بین حدیث المباهلة و حدیث الولایة.

کما جعل سعید الدین الفرغانی فی (شرح التائیة)- حدیث الثقلین مماثلا لحدیث «المنزلة» و حدیث «مدینة العلم» فی الدلالة علی وراثته علیه السّلام العلم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و وصیة النبی به کما علمت ذلک سابقا.

و علی ذلک کله: فلا مجال لانکار دلالة حدیث الثقلین علی امامة علی

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۲

أمیر المؤمنین علیه السّلام.

تکمیل ... ص: ۲۶۲

ان حدیث الثقلین کما یدل علی امامة الأئمة الاثنی عشر من أهل البیت علیهم السّلام و امامة علی علیه السّلام بلا فصل بعد رسول اللّه، کذلک یدل علی وجود الامام الثانی عشر الحجة المنتظر و بقائه عجل اللّه تعالی ظهوره.

و ذلک لان هذا الحدیث یدل علی عدم افتراق الکتاب و العترة الی یوم القیامة و حتی الورود علی الحوض، فکما ان القرآن باق الی یوم القیامة فکذلک یجب وجود من یکون أهلا- للتمسک و الاقتداء به، و اماما للزمان و حجة للوقت من العترة الطاهرة الی یوم القیامة.

و قد نص جماعة من علماء أهل السنة الاعلام علی هذه الحقیقة فی کتبهم:

فقد قال السمهودی فی تنبیهات حدیث الثقلین: «ثالثها»: ان ذلک یفهم وجود من یکون أهلا- للتمسک به من أهل البیت و العترة

الطاهرة فی کل زمان وجدوا فیه الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا- کما سیأتی- أمانا لأهل الأرض، فإذا ذهبوا ذهب أهل الأرض» [۱].

و قد نقل عنه کلامه هذا کل من المناوی فی (فیض القدیر ۳/ ۱۵) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۸).

و قال ابن حجر ما نصه: «و فی أحادیث الحث علی التمسک بأهل البیت إشارة الی عدم انقطاع مستأهل منهم للتمسک به الی یوم القیامة، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا أمانا لأهل الأرض کما

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

سیأتی، و یشهد لذلک الخبر السابق «فی کل خلف من أمتی عدول من أهل بیتی» [۱].

و قال العجیلی: «و هم الحافظون لکتاب اللّه و خلافة رسوله لا یفارقونها الی یوم القیامة، لا بد من قیام قائم للّه بحجة منهم و وارث نبوته و خلافة رسوله، فمنهم الظاهر و منهم المختفی، حتی یکون خاتمتهم فی الوراثة المهدی، و لهذا یتقدم عیسی بن مریم، و تقدم ان قطب الأولیاء الذی به صلاح العلم لا یکون الا منهم» [۲].

و هکذا قال آخرون منهم: شهاب الدین الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و حسن زمان فی (القول المستحسن...)

و سیأتی ما یدل علی ذلک من خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و خطبة الامام الحسن السبط علیه السّلام...

۱۳- دلالة الحدیث کبعض الآیات ... ص: ۲۶۳

ان حدیث الثقلین من شواهد قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قوله عز و جل: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ و قد ذکرنا فی (المنهج الاول) دلالة الآیتین علی امامة أهل البیت علیهم السّلام، فالحدیث إذا کذلک...

اما بالنسبة الی دلالته علی وجوب مودتهم- کالایة- فإلیک بعض الکلمات من کبار علماء أبناء السنة:

قال السخاوی بعد أن ذکر الحدیث «و ناهیک بهذا الحدیث العظیم فخرا لأهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لان قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: انظروا کیف تخلفونی، و أوصیکم بعترتی خیرا، و أذکرکم اللّه فی أهل بیتی

- علی

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۹۰.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

اختلاف الألفاظ فی الروایات التی أوردتها- یتضمن الحث علی المودة لهم و الإحسان إلیهم و المحافظة بهم و احترامهم و إکرامهم و تأدیة حقوقهم الواجبة و المستحبة، فإنهم من ذریة طاهرة من أشرف بیت وجد علی وجه الأرض فخرا و حسبا و نسبا» [۱].

و قال الجلال السیوطی فی تفسیر آیة المودة:

«أخرج الترمذی و حسنه و ابن الأنباری فی المصاحف عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء الی الأرض، و عترتی اهل بیتی، و لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فانظروا کیف تخلفونی فیهما» [۲].

و روی حدیث الثقلین عبد الوهاب البخاری فی (تفسیر أنوری) بتفسیر آیة المودة عن أبی سعید الخدری.

و الخطیب الشربینی بتفسیر الآیة عن زید بن أرقم [... ۳]

و قال القاری بشرح الحدیث: «و المعنی أنبهکم حق اللّه فی محافظتهم و مراعاتهم و احترامهم و إکرامهم و محبتهم و مودتهم» [۴].

و قال نقلا- عن الطیبی: «و لعل السر فی هذه الوصیة و اقتران العترة بالقرآن إیجاب محبتهم، و هو لائح من معنی قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً [... ۵]

و قال البدخشانی: «ثم اعلم ان محبتهم واجبة و بغضهم حرام علی کل مؤمن و مؤمنة بدلیل قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ ... و أخرج مسلم عن

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] الدر المنثور ۶/ ۷.

[۳] السراج المنیر ۵/ ۵۳۸.

[۴] المرقاة ۵/ ۵۹۴.

[۵] المرقاة ۵/ ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۵

زید بن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا» [... ۱].

و هکذا قال جماعة آخرون، کالقاری (شرح الشفاء ۳/ ۴۱۰ هامش نسیم الریاض) و المناوی (فیض القدیر ۳/ ۱۴) و الشیخ عبد الحق (أشعة اللمعات ۴/ ۶۷۷) و الزرقانی (شرح المواهب ۷/ ۷...)

و أما بالنسبة الی الآیة الثانیة و هی قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ فان حدیث الثقلین جاء شاهدا لها فی عبارات کثیر من علماء أبناء السنة:

فقد قال السمهودی بعد ذکر طرق حدیث الثقلین، فی التنبیه الرابع:

«و قال الحافظ جمال الدین الزرندی عقب

حدیث: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

: قال الامام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مسئول عنها یوم القیامة، و روی فی قوله تعالی: وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ:

عن ولایة علی و اهل البیت، لان اللّه أمر نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم ان یعرف الخلق انه لا یسألهم علی تبلیغ الرسالة أجرا الا المودة فی القربی، و المعنی: انهم یسألون هل والوهم حق الموالاة کما أوصاهم النبی أم أضاعوها و أهملوها، فیکون علیهم المطالبة و التبعة- انتهی.

قلت: و قوله «و روی فی قوله تعالی» یشیر الی ما أخرجه الدیلمی عن ابی سعید الخدری رضی اللّه عنه وقفوهم انهم مسئولون عن ولایة علی بن ابی طالب رضی اللّه عنه، و یشهد لذلک قوله فی بعض الطرق المتقدمة: و اللّه سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی».

و راجع أیضا ما ذکره بعد آیة المودة من (جواهر العقدین).

و نقل کلام الواحدی و حدیث ابی سعید المتقدم شاهدا للایة الکریمة کل من (الصواعق ۸۹- ۹۰) و الشیخانی فی (الصراط السوی- مخطوط) و (تحفة المحبین- مخطوط)، و المولوی ولی اللّه اللکهنوی فی (مرآة المؤمنین- مخطوط) قال: «الآیة السادسة قوله تعالی: وَ

قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ روی

---

[۱] نزل الأبرار: ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۶

الواحدی انهم مسئولون عن ولایة علی و اهل البیت...

و فی الباب أحادیث کثیرة، أخرج مسلم عن زید بن أرقم قال: قام فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه قال: أما بعد أیها الناس! انما أنا بشر مثلکم»....

و ذکر المولوی محمد مبین فی (وسیلة النجاة) أن الآیة الکریمة:

وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ یدل علی أن جمیع أفراد البشر مسئولون یوم الحشر عما قابلوا به أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب صلوات اللّه علی و نبینا و علیه و أهل بیت خیر البشر، و هل أدوا حق موالاتهم کما هو حقه أو لا؟ و هل امتثلوا ما أمرهم به رسول اللّه من اطاعتهم و الانقیاد لأوامرهم أم تخلفوا عن ذلک ...؟ و لهذا فقد روی مسلم عن زید بن أرقم انه قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فینا خطیبا بموضع فیه ماء یدعی خما»....

۱۴- دلالة الحدیث علی عصمة الأئمة من أهل البیت ... ص: ۲۶۶

ان حدیث الثقلین یدل علی عصمة أهل البیت علیهم الصلاة و السّلام و ذلک:

۱- لان النبی صلّی اللّه علیه و آله أمر فیه باتباع أهل البیت علیهم السّلام، و حاشاه صلّی اللّه علیه و آله أن یأمر باتباع الخاطئین و المخالفین للکتاب و السنة.

۲- لأنه صلّی اللّه علیه و آله قرنهم بالکتاب و أمر باتباعهما معا، فکما ان الکتاب منزه من کل باطل، فأهل البیت علیهم السّلام کذلک.

۳- لأنه جعل التمسک بهم مانعا من الضلال کالکتاب، و من کان جائزا علیه الضلال لا یکون مانعا منه...

۴- لأنه صلّی اللّه علیه و آله صرح بعدم الافتراق بین الکتاب و العترة، أی فإنهم لا یخالفونه فی وقت من الأوقات.

۵- لأنه صرح فی بعض طرقه

بقوله «هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی لا یفترقان حتی یردا علیّ الحوض»

و هذا تخصیص بعد تعمیم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۷

راجع: (جواهر العقدین- مخطوط) و (الصواعق المحرقة) و (وسیلة المآل- مخطوط) و (الصراط السوی- مخطوط) و غیرها.

۶-

لأنه صلّی اللّه علیه و آله دعا لعلی علیه السّلام کما فی بعض ألفاظه قائلا «اللهم أدر الحق معه حدیث کان ...» انظر (السیرة الحلبیة ۳/ ۳۳۶) و (مدارج النبوة ۲/ ۵۲۰) و (روضة الأحباب- مخطوط) و غیرها.

۷-

لأنه صلّی اللّه علیه و آله قال کما فی بعض ألفاظ الحدیث «ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل و ولیهما لی ولی و عدوهما لی عدو» فجعلهما کنفسه فی العصمة ... راجع (المناقب لابن المغازلی ۱۸) و (نظم درر السمطین) و (الصراط السوی- مخطوط) و غیرها.

۸-

لأنه صلّی اللّه علیه و آله قال کما فی بعض ألفاظه فی حق اهل البیت: «و انهم لن یخرجوکم من باب هدی و لن یدخلوکم فی باب ضلالة» رواه ابو نعیم الاصبهانی فی (منقبة المطهرین- مخطوط) بسنده عن البراء بن عازب.

۹- لأنه صلّی اللّه علیه و آله بین فی بعض ألفاظ حدیث الثقلین عصمتهم بصراحة، فقد جاء فی

(الأربعین فی فضائل امیر المؤمنین لابی عبد اللّه محمد ابن مسلم الرازی- مخطوط): «و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی اهل بیتی، فهما خلیفتان بعدی، أحدهما اکبر من الآخر، سبب موصول من السماء الی الأرض، فان استمسکتم بهما لن تضلوا فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی فی القول فتهلکوا، و لا تقصروا عنهم فتذهبوا، فان مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلف عنها هلک، و مثلهم فیکم کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، ألا و ان أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون، ألا و ان اللّه عصمهم من الضلالة، و طهرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین، ألا و ان اللّه أوجب محبتهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۸

و أمر بمودتهم، ألا و انهم الشهداء علی العباد فی الدنیا و یوم المعاد، ألا و انهم أهل الولایة الدالون علی طریق الهدایة، ألا و ان اللّه فرض لهم الطاعة علی الفرق و الجماعة، فمن تمسک بهم سلک، و من حاد عنهم هلک، ألا و ان العترة الهادیة الطیبین دعاة الدین و أئمة المتقین و سادة المسلمین و قادة المؤمنین و أمناء رب العالمین علی البریة أجمعین، الذین فرقوا بین الشک و الیقین و جاءوا بالحق المبین»

. و العصمة مستلزمة للامامة کما ثبت فی محله.

و الی کونهم علیهم السّلام معصومین- بمقتضی الکتاب و السنة و لا سیما حدیث الثقلین- ذهب جماعة من کبار علماء اهل السنة:

فقد قال الرازی بتفسیر قوله تعالی: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ «ان اللّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم فی هذه الآیة، و من امر اللّه تعالی بطاعته علی الجزم و القطع لا بد ان یکون معصوما عن الخطاء، إذ لو لم یکن معصوما من الخطاء لکان بتقدیر اقدامه علی الخطأ یکون قد امر اللّه تعالی بمتابعته، فیکون ذلک امرا بفعل ذلک الخطأ، و الخطأ لکونه خطأ یکون منهیا عنه، فهذا یفضی الی اجتماع الأمر و النهی فی الفعل الواحد بالاعتبار الواحد و هو محال، فثبت ان اللّه امر بطاعة اولی الأمر علی سبیل الجزم، و ثبت ان کل من امر اللّه بطاعته علی سبیل الجزم وجب ان یکون معصوما عن الخطأ، فثبت قطعا ان اولی الأمر المذکور فی هذه الآیة لا بد و ان یکون معصوما» [۱].

و لما ثبت قطعا ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قد امر بطاعة اهل البیت علیهم السّلام ثبت بالضرورة عصمتهم، و حکم الرسول حکم اللّه لقوله عز و جل:

وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی

و قال ابن حجر الهیتمی فی (المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة):

---

[۱] تفسیر الرازی ۳/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۶۹

«و فی الحدیث: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به لن تضلوا بعدی، کتاب اللّه و عترتی

، فلیتأمل کونه قرنهم بالقرآن فی ان التمسک بهما یمنع الضلال و یوجب الکمال».

و الیه أشار الجلال السیوطی فی خطبة کتابه (الأساس) إذ قال:

«الحمد للّه الذی وعد هذه الامة المحمدیة بالعصمة من الضلالة ما ان تمسکت بکتابه و عترة نبیه، و خص آل البیت النبوی من المناقب الشریفة ما قامت علیه الأحادیث الصحیحة بساطع البرهان و جلیه».

و قال ابن حجر بعد أن ذکر الحدیث: «ثم الذین وقع الحث علیهم منهم انما هم العارفون بکتاب اللّه و سنة رسوله، إذ هم الذین لا یفارقون الکتاب الی الحوض، و یؤیده

الخبر السابق: لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم،

و تمیزوا بذلک عن بقیة العلماء، لان اللّه أذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا و شرفهم بالکرامات الباهرة و المزایا المتکاثرة. و قد مر بعضها» [۱].

و بمثله قال ولی اللّه اللکهنوی فی (مرآة المؤمنین- مخطوط).

و قال السندی فی شرحه للحدیث: «و فیه من تأکد اخبار کونهم علی الحق کالقرآن و صونهم ابدا عن الخطأ کالوحی المنزل ما لا یخفی علی الخبیر» [... ۲].

و قال الشهاب الدولت آبادی:

«و فی (المصابیح) و (المشکاة) عن زید ابن أرقم قال: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: انّی تارک فیکم ما ان تمسکتم به... و هذا الحدیث دلیل علی انهم مع القرآن، و لا یزول ایمانهم فی حال النزع» [۳].

---

[۱] الصواعق: ۹۰.

[۲] دراسات اللبیب ۲۳۳.

[۳] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۰

۱۵- دلالة الحدیث علی اعلمیة أهل البیت ... ص: ۲۷۰

ان حدیث الثقلین یدل علی اعلمیة أهل البیت علیهم السّلام و ذلک:

۱- لأنه صلّی اللّه علیه و آله عبر عنهم مع الکتاب ب «الثقلین»، و هو یفید الاعلمیة کما ذکر جماعة منهم: ابن حجر فی (الصواعق ۹۰) و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

هذا و من جهة أخری فقد ذکر العلماء من أهل السنة فی بیان وجه تسمیة الکتاب و العترة بالثقلین أنه «یستصلح بهما الدین و یعمر...» تجد ذلک فی (الفائق للزمخشری ۱/ ۸۰) و (الکاشف للطیبی- مخطوط) و (المرقاة للقاری ۵/ ۵۹۳) و (نسیم الریاض للخفاجی) و غیرها...

و هذا دلیل آخر علی الاعلمیة.

۲- لأنه صلّی اللّه علیه و آله قرن أهل بیته علیهم السّلام فیه بالکتاب...

۳- لأنه صلّی اللّه علیه و آله امر فیه الخلق بأخذ العلم منهم، و لو کان فی أصحابه أو غیرهم من هو اعلم منهم لارجع الامة الیه من بعده، و قد صرح بأمره صلّی اللّه علیه و آله بأخذ العلم من أهل البیت جماعة منهم: التفتازانی فی (شرح المقاصد) و ابن حجر فی (الصواعق) و السمهودی فی (جواهر العقدین) و غیرهم مستفیدین ذلک من حدیث الثقلین.

۴- لأن مفاد هذا الحديث انتقال علومه صلّى اللّه عليه و آله الى أمير المؤمنين على عليه السّلام بالوراثة. كما صرح بذلك سعيد الفرغانى فى (شرح تائية ابن الفارض). و هذا دليل صريح على أعلميته عليه السّلام...

۵-

لأنه صلّى اللّه عليه و آله قال كما فى بعض ألفاظ الحديث: «انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، سألت ربى ذلك لهما، فلا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا عنهما فتهلكوا، و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم»

و سيأتى ذكر من روى هذا اللفظ من الحديث من علماء أهل السنة.

و روى الشيخ القندوزى حديث الثقلين و فيه: «فتعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم»

و هذا نصه:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۱

«و فى (المناقب) عن أحمد بن عبد اللّه بن سلام عن حذيفة بن اليمان رضى اللّه عنه قال: صلّى بنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الظهر، ثم أقبل بوجهه الكريم إلينا فقال: معاشر أصحابى، أوصيكم بتقوى اللّه و العمل بطاعته، و أنى ادعى فأجيب و انّى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، ان تمسكتم بهما لن تضلوا، و انهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فتعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم اعلم منكم» [۱].

و رواه بهذه الألفاظ عن الامام الحسين عليه السّلام

أيضا كما سيأتى.

۶-

لأنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال كما فى بعض ألفاظه: «فلا تسبقوا أهل بيتى فتفرقوا و لا تخلفوا عنهم فتضلوا و لا تعلموهم فهم أعلم، و انهم لن يخرجوكم من باب هدى و لن يدخلوكم فى باب ضلالة، أحلم الناس كبارا و أعلمهم صغارا». رواه أبو نعيم فى (منقبة المطهرين- مخطوط).

و الاعلمية تستلزم الامامة كما تبين فى مجلد (حديث مدينة العلم).

هذا و قد صرح جماعة بأعلمية أهل البيت عليهم السّلام و اعترفوا بأنهم مثل كتاب اللّه تعالى فى وجوب التمسك به و أخذ العلم منه ...فقد قال القارى:

«و أقول: الأظهر هو أن أهل البيت غالبا يكونون أعرف بصاحب البيت و أحواله، فالمراد بهم أهل العلم منهم، المطلعون على سيرته، الواقفون على طريقته، العارفون بحكمه و حكمته، و بهذا يصلح ان يكونوا عدلا لكتاب اللّه سبحانه كما قال: وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ» [... ۲]. وَ قال السمهودى فى تنبيهاته: «ثانيها: الذين وقع الحث على التمسك بهم من أهل البيت النبوى و العترة الطاهرة، هم العلماء بكتاب اللّه عز و جل، إذ لا يحث صلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بغيرهم، و هم الذين لا يقع بينهم و بين الكتاب افتراق حتى يردا الحوض، و لهذا قال لا تقدموهما فتهلكوا و لا تقصروا

---

[۱] ينابيع المودة ۳۵.

[۲] المرقاة ۵/ ۶۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۲

عنهما فتهلكوا» [... ۱].

و بمثله قال ابن حجر فى (الصواعق ۹۰).

۱۶- افضلیة اهل البیت فی الحدیث ... ص: ۲۷۲

ان حدیث الثقلین یدل علی افضلیة أهل البیت علیهم السّلام، و ذلک:

۱- لان النبی صلّی اللّه علیه و آله قرنهم فیه بالکتاب العزیز، و لم یقرن غیرهم به...

قال التفتازانی فی (المقاصد) «و فضل العترة الطاهرة لکونهم أعلام الهدایة، و أشیاع الرسالة، علی ما یشیر الیه ضمهم الی کتاب اللّه فی إنقاذ المتمسک بهما عن الضلالة».

و به صرح الشهاب الدولت آبادی فی (هدایة السعداء) ثم قال:

«قوله: - کتاب اللّه و عترتی، ذکر بالعطف، قال الشیخ الامام عبد القاهر الجرجانی: العطف هو الجمع بین الشیئین فی الحکم، و الأصل فیه الواو، و هو لمطلق الجمع عندنا ... ای الجمع بین المعطوف و المعطوف علیه فی الحکم الذی هو الإثبات أو النفی، و علیه عامة أهل اللغة و أئمة الفتوی»....

۲- لأنه صلّی اللّه علیه و آله عبر عن الکتاب و العترة بالثقلین ... و هذا بوحده دلیل مبین علی عظمتهما و کبر شأنهما، و علو مقامها.

قال ابن الأثیر فی (النهایة) فی- ثقل-: «و یقال لکل خطیر نفیس:

ثقل، فسماهما ثقلین إعظاما لقدرهما، و تفخیما لشأنهما».

و بمثله قال الأزهری فی (تهذیب اللغة) عن ثعلب، و الثعلبی فی (الکشف و البیان- مخطوط)، و البغوی فی (معالم التنزیل ۷/ ۶)، و ابن الأثیر

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

فی (جامع الأصول)، و النووی فی (المنهاج ۹/ ۳۶۶)، و ابن منظور فی (لسان العرب) عن الأزهری، و الخازن فی (تفسیره ۷/ ۶)، و أبو حیان فی (البحر المحیط ۸/ ۱۹۴)، و الفیروزآبادی فی (القاموس)، و السیوطی فی (النثیر)، و ابن خلفه فی (إکمال الإکمال)، و السنوسی فی (مکمل الإکمال)، و القسطلانی فی (المواهب اللدنیة بشرح الزرقانی ۷/ ۶)، و ابن حجر فی (الصواعق ۹۰) و کثیرون غیرهم..

و قال سبط ابن الجوزی بعد أن ذکر الحدیث: «و الثقلان الخطیران العظیمان» [۱].

و قال الکنجی: «و أما الثقلان فأحدهما کتاب اللّه عز و جل و الآخر عترة النبی و أهل بیته، و هما اجل الوسائل، و أکرم الشفعاء عند اللّه عز و جل» [۲].

۳- لأنه صلّی اللّه علیه و آله امر باتباع أهل البیت، و التمسک بهم فی جمیع أمورهم الدینیة و الدنیویة، و المتبع المتمسک به أعلی و أفضل و أجل من غیره قطعا...

۴- لأنه صلّی اللّه علیه و آله جعل التمسک بأهل بیته کالتمسک بالکتاب العظیم، و لو کان من هو افضل منهم لجعله...

۵-

لان قوله صلّی اللّه علیه و آله: «و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» یفید انهما لن یفترقا فی العظمة و الفضل و الشرف فی الدنیا و العقبی (حتی یردا علی الحوض...)

قاله الشهاب الدولت آبادی فی (هدایة السعداء).

۶- لاـن فی هـذا الحـدیث- بالاضافـة الی ما ذکر- شواهـد و أدلـة علی أنه صـلّی اللّه علیه و آله یأمر بتعظیم أهل بیته علیهم السّـلام و توقیرهم: -

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۳۲۳.

[۲] کفایة الطالب ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۴

فقـد قال الکاشـفی فی شـرحه: «و الثانی: أهل بیتی، أذکرکم اللّه فی أهل بیتی، و فی تکراره هـذا الکلام ثلاثا دلیل واضح علی تعظیم اهل البیت و محبتهم و متابعتهم» [۱].

و قـال السـمهودی فی تنبیهـاته: «خامسـها: قـد تضـمنت الأحادیث المتقدمـة الحث البلیغ علی التمسک بأهل البیت النبوی و حفظهم و احترامهم و الوصـیة بهم، لقیامه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بـذلک خطیبا یوم غدیر خم، کما فی أکثر الروایات المتقدمة، مع ذکره لذلک فی خطبته یوم عرفـة علی نـاقته کمـا فی روایـة الترمـذی عن جابر، و فی خطبته لما قام خطیبا بعـد انصـرافه من حصار الطائف کما فی روایة عبد الرحمن بن عوف رضی اللّه عنه، و فی مرضه الذی قبض فیه و قد امتلأت الحجرة من أصحابه کما فی روایة لام سلمة.

بل سبق

قول ابن عمر رضی اللّه عنهما: آخر ما تکلم به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: اخلفونی فی اهل بیتی..

مع

قوله صلّی اللّه علیه و آله: أنظروا کیف تخلفونی فیهما

، و

قوله: ألا و انی سائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی،

و

قوله: ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و أوصیکم بعترتی خیرا و أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

، علی اختلاف الألفاظ فی الروایات المتقدمة، مع

قوله فی روایة عبد اللّه بن زید عن أبیه: فمن لم یخلفنی فیهم بتر عمره و ورد علی یوم القیامة مسودا وجهه

، و

فی الحدیث الآخر: فانی أخاصمکم عنهم غدا، و من أکن خصیمه أخصمه، و من أخصمه دخل النار

. و

فی الآخر: من حفظنی فی اهل بیتی فقد اتخذ عند اللّه عهدا

، مع ما اشتملت علیه ألفاظ الأحادیث المتقدمة علی اختلاف طرقها، و ما سبق فی ما أوصی به أمته و أهل بیته.

فأی حث ابلغ من هذا و آکد منه؟ فجزی اللّه تعالی نبیه صـلّی اللّه علیه و علی آله عن أمته و اهل بیته افضل ما جزی أحدا من أنبیائه و رسله علیهم السّلام» [۲].

---

[۱] الرسالة العلیة ۳۰.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۵

و قال الفضل بن روزبهان: «قوله: - ان نعتقد ان آله صلّى اللّه عليه و سلّم يجب تعظيمهم و يلزم الاقتداء بهم.

أقول: أما تعظيم آل الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فالاعتقاد انه فرض بناء على الأحاديث الصحيحة الواردة فى الباب منها: - أنه قال فى خطبته فى حجة الوداع: يا أيها الناس! انّى تارك فيكم الثقلين...

و

قال فى حديث آخر: أذكركم اللّه فى أهل بيتى، و لقد كررها ثلاثا

. و من هنا يستفاد أن تعظيمهم و محبتهم واجب، و رعاية حقوقهم لازمة» [۱].

و بمثل هذه الكلمات قال جماعة آخرون منهم: القارى فى (المرقاة ۵/ ۵۹۴) و المناوى فى (فيض القدير ۲/ ۱۷۴) و الخفاجى فى (نسيم الرياض ۳/ ۴۱۰) و العزيزى فى (السراج المنير ۱/ ۳۰۲) و عبد الحق الدهلوى فى (أشعة اللمعات فى شرح المشكاة ۴/ ۶۷۷) و الزرقانى فى (شرح المواهب ۷/ ۵) و صديق حسن فى (السراج الوهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج...)

۷- لان هذا الحديث يدل على انه صلّى اللّه عليه و آله جعل الكتاب و العترة كتوأمين، و وصى الامة بحسن المعاشرة معهما و ايثار حقهما على أنفسهم كما يوصى الأب المشفق لأولاده: - قال الطيبى بشرحه

برواية زيد بن أرقم: - «و قوله: انّى تارك فيكم

إشارة الى انهما بمنزلة التوأمين الخلفين عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و انه يوصى الامة بحسن المعاشرة معهما، و ايثار حقهما على أنفسهم كما يوصى الأب المشفق لأولاده، و يعضده الحديث السابق فى الفصل الاول:

أذكركم اللّه فى أهل بيتى كما يقول الأب المشفق: اللّه اللّه فى حق اولادى» [۲].

و بمثله قال المناوى فى (فيض القدير ۳/ ۱۵) و الزرقانى فى (شرح

---

[۱] شرح العقائد لابن روزبهان- مخطوط.

[۲] الكاشف- مخطوط.

المواهب اللدنية).

و نقل كلام الطيبى المذكور القارى فى (المرقاة فى شرح المشكاة ۵/ ۶۰۰).

۸- لأنه صلّى اللّه عليه و آله جعل فيه أهل بيته قائمين مقامه من بعده:

فقد قال النظام النيسابورى فى تفسيره بتفسير قوله تعالى: وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلى عَلَيْكُمْ آياتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ: و كيف تكفرون:

استفهام بطريق الإنكار و التعجب، و المعنى: من اين يتطرق إليكم الكفر، و الحال أن آيات اللّه تتلى عليكم على لسان الرسول صلّى اللّه عليه و آله غضة فى كل واقعة، و بين أظهركم رسول يبين لكم كل شبهة و يزيح عنكم كل علة...

قلت: أمّا الكتاب فانه باق على وجه الدهر، و أما النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فانه ان كان قد مضى الى رحمه اللّه فى الظاهر، و لكن نور سره باق بين المؤمنين فكأنه باق، على أن عترته صلّى اللّه عليه و سلّم ورثته يقومون مقامه بحسب الظاهر أيضا، و لهذا

قال: «انّى تارك فيكم الثقلين» [...» ۱].

و قال الشيخانى القادرى: «و كفى بأهل بيته شرفا حيث عد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نفسه الشريفة منهم

بقوله: اللهم انهم منى و أنا منهم

، و

بقوله: أنا حرب لمن حاربهم و سلم لمن سالمهم و عدو لمن عاداهم

، و

بقوله: ألا من آذى قرابتى فقد آذانى و من آذانى فقد آذى اللّه..» [۲].

و بمثله صرّح ابن حجر فى (الصواعق) و السمهودى فى (جواهر العقدين).

و قال العجيلى: «و إذا صح و ثبت أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أفضل من آياته- و منها القرآن- دخل فى ذلك الال الكرام الذين اصطفاهم اللّه

---

[۱] غرائب القرآن ۱/ ۳۴۷.

[۲] الصراط السوى- مخطوط.

و خصهم بالولاية و الوراثة لمقامه الابراهيمى، فقد ألحقوا بنفسه الشريفة فى أمور كثيرة كما يشير اليه

قوله: اللهم انهم منى و أنا منهم

، و ذلك من قبيل الاخبار ... و

قوله فى المحبة: و الذى نفسى بيده لا يؤمن عبد حتى يحبنى و لا يحبنى حتى يحب ذوى

، و

قوله: انّى تارك فيكم

، و قصة المباهلة و دخولهم معه فى قصة الكساء و دعاؤه لما تضمنته الآية بأن يجعل اللّه صلاته و رحمته و بركاته و مغفرته و رضوانه عليه و عليهم، و طلب ذلك له و لهم من تعظيم قدرهم حيث ساوى بين نفسه و بينهم.

و قوله: فاطمة بضعة منى

. قال البيهقى: الحديث يدل على أن من سبها فقد كفر، و من صلّى عليها فقد صلّى على أبيها، و يستنبط من ذلك أن أولادها مثلها لأنهم بضعة منها.

و قوله: على منى و أنا من على

، و

قوله على منى بمنزلتى من ربى،

و

قوله: من أبغض عليا فقد أبغضنى، و من فارق عليا فارقنى، ان عليا منى و أنا منه و خلق من طينى و خلقت من طينة ابراهيم، و أنا أفضل من ابراهيم.. ذرية بعضها من بعض و اللّه سميع عليم

، و

قوله الحسن منى و الحسين من على.

و الدلائل النقلية فى التحاقهم بنفسه الشريفة كبيرة.

و الدليل العقلى ما سيأتى أن فك الفرع من أصله هو فك الشىء من أصله و هو محال غير ممكن، باعتبار أن هذا الفرع انما هو الشخص المعمول من مادة، و ذلك الأصل و نتيجته المتولدة منه، و سيأتى تحقيق ذلك ان شاء اللّه تعالى و الاعادة تظهر الافادة، و هذا الاتصال على الإطلاق مختص بالعترة الشريفة، لحديث كل نسب و سبب منقطع يوم القيامة كما سيأتى» [۱].

۹- لان دلالة هذا الحديث على أفضلية أهل البيت عليهم السّلام بلغت حدا استعان به بعض أهل السنة لشرح الأحاديث الأخرى: - فقد قال القاضى أبو المحاسن الحنفى فى (المعتصر من المختصر) فى شرح

---

[۱] ذخيرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۸

حديث الستة الملعونين:

«فى الستة الملعونين:

روى ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ستة ألعنهم لعنهم اللّه و كل نبى مجاب: الزائد فى كتاب اللّه عز و جل، و المكذب بقدر اللّه، و المتسلط بالجبروت يذل به من أعز اللّه، و يعز به من أذل اللّه، و التارك لسنتى، و المستحل لحرم اللّه عز و جل، و المستحل من عترتى ما حرم اللّه عز و جل...

و العترة هم أهل البيت الذين على دينه و التمسك بهداه،

روى انه خطب بماء يدعى خما بين مكة و المدينة، فحمد اللّه و أثنى عليه، ثم قال:

أما بعد أيها الناس! انما انتظر أن يأتينى رسول ربى عز و جل فأجيب، و انّى تارك فيكم الثقلين...

فمن أخرج عترته من المكان الذى جعلهم اللّه به على لسان نبيه فجعلهم كسواهم ممن ليس من أهل بيته و عترته كان ملعونا. و الباقى ظاهر».

۱۰- لان هذا الحديث يدل فى رأى عبد اللّه بن العباس على أفضلية أمير المؤمنين عليه السّلام فى أقل تقدير، لأنه عند ما سئل عن رأيه فى أمير المؤمنين عليه السّلام قدم هذه الفضيلة على سواها: - فقد روى الخوارزمى بسنده عن مجاهد:

قال: قيل لابن عباس: ما تقول فى على بن أبى طالب؟

قال: ذكرت و اللّه أحد الثقلين، سبق بالشهادتين، و صلّى القبلتين، و بايع البيعتين» [... ۱].

و رواه عنه الشيخ القندوزى فى (ينابيع المودة ۱۳۹).

و الافضلية مستلزمة للامامة...

---

[۱] المناقب للخوارزمى ۲۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۷۹

۱۷- الجمع بين حديث الثقلين و الولاية ... ص: ۲۷۹

لقد جاء فى كثير من الروايات ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم جمع بغدير خم بين حديث الثقلين و بين قوله فى أمير المؤمنين عليه السّلام: من كنت مولاه فان هذا مولاه

، و لقد علمت فى مجلد (حديث الغدير) أن حديث الموالاة دليل واضح على امامة أمير المؤمنين عليه السّلام.

و بعد هذا كيف يقال فى حديث الثقلين: انه لا حجة لأهل الحق فى هذا الحديث على مدعاهم؟.

و إليك بعض تلك الروايات المشار إليها: -

روى المتقى فى (كنز العمال) هذا الحديث عن جماعة «... عن على: ان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حضر الشجرة بخم، ثم خرج آخذا

بید علی فقال:

أیها الناس ألستم تشهدون ان اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم و ان اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کان اللّه و رسوله مولاه فان هذا مولاه.. و قد ترکت فیکم ما ان أخذتم به لن تضلوا بعدی کتاب اللّه سببه بیده و سببه بأیدیکم، و أهل بیتی.

ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی فی أمالیه و صحح».

و رواه فی (کنز العمال ۱/ ۱۶۸) أیضا بلفظ آخر عن الحکیم و الطبرانی عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید.

و کذا تجده فی (التاریخ لابن کثیر ۵/ ۲۰۹) و (استجلاب ارتقاء الغرف للسخاوی- مخطوط) و (جواهر العقدین للسمهودی- مخطوط) و (الأربعین للمحدث الشیرازی- مخطوط) و (وسیلة المآل لابن باکثیر- مخطوط) و (الصراط السوی للقادری- مخطوط) و (ینابیع المودة ۳۷).

و رواه ابن حجر فی (الصواعق ۲۵) عن الطبرانی و غیره معترفا بصحته و کذا السهارنپوری فی (المرافض) و رواه البدخشانی فی (مفتاح النجا- مخطوط) عن (المعجم الکبیر للطبرانی) مع تصحیح السند، و عن الطبرانی و الحکیم فی (نزل الأبرار). و رواه عنهما محمد صدر عالم فی کتابه و صحح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۰

سندهما، و هکذا تجد الحدیث فی (ذخیرة المآل) و (مرآة المؤمنین).

و روی حسن زمان فی (القول المستحسن) روایة الطبرانی و الحکیم ثم قال: -«و فیه الحث علی متابعة الثقلین بعد حدیث الموالاة، و کذا فی روایة ابن راهویه، و ابن جریر، و ابن أبی عاصم، و المحاملی، و الطحاوی بأسانید صحیحة».

و روی السمهودی الحدیثین فی لفظ واحد عن عامر بن لیلی بن ضمرة، و حذیفة بن أسید، و هذا نصه: «عن عامر بن لیلی بن ضمرة، و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما ... قالا: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، و لم یحج غیرها أقبل حتی إذا کان بالجحفة نهی عن سمرات بالبطحاء متقاربات لا ینزلوا تحتهن، حتی إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهن أرسل إلیهن فقم ما تحتهن، و شذبن عن رءوس القوم حتی إذا نودی للصلاة غدا إلیهن، فصلّی تحتهن ... فقال: ایها الناس: انه قد نبأنی اللطیف الخبیر انه لن یعمر نبی الا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و انی لا ظن ان ادعی فأجیب ... الا فان اللّه مولای و انا اولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی فرفعها حتی عرفه القوم أجمعون ثم قال: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. ثم قال: ایها الناس انی فرطکم و أنتم واردون علی الحوض.. و انی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین فانظروا کیف تخلفونی فیهما حین تخلفونی...

قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟

قال: الثقل الأکبر: کتاب اللّه، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا، ألا و عترتی أهل بیتی فانه قد نبأنی اللطیف الخبیر انهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

و أخرجه ابن عقدة فی (الموالاة) من طریق عبد اللّه بن سنان عن أبی الطفیل عنهما به، و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی المدینی فی (الصحابة) و قال: انه غریب جدا، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی کتابه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۱

الموجز فی فضائل الخلفاء» [۱].

و تجد هذا الحدیث فی (أسد الغابة ۳/ ۹۲) و (الاصابة ۲/ ۲۴۹) و (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و (وسیلة المآل- مخطوط).

و روی السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) استشهاد أمیر المؤمنین علیه السّلام الصحابة فی حدیث الثقلین، و شهادة سبعة عشر رجلا منهم بذلک، ثم انه علیه السّلام قال: «صدقتم و أنا علی ذلک من الشاهدین»

و هو مشتمل على الحديثين معا...

و قد تقدم نص الحديث سابقا فى (قسم السند).

كما انه قد رواه أيضا ابن الأثير فى (أسد الغابة ۵ / ۲۷۶) و ابن حجر فى (الاصابة ۴ / ۱۵۹) و السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط) و غيرهم...

و روى السخاوى عن السيدة أم سلمة رضى اللّه عنها قال: «و أما حديث أم سلمة فحديثها عند ابن عقدة من حديث هارون بن خارجة عن فاطمة ابنة على عن ام سلمة رضى اللّه عنها قالت: أخذ رسول اللّه بيد على رضى اللّه عنه بغدير خم فرفعها حتى رأينا بياض إبطه، فقال: من كنت مولاه فهذا مولاه...

و فيه قال: يا ايها الناس! انّى مخلف فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى و لن يفترقا حتى يردا على الحوض» [۲].

كما رواه السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط) و ابن باكثير فى (وسيلة المآل- مخطوط) و الشيخ القندوزى فى (ينابيع المودة ۴۰).

كما رواه القندوزى عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى كذلك فى (ينابيع المودة ۴۱).

و روى الحاكم بسنده عن ابى الطفيل عن زيد بن أرقم، و فيه: «ثم قال: ايها الناس! انّى تارك فيكم أمرين لن تضلوا ان اتبعتموهما و هما

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

كتاب اللّه و اهل بيتى عترتى...

ثم قال: أ تعلمون انى أولى بالمؤمنين من أنفسهم- ثلاث مرات-؟

قالوا: نعم.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

و رواه الجلال السيوطى فى (جمع الجوامع) عن الحاكم عن زيد بن أرقم

، و قد جاء بلفظ آخر عن زيد بن أرقم فى (كنز العمال ۱/ ۱۶۷) عن الحاكم و الطبرانى.

هذا ... و الروايات هذه كثيرة، نكتفى بهذا المقدار ... و ان شئت المزيد فراجع: (المناقب ۱۶- ۱۸) لابن المغازلى، و (تاريخ اليعقوبى ۲ / ۱۰۲) و (السيرة الحلبية ۳/ ۳۳۶) و (الفصول المهمة ۲۳) لابن الصباغ، و (مدارج النبوة ۲ / ۵۲۰) و (روضة الأحباب- للجمال المحدث) و غيرها.

و الجدير بالذكر ان جماعة من علماء أبناء السنة استنتجوا من الحديثين أهلية امير المؤمنين عليه السّلام لان يتمسك به و يتبع، و أحقيته بذلك:

فقد قال ابن حجر بعد أن ذكر حديث الثقلين: «و فى أحاديث الحث على التمسك بأهل البيت إشارة الى عدم انقطاع متأهل منهم للتمسك به الى يوم القيامة.. ثم أحق من يتمسك به منهم امامهم و عالمهم على بن أبى طالب كرم اللّه وجهه، لما قدمناه من مزيد علمه، و دقائق مستنبطاته.. و لذلك خصه صلّى اللّه عليه و سلّم بما مر يوم غدير خم» [۲].

و نقل العجيلى فى (ذخيرة المآل- مخطوط) كلام ابن حجر هذا.

و بمثله قال السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط) فى التنبيه الرابع من تنبيهات حديث الثقلين.

و قال الفضل ابن باکثیر فی ذکر حدیث الغدیر- الموالاة-:

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۲] الصواعق: ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۳

«و أخرج الدارقطنی فی (الفضائل) عن معقل بن یسار رضی اللّه عنه قال:

سمعت أبا بکر رضی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أی الذین حث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بهم، و الأخذ بهداهم...

و کأنه أخذ ذلک من تخصیصه صلّی اللّه علیه و آله له من بینهم یوم غدیر خم بما سبق، و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه و لا شک ینافیه، و روی عن الجم الغفیر من الصحابة، و شاع و اشتهر و ناهیک بمجمع حجة الوداع» [۱].

۱۸- الجمع بین حدیث الثقلین و الولایة و المنزلة ... ص: ۲۸۳

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذکر حدیث الثقلین، و حدیث الموالاة و

حدیث المنزلة- و هو «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

- معا فی کلام واحد فی بعض ألفاظ حدیث الغدیر:

فقد قال ابن حجر فی ذکر حجة الوداع: «و لا زال صلّی اللّه علیه و سلّم یسیر بهم الی أن وصل و هو راجع للمدینة الی غدیر خم قرب رابغ، فأمر بجمعهم ثم خطبهم و وصاهم بالتمسک بالقرآن و بأهل بیته، و قال فی حق علی: من کنت مولاه فعلی مولاه، و قال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی» [۲].

و لما کان الحدیثان المذکوران یدلان علی امامة أمیر المؤمنین علیه السّلام فکذلک هذا الحدیث، لوحدة الکلام و مقتضی التناسب الذی اعتمد علیه علماء الحدیث و الکلام، و کبار أئمة التفسیر فی استدلالاتهم فی الموارد المختلفة، کما لا یخفی علی المتتبع الخبیر.

بل قد أفرط بعضهم فی ذلک کالنظام النیسابوری فی (تفسیره) حیث ادعی نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ ... الآیة-

---

[۱] وسیلة المال- مخطوط.

[۲] الفتاوی الفقهیة الکبری ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۴

فی حق ابی بکر- مع أنها من الآیات النازلة فی حق أمیر المؤمنین علیه السّلام کما أثبتنا ذلک فی (المنهج الاول).

ثم أجاب عن استدلال الشیعة بالآیة التالیة لها: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ ... بوجوه منها قوله: «و ایضا الآیة المتقدمة نزلت فی ابی بکر کما مر من انه هو الذی حارب المرتدین، فالمناسب ان تکون هذه ایضا فیه» [۱].

۱۹- دلالة لفظ الخلافة فی الحدیث علی الامامة ... ص: ۲۸۴

لقد عبر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فى بعض ألفاظ هذا الحديث عن الكتاب و عترته ب «الخليفتين»، و هذا لا يدع مجالا للريب فى دلالة الحديث على امامة امير المؤمنين عليه السّلام.

و هذا اللفظ رواه جماعة منهم:

احمد بن حنبل حيث قال: «حدثنا الأسود ابن عامر ثنا شريك عن الركين عن القسم بن حسان عن زيد بن ثابت قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم خليفتين:

كتاب اللّه حبل ممدود بين السماء الى الأرض، و عترتى اهل بيتى، و رواه عن زيد بن ثابت جماعة بهذا اللفظ» [۲].

و منهم الحموئى فى (فرائد السمطين) و السخاوى فى (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) عن احمد، و السيوطى فى (احياء الميت ۳۰) عن احمد و الطبرانى، و فى (البدور السافرة) عن ابن أبى عاصم، و فى (الدر المنثور ۲/ ۶۰) فى تفسير قوله تعالى: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ ... عن احمد، و فى (الجامع الصغير بشرح المناوى ۳/ ۱۴) عن احمد و الطبرانى، و السمهودى فى (جواهر العقدين- مخطوط) عن احمد و عبد بن حميد بسند جيد، و القارى فى (شرح المشكاة ۵/ ۶۰۱) عن احمد و الطبرانىّ، و الشيخانى فى (الصراط السوى-

---

[۱] تفسير النيسابورى ۲/ ۲۸.

[۲] المسند ۵/ ۱۸۱.

مخطوط) عن احمد، و العزيزى فى (السراج المنير فى شرح الجامع الصغير ۲/ ۵۱) عن احمد و الطبرانى، و الزبيدى فى (شرح احياء العلوم ۱۰/ ۵۰۷) عن ابن أبى عاصم، و أبى بكر ابن أبى شيبة و الطبرانىّ.

و قال الهيثمى: «عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تركت فيكم خليفتين كتاب اللّه و أهل بيتى، و انهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض، رواه الطبرانى فى (الكبير) و رجاله ثقات» [۱].

و قال عبد الوهاب البخارى بتفسير آية المودة فى فضائل أهل البيت «و عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: ايها الناس! انّى تركت فيكم الثقلين خليفتين ... و ذكر الامام احمد ابن حنبل فى مسنده بمعناه» [۲].

و رواه الزرقانى فى (شرح المواهب اللدنية ۷/ ۷) عن أبى سعيد.

و المتقى فى (كنز العمال ۱/ ۱۶۶) عن الطبرانىّ عن زيد بن أرقم.

و قال المناوى: «انّى تارك فيكم خليفتين: كتاب اللّه ... و عترتى اهل بيتى،

تفصيل بعد إجمال، بدلا او بيانا، و هم اصحاب الكساء الذين اذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا» [۳].

و كذا قال فى (التفسير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۳۶۷).

و الجدير بالذكر:

قول الرضى بن محمد الحسينى فى (تنضيد العقود السنية بتمهيد الدولة الحسينية) فى ذكر الفوائد التى يشتمل عليها حديث: انّى تارك فيكم خليفتين...

«الحادى عشر: ان العترة ان أريد بها معناها الحقيقى على ما يقتضيه التأكيد ب «اهل بيتى» كان الحديث ايضا فى خلافة اهل البيت، و هذا خلاف ما عليه اهل السنة، و ان أريد بها المعنى المجازى كان التأكيد لغوا

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۳.

[۲] تفسیر أنوری.

[۳] فیض القدیر ۳/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۶

بالنظر الی ما هو الأغلب فی التأکید.. إذ الغالب فیه رفع توهم المعنی المجازی. و کلامه علیه السّلام مبرأ عن الاشتمال علی اللغو.

الثانی عشر: ان الحدیث الشریف یدل بطریق المفهوم علی وعید عظیم و هو: ان من لم یتمسک بشیء من الخلیفتین او تمسک بأحدهما و لم یتمسک بالآخر یقع فی الضلال، و لا ینجو منه، مع خفاء ما هو المراد من الخلیفة الثانی، إذ لو لم یکن فیه خفاء لم یقع الخلاف بأن المراد من العترة هل هو المعنی الحقیقی کما یقتضیه التأکید، او المعنی المجازی کما یقتضیه ما اتفق علیه اهل السنة؟ و اللّه تعالی اعلم».

۲۰- السبق علی أهل البیت ضلال ... ص: ۲۸۶

اشارة

لقد جاء فی حدیث الثقلین قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: فلا تسبقوا اهل بیتی فتهلکوا

. و هو یفید خلافة اهل البیت علیهم السّلام، و یدل علی ان التقدم علی امیر المؤمنین علی علیه السّلام- و هو سید اهل البیت- فی امر الخلافة هلاک و ضلال.

و لقد جاء هذا الکلام فی روایة حدیث الثقلین عند جماعة منهم:

ابو نعیم فی (منقبة المطهرین- مخطوط) و ابو حیان فی تفسیره (البحر المحیط) و الجلال السیوطی فی (الإنافة) و (الدر المنثور ۲/ ۶۰) و ابن حجر فی (الصواعق ۱۳۶) و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط) و السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) و المتقی فی (کنز العمال ۱/ ۱۶۶- ۱۶۸) و غیرهم ... و قد تقدم بعض روایاتهم سابقا.

(تنبیه ...) ص: ۲۸۶

سیأتی ان شاء اللّه- حسب تصریحات جماعة من کبار علماء أبناء السنة- ان قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله هذا یدل علی تقدم أهل البیت علیهم السّلام علی غیرهم فی الخلافة و سائر الوظائف الدینیة فانتظر...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۷

و الجدیر بالذکر: انه قد عد الفخر الرازی فی (نهایة العقول) فی صفات الامام: «کونه قرشیا» مستدلا لذلک

بحدیث: «قدموا قریشا و لا تقدموها»

فقال: «و هنا صفة تاسعة: و هی کونه- ای الامام- قرشیا، و هی عندنا و عند أبی علی و أبی هاشم معتبرة» ثم قال فی مقام الاستدلال: «دلیلنا: الإجماع و السنة» و قال بعد ذکر الإجماع.

«و اما السنة فما رواه ابو بکر و کثیر من أکابر أصحابه عنه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: الأئمة من قریش، و یدعی هنا: ان الالف و اللام للاستغراق، فیکون معنی الحدیث: ان کل الأئمة من قریش. و سواء کان المراد منه الأمر أو الخبر فانه یمنع من کون الامام غیر قریشی، ترکنا العمل باللفظ الا فی الامام الأعظم، فبقی الحدیث حجة فیه، و

قال علیه السّلام: الولاة من قریش ما أطاعوا اللّه، و استقاموا لأمره.

و

قال ایضا: قدموا قریشا و لا تقدموها».

و حیث کان هذا الحدیث دلیلا علی لزوم کون الامام قرشیا، فان هذه الکلمات الواردة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله- فی النهی عن التقدم علی أهل البیت علیهم السّلام- تدل بالاولویة علی وجوب کون الامام من أهل البیت علیهم السّلام من قریش خاصة، و الحمد للّه علی ذلک.

۲۱- محصل معنی حدیث الثقلین ... ص: ۲۸۷

۱- قال أبو نصر العتبی فی صدر (تاریخه) فی ذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله:

«الی أن قبضه اللّه جل ذکره الیه مشکور السعی و الأثر، ممدوح النصر و الظفر مرضی السمع و البصر، محمود العیان و الخبر، فاستخلف فی أمته الثقلین کتاب اللّه و عترته الذین یحمیان الاقدام أن تزل، و الاحکام أن تضل و القلوب أن تمرض، و الشکوک أن تعرض، فمن تمسک بهما فقد سلک الخیار، و أمن العثار و ربح الیسار، و من صدف عنهما فقد أساء الاختیار، و رکب الخسار، و ارتدف الأدبار- أُولئِکَ الَّذِینَ اشْتَرَوُا الضَّلالَةَ بِالْهُدی فَما رَبِحَتْ تِجارَتُهُمْ وَ ما کانُوا مُهْتَدِینَ»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۸

أقول: أ لیس (الدهلوی) من أولئک؟! ۲- قال الشمس الخلخالی فی (المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط) فی شرح حدیث الثقلین:

«الثقلین. قال فی (شرح السنة) قیل: سماهما ثقلین لان الأخذ بهما و العمل بهما ثقیل، لان الکتاب عظیم القدر و العمل بمقتضاه ثقیل، و کذا محافظة أهل بیتی و احترامهم و انقیادکم لهم إذا کانوا خلفاء بعدی».

فلینظر هل یصح القول بأن هذا الحدیث لا مناسبة له بمدعی أهل الحق؟! ۳-

قال الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء): «و لما رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع- ای عند ما و ادع المصطفی المسلمین فی الحج، و قال: السلام علی من أتی الی هذا المکان، وقع فی الحجیج اضطراب و قلق، حتی وصل الی خم- و هو منزل فأمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان یصنعوا له من رحال الإبل منبرا، فصعد فقال الاصحاب: یا رسول اللّه: من نتخذ خلیفة لک؟ قال: القرآن و أولادی من بعدی خلیفتای علیکم، ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا من بعدی، فثبت بهذا الحدیث بقاؤهم الی یوم القیامة، و انهم الهادون الی سبیل الحق، و من تمسک بهم لم یضل».

فلینظر هل هناک مجال لاحد لان ینکر دلالة هذا الحدیث علی خلافة أهل البیت؟! ۴-

قال الشهاب الدولت‌آبادی أیضا فی (هدایة السعداء) فی ذکر الحدیث الثقلین:

«قال المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحدیث السابق: و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض،

ای: ان القرآن و اولادی یردان معا علی الحوض کی یشهدا لمن والاهم و علی من عاداهم، و من أطاع امری من بعدی فی التمسک و من خالفه، و انا واقف علی الحوض انظر من یرد علی مع محبة القرآن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۸۹

و اولادی.

و اما من ترک التمسک بهما و خالف امری فیهما فان الملائکة یذودونهم غاضبین کما یذاد البعیر أو الفرس الضال، فأنادی: ایتونی بهذا فانه من أمتی ... فیقال لی: یا محمد انک لا تدری انهم خالفوا أمرک فی القرآن و أولادک و أبغضوهم و عادوهم عوض ودهم و حبهم، فأقول للملائکة: بعدوه عنی، و من امر الناس بمتابعته لا یصیر تابعا، و المندوب الی إمامته لا یکون مأموما، و کل علم و کل قول دل علی مخالفة الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم فهو زندقة و شیطنة.

فمن لم یتمسک بالقرآن و اولاد الرسول فانه یطرح فی النار غدا یوم القیامة و ان جاء بعلم الأولین و الآخرین، و زهد زهد الراهب».

فلینظر أ فلیس حدیث الثقلین دلیلا علی امامة علی و اهل البیت علیهم السّلام أو لیس هذا الکلام ذما لمن تقدم علیهم؟! و الجدیر بالذکر ان دولت‌آبادی ضمن کلامه هذا حدیث الحوض، و جعل تارکی التمسک مصداقا لما جاء فیه من قول الملائکة للرسول صلّی اللّه علیه و سلّم: انک لا تدری ما أحدثوا بعدک...

۵- قال السخاوی فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) بعد حدیث الثقلین:

«و ناهیک بهذا الحدیث فخرا لأهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لان

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم انظروا کیف تخلفونی، و أوصیکم بعترتی خیرا، و أذکرکم اللّه فی اهل بیتی

، علی اختلاف الألفاظ فی الروایات التی أوردتها یتضمن الحث علی المودة لهم، و الإحسان إلیهم، و المحافظة بهم، و احترامهم و إکرامهم و تأدیة حقوقهم الواجبة و المستحبة، فإنهم من ذریة طاهرة من اشرف بیت وجد علی وجه الأرض فخرا و حسبا و نسبا، و لا سیما إذا کانوا متبعین للسنة النبویة الصحیحة الواضحة الجلیة، کما کان علیه سلفهم کالعباس و بنیه و علی کرم اللّه وجهه و أهل بیته و ذریته رضی اللّه عنهم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۰

و کذا یتضمن تقدیم المتأهل منهم للولایة علی غیرهم، بل و فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم- کما تقدم- لا تقدموها فتهلکوا، و لا تقصروا عنهما فتهلکوا و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم إشارة الی ما جاءت الأحادیث الصحیحة من کون الخلافة فی قریش و وجوب الانقیاد لهم فیما لا معصیة فیه».

فلینظر کیف لا یعترف (الدهلوی) بتعلق حدیث الثقلین بموضوع الخلافة؟

و لا بد هنا من التنبیه علی أن ما ادعاه السخاوی من أن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «لا تقدموهما فتهلکوا».

إشارة الی کون الخلافة فی قریش...

لا وجه له إذ لا ذکر لقریش فی حدیث الثقلین، و انما جاء بحق أهل البیت علیهم السّلام منهم خاصة، علی انه قد تقدم أن مراده صلّی اللّه علیه و سلّم من

قوله: «الأئمة من قریش»

ای: من اهل بیته علیهم السّلام علی وجه الخصوص، و هم سادات قریش اجماعا...

۶- قال ابن حجر فی (الصواعق) بعد أن صرح بمثل کلام السخاوی المتقدم:

«و فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تقدموهما فتهلکوا ... دلیل علی ان من تأهل منه فی المراتب العلیة و الوظائف الدینیة کان مقدما علی غیره، و یدل له التصریح بذلک فی کل قریش کما مر فی الأحادیث الواردة فیهم، و إذا ثبت هذا لجملة قریش فأهل البیت النبوی الذین هم غرة فضلهم، و محتد فخرهم، و السبب فی تمیزهم علی غیرهم بذلک أحری، و أحق و اولی» [۱].

فلینظر: إذا کانت الخلافة من المراتب العلیة، و الوظائف الدینیة أ لیس حدیث الثقلین دلیلا علی امامة اهل البیت؟! ۷-

قال الشهاب الخفاجی فی (نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض) بعد الحدیث:

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۱

«و هذا کما رواه مسلم فی فضائل آل البیت فی خطبة خطبها صلّی اللّه علیه و سلّم و هو راجع من حجة الوداع فی آخر عمره، قال فیها:

اما بعد ایها الناس انما انا بشر مثلکم یوشک ان یأتی رسول ربی فأجیبه، و انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه فیه الهدی و النور، فتمسکوا به و اهل بیتی

، و فیه ما ذکره المصنف رحمه اللّه من تفسیره لأهل بیته بما ذکر و هو الذی فهم عنه صلّی اللّه علیه و آله هنا، لأنه علم بالوحی ما یکون بعده فی امر الخلافة و الفتن، فلذا خصهم و حرض علی رعایتهم کما اقتضاه المقام».

فلینظر: أ لیس هذا الکلام کافیا لبیان دلالته علی الامامة الکبری و الخلافة العظمی؟! ۸- قال العجیلی فی (ذخیرة المال- مخطوط) بعد ذکر حدیث الثقلین:

«و محصله ما تقدم فی محصل حدیث السفینة من الحث علی إعظامهم و التعلق بحبلهم و حبهم و علمهم و الأخذ بهدی علمائهم، و محاسن أخلاقهم، شکرا لنعمة مشرفهم صلّی اللّه علیه و سلّم، و یستفاد من ذلک بقاء الکتاب و السنة و العترة الی یوم القیامة، و الذین وقع الحث علیهم انما هو العارفون منهم بالکتاب و السنة إذ هم لا یفارقون الکتاب الی ورود الحوض، و یؤیده

حدیث: تعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم اعلم منکم، و تمیزوا بذلک عن بقیة العلماء لان اللّه اذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا، و شرفهم بالکرامات الباهرات، و المزایا المتکاثرات و اما الجاهلون منهم فطریقتهم التعلم و السؤال کغیرهم

، و هذا فی الخلافة الظاهرة و الوارثة للمقام الابراهیمی المحمدی، فقد تقدم ان الخلافة الباطنة مختصة بهم و ان قطب الأولیاء لا یکون الا منهم فی کل زمان و مکان، و لست أرید بالخلافة العضوض فإنهم یبعدون عنها غایة البعد، انما المراد الخلافة الاصطفائیة لحفظ الکتاب و السنة.. لا یفارقون ذلک الی ورود الحوض».

فلینظر هل یبقی بعد ذلک شک فی بطلان کلام (الدهلوی)؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۲

و لا بد من التنبیه هنا علی أن قوله: «و اما الجاهلون..» تجاهل واضح، إذ لا یوجد فی أهل البیت علیهم السّلام- و هم الذین ورد بحقهم حدیث السفینة و حدیث الثقلین- جاهل أصلا، الا انه انما قال ذلک تبعا لبعض أسلافه حیث یذهبون الی توسیع دائرة أهل البیت، و لقد ذکرنا فی (مجلد آیة التطهیر)- و سیأتی فی هذا الکتاب أیضا- ما هو الحق فی معنی أهل البیت.

۹- قال العجیلی فی (ذخیرة المآل) أیضا:

«تعلموا منهم و قدموهم، تجاوزوا عنهم و عظموهم. أما التعلم منهم فقد صح انهم معادن الحکمة، و صح

فی حدیث الثقلین: فلا تقدموهما فتهلکوا و لا تعلموهما فإنهما أعلم منکم.

و أما التقدیم فهم أولی بذلک و أحق فی مواضع کثیرة منها: الامامة الکبری و تقدیمهم فی الدخول و الخروج و المشی و الکلام و غیر ذلک من أمور العادات. و

أخرج ابن سعد عن علی رضی اللّه عنه: أخبرنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان أول من یدخل الجنة أنا و أنت و الحسنان. قلت یا رسول اللّه فمحبونا؟

قال: من ورائکم

، فإذا کان الأمر کما تسمع فتقدیمهم فی هذا الدار من باب أولی، و قد تقدم عند ذکر أحوال السلف مع أهل البیت ما یغنی عن الاعادة...

و لما أمرنا صلّی اللّه علیه و سلّم بتقدیمهم، فتأخیرهم عن مقاماتهم الشریفة مخالفة للشرع، و من مقاماتهم مقارنة القرآن، و دوام التطهیر من المعاصی و البدع، اما ابتداء و اما انتهاء، و وجوب التمسک بهم، و اعتقاد انهم سفینة ناجیة منجیة، و من قال خلاف ذلک فقد أخر من قدم اللّه و رسوله،

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: انما جعل الامام لیؤتم به، و المأموم أسیر الامام، و المتابعة واجبة و التقدم علیه حرام، و من أخرهم عن

مقاماتهم فصلاته باطلة، و تأخير من يستحق التقديم فی الموضع الذی استحقه من عكس الحقائق، فاعتبروا يا اولی الأبصار»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۳

فلينظر: كيف يرتاب أحد بعد هذا الكلام و أمثاله، فی دلالة حديث الثقلين على مرام أهل الحق؟! و الجدير بالتنويه: ان كل قول من هذه الأقوال المتقدمة- عند المتأمل و المنصف- وجه مستقل لدلالة حديث الثقلين على امامة أمير المؤمنين على و أهل البيت عليهم السّلام.

۲۲- دلالة الحديث على خلافة أهل البيت ... ص: ۲۹۳

لقد جاء حديث الثقلين عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بنهج يدل دلالة واضحة على خلافة أهل البيت عليهم السّلام و هذا نصه عن كتاب (ينابيع المودة) للشيخ القندوزی قال:

«و فی (المناقب) عن عبد اللّه بن الحسن المجتبی ابن علی المرتضی عليهم السّلام عن أبيه جده الحسن السبط قال: خطب جدی صلّى اللّه عليه و سلّم يوما فقال بعد ما حمد اللّه و اثنی عليه: معاشر الناس انی أدعی فأجيب و انّی تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی، ان تمسكتم بهما لن تضلوا و انهما لن يفترقا حتی يردا علی الحوض، فتعلموا منهم و لا- تعلموهم فإنهم اعلم منكم، و لا تخلو الأرض منهم و لو خلت لانساخت بأهلها، ثم قال: اللهم انك لا- تخلی الأرض من حجة علی خلقك لئلا تبطل حجتك و لا يضل أولياؤك بعد إذ هديتهم، أولئك الأقلون عددا، و الأعظمون قدرا عند اللّه عز و جل و لقد دعوت اللّه تبارك و تعالی أن يجعل العلم و الحكمة فی عقبی و عقب عقبی و فی زرعی و زرع و زرعی الی يوم القيامة، فاستجيب لی» [۱].

وجه الدلالة:

۱- أمره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الامة بالتعلم منهم دليل على أعلميتهم لأنه لو كان فيهم أعلم منهم لأمر بالتعلم منه.

---

[۱] ينابيع المودة: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۴

۲- نهيه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تعليم أهل البيت.

۳- تأكيده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على أعلميتهم

بقوله: فإنهم أعلم منكم.

و الاعلمية لا تتصور الا ان يكونوا معصومين عن الخطأ و النسيان، و قد تقدم ان الاعلمية و العصمة تستلزمان الامامة.

۴- تصريحه بعدم خلو الأرض منهم و انه لو خلت لانساخت يدل على انهم قائمون مقامه، إذ كما أن وجوده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان حافظا للأرض من الزوال و أهلها من الهلاك فكذلك أهل البيت. و هذا يفيد الامامة باعتبارين:

الاول: قيامهم مقامه.

الثانی: كونهم أفضل أهل الأرض.

۵-

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللهم انك لا تخلی الأرض من حجة على خلقك لئلا تبطل حجتك، و لا يضل أولياؤك بعد إذ هديتهم»

يدل على ثلاثة امور:

الاول: انهم حجج اللّه على الخلق.

الثانى: انهم السبب لبقاء الحجة و عدم بطلانها.

الثالث: انهم السبب المبقى لأولياء اللّه على الهداية، و لو لم يكونوا لضلوا من بعد هدايتهم.

و هذه مراتب عليا لا تصل إليها العقول و الافهام...

۶- تعبيره صلّى اللّه عليه و آله عنهم بأنهم الأقلون عددا و الأعظمون قدرا عند اللّه، دليل صريح على أفضليتهم المستلزمة لامامتهم.

۷- قوله صلّى اللّه عليه و آله و لقد دعوت اللّه تبارك و تعالى ... دليل على أعلميتهم من غيرهم و انهم باقون الى يوم القيامة.

۲۳- احتجاج على عليه السّلام بحديث الثقلين ... ص: ۲۹۴

۱- لقد احتج أمير المؤمنين عليه السّلام فى مجلس الشورى بحديث

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۵

الثقلين لاثبات أحقّيته بالخلافة فى الشورى..

فقد قال ابن المغازلى ما نصه:

«أخبرنا أبو طاهر محمد بن على بن محمد البيع البغدادى، أنا ابو العباس أحمد بن محمد بن سعيد المعروف بابن عقدة الحافظ، نا جعفر بن محمد بن سعيد الأحمسى نا نصر- و هو ابن مزاحم- نا الحكم بن مسكين نا أبو الجارود ابن طارق عن عامر بن واثلة، و أبو ساسان، و أبو حمزة عن أبى إسحاق السبيعى عن عامر بن واثلة قال: كنت مع على فى البيت يوم الشورى، فسمعت عليا يقول لهم: لاحتجن عليكم مما لا يستطيع عربيكم و لا عجميكم بغير ذلك، ثم قال:

أنشدكم باللّه أيها النفر جميعا أ فيكم أحد وحد اللّه، قبلى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم احد له أخ مثل أخى جعفر الطيار فى الجنة مع الملائكة غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم احد له عم مثل عمى حمزة اسد اللّه اسد رسوله سيد الشهداء غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد له زوجة مثل زوجتى فاطمة بنت محمد سيدة نساء أهل الجنة غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد له سبطان مثل سبطى الحسن و الحسين سيدى شباب اهل الجنة، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد ناجى رسول اللّه عشر مرات فقدم [يقدم بين نجواه صدقة، قبلى؟

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۶

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله من كنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه فليبلغ الشاهد منكم الغائب، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله اللهم آتنى بأحب الخلق إليك و الى و أشدهم حبا لك و حبا لى يأكل معى من هذا الطاهر فأتاه فأكل معه غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لأعطينّ الراية [غدا] رجلا يحب اللّه و رسوله و يحبه اللّه و رسوله لا يرجع حتى يفتح اللّه على يديه إذ رجع غيرى منهزما غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لبنى لهيعة [وليعة] لتنتهن او لأبعثن إليكم رجلا كنفسى طاعته كطاعتى و معصيته كمعصيتى، يحصدكم [يغشاكم بالسيف، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله فيه كذب من زعم انه يحبنى و يبغض هذا، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد سلم عليه فى ساعة واحدة ثلاثة آلاف من الملائكة فيهم جبرئيل و ميكائيل و إسرافيل حيث جئت بالماء الى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله من القليب، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له جبرئيل: هذه هى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۷

المواساة فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله انه منى و انا منه، فقال [له جبرئيل:

و انا منكما، غيرى؟! قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد نودى به [فيه من السماء لا سيف الا ذو الفقار و لا فتى الا على؟

قالوا: اللهم لا.

[قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد يقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين على لسان النبى صلّى اللّه عليه و آله غيرى؟

قالوا: اللهم لا].

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله انى قاتلت على تنزيل القرآن، و تقاتل أنت [يا على على تأويل القرآن، غيرى؟.

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد ردت عليه الشمس حتى صلّى العصر فى وقتها غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد أمره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بأن يأخذ «براءة» من ابى بكر فقال له ابو بكر: أنزل فى شىء؟ فقال له: انه لا يؤدى عنى إلا على، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قالوا: فأنشدكم باللّه هل فيكم أحد أمره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أنت منى بمنزلة هارون من موسى الا انه لا نبى بعدى، غيرى؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فيكم احد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لا يحبك الا مؤمن و لا يبغضك الا كافر، غيرى؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۸

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه أ تعلمون انه أمر بسد أبوابكم و فتح بابی فقلتم فی ذلك فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ما انا سددت أبوابكم، و لا أنا فتحت بابه بل اللّه سد أبوابكم و فتح بابه، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه أ تعلمون انه ناجانی یوم الطائف دون الناس، فأطال ذلك، فقلتم ناجاه دوننا فقال: ما أنا انتجیته بل اللّه انتجاه، غیری؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدكم باللّه أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: الحق مع علی و علی مع الحق، یزول الحق مع علی حیث زال؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدكم باللّه أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: انی تارك فیكم الثقلین كتاب اللّه و عترتی، لن تضلوا ما استمسكتم بهما و لن یفترقا حتی یردا علی الحوض؟

قالوا: اللهم نعم.

قال: فأنشدكم باللّه هل فیكم أحد وقی رسول اللّه بنفسه من المشركین فاضطجع مضجعه [مضطجعه غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فیكم احد بارز عمرو بن عبد ود حیث دعاكم الی البراز، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فیكم احد أنزل اللّه فیه آیة التطهیر حیث یقول «إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَكُمْ تَطْهِیراً» غیری؟ قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فیكم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۲۹۹

أنت سید العرب، غیری؟

قالوا: اللهم لا.

قال: فأنشدكم باللّه هل فیكم أحد قال له رسول اللّه: ما سألت اللّه شیئا الا سألت لك مثله، غیری؟

قالوا: اللهم لا» [۱].

و روی الشیخ القندوزی: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال: قال علی علیه السّلام لطلحة و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص: هل تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: انی تارك فیكم الثقلین كتاب اللّه و عترتی أهل بیتی؟ ... قالوا: نعم» [۲].

۲- و هكذا احتج به أمیر المؤمنین علیه السّلام- فیما احتج- فی المسجد النبوی الشریف فی خلافة عثمان، أمام جمع من الصحابة فقال كلهم:

«نشهد أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال ذلك» رواه فی (ینابیع المودة ۱۱۴- ۱۱۶) عن الحموینی.

۳-

و روی القندوزی بتفسیر قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ قال: «و فی المناقب بالسند المذكور عن سلیم بن قیس الهلالی قال: سمعت علیّا صلوات اللّه علیه یقول- و أتاه رجل فقال: أرنی أدنی ما یكون به العبد مؤمنا، و

أدنی ما یکون به العبد کافرا، و أدنی ما یکون به العبد ضالا.

فقال له: قد سألت فافهم الجواب- أما أدنی ما یکون به العبد مؤمنا أن یعرفه اللّه تبارک و تعالی نفسه فیقر له بالطاعة و یعرفه نبیه صلّی اللّه علیه و آله فیقر له بالطاعة و یعرفه امامه و حجته فی أرضه و شاهده علی خلقه فیقر له بالطاعة.

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۱۱۲.

[۲] ینابیع المودة: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۰

قلت: یا أمیر المؤمنین و ان جهل جمیع الأشیاء الا ما وصفت؟ قال:

نعم إذا أمر أطاع و إذا نهی انتهی.

و أدنی ما یکون العبد به کافرا من زعم أن شیئا نهی اللّه عنه: ان اللّه أمر به و نصبه دینا یتولی علیه و یزعم انه یعبد اللّه الذی أمره به و ما یعبد الا الشیطان.

و أما أدنی ما یکون العبد به ضالا أن لا یعرف حجة اللّه تبارک و تعالی و شاهده علی عباده الذی أمر اللّه عز و جل عباده بطاعته و فرض ولایته. قلت یا أمیر المؤمنین صفهم لی.

قال: الذین قرنهم اللّه تعالی بنفسه و نبیه، فقال: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ.

فقلت له: جعلنی اللّه فداک أوضح لی، فقال: الذین قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی مواضع و فی آخر خطبة یوم قبضه اللّه عز و جل الیه: انّی ترکت فیکم أمرین لن تضلوا بعدی ان تمسکتم بهما: کتاب اللّه عز و جل و عترتی أهل بیتی، فان اللطیف الخبیر قد عهد الی أنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض کهاتین- و جمع مسبحته- و لا أقول: کهاتین- و جمع مسبحته و الوسطی- فتمسکوا بهما، و لا تقدموهم فتضلوا» [۱].

و فی هذا الخبر فوائد عدیدة نشیر الی بعضها:

۱- ان معرفة الأئمة واجبة و هی من ارکان الایمان.

۲- من لم یعرفهم کمعرفته باللّه تعالی فهو ضال.

۳- أنهم حجج اللّه فی الأرض و شهداؤه علی خلقه.

۴- ان اللّه تعالی قرنهم بنفسه و نبیه، و أنهم أولوا الأمر.

۵- أنه یفهم اتحاد (اولی الأمر) فی الآیة مع (اهل البیت) فی حدیث الثقلین، و ان (حدیث الثقلین) هو اظهر مصادیق لفظ (اولی الأمر) فی الآیة.

---

[۱] ینابیع المودة ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۱

۲۴- احتجاج الامام الحسن بالحدیث ... ص: ۳۰۱

۱- لقد احتج الامام الحسن علیه السّلام- بعد بیعة الناس له بالخلافة- بحدیث الثقلین فی اثبات احقیته بها، روی ذلک الشیخ القندوزی فقال:

«و فی (المناقب) عن هشام بن حسان قال: خطب الحسن بن علی علیه السّلام بعد بیعة الناس له بالأمر فقال:

نحن حزب اللّه الغالبون، و نحن عترة رسوله الأقربون، و نحن أهل بیته الطیبون، و نحن أحد الثقلین الذین خلفهما جدی صلّی اللّه علیه و آله فی أمته و نحن ثانی کتاب اللّه فیه تفصیل کل شیء لا یأتیه الباطل من یدیه و لا من خلفه فالمعول علینا [فی تفسیره و لا تظننا تأویله بل تیقنا حقائقه، فأطیعونا فان طاعتنا مفروضة، إذ کانت بطاعة اللّه عز و جل و طاعة رسوله مقرونة، قال جل شأنه: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و قال عز و جل: وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَی الرَّسُولِ وَ إِلی أُولِی الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِینَ یَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ و احذروا الإصغاء لهتاف الشیطان فانه لکم عدو مبین» [۱].

و فیه براهین قاطعة علی المطلوب:

-۱

قوله: «نحن حزب اللّه الغالبون»

یدل علی أفضلیتهم، و هی دلیل الامامة، کما ان فیه إشارة الی قوله تعالی: وَ مَنْ یَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ.

-۲

قوله: «و نحن عترة رسوله الأقربون»

یثبت أفضلیتهم علیهم السّلام و فیه إیماء الی الأحادیث الواردة عنه صلّی اللّه علیه و آله فی فضل العترة.

-۳

قوله: «و نحن أهل بیته الطیبون»

فیه إیماء لطیف الی نزول آیة التطهیر فی حقهم، و لا یخفی دلالتها علی عصمتهم و إمامتهم.

---

[۱] ینابیع المودة ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۲

-۴

قوله: «و نحن أحد الثقلین اللذین خلفهما جدی صلّی اللّه علیه و آله فی أمته»

ینادی بدلالة حدیث الثقلین علی إمامتهم علیهم السّلام.

-۵

قوله: «و نحن ثانی کتاب اللّه فیه تفصیل کل شیء لا یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه»

فیه إشارة الی أعلمیتهم و عصمتهم أیضا، إذ کما ان فی القرآن تفصیل کل شیء ففیهم کذلک تفصیل کل شیء باعتبار انهم ثانیة، و من کان هکذا وجب ان یکون أعلم من غیره، و کما ان القرآن مصون من الباطل فکذا أهل البیت، و هذا معنی العصمة.

-۶

قوله: «فالمعول علینا فی تفسیره»

هو کنتیجة لقوله: نحن ثانی کتاب اللّه، و یدل علی أعلمیتهم، و یفید وجوب الاقتداء بهم، و ان کل تفسیر جاء عن غیرهم کان من غیر اهله.

-۷

قوله: «و لا تظننا تأویله بل تیقنا حقائقه»

فیه تعریض بلیغ بمن یدعی ذلک و لیس فیه، و تصریح بأعلمیتهم.

۸-

قوله: «فأطیعونا فان طاعتنا مفروضة إذ کانت بطاعة اللّه عز و جل و طاعة رسوله مقرونة»

فیه وجوه تدل علی إمامتهم و وجوب طاعتهم لا تخفی علی أولی الألباب.

۹- استشهاده بقوله عز و جل: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ...

الآیة ظاهر فی نزولها فی شأنهم علیهم السّلام، فما ذکره المفسرون و اهل الکلام من أهل السنة لصرفها عنهم باطل.

۱۰- استشهاده بقوله عز و جل: وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَی الرَّسُولِ وَ إِلی أُولِی الْأَمْرِ مِنْهُمْ ... یؤکد مراده و یحقق مطلوبه، فإنها أیضا- کالایة السابقة- نازلة فی شأنهم و هم المراد من (أولی الأمر) فیها کذلک..

۲-

و هکذا احتج الامام الحسن علیه السّلام فی خطبة له- فیما احتج- بحدیث الثقلین، فیما رواه الشیخ القندوزی [۱].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۸۰- ۴۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۳

و جاء فی (تذکرة خواص الامة) فی قضیة صلح الامام الحسن علیه السّلام مع معاویة بن أبی سفیان ما نصه: «ثم سار معاویة فدخل الکوفة، فأشار علیه عمرو بن العاص أن یأمر الحسن فیصعد المنبر و یخطب لیظهر عیّه، فقال: قم فاخطب، فقام و خطب فقال: أیها الناس! ان اللّه هداکم بأولنا و حقن دماءکم بآخرنا و نحن أهل بیت نبیکم أذهب اللّه عنا الرجس و طهرنا تطهیرا، و ان لهذا الأمر مدة، و الدّنیا دول، و قد قال اللّه تعالی لنبیه: «وَ إِنْ أَدْرِی لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَکُمْ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ» فضج الناس بالبکاء فالتفت معاویة الی عمرو و قال هذا رأیک، ثم قال للحسن: حسبک یا ابا محمد.

و فی روایة أنه قال: نحن حزب اللّه المفلحون و عترة رسوله المطهرون و أهل بیته الطیبون الطاهرون، و أحد الثقلین الذین خلفهما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیکم، فطاعتنا مفروضة مقرونة بطاعة اللّه، قال اللّه عز و جل: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ و ان معاویة دعانا الی أمر لیس فیه عز و لا نصفة، فان وافقتم رددناه علیه و خاصمناه الی اللّه تعالی بظبی السیوف و أن أبیتم قبلناه، فناداه الناس من کل جانب: البقیة البقیة» [۱].

۲۵- حدیث الثقلین علی لسان ابن العاص ... ص: ۳۰۳

لقد ذکر عمرو بن العاص حدیث الثقلین فی جملة من فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام فی کتاب أرسله الی معاویة بن أبی سفیان. و إلیک نصه کما رواه الخوارزمی: «من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الی معاویة ابن أبی سفیان: أما بعد فقد وصل کتابک فقرأته و فهمته، فأما ما دعوتنی الیه من خلع ربقة الإسلام من عنقی و التهور فی الضلالة معک و إعانتی إیاک علی

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۴

الباطل و اختراط السیف علی وجه علی بن أبی طالب و هو أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیه، و وارثه، و قاضی دینه، و منجز وعده، و زوج ابنته سیدة نساء أهل الجنة، و أبو السبطین الحسن و الحسین سیدی شباب اهل الجنة فلن یکون..

و أما ما قلت انک خلیفة عثمان فقد صدقت، و لکن تبین الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیرک و زالت خلافتک..

و أما ما عظمتنی و نسبتنی الیه من صحبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و انی صاحب جیشه، فلا أغتر بالتزکیة، و لا أمیل بهما عن الملة..

و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیه الی الحسد و البغی علی عثمان و سمیت الصحابة فسقة و زعمت أنه أشلاهم علی قتله فهذا غوایة..

ویحک یا معاویة أما علمت ان ابا حسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق الی الإسلام و الهجرة، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو منی و انا منه و هو منی بمنزلة هارون من موسی الا أنه لا نبی بعدی، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطین الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: اللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک، فلما دخل علیه قال: (الیّ الیّ) و قد قال فیه یوم النضیر: علی امام البررة، و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله و قد قال فیه:

(علیّ ولیکم من بعدی) و أکد القول علیک و علیّ و علی جمیع المسلمین و قال: انّی مخلف فیکم الثقلین: کتاب اللّه عز و جل و عترتی، و قد قال: انا مدینة العلم و علی بابها...

و قد علمت یا معاویة ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوات فی فضائله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۵

التی لا یشرک فیها احد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ.. إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قال اللّه تعالی لرسوله علیه السّلام: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: أما ترضی ان یکون سلمک سلمی و حربک حربی، و تکون أخی و ولیی فی الدنیا و الآخرة؟ یا ابا حسن: من أحبک فقد أحبنی، و من أبغضک فقد ابغضنی، و من أحبک ادخله اللّه الجنة و من أبغضک أدخله النار. و کتابک یا معاویة الذی کتبت و هذا جوابه لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین، و السّلام» [۱]

۲۶- الحسن البصری و حدیث الثقلین ... ص: ۳۰۵

لقد ذکر الحسن البصری- و هو من کبار التابعین و اسلاف اهل السنة العظماء- حدیث الثقلین ضمن فضائل لمولانا امیر المؤمنین علیه السّلام، ذکر ذلک ابن ابی الحدید حیث قال:

«و روی الواقدی قال: سئل الحسن عن علی رضی اللّه عنه- و کان یظن به الانحراف و لم یکن کما یظن- فقال:

ما أقول فیمن جمع الخصال الأربع: ائتمانه علی براءة، و ما قال له فی غزوة تبوک فلو کان غیر النبوة شیء یفوته لاستثناه، و قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: الثقلان کتاب اللّه و عترتی، و انه لم یؤمر علیه أمیر قط و قد أمرت الأمراء علی غیره» [۲].

و ظاهر ان إرساله ببراءة و عزله صلّی اللّه علیه و آله ابا بکر یثبت امامة امیر المؤمنین علیه السّلام و یبطل خلافة غیره ... و قد تکفلت کتب أهل الحق

---

[۱] المناقب للخوارزمی ۱۲۸- ۱۳۰.

[۲] شرح نهج البلاغة ۴/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۶

إیضاح ذلک بالتفصیل، لا سیما کتاب (تشیید المطاعن).

و حدیث المنزلة دلیل آخر علی إمامته علیه السّلام کما بینا ذلک بحمد اللّه تعالی فی المجلد الخاص به.

و عدم تأمیر أحد علیه «و قد أمرت الأمراء علی غیره» ایضا من جملة الأدلة الرصینة القاطعة علی إمامته علیه الصلاة و السّلام.

ثم عد حدیث الثقلین مع هذه دلیل علی إمامته، و شاهد علی خلافته بلا فصل.

هذا بالاضافة الی الوجوه الکثیرة التی لا- تحصی- و قد ذکرنا طرفا منها- و التی تفید إمامته علیه السّلام علی ضوء حدیث الثقلین المتواتر القطعی الصدور من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و هذا المقدار کاف لتبیین کذب (الدهلوی) أو وهمه فی قوله: ان حدیث الثقلین لا ربط له بالامامة الکبری..

و الحمد للّه رب العالمین، و هو ولی التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۷

دحض المعارضة بحدیث: علیکم سنّتی و سنّة الخلفاء ... ص: ۳۰۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۰۹

قوله: «و علی فرض التسلیم بذلک، فهناک حدیث صحیح یعارضه و هو

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین من بعدی، تمسکوا بها و عضوا علیه بالنواجذ».

أقول: ان هذه المعارضة باطلة لوجوه:

۱- الحدیث من متفردات العامة ... ص: ۳۰۹

ان هذا الحدیث من متفردات أهل السنة، فهو حتی لو بلغ من الصحة ما بلغ- لا یلیق للاحتجاج به، فذکر (الدهلوی) إیاه خروج علی آداب المناظرة.

۲- احتجاجه به ینافی ما التزم به ... ص: ۳۰۹

ان احتجاجه بهذا الحدیث یخالف ما التزم به، لأنه قال فی کتابه هذا (التحفة):

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۰

«و لقد التزمت فی هذه الرسالة أن لا انقل فی بیان مذهب الشیعة و أصوله و ما یخص به الا من کتبهم المعتبرة»....

و بمثل هذا صرح فی مواضع عدیدة منه ... و علی هذا فان تمسکه

بروایة «علیکم بسنتی»...

مقابل حدیث الثقلین غیر صحیح، و مناف لما التزم به ... فیکون ناکثا عهده، و مخلفا وعده...

۳- احتجاجه به ینافی کلام والده ... ص: ۳۱۰

ان احتجاج (الدهلوی) بهذا الحدیث فی هذا المقام مخالف أیضا لما أفاده والده فی کتابه (قرة العینین) فلقد قال فیه: «و لا نشتغل فی هذه الرسالة بأجوبة الامامیة و الزیدیة، فان لمناظرتهم منهجا آخر، لا بأحادیث (الصحیحین) و أمثالهما».

أضف الی هذا: انه إذا کان والده متجنبا ذکر أحادیث الصحیحین فی البحث مع الامامیة، فکیف یصح من (الدهلوی) ان یتمسک بحدیث «علیکم بسنتی» ... و لا أثر له فی الصحیحین؟!

۴- بطلان احتجاجه علی ضوء کلام تلمیذه ... ص: ۳۱۰

ان تلمیذ (الدهلوی) رشید الدین خان الدهلوی صرح فی کتابه (الشوکة العمریة) فی کلام له بقوله:

«فقد یکون رواة فرقة معتمدین عندها و هم لدی غیرها مجروحون، و لهذا فان کل فرقة تری روایاتها مسلّمة و الاخبار المرویة عند الفرقة المخالفة ضعیفة.

و هذا واضح، لان الشیعة الامامیة یقدحون فی أخبار الفرق المخالفة لها، و بالاخص فی الاخبار التی یرویها أبناء السنة ترویجا لمقاصدهم و عقائدهم، فان هذه عندهم مقدوحة بطریق أولی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۱

۵- انه مما أعرض عنه الشیخان ... ص: ۳۱۱

ان حدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء»...

حدیث أعرض عنه البخاری و مسلم و لم یخرجاه فی الصحیحین. و اعراضهما عن حدیث دلیل فی رأی جمهور أهل السنة علی وضعه، و قد أوردنا شطرا من کلماتهم الصریحة فی ذلک فی مجلد (حدیث الطیر) فی رد حدیث الاقتداء.

۶- انه مقدوح سندا ... ص: ۳۱۱

انه لو تتبع الخبیر سند

حدیث: «علیکم بسنتی و سنة الخلفاء»...

لوجد رجاله مجروحین مطروحین عند نقاد أهل السنة و رجال الحدیث، و علی ذلک فان دعوی صحته باطلة.

هذا و انی ناقل هذا الحدیث أولا من (سنن أبی داود) و (سنن الترمذی) و (سنن ابن ماجة) ثم أذکر أقوالهم فی رجاله:

قال ابو داود: «حدثنا أحمد بن حنبل نا الولید بن مسلم ناثور بن یزید حدثنی خالد بن معدان حدثنی عبد الرحمن بن عمرو السلمی و حجر بن حجر، قالا: أتینا العرباض بن ساریة- و هو ممن نزل فیه قوله تعالی: وَ لا عَلَی الَّذِینَ إِذا ما أَتَوْکَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لا أَجِدُ ما أَحْمِلُکُمْ عَلَیْهِ- فسلمنا و قلنا:

أتیناک زائرین و عائدین و مقتبسین.

فقال العرباض: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم، ثم أقبل علینا فوعظنا موعظة بلیغة، ذرفت منها العیون، و وجلت منها القلوب، فقال قائل: یا رسول اللّه کان هذه موعظة مودع فما ذا تعهد إلینا؟ فقال: أوصیکم بتقوی اللّه و السمع و الطاعة و ان کان عبدا حبشیا، فانه من یعیش منکم بعدی فسیری اختلافا کثیرا، فعلیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین تمسکوا بها و عضوا علیها بالنواجذ، و إیاکم و محدثات الأمور، فان کل محدثة بدعة، و کل بدعة ضلالة» [۱].

[۱] سنن أبی داود ۴/ ۲۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۲

و قال الترمذی: «حدثنا علی بن حجر نا بقیة بن الولید عن بحیر بن سعید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی عن العرباض ابن ساریة» مثله.

ثم قال الترمذی: «هذا حدیث حسن صحیح، قد روی ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی عن العرباض بن ساریة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحو هذا، حدثنا بذلک الحسن بن علی الخلال و غیر واحد قالوا: نا أبو عاصم عن ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن ابن عمرو السلمی عن العرباض بن ساریة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و العرباض بن ساریة یکنی أبا نجیح، و قد روی هذا الحدیث عن حجر بن حجر عن عرباض بن ساریة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحوه» [۱].

و قال ابن ماجة: «حدثنا عبد اللّه بن أحمد بن بشر بن ذکوان الدمشقی ثنا الولید بن مسلم ثنا عبد اللّه بن العلا- یعنی ابن زبر- حدثنی یحیی بن أبی المطاع قال: سمعت العرباض بن ساریة یقول» ... مثله.

ثم قال ابن ماجة: «حدثنا اسماعیل بن بشر بن منصور و إسحاق بن ابراهیم السواق قال ثنا عبد الرحمن بن مهدی عن معاویة بن صالح عن ضمرة ابن حبیب عن عبد الرحمن بن عمرو السلمی انه سمع العرباض بن ساریة یقول» ... مثله.

و قال: «حدثنا یحیی بن حکیم ثنا عبد الملک بن الصباح المسمعی ثنا ثور بن یزید عن خالد بن معدان عن عبد الرحمن بن عمرو عن العرباض بن ساریة» [... ۲].

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۴۴.

[۲] سنن ابن ماجة ۱/ ۱۵- ۱۷. باب اتباع سنة الخلفاء الراشدین المهدیین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۳

۷- النظر فی رجال الحدیث ... ص: ۳۱۳

اشارة

و من تتبع کلمات علماء الرجال علم أن أکثر رجاله مضعّفون:

اما العرباض بن ساریة الصحابی ... ص: ۳۱۳

و هو الذی علیه مدار هذا الحدیث فلا شک فی کونه کذابا، إذ کان یدعی انه ربع الإسلام، هذا باطل محض، و کذب بحت، لا یشک فی ذلک و لا یرتاب من وقف علی الآثار و الأحادیث المذکورة فی کتب أهل السنة، فی ذکر السابقین الی الإسلام.

و من الغریب: ان عمرو بن عبسة ایضا کان یقول: أنا ربع الإسلام، و هذا ما دعی محمد بن عوف الی أن یقول: «لا ندری أیهما اسلم قبل صاحبه» و الحال ان دعوی کل منهما بالنظر الی تکذیب أحدهما الآخر باطلة.

قال ابن حجر العسقلانی: «قال محمد بن عوف: کل واحد من العرباض ابن ساریة و عمرو بن عبسة یقول: أنا ربع الإسلام، لا ندری

أيهما أسلم قبل صاحبه» [۱].

و مما يدل على كذب العرباض قوله «عتبة خير منى سبقنى الى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بسنة».

فقد قال ابن الأثير و ابن حجر و اللفظ للأول بترجمة عتبة بن عبد:

«أخبرنا ابو ياسر بن هبة اللّه بأسناده عن عبد اللّه بن أحمد قال حدثنى أبى، حدثنا الحكم بن نافع، حدثنا اسماعيل بن عياش عن ضمضم بن زرعة عن شريح ابن عبد قال: كان عتبة يقول: عرباض خير منى، و عرباض يقول: عتبة خير منى سبقنى الى النبى صلّى اللّه عليه و آله بسنة» [۲].

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۳۶۲، الاصابة ۲/ ۴۴۷.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۱۷۴.

و ظاهر أنه لو كان قول عرباض «أنا ربع الإسلام» صحيحا لكان عتبة بن عبد الذى سبقه الى الإسلام- بناء على قوله الثانى عتبة بن عبد خير منى سبقنى الى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بسنة- ثلاث الإسلام!! و علاوة على أن الأحاديث الكثيرة تكذب هذا المعنى، فانه لم يقل أحد عن عتبة بأنه ثلاث الإسلام.

و على ذلك فان قول العرباض «أنا ربع الإسلام» باطل، من هذه الجهة ايضا.

و مما يدل على كذبه أيضا

ما نقله ابن الأثير بترجمة عتبة فقال:

«روى اسماعيل بن عياش عن ضمضم بن زرعة عن شريح بن عبد قال:

قال عتبة بن عبد السلمى كان النبى صلّى اللّه عليه و آله إذا أتاه رجل و له الاسم لا يحبه حوّله

، و لقد أتيناه و انا لسبعة من بنى سليم أكبرنا العرباض بن سارية فبايعناه جميعا» [۱].

فانه- كما ترى- يثبت كذبه فى قوله «انا ربع الإسلام» و كذبه فى قوله عن عتبة «عتبة خير منى سبقنى الى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بسنة».

و اما عبد الرحمن بن عمرو السلمى ... ص: ۳۱۴

و هو راوى الخبر عن العرباض، فانه على ما نص عليه ابن القطان مجهول كما سيأتى.

و اما حجر بن حجر ... ص: ۳۱۴

و هو راويه عن العرباض ايضا.. فقد قال الذهبى: «حجر بن حجر الكلاعى ما حدث عنه سوى خالد بن معدان بحديث العرباض مقرونا

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۳۶۲.

بآخر» [۱].

و یقصد من حدیث العرباض الحدیث الذی نحن بصدد تضعیفه، و من الآخر عبد الرحمن السلمی، و ستعرف ما فیه.

و قال ابن حجر العسقلانی بترجمته: «قال ابن القطان لا یعرف» [۲].

و من جملة قوادحه انه من أهل حمص، و عداء أهل حمص لأمیر المؤمنین علیه السّلام ظاهر معروف ... و قد أثبتنا ذلک فی مجلّد حدیث (مدینة العلم) بالتفصیل.

و اما خالد بن معدان ... ص: ۳۱۵

فمما یدل علی سقوطه کونه من اهل حمص، کما فی [تهذیب التهذیب «خالد بن معدان بن ابی کریب الکلاعی أبو عبد اللّه الشامی الحمصی» [۳].

و من جملة مخازیه: انه کان من أعوان یزید بن معاویة و صاحب شرطته کما قال الطبری بترجمته:

«حدثنی الحارث عن الحجاج قال: حدثنی ابو جعفر الحمدانی عن محمد ابن داود قال: سمعت عیسی بن یونس یقول: کان خالد بن معدان صاحب شرطة یزید بن معاویة، و کان خالد غیر متهم فیما روی و حدث من خبر فی الدین» [۴].

و ما ادعاه عیسی بن یونس فی ذیل کلامه باطل.. إذ کون الرجل صاحب شرطة یزید بن معاویة یکفی حجة علی سقوطه و عدم الاعتماد علیه فی جمیع أخباره..

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۱۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۱۸.

[۴] ذیل المذیل للطبری.

و اما ثور بن یزید ... ص: ۳۱۶

و هو راوی الخبر عن خالد، فهو مقدوح کذلک، لأنه من أهل حمص کما ذکر الذهبی: «ثور بن یزید الکلاعی أبو خالد الحمصی» [۱].

و لأنه کان لا یحب علیا علیه السّلام ... فقد قال ابن حجر العسقلانی «و کان جده قتل یوم صفین مع معاویة، فکان ثور إذا ذکر علیا قال: لا أحب رجلا قتل جدی».

و لأنه کان یجالس الذین یسبون علیا علیه السّلام و هو لا ینکر ذلک، فقد قال ابن حجر العسقلانی: «أزهر الحرازی، و أسد بن وداعة، و جماعة- و کانوا یجلسون و یسبون علی بن أبی طالب، و کان ثور لا یسبه، فإذا لم یسب جرّوا برجلیه» [۲].

و لأنه کان قدریا.. قال الذهبی بترجمته: «قال احمد بن حنبل: کان ثور یری القدر و کان أهل حمص نفوه و أخرجوه، و قال أبو مسهر عن عبد اللّه بن سالم: أدرک أهل حمص و قد أخرجوا ثور و أحرقوا داره لکلامه فی القدر».

و نقله ابن حجر فی تهذیب التهذیب و أضاف: «و قال ابن معین کان مکحول قدریا ثم رجع و ثور بن یزید قدری».

و قال العینی فی شرح حدیث ما أکل أحد طعاما قط.. فی ذکر رجاله: «کان قدریا» [۳].

و قال الصفى الخزرجى بترجمته: «قال أحمد: كان يرى القدر.. تكلم فيه جماعة بسبب ذلك» [۴].

و لأنه كان مذموما لدى مالك- و هو أحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة- فقد قال ابن حجر العسقلانى «قدم المدينة فنهى مالك عن مجالسته،

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۳۷۴.

[۲] تهذيب التهذيب ۲/ ۳۴.

[۳] عمدة القارى ۱۱/ ۱۸۷.

[۴] خلاصة تهذيب التهذيب ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۷

و ليس لمالك عنه رواية لا فى (الموطأ) و لا فى (الكتب الستة) و لا فى (غرائب مالك للدارقطنى) فما أدرى أين وقعت روايته عنه مع ذمة له.

و قال سلمة بن المعيار: كان الأوزاعى سيء القول فى ثور و ابن إسحاق و زرعة بن ابراهيم.»

و قال ابن حجر العسقلانى: «و قال أبو مسهر و غيره: كان الاوزاعى يتكلم فيه و يهجوه».

و لان عبد اللّه بن المبارك- الامام الشهير- كان يحذر عنه و يعده ممن كان فاسد المذهب، فقد قال ابن حجر: «قال نعيم بن حماد قال عبد اللّه بن المبارك:

أيها الطالب علما أئت حماد بن يزيد

فاطلبن العلم منه ثم قيده بقيد

لا كثور و كجهم و كعمرو بن عبيد».

و لان ابن حجر روى فى (تهذيب التهذيب) عن القطان قولا فيه، فقد قال: «و قال عبد اللّه بن احمد عن أبيه عن يحيى القطان: ثور إذا حدثنى عن رجل لا أعرفه قلت: أنت اكبر أم هذا؟ فإذا قال: هو اكبر منى كتبته، و إذا قال: هو أصغر منى لم اكتبه». فكأن القطان- و هو من مشاهير علماء القوم- كان لا يعتمد على رواية ثور عمن هو أصغر منه سنا.

و اما الوليد بن مسلم ... ص: ۳۱۷

راوى الخبر عن ثور و الواقع فى سند أبى داود فهو مطروح أيضا، فقد قال الذهبى: «و قال ابو مسهر: الوليد مدلس، و ربما دلس عن الكذابين» [۱].

و قال فيه بترجمته أيضا: «و قال أبو عبد اللّه الآجرى: سألت أبا داود عن صدقة بن خالد قال: هو أثبت من الوليد بن مسلم، الوليد روى عن

---

[۱] ميزان الاعتدال ۴/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۸

مالك عشرة أحاديث ليس لها أصل، منها عن نافع أربعة.

قلت: و من أنكر ما أتى به

حدیث حفظ القرآن رواه الترمذی، و حدیثه عن أبی لهیعة عن عبید اللّه بن جعفر عن عبد اللّه بن أبی قتادة عن أبیه ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من قعد علی فراش مغیبة قیض اللّه له یوم القیامة ثعبانین

، و قال أبو حاتم: هذا حدیث باطل.

قلت: إذا قال الولید عن ابن جریح أو عن الاوزاعی فلیس بمعتمد لأنه یدلس عن کذابین، فإذا قال حدثنا فهو حجة. و قال أبو مسهر: کان الولید یأخذ من ابن السفر حدیث الأوزاعی، و کان ابن السفر کذابا و هو یقول فیها:

قال الاوزاعی.

و قال صالح جزرة: سمعت الهشیم بن خارجة یقول: قلت للولید بن مسلم: قد أفسدت حدیث الاوزاعی، قال: و کیف؟ قلت: تروی عنه عن نافع و عنه عن الزهری و عنه عن یحیی، و غیرک لا یدخل بین الاوزاعی و بین نافع عبد اللّه بن عامر الاسلمی، و بینه و بین الزهری قرة، فما یحملک علی هذا؟ قال: أنبل الاوزاعی انه یروی عن مثل هؤلاء. قلت: فإذا روی الاوزاعی عن هؤلاء و هم ضعفاء مناکیر فأسقطتهم و صیرتها من روایة الاوزاعی عن الإثبات ضعف الاوزاعی. فلم یلتفت الی قولی.»

و قال ابن حجر بترجمته: «و قال الاسماعیلی أخبرت عن عبد اللّه بن احمد عن أبیه قال: کان الولید رفاعا، و قال المروزی احمد: کان الولید کثیر الخطأ، و قال حنبل عن ابی معین: سمعت أبا مسهر یقول: کان الولید ممن یأخذ عن ابن السفر حدیث الاوزاعی و کان أبو السفر کذابا، و قال مؤمل بن أهاب عن ابی مسهر: کان الولید بن مسلم یحدث حدیث الاوزاعی عن الکذابین ثم یدلسها عنهم، و قال صالح بن محمد: سمعت الهشیم بن خارجة یقول ... و قال الدارقطنی: کان الولید یرسل، یروی عن الاوزاعی أحادیث عند الأوزاعی عن شیوخ ضعفاء عن شیوخ قد أدرکهم الاوزاعی، فیسقط أسماء الضعفاء و یجعلها عن الاوزاعی عن نافع و عن عطاء.»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۱۹

و قال ابن حجر أیضا «و قال الآجری: سألت أبا داود عن صدقة بن خالد فقال هو أثبت من الولید، الولید روی عن مالک عشرة أحادیث لیس لها أصل، منها أربعة عن نافع، و قد تقدم هذا فی الأصل بترجمة صدقة بن خالد.

و قال منها: سألت أحمد عن ولید فقال: اختلطت علیه أحادیث، ما سمع و ما لم یسمع، و کانت له منکرات، منها حدیث عمرو بن العاص:

لا تلبسوا علینا دیننا، و لم یثبت شیء صح فی هذا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال عبد اللّه بن أحمد: سئل عنه أبی فقال: کان رفاعا» [۱].

و أما أبو عاصم ... ص: ۳۱۹

راوی الخبر عن ثور فی سند الترمذی، فهو مطعون فیه أیضا، فقد تکلم فیه القطان، قال الذهبی بترجمته: «و قال النباتی ذکر لابی عاصم ان یحیی ابن سعید تکلم [یتکلم فیک، فقال: لست بحی و لا میت إذا لم أذکر» [۲].

و اما حسن بن علی الخلال ... ص: ۳۱۹

الحلوانی و هو راوی الخبر عن أبی عاصم عند الترمذی فمقدوح کذلک فقد قال ابن حجر العسقلانی: «و قال أبو داود: کان عالما بالرجال و کان لا یستعمل علمه. و قال أیضا: و کان لا ینتقد الرجال» [۳].

و قال ابن حجر أیضا: «و قال داود بن الحسین البیهقی: بلغنی ان الحلوانی قال لا أکفر من وقف فی القرآن. قال داود: فسألت سلمة بن

شبیب عن الحلوانی فقال: یرمی فی الحش، من لم یشهد بکفر الکافر فهو کافر.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۱۵۴.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۳۲۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۰

و قال الامام أحمد: ما أعرفه بطلب الحدیث و لا رأیته یطلبه، و لم یحمده، ثم قال: بلغنی عنه أشیاء أکرهه، و قال مرة: أهل الثغر عنه غیر راضین، أو ما هذا معناه».

و اما بحیر بن سعید ... ص: ۳۲۰

راوی الخبر عن خالد بن معدان أیضا عند الترمذی فلا شک فی ضعفه، إذ هو من أهل حمص، و انحراف أهل حمص عن أمیر المؤمنین علیه السّلام أظهر من الشمس کما مر مرارا.

قال ابن حجر: «بحیر بن سعید السحولی أبو خالد الحمصی، روی عن خالد بن معدان و مکحول، و عنه اسماعیل بن عیاش و بقیة بن الولید و ثور بن یزید و هو من أقرانه، و معاویة بن صالح و غیرهم» [۱].

و کذا قال الصفی الخزرجی فی (مختصر تذهیب تهذیب الکمال ۱/ ۱۴۲).

و اما بقیة بن الولید ... ص: ۳۲۰

راوی الخبر عن بحیر بن سعید عند الترمذی، فهو مقدوح و مذموم فی الغایة، و بالاضافة الی کونه حمصیا فإنهم ذکروا له مثالب کثیرة، قال ابن الجوزی فی حدیث: «و قد ذکرنا ان بقیة کان یروی عن المجهولین و الضعفاء، و ربما أسقط ذکرهم و ذکر من رووا له عنه» [۲].

و قال «قال ابن حبان: لا یحتج ببقیة» [۳].

و قال: «بقیة مدلس یروی عن الضعفاء، و أصحابه لا یسوون حدیثه و یحذفون الضعفاء منه» [۴].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۴۲۱.

[۲] الموضوعات ۱/ ۱۰۹.

[۳] المصدر ۱/ ۱۵۱.

[۴] المصدر ۱/ ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۱

و قال الذهبی بترجمته: «و قال غیر واحد: کان مدلسا، فإذا قال: عن، فلیس بحجة. قال ابن حبان: سمع من شعبة و مالک و غیرهما أحادیث مستقیمة ثم سمع من أقوام کذابین عن شعبة و مالک فروی عن الثقات بالتدلیس ما أخذ عن الضعفاء. و قال أبو حاتم: لا یحتج به و قال أبو مسهر:

أحاديث بقية ليست نقية فكن منها على تقية.

قال حياة بن شريح: سمعت بقية يقول: لما قرأت على شعبة أحاديث بحير ابن سعيد قال: يا أبا محمد لو لم أسمعها منك لطرت.

و قال أبو إسحاق الجوزجانى: رحم اللّه بقية ما كان يبالى إذا وجد خرافة عمن يأخذه، فان حدث عن الثقات فلا بأس به».

و قال الذهبى أيضا: «قال أبو التقى اليزنى: من قال ان بقية قال حدثنا فقد كذب، ما قال قط الا حدثنى فلان. و قال الحجاج بن الشاعر: سئل ابن عيينة عن حديث من هذه الملح فقال: أنا أبو العجب أنا بقية بن الوليد. و قال ابن خزيمة لا أحتج ببقية، و حدثنا أحمد بن الحسن الترمذى سمعت أحمد ابن حنبل يقول: توهمت ان بقية لا يحدث المناكير الا عن المجاهيل، فإذا هو يحدث المناكير عن المشاهير، فعلمت من أين أتى».

و قال الذهبى نقلا عن ابن حبان: «حدثنا سليمان بن محمد الخزاعى بدمشق حدثنا هشام به خلد حدثنا بقية عن ابن جريح عن عطاء عن ابن عباس مرفوعا: من أدمن على حاجبيه بالمشط عوفى من الوباء، و هذا من نسخة كتبناها بهذا الاسناد كلها موضوعة يشبه أن يكون بقية سمعه من انسان واه عن ابن جريح فدلس عنه و التزق به».

قال: «و ذكر العقيلى حدثنا محمد بن سعيد حدثنا عبد الرحمن بن حكم عن وكيع قال: ما سمعت أحدا أجرأ على أن يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من بقية».

قال: «و قال مسلم: حدثنا ابن راهويه سمعت بعض أصحاب عبد اللّه قال قال ابن المبارك: نعم الرجل بقية لو لا انه يكنّى الاسامى

و يسمى الكنى، كان دهرا يحدثنا عن أبى سعيد الوحاظى فنظرنا فإذا هو عبد القدوس.

و قال أبو داود: أنبأنا احمد قال: روى بقية عن عبد اللّه مناكير. قال الذهبى و روى عباس عن ابن معين قال: إذا لم يسمّ بقية شيخه و كناه فاعلم انه لا يساوى شيئا.

و قال: قال يعقوب الفسوى: و بقية يذكر بحفظ الا أنه يشتهى الملح و الطرائف من الأحاديث فيروى عن الضعفاء».

و روى الذهبى عن عمرو بن سنان عن عبد الوهاب بن الضحاك عن شعبة: «و بقية ذو غرائب و عجائب و مناكير».

قال: «قال عبد الحق فى غير حديث: بقية لا يحتج به، و روى له أيضا أحاديث و سكت عن تبيينها.

و قال أبو الحسن ابن القطان: بقية يدلس عن الضعفاء و يستبيح ذلك، و هذا ان صح مفسد لعدالته».

قال الذهبى: «قلت نعم و اللّه صح هذا عنه أنه فعله و صح عن الوليد ابن مسلم، بل و عن جماعة كبار فعله، و هذه بلية منهم، و لكنهم فعلوا ذلك باجتهاد و ما جوزوا على ذلك الشخص الذى يسقطون ذكره بالتدليس انه تعمد الكذب، هذا أمثل ما يعتذر به عنهم» [۱].

قلت: و هو سخيف جدا، لان بقية و أمثاله ان كانوا يؤمنون باللّه و يخشونه، لذكروا عند التحديث اسم الرجل الضعيف الذى أسقطوه، مصرحين بضعفه، لئلا يضل بتدليسهم من لا خبرة له فى الرجال و الحديث.

و قال المجد الفيروزابادى: «و بقية محدث ضعيف» [۲].

و قال ابن حجر بترجمته: «قال يحيى بن معين كان يحدث عن

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۳۳.

[۲] القاموس المحيط: بقى.

الضعفاء بمائة حديث قبل ان يحدث عن الثقات».

و قال: «قال أبو حاتم يكتب حديثه و لا يحتج به، و هو أحب الىّ من اسماعيل ابن عياش» [۱].

قال: «و روی ابن عدی عن بقیة قال لی شعبة یا أبا یحمد ما أحسن حدیثک لکن لیس له أرکان.

و قال بقیة: ذاکرت حماد بن زید بأحادیث و قال: ما أجود حدیثک لو کان لها أجنحة» [۲].

و قال ابن حجر: «بقیة بن الولید.. صدوق کثیر التدلیس عن الضعفاء من الثامنة، مات سنة سبع و سبعین» [۳].

و قال المناوی بعد حدیث: «قال المنذری رواه الطبرانی من روایة بقیة و فیه راو لم یسم قال الهیثمی تبعا لشیخه الزین العراقی: و فی اسناده من لم یسم، و بقیة مدلس» [۴].

و قال الزبیدی: «و بقیة بن الولید محدث ضعیف یروی عن الکذابین و یدلسهم. قاله الذهبی فی المیزان، و قال فی ذیله، هو صدوق فی نفسه حافظ لکنه یروی عمن دب و درج فکثرت المناکیر و العجائب فی حدیثه، و قال ابن خزیمة: لا احتج ببقیة، و قال احمد: له مناکیر عن الثقات، و قال ابن عدی: لبقیة أحادیث صالحة و یخالف الثقات، و إذا روی عن غیر الشامیین خلط کما یفعل اسماعیل بن عیاش» [۵].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۴۷۵.

[۲] المصدر ۱/ ۴۷۷.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۰۴.

[۴] فیض القدیر ۱/ ۱۰۹.

[۵] تاج العروس: بقی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۴

و اما یحیی بن أبی المطاع ... ص: ۳۲۴

راوی الحدیث عن العرباض بن ساریة عن ابن ماجة، فانه مجهول عند ابن القطان، و قد تکلم کبار العلماء فی لقائه العرباض و استنکروه، فقد قال الذهبی «و قد استبعد دحیم لقیه للعرباض فلعله أرسل عنه، فهذا فی الشامیین کثیر الوقوع، یروون عمن لم یلقوهم» [۱].

و قال ابن حجر: «و قال أبو زرعة لدحیم تعجبا من حدیث الولید بن سلیمان قال: صحبت یحیی بن أبی المطاع، کیف یحدث عبد اللّه بن العلاء ابن زبر عنه انه سمع العرباض مع قرب عهد یحیی؟ قال: أنا من أنکر الناس لهذا، و العرباض قدیم الموت.

قلت: و زعم ابن القطان انه لا یعرف حاله» [۲].

و قال: «و أشار دحیم الی ان روایته عن عرباض بن ساریة مرسلة» [۳].

و اما عبد اللّه بن علاء ... ص: ۳۲۴

راوی الخبر عن یحیی عند ابن ماجة فانه أیضا لا یخلو عن قدح، فقد قال الذهبی: «و قال ابن حزم: ضعفه یحیی و غیره» [۴].

و اما ضمرة بن حبیب ... ص: ۳۲۴

راوی الخبر عن عبد الرحمن السلمی عند ابن ماجة فهو ایضا مطروح، لأنه من أهل حمص کما لا یخفی علی من راجع (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب)، کما أنه کان مؤذن المسجد الجامع بدمشق (تقریب التهذیب ۴/ ۴۵۹).

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۴۱۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۸۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۵۸.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۵

و اما معاویة بن صالح ... ص: ۳۲۵

راوی الحدیث عن ضمرة عند ابن ماجة فقد تکلموا فیه کذلک، قال الذهبی «قال ابن حاتم: لا یحتج به، و لم یخرج له البخاری، و لینه ابن معین».

قال: «قال اللیث بن عبده قال یحیی بن معین: کان ابن مهدی إذا حدث بحدیث معاویة بن صالح زجره یحیی بن سعید، و کان ابن مهدی لا یبالی» [۱].

و أورده فی الضعفاء و قال: «قال أبو حاتم: لا یحتج به و کان [یحیی القطان لا یرضاه» [۲].

و قال ابن حجر: «و قال ابن أبی خیثمة و الدوری فی تاریخهما عن ابن معین: کان یحیی بن سعید لا یرضاه.

و قال: قال الدوری عن ابن معین: لیس بمرضی، هکذا نقله ابن ابی حاتم عن الدوری، و لیس ذلک فی تاریخه، و قال اللیث بن عبده قال یحیی بن معین کان ابن مهدی إذا تحدث بحدیث معاویة بن صالح زبره یحیی بن سعید و قال: ایش هذه الأحادیث؟ و قال علی بن المعاینی عن یحیی ابن معین: ما کنا نأخذ عنه.

و قال: قال ابو صالح الفراء عن أبی إسحاق الفزاری: ما کان بأهل أن یروی عنه.

قال: و قال یعقوب بن شیبة: قد حمل الناس عنه و منهم من یری انه وسط لیس بالثبت و لا بالضعیف و منهم من یضعفه.

قال: و قال ابن عمار زعموا انه لم یکن یدری أی شیء فی الحدیث» [۳].

هذا کله بالاضافة الی کونه من أهل حمص و قاضی الأندلس فی

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۳۵.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۱۶۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۶

الدولة الاموية، کما فی (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۰۹) و فیه: «قال ابن یونس قدم سنة خمس و عشرین ثم دخل الأندلس، فلما ملک عبد الرحمن بن معاویة بالأندلس اتصل به فأرسله الی الشام فی بعض أمره، فلما رجع الیه ولاه قضاء الجماعة بالأندلس، و توفی سنة ثمان و خمسین و مائة، و قال سعید بن أبی مریم سمعت خالی موسی بن سلمة یقول: أتیت معاویة بن صالح لا کتب عنه فرأیت عنده أراه- قال: الملاهی- فقال: ما هذا؟ قال: شیء بهدیه الی صاحب الأندلس، قال: فترکته و لم اکتب عنه» [۱].

و اما اسماعیل بن بشر بن منصور ... ص: ۳۲۶

شیخ ابن ماجة و أحد رجال الحدیث فی طریقه الثانی، فقد کان قدریا کما فی (تهذیب التهذیب ۱/ ۲۸۴).
و فی (مختصر تهذیب التهذیب ۱/ ۸۴): «تکلم فیه».

و اما عبد الملک بن الصباح ... ص: ۳۲۶

راوی الخبر عن ثور فی طریقه الثالث عند ابن ماجة ففی (میزان الاعتدال ۲/ ۶۵۶): «متهم بسرقة الحدیث».

۸- تصریح الحافظ ابن القطان ببطلانه ... ص: ۳۲۶

اشارة

لقد ثبت بطلان هذا الحدیث حتی صرح بذلک الحافظ ابن القطان، فقد قال ابن حجر بترجمة عبد الرحمن السلمی: «له فی الکتب حدیث واحد فی الموعظة صححه الترمذی. قلت و ابن حبان و الحاکم فی المستدرک، و زعم ابن القطان الفاسی: انه لا یصح لجهالته» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۱۱.
[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۳۸.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۷
و لیس الحدیث الذی أشار الیه الا
حدیث «علیکم بسنتی»...
و قد زعموا انه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال هذا الکلام فی سیاق وعظه للاصحاب کما تقدم.

ترجمة ابن القطان ... ص: ۳۲۷

و لنورد نبذة من کلماتهم فی الثناء علی الحافظ ابن القطان ۶۲۸:
۱- قال الذهبی: «ابن القطان الحافظ العلامة الناقد قاضی الجماعة ... قال الأبار فی ترجمته: کان من أبصر الناس بصناعة الحدیث و أحفظهم لا سماء رجاله و أشدهم عنایة بالروایة، رأس طلبة مراکش ... قال ابن مسدی: کان معروفا بالحفظ و الإتقان و من أئمة هذا الشأن، مصری الأصل مراکشی الدار، کان شیخ شیوخ أهل العلم فی الدولة المؤمنیة» [... ۱].
۲- قال السیوطی: «ابن القطان الحافظ الناقد العلامة قاضی الجماعة ... کان من أبصر الناس بصناعة الحدیث و أحفظهم لأسماء رجاله و أشدهم عنایة فی الروایة، معروفا بالحفظ و الإتقان» [... ۲].

۹- لا اثر لهذا الحدیث فی الصحاح ... ص: ۳۲۷

انه علی فرض تسلیم صحة هذا الحدیث بطریق من طرقهم، فانه لا یصلح لان یعارض به حدیث الثقلین الذی ثبت صدوره باعتراف کبار أئمتهم، و قد رووه بالطرق المتکاثرة جدا فی کتبهم، و لیس

حدیث: «علیکم بسنتی»...

بهذه المثابة، بل لا أثر له فی اکثر کتبهم...

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۰۷.

[۲] طبقات الحفاظ ۴۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۸

۱۰- المراد من «الخلفاء» فیه هم «الأئمة ...» ص: ۳۲۸

لو سلمنا صحة هذا الحدیث فان لنا ان نفسر «الخلفاء» فیه ب «الأئمة الاثنی عشر» من أهل بیت الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و ذلک: أولا: لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم أطلق فی حدیث «الاثنی عشر خلیفة» کلمة «الخلفاء» علیهم سلام اللّه علیهم، فقد قال الشیخ القندوزی: «قال بعض المحققین: ان الأحادیث الدالة علی کون الخلفاء بعده صلّی اللّه علیه و سلّم اثنی عشر قد اشتهرت من طرق کثیرة. فبشرح الزمان و تعریف الکون و المکان علم ان مراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حدیثه هذا: الأئمة الاثنا عشر من اهل بیته و عترته، إذ لا یمکن ان یحمل هذا الحدیث علی الخلفاء بعده من أصحابه لقلتهم عن اثنی عشر، و لا یمکن ان یحمل علی الملوک الامویة، لزیادتهم علی اثنی عشر و لظلمهم الفاحش الا عمر بن عبد العزیز و لکونهم غیر بنی هاشم، لان

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کلهم من بنی هاشم، فی روایة عبد الملک عن جابر

، و إخفاء صوته صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا القول یرجع هذه الروایة لأنهم لا یحبون خلافة بنی هاشم، و لا یمکن ان یحمل علی الملوک العباسیة لزیادتهم علی العدد المذکور، و لقلة رعایتهم لایة: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و حدیث الکساء.

فلا بد من ان یحمل هذا الحدیث علی الأئمة الاثنی عشر من أهل بیته و عترته صلّی اللّه علیه و سلّم لأنهم کانوا اعلم اهل زمانهم و أجلهم و أورعهم و اتقاهم و أعلاهم نسبا و أفضلهم حسبا و أکرمهم عند اللّه، و کانت علومهم عن آبائهم متصلة بجدهم صلّی اللّه علیه و سلّم بالوراثة و اللدنیة، کذا عرفهم أهل العلم و التحقیق و اهل الکشف و التدقیق، و یؤید هذا المعنی- أی ان مراد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الأئمة الاثنا عشر من أهل بیته و یشهد و یرجحه حدیث الثقلین و الأحادیث المتکثرة المذکورة فی هذا الکتاب و غیره، و اما

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کلهم تجتمع علیه الامة، فی روایة عن جابر بن سمرة

فمراده صلّی اللّه علیه و سلّم ان الامة تجتمع علی الإقرار بامامة کلهم وقت ظهور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۲۹

قائمهم المهدی رضی اللّه عنه» [۱].

و ثانیا:

لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عبر عنهم فی حدیث آخر ب «الخلفاء رواه السید علی الهمدانی فی (المودة فی القربی) قائلا: «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من أحب ان یرکب سفینة النجاة و یستمسک بالعروة الوثقی و یعتصم بحبل اللّه المتین فلیوال

علیا بعدی و یعاد عدوه، و لیأتم بالائمة الهداة من ولده، فإنهم خلفائی و أوصیائی و حجج اللّه علی خلقه بعدی و سادة أمتی وقادة الأتقیاء الی الجنة، حزبهم حزبی و حزبی حزب اللّه و حزب أعدائهم حزب الشیطان».

و رواه عنه القندوزی فی (ینابیع المودة ۲۵۸).

و ثالثا:

لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیث ابن عباس، و قد رواه الحموئی فی (فرائد السمطین)-: «عن سعید بن جبیر عن عبد اللّه بن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ان خلفائی أوصیائی و حجج اللّه علی الخلق من بعدی الاثنا عشر أو لهم أخی و آخرهم ولدی.

قیل: یا رسول اللّه و من أخوک؟ قال: علی بن أبی طالب. قیل: فمن ولدک؟ قال: المهدی الذی یملؤها قسطا و عدلا کما ملئت جورا و ظلما».

و رواه جمال الدین الشیرازی فی (روضة الأحباب) فی ذکر الامام الثانی عشر علیه السّلام، و القندوزی فی (ینابیع المودة ۴۴۷) عن الحموئی.

و رابعا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیثین رواهما جابر بن عبد اللّه، أحدهما بلفظ ... «هم خلفائی من بعدی یا جابر و أئمة الهدی بعدی أولهم علی بن أبی طالب» ... قاله (ص) فی جواب سؤاله عن قوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ (روضة الأحباب). و الثانی بلفظ ...: «فإنهم أولیائی و نجبائی

---

[۱] ینابیع المودة ۴۴۶.

و احبائی و خلفائی» رواه الدیلمی فی (مسند الفردوس- مخطوط).

و خامسا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله عبر عنهم ب «الخلفاء» فی حدیث آخر رواه شیخ الإسلام العز الدمشقی الشافعی- المترجم ببالغ الإطراء و الثناء علیه فی (العبر ۵/ ۲۶۰) و (مرآة الجنان ۴/ ۱۵۳- ۱۵۸) و (طبقات السبکی ۵/ ۱۰۲) و (طبقات الاسنوی ۲/ ۱۹۷) و (طبقات الأسدی- ۲/ ۴۴۰) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۱۴- ۳۱۶)- رواه فی (رسالة فضائل الخلفاء) فی حدیث طویل: «فلما حملت خدیجة رضی اللّه عنها بفاطمة کانت فاطمة تحدثها من بطنها تؤنسها فی وحدتها، و کانت تکتم ذلک عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فدخل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فسمع خدیجة رضی اللّه عنها تحدث فاطمة، فقال لها:

یا خدیجة لمن تحدثین؟ قالت: أحدث الجنین الذی فی بطنی فانه یحدثنی و یؤنسنی قال: یا خدیجة أبشری فإنها النسلة الطاهرة المیمونة، فان اللّه تعالی قد جعلها من نسلی و سیجعل من نسلها خلفاء فی ارضه بعد انقضاء وحیه».

و سادسا: لان امیر المؤمنین علیه السّلام عبر عنهم ب «خلفاء اللّه»

فی حدیث رواه جماعة، أنظر: (تذکرة الحفاظ) و (کنز العمال ۱۰/ ۱۵۸) و (المناقب للخوارزمی ۲۶۳) و (تذکرة الخواص ۱۴۱) و هذا لفظه کما فی (الحلیة) بسنده عن کمیل بن زیاد النخعی قال: «أخذ علی بن أبی طالب بیدی فأخرجنی الی ناحیة الجبانة، فلما أصحرنا جلس ثم تنفس ثم قال: یا کمیل بن زیاد ... لن تخلو الأرض من قائم للّه بحجة لکی لا یبطل حجج اللّه و بیناته، أولئک هم الأقلون عددا الأعظمون عند اللّه قدرا، بهم یدفع اللّه عن حججه حتی یؤدوها الی نظرائهم و یزرعوها فی قلوب أشباههم ... أولئک خلفاء اللّه فی بلاده و دعاته الی دینه، هاه هاه شوقا الی رؤیتهم» [... ۱].

و سابعا:

لان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وصف الأئمة علیهم السلام فی

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۷۹- ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۱

حدیث ب «الأئمة الراشدین» رواه الدیلمی فی (مسند الفردوس- مخطوط):

«عن أبی سعید الخدری قال: صلی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الصلاة الاولی، ثم اقبل بوجهه الکریم علینا فقال: یا معاشر أصحابی، ان مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح و باب حطة فی بنی إسرائیل، فتمسکوا بأهل بیتی بعدی، الأئمة الراشدین من ذریتی، فإنکم لن تضلوا أبدا. فقیل: یا رسول اللّه کم الأئمة بعدک؟ قال: اثنا عشر من اهل بیتی- أو قال من- عترتی».

و هذا الحدیث یرشد الی ان- الخلفاء الراشدین- فی الحدیث البحوث عنه هم الأئمة من أهل البیت لا غیرهم.

و ثامنا:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم فی خطبة له ب «الأئمة المهدیة». رواها أبو نعیم بإسناده عن جابر، قال: «خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما و معه علی و الحسن و الحسین، فخطبنا فقال: ایها الناس، ان هؤلاء أهل بیت نبیکم قد شرفهم اللّه بکرامته و استحفظهم سره و استودعهم علمه، عماد الدین، شهداء علی أمته، برأهم قبل خلقه إذ هم أظلة تحت عرشه، نجباء فی علمه، و ارتضاهم و اصطفاهم فجعلهم علماء و فقهاء لعباده و دلهم علی صراطه، فهم الأئمة المهدیة و القادة الداعیة و الأئمة الوسطی و الرحم الموصولة» [... ۱].

و رواها النطنزی بإسناده عن أبی جعفر عن أبیه عن جابر [... ۲]

و تاسعا: لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم فی خطبة ب «الهداة المهدیون، الأئمة الراشدون» و ب «الأئمة الهادیة»

رواها شهاب الدین أحمد سبط قطب الدین الإیجی حیث قال: «و هذه هی الخطبة التی خطبها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم حین نزلت: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا ... ایها الناس! ان اللّه خلقنی و خلق اهل بیتی من طینة لم یخلق منها

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] الخصائص العلویة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۲

غیرنا، کنا اول من ابتدأ علی خلقه، فلما خلقنا نور بنور ناکل ظلمة و أحیا بنا کل طینة، ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: هؤلاء خیار أمتی و حملة علمی و خزانة سری، وسادة أهل الأرض، الداعون الی الحق، المخبرون بالصدق غیر شاکین و لا مرتابین و لا ناکصین و لا ناکثین، هؤلاء الهداة المهتدون و الأئمة الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم و ولایتهم، و الضال من عدل عنهم و جاءنی بعداوتهم، حبهم ایمان و بغضهم نفاق، هم الأئمة الهادیة و عری الاحکام الواثقة، بهم تتم الاعمال الصالحة و هم وصیة اللّه فی الأولین و الآخرین، و الأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَساءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ، إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً.

ثم ندبکم الی حبهم فقال: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم من النجس، الصادقون إذ نطقوا، العالمون إذا سئلوا، الحافظون لما استودعوا، جمعت فیهم الخلال العشر لم تجمع الا فی عترتی و أهل بیتی: الحلم و العلم و النبوة و السماحة و الشجاعة و الصدق و الطهارة و العفاف و الحکم.

فهم کلمة التقوی و وسیلة الهدی و الحجة العظمی و العروة الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول ربکم و عن قول ربی، ما أمرتکم الا بما

أمرنی به ربی، ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أوحی الی ربی فیه ثلاثا: انه سید المسلمین و امام الخیرة المتقین و قائد الغر المحجلین، و قد بلغت عن ربی ما أمرت و استودعهم اللّه فیکم و استغفر اللّه لی و لکم» [۱].

و هذه الخطبة تشتمل علی وجوه یدل کل واحد منها دلالة واضحة علی امامة امیر المؤمنین و الأئمة المعصومین من أهل البیت علیهم الصلاة و السلام، و قد ذکر ذلک بالتفصیل فی مجلد (حدیث الغدیر).

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

و عاشرا: لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عبر عنهم ب «أئمة الهدی و مصابیح الدجی..»

فی حدیث رواه الخوارزمی فی (المناقب ۳۴) و القندوزی فی (ینابیع المودة ۱۲۷) و هو قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من أحب أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یدخل الجنة التی وعدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته الطاهرین أئمة الهدی و مصابیح الدجی من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب الهدی الی باب الضلالة».

و الحادی عشر:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال فی حدیث رواه ابن عباس «و اهل بیتی أمان لامتی من الاختلاف فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس»

فقد جاء فی (استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط) ما نصه: «و عن قتادة عن عطاء عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لامتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس. أخرجه الحاکم

و قال: صحیح الاسناد و لم یخرجاه».

و قد رواه عن الحاکم و غیره جماعة منهم:

ابن حجر فی (الصواعق).

و السیوطی فی (الخصائص ۳/ ۳۶۴).

و السمهودی فی (جواهر العقدین- مخطوط).

و الشیخانی فی (الصراط السوی- مخطوط).

و الشبراویّ فی (الإتحاف بحب الاشراف/ ۲۰).

و الحمزاوی فی (مشارق الأنوار ۸۶).

و القندوزی فی (ینابیع المودة ۲۹۸).

و من هنا یظهر ان

حدیث «علیکم بسنتی»...

وارد- ان صح- فی أئمة أهل البیت علیهم السلام، إذ قد جاء فی صدره ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عهد الی الاصحاب بهذا العهد لأجل النجاة عند الاختلاف من بعده.

و الثانی عشر:

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال عنهم فی حدیث: «اللهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۴

انهم أهلی و القوام لدینی و المحیون لسنتی»...

فقد روی ابن أبی الفوارس الرازی فی (الأربعین- مخطوط) بسنده: «عن جابر بن عبد اللّه الانصاری أنه قال: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جالسا فی مسجده إذ أقبل علی بن أبی طالب و الحسن عن یمینه و الحسین عن شماله، فقام النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و قبّل علیا و أکرمه و قبّل الحسن و أجلسه علی فخذه الأیمن و قبّل الحسین و أجلسه علی فخذه الأیسر، ثم جعل یقبلهما و یرشف ثناياهما و هو یقول: بأبی أنتما و بأبی أبوکما و بأبی أمکما، ثم قال: ایها الناس! ان اللّه عز و جل یباهی بهما و بأبیهما و أمهما و بالابرار من أولادهما الملائکة فی کل یوم مرارا. و مثلهم مثل التابوت فی بنی إسرائیل.

اللهم من أطاعنی فیهم و حفظ وصیتی بهم فاجعله معی فی درجتی.

اللهم و من عصانی فیهم فأحرمه روحک و ریحانک و رحمتک و جنتک. اللهم انهم أهلی و القوام لدینی و المحیون لسنتی التالون لکتاب اللّه، طاعتهم طاعتی و معصیتهم معصیتی».

و هذا یفید أن

حدیث «علیکم بسنتی»...

بعد تسلیم صحته وارد بحق الأئمة الطاهرین من أهل البیت.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۵

دفع شبهة عموم «العترة ...» ص: ۳۳۵

اشارة

قوله: و علی فرض عدم المعارضة، فان العترة فی اللغة بمعنی الأقارب، فان دل وجوب التمسک علی الامامة لزم ان یکون جمیع أقارب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أئمة تجب اطاعتهم خصوصا أمثال عبد اللّه بن عباس، و محمد بن الحنفیة، و زید بن علی، و الحسن المثنی، و إسحاق بن جعفر الصادق و غیرهم من أهل البیت.

أقول: هذا باطل لوجوه:

۱- لیس «العترة» بمعنی «الأقارب ...» ص: ۳۳۷

ان دعوی کون «الأقارب» معنی «العترة» لغة غیر صحیحة، و ان دلت علی شیء فإنما تدل علی عدم اطلاع (الدهلوی) فی اللغة، لان أئمة هذا العلم و محققیه صرحوا جمیعا و نصوا علی ان «العترة» فی اللغة «الأولاد و أخص الأقارب» لا مطلقهم، و نحن لو لم نحمل دعوی (الدهلوی) هذه علی الجهل فلا مناص لأولیائه و أصحابه من حملها علی تعمد الکذب فیزداد الطین بلة، و تعظم المصیبة علیهم کما قال الشاعر:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۸

فان کنت لا تدری فتلک مصیبة و ان کنت تدری فالمصیبة أعظم

و علی الرغم من وضوح معنی الکلمة فیما ذکرنا، فلا بد من نقل بعض نصوص العلماء فی هذا المقام إرغاما للمکابر و إتماما للحجة:

قال الجوهری فی (الصحاح): «عترة الرجل نسله و رهطه الأدنون».

و قال ابن سیدة فی (المخصص): «أبو عبید: أسرة الرجل رهطه الأدنون و کذلک فصیلته و عترته».

و قال ابن الأثیر فی (النهایة) بعد حدیث الثقلین: «عترة الرجل:
أخص أقاربه».
و قال ابن منظور فی (لسان العرب) بعد أن روی حدیث الثقلین و نقل کلام ابن الأثیر المتقدم: «و قال ابن الاعرابی: العترة ولد الرجل و ذریته و عقبه من صلبه قال: فعترة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ولد فاطمة البتول علیها السلام».
و قال السیوطی فی (النثیر): «عترة الرجل أخص أقاربه».
و قال الفیروزابادی فی (القاموس): «العترة بالکسر.. نسل الرجل رهطه و عشیرته الأدنون ممن مضی و غبر».
و قال الزبیدی فی (التاج): «و قال أبو عبید و غیره: عترة الرجل و أسرته و فصیلته: رهطه الأدنون، و قال ابن الأثیر: عترة الرجل أخص أقاربه، و قال ابن الأعرابی عترة الرجل ولده و ذریته و عقبه من صلبه، قال: فعترة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ولد فاطمة البتول علیها السلام».

۲- العصمة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۸

لقد تقدم: ان حدیث الثقلین یدل بوجوه عدیدة علی ان العترة الذین قرنهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالکتاب العزیز معصومون من الزلل و الخطأ، و منزهون من کل عیب و نقص.
فلا بد إذا من أن یکون مراده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من العترة أخص
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۳۹
الأقارب و هم الأئمة الاثنا عشر المعصومون، إذ لم تثبت العصمة الا لهم، فکیف یکون المراد مطلق الأقارب؟!

۳- الاعلمیة لاخص الأقارب ... ص: ۳۳۹

لقد تقدم: ان حدیث الثقلین یفید أعلمیة أهل البیت علیهم السلام- و لا سیما السیاق الوارد فی (منقبة المطهرین) لابی نعیم الاصبهانی- و من المعلوم ان هذه المرتبة لم تثبت لجمیع الأقارب، فلزم أن یکون مراده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من «العترة» من حاز تلک المرتبة، و هم الأئمة الاثنا عشر علیهم السلام منهم لیس الا..

۴- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۳۳۹

لقد نص رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی اختصاص حدیث الثقلین بالائمة الاثنی عشر علیهم السلام فی بعض ألفاظه، ففی (فرائد السمطین) ضمن روایة مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام- ما نصه: «قال أنشدکم باللّه، أ تعلمون ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قام خطیبا- لم یخطب بعد ذلک- فقال: یا أیها الناس انّی تارک فیکم کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فتمسکوا بهما لن تضلوا، فان اللطیف الخبیر أخبرنی و عهد الی انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض، فقام عمر بن الخطاب- شبه المغضب- فقال: یا رسول اللّه، أکل أهل بیتک؟ فقال: لا و لکن أوصیائی منهم، أو لهم أخی و وزیری و وارثی و خلیفتی فی أمتی و ولی کل مؤمن بعدی، هو أو لهم ثم ابنی الحسن ثم ابنی الحسین ثم تسعة من ولد الحسین واحد بعد واحد، حتی یردوا علی الحوض، شهداء اللّه فی أرضه و حججه علی خلقه و خزان علمه و معادن حکمته، من أطاعهم فقد أطاع اللّه من عصاهم فقد عصی اللّه؟!
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۰
فقالوا کلهم: نشهد ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک» [۱].

أقول: فهل تبقی قیمة لدعوی (الدهلوی) هذه؟!

۵- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام علی علیه السّلام ... ص: ۳۴۰

انه یتضح اختصاص حدیث الثقلین بأهل البیت المعصومین علیهم السلام من کلام أمیر المؤمنین علیه السّلام أیضا،
فقد روی أبو سعد عبد الملک بن محمد الخرکوشی انه علیه السّلام قال لمن حضر عنده حین حضرته الوفاة: «و فیکم من یخلف من نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما ان تمسکتم به لن تضلوا، و هم الدعاة، و هم النجاة، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء، من شجرة طاب فرعها و زیتونة طاب أصلها، نبتت فی الحرم و سیقت من کرم، من خیر مستقر الی خیر مستودع، من مبارک الی مبارک، صفت من الاقذار و الأدناس و من قبیح ما نبت شرار الناس، لها فروع طوال لا تنال، حسرت عن صفاتها الألسن و قصرت عن بلوغها الأعناق، فهم الدعاة و بهم النجاة و بالناس إلیهم حاجة، فاخلفوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأحسن الخلافة، فقد أخبرکم انهم و القرآن الثقلان، و انهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض فالزموهم تهتدوا و ترشدوا و لا تتفرقوا عنهم و لا تترکوهم فتفرقوا و تمرقوا» [۲].

۶- اختصاص حدیث الثقلین بالائمة من کلام الامام الحسن علیه السّلام ... ص: ۳۴۰

لقد بلغ اختصاص هذا الحدیث بالعترة الطاهرة من الوضوح حدا حتی أرسله الامام الحسن السبط علیه السّلام فی خطبة له إرسال المسلم، و قد أوردنا

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۳۱۷.

[۲] شرف المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۱

تلک الخطبة فیما تقدم، و هذا موضع الحاجة هنا:
«نحن حزب اللّه المفلحون، و عترة رسوله المطهرون، و أهل بیته الطیبون الطاهرون، و أحد الثقلین الذین خلفهما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیکم» [۱]

۷- اعتراف أهل السنة باختصاص حدیث الثقلین بالائمة علیهم السّلام ... ص: ۳۴۱

لقد ثبت اختصاص حدیث الثقلین بأئمة أهل البیت علیهم السّلام و وضح و بان حتی اعترف به أعلام أهل السنة:
فمنهم:
الحکیم الترمذی إذ قال: «فقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، قوله: ما ان أخذتم به لن تضلوا. واقع علی الأئمة منهم السادة، لا علی غیرهم» [۲].
و منهم: سبط ابن الجوزی، إذ أورد هذا الحدیث تحت عنوان «ذکر الأئمة» [۳].
و منهم: الکنجی الشافعی حیث قال بعد الحدیث-: «قلت: ان تفسیر زید «اهل البیت» غیر مرضی، لأنه قال أهل البیت من حرم الصدقة. [بعده، یعنی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و حرمان الصدقة یعم زمان حیاة الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم و بعده و هم [و لان الذین حرموا الصدقة] لا ینحصرون فی المذکورین، فان بنی المطلب یشارکونهم فی الحرمان، و لان آل الرجل غیره علی الصحیح، فعلی

قول زيد يخرج امير المؤمنين عليه السّلام عن ان يكون من أهل البيت، بل الصحيح: ان أهل البيت على و فاطمة و الحسنان عليهم السّلام، كما

رواه مسلم بإسناده عن عائشة ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خرج ذات غداة و عليه مرط مرجل من شعر أسود، فجاء الحسن بن على

---

[۱] تذكرة خواص الامة ۱۹۸.

[۲] نوادر الأصول ۶۹.

[۳] تذكرة خواص الامة ۳۲۲.

فأدخله ثم جاء الحسين فأدخله [معه ، ثم جاءت فاطمة فأدخلها، ثم جاء على فأدخله ثم قال: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً.

[و] هذا دليل على ان أهل البيت هم الذين ناداهم اللّه بقوله:

«أهل البيت» و أدخلهم الرسول [رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى المرط.

و أيضا روى مسلم بإسناده انه لما نزلت آية المباهلة دعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عليا و فاطمة و حسنا و حسينا عليهم السّلام و قال: «اللهم هؤلاء أهل بيتى [أهلى » [۱].

و منهم: سعيد الدين الكازرونى، فانه قال: «و من طعن فى نسب شخص من أولاد فاطمة رضى اللّه عنها بأن قال: أفنى الحجاج بن يوسف ذريتها و لم يبق أحد منها و ليس فى الدنيا أحد يصح نسبه إليها فقد ظلم و كذب و أساء، فان تعمد ذلك بعد ما نشأ فى بلاد علماء الدين كاد يكون كافرا، لأنه يخالف ما قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم،

على ما ثبت فى الترمذى عن زيد بن أرقم انه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انّى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا بعدى أحدهما أعظم من الآخر، كتاب اللّه حبل ممدود من السماء الى الأرض و عترتى أهل بيتى و لن يفترقا حتى يردا على الحوض فانظروا يف تخلفونى فيهما.

و قد تقدم

فى حديث المباهلة قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللهم هؤلاء أهل بيتى.

قال مؤلف هذا الكتاب سعيد بن مسعود الكازرونى- جعله اللّه ممن دخل فى العلم من طريق الباب حتى يفوز بالسداد و الصواب- فما دام القرآن باقيا فأولاد فاطمة باقون، لظاهر الحديث الصحيح» [۲].

---

[۱] كفاية الطالب ۵۴.

[۲] المنتقى فى سيرة المصطفى- مخطوط.

أقول: و من قرآن الكازرونى حديث المباهلة بحديث الثقلين يستنتج أنه لا يريد من أولاد فاطمة الا المعصومين منهم.

و منهم: شهاب الدين ملك العلماء الدولت‌آبادى.. حيث عبر عن «العترة» فى مواضع عديدة من كتابه ب «الأولاد» فليراجع [۱].

و منهم: الكاشفى فقد روى حديث الثقلين فى «فضيلة أهل البيت الكرام الذين هم أئمة الدين و المقتدون فى العلم و اليقين» ثم قال: «و اهل بيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هم على و فاطمة و الحسن و الحسين رضوان اللّه تعالى عليهم أجمعين، بدليل

الحدیث الوارد فی الصحیحین انه لما نزلت هذه الآیة «ندع أبنائنا و أبنائکم و نسائنا و نسائکم و أنفسنا و أنفسکم» دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا و قال: اللهم هؤلاء أهل بیتی» [۲].

و منهم: السمهودی حیث قال فی تنبیهات حدیث الثقلین-: «ثالثها ان ذلک یفهم وجود من یکون أهلا للتمسک به من أهل البیت و العترة الطاهرة فی کل زمان وجدوا فیه الی قیام الساعة، حتی یتوجه الحث المذکور الی التمسک به، کما ان الکتاب العزیز کذلک، و لهذا کانوا- کما سیأتی- أمانا لأهل الأرض و إذا ذهبوا ذهب أهل الأرض.

و أخرج أبو الحسن ابن المغازلی من طریق موسی بن القاسم عن علی ابن جعفر: سألت الحسن عن قوله اللّه تعالی: کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ، قال: المشکاة فاطمة، و الشجرة المبارکة ابراهیم، لا شرقیة و لا غربیة، لا یهودیة و لا نصرانیة، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار نور علی نور، قال: منها امام بعد امام یهدی اللّه لنوره من یشاء.

و قوله «منها امام بعد امام» یعنی أئمة یقتدی بهم فی الدین و یتمسک

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

[۲] الرسالة العلیة فی الأحادیث النبویة ۲۹- ۳۰.

بهم فیه و یرجع إلیهم» [۱].

هذا، و للسمهودی کلمات أخری- لا سیما فی تنبیهات حدیث الثقلین- کلها صریحة فی ذلک، و قد سبق فی مواضع من الکلمات ذکر بعض تلک الکلمات.

و منهم: ابن حجر المکی، فقد قال: «فإذا ثبت هذا لعموم قریش فأهل البیت أولی منهم بذلک، لأنهم امتازوا عنهم بخصوصیات لا یشارکهم فیها بقیة قریش.

ثم أحق من یتمسک به منهم امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه لما قدمناه من مزید علمه و دقائق مستنبطاته، و من ثم قال ابو بکر: علی عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أی: الذین حث علی التمسک بهم فخصه لما قلناه، لذلک خصه صلّی اللّه علیه و سلّم بما مرّ یوم غدیر خم» [۲].

و منهم: بدر الدین الرومی حیث قال بشرح قوله البوصیری:

دعا الی اللّه فالمستمسکون به مستمسکون بحبل غیر منفصم

...«معتصمون بسبب من اللّه تعالی متصل الی رضوانه الأکبر من غیر أن یطرأ علیه انفصام أصلا، و ذلک السبب لیس الا کتاب اللّه تعالی و عترة نبیه من أهل العصمة و الطهارة، الواجب علی غیرهم مودتهم بعد معرفتهم، ایمانا بقوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و تصدیقا

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: ترکت فیکم الثقلین..

و هذا نص فی المقصود، فمن تمسک بکتاب اللّه تمسک بهم، و من عدل عنهم عدل عن کتاب اللّه من حیث لا یدری..» [۳].

و منهم: القاری، فقد قال بشرح حدیث الثقلین ما نصه:

«و أقول: الأظهر هو انّ أهل البیت غالبا یکونون اعرف بصاحب

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الصواعق المحرقة ۱۳۶.

[۳] شرح البردة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۵

البیت و أحواله، فالمراد بهم أهل العلم منهم المطلعون علی سیرته، الواقفون علی طریقته، العارفون بحکمه و حکمته، و بهذا یصلح ان یکونوا مقابلا لکتاب اللّه سبحانه کما قال: وَ یُعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ، و یؤیده

ما أخرجه احمد فی المناقب عن حمید بن عبد اللّه بن زید ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر عنده قضاء قضی به علی بن أبی طالب فأعجبه و قال: الحمد للّه الذی جعل فینا الحکمة اهل البیت

. و

اخرج ابن ابی الدنیا فی کتاب الیقین عن محمد بن مسعر الیربوعی قال قال علی للحسن: کم بین الایمان و الیقین؟ قال: أربع أصابع، قال: بین، قال: الیقین ما رأته عینک و الایمان ما سمعته اذنک و صدقت به، قال: أشهد انک ممن أنت منه ذریة بعضها من بعض. و قارف الزهری [ذنبا، ظ] فهام علی وجهه، فقال له زین العابدین: قنوطک من رحمة اللّه التی وسعت کل شیء أعظم علیک من ذنبک، فقال الزهری: اللّه أعلم حیث یجعل رسالته، فرجع الی أهل و ماله» [۱].

و منهم: المناوی فقد قال

بشرح الحدیث: «و عترتی اهل بیتی

تفصیل بعد إجمال بلاد او بیانا، و هم اصحاب الکساء الذین اذهب اللّه عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا» [۲].

و منهم: الشیخ عبد الحق الدهلوی، فقد قال «قوله: و العترة رهط الرجل و أقرباؤه و عشیرته الأدنون، و فسره صلّی اللّه علیه و سلّم بقوله- و أهل بیتی- للاشارة الی أن مراده هنا من العترة أخص عشیرته و أقاربه و هم أولاد الجد القریب أی أولاده و ذریته صلّی اللّه علیه و سلّم» [۳].

و کذا قال فی (اللمعات) فراجعه.

و منهم: الشیخانی القادری حیث صرح باختصاص حدیث الثقلین

---

[۱] المرقاة ۵/ ۶۰۰.

[۲] فیض القدیر ۳/ ۱۴. التیسیر ۱/ ۳۶۷.

[۳] أشعة اللمعات ۴/ ۶۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۶

بالائمة المعصومین، و استدلال لذلک بوجوه من الکتاب و السنة [۱].

و منهم: الزرقانی فی (شرح المواهب) إذ نقل کلام الحکیم المتقدم، و کلام السمهودی الصریحین فی المطلوب.

و منهم: السهارنپوری حیث نقل فی (المرافض) عبارة القاری الصریحة فی المقام.

و منهم: الشبراویّ فی (الإتحاف بحب الاشراف) حیث نقل کلاما لابن حجر فی معنی الحدیث.

و منهم: السندی حیث بین ذلک فی (دراسات اللبیب) بالتفصیل، و قد أوردنا عبارته سابقا.

و منهم: العجیلی حیث قال فی (ذخیرة المآل- مخطوط) فی بیان معنی حدیث الثقلین: «و محصله ما تقدم فی محصل حدیث السفینة من الحث علی إعظامهم و التعلق بحبلهم و علمهم و الأخذ بهدی علمائهم و محاسن أخلاقهم شکرا لنعمة مشرفهم صلوات اللّه علیه و علیهم، و یستفاد من ذلک بقاء الکتاب و السنة و العترة الی یوم القیامة.

و الذین وقع الحث علیهم انما هم العارفون منهم بالکتاب و السنة، إذ هم لا یفارقون الکتاب الی ورود الحوض، و یؤیده حدیث:

تعلموا منهم و لا تعلموهم فإنهم أعلم منكم، و تميزوا بذلك عن بقية العلماء، لان اللّه أذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا، و شرفهم بالكرامات الباهرات و المزايا المتكاثرات».

و منهم: محمد مبين اللكهنوى، إذ قال فى (وسيلة النجاة) بعد الحديث:

«أى لن يفترق كتاب اللّه و آل العبا حتى يردا على الحوض».

و منهم: «ولى اللّه اللكهنوى فى (مرآة المؤمنين- مخطوط) فقد قال مثل قول العجيلى المتقدم.

و منهم: القندوزى فى (ينابيع المودة ۴۴۶) و كلامه صريح فى المقام،

---

[۱] الصراط السوى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۷

و قد تقدم.

و منهم: حسن زمان فى (القول المستحسن).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۸

تقرير الشبهة ببيان آخر ... ص: ۳۴۸

اشارة

ثم ان (الدهلوى) قرر فى حاشية (التحفة) شبهته فى معنى «العترة» ببيان آخر فقال: و الحاصل ان المراد بالعترة اما جميع اهل بيت السكنى او جميع بنى هاشم او جميع اولاد فاطمة، و على كل تقدير فالتمسك المأمور به اما بكل منهم او بكلهم او بالبعض المبهم أو بالبعض المعين، و الشقوق كلها باطلة.

اما الاول: فلانه يستلزم التمسك بالنقيضين فى الواقع، لاختلاف العترة فيما بينهم فى اصول الدين كما مر مفصلا.

و على الثانى يلغو الكلام، لان التمسك بما أجمع عليه كلهم بحيث لا يشذ عنه فرقة لا يجدى نفعا، إذا لبحث فى المسائل الخلافية.

و على الثالث: يلزم تصويب الطرفين المتخالفين و يلزم على الامامية تصويب الزيدية و الكيسانية و بالعكس.

و على الرابع: يلزم التجهيل و التلبيس، إذ البعض المراد غير مذكور فى الكلام، فيفضى الى النزاع كما هو الواقع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۴۹

أقول:

و هذا الكلام سواء كان (الدهلوى) أو لاحد اسلافه لا طائل تحته، و لا ريب فى بطلانه بعد تلك الوجوه السديدة من الكتاب و السنة و كلمات الاعلام، و لكننا نبين- مع ذلك- بطلانه إكمالا للفائدة و إتماما للحجة فنقول:

أما قوله: «و الحاصل ان المراد بالعترة اما جميع اهل بيت السكنى او جميع بنى هاشم او جميع اولاد فاطمة».

ففيه: انه تشقيق باطل، لان جميع أهل بيت السكنى لا يكونوا مصداقا لحديث الثقلين، ففيهم النساء البعيدات عن مقام العصمة كل البعد، فلا يجوز ان يقرنهن الرسول صلّى اللّه عليه و آله بالكتاب العزيز، و فيهم العبيد و الجوارى و لم يقل أحد بدخولهم فى العترة.

على أن أحدا لم يقل بعصمة جميع بنى هاشم و جميع اولاد فاطمة عليها السلام، بل المراد ب «العترة» من حاز مقام العصمة و الاعلمية منهم، و هم الأئمة الاثنا عشر عليهم السلام فحسب.

و اما قوله: «و علی کل تقدیر فالتمسک المأمور به اما بکل منهم او بکلهم او بالبعض المبهم او بالبعض المعین و الشقوق کلها باطلة».

ففیه: انه فاسد کذلک، بل المراد من «العترة» هم المعصومون المطهرون من اهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دون غیرهم.

و اما قوله: «اما الاول فلانه یستلزم التمسک بالنقیضین فی الواقع لاختلاف العترة فیما بینهم فی اصول الدین کما مر مفصلا».

فباطل أیضا، لان المراد من العترة هم الأئمة الاثنا عشر، و لا اختلاف فیما بینهم لا فی الأصول و لا فی الفروع. کیف؟ و هم جمیعا معصومون فی أقوالهم و أفعالهم کما اعترف به غیر واحد من اکابر علماء اهل الخلاف.

و اما قوله: «و علی الثانی یلغو الکلام لان التمسک بما اجمع علیه کلهم بحیث لا یشذ عنه فرقة لا یجدی نفعا، إذا لبحث فی المسائل الخلافیة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۰

فلا ریب فی فساده، إذ لما ظهر المراد من «العترة» کان نفی الفائدة من التمسک بما اجمعوا علیه مکابرة، لان قول کل واحد منهم حجة قطعیة فکیف بما اجمعوا علیه؟

ثم أین المسألة الواحدة التی وقع الاختلاف فیما بینهم فیها فضلا عن المسائل؟

و اما قوله: «و علی الثالث یلزم تصویب الطرفین المتخالفین و یلزم علی الامامیة تصویب الزیدیة و الکیسانیة و بالعکس».

فباطل أیضا، إذ قد تقرر المراد من العترة، و هم- و للّه الحمد- معروفون عند المخالفین أیضا، و إذ قد عرف الحق فلا ضرورة لتصویب مذهب الزیدیة او غیرهم.

و اما قوله: «و علی الرابع یلزم التجهیل و التلبیس إذا لبعض المراد غیر مذکور فی الکلام فیفضی الی النزاع کما هو الواقع».

فبطلانه أوضح من ان یذکر، لان المراد معین مذکور فی بعض طرق الحدیث- کما فی روایة فرائد السمطین و غیرها- و وقوع النزاع بعد ذلک بین الامة لم یکن الا لاعراضها عن الحق و أهله، و باللّه المستعان.

(تنبیه ...) ص: ۳۵۰

انه لما رأی بعض الوضاعین جلالة قدر العترة و عظم منزلتها کما تفید الأحادیث المتواترة- و منها حدیث الثقلین- أراد إدخال أبی بکر بن أبی قحافة فی عترة النبی صلّی اللّه علیه و آله، فوضع حدیثا مفاده ان ابا بکر قال فی السقیفة «نحن عترة رسول اللّه» صلّی اللّه علیه و آله الا أنا لم نجد لهذا الخبر فی أخبار السقیفة عینا و لا أثرا، و لم نعثر علی سند له لا قویا و لا ضعیفا، و من ادعی فعلیه الإثبات بقول الإثبات.

و لو کان فلا ریب فی بطلانه للادلة السالفة.

و من هنا تصدی بعض علمائهم فی اللغة لحمل الکلمة علی معنی آخر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۱

فقد جاء فی (الیواقیت لأبی عمرو الزاهد) ما نصه: «حدثنی أبو العباس ثعلب قال حدثنی ابن الأعرابی، قال: العترة قطاع المسک الکبار فی النافجة، و تصغیرها عتیرة، و العترة الریفة العذبة و تصغیرها عتیرة، و العترة شجرة تنبت علی باب و جار الضب- و أحسبه أراد و جار الضبع، لان الذی للضب هو مکو و جحر و للضبع و جار- ثم قال: و إذا خرجت الضب من و جارها تمرغت علی تلک الشجرة و هی لذلک لا تنمو و لا تکبر، و العرب تضرب مثلا للذلیل و الذلة فتقول أذل من عترة الضب، قال و تصغیرها عتیرة.

و العترة: ولد الرجل و ذریته من صلبه، و لذلک سمیت ذریة محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من علی و فاطمة عترة محمد علیهم

السلام.

قال ثعلب: فقلت لابن الأعرابی فما معنی قول أبی بکر فی السقیفة نحن عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: أراد بذلک بلدته و بیضته، و عترة محمد صلّی اللّه علیه و سلّم لا محالة ولد فاطمة علیها السلام، و الدلیل علی ذلک رد أبی بکر و إنفاذ علی علیه السّلام بسورة براءة و

قوله صلّی اللّه علیه: أمرت أن لا یبلغها عنی الا انا أو رجل منی

، و أخذها منه و دفعها الی من کان منه، فلو کان أبو بکر من العترة نسبا دون تفسیر ابن الأعرابی انه أراد البلدة لکان محالا أخذ سورة براءة و دفعها الی علی علیه السّلام».

أقول: و بالاضافة الی نفیهم کون ابی بکر من العترة، فإنهم قد رووا عن أبی بکر نفسه قوله «علی عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» راجع:

(الصواعق ۹۰) و (جواهر العقدین- مخطوط) و (الصراط السوی- مخطوط) و (ذخیرة المآل- مخطوط) و غیرها.

قال ابن حجر: «ثم أحق من یتمسک به منهم امامهم و عالمهم علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه، لما قدمناه من مزید علمه و دقائق مستنبطاته، و من ثم قال أبو بکر: علی عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أی الذین حث علی التمسک بهم، فخصه لما قلناه».

و بمثله قال السمهودی و أضاف: «و یشیر الی هذا ما أخرجه الدارقطنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۲

فی الفضائل عن معقل بن یسار قال: سمعت أبا بکر یقول: علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عترة رسول اللّه»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۳

دحض المعارضة بحدیث: خذوا شطر دینکم عن الحمیراء ... ص: ۳۵۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۵

قوله: «و

قد ورد فی الحدیث الصحیح أیضا «خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء»

إشارة الی عائشة.

أقول: دعوی صحة هذا الحدیث واضحة الفساد، و ذکره معارضا لحدیث الثقلین الصحیح المتواتر لدی الفریقین من الصنائع الشنیعة، (بالاضافة الی انه یتنافی مع التزامه النقل عن کتب الامامیة فحسب)..

إبطال الحفاظ لهذا الحدیث ... ص: ۳۵۵

اشارة

و ذلک لان هذا الحدیث واه و ضعیف لدی علماء و حفاظ أهل السنة، و إلیک البیان:

۱- المزی ... ص: ۳۵۵

انه لم يعرفه الحافظ جمال الدين المزى، فقد قال ابن أمير الحاج فى مقام الطعن فى هذا الحديث: «و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير انه سأل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۶

الحافظين المزى و الذهبى عنه فلم يعرفاه» [۱].

و قد جاء هذا فى (الدرر المنتثرة) و (الموضوعات) و (تذكرة الموضوعات) و (الفوائد المجموعة) كما سيأتى.

و فى (التقرير و التحبير ۳/ ۹۹) و (الدرر المنتثرة ۷۹) عن الحافظ المزى أيضا: «لم أقف له على سند الى الآن».

بل جاء فى الاول ما نصه: «بل قال تاج الدين السبكى: و كان شيخنا الحافظ أبو الحجاج المزى يقول: كل حديث فيه لفظ «الحميراء» لا أصل له، الا حديثا واحدا فى النسائى».

۲- الذهبى ... ص: ۳۵۶

انه لم يعرفه الحافظ الذهبى، فقد قال الحافظ السخاوى فى بيان قدح هذا الحديث: «و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير انه سأل الحافظين المزى و الذهبى عنه فلم يعرفاه» [۲].

و قد نقله ابن أمير الحاج كما سبق، و الشيبانى فى (تمييز الطيب من الخبيث) و القارى فى (الموضوعات) و (المرقاة) و غيرهما كما سيأتى.

و فى (التقرير و التحبير) عن ابن الملقن: «و قال الذهبى: هو من الأحاديث التى لا يعرف لها اسناد».

و جاء هذا فى (الدرر المنتثرة) عن ابن كثير عنه.

كما أنه جاء فى غيره من الكتب كما سيأتى.

۳- ابن قيم الجوزية ... ص: ۳۵۶

انه اعترف شمس الدين ابن قيم الجوزية بهوان هذا الحديث، إذ قال فى جواب سؤال وجه اليه هو: «هل يمكن معرفة الحديث الموضوع بضابط من

---

[۱] التقرير و التحبير فى شرح التحرير ۳/ ۹۹.

[۲] المقاصد الحسنة فى الأحاديث المشتهرة على الالسنة ۱۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۷

غير أن ينظر فى سنده؟ قال: فصل: و منها أن يكون الحديث باطلا فى نفسه، فيدل بطلانه على انه ليس من كلامه، كحديث: المجرة التى فى السماء من عرق الافعاء التى تحت العرش، و حديث: إذا غضب الرب أنزل الوحى بالفارسية، و إذا رضى أنزله بالعربية.. و كل حديث فيه «يا حميراء» و ذكر «الحميراء» فهو كذب مختلق، و كذا «

يا حميراء لا تاكلى الطين، فانه يورث كذا و كذا

» و

حدیث «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء»

۴- تاج الدین السبکی ... ص: ۳۵۷

لقد جرح تاج الدین السبکی هذا الحدیث حیث نقل عن شیخه المزی- کما تقدم- قوله: «کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا أصل له الا حدیثا واحدا فی النسائی».

و سیأتی عن (الصبح الصادق) اعترافه بهذه الضابطة الکلیة.

۵- ابن کثیر ... ص: ۳۵۷

لقد جرح الحافظ ابن کثیر هذا الحدیث فی کتابه (تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب) علی ما نقل عنه الحافظ السیوطی حیث قال: «و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب هو غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ ابا الحجاج المزی فلم یعرفه، قال: و لم اقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد» [۱].

۶- ابن الملقن ... ص: ۳۵۷

لقد طعن ابن الملقن فی صحته و استند فی ذلک الی کلام الحافظین

---

[۱] الدرر المنتشرة فی الأحادیث المشتهرة ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۸

المزی و الذهبی، فقد جاء فی (التقریر و التحبیر) فی مقام رد هذا الحدیث:

«و قال الشیخ سراج الدین ابن الملقن: و قال الحافظ جمال الدین المزی لم أقف له علی سند الی الآن، و قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد».

۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۸

لقد أنکر الحافظ ابن حجر العسقلانی هذا الحدیث، فقد قال ابن امیر الحاج: «و اما الثانی: فقد قال شیخنا الحافظ- یعنی ابن حجر- لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، ذکره فی «ح م ر» و لم یذکر من خرجه، و رأیته أیضا فی کتاب الفردوس لکن بغیر لفظه، ذکره من حدیث انس بغیر اسناد ایضا و لفظه:

خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس فلم یخرج له اسنادا، و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل الحافظین المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه» [۱].

و سیأتی هذا من (المقاصد الحسنة) و (الموضوعات الکبری) و (تذکرة الموضوعات) و (الفوائد المجموعة) و غیرها ایضا.

و فی (فتح الباری): «و فی روایة النسائی من طریق أبی سلمة عنها- ای عن عائشة- دخل الحبشة یلعبون، فقال لی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یا حمیراء أ تحبین ان تنظری إلیهم؟ فقلت: نعم.

اسناد صحیح، و لم أر فی حدیث صحیح ذکر «الحمیراء» الا فی هذا» [۲]:

---

[۱] التقریر و التحبیر ۳/ ۹۹.

[۲] فتح الباری فی شرح البخاری ۳/ ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۵۹

۸- ابن امیر الحاج ... ص: ۳۵۹

لقد اهتم ابن امیر الحاج الحنفی بالقدح فی هذا الحدیث، فنقل کلمات العلماء الاعلام و المنقدین العظام و الحفاظ الکبار کابن حجر و ابن کثیر و المزی و الذهبی و ابن الملقن و السبکی کما لا یخفی علی من راجع کتابه (التقریر و التحبیر فی شرح التحریر)، و قد نقلنا تلک الکلمات فیما مر.

۹- امیر بادشاه البخاری ... ص: ۳۵۹

لقد نقل محمد أمین المعروف بأمیر بادشاه البخاری فی (التیسیر فی شرح التحریر) أقوال العلماء الأکابر فی إبطال هذا الحدیث، کما سیأتی قریبا عن کتاب (فواتح الرحموت).

۱۰- السخاوی ... ص: ۳۵۹

لقد أورد السخاوی هذا الحدیث فی (المقاصد الحسنة) فقال:

«حدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء. قال شیخنا فی تخریج ابن الحاجب من إملائه: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، ذکره فی مادة «ح م ر»، و لم یذکر من خرجه، و رأیته أیضا فی کتاب الفردوس لکن بغیر لفظه، و ذکره من حدیث أنس بغیر اسناد أیضا، و لفظه: خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس فلم یخرج له اسنادا، و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر أنه سأله الحافظین المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه» [۱].

۱۱- جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۵۹

لقد صرح الحافظ السیوطی ببطلان هذا الحدیث حیث قال:

---

[۱] القاصد الحسنة ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۰

«حدیث «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء» لم اقف علیه. و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب هو حدیث غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ ابا الحجاج المزی فلم یعرفه؟ قال: و لم اقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد، لکن فی الفردوس من حدیث انس: خذوا ثلث دینکم من بیت عائشة، و لم یذکر له اسنادا» [۱].

۱۲- الشیبانی ... ص: ۳۶۰

و ذکره الشیبانی فی (السعی الحثیث فی تمییز الطیب من الخبیث) قادحا إیاه، و هذا نص کلامه: «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- یعنی عائشة رضی اللّه عنها- قال ابن حجر: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، ذکره فی مادة «ح م ر» و لم یذکر من خرجه و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه».

۱۳- الفتنی ... ص: ۳۶۰

لقد أدرجه محمد طاهر الفتنی فی (تذکرة الموضوعات) قائلا: «خذوا شطر دینکم عن الحمیراء. قال شیخنا: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی نهایة ابن الأثیر و الا فی الفردوس بغیر اسناد و لفظه «خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء»، و سئل المزی و الذهبی فلم یعرفاه» [۲].

کما نقل کلام السخاوی المتقدم آنفا فی کتابه (مجمع البحار) و أثبت

---

[۱] الدرر المنتثرة ۷۹.

[۲] تذکرة الموضوعات ۱۰۰.

کونه موضوعا.

۱۴- القاری ... ص: ۳۶۱

لقد أورد الشیخ علی القاری هذا الحدیث فی (الموضوعات) و تکلم حوله بما هذا نصه: «حدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- و هی عائشة- و تصغیر- الحمراء بمعنی البیضاء علی ما فی النهایة، و الشطر النصف.

قال العسقلانی: لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر و لم یذکر من خرجه.

و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر انه سأل المزی و الذهبی فلم یعرفاه.

و ذکره فی الفردوس بغیر اسناد و بغیر هذا اللفظ، و لفظه: خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس و لم یخرج له اسنادا، کذا ذکره السخاوی.

و قال السیوطی: لم اقف علیه.

و قال الحافظ عماد الدین ابن کثیر فی تخریج أحادیث مختصر ابن الحاجب): غریب جدا، بل هو حدیث منکر، سألت عنه شیخنا الحافظ المزی فلم یعرفه و قال: لم أقف له علی سند الی الآن، و قال شیخنا الذهبی:

هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد.

لکن فی الفردوس من حدیث انس: خذوا ثلث دینکم من بیت عائشة، و لم یذکر له اسنادا.

قلت: لکن معناه صحیح، فان عندها من شطر الدین استنادا [شطر من الدین أسنادا. ظ] یقتضی اعتمادا، و قد اشتهر أیضا حدیث کلمینی یا حمیراء، لکن لیس له أصل عند العلماء» [۱].

---

[۱] الموضوعات الکبری ۱۹۰- ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۲

هذا و قد صرح القاری بأنه قد جمع فی هذا الکتاب ما وقع الاتفاق علی ضعفه، قال: «ثم ما اختلفوا فی أنه موضوع ترکت ذکره للحقیر من الخطر، لاحتمال ان یکون موضوعا من طریق و صحیحا من وجه آخر» [۱].

و قال القاری فی (الموضوعات الصغری): «حدیث‌خذوا شطر دینکم عن الحمیراء لا یعرف له اصل» [۲].

و فی (المرقاة) ما نصه: «و اماحدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء- یعنی عائشة- فقال الحافظ ابن حجر العسقلانی لا اعرف له اسنادا و لا رأیته فی شیء من کتب الحدیث الا فی النهایة لابن الأثیر، و لم یذکر من خرجه و ذکر الحافظ عماد الدین ابن کثیر: انه سأل المزی و الذهبی عنه فلم یعرفاه، و قال السخاوی ذکره فی الفردوس بغیر اسناد و بغیر هذا اللفظ، و لفظه خذوا ثلث دینکم من بیت الحمیراء، و بیض له صاحب مسند الفردوس و لم یخرج له اسنادا، و قال السیوطی لم أقف علیه» [۳].

۱۵- البهاری ... ص: ۳۶۲

و صرح القاضی محب اللّه البهاری فی مبحث الإجماع بضعفه [۴].

۱۶- الزرقانی ... ص: ۳۶۲

و بیّن الزرقانی ضعفه علی ضوء کلمات الاعلام [۵].

---

[۱] المصدر: ۷۳.

[۲] الموضوعات الصغری ۶۸.

[۳] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۶۱۶.

[۴] مسلم الثبوت. بشرح عبد العلی ۲/ ۵۱۰.

[۵] شرح المواهب ۳/ ۲۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۲، ص: ۳۶۳

۱۷- السهالوی ... ص: ۳۶۳

و جاء فی [الصبح الصادق فی شرح المنار] لنظام الدین السهالوی: «لم یعرف، کما عن المزی و الذهبی و غیرهما. و قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد.

و قال السبکی و الحافظ ابو الحجاج: کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا اصل له الا حدیثا واحدا فی النسائی، هکذا قال فی بعض شروح التحریر».

۱۸- عبد العلی ... ص: ۳۶۳

و قال الشیخ عبد العلی: «قال الذهبی: هو من الأحادیث الواهیة التی لا یعرف لها اسناد، قال السبکی و الحافظ ابو الحجاج: کل حدیث فیه لفظ الحمیراء لا اصل له الا حدیث واحد فی النسائی. کذا فی التیسیر» [۱].

۱۹- الشوکانی ... ص: ۳۶۳

و قد أورد الشوکانی فی (الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة) نصوص کلمات ابن حجر و المزی و الذهبی، عن المقاصد.

۲۰- عبد الحق المحمدی ... ۳۶۳

و نص عبد الحق المحمدی الهندی علی أنه واه ففی (تذکرة الموضوعات):

«خذوا شطر دینکم عن الحمیراء، لا اسناد له و هو واه».

و فی (زبدة المقاصد فی تجرید الزوائد): «لا یعرف».

أقول:

هذا حال هذا الحدیث المزعوم باعتراف کبار أئمة أهل السنة فی

---

[۱] فواتح الرحموت ۲/ ۵۱۰.

الحدیث، فهل یجوز أن یعارض به حدیث الثقلین الذی عرفت حاله، و وقفت علی ألفاظه و طرقه و رجاله؟ و العجیب ان (الدهلوی) نفسه لا یجوز الاستدلال بحدیث لم تثبت صحته مطلقا، فانه قال فی (التحفة) فی الجواب عن حدیث الأشباح:

«ان قاعدة أهل السنة المقررة هی: ان الحدیث الذی یرویه بعض أئمة الحدیث فی کتاب لم یلتزم فیه الصحة- کالبخاری و مسلم- سائر أرباب الصحاح أو لم یصرح صاحبه أو غیره بصحته بالخصوص لم یکن صالحا للاحتجاج به».

و قال فی الجواب عن حدیث «أنفذوا جیش أسامة، لعن اللّه من تخلف عن جیش أسامة»: «و ذکر بعض الذین یکتبون بالفارسیة و یعدن أنفسهم فی محدثی أهل السنة- هذه الجملة فی کتابه فی السیرة لا یکفی لإلزام أهل السنة بها، إذ شرط اعتبار الحدیث عندهم تخریجه فی کتب المحدثین المسندة مع الحکم بالصحة، فالحدیث الذی لا اسناد له عندهم کالجمل الضال، و لا یصغون الیه أبدا».

فتغافل (الدهلوی) عن هذه القاعدة فی المقام عجیب؟! اللهم الا أن یکون قد فقد وعیه.. و اللّه العاصم.

[الجزء الثالث

[تتمة حديث الثقلين ... ص: ۳

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵

دحض المعارضة بحديث: اهتدوا بهدی عمار ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحيم) الحمد للّه ربّ العالمين، و الصّلاة و السّلام علی سيّدنا محمّد و آله الطيّبين الطّاهرين، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعين من الأولين و الآخرين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹

(قوله: «و

قوله و اهتدوا بهدی عمار

»). (أقول: و هذه المعارضة ساقطة لوجوه):

۱- احتجاج (الدهلوی) بهذا الحديث ينافی ما التزم به ... ص: ۹

ان الاحتجاج بهذا الحديث يتنافی مع التزامه بعدم النقل الا من كتبنا، علی أنه لا طريق صحيح له عندهم أيضا، و لو سلمنا صحته فانه ليس فی مرتبة حديث الثقلين الثابت تواتره، بالاضافة الی أنه ليس مثله فی الظهور و الدلالة.

۲- ان عمارا من شيعة علی عليه السلام ... ص: ۹

ان عمارا رضی اللّه تعالی عنه من كبار المتمسكين بالثقلين و أتباع مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام.

فلو كان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم قد أمر بالاهتداء بهدی عمار فليس الا من جهة كونه آخذا بالكتاب العزيز و معتصما بالائمة الطاهرين،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰

و اتخاذه ذلك شعارا له و دثارا، فالمهتدی بهداه متبع للثقلين، و المتبع لخطاه متمسك بالحبلين.

و مما يدل علی هذا بوضوح: أمر رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم عمارا باتباع أمير المؤمنين عليه السلام و اقتفاء أثره، و لقد امتثل رضی اللّه تعالی عنه هذا الأمر فاختص بأمير المؤمنين و لازمه و لم يفارقه حتی استشهد.

و الشواهد التاريخية علی هذا الأمر كثيرة جدا،

فقد رووا: «عن علقمة بن قيس و الأسود بن يزيد، قالا: أتينا أبا أيوب الانصاری، فقلنا: ان اللّه تبارك و تعالی أكرمك بمحمد صلّی

اللّه علیه و سلّم، إذ أوحی الی راحلته فبرکت علی بابک، فکان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ضیفا لک، فضیلة فضلک اللّه عز و جل بها، ثم خرجت تقاتل مع علی بن أبی طالب!! قال: مرحبا بکما و أهلا، اننی أقسم لکما باللّه، لقد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی هذا البیت الذی أنتما فیه و ما فی البیت غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علی جالس عن یمینه و أنا قائم بین یدیه إذ حرک الباب فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس انظر من فی الباب، فخرج و نظر و رجع، قال: هذا عمار بن یاسر، قال أبو أیوب: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یا أنس افتح لعمار الطیب المطیب، ففتح أنس الباب، فدخل عمار فسلم علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فردّ علیه السلام و رحب به و قال: یا عمار انه سیکون فی أمتی بعدی هنات و اختلاف حتی یختلف السیف بینهم حتی یقتل بعضهم بعضا و یتبرأ بعضهم من بعض، فإذا رأیت ذلک فعلیک بهذا الذی عن یمینی- یعنی علیا- و ان سلک کلهم ودیا و سلک علیّ ودیا فاسلک وادی علی و خل الناس طرا.

یا عمار، ان علیا لا یزیلک عن هدی، یا عمار، ان طاعة علی من طاعتی. و طاعتی من طاعة اللّه عز و جل».

أنظر: (الشریعة للاجری) و (فردوس الاخبار) و (فرائد السمطین- ۱/ ۱۷۸) و (المودة فی القربی) و (مناقب الخوارزمی ۵۷، ۱۲۴) و (ینابیع

المودة ۱۲۸، ۲۵۰) و (مفتاح النجا- مخطوط) و (کنز العمال ۱۲/ ۲۱۲).

و أخرج الحافظ الخطیب البغدادی عنهما «قالا: أتینا أبا أیوب الانصاری عند منصرفه من صفین، فقلنا له: یا أبا أیوب ان اللّه أکرمک بنزول محمد صلّی اللّه علیه و سلّم [فی بیتک و بمجیء ناقته تفضلا من اللّه [تعالی و إکراما لک حتی أناخت ببابک دون الناس [جمیعا] ثم جئت بسیفک علی عاتقک تضرب [به أهل لا اله الا اللّه؟ فقال: یا هذا ان الرائد لا یکذب أهله، ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمرنا بقتال ثلاثة مع علی [رضی اللّه عنه بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین، فأما الناکثون فقد قاتلناهم [قابلناهم و هم أهل الجمل و طلحة و الزبیر، و أما القاسطون فهذا منصرفنا عنهم [من عندهم - یعنی معاویة و عمرا [و عمرو بن العاص - و أما المارقون منهم [فهم أهل الطرفاوات و أهل السقیفات [السعیفات و أهل النخیلات و أهل النهروان [النهروانات و اللّه ما أدری این هم و لکن لا بد من قتالهم ان شاء اللّه [تعالی .

[ثم قال: و سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعمار: یا عمار تقتلک الفئة الباغیة و أنت إذ ذاک مع الحق و الحق معک، یا عمار [بن یاسر] ان رأیت علیا قد سلک ودیا و سلک الناس [کلهم ودیا [غیره فاسلک مع علی فانه لن یدلیک فی ردی و لن یخرجک من هدی، یا عمار من تقلد سیفا [و] أعان به علیا [رضی اللّه عنه علی عدوه قلده اللّه یوم القیامة وشاحین من در و من تقلد سیفا أعان به عدو علی [رضی اللّه عنه قلده [اللّه یوم القیامة وشاحین من نار.

قلنا: یا هذا حسبک رحمک اللّه، حسبک رحمک اللّه» [۱].

و روی المتقی الهندی فی فضائل عمار: «عن حذیفة، انه قیل له: ان عثمان قد قتل، فما تأمرنا؟

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۱۸۶- ۱۸۷.

قال: الزموا عمارا.

قیل: ان عمارا لا یفارق علیا.

قال: ان الحسد هو أهلک للجسد، و انما ینفرکم من عمار قربه من علی فو اللّه لعلی أفضل من عمار أبعد ما بین التراب و السحاب، و ان عمارا من الأخیار. کر» [۱].

و رواه القندوزی فی (ینابیع المودة ۱۲۸)، و عبد الحق الدهلوی فی (رجال المشکاة) بترجمة عمار ثم قال: «ذکر هذه الأحادیث السیوطی فی جمع الجوامع و لها طرق عدیدة کثیرة».

۳- تخلف عمار عن بیعة ابی بکر ... ص: ۱۲

و العجب من (الدهلوی) کیف یستند الی هذا الحدیث و یحتج به؟! فان عمارا رضی اللّه تعالی عنه من المتخلفین عن بیعة أبی بکر و المنحازین الی أمیر المؤمنین علیه السلام، قال الیعقوبی: «و تخلف عن بیعة أبی بکر قوم من المهاجرین و الأنصار، و مالوا مع علی بن أبی طالب، منهم العباس بن عبد المطلب و الفضل بن عباس و الزبیر بن العوام و خالد بن سعید و المقداد بن عمرو و سلمان الفارسی و أبو ذر الغفاری و عمار بن یاسر و البراء بن عازب و أبی بن کعب» [۲].

و انظر (المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۱۵۶) و (تتمة المختصر ۱/ ۱۸۷) و غیرهما.

و قد أفصح عمار رضی اللّه عنه عن اعتقاده الراسخ و ایمانه الثابت فی مواقع، منها: حین بویع عثمان بن عفان، فقد قال المسعودی: «و قد کان عمار حین بویع عثمان بلغه قول أبی سفیان صخر بن حرب فی دار عثمان

---

[۱] کنز العمال ۱۶/ ۱۴۱.

[۲] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۱۴.

عقیب الوقت الذی بویع فیه عثمان و دخل داره و معه بنو أمیة، فقال أبو سفیان أ فیکم أحد من غیرکم؟ و قد کان عمی، قالوا: لا، قال: یا بنی أمیة تلقفوها تلقف الکرة، فوالذی یحلف به أبو سفیان ما زلت أرجوها لکم، و لتصیرن الی صبیانکم وراثة. فانتهره عثمان و ساءه ما قال، و نمی هذا القول الی المهاجرین و الأنصار و غیر ذلک من الکلام.

فقام عمار فی المسجد فقال: یا معشر قریش أما إذا صدفتم هذا الأمر عن أهل بیت نبیکم هاهنا مرة و هاهنا مرة، فما أنا بآمن من ان ینزعه اللّه فیضعه فی غیرکم کما نزعتموه من أهله و وضعتموه فی غیر أهله» [۱].

۴- اعراض عمر بن الخطاب عن هدی عمار ... ص: ۱۳

اشارة

لقد کذب عمر بن الخطاب عمارا و اعرض عن هداه و اغلظ له الکلام حتی قال له «نولیک ما تولیت»، أی جعله مصداق قوله تعالی: * وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً*.

و قد بحث هذا الموضوع فی (تشیید المطاعن) بالتفصیل، و إلیک

روایة أخرجها:

أحمد فی (المسند ۴/ ۲۶۵).

و مسلم فی (الصحیح ۱/ ۱۱۰).

و أبو داود فی (السنن ۱/ ۱۳۵).

و النسائی فی (السنن ۱/ ۱۶۵ بشرح السیوطی).

و الطبری فی (التفسیر ۵/ ۱۱۳).

و العینی فی (عمدة القاری ۴/ ۱۹).

و ابن الأثیر فی (جامع الأصول ۸/ ۱۴۹، ۱۵۱).

---

[۱] مروج الذهب ۲/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴

و الشیبانی فی (تیسیر الوصول ۳/ ۱۱۵).

و غیرهم، و اللفظ لأحمد قال:

«ثنا عبد الرحمن بن مهدی ثنا سفیان عن سلمة- یعنی ابن کهیل- عن أبی ثابت عبد اللّه بن عبد الرحمن بن ابزی، قال: کنا عند عمر فأتاه رجل فقال: یا أمیر المؤمنین انا نمکث الشهر و الشهرین لا نجد الماء، فقال عمر: اما انا فلم أکن لاصلی حتی أجد الماء. فقال عمار: یا أمیر المؤمنین تذکر حیث کنا بمکان کذا و نحن نرعی الإبل، فتعلم أنا أجنبنا؟ قال: نعم. قال: فانی تمرغت فی التراب، فأتیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فحدثته فضحک و قال:

کان الصعید الطیب کافیک، و ضرب بکفیه الأرض ثم نفخ فیها ثم مسح بهما وجهه و بعض ذراعیه. قال: اتق اللّه یا عمار! قال: یا أمیر المؤمنین ان شئت لم اذکره ما عشت- أو ما حییت- قال: کلا و اللّه، و لکن نولیک من ذلک ما تولیت».

و فی هذا الحدیث نقاط ... ص: ۱۴

: الاولی: ان عمر بن الخطاب لم یأخذ بحدیث عمار استکبارا، و هذا ینافی الاهتداء بهداه.

الثانیة: انه طعن فی حدیثه، و قد اعترف بذلک الشیخ ولی اللّه (والد الدهلوی) عند الکلام علی ضروب اختلاف الصحابة، حیث قال:

«منها: ان صحابیا سمع حکما فی قضیة أو فتوی و لم یسمعه الآخر، فاجتهد برأیه فی ذلک و هذا علی وجوه ... ثالثها: ان یبلغه الحدیث و لکن لا علی الوجه الذی یقع به غالب الظن، فلم یترک اجتهاده بل طعن فی الحدیث.. روی الشیخان انه کان من مذهب عمر بن الخطاب ان التیمم لا یجزی الجنب الذی لا یجد ماء،

فروی عنده عمار: انه کان مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فأصابته جنابة و لم یجد ماء، فتمعک فی التراب، فذکر ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵

انما کان یکفیک ان تفعل هکذا- و ضرب بیدیه الأرض، فمسح بهما وجهه و یدیه-.

فلم یقبل عمر، و لم ینهض عنده حجة، لقادح خفی رآه فیه، حتی استفاض الحدیث فی الطبقة الثانیة من طرق کثیرة، و اضمحل و هم القادح فأخذوا به» [۱].

و لنعم ما أفاد العلامة السید محمد قلی أحله اللّه دار السلام فی کتابه (تشیید المطاعن) حیث قال فی هذا المقام: «ان عدم قبول عمر حدیث عمار و عدم جعله حجة رد صریح للشریعة، لان عمارا صحابی ثقة عادل جلیل الشأن فلما ذا لا تقبل روایته و لا تکون حجة؟ و إذا کان حدیث عمار لا ینهض حجة، و لا یوجب إنکاره طعنا، فلما ذا یکون انکار أحادیث الصحابة موجبا للطعن؟ و ذلک، لان عمارا من أجلة الصحابة و أعاظمهم و أکابرهم، و له فضائل و مناقب عظیمة لم تکن لکثیر من کبار الاصحاب، فمتی جاز انکار حدیثه جاز عدم قبول أحادیث غیره من الصحابة.

فالعجب، أن أهل السنة يقبحون عدم قبول الأحاديث التى ينسبونها الى عوام الصحابة و جهالهم- بل الى فجارهم- بل يحسبونه قدحا فى الدين، و لكن لا ينكرون على عمر رده حديث عمار، بل هو امامهم الأعظم و مقتداهم الأفخم؟! قال العلامة فضل اللّه التوربشتى شارح المصابيح فى كتاب المعتمد فى المعتقد: لقد أراد الزنادقة أحداث دين فى الشريعة، و جعلوا أساسه القدح فى خلافة أبى بكر، و هذا يفضى الى الطعن فى جميع الصحابة، و الطعن فيهم يقتضى الطعن فى الدين، لان القرآن و السنة و الاحكام المستفادة منهما انما وصلتنا عن طريق الصحابة، فإذا كان ما يقولون فى الصحابة حقا لم يبق أى اعتماد على أخبارهم، فلا تثبت الشريعة، نعوذ باللّه من الضلال.

---

[۱] الإنصاف فى بيان سبب الاختلاف: ۱۶

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶

و ليعلم الآن، ان المحافظة على هذه المسألة على مصداق أهل السنة و الجماعة محافظة على أبواب الشريعة، و التهاون بها اضاعة لها جميعا، و اللّه ناصر و ولى دينه.

و على ضوء هذا نقول: ان طعن عمر فى رواية عمار- الذى بلغ من جلالة القدر و عظم الشأن ما لم يبلغه من الصحابة الا قليل كما صرح بذلك فى كتبهم- يقتضى الطعن فى الدين...

و دعوى: ان سبب عدم قبول عمر حديث عمار هو «وجود قادح خفى فيه» مردودة: بأن هذا الاحتمال فى هكذا حديث صحيح رواه صحابى ثقة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم (مع ان دين أهل السنة يبتنى على أحاديث الاصحاب، و ان أصل أصولهم- أعنى امامة أبى بكر- انما ثبتت بعناية الصحابة) يفتح بابا للملاحدة و الكفار فى ردهم آيات الكتاب و السنة النبوية و الدين، بدعوى (وجود القادح الخفى)!! و بالجملة: فان حسن ظن أهل السنة دعاهم الى هذه التكلفات الباردة فى سبيل اصلاح ما لا يصلح، و الا فبديهى انه لا وجه لانكار و ردّ حديث عمار الا العناد و عدم الاعتداد بأحكام رب العباد.

و الأعجب ان أهل السنة يقبلون

الخبر الموضوع: «نحن معاشر الأنبياء لا نورث»

بل يحتجون به فى مقابل أهل الحق- مع ما فيه و فى ناقله من وجوه القدح-، و لكن حديث عمار لا ينهض حجة عندهم، رغم كونه مقبولا بالإجماع، و رغم عجزهم عن بيان «القادح الخفى»!! و على ضوء كلام المخاطب نفسه- فى المطعن الثانى عشر من مطاعن أبى بكر-: ان رواية أبى هريرة و أبى الدرداء و أمثالهما يفيد القطع كالآيات الكريمة نقول: ان خبر عمار- و هو أفضل منهما اجماعا- يفيد القطع كذلك، و هو كالاية الشريفة من القرآن العزيز، فعدم قبوله رد له قطعا.

و لقد ثبت من كلام (شاه ولى اللّه): «حتى استفاض الحديث..» ان دعوى «وجود القادح الخفى» فيه باطلة عاطلة، و ان أهل السنة رأوا ظن عمر

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷

لا طائل تحته فأعرضوا عن مذهبه، و للّه الحمد».

الثالثة: انه لم يتحرج عمر بن الخطاب من تكذيب عمار، و قد اعترف بذلك جماعة من أكابر العلماء، قال عبد العلى فى مسألة انكار المروى عنه روايته:

«المانع للحجية استدل بما

روى مسلم ان رجلا أتى عمر فقال: انى أجنبت فلم أجد ماء، فقال: لا تصل. فقال عمار لعمر رضى اللّه عنه: أما تذكر يا أمير المؤمنين إذ أنا و أنت فى سرية فأجنبنا فلم نجد الماء، فأما أنت فلم تصل و أما أنا فتمعكت أى تقلبت فى الأرض بحيث أصاب التراب جميع

البدن فصليت، فقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و أصحابه و سلم: انما يكفيك أن تمسح بيديك الأرض ثم تنفخ ثم تمسح بهما وجهك

، و قد وقع فى سنن أبى داود انما يكفيك ضربتان

، فلم يذكر أمير المؤمنين عمر، فما رجع عمر رضى اللّه عنه عن مذهبه، فانه لا يرى التيمم للجنب، و فى رواية مسلم، فقال عمر: اتق اللّه يا عمار.

و أنت لا يذهب عليك أن أمير المؤمنين عمر أنكر انكار التكذيب لا انكار السكوت، فليس هذا من الباب فى شىء» [۱].

و من الواضح: ان تكذيب آحاد المؤمنين الصادقين معصية يذم العقلاء فاعلها، فكيف بتكذيب هذا الصحابى؟!».

الرابعة: لقد خاطب عمر عمارا بقوله: «اتق اللّه يا عمار». و هذا الكلام لا يقال الا لمن ارتكب بدعة محرمة. نص على ذلك العينى فى (شرح كنز الدقائق ۱/ ۲۳۳) و الزيلعى فى (شرح كنز الدقائق ۳/ ۶۰- ۶۱) فى الجواب عن حديث فاطمة بنت قيس فى وجوب النفقة و السكنى للمطلقة البائن، قال العينى: «و حديث فاطمة لا يجوز الاحتجاج به لوجوه: أحدها ان كبار الصحابة أنكروا عليها كعمر- على ما تقدم- و ابن مسعود و زيد بن

---

[۱] فواتح الرحموت فى شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۵.

ثابت و أسامة بن زيد و عائشة رضى اللّه عنهم، حتى قالت لفاطمة- فيما رواه البخارى- ألا تتقى اللّه؟! و روى أنها قالت لها: لا خير لك فيه.

و مثل هذا الكلام لا يقال الا لمن ارتكب بدعة محرمة».

فما ظنك يعمر القائل هذا الكلام لعمار؟ و هل هو مهتد بهداه؟.

الخامسة: لقد قال لعمار: «نوليك ما توليت» و لا ريب أنه قد آذاه بهذه الكلمة الغليظة الشديدة، فقد جعله- و العياذ باللّه- مصداقا لقوله تعالى: * وَ مَنْ يُشاقِقِ *، ... فهل هو مهتد بهدى عمار كما يقول الحديث؟!* و مما يدل على ان عمر لم يكن مهتديا بهدى عمار رضى اللّه عنه بل كان يعاديه: عزله إياه عن ولاية الكوفة من دون تقصير منه بعد استعماله من دون طلب منه، و الأفظع قوله له بعد عزله- مستهزئا به- «أساءك عزلنا إياك» فأجابه قائلا: «و اللّه لقد ساءتنى الولاية و ساءنى العزل».

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم، قال نا خالد بن عبد اللّه، قال نا داود عن عامر، قال قال عمر لعمار: أساءك عزلنا إياك؟ قال لئن قلت ذلك [ذاك لقد ساءنى حين استعملتنى و ساءنى حين عزلتنى» [۱].

و قال ابن الأثير: «و لما عزله عمر قال له: أساءك العزل؟ قال: و اللّه لقد ساءتنى الولاية و ساءنى العزل» [۲].

۵- اعتداء عثمان على عمار ... ص: ۱۸

اشارة

لقد آذى عثمان بن عفان عمارا و اعتدى عليه و ظلمه قولا و فعلا مرة بعد أخرى، و ذلك كله معروف، و الشواهد عليه كثيرة جدا، و إليك بعضها:

قال ابن قتيبة: «ما أنكر الناس على عثمان رحمه اللّه. قال ذكروا أنه

[۱] الطبقات الکبری ۳/ ۲۵۶.

[۲] أسد الغابة ۴/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹

اجتمع ناس من أصحاب النبی علیه السلام، فکتبوا کتابا ذکروا فیه ما خالف فیه عثمان من سنة رسول اللّه و سنة صاحبیه ... ثم تعاهد القوم، لیدفعن الکتاب فی ید عثمان، و کان ممن حضر الکتاب عمار بن یاسر و المقداد بن الأسود و کانوا عشرة، فلما خرجوا بالکتاب لیدفعوه الی عثمان- و الکتاب فی ید عمار- جعلوا یتسللون عن عمار حتی بقی وحده، فمضی حتی جاء دار عثمان فاستأذن علیه فأذن له فی یوم شات، فدخل علیه و عنده مروان بن الحکم و أهله من بنی أمیة، فدفع الیه الکتاب فقرأه فقال له: أنت کتبت هذا الکتاب؟ قال: نعم، قال: و من کان معک؟ قال: کان معی نفر تفرقوا فرقا منک قال: و من هم؟ قال: لا أخبرک بهم، قال: فلم اجترأت علیّ من بینهم؟ فقال مروان: یا أمیر المؤمنین، ان هذا العبد الأسود- یعنی عمارا- قد جرأ علیک الناس و انک ان قتلته نکلت به من وراءه. قال عثمان:

اضربوه، فضربوه و ضربه عثمان معهم حتی فتقوا بطنه فغشی علیه، فجروه حتی طرحوه علی باب الدار فأمرت به أم سلمة زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فأدخل منزلها، و غضب فیه بنو المغیرة و کان حلیفهم، فلما خرج عثمان لصلاة الظهر عرض له هشام بن الولید بن المغیرة فقال: أما و اللّه لئن مات عمار بن ضربه هذا لأقتلن به رجلا عظیما من بنی أمیة، فقال عثمان: لست هناک» [۱].

و قال ابن عبد ربه: «و من حدیث الأعمش- یرویه ابو بکر بن أبی شیبة- قال: کتب أصحاب عثمان عیبه و ما ینقم الناس علیه فی صحیفة، فقالوا: من یذهب بها الیه؟ فقال عمار: انا، فذهب بها الیه، فلما قرأها قال ارغم اللّه انفک قال: و بأنف أبی بکر و عمر، قال: فقام الیه فوطئه حتی غشی علیه.

ثم ندم عثمان و بعث الیه طلحة و الزبیر یقولان: اختر إحدی ثلاث اما

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰

ان تعفو و اما ان تأخذ الأرش و اما ان تقتص، فقال و اللّه لا قبلت واحدة منها حتی ألقی اللّه. قال أبو بکر: فذکرت هذا الحدیث للحسن بن صالح فقال:

ما کان علی عثمان أکثر مما صنع» [۱].

و قال المسعودی: «و فی سنة خمس و ثلاثین کثر الطعن علی عثمان رضی اللّه عنه و ظهر علیه النکیر لاشیاء ذکروها من فعله، منها: ما کان بینه و بین عبد اللّه بن مسعود و انحراف هذیل عن عثمان من أجله، و من ذلک ما نال عمار بن یاسر من الفتق و الضرب و انحراف بنی مخزوم عن عثمان من أجله» [... ۲].

و قال ابن عبد البر فی (الاستیعاب ۳/ ۱۳۶): «و للحلف و الولاء اللذین بین بنی مخزوم و بین عمار و أبیه یاسر کان اجتماع بنی مخزوم الی عثمان حین نال من عمار غلمان عثمان ما نالوا من الضرب حتی انفتق له فتق فی بطنه و رغموا و کسروا ضلعا من أضلاعه، فاجتمعت بنو مخزوم و قالوا: و اللّه لئن مات لا قتلنا به أحدا غیر عثمان» [۳].

و قال الیعقوبی: «فأقام ابن مسعود مغاضبا لعثمان حتی توفی، و صلی علیه عمار بن یاسر و کان غائبا، فستر أمره، فلما انصرف رأی القبر، فقال قبر من هذا؟ فقیل: قبر عبد اللّه بن مسعود، قال: فکیف دفن قبل أن أعلم؟

فقالوا: ولی أمره عمار بن یاسر و ذکر أنه أوصی أن لا یخبر به، و لم یلبث الا یسیرا حتی مات المقداد فصلی علیه عمار، و کان أوصی

الیه و لم یؤذن عثمان به، فاشتد غضب عثمان علی عمار و قال: ویلی علی ابن السوداء، أما لقد کنت به علیما» [۴].

و روی الطبری و ابن الأثیر فی قصة مسیر الحسن علیه السلام و عمار

---

[۱] العقد الفرید ۲/ ۱۹۲.

[۲] مروج الذهب ۲/ ۳۳۸.

[۳] الاستیعاب ۳/ ۱۳۶.

[۴] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۶۰.

رضی اللّه عنه الی الکوفة- و اللفظ للأول: «فأقبلا حتی دخلا المسجد، فکان أول من أتاهما مسروق بن الأجدع، فسلم علیهما و أقبل علی عمار فقال: یا أبا الیقظان علی ما قتلتم عثمان رضی اللّه عنه؟ قال: علی شتم أعراضنا و ضرب أبشارنا، فقال: و اللّه ما عاقبتم بمثل ما عوقبتم به، و لئن صبرتم لکان خیرا للصابرین» [۱].

و فی (النهایة) و (تاج العروس) و (لسان العرب) فی مادة «صبر»:

«و فی حدیث عمار حین ضربه عثمان، فلما عوتب فی ضربه إیاه قال: هذی یدی لعمار فلیصطبر. معناه: فلیقتص».

رسول اللّه: من عادی عمارا عاداه اللّه ... ص: ۲۱

إذا عرفت ذلک و أحطت خبرا بصنیع عثمان فلنورد طرفا من الأحادیث الواردة فی ذم بغض عمار رضی اللّه عنه:

قال ابن عبد البر «و من حدیث خالد بن الولید ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أبغض عمارا أبغضه اللّه تعالی . قال خالد: فما زلت أحبه من یومئذ» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «عن خالد بن الولید قال: کان بینی و بین عمار کلام فأغلظت له، فشکانی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجاء خالد فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه فقال: من عادی عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه» [۳].

و فی (اسد الغابة ۴/ ۴۵) عن أحمد بن حنبل و (المشکاة ۵/ ۶۴۱ هامش المرقاة) و اللفظ للأول: «عن علقمة عن خالد بن الولید قال: کان بینی و بین عمار کلام فأغلظت له فی القول، فانطلق عمار یشکونی الی النبی

---

[۱] الطبری ۳/ ۴۹۷، الکامل ۳/ ۱۱۶.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۱۳۸.

[۳] الاصابة ۲/ ۵۰۶.

صلّی اللّه علیه و سلّم، فجاء خالد و هو یشکوه الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال فجعل یغلظ له و لا یزیده الا غلظة و النبی ساکت لا یتکلم فبکی عمار فقال: یا رسول اللّه ألا ـ تراه؟ فرفع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه و قال: من عادی عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه.

قال خالد: فخرجت فما کان شیء أحب الی من رضی عمار فلقیته فرضی».

و روی المتقی الهندی: «کف یا خالد عن عمار، فانه من یبغض عمارا یبغضه اللّه و من یلعن عمارا یلعنه اللّه. ابن عساکر عن ابن

عباس.

من یحقر عمارا یحقره اللّه، و من یسب عمارا یسبه اللّه، و من یبغض عمارا یبغضه اللّه. ع. و ابن قانع. طب ض عن خالد بن الولید.

یا خالد: لا تسب عمارا، انه من یعادی عمارا یعادیه اللّه، و من یبغض عمارا یبغضه اللّه، و من یسب عمارا یسبه اللّه و من یسفه عمارا یسفهه اللّه، و من یحقر عمارا یحقره اللّه. ظ و سمویه، طب. ک. عن خالد بن الولید» [۱].

و انظر ایضا (کنز العمال ۱۶/ ۱۴۲).

و قال نور الدین الحلبی: «و فی الحدیث: من عادی عمارا عاداه اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه، عمار یزول مع الحق حیث یزول، [عمار] خلط الایمان بلحمه و دمه، عمار ما عرض علیه أمران الا اختار الأرشد منهما.

و جاء: ان عمارا دخل علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: مرحبا بالطیب المطیب، ان عمار بن یاسر حشی ما بین اخمص قدمیه الی شحمة اذنه ایمانا، و فی روایة: ان عمارا ملئ ایمانا من قرنه الی قدمه و اختلط الایمان بلحمه و دمه. و تخاصم عمار مع خالد بن الولید فی سریة کان فیها خالد أمیرا، فلما جاء الیه صلّی اللّه علیه و سلّم استبا عنده، فقال خالد: یا رسول اللّه أ یسرک ان

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۲۹۸، ۱۶/ ۱۴۲.

هذا العبد الأجدع یشتمنی؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یا خالد لا تسب عمارا فان من سب عمارا فقد سب اللّه و من ابغض عمارا أبغضه اللّه و من لعن عمارا لعنه اللّه، ثم ان عمارا قام مغضبا، فقام خالد فتبعه حتی أخذ بثوبه و اعتذر الیه فرضی عنه» [۱].

۶- مخالفة عبد الرحمن بن عوف لعمار ... ص: ۲۳

لقد خالف عبد الرحمن بن عوف عمارا، و لم یهتد بهداه فضل و أضل...

فقد روی الطبری (التاریخ ۳/ ۲۹۷) و ابن الأثیر (۳/ ۳۷) و ابن عبد ربه (العقد الفرید ۲/ ۱۸۲) فی قصة الشوری و اللفظ للأول ما نصه: «فلما صلوا الصبح جمع الرهط و بعث الی من حضره من المهاجرین و أهل السابقة و الفضل من الأنصار و الی أمراء الأجناد، فاجتمعوا حتی التج المسجد بأهله فقال: ایها الناس، ان الناس قد أحبوا ان یلحق أهل الأمصار بأمصارهم، و قد علموا من أمیرهم، فقال سعید بن زید: انا نراک لها أهلا فقال: أشیروا علیّ بغیر هذا، فقال عمار: ان أردت ان لا یختلف المسلمون فبایع علیا، فقال المقداد بن الأسود: صدق عمار، ان بایعت علیا قلنا سمعنا و اطعنا.

قال ابن أبی سرح: ان أردت ان لا تختلف قریش فبایع عثمان، فقال عبد اللّه ابن أبی ربیعة: صدقت ان بایعت عثمان قلنا سمعنا و اطعنا، فشتم عمار ابن أبی سرح و قال: متی کنت تنصح المسلمین، فتکلم بنو هاشم و بنو أمیة فقال عمار: أیها الناس ان اللّه عز و جل أکرمنا بنبیّه و اعزّنا بدینه، فأنی تصرفون هذا الأمر عن أهل بیت نبیکم؟!».

۷- بغض سعد بن ابی وقاص لعمار ... ص: ۲۳

ان هذا الحدیث دلیل علی ضلال سعد بن أبی وقاص، لما ذکروا من

---

[۱] السیرة الحلبیة ۲/ ۲۶۵.

أنه كان مهاجرا لعمار بن ياسر، و قد روى ابن قتيبة و ابن عبد ربه انه:

«قال له سعد: ان كنا لنعدك من أفاضل أصحاب محمد صلّى اللّه عليه و سلّم حتى إذا لم يبق من عمرك الا- ظأم الحمار أخرجت ربقة الإسلام من عنقك، ثم قال له: أيما أحب إليك مودة على دخل أو مصارمة جميلة؟ بل مصارمة جميلة، فقال: علىّ ان لا أكلمك أبدا» [۱].

۸- ترک المغيرة نصيحة عمار ... ص: ۲۴

ان هذا الحديث دليل ساطع على ضلال المغيرة بن شعبة،

فقد روى ابن قتيبة ما هذا نصه: «ثم دخل المغيرة بن شعبة، فقال له على: هل لك يا مغيرة فى اللّه؟ قال: فأين هو يا أمير المؤمنين؟ قال: تأخذ سيفك فتدخل معنا فى هذا الأمر فتدرك من سبقك و تسبق من معك، فانى أرى أمورا لا بد للسيوف ان تشحذ لها و تقطف الرءوس بها.

فقال المغيرة: فانى و اللّه يا أمير المؤمنين ما رأيت قاتل عثمان مصيبا و لا- قتله صوابا، و انها لمظلمة تتلوها ظلمات فأربد يا أمير المؤمنين ان أذنت لى ان أضع سيفى و أنا فى بيتى حتى تنجلى الظلمة و يطلع قمرها فنسرى مبصرين نقفوا آثار المهتدين و نتقى سبيل الجائرين، قال على: قد أذنت لك فكن من أمرك على ما بدا لك.

فقام عمار فقال: معاذ اللّه يا مغيرة تقعد أعمى بعد ان كنت بصيرا يغلبك من غلبته و يسبقك من سبقته، انظر ما ترى و تفعل، و أما أنا فلا أكون الا فى الرعيل الاول.

فقال له المغيرة: يا ابا اليقظان إياك أن تكون كقاطع السلسلة فر من الضحل فوقع فى الرمضاء.

فقال على لعمار: دعه فانه لن يأخذ من الآخرة الا ما خالطته الدنيا،

---

[۱] المعارف ۵۵۰، العقد الفريد ۲/ ۱۸۸.

و أما و اللّه يا مغيرة انها للوثبة المودية تؤدى من قام فيها الى الجنة و لها اختان بعدها فإذا غشيتاك فنم فى بيتك.

فقال المغيرة: أنت و اللّه يا أمير المؤمنين اعلم منى و لئن لم أقاتل معك لا أعين عليك، فان يكن ما فعلت صوابا فإياه أردت، و ان خطأ فمنه نجوت، و لى ذنوب كثيرة لا قبل لى بها الا الاستغفار منها» [۱]

۹- تخلف كبار الاصحاب عما دعاهم عمار اليه ... ص: ۲۵

ان هذا الحديث دليل واضح على ضلالة عبد اللّه بن عمر و سعد بن أبى وقاص و محمد بن مسلمة، فإنهم لم يتبعوا عمارا و لم يهتدوا بهداه،

فقد ذكر ابن قتيبة: «اعتزل عبد اللّه بن عمر و سعد بن أبى وقاص و محمد بن مسلمة عن مشاهد على و حروبه، قال: و ذكروا ان عمار بن ياسر قام الى على فقال يا أمير المؤمنين ائذن لى آتى عبد اللّه بن عمر فأكلمه لعله يخف معنا فى هذا الأمر، فقال على: نعم، فأتاه فقال له: يا ابا عبد الرحمن انه قد بايع عليا المهاجرون و الأنصار و من ان فضلناه عليك لم يسخطك و ان فضلناك عليه لم يرضك، و قد أنكرت السيف فى أهل الصلاة، و قد علمت ان على القاتل القتل و على المحصن الرجم، و هذا يقتل بالسيف و هذا يقتل بالحجارة، و ان عليا لم يقتل أحدا من اهل الصلاة فيلزم حكم القاتل.

فقال ابن عمر: یا ابا الیقظان ان أبی جمع اهل الشوری الذین قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض، فکان أحقهم بها علی، غیر انه جاء معه امر فیه السیف و لا أعرفه، و لکن اللّه ما أحب ان لی الدنیا و ما علیها و انی أظهرت أو أضمرت عداوة علی.

قال: فانصرف عنه، فأخبر علیا بقوله، فقال لو أتیت محمد بن مسلمة الانصاری، فأتاه عمار فقال له محمد: مرحبا بک یا أبا الیقظان علی فرقة ما

---

[۱]. الامامة و السیاسة ۱/ ۵۰.

بینی و بینک، و اللّه لولا ما فی یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لبایعت علیا و لو ان الناس کلهم علیه لکنت معه، و لکنه یا عمار کان من النبی أمر ذهب فیه الرأی.

فقال عمار: کیف؟ قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إذا رأیت المسلمین یقتتلون أو إذا رأیت أهل الصلاة، فقال عمار: فان کان قال لک:

إذا رأیت المسلمین فو اللّه لا تری مسلمین یقتتلان بسیفهما ابدا، و ان کان قال لک أهل الصلاة فمن سمع هذا معک؟ انما أنت أحد الشاهدین، فترید من رسول اللّه قولا بعد قوله یوم حجة الوداع: دماؤکم و أموالکم علیکم حرام الا بحدث فتقول یا محمد لا تقاتل المحدثین، قال: حسبک یا أبا الیقظان.

قال: ثم أتی سعد بن أبی وقاص فکلمه فأظهر سعد الکلام القبیح، فانصرف عمار الی علی.

فقال له علی: دع هؤلاء الرهط، أما ابن عمر فضعیف، و أما سعد فحسود و ذنبی الی محمد بن مسلمة انی قتلت قاتل أخیه یوم خیبر مرحب الیهودی» [۱]

۱۰- مخالفة ابی موسی الأشعری لعمار ... ص: ۲۶

و یقتضی هذا الحدیث ان یعتقد أهل السنة بضلالة أبی موسی الاشعری، فانه عوضا عن الاهتداء بهدی عمار خالفه و عانده، فقد روی الطبری فی (التاریخ ۳/ ۴۹۷) و ابن الأثیر فی (الکامل ۳/ ۱۱۶) و ابن خلدون فی (التاریخ ۲/ ۱۵۹) فی قصة مجیء الحسن و عمار سلام اللّه علیهما الی الکوفة و قد کان أبو موسی الوالی علیها (و اللفظ للأول):

«فخرج أبو موسی فلقی الحسن فضمه الیه، و أقبل علی عمار فقال: یا أبا الیقظان أ عدوت فیمن عدا علی أمیر المؤمنین فأحللت نفسک مع الفجار؟

---

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۵۳.

فقال لم افعل و لم یسؤنی».

و روی البخاری فی (الصحیح ۹/ ۷۰) و الحاکم فی (المستدرک ۳/ ۱۱۷) و ابن الأثیر فی (جامع الأصول ۱۰/ ۴۳۱) و سبط ابن الجوزی فی (تذکرة الخواص ۶۹) و جماعة عن أبی وائل انه قال- و اللفظ للبخاری-.

«دخل أبو موسی و أبو مسعود علی عمار حیث بعثه علی الی أهل الکوفة یستنفرهم فقالا: ما رأیناک أتیت أمرا اکره عندنا من إسراعک فی هذا الأمر منذ أسلمت، فقال عمار: ما رأیت منکما منذ أسلمتما أمرا اکره عندی من ابطائکما عن هذا الأمر، و کساهما حلة حلة، ثم راحوا الی المسجد».

۱۱- مخالفة ابی مسعود الأنصاری لعمار ... ص: ۲۷

ان هذا الحدیث یبین ضلالة أبی مسعود الانصاری، فانه اقتفی اثر أبی موسی فی التخلف عن هدی عمار و إنکاره الاستنفار لنصرة أمیر المؤمنین علیه السلام، کما علم مما تقدم فی الوجه السابق.

و أخرج البخاری بعد الحدیث المتقدم: «حدثنا عیدان عن أبی حمزة عن الأعمش عن شقیق بن سلمة، قال: کنت جالسا مع أبی مسعود و أبی موسی و عمار، فقال ابو مسعود: ما من أصحابک أحد الا لو شئت لقلت فیه غیرک و ما رأیت منک شیئا منذ صحبت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم اعیب عندی من استسراعک فی هذا الأمر.

قال عمار: یا أبا مسعود و ما رأیت منک و من صاحبک هذا شیئا منذ صحبتما النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أعیب عندی من ابطائکما فی هذا الأمر.

فقال أبو مسعود- کان موسرا- یا غلام هات حلتین، فاعطی إحداهما أبا موسی و الأخری عمارا، و قال: روحا فیهما الی الجمعة» [۱].

و الجدیر بالذکر تستر الیافعی علی الرجلین لفرط فظاعة معاملتهما مع

---

[۱] صحیح البخاری ۹/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸

عمار رضی اللّه عنه فی تاریخه و قوله: «و عاتبه رجلان جلیلان ممن توقف عن القتال لما التقی الفریقان فی کلام معناه: ما رأینا منک قط شیئا نکرهه سوی إسراعک فی هذا الأمر، یعنی فی القتال مع علی، أو نحو ذلک من المقال» [۱].

و مثل هذا عندهم کثیر، و لکن «لن یصلح العطار ما أفسده الدهر».

۱۲- خروج طلحة و الزبیر علی علی و عمار معه ... ص: ۲۸

و یتضح من هذا الحدیث ضلالة طلحة و الزبیر، إذ لم یهتدیا بهدی عمار یوم الجمل، علی ان الزبیر کان یعلم وجوده فی جیش امیر المؤمنین علیه السلام.

قال الطبری: «قال قرة بن الحارث: کنت مع الأحنف بن قیس و کان جون بن قتادة ابن عمی مع الزبیر بن العوام، فحدثنی جون بن قتادة قال: کنت مع الزبیر فجاء فارس یسیر- و کانوا یسلمون علی الزبیر بالامرة- فقال: السلام علیک أیها الأمیر. قال: و علیک السلام، قال:

هؤلاء القوم قد أتوا مکان کذا و کذا و لم أر قوما أرث سلاحا و لا أقل عددا و لا أرعب قلوبا من قوم أتوک، ثم انصرف عنه. قال ثم جاء فارس فقال:

السلام علیک أیها الأمیر، فقال: و علیک السلام، قال: جاء القوم حتی أتوا مکان کذا و کذا فسمعوا بما جمع اللّه عز و جل من العدد و العقدة و الحد، فقذف فی قلوبهم الرعب فولوا مدبرین. قال الزبیر: أیها عنک الآن، فو اللّه لو لم یجد ابن أبی طالب الا العرفج لدب إلینا فیه، ثم انصرف.

ثم جاء فارس و قد کادت الخیول أن تخرج من الرهج فقال: السلام علیک أیها الأمیر. قال: و علیک السلام، قال: القوم قد أتوک، فلقیت عمارا فقلت له فقال لی: فقال الزبیر: انه لیس فیهم، فقال: بلی و اللّه انه لفیهم، قال: و اللّه ما جعله اللّه فیهم، فقال: و اللّه لقد جعله اللّه فیهم، قال: و اللّه ما

[۱] مرآة الجنان- حوادث ۸۷.

جعله اللّه فیهم، فلما رأی الرجل یحالفه قال لبعض أهله: ارکب فانظر أحق ما یقول؟ فرکب معه فانطلقا و أنا انظر إلیهما حتی وقفا فی جانب الخیل قلیلا- ثم رجعا إلینا، فقال الزبیر لصاحبه ما عندک؟ قال: صدق الرجل. قال الزبیر: یا جدع أنفاه، أو یا قطع ظهراه. قال محمد بن عمارة قال عبید اللّه قال فضیل: لا ادری أیهما قال. قال: ثم أخذه أفکل فجعل السلاح ینتقض.

قال: فقال جون: ثکلتنی أمی، هذا الذی کنت أرید ان أموت معه أو اعیش معه، و الذی نفسی بیده ما أخذ هذا ما اری الا لشیء قد سمعه أو رآه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فلما تشاغل الناس انصرف فجلس علی دابته، ثم ذهب، فانصرف جون فجلس علی دابته فلحق بالأحنف، ثم جاء فارسان حتی أتیا الأحنف و أصحابه فنزلا- فأتیا فأکبا علیه فناجیاه ساعة ثم انصرفا، ثم جاء عمرو بن جرموز الی الأحنف فقال: أدرکته فی وادی السباع فقتلته، فکان یقول: و الذی نفسی بیده ان صاحب الزبیر الأحنف» [۱].

۱۳- کلمات عائشة القارصة ... ص: ۲۹

و یدل الحدیث علی ضلال عائشة بنت أبی بکر، قال الطبری: «کتب الی السری عن شعیب عن سیف عن محمد و طلحة قالا: أمر علی نفرا بحمل الهودج من بین القتلی، و قد کان القعقاع و زفر بن الحارث انزلاه عن ظهر البعیر، فوضعناه الی جنب البعیر فأقبل محمد بن أبی بکر الیه و معه نفر فادخل یده فیه، فقالت: من هذا؟ قال: أخوک البر، قالت: عقوق، قال عمار بن یاسر: کیف رأیت ضرب بنیک الیوم یا أمه؟ قالت: من أنت؟ قال: انا ابنک البار عمار، قالت: لست لک بأم. قال: بلی و ان کرهت، قالت:

فخرتم أن ظفرتم و أتیتم مثل ما نقمتم، هیهات و اللّه لن یظفر من کان هذا

[۱] الطبری ۳/ ۵۲۰.

دأبه» [۱].

و انظر (مروج الذهب ۲/ ۳۶۲) و غیره من التواریخ.

۱۴- سرور معاویة بمقتل عمار ... ص: ۳۰

اشارة

ان هذا الحدیث من أوضح الأدلة و البراهین علی ضلالة معاویة بن أبی سفیان، رئیس الفئة الباغیة.. فلقد اعرض عن هدی عمار ثم فرح بمقتله بصفین فلما ذکر

بقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله له «ویحک یا ابن سمیة، تقتلک الفئة الباغیة»

قال: «انما قتله الذین جاءوا به».

راجع للوقوف علی ذلک:

۱- الطبقات ۳/ ۲۵۳، ۲۵۹ ۲- المسند ۲/ ۱۶۴، ۲۰۶ ۳- تاریخ الطبری ۴/ ۲- ۳ و ۴/ ۲۸- ۲۹ ۴- الکامل ۳/ ۱۴۸، ۱۵۷، ۱۵۸ ۵-

الامامة و السیاسة ۱/ ۱۲۶ ۶- المستدرک ۳/ ۳۷۸ ۷- العقد الفرید ۲/ ۲۰۳، ۲۰۴ ۸- الروض الأنف ۴/ ۲۶۴- ۲۶۵.

۹- تفسیر ابن العربی ۲/ ۵۱۹ بتفسیر قوله تعالی: وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا..

۱۰- فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۱۳/ ۲۶ ۱۱- عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری ۲۴/ ۱۹۲ ۱۲- شرح صحیح مسلم لابی عبد اللّه السنوسی ۱۳- الریاض المستطابة لعماد الدین العامری- ترجمة عمّار.

---

[۱] الطبری ۳/ ۵۳۸.

۱۴- وفاء الوفاء ۱/ ۳۲۹- ۳۳۲ ۱۵- المصنف لابن أبی شیبة ۵/ ۸۱.

۱۶- کنز العمال ۱۶/ ۱۴۳ ۱۷- المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۴۴۷ ۱۸- الخمیس فی تاریخ النفس النفیس ۲/ ۲۷۷ ۱۹- نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض ۳/ ۱۶۶ ۲۰- الخصائص للنسائی ۱۳۳- ۱۳۵ و غیرها من مصادر التاریخ و الاخبار..

رسول اللّه: عمار تقتله الفئة الباغیة ... ص: ۳۱

و إلیک نصوص بعض عبارات أعلام القوم فی هذا الباب:

قال محمد بن سعد البصری المعروف بکاتب الواقدی بترجمة عمار علیه الرحمة: «أخبرنا أبو معاویة الضریر، عن الأعمش عن عبد الرحمن بن زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لاسیر مع معاویة فی منصرفه عن صفین بینه و بین عمرو بن العاص، قال: فقال عبد اللّه بن عمرو: یا أبة! سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعمار: ویحک یا ابن سمیة تقتلک الفئة الباغیة. قال: فقال عمرو لمعاویة: ألا تسمع ما یقول هذا؟ قال: فقال معاویة: ما نزال تأتینا بهنة تدحض بها فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذین جاءوا به.

قال: أخبرنا یزید بن هارون عن العوام بن حوشب، قال: حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة بن خویلد العنزی قال: بینا نحن عند معاویة إذ جاء رجلان یختصمان فی رأس عمار، یقول کل واحد منهما: أنا قتلته، فقال عبد اللّه بن عمرو: لیطب به أحد کما نفسا لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة. قال: فقال معاویة: ألا تغنی عنا مجنونک یا عمرو فما بالک معنا؟ قال: ان أبی شکانی الی رسول اللّه

صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أطع أباک حیا و لا تعصه، فأنا معکم و لست أقاتل».

و قال أیضا «أخبرنا محمد بن عمر، حدثنی عبد الحارث بن الفضیل، عن أبیه، عن عمارة بن خزیمة بمن ثابت، قال: شهد خزیمة بن ثابت الجمل و هو لا یسل سیفا و شهد صفین و قال: أنا لا أسل ابدا حتی یقتل عمار فأنظر من یقتله، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة.

قال فلما قتل عمار بن یاسر قال خزیمة: قد بانت لی الضلالة و اقترب، فقاتل حتی قتل، و کان الذی قتل عمار بن یاسر ابو غادیة المزنی طعنه برمح فسقط و کان یومئذ یقاتل فی محضة فقتل یومئذ و هو ابن اربع و تسعین سنة، فلما وقع أکب علیه رجل آخر فاحتز رأسه فأقبلا یختصمان فیه کلاهما یقول: أنا قتلته.

فقال عمرو بن العاص و اللّه ان یختصمان الا فی النار، فسمعها منه معاویة فلما انصرف الرجلان قال معاویة لعمرو بن العاص: ما رأیت مثل ما صنعت قوم بذلوا أنفسهم دوننا تقول لهما: انکما تختصمان فی النار فقال عمرو: هو و اللّه ذاک و اللّه انک لتعلمه، و لوددت أنی مت قبل هذه بعشرین سنة».

و قال أبو بكر ابن أبی شيبة العبسی فی مصنفه: «حدثنا يزيد بن هارون، قال أخبرنا العوام بن حوشب، قال: حدثنی أسود بن مسعود عن حنظلة بن خويلد العنزی، قال: انی الجالس عند معاوية إذ أتاه رجلان يختصمان فی رأس عمار، كل واحد منهما يقول: أنا قتلته قال عبد اللّه بن عمرو: ليطب به أحد كما نفسا لصاحبه، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية فقال: معاوية: الا تغنی عن مجنونك يا عمرو فما بالك معنا؟ قال: انی معكم و لست أقاتل، ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فقال صلّی اللّه عليه و سلّم أطع أباك ما دام حيا و لا تعصه، فأنا معكم و لست أقاتل»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۳

و

قال احمد بن حنبل الشيبانی فی مسنده فی مسند عبد اللّه بن عمرو بن العاص «حدثنا أبو معاوية، ثنا: الأعمش، عن عبد الرحمن بن زياد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لاسير مع معاوية فی منصرفه من صفين بينه و بين عمرو بن العاص، قال فقال عبد اللّه بن عمرو بن العاص: يا أبت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول لعمار: ويحك يا ابن سمية تقتلك الفئة الباغية. قال: فقال عمرو لمعاوية: ألا تسمع ما يقول هذا؟ فقال معاوية: لا تزال تأتينا بهنة أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذين جاءوا به. حدثنا أبو نعيم، عن سفيان، عن الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زياد مثله أو نحوه».

و قال أيضا: «حدثنا يزيد. أنا: العوام، حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة ابن خويلد العنبری، قال: بينما أنا عند معاوية إذ جاءه رجلان يختصمان فی رأس عمار يقول كل منهما: أنا قتلته فقال عبد اللّه بن عمرو:

ليطب به أحد كما نفسا لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول:

تقتله الفئة الباغية. قال معاوية: فما بالك معنا؟ قال: ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فقال: أطع أباك ما دام حيا و لا تعصه فأنا معكم و لست أقاتل».

و قال: «حدّثنا الفضل بن دكين، ثنا: سفيان، عن الأعمش، عن عبد الرحمن ابن أبی زياد، عن عبد اللّه بن الحارث، قال: انی لا ساير عبد اللّه ابن عمرو بن العاص و معاوية فقال عبد اللّه بن عمرو لعمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول تقتله الفئة الباغية، يعنی عمارا فقال عمرو لمعاوية: اسمع ما يقول هذا! فحدّثه فقال: أ نحن قتلناه؟ انما قتله من جاء به. حدّثنا أبو معاوية، ثنا: الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زياد، فذكر نحوه».

و قال: «حدّثنا أسود بن عامر: ثنا يزيد بن هارون، أنا: العوام:

حدثنی أسود بن مسعود، عن حنظلة بن خويلد العنبری، قال: بينما أنا عند

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۴

معاوية إذ جاءه رجلان يختصمان فی رأس عمار يقول كل واحد منهما: أنا قتلته. فقال عبد اللّه: ليطب به أحد كما نفسا لصاحبه فانی سمعت، يعنی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية. فقال معاوية ألا تغنی عنّا مجنونك يا عمرو فما بالك معنا؟! قال: ان أبی شكانی الی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم أطع أباك ما دام حيا و لا تعصه. فأنا معكم و لست أقاتل».

و قال أحمد فی مسند عمرو بن العاص: «ثنا عبد الرزاق، قال ثنا:

معمر، عن طاوس، عن أبی بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، عن أبيه، قال لما قتل عمار بن ياسر دخل عمرو بن حزم علی عمرو بن العاص فقال قتل عمار و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: تقتله الفئة الباغية. فقام عمرو بن العاص فزعا يرجع حتی دخل علی معاوية، فقال له معاوية: ما شأنك؟ قال:

قتل عمارا! فقال معاوية: قد قتل عمار فما ذا؟ قال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية فقال له

معاویة: دحضت فی بولک؟ أو نحن قتلناه؟! انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بین رماحنا، أو قال: بین سیوفنا».

و قال أبو عبد الرحمن النسائی فی کتاب (الخصائص) فی مقام سیاق طرق حدیث الفئة الباغیة: «أنبأنا أحمد بن سلیمان، قال: ثنا: یزید، قال:

أنبأنا العوام عن الأسود بن مسعود، عن حنظلة بن خویلد، قال: کنت عند معاویة فأتاه رجلان یختصمان فی رأس عمار یقول کل واحد منهما: أنا قتلته! فقال عبد اللّه ابن عمرو: لیطب به نفسا أحدکما لصاحبه فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتلک الفئة الباغیة.

قال [أبو عبد الرحمن : خالف شعبة فقال: عن العوام، عن رجل، عن حنظلة بن سوید، أخبرنا محمد بن المثنی، [حدثنا محمد]، أخبرنا شعبة، عن العوام بن حوشب، عن رجل من بنی شیبان، عن حنظلة بن سوید، قال:

جیء برأس عمار فقال عبد اللّه بن عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۵

یقول: تقتلک الفئة الباغیة.

أخبرنی محمد بن قدامة، قال: ثنا: جریر، عن الأعمش [عن عبد الرحمن عن عبد اللّه بن عمرو، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: یقتل عمارا الفئة الباغیة

[قال أبو عبد الرحمن : خالفه أبو معاویة فرواه عن الأعمش عن عبد الرحمن بن أبی زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث، أخبرنا عبد اللّه بن محمد قال [حدثنا] أبو معاویة: حدثنا الأعمش، عن عبد الرحمن ابن أبی زیاد و أخبرنا عمرو بن منصور الشیبانی، أخبرنا [أبو نعیم، عن سفیان ، عن عن الأعمش، عن عبد الرحمن بن أبی زیاد، عن عبد اللّه بن الحارث: قال: انی لا سایر عبد اللّه بن عمرو بن العاص و معاویة فقال عبد اللّه ابن عمر: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: عمار تقتله الفئة الباغیة.

قال عمرو: یا معاویة اسمع ما یقول هذا! فجذبه فقال: نحن قتلناه؟! انما قتله من جاء به، لا تزال داحضا فی بولک».

و قال ابن قتیبة الدینوری «ثم حمل عمار و أصحابه فالتقی علیه رجلان فقتلاه و أقبلا برأسه الی معاویة یتنازعان فیه کل یقول: أنا قتلته. فقال لهما عمرو بن العاص: و اللّه ان تتنازعان الا فی النار، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتل عمارا الفئة الباغیة. فقال معاویة قبّحک اللّه من شیخ! فما تزال تتزلق فی بولک! أو نحن قتلناه؟! انما قتله الذین جاءوا به. ثم التفت الی أهل الشام فقال: انما نحن الفئة الباغیة التی تبغی دم عثمان».

و قال الطبری فی خبر رسل الامام علیه السلام الی معاویة «و تکلم یزید ابن قیس، فقال: انا لم نأنک الا لنبلغک ما بعثنا به إلیک و لنؤدی عنک ما سمعنا منک، و نحن علی ذلک لن ندع أن ننصح لک و أن نذکر ما ظننا أن لنا علیک به حجة، و انک راجع به الی الالفة و الجماعة، ان صاحبنا من قد عرفت و عرف المسلمون فضله، و لا أظنه یخفی علیک أن أهل الدین و الفضل لن یعدلوا بعلی و لن یمثلوا بینک و بینه، فاتق اللّه یا معاویة و لا تخالف علیا فانا و اللّه ما رأینا رجلا قط أعمل بالتقوی و لا أزهد فی الدنیا و لا أجمع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۶

لخصال الخیر کلها منه. فحمد اللّه معاویة و أثنی، ثم قال: أما بعد! فإنکم دعوتم الی الطاعة و الجماعة، فأما الجماعة التی دعوتم إلیها فمعنا هی، و أما الطاعة لصاحبکم فانا لا نراها، ان صاحبکم قتل خلیفتنا و فرّق جماعتنا و آوی ثارنا و قتلتنا و صاحبکم یزعم أنه لم یقتله فنحن لا نرد ذلک علیه، أرأیتم قتلة صاحبنا؟ ألستم تعلمون انهم اصحاب صاحبکم فلیدفعهم إلینا فلنقتلهم به. ثم نحن نجیبکم الی الطاعة و الجماعة.

فقال له شبث: أ یسرّک یا معاویة أنک أمکنت من عمار تقتله؟ فقال معاویة: و ما یمنعنی من ذلک و اللّه لو أمکنت من ابن سمیة ما قتلته بعثمان رضی اللّه عنه و لکن کنت قاتله بناتل مولی عثمان! فقال له شبث: و اله الأرض و اله السماء ما عدلت معتدلا، لا و الذی

لا اله الا هو لا تصل الی عمار حتی تندر الهام عن کواهل الأقوام و تضیق الأرض الفضاء علیک برحبها! فقال له معاویة: انه لو قد کان ذلک کان الأرض علیک أضیق».

و قال فی خبر عن عبد الرحمن السلمی فی مقتل عمار: «فلما کان اللیل قلت لا دخلن إلیهم حتی أعلم هل بلغ منهم قتل عمار ما بلغ منا؟ و کنا إذا توادعنا من القتال تحدثوا إلینا و تحدثنا إلیهم فرکبت فرسی و قد هدأت الزجل ثم دخلت فإذا أنا بأربعة یتسایرون: معاویة و أبو الأعور السلمی و عمرو بن العاص و عبد اللّه بن عمرو و هو خیر الأربعة، فأدخلت فرسی بینهم مخافة ان یفوتنی ما یقول احد الشقین فقال عبد اللّه لأبیه: یا أبة! قتلتم هذا الرجل فی یومکم هذا؟ و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله سلّم ما قال؟

قال: و ما قال؟ قال: ألم تکن معنا و نحن نبنی المسجد و الناس ینقلون حجرا حجرا و لبنة لبنة و عمار ینقل حجرین حجرین و لبنتین لبنتین، فغشی علیه فأتاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل یمسح التراب عن وجهه و یقول: ویحک یا ابن سمیة الناس ینقلون حجرا حجرا و لبنة لبنة و أنت تنقل حجرین حجرین و لبنتین لبنتین رغبة منک فی الأجر، و أنت ویحک مع ذلک تقتلک الفئة الباغیة! فدفع عمر و صدر فرسه ثم جذب معاویة الیه فقال: یا معاویة!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۷

أما تسمع ما یقول عبد اللّه؟ قال: و ما یقول؟ فأخبره الخبر، فقال معاویة:

انک شیخ أخرق و لا تزال تحدث بالحدیث و أنت تدحض فی بولک! أو نحن قتلنا عمارا؟! انما قتل عمارا من جاء به. فخرج الناس من فساطیطهم و أخبیتهم یقولون: انما قتل عمارا من جاء به، فلا أدری من کان أعجب هو أوهم».

و قال أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه القرطبی «مقتل عمار بن یاسر العتبی: قال لما التقی الناس بصفین نظر معاویة الی هاشم بن عتبة الذی یقال له المرقال لقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أرقل یا میمون!

و کان أعور و الرایة بیده و هو یقول: أعور یبغی نفسه محلا:

قد عالج الحیاة حتی ملا لا بدّ أن یفل أو یفلا

فقال معاویة لعمرو بن العاص: یا عمرو! هذا المرقال و اللّه لئن زحف بالرایة زحفا انه لیوم أهل الشام الأطول و لکنی أری ابن السوداء الی جنبه، یعنی عمارا و فیه عجلة فی الحرب و أرجو أن تقدمه الی الهلکة، و جعل عمار یقول: یا عتبة تقدم! فیقول: یا أبا الیقظان! أنا أعلم بالحرب منک، دعنی أزحف بالرایة زحفا! فلما أضجره و تقدم أرسل معاویة خیلا فاختطفوا عمارا فکان یسمی أهل الشام قتل عمار «فتح الفتوح».

و قال أیضا: «أبو ذر، عن محمد بن یحیی، عن محمد بن عبد الرحمن، عن أبیه، عن جده أم سلمة زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قالت: لم بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مسجده بالمدینة أمر باللبن یضرب و ما یحتاج الیه، ثم قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فوضع ردائه، فلما رأی ذلک المهاجرون و الأنصار وضعوا أردیتهم و أکسیتهم یرتجزون و یقولون و یعلمون:

لئن قعدنا و النبی یعمل ذاک إذا لعمل مضلل

قالت: و کان عثمان بن عفان رجلا نظیفا متنظفا فکان یحمل اللبنة و یجافی بها عن ثوبه، فإذا وضعه نفض کفیه و نظر الی ثوبه فإذا أصابه شیء من التراب نفضه! فنظر الیه علی رضی اللّه عنه فأنشد:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۸

لا یستوی من یعمر المساجدا یدأب فیها راکعا و ساجدا

و قائما طورا و طورا قاعدا و من یری عن التراب حائدا

فسمعها عمار بن یاسر فجعل یرتجز بها و هو لا یدری من یعنی، فسمعه عثمان فقال: یا بن سمیة! ما أعرفنی بمن تعرض؟ و معه جریدة، فقال:

لتكفن أو لاعترضن بها وجهك! فسمعه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و هو جالس فى ظل حائط، فقال: عمار جلدة ما بين عينى و ألفى، فمن بلغ ذلك منه فقد بلغ منى و أشار بيده فوضعها بين عينيه، فكف الناس عن ذلك و قالوا لعمار: ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد غضب فيك و نخاف أن ينزل فينا قرآن! فقال:

أنا أرضيه كما غضب، فأقبل عليه فقال: يا رسول اللّه! ما لى و لأصحابك؟

قال و مالك و لهم؟ قال: يريدون قتلى يحملون لبنة و يحملون على لبنتين، فأخذ به و طاف به فى المسجد و جعل يمسح وجهه من التراب و يقول: يا بن سمية! لا يقتلك أصحابى و لكن تقتلك الفئة الباغية. فلما قتل بصفين و روى هذا الحديث عبد اللّه بن عمرو بن العاص، قال معاوية: هم قتلوه لأنهم أخرجوه الى القتل. فلما بلغ ذلك عليا قال: و نحن قتلنا أيضا حمزة لأنا أخرجناه».

و قال أبو عبد اللّه الحاكم النيسابورى بترجمة عمار: «أخبرنى أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الصنعانى. ثنا: اسحق بن ابراهيم بن عباد. أنبأ:

عبد الرزاق عمر معمر، عن ابن طاوس، عن أبى بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، عن أبيه، أخبره قال: لما قتل عمار بن ياسر دخل عمرو بن حزم على عمرو بن العاص فقال: قتل عمار و قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية. فقام عمرو فزعا حتى دخل على معاوية فقال له معاوية: ما شأنك؟ فقال: قتل عمار بن ياسر! فقال: قتل عمار فما ذا؟ فقال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: يقتله الفئة الباغية.

فقال له معاوية: أ نحن قتلناه؟ انما قتله على و أصحابه جاءوا به حتى ألقوه بين رماحنا، أو قال: سيوفنا. صحيح على شرطهما و لم يخرجاه بهذه السياقة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۹

أخبرنا أبو زكريا الغبرى ثنا: محمد بن عبد السلام، ثنا: اسحق ثنا، عطاء ابن مسلم الحلبى، قال: سمعت! لاعمش يقول: قال أبو عبد الرحمن السلمى: شهدنا صفين فكنا إذا توادعنا دخل هؤلاء فى عسكر هؤلاء فى عسكر هؤلاء، فرأيت أربعة يسيرون معاوية بن أبى سفيان و ابو الأعور السلمى و عمرو بن العاص و ابنه، فسمعت عبد اللّه بن عمرو يقول لأبيه عمرو: و قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فيه ما قال. قال. أى الرجل؟ قال عمار بن ياسر، أما تذكر يوم بنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم المسجد فكنا نحمل لبنة لبنة و عمار يحمل لبنتين لبنتين، فمر على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: أتحمل لبنتين لبنتين و أنت ترحض؟! أما انك ستقتلك الفئة الباغية و أنت من أهل الجنة.

فدخل عمرو على معاوية فقال:

قتلنا هذا الرجل و قد قال فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما قال. فقال:

أسكت فواللّه ما تزل تدحض فى بولك! أ نحن قتلناه؟! انما قتله على و أصحابه جاءوا به حتى ألقوه بيننا!».

و قال أبو المؤيد الموفق بن احمد الخوارزمى: «و كان الذى قتل عمارا أبو غادية المزنى طعنه برمح فسقط و كان يومئذ يقاتل و هو ابن أربع و تسعين، فلما وقع أكب عليه رجل آخر فاجتز رأسه فأقبلا يختصمان كلاهما يقول: أنا قتلته! فقال عمرو بن العاص: و اللّه ان يختصمان الا فى النار، فسمعها معاوية فلما انصرف الرجلان قال معاوية لعمرو: ما رأيت مثل ما صنعت! قوم بذلوا أنفسهم دوننا تقول لهما: انكما تختصمان فى النار؟! فقال عمرو: هو و اللّه ذلك انك لتعلمه و لوددت أنى مت قبل هذا بعشرين سنة».

قال: «فى اليوم السادس و العشرين من حروب صفين قتل أبو اليقظان عمار ابن ياسر و أبو الهيثم بن التيهان نقيب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رضى عنهما. روى أن الحرث بن باقور أخا ذى الكلاع برز الى عمار و ضربه عمار فصرعه و كان من برز اليه قتله فينشد:

نحن ضربنا كم على تنزيله و اليوم نضربكم على تأويله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۰

ضربا يزيل الهام عن مقيله و بذهل الخليل عن خليله

أو يرجع الحق الى سبيله! و استسقى عمار فأتى بلبن فى قدح فلما رآه كبر ثم شربه و قال: ان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال لى: آخر زادك من الدنيا ضياح من لبن، و يقتلك الفئة الباغية! فهذا آخر أيامى من الدنيا ثم حمل و أحاط به أهل الشام و اعترضه أبو الغادية الفزارى و ابن جوفى السكسكى، فأما أبو الغادية فطعنه و أما ابن جوفى فاجتز رأسه الشريف، و قد كان ذو الكلاع سمع عمرو بن العاص يقول: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لعمار بن ياسر: يا بن سمية! تقتلك الفئة الباغية. قال ذو الكلاع، و تحت أمره ستون ألفا من الفرسان يقول لعمرو بن العاص: ويحك أ نحن الفئة الباغية؟! و كان فى شك من ذلك، فيقول عمرو: انه سيرجع إلينا، و اتفق أنه أصيب ذو الكلاع يوم أصيب عمار، فقال عمرو: لو بقى ذو الكلاع لمال بعامة قومه و لا فسد علينا جندنا.

و قتل أبو الهيثم و جماعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلما رأى ذلك عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال لأبيه: أشهد لسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، يقول لعمار: تقتلك الفئة الباغية فقال عمرو لمعاوية:

صدق رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أ نحن قتلنا عمارا؟ انما قتله الذى جاء به فألقاه تحت رماحنا و سيوفنا.

و فرح بقتل عمار أهل الشام، و قال معاوية: قتلنا عبد اللّه بن بديل و هاشم بن عتبة و عمار بن ياسر، فاسترجع النعمان بن بشير و قال: و اللّه انا كنا نعبد اللات و العزّى، و عمار يعبد اللّه و لقد عذّبه المشركون بالرمضاء و غيرها من ألوان العذاب، فكان يوحد اللّه و يصبر على ذلك، و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: صبرا آل ياسر! موعدكم الجنة. و قال له: ان عمارا يدعو الناس الى الجنة و يدعونه الى النار، و قال ابن جوفى من أهل الشام: أنا قتلت عمارا. فقال عمرو بن العاص: ما ذا قال حين ضربته؟ قال: قال اليوم ألقى

الاحبّة محمدا و حزبه. فقال عمرو: صدقت، أنت صاحبه و اللّه ما ظفرت يداك و قد أسخطت ربك.

و عن السدى، عن يعقوب بن أسباط، قال احتج رجلان بصفّين فى سلب عمار و فى قتله، فأتيا عبد اللّه بن عمرو بن العاص يتحاكمان اليه، فقال: ويحكما أخرجا عنى فانّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أولعت قريش بعمّار، عمار يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار، قاتله و سالبه فى النار».

و قال السهيلى: «و فى «جامع معمر بن راشد» أن عمارا كان ينقل فى بنيان المسجد لبنتين، لبنة عنه و لبنة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و الناس ينقلون لبنة واحدة، فقال له النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: للناس أجر و لك أجران، و آخر زادك من الدنيا شربة لبن، و تقتلك الفئة الباغية! فلما قتل يوم صفين دخل عمرو على معاوية فزعا فقال: قتل عمارا! فقال معاوية فما ذا؟ فقال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تقتلك الفئة الباغية! فقال:

دحضت فى بولك، أ نحن قلناه؟! انما قتله من أخرجه».

و قال ابن الأثير الجزرى فى خبر رسل أمير المؤمنين الى معاوية: «و قال يزيد بن قيس: انا لم نأت الا لنبلغك ما أرسلنا به إليك و نؤدى عنك ما سمعنا منك، و لن ندع ان ننصح و أن نذكر ما يكون به الحجة عليك و يرجع الى الالفة و الجماعة، ان صاحبنا من عرف المسلمون فضله و لا يخفى عليك، فاتق اللّه يا معاوية و لا تخالفه! فانا و اللّه ما رأينا فى الناس رجلا قط أعمل بالتقوى و لا أزهد فى الدنيا و لا أجمع لخصال الخير كلها منه. فحمد اللّه معاوية ثم قال:

أما بعد، فإنكم دعوتم الى الطاعة و الجماعة، فأما الجماعة التى دعوتم إليها فمعنا هى، و أما الطاعة لصاحبكم فانا لا نراها، لان صاحبكم قتل خليفتنا و فرق جماعتنا و آوى ثارنا، و صاحبكم يزعم أنه لم يقتله، فنحن لا نرد عليه ذلك فليدفع إلينا قتلة عثمان لنقتلهم و نحن نجيبكم الى الطاعة و الجماعة! فقال شبث بن ربعى: أ يسرك يا معاوية أن تقتل عمارا؟!

فقال: و ما يمنعنى من ذلك لو تمكنت من ابن سمية لقتلته بمولى عثمان! فقال شبث: و الذى لا اله غيره لا تصل الى ذلك حتى تندر

الهام عن الکواهل و تضیق الأرض و الفضاء علیک! فقال معاویة: لو کان ذلک لکانت علیک أضیق! و تفرق القوم عن معاویة».

و قال فی ذکر مقتل عمار علیه الرحمة: «و خرج عمار بن یاسر علی الناس فقال: اللهم انک تعلم أنی لو أعلم أن رضاک فی أن أقذف بنفسی فی هذا البحر لفعلته! اللهم انک تعلم أنی لو أعلم أن رضاک فی أن أضع ظبة سیفی فی بطنی ثم أنحنی علیه حتی تخرج من ظهری لفعلته! و انی لا أعلم الیوم عملا هو أرضی لک من جهاد هؤلاء الفاسقین، و لو أعلم عملا هو أرضی لک منه لفعلته، و اللّه انی لأری قوما لیضربنکم ضربا یرتاب منه المبطلون، و أیم اللّه لو ضربونا حتی یبلغوا بنا سعفات هجر، لعلمت أنا علی الحق، و أنهم علی الباطل.

ثم قال: من یبتغی رضوان اللّه ربه و لا یرجع الی مال و لا ولد؟ فأتاه عصابة فقال: اقصدوا بنا هؤلاء القوم الذین یطلبون دم عثمان، و اللّه ما أرادوا الطلب بدمه و لکنهم ذاقوا الدنیا و استحبوها و علموا أن الحق إذا لزمهم حال بینهم و بین ما یتمرغون فیه منها، و لم یکن لهم سابقة یستحقون بها طاعة الناس و الولایة علیهم، فخدعوا أتباعهم و قالوا: امامنا قتل مظلوما، لیکونوا بذلک جبابرة ملوکا فبلغوا ما ترون، فلولا هذا ما تبعهم من الناس رجلان.

اللهم ان تنصرنا فطالما نصرت و ان تجعل لهم الأمر فادخر لهم بما أحدثوا فی عبادک العذاب الألیم.

ثم مضی و معه تلک العصابة، فکان لا یمر بواد من أودیة صفین الا تبعه من کان هناک من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم جاء الی هاشم بن عتبة ابن أبی وقاص، و هو المرقال و کان صاحب رایة علی و کان أعور، فقال:

یا هاشم! أعورا وجبنا لا خیر فی أعور لا یغشی البأس

ارکب یا هاشم!

فرکب و مضی معه و هو یقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۳

أعور یبغی أهله محلّا قد عالج الحیاة حتی ملا

لا بدّ أن یفلّ أو یفلّا یتلّهم بذی الکعوب تلا

و عمار یقول: تقدم یا هاشم الجنة تحت ضلال السیوف و الموت تحت أطراف الأسل، و قد فتحت أبواب السماء و تزینت الحور العین، الیوم ألقی الاحبة محمدا و حزبه، و تقدم حتی دنا من عمرو بن العاص، فقال له: یا عمرو، بعث دینک بمصر؟! تبا لک! فقال له: لا- و لکن أطلب بدم عثمان! فقال: أنا أشهد علی علمی فیک أنک لا تطلب بشیء من فعلک وجه اللّه و أنک ان لم تقتل الیوم تمت غدا، فانظر إذا أعطی الناس علی قدر نیاتهم ما نیتک؟ لقد قاتلت صاحب هذه الرایة ثلاثا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هذه الرابعة ما هی بأبر و أتقی! ثم قاتل عمار و لم یرجع و قتل».

قال: «و قال عبد الرحمن السلمی: لما قتل عمار دخلت عسکر معاویة لأنظر هل بلغ منهم قتل عمار ما بلغ منا، و کنا إذا ترکنا القتال تحدثوا إلینا و تحدثنا إلیهم، فإذا معاویة و عمرو و أبو الأعور و عبد اللّه بن عمرو یتسایرون، فأدخلت فرسی بینهم لئلا یفوتنی ما یقولون. فقال عبد اللّه لأبیه: یا أبة! قتلتم هذا الرجل فی یومکم هذا و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال! قال: و ما قال؟ قال: ألم یکن المسلمون ینقلون فی بناء مسجد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لبنة لبنة و عمار لبنتین لبنتین فغشی علیه، فأتاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل یمسح التراب عن وجهه و یقول: ویحک یا ابن سمیة! الناس ینقلون لبنة لبنة و أنت تنقل لبنتین لبنتین رغبة فی الأجر و أنت مع ذلک تقتلک الفئة الباغیة؟؟

فقال عمرو لمعویة: أما تسمع ما یقول؟ قال: و ما یقول؟ فأخبره فقال معاویة: أ نحن قتلناه؟! انما قتله من جاء به! فخرج الناس من فساطیطهم و أخبیتهم یقولون: انما قتل عمارا من جاء به، فلا أدری من کان أعجب أ هو أم هم؟!».

و قال محیی الدین ابن عربی الاندلسی فی تفسیره، «وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ» الی آخره، الاقتتال لا- یکون الا للمیل الی الدنیا و

الرکون الی الهوی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۴

و الانجذاب الی الجهة السفلیة و التوجه الی المطالب الجزئیة، و الإصلاح انما یکون من لزوم العدالة فی النفس التی هی ظل المحبة التی هی ظل الوحدة، فلذلک امر المؤمنون الموحدون بالإصلاح بینهما علی تقدیر بغیهما، و القتال مع الباغیة علی تقدیر بغی إحداهما حتی ترجع لکون الباغیة مضادة للحق دافعة له، کما خرج عمار رضی اللّه عنه مع کبره و شیخوخته فی قتال أصحاب معاویة لیعلم بذلک أنهم الفئة الباغیة».

و قال سبط ابن الجوزی: «و حکی ابن سعد فی (الطبقات) عن عبد اللّه ابن عمرو بن العاص أنه قال لأبیه: قتلتم عمارا و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له: تقتلک الفئة الباغیة!؟

فسمعه معاویة فقال: لأنک شیخ أخرق ما تزال تأتینا بهنة تدحض بها فی بولک! أ نحن قتلناه؟! انما قتله الذی أخرجه و

فی روایة: فبلغ ذلک علیا فقال: و نحن قتلنا حمزة لأنا أخرجناه الی احد.

و ذکر ابن سعد أیضا أن ذا الکلاع لما بلغه هذا قال لعمرو: نحن الفئة الباغیة و هم بالرجوع الی عسکر علی و کان تحت یده ستون ألفا فقتل ذو الکلاع فقال معاویة: لو بقی ذو الکلاع لأفسد علینا جندنا بمیله الی ابن أبی طالب!».

و قال أیضا: «و قال الواقدی: لما طعن أبو الغادیة عمارا بالرمح و سقط أکب علیه آخر فاجتز رأسه ثم أقبلا الی معاویة یختصمان فیه، کل منهما یقول: أنا قتلته، فقال لهما عمرو: و اللّه ان تختصمان الا فی النار! فقال معاویة: ما صنعت؟ قوم بذلوا نفوسهم دوننا تقول لهم هذا؟! فقال عمرو:

هو و اللّه کذلک و أنت تعلمه و انی و اللّه وددت أنی مت قبل هذا الیوم بعشرین سنة!».

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانی: «فائدة- روی حدیث تقتل عمارا الفئة الباغیة» جماعة من الصحابة منهم قتادة (أبو قتادة. ظ) بن النعمان کما تقدم وام سلمة عند مسلم، و أبو هریرة عند الترمذی، و عبد اللّه بن عمرو بن العاص عند النسائی، و عثمان بن عفان و حذیفة و أبو أیوب و أبو رافع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۵

و خزیمة بن ثابت و معاویة و عمرو بن العاص و أبو الیسر و عمار نفسه، و کلها عند الطبرانی و غیره طرقها صحیحة أو حسنة. و فیه عن جماعة آخرین یطول عدهم. و فی هذا الحدیث علم من أعلام النبوة و فضیلة ظاهرة لعلی و لعمار ورد علی النواصب الزاعمین أن علیا لم یکن مصیبا فی حروبه».

و قال بدر الدین العینی فی شرح

حدیث «إذا تواجه المسلمان فکلاهما من أهل النار»

: «و قال الکرمانی: علی رضی اللّه عنه و معاویة کلاهما کانا مجتهدین غایة ما فی الباب أن معاویة کان مخطئا فی اجتهاده له أجر واحد و کان لعلی رضی اللّه عنه أجران. قلت: المراد (فالمراد. ظ) بما فی الحدیث المتواجهان بلا دلیل من الاجتهاد و نحوه، انتهی.

قلت: کیف یقال کان معاویة مخطئا فی اجتهاده، فما کان الدلیل فی اجتهاده!! و

قد بلغه الحدیث الذی قال صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم: ویح ابن سمیة تقتله الفئة الباغیة!

و ابن سمیة هو عمار ابن یاسر، و قد قتله فئة معاویة، أفلا یرضی معاویة سواء بسواء حتی یکون له أجر واحد».

و قال محمد بن خلفة الوشتانی الابی فی شرح حدیث قتل عمار:

«و الحدیث حجة بینة للقول بأن الحق مع علی و حزبه و انما عذر الآخرون بالاجتهاد، و أصل البغی الحسد، ثم استعمل فی الظلم، و علی هذا حمل الحدیث عبد اللّه ابن عمرو العاص یوم قتل عمار، و غیره تأوله فتأوله معاویة و کان أولا یقول: انما قتله من أخرجه

لینفی عن نفسه صفة البغی ثم رجع فتأوله علی الطلب و قال: نحن الفئة الباغیة، ای الطالبة لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد و هو الطلب.

قلت: البغی عرفا الخروج عن طاعة الامام مغالبة له، و لا یخفی علیک بعد التأویلین او خطؤهما، فأما الاول فواضح و کذا الثانی لان ترک علی القصاص من قتلة عثمان للذین قاموا بطلبه و رأوه مستندا فی اجتهادهم لیس لأنه ترکه جملة واحدة و انما ترکه لما تقدم، و فیه ان عدم القصاص منکر قاموا بتغییره و القیام بتغییر المنکر انما هو ما لم یؤد الی مفسدة أشد. و ایضا المجتهد انما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۶

یحسن به الظن إذا لم یبین مستند اجتهاده، اما إذا بینه فکان خطأ فکیف؟.

و للّه در الشیخ حیث کان یقول الصحبة حصنت علی من حارب علیا!».

و قال ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن یوسف السنوسی فی شرح حدیث قتل عمار: «و الحدیث حجة بینة للقول بأن الحق مع علی و حزبه و انما عذر الآخرون بالاجتهاد، و اصل البغی الحسد ثم استعمل فی الظلم، و غیر تأویله معاویة رضی اللّه عنه فکان یقول: انما قتله من أخرجه لینفی عن نفسه صفة البغی ثم رجع فتأوله علی الطالب و قال: نحن الفئة الباغیة، ای الطالبة لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد و هو الطلب (ب [۱]): البغی عرفا الخروج عن طاعة الامام مغالبة له، و لا یخفی بعد التأویلین او خطؤهما، و للّه در الشیخ حیث کان یقول: الصحبة حصنت علی من حارب علیا رضی اللّه عنه».

و قال عماد الدین یحیی بن أبی بکر العامری فی ترجمة سیدنا عمار: «قتل رضی اللّه عنه بصفین سنة سبع و ثلثین عن ثلث و خمسین سنة و کان من اصحاب علی و قتله اصحاب معاویة، و بقتله استدل اهل السنة علی تصحیح جانب علی لان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان قد قال له: ویح ابن سمیة! تقتلک الفئة الباغیة، و قال: ویح عمار یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار، و قال قبل ان یقتل: ائتونی بشربة لبن فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: آخر شربة تشربها من الدنیا شربة لبن. و کان آدم طوالا لا یغیّر شیبة، رضی اللّه عنه و رحمه».

و قال نور الدین السمهودی: «و أسند [۲] أیضا أن علی بن أبی طالب کان یرتجز و هو یعمل فیه و یقول:

لا یستوی من یعمر المساجدا یدأب فیها قائما و قاعدا

و من یری عن الغبار حائدا

---

[۱] أی: قال الابی.

[۲] أی: ابن زبالة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۷

و

أسند هو أیضا و یحیی من طریقه و المجد و لم یخرجه عن أم سلمة رضی اللّه عنها، قالت: بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مسجده فقرب اللبن و ما یحتاجون الیه، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فوضع ردائه، فلما رأی ذلک المهاجرون الأولون و الأنصار ألقوا أردیتهم و أکسیتهم و جعلوا یرتجزون و یعملون و یقولون:

لئن قعدنا و النبی یعمل. البیت و کان عثمان بن عفان رضی اللّه عنه رجلا نظیفا متنظفا و کان یحمل اللبنة فیجافی بها عن ثوبه، فإذا وضعها نفض کمه و نظر الی ثوبه فان أصابه شیء من التراب نفضه، فنظر الیه علی بن أبی طالب فأنشأ یقول:

لا یستوی من یعمر المساجدا الأبیات المتقدمة، فسمعها عمار بن یاسر فجعل یرتجز بها و هو لا یدری من یعنی بها فمر بعثمان فقال: یا ابن سمیة! ما أعرفنی بمن تعرّض و معه جریدة فقال: لتکفن أو لاعترضن بها وجهک! فسمعه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هو جالس

فی ظل بیتی تعنی ام سلمة. و فی کتاب یحیی: فی ظل بیته، فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

ثم قال: ان عمار بن یاسر جلدة ما بین عینی و أنفی فإذا بلغ ذلک من المرء فقد بلغ و وضع یده بین عینیه، فکف الناس عن ذلک ثم قالوا لعمار:

ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد غضب فیک و نخاف أن ینزل فینا القرآن! فقال:

أنا أرضیه کما غضب، فقال: یا رسول اللّه! ما لی و لا لأصحابک؟ قال: مالک و ما لهم؟ قال: یریدون قتلی یحملون لبنة لبنة و یحملون علی اللبنتین و الثلاث فأخذ بیده فطاف به فی المسجد و جعل یمسح و فرته بیده من التراب و یقول:

یا ابن سمیة لا یقتلک أصحابی و لکن تقتلک الفئة الباغیة.

و قد ذکر ابن إسحاق القصة بنحوه کما فی (تهذیب) ابن هشام، قال:

و سألت غیر واحد من أهل العلم بالشعر عن هذا الرجز فقالوا: بلغنا أن علی ابن أبی طالب ارتجز به، فلا ندری أهو قائله أم غیره، و انما قال ذلک علی رضی اللّه عنه مطائبة و مباسطة کما هو عادة الجماعة، إذا اجتمعوا علی عمل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۸

و لیس ذلک طعنا. و أخرج ابن أبی شیبة من مرسل أبی جعفر الخطمی، قال:

کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبنی المسجد و عبد اللّه بن رواحة یقول: أفلح من یعالج المساجدا فیقولها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیقول ابن رواحة: یتلوا القرآن قائما و قاعدا، فیقولها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و

فی «الصحیح» فی ذکر بناء المسجد: و کنا نحمل لبنة لبنة و عمار لبنتین لبنتین، فرآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل ینفض التراب عنه و یقول: ویح عمار! تقتله الفئة الباغیة یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار، و قال: یقول عمار: أعوذ باللّه من الفتن.

و

أسند ابن زبالة و یحیی، عن مجاهد، قال: رآهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هم یحملون الحجارة علی عمار و هو یبنی المسجد فقال: ما لهم و لعمار، و یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار و ذلک فعل الأشقیاء الأشرار! و أسند الثانی أیضا عن أم سلمة، قالت: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أصحابه یبنون المسجد فجعل أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یحمل کل رجل منهم لبنة لبنة و عمار بن یاسر لبنتین، لبنة عنه و لبنة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقام الیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فمسح ظهره و قال: یا ابن سمیة! لک أجران و للناس أجر، و آخر زادک من الدنیا شربة من لبن و تقتلک الفئة الباغیة.

و فی (الروض) للسهیلی أن معمر بن راشد روی ذلک فی جامعه بزیادة فی آخره و هی: فلما قتل یوم صفین دخل عمرو علی معاویة رضی اللّه عنهما فزعا فقال: قتل عمار! فقال معاویة: فما ذا؟ فقال عمرو: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة

. فقال معاویة: دحضت فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله من أخرجه.

و روی البیهقی فی (الدلائل) عن عبد الرحمن (أبی عبد الرحمن. ظ) السلمی أنه سمع عبد اللّه بن عمرو بن العاص یقول لأبیه عمرو: قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیه ما قال قال: أی رجل؟ قال:

عمار بن یاسر، أما تذکر یوم بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المسجد، فکنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۴۹

نحمل لبنة لبنة و عمار یحمل لبنتین لبنتین، فمر علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: تحمل لبنتین و أنت ترحض! أما انک ستقتلک الفئة الباغیة و أنت من أهل الجنة

. فدخل عمرو علی معاویة فقال: قتلنا هذا الرجل و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال فقال: اسکت، فو اللّه ما تزال

تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟! انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا.

قلت: و هو یقتضی أن هذا القول لعمار کان فی البناء الثانی للمسجد، لان اسلام عمرو کان فی الخامسة کما سبق.

و قال السمهودی فی (خلاصة الوفاء): «و لأحمد عن أبی هریرة: کانوا یحملون اللّبن الی بناء المسجد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم معهم، ثم قال:

فاستقبلت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عارض لبنة علی بطنه فظننت انها ثقلت علیه فقلت: ناولنیها یا رسول اللّه! فقال: خذ غیرها یا أبا هریرة فانه لا عیش الا عیش الآخرة

. و هذا فی البناء الثانی لان اسلام أبی هریرة متأخر.

و کذا ما فی الصحیح فی ذکر بناء المسجد: کنا نحمل لبنة لبنة و عمار لبنتین لبنتین، فرآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فجعل ینفض التراب و یقول: ویح عمار تقتله الفئة الباغیة، یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار

، لان البیهقی روی فی (الدلائل) عن أبی عبد الرحمن السلمی أنه سمع عبد اللّه بن العاص یقول لأبیه عمرو: قد قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیه ما قال! قال: أی رجل؟ قال قال: عمار بن یاسر، اما تذکره یوم بنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المسجد، فکنا نحمل لبنة لبنة و عمار یحمل لبنتین لبنتین، فمر علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و ذکر نحو روایة الصحیح.

ثم قال: فدخل عمرو علی معاویة فقال: قتلنا هذا الرجل و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال! فقال: اسکت فو اللّه ما تزال تدحض فی بولک، أ نحن قتلناه؟ انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا.

و اسلام عمرو رضی اللّه عنه کان فی السنة الخامسة فلم یحضر الا البناء الثانی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۰

و

قال الملا علی المتقی: «عن خالد بن الولید عن ابنة هشام بن الولید ابن المغیرة و کانت تمرض عمارا قالت: جاء معاویة الی عمار یعوده فلما خرج من عنده قال: أللهم لا تجعل منیته بأیدینا، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتل عمارا الفئة الباغیة (ع. کر)».

و قال فی (شرح الفقه الأکبر) فی ذکر خلافة امیر المؤمنین علیه السلام:

«و مما یدل علی صحة خلافته دون خلافة غیره الحدیث المشهور «الخلافة بعدی ثلثون سنة ثم یصیر ملکا عضوضا» و قد استشهد علی (رض) علی رأس ثلاثین سنة عن وفاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و مما یدل علی صحة اجتهاده و خطأ معاویة فی مراده ما صح عنه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق عمار بن یاسر:

تقتلک الفئة الباغیة. و أما ما نقل أن معاویة أو أحدا من أشیاعه قال: ما قتله الا علی (رض) حیث حمله علی المقاتلة فروی عن علیّ کرّمه اللّه وجهه انه قال فی المقابلة: فیلزم أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قتل عمه حمزة! فتبین أن معاویة و من بعده لم یکونوا خلفاء بل ملوکا و أمراء».

و قال فی (شرح الشفاء) فی فصل الاخبار بالغیوب: «و ان عمارا و هو ابن یاسر تقتله الفئة الباغیة

. رواه الشیخان، و لفظ مسلم: قال النبی صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم لعمار: تقتلک الفئة الباغیة. و زاد: و قاتله فی النار.

فقتله، أی عمارا، أصحاب معاویة، أی بصفین، و دفنه علی رضی اللّه تعالی عنه فی ثیابه و قد نیف علی سبعین سنة، فکانوا هم البغاة علی علی بدلالة هذا الحدیث و نحوه، و قد ورد: إذا اختلف الناس کان ابن سمیة مع الحق، و قد کان مع علی رضی اللّه تعالی عنهما، و أما تأویل معاویة أو ابن العاص بأن الباغی علی و هو قتله حیث حمله علی ما أدی الی قتله، فجوابه ما نقل عن علی کرم اللّه وجهه أنه یلزم منه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قاتل حمزة عمه.

و الحاصل أنه لا يعدل عن حقيقة العبارة الى مجاز الاشارة الا بدليل ظاهر من عقل أو نقل يصرفه عن ظاهره، نعم، غاية العذر عنهم أنهم اجتهدوا و أخطئوا فالمراد بالباغية الخارجة المتجاوزة لا الطالبة كما ظنه بعض

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۱

الطائفة».

و قال فى (المرقاة- شرح المشكوة): «(و عن أبى قتادة) صحابى مشهور (أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال لعمار) أى ابن ياسر (حين يحفر الخندق) حكاية حال ماضية (فجعل يمسح رأسه) أى رأسه عمار عن الغبار ترحما عليه من الأغيار (و يقول بؤس) بضم موحدة و سكون همز، و يبدل، و بفتح السين مضافا الى (ابن سمية) و هى بضم السين و فتح الميم و تشديد التحتية ام عمار و هى قد أسلمت بمكة و عذبت لترجع عن دينها فلم ترجع و طعنها أبو جهل فماتت، ذكره ابن الملك.

و قال غيره: كانت امه ابنة أبى حذيفة المخزومى زوجها ياسرا و كان حليفه فولدت له عمارا فأعتقه أبو حذيفة أى: يا شدة عمار احضرى فهذا أوانك، و اتسع فى حذف حرف النداء من أسماء الأجناس و انما يحذف من أسماء الاعلام، و روى بوس بالرفع على ما فى بعض النسخ، أى: عليك بؤس أو يصيبك بوس، و على هذا ابن سمية منادى مضاف، أى: يا ابن سمية! و قال شارح «المغنى»: يا شدة ما يلقاه ابن سمية من الفئة الباغية، نادى بؤسه و أراد نداءه و خاطبه بقوله: (تقتلك الفئة الباغية) أى الجماعة الخارجة على امام الوقت و خليفة الزمان.

قال الطيبى: ترحم عليه بسبب الشدة التى يقع فيها عمار من قبل الفئة الباغية يريد به معاوية و قومه فانه قتل يوم صفين. و قال ابن الملك:

اعلم أن عمارا قتله معاوية و فئته فكانوا طاغين باغين بهذا الحديث، لان عمار كان فى عسكر على و هو المستحق للامامة فامتنعوا عن بيعته.

و حكى أن معاوية كان يتأول معنى الحديث و يقول: نحن فئة باغية طالبة لدم عثمان، و هذا كما ترى تحريف، إذ معنى طلب الدم غير مناسب هنا لأنه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكر الحديث فى اظهار فضيلة عمار و ذم قاتله لأنه جاء فى طريق: ويح! قلت: ويح، كلمة تقال لمن وقع فى هلكة لا يستحقها فيترحم عليه و يرثى له، بخلاف ويل، فإنها كلمة عقوبة تقال للذى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۲

يستحقها و لا يترحم عليه هذا.

و فى (الجامع الصغير) برواية الامام أحمد و البخارى عن أبى سعيد مرفوعا: ويح عمار تقتله الفئة الباغية، يدعوهم الى الجنة يدعونه الى النار.

و هذا كالنص الصريح فى المعنى الصحيح المتبادر من البغى المطلق فى الكتاب كما فى قوله تعالى: وَ يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ، و قوله سبحانه: فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى فإطلاق اللفظ الشرعى على إرادة المعنى اللغوى عدول من العدل و ميل الى الظلم الذى هو وضع الشىء فى غير موضعه.

و الحاصل ان البغى بحسب المعنى الشرعى و الإطلاق العرفى خص عموم معنى الطلب اللغوى الى طلب الشر الخاص بالخروج المنهى، فلا يصح أن يراد به طلب دم خليفة الزمان و هو عثمان رضى اللّه عنه. و قد حكى عن معاوية تأويل أقبح من هذا حيث قال: انما قتله على و فئته حيث حمله على القتال و صار سببا لقتله فى المال، فقيل له فى الجواب: فإذن قاتل حمزة هو النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، حيث كان باعثا له على ذلك و اللّه سبحانه و تعالى حيث أمر المؤمنين بقتال المشركين! و الحاصل أن هذا الحديث فيه معجزات ثلث: إحداها انه سيقتل، و ثانيها أنه مظلوم، و ثالثها أن قاتله باغ من البغاة، و الكل صدق و حق. ثم رأيت الشيخ أكمل الدين قال: الظاهر أن هذا أى التأويل السابق عن معاوية و ما حكى عنه أيضا من أنه «قتله من أخرجه للقتل و حرضه عليه» كل منهما افتراء

علیه! أما الاول فتحریف للحدیث، و أما الثانی فلانه ما أخرجه أحد بل هو خرج بنفسه و ما له مجاهدا فی سبیل اللّه قاصدا لاقامة الفرض، و انما کان کل منهما افتراء علی معاویة لأنه رضی اللّه عنه أعقل من أن یقع فی شیء ظاهر الفساد علی الخاص و العام.

قلت: فإذا کان الواجب علیه أن یرجع عن بغیه باطاعته الخلیفة و یترک المخالفة و طلب الخلافة المنیفة، فتبین بهذا أنه کان فی الباطن باغیا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۳

و فی الظاهر متسترا بدم عثمان مراعیا مرائیا، فجاء هذا الحدیث علیه ناعیا، و عن عمله ناهیا، لکن کان ذلک فی الکتاب مسطورا، فصار عنده کل من القرآن و الحدیث مهجورا! فرحم اللّه من أنصف و لم یتعصب و لم یتعسف و تولی الاقتصاد فی الاعتقاد لئلا یقع فی جانبی سبیل الرشاد من الرفض و النصب بأن: یحب الال و الصحب. (رواه مسلم)».

و قال نور الدین الحلبی: «و لما قتل عمار دخل عمرو بن العاص علی معاویة فزعا و قال: قتل عمار! فقال معاویة: قتل عمار فما ذا؟ قال عمرو:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: تقتل عمارا الفئة الباغیة

. فقال له معاویة: دحضت، أی زلقت فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله من أخرجه.

و فی روایة قال له: أسکت فو اللّه ما تزال تدحض، أی تزلق فی بولک، انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا. و ذکر أن علیا رضی اللّه تعالی عنه لما احتج علی معاویة رضی اللّه تعالی عنه بهذا الحدیث و لم یسع معاویة إنکاره قال: انما قتله من أخرجه من داره، یعنی بذلک علیا. فقال علی رضی اللّه تعالی عنه: فرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم اذن قتل حمزة حین أخرجه».

قال: «و کان ذو الکلاع رضی اللّه تعالی عنه مع معاویة و قال له یوما و لعمرو ابن العاص: کیف نقاتل علیا و عمار بن یاسر؟! فقالا له: ان عمارا یعود إلینا و یقتل معنا. فقتل ذو الکلاع قبل قتل عمار، و لما قتل عمار قال معاویة: لو کان ذو الکلاع حیا لمال بنصف الناس الی علی، أی لان ذا الکلاع ذووه أربعة آلاف أهل بیت، و قیل: عشرة آلاف».

و قال شهاب الدین الخفاجی فی (نسیم الریاض): «و مما اخبر به صلّی اللّه علیه و سلّم من المغیبات ان عمار بن یاسر الصحابی المشهور تقتله الفئة الباغیة

. من البغی و هو الخروج بغیر حق علی الامام.

و لفظ مسلم: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعمار: تقتلک الفئة الباغیة.

و روی: و قاتله فی النار

. فقتله اصحاب معاویة و کان هو مع علی بصفین و هو صریح فی ان الخلیفة بحق هو علیّ رضی اللّه عنه و ان معاویة مخطئ فی اجتهاده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۴

کما

فی حدیث «إذا اختلف الناس کان ابن سمیة مع الحق»

و ابن سمیة هو عمار رضی اللّه تعالی عنه کان مع علی، و هذا هو الذی ندین اللّه به، و هو ان علیّا کرم اللّه وجهه علی الحق و مجتهد مصیب فی عدم تسلیم قتلة عثمان، و معاویة رضی اللّه تعالی عنه مجتهد مخطی، فدع القیل و القال فما ذا بعد الحق الا الضلال؟! و قد تأول معاویة حدیث عمار لما لم یجد مجالا لإنکاره فقال: انما قتله من أخرجه، و لذا

قال علیّ کرم اللّه وجهه لما بلغه قوله: فرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم قتل حمزة رضی اللّه تعالی عنه لما أخرجه لاحد

، کما نقله ابن دحیة رحمه اللّه تعالی، و قتل عمار بصفین و هو ابن سبعین سنة قتله ابن العمادیة (أبو الغادیة. ظ) و اجتز رأسه ابن جزء

و دفنه علیّ رضی اللّه تعالی عنه».

و قال حسین بن محمد الدیار بکری: «و فی (عقائد الشیخ أبی السحق الفیروزآبادی) و (خلاصة الوفاء) أن عمرو بن العاص کان وزیر معاویة فلما قتل عمار بن یاسر أمسک عن القتال و تابعه علی ذلک خلق کثیر فقال له معاویة لم لا تقاتل؟ قال قتلنا هذا الرجل و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة،

فدل علی أنا نحن بغا. قال له معاویة: أسکت فو اللّه ما تزال تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله علی و أصحابه جاءوا به حتی ألقوه بیننا.

و فی روایة قال: قتله من أرسله إلینا یقاتلنا و دفعنا عن أنفسنا فقتل فبلغ ذلک علیا فقال: ان کنت أنا قتلته فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم قتل حمزة حین أرسله الی قتال الکفار».

و قال محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة) فی بحث حدیث «ویح عمار تقتله الفئة الباغیة».

«و هذا الحدیث متواتر،

قال القرطبی: و لما لم یقدر معاویة علی إنکاره قال: انما قتله من أخرجه فأجابه علی بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا قتل حمزة حین أخرجه.

قال ابن دحیة:

و هذا من الإلزام المفحم الذی لا جواب عنه، و حجة لا اعتراض علیها. قال القرطبی: فرجع معاویة و تأوله علی الطلب و قال: نحن الفئة الباغیة أی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۵

الطالبة لدم عثمان، من البغاء بضم الباء و المد هو الطلب. قال الابی: البغی عرفا الخروج عن طاعة الامام مغالبة له.

و لا یخفی بعد التأویلین أو خطؤهما و الاول واضح و کذا الثانی لان ترک علی القصاص من قتلة عثمان الذین قاموا بطلبه و رأوه مستند اجتهادهم لیس لأنه ترکه جملة واحدة، و انما ترکه لما تقدم أی حتی یدخلوا فی الطاعة ثم یدعوا علی من قتل. قال: و أیضا عدم القصاص منکر قاموا لتغییره، و القیام لتغییر المنکر انما هو ما لم یؤد الی مفسدة أشد.

و أیضا المجتهد انما یحسن به الظن إذا لم یبین مستند اجتهاده و أما إذا بینه و کان خطأ فلا، و للّه در الشیخ، یعنی ابن عرفة حیث کان یقول:

الصحبة حصنت من حارب علیا، انتهی».

و قال محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی فی (الروضة الندیة) بعد ذکر بعض أحادیث و أخبار قتال أمیر المؤمنین مع الناکثین و القاسطین و المارقین: «تنبیه- قلت: اشتملت هذه القصص علی معجزات نبویة و کرامات علویة و أخلاق عند اللّه مرضیة، فنذکر شیئا من ذلک. أما المعجزات فمنها: اخباره صلّی اللّه علیه و سلّم بأن وصیه علیه السلام یقاتل الثلاث الطوائف و أمره له بذلک، فانه اخبار بالغیب الذی هو إحدی المعجزات و وصف کل طائفة بوصفها التی قوتلت علیه من النکث و القسط و المروق، و قدمنا فی قتاله الناکثین نکتا من معجزات و کرامات، و من المعجزات فی قتاله القاسطین ما تواتر عند أئمة النقل من أن عمارا یقتله الفئة الباغیة و أنه یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار.

و هذا الحدیث متواتر متفق علیه بین الطوائف حتی أن رأس الفئة الباغیة و رئیسها معاویة بن أبی سفیان مقر به، فانه تأوله بالتأویل الباطل و لم ینکره، بل قال: قتله من جاء به، فالزم بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو القاتل لحمزة. و هذا الحدیث من أعلام النبوة فانه قاله صلّی اللّه علیه و سلّم اول قدومه المدینة عند بناء مسجده صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو معروف فی کتب السیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۶

و الحدیث و لم یحضرنا منه شیء فننقل لفظه، و معناه أنه قال عمار رضی اللّه عنه و قد حملوه أحجارا صلّی اللّه علیه و سلّم المسجد: قتلونی یا رسول اللّه یحملوننی فوق ما أطیق، أو قال: کما یحمله رجلان.

فنفض صلّی اللّه علیه و سلّم الغبار عنه و قال: لیسوا بقاتلیک، انما یقتلک الفئة الباغیة

. تکلم صلّی اللّه علیه و سلّم بهذا قبل وقعة بدر و قبل فتح مکة و قبل اسلام رأس الفئة الباغیة و قبل أن یفتح من البلاد شبر واحد.

و تکرر منه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر أن عمارا (رض) یقتله الفئة الباغیة فی عدة مواقف، و قد کان عمار (رض) من أعیان أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال العامری (رض): و کان مخصوصا من الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بالبشارة و الترحیب و البشاشة و التطییب، أخبر الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم أنه أحد الأربعة الذین تشتاق إلیهم الجنة و قال له: مرحبا بالطیب المطیب، و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: عمار جلدة ما بین عینی و أنفی، و قال: اهتدوا بهدی عمار، و قال: من عادی عمارا عاداه اللّه من أبغض عمارا أبغضه اللّه

. ذکر هذه الأحادیث فی فضائله الفقیه العلامة الشافعی المحدث یحیی بن أبی بکر العامری (رض) فی کتاب (الریاض المستطابة) فی ترجمة عمار رضی اللّه عنه.

قال العامری: و کان من اصحاب علی علیه السلام و قتله اصحاب معاویة و بقتله استدل اهل السنة علی تصحیح امامة علی علیه السلام و

ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد کان قال: ویح ابن سمیة یقتله الفئة الباغیة

، و

قال: ویح عمار یدعوهم الی الجنة و یدعونه الی النار

، انتهی کلامه.

قلت: و

أخرج ابن عساکر و ابن سعد أن علیا علیه السلام قال حین قتل عمار: ان امرؤ من المسلمین لم یعظم علیه قتل عمار بن یاسر و تدخل علیه المصیبة الموجعة لغیر رشید. رحم اللّه عمارا یوم اسلم، و رحم اللّه عمارا یوم قتل، و رحم اللّه عمار یوم یبعث حیا، لقد رأیت عمارا و ما یذکر من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أربعة الا کان رابعا و لا خمسة الا کان خامسا و لا کان احد من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یشک ان عمارا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۷

قد وجبت له الجنة فی غیر موطن و لا شک، فهنیئا لعمار بالجنة

، و لقد قیل:

ان عمارا مع الحق و الحق معه یدور عمار مع الحق حیث دار، و قاتل عمار فی النار، انتهی.

قلت: و بقتله استدل علی ان معاویة فی حربه و قتاله باغ ظالم غیر مجتهد کما یقوله بعض السنیة انه مجتهد مخطئ و انه غیر آثم، کما قال العامری ایضا و اما المخالفون له فکانوا متأولین و کان لهم شبهة أداهم اجتهادهم إلیها، انتهی ذکره فی ترجمة الزبیر.

فنقول: انه لا یشک من یعرف حال معاویة انه لیس من الاجتهاد فی ورد و لا صدر، و انما الرجل یتحیل علی الملک فنفق شبهة الطلبة بدم عثمان لیضل اهل الشام بها و أی اجتهاد مع النص انه باغ، و أی اجتهاد مع اخبار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی علیه السلام بأنه یقاتل القاسطین، و سمعت صحة الحدیث عند امام المتأخرین مع اهل السنة الحافظ ابن حجر، فانه قال:

و ثبت عند النسائی و نقله و فسره و لم یقدح فیه، و قد ثبت من طرق عدة، و أی اجتهاد مع نص عمار و نص القرآن ان الفئة الباغیة تقاتل حتی تفیء الی امر اللّه، و حدیث عمار نص ان فئة معاویة الفئة الباغیة. و احسن من قال مشیرا الی الرد علی من زعم اجتهاد

معاویة:

قال النواصب قد أخطا معاویة فی الاجتهاد و أخطا فیه صاحبه

و العفو فی ذاک من حق لفاعله و فی أعالی جنان الخلد راکبه

قلنا کذبتم فلم قال النبی لنا فی النار قاتل عمار و سالبه

و ما دعوی الاجتهاد لمعاویة فی قتاله الا کدعوی ابن حزم أن ابن ملجم أشقی الآخرین مجتهد فی قتله لعلی علیه السلام کما حکاه عنه الحافظ ابن حجر فی (تلخیصه) و إذا کان من ارتکب هواه و لفق باطلا یروج به ما یراه اجتهادا لم یبق فی الدنیا مبطل، إذ لا یأتی أحد منکرا الا و قد أهب له عذرا، و هؤلاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۸

عبدة الأوثان قالوا: ما یعبدونهم الا لیقربوهم الی اللّه زلفی! و کم من محتج حجته داحضة عند ربه و علیه غضب».

و قال المولوی عبد العلی بن الملا نظام الدین السهالوی فی (فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت): «بقی أمر بغی معاویة، و الذی علیه جمهور أهل السنة أن هذا أیضا خطأ فی الاجتهاد و لا یلزم منه بطلان العدالة، لکن یخدشه عدم اظهار الحجة فی مقابلة أمیر المؤمنین علی و کان هو ألین للحق و استمراره علی الصنع الذی صنع، مع أن قتل عمار کان من أبین الحجج علی حقیة رأی أمیر المؤمنین علی، و لم ینقل فی الدفع الا أمر بعید هو أن الجائی برجل شیخ فی المعرکة قاتل إیاه! و هو کما تری».

و قال: «و قال بعضهم: فی کون مخالفة معاویة بالاجتهاد نظر، لأنه لو کانت بالاجتهاد لناظر بالحجة و أمیر المؤمنین علی کان ألین للحق، و قصد مناظرته بالحجة و إقامة الحجة علیه و لم یصغ الیه، و عند شهادة عمار قال: انما قتله علی حیث جاء به شیخا کبیرا، و لیس هذا من الحجة فی شیء، و لذا

قال أمیر المؤمنین فی الجواب: فإذا قتل حمزة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و أصحابه و سلّم

، بل الکلام فی کونه مجتهدا، کیف و قد عده صاحب (الهدایة) من السلاطین الجائرة مقابل العادلین، و لو کان بالاجتهاد لما کان جورا، و لم ینقل عنه فتوی علی طریقة الأصول الشرعیة».

و قال سلیمان بن ابراهیم البلخی فی (ینابیع المودة) فی الباب الثالث و الأربعین: «و فی (جمع الفوائد) عن عبد اللّه بن الحارث أن عمرو بن العاص قال لمعویة: أما سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول حین کان یبنی المسجد لعمار: انک لحریص علی الجهاد و انک لمن أهل الجنة و لتقتلنک الفئة الباغیة. قال: بلی! قال عمرو: فلم قتلتموه؟ قال: و اللّه ما تزال تدحض فی بولک! أ نحن قتلناه؟ انما قتله الذی جاء به، و هو علی- لأحمد.

عبد اللّه بن عمرو بن العاص رأی رجلین یختصمان فی رأس عمار یقول کل واحد منهما: أنا قتلته. فقال عبد اللّه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۵۹

و سلّم یقول: تقتله الفئة الباغیة. فقال معاویة: فما بالک أنت معنا؟ قال:

شکانی أبی الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال لی: أطع أباک ما دام حیا و لا تعصیه (تعصه. ظ) فأنا معکم و لست أقاتل- لأحمد

».

۱۵- خروج عمرو بن العاص لقتل عمار ... ص: ۵۹

و هذا الحدیث دلیل مبین علی ضلالة عمرو بن العاص، فانه الذی أعان معاویة و نصره و أیده و شارکه فی سیئات أعماله.

اخرج احمد و ابن سعد و اللفظ للثانی: «قیل لعمرو بن العاص: قد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحبک و یستعملک، قال: قد

كان و اللّه يفعل فلا أدرى أحب أم تألف يتألفنى، و لكنى أشهد على رجلين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يحبهما: عبد اللّه بن مسعود و عمار بن ياسر.

قالوا: فذاك و اللّه قتيلكم يوم صفين.

قال: صدقتم و اللّه، لقد قتلناه» [۱].

و فى (الطبرى): «و خرج اليوم الثالث عمار بن ياسر، و خرج اليه عمرو بن العاص، فاقتتل الناس كأشد القتال ... و شد عمار فى الرجال فأزال عمرو بن العاص عن موقفه» [۲].

و فى (الكامل): «و قد كان ذو الكلاع سمع عمرو بن العاص يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لعمار بن ياسر: تقتلك الفئة الباغية، و آخر شربة تشربها ضياح من لبن.

فكان ذو الكلاع يقول لعمرو: ما هذا ويحك يا عمرو! فيقول عمرو: انه سيرجع إلينا، فقتل ذو الكلاع قبل عمار مع معاوية و أصيب عمار بعده مع على، فقال عمرو لمعاوية: ما ادرى بقتل أيهما أنا أشد فرحا؟ بقتل عمار أو بقتل ذى الا كلاع، و اللّه لو بقى ذو الكلاع بعد قتل عمار

---

[۱] الطبقات ۲/ ۲۶۳.

[۲] الطبرى ۴/ ۷- ۸.

لمال بعامة اهل الشام الى على.

فأتى جماعة الى معاوية كلهم يقول: أنا قتلت عمارا، فيقول عمرو:

و ما سمعته يقول؟ فيخلطون، فأتاه ابن جزء فقال: أنا قتلته و سمعته يقول:

اليوم ألقى الاحبة، محمدا و حزبه، فقال عمرو: أنت صاحبه، ثم قال: رويدا و اللّه ما ظفرت يداك، و لقد أسخطت ربك» [۱].

و روى المتقى: «قاتل ابن سمية فى النار. كر عن عمرو بن العاص».

و انظر ۱۶/ ۱۴۱، ۱۴۵.. من (كنز العمال).

و انظر أيضا:

المستدرك ۳/ ۳۸۶، ۳۸۷ مروج الذهب ۳/ ۳۱ اسد الغابة ۴/ ۴۷ تذكرة الخواص ۹۱، ۹۲ تاريخ ابن خلدون ۲/ ۱۷۳. و غيرها

۱۶- ابو غادية قاتل عمار ... ص: ۶۰

و ابو الغادية ... قاتل عمار بن ياسر رضى اللّه تعالى عنه.

قال ابن سعد بترجمة عمار: «شهد خزيمة بن ثابت الجمل و هو لا يسل سيفا، و شهد صفين و قال: انا لا أسل أبدا حتى يقتل عمار، فانظر من يقتله، فانى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تقتله الفئة الباغية.

قال: فلما قتل عمار بن ياسر قال خزيمة: قد بانت لى الضلالة و اقترب فقاتل حتى قتل.

و كان الذى قتل عمار بن ياسر ابو غادية المزنى، طعنه برمح فسقط، و كان يومئذ يقاتل فى محفة، فقتل يومئذ و هو ابن أربع و تسعين سنة، فلما وقع

---

[۱] الكامل لابن الأثير ۳/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۱

أکب علیه رجل آخر فاجتز رأسه، فأقبلا یختصمان فیه کلاهما یقول: أنا قتلته، فقال عمرو بن العاص: و اللّه ان یختصمان الا فی النار، فسمعها منه معاویة، فلما انصرف الرجلان قال معاویة لعمرو بن العاص: ما رأیت مثل ما صنعت، قوم بذلوا أنفسهم دوننا تقول لهما: انکما تختصمان فی النار؟

فقال عمرو: هو و اللّه ذاک، و اللّه انک لتعلمه، و لوددت أنی مت قبل هذه بعشرین سنة» [۱].

و روی المتقی: «عن زید بن وهب قال: کان عمار بن یاسر قد ولع بقریش و ولعت به فغدوا علیه فضربوه فجلس فی بیته، فجاء عثمان بن عفان یعوده، فخرج عثمان و صعد المنبر فقال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: تقتلک الفئة الباغیة، قاتل عمار فی النار. حل. کر» [۲].

و فی (الاستیعاب): «ابو الغادیة الجهنی.. کان محبا فی عثمان، و هو قاتل عمار بن یاسر رضی اللّه عنه، و کان إذا استأذن علی معاویة و غیره یقول قاتل عمار بالباب.

و کان یصف قتله له إذا سئل عنه لا یبالیه.

و فی قصته عجب عند أهل العلم، روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما ذکرنا انه سمعه منه، ثم قتل عمارا رضی اللّه عنه روی عنه کلثوم بن جبیر» [۳].

أشار بقوله «روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما ذکرنا» الی ان ابا الغادیة من رواة

حدیث «عمار تقتله الفئة الباغیة»

و قد صرح الحلبی بذلک فی (سیرته) متعجبا منه.

و قال الزبیدی فی (تاج العروس): «و أبو الغادیة ... هو قاتل عمار بن یاسر رضی اللّه عنه، مذکور فی تاریخ دمشق».

و فی (شرح الشفاء للقاری): «قتله ابو الغادیة».

---

[۱] الطبقات ۳/ ۳۵۹.

[۲] کنز العمال ۱۶/ ۱۳۹. و انظر ۱۶/ ۱۴۵، ۱۴۶.

[۳] الاستیعاب ۴/ ۱۷۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۲

و فی (تذکرة الخواص ۹۴): «و قال الواقدی: لما طعن ابو الغادیة عمارا بالرمح و سقط أکب علیه آخر فاحتز رأسه»....

و فی (الروض الأنف ۷/ ۲۸): «قتله ابو الغادیة الفزاری و ابن جزء، اشترکا فی قتله».

و فی (اسد الغابة ۵/ ۲۶۷): «ابو الغادیة الجهنی، بایع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ... و کان من شیعة عثمان رضی اللّه عنه، و هو قاتل عمار بن یاسر، و کان إذا استأذن علی معاویة و غیره یقول: قاتل عمار بالباب، روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم النهی عن القتل ثم یقتل مثل عمار، نسأل اللّه السلامة.

روی ابن أبی الدنیا عن محمد بن أبی معشر عن أبیه قال: بینا الحجاج جالسا إذ أقبل رجل مقارب الخطو، فلما رآه الحجاج قال: مرحبا بأبی غادیة و أجلسه علی سریره و قال: أنت قتلت ابن سمیة؟ قال: نعم، قال: و کیف صنعت؟ قال: صنعت کذا حتی قتلته. فقال الحجاج لأهل الشام: من سره ان ینظر الی الرجل عظیم الباع الیوم القیامة فلینظر الی هذا، ثم سار أبو غادیة یسأله شیئا فأبی علیه، و قال ابو غادیة: نوطئ لهم الدنیا ثم نسألهم فلا یعطوننا و یزعم اننی عظیم الباع یوم القیامة، اجل و اللّه ان من ضرسه مثل احد و فخذه مثل ورقان و مجلسه مثل ما بین المدینة و الربذة لعظیم الباع یوم القیامة، و اللّه لو ان عمارا قتله اهل الأرض لدخلوا النار».

و راجع:

التاریخ الصغیر للبخاری ۱/ ۱۸۸.

المعارف لابن قتیبة ۲۵۶.

مروج الذهب ۲/ ۳۸۱.

المستدرک ۳/ ۳۸۶.

و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۳

دحض المعارضة بحدیث: تمسّکوا بعهد ابن أم عبد ... ص: ۶۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۵

قوله: «و تمسکوا بعهد ابن ام عبد».

أقول: تمسک (الدهلوی) بهذا الحدیث باطل لوجوه:

۱- انه مما تفرد به اهل السنة ... ص: ۶۵

انه حدیث من متفردات العامة، و حدیث الثقلین متفق علیه.

۲- انه مما اعرض عنه الشیخان ... ص: ۶۵

انه حدیث اعرض عنه الشیخان، و اعراضهما دلیل علی الضعف عندهم.

۳- انه ضعیف سندا ... ص: ۶۵

اشارة

انه حدیث ضعیف سندا،

قال ابن الأثیر بترجمة ابن مسعود: «أخبرنا ابو البرکات الحسن بن محمد بن الحسن بن هبة اللّه الدمشقی، أخبرنا ابو العشائر محمد بن خلیل بن فارس القیسی، أخبرنا ابو القاسم علی بن محمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۶

ابن علی المصیصی، أخبرنا ابو محمد عبد الرحمن بن عثمان بن قاسم ابن ابی نصر، أخبرنا ابو الحسن خیثمة بن سلیمان بن حیدرة الاطرابلسی، حدثنا ابو عبیدة السری بن یحیی بالکوفة، حدثنا قبیصة بن عقبة حدثنا سفیان الثوری عن عبد الملک بن عمیر عن مولی لربعی عن ربعی عن حذیفة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و تمسکوا بعهد ابن أم عبد.

و قد رواه سلمة بن کهیل عن ابی الزعراء عن ابن مسعود» [۱].

و فیه قبیصة بن عقبة ... ص: ۶۶

قال الذهبی: «قال ابن معین هو ثقة الا فی حدیث الثوری».

قال: و قال ابن معین لیس بذلک القوی، و قال: ثقة فی کل شیء الا فی سفیان» [۲].

و قد علمت انه روی هذا الحدیث عن سفیان الثوری.

و فیه: سفیان الثوری ... ص: ۶۶

و قد ذکرنا مساویه بالتفصیل فی القسم الثانی من مجلد (حدیث مدینة العلم).

و فیه: عبد الملک بن عمیر ... ص: ۶۶

و قد ذکرنا وجوه ضعفه و القدح فیه فی مجلد (حدیث الطیر) بالتفصیل.

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۲۵۸.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۷

و فیه: مولی ربعی ... ص: ۶۷

و هو مجهول.

و أما طریقه الآخر الذی ذکره ابن الأثیر معلقا ففیه: ابو الزعراء ... ص: ۶۷

و قد ترجمه بقوله: «عبد اللّه بن هانی، ابو الزعراء صاحب ابن مسعود، قال البخاری: لا یتابع علی حدیثه، سمع منه سلمة بن کهیل حدیثه عن ابن مسعود فی الشفاعة: ثم یقول نبیکم صلّی اللّه علیه و سلّم رابعا، و المعروف انه علیه السلام اول شافع، قال البخاری.

و قد أخرج النسائی الحدیث مختصرا» [۱].

و فی (تهذیب التهذیب ۶/ ۶۱): قال البخاری: «لا یتابع فی حدیثه».

هذا، و لو راجعت (جامع الترمذی) باب مناقب ابن مسعود لرأیت ان راوی هذا الحدیث عن سلمة بن کهیل هو: یحیی بن سلمة بن کهیل و عنه ابنه اسماعیل و عنه ابنه ابراهیم.

و هؤلاء بأجمعهم مجروحون حسب تصریحات الأئمة من اهل السنة کما فصل ذلک فی مجلد (حدیث الطیر) و ستقف علی ذلک قریبا أیضا، و بالاخص: یحیی بن سلمة فانه الأشد ضعفا فیهم، فلقد قال الترمذی بعد ان خرجه: «هذا حدیث غریب من حدیث ابن

مسعود، لا نعرفه الا من یحیی بن سلمة بن کهیل، و یحیی بن سلمة یضعف فی الحدیث» [۲].

و بهذه الوجوه یقف المنصف علی تعسف (الدهلوی) و مکابرته...

و اللّه الموفق.

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۵۱۶.

[۲] صحیح الترمذی ۲/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۶۹

دحض المعارضة بحدیث: رضیت لکم ما رضی به ابن أم عبد ... ص: ۶۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۱

قوله: «و رضیت لکم ما رضی به ابن ام عبد».

أقول: هذا الحدیث لا یجوز الاستدلال به للوجوه الآتیة:

۱- انه من الآحاد ... ص: ۷۱

ان هذا الحدیث من الآحاد، و حدیث الثقلین من المتواترات.

علی انه مما تفرد به اهل السنة، کما انه مما لا یقبله اهل الحق.

۲- انه مما اعرض منه الشیخان ... ص: ۷۱

لقد أعرض الشیخان عن روایته، و قد ذکرنا ان کلما لم یذکراه فهو عندهم موهون.

بل لم یخرجه أحد من أصحاب الصحاح الستة.

۳- انه لا یدل علی منزلة لابن مسعود ... ص: ۷۱

و لو فرض صحة هذا الحدیث و سلمنا ذلک، فانه لا یعارض حدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۲

الثقلین، لان حدیث الثقلین یدل علی خلافة اهل البیت علیهم السلام و إمامتهم و عصمتهم و طهارتهم و أفضلیتهم من غیرهم ... کما مر بالتفصیل.

و أما هذا الحدیث فلا یثبت شیئا مما ذکر لابن مسعود، بل لا یدل علی علمیة أو مقام، بل لو تأمل أحد فی شأن صدوره لعلم انه لا یدل الا علی ان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یرید ان ابن مسعود یرضی بما رضی اللّه به و رسوله، و یشهد بما ذکرنا

ما جاء فی (المستدرک) بإسناده عن جعفر ابن عمرو ابن حریث عن أبیه قال: «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ، قال: أقرأ و علیک أنزل؟ قال: انی أحب ان اسمع من غیری، قال: فافتتح سورة النساء حتی بلغ «فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ

وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً» فاستعبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و کف عبد اللّه، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تکلم، فحمد اللّه فی اول کلامه و اثنی علی اللّه و صلی علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد شهادة الحق و قال: رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن ام عبد.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه» [۱].

فحاصل الحدیث: انی رضیت لکم ما رضی به ابن مسعود لکم، و هو قوله: رضینا باللّه ربا...

۴- ما کان بین عمرو ابن مسعود ... ص: ۷۲

من العجیب تمسک (الدهلوی) بهذا الحدیث و سابقه فی مقابلة حدیث الثقلین و قد رووا ان عمر بن الخطاب قد منع ابن مسعود من الإفتاء، قال الدارمی: «أخبرنا محمد بن الصلت، ثنا ابن المبارک، عن ابن عون عن محمد قال قال عمر لابن مسعود: ألم أنبأ، أو أنبئت أنک تفتی و لست بأمیر؟

---

[۱] المستدرک ۳/ ۳۱۹.

ول حارها من تولی قارها» [۱].

و هذا ینافی

حدیث «تمسکوا بعهد ابن ام عبد»

و علی أهل السنة حینئذ اما أن یترکوا الحدیث من أصله، و اما أن یحکموا بمعصیة عمر لأمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

* بل ان عمراتهم ابن مسعود فی الروایة و نهاه عنها، قال ابن سعد فی ذکر من کان یفتی بالمدینة: «أخبرنا حجاج بن محمد عن شعبة عن سعد بن ابراهیم عن أبیه قال قال عمر بن الخطاب لعبد اللّه بن مسعود و لابی الدرداء و لابی ذر: ما هذا الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: احسبه قال:

و لم یدعهم یخرجون من المدینة حتی مات» [۲].

و قال الذهبی بترجمة عمر: «ان عمر حبس ثلاثة: ابن مسعود و أبا الدرداء و أبا مسعود الانصاری فقال: قد أکثرتم الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۳].

۵- ما کان بین عثمان و ابن مسعود ... ص: ۷۳

و أما صنائع عثمان بن عفان مع ابن مسعود فقد اشتهرت فی التاریخ اشتهار الشمس فی رابعة النهار، و نحن نکتفی هنا ببعض الاخبار:

قال الیعقوبی فی قصة المصاحف بعد کلام له: «فأمر به عثمان فجر برجله حتی کسر له ضلعان، فتکلمت عائشة و قالت قولا کثیرا ... و اعتل ابن مسعود، فأتاه عثمان یعوده فقال له: ما کلام بلغنی عنک؟

قال: ذکرت الذی فعلته بی، انک أمرت بی فوطئ جوفی، فلم أعقل صلاة الظهر و لا العصر، و منعتنی عطائی.

قال: فانی اقیدک من نفسی، فافعل بی مثل الذی فعل بک.

---

[۱] مسند الدارمی ۱/ ۶۱.

[۲] الطبقات ۲/ ۳۳۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۵- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۴

قال: ما کنت بالذی أفتح القصاص علی الخلفاء.

قال: هذا عطاؤک فخذه.

قال: منعتنیه و انا محتاج الیه، و تعطینیه و أنا غنی عنه، لا حاجة لی به.

فانصرف، فأقام ابن مسعود مغاضبا لعثمان حتی توفی، و صلی علیه عمار ابن یاسر، و کان عثمان غائبا فستر أمره، فلما انصرف رأی عثمان القبر فقال: قبر من هذا؟

فقیل: قبر عبد اللّه بن مسعود.

قال: فکیف دفن قبل أن أعلم؟

فقالوا: ولی أمره عمار بن یاسر، و ذکر أنه أوصی ألا یخبره به.

و لم یلبث الا یسیرا حتی مات المقداد، فصلی علیه عمار و کان أوصی الیه و لم یؤذن عثمان به، فاشتد غضب عثمان علی عمار و قال: و یلی علی ابن السوداء أما لقد کنت به علیما» [۱].

و فی (المعارف) فی خلافة عثمان: «و کان مما نقموا علی عثمان: أنه..

طلب الیه عبد اللّه بن خالد بن أسید صلة فأعطاه أربعمائة ألف درهم من بیت مال المسلمین. فقال عبد اللّه بن مسعود فی ذلک، فضربه الی ان دق له ضلعین» [... ۲].

و فی (الریاض النضرة ۲/ ۱۶۳) و (الخمیس ۲/ ۲۶۱) و (تاریخ الخلفاء للسیوطی ۱۵۸) و اللفظ للأول: «فلم یبق أحد من أهل المدینة الا حنق علی عثمان، و زاد ذلک غضب من غضب لأجل ابن مسعود و أبی ذر و عمار».

و انظر:

تاریخ الطبری ۲/ ۳۱۱، ۳۲۵، ۳۲۶

---

[۱] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۵۹.

[۲] المعارف ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۵

العقد الفرید ۲/ ۱۸۶، ۱۹۲ الأوائل لابی هلال ۱۵۲ الکامل ۳/ ۴۲ اسد الغابة ۳/ ۲۵۹ و غیرها.

و لقد اعترف (الدهلوی) ایضا بذلک کله فی (التحفة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۷

دحض المعارضة بحدیث: أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل ... ص: ۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۷۹

قوله: «و أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل».

أقول: و الجواب عنه وجوه:

۱- انه من متفردات العامة ... ص: ۷۹

ان هذا الحديث ليس من أحاديث الامامية، و قد كان (الدهلوی) قد التزم بنقل الأحاديث التی يعترف الامامية بصحتها و يحتجون بها، علی أن والده لم يجوز الاحتجاج معهم بأحاديث الصحيحين، مع أن هذا الحديث لا عين له و لا أثر فيهما كما لا يخفی.

۲- انه واه ... ص: ۷۹

ان هذا الحديث سنده واه، فانه جزء من

حديث: «أرحم أمتی أبو بكر..»

و لقد بسطنا الكلام حوله فی مجلد (حديث مدينة العلم).

۳- اعترف ابن تيمية بضعفه ... ص: ۷۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۰

لقد اعترف ابن تيمية- و هو من فتن أهل السنة بهفواته- بضعفه، إذ قال فی الجواب عن

حديث «أقضاكم علی»

بعد أن ذكره: «مع أن الحديث الذی فيه ذكر معاذ و زيد بعضهم يضعفه و بعضهم يحسنه» [۱].

أقول: سيأتی تعقيب ابن عبد الهادی لتحسين بعضهم إياه.

۴- قدح فيه ابن عبد الهادی ... ص: ۸۰

ان حديث أعلمية معاذ بن جبل- و ان حسنه بعضهم بل صححه- باطل عند ابن عبد الهادی، فقد صرح فی (التذكرة) بأن فی متنه نكارة و بأن شيخه ضعفه بل رجح و ضمه.

۵- قدح فيه الذهبی ... ص: ۸۰

لقد عد الحافظ الذهبی- الذی استند (الدهلوی) الی كلامه فی رد حديث الطير- هذا الحديث فی الأحاديث المقدوحة، و صرح بذلك فی (الميزان) بترجمة سلام بن سليم، كما ستقف عليه ان شاء اللّه تعالی.

۶- قدح فيه المناوی ... ص: ۸۰

اشارة

لقد قدح المناوی فی هذا الحديث لكون «ابن البيلمانی» فی سنده، و نقل فی ذلك كلام ابن عبد الهادی، فقال فی شرح الحديث الطويل المشار اليه سابقا»: «ع. من طريق ابن البيلمانی عن أبيه عن ابن عمر بن الخطاب. و ابن البيلمانی حاله معروف. لكن فی الباب

أیضا عن أنس و جابر و غیرهما عن الترمذی و ابن ماجة و الحاکم و غیرهم، لکن قالوا فی روایتهم بدل «أرأف»: «أرحم». و قال ت: حسن صحیح، و قال ک: علی شرطهما.

و تعقبهم ابن عبد الهادی فی تذکرته بأن فی متنه نکارة، و بأن شیخه

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۱

ضعفه، بل رجح وضعه» [۱].

بعض کلماتهم فی راویه: ابن البیلمانی ... ص: ۸۱

لقد اکتفی المناوی بقوله: «و ابن البیلمانی حاله معروف» و لا بأس بإیراد کلمات أساطین الجرح و التعدیل فیه و فی أبیه:

قال البخاری: محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه. منکر الحدیث، کان الحمیدی یتکلم فیه» [۲].

و قال النسائی: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه. منکر الحدیث» [۳].

و قال المقدسی: «إذا کان آخر الزمان و اختلف الأهواء فعلیکم بدین البادیة و النساء. فیه محمد بن عبد الرحمن البیلمانی قال ابن معین: لیس بشیء» [۴].

و قال عنه فی مواضع عدیدة بعد أحادیث رواها «لا شیء فی الحدیث» و «لا شیء» و «لیس بشیء» و «کان یتهم» (أنظر: ص ۲۶، ۴۲، ۴۶، ۴۹، ۸۲، ۱۱۲، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۳۶، ۱۴۱).

و قال ابن الجوزی بعد الحدیث المذکور: «قال المصنف: هذا حدیث لا یصح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال یحیی بن معین: محمد بن الحارث و محمد بن عبد الرحمن لیسا بشیء، قال أبو حاتم: حدث محمد بن عبد الرحمن عن أبیه بنسخه شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة، لا یحل الاحتجاج به و لا ذکره فی الکتب الا تعجبا» [۵].

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۴۶۰.

[۲] الضعفاء و المتروکین للبخاری ۱۰۳.

[۳] الضعفاء و المتروکین للنسائی ۹۳.

[۴] تذکرة الموضوعات للحافظ المقدسی ۲۵.

[۵] الموضوعات ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۲

و هکذا قال فیه فی حدیث فی «باب فضل جدة».

و فی (میزان الاعتدال): «د. ق محمد بن عبد الرحمن بن البیلمانی عن أبیه: ضعفوه، و قال البخاری و أبو حاتم: منکر الحدیث، و قال الدارقطنی و غیره: ضعیف، و قال ابن حبان: یحدث عن أبیه بنسخه شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة.. قال ابن عدی: کلما یرویه ابن البیلمانی البلاء فیه منه..» [۱].

و فی [المغنی : «ضعفوه و قال ابن حبان: روی عن أبیه نسخة موضوعة» [۲].

و قال الزین العراقی بعد حدیث «إذا کان آخر الزمان..»: «و ابن البیلمانی له عن أبیه عن ابن عمر نسخة کان یتهم بوضعها، و هذا اللفظ

عن هذا الوجه رواه حب فی الضعفاء فی ترجمة ابن البیلمانی و اللّه اعلم» [۳].

و قال الهیثمی فی باب صلاة الخوف بعد حدیث «رواه البزار و فیه محمد بن عبد الرحمن البیلمانی، و هو ضعیف جدا» [۴].

و قال سبط ابن العجمی: «ضعفه غیر واحد، و قال خ و ابو حاتم: منکر الحدیث، و قال ابن حبان: حدث عن أبیه بنسخة شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة، و قد ذکر الذهبی عدة أحادیث فی میزانه و فی آخرها: قال ابن عدی: کلما یرویه ابن البیلمانی فالبلاء منه، و محمد بن الحرث أیضا ضعیف. انتهی، یعنی: راوی غالب الأحادیث التی ذکرها و اللّه اعلم. و فی ثقات ابن حبان فی ترجمة أبیه: یضع علی أبیه العجائب» [۵].

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۷.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۰۳.

[۳] المغنی عن حمل الاسفار فی الاسفار ۱/ ۲۶۲.

[۴] مجمع الزوائد ۲/ ۱۹۶.

[۵] الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث- مخطوط.

و قال ابن حجر بعد حدیث: «و رواه الدارقطنی من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عن عثمان، و ابن البیلمانی ضعیف جدا و أبوه ضعیف أیضا» [۱].

و نقل فی (تهذیب التهذیب) کلمات البخاری و أبی حاتم و النسائی و ابن معین و ابن عدی. ثم قال: «قلت و قال ابن حبان: حدث عن أبیه نسخة شبیه بمائتی حدیث کلها موضوعة لا یجوز الاحتجاج به و لا ذکره الا علی وجه التعجب و قال الساجی: منکر الحدیث، و قال العقیلی: روی عنه صالح بن عبد الجبار و محمد بن الحارث مناکیر، و قال الحاکم: روی عن أبیه عن ابن عمر المعضلات» [۲].

و فی (لسان المیزان): «قال البخاری: منکر الحدیث» [۳].

و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف و قد اتهمه ابن عدی و ابن حبان، من السابعة» [۴].

و قال ابن الهمام فی مسألة تقدیر المهر: «و حدیث العلائق معلول بمحمد ابن عبد الرحمن ابن البیلمانی، قال ابن القطان قال البخاری منکر الحدیث» [۵].

و قال السخاوی بعد حدیث «إذا کان»: «... و ابن البیلمانی ضعیف جدا» [۶].

و قال الخزرجی: «قال البخاری منکر الحدیث» [۷].

و قال السندی: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی، روی عن أبیه نسخة

---

[۱] التلخیص الحبیر ۱/ ۸۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۹۴.

[۳] لسان المیزان ۶/ ۶۹۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲.

[۵] فتح القدیر ۲/ ۴۳۶.

[۶] المقاصد الحسنة ۲۹۰.

[۷] خلاصة التذهیب ۲/ ۴۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۴

کلها موضوعة» [۱].

و نقل القاری عن ابن القیم کلمات القوم المتقدمة [۲].

و قال المناوی بعد حدیث: «إذا کان آخر الزمان..»: «و ابن البیلمانی ضعیف جدا، و أورده السخاوی فی المقاصد» [۳].

و بمثله قال الزبیدی فی (شرح الاحیاء) بعد الحدیث المذکور.

و قال الشوکانی: «و فیه ابن البیلمانی و هو ضعیف جدا، عن أبیه و هو أیضا ضعیف» [۴].

و أما أبوه عبد الرحمن ابن البیلمانی ... ص: ۸۴

فقد ضعفه الدارقطنی فی (المجتنی- مخطوط).

و الحاکم فی (المستدرک ۴/ ۴۸۵).

و الذهبی فی (المیزان ۲/ ۵۵۱) و (المغنی ۲/ ۳۷۷) و (الکاشف ۲/ ۱۵۸) و (تلخیص المستدرک ۴/ ۱۰۲ و ۴۸۵).

و ابن حجر العسقلانی فی (تهذیب التهذیب ۶/ ۱۵۰) و (تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴).

و الخزرجی فی (خلاصة التذهیب ۲/ ۱۲۷).

و ابن امیر الحاج فی (التقریر و التحبیر ۱/ ۲۲۴).

و المتقی فی (کنز العمال ۶/ ۱۴۶).

و الشوکانی فی (نیل الأوطار ۱/ ۱۹۷).

و المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۱۶۳).

و الزبیدی فی (تاج العروس- بلم).

---

[۱] مختصر تنزیه الشریعة عن الأحادیث الموضوعة- مخطوط.

[۲] الموضوعات ۴۱۹.

[۳] فیض القدیر ۱/ ۴۲۴.

[۴] نیل الأوطار ۱/ ۱۹۷، ۶/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۵

۷- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۵

اشارة

لقد قال المناوی فی (فیض القدیر) بشرح

حدیث «معاذ بن جبل أعلم الناس بحلال اللّه و حرامه»

: «حل- عن أبی سعید الخدری، و فیه زید العمی و قد مر ضعفه، و سلام بن سلیم قال ابن عدی: عامة ما یرویه لا یتابع علیه».

أقول: و إليك بعض أقوال أساطين علمائهم فی كل من الرجلين:

اما زيد العمی ... ص: ۸۵

فقد قال النسائی: «زيد العمی ضعيف» [۱].

و قال ابن أبی حاتم عن أبيه فی حديث: «زيد العمی ضعيف الحديث» [۲].

و قال ابن الجوزی بعد أحاديث: «هذه أحاديث ليس فيها صحيح ...

و الثانی و الثالث: فيهما زيد العمی، قال ابن حبان، يروی أشياء موضوعة لا أصل لها حتی يسبق الی القلب انه المتعمد لها» [۳].

و قال الذهبی: «فيه ضعف، قال ابن عدی: لعل شعبة لم يرو عن أضعف منه» [۴].

و قال العراقی فی (المغنی) بعد حديث: «و فيه زيد العمی و هو ضعيف».

و قال ابن حجر: «ضعيف» [۵].

---

[۱] الضعفاء و المتروكين للنسائی: ۱۸۰.

[۲] العلل ۱/ ۴۵.

[۳] الموضوعات ۳/ ۲۱۵.

[۴] الكاشف ۱/ ۳۳۸.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۶

و فی (تهذيب التهذيب): «و قال إسحاق بن منصور عن ابن معين: صالح الحديث، و قال غير مرة: لا شیء، و قال أبو الوليد بن أبی الجارود عن ابن معين: زيد العمی و أبو المتوكل يكتب حديثهما و هما ضعيفان، و قال أبو حاتم: ضعيف الحديث يكتب حديثه و لا يحتج به، و قال أبو زرعة: ليس بقوی واه الحديث، ضعيف، و قال الجوزجانی: متماسك، و قال الآجری عن أبی داود حدث عن شعبة و ليس بذلك و لكن ابنه عبد الرحيم لا يكتب حديثه، و قال الآجری أيضا: سألت أبا داود عنه فقال: زيد بن مرة، قلت: كيف هو؟ قال: ما سمعت منه الا خيرا. و قال النسائی: ضعيف، و قال الدارقطنی: صالح، و قال ابن عدی: عامة ما يرويه ضعيف، علی ان شعبة قد روی عنه، و لعل شعبة لم يرو عن أضعف منه، و قال علی بن مصعب: سمی العمی، لأنه كان كلما سئل عن شیء، قال: حتی اسأل عمی.

قلت: و قال الرشاطی: هو منسوب الی بنی العم من تميم، و قال ابن سعد: كان ضعيفا فی الحديث، و قال ابن المدينی: كان ضعيفا عندنا، و قال أبو حاتم: كان شعبة لا يحمد حفظه، و قال العجلی: بصری ضعيف الحديث ليس بشیء، و قال ابن عدی: هو من جملة الضعفاء الذين يكتب حديثهم» [۱].

و اما سلام بن سليم ... ص: ۸۶

فقد قال البخاری: «تركوه» [۲].

و قال النسائی فی (الضعفاء و المتروکین ۴۷) و ابن أبی حاتم فی (العلل ۱/ ۶۳) عن أبیه: «متروک الحدیث».

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۰۸.

[۲] الضعفاء للبخاری ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۷

و قال أبو نعیم بترجمة الشعبی بعد حدیث: «متروک باتفاق» [۱].

و قال ابن الجوزی بعد حدیث: «فیه سلام الطویل قال یحیی: لیس بشیء لا یکتب حدیثه، و قال البخاری: ترکوه، و قال النسائی و الدار قطنی:

متروک و قال ابن حبان: یروی عن الثقات الموضوعات و کأنه کان المعتمد لها» [۲].

و قال الذهبی: «ترکوه» ثم نقل کلماتهم فیه [۳].

و فی (المغنی): «متروک، و قال ابو زرعة: ضعیف» [۴].

و فی (الکاشف): «قال البخاری: ترکوه» [۵].

و قال ابن الترکمانی عن البیهقی: «متروک» [۶].

و قال الهیثمی: «قد أجمعوا علی ضعفه» [۷].

و قال سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث): «جرحه جماعة».

و قال ابن حجر: «متروک من السابعة» [۸].

و قال أیضا: «زید و سلام ضعیفان» [۹].

و هکذا ضعفه آخرون کالخزرجی (خلاصة التذهیب ۱/ ۴۳۳) و السندی فی (مختصر تنزیه الشریعة) و محمد بن طاهر فی (قانون الموضوعات ۲۵۹).

---

[۱] حلیة الأولیاء ۴/ ۳۳۶.

[۲] الموضوعات ۲/ ۸۹.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۱۷۵.

[۴] المغنی ۱/ ۲۷۰.

[۵] الکاشف ۱/ ۴۱۳.

[۶] الجوهر النقی ۱/ ۲۱.

[۷] مجمع الزوائد ۱/ ۲۱۲.

[۸] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۲.

[۹] تلخیص الحبیر ۱/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۸۸

۸- قدح المناوی أیضا ... ص: ۸۸

قال المناوی: «حل- عن ابی سعید. و اسناده ضعیف» [۱].

۹- قدح العزیزی فیه ... ص: ۸۸

قال العزیزی: «حل- عن أبی سعید و اسناده ضعیف» [۲].

۱۰- تصرف معاذ فی ما لیس له ... ص: ۸۸

اشارة

ان من مبطلات أحادیث اعلمیة معاذ بن جبل تصرفه فی ما لیس له من الأموال، و إلیک من ذلک روایتین:

الاولی ...: ص: ۸۸

ما أخرجه جماعة مهم ابن سعد بترجمة معاذ، قال: «أخبرنا عبید اللّه بن موسی، أنا شیبان، عن الأعمش عن شقیق قال: استعمل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم معاذا علی الیمن، فتوفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و استخلف ابو بکر و هو علیها، و کان عمر عامئذ علی الحج، فجاء معاذ الی مکة و معه رقیق و وصفاء علی حدة، فقال له عمر: یا ابا عبد الرحمن لمن هؤلاء الوصفاء؟ قال: هم لی، قال: من أین هم لک؟ قال: أهدوا لی. قال: اطعنی و أرسل بهم الی أبی بکر فان طیبهم لک فهم لک، قال: ما کنت لأطیعک فی هذا، شیء أهدی لی أرسل بهم الی أبی بکر؟ قال: فبات لیلا- [لیلته ثم أصبح فقال: یا ابن الخطاب ما أرانی الا مطیعک، انی رأیت اللیلة فی المنام کأنی أجر- او: أقاد او کلمة تشبهها- الی النار و أنت آخذ بحجزتی، فانطلق [بی و] بهم الی أبی بکر، فقال: أنت أحق بهم، [فانطلق بهم الی أبی بکر] فقال ابو بکر: هم

---

[۱] التیسیر ۲/ ۳۷۶.

[۲] السراج المنیر ۳/ ۲۸۲.

لک، فانطلق بهم الی أهله فصفوا خلفه یصلون قال: لمن تصلون؟ قالوا: للّه تبارک و تعالی. قال: فانطلقوا فأنتم له» [۱].

و الثانیة ...: ص: ۸۹

أخرجها جماعة منهم ابن عبد البر فی (الاستیعاب ۳/ ۱۴۰۴) بترجمة معاذ و المتقی فی (کنز العمال ۵/ ۳۴۲) فی کتاب الخلافة، و هذا لفظ المتقی:

«أخبرنا معمر عن الزهری عن کعب بن عبد الرحمن [ابن کعب بن مالک عن أبیه قال: کان معاذ بن جبل رجلا سمحا شابا جمیلا من افضل شباب قومه، و کان لا یمسک شیئا، فلم یزل یدان حتی اغلق ما له کله من الدین، فأتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یطلب له ان یسأل له غرماءه ان یضعوا له، فأبوا، فلو ترکوا لاحد من اجل أحد ترکوا لمعاذ من اجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کل ما له فی دینه حتی قام معاذ بغیر شیء، حتی إذا کان عام فتح مکة بعثه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی طائفة من

الیمن أمیرا لیجبره، فمکث معاذ بالیمن أمیرا و کان اول من اتجر فی مال اللّه هو، و مکث حتی أصاب و حتی قبض النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فلما قدم قال عمر لابی بکر:

أرسل الی هذا الرجل فدع له ما یعیشه و خذ سائره، فقال ابو بکر: انما بعثه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبره و لست بآخذ منه شیئا الا ان یعطینی، فانطلق عمر الی معاذ إذ لم یطعه ابو بکر، فذکر ذلک عمر لمعاذ، فقال [معاذ]: انما ارسلنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبرنی و لست بفاعل، ثم لقی معاذ عمر فقال: قد أطعتک و انا فاعل ما أمرتنی به، انی رأیت فی المنام أنی فی حومة ماء قد خشیت الغرق، فخلصتنی منه یا عمر، فأتی معاذ أبا بکر فذکر ذلک له و حلف له انه لم یکتمه شیئا حتی بین له سوطه، فقال ابو بکر: و اللّه لا آخذه منک، قد وهبته لک، فقال عمر: هذا حین طاب لک و حل، فخرج معاذ

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۵.

عند ذلک الی الشام.

قال معمر: فأخبرنی رجل من قریش قال: سمعت الزهری یقول: لما باع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مال معاذ أوقفه للناس فقال: من باع هذا شیئا فهو باطل. عب و ابن راهویه».

أقول: فمن کان هذا حاله من الجهل بحکم اللّه و التصرف فی مال اللّه و لم یؤده حتی رأی فی منامه ما رأی.. لا یکون أعلم بحلال اللّه و حرامه من غیره!.

قوله: و أمثال ذلک کثیرة.

اقوال: نعم أمثال هذه الموضوعات فی کتبهم کثیرة، و علی ألسنتهم شهیرة، و الوقوف علی حال ما ذکر منها کاف لمعرفة حال تلک عند من له ادنی بصیرة، و الحمد للّه الذی وفقنا لاحقاق الحق و إعلانه، و دحض الباطل و ازهاقه، و هو سبحانه نعم المولی و نعم النصیر.

دحض المعارضة بحدیث: اقتدوا باللّذین من بعدی ... ص: ۹۱

اشارة

قوله: خصوصا

قوله «اقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر»

حیث بلغ درجة الشهرة و التواتر بالمعنی.

أقول: ان دعوی صحة هذا الحدیث کاذبة، لما ذکرنا فی مجلد (حدیث الطیر) من الوجوه الرصینة و البراهین المتینة علی وهنه و سقوطه عن درجة الاعتبار، بحیث لو رکن أهل السنة الی انواع التلبیس، و اعتمدوا علی إشکال التدلیس، و تشبثوا بمختلف طرق التسویل لما تمکنوا من اثبات صحته فضلا عن تواتره ... و نحن ذاکرون هنا وجوها علی فساد هذا الحدیث و بطلانه لاقتضاء المقام ذلک، فنقول:

۱- لقد أعله أبو حاتم ... ص: ۹۳

اشارة

لقد كشف أبو حاتم الرازى النقاب عن سقم هذا الحديث، فقد قال المناوى: «و أعله ابو حاتم، و قال البزار كابن حزم: لا يصح، لان عبد الملك لم يسمعه من ربعى، و ربعى لم يسمعه من حذيفة، لكن له شاهد» [۱].

---

[۱] فيض القدير فى شرح الجامع الصغير ۲/ ۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۴

أقول: قد ذكرنا ما فى سند الشاهد فى مجلد (حديث الطير).

ترجمة أبى حاتم ... ص: ۹۴

قال السمعانى: «و أبو حاتم، كان اماما حافظا فهما من مشاهير العلماء ... توفى سنة سبع و سبعين و مائتين» [۱].

و قال: «امام عصره و المرجوع اليه فى مشكلات الحديث.. كان من مشاهير العلماء المذكورين الموصوفين بالفضل و الحفظ و الرحلة.. و كان اول من كتب الحديث.. و كان احمد بن سلمة يقول: ما رأيت بعد إسحاق- يعنى ابن راهويه- و محمد بن يحيى أحفظ للحديث و لا اعلم بمعانيه من أبى حاتم محمد بن إدريس.

قال أبو حاتم: قال لى هشام بن عمار يوما: أى شىء تحفظ من الأذواء؟ قلت له: ذو الاصبع و ذو الجوشن و ذو الزوائد و ذو اليدين و ذو اللحية الكلابى و عددت له ستة، فضحك و قال: حفظنا نحن ثلاثة و زدت أنت ثلاثة مات أبو حاتم بالرى فى شعبان سنة سبع و سبعين و مائتين» [۲].

و ذكره ابن الأثير و قال: «و هو من أقران البخارى و مسلم» [۳].

و قال الذهبى: «ابو حاتم الرازى الامام الحافظ الكبير محمد بن إدريس ابن المنذر الحنظلى أحد الاعلام، ولد سنة خمس و تسعين و مائة، قال: كتبت الحديث سنة تسع و مائتين.

قلت: رحل و هو أمرد فسمع عبيد اللّه بن موسى و محمد بن عبد اللّه الأنصارى و الاصمعى و ابا نعيم و هوذة بن خليفة و عفان و ابا مسهر و أمما سواهم، و بقى فى الرحلة زمانا، فقال: أول ما رحلت أقمت سبع سنين

---

[۱] الأنساب- الجزى.

[۲] المصدر- الحنظلى.

[۳] الكامل فى التاريخ ۶/ ۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۵

أحصيت ما مشيت على قدمى زيادة على ألف فرسخ، ثم تركت العدد، و خرجت من البحرين الى مصر ماشيا ثم الى الرملة ماشيا ثم الى طرسوس و لى عشرون سنة قلت ألحق عبيد اللّه فأتيته قبل موته بشهرين، قال: و كتبت عن النفيلى نحو أربعة عشر ألفا، و سمع منى محمد بن المصفى أحاديث.

قلت: و حدث عنه يونس بن عبد الاعلى و محمد بن عون الطاعى و ابو داود و النسائى و ابو عوانة الأسفراينى و ابو الحسن على بن

ابراهیم القطان و ابو عمر و احمد بن محمد بن حکیم و عبد الرحمن بن حمدان الجلاب و عبد المؤمن بن خلف النسفی و خلق کثیر.

قال محمد بن إسحاق الانصاری القاضی: ما رأیت احفظ من أبی حاتم، و قال محمد بن سلمة الحافظ: ما رأیت بعد محمد بن یحیی أحفظ للحدیث و لا أعلم بمعانیه من أبی حاتم، و قال النسائی ثقة، و قال ابن أبی حاتم: سمعت أبی یقول: قلت علی باب أبی الولید الطیالسی: من اغرب علی حدیثا صحیحا فله درهم- و کان ثم خلق ابو زرعة فمن دونه، و انما کان مرادی ان یلقی علی ما لم اسمع به لا ذهب به الی راویه فأسمعه- فلم یتهیأ لاحد أن یغرب علی» [... ۱].

و ترجم له الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷) و (الکاشف ۳/ ۱۸) و (دول الإسلام ۱/ ۱۳۲) و (العبر ۲/ ۵۸) قال فی الأخیر حوادث ۲۷۷-:

«فیها توفی حافظ المشرق أبو حاتم محمد بن إدریس الحنظلی الرازی فی شعبان و هو فی عشر التسعین، و کان بارع الحفظ، واسع الرحلة، من أوعیة العلم، سمع محمد بن عبد اللّه الانصاری و ابا مسهر و خلقا لا یحصون، و کان جاریا فی مضمار البخاری و أبی زرعة الرازی».

و کذا جاء فی (مرآة الجنان) فی حوادث السنة المذکورة.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۷.

و قال الحافظ ابن حجر: «أحد الحفاظ، من الحادیة عشر» [۱].

و قال السیوطی: «أحد الأئمة الحفاظ، روی عن احمد و آدم بن أبی أیاس و أبی خیثمة و قتیبة و خلق، و عنه أبو داود و النسائی و ابن ماجة و آخرون، قال الخطیب: کان أحد الأئمة الحفاظ الإثبات، مشهورا بالعلم مذکورا بالفضل، وثقه النسائی و غیره، و قال ابن یونس: قدم مصر قدیما و کتب بها و کتب عنه. مات بالری سنة خمس و قیل سبع و سبعین و مائتین» [۲].

۲- طعن الترمذی فیه ... ص: ۹۶

اشارة

لقد طعن أبو عیسی الترمذی فی سند هذا الحدیث بروایة ابن مسعود- و ان رواه عن حذیفة و حسن رجاله- و ذلک حیث قال:

«حدثنا ابراهیم ابن اسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، ثنی أبی عن أبیه سلمة بن کهیل عن أبی الزعراء عن ابن مسعود قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمار، و تمسکوا بعهد ابن مسعود.

هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه الا من حدیث یحیی بن سلمة بن کهیل، و یحیی بن سلمة یضعف فی الحدیث، و أبو الزعراء اسمه عبد اللّه بن هانی، و ابو الزعراء الذی روی عنه شعبة و الثوری و ابن عیینة اسمه عمرو بن عمرو، و هو ابن أخی أبی الأحوص صاحب ابن مسعود» [۳].

أقول: لقد اکتفی الترمذی بهذا المقدار فی تضعیفه، و نحن نضیف الی کلامه بعض کلماتهم فی رجاله:

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۲.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۵۵.

[۳] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۷

أما ابراهیم بن اسماعیل ... ص: ۹۷

فقد قال الذهبی: «لینه أبو زرعة و ترکه أبو حاتم، یروی عن أبیه، تأخر» [۱].

و فی (المغنی): «غمزه أبو زرعة و ترکه أبو حاتم» [۲].

و أضاف ابن حجر العسقلانی: «و قال العقیلی عن مطین: کان ابن نمیر لا یرضاه و یضعفه، و قال: روی أحادیث مناکیر. قال العقیلی و لم یکن ابراهیم هذا بقیم الحدیث ... و ذکره ابن حبان فی الثقات فقال: فی روایته عن أبیه بعض المناکیر» [۳].

و قال الخزرجی: «اتهمه أبو زرعة» [۴].

و أما اسماعیل بن یحیی ... ص: ۹۷

فقد قال الذهبی: «قال الدار قطنی متروک» [۵].

و قال ابن حجر: «قال الدارقطنی متروک، و تقدم الکلام علیه فی ترجمة ابنه. قلت: و نقل ابن الجوزی عن الازدی انه قال: متروک» [۶].

و أما یحیی بن سلمة بن کهیل ... ص: ۹۷

فقد قال البخاری: «منکر الحدیث» [۷].

و قال أیضا: «فی حدیثه مناکیر» [۸].

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۲۰.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۴] خلاصة تهذیب الکمال ۱/ ۱۴.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۲۵۴، المغنی فی الضعفاء ۸۹.

[۶] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۳۶.

[۷] التاریخ الصغیر للبخاری ۱/ ۳۴۷.

[۸] الضعفاء للبخاری ۱۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۸

و قال النسائی: «متروک الحدیث» [۱].

و قال المقدسی: «ضعفه ابن معین، و قال ابو حاتم: لیس بالقوی، و قال البخاری: فی حدیثه مناکیر، و قال النسائی: لیس بثقة، و قال الترمذی: ضعیف، أما ابن حبان فذکره فی الثقات» [۲].

و قال الذهبی: «ضعیف، مات سنة ۱۷۲» [۳].

و قال ابن حجر بعد الأقوال المتقدمة:

«قلت: و ذکره ابن حبان أیضا فی الضعفاء فقال منکر الحدیث جدا لا یحتج به، و قال النسائی فی الکنی: متروک الحدیث، و قال ابن نمیر لیس ممن یکتب حدیثه، و قال الدارقطنی: متروک، و قال مرة: ضعیف و قال العجلی:

ضعیف الحدیث و کان یغلو فی التشیع، و قال ابن سعد: کان ضعیفا جدا، و قال البخاری فی الأوسط: منکر الحدیث، و ذکره یعقوب بن سفیان فی باب من یرغب عن الروایة عنهم، و کنت أسمع أصحابنا یضعفونه، و قال الآجری عن أبی داود: لیس بشیء» [۴].

و أما أبو الزعراء ... ص: ۹۸

فقد مر قدحه عن البخاری فی الکلام علی حدیث: و تمسکوا بعهد ابن ام عبد، فلیکن منک علی ذکر..

۳- إبطال البزار إیاه ... ص: ۹۸

اشارة

لقد أنصف البزار إذ قال «لا یصح» کما عرفته بنص المناوی فی [فیض القدیر] و من العجیب: ان (الدهلوی) یستدل فی حاشیة (التحفة)

---

[۱] الضعفاء و المتروکین للنسائی ۱۰۹.

[۲] الکمال فی اسماء الرجال- مخطوط.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۹۹

بحدیث أخرجه البزار فی (مسنده) علی أن أبا بکر أشجع من أمیر المؤمنین علیه السلام. و لکنه لا یلتفت فی المقام الی طعن البزار فی حدیث الاقتداء فیدعی شهرته و تواتره.. علی أنه قد وصفه فی موضع آخر ب «عمدة محدثی أهل السنة» فهل یجوز له الاستدلال بحدیث ضعفه «عمدة المحدثین» فضلا عن دعوی شهرته و تواتره؟

و لا بأس بذکر کلمات لهم فی الثناء علی البزار:

ترجمة البزار ... ص: ۹۹

قال أبو نعیم: «أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری أبو بکر البزار الحافظ، قدم أصبهان مرتین» [۱].

و قال السیوطی: «البزار- الحافظ العلامة الشهیر أبو بکر.. صاحب المسند الکبیر المعلل، رحل بآخر عمره الی أصبهان و نشر علمه،

مات بالرملة سنة ۲۹۲» [۲].

و قال الأزهری فی (أسانیده): «قال ابن أبی خیثمة، هو رکن من أرکان الإسلام، و کان یشبه بابن حنبل فی زهده و ورعه».

۴- إبطال العقیلی إیاه ... ص: ۹۹

اشارة

لقد أورد العقیلی حدیث الاقتداء فی کتاب (الضعفاء) و أنکره کما ستعرف ذلک من عبارة ابن حجر العسقلانی.

ترجمة العقیلی ... ص: ۹۹

و لقد أثنی علی العقیلی علماء الرجال و وصفوه بکل جمیل.. راجع

---

[۱] تاریخ أصبهان ۱/ ۱۰۴.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۰

(تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۳۳) و (العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۹۸) و (طبقات الحفاظ ۳۴۶).

و هذه خلاصة ما جاء فی (تذکرة الحفاظ): «العقیلی، الحافظ الامام صاحب کتاب الضعفاء الکبیر. قال سلمة بن القاسم: کان العقیلی جلیل القدر عظیم الخطر ما رأیت مثله و کان کثیر التصانیف، فکان من أتاه من المحدثین قال: اقرأ من کتابک و لا تخرج أصله، فتکلمنا فی ذلک و قلنا اما أن یکون احفظ الناس و اما ان یکون من أکذب الناس و اجتمعنا علیه، فلما أتیت بالزیادة و النقص فطن لذلک، فأخذ منی الکتاب و أخذ القلم فأصلحها من حفظه، فانصرفنا من عنده و قد طابت أنفسنا و علمنا انه من أحفظ الناس.

و قال الحافظ أبو الحسن بن سهل القطان: أبو جعفر ثقة جلیل القدر، عالم بالحدیث، مقدم فی الحفظ، توفی سنة ۳۲۲».

۵- تضعیف النقاش إیاه ... ص: ۱۰۰

لقد نص النقاش علی أن هذا الحدیث «واه» فقد قال الذهبی بترجمة أحمد ابن محمد بن غالب الباهلی: «و من مصائبه قال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه العمری حدثنا مالک عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

. فهذا ملصق بمالک.

و قال ابو بکر النقاش و هو واه» [۱].

و کلام النقاش هذا دلیل متین علی سقم هذا الحدیث، إذ النقاش کان ممن ولع بجمع الموضوعات و الاعتماد علیها، و تفسیره ملئ بها کما لا یخفی علی من راجع (طبقات الحفاظ للحافظ السیوطی ۳۷۱).

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۱

۶- تضعیف الدارقطنی إیاه ... ص: ۱۰۱

اشارة

لقد صرح الدارقطنی بعدم ثبوت هذا الحدیث المنقول عن ابن عمر و ضعف راویه، کما ستعرف ذلک ان شاء اللّه من عبارة ابن حجر العسقلانی.

ترجمة الدارقطنی ... ص: ۱۰۱

و کتب الرجال و التاریخ مشحونة بالثناء علی الدارقطنی و اطرائه، و إلیک بعض مصادر ترجمته:

الأنساب- الدارقطنی.

الکامل فی التاریخ، حوادث ۳۸۵.

وفیات الأعیان ۲/ ۴۵۹.

تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۹۱.

العبر ۳/ ۲۸.

طبقات السبکی ۳/ ۴۶۲.

طبقات الاسنوی ۱/ ۵۰۸.

طبقات القراء ۱/ ۵۵۹.

طبقات الحفاظ ۳۹۳.

و قد أوردنا طرفا من کلماتهم فی مجلد (حدیث الطیر).

۷- إبطال ابن حزم إیاه ... ص: ۱۰۱

اشارة

لقد صرح ابن حزم بعدم صحة حدیث الاقتداء، فقد قال فی استخلاف أبی بکر: «و أیضا: فان الروایة قد صحت بأن امرأة قالت یا رسول اللّه: أ رأیت ان رجعت و لم أجدک؟ کأنها ترید الموت قال: فأتی أبا بکر. و هذا نص جلی علی استخلاف أبی بکر. و أیضا: فان الخبر قد جاء من الطرق الثابتة

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعائشة رضی اللّه عنها فی مرضه الذی توفی فیه علیه السلام: هممت أن أبعث الی أبیک و أخیک فأکتب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۲

کتابا و أعهد عهدا لکیلا یقول قائل: أنا أحق، أو یتمنی متمن و یأبی اللّه و المؤمنون الا أبا بکر

، و

روی أیضا و یأبی اللّه و النبیون الا أبا بکر.

فهذا نص جلی علی استخلافه علیه الصلاة و السلام أبا بکر علی ولایة الامة بعده.

قال أبو محمد: و لو أننا نستجیر التدلیس و الأمر الذی لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا لاحتججنا بما

روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

. قال أبو محمد: و لکنه لم یصح، و یعیذنا اللّه من الاحتجاج بما لا یصح» [۱].

أقول: و فی هذا الکلام فوائد لا تخفی علیه النبیه.

و لقد ظهر أیضا قدحه فی هذا الحدیث من عبارة (فیض القدیر) کما تقدم.

ترجمة ابن حزم ... ص: ۱۰۲

قال السمعانی ما ملخصه: «الحافظ المعروف بابن حزم من أفضل أهل عصره بالأندلس و بلاد المغرب، له التصانیف و الکتب المفیدة، و کان حافظا فی الحدیث، و کان یمیل الی مذهب أهل الظاهر» [۲].

و قال الذهبی ما ملخصه: «و کان الیه المنتهی فی الذکاء وحدة الذهن وسعة العلم بالکتاب و السنة و المذاهب و الملل و النحل و العربیة و الأدب و المنطق و الشعر، مع الصدق و الامانة و الدیانة و الحشمة و السؤدد و الریاسة و الثروة و کثرة الکتب» [... ۳].

و قال السیوطی: «ابن حزم الامام العلامة الحافظ الفقیه أبو محمد علی ابن أحمد بن سعید بن حزم بن غالب بن صالح بن خلف الفارسی الأصل الترمذی الاموی مولاهم القرطبی الظاهری. کان أولا شافعیا ثم تحول

---

[۱] الفصل فی الملل و النحل ۴/ ۸۸.

[۲] الأنساب- الیزیدی.

[۳] العبر ۳/ ۲۳۹، دول الإسلام ۱/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۳

ظاهریا و کان صاحب فنون و ورع و زهد، و الیه المنتهی فی الذکاء و الحفظ وسعة الدائرة فی العلوم، أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة مع توسعه فی علوم اللسان و البلاغة و الشعر و السیر و الاخبار، له (المجلی) علی مذهبه و اجتهاده، و شرحه (المحلی) و (الملل و النحل) و (الإیصال فی فقه الحدیث) و غیر ذلک. آخر من روی عنه بالاجازة أبو الحسن شریح بن محمد.

مات فی جمادی الاولی سنة سبع و خمسین و أربعمائة» [۱].

۸- تنصیص العبری علی أنه موضوع ... ص: ۱۰۳

اشارة

لقد صرح العبری الفرغانی بوضع حدیث الاقتداء حیث قال:

«و قیل: اجماع الشیخین حجة

لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر
، فالرسول أمرنا بالاقتداء بهما، و الأمر للوجوب و حينئذ يكون مخالفتهما حراما، و لا نعنى بحجية اجماعهما سوى ذلك.
الجواب: ان الحديث موضوع لما بينا فى شرح الطوالع» [۲].

ترجمة الفرغانى ... ص: ۱۰۳

و لقد قال الاسنوى بترجمة الفرغانى ما نصه: «الشريف برهان الدين عبيد اللّه الهاشمى الحسينى المعروف بالعبرى- بعين مكسورة ثم باء موحدة ساكنة- كان أحد الاعلام فى علم الكلام و المعقولات، ذا حظ وافر من باقى العلوم، و له التصانيف المشهورة..» [۳].
و قال ابن حجر العسقلانى: «كان عارفا بالاصلين و شرح مصنفات ناصر الدين البيضاوى ... و ذكره الذهبى فى المشتبه فى العبرى فقال: عالم كبير فى وقتنا و تصانيفه سائرة، و مات فى شهر رجب سنة ۷۴۳.

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۳۶.
[۲] شرح المنهاج- مخطوط.
[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۲۳۶.

قلت: رأيت بخط بعض فضلاء العجم انه مات فى غرة ذى الحجة منها و هو أثبت، و وصفه فقال: هو الشريف المرتضى قاضى القضاة، كان مطاعا عند السلاطين، مشهورا فى الآفاق مشارا اليه فى جميع الفنون، ملاذ الضعفاء كثير التواضع و الإنصاف» [... ۱].
و قال اليافعى: «الامام العلامة قاضى القضاة عبيد اللّه بن محمد العبرى الفرغانى الحنفى البارع العلامة المناظر، يضرب بذكائه و مناظرته المثل، كان اماما بارعا متفننا، تخرج به الاصحاب، يعرف المذهبين الحنفى و الشافعى و أقرأهما و صنف فيهما، و أما الأصول و المعقول فتفرد فيهما بالامامة، و له تصانيف ... و كان أستاذ الاستاذين فى وقته» [۲].
و بمثل ما تقدم ترجمه الشوكانى فى (البدر الطالع ۱/ ۴۱۱) و تقى الدين ابن قاضى شهبة الأسدى فى (طبقات الشافعية- ۲/ ۱۸۳).

۹- تغليط الذهبى إياه ... ص: ۱۰۴

لقد غلط الذهبى حديث الاقتداء المروى عن ابن عمر، و أظهر بطلانه مرة بعد أخرى، فقال: «أحمد بن صليح عن ذى النون المصرى عن مالك عن نافع عن ابن عمر بحديث اقتدوا باللذين من بعدى. و هذا غلط، و أحمد لا يعتمد عليه» [۳].
و قال: «أحمد بن محمد بن غالب الباهلى غلام خليل عن اسماعيل بن أبى أويس و شيبان و قرة بن حبيب، و عنه ابن كامل و ابن السماك و طائفة، و كان من كبار الزهاد ببغداد، قال ابن عدى سمعت أبا عبد اللّه النهاوندى يقول قلت لغلام خليل: ما هذه الرقائق التى تحدث بها؟ قال: وضعناها لنرقق بها قلوب العامة.

---

[۱] الدرر الكامنة ۲/ ۴۳۳.
[۲] مرآة الجنان ۴/ ۳۰۶.
[۳] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۰۵.

و قال أبو داود: أخشی أن یکون دجال بغداد، و قال الدارقطنی متروک.

و من مصائبه قال:

حدثنا محمد بن عبد اللّه العمری حدثنا مالک عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

. فهذا ملصق بمالک، و قال أبو بکر النقاش و هو واه.

قال أبو جعفر بن الشعیری: لما حدث غلام خلیل عن بکر بن عیسی عن أبی عوانة قلت له: یا أبا عبد اللّه ما هذا الرجل؟ هذا حدث عنه أحمد بن حنبل و هو قدیم لم تدرکه، ففکر فی هذا، فقلت: لعله آخر اسمه ذلک؟

فسکت، فلما کان من الغد قال لی یا أبا جعفر، علمت انی نظرت البارحة فی من سمعت علیه بالبصرة ممن یقال له بکر بن عیسی، فوجدتهم ستین رجلا» [۱].

و قال: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبید اللّه ابن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوی العمری، ذکره العقیلی و قال لا یصح حدیثه و لا یعرف بنقل الحدیث.

حدثنا أحمد بن الخلیل حدثنا ابراهیم بن محمد الحلبی حدثنی محمد ابن عبد اللّه بن عمر بن القاسم أنا مالک عن نافع عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی.

فهذا لا أصل له من حدیث مالک، بل هو معروف من حدیث حذیفة ابن الیمان و قال الدارقطنی: البصری هذا یحدث عن مالک بأباطیل، و قال ابن مندة: له مناکیر» [۲].

فظهر أن هذا الحدیث مصنوع موضوع.

و قال الذهبی: «عن یحیی بن سلمة بن کهیل عن أبیه عن أبی الزعراء عن ابن مسعود مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۱.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۶

بهدی عمار، و تمسکوا بعهد ابن مسعود.

قلت: سنده واه جدا» [۱].

و قال المناوی بشرح الحدیث بروایة ابن مسعود: «و رواه ک عن ابن مسعود باللفظ المذکور. قال الذهبی و سنده واه جدا» [۲].

۱۰- إبطال ابن حجر إیاه ... ص: ۱۰۶

لقد قال ابن حجر العسقلانی- مقتفیا أثر الذهبی-

«أحمد بن صلیح عن ذی النون المصری عن مالک عن نافع عن ابن عمر رضی اللّه عنهما: بحدیث «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

و هذا غلط، و أحمد لا یعتمد علیه» [۳].

و قال بعد کلام الذهبی المتقدم حول غلام خلیل:

«و قال الحاکم سمعت الشیخ أبا بکر بن إسحاق یقول: أحمد بن محمد بن غالب ممن لا أشک فی کذبه، و قال أبو أحمد الحاکم:

أحـاديثه كثيرة لاـ تحصـى كثرة و هو بيّن الأـمر فى الضـعف، و قال أبو داود: قـد عرض على من حـديثه فنظرت فى أربعمائـة حـديث أسانيـدها و متونها كـذب كلها، و روى عن جماعة من الثقات أحاديث موضوعة على ما ذكره لنا القاضـى أحمد بن كامل مع زهده و ورعه، و نعوذ باللّه من ورع يقين صاحبه ذلك المقام» [... ۴].

و قال بعـد كلام الـذهبى فى محمـد بن عبـد اللّه العمرى: «و قال العقيلى بعد تخريجه: هذا ديث منكر لا اصل له، و أخرجه الدارقطنى من روايهٔ أحمد الخليلى الضمرى بسنده، و ساق بسند كذلك ثم قال: لا يثبت، و العمرى هذا

---

[۱] تلخيص المستدرك ۳/ ۷۵.

[۲] فيض القدير ۲/ ۵۷.

[۳] لسان الميزان ۱/ ۱۸۸.

[۴] لسان الميزان ۱/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۷

ضعيف» [... ۱].

۱۱- إبطال الهروى إياه ... ص: ۱۰۷

لقد قال شيخ الإسلام الهروى ما نصه: «من موضوعات أحمد الجرجانى: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر. باطل» [۲].

و الخلاصهٔ: قد ثبت بطلان

حديث «اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر»

و بان وضعه، و ظهر كذب (الدهلوى) فى زعمه شهرته و تواتره، و الحمد للّه رب العالمين.

---

[۱] لسان الميزان ۵/ ۲۳۷.

[۲] الدر النضيد ۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۸

ثم ان (الدهلوى) لم يكتف بإيراد حديث الاقتداء فى متن (التحفهٔ) فأضاف فى حاشيتها:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر فإنهما حبل اللّه الممدود، من تمسك بهما فقد تمسك بالعروهٔ الوثقى لا انفصام لها. أخرجه الطبرانى عن أبى الدرداء

، و له طرق أخرى.

أقول: و هذا أيضا باطل لوجوه:

الاول: انه لم يعرف سنده حتى ينظر فيه، فلا يجوز الاستدلال به.

الثانى: انه غير مخرج فى الكتب الملتزم فيها الصحهٔ، فلا يصغى اليه.

الثالث: لقـد أخرجه الطبرانى فى (المعجم الكبير) على ما فى (كنز العمال ۱۲/ ۱۷۱)، و لكن الطبرانى لم يلتزم فيه الصـحهٔ كالبخارى و مسلم و أمثالهما، و لم يصرح بصحهٔ هذا الحديث بالخصوص، كما لم يقل بصحته أحد من مشاهير حفاظهم الثقات، بل لم يدع ذلك حتى غير الثقات من علمائهم.

الرابع: لقد جعل (الدهلوى) فى (أصول الحديث)- تبعا لوالده-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۰۹

تصانیف الطبرانی من جملة الکتب التی لم یلتزم فیها بالصحة، و نص علی أنها لم تبلغ المرتبة الاولی و لا الثانیة من مراتب الشهرة و القبول، و اعترف بأنها تضم الأحادیث الضعیفة بل فیها ما رمی بالوضع، و أن فی رواتها المستورین و المجاهیل، و ذکر أن أکثر أحادیث معاجمه غیر معمول بها لدی الفقهاء، بل فیها ما انعقد الإجماع علی خلافه.

فإذا کان هذا حال کتب الطبرانی حسب تصریحه، فان مجرد وجود حدیث أبی الدرداء فی کتاب منها لا یدل علی اعتباره و لا یجوز الاعتماد علیه، و الاستناد الیه [۱ ...] فما الذی دعاه الی أن یحتج بهذا السیاق اذن؟

ان الذی دعاه الی ذلک وصف الشیخین فیه ب «حبل اللّه الممدود»..

نعم هذا ما دعاه الیه، و انخدع به، فأتی به معارضا لحدیث «الثقلین».

ثم قال (الدهلوی) قالت الشیعة هذا خبر واحد، فلا یجوز التمسک به فیما یطلب فیه الیقین.

قلنا: لیس أقل من خبر الطیر و لا من خبر المنزلة، و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر و فیما یخالفه الآحاد تحکما، فلا یکون هذا الادعاء مقبولا..

شرح المواقف.

أقول: لا یخلو نقله عن تصرف ما، و هذا نص ما جاء

فی (شرح المواقف): «السادس: قوله علیه السلام اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر،

أقل مراتب الأمر الجواز. قالت الشیعة: هذا خبر واحد فلا یجوز أن یتمسک به فیما یطلب فیه الیقین. قلنا: لیس أقل من خبر الطیر الذی یعولون به علی

---

[۱] بل اعترف الحافظ الهیثمی بضعف هذا الحدیث من هذا الوجه خاصة حیث

قال (مجمع الزوائد ۹/ ۵۳): و عن ابی الدرداء قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر، فإنهما حبل اللّه المدود و من تمسک بهما فقد تمسک بالعروة الوثقی التی لا انفصام لها. رواه الطبرانیّ

، و فیه من لم أعرفهم. و قد بحثنا عن هذا الحدیث سندا و دلالة فی العدد الثانی من سلسلتنا فی الأحادیث الموضوعة.

(المیلانی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۰

الافضلیة کما سیأتی ان شاء اللّه تعالی، و لا من خبر المنزلة الذی مر، و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر، و فیما یخالفه الآحاد تحکما، فلا یکون ذلک الادعاء مقبولا.

أقول: و هذا فاسد.

فأما قوله: «قالت الشیعة: هذا خبر واحد فلا یجوز أن یتمسک به فیما یطلب فیه الیقین» فلا یخلو من تلبیس، لان من راجع کتب الشیعة علم أنهم یعتبرون هذا الحدیث من موضوعات أهل السنة، و یثبتون فساده و بطلانه سندا و متنا.. کما فی (الشافی لعلم الهدی) و (منهاج الکرامة للعلامة الحلی) و کیف لا یکون کذلک؟ و قد اعترف بوضعه کبار حفاظ أهل السنة، و لو جاء فی کلام أحد منهم انه خبر واحد فإنما کان علی سبیل التنزل و علی فرض تسلیم الصحة.

و أما قوله: «لیس أقل من خبر الطیر.. و لا- من خبر المنزلة..» فظاهر الفساد کما لا یخفی علی من راجع المجلدین المختصین بهما، حیث أثبتنا هناک تواترهما علی ضوء کلمات أئمة الحدیث من أهل السنة.

و أما قوله: «و هم یدعون فیما یوافق مذهبهم التواتر، و فیما یخالفه الآحاد تحکما» فباطل، لأنهم لا یدعون تواتر حدیث من الأحادیث

فی الامامة و الکلام الا بالاستناد الی کلمات علماء الخصم.. کما لا یخفی علی من راجع کتبهم الکلامیة.

و یتجلی للمتتبع عکس ذلک لدی أهل السنة، فإنهم یدعون التواتر فیما یذکرونه لمعارضة براهین أهل الحق، و هو لم یبلغ أدنی مراتب الثبوت فضلا عن التواتر.

فنسبة التحکم الی أهل الحق مکابرة و مصادمة للواقع و الحقیقة.

و أما قوله: «فلا یکون ذلک الادعاء مقبولا» فمکابرة واضحة: لان الشیعة یبطلون حدیث الاقتداء من أصله، و أما أهل السنة فمنهم من یصرح ببطلانه و وضعه و منهم من یصرح بأنه من الآحاد، فلیس ادعاء کونه من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۱

الآحاد من علماء الشیعة، و نحن و ان کنا فی غنی عن ذکر کلمات القائلین بذلک منهم- بعد ثبوت وضعه من کلمات کبار أئمتهم و حفاظهم- لکنا ننقل فی المقام بعض عباراتهم إلزاما لشارح المواقف و (الدهلوی) و تبیینا لکذبهما..

قال الآمدی فی الجواب عن مطاعن عمر: «و قد ورد فی حقه من النصوص و الاخبار ما یدرأ عنه ما قیل من الترهات، و هی و ان کانت أخبار آحاد غیر أن مجموعها ینزل منزلة التواتر، فمن ذلک

قوله علیه السلام: ان فی أمتی لمحدثین، و ان عمر منهم

، و

قوله علیه السلام: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر» [۱].

و قال ابن الهمام فی مبحث الإجماع بعد أن ذکر حدیث الاقتداء و

حدیث علیکم بسنتی و سنة الخلفاء..

«أجیب: یفیدان أهلیة الاقتداء لا منع الاجتهاد و علیه ان ذلک مع إیجابه، الا أن یدفع بأنه آحاد» [۲].

و قرره ابن أمیر الحاج [۳].

و قال نظام الدین السهالوی فی (الصبح الصادق) فی المبحث المذکور بعد الحدیثین المذکورین «و الجواب: انهما من أخبار الآحاد فلا یثبت به حجیة الإجماع القطعی الحجیة».

و فیه أیضا: و یمکن أن یجاب أیضا بأنهما من الآحاد، و أدلتنا الدالة علی حجیة الإجماع معممة و هی قطعیة، فلا یعارضانها».

و کذا قال عبد العلی [۴].

هذا، و لم یجد الفخر الرازی بدا من الاعتراف بذلک، فقد قال فی الجواب عن الأحادیث المستدل بها علی امامة أمیر المؤمنین علیه السلام:

---

[۱] أبکار الأفکار للآمدی ۲/ ۱۱۲.

[۲] التحریر لابن الهمام بشرح ابن أمیر الحاج ۳/ ۹۸.

[۳] التقریر و التحبیر فی شرح التحریر ۳/ ۹۸.

[۴] فواتح الرحموت فی شرح مسلم الثبوت ۲/ ۵۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۲

«الطریقة الخامسة لهم: التمسک بأخبار آحاد رووها منها

قوله علیه السلام سلموا علی علی بامرة المؤمنین

، و منها

قوله علیه السلام: انه سید المسلمین و امام المتقین و قائد الغر المحجلین

، و

قال علیه السلام: هذا ولی کل مؤمن و مؤمنة،

و

قال علیه السلام لعلی: أنت أخی و وصیی و خلیفتی من بعدی و قاضی دینی.

و الاعتراض: انها بأسرها معارضة بما

روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: ایتونی بدواة و قلم أکتب لابی بکر کتابا لا یختلف علیه اثنان، ثم قال یأبی اللّه و المسلمون الا أبا بکر

. و أیضا عیّنه للامامة فی الصلاة و ما عزله عنها فوجب أن یبقی اماما علی الصلاة، و کل من ثبت إمامته فی الصلاة بعد الرسول أثبت إمامته مطلقا، فوجب القول بإمامته. و روی عن أنس بعد الرسول أثبت إمامته مطلقا، فوجب القول بإمامته. و روی عن أنس رضی اللّه عنه: ان النبی أمره عند اقبال أبی بکر أن یبشره بالجنة و بالخلافة بعده ... و بما

روی انه علیه السلام قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

و الکلام علی صحة هذه الأحادیث من الجانبین و فی دلالتها علی المطلوب طویل، و لکنها عن إفادة الیقین بمعزل، لکونها من أخبار الآحاد عند التحقیق و ان کان کل واحد من الفریقین یدعی فی خبره کونه متواترا و یطعن فیما یرویه مخالفه».

أقول: فمن القائل بکون هذا الحدیث من أخبار الآحاد اذن؟! و قد ثبت أن القائلین بوضعه منهم أکثر عددا و أجل قدرا...

قوله: «فاللازم أن یکون هؤلاء کلهم أئمة».

أقول: انما یلزم ذلک لو کان قد صح ما استدل به شیء من الأحادیث، و لکن قد ظهر سقوط جمیع ما زعمه معارضا لحدیث الثقلین سندا و دلالة و متنا فدعوی لزوم امامة الحمیراء و عمار و ابن مسعود و معاذ بن جبل و أبی بکر بن أبی قحافة و عمر بن الخطاب باطلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۳

دحض المعارضة بحدیث: أصحابی کالنّجوم ... ص: ۱۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۵

هذا.. و کأن (الدهلوی) یعلم بعدم نهوض تلک الأحادیث الموضوعة حجة فی مقابلة حدیث الثقلین، فأضاف إلیها حدیثا آخر، و هو «حدیث النجوم»

فقال فی حاشیة [التحفة]: «و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به، لا عذر لاحد فی ترکه، فان لم یکن فی کتاب اللّه فبسنة منی ماضیة، فان لم یکن منی سنة ماضیة فما قال أصحابی، ان أصحابی بمنزلة النجوم فی السماء، فأیما أخذتم به اهتدیتم، و اختلاف أصحابی لکم رحمة. أخرجه البیهقی بسنده فی المدخل عن ابن عباس».

حدیث النجوم موضوع سندا عند الأئمة ... ص: ۱۱۵

اشارة

أقول: لكنه أيضا موضوع باطل كما نص على ذلك كبار الأئمة و الحفاظ:

۱- احمد بن حنبل ... ص: ۱۱۵

لقد كذب أحمد بن حنبل حديث النجوم و حكم بوضعه، قال ابن أمير

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۶

الحاج.. «قال أحمد: لا يصح» [۱].

و قال نظام الدين فی (الصبح الصادق فی شرح المنار) و عبد العلی فی (فواتح الرحموت ۲/ ۵۱۰): «قال ابن حزم فی رسالته الكبرى: مكذوب موضوع باطل، و به قال أحمد و البزار».

۲- المزنی ... ص: ۱۱۶

اشارة

لم يصحح أبو ابراهيم المزنی- صاحب الشافعی- هذا الحديث، و قد ذكر له- ان صح- معنى هو بعيد عن الصواب بكثير، قال ابن عبد البر:

قال المزنی رحمه اللّه فی

قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أصحابی كالنجوم

، قال:

ان صح هذا الخبر فمعناه فيما نقلوا عنه و شهدوا به عليه: فكلهم ثقة مؤتمن على ما جاء به، لا يجوز عندی غير هذا، و أما ما قالوا فيه برأيهم فلو كان عند أنفسهم كذلك ما خطأ بعضهم بعضا و لا أنكر بعضهم على بعض و لا رجع منهم احد الى قول صاحبه، فتدبر» [۲].

ترجمة المزنی ... ص: ۱۱۶

و ترجم له ابن خلكان بما ملخصه: «أبو ابراهيم اسماعيل بن يحيى المزنی صاحب الامام الشافعی هو من أهل مصر، كان زاهدا عالما مجتهدا محجاجا غواصا على المعانی الدقيقة، و هو امام الشافعيين و أعرفهم بطرقه و فتاواه و ما ينقله عنه، صنف كتبا كثيرة فی مذهب الامام الشافعی، و قال الشافعی فی حقه: المزنی ناصر مذهبی.

و كان فی غاية الورع، و بلغ من احتياطه انه كان يشرب فی جميع فصول السنة من كوز نحاس، فقيل له فی ذلك، فقال: بلغنی انهم يستعملون

---

[۱] التقرير و التحبير فی شرح التحرير ۳/ ۹۹.

[۲] جامع بيان العلم ۲/ ۸۹- ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۷

السرجين فی النيران و النار لا تطهرها، و كان من الزهد على طريقة صعبة شديدة، و كان مجاب الدعوة، و لم يكن أحد من أصحاب الشافعی يحدث نفسه فی شیء من الأشياء بالتقدم عليه، و هو الذی تولى غسل الامام الشافعی، و قيل: كان معه أيضا حينئذ الربيع.

و ذکره ابن یونس فی تاریخه ثم قال: صاحب الشافعی، و قال: کانت له عبادة و فضل، ثقة فی الحدیث لا یختلف فیه، حاذق من أهل الفقه، و کان أحد الزهاد فی الدنیا، و کان من خیر خلق اللّه عز و جل.

و مناقبه کثیرة. و توفی لست بقین من شهر رمضان سنة اربع و ستین و مأتین بمصر، و دفن بالقرب من تربة الامام الشافعی» [۱].

و قال السبکی: «الامام الجلیل أبو ابراهیم المزنی ناصر المذهب و بدر سمائه ... کان جبل علم، مناظرا محجاجا، قال الشافعی رضی اللّه عنه فی وصفه: لو ناظر الشیطان لغلبه، و کان زاهدا ورعا متقللا من الدنیا، مجاب الدعوة، و کان إذا فاتته صلاة فی جماعة صلاها خمسا و عشرین مرة، و یغسّل الموتی تعبدا و احتسابا و یقول: افعله لیرق قلبی.. قال الشافعی: المزنی ناصر مذهبی.» [۲].

و انظر: (حسن المحاضرة ۱/ ۳۰۷) و (مرآة الجنان ۲/ ۱۶۷- ۱۷۸) و (العبر ۲/ ۲۸) و غیرها.

۳- البزار ... ص: ۱۱۷

لقد طعن الحافظ البزار فی حدیث النجوم،

فقد قال ابن عبد البر:

«و عن محمد بن أیوب الرقی قال قال لنا أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار: سألتم عما یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۱۹۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۹۳.

العامة یروونه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: أصحابی کمثل النجوم، أو أصحابی کالنجوم فبأیها اقتدوا اهتدوا.

قال:

و هذا الکلام لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و ربما رواه عبد الرحیم عن أبیه عن ابن عمر. و انما أتی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم بن زید، لان أهل العلم قد سکتوا عن الروایة لحدیثه.

و الکلام أیضا منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و

قد روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بإسناد صحیح: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین المهدیین بعدی فعضوا علیها بالنواجذ ، و هذا الکلام یعارض حدیث عبد الرحیم لو ثبت فکیف و لم یثبت، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه، و اللّه أعلم. هذا آخر کلام البزار» [۱].

و فیه وجوه عدیدة فی قدح حدیث النجوم تقدم بیانها فی القسم الثانی من مجلد (حدیث مدینة العلم)..

و قد نقل هذا الکلام عن البزار و اعتمده جماعة کبیرة من علمائهم منهم: ابن حزم فی (رسالته) و ابن تیمیة فی (منهاجه) و أبو حیان فی (تفسیریه) و ابن مکتوم فی (الدر اللقیط) و ابن القیم فی (اعلام الموقعین) و الزین العراقی فی (تخریج المنهاج) و ابن حجر فی (تخریج المختصر) و (تخریج الرافعی الکبیر) و ابن أمیر الحاج فی (التقریر و التحبیر) و القاری فی (شرح الشفاء) و المناوی فی (شرح الجامع الصغیر) و نظام الدین فی (الصبح الصادق) و عبد العلی فی (فواتح الرحموت).

---

[۱] جامع بیان العلم ۲/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۱۹

۴- ابن القطان ... ص: ۱۱۹

اشارة

لقد أورد الحافظ ابن عدی المعروف بابن القطان هذا الحدیث فی (الکامل) و موضوعه الضعفاء و المقدوحون و موضوعاتهم، بترجمة جعفر بن عبد الواحد، و حمزة النصیبی، کما ستعرف ذلک من کلام الزین العراقی.

ترجمة ابن عدی ... ص: ۱۱۹

و ترجم له السمعانی بما ملخصه: «و أبو أحمد عبد اللّه ابن عدی بن عبد اللّه ابن محمد الجرجانی المعروف بابن القطان الحافظ، حافظ عصره، صنف فی معرفة ضعفاء المحدثین کتابا مقدار ستین جزءا سماه (الکامل) و کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله، تفرد بأحادیث، و قد کان وهب أحادیث تفرد بها لبنیه و أبی زرعة و منصور، تفردوا بروایتها عن أبیهم.

قال حمزة بن یوسف السهمی: سألت الدارقطنی أن یصنف کتابا فی ضعفاء المحدثین فقال: أ لیس عندک کتاب ابن عدی؟ قلت: نعم، قال:

فیه کفایة، لا یزاد علیه.

و کانت وفاته یوم السبت غرة ذی القعدة سنة سبع و سبعین و مائتین» [۱].

و قال الذهبی: «قال الخلیلی: «کان عدیم النظیر حفظا و جلالة، سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ: أیهما احفظ ابن عدی او ابن قانع؟ فقال: زر قمیص ابن عدی احفظ من عبد الباقی بن قانع.

قال الخلیلی: و سمعت احمد بن أبی مسلم الحافظ یقول: لم أر أحدا مثل أبی احمد ابن عدی، و کیف فوقه فی الحفظ؟. و کان أحمد قد لقی الطبرانی و أبا احمد الحاکم و قد قال لی: کان حفظ هؤلاء تکلفا و حفظ ابن عدی طبعا،

---

[۱] الأنساب- الجرجانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۰

زاد معجمه علی ألف شیخ» [... ۱].

و کذا ترجم له فی (العبر ۶/ ۳۳۷) و الیافعی فی (مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱) و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ).

۵- الدارقطنی ... ص: ۱۲۰

لقد قدح الدارقطنی فی حدیث النجوم، فقد قال ابن حجر العسقلانی ما نصه: «جمیل بن یزید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر رفعه: ما وجدتم فی کتاب اللّه فالعمل به، و لا یسعکم ترکه الی غیره، الحدیث، و فیه: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. أخرجه الدارقطنی فی غرائب مالک، و الخطیب فی الرواة عن مالک من طریق الحسن بن مهدی عن عبدة المروزی عن محمد بن احمد السکونی عن بکر بن عیسی المروزی عن أبی یحیی عن جمیل به.

قال الدارقطنی: لا یثبت عن مالک، و رواته مجهولون» [۲].

و سیأتی ذلک عن (تخریج أحادیث الکشاف لابن حجر) أیضا.

۶- ابن حزم ... ص: ۱۲۰

لقد کذب ابن حزم هذا الحدیث و أبطله و حکم بوضعه، فقد قال أبو حیان ما نصه: «قال الحافظ أبو محمد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصح قط» [۳].

و تجد کلام ابن حزم هذا فی (النهر الماد) و (الدر اللقیط) و (تخریج

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۴۰.

[۲] لسان المیزان ۲/ ۱۳۷.

[۳] البحر المحیط ۵/ ۵۲۸.

أحادیث المنهاج) و (التلخیص الحبیر) و (التقریر و التحبیر) و (المرقاة) و (نسیم الریاض) و (الصبح الصادق) و (فواتح الرحموت) کما ستعرف ذلک کله ان شاء اللّه تعالی.

هذا، و قد نقل ابن حزم فی رسالته المذکورة کلام البزار المتقدم سابقا و أیده کما سیأتی عن (البحر المحیط) و غیره، کما قدح فیه فی کتابه (الاحکام فی أصول الاحکام) أیضا.

۷- البیهقی ... ص: ۱۲۱

لقد ضعف البیهقی حدیث النجوم فی (المدخل)، فقد قال الحافظ العراقی ما نصه: «و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه، و من وجه آخر مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة، لم یثبت فی هذا اسناد» [۱].

و سیأتی عن (تخریج أحادیث الکشاف) أیضا.

و من هنا یظهر خیانة (الدهلوی)، إذ نقل الحدیث بروایة ابن عباس عن (المدخل) و سکت عن تضعیف البیهقی إیاه..

علی أن البیهقی قد طعن فیه فی کتابه (الاعتقاد) أیضا، حیث حکم فی سنده الذی فیه عبد الرحیم بن زید بأنه غیر قوی، و فی سنده عن الضحاک بأنه حدیث منقطع، کما سیأتی عن ابنی حجر و أمیر الحاج..

۸- ابن عبد البر ... ص: ۱۲۱

قال الحافظ أبو عمرو و ابن عبد البر بعد کلام البزار و المزنی المتقدمین: -

«قال أبو عمرو: قد روی أبو شهاب الحناط عن حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انما أصحابی مثل

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

النجوم، فأیهم أخذتم بقوله اهتدیتم

. و هذا اسناد لا یصح و لا یرویه عن نافع من یحتج به، و لیس کلام البزار بصحیح علی کل حال، لان الاقتداء بأصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم منفردین انما هو لمن جهل ما یسأل عنه، و من کانت هذه حاله فالتقلید لازم له، و لم یأمر أصحابه أن یقتدی بعضهم ببعض إذا تأولوا تأویلا سائغا جائزا ممکنا فی الأصول، و انما کل واحد منهم نجم جائز أن یقتدی به العامی الجاهل، بمعنی ما یحتاج

الیه من دینه، و کذلک سائر العلماء من العامة، و اللّه أعلم.

و قد روی فی هذا الحدیث اسناد غیر ما ذکر البزار عن سلام بن سلیم قال حدثنا الحارث بن غصین عن الأعمش عن أبی سفیان عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهدیتم.

قال أبو عمرو: هذا اسناد لا تقوم به حجة، لان الحارث بن غضین مجهول» [۱].

و قد ذکرنا فوائد هذا الکلام- مع الاعتراض علی بعضه- فی القسم الثانی من مجلد حدیث (مدینة العلم).

۹- ابن عساکر ... ص: ۱۲۲

اشارة

لقد صرح الحافظ ابن عساکر بضعف هذا الحدیث، کما ستعرف ذلک من (فیض القدیر) ان شاء اللّه.

ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۲۲

و قد ترجم لابن عساکر و أثنی علیه جماعة کبیرة من أصحاب المعاجم الرجالیة و کتب التاریخ منهم:

یاقوت الحموی فی (معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳- ۸۷).

ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۲/ ۴۷۱).

---

[۱] جامع بیان العلم ۲/ ۹۰- ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۳

الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و (دول الإسلام ۲/ ۸۵).

الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳).

السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۲۷۳).

ابو الفداء الایوبی فی (المختصر فی اخبار البشر ۳/ ۵۹).

ابن الوردی فی (تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۲۴).

جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۴).

الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۲۱۶).

الخوارزمی فی (جامع مسانید أبی حنیفة).

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

۱۰- ابن الجوزی ... ص: ۱۲۳

لقد أورده الحافظ ابن الجوزی فی (العلل المتناهیة) قائلا: «روی نعیم بن حماد قال نا عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن عمر ابن الخطاب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سألت ربی فیما یختلف فیه أصحابی من بعدی، فأوحی الی یا محمد ان أصحابک عندی بمنزلة النجوم فی السماء، بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم علیه من اختلافهم فهو علی هدی.

قال المؤلف: و هذا لا یصح، نعیم مجروح، و قال یحیی بن معین:

عبد الرحیم کذاب» [۱].

۱۱- ابن دحیة ... ص: ۱۲۳

اشارة

و قد قدحه الحافظ ابن دحیة قال الحافظ العراقی: «و قال ابن دحیة- و قد ذکر حدیث أصحابی کالنجوم- حدیث لا یصح» [۲].

---

[۱] العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة ۱/ ۲۸۳.

[۲] تعلیق تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۴

ترجمة ابن دحیة ... ص: ۱۲۴

و ترجم لابن دحیة:

ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۱۲۱).

و السیوطی فی (بغیة الوعاة ۲/ ۲۱۸) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۵).

و المقری فی (نفح الطیب ۲/ ۳۰۱).

و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۷۹- ۸۰).

و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد (حدیث الولایة).

۱۲- أبو حیان ... ص: ۱۲۴

اشارة

لقد قال الحافظ أبو حیان الاندلسی القول الفصل فی حدیث النجوم، و هذا نص کلامه:

«قال الزمخشری فان قلت: کیف کان القرآن تبیانا لکل شیء؟

قلت: المعنی انه بین کل شیء من أمور الدین حیث کان نصا علی بعضها، و احالة علی السنة حیث امر باتباع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و طاعته، و قیل «و ما ینطق عن الهوی» و حثا علی الإجماع فی قوله «وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ»، و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لامته اتباع أصحابه و الاقتداء بآثاره فی

قوله: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و قد اجتهدوا و قاسوا و وطئوا طرق القیاس و الاجتهاد، فکانت السنة و الإجماع و القیاس مستنده الی تبیین الکتاب، فمن ثم کان تبیانا لکل شیء.

و قوله: و قد رضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «الی قوله» اهتدیتم، لم یقل ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو حدیث موضوع لا یصح بوجه عن رسول اللّه، قال الحافظ أبو محمد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی العامة ترویه

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: انما مثل أصحابی کمثل النجوم- أو کالنجوم- بأیها اقتدوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۵

اهتدوا. و هذا کلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و انما أتی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم، لان أهل العلم سکتوا عن الروایة لحدیثه، و الکلام أیضا منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لم یثبت، و النبی لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه. هذا نص کلام البزار.

قال ابن معین: عبد الرحیم بن زید کذاب لیس بشیء، و قال البخاری: هو متروک.

و رواه ایضا حمزة الجزری. و حمزة هذا ساقط متروک» [۱].

ترجمة أبی حیان ... ص: ۱۲۵

و قد ترجم صلاح الدین الصفدی أبا حیان بما هذا ملخصه: «الشیخ الامام الحافظ العلامة فرید العصر و شیخ الزمان و امام النحاة أثیر الدین أبو حیان الغرناطی، لم أر فی أشیاخی أکثر اشتغالا منه، لانی لم أره الا یسمع أو یشتغل أو یکتب، و لم أره علی غیر ذلک، و هو ثبت فیما ینقله، محرر لما یقوله، عارف باللغة، ضابط لالفاظها، و أما النحو و التصریف فهو امام الدنیا فیهما، لم یذکر معه فی أقطار الأرض غیره فی العربیة، و له الید الطولی فی التفسیر و الحدیث و الشروط و الفروع و تراجم الناس و طبقاتهم و تواریخهم و حوادثهم، و له التصانیف التی سارت و طارت و انتشرت و انتثرت و قرئت و درست و نسخت و ما نسخت، أخملت کتب الأقدمین و ألهت المقیمین بمصره و القادمین، و قرأ الناس علیه و صاروا أئمة و أشیاخا فی حیاته» [۲].

و ذکره الذهبی فی (المعجم المختص) و الکتبی فی (فوات الوفیات ۴/ ۷۱).

---

[۱] البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸، النهر الماد من البحر المحیط.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۲۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۶

و السبکی و قال: «شیخنا و أستاذنا أبو حیان شیخ النحاة، العلم الفرد و البحر الذی لا یعرف الجزر بل المد ... و کان الشیخ أبو حیان اماما منتفعا به اتفق أهل العصر علی تقدیمه و إمامته و نشأت أولادهم علی حفظ مختصراته و آباؤهم علی النظر فی مبسوطاته، و ضربت الأمثال باسمه مع صدق اللهجة و کثرة الإتقان و التحری، و سدد طرفا صالحا من الفقه» [... ۱].

و قال الاسنوی بترجمته: «امام زمانه فی علم النحو، و صاحب التصانیف المشهورة فیه و فی التفسیر شرقا و غربا و التلامیذ المنتشرة، کان أیضا اماما فی اللغة، عارفا بالقراءات السبع و الحدیث، شاعرا مجیدا، و کان صادق اللهجة کثیر الإتقان و التحری، ملازما علی الاشتغال الی آخر وقت، کثیر الاستحضار و اشتغل بالفروع اشتغالا قلیلا» [... ۲].

و ترجم له ابن الجزری فقال: «الامام الحافظ الأستاذ شیخ العربیة و الأدب و القراءات مع العدالة و الثقة. قال الذهبی: و مع براعته الکاملة فی العربیة له ید طولی فی الفقه و الآثار و القراءات و اللغات، و له مصنفات...

و هو فخر أهل مصر فی وقتنا فی العلم، تخرج به جماعة» [... ۳].

ذکره ابن حجر و نقل عن الکمال فی ترجمته: «شیخ الدهر و عالمه، و محیی الفن الاول بعد ما درست معالمه، و بحر اللسان العربی فلا یقار به أحد فیه و لا یقاومه، و ذکر أنه لازمه من سنة ثمانی عشرة الی أن مات، و ذکر جملة کثیرة من شیوخه، و ذکر تصانیفه و ذکر أنه کان صدوقا حجة سالم العقیدة من البدع الفلسفیة و الاعتزال و التجسیم، و جری علی مذهب أهل الأدب فی المیل الی محاسن الشباب و مال الی مذهب أهل الظاهر، و الی محبة علی بن أبی طالب و التجافی عمن قاتله، و کان یتأول

قوله «لا یحبک الا مؤمن و لا یبغضک الا منافق»

و کان کثیر الخشوع، یبکی عند قراءة القرآن و عند

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۷۵.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۵۷.

[۳] طبقات القراء ۲/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۷

الأبیات الغزلیة، و قال: و امتدحه الأعیان» [... ۱].

و بنحو ذلک ترجم له و ذکره السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱۲۱) و الأسدی فی (طبقات الشافعیة- ۳/ ۲۲۰) و الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۲۸۸) و غیرهم.

۱۳- الذهبی ... ص: ۱۲۷

لقد قدح الذهبی حدیث النجوم فی مواضع عدیدة، منها بترجمة «جعفر ابن عبد الواحد الهاشمی» حیث قال بعد کلمات العلماء الأعیان فی جرحه:

«و من بلایاه

عن وهب بن جریر عن أبیه عن الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم من اقتدی بشیء منها اهتدی» [۲].

و منها بترجمة «زید العمی» حیث قال بعد إیراده: «فهذا باطل» [۳].

و منها بترجمة «عبد الرحیم بن زید» [۴].

۱۴- ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷

اشارة

و قدحه تاج الدین ابن مکتوم القیسی، حیث نقل کلمات شیخه أبی حیان المتقدمة سابقا عن تفسیریه، فی کتابه (الدر اللقیط من البحر المحیط- المطبوع بهامش البحر المحیط) بعین ألفاظها.

ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۱۲۷

و قد أثنی علی ابن مکتوم و ترجم له الصفدی، و الجزری فی (طبقات

---

[۱] الدرر الکامنة ۵/ ۷۰.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۳.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۰۲.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۶۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۲۸

القراء ۱/ ۷۰) و جلال الدین السیوطی فی (طبقات النحاة) و (حسن المحاضرة فی تاریخ مصر و القاهرة ۱/ ۴۷).

و ذکره ابن حجر العسقلانی فقال: «کان قد تقدم فی الفقه و النحو و اللغة و درس و ناب فی الحکم، و جمع من تفسیر أبی حیان مجلدا سماه (الدر اللقیط من البحر المحیط) قصره علی مباحث مع ابن عطیة و الزمخشری» [۱].

و قد ذکرنا ترجمته فی القسم الثانی من مجلد (حدیث الغدیر).

۱۵- ابن القیم ... ص: ۱۲۸

و طعن ابن قیم الجوزیة فی حدیث النجوم، حیث قال فی الرد علی المقلدین: «الوجه الخامس و الأربعون قولهم: یکفی فی صحة التقلید الحدیث المشهور: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

جوابه من وجوه: أحدها ان هذا الحدیث قد روی من طریق الأعمش عن أبی سفیان عن جابر، و من حدیث سعید بن المسیب عن ابن عمر، و من طریق حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر.

و لا یثبت شیء منها.

قال ابن عبد البر: حدثنا محمد بن ابراهیم بن سعید أن أبا عبد اللّه ابن مفرح حدثهم ثنا محمد بن أیوب الصموت قال قال لنا البزار: و أما ما یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم، فهذا الکلام لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

۱۶- الزین العراقی ... ص: ۱۲۸

اشارة

و قال الحافظ زین الدین العراقی ما نصه: «حدیث أصحابی

---

[۱] الدرر الکامنة ۱/ ۱۷۴.

[۲] اعلام الموقعین ۲/ ۲۲۳.

کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم» رواه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر فی العلم من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا تقوم به حجة، لان الحارث بن غصین مجهول، و رواه عبد بن حمید فی مسنده من روایة عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن ابن المسیب عن ابن عمر، قال البزار:

منکر لا یصح.

و رواه ابن عدی فی الکامل من روایة حمزة بن أبی حمزة النصیبی عن نافع عن ابن عمر بلفظ فأیهم أخذتم بقوله- بدل اقتدیتم- و اسناده ضعیف من أجل حمزة فقد اتهم بالکذب.

و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه و من وجه آخر مرسلا

و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة لم یثبت فی هذا اسناد. و قال ابن حزم: مکذوب موضوع باطل،

قال البیهقی: و یؤدی بعض معناه حدیث أبی موسی: النجوم أمنة لأهل السماء، و فیه أصحابی أمنة لامتی، الحدیث، رواه مسلم» [۱].

و قال الزین العراقی: «قال ابن دحیة- و قد ذکر حدیث أصحابی کالنجوم-: حدیث لا یصح، و

رواه القضاعی قال: أنبأنا أبو الفتح منصور ابن علی الانماطی، أنبأ أبو محمد الحسن بن رشیق، أنبأ محمد بن جعفر بن محمد، حدثنا

جعفر- یعنی ابن عبد الواحد- أنبأ وهب بن جریر بن حازم عن أبیه عن الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أصحابی مثل النجوم من اقتدی بشیء منها اهتدی.

قال الدارقطنی: جعفر ابن عبد الواحد کان یضع الحدیث، و قال أبو أحمد بن عدی: کان یتهم بوضع الحدیث، لا یصح» [۲].

هذا و سیأتی عن (نسیم الریاض) اعتراض العراقی علی القاضی

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

[۲] تعلیق تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

عیاض إیراده حدیث النجوم بصیغة الجزم.

ترجمة الزین العراقی ... ص: ۱۳۰

و قد ترجم للزین العراقی و أثنی علیه جماعة متهم:

۱- الجزری فی (طبقات القراء ۱/ ۳۸۲).

۲- السخاوی فی (الضوء اللامع ۴/ ۱۷۱- ۱۷۸).

۳- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۳۵۴- ۳۵۶).

۱۷- ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۳۰

اشارة

قال ابن حجر العسقلانی ما نصه: «حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. عبد بن حمید فی مسنده من طریق حمزة النصیبی عن نافع عن ابن عمر. و حمزة ضعیف جدا.

و رواه الدارقطنی فی غرائب مالک من طریق جمیل بن یزید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر. و جمیل لا یعرف و لا أصل له من حدیث مالک و لا من فوقه.

و ذکره البزار من روایة عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید ابن المسیب عن عمر، و عبد الرحیم کذاب، و من حدیث أنس أیضا، و اسناده واه.

و رواه القضاعی فی مسند الشهاب له عن الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرة، و فی اسناده جعفر بن عبد الواحد الهاشمی، و هو کذاب.

و رواه أبو ذر الهروی فی کتاب السنة من حدیث مندل عن جویبر عن الضحاک بن مزاحم منقطعا. و هو فی غایة الضعف.

قال أبو بکر البزار: هذا الکلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال ابن حزم: هذا خبر مکذوب باطل.

و قال البیهقی فی الاعتقاد عقب

حدیث أبی موسی الاشعری الذی

أخرجه مسلم بلفظ: النجوم أمنة لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم أتی أهل السماء ما یوعدون، أصحابی أمنة لامتی فإذا ذهب أصحابی

أتی أمتی ما یوعدون

. قال البیهقی: روی فی حدیث موصول بإسناد غیر قوی- یعنی حدیث عبد الرحیم العمی- و فی حدیث منقطع- یعنی حدیث الضحاک بن مزاحم-: مثل أصحابی کمثل النجوم فی أهل السماء من أخذ بنجم منها اهتدی

، قال: و الذی رویناه هاهنا من الحدیث الصحیح یؤدی بعض معناه.

قلت: صدق البیهقی، هو یؤدی صحة التشبیه للصحابة بالنجوم خاصة، أما فی الاقتداء فلا یظهر من حدیث أبی موسی، نعم یمکن أن یتلمح ذلک من معنی الاهتداء» [۱].

و قال ابن حجر: «حدیث أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

الدارقطنی فی المؤتلف من روایة سلام بن سلیم عن الحارث بن غصین عن الأعمش عن أبی سفیان عن جابر مرفوعا، و سلام ضعیف.

و أخرجه فی غرائب مالک من طریق جمیل بن یزید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر فی أثناء حدیث- و فیه: فبأی قول أصحابی أخذتم اهتدیتم، انما مثل أصحابی مثل النجوم من أخذ بنجم منها اهتدی، و قال: لا یثبت عن مالک، و رواته دون مالک مجهولون.

و رواه عبد بن حمید و الدارقطنی فی الفضائل من حدیث حمزة الجزری عن نافع عن ابن عمر، و حمزة اتهموه بالوضع.

و رواه القضاعی فی مسند الشهاب من حدیث أبی هریرة و فیه: جعفر ابن عبد الواحد الهاشمی، و قد کذبوه.

و رواه ابن طاهر من روایة بشر بن الحسین عن الزبیر بن عدی عن أنس و بشر کان متهما أیضا.

و أخرجه البیهقی فی المدخل من روایة جویبر عن الضحاک عن

---

[۱] تلخیص الحبیر ۴/ ۱۹۰- ۱۹۱.

ابن عباس و جویبر متروک، و من روایة جویبر عن جواب بن عبید اللّه مرفوعا

، و هو مرسل قال البیهقی: هذا المتن مشهور و أسانید کلها ضعیفة.

و روی فی المدخل أیضا عن عمر: سألت ربی فیما یختلف فیه أصحابی من بعدی، فأوحی الی یا محمد أصحابک عندی بمنزلة النجوم من السماء، بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم علیه من اختلافهم فهو عندی علی هدی.

و فی اسناده عبد الرحیم بن زید العمی و هو متروک» [۱].

أقول: و فی عبارتی ابن حجر هاتین وجوه ینبغی التدقیق و التدبر فیها، و کلها تهبط بحدیث النجوم الی أقصی درجات الفساد، و یظهر منهما أیضا قبح تمسک (الدهلوی) بروایة البیهقی، إذ أنه بلغ من الهوان حدا لم یتمکن البیهقی من السکوت عنه حتی اعترف بضعفه.

تنبیهات ... ص: ۱۳۲

اشارة

و بعد، فان هاهنا تنبیهات:

الاول: لقد اکتفی ابن حجر فی (سلام بن سلیم) بقوله «سلام ضعیف» و قد علم سابقا- فی الطعن فی حدیث أعلمیة معاذ- کونه مجروحا و مطعونا فیه بمطاعن جسیمة.

الثانی: انه أعرض عن تضعیف (الحارث بن غصین) و قد علم من کلام الحافظین ابن عبد البر و العراقی کونه مجروحا.

الثالث: انه لم یقل فی (حمزة) الا «اتهموه بالوضع» و هذه بعض کلماتهم فی جرحه:

ترجمة حمزة الجزری ... ص: ۱۳۲

قال البخاری: «منکر الحدیث» [۲] و قال النسائی «متروک الحدیث» [۳]

---

[۱] الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشاف- هامش الکشاف ۲/ ۶۲۸.

[۲] الضعفاء للبخاری ۳۶.

[۳] الضعفاء للنسائی ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۳

و قال ابن الجوزی: «قال یحیی: لیس بشیء، و قال ابن عدی، یضع الحدیث» و قال أیضا: «قال أحمد: هو مطروح الحدیث، و قال یحیی: لیس بشیء لا یساوی فلسا، و قال ابن عدی: یضع الحدیث، و قال ابن حبان:

لا یحل الروایة عنه» [۱].

و تقدم عن أبی حیان قوله: «و حمزة هذا ساقط متروک».

و ترجمه الذهبی و قال: «قال ابن معین: لا یساوی فلسا، و قال البخاری: منکر الحدیث، و قال الدارقطنی: متروک، و قال ابن عدی: عامة مروياته موضوعة» [۲].

و ذکره ابن حجر نفسه و قال بعد نقل الکلمات المذکورة: «قلت:

و قال أبو حاتم أیضا و أبو زرعة: ضعیف الحدیث، و زاد أبو حاتم: أضعف من حمزة بن نجیح، و قال الآجری عن أبی داود: لیس بشیء، و قال الحاکم:

یروی أحادیث موضوعة، و قال ابن عدی أیضا: یضع الحدیث، و أورد له البخاری و ابن حبان فی موضوعاته» [۳].

الرابع: انه قال فی (جعفر بن عبد الواحد): «و قد کذبوه» و إلیک بعض أقوالهم فیه:

ترجمة جعفر بن عبد الواحد ... ص: ۱۳۳

قال ابن الجوزی بعد حدیث: «هذا حدیث موضوع قال ابن حبان: لا أصل لهذا الحدیث، قال: و جعفر کان یسرق الحدیث و یقلب الاخبار حتی لا یشک انه یعملها، و قال أبو أحمد ابن عدی: کان جعفر یتهم بوضع

---

[۱] الموضوعات ۳/ ۳۴.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۶۰۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۳/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۴

الحدیث» [۱].

و قال بعد حدیث: قال الدارقطنی کذاب یضع الحدیث» [۲].

و ذکره الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) و قال «متروک» و فی (المیزان) و قال: «قال الدارقطنی: یضع الحدیث، و قال أبو زرعة: روی أحادیث لا أصل لها، و قال ابن عدی: یسرق الحدیث و یأتی بالمناکیر عن الثقات، ثم ساق له ابن عدی أحادیث و قال: کلها بواطیل و بعضها سرقة من قوم، و کان علیه یمین أن لا یحدث و لا یقول حدثنا و کان یقول قال لنا فلان» [... ۳].

الخامس: انه قال فی (بشر بن الحسین): «و بشر کان متهما أیضا» و لنورد بعض کلمات علمائهم فیه:

ترجمة بشر بن الحسین ... ص: ۱۳۴

قال الذهبی: «قال الدارقطنی: متروک و قال أبو حاتم: یکذب علی الزبیر» [۴] و فی (المیزان): «قال البخاری: فیه نظر، و قال الدارقطنی: متروک و قال ابن عدی: عامة حدیثه لیس بمحفوظ، و قال أبو حاتم: یکذب علی الزبیر ... قال ابن حبان: یروی بشر بن الحسین عن الزبیر نسخة موضوعة شبیها بمائة و خمسین حدیثا» [۵].

و قال العراقی: «هو ضعیف جدا» و قال الهیثمی: «هو کذاب».

و قال ابن حجر العسقلانی ما ملخصه: «قال ابن حبان لا ینظر فی شیء رواه عن الزبیر الا علی جهة التعجب، و قال أبو نعیم: جاء الی أبی داود الطیالسی فقال: حدثنی الزبیر بن عدی، فکذبه أبو داود و قال ما نعرف

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۹۶.

[۲] الموضوعات ۳/ ۱۷۲.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۳.

[۴] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰۵.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۵

للزبیر بن عدی عن أنس رضی اللّه عنه الا حدیثا واحدا، و قال أبو أحمد الحاکم:

لیس حدیثه بالقائم، و قال ابن الجارود: ضعیف» [۱].

السادس: انه اختصر القدح فی (جویبر) فقال «جویبر متروک» و لکن سیأتی ذکر بعض کلماتهم فی جرحه.

السابع: انه سکت عن الطعن فی (الضحاک) و ستعرف أنه موهون لدی کبار العلماء...

ترجمة جواب بن عبید اللّه ... ص: ۱۳۵

الثامن: انه لم یذکر شیئا حول (جواب بن عبید اللّه) و قد ضعفه ابن نمیر و قد رآه الثوری فلم یحمل عنه، و قال أبو خالد الأحمر: کان یقص و یذهب مذهب الارجاء، و قال ابن عدی: لیس لجواب من المسند الا القلیل ... راجع: (المیزان ۱/ ۴۲۶) و (تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۱) و غیرهما.

التاسع: انه لم یسم راوی الحدیث عن (جویبر) و ستعرف من کلام السخاوی انه (سلیمان بن أبی کریمة) و ستعرف ما فیه.

العاشر: انه لم یقل فی (عبد الرحیم بن زید العمی) الا انه «متروک»، و قد قال یحیی بن معین: لیس بشیء هو و أبوه، و قال مرة: عبد الرحیم کذاب خبیث، و قال الجوزجانی: غیر ثقة، و قال أبو زرعة: واه ضعیف الحدیث، و قال النسائی: لیس بثقة و لا مأمون و لا یکتب حدیثه، و قال البخاری: ترکوه ... الی غیر ذلک من کلمات الطعن و الذم تجدها فی کتب الرجال و غیرها، و قد تقدم بعضها ...

۱۸- ابن الهمام ... ص: ۱۳۵

لقد طعن ابن الهمام فی حدیث النجوم حیث قال فی مبحث الإجماع

[۱] لسان الميزان ۲/ ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۶

فی الجواب عن حدیث الاقتداء و حدیث علیکم بسنتی «و أجیب: یفیدان أهلیة الاقتداء لا منع الاجتهاد، و علیه ان ذلک مع إیجابه، الا أن یدفع بأنه آحاد، و بمعارضته بأصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم، و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء، الا أن الاول لم یعرف» [۱].

۱۹- ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۶

اشارة

لقد أوضح ابن أمیر الحاج فی شرح التحریر و هن هذا الحدیث قائلا:

«[و بمعارضته أی: و أجیب أیضا بمعارضة کل منهما

[بأصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء]

أی عائشة و ان خالف قول الشیخین أو الأربعة [الا ان الاول أی أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم [لم یعرف بناء علی قول ابن حزم فی رسالته الکبری مکذوب موضوع باطل، و الا فله طرق من روایة عمر و ابنه و جابر و ابن عباس و أنس، بألفاظ مختلفة أقربها الی اللفظ المذکور ما

أخرج ابن عدی فی الکامل و ابن عبد البر فی کتاب بیان العلم عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أصحابی مثل النجوم یهتدی بها فبأیهم أخذتم بقوله اهتدیتم.

و ما

أخرج الدارقطنی و ابن عبد البر عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل أصحابی فی أمتی مثل النجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

نعم لم یصح منها شیء، و من ثمة قال أحمد: حدیث لا یصح، و البزار:

لا یصح هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

الا أن البیهقی قال فی کتاب الاعتقاد: رویناه فی حدیث موصول بإسناد غیر قوی. و فی حدیث آخر منقطع، و الحدیث الصحیح یؤدی بعض معناه و هو حدیث أبی موسی المرفوع» [... ۲].

[۱] التحریر بشرح ابن أمیر الحاج ۳/ ۹۹.

[۲] التقریر و التحبیر ۳/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۷

ترجمة ابن أمیر الحاج ... ص: ۱۳۷

ترجم له الحافظ السخاوی و أثنی علیه بما ملخصه: «ولد فی ثامن عشر ربیع الاول سنة خمس و عشرین و ثمانمائة بحلب و نشأ بها، و عرض علی ابن خطیب الناصریة و البرهان الحافظ و الشهاب ابن الرسام و غیرهم من أهل بلده و تفقه بالعلاء الملطی، و أخذ النحو و الصرف و المعانی و البیان و المنطق عن الزین عبد الرزاق أحد تلامذة العلاء البخاری، و کذا لازم ابن الهمام، و برع فی فنون، و أذن

له ابن الهمام و غیره، و تصدی للإقراء، فانتفع به جماعة و أفتی و قد سمعت أبحاثه و فوائده و سمع منی بعض القول البدیع و تناوله منی، و کان فاضلا مفننا دینا قوی النفس محبا فی الریاسة و الفخر» [۱].

۲۰- أبو ذر الحلبی ... ص: ۱۳۷

اشارة

لقد قدح أبو ذر الحلبی شارح الشفاء فی حدیث النجوم حیث قال معترضا علی القاضی عیاض: «و کان ینبغی للقاضی أن لا یذکره بصیغة جزم لما عرف عند أهل الصناعة، و قد سبق له مثله مرارا».

ترجمة موفق الدین أبی ذر احمد الحلبی ... ص: ۱۳۷

و ترجم له الحافظ السخاوی فی (الضوء اللامع) ترجمة مطولة نلخصها فیما یلی: «لزم الاعتناء بالحدیث و الفقه، و أفرد مبهمات البخاری، و کذا اعرابه بل جمع علیه تعلیقا لطیفا لخصه من الکرمانی و البرماوی و شیخنا، و آخر أخصر منه، و له التوضیح للأوهام الواقعة فی الصحیح، و مبهمات مسلم أیضا، و قرة العین فی فضل الشیخین و الصهرین و السبطین، و شرح الشفاء و المصابیح و لکنه لم یکمل، و الذیل علی تاریخ ابن خطیب الناصریة، و غیر ذلک، و أدمن قراءة الصحیحین و الشفاء، خصوصا بعد وفاة والده،

---

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۲۱۰.

و صار متقدما فی لغاتها و مبهماتها و ضبط رجالها، لا یشذ عنه من ذلک الا النادر.

و لما کان شیخنا بحلب لازمه و اغتبط شیخنا به و أحبه لذکائه و خفة روحه و وصفه بالإمام موفق الدین، و مرة «بالفاضل البارع المحدث الأصیل الباهر الذی ضاهی کنیه فی صدق اللهجة، الماهر الذی ناجی سمیه ففداه بالمهجة، الأخیر الذی فاق الاول فی البصارة و النضارة و البهجة، أمتع اللّه المسلمین ببقائه. و أذن له فی تدریس الحدیث و افادته فی حیاة والده.

کان خیرا شهما مبجلا فی ناحیته، منعزلا عن بنی الدنیا، قانعا بالیسیر محبا للانجماع، کثیر التواضع و الاستیناس بالغرباء و الإکرام لهم، شدید التخیل، طارحا للتکلف. ذا فضیلة تامة و ذکاء مفرط. و قد تصدی للحدیث و الاقراء و انتفع به جماعة من أهل بلده و القادمین علیها، بل و کتب مع القدماء فی الاستدعاءات من حیاة أبیه و هلم جرا.

و ترجمه ابن فهد و غیره من أصحابنا، و کذا وصفه ابن أبی غدیبة فی أبیه بالإمام العلامة، و سمی بعض تصانیفه».

۲۱- السخاوی ... ص: ۱۳۸

اشارة

قال الحافظ السخاوی: «حدیث اختلاف أمتی رحمة.

البیهقی فی المدخل من حدیث سلیمان بن أبی کریمة عن جویبر عن الضحاک عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به لا عذر لاحد فی ترکه، فان لم تکن فی کتاب اللّه فسنة منی ماضیة، فان لم تکن سنة منی فما قال أصحابی، ان أصحابی بمنزلة النجوم فی السماء فأیما أخذتم به اهتدیتم، و اختلاف أمتی رحمة، و من هذا الوجه أخرجه الطبرانی و الدیلمی فی مسنده: بلفظ سواء.

و جویبر ضعیف، و الضحاک عن ابن عباس منقطع» [۱].

---

[۱] المقاصد الحسنة ۲۶- ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۳۹

أقول: و لنورد بعض کلماتهم فی رجال هذا الحدیث:

اما سلیمان بن ابی کریمة ... ص: ۱۳۹

فقد قال ابن أبی حاتم فی (العلل) بعد حدیث: قال أبی هذا حدیث باطل، و ابن أبی کریمة ضعیف الحدیث.

و قال ابن الجوزی بعد أحادیث أوردها: «هذه الأحادیث موضوعات علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أما الاول ففیه سلیمان ابن أبی کریمة و أحمد ابن ابراهیم، قال ابن عدی: یرویان المناکیر» [۱].

و قال الذهبی: «لین صاحب مناکیر» [۲] و فی (المیزان): «ضعفه أبو حاتم، و قال ابن عدی: عامة أحادیثه مناکیر، و لم أر للمتقدمین فیه کلاما» [۳] و کذا قال ابن حجر [۴] و کذا ضعفه السیوطی و المتقی و محمد بن طاهر فی (قانون الموضوعات ۲۶۱).

و أما جویبر بن سعید ... ص: ۱۳۹

البخلی، فقد ذکره البخاری بقوله: «جویبر بن سعید البلخی عن الضحاک قال علی بن [عن یحیی: کنت أعرف جویبرا بحدیثین، ثمّ أخرج هذه الأحادیث [بعد] فضعف» [۵].

و کذا النسائی و قال: «متروک الحدیث» [۶].

و فی (الموضوعات)- بعد حدیث تحذیر من بلغ الأربعین-: «أجمعوا

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۲۷۷.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۲۸۲.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۲۲۱.

[۴] لسان المیزان ۳/ ۱۰۲.

[۵] الضعفاء للبخاری ۲۷.

[۶] الضعفاء للنسائی ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۰

علی ترکه، قال أحمد: لا یشتغل بحدیثه». و فیه بعد حدیث الاکتحال یوم عاشوراء: قال الحاکم أنا أبرأ الی اللّه من عهدة جویبر. قال: و الاکتحال یوم عاشوراء لم یرو عن رسول اللّه فیه أثر، و هو بدعة ابتدعها قتلة الحسین.

قال أحمد: لا یشتغل بحدیث جویبر، و قال یحیی: لیس بشیء، و قال النسائی و الدارقطنی: متروک».

و قال ابن حجر: «قال عمرو بن علی: ما کان یحیی و لا عبد الرحمن یحدثان عنه، و کذا قال أبو موسی، و قال أبو طالب عن أحمد: ما کان عن الضحاک فهو أیسر، و ما کان یسند عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فهو منکم، و قال عبد اللّه بن أحمد عن أبیه: کان وکیع إذا أتی علی حدیث جویبر قال: سفیان عن رجل- لا یسمیه استضعافا له- و قال الدوری و غیره عن ابن معین:

لیس بشیء، و زاد الدوری: ضعیف ما أقربه من جابر الجعفی و عبیدة الضبی و قال عبد اللّه بن علی بن المدینی: سألته- یعنی أباه-

عن جویبر فضعفه جدا قال: و سمعت أبی یقول: جویبر أکثر عن الضحاک روی عنه أشیاء مناکیر و ذکره یعقوب بن سفیان فی باب من یرغب عن الروایة عنهم، و قال الدارقطنی عن أبی داود: جویبر علی ضعفه، و قال النسائی و علی بن الجنید و الدارقطنی متروک، و قال النسائی فی موضع آخر: لیس بثقة، و قال ابن عدی: و الضعف علی حدیثه و روایته بیّن.

قلت: و قال أبو قدامة السرخسی قال یحیی القطان: تساهلوا فی أخذ التفسیر عن قوم لا یوثقونهم فی الحدیث، ثم ذکر الضحاک و جویبرا و محمد بن السائب و قال: هؤلاء لا یحمل حدیثهم و یکتب التفسیر عنهم، و قال أحمد بن سیار المروزی: جویبر بن سعید کان من أهل بلخ و هو صاحب الضحاک و له روایة و معرفة بأیام الناس، و حاله حسن فی التفسیر و هو لین فی الروایة.

و قال ابن حبان: یروی عن الضحاک أشیاء مقلوبة، و قال الحاکم أبو أحمد: ذاهب الحدیث، و قال الحاکم أبو عبد اللّه: أنا أبرأ الی اللّه من عهدته، و ذکره البخاری فی التاریخ الأوسط فی فصل من مات بین الأربعین

الی الخمسین و مائة» [۱].

و أما الضحاک بن مزاحم ... ص: ۱۴۱

فقد قال ابن الجوزی فی (الموضوعات): «أما الضحاک فقال شعبة:

لا یحدث عنه، و ینکر أن یکون لقی ابن عباس، و قال یحیی بن سعید: هو عندنا ضعیف».

و قد ذکرنا انکار شعبة هذا: الذهبی فی (میزان الاعتدال ۲/ ۳۲۶) و ابن الترکمانی بعد أن قال: «لم یلق ابن عباس». و کذا بمعناه فی (تهذیب التهذیب ۴/ ۴۵۳- ۴۵۴) عنه و عن مشاش و عبد الملک.

و فی (المیزان): «قال ابن عدی: الضحاک بن مزاحم انما عرف بالتفسیر، فأما روایاته عن ابن عباس و أبی هریرة و جمیع من روی عنه ففی ذلک کله نظر» [۲].

و فی (المغنی): «ضعفه یحیی القطان و شعبة أیضا» [۳].

و قال محمد بن طاهر: «ضعیف مجروح و لم یسمع عن ابن عباس».

و کذا فی (اللئالی المصنوعة) عن ابن الجوزی.

حول حدیث اختلاف أصحابی لکم رحمة ... ص: ۱۴۱

و لا یخفی أن سیاق حدیث النجوم فی کتاب (المدخل) للبیهقی- الذی استدل به (الدهلوی)- یشتمل علی

حدیث «اختلاف أصحابی لامتی- او لکم- رحمة»

و قد نص الحفاظ علی ضعفه، فثبت ضعف الحدیثین کلیهما لضعف الاسناد المشتمل علیهما...

و من هنا کان علی (الدهلوی) الاعراض عن هذا السیاق بجملته، لا

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۱۲۳.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۳۲۶.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۳۱۲.

الاستناد الیه فی مقابلة حدیث الثقلین، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و إلیک کلمات بعضهم فی تضعیف هذا الحدیث:

قال الحافظ العراقی:

«حدیث اختلاف أمتی رحمة. البیهقی فی المدخل من حدیث ابن عباس: بلفظ أصحابی، و رواه آدم بن أبی أیاس فی کتاب العلم و الحلم بلفظ اختلاف أصحابی لامتی رحمة.

و هو مرسل ضعیف، ذکره البیهقی فی رسالته الاشعریة بهذا اللفظ بغیر اسناد» [۱].

و قال فی (المغنی): «

حدیث اختلاف أمتی رحمة، ذکره البیهقی فی رسالته الاشعریة تعلیقا، و أسنده فی المدخل من حدیث ابن عباس بلفظ: اختلاف أصحابی لکم رحمة.

و اسناده ضعیف» [۲].

و قال ابن امام الکاملیة: «الوجه [الخامس لهم [انه أی العمل بالقیاس [یؤدی الی الخلاف و المنازعة] بین المجتهدین للاستقراء لأنه تابع للأمارات و هی مختلفة، فکیف یجوز العمل به [و قد قال اللّه تعالی:

و لا تنازعوا فتفشلوا] فوجب أن یکون ممنوعا [قلنا: الآیة] انما وردت [فی الآراء و الحروب لقرینة قوله: فتفشلوا و تذهب ریحکم، فأما التنازع فی الاحکام فجائز]

لقوله علیه الصلاة و السلام: اختلاف أمتی رحمة

] قال الخطابی و البیهقی: روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو یدل علی أنه له أصلا، قال الشیخ زین الدین العراقی: و أسنده فی المدخل من

حدیث ابن عباس بلفظ اختلاف أصحابی لکم رحمة

و اسناده ضعیف» [۳].

و قال محمد بن طاهر: «فی المقاصد اختلاف أمتی رحمة للبیهقی عن الضحاک عن ابن عباس رفعه فی حدیث طویل بلفظ: و اختلاف أصحابی

---

[۱] تخریج أحادیث المنهاج- مخطوط.

[۲] المغنی عن حمل الاسفار. هامش احیاء العلوم ۱/ ۳۴.

[۳] شرح المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۳

لکم رحمة، و کذا الطبرانی و الدیلمی، و الضحاک عن ابن عباس منقطع،

و قال العراقی: مرسل ضعیف» [۱].

و قال المناوی: «و أسنده البیهقی (فی المدخل) و کذا الدیلمی فی مسند الفردوس کلاهما من حدیث ابن عباس مرفوعا بلفظ اختلاف أصحابی رحمة، و اختلاف الصحابة فی حکم اختلاف الامة

کما مر.

لکن هذا الحدیث قال الحافظ العراقی: سنده ضعیف» [۲].

و قال العزیزی: «أسنده البیهقی فی المدخل و کذا الدیلمی فی الفردوس من حدیث ابن عباس، لکن بلفظ اختلاف أصحابی رحمة.

قال الشیخ:

حدیث ضعیف» [۳].

و من هنا تعرف: أنه لیس اسناده فی المدخل ضعیفا عند البیهقی فحسب، بل قد نصّ علی ضعفه جمع من نقّاد الاخبار و صیارفة الحدیث کالعراقی و السخاوی و محمد بن طاهر و المناوی و الحجازی- و هو المراد من الشیخ» فی کلام العزیزی کما صرح فی صدر کتابه- و العزیزی.

۲۲- ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳

اشارة

لقد طعن ابن أبی شریف فی حدیث النجوم تبعا لشیخه الحافظ ابن حجر کما ستعرف ذلک من عبارة المناوی فی (فیض القدیر) إن شاء اللّه.

ترجمة ابن ابی شریف ... ص: ۱۴۳

و قد ترجم السخاوی لابن أبی شریف ترجمة مطولة، هذا ملخصها:

«ارتحل الی القاهرة غیر مرة، منها فی سنة تسع و ثلاثین، و أخذ فی بعضها عن ابن الهمام و العز عبد السلام البغدادی و العلاء القلقشندی و القایانی و شیخنا

---

[۱] تذکرة الموضوعات ۹۰- ۹۱.

[۲] فیض القدیر ۱/ ۲۱۲.

[۳] السراج المنیر ۱/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۴

- و لازمه (یعنی شیخه و هو ابن حجر) فی أشیاء روایة و درایة و سماعا و قراءة- فی آخرین بالقاهرة و ببلده ممن أخذ عنهم العلم حتی تمیز، و اذن له کلهم أو جلهم فی الاقراء و عظمه جدا، منهم ابن الهمام و عبد السلام و شیخنا حیث قال: انه شارک فی المباحث الدالة علی الاستعداد، و تأهل أن یفتی بما یعلمه و یتحققه من مذهب الامام الشافعی من أراد، و یفید فی العلوم الحدیثیة من المتن و الاسناد علما بأهلیته لذلک و تولجه فی مضائق تلک المسالک.

و ترجم له البقاعی و وصفه بالذهن الثاقب و الحافظة الضابطة و القریحة الوقادة و الفکر القویم و النظر المستقیم، و سرعة الفهم و بدیع الانتقال و کمال المروة، مع عقل وافر و أدب ظاهر و خفة روح و مجد علی سمته یلوح، و انه شدید الانقباض عن الناس غیر أصحابه، قال: و هو الآن صدیقی، و بیننا من المودة ما یقصر الوصف فیه.

و درس و أفتی و حدث و نظم و نثر و صنف، و بالجملة فهو علامة متین التحقیق حسن الفکر و التأمل فیما ینظره و یقرب عهده، و کتابه أمتن من تقریره و رویته أحسن من بدیهته، مع وضاءته و تأنیه و ضبطه و قلة کلامه و عدم ذکره للناس» [۱].

و قال القاضی مجیر الدین العلیمی الحنبلی- و هو من تلامذته- بترجمته: «هو شیخ الإسلام، ملک العلماء الاعلام، حافظ العصر و الزمان، برکة الامة، علامة الأئمة، شیخنا الامام الحبر الهمام العالم العلامة الرحالة، القدوة المجتهد العمدة، مولده فی لیلة یسفر صباحها عن یوم السبت خامس شهر ذی الحجة سنة اثنتین و عشرین و ثمانمائة بمدینة القدس و نشأ بها فی عفة و صیانة و تقوی و دیانة، لم یعلم له صبوة و لا ارتکاب محظور ... و جد و دأب و لازم الاشتغال و الاشغال الی أن برع و تمیز و أشیر الیه فی حیاة شیخه الزین

[۱] الضوء اللامع ۹/ ۶۴- ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۵

ماهر، و کان یرشد الطلبة للقراءة علیه حین ترک هو الاقراء و کذلک المستفتین، و درس و أفتی من سنة ست و أربعین و ثمانمائة...

و لم یزل حاله فی ازدیاد و علمه فی اجتهاد، فصار نادرة وقته و أعجوبة زمانه اماما فی العلوم، محققا لما ینقله و صار قدوة بیت المقدس و مفتیه و عین أعیان المعیدین بالمدرسة الصلاحیة.. و وقع له ما لم یقع لغیره ممن تقدمه من العلماء و الأکابر، و بقی صدر المجالس و طراز المحافل، المرجع فی القول الیه و التعویل فی الأمور کلها علیه، و قلده أهل المذاهب کلها، و قبلت فتواه علی مذهبه و مذهب غیره، و وردت الفتاوی الیه من مصر و الشام و حلب و غیرها، و بعد صیته و انتشرت مصنفاته فی سائر الأقطار، و صار حجة بین الأنام فی سائر ممالک الإسلام...

و أما سمته و هیبته فمن العجائب فی الابهة و النورانیة، رؤیته تذکر السلف الصالح، و من رآه علم أنه من العلماء العاملین برؤیة شکله و ان لم یکن یعرفه، و أما خطه و عبارته فی الفتوی فنهایة فی الحسن.

و بالجملة فمحاسنه أکثر من أن تحصر و أشهر من أن تذکر، و هو أعظم من أن ینبه مثلی علی فضله، و لو ذکرت حقه فی الترجمة لطال الفصل، فان مناقبه و ذکر مشایخه یحتمل الافراد بالتألیف، و المراد هنا الاختصار» [... ۱].

و کذا ترجم له الشوکانی [۲].

۲۳- السیوطی ... ص: ۱۴۵

قال الحافظ جلال الدین السیوطی فی (إتمام الدرایة): «و لیس قول صحابی حجة علی غیره نعم لحدیث: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

. و أجیب بضعفه».

---

[۱] الانس الجلیل بتاریخ القدس و الخلیل ۲/ ۲۸۸.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۲۴۳- ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۶

و وضع علیه «ض». و هی علامة الضعف فی (الجامع الصغیر) [۱].

و قال فی (جمع الجوامع) ما نصه: «مهما أوتیتم من کتاب اللّه فالعمل به لا عذر لاحد فی ترکه، فان لم یکن فی کتاب اللّه فبسنة منی ماضیة، فان لم تکن سنة منی فبما قال أصحابی، أن أصحابی بمنزلة النجوم فی السماء فبأیها أخذتم اهتدیتم، و اختلاف أصحابی لکم رحمة. ق فی المدخل

و أبو نصر السجزی فی الابانة و قال: غریب، و الخطیب و ابن عساکر و الدیلمی عن سلیمان بن أبی کریمة عن جویبر عن الضحاک عن ابن عباس، و سلیمان ضعیف و کذا جویبر».

۲۴- المتقی ... ص: ۱۴۶

لقد تبع المتقی شیخه السیوطی فی الطعن فی حدیث النجوم حیث نقل عبارته السالفة بعین ألفاظها [۲].

۲۵- القاری ... ص: ۱۴۶

اشارة

و قال القاری ما نصه: «قال ابن الدیبع: اعلم ان

حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم أخرجه ابن ماجة. کذا ذکره الجلال السیوطی فی تخریج أحادیث الشفاء، و لم أجده فی سنن ابن ماجة بعد البحث عنه، و قد ذکره ابن حجر العسقلانی فی تخریج أحادیث الرافعی فی باب ادب القضاء

، و أطال الکلام علیه و ذکر أنه ضعیف واه، بل ذکر عن ابن حزم: انه موضوع باطل، لکن ذکر عن البیهقی انه قال: ان حدیث مسلم یؤدی بعضه معناه، یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم النجوم أمنة للسماء الحدیث.

قال ابن حجر: صدق البیهقی هو یؤدی صحة التشبیه للصاحبة بالنجوم، أما

---

[۱] بشرح المناوی ۴/ ۷۶.

[۲] کنز العمال ۶/ ۱۳۳.

فی الاقتداء فلا یظهر، نعم یمکن ان یتلمح ذلک من معنی الاهتداء بالنجوم.

قلت: الظاهر ان الاهتداء فرع الاقتداء.

قال: و ظاهر الحدیث انما هو إشارة الی الفتن الحادثة بعد انقراض الصحابة من طمس السنن و ظهور البدع و فشور الجور فی أقطار الأرض انتهی.

و تکلم علی هذا الحدیث ابن السبکی فی شرح ابن الحاجب الاصلی فی الکلام علی عدالة الصحابة و لم بعزه لابن ماجة، و ذکره فی جامع الأصول و لفظه عن ابن المسیب عن عمر بن الخطاب مرفوعا: سألت ربی. الحدیث الی قوله: اهتدیتم.

و کتب بعده: أخرجه. فهو من الأحادیث التی ذکرها رزین فی تجرید الأصول و لم یقف علیها ابن الأثیر فی الأصول المذکورة، و ذکره صاحب المشکاة و قال: أخرجه رزین» [۱].

أقول: و فی هذا الکلام فوائد لا تخفی.

و قال القاری فی (شرح الشفاء) بشرح قول القاضی: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم»

قال: «ثم اعلم ان قوله و قال: أصحابی.. حدیث آخر، و قد أخرجه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا تقوم به حجة، و رواه عبد بن حمید فی مسنده عن ابن عمر رضی اللّه عنهما، قال البزار: منکر لا یصح و رواه ابن عدی فی الکامل بإسناده عن نافع عن ابن عمر بلفظ: فأیهم أخذتم بقوله بدل اقتدیتم و اسناده ضعیف، و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر و من حدیث ابن عباس بنحوه، و من وجه آخر مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة.

قال الحلبی: و کان ینبغی للقاضی أن لا یذکره بصیغة جزم لما عرف عند أهل الصناعة، و قد سبق له مثله مرارا.

أقول: یحتمل انه ثبت بإسناده عنده أو حمل کثرة الطرق علی ترقیه من

---

[۱] المرقاة ۵/ ۵۲۳.

الضعیف الی الحسن بناء علی حسن ظنه، مع أن الحدیث الضعیف یعمل به فی فضائل الاعمال، و اللّه أعلم بحقیقة الأحوال».

تنبیه ... ص: ۱۴۸

ان ما احتمله القاری فی هذا المقام سخیف، و ذلک:

أولا: ان احتمال ثبوت الحدیث بإسناد عند القاضی.- من دون أکابر الحفاظ- بعید جدا، و مجرد الاحتمال لا یصغی الیه فی مثل هذا الموضوع، إذ لو ثبت ذلک لا ورده فلم یتعرض للطعن من أبی ذر الحلبی و غیره.

ثانیا: لقد علم من الوجوه السابقة سقوط حدیث النجوم لدی أحمد و المزنی و البزار و ابن عدی و الدارقطنی و ابن حزم و البیهقی و ابن عبد البر.. و کل هؤلاء متقدمون علی القاضی، فلو کان عثر علی اسناد مثبت له لذکره حتی یدفع کلماتهم فیه، و لا یجوز- و الحالة هذه- أن یعرض عن ذکر السند رأسا، و یورده بصیغة الجزم حائدا عن طریق الاحتیاط و الحزم.

ثالثا: انه لو کان لهذا الحدیث سند مثبت- لم یذکره القاضی لسبب من الأسباب- لذکره شراح کتابه (الشفاء) و مخرجو أحادیثه و هم علماء أعلام عاشوا قبل القاری بکثیر، و لکان لهم بذلک منة علی القاضی، و قد رأیناهم یعترضون علیه ذکره بصیغة الجزم.

و لقد علم آنفا من عبارة (المرقاة) عزو السیوطی حدیث النجوم الی ابن ماجة، و لا أثر له فی سننه، و هذا أدل دلیل علی خیبة الامل و ضلال السعی فی هذا الباب.

رابعا: ان دعوی کثرة طرقه مردودة لتنصیص کبار الحفاظ علی خلافها، و أما طرقه المعدودة فمقدوحة کما تقدم.

هذا، و لم یدع أحد منهم ترقی هذا الحدیث الی الحسن، فکیف جاز للقاضی ان یحسن الظن به؟

خامسا: ان دعوی العمل بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۴۹

- علی فرض التسلیم بها- لا تجدی فی المقام لوجوه:

۱- ان هذا الحدیث موضوع و لیس بضعیف، فلا یجوز العمل به مطلقا.

۲- انه لیس فی فضل عمل من الاعمال، بل مفاده من أهم الأمور الدینیة.

۳- انه لو سلمنا ذلک کله فان أصل الاعتراض علی ذکر القاضی إیاه بصیغة الجزم باق علی حاله.

و سیأتی مزید کلام فی بطلان تضلیل القاری من کلام الخفاجی و الشوکانی فانتظر.

۲۶- المناوی ... ص: ۱۴۹

قال المناوی: «[سألت ربی فیما تختلف فیه أصحابی

أی: ما حکمه [من بعدی أی: بعد موتی

[فأوحی الی یا محمد ان أصحابک عندی بمنزلة النجوم فی السماء بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ بشیء مما هم علیه من اختلافهم فهو عندی علی هدی

لأنهم کنفس واحدة فی التوحید و نصرة الدین و اختلافهم انما نشأ عن اجتهاد و لهم محامل، و لذلک کان اختلافهم رحمة کما فی حدیث [السجزی فی الابانة] عن أصول الدیانة و [ابن عساکر عن عمر] قال ابن الجوزی: لا یصح و الذهبی: باطل» [۱].

و قال بشرحه: «قال ابن الجوزی فی العلل: هذا لا یصح، نعیم مجروح، و عبد الرحیم قال ابن معین کذاب، و فی المیزان هذا الحدیث باطل، و قال ابن حجر فی تخریج المختصر: حدیث غریب سئل عنه البزار فقال: لا یصح هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قال الکمال ابن أبی شریف، کلام شیخنا- یعنی ابن حجر- یقتضی انه مضطرب، قال ابن عساکر: رواه عن

---

[۱] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۰

سعید زید العمی أبو الحواری و کان ضعیفا فی الحدیث، و قال ابن عدی:

عامة ما یرویه و من یروی عنه ضعفاء» [۱].

۲۷- الخفاجی ... ص: ۱۵۰

و قال شهاب الدین الخفاجی: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم فی حدیث آخر رواه الدارقطنی و ابن عبد البر فی العلم من طریق أسانید کلها ضعیفة حتی جزم ابن حزم بأنه موضوع، و قال الحافظ العراقی: کان ینبغی للمصنف رحمه اللّه أن لا یورده بصیغة الجزم.

و ما قیل: من انه لیس بوارد لان المصنف رحمه اللّه ساقه فی فضل الصحابة و قد استقروا علی جواز العمل بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال فضلا عن فضائل الرجال، لا وجه له، لان قول أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم فیه العمل بما فعلوه و قالوه من الاحکام، و لیس هذا من قبیل الفضائل التی یجوز العمل فیها بالضعیف» [۲].

(أقول):

هذا کلام الخفاجی، ثم جعل یدافع عن القاضی بوجه آخر فقال: فلو قال انه بمعنی الحدیث الذی قبله- و هو حدیث صحیح یعمل به- و لذا ساقه بعده کالمتابعة له، و لذا جزم به کان أقوی و أحسن.

الا أنه واه بل أوهن من بیت العنکبوت لوجوه:

الاول: ان حدیث الاقتداء موضوع لغرض لم یوضع لأجله حدیث النجوم، فان الاول وضع للشیخین و الثانی لجمیع الصحابة، و لذا ذهب جماعة من الأصولیین الی انهما متعارضان، کما لا یخفی علی من راجع (احکام

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۴/ ۷۶.

[۲] نسیم الریاض- شرح الشفاء ۴/ ۴۲۳- ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۱

الاحکام) و (مختصر الأصول) و (شرح المختصر) و (حاشیة التفتازانی علی شرح المختصر) و (شرح المنهاج للعبری) و (معراج الأصول للایکی) و (التحریر) و (شروح التحریر) و (مسلم الثبوت) و (شروح مسلم الثبوت) و غیرها.

فجعل الثانی بمعنی الاول غیر صحیح.

الثانی: دعوی صحة حدیث الاقتداء و انه معمول به باطلة، لأنه حدیث موضوع قطعا، کما ذکرنا فی هذا الکتاب و فی مجلد (حدیث الطیر).

الثالث: قوله «و لذا ساقه بعده کالمتابعة له» باطل، لان «المتابعة» تکون فی الحدیث الواحد بتعدد رواته، و «الشاهد» هو الحدیث الذی یؤدی معنی حدیث آخر. (راجع کلمات: ابن الصلاح و النووی و العراقی و غیرهم فی هذا الموضوع).

و من المعلوم: ان حدیثی الاقتداء و النجوم متغایران، و لیس معناهما واحدا- بل هما متعارضان کما أشرنا آنفا- فلا یتحقق فی المقام معنی «المتابعة» و لا «الشاهد».

الرابع: ان دعوی «المتابعة» فی هذا المقام ممنوعة من جهة أخری: لان روایات الوضاعین و الکذابین لا شأن لها حتی فی المتابعات و الشواهد. و قد نص علی ذلک علماء الفن کما لا یخفی علی من راجع کلماتهم. نعم قد تذکر روایات شر ذمة معینة من الضعفاء لغرض المتابعة و الاستشهاد...

و لقد ثبت وضع حدیث النجوم، و ان رواته وضاعون کذابون فی جمیع أسانیده، فلا یلیق لان یساق متابعة أیضا.

الخامس: لو سلم ذلک کله ... فانه لا یصح جزم القاضی بحدیث النجوم.

و هنا نکتة یجب ذکرها: و هی انه لو کان القاضی یقصد المتابعة لذکر حدیث الاقتداء بصیغة الجزم، ثم ذکر حدیث النجوم مع الاعتراف بالضعف لتتم المتابعة، و لکنه فعل العکس فذکر حدیث الاقتداء الصحیح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۲

- بزعم الخفاجی- غیر جازم به، و حدیث النجوم- الذی اعترف الخفاجی بضعفه- بصیغة الجزم.

و لقد حاول الخفاجی الدفاع عن القاضی بوجه- زعم أنه أقوی و أحسن- و غفل عما یترتب علیه و یتوجه الیه- و علی القاضی- من وجوه النقد و الاشکال.

و بما ذکرنا ظهر: سقوط دفاع القاری و الخفاجی عن القاضی، و بقاء اعتراض العراقی و غیره علی حاله.

۲۸- السندی ... ص: ۱۵۲

قال السندی بعد أن ذکر حدیث الثقلین و دلالته: «فان قلت:

قد ورد أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و

ورد: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

- رضی اللّه عنهما- و

ورد: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین الحدیث.

فقد ثبت الحث باقتداء غیرهم و اهتداء من اقتدی بهم.

قلت [فلنا]: الحدیث الاول موضوع، و الا لکان قوله «اهتدیتم» فیه خاصة مما یدل علی عدم خطئهم» [... ۱].

۲۹- البهاری ... ص: ۱۵۲

اشارة

و قال القاضی محب اللّه البهاری عند نفی حجیة اجماع الشیخین او الخلفاء الأربعة: «قالوا: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و علیکم بسنتی ... الحدیث.

قلنا: خطاب للمقلدین و بیان لاهلیة الاتباع، لان المجتهدین کانوا یخالفونهم و المقلدین قد یقلدون غیرهم، و أما المعارضة بأصحابی کالنجوم، و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء کما فی المختصر فتدفع بأنهما ضعیفان» [۲].

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب ۲۴۰.

[۲] مسلم الثبوت بشرح عبد العلی ۲/ ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۳

ترجمة البهاری ... ص: ۱۵۳

و قد ترجم غلام علی آزاد القاضی البهاری بقوله: «هو بحر من العلوم و بدر بین النجوم، جاب دیار الفورب فی عنفوان الشباب، و قرع فی طلب العلم کثیرا من الأبواب، و أخذ أوائل الکتب الدرسیة من مواضع شتی، ثم انقطع برمته الی حوزة درس المولوی قطب الدین

الشمس آبادی، و بدلالة هذا القطب قطع مسافة الاغتراب و انتهی الی أقصی حدود الاکتساب، و بعد ما تحلی بالفضائل، و برع فی الأماثل، قصد الدیار الجنوبیة من الهند المعبر عنها بالدکن، و لازم السلطان عالم گیر، فولاه قضاء لکهنو من بلاد الفورب...

و من مصنفاته سلم العلوم فی المنطق، و مسلم الثبوت فی اصول الفقه- و تاریخ تألیفه هذا الاسم- و الجوهر الفرد، و هی رسالة فی مسألة الجزء الذی لا یتجزأ و التصانیف الثلاثة مقبولة متداولة فی مدارس العلماء» [۱].

۳۰- السهالوی ... ص: ۱۵۳

و قال نظام الدین السهالوی فی مبحث الإجماع، فی الکلام علی الاحتجاج بحدیث الاقتداء و حدیث علیکم بسنتی:

«و أجیب أیضا بأنهما معارضان

بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: خذوا شطر دینکم عن هذه الحمیراء.

فتقاعد الاحتجاج.

و أجیب بأن الحدیث الاول- و ان روی عن المعتبرات- لم یعرف.

قال ابن حزم فی رسالته الکبری: مکذوب موضوع باطل، و به قال احمد و البزار» [... ۲].

---

[۱] سبحة المرجان بذکر آثار هندوستان ۷۷.

[۲] الصبح الصادق- شرح المنار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۴

۳۱- المولوی عبد العلی ... ص: ۱۵۴

و قال المولوی عبد العلی- بحر العلوم- فی المبحث المذکور: «و أما المعارضة بأصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم،

رواه ابن عدی و ابن عبد البر و خذوا شطر دینکم عن الحمیراء

، أی أم المؤمنین عائشة الصدیقة، کما فی المختصر، فتدفع بأنهما ضعیفان لا یصلحان للعمل فضلا عن معارضة الصحاح.

أما الحدیث الاول فلم یعرف، قال ابن حزم فی رسالته الکبری:

مکذوب موضوع باطل و به قال أحمد و البزار» [... ۱].

۳۲- الشوکانی ... ص: ۱۵۴

و قال الشوکانی فی مبحث الإجماع: «و هکذا حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهدیتم، یفید حجیة قول کل واحد منهم و فیه مقال معروف، لان فی رجاله عبد الرحیم العمی عن أبیه، و هما ضعیفان جدا بل قال ابن معین: ان عبد الرحیم کذاب، و قال البخاری: متروک، و کذا قال أبو حاتم، و له طریق أخری فیها حمزة النصیبی و هو ضعیف جدا قال البخاری منکر الحدیث، و قال ابن معین: لا یساوی فلسا، و قال ابن عدی: عامة مروایاته موضوعة، و روی أیضا من طریق جمیل بن زید و هو مجهول» [۲].

و قال فی مسألة عدم حجیة قول الصحابی: «و أما تمسک بعض القائلین بحجیة قول الصحابی بما

روی عنه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، فهذا مما لم یثبت قط، و الکلام فیه معروف عند أهل الشأن بحیث لا یصح العمل بمثله فی أدنی حکم من أحکام الشرع، فکیف مثل هذا الأمر العظیم و الخطب الجلیل».

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت ۲/ ۵۱۰.

[۲] ارشاد الفحول ۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۵

و قال الشوکانی فی (القول المفید فی أدلة الاجتهاد و التقلید): «و مما استدلوا به

حدیث: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، و الجواب: ان هذا الحدیث قد روی من طرق عن جابر و ابن عمر رضی اللّه عنهما، و صرح أئمة الجرح و التعدیل بأنه لم یصح منها شیء، و ان هذا الحدیث لم یثبت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قد تکلم علیه الحفاظ بما یشفی و یکفی، فمن رام البحث عن طرقه و عن تضعیفها فهو ممکن بالنظر فی کتاب من کتب هذا الشأن و بالجملة: فالحدیث لا تقوم به حجة».

۳۳- ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵

اشارة

قال ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی فی (شرح مسلم الثبوت) بعد کلام له: «و أما المعارضة للحدیثین المذکورین

بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم.. رواه ابن عدی و ابن عبد البر

، و

بقوله خذوا شطر دینکم عن الحمیراء

، أی عائشة رضی اللّه عنها، فإنهما یدلان علی جواز الأخذ بقول کل صحابی و قول عائشة و ان خالف قول الشیخین أو الأربعة، فتقاعد احتجاجکم کما فی المختصر لابن الحاجب.

فتدفع بأنهما ضعیفان. فی الحاشیة علی أن الثانی یتبادر منه الروایة، أما ضعف الاول فلما قال أحمد لم یصح، و البزار: لا یصح مثل هذا الکلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم...

اعلم أن الحدیث الاول و ان روی فی المعتبرات ... و لکن لم یصح منها شیء قاله احمد و البزار، قال ابن حزم فی رسالته الکبری: مکذوب موضوع باطل. نعم الحدیث یؤدی بعض معناه، و هو حدیث أبو موسی المرفوع..».

ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۵

و قد ترجم ولی اللّه لنفسه فی کتابه (الاغصان الأربعة) و استدرک علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۵۶

ولده محمد انعام اللّه فی (ضمیمة الاغصان الأربعة) فلیراجع.

۳۴- صدیق حسن خان ... ص: ۱۵۶

قال صدیق حسن القنوجی فی مسألة عدالة الصحابة، «و البحث عن عدالة الراوی انما هو فی غیر الصحابة و أما فیهم فلا، لان الأصل فیهم العدالة قال القاضی: هو قول السلف و جمهور الخلف، و قال الجوینی: بالإجماع.

و وجه هذا القول ما ورد من العمومات المقتضية لتعديلهم كتابا و سنة، كقوله سبحانه: * كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ*، و قوله: * جَعَلْناكُمْ أُمَّةً* وَسَطاً*، أى: عدلا، و قوله: * لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ*، و قوله: ** وَ السَّابِقُونَ*، و قوله: * وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ*.

و قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: خير القرون قرنى

، و

قوله فى حقهم: لو أنفق أحدكم مثل أحد ذهبا ما بلغ مد أحدهم و لا نصيفه و هما فى الصحيح،

و قوله: أصحابى كالنجوم

على مقال فيه معروف» [۱].

حول ما زعموا أنه يفيد بعض معنى حديث النجوم ... ص: ۱۵۶

اشارة

لقد أشير فى بعض الكلمات الى حديث مسلم، و الصحيح أنه ليس بمعنى حديث النجوم، و هذا لفظه:

«حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و إسحاق بن ابراهيم و عبد اللّه بن عمرو بن أبان كلهم عن حسين، قال أبو بكر: ثنا حسين بن على الجعفى عن مجمع بن يحيى عن سعيد بن أبى بردة عن أبيه قال: صلينا المغرب مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثم قلنا: لو جلسنا حتى نصلى معه العشاء، قال: فجلسنا، فخرج علينا فقال: ما زلتم هاهنا؟ قلنا: يا رسول اللّه صلينا معك المغرب ثم قلنا نجلس حتى نصلى معك العشاء، قال: أحسنتم- أو أصبتم- قال: فرفع رأسه الى السماء- و كان كثيرا ما يرفع رأسه الى

---

[۱] حصول المأمول ۵۶.

السماء- فقال: النجوم أمنة للسماء، فإذا ذهبت النجوم أتى السماء ما توعد، و أنا أمنة لاصحابى فإذا ذهبت أتى أصحابى ما يوعدون، و أصحابى أمنة لامتى فإذا ذهب أصحابى أتى أمتى ما يوعدون» [۱].

أقول: و مع ذلك نتكلم عليه سندا و دلالة.

۱- فى سنده ابو موسى و هو متهم فى الحديث ... ص: ۱۵۷

اشارة

أما سندا فان مداره على «أبى موسى الأشعرى» و قد كان أبو موسى متهما بالاضافة الى مخازيه و مساويه التى لا تحصى، و قد ورد بعضها فى كتاب (استقصاء الافحام فى رد منتهى الكلام).

أما حديث اتهامه فى الرواية فقد أخرجه الشيخان- فى أكثر من موضع- و أحمد بن حنبل كذلك و أبو داود و الدارمى و الطحاوى و البغوى و غيرهم، و إليك نصوص رواياتهم فى ذلك:

قال أبو داود سليمان بن داود الطيالسى فى (مسنده): «حدثنا وهب ابن خالد عن داود عن أبى نضرة عن أبى سعيد الخدرى أن الاشعرى استأذن على عمر ثلاثا و لم يؤذن له فرجع فأرسل اليه فقال: انى استأذنت ثلاثا فلم يؤذن لى، سمعت رسول اللّه صلّى اللّه

علیه و سلّم یقول: إذا استأذن المستأذن فلم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتأتینّی بمن یعلم هنا (هذا. ظ) أو لافلعنّ بک و لا فعلن!. قال أبو سعید: جاءنی الاشعری یرعد قد اصفر لون وجهه فقام علی حلقة من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أنشد اللّه رجلا علم من هذا علما الا قام به، فانی قد خفت هذا الرجل علی نفسی! فقلت أنا معک فقال آخر: و أنا معک، فسری عنه».

و قال أحمد فی (مسنده): «ثنا سفیان، ثنا یزید بن خصیفة عن بسر ابن سعید عن أبی سعید الخدری، قال: کنت فی حلقة من حلق الأنصار

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۲۷۰.

فجاءنا أبو موسی کأنه مذعور فقال: ان عمر أمرنی أن آتیه فأتیته فاستأذنت ثلاثا فلم یؤذن فرجعت، و قد قال ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتجیئن ببیّنة علی الذی تقول و الا أوجعتک. قال أبو سعید: فأتانا أبو موسی مذعورا- أو قال: فزعا- فقال:

أستشهدکم، فقال أبیّ بن کعب: لا یقوم معک الا أصغر القوم. قال أبو سعید: و کنت أصغرهم فقمت معه و شهدت أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع» [۱].

و قال أیضا: «ثنا یزید: أنبأنا داود عن أبی نضرة عن أبی سعید الخدری، قال: استأذن أبو موسی علی عمر ثلاثا فلم یؤذن له فرجع فلقیه عمر فقال: ما شأنک رجعت؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

من استأذن ثلاثا فلم یؤذن له فلیرجع، قال: لتأتین علی هذا ببیّنة أو لافعلنّ. و لأفعلن فأتی مجلس قومه فناشدهم اللّه عز و جل، فقلت: أنا معک فشهدا له بذلک فخلّی سبیلهم».

و قال أیضا: «ثنا زید بن هارون قال: أنا داود عن أبی نضرة عن أبی سعید الخدری قال: استأذن أبو موسی علی عمر (رض) ثلاثا فلم یؤذن له فرجع فلقیه عمر (رض) فقال: ما شأنک رجعت؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من استأذن ثلاثا و لم یؤذن له فلیرجع. فقال: لتأتینّ علی هذه ببیّنة أو لافعلنّ و لافعلنّ فأتی مجلس قومه فناشدهم اللّه تعالی، فقلت: أنا معک، فشهدوا له فخلّی سبیله».

و قال أبو محمد عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی السمرقندی فی (مسنده): «أخبرنا أبو النعمان ثنا یزید بن زریع ثنا داود عن أبی نضرة عن أبی سعید الخدری أن أبا موسی الاشعری استأذن علی عمر ثلث مرات فلم یؤذن له فرجع فقال: ما رجعک؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۳/ ۶.

یقول: إذا استأذن المستأذن ثلث مرات فان أذن له و الا فیرجع، فقال:

لتأتینّ بمن یشهد معک أو لافعلنّ و لافعلنّ. قال أبو سعید: و أتانا و أنا فی قوم من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المسجد و هو فزع من وعید عمر إیاه فقام علینا فقال: أنشد اللّه منکم رجلا سمع ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا شهد لی به، قال: فرفعت رأسی فقلت: أخبره أنی معک علی هذا، و قال ذاک آخرون فسری عن أبی موسی».

و قال البخاری فی (الصحیح): «حدثنا محمد بن سلام: أخبرنا مخلد بن یزید أخبرنا ابن جریح قال: أخبرنی عطاء عن عبید بن عمیر أنّ أبا موسی الاشعری استأذن علی عمر بن الخطاب فلم یؤذن و کأنه کان مشغولا فرجع أبو موسی ففرغ عمر فقال: ألم أسمع صوت عبد

اللّه بن قیس، ائـذنوا له، قیـل: قـد رجع فـدعاه فقال: کنا نؤمر بـذلک فقال تأتینی علی ذلک بالبینـة فانطلق الی مجلس الأنصار فسألهم فقالوا: لا یشـهد لک علی هذا الا أصـغرنا أبو سـعید الخدری فذهب بأبی سعید الخدری فقال عمر: أخفی هذا علیّ من أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ألهانی الصفق بالأسواق. یعنی الخروج الی التجارة».

و قال أیضا: «حـدثنا علی بن عبـد اللّه حـدثنا سـفیان حدثنا یزید بن خصـیفة عن بسـر بن سـعید عن أبی سـعید الخدری قال: کنت فی مجلس من مجالس الأنصار إذ جاء أبو موسـی کأنه مذعور فقال: اسـتأذنت علی عمر ثلاثا فلم یؤذن لی فرجعت فقال: ما منعک؟ قلت اسـتأذنت ثلاثا فلم یؤذن لی فرجعت و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إذا استأذن أحدکم ثلاثا فلم یؤذن له فلیرجع فقال: لتقیمنّ علیه بیّنـة، أمنکم أحـد سـمعه من النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم؟ فقال أبیّ بن کعب و اللّه لا یقوم معک الا أصـغر القوم، فکنت أصـغر القوم فقمت معه، فأخبرت عمر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک.

و قال ابن المبارک: أخبرنی ابن عیینة حدثنی یزید عن بسر بن سعید قال:

سمعت أبا سعید بهذا. قال أبو عبد اللّه: أراد عمر التثبت لا أن لا یجیز خبر

الواحد».

و قال: «حدثنا مسدّد حدثنا یحیی عن ابن جریج حدثنی عطاء عن عبید بن عمیر قال: اسـتأذن أبو موسی علی عمر فکأنه وجده مشغولا فرجع فقال عمر: ألم أسـمع صوت عبـد اللّه بن قیس ائـذنوا له، فدعی له فقال: ما حملک علی ما صـنعت؟ فقال: انا کنا نؤمر بهذا قال: فأتنی علی هـذا ببینة أو لأفعلن بک. فانطلق الی مجلس من الأنصار فقالوا: لا یشـهد الا أصاغرنا (أصـغرنا. ظ) فقام أبو سـعید الخدری فقال: قد کنا نؤمر بهذا، فقال عمر:

خفی علیّ هذا من أمر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. ألهانی الصفق بالأسواق».

و قال مسلم فی (الصحیح): «حدّثنی أبو الطاهر أخبرنی عبد اللّه بن وهب، ثنی عمرو بن الحرث عن بکیر بن الأشجع أن بسر بن سعید حدّثه أنّه سـمع أبا سـعید الخدری یقول: کنّا فی مجلس عند أبی بن کعب فأتی أبو موسـی الاشعری مغضبا حتی وقف فقال: أنشدکم اللّه هل سـمع أحد منکم رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم یقول: الاستیذان ثلاث فان أذن لک و الا فارجع، قال أبی: و ما ذاک؟ قال: اسـتأذنت علی عمر بن الخطـاب أمس ثلاث مرّات فلم یؤذن لی فرجعت ثم جئته الیوم فـدخلت علیه فأخبرته أنی جئت أمس فسـلمت ثلاثا ثم انصـرفت. قال: قد سـمعناک و نحن حینئذ علی شـغل فلو ما اسـتأذنت حتی یؤذن لک؟ قال: اسـتأذنت کما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سـلّم، قـال: فو اللّه لاـوجعن ظهرک و بطنک أو لتأتین بمن یشـهد لک علی هـذا، فقال أبی بن کعب: فو اللّه لا یقوم معک الا أحدثنا سنا، قم یا أبا سعید! فقمت حتی أتیت عمر فقلت: قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول هذا».

و قال: «حدّثنا حسـین بن حریث أبو عمار ثنا الفضل بن موسـی أخبرنا طلحة بن یحیی عن أبی بردة عن أبی موسـی الاشعری قال: جاء أبو موسـی الی عمر بن الخطاب فقال: السـلام علیکم، هذا عبد اللّه بن قیس، فلم یأذن له، فقال: السلام علیکم، هذا أبو موسی، السلام علیکم هذا

الاشـعری. ثم انصـرف فقال: ردوا علی! ردوا علی! فجاء فقال: یا أبا موسـی! ما ردّک؟ کنّا فی شغل، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

الاستیـذان ثلاثا فان اذن و الا فارجع، قال: لتأتینی علی هذا ببینة و الا فعلت و فعلت!، فذهب أبو موسـی. قال عمر: ان وجد بیّنة تجدوه عند المنبر عشـیة و ان لم یجد بیّنة فلم تجدوه، فلما ان جاء بالعشـی وجدوه قال: یا أبا موسـی ما تقول؟ أقد وجدت؟ قال: نعم! أبی بن کعب، قال: عدل، قال: یا ابا الطفیل! ما یقول هذا؟ قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک یا ابن الخطاب، فلا تکونن

عذابا علی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال سبحان اللّه! انما سمعت شیئا. فأحببت أن أتثبت!».

و قال أبو جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوی فی کتاب (مشکل الآثار): «حدثنا یونس بن عبد الاعلی. ثنا عبد اللّه بن وهب أخبرنی عمرو ابن الحارث عن بکیر بن الاشجّ أن بسر بن سعید حدثه أنه سمع أبا سعید الخدری یقول: کنا فی مجلس عند أبی بن کعب فجاء ابو موسی الاشعری مغضبا حتی وقف فقال: أنشدکم اللّه! هل سمع منکم أحد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: الاستیذان ثلاث فان أذن لک فادخل و إلا فارجع؟

فقال أبی: و ما ذاک؟ فقال: استأذنت علی عمر بن الخطاب أمس ثلاث مرات فلم یؤذن لی فرجعت ثم جئته الیوم فدخلت علیه فأخبرته أنی جئته أمس فسلمت ثلاثا ثم انصرفت، فقال: قد سمعنا و نحن حینئذ علی شغل فلو ما استأذنت حتی یؤذن لک؟ قال: استأذنت کما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: فقال: و اللّه لأضربن بطنک و ظهرک أو لتأتینّی بمن یشهد لک علی هذا! فقال أبیّ بن کعب: فو اللّه لا یقوم معک أحد الا أحدثنا سنّا الذی بجنبک، قم یا أبا سعید! فقمت حتی أتیت عمر فقلت: قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول هذا».

و قال: «حدثنا ابراهیم بن مرزوق حدثنا أبو عاصم عن ابن جریح عن عطاء عن عبید بن عمیر أن أبا موسی استأذن علی عمرو کان مشغولا فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۲

بعض الأمر فلما فرغ قال: ألم أسمع صوت عبد اللّه بن قیس، قالوا: رجع، قال: ردوه! فجاء فقال: کنا نؤمر بمثل هذا فی الاستیذان ثلاثا، قال:

لتأتینی علی هذا ببینة أو لأفعلن، فجاء الی مجلس الأنصار فأخبرهم فقالوا:

لا یقوم معک الا أصغرنا فقام أبو سعید الخدری، فجاء فقال: نعم! فقال عمر: خفی علی هذا من أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و شغلنی التسویف بالأسواق، قال ابراهیم: وجدت علی ظهر کتابی: و شغلنی شغلی بالأسواق».

و قال: «حدثنا فهد بن سلیمان ثنا أبو غسان مالک بن إسماعیل ثنا عبد السلام ابن حرب عن طلحة بن یحیی القرشی عن ابی بردة عن أبی موسی قال: جئت باب عمر رضی اللّه عنه فقلت: السلام علیکم، یدخل عبد اللّه بن قیس؟ فلم یؤذن، فرجعت فأنتبه عمر فقال: علی بأبی موسی فأتیت قال: أنی ذهبت؟ فقلت استأذنت ثلاثا فلم یؤذن لی فرجعت، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: لیستأذن الرجل المسلم علی أخیه ثلاثا، فان أذن له، و الا رجع فقال: لتجیئنی علی ما قلت بشاهد أو لینالنک منی عقوبة، قال: فخرجت فلقیت أبی ابن کعب فأخبرته فقال: نعم! فجاء فأخبره، فقال له عمر: یا أبا الطفیل! سمعت ما قال أبو موسی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ فقال: نعم! و أعوذ باللّه عز و جل أن تکون عذابا علی أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. قال: و أعوذ باللّه من ذلک».

و قال البغوی فی (معالم التنزیل): «أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الصالحی، أنا: أبو الحسن علی بن محمد بن عبد اللّه بن بشران، أن إسماعیل بن محمد الصفار، أنا أحمد بن منصور الرمادی، أنا عبد الرزاق، أنا معمر، عن سعید الحریری، عن أبی نضرة، عن أبی سعید الخدری: قال: سلم عبد اللّه بن قیس علی عمر بن الخطاب ثلاث مرات فلم یأذن له فرجع، فأرسل عمر فی أثره فقال: لم رجعت؟ قال: انی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: إذا سلم أحدکم ثلاثا فلم یجب فلیرجع، قال: لتأتین علی ما تقول ببینة و الا لأفعلن بک کذا و کذا، غیر أنه قد أوعده، قال: فجاء أبو موسی ممتقعا لونه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۳

و أنا فی حلقة جالس فقلنا: ما شأنک؟ فقال: سلمت علی عمر، فأخبرنا خبره، فهل سمع منکم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قالوا كلنا قد سمعه.

قال: فأرسلوا معه رجلا منهم حتى أتى عمر فأخبره بذلك».

و قال برهان الدين عبيد اللّه بن محمد الفرغانى العبرى فى (شرح منهاج البيضاوى):

«قال أبو على فى بيان اشتراط العدد: ان الصحابة طلبوا العدد فان أبا بكر (رض) لم يقبل خبر مغيرة بن شعبة فى الجدة حتى رواه محمد بن مسلمة الانصارى، و لم يعمل عمر (رض) بخبر أبى موسى الاشعرى فى الاستيذان حتى رواه أبو سعيد الخدرى، ورد أبو بكر و عمر خبر عثمان فى رد الحكم بن العاص. و أمثال (ذلك. صح. ظ) كثيرة، و طلب العدد منهم فى الروايات الكثيرة دليل اشتراطه. قلنا فى الجواب عنه انهم انما طلبوا العدد عند التهمة لا مطلقا، و نحن انما ندعى أن خبر العدل الواحد حيث لا تهمة فى روايته مقبول، فلا يرد ما ذكرتم من الصور نقضا».

و قال ابن حجر العسقلانى فى (فتح البارى): «و احتج من رد الخبر الواحد: بتوقفه صلّى اللّه عليه و سلّم فى قبول خبر ذى اليدين، و لا حجة فيه لأنه عارض علمه و كل خبر واحد إذا عارض العلم لم يقبل، و بتوقف أبى بكر و عمر فى حديثى المغيرة فى الجدة و فى ميراث الجنين حتى شهد بهما محمد ابن مسلمة، و بوقف عمر فى خبر أبى موسى فى الاستيذان حتى شهد له أبو سعيد، و بتوقف عائشة فى خبر ابن عمر فى تعذيب الميت ببكاء الحى، و أجيب بأن ذلك انما وقع منهم اما عند الارتياب كما فى قصة أبى موسى فانه أورد الخبر عند انكار عمر عليه رجوعه بعد الثلاث و توعده، فأراد عمر الاستثبات خشية أن يكون دفع بذلك عن نفسه، و قد أو ضحت ذلك بدلائله فى كتاب الاستيذان، و اما عند معارضة الدليل القطعى كما فى انكار عائشة حيث استدلت بقوله تعالى: * وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى .

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۴

نهى عمر أبا موسى و أبا هريرة عن الحديث ... ص: ۱۶۴

بل ان أبا موسى كان متهما فى حديثه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مطلقا، لا فى حديث الاستيذان فحسب، و لذا نهاه و ابا هريرة عمر بن الخطاب عن الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كما نص عليه الغزالى حيث قال:

«ثم اعلم أن المخالف فى المسأله له شبهتان: الشبهة الاولى قولهم:

لا- مستند فى اثبات خبر الواحد الا الإجماع، فكيف يدعى ذلك؟ و ما من أحد من الصحابة الا و قد رد الخبر الواحد، فمن ذلك توقف رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن قبول خبر ذى اليدين حيث سلم عن اثنتين حتى سأل أبا بكر و عمر رضى اللّه عنهما و شهدا بذلك و صدقاه، ثم قبل و سجد للسهو، و من ذلك رد أبى بكر رضى اللّه عنه خبر المغيرة بن شعبة من ميراث الجد [ة] حتى أخبره معه محمد بن مسلمة، و من ذلك: رد أبى بكر و عمر خبر عثمان رضى اللّه عنهم فيما رواه من استئذانه الرسول فى الحكم بن أبى العاص و طالباه بمن يشهد معه بذلك. و من ذلك: ما اشتهر من رد عمر رضى اللّه عنه خبر أبى موسى الاشعرى فى الاستيذان حتى شهد له أبو سعيد الخدرى رضى اللّه عنه و من ذلك: رد على رضى اللّه عنه خبر أبى سنان الأشجعى فى قصة بروع بنت واشق و قد ظهر منه أنه كان يحلف على الحديث، و من ذلك: رد عائشة رضى اللّه عنها خبر ابن عمر فى تعذيب الميت ببكاء أهله عليه، و ظهر من عمر نهيه لابى موسى و أبى هريرة عن الحديث عن الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم! و أمثال ذلك مما يكثر، و أكثر هذه الاخبار تدل على مذهب من يشترط عددا فى الراوى، لا على مذهب من يشترط التواتر فإنهم لم يجتمعوا فينتظروا التواتر» [۱].

---

[۱] المستصفى فى علم الأصول ۲/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۵

۲- فی سنده ابو بردة و هو فاسق ... ص: ۱۶۵

اشارة

و فی رجال حدیث مسلم «أبو بردة بن أبی موسی» و هو ممن عرف و اشتهر بالجرائم الموبقة، فقد کان له ید فی قتل الصحابی العظیم «حجر بن عدی» و أصحابه إذ شهد علیهم زورا.

قال الطبری: «ثم بعث زیاد الی أصحاب حجر، حتی جمع منهم اثنی عشر رجلا فی السجن، ثم انه دعا رءوس الارباع فقال: اشهدوا علی حجر بما رأیتم منه، و کان رءوس الارباع یومئذ عمرو بن حریث علی ربع أهل المدینة، و خالد بن عرفطة علی ربع تمیم و همدان، و قیس بن الولید بن عبد شمس بن المغیرة علی ربع ربیعة و کندة، و أبو بردة بن أبی موسی علی مذحج و أسد، فشهد هؤلاء الأربعة أن حجرا جمع الیه الجموع و أظهر شتم الخلیفة و دعا الی حرب أمیر المؤمنین، و زعم أن هذا الأمر لا یصلح الا فی آل أبی طالب و وثب بالمصر، و أخرج عامل أمیر المؤمنین و أظهر عذر أبی تراب و الترحم علیه و البراءة من عدوه و أهل حربه، و ان هؤلاء النفر الذین معه هم رءوس أصحابه و علی مثل رأیه و أمره» [۱].

و هذا نص شهادة أبی بردة: «بسم الله الرحمن الرحیم. هذا ما شهد علیه أبو بردة بن أبی موسی للّه رب العالمین: شهد أن حجر بن عدی خلع الطاعة و فارق الجماعة و لعن الخلیفة و دعا الی الحرب الفتنة، و جمع الیه الجموع یدعوهم الی نکث البیعة و خلع أمیر المؤمنین معاویة و کفر باللّه عز و جل کفرة صلعاء.

فقال زیاد: علی مثل هذه الشهادة فاشهدوا، أنا [أما] و اللّه لأجهدن علی قطع خیط عنق الخائن الأحمق، فشهد رءوس الارباع علی مثل شهادته و کانوا أربعة، ثم ان زیادا دعا الناس فقال: اشهدوا علی مثل شهادة رءوس الارباع» [۲].

---

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۱۹۹.

[۲] تاریخ الطبری ۴/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۶۶

ابو بردة من المنحرفین عن امیر المؤمنین ... ۱۶۶

و ذکره ابن أبی الحدید فی المنحرفین عن أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و من المبغضین القالین: أبو بردة بن أبی موسی الاشعری، یرث البغض [البغضة] له لا عن کلالة، [و] روی عبد الرحمن بن جندب قال: قال أبو بردة لزیاد: اشهد ان حجر بن عدی قد کفر باللّه کفرة صلعاء [أصلع .

قال عبد الرحمن: انما عنی بذلک نسبة الکفر الی علی بن أبی طالب علیه السلام لأنه کان أصلع.

قال: و قد روی عبد الرحمن المسعودی عن ابن عیاش المنتوف قال:

رأیت ابا بردة قال لابی الغادیة الجهنی قاتل عمار بن یاسر: أ أنت قتلت عمار ابن یاسر؟ قال: نعم، قال: فناولنی یدک، فقبلها و قال: لا تمسک النار أبدا!! و روی أبو نعیم عن هشام بن المغیرة عن الغضبان بن یزید قال: رأیت ابا بردة قال لابی الغادیة قاتل عمار: مرحبا بأخی هاهنا هاهنا، فأجلسه الی جانبه» [۱].

دلالة حدیث مسلم ... ص: ۱۶۶

و أما دلالة فان حديث مسلم هذا لا يفيد مطلوبهم- و هو جواز الاقتداء بالصحابة- لان معنى

قول النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «فإذا ذهبت أتى أصحابى ما يوعدون»

هو: ان الاصحاب لا يبقون بعده صلّى اللّه عليه و سلّم على ما كانوا عليه فى عهده، فتقع بينهم الفتن و الحروب، و تختلف آراؤهم و أهواؤهم و قلوبهم، و يتشاجرون فيما بينهم، مما يؤدى الى ارتداد بعض العرب فهذا معنى الحديث و هو يفيد الذم:

قال النووى بشرحه: «و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا أمنة لاصحابى فإذا

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۹۹.

ذهبت اتى أصحابى ما يوعدون

، أى: من الفتن و الحروب و ارتداد من ارتد من الاعراب و اختلاف القلوب، و نحو ذلك مما انذر به صريحا، و قد وقع كل ذلك» [۱].

و قال الطيبى: «و الاشارة فى الجملة الى مجىء الشر عند ذهاب اهل الخير فانه لما كان صلّى اللّه عليه و سلّم بين أظهرهم كان يبين ما يختلفون فيه، فلما توفى صلّى اللّه عليه و سلّم حالت الآراء و اختلفت الأهواء» [۲].

و قال القارى: «فإذا ذهبت أنا اتى أصحابى ما يوعدون. أى من الفتن و المخالفات و المحن» [۳].

هذا و إذا دل هذا الحديث على ما سمعت فلا مجال لان يذكر بصدد تأييد حديث النجوم، و أن يعد من فضائل الصحابة.

التحريف فى حديث النجوم ... ص: ۱۶۷

و بعد، فقد ظهر لدى التحقيق أن لأصحاب الخدع و الضلال و أولى الأيدى الاثيمة تحريفا عظيما فى هذا الحديث، و ذلك لان أصله هكذا:

«و أهل بيتى أمان لامتى، فإذا ذهب أهل بيتى أتى أمتى ما يوعدون»

فجعل «أصحابى» فى مكان «أهل بيتى ...» و هذا نص الحديث:

«حدثنا أبو القاسم عبد الرحمن ابن الحسن القاضى بهمدان من أصل كتابه، ثنا محمد ابن المغيرة اليشكرى، ثنا القاسم بن الحكيم [الحكم العرنى ثنا عبد اللّه بن عمرو بن مرة، حدثنى محمد بن سوقة عن محمد بن المنكدر عن أبيه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انه خرج ذات ليلة و قد أخر صلاة العشاء حتى ذهب من الليل هنيهة أو ساعة و الناس ينتظرون فى المسجد فقال: ما تنظرون؟ فقالوا: ننتظر الصلاة، فقال: انكم لن تزالوا فى صلاة ما انتظرتموها. ثم قال: أما

---

[۱] المنهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج ۹/ ۴۲۴.

[۲] الكاشف- مخطوط.

[۳] المرقاة ۵/ ۵۱۹.

انها صلاة لم يصلها احد ممن قبلكم من الأمم، ثم رفع رأسه الى السماء فقال:

النجوم أمان لأهل السماء فان طمست النجوم أتى السماء ما يوعدون، و أنا أمان لأصحابى فإذا قبضت أتى أصحابى ما يوعدون، و أهل بيتى أمان لامتى فإذا ذهب أهل بيتى أتى أمتى ما يوعدون» [۱].

فليلاحظ ممن هذا التحريف؟ أ من أبى موسى؟ من ولده أبى بردة؟

من غيرهما من المحرفين المنحرفين؟

سيأتى إن شاء اللّه تعالى ان اهل البيت عليهم السلام هم كالنجوم فى هداية الامة، و هم الذين يمتنع الاختلاف و الهلاك باتباعهم...

كل ذلك من أحاديث عديدة بطرق و سياقات متكاثرة عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم...

و فى كل ذلك ما يرغم آناف أولى البغى و العناد، و يوضح للسالكين محجة الصواب و الرشاد.

حديث النجوم باطل ... ص: ۱۶۸

اشارة

و حديث النجوم ... باطل من جهة متنه و دلالته كذلك ... و لنوضح ذلك فى وجوه:

۱- مخالفته للإجماع و الضرورة ... ص: ۱۶۸

ان حديث النجوم يدل على صلاح جميع اصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. و هذا باطل بالإجماع.

و يدل على أنهم جميعا هادون للامة. و هذا باطل أيضا، لان طائفة كبيرة منهم أضلت كثيرا من الناس.

و يدل على أهلية جميع الصحابة لاقتداء الامة بهم، و هذا ايضا ظاهر البطلان إذ لا يصلح كثير منهم- بل أكثرهم- لذلك.

---

[۱] المستدرک ۳/ ۴۵۷.

و إذا ثبت بطلان ذلك كله ثبت بطلان الحديث من أصله.

۲- اقتراف بعض الصحابة للكبائر ... ص: ۱۶۹

لقد اقترف جماعة كبيرة من الصحابة كبائر الذنوب، مثل الزنا و قتل النفس المحترمة و شهادة الزور و نحو ذلك مما هو مشهور و معروف لمن نظر فى أحوالهم، فهل يعقل أن يجعل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كل واحد منهم قائدا للامة و هاديا للملة؟

۳- مخالفته للكتاب ... ص: ۱۶۹

لقد وردت آيات فى كتاب اللّه عز و جل صريحة فى سوء حال جم غفير من الصحابة، و لا سيما الآيات فى سورة الأنفال، و سورة البراءة، و سورة الأحزاب، و سورة الجمعة، و سورة المنافقين.

أ فيصح ان ينصب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم جميع الصحابة قادة للامة و الحال هذه؟

۴- مخالفته للأحاديث الأخرى ... ص: ۱۶۹

لقد روی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أحادیث کثیرة تفید ذم الصحابة و الحط من شأنهم ... تجدها فی الصحاح و المسانید المعتبرة، و منها:

حدیث الحوض.

و حدیث الارتداد.

و حدیث: لا ترجعوا بعدی کفارا.

و حدیث: الشرک أخفی فیکم من دبیب النمل.

و حدیث: لا ادری ما تحدثون بعدی.

و حدیث: اتباع سنن الیهود و النصاری.

و حدیث: التنافس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۰

و

حدیث: ان من أصحابی من لا یرانی بعدی و لا أراه.

و حدیث: ان فی أصحابی منافقین.

و حدیث: قد کثرت علی الکذابة.

الی غیر ذلک من الأحادیث التی وردت فی ذم الصحابة مجتمعین و فرادی. و قد جاوزت حد الحصر، و یکفیک منها ما ذکر فی کتاب (تشیید المطاعن).

و هذه الأحادیث تعارض حدیث النجوم- ان صح- فلا یجوز العمل به.

۵- نهی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن الاقتداء بهم ... ص: ۱۷۰

لقد جاء فی کتب القوم أحادیث تدل بصراحة علی منع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن الاقتداء بالصحابة، و فیها «ان من اقتداهم فی النار».

قال العاصمی: «و قال علیه السلام إذا ذکر أصحابی فأمسکوا، یعنی عن الوقیعة فیهم، عن ذکر زلاتهم و ما کان منهم فی مقاماتهم، و أی عبد من عباد اللّه لم یزل و لو بطرفة!!.

فلیحذر العاقل فی هذا الموضوع عن الوقیعة فیهم و ذکر زلاتهم و مساویهم.

و أخبرنی جدی احمد بن المهاجر رحمه اللّه قال اخبر أبو علی الهروی قال أخبرنا المأمون قال أخبرنا عطیة عن ابن المبارک عن ابن لهیعة عن یزید بن أبی حبیب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه: یکون من أصحابی احداث بعدی، یعنی الفتنة التی کانت بینهم، فیغفرها اللّه لهم لسابقتهم، ان اقتدی بهم قوم من بعدهم کبهم اللّه فی نار جهنم.

قال ابن لهیعة: هذا رأیی منذ سمعت هذا الحدیث» [۱].

و قال المتقی: «تکون بین أصحابی فتنة یغفر اللّه لهم لسابقتهم، ان

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۱

اقتدی بهم قوم من بعدهم کبهم اللّه تعالی فی نار جهنم. نعیم عن [ابن یزید ابن أبی حبیب، مرسلا» [۱].

۶- اعترافهم بعدم أهليتهم للاقتداء بهم ... ص: ۱۷۱

ان فی کتب أهل السنة أحادیث کثیرة فیها اعتراف الصحابة أنفسهم بعدم أهلیتهم للاقتداء بهم، و یکفی من أقوال أبی بکر بن أبی قحافة:

قوله: ان لی شیطانا یعترینی.

- لست بخیر من أحدکم فراعونی، فإذا رأیتمونی استقمت فاتبعونی، و إذا رأیتمونی زغت فقومونی.

- أطیعونی ما أطعت اللّه، فإذا عصیت اللّه فلا طاعة لی علیکم.

- أ فتظنون أنی أعمل بسنة رسول اللّه، إذا لا أقوم بها؟.

و من أقوال عمر بن الخطاب:

قوله: یا حذیفة باللّه أنا من المنافقین.

- لولا علی لهلک عمر (فی قضایا کثیرة).

- لولاک لافتضحنا (قاله لعلی علیه السلام).

- امرأة خاصمت عمر فخصمته (فی مسألة المهر).

- امرأة أصابت و رجل أخطأ.

- ألا تعجبون من امام أخطأ و من امرأة أصابت؟ ناضلت امامکم فنضلته.

- تسمعوننی أقول مثل هذا فلا تنکرونه، حتی تردّ علی امرأة لیست من أعلم النساء؟

- کل أحد أفقه منی.

- کل أحد أفقه من عمر.

---

[۱] کنز العمال ۲۲/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۲

- کل أحد أعلم من عمر.

- کل أحد أعلم و أفقه من عمر.

- کل أحد أعلم منک حتی النساء.

- کل أحد أفقه من عمر حتی النساء.

- کل الناس أفقه من عمر حتی المخدرات فی الحجال.

- کل الناس أعلم من عمر حتی العجائز.

و هذه کلها موجودة فی کتب أهل السنة کما لا یخفی علی من راجع (تشیید المطاعن) و غیره.

فهل یصح تشبیه هکذا أناس بالنجوم؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۳

تفنید کلام الدّهلوی فی حاشیة التّحفة ... ص: ۱۷۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۵

و من الغریب قول (الدهلوی) فی حاشیة (التحفة) فی هذا المقام:

فان قلت: اجتهاد بعض الصحابة خطأ بیقین، فکیف وعد الهدایة فی اتباعهم جمیعا؟.

قلنا: محل اتباعهم ما کان غیر منصوص فی الکتاب و السنة، و لا شبهة ان تیقن الخطأ انما یکون فی المنصوصات، و هی لیست محلا لاتباعهم.

و الحاصل: ان اتباعهم دلیل الهدایة ما لم یظهر خطؤهم بمقتضی الکتاب و السنة، فلا إشکال. شرح الإرشاد.

أقول: و هذا الکلام مردود بوجوه:

۱- المخطئ لا یکون هادیا ... ص: ۱۷۵

من کان اجتهاده خاطئا بیقین لا یجوز ان یکون هادیا.

۲- الخطأ فی غیر المنصوصات أکثر ... ص: ۱۷۵

إذا کان بعضهم یخطأ فی اجتهاده فیخالف منصوصات الکتاب، فانه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۶

یکون خطؤه فی غیر المنصوصات أکبر و أکثر.

۳- لا یجوز متابعة المخطئ مع وجود المعصوم ... ص: ۱۷۶

انه لا ریب فی عصمة أئمة اهل البیت علیهم السلام عن الخطأ، لدلالة آیة التطهیر و حدیث الثقلین و غیرهما من الآیات و الروایات علی ذلک- و مع وجود هؤلاء لا یعقل ان یجعل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الخاطئین بمنزلة النجوم..

علی ان فی أصحابه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من تتلو مرتبتهم مرتبة الأئمة علیهم السلام. أمثال أبی ذر و سلمان و المقداد و عمار رضی اللّه عنهم أجمعین فترک هؤلاء و اتباع الخاطئین ظلم عظیم. تعالی اللّه عن ذلک و رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۴- الاختلاف بین الاصحاب فی الاحکام ... ص: ۱۷۶

انه لا شک فی وقوع الاختلاف بین الصحابة فی الاحکام الشرعیة- المنصوصة منها و غیرها- و هو موضوع کتاب (الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف لشاه ولی اللّه والد الدهلوی) و جعل هؤلاء قادة للامة و تشبیههم بالنجوم من حیث الهدایة قبیح فی الغایة، یجل عنه کل عاقل فضلا عن خاتم النبیین و اشرف الخلائق أجمعین صلّی اللّه علیه و آله.

۵- تخطئة الاصحاب بعضهم لبعض ... ص: ۱۷۶

لقد کان باب التخطئة مفتوحا لدی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بل قد تجاوزت تخطئة بعضهم البعض حد الاعتدال و بلغت التکذیب و التجهیل التکفیر، و تلک قضایاهم مدونة فی کتب أهل السنة و أسفارهم، فکیف یصدق عاقل ان یکونوا جمیعا- و الحالة هذه- أئمة فی الدین و قادة المسلمین؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۷

۶- استعمالهم القياس ... ص: ۱۷۷

لقد كان فی الاصحاب من يستعمل القياس و يتبع فی ذلک سبيل أول من قاس ... و من كان مخطئا بيقين فی المنصوصات و مستعملا للقياس فی غيرها لا يستحق ان يكون نجم هداية.

۷- جهلهم بالاحكام ... ص: ۱۷۷

لقد كان فی الاصحاب- و منهم المشايخ الثلاثة- من يرجع فی الحوادث الواقعة الی غيره ملتمسا الحكم الشرعی فيها، بل كان فيهم من يعترف بأن «كل الناس أفقه منه حتی المخدرات فی الحجال».

و من المستحيل ان ينصب الرسول صلّی اللّه عليه و آله هؤلاء الجهال مراجع للامة فی الاحكام و غيرها...

بل كان فيهم من يحكم- لفرط جهله- احكاما مختلفة متناقضة فی الواقعة الواحدة...

بل كان فيهم من لم يعرف معنی «الكلالة» رغم وجودها فی القرآن الكريم و تفسير النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم لها، و قد روی عن أبی بكر انه قال:

«انی قد رأيت فی الكلالة رأيا، فان كان صوابا فمن اللّه وحده لا شريک له و ان يكن خطأ فمنی و الشيطان، و اللّه برىء منه» [۱].

و قد روی فی هذا المقام عن عمر بن الخطاب عجائب، رواها الطبری فی تفسيره، و قد ذكرت بالتفصيل فی (تشييد المطاعن).

و الأعجب أنه كان الخليفة متی قرأ قوله تعالی: * يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ* تَضِلُّوا* قال: «اللهم من تبينت له الكلالة فلم تتبين لی».

و لقد كان يقول «ما أرانی أعلمها أبدا، و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ما قال» يشير الی

قوله صلّی اللّه عليه و آله لحفصة: «ما أری أباک يعلمها

---

[۱] راجع تفسير الطبری ۴/ ۲۸۳- ۲۸۴.

أبدا».

بل روی عنه أنه كان يقول «ثلاث لان يكون رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بينهن لنا أحبّ الیّ من الدنيا و ما فيها: الخلافة و الكلالة و الربا».

۸- اقدام بعضهم علی معاملة محرمة ... ص: ۱۷۸

لقد أقدم بعض كبار الصحابة فی بعض معاملاته علی أمر محرّم باطل، سبب بطلان حجّه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، علی حدّ تعبير عائشة بنت أبی بكر.

و قد روی هذا الأثر كبار المحدثين فی كتب المحدثين، و أئمة الفقه فی كتبهم و مشاهير العلماء فی التفسير و علم الأصول فی مؤلفاتهم، و إليک نصوص عبارات طائفة من هؤلاء الاعلام:

قال عبد الرحمن بن القاسم المالكی فی كتاب (المدوّنة الكبری):

«و أخبرنی ابن وهب، عن جرير بن حازم، عن أبی إسحاق الهمدانی، عن أم يونس أن عائشة زوج النبی صلّی اللّه عليه و سلّم، قالت لها أم محبة أم ولد لزيد بن أرقم الانصاری: يا أم المؤمنين! أ تعرفين زيد بن أرقم؟ قالت: نعم! قالت:

فانی بعته عبدا الی العطاء بثمان مائة، فاحتاج الی ثمنه فاشتريته منه قبل الأجل بستمائة. فقالت بئس ما شريت و بئس ما اشتريت، أبلغی زيدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم ان لم يتب. قالت: فقلت:

أ فرأيت ان تركت المائتين و أخذت الستمائة؟ قالت: فنعم! من جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف».

و قال عبد الرزاق بن همام الصنعانى فى (المصنف) «أخبرنا معمر و الثورى عن أبى اسحق السبيعى، عن امرأة دخلت على عائشة فى نسوة فسألتها امرأة فقالت: يا أم المؤمنين! كانت لى جارية فبعتها من زيد بن أرقم بثمان مائة درهم ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته الستمائة و كتب عليه ثمان مائة فقالت عائشة: بئس ما اشتريت و ما بئس ما اشترى! أخبرى زيد بن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۷۹

أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم الا أن يتوب، فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت رأس مالى و رددت اليه الفضل! فقالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف».

و قال أحمد بن حنبل الشيبانى فى (مسنده) «حدّثنا محمد بن جعفر:

حدّثنا شعبة، عن أبى إسحاق، عن امرأة (امرأته. ظ) أنها دخلت على عائشة- هى و أم ولد زيد بن أرقم- فقالت أم ولد زيد بن أرقم لعائشة: انى بعت من زيد غلاما بثمان مائة درهم نسيئة و اشتريت بستمائة نقدا، فقالت عائشة: أبلغى زيدا أنك قد أبطلت جهادك مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الا أن تتوب! بئس ما اشتريت و بئس ما شريت!».

و قال أبو بكر أحمد بن محمد المعروف بالجصاص الرازى الحنفى فى كتاب (أحكام القرآن) فى شرح أحكام آية الربا: «و من الربا المراد من الآية شرى ما يباع بأقل من ثمنه قبل نقد الثمن. و الدليل على أن ذلك ربا حديث يونس ابن إسحاق (أبى اسحق. ظ) عن أبيه عن أبى العالية قال (العالية، قالت. ظ) كنت عند عائشة فقالت لها امرأة: انى بعت زيد بن أرقم جارية لى الى عطائه بثمان مائة درهم و أنه أراد أن يبيعها فاشتريتها منه بستمائة، فقالت: بئسما شريت و بئسما اشتريت أبلغى زيد بن أرقم أنه أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب! فقالت: يا أم المؤمنين! أ رأيت ان لم آخذ الا رأس مالى فقالت: (فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ)، فدلّت تلاوتها لاية الربا عند قولها «أ رأيت ان لم آخذ الا رأس مالى» أن ذلك كان عندها من الربا، و هذه التسمية طريقها التوقيف».

و قال أبو زيد عبيد اللّه بن عمر بن عيسى الدبوسى الحنفى فى كتاب (تأسيس النظر) فى مسائل مبحث تقديم قول الصحابى على القياس:

«و منها إذا اشترى ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن لا يجوز، أخذنا بحديث عائشة رضى اللّه عنها و حديث زيد بن أرقم فحكمنا بفساد البيع و تركنا القياس،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۰

و عند الامام أبى عبد اللّه الشافعى: البيع جائز، و أخذ فيه بالقياس».

و قال شمس الأئمة أبو بكر محمد بن أحمد بن أبى سهل السرخسى فى كتاب (المبسوط): «و إذا باع رجل شيئا بنقد أو بنسيئة فلم يستوف ثمنه حتى اشتراه بمثل ذلك الثمن أو أكثر منه جاز، و ان اشتراه بأقل من ذلك الثمن لم يجز ذلك فى قول علمائنا رحمهم اللّه استحسانا، و فى القياس يجوز ذلك و هو قول الشافعى، لان ملك المشترى قد تأكد فى المبيع بالقبض فيصح بيعه بعد ذلك بأى مقدار من الثمن باعه، كما لو باعه من غير البائع، ألا ترى أنه لو وهبه من البائع جاز ذلك، فكذلك إذا باعه منه بثمن يسير، و لأنه لو باعه من انسان آخر ثم باعه ذلك الرجل من البائع الاول بأقل من الثمن الاول جاز، فكذلك إذا باعه المشترى منه.

الا أنّا استحسنا لحديث عائشة، رضى اللّه عنها، فان امرأة دخلت عليها و قالت: انى بعت من زيد بن أرقم جارية لى بثمان مائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها منه بستمائة درهم قبل محل الأجل. فقالت عائشة رضى اللّه عنها: بئسما اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم شريت و بئس أن اللّه تعالى أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب فأتاها زيد بن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالى: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

فهذا دليل على أن فساد هذا العقد كان معروفا بينهم، و أنها سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لان أجزية الجرائم لا تعرف بالرأى، و قد جعلت جزاءه على مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد، فعرفنا من ذلك كالمسموع من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و اعتذار زيد رضى اللّه عنه إليها دليل على ذلك لانّ فى المجتهدات كان يخالف بعضهم بعضا، و ما كان يعتذر أحدهم الى صاحبه فيها».

و قال ملك العلماء علاء الدين أبو بكر بن مسعود الكاشانى الحنفى فى كتاب (بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع) فى مسألة «شراء ما باع بأقل من ثمنه قبل نقد الثمن»: «و لنا ما روى أن امرأة جاءت الى سيدتنا عائشة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۱

رضى اللّه عنها و قالت: انى ابتعت خادما من زيد بن أرقم بثمانمائة ثم بعتها بستمائة، فقالت سيدتنا عائشة رضى اللّه عنها: بئس ما شريت و بئس ما اشتريت، أبلغى زيدا ان اللّه تعالى قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب.

و وجه الاستدلال به من وجهين:

أحدهما أنها ألحقت بزيد وعيدا لا- يوقف عليه بالرأى، و هو بطلان الطاعة بما سوى الردة، فالظاهر أنها قالته سماعا من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و لا يلتحق الوعيد الّا بمباشرة المعصية، فدلّ على فساد البيع لان البيع الفاسد معصية.

و الثانى: أنها رضى اللّه عنها سمّت ذلك بيع سوء و شراء سوء، و الفاسد هو الذى يوصف بذلك لا الصحيح».

و قال برهان الدين على بن أبى بكر المرغينانى فى (الهداية) «قال: و من اشترى جارية بألف درهم حالة أو نسية فقبضها، ثم باعها من البائع بخمس مائة درهم قبل أن ينقد الثمن، لا يجوز البيع الثانى، و قال الشافعى:

يجوز لانّ الملك قد تم فيها بالقبض فصار البيع من البائع و من غيره سواء، و صار كما لو باع بمثل ثمن الاول أو بالزيادة أو بالعوض.

و لنا: قول عائشة (رض) لتلك المرأة و قد باعت بستمائة. بعد ما اشترت بثمان مائة: بئس ما شريت و اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم أن اللّه قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب!».

و قال مجد الدين مبارك بن محمد المعروف بابن الأثير الجزرى الشافعى «أم يونس، قالت: جاءت أم ولد زيد بن أرقم الى عائشة فقالت: بعت جارية من زيد بثمانمائة درهم الى العطاء ثم أشتريها منه قبل حلول الأجل بستمائة، و كنت شرطت عليه أنك ان بعتها فأنا أشتريها منك، فقالت لها عائشة: بئس ما شريت و بئس ما اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ان لم يتب منه. قالت: فما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۲

نصنع؟ فتلت عائشة: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف و أمره الى اللّه و من عاد فينتقم اللّه منه، فلم ينكل أحد على عائشة و الصحابة متوفرون. ذكره رزين و لم أجده «فى الأصول».

و قال مجد الدين أبو البركات عبد السلام بن عبد اللّه الحرانى فى كتاب (المنتقى) «باب ان من باع سلعة بنسية لا يشتريها بأقل مما باعها. عن أبى إسحاق السبيعى، عن امرأته انها دخلت على عائشة فدخلت معها ام ولد زيد بن أرقم، فقالت: يا ام المؤمنين! انى بعت غلاما من زيد بن أرقم بثمانمائة درهم نسية و انى ابتعته منه بستمائة نقدا، فقالت لها عائشة: بئس ما اشتريت و بئس ما شريت، ان جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد بطل الّا أن يتوب. رواه الدارقطنى».

و قال ابو المؤيد محمد بن محمود الخوارزمى فى (جامع مسانيد ابو حنيفة) «ابو حنيفة، عن أبى إسحاق السبيعى عن امرأة أبى السفر أن امرأة قالت لعائشة (ص): ان زيد بن أرقم باعنى جارية بثمان مائة درهم ثم استردّها منى بستمائة درهم، فقالت: أبلغيه عنّى أن اللّه أبطل جهاده مع رسول اللّه ان لم يتب».

و قال أبو البركات عبد اللّه بن أحمد المعروف بحافظ الدين النسفى فى (كشف الأسرار- شرح المنار): «و قد اتفق عمل أصحابنا

بالتقليد فيما لا يعقل بالقياس كما فى أقل الحيض، أخذا بقول أنس، و شراء ما باع بأقل مما باع قبل بعد الثمن، عملا بقول عائشة رضى اللّه عنها فى قصة زيد بن أرقم».

و قال علاء الدين عبد العزيز بن أحمد البخارى فى (كشف الأسرار- شرح أصول البزدوى): «و أفسدوا شراء ما باع بأقل مما باع، يعنى قبل أخذ الثمن، مع أن القياس يقتضى جوازه كما قال الشافعى، لان الملك فى المبيع قدتم بالقبض للمشترى فيجوز بيعه من البائع بما شاء كالبيع من غيره و كالبيع بمثل الثمن منه، عملا بقول عائشة رضى اللّه عنها، و هو ما روت أم يونس أن امرأة جاءت الى عائشة رضى اللّه عنها و قالت: انى بعت من زيد بن أرقم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۳

خادما بثمان مائة درهم الى العطاء فاحتاج الى ثمنه فاشتريته منه قبل محل الأجل بستمائة، فقالت عائشة رضى اللّه عنها: بئسما شريت و اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم أن اللّه تعالى أبطل جهاده و حجه مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب. فأتاها زيد ابن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالى: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ. فتركنا القياس به لان القياس لما كان مخالفا لقولها تعين جهة السماع فيه. و الدليل عليه أنها جعلت جزاءه على مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد، و أجزئة الجرائم لا تعرف بالرأى، فعلم ان ذلك كالمسموع من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و اعتذار زيد إليها دليل على ذلك أيضا، فان بعضهم كان يخالف بعضا فى المجتهدات و ما كان يعتذر الى صاحبه».

و قال حسن بن محمد الطيبى فى (كاشف- شرح مشكاة) فى باب الربا فى شرح حديث «مح [۱]»: احتج أصحابنا بهذا الحديث أن الحيلة التى يعملها بعض الناس توصلا الى مقصود الربا ليس بحرام، و ذلك أن من أراد أن يعطى صاحبه مائة درهم بمائتين فيبيعه بمائتين ثم يشترى منه بمائة، لأنه صلّى اللّه عليه و على آله و سلّم قال: بع هذا و اشتر بثمنه من هذا، و هو ليس بحرام عند الشافعى.

و قال مالك و أحمد: هو حرام.

أقول: و ينصره ما رواه رزين فى كتابه عن أم يونس انها قالت:

جاءت أم ولد زيد بن أرقم الى عائشة رضى اللّه عنها فقالت: بعت جارية من زيد بثمانى مائة درهم الى العطاء ثم اشتريتها منه قبل حلول الأجل بستمائة، و كنت شرطت عليه أنك ان بعتها فأنا أشتريها منك، فقالت لها عائشة رضى اللّه عنها: بئس ما شريت و بئسما اشتريت، أبلغى زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ان لم يتب منه. قالت: فما

---

[۱] أى: قال محيى الدين النووى فى «شرح مسلم».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۴

يصنع: فتلت عائشة رضى اللّه عنها: «فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ» تعالى الآية. فلم ينكر أحد على عائشة، و الصحابة متوفرون».

و قال فخر الدين عثمان بن على الزيلعى فى (تبيين الحقائق- شرح كنز الدقائق): «قال: و شراء ما بالأقل قبل النقد، و معناه أنه لو باع شيئا و قبضه المشترى و لم يقبض البائع الثمن فاشتراه بأقل من الثمن الاول لا يجوز، و قال الشافعى (رح) يجوز، و هو القياس، لان الملك قد تم بالقبض فيجوز بيعه بأى قدر كان من الثمن، كما إذا باعه من غير البائع أو منه بمثل الثمن الاول أو بأكثر أو بعرض أو بأقل بعد النقد.

و لنا: ما روى عن أبى إسحاق السبيعى، عن امرأة انها دخلت على عائشة رضى اللّه عنها فدخلت معها أم ولد زيد بن أرقم، فقالت: يا أم المؤمنين انى بعت غلاما من زيد بن أرقم بثمان مائة درهم نسيئة و انى ابتعته منه بستمائة نقدا، فقالت لها عائشة: بئسما شرى! ان جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد بطل الا أن يتوب. رواه الدارقطنى.

فهذا الوعيد دليل على أن هذا العقد فاسد، و هو لا يدرك بالرأى فدل على أنها قالته سماعا، و لا يقال: قد روى أنها قالت: انى بعته الى العطاء، فلعلها أنكرت عليها لذلك. لأنا نقول: كانت عائشة رضى اللّه عنها ترى البيع الى العطاء و لان الثمن لم يدخل فى ضمان البائع قبل قبضه، فإذا عاد اليه عين ما له بالصفة التى خرج من ملكه و صار بعض الثمن قصاصا ببعض بقى له عليه فضل بلا عوض، فكان ذلك ربح ما لم يضمن، و هو حرام بالنص».

و قال أبو الفدا إسماعيل بن عمر بن كثير الدمشقى فى (تفسيره): «و قال ابن أبى حاتم: قرأ على محمد بن عبد اللّه بن عبد الحكم: أخبرنا ابن وهب، أخبرنى جرير بن حازم، عن أبى إسحاق الهمدانى، عن أم يونس- يعنى امرأته العالية بنت أيفع- ان عائشة زوج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قالت لها أم بحنه (محبة ظ): ام ولد زيد بن أرقم: يا أم المؤمنين: أ تعرفين زيد بن أرقم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۵

قالت نعم! قالت: فانى بعته عبدا الى العطاء بثمانمائة فاحتاج الى ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بستمائة، فقالت: بئسما شريت و بئسما اشتريت، أبلغى زيدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد بطل ان لم يتب. قالت: فقلت أ رأيت تركت المائتين و أخذت الستمائة؟ قالت: نعم! فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

و هذا الأثر مشهور و هو دليل لمن حرم مسألة العينة، مع ما جاء فيها من الأحاديث المذكورة المقررة فى كتاب الاحكام، و للّه الحمد و المنة» [۱].

قال أكمل الدين محمد بن محمود البابرتى فى (العناية): «و حاصل ذلك أن شراء ما باع لا يخلو من أوجه، اما ان يكون من المشترى بلا واسطة أو بواسطة شخص آخر و الثانى جائز بالاتفاق مطلقا: أعنى سواء اشترى بالثمن الاول أو بأنقص أو بأكثر أو بالعرض، و الاول اما أن يكون بأقل أو بغيره، و الثانى بأقسامه جائز بالاتفاق، و الاول هو المختلف فيه، الشافعى (ره) جوزه قياسا على الأقسام الباقية و بما إذا باع من غير البائع فانه جائز أيضا بالاتفاق، و نحن لم نجوزه بالأثر و المعقول.

أما الأثر: فما قال محمد: حدثنا أبو حنيفة يرفعه الى عائشة رضى اللّه عنها أن امرأة سألتها فقالت: انى اشتريت من زيد بن أرقم جارية بثمانية مائة درهم الى العطاء، ثم بعتها منه بستمائة درهم قبل محل الأجل فقالت عائشة رضى اللّه عنها: بئسما اشتريت! أبلغى زيد بن أرقم ان اللّه تعالى قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان لم يتب، فأتاها زيد بن أرقم معتذرا، فتلت عليه قوله تعالى: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهى فَلَهُ ما سَلَفَ.

و وجه الاستدلال انها جعلت جزاء مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و أجزية الأفعال لا تعلم بالرأى فكان مسموعا من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و العقد الصحيح لا يجازى بذلك

---

[۱] تفسير ابن كثير ۱/ ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۶

فكان فاسدا و ان زيدا اعتذر إليها، و هو دليل على كونه مسموعا لان فى المجتهدات كان بعضهم يخالف بعضا، و ما كان أحدهما يعتذر الى صاحبه، و فيه بحث، لجواز أن يقال إلحاق الوعيد لكون البيع الى العطاء هو أجل مجهول. و الجواب أنه ثبت من مذهبها جواز البيع الى العطاء و هو أجل مجهول. و الجواب أنه ثبت من مذهبها جواز البيع الى العطاء و هو مذهب على رضى اللّه عنها فلا يكون كذلك، و لأنها كرهت العقد الثانى حيث قالت: بئسما شريت، مع عرائه عن هذا المعنى، فلا يكون لذلك بل لأنهما تطرقا به الى الثانى. فان قيل: القبض غير مذكور فى الحديث فيمكن أن يكون الوعيد للتصرف فى المبيع قبل قبضه. أجيب بأن تلاوتها آية الربا دليل على أنه للربا لا لعدم القبض».

و قال جلال الدين الخوارزمى الكرمانى فى (الكفاية): «و لنا: قول عائشة رضى اللّه عنها لتلك المرأة، و هو أن امرأة دخلت على

عائشة رضی اللّه تعالی عنها و قالت: انی اشتریت من زید بن أرقم جاریة الی العطاء بثمان مائة درهم ثم بعتها منه بستمائة. فقالت عائشة: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت! أبلغی زید بن أرقم أن اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب عن هذا. فأتاها زید بن أرقم معتذرا، فتلت قوله تعالی: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ.

فهذا الوعید الشدید دلیل علی فساد هذا العقد، و إلحاق هذا الوعید لهذا الصنع لا یهتدی الیه العقل، إذ شیء من المعاصی دون الکفر لا یبطل شیئا من الطاعات الا أن یثبت شیء من ذلک بالوحی، فدل علی أنها قالته سماعا، و اعتذار زید إلیها دلیل علی ذلک، لان فی المجتهدات کان یخالف بعضهم بعضا و ما کان یعتذر أحد الی صاحبه فیها. و لا یقال: انما ألحقت الوعید بن للأجل الی العطاء. لأنا نقول: ان مذهب عائشة رضی اللّه عنه جواز البیع الی العطاء و لأنها قد کرهت العقد الثانی بقولها: بئس ما شریت.

و لیس فیه هذا المعنی و انما ذمت البیع الاول و ان کان جائزا عندها، لأنه صار ذریعة الی البیع الثانی الذی هو موسوم بالفساد، و هذا کما یقول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۷

لصاحبه: بئس البیع الذی أوقعک فی هذا الفساد و ان کان البیع جائزا.

فان قیل: یحتمل أنها ذمت البیع الاول لفساده بجهالة الأجل و أنها رجعت عن تجویز البیع الی العطاء و البیع الثانی، لأنه بیع المبیع قبل القبض إذ القبض لم یذکر فی الحدیث. قلنا: الرجوع لم یثبت و انما ذمت البیع الثانی لأجل الربا حتی تلت علیه آیة الربا، و لیس فی بیع المبیع قبل القبض الربا».

و قال أبو اسحق ابراهیم بن موسی اللخمی الغرناطی الشهیر بالشاطبی فی کتاب (الموافقات فی أصول الاحکام): «و الثانی من الاطلاقین أن یراد بالبطلان عدم ترتب آثار العمل علیه فی الاخوة و هو الثواب. و یتصور ذلک فی العبادات و العادات فتکون العبادة باطلة بالإطلاق الاول فلا یترتب علیها جزاء لأنها غیر مطابقة لمقتضی الأمر بها، و قد تکون صحیحة بالإطلاق الاول و لا یترتب علیها ثواب أیضا، فالأول کالمتعبد رئاء الناس فان تلک العبادة غیر مجزئة و لا یترتب علیها ثواب و الثانی کالمتصدق بالصدقة یتبعها بالمن و الأذی و قد قال تعالی: * یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُبْطِلُوا صَدَقاتِکُمْ بِالْمَنِّ* وَ الْأَذی کَالَّذِی یُنْفِقُ مالَهُ رِئاءَ النَّاسِ*، الآیة. و قال (لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ). و

فی الحدیث: «أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب، علی تأویل من جعل الابطال حقیقة».

و قال بدر الدین محمود بن أحمد العینی فی (شرح الهدایة): «(ص):

و لنا قول عائشة رضی اللّه عنه لتلک المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما اشترت بثمان مائة: بئسما شریت! أبلغی زید بن أرقم ان اللّه تعالی قد أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب.

(ش): هذا أخرجه عبد الرزاق فی مصنفه: أخبرنا معمر و الثوری عن أبی إسحاق عن امرأة أنها دخلت علی عائشة فی نسوة فسألت امرأة فقالت: یا ام المؤمنین! کانت لی جاریة فبعتها من زید بن أرقم بثمان مائة الی العطاء ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۸۸

ابتعتها منه بستمائة فنقدت له الستمائة. فقالت عائشة: بئسما شریت و بئسما اشتریت أخبری زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا- أن یتوب. فقالت المرأة لعائشة رضی اللّه عنها: أ رأیت ان أخذت رأس مالی و رددت علیه الفضل؟ فقالت: من جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ. و أخرجه الدارقطنی ثم البیهقی فی سننیهما عن یونس بن أبی إسحاق الهمدانی عن امه العالیة، قالت: کنت قاعدة عند عائشة رضی اللّه عنها فأتتها ام محبة فقالت: انی بعت زید بن أرقم جاریة الی العطاء. فذکرا بنحوه.

و قال الدارقطنی: ام محبة و ام العالیة مجهولتان لا یحتج بهما. (قلت): بل العالیة امرأة معروفة جلیلة القدر، ذکرها ابن سعد فی (الطبقات) فقال:

العالیة بنت أیفع بن شرحبیل. امرأة أبی إسحاق السبیعی: سمعت من عائشة رضی اللّه عنها. و أم محبة بضم المیم و کسر الحاء. کذا ضبطه الدارقطنی فی کتاب (المؤتلف و المختلف).

و رواه أبو حنیفة فی مسنده عن أبی إسحاق السبیعی عن امرأة أبی السفر أن امرأة سألت عن عائشة فقالت: ان زید بن أرقم باعنی جاریة بثمان مائة و اشتراها منی بستمائة فقالت: أبلغی عن زید بن أرقم أن اللّه عز و جل قد أبطل جهاده ان لم یتب.

وجه الاستدلال أنها جعلت جزاء مباشرة هذا العقد بطلان الحج و الجهاد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب، و أجزیة الجرائم لا تعلم بالرأی فکان مسموعا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و العقد الصحیح لا یجازی بذلک فکان فاسدا و ان زیدا اعتذر إلیها، و هو دلیل علی کونه مسموعا، و فی المجتهدات کان بعضهم یخالف بعضا و ما کان أحدهما یعتذر الی صاحبه. فان قلت: یجوز أن یکون إلحاق الوعید لکون البیع الی العطاء و هو أجل مجهول. (قلت): ثبت من مذهب عائشة رضی اللّه عنها جواز البیع الی العطاء و هو مذهب علی و ابن أبی لیلی و آخرین و لم یکن کذلک. فان قلت:

لم کرهت العقد الاول مع أن الفساد من الثانی؟ قلت لأنها تطرق به الی

الثانی، کالسفر یکون محظورا إذا کان لقطع الطریق و ان کان السفر مباحا فی نفسه. فان قلت: القبض غیر مذکور فی الحدیث فیمکن أن یکون الوعید للتصرف فی المبیع قبل القبض. قلت: تلاوتها آیة الربا دلیل علی أنه للربا لا لعدم القبض».

و قال ابن الهمام السیواسی فی (فتح القدیر): «و لنا: قول عائشة رضی اللّه عنها الی آخر ما نقله المصنف عن عائشة، یفید أن المرأة هی التی باعت زیدا بعد أن اشترت منه و حصل له الربح لان «شریت» معناه «بعت»، قال تعالی: شروه بثمن بخس. أی: باعوه، و هو روایة أبی حنیفة فانه روی فی مسنده عن أبی إسحاق السبیعی عن امرأة أبی السفر أن امرأة قالت لعائشة رضی اللّه عنها ان زید بن أرقم باعنی جاریة بثمانمائة درهم ثم اشتراها منی بستمائة. فقالت: أبلغیه أن اللّه أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب. ففی هذا أن الذی باع زید ثم استرد و حصل الربح له، و لکن روایة غیر أبی حنیفة من أئمة الحدیث عکسه.

روی الامام أحمد بن حنبل، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة عن أبی إسحاق السبیعی عن امرأته أنها دخلت علی عائشة هی وام ولد زید بن أرقم فقالت ام ولد زید لعائشة: انی بعت من زید غلاما بثمان مائة درهم نسیة و اشتریته بستمائة نقدا. فقالت أبلغی زیدا أن قد أبطلت جهادک مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا أن تتوب بئسما شریت و بئسما اشتریت و هذا فیه أن الذی حصل له الربح هی المرأة قال ابن عبد الهادی فی «التنقیح»:

هذا اسناد جید و ان کان الشافعی قال: لا یثبت مثله عن عائشة. و قول الدارقطنی فی العالیة «هی مجهولة لا یحتج بها» فیه نظر، فقد خالفه غیر واحد، و لو لا أن عند ام المؤمنین علما من رسول اللّه أن هذا محرم لم تستجز أن تقول مثل هذا الکلام بالاجتهاد. و قال غیره: هذا مما لا یدرک بالرأی.

و المراد بالعالیة امرأة أبی إسحاق السبیعی التی ذکر أنها دخلت مع ام ولد علی عائشة.

قال ابن الجوزی: قالوا ان العالیة امرأة مجهولة لا یحتج بنقل خبرها.

قلنا: هی امرأة جلیلة القدر، ذکرها ابن سعد فی «الطبقات» فقال: العالیة بنت أنفع بن شراحیل، امرأة أبی إسحاق السبیعی. سمعت من عائشة.

و قولها: بئسما شریت، أی بعت. قال تعالی: و شروه بثمن بخس. أی باعوه.

و انما ذمت العقد الاول لأنه وسيلة، و ذمت الثانی لأنه مقصود بالفساد.

و روی هذا الحديث علی هذا النحو عبد الرزاق، قال: أخبرنا معمر و الثوری عن أبی إسحاق السبيعی عن امرأة أنها دخلت علی عائشة فی نسوة فسألتها امرأة فقالت: كانت لی جارية فبعتها من زيد بن أرقم بثمانمائة الی العطاء ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته ستمائة و كتب لی عليه ثمانمائة. فقالت عائشة: - الی قولها- الا أن يتوب. و زاد: فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت راس مالی و رددت عليه الفضل؟ فقالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهی فله ما سلف. لا يقال: ان قول عائشة وردها لجهالة الأجل و هو البيع الی العطاء فان عائشة كانت ترى جواز الأجل الی العطاء، ذكره فی (الأسرار) و غيره».

و قال ابن أمير الحاج الحلبی فی كتاب (التقرير و التحبير) فی مسألة إلحاق قوله الصحابی بالسنة: «و فساد بيع ما اشتری قبل نقد الثمن لقول عائشة لام ولد زيد بن أرقم- لما قالت لها: انی بعت من زيد غلاما بثمانمائة درهم نسيئة و اشتريته بستمائة نقدا-: أبلغی زيدا أن قد أبطلت جهادك مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم الا أن تتوب بئسما اشتريت و بئسما شريت. رواه أحمد. قال ابن عبد الهادی: اسناده جيد».

و قال عبد اللطيف بن عبد العزيز الحنفی المعروف بابن الملك فی (شرح المنار): «و كفساد شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن مع أن القياس يقتضی جوازه عملا بقول عائشة رضی اللّه عنها لتلك المرأة القائلة: انی بعت خادما من زيد بن أرقم بثمان مائة درهم الی العطاء فاحتاج الی ثمنه فاشتريته منه بستمائة، قالت: بئسما شريت و اشتريت، أبلغی زيد بن أرقم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۱

أن اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه عليه السّلام ان لم يتب».

و قال زين الدين عبد الرحمن بن أبی بكر المعروف بابن العينی فی (شرح المنار): «و شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن أفسدوه بقوله عائشة للتی قالت: انی بعت من زيد بن أرقم خادما بثمانمائة درهم الی العطاء فاحتاج الی ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بستمائة: بئسما شريت و اشتريت! أبلغی زيد ابن أرقم أن اللّه أبطل جهاده و حجه مع رسول اللّه عليه السّلام ان لم يتب».

و قال جلال الدين السيوطی فی تفسيره (الدر المنثور): «و أخرج عبد الرزاق و ابن أبی حاتم عن عائشة أن امرأة قالت لها: انی بعت زيد بن أرقم عبدا الی العطاء بثمانمائة فاحتاج الی ثمنه فاشتريته قبل محل الأجل بستمائة: فقالت: بئسما شريت و بئسما اشتريت، أبلغی زيدا أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ان لم يتب. قلت أ فرأيت ان تركت المائتين و أخذت الستمائة! فقالت: نعم! من جاءه موعظة من ربه فانتهی فله ما سلف». [۱]

و قال فی (عين الاصابة): «أخرج عبد الرزاق فی (المصنف) و الدارقطنی و البيهقی فی (سننهما) عن أبی إسحاق السبيعی عن امرأته أنها دخلت علی عائشة فی نسوة فسألتها امرأة فقالت: يا ام المؤمنين! كانت لنا جارية فبعتها من زيد ابن أرقم بثمانمائة الی العطاء ثم ابتعتها منه بستمائة فنقدته الستمائة و كتب عليه ثمانمائة: فقالت عائشة: بئسما اشتريت و بئسما شريت، أبلغی زيد بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم الا- أن يتوب. فقالت المرأة لعائشة: أ رأيت ان أخذت رأس مالی و رددت عليه الفضل؟ قالت: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهی فله ما سلف».

و قال عبد الرحمن بن علی الشهير بابن الديبع الشيبانی فی (تيسير الوصول): «و عن ام يونس، قالت: جاءت ام ولد زيد بن أرقم رضی اللّه عنه

---

[۱] الدر المنثور ۱/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۲

الی عائشة رضی اللّه عنها فقالت: بعت جارية من زيد بثمانمائة درهم الی العطاء ثم اشتريتها منه قبل حلول الأجل بستمائة درهم و

کنت شرطت علیه أنک ان بعتها فأنا اشتریتها منک. فقالت عائشة رضی اللّه عنها: بئس ما شریت، و بئس ما اشتریت أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب منه. قالت فما یصنع؟ فتلت عائشة رضی اللّه عنها: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَی اللَّهِ. الآیة. فلم ینکر أحد علی عائشة رضی اللّه عنها، و الصحابة رضی اللّه عنهم متوفرون».

و قال زین الدین الشهیر بابن نجیم المصری فی (البحر الرائق- شرح کنز الدقائق):

«قوله: و شراء ما باع بالأقل قبل النقد. أی لم یجز شراء البائع ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن، فهو مرفوع عطفا علی البیع لا أنه مجرور عطفا علی المجرورات لأنه لو کان کذلک لصار المعنی لم یجز بیع شراء، و هو فاسد و انما منعنا جوازه استدلالا بقول عائشة (رض) لتلک المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما اشترت بثمانمائة: بئس ما شریت و اشتریت، أبلغی زید بن أرقم أن اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ان لم یتب».

و قال الملا علی القاری فی (المرقاة- شرح المشکاة) فی شرح حدیث تمر جنیب بعد ذکر الاختلاف فی مسألة الاحتیال فی الربا: «قال الطیبی رحمه اللّه: و ینصر قول مالک و أحمد ما رواه رزین فی کتابه عن ام یونس أنها قالت: جاءت ام ولد لزید بن أرقم الی عائشة رضی اللّه عنها فقالت: بعت جاریة من زید بثمانمائة درهم الی العطاء ثم اشتریتها قبل حلول الأجل بستمائة و کنت شرطت علیه أنک ان بعتها فأنا أشتریها منک فقالت لها عائشة رضی اللّه عنها: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب. قالت: فما یصنع؟ قالت: فقالت عائشة: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهی فَلَهُ ما سَلَفَ وَ أَمْرُهُ إِلَی اللَّهِ. فلم ینکر أحد علی عائشة، و الصحابة متوفرون».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۳

و قال محمد بن حسن بن أحمد الکواکبی مفتی حلب الشهباء فی کتاب (الفوائد السنیة- شرح الفوائد السنیة):

و من شری ما باع بالأقل من الذی باع به من قبل

و الثمن الاول ما کان نقد فذا شراؤه یقینا قد فسد

أی: ان اشتری جاریة مثلا بألف درهم حالة أو نسیة فقبضها ثم باعها من البائع بخمسمائة قبل ان ینقد الثمن الاول لا یجوز البیع الثانی، لقول عائشة رضی اللّه عنها لتلک المرأة و قد باعت جاریة من زید بن أرقم بثمانمائة الی العطاء ثم ابتاعتها منه بستمائة و کتبت علیه ثمانمائة: بئس ما اشتریت و بئس ما اشتری اخبری زید بن أرقم ان اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب».

و قال الملا أحمد بن أبی سعید بن عبید اللّه الحنفی فی (نور الأنوار- شرح المنار) «و شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن الاول فان القیاس یقتضی جوازه، و لکنا قلنا بحرمته جمیعا عملا بقول عائشة رضی اللّه عنها لتلک المرأة و قد باعت بستمائة بعد ما شرت بثمانمائة من زید بن أرقم: بئس ما شریت و اشتریت أبلغی زید بن أرقم بأن اللّه تعالی أبطل حجه و جهاده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان لم یتب».

و قال المولوی عبد العلی بن نظام الدین الانصاری فی (فواتح الرحموت) فی مسألة «تقلید الصحابی فیما لا یدرک بالرأی» «مثال آخر: روی رزین عن ام یونس، قالت: جاءت ام ولد زید بن أرقم الی ام المؤمنین عائشة فقالت: بعت جاریة من زید بثمانمائة درهم الی العطاء ثم اشتریتها قبل حلول الأجل بستمائة و کنت شرطت علیه ان بعتها فأنا اشتریتها منک.

فقالت لها عائشة: بئس ما شریت و بئس ما اشتریت أبلغی زید بن أرقم أنه قد أبطل جهاده مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلّم ان لم یتب منه.

قالت: فما نصنع؟ قال: قالت عائشة: فمن جاءه موعظة من ربه فانتهی فله ما سلف و أمره الی اللّه و من عاد فینتقم اللّه منه. و الحکم

ببطلان الجهاد لا يكون بالرأى فلا بد من السماع».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۴

۹- بيع بعضهم الخمر ... ص: ۱۹۴

لقد كان فی الاصحاب من يقول بجواز بيع الخمر، و قد ارتكب هذا الذنب الكبير فعلا، و ان ذلك- و ان كان عن اجتهاد!!- قد أزعج عمر ابن الخطاب حتى قال: قاتل اللّه فلانا باع الخمر؟! و هذا أيضا من الآثار المشهورة التى اتفق كافة الرواة و العلماء على نقله:

قال الشافعى فی (مسنده): «أخبرنا سفيان عن عمرو بن دينار عن طاوس عن ابن عباس رضى اللّه عنهما، قال: بلغ عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه أنّ رجلا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا! باع الخمر؟ أما علم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اليهود! حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها».

و قال ابو بكر بن ابى شيبة البغدادى: «حدثنا هشيم عن مطيع عن الشعبى عن مسروق، قال: قال عمر: لعن اللّه فلانا فانه اول من اذن فی بيع الخمر». [۱]

و قال احمد بن حنبل: «حدّثنا سفيان عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس ذكر لعمر رضى اللّه عنه ان سمرة- و قال مرّة: بلغ عمران سمرة-، باع خمرا، قال: قاتل اللّه سمرة، ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها» [۲].

و قال عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی فی (مسنده): «حدثنا محمد بن احمد، ثنا سفيان عن عمرو- يعنى ابن دينار- عن طاوس عن ابن عباس قال بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة، أما علم أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. قال سفيان: جملوها أذابوها».

و قال البخارى فی (الصحيح) فی باب «لا يذاب شحم الميتة و لا يباع

---

[۱] المصنف ۸/ ۱۹۵.

[۲] المسند لأحمد ۱/ ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۵

ود كه»: «حدثنا الحميدى حدثنا سفيان حدثنا عمرو بن دينار، قال:

أخبرنى طاوس أنه سمع ابن عباس رضى اللّه عنهما يقول: بلغ عمر أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا! ألم يعلم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اللّه اليهود! حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. حدثنا عبدان، أخبرنا عبد اللّه أخبرنا يونس عن ابن شهاب، قال: سمعت سعيد بن المسيب عن أبى هريرة رضى اللّه عنه أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قاتل اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فباعوها و أكلوا أثمانها. قال أبو عبد اللّه: قاتلهم اللّه: لعنهم قتل- لعن- الخراصون».

و قال فی باب «ما ذكر عن بنى إسرائيل»: «حدثنا على بن عبد اللّه حدثنا سفيان عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس، قال: سمعت عمر رضى اللّه عنه يقول: قاتل اللّه فلانا! ألم يعلم أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

لعن اللّه اليهود، حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. تابعه جابر و أبو هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم».

و قال مسلم فی (الصحيح): «حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و زهير بن حرب و إسحاق بن ابراهيم- و اللفظ لابى بكر- قالوا: نا: سفيان بن عيينة عن عمرو عن طاوس عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة! ألم يعلم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لعن اللّه اليهود حرمت عليهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. حدثنا أمية بن بسطام، نا:

یزید بن زریع، نا: روح- یعنی ابن القاسم- عن عمرو بن دینار بهذا الاسناد مثله».

و قال ابن ماجة فی (السنن) فی باب «التجارة فی الخمر»: «حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبة، ثنا سفیان عن عمرو بن دینار عن طاوس عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة! ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۶

و

قال النسائی فی (السنن): «النهی عن الانتفاع بما حرم اللّه عز و جل.

أخبرنا اسحق بن ابراهیم، قال: أخبرنا سفیان عم عمرو عن طاوس عن ابن عباس قال: أبلغ عمر أن سمرة باع خمرا، قال: قاتل اللّه سمرة! ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قاتل اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها. قال سفیان: أذابوها».

و قال الغزالی فی (احیاء العلوم): «و من الوقت الذی نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن الربا فقال: أول ربا أضعفه ربا العباس، ما ترک الناس بأجمعهم کما لم یترکوا شرب الخمر و سائر المعاصی حتی روی أن بعض أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باع الخمر فقال عمر رضی اللّه عنه: لعن اللّه فلانا، هو أول من سن بیع الخمر».

و قال عبد الغنی بن عبد الواحد بن علی بن مسرور الجماعیلی المقدسی الحنبلی فی (عمدة الاحکام): «عن عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما قال: بلغ عمر أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قاتل اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. جملوها:

أذابوها».

و قال ابن الأثیر الجزری: «[خ م س ابن عباس، قال: بلغ عمر بن الخطاب أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فباعوها. هذه روایة البخاری و مسلم

، و

أخرجه النسائی قال [أ] بلغ عمر أن سمرة بن جندب باع خمرا فقال: قاتل اللّه سمرة ألم یعلم؟ الحدیث».

و قال علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم البغدادی المعروف بالخازن فی تفسیره (لباب التأویل) فی تفسیر الآیة: * یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ*:

«أجمعت الامة علی تحریم بیع الخمر و الانتفاع بها و تحریم ثمنها، و یدل علی ذلک ما

روی عن جابر، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول عام فتح مکة ان اللّه تعالی حرم بیع الخمر و الانتفاع بها و المیتة و الخنزیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۷

و الأصنام

. أخرجاه فی (الصحیحین) مع زیادة اللفظ (ق). عن عائشة، قالت: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: حرمت التجارة فی الخمر.

(ق). عن ابن عباس، قال: بلغ عمر بن الخطاب أن فلانا باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا: ألم یعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لعن اللّه الیهود، حرمت علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها».

و قال عماد الدین اسماعیل بن أحمد بن سعید بن محمد بن الأثیر الحلبی الشافعی فی (احکام الاحکام- شرح عمدة الاحکام) فی شرح

حدیث «قاتل اللّه فلانا»

: «و فلان الذی کنی عنه هو سمرة بن جندب».

و قال ابن حجر العسقلانی فی (تلخیص الخبیر): «حدیث نهی عن بیع العنب من عاصره.

أخرجه الطبرانیّ فی الأوسط عن محمد بن أحمد بن أبی خثیمة بإسناده عن بریدة، مرفوعا: من حبس العنب أیام القطاف حتی یبیعه من یهودی أو نصرانی أو ممن یتخذه خمرا فقد تقحم النار علی بصیرة.

و فی (الصحیحین): بلغ عمر بن الخطاب ان فلانا- یعنی سمرة بن جندب- باع خمرا فقال: قاتل اللّه فلانا، الحدیث و فی الباب الأحادیث الواردة فی لعن بائع الخمر و مبتاعها و حاملها و المحمولة الیه».

و قال الملا علی المتقی: «عن ابن عباس، قال: بلغ عمر أن سمرة باع خمرا فقال: قاتل للّه سمرة! اما علم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: قاتل اللّه الیهود حرم اللّه علیهم الشحوم فجمّلوها فباعوها. عب. حم و الدارمی و العدنی خ. م: ن حب و ابن الجارود: و ابن جریر. ق» [۱].

و قال: «عن عمر، قال: لعن اللّه فلانا أول من أذن فی بیع الخمر و ان التجارة لا تصح فیما لا یحل أکله و شربه. ش. ق. أی أخرجه ابن أبی شیبة فی «المصنف» و البیهقی فی «السنن».

* و رووا ان سمرة قد خلط فی فیء المسلمین ثمن الخمر و الخنزیر، فلما

---

[۱] کنز العمال ۴/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۸

بلغ ذلک عمر استنکره بشدة، قال المتقی: «عن ابن عباس قال: رأیت عمر یقلب کفیه و هو یقول: قاتل اللّه سمرة عویمل لنا بالعراق، خلط فی فیء المسلمین ثمن الخمر و الخنزیر، فهی حرام و ثمنها حرام عب. ق» [۱].

هذا و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فیما روی عنه الحفاظ- «من باع الخمر فلیشقص الخنازیر» قال الخازن: «أخرجه أبو داود.

قال:

و المعنی من استحل بیع الخمر فلیستحل بیع الخنازیر، فإنهما فی التحریم سواء».

بل انه قد ارتقی فی أمر الخمر حتی جعل یدلک جسده بدردیه، الأمر الذی دعا عمر لان یلعنه علی المنبر، و ممن روی ذلک فقیه الحنفیة فخر الإسلام السرخسی، حیث قال: «و یکره شرب دردی الخمر و الانتفاع به، لان الدردی من کل شیء بمنزلة صافیه، و الانتفاع بالخمر حرام فکذلک بدردیه، و هذا لان فی الدردی أجزاء الخمر، و لو وقعت قطرة من خمر فی ماء لم یجز شربه و الانتفاع به، فالدردی أولی، و الذی روی ان سمرة بن جندب رضی اللّه عنه کان یتدلک بدردی الخمر فی الحمام، فقد أنکر علیه عمر رضی اللّه عنه ذلک حتی لعنه علی المنبر لما بلغه ذلک عنه، و لیس لاحد ان یأخذ بذلک بعد ما أنکره عمر رضی اللّه عنه» [۲].

* أقول: و قد سبق سمرة بن جندب فی هذا الاجتهاد!! خالد بن الولید- و هو أحد کبار مجتهدی الصحابة؟! فقد کان مولعا بالخمر غیر مرتدع عنه، حتی لقد وبخه عمر فلم ینته فعزله عن الامارة، قال الطبری: «کتب الی السری عن شعیب عن سیف عن أبی عثمان و أبی حارثة قالا: فما زال خالد علی قنسرین حتی غزا غزوته التی أصاب فیها و قسم فیها ما أصاب لنفسه.

---

[۱] کنز العمال ۴/ ۹۱.

[۲] المبسوط ۲۴/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۱۹۹

کتب الی السری عن شعیب عن سیف عن أبی المجالد مثله.

قالوا: و بلغ عمر ان خالدا دخل الحمام فتدلک بعد النورة بثخین عصفر معجون بخمر. فکتب الیه: بلغنی انک تدلکت بخمر و ان اللّه قد حرم ظاهر الخمر و باطنه کما حرم ظاهر الإثم و باطنه، و قد حرم مس الخمر الا ان تغسل کما حرم شربها، فلا تمسوها أجسادکم فإنها رجس، و ان فعلتم فلا تعودوا.

فکتب الیه خالد: انا قتلناها فعادت غسولا غیر خمر. فکتب الیه عمر: انی أظن آل المغیرة قد ابتلوا بالجفاء فلا أماتکم اللّه علیه. فانتهی الیه ذلک» [۱].

و قال ابن الأثیر: «و قیل ان خالد بن الولید حضر فتح الجزیرة مع عیاض و دخل حماما بآمد فاطلی بشیء فیه خمر فعزله عمر» [۲].

و قال ابن خلدون: «قیل ان خالد حضر فتح الجزیرة مع عیاض و دخل الحمام بآمد فاطلی بشیء فیه خمر» [۳].

و قال: «و شاع فی الناس ما أصاب خالد مع عیاض بن غنم من الأموال، فانتجعه رجال منهم الأشعث بن قیس و أجازه بعشرة آلاف، و بلغ ذلک عمر مع ما بلغه من تدلّکه بالخمر، فکتب الی أبی عبیدة أن یقیمه فی، المجلس و ینزع عنه قلنسوته و یعقله بعمامته و یسأله من این أجاز الأشعث فان کان من ما له فقد أسرف فاعزله و اضمم إلیک عمله».

* قد باع معاویة بن أبی سفیان المجتهد الأعظم!! الخمر علی عهد عثمان بن عفان...

قال أبو هلال العسکری: «أخبرنا أبو القاسم بإسناده عن المدائنی عن أبی معشر عن محمد بن کعب عن بریدة الاسلمی قال: مر بعبادة بن الصامت عیر تحمل الخمر بالشام [من الشام ، فقال: أ زیت هذا؟

---

[۱] تاریخ الطبری ۳/ ۱۶۶.

[۲] الکامل ۲/ ۳۷۵.

[۳] تاریخ ابن خلدون المجلد الثانی ۹۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۰

قالوا: [لا] بل خمر تباع لمعاویة، فأخذ شفرة فشق الروایا، فشکاه معاویة الی أبی هریرة، فقال له ابو هریرة: مالک و لمعاویة؟ له ما تحمل ان اللّه تعالی یقول: تِلْکَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَها ما کَسَبَتْ وَ لَکُمْ ما کَسَبْتُمْ. فقال: یا ابا هریرة انک لم تکن معنا إذ بایعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، بایعناه علی السمع و الطاعة و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر [و ان نمنعه مما نمنع نساءنا و أبناءنا و لنا الجنة، فمن و فی بها للّه [اللّه و فی اللّه له، و من نکث فإنما ینکث علی نفسه.

فکتب معاویة الی عثمان یشکوه، فحمله الی المدینة، فلما دخل علیه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سیلی أموورکم رجال یعرفونکم ما تنکرون و ینکرون علیکم ما تعرفون، فلا طاعة لمن عصی اللّه، و عبادة یشهد ان معاویة منهم. فلم یراجعه عثمان» [۱].

۱۰- الإفتاء بغیر علم ... ص: ۲۰۰

اشارة

لقد کان فی الاصحاب من یفتی بغیر علم، فهل یکون هکذا شخص کالنجم یهتدی من یقتدی به؟

و إلیک بعض الشواهد علی ذلک:

قال المتقی: «عن عاصم بن ضمرة قال: جاء نفر الی أبی موسی الاشعری فسألوه عن الوتر فقال: لا وتر فی الأذان، فأتوا علیا فأخبروه

فقال:

لقد أغرق فی النزع و أفرط فی الفتیا، الوتر ما بینک و بین صلاة الغداة من أوترت فحسن. عبا. و ابن جریر» [۲].

و کلمة أمیر المؤمنین علیه السّلام هذه عن أبی موسی کافیة لا ثبات جهله و غباوته، و کیف لا یکون ابو موسی کذلک؟ و الحال ان النبی صلّی اللّه علیه و آله

---

[۱] الأوائل لأبی هلال ۱۵۳.

[۲] کنز العمال ۸/ ۴۷.

و سلّم کان یوتر عند الأذان،

قال أحمد: «ثنا أسود ثنا شریک عن أبی إسحاق عن الحرث عن علی رضی اللّه عنه: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان یوتر عند الأذان، و یصلی الرکعتین عند الاقامة» [۱].

و من الغرائب: فتیا أبی موسی بعدم نقض النوم الوضوء، فقد قال السرخسی: «و کان أبو موسی الاشعری رضی اللّه عنه یقول: لا ینقض الوضوء بالنوم مضطجعا حتی یعلم بخروج شیء منه، و کان إذا نام أجلس عنده من یحفظه، فإذا انتبه سأله فان أخبر بظهور شیء منه أعاد الوضوء» [۲].

و قال الغزالی: «و أنکروا علی أبی موسی الاشعری قوله: النوم لا ینقض الوضوء» [۳].

و من فتاواه الباطلة ما جاء فی [الموطأ] و هذا نصه: «مالک عن یحیی ابن سعید: ان رجلا سأل أبا موسی الاشعری فقال: انی مصصت عن امرأتی من ثدیها لبنا فذهب فی بطنی، فقال أبو موسی [الاشعری : لا أراها الّا قد حرمت علیک.

فقال عبد اللّه بن مسعود: أنظر ما یفتی [ما ذا تفتی به الرجل!! فقال أبو موسی: فما [ذا] تقول أنت؟

فقال عبد اللّه بن مسعود: لا رضاعة الا ما کان فی الحولین.

فقال أبو موسی: لا تسألونی عن شیء ما کان هذا الحبر بین أظهرکم» [۴].

و فی [المبسوط]: قام ابن مسعود «الی أبی موسی ثم أخذ بأذنه و هو یقول: أ رضیع فیکم هذا اللحیانی؟ فقال أبو موسی: لا تسألونی ....»

---

[۱] المسند ۱/ ۱۱۱.

[۲] المبسوط ۱/ ۷۸.

[۳] المستصفی ۱/ ۱۸۶.

[۴] الموطأ ۲/ ۶۰۷.

حرمة الفتیا بغیر علم ... ص: ۲۰۲

و لنذکر فی هذا المقام بعض الأحادیث الواردة فی ذم الفتیا بغیر علم و حرمتها:

روی الحافظ جلال الدین السیوطی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «من أفتی بغیر علم لعنته ملائکة السماء و الأرض» [۱].

قال المناوی و العزیزی بشرحه- و اللفظ للأول: «حیث نسب الی اللّه ان هذا حکمه و هو کاذب» [۲].

و اخرج ابن الأثیر: «ان عمرو بن العاص [عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ان اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینزعه من الناس

- و

فی روایة: من العباد- و لکن یقبض العلم بقبض العلماء، حتی إذا لم یبق عالما اتخذ الناس رؤساء جهالا فسئلوا فأفتوا بغیر علم فضّلوا و أضلوا. و زاد فی روایة قال عروة: ثم لقیت عبد اللّه بن عمرو علی رأس الحول فسألته فرد علی الحدیث کما حدث و قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول. أخرجه البخاری و مسلم» [۳].

و قال: «و أخرجه الترمذی مختصرا، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ان اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من العلماء، و لکن یقبض العلماء، حتی إذا لم یترک عالما اتخذ الناس رؤساء جهالا، فسئلوا فأفتوا بغیر علم، فضلوا و أضلوا» [۴].

و قال مجد الدین عبد السلام الحرانی فی [المنتقی : «و عن أبی هریرة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أفتی بفتیا غیر ثبت فإنما إثمه علی الذی أفتاه. رواه أحمد و ابن ماجة.

---

[۱] الجامع الصغیر.

[۲] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۴۰۲.

[۳] جامع الأصول ۹/ ۲۳.

[۴] جامع الأصول ۹/ ۲۵.

و

فی لفظ: من أفتی بفتیا بغیر علم کان اثم ذلک علی الذی أفتاه. رواه أحمد و أبو داود».

۱۱- عدم الاطلاع علی السنن ... ص: ۲۰۳

لقد کان فی الصحابة من لم یبلغه کثیر من أحکام الدین و سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلذا کانوا کثیرا ما یخالفون حکم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یحکمون بخلافه، بل ربما خالفوا صریح الکتاب و نصه.

و بالرغم من اشتهار قضایاهم فاننا نکتفی هنا بإیراد کلام الحافظ ابن حزم فی هذا المورد حیث قال ما نصه:

«و وجدنا الصاحب من الصحابة رضی اللّه عنهم یبلغه الحدیث فیتأول فیه تأویلا یخرجه به عن ظاهره، و وجدناهم رضی اللّه عنهم یقرون و یعترفون بأنهم لم یبلغهم کثیر من السنن، و هکذا الحدیث المشهور عن أبی هریرة: ان إخوانی من المهاجرین کان یشغلهم الصفق بالأسواق، و ان إخوانی من الأنصار کان یشغلهم القیام علی أموالهم، و هکذا قال البراء ... قال: ما کل ما نحدثکموه سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [و] لکن حدثنا صحابنا، و کانت تشغلنا رعیة الإبل.

و هکذا [و هذا] أبو بکر رضی اللّه عنه لم یعرف فرض میراث الجدة و عرفه محمد بن مسلمة و المغیرة بن شعبة، و قد سأل أبو بکر رضی اللّه عنه عائشة فی کم کفن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

و هذا عمر رضی اللّه عنه یقول فی حدیث الاستئذان: أخفی علی هذا من أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ ألهانی الصفق فی الأسواق.

و قد جهل أیضا أمر املاص المرأة و عرفه غیره، و غضب علی عیینة بن حصن، حتی ذکّره الحر بن قیس بن حصن بقوله تعالی: و

أعرض عن الجاهلين.

و خفى عليه أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم باجلاء اليهود و النصارى من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۴

جزيرة العرب الى آخر خلافته، و خفى على أبى بكر رضى اللّه عنه قبله أيضا طول مدة خلافته، فلما بلغ عمر أمر باجلائهم فلم يترك بها منهم أحدا.

و خفى على عمر أيضا أمره عليه السّلام بترك الاقدام على الوباء، و عرف ذلك عبد الرحمن بن عوف.

و سأل عمر أبا واقد الليثى عما كان يقرأ به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى صلاتى الفطر و الأضحى، هذا و قد صلاهما رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أعواما كثيرة.

و لم يدر ما يصنع بالمجوس حتى ذكره عبد الرحمن بأمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فيهم، و نسى قبوله عليه السّلام الجزية من مجوس البحرين و هو أمر مشهور، و لعله رضى اللّه عنه قد أخذ من ذلك المال حظا كما أخذ غيره منه.

و نسى أمره عليه السّلام بأن يتيمم الجنب فقال: لا يتيمم أبدا و لا يصلى ما لم يجد الماء و ذكره بذلك عمار.

و أراد قسمة مال الكعبة حتى احتج عليه أبى بن كعب بأن النبى عليه السّلام لم يفعل ذلك فأمسك.

و كان يرد النساء اللواتى حضن و نفرن قبل أو يود عن البيت حتى أخبر بأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أذن فى ذلك، فأمسك عن ردهن.

و كان يفاضل بين ديات الأصابع حتى بلغه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أمره بالمساواة بينها، فترك قوله و أخذ المساواة.

و كان يرى الدية للعصبة فقط حتى أخبره الضحاك بن سفيان بأن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ورث المرأة من الدية فانصرف عمر الى ذلك.

و نهى عن المغالاة فى مهور النساء استدلالا بمهور النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حتى ذكرته امرأة بقول اللّه عز و جل: و آتيتم إحداهن قنطارا، فرجع عن نهيه.

و أراد رجم مجنونة حتى أعلم

بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: رفع القلم عن ثلاثة، فأمر أن لا ترجم.

و أمر برجم مولاة حاطب حتى ذكره عثمان بأن الجاهل لا حدّ عليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۵

فأمسك عن رجمها.

و أنكر على حسان الإنشاد فى المسجد فأخبر هو و أبو هريرة أنه قد أنشد فيه بحضرة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسكت عمر.

و قد نهى عمر أن يسمى بأسماء الأنبياء و هو يرى محمد بن مسلمة يغدو عليه و بروح و هو أحد الصحابة الجلة منهم، و برى أبا أيوب الانصارى و أبا موسى الاشعرى و هما لا يعرفان الا بكناهما من الصحابة، و يرى محمد بن أبى بكر الصديق و قد ولد بحضرة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجّة الوداع، و استفتته أمه إذ ولدته ما ذا تصنع فى إحرامها و هى نفساء. و قد علم يقينا أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم علم بأسماء من ذكرنا و بكناهم بلا شك و أقرهم عليها و دعاهم بها و لم يغير شيئا من ذلك، فلما أخبره طلحة و صهيب عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم باباحة ذلك أمسك عن النهى عنه.

و همّ بترك الرمى فى الحج ثم ذكر أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فعله فقال:

لا يجب لنا أن نتركه.

و هذا عثمان رضى اللّه عنه، فقد رووا عنه أنه بعث الى الفريعة أخت أبى سعيد الخدرى- يسألها عما أفتاها به رسول اللّه صلّى اللّه

علیه و سلّم فی أمر عدتها و أنه أخذ بذلک.

و أمر برجم امرأة قد ولدت لستة أشهر فذکره علی بالقرآن و ان الحمل قد یکون ستة أشهر، فرجع عن الأمر برجمها.

و هذه عائشة و أبو هریرة رضی اللّه عنهما خفی علیهما المسح علی الخفین و علی ابن عمر معهما، و علمه جریر و لم یسلم الا قبل موت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بأشهر و أقرت عائشة أنها لا علم لها به و أمرت بسؤال من یرجی عنده علم ذلک و هو علی رضی اللّه عنه.

و هذه حفصة أم المؤمنین سئلت عن الوطی یجنب فیه الواطی أ فیه غسل أم لا؟ فقالت: لا علم لی.

و هذا ابن عمر توقع أن یکون حدث نهی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۶

کراء الأرض بعد أزید من أربعین سنة من موت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فأمسک عنها، و أقرأنهم کانوا یکرونها علی عهد أبی بکر و عمر و عثمان و لم یقل انه لا یمکن أن یخفی علی هؤلاء ما یعرف رافع و جابر و أبو هریرة، و هؤلاء إخواننا یقولون فیما اشتهوا لو کان هذا حقا ما خفی علی عمر.

و قد خفی علی زید بن ثابت و ابن عمر و جمهور أهل المدینة إباحة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم للحائض أن تنفر حتی أعلمهم بذلک ابن عباس و ام سلیم فرجعوا عن قولهم.

و خفی علی ابن عمر الاقامة حتی یدفن المیت حتی أخبره بذلک أبو هریرة و عائشة فقال: لقد فرطنا فی قراریط کثیرة.

و قیل لابن عمر فی اختیاره متعة الحج علی الافراد: انک تخالف أباک، فقال: أ کتاب اللّه أحق أن یتبع أم عمر؟ روینا ذلک عنه من طریق عبد الرزاق عن معمر عن الزهری عن سالم عن ابن عمر.

و خفی علی عبد اللّه بن عمر الوضوء من مس الذکر حتی أمرته بذلک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بسرة بنت صفوان، فأخذ بذلک.

و قد تجد الرجل یحفظ الحدیث و لا یحضره ذکره حتی یفتی بخلافه، و قد یعرض هذا فی آی القرآن، و قد أمر عمر علی المنبر بأن لا یزاد فی مهور النساء علی عدد ذکره، فذکرته امرأة بقول اللّه تعالی «و آتیتم إحداهن قنطارا» فترک قوله و قال: کل أحد أفقه منک یا عمر، و قال: امرأة أصابت و أمیر المؤمنین أخطأ.

و أمر برجم امرأة ولدت لستة أشهر، فذکره علی بقول اللّه تعالی:

* وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً* مع قوله تعالی: * وَ الْوالِداتُ یُرْضِعْنَ* أَوْلادَهُنَّ حَوْلَیْنِ کامِلَیْنِ* فرجع عن الأمر برجمها.

و همّ أن یسطو بعیینة بن حصن إذ قال له: یا عمر ما تعطینا الجزل و لا تحکم فینا بالعدل، فذکره الحر بن قیس بن حصن بن حذیفة بقول اللّه تعالی: * وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ* و قال له: یا أمیر المؤمنین هذا من الجاهلین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۷

فأمسک عمر.

و قال یوم مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و اللّه ما مات رسول اللّه و لا یموت حتی یکون آخرنا، أو کلاما هذا معناه، حتی قرئت علیه: «إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ»، فسقط السیف من یده و خر الی الأرض و قال: کأنی و اللّه لم أکن قرأتها قط.

قال الحافظ ابن حزم: فإذا أمکن هذا فی القرآن فهو فی الحدیث أمکن و قد ینساه البتّة، و قد لا ینساه بل یذکره و لکن یتأول فیه تأویلا، فیظن فیه خصوصا أو نسخا أو معنی ما، و کل هذا لا یجوز اتباعه الا بنص أو اجماع، لأنه رأی من رأی ذلک و لا یحل تقلید أحد و لا قبول رأیه» [... ۱].

هذا، و لقد ذکر هذه الجهالات و غیرها ابن القیم فی (أعلام الموقعین) و قال: «و هذا باب واسع لو تتبعناه لجاء سفرا کبیرا».

و انظر أیضا کتاب (الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف) لولی اللّه الدهلوی.

۱۲- مخالفة الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الفتوی ... ص: ۲۰۷

لقد کان فی الاصحاب من یفتی بغیر ما حکم به النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فإذا أخبره أحد بذلک ضربه بالدرة ... قال جلال الدین السیوطی فی (مفتاح الجنة): «و أخرج البیهقی عن هشام بن یحیی المخزومی ان رجلا من ثقیف أتی عمر بن الخطاب فسأله عن امرأة حاضت و قد کانت زارت البیت أ لها أن تنفر قبل أن تطهر؟ فقال: لا، فقال له الثقفی: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفتانی فی مثل هذا المرأة بغیر ما أفتیت، فقام الیه عمر فضربه بالدرة و یقول: لم تستفتونی فی شیء أفتی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

---

[۱] الاحکام فی أصول الاحکام ۲/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۸

۱۳- إباحة بعضهم شرب الشراب المثلث ... ص: ۲۰۸

لقد أباح عمر بن الخطاب شرب الشراب المثلث و ان کان شدیدا، ثم لما أشکل علی عبادة بن الصامت ذلک قال له عمر: «یا أحمق » ...و هکذا شخص لا یلیق لان یکون مرجعا للامة حتی فی غیر المنصوصات...

و قد روی هذه الواقعة فقیه الحنفیة شمس الأئمة السرخسی و استخرج منها أحکاما عدیدة حیث قال: «و عن محمد بن الزبیر رضی اللّه عنه قال:

استشار الناس عمر رضی اللّه عنه فی شراب مرقق، فقال رجل من النصاری:

انا نصنع شرابا فی صومنا، فقال عمر رضی اللّه عنه: ایتنی بشیء منه، قال:

فأتاه بشیء منه، قال: ما أشبه هذا بطلاء الإبل، کیف تصنعونه؟ قال:

نطبخ العصیر حتی یذهب ثلثاه و یبقی ثلثه، فصب علیه عمر رضی اللّه عنه ماء و شرب منه، ثم ناوله عبادة بن الصامت رضی اللّه عنه و هو عن یمینه فقال عبادة: ما أری النار تحل شیئا، فقال عمر: یا أحمق ألیس یکون خمر ثم یصیر خلا فنأکله؟.

و فی هذا دلیل إباحة شرب المثلث و ان کان مشتدا، فان عمر رضی اللّه عنه استشارهم فی المشتد دون الحلو، و هو مما یکون ممریا للطعام مقویا علی الطاعة فی لیالی الصیام، و کان عمر رضی اللّه عنه حسن النظر للمسلمین و کان أکثر الناس مشورة فی أمور الدین خصوصا فیما یتصل بعامة المسلمین..» [۱].

۱۴- بدع بعضهم ... ص: ۲۰۸

لقد کان فی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أصحاب محدثات و بدع، و قد کثر ذلک من معاویة بن أبی سفیان حتی أنکر علیه فیها سائر الاصحاب...

قال محمد معین السندی ما نصه: «ثم ان الصحابة رضی اللّه عنهم أجمعین

---

[۱] المبسوط ۲۴/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۰۹

تمالئوا علی الإنکار علی من رأی رأیا بخلاف الحدیث، و قد کثر ذلک علی معاویة بن أبی سفیان فی محدثاته.

فمنها: تقبیله للیمانین، أنکر علیه ذلک ابن عباس رضی اللّه عنهما لخلاف السنة.

و منها: ترک التسمیة فی الصلوات جهرا لما قدم المدینة المطهرة، أنکرت علیه ذلک المهاجرون و الأنصار و قالوا: سرقت التسمیة یا معاویة.

و منها: انه نهی الناس عن متعة الحج، فقد روی الترمذی فی جامعه من حدیث ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما قال: تمتع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر و عمر و عثمان و أول من نهی عنه معاویة. و الجمع بین حدیث ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما هذا و التی فیما نهی عمر و عثمان رضی اللّه عنهما أما رجوعهما بعد القول بالنهی الی حد ذلک أو بالعکس، و ضبط ابن عباس أحد الأمرین فأخبر به، و أما کون معاویة أول من نهی مع تقدم النهی بذلک عن عمر و عثمان رضی اللّه تعالی عنهما علی ما وقع فی حدیث الضحاک عن عمر حیث قال لسعد بن أبی وقاص رضی اللّه تعالی عنه: ان عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه قد نهی عن ذلک کما رواه الترمذی فی الجامع، فباعتبار أن نهیهما معناه بیان أنه غیر مباح، و نهی معاویة منع الناس جبرا من أن یأتوا به علی مذهب علی رضی اللّه تعالی عنه و غیره من الصحابة، فهو أول من نهی بهذا المعنی، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم.

و منها: قوله فی زکاة الفطر انی أری ان مدین من سمراء الشام یعدل صاعا من تمر، أنکر علیه ذلک أبو سعید الخدری رضی اللّه تعالی عنه و قال: تلک قیمة معاویة لا أقبلها و لا أعمل بها، و ذلک لما روی الأئمة الستة عنه: کنا نخرج إذ کان فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم زکاة الفطر عن کل صغیر و کبیر حر و مملوک صاعا من طعام أو صاعا من أقط أو صاعا من شعیر أو صاعا من تمر أو صاعا من زبیب، فلم نزل نخرجه حتی قدم معاویة حاجا أو معتمرا فکلم الناس علی المنبر فکان فیما کلم به الناس أن قال: انی أری مدین من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۰

سمراء الشام. الحدیث.

و فیه قال أبو سعید: أما أنا فانی لا أزال أخرجه أبدا ما عشت، و لما بلغ ابن الزبیر رأی معاویة قال: بئس الاسم الفسوق بعد الایمان، صدقة الفطر صاع صاع.

و أولیاته المحدثة لا تخفی کثرتها علی عاثر علم الحدیث» [۱].

بل کان معاویة بن أبی سفیان- المجتهد!- یرتکب کبائر المحرمات الموبقة عالما عامدا بمرأی من الناس غیر متحرج، قال السندی بعد أن ذکر روایة معاویة حدیث نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن جلود النمر مع استعمال معاویة إیاها، قال:

«و لیس معاویة ممن یقال إذا عمل بخلاف مرویة دل علی النسخ، مع أن هذا القول باطلاقه فی عمل الراوی باطل، و لو کان کذلک لما أخذ علیه المقدام فی ذلک أخذة رابیة، و لنورد القصة فی تمام الحدیث فان فی ذلک عبرة لکل محب العترة الطاهرة- الی کثیر مما یستخرج من ذلک الحدیث و سکتنا عنه تأسیا بالائمة الطاهرة فی السکوت عن کثیر مثل ذلک، و هو

حدیث خالد قال: وفد المقدام بن معد یکرب و عمرو بن الأسود- رجل من بنی أسد- علی معاویة بن أبی سفیان، فقال معاویة: أما علمت أن الحسن بن علی رضی اللّه تعالی عنهما توفی؟ فترجع المقدام رضی اللّه تعالی عنه فقال له: یا فلان أ تعدها مصیبة؟ فقال: هذا منی و حسین من علی رضی اللّه تعالی عنهما قال فقال الأسدی:

جمرة أطفأها اللّه تعالی، قال فقال المقدام رضی اللّه تعالی عنه: أما أنا فلا أبرح الیوم حتی أغیظک و أسمعک ما تکره، ثم قال: یا معاویة ان صدقت فصدقنی و ان کذبت فکذبنی، قال: أفعل، قال: فأنشدک باللّه هل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن لبس الذهب؟ قال: نعم قال: فأنشدک باللّه

[۱] دراسات اللبیب ۹۵- ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۱

هل تعلم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن لبس جلود السباع و الرکوب علیها؟ قال: نعم، قال: فو اللّه لقد رأیت هذا کله فی بیتک یا معاویة، فقال معاویة: قد علمت أنی لن أنجو منک یا مقدام. قال خالد:

فأمر له معاویة بما لم یأمر لصاحبه و فرض لابنه فی المائتین، ففرقها المقدام علی أصحابه و لم یعط الأسدی أحدا شیئا مما أخذ، فبلغ ذلک معاویة فقال: أما المقدام فرجل کریم بسط یده، و أما الأسدی فرجل حسن الإمساک لشیئه» [۱].

هذا، و الجدیر بالذکر هنا أن بعض أهل السنة من قصة وفود المقدام القسم التالی منها بغیة تقلیل الشناعة،

فرواها فی ترجمة الامام الحسن السبط علیه السلام الی قول المقدام «و قد وضعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجره و قال هذا منی و حسین من علی»

ففی (کفایة الطالب) [۲] للحافظ الکنجی بسنده عن خالد ابن معدان قال: «وفد مقدام بن معد یکرب و عمرو بن الأسود الی قنسرین فقال معاویة لمقدام: أعلمت أن الحسن بن علی توفی؟

فاسترجع مقدام، فقال له معاویة: أ تراها مصیبة؟ قال: و لم لا أراها مصیبة و قد وضعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجره و قال هذا منی و حسین من علی.

قلت: رواه الطبرانی فی معجمه الکبیر فی ترجمته» -.

و انظر (کنز العمال) فی باب فضائل الامام الحسن علیه السلام.

۱۵- مخالفة بعضهم للرسول ... ص: ۲۱۱

لقد کان فی الاصحاب من خالف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بصراحة...

فقد جاء فی (الموطأ) ما نصه: «مالک عن زید بن أسلم عن

---

[۱] دراسات اللبیب ۹۸- ۹۹.

[۲] کفایة الطالب ۴۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۲

عطاء ابن یسار: ان معاویة بن أبی سفیان باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال [له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل، فقال له معاویة: ما أری بمثل هذا بأسا، فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه، لا أساکنک بأرض أنت بها، ثم قدم أبو الدرداء علی عمر بن الخطاب فذکر له ذلک. فکتب عمر بن الخطاب الی معاویة: ألا یبیع مثل ذلک الا مثلا بمثل و وزنا بوزن» [۱].

و من عجائب الصنائع الشنیعة إسقاط بعض أسلاف القوم ذیل خبر مالک المتقدم، المشتمل علی تجاسر معاویة، لغرض التستر علی اقترافه و مخالفته للنبی صلّی اللّه علیه و آله، و ما دری أن مراجعة الموطأ و شروحه، و غیرها من کتب الحدیث تکشف الواقع و تظهر حقیقة الحال.

قال النسائی فی مسألة بیع الذهب بالذهب:

«حدثنا قتیبة عن مالک عن زید بن أسلم عن عطاء بن یسار أن معاویة باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل» [۲].

و قال أبو الوليد الباجی فی (شرح الموطأ): «و فیما قاله أبو الدرداء تصریح بأن أخبار الآحاد مقدمة علی القیاس و الرأی، و قوله: «لا اساکنک بأرض أنت فیها» مبالغة فی الإنکار علی معاویة و اظهار لهجره و البعد عنه حین لم یأخذ بما نقل الیه من نهی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و یظهر الرجوع عما خالفه».

و قال ابن الأثیر الجزری: «عطاء بن یسار قال: ان معاویة بن أبی سفیان باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها، فقال أبو الدرداء:

---

[۱] سنن النسائی ۲/ ۲۲۳.

[۲] الموطأ ۲/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۳

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل، فقال له معاویة: ما أری بمثل هذا بأسا، فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو یخبرنی برأیه! [عن رأیه لا اساکنک بأرض أنت [کنت بها ثم قدم أبو الدرداء علی عمر بن الخطاب فذکر له ذلک، فکتب عمر بن الخطاب الی معاویة ألا یبیع [أن لا تبع ذلک الا مثلا بمثل وزنا بوزن، أخرجه (الموطأ) و أخرج النسائی منه الی قوله مثلا بمثل» [۱].

و قال فخر الدین الرازی فی کتاب (المحصول) فی مقام عمل الصحابة علی وفق الخبر الواحد «عن أبی الدرداء [۲] سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عنه فقال معاویة: لا أری بأسا، فقال أبو الدرداء، من معذری عن معاویة أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یخبرنی عن رأیه! لا اساکنک بأرض أبدا».

و قال أبو الحسن الآمدی فی کتاب (الاحکام فی اصول الاحکام) فی مبحث العمل بخبر الواحد: «و من ذلک ما روی أنه لما باع معاویة شیئا من أوانی ذهب و ورق بأکثر من وزنه أنه قال له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن ذلک فقال له معاویة: لا أری بذلک؟ بأسا! فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه! لا اساکنک بأرض أبدا».

و قال جلال الدین السیوطی فی (مفتاح الجنة فی الاحتجاج بالسنة) «و أخرج البیهقی عن عطاء بن یسار أن معاویة بن أبی سفیان باع سقایة من ذهب أو ورق بأکثر من وزنها فقال له أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۴۶۸.

[۲] حق العبارة فی هذه الروایة أن تکون هکذا: لما باع معاویة شیئا من أوانی ذهب أو ورق بأکثر من وزنه قال له أبو الدرداء: سمعت ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۴

علیه و سلّم نهی عن مثل هذا الا مثلا بمثل. فقال له معاویة: ما أری بأسا! فقال أبو الدرداء: من یعذرنی من معاویة؟ أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه! لا- أساکنک بأرض أنت بها! قال الشافعی: فرأی أبو الدرداء الحجة تقوم علی معاویة بخبره، فلما لم یر معاویة ذلک فارق أبو الدرداء الأرض التی هو بها إعظاما لأنه ترک خبر ثقة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

و قال بشرح الحدیث: «فقال أبو الدرداء من یعذرنی من معاویة؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یخبرنی عن رأیه، الی آخره. قال ابن عبد البر: کان ذلک منه أنفة من أن یرد علیه سنة علمها من سنن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم برأیه، و صدور العلماء تضیق عند مثل هذا و هو عندهم عظیم ردّ السنن بالرأی، قال: و جائز للمرء أن یهجر من لم یسمع منه و لم یطعه، و لیس هذا من الهجرة المکروهة، ألا تری أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمر الناس ألا یکلّموا کعب بن مالک حین جلب عن تبوک قال: و

هـذا أصل عند العلماء فی مجانبة من ابتدع و هجرته و قطع الكلام عنه، و قد رأى ابن مسـعود رجلا يضـحك فی جنازة فقال: و اللّه لا أكلمك أبدا! انتهى» [۱].

و قال عبد الرحمن بن على المعروف بابن الديبع الشـيبانی: «و عن عطاء ابن يسار أن معاوية رضی اللّه عنه باع سقاية من ذهب أو ورق بـأكثر من وزنها، فقال له أبو الـدرداء رضـی اللّه عنه: سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم ينهى عن مثل هـذا الا مثلا بمثل، فقال معاوية: ما أرى بهذا بأسا! فقال له أبو الدرداء رضـی اللّه عنه: من يعذرنی من معاوية؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يخبرنی عن رأيه! لاـ اساكنـك بأرض أنت بها! ثم قـدم أبو الـدرداء رضـی اللّه عنه على عمر بن الخطاب رضـی اللّه عنه فـذكر له ذلك فكتب عمر الى معاوية أن لا تبع ذلك الّا مثلا بمثل وزنا بوزن. أخرجه مالك و النسائی

. السقاية: إناء

---

[۱] تنوير الحوالك ۲/ ۵۹.

يشرب فيه.

و قال محمد بن محمد بن سـليمان بن الفاسی الرودانی المغربی المالكی فی كتاب (جمع الفوائد): «عطاء بن يسار ان معاوية باع سقاية من ذهب- أو ورق- أكثر من وزنهـا، فقال أبو الـدرداء: سـمعت النبی صـلّى اللّه عليه و سـلّم ينهى عن مثل هـذا الّا مثلا بمثل. فقال له معاوية: ما أرى بمثل هذا بأسا! فقال أبو الدرداء: من يعذرنی من معاوية؟! أنا أخبره عن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم و هو يخبرنی عن رأيه، لاـ اساكنـك بأرض أنت بها، ثم قـدم أبو الـدرداء على عمر فـذكر له ذلك فكتب عمر الى معاويـة أن لا يبيع ذلك الّا مثلا بمثل وزنا بوزن، للموطّإ و النسائی».

و قال الزرقانی فی (شـرح الموطّأ) بشـرحه «فقال أبو الدرداء: من يعذرنی بكسر الذال المعجمة من معاوية، أى من يلومه على فعله و لا يلومنی عليه؟ أو من يقوم بعـذری إذا جازيته بصـنعه و لا يلومنی على ما أفعله به، أو: من ينصـرنی يقال: عـذرته: إذا نصـرته. أنا أخبره عن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم و يخبرنی عن رأيه. أنف من ردّ السـنّة بالرأى. و صدور العلماء تضـيق عن مثل هذا و هو عندهم عظيـم ردّ السـنن بـالرأى. لاـ اساكنـك بـأرض أنـت بهـا و جـائز للمرء ان يهجر مـن لم يسـمع منه و لم يطعه، و ليس هـذا من الهجرة المكروهـة ألاـ ترى أنه صـلّى اللّه عليه و سـلّم أمر الناس أن لا يكلّموا كعب بن مالك حين تخلّف عن غزوة تبوك، و هـذا اصل عند العلماء فی مجانبـة من ابتـدع و هجره و قطع الكلام عنه، و قـد رأى ابن مسـعود رجلا يضـحك فی جنازة فقال: و اللّه لا أكلمك ابدا! قاله ابو عمر. ثم قـدم أبو الدرداء من الشام على عمر بن الخطاب المدينة فذكر ذلك له، فكتب عمر بن الخطاب الى معاوية أن لا يبيع ذلك الّا مثلا بمثل وزنا بوزن. بيان للمثل.

قـال ابو عمر: لاـ أعلم ان هـذه القصـة عرضت لمعاويـة مع ابى الـدرداء الّا من هـذا الوجه، و انمـا هى محفوظـة لمعاويـة مع عبادة بن الصامت و الطرق متواترة بذلك عنهما. و الاسناد صحيح و ان لم يرد من وجه آخر فهو من الافراد

الصحيحة، و الجمع ممكن لأنه عرض له ذلك مع عبادة و أبو الدرداء.

و قال شاه ولی اللّه الدهلوی فی (المسوّى من أحاديث الموطّأ): «مالك، عن زيد بن أسـلم عن عطاء بن يسار انّ معاوية بن أبی سـفيان باع سـقاية من ذهب أو ورق بأكثر من وزنها فقال له أبو الـدرداء: سـمعت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم ينهى عن مثل هذا الّا مثلا بمثل، فقال له معاوية: ما ارى بمثل هذا بأسا فقال أبو الدرداء من يعذرنی من معاوية؟! انا أخبره عن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم و يخبرنی عن رأيه! لاـ اساكنـك بـأرض أنت بهـا! ثم قـدم أبـو الـدرداء على عمر بن الخطـاب- رض- فـذكر له ذلـك فكتب عمر بن

الخطاب الى معاوية بن أبى سفيان ألّا تبع مثل ذلك الّا مثل بمثل وزنا بوزن

. قوله، من يعذرنى أى: من ينصرنى، و العذير: النصير».

۱۶- بيع بعضهم الأصنام ... ص: ۲۱۶

و رووا ان معاوية باع الأصنام فى عهد سلطنته، ففى (المبسوط) ما نصه: «و ذكر عن مسروق رحمه اللّه قال: بعث معاوية رحمه اللّه بتماثيل صفر تباع بأرض الهند، فمر بها على مسروق رحمه اللّه قال: و اللّه لولا أنى أعلم انه يقتلنى لغرقتها، و لكنى أخاف ان يعذبنى فيفتننى، و اللّه لا أدرى اى الرجلين معاوية: رجل زين له سوء عمله، أو رجل قد يئس من الآخرة فهو يتمتع فى الدنيا؟

و قيل: هذه تماثيل كانت أصيبت فى الغنيمة، فأمر معاوية رضى اللّه عنه ببيعها بأرض الهند ليتخذ بها الاسلحة و الكراع للغزاة، فيكون دليلا لابى حنيفة رحمه اللّه فى جواز بيع الصنم و الصليب ممن يعبده كما هو طريقة القياس، و قد استعظم ذلك مسروق رحمه اللّه كما هو طريق الاستحسان الذى ذهب اليه ابو يوسف و محمد رحمهما اللّه فى كراهة ذلك.

و مسروق من علماء التابعين، و كان يزاحم الصحابة رضى اللّه عنهم فى الفتوى، و قد رجع ابن عباس الى قوله فى مسألة النذر بذبح الولد، و لكن مع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۷

هذا قول معاوية رضى اللّه عنه مقدم على قوله، و قد كانوا فى المجتهدات يلحق بعضهم الوعيد بالبعض، كما

قال على رضى اللّه عنه: من أراد أن يقتحم جراثيم جهنم فليقل فى الجد- يعنى بقول زيد رضى اللّه عنه-.

و انما قلنا هذا لأنه لا يظن بمسروق رحمه اللّه انه قال فى معاوية رضى اللّه عنه ما قال عن اعتقاد، و قد كان هو من كبار الصحابة رضى اللّه عنهم و كان كاتب الوحى و كان امير المؤمنين، و قد أخبره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بالملك بعده،

فقال له عليه السلام يوما: إذا ملكت أمر أمتى فأحسن إليهم

، الا أن نوبته كانت بعد انتهاء نوبة على رضى اللّه عنه و مضى مدة الخلافة، فكان مخطئا فى مزاحمة على رضى اللّه عنه تاركا لما هو واجب عليه من الانقياد له، لا يجوز أن يقال فيه أكثر من هذا.

و يحكى أن أبا بكر محمد بن الفضل رحمه اللّه كان ينال منه فى الابتداء، فرأى فى منامه كأن شعرة تدلت من لسانه الى موضع قدمه فهو يطؤها و يتألم من ذلك، و يقطر الدم من لسانه، فسأل المعبر عن ذلك فقال: انك تنال من واحد من كبار الصحابة رضى اللّه عنه فإياك ثم إياك.

و قد قيل فى تأويل الحديث أيضا: ان تلك التماثيل كانت صغارا لا تبدو للناظر من بعد، و لا بأس باتخاذ مثل ذلك على ما روى انه وجد خاتم دانيال عليه السلام فى زمن عمر رضى اللّه عنه و كان عليه نقش رجل بين أسدين يلحسانه و كان على خاتم أبى هريرة ذبابتان، فعرفنا أنه لا بأس باتخاذ ما صغر من ذلك.

و لكن مسروقا رحمه اللّه كان يبالغ فى الاحتياط، فلا يجوز اتخاذ شىء من ذلك و لا بيعه، ثم كان تغريق ذلك من الأمر بالمعروف عنده، و قد ترك ذلك مخافة على نفسه، و فيه تبيين أنه لا- بأس باستعمال التقية و أنه يرخص له فى ترك بعض ما هو فرض عند خوف التلف على نفسه، و مقصوده من إيراد الحديث أن يبين أن التعذيب بالسوط يتحقق فيه الإكراه كما يتحقق فى القتل، لأنه قال: لو علمت أنه يقتلنى لغرقتها و لكن أخاف أن يعذبنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۱۸

فيفتننى، فتبين بهذا أن فتنة السوط أشد من فتنة السيف» [۱].

أقول: و لا يخفى على النبيه ما فى هذا الكلام من فوائد، و لا سيما قوله:

«و فیه تبیین أنه لا بأس باستعمال التقیة»....

و أما ما ذکره للذب عن معاویة فواضح الهوان.

۱۷- مخالفة بعضهم لصریح الکتاب ... ص: ۲۱۸

لقد کان فی الاصحاب من یرد الحکم المنصوص فی الکتاب، و من کان هذا دأبه لا یکون الاقتداء به موجبا للهدایة، و لا یجوز أن ترجع الیه الامة فی المنصوصات و غیرها ... قال الغزالی فی مبحث حجیة خبر الواحد: «ثم اعلم أن المخالف فی المسألة له شبهتان، الشبهة الاولی قولهم: لا- مستند فی اثبات خبر الواحد الا الإجماع فکیف یدعی ذلک و ما من أحد من الصحابة الّا و قد رد خبر الواحد. ثم قال بعد ان ذکر طرفا من شواهد ذلک: لکنا نقول فی الجواب عما سألوا عنه الذی رویناه قاطع فی عملهم و ما ذکرتموه رد لاسباب عارضة تقتضی الرد و لا- تدل علی بطلان الأصل، کما ان ردهم بعض نصوص القرآن و ترکهم بعض أنواع القیاس ورد القاضی بعض انواع الشهادات لا یدل علی بطلان الأصل» [۲].

بل لقد ترک الاصحاب کتاب اللّه علی عهد عمر بن الخطاب حتی ذمهم علیه، فقد قال الحافظ ابن حزم: «أخبرنی أحمد بن عمر العذری، ثنا أحمد بن محمد بن عیسی البلوی غندر، ثنا خلف بن قاسم ثنا ابو المیمون عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عمر بن راشد البجلی، ثنا أبو زرعة عبد الرحمن بن عمرو النظری الدمشقی ثنا أبو مسهر ثنا سعید بن عبد العزیز عن اسماعیل بن عبید اللّه عن السائب بن یزید بن أخت نمر: انه سمع عمر بن الخطاب یقول:

---

[۱] المبسوط فقه الحنفیة- کتاب الإکراه: ۲۴/ ۴۶.

[۲] المستصفی ۱/ ۱۳۵- ۱۳۶.

ان حدیثکم شر الحدیث: [و] ان کلامکم شر الکلام، فإنکم قد حدّثتم الناس حتی قیل: قال فلان، و قال فلان، و یترک کتاب اللّه، من کان فیکم [منکم قائما فلیقم بکتاب اللّه و الّا فلیجلس. فهذا قول عمر لا فضل قرن علی وجه الأرض فکیف لو أدرک ما نحن فیه من ترک القرآن و کلام محمد صلّی اللّه علیه و سلّم و الإقبال علی ما قال مالک و أبو حنیفة و الشافعی؟

و حسبنا اللّه و نعم الوکیل، و انّا للّه و انّا الیه راجعون» [۱].

و قد رواه ابن القیم عن أبی زرعة کذلک، و علق علیه بمثل کلام ابن حزم المذکور [۲].

۱۸- ابن عباس: ما سألوا النبی إلا عن ثلاث عشرة مسألة ... ص: ۲۱۹

عن ابن عباس قال: «ما رأیت قوما کانوا خیرا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ما سألوه الّا عن ثلاث عشرة مسألة حتی قبض کلهن فی القرآن، منهن: یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ و یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْمَحِیضِ.

قال: ما کانوا یسألون الّا عما ینفعهم» [۳].

أقول: و هذا یکشف عن عدم عنایتهم بالاحکام الشرعیة، و الا لسألوه صلّی اللّه علیه و سلّم منتهزین فرصة وجوده بین أظهرهم. هذا شأن هؤلاء القوم، و معه کیف یقال بأنهم متبعون فیما کان غیر منصوص فی الکتاب و السنة؟

۱۹- خفاء الأمور و الاحکام الواضحة علیهم ... ص: ۲۱۹

لقد خفی علی أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أوضح أموره و هم

[۱] الاحکام فی أصول الاحکام ۶/ ۹۷.

[۲] اعلام الموقعین ۲/ ۱۷۶.

[۳] الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۰

حوالیه صلّی اللّه علیه و سلّم و حاضرون عنده.

قال ولی اللّه: «و منها اختلاف الوهم فی التعبیر، مثاله أن رسول اللّه حج، فرآه الناس، فذهب بعضهم الی انه کان متمتعا، و بعضهم الی انه کان قارنا، و بعضهم الی انه کان مفردا» [۱].

و إذا کان هذا حالهم فلا یستحقون قطعا لان یکونوا هداة الامة من بعده.

و قال الحافظ ابن عبد البر: «قرأت علی أبی عبد اللّه محمد بن عبد اللّه ان محمد بن معاویة القرشی أخبرهم قال حدثنا إسحاق بن أبی حسان الانماطی قال حدثنا هشام بن عمار قال حدثنا عبد الحمید قال حدثنا الاوزاعی قال حدثنا عطاء بن أبی رباح قال سمعت ابن عباس یخبر ان رجلا أصابه جرح علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم اصابه احتلام، فأمر بالاغتسال فقر فمات، فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: قتلوه قتلهم اللّه، ألم یکن شفاء العی السؤال؟.» [۲]

. و مما یقطع به کل عاقل: ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یأمر بالاقتداء بهکذا أناس مطلقا...

۲۰- لا یجوز الاستنان بالرجال ... ص: ۲۲۰

قال الحافظ ابن عبد البر: «حدثنا عبد الوارث بن سفیان و یعیش بن سعید قالا حدثنا قاسم بن إصبع قال حدثنا بکر بن حماد قال حدثنا بشر بن حجر قال حدثنا خالد بن عبد اللّه الواسطی عن عطاء- یعنی ابن السائب- عن أبی البختری عن علی قال: إیاکم و الاستنان بالرجال، فان الرجل یعمل بعمل أهل الجنة ثم ینقلب- لعلم اللّه فیه- فیعمل بعمل أهل

[۱] الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۲۸.

[۲] جامع بیان العلم ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۱

النار، فیموت و هو من أهل النار، و ان الرجل لیعمل بعمل أهل النار فینقلب- لعلم اللّه- فیعمل بعمل أهل الجنة فیموت و هو من أهل الجنة، فان کنتم لا بدّ فاعلین فبالاموات لا بالاحیاء» [۱].

و ظاهر أن المرتد لا یهتدی به، و لا ینجو من اقتدی به أبدا، و نحن ننزه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن أن یأمر بالاقتداء بکل صحابی من صحابته...

[۱] جامع بیان العلم ۳۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۳

تفنید کلام المزنی حول حدیث النّجوم ... ص: ۲۲۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۵

و إذ فرغنا من تفنید الاستدلال (الدهلوی) بحدیث النجوم بابطاله سندا و دلالة، کان من المناسب أن نذکر کلام المزنی فی معنی الحدیث المذکور، و نتکلم علیه بما یبیّن بطلانه و فساده:

قال ابن عبد البر: «قال المزنی رحمه اللّه فی

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم...

قال: ان صح هذا الخبر فمعناه فیما نقلوا عنه و شهدوا به علیه، فکلهم ثقة مؤتمن علی ما جاء به، لا یجوز عندی غیر هذا، و أما ما قالوا فیه برأیهم فلو کان عند أنفسهم کذلک ما خطأ بعضهم بعضا، و لا أنکر بعضهم علی بعض و لا رجع منهم أحد الی قول صاحبه. فتدبر».

نوادر من سیر الاصحاب ... ص: ۲۲۵

اشارة

أقول: هذا المعنی لا یصح، لأنه لو کان کلهم ثقة مؤتمنا- علی ما جاء به- لما طعن بعضهم فی بعض و لما کذب بعضهم بعضا ... و لو أردنا استقصاء ذلک لاحتجنا الی سفر کبیر برأسه ... و لکننا نذکر هنا بعض الصحابة و ما واجهوه من الذم و الطعن، و ما قیل فیهم من الاصحاب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۶

و غیرهم:

۱- ابو بکر و عمر ... ص: ۲۲۶

لقد کذّب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام و سیدنا العباس بن عبد المطلب رضی اللّه عنه أبا بکر و عمر فی روایة حدیث «لا نورث، ما ترکناه صدقة»

و أبطلا امتناعهما عن دفع ما ترکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الی أهله، بالاستناد الی هذا الحدیث المزعوم، و وصفا أبا بکر و عمر بالکذب و الإثم و الغدر و الخیانة. أخرج ذلک مسلم فی (الصحیح) [۱] و تجده فی غیره من کتب الحدیث، و قد فصّلنا البحث عن ذلک فی مجلد حدیث (مدینة العلم).

* و رووا ان عمرا قد أقسم باللّه کاذبا فی قضیة الناقة، فقد ذکر الحافظ ابن حجر بترجمة عبد اللّه بن کیسبة: «و هو القائل لعمر بن الخطاب- و استحمله فلم یحمله:

أقسم باللّه أبو حفص عمر ما مسها من لقب و لا دبر

فاغفر له اللهم ان کان فجر و کان عمر نظر الی راحلته لما ذکر انها وجعت فقال: و اللّه ما بها من علة [قلبة] فرد علیه، فعلاه بالدرة و هرب و هو یقول ذلک، فلما سمع عمر آخر قوله حمله و أعطاه» [... ۲].

و فی (شرح النهج) فی سیرة عمر: «أتی أعرابی عمر فقال: ان ناقتی بها نقبا و دبرا فاحملنی، فقال [له : و اللّه ما ببعیرک نقب و لا دبر، فقال: اقسم باللّه...

فقال عمر: اللهم اغفر لی، ثم دعاه فحمله» [۳].

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۵۴.

[۲] الاصابة ۳/ ۹۴.

[۳] شرح نهج البلاغة ۱۲/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۷

و روی القصة عبد القادر البغدادی [۱].

* و قال عمر لأهل الحبشة: «نحن أحق برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» فکذبه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ... أخرجه الشیخان،

و هذا لفظ مسلم: حیث قال:

«حدثنا عبد اللّه بن براد الأشعری و محمد بن العلاء الهمدانی قالا: نا أبو أسامة ثنی برید عن أبی بردة عن أبی موسی قال: بلغنا مخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و نحن بالیمن، فخرجنا مهاجرین الیه أنا و اخوان لی أنا أصغرهما أحدهما أبو بردة و الآخر أبو رهم. اما قال: بعضا و اما قال ثلاثة و خمسین، أو اثنین و خمسین رجلا من قومی، قال: فرکبنا فی سفینة، فألقتنا سفینتنا الی النجاشی بالحبشة، فوافقنا جعفر بن أبی طالب و أصحابه عنده، فقال جعفر: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعثنا هاهنا و أمرنا بالاقامة فأقیموا معنا، فأقمنا معه حتی قدمنا جمیعا، قال، فوافقنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین افتتح خیبر فأسهم لنا- أو قال: أعطانا منها- و ما قسم لاحد غاب عن فتح خیبر منها شیئا الا لمن شهد معه الا لأصحاب سفینتنا مع جعفر و أصحابه قسم لهم معهم.

قال: فکان ناس من الناس یقول لنا- یعنی لأهل السفینة- نحن سبقناکم بالهجرة، قال فدخلت أسماء بنت عمیس و هی ممن قدم معنا علی حفصة زوج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم زائرة، و قد کانت هاجرت الی النجاشی فیمن هاجر الیه، فدخلا عمر علی حفصة- و أسماء عندها- فقال عمر حین رأی أسماء: من هذه؟ قالت: أسماء بنت عمیس، قال عمر: الحبشیة هذه؟

البحریة هذه؟ فقالت أسماء: نعم، فقال عمر: سبقناکم بالهجرة، فنحن أحق برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منکم.

فغضبت و قالت کلمة: کذبت یا عمر، کلا و اللّه کنتم مع رسول اللّه

[۱] خزانة الأدب ۲/ ۳۵۱- ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۸

صلّی اللّه علیه و سلّم یطعم جائعکم و یعظ جاهلکم و کنا فی دار- أو فی أرض- البعداء البغضاء فی الحبشة، و ذلک فی اللّه و فی رسوله، و أیم اللّه لا أطعم طعاما و لا أشرب شرابا حتی أذکر ما قلت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و نحن کنا نؤذی و نخاف، و سأذکر ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أسأله، و اللّه لا أکذب و لا أزیغ و لا أزید علی ذلک.

قال: فلما جاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قالت: یا نبی اللّه، ان عمر قال کذا و کذا، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیس بأحق بی منکم و له و لأصحابه هجرة واحدة و لکم- أنتم أهل السفینة- هجرتان.

قالت فلقد رأیت ابو موسی و أصحاب السفینة یأتوننی إرسالا یسألونی عن هذا الحدیث، ما من الدنیا شیء هم به أفرح و أعظم فی أنفسهم مما قال لهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال أبو بردة: فقالت أسماء: فلقد رأیت أبا موسی و انه لیستعد هذا الحدیث منی» [۱].

أقول: و لقد قال ذلک لأسماء جماعة من الاصحاب تبعا لعمر بن الخطاب فکذبهم النبی صلّی اللّه علیه و آله کذلک،

فقد روی المتقی: «عن الشعبی، قال: لما أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قتل جعفر بن أبی طالب، ترک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم امرأته أسماء بنت عمیس حتی فاضت عبرتها، فذهب بعض حزنها، ثم أتاها فعزاها و دعا بنی جعفر فدعا لهم و دعا لعبد اللّه بن

جعفر أن يبارك له فی صفقة يده، فكان لا يشترى شيئا الا ربح فيه.

فقالت له أسماء: يا رسول اللّه ان هؤلاء يزعمون أنا لسنا من المهاجرين، فقال: كذبوا، لكم الهجرة مرتين، هاجرتم الى النجاشی و هاجرتم الى [ش [۲].

---

[۱] صحيح مسلم ۲/ ۲۶۴.

[۲] كنز العمال ۱۵/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۲۹

۲- عثمان بن عفان ... ص: ۲۲۹

لم يصدق أبو بكر و عمر عثمان فيما زعم روايته من استئذانه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی رد طريد الرسول الحكم بن أبی العاص الى المدينة.

و قد ذكر ذلك كبار علماء أهل السنة فی كتبهم كالغزالی فی (المستصفى ۱/ ۱۵۳) و العبرى فی (شرح المنهاج).

۳- أبو موسى الأشعرى ... ص: ۲۲۹

و كان أبو موسى الاشعرى متهما فی الحديث لدى عمر بن الخطاب، كما تقدم فی هذا الكتاب.

۴- أبو هريرة ... ص: ۲۲۹

اشارة

لقد كذب عمر بن الخطاب أبا هريرة و اتهمه و أنكر عليه، حتى ضربه بالدرة و هدده بإخراجه من المدينة المنورة ... قال السرخسی: «و لما بلغ عمر ان أبا هريرة يروى [بعض ما لا يعرف قال: لتكفن عن هذا أو لا لحقنك بجبال دوس» [۱].

و قال ابن عبد البر: «و عن أبی هريرة أنه قال: لقد حدثتكم بأحاديث لو حدثت بها زمن عمر بن الخطاب لضربنی عمر بالدرة» [۲].

و فی (كنز العمال): «عن السائب بن يزيد قال سمعت عمر بن الخطاب يقول لابی هريرة: لتتركن الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أو لا لحقنك بأرض دوس. و قال لكعب: لتتركن أولا لحقنك بأرض القردة كر» [۳].

و رواه ابن كثير و فيه أيضا: «و قال صالح بن أبی الأخضر عن

---

[۱] الأصول ۱/ ۳۴۱.

[۲] جامع بيان العلم ۳۹۹.

[۳] كنز العمال ۱۰/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۰

[الزهری عن أبی سلمة سمعت أبا هريرة يقول: ما كنا نستطيع أن نقول «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حتى قبض عمر» [۱].

و فی (تذكرة الحفاظ) بترجمة عمر: «عن أبی سلمة عن أبی هريرة قلت له: [أ] كنت تحدث فی زمان عمر هكذا؟ فقال: لو كنت أحدث فی زمان عمر مثل ما أحدثكم لضربنی بمخفقته» [۲].

و قال ابن قتيبة: «و أما ما طعنه «يعنی النظام» على أبی هريرة بتكذيب عمر و عثمان و على و عائشة له فان أبا هريرة صحب رسول اللّه

صلّى اللّه عليه و سلّم نحوا من ثلاث سنين و أكثر الرواية عنه، و عمّر بعده نحوا من خمسين سنة و كانت وفاته سنة تسع و خمسين- و فيها توفيت أم سلمة زوج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و توفيت عائشة رضى اللّه عنها قبلها بسنة- فلما أتى من الرواية عنه ما لم يأت بمثله من صحبه من جلة أصحابه و السابقين الأولين اليه اتهموه و أنكروا عليه و قالوا: كيف سمعت هذا وحدك؟ و من سمعه معك؟ و كانت عائشة رضى اللّه عنها أشدهم إنكارا عليه، لتطاول الأيام بها و به، و كان عمر أيضا شديدا على من أكثر الرواية أو أتى بخبر فى الحكم لا شاهد له عليه، و كان يأمرهم بأن يقلوا الرواية، يريد بذلك أن لا يتسع الناس فيها و يدخلها الشوب و يقع التدليس و الكذب من المنافق و الفاجر و الاعرابى» [۳].

و فى (شرح نهج البلاغة) عن الاسكافى: «و أبو هريرة مدخول عند شيوخنا غير مرضى الرواية، ضربه عمر بالدرة و قال [له : قد أكثرت الرواية و أحر بك أن تكون كاذبا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم» [۴].

* و كان عثمان أيضا يكذب أبا هريرة، و كذا سيدنا أمير المؤمنين

---

[۱] البداية و النهاية ۸/ ۱۰۶- ۱۰۷.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۷.

[۳] تأويل مختلف الحديث ۳۸.

[۴] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۷.

عليه السلام كما مضى فى عبارة ابن قتيبة، و

فى (شرح المنهج) عن أبى جعفر الاسكافى: «و قد روى عن على عليه السلام أنه قال: ألا ان أكذب الناس- أو أكذب الاحياء- على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أبو هريرة الدوسى» [۱].

* و كان عائشة «المجتهدة!!» أشد الناس انكار على أبى هريرة، كما نص عليه ابن قتيبة فى عبارته الماضية، و قد اوردنا طرفا من قضاياها معه فى القسم الاول من مجلد (حديث الغدير).

* و قد كذبه الزبير بن العوام- و هو احد العشرة المبشرة كما يقولون- فقد ذكر ابن كثير: «قال ابن [أبى خيثمة ثنا هارون بن معروف ثنا محمد بن [أبى سلمة ثنا محمد بن إسحاق عن عمر- او عثمان- ابن عروة عن أبيه- يعنى عروة بن الزبير بن العوام- قال: قال لى أبى الزبير: ادننى من هذا [اليمانى - يعنى ابا هريرة- فانه يكثر الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فأدنيته منه، فجعل ابو هريرة يحدث و جعل الزبير يقول صدق كذب صدق كذب. قال قلت: يا أبت ما قولك صدق كذب؟ قال: يا بنى امّا ان يكون سمع هذه الأحاديث من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلا اشك، و لكن منها ما وضعه [يضعه على مواضعه و منها ما وضعه على غير مواضعه» [۲].

من كلمات التابعين و كبار العلماء فى ابى هريرة ... ص: ۲۳۱

ابراهيم بن يزيد التيمى ... ص: ۲۳۱

قال أبو جعفر الاسكافى على ما نقل عنه ابن أبى الحديد: «و روى سفيان الثورى عن منصور عن ابراهيم التيمى قال: كانوا لا يأخذون عن أبى هريرة الا ما كان من ذكر جنة أو نار.

و روى أبو أسامة عن الأعمش قال: كان ابراهيم صحيح الحديث

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۸.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۲

فکنت إذا سمعت [من أحد] الحدیث أتیته فعرضته علیه، فأتیته یوما بأحادیث من أحادیث

[حدیث أبی صالح عن أبی هریرة فقال: دعنی من أبی هریرة، انهم کانوا ینکرون [یترکون کثیرا من أحادیثه [حدیثه » [۱].

ابراهیم بن یزید النخعی ... ص: ۲۳۲

قال ابن کثیر: «و قال شریک عن مغیرة عن ابراهیم قال: کان أصحابنا یدعون من حدیث أبی هریرة، و روی الأعمش عن ابراهیم قال: ما کانوا یأخذون من کل [بکل حدیث أبی هریرة.

[و] قال الثوری عن منصور عن ابراهیم قال: کانوا یرون فی أحادیث أبی هریرة أشیاء [شیئا]، و ما کانوا یأخذون من حدیثه [بکل حدیث أبی هریرة] الا ما کان من صفة جنة أو نار، أو حث علی عمل صالح أو نهی عن شیء [شر] جاء القرآن به» [۲].

بسر بن سعید ... ص: ۲۳۲

قال ابن کثیر: «و قال مسلم بن الحجاج ثنا عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی ثنا مروان الدمشقی عن اللیث بن سعد حدثنی بکیر بن الأشج قال قال بسر بن سعید: اتقوا اللّه و تحفظوا [من الحدیث فو اللّه لقد رأیتنا نجالس أبا هریرة فیحدث حدیث [عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [و یحدثنا عن کعب الأحبار ثم یقوم فأسمع بعض ما کان معنا یجعل حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فی روایة: یجعل ما قاله کعب عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ما قال [قاله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن کعب، فاتقوا اللّه و تحفظوا فی الحدیث» [۳].

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۸.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۳

شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۳۳

قال ابن کثیر: «و قال یزید بن هارون: سمعت شعبة یقول: کان أبو هریرة یدلس، أی یروی ما سمعه من کعب و ما سمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا یبین [یمیز] هذا من هذا. ذکره ابن عساکر.

و کان شعبة بهذا یشیر الی حدیثه: من أصبح جنبا، فلا صیام له، فانه لما حوقق [علیه قال أخبرنیه مخبر و لم أسمعه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

أبو حنیفة ... ص: ۲۳۳

قال الاسکافی علی ما جاء فی (شرح النهج): «و روی أبو یوسف قال قلت لابی حنیفة یجیء الخبر [الخبر یجیء] عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخالف قیاسنا ما نصنع به؟ قال: إذا جاءت به الرواة الثقات عملنا به و ترکنا الرأی [ف] قلت: ما تقول فی روایة أبی

بکر و عمر؟ فقال: ناهیک به [بهما]، فقلت: علی و عثمان؟ فقال: کذلک، فلما رآنی أعد الصحابة قال:

الصحابة کلهم عدول ما عدا رجالا، ثم عد منهم أبا هریرة و أنس بن مالک» [۲].

أقول: و لعمری ان أبا حنیفة النعمان و ان سلک فی تعدیل قاطبة الاصحاب مسلک المجازفة و العدوان الا انه أحسن غایة الإحسان فی استثناء أبی هریرة و غیره من أولی البغی و الطغیان.

و قال أبو حنیفة- کما ذکر الکوفی نقلا عن الصدر الشهید-:

«أقلد جمیع الصحابة و لا أستجیز خلافهم برأی الا ثلاثة نفر: أنس بن مالک و أبو هریرة و سمرة بن جندب، فقیل له فی ذلک فقال أما أنس فقد بلغنی أنه

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹.

[۲] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۸.

اختلط عقله فی آخر عمره، و کان یستفتی من علقمة، و أنا لا أقلد علقمة فکیف أقلد من یستفتی من علقمة؟ و أما أبو هریرة فکان یروی کلما بلغه و سمع من غیر تأمل فی المعنی» [۱].

محمد بن الحسن الشیبانی ... ۲۳۴

قال ابن حزم فی مسألة أحقیة البائع بالمتاع إذا أفلس التی خالف فیها الحنفیة-: «روینا من طریق أبی عبید انه ناظر فی هذه المسألة محمد بن الحسن، فلم یجد عنده أکثر من أن قال: هذا حدیث أبی هریرة. قال أبو محمد: نعم و اللّه من حدیث أبی هریرة البر الصادق، لا من حدیث مثل محمد بن الحسن الذی قیل لعبد اللّه بن المبارک: من أفقه، أبو یوسف أو محمد بن الحسن؟ فقال: قل أیهما أکذب؟» [۲].

عیسی بن أبان البصری الحنفی ... ص: ۲۳۴

قال علی بن یحیی الزندویستی: «قال عیسی بن أبان أقلد جمیع الصحابة الا ثلاثة منهم: أبو هریرة و وابصة بن معبد و أبو سنابل بن بعکک» [۳].

ابو جعفر محمد بن عبد اللّه الهندوانی ... ص: ۲۳۴

قال الزندویستی: «و اختلفوا ان تقلید قول الصحابة حجة تقبل بغیر معرفة المعنی و یعمل به، حتی روی عن أبی حنیفة رضی اللّه عنه انه سئل فقیل له: إذا قلت قولا و کتاب اللّه یخالف قولک؟ قال أترک قولی بکتاب اللّه، فقیل له: إذا کان قول الصحابی یخالف قولک؟ قال: أترک قولی بقول

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار من علماء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] المحلی لابن حزم.

[۳] روضة العلماء.

الصحابی، فقیل له: إذا کان قول التابعی یخالف قولک؟ قال: لا یترک قولی بقوله، قال: إذا کان التابعی رجلا فأنا رجل، ثم قال: أترک قولی بجمیع قول الصحابة الا ثلاثة منهم: أبو هریرة و أنس بن مالک و سمرة بن جندب رضی اللّه عنهم.

قال الفقیه أبو جعفر الهندوانی رحمه اللّه: انما لم یترک قوله بقول هؤلاء الثلاثة لأنهم مطعونون، أما أبو هریرة فانه روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال من أصبح جنبا فلا صوم له، قالت عائشة رضی اللّه عنها: أخطأ أبو هریرة، کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یصبح جنبا من غیر احتلام ثم یتم صومه و ذلک فی رمضان، قال أبو هریرة: هی أعلم، کنت سمعته من الفضل ابن العباس، و الفضل کان یومئذ میتا، فقد أحال خبره الی میت، فصار مطعونا» [... ۱].

ابو بکر الجصاص ... ص: ۲۳۵

قال الجصاص ما نصه:

«و قد روی أبو هریرة خبرا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من أصبح جنبا فلا یصومن یومه ذلک

، الا أنه لما أخبر بروایة عائشة و أم سلمة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا علم لی بهذا، أخبرنی الفضل بن العباس، و هذا مما یوهن خبره لأنه قال بدیا ما أنت قلت- و رب الکعبة- من أصبح جنبا فقد أفطر، محمد قال ذلک و رب الکعبة، و أفتی السائل عن ذلک بالإفطار، فلما أخذ [أخبر] روایة عائشة و أم سلمة تبرأ من عهدته و قال: لا علم لی بهذا، انما أخبرنی به الفضل» [... ۲].

عمر بن عبد العزیز الصدر الشهید ... ص: ۲۳۵

و قد تقدم ما یفید طعنه فی أبی هریرة عن کتاب (کتائب أعلام

---

[۱] روضة العلماء.

[۲] أحکام القرآن ۱/ ۱۹۵.

الأخیار).

الحنفیة ... ص: ۲۳۶

و أبو هریرة مطعون لدی فقهاء الحنفیة، و ذلک مشهور عنهم، قال ابن حجر العسقلانی فی کتاب البیوع: «قال الحنابلة: و اعتذر الحنفیة عن الأخذ بحدیث المصراة بأعذار [شتی ، فمنهم من طعن فی الحدیث لکونه من روایة أبی هریرة و لم یکن کابن مسعود و غیره من فقهاء الصحابة، فلا یؤخذ بما رواه مخالفا للقیاس الجلی، و هو کلام آذی به قائله [قائله به نفسه، و فی حکایته غنی عن تکلف الرد علیه، و قد ترک أبو حنیفة القیاس الجلی لروایة أبی هریرة و أمثاله کما فی الوضوء بنبیذ التمر و من القهقهة فی الصلاة و غیر ذلک.

و أظن [أن لهذه النکتة أورد البخاری حدیث ابن مسعود عقب حدیث أبی هریرة، إشارة منه الی أن ابن مسعود قد أفتی بوفق حدیث أبی هریرة، فلولا أن خبر أبی هریرة فی ذلک ثابت لما خالف ابن مسعود القیاس الجلی فی ذلک.

و قال ابن السمعانی فی الاصطلام: التعرض الی جانب الصحابة علامة علی خذلان فاعله، بل هو بدعة و ضلالة، و قد اختص أبو هریرة بمزید الحفظ لدعاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له، یعنی المتقدم فی کتاب العلم و فی أول البیوع» [۱].

شیوخ المعتزلة ... ص: ۲۳۶

و تقدم قول أبی جعفر الاسکافی: «و أبو هریرة مدخول عند شیوخنا، غیر مرضی الروایة، ضربه عمر رضی اللّه عنه بالدرة و قال له: قد أکثرت الروایة

---

[۱] فتح الباری ۴/ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۷

و أخرتک [و أحر بک- ظ] أن تکون کاذبا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

أبو جعفر الإسکافی ... ص: ۲۳۷

و قد طعن فیه أبو جعفر الاسکافی کما سمعت، و قال أیضا (شرح النهج) «ان معاویة وضع قوما من الصحابة و قوما من التابعین علی روایة قبیحة فی علی رضی اللّه عنه تقتضی الطعن و البراءة منه، و جعل لهم جعلا یرغب فی مثله، فاختلفوا ما أرضاه، منهم: أبو هریرة و عمرو بن العاص و المغیرة بن شعبة، و من التابعین: عروة بن الزبیر.

قال: و أما أبو هریرة: فروی عنه الحدیث الذی معناه ان علیا رضی اللّه عنه خطب ابنة أبی جهل فی حیاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأسخطه، فخطب علی المنبر و قال: لاها اللّه، لا یجتمع ابنة ولی اللّه و ابنة عدو اللّه، ان فاطمة بضعة منی یؤذینی ما یؤذیها، فان کان علی یرید ابنة أبی جهل فلیفارق ابنتی و لیفعل ما یرید

، أو کلاما هذا معناه، و الحدیث مشهور من روایة الکرابیسی».

أقول: بل یتبین عدم اعتماد الصحابة و التابعین علی حدیثه من کلام أبی هریرة نفسه، فقد أخرج عنه الحمیدی أنه قال: «ألا انکم تحدثون أنی أکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

و فی (المرقاة): «و عنه» أی أبی هریرة قال: «انکم» أی معشر التابعین و قیل الخطاب مع الصحابة المتأخرین- «تقولون: أکثر أبو هریرة» أی الروایة «عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و اللّه الموعد» أی: موعدنا، فیظهر عنده صدق الصادق و کذب الکاذب، لان الأسرار تنکشف هنالک.

و قال الطیبی: أی لقاء الموعد، و یعنی به یوم القیامة فهو یحاسبنی علی ما أزید و أنقص، لا سیما علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قد قال: من کذب

---

[۱] الجمع بین الصحیحین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۸

علیّ معتمدا فلیتبوأ مقعده من النار» [۱].

و قال الاسکافی علی ما نقل عنه: «روی الأعمش قال: لما قدم أبو هریرة العراق مع معاویة عام الجماعة جاء الی مسجد الکوفة، فلما کثر [فلما رأی کثرة] من استقبله من الناس جثی علی رکبتیه ثم ضرب صلعته مرارا و قال: یا أهل العراق، أ تزعمون أنی أکذب علی اللّه و علی رسوله و أحرق نفسی بالنار و اللّه لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ان لکل نبی حرما و [ان حرمی المدینة [بالمدینة] ما بین عیر الی ثور، فمن أحدث فیها حدثا فعلیه لعنة اللّه و الملائکة و الناس أجمعین، و أشهد [باللّه ان علیا أحدث فیها، فلما بلغ معاویة قوله أجازه و أکرمه و ولاه امارة المدینة.

قال ابن أبی الحدید: قلت: [أما قوله ما بین عیر الی ثور [فالظاهر انه غلط من الراوی لان ثورا بمکة و هو جبل یقال له ثور أطحل، و فیه الغار الذی دخله رسول اللّه [النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أبو بکر [رضی اللّه عنه...

فأما قول أبی هریرة ان علیا علیه السلام أحدث [فی المدینة]، فحاش للّه، کان علی علیه السلام أتقی للّه من ذلک، و [و اللّه لقد نصر عثمان نصرا لو کان المحصور جعفر بن أبی طالب لم یبذل له الا مثله» [۲].

و قال العیدروس الیمنی: «و قال أبو هریرة یوم دفن الحسن بن علی:

قاتل اللّه مروان قال و اللّه ما کنت لادع ابن أبی تراب یدفن مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قد دفن عثمان بالبقیع، فقلت: یا مروان اتق اللّه و لا تقل لعلی الا خیرا، فأشهد لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم خیبر لأعطینّ الرایة رجلا یحب اللّه و رسوله لیس بفرار، و أشهد لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فی الحسن: اللهم انی أحبه فأحبه و أحب من یحبه.

قال مروان: انک و اللّه لقد أکثرت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۴۵۸.

[۲] شرح نهج البلاغة ۴/ ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۳۹

الحدیث فلا نسمع منک ما تقول، فهلم غیرک یعلم ما تقول، قالت قلت: هذا أبو سعید الخدری، فقال مروان: لقد ضاع حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین لا یرویه الا أنت و أبو سعید الخدری، و اللّه ما أبو سعید الخدری یوم مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الا غلام، و لقد جئت أنت من جبال دوس قبل وفاة رسول الله صلّی اللّه علیه و سلّم بیسیر، فاتق اللّه یا أبا هریرة.

قال قلت: نعما أوصیت به، و سکت عنه» [۱].

۵- أبی بن کعب ... ص: ۲۳۹

لقد اتهم عمر بن الخطاب أبی بن کعب و أهانه قولا و فعلا،

قال السمهودی «و قال ابن سعد أنا یزید بن هارون أنا أبو أمیة بن یعلی عن سالم أبی النضر قال: لما کثر المسلمون فی عهد عمر رضی اللّه عنه و ضاق بهم المسجد فاشتری عمر ما حول المسجد من الدور الا دار العباس بن عبد المطلب و حجر أمهات المؤمنین، فقال عمر للعباس یا أبا الفضل ان مسجد المسلمین قد ضاق بهم و قد ابتعت ما حوله من المنازل نوسع به علی المسلمین فی مسجدهم الا دارک و حجر أمهات المؤمنین، فأما حجر أمهات المؤمنین فلا سبیل إلیها و أما دارک فبعنیها بما شئت من بیت مال المسلمین أوسع بها فی مسجدهم فقال العباس: ما کنت لأفعل، قال فقال له عمر: اختر منی إحدی ثلاث أما أن تبیعنیها بما شئت من بیت المال، و أما أن أحظک [أخطک حیث شئت من المدینة و أبنیها لک من بیت مال المسلمین، و أما أن تصدق بها علی المسلمین فتوسع فی مسجدهم فقال: لا و لا واحدة منها، فقال عمر: اجعل بینی و بینک من شئت، فقال: أبی بن کعب.

فانطلقا الی أبی فقصا علیه القصة، فقال أبی: ان شئتما حدثتکم بحدیث سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالا: حدثنا، فقال: سمعت

---

[۱] العقد النبوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ان اللّه أوحی الی داود ان ابن لی بیتا أذکر فیه، فخط لی [له هذه الخطة خطة بیت المقدس، فإذا تربیعها بزاویة بیت رجل من بنی إسرائیل، فسأله داود أن یبیعه إیاها فأبی، فحدث داود نفسه أن یأخذه منه، فأوحی اللّه الیه یا داود أمرتک أن تبنی لی بیتا أذکر فیه، فأردت أن تدخل فی بیتی الغصب؟ و لیس من شأنی الغصب، و ان عقوبتک أن لا تبنیه، قال: یا رب

فمن ولدی؟ قال: فمن ولدک.

فأخذ [عمر] بمجامع ابی بن کعب فقال: جئتک بشیء فجئت بما هو أشد منه؟ لتخرجن مما قلت، فجاء یقوده حتی دخل المسجد فأوقفه علی حلقة من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیهم أبو ذر، فقال أبی: نشدت اللّه رجلا سمع رسول الله صلّی اللّه علیه و سلّم یذکر حدیث بیت المقدس حین امر اللّه داود ان یبنیه الا ذکره، فقال أبو ذر: انا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و قال آخر: انا سمعته یعنی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال فأرسل أبیا، قال فأقبل أبی علی عمر فقال: یا عمر أ تتهمنی علی حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال عمر: و اللّه یا ابا المنذر ما اتهمتک علیه و لکن أردت ان یکون الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ظاهرا. قال: و قال عمر للعباس: اذهب فلا أعرض لک فی دارک، فقال العباس اما إذ [۱] قلت ذلک فانی قد تصدقت بها علی المسلمین أوسع علیهم فی مسجدهم فأمّا و أنت نخاصمنی فلا، قال: فخط له عمر داره التی هی الیوم و بناها من بیت مال المسلمین» [۱].

۶- أنس بن مالک ... ص: ۲۴۰

لقد کذب انس بن مالک فی قضیة الطیر المشوی، کما هو ظاهر کل الظهور علی من راجع مجلد (حدیث الطیر) من کتابنا.

---

[۱] وفاء الوفا بأخبار دار المصطفی ۱/ ۴۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۱

کما أنه کتم الشهادة عند ما ناشده امیر المؤمنین علیه السلام فی جماعة عن حدیث الغدیر، فکتم الشهادة، معتذرا بالنسیان کاذبا، فدعا علیه الامام علیه السلام و سرعان ما ظهر علیه اثر دعوته.

و فی کتاب (الأربعین) لا سعد بن ابراهیم الاربلی عن شیخه ابن دحیة الکلبی، عن سالم بن أبی الجعد قال: «حضرت مجلس انس بن مالک- و هو مکفوف البصر و فیه وضح- فقام الیه رجل من القوم- و کأنه کان بینه و بین انس إحنة- و قال له: یا صاحب رسول اللّه، ما هذه السمة التی أراها بک؟ فو الذی بعث محمدا نبیا لقد حدّثنی أبی عن النبی ان اللّه قد بین ان البرص و الجذام ما یبتلی به مؤمنا و نری بک وضحا، فأطرق انس بن مالک الی الأرض و عیناه تذرفان بالدمع و قال: أما الوضح فإنها من دعوة دعاها امیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فقام الیه جماعة فسألوه ان یحدثهم بالحدیث قال:

لما أنزلت سورة الکهف سأل الصحابة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ان یریهم اصحاب الکهف فوعدهم ذلک، فبینما هو جالس فی بعض الأیام و قد اهدی له بساط من قریة یقال لها هندف من قری الشام و حضرت الصحابة و ذکروه بوعدهم فقال: احضروا علیا، فلما حضر قال لی: یا انس أبسط البساط و أمر أصحابه ان یجلسوا علیه. فلما جلسوا رفع یدیه الی السماء ساعة و سأل اللّه تعالی و أمر علیا ان یکنف القوم و یسأل اللّه معه کما یسأل ان یبعث له ملائکة أربعة یحملون البساط و علیه الصحابة لان ینظروا اهل الکهف، فما کان الّا ساعة و ارتفع البساط قال انس: و انا معهم و سرنا فی الهواء الی الظهر فوقف البساط ثم وقعنا علی الأرض، فشاهدنا اهل الکهف.

و کان علی یأمر البساط ان یمضی کما یرید، فکأنه کان یعرف الکهف و قال انزلوا نصلی، فنزلنا و أم بنا و صلینا و تقدمنا إلیهم فرأینا قوما نیاما تضیء وجوههم کالقنادیل و علیهم ثیاب بیض و کَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَیْهِ بِالْوَصِیدِ فملئنا منهم رعبا فتقدم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فقال: السلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۲

علیکم، فردوا علیه السلام فتقدمت الجماعة فسلموا فلم یردوا علیهم السلام، فقال لهم علی: لم لم تردوا علی اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال أحدهم:

سل ابن عمک و نبیک ثم قال علی للجماعة: خذوا مجالسکم، فلما أخذوا قال علی رضی اللّه عنه: یا ملائکة اللّه ارفعوا البساط، فرفع فسرنا فی الهواء ما شاء اللّه، ثم قال: ضعونا لنصلی الظهر، فإذا بأرض لیس بها ماء یشرب و لا یتوضأ، فرکض برجله الأرض فنبع ماء عذب، فتوضأنا و صلینا و شربنا فقال: ستدرکون صلاة العصر مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و سار بنا الی العصر فإذا نحن علی باب مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلما رآنا هنأنا بالسلم و أقبل یحدثنا کأنه کان معنا و قال: یا علی لمّا سلمت علیهم ردّوا السلام و سلّم أصحابی فلم یردّوا، فسألتهم عن ذلک قالوا: سل ابن عمک و نبیک ثم قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا یردّون السلام الّا علی نبی أو وصی نبی، ثم قال: اشهد لعلی یا انس.

فلما کان یوم السقیفة استشهدنی علی و قال: یا أنس اشهد لی بیوم البساط قلت له: انی نسیت، قال: فان کنت کتمتها بعد وصیة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرماک اللّه ببیاض فی عینک و وجهک و لظی فی جوفک و أعمی بصرک فبصرت و عمیت.

و کان أنس لا یطیق الصیام فی شهر رمضان و لا فی غیره من حرارة بطنه، و مات بالبصرة، و کان یطعم کل یوم مسکینا».

و فی (شرح نهج البلاغة): «و ذکر جماعة من شیوخنا البغدادیین أنّ عدة من الصحابة و التابعین و المحدثین کانوا منحرفین عن علی علیه السلام قائلین فیه السوء، و منهم من کتم مناقبه و أعان أعداءه میلا مع الدنیا و إیثارا للعاجلة، فمنهم أنس بن مالک،

ناشد علی علیه السلام الناس فی رحبة القصر- أو قال: رحبة الجامع- بالکوفة من [أیکم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه [فعلی مولاه ؟ فقام اثنا عشر رجلا فشهدوا بها و أنس بن مالک فی القوم لم یقم فقال له: یا أنس ما یمنعک أن تقوم فتشهد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۳

فلقد حضرتها؟! فقال: یا أمیر المؤمنین کبرت و نسیت، فقال: اللهم ان کان کاذبا فارمه بها بیضاء لا تواریها العمامة. قال طلحة بن عمیر: فو اللّه لقد رأیت الوضح به بعد ذلک أبیض بین عینیه.

و روی عثمان بن مطرف: ان رجلا سأل أنس بن مالک فی آخر عمره عن علی بن أبی طالب فقال: [انی آلیت ان لا أکتم حدیثا سئلت عنه فی علی بعد یوم الرحبة، ذلک [ذاک رأس المتقین یوم القیامة، سمعته و اللّه من نبیکم» [۱].

و لقد علم فیما تقدم طعن أبی حنیفة فی جماعة من الصحابة منهم أنس ابن مالک.

۷- زید بن أرقم ... ص: ۲۴۳

و زید بن أرقم أیضا ممن کتم الشهادة بحدیث الغدیر،

قال ابن المغازلی «أخبرنا أبو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال حدثنی [أبی قال حدثنا محمد بن الحسین الزعفرانی حدثنی أحمد بن یحیی بن عبد الحمید حدثنی [أبو] إسرائیل الملائی عن الحکم بن [عن أبی سلیمان المؤذن عن زید بن أرقم قال: نشد علی الناس فی المسجد [قال : انشد [اللّه رجلا سمع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فکنت [و کنت انا فیمن کتم، فذهب بصری» [۲].

و رواه الحلبی فی (السیرة ۳/ ۳۳۷).

و الجامی فی (شواهد النبوة) فی کرامات الامام علیه السلام.

---

[۱] شرح النهج ۴/ ۷۴.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۴

۸- البراء بن عازب ... ص: ۲۴۴

و هو أیضا ممن کتم الشهادة بذلک،

قال المحدث الشیرازی فی حدیث الغدیر: «و رواه زر بن حبیش فقال: خرج علی من القصر فاستقبله رکبان متقلدی السیوف علیهم العمائم حدیثی عهد بسفر، فقالوا: السلام علیک یا أمیر المؤمنین و رحمة اللّه و برکاته، السلام علیک یا مولانا.

فقال علی بعد ما رد السلام: من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام اثنا عشر رجلا منهم خالد بن زید أبو أیوب الانصاری و خزیمة ابن ثابت ذو الشهادتین و ثابت بن قیس بن شماس و عمار بن یاسر و أبو الهیثم ابن التیهان و هاشم بن عتبة بن أبی وقاص و حبیب بن بدیل بن ورقاء، فشهدوا انهم سمعوا رسول اللّه یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه ... الحدیث.

فقال علی لانس بن مالک و البراء بن عازب: ما منعکما أن تقوما فتشهدا، فقد سمعتما کما سمع القوم؟ فقال: اللهم ان کانا کتماها معاندة فأبلهما، فأما البراء فعمی، فکان یسأل عن منزله فیقول کیف یرشد من أدرکته الدعوة، و أما أنس فقد برصت قدماه» [... ۱].

و سیأتی هذا عن البلاذری أیضا.

۹- جریر بن عبد اللّه ... ص: ۲۴۴

و هو أیضا ممن کتمها،

قال البلاذری: «قال علی علی المنبر: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول یوم غدیر خم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، إلا قام فشهد، و تحت المنبر أنس بن مالک و البراء بن عازب و جریر بن عبد اللّه [البجلی ، فأعادها فلم یجبه احد، فقال: اللهم من کتم هذه الشهادة- و هو یعرفها- فلا نخرجه من الدنیا حتی تجعل به آیة

---

[۱] الأربعین للمحدث الشیرازی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۵

یعرف بها قال: فبرص أنس و عمی البراء و رجع جریر أعرابیا بعد هجرته، فأتی السراة فمات فی بیت أمه [بالسراة]» [۱].

۱۰- سمرة بن جندب ... ص: ۲۴۵

و قد باع سمرة بن جندب دینه بدنیاه و آثر العاجلة علی الآخرة، إذ ارتکب الکذب الصریح و أتی بالبهتان العظیم، قال ابن أبی الحدید «قال أبو جعفر: و قد روی أن معاویة بذل لسمرة بن جندب مائة ألف درهم حتی یروی ان هذه الآیة نزلت فی علی بن أبی طالب وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ* وَ إِذا تَوَلّی سَعی فِی الْأَرْضِ لِیُفْسِدَ فِیها وَ یُهْلِکَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ الْفَسادَ و ان الآیة الثانیة [۱] نزلت فی ابن ملجم و هی [قوله تعالی وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ فلم یقبل.

فبذل له مائتی ألف [درهم فلم یقبل.

فبذل له ثلاثمائة ألف فلم یقبل.

فبذل له أربعمائة ألف فقبل و روی ذلک» [۲].

و فی (شرح النهج) أیضا: «و روی شریک قال أخبرنا عبید [عبد] اللّه ابن معد [سعد] عن حجر بن عدی قال: قدمت المدینة فجلست الی أبی هریرة فقال ممن أنت؟ قلت: من أهل البصرة، قال: فما فعل سمرة بن جندب؟ قلت: هو حی، قال: ما [احد] أحب الی طول

حیاة منه، قلت:

و لم ذاک؟ قال: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لی و له و لحذیفة بن الیمان:

آخرکم موتا فی النار فسبقنا حذیفة، و انی الآن اتمنی ان أسبقه، قال: فبقی سمرة بن جندب حتی شهد مقتل الحسین [بن علی .

---

[۱] انساب الاشراف ۲/ ۱۵۶.

[۲] شرح النهج ۴/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۶

و روی احمد بن بشیر عن مسعر بن کدام قال: کان سمرة [ابن جندب أیام مسیر الحسین علیه السلام الی الکوفة علی شرطة عبید اللّه بن زیاد، و کان یحرض الناس علی الخروج الی الحسین علیه السلام و قتاله» [۱].

و لقد علم فیما تقدم طعن أبی حنیفة فی سمرة بن جندب.

۱۱- المغیرة بن شعبة ... ص: ۲۴۶

لقد اتهم أبو بکر المغیرة بن شعبة إذ ردّ خبره فی میراث الجدة حتی أخبره معه محمد بن مسلمة، ذکر ذلک جماعة منهم الغزالی فی (المستصفی ۱/ ۱۵۳).

و تقدم عن أبی جعفر الاسکافی: ان المغیرة کان یضع الأحادیث القبیحة فی أمیر المؤمنین علیه السلام بترغیب من معاویة بن أبی سفیان.

و اتهمه عمر بن الخطاب إذ رد خبره فی دیة الاملاص فقد جاء فی [تذکرة الحفاظ]: «و روی هشام عن أبیه المغیرة بن شعبة: ان عمر استشارهم فی املاص المرأة- یعنی السقط- فقال له المغیرة: قضی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغرة، فقال له عمر: ان کنت صادقا فآت أحدا یعلم ذلک. قال: فشهد محمد بن مسلمة ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قضی به» [۲].

۱۲- عمرو بن العاص ... ص: ۲۴۶

و کان عمرو بن العاص من الصحابة الذین حرضهم معاویة بن أبی سفیان علی وضع الأحادیث القبیحة فی مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، کما مر فیما سبق فی عبارة الاسکافی.

---

[۱] شرح النهج ۴/ ۸۷.

[۲] تذکرة الحفاظ- ترجمة عمر بن الخطاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۴۷

و کان قد تعود الکذب، حتی أنه کذب فی خطبة له علی رءوس الاشهاد، الأمر الذی اضطر بعضهم الی تکذیبه علانیة فیما رواه البخاری فی (التاریخ الصغیر) و أحمد فی (المسند) و الطبری فی (التاریخ).

قال الطبری: «لما اشتعل الوجع قام ابو عبیدة فی الناس خطیبا فقال:

ایها الناس ان هذا الوجع رحمة ربکم و دعوة نبیکم محمد صلّی اللّه علیه و سلّم و موت الصالحین قبلکم، و ان أبا عبیدة یسأل اللّه أن یقسم له منه حظه، فطعن فمات.

و استخلف علی الناس معاذ بن جبل قال: فقام خطیبا بعده فقال:

اما أیها الناس ان هذا الوجع رحمة ربکم و دعوة نبیکم و موت الصالحین قبلکم، و ان معاذا یسأل اللّه أن یقسم لان معاذ منه حظهم، فطعن ابنه عبد الرحمن بن معاذ فمات، ثم قام فدعا به لنفسه فطعن فی راحته، فلقد رأیته ینظر إلیها ثم یقبل ظهر کفه ثم یقول: ما أحب ان لی بما فیک شیئا من الدنیا.

فلما مات استخلف [علی الناس عمرو بن العاصی، فقام خطیبا فی الناس فقال: ایها الناس ان هذا الوجع إذا وقع فإنما یشتعل اشتعال النار فتجبّلوا منه فی الجبال. فقال أبو واثلة الهذلی: کذبت و اللّه لقد صحبت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنت شر من حماری هذا، قال: و اللّه ما أرد علیک ما تقول و أیم اللّه لا نقیم علیه» [۱].

۱۳- معاویة بن أبی سفیان ... ص: ۲۴۷

و لقد کان معاویة بن أبی سفیان یحمل أصحابه الذین باعوه دینهم بدنیاه علی الکذب و الافتراء و وضع الأحادیث، و قد کتب نسخة الی عماله بعد ما یسمی ب «عام الجماعة» یأمرهم بقتل شیعة أمیر المؤمنین علیه السلام

---

[۱] تاریخ الطبری ۳/ ۱۶۲- ۱۶۳.

و رواة فضائله، و بلعنه علی المنابر و وضع الأحادیث فی ذمه و الثناء علی مناوئیه ... ذکر ذلک کافة المؤرخین.

علی ان معاویة نفسه کان یکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فقد أخرج أحمد و أبو داود باسنادهما عن أبی شیخ الهنائی- و اللفظ للأول:

«ان معاویة قال لنفر من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أ تعلمون ان رسول اللّه نهی عن لباس الذهب الا مقطعا؟ قالوا: اللهم نعم، قال:

و تعلمون انه نهی عن جلود النمور أن یرکب علیها؟ قالوا: اللهم نعم، قال و تعلمون انه نهی عن الشرب فی آنیة الذهب و الفضة؟ قالوا: اللهم نعم، قال: و تعلمون انه نهی عن المتعة- یعنی متعة الحج-؟ قالوا: اللهم لا» [۱].

و کذب معاویة علی قیس بن سعد، روی ذلک المؤرخون کالطبری و ابن الأثیر و ابن تغری بردی، قال ابن الأثیر:

«فلما قرأ قیس کتابه و رأی انه لا یفید معه المدافعة و المماطلة أظهر له مات فی نفسه، فکتب الیه: أما بعد فالعجب من اغترارک بی و طمعک فی و استسقاطک إیای، أ تسومنی الخروج عن طاعة أولی الناس بالامارة، و أقولهم بالحق، و أهداهم سبیلا، و أقربهم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وسیلة، و تأمرنی بالدخول فی طاعتک طاعة أبعد الناس من هذا الأمر، و أقولهم بالزور، و أضلهم سبیلا، و أبعدهم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وسیلة، ولد ضالین مضلین، طاغوت من طواغیت إبلیس؟! و أمّا قولک «انی مالئ علیک مصر خیلا و رجالا» فو اللّه ان لم أشغلک بنفسک حتی تکون أهم إلیک انک لذو جد. و السلام.

فلما رأی معاویة کتابه أیس منه و ثقل علیه مکانه و لم تنجع حیلة فیه، فکاده من قبل علی فقال لأهل الشام: لا تسبوا قیس بن سعد و لا تدعوا الی غزوة فانه لنا شیعة، قد تأتینا کتبه و نصیحته سرا، ألا ترون ما یفعل

---

[۱] المسند ۴/ ۹۵.

بإخوانکم الذین عنده من أهل خربتا؟ یجری علیهم اعطیاتهم و أرزاقهم و یحسن إلیهم.

و افتعل کتابا عن قیس الیه بالطلب بدم عثمان و الدخول معه فی ذلک و قرأ علی أهل الشام.

فبلغ ذلك عليا- أبلغه ذلك محمد بن أبى بكر و محمد بن جعفر بن أبى طالب و أعلمته عيونه بالشام- فأعظمه و أكبره، فدعا ابنيه و عبد اللّه بن جعفر فأعلمهم ذلك، فقال ابن جعفر: يا أمير المؤمنين دع ما يريبك الى مالا يريبك، اعزل قيسا عن مصر. فقال على: انى و اللّه ما أصدق بهذا عنه» [۱].

* و لقد كذب على جماعة فيهم سيدنا الامام الحسين السبط عليه السلام و عبد اللّه بن عمر و عبد اللّه بن الزبير و عبد الرحمن بن أبى بكر و عائشة، فى قضية إقامة يزيد ابنه مقامه و أخذ البيعة له، إذ و كل بكل رجل منهم رجلين- بعد أن سبهم و هدّدهم بالقتل- و قام خطيبا فقال: «ان عبد اللّه بن عمر و ابن الزبير و الحسين بن على و عبد الرحمن بن أبى بكر بايعوا له»....

فكذبوه قائلين «لا و اللّه ما بايعنا و لكن فعل بنا معاوية ما فعل» [۲].

* و لقد ذمه و طعن فيه جماعة من أصحاب على عليه السلام فى وجهه، روى المسعودى بإسناده قال: «حبس معاوية صعصعة بن صوحان العبدى و عبد اللّه ابن الكواء اليشكرى و رجالا من أصحاب على عليه السلام مع رجال من قريش فدخل عليهم معاوية يوما فقال: نشدتكم باللّه الا [ما] قلتم حقا و صدقا، أى الخلفاء رأيتمونى؟

فقال ابن الكواء: لو لا انك عزمت علينا ما قلنا، لأنك جبار عنيد، لا تراقب اللّه فى قتل الأخيار، و لكنا نقول: انك ما علمنا واسع الدنيا، ضيق الآخرة قريب الثرى، بعيد المرعى، تجعل الظلمات نورا و النور

---

[۱] الكامل ۳/ ۱۳۸.

[۲] تاريخ الإسلام للذهبى ۱/ ۳۶، تاريخ الخلفاء للسيوطى ۱۹۷ و غيرهما.

ظلمات. فقال معاوية ان اللّه أكرم هذا الأمر بأهل الشام الذابين عن بيضته التاركين لمحارمه، و لم يكونوا كأمثال اهل العراق المنتهكين لمحارم اللّه المحلين ما حرم اللّه و المحرمين ما أحل اللّه، فقال عبد اللّه بن الكواء: يا ابن أبى سفيان، ان لكل كلام جوابا، و نحن نخاف جبروتك، فان كنت تطلق ألسنتنا ذببنا عن أهل العراق بألسنة حداد لا يأخذها فى اللّه لومة لائم، و الا فانا صابرون حتى يحكم اللّه و يضعنا على فرجه، قال: و اللّه لا يطلق لك لسان.

ثم تكلم صعصعة فقال: تكلمت يا ابن أبى سفيان فأبلغت، و لم تقصر عما أردت، و ليس الأمر على ما ذكرت، انى يكون الخيفة من ملك الناس قهرا و دانهم كبرا و استولى بأسلوب الباطل كذبا و مكرا، أما و اللّه مالك فى يوم بدر مضرب و لا مرمى، و ما كنت فيه الا كما قال القائل:

«لا حلى و لا سيرى» و لقد كنت أنت و أبوك فى العير و النفير ممن أجلب على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و انما أنت طليق ابن طليق، اطلقكما رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فأنى تصلح الخلافة لطليق؟ فقال معاوية: لولا انى أرجع الى قول أبى طالب حيث يقول:

قابلت جهلهم حلما و مغفرة و العفو عن قدرة ضرب من الكرم

لقتلكم» [۱].

* و لقد وصفه سيدنا امير المؤمنين عليه السلام- و هو الصديق الأكبر- ب «الكذاب» بصراحة،

فقد جاء فى (ينابيع المودة) ما نصه: «و فى المناقب عن الحسن بن ابراهيم بن عبد اللّه بن الحسن المثنى بن الحسن بن على بن أبى طالب عن آبائه ان أمير المؤمنين عليه السلام كتب الى أهل مصر لما بعث محمد بن أبى بكر إليهم كتابا فقال فيه: «و إياكم دعوة ابن هند الكذاب، و اعملوا أنه لا سواء امام الهدى و امام الهوى و وصى النبى وعد و النبى» [۲].

---

[۱] مروج الذهب ۳/ ۴۰- ۴۱.

[۲] ینابیع المودة ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۱

و من العجائب تکذیب معاویة بعض الاصحاب فی خبر رواه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فقد أخرج مسلم و النسائی و الطحاوی و ابن الأثیر و غیرهم عن عبادة بن الصامت انه قال: «انی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عن بیع الذهب بالذهب و الفضة بالفضة و البر بالبر و الشعیر بالشعیر و التمر بالتمر و الملح بالملح إلا سواء بسواء عینا بعین فمن زاد او ازداد فقد أربی، فرد الناس ما أخذوا.

فبلغ ذلک معاویة فقام خطیبا فقال: [ألا] ما بال رجال یتحدثون عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحادیث؟ قد کنا نشهده و نصحبه فلم نسمعها منه، فقام عبادة بن الصامت فأعاد القصة، ثم قال: لنحدثن بما سمعنا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ان کره معاویة- او قال و ان رغم- ما أبالی ان لا أصحبه فی جنده لیلة سوداء» [۱].

* و أخرج احمد فی مسند معاویة و البخاری فی «کتاب الاحکام» و «کتاب المناقب» عن الزهری قال: کان محمد بن جبیر بن مطعم یحدث انه بلغ معاویة- و هو عنده فی وفد من قریش- ان عبد اللّه بن عمرو بن العاص یحدث انه سیکون ملک من قحطان- فغضب معاویة فقام فأثنی علی اللّه عز و جل بما هو أهله ثم قال: أما بعد فانه بلغنی ان رجالا منکم یحدثون أحادیث لیست فی کتاب اللّه و لا تؤثر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أولئک جهالکم، فإیاکم و الامانی التی تضل أهلها، فانی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ان هذا فی قریش لا ینازعهم أحد الا کبه اللّه علی وجهه ما أقاموا الدین».

---

[۱] صحیح مسلم ۱/ ۴۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۲

تَوَلَّی کِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذابٌ عَظِیمٌ* لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ* بِأَنْفُسِهِمْ خَیْراً وَ قالُوا هذا إِفْکٌ مُبِینٌ* لَوْ لا جاؤُ عَلَیْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَداءَ فَإِذْ لَمْ* یَأْتُوا بِالشُّهَداءِ فَأُولئِکَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْکاذِبُونَ* وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ* فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَةِ لَمَسَّکُمْ فِیما أَفَضْتُمْ فِیهِ عَذابٌ عَظِیمٌ* إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِکُمْ* وَ تَقُولُونَ بِأَفْواهِکُمْ ما لَیْسَ لَکُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ تَحْسَبُونَهُ هَیِّناً وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِیمٌ* وَ لَوْ لا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ ما یَکُونُ لَنا أَنْ نَتَکَلَّمَ بِهذا سُبْحانَکَ هذا بُهْتانٌ* عَظِیمٌ* یَعِظُکُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَداً إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ* وَ یُبَیِّنُ اللَّهُ لَکُمُ الْآیاتِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ [۱].

أ لیس «الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ» من الصحابة و الصحابیات و تلک اسماؤهم مسجلة فی الکتب؟ فهل کلهم ثقة مؤتمن؟.

۱۵- الولید بن عقبة ... ص: ۲۵۲

لقد نص القرآن الکریم علی فسق الولید بن عقبة بن أبی معیط- أخی عثمان لامه- و علی عدم جواز الاعتماد علی خبره بقوله تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ [۲].

قال ابن عبد البر بترجمته: «و لا خلاف بین أهل العلم بتأویل القرآن- فیما علمت- ان قوله عز و جل: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ نزلت فی الولید بن عقبة» [۳].

کما یشهد قوله تعالی: أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ [۴] علی فسقه کذلک، قال ابن عبد البر: «و من حدیث الحکم عن

---

[۱] سورة النور ۱۲- ۱۸.

[۲] سورة الحجرات ۶.

[۳] الاستیعاب ۴/ ۱۵۵۳.

[۴] سورة السجدة ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۳

سعید بن جبیر عن ابن عباس، قال: نزلت فی علی بن أبی طالب و الولید بن عقبة فی قصة ذکرها: أَ فَمَنْ کانَ مُؤْمِناً کَمَنْ کانَ فاسِقاً لا یَسْتَوُونَ» [... ۱].

و قد ذکر ابن طلحة الشافعی تلک القصة عن أبی الحسن الواحدی و أبی إسحاق الثعلبی، و أورد قصیدة حسان بن ثابت التی ضمنها إیاها، و تکلم علی القصة بالتفصیل، فلیراجع [۲].

و من عجائب الأمور: ان یخرج له أبو داود فی سننه، و یعدوه من رجال الصحاح و یروی جماعة عنه، کما لا یخفی علی من راجع کتب رجال الحدیث.

۱۶- بعض الاصحاب ... ص: ۲۵۳

لقد کذب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جماعة من الاصحاب فی قصة أهل هجرة الحبشة فیما

رواه المتقی: «عن الشعبی قال: لما أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قتل جعفر بن أبی طالب ترک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم امرأته اسماء بنت عمیس حتی فاضت عبرتها فذهب بعض حزنها، ثم أتاها فعزاها و دعا بنی جعفر فدعا لهم و دعا لعبد اللّه بن جعفر ان یبارک له فی صفقة یده، فکان لا یشتری شیئا الا ربح فیه، فقالت له اسماء: یا رسول اللّه ان هؤلاء یزعمون أنا لسنا من المهاجرین، فقال: کذبوا، لکم الهجرة مرتین، هاجرتم الی النجاشی و هاجرتم الی. ش» [۳].

* و کذب جماعة منهم فی قصة عمل عامر بن الأکوع

فی حدیث أخرجه الشیخان فی غزوة خیبر عن سلمة بن الأکوع- و اللفظ لمسلم- قال: «فلما تصاف القوم کان سیف عامر فیه قصر فتناول به ساق یهودی لیضربه و یرجع ذباب سیفه فأصاب رکبة عامر فمات منه، قال: فلما قفلوا قال سلمة

---

[۱] الاستیعاب ۴/ ۱۵۵۴.

[۲] مطالب السؤل ۵۷.

[۳] کنز العمال ۱۵/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۴

- و هو آخذ بیدی- قال: فلما رآنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ساکنا قال:

مالک؟ قلت له: فداک أبی و أمی زعموا ان عامرا حبط عمله. قال: من قاله؟ قلت: فلان و فلان و أسید بن حضیر الأنصاری، فقال: کذب من قاله، ان له لاجرین- و جمع بین إصبعیه- انه لجاهد مجاهد قل عربی مشی بها مثله».

* و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی خطبة له بعد نزول: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... الآیة- رواها شهاب الدین أحمد «قال: اتقوا اللّه ایها الناس حتی تقاته و لا نموتن الا و أنتم مسلمون، و اعلموا ان اللّه بکل شیء محیط، و انه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علی فیقبل منهم، و معاذ اللّه ان أقول علی اللّه الا الحق، أو انطق بأمره الا الصدق و ما آمرکم الا ما أمرنی به، و لا أدعوکم الا الی اللّه، و

سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون.

فقام الیه عبادة بن الصامت فقال: و متی ذاک یا رسول اللّه؟ و من هؤلاء؟ عرفناهم لنحذرهم.

قال: أقوام قد استعدوا لنا من یومهم و سیظهرون لکم إذا بلغت النفس منی هاهنا- و أومأ صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم الی حلقه-.

فقال عبادة: إذا کان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟

فقال صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: علیکم بالسمع و الطاعة للسابقین من عترتی و الآخذین من نبوتی، فإنهم یصدونکم عن الغی و یدعونکم الی الخیر و هم اهل الحق و معادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب و السنة یجنبونکم الإلحاد و البدعة و یقمعون الحق أهل الباطل، لا یمیلون مع الجاهل» [۱].

فهل کلهم ثقة مؤتمن؟

* لقد صرح أمیر المؤمنین علیه السلام- فی کلام له- بکذب بعض الاصحاب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

روی ذلک سبط ابن الجوزی

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

حیث قال: «و من کلامه فی أحادیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و به قال الشعبی: حدثنی من سمع علیا علیه السلام و قد سئل عن سبب اختلاف الناس فی الحدیث، فقال علیه السلام: الناس أربعة، منافق مظهر للایمان [و] مضیع للإسلام [و قلبه یأبی الایمان لا یتأثم و لا یتحرج، کذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلو علم الناس [حاله لما أخذوا عنه و لکنهم قالوا «صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم!!» فأخذوا بقوله، و قد أخبر اللّه عن المنافقین بما اخبر و وصفهم بما وصف، ثم انهم عاشوا بعده فتقربوا الی أئمة الضلالة و الدعاة الی النار بالزور و البهتان فولوهم الاعمال و جعلوهم علی رقاب الناس فأکلوا بهم الدنیا، و انما الناس تبع للملوک الا من عصمه اللّه عز و جل...

هذه روایة الشعبی، و فی روایة کمیل بن زیاد عنه انه قال: ان فی أیدی الناس حقا و باطلا و صدقا و کذبا، و ناسخا و منسوخا و عاما و خاصا و محکما و متشابها و حفظا و و هما، و قد کذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی عهده حتی قام خطیبا فقال: من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار

، و انما یأتیک بالحدیث أربعة رجال لیس لهم خامس، و ذکرهم.

قلت: و قد روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث- و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار

- مائة و عشرون من الصحابة ذکرتهم فی کتابی المترجم ب «حق الیقین»، و أما طریق علی علیه السلام فأخبرنا غیر واحد

عن عبد الاول الصوفی أنبا [نا] ابن المظفر الداودی، أنبأ [نا] ابن أعین السرخسی، أنبأ [حدثنا] الفربری ثنا البخاری ثنا علی بن الجعد ثنا شعبة عن منصور عن ربعی بن خراش قال:

سمعت علیا علیه السلام یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار.

أخرجاه فی الصحیحین و أخرجه احمد فی المسند، و الجماعة» [۱].

---

[۱] تذکرة خواص الامة ۱۴۲.

فکیف یکون کلهم ثقة..؟

* و لقد کان عمر بن الخطاب یخوف الناس فی عهده فی الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لذا لم یعتمد معاویة- مع کونه من أکذب الناس- علی کثیر من الأحادیث المرویة عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الا ما کان منها فی عهد عمر، قال الذهبی بترجمة عمر: «ابن علیة عن رجاء ابن أبی سلمة: قال: بلغنی ان معاویة کان یقول: علیکم من الحدیث بما کان فی عهد عمر، فانه قد أخاف الناس فی الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

و قال عمر لأصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیما رواه ابن عبد البر بإسناده-: «أقلوا الروایة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا شریککم. قال ابن عبد البر: و هذا یدل علی ان نهیه عن الإکثار و أمره بالاقلال من الروایة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انما کان خوف الکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [۲].

* و کذّب عوف بن مالک الصحابی قوما من الصحابة فکذبهم عمر کذلک فقد روی ابن أبی الحدید فی سیرة عمر: «حضر [ت عند عمر قوم من الصحابة، فأثنوا علیه و قالوا: و اللّه ما رأینا یا أمیر المؤمنین رجلا أقضی منک بالقسط و [لا] أقول، و لا أشد علی المنافقین منک، انک لخیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال عوف بن مالک کذبتم و اللّه، أبو بکر بعد رسول اللّه خیر منه [أمته ، رأینا أبا بکر، فقال عمر صدق عوف و اللّه و کذبتم، لقد کان أبو بکر و اللّه أطیب من ریح المسک و أنا أضل من بعیر أهلی» [۳].

* و کذبت جماعة من الصحابیات فی قضیة زفاف عائشة،

فقد أخرج

---

[۱] تذکرة الحفاظ- ترجمة عمر.

[۲] جامع بیان العلم ۴۰۰.

[۳] شرح النهج ۱۲/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۷

أحمد قائلا: «ثنا عبد الرزاق أنا سفیان عن ابن أبی الحسین عن شهر بن حوشب عن أسماء بنت یزید قالت: کنا فیمن جهز عائشة و زفها، قالت:

فعرض علینا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لبنا، فقلنا: لا نریده، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تجمعن جوعا و کذبا» [۱].

* و مما استفاض نقله: ان بعض نساء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علمن إحدی زوجاته- حسدا منهن لها و عنادا للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أن تستعیذ باللّه منه حین یدخل علیها، کی ینتهی ذلک الی تطلیق النبی إیاها.

و ممن روی ذلک ابن سعد و الحاکم و الطبری، و جماعة من شراح البخاری، و ابن عبد البر و ابن الأثیر ... و نحن نکتفی بروایة ابن سعد حیث قال: «أخبرنا هشام بن محمد بن السائب عن أبیه عن أبی صالح عن ابن عباس قال: تزوج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أسماء بنت النعمان و کانت من أجمل أهل زمانها و أشبّه (أشبّهم. ظ)، قال: فلما جعل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتزوج الغرائب قالت عائشة قد وضع یده فی الغرائب، یوشکن أن یصرفن وجهه عنا، و کان خطبها حین وفدت کندة علیه الی أبیها فلما رآها نساء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حسدنها فقلن لها: ان أردت أن تحظی عنده فتعوذی باللّه منه إذا دخل علیک، فلما دخل و ألقی الستر مد یده إلیها فقالت:

أعوذ باللّه منک، فقال: أمن عائذا للّه، الحقی بأهلک.

أخبرنا هشام بن محمد، حدثنی ابن الغسیل عن حمزة بن أبی أسید الساعدی عن أبیه- و کان بدریا- قال: تزوج رسول اللّه أسماء بنت

النعمان الجونیة، فأرسلنی فجئت بها، فقالت حفصة لعائشة- أو عائشة لحفصة- اخضبیها أنت و أنا أمشطها، ففعلنا [ففعلن ثم قالت لها إحداهما:

ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یعجبه من المرأة إذا دخلت علیه أن تقول: أعوذ باللّه منک، فلما دخلت علیه و أغلق الباب و أرخی الستر مدیدة إلیها، فقالت: أعوذ

---

[۱] المسند ۶/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۸

باللّه منک، فقال بکمه علی وجهه فاستتر به و قال: عذت معاذا- ثلاث مرات-.

قال أبو أسید: ثم خرج علی فقال: یا أبا أسید ألحقها بأهلها و متعها برازقیتین- یعنی کرباستین- فکانت تقول: ادعونی الشقیة.

أخبرنا هشام بن محمد السائب، حدثنی زهیر بن معاویة الجعفی: انها ماتت کمدا» [۱].

۱۷- معقل بن سنان ... ص: ۲۵۸

لقد رد أمیر المؤمنین علیه السلام خبر معقل بن سنان الأشجعی فی المفوضة فیما رواه جماعة کالغزالی و الآمدی و أبی الولید الباجی و عبد العزیز البخاری و ابن الهمام و غیرهم،

قال المتقی: «عن علی انه قال فی المتوفی عنها و لم یفرض لها صداقا: لها المیراث و علیها العدة و لا صداق لها

، و

قال: لا یقبل قول اعرابی من أشجع علی کتاب اللّه. ص ق» [۲].

۱۸- هشام بن حکیم ... ص: ۲۵۸

و کذّب عمر بن الخطاب هشام بن حکیم علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

فقد أخرج البخاری قائلا: «حدثنا سعید بن عفیر [قال حدثنی اللیث [قال حدثنی عقیل عن ابن شهاب قال: حدثنی عروة بن الزبیر ان المسور بن مخرمة و عبد الرحمن بن عبد القاری حدثاه أنهما سمعا عمر بن الخطاب یقول: سمعت هشام بن حکیم یقرأ سورة الفرقان فی حیاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فاستمعت لقراءته فإذا هو یقرأ علی حروف کثیرة لم یقرأنیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فکدت اساوره فی الصلاة فتصبرت حتی

---

[۱] الطبقات الکبری ۸/ ۱۴۵.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۵۹

سلم فلببته بردائه فقلت: من أقرئک هذه السورة التی [سمعتک تقرأ؟ قال:

أقرأنیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقلت کذبت، فان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد أقرأنیها علی غیر ما قرأت.

فانطلقت به أقوده الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: انی سمعت هذا یقرأ بسورة الفرقان علی حروف لم تقرئنیها، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرسله، اقرأ یا هشام، فقرأ علیه القراءة التی سمعته یقرأ، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کذلک أنزلت. ثم قال اقرأ یا عمر، فقرأت القراءة التی أقرأنی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کذلک أنزلت، ان هذا القرآن أنزل [علی سبعة

أحرف، فاقرؤا ما تيسر منه» [۱].

۱۹- رجل من الصحابة ... ص: ۲۵۹

كذبه الشعبی- و هو من كبار التابعين-

قال الـذهبی: «قال الحاكم فی ترجمة الشـعبی: ثنا ابراهيم بن مضارب العمری [القمری ثنا محمد بن اسـماعيل ابن مهران نا عبد الواحد بن نجـدة الحوطی نا بقية نا سـعيد بن عبد العزيز حدثنی ربيعة بن يزيد قال: قعدت الی الشـعبی بدمشق فی خلافة عبد الملك. فحدث رجل من الصحابة عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم انه قال:

اعبدوا ربكم و لا تشـركوا به شـيئا و أقيموا الصلاة و آتوا الزكاة و أطيعوا الأمراء، فان كان خيرا فلكم، و ان كان شرا فعليهم و أنتم منه براء.

فقال له الشعبی: «كذبت» [۲].

۲۰- طلحة و الزبير و عبد اللّه بن الزبير ... ص: ۲۵۹

لقد كذب هؤلاء- و هم من مشاهير الصحابة- فی حرب الجمل فی

---

[۱] صحيح البخاری ۶/ ۲۲۷.

[۲] تذكرة الحفاظ- ترجمة الشعبی-.

قضية «الحوأب» و حملوا الناس علی أن يشهدوا زورا ... فی قصة معروفة رواها المؤرّخون بأجمعهم، كابن قتيبة و الطّبری و أبناء الأثير و خلدون و الوردی و الشحنة، و أبی الفداء و المسعودی و السمعانی و الحموی...

قال الطبری: «شراء الجمل لعائشة رضی اللّه عنها و خبر كلاب الحوأب:

حدثنی اسـماعيل بن موسـی الفزاری قال: نا علی بن عابس الأزرق قال: ثنا ابو الخطاب الهجری عن صـفوان بن قبيصة الاحمسـی قال: حـدثنی العرنی صـاحب الجمل قال: بينما أنا أسير علی جمل إذ عرض لی راكب فقال: يا صاحب الجمل [أ] تبيع جملك؟ قلت: نعم، قـال: بكم؟ قلت: بـألف درهم. قال: مجنون أنت؟ جمل يباع بألف درهم؟ قال قلت: نعم جمل [جملی هـذا. قال: و مم ذلك؟ قلت: ما طلبت عليه أحـدا قط الا أدركته و لا طلبنی و أنا عليه أحد قط إلا فته. قال: لو تعلم لمن نريده لا حسـنت بيعنا. قال قلت: و لمن تريده؟ قال: لامك. قلت: لقـد تركت أمی فی بيتها قاعـدة ما تريـد براحا. قال: انما أريـده لام المؤمنين عائشة، قلت: فهو لك، خذه بغير ثمن، قال: لا و لكن ارجع معنا الی البرحل فلنعطك ناقة مهريّة، و زادونی أربعمائة أو ستمائة درهم.

فقال لی: يا أخا عرينة هل لك دلالة بالطريق؟ قال قلت: نعم انا من أدرك [أدل الناس قال: فسـر معنا، فسـرت معهم فلا امر علی واد و لا ماء الا سألونی عنه حتی قرطنا ماء الحوأب، قال: فصـرخت عائشة بأعلی صوتها ثم ضربت عضد بعيرها فأناخته، ثم قالت: و انا و اللّه صاحبة كلاب الحوأب طروقا، ردونی، تقول ذلك ثلاثا، فأناخت و أناخوا حولها و هم علی ذلك، و هی تأبی حتی كانت الساعة التی أناخوا فيها من الغد. قال: فجاءها ابن الزبير فقال: النجاء فقد أدرككم و اللّه علی بن أبی طالب. قال:

فارتحلوا. و شتمونی فانصرفت» [۱].

---

[۱] تاريخ الطبری ۳/ ۴۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۱

و فی (الکامل): «فقال لها عبد اللّه بن الزبیر: انه کذب، و لم یزل بها و هی تمتنع، فقال لها: النجاء النجاء! قد أدرککم علی بن أبی طالب، فارتحلوا نحو البصرة» [۱].

و لم یسم ابن خلدون القائل، فقال: «فقالت عائشة ردونی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و عنده نساؤه- لیت شعری أیتکن تنبحها کلاب الحوأب، ثم ضربت عضد بعیرها فأناخته و أقامت بهم یوما و لیلة الی ان قیل: النجا النجا قد أدرککم علی، فارتحلوا نحو البصرة» [۲].

و فی (مروج الذهب) «فقال [ابن الزبیر: باللّه ما هذا الحوأب و لقد غلط فیما أخبرک به، و کان طلحة فی ساقة الناس فلحقها فأقسم ان ذلک لیس بالحوأب، و شهد معهما خمسون رجلا ممن کان معهم، فکان ذلک اول شهادة زور أقیمت فی الإسلام» [۳].

و قال ابن قتیبة.. «و أتی عبد اللّه بن الزبیر فحلف لها باللّه لقد خلفتیه اول اللیل، و أتاها ببینة زور من الاعراب فشهدوا بذلک، فزعموا انها اول شهادة زور شهد بها فی الإسلام» [۴].

و فی (شرح النهج) «فقال لها الزبیر: مهلا یرحمک اللّه، فانا قد جزنا ماء الحوأب بفراسخ کثیرة، فقالت: أ عندک من یشهد بأن هذه الکلاب النابحة لیست علی ماء الحوأب؟ فلفق لها الزبیر و طلحة خمسین أعرابیا جعلا لهم جعلا فحلفوا لها و شهدوا ان هذا الماء لیس [ب] ماء الحوأب، فکانت هذه اول شهادة زور فی الإسلام، فسارت عائشة لوجهها» [۵].

---

[۱] الکامل ۳/ ۱۰۷.

[۲] تاریخ ابن خلدون المجلد ۲/ ۱۰۶۵.

[۳] مروج الذهب ۲/ ۳۵۸.

[۴] الامامة و السیاسة ۱/ ۶۳.

[۵] شرح النهج ۹/ ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۲

۲۱- زوجة رفاعة ... ص: ۲۶۲

لقد کذبت هذه الصحابیة علی زوجها الثانی بحضرة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فیما أخرجه البخاری فی کتاب اللباس باب الثیاب الخضر من [صحیحه و رواه البغوی و الرازی و الخازن و السیوطی و الشربینی و الزمخشری کلهم بتفسیر قوله عز و جل «فَإِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّی تَنْکِحَ زَوْجاً غَیْرَهُ» [۱].

قال الزمخشری: «روی عن عائشة رضی اللّه عنها: ان امرأة رفاعة جاءت الی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقالت: ان رفاعة طلقنی فبت طلاقی و ان عبد الرحمن ابن الزبیر تزوجنی، و انما معه مثل هدبة الثوب، و انه طلقنی قبل ان یمسنی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ تریدین ان ترجعی الی رفاعة؟ لا حتی تذوقی عسیلته و یذوق عسیلتک.

و روی انها لبثت ما شاء اللّه ثم رجعت فقالت: انه کان قد مسنی، فقال لها کذبت فی قولک الاول فلن أصدقک فی الآخر، فلبثت حتی قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فأتت ابا بکر رضی اللّه عنه فقالت: أ أرجع الی زوجی الاول؟ فقال: قد عهدت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین قال لک ما قال، فلا ترجعی الیه.

فلما بعض ابو بکر رضی اللّه عنه قالت مثله لعمر رضی اللّه عنه فقال: ان أتیتینی بعد مرتک هذه لأرجمنک، فمنعها» [۲].

۲۲- الغميصا- أو الرميصا ... ص: ۲۶۲

و قد كذبت هذه الصحابية على زوجها الثانى عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم،

فقد اخرج النسائى ما نصه: «أخبرنا على بن حجر قال أخبرنا

---

[۱] سورة البقرة: ۲۳۰.

[۲] الكشاف ۱/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۳

هشيم قال أخبرنا يحيى عن أبى إسحاق عن سليمان بن يسار عن عبد اللّه بن عباس ان الغميصا- أو الرميصا- أتت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم تشتكى زوجها انه لا يصل إليها، فلم تلبث ان جاء زوجها فقال: يا رسول اللّه هى كاذبة و هو يصل إليها، و لكنها تريد أن ترجع الى زوجها الاول، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: ليس ذلك لها حتى تذوق عسيلته» [۱].

۲۳- فاطمة بنت قيس ... ص: ۲۶۳

لقد كذّبها عمر بن الخطاب فى حديثها عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم انه لم يجعل للمطلقة ثلاثا سكنى و لا نفقة، و قد روى ذلك من الفقهاء الطحاوى فى (معانى الآثار) و السرخسى فى (المبسوط) و الكاسانى فى (بدائع الصنائع) و المرغينانى فى (الهداية) فى «كتاب الطلاق» و من الأصوليين الآمدى فى (الاحكام) و الغزالى فى (المستصفى) و البخارى فى (كشف الأسرار) و عبد العلى فى (فواتح الرحموت) و غيرهم.

بل لقد كذبها جماعة من الاصحاب فيما ذكروا. قال العينى:

«و حديث فاطمة لا يجوز الاحتجاج به من وجوه، الاول: ان كبار الصحابة رضى اللّه عنهم أنكروا عليها كعمر و ابن مسعود و زيد بن ثابت و أسامة بن زيد و عائشة رضى اللّه عنهم، حتى قالت لفاطمة فيما رواه البخارى الا تتقى اللّه.

و روى انها قالت لها: لا خير لك فيه. و مثل هذا الكلام لا يقال الّا لمن ارتكب بدعة محرمة» [۲].

۲۴- بسرة بنت صفوان ... ص: ۲۶۳

و لقد كذّب جماعة من الصحابة و الصحابيات هذه الصحابية المهاجرة

---

[۱] السنن للنسائى ۲/ ۹۷.

[۲] شرح كنز الدقائق للعينى ۱/ ۲۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۴

فى حديثها، فيما رواه الطحاوى فى (معانى الآثار) و العينى فى (شرح الهداية) فى كتاب الطهارة، و عبد العزيز البخارى فى (كشف الأسرار) فى «تقسيم الراوى».

قال عبد العزيز البخارى: «و كذلك حديث بسرة أى و كحديث فاطمة فى المبتوتة حديث بسرة بنت صفوان الذى تمسك به الشافعى فى ان مس الفرج نفسه او غيره بباطن الكف بلا حائل حدث، من هذا القسم و هو المستنكر، فان عمر و عليا و ابن مسعود و ابن عباس و عمارا و ابا الدرداء و سعد بن أبى وقاص و عمران بن الحصين رضى اللّه عنهم لم يعملوا به، حتى قال على رضى اللّه عنه لا أبالى

أمسسته ام ارنبة أنفی، و کذا نقل عن جماعة من الصحابة، و قال بعضهم: ان کان نجسا فاقطعه.

و تذاکر عروة و مروان الوضوء من مس الفرج، فقال مروان: حدثتنی بسرة بنت صفوان أنها سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یأمر بالوضوء من مس الفرج، فلم یرفع عروة بحدیثها رأسا، و روی ابن زید عن ربیعة انه کان یقول: هل یأخذ بحدیث بسرة أحد، و اللّه لو أن بسرة شهدت علی هذه النعل لما أجزت شهادتها، انما قوام الدین الصلاة، و انما قوام الصلاة الطهور، فلم یکن فی صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من یقیم هذا الدین الا بسرة!! قال ابن زید: علی هذا أدرکنا مشایخنا، ما منهم أحد یری فی مس الذکر وضوءا.

و عن یحیی بن معین انه قال: ثلاثة من الاخبار لا یصح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منها: خبر مس الذکر.

و وقعت هذه المسألة فی زمن عبد الملک بن مروان، فشاور الصحابة، فأجمع من بقی منهم علی انه لا وضوء فیه و قالوا: لا ندع کتاب ربنا و سنة نبینا بقول امرأة لا ندری أصدقت أم کذبت. یعنون بسرة بنت صفوان» [۱].

---

[۱] کشف الأسرار ۲/ ۷۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۵

۲۵- عائشة و حفصة ... ص: ۲۶۵

لقد ادعتا باطلا علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فردهما النبی فیما

أخرجه الحاکم و ابن عبد البر و ابن الأثیر و ابن حجر العسقلانی، و هذا نص ما جاء فی (المستدرک) قال: «أخبرنا دعلج بن أحمد السجزی ثنا عبد العزیز ابن معاویة البصری ثنا شاذ بن فیاض أبو عبیدة ثنا هاشم بن سعید عن کنانة عن صفیة رضی اللّه عنها قالت: دخل علیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا أبکی، فقال: یا بنت حی ما یبکیک؟ قلت: بلغت [بلغنی ان حفصة و عائشة ینالان منی و یقولان نحن خیر منها، نحن بنات عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أزواجه.

قال: ألا قلت: کیف تکونون [تکونان خیرا منی و أبی هارون و عمی موسوی زوجی محمد» [۱].

* و قصة تواطئهما فی أمر العسل مشهورة، و قد نزل بها القرآن و رویت فی الصحاح و المسانید، فأخرجها البخاری فی کتاب التفسیر، و کتاب الایمان و النذور، و مسلم فی کتاب الطلاق. و رواه جلال الدین السیوطی فی (الدر المنثور) بتفسیر سورة التحریم عن ابن سعد و عبد بن حمید و البخاری و ابن المنذر و ابن مردویه...

قال البخاری فی کتاب الطلاق: «حدثنی الحسن بن محمد بن [ال] صباح حدثنا حجاج عن ابن جریج قال: زعم عطاء انه سمع عبید بن عمیر یقول: سمعت عائشة رضی اللّه عنها ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان یمکث عند زینب ابنة جحش و یشرب عندها عسلا، فتواصیت أنا و حفصة ان أیتنا دخل علیها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فلتقل: انی [ل] أجد منک ریح مغافیر، أکلت مغافیر؟ فدخل علی إحداهما فقالت له ذلک، فقال: لا بل شربت عسلا عند زینب بنت جحش و لن أعود له، فنزلت یا أَیُّهَا النَّبِیُّ لِمَ تُحَرِّمُ ما أَحَلَّ اللَّهُ لَکَ

---

[۱] المستدرک ۴/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۶

الی: «إِنْ تَتُوبا إِلَی اللَّهِ» لعائشة و حفصة «وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِیُّ إِلی بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِیثاً» لقوله: بل شربت عسلا» [۱].

* و کذبت عائشة عند ما أرسلها النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لتطلع علی امرأة من کلب خطبها...

روی ذلک جماعة منهم ابن قتیبة و الخطیب بترجمة (محمد بن أحمد أبی بکر المؤدب) من [تاریخه و ابن القیم فی (أخبار النساء ص

۹)، و هذه روایة ابن قتیبة: «عن عائشة رضی اللّه عنها قالت خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم امرأة من کلب، فبعثنی أنظر إلیها، فقال لی: کیف رأیت؟

فقلت: ما رأیت طائلا، فقال: لقد رأیت خالا بخدها اقشعر کل شعرة منک علی حدة، فقالت: ما دونک سر» [۲].

* و کذبت عائشة فی کلام لها رواه أحمد حیث قال: «ثنا محمد بن عبید ثنا وائل [حدثنی وائل بن داود] قال: سمعت البهی یحدث ان [عن عائشة قال: ما بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم زید بن حارثة فی جیش قط الا أمره علیهم، و ان [لو] بقی بعده استخلفه» [۳].

فقولها «و ان بقی بعده استخلفه» کذب صریح لدی عامة المسلمین، لان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یکن لیستخلف زیدا أبدا، لأنه لیس من قریش، و لأنه مفضول اجماعا...

* و کذبت عائشة حیث أنکرت «ان علیا کان وصیا» فیما رواه أحمد فی [المسند] قائلا: «ثنا اسماعیل عن ابن عون عن ابراهیم عن الأسود قال:

ذکروا عند عائشة ان علیا کان وصیا، فقالت: متی أوصی الیه؟ فقد کنت مسندته الی صدری، أو قالت فی حجری، فدعا بالطست، فلقد انخنث فی حجری و ما شعرت انه مات، فمتی أوصی الیه؟».

---

[۱] صحیح البخاری ۷/ ۵۶- ۵۷.

[۲] عیون الاخبار لابن قتیبة. کتاب النساء: ۱۹.

[۳] المسند ۶/ ۲۲۶- ۲۲۷.

و لو أردنا ذکر وجوه فساد إنکارها وصایة أمیر المؤمنین علیه السلام لطال بنا المقام، فلنکتف بکلمة موجزة لابن روزبهان اعترف فیها هذا المکابر العنید بوصایة علی علیه السلام، فانه قال فی [إبطال الباطل فی الرد علی العلامة الحلی رحمه اللّه «أقول: ما ذکره المصنف من علم أمیر المؤمنین فلا شک فی أنه من علماء الامة و الناس محتاجون الیه فیه، کیف لا و هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فیه لاحد».

و قولها: «فقد کنت مسندته الی صدری» ... کذب آخر، و من العجیب اعترافها هی بذلک کما فی بعض الأحادیث،

فقد قال الحافظ الکنجی: «أخبرنا أبو محمد عبد العزیز بن محمد بن الحسن الصالحی، أخبرنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی، أخبرنا أبو غالب بن البنا، أخبرنا أبو الغنائم بن المأمون، أخبرنا امام أهل الحدیث أبو الحسن الدارقطنی، أخبرنا أبو القاسم الحسن بن محمد ابن بشر الجبلی، حدثنا علی بن الحسین بن عبید بن کعب حدثنا اسماعیل بن ریان، حدثنا عبد اللّه بن مسلم الملائی، عن أبیه عن ابراهیم عن علقمة و الأسود عن عائشة قالت:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو فی بیتها لما حضره الموت- ادعوا لی حبیبی، فدعوت له أبا بکر، فنظر الیه ثم وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی، فدعوت له عمر، فلما نظر الیه وضع رأسه، ثم قال: ادعوا لی حبیبی فقلت: ویلکم! ادعوا له علیا، فو اللّه ما یرید غیره، فلما رآه فرج [أفرج الثوب الذی کان علیه ثم أدخله فیه [منه ، فلم یزل محتضنه حتی قبض و یده علیه» [۱].

* و لقد خانت عائشة حین کتمت اسم علی علیه السلام فی حدیثها عن خروج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی مرضه متوکأ علی رجلین، و ذلک لأنها- کما قال ابن عباس- «لا تطیب له نفسا».

---

[۱] کفایة الطالب ۲۶۲.

و قد أخرج ذلك الشيخان و أحمد و هذا لفظه: «ثنا عبد الاعلى عن معمر عن الزهرى عن عبيد اللّه بن عبد اللّه عن عائشة قالت: لما مرض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى بيت ميمونة، فاستأذن نسائه أن يمرض فى بيتى فأذن له، فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم معتمدا على العباس و على رجل آخر، و رجلاه تخطان فى الأرض، و قال عبيد اللّه [ف] قال ابن عباس: أ تدرى من ذلك رجل؟ هو على بن أبى طالب و لكن عائشة لا تطيب له [لها] نفسا» [۱].

و أضاف شراح البخارى: العينى و ابن حجر و القسطلانى فى شرحه ما يلى بلفظ الاول: «قلت: و فى رواية الاسماعيلى من رواية عبد الرزاق عن معمر: و لكن عائشة لا- تطيب نفسا له بخير. و فى رواية ابن إسحاق فى المغازى عن الزهرى: و لكنها لا- تقدر على أن تذكره بخير، و قال بعضهم: و فى هذا رد على من زعم انها أبهمت الثانى لكونه لم يتعين فى جميع المسافة و لا معظمها قلت: أشار بهذا الى الرد على النووى و لكنه ما صرح باسمه لاعتنائه به و محاماته له» [۲].

ثم قال ابن حجر: «و لم يقف الكرمانى على هذه الزيادة فعبر عنها بعبارة شنيعة، و فى هذا رد على من تنطع فقال: لا يجوز أن يظن ذلك بعائشة، ورد على من زعم أنها أبهمت الثانى لكونه لم يتعين فى جميع المسافة، إذ كان تارة يتوكأ على الفضل و تارة على أسامة و تارة على على، و فى جميع ذلك الرجل الآخر هو العباس، و اختص بذلك إكراما له.

و هذا توهم ممن قاله، و الواقع خلافه، لان ابن عباس فى جميع الروايات الصحيحة جازم بأن المبهم على فهو المعتمد و اللّه أعلم» [۳].

* و لقد اتهم الزهرى- و هو من مشاهير التابعين و المنحرفين عن

---

[۱] المسند ۶/ ۳۴.

[۲] عمدة القارى فى شرح البخارى ۵/ ۱۹۲.

[۳] فتح البارى فى شرح البخارى ۲/ ۱۲۳- ۱۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۶۹

أهل البيت عليهم السلام- عائشة فى حديثين، فقد قال أبو جعفر الإسكافى فى (التفضيل) على ما نقل عنه ابن أبى الحديد المعتزلى: «روى الزهرى عن [أن عروة بن الزبير حدثه قال: حدثتنى عائشة، قالت: كنت عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إذ أقبل العباس و على، فقال: يا عائشة ان هذين يموتان على غير ملتى، أو قال: دينى.

و روى عبد الرزاق عن معمر قال: كان عند الزهرى حديثان عن عروة عن عائشة فى على عليه السلام، فسألته عنهما يوما فقال: ما نصنع بهما و بحديثهما؟ [و] اللّه أعلم بهما، انى لاتهمهما فى بنى هاشم.

قال: فأما الحديث الاول فقد ذكرناه.

و أما الحديث الثانى فهو: ان عروة زعم ان عائشة حدثته قالت: كنت عند النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إذ أقبل العباس و على فقال: يا عائشة ان سرك ان تنظرى الى رجلين من أهل النار فانظرى الى هذين قد طلعا، فنظرت فإذا العباس و على بن أبى طالب» [۱].

أقول: و لما كانت وجوه اثبات كذب و فسق كثير من الصحابة و الصحابيات كثيرة لا تحصى، فاننا نقف هنا و نمسك عن ذكر البقية و نختم البحث بما ذكره أبو الفداء الايوبى عن الحسن البصرى و الشافعى و هذا نصه:

«قال القاضى جمال الدين ابن واصل: و روى ابن الجوزى بإسناده عن الحسن البصرى انه قال: أربع خصال كن فى معاوية لو لم يكن فيه الا واحدة لكانت موبقة و هى: اخذه الخلافة بالسيف من غير مشاورة و فى الناس بقايا الصحابة و ذوو الفضيلة، و استخلافه ابنه يزيد و كان سكيرا خميرا يلبس الحرير و يضرب بالطنابير، و ادعاؤه زيادا و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: الولد للفراش و للعاهر الحجر

، و قتله حجر بن عدى و أصحابه، فيا ويلا له من حجر و اصحاب حجر.

[۱] شرح النهج ۴/ ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۰

و روی عن الشافعی رحمة اللّه علیه أنه أسر الی الربیع: [انه لا یقبل شهادة أربعة من الصحابة و هم: معاویة و عمرو بن العاص و المغیرة و زیاد» [۱].

و الشافعی شیخ المزنی...

فثبت بطلان قول المزنی «کلهم ثقة مؤتمن» و الحمد للّه رب العالمین.

[۱] المختصر فی اخبار البشر ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۱

تفنید کلام ابن عبد البر حول حدیث النجوم فی توجیه معناه ... ص: ۲۷۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۳

و أورد ابن عبد البر عن البزار قوله: «و الکلام أیضا منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بإسناد صحیح: علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشدین [المهدیین بعدی، فعضوا علیها بالنواجذ و هذا الکلام یعارض حدیث عبد الرحیم لو ثبت فکیف و لم یثبت؟

و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الاختلاف بعده من أصحابه.

ثم اعترض علیه بقوله:

«و لیس کلام البزار بصحیح علی کل حال، لان الاقتداء بأصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم منفردین، انما هو لمن جهل ما یسأل عنه، و من کانت هذه حاله فالتقلید لازم له، و لم یأمر أصحابه أن یقتدی بعضهم ببعض إذا تأولوا تأویلا سائغا جائزا ممکنا فی الأصول، و انما کل واحد منهم نجم جائز ان یقتدی به العامی الجاهل، بمعنی ما یحتاج الیه من دینه، و کذلک سائر العلماء من [مع العامة. و اللّه أعلم» [۱].

[۱] جامع بیان العلم ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۴

أقول: و اعتراضه علی کلام البزار غیر وارد، و قد نشأ من عدم فهمه مرامه، فان معنی کلامه هو: ان حدیث النجوم یقتضی جواز اختلاف الصحابة فی الاحکام الشرعیة، و ان الناس من أیهم أخذوا کانوا علی الهدی، لکن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یبیح الاختلاف من بعده منهم، فالحدیث منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

هذا اصل استدلال البزار علی نکارة هذا الحدیث من جهة معناه بعد ان أبطله من جهة سنده، و اما کلام ابن عبد البر فغیر متوجه علیه، إذ لو سلمنا قوله بأن الأمر بالاقتداء فی الحدیث متوجه الی جهال الامة، و ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لم یأمر باقتداء بعض الاصحاب ببعض فان الاشکال- و هو لزوم إباحة الاختلاف- باق علی حاله.

و ذلک: لان حدیث النجوم یدل بوضوح علی ان کل واحد من الصحابة اهل للاقتداء به، و ان اختلافهم غیر مانع عن ذلک، فیجوز

الاقتداء بکل واحد من المختلفین، و هذا الأمر یجوّز الاختلاف و التفرق فی الدین و یؤدی الی اختلاف الامة لا محالة.

و باختصار: أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامة بالاقتداء بالاصحاب- و هم مختلفون فیما بینهم أشد الاختلاف- یستلزم:

۱- جواز اختلاف الاصحاب فی المسائل الشرعیة و الاحکام الدینیة.

۲- إباحة وقوع الاختلاف فی الامة.

و لکن الاختلاف منهی عنه کتابا و سنة «فالحدیث منکر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم».

و إلیک بعض کلمات ابن عبد البر نفسه فی هذا الشأن فانه قال ما نصه: «و قد ذکر المزنی رحمه اللّه فی هذا حججا أنا أذکرها هنا ان شاء اللّه. قال المزنی: قال اللّه تبارک و تعالی: وَ لَوْ کانَ مِنْ عِنْدِ غَیْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِیهِ اخْتِلافاً کَثِیراً فذم الاختلاف، و قال وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ تَفَرَّقُوا وَ اخْتَلَفُوا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۵

الآیة. و قال: فَإِنْ تَنازَعْتُمْ فِی شَیْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَی اللَّهِ وَ الرَّسُولِ إِنْ کُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ ذلِکَ خَیْرٌ وَ أَحْسَنُ تَأْوِیلًا و عن مجاهد و عطاء و غیرهما فی تأویل ذلک قال: الی الکتاب و السنة.

قال المزنی: فذم اللّه الاختلاف و امر [عنده بالرجوع الی الکتاب و السنة فلو کان الاختلاف من دینه ما ذمه، و لو کان التنازع من حکمه ما أمرهم بالرجوع عنده الی الکتاب و السنة.

قال: و روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انه قال: احذروا زلة العالم

. و عن عمر و معاذ و سلمان مثل ذلک فی التخویف من زلة العالم.

قال: و قد اختلف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فخطأ بعضهم بعضا، و نظر بعضهم فی أقاویل بعض و تعقبها، و لو کان قولهم کله صوابا عندهم لما فعلوا ذلک، و قد جاء عن ابن مسعود فی غیر مسألة انه قال: أقول فیها برأیی فان یک صوابا فمن اللّه و ان یک خطأ فمنی [و] استغفر اللّه...

و قال ابن عبد البر ایضا: أخبرنی قاسم بن محمد قال حدثنا خالد بن سعید قال حدثنا محمد بن وطیس قال حدثنا محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم قال سمعت اشهب یقول: سئل مالک عن اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: خطأ و صواب، فانظر فی ذلک.

و ذکر یحیی بن ابراهیم بن حزین قال حدثنی اصبغ قال قال ابو القاسم: سمعت مالکا و اللیث یقولان فی اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیس کما قال ناس فیه توسعة، لیس کذلک، انما هو خطأ و صواب.

قال یحیی: و بلغنی ان اللیث بن سعد قال: إذا جاء الاختلاف أخذنا فیه بالأحوط...

قال اسماعیل القاضی: انما التوسعة فی اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم توسعة فی اجتهاد الرأی، فأما ان تکون توسعة لان یقول الإنسان بقول واحد منهم من غیر ان یکون الحق عنده فیه فلا، و لکن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۶

اختلافهم یدل علی انهم اجتهدوا فاختلفوا.

قال ابو عمرو: کلام اسماعیل هذا حسن جدا.

و فی سماع اشهب: سئل مالک عمن أخذ بحدیث حدثه ثقة عن اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أ تراه من ذلک فی سعة؟ فقال: لا و اللّه حتی یصیب الحق، ما الحق الا واحد، قولان یکونان صوابین جمیعا؟ ما الحق و الصواب الا واحد.

و قال: و کذلک اختلاف اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و التابعین و من بعدهم من المتخالفین، و ما رد فیه بعضهم علی بعض لا یکاد یحیط به کتاب فضلا عن ان یجمع فی باب، و فیما ذکرنا منه دلیل علی ما عنه سکتنا.

و فی رجوع اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعضهم الی بعض دلیل واضح علی ان اختلافهم عندهم خطأ و صواب، و لولا ذلک کان یقول کل واحد منهم: جائز ما قلت أنت و جائز ما قلت أنا، و کلانا نجم یهتدی به، فلا علینا شیء من اختلافنا.

قال ابو عمرو: و الصواب مما اختلف فیه و تدافع وجه واحد، و لو کان الصواب فی وجهین متدافعین ما خطأ السلف بعضهم بعضا فی اجتهادهم و قضائهم و فتواهم، و النظر یأبی ان یکون الشیء و ضده صوابا، و لقد أحسن القائل: اثبات ضدین معا فی حال أقبح ما یأتی من المحال» [۱].

قلت: أ لیس هذا تصریحا بنکارة حدیث النجوم و هو ما ذکره الحفاظ البزار؟

ثم ذکر موارد من رجوع بعض الصحابة الی قول بعض ... و مع هذا کیف یکون کل واحد منهم نجما؟!

---

[۱] جامع بیان العلم ۳۴۸- ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۷

دحض المعارضة بقول الأمیر علیه السلام انّما الشوری للمهاجرین و الأنصار ... ص: ۲۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۷۹

قوله: و إذا دلّ هذا الحدیث علی امامة العترة، فکیف یصح

الحدیث الصحیح المروی عن علی بن أبی طالب علیه السلام بصورة متواترة عند الشیعة یقول فیه: انما الشوری للمهاجرین و الأنصار.؟

أقول: هذا مردود بوجوه.

الاول ...: ص: ۲۷۹

لقد أثبتنا دلالة حدیث الثقلین علی امامة الأئمة الاثنی عشر من العترة الطاهرة، بالدلائل القاهرة و البراهین الساطعة التی لا تبقی ریبا و لا تذر شکا فی ذلک، فتشکیک (الدهلوی) فیه واه.

الثانی ...: ص: ۲۷۹

تعبیره عن «انما الشوری للمهاجرین و الأنصار» ب «الحدیث المروی» تخدیع و تضلیل، لأنه انما ورد عنه ذلک فی بعض کتب السیر و التواریخ و فی ضمن کتاب له الی معاویة بن أبی سفیان، علی سبیل الإلزام له به.

الثالث ...: ص: ۲۷۹

دعوی تواتره عند الشیعة باطلة.

الرابع ...: ص: ۲۷۹

ان هذا الکلام لا ینافی دلالة حدیث الثقلین علی امامة الأئمة علیهم السلام، لان المهاجرین و الأنصار مأمورون بأجمعهم باتباع الثقلین،

فلو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۰

أجمعوا علی رجل مع الاهتداء بهدی الکتاب و العترة صحت إمامته، و من الواضح ان ذلک لن یتحقق الا بالنسبة الی رجل من أهل بیت العصمة، و منه یظهر بطلان خلافة غیره.

الخامس ...: ص: ۲۸۰

ان ما اجتمع علیه المهاجرون و الأنصار کلهم حق، لان أهل البیت علیهم السلام من «المهاجرین» بل هم سادتهم بلا نزاع.

و علی هذا یکون التمسک بهکذا اجماع عین التمسک بالعترة المأمور به فی حدیث الثقلین، و عین التمسک بالکتاب بمقتضی الحدیث المذکور، فلا تنافی.

السادس ...: ص: ۲۸۰

ان هذا الکلام یدل علی لزوم المشورة من جمیع المهاجرین و الأنصار، و لا ریب فی ان بیعة أبی بکر لم تکن عن مشورة، بل کانت- علی حد تعبیر عمر- «فلتة وقی اللّه شرها، فمن دعا الی مثلها فاقتلوه» ثم قال:

«من بایع رجلا من غیر مشورة من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرة ان یقتلا».

قال البخاری: «حدثنا عبد العزیز بن عبد اللّه حدثنی ابراهیم بن سعد عن صالح عن ابن شهاب عن عبید اللّه بن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود عن ابن عباس، قال: کنت أقرئ رجالا من المهاجرین منهم عبد الرحمن بن عوف، فبینما أنا فی منزله بمنی و هو عند عمر بن الخطاب فی آخر حجة حجها إذ رجع الی عبد الرحمن فقال: لو رأیت رجلا أتی أمیر المؤمنین الیوم فقال: یا أمیر المؤمنین هل لک فی فلان یقول لی قد مات عمر لقد بایعت فلانا فو اللّه ما کانت بیعة أبی بکر الا فلتة فتمت.

فغضب عمر ثم قال انی إن شاء اللّه لقائم العشیة فی الناس فمحذرهم هؤلاء الذین یریدون أن یغضبوهم أمورهم. قال عبد الرحمن: فقلت یا أمیر المؤمنین! لا تفعل فان الموسم یجمع رعاء الناس و غوغاءهم، فإنهم هم الذین یغلبون علی قربک حین تقوم فی الناس، و أنا أخشی أن تقوم فتقول مقالة یطیرها عنک کل مطیر و أن لا یعوها و أن لا یضعوها علی مواضعها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۱

فأمهل حتی تقدم المدینة فإنها دار الهجرة و السنة، فتخلص بأهل الفقه و أشراف الناس فتقول ما قلت متمکنا فیعی أهل العلم مقالتک و یضعونها علی مواضعها. فقال عمر: أما و اللّه إن شاء اللّه لأقومن بذلک أول مقام أقومه بالمدینة.

قال ابن عباس: فقدمنا المدینة فی عقب ذی الحجة فلما کان یوم الجمعة عجلنا الرواح حین زاغت الشمس حتی أجد سعید بن زید بن عمرو بن نفیل جالسا الی رکن المنبر فجلست حوله تمسّ رکبتی رکبته، فلم أنشب أن خرج عمر بن الخطاب فلمّا رأیته مقبلا- قلت لسعید بن زید بن عمرو بن نفیل: لیقولن العشیة مقالة لم یقلها منذ استخلف قط قبله، فأنکر علیّ و قال: ما عسیت ان یقول ما لم یقل قبله! فجلس عمر علی المنبر فلما سکت المؤذنون قام فأثنی علی اللّه بما هو أهله ثم قال:

أما بعد، فانی قائل لکم مقالة قد قدّر لی أن أقولها، لا ادری لعلها بین یدی اجلی، فمن عقلها و وعاها فلیحدّث بها حیث انتهت به راحلته و من خشی أن لا یعقلها فلا أحل لاحد أن یکذب علیّ. ان اللّه بعث محمدا صلّی اللّه علیه و سلّم بالحق و أنزل علیه الکتاب، فکان ممّا أنزل اللّه آیة الرجم، فقرأناها و عقلناها و وعیناها، فلذا رجم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رجمنا بعده، فأخشی ان طال بالناس زمان أن یقول قائل «و اللّه ما نجد آیة الرجم فی کتاب اللّه!» فیضلوا بترک فضیلة أنزلها اللّه، و الرجم فی کتاب اللّه حق علی

من زنی إذا أحصن من الرجال و النساء إذا قامت البینة أو کان الحبل أو الاعتراف. ثم انّا کنا نقرأ فیما نقرأ من کتاب اللّه أن لا ترغبوا من آبائکم فانه کفر أن ترغبوا عن آبائکم أو أن کفرا بکم أن ترغبوا عن آبائکم الإثم،

ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا تطرونی کما اطری عیسی بن مریم و قولوا: عبد اللّه و رسوله.

ثم انه بلغنی ان قائلا- منکم یقول: و اللّه لو مات عمر بایعت فلانا! فلا یغترنّ امرؤ ان یقول انما کانت بیعة أبی بکر فلتة و تمت، ألا و انها کانت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۲

کذلک و لکن اللّه وقی شرها! و لیس منکم من تقطع الأعناق الیه مثل أبی بکر، من بایع رجلا من غیر مشورة من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرّة ان یقتلا.

و انه قد کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم أن الأنصار خالفونا و اجتمعوا بأسرهم فی سقیفة بنی ساعدة، و خالف عنا علی و الزبیر و من معها، و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر، فقلت لابی بکر: یا أبا بکر! انطلق بنا الی إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نریدهم فلما دنونا منهم لقینا رجلان صالحان فذکر ما تمامی علیه القوم، فقال: أین تریدون یا معشر المهاجرین؟ فقلنا نرید إخواننا هؤلاء من الأنصار، فقالا: لا علیکم أن لا تقربوهم، اقضوا أمرکم فقلت: و اللّه لنأتینهم! فانطلقنا حتی أتیناهم فی سقیفة بنی ساعدة فإذا رجل مزمل بین ظهرانیهم، فقلت: من هذا؟ قالوا:

هذا سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ قالوا یوعک. فلما جلسنا قلیلا تشهّد خطیبهم فأثنی علی اللّه. بما هو أهله ثم قال:

أمّا بعد، فنحن أنصار اللّه و کتیبة الإسلام و أنتم معشر المهاجرین رهط و قد دفت دافة من قومکم فإذا هم یریدون ان یختزلونا من أصلنا و ان یحصنونا من الأمر، فلما سکت أردت ان أتکلم و کنت زوّرت مقالة اعجبتنی أرید أن اقدمها بین یدی أبی بکر، و کنت اداری منه بعض الحدّ، فلما أردت ان اتکلّم قال ابو بکر: علی رسلک! فکرهت أن أغضبه فتکلم ابو بکر فکان هو أحلم منی و أوقر، و اللّه ما ترک من کلمة أعجبتنی فی تزویری الّا قال بدیهة مثلها أو أفضل حتی سکت! فقال: ما ذکرتم فیکم من خیر فأنتم له اهل و لن یعرف هذا الأمر الّا لهذا الحی من قریش هم أوسط العرب نسبا و دارا، و قد رضیت لکم احد هذین الرجلین، فبایعوا أیهما شئتم، فأخذ بیدی و بید أبی عبیدة بن الجرّاح- و هو جالس بیننا- فلم أکره مما قال غیرها، کان و اللّه ان أقدم فتضرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من ان أتامرّ علی قوم فیهم ابو بکر! اللهم الا أن تسوّل لی نفسی عند الموت شیئا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۳

لا أجده الآن.

فقال قائل من الأنصار! انا جذیلها المحکک و عذیقها المرجّب، منا امیر و منکم امیر یا معشر قریش! فکثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی فرقت من الاختلاف، فقلت: ابسط یدک یا أبا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثم بایعته الأنصار، و نزونا علی سعد بن عبادة فقال قائل منهم:

قتلتم سعد بن عبادة فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادة! قال عمر: و انّا و اللّه ما وجدنا فیما حضر من أمر أقوی من مبایعة أبی بکر، خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعة أن یبایعوا رجلا منهم بعدنا فاما بایعناهم علی ما لا نرضی [۱] و اما نخالفهم، فیکون فساد، فمن بایع رجل علی غیر مشورة من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی بایعه تغرّه ان یقتلا» [۲].

و قال ابن هشام «قال ابن اسحق: و کان من حدیث السقیفة حین اجتمعت بها الأنصار ان عبد اللّه بن أبی بکر حدثنی عن ابن شهاب الزهری عن عبید اللّه بن عبد اللّه بن عتبة بن مسعود عن عبد اللّه بن عباس، قال أخبرنی عبد الرحمن بن عوف قال: و کنت منزله بمنی أنتظره و هو عند عمر فی آخر حجة حجها عمر، قال: فرجع عبد الرحمن بن عوف من عند عمر فوجدنی فی منزله فی منی انتظره و کنت أقرئه القرآن، قال ابن عباس: فقال لی عبد الرحمن بن عوف: لو رأیت رجلا أتی امیر المؤمنین فقال: یا امیر المؤمنین! هل لک

فی فلان یقول: و اللّه لو قد مات عمر ابن الخطاب لقد بایعت فلانا و اللّه ما کانت بیعة أبی بکر الا فلتة فتمت.

قال: فغضب عمر فقال: انی إن شاء اللّه لقائم العشیة فی الناس فمحذّرهم هؤلاء الذین یریدون أن یغضبوهم أمرهم، قال عبد الرحمن فقلت:

یا أمیر المؤمنین! لا تفعل، فان الموسم یجمع رعاع الناس و غوغاءهم و انهم هم الذین یغلبون علی قربک حین تقوم فی الناس و انی أخشی ان تقوم فتقول.

[۱، ۲] صحیح البخاری ۸/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۴

مقالة یطیر بها أولئک عنک کل مطیر و لا یعوها و لا یضعوها علی مواضعها، فأمهل حتی تقدم المدینة فإنها دار السنة و تخلص بأهل الفقه و أشراف الناس فتقول ما قلت بالمدینة متمکنا فیعی أهل الفقه مقالتک و یضعوها علی مواضعها.

قال: فقال عمر: أما و اللّه إن شاء اللّه لأقومن بذلک اول مقام أقومه بالمدینة قال ابن عباس: فقدمنا المدینة فی عقب ذی الحجة، فلما کان یوم الجمعة عجلت الرواح حین زالت الشمس فأجد سعید بن زید بن عمرو بن نفیل جالسا الی رکن المنبر فجلست حذوه تمس رکبتی رکبته فلم أنشب ان خرج عمر بن الخطاب فلما رأیته مقبلا قلت لسعید بن زید: لیقولن العشیة علی هذا المنبر مقالة لم یقلها منذ استخلف! قال: فأنکر علیّ سعید بن زید ذلک و قال: ما عسی ان یقول مما لم یقل قبله! فجلس عمر علی المنبر فلما سکت المؤذن قام فأثنی علی اللّه بما هو أهله ثم قال:

أما بعد! فانی قائل لکم مقالة قد قدر لی ان أقولها و لا أدری لعلها بین یدی أجلی، فمن عقلها و وعاها فلیأخذ بها حیث انتهت به راحلته، و من خشی ان لا یعیها فلا یحل لاحد ان یکذب علی. ان اللّه بعث محمدا و أنزل علیه الکتاب فکان مما أنزل علیه آیة الرجم فقرأناها و علمناها و وعیناها، و رجم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رجمنا بعده فأخشی ان طال بالناس زمان ان یقول قائل: و اللّه ما نجد الرجم فی کتاب اللّه فیضلوا بترک فریضة أنزلها اللّه و ان الرجم فی کتاب اللّه حق علی من زنی إذا أحصن من الرجال و النساء إذا قامت البینة أو کان الحبل أو الاعتراف ثم انا قد کنا نقرأ فیما نقرأ من کتاب اللّه، لا ترغبوا عن آبائکم فانه کفر بکم أو کفر بکم أن ترغبوا عن آبائکم الا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا تطرونی کما أطری عیسی بن مریم و قولوا عبد اللّه و رسوله.

ثم انه قد بلغنی أن فلانا قال: و اللّه لو قد مات عمر بن الخطاب لقد بایعت فلانا فلا یغرن امرؤ أن یقول ان بیعة أبی بکر کانت فلتة فتمت! و انها قد کانت کذلک الا أن اللّه قد وقی شرّها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۵

و لیس فیکم من تنقطع الأعناق الیه مثل أبی بکر، فمن بایع رجلا عن غیر مشورة من المسلمین فانه لا بیعة له هو و لا الذی بایعه تغرّة أن یقتلا.

انه کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم ان الأنصار خالفونا فاجتمعوا بأشرافهم (بأسرهم. ظ) فی سقیفة بنی ساعدة، و تخلف عنا علی بن أبی طالب و الزبیر بن العوام و من معهما. و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت لابی بکر: انطلق بنا الی إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم حتی لقینا منهم رجلان صالحان فذکرا لنا ما تمالا علیه القوم و قالا:

أین تریدون؟ یا معشر المهاجرین! قلنا: نرید إخواننا هؤلاء من الأنصار، قالا: فلا علیکم أن لا تقربوهم یا معشر المهاجرین! اقضوا أمرکم! قال:

قلت: و اللّه لنأتینهم.

فانطلقنا حتی أتیناهم فی سقیفة بنی ساعدة فإذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟ فقالوا: سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ فقالوا:

وجع، فلما جلسنا تشهد خطيبهم فأثنى على اللّه بما هو له أهل ثم قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و كتيبة الإسلام و أنتم يا معشر المهاجرين رهط منا و قد دفت اللّه من قومكم، قال: و إذا هم يريدون أن يجتازونا (يختزلونا. ظ) من أصلنا و يغتصبونا الأمر. فلما سكت أردت أن أتكلم و قد زورت فى نفسى مقالة قد أعجبتنى أريد أن أقدمها بين يدى أبى بكر و كنت اداری منه بعض الحد، فقال أبو بكر على رسلك يا عمر! فكرهت أن أغضبه، فتكلم و هو كان أعلم (أحلم. ظ) منى و أوفر. فو اللّه ما ترك من كلمة أعجبتنى من تزويرى الا قالها فى بديهة أو مثلها أو أفضل حتى سكت قال:

أما ما ذكرتم فيكم من خير فأنتم له أهل و لن تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحى من قريش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم، و أخذ بيدى و بيد أبى عبيدة بن الجراح و هو جالس بيننا و لم أكره شيئا مما قال غيرها، كان: و اللّه ان أقدم فتضرب عنقى لا يقربنى ذلك الى اثم أحب إلى أن أتأمر على قوم فيهم أبو بكر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۶

قال: فقال قائل من الأنصار، أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب، منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش! قال: فكثر اللفظ و ارتفعت الأصوات حتى تخوفت الاختلاف فقلت: ابسط يدك يا أبا بكر! فبسط يده فبايعته ثم بايعه المهاجرون ثم بايعه الأنصار، و نزونا على سعد بن عبادة فقال قائل منهم: قتلتم سعد بن عبادة! قال: فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادة!» [۱].

و قال أحمد بن اسحق بن جعفر المعروف باليعقوبى: «و استأذن قوم من قريش عمر فى الخروج للجهاد، فقال: قد تقدم لكم مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: انى آخذ بحلاقيم قريش على أفواه هذه الحرة، لا تخرجوا فتسللوا بالناس يمينا و شمالا، قال عبد الرحمن بن عوف: فقلت: نعم يا أمير المؤمنين! و لم تمنعنا من الجهاد؟ فقال: لئن أسكت عنك فلا أجيبك خير لك من أن أجيبك، ثم اندفع يحدث عن أبى بكر حتى قال: كانت بيعة أبى بكر فلتة وقى اللّه شرها فمن عاد بمثلها فاقتلوه» [۲].

و قال محمد بن جرير الطبرى: «حدثنى على بن مسلم، قال: ثنا:

عباد ابن عباد، قال: ثنا: عباد بن راشد قال: حدثنا عن الزهرى عن عبيد اللّه بن [عبد اللّه بن عتبة عن ابن عباس، قال: كنت أقرئ عبد الرحمن ابن عوف القرآن، قال: فحج عمر و حججنا معه، قال: فانى لفى منزل بمنى إذ جاءنى عبد الرحمن بن عوف، فقال: شهدت أمير المؤمنين اليوم و قام اليه رجل فقال: انى سمعت فلانا يقول: لو قد مات أمير المؤمنين لقد بايعت فلانا، قال: فقال أمير المؤمنين: انى لقائم العشية فى الناس فمحذرهم هؤلاء الرهط الذين يريدون أن يغصبوا الناس أمرهم، قال فقلت: يا أمير المؤمنين ان الموسم يجمع رعاع الناس و غوغاءهم و انهم الذين يغلبون على مجلسك و انى لخائف ان قلت اليوم مقالة ألا يعوها و لا يحفظوها و لا يضعوها على مواضعها،

---

[۱] سيرة ابن هشام ۲/ ۶۵۸.

[۲] تاريخ اليعقوبى ۲/ ۱۴۷- ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۷

و أن يطيروا بها كل مطير. و لكن أمهل حتى تقدم المدينة تقدم دار الهجرة و السنة و تخلص بأصحاب رسول اللّه من المهاجرين و الأنصار فتقول ما قلت متمكنا فيعوا مقالتك و يضعوها على مواضعها فقال:

و اللّه لا قومن بها فى أول مقام أقومه بالمدينة قال: فلما قدمنا المدينة و جاء يوم الجمعة هجرت للحديث الذى حدثنيه عبد الرحمن فوجدت سعيد ابن زيد قد سبقنى بالتهجير، فجلست الى جنبه عند المنبر ركبتى الى ركبته، فلما زالت الشمس لم يلبث عمر أن خرج فقلت لسعيد و هو مقبل: ليقولن أمير المؤمنين اليوم على هذا المنبر مقالة لم يقل قبله، فغضب و قال: أى مقالة يقول لم يقل قبله!؟ فلما جلس عمر على المنبر أذن المؤذ [نو] ن فلما قضى المؤذن أذانه قام عمر فحمد اللّه و أثنى عليه و قال: أما بعد، فانى أريد أن أقول

مقالـة قـد قـدر أن أقولها من وعاها و عقلها و حفظها، فليحـدث بها حيث تنتهى به راحلته و من لم يعها فانى لا أحل لاحـد أن يكذب علىّ، ان اللّه عز و جل بعث محمـدا بالحق و أنزل عليه الكتاب و كان فيما أنزل عليه آية الرجم، فرجم رسول اللّه و رجمنا بعده، و انى قد خشيت أن يطول بالناس زمان فيقول قائل:

و اللّه مـا نجـد الرجم فى كتاب اللّه فيضـلوا بترك فريضـة أنزلها اللّه و قـد كنا نقول (نقرأ. ظ): لا ترغبوا عن آبائكم فانه كفر بكم أن ترغبوا عن آبائكم.

ثم انه بلغنى أن قائلا منكم يقول: لو قد مات أمير المؤمنين بايعت فلانا فلا يغرن أمراء أن يقول ان بيعة أبى بكر كانت فلتة، فقد كانت كذلك غير أن اللّه وقى شرها، و ليس منكم من تقطع اليه الأعناق مثل أبى بكر. و انه كان من خبرنا حين توفى اللّه نبيه صلّى اللّه عليه و سلّم أن عليـا و الزبير و من معهمـا تخلفوا عنا فى بيت فاطمـة و تخلفت عنا الأنصار بأسـرها و اجتمع المهاجرون الى أبى بكر، فقلت لابى بكر: انطلق بنـا الى إخواننـا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم فلقينا رجلان صالحان قـد شـهدا بـدرا فقالا: أين تريـدون يا معشـر المهاجرين فقلنا نريد إخواننا هؤلاء من الأنصار، قالا: فارجعوا فاقضوا أمركم بينكم فقلنا: و اللّه لنأتينهم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۸

قـال: فأتينـاهم و هم مجتمعون فى سـقيفة بنى ساعـدة. قـال: و إذا بين أظهرهم رجل مزمل، قال: قلت: من هـذا؟ قالوا: سـعد بن عبادة، فقلت:

ما شأنه؟ قالوا: وجع، فقام رجل منهم فحمـد اللّه و قال: أما بعـد، فنحن الأنصار و كتيبـة الإسـلام و أنتم يا معشـر قريش رهط نبينا و قد دفت إلينا من قومكم دافـة، قال: فلما رأيتم يريـدون أن يختزلونا من أصـلنا و يغصـبونا الأمر، و قد كنت زورت فى نفسـى مقالة اقدمها بين يـدى أبى بكر و قـد كنت ادارى منه بعض الحـد و كان هو أوقر منى و أحلم، فلما أردت أن أتكلم قال على رسـلك فكرهت أن أعصيه فقام فحمد اللّه و أثنى عليه فما ترك شيئا كنت زورت فى نفسى أن أتكلم به لو تكلمت الا قد جاء به أو بأحسن منه و قال:

أما بعـد، يا معشـر الأنصار! فإنكم لا تـذكرون منكم فضـلا الا و أنتم له أهل و ان العرب لا تعرف هذا الأمر الا لهذا الحى من قريش و هم أوسط دارا و نسبا، و لكن قد رضـيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم، فأخذ بيدى و بيد أبى عبيدة بن الجراح و انى و اللّه مـا كرهت من كلامه شـيئا غير هـذه الكلمـة ان كنت لا قـدم فتضـرب عنقى فيما لا يقربنى الى اثم أحب الى من أو أؤمر على قوم فيهم أبو بكر، فلما قضى أبو بكر كلامه قام منهم رجل فقال:

أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب؟ منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش! قال: فارتفعت الأصوات و اكثر اللغط.

فلما أشـفقت الاختلاف قلت لابى بكر: أبسط يدك أبايعك! فبسط يده فبايعته و بايعه المهاجرون و بايعه الأنصار، ثم نزونا على سـعد حتى قـال قـائلهم: قتلتم سـعد بن عبادة، فقلت. قتل اللّه سـعدا! و انا و اللّه ما وجـدنا أمرا هو أقوى من مبايعـة أبى بكر، خشـينا ان فارقنا القوم و لم تكن بيعة أن يحدثوا بعدنا بيعة فاما أن نتابعهم على ما لا نرضى أو نخالفهم فيكون فساد» [۱].

---

[۱] تاريخ الطبرى ۲/ ۴۴۵- ۴۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۸۹

و قال أيضا: «ثنا عبيد اللّه بن سـعيد، قال: ثنا عمى، قال: نا: سـيف ابن عمر عن سهل و أبى عثمان عن الضحاك بن خليفة، قال: لما قام الحباب ابن المنذر انتضـى سيفه و قال: أنا: جذيلها المحكك و عذيقها المرجب، أنا أبو شبل فى عرينة الأسد يعزى الى الأسد! فحامله عمر فضـرب يده فندر السـيف فأخذه ثم وثب على سـعد و وثبوا على سـعد، و تتابع القوم على البيعة و بايع (تمانع. ظ) سعد، و كانت فلتة كفلتات الجاهلية قام أبو بكر دونها، و قال قائل حين وطئ سـعد: قتلتم سـعدا! فقال عمر: قتله اللّه انه منافق و اعترض عمر بالسـيف صخرة فقطعه».

و قال أبو حاتم محمد بن حبان التميمى البستى: «أخبرنا محمد بن الحسن ابن قتيبة النحمى بعسقلان، ثنا: محمد بن المتوكل، ثنا: عبد الرزاق أنا: معمر عن الزهرى عن عبيد اللّه بن عبد اللّه بن عتبة عن ابن عباس، قال:

كنت عند عبد الرحمن بن عوف فى خلافة عمر بن الخطاب، فلما كان فى آخر حجة حجها عمر أتانى عبد الرحمن بن عوف فى منزلى عشاء، فقال:

لو شهدت امير المؤمنين! اليوم و جاءه رجل و قال: يا امير المؤمنين! انى سمعت فلانا يقول: لو قد مات امير المؤمنين لبايعت فلانا! فقال عمر: انى لقائم العشية فى الناس و محذرهم- هؤلاء الرهط الذين يريدون أن يغتصبوا المسلمين أمرهم- فقلت: يا امير المؤمنين! ان الموسم يجمع رعاع الناس و غوغاهم و انهم الذين يغلبون على مجلسك، و انى أخشى ان تقول فيهم اليوم مقالة لا يعونها و لا يضعونها مواضعها و ان يطيروا بها كل مطير، و لكن أمهل يا أمير المؤمنين! حتى تقدم المدينة فإنها دار السنة و دار الهجرة فتخلص بالمهاجرين و الأنصار و تقول ما قلت متمكنا فيعوا مقالتك و يضعونها مواضعها.

قال عمر: أما و اللّه لأقومن به فى اول مقام أقومه بالمدينة. قال ابن عباس: فلما قدمنا المدينة و جاء يوم الجمعة هجرت لما حدّثنى عبد الرحمن بن عوف، فوجدت سعيد بن زيد بن نقيل قد سبقنى بالتهجر جالسا الى جنب المنبر فجلست الى جنبه تمس ركبتى ركبته، فلما زالت الشمس خرج

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۰

علينا عمر فقلت و هو مقبل: أما و اللّه ليقولن اليوم امير المؤمنين على هذا المنبر مقالة لم يقل قبله! قال فغضب سعيد بن زيد فقال: و أى مقالة يقول لم يقل قبله؟ فلما ارتقى عمر المنبر أخذ المؤذن فى أذانه فلما فرغ من أذانه.

قام عمر فحمد اللّه و أثنى عليه بما هو أهله ثم قال أمّا بعد، فانى أريد ان أقول مقالة قد قدر لى أن أقولها، فمن وعاها فليحدث بها حيث تنتهى به راحلته و من خشى ان لا يعيها فانى لا أحل لاحد أن يكذب على: ان اللّه بعث محمدا صلّى اللّه عليه و سلّم و انزل عليه الكتاب، فكان مما انزل عليه آية الرجم، فرجم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رجمنا بعده، و انى خائف أن يطول بالناس زمان فيقول قائل: ما نجد الرجم فى كتاب اللّه! فيضلوا بترك فريضة أنزلها اللّه، ألا و ان الرجم على من أحصن إذا زنا و قامت عليه البينة أو كان الحمل أو الاعتراف. ثم انّا قد كنّا نقرأ «و لا ترغبوا عن آبائكم» ثم

ان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: «لا تطرونى كما أطرت النصارى عيسى ابن مريم فإنما أنا عبد فقولوا: عبد اللّه و رسوله».

ثم انه بلغنى أن فلانا منكم يقول: لو قد مات أمير المؤمنين لقد بايعت فلانا، فلا يغرن امرأ أن يقول: ان بيعة أبى بكر كانت فلتة، فقد كانت كذلك الا أن اللّه وقى شرها و دفع عن الإسلام و المسلمين ضرها، و ليس فيكم من تقطع اليه الأعناق مثل أبى بكر. و انه كان من خبرنا حين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن عليا و الزبير و من تبعهما تخلفوا عنا فى بيت فاطمة، و تخلفت عنا الأنصار فى سقيفة بنى ساعدة، و اجتمع المهاجرون الى أبى بكر فقلت: يا أبا بكر! انطلق بنا الى إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم فلقينا رجلين صالحين من الأنصار شهدا بدرا فقالا- أين تريدون يا معشر المهاجرين؟ قلنا: نريد إخواننا هؤلاء الأنصار قالا: فارجعوا مضوا الأمر أمركم بينكم: فقلت و اللّه لنأتينهم فأتيناهم فإذا هم مجتمعون فى سقيفة بنى ساعدة بين أظهرهم رجل مزمل قلت: من هذا؟ قالوا: سعد بن عبادة، قال: قلت: ما شأنه؟ قالوا: وجع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۱

فقام خطيب الأنصار فحمد اللّه و أثنى عليه بما هو أهله، ثم قال: أما بعد! فنحن الأنصار و كتيبة الإسلام و أنتم يا معشر قريش رهط منا و قد دفت إلينا دافة منكم. و إذا هم يريدون أن يختزلون أصلنا و يختصلوا بأمر دوننا و قد كنت زورت فى نفسى مقالة أريد ان أقوم بها بين يدى أبى بكر و كنت أدارى من أبى بكر بعض الحد، و كان أوقر منى و أحلم، فلما أردت الكلام قال: على رسلك. فكرهت ان أغضبه، فحمد اللّه أبو بكر و أثنى عليه و و اللّه ما ترك كلمة فد كنت زورتها الا جاء بها أو أحسن منها فى بديهته، ثم قال:

أما بعد! و أما ما ذكرتم فيكم من خير يا معشر الأنصار فأنتم له أهل و لن تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحى من قريش، هم أوسط العرب دارا و نسبا، و لقد رضيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم و أخذ بيدى و يد أبى عبيدة بن الجراح، فو اللّه ما كرهت مما قال شيئا غير هذه الكلمة، كنت لان أقدم فتضرب عنقى لا يقربنى ذلك الى ثم أحب الى من أن أقدم على قوم فيهم أبو بكر! فلما قضى أبو بكر مقالته فقام رجل من الأنصار فقال:

أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش، و الا أجلنا الحرب فيما بيننا و بينكم جذعة! قال معمر: فقال قتادة: قال عمر: فانه لا يصلح سيفان فى غمد و لكن منا الأمراء و منكم الوزراء! قال معمر عن الزهرى فى حديثه فارتفعت الأصوات بيننا و كثر اللغط حتى أشفقت الاختلاف، فقلت: يا أبا بكر! أبسط يدك أبايعك! فبسط يده فبايعته و بايعه المهاجرون و بايعه الأنصار. قال: و نزونا على سعد بن عبادة حتى قال قائل: قتلتم سعدا قال قلت: قتل اللّه سعدا، و انا و اللّه ما رأينا فيما حضرنا امرا كان أقوى من مبايعة أبى بكر، خشينا ان فارقنا القوم أن يحدثوا بعدنا بيعة فاما أن نبايعهم على ما لا نرضى و اما أن نخالفهم فيكون فساد.

فلا يغرن امرا يقول: كانت بيعة أبى بكر فلتة و قد كانت كذلك الا أن اللّه وقى شرها! و ليس فيكم من يقطع اليه الأعناق مثل أبى بكر فمن بايع رجلا من غير مشورة من المسلمين فانه لا يبايع لا هو و لا الذى بايعه بعده. قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۲

الزهرى و أخبرنى عروة أن الرجلين الذين لقياهم من الأنصار عويم بن ساعدة و معن بن عدى، و الذى قال «انا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب» خباب ابن المنذر» [۱].

و قال الشهرستانى فى كتاب [الملل و النحل «الخلاف الخامس فى الامامة و أعظم خلاف بين الامة، إذ ما سل سيف فى الإسلام على قاعدة دينية مثل ما سل على الامامة فى كل زمان! و قد سهل اللّه تعالى ذلك فى الصدر الاول، فاختلف المهاجرون و الأنصار فيها و قالت الأنصار: منا أمير و منكم أمير و اتفقوا على رئيسهم سعد بن عبادة الأنصارى فاستدركه أبو بكر و عمر فى الحال بأن حضرا سقيفة بنى ساعدة و قال عمر:

كنت ازور فى نفسى كلاما فى الطريق فلما وصلنا الى السقيفة أردت أن أتكلم فقال أبو بكر: مه يا عمر! فحمد اللّه و أثنى عليه و ذكر ما كنت أقدره فى نفسى كأنه يخبر عن غيب! فقبل أن يشتغل الأنصار بالكلام مددت يدى اليه فبايعته و بايعه الناس و سكنت النائرة.

الا ان بيعة أبى بكر كانت فلتة وقى اللّه شرها، فمن عاد الى مثلها فاقتلوه. فأيما رجل بايع رجلا من غير مشورة من المسلمين فإنهما تغرة أن يقتلا، و انما سكنت الأنصار عن دعواهم

لرواية أبى بكر عن النبى عليه السلام: الأئمة من قريش!

و هذه البيعة هى التى جرت فى السقيفة، ثم لما عاد الى المسجد انثال الناس عليه و بايعوه عن رغبة سوى جماعة من بنى هاشم و أبى سفيان من بنى أمية و أمير المؤمنين على كرم اللّه وجهه كان مشغولا بما أمره النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من تجهيزه و دفنه و ملازمة قبره من غير منازعة و لا مدافعة».

و قال السيوطى فى (تاريخ الخلفا): «روى الشيخان أن عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه خطب الناس مرجعه من الحج فقال فى خطبته: قد بلغنى

---

[۱] الثقات لابن حبان-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۳

أن فلانا منكم يقول: لو مات عمر بايعت فلانا فلا يغترن امرأ أن يقول أن بيعة أبى بكر كانت فلتة، ألا و انها كذلك الا أن اللّه وقى

شرها، و لیس فیکم الیوم من قطع الیه الأعناق مثل أبی بکر.

و انه کان من خبرنا حین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ان علیا و الزبیر و من معهما تخلفوا فی بیت فاطمة و تخلف الأنصار عنا بأجمعها فی سقیفة بنی ساعدة و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت له: یا أبا بکر! انطلق بنا الی إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم حتی لقینا رجلان صالحان فذکرا لنا الذی صنع القوم فقال: أین تریدون یا معشر المهاجرین؟ قلت:

نرید إخواننا من الأنصار فقالا: علیکم أن لا تقربوهم و اقضوا أمرکم یا معشر المهاجرین فقلت: و اللّه لنأتینهم، فانطلقنا حتی جئناهم فی سقیفة بنی ساعدة فإذا هم مجتمعون و إذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟

قالوا ابن عبادة، فقلت: ما له؟ قالوا: وجع، فلما جلسنا قام خطیبهم فأثنی علی اللّه بما هو أهله و قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و کتیبة الإسلام و أنتم یا معشر المهاجرین رهط منا و قد دفت دافة منکم تریدون أن تختزلونا من أصلنا و تحصنوننا من الأمر! فلما سکت أردت أن أتکلم، و قد کنت زورت مقالة أعجبتنی أردت أن أقولها بین یدی أبی بکر، و قد کنت أداری منه بعض الحد، و هو کان أحلم منی و أوقر، فقال أبو بکر: علی رسلک! فکرهت أن أغضبه و کان أعلم منی، و اللّه ما ترک من کلمة أعجبتنی فی تزویری الا قالها فی بداهته و أفضل حتی سکت.

فقال: أما بعد! فما ذکرتم من خیر فأنتم أهله و لم تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضیت لکم أحد هذین الرجلین أیهما شئتم، فأخذ بیدی و بید أبی عبیدة بن الجراح، فلم أکره مما قال غیرها، و کان و اللّه أن أقدم فتضرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من أن أتأمر علی قوم فیهم أبو بکر! فقال قائل من الأنصار:

أنا جذیلها المحکک و عذیقها المرجب، منا أمیر و منکم أمیر یا معشر قریش!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۴

و کثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی خشیت الاختلاف فقلت ابسط یدک یا أبا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثم بایعه الأنصار، أما و اللّه ما وجدنا فیما حضرنا أمرا هو أوفق من مبایعة أبی بکر، خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعة أن یحدثوا بعدنا بیعة فاما أن نتابعهم علی ما لا نرضی و اما أن نخالفهم فیکون فیه فساد».

و قال ابن حجر المکی فی (الصواعق): «روی الشیخان البخاری و مسلم فی صحیحیهما اللذین هما أصح الکتب بعد القرآن بإجماع من یعتد به: أنّ عمر رضی اللّه عنه خطب الناس مرجعه من الحج فقال فی خطبته: قد بلغنی أن فلانا منکم یقول: لو مات عمر بایعت فلانا! فلا یغترن (یغرن.

ظ) امرا أن یقول ان بیعة أبی بکر کانت فلتة، ألا و انها کذلک الا أن اللّه وقی شرها، و لیس فیکم الیوم من تقطع الیه الأعناق مثل أبی بکر.

و انه کان من خبرنا حین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنّ علیّا و الزبیر و من معهما تخلفوا فی بیت فاطمة و تخلفت الأنصار عنا بأجمعها فی سقیفة بنی ساعدة، و اجتمع المهاجرون الی أبی بکر فقلت له: یا أبا بکر انطلق بنا الی إخواننا من الأنصار، فانطلقنا نؤمهم- أی نقصدهم- حتی لقینا رجلان صالحان فذکر لنا الذی صنع القوم، قالا أین تریدون یا معشر المهاجرین؟ فقلنا: ترید إخواننا من الأنصار فقالا: لا علیکم أن تقربوهم و اقضوا أمرکم یا معشر المهاجرین! فقلت: و اللّه لنأتینهم، فانطلقنا حتی جئناهم فی سقیفة بنی ساعدة فإذا هم مجتمعون فإذا بین ظهرانیهم رجل مزمل فقلت: من هذا؟ قالوا: سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ قالوا: وجع.

فلما جلسنا قام خطیبهم فأثنی علی اللّه بما هو أهله و قال: أما بعد، فنحن أنصار اللّه و کتیبة الإسلام و أنتم یا معشر المهاجرین رهط منا و قد دفت دافة منکم أی دبّ قوم منکم بالاستعلاء و الترفّع علینا تریدون أن تخزلونا من أصلنا و تحصنونا من الأمر أی تنحونا عنه و تستبدون به دوننا. فلما سکت أردت أن أتکلم و قد کنت زوّرت مقالة أعجبتنی أردت أن أقولها بین یدی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۵

أبی بکر، و قد کنت اداری منه بعض الحد و هو کان أحلم منّی و أوقر. فقال أبو بکر: علی رسلک! فکرهت أن أغضبه و کان أعلم منی و اللّه ما ترک من کلمة أعجبتنی فی تزویری الا قالها فی بدیهة و أفضل حتی سکت، فقال: أما بعد، فما ذکرتم من خیر فأنتم أهله و لم تعرف العرب هذا الأمر الا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا و قد رضیت لکم احد هذین الرجلین أیهما شئتم و أخذ بیدی و بید أبی عبیدة بن الجراح فلم اکره ما قال غیرها و لان و اللّه ان اقدم فتضرب عنقی لا یقربنی ذلک من اثم أحب الی من ان اتأمر علی قوم فیهم ابو بکر.

فقال قائل من الأنصار- أی هو الحباب بمهملة مضمومة فموحدة- ابن المنذر: انا جذیلها المحکک و عذیقها المرجّب ای انا یشتفی برأیی و تدبیری و أمنع بجلدتی و لحمتی کل نائبة تنوبهم، دل علی ذلک ما فی کلامه من الاستعارة بالکنایة المخیل لها بذکر ما یلائم المشبه به، إذ موضوع الجذیل المحکّک- و هو بجیم فمعجمة- تصغیر جذل عود ینصب فی العطن لتحتک به الإبل الجرباء، و التصغیر للتعظیم، و العذق بفتح العین النخلة بجملها، فاستعارة لما ذکرناه، و المرجب بالجیم، و غلط من قال بالحاء، من قولهم، نخلة وجبة، و ترجیبها ضم أعذاقها الی سعفاتها و شدها بالخوص لئلا ینفضّ ها الریح او یصل إلیها آکل. منا امیر و منکم امیر، یا معشر قریش.

و کثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتی خشیت الاختلاف فقلت: ابسط یدک یا ابا بکر! فبسط یده فبایعته و بایعه المهاجرون ثمّ بایعه الأنصار. اما و اللّه ما وجدنا فیما حضرنا امرا هو أوفق من مبایعة أبی بکر خشینا ان فارقنا القوم و لم تکن بیعة ان یحدثوا بعدنا بیعة فاما ان نبایعهم علی ما لا نرضی و اما ان نخالفهم فیکون فیه فساد».

و قال: «و لا یقدح فی حکایة الإجماع تأخر علی و الزبیر و العباس و طلحة مدة لأمور، منها انهم رأوا ان الأمر تم بمن تیسّر حضوره حینئذ من اهل الحل و العقد، و منها انهم لما جاءوا و بایعوا اعتذروا کما مر عن الأولین من طرق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۶

بأنهم أخروا عن المشورة مع ان لهم فیها حقا لا للقدح فی خلافة الصدیق، هذا مع الاحتیاج فی هذا الأمر لخطره الی الشوری التامة، و لهذا مر عن عمر بسند صحیح ان تلک البیعة کانت فلتة و لکن وقی اللّه شرها!».

السابع ...: ص: ۲۹۶

لقد کان امیر المؤمنین علیه السلام یری بطلان خلافة أبی بکر لأنها کانت من غیر مشورة من المسلمین، و یشهد بما ذکرنا

ما رواه الشریف الرضی رحمه اللّه فی (نهج البلاغة) حیث قال:

«و قال علیه السلام: وا عجبا أ تکون الخلافة بالصحابة و لا تکون بالصحابة و القرابة.

و روی له شعر فی هذا المعنی:

فان کنت بالشوری ملکت أمورهم فکیف بهذا و المشیرون غیّب

و ان کنت بالقربی حججت خصیمهم فغیرک اولی بالنبی أقرب».

قال ابن أبی الحدید: «حدیثه علیه السلام فی النثر و النظم المذکورین مع أبی بکر و عمر، اما النثر فإلی عمر توجیهه لان ابا بکر لما قال لعمر: امدد یدک، قال له عمر أنت صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی المواطن کلها، شدتها و رخائها فامدد أنت یدک.

فقال علی علیه السلام: إذا احتججت لاستحقاقه الأمر بصحبته إیاه فی المواطن [کلها] فهلا سلمت الأمر الی من قد شرکه فی ذلک و زاد علیه بالقرابة؟!

و أما النظم فموجه الی أبی بکر، لان ابا بکر حاج الأنصار فی السقیفة فقال نحن عشیرة [عترة] رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بیضته التی تفقأت عنه، فلمّا بویع احتج علی الناس ببیعته [بالبیعة] و انها صدرت عن اهل الحل و العقد،

فقال علی علیه السلام: امّا احتجاجک علی الأنصار بأنک من بیضة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و من قومه فغیرک اقرب نسبا منک الیه، و امّا احتجاجک بالاختیار و رضا الجماعة بک فقد کان قوم من جملة الصحابة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۷

غائبین لم یحضروا العقد فکیف یثبت» [۱].

الثامن ...: ص: ۲۹۷

لقد استخلف ابو بکر عمر غیر مشورة من المسلمین، بل لقد أمره علیهم بالرغم منهم، و تلک کتبهم تنطق بذلک، فقد روی القاضی أبو یوسف بإسناده قال: «لما حضرت الوفاة أبا بکر رضی اللّه عنه أرسل الی عمر یستخلفه، فقال الناس: أ تستخلف علینا فظا غلیظا لو قد ملکنا کان أفظ و أغلظ؟ فما ذا تقول لربک إذا لقیته و قد استخلفت علینا عمر؟ قال:

أ تخوفوننی ربی [بربی ؟ أقول: اللهم أمرت خیر أهلک» [۲].

و قال ابن سعد: «و سمع بعض اصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بدخول عبد الرحمن و عثمان علی أبی بکر و خلوتهما به، فدخلوا علی أبی بکر فقال [له قائل منهم: ما أنت قائل لربک إذا سألک عن استخلافک لعمر علینا و قد تری غلظته» [... ۳].

و روی بإسناده عن عائشة قالت: «لما ثقل أبی دخل علیه فلان و فلان فقالوا یا خلیفة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما ذا تقول لربک إذا قدمت علیه غدا و قد استخلفت علینا ابن الخطاب؟ فقال اجلسونی، أ باللّه ترهبونی؟

أقول: استخلفت علیهم خیرهم.

...عن عائشة قالت: لما حضرت ابا بکر الوفاة استخلف عمر فدخل علیه علی و طلحة فقالا: من استخلفت؟ قال: عمر، قالا: فما ذا أنت قائل لربک؟ قال: أ باللّه تفرقانی؟ لأنا أعلم باللّه و بعمر منکما، أقول: استخلفت علیهم خیر أهلک» [۴].

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۱۸/ ۴۱۶.

[۲] الخراج: ۱۱.

[۳] طبقات ابن سعد ۳/ ۱۹۹.

[۴] طبقات ابن سعد ۳/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۸

و رواه المحب الطبری [۱] و المتقی [۲] و الوصابی [۳].

و روی ابن أبی شیبة فی (المصنف): «ان ابا بکر حین حضره الموت أرسل الی عمر یستخلفه، فقال الناس: تستخلف علینا فظا غلیظا؟ و لو قد ولینا کان أفظ و أغلظ، فما تقول لربک إذا لقیته و قد استخلفت علینا عمر»....

و رواه شاه ولی اللّه (والد الدهلوی) [۴].

و قال محمد بن جریر الطبری «و عقد أبو بکر فی مرضته التی توفی فیها لعمر بن الخطاب عقد الخلافة من بعده و ذکر أنه لما أراد العقد له دعا عبد الرحمن بن عوف فیما ذکر ابن سعد عن الواقدی عن ابن أبی سبرة عن عبد المجید بن سهیل عن أبی سلمة بن عبد الرحمن، قال: لما نزل بأبی بکر- رحمه الله- الوفاة دعا عبد الرحمن بن عوف فقال: أخبرنی عن عمر! فقال: یا خلیفة رسول اللّه! هو و اللّه أفضل من رأیک فیه من رجل و لکن فیه غلظة:

فقال أبو بکر: ذلک لأنه یرانی رقیقا و لو أفضی الأمر الیه لترک کثیرا مما هو علیه، و یا أبا محمد! قد رمقته فرأیتنی إذا غضبت علی الرجل فی الشیء أرانی الرضی عنه و إذا لنت له أرانی الشدة علیه! لا تذکر یا أبا محمد مما قلت لک شیئا. قال: نعم! ثم دعا عثمان بن

عفان فقال: یا أبا عبد اللّه! أخبرنی عن عمر، قال: أنت أخبر به، فقال أبو بکر علی ذاک، یا أبا عبد اللّه! قال: اللهم علمی به أن سریرته خیر من علانیته و أن لیس فینا مثله! قال أبو بکر رحمه اللّه:

رحمک اللّه یا أبا عبد اللّه! لا تذکر مما ذکرت لک شیئا قال: أفعل. فقال له أبو بکر: لو ترکته ما عدوتک! و ما أدری لعله تارکه، و الخیرة له ألا یلی من أمورکم شیئا و لوددت أنی کنت خلوا من أموورکم و أنی کنت فیمن مضی من

---

[۱] الریاض النضرة ۱/ ۲۳۷.

[۲] کنز العمال ۵/ ۳۹۸.

[۳] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۴] قرة العینین ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۲۹۹

سلفکم، یا أبا عبد اللّه! لا تذکرن مما قلت لک من أمر عمر و لا مما دعوتک له شیئا! ثنا: ابن حمید، قال: ثنا یحیی بن واضح، قال: ثنا یونس بن عمرو عن أبی السفر، قال: أشرف أبو بکر علی الناس من کنفیه و أسماء ابنة عمیس ممسکته موشومة الیدین و هو یقول: أ ترضون بمن أستخلف علیکم فانی و اللّه ما ألوت من جهد الرأی و لا ولیت ذا قرابة و انی قد استخلفت عمر بن الخطاب فاسمعوا له و أطیعوا! فقالوا: سمعنا و أطعنا! حدثنی عثمان بن یحیی عن عثمان القرقسانی قال: ثنا سفیان بن عیینة عن إسماعیل عن قیس، قال رأیت عمر بن الخطاب و هو یجلس و الناس معه، و بیده جریدة و هو یقول: أیها الناس! اسمعوا و أطیعوا قول خلیفة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، انه یقول: انی لم آلکم نصحا، قال: و معه مولی لابی بکر یقال له: شدید، معه الصحیفة التی فیها استخلاف عمر.

قال أبو جعفر: و قال الواقدی: حدثنی ابراهیم بن أبی النضر عن محمد ابن ابراهیم بن الحارث، قال: دعا أبو بکر عثمان خالیا فقال له: اکتب «بسم الله الرحمن الرحیم، هذا ما عهد أبو بکر بن أبی قحافة الی المسلمین: أما بعد» قال ثم أغمی علیه فذهب عنه فکتب عثمان: أما بعد، فانی قد استخلفت علیکم عمر بن الخطاب و لم آلکم خیرا [منه . ثم أفاق أبو بکر فقال: اقرأ علیّ فقرأ علیه فکبر أبو بکر و قال: أراک خفت أن یختلف الناس ان افتلتت نفسی فی غشیتی! قال: نعم! قال: جزاک اللّه خیرا عن الإسلام و أهله و أقرها أبو بکر رضی اللّه عنه من هذا الموضع.

ثنا: یونس بن عبد الاعلی، قال: ثنا یحیی بن عبد اللّه بن بکیر، قال:

ثنا اللیث بن سعد، قال: ثنا علوان عن صالح بن کیسان عم عمر بن عبد الرحمن ابن عوف عن أبیه أنه دخل علی أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه فی مرضه الذی توفی فیه، فأصابه مهتما فقال له عبد الرحمن: أصبحت و الحمد للّه بارئا فقال أبو بکر رضی اللّه عنه: أ تراه؟ قال: نعم! قال: انی و لیت أمرکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۰

خیرکم فی نفسی، فکلکم ورم أنفه من ذلک یرید أن یکون الأمر له دونه و رأیتم الدنیا قد أقبلت و لما تقبل و هی مقبلة، حتی تتخذوا ستور الحریر و نضائد الدیباج و تألموا الاضطجاع علی الصوف الاذری کما یألم أحدکم أن ینام علی حسک، و اللّه لان یقدم أحدکم فتضرب عنقه فی غیر حد خیر له من أن یخوض فی غمرة الدنیا، و أنتم أول ضال بالناس غدا فتصدونهم عن الطریق یمینا و شمالا! یا هادی الطریق انما هو الفجر أو البحر. فقلت، له خفض علیک رحمک اللّه فان هذا یهیضک فی أمرک، انما الناس فی أمرک بین رجلین: اما رجل رأی ما رأیت فهو معک، و اما رجل خالفک فهو مشیر علیک و صاحبک کما تحب، و لا نعلمک أردت الّا خیرا و لم تزل صالحا مصلحا و انک لا تأسی علی شیء من الدنیا.

قال أبو بکر رضی اللّه عنه: أجل! انی لا آسی علی شیء من الدنیا الّا علی ثلث فعلتهن وددت أنی ترکتهن، و ثلث ترکتهن وددت أنی

فعلتهن، و ثلث وددت أنی سألت عنهن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فأما الثلث اللاتی وددت أنی ترکتهن فوددت أنی لم أکشف بیت فاطمة عن شیء و ان کانوا قد علقوا علی الحرب، و وددت أنی لم أکن حرقت الفجاءة السلمی و أنی کنت قتلته سریحا، أو خلیته نجیحا، و وددت أنی یوم سقیفة بنی ساعدة کنت قذفت الأمر فی عنق أحد الرجلین- یرید عمر و أبا عبیدة- فکان أحدهما أمیرا و کنت وزیرا.

و أما اللاتی ترکتهن فوددت أنی یوم أتیت بالاشعث بن قیس أسیرا کنت ضربت عنقه فانه یخیل الی أنه لا یری شرا الا أعان علیه! و وددت أنی سیرت خالد بن الولید الی أهل الردة کنت أقمت بذی القصة، فان ظفر المسلمون ظفروا و ان هزموا کنت بصدد لقاء أو مدد، و وددت أنی کنت إذ وجهت خالد ابن الولید الی الشام کنت وجهت عمر بن الخطاب الی العراق فکنت قد بسطت یدی کلتیهما فی سبیل اللّه و مدیدیه! و وددت أنی کنت سألت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمن هذا الأمر فلا ینازعه أحد! و وددت أنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۱

کنت سألته هل للأنصار فی هذا الأمر نصیب؟ و وددت أنی کنت سألته عن میراث ابنة الأخ و العمة فان فی نفسی منها شیئا.

قال لی یونس: قال لنا یحیی ثم قدم علینا علوان بعد وفاة اللیث فسألته عن هذا الحدیث فحدثنی به کما حدثنی اللیث به سعد حرفا حرفا.

و أخبرنی أنه هو حدث به اللیث بن سعد و سألته عن اسم أبیه و أخبرنی أنه علوان بن داود. و حدثنی محمد بن إسماعیل المرادی، قال: ثنا عبد اللّه بن صالح المصری قال: حدثنی اللیث عن علوان بن صالح عن صالح بن کیسان عن حمید بن عبد الرحمن بن عوف أن أبا بکر الصدیق رضی اللّه عنه قال:

ثم ذکر نحوه و لم یقل فیه عن أبیه» [۱].

و قال أبو عمر أحمد بن عبد ربه القرطبی: «قال أبو صالح: أخبرنا محمد ابن وضاح، قال: حدثنی محمد بن زمج بن مهاجر النجیبی، قال: حدثنی اللیث بن سعد عن علوان عن صالح بن کیسان عن حمید بن عبد الرحمن بن عوف عن أبیه أنه دخل علی أبی بکر رضی اللّه عنه فی مرضه الذی توفی فیه فأصابه مفیقا فقال: أصبحت بحمد اللّه بارئا، قال أبو بکر: أبرأه اللّه (أ تراه برءا؟. ظ) قال: نعم! قال: أما انی علی ذلک لشدید الوجع، و لما لقیت منکم یا معشر المهاجرین أشد علیّ من وجعی، انی ولیت أمرکم خیرکم فی نفسی فکلکم ورم من ذلک أنفه! یرید أن یکون له الأمر، و رأیتم الدنیا مقبلة و لما تقبل و هی مقبلة حتی تتخذوا ستور الحریر و نضائد الدیباج، و تألمون الاضطجاع علی الصوف الأذری کما یألم أحدکم الاضطجاع علی شوک السعدان! و اللّه لان یقدم أحدکم فتضرب عنقه فی غیر حد خیر له من أن یخوض فی غمرة الدنیا، ألا و انکم أول ضال بالناس غدا فتصدونهم عن الطریق یمینا و شمالا! یا هادی الطریق، انما هو الفجر و البحر.

قال: فقلت له خفض علیک یرحمک اللّه! فان هذا یهیضک علی ما بک، انما الناس فی أمرک بین رجلین: اما رجل رأی ما رأیت فهو معک،

---

[۱] تاریخ الطبری ۲/ ۶۱۷- ۶۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۲

و اما رجل خالفک فهو یشیر علیک برأیه، و صاحبک کما تحب، و لا نعلمک أردت الا الخیر و لم تزل صالحا مصلحا، مع أنک لا تأسی علی شیء من الدنیا.

فقال أجل! انی لا آسی علی شیء من الدنیا الا علی ثلاث فعلتهن و وددت أنی ترکتهن، و ثلاث ترکتهن و وددت أنی فعلتهن، و

ثلاث وددت أنی سألت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهن. فأما الثلاث التی فعلتهن و وددت أنی ترکتهن: فوددت أنی لم أکشف بین فاطمة عن شیء و ان کانوا أغلقوه علی الحرب! و وددت أنی لم أکن حرقت النحام (الفجاءة. ظ) السلمی و أنی قتلته شدیخا أو خلیته نجیحا! و وددت أنی یوم سقیفة بنی ساعدة قدمت (قلدت. ظ) الأمر فی عنق أحد الرجلین، فکان أحدهما أمیرا و کنت له وزیرا. یعنی بالرجلین عمر بن الخطاب و أبا عبیدة بن الجراح.

و أما الثلاث التی ترکتهن و وددت أنی فعلتهن: فوددت أنی یوم أتیت الأشعث بن قیس أسیرا ضربت عنقه فانه یخیل الی أنه لا یری شرا الا أعان علیه! و وددت أنی یوم سیرت خالد بن الولید الی أهل الردة أقمت بذی القصة فان ظفر المسلمون ظفروا و ان انهزموا کنت بصدد لقاء أو مدد! و وددت أنی وجهت خالد بن الولید الی الشام و وجهت عمر بن الخطاب الی العراق فأکون قد بسطت یدی کلتیهما فی سبیل اللّه.

و أما الثلاث التی وددت أنی أسأل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهن فانی وددت أنی سألته لمن هذا الأمر من بعده؟ فلا ینازعه أحد! و أنی سألته هل للأنصار فی هذا الأمر نصیب؟ فلا یظلموا نصیبهم منه! و وددت أنی سألته عن بنت الأخ و العمة فان فی نفسی منهما شیئا» [۱].

و قال أبو بکر الباقلانی: «و فی حدیث عبد الرحمن بن عوف رحمة اللّه علیه، قال: دخلت علی أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه فی علته التی مات فیها، فقلت:

أراک بارئا یا خلیفة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم! فقال: أما انی علی ذلک

---

[۱] العقد الفرید ۴/ ۲۶۷.

لشدید الوجع، و ما لقیت منکم یا معشر المهاجرین أشد علیّ من وجعی! انی ولیت أموورکم خیرکم فی نفسی فکلکم ورم أنفه أن یکون له الأمر من دونه! و اللّه لتتخذن نضائد الدیباج و ستور الحریر و لتألمن النوم علی الصوف الاذربی کما یألم أحدکم النوم علی حسک السعدان. و الذی نفسی بیده لان یقدم أحکم فتضرب رقبته فی غیر حد خیر له من أن یخوض غمرات الدنیا یا هادی الطریق جرت انما هو و ان الفجر أو البحر. قال: فقلت: خفّض علیک یا خلیفة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم! فان هذا یهیضک الی ما بک فو اللّه ما زلت صالحا مصلحا لا تأسی علی شیء فاتک من أمر الدنیا، و لقد تخلیت بالأمر وحدک فما رأیت الا خیرا» [۱].

و قال الزمخشری فی کتاب (الفائق): «أبو بکر الصدیق رضی اللّه عنه دخل علیه عبد الرحمن بن عوف فی علته التی مات فیها فقال: أراک بارئا یا خلیفة رسول اللّه! فقال أما انی علی ذلک لشدید الوجع و لما لقیت منکم یا معشر المهاجرین أشد علیّ من وجعی! ولیّت أموورکم خیرکم فی نفسی، فکلکم ورم أنفه أن یکون له الأمر من دونه، و اللّه لتتخذن نضائد الدیباج و ستور الحریر و لتألمن النوم علی الصوف الاذربی کما یألم أحدکم النوم علی حسک السعدان! و الذی نفسی بیده لان یقدم أحدکم فتضرب عنقه فی غیر حد خیر له من ان یخوض غمرات الدنیا یا هادی الطریق جرت انما هو الفجر أو البحر. و روی البحر، قال له عبد الرحمن: خفض علیک یا خلیفة رسول اللّه! فان هذا یهیضک الی ما بک.

و روی أن فلانا دخل علیه فنال من عمر و قال: لو استخلفت فلانا؟! فقال أبو بکر رضی اللّه عنه: لو فعلت ذلک لجعلت انفک فی قفاک و لما أخذت من أهلک حقا! و دخل علیه بعض المهاجرین و هو یشتکی فی مرضه فقال له: أ تستخلف علینا عمر و قد عتا علینا و لا سلطان له و لو ملکنا کان أعتی

---

[۱] اعجاز القرآن- هامش الإتقان: ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۴

و أعتی فکیف تقول للّه إذا لقیته؟! فقال ابو بکر: اجلسونی! فأجلسوه فقال:

أ باللّه تفرقنی فانّی أقول له إذا لقیته: استعملت علیهم خیر أهلک! (برىء) من المرض و برأ فهو بارئ و معناه مزایلة المرض و التباعد منه. و منه برئ من کذا براءة. ورم الأنف کنایة عن افراط الغیظ لأنه یردف الاغتیاظ الشدید أن یتورم انف المغتاظ و ینتفخ منخراه، قال:

و لا یهاج إذا ما أنفه ورما النضائد: الوسائد و الفرش و نحوها مما ینضد، الواحدة نضیدة. الاذربی منسوب الی أذربیجان و روی الاذری. البحر الأمر العظیم. و المعنی: ان انتظرت حتی یضیء لک الفجر أبصرت الطریق و ان خبطت الظلماء أفضت بک الی المکروه، و قال المبرد فیمن رواه البحر ضرب ذلک مثلا لغمرات الدنیا و تحییرها أهلها. خفّض علیک أی ابق علی نفسک و هوّن الخطب علیها. بیض کسر العظم المجبور ثانیة، و المعنی أنه ینکّسک الی مرضک. جعل الأنف فی القفا عبارة عن غایة الاعراض عن الشیء و لسّ الرأس عنه لان قصاری ذلک أن یقبل بأنفه علی ما وراءه فکأنه جعل انفه فی قفاه، و منه قولهم للمنهزم عیناه فی قفاه لنظره الی ما وراءه دائبا فرقا من الطلب. و المراد لا فرطت فی الاعراض عن الحق، أو لجعلت دیدنک الإقبال بوجهک الی من ورائک من أقاربک مختصا لهم ببرک و مؤثرا إیاهم علی غیرهم. تفرقنی:

تخوفنی أهلک، کان یقال لقریش «اهل اللّه» تفخیما لشأنهم، و کذلک کل ما یضاف الی اسم اللّه کبیت اللّه و کقولهم للّه أنت، و کقول إمرئ القیس:

فللّه عینا من رأی من تفرّق اشتّ و أنأی من فراق المحصّب» [۱].

و قال فی کتاب (أساس البلاغة): «و من المجاز: ورم انفه إذا غضب.

و فی حدیث أبی بکر رضی اللّه عنه. کلّکم ورم انفه أن یکون له الأمر من

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث ۱/ ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۵

دونه» [۱].

و قال ابن الأثیر: «و منه حدیث أبی بکر: ولّیت أمورکم خیرکم فکلکم ورم انفه علی أن یکون له من دونه. أی امتلاء و انتفخ من ذلک غضبا، و خص الأنف بالذکر لأنه موضع الانفة و الکبر کما یقال: شمخ بأنفه، و منه قول الشاعر «و لا یهاج إذا ما أنفه ورما» [۲].

و قال محمد بن مکرم الانصاری: «ورم انفه، أی غضب، و منه قول الشاعر: «و لا یهاج إذا ما انفه ورما» و فی حدیث أبی بکر رضی اللّه عنه: ولّیت أموورکم خیرکم، فکلکم ورم انفه علی ان یکون له الأمر من دونه، أی امتلاء و انتفخ من ذلک غضبا. و خص الأنف بالذکر لأنه موضع الانفة و الکبر کما یقال شمخ بأنفه» [۳].

التاسع ...: ص: ۳۰۵

لقد کان طائفة من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یعتقدون بطلان خلافة أبی بکر و استخلافه لعمر بن الخطاب باعتبار وقوعهما بغیر مشورة من المسلمین، فقد جاء فی (العقد الفرید) ما نصه:

«و قال المغیرة بن شعبة انی لعند عمر بن الخطاب لیس عنده احد غیری، إذ [ا] أتاه آت فقال: هل لک یا أمیر المؤمنین فی نفر من اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزعمون أن الذی فعل ابو بکر فی نفسه و فیک لم یکن له، و انه کان بغیر مشورة و لا مؤامرة، و قالوا: تعالوا نتعاهد ان لا نعود الی مثلها، قال عمر: و أین هم؟ قال: فی دار طلحة.

فخرج نحوهم و خرجت معه و ما اعلمه يبصرنى من شدة الغضب، فلما رأوه كرهوه و ظنوا الذى جاء له، فوقف عليهم و قال: أنتم القائلون ما قلتم؟

و اللّه لا [لن تتحابوا حتى يتحاب الأربعة: الإنسان و الشيطان يغويه و هو يلعنه، و النار و الماء يطفئها و هى تحرقه، و لم يأن لكم بعد و قد آن ميعادكم

---

[۱] أساس البلاغة: ورم.

[۲] النهاية فى غريب الحديث: ورم.

[۳] لسان العرب: ورم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۶

ميعاد المسيح متى هو خارج، قال: فتفرقوا فسلك كل واحد منهم طريقا.

قال المغيرة قال لى: أدرك ابن ابى طالب فاحبسه على، فقلت:

لا تفعل يا أمير المؤمنين [لا يفعل امير المؤمنين فو اللّه ما عدوت ابغضهم، فقال: أدركه و الا قلت لك يا ابن الدباغة، فأدركته فقلت له: قف مكانك لامامك و احلم فانه سلطان و يندم [سيندم و تندم.

قال: فأقبل عمر فقال: و اللّه ما خرج هذا الأمر الا من تحت يدك، قال على: اتق ان لا تكون الذى نطيعك فنفتنك، قال: و تحب ان تكون هو؟ قال: لا و لكننا نذكّرك الذى نسيت، فالتفت الى عمر فقال: انصرف فقد سمعت منا عند الغضب ما كفاك، فتنحيت قريبا و ما وقفت الا خشية ان يكون بينهما شىء فأكون قريبا، فتكلّما كلاما غير غضبانين و لا راضيين، ثمّ رأيتهما يضحكان و تفرقا، و جاءنى عمر فمشيت معه و قلت: يغفر اللّه لك أ غضبت؟ قال: فأشار الى على و قال: اما و اللّه لو لا دعابة فيه ما شككت فى ولايته و ان نزلت على رغم انف قريش» [۱].

العاشر ...: ص: ۳۰۶

ان هذا الكلام ينص على لزوم المشورة من المهاجرين و الأنصار. و لم تكن خلافة عثمان عن مشورة منهم، بل جعلها عمر بين ستة رجال من المهاجرين، و هم: أمير المؤمنين على عليه السلام و عثمان بن عفان، و طلحة بن عبيد اللّه و الزبير بن العوام، و سعد بن أبى وقاص، و عبد الرحمن بن عوف. و هل جاءت خلافة عثمان نتيجة الشورى حقيقة؟ كلا ... فلقد كان سعد من بنى عم عبد الرحمن، و كان يبغض عليا عليه السلام، و عبد الرحمن كان صهرا لعثمان و كان طلحة يميل الى عثمان، و كان عمر قد أوصى أنه:

ان اجتمع خمسة على رأى واحد و أبى واحد ضرب رأسه بالسيف، و ان اجتمع أربعة و أبى الاثنان ضرب رأساهما، فان رضى ثلاثة رجلا و ثلاثة رجلا فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقين.

---

[۱] العقد الفريد ۴/ ۲۸۱- ۲۸۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۰۷

فانضم سعد فى الرأى الى عبد الرحمن، و طلحة الى عثمان، و مال عبد الرحمن الى صهره ... و هكذا تمت البيعة لعثمان على يد عبد الرحمن طبق الخطة المدبرة فأين الشورى؟! هذا إجمال القصة و إليك بعض رواياتهم فى ذلك:

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم، نا: حماد بن سلمة عن على ابن زيد بن جدعان عن أبى رافع أن عمر بن الخطاب كان مستندا الى ابن عباس و عنده ابن عمر و سعيد بن زيد فقال: اعلموا انى لم أقل فى الكلالة شيئا و لم أستخلف بعدى أحدا، و انه من أدرك

وفاتی من سبی العرب فهو حرّ من مال اللّه. قال سعید بن زید، انک لو أشرت برجل من المسلمین أئتمنک الناس.

فقال عمر: قد رأیت من أصحابی حرصا سیئا، و انی جاعل هذا الأمر الی هؤلاء النّفر الستة الذین مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض! ثم قال: لو أدرکنی أحد رجلین فجعلت هذا الأمر الیه لوثقت به سالم مولی أبی حذیفة و أبی عبیدة بن الجراح.

أخبرنا وکیع بن الجراح عن الأعمش عن ابراهیم قال: قال عمر: من استخلف لو کان ابو عبیدة فقال له رجل: یا أمیر المؤمنین! فأین أنت من عبد اللّه بن عمر؟ فقال: قاتلک اللّه و اللّه ما أردت اللّه بهذا. استخلف رجلا لم یحسن یطلق امرأته!؟» [۱].

و روی ابن سعد عن عمرو بن میمون فی خبر طویل: «ثم قال: ادعوا لی علیا و عثمان و طلحة و الزبیر و عبد الرحمن بن عوف و سعدا فلم یکلم أحدا منهم غیر علی و عثمان فقال یا علی! لعل هؤلاء القوم یعرفون لک قرابتک من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و صهرک و ما آتاک اللّه من الفقه و العلم، فان ولیت هذا الأمر فاتق اللّه فیه! ثم دعا عثمان فقال: یا عثمان! لعل هؤلاء القوم

---

[۱] طبقات ابن سعد- ترجمة عمر.

یعرفون لک صهرک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سنّک و شرفک، فان ولیت هذا الأمر فاتق اللّه و لا تحملن بنی أبی معیط علی رقاب الناس ثم قال ادعوا لی صهیبا فدعی فقال: صل بالناس ثلاثا و لتخل هؤلاء القوم فی بیت فإذا اجتمعوا علی رجل فمن خالفهم فاضربوا رأسه، فلما خرجوا من عند عمر قال عمر: لو ولوها الأجلح [۱] سلک بهم الطریق فقال له ابن عمر: فما یمنعک یا أمیر المؤمنین! قال اکره أتحملها حیا و میتا» [۲].

و روی فی خبر عن سماک: «و قال للأنصار: أدخلوهم بیتا ثلاثة أیام فان استقاموا و الا فادخلوا علیهم فاضربوا أعناقهم!».

و قال ابن سعد أیضا: «أخبرنا محمد بن عمر: حدثنی محمد بن موسی عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة عن أنس بن مالک، قال: أرسل عمر ابن الخطاب الی أبی طلحة الانصاری قبل أن یموت بساعة فقال: یا أبا طلحة! کن فی خمسین من قومک من الأنصار مع هؤلاء النّفر من أصحاب الشوری فإنهم فیما أحسب سیجتمعون فی بیت أحدهم، فقم علی ذلک الباب بأصحابک فلا تترک أحدا یدخل علیهم و لا تترکهم یمضی الیوم الثالث حتی یؤمروا أحدهم، اللهم أنت خلیفتی علیهم».

و جاء فی ما رواه عن عمرو بن میمون «و قالوا له حین حضره الموت:

استخلف! فقال: لا أجد أحدا أحق بهذا الأمر من هؤلاء النّفر الذین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض فأیهم استخلف فهو الخلیفة، فسمی علیا علیه السلام و عثمان و طلحة و الزبیر و عبد الرحمن و سعدا، فان أصابت سعدا فذاک، و الا فأیهم استخلف فلیستعن به فانی لم أعزله عن عجز و لا خیانة، قال: و جعل عبد اللّه معهم یشاورونه و لیس له من الأمر شیء، قال فلما اجتمعوا قال عبد الرحمن: اجعلوا أمرکم الی ثلثة نفر منکم، فجعل الزبیر أمره

---

[۱] یعنی علیا علیه السلام.

[۲] طبقات ابن سعد ۳/ ۳۳۸- ۳۳۹.

الی علی و جعل طلحة أمره الی عثمان، و جعل سعد أمره الی عبد الرحمن فأتمروا أولئک الثلثة حین جعل الأمر إلیهم فقال عبد الرحمن: أیکم یبرأ من الأمر و یجعل الیّ و لکم اللّه علی الا آلوکم عن أفضلکم و خیرکم للمسلمین، فأسکت الشیخان علی و عثمان فقال عبد الرحمن: تجعلانه الیّ و انا اخرج منها! فو اللّه لا آلوکم عن أفضلکم و خیرکم للمسلمین، قالوا: نعم! فخلا بعلی علیه السلام فقال: ان لک من القرابة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و القدم، و اللّه علیک لئن استخلفت لتعدلن و لئن استخلف عثمان

لتسمعن و لتطيعن فقال: نعم! قال: و خلا بعثمان فقال مثل ذلك، قال فقال عثمان: نعم! قال: فقال ابسط يدك يا عثمان! فبسط يده فبايعه!».

و قال أبو بكر بن أبى شيبة فى (المصنف) فى ما رواه عن عمرو بن ميمون فى خبر مقتل عمر «فقالوا له حين حضره الموت: استخلف! فقال: لا أجد أحدا أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر الذين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، فأيهم استخلفوا فهو الخليفة بعدى، فسمى عليا و عثمان و طلحة و الزبير و عبد الرحمن بن عوف و سعدا، فان أصابت سعدا فذلك و الا فأيهم استخلف فليستعن به فانى لم أنزعه عن عجز و لا خيانة، قال: و جعل عبد اللّه بن عمر يشاور معهم و ليس له من الأمر شىء، قال: فلما اجتمعوا قال عبد الرحمن بن عوف: اجعلوا أمركم يشاورونه ثلاثة نفر، قال، فجعل الزبير أمره الى على و جعل طلحة أمره الى عثمان و جعل سعد أمره الى عبد الرحمن، قال: فأتمروا أولئك الثلاثة حين جعل الأمر إليهم، قال: فقال عبد الرحمن، إياكم يتبرأ من الأمر و يجعل الأمر الىّ و لكم اللّه على أن لا آلو عن أفضلكم و خيركم للمسلمين؟ قالوا: نعم! فخلا بعلى فقال: ان لك من القرابة من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و القدم ولى اللّه عليك لئن استخلفت لتعدلن و لئن استخلف عثمان لتسمعن و لتطيعن، قال: فقال: نعم! قال:

و خلا بعثمان فقال مثل ذلك، فقال له عثمان: نعم! ثم قال: يا عثمان ابسط يدك! فبسط يده و بايعه على و الناس»

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۰

و فيه: «حدثنا وكيع عن إسرائيل عن أبى اسحق عن عمرو بن ميمون الأودى أن عمرو بن الخطاب لما حضر قال: ادعوا الى عليا و طلحة و الزبير و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعدا، قال: فلم يكلم أحدا منهم الا علیا و عثمان فقال: يا على! لعل هؤلاء القوم يعرفون لك قرابتك و ما آتاك اللّه من العلم و الفقه، فاتق اللّه و ان وليت هذا الأمر فلا ترفعن بنى فلان على رقاب الناس! و قال لعثمان يا عثمان: ان هؤلاء القوم لعلهم يعرفون لك صهرك من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و سنك و شرفك، فان أنت و ليت هذا الأمر فاتق اللّه و لا ترفع بنى فلان على رقاب الناس! فقال: ادعوا لى صهيبا فقال صل بالناس ثلاثا و ليجتمع هؤلاء الرهط فليخلوا فان أجمعوا على رجل فأضربوا رأس من خالفهم».

و أخرج البخارى الخبر المذكور و هذا نصه «فقالوا: أوص يا أمير المؤمنين! استخلف! قال: ما أجد أحق بهذا الأمر من هؤلاء النفر أو الرهط الذين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، فسمى عليا و عثمان و الزبير و طلحة و سعد، و عبد الرحمن، و قال: يشهدكم عبد اللّه بن عمر و ليس له من الأمر شىء كهيئة التعزية له، فان أصابت الإمرة سعدا فهو ذاك و الا فليستعن به أيكم ما أمر فانى لم أعزله عن عجز و لا خيانة».

و فيه: «فلما فرغ من دفنه اجتمع هؤلاء الرهط فقال عبد الرحمن:

اجعلوا أمركم الى ثلثة منكم فقال الزبير: قد جعلت أمرى الى على، فقال طلحة: قد جعلت أمرى الى عثمان، و قال سعد: قد جعلت أمرى الى عبد الرحمن بن عوف، فقال عبد الرحمن: أيكما تبرأ من هذا الأمر فنجعله اليه و اللّه عليه و الإسلام لينظرنّ أفضلهم فى نفسه فأسكت الشيخان، فقال عبد الرحمن: أ فتجعلونه الى و اللّه علىّ أن لا آلو عن أفضلكم، قالا: نعم! فأخذ بيد أحدهما فقال لك قرابة من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و القدم فى الإسلام ما قد علمت فاللّه عليك لئن أمرتك لتعدلن و لئن أمرت عثمان لتسمعن و لتطيعن، ثم خلا بالآخر فقال له مثل ذلك، فلما أخذ الميثاق قال:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۱

ارفع يدك يا عثمان! فبايعه و بايع له على و ولج أهل الدار فبايعوه».

و قال اليعقوبى: «و صير الأمر شورى بين ستة نفر من أصحاب رسول اللّه على بن أبى طالب و عثمان بن عفان و عبد الرحمن بن عوف و الزبير ابن العوام و طلحة بن عبد اللّه و سعد بن أبى وقاص و قال: أخرجت سعيد بن زيد لقرابته منى فقيل له فى ابنه عبد اللّه بن عمر، قال: حسب آل الخطاب ما تحملوا منها، ان عبد اللّه لم يحسن يطلق امرأته، و أمر صهيبا أن يصلى بالناس حتى يتراضوا من الستة

بواحد و استعمل أبا طلحة زيد بن سهل الانصارى و قال ان رضى أربعة و خالف اثنان فاضرب عنق الاثنين! و ان رضى ثلثة و خالف ثلثة فاضرب أعناق الثلثة الذين ليس فيهم عبد الرحمن! و ان جازت الثلثة الأيام و لم يتراضوا بأحد فاضرب أعناقهم جميعا! و كانت الشورى بقية ذى الحجة سنة ۲۳ و صهيب يصلى بالناس و هو الذى صلى على عمر، و كان أبو طلحة يدخل رأسه إليهم و يقول: العجل! العجل! فقد قرب الوقت و انقضت المدة».

قال: «و كان عبد الرحمن بن عوف الزهرى لما توفى عمر و اجتمعوا للشورى و سألهم أن يخرج نفسه منها على أن يختار منهم رجلا ففعلوا ذلك فأقام ثلثة أيام و خلى بعلى بن أبى طالب فقال: لنا اللّه عليك ان وليت هذا الأمر أن تسير فينا بكتاب اللّه و سنة نبيه و سيرة أبى بكر و عمر، فقال: أسير فيكم بكتاب و سنة نبيه ما استطعت. فخلا بعثمان فقال له: لنا اللّه عليك ان وليت هذا الأمر أن تسير فينا بكتاب اللّه و سنة نبيه و سيرة أبى بكر و عمر، فقال: لكم أن أسير فيكم بكتاب اللّه و سنة نبيه و سيرة أبى بكر و عمر، ثم خلى بعلى فقال له مثل مقالته الاولى فأجابه مثل الجواب الاول، ثم خلى بعثمان فقال لكم أن أسير فيكم بكتاب اللّه و سنة نبيه و سيرة أبى بكر و عمر، ثم خلى بعلى فقال له مثل مقالته الاولى فأجابه مثل الجواب الاول، ثم خلى بعثمان فقال له مثل المقالة الاولى فأجابه مثل ما كان أجابه ثم خلى بعلى فقال له مثل المقالة الاولى فقال: ان كتاب اللّه و سنة نبيه لا يحتاج معهما الى إجيرى أحد، أنت مجتهد تزوى هذا الأمر عنى. فخلا بعثمان فأعاد عليه القول فأجابه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۲

بذلك الجواب و صفق على يده و خرج عثمان و الناس يهنئونه» [۱].

قال «و مال قوم مع على بن أبى طالب و تحاملوا فى القول على عثمان، فروى بعضهم قال: دخلت مسجد رسول اللّه فرأيت رجلا جاثيا على ركبتيه يتلهف تلهف من كانّ الدنيا كانت له فسلبها و هو يقول: وا عجبا لقريش و دفعهم هذا الأمر على (عن. ظ) أهل بيت نبيهم و فيهم اول المؤمنين و ابن عم رسول اللّه، اعلم الناس و أفقههم فى دين اللّه و أعظمهم غناء فى الإسلام و أبصرهم بالطريق و أهداهم للصراط المستقيم، و اللّه لقد زووها عن الهادى المهتدى الطاهر النقى، و ما أرادوا إصلاحا للامة و لا صوابا فى المذهب و لكنهم آثروا الدنيا على الآخرة، فبعدا و سحقا للقوم الظالمين! فدنوت منه فقلت: من أنت؟ يرحمك اللّه! و من هذا الرجل فقال: أنا المقداد بن عمرو و هذا الرجل على بن أبى طالب، قال فقلت: ألا تقوم بهذا الأمر فأعينك عليه؟ فقال: يا ابن أخى! ان هذا الأمر لا يجزى فيه الرجل و لا الرجلان. ثم خرجت فلقيت أبا ذر فذكرت له ذلك فقال: صدق أخى المقداد».

قال: «و روى أن عثمان اعتلّ علّة اشتدّت به فدعا حمران ابن أبان و كتب عهدا لمن بعده و ترك موضع الاسم ثم كتب الى عبد الرحمن بن عوف و ربطه و بعث به الى ام حبيبة بنت أبى سفيان فقرأه حمران فى الطريق فأتى عبد الرحمن فأخبره، فقال عبد الرحمن و غضب غضبا شديدا: استعمله علانية و يستعملنى سرا! و نمى‌الخبر و انتشر بذلك فى المدينة و غضب بنو أمية، فدعا عثمان بحمران مولاه فضربه مائة سوط و سيّره الى البصرة، فكان سبب العداوة بينه و بين عبد الرحمن بن عوف و وجّه اليه عبد الرحمن بن عوف بابنه فقال له قل له: و اللّه لقد بايعتك و ان فىّ ثلث خصال أفضلك بهنّ: انى حضرت بدرا و لم تحضرها، و حضرت بيعة الرضوان و لم تحضرها، و ثبتّ يوم احد و انهزمت! فلما أدّى ابنه الرسالة الى عثمان قال له قل له: أما غيبتى عن

---

[۱] تاريخ اليعقوبى ۲/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۳

بدر فانى أقمت على بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فضرب لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلم سهمى و أجرى.

و أمّا بيعة الرضوان فقد صفق لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيمينه على شماله فشمال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خير من أيمانكم، و أما يوم أحد فقد كان ما ذكرت الّا أن اللّه قد عفا عنى. و لقد فعلنا أفعالا لا ندرى أغفرها اللّه أم لا؟!».

و قال الطبری «حدّثنی سلمة بن جنادة، قال: ثنا سلیمان بن عبد العزیز بن أبی ثابت بن عبد العزیز بن عمر بن عبد الرحمن بن عوف، قال:

ثنا أبی عن عبد اللّه ابن جعفر عن أبیه عن المسور بن محرمة، و کانت امّه عاتکة بن عوف، قال: خرج عمر بن الخطاب یوما یطوف فی السوق فلقیه أبو لؤلؤ غلام المغیرة بن شعبة و کان نصرانیا فقال: یا أمیر المؤمنین! أعدنی علی المغیرة بن شعبه فان علی خراجا کثیرا، قال: و کم خراجک؟ قال: درهمان فی کل یوم، قال و أیش صناعتک قال: نجار نقاش حداد قال: فما أری خراجک بکثیر علی ما تصنع من الاعمال قد بلغنی أنک تقول: لو أردت أن أعمل رحی تطحن بالریح فعلت، قال: نعم! قال: فاعمل لی رحی، قال:

لئن سلمت لأعملن لک رحی یتحدث بها من فی المشرق و المغرب، ثم انصرف عنه.

فقال عمر رضی اللّه عنه: لقد توعّدنی العبد آنفا! قال: ثم انصرف عمر الی منزله فلما کان من الغد جاءه کعب الأحبار فقال له یا أمیر المؤمنین! اعهد فإنک میت فی ثلاثة أیام، قال: و ما یدریک! قال: أجده فی کتاب اللّه عز و جل التوراة، قال عمر: اللّه! انک لتجد عمر بن الخطاب فی التوراة؟! قال: اللهم لا و لکنی أجد صفتک و حلیتک و أنه قد فنی أجلک، قال: و عمر لا یحسی وجعا و لا ألما، فلما کان من الغد جاءه کعب فقال: یا أمیر المؤمنین! ذهب یوم و بقی یومان، قال: ثم جاءه من غد الغد فقال: ذهب یومان و بقی یوم و لیلة و هی لک الی صبیحتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۴

قال: فلما کان الصبح خرج عمر الی الصلاة و کان یوکل بالصفوف رجالا فإذا استوت جاء هو فکبر. قال: و دخل أبو لؤلؤة فی الناس و فی یده خنجر له رأسان نصابه فی وسطه، فضرب عمرست ضربات إحداهن تحت سرّته و هی التی قتلته، و قتل معه کلیب بن أبی البکیر اللیثی و کان خلفه، فلما وجد عمر حر السلاح سقط و قال: أفی الناس عبد الرحمن بن عوف؟ قالوا: یا أمیر المؤمنین، هو ذا، قال تقدم فصلّ بالناس، قال: فصلی عبد الرحمن بن عوف و عمر طریح ثم احتمل فأدخل داره.

فدعا عبد الرحمن بن عوف فقال: انی أرید أن أعهد إلیک، فقال: یا أمیر المؤمنین! نعم، ان أشرت الی قبلت منک، قال: و ما ترید؟ قال: أنشدک اللّه أ تشیر علیّ بذلک؟ قال: اللهم لا! قال: و اللّه لا أدخل فیه أبدا، قال:

فهب لی صمتا حتی أعهد الی النفر الذین توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض، ادع لی علیا و عثمان و الزبیر و سعدا، قال: و انتظروا أخاکم طلحة ثلاثا فان جاء و الا فاقضوا أمرکم، أنشدک اللّه یا علی ان و لیت من امور الناس شیئا أن تحمل بنی هاشم علی رقاب الناس، أنشدک اللّه یا عثمان ان ولیت من أمور الناس شیئا أن تحمل بنی أبی معیط علی رقاب الناس، أنشدک اللّه یا سعد ان ولیت من امور الناس شیئا أن تحمل أقاربک علی رقاب الناس، قوموا فتشاوروا ثم اقضوا أمرکم و لیصل بالناس صهیب.

ثم دعا أبا طلحة الانصاری فقال. قم علی بابهم فلا تدع أحدا یدخل إلیهم و أوص الخلیفة من بعدی بالأنصار الذین تبوؤا الدار و الایمان أن یحسن الی محسنهم و أن یعفو عن مسیئهم، و أوص الخلیفة من بعدی بالعرب فإنها مادة الإسلام أن یؤخذ من صدقاتهم حقها فتوضع فی فقرائهم، و أوص الخلیفة من بعدی بذمة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یوفی لهم بعهدهم، اللهم هل بلغت! ترکت الخلیفة من بعدی علی أنقی من الراحة، یا عبد اللّه بن عمر! اخرج فانظر من قتلنی، فقال: یا أمیر المؤمنین! قتلک أبو لؤلؤة غلام المغیرة بن شعبة قال: الحمد للّه الذی لم یجعل منیتی بید رجل سجد للّه سجدة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۵

واحدة! یا عبد اللّه بن عمر! اذهب الی عائشة فسلها أن تأذن لی أن أدفن مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر. یا عبد اللّه بن عمر ان اختلف القوم فکن مع الأکثر، و ان کانوا ثلاثة و ثلاثة فاتبع الحزب الذی فیه عبد الرحمن. یا عبد اللّه ائذن للناس. قال: فجعل یدخل علیه المهاجرون و الأنصار فیسلمون علیه و یقول لهم عن ملا منکم کان هذا فیقولون معاذ اللّه، قال و دخل فی الناس کعب فلما نظر الیه عمر أنشأ یقول:

فأوعدنی کعب ثلاثا أعدّها و لا شک ان القول ما قال لی کعب

و ما بی حذار الموت انی لمیت و لکن حذار الذنب یتبعه الذنب

قال: فقیل له یا أمیر المؤمنین لو دعوت الطبیب؟ قال فدعی طبیب من بنی الحارث بن کعب فسقاه نبیذا فخرج النبیذ مشکلا، قال فاسقوه لبنا قال فخرج اللبن أبیض. فقیل له یا أمیر المؤمنین اعهد! قال: قد فرغت.

قال ثم توفی لیلة الأربعاء لثلاث لیال بقین من ذی الحجة سنة ۲۳ قال فخرجوا به بکرة یوم الأربعاء فدفن فی بیت عائشة مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر، قال و تقدم صهیب فصلی علیه و تقدم قبل ذلک رجلان من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی و عثمان، قال فتقدم واحد من عند رأسه و الآخر من عند رجلیه فقال عبد الرحمن: لا اله الا اللّه ما أحرصکما علی الإمرة! أما علمتما أن أمیر المؤمنین قال: لیصل بالناس صهیب!؟ فتقدم صهیب؟! فصلی علیه قال: و نزل فی قبره الخمسة».

و روی الطبری خبر عمرو بن میمون و فیه: «ثم راحوا فقالوا: یا أمیر المؤمنین! لو عهدت عهدا. فقال: قد کنت أجمعت بعد مقالتی لکم أن أنظر فأولی رجلا أمرکم هو أحراکم أن یحملکم علی الحق، و أشار الی علی و رهقتنی غشیة فرأیت رجلا دخل جنة قد غرسها فجعل یقطف کل غصنة و یانعة فیضمه الیه و یصیره تحته، فعلمت ان اللّه غالب أمره و متوف عمر.

فما أرید أن أتحملها حیا و میتا. علیکم هؤلاء الرهط الذین قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انهم من أهل الجنة سعید بن زید بن عمرو بن نفیل منهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۶

و لست مدخله و لکن الستة علی و عثمان ابنا عبد مناف و عبد الرحمن و سعد خلا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و الزبیر بن العوام حواری رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ابن عمته و طلحة الخیر بن عبید اللّه، فلیختاروا رجلا منهم».

و فیه «و قال لابی طلحة الانصاری: یا أبا طلحة! ان اللّه عز و جل طالما أعز الإسلام بکم، فاختر خمسین رجلا من الأنصار فاستحث هؤلاء الرهط حتی یختاروا رجلا منهم، و قال للمقداد بن الأسود: إذا وضعتمونی فی حفرتی فاجمع الرهط فی بیت حتی یختاروا رجلا منهم، و قال لصهیب: صل بالناس ثلاثة أیام و أدخل علیا و عثمان و الزبیر و سعدا و عبد الرحمن بن عوف و طلحة ان قدم و أحضر عبد اللّه بن عمر و لا شیء له من الأمر و قم علی رءوسهم.

فان اجتمع خمسة و رضوا رجلا و أبی واحد فاشدخ رأسه أو اضرب رأسه بالسیف و ان اتفق أربعة فرضوا رجلا منهم و أبی اثنان فاضرب رءوسهما.

فان رضی ثلاثة رجلا منهم و الثلاثة رجلا منهم فحکموا عبد اللّه بن عمر فأی الفریقین حکم له فلیختاروا رجلا منهم، فان لم یرضوا بحکم عبد اللّه بن عمر فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقین ان رغبوا عما اجتمع علیه الناس فخرجوا، فقال علی لقوم کانوا معه من بنی هاشم: ان أطیع فیکم قومکم لم تؤمرا أبدا، و تلقاه العباس، فقال: عدلت عنا! فقال: و ما علمک؟ قال: قرن بی عثمان و قال کونوا مع الأکثر فان رضی رجلان رجلا و رجلان رجلا فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف، فسعد لا یخالف ابن عمه عبد الرحمن و عبد الرحمن صهر عثمان لا یختلفون فیولیها عبد الرحمن عثمان أو یولیها عثمان عبد الرحمن، فلو کان الآخران معی لم ینفعانی بله انی لا أرجو الا أحدهما».

و فیه: «فلقی علی سعدا فقال: اتقوا اللّه الذی تساءلون به و الأرحام ان اللّه کان علیکم رقیبا، أسألک برحم ابنی هذا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و برحم عمی حمزة منک أن لا تکون مع عبد الرحمن لعثمان ظهیرا علیّ فانی ادلی بما لا یدلی به عثمان».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۱۷

و فیه: «و دعا علیا فقال: علیک عهد اللّه و میثاقه لتعملن بکتاب اللّه و سنة رسوله و سیرة الخلیفتین من بعده، قال: أرجو أن أفعل و أعمل بمبلغ علمی و طاقتی، و دعا عثمان فقال له بمثل ما قال لعلی، قال: نعم، فبایعه فقال علی: حبوته حبو دهر! لیس هذا أول یوم

تظاهرتم فيه علينا، فصبر جميل و اللّه المستعان على ما تصفون، و اللّه ما وليت عثمان الا ليرد الأمر إليك و اللّه كل يوم هو فى شأن».

و فيه «فقال المقداد: ما رأيت مثل ما اوتى الى أهل هذا البيت بعد نبيهم انى لا عجب من قريش أنهم تركوا رجلا ما أقول ان أحدا أعلم و لا أقضى منه بالعدل، أما و اللّه لو أجد عليه أعوانا، فقال عبد الرحمن: يا مقداد! اتق اللّه فانى خائف عليك الفتنة، فقال رجل للمقداد: رحمك اللّه من أهل هذا البيت و من هذا الرجل؟ قال: أهل البيت بنو عبد المطلب و الرجل على بن أبى طالب فقال على: ان الناس ينظرون الى قريش و قريش تنظر الى بينها فتقول ان ولى عليكم بنو هاشم لم تخرج منهم أبدا و ما كانت فى غيرهم من قريش تداولتموها بينكم» [۱].

و قال أبو عمر ابن عبد ربه القرطبى فى بيان قصة الشورى: «يونس بن الحسن و هشام بن عروة عن أبيه قال: لما طعن عمر بن الخطاب قيل له: يا أمير المؤمنين! لو استخلفت؟ قال: ان تركتكم فقد تركتكم من هو خير منى و ان استخلفت فقد استخلف عليكم من هو خير منى، و لو كان أبو عبيدة بن الجراح حيا لاستخلفته، فان سألنى ربى قلت: سمعت لنبيك يقول انه أمين هذه الامة، و لو كان سالم مولى أبى حذيفة حيا لاستخلفته، فأن سألنى ربى قلت: سمعت نبيك يقول: ان سالما ليحب اللّه حبا لو لم يخفه ما عصاه قيل له: فلو أنك عهدت الى عبد اللّه فانه له أهل فى دينه و فضله و قديم إسلامه، قال: بحسب آل الخطاب أن يحاسب منهم رجل واحد عن أمة محمد صلّى اللّه

---

[۱] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۹۷.

عليه و سلّم، و لوددت أنى نجوت من هذا الأمر كفافا لا لى و لا علىّ.

ثم راحوا فقالوا: يا أمير المؤمنين! لو عهدت؟ فقال: قد كنت أجمعت بعد مقالتى لكم أن اولى رجلا أمركم أرجو أن يحملكم على الحق و أشار الى على، ثم رأيت لا- أتحملها حيا و لا ميتا، فعليكم بهؤلاء الرهط الذين قال فيهم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم انهم من أهل الجنة منهم سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل و لست مدخله فيهم، و لكن الستة على و عثمان ابنا عبد مناف و سعد و عبد الرحمن بن عوف خال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و الزبير حوارى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ابن عمته و طلحة الخير، فليختاروا منهم رجلا، فإذا ولوكم واليا فأحسنوا موازرته.

فقال العباس لعلى: لا تدخل معهم! قال: أكره الخلاف، قال إذا ترى ما تكره! فلما أصبح عمر دعا عليا و عثمان و سعدا و الزبير و عبد الرحمن ثم قال: انى نظرت فوجدتكم رؤساء الناس و قادتهم و لا- يكون هذا الأمر الا فيكم و انى لا أخاف الناس عليكم، و لكنى أخافكم على الناس و قد قبض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنكم راض فاجتمعوا الى حجرة عائشة بإذنها لتشاوروا و اختاروا منكم رجلا، و ليصل بالناس صهيب ثلاثة أيام و لا يأتى اليوم الرابع الا و عليكم أمير منكم و يحضركم عبد اللّه مشيرا و لا شىء له من الأمر و طلحة شريككم فى الأمر فان قدم فى الثلثة أيام فأحضروه أمركم و ان مضت الثلاثة أيام قبل قدومه فامضوا أمركم، و من لى بطلحة؟ فقال سعد:

أنا لك به إن شاء اللّه.

ثم قال لابى طلحة الانصارى: يا أبا طلحة! ان اللّه قد أعز بكم الإسلام فاختر خمسين رجلا من الأنصار، كونوا مع هؤلاء الرهط حتى يختاروا رجلا منهم. و قال للمقداد بن الأسود الكندى إذا وضعتمونى فى حفرتى فاجمع هؤلاء الرهط حتى يختاروا رجلا منهم، و قال الصهيب: صل بالناس ثلاثة أيام و ادخل عليا و عثمان و الزبير و سعدا و عبد الرحمن و طلحة ان حضر، و أحضر عبد اللّه بن عمر و ليس له فى الأمر شىء و قم على رءوسهم. فان

اجتمع خمسة على رأى واحد و أبى واحد فاشدخ رأسه بالسيف! و ان اجتمع أربعة فرضوا و أبى الاثنان فاضرب رأسيهما، فان رضى ثلاثة رجلا و ثلاثة رجلا فحكموا عبد اللّه بن عمر فان لم يرضوا بعبد اللّه فكونوا مع الذين فبهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقين ان رغبوا عما اجتمع عليه الناس و خرجوا.

فقال على لقوم معه من بنى هاشم: ان أطيع فيكم قومكم فلن يؤمروكم أبدا، و تلقاه العباس فقال له: عدلت عنا! قال له: و ما أعلمك؟ قال قرن بى عثمان ثم قال: ان رضى رجلان رجلا و رجلا و رجلا فكونوا مع الذين فيهم عبد الرحمن بن عوف، فلو كان الآخران معى ما نفعانى، فقال العبّاس: لم أدفعك فى شىء الا رجعت الى متأخرا بما أكره. أشرت عليك عند وفاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى هذا الأمر فأبيت. و أشرت عليك حين سماك عمر فى الشورى أن لا تدخل معهم فأبيت، فاحفظ عنى واحدة: كلما عرض عليك القوم فأمسك الى أن يولوك و احذر هذا الرّهط فإنهم لا يبرحون يدفعوننا عن هذا الأمر حتى يقوم لنا فيه غيرنا.

فلما مات عمر و أخرجت جنازته تصدى على و عثمان أيهما يصلى عليه فقال عبد الرحمن: كلا كما يحب الأمر! لستما من هذا فى شىء! هذا صهب استخلفه عمر يصلى بالنّاس ثلاثا حتى يجتمع النّاس على امام، فصلى عليه صهيب فلما دفن عمر جمع المقداد بن الأسود أهل الشورى فى بيت عائشة بإذنها و هم خمسة معهم ابن عمر و طلحة غائب و أمروا أبا فروة فحجبهم، و جاء عمرو بن العاص و المغيرة بن شعبة فجلسا بالباب فحصبهما سعد و أقامهما و قال:

تريدان أن تقولا حضرنا و كنّا فى الشورى.

فتنافس القوم فى الأمر و كثر بينهما الكلام كل يرى انه أحق بالأمر، فقال أبو طلحة، لا تتدافعوا فانى أخاف أن تناقضوها، لا و الذى ذهب بنفس محمد لا أزيدكم على الأيام الثلاثة التى أمر بها عمر و أجلس فى بيتى، فقال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۰

عبد الرحمن. أيكم تخرج منها نفسه و يتقلدها على أن وليها أفضلكم؟ فلم يجبه أحد، قال: فأنا أتخلع منها، قال عثمان: أنا أول من رضى فانى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: عبد الرحمن أمين فى السماء أمين فى الأرض، فقال القوم: رضينا و على ساكت، فقال: ما تقول يا أبا الحسن! قال: أعطنى موثقا لتوثرن الحق و لا تتّبع الهوى و لا تخص ذا رحم و لا تألوا لامّة نصحا، قال: أعطونى مواثيقكم على أن تكونوا معى على من نكل و أن ترضوا بما أخذت لكم.

فتوثق بعضهم من بعض و جعلوها الى عبد الرحمن فخلا بعلى فقال:

انك أحق بالأمر لقرابتك و سابقتك و حسن أثرك و لم تبعد فمن أحق بها بعدك من هؤلاء؟! قال: عثمان. ثم خلا بعثمان فسأله من مثل ذلك فقال: على. ثم خلا بسعد فقال على ثم خلا بالزبير فقال عثمان: فقال عمار ابن ياسر لعبد الرحمن: ان أردت أن لا يختلف عليك اثنان فولّ عليّا، و قال ابن أبى سرح: ان أردت أن لا يختلف عليك قرشىّ فولّ عثمان، و قال عبد الرحمن: و اللّه ما خلعت نفسى و أنا أرى فيه خيرا لانى علمت أنه لا يلى بعد أبى بكر و عمر أحد يرضى الناس أمره. فلما أحدث عثمان ما أحدث من تولية الأحداث من أهل بيته و تقديم قرابته قيل لعبد الرحمن: هذا كله فعلك؟

قال: لم ظن هذا به و لكن للّه على أن لا أكلمه أبدا؟ فمات عبد الرحمن و هو مهاجر لعثمان. و دخل عليه عثمان عائدا فتحول عنه الى الحائط و لم يكلمه».

و قال ابن عبد ربه «فلما أحدث عثمان ما أحدث من تأمير الأحداث من أهل بيته على الجلة من أصحاب محمد قيل لعبد الرحمن: هذا عملك! قال:

ما ظننت هذا! ثم مضى و دخل عليه و عاتبه و قال: انما قدمتك على أن تسير فينا بسيرة أبى بكر و عمر فخالفتهما و حابيت أهل بيتك و أوطأتهم رقاب المسلمين! فقال: ان عمر كان يقطع قرابته فى اللّه، و أنا أصل قرابتى فى اللّه! قال عبد الرحمن للّه على أن لا أكلمك أبدا! فلم يكلمه أبدا حتى مات و دخل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۱

عليه عثمان عائدا له فى مرضه فتحول عنه الى الحائط و لم يكلمه» [۱].

و قال ابن الأثير الجزرى فى (الكامل): «قال المسور بن مخرمة: خرج عمر بن الخطاب يطوف يوما فى السوق، فلقيه أبو لؤلؤ غلام المغيرة بن شعبة و كان نصرانيا فقال: يا أمير المؤمنين! أعدنى على المغيرة بن شعبة فان على خراجا كثيرا، قال: و كم خراجك؟ قال: درهمان كل يوم، قال، و أيش صناعتك؟ قال: نجار، نقاش، حداد. قال: فما أرى خراجك كثيرا على ما تصنع من الاعمال! قد بلغنى أنك تقول: لو أردت أن أصنع رحى تطحن بالريح لفعلت؟! قال: فاعمل لى رحى، قال: لئن سلمت لا لأعملن لك رحى يتحدث بها من المشرق و المغرب! ثم انصرف عنه. فقال عمر؟ لقد أوعدنى العبد الآن.

ثم انصرف عمر الى منزله، فلما كان الغد جاءه كعب الأحبار فقال له يا أمير المؤمنين! اعهد فإنك ميت فى ثلث ليال: قال: و ما يدريك؟ قال:

أجده فى كتاب التورية، قال عمر: أ تجد عمر بن الخطاب فى التورية؟ قال:

اللهم لا و لكنى أجد حليتك و صفتك و أنك قد فنى أجلك قال: و عمر لا يحس وجعا فلما كان الغد جاءه كعب فقال: بقى يومان، فلما كان الغد جاء كعب فقال: مضى يومان و بقى يوم، فلما أصبح خرج عمر الى الصلاة و كان يوكل بالصفوف رجالا فإذا استوت كبر و دخل أبو لؤلؤة فى الناس و بيده خنجر له رأسان نصابه فى وسطه. فضرب عمر ست ضربات إحداهن تحت سرته و هى التى قتلته، و قتل معه كليب بن أبى بكير الليثى و هو حليفه (خلفه. ظ) و قتل جماعة غيره، فلما وجد عمر حر السلاح سقط و أمر عبد الرحمن بن عوف فصلى بالناس و عمر طريح فاحتمل فأدخل بيته.

و دعا عبد الرحمن فقال له: انى أريد أن أعهد إليك، قال: أ تشير على بذلك؟! قال: أللهم لا! قال: و اللّه لا أدخل فيه أبدا! قال: فهبنى صمتا

---

[۱] العقد الفريد ۴/ ۲۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۲

حتى أعهد الى النفر الذين توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو عنهم راض، ثم دعا عليا و عثمان و الزبير و سعدا فقال: انتظروا أخاكم طلحة ثلاثا فان جاء و الا فاقضوا أمركم، أنشدك اللّه يا على ان وليت من أمور الناس شيئا أن تحمل بنى هاشم على رقاب الناس أنشدك اللّه يا عثمان ان وليت من امور الناس شيئا أن تحمل بنى أبى معيط على رقاب الناس، أنشدك اللّه يا سعد ان وليت من أمور الناس شيئا ان تحمل أقاربك على رقاب الناس، قوموا أمركم فتشاوروا ثم اقضوا و ليصل بالناس صهيب.

ثم دعا ابا طلحة الأنصارى فقال: قم على بابهم فلا تدع أحدا يدخل إليهم، و أوص الخليفة من بعدى بالأنصار الذين تبوّءوا الدار و الايمان ان يحسن الى محسنهم و يعفو عن مسيئهم، و أوص الخليفة بالعرب فإنهم مادة الإسلام ان يؤخذ من صدقاتهم حقها فتوضع فى فقرائهم، و أوص الخليفة بذمة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ان يوفى لهم بعهدهم، اللهم هل بلغت! لقد تركت الخليفة من بعدى على أتقى من الراحة. يا عبد اللّه بن عمر! اخرج فانظر من قتلنى، قال: يا أمير المؤمنين قتلك ابو لؤلؤة غلام المغيرة بن شعبة.

قال: الحمد للّه الذى لم يجعل منيتى بيد رجل سجد للّه سجدة واحدة، يا عبد اللّه بن عمر اذهب الى عائشة فسلها ان تأذن لى ان ادفن مع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و أبى بكر. يا عبد اللّه ان اختلف القوم فكن مع الأكثر فان تساووا فكن مع الحزب الذى فيه عبد الرحمن بن عوف، يا عبد اللّه ائذن للناس، فجعل يدخل عليه المهاجرون و الأنصار فيسلمون عليه و يقول لهم: أ هذا عن ملإ منكم؟! فيقولون: معاذ اللّه: قال: و دخل كعب الأحبار مع الناس فلما رآه عمر قال:

توعدنى كعب ثلاثا اعدّها و لا شك ان القول ما قال لى كعب

و ما بی حذار الموت انی لمیت و لکن حذار الذنب یتبعه الذنب

و دخل علیه علی یعود فقعد عنه رأسه و جاء ابن عباس فأثنی علیه فقال له عمر: أنت لی بهذا یا ابن عباس! فأومأ الی (الیه ظ) علی ان قل: نعم!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۳

فقال ابن عباس: نعم! فقال عمر: لا تغرنی أنت و أصحابک! ثم قال: یا عبد اللّه! خذ رأسی عن الوسادة فضعه فی التراب لعل اللّه جل ذکره ینظر الی فیرحمنی و اللّه لو ان لی ما طلعت علیه الشمس لافتدیت به من هول المطلع، و دعی له طبیب من بنی الحرث بن کعب فسقاه نبیذا فخرج غیر متغیر، فسقاه لبنا فخرج کذلک ایضا، فقال له: اعهد یا امیر المؤمنین! قال: قد فرغت».

و قال فی بیان قصّة الشوری: «و قال لأبی طلحة الأنصاری: یا ابا طلحة! ان اللّه طالما أعز بکم الإسلام فاختر خمسین رجلا من الأنصار فاستحث هؤلاء الرهط حتی یختاروا رجلا منهم، و قال للمقداد بن الأسود:

إذا وضعتمونی فی حفرتی فاجمع هؤلاء الرهط فی بیت حتی یختاروا رجلا، و قال لصهیب: صل بالناس ثلاثة ایام و ادخل هؤلاء الرهط بیتا و قم علی رءوسهم فان اجتمع خمسة و ابی واحد فأشدخ رأسه بالسیف، و ان اتفق أربعة و ابی اثنان فاضرب رءوسهما، و ان رضی ثلاثة رجلا فحکموا عبد اللّه بن عمر، فان لم یرضوا بحکم عبد اللّه بن عمر فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن بن عوف و اقتلوا الباقین ان رغبوا عما اجتمع فیه الناس، فخرجوا فقال علی لقوم معه من بنی هاشم: ان أطیع فیکم قومکم لم تؤمروا ابدا و تلقاه عمه العباس فقال: عدلت عنا! فقال و ما علمک؟! قال: قرن بی عثمان و قال کونوا مع الأکثر فان رضی رجلان رجلا و رجلان و رجلا فکونوا مع الذین فیهم عبد الرحمن، فسعد لا یخالف ابن عمه و عبد الرحمن صهر عثمان لا یختلفون فیولیها أحدهما الآخر، فلو کان الآخران معی لم ینفعانی».

و قال: «و دعا علیا و قال: علیک عهد اللّه و میثاقه لتعملن بکتاب اللّه و سنة رسوله و سیرة الخلیفتین من بعده، قال: ارجوا ان افعل فأعمل بمبلغ علمی و طاقتی، و دعا عثمان فقال له مثل ما قال لعلی فقال نعم، نعمل، فرفع رأسه الی سقف المسجد و یده فی یده عثمان، فقال: اللهم اسمع و اشهد! اللهم انی قد جعلت ما فی رقبتی من ذلک فی رقبة عثمان فبایعه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۴

فقال علی: لیس هذا اول یوم تظاهرتم فیه علینا، فصبر جمیل و اللّه المستعان علی ما تصفون و اللّه ما ولیت عثمان الا لیرد الأمر إلیک، و اللّه کل یوم فی شأن فقال عبد الرحمن: یا علی! لا تجعل علی نفسک حجة و سبیلا، فخرج علی و هو یقول: سیبلغ الکتاب أجله.

فقال المقداد: یا عبد الرحمن! أما و اللّه لقد ترکته و انه من الذین یقضون بالحق و به یعدلون، فقال یا مقداد! و اللّه لقد اجتهدت للمسلمین. قال: ان کنت أردت اللّه فأثابک اللّه ثواب المحسنین، فقال المقداد: ما رأیت مثل ما أتی الی اهل هذا البیت بعد نبیهم، انی لا عجب من قریش انهم ترکوا رجلا ما أقول و لا أعلم أن رجلا أقضی بالعدل و لا اعلم منه، أما و اللّه لو أجد أعوانا علیه! فقال عبد الرحمن: یا مقداد: اتّق اللّه، فانی خائف علیک الفتنة، فقال رجل للمقداد رحمک من أهل هذا البیت و من هذا الرجل؟ قال: اهل البیت بنو عبد المطلب و الرجل علی بن أبی طالب. فقال علی: ان الناس ینظرون الی قریش و قریش تنظر بینها فتقول: ان ولی علیکم بنی هاشم لم تخرج منهم أبدا و ما کانت فی غیرهم تتداولوها بینکم» [۱].

و قال ابو الفداء «ثم دخلت سنة أربع و عشرین فیها عقب موت عمر اجتمع أهل الشوری و هم علی و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقّاص و عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنهم، و کان قد شرط عمر أن یکون ابنه عبد اللّه شریکا فی الرأی و لا یکون له حظ فی الخلافة، و طال الأمر بینهم و کان قد جعل لهم عمر مدة ثلاثة أیام و قال: لا یمضی الیوم الرابع الّا و لکم امیر و ان اختلفتم فکونوا مع الذی معه عبد الرحمن.

فمضی علی الی العباس رضی اللّه عنهما و قال له: عدل عنا لان سعدا لا یخالف عبد الرحمن لأنه ابن عمه و عبد الرحمن صهر عثمان،

فلا يختلفون فيوليها أحدهم الآخر، فقال العباس: لم أدفعك عن شيء الا رجعت اليّ

---

[۱] الكامل فی التاريخ ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۵

مستأخرا، أشرت عليك قبل وفاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن تسأله فيمن يجعل هذا الأمر فأبيت، و أشرت عليك حين سمّاك عمر فی الشورى أن لا تدخل فيهم فأبيت، و هذا الرهط لا يبرحون يدفعوننا عن هذا الأمر حتى يقوم له غيرنا و أيم اللّه لا يناله الا بشر لا ينفع معه خير.

ثم جمع عبد الرحمن الناس بعد أن أخرج نفسه عن الخلافة فدعا عليا فقال: عليك عهد اللّه و ميثاقه لتعملن بكتاب اللّه و سنة رسوله و سيرة الخليفتين من بعده، فقال: أرجو أن أفعل و أعمل مبلغ علمی و طاقتی، و دعا بعثمان و قال له مثل ما قال لعلی (فقال: نعم. صح. ظ) فرفع عبد الرحمن رأسه الى سقف المسجد و يده فی يد عثمان و قال: اللهم اسمع و اشهد، اللهم انی جعلت ما فی رقبتی من ذلك فی رقبة عثمان و بايعه.

فقال علی: ليس هذا اول يوم تظاهرتم علينا فيه، فصبر جميل و اللّه المستعان على ما تصفون، و اللّه ما وليت عثمان الا ليردّ الأمر إليك، و اللّه كل يوم هو فی شأن! فقال عبد الرحمن: يا علی: لا تجعل على نفسك حجة و سبيلا، فخرج علی و هو يقول: سيبلغ الكتاب أجله.

فقال المقداد بن الأسود لعبد الرحمن: و اللّه لقد تركته- يعنی عليا- و انه من الذين يقضون بالحق و به يعدلون، فقال: يا مقداد! لقد أجهدت (اجتهدت: ظ) للمسلمين، فقال المقداد: انی لا عجب من قريش انهم تركوا رجلا ما أقول و لا أعلم أن رجلا أقضى بالحق و لا أعلم منه، فقال عبد الرحمن: يا مقداد اتّق اللّه فانی أخاف عليك الفتنة.

ثم لما أحدث عثمان رضی اللّه عنه ما أحدث من تولية الأمصار للاحداث من أقاربه روى انه قيل لعبد الرحمن بن عوف، هذا كله فعلك! فقال: لم أظن هذا به لكن للّه علیّ أن لا أكلمه ابدا، و مات عبد الرحمن و هو مهاجر لعثمان رضی اللّه عنهما و دخل عليه عثمان عائدا فی مرضه فتحول الى الحائط و لم يكلمه» [۱].

---

[۱] المختصر فی أحوال البشر ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۳، ص: ۳۲۶

(قال الميلانی):

الحمد للّه حمد الشاكرين على أن وفّقنا لإتمام مجلد (حديث الثقلين) من هذه الموسوعة، و نسأله تعالى أن يتقبل هذا العمل و سائر أعمالنا بفضله و كرمه، و أن يوفقنا للاعتصام بالثقلين و الحشر معهما فی الدنيا و الآخرة. انه سميع مجيب و آخر دعوانا أن الحمد للّه رب العالمين.

[الجزء الرابع

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم) الحمد للّه رب العالمين، و الصلاة و السلام على سيّدنا محمّد و آله الطاهرين، و لعنة اللّه على أعدائهم أجمعين من الأوّلين و الآخرين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷

حدیث السفینة ... ص: ۷

اشارة

و من ألفاظه:

«ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

أخرجه أحمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹

کلمة المؤلّف ... ص: ۹

لا ریب فی أن النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان حریصا علی أن تبقی شریعته و تثمر جهوده.

و لا ریب أیضا فی أنه کان حریصا علی أمته و رءوفا بهم.

فهذه مقدمة ... لا مناقشة فیها لأحد من المسلمین...

و مقدمة أخری: إن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان علی علم بما سیکون فی أمته ... و لا بدّ من أن یکون النبی کذلک ... و الأحادیث الواردة عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تؤکّد ذلک.

لقد ثبت عنه و اشتهر أنه قال: «افترقت أمّة موسی بعد نبیّها علی إحدی و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار، و افترقت أمّة عیسی بعد نبیّها علی اثنتین و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار. و ستفترق أمّتی بعدی علی ثلاث و سبعین فرقة، واحدة منها ناجیة و الباقون فی النار».

و علی ضوء هاتین المقدمتین نقول: ما ذا یکون موقف النبی الحریص علی بقاء شریعته و نجاة أمّته، و هو یعلم بافتراقها و یخبر عن أنّه لا ینجو من الأمة إلّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰

فرقة واحدة؟

و هل یتصوّر منه إلّا تعیین الفرقة الناجیة؟

و فعلا ... عیّن الفرقة الناجیة...

عیّنها

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا، و من تخلّف عنها غرق»

. فالفرقة الناجیة من الأمة هی الراکبة فی سفینة أهل البیت.

فمن الرّاکب فی هذه السفینة؟

هل الذین قتلوا أهل البیت و أهانوهم و أعرضوا عن أقوالهم، أو الذین أخذوا عنهم معالم الدین، و تابعوهم فی الأصول و الفروع، و

تفانوا من أجلهم و ضحّوا فی سبیلهم؟

لم یتمکّن أهل السنّة- إلّا الشاذّ النادر منهم- من إنکار أصل حدیث السفینة و صدوره من النبی الکریم ... کما لا رواج لمناقشة بعضهم فی دلالته فی سوق الاعتبار عند أهل النظر ... و لأجل ما ذکرنا ... عمد بعضهم کابن حجر المکی و عبد العزیز الدهلوی إلی دعوی أن أهل السنة هم الشیعة لأهل البیت، و لکنها دعوی تضحک الثکلی کما لا یخفی.

هذا، و لو لا ثبوت هذا الحدیث و دلالته الواضحة علی حکم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیه بالنجاة علی الفرقة التی تتمسک بأهل البیت علیهم السلام، و بالهلاک علی کلّ فرقة تخالفهم فی الأصول و الفروع ... لما کان ذاک الاهتمام البالغ من سیدنا أبی ذر رضی اللّه عنه- هذا الشیعی المتفانی فی سبیل أمیر المؤمنین علیه السلام، الذی یدور الحق معه حیثما دار و لا یفترقان- بنشر هذا الحدیث، و إذاعته بین المسلمین، و إعلامه بسماعه من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آخذا بباب الکعبة، معرّفا بنفسه إلی الناس، رافعا عقیرته قائلا: «أیها النّاس، من عرفنی فقد عرفنی، و من لم یعرفنی فأنا جندب بن جنادة ... إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱

(هذا الکتاب) و هذا هو الجزء الرّابع من کتابنا (نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) و موضوعه حدیث السفینة (و هو قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی أحد ألفاظه-: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک)

سندا و دلالة، و هو یشتمل علی البحث فی ثلاث جهات:

الأولی: جهة السند، و قد التزم فی هذه الجهة جانب الاختصار، و ذلک لأنّ (الدهلوی) صاحب کتاب (التحفة الإثنا عشریة) المردود علیه لم یتطرّق إلی هذه الجهة بالنسبة إلی حدیث السفینة، و کأنه یذعن بصحّته- فی الأقل-. لکنّ بعض أسلافه المتعصبین، و هو ابن تیمیة الحرّانی- کابر فی هذه الجهة أیضا قائلا فی الردّ علی العلّامة الحلی رحمه اللّه: «و أمّا

قوله: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح.

فهذا لا یعرف له إسناد أصلا، صحیح و لا ضعیف، و لا هو فی شیء من کتب الحدیث التی یعتمد علیها، و إن کان قد رواه من یروی أمثاله من حطّاب اللیل الذین یروون الموضوعات، فهذا ممّا یزیده وهنا و ضعفا».

فلم یکن بدّ من البحث فی هذه الجهة- و لو باختصار- لغرض إثبات تواتر هذا الحدیث و شهرته- فضلا عن صحّته- و أن له أسانید صحیحة فی کتب الحدیث التی یعتمد علیها، لیظهر بطلان دعوی ابن تیمیة و یتبیّن کذبه أو جهله بهذه الحقیقة الراهنة.

فإذا لم یکن (فضائل علی لأحمد) و (المستدرک علی الصحیحین) و (تهذیب الآثار) و (مسند أبی یعلی) و (مسند البزار) و (المعجم الصغیر) و (مشکاة المصابیح) و (المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة) و أمثالها «من کتب الحدیث التی یعتمد علیها» فأیّ کتاب عندهم یعتمدون علیه؟! و إذا کان (الأعمش) و (أبو إسحاق السبیعی) و (مسلم بن الحجاج)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲

و (الشافعی) و (الطبرانی) و (الدارقطنی) و (أبو داود) و (أحمد بن حنبل) و (البزار) و (الطبری) و (الحاکم) و (أبو نعیم الأصفهانی) و (الخطیب البغدادی) و (ابن حجر العسقلانی) و أمثالهم «من حطاب اللیل الذین یروون الموضوعات» فمن هو المحدّث الذی یعتمدون علیه؟! الثانیة: جهة الدّلالة- حیث جاء ذکر بعض وجوه دلالة (حدیث السفینة) علی (إمامة علی علیه السلام) بایجاز.

الثالثة: جهة الردّ علی (الدهلوی)- حیث تمّ الردّ علی مناقشة هذا الرجل و غیره فی دلالة هذا الحدیث علی الإمامة جملة و تفصیلا، و الجواب عنها من شتّی جوانبها.

فالحمد للّه علی أن وفقنا لإتمام الحجة و إیضاح المحجة، و إنارة السبیل و إثبات الحق.

و نسأله تعالی أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و أن یوفّقنا لما یحبّ و یرضی، إنه سمیع مجیب.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳

کلام الدهلوی حول حدیث السفینة ... ص: ۱۳

إنّ (الدهلوی) بعد أن ناقش فی دلالة حدیث الثقلین عطف علیه حدیث السفینة قائلا:

«و کذلک

حدیث: «مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق»

فإنه لا یدلّ إلّا علی حصول الفلاح و الهدایة بحبّهم و ببرکة اتّباعهم، و أن التخلّف عن حبّهم موجب للهلاک.

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص من بین جمیع الفرق الإسلامیة بأهل السنّة، لأنهم المتمسکون بحبل و داد أهل البیت کلّهم، حسب ما جاء به القرآن: أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ و موقفهم من أهل البیت هو نفس الموقف من الأنبیاء لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ من دون أن یؤمنوا ببعضهم و یعادوا البعض الآخر.

بخلاف الشیعة، إذ لا یوجد من بینهم فرقة تحب أهل البیت جمیعا، فبعضهم یوادّون طائفة و یبغضون الباقین، و البعض الآخر علی العکس.

أمّا أهل السنّة فلیسوا کذلک، بل إنهم یروون أحادیث الجمیع و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه. و إذا کان الشیعة لا یعتبرون کتب أهل السنة فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردة عن الشیعة- سواء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴

فی العقائد الإلهیة و الفروع الفقهیة- الموافقة لأهل السنة کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

و لبعض علماء الشیعة فی هذا المقام تأویل خدّاع، لا بدّ من ذکره و تفنیده قال: إن تشبیه أهل البیت بالسفینة فی هذا الحدیث یقتضی أن لا یکون حب جمیع أهل البیت و اتّباعهم ضروریا فی النجاة و الفلاح، فإن من یستقر فی زاویة واحدة من السفینة ینجو من الغرق بلا ریب، بل إن التنقل من مکان إلی مکان فی السفینة لیس أمرا مألوفا. فالشیعة لتمسکهم ببعض أهل البیت ناجون، و لا یرد علیهم طعن أهل السنة فی ذلک.

أما الجواب عن هذا الکلام فیکون علی نحوین.

الأول بطریق النقض: فالإمامیة فی هذه الصورة یجب أن لا یعتبروا الزیدیة و الکیسانیة و الناووسیة و الفطحیة منحرفین، بل هم مهتدون، لأن کلا منهم قد استقر فی زاویة من هذه السفینة الکبیرة، و یکفی الاستقرار فی زاویة واحدة منها للنجاة من الغرق، بل علی هذا یبطل النص علی الأئمة الاثنی عشر أیضا، لأنّ کلّ زاویة من السفینة کافیة فی الإنجاء من أمواج البحر، و الإمام هو من یوجب اتباعه النجاة فی الآخرة، فبهذا یبطل مذهب الإثنی عشریة بل طوائف الإمامیة بأسرها.

و إذا ادّعی الزیدیة ما ادّعاه الاثنا عشریة أجیبوا بنفس الجواب، فلا یصلح لأیّة فرقة من فرق الشیعة التقیّد بمذهب معیّن لها، و لازم ذلک اعتبار جمیع المذاهب علی صواب، فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا الجانبین المتناقضین حقا یؤدّی إلی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

و الثانی بطریق الحل: فإن الاستقرار فی زاویة من زوایا السفینة، إنما یضمن النجاة من الغرق فی البحر بشرط أن لا تثقب زاویة منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویة مع إثقاب الأخری فإنّ ذلک سوف یؤدّی إلی الغرق حتما. و ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵

من فرقة من فرق الشيعة إلّا و هى مستقرة فى زاوية و هى تثقب الزاوية أو الزاويات الأخرى.

أجل، فإن أهل السنة مهما تنقلوا فى الزوايا المختلفة من السفينة، فإنّ سفينتهم عامرة، لأنهم لا يثقبون منها زاوية أصلا، حتى يتسرب الموج من ذلك الجانب و يؤدّى بهم إلى الغرق. و الحمد للّه.

و بهذا يتمّ لأهل السنة إلزام النواصب فى إنكارهم لهذين الحديثين (حديث الثقلين، و حديث السفينة) حيث ناقشوا فى صحتهما بالدليل العقلى، فقالوا: إن مفاد هذين الحديثين هو التكليف بالممتنع عقلا، و هو محال بالبداهة، ذلك: لأنه إذا وجب التمسك بأهل البيت جميعهم- مع ما هم عليه من الاختلاف فى الأصول و الفروع- كان مستلزما للتكليف بالجمع بين النقيضين. و هو محال.

و إذا وجب التمسك ببعض أهل البيت فإمّا أن يكون البعض معيّنا أو لا- فعلى الأول يلزم الترجيح بلا مرجح، خصوصا مع وجود الاختلاف بين القائلين بذلك، فى تأكيد النص لصالحهم. و على الثانى: يلزم تجويز العقائد المختلفة و الشرائع المتفاوتة فى الدين الواحد من الشارع، فى حين أن قوله تعالى: لِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً صريح فى خلاف ذلك. مضافا إلى استحالته بضرورة الدين.

و لا تستطيع أية فرقة من فرق الشيعة أن تخدش فى دليل هؤلاء النواصب الأشقياء إلّا عن طريق مذهب أهل السنة».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷

سند حديث السفينة ... ص: ۱۷

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹

إن من المناسب قبل الخوض فى الردّ على مناقشة (الدهلوى) فى دلالة حديث السفينة على الامامة أن نثبت هذا الحديث الشريف سندا، ردّا على بعض المتعصبين ممّن نسبوا أنفسهم إلى السنة.

ثم نذكر بعض وجوه دلالته على مطلوب أهل الحق، و هو إمامة أهل البيت عليهم السلام و خلافتهم بعد رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله و سلّم، ببيان موجز.

ثم نشرع فى نقض كلمات (الدهلوى) و تفنيد مزاعمه و مناقشاته فى دلالة حديث السفينة.

و من العجيب أن (الدهلوى) لم يطعن فى سند حديث السفينة تبعا لبعض أسلافه، ألا ترى إلى ابن تيمية الحرانى و تعنته فى هذا المقام كسائر الموارد، إذ طعن فى سند هذا الحديث، و زعم أنه لا يعرف له إسناد أصلا، صحيح و لا ضعيف!! لقد قال هذا المتعصب العنيد: «أما

قوله: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح.

فهذا لا يعرف له إسناد أصلا صحيح و لا ضعيف، و لا هو فى شىء من كتب الحديث التى يعتمد عليها، و إن كان قد رواه من يروى أمثاله من حطاب الليل الذين يروون الموضوعات فهذا مما يزيده و هنا و ضعفا!» [۱].

و لا يخفى بطلان هذا الكلام و هوانه على ذوى البصيرة و الخبرة بالأحاديث،

---

[۱] منهاج السّنة ۴/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰

و لكنّا نذكر فى (الجهة الأولى) من الكتاب أسماء طائفة من أئمة أهل السنة و كبار حفّاظهم و مشاهير علمائهم فى جميع الطبقات و

عبر القرون، قد رووا حديث السفينة بطرق متكاثرة و أسانيد متضافرة، إلى التابعين عن صحابة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱

أسماء الرواة و المخرّجين لحديث السفينة ... ص: ۲۱

اشارة

لقد روى حديث السفينة جماعة كبيرة من أئمة أهل السنة و حفاظهم، بطرق متكاثرة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، نذكر منهم العلماء التالية أسماؤهم:

۱- محمد بن إدريس الشافعي، صاحب المذهب المعروف، المتوفى سنة ۲۰۴.

۲- أحمد بن حنبل الشيباني، صاحب المذهب و المسند المشهور، المتوفى سنة ۲۴۱.

۳- مسلم بن الحجاج القشيري، صاحب الصحيح، المتوفى سنة ۲۶۱.

۴- أبو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتيبة الدينوري، المتوفى سنة ۲۷۶.

۵- أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصري المعروف بالبزار، صاحب المسند، المتوفى سنة ۲۹۲.

۶- أبو يعلى أحمد بن علي التميمي الموصلي صاحب المسند، المتوفى سنة ۳۰۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲

۷- أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، صاحب التاريخ و التفسير، المتوفى سنة ۳۱۰.

۸- أبو بكر محمد بن يحيى الصّولي صاحب الأوراق، المتوفى سنة ۳۳۵.

۹- أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبراني صاحب المعاجم المشهورة، المتوفى سنة ۳۶۰.

۱۰- أبو الليث نصر بن محمد السمرقندي، المتوفى سنة ۳۷۵.

۱۱- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بالحاكم النيسابوري، صاحب المستدرك على الصحيحين، المتوفى سنة ۴۰۵.

۱۲- أبو سعد عبد الملك بن محمد النيسابوري الخركوشي، المتوفى سنة ۴۰۷.

۱۳- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الأصفهاني، المتوفى سنة ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي، المتوفى سنة ۴۲۷.

۱۵- أبو منصور عبد الملك بن محمد الثعالبي، المتوفى سنة ۴۳۰.

۱۶- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الأصفهاني، المتوفى سنة ۴۳۰.

۱۷- أبو عمرو يوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمري القرطبي، المتوفى سنة ۴۶۳.

۱۸- أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت، المعروف بالخطيب البغدادي، المتوفى سنة ۴۶۳.

۱۹- أبو الحسن علي بن أحمد بن محمد بن متويه الواحدي، المتوفى سنة ۴۶۸.

۲۰- أبو الحسن علي بن محمد بن الطيب الجلّابي، المعروف بابن المغازلي، المتوفى سنة ۴۸۳.

۲۱- أبو المظفر منصور بن محمد السمعاني، المتوفى سنة ۴۸۹.

۲۲- أبو منصور شهردار بن شيرويه الديلمي، المتوفى سنة ۵۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳

۲۳- عمر بن محمد بن خضر الموصلی، المعروف بالملّا، صاحب السیرة، المتوفی سنة ۵۷۰.

۲۴- أبو الحسین محمد بن حامد بن السری صاحب السنّة.

۲۵- أبو محمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۲۶- أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی.

۲۷- أبو الفرج یحیی بن محمود بن سعید الاصفهانی.

۲۸- مجد الدین أبو السّعادات المبارک بن محمد، المعروف بابن الأثیر الجزری، المتوفی سنة ۶۰۶.

۲۹- فخر الدین محمد بن عمر التیمی البکری، المعروف بالفخر الرازی، المتوفی سنة ۶۰۶.

۳۰- أبو سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۲.

۳۱- شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزعلی، المعروف بسبط ابن الجوزی، المتوفی سنة ۶۵۴.

۳۲- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۸.

۳۳- محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی، المتوفی سنة ۶۹۴.

۳۴- جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الأنصاری، المتوفی سنة ۷۱۱.

۳۵- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد بن المؤید الحموئی، المتوفی سنة ۷۲۲.

۳۶- شهاب الدین محمود بن سلمان بن فهد بن محمود الحلبی، المتوفی سنة ۷۲۵.

۳۷- نظام الدین الحسن بن محمد بن الحسین النیسابوری، المعروف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴

بالنظام الأعرج، کان حیّا سنة ۷۲۸.

۳۸- ولی الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی، صاحب المشکاة، کان حیّا سنة ۷۴۰.

۳۹- حسن بن محمد الطیبی، شارح المشکاة، المتوفی سنة ۷۴۳.

۴۰- جمال الدین محمد بن یوسف بن الحسن الزرندی المدنی الأنصاری، المتوفی سنة بضع و خمسین و سبعمائة.

۴۱- السید علی بن شهاب الدین الهمدانی، صاحب کتاب المودة فی القربی، المتوفی سنة ۷۸۶.

۴۲- نور الدین علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی، المتوفی سنة ۸۰۷.

۴۳- السید الشریف علی بن محمد الجرجانی، المتوفی سنة ۸۱۶.

۴۴- أبو العباس أحمد بن علی القلقشندی، المتوفی سنة ۸۲۱.

۴۵- محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری، المعروف بخواجة بارسا، المتوفی سنة ۸۲۲.

۴۶- أبو بکر علی الحموی، المعروف بابن حجة، المتوفی سنة ۸۳۷.

۴۷- ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی، المتوفی سنة ۸۴۹.

۴۸- نور الدین علی بن محمد، المعروف بابن الصباغ، المالکی، المتوفی سنة ۸۵۵.

۴۹- کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی، کان حیّا سنة ۸۹۰.

۵۰- إختیار الدین بن غیاث الدین الهروی، کان حیّا سنة ۸۹۷.

۵۱- عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری.

۵۲- محمود بن أحمد الکیلانی.

۵۳- شمس الدین أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی، المتوفی سنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵

۹۰۲.

۵۴- حسین بن علی الکاشفی، المتوفی سنة ۹۱۰.

۵۵- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفی سنة ۹۱۱.

۵۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی، المتوفی سنة ۹۱۱.

۵۷- أحمد بن محمد بن علی الهیتمی المکی، المعروف بابن حجر، المتوفی سنة ۹۷۳.

۵۸- علی بن حسام الدین المتقی، المتوفی سنة ۹۷۵.

۵۹- محمد بن طاهر الفتنی الکجراتی، المتوفی سنة ۹۸۶.

۶۰- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی، المتوفی سنة ۹۹۰.

۶۱- کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی، صاحب ترجمة الصواعق المحرقة.

۶۲- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی، المعروف بالمحدّث.

۶۳- علی بن سلطان الهروی المعروف بعلی القاری، المتوفی سنة ۱۰۱۳.

۶۴- عبد الرءوف بن تاج الدین المناوی، المتوفی سنة ۱۰۳۱.

۶۵- أحمد بن عبد الأحد العمری السهرندی المعروف بالمجدّد، المتوفی سنة ۱۰۳۴.

۶۶- محمد صالح الترمذی.

۶۷- أحمد بن الفضل بن محمد بالکثیر المکی، المتوفی سنة ۱۰۴۷.

۶۸- الشیخ عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی، المتوفی سنة ۱۰۵۲.

۶۹- علی بن محمد بن إبراهیم العزیزی، المتوفی سنة ۱۰۷۰.

۷۰- محمد بن أبی بکر الشلی، المتوفی سنة ۱۰۹۳.

۷۱- محمد بن محمد بن سلیمان المغربی، المتوفی سنة ۱۰۹۴.

۷۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری، کان حیّا سنة ۱۰۹۴.

۷۳- حسام الدین بن محمد بایزید بن بدیع الدین السهارنبوری، کان حیّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶

سنة ۱۱۰۶.

۷۴- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشی، کان حیّا سنة ۱۱۲۶.

۷۵- محمد صدر عالم، کان حیّا سنة ۱۱۴۶.

۷۶- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری الدهلوی- والد (الدهلوی)- المتوفی سنة ۱۱۷۶.

۷۷- محمد بن سالم الحفنی المتوفی سنة ۱۱۸۱.

۷۸- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی، المتوفی سنة ۱۱۸۲.

۷۹- محمد بن علی الصبّان المصری، کان حیّا سنة ۱۱۸۵.

۸۰- محمد مرتضی بن محمد الواسطی البلجرامی، المتوفی سنة ۱۲۰۰.

۸۱- أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی، کان حیّا سنة ۱۲۰۳.

۸۲- محمد مبین بن محب اللّه الأنصاری اللکهنوی، المتوفی سنة ۱۲۲۰.

۸۳- محمد بن ثناء اللّه العثمانی النقشبندی المجددی، المتوفی سنة ۱۲۲۵.

۸۴- محمد سالم الدهلوی البخاری.

۸۵- جمال الدین محمد بن عبد العال القرشی الهاشمی.

۸۶- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی، المتوفی سنة ۱۲۷۰.

۸۷- محمد رشید الدین خان الدهلوی، و هو تلمیذ (الدهلوی).

۸۸- الشیخ حسن العدوی الحمزاوی.

۸۹- أحمد بن زینی دحلان المکی.

۹۰- السید مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی.

۹۱- سلیمان بن إبراهیم البلخی.

۹۲- حسن الزمان الترکمانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷

(۱) روایة الشافعی ... ص: ۲۷

اشارة

روی الشافعی حدیث السفینة عن أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه، فقد قال الحمّوئی ما نصه:

«و قد أخبرنی جماعة، منهم العلامة نجم الدین عثمان بن الموفق الأذکانی- فیما أجازوا لی روایته عنهم- قالوا: أنبأنا المؤید بن محمد بن علی الطوسی عن عبد الجبار بن محمد الخواری إجازة، قال: أنبأنا أبو الحسن علی الواحدی، قال:

أنبأنا الفضل بن أحمد بن محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو علی بن أبی بکر الفقیه، أنبأنا محمد بن إدریس الشافعی، أنبأنا المفضل بن صالح عن أبی إسحاق السبیعی، عن حنش بن المعتمر الکنانی، قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبة و هو یقول- أیّها الناس، من عرفنی فأنا من قد عرفتم، و من لا یعرفنی فأنا أبو ذر، إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: إنّما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من دخلها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

هذا ... و قد ضمّن الشافعی هذا الحدیث فی أبیات له رواها العجیلی حیث قال:

و لمّا رأیت الناس قد ذهبت بهم مذاهبهم فی أبحر الغیّ و الجهل

رکبت علی اسم اللّه فی سفن النّجا و هم أهل بیت المصطفی خاتم الرسل

و أمسکت حبل اللّه و هو ولاؤهم کما قد أمرنا بالتمسک بالحبل

إذا افترقت فی الدین سبعون فرقة و نیفا علی ما جاء فی واضح النقل

---

[۱] فرائد السمطین ۲/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸

و لم یک بناج منهم غیر فرقة فقل لی بها ذا الرجاحة و العقل

أفی الفرقة الهلاک آل محمد؟ أم الفرقة اللاتی نجت منهم؟ قل لی

فإن قلت فی الناجین فالقول واحد رضیت بهم لا زال فی ظلهم ظلّی

رضیت علیا لی إماما و نسله و أنت من الباقین فی أوسع الحل

فهذه شهادة الشافعی- کما تسمع- مصرحة برکوب تلک السفینة الناجیة، و تمسکه بذلک الحبل، و أنهم فی الفرقة الناجیة، و من حکم علیهم بالهلاک فقد حاف عن العدل، و رضاه بإمامة آل فاطمة و رفضه آل هند و آل مرجانة و أشباههم، فأین المقلدون؟!» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۸

و الشافعی هو: محمد بن إدریس المتوفی سنة ۲۰۴ إمام الشافعیة، و أحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة، و إلیک قائمة بمصادر ترجمته عدا الکتب الخاصة بذلک:

۱- تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۹.

۲- تهذیب التهذیب ۹/ ۲۵.

۳- وفیات الأعیان ۱/ ۴۴۷.

۴- تاریخ بغداد ۲/ ۵۶.

۵- حلیة الأولیاء ۹/ ۶۳.

۶- طبقات الشافعیة ۱/ ۱۸۵.

۷- صفة الصفوة ۲/ ۱۴۰.

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹

(۲) روایة أحمد ... ص: ۲۹

اشارة

لقد جاء فی (المشکاة) ما نصّه: «عن أبی ذر، أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة-: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد» [۱].

کما جاءت روایته فی (الصواعق) و (الصواقع) و غیرهما [۲].

ترجمته ... ص: ۲۹

و أحمد بن حنبل هو إمام الحنابلة و أحد الأئمة الأربعة عند أهل السنة، توفی سنة ۲۴۱ و ستأتی ترجمته فی قسم (حدیث التشبیه) من کتابنا عن طائفة کبیرة من المصادر المعتبرة لدی أهل السنة.

---

[۱] مشکاة المصابیح/ ۵۲۳.

[۲] کتاریخ الخلفاء للسیوطی کما سیأتی.

قلت: و هذا نص

ما جاء فی (فضائل علی لأحمد) من زیادات القطیعی: «حدّثنا العباس بن إبراهیم ثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی ثنا مفضل بن صالح

عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی قال:

سمعت أبا ذر یقول- و هو أخذ بباب الکعبة: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر سمعت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰

(۳) روایة مسلم ... ص: ۳۰

اشارة

قال ابن حجر المکی ما لفظه: «و جاء من طرق عدیدة یقوّی بعضها بعضا:

إنما مثل أهل بیتی کمثل سفینة النوح، من رکبها نجا

، و

فی روایة مسلم: و من تخلف عنها غرق، و فی روایة: هلک.

و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب» [۱].

کما سیعلم ذلک من عبارة (مرآة المؤمنین) أیضا.

ترجمته ... ص: ۳۰

و مسلم بن الحجاج النیسابوری صاحب (الصحیح) المتوفی سنة ۲۶۱، غنی عن التعریف و التوثیق، و کتابه أحد الصحیحین المقبولین لدی أهل السنة کافة، بل رجحه بعض أئمتهم علی صحیح البخاری.

و قد ذکرنا ترجمته و الثناء علی کتابه فی بعض مجلّدات الکتاب، و قد تقدّم فی قسم (حدیث الثقلین) شیء من کتاب.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱

(۴) روایة ابن قتیبة ... ص: ۳۱

اشارة

روی حدیث السفینة عن سیدنا أبی ذر رضی اللّه عنه، حیث قال بترجمته:

...« و حدّثنی أبو الخطّاب، قال: حدّثنا أبو عتاب سهل بن حماد قال: حدّثنا عمر [و] ابن ثابت، عن أبی إسحاق، عن حنش بن المعتمر، قال: جئت و أبو ذر آخذ بحلقة باب الکعبة و هو یقول: أنا أبو ذر الغفاری، من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من رکبها نجا » [... ۱]

. و قد رواه فی (عیون الأخبار) عن أبی ذر أیضا حیث قال: «حنش بن المعتمر قال: جئت و أبو ذر آخذ بحلقة باب الکعبة و هو یقول: أنا أبو ذر الغفاری من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۱

و ابن قتيبة هو: أبو محمد عبد اللّه بن مسلم بن قتيبة الدينورى، المتوفى سنة ۲۷۶. له ترجمة فى:

۱- وفيات الأعيان ۱/ ۲۵۱.

۲- نزهة الألباء ۲۷۲.

۳- لسان الميزان ۳/ ۳۵۷.

---

[۱] المعارف ۸۶.

[۲] عيون الأخبار ۱/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲

و غيرها من مصادر التراجم.

(۵) رواية البزار ... ص: ۳۲

اشارة

و رواه الحافظ أبو بكر البزار، عن ابن عباس و ابن الزبير ... كما ستعرف فيما بعد من كلمات أعلام القوم.

و عن (زوائد مسند البزار) لابن حجر: قال البزار: «حدّثنا يحيى بن منصور ثنا أبى مريم (كذا) ثنا ابن لهيعة عن ابن الأسود عن عامر بن عبد اللّه بن الزبير عن أبيه: إنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق.

حدثنا عمرو بن على و الجرّاح بن مخلّد و محمد بن معمر- و اللفظ لعمرو- قال: ثنا مسلم بن إبراهيم ثنا الحسن بن أبى جعفر عن على بن زيد عن سعيد بن المسيب عن أبى ذر: قال: قال رسول اللّه مثل أهل بيتى كمثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا و من تخلف عنها غرق.

حدثنا محمد بن معمر، ثنا مسلم بن إبراهيم، ثنا الحسن بن أبى جعفر، ثنا أبو الصهباء عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا و من تخلف عنها غرق».

ترجمته ... ص: ۳۲

و البزار هو: الحافظ أبو بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، المتوفى سنة ۲۹۲، صاحب (المسند) المشهور، و قد ذكرنا ترجمته فى بعض مجلّدات الكتاب، و من مصادر ترجمته:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳

۱- أخبار أصفهان.

۲- طبقات الحفاظ: ۲۸۹.

۳- تاريخ بغداد ۴/ ۳۳۴.

۴- تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳.

۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

(۶) روایة أبی یعلی ... ص: ۳۳

اشارة

روی هذا الحدیث بسنده عن أبی ذر رحمه اللّه حیث قال ما نصه:

«حدثنا سوید بن سعید، حدثنا مفضل بن عبد اللّه عن أبی إسحاق عن حنش، قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه- و هو آخذ بحلقة الباب- یقول: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح علیه الصلاة و السلام، من دخلها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳

و أبو یعلی هو: أحمد بن علی التمیمی الموصلی، المتوفی سنة ۳۰۷، صاحب کتاب (المسند). له ترجمة فی:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷.

۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

---

[۱] مسند أبی یعلی.

۳- دول الإسلام ۱/ ۱۴۶.

۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.

۵- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۹.

۶- طبقات الحفاظ ۳۰۶.

(۷) روایة الطّبری ... ص: ۳۴

اشارة

و رواه الطبری کتابه (تهذیب الآثار) الذی التزم فیه بالصحة، عن سیدنا أبی ذر الغفاری، کما ستعرف فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۳۴

و الطبری هو: أبو جعفر محمد بن جریر، صاحب التاریخ و التفسیر المشهورین، المتوفی سنة ۳۱۰. و قد أثنی علی الطبری کلّ من ترجم له، و وصفوه بکلّ جمیل، حتی أن بعض کبار علماء أهل السنة رجحوا فتاواه علی فتاوی الأئمة الأربعة و قلّدوه ... و من مصادر ترجمته:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۲- تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۳- الوافی بالوفیات ۲/ ۲۸۴.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۶۱.

۵- طبقات الشافعیة ۳/ ۱۲۰.

۶- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۷- طبقات المفسرین ۲/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۵

۸- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۰۵.

(۸) روایة الصّولی ... ص: ۳۵

اشارة

و رواه أبو بکر الصّولی، فی کتابه (الأوراق) کما سیأتی عن کتاب (القول المستحسن).

ترجمته ... ص: ۳۵

و الصولی هو: أبو بکر محمد بن یحیی المتوفی سنة ۳۳۵، و توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۵۰۸.

۲- تاریخ بغداد ۳/ ۴۲۷.

۳- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۹۶.

۴- نزهة الألباء ۳۴۳.

۵- لسان المیزان ۵/ ۴۲۷.

(۹) روایة الطبرانی ... ص: ۳۵

اشارة

لقد روی هذا الحدیث قال ما لفظه: «حدثنا الحسین بن أحمد بن منصور سجادة البغدادی، حدثنا عبد اللّه بن داهر الرازی، حدثنا عبد اللّه بن عبد القدوس، عن الأعمش، عن أبی إسحاق، عن حنش بن المعتمر، أنه سمع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۶

أبا ذر الغفاری یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و مثل باب حطّة فی بنی إسرائیل. لم یروه عن الأعمش إلّا عبد اللّه بن عبد القدوس» [۱].

و قال أیضا: «حدثنا محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعة الکلابی أبو ملیل الکوفی، حدثنا أبی، حدثنا عبد الرحمن بن أبی حماد المقری، عن أبی سلمة الصائغ، عن عطیة عن أبی سعید الخدری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی

فیکم مثل باب حطّة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له. لم یروه عن أبی سلمة إلّا ابن أبی حماد، تفرّد به عبد العزیز بن محمد» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۶

و هو: أبو القاسم سلیمان بن أحمد، صاحب المعاجم الثلاثة المشهورة، المتوفی سنة ۳۶۰، ترجم له الحافظ السیوطی بقوله: «الطبرانی- الامام العلّامة الحجة، بقیة الحفاظ، أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب بن مطیر اللخمی الشامی. مسند الدنیا » [... ۳].

و له ترجمة فی: وفیات الأعیان ۲/ ۲۱۵، الأنساب- الطبرانی، تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۱۲ ... و غیرها.

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۹.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۲۲.

[۳] طبقات الحفاظ ۳۷۲.

(۱۰) روایة أبی اللیث ... ص: ۳۷

اشارة

و رواه أبو اللیث بتفسیر سورة التین قائلا: «و هو البلد الأمین» علی علیه السلام، شبّهه بمکة، لأن من دخل مکة صار آمنا من عذاب اللّه، کذلک علی بقوله علیه الصلاة و السلام: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۷

و هو: أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی، المتوفی سنة ۳۷۵، کان من فقهاء الحنفیة، مفسرا کبیرا، وصفه عبد القادر ب «الامام الکبیر، صاحب الأقوال المفیدة و التصانیف المشهورة» [۲]. و له ترجمة فی الفوائد البهیّة فی تراجم الحنفیة ۲۲۰.

(۱۱) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۳۷

اشارة

لقد رواه بإسناده عن أبی ذر یقول:

«أخبرنا میمون بن إسحاق الهاشمی، ثنا أحمد بن عبد الجبار، ثنا یونس بن

---

[۱] المجالس- مخطوط.

[۲] الجواهر المضیّة ۲/ ۱۹۶.

بکیر، ثنا المفضل بن صالح، عن أبی إسحاق، عن حنش الکنانی، قال: سمعت أبا ذر یقول- و هو آخذ بباب الکعبة- أیها الناس، من

عرفنی فأنا من عرفتم، من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

[و] هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱].

و قال الحاکم «أخبرنی أحمد بن جعفر بن حمدان الزاهد ببغداد، حدثنا العباس بن إبراهیم القراطیسی، ثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی، ثنا مفضل بن صالح عن أبی إسحاق، عن حنش الکنانی قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبة- من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثل حطة لبنی إسرائیل» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۸

و الحاکم هو: أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن البیع النیسابوری، المعروف بالحاکم، صاحب (المستدرک علی الصحیحین) و المتوفی سنة ۴۰۵، توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸.

۲- طبقات الشّافعیة ۴/ ۱۵۵.

۳- مرآة الجنان ۳/ ۱۴.

۴- العبر ۳/ ۹۱.

۵- تذکرة الحفاظ. وصفه الذهبی فیه ب «الحاکم الحافظ الکبیر إمام المحدثین».

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۳۴۳.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۵۰.

(۱۲) روایة الخرکوشی ... ص: ۳۹

اشارة

و رواه أبو سعد الخرکوشی، کما صرّح بذلک ملک العلماء الهندی، کما ستعرف [۱].

ترجمته ... ص: ۳۹

و هو: أبو سعد عبد الملک بن محمد النیسابوری الخرکوشی، المتوفی سنة ۴۰۷. و توجد ترجمته فی:

۱- تذکرة الحفاظ ۳/ ۲۵۳.

۲- الأنساب- الخرکوشی.

۳- طبقات الشافعیة للأسنوی ۱/ ۴۷۷.

۴- طبقات الشافعیة للسبکی ۵/ ۲۲۲. و قد وصفه بقوله: «و کان فقیها زاهدا، من أئمة الدین و أعلام المؤمنین، یرتجی الرحمة بذکره ....»

(۱۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹

اشارة

و رواه الحفاظ ابن مردویه، عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و ابن

---

[۱]

فی شرف المصطفی للخرکوشی نسخة الظاهریة: باب فضیلة أهل البیت: «و عن ابن عباس قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۰

عباس، کما سیأتی عن کتاب (الأساس) للحافظ السیوطی.

ترجمته ... ص: ۴۰

و ابن مردویه هو: أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی، المتوفی سنة ۴۱۰، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلّدات الکتاب، و له ترجمة فی:

۱- تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۲۳۸.

۳- طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

۴- طبقات المفسرین ۱/ ۹۳.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۹۰

(۱۴) روایة الثعلبی ... ص: ۴۰

اشارة

و رواه أبو إسحاق الثعلبی ... کما ستعرف ذلک من (کنوز الحقائق)، و عنه فی (ینابیع المودة ۱۸۱).

ترجمته ... ص: ۴۰

و هو: أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی، صاحب التفسیر الشهیر، المتوفی سنة ۴۲۷، و قد تقدمت منا ترجمته فی (حدیث الثقلین) عن عدة من المصادر [۱].

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق».

[۱] راجع ۱/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۱

(۱۵) روایة الثعالبی ... ص: ۴۱

اشارة

رواه فی کتابه (ثمار القلوب) حیث قال: «سفینة نوح» قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إن عترتی کسفینة نوح، من رکب فیها نجا، و من تأخر عنها هلک.

و قد أخذ هذا المعنی أبو عثمان الخالدی، فقال من قصیدة:

«أعاذل إن کساء التقی کسانیه حبی لأهل الکساء

سفینة نوح فمن یعتلق بحبلهم یعتلق بالنجا» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۱

و الثعالبی هو: أبو منصور عبد الملک بن محمد النیسابوری، المتوفی سنة ۴۲۰، من مشاهیر أئمة اللغة و الأدب، له: یتیمة الدهر، وفقه اللغة و غیرهما من الکتب الکثیرة ... و توجد فی المصادر، و منها:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۲۹۰ ۲- شذرات الذهب ۳/ ۲۴۶.

(۱۶) روایة أبی نعیم الاصفهانی ... ص: ۴۱

اشارة

رواه بألفاظ مختلفة عن جماعة من الصحابة،

فقد رواه بسنده: «عن أبی

---

[۱] ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب: ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۲

ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال».

و بسنده: «عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا، و من تخلّف عنها غرق».

و بسنده: «عن أبی سعید الخدری، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

إنما مثل أهل بیتی مثل باب حطة من دخله غفر له».

و بسنده: «عن حنش بن المعتمر، قال: رأیت أبا ذر آخذا بعضادتی باب الکعبة و هو یقول: من عرفنی فقد عرفنی، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: - مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح فی قوم نوح، من رکبها نجا، و من تخلّف عنها هلک، و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۲

و أبو نعیم هو الحافظ: أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی، المتوفی سنة ۴۳۰، صاحب حلیة الأولیاء، و أخبار أصبهان ... و قد أوردنا ترجمته فی ما تقدم [۲] عن:

۱- تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۱.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

۳- التاج المکلل ۳۱.

قال الذهبی: «لم یکن فی أفق من الآفاق أحد أحفظ منه و لا أسند منه».

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] راجع ج ۱/ ۳۴۹

(۱۷) روایة ابن عبد البر ... ص: ۴۳

اشارة

لقد روی حدیث السفینة حیث قال: «و ذکر ابن سنجر فی مسنده، حدثنا القاسم بن محمد، قال: حدثنا خالد بن سعد، قال: ثنا أحمد بن عمرو بن منصور، قال: ثنا محمد بن عبد اللّه بن سنجر، قال: ثنا مسلم بن إبراهیم، قال ثنا الحسن بن علی أبی جعفر، قال: حدثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا و من تخلّف هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۳

و ابن عبد البر هو: أبو عمر یوسف بن عبد اللّه النمری القرطبی، المتوفی سنة ۴۶۳، صاحب الاستیعاب فی معرفة الأصحاب و غیره.

قال الذهبی: «کان فقیها عابدا متهجدا. قال الحمیدی: أبو عمر فقیه حافظ مکثر، عالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحدیث و الرجال، قدیم السماع ... قلت: کان إماما دینا ثقة علّامة متبحّرا صاحب سنّة و اتباع » [... ۲].

و قد ترجم له أیضا فی:

۱- الأنساب- القرطبی.

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸.

۳- تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸.

---

[۱] الإنباه علی قبائل الرواة ۶۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳.

۴- طبقات الحفاظ ۴۳۶.

(۱۸) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۴۴

اشارة

روی حدیث السفینة حیث قال: «علی بن محمد بن شدّاد بن محمد بن عبید اللّه النجار، أخبرنا النجار، حدثنا أبو الحسن علی بن محمد بن شداد المطرّز، حدثنا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، حدثنا أبو سهیل القطیعی، حدثنا حمّاد بن یزید بمکة و عیسی بن واقد، عن أبان بن أبی عیاش عن أنس بن مالک قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی کسفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۴۴

و الخطیب البغدادی: أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت، المتوفی سنة ۴۶۳، من أشهر حفّاظ أهل السنّة و أئمة الحدیث، له: تاریخ بغداد و غیره من الکتب المعتمدة، أثنی علیه و وثّقه کبار العلماء کالذهبی و السمعانی و ابن خلکان و السبکی، و کلّ من ترجم له. أنظر:

۱- تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵.

۲- الأنساب- الخطیب.

۳- وفیات الأعیان ۱/ ۲۷.

۴- مرآة الجنان ۳/ ۸۷.

۵- طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۲۹.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۹۱.

(۱۹) روایة الواحدی ... ص: ۴۵

اشارة

رواه عن الحاکم قائلا: «روی الحاکم فی صحیحه عن أحمد بن جعفر بن حمدان، عن عباس بن إبراهیم القراطیسی، عن محمد بن إسماعیل الأحمسی، عن المفضل بن صالح، عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی، قال: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بباب الکعبة-: من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه، من رکبها نجا: و من تخلّف عنها غرق، و مثل باب حطة لبنی إسرائیل» [۱].

کما یعلم روایته الحدیث عن أبی ذر بطریق آخر من عبارة (فرائد السمطین).

ترجمته ... ص: ۴۵

و الواحدی هو: أبو الحسن علی بن أحمد بن محمد بن متویه الواحدی المتوفی سنة ۴۶۸، صاحب التفسیر و أسباب النزول، من أئمة علم التفسیر و الفقه و الحدیث عند أهل السنة، و من مشاهیر علم الأدب، و قد أوردنا ترجمته فی بعض مجلدات الکتاب. و من مصادرها:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۳.

۲- طبقات الشافعیة للسبکی ۳/ ۲۸۹.

۳- إنباه الرواة ۲/ ۲۲۳.

---

[۱] التفسیر الوسیط. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۶

۴- النجوم الزاهرة ۵/ ۱۰۴.

(۲۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۴۶

اشارة

روی حدیث السفینة بأسانید عدیدة عن جماعة من الأصحاب، حیث قال ما لفظه:

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح:

أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی- رحمه اللّه- ثنا أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی قال:

حدثنی أبو بکر محمد بن یحیی الصّولی النحوی، ثنا محمد بن زکریا الغلّابی ناجهم ابن السّباق [أبو السباق الریاحی، حدثنی بشر بن المفضّل، قال: سمعت الرشید یقول: سمعت المهدی یقول: سمعت المنصور یقول: حدثنی أبی عن أبیه عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، ثنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ إذنا، ثنا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، ثنا سوید ثنا عمر بن ثابت عن موسی بن عبیدة عن أیاس بن سلمة بن الأکوع عن أبیه قال:

قال رسول اللّه: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، ثنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ إذنا، ثنا محمد بن محمد بن سلیمان، ثنا سوید، ثنا المفضّل بن عبد اللّه عن أبی إسحاق عن ابن المعتمر عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه: إنما مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا، و من تخلف عنها غرق.

أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه، ثنا أبو عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۷

محمد بن علی السقطی إملاء، ثنا أبو یوسف بن سهل [ثنا] الحضرمی، ثنا محمد ابن عبد العزیز عن أبی زرقة [رزمة] ثنا سلیمان بن إبراهیم، ثنا الحسن ابن أبی جعفر، ثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا، و من تخلف عنها هلک [غرق .

أخبرنا أبو نصر [ابن الطحان إجازة، عن القاضی أبی الفرج الحنوطی [الخیوطی ثنا أبو الطیب بن فرج، ثنا إبراهیم، ثنا إسحاق بن سنان،

ثنا مسلم ابن إبراهيم، ثنا الحسن بن أبی جعفر، ثنا علی بن زيد، عن سعيد بن المسيب عن أبی ذر، قال: قال رسول اللّه: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا، و من تخلف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فكأنما قاتل مع الدجال» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۷

و ابن المغازلی هو: أبو الحسن علی بن محمد بن الطيب الجلّابی، المعروف بابن المغازلی الواسطی المتوفی سنة ۴۸۳، قال السمعانی فی الأنساب: «كان فاضلا عارفا برجالات واسط و حديثهم، و كان حريصا علی سماع الحديث و طلبه رأيت له: ذيل التاريخ لواسط و طالعته و انتخبت منه. سمع أبا الحسن علی بن عبد الصمد الهاشمی و أبا بكر أحمد بن محمد الخطيب و أبا الحسن أحمد بن المظفر العطار و غيرهم.

روی عنه ابنه بواسط و أبو القاسم علی بن طراد الوزير ببغداد، و غرق ببغداد فی دجلة فی صفر سنة ۴۸۳، و حمل ميتا إلی واسط و دفن بها».

---

[۱] المناقب ۱۳۲- ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۸

(۲۱) روایة أبی المظفر السمعانی ... ص: ۴۸

اشارة

روی حديث السفينة بقوله: «قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح، من ركبها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

و تعلم روايته له من (ينابيع المودة ۲۸) أيضا.

ترجمته ... ص: ۴۸

و هو: أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی المتوفی سنة ۴۸۹، و هو جد صاحب الأنساب:

قال ابن خلكان بترجمة حفيدة: «و كان جدّه المنصور إمام عصره بلا مدافعة، أقرّ له بذلك الموافق و المخالف» [۲].

و من مصادر ترجمته:

۱- طبقات المفسرين ۲/ ۳۳۹.

۲- العبر فی خبر من غبر ۳/ ۳۲۶.

۳- طبقات الشافعية للسبكی ۵/ ۲۳۵.

۴- النجوم الزاهرة ۵/ ۱۶۰.

۵- الأنساب- السمعانی.

---

[۱] الرسالة القوامية فی فضائل الصحابة- مخطوط.

[۲] وفيات الأعيان ۲/ ۳۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۴۹

(۲۲) روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۴۹

اشارة

رواه فی کتابه (مسند الفردوس) عن أبی سعید الخدری کما سیأتی.

ترجمته ... ص: ۴۹

و هو: أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی المتوفی سنة ۵۵۸، من مشاهیر محدثی أهل السنة، و کتابه مسند فردوس الأخبار لوالده الحافظ أبی شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی، و توجد ترجمته فی عدة من المصادر و منها:

۱- طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۲۲۹.

۲- شذرات الذهب فی أخبار من ذهب ۴/ ۱۸۲.

(۲۳) روایة عمر الملا ... ص: ۴۹

اشارة

رواه فی سیرته (وسیلة المتعبدین) عن ابن عباس، کما ستعلم من عبارة (ذخائر العقبی) الآتیة.

و جاء فی (وسیلة المتعبدین) باب فصیح کلامه و بدیع حکمه و ما کان یقوله مسترسلا متمثلا: «و قوله: أهل بیتی کسفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها هلک» [۱].

---

[۱] وسیلة المتعبدین فی متابعة سید المرسلین ۲/ ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۰

ترجمته ... ص: ۵۰

و هو: عمر بن محمد بن خضر الموصلی، المعروف بالملا المتوفی سنة ۵۷۰، المترجم له مع الإطراء و الثناء البالغ فی:

۱- المنتظم ۱۰/ ۲۴۹.

۲- مرآة الزمان ۸/ ۳۱۰.

۳- تاریخ ابن کثیر ۲/ ۲۸۲.

۴- النجوم الزاهرة ۶/ ۶۷.

(۲۴) روایة ابن السری ... ص: ۵۰

اشارة

رواه فی کتابه (السنة) عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام. کما ستعلم من (ذخائر العقبی) للحافظ الطبری.

ترجمته ... ص: ۵۰

و هو: أبو الحسین محمد بن حامد بن السّری، نقل عنه و اعتمد علیه الحافظ محب الدین الطبری فی (ذخائر العقبی). و ذکر کتابه فی کشف الظنون ۲/ ۱۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۱

(۲۵) روایة العاصمی ... ص: ۵۱

رواه فی بیان وجه الشّبه بین أمیر المؤمنین و نوح علیهما السلام حیث قال: «و أما السفینة فقوله تعالی: وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا إلی قوله تعالی ارْکَبُوا فِیها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها فمن رکب سفینة نوح نجا من الغرق و من تخلف عنها صار من المغربین، قوله تعالی: وَ نادی نُوحٌ ابْنَهُ وَ کانَ فِی مَعْزِلٍ یا بُنَیَّ ارْکَبْ مَعَنا وَ لا تَکُنْ مَعَ الْکافِرِینَ إلی قوله: وَ حالَ بَیْنَهُمَا الْمَوْجُ فَکانَ مِنَ الْمُغْرَقِینَ.

فکذلک المرتضی رضوان اللّه علیه و أهل بیته، کانوا سفینة نوح من رکبها نجا، و ذلک قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح.

أخبرنی شیخی الامام رحمة اللّه علیه قال: أخبرنا الشیخ أبو إسحاق إبراهیم ابن جعفر الشورمینی رحمة اللّه علیه قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس بن الهیاج الأنصاری قال: حدثنا الحسن بن عبد اللّه و عمران بن عبد اللّه و عیسی بن علی و [أبو] عبد الرحمن النسائی قالوا: حدثنا عبد الرحمن بن صالح قال: حدثنا علی بن عباس عن أبی إسحاق عن نش قال: رأیت أبا ذر متعلقا بباب الکعبة و هو یقول:

من یعرفنی فلیعرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبا ذر. قال حنش: فحدّثنی بعض أصحابی أنه سمعه یقول قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی تارک فیکم الثقلین کتب اللّه و عترتی أهل بیتی فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، ألا و إنّ أهل بیتی فیکم مثل باب بنی إسرائیل و مثل سفینة نوح.

و أخبرنی شیخی الامام رحمة اللّه علیه قال: أخبرنا الشیخ إبراهیم بن جعفر الشورمینی رحمه اللّه قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن یونس الأنصاری قال: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۲

الحسن بن عبد اللّه و عمران بن عبد اللّه و عیسی بن علیّ و [أبو] عبد الرحمن قالوا:

حدثنا مسلم بن إبراهیم قال: حدثنا الحسن- یعنی ابن أبی جعفر- قال حدثنا علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا فی آخر الزمان کمن قاتلنا مع الدجال.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی الصوفی قال: حدّثنا محمد بن أیوب الرازی قال: حدثنا مسلم بن إبراهیم قال:

حدثنا حسن بن أبی جعفر قال: حدثنا أبو الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل

بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا علی بن إبراهیم قال:

حدثنا أحمد بن محمد بن بالویه قال: حدثنا جعفر بن محمد قال: أخبرنا محمد بن یحیی قال: حدثنا مسلم بن ابراهیم قال: حدثنا الحسن بن أبی جعفر قال: حدثنا علی بن زید عن سعید بن المسیب عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ذکر الحدیث بنحو الحدیث الأول.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی الصوفی قال: قرئ علی أبی الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی بها فی الجامع و أنا أسمع قال حدثنا أبو أحمد داود بن سلیمان الفراء [۱] قال: حدثنا علی بن موسی الرضا قال: حدثنی أبی موسی بن جعفر عن أبیه جعفر بن محمد عن أبیه محمد بن علی بن الحسین عن أبیه علی بن الحسین عن أبیه الحسین بن علی عن أبیه علی بن أبی طالب- کرم اللّه وجوههم- قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها زج فی النار.

---

[۱] کذا و الظاهر أنه مصحف القزوینی أو الغازی فهو الراوی عن الامام الرضا علیه السلام کما سیأتی فی الملحق فی محله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۳

قلت: و المرتضی رضوان اللّه علیه لا یشک موحد و لا ملحد أنه من أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم [۱].

(۲۶) روایة ابن أبی الفوارس ... ص: ۵۳

روی حدیث السفینة حیث روی حدیث الثقلین قائلا:

«و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی تارک فیکم کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فهما خلیفتای بعدی، أحدهما أکبر من الآخر: سبب موصول من السماء إلی الأرض، فإن استمسکتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض یوم القیامة، فلا تسبقوا أهل بیتی بالقول فتهلکوا، و لا تقصّروا عنهم فتذهبوا.

فإنّ مثلهم فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک.

و مثلهم فیکم کمثل باب حطة فی باب بنی إسرائیل من دخله غفر له.

ألا و إنّ أهل بیتی أمان أمتی، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أمتی ما یوعدون.

ألا و إن اللّه عصمهم من الضلالة و طهّرهم من الفواحش و اصطفاهم علی العالمین.

ألا و إنّ اللّه أوجب محبّتهم و أمر بمودتهم » [... ۲].

و ستعرف ذلک مما سیأتی أیضا.

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۴

(۲۷) روایة أبی الفرج الاصفهانی ... ص: ۵۴

اشارة

و رواه أبو الفرج يحيى بن محمود الثقفى الاصفهانى فى كتابه (مرج البحرين) عن سيدنا أبى ذر، كما ستعرف من كلام الحافظ سبط ابن الجوزى.

ترجمته ... ص: ۵۴

و أبو الفرج- هذا- حافظ معتمد، وفد الشام مفيدا فروى عنه كبار حفّاظها كابن عبد الهادى و ابن عبد الواحد المقدسى، و هو يروى عن الحافظ أبى على الحدّاد الاصفهانى المتوفى سنة ۵۱۵ الرواية عن الحافظ أبى نعيم.

و قد أكثر من النقل عن أبى الفرج الحافظ الكنجى بواسطة مشايخه، كما روى عنه الحافظ سبط ابن الجوزى و ذكر له كتاب (مرج البحرين).

(۲۸) رواية ابن الأثير الجزرى ... ص: ۵۴

اشارة

رواه فى كتابه (النهاية) قائلا- «زخ. فيه: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من تخلف عنها زخ به فى النار. أى: دفع و رمى: يقال: زخه يزخه زخا» [۱].

---

[۱] النهاية فى غريب الحديث- زخ.

ترجمته ... ص: ۵۵

و هو: مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد، المعروف بابن الأثير الجزرى المتوفى سنة ۶۰۶، كان محدّثا فقيها أصوليا لغويا، له من الكتب المعتمدة المفيدة: النهاية فى غريب الحديث، جامع الأصول، و الإنصاف فى الجمع بين الكشف و الكشاف ... و غير ذلك. توجد ترجمته فى:

۱- وفيات الأعيان ۱/ ۴۴۱.

۲- بغية الوعاة ۳۸۵.

۳- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۴- طبقات الشافعية ۵/ ۱۵۳.

۵- الكامل فى التاريخ ۱۲/ ۱۱۳.

(۲۹) رواية الفخر الرازى ... ص: ۵۵

اشارة

رواه فی (تفسیره) بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی کما ستعرف.

ترجمته ... ص: ۵۵

و هو: فخر الدین محمد بن عمر التیمی البکری، المعروف بالإمام الرازی المتوفی سنة ۶۰۶:

قال ابن خلکان: «فرید عصره و نسیج وحده، فاق أهل زمانه فی علم الکلام و المعقولات و علم الأوائل ... و کان العلماء یقصدونه من البلاد و تشد إلیه الرجال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۶

من الأقطار» [۱].

و توجد ترجمته فی:

۱- الوافی بالوفیات ۴/ ۲۴۸.

۲- طبقات المفسرین ۲/ ۲۱۳.

۳- طبقات الشافعیة ۵/ ۳۳.

۴- تاریخ ابن کثیر ۱۳/ ۵۵.

۵- تتمة المختصر ۲/ ۱۲۷.

(۳۰) روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۵۶

اشارة

لقد أثبته ضمن أبیات له فی مدح أهل البیت علیهم الصلاة و السلام، و هی هذه:

یا رب بالخمسة أهل العبا ذوی الهدی و العمل الصالح

و من هم سفن نجاة و من ولیهم ذو متجر رابح

و من لهم مقعد صدق إذا قام الوری فی الموقف الفاضح

لا تخزنی و اغفر ذنوبی عسی أسلم من حر لظی اللافح

فإننی أرجو بحبی لهم تجاوزا عن ذنبی الفادح

فهم لمن والاهم جنة تنجیه من طائره البارح

و قد توسّلت بهم راجیا نجح سؤال المذنب الطالح

لعله یحظی بتوفیقه فیهتدی بالمنهج الواضح [۲]

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۳۸۱.

[۲] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۷

ترجمته ... ص: ۵۷

و هو: أبو سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۲ المترجم له ببالغ الثناء فی:

۱- مرآة الجنان ۴/ ۱۲۸.

۲- العبر ۵/ ۲۱۳.

۳- طبقات الأسنوی ۲/ ۵۰۳.

۴- طبقات السبکی ۵/ ۲۶.

۵- طبقات ابن قاضی شهبة: ۲/ ۱۵۳- قال: «أحد الصدور و الرؤساء المعظمین، ولد سنة ۵۸۲، و تفقه و شارک فی العلوم، و کان فقیها بارعا عارفا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسل عن الملوک و ساد و تقدّم و سمع الحدیث و حدث ببلاد کثیرة ... قال السید عز الدین: أفتی و صنف، و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین ... و مضی علی سداد و أمر جمیل، توفی بحلب فی رجب سنة ۶۵۲».

(۳۱) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۷

اشارة

و أورده سبط ابن الجوزی عن أبی الفرج الاصبهانی عن أبی ذر قال:

«و ذکر أبو الفرج الاصفهانی فی کتاب مرج البحرین، بإسناده إلی أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

---

[۱] تذکرة خواص الأمة ۳۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۸

قلت: تجد روایته مسندة فی روایة الکنجی.

ترجمته ... ص: ۵۸

و سبط ابن الجوزی المتوفی سنة ۶۵۴ من مشاهیر علماء الحدیث و التاریخ، و من أئمة الفقه و التفسیر و الوعظ، ذکرنا مصادر ترجمته فی قسم (حدیث الثقلین)، و سنترجم له بالتفصیل فی قسم (حدیث النور).

(۳۲) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۵۸

اشارة

رواه بإسناده عن أبی ذر و أبی سعید الخدری عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا نصّ کلامه: «أخبرنا نقیب النقباء أبو الحسن علی بن محمد بن إبراهیم الحسینی و غیره بدمشق، و أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قالوا: أخبرنا أبو الفرج یحیی بن محمود الثقفی، أخبرنا أبو عدنان و فاطمة بنت عبد اللّه قالوا: أخبرنا أبو بکر بن ریذة أخبرنا الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، حدثنا الحسن بن أحمد بن منصور سجادة، حدثنا عبد اللّه ابن عبد القدوس عن الأعمش عن حنش بن المعتمر أنه

سمع أبا ذر الغفاری یقول:

سمعت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنه هلک. و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل.

أخرجه إمام الحدیث فی معجم شیوخه کما أخرجناه سواء.

و رواه عن أبی سعید بسند آخر کما أخبرنا الحافظ، أبو الحجاج یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قال أخبرنا الأمین أبو علی داود بن سلیمان بن أحمد و مولانا وزیر وزراء الشرق و الغرب محیی الشریعة نظام الملک أبو علی الحسن بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۵۹

إسحاق، قال أخبرتنا فاطمة الجوزدانیة و خجستة الصالحیة [جحشة الصالحانیة] قالتا: أخبرنا أبو بکر بن ریذة أخبرنا الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، حدثنا محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعة، حدثنا أبی حدثنا عبد الرحمن بن أبی حماد المقری، عن أبی سلمة الصائغ عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها فرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له.

قلت: هو فی هذه الترجمة فی کتابه، و أما الکلام علی لفظه فظاهر عند أهل النقل» [۱].

ترجمته ... ص: ۵۹

و سنترجم أبا عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی المتوفی سنة ۶۵۸، مع بیان قیمة کتابه (کفایة الطالب) و اعتباره فی (قسم حیث النور) ان شاء اللّه تعالی.

(۳۳) روایة المحب الطبری ... ص: ۵۹

اشارة

روی حدیث السفینة تحت عنوان: «ذکر أنهم کسفینة نوح علیه السلام من رکبها نجا» قال:

«عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا [و من تعلق بها فاز] و من تخلف عنها غرق. أخرجه الملّا فی سیرته.

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۰

و عن علی رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا، و من تعلق بها فاز، و من تخلف عنها زج فی النار. أخرجه ابن السری» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۰

و هو: محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری المکی الشافعی المتوفی سنة ۶۹۴، کان حافظا محدثا ذا فنون، و کان شیخ الحرم فی مکة المکرمة، له تصانیف أشهرها: الریاض النضرة فی مناقب العشرة، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ... و قد أثنی علیه کلّ من ترجم له. أنظر:

۱- تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۳۵.

۳- البدایة و النهایة ۱۳/ ۳۴۰.

۴- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۵- طبقات السبکی ۵/ ۸.

و غیر ذلک مما ذکرناه فی قسم (حدیث الثقلین).

(۳۴) روایة ابن منظور ... ص: ۶۰

اشارة

ذکر فی (لسان العرب): «و فی الحدیث، مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من تخلف عنها زخ فی النار ، أی دفع و رمی. یقال: زخه یزخه زخا» [۲].

---

[۱] ذخائر العقبی ۲۰.

[۲] لسان العرب: زخ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۱

ترجمته ... ص: ۶۱

و هو: جمال الدین أبو الفضل محمد بن مکرم الأنصاری الإفریقی المتوفی سنة ۷۱۱، کان أدیبا لغویا فاضلا ... ترجمنا له فی قسم (حدیث الثقلین) عن:

۱- الوافی بالوفیات ۵/ ۵۴.

۲- فوات الوفیات ۴/ ۳۹.

۳- الدرر الکامنة ۴/ ۲۶۲.

۴- بغیة الوعاة ۱۰۶/ ۱۰۷.

(۳۵) روایة الحموئی ... ص: ۶۱

اشارة

رواه بسنده عن أبی ذر کما عرفت فیما سبق، و عن ابن عباس کما ستعرف و عن أبی سعید الخدری حیث قال: «أخبرنی الشیخ الصالح کمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن محمد بن علی الجوینی- فیما کتب إلیّ و أجاز لی فی روایته فی ذی الحجة سنة أربع و ستین و ستمائة- قال: أنبأنا الامام جمال الدین أبو الفضل جمال ابن معین الطبری قال: أنبأنا زاهر بن طاهر بن محمد المستملی، أنبأنا أبو الفتح محمد بن علی بن عبد اللّه المذکّر بهرات قال: أنبأنا إسماعیل بن زاهر البوقانی فی کتابه قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد بن

إبراهيم الاصفهانی قال: نبأنا سليمان بن أحمد الطبرانی قال: نبأنا محمد بن عبد العزيز الكلابی قال: أنبأنا عبد الرحمن بن حماد المقری عن أبی سلمة الصائغ عن عطية العوفی عن أبی سعيد الخدری قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: إنّما مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلف غرق، و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۲

حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۲

و هو: صدر الدين أبو المجامع إبراهيم بن محمد بن المؤيد الحموئی المتوفی سنة ۷۲۲، شيخ خراسان فی وقته كما وصفه الذهبی، و ترجم له الأسنوی فی طبقاته، و ابن حجر العسقلانی فی الدرر الكامنة ۱/ ۶۷. و قد ترجمنا له فی بعض مجلّدات الكتاب.

(۳۶) روایة شهاب الدين الحلبی ... ص: ۶۲

اشارة

لقد أثبت حديث السفينة فی التقليد الذی كتبه من قبل السلطان محمد بن قلاوون باسم ولده أحمد، فقد جاء فيه بعد ذكر الرسول صلّی اللّه عليه و سلّم:

«صلّی اللّه عليه و علی آله سفن النجاة، المؤمنين من المخاوف، المنقذين من المهالك».

و قد أورد القلقشندی نصّ هذا التقليد فی (صبح الأعشی فی صناعة الانشا).

ترجمته ... ص: ۶۲

و هو: شهاب الدين محمود بن سليمان بن فهد بن محمود الحلبی المتوفی سنة ۷۲۵، و كان أديبا كبيرا، استمر فی دواوين الإنشاء بالشام و مصر نحو خمسين عاما، و كان شيخ صناعة الإنشاء فی عصره، و له تصانيف منها: حسن التوسل إلی

---

[۱] فرائد السمطين ۲/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۳

صناعة الترسل، و ذيل الكامل لابن الأثير. و توجد ترجمته فی:

۱- الدرر الكامنة ۴/ ۳۲۴.

۲- فوات الوفيات ۲/ ۲۸۶.

۳- تاريخ ابن كثير ۱۴/ ۱۲۰.

۴- النجوم الزاهرة ۹/ ۲۶۴.

(۳۷) روایة نظام الدين النيسابوری ... ص: ۶۳

اشارة

أورده بتفسير آيه المودة قائلا: «قال بعض المذكّرين: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۳

و هو: نظام الدين الحسن بن محمد بن الحسين المعروف بالنظام الأعرج، صاحب التفسير المشهور باسمه، كان حيّا سنة ۷۲۸ [۲]. و قد ذكرنا ترجمته فى قسم (حديث الغدير) كما سيأتى.

---

[۱] غرائب القرآن ۲۵/ ۲۸.

[۲] فى معجم المؤلفين: ۸۲۸. و فى الأعلام: توفى بعد ۸۵۰.

(۳۸) رواية الخطيب التبريزى ... ص: ۶۴

اشارة

رواه فى كتابه (مشكاة المصابيح) فى باب مناقب أهل البيت عليهم السّلام، كما تقدّم و يأتى.

ترجمته ... ص: ۶۴

و هو: ولى الدين أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الخطيب التبريزى. كان حيّا سنة ۷۴۰، و قد ذكرنا جانبا من ترجمته و عظمة كتابه فى قسم (حديث الطير).

(۳۹) رواية الطيبى ... ص: ۶۴

اشارة

رواه فى شرح المشكاة شارحا إياه بقوله: «قوله: و هو آخذ بباب الكعبة. أراد الراوى بهذا مزيد توكيد لإثبات هذا، و كذا أبو ذر اهتم بشأن روايته، فأورده فى هذا المقام على رءوس الأنام ليتمسكوا به، و فى رواية له بقوله: من عرفنى فأنا من قد عرفنى، و من أنكرنى فأنا أبو ذر، سمعت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: «ألا إن مثل أهل بيتى ... الحديث

أراد بقوله فأنا أبو ذر المشهور بصدق اللهجة و ثقة الرواية، و أنه هذا حديث صحيح لا مجال للرد فيه، و هذا تلميح إلى

ما روينا عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: ما أظلّت الخضراء و لا

أقلت الغبراء أصدق من أبى ذر، و فى رواية أبى ذر: من ذى لهجة أصدق و لا أوفى من أبى ذر شبه عيسى بن مريم. فقال عمر بن الخطاب كالحاسد: يا رسول اللّه أ فتعرف ذلك؟ قال: ذلك فاعرفوه. أخرجه الترمذى و حسّنه الصغانى فى كشف الحجاب.

شبه الدنيا بما فيها من الكفر و الضلالات و البدع و الأهواء الزائغة ببحر لجى يغشاه موج من فوقه موج من فوقه سحاب، ظلمات بعضها فوق بعض، و قد أحاط بأكنافه و أطرافه الأرض كلّها، و ليس فيها خلاص و مناص إلّا تلك السفينة، و هى محبة أهل بيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

ترجمته ... ص: ۶۵

و هو: شرف الدين حسن بن محمد الطيبى المتوفى سنة ۷۴۳. وصفه الحافظ ابن حجر بالإمام المشهور، كان آية فى استخراج الدقائق من القرآن و السنن [... ۲].

و قد ذكرنا ترجمة له فى قسم (حديث الثقلين) عن:

۱- طبقات المفسرين ۱/ ۱۴۳.

۲- بغية الوعاة ۲۲۸.

۳- البدر الطالع ۱/ ۲۲۹.

۴- التاج المكلل ۳۷۳.

---

[۱] الكاشف- مخطوط.

[۲] الدرر الكامنة ۲/ ۶۸.

(۴۰) رواية الزرندى ... ص: ۶۶

اشارة

رواه عن أبى الطفيل عن أبى ذر تحت عنوان «ذكر وصاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بأهل بيته و فضل مودتهم، و أن محبتهم من الإيمان باللّه تعالى و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم

قال: «و عن أبى الطفيل: إنه رأى أبا ذر قائما و هو ينادى: من عرفنى فقد عرفنى و من لم يعرفنى فأنا جندب، ألا و أنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بيتى فيكم كمثل باب حطة» [۱].

و قد ذكر فى سياق صفات أمير المؤمنين عليه السلام و فضائله:

«هو النبأ العظيم و فلك نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب» [۲]

ترجمته ... ص: ۶۶

و هو: محمد بن يوسف بن الحسن الزرندى المدنى الأنصارى، المتوفى سنة بضع و خمسين و سبعمائة، من فقهاء الحنفية و من المحدّثين الكبار، ترجم له الحافظ ابن حجر العسقلانى [۳]، له كتب منها: (نظم درر السمطين) نقل عنه و اعتمد عليه الحفاظ و أئمة الحديث كالكرمانى و السمهودى و غيرهما فى كتبهم.

---

[۱] نظم درر السمطین ۲۳۵.

[۲] نظم درر السمطین ۷۸.

[۳] الدرر الکامنة ۴/ ۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۷

(۴۱) روایة الهمدانی ... ص: ۶۷

اشارة

رواه عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من تعلّق بها نجا، و من تخلّف عنها زخ فی النار» [۱].

و عن أبی ذر رضی اللّه عنه بقوله: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۲].

ترجمته ... ص: ۶۷

و هو: السید علی شهاب الدین الهمدانی المتوفی سنة ۷۸۶ من مشاهیر علماء أهل السنة و عرفائهم، و من الفقهاء الحنفیة، ذکرنا مصادر ترجمته فی (قسم حدیث الثقلین) و منها:

۱- کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار للکفوی.

۲- نفحات الأنس فی حضرات القدس للجامی ۴۴۷.

۳- الانتباه إلی سلاسل أولیاء اللّه لولی اللّه الدهلوی.

۴- السمط المجید للقشاشی.

و ترجم له صاحب نزهة الخواطر مثنیا علیه [۳].

---

[۱] المودة فی القربی- المودة الثانیة.

[۲] المودة فی القربی- المودة الثانیة عشرة.

[۳] نزهة الخواطر ۲/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۶۸

(۴۲) روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۶۸

اشارة

رواه بقوله: «و عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان کمن قاتل مع الدجال.

رواه البزار و الطبرانی فی الثلاثة

. و فی إسناد البزار الحسن بن أبی جعفر الجفری، و فی إسناد الطبرانی عبد اللّه بن داهر. و هما متروکان.

و عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق.

رواه البزار و الطبرانی.

و فیه: الحسن بن أبی جعفر و هو متروک.

و عن عبد اللّه بن الزبیر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق.

رواه البزار

، و فیه ابن لهیعة و هو لیّن.

و عن أبی سعید الخدری قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و انما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له.

رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط.

و فیه جماعة لم أعرفهم» [۱].

---

[۱] معجم الزوائد و منبع الفوائد ۹/ ۱۶۸.

و أقول: أما «الحسن بن أبی جعفر الجفری» فقد روی عنه: أبو داود الطیالسی، و ابن مهدی، و یزید بن زریع، و عثمان بن مطر، و مسلم بن إبراهیم، و جماعة غیرهم من مشاهیر الرواة و الأئمة، و روایتهم عنه تدل علی جلالته، بالاضافة إلی أن: مسلم بن إبراهیم قال: کان من خیار الناس.

و قال عمرو بن علی: صدوق. و قال أبو بکر بن أبی الأسود: ترک ابن مهدی حدیثه ثم حدّث عنه و قال: ما کان لی حجة عند ربی. و قال ابن عدی: و الحسن بن أبی جعفر أحادیثه صالحة و هو یروی الغرائب، و هو عندی ممن لا یتعمّد الکذب و هو صدوق. و قال ابن حبان: من خیار عباد اللّه الخشن، و کان من المتعبدین المجابین الدعوة. أنظر: تهذیب التهذیب ۲/ ۲۶۰.

فهذه کلمات عدة من أئمة الجرح و التعدیل، و العمدة کونه صدوقا من خیار الناس، لکن بعضهم قدحه لروایته الغرائب و وقوع الوهم فی روایاته، و من الواضح لدی أهل العلم المنصفین أن ذلک لا یوجب القدح و الترک.

و أما «عبد اللّه بن داهر» فقد عرفته فی جواب قدح ابن الجوزی فی حدیث الثقلین.

و أما «عبد اللّه بن لهیعة» فقد روی عنه کبار الأئمة من المتقدمین کالثوری، و الشعبی، و الأوزاعی، و اللیث بن سعد، و ابن المبارک.

و قال أبو داود عن أحمد: و من کان مثل ابن لهیعة بمصر فی کثرة حدیثه و ضبطه و إتقانه؟

و عن الثوری: عند ابن لهیعة الأصول و عندنا الفروع و حججت حجّا لألقی ابن لهیعة. و قال أبو الطاهر بن السرح: سمعت ابن وهب یقول: حدثنی و اللّه الصادق البار عبد اللّه بن لهیعة. و قال یعقوب بن سفیان: سمعت أحمد بن صالح- و کان من خیار المتقنین- یثنی علیه.

و عنه أیضا، ابن لهیعة صحیح الکتاب، و إنما کا أخرج کتبه، فأملی علی الناس حتی کتبوا حدیثه إملاء، فمن ضبط کان حدیثه حسنا، إلّا أنه کان یحضر من لا یحسن و لا یضبط و لا یصحح، ثم لم یخرج ابن لهیعة بعد ذلک کتابا، و لم یر له کتاب، و کان من أراد السماع منه استنسخ ممن کتب عنه و جاءه فقرا علیه، فمن وقع علی نسخة صحیحة فحدیثه صحیح، و من کتب من نسخة لم تضبط جاء

فیه خلل کثیر.

و عن ابن معین: قد کتبت حدیث ابن لهیعة و ما زال ابن وهب یکتب عنه حتی مات.

و قال الحاکم: استشهد به مسلم فی موضعین. و حکی ابن عبد البر: أن الذی وقع فی الموطأ عن مالک عن الثقة عنده عن عمرو بن شعیب عن أبیه عن جده فی العریان هو: ابن لهیعة.

و قال ابن شاهین قال أحمد بن صالح: ابن لهیعة ثقة، و ما روی عنه من الأحادیث فیها تخلیط یطرح ذلک التخلیط.

و قال مسعود عن الحاکم: لم یقصد الکذب و إنما حدّث من حفظه بعد احتراق کتبه فأخطأ.

و قال ابن عدی: حدیثه کأنه نسیان، و هو ممن یکتب حدیثه.

انظر: تهذیب التهذیب ۵/ ۲۷۳.

و هذا القدر کاف لنا للاحتجاج بما رواه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۰

ترجمته ... ص: ۷۰

هو: نور الدین أبو الحسن علی بن أبی بکر الهیثمی القاهری الشافعی الحافظ المتوفی سنة ۸۰۷، وصفه الحافظ السخاوی بالحافظ و قال: «کان عجبا فی الدّین و التقوی و الزهد، فنقل الثناء علیه عن عدة من الأعلام کالحافظ ابن حجر، ثم قال: و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق» [۱].

و کذا وصفه الحافظ السیوطی وعدّه فی من کان بمصر من حفاظ الحدیث و نقّاده [۲]. و ترجم له و أثنی علیه القاضی الشوکانی [۳].

(۴۳) روایة الشریف الجرجانی ... ص: ۷۰

اشارة

رواه فی (حاشیة المشکاة) حیث شرحه قائلا: «قوله: سمعت النبی.

إلخ. و فی روایة قال: من عرفنی، فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. إلخ. کان مشهورا بصدق اللهجة،

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ما أظلت الخضراء و لا أقلت الغبراء أصدق من أبی ذر».

ترجمته ... ص: ۷۰

و هو: السید علی بن محمد الجرجانی، المعروف بالشریف الجرجانی، المتوفی

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲.

[۳] البدر الطالع ۱/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۱

سنة ۸۱۶، من کبار العلماء فی المعقول و المنقول، له نحو خمسین مصنفا، و قد ترجمنا له فی بعض المجلدات، و من مصادر ترجمته:

۱- الفوائد البهیّة فی تراجم الحنفیّة ۱۲۵.

۲- الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۳۲۸.

(۴۴) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱

اشارة

و القلقشندی أورد هذا الحدیث الشریف فی موضعین من کتابه (صبح الأعشی فی صناعة الانشا).

ترجمته ... ص: ۷۱

و هو: أبو العباس أحمد بن علی بن أحمد الفزاری القلقشندی ثم القاهری المتوفی سنة ۸۲۱، و کان أدیبا مؤرخا متفننا، اشتهر بکتابه (صبح الأعشی) و هو أفضل تصانیفه، لکونه جامعا بین الأدب و التاریخ و وصف البلدان و الممالک و نحو ذلک. و له أیضا: نهایة الارب فی معرفة أنساب العرب.

له ترجمة فی الضوء اللامع ۲/ ۸. و غیره.

(۴۵) روایة خواجه بارسا ... ص: ۷۱

اشارة

رواه فی کتاب (فصل الخطاب فی سیر النبی و الآل و الأصحاب) نقلا عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۲

تفسیر الرازی قال: «و سمعت بعض المذکّرین یقول: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح علیه الصلاة و السلام من رکب فیها نجا »....

ترجمته ... ص: ۷۲

و هو: محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری، المعروف بخاجا بارسا المتوفی سنة ۸۲۲، ولد سنة ۷۵۶، و قرأ العلوم علی علماء عصره فبهر علی أقرانه فی دهره، و حصّل الفروع و الأصول و برع فی المعقول و المنقول و هو شاب، مدحه و أثنی علیه الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و الجامی فی (نفحات الأنس فی حضرات القدس ۳۹۲) و ترجم له صاحب (حبیب السیر) و غیره.

(۴۶) روایة ابن حجة الحموی ... ص: ۷۲

اشارة

و ذلک حیث ضمّن هذا الحدیث فی العهد الذی کتبه من قبل المستعین باللّه العباس باسم مظفر شاه، إذ جاء فیه: «نحمده حمد من

علم أن آل هذا البيت الشريف كسفينة نوح و تعلق بهم فنجا ».....

و قد ورد هذا العهد فی (صبح الأعشی فی صناعة الإنشاء).

ترجمته ... ص: ۷۲

و هو: أبو بكر بن علی بن عبد اللّه الحموی الأزراری تقی الدين، ابن حجة المتوفی سنة ۸۳۷. إمام أهل الأدب فی عصره، و كان شاعرا جيّد الإنشاء. له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۳

تصانيف منها: خزانة الأدب، ثمرات الأوراق، و غير ذلك. و توجد ترجمته فی:

۱- الضوء اللامع ۱۱/ ۵۳.

۲- شذرات الذهب ۷/ ۲۱۹.

(۴۷) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۷۳

اشارة

و رواه ملك العلماء شهاب الدين الهندی عن (شرف النبوة) و (المشكاة):

«روی أحمد عن أبی ذر أنه قال آخذا بثياب الكعبة: سمعت صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: ألا مثل أهل بيتی فيكم كمثل سفينة نوح، فمن ركبها نجا و من زاغ عنها هلك.

لأن من كان فی البحر فالسفينة شرط النجاة.

و فی التشريح: و نوح عليه السلام لن يخرق السفينة، و لا يعيبها أحد من الملاحين، و السفينة إن صلح حالها صلح حال نوح، و إن غرقت دلت علی عدم النجاة، و قد أمر بركوب السفينة لنجاتها و أهلها.

و المراد من هذا الحديث نجاة المتشبثين بأهله و عترته، ليفوزوا برضوانه و جنته.

و فی التشريح عند ذكر هذا الحديث: و المأمور بمتابعته لا يصير تبعا حتی يتبعه، و المندوب إلی إمامته لا يصير مأموما حتی يوافقه، فعلم كلّ عالم و فعل كلّ مؤمن دلّ علی مخالفة النبی صلّی اللّه عليه و سلّم فهو زندقة و شيطنة » [... ۱].

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط. الجلوة الثالثة من الهداية الثانية. و رواه فی مواضع أخر من الكتاب المذكور.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۴

ترجمته ... ص: ۷۴

و هو: شهاب الدين بن شمس الدين الزاولی الدولت‌آبادی، الملقب بملك العلماء، المتوفی سنة ۸۴۹ قال عبد الحق الدهلوی- من كبار علماء الهند، و ناشر علم الحديث لأهل السنة فی تلك البلاد-: «أوصافه أشهر من أن تذكر» و ذكره البلجرامی فی (سبحة المرجان فی آثار هندوستان ۱۳۹) و أثنی عليه، و كذا صاحب (نزهة الخواطر) حيث وصفه بأوصاف جميلة [۱].

(۴۸) روایة ابن الصباغ المالکی ... ص: ۷۴

اشارة

رواه عن رافع مولی أبی ذر، عن أبی ذر حیث قال: «تنبیه علی ذکر شیء مما جاء فی فضلهم و فضل محبّیهم: عن رافع مولی أبی ذر قال: صعد أبو ذر علی عتبة باب الکعبة و أخذ بحلقة الباب و أسند ظهره إلیه و قال: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنه زجّ فی النار.

و

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: اجعلوا أهل بیتکم منکم مکان الرأس من الجسد و مکان العینین من الرأس، فإن الجسد لا یهتدی إلّا بالرأس و لا یهتدی الرأس إلّا بالعینین» [۲].

---

[۱] نزهة الخواطر ۳/ ۱۹.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة ص ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۵

ترجمته ... ص: ۷۵

و هو: نور الدین علی بن محمد بن أحمد، المعروف بابن الصباغ، المالکی المکی المتوفی سنة ۸۵۵، کان من الفقهاء المالکیة، و من العلماء المعتمدین، ترجم له الحافظ السخاوی و أثنی علیه و قال: أجاز لی [۱]. و کتابه (الفصول المهمة) من المصادر المعتبرة عندهم، فقد نقل عنه الأعلام کالحلبی صاحب السیرة و السمهودی فی جواهر العقدین و کثیر ممن ألف فی فضائل أهل البیت کالصبان و الحمزاوی و الشبلنجی.

(۴۹) روایة المیبدی ... ص: ۷۵

اشارة

روی حدیث السفینة فی شرحه علی دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام، عن أحمد عن أبی ذر الغفاری، باللفظ المتقدم عن أحمد سابقا [۲].

ترجمته ... ص: ۷۵

و هو: کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی، کان حیّا سنة ۸۹۰، له شرح الدیوان المنسوب الی أمیر المؤمنین علیه السلام. و له غیره من المؤلفات ذکرها صاحب هدیة العارفین ۱/ ۳۱۶. و أرخ وفاته بسنة ۹۱۰ و ترجم له فی الأعلام ۲/ ۲۶۰ و قد أوردنا ترجمته فی بعض المجلدات.

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۸۳.

[۲] الفواتح فی شرح دیوان أمیر المؤمنین ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۶

(۵۰) روایة الهروی ... ص: ۷۶

اشارة

رواه فی کتابه (أساس الاقتباس) بقوله: «الأحادیث- مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۷۶

و هو: إختیار الدین بن غیاث الدین الحسینی الهروی [۲]. کان عالما أدیبا له کتب منها: أساس الاقتباس. له ترجمة فی:

۱- هدیة العارفین ۱/ ۳۱۷.

۲- الأعلام ۲/ ۲۵۱.

(۵۱) رواة الصفوری ... ص: ۷۶

اشارة

رواه فی باب مناقب سیدتنا فاطمة الزهراء علیها السلام قائلا: «و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من تخلّف عنها زج فی النار» [۳].

---

[۱] أساس الاقتباس- الکلمة الرابعة للافتتاح بعد ذکر الآیات.

[۲] فی بعض التراجم اسمه: حسین. و تاریخ وفاته سنة ۹۲۸.

[۳] نزهة المجالس و منتخب النفائس ۲/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۷

ترجمته ... ص: ۷۷

و هو: عبد الرحمن بن عبد السلام بن عبد الرحمن بن عثمان الصفوری الشافعی المتوفی سنة ۸۹۴. کان أدیبا مؤرّخا محدّثا مؤلّفا، له: المحاسن المجتمعة فی الخلفاء الأربعة، و قد ذکر کاشف الظنون ۱۹۴۷ کتابه (نزهة المجالس).

(۵۲) روایة الکیلانی ... ص: ۷۷

روی حدیث السفینة فی کتابه (مناظر الإنشاء) فی مبحث الشبه، فی قسم ما یکون فیه الشبه و المشبّه به حسیّین و وجه الشبه بینهما عقلی، فذکر الحدیث ثم قال ما تعریبه: «شبّه أهل البیت بسفینة نوح و کلاهما حسیّ، و وجه ما شبه ما بینهما و هو السببیة لحصول

النجاة عقلی».

(۵۳) روایة السخاوی ... ص: ۷۷

اشارة

رواه تحت عنوان «باب الأمان ببقائهم و النجاة فی اقتفائهم» رواه عن جماعة من کبار الرواة و الأئمة الحفّاظ بألفاظ مختلفة، عن جماعة من مشاهیر الصحابة.

و هذا نص روایته:

«و عن أبی إسحاق السبیعی عن حنش بن المعتمر الصنعانی عن أبی ذر رضی اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أهل بیتی فیکم مثل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۸

سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل حطة لبنی إسرائیل.

أخرجه الحاکم من وجهین عن أبی إسحاق

هذا لفظ أحدهما، و

لفظ الآخر: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، و ذکره دون قوله: و مثل حطة إلی آخره، و کذا هو عند أبی یعلی فی مسنده.

و أخرجه الطبرانی فی معجمه الأوسط و الصغیر من طریق الأعمش عن أبی إسحاق و قال: إن عبد اللّه بن عبد القدوس تفرّد به عن الأعمش، و رواه عن الأوسط أیضا من طریق الحسن بن عمرو الفقیمی عن أبی إسحاق، و من طریق سماک بن حرب عن حنش.

و أخرجه أبو یعلی أیضا من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر رضی اللّه عنه بلفظ: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بیتی مثل باب حطة، و أخرجه البزار من طریق سعید بن المسیب عن أبی ذر نحوه.

و عن أبی الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و أخرجه الطبرانی و أبو نعیم فی الحلیة و البزار و غیرهم.

و عن عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق. رواه البزار.

و عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له، رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط.

و بعض هذه الطرق یقوّی بعضا» [۱].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط- الباب السادس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۷۹

ترجمته ... ص: ۷۹

و هو: شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوى المتوفى سنة ۹۰۲، و كان من كبار علماء أهل السنة، حافظا فى الحديث و حجة فى التاريخ و الأدب و الرجال، له مؤلفات كثيرة فى العلوم المذكورة و غيرها، و من أشهرها:

الضوء اللامع، المقاصد الحسنة، شرح ألفية الحديث، التحفة اللطيفة فى أخبار المدينة الشريفة، استجلاب ارتقاء الغرف بحبّ أقرباء الرسول ذوى الشرف...

ترجم نفسه فى الضوء اللامع ۸/ ۲- ۳۲، و توجد ترجمته أيضا فى:

۱- شذرات الذهب ۸/ ۱۵.

۲- الكواكب السائرة ۱/ ۵۳.

۳- النور السافر ۱۶.

(۵۴) رواية الكاشفى ... ص: ۷۹

اشارة

أثبت حديث السفينة و أرسله إرسال المسلّم فى مواضع من كتابه (الرسالة العليّة فى الأحاديث النبوية) [۱ ...] منها: هذا الشعر الذى أورده تحت عنوان فضيلة أهل البيت:

«هم الكلمات الطيّبات التى بها يتاب على الخاطى فيحبى و يزلف

هم البركات النازلات على الورى تعمّ جميع المسلمين و تكنف

---

[۱] أنظر: ۳۳، ۳۷۱.

هم الباقيات الصالحات بذكرها لذاكرها خير الثواب يضعّف

هم الحرم المأمون من أجل أهله و أعداؤه من حوله يتخطّف

هم الوجه وجه اللّه و الجنب جنبه و هم فلك نوح خاب عنه المخلّف

ترجمته ... ص: ۸۰

و هو: حسين بن على الكاشفى المفسّر المحدّث الواعظ، له تفسيره:

المواهب العلية، و كتاب: الرسالة العلية فى الأحاديث النبوية و غيرهما من المؤلّفات المفيدة، و التى اعتمد عليها القوم و نقلوا عنها.

توفى سنة ۹۱۰.

(۵۵) رواية السيوطى ... ص: ۸۰

اشارة

رواه فى جملة من كتبه:

ففی (الدرر المنثور): «و أخرج الحاکم عن أبی ذر رحمه اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

و فی (الجامع الصغیر): «إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. ک عن أبی ذر» [۲].

و فیه: «مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

البزار عن ابن عباس و عن ابن الزبیر، ک عن أبی ذر» [۳].

و فی (الخصائص الکبری): «و أخرج أبو یعلی و البزار و الحاکم عن أبی ذر:

---

[۱] الدر المنثور ۳/ ۳۳۴.

[۲] الجامع الصغیر. شرح المناوی ۲/ ۵۱۹.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۵۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۱

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

و فی (إحیاء المیت بفضل أهل البیت) [۲]: «الحدیث الرابع و العشرون: أخرج البزار عن عبد اللّه بن الزبیر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.

الحدیث الخامس و العشرون: البزار عن ابن عباس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

الحدیث السادس و العشرون:

أخرج الطبرانی عن أبی ذر: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک و مثل باب حطّة فی بنی إسرائیل.

الحدیث السابع و العشرون: أخرج الطبرانی فی الأوسط عن أبی سعید الخدری: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له».

و فی (نهایة الإفضال فی تشریف الآل): «عن أبی ذر- رضی اللّه عنه أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. أخرجه الحاکم و هو صحیح» [۳].

و فی (الأساس): «عن عبد اللّه بن الزبیر: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق. رواه البزار فی مسنده. و أخرج ابن مردویه مثله من حدیث علی و ابن عباس

. و

عن أبی ذر:

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة

---

[۱] الخصائص الکبری ۲/ ۲۶۶.

[۲] هذا عن النسخة الکبری من (إحیاء المیت) المشتملة علی ستین حدیثا. و أما النسخة الصغری منه المشتملة علی أربعین- فحدیث السفینة هو الحدیث العشرون و الحادی و العشرون و الثانی و العشرون.

[۳] نهایة الإفضال فی تشریف الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۲

نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا فی آخر الزمان کان کمن قاتل مع الدجال. رواه البزار و أبو یعلی فی مسندیهما و الطبرانی فی الأوسط و الحاکم و صحّحه» [۱].

و فی (تاریخ الخلفاء): «و عن أبی ذر قال: - و هو آخذ بباب الکعبة- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد» [۲].

ترجمته ... ص: ۸۲

و هو: الحافظ جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی المتوفی سنة ۹۱۱، صاحب المؤلّفات الکثیرة فی مختلف العلوم الإسلامیة، أثنی علیه کلّ المترجمین له و مدحوه ... أنظر:

۱- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۲- التاج المکلل ۳۴۹.

۳- الکواکب السائرة ۱/ ۲۲۶.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

۵- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

و قد ترجم لنفسه فی کتابه (حسن المحاضرة ۱/ ۱۸۸) ترجمة مطوّلة، أوردنا خلاصتها فی قسم (حدیث الثقلین).

---

[۱] الأساس فی مناقب بنی العباس- مخطوط.

[۲] تاریخ الخلفاء ۵۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۳

(۵۶) روایة السمهودی ... ص: ۸۳

اشارة

رواه تحت عنوان (الذکر الخامس- ذکر أنهم أمان الأمة، و أنهم کسفینة نوح علیه السلام من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق) عن جماعة من الحفّاظ بأسانیدهم المختلفة عن أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و قال السمهودی أیضا:

«و عن أبی إسحاق السبیعی، عن حنش بن المعتمر الصنعانی، عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق و مثل حطة لبنی إسرائیل. أ خرجه الحاکم من وجهین عن أبی إسحاق.

هذا لفظ أحدهما و

لفظ الآخر: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح. و ذکره دون قوله «و مثل حطة» إلی آخره. و کذا هو عند أبی یعلی فی مسنده.

و أخرجه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط من طریق الأعمش عن أبی إسحاق و قال: إن عبد اللّه بن عبد القدوس تفرّد به عن الأعمش.

و رواه فی الأوسط أیضا من طریق الحسن بن عمرو الفقیمی، و أبو نعیم عن أبی إسحاق و من طریق سمّاک ابن حرب عن حنش.

و أخرجه أبو یعلی أیضا من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- بلفظ: إن أهل بیتی فیکم مثل باب حطة.

و أخرجه البزار من طریق سعید بن المسیب عن أبی ذر نحوه

. و کذا

أخرجه الفقیه أبو الحسن ابن المغازلی و زادوا: من قاتلنا آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۴

و

عن أبی الصهباء عن سعید بن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق. أخرجه الطبرانی و أبو نعیم فی الحلیة و البزار و غیرهم.

و أخرجه الفقیه أبو الحسن ابن المغازلی فی المناقب من طریق بشر بن المفضل قال: سمعت الرشید یقول سمعت المهدی یقول: سمعت المنصور یقول: حدثنی أبی عن أبیه- رضی اللّه عنه- قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا

. و

عن عبد اللّه بن الزبیر- رضی اللّه عنهما- أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من ترکها غرق. رواه البزار

. و

عن أبی سعید الخدری- رضی اللّه عنه- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق، إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له. رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۴

و هو: نور الدین علی بن عبد اللّه بن أحمد الحسینی السمهودی المتوفی سنة ۹۱۱، مفتی المدینة المنورة و صاحب المؤلّفات المشتهرة، و منها: (جواهر العقدین) الذی نقل عنه و اعتمد علیه جلّ المتأخرین عنه المؤلّفین فی باب الفضائل و المناقب.

و قد ترجمنا له فی بعض مجلدات کتابنا عن عدة من المصادر منها:

۱- الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۴۷۰.

۳- النور السافر ۵۸.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۵

(۵۷) روایة ابن حجر المکی ... ص: ۸۵

اشارة

رواه فى كتابه (الصواعق المحرقة) غير مرة، ففى موضع قال: «و جاء من طرق عديدة يقوّى بعضها بعضا: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا. و فى رواية مسلم: و من تخلّف عنها غرق. و من رواية: هلك، و إنما مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له و فى رواية: غفر له الذنوب» [۱].

و قال فى الفصل الثانى من الباب الحادى عشر: «الحديث الثانى. أخرج الحاكم عن أبى ذر أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك.

و فى رواية للبزار: عن ابن عباس و عن ابن الزبير و للحاكم عن أبى ذر أيضا: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

و قال فى كتابه (المنح المكية بشرح القصيدة الهمزية) بشرح:

«آل بيت النبى طبتم و طاب ال*- مدح لى فيكم و طاب الرثاء»:

«و صحّ حديث: إن مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف هلك».

ترجمته ... ص: ۸۵

و هو: أحمد بن محمد بن على بن حجر الهيتمى المكى المتوفى سنة ۹۷۳، المعروف بصاحب الصواعق، و له غيره مؤلّفات كثيرة فى الفقه و الحديث، من

---

[۱] الصواعق المحرقة ۲۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۶

أشهرها: كتاب الفتاوى أربع مجلدات ... ترجم له فى كثير من المصادر مثل:

۱- النور السافر ۲۸۷.

۲- خلاصة الأثر ۲/ ۱۶۶.

۳- ريحانة الألباء ۱/ ۴۳۵.

(۵۸) رواية المتقى الهندى ... ص: ۸۶

اشارة

رواه عن عدة من الأئمة الحفاظ، و هذه ألفاظه: «إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. (ك) عن أبى ذر».

«مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. البزار عن ابن عباس و عن ابن الزبير. (ك) عن أبى ذر».

«إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. ابن جرير عن أبى ذر.

مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها هلك. و مثل باب حطة فى بنى إسرائيل. (طب) عن أبى ذر» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۶

و هو: نور الـدین علی بن حسام الدین المتقی الهندی المتوفی سـنة ۹۷۵، و کان فقیها محدّثا صاحب مؤلّفات: و أشـهرها (کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال) و هو کتاب کبیر رتّب فیه (جمع الجوامع للحافظ السیوطی).

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۸۲، ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۷

و قد ترجمنا له فی بعض المجلّدات عن عدة من المصادر أمثال:

۱- النور السافر: ۳۱۵- ۳۱۹.

۲- أبجد العلوم: ۸۹۵.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۴- سبحة المرجان: ۴۳.

هذا، و لبعض علمائهم کتب مفردة فی ترجمة و مناقب علی المتقی.

(۵۹) روایة الفتنی الکجراتی ... ص: ۸۷

اشارة

ذکره فی کتابه (مجمع البحار) بقوله: «(یه): مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من تخلّف عنها زخ به فی النار.

أی: وقع و رمی. من زخه یزخه» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۷

و هو: محمـد بن طـاهر الصـدیقی الفتنی الکجراتی الهنـدی المتوفی سـنة ۹۸۶، من علمـاء أهـل السـنة فی الحـدیث و رجاله، له فیهما مؤلفات معتبرة، من أشهرها: (مجمع بحار الأنوار فی غرائب التنزیل و لطائف الأخبار). و قد ترجمنا له فی قسم (حدیث الثقلین) عن:

۱- النور السافر ۳۶۱.

۲- سبحة المرجان ۴۳.

۳- أبجد العلوم ۸۹۵.

---

[۱] مجمع البحار: زخ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۸

۴- نزهة الخواطر ۴/ ۲۹۸ و قد وصفه ب «الشیخ العالم الکبیر المحدّث اللّغوی العلّامة »....

(۶۰) روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۸۸

اشارة

رواه مصرحا بصحته حيث قال: «و صحّ حديث: إن مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك».
قال: «و وجه تشبيههم بالسفينة أن من أحبّهم و عظّمهم شكرا لنعمة مشرفهم- صلّى اللّه عليه و سلّم- و أخذا بهدى علمائهم، نجا من ظلمات المخالفات، و من تخلّف عن ذلك غرق فى بحر ظلمات كفر النعم، و هلك فى مفاوز الطغيان» [۱].

ترجمته ... ص: ۸۸

و هو: شيخ بن عبد اللّه العيدروس، من فقهاء اليمن المشهورين، له مؤلفات أشهرها: (العقد النبوى و السر المصطفوى). دخل الهند سنة ۹۵۸ و توفى بها سنة ۹۹۰ ... ترجمنا له فى بعض المجلّدات. و هى موجودة فى:
۱- النور السافر لابنه.
۲- المشرع الروى ۲/ ۱۱۹.

---

[۱] العقد النبوى و السر المصطفوى- مخطوط.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۸۹

(۶۱) رواية الجهرمى ... ص: ۸۹

اشارة

و رواه كمال الدين الجهرمى فى كتابه (البراهين القاطعة- ترجمة الصواعق المحرقة) حيث ترجم إلى الفارسية كلّ ما ذكره ابن حجر الهيتمى، و قد تقدمت عبارات ابن حجر [۱].

ترجمته ... ص: ۸۹

و هو: كمال الدين بن فخر الدين الجهرمى. قال صاحب نزهة الخواطر:
«الشيخ الفاضل الكبير كمال الدين بن فخر الدين الجهرمى البيجابورى. أحد العلماء المشهورين. له: البراهيم القاطعة ترجمة الصواعق المحرقة بالفارسية، ترجمها سنة ۹۹۴ بأمر دلاورخان البيجابورى الوزير» [۲].

(۶۲) رواية جمال الدين المحدّث ... ص: ۹۰

اشارة

أثبت حديث السفينة فى صدر كتابه (الأربعين) ضمن الأوصاف التى ذكرها لسيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام و هذا نص عبارته:

---

[۱] البراهين القاطعة ۲۵۷.

[۲] نزهة الخواطر ۴/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۰

«هذه أربعون حديثا فی مناقب أمير المؤمنين، و إمام المتقين، و يعسوب المسلمين، و رأس الأولياء و الصدّيقين، مبيّن مناهج الحق و اليقين، كاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق فی المحراب، فارس ميدان الطعان و الضراب، المخصوص بكرامة الأخوة و الانتجاب، المنصوص عليه بأنه لدار الحكمة و مدينة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الكتاب، المكنی بأبی الريحانتين و أبی تراب.

هو النبأ العظيم و فلك نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۰

و هو: جمال الدين عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازی* المعروف بالمحدّث المتوفی سنة ۹۲۶ [۲] صاحب كتاب (روضة الأحباب فی سير النبی و الآل و الأصحاب) و كتاب (الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين). و كان محدّثا مدققا مقبولا لدى المؤرخين و المحدثين و أصحاب السير، فقد نقل عنه و اعتمد عليه العلماء كالملّا علی القاری فی شرح أحاديث المشكاة، و عبد العزيز الدهلوی فی رسالته فی علم الحديث ... ترجمنا له فی بعض المجلّدات.

(۶۳) روایة القاری ... ص: ۹۰

اشارة

رواه و شيّد أركانه بشرحه حيث قال:

«و عن أبی ذر» قال المؤلف: هو جندب بن جنادة الغفاری، و هو من أعلام

---

[۱] الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين- مخطوط.

[۲] كذا ذكر بعض المحققين. و عليه ينبغی ذكره قبل هذا المكان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۱

الصحابة و زهّادهم، أسلم قديما بمكة، و يقال كان خامسا فی الإسلام، ثمّ انصرف إلی قومه فأقام عندهم إلی أن قدم المدينة علی النبی صلّی اللّه عليه و سلّم بعد الخندق، ثم سكن الربذة إلی أن مات بها سنة اثنين و ثلاثين فی خلافة عثمان، و كان يتعبد قبل مبعث النبی صلّی اللّه عليه و سلّم، روی عنه خلق كثير من الصحابة و التابعين.

«أنه قال» أی أبو ذر و «هو آخذ» أی متعلق «بباب الكعبة»، قال الطيبی:

أراد الراوی بها مزيد توكيد لإثبات هذا الحديث، و كذا أبو ذر اهتم بشأن روايته فأورده فی هذا المقام علی رءوس الأنام ليتمسكوا به «سمعت النبی» و

فی نسخة صحيحة: رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم «يقول: ألا إنّ مثل أهل بيتی»

بفتح الميم و المثلثة، أی شبههم

«فيكم مثل سفينة نوح»

أی فی سببية الخلاص من الهلاك إلی النجاة

«من رکبها نجا و من تخلف عنها هلک»

فکذا من التزم محبتهم و متابعتهم نجا فی الدارین، و إلّا فهلک فیهما و لو کان یفرق المال و الجاه أو أحدهما. «رواه أحمد» و کذا الحاکم لکن بدون لفظ «إنّ».

قال الطیبی: و فی روایة أخری لأبی ذر یقول: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إن مثل أهل بیتی، الحدیث

. أراد بقوله: فأنا من قد عرفنی، و بقوله: فأنا أبو ذر، أنا المشهور بصدق اللهجة و ثقة الروایة، و إن هذا الحدیث صحیح لا مجال للرد فیه. و هذا تلمیح إلی

ما روینا عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: لا أظلت الخضراء و لا أقلت الغبراء أصدق من أبی ذر

، و

فی روایة لأبی ذر: من ذی لهجة أصدق و لا أوفی من أبی ذر شبه عیسی بن مریم، فقال عمر بن الخطاب- کالحاسد!- یا رسول اللّه! أ فتعرف ذلک له؟ قال: أعرف ذلک فاعرفوه! أخرجه الترمذی و حسّنه الصغانی فی کشف الحجاب» [۱].

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۲

ترجمته ... ص: ۹۲

و هو: علی بن سلطان الهروی المعروف بالقاری المتوفی سنة ۱۰۱۳، من کبار الفقهاء الحنفیة، و من مشاهیر محدّثی أهل السنة، له مؤلّفات علمیة کثیرة و شروح علی کتب الحدیث المشهورة، کشرحه علی المشکاة و اسمه المرقاة، و شرحه علی الشفا للقاضی عیاض، و شرحه علی الأربعین للنووی، و شرحه علی الحصن الحصین و غیر ذلک ... ترجمنا له فی بعض المجلّدات عن عدة من المصادر مثل:

۱- خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

۳- إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین للقنوجی.

(۶۴) روایة المناوی ... ص: ۹۲

اشارة

رواه فی حرف المیم من کتابه بلفظ: «مثل عترتی کسفینة نوح من رکب فیها نجا. للثعلبی» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۲

و هو: عبد الرءوف [۲] بن تاج العارفین المناوی المتوفی سنة ۱۰۳۱، من کبار العلماء بالحدیث و الرجال و غیرهما من الفنون، له مؤلفات أشهرها: فیض القدیر

[۱] کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر ۲/ ۸۹.

[۲] فی بعض المصادر اسمه: محمد و عبد الرءوف لقب له.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۳

فی شرح الجامع الصغیر، و کنوز الحقائق، ترجم له فی:

۱- خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲.

۲- الإمداد بمعرفة علو الاسناد ۱۴.

۳- رسالة الأسانید للنخلی ۵۶.

۴- الأعلام ۶/ ۲۰۴.

(۶۵) روایة المجدّد السهرندی ... ص: ۹۳

اشارة

رواه فی خاتمة کتابه (الرسالة الکلامیة) عن سیدنا أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه بقوله: «و عن أبی ذر أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة- سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

ترجمته ... ص: ۹۳

و هو: أحمد بن عبد الأحد بن زین العابدین الفاروقی السهرندی، الملقب عندهم فی الهند بالمجدد، لدعوته إلی نبذ البدع!! له مؤلفات فی الکلام و الرد علی الشیعة، توفی سنة ۱۰۳۴. له ترجمة فی:

۱- نزهة الخواطر ۵/ ۴۱- ۵۳.

۲- أبجد العلوم ۸۹۸.

۳- الأعلام ۱/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۴

(۶۶) روایة محمد صالح الترمذی ... ص: ۹۴

اشارة

رواه عن أحمد و المشکاة و شرف النبوة و هدایة السعداء «عن أبی ذر الغفاری قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۴

هو: الشیخ الفاضل محمد صالح بن عبد اللّه الحسینی الترمذی المتوفی سنة ۱۰۴۰، قال فی نزهة الخواطر ۵/ ۳۷۹: کان من العلماء

المبرزين، له: مناقب مرتضوى.

(۶۷) رواية أحمد بن الفضل المكى ... ص: ۹۴

اشارة

رواه بطرق عديدة عن أمير المؤمنين عليه السلام و جماعة من الصحابة، و هذا نص كلامه: «و عن ابن عباس- رضى اللّه عنهما- قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و أخرجه الملّا فى سيرته و الطبرانى و أبو نعيم و البزار و غيرهم

. و

أخرج أبو الحسن

---

[۱] مناقب مرتضوى ص ۱۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۵

المغازلى فى المناقب عن طريق بشر بن الفضل قال: سمعت الرشيد يقول:

سمعت المهدى يقول: سمعت المنصور يقول: حدثنى أبى عن أبيه عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تأخّر عنها هلك.

و عن ابن الزبير رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها سلم و من تركها غرق. أخرجه البزار.

و عن على كرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تعلق بها فاز و من تأخّر عنها زج فى النار.

أخرجه ابن السرى.

و عن أبى ذر الغفارى رضى اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح فى قومه من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق و مثل باب حطة بنى إسرائيل. أخرجه الحاكم.

و أخرجه أبو يعلى عن أبى الطفيل عن أبى ذر رضى اللّه عنه و لفظه: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة. و أخرج أبو الحسن المغازلى عنه و زاد فيه: و من قاتلنا آخر الزمان فكأنّما قاتل مع الدجال.

و عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق. و إنما مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له. رواه الطبرانى فى الأوسط و الصغير» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۵

و هو أحمد بن الفضل بن محمد باكثير المكى المتوفى سنة ۱۰۴۷ من علماء

---

[۱] وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۶

الشافعیة، و أصله من حضرموت، سکن مکة، و صنف لأمیرها (وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل). له ترجمة فی خلاصة الأثر ۱/ ۲۷۱.

(۶۸) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۹۶

اشارة

رواه بلفظ: «إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، رواه الحاکم فی المستدرک و ابن جریر عن أبی ذر.

و

فی روایة البزار عن ابن عباس و ابن الزبیر رضی اللّه عنه: غرق بدل هلک» [۱].

کما رواه فی شرحه علی المشکاة حیث رواه الخطیب التبریزی [۲].

و قال: «و فضائل فاطمة کثیرة لا تعدّ و لا تحصی، منها ما جاء مجملا فی عنوان أهل البیت، مثل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و زاد فی روایة: و مثل باب حطة» [۳].

ترجمته ... ص: ۹۶

و هو: عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی المتوفی سنة ۱۰۵۲، من أکابر علماء أهل السنة فی دیار الهند، قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الامام العالم العلامة المحدّث الفقیه، شیخ الإسلام و أعلم العلماء الأعلام، و حامل رایة العلم و العمل فی المشایخ الکرام، أوّل من نشر علم الحدیث بأرض الهند تصنیفا

---

[۱] تحقیق الاشارة إلی تعمیم البشارة.

[۲] اللمعات فی شرح المشکاة. أشعة اللمعات المجلد ۲/ ۷۰۰.

[۳] رجال المشکاة: ترجمة الصدّیقة الزهراء علیها السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۹۷

و تدریسا » [... ۱].

و له ترجمة فی: سبحة المرجان ۵۲، أبجد العلوم ۹۰۰.

(۶۹) روایة العزیزی ... ص: ۹۷

اشارة

رواه فی شرحه علی الجامع الصغیر حیث قال بشرحه: «مثل أهل بیتی. زاد فی روایة: فیکم. مثل سفینة نوح. فی روایة: فی قومه. من

رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

قال المنّاوی: و لهذا ذهب جمع إلی أن قطب الأولیاء فی کلّ زمن لا یکون إلّا منهم. البزار عن ابن عباس، دعن ابن الزبیر، ک عن أبی ذر و قال: صحیح».

و قال أیضا: «إن مثل أهل بیتی، هم علی و فاطمة و ابناهما و بنوهما، فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک.

قال المناوی: وجه الشبه بینهما أن النجاة تثبت لأهل سفینة نوح، فأثبت لأمّته بالتمسک بأهل بیته النجاة. انتهی. و لعلّ المقصود من الحدیث [مقصود الحدیث الحث علی إکرامهم و احترامهم و اتباعهم فی الرأی. لک عن أبی ذر» [۲]

ترجمته ... ص: ۹۷

و هو: علی بن محمد بن إبراهیم العزیزی البولاقی المتوفی سنة ۱۰۷۰، ترجم له المحبی فی خلاصة الأثر ۳/ ۲۰۱ و أثنی علیه.

---

[۱] نزهة الخواطر ۵/ ۲۰۱.

[۲] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۸- ۱۹، ۳/ ۲۹۹.

(۷۰) روایة الشلی ... ص: ۹۸

اشارة

رواه بألفاظ عدیدة تحت عنوان «فضل أهل البیت» فقال: «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم کسفینة نوح فی قومه، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل حطة لبنی إسرائیل. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا أنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و فی روایة: و من تأخّر عنها هلک.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا.

و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها سلم و من ترکها غرق. و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و انما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۸

و هو: محمد بن أبی بکر الحسینی الشلی الحضرمی المتوفی سنة ۱۰۹۳، کان عالما فاضلا، له مؤلّفات فی التاریخ و الرجال و بعض العلوم الأخری، منها: عقد

---

[۱] المشرع الروی: ۱۲.

الجواهر و الدرر فی أخبار القرن الحادی عشر، المشرع الروی فی مناقب آل أبی علوی. ترجم له المحبی فی خلاصة الأثر ۳/ ۳۳۶.

(۷۱) روایه المغربی ... ص: ۹۹

اشارة

رواه فی باب مناقب أهل البیت علیهم السلام عن ابن الزبیر قائلا: «ابن الزبیر- رفعه- مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.

البزار.

زاد فی الأوسط: نجی. و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له» [۱].

ترجمته ... ص: ۹۹

و هو: محمد بن محمد بن سلیمان المغربی المتوفی سنة ۱۰۹۴، من محدّثی أهل السنة الفضلاء. و قد ترجمنا له فی بعض المجلدات. و انظر: خلاصة الأثر ۴/ ۲۰۴.

(۷۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۹۹

رواه فی کتابه (الصراط السّوی فی مناقب آل النبی) حیث قال:

---

[۱] جمع الفوائد ۲/ ۲۳۶.

«و اعلم أن أهل البیت أمان للامة و أنهم کسفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

و قال: «و عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق و مثل حطة لبنی إسرائیل، أخرجه الحاکم

. هذا فی لفظ، و

فی لفظ آخر: ألا! إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح.

و

زاد فی روایة أبی الحسن المغازلی: و من قاتلنا آخر الزمان فکأنما قاتل مع الدجال

. و

عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف غرق، و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب

کما فی روایة».

و قال فی ذکر المنصور الدوانقی: «و من روایة المنصور و عدم العمل بها أنه کان یقول فی أکثر مجالسه:

حدّثنی أبی عن أبیه عن ابن عباس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من

تأخر عنها هلک».

(۷۳) روایة حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۱۰۰

رواه عن أحمد عن أبی ذر رضی اللّه عنه بقوله: «و عن أبی ذر أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة- سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد»

ثم ترجمه إلی الفارسیة [۱].

---

[۱] مرافض الروافض- مخطوط.

(۷۴) روایة البدخشانی ... ص: ۱۰۱

اشارة

رواه فی عدة من مؤلفاته:

ففی (نزل الأبرار بما صحّ فی مناقب أهل البیت الأطهار) الذی التزم فیه بإیراد الأحادیث الصحیحة فقط:

«و أخرج أحمد و ابن جریر و الحاکم عن أبی ذر رضی اللّه عنه أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا! إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک. و فی روایة أخری عند الحاکم: غرق، بدل هلک، و هو عند البزار عن عبد اللّه بن عباس و عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما» [۱].

و فی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا) رواه بطرق عدیدة، فقد جاء فی الفصل الثانی من الباب الأول: «و أخرج الامام أبو عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی المروزی البغدادی فی مسنده، و الامام أبو جعفر محمد بن جریر الطبری فی تهذیب الآثار و الحاکم فی المستدرک عن أبی ذر- رضی اللّه عنه- أنه قال و هو آخذ بباب الکعبة: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. و عند الطبرانی فی الکبیر عنه: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فی قوم نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل.

و أخرج الحافظ أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار البصری عن

---

[۱] نزل الأبرار: ۶.

عبد اللّه بن عباس و عبد اللّه بن الزبیر و الحاکم عن أبی ذر، قالوا: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق».

و أرسله إرسال المسلّم فی صدر کتابه المذکور حیث قال: «أمّا بعد، فلا یخفی أنه لیس لنجاة العقبی ذریعة أقوی من محبة آل المصطفی- علیه من الصلوات ما هو الأزکی و من التحیات ما هو الأصفی- لأن اللّه عز و جلّ أوجب محبتهم علی کل مؤمن مخلص و موقن خالص حیث قال: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و

أوصی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فیهم کلّ مؤمن من جن و إنس و ملک. و قال: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

و کذا فی صدر کتابه الآخر (تحفة المحبین) حیث قال: «أمّا بعد، فلا یخفی علی أولی النهی أن محبة آل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أصحابه جزء للإیمان و تعظیم هؤلاء الکرام رکن عظیم للإیقان، لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم حثّ علی ولائهم و دعا بالخیبة و الخسار لأعدائهم، حیث قال: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۲

و هو: محمد بن رستم (معتمد خان) البدخشانی، العالم المحدّث الرجّالی، صاحب المؤلّفات المفیدة، ترجم له فی نزهة الخواطر بقوله: الشیخ العالم المحدّث محمد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال. ثم ذکر کتبه: تراجم الحافظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفة

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] تحفة المحبین لآل طه و یاسین- مخطوط.

المحبین [۱].

کما ترجمنا له فی قسم (حدیث الغدیر) من کتابنا.

(۷۵) روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۰۳

اشارة

روی حدیث السفینة عن أبی ذر و ابن عباس و ابن الزبیر فی کتابه (معارج العلی فی مناقب المرتضی) تحت الآیة الرابعة من الآیات النازلة فی فضل أهل البیت علیهم السلام.

قال: «و أخرج أحمد و الحاکم عن أبی ذر، و البزار عن ابن عباس و ابن الزبیر: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۳

و محمد صدر العالم من کبار محدّثی أهل السنة فی بلاد الهند، أثنی علیه شاه ولی اللّه الدهلوی فی کتابه (التفهیمات الإلهیة). و ترجم له صاحب نزهة الخواطر قائلا: «الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین» ثم ذکر مصنّفاته و منها: (معارج العلی). و ذکر کلمة الشیخ ولی اللّه الدهلوی و قصیدته التی أنشأها فی تقریظ کتابه المذکور [۳].

---

[۱] نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹.

[۲] معارج العلی- مخطوط.

[۳] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۴

(۷۶) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۴

اشارة

رواه فی کتابه (المقدمة السنیة) بقوله: «و عن أبی ذر قال و هو آخذ بباب الکعبة: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

و فی کتابه (قرة العینین) فی أحادیث فی فضل مولانا أمیر المؤمنین بقوله:

«و قال: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و مثل حطة لبنی إسرائیل. أخرج الحاکم هذه الأحادیث کلّها فی المستدرک» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۴

و هو: ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری الدهلوی المتوفی سنة ۱۱۷۶، من کبار أئمة أهل السنة فی الفقه و الحدیث فی الدیار الهندیة، و علی کتبه المدار فی تلک الدیار، أثنی علیه المترجمون له غایة الثناء و وصفوه بما یفوق الحد و الحصر، خلّف أولادا و أحفادا مشهورین ... توجد ترجمته فی:

۱- أبجد العلوم ۹۱۲.

۲- الیانع الجنی ۷۹.

۳- نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵ و هی ترجمة مطوّلة جدا.

و قد ذکرنا نحن ترجمته فی (دراسات فی کتاب العبقات).

---

[۱] قرة العینین: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۵

(۷۷) روایة الحفنی ... ص: ۱۰۵

اشارة

رواه فی حاشیة الجامع الصغیر. قال: «قوله: من رکبها نجا

. أی: من رکب سفینة نوح نجا، فکذلک من تمسّک بأهل بیته صلّی اللّه علیه و سلّم نجا، بمعنی الاقتداء بهم إن کانوا علماء، و إلّا فبمعنی اعتقادهم و احترامهم و محبّتهم» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۰۵

و هو: محمد بن سالم بن أحمد الحفنی المتوفی سنة ۱۱۸۱، من الفقهاء الشافعیة، و المحدثین الفضلاء، و من علماء العربیة، له مؤلفات فی الفقه و الحدیث و علوم العربیة و الرجال و غیرها من العلوم. توجد ترجمته فی سلک الدرر ۴/ ۴۹ و غیره

(۷۸) روایة محمد الأمیر ... ص: ۱۰۵

اشارة

روی حدیث السفینة فی کتابه (الروضة الندیة) عن عدة من الأعلام، و ذلک حیث قال بشرح هذا البیت:

---

[۱] حاشیة الجامع الصغیر ۲/ ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۶

«فغدت عترته من أجلها عترة المختار نصا نبویا»

قال: «و أهل بیته علیهم السلام هم السفینة المشار إلیها، فیما أخرجه الحاکم فی مستدرکه من حدیث أبی ذر الغفاری- رضی اللّه عنه- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک.

و

أخرج الملّا فی سیرته من حدیث ابن عباس: مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها غرق.

و

أخرج ابن السری من حدیث علی علیه السلام قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکبها نجی و من تعلّق بها فاز و من تخلّف عنها زج به فی النار. أفاده المحب فی الذخائر».

ترجمته ... ص: ۱۰۶

و هو: محمد بن إسماعیل بن صلاح بن محمد الحسنی الصنعانی، المعروف کأسلافه بالأمیر، المتوفی سنة ۱۱۸۲، کان عالما مجتهدا متفننا، له مؤلفات مفیدة تبلغ المائة کتاب ... توجد ترجمته فی:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۳۳.

۲- التاج المکلل ۴۱۴.

۳- أبجد العلوم ۸۶۸.

(۷۹) روایة محمد الصبّان ... ص: ۱۰۶

اشارة

رواه فی کتابه (إسعاف الراغبین فی سیرة المصطفی و فضائل أهل بیته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۰۷

الطاهرین) حیث قال:

«و روى جماعة من أصحاب السنن عن عدّة من الصحابة: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى فيكم كسفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. و فى رواية غرق، و فى أخرى: زجّ فى لنار

. و

فى أخرى عن أبى ذر زيادة: و سمعته يقول: اجعلوا أهل بيتى منكم مكان الرأس من الجسد و مكان العينين من الرأس [فإن الجسد لا يهتدى إلّا بالرأس. صح. ظ] و لا يهتدى الرأس إلّا بالعينين» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۰۷

و هو: أبو العرفان محمد بن على الصبان، المتوفى سنة ۱۲۰۶، من علماء مصر فى العربية و الأدب، له فيهما و فى غيرهما من العلوم مؤلّفات كثيرة. ترجم له فى الأعلام ۶/ ۲۹۷ عن عدّة من المصادر.

(۸۰) رواية الزبيدى ... ص: ۱۰۷

اشارة

و أورده الزبيدى صاحب (تاج العروس) حيث قال: «و فى حديث: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من تخلّف عنها زخ به فى النار. أى دفع و رمى» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۷

و هو: محمد المرتضى بن محمد الحسينى الزبيدى أبو الفيض، المتوفى سنة

---

[۱] إسعاف الراغبين- هامش نور الأبصار ۱۲۳.

[۲] تاج العروس: زخ.

۱۲۰۵ [۱] من كبار المصنفين فى الحديث و الرجال و اللغة، له فيها مؤلفات، من أشهرها: شرحه على القاموس المسمى بتاج العروس، و شرحه على إحياء العلوم المسمى بإتحاف السادة المتقين. له ترجمة حسنة فى (أبجد العلوم) ذكرنا خلاصتها فى قسم (حديث الثقلين).

(۸۱) رواية العجيلى الحفظى ... ص: ۱۰۸

اشارة

رواه فى مواضع عديدة من كتابه (ذخيرة المآل) مرسلا إيّاه إرسال المسلّم، فمنها قوله فى خطبة الكتاب: «بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد للّه الذى جعل أهل البيت كسفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها أهلكه الغرق».

و منها: «و هم سفينة النجاة و حبل الاعتصام و قرناء كتاب اللّه الى ورود الحوض، و قد حثّ صلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بهم و

رکوب سفینتهم و الأخذ بهدیهم و تقدیمهم و التعلّم منهم، و حاشاه أن یأمر بالتمسک بحبل مقطوع، أو رکوب سفینة مخروقة، أو بأخذ هوی مبتدع، أو تقدیم ضال، أو تعلم من مخالف لسنته».

و منها قوله فی ذکر أهل البیت علیهم السلام: «و قد عهد إلینا مشرّفهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن نحبّهم و نحترمهم و نعتقد طهارتهم و فضلهم، و أن لهم عند اللّه عهدا أن لا یدخل واحدا منهم النار، فهل تری الحکم علیهم بالهلاک و هم السفینة؟! و تأخیرهم و هم المتقدمون، و تسمیة حبهم رفضا و هو واجب، و ترک التمسک بهم و هم حبل اللّه و قرناه کتابه من الوفاء بالعهود؟! أم خفر ذمة صاحب

---

[۱] کذا فی الأعلام ۷/ ۷۰.

الحوض المورود؟!».

و منها قوله: «و المقرّر أن مودة القربی و موالاتهم من العقائد اللازمة، و أن الاعتزاء إلیهم و الاقتداء بهم هو مذهب إمامی [۱] الذی قلّدته فی شرائع دینه و بدائع فنونه، فاندراجی فی حلّة الاتباع هو الشاهد لصدق التقلید عند النزاع، و کیف و أنا أصلّی علیهم فی کلّ صلاة فرضا لازما، و أسأل الهدایة إلی صراطهم المستقیم فی کل یوم خمس مرّات، و هم حبل الاعتصام و سفینة النجاة، فهل یحسن أن أوثر بهم أحدا أو أستبدل بهم ملتحدا؟! کلّا! و اللّه، بل المزاحمة علی- هذا المورد العذب سبیلی، و العضّ بالنواجذ علی تلک السنن اعتقادی و قیلی».

و منها قوله:

«سفینة تجری و ترسی باسمه رکبت فیها طالبا لرسمه

فارکبوا فیها باسم اللّه مجراها و مرساها إن ربی لغفور رحیم، و هی تجری بهم فی موج کالجبال و نادی نوح ابنه و کان فی معزل یا بنی! و لم یکن أحد من أبناء الحسنین فی معزل لأنهم السفینة نفسها، و هم الألواح و الدسر، فهی ناجیة منجیة، فإن یکفر بها هؤلاء فقد وکّلنا بها قوما لیسوا بها بکافرین! و من تأمل قوله إِنَّ رَبِّی لَغَفُورٌ رَحِیمٌ ظهر کمال المغفرة و المرحمة لمن رکب السفینة، فکیف یقول بالهلاک من لیس له إدراک؟!»

و منها قوله فی کلام له: «و منها: حدیث أهل بیتی کسفینة نوح، إلخ.

فإذا کان السفینة منجیة لمن رکبها من الغرق لزم أن تکون هی ناجیة من باب أولی، و إذا حکمنا- و العیاذ باللّه- بالهلاک لزم أن یکون الصادق الأمین قد غشّ أمته حیث أمرهم برکوب سفینة مخروقة هالکة! حاشا للّه من ذلک! فقد قال: من غشنا لیس منا، والدین النصیحة، فقد نصح و أنصح و أوضح صلّی اللّه علیه و سلّم».

---

[۱] یعنی الشافعی.

و منها:

«و هم السفینة للنجاة و حبّهم فرض و حبل تمسک و أمان

حاشاه یأمرنا برکب سفینة مخروقة أم زاغت البصران».

و منها قوله:

«سمّاهم فلک النجاة و قلت فی دعواک: قد غرقوا من الطوفان»

و منها قوله نقلا عن کتاب (الأثمار): «و أهل الحل و العقد من أهل البیت علیهم السلام هم الجماعة المطهّرة المعصومة، و السفینة الناجیة المرحومة، بالأدلة التفصیلیة و الإجمالیة النقلیة و العقلیة، فیجب أن یکون لهم فی الفروع الاقتداء و إلیهم فی الأصول الاعتزاء».

و منها قوله:

«فارکب علی اسم اللّه لا تخلّف تنجو من الطوفان یوم التلف

و وجه تشبیههم بالسفینة أن من أحبّهم و عظّمهم- شکرا لنعمة مشرفیهم و أخذا بهدی علمائهم- نجا من ظلمات المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفر النعم و هلک فی مفاوز الطغیان».

و منها قوله: «و محصّل حدیث السفینة و إنی تارک فیکم: الحثّ علی التعلّق بحبلهم و حبّهم و علمهم، و الأخذ بهدی علمائهم و محاسن أخلاقهم و شیمهم، فمن أخذ بذلک نجا من ظلمات المخالفات و أدی شکر النعمة، و من تخلّف عنهم غرق فی بحار الکفر و تیار الطغیان فاستوجب النیران؛ فقد ورد أن بغضهم یوجب دخول النار، و کلّ عمل بدون ولائهم غیر مقبول، و کلّ مسلم عن حبهم مسئول، و أذاهم علی کاهل الصبر محمول».

و منها قوله: «و لما أمرنا بتقدیمهم فتأخیرهم عن مقاماتهم الشریفة مخالفة للمشروع، و من مقاماتهم مقارنة القرآن و دوام التطهیر من المعاصی و البدع إمّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۱

ابتداء و إمّا انتهاء، وجوب التمسک بهم و اعتقاد أنهم سفینة ناجیة منجیة، و من قال خلاف ذلک فقد أخر من قدّم اللّه و رسوله »... [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۱

و هو: أحمد بن القادر بن بکری العجیلی الحفظی الشافعی المتوفی سنة ۱۲۳۳.

وصفه القنوجی «بالشیخ العلامة المشهور، عالم الحجاز علی الحقیقة لا المجاز» [۲] و له ترجمة فی:

۱- حلیة البشر ۱/ ۱۸۹.

۲- الأعلام ۱/ ۱۵۴.

(۸۲) روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۱۱

اشارة

رواه فی کتابه (وسیلة النجاة) حیث قال: «و أخرج أحمد فی مسنده و ابن جریر و الحاکم فی مستدرکه عن أبی ذر الغفاری أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة-: سمعت النبی یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. و هذا أیضا فی المشکاة»

ثم ترجمه إلی الفارسیة [۳].

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] التاج المکلل ۵۰۹.

[۳] وسیلة النجاة فی مناقب السادات ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۲

ترجمته ... ص: ۱۱۲

و هو: محمد مبین بن محب اللکهنوی الهندی المتوفی سنة ۱۲۲۰. ترجم له صاحب نزهة الخواطر بقوله: «الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی أحد الفقهاء الحنفیة» ثم ذکر کتابه و أرخ وفاته بسنة ۱۲۲۵ [۱].

(۸۳) روایة محمد ثناء اللّه ... ص: ۱۱۲

اشارة

رواه فی کتابه (سیف مسلول) و قال مجیبا عن دلالته بما ملخّصه: «إنه و حدیث الثقلین لا یدلّان علی إمامة أهل البیت، و إنما یدلّان علی وجوب محبتهم و الاهتداء بهدیهم».

ترجمته ... ص: ۱۱۲

و هو: محمد ثناء اللّه الهندی، کان عالما فاضلا من الحنفیة، و من متکلّمی أهل السنة فی بلاد الهند، توفی سنة ۱۲۱۶، قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الامام العالم الکبیر العلّامة المحدّث ثناء اللّه العثمانی البنی‌بتی، أحد العلماء الراسخین فی العلم، لقّبه الشیخ عبد العزیز بن ولی اللّه الدهلوی بیهقی الوقت نظرا إلی تبحّره فی الفقه و الحدیث » [... ۲].

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۳

(۸۴) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۱۱۳

اشارة

رواه فی کتابه (أصول الإیمان) حیث قال: «و فی الحدیث: إن مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک».

ترجمته ... ص: ۱۱۳

و هو: محمد سالم الدهلوی، قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الفاضل أبو الخیر محمد سالم بن سلام اللّه بن شیخ الإسلام الحنفی البخاری الدهلوی، کان من ذرّیة الشیخ المحدّث عبد الحق بن سیف الدین البخاری ... له مصنفات عدیدة أشهرها: أصول الإیمان فی حبّ النبی و آله من أهل السعادة و الإیقان » [... ۱].

(۸۵) روایة جمال الدین القرشی ... ص: ۱۱۳

رواه فی کتابه (تفریح الأحباب): «عن أبی ذر: أنه قال- و هو آخذ بباب الکعبة-: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی و من تخلّف عنها هلک. رواه أحمد».

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۴۴۰- ۴۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۴

(۸۶) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۱۴

اشارة

رواه فی بیان بعض الآیات النازلة فی حقّ أهل البیت علیهم السّلام حیث قال: «و جاء بطرق عدیدة یقوّی بعضها بعضا: إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا، و فی روایة مسلم: و من تخلّف عنها غرق، و فی روایة هلک.

و

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطّة فی بنی إسرائیل، من دخله غفر له الذنوب.

و وجه تشبیهه صلّی اللّه علیه و سلّم أهل بیته بالسفینة: أنّ من أحبهم و عظمهم شکرا لنعمة مشرّفهم صلّی اللّه علیه و سلّم و أخذ بهذا نجا من ظلمة المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفر النعم و هلک فی مفاوز الطغیان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۴

و هو: ولی اللّه بن حبیب اللکهنوی الهندی المتوفی سنة ۱۲۷۰. قال فی نزهة الخواطر: «الشیخ الفاضل العلّامة، أحد الاساتذة المشهورین» ثم ذکر مصنفاته وعدّ منها کتابه (مرآة المؤمنین) [۲].

---

[۱] مرآة المؤمنین فی مناقب آل سید المرسلین- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۵

(۸۷) روایة رشید الدین الدهلوی ... ص: ۱۱۵

اشارة

رواه فی کتابیه (الحق المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین) و (إیضاح لطافة المقال) عن عدّة من المصادر، و أجاب عن دلالته علی الامامة بزعمه، تبعا لشیخه عبد العزیز الدهلوی.

ترجمته ... ص: ۱۱۵

و هو: محمد رشید الدین خان الدهلوی المتوفی سنة ۱۲۴۳، من مشاهیر علماء أهل السنة فی الکلام و الحدیث، اشتهر بردوده علی الشیعة تبعا لشیخه المذکور، ترجم له صاحب نزهة الخواطر، و أثنی علیه الثناء الکثیر، و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفة و أخویه، حتی صار علماء مفردا فی العلم منقولا- و معقولا- و نقل عن صاحب الیانع الجنی الثناء علیه و قوله: دأبه الذب عن حمی السنة و الجماعة و النکایة فی الرافضة المشائیم!! إلی آخر ما قال [۱].

(۸۸) روایة الحمزاوی ... ص: ۱۱۵

اشارة

رواه فی کتابه (مشارق الأنوار) حیث قال: «و أما بیان ما ورد فی أهل بیته

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۷.

علی العموم صلّی اللّه علیه و سلّم و ذریتهم، و بیان أن صلتهم تکون صلة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاعلم- وفقنا اللّه و إیاک لخدمة أهل بیته صلّی اللّه علیه و سلّم-: أن اللّه قد أمرنا علی لسان نبیه بالمودة لأهل بیته بقوله قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و من أفراد المودة و الصلة زیارتهم مقدما لهم علی غیرهم، متوسلا بهم إلی شفاعة جدّهم.

قال المحقق ابن حجر: أخرج الدیلمی مرفوعا: من أراد التوسل و أن یکون له عندی ید أشفع له بها یوم القیمة فلیصل أهل بیتی و یدخل السرور علیهم.

قال: و أخرج الامام أحمد فی مسنده عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی أوشک أن أدّعی فأجیب و إنی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه عزّ و جل حبل ممدود من السماء إلی الأرض و عترتی أهل بیتی، و إن اللطیف الخبیر أخبرنی أنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض فانظروا بما ذا خلفتمونی فیهما.

و فی روایة: إنما أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق.

قال: و فی روایة صححها الحاکم علی شرط الشیخین: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الإختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس.

و لعلّ المراد من الغرق ما یلحقهم من العذاب لولا وجودهم کما یدل علیه ما

فی بعض الروایات: فإذا ذهب أهل بیتی جاء أهل الأرض من العذاب ما کانوا یوعدون

. و یحتمل أن المعنی: أن من أحبهم و عمل بمقتضی سنة جدّهم نجا من ظلمة العثار و الطغیان، و من تخلّف عنها غرق فی بحر کفر النعمة و البهتان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۶

و هو: حسن العدوی الحمزاوی المتوفی سنة ۱۳۰۳ من الفقهاء المالکیة،

---

[۱] مشارق الأنوار فی فوز أهل الإعتبار: ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۷

و من أساتذة الأزهر بالقاهرة، له: النور السارى من فيض صحيح البخارى، و شرح على الشفا، و غير ذلك. له ترجمة فى شجرة النور الزكية ۴۰۷.

(۸۹) روایة زینی دحلان ... ص: ۱۱۷

اشارة

رواه فى كتابه (الفتح المبين) معترفا بصحته على النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من طرق كثيرة. و هذا نص عبارته التى جاءت فى ذكر فضائل أهل البيت:

«و صحّ عنه صلّى اللّه عليه و سلّم من طرق كثيرة أنه قال: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجى و من تخلّف عنها غرق. و فى رواية: هلك. و مثل أهل بيتى فيكم كمثل باب حطة فى بنى إسرائيل من دخله غفر له».

ترجمته ... ص: ۱۱۷

و هو: أحمد زينى دحلان المتوفى سنة ۱۳۰۴ فقيه مؤرخ، ولد بمكة و تولى فيها الإفتاء و التدريس، و له تصانيف منها (الفتح المبين فى فضائل الخلفاء الراشدين و أهل البيت الطاهرين) طبع بهامش سيرته المعروفة بالسيرة الدحلانية.

و له رسالة فى الرد على الوهابية ... ترجم له فى الأعلام ۱/ ۱۳۰ و معجم المؤلفين ۲/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۸

(۹۰) روایة الشبلنجی ... ص: ۱۱۸

اشارة

رواه فى كتابه (نور الأبصار) حيث قال: «و روى جماعة من أصحاب السنن عن عدّة من الصحابة: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجى و من تخلّف عنها هلك. و فى رواية: غرق و فى أخرى: زج فى النار» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۸

و هو: مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجى، المتوفى بعد سنة ۱۳۰۸. من العلماء الفضلاء، له مؤلفات. منها: (نور الأبصار فى مناقب آل بيت النبى المختار). له ترجمة فى الأعلام ۷/ ۳۳۴ و معجم المؤلفين ۱۳/ ۵۳.

(۹۱) روایة البلخی ... ص: ۱۱۸

اشارة

رواه فى أبواب من كتابه (ينابيع المودة) من عدّة من كبار الأئمة و الحفّاظ قال: «الباب الرابع- فى حديث سفينة نوح، و باب حطة بنى

إسرائيل، و حديث الثقلين، و حديث يوم الغدير:

---

[۱] نور الأبصار ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۱۹

فی مشكاة المصابيح عن أبی ذر رضی اللّه عنه أنه قال- و هو آخذ بباب الكعبة-: سمعت النبی صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. رواه أحمد.

و فی جمع الفوائد: ابن الزبير رفعه: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها غرق. للبزار

، و

زاد فی الأوسط: و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطّة من دخله غفر له.

أبو الطفيل عن أبی ذر و هو آخذ بباب الكعبة رفعه: إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك، و إن مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له. أخرجه الطبرانی فی الأوسط و الصغير و أبو يعلی و أحمد بن حنبل عن أبی ذر. انتهی جمع الفوائد.

أيضا: أخرج البزار و ابن المغازلی عن سعيد بن جبير عن ابن عباس. و عن سلمة بن الأكوع، و عن ابن المعتمر عن أبی ذر، و عن سعيد بن المسيب عن أبی ذر.

و أيضا: أخرجه الحموينی عن أبی سعيد الخدری بزيادة: و إنما مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له.

أيضا: أخرجه أبو يعلی و البزار و الطبرانی فی الأوسط و الصغير عن أبی سعيد الخدری حديث السفينة و باب حطة.

أيضا: ابن المغازلی أخرجه عن أبی ذر حديث السفينة و الحطة.

أيضا: الحموينی أخرجه عن حنش بن المعتمر عن أبی ذر. و أخرجه المالكی فی الفصول المهمة عن رافع مولی أبی ذر.

و أخرج أيضا حديث السفينة الثعلبی و السمعانی أيضا عن سليم بن قيس الهلالی قال: بينما أنا و حنش بن معتمر بمكة، إذ قام أبو ذر و أخذ بحلقة باب الكعبة فقال: من عرفنی فقد عرفنی فمن لم يعرفنی فأنا جندب بن جنادة أبو ذر فقال: أيها الناس إنی سمعت نبيكم صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: مثل أهل بيتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۰

فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تركها هلك و يقول: مثل أهل بيتی فيكم مثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له. و يقول: إنی تارك فيكم ما إن تمسكتم به لن تضلّوا كتاب اللّه و عترتی و لن يفترقا حتی يردا علی الحوض.

الحموينی فی فرائد السمطين بسنده عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: يا علی أنا مدينة العلم و أنت بابها و لن تؤتی المدينة إلّا من قبل الباب، و كذب من زعم أنه يحبنی و يبغضك لأنك منی و أنا منك، لحمك لحمی و دمك دمی و روحك من روحی و سريرتك من سريرتی و علانيتك من علانيتی، سعد من أطاعك و شقی من عصاك، و ربح من تولاك و خسر من عاداك، فاز من لزمك و هلك من فارقك، مثلك و مثل الأئمة من ولدك بعدی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلكم كمثل النجوم كلّما غاب نجم طلع نجم إلی يوم القيامة».

و قال فی الباب السادس و الخمسين نقلا عن كنوز الحقائق للمناوی: «مثل عترتی كسفينة نوح من ركبها نجا. للثعلبی».

و فيه عن الجامع الصغير: «إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. للحاكم عن أبی ذر».

و فيه نقلا عن الكتاب المذكور: «مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. للبزار عن ابن عباس و عن ابن الزبير و للحاكم عن أبی ذر.

و فیه عن ذخائر العقبی: «و عن علی مرفوعا: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تعلّق بها فاز و من تخلّف عنها زج فی النار. أخرجه ابن السری

. و

عن ابن عباس مرفوعا: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق. أخرجه الملّا فی سیرته».

و فیه عن مودة القربی: «علی علیه السلام رفعه: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من تعلّق بها نجا و من تخلّف عنها أولج فی النار».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۱

و فیه عنه «أبو ذر و هو آخذ باب الکعبة و یقول: أیها الناس من عرفنی عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أعرفهم، أنا أبو ذر سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من رغب عنها غرق».

و فیه نقلا عن الصواعق: «و جاء من طرق عدیدة یقوّی بعضها بعضا: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و

فی روایة: و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له».

و فیه عنه أیضا: و وجه تشبیههم بالسفینة أن من أحبّهم و عظّمهم و أخذ بهدی علمائهم نجا من ظلمة المخالفات، و من تخلّف عن ذلک غرق فی بحر کفران النعم و هلک فی مفاوز الطغیان».

و فیه عنه: «الثانی: أخرج أحمد و الحاکم عن أبی ذر أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک.

و

فی روایة للبزار عن ابن عباس و عن ابن الزبیر، و للحاکم عن أبی ذر أیضا: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق».

ترجمته ... ص: ۱۲۱

و هو: الشیخ سلیمان بن إبراهیم المعروف بخواجه کلان الحسینی القندوزی البلخی، ولد سنة ۱۲۲۰ و سافر إلی البلاد فی طلب العلم، فکان من أعلام الفقهاء الحنفیة و من أساطین الطریقة النقشبندیة، له مؤلفات، و توفی سنة ۱۲۹۴ کما فی معجم المؤلفین أو ۱۲۹۳ کما فی الغدیر أو ۱۲۷۰ کما فی الأعلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۲

(۹۲) روایة حسن زمان ... ص: ۱۲۲

اشارة

رواه فی کتاب (القول المستحسن) حیث قال بعد کلام:

«و إلیه الاشارة فی الآیة الکریمة: إِنَّا لَمَّا طَغَی الْماءُ حَمَلْناکُمْ فِی الْجارِیَةِ لِنَجْعَلَها لَکُمْ تَذْکِرَةً وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ مع حدیث: ألا أن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و فی لفظ: غرق.

رواه أحمد و ابن جریر و الحاکم عن أبی ذر الغفاری، و الصّولی من جهة الرشید عن آبائه عن ابن عباس، و البزار عنه و عن ابن الزبیر

و الدولابی فی الکنی عن أبی الطفیل قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فذکره. و

لا بن أبی شیبة بسند صحیح عن علی قال: إنما مثلنا فی هذه الامة کسفینة نوح و کباب حطة فی بنی إسرائیل.

و

لأبی سهل القطّان فی أمالیه و ابن مردویه فی تفسیره عن عباد بن عبد اللّه الأسدی عن علی: و اللّه إن مثلنا فی هذه الأمة کمثل سفینة نوح فی قوم نوح و إن مثلنا فی هذه الامة کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل.

و

حدیث: سألت اللّه أن یجعلها أذنک یا علی، فقال علی: ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم شیئا فنسیته.

و

حدیث: یا علی إن اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلمک لتعی » [... ۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۲

و هذا الرجل من معاصری السید صاحب العبقات، و قد وصفه السید «بالجهبذ المبجل فی عصره و أوانه، حسن الزمان، نادرة دهره و حسنة زمانه».

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن ص ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۳

ملحق سند حدیث السفینة ... ص: ۱۲۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۵

بسم اللّه الرحمن الرحیم لم یکن السید صاحب العبقات بصدد استقراء رواة الأحادیث التی بحث عنها و استیعابهم فی مجلّدات (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) و إنما اکتفی بذکر طائفة من رواة کلّ حدیث بقدر الضرورة...

و أما (حدیث السفینة) فحیث أن صاحب (التحفة) لم یناقش فی سنده، فقد تعرّض للبحث عن ذلک قبل الخوض فی الرد علی مناقشات (الدهلوی) باختصار، فأورد نصوص روایات ثلّة من الأئمة و کبار علماء أهل السنة، لیردّ علی ابن تیمیة الطاعن فی سند هذا الحدیث الشریف، و من هنا لم یترجم لأولئک الرواة حسب عادته ... لکنی أضفت إلی الکتاب فی متنه تراجم الرواة، إتماما للفائدة و لأن یکون البحث فی جمیع أجزاء الکتاب علی نمط واحد.

ثم أضفت إلی هؤلاء الرواة ما تیسّر لی من الوقوف علیه من خلال مراجعة مصادر الکتاب و غیرها، إکمالا للبحث و مزیدا للفائدة، و ترجمت لهم باختصار کذلک تنویها بجلالتهم- و إن لزم التکرار فی بعض الأحیان- لاستقلال کل مجلّد من مجلدات الکتاب عن غیره کما هو دأب السید صاحب العقبات، و اللّه الموفق.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۷

رواة حديث السفينة ... ص: ۱۲۷

رواته من الصحابة ... ص: ۱۲۷

: لقد روى حديث السفينة ثمانية من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، حسب الأحاديث الواردة فى الكتاب ... و هم:

۱- أمير المؤمنين على عليه السلام.

۲- أبو ذر الغفارى.

۳- عبد اللّه بن عباس.

۴- أبو سعيد الخدرى.

۵- أبو الطفيل عامر بن واثلة.

۶- سلمة بن الأكوع.

۷- أنس بن مالك.

۸- عبد اللّه بن الزبير.

رواته من التابعين ... ص: ۱۲۷

و أمّا رواته من التابعين فكثيرون، يمكن الوقوف على أسمائهم بمراجعة أسانيد الحديث، و من أشهرهم:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۸

۱- زين العابدين على بن الحسين عليه السلام.

۲- سعيد بن جبير.

۳- حنش بن المعتمر.

۴- سعيد بن المسيب.

۵- عطية بن سعيد العوفى.

۶- عامر بن عبد اللّه بن الزبير.

۷- أياس بن سلمة بن الأكوع.

۸- رافع مولى أبى ذر.

رواته من الحفاظ و العلماء ... ص: ۱۲۸

اشارة

و أما رواته الحديث من أعلام القوم و كبار حفاظهم و علمائهم- عدا من ذكر فى الأصل- فإليك أسماء من وقفنا عليهم على هذه العجالة حسب سنّى وفياتهم:

القرن الثانی ... ص: ۱۲۸

۱- أبو إسحاق السبیعی ۱۲۷.

۲- سلیمان بن مهران الأعمش ۱۴۸.

۳- إسرائیل بن یونس السبیعی ۱۶۲.

القرن الثالث ... ص: ۱۲۸

۴- الجراح بن مخلد العجلی ۲۰۵.

۵- یحیی بن سلیمان أبو سعید الکوفی ۲۳۸.

۶- سوید بن سعید الهروی الحدثانی ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۲۹

۷- عمرو بن علی أبو حفص الفلّاس ۲۴۹.

۸- محمد بن معمر القیسی المتوفی بعد سنة ۲۵۰.

۹- أبو داود سلیمان بن الأشعث السجستانی ۲۷۵.

۱۰- یعقوب بن سفیان الفسوی ۲۷۷.

۱۱- روح بن الفرج القطان ۲۸۲.

القرن الرابع ... ص: ۱۲۹

۱۲- أبو أحمد داود بن سلیمان الغازی القزوینی.

۱۳- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی ۳۰۳.

۱۴- أبو بکر محمد بن محمد الباغندی ۳۱۲، ۳۱۳.

۱۵- أبو بشر محمد بن أحمد الدولابی ۳۲۰.

۱۶- أبو القاسم الحسن بن محمد بن بشر الکوفی البجلی.

۱۷- أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی ۳۳۵.

۱۸- أبو محمد میمون بن إسحاق الصواف ۳۵۱.

۱۹- مطهر بن طاهر المقدسی ۳۵۵.

۲۰- أبو أحمد عبد اللّه بن عدی القطان الجرجانی ۳۶۵.

۲۱- أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی ۳۶۸.

۲۲- عبد اللّه بن محمد بن السقاء الواسطی ۳۷۳.

۲۳- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ۳۸۵.

۲۴- أبو الحسین محمد بن المظفر البغدادی ۳۹۷.

۲۵- أبو ملیل محمد بن عبد العزیز الکلابی شیخ الطبرانی.

۲۶- الحسین بن أحمد سجادة البغدادی شیخ الطبرانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۰

القرن الخامس ... ص: ۱۳۰

۲۷- أبو ذر عبد اللّه بن أحمد بن محمد الأنصارى الهروى ۴۳۴.

۲۸- أبو محمد الحسن بن على الجوهرى ۴۵۴.

۲۹- أبو عبد اللّه محمد بن سلامة القضاعى المتوفى سنة ۴۵۴.

۳۰- أبو غالب محمد بن أحمد النحوى ۴۶۲.

۳۱- أبو الوليد سليمان بن خلف الباجى القرطبى ۴۷۴.

۳۲- أبو العباس أحمد بن عمر بن أنس العذرى المعروف بالدلائى ۴۷۸.

القرن السادس ... ص: ۱۳۰

۳۳- أبو شجاع شيرويه بن شهردار الديلمى ۵۰۹.

۳۴- أبو على حسين بن محمد المعروف بابن سكرة الصدفى ۵۱۴.

۳۵- زاهر بن طاهر الشحامى ۵۳۳.

۳۶- أبو العباس أحمد بن عبد الملك بن أبى جمرة المرسى ۵۳۳.

۳۷- محمد بن عبد الباقى القاضى الأنصارى ۵۳۵.

۳۸- أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن المعروف بابن القزاز ۵۴۰.

۳۹- الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى ۵۶۸.

۴۰- أبو العلاء الحسن بن أحمد الهمدانى ۵۶۹.

۴۱- أبو بكر محمد بن خير اللمتونى الإشبيلى ۵۷۵.

۴۲- محمد بن أحمد بن عبد الملك بن أبى جمرة ۵۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۱

القرن السابع ... ص: ۱۳۱

۴۳- أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاكم المعروف بابن اليتيم ۶۲۱.

۴۴- أبو الحجاج يوسف بن خليل الدمشقى ۶۴۸.

۴۵- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بابن الأبار ۶۵۸.

القرن الثامن ... ص: ۱۳۱

۴۶- محمد بن أحمد شمس الدين الذهبى ۷۴۸.

القرن التاسع ... ص: ۱۳۱

۴۷- أحمد بن أبى بكر البوصيرى ۸۴۰.

۴۸- أحمد بن على بن حجر العسقلانى ۸۵۲.

القرن العاشر ... ص: ۱۳۱

۴۹- أحمد بن سليمان بن كمال باشا ۹۴۰.

۵۰- عبد النبی القدوسی الحنفی ۹۹۰.

القرن الحادی عشر ... ص: ۱۳۱

۵۱- شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجی ۱۰۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۲

القرن الثالث عشر ... ص: ۱۳۲

۵۲- أحمد بن محمد بن علی الشروانی ۱۲۵۳.

۵۳- شهاب الدين محمود الآلوسی ۱۲۷۰.

القرن الرابع عشر ... ص: ۱۳۲

۵۴- أحمد بن مصطفی الكمشخانوی ۱۳۱۱.

۵۵- أبو بكر بن عبد الرحمن الحضرمی ۱۳۴۱.

۵۶- يوسف بن إسماعيل النبهانی ۱۳۵۰.

۵۷- محمد بن يوسف التونسی الكافی ۱۳۷۹.

۵۸- عبيد اللّه الأمرتسری الشافعی صاحب أرجح المطالب- معاصر.

۵۹- حسين المصری- معاصر.

۶۰- أحمد بن محمد بن داود- معاصر.

[ترجمة رواة حديث السفينة ...] ص: ۱۳۲

(۱) رواية أبی إسحاق ... ص: ۱۳۲

اشارة

هو من رواة حديث السفينة كما ورد اسمه فی كثير من طرق لدی مشاهير أئمة الحديث، كما لا يخفی علی من نظر فيها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۳

ترجمته ... ص: ۱۳۳

هو: أبو إسحاق عمرو بن عبد اللّه الكوفی الهمدانی المتوفی سنة ۱۲۷ [۱]:

قال الذهبی «ع- عمرو بن عبد اللّه أبو إسحاق الهمدانی السبيعی أحد الأعلام- و هو كالزهری فی الكثرة، غزا مرّات، و كان صوّاما

قوّاما، عاش خمسا و تسعين سنة، مات سنة ۱۲۷» [۲].

و قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد: قلت لأبى: أيّما أحب إليك أبو إسحاق أو السدى؟ فقال: أبو إسحاق ثقة ... و قال ابن معين و النسائى: ثقة.

...و قال العجلى: كوى تابعى ثقة. و قال أبو حاتم: ثقة » [... ۳].

و قال أيضا: «مكثر، عابد، من الثالثة، اختلط بآخره» [۴].

(۲) رواية الأعمش ... ص: ۱۳۳

اشارة

علم روايته لحديث السفينة من بعض أسانيد الحديث.

ترجمته ... ص: ۱۳۳

هو: سليمان بن مهران المعروف بالأعمش المتوفى سنة ۱۴۸:

قال ابن خلكان: «أبو محمد سليمان بن مهران الأعمش مولى بنى كاهل من

---

[۱] و قيل غير ذلك.

[۲] الكاشف ۲/ ۳۳۴.

[۳] تهذيب التهذيب ۸/ ۶۳- ۶۷.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۴

ولد أسد، المعروف بالأعمش الكوفى الإمام المشهور كان ثقة عالما فاضلا...

روى عنه سفيان الثورى، و شعبة بن الحجاج، و حفص بن غياث، و خلق كثير من جلة العلماء » [... ۱].

و قال الذهبى: «الأعمش الحافظ الثقة شيخ الإسلام ... قال ابن المدينى: له نحو من ألف و ثلاثمائة حديث، و قال ابن عيينة: كان الأعمش أقرأهم الكتاب اللّه و أحفظهم للحديث و أعلمهم بالفرائض. و قال الفلاس: كان الأعمش يسمّى المصحف من صدقه. و قال يحيى القطان: الأعمش علّامة الإسلام. و قال الحربى: ما خلّف الأعمش أعبد للّه منه » [... ۲].

و قال الذهبى أيضا: «سليمان بن مهران أبو محمد الكاهلى الأعمش، أحد الأعلام » [... ۳].

و قال ابن حجر: «قال شعبة: ما شفانى أحد فى الحديث ما شفانى الأعمش ... و قال العجلى: كان ثقة ثبتا فى الحديث و كان محدّث أهل الكوفة فى زمانه و لم يكن له كتاب ... و قال ابن معين: ثقة، و قال النسائى: ثقة ثبت» [۴].

و قال اليافعى: «الامام المحدث الكوفة و عالمها أبو محمد سليمان بن مهران الأسدى الكاهلى مولاهم الأعمش ... كان ثقة عالما فاضلا، و قال السمعانى:

كان يقارن بالزهرى فى الحجاز » [... ۵].

و ذكره ابن حبان فى الثقات [۶].

و المقدسى ابن القيسرانى فى رجال الصحيحين [۷].

---

[۱] وفيات الأعيان ۲/ ۱۳۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۵۴.

[۳] الكاشف ۱/ ۴۰۱.

[۴] تهذيب التهذيب ۴/ ۲۲۲.

[۵] مرآة الجنان ۱/ ۳۰۵.

[۶] الثقات ۴/ ۳۰۲.

[۷] الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۵

(۳) رواية إسرائيل السبيعى ... ص: ۱۳۵

اشارة

تعلم روايته لحديث السفينة من ملاحظة بعض طرقه الواردة فى الكتاب

ترجمته ... ص: ۱۳۵

هو: إسرائيل بن يونس بن أبى إسحاق السبيعى المتوفى سنة ۱۶۲، ۱۶۱:

قال الذهبى: «كان حافظا صالحا خاشعا من أوعية العلم، و لا عبرة بقول من ليّنه فقد احتج به الشيخان ... قال يحيى بن معين: إسرائيل ثقة» [۱].

و ترجم له ابن حجر فأورد توثيقه عن: أحمد بن حنبل و أبى حاتم و العجلى و ابن حبان و غيرهم [۲].

و قال ابن حجر: «ثقة تكلّم فيه بلا حجة» [۳].

و ذكره ابن القيسرانى فى رجال الصحيحين [۴].

(۴) رواية الجرّاح بن مخلّد ... ص: ۱۳۵

اشارة

علم روايته لحديث السفينة من عبارة مسند البزار المتقدمة فى الكتاب فى

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۱۴.

[۲] تهذيب التهذيب ۱/ ۲۶۱.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۶۴.

[۴] الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۶

محلّها.

ترجمته ... ص: ۱۳۶

: هو: الجراح بن مخلد العجلی البصری المتوفی نحو سنة ۲۰۵:

قال ابن حجر العسقلانی: «ثقة من العاشرة» [۱].

و قال أیضا: «روی عن: ابن عیینة، و روح بن عبادة، و أبی داود الطیالسی، و معاذ بن هشام، و سلیمان بن حرب، و أبی عاصم النبیل، و محمد بن عمرو الرومی و خلق.

و عنه: أبو داود فی کتاب القدر، و الترمذی، و ابن أبی عاصم، و أبو عروبة، و عبدان و أبو بکر بن أبی داود، و ابن صاعد و جماعة.

ذکره ابن حبان فی الثقات، مات قریبا من سنة ۲۵۰.

قلت: حدّث عنه أبو داود أیضا فی بدء الوحی له، و قال البزار فی مسنده:

حدثنا الجراح بن مخلد و کان من خیار الناس، و أخرج ابن حبان و الحاکم حدیثه فی صحیحهما» [۲].

و قال الذهبی: «الجراح بن مخلد العجلی القزاز، عن معاذ بن هشام و روح.

و عنه: ت و أبو عروبة و ابن أبی داود، ثقة» [۳].

(۵) روایة یحیی بن سلیمان ... ص: ۱۳۶

اشارة

ستعلم روایته من حدیث أبی بشر الدولابی الآتی.

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۱۲۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۶۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۸۱.

ترجمته ... ص: ۱۳۷

: هو: یحیی بن سلیمان بن یحیی الجعفی أبو سعید الکوفی المقری، المتوفی سنة ۲۳۷، أو ۲۳۸:

قال ابن حجر العسقلانی: «روی عنه: البخاری و الترمذی و أبو زرعة و أبو حاتم و غیرهم» [۱].

و قال الذهبی: «خ ت- یحیی بن سلیمان الجعفی الکوفی أبو سعید بمصر، عن الدراوردی و المحاربی، و عنه خ و الحسن بن سفیان، صویلح، مات سنة ۳۲۷. قال س: لیس بثقة، و قال أبو حاتم: شیخ» [۲].

و قال الخزرجی: «یحیی بن سلیمان بن یحیی بن سعید الجعفی أبو سعید الکوفی المقرئ، عن الدراوردی و المحاربی و ابن وهب، و عنه خ و أحمد ابن الحسن الترمذی، و ثقة ابن حبان و قال. ربما أغرب. قال ابن یونس: مات سنة ۲۳۷» [۳].

(۶) روایة سوید بن سعید ... ص: ۱۳۷

اشارة

تعلم روایته لهذا الحدیث الشریف بملاحظة بعض طرقه الواردة فی الکتاب...

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۷.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۵۷.

[۳] خلاصة التهذیب ص ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۸

ترجمته ... ص: ۱۳۸

: هو: سوید بن سعید أبو محمد الهروی الحدثانی المتوفی سنة ۲۴۰، روی عنه من أصحاب الصحاح مسلم بن الحجاج و ابن ماجة القزوینی:

قال الذهبی: «الحافظ الرّحال المعمّر ... حدّث عن مالک بالموطأ...

و عنه: م ق و مطین و ابن ناجیة و عبد اللّه بن أحمد و الباغندی و البغوی و خلق کثیر، و قال البغوی، کان من الحفاظ، کان أحمد بن حنبل ینتفی علیه لولدیه. و قال أبو حاتم: صدوق کثیر التدلیس، و قال أبو زرعه: أما کتبه فصحاح و أما إذا حدّث من حفظه فلا »... [۱].

و قال ابن حجر-: «صدوق فی نفسه، إلّا أنّه عمی فصار یتلقّن ما لیس من حدیثه، و أفحش فیه ابن معین القول [۲]. من قدماء العاشرة، مات سنة أربعین و له مائة سنة. م ق» [۳].

و ذکر ابن حجر فی تهذیب التهذیب الأقوال فیه و نقل توثیقه عن العجلی أیضا، ثم قال فی آخر ترجمته: «و قال سلمة فی تاریخه: سوید ثقة ثقة، روی عنه أبو داود.

و قال إبراهیم بن أبی طالب: قلت: لمسلم: کیف استجزت الروایة عن سوید فی الصحیح؟ فقال: و من أین کنت أتی بنسخة حفص بن میسرة!» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۵۴.

[۲] أی: فکذبه. انظر خلاصة التهذیب.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۷۲- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۳۹

(۷) روایة عمرو بن علی ... ص: ۱۳۹

اشارة

علم روایته من عبارة مسند البزار التی ذکرناها فی الکتاب سابقا.

ترجمته ... ص: ۱۳۹

: هو: عمرو بن علی أبو حفص البصری الصیر فی الفلّاس المتوفی سنة ۲۴۹:

قال ابن حجر العسقلانی: «روی عنه الجماعة، و روی النسائی عن زکریا السجزی عنه، أبو زرعة، و أبو حاتم، و عبد اللّه بن أحمد، و ابن أبی الدنیا، و محمد ابن یحیی بن مندة، و جعفر الفریابی، و إسحاق بن إبراهیم البستی...

قال أبو حاتم: كان أرشق من على بن المدينى و هو بصرى صدوق. و قال النسائى: ثقة صاحب حديث حافظ. و قال أبو زرعة: كان من فرسان الحديث.

و قال الدار قطنى: كان من الحفاظ و بعض أصحاب الحديث يفضلونه على ابن المدينى و يتعصّبون له، و قد صنف المسند و العلل و التاريخ و هو إمام متقن. و ذكره ابن حبان فى الثقات...

و فى الزهرة: روى عنه خ سبعة و أربعين حديثا و مسلم حديثين» [۱].

و قال الخطيب بعد أن ذكر شيوخه و من روى عنه و غير ذلك:

«قال أبو زرعة، لم نر بالبصرة أحفظ من هؤلاء الثلاثة: على بن المدينى و ابن الشاذكونى و عمرو بن على ... أخبرنى القاضى أبو العلاء الواسطى، أخبرنا أبو

---

[۱] تهذيب التهذيب ۸/ ۸۰- ۸۲ باختصار.

مسلم بن مهران، أخبرنا عبد المؤمن بن خلف النسفى قال: سألت أبا على صالح ابن محمد عن خليفة بن خياط: فقال: ما رأيت أحدا بالبصرة أكيس منه و من أبى حفص الفلّاس، و جميعا كانوا متهمين، و ما رأيت بالبصرة مثل على و ابن عرعرة، و أبو حفص كان عندى أرجح منهما.

...سمعت يحيى بن معين يقول: أبو حفص الصير فى صدوق » [... ۱].

و قال الخزرجى: «أبو حفص الصير فى الفلّاس الحافظ أحد الاعلام، عن معتمر بن سليمان و ابن عيينة و يحيى القطان و خلق. و عنه ع. قال عباس العنبرى:

ما تعلّمت الحديث إلّا من عمرو بن على، و قال النسائى: ثقة حافظ. مات بالعسكر سنة ۲۴۹» [۲].

و قال الذهبى: «ع- عمرو بن على أبو حفص الفلّاس الصيرفى، أحد الاعلام » [... ۳].

(۸) رواية محمد بن معمر ... ص: ۱۴۰

اشارة

علم روايته للحديث من عبارة مسند البزار المذكورة سابقا.

ترجمته ... ص: ۱۴۰

: هو: محمد بن معمر بن ربعى القيس أبو عبد اللّه البصرى، المعروف بالبحرانى، المتوفى بعد سنة ۲۵۰:

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۲/ ۲۰۷.

[۲] خلاصة تذهيب الكمال ص ۲۹۱.

[۳] الكاشف عمن له رواية فى الكتب السنة ۲/ ۳۳۷.

قال ابن حجر العسقلانى: «روى عن: روح بن عبادة، و أبى هاشم المخزومى، و محمد بن بكر البرسانى، و أبى عامر العقدى، و أبى عاصم، و يعقوب ابن إسحاق الحضرمى، و محمد بن كثير العبدى. و غيرهم.

روی عنه: الجماعة، و أحمد بن منصور الرمادی، و ابن أبی عاصم، و أبو حاتم و البزار، و ابن ناجیة ... و آخرون.

قال أبو داود: لیس به بأس، صدوق و قال النسائی: ثقة. و قال مرة: لا بأس به، و قال أبو حاتم: صدوق، و قال البزار: ثنا محمد بن معمر و کان من خیار عباد اللّه، و قال الخطیب: ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: مات بعد سنة خمسین و مائتین.

قلت: و قال مسلمة: لا بأس به، و قال ابن عروبة: کبیر من أهل الصناعة، ذکره ابن عدی فی الزهرة، روی عنه خ أربعة و م ثمانیة» [۱].

و قال الذهبی: «ع- محمد بن معمر القیسی البصری البحرانی، عن أبی أسامة و روح، و عنه ع و البزار و ابن صاعد» [۲].

و قال الخزرجی: «وثّقه النسائی. و کان صالحا خیّرا، مات بعد الخمسین و مائتین» [۳].

(۹) روایة أبی داود ... ص: ۱۴۱

اشارة

ستعلم روایته من عبارة الشیخ محمد الکافی الآتیة.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۴۶۶- ۴۶۷.

[۲] الکاشف ۳/ ۹۹.

[۳] خلاصة تهذیب تهذیب الکمال ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۲

ترجمته ... ص: ۱۴۲

: هو: سلیمان بن الأشعث بن إسحاق السجستانی المتوفی سنة ۲۷۵:

قال السمعانی: «أحد أئمة الدنیا فقها و علما و حفظا و نسکا و ورعا و إتقانا، ممّن جمع و صنف و ذبّ عن السنن و قمع من خالفها و انتحل ضدّها، توفی بالبصرة فی شوال ۲۷۵» [۱].

و قال ابن خلکان: «قال إبراهیم الحربی لما صنف أبو داود کتاب السنن:

ألین لأبی داود الحدیث کما ألین لداود الحدید » [... ۲].

و قال الذهبی: «أبو داود الامام الثبت سیّد الحفّاظ» [۳].

و قال: «ثبت حجة إمام عامل» [۴].

و قال: «کان رأسا فی الفقه، ذا جلالة و حرمة و صلاح و ورع، حتی کان یشبّه بشیخه الامام أحمد بن حنبل» [۵].

و قال السبکی: «قال أحمد بن محمد بن یاسین الهروی فی تاریخ هراة: أبو داود کان أحد حفاظ الإسلام لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علله و سنده، فی أعلی درجة النسک و العفاف و الصلاح و الورع، من فرسان الحدیث.

و قال الحاکم أبو عبد اللّه: أبو داود إمام أهل الحدیث فی عصره بلا مدافعة.

و قال أبو بکر الخلال: أبو داود الامام المتقدم فی زمانه، لم یسبق إلی معرفته بتخریج العلوم و بصره بمواضعه، رجل ورع مقدّم »... [۶].

---

[۱] الأنساب- السجستانی.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۹۱.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۹۰.

[۵] العبر ۲/ ۵۴.

[۶] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۳

(۱۰) روایة الفسوی ... ص: ۱۴۳

اشارة

رواه بسنده عن سیدنا أبی ذر حیث قال: «حدثنا عبد اللّه عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن رجل حدّثه عن حنش قال: رأیت أبا ذر آخذا بحلقة باب الکعبة و هو یقول: یا أیها الناس أنا أبو ذر فمن عرفنی؟ ألا و أنا أبو ذر الغفاری، لا أحدّثکم إلّا ما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سمعته و هو یقول:

أیها الناس إنی قد ترکت فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل، و عترتی أهل بیتی، و أحدهما أفضل من الآخر، کتاب اللّه عز و جل، و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، و إن مثلهما کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۳

: هو: یعقوب بن سفیان بن جوان الفسوی المتوفی سنة ۲۷۷:

قال ابن حجر: «یعقوب بن سفیان بن جوان الفارسی، أبو یوسف بن أبی معاویة الفسوی، الحافظ.

روی عنه الترمذی و النسائی ... و ابن خزیمة ... و ابو عوانة الأسفراینی و ابن أبی داود ... و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: کان ممن جمع و صنف مع الورع و النسک و الصلابة فی السنة. و قال النسائی: لا بأس به. و قال الحاکم:

إمام أهل الحدیث بفارس ... و قال أبو زرعة الدمشقی: قدم علینا رجلان من نبلاء الناس أحدهما أو أرحلهما یعقوب بن سفیان، یعجز أهل العراق أن یروا مثله

---

[۱] المعرفة و التاریخ ۲/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۴

رجلا، و کان یحیی فی التاریخ ینتخب منه، و کان نبیلا جلیل القدر » [... ۱].

و قال الذهبی: «و فیها: الامام یعقوب بن سفیان الفسوی الحافظ، أحد أرکان الحدیث، و صاحب المشیخة و التاریخ، فی وسط السّنة، و له بضع و ثمانون سنة، سمع أبا عاصم و عبید اللّه بن موسی و طبقتهما فأکثر» [۲].

و قال ابن الأثیر فی الفسوی: «خرج منها جماعة من العلماء، منهم أبو یوسف یعقوب بن سفیان بن جوان الفسوی الفارسی الکبیر الامام المشهور، رحل من الشرق إلی الغرب، و سمع أکثر و صنّف، مع الورع و النسک » [... ۳].

(۱۱) روایة روح بن الفرج ... ص: ۱۴۴

اشارة

و ستعلم روايته من عبارة الدولابى الآتية.

ترجمته ... ص: ۱۴۴

: هو: روح بن الفرج القطان أبو الزنباع المصرى المتوفى سنة ۲۸۲:

قال ابن حجر العسقلانى: «روى عن: يوسف بن عدى، و عمرو بن خالد الحرانى، و سعيد بن عفير، و أبى صالح كاتب الليث عبد اللّه بن صالح، و يحيى بن بكير، و غيرهم.

و عنه: المحاملى، و الطحاوى، و على بن محمد المصرى، و عبد اللّه بن إسحاق، و أبو العباس الأصم، و الطبرانى.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱۱/ ۳۸۵.

[۲] العبر ۲/ ۵۸.

[۳] اللباب ۲/ ۴۳۲.

و كان من الثقات.

قال الكندى فى الموالى: كان منّ أوثق الناس. و قال ابن قديد: ذاك رجل ثقة رفعه اللّه بالعلم و الصدق، و قال الخطيب: كان ثقة» [۱].

و قال الخزرجى: «روح بن الفرج المصرى أبو الزنباع، ثقة» [۲].

و قال ابن حجر: «روح بن الفرج القطان أبو الزنباع: بكسر الزاى و سكون النون بعدها موحدة، المصرى، ثقة من الحادية عشرة، مات سنة اثنتين و ثمانين [و مائتين و له أربع و ثمانون» [۳].

(۱۲) رواية داود بن سليمان ... ص: ۱۴۵

اشارة

تعلم روايته من سند رواية العاصمى، صاحب زين الفتى بتفسير سورة هل أتى.

ترجمته ... ص: ۱۴۵

: هو: أبو أحمد داود بن سليمان بن يوسف الغازى القزوينى:

قال الرافعى: «داود بن سليمان بن يوسف الغازى، أبو أحمد القزوينى، شيخ اشتهر بالرواية عن على بن موسى الرضا، و يقال: إن عليا كان مستخفيا فى داره مدّة مكثه بقزوين. و له نسخة عنه يرويها أهل قزوين عن داود، كإسحاق بن محمد و على بن محمد بن مهرويه و غيرهما » [... ۴].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۲۹۷.

[۲] الخلاصة ۱۱۸.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۲۵۴.

[۴] التدوين ۳/ ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۶

(۱۳) روایة النسائی ... ص: ۱۴۶

اشارة

تعلم روایته من سند روایة العاصمی. فراجع.

ترجمته ... ص: ۱۴۶

: هو: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی الشافعی المتوفی سنة ۳۰۳.

قال الذهبی: «النسائی، الحافظ شیخ الإسلام أبو عبد الرحمن القاضی صاحب السنن، برع فی هذا الشأن، و تفرّد بالمعرفة و الإتقان و علوّ الإسناد » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «أبو عبد الرحمن النسائی الامام ... و کان إماما فی الحدیث، ثقة ثبتا حافظا فقیها» [۲].

و قال السیوطی: «أبو عبد الرحمن النسائی القاضی، الحافظ الامام شیخ الإسلام، أحد الأئمة المبرزین و الحافظ المتقنین و الأعلام المشهورین » [... ۳].

و قال السبکی: «الامام الجلیل ... أحد أئمة الدنیا فی الحدیث » [... ۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۲۴۲.

[۲] المنتظم ۶/ ۱۳۱.

[۳] حسن المحاضرة ۱/ ۱۴۷.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۷

(۱۴) روایة الباغندی ... ص: ۱۴۷

اشارة

تعلم روایته للحدیث من عبارة ابن المغازلی المتقدمة فی الکتاب.

ترجمته ... ص: ۱۴۷

: هو: محمد بن محمد بن سلیمان أبو بکر الأزدی الواسطی المتوفی سنة ۳۱۲ أو ۳۱۳:

قال الخطیب: «کان کثیر الحدیث، رحل فیه إلی الأمصار البعیدة و عنی به العنایة العظیمة، و أخذ عن الحفاظ و الأئمة، و سکن بغداد و حدّث بها ... و کان فهما حافظا عارفا، و بلغنی أن عامة ما حدّث به کان یرویه من حفظه ... و رأیت کافة شیوخنا یحتجون بحدیثه و یخرجونه فی الصحیح » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «رجل فی طلب الحدیث إلی الأمصار البعیدة و عنی به العنایة العظیمة، و أخذ عن الحفاظ و الأئمة، و کان حافظا فهما » [... ۲].

و قال الـذهبی: «الباغنـدی: الحافظ الأوحـد محدّث العراق ... قال محمد ابن أحمد بن زهیر: هو ثقة، لو کان بالموصل لخرجتم إلیه و لکنه ینطرح علیکم» [۳].

و قال السمعانی، «کان حافظا فی الحدیث » [... ۴].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۲۰۹- ۲۱۳.

[۲] المنتظم ۶/ ۱۹۳.

[۳] تذکرة الحفاظ. و انظر العبر ۲/ ۱۵۳.

[۴] الأنساب- الباغندی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۸

(۱۵) روایة الدولابی ... ص: ۱۴۸

اشارة

رواه بإسناده عن أبی الطفیل عامر بن واثلة، حیث قال ما نصه: «حدثنی روح بن الفرج، قال: حدثنا یحیی بن سلیمان أبو سعید الجعفی قال: ثنا عبد الکریم بن هلال الجعفی، أنه سمع أسلم المکی قال: أخبرنی أبو الطفیل عامر بن واثلة قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۸

: هو: أبو بشر محمد بن أحمد الأنصاری الدولابی المتوفی سنة ۳۲۰:

قال السمعانی: «روی عنه: أبو بکر محمد بن إبراهیم المقری، و أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، و أبو محمد الحسن بن رشیق العسکری، و أبو حاتم محمد بن حبان التمیمی البستی، و أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی و غیرهم» [۲].

و قال ابن خلکان ...: « کان عالما بالحدیث و الأخبار و التواریخ ... و له تصانیف مفیدة فی التاریخ و موالید العلماء و وفیاتهم، و اعتمد علیه أرباب هذا الفن فی النقل، و أخبروا عنه فی کتبهم و مصنفاتهم المشهورة، و بالجملة، فقد کان من الأعلام فی هذا الشأن ممن یرجع إلیه، و کان حسن التألیف » [... ۳].

---

[۱] الکنی و الأسماء ۱/ ۷۶.

[۲] الأنساب- الدولابی.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۴۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۴۹

(۱۶) روایة أبی القاسم البجلی ... ص: ۱۴۹

اشارة

تعلم روایته من روایة ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۴۹

: هو: الحسن بن محمد بن بشر داود بن یحیی بن سالم أبو القاسم البجلی الکوفی. قدم بغداد و حدّث بها عن أحمد بن موسی بن إسحاق الحمار، و علی بن الحسین بن عبید بن کعب، و عبد السلام بن الحسین بن مالک الکوفیین.

روی عنه محمد بن المظفر، و الدارقطنی، و أبو القاسم بن الثلّاج. و ذکر ابن الثلاج أنه نزل باب المحول و سمع منه فی سنة ۳۲۲» [۱].

(۱۷) روایة ابن مهرویه ... ص: ۱۴۹

اشارة

تعلم روایته من سند روایة العاصمی فی زین الفتی.

ترجمته ... ص: ۱۴۹

: هو: أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی المتوفی سنة ۳۵۵:

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۴۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۰

قال السمعانی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی، حدّث فی القریة ببغداد و الجبال عن یحیی بن عبدک القزوینی و داود بن سلیمان الغازی...

ذکره أبو الفضل صالح بن محمد أحمد الحافظ فی طبقات أهل همدان و قال...

کان یأخذ علی نسخة علی بن موسی الرضا، و کان شیخا مسنا و محلّه الصدق» [۱].

و ذکره الرافعی فی تاریخ قزوین، قال: «و ذکر أبو بکر الخطیب أنه حدّث ببغداد سنة ۳۲۳ ... مسند علی بن موسی الرضا عن داود بن سلیمان الغازی، و توفی سنة ۳۳۵ و قد نیف علی المائة و لم یکن له ولد ذکر» [۲].

(۱۸) روایة میمون بن إسحاق ... ص: ۱۵۰

اشارة

علم روایته من عبارة الحاکم النیسابوری السّالفة فی محلها.

ترجمته ... ص: ۱۵۰

: هو: میمون بن إسحاق أبو محمد الصواف المتوفی سنة ۳۵۱:

قال الخطیب: «میمون بن إسحاق بن الحسن بن علی بن سلیمان بن منصور بن عیسی، أبو محمد الصوّاف مولی محمد بن الحنفیة، سمع أحمد بن عبد الجبار العطاردی، و الحسن بن الفضل بن السمج البوصرائی، و أحمد بن هارون البردیجی.

حدثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و علی بن أحمد بن الحمامی المقری، و أبو الحسین بن الفضل، و علی و عبید اللّه ابنا أحمد بن محمد الرزاز، و أبو علی بن

---

[۱] الأنساب- القزوینی.

[۲] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۳/ ۴۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۱

شاذان. و کان صدوقا» [۱].

(۱۹) روایة المقدسی ... ص: ۱۵۱

اشارة

و رواه مطهّر بن طاهر المقدسی فی تاریخه مرسلا حیث قال:

«روی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۵۱

: هو: مطهر بن طاهر المقدسی المؤرّخ المتوفی سنة ۳۵۵.

قال عمر رضا کالة: «مطهر بن طاهر المقدسی: مؤرخ، من آثاره البدء و التاریخ، فی ستة أجزاء» [۳].

(۲۰) روایة ابن عدی ... ص: ۱۵۱

اشارة

قال الذهبی بترجمة «الحسن بن أبی جعفر الجفری»:

«و ذکره ابن عدی فأورد له جملة عن أبی الزبیر و غیره، فمن ذلک: عمرو بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۳/ ۲۱۱.

[۲] البدء و التاریخ ۳/ ۲۲.

[۳] معجم المؤلفین ۱۲/ ۲۴۹، و انظر: الاعلام للزرکلی ۸/ ۱۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۲

سفیان، حدثنا الحسن بن أبی جعفر عن أیوب، عن أبی قلابة عن أنس: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: نحن خیر من أبنائنا، و أبناؤنا خیر من أبنائهم، و أبناء أبنائنا خیر من أبناء أبنائهم.

مسلم بن إبراهیم، حدثنا الحسن بن أبی جعفر، حدثنا ابن جدعان، عن سعید بن المسیب، عن أبی ذر مرفوعا: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق و من قاتلنا- و فی لفظ و من قاتلهم- فکأنّما قاتل مع الدجال...

و قال ابن عدی: و هو عندی ممن لا یتعمّد الکذب» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۵۲

: و هو: أبو أحمد عبد اللّه علی بن محمد الجرجانی، المعروف بابن القطان، المتوفی سنة ۳۶۵.

و قال السمعانی: «کان حافظ عصره، رحل إلی الإسکندریة و سمرقند و دخل البلاد و أدرک الشیوخ، کان حافظا متقنا لم یکن فی

زمانه مثله» [۲].

و قال الذهبی: «ابن عدی الامام الحافظ الکبیر أبو أحمد ... کان أحمد الأعلام ... و هو المصنّف فی الکلام علی الرجال عارفا بالعلل، قال أبو القاسم ابن عساکر: کان ثقة علی لحن فیه. قال حمزة السهمی: سألت الدار قطنی أن یصنّف کتابا فی الضعفاء فقال: أ لیس عندک کتاب ابن عدی؟ فقلت: بلی، قال: فیه کفایة یزاد علیه ... قال حمزة السهمی: کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه أحد مثله ... قال الخلیلی: کان عدیم النظیر حفظا و جلالة.

سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ: أیّهما أحفظ: ابن عدی أو ابن قانع؟

فقال: زر قمیص ابن عدی أحفظ من عبد الباقی بن قانع.

---

[۱] میزان الاعتدال ۴۸۲۱.

[۲] الأنساب- الجرجانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۳

قال الخلیلی: و سمعت أحمد بن أبی مسلم الحافظ یقول: لم أر أحدا مثل أبی أحمد بن عدی و کیف فوقه فی الحفظ؟ و کان أحمد قد لقی الطبرانی و أبا أحمد الحاکم و قد قال لی: کان حفظ هؤلاء تکلفا و حفظ ابن عدی طبعا، زاد معجمه علی ألف شیخ » [... ۱].

و قال ابن العماد: «ابن عدی الحافظ الکبیر ... قال ابن قاضی شهبة: هو أحد الأئمة الأعلام و أرکان الإسلام، طاف البلاد فی طلب العلم، و سمع الکبار » [... ۲].

(۲۱) روایة القطیعی ... ص: ۱۵۳

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة الحاکم و غیره.

ترجمته ... ص: ۱۵۳

: و هو: أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی المتوفی سنة ۳۶۸.

قال الخطیب: «سمع إبراهیم بن إسحاق و إسحاق بن الحسن الحربیین، و بشر بن موسی، و أبا العباس الکدیمی، و أبا مسلم الکجّی، و عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل. و کان کثیر الحدیث.

روی عن عبد اللّه بن أحمد المسند و الزهد و التاریخ و المسائل و غیر ذلک، لم نر أحدا امتنع من الروایة عنه و لا ترک الاحتجاج به» [۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۴۳.

[۲] شذرات الذهب ۳/ ۵۱.

[۳] تاریخ الخطیب ۴/ ۷۳- ۷۴ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۴

و قال السمعانی: «و المحدّث المشهور أبو بکر أحمد بن جعفر ... و کان مکثرا» [۱].

و قال الذهبی: «مسند العراق ... و کان شیخا صالحا» [۲].

(۲۲) روایة ابن السقاء ... ص: ۱۵۴

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة ابن المغازلی.

ترجمته ... ص: ۱۵۴

: هو: عبد اللّه بن محمد بن السّقاء الواسطی المتوفی سنة ۳۷۱ أو سنة ۳۷۳:

قال الذهبی: «ابن السقاء الحافظ الامام محدّث واسط أبو محمد ... روی عنه: الدارقطنی، و أبو الفتح یوسف القواس، و أبو العلاء محمد بن علی القاضی ... و أبو نعیم الاصفهانی، و آخرون.

قال العلاء: سمعت ابن المظفر و الدارقطنی یقولان: لم تر مع ابن السقّاء کتابا و إنما حدّثنا حفظا. و قال علی بن محمد الطیب الجلّابی فی تاریخه: ابن السقّاء من أئمة الواسطیین و الحفاظ المتقنین، توفی فی جمادی الآخرة سنة ۳۷۳.

قال السلفی: سألت الحافظ خمیسا الجوزی عن ابن السقاء فقال: هو من مزینة مضر و لم یکن سقّاء بل لقب له، من وجوه الواسطیین و ذوی الثروة و الحفظ، رحل به أبوه فأسمعه من أبی خلیفة و أبی یعلی و ابن زیدان البجلی و المفضل بن الجندی، و بارک اللّه فی سنّه و علمه.

---

[۱] الأنساب- القطیعی.

[۲] العبر- حوادث سنة ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۵

و اتفق أنه أملی حدیث الطیر [۱] فلم نحتمله نفوسهم، فوثبوا به و أقاموه و غسلوا موضعه، فمضی و لزم بیته، فکان لا یحدّث أحدا من الواسطیین، فلذا قلّ حدیثه عندهم، توفی سنة ۳۷۱. حدثنی ذلک شیخنا أبو الحسن المغازلی» [۲].

و قال ابن الجوزی: «کان فهما حافظا، ورد بغداد فحدّث بها مجالسه کلّها من حفظه بحضرة ابن المظفر و الدارقطنی، و کانا یقولان: ما رأینا معه کتابا إنما حدثنا حفظا، و ما أخذنا علیه خطأ فی شیء، غیر أنه حدّث عن أبی یعلی بحدیث فی القلب منه شیء [۳]، قال أبو العلاء الواسطی: فلما عدت إلی واسط أخبرته، فأخرج الحدیث و أصله بخط الضبی» [۴].

و قال ابن العماد: «کان حافظا من کبراء أهل واسط و أولی الحشمة » [... ۵].

(۲۳) روایة الدارقطنی ... ص: ۱۵۵

اشارة

و ممّن رواه الحافظ الدارقطنی، کما لا یخفی علی من راجع بعض الأسانید،

---

[۱] و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أللهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء سیدنا علی علیه السلام فأکل معه» و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه، و ممن أخرجه: أحمد و الترمذی و النسائی و الطبرانی و الدارقطنی و أبو نعیم و الحاکم و الخطیب...

و هذا الحديث أيضا من أحاديث موسوعتنا ... و سيقدّم إلى الطبع إن شاء اللّه.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۶۵.

[۳] الظاهر أن المراد من هذا الحديث هو حديث الطير الذى ذكرناه فى الهامش المتقدم، و ما ذا نفعل بقلب ابن الجوزى الذى طبع اللّه عليه، فلم يتمكن من قبول أحاديث فضائل أهل البيت عليهم الصلاة و السلام و حاول الطعن فيها، مهما وجد إلى ذلك سبيلا؟! و قد تقدّم فى مجلّد حديث الثقلين (قسم السند) طعنه فى حديث الثقلين و قد أخرجه مسلم و غيره.

[۴] المنتظم ۷/ ۱۲۳.

[۵] شذرات الذهب ۳/ ۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۶

كرواية الحافظ ابن الأبار، و

قد جاء فى (علله) ما لفظه: «و سئل عن حديث حنش بن المعتمر عن أبى ذر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أيها الناس إنى تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، و لن يتفرقا حتى يردا علىّ الحوض، و مثلهما مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا.

فقال: يرويه أبو إسحاق السبيعى عن حنش، قال ذلك الأعمش و يونس ابن أبى إسحاق و مفضل بن صالح، و خالفهم إسرائيل فرواه عن أبى إسحاق عن رجل عن حنش، و القول عندى قول إسرائيل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۶

و هو: أبو الحسن على بن عمر الدارقطنى المتوفى سنة ۳۸۵:

قال ابن كثير: «الحافظ الكبير، أستاذ هذه الصناعة و قبله بمدة و بعده إلى زماننا هذا، سمع الكثير و جمع و صنّف و ألّف و أجاد و أفاد و أحسن النظر و التعليل و الانتقاد و الاعتقاد، و كان فريد عصره و نسيج وحده و إمام دهره فى أسماء الرجال و صناعة التعليل و الجرح و التعديل و حسن التصنيف و التأليف ... قال الحاكم أبو عبد اللّه النيسابورى: لم ير الدارقطنى مثل نفسه » [... ۲].

و قال ابن خلكان: «كان عالما حافظا فقيها ... انفرد بالامامة فى علم الحديث فى عصره، و لم ينازعه فى ذلك أحد من نظرائه »... [۳].

و قال الذهبى: «الحافظ المشهور صاحب التصانيف ... ذكره الحاكم فقال: صار أوحد عصره فى الحفظ و الفهم و الورع و إماما فى القرّاء و النحاة...

و قال الخطيب: كان فريد عصره و قريع دهره و نسيج وحده و إمام وقته ... و قال القاضى أبو الطيب الطبرى: الدارقطنى أمير المؤمنين فى الحديث» [۴].

---

[۱] العلل للدارقطنى ۶/ ۲۳۶.

[۲] تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۳۱۷.

[۳] وفيات الأعيان ۲/ ۴۵۹.

[۴] العبر- حوادث ۳۸۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۷

(۲۴) رواية محمد بن المظفر البغدادى ... ص: ۱۵۷

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة ابن المغازلی المتقدمة فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۷

هو: محمد بن المظفر بن موسی أبو الحسین البغدادی المتوفی سنة ۳۹۷:

قال الذهبی: «الحافظ الامام الثقة أبو الحسین البغدادی محدّث العراق ... قال الخطیب: کان ابن المظفر فهما حافظا صادقا. و قال البرقانی:

کتب الدارقطنی عن ابن المظفر ألف حدیث » [... ۱].

و قال الصفدی: «الحافظ البغدادی، رحل إلی الأمصار و برع فی علم الحدیث و معرفة الرجال ... اتفقوا علی فضله و صدقه و ثقته» [۲].

و قال السیوطی: «الحافظ الامام الثقة » [... ۳].

و قال الخطیب: «کان حافظا فهما صادقا مکثرا، أخبرنی أحمد بن علی المحتسب، حدثنا محمد بن أبی الفوارس قال: کان محمد بن المظفر ثقة أمینا مأمونا حسن الحفظ، و انتهی إلیه الحدیث و حفظه و علمه و کان قدیما ینتقی علی الشیوخ، و کان مقدما عندهم، قال العتیقی: و کان ثقة مأمونا حسن الحفظ» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۹۸۰.

[۲] الوافی بالوفیات ۵/ ۳۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۹۰.

[۴] تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲- ۲۶۴.

(۲۵) روایة أبی ملیل الکوفی ... ص: ۱۵۸

اشارة

و علم روایة أبی ملیل الکوفی حدیث السفینة من عبارة الطبرانی فی المعجم الصغیر المتقدمة سابقا فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۸

هو: محمد بن عبد العزیز أبو ملیل الکلابی الکوفی.

قال الخطیب: «قدم بغداد و حدّث بها عن أبیه و عن أبی کریب محمد بن العلاء، روی عنه عبد الصمد بن علی الطستی و جعفر الخلدی و أبو بکر الشافعی و علی بن إبراهیم بن حمّاد القاضی...

حدثنی علی بن محمد بن نصر قال: سمعت حمزة بن یوسف قال: سألت الدارقطنی عن محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعة الکلابی أبی ملیل الکوفی فقال: ثقة» [۱].

و قال ابن ماکولا: «أبو ملیل محمد بن عبد العزیز بن محمد بن ربیعة الکلابی، عن أبیه عن الولید بن عقبة الشیبانی و یحیی بن آدم»

[۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۳۵۲- ۳۵۳.

[۲] الإکمال ۷/ ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۵۹

(۲۶) روایة سجادة البغدادی ... ص: ۱۵۹

اشارة

علم روایته من عبارة الطبرانی فی المعجم الصغیر السالفة الذکر فی محلها من الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۱۵۹

هو: الحسین بن أحمد بن منصور أبو عبد اللّه شیخ الحافظ الطبرانی.

قال الخطیب: «حدّث عن إبراهیم الترجمانی و عبید اللّه بن عمر القواریری و أبی معمّر الهزلی و عبد اللّه بن داهر الرازی، روی عنه أبو القاسم الطبرانی...

و کان لا بأس به» [۱].

(۲۷) روایة أبی ذر الهروی ... ص: ۱۵۹

اشارة

تعلم روایته من سند روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۵۹

هو: عبد بن أحمد بن محمد الأنصاری المتوفی سنة ۴۳۴ [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۳- ۴.

[۲] تبعنا فی الاسم و تاریخ الوفاة الذهبی فی تذکرة الحفاظ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۰

قال الذهبی: «أبو ذر الهروی الامام العلامة الحافظ ... قال الخطیب:

کان ثقة ضابطا دیّنا ... و قال عبد الغافر فی تاریخ نیسابور: کان أبو ذر زاهدا ورعا عالما سخیا لا یدّخر شیئا، و صار من کبار مشیخة الحرم، مشارا إلیه فی التصوف، خرّج علی الصحیحین تخریجا حسنا، و کان حافظا کثیر الشیوخ » [... ۱].

و قال ابن الجوزی: «کان ثقة ضابطا فاضلا» [۲].

و قال تقی الدین الفاسی: «الحافظ أبو ذر الهروی المکی، شیخ الحرم » [... ۳].

(۲۸) روایة الجوهری ... ص: ۱۶۰

اشارة

ستعلم روايته من عبارة القاضی الأنصاری.

ترجمته ...: ص: ۱۶۰

هو: أبو محمد الحسن بن علی الجوهری المتوفی سنة ۴۵۴:

قال ابن الأثير: «بغدادی ثقة مكثر، أصله من شيراز و ولد ببغداد، و سمع أبا بكر القطيعی و أبا عمرو بن حيويه و غيرهما.

روی عنه: أبو بكر الخطيب، و القاضی أبو بكر محمد بن عبد الباقی

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۰۳.

[۲] المنتظم ۸/ ۱۱۵.

[۳] العقد الثمين ۵/ ۵۳۹.

الأنصاری و غيرهما.

ولد فی شعبان سنة ۳۶۳ و توفی فی ذی القعدة سنة ۴۵۴» [۱].

و قال الخطيب بعد أن ذكر شيوخه: «كتبنا عنه و كان ثقة أمينا كثير السماع، و هو شيرازی الأصل » [... ۲].

و قال ابن الجوزی: «و كان ثقة أمينا» [۳].

و قال الذهبی: «و أبو محمد الجوهری الحسن بن علی الشيرازی ثم البغدادی المقنعی- لأنه كان يتطيلس و يلفّها من تحت حنكه-: انتهت إليه علوّ الرواية فی الحديث، و أملی مجالس كثيرة، و كان صاحب حديث» [۴].

(۲۹) روایة القضاعی ... ص: ۱۶۱

اشارة

رواه بقوله: «أخبرنا عبد الرحمن بن أبی العبّاس المالكی، أنبأ أحمد بن إبراهيم بن جامع، ثنا علی بن عبد العزيز، ثنا مسلم بن إبراهيم، ثنا الحسن بن أبی جعفر عن أبی الصهباء، عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و بهذا الإسناد عن الحسن بن أبی جعفر عن علی بن زيد عن سعيد بن المسيب عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان

---

[۱] اللباب ۱/ ۳۱۳.

[۲] التاريخ ۷/ ۳۹۳.

[۳] المنتظم ۸/ ۱۲۷.

[۴] العبر ۳/ ۲۳۱.

فكأنما قاتل مع الدجال.

و أناه أبو على الحسن بن خلف الواسطى، نا أبو حفص عمر بن إبراهيم الكنانى المقرى، نا أبو محمد عبد اللّه بن سليمان القاضى، نا محمد بن على الوراق نا مسلم- هو ابن ابراهيم- بإسناده مثله.

أنا محمد بن الحسين النيسابورى، أنا القاضى أبو طاهر، نا محمد بن عثمان- هو ابن أبى سويد- نا مسلم بن إبراهيم، نا الحسن بن أبى جعفر، عن على بن زيد عن سعيد بن المسيب عن أبى ذر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۲

هو: القاضى أبو عبد اللّه محمد بن سلامة بن جعفر القضاعى، الفقيه قاضى مصر، المتوفى سنة ۴۵۴.

وثّقه السلفى و غيره. و أثنى عليه مترجموه. أنظر:

۱- طبقات السبكى ۴/ ۱۵۰.

۲- حسن المحاضرة ۱/ ۲۲۷.

۳- العبر ۳/ ۲۳۳.

۴- وفيات الأعيان ۳/ ۳۴۹.

(۳۰) رواية أبى غالب النحوى ... ص: ۱۶۲

اشارة

علم روايته من عبارة ابن المغازلى المتقدمة فى محلّها.

---

[۱] مسند الشهاب ۲/ ۲۷۳- ۲۷۵.

ترجمته ...: ص: ۱۶۳

هو: أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوى المتوفى سنة ۴۶۲:

قال اليافعى: «و فيها توفى الامام اللغوى أبو غالب بن بشران الواسطى الحنفى، و يعرف بابن الخالة» [۱].

و قال الذهبى: «و أبو غالب بن بشران الواسطى صاحب اللغة محمد بن أحمد بن سهل المعدل الحنفى، و يعرف بابن الخالة، و له اثنتان و ثمانون سنة، و لم يكن بالعراق أعلم منه باللغة، روى عن أحمد بن عبيد بن بيرى و طبقته» [۲].

و قال ابن الجوزى: «و كان عالما بالأدب و انتهت إليه الرحلة فى اللغة» [۳].

و قال السيوطى: «قال ياقوت: أحد الأئمة المعروفين، جامع أشتات العلوم، قرن بين الدراية و الفهم و الرواية و شدّة العناية، صاحب نحو و لغة و حديث و أخبار و دين و صلاح، و إليه كانت الرحلة فى زمانه و هو عين وقته و أوانه، و كان مع ذلك ثقة ضابطا محرّرا حافظا ...و كان مكثرا حسن المحاضرة إلّا أنّه لا ينتفع به أحد، و كان معتزليا » [... ۴].

(۳۱) رواية أبى الوليد الباجى ... ص: ۱۶۳

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۸۶.

[۲] العبر ۳/ ۲۵۰.

[۳] المنتظم ۸/ ۲۵۹.

[۴] بغیة الوعاة ۱/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۴

ترجمته ...: ص: ۱۶۴

هو: أبو الولید سلیمان بن خلف بن سعید القرطبی المتوفی سنة ۴۷۴:

قال الذهبی: «الباجی الحافظ العلامة ذو الفنون، أبو الولید سلیمان بن خلف ... روی عنه الحافظان أبو بکر الخطیب و أبو عمرو بن عبد البر- و هما أکبر منه- و أبو عبد اللّه الحمیدی ... و قال أبو علی بن سکرة: ما رأیت مثل أبی الولید الباجی » [... ۱].

و قال ابن خلکان: «کان من علماء الأندلس و حفّاظها ... و هو أحد أئمة المسلمین » [... ۲].

و قال القاضی عیاض: «کان أبو الولید رحمه اللّه فقیها نظارا محققا روایة محدّثا یفهم صیغة الحدیث و رجاله، متکلما أصولیا فصیحا شاعرا مطبوعا حسن التألیف متقن المعارف ... سألت عنه شیخنا قاضی قضاة الشرق أبا علی الصدفی الحافظ صاحبه فقال لی: هو أحمد أئمة المسلمین لا یسئل عن مثله، ما رأیت مثله » [... ۳].

(۳۲) روایة أبی العباس العذری ... ص: ۱۶۴

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۷۸.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۸.

[۳] ترتیب المدارک ۴/ ۸۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۵

ترجمته ...: ص: ۱۶۵

هو: أبو العباس أحمد بن عمر بن أنس العذری المعروف بالدلائی المتوفی سنة ۴۷۸:

قال ابن العماد: «کان حافظا محدثا متقنا، مات فی شعبان و له خمس و ثمانون سنة، حج سنة ثمان و أربعمائة مع أبویه فجاوروا ثمانیة أعوام و صحب هو أبا ذر فتخرج به، و روی عن أبی الحسن بن جهضم و طائفة. و من جلالته أن إمامی الأندلس ابن عبد البر و ابن حزم رویا عنه، و له کتاب دلائل النبوة» [۱].

و قال الیافعی: «و فیها: توفی الحافظ المتقن أبو العباس أحمد بن عمر الأندلسی » [... ۲].

و قال الذهبی: «کان حافظا محدّثا متقنا » [... ۳].

و قال محمد بن محمد مخلوف: «الامام الفقیه المحدث الروایة العالم الجلیل القدر الشهیر الذکر، سمع من أبی ذر الهروی البخاری مرّات ... و عنه من لا یعدّ کثرة، منهم ابن عبد البر و روی عنه أبو علی الصدفی صحیح مسلم » [... ۴].

(۳۳) روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۶۵

اشارة

رواه فی (الفردوس) باللفظ الآتی:

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۳۵۷.

[۲] مرآة الجنان ۳/ ۱۲۲.

[۳] العبر ۳/ ۲۹۰.

[۴] شجرة النور الزکیة فی طبقات المالکیة/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۶

«مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثل باب حطة فی بنی إسرائیل» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۶

هو: أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی الهمدانی المتوفی سنة ۵۰۹:

قال الیافعی فی حوادث ۵۰۹: «و فیها توفی أبو شجاع الدیلمی الهمدانی الحافظ صاحب کتاب الفردوس و تاریخ همدان» [۲].

و قال السبکی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فنا خسرو، الحافظ أبو شجاع الدیلمی مؤرخ همدان و مصنف کتاب الفردوس، ولد سنة خمس و أربعین و أربعمائة ... مات فی تاسع شهر رجب سنة تسع و خمسمائة» [۳].

و قال الذهبی: «المحدّث الحافظ، مفید همدان و مصنف تاریخها، و مصنف کتاب الفردوس » [... ۴].

و قال أیضا: «و أبو شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه الدیلمی الهمدانی الحافظ، صاحب کتاب الفردوس و تاریخ همدان و غیر ذلک ... و کان صلبا فی السنّة» [۵].

و قال ابن العماد: «الهمدانی الحافظ ... ذکره ابن الصلاح فقال: کان محدّثا واسع الرحلة حسن الخلق و الخلق، ذکیا صلبا فی السنة قلیل الکلام صنّف تصانیف اشتهرت عنه، منها کتاب الفردوس » [... ۶].

---

[۱] فردوس الأخبار ۴/ ۴۲۳.

[۲] مرآة الجنان ۳/ ۱۹۸.

[۳] طبقات الشافعیة ۷/ ۱۱۱- ۱۱۲.

[۴] تذکرة الحفاظ ۴/ ۵۳.

[۵] العبر ۴/ ۱۸- ۱۹.

[۶] شذرات الذهب ۴/ ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۷

(۳۴) روایة أبی علی بن سکرة الصدفی ... ص: ۱۶۷

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۶۷

هو: أبو علی حسین بن محمد بن خیرة بن حیون القاضی، المعروف بابن سکرة الصدفی المتوفی سنة ۵۱۴:

قال الیافعی: «و الحافظ الکبیر أبو علی بن سکرة ... برع فی الحدیث و فنونه و صنف التصانیف » [... ۱].

و قال ابن فرحون: «إمام عصره فی علم الحدیث و آخر أئمته فی الأندلس، کان حافظا للحدیث و أسماء رجاله و علله، و کان إماما فی الفقه ... و سمع من خلائق من الأئمة یطول ذکرهم ... و کان موصوفا بالعلم و الدین و العفّة و الصّدق » [... ۲].

و قال الذهبی: «و أبو علی بن سکرة الحافظ الکبیر ... برع فی الحدیث و فنونه و صنف التصانیف » [... ۳].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۲۱۰.

[۲] الدیباج المذهب ۱/ ۳۳۰.

[۳] العبر ۴/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۸

(۳۵) روایة أحمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۶۸

اشارة

تعلم روایته من سند روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

هو: أبو العباس أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرة المرسی، المتوفی سنة ۵۳۳:

قال الذهبی: «أبو العباس أحمد بن عبد الملک بن أبی جمرة المرسی.

روی عن جماعة و انفرد بالإجازة عن أبی عمرو الدانی» [۱].

و انظر:

شذرات الذهب ۴/ ۱۰۲.

و مرآة الجنان ۳/ ۲۶۱ و غیرهما.

(۳۶) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۱۶۸

اشارة

علم روایته من عبارة صدر الدین الحموئی المتقدمة.

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

هو: زاهر بن طاهر بن محمد أبو القاسم الشحامی المستملی المتوفی سنة ۵۳۳:

---

[۱] العبر ۴/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۶۹

قال ابن الجوزی: «رجل فی طلب الحدیث و عمّر، و کان مکثرا متیقظا صحیح السماع، و کان یستملی علی شیوخ نیسابور، و سمع منه الکثیر بإصبهان و الری و همدان و الحجاز و بغداد و غیرها، و أجاز لی جمیع مسموعاته، و أملی فی جامع نیسابور قریبا من ألف مجلس، و کان صبورا علی القراءة علیه، و کان یکرم الغرباء الواردین علیه و یمرضهم و یداویهم و یعیرهم الکتب » [... ۱].

و قال ابن الجزری: «ثقة صحیح السماع، کان مسند نیسابور » [... ۲].

و قال الذهبی: «و زاهر بن طاهر أبو القاسم الشحامی النیسابوری المحدّث المستملی الشروطی، مسند خراسان » [... ۳].

(۳۷) روایة القاضی الأنصاری ... ص: ۱۶۹

اشارة

رواه فی (مشیخته) حیث قال: «حدثنا الجوهری قال: أخبرنا أبو بکر أحمد ابن جعفر بن حمدان بن مالک القطیعی قال: حدثنا العباس بن إبراهیم القراطیسی قال: حدثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی، قال: حدثنا المفضل بن صالح عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه یقول- و قد أخذ بباب الکعبة-: من عرفنی فأنا من قد عرفنی و من أنکرنی فأنا أبو ذر سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألا إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۴].

---

[۱] المنتظم ۱۰/ ۷۹.

[۲] طبقات القراء ۱/ ۲۸۸.

[۳] العبر ۴/ ۹۱.

[۴] مشیخة القاضی الأنصاری- عن نسخته المخطوطة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۰

ترجمته ... ص: ۱۷۰

: هو: محمد بن عبد الباقی الأنصاری المتوفی سنة ۵۳۵:

قال الذهبی: «محمد بن عبد الباقی بن محمد القاضی أبو بکر الأنصاری البغدادی الحنبلی البزاز، مسند العراق، و یعرف بقاضی المارستان، حضر أبا إسحاق البرمکی، و سمع من علی بن عیسی الباقلانی و أبی محمد الجوهری و أبی الطیب الطبری و طائفة و تفقه علی القاضی أبی یعلی، و برع فی الحساب و الهندسة، و شارک فی علوم کثیرة، و انتهی إلیه علوم الإسناد فی زمانه، توفی فی رجب و له ثلاث و تسعون سنة و خمسون أشهر.

قال ابن السمعانی: ما رأیت أجمع للفنون منه، نظر فی کلّ علم، و سمعته یقول: تبت من کل علم تعلّمته إلّا الحدیث و علمه» [۱].

و قال ابن العماد بترجمته: «قال ابن الخشاب: كان مع تفرده بعلم الحساب و الفرائض و افتتانه فی علوم عديدة، صدوقا ثبتا فی الرواية متحريا فيها، و قال ابن ناصر: لم يخلف بعده أن يقوم مقامه فی علمه، و قال ابن شافع: ما رأيت ابن الخشاب يعظم أحدا من مشايخه تعظيمه له» [۲].

و قال ابن الجوزی بترجمته: «كان فهما ثبتا حجة متقنا فی علوم كثيرة، منفردا فی علم الفرائض» [۳].

---

[۱] العبر ۴/ ۹۶.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۱۰۸.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۱

(۳۸) رواية ابن القزاز ... ص: ۱۷۱

اشارة

تعلم روايته من رواية الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۱

: هو: أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن القيسی المعروف بابن القزاز المتوفی سنة ۵۴۰:

قال ابن الأبار: «الخضر بن عبد الرحمن بن سعيد بن علی بن بقی بن غاز ابن إبراهيم القيسی، أبو عمرو المعروف بابن القزاز من أهل المرية، أحد المكثرين عن أبی علی و المتقدمين فی أصحابه، و أكثر أيضا عن أبی علی الغسانی، و كان يكتب الشروط، حدّث و أخذ عنه، و كان أهلا لذلك لعدالته و ضبطه و كتب بخطه علما كثيرا، و توفی سنة أربعين و خمسمائة» [۱].

(۳۹) رواية الخوارزمی ... ص: ۱۷۱

اشارة

رواه: «عن الامام الحافظ الصدر أبی العلاء الحسن بن أحمد الهمدانی بإسناده عن الطبرانی، حدّثنا علی بن عبد العزيز، حدّثنا مسلم بن إبراهيم، حدّثنا الحسن بن أبی جعفر، حدثنا علی بن زيد بن جدعان، عن سعيد بن

---

[۱] المعجم فی أصحاب أبی علی الصدفی/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۲

المسيب عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتی مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق، و من قاتلنا فی آخر الزمان فكأنما قالت مع [۱] الدجال» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۲

: هو: الموفق بن أحمد بن محمد الملكی، أبو المؤيد الخوارزمی، المتوفی سنة ۵۶۸:

قال التقی الفاسی: «الموفق بن أحمد بن محمد المکی أبو مؤید، العلامة خطیب خوارزم، کان أدیبا فصیحا مفوها، خطب بخوارزم دهرا، و أنشأ الخطب، و أقرأ الناس، و تخرّج به جماعة، و توفی بخوارزم فی سنة ۵۷۸. ذکره هکذا الذهبی فی تاریخ الإسلام.

...و ذکره محیی الدین عبد الباقی الحنفی فی طبقات الحنفیة و قال: ذکره القفطی فی أخبار النحاة » [... ۳].

و قال السیوطی: «الموفق بن أحمد بن سعید بن إسحاق أبو المؤید المعروف بأخطب خوارزم، قال الصفدی: کان متمکنا من العربیة، غزیر العلم، فقیها، فاضلا، أدیبا، شاعرا قرأ علی الزمخشری، و له خطب و شعر، قال القفطی: و قرأ علیه ناصر المطرزی» [۴].

---

[۱] کذا.

[۲] مقتل الحسین ۱/ ۱۰۴.

[۳] العقد الثمین ۷/ ۳۱۰.

[۴] بغیة الوعاة ۲/ ۳۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۳

(۴۰) روایة أبی العلاء الهمدانی ... ص: ۱۷۳

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة الخوارزمی.

ترجمته ... ص: ۱۷۳

: هو: الحسن بن أحمد أبو العلاء الهمدانی المتوفی سنة ۵۶۹:

قال الذهبی: «أبو العلاء الهمدانی الحافظ العلامة المقرئ شیخ الإسلام، الحسن بن أحمد بن الحسن بن أحمد بن محمد بن سهل العطار شیخ همدان، قال أبو سعد السمعانی: حافظ متقن و مقرئ فاضل، حسن السیرة، مرضی الطریقة عزیز النفس، سخی بما یملکه مکرم للغرباء، یعرف القراءات و الحدیث و الأدب معرفة حسنة، سمعت منه.

و قال عبد القادر الحافظ: شیخنا أبو العلاء أشهر من أن یعرف، بل تعذّر وجود مثله فی أعصار کثیرة علی ما بلغنا من السّیر، أربی علی أهل زمانه فی کثرة السماعات مع تحصیل أصول ما سمع، وجودة النسخ و إتقان ما کتبه بخطه» [۱].

و قال ابن العماد: «الحافظ أبو العلاء العطار الحسن بن أحمد الهمدانی المقرئ الحنبلی الأستاذ، شیخ همدان و قارئها و حافظها، رحل و حمل القراءات و الحدیث » [... ۲].

و قال الیافعی: «الحافظ أبو العلاء العطار الحسن بن أحمد الهمدانی المقری، شیخ همدان و قاریها و حافظها ... برع علی حفاظ زمانه فی حفظ ما یتعلّق بالحدیث من الأنساب و التواریخ و الأسماء و الکنی و القصص و السّیر، و له

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۴.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۴

تصانیف فی القراءات و الحدیث و الرقائق فی مجلدات کبیرة منها: کتاب زاد المسافر خمسون مجلدا، و کان إماما فی العربیة و حفظ فی اللغة کتاب الجمهرة ... قال ابن النجار: هو إمام فی علوم القرآن و الحدیث و الأدب و الزهد و التمسک بالأثر» [۱].

(۴۱) روایة أبی بکر ابن خیر ... ص: ۱۷۴

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۴

: و هو: أبو بکر محمد بن خیر بن عمر بن خلیفة اللمتونی الإشبیلی المتوفی سنة ۵۷۵.

قال الذهبی: «ابن خیر الامام الحافظ شیخ القراء ... قال الأبار: کان مکثرا إلی الغایة ... و تصدر بإشبیلیة للإقراء و الإسماع و حمل الناس عنه کثیرا، و کان مقرئا مجودا و محدّثا متقنا أدیبا نحویا لغویا واسع المعرفة رضیا مأمونا » [... ۲].

و قال ابن العماد: «الحافظ صاحب شریح فاق الأقران فی ضبط القراءات ... و برع أیضا فی الحدیث و اشتهر بالإتقان وسعة المعرفة بالعربیة، توفی فی ربیع الأول عن ثلاث و سبعین سنة، قال ابن ناصر الدین: لم یکن له نظیر فی الإتقان» [۳].

و قال ابن الجزری: «الحافظ إمام مقرئ کامل بارع » [... ۴].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۸۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۶۶.

[۳] شذرات الذهب ۴/ ۲۵۳.

[۴] طبقات القراء ۲/ ۱۳۹.

(۴۲) روایة محمد بن أبی جمرة ... ص: ۱۷۵

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۵

: هو: محمد بن أحمد بن عبد الملک بن موسی بن أبی جمرة المتوفی سنة ۵۹۹:

قال ابن الجزری: «محمد بن أحمد بن عبد الملک بن موسی بن أبی جمرة بالجیم و الراء، أبو بکر المرسی الأموی مولاهم، إمام کبیر فقیه شهیر ... و روی الکثیر مع الثقة و العدالة » [... ۱].

و قال ابن العماد: «و فیها- أبو بکر بن أبی جمرة ... القاضی أحد أئمة المذهب، عرض المدونة علی والده و له منه إجازة کما لأبیه إجازة من أبی عمرو الدانی، و أجاز له أبو بحر بن العاص و أفتی ستین سنة، و ولی قضاء مرسیة و شاطبة دفعات، و صنف التصانیف، و کان أسند من بقی بالأندلس، توفی فی المحرم» [۲].

و قال الیافعی: «و فیها توفی القاضی محمد بن أحمد الأموی المرسی المالکی، أحد أئمة المذهب، عرض المدونة علی والده، و أجاز له الکبار، و أفتی ستین سنة، و ولی قضاء مرسیة و شاطبة، و صنف التصانیف» [۳].

[۱] طبقات القراء ۲/ ۶۹.

[۲] شذرات الذهب ۴/ ۳۴۲.

[۳] مرآة الجنان ۳/ ۴۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۶

(۴۳) روایة ابن الیتیم الأندلسی ... ص: ۱۷۶

اشارة

تعلم روایته من روایة الحافظ ابن الأبار.

ترجمته ... ص: ۱۷۶

: هو: أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاکم، و یعرف بابن الیتیم المتوفی سنة ۶۲۱:

قال الذهبی: «و ابن الیتیم أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد الأنصاری الأندرشی خطیب المریّة، رحل فی الحدیث و سمع من أبی الحسن ابن النعمة و ابن هذیل و الکبار، و بالاسکندریة من السلفی، و ببغداد من شهدة، و بدمشق من الحافظ ابن عساکر، ولد سنة ۵۴۴ و توفی فی ربیع الأول» [۱].

و قال ابن حجر: «یعرف بالأندلسی، المسند ... صدوق إن شاء اللّه، لیس بمتقن و لا یعتمد إلّا علی ما رواه من أصل ... قال أبو عبد اللّه بن الأبار:

کان مکثرا رحّالا، نسبه بعض شیوخنا إلی الاضطراب، و مع ذلک استند به الناس و أخذوا عنه » [... ۲].

و قال ابن الصابونی: «و حدّث عن الحافظین أبی طاهر السلفی و أبی القاسم ابن عساکر الدمشقی » [... ۳].

[۱] العبر ۵/ ۸۴ حوادث سنة ۶۲۱.

[۲] لسان المیزان ۵/ ۵۰.

[۳] تکملة إکمال الإکمال ۳۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۷

(۴۴) روایة ابن خلیل الدمشقی ... ص: ۱۷۷

اشارة

علم روایته لحدیث السفینة من عبارة الکنجی السابقة الذکر.

ترجمته ... ص: ۱۷۷

: هو: یوسف بن خلیل بن عبد اللّه أبو الحجاج الدمشقی، المتوفی سنة ۶۴۸:

قال الذهبی: «ابن خلیل: الحافظ المفید الإمام الرّحال مسند الشام شمس الدین، أبو الحجاج یوسف بن خلیل بن عبد اللّه الدمشقی

الآدمی، محدّث حلب، سئل أبو إسحاق الصریفینی عنه فقال: حافظ ثقة عالم بما یقرأ علیه، لا یکاد یفوته اسم الرجل، و سئل الحافظ الضیاء عنه فقال: حافظ سمع و حصل الکثیر و هو صاحب رحلة و تطواف. قال عمر بن الحاجب الحافظ: هو أحد الرحالین بل أوحدهم فضلا و أوسعهم رحلة، نقل بخطه الملیح ما لا یدخل تحت الحصر، و هو طیّب الأخلاق مرضیّ الطریقة، متقن ثقة حافظ» [۱].

و قال ابن العماد: «کان إماما حافظا ثقة نبیلا متقنا واسع الروایة جمیل السیرة متسع الرحلة، قال ابن ناصر الدین: کان من الأئمة الحافظ المکثرین الرحالین، بل کان أوحدهم فضلا و أوسعهم رحلة و کتابة و نقلا » [... ۲].

و قال ابن رجب: «استوطن فی آخر عمره حلب و تصدّر بجامعها، و صار حافظا و المشار إلیه بعلم الحدیث فیها » [... ۳].

---

[۱] تذکرة الحافظ ۴/ ۱۴۱۰.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۲۴۳.

[۳] ذیل طبقات الحنابلة ۲/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۸

(۴۵) روایة ابن الأبار ... ص: ۱۷۸

اشارة

روی حدیث الثقلین و حدیث السفینة فی سیاق واحد، بسند له عن سیدنا أبی ذر الغفاری حیث قال: «حدثنا أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الحاکم- و یعرف بابن الیتیم- فی آخرین عن أبی بکر بن خیر، أنا أبو عمرو الخضر بن عبد الرحمن، أنا أبو علی الصدفی قراءة علیه و أنا أسمع- فی المسجد الجامع عمّره اللّه بحضرة المریة ذی الحجة سنة خمس و خمسمائة- أنا أبو الولید الباجی و أبو العباس العذری.

و أنبأنا ابن أبی جمرة عن أبیه قالا: أنا أبو ذر، أنا الدارقطنی، نا أبو القاسم الحسن بن محمد بن بشر الکوفی الخزاز، فی سنة إحدی و عشرین- یعنی و ثلاثمائة، نا الحسین بن الحبری، نا الحسن بن الحسین العرنی، نا علی بن الحسن العبدری، عن محمد بن رستم أبی الصامت الضبی عن زاذان أبی عمر عن أبی ذر:

إنه تعلق بأستار الکعبة و قال: یا أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا جندب الغفاری، و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر، أقسمت علیکم بحمد اللّه و بحق رسوله هل فیکم أحد سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ما أقلّت الغبراء و لا أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبی ذر؟ فقامت طوائف من الناس فقالوا: أللهم إنّا قد سمعناه و هو یذکر ذلک. فقال: و اللّه ما کذبت منذ عرفت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا أکذب حتی ألقی اللّه تعالی.

و قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنّی تارک فیکم خلیفتین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض، سبب بید اللّه تعالی و سبب بأیدیکم، و عترتی أهل بیتی فانظروا کیف تخلفونی فیهم، فإن إلهی عز و جل قد و عدنی إنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۷۹

و سمعته صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۷۹

: هو: أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه القضاعى الأندلسى المتوفى سنة ۶۵۸:

قال ابن العماد: «و فيها- ابن الأبار الحافظ العلامة أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه القضاعى الأندلسى البلنسى الكاتب الأديب، أحد أئمة الحديث، قرأ القراءات و عنى بالأثر، و برع فى البلاغة و النظم و النثر، و كان ذا جلالة و رياسة.

قتله صاحب تونس ظلما فى العشرين من المحرّم و له ثلاث و ستون سنة» [۲].

و قال ابن شاكر الكتبى: «الحافظ العلامة أبو عبد اللّه القضاعى البلنسى الكاتب الأديب المعروف بابن الأبّار، ولد سنة خمس و تسعين و خمسمائة، عنى بالحديث، و حال فى الأندلسى و كتب العالى و النازل، و كان بصيرا بالرجال، عالما بالتاريخ، إماما فى العربية، فقيها مفننا أخباريا فصيحا » [... ۳].

و قال الصفدى: «ابن الأبّار ... الحافظ العلامة ... سمع من أبيه و أبى عبد اللّه محمد بن نوح الغافقى و أبى الربيع سليمان بن موسى بن سالم الكلاعى الحافظ، و به تخرج » [... ۴].

(۴۶) رواية الذهبى ... ص: ۱۷۹

اشارة

روى حديث السفينة حيث نقل فى ترجمة الحسن بن أبى جعفر تعديل ابن

---

[۱] المعجم فى أصحاب القاضى الامام أبى على الصدفى ۸۷- ۸۹.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۲۹۵.

[۳] فوات الوفيات ۲/ ۴۵۰.

[۴] الوافى بالوفيات ۳/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۰

عدى إيّاه و روايته للحديث عنه، و قد تقدم نص عبارته فى (ابن عدى)

ترجمته ... ص: ۱۸۰

: هو: محمد بن أحمد بن عثمان شمس الدين الذهبى المتوفى سنة ۷۴۸:

قال ابن تغرى بردى: «الشيخ الامام الحافظ المؤرخ، صاحب التصانيف المفيدة، شمس الدين أبو عبد اللّه، الذهبى الشافعى رحمه اللّه تعالى، أحد الحفاظ المشهورة، سمع الكثير و رحل البلاد و كتب و ألّف و صنّف و أرخ و صحح و برع فى الحديث و علومه، و حصّل الأصول و انتقى، و قرأ القراءات السبع على جماعة من مشايخ القراءات» [۱].

و قال الشوكانى: «الحافظ الكبير المؤرخ، صاحب التصانيف السائرة فى الأقطار. قال ابن حجر: كان أكثر أهل عصره تصنيفا ... قال البدر النابلسى فى مشيخته: كان علامة زمانه فى الرجال و أحوالهم، حديد الفهم، ثاقب الذهن، و شهرته تغنى عن الإطناب فيه» [۲].

و قال الجزرى: «الذهبى الحافظ، أستاذ ثقة كبير، ولد سنة ۶۷۳ و عنى بالقراءات من صغره ... و كتب كثيرة و ألّف و جمع و أحسن فى تأليف طبقات القراء، و أخّر بأخرى، و كان قد ترك القراءات و اشتغل بالحديث و أسماء الرجال فبلغت شيوخه فى الحديث و غيره ألفا. توفى فى ذى القعدة سنة ۷۴۸ بدمشق» [۳].

و قال الصفدى: «الشيخ الامام العلامة الحافظ شمس الدين أبو عبد اللّه الذهبى، حافظ لا يجارى و لا فظ لا يبارى، أتقن الحديث و رجاله و نظر علله و أحواله و عرف تراجم الناس و أزال الإبهام فى تواريخهم و الإلباس » [... ۴].

و قال ابن حجر: «الحافظ أبو عبد اللّه شمس الدين الذهبى ... مهر فى فنّ الحديث و جمع فيه المجاميع المفيدة الكثيرة، حتى كان أكثر أهل عصره

---

[۱] النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

[۳] غاية النهاية فى طبقات القراء ۲/ ۷۱.

[۴] الوافى بالوفيات ۲/ ۱۶۳- ۱۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۱

تصنيفا ... قرأت بخط البدر النابلسى فى مشيخته: كان علّامة زمانه فى الرجال و أحوالهم حديد الفهم، ثاقب الذهن، و شهرته تغنى عن الإطناب فيه» [۱].

(۴۷) رواية البوصيرى ... ص: ۱۸۱

اشارة

رواه فى كتابه (إتحاف السادة) حيث قال:

«و عن أبى الطفيل: أنه رأى أبا ذر رضى اللّه عنه قائما على الباب و هو ينادى:

يا أيها الناس تعرفونى؟ من عرفنى فقد عرفنى و من لم يعرفنى فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أنا أبو ذر الغفارى، سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا و من تخلّف عنها غرق. و إن مثل أهل بيتى فيكم باب حطة. رواه أبو يعلى و البزار» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۱

: هو: أحمد بن أبى بكر بن إسماعيل أبو العباس الكتانى البوصيرى القاهرى الشافعى المتوفى سنة ۸۴۰:

قال ابن حجر: «ولد فى المحرم سنة ۷۶۲ و اشتغل قليلا و سكن القاهرة و لازم شيخنا العراقى على كبر فسمع منه الكثير، ثم لازمنى فى حياة شيخنا، فكتب عنى لسان الميزان و النكت على الكاشف، و سمع علىّ الكثير من التصانيف و غيرها ... و كان كثير السكون و الصلاة و التلاوة مع حدّة الخلق، و جمع أشياء منها: زوائد سنن ابن ماجة على الكتب السنة، و عمل زوائد المسانيد

---

[۱] الدرر الكامنة ۳/ ۴۲۶.

[۲] إتحاف السادة المهرة بزوائد المسانيد العشرة، عن نسخته المحفوظة بمكتبة طوبقبو سراى أحمد الثالث

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۲

العشرة » [... ۱].

و قال السيوطى فى ذكر من كان بمصر من حفاظ الحديث:

«سمع الكثير و عنى بالفن و ألّف و خرّج» [۲].

و هكذا ترجم له السخاوى [۳] و ابن العماد [۴].

(۴۸) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۸۲

اشارة

رواه عن سیدنا أبی ذر رضی اللّه عنه فی (المطالب العالیة) و هذا لفظه:

«۴۰۰۳ حسن [۵]: سمعت أبا ذر- و هو آخذ بحلقة الباب- و هو یقول: یا أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من دخلها نجا و من تخلّف عنها هلک.

۴۰۰۴ أبو الطفیل: إنه رأی أبا ذر قائما علی الباب و هو ینادی: یا أیها الناس تعرفونی؟ من عرفنی فقد عرفنی، من لم یعرفنی فأنا جندب صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها غرق، و إن مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة» [۶].

---

[۱] أنباء الغمر بأبناء العمر ۸/ ۴۳۱.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۶۳.

[۳] الضوء اللامع ۱/ ۲۵۱.

[۴] شذرات الذهب ۷/ ۲۳۳.

[۵] کذا و الظاهر أنه: حنش.

[۶] المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة ۴/ ۷۵. المسانید الثمانیة هی: مسانید أبی داود الطیالسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۳

ترجمته ... ص: ۱۸۳

: هو: أحمد بن علی شهاب الدین أبو الفضل العسقلانی، المعروف بابن حجر المتوفی سنة ۸۵۲:

قال السخاوی: «شیخی الأستاذ إمام الأئمة الشهاب أبو الفضل الکنانی العسقلانی المصری ثم القاهری الشافعی ... أملی ما ینیف علی ألف مجلس علی حفظه، و اشتهر ذکره، و بعد صیته و ارتحل الأئمة إلیه و تبحج الأعیان بالوفود علیه، و کثرت طلبته، حتی کان رءوس العلماء من کل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقة بعد أخری، و ألحق الأبناء بالآباء و الأحفاد بل و أبناءهم بالأجداد و لم یجتمع عند أحد مجموعهم، و قهرهم بذکائه و توقّد تصوّره و سرعة إدراکه و اتساع نظره و وفور آدابه، و امتدحه الکبار ... و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الأمانة و المعرفة التامة » [... ۱].

و قال السیوطی: «إمام الحفّاظ فی زمانه، قاضی القضاة، انتهت إلیه الرحلة و الریاسة فی الحدیث فی الدنیا بأسرها، فلم یکن فی عصره حافظ سواه، و ألف کتبا کثیرة » [... ۲].

و قال ابن العماد: «شیخ الإسلام علی الأعلام، أمیر المؤمنین فی الحدیث، حافظ العصر، شهاب الدین أبو الفضل، أقبل علی الاشتغال و الاشتغال و التصنیف، و برع فی الفقه و العربیة، و صار حافظ الإسلام، قال بعضهم: کان شاعرا طبعا محدّثا صناعة فقیها تکلفا، انتهی إلیه معرفة الرجال و استحضارهم، و معرفة العالی و النازل و علل الحدیث و غیر ذلک؛ و صار هو المعول علیه فی هذا

و الحمیدی و ابن أبی عمر و مسدد و ابن منیع البغوی و ابن أبی شیبة و عبد بن حمید الکسی و الحارث ابن أبی أسامة، و قد أضاف

إليها من مسندى أبى يعلى و ابن راهويه.

[۱] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۴

الشأن فی سائر الأقطار و قدوة الأمة و علامة العلماء و حجة الأعلام و محيى السنة، و انتفع به الطلبة و حضر دروسه و قرأ عليه غالب علماء مصر، و رحل الناس إليه من الأقطار » [... ۱].

(۴۹) روایة ابن کمال باشا ... ص: ۱۸۴

اشارة

رواه فی باب فضائل أمير المؤمنين عليه السلام بلفظ: «مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق. عن ابن عباس و ابن الزبير و أبى ذر» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۴

: هو: أحمد بن سليمان الحنفى الشهير بابن كمال باشا المتوفى سنة ۹۴۰:

قال صاحب الشقائق النعمانية: «و من العلماء فی عصره: العالم العامل و الفاضل الكامل المولى شمس الدين أحمد بن سليمان بن كمال باشا ... كان رحمه اللّه تعالى من العلماء الذين صرفوا جميع أوقاتهم إلى العلم، و كان يشتغل بالعلم ليلا و نهارا، و يكتب جميع ما لاح بباله الشريف، و قد فتر الليل و النهار و لم يفتر قلمه، و صنف رسائل كثيرة فی المباحث المهمة الغامضة، و كان عدد رسائله قريبا من مائة رسالة ... و كلّ تصانيفه مقبولة بين الناس، و كان صاحب أخلاق حميدة حسنة و أدب تام و عقل وافر و تقرير حسن ملخص، و له ... تحرير مقبول جدا

---

[۱] شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

[۲] فضائل الخلفاء الأربعة. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۵

لإيجازه مع وضوح دلالته على المراد.

و بالجملة، أنسى رحمه اللّه تعالى ذكر السلف بين الناس، و أحيا رباع العلم بعد الاندراس، و كان فی العلم جبلا راسخا و طودا شامخا، و كان من مفردات الدنيا و منبعا للمعارف العليا، روح اللّه تعالى روحه و زاد فی غرف الجنان فتوحه» [۱].

و قال ابن العماد فی حوادث سنة ۹۴۰: «و فيها شمس الدين أحمد بن سليمان الحنفى الشهير بابن كمال باشا، العلم العلامة الأوحد المحقّق الفهامة صاحب التفسير » [... ۲].

(۵۰) روایة القدوسی الحنفی ... ص: ۱۸۵

اشارة

و رواه الشيخ عبد النبى القدوسى الحنفى عن أبى ذر باللفظ الآتى: «إن مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف

عنها هلك» [۳]

ترجمته ... ص: ۱۸۵

: هو: الشيخ عبد النبى بن أحمد القدوسى الحنفى المتوفى سنة ۹۹۰:

قال عمر رضا كحالة: «عبد النبى بن أحمد بن عبد القدوس الحنفى النعمانى، فقيه باحث من أهل الهند، توفى خنقا فى السجن، من تصانيفه: سنن

---

[۱] الشقائق النعمانية ص ۲۲۶.

[۲] شذرات الذهب ۸/ ۲۳۸.

[۳] سنن الهندى فى متابعة المصطفى. مخطوط.

الهدى فى متابعة المصطفى، و وظائف اليوم و الليلة النبوية» [۱].

(۵۱) رواية الخفاجى ... ص: ۱۸۶

اشارة

رواه فى (شفاء الغليل) حيث قال: «و مثل قولى فى آل البيت رضى اللّه عنهم، عقدا لما ورد فى الحديث النبوى من قوله: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنما مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا:

إن آل البيت حبى لهم مائى و زادى

و هم سفن نجاتى فى معاشى و معادى

و للنواجى:

قد تدانى الرحيل و السير صعب فعلام القدوم من غير زاد

و ببحر الهوى غرقت و لكن بك أرجو النجاة يوم المعاد» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۸۶

: هو: أحمد بن محمد شهاب الدين الخفاجى المصرى المتوفى سنة ۱۰۶۹:

قال المحبى: «الشيخ أحمد بن محمد بن عمر قاضى القضاة الملقّب بشهاب الدين الخفاجى المصرى الحنفى، صاحب التصانيف السائرة، و أحد أفراد الدنيا المجمع على تفوّقه و براعته، و كان فى عصره بدر سماء العلم و نير أفق النثر و النظم، رأس المؤلفين و رئيس المصنفين، سار ذكره سير المثل، و طلعت أخباره

---

[۱] معجم المؤلفين ۶/ ۲۰۱. و انظر الأعلام للزركلى ۴/ ۳۲۰.

[۲] شفاء الغليل ص ۲۲۰، ۲۵۳.

طلوع الشهب فى الفلك، و كلّ من رأيناه أو سمعنا به ممن أدرك وقته معترفون له بالتفرد فى التقرير و التحرير و حسن الإنشاء، و

لیس فیهم من یلحق شأوه و لا یدعی ذلک، مع أن فی الخلق من یدعی ما لیس فیه، و تآلیفه کثیرة، ممتعة مقبولة، انتشرت فی البلاد و رزق فیها سعادة عظیمة، فإن الناس اشتغلوا بها، و أشعاره و منشآته مسلمة لا مجال للخدش فیها.

و الحاصل: إنه فاق کلّ من تقدّمه فی کلّ فضیلة، و أتعب من یجیء بعده، مع ما خوّله اللّه تعالی من السعة و کثرة الکتب و لطف الطبع و النکتة و النادرة و قد ترجم نفسه فی آخر ریحانته من حین مبدئه » [... ۱].

و قال الصدیق حسن خان القنوجی: «الشیخ الفاضل و الأدیب الکامل ... حامل علم العلم و ناشره، و جالب متاع الفضل و تاجره، کان ممن شرف إلیه مسائلة الکمال رحالها، إذ ورث من سماء المعالی بدرها و هلالها، و حوی طارفها و تلیدها و أرضع من در الفنون کهلها و ولیدها، و سفرت له فرائد العلوم رافعة النقب و تزینت بمنظومه و منثوره صدور المجالس و الکتب، حرر لنفسه ترجمة فی کتابه الریحانة ... و کان رحمه اللّه علّامة فی العربیة و لسان العرب، و حاشیته علی تفسیر البیضاوی تدل علی علو علومه وسعة فضله و کمال ذکائه و غایة اطلاعه و نهایة تحقیقه، لم یقم فی الحنفیة مثله فی الزمان، و لم یساوه فی فضائله و مناقبه إنسان » [... ۲]

(۵۲) روایة الأنصاری الشیروانی ... ص: ۱۸۷

اشارة

أثبت حدیث السفینة فی خطبة کتابه (المناقب الحیدریة) الذی ألّفه فی

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۲] التاج المکلل: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۸

مناقب السلطان حیدر الغازی إذ قال:

«الحمد للّه الذی جلّ شأنه و عظم سلطانه و شمل الخواص و العوام جوده و إحسانه، الملک الدیّان الکریم المنّان، و الصلاة و السلام علی سید الأنام البشیر النذیر السراج المنیر الهادی إلی منهج الإسلام، الذی سبّح الحصی فی کفّه و نبع الماء من بین أصابعه و حنّ الجذع إلیه و نزل القرآن العظیم لا- یأتیه الباطل من بین یدیه و لا من خلفه علیه، نبینا الطاهر الأمین، أکرم الأولین و الآخرین، صاحبا الفضائل الفاخرة و المعجزات الباهرة، أبی القاسم محمد بن عبد اللّه بن عبد المطلب ابن هاشم.

و أهل بیته الکرام الأبرار الذین هم کسفینة نوح، من تعلّق بها فاز و من تأخر عنها زج فی النار، المطهرین من الرجس و المآثم، و أصحابه الرّاشدین المتمسکین بالحبل المتین» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۸

: هو: أحمد بن محمد علی الأنصاری الیمنی الشهیر بالشروانی المتوفی سنة ۱۲۵۳ [۲]:

قال عمر رضا کحالة: «أحمد بن محمد بن علی بن إبراهیم الهمدانی الأنصاری الیمنی المعروف بالشروانی، أدیب، مؤرخ، شاعر، توفی ببلدة بونة.

من مصنفاته:

حدیقة الأفراح لإزالة الأتراح فی الأدب و النوادر، و تراجم الأدباء، نفحة الیمن فیما یزول بذکره الشجن، الجوهر الوقاد فی شرح بانت سعاد، العجب العجاب فی ما یفید الکتاب فی الأدب و الإنشاء، و المناقب الحیدریة» [۳].

---

[۱] المناقب الحیدریة. و قد کتب جماعة من الأعلام تقاریظ علی هذا الکتاب، منهم محمد رشید الدین خان الدهلوی و الشیخ المولوی حسن علی المحدّث.

[۲] کذا فی إیضاح المکنون ۱/ ۳۸۵.

[۳] معجم المؤلفین ۲/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۸۹

(۵۳) روایة الآلوسی ... ص: ۱۸۹

اشارة

و أورد شهاب الدین الآلوسی عن الامام الفخر الرازی عن بعض المذکورین: إنه علیه الصلاة و السلام قال: «مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکب فیها نجا و من تخلّف عنها هلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۹

: هو: شهاب الدین محمود الآلوسی البغدادی المتوفی سنة ۱۲۷۰:

قال عمر رضا کحالة: «محمود بن عبد اللّه الحسینی الآلوسی شهاب الدین أبو الثناء، مفسّر، محدّث، فقیه، لغوی، نحوی، مشارک فی بعض العلوم.

ولد ببغداد فی ۱۴ شعبان و تقلّد القضاء فیها و عزل، و سافر إلی الموصل فالقسطنطنیة، و مرّ بماردین و سیواس، و أکرمه السلطان عبد المجید، و عاد إلی بغداد و توفی بها فی ۲۵ ذی القعدة. من تصانیفه الکثیرة:

روح المعانی فی تفسیر القرآن و السبع و المثانی، فی تسعة مجلّدات » [... ۲].

---

[۱] روح المعانی ۲۵/ ۳۰.

[۲] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۰

(۵۴) روایة الکمشخانوی ... ص: ۱۹۰

اشارة

روی حدیث السفینة حیث قال: «و مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

بر. طب عن ابن عباس. ک خط عن أبی ذر» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۹۰

: هو: أحمد بن مصطفی الکمشخانوی الخالدی الحنفی المتوفی سنة ۱۳۱۱:

قال عمر رضا کحالة: «أحمد بن مصطفی بن عبد الرحمن الکمشخانوی النقشبندی الخالدی الحنفی ضیاء الدین، صوفی، محدّث، واعظ، ولد فی کمشخانه بولایة طربزون، و رحل إلی القسطنطینیة و بقی بها یحدّث و یؤلّف و یعظ إلی أن توفی فی ۷ ذی القعدة.

من تآليفه: جامع المتون فی ألفاظ الكفر و تصحيح الاعتقاد و الأعمال، روح العارفين و رشاد الطالبين فی التصوف، راموز الأحاديث علی ترتيب حروف الهجاء جامع الأصول فی الأولياء و أنواعهم و أصنافهم و أصول كل طريق، و دواء المسلمين فی الوعظ» [۲].

---

[۱] راموز الأحاديث ص ۳۹۱.

[۲] معجم المؤلفين ۲/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۱

(۵۵) روایة العلوی الحضرمی ... ص: ۱۹۱

اشارة

و رواه السيد أبو بكر العلوی الحضرمی من طريق الطبرانی فی المعجم الصغير كما تقدم [۱].

و رواه أيضا من طريق الحاكم فی المستدرك [۲].

ترجمته ... ص: ۱۹۱

: هو: أبو بكر بن عبد الرحمن العلوی الحضرمی الشافعی المتوفی سنة ۱۳۴۱:

قال عمر رضا كحالة: «أبو بكر بن عبد الرحمن بن محمد بن علی بن عبد اللّه بن عبدروس بن علی بن محمد بن شهاب الدين، العلوی الحسينی الحضرمی الشافعی، عالم شاعر، مشارك فی أنواع من العلوم، ولد بقرية حصن آل فلوقه من حضر موت، و بها نشأ، و توفی فی حيدرآباد دكن بالهند.

من آثاره: رشفة الصادی من بحر فضائل النبی الهادی، الترياق النافع بإيضاح جمع الجوامع فی جزءين، منظومة حدائق ذريعة الناهض إلی تعلّم أحكام الفرائض، إسعاف الطلاب ببيان مساحة السطوح و ما تتوقف عليه من الحساب، و ديوان شعر» [۳].

---

[۱] رشفة الصادی ۷۹.

[۲] المصدر نفسه.

[۳] معجم المؤلفين ۳/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۲

(۵۶) روایة النبهانی ... ص: ۱۹۲

اشارة

رواه حيث قال: «إن مثل أهل بيتی فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلك. ك عن أبی ذر» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۹۲

: هو: يوسف بن إسماعيل النبهانی الشافعی المتوفی سنة ۱۳۵۰:

قال عمر رضا كحالة: «يوسف بن إسماعيل بن يوسف بن إسماعيل بن حسن بن محمد النبهانی الشافعی أبو المحاسن، أديب، شاعر،

صوفی، من القضاة » [... ۲].

و له ترجمة مفصلة فی مقدمة (شواهد الحق فی الاستغاثة بسیّد الخلق) [۳].

و خلاصتها: أنه ولد سنة ۱۲۶۵ تقریبا و قرأ القرآن علی الحافظ الشیخ إسماعیل النبهانی، و رحل إلی مصر لطلب العلم، و دخل الأزهر سنة ۱۲۷۳، و درس علی مشایخه: أحدهم: شیخ المشایخ الشیخ إبراهیم السقّاء الشافعی المتوفی سنة ۱۲۸۹ و قد أجازه بإجازة فائقة، و العلامة السید محمد الدمنهوری الشافعی المتوفی سنة ۱۲۸۷، و العلامة الشیخ أحمد الأجهوری الضریر الشافعی المتوفی سنة ۱۲۹۳، و العلامة الشیخ حسن العدوی المالکی المتوفی سنة ۱۲۸۹ و غیرهم من کبار علماء المذاهب المختلفة.

---

[۱] الفتح الکبیر فی ضم الزیادة إلی الجامع الصغیر ۱/ ۴۱۴.

[۲] معجم المؤلفین ۱۳/ ۲۷۵.

[۳] طبع مصر سنة ۱۳۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۳

و تولی القضاء فی الولایات المختلفة، حتی صار رئیسا لمحکمة الحقوق العلیا فی بیروت.

أما مصنفاته فهی کثیرة جدا.

و لقد أثنی علیه کبار علماء عصره، و أشادوا بفضله فی تقاریظهم لکتابه المذکور.

(۵۷) روایة الکافی ... ص: ۱۹۳

اشارة

رواه حیث قال: «و روی البزار عن ابن عباس و أبو داود عن ابن الزبیر و الحاکم عن أبی ذر بسند حسن: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۱].

و قد صرّح بصحة هذا الحدیث و أکّد علی ذلک حیث قال بعد کلام له:

«و یدلّ علی ذلک: الحدیث المشهور المتفق علی نقله:

مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و هو حدیث نقله الفریقان و صححه القبیلان، لا یمکن لطاعن أن یطعن علیه و أمثاله فی الأحادیث کثیرة».

ترجمته ... ص: ۱۹۳

: هو: محمد بن یوسف التونسی المالکی المعروف بالکافی المتوفی سنة ۱۳۷۹:

---

[۱] السیف الیمانی المسلول فی عنق من یطعن فی أصحاب الرسول ص ۹ فرغ من تألیفه سنة ۱۳۵۴ ط أمیة دمشق ۱۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۴

قال عمر رضا کحالة: «محمد بن یوسف بن محمد بن سعد الحیدری التونسی الأزهری الأشعری المالکی الخلوتی المعروف بالکافی، فقیه، متکلم، صوفی ...، انتسب إلی الأزهر و درّس فیه ما یقرب من عشرین عاما، و أخذ عن أحمد الرفاعی الفیومی و سلیم البشری و أبی الفضل الجیزاوی و بخیت المطیعی و غیرهم، ثم توجه إلیّ صفاقس فدرّس بها و تحوّل فی أنحاء القطر التونسی، ثم سافر إلی طرابلس الغرب فبنی غازی، و منها أبحر إلی القسطنطینیة فأزمیر فالإسکندریة، ثم غادرها إلی القاهرة فالسویس فجدة فمکة فالمدینة،

و بها درّس فی الحرم النبوی، ثم استوطن دمشق و توفی بها فی ۲۹ ربیع الأول، و دفن بمقبرة الدحداح.

من مؤلفاته الکثیرة ... السیف الیمانی المسلول فی عنق من طعن فی أصحاب الرسول » [... ۱].

(۵۸) روایة الأمر تسری ... ص: ۱۹۴

رواه بألفاظ مختلفة عن جماعة من الأعلام عن عدّة من الأصحاب حیث قال:

«عن حنش بن المعتمر قال: رأیت أبا ذر آخذا بعضادتی باب الکعبة و هو یقول: من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۳۶.

أخرجه الحاکم فی تاریخه، و أبو یعلی فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر و الأوسط، و سماک بن حرب، و البزار، و أبو الحسن المغازلی.

عن أبی ذر أنه قال ... أخرجه أحمد فی مسنده و ابن جریر فی مسنده و ابن جریر فی تاریخه.

عن ابن عباس ... أخرجه الطبرانی فی الکبیر و أبو نعیم فی الحلیة و البزار فی المسند.

عن سلمة بن الأکوع ... أخرج ابن المغازلی فی المناقب.

عن عبد اللّه بن الزبیر ... أخرجه البزار فی مسنده.

عن أبی سعید الخدری ... أخرجه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط» [۱].

(۵۹) روایة حسین المصری ... ص: ۱۹۵

و هو: الأستاذ حسین محمد یوسف المصری. من المعاصرین.

روی حدیث السفینة فی کتابه (سید شباب أهل الجنة) حیث قال: «مثل أهل البیت مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق.

البزار من حدیث عبد اللّه بن الزبیر و ابن عباس، و الطبرانی من حدیث أبی ذر و أبی سعید» [۲].

---

[۱] أرجح المطالب ۳۲۹- ۳۳۰.

[۲] سید شباب أهل الجنة ص ۴۴ ط مصر ۱۹۷۳ و قد قدم له: عبد الحلیم محمود شیخ الأزهر

(۶۰) روایة أحمد محمد داود ... ص: ۱۹۶

و هو من المعاصرین، رواه فی کتابه فی مناقب سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و أخرج البزار عن عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أهل بیتی فیکم کسفینة نوح من رکبها نجا و من ترکها غرق» [۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه ص ۵۴ ط سنة ۱۳۸۹ و قدم له العارف باللّه: الشیخ محمد أحمد رضوان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۷

شواهد حدیث السفینة ... ص: ۱۹۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۱۹۹

ثم إنه یشهد لکون مثل أهل البیت علیهم السلام مثل سفینة نوح أمور:

الأول: کلام لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۹۹

قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «إنما مثلنا فی هذه الأمة کسفینة نوح و کباب حطة فی بنی إسرائیل».

رواه جلال الدین السیوطی بتفسیر قوله تعالی وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا ... قائلا ما نصه: «و أخرج ابن أبی شیبة عن علی بن أبی طالب قال: إنما مثلنا فی هذه الأمّة کسفینة نوح و کباب حطة فی بنی إسرائیل» [۱].

و روی المتقی: «عن عباد بن عبد اللّه الأسدی قال: بینما أنا عند علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فی الرحبة، إذ أتاه رجل فسأله عن هذه الآیة: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ قال: ما من رجل من قریش جرت علیه المواسی إلّا قد نزلت فیه طائفة من القرآن، و اللّه [و اللّه لأن یکونوا یعملوا ما سبق لنا أهل البیت علی لسان النبی الأمی صلّی اللّه علیه و سلّم أحب إلیّ من أن یکون لی ملء هذه الرحبة ذهبا و فضة، و اللّه إن مثلنا فی هذه الأمة کمثل سفینة نوح فی قوم نوح. و إن مثلنا فی هذه الأمة کمثل باب حطة فی بنی إسرائیل. أبو سهل

---

[۱] الدر المنثور ۱/ ۷۱- ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۰

القطان فی أمالیه. و ابن مردویه» [۱].

الثانی: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰

و قال علیه السلام: «أنا من سنخ أصلاب أصحاب السفینة، و کما نجا فی هاتیک من نجا ینجو فی هذه من ینجو».

رواه الیعقوبی من کلام له علیه السلام قال ...: « فأین یتاه بکم؟ بل أین تذهبون عن أهل بیت نبیکم؟ أنا من سنخ أصلاب أصحاب السفینة، و کما نجا فی هاتیک من نجا ینجو فی هذه من ینجو ویل و هین لمن تخلف عنهم، إنی فیکم کالکهف لأهل الکهف، و إنی فیکم باب حطة من دخل فیه نجا و من تخلّف عنه هلک، حجة من ذی الحجة فی حجة الوداع: إنی قد ترکت بین أظهرکم ما إن تمسکتم به لن تضلوا بعدی أبدا: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی» [۲].

الثالث: کلام آخر له علیه السلام ... ص: ۲۰۰

و قال علیه السلام. «فنحن نور السموات و الأرض و سفن النجاة»

و

قد قال ذلک فی خطبة خطبها فی مدح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رواها سبط ابن الجوزی بسنده إلی الحسین بن علی علیهما السلام قال: «خطب أبی أمیر المؤمنین یوما بجامع الکوفة خطبة بلیغة فی مدح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال بعد حمد اللّه: لمّا أراد اللّه أن ینشئ المخلوقات و یبتدع الموجودات أقام الخلائق فی صورة قبل دحو الأرض و رفع السماوات، ثم أفاض نورا من نور عزه فلمع قبسا من ضیائه و سطع.

---

[۱] کنز العمال ۲/ ۲۷۷- ۲۷۸.

[۲] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۱

ثم اجتمع فی تلک الصورة و فیها هیئة نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له اللّه تعالی: أنت المختار و عندک مستودع الأنوار، و أنت المصطفی المنتخب الرضا المنتجب المرتضی، من أجلک أضع البطحاء و أرفع السماء و أجری الماء و أجعل الثواب و العقاب و الجنة و النار، و أنصب أهل بیتک علما للهدایة و أودع أسرارهم فی سری بحیث لا یشکل علیهم دقیق و لا یغیب عنهم خفی، و أجعلهم حجتی علی بریتی و المنبهین علی قدری و المطلعین علی أسرار خزائنی.

ثم أخذ الحق سبحانه علیهم الشهادة بالربوبیة و الإقرار بالوحدانیة فی مکنون علمه، و نصب العوالم و موج الماء و أثار الزبد و أهاج الدخان، فطفی عرشه علی الماء، ثم أنشأ الملائکة من أنوار أبدعها و أنواع اخترعها، ثم خلق الأرض و ما فیها.

ثم قرن بتوحیده نبوة نبیّه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و صفیّه، و شهدت السماوات و الأرض و الملائکة و العرش و الکرسی و الشمس و القمر و النجوم و ما فی الأرض له بالنوبة، فلمّا خلق آدم أبان للملائکة فضله و أراهم ما خصه به من سابق العلم و جعله محرابا و قبلة لهم و سجدوا له، ثم بیّن لآدم حقیقة ذلک النور و مکنون ذلک السر، فلما حانت أیامه أودعه شیئا، و لم یزل ینقل من الأصلاب الفاخرة إلی الأرحام الطاهرة إلی أن وصل عبد المطلب ثم إلی عبد اللّه ثم إلی نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم، فدعا الناس ظاهرا و باطنا و ندبهم سرا و علانیة، و استدعی الفهوم إلی القیام بحقوق ذلک السر المودع فی الذر قبل النسل، فمن وافقه قبس من لمحات ذلک النور و اهتدی إلی السر و انتهی إلی العهد المودع، و من غمرته الغفلة و شغلته المحنة فاستحق البعد.

ثم لم یزل ذلک النور ینتقل فینا و یتشعشع فی غرائزنا، فنحن أنوار السماوات و الأرض و سفن النجاة، و فینا مکنون العلم و إلینا مصیر الأمور و بمهدیّنا تقطع الحجج خاتمة الأئمة و منقذ الأمة و منتهی النور، فلیهن من استمسک بعروتنا و حشر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۲

علی محبتنا» [۱].

الرابع: کلام لعلی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۰۲

و قال سیدنا الامام علی بن الحسین زین العابدین علیه السلام: «نحن الفلک الجاریة فی اللجج الغامرة، یأمن من رکبها و یغرق من ترکها»

رواه البلخی بقوله: «أخرج الحافظ الجعابی أن الامام زین العابدین رضی اللّه عنه قال: نحن الفلک الجاریة فی اللجج الغامرة، یأمن من رکبها و یغرق من ترکها، و إن اللّه تبارک و تعالی أخذ میثاق من یحبّنا و هم فی أصلاب آبائهم، فلا یقدرون علی ترک و لا یتنا، لأن اللّه عزّ و جل جعل جبلتهم علی ذلک» [۲].

الخامس: القصیدة المنسوبة الی ابن العاص ... ص: ۲۰۲

و قال عمرو بن العاص فى مدح أمير المؤمنين عليه السلام:

«هو النبأ العظيم و فلك نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب»

فى قصيدة نسبها إليه جماعة من علماء أهل السنة، منهم: أبو محمد الحسن ابن أحمد بن يعقوب الهمدانى اليمنى فى كتاب (الإكليل) و جمال الدين المحدّث الشيرازى فى (تحفة الأحباء فى مناقب آل العباء) قال أبو محمد الحسن بن أحمد بن يعقوب الهمدانى اليمنى:

«روى أن معاوية بن أبى سفيان قال يوما لجلسائه: من قال فى على ما فيه فله البدرة؟

فقال كل منهم كلاما غير موافق من شتم أمير المؤمنين إلّا عمرو بن العاص، فإنه قال أبياتا اعتقدها و خالفها بفعاله:

---

[۱] تذكرة خواص الامة ۱۲۸.

[۲] ينابيع المودة ۲۳.

بآل محمد عرف الصواب و فى أبياتهم نزل الكتاب

و هم حجج الإله على البرايا بهم و بجدّهم لا يستراب

و لا سيّما أبى حسن على له فى المجد مرتبة تهاب

إذا طلبت صوارمهم [۱] نفوسا فليس بها [۲] سوى نعم جواب

طعام حسامه مهج الأعادى و فيض دم الرقاب لها شراب

و ضربته كبيعته بخم معاقدها من الناس الرقاب

إذا لم تبرّأ من أعداء على فما لك فى محبته ثواب

هو البكّاء فى المحراب ليلا هو الضحّاك إن آن الضرّاب

هو النبأ العظيم و فلك نوح و باب اللّه و انقطع الجواب [۳]

فأعطاه معاوية البدر و حرم الآخرين» [۴].

السادس: كلام للحسن البصرى ... ص: ۲۰۳

[۵].

و قال الحسن البصرى فى كتاب له إلى سيدنا الامام الحسن السبط عليه السلام «فإنكم معاشر بنى هاشم كالفلك الجارية فى بحر لجى، و مصابيح الدجى و أعلام الهدى، و الأئمة القادة الذين من تبعهم نجا، كسفينة نوح المشحونة التى يؤول إليها المؤمنون و ينجو فيها المتمسكون »....

---

[۱] كذا و الظاهر: صوارمه.

[۲] كذا و الظاهر: لها.

[۳] كذا و الظاهر: الخطاب.

[۴] هذا الاستشهاد مبنى على نسبة من ذكرنا القصيدة إلى عمرو بن العاص. و من القوم من نسبها إلى الناشئ الصغير المتوفى سنة ۳۶۵ و هى ۳۲ بيت، قال صاحب الغدير: و هو الأصح.

[۵] الحسن البصری هو: الحسن بن یسار أبو سعید. من کبار التابعین و إمام أهل البصرة و حبر الامة فی زمنه، و أحد العلماء الفقهاء النساک عند أهل السنة. توفی سنة ۱۱۰ و له ترجمة فی جمیع کتب الرجال کتهذیب التهذیب و تقریب التهذیب و میزان الاعتدال. و قد أثنی علیه الحافظ أبو نعیم فی حلیة الأولیاء ۲/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۴

رواه أبو الحسن الغزنوی فی (کشف المحجوب لأرباب القلوب ۶۱) و عنه الشهاب الدولت‌آبادی فی (هدایة السعداء) و عبد الرحمن الجشتی فی (مرآة الأسرار) و رواه محمد محبوب فی (تفسیر شاهی) بتفسیر قوله تعالی: قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبالِغَةُ فَلَوْ شاءَ لَهَداکُمْ أَجْمَعِینَ عن کتاب (جواهر العلوم).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۵

دلالة حدیث السفینة ... ص: ۲۰۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۷

و یدلّ حدیث السفینة علی إمامة أهل البیت علیهم السلام: من وجوه:

۱- وجوب اتّباعهم ... ص: ۲۰۷

إن هذا الحدیث یدلّ علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السلام علی الإطلاق، و لا یجب اتباع أحد کذلک- بعد اللّه و رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- إلّا الإمام کما دریت فیما سبق فی وجوه دلالة حدیث الثقلین علی المطلوب.

و یشهد لدلالته علی وجوب ابتاعهم مطلقا کلمات عدة من علماء أهل السنة منهم العجیلی الشافعی، و قد تقدّم ذکر بعض تلک الکلمات.

۲- إتباعهم یوجب النجاة ... ص: ۲۰۷

إن هذا الحدیث یدل علی أن اتباع أهل البیت علیهم السلام یوجب النجاة و الخلاص، و من المعلوم أن کونهم کذلک دلیل العصمة، و هی تستلزم الامامة و الخلافة.

و قد نصّ علی دلالة الحدیث علی ذلک جماعة فی بیان وجه تشبیههم بالسفینة:

قال الواحدی: «أنظر کیف دعا الخلق إلی النسب إلی ولائهم و السیر تحت لوائهم بضرب مثله بسفینة نوح علیه السلام، جعل ما فی الآخرة من مخاوف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۰۸

الأخطار و أهوال النار کالبحر الذی لج براکبه، فیورده مشارع المنیة و یفیض علیه سجال البلیة، و جعل أهل بیته علیه و علیهم السلام مسبب الخلاص من مخاوفه و النجاة من متالفه، و کما لا یعبر البحر الهیاج عند تلاطم الأمواج إلّا بالسفینة، کذلک لا یأمن نفخ الجحیم و لا یفوز بدار النعیم إلّا من تولی أهل بیت الرسول صلوات اللّه علیه و علیهم، و تخلی لهم وده و نصیحته و أکد فی موالاتهم عقیدته، فإن الذین تخلّفوا عن تلک السفینة آلوا شر مآل و خرجوا من الدنیا إلی أنکال و جحیم ذات أغلال، و کما ضرب مثلهم

بسفينة نوح قرنهم بكتاب اللّه تعالى فجعلهم ثانى الكتاب و شفع التنزيل» [۱].

و قال السمهودى فى تنبيهات الذكر الخامس: «ثانيها

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح فى قومه، الحديث،

و وجهه أن النجاة ثبتت لأهل السفينة من قوم نوح عليه السلام، و قد سبق فى الذكر قبله فى حثّه صلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بالثقلين كتاب اللّه و عترته

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فإنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض

، و

قوله فى بعض الطرق: نبأنى اللطيف الخبير

، فأثبت لهم بذلك النجاة و جعلهم وصلة إليها، فتم التمسك المذكور، و محصله الحث على التعلّق بحبلهم و حبهم و إعظامهم شكرا لنعمة مشرفهم صلّى اللّه عليه و عليهم، و الأخذ بهدى علمائهم و محاسن أخلاقهم و شيمهم، فمن أخذ بذلك نجا من ظلمات المخالفة و أدى شكر النعمة الوافرة، و من تخلّف عنه غرق فى بحار الكفران و تيار الطغيان فاستوجب النيران» [۲].

و قال ابن حجر: «و وجه تشبيههم بالسفينة فيما مر: إن من أحبهم و عظمهم شكرا لنعمة مشرفهم صلّى اللّه عليه و سلّم و أخذ بهدى علمائهم نجا من ظلمة المخالفات، و من تخلّف عن ذلك غرق فى بحر كفر النعم و هلك فى مفاوز (تيّار-

---

[۱] تفسير الواحدى- مخطوط.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

ظ) الطغيان» [۱]

۳- دلالته على أفضليّتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحديث يدل على أفضلية أهل البيت عليهم السلام من سائر الناس مطلقا، إذ لو كان أحد أفضل منهم- أو فى مرتبتهم من الفضل- لأمر الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم بالاقتداء به دونهم، و إلّا لزم أن يكون قد غش أمته، و حاشا للّه من ذلك...

و قد صرّح بدلالة الحديث على ذلك جماعة من أعيان علماء السنة كما تقدم.

۴- دلالته على وجوب محبتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحديث يدل على وجوب محبة أهل البيت عليهم السّلام على الإطلاق، و وجوبها كذلك دليل على وجوب عصمتهم و أفضليتهم و الانقياد لهم، كما بحث عن ذلك بالتفصيل فى مجلد آية المودة. و كل ذلك يستلزم الإمامة.

۵- دلالته على عصمتهم ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحديث يدل على أن محبة أهل البيت عليهم السلام توجب النجاة. و هذا المعنى يستلزم عصمتهم، إذ لو كان منهم ما يوجب سخط البارى تعالى لما جازت محبتهم و متابعتهم فضلا عن وجوبها و كونها سببا للنجاة- و هذا واضح.

و إذا ثبتت عصمتهم عليهم السلام لم يبق ريب فى إمامتهم...

۶- من تخلّف عنهم ضل ... ص: ۲۰۹

إن هذا الحديث يدل على هلاک و ضلال المتخلّفين عن أهل البيت عليهم

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۰

السلام، و تخلّف الخلفاء عنهم من الوضوح بمكان، كما أثبته علماؤنا الأعيان فی كتب هذا الشأن، فبطل بهذا خلافتهم عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله، و ثبتت خلافة سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام.

۷- هم الميزان المعرفة المؤمن و الكافر ... ص: ۲۱۰

إن هذا الحديث يدل على أن من اتّبعهم كان من المفلحين الناجين، و من خالفهم و تركهم كان من الكافرين الخاسرين، فبهم و باتّباعهم يعرف المؤمن من الكافر، و هذا المعنى أيضا يقتضی الامامة و الرئاسة العامة، لأنه من شئون العصمة المستلزمة للامامة... كما تقدم.

۸- دلالته على لزوم الامام فی كلّ عصر ... ص: ۲۱۰

إن هذا الحديث يدل على لزوم وجود إمام معصوم من أهل البيت عليهم السلام فی كل زمان إلی يوم القيامة، ليتسنی للأمة فی جميع الأدوار ركوب تلك السفينة و النجاة بها من الهلاک، فهو إذا يدل على صحة مذهب أهل الحق و بطلان المذاهب الأخری، كما لا يخفی.

۹- الجمع بين حديثی الثقلين و السفينة ... ص: ۲۱۰

لقد جاء حديث السفينة بعد حديث الثقلين فی سياق طويل بحيث لا يبقی ريب لمن لاحظه فی دلالته على مطلوب أهل الحق ... و ذلک

ما رواه أبو عبد اللّه محمد بن مسلم بن أبی الفوارس الرازی فی صدر كتابه (الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين) حيث قال: «و قال النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: إنی تارک فيكم كتاب اللّه و عترتی أهل بيتی، فهما خليفتان بعدی، أحدهما أكبر من الآخر سبب موصول من السماء إلی الأرض، فإن استمسكتم بهما لن تضلوا، فإنهما لن يفترقا حتی يردا علی الحوض يوم القيامة، فلا تسبقوا أهل بيتی بالقول فتهلكوا و لا تقصّروا عنهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۱

فتذهبوا، فإن مثلهم فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها هلک، و مثلهم فيكم كمثل باب حطة فی بنی إسرائيل من دخله غفر له، ألا و إن أهل بيتی أمان لأمتی فإذا ذهب أهل بيتی جاء أمّتی ما يوعدون، ألا و إنّ اللّه عصمهم من الضلالة و طهّرهم من الفواحش و اصطفاهم على العالمين، ألا- و إنّ اللّه أوجب محبّتهم و أمر بمودتهم، ألا- و إنّهم الشهداء على العباد فی الدنيا و يوم المعاد، ألا- و إنّهم أهل الولاية الدالّون على طرق الهداية، ألا و إنّ اللّه فرض لهم الطاعة على الفرق و الجماعة، فمن تمسک بهم سلک و من حاد عنهم هلک. ألا و إن العترة الهادية الطيبين دعاة الدين و أئمة المتقين و سادة المسلمين، و قادة المؤمنين و أمناء

العالمین علی البریة أجمعین، الذین فرّقوا بین الشک و الیقین و جاءوا بالحق المبین» [۱].

۱۰- الحدیث فی سیاق آخر ... ص: ۲۱۱

لقد ورد هذا الحدیث فی سیاق یدل دلالة واضحة علی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یرید بذلک النص علی الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام من بعده.

و قد جاء ذلک فی حدیث رواه أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی:

«عن أبی سعید الخدری، قال: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الصلاة الأولی ثم أقبل بوجهه الکریم علینا فقال: یا معاشر أصحابی إنّ مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح و باب حطة فی بنی إسرائیل، فتمسکوا بأهل بیتی بعدی الأئمة الراشدین من ذریتی، فإنکم لن تضلوا أبدا، فقیل: یا رسول اللّه کم الأئمة بعدک؟ قال: اثنا عشر من أهل بیتی- أو قال- من عترتی» [۲].

فإنه یدل علی إمامة أهل البیت علیهم السلام من جهات:

۱- تشبیهه صلّی اللّه علیه و آله أهل البیت بسفینة نوح.

---

[۱] الأربعین لابن أبی الفوارس- مخطوط.

[۲] مسند الفردوس.

۲- تشبیههم بباب حطة.

۳- أمره صلّی اللّه علیه و سلّم الأصحاب بالتمسک بهم.

۴- وصفهم بالأئمة الراشدین.

۵- ذکر أنهم لن یضلوا إن تمسکوا بهم.

۶- کون الأئمة من بعده اثنی عشر من أهل بیته.

۱۱- الحدیث فی سیاق ثالث ... ص: ۲۱۲

لقد جاء هذا الحدیث ضمن کلام للرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، خاطب به علیا علیه السلام بأسلوب بدیع و سیاق رفیع لا یرتاب فی کونه نصا فی الامامة إلا مکابر عنید ... جاء ذلک

فی (ینابیع المودة) و هذا لفظه: «أخرجه الحموینی عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة الحکمة و أنت بابها و لن تؤتی المدینة إلّا من قبل الباب، و کذب من زعم أنه یحبنی و یبغضک، لأنک منی و أنا منک لحمک من لحمی و دمک من دمی، و روحک من روحی و سریرتک من سریرتی، و علانیتک من علانیتی، و أنت إمام أمتی و وصیی، سعد من أطاعک و شقی من عصاک و ربح من تولاک و خسر من عاداک، فاز من لزمک و هلک من فارقک، و مثلک و مثل الأئمة من ولدک مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم مثل النجوم کلما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة» [۱].

۱۲- معنی الحدیث فی کلام الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۲۱۲

لقد جاء معنی هذا الحدیث ضمن حدیث یدل بوجوه عدیدة علی امامة أهل البیت علیهم السلام، بحیث لو تأمله عاقل لم یخالجه أی شک فی دلالته علی

---

[۱] ینابیع المودة ۱۳۰.

مطلوب أهل الحق، و

قد روی ذلک الحدیث الهمدانی فی (مودة القربی) و البلخی القندوزی: «عن علی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من أحبّ أن یرکب سفینة النجاة و یستمسک بالعروة الوثقی و یعتصم بحبل اللّه المتین فیوال علیا بعدی و لیعاد عدوّه و لیأتمّ بالأئمة الهداة من ولده، فإنهم خلفائی و أوصیائی و حجج اللّه علی خلقه بعدی و سادة [سادات أمتی و قادة [قادات الأتقیاء إلی الجنة، حزبهم حزبی و حزبی حزب اللّه، و حزب أعدائهم حزب الشیطان» [۱]

۱۳- الحدیث مع حدیث الأشباح ... ص: ۲۱۳

لقد جاء هذا الحدیث فی حدیث الأشباح الخمسة بنهج یدل بوضوح علی إمامة أهل البیت علیهم السلام.

و هو ما رواه صدر الدین الحموئی بسنده: «عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: لما خلق اللّه تعالی أبا البشر و نفخ فیه من روحه، التفت آدم یمنة العرش فإذا نور خمسة أشباح سجّدا و رکعا، قال آدم: یا رب هل خلقت أحدا من طین قبلی؟ قال: لا یا آدم. قال: فمن هؤلاء الخمسة الذین أراهم فی هیئتی و صورتی؟ قال: هؤلاء خمسة من ولدک، لولاهم ما خلقتک و لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار و لا العرش و لا الکرسی و لا السماء و لا الأرض و لا الملائکة و لا الانس و لا الجن، هؤلاء الخمسة شققت لهم خمسة أسماء من أسمائی فأنا المحمود و هذا محمد، و أنا العالی و هذا علی، و أنا الفاطر و هذه فاطمة، و أنا الإحسان و هذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسین، آلیت بعزتی أنه لا یأتینی أحد بمثقال حبّة من خردل من بغض أحدهم الّا أدخلته نارا و لا أبالی. یا آدم هؤلاء صفوتی من خلقی بهم أنجیهم و أهلکهم، فإذا کان لک إلی حاجة فبهؤلاء توسّل.

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: نحن سفینة النجاة من تعلّق بها نجا و من

---

[۱] ینابیع المودة ص ۲۵۸.

حاد عنها هلک، فمن کان له إلی اللّه حاجة فلیسأل بنا أهل البیت» [۱].

۱۴- الحدیث مع حدیث باب حطة ... ص: ۲۱۴

لقد جمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بین حدیث السفینة- فی طرق عدیدة من طرقه- و حدیث باب حطة ... و قد ثبت دلالة حدیث باب حطة علی وجوب اتباع أهل البیت علیهم السلام مطلقا، و علی عصمتهم و طهارتهم من الرجس، و علی کفر المعرضین عنهم و المخالفین لهم...

فهکذا حدیث السفینة یفید ذلک کله، و بکلّ منهما یتم مطلوب أهل الحق.

۱۵- فی کلام امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۱۴

لقد جمع أمير المؤمنين عليه السلام بين حديث السفينة و باب حطة قائلا-
فيما رواه السيوطى كما تقدّم- «إنما مثلنا فى هذه الأمة كسفينة نوح و كباب حطة فى بنى إسرائيل»
أى: إن الانقياد لهم و الانقطاع إليهم سبب لنجاة الأمة كما نجا من ركب سفينة نوح و من دخل باب حطة ... و هذا المقام لا يكون إلّا للإمام عليه السلام.

۱۶- الحديث مع حديث الثقلين فى كلامه عليه السلام ... ص: ۲۱۴

لقد جمع أمير المؤمنين عليه السلام فى خطبة له- رواها اليعقوبى كما تقدّم- بين حديث السفينة و حديث الثقلين فأشار فيها إلى واقعة الغدير أيضا ... و هذا يفيد أن حديث السفينة من براهين إمامته عليه السلام مثلهما.

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۳۶.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۵

۱۷- اهتمام أبى ذر بحديث السفينة ... ص: ۲۱۵

لقد اهتم سيدنا أبو ذر رضوان اللّه عليه بشأن حديث السفينة، و هذا الاهتمام البالغ يكشف عن اعتقاده بدلالة هذا الحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، و هذا هو الذى يرغم آناف الأعداء اللئام، و يرفع رءوس الأولياء الكرام.

۱۸- الحديث مع حديث باب حطة فى روايته ... ص: ۲۱۵

إنه رضوان اللّه تعالى عليه قرن- فى رواية الطبرانى و غيره- بين حديث السفينة و حديث باب حطة ... و هو يدل على المطلوب كما سبق.

۱۹- كلام أبى ذر رضى اللّه عنه ... ص: ۲۱۵

لقد علم من رواية ابن الصباغ المالكى و غيره: أن أبا ذر صعد على عتبة باب الكعبة ثم ذكر حديث السفينة، و أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: اجعلوا أهل بيتى فيكم مكان الرأس من الجسد و مكان العينين من الرأس...
و هذا دليل واضح على عصمة أهل البيت عليهم السلام و إمامتهم و خلافتهم عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

۲۰- جمعه بينه و بين حديثى الثقلين و باب حطة ... ص: ۲۱۵

لقد جمع أبو ذر رضى اللّه عنه- فيما رواه البلخى القندوزى- بين هذا الحديث و حديثى باب حطة و الثقلين ... و هو أيضا دليل على المطلوب.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۷

دحض مناقشات الدهلوى فى دلالة حديث السفينة ... ص: ۲۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۱۹

و بعد، فلنأت علی کلمات الدهلوی حول دلالة حدیث السفینة، لنبیّن فساد مزاعمه و بطلان دعاویه فی المقام، فنقول و باللّه التوفیق:

(قوله):

و کذلک

حدیث: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق

. فإنه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبّهم و الناشئین من اتباعهم، و أن التخلّف عن حبّهم موجب للهلاک.

اعتراف الدهلوی بحصول الفلاح بحب أهل البیت ... ص: ۲۱۹

أقول:

إذا کان (الدهلوی) یعترف بذلک، فلم لا یعترف بإمامة أهل البیت علیهم السلام؟ فلقد علمت أنّ إیجاب موالاتهم و محبّتهم یستلزم خلافتهم و إمامتهم، علی أنّه سیأتی اعترافه بأن الامام هو من أوجب اتّباعه النجاة فی الآخرة.

(قوله):

و هذا المعنی- بفضل اللّه تعالی- یختص به أهل السنة من بین الفرق الإسلامیة کلّها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۰

(أقول):

إن من المعلوم لدی کلّ عاقب بصیر أنه لیس لأهل السنة من ولاء أهل البیت علیهم السلام و اتباعهم نصیب أصلا، فضلا عن أن یکون خاصا بهم، کیف و هم یوالون بل یقتدون بمن ظلمهم و حاربهم و سبّهم و سمّهم و أبغضهم و انحرف عنهم! هذا من جهة، و من جهة أخری فإنهم ینفون فضلهم و ینکرون عصمتهم و یخطّؤونهم فی الأقوال و الأفعال و لا یعتبرون بإجماعهم ... کما لا یخفی علی من راجع کتبهم الکلامیة و الأصولیة!! و هل هذا الذی زعمه (الدهلوی) إلّا مباهتة تتحیر منها الأحلام و الأذهان؟

(قوله):

لأنهم متمسکون بحبل و داد أهل البیت جمیعهم حسب ما یرید القرآن:

أَ فَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْکِتابِ وَ تَکْفُرُونَ بِبَعْضٍ ... و موقفهم من ذلک کموقفهم من الأنبیاء: لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ... فلا یؤمنون ببعضهم و یعادون غیرهم.

هل أهل السنة متمسکون بأهل البیت ...؟ ص: ۲۲۰

أقول: هذه دعوی باطلة لا یسندها أی دلیل، و لعمری أنه یتذکر المرء منها قوله عز و جل: إِذا جاءَکَ الْمُنافِقُونَ قالُوا نَشْهَدُ إِنَّکَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِنَّکَ لَرَسُولُهُ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِینَ لَکاذِبُونَ [۱].

و قوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْیَوْمِ الْآخِرِ وَ ما هُمْ بِمُؤْمِنِینَ یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ ما یَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ [۲].

[۱] سورة المنافقون- ۱.

[۲] سورة البقرة- ۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۱

و قوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ [۱].

و قوله تعالی: قُلْ إِنْ تُخْفُوا ما فِی صُدُورِکُمْ أَوْ تُبْدُوهُ یَعْلَمْهُ اللَّهُ [۲].

و قوله تعالی: وَ یَقُولُونَ طاعَةٌ فَإِذا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِکَ بَیَّتَ طائِفَةٌ مِنْهُمْ غَیْرَ الَّذِی تَقُولُ وَ اللَّهُ یَکْتُبُ ما یُبَیِّتُونَ [۳].

و قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ لا یَحْزُنْکَ الَّذِینَ یُسارِعُونَ فِی الْکُفْرِ مِنَ الَّذِینَ قالُوا آمَنَّا بِأَفْواهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ [۴].

و قوله تعالی: یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْکُمْ وَ ما هُمْ مِنْکُمْ وَ لکِنَّهُمْ قَوْمٌ یَفْرَقُونَ [۵].

و قوله تعالی: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ ما هُمْ مِنْکُمْ وَ لا مِنْهُمْ وَ یَحْلِفُونَ عَلَی الْکَذِبِ وَ هُمْ یَعْلَمُونَ [۶].

و قوله تعالی: یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً فَیَحْلِفُونَ لَهُ کَما یَحْلِفُونَ لَکُمْ وَ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلی شَیْءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْکاذِبُونَ [۷].

و قوله تعالی: لا تَجِدُ قَوْماً یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ [... ۸].

و قوله تعالی: قَدْ بَدَتِ الْبَغْضاءُ مِنْ أَفْواهِهِمْ وَ ما تُخْفِی صُدُورُهُمْ [... ۹].

---

[۱] سورة البقرة- ۲۰۴.

[۲] سورة آل عمران- ۲۹.

[۳] سورة النساء- ۸۱.

[۴] سورة المائدة- ۴۱.

[۵] سورة التوبة- ۵۶.

[۶] سورة المجادلة- ۱۴.

[۷] سورة المجادلة- ۱۸.

[۸] سورة المجادلة- ۲۲.

[۹] سورة آل عمران- ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۲

و قوله تعالی: یَقُولُونَ بِأَفْواهِهِمْ ما لَیْسَ فِی قُلُوبِهِمْ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما یَکْتُمُونَ [۱].

و لنعم ما قال بعض علمائنا الأعلام فی جواب مخاطبنا فی هذا المقام: إنّ دعوی التمسک بحبل و داد العترة من دون التبرؤ من أعادیهم غیر مسموعة کما قیل:

تودّ عدوّی ثمّ تزعم أننی صدیقک، إن الرأی عنک لعازب

إذ لیس التمسک بمجرّد إظهار الود باللسان، کما أن قوله «حسبنا کتاب اللّه» من غیر عمل به غیر مفید، و حال الثقلین- أعنی أهل البیت مع القرآن- فی التمسک سواء لقران العترة بالقرآن.

و بالجملة: فلو جاز لأهل السنة أن یدّعوا موالاة أهل البیت علیهم السلام- مع اتّباعهم لأعدائهم أمثال عائشة و طلحة و الزبیر و نظرائهم- جاز القول بموالاة الشیعة للشیخین و أنصارهما- مع لعنهم إیاهم و طعنهم فیهم علی ضوء ما جاء فی کتب أهل السنة!! انتهی کلامه، رفع فی الخلد مقامه.

نماذج من تقوّلاتهم على أهل البيت ... ص: ۲۲۲

أضف إلى ذلك: ما فى كتب أهل السنة من الكلمات و الأقاويل الشنيعة فى حق أهل البيت عليهم السلام، و هى كثيرة جدا، يجدها المتتبع الخبير، و ذلك من أقوى البراهين على عدائهم للعترة الطاهرة، و من أوضح الشواهد على بطلان دعوى الموالاة و كذبها، و نحن نكتفى هنا بذكر بعض كلمات والد (الدهلوى) و الإشارة إلى بعضها الآخر، و ذلك من باب الاضطرار «و الضرورات تبيح المحظورات»:

قال ولى اللّه الدهلوى:

---

[۱] سورة آل عمران- ۱۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۳

«و ليعلم أنه صلّى اللّه عليه و سلّم أخبر- فى أحاديث متواترة معنى- بمقتل عثمان و أنه ستقع فتنة عظيمة قبيل مقتله بحيث تتغير أحوال الناس و ينتشر بلاؤها، فمدح الزمان السابق عليها و ذم التالى لها، و أطال فى بيان تلك الفتنة بحيث لم يخف على أحد مطابقة ما ذكر لما وقع.

و لقد أوضح بأبلغ بيان: بأنه سينقطع الخلافة الخاصة بسبب تلك الفتنة و تنتهى بها بقية بركات أيام النبوة ... و قد تحقّق ما ذكر و وقعت الفتنة على وجه لم يتمكن المرتضى من الخلافة، برغم رسوخ قدمه فى السوابق الإسلامية و كثرة تحليه بأوصاف الخلافة الخاصة، و رغم انعقاد البيعة و وجوب انقياد الرعية، فلم ينفذ حكمه فى أقطار الأرض و لم يسلّم لحكمه المسلمون، و انقطع الجهاد فى عهده و تفرقت كلمة المسلمين، و قد حاربه الناس فى وقائع عظيمة، فرفعوا يده عن التصرف فى البلاد و تضيقت دائرة سيطرته يوما فيوما، لا- سيّما بعد التحكيم، إلى أن لم يصف له منها سوى الكوفة و ما والاها، و هذه الأمور و إن لم تؤثر على صفاته الكاملة النفسانية، إلّا أن مقاصد الخلافة لم تتحقق على وجهها.

و لما تمكن معاوية بن أبى سفيان اتفق الناس عليه و زالت الفتنة من بين الأمة الإسلامية» [۱].

و فيه أيضا ما ملخّصه: أنه قد ضعفت أركان الدين الإسلامى منذ خلافة أمير المؤمنين عليه السلام فما بعد، و استشهد لذلك بأن الامام عليه السلام لم يحج بنفسه فى زمن خلافته بل لم يتمكن- فى بعض الأعوام- من إرسال نائب عن قبله لإمارة الحج...

و كرّر فى موضع آخر من كتابه المذكور القول بأن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد أشار إلى الفتنة التى تنتهى بمقتل عثمان، و زعم:

«أنه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- جعل تلك الفتنة الحد الفاصل بين زمان الخير و زمان الشر، و أخبر بتحوّل الخلافة على منهاج النبوة من ذلك الحين إلى ملك

---

[۱] إزالة الخفا عن تاريخ الخلفا، الفصل الخامس من الجزء الأول.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۴

عضوض، و تدل كلمة (عضوض) على وقوع الحروب و الفتن و قيام الواحد فى وجه الآخر و النزاع على الملك».

و قال فى آخر المقصد الأول ما ملخّصه:

«إن الغاية من الخلافة هى إصلاح الناس و هدايتهم، و لم تحقّق خلافة المرتضى هذه الغاية، و لم يكن من واجب الأمة النضال تحت رايته كما كانت مأمورة بذلك تحت راية المشايخ الثلاثة، و لقد وجدنا- كما دلت على ذلك الأحاديث- انقطاع العناية الربانية فى

عصره بالرغم من نزولها على الامة فى عصور أولئك باستمرار، و ان الخير- و هو عبارة عن ائتلاف المسلمين و اتحادهم- مفقود فى عصره، و لم يتحقق فيه قوله تعالى: وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِى ارْتَضى لَهُمْ إذ لم تحصل له السيطرة و القوة لدفع الكفار و إعلاء كلمة الإسلام، و لم يتحقق قوله تعالى: وَ اجْعَلْ لِى مِنْ لَدُنْكَ سُلْطاناً نَصِيراً إذ لم ينفذ حكمه فى جميع الأمة.

مع أن ذلك قد حصل و تحقق للمشايخ الثلاثة، و هذا من أقوى وجوه أفضليتهم » [... ۱].

هذا، و لشاه ولى اللّه الدهلوى كتاب سماه ب (قرة العينين فى تفضيل الشيخين) حاول فيه تفضيلهما على أمير المؤمنين عليه السلام بأكاذيب و أباطيل مفضوحة، و باستدلالات باردة و وجوه سخيفة لا تبعث إلّا من العناد و البغض، و من ذلك قوله:

«و الذين خالفوا المرتضى و قاتلوه مجتهدون لكنهم مخطئون» و قد ذكر فيه تفضيل الشيخين على الامام عليه السلام، و أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد بشرّهما بالخلافة، و أنه ستطبق الأحكام الدينية على عهدهما و تقع الفتوح على أيديهما ... بخلاف المرتضى.

و قال أيضا: و الدين عبارة عما اجتمع الناس عليه و نقل عن الامام، و لقد

---

[۱] إزالة الخفا ۲/ ۵۷۲- ۵۷۳.

اختلف أصحاب المرتضى فى فهم كلماته على مذاهب شتى، فمنهم من روى عنه- مثلا- براءته من دم عثمان رضى اللّه عنه، و منهم من فهم من قوله: قتله اللّه و أنا معه- قال ابن سيرين: رواه ابن أبى شيبة- رضاه بقتله، و هكذا فى كلّ قضية مشكلة من فقه و غيره كمسألة تحريم المتعة و غسل الرجلين، فقد وقعوا فى حيرة فى تطبيق كلماته و بذلك فتح باب الاختلاف».

و قال: «كان أصحاب الشيخين متأدبين بآداب الشرع و راغبين فى الخير و لم يظهر من أحد منهم فعل شنيع أبدا، و أما أصحاب المرتضى فكان أكثرهم أصحاب طمع و حرص و حقد و حسد »....

و قال: إن المرتضى أغلق فى عصره باب الجهاد، فالشيخان أفضل و أرجح منه بهذا الإعتبار.

كما فضّلهما عليه- عليه السلام- باعتبار الصفات القلبية، فذكر أن المرتضى سعى وراء الخلافة و حارب من أجل الحصول على الجاه و هذا ينافى الزهد، قال:

إن أعظم أنواع الورع ترك المقاتلات بين المسلمين كما كان من الشيخين، بخلاف المرتضى.

و هكذا فضّلهما عليه فى التواضع و الزهد و العبادة و حسن الخلق كما انتقص علم الامام فقال: «بل وقع الغلط من المرتضى فى مسألة فقهية:

عن عكرمة: إن عليا حرّق قوما ارتدّوا عن الإسلام، فبلغ ذلك ابن عباس فقال:

لو كنت أنا لقتلتهم بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من بدّل دينه فاقتلوه، و لم أكن لأحرقهم، لأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لا تعذّبوا بعذاب اللّه. فبلغ ذلك عليا فقال: صدق ابن عباس. أخرجه الترمذى» [۱].

كما انتقص فصاحة الامام عليه السلام و سياسته، و أنكر انتفاع الإسلام

---

[۱] قرة العينين ۱۴۹.

و المسلمين به، و قال بالنسبة إلى قضية مؤاخاة الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مع الامام عليه السلام:

«إن قضية المؤاخاة توحى بأن الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم لم يؤاخ أحدا لحاجة منه إليه، لكثرة أصحابه و خدّامه من المهاجرين و

الأنصار، و إنما شرّف المرتضی بالأخوة لحزنه و بکائه» [۱].

أقول: و الأفظع الأشنع من ذلک کله ما ذکره من أباطیل و سطره من أکاذیب تحت عنوان «مطاعن الامام علیه السلام»، و من شاء فلیراجع کتابه (قرة العینین) و لا حول و لا قوة إلّا باللّه العلی العظیم.

(قوله):

بخلاف الشیعة، إذ لا یوجد من بینهم فرقة تحب أهل البیت، جمیعا، فبعضهم یوادون طائفة و یکرهون الباقین، و البعض الآخر علی العکس.

المراد من «اهل البیت» الأئمة المعصومون ... ص: ۲۲۶

(أقول):

لقد ظهر مما سبق بالتفصیل أن لیس المراد من «أهل البیت» فی حدیث الثقلین و حدیث السفینة إلّا الأئمة من عترة الرسول صلّی اللّه علیه و آله، الذین ثبتت عصمتهم و طهارتهم، و لا ریب فی أن الامامیة الاثنی عشریة یوالون جمیعهم و ینقادون إلیهم فی الاعتقادات و العبادات مطلقا، و أما سائر الفرق- کالزیدیة و الإسماعیلیة و غیرهم- فلیسوا بشیعة علی الحقیقة و إن تسمّوا بهذا الاسم، لأنهم یعرضون عن بعض الأئمة الاثنی عشر و یبغضونهم، فهم کالنواصب و الخوارج عندنا فی الحکم.

---

[۱] نفس المصدر ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۷

(قوله):

و أما أهل السنة فلیسوا کذلک، بل یروون أحادیث جمیعهم و یستندون إلیها، کما تشهد بذلک کتبهم فی التفسیر و الحدیث و الفقه.

أقول:

لا یخفی علی أهل العلم و البصیرة، أن اتباع أهل السنة للعترة یشبه اتّباع المنافقین لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، بل کانت دعوی أولئک أصدق من دعوی هؤلاء، لأن السنة یدّعون ذلک فی الوقت الذی یأخذون أصولهم من الأشعری و الماتریدی و أمثالهما، و یقلّدون فی الفروع مالکا و أبا حنیفة و أحمد و الشافعی، و أما المنافقون فإنهم- و إن شاقّوا الرسول و عائدوه- لم ینتموا- فی الظاهر- إلی الکفار و الیهود و النصاری...

و امّا ما ذکره من روایتهم لأحادیث أهل البیت علیهم السلام، فالجواب أن الروایة أعم من الاتباع، و لنعم ما قال بعض الأعلام فی هذا المقام: «لو کان مجرد نقل الروایة عن أحد دلیلا للولاء و الاتباع، لکان البخاری الراوی عن الخوارج تابعا لهم و راکبا سفینتهم، فلا یکون من رکّاب سفینة أهل البیت علیهم السلام، و إلّا لزم اجتماع النقیضین».

طعن القوم فی روایات أئمة أهل البیت و مقاماتهم ... ص: ۲۲۷

اشارة

. بل إنا لا نسلم نقل أهل السنة عن أهل البیت علیهم السلام جمیعا روایاتهم و استنادهم إلیها، و تلک کلمات أکابرهم القبیحة و عباراتهم البذیئة فی شأن روایات الأئمة الطاهرین، بل فی ذواتهم المقدسة من حیث النقل و الروایة و العلم و المذهب موجودة فی

کتبهم، أمثال (منهاج السنة) و (کتب والد الدهلوی) بل (التحفة ...) و لننقل فی هذا المقام طرفا فی کلّ واحد من الأئمة الاثنی عشر علیهم السلام باختصار:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۸

۱- امیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۲۸

قال ابن تیمیة: «و أما الکتاب المنقول عن علی ففیه أشیاء لم یأخذ بها أحد من العلماء » [... ۱].

و فیه: «و قد جمع الشافعی و محمد بن نصر المروزی کتابا کبیرا فی ما لم یأخذ به المسلمون من قول علی، لکون قول غیره من الصحابة أتبع للکتاب و السنة» [۲].

و فیه: «و لم یعرف لأبی بکر فتیا و لا حکم خالف نصا، و قد عرف لعمر و عثمان و علی من ذلک أشیاء، و الذی عرف لعلی أکثر مما عرف لهما » [... ۳].

و نقل السبکی بترجمة المروزی عن أبی إسحاق الشیرازی: أن المروزی «صنّف کتابا فی ما خالف فیه أبو حنیفة علیا و عبد اللّه رضی اللّه عنهما» [۴].

و قال والد الدهلوی ما ملخصه: أن الشیخین أفضل من الامام علیه السلام باعتبار نشر العلوم الإسلامیة أیضا، فالقرّاء لم یأخذوا بقراءته إلّا أصحاب عبد اللّه بن مسعود من أهل الکوفة، و أمّا الحدیث فإنهما نصبا المحدّثین فی مختلف البلاد، و أما الإمام علیه السلام فلم ینصب أحدا لذلک، و المرتضی فی الحدیث فی رتبة ابن مسعود لکن أصحاب ابن مسعود فقهاء ثقات، و رواة حدیث علی مجهولون فلم یصح من حدیثه إلّا ما رواه ابن مسعود عنه، و أما أهل المدینة و الشام فلم یرووا عنه إلّا القلیل.

و أما الفقه فإن أمهات المسائل الفقهیة هی المسائل الاجماعیة لعمر، و لیس فی (موطأ مالک) و (مسند أبی حنیفة) و (آثار الامام محمد) و (مسند الشافعی) التی علیها العمل عند أکثر المسلمین عن المرتضی إلّا أحادیث معدودة مرفوعة و آثار

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۲۱۷.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۲۱۷.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] طبقات السبکی ۲/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۲۹

موقوفة» [۱].

۲- الحسنان علیهما السلام ... ص: ۲۲۹

اشارة

قال ابن تیمیة: «و أما الحسن و الحسین فمات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هما صغیران فی سن التمییز، فروایتهما عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قلیلة» [۲].

و قال: «و أما کونهما أزهد الناس و أعلمهم فی زمانهم فهذا قول بلا دلیل، و أما قوله: «و جاهدا فی اللّه حق جهاده حتی قتلا، فهذا

كذب عليهما» [۳].

و قال السبكى: «لكن الحسن رضى اللّه عنه فلم تتسع مهلته، و لم تبرز أوامره و لا عرفت طريقته، لقلة المدة» [۴].

أقول: و إذا لم تعرف طريقته فكيف يقال: إن أهل السنة يتبعون أهل البيت و هو من أئمتهم؟! بل نفى ابن حجر المكى أن يكون الامام الحسن عليه السلام خامس الخلفاء الراشدين ... فقد قال فى (المنح المكية بشرح الهمزية) ما نصه: «و مما يبطل توجيه تلك الكلمة ما ذكرته فى مختصرى (تاريخ الخلفاء) للحافظ السيوطى: أن رجلا سمّى يزيد أمير المؤمنين، فأمر عمر بن عبد العزيز- خامس أو سادس الخلفاء الراشدين، و لا يرد الحسن رضى اللّه عنه على الذين عبّروا بالأول فإنه و إن كان منهم بنص الحديث الصحيح على أن الخلافة بعده صلّى اللّه عليه و سلّم ثلاثون سنة، و مدة خلافته سنة أشهر تكملة هذه الثلاثين، لأنها لم تطل و لم بدن له ما دان للأربعة من جميع بلاد الإسلام، فكأنه اندرج فى خلافة أبيه فهما كرجل واحد، فهو من الأربعة، و حينئذ تعيّن أن خامسهم عمر رضى اللّه عنه-

---

[۱] قرة العينين ۱۵۰- ۱۵۲.

[۲] منهاج السنة

[۳] منهاج السنة ۲/ ۱۵۱.

[۴] الابهاج فى شرح المنهاج ۲/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۰

بضربه عشرين سوطا» إلخ.

تحقيق فى ما نسب إلى الإمام الحسن من كثرة التزويج و الطلاق ... ص: ۲۳۰

و قال ابن الهمام [۱] فى كتابه (فتح القدير) فى كتاب الطلاق: «و أما وصفه فهو أبغض المباحات إلى اللّه تعالى،

على ما رواه أبو داود و ابن ماجة عنه صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: إن أبغض المباحات عند اللّه الطلاق

، فنص على إباحته و كونه مبغوضا، و هو لا يستلزم ترتب لازم المكروه الشرعى إلّا لو كان مكروها بالمعنى الاصطلاحى، و لا يلزم ذلك من وصفه بالبغض إلّا لو لم يصفه بالإباحة، لكنه وصفه بها لأن أفعل التفضيل بعض ما أضيف إليه، و غاية ما فيه أنه مبغوض إليه سبحانه و تعالى و لم يترتب عليه ما رتب على المكروه.

و دليل نفى الكراهة قوله تعالى: لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ و طلاقه صلّى اللّه عليه و سلّم حفصة، ثم أمر سبحانه و تعالى أن يراجعها فإنها صوامة قوامة. و به يبطل قول القائلين: لا يباح إلا لكبر، لطلاق سودة، أو ريبة، فإن طلاقه حفصة لم يقرن بواحد منهما.

و أما ما

روى: لعن اللّه كلّ ذوّاق مطلاق

، فمحمله الطلاق بغير حاجة، بدليل ما

روى من قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أيّما امرأة اختلعت من زوجها بغير نشوز فعليها لعنة اللّه و الملائكة و الناس أجمعين

. و لا يخفى أن كلامهم فيما سيأتى من التعاليل يصرح بأنه محظور، لما فيه من كفران نعمة النكاح و للحديثين المذكورين و غيرهما، و إنما أبيح للحاجة و الحاجة ما ذكرنا فى بيان سببه، فبين الحكمين منهم تدافع.

---

[۱] و هو: محمد بن عبد الواحد السیوطی المعروف بابن الهمام، من أئمة الحنفیة فی الفقه و الأصول و غیرهما. له: فتح القدیر فی شرح الهدایة فی الفقه، و التحریر فی أصول الفقه، و غیرهما من المصنفات، توفی سنة ۸۶۱ توجد ترجمته فی: الضوء اللامع ۸/ ۱۲۷، الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیة ۱۸۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۱

و الأصح حظره إلّا لحاجة للأدلة المذکورة، و یحمل لفظ المباح علی ما أبیح فی بعض الأوقات، أعنی أوقات تحقق الحاجة المبیحة و هو ظاهر

فی روایة لأبی داود: ما أحل اللّه شیئا أبغض إلیه من الطلاق

، و أن الفعل لا عموم له فی الزمان غیر أن الحاجة لا تقتصر علی الکبر و الریبة، فمن الحاجة المبیحة أن یلقی إلیه عدم اشتهائها بحیث یعجز أو یتضرر باکراهه نفسه علی جماعها، فهذا إذا وقع فإن کان قادرا علی طول غیرها مع استبقائها و رضیت بإقامتها فی عصمته بلا وطء أو بلا قسم فیکره طلاقه، کما کان بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و سودة، و إن لم یکن قادرا علی طولها أو لم ترض هی بترک حقها فهو مباح، لأن مقلّب القلوب رب العالمین.

و أما ما روی عن الحسن، و کان قیل له فی کثرة تزوّجه و طلاقه، فقال:

أحب الغنی، قال اللّه تعالی: وَ إِنْ یَتَفَرَّقا یُغْنِ اللَّهُ کُلًّا مِنْ سَعَتِهِ فهو رأی منه إن کان علی ظاهره! و کل ما نقل عن طلاق الصحابة رضی اللّه عنهم کطلاق عمر رضی اللّه عنه أم عاصم، و عبد الرحمن بن عوف تماضر، و المغیرة بن شعبة الزوجات الأربع دفعة واحدة فقال لهن: أنتن حسنات الأخلاق ناعمات الاطواق طویلات الأعناق، اذهبن فأنتن طلاق! فمحمله وجود الحاجة مما ذکرنا. و أما إذا لم تکن حاجة فمحض کفران نعمة و سوء أدب فیکره، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم».

قلت: و قد ردّ علیه العلامة المحقق محمد معین السندی [۱] بما لا مزید علیه، و لننقل کلامه بطوله، فإنه قال بعد ذکر حجیة عمل أهل البیت علیهم السلام:

«و علی هذا الذی اعتقد فی أهل بیت النبوة أنتقد علی إمام الحنفیة کمال الدین ابن الهمام فی موضعین من کتابه (فتح القدیر)، فقد أحرق قلبی بما أفرط

---

[۱] فی نزهة الخواطر ۶/ ۳۴۷: «مولانا محمد معین السندی: الشیخ الفاضل العلامة محمد معین بن محمد أمین السندی، أحد العلماء المبرزین فی الحدیث و الکلام و العربیة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۲

فیهم مع وفور علمه و حسن سیرته و شمائله، فنوّرنا اللّه و إیاه بجمیل عفوه و رحمته بعزهم و جاههم، علی جدّهم و علیهم أفضل الصلاة و التسلیمات:

أحدهما: فی مباحث الطلاق، حیث ذکر

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لعن اللّه کلّ ذوّاق مطلاق

، و حرم بذلک فعله، ثم قال: و أما ما فعله الحسن رضی اللّه عنه فرأی منه! یعنی ما فعله رضی اللّه تعالی عنه من کثرة الطلاق فرأی منه فی مقابلة النص من غیر تمسک بنص آخر، و لا جواب عن هذا فلا یقبل، فإن ما یکون بتمسک من نص أو جواب عما یرد علیه لیس هذا عنوان ذکره، فیفید عدم قبوله قوله رضی اللّه عنه، مع أن الحنفیة یقبلون ألف رأی کذلک عن علمائهم، و یرتکبون لأقوالهم تأویل النصوص، بل یدّعون نسخها حمایة لهم، و لا یأتون فی آرائهم بمثل هذا القول الذی جاء به إمام من أئمتهم فی رأی الحسن رضی اللّه تعالی عنه غیر مبال لإصلاحه و طرحه محجوبا بالحدیث! و ثانیهما: فی باب الغنائم حیث تکلّم علی قول أبی جعفر محمد

بن على الباقر رضى اللّه تعالى عنهما، فيما أخبر به عن جدّه على بن أبى طالب رضى اللّه تعالى عنه أنه كان يرى سهم ذوى القربى، لكن لم يعطيهم مخافة أن يدعى عليه بخلاف سيرة أبى بكر و عمر رضى اللّه تعالى عنهما، بكلام محصوله كون خبره ذلك خلاف الواقع، فيكون ذلك إما من جهله بمذهب على بن أبى طالب رضى اللّه تعالى عنه أو سهوه أو نسيانه أو كذبه عليه لترويج مذهبه و مذهب الأئمة من ولده! و كلّ ذلك تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم، و لو كان رأيا من أبى جعفر رضى اللّه تعالى عنه فرده بما بدا له من الدليل لكان أهون من رد ما روى و أخبر به.

فالفجيعة كلّ الفجيعة على الأمة أن خلت كتب المذاهب الأربعة عن مذهب أئمة أهل البيت رضى اللّه تعالى عنهم أجمعين، ثم إذا وجد شيء من ذلك يعارض بمثل هذا!! و لقد سبقت منا رسالة مفردة فى انتقاد الموضعين تكلمنا فيها على الثانى، و استوفينا الكلام فى الجواب عن الامام الحق رضى اللّه تعالى عنه، فلنكتف به و لنتكلم على الأول:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۳

فاعلم أن الأئمة الطاهرين رضى اللّه تعالى عنهم يحرّمون الرأى و القياس، و لهذا

لما دخل أبو حنيفة على جعفر بن محمد رضى اللّه تعالى عنه- على ما حكاه الشعرانى فى اللواقح- قال له: بلغنى أنك تقيس، لا تقس، فإن أوّل من قاس إبليس

، فإسناد ذلك إلى الامام الحسن باطل، و إنما عملهم على النصوص و الإلهام و الكشف و الفهم من اللّه سبحانه فى معانيها.

ثم إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لعن فى هذا الحديث كلّ ذوّاق مطلاق، فخص ما عم، فأفاد النهى عن كثرة الطلاق المسبب بكثرة التلذذ من صاحبه بالنساء لرداءة حاله فى شره شهوته المفضى إلى ارتكاب أبغض المباحات إلى اللّه تعالى، فالمطلاق لا للذوق بل لأمر صحيح فى نفسه لا يتوجه إلى هذا اللعن، كالذى اتفق له فى كل زوجة ما لم يضيّق الشرع فى دفعه عن نفسه، كالمرض السارى أو العقم و لم يكن قادرا إلّا على نفقة الواحدة أو النشوز أو الفسق أو غيرها، أو يكون طبيبا يريد الاطلاع على ما يختص بطبائعهنّ مما يتيسر من غير محرميته نكاح بجماعة منهن، و هذا مما أخبر به بعض المتبصرين بالطبائع المختصة بهن عن نفسه و عمله، أو يكون فقيها يريد الاطلاع على دقائق مسائل الحيض مما يتوقف على المحرمية، و كل ذلك مقاصد صحيحة لكثرة الطلاق، و لا يصدق على أحد ممن يطلق لما ذكر «ذواق» فإنه ظاهر فيمن حمله كثرة الذوق بعسيلة الجماع على كثرة الطلاق، فإذا كان اللفظ ظاهرا فى مثل هذا المحمل، و لم يكن نصا فى معارضة العمل من مثله رضى اللّه تعالى عنه، يجب أن يحمل على أحسن المحامل و لو على الإرسال و عدم التعين لها، فيقال: النهى مخصوص بكلّ حريص شره لا يحمله على الطلاق إلا الشهوة و اللذة، و أدنى المقبلين على الآخرة فضلا عن المتوجهين إلى اللّه تعالى يستنكف أن يرتكب ذلك لذلك، كما لا يخفى هذا على من شاهد بعده عن بعض المشتغلين بالخير فى زماننا، فما ظنّك بالإمام الحق سيد أقطاب اللّه فى أرضه.

فكان الواجب أن يقول: و أما ما فعله الامام الحسن رضى اللّه تعالى عنه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۴

فله فى ذلك مقاصد حسنة لا- ترد بها الحديث حجة، فما أحوجه إلى ذلك و ترك ما قال، لما عرفت أن الحديث ليس متعينا فى معارضة فعله رضى اللّه تعالى عنه، بل عندنا معارضة الأحاديث الصحيحة بعمل هؤلاء الأئمة رضى اللّه تعالى عنهم و الثابت عنهم ثبوت الحديث المعارض عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم على فرض وجودها لها حكم معارضة النصوص بعضها ببعض، فإن فهم الجمع فيها و إلّا يتوقف، مع الجزم بأن لا تعارض بينها فى نفس الأمر.

ثم إن الإرسال فى محمل حسن لعمله رضى اللّه تعالى عنه يكفينا فى الجواب، بعد ما اتضح عليك أن النص لا يقوم معارضا بعمله رضى اللّه تعالى عنه إلّا بالتزام فعله لما يستنزه منه أصبياء الطريقة و الجزم بتعينه فيه مما يعد جحودا بأهل هذا البيت المقدس رضى اللّه تعالى عنهم، أعاذ اللّه سبحانه كلّ مسلم عن ذلك، فقد بدا لى بحمد اللّه سبحانه وجهان لفعله رضى اللّه تعالى عنه اللائق بحاله على

المعنى من ذلك.

أحدهما: أن للعارفين فى مجالى النساء تجلى إلهى خاص، أشار أعرف خلق اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى ذلك

بقوله: حبّب إلىّ من دنياكم ثلاث

، و ذكر النساء، و سرّ ذلك يطلب من الحكمة الفردية فى الفص المختتم به كتاب (فصوص الحكم) و فى غيره من كلام الشيخ الأكبر رحمه اللّه تعالى، و تلون العارف بالتجليّات الإلهية خير عنده من التمكن، و كلّ شىء من الدنيا فيه سر إلهى يختص بذلك الشىء، فمباشرة كثرة النساء تعرض للنفحات الالهية المتجددة و لا يتيسر تلك الكثرة إلّا بكثرة الطلاق و الأنكحة.

و فى حلّ النكاح سرّ ليس فى ملك اليمين، فإنه وهب و قبول لسر متحرك و بين الزوجين صلة بين المتفرقين، و لا يوجد ذلك فى ملك اليمين، فإنّ حل المباشرة فيه عرض طرأ على الملك و ليس العقد عقد الوصلة و جمع التفرقة، و النكاح و التزويج ينبئان لغة عن ذلك، إذ النكاح بمعنى الضم و التزويج بمعنى التلفيق، و هو ليس سر الملك و معناه من حيث انه ملك كما هو معنى النكاح و التزويج

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۵

و سرهما من حيث الحقيقة، هذا يؤيد مذهب الشافعى من أن النكاح لا ينعقد بلفظ التمليك للمباينة بينهما معنى، لأن لوازم المعانى غير داخلة فى أصلابها، فلزوم التلفيق و الضم شرعا بملك اليمين لا يؤثر فى زوال المباينة المذكورة كما لا يخفى.

فكثرة طلاقه و نكاحه رضى اللّه تعالى عنه كان صورة لتلونه رضى اللّه تعالى عنه بالتجليات الإلهية المتلونة الغير المتكررة، و يرزق اللّه عباده الكمّل من نفسه بما شاء من مجاليه المعنوية و الروحية و المثالية و الحسية، و ليس الحس دون العوالم إلّا بالنسبة إلى المترقى منه إلى العوالم العلوية.

و أما بالنسبة إلى العارف الصاعد الراجع فالأمر على عكس ذلك، و هو معنى قولهم: مقام النزول أتم من مقامات العروج، و إليه الاشارة بقوله تعالى:

وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصَّالِحُونَ و بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أعطيت مفاتيح خزائن الأرض (و جعل الأرض. صح. ظ) كله مسجدا و طهورا، و بيان هذه الأسرار محلها كتابنا (أنوار الوجد) و هذا القدر يكفى منه هاهنا، و هذا الوجه فى فعله رضى اللّه تعالى عنه تحفة مهداة إلى أهل الطريق من الفقراء الصادقين، فقد علم كلّ أناس مشربهم و إن اللّه يأمركم أن تؤدّوا الأمانات إلى أهلها.

و ثانيهما: أنه قد ثبت فى الحديث ما دل على أن أهل بيته صلّى اللّه عليه و سلّم لا يتزوجون إلّا من أهل الجنّة، فأراد رضى اللّه تعالى عنه دخول صهره فى هذه البشارة، و شقاوة جده لا ينافى سعادة أهله الذين و صلوا بالإمام الحق، و كأنه بإرادته هذه تنبّه رجل من همدان بحيث قال ما قال، و قصة ذلك

ما أورده ابن سعد: أن عليا رضى اللّه تعالى عنه لما دخل الكوفة قال: يا أهل الكوفة إن الحسن رجل مطلاق فلا تزوّجوه، فقام رجل من همدان فقال: لنزوجنه فما شاء أمسك و ما شاء طلّق.

انتهى. فذهب بخير الدنيا و الآخرة، و ذلك فضل اللّه يؤتيه من يشاء

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۶

و اللّه ذو الفضل العظيم» [۱].

افتعالهم اعتراض الحسن على أبيه ... ص: ۲۳۶

و ذكر الدهلوى أن الامام الحسن عليه السلام اعترض على أبيه أمير المؤمنين عليه السلام فى قصة مقتل عثمان قائلا له: «أمرتك حين

حضر الناس هذا الرجل أن تأتی مکة فتقیم بها فعصیتنی، ثم أمرتک حین قتل أن تلزم بیتک حتی ترجع إلی العرب عوازب أحلامها، فلو کنت فی حجر ضب لضربوا إلیک آباط الإبل حتی یستخرجوک من جحرک فعصیتنی، و أنا أنشدک باللّه أن لا تأتی العراق فتقتل بحال مضیعة.

قال فقال علی: أما قولک آتی مکة فلم أکن بالرجل الذی تستحل به مکة، و أما قولک قتل الناس عثمان فما ذنبی إن کان الناس قتلوه؟ الحدیث، أخرجه ابن أبی شیبة» [۲].

قول بعضهم: قتل الحسین بسیف جده ...!! ص: ۲۳۶

و من أجلی آیات بغضهم لأهل البیت علیهم السّلام قول بعضهم: إن یزید قتل الحسین بسیف جدّه الآمر بسله علی البغاة و قتالهم، و هذا کفر صریح نعوذ باللّه منه ... و من أولئک البعض: القاضی أبو بکر بن العربی المالکی [۳] صاحب (العواصم و القواصم) فقد قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیة) فی ذکر

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب: ۴۳۷.

أقول: هذا کله بناء علی ثبوت أصل الموضوع تاریخیا و صحة الروایات الحاکیة لذلک سندا، لکن الظاهر أنه من القضایا المفتعلة ضد أهل البیت علیهم السلام، فراجع.

[۲] قرة العینین/ ۱۸۹.

[۳] هو: محمد بن عبد اللّه المتوفی سنة ۵۴۳، له ترجمة فی: وفیات الأعیان ۱/ ۴۸۹ الدیباج المذهب ۲۸۱، نفح الطیب ۱/ ۳۴۰، له مؤلفات منها: (العواصم من القواصم) الذی نشره بعض أعداء الدین مع إضافة أباطیل کثیرة إلیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۷

یزید بن معاویة: «قال أحمد بن حنبل بکفره، و ناهیک به ورعا و علما یقضیان بأنه لم یقل ذلک إلّا لقضایا وقعت منه صریحة فی ذلک ثبتت عنده و إن لم تثبت عند غیره کالغزالی فإنه أطال فی ردّ کثیر ممّا نسب إلیه کقتل الحسین، فقال: لم یثبت من طریق صحیح أنه قتله و لا أمر بقتله، ثم بالغ فی تحریم سبّه و لعنه.

و کابن العربی المالکی فإنه نقل عنه ما یقشعر منه الجلد، إنه قال: لم یقتل یزید الحسین إلّا بسیف جدّه، أی: بحسب اعتقاده الباطل أنه الخلیفة و الحسین باغ علیه و البیعة سبقت لیزید، و یکفی فیها بعض أهل الحل و العقد و بیعته کذلک، لأن کثیرین أقدموا علیها مختارین لها، هذا مع عدم النظر إلی استخلاف أبیه له، أما مع النظر لذلک فلا یشترط موافقة أحد من أهل الحل و العقد علی ذلک».

و فیه أیضا «و قول بعضهم- لا ملام علی قتلة الحسین، لأنهم إنما قتلوه بسیف جدّه الآمر بسلّه علی البغاة و قتالهم- لا یعوّل علیه».

و قال المناوی: «قیل لابن الجوزی [۱]- و هو علی الکرسی [علی کرسی الوعظ]- کیف یقال یزید قتل لحسین و هو بدمشق و الحسین بالعراق؟ فقال:

سهم أصاب و رامیه بذی سلم من بالعراق، لقد أبعدت مرماکا

---

[۱] و هو: الحافظ أبو الفرج عبد الرحمن بن علی البغدادی المتوفی سنة ۵۹۷، من کبار علماء القوم فی الحدیث و الفقه و التفسیر و التاریخ و له فی هذه العلوم و غیرها مصنفات. منها: کتاب (الرد علی المتعصب العنید المانع من لعن یزید) قال فی أوله: «سألنی سائل فی بعض مجالس الوعظ عن یزید ابن معاویة، و ما فعل فی حق الحسین، و ما أمر به من نهب المدینة. فقال لی: أ یجوز أن یلعن؟ فقلت: یکفیه ما فیه و السکوت أصلح. فقال: قد علمت أن السکوت أصلح، و لکن هل تجوز لعنه؟ فقلت: قد أجازها العلماء الورعون

منهم الامام أحمد بن حنبل.

فبلغ كلامی هذا الی شیخ قد قرأ أحادیث مرویة، و لم یخرج من العصبیة العامیة، فأنكر ذلك و صنف جزء لینتصر فیه لیزید. فحمله الی بعض أصحابی و سألنی الرد »....

قلت: و هذا الشیخ هو عبد المغیث بن زهیر الحنبلی، و هو الذی رد علیه ابن الجوزی بكتاب آخر سماه (آفة اصحاب الحدیث فی الرد علی عبد المغیث) فی مسألة صلاة أبی بكر بالناس فی مرض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و قد نشرنا هذا الكتاب لأول مرة مع مقدمة و تعالیق كثیرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۸

و قد غلب علی ابن العربی الغض من أهل البیت حتی قال: قتله بسیف جدّه» [۱].

ابن خلدون ... و مخاریقه ... ص: ۲۳۸

و من أولئك المبغضین أیضا ابن خلدون، فإنه قد تفوّه بذلك كذلك، و لأجله لعنه و سبّه بعض حفاظ أهل السنة، فقد ذكر السخاوی بترجمته عن ابن حجر العسقلانی ما نصه: «و قد كان شیخنا أبو الحسن- یعنی الهیثمی [۲]- یبالغ فی الغض منه، فلما سألته عن سبب ذلك ذكر أنه بلغه أنه ذكر الحسین بن علی رضی اللّه عنهما فی تاریخه فقال: قتل بسیف جدّه، و لما نطق شیخنا بهذه اللفظة، أردفها بلعن ابن خلدون و سبّه و هو یبكی.

قال شیخنا [۳] فی- رفع الأصر- و لم توجد هذه الكلمة فی التاریخ الموجود الآن، و كأنه ذكرها فی النسخة التی رجع عنها» [۴]، أقول: و مع ذلك توجد فی (مقدمة ابن خلدون) كلمات حول یزید و الامام الحسین الشهید علیه السلام، تنبئ عن سوء سریرة ابن خلدون و خبث باطنه، یستحق بها اللعن و السب، كما فعل الحافظ نور الدین الهیثمی فقد قال فی فصل ولایة العهد:

«و عرض هنا أمور تدعو الضرورة إلی بیان الحق فیها. فالأول منها ما حدث فی یزید من الفسق أیام خلافته، فإیاك أن تظن بمعاویة رضی اللّه عنه أنه علم ذلك من یزید فإنه أعدل من ذلك و أفضل، بل كان یعذله أیام حیاته فی سماع

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۲۰۵.

[۲] هو: الحافظ الهیثمی صاحب مجمع الزوائد و منبع الفوائد المتوفی سنة ۸۰۷ ترجم له فی: الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰، طبقات الحفاظ ۵۴۱، البدر الطالع ۱/ ۴۴.

[۳] هو: الحافظ ابن حجر العسقلانی الملقب عندهم بشیخ الإسلام صاحب فتح الباری، الاصابة، تهذیب التهذیب و غیرها من أمهات المصادر. توفی سنة ۸۵۲.

[۴] الضوء اللامع ۴/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۳۹

الغناء و ینهاه عنه و هو أقل من ذلك، و كانت مذاهبهم فیه مختلفة، و لمّا حدث فی یزید ما حدث من الفسق اختلف الصحابة حینئذ فی شأنه، فمنهم من رأی الخروج علیه و نقض بیعته من أجل ذلك، كما فعل الحسین و عبد اللّه بن الزبیر رضی اللّه عنهما و من اتبعهما فی ذلك، و منهم من أباه لما فیه من إثارة الفتنة و كثرة القتل مع العجز عن الوفاء به، لأن شوكة یزید یومئذ هی عصابة بنی أمیة و جمهور أهل الحل و العقد من قریش و تتبع عصبیة مضر أجمع، و هی أعظم من كل شوكة و لا تطاق مقاومتهم، فأقصروا عن یزید بسبب ذلك و أقاموا علی الدعاء بهدایته و الراحة منه، و هذا كان شأن جمهور المسلمین. و الكل مجتهدون و لا ینكر علی أحد من الفریقین، فمقاصدهم فی البر و تحری الحق معروفة، وفقنا اللّه للاقتداء بهم».

فتراه فی هذا الکلام یدّعی حدوث فسق یزید فی ایام خلافته، و یقصد من ذلک تنزیهه فی أیام ولایة العهد.

و یحذر من أن یظن. بمعاویة أنه علم ذلک من یزید ... مدّعیا کونه أعدل من ذلک و أفضل.

و یقول بأن معاویة کان یعذل یزید فی سماع الغناء و ینهاه عنه، و سماع الغناء أمر اقل من الفسق، و مذاهب الأصحاب و التابعین فیه مختلفة.

و یعود فیدّعی حدوث الفسق من یزید، و اختلاف الصحابة حینئذ فی شأنه.

و یصرح بنسبة الخروج علیه و نقض البیعة إلی الامام الحسین علیه السلام و غیره...

إلی غیر ذلک من الطامات و الأکاذیب المشتمل علیها هذا الکلام.

و لابن خلدون فی (المقدمة) کلام آخر کشف فیه عن کثیر من الأسرار، و هتک فیه کثیرا من الأستار ... إنه یقول:

«و أما الحسین فإنّه لما ظهر فسق یزید عند الکافّة من أهل عصره بعثت شیعة أهل البیت بالکوفة للحسین أن یأتیهم فیقوموا بأمره، فرأی الحسین أن الخروج علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۰

یزید متعین من أجل فسقه، لا سیما من له القدرة علی ذلک و ظنها من نفسه بأهلیته و شوکته، فأما الأهلیة فکانت کما ظن و زیادة، و أما الشوکة فغلط یرحمه اللّه فیها! لأن عصبیة مضر کانت فی قریش، و عصبیة قریش فی عبد مناف، و عصبیة عبد مناف إنّما کانت فی بنی أمیة تعرف ذلک لهم قریش و سائر الناس و لا ینکرونه، و إنما نسی ذلک أول الإسلام لما شغل الناس من الذهول بالخوارق و أمر الوحی و تردد الملائکة لنصرة المسلمین، فأغفلوا أمور عوائدهم و ذهبت عصبیة الجاهلیة و منازعها و نسیت، و لم یبق إلّا العصبیة الطبیعیة فی الحمایة و الدفاع ینتفع بها فی إقامة الدین و جهاد المشرکین، و الدین فیها محکم و العادة معزولة، حتی إذا انقطع أمر النبوة و الخوارق المهولة تراجع الحکم بعض الشیء للعوائد فعادت العصبیة کما کانت و لمن کانت، و أصبحت مضر أطوع لنبی أمیة من سواهم بما کان لهم من ذلک قبل.

فتبین لک غلط الحسین! إلّا أنه فی أمر دنیوی لا یضره الغلط فیه!، و أما الحکم الشرعی فلم یغلط فیه، لأنه منوط بظنه و کان ظنة القدرة علی ذلک، و لقد عذله ابن العباس و ابن الزبیر و ابن عمر و ابن الحنفّیة أخوه و غیره فی مسیره إلی الکوفة و علموا غلطه فی ذلک! و لم یرجع عما هو بسبیله لما أراده اللّه.

و أما غیر الحسین من الصحابة الذین کانوا بالحجاز و مع یزید بالشام و العراق و من التابعین لهم فرأوا أن الخروج علی یزید و إن کان فاسقا لا یجوز، لما ینشأ من الهرج و الدماء فأقصروا عن ذلک، و لم یتابعوا الحسین و لا أنکروا علیه و لا أثموه لأنه مجتهد و هو أسوة المجتهدین.

و لا یذهب بک الغلط أن تقول بتأثیم هؤلاء بمخالفة الحسین و قعودهم عن نصره، فإنّهم أکثر الصحابة و کانوا مع یزید و لم یروا الخروج علیه، و کان الحسین یستشهدهم و هو یقاتل بکربلاء علی فضله و حقه و یقول: سلوا جابر بن عبد اللّه و أبا سعید الخدری و أنس بن مالک و سهل بن سعید (سعد. ظ) و زید بن أرقم و أمثالهم، و لم ینکر علیهم قعودهم عن نصره، و لا تعرض لذلک لعلمه أنه عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۱

اجتهاد منهم کما کان فعله عن اجتهاد منه.

و کذلک لا یذهب بک الغلط أن تقول بتصویب قتله لما کان عن اجتهاد و إن کان هو علی اجتهاد، و یکون ذلک کما یحدّ الشافعی و المالکی الحنفی علی شرب النبیذ!.

و اعلم أن الأمر لیس کذلک و قتاله لم یکن عن اجتهاد هؤلاء و إن کان خلافه عن اجتهادهم، و إنما انفرد بقتاله یزید و أصحابه، و لا

تقولنّ إن يزيد و إن كان فاسقا و لم يجز هؤلاء الخروج عليه فأفعاله عندهم صحيحة.

و اعلم أنه إنما ينفذ من أعمال الفاسق ما كان مشروعا، و قتال البغاة عندهم من شرطه أن يكون مع الامام العادل و هو مفقود فی مسألتنا، فلا يجوز قتال الحسين مع يزيد و لا ليزيد، بل هی من فعلاته المؤكدة لفسقه، و الحسين فيها شهيد مثاب و هو علی حق و اجتهاد، و الصحابة الذين كانوا مع يزيد علی حق أيضا و اجتهاد.

و قد غلط القاضی أبو بكر بن العربی المالكی فی هذا فقال فی كتابه الذی سمّاه ب (العواصم و القواصم) ما معناه: أن الحسين قتل بشرع جده، و هو غلط حملته عليه الغفلة عن اشتراط الامام العادل، و من أعدل من الحسين فی زمانه فی إمامته و عدالته فی قتال أهل الآراء» [۱].

و فی هذا الكلام أيضا أباطيل نتبّه عليها، لئلّا يغتر أحد ببعض كلماته الأخری:

إنه نسب الخروج إلی الحسين عليه السلام.

و نسب إليه الغلط. و أن ابن عباس و من ذكره علموا غلطه فی ذلك.

و اعتذر للصحابة الذين خالفوا الحسين عليه السلام و قعدوا عن نصرته...

و ذكر أنهم كانوا علی حق أيضا.

---

[۱] مقدمة ابن خلدون: ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۲

و قوله: و قتال البغاة ... يفيد أنّ الحسين عليه السلام كان باغيا، لكن قتال البغاة عندهم من شرطه أن يكون مع الامام العادل ... و مقتضی هذا الكلام: أنه لو كان مع من قاتل الحسين عليه السلام إمام عادل جاز قتالهم إيّاه.

ثم إنّه غلّط ابن العربی المالكی فی ما قاله، لكن اعتذر له قائلا: حملته عليه الغفلة...

رأی عبد اللّه بن عمر فی سفر الامام الحسين إلی العراق ... ص: ۲۴۲

و مما يدل علی انحراف أكابر أسلافهم عن أهل البيت عليهم السلام:

نسبة عبد اللّه بن عمر الامام الحسين عليه السلام إلی الدنيا، و أنه إنما توجّه إلی العراق طلبا لها- معاذ اللّه من ذلك- و قد روی ذلك جماعة من المؤرخين و الرواة، قال السيوطی: «و قال له ابن عمر: لا تخرج، فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم خيّره اللّه بين الدنيا و الآخرة، فاختار الآخرة، و إنك بضعة منه و لا تنالها- يعنی الدنيا- و اعتنقه و بكی و ودّعه، فكان ابن عمر يقول: غلبنا حسين بالخروج و لعمری لقد رأی فی أبيه و أخيه من عبرة» [۱].

و رواه السمهودی ثم قال: «و قد أخرجه البزار برواة ثقات عن الشعبی إلّا أنه قال: فقال- أی الحسين- إنی أريد العراق. فقال: لا تفعل فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: خيّرت بين أن أكون نبيا ملكا أو نبيا عبدا. فقيل لی:

تواضع، فاخترت أن أكون نبيا عبدا، و إنك بضعة من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فلا تخرج، فأبی، فودّعه و قال: استودعك اللّه من مقتول» [۲].

و رواه الصبان [۳] و الشلّی الحضرمی [۴] و (الدهلوی) نفسه [۵]

و العيدروس

---

[۱] تاريخ الخلفاء ص ۲۰۶.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] اسعاف الراغبین- هامش نور الأبصار ۱۸۷.

[۴] المشرع المروی ۴۵.

[۵] سر الشهادتین ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۳

الیمنی فی (العقد النبوی) و فیه: «و کان ابن عمر یقول: غلبنا حسین بالخروج، و لعمری لقد رأی فی أبیه و أخیه عبرة، و رای من الفتنة و خذلان الناس لهم ما کان ینبغی له أن لا یتحرک ما عاش، و أن یدخل فی صالح ما دخل فیه الناس، فإن الجماعة خیر» [۱].

و الأفظع من ذلک ما جاء فی روایاتهم من أن أبا سعید الخدری- ذاک الصحابی الجلیل- قال للحسین علیه السلام- و العیاذ باللّه-: «لا تخرج علی إمامک ...» ففی (العقد النبوی) ما نصه: «و قال أبو سعید الخدری: غلبنی الحسین علی الخروج، و قد قلت له: اتق اللّه فی نفسک و الزم بیتک فلا تخرج علی إمامک» [۲].

زعمهم نهی الامام الحسن أخاه عن التوجه إلی العراق ... ص: ۲۴۳

بل لقد افتروا کذبا فزعموا أن الامام الحسن علیه السلام أوصی إلی أخیه الامام الحسین علیه السلام أن لا یتوجه إلی العراق قائلا له: «و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا أهل البیت النبوة و الخلافة، فلا عرفنّ ما استخفّک سفهاء أهل الکوفة فأخرجوک»

قال ابن عبد البر: «و رویناه من وجوه: أن الحسن بن علی لمّا حضرته الوفاة قال للحسین أخیه: یا أخی إن أبانا رحمه اللّه تعالی لما قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم استشرف لهذا الأمر و رجا أن یکون صاحبه فصرفه اللّه عنه و ولیها أبو بکر، فلما حضرت أبا بکر الوفاة تشوق إلیها [لها أیضا] فصرفت عنه إلی عمر، فلما احتضر عمر جعلها شوری بین ستة هو أحدهم فلم یشک أنها لا تعدوه فصرفت عنه إلی عثمان، فلما هلک عثمان بویع ثم نوزع حتی جرّد السیف و طلبها [طالبوها] فما صفا له شیء منها.

و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا أهل البیت النبوة و الخلافة، فلا عرفنّ

---

[۱] العقد النبوی- مخطوط.

[۲] المصدر نفسه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۴

ما استخفک سفهاء أهل الکوفة فأخرجوک» [۱].

و قد ذکر هذا عن ابن عبد البر کلّ من:

جلال الدین السیوطی [۲].

و السمهودی [۳].

و العیدروس الیمنی [۴].

و قال ابن حجر المکی: «و من جملة کلامه لأخیه لمّا احتضر: یا أخی إن أباک استشرف لهذا الأمر المرة بعد المرة، فصرفه اللّه إلی الثلاثة، ثم ولی فنوزع حتی جرّد السیف فما صفت له، و إنی و اللّه ما أری أن یجمع اللّه فینا النبوة و الخلافة، و ربما یستخفنک سفهاء الکوفة فیخرجوک» [۵].

و فی (الصواعق): ذکر الامام الحسین علیه السلام: «و مرّ قول أخیه الحسن له: إیاک و سفهاء الکوفة أن یستخفوک فیخرجوک و یسلّموک فتندم و لات حین مناص، و قد تذکر ذلک لیلة قتله فترحّم علی أخیه الحسن رضی اللّه عنهما» [۶].

و قد ذکر ذلک: الشلّی الحضرمی و محمد الصبان المصری أیضا [۷].

عبد القادر الکیلانی ... و صوم یوم عاشوراء ... ص: ۲۴۴

و من دلائل نصب هؤلاء و عدائهم ما ذکره غوثهم الأعظم من ذکر یوم عاشوراء و هذا نصه:

«فصل: و قد طعن قوم علی من صام هذا الیوم العظیم و ما ورد فیه من

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۳۹۱.

[۲] تاریخ الخلفاء ۱۹۳.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] العقد النبوی- مخطوط.

[۵] المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة.

[۶] الصواعق المحرقة: ۸۳.

[۷] المشرع الروی/ ۴۵، اسعاف الراغبین هامش نور الأبصار ۱۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۵

التعظیم، و زعموا أنه لا یجوز صیامه لأجل قتل الحسین بن علی رضی اللّه عنهما فیه، و قالوا: ینبغی أن تکون المصیبة فیه عامة لجمیع الناس لفقده فیه، و أنتم تتخذونه یوم فرح و سرور، و تأمرون فیه بالتوسعة علی العیال و النفقة الکثیرة و الصدقة علی الفقراء و الضعفاء و المساکین، و لیس هذا من حق الحسین رضی اللّه عنه علی جماعة المسلمین.

و هذا القائل خاطئ و مذهبه قبیح فاسد، لأن اللّه تعالی اختار لسبط نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم الشهادة فی أشرف الأیام و أعظمها و أجلها و أوقعها [ارفعها] عنده، لیزیده بذلک رفعة فی درجاته و کراماته مضافة إلی کرامته، و بلغه منازل الخلفاء الراشدین الشهداء بالشهادة، و لو جاز أن نتخذ یوم موته [یوم مصیبة لکان یوم الإثنین أولی بذلک، إذ قبض اللّه تعالی نبیه [محمدا] صلّی اللّه علیه و سلّم فیه، و کذلک أبو بکر الصدیق رضی اللّه عنه قبض فیه، و هو ما روی هشام ابن عروة عن عائشة رضی اللّه عنهما قالت: قال أبو بکر رضی اللّه عنه: أی یوم توفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فیه؟ قلت: و یوم الاثنین، قال رضی اللّه عنه: إنی أرجو أن أموت فیه، فمات رضی اللّه عنه فیه، و فقد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فقد أبی بکر رضی اللّه عنه أعظم من فقد غیرهما، و قد اتفق الناس علی شرف یوم یوم الإثنین، و فضیلة صومه و أنه تعرض أعمال العباد فیه، و فی یوم الخمیس ترفع الأعمال [أعمال العباد].

[و] کذلک یوم عاشوراء لا یتخذ یوم مصیبة، و لأن یوم عاشوراء إن اتخذ یوم مصیبة لیس بأولی من أن یتخذ یوم فرح و سرور لما قدمنا ذکره و فضله، من انه [یوم نجّی اللّه تعالی فیه أنبیاءه من أعدائهم و أهلک فیه أعداءهم الکفار من فرعون و قومه و غیرهم و أنه تعالی خلق السماوات و الأرض و الأشیاء الشریفة فیه و آدم علیه السلام و غیر ذلک، و ما أعدّ اللّه تعالی لمن صامه من الثواب الجزیل و العطاء الوافر و تکفیر الذنوب و تمحیص السیئات، فصیام [فصار] عاشوراء بمثابة بقیة الأیام الشریفة کالعیدین و الجمعة و عرفة و غیرهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۶

ثم لو جاز أن یتخذ هذا الیوم مصیبة لاتخذته الصحابة و التابعون رضی اللّه عنهم، لأنهم أقرب إلیه منا و أخص به، و قد ورد عنهم الحث علی التوسعة علی العیال فیه و الصوم فیه، من ذلک

ما روی عن الحسن رحمة اللّه تعالی علیه أنّه قال: کان صوم یوم عاشوراء فریضة و کان علی رضی اللّه عنه یأمر بصیامه فقالت لهم

عائشة رضی اللّه عنها، من یأمرکم بصوم یوم عاشوراء؟ قالوا: علی رضی اللّه عنه.

قالت: إنه أعلم من بقی بالسنة

، و

روی عن علی رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من أحیا لیلة عاشوراء أحیاه اللّه تعالی ما شاء.

فدل علی بطلان ما ذهب الیه هذا القائل. و اللّه أعلم» [۱].

۳- الامام زین العابدین علیه السلام ... ص: ۲۴۶

اشارة

و أما الإمام زین العابدین علیه السلام فقد اعترف شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) بقلّة روایة أهل السنة عنه [۲].

و من عجائب الأکاذیب ما جاء فی (تهذیب التهذیب) بترجمته علیه السلام و هذا نصه: «و قال مالک قال نافع بن جبیر بن مطعم لعلی بن الحسین: إنک تجالس أقواما دونا؟! فقال علی بن الحسین: إنی أجالس من أنتفع بمجالسته فی دینی» [۳].

و ما جاء بترجمته علیه السلام فی کتب الرجال من أنه یروی عن فلان و فلان و مروان بن الحکم، و کل مسلم یجلّ الامام علیه السلام أن یروی عن هؤلاء، و لا سیما أمثال مروان بن الحکم اللعین ابن اللعین، و أبی هریرة الکذاب ... و إلیک بعض عباراته المشتملة علی هذه الأکذوبة:

قال النووی: «سمع أباه، و ابن عباس، و المسور، و أبا رافع، و عائشة، و أم

---

[۱] غنیة الطالبین ۶۸۴- ۶۸۷.

[۲] قرة العینین ۲۴۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۰۵.

سلمة، و صفیة، أزواج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و مروان بن الحکم، و سعید بن المسیب، و آخرین من التابعین» [۱].

و قال ابن حجر: «علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الهاشمی أبو الحسین، و یقال أبو الحسن، و یقال أبو محمد، و یقال أبو عبد اللّه المدنی، زین العابدین، روی عن: أبیه، و عمه الحسن، و أرسل عن جده علی بن أبی طالب، و روی عن ابن عباس، و المسور بن مخرمة، و أبی هریرة، و عائشة، و صفیة بنت حیی، و أم سلمة، و بنتها زینب بنت أبی سلمة، و أبی رافع مولی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و ابنه عبید اللّه بن أبی رافع، و مروان بن الحکم، و عمرو بن عثمان، و ذکوان أبی عمرو مولی عائشة، و سعید بن المسیب، و سعید بن مرجانة، و بنت عبد اللّه بن جعفر» [۲].

کما ذکروا أن الامام علیه السلام من الرواة عن مروان بن الحکم فی ترجمة مروان، أنظر (الکاشف ۳/ ۱۳۲) و (التهذیب التهذیب ۱۰/ ۹۱) و (رجال المشکاة للخطیب التبریزی) و غیرها.

بل زعموا أن الامام زین العابدین علیه السلام کان یتعلّم الحدیث من العلماء به کما یتعلّم سائر المسلمین، قال ابن تیمیة ما نصه: و أما قوله: و أخذوا أحکامهم الفرعیة عن الأئمة المعصومین الناقلین عن جدّهم رسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و سلم إلخ، فیقال أولا: القوم المذکورون إنما کانوا یتعلّمون الحدیث من العلماء به کما یتعلّم سائر المسلمین و هذا متواتر عنهم،

فعلی ابن الحسین یروی تارة عن أبان بن عثمان بن عفان عن أسامة بن زید مولی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یرث المسلم الکافر و

لا الكافر المسلم، رواه البخارى و مسلم.

و أبو جعفر محمد بن على يروى عن جابر بن عبد اللّه حديث مناسك الحج الطويل و هو أحسن ما روى فى هذا الباب، و من هذه الطريق رواه مسلم فى صحيحه من

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۸

حديث جعفر بن محمد عن جابر» [۱].

نسبتهم القول بجواز التزويج بما يزيد على الأربع إلى السجاد ... ص: ۲۴۸

و مما يدل على انحراف أهل السنة

ما ذكره ابن حجر العسقلانى [۲] و الشهاب القسطلانى [۳] و العينى [۴] بشرح عبارة البخارى «و قال على بن الحسين: يعنى مثنى أو ثلاث أو رباع»

و اللفظ للأول: «و هذا من أحسن الأدلة فى الرد على الرافضة لكونه من تفسير زين العابدين، و هو من أئمتهم الذين يرجعون إلى قولهم و يعتقدون عصمتهم».

فإن مفهوم هذه الكلمات عدم اعتقادهم بإمامة سيدنا زين العابدين عليه السلام و عدم رجوعهم إلى قوله و عدم اعتقادهم بعصمته، و من هنا يظهر بطلان دعوى (الدهلوى) بوضوح.

القائل بجواز التزوّج بما يزيد على الأربع من أهل السنة ... ص: ۲۴۸

لم يخالف أحد من أهل الحق قول الامام زين العابدين عليه السلام بتفسير قوله تعالى: فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْنى وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ [۵] فلم يذهب أحد منهم إلى القول بجواز التزوج بما يزيد على الأربع، فقولهم: و هذا من أحسن الأدلة ... باطل قطعا.

بل الأمر بالعكس من ذلك، فقد ذهب جماعة من أئمة أهل السنة إلى جواز التزوج بالتسع، مستدلّين بالآية الكريمة، فقد قال فخر الدين الزيلعى الحنفى ما نصه: «و قال القاسم بن إبراهيم: يجوز التزوّج بالتسع، لأن اللّه تعالى أباح

---

[۱] منهاج السنة ۱/ ۲۲۹.

[۲] فتح البارى فى شرح صحيح البخارى ۱۱/ ۴۱- ۴۲.

[۳] ارشاد السارى ۸/ ۲۶

[۴] عمدة القارى ۲۰/ ۹۱.

[۵] سورة النساء/ ۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۴۹

نكاح ثنتين بقوله «مثنى» ثم عطف عليه «ثلاث و رباع» بالواو و هى للجمع، فيكون المجموع تسعا، و مثله عن النخعى و ابن أبى ليلى» [۱].

و قال العينى: «و قال القاسم بن إبراهيم: يجوز التزوّج بالتسع، و مثله عن النخعى و ابن أبى ليلى، لأن الواو للجمع» [۲].

و قال القاضی القضاة الشوکانی: «و ذهبت الظاهریة إلی أنه یحل للرجل أن یتزوج تسعا، و لعل وجهه قوله تعالی: مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ و مجموع ذلک إلّا باعتبار ما فیه من العدل تسع، و حکی ذلک عن ابن الصباغ و العمرانی» [۳].

و منهم من قال بجواز التزوّج بأیّ عدد شاء ... ص: ۲۴۹

بل ذهب جماعة منهم إلی جواز التزوّج بأیّ عدد أرید، فقد قال نظام الدین الأعرج المفسر النیسابوری بتفسیر الآیة المذکورة: «ذهب جماعة إلی أنه یجوز التزوج بأیّ عدد أرید، لأن قوله فَانْکِحُوا ما طابَ لَکُمْ مِنَ النِّساءِ إطلاق فی جمیع الأعداد، لصحة استثناء کلّ عدد منه، و قوله: مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ لا یصلح مخصصا لذلک العموم، لأن تخصیص بعض الأعداد بالذکر لا ینافی ثبوت الحکم فی الباقی، بل نقول: ذکرها یدل علی نفی الحرج و الحجر مطلقا، فإن من قال لولده: افعل ما شئت، اذهب إلی السوق و إلی المدرسة و إلی البستان، کان تصریحا فی أن زمام الإختیار بیده و لا یکون تخصیصا، و أیضا، ذکر جمیع الأعداد

---

[۱] تبیین الحقائق ۲/ ۱۱۲ و «النخعی» هو: إبراهیم بن یزید. فقیه أهل الکوفة، قال النووی: أجمعوا علی توثیقه و جلالته و براعته فی الفقه. توفی سنة ۹۶. و «ابن أبی لیلی» هو: عبد الرحمن بن أبی لیلی.

من کبار التابعین. قال النووی: اتفقوا علی توثیقه و جلالته. توفی سنة ۸۳.

[۲] رمز الحقائق ۱/ ۱۴۳.

[۳] نیل الأوطار ۶/ ۱۶۹ و «ابن الصباغ» هو: أبو نصر عبد السید بن محمد البغدادی فقیه العراق.

قال ابن قاضی شهبة: کان ورعا نزها ثبتا صالحا زاهدا أصولیا محققا. توفی سنة ۴۰۷ و «العمرانی» هو: أبو الخیر یحیی بن أبی الخیر، کان شیخ الشافعیة ببلاد الیمن قال ابن قاضی شهبة:

و کان اماما زاهدا ورعا ... توفی ۵۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۰

متعذر، فذکر بعضها تنبیه علی حصول الاذن فی جمیعها، و لئن سلمنا لکن الواو للجمع المطلق فیفید الاذن فی جمع تسعة بل ثمانیة عشر لتضعیف کل منها.

و أمّا السنّة، فلما ثبت بالتواتر أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم مات عن تسع، و قد أمرنا باتباعه فی قوله فَاتَّبِعُوهُ و أقل مراتب الأمر الاباحة، و قد قال صلّی اللّه علیه و سلّم: فمن رغب عن سنتی فلیس منی.

و المعتمد عند الجمهور فی جوابهم أمران » [... ۱].

۴- الامام محمد الباقر علیه السلام ... ص: ۲۵۰

. قال ابن تیمیة:

«و أمّا سائر الإثنی عشر فلم یدرکوا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فقول النبی [کذا] أنهم نقلوا عن جدّهم إن أراد بذلک أنه أوحی إلیهم ما قال جدّهم فهذه نبوة کما کان یوحی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما قاله غیره من الأنبیاء، و إن أراد أنهم سمعوا ذلک من غیرهم فیمکن أن یسمع من ذلک الغیر الذی سمعوه منهم، سواء کان ذلک من بنی هاشم أو غیرهم، فأیّ مزیة لهم فی النقل عن جدّهم إلا بکمال العنایة و الاهتمام؟ فإنّ کلّ من کان أعظم اهتماما و عنایة بأحادیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و تلقیها من مظانها کان أعلم بها، و لیس من خصائص هؤلاء، بل فی غیرهم من هو أعلم بالسنة من أکثرهم، کما یوجد فی کل عصر من غیر بنی هاشم

أعلم بالسنة من أكثر بنى هاشم، فالزهرى أعلم بأحاديث النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و أحواله و أقواله باتفاق أهل العلم من أبى جعفر محمد بن على، و كان معاصرا له» [۲].

هذا كلامه و نعوذ باللّه منه، على أن الزهرى مجروح و مطعون فيه من وجوه

---

[۱] غرائب القرآن ۴/ ۱۷۲.

[۲] منهاج السنة ۱/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۱

و قد ذكرنا شطرا منها فى قسم حديث (مدينة العلم).

و قال ابن تيمية أيضا: «و أما كونه أعلم أهل زمانه فهذا يحتاج إلى دليل، و الزهرى من أقرانه و هو عند الناس أعلم منه، و نقل تسميته بالباقر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لا أصل له عند أهل العلم، بل هو من الأحاديث الموضوعة، و كذلك حديث تبليغ جابر له السلام هو من الموضوعات عند أهل العلم بالحديث» [۱].

و قال المحقق السندى- بعد أن ذكر حجية عمل أهل البيت عليهم السلام- «و على هذا الذى اعتقد فى أهل البيت أنتقد على إمام الحنفية كمال الدين ابن الهمام موضوعين من كتابه فتح القدير، فقد أحرق قلبى بما أفرط فيهم...

أحدهما فى مباحث الطلاق حيث ذكر

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: لعن اللّه كلّ ذوّاق مطلاق و حرم بذلك فعله

، ثم قال: و أما ما فعله الحسن رضى اللّه عنه فرأى منه...

و ثانيهما: فى باب الغنائم حيث تكلّم على

قول أبى جعفر محمد بن على الباقر رضى اللّه تعالى عنهما- فيما أخبر به عن جدّه على بن أبى طالب رضى اللّه تعالى عنه: أنه كان يرى سهم ذوى القربى، لكن لم يعطهم مخافة أن يدعى عليه بخلاف سيرة أبى بكر و عمر رضى اللّه عنهما- بكلام محصوله كون خبره ذلك خلاف الواقع

، فيكون ذلك إما من جهله بمذهب على بن أبى طالب رضى اللّه عنه أو سهوه أو نسيانه أو كذبه عليه لترويج مذهبه و مذهب الأئمة من ولده.

و كلّ ذلك تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم، و لو كان رأيا من أبى جعفر رضى اللّه تعالى عنه فردّه بما بدا له من الدليل لكان أهون من رد ما روى و أخبر به، فالفجيعة كلّ الفجيعة على الأمة أن خلت كتب المذاهب الأربعة عن مذهب أهل البيت رضى اللّه تعالى عنهم أجمعين » [... ۲].

---

[۱] المصدر نفسه ۲/ ۱۵۳.

[۲] دراسات البيب فى الاسوة الحسنة بالحبيب: ۴۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۲

۵- الامام جعفر الصادق عليه السلام ... ص: ۲۵۲

قال ابن تيمية- «و بالجملة فهؤلاء الأئمة ليس منهم من أخذ عن جعفر شيئا من قواعد الفقه، لكن رووا عنه الأحاديث كما رووا عن

غیره، و أحادیث غیره أضعاف أحادیثه، و لیس بین حدیث الزهری و حدیثه نسبة لا فی القوة و لا فی الکثرة، و قد استراب البخاری فی بعض حدیثه لما بلغه عن یحیی بن سعید القطان فیه کلام، فلم یخرج له، و یمتنع أن یکون حفظه للحدیث کحفظ من یحتج بهم البخاری» [۱].

و قال الذهبی بترجمته علیه السلام: «لم یحتج به البخاری، قال یحیی بن سعید: مجالد أحب إلیّ منه، فی نفسی منه شیء، و قال مصعب عن الدراوردی قال: لم یرو مالک عن جعفر حتی ظهر أمر بنی العباس، قال مصعب بن عباس: کان مالک لا یروی عن جعفر حتی یضمّه إلی أحد، و قال أحمد بن سعد ابن أبی مریم: سمعت یحیی یقول: کنت لا أسأل یحیی بن سعید عن جعفر بن محمد فقال لی: لم لم [لا] تسألنی عن حدیث جعفر؟ قلت: لا أریده، فقال لی:

إن کان یحفظ فحدیث أبیه المسند [المسدد] [۲].

و فی (المغنی) «لم یخرج له البخاری، و قد وثّقه ابن معین و ابن عدی، و أما القطان فقال: مجالد أحبّ إلیّ منه» [۳].

و فی (الکاشف) «سمع أباه و القاسم و عطا، و عنه شعبة و القطان و قال: فی نفسی منه شیء» [۴].

و فی (تهذیب التهذیب) بالاضافة إلی الکلمات السابقة: «و قال ابن سعد:

---

[۱] منهاج السنة ۱/ ۲۲۹.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۴۱۴.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۳۴.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۳

کان کثیر الحدیث و لا یحتج به و یستضعف، سئل مرة: هذه الأحادیث من أبیک؟

فقال: نعم و سئل مرة فقال: إنما وجدتها فی کتبه.

قلت: یحتمل أن یکون السؤالان وقعا عن أحادیث مختلفة، فذکر فیما سمعه أنه سمعه و فیما لم یسمعه أنه وجده، و هذا یدل علی تثبته» [۱].

و قال المناوی بشرح

حدیث: أدبوا أولادکم علی ثلاث خصال: حب نبیّکم و حبّ أهل بیته و قراءة القرآن-

فی مقام قدحه: «لم یرمز له بشیء و هو ضعیف، لأن فیه صالح بن أبی الأسود، له مناکیر، و جعفر بن محمد الصادق قال فی الکاشف عن القطان: فی النفس منه شیء» [۲].

۶- الامام موسی بن جعفر الکاظم علیه السلام ... ص: ۲۵۳

قال ابن تیمیة «و أما موسی بن جعفر و علی بن موسی و محمد بن علی، فلا یستریب من له من العلم نصیب أن مالک بن أنس، و حماد بن زید، و حماد بن مسلمة، و اللیث بن سعد، و الاوزاعی، و یحیی بن سعید، و وکیع بن الجراح، و عبد اللّه بن المبارک، و الشافعی، و أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه، و أمثالهم، أعلم بأحادیث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من هؤلاء!! و هذا أمر تشهد به الآثار التی تعاین و تسمع، کما تشهد الآثار بأن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه کان أکثر فتوحا و جهادا بالمؤمنین، و اقدر علی قمع الکفار و المنافقین من غیره مثل عثمان و علی رضی اللّه تعالی عنهم أجمعین، و مما یبیّن ذلک أن القدر الذی ینقل عن هؤلاء من

الأحكام المسندة إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ينقل عن أولئك ما هو أضعافه» [۳].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۲/ ۱۰۴.

[۲] فيض القدير ۱/ ۲۲۶، و «القطان» هو: يحيى بن سعيد التميمى، من أئمتهم الذين يقتدون بهم فى الحديث و الرجال، قال أحمد: ما رأيت بعينى مثل يحيى القطان. توفى سنة ۱۹۸. و ترجم له فى:

تهذيب التهذيب ۱۱/ ۲۱۶، تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۷۴. و غيرهما.

[۳] منهاج السنة ۱/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۴

و فى (ميزان الاعتدال) بترجمته عليه السلام: «روى عنه بنوه: على الرضا و إبراهيم، و إسماعيل، و حسين، و أخواه على و محمد: و إنما أوردته لأن العقيلى ذكره فى كتابه و قال: حديثه غير محفوظ- يعنى فى الإيمان- قال: الحمل فيه على أبى الصلت الهروى.

قلت: فإذا كان الحمل فيه على أبى الصلت فما ذنب موسى تذكره» [۱].

و قال ابن حجر: «روى عن أبيه و عبد اللّه بن دينار و عبد الملك بن قدامة الجمحى».

و قال فيه- بعد أن ذكر مولده سنة ثمان و عشرين و مائة- «قلت: إن ثبت أن مولده سنة ثمان فروايته عن عبد اللّه بن دينار منقطعة، لأن عبد اللّه بن دينار توفى سنة سبع و عشرين» [۲].

و قال ابن حبان بترجمة الامام الصادق عليه السلام: «يحتج بروايته ما كان من غير رواية أولاده عنه، لأن فى حديث ولده عنه مناكير كثيرة، و إنما مرّض القول فيه من مرّض من أئمتنا لما روى فى حديثه من رواية أولاده، و قد اعتبرت حديثه من حديث الثقات عن مثل ابن جريج و الثورى و مالك و شعبة و ابن عيينة و وهب ابن خالد و ذويهم، فرأيت أحاديث مستقيمة ليس فيها شىء، يخالف حديث الأثبات، و رأيت فى رواية ولده عنه أشياء ليست من حديثه و لا من حديث أبيه و لا من حديث جده، و من المحال أن يلزق به ما جنت يد غيره» [۳].

و فى (تهذيب التهذيب) عن ابن حبان: «يحتج بحديثه من غير رواية أولاده عنه» [۴].

---

[۱] ميزان الاعتدال فى نقد الرجال ۳/ ۲۰۱.

[۲] تهذيب التهذيب ۱۰/ ۳۳۹- ۳۴۰.

[۳] الثقات ۶/ ۱۳۱.

[۴] تهذيب التهذيب ۲/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۵

۷- الامام الرضا عليه السلام ... ص: ۲۵۵

قال ابن تيمية فى جواب كلام العلامة الحلى قدس اللّه روحه حول الامام الرضا عليه السلام: كان أزهد الناس و أعلمهم- ما نصه: «أما قوله: كان أزهد الناس و أعلمهم، فدعوى مجردة بلا دليل، فكل من غلا فى شخص أمكنه أن يدعى له هذه الدعوى، كيف و الناس يعلمون أنه كان فى زمانه من هو أعلم منه و أزهد منه، كالشافعى و إسحاق بن راهويه و أحمد بن حنبل و أشهب بن عبد العزيز و أبى سليمان الدارانى و معروف الكرخى و أمثال هؤلاء، هذا و لم يأخذ عنه أحد من أهل العلم بالحديث شيئا، و لا روى له حديثا

فی کتب السنة، و إنما روی له أبو الصلت الهروی و أمثاله نسخا عن آبائه فیها من الأکاذیب ما نزّه اللّه عنه الصادقین منهم، و أما قوله: إنه أخذ عنه الفقهاء المشهورون، فهذا من أظهر الکذب، هؤلاء فقهاء الجمهور المشهورون لم یأخذوا عنه ما هو معروف، و إن أخذ عنه بعض من لا یعرف من فقهاء الجمهور فهذا لا ینکر، فلأن طلبة الفقهاء یأخذون عن المتوسطین فی العلم و من هم دون المتوسطین» [۱].

و قد ضعّف المقدسی أحادیث کثیرة قائلا: «فیه علی بن موسی الرضا، یأتی عن آبائه بالعجائب» [۲].

و قال السمعانی ما نصه: «الرضا- بکسر الراء و فتح الضاء المعجمة- هذا لقب أبی الحسن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الهاشمی المعروف بالرضا، قال أبو حاتم ابن حبان البستی: یروی عن أبیه العجائب، روی عنه أبو الصلت و غیره، کأنه کان یهم و یخطئ» [۳].

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۲۵.

[۲] أنظر تذکرة الموضوعات.

[۳] الأنساب- الرضا.

و قد أورد ابن حجر کلام ابن حبان عن السمعانی کذلک [۱].

و قال الذهبی بترجمته علیه السلام: «قال ابن طاهر: یأتی عن أبیه بعجائب. قلت: إنما الشأن فی ثبوت السند إلیه و إلّا فالرجل قد کذب علیه و وضع علیه نسخة سائرها الکذب علی جدّه جعفر الصادق، فروی عنه أبو الصلت الهروی أحد المتهمین، و لعلی بن مهدی القاضی عنه نسخة و لأبی أحمد عامر بن سلیمان الطائی عنه نسخة کبیرة، و لداود بن سلیمان القزوینی عنه نسخة، مات سنة ثلاث و مائتین، قال أبو الحسن الدارقطنی، إن ابن حبان فی کتابه قال:

علی بن موسی الرضا یروی عن أبیه عجائب، یهم و یخطئ» [۲].

۸- سائر الأئمة المعصومین علیه السلام ... ص: ۲۵۶

قال الفخر الرازی «و العجب أنهم یزعمون فی التقی و الحسن العسکری أنهم کانوا عالمین بجمیع المسائل الأصولیة و الفرعیة جملها و تفاصیلها، مع أنهم کانوا فی زمان کثیر خوض العلماء فی أصناف العلوم و کثر تصانیفهم، و مع ذلک فلم یظهر من أحد منهم شیء من العلوم لا بالقلیل و لا بالکثیر، و لم یحضروا محفلا، و لا تکلّموا فی شیء من المسائل مع المخالفین، و لم یظهر منهم تصنیف منتفع به، کما ظهر من الشافعی رضی اللّه عنه و محمد بن الحسن رحمة اللّه علیه و غیرهما من الفقهاء و المتکلمین و المفسرین» [۳].

و قال ابن تیمیة: «الثالث أن یقال: القول بالرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، خیر من الأخذ بما ینقله من یعرف بکثرة الکذب عمن یصیب و یخطئ، نقل غیر مصدق عن قائل غیر معصوم، و لا یشک عاقل أن رجوع مثل مالک، و ابن أبی ذئب، و ابن الماجشون، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۸.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۱۵۸.

[۳] نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۷

و الثوری، و ابن أبی لیلی، و شریک، و أبی حنیفة، و أبی یوسف، و محمد بن الحسن، و زفر، و الحسن بن زیاد اللؤلؤی، و الشافعی، و البویطی، و المزنی، و أحمد بن حنبل، و أبی داود السجستانی، و الأثرم، و إبراهیم الحربی، و البخاری، و عثمان بن سعید الدارمی، و أبی بکر بن خزیمة، و محمد بن جریر الطبری، و محمد بن نصر المروزی، و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم- مثل أن یعلموا سنة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثابتة عنه، و یجتهدوا فی تحقیق مناط الأحکام و تنقیحها و تخریجها- خیر لهم من أن یتمسکوا بنقل الروافض عن العسکریین و أمثالهما، فإن الواحد من هؤلاء لأعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریین أنفسهما، فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل ذلک هو الواجب علیه، فکیف إذا کان ذلک نقلا عنهما من مثل الرافضة؟ و الواجب علی مثل العسکریین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء؟» [۱].

و قال: «الثانی أن یقال: القیاس- و لو أنه ضعیف- هو خیر من تقلید من لم یبلغ فی العلم مبلغ المجتهدین، فإن کلّ من له علم و إنصاف یعلم أن مثل مالک، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی، و أبی حنیفة، و الثوری، و ابن أبی لیلی، و مثل الشافعی، و أحمد، و إسحاق، و أبی عبید، و أبی ثور، أعلم و أفقه من العسکریین و أمثالهما، و أیضا، فهؤلاء خیر من المنتظر الذی لا یعلم ما یقول!!» [۲].

و قال: «و أما من بعد موسی، فلم یؤخذ عنهم من العلم ما یذکر به أخبارهم فی کتب المشهورین و تواریخهم، فإن أولئک الثلاثة توجد أحادیثهم فی الصحاح و السنن و المسانید، و توجد فتاویهم فی الکتب المصنفة فی فتاوی السلف، مثل کتب ابن المبارک، و سعید بن منصور، و عبد الرزاق، و أبی بکر بن أبی شیبة، و غیر هؤلاء، و أما من بعدهم فلیس له روایة فی الکتب الأمهات من الحدیث، و لا

---

[۱] منهاج السنة ۱/ ۲۳۱.

[۲] منهاج السنة ۲/ ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۸

فتاوی فی الکتب المعروفة التی نقل فیها فتاوی السلف، و لا لهم تفسیر و لا غیره، و لا لهم أقوال معروفة» [۱].

و فی (الموضوعات) بعد حدیث فی فضل فاطمة علیها السلام: «هذا حدیث موضوع، و الحسن بن علی صاحب العسکر هو: الحسن بن علی بن محمد ابن علی بن موسی بن جعفر أبو محمد العسکری، أحد من یعتقد فیه الشیعة الامامة، روی هذا الحدیث عن آبائه، و لیس بشیء» [۲].

و فی (اللآلی المصنوعة) بعده: «موضوع، الحسن العسکری لیس بشیء!!» [۳].

و فی (تنزیه الشریعة) بعده: «فیه عبد اللّه و الحسن، و لعله من وضع أحدهما» [۴].

و قال الفتنی: «الحسن بن علی صاحب العسکر لیس بشیء» [۵].

و قال ابن تیمیة «و أما قوله- و کان ولده الحسن العسکری عالما زاهدا فاضلا عابدا أفضل أهل زمانه و روت عنه العامة کثیرا- فهذا من نمط ما قبله، من الدعاوی المجردة و الأکاذیب المثبتة، فإن العلماء المعروفین بالروایة الذین کانوا فی زمن هذا الحسن بن علی العسکری لیست لهم عنه روایة مشهورة فی کتب أهل العلم، و شیوخ أهل کتب السنة: البخاری، و مسلم و أبی داود، و الترمذی، و النسائی، و ابن ماجة، کانوا موجودین فی ذلک الزمان و قریبا منه قبله و بعده.

و قد جمع الحافظ أبو القاسم ابن عساکر أسماء شیوخ الکلّ، یعنی شیوخ هؤلاء الأئمة، فلیس فی هؤلاء الأئمة من روی عن الحسن بن علی العسکری،

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۲۴.

[۲] الموضوعات لابن الجوزی ۱/ ۴۱۵.

[۳] اللآلی المصنوعة ۱/ ۳۹۶.

[۴] تنزیه الشریعة ۱/ ۴۱۰.

[۵] قانون الموضوعات/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۵۹

مع روایتهم عن ألوف مؤلفة من أهل الحدیث، فکیف یقال: روت عن العامة کثیرا؟ و أین هذه الروایات؟! و قوله: إنه کان أفضل أهل زمانه هو من هذا النمط» [۱].

۹- الامام الثانی عشر عجل اللّه فرجه ... ص: ۲۵۹

و قال ابن تیمیة فی ذکر الامام الثانی عشر الحجة ابن الحسن العسکری عجل اللّه فرجه:

«و هذا لو کان موجودا معلوما لکان الواجب فی حکم اللّه الثابت بنص القرآن و السنة و الإجماع أن یکون محضونا عند من یحضنه فی بدنه، کأمه و أم أمه و نحوهما من أهل الحضانة، و أن یکون ماله عند من یحفظه، إما وصی أبیه إن کان له وصی، و إما غیر الوصی إما قریب و إما نائب لدی السلطان فإنه یتیم لموت أبیه، و اللّه تعالی یقول: وَ ابْتَلُوا الْیَتامی حَتَّی إِذا بَلَغُوا النِّکاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْداً فَادْفَعُوا إِلَیْهِمْ أَمْوالَهُمْ وَ لا تَأْکُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً أَنْ یَکْبَرُوا فهذا لا یجوز تسلیم ماله إلیه حتی یبلغ النکاح و یؤنس منه الرشد، کما ذکر اللّه تعالی ذلک فی کتابه.

فکیف یکون من یستحق الحجر علیه فی بدنه و ماله إماما لجمیع المسلمین معصوما، لا یکون أحد مؤمنا إلّا بالإیمان به، ثمّ هذا باتفاق منهم سواء قدر وجوده أو عدمه لا ینتفعون به، لا فی الدین و لا فی الدنیا، و لا علّم أحدا شیئا و لا عرف له صفة من صفات الخیر و لا الشر، فلم یحصل به شیء من مقاصد الامامة و مصالحها لا الخاصة و لا العامة.

بل إن قدّر وجوده فهو ضرر علی أهل الأرض بلا نفع أصلا، فإن المؤمنین به لم ینتفعوا به أصلا و لا حصل لهم به لطف و لا مصلحة، و المکذبون به یعذبون عندهم علی تکذیبهم به، فهو شر محض لا خیر فیه! و خلق مثل هذا لیس من

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۰

فعل الحکیم العادل».

و قال «ثم إنهم یقولون: إن اللّه یجب علیه أن یفعل أصلح ما یقدر علیه للعباد فی دینهم و دنیاهم، و هو یمکّن الخوارج الذین یکفرون به بدار لهم فیها شوکة و من قتال أعدائهم، و یجعلهم و الأئمة المعصومین فی ذل أعظم من ذل الیهود و النصاری و غیرهم من أهل الذمة! فإنّ أهل الذمة یمکنهم إظهار دینهم و هؤلاء الذین یدعی أنهم حجج اللّه علی عباده و لطفه فی بلاده، و أنه لا یهدی إلّا بهم و لا نجاة إلّا بطاعتهم و لا سعادة إلّا بمتابعتهم، و قد غاب خاتمتهم من أربعمائة و خمسین سنة، فلم ینتفع به أحد فی دینه و دنیاه، و هم لا یمکنهم إظهار دینهم کما تظهر الیهود و النصاری دینهم» [۱].

کلام سلیمان بن جریر فی الطعن فی الأئمة ... ص: ۲۶۰

و مما یدل علی انحراف أهل السنة عن أهل البیت و سوء اعتقادهم فیهم:

ما حکوه عن سلیمان بن جریر و استندوا إلیه فی کتبهم، طعنا فی الأئمة الطاهرین و شیعتهم ... فقد قال الفخر الرازی فی آخر بحث الامامة بعد کلام علی التقیة ما نصه: «و لنختم هذا الکلام بما یحکی عن سلیمان بن جریر الزیدی أنه قال:

إن أئمة الرافضة و ضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظفر معهما أحد علیهم، الأولی:

القول بالبداء، فإذا قالوا إنه سیکون لهم قوة و شوکة ثم لا یکون الأمر علی ما أخبروه قالوا: بدا للّه تعالی فیه، قال زرارة بن أعین- من قدماء الشیعة و هو یخبر عن علامات ظهور الامام رضی اللّه عنه- هذه الأبیات:

فتلک أمارات تجیء بوقتها و مالک عما قدر اللّه مذهب

و لولا البداء سمیته غیر فائت و نعت البدا نعت لمن یتقلب

و لولا البدا ما کان ثم تصرف و کان کنار دهرها تتلهب

و کان کضوء مشرق بطبیعة و للّه عن ذکر الطبائع مرغب

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۳۱.

و الثانیة: التقیة، فکلما أرادوا شیئا یتکلّمون به، فإذا قیل لهم هذا خطأ و ظهر بطلانه قالوا: إنما قلناه تقیة» [۱].

و قد أورد الشهرستانی کلام سلیمان بن جریر و هذا نصه: «ثم إنه طعن فی الرافضة فقال: إن أئمة الرافضة قد وضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظهر أحد قط بهما علیهم، إحداهما: القول بالبداء، فإذا أظهروا قولا أنه سیکون لهم قوة و شوکة و ظهور. ثم لا یکون الأمر علی ما أخبروه قالوا: بدا اللّه تعالی فی ذلک، و الثانیة:

التقیة، و کل ما أرادوا تکلّموا به، فإذا قیل لهم: ذلک لیس بحق و ظهر لهم البطلان قالوا: إنما قلناه تقیة و فعلناه تقیة» [۲].

تحریف الدهلوی الکلام المذکور ... ص: ۲۶۱

و من غرائب الأعمال الفاضحة تحریف (الدهلوی) کلام الشهرستانی هذا و إقحامه فیه عبارات من عنده، فقد جاء فی حاشیة المکیدة السابعة بعد المائة من باب المکاید من (التحفة) ما نصه: «قد نقل صاحب الملل و النحل عن سلیمان بن جریر من الزیدیة أنه قال: إن أئمة الرفض وضعوا مقالتین لشیعتهم لا یظهر أحد قط بهما علیهم.

إحداهما: القول بالبداء، فإذا تلیت علیهم الآیات الدالة علی مدح الصحابة و الثناء الحسن علیهم أولوها بالبداء و قالوا: بدا للّه تعالی فی حالهم، و کذا إذا أخبروا أتباعهم بأنه سیکون لهم شوکة و قوة ثم لا یکون الأمر علی وفق ما وعدوا به قالوا: بد اللّه فی ذلک.

و الثانیة: التقیة، فکلما رویت عندهم عن أمیر المؤمنین و الأئمة ما یدل علی الثناء فی حق الصحابة و الألفة معهم و المؤانسة بهم و المصاهرة و المؤاکلة و المشاربة و الصلاة خلف الخلفاء و روایة الحدیث عنهم و لهم قالوا: هذا کله محمول علی

---

[۱] المحصل للرازی ۱۸۲.

[۲] الملل و النحل ۱/ ۱۶۰.

التقیة، بل بعض فضلائهم إذا تکلم بکلام باطل فقیل له: هذا باطل عندک و علی وفق قواعدک و قواعد أصحابک و روایات أئمتک قال: إنما قلناه تقیة و تلبیسا للأمر.

أقول: هاهنا مقالة ثالثة هی حصنهم الحصین و حرزهم الحریز و هی الرجعة، فإن الآیات الدالة علی غلبة الحق و أهله، و کذا الأحادیث المبشرة بحصول الأمن و الغنی و الجاه و الثروة إذا أوردت علیهم قالوا: هذه المواعید کلها یکون عند الرجعة».

أقول: قد أضاف (الدهلوی) علی کلام الشهرستانی جملة: «فإذا تلیت علیهم » ... و جملة «فکلما ». ... و أسقط جملة: «و کلما أرادوا تکلّموا »...

و وضع فی مکانها: «بل بعض فضلائهم »....

ثم إنه أضاف قضیة الرجعة مصدرة بکلمة «أقول» لیوهم الناظر فی کتابه أنه من کلام الشهرستانی، و أن ما ذکره قبل «أقول» کلام سلیمان بن جریر...

و هل هذا إلّا خیانة و تدلیس؟!

کلام الدوانی ... ص: ۲۶۲

و مما یدل علی انحراف أهل السنة عن أهل البیت علیهم السلام قول الدوانی- حیث زعم العضدی أن الفرقة الناجیة التی یعنیها النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث افتراق الأمة هم الأشاعرة دون غیرهم-: «فإن قلت: کیف حکم بأن الفرقة الناجیة هم الأشاعرة و کلّ فرقة تزعم أنها الناجیة؟

قلت: سیاق الحدیث مشعر بأنهم مقتدون بما روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أصحابه، و ذلک إنما ینطبق علی الأشاعرة، فإنهم یتمسکون فی عقائدهم بالأحادیث الصحیحة المرویة عنه علیه السلام و عن أصحابه رضی اللّه عنهم لا یتجاوزون عن ظواهرها إلّا بضرورة، و لا یسترسلون مع عقولهم کالمعتزلة و من یحذو حذوهم، و لا مع النقل عن غیرهم کالشیعة المتشبثین بما روی عن

أئمتهم لاعتقادهم العصمة فیهم» [۱].

و قد أفرط الخلخالی فی العناد و الانحراف فقال فی (حاشیته علی شرح العقائد) معلقا علی عبارة الدوانی: «لأجل اعتقادهم العصمة فی أئمتهم و عدم صدور الکذب و الافتراء منهم».

أی: أن الاعتقاد بمعصمة أئمة أهل البیت علیهم السلام و عدم صدور الکذب و الافتراء هو مما یختص بالشیعة الامامیة، و أما أهل السنة فیخالفونهم فی ذلک و یرونه اعتقادا باطلا و مذهبا منکرا.

فهذه عقیدة أهل السنة فی أئمة أهل البیت علیهم الصلاة و السلام، لا ما زعمه (الدهلوی...)

قوله: و إذا کان الشیعة لا یعتبرون کتب أهل السنة فبما ذا یجیبون عن الأحادیث الواردة عن الشیعة، سواء فی العقائد الإلهیة و الفروع الفقهیة الموافقة لأهل السنة، کما سیأتی فی هذا الکتاب؟

(أقول):

لقد أجاب علماؤنا الأعلام عن استدلالات (الدهلوی) بروایات الشیعة فی الأصول و الفروع فی ردودهم علی أبواب (التحفة)، و قد أتموا الحجة علی أولیاء (الدهلوی) و أوضحوا المحجة لهم، و برهنوا علی تخلّفهم عن سفینة أهل البیت- علیهم السلام- التی من رکبها نجا و من تخلّف عنها هلک و غوی، و الحمد للّه رب العالمین.

لا دلالة للحدیث إلّا علی نجاة الإثنی عشریة فحسب ... ص: ۲۶۳

(قوله):

و لبعض علماء الشيعة فی هذا المقام تأويل خدّاع لا بدّ من ذكره و تنفيده،

---

[۱] شرح العقائد بحاشية الشيخ محمد عبده (الشيخ محمد عبده بين الفلاسفة و المتكلمين) ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۴

حيث يقول: إن تشبيه أهل البيت بالسفينة فی هذا الحديث يقتضی أن لا يكون حب جميع أهل البيت و اتّباعهم ضروريا فی النجاة و الفلاح، فإنّ من يستقر فی زاوية واحدة من السفينة ينجو من الغرق بلا ريب، بل إن التنقل من مكان إلی آخر فيها ليس أمرا مألوفا، فالشيعة لتمسكهم ببعض أهل البيت ناجون، و لا يرد عليهم طعن أهل السنة فی ذلك.

(أقول):

ليس هذا التقرير البارد لأحد من علماء الشيعة، و الذی أظنه- و ظن الحرّ يقين- أنه من صنع يد (الدهلوی) نفسه و قد نسبه إلی الشيعة تهجينا لهم و تمهيدا للردّ عليهم، و إلّا فليذكر أولياؤه قائله!! و إذا كان جميع المناظرات علی هذا المنوال لا نسد باب البحث و التحقيق ...

و من العجيب: أن (الدهلوی) لا يسمح له عناده لأن ينقل تقريرا لأحد أعلام الشيعة ثم يتصدی لردّه بجواب صحيح أو باطل، لكنه يأتی بما لا يرضاه الحمقی- فضلا عن العقلاء فالعلماء- ناسبا إياه إلی الشيعة...

و علی أیّ حال فإنّا لا نسلم أبدا أن يكون هذا الوجه المذكور لأحد من أهل الحق، فإنه لا يصدر من عوامهم فضلا عن علمائهم و محقيهم، و إن هو إلّا كذب مفتری.

بل إنه يتناسب مع عقيدة أهل السنة، فإنهم- بالرغم من زعمهم محبّة أهل البيت عليهم السلام و موالاتهم- يهتدون بهدی أعدائهم و مخالفيهم، و يتفوّهون فی حقهم عليهم السلام بكلمات قاسية- تقدّم ذكر بعضها، و لا يرون إجماعهم حجة، و يقدّمون عليهم من لا يدانوهم علما و فقها و زهدا...

و هذا الذی ذكرناه يغنی عن التعرّض لما ذكره فی جواب هذا التقرير المزعوم، إلّا أنّا نورد ذلك و نشير بالإجمال إلی فساده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۵

(قوله):

أما الجواب علی هذا الكلام فيكون علی نحوين: الأول: بطريق النقض، فالإمامية فی هذه الصورة يجب ألّا يعتبروا الزيدية و الكيسانية و الناووسية و الفطحية منحرفين، بل مهتدون، لأن كلا منهم قد استقر فی زاوية من هذه السفينة الكبيرة، و يكفی الاستقرار فی زاوية منها للنجاة من الغرق.

(أقول):

لقد علم مما سبق- و الحمد للّه- أن مصداق حديث السفينة ليس إلّا الأئمة الهداة من أهل البيت عليهم السّلام، و من ركب سفينتهم معتقدا عصمتهم و طهارتهم نجا من الهلاك.

و بما أن الزيدية و الكيسانية و الناووسية و أمثالهم لا يذهبون إلی هذا الاعتقاد فإنهم- كأهل السنة- متخلفون فی السفينة الناجية المنجية، و هم هالكون بلا ريب.

(قوله):

بل إن النص علی الأئمة الاثنی عشر يبطل علی هذا أيضا، لأن كل زاوية من السفينة كافية فی الإنجاء من أمواج البحر، و معنی الإمام هو أن أتّباعه يوجب النجاة فی الآخرة، فبهذا يبطل مذهب الاثنی عشرية بل الامامية بأسرها.

(أقول):

لقد ثبت من النصوص النبویة و کلمات الأئمة الطاهرین و سائر الأدلة و البراهین: أن مصداق الحدیث هم الأئمة الاثنا عشر، فکیف یضعف هذا المذهب بهذه الشبهات الواهیة؟

و من الواضح: أنه إذا کان رکوب السفینة المنجیة متوقفا علی الاعتقاد بإمامة الاثنی عشر و عصمتهم و طهارتهم، کان رکوب غیر الاثنی عشریة فیها من المحالات، و لما کان سبب النجاة منحصرا بهذه السفینة کان من المحتم هلاک من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۶

عدا الاثنی عشریة من الفرق مطلقا...

فبطلان مذهب الاثنی عشریة- بعد وضوح معنی حدیث السفینة- محال.

(قوله):

و إذا ادعی الزیدیة ذلک أجیبوا بنفس الجواب.

(أقول):

إن الزیدیة- و إن کانوا من الهالکین عندنا- یترفعون عن الاستدلال بهکذا دلیل فاسد بارد، و من وقف علی کلماتهم حول حدیث السفینة فی کتاب (ذخیرة المآل) علم أنهم- و إن خلطوا فیها بین الحق و الباطل- لا یستدلون بمثله أبدا.

(قوله):

فلا یصح لأی فرقة من فرق الشیعة التقید بمذهب معین، و لازمه اعتبار جمیع المذاهب علی صواب.

(أقول):

لقد ذکرنا أن هذا التقریر لیس للشیعة مطلقا، فما بنی علیه (الدهلوی) إنما هو من بناء الفاسد علی الفاسد.

(قوله):

فی حین أن التناقض قائم بین هذه المذاهب، و أن اعتبار کلا الجانبین المتناقضین حقا یؤدی إلی اجتماع النقیضین فی غیر الاجتهادیات، و هو مستحیل قطعا.

(أقول):

کأن (الدهلوی) فی غفلة عن الاختلافات و التناقضات الموجودة بین مذاهب أهل السنة؟! بل لقد جوّز بعضهم تعدّد المذاهب بعدد الصحابة و هذا من عجائب الأمور، قال العجیلی ما نصه: «و قد وضع الشیخ الربانی و إمام أهل الکشف عبد الوهاب الشعرانی قدس اللّه روحه فی میزانه لاختلاف المذاهب تمثالا کالشجرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۷

و کتب علیه: فانظر یا أخی إلی العین التی فی أسفل الشجرة و إلی الفروع و الأغصان و الثمار، تجدها کلّها متفرعة من أصل الشجرة و هی الشریعة، و الفروع الکبار مثال أقوال أئمة المذاهب، و الفروع الصغار مثال أقوال المقلدین، و الأغصان المتفرعة من جوانب الفروع مثال أقوال الطلبة المقلدین، و النقط الحمر التی فی أعلی الأغصان مثال المسائل المستخرجة من أقوال العلماء، فلم یخرج أحد من عین شریعة و شجرة علمه، و ما من قول من أقوال هؤلاء الأئمة إلّا و هو متفرع من هذه الشجرة و فروعها و أغصانها.

ثم وضع مثالا آخر لاتصال سائر المذاهب بعین الشریعة، و خط خطوطا کثیرة تشرع إلی العین الوسطی من سائر الجوانب، و لم یحصرها فی أربعة و لا خمسة بل ذکر نحو ثمانیة عشر مذهبا، کما جعلها غیره مائة ألف و أربعة عشر ألفا علی عدد الصحابة رضی اللّه عنهم و بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم!!» [۱].

بل

نسبوا إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «إن شریعتی جاءت علی ثلاثمائة و ستین طریقة »...

فقد جاء فی (ذخیرة المآل) أیضا عن الشعرانی:

«و قد روی الطبرانی مرفوعا: أن شریعتی جاءت علی ثلاثمائة و ستین طریقة ما سلک أحد منها طریقة إلّا و نجا

، و یؤیده

حدیث أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

انتهی کلام الشعرانی نفع اللّه به» [۲].

(قوله):

الثانی بطریق الحل، فإن الاستقرار فی زاویة من السفینة یضمن النجاة من الغرق فی البحر، بشرط أن لا یثقب الزاویة الأخری منها، فإذا اقترن الجلوس فی زاویة مع الإثقاب فی الزاویة الأخری فإن ذلک سوف یؤدی إلی الغرق حتما، و ما من فرقة من فرق الشیعة إلّا و هی مستقرة فی زاویة و تثقب الزاویة الأخری.

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] المصدر نفسه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۸

(أقول):

جوابه الحلی أوهن من جوابه النقضی، لما ذکرنا مرة بعد أخری من أن المراد من أهل البیت الذین شبههم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بسفینة نوح هم المراد منهم فی حدیث الثقلین، و هم الأئمة الإثنا عشر علیهم السلام، و هل یتسنی لغیر الاثنی عشری رکوب هذه السفینة کی یخرقها من الجانب الآخر؟ کلّا إنه من المغرقین...

و أما الاثنا عشریة فإنهم یقتدون بجمیع أجزاء السفینة و ینظرون إلیها بعین الإکرام و التعظیم، فهم إذن رکّابها و الناجون بها من الغرق.

هذا، و الغریب أن (الدهلوی) یقیس سفینة أهل البیت علیهم السلام بالسفینة الخشبیة التی یصنعها الناس، فیجیز ثقبها و خرقها، مع أن الأمر لیس کذلک، فإن السفینة- هذه- من صنع اللّه سبحانه، و لو اجتمع الانس و الجن علی أن یخرقوها لما أمکنهم ذلک، و لو کان بعضهم لبعض ظهیرا.

(قوله):

أجل فإن أهل السنة مهما تنقلوا فی الزوایا المختلفة فإن سفینتهم عامرة، و أنّهم لم یثقبوا أیة زاویة منها أصلا لیتسرب الموج من ذلک الجانب و یؤدی بهم إلی الغرق، و الحمد للّه.

(أقول):

یبطل هذا ما تقدّم نقله من کلمات أهل السنة فی أئمة أهل البیت علیهم السلام، و هو بالعکس من ذلک عند الامامیة، فإن من راجع کلماتهم وجدهم یعتقدون فی الأئمة علیهم السلام بما هم أهله من العصمة و الطهارة و الامامة، و یتمسکون بأقوالهم فی الأصول و الفروع، فهم رکاب سفینتهم لا الذین یقتدون بغیرهم و یقتفون أثر المتقدمین علیهم، فإن هؤلاء هم المتخلّفون عن السفینة، الهالکون فی بحار الغی و الضلالة، الذین صدق علیهم قوله تبارک و تعالی: مِمَّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۶۹

خَطِیئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فَلَمْ یَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً [۱].

(قوله):

و بهذا یتم لأهل السنة إلزام النواصب فی إنکارهم لهذین الحدیثین حیث ناقشوا فی صحتهما بالدلیل العقلی، فقالوا: إن مفاد هذین

الحدیثین هو التکلیف بما یمتنع عقلا- و هو محال بالبداهة، ذلک أنه إذا وجب التمسک بأهل البیت جمیعهم مع ما هم علیه من الاختلاف فی العقائد و الفروع، فذلک یستلزم التکلیف بالجمع بین النقیضین و هو محال.

و إذا وجب التمسک ببعضهم فإما أن یکون ذلک مع التعیین أو بدونه، فعلی الأولی یلزم الترجیح بلا مرجح، خصوصا مع وجود الاختلاف بین القائلین بذلک فی تأکید النص لصالحهم، و علی الثانی یلزم تجویز العقائد المختلفة و الشرائع المتفاوتة فی الدین الواحد من الشارع، فی حین أن آیة: لِکُلٍّ جَعَلْنا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهاجاً صریحة فی خلاف ذلک، مضافا إلی استحالته بضروریات الدین.

و لا تستطیع أیة فرقة من فرق الشیعة أن تخدش فی دلیل هؤلاء الأشقیاء إلّا باتباع مذهب أهل السنة».

(أقول):

لا یخفی علی الخبیر أن (الدهلوی) کثیرا ما یدافع عن النواصب فی هذا الکتاب، و یضع- من قبلهم- براهین و أدلة علی ما ذهبوا إلیه، و قد نسب إلیهم فی المقام هذا الکلام مع أنا لم نجده فی کتاب أحد منهم.

الأصل فی مناقشة الدهلوی ... ص: ۲۶۹

و الواقع: إنه قد أخذ هذا من بعض أسلافه، فقد قال الشیخ إبراهیم بن حسن الکردی- و هو الذی أثنی علیه (الدهلوی) و احتج ببعض هفواته فی مبحث

---

[۱] سورة نوح: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۰

آیة الولایة، کما أنه من مشایخ والده [۱]- فی الجواب عن الحدیثین فی کتابه (النبراس) ما نصه:

«و أما

خبر السفینة و إنی تارک فیکم

، فلا دلالة فیهما إلّا علی أن التمسک بهم غیر ضال، و لا دلالة فیهما علی أن تقلیدهم أولی، کما لا دلالة فیهما علی أن المتمسک بغیرهم من التابعین للکتاب و السنة لیس علی هدی. و أقرب ما یتبین به أنه لا دلالة فی ذلک علی الأولویة، إنّ الأولویة لا تثبت بهذه الأحادیث إلّا إذا دلت علی أنهم لا یخطئون أبدا، و لا دلالة فیها علی ذلک کما یشهد به الواقع، لما مرّ أنهم قد اختلفوا باعترافکم و نقلکم فی المسائل الأصولیة- و قد اعترفتم بأن الحق فی الأصول واحد، و إذا کان الحق واحدا- و هم قد اختلفوا اختلافا متناقضا- دل ذلک علی تطرق الخطأ الاجتهادی إلیهم قطعا و لا محیص لإنکاره، و کلّما تطرق إلیهم کانوا کسائر المجتهدین من الأمة، فلا أولویة بهذه الأحادیث أصلا».

و قد تقدم سابقا عن (الدهلوی) نفسه قوله: «و الحاصل أن المراد بالعترة إما جمیع أهل بیت السکنی، أو جمیع بنی هاشم، أو جمیع أولاد فاطمة و علی، و علی کل تقدیر فالتمسک المأمور به إمّا بکل منهم أو بکلّهم أو بالبعض المبهم أو بالبعض المعین. و الشقوق کلها باطلة.

أما الأول فلانه یستلزم التمسک بالنقیضین فی الواقع، لاختلاف العترة فیما بینهم فی أصول الدین کما مرّ مفصلا، و علی الثانی یلغو الکلام، لأن التمسک بما أجمع علیه کلهم بحیث لا یشذ عنه فرقة لا یجدی نفعا، إذ البحث فی المسائل الخلافیة. و علی الثالث یلزم تصویب الطرفین المتخالفین، و یلزم علی الامامیة تصویب الزیدیة و الکیسانیة و بالعکس. و علی الرابع یلزم التجهیل و التلبیس فی التبلیغ، إذ البعض المراد غیر مذکور فی الکلام، فیفضی إلی النزاع فی تعیینه کما

[۱] و قال الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۱۱) ما ملخصه: «الامام المجتهد الکبیر ولد سنة ۱۰۲۵ و برع فی جمیع الفنون و انتفع به الناس و رحلوا الیه و أخذوا عنه فی کلّ فن حتی مات سنة ۱۱۰۱».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۱

هو الواقع».

فظهر- إذن- أن ما ذکره من قبل النواصب هو من هفواته و هفوات أهل السنة، و قد ذکرنا سابقا بطلانه بما لا مزید علیه، و نقول هنا باختصار: بما أن الأئمة الاثنی عشر علیهم السّلام هم مصداق «أهل البیت» فی حدیث الثقلین و حدیث السفینة، و هم متفقون فی أصول الدین و فروعه و غیر ذلک- فلا وجه لهذه الشقوق الباطلة أبدا.

ثم إنّ هؤلاء علیهم السلام معصومون من الخطأ و مبرؤن من الزلل، و أن اجتماعهم علی عقیدة واحدة و مذهب واحد من أظهر الأمور، حتی اعترف بذلک جماعة من علماء أهل السنة، کالعلامة السندی صاحب (دراسات اللبیب).

و إذ قد عرف «أهل البیت» بالتحقیق، و علم أنهم معصومون و متفقون فیما بینهم فی الأصول و الفروع، ظهر بطلان کلام (الدهلوی) الذی زعم أنه للنواصب، و لو تم ذلک للزم القدح فی الإسلام. قال بعض علمائنا الأعلام هذا المقام:

«أما ما ذکره هذا الناصبی عن النواصب، فإنه فی الحقیقة قدح فی الإسلام، إذ بناء علیه یجوز للکفار أن یقولوا بوجود التناقض و الاختلاف فی آیات الکتاب، و ان التکلیف بالعمل بالمتناقضین محال، و أما أحدهما فإن کان معینا لزم الترجیح بلا مرجح- و أیضا فالوجوه المرجحة مختلفة کذلک، و حینئذ یتمسک کل بما یرجح عقیدته- و إن لم یکن معینا لزم تجویز الشرائع المتفاوتة فی دین واحد.

و أیضا، فإن هذا التقریر الذی ارتکبه (الدهلوی) من قبل النواصب یبطل حدیث النجوم- الذی طالما اغتر به هو و أصحابه- إذ یمکن القول بأن الذی أمرت الامة بالاقتداء به إما جمیع الأصحاب و إما بعضهم، فإن کان الأول لزم اجتماع النقیضین- للاختلاف الکثیر فیما بینهم- و إن کان الثانی فإما أن یکون معینا و إمّا أن یکون مبهما، فعلی الأول یلزم الترجیح بلا مرجح- علی أن حدیث الاقتداء معارض بأحادیث ارتداد الاصحاب علی الأعقاب، فیأتی هنا عین ما ذکره

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۲

(الدهلوی) هناک، و أیضا، فإن الشیعة الذین یقتدون بأفضل الصحابة غیر ملومین- و علی الثانی یلزم تجویز التناقضات».

فتلخص: بطلان مناقضات (الدهلوی) فی دلالة حدیث السفینة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۳

تفنید کلام الدهلوی فی حاشیة التحفة ... ص: ۲۷۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۵

مناقشة أخری ... ص: ۲۷۵

و قد نقل (الدهلوى) فى هذا المقام فى حاشية كتابه كلاما لبعض علماء طائفته هو أكثر سخافة مما تقدم منه، فقال:

قال الملّا يعقوب الملتانى من علماء أهل السنة: إن تشبيه أهل البيت بالسفينة و الصحابة بالنجوم يشير إلى وجوب أخذ الشريعة من الصحابة و الطريقة من أهل البيت، إذ يستحيل الخوض فى بحار الحقيقة و المعرفة من غير إعمال قواعد الطريقة و تطبيق تكاليف الشريعة، كما يستحيل ركوب البحر من غير الاهتداء بالنجوم، و السفينة- و إن كانت تنجى من الغرق- إلّا أن الوصول إلى المقصود من دون ملاحظة النجوم محال، كما أن ملاحظة النجوم من غير ركوب السفينة لا أثر لها. و عليك بالتأمّل فى هذه النقطة فإنها عميقة.

وجوه الجواب عن المناقشة ... ص: ۲۷۵

(أقول):

و هذا الوجه- الذى ذكره الفخر الرازى عن بعض المذكّرين [۱]- موهون

---

[۱] جاء فى التفسير الكبير تحت آية المودة «و الحاصل أن هذه الآية تدل على وجوب حب آل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و حب أصحابه، و هذا المنصب لا يسلم الا على قول أصحابنا أهل السنة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۶

و الجماعة الذين جمعوا بين حب العترة و الصحابة، و

سمعت بعض المذكرين قال: انه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: مثل أهل بيتى مثل سفينة نوح من ركب فيها نجا

و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

، و نحن الآن فى بحر التكليف و تضربنا أمواج الشبهات و الشهوات، و راكب البحر يحتاج إلى أمرين:

«أحدهما» السفينة الخالية عن العيوب و الثقب.

و «الثانى» الكواكب الظاهرة الطالعة النيرة، فإذا ركب تلك السفينة و وقع نظره على تلك الكواكب الظاهرة كان رجاء السلامة غالبا، فكذلك ركب أصحابنا أهل السنة سفينة حب آل محمد و وضعوا أبصارهم على نجوم الصحابة، فرجوا من اللّه تعالى أن يفوزوا بالسلامة و السعادة فى الدنيا و الآخرة».

و من الغريب استحسان بعضهم هذا الكلام حتى نسبوه إلى الرازى، قال الطيبى فى (الكاشف):

«شبه الدنيا لما فيها من الكفر و الضلالات و البدع و الأهواء الزائغة ببحر لجى يغشاه موج من فوقه موج من فوقه سحاب ظلمات بعضها فوق بعض، و قد أحاط بأكنافه و أطرافه الأرض كلها و ليس فيه خلاص و مناص الا تلك السفينة و هى محبة أهل بيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و ما أحسن انضمامه مع

قوله مثل أصحابى مثل النجوم من اقتدى بشىء منها اهتدى!

قال الامام فخر الدين الرازى فى تفسيره: نحن معاشر أهل السنة بحمد اللّه ركبنا سفينة محبة أهل بيت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و اهتدينا بنجم هدى أصحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و نرجو النجاة من أهوال القيامة و دركات الجحيم و الهداية الى ما يزلفنا الى درجات الجنان و النعيم المقيم».

و قال القارى فى (المرقاة) فى شرح حديث السفينة نقلا عن الطيبى «شبه الدنيا بما فيها من الكفر و الضلالات و البدع و الجهالات و

الأهواء الزائغة ببحر لجی یغشاه موج من فوقه من فوقه سحاب ظلمات بعضها فوق بعض، و قد أحاط بأکنافه و أطرافه الأرض کلها و لیس منه خلاص و لا مناص الا تلک السفینة و هی محبة أهل بیت الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و ما أحسن انضمامه مع قوله مثل أصحابی مثل النجوم من اقتدی بشیء منه (منها. ظ) اهتدی و نعم ما قال الامام فخر الدین الرازی فی تفسیره: نحن معاشر أهل السنة بحمد اللّه رکبنا سفینة محبة أهل البیت و اهتدینا بنجم هدی أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فنرجو النجاة من أهوال القیمة و درکات الجحیم و الهدایة الی ما یوجب درجات الجنان و النعیم المقیم. انتهی.

و توضیحه أن من لم یدخل السفینة کالخوارج من الهالکین فی أول وهلة، و من دخلها و لم یهتد بنجوم الصحابة کالروافض ضل و وقع فی ظلمات لیس بخارج منها».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۷

بوجوه:

الوجه الأول: إن حدیث النجوم موضوع حسب اعتراف کبار أئمة أهل السنّة [۱].

الوجه الثانی: إن المراد من «الأصحاب» فی هذا الحدیث- لو صحّ- هم «أهل البیت» علیهم السلام، کما حقق ذلک فی (استقصاء الافحام) فیجب أخذ الشریعة منهم کذلک.

الوجه الثالث: لو لم یکن المراد «أهل البیت» فلا ریب فی أن بعضهم من «الأصحاب»، فالاقتداء بهم یستلزم الهدایة، و یجب أخذ الشریعة و الطریقة منهم معا.

الوجه الرابع: لما شمل حدیث النجوم علی فرض صحته أئمة أهل البیت علیهم السلام، و کان حدیث السفینة مختصا بهم- باعترافه- کانوا علیهم السلام أولی و أقدم من غیرهم، لجمعهم بین الفضیلتین اللتین أشار إلیهما.

الوجه الخامس: لقد دلّت الأدلة الوافرة من الکتاب و السنة علی وجوب أخذ الشریعة من أهل بیت العصمة و الطهارة.

الوجه السادس: دعوی دلالة حدیث السفینة علی الرجوع إلیهم علیهم السلام فی الطریقة فحسب، تردها تصریحات کبار علمائهم، فإن من راجعها ظهر له حکمهم بوجوب الرجوع إلیهم علیهم السلام فی الشریعة و الطریقة معا.

الوجه السابع: لقد بلغت دلالة حدیث السفینة علی أخذ الشریعة من أهل البیت علیهم السلام من الوضوح حدّا حتی اعترف بها نصر اللّه الکابلی صاحب (الصواقع) فقال بعده «و لا شک أن الفلاح منوط بولائهم و هدیهم و الهلاک بالتخلف عنهم، و من ثمة کان الخلفاء و الصحابة یرجعون إلی أفضلهم فیما أشکل

---

[۱]

حدیث «أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم»

موضوع باطل سندا و دلالة باعتراف أعلام القوم من المتقدمین و المتأخرین. و قد فصلنا فیه الکلام فی قسم (حدیث الثقلین) حیث ذکره الدهلوی معارضا للحدیث المذکور، کما أنا بحثنا عنه فی رسالة مفردة مطبوعة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۷۸

علیهم من المسائل، و ذلک لأن ولاءهم واجب و هدیهم هدی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

الوجه الثامن: لقد اعترف (الدهلوی) نفسه بهذا المعنی إذ قال «و کذلک

حدیث مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق،

فإنه لا یدل إلّا علی الفلاح و الهدایة الحاصلین من حبهم و الناشئین من اتّباعهم، و أن التخلف عن حبهم موجب للهلاک».

و قال فی حاشیة (التحفة) أیضا «... و هکذا الأمر فی الاتباع و الانقیاد، فإن أهل السنة لا یخصون ذلک بطائفة دون أخری، بل یروون

أحاديث جميعهم و يتمسكون بها كما تشهد بذلك كتبهم فى التفسير و الحديث و الفقه».

الوجه التاسع: ما ذكره الملتانى يستلزم تضليل أهل البيت عليهم السلام- و العياذ باللّه- و الصحابة جميعا، إذ من المعلوم أن أهل البيت عليهم السلام لم يأخذوا الشريعة من الأصحاب، كما أن الأصحاب لم يسلكوا طريق أهل البيت و لم يهتدوا بهداهم، بل كان أكثرهم قالين لهم منحرفين عنهم.

الوجه العاشر: كلامه يقتضى تضليل مذهب المتصوفة الذين يذهبون إلى وصول أوليائهم إلى أقصى مراتب الكمال و مدارج العرفان، مع مجانبتهم للشريعة و تركهم للواجبات الشرعية، بل و ارتكابهم للمحرّمات الإلهية ... كما لا يخفى على ناظر (لواقع الأنوار) و (نفحات الأنس) و غيرهما من كتب المتصوفين الأعلام، و قد ذكر شطر من أحوالهم فى كتاب (استقصاء الإفحام).

الوجه الحادى عشر: دعوى لزوم الاهتداء بالنجوم باطلة، لأن قوله تعالى وَ هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِها فِى ظُلُماتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ [۱] صريح فى أن الاهتداء بها يكون فى ظلمات البر و البحر، و أما فى حال وضوح الطريق، و معرفة الربان به، و جريان السفينة بإذن اللّه، فلا حاجة إلى ذلك، لأن من شأن هذه

---

[۱] سورة الانعام: ۹۷.

السفينة أن ترسو على شاطئ النجاة لا محالة، و أن تصل إلى هدفها المطلوب قطعا، و هذا ظاهر.

الوجه الثانى عشر: قوله: إن الوصول إلى المقصود من دون ملاحظة النجوم محال باطل كذلك، لما ذكرنا فى الوجه السابق، و نضيف هنا: إذا كان الهدف الأصلى من الركوب هو النجاة من الغرق، فإن مجرد الركوب كاف لحصول هذا الغرض، و لا حاجة إلى الاهتداء بالنجوم حينئذ أبدا، كما لا يخفى.

الوجه الثالث عشر: قوله كما أن ... اعتراف بالحق، إلّا أنّه يريد بهذا التأكيد على ورود حديث النجوم فى حق أسلافه، و قد بيّنا بطلان ذلك.

الوجه الرابع عشر: إن هذا الكلام واضح البطلان و الهوان، و لا ينطوى على فائدة، و لا يتضمن معنى وجيها، فلا وجه لأمره بالتأمل فيه.

من وجوه الشبه بين سفينة نوح و أهل البيت ... ص: ۲۷۹

اشارة

لقد شبّه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أهل البيت بسفينة نوح عليه السلام لا بسفينة أخرى، و من المعلوم أن سفينة نوح لم تكن بحاجة إلى الاهتداء بالنجوم، فما ذكره الملتانى و (الدهلوى) باطل قطعا.

و يدل على استغناء سفينة نوح عن ذلك وجوه:

۱- الغرض من الركوب هو النجاة ... ص: ۲۷۹

لقد كان الغرض الأصلى من ركوب سفينة نوح عليه السلام هو النجاة من الهلاك و الغرق فى الطوفان الذى جاء قوم نوح، أى: إن اللّه تعالى قد ضمن النجاة لركّابها، و فى هذه الحالة يكفى مجرد الركوب فيها لأجل النجاة من الهلاك و الخلاص من الغرق، من غير

توقف علی الاهتداء بالنجوم.

و لقد کان هذا المعنی مقصودا للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حین

قال: من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۰

۲- وجود نوح فیها من أسباب النجاة ... ص: ۲۸۰

و إن وجود نوح علیه السلام- و هو نبی معصوم و من أولی العزم- کان من أسباب نجاة السفینة و رکابها و اهتدائها إلی ساحل النجاة، من دون حاجة إلی شیء من الأسباب الظاهریة.

۳- و اصنع الفلک بأعیننا ... ص: ۲۸۰

و إن السفینة التی صنعت بید نوح علیه السلام و بعین الباری و وحیه لا- بدّ و أن تصل إلی هدفها المقصود، و إلی ساحل الأمان و النجاة من الغرق و سائر الأخطار ... قال اللّه تعالی مخاطبا لنوح علیه السلام: وَ اصْنَعِ الْفُلْکَ بِأَعْیُنِنا وَ وَحْیِنا [۱].

۴- بسم اللّه مجریها ... ص: ۲۸۰

و لقد قال اللّه تعالی فی حق هذه السفینة بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها [۲].

و قد ذکر المفسرون فی معنی هذه الآیة: أن نوحا علیه السلام إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه، فرست، و إذا أراد أن تجری قال: بسم اللّه، فجرت:

قال الطبری: «حدثنا أبو کریب، قال ثنا جابر بن نوح، قال ثنا: أبو روق عن الضحاک فی قوله: ارْکَبُوا فِیها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها قال: إذا أراد أن ترسی قال بسم اللّه فرست، و إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت» [۳].

و قال البغوی: «قال الضحاک: کان نوح إذ أراد أن تجری السفینة قال بسم

---

[۱] سورة هود: ۳۷.

[۲] سورة هود: ۴۱.

[۳] تفسیر الطبری ۱۲/ ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۱

اللّه جرت، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه رست» [۱].

و قال الرازی: «قال ابن عباس: تجری بسم اللّه و قدرته، و ترسو بسم اللّه و قدرته و قیل: کان إذا أراد أن تجری بهم قال بسم اللّه مجریها فتجری، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه مرساها فترسو» [۲].

و قال النیسابوری: «یروی أن کان إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت، و إذا أراد أن ترسو قال بسم اللّه فرست» [۳].

و قال علاء الدین الخازن البغدادی «یعنی بسم اللّه إجراؤها قال الضحاک:

کان نوح إذا أراد أن تجری السفینة قال: بسم اللّه فتجری، و کان إذا أراد أن ترسو یعنی تقف قال بسم اللّه فترسو أی تقف» [۴].

و قال السیوطی: «و أخرج ابن جریر عن الضحاک قال: کان إذا أراد أن ترسی قال بسم اللّه فأرست و إذا أراد أن تجری قال بسم اللّه فجرت» [۵].

۵ ...- تجری بأعیننا ... ص: ۲۸۱

و قال اللّه عز و جل فیها: وَ حَمَلْناهُ عَلی ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ تَجْرِی بِأَعْیُنِنا جَزاءً لِمَنْ کانَ کُفِرَ [۶].

قال الطبری: «و قوله: تجری بأعیننا، یقول جل ثناؤه تجری السفینة التی حملنا نوحا فیها بمرأی منا و منظر، و ذکر عن سفیان فی تأویل ذلک ما حدثنا ابن حمید قال: ثنا مهران عن سفیان فی قوله تجری بأعیننا یقول: بأمرنا» [۷].

---

[۱] تفسیر البغوی ۳/ ۱۹۰.

[۲] تفسیر الرازی ۱۷/ ۲۲۹.

[۳] تفسیر النیسابوری ۱۲/ ۲۸.

[۴] تفسیر الخازن ۳/ ۱۹۰.

[۵] الدر المنثور ۳/ ۳۳۳.

[۶] سورة القمر: ۱۴.

[۷] تفسیر الطبری ۲۷/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۲

و قال الثعلبی: «قوله عز و جل تجری بأعیننا، أی بمرأی منا. مقاتل بن حیان: بحفظنا، و منه قول الناس للمودع: عین اللّه علیک. مقاتل بن سلیمان:

لوحینا. سفیان: بأمرنا» [۱].

و قال البغوی: «تجری بأعیننا أی بمرأی منا. و قال مقاتل بن حیان:

بحفظنا و منه قولهم للمودع: عین اللّه علیک، و قال سفیان بأمرنا» [۲].

و قال الخازن البغدادی: «تجری یعنی السفینة بأعیننا یعنی بمرأی منا، و قیل: بحفظنا، و قیل بأمرنا» [۳].

و قال ابن کثیر الشامی: «و قوله: تجری بأعیننا أی بأمرنا بمرأی منا و تحت حفظنا و کلائتنا» [۴].

۶- وحی اللّه إلی السفینة ... ص: ۲۸۲

و لقد کانت السفینة تجری بوحی من اللّه تعالی إلیها، و کانت تحدّث نوحا فی مسیرتها و طوافها فی الأرض، قال محمد بن عبد اللّه الکسائی:

«و قال: و أوحی اللّه إلی السفینة أن تطوف أقطار الأرض. فعند ذلک أطبق نوح أبوابها. و جعل یتلو صحف شیث و إدریس، و کانوا لا- یعرفون اللیل و النهار فی السفینة إلّا بخرة بیضاء کانت مرکبة فی السفینة إذا نقص ضوءها علموا أنه لیل، و إذا زاد ضوءها علموا أنه نهار، و کان الدیک یصقع عند الصباح فیعلمون أنّه قد طلع الفجر.

قال وهب: إذا صقع الديك يقول: سبحان الملك القدوس، سبحان من أذهب الليل و جاء بالنهار، يا نوح الصلاة يرحمك اللّه.

---

[۱] الكشف و البيان- مخطوط.

[۲] تفسير البغوى ۳/ ۱۸۸.

[۳] تفسير الخازن ۳/ ۱۸۸.

[۴] تفسير ابن كثير ۴/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۳

قال: و الدنيا كلها أطبقت بالماء و لا يرى فيها جبل و لا حجر و لا شجر، و كان الماء قد علا أعلى الجبال أربعين ذراعا، و سارت السفينة حتى وقعت ببيت المقدس ثم وقفت و قالت: يا نوح هذا البيت المقدس الذى يسكنه الأنبياء من ولدك عليهم السلام. ثم كرّت راجعة حتى صارت موضع الكعبة، و طافت سبعا، و نطقت بالتلبية فلبّى نوح و من معه فى السفينة، و كانت لا تقف فى موضع إلّا تناديه و تقول: يا نوح هذه بقعة كذا، و هذا جبل كذا و كذا، حتى طافت بنوح الشرق و الغرب، ثم كرّت راجعة إلى ديار قومه و قالت: يا نوح يا نبى اللّه، ألا تسمع صلصلة السلاسل فى أعناق قومك مِمَّا خَطِيئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصاراً [۱].

قال: «و لم تزل السفينة كذا ستة أشهر أوّلها رجب و آخرها ذى الحجة» [۲].

۷- لولا أهل البيت ما سارت ... ص: ۲۸۳

و لقد كان أهل بيت نبيّنا عليه و عليهم الصلاة و السلام السبب الحقيقى لحركة سفينة نوح و نجاة أهلها من الغرق و الهلاك، كما جاء فى حديث رواه الحافظ محب الدين محمد بن محمود بن النجار البغدادى

المترجم له ببالغ الثناء و التعظيم فى تذكرة الحفاظ ۴/ ۲۱۲ و العبر ۵/ ۱۸۰ و فوات الوفيات ۲/ ۵۲۲ و الوافى بالوفيات ۵/ ۹ و مرآة الجنان ۴/ ۱۱۱ و طبقات السبكى ۵/ ۴۱ و طبقات الأسنوى ۲/ ۵۰۲

---

[۱] سورة نوح: ۲۵.

[۲] قصص الأنبياء للكسائى- مخطوط، و محمد بن عبد اللّه الكسائى من علماء القرن الخامس الهجرى و كتاب «بدء الدنيا و قصص الأنبياء لمحمد بن عبد اللّه الكسائى منه نسخة فى دار الكتب الظاهرية بدمشق أولها: هذا كتاب فيه قصص الأنبياء ... قال الامام محمد بن عبد اللّه الكسائى: هذا كتاب جمعته فى خلق السموات و الأرض و خلق الجن و الانس و أحوال الأنبياء على قدر ما وقع لى من أخبارهم و اتصل لى من ابتدائهم و اجتهدت و تخيرت ما اقترب منها و ألقيت ما بعد » ... انظر فهرس مخطوطات دار الكتب الظاهرية التاريخ و ملحقاته ۱۲۳ فما فى كشف الظنون من نسبته الى على بن حمزة الكسائى المشهور سهو.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۴

و غيرها

بترجمة الحسن بن أحمد المحمدى بسنده:

«عن أنس بن مالك عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: لما أراد اللّه عز و جل أن يهلك قوم نوح عليه السلام أوحى اللّه إليه أن شق ألواح الساج، فلما شقّها لم يدر ما صنع، فهبط جبرائيل عليه السلام فأراه هيئة السفينة و معه تابوت فيه مائة ألف مسمار و تسعة و

عشرون ألف مسمار، فسمر المسامير كلّها فی السفينة إلى أن بقيت خمسة مسامير، فضرب بيده الى مسمار منها فأشرق فی يده و أضاء كما يضيء الكوكب الدرى فی أفق السماء، فتحير من ذلك نوح فأطلق اللّه ذلك المسمار بلسان طلق ذلق فقال: أنا على اسم خير الأنبياء محمد بن عبد اللّه، فهبط جبرائيل فقال له: يا جبرائيل ما هذا المسمار الذى ما رأيت مثله، قال: هذا بسم خير الأولين و الآخرين محمد بن عبد اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أسمره فی أولها على جانب السفينة الأيمن، ثم ضرب بيده على مسمار ثان فأشرق و أنار، فقال نوح عليه السلام و ما هذا المسمار؟ قال: مسمار أخيه و ابن عمه على بن أبى طالب فأسمره على جانب السفينة اليسار فی أولها، ثم ضرب بيده إلى مسمار ثالث فزهر و أشرق و أنار فقال له جبرائيل عليه السلام: هذا مسمار فاطمة عليها السلام فأسمره إلى جانب مسمار أبيها صلّى اللّه عليه و سلّم، ثمّ ضرب بيده إلى مسمار رابع فزهر و أنار فقال له: هذا مسمار الحسن فأسمره إلى جانب مسمار أبيه، ثم ضرب بيده إلى مسمار خامس فأشرق و أنار و بكى و أظهر النداوة فقال: يا جبرائيل ما هذه النداوة؟ فقال: هذا مسمار الحسين بن على سيد الشهداء فأسمره إلى جانب مسمار أخيه.

ثم قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال اللّه تعالى: وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: الألواح خشب السفينة و نحن الدسر و لولانا ما سارت السفينة بأهلها» [۱]

---

[۱] ذيل تاريخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۵

فهذه من خصائص سفينة نوح، و هل هى بحاجة إلى الاهتداء بالنجوم؟! كلّا و اللّه ... و مثل أهل البيت مثل سفينة نوح...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۷

النظر فی كلام آخر للدهلوى ... ص: ۲۸۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۸۹

و لقد حاول (الدهلوى) أن يصرف- بأسلوب خدّاع- حديث السفينة عن مفاده الحقيقى و معناه الواقعى، فقال فی تفسيره (فتح العزيز) تبعا للشيخ يعقوب الملتانى:

حَمَلْناكُمْ فِي الْجارِيَةِ أى حملناكم فی السفينة الجارية على ماء الطوفان و لم تغرق، و بالرغم من اشتراك الجميع فی العذاب فقد حفظناكم إذ كنتم فی أصلاب المؤمنين، و لقد جرت سفينتكم على مادة العذاب تلك- و هى ماء الطوفان- بسلام، كما يجرى المؤمنون من على الصراط المنصوب على جهنم يوم القيامة لِنَجْعَلَها لَكُمْ تَذْكِرَةً و هذا من فوائد ذلك، أى: لنجعل السفينة لكم تذكرة، فتصنعونها من الألواح الخشبية و تنتقلون بها من بلد إلى آخر، و تركبون فيها متى خفتم من الغرق، و يظهر لكم بالتأمل فی ذلك أن الخلاص من ثقل الذنوب- التى تغرق صاحبها و ترميه إلى قعر الهاوية- لا يمكن إلّا عن طريق التوسل بالأشخاص الذين وصلوا إلى مرتبة أصبحوا بها ظرف ألطف اللطفاء، نظير الظرف الخشبى الذى يملؤه الهواء اللطيف، فلا بدّ من السعى- كيفما كان- حتى نجعل أنفسنا فی هذه الظروف لتشملنا بركة ذاك اللطيف- و هو مظروفها- و نتخلّص من ثقل الذنوب على أثر الاتحاد بين الظرف و اللطيف المظروف.

و لما كانت الظروف اللطيفة نادرة الوجود فی كلّ عصر، فلا بدّ من الطلب

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۰

الحثيث لها و الفحص عنها ثم متابعتها و الانقياد لها بجميع الجوارح و الأركان، و تلك الظروف فى هذه الأمة هم أهل بيت المصطفى عليهم السلام، فمن أحبهم و اتبعهم أحبوه بقلوبهم المنورة العامرة بنور اللّه جل اسمه، و إذا كان كذلك حصل النجاة من الذنوب... و من هنا جاء فى

الحديث: مثل أهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلّف عنها غرق.

و وجه تخصيصهم بهذه المرتبة و الفضيلة هو: إن سفينة نوح كانت الصورة العملية لكمال نوح عليه السلام، و كان أهل البيت عليهم السلام الصورة العملية لكمال خاتم المرسلين صلّى اللّه عليه و سلّم من قبل اللّه تعالى و هى عبارة عن الطريقة، إذ لا يتصور وجودها فى أحد إلّا إذا ناسبه فى القوى الروحية: فى العصمة و الحفظ و الفتوة و السماحة، و هذه المناسبة لا تحصل إلّا مع علاقة الأصلية و الفرعية وجهة الولادة منه صلّى اللّه عليه و سلّم، فلذا جعل هذا الكمال- مع جميع شعبه و فروعه- فيهم، و هذا معنى الامامة التى يوصى بها الواحد منهم إلى الآخر عند وفاته، و هذا سر انتهاء سلاسل أولياء الامة إليهم، و أن من تمسك بحبل اللّه، يرجع إليهم لا محالة و يركب سفينتهم.

و هذا بخلاف الكمال العلمى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فإنّه قد تجلى غالبا فى أصحابه الكرام، إذ من اللازم و الضرورى- لانطباع ذلك الكمال- هو ملازمة التلميذ لاستاذه الزمن الطويل، و تفطنه لخصائصه و تعلمه لأساليبه فى حل المشكلات و استخراج المجهولات، و لذا

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم.

و بما أن قطع بحر الحقيقة لا يكون إلّا بجناحى العلم و العمل، فإنّ من الضرورى للمسلم أن يتمسك بهما معا، كما أن قطع البحر لا يمكن من دون ركوب السفينة مع ملاحظة النجوم ليهتدى بها فى سيره، و لذا قال وَ تَعِيَها أى:

و تعى قصة السفينة و نجاة المؤمنين بها من الغرق أُذُنٌ واعِيَةٌ: و فى

الحديث: أنه لما نزلت هذه الآية قال صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى كرم اللّه وجهه: سألت اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۱

أن يجعلها أذنك يا على

، و من أجل هذا كانت هذه المرتبة و هذا الشرف خاصا بأمير المؤمنين، إذ لا يتصور أن يكون أهل البيت سفينة النجاة إلّا بواسطة على، و ذلك لأن أهل بيته- المؤهلين للامامة- كانوا صغارا حينذاك، و كان إحالة تربيتهم إلى غيره منافيا لشأنه و كماله، فلا جرم كان من الضرورى جعل أمير المؤمنين سببا للنجاة و الخلاص من الذنوب و أن يكون إماما للناس، و مصدرا لكمالات النبى صلّى اللّه عليه و سلّم العملية، كى ينقلها هو بدوره بحكم الابوة إلى أولاده، و لكى تبقى هذه السلسلة إلى يوم القيامة، و لهذا فقد خاطب أمير المؤمنين ب «يعسوب المؤمنين».

هذا، بالاضافة إلى أن الأمير تربى فى حجر النبى عليه السلام ثم صار صهره و شاركه فى كلّ الأمور حتى كأنّه ابنه صلّى اللّه عليه و سلّم، و حصلت له- بفضل ذلك- مناسبة كلية معه صلّى اللّه عليه و سلّم فى قواه الروحية، فأصبح الظل و الصورة لكمالاته العملية التى هى عبارة عن الولاية و الطريقة، و هكذا تضاعف- بفضل دعائه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حقه- استعداده و بلغ الكمال، كما تظهر آثاره فى ظواهر الأولياء و بواطنهم فى كلّ طريقة و سلسلة، و الحمد للّه».

الرد على هذا الكلام ... ص: ۲۹۱

(أقول):

و هذا الكلام فيه الحق و الباطل و نحن نوضح ذلك فی ما يلی:

۱- قوله: إن الخلاص من ثقل الـذنوب ... مدح لأهل البيت عليهم السـلام و هو فی نفس الوقت ذم لغيرهم، لأنه يفهم عدم وجود من بلغ هذه المرتبة السامية فی صحابة الرسول صلّی اللّه عليه و آله و سلّم.

۲- قوله: فلا بـدّ من السـعی ... فيه تنقيص و ذم الأصـحاب الذين لم يكونوا بصدد ذلك فی وقت الأوقات، بل كانوا على العكس منه كما يشهد بذلك تاريخهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۲

۳- قوله: و نتخلص من ثقـل الـذنوب على أثر الاتحـاد ... فيه: إن الاتحـاد بهـذا المعنى مردود لـدى المحققين من أهـل العرفـان، لأن دعوى هذا الاتحاد- و لو مجازا- لا تخلو- عندهم- من الجسارة و سوء الأدب...

۴- لقـد اعترف بأن: هـذه الظروف نادرة الوجود فی كل عصـر ... و هـذا يـدل- بالنظر الـدقيق- على حقيـة مذهب الامامية، لأن مراد (الدهلوی) من «الظروف» هم الذوات المقدسة من «أهل البيت» و هم الأئمة «الاثنا عشـر» الذين تعتقد الامامية- بالاتفاق- بعصـمتهم و طهارتهم.

فدعوى (الدهلوی) شـمول «أهل البيت» لغير «الاثنی عشر» و مناقشته دلالة «حديث الثقلين» و «حديث السفينة» من هذه الجهة باطلة من كلامه فی هذا المقام.

۵- قوله: فلا بـدّ من الطلب الحثيث لها ... فيه طعن فی الـذين تركوا هذا الأمر، بل فعلوا بهم من القتل و الظلم و التشـريد، فويل لهم و لأتباعهم..

۶- لقد اعترف بأن: تلك الظروف فی هذه الأمة هم أهل البيت...

و هـذا يقتضـی أنهم عليهم السـلام أفضـل من غيرهم، و أولى بالاتباع و الانقياد لهم من سواهم، و بهـذا تسـقط مقالات (الـدهلوی) و والده و غيرهما فی تفضيل غيرهم عليهم.

۷- ما ذكره فی وجه تخصيصـهم بهـذه المرتبة ... كلمة حق يراد بها باطل، لأنهم عليهم السـلام ورثوا جميع كمالات أبيهم- العملية و العلميـة- و لا كلام للمحققين فی أنهم مصادر الشـريعة و أئمـة الأمـة، و من أراد التفصـيل فعليه بمراجعـة (جواهر العقـدين) و (ذخيرة المآل).

۸- ذكر (الدهلوی) أنه لا يتصور وجود الصورة العملية فی أحد إلّا إذا ناسب النبی صـلّی اللّه عليه و سلّم فی القوى الروحية: العصمة و الحفظ و الفتوة و السـماحة، و لا تتحقق هـذه المناسـبة إلّا عنـد وجود علاقـة الفرعية، و من المعلوم أن ذلك كلّه لم يوجد إلّا فی أهل البيت عليهم السلام. و أما مشايخ القوم فقد كانوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۳

بمعزل من هـذه الخصائص، بل لا يتصور وجودها فيهم فضـلا عن تحققها لـديهم، و على هـذا الأساس أيضا تثبت إمامـة أهل البيت و خلافتهم عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، دون أولئك الذين لم يكن لهم نصيب من كمالات الرسول و خصائصه الروحية.

۹- ذكر: أن الكمال العملی لرسول اللّه صـلّی اللّه عليه و آله و سـلّم- بجميع شـعبه و فروعه- انتقل إلى أهل البيت و كانوا هم أهله، و هذا معنى الامامة التی كان الواحد منهم يوصی بها إلى الآخر عند وفاته.

و هذا الكلام- و إن كان يثبت أفضـلية أهل البيت عليهم السلام من هذه الناحية- تمهيد منه لتقديم غيرهم عليهم فی الناحية العلمية، و هی دعوى باطلـة مردودة بوجوه لاـ تحصـی، لأـن أعلميتهم من غيرهم أمر مقطوع به، و لو أردنـا جمع الآيـات و الروايـات الدالـة على ذلـك، ثم اسـتقصاء القضايا التی رجع الخلفاء و غيرهم إليهم لصارت كتابا ضـخما، و قـد ذكرنا طرفا وافيا منها فی مجلـد حـديث «أنا

مدینة العلم و علی بابها» فلیراجع.

ثم إنه حمل الامامة، علی المعنی المصطلح علیه لدی «الصوفیة» و هذا باطل أیضا، بل المراد من «الامامة» - کما ذکر علماء أهل الحق، و أوضحناه فی مجلّد حدیث الثقلین و حدیث السفینة- هو معناها المعروف الشائع، و هو «الخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی جمیع الشئون»، کما أنّا أبطلنا فی قسم «حدیث التشبیه» دعوی انحصارها فی «القطبیة و الإرشاد».

۱۰- قوله: و هذا سر انتهاء سلاسل أولیاء الأمة إلیهم ... طعن صریح فی ظالمی أهل البیت علیهم السلام و غاصبی حقوقهم، و ردّ علی من جحد هذه الفضیلة کابن تیمیة فی (منهاج السنة) و والد (الدهلوی) فی کتابیه (قرة العینین) و (إزالة الخفاء) و قد أوردنا کلماتهم فی قسم «حدیث التشبیه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۴

رجوع کبار الصحابة إلی علی فی المعضلات ... ص: ۲۹۴

۱۱- قوله: و هذا بخلاف الکمال العلمی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ... باطل، و یشهد ببطلانه کلّ مصنف، بل لا نسبة علوم أهل البیت علیهم السلام و علوم الصحابة إلا کنسبة الذرة إلی عین الشمس و القطرة إلی البحر المحیط، و کیف لا یکون کذلک؟! و هم أبواب علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مراجع الأصحاب و غیرهم فی جمیع العلوم، و قد أمروا بالأخذ منهم و الانقیاد لأوامرهم و نواهیهم:

قال الشافعی فی حق أمیر المؤمنین- فیما نقل عنه الفخر الرازی فی مناقبه:

«و أکثر ما أخذ عنه فی زمان عمر و عثمان، لأنهما کانا یسألانه و یرجعان إلی قوله، و کان علی کرّم اللّه وجهه خص بعلم القرآن و الفقه، لأن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم دعا له و أمره أن یفتی بین الناس، و کانت قضایاه ترفع إلی النبی فیمضیها».

و قال النووی: «و سؤال کبار الصحابة و رجوعهم إلی فتاواه و أقواله فی المواطن الکثیرة و المسائل المعضلات أیضا مشهور» [۱].

و قال الکرمانی: «و سؤال کبار الصحابة و رجوعهم إلی فتاواه و أقواله فی المسائل المعضلات أیضا مشهور» [۲].

و قال ابن روزبهان: «رجوع الصحابة إلیه فی الفتوی غیر بعید، لأنه کان من مفتی الصحابة، و الرجوع إلی المفتی من شأن المستفتین، و أن رجوع عمر إلیه کرجوع الأئمة و ولاة العدل إلی علماء الأمة» [۳] و قال القاری: «و المعضلات التی سأله کبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فیها

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

[۲] الکواکب الدراری فی شرح البخاری ۲/ ۱۰۹.

[۳] إبطال الباطل لابن روزبهان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۵

فضائل کثیرة شهیرة، تحقق

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و

قوله علیه السلام، أقضاکم علی» [۱].

و قال الحنفی: «قوله «عیبة علمی» أی: وعاء علمی الحافظ له، فإنه باب مدینة العلم، و لذا کانت الصحابة تحتاج إلیه فی فکّ

المشکلات» [۲].

و قال العجیلی: «و لم یکن یسأل منهم واحدا، و کلهم یسأله مسترشدا، و ما ذلک إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الاطلاع» [۳].

و فوق هذا کله: فقد أنطق الحق نصر اللّه الکابلی فقال فی (الصواقع):

«و لا شک أن الفلاح منوط بولائهم و هدیهم و الهلاک بالتخلّف عنهم، و من ثمة کان الخلفاء و الصحابة یرجعون إلی أفضلهم فیما أشکل علیهم من المسائل، و ذلک لأن ولاءهم واجب و هدیهم هدی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

و من أراد المزید من هذه الکلمات فعلیه بمراجعة قسم حدیث (مدینة العلم) من کتابنا.

هذا، و من العجیب: استدلال (الدهلوی) لدعوی تجلی علوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الصحابة بملازمتهم له و تفطنهم و تعلمهم، و الحال أن هذه الأوصاف کلها کانت مجموعة لدی أهل البیت علیهم السلام و الأصحاب بعیدون عنها غایة البعد، و الشواهد علی جهلهم بالقضایا و الأحکام کثیرة جدا، و قد ذکر طرف منها فی (تشیید المطاعن) و مجلّد حدیث (مدینة العلم).

کلمات فی حدیث النجوم ... ص: ۲۹۵

۱۲- استشهاد (الدهلوی) بحدیث النجوم لاثبات مرامه واضح البطلان، فإن هذا الحدیث من الأحادیث الموضوعة الباطلة لدی الحفاظ

---

[۱] شرح الفقه الأکبر ۱۱۳.

[۲] حاشیة الجامع الصغیر.

[۳] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۶

الأعیان، کما تقدم بالتفصیل فی مجلّد حدیث الثقلین، و إلیک بعض کلماتهم فیه:

قال السبکی: «و هذا حدیث قال فیه أحمد: لا یصح، ثم إنه منقطع » [... ۱].

و قال الشاطبی ...: « إنه مطعون فی سنده » [... ۲].

و قال ابن أمیر الحاج ...: « له طرق بألفاظ مختلفة و لم یصح منها شی » [... ۳].

و قال ابن حزم ما ملخّصه: «و أما الحدیث المذکور فباطل مکذوب من تولید أهل الفسق لوجوه ضروریة: أحدها: إنه لم یصح من طریق [النقل و الثانی: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم لم یجز أن یأمر بها نهی عنه، و هو علیه السلام قد أخبر أن أبا بکر قد أخطأ فی تفسیر فسّره، و کذب عمر فی تأویل تأوّله فی الهجرة ... فمن المحال الممتنع الذی لا یجوز البتّة أن یکون علیه السلام یأمر باتباع ما قد أخبر أنه خطأ، فیکون حینئذ أمر بالخطإ، تعالی اللّه عن ذلک، و حاشا له علیه السلام من هذه الصفة ... و الثالث: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یقول الباطل بل قوله الحق، و تشبیه المشبّه للمصیبین بالنجوم تشبیه فاسد و کذب ظاهر، لأنه من أراد جهة مطلع الجدی فأم جهة مطلع السرطان لم یهتد بل قد ضل ضلالا بعیدا و أخطأ خطأ فاحشا و خسر خسرانا مبینا، و لیس کلّ النجوم یهتدی بها فی کل طریق. فبطل التشبیه المذکور، و وضح کذب ذلک الحدیث و سقوطه وضوحا ضروریا» [۴].

و قال أیضا: «و أما

الروایة أصحابی کالنجوم

فروایة ساقطة » [... ۵].

---

[۱] الابهاج فی شرح المنهاج ۲/ ۳۶۸.

[۲] الموافقات ۴/ ۸۰.

[۳] التقریر و التحبیر ۳/ ۳۱۲.

[۴] الاحکام فی أصول الاحکام ۵/ ۶۴- ۶۵.

[۵] المصدر نفسه ۶/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۷

۱۳- قوله: و بما أن قطع بحر الحقیقة ... مبنی علی ما ذکره سابقا، و قد ثبت مما تقدم أن أهل البیت علیهم السلام قد حازوا الکمالات العلمیة و العملیة معا، فما ذکره مبنی و بناء باطل.

الأذن الواعیة: علی علیه السلام ... ص: ۲۹۷

۱۴- لقد اعترف (الدهلوی) بأن «الأذن الواعیة» فی الآیة الکریمة [۱] هو «أمیر المؤمنین علیه السلام» و قد صرّح بهذا کبار علماء أهل السنة أیضا [۲]. و هو دلیل واضح علی أعلمیته علیه الصلاة و السلام، فمن العجیب تقدیمه غیره علیه من الناحیة العلمیة، و الأعجب من ذلک: نفی خلافته علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، لأن الأعلمیة تستلزمها کما هو واضح.

۱۵- لم یکن کون «أهل البیت» سفینة النجاة متوقفا علی کون «علی» علیه السلام «الأذن الواعیة» کما یدعی (الدهلوی) فی قوله: من أجل هذا...

بل لما کان علی علیه السلام المصداق الأتم لقوله تعالی: قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ [۳] و کان باب مدینة علم الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم استحق أن یکون «الأذن الواعیة».

۱۶- و لما کان علیه السلام سبب نجاة «سفینة نوح» - کما تقدم فی حدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و کان مثله کمثل تلک السفینة فی إنجاء الأمة من الهلاک، کان ذکره علیه السلام- بهذا الصفة- فی القرآن الکریم بعد بیان قصة سفینة نوح علیه السلام أولی و أحری.

و أما أهل البیت علیهم السلام فإن کلّ واحد منهم بالاستقلال مثل کمثل سفینة نوح، و کانوا بأجمعهم- سواء کانوا کبارا أم صغارا- کمثل سفینة نوح علی

---

[۱] سورة الحاقة- ۱۲.

[۲] أنظر: الدر المنثور فی تفسیر الآیة، و کنز العمال ۳/ ۳۹۸ و غیرهما.

[۳] سورة الرعد- ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۸

عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ذلک ظاهر کل الظهور، و لکن من لم یجعل اللّه له نورا فما له من نور.

تنبیهات علی مقاصد الدهلوی و مزاعمه ... ص: ۲۹۸

۱۷- قوله: و ذلک لأن أهل بیته- المؤهلین للامامة- کانوا صغارا حینذاک ... یشتمل علی مکاید نشیر إلیها:

(۱) حصر إمامة أهل البيت بالامامة فی الطريقة ظلم صريح.

(۲) كون الحسنين عليهما السلام مؤهلين للامامة بالأصالة، و كون على عليه السلام أماما بالجعل نفاق عجيب.

(۳) دعوى عدم أهلية الحسنين عليهما السلام للامامة فی الطريقة فی العهد النبوی و خلّوهما من الكمال العملی بسبب الصغر، نصب صريح.

(۴) دعوى جهلهما فی العهد النبوی بعلم قواعد النجاة من الذنوب، نصب صريح كذلك.

(۵) الاعتراف بأن إحالة تربيتهما إلى غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان ينافی مقامه، ثم الاعتقاد بصحة خلافة الثلاثة و كونهما من رعاياهم- كما هو مقتضى مذهبهم- غی و ضلال، إذ كما أن تلك الإحالة كانت تنافی شأن النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فإن كون الحسنين عليهما السلام تحت حكومة أولئك ينافيه بالأولوية القطعيّة، فثبت بطلان خلافة الجماعة.

(۶) لم يكن النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ملقيا قواعد النجاة من الذنوب إلى أمير المؤمنين عليه السلام و ناصبا إياه للامامة فی الطريقة فحسب كما يزعم (الدهلوی)، بل إنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم علّمه جميع علومه كما فی مجلّد (حديث مدينة العلم) و هكذا قد فوض إليه الامامة الكبرى و الزعامة العظمى من بعده، و قد أتم الحجة على الأمة فی ذلك مرارا عديدة و فی مواطن كثيرة، فهو عليه السلام المرآة العاكسة لجميع كمالات الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم العلمية

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۲۹۹

و العملية، و فضائله الذاتية و الكسبية، و أوضح الأدلة على ذلك قوله تعالى:

...وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ [... ۱]. و

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أنت منی و أنا منك»

و اللّه العاصم.

(۷) قوله: كی ينقلها ... دليل جهله و عدم معرفته بمراتب أهل البيت عموما و على و الحسنين عليهما السلام خصوصا، إذ أنهم يملكون جميع الكمالات التی كانت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حتى فی صغرهم، على أن للحسنين عليهما السلام امتيازا خاصا فی هذا المضمار، و قد برهن عليه فی كتاب (تشييد المطاعن) فمن شاء فليرجع إليه.

لقد كانا حائزين لجميع الكمالات فی حياة أمير المؤمنين عليه السلام، لكن عليا كان الامام حينذاك بسبب أفضليته منهما من وجوه عديدة، و من هنا جاء فی

الحديث- فيما رواه ابن ماجة فی (السنن) عن النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: «الحسن و الحسين سيدا شباب أهل الجنة و أبوهما خير منهما»

، و

فی حديث آخر ذكره البدخشی عن الحافظ ابن الأخضر صاحب (معالم العترة): «هما فاضلان فی الدنيا و فاضلان فی الآخرة و أبوهما خير منهما» [۲].

بل إمامتهما ثابتة على عهد النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من هنا

قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «الحسن و الحسين إمامان قاما أو قعدا» رواه المولوی صديق حسن خان القنوجی [۳]

. و

قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للحسين عليه السلام: «أنت إمام ابن إمام أخو امام» رواه الشيخ البلخی [۴].

كما ثبت إمامتهما من الأحاديث الواردة فی شأن الاثنی عشر عليهم السلام، و قد تقدم بعضها و يأتی طرف منها فی الأجزاء الآتية إن شاء اللّه تعالى.

[۱] سورة آل عمران: ۶۱.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] السراج الوهاج فی شرح صحیح مسلم.

[۴] ینابیع المودة ص ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۰

(۸) لم یکن ما نقله أمیر المؤمنین علیه السلام إلیهما بحکم الأبوة کما یقول (الدهلوی)، بل کان بحکم النبوة، أی: بأمر من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

(۹) و لم یکن ذلک بقصد بقاء السلسلة، بل إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أراد بقاء کمالاته العلمیة و العملیة فی أهل بیته المعصومین إلی یوم القیامة، کما هو مفاد حدیث الثقلین و حدیث السفینة و غیرهما.

(۱۰) لم یقصد (الدهلوی) من هذا الکلام الطویل إلّا صرف دلالة حدیث السفینة علی الامامة المطلقة و الخلافة العامة إلی الامامة فی الطریقة و الولایة، و لکن، لا یحیق المکر السّیء إلّا بأهله.

۱۸- اعتراف (الدهلوی) بمخاطبة النبی لعلی علیهما السلام ب «یعسوب المؤمنین» یؤید صحة اعتقاد أهل الحق، و الحمد للّه.

۱۹- اعترافه بأنه: تربی فی حجر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ... دلیل أیضا علی أفضلیته و إمامته، لکن (الدهلوی) یقصد به معنی آخر و هو: جعل علی علیه السلام من مصادیق «أبنائنا» دون «أنفسنا» فی آیة المباهلة کما صرح بذلک فی کتابه (التحفة) فی الجواب عن الاستدلال بها، و لکن ذلک واضح البطلان، و یشهد ببطلانه کلمات العلماء الأعیان، و قد تبیّن ذلک فی (المنهج الأول) من الکتاب.

۲۰- اعترافه بأن علیا علیه السلام ناسب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی القوی الروحیة و الصفات الإلهیة ... یستلزم الطعن فی من تقدم علیه فی الامامة و الخلافة ... کما لا یخفی.

و الخلاصة: لقد ظهر أن (الدهلوی) لا یقصد من هذا الکلام الطویل إلّا إنکار فضل أهل البیت علیهم السلام، و تقدیم غیرهم علیهم بأسالیب خداعة و تزویرات مکشوفة یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۱

من أحادیث تشبیه أهل البیت بالنّجوم ... ص: ۳۰۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۳

و العجب من (الدهلوی) یستشهد

بحدیث «أصحابی کالنجوم»

فی مقابلة «حدیث السفینة» مع أنه حدیث باطل موضوع حسب تصریحات کبار حفاظ طائفته، و لا یلتفت إلی الأحادیث الکثیرة التی رواها أصحابه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فیها تشبیه أهل البیت بالنجوم، و فرض اقتداء الأمة بهم، و لما کانت هذه الأحادیث کثیرة مستفیضة نذکر بعضها فی هذا المقام، و نرجی ذکر بعضها إلی المواضع المناسبة الآتیة إن شاء اللّه تعالی.

(۱) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أهل بیتی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم ... ص: ۳۰۳

و هو من أحاديث نسخة (نبيط بن شريط الأشجعي الصحابي) التي رواها شيوخ أهل السنة بأسانيد عالية كما ستعرف عن قريب، و من العجيب وصف الفتني و الشوكاني إياه بالكذب، قال الأول: «

أهل بيتي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

. من نسخة نبيط الكذاب» [۱].

---

[۱] تذكرة الموضوعات/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۴

و قال الشوكاني: «

حديث أهل بيتي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

: قال في المختصر: هو من نسخة نبيط الكذاب» [۱].

و هذا لا يستقيم على مذهب أهل السنة الذين يبالغون في تعديل الصحابة و توثيقهم، مع أن الرجل من الصحابة قطعا:

قال ابن عبد البر: «شريط بن أنس بن مالك بن هلال الأشجعي، شهد حجة الوداع مع النبي صلّى اللّه عليه و سلّم و سمع منه خطبته، و كان ردفه يومئذ ابنه نبيط بن شريط، و كلاهما مذكور في الصحابة» [۲].

و قال ابن حجر: «شريط- بفتح أوله- ابن أنس بن مالك بن هلال الأشجعي والد نبيط، و له و لنبيط صحبة. قال ابن السكن: له صحبة و رواية، و هو معدود في الكوفيين، و

روى أحمد من طريق نبيط بن شريط قال: إني رديف أبي في حجة الوداع إذ تكلّم النبي صلّى اللّه عليه و سلّم، فوضعت يدي على عاتق أبي فسمعته يقول: إن دماءكم و أموالكم عليكم حرام. الحديث، و أخرجه البغوي و ابن السكن

من وجه آخر فقال: عن نبيط بن شريط عن أبيه شريط بن أنس. و قال ابن السكن: لم يرو عن النبي صلّى اللّه عليه و سلّم غير هذا الحديث، و روى ابن مندة من طريق وكيع: سمعت سلمة بن نبيط يقول: جدّي من أصحاب النبي صلّى اللّه عليه و سلّم. و من طريق عبد الحميد الحماني عن سلمة قال: كان أبي وجدي و عمي من أصحاب النبي صلّى اللّه عليه و سلّم. و هكذا أخرجه أحمد في كتاب الزهد عن الحماني» [۳].

و قال الذهبي: «شريط بن أنس بن مالك بن هلال الأشجعي، جد سلمة نبيط و لنبيط صحبة أيضا. ب» [۴].

---

[۱] الفوائد المجموعة في الأحاديث الموضوعة للقاضي الشوكاني: ۱۱۲.

[۲] الاستيعاب ۲/ ۱۶۰.

[۳] الاصابة ۲/ ۱۴۶.

[۴] تجريد الصحابة ۱/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۵

و كذا قال الزبيدي و أضاف: «و له أحاديث قد جمعت في كراسة لطيفة رويناها عن الشيوخ بأسانيد عالية، روى عنه ابنه سلمة بن نبيط، و حديثه في سنن النسائي» [۱].

و في (الاستيعاب): «نبيط بن شريط ... رأى النبي صلّى اللّه عليه و سلّم و سمع خطبته في حجة الوداع، و كان رديف أبيه يومئذ، معدود في أهل الكوفة » [... ۲].

و في (جامع الأصول): «نبيط بن شريط ... رأى النبي صلّى اللّه عليه و سلّم و سمع خطبته في حجة الوداع، و كان ردف أبيه يومئذ، و

عداده فی أهل الکوفة و حدیثه عندهم »....

و قال ابن الأثیر بترجمته: «یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، روی عنه ابنه سلمة، أخبرنا أبو القاسم یعیش بن علی بإسناده إلی أبی عبد الرحمن النسائی، أخبرنا عمرو بن علی، حدثنا یحیی بن سفیان عن سلمة بن نبیط عن أبیه قال:

رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخطب علی جمل أحمر بعرفة قبل الصلاة خرجه الثلاثة» [۳].

و ذکره الذهبی فی (تجرید الصحابة) [۴].

و قال فی (الکاشف): «له صحبة» [۵].

و أورده ابن حجر و قال: «و له روایة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم...

قال ابن أبی حاتم: له صحبة و بقی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم زمانا» [۶].

---

[۱] تاج العروس- نبط.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۵۳۴.

[۳] اسد الغابة ۵/ ۱۴.

[۴] تجرید الصحابة ۲/ ۱۰۴.

[۵] الکاشف ۳/ ۱۹۸.

[۶] الاصابة ۳/ ۵۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۶

و فی (تقریب التهذیب): «صحابی صغیر» [۱].

و قال الخزرجی: «صحابی له حدیث» [۲].

فهو إذا صحابی و لم یرد فی حقه ذم، و لیس رمی الفتنی و الشوکانی إیاه بالکذب إلّا تعصبا مقیتا و عدوانا مبینا.

(۲ قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض ... س: ۳۰۶

و هذا الحدیث جاء فی المناقب لأحمد و هذا نصه: «و فیما کتب إلینا (محمد ابن عبد اللّه الحضرمی) أیضا یذکر أن یوسف بن نفیس حدّثهم قال: حدثنا عبد الملک بن هارون بن عنترة عن أبیه عن جده عن علی علیه السلام أنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض» [۳].

و رواه المحب الطبری: «عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۲۹۶.

[۲] خلاصة التهذیب ۳/ ۹۹۸۰.

[۳] المناقب- مخطوط- و هذا الحدیث من زیادات القطیعی و قد صححناه علی النسخة المخطوطة الموجودة لدی المحقق الکبیر العلامة الطباطبائی دام فضله (و کم له من فضل). و الحضرمی أبو جعفر مطین المتوفی سنة ۲۹۷ شیخ القطیعی، و یوسف بن نفیس ذکره الخطیب فی تاریخه ۱۴/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۷

علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض. أخرجه أحمد فی المناقب» [۱].

و کذا رواه السخاوی فی «باب الأمان ببقائهم و النجاة فی اقتفائهم» عن أحمد ابن حنبل فی المناقب

و أضاف: «و ذکره الدیلمی و ابنه معا بلا إسناد» [۲].

و رواه عن أحمد أیضا: السمهودی فی «الذکر الخامس: ذکر أنهم أمان الامة و أنهم کسفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق» [۳]

. و قال ابن حجر: «و فی روایة لأحمد و غیره: النجوم أمان لأهل السماء » [... ۴].

و قال العیدروس الیمنی: «و قال الشریف السمهودی فی معنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا هلک أهل بیتی جاء أهل الأرض من الآیات ما کانوا یوعدون.

قال: و یحتمل- و هو الأظهر عندی- أن کونهم أمانا للأمة أهل البیت [کذا] مطلقا، و أن اللّه لما خلق الدنیا بأسرها من أجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جعل دوامها بدوامه و دوام أهل بیته، فإذا انقضّوا طوی بساطها» [۵].

و قال القاری بعد حدیث السفینة: «و یؤیده ما أخرجه أحمد فی المناقب عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء فإذا ذهب النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض» [۶].

---

[۱] ذخائر العقبی ص ۱۷.

[۲] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] الصواعق المحرقة لابن حجر المکی ۱۴۰.

[۵] العقد النبوی- مخطوط.

[۶] المرقاة ۵/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۸

و رواه ابن باکثیر المکی [۱] و محمود الشیخانی القادری [۲] و الأمیر الصنعانی [۳] و أحمد زینی دحلان [۴] و البلخی القندوزی کلهم عن أحمد بن حنبل فی (المناقب) و قال القندوزی البلخی: «الباب الثالث فی بیان أن دوام الدنیا بدوام أهل بیته صلّی اللّه علیه و علیهم، و بیان أنهم سبب لنزول المطر و النعمة، و بیان فضائلهم:

أخرج أحمد فی المناقب عن علی کرم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و أهل بیتی أمان لأهل الأرض فإذا ذهب أهل بیتی ذهب أهل الأرض».

أیضا: أخرجه ابن أحمد فی زیادات المسند و الحموینی فی فرائد السمطین عن علی کرم اللّه وجهه أیضا: أخرجه الحاکم عن محمد الباقر عن أبیه عن جده عن علی رضی اللّه عنهم.

و أخرجه أحمد عن أنس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأهل الأرض، فإذا ذهب أهل بیتی جاء أهل الأرض من الآیات ما کانوا یوعدون

. و قال أحمد: إن اللّه خلق [خفق الأرض من أجل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل دوامها بدوام أهل بیته و عترته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [۵]

و قال أيضا: «أخرج الحموينى عن أبى سعيد الخدرى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أهل بيتى أمان لأهل الأرض كما أن النجوم أمان لأهل السماء.

---

[۱] وسيلة المآل- مخطوط.

[۲] الصراط السوى- مخطوط.

[۳] الروضة الندية.

[۴] الفتح المبين هامش السيرة ۲/ ۲۷۹.

[۵] ينابيع المودة ۱۹- ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۰۹

أيضا:

أخرجه الحاكم عن قتادة عن عطاء عن ابن عباس، أخرج الحاكم عن جابر بن عبد اللّه و أبى موسى الأشعرى و ابن عباس رضى اللّه عنهم قالوا: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأهل الأرض، فإذا ذهبت النجوم ذهب أهل السماء، و إذا ذهب أهل بيتى ذهب أهل الأرض» [۱].

(۳) قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى ... ص: ۳۰۹

رواه المحب الطبرى فى الباب الخامس: «ذكر أنهم أمان لأمة محمد صلّى اللّه عليه و سلّم:

عن أياس بن سلمة عن أبيه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى، أخرجه أبو عمرو الغفارى» [۲].

و هكذا رواه الحموينى بسنده عن أياس بن سلمة بن الأكوع عن أبيه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم» [۳].

و قال الزرندى: «و ورد عنه صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: النجوم أمان لأهل السماء، و أهل بيتى أمان لأمتى، و فى رواية: أمان لأهل الأرض» [۴].

---

[۱] المصدر نفسه/ ۲۰.

[۲] ذخائر العقبى ص ۱۷.

[۳] فرائد السمطين ۲/ ۲۳۹.

[۴] نظم درر السمطين/ ۲۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۰

و رواه كل من: ابن حجر [۱] و المتقى [۲] و السيوطى [۳]- و حسّنه- عن أبى يعلى عن سلمة بن الأكوع.

و فى (كنز العمال): «النجوم أمان لأهل السماء و أهل بيتى أمان لأمتى. ش و مسدد و الحكيم. ع طب و ابن عساكر عن سلمة بن الأكوع» [۴].

و هكذا رواه- عن ابن أبى شيبة و أبى عمرو الغفارى و مسدد و أبى يعلى و الطبرانى- الفضل بن باكثير المكى [۵].

و قال البدخشانى: «و أخرج الحفّاظ أبو بكر عبد اللّه بن محمد بن أبى شيبة العبسى الكوفى، و أبو الحسن مسدد بن مسرهد الأسدى البصرى فى مسنديهما، و أبو عبد اللّه محمد بن على الحكيم الترمذى فى نوادر الأصول، و أبو يعلى أحمد بن على التميمى الموصلى

فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر، و ابن عساکر: عن أیاس بن سلمة بن الأکوع عن أبیه رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی» [۶].

و قال محمد صدر العالم: «الآیة الرابعة: قال اللّه تعالی: وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ ... أشار صلّی اللّه علیه و سلّم إلی وجود ذلک المعنی فی أهل بیته: أنهم أمان لأهل الأرض کما کان هو صلّی اللّه علیه و سلّم أمانا لهم، و فی ذلک أحادیث کثیرة: منها: ما أخرج ابن أبی شیبة و مسدد و أبو یعلی و الطبرانی و ابن عساکر عن أیاس بن سلمة بن الأکوع عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء و أهل بیتی أمان لأمتی» [۷].

---

[۱] الصواعق لابن حجر المکی ۱۱۱.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۸۳.

[۳] الجامع الصغیر ۱۸۹.

[۴] کنز العمال ۱۳/ ۸۸.

[۵] وسیلة المآل- مخطوط.

[۶] مفتاح النجا- مخطوط.

[۷] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۱

و رواه ولی اللّه اللکهنوی عن الصواعق بذیل الآیة المتقدمة [... ۱].

و رواه العزیزی حیث شرحه ثم قال: «و إسناده حسن» [۲].

(۴) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یوعدون، و أهل بیتی أمان لأمتی، فإذا ذهب أهل بیتی أتاهم ما یوعدون ... ص: ۳۱۱

أخرجه الحاکم، کما فی (مفتاح النجا) حیث قال: «و أخرج الحاکم فی المستدرک عن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنه أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: النجوم أمان لأهل السماء، فإذا ذهبت أتاها ما یوعدون، و أنا أمان لأصحابی ما کنت، فإذا ذهبت أتاهم ما یوعدون، و أهل بیتی أمان لأمتی، فإذا ذهب أهل بیتی أتاهم ما یوعدون» [۳].

و کذا رواه محمد صدر العالم عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلفظه [۴].

---

[۱] مرآة المؤمنین- مخطوط.

[۲] السراج المنیر ۳/ ۳۸۸.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۲

(۵) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة من العرب اختلفوا فصاروا حزب إبلیس ... ص: ۳۱۲

و هذا الحدیث رواه جماعة من أعلام أهل السنة، کما عرفت فیما سبق فی قسم دلالة حدیث الثقلین، فی الجواب عن حدیث «سنة الخلفاء»، و لنذکر بعض عباراتهم فی هذا المقام:

قال السیوطی: «الحدیث التاسع و العشرون: أخرج الحاکم عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمان لأهل الأرض من الغرق، و أهل بیتی أمان لأمتی من الاختلاف، فإذا خالفتها قبیلة اختلفوا فصاروا حزب إبلیس» [۱].

و رواه جماعة عن الحاکم عن ابن عباس

، قالوا: و صحّحه علی شرط الشیخین، منهم: کمال الدین الجهرمی [۲] و البدخشانی [۳] و الصبان [۴] و المولوی مبین [۵] و البلخی [۶].

---

[۱] احیاء المیت، هامش الإتحاف بحب الاشراف: ۲۵۴.

[۲] البراهین القاطعة- ترجمة الصواعق المحرقة: ۲۵۷.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] اسعاف الراغبین- هامش نور الأبصار ص ۱۳۰.

[۵] وسیلة النجاة لمحمد مبین الهندی: ۴۷.

[۶] ینابیع المودة ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۳

(۶) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا الشمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان ... ص: ۳۱۳

رواه أبو إسحاق الثعلبی- المترجم له فی مجلّد آیة الولایة و مجلّد قسم (حدیث الغدیر) [۱]- فی بیان زینة الأرض، حیث قال: «و زیّنها أیضا بالأنبیاء علیهم السلام، و زین الأنبیاء بأربعة: إبراهیم الخلیل علیه السلام، و موسی الکلیم، و عیسی الوجیه، و محمد الحبیب صلوات اللّه علیهم أجمعین، و هم أهل الکتاب [الکتب و أصحاب الشرائع و أولو العزم، و زیّنها أیضا بآل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و زینهم [أیضا] بأربعة: علی و فاطمة و الحسن و الحسین رضی اللّه عنهم.

و روی یزید الرقاشی عن أنس بن مالک قال: «صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صلاة الفجر، فلما انفتل من الصلاة أقبل علینا بوجهه الکریم فقال:

معاشر [معشر] المسلمین: من افتقد الشمس فلیستمسک [فلیتمسک بالقمر، و من افتقد القمر فلیستمسک [فلیتمسک بالزهرة، و من افتقد الزهرة فلیستمسک [فلیتمسک بالفرقدین. فقیل: یا رسول اللّه: ما الشمس؟ و ما القمر؟ و ما

---

[۱] و هذا مختصر ترجمته: أحمد بن محمد بن ابراهیم النیسابوری الثعلبی المتوفی سنة ۴۲۷ قال الداودی (طبقات المفسرین ۱/ ۶۵): «کان أوحد زمانه فی علم القرآن و له کتاب العرائس فی قصص الأنبیاء علیهم السلام » ... و قال ابن خلکان (وفیات الأعیان ۱/ ۷) «المفسر المشهور کان أوحد زمانه فی علم التفسیر » ... و قال الذهبی (العبر ۳/ ۱۹۱) «کان حافظا واعظا رأسا فی التفسیر و العربیة متین الدیانة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۴

الزهرة؟ و ما الفرقدین [الفرقدان ؟ فقال: أنا الشمس و علی القمر و فاطمة الزهرة و الحسن و الحسین الفرقدان فی کتاب اللّه تعالی، لا یفترقان حتی یرد علی الحوض» [۱].

و رواه أبو الفتح النطنزی المترجم له فی (الأنساب- النطنزی) و (ذیل تاریخ بغداد- مخطوط) و (الوافی بالوفیات للصفدی) کما دریت فی قسم (حدیث الغدیر).

بسنده عن أنس أیضا، قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اطلبوا الشمس، فإذا غابت فاطلبوا القمر، فإذا غاب القمر فاطلبوا الزهرة، فإذا غابت الزهرة فاطلبوا الفرقدین. قلنا: یا رسول اللّه و من الشمس؟ قال: أنا فقلنا: و من القمر؟ قال: علی. قلنا: فمن الزهرة؟ قال: فاطمة. قلنا: فمن الفرقدین [الفرقدان ؟ قال: الحسن و الحسین علیهما السلام [۲].

و رواه الهروی [۳] و خواند امیر [۴] بترجمة الامام الحسین علیه السلام عن جابر ابن عبد اللّه الأنصاری، و هذا لفظ الأول: قال جابر بن عبد اللّه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اهتدوا بالشمس فإذا غابت الشمس فاهتدوا بالقمر، فإذا غاب القمر فاهتدوا بالزهرة، فإذا غابت الزهرة فاهتدوا بالفرقدین. فقیل: یا رسول اللّه ما الشمس؟ و ما القمر؟ و ما الزهرة؟ و ما الفرقدین [الفرقدان ؟ فقال: الشمس أنا و القمر علی، و الزهرة فاطمة، و الفرقدین [الفرقدان الحسن و الحسین».

---

[۱] العرائس لابی إسحاق الثعلبی: ۱۴.

[۲] الخصائص العلویة- مخطوط.

[۳] روضة الصفا.

[۴] حبیب السیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۵

(۷) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: یا علی إن الحسن و الحسین من أولادک کالبدر بین النجوم ... ص: ۳۱۵

رواه شهاب الدین ملک العلماء الدولت‌آبادی عن کتاب الأربعین [۱]

(۸) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:.. الکواکب.. أولاد فاطمة ... ص: ۳۱۵

رواه شهاب الدین الدولت‌آبادی عن التشریح: «عن ابن عباس قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ألا- إن اللّه عزّ و جلّ زیّن السماء بزینة الکواکب، و زیّن الدنیا بالکواکب. قیل: و ما الکواکب یا رسول اللّه؟ قال: أولاد فاطمة » [... ۲].

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

[۲] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۶

(۹) قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: مثلک و مثل الأئمة من ولدک بعدی مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم مثل النجوم کلّما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة ... ص: ۳۱۶

رواه البلخی حیث قال: «الحموینی فی فرائد السمطین بسنده عن سعید ابن جبیر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة العلم و أنت بابها، و لن تؤتی المدینة إلّا من قبل الباب، و کذب من زعم أنه یحبنی و یبغضک، لأنک منی و أنا منک، لحمک لحمی و دمک من دمی و روحک من روحی، و سریرتک من سریرتی و علانیتک من

علانیتی، سعد من أطاعک و شقی من عصاک، و ربح من تولاک و خسر من عاداک، و فاز من لزمک و هلک من فارقک.

مثلک و مثل الأئمة من ولدک بعدی مثل سفینة نوح، من رکبها نجا و من تخلّف عنها غرق، و مثلکم کمثل النجوم کلّما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة» [۱].

---

[۱] ینابیع المودة/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۷

مؤیّدات هذه الأحادیث ... ص: ۳۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۱۹

و لیعلم أن هذه الأحادیث لها مؤیدات کثیرة فی کلمات أئمة أهل البیت علیهم السّلام، و صحابة الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کبار العلماء

(۱) من کلمات أهل البیت ... ص: ۳۱۹

فأما کلمات أهل البیت علیهم الصلاة و السلام.

فمنها:

قول أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام فی خطبة له: «ألا إن مثل آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کمثل نجوم السماء، إذا خوی نجم طلع نجم» [۱].

و منها:

قوله علیه السلام فی حق أهل البیت علیهم السّلام: «و هم الدعاة و هم النجاة، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء»

قاله علیه السلام فی کلام له قبیل وفاته رواه الحافظ الخرکوشی و هذا نصه: «و فیکم من یخلف من نبیکم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما إن تمسکتم به لن

---

[۱] نهج البلاغة الخطبة ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۰

تضلوا، و هم الدعاة، و هم النجاة، و هم أرکان الأرض، و هم النجوم بهم یستضاء، من شجرة طاب فرعها، و زیتونة طاب [بورک أصلها، نبتت فی الحرم، و سقیت من کرم، من خیر مستقر إلی خیر مستودع، من مبارک إلی مبارک صفت من الأقذار و الأدناس، و من قبیح مأنبة شرار الناس، لها فروع طوال لا تنال، حسرت عن صفاتها الألسن، و قصرت عن بلوغها الأعناق، فهم الدعاة، و بهم النجاة، و بالناس إلیهم حاجة، فاخلفوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأحسن.

الخلافة، فقد أخبرکم أنهم و القرآن ثقلان، و إنهما لن یتفرقا حتی یردا علی الحوض، فالزموهم ترشدوا و لا تتفرقوا عنهم و لا

تترکوهم فتفرقوا و تمزقوا» [۱].

و منها:

قول الامام زین العابدین علی بن الحسین علیهم السّلام: «نحن أمان لأهل الأرض کما أن النجوم أمان لأهل السماء»

. قاله علیه السلام فی کلام له رواه القندوزی حیث قال:

«و أخرج الحموینی بسنده عن الأعمش عن جعفر الصادق عن أبیه عن جده علی بن الحسین رضی اللّه عنهم قال: نحن أئمة المسلمین، و حجج اللّه علی العالمین، و سادة المؤمنین، و قادة الغر المحجلین، و موالی المسلمین، و نحن أمان لأهل الأرض کما أن النجوم أمان لأهل السماء، و نحن الذین بنا تمسک السماء أن تقع علی الأرض إلّا بإذن اللّه، و بنا ینزل الغیث و ینشر الرحمة، و تخرج برکات الأرض و لولا ما علی الأرض منا لساخت بأهلها.

ثم قال، و لم تخل الأرض منذ خلق اللّه آدم علیه السلام من حجة للّه ظاهر مشهور أو غائب مستور، و لا تخلوا إلی أن تقوم الساعة من حجة فیها، و لولا ذلک لم یعبد اللّه.

قال الأعمش: قلت لجعفر الصادق رضی اللّه عنه: کیف ینتفع الناس بالحجة الغائب المستور؟

---

[۱] شرف المصطفی- مخطوط.

قال: کما ینتفعون بالشمس إذا سترها سحاب» [۱].

(۲) من کلمات الأصحاب ... ص: ۳۲۱

و أما کلمات الأصحاب:

فمنها: قول ابن عباس رضی اللّه عنه فی حقهم علیهم السّلام: «فهم الأئمة الدعاة، و السادة الولاة، و القادة الحماة، و الخیرة الکرام، و القضاة و الحکام، و النجوم، و الأعلام، و العترة الهادیة، و القدوة العالیة، و الأسوة الصافیة».

قاله رضی اللّه عنه فی کلام له طویل مع بعض الأعراب، رواه بطوله العاصمی و هذا نصه:

«و أما الأسماء التی سماه بها ابن عمه حبر الأمة و بحرها عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنه، فإنّه روی عن سعید [سعد] بن طریف عن الأصبغ بن نباتة قال:

أسلم أعرابی علی یدی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فخلع علیه علی علیه السلام حلّتین، و خرج الأعرابی من عنده فرحا مستبشرا، و بحضرة الباب قوم من الخوارج، فلما أن نظروا إلی الأعرابی و فرحه بإسلامه علی یدی علی علیه السلام حسدوه علی ذلک و قال بعضهم لبعض: أما ترون فرح هذا الأعرابی بإسلامه؟ تعالوا ننزّله عن ولایته و نردّه عن إمامته، فأقبلوا بأجمعهم علیه و قالوا له:

یا أعرابی من أین أقبلت؟ قال: من عند أمیر المؤمنین علیه السلام قالوا: و ما الذی صنعت عنده؟ قال: أسلمت علی یدیه. قالوا: ما أصبت رجلا تسلم علی یدیه إلّا علی یدی رجل کافر؟ فلمّا سمع ذلک الأعرابی غضب غضبا شدیدا و ثار القوم فی وجهه و قالوا: لا تغضب، بیننا و بینک کتاب اللّه. فقال: اتلوه، فتلا بعضهم:

---

[۱] ینابیع المودة/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۲

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ کَفَرُوا إلی قوله سَبِیلًا فقال لهم الأعرابی: ویلکم فیمن هذه الآیة؟ قالوا: فی صاحبک الذی أسلمت علی یدیه، فازداد الأعرابی غضبا و ضرب بیده إلی قائمه سیفه و همّ بالقوم.

ثم إنّه رجع إلی نفسه- و کان عاقلا- و قال: لا و اللّه لا عجلت علی القوم، و أسأل عن هذا الخبر، فإن کان کما یقولون خلعت علیا، و إن کان علی خلاف ما یقولون جالدتهم بالسیف إلی أن تذهب نفسی. قال:

فأتی ابن عباس- و هو قاعد فی مسجد الکوفة- فقال: السلام یا ابن عباس. قال ابن عباس: و علیک السلام، قال: ما تقول فی أمیر المؤمنین؟ قال:

أی الأمراء تعنی یا أعرابی؟ قال: علی بن أبی طالب. قال: و کان ابن عباس متکئا فاستوی قاعدا، ثم قال له:

لقد سألت یا أعرابی عن رجل عظیم، یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله، ذاک- و اللّه- صالح المؤمنین، و خیر الوصیین، و قامع الملحدین [الملحدین و رکن المسلمین، و یعسوب المؤمنین، و نور المهاجرین، و زین المتعبدین، و رئیس البکائین، و أصبر الصابرین، و أفضل القائمین، و سراج الماضین، و أول السابقین من آل یس، المؤید بجبرئیل الأمین، و المنصور بمیکائیل المتین، و المحفوظ بجند السماء أجمعین، و المحامی عن حرم المسلمین، و مجاهد أعدائه الناصبین، و مطفئ نیران الموقدین، و أصدق بلابل الناطقین، و أفخر من مشی من قریش أجمعین، عین رسول رب العالمین، و وصی نبیة فی العالمین، و أمینه علی المخلوقین، و قاصم المعتدین، و جزار المارقین، و سهم من مرامی اللّه علی المنافقین، و لسان حکم العابدین.

ناصر دین اللّه فی أرضه، و ولی أمر اللّه فی خلقه، و عیبة علمه، و کهف کتبه، سمح سخی سند حیی بهلول بهی سنحنح جوهری زکی رضی مطهر أبطحی باسل جری قرم همام صابر صوّام، مهذب مقدام، قاطع الأصلاب، عالی الرقاب، مفرق الأحزاب، المنتقم من الجهال، المبارز للأبطال، الکیال فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۳

کلّ [مکیال الإفضال.

أضبطهم عنانا، و أثبتهم جنانا، و أمضاهم عزیمة، و أشدهم شکیمة، و أسدّهم نقیبة، اسد بازل، صاعقة مبرقة، یطحنهم فی الحروب إذا ازدلفت الأسنة و قرنت الأعنة طحن الرحی بسفالها، و یذروهم ذرو الریح الهشیم، باسل بازل صندید هزبر ضرغام، عازم عزام، خطیب حصیف [مصقع محجاج، مقول ثجاج، کریم الأصل، شریف الفضل، نقی العشیرة، فاضل القبیلة، عبل الذراع، طویل الباع ممدوح فی جمیع الأفق.

أعلم من مضی، و أکرم من مشی، و أوجب من ولی بعد النبی المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم، لیث الحجاز و کبش العراق، مصادم الأبطال و المنتقم من الجهال، زکی [رکین الرکانة، منیع الصیانة صلب الأمانة، من هاشم القمقام ابن عم نبی الأنام، السید الهمام، الرسول الامام، مهدی الرشاد، المجانب للفساد، الأشعب الحائم [الحاطم و الطبل المحاجم [المهاجم و اللیث المزاحم.

بدری أحدی حنفی مکی مدنی شعشعانی روحانی نورانی، له من الجبال شوامخها، و من الهضاب ذراها، و فی الوغی لیثها، و من العرب سیدها، اللیث المقدام و البدر التمام و الماجد الهمام، مبجل الحرمین و وارث المشعرین، و أبو السبطین الحسن و الحسین.

من أهل بیت أکرمهم اللّه بشرفه، و شرفهم بکرمه، و أعزهم بهداه و خصهم لدینه، و استودعهم سره، و استحفظهم علمه، [جعلهم عمدا لدینه، و شهداء علی خلقه، و أوتاد أرضه، و نجی [نجباء] فی علمه، اختارهم و اصطفاهم و فضّلهم و اجتباهم علما لعباده [و منارا لبلاده أولادهم [ولاهم علی الصراط.

فهم الأئمة الدعاة، و السادة الولاة، و القادة الحماة، و الخیرة الکرام، و القضاة و الحکام، و النجوم و الأعلام، و العترة الهادیة، و القدوة العالیة، و الأسوة الصافیة، الراغب عنهم مارق، و اللازق بهم لاحق هم الرحم الموصلة، و الأئمة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۴

المتخیرة، و الباب المبتلی به الناس، من أتاهم نجا و من نأی عنهم هوی، حطة لمن دخلهم، و حجة علی من ترکهم.

هم الفلک الجاری فی اللجج الغامرة، یفوز من رکبها و یغرق من جانبها، یتصدع عنهم الأنهار المنشعبة، و ینفلق عنهم الأقاویل الکاذبة، هم الحصن الحصین و النور المبین و هدی لقلوب المهتدین، و البحار السائغة للشاربین، و أمان لمن تبعهم أجمعین، إلی اللّه یدعون و بأمره یعملون، و إلی آیاته یرشدون، فیهم توالت رسله و علیهم هبطت ملائکته، و إلیهم بعث الروح فضلا من ربه [ربهم و رحمة، فضلهم لذلک و خصّهم و ضربهم مثلا لخلقه، و آتاهم ما لم یؤت أحدا من العالمین، من الیمن و البرکة، فروع طیبة، و أصول مبارکة، معدن الرحمة و ورثة الأنبیاء، بقیة النقباء و أوصیاء الأوصیاء.

منهم الطیّب ذکره المبارک اسمه، أحمد الرضی و رسوله الأمی من الشجرة المبارکة، صحیح الأدیم واضح البرهان، و المبلغ من بعده ببیان التأویل و بحکم التفسیر، علی بن أبی طالب، علیه من اللّه الصلاة الرضیة و الزکاة السنیة، لا یحبه إلّا مؤمن تقی، و لا یبغضه إلّا منافق شقی.

قال: فلمّا سمع الأعرابی ذلک، ضرب بیده إلی قائمة سیفه و قام مبادرا، فضرب ابن عباس یده إلیه و قال: إلی أین یا أعرابی؟ قال: أجالد القوم أو تذهب نفسی. قال ابن عباس: أقعد یا أعرابی، فإن لعلی محبین لو قطعتهم [قطعهم اربا ما ازدادوا له إلّا حبا، و إن لعلی بن أبی طالب مبغضین لو ألقمهم العسل ما ازدادوا له إلّا بغضا. قال: فقعد الأعرابی، و خلع علیه ابن عباس حلتین حمراوین» [۱].

و منها: قول المقداد رضی اللّه عنه عن أهل البیت علیهم السلام:

«أهل بیت النبوة و معدن الفضیلة و نجوم الأرض و نور البلاد» فی کلام له

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۵

رواه أبو بکر أحمد بن عبد العزیز الجوهری [۱] و جمال الدین المحدّث الشیرازی [۲] و هذا نصه: «عن المعروف بن سوید قال: کنت بالمدینة حین بویع عثمان، فرأیت رجلا- و هو یصفق بإحدی یدیه علی الأخری- فقلت: ما شأنک یا هذا؟ قال عجبا لقریش و استئثارهم بهذا الأمر عن أهل البیت، الذی أنزل اللّه فیهم هذه الآیة: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً أهل بیت النبوة، و معدن الفضیلة، و نجوم الأرض، و نور البلاد، و اللّه إن فیهم رجلا ما رأیت رجلا بعد محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أقول بالحق و لا اقضی بالعدل و لا آمر بالمعروف منه.

قلت: من أنت یرحمک اللّه؟ قال: أنا المقداد بن عمرو، قلت: من هذا الذی ذکرت؟ قال: ابن عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: علی بن أبی طالب. قال: فلبثت ما شاء اللّه، ثم لقیت أبا ذر فحدّثه بما قال المقداد فقال:

صدق أخی».

و منها: قول أبی ذر رضی اللّه عنه فیهم «أو کالنجوم الهادیة».

قاله فی کلام له رواه الیعقوبی و هذا نصه حیث قال: «و بلغ عثمان أن أبا ذر یقعد فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یجتمع إلیه الناس و یحدّث بما فیه الطعن علیه، و أنه وقف بباب المسجد فقال: أیها الناس من عرفنی فقد عرفنی و من لم یعرفنی فأنا أبو ذر الغفاری، أنا جندب بن جنادة الربذی، إن اللّه اصطفی آدم و نوحا و آل ابراهیم و آل عمران علی العالمین، ذریة بعضها من بعض، و اللّه سمیع علیم.

فهم الصفوة من نوح و الآل من إبراهیم و السلالة من إسماعیل، و العترة الهادیة من محمد، آیة شرف شریفهم، و استحقوا الفضل فی قوم، هم فینا کالسماء المرفوعة، و کالکعبة المستورة، أو کالقبلة المنصوبة، أو کالشمس الضاحیة، أو

[۱] السقیفة- مخطوط.

[۲] الأربعین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۶

کالقمر السارى، أو کالنجوم الهادیة، أو کالشجرة الزیتونة، أضاء زیتها و بورک زندها، و محمد وارث علم آدم و ما فضیلت به النبیون، و علی بن أبی طالب علیه السلام وصی محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و وارث علمه.

أیتها الأمة المتحیرة بعد نبیها، أما لو قدّمتم من قدّم اللّه و أخرتم من أخر اللّه، و أقررتم الولایة الوارثة فی أهل بیت نبیکم، لأکلتم من فوق رءوسکم و من تحت أقدامکم، و لما عال ولی اللّه و لا طاش سهم من فرائض اللّه و لا اختلف اثنان فی حکم اللّه إلّا وجدتم علم ذلک عندهم من کتاب اللّه و سنة نبیه، فأما إذا فعلتم ما فعلتم فذوقوا و بال أمرکم، و سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون» [۱]

(۳) من کلمات العلماء ... ص: ۳۲۶

و أما کلمات العلماء فهی کثیرة جدا، نذکر بعضها فی ما یلی:

قال ابن الصباغ المالکی فی فضائل الامام الباقر علیه السلام:

«روی عنه معالم الدین بقایا الصحابة رضی اللّه عنهم أجمعین و وجوه التابعین، و سارت بذکر علومه الأخبار، و أنشدت فی مدائحه الأشعار، فمن ذلک ما قاله مالک بن أعین الجهنی من قصیدة یمدحه بها:

إذا طلب الناس علم القرآ ن کانت قریش علیه عیالا

و إن قال ابن ابن النبی تلقّت یداه فروعا طوالا

نجوم تهلّل للمدلجین جبال تورّث علما جبالا» [۲]

[۱] تاریخ الیعقوبی ۲/ ۱۶۰- ۱۶۱.

[۲] الفصول المهمة ۱۹۶- ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۷

و قال الکاشفی:

«ان اللسان عن وصف آل محمد لکیل، و إن جمال کمالهم لمحجوب عن بصائر أرباب البصیرة، و ذلک لأنهم نجوم بروج الهدایة، و بروج نجوم الولایة » [... ۱].

و قال السمهودی:

«یحتمل أن المراد من أهل البیت الذین هم أمان الأمة: علماؤهم الذین یقتدی بهم کما یهتدی بنجوم السماء، و هم الذین إذا خلت الأرض منهم جاء أهل الأرض من الآیات ما کانوا یوعدون، و ذهب أهل الأرض، و ذلک عند موت المهدی الذی أخبر صلّی اللّه علیه و سلّم به» [۲].

و قال ابن حجر المکی:

«و قال بعضهم: یحتمل أن المراد بأهل البیت الذین هم أمان علماؤهم، لأنهم الذین یهتدی بهم کالنجوم، و الذین إذا فقدوا جاء أهل الأرض من الآیات ما یوعدون» [۳].

و قال ابن باكثير المكى الشافعى:

«و أخرج الدارقطنى فى الفضائل عن معقل بن يسار رضى اللّه عنه قال:

سمعت أبا بكر رضى اللّه عنه يقول: على بن أبى طالب عترة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أى الذين حثّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم على التمسك بهم و الأخذ بهديهم، فإنهم نجوم الهدى من اقتدى بهم اهتدى، و خصّه أبو بكر بذلك رضى اللّه عنه، لأنه الامام فى هذا الشأن، و باب مدينة العلم و العرفان، فهو إمام الأئمة و عالم الأمة» [۴].

---

[۱] الرسالة العلية فى الأحاديث النبوية.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] الصواعق المحرقة لابن حجر المكى: ۹۱.

[۴] وسيلة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۸

و نقل الشيخانى القادرى كلام السمهودى بلفظه [۱].

كما أورد الشبراوىّ أبيات مالك بن أعين الجهنى المتقدّمة مع اختلاف يسير [۲].

و قد عبّر عنهم العجيلى بالنجوم مرارا، فى مواضع عديدة، منها قوله:

«و قد أوجدهم اللّه فى كل عصر و مصر، و وجودهم أمان من العذاب كالنجوم أمان لأهل السماء، و ما كان اللّه ليعذبهم و أنت فيهم، و هو منهم و هم منه كما ورد» [۳] و قال الشبراوىّ:

«و قد أكرم اللّه تعالى آل بيت نبيه بأن جعل فيهم القطبانية و منهم المجدّد على رأس كلّ سنة لهذه الأمة أمر دينها،

فقد قال الرشيد لموسى الكاظم- و هو جالس عند الكعبة- أنت الذى تبايعك الناس سرا؟ فقال له: أنا إمام أهل القلوب و أنت إمام الجسوم

، و ما أحسن ما قيل:

ملوك على التحقيق ليس لغيرهم من الملك إلّا وزره و عقابه

شموس الهدى منهم و منهم بدوره و أنجمه منهم و منهم شهابه» [۴].

و قال الشبلنجى:

«و لأبى الحسن بن جبير رحمه اللّه:

أحب النبى المصطفى و ابن عمه عليا و سبطيه و فاطمة الزهرا

هم أهل بيت أذهب اللّه عنهم و أطلعهم أفق الهدى أنجما زهرا

موالاتهم فرض على كل مسلم و حبهم أسنى الذخائر للأخرى» [۵]

---

[۱] الصراط السوى- مخطوط.

[۲] الإتحاف بحب الاشراف ۱۴۳- ۱۴۴.

[۳] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۴] الإتحاف بحب الاشراف ص ۲۰.

[۵] نور الأبصار/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۲۹

و قال الحمزاوی فی ذکر فاطمة بنت الحسین علیهما السلام:

«و یعجبنی مدحا فی حضرتها و آل البیت علی العموم، الذین شیّدوا الدین و صاروا فی الاهتداء بهم کالنجوم: قول الهمام الفاضل الامام الکامل ولدنا الشیخ أحمد المالکی لقبا الشافعی مذهبا الأبیاری بلدا » [... ۱]

---

[۱] مشارق الأنوار/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۱

حدیث فی الاقتداء بأهل البیت مع شاهدین من شواهده ... ص: ۳۳۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۳

و من الأحادیث الدالة علی وجوب الاقتداء بأهل البیت علیهم الصلاة و السلام

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیّه، و لیقتد بالأئمة من بعدی »....

و هذا الحدیث رواه جمع من کبار الحفاظ و الأئمة:

قال الحافظ أبو نعیم بترجمة علی علیه السلام:

«حدثنا محمد بن المظفر، نا محمد بن جعفر بن عبد الرحیم، نا أحمد بن محمد بن یزید بن سلیمان [سلیم ، نا عبد الرحمن بن عمران بن أبی لیلی أخو محمد ابن عمران، نا یعقوب بن موسی الهاشمی، عن ابن أبی رواد، عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیّه، و لیقتد بالأئمة من بعدی »....

و هذا الحدیث رواه جمع من کبار الحفاظ و الأئمة:

قال الحفاظ أبو نعیم بترجمة علی علیه السلام:

«حدثنا محمد بن المظفر، نا محمد بن جعفر بن عبد الرحیم، نا أحمد بن محمد بن یزید بن سلیمان [سلیم ، نا عبد الرحمن بن عمران بن أبی لیلی أخو محمد ابن عمران، نا یعقوب بن موسی الهاشمی، عن ابن أبی رواد، عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یسکن جنة عدن غرسها ربی، فلیوال علیا من بعدی و لیوال ولیه و لیقتد بالأئمة من بعدی، فإنهم عترتی، خلقوا من طینتی، رزقوا فهما و علما، [و] ویل للمکذّبین لفظهم [بفضلهم من أمتی، القاطعین [للقاطعین فیهم صلتی، لا أنا لهم اللّه شفاعتی» [۱].

و رواه فی (منقبة المطهرین) عن ابن عباس کذلک».

و قال الرافعی ما نصه:

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۴

«الحسن بن حمزة العلوی الرازی أبو طاهر. قدم قزوین و حدّث بها عن سلیمان بن أحمد- روی عنه أبو مضر ربیعة بن علی العجلی فقال: ثنا أبو طاهر الحسن بن حمزة العلوی- قدم علینا قزوین سنة أربع و أربعین و ثلاثمائة- ثنا سلیمان ابن أحمد، ثنا عمر بن حفص

السدوسی، ثنا إسحاق بن بشر الکاهلی، ثنا یعقوب ابن المغیرة الهاشمی، عن ابن أبی رواد عن إسماعیل بن أمیة، عن عکرمة عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سرّه أن یحیی حیاتی و یموت مماتی و یدخل جنة عدن فلیوال علیا من بعدی، و لیقتد بأهل بیتی من بعدی، فإنهم عترتی، خلقوا من طینتی و رزقوا فهمی و علمی، فویل للمکذبین من أمتی، لا أنا لهم اللّه شفاعتی» [۱].

و رواه الحموینی [۲] و الکنجی [۳] بسندهما عن الحافظ أبی نعیم بلفظه المتقدم.

و رواه المتقی عن الطبرانی فی الکبیر و الرافعی عن ابن عباس کما تقدم [۴].

و ذکره الشیخ عبد الحق الدهلوی [۵].

و رواه القندوزی البلخی عن أبی نعیم و الحموینی [۶].

شاهده:

ما رواه أبو المؤید الموفق بن أحمد الخوارزمی بقوله: «و أخبرنا الامام الأجل أخی شمس الأئمة أبو الفرج محمد بن أحمد بن المکی قال: أخبرنا الامام الزاهد أبو محمد إسماعیل بن علی بن إسماعیل قال: حدثنا الامام السید الأجل المرشد باللّه أبو الحسن یحیی بن الموفق باللّه قال: أخبرنا أبو طاهر محمد بن علی ابن محمد بن یوسف الواعظ بن العلاف قال: أخبرنا أبو جعفر محمد بن أحمد بن

---

[۱] التدوین.

[۲] فرائد السمطین: ۱/ ۵۳.

[۳] کفایة الطالب ۲۱۴.

[۴] کنز العمال ۱۳/ ۸۹.

[۵] تحقیق الاشارة. رجال المشکاة.

[۶] ینابیع المودة ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۵

محمد بن حماد المعروف بابن سلیم قال: أخبرنا أبو محمد القاسم بن جعفر بن محمد ابن عبد بن محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب، قال: حدثنی جعفر بن محمد عن أبیه محمد بن علی الباقر عن أبیه علی بن الحسین بن علی عن أبیه الحسین الشهید قال: سمعت جدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: من أحبّ أن یحیی حیاتی و یموت مماتی، و یدخل الجنة التی و عدنی ربی فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته الطاهرین، أئمة الهدی و مصابیح الدجی من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب الهدی إلی باب الضلالة» [۱].

و یشهد به أیضا ما رواه الحافظ الطبری فی ذیل تاریخه قال:

«حدثنی زکریا بن یحیی بن أبان المصری قال: ثنا أحمد بن أشکاب قال:

ثنا یحیی بن یعلی المحاربی عن عمار بن رزین الضبی، عن أبی إسحاق الهمدانی عن زیاد بن مطرف، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من أحب أن یحیی حیاتی و یموت میتتی و یدخل الجنة التی و عدنی ربی قضبانا من قضبانها غرسها فی جنة الخلد فلیتول علی بن أبی طالب و ذریته من بعده، فإنهم لن یخرجوکم من باب هدی، و لن یدخلوهم فی باب ضلالة».

و هذه الأحادیث الیسیرة قطرة من بحار فضائل العترة الطاهرة علیهم السلام، و هی کافیة لثبوت إمامتهم و خلافتهم، و بطلان کلمات المعاندین و المبغضین لهم، و سقوط الأحادیث الموضوعة التی یستدلون بها فی مقابلة حدیث الثقلین، و حدیث السفینة، و الحمد للّه رب العالمین.

[۱] المناقب ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۶

ختامه مسک ... ص: ۳۳۶

و رأینا من المناسب ان نختم الکتاب بهذا الحدیث الشریف الوارد عن النبی فی فضل آله الأطیاب علیهم الصلاة و السلام، و هو ما رواه جماعة من الحفاظ منهم الحافظ الکنجی الشافعی بسنده عن أبی ذر الغفاری رضی اللّه عنه قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ترد علیّ رأیة أمیر المؤمنین و إمام الغر المحجلین، فأقوم فآخذ بیده، فیبیض وجهه و وجوه أصحابه و أقول: ما خلفتمونی فی الثقلین بعدی؟ فیقولون: تبعنا الأکبر و صدّقناه و آزرنا الأصغر و نصرناه و قاتلنا معه- فأقول: ردوا رواء مرویّین، فیشربون شربة لا یظمئون بعدها، وجه إمامهم کالشمس الطالعة، و وجوههم کالقمر لیلة البدر، أو کأضواء نجم فی السماء» [۱].

قال الکنجی: «و فی هذا الخبر بشارة و نذارة من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أما البشارة فلمن آمن باللّه عز و جل و رسوله و أحب أهل بیته، و أما النذارة فلمن کفر باللّه و رسوله و أبغض أهل بیته و قال ما لا یلیق بهم، و رای رأی الخوارج و النواصب. و هو بشارة لمن أحب أهل بیته، و أنه یرد الحوض و یشرب منه فلا یظمأ أبدا، و الظمأ هو عنوان دوام العطش و حرمان دخول جنة المأوی، و أما الثقلان فأحدهما کتاب اللّه عز و جل، و الآخر عترة النبی و أهل بیته علیهم السلام، و هما

[۱] و ممن رواه: الهیثمی فی مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۱ و المناوی فی کنوز الحقائق ۱۸۸ و الحاکم فی المستدرک و فیه: أخرجه ابن أبی شیبة و رجاله ثقاة و ابن عبد البر فی الاستیعاب ۲/ ۴۵۷. کذا فی هامش کفایة الطالب ط النجف الأشرف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۴، ص: ۳۳۷

أجل الوسائل و أکرم الشفعاء عند اللّه عز و جل» [۱].

و لا یخفی أن هذا الحدیث قسم من حدیث «الرایات الخمس» و قد روی بتمامه عن أبی ذر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الباب التاسع و الستین بعد المائة من کتاب (الیقین) لکن الحافظ الکنجی- أو غیره من مشایخ الحدیث من أهل السنة- اختصره، فرواه بهذا السیاق الوجیز.

لکنه- مع ذلک- یکفی لظهور الحق و زهوق الباطل، و لا یبقی بعده شک فی وجوب متابعة أهل البیت علیهم السلام فی جمیع الأمور و من جمیع الجهات، و ثبوت إمامتهم العامة و خلافتهم المطلقة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أن العاقبة لمن قال بذلک دون غیرهم.

(قال المیلانی): هذا آخر الکلام فی إثبات امامة أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث السفینة ... و الحمد للّه علی إتمامه، و نسأله تعالی أن یتقبل هذا العمل و أن یوفقنا لأمثاله مما یحب و یرضی بمحمد و آله الطاهرین...

[۱] کفایة الطالب ۷۶- ۷۷.

[الجزء الخامس

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷

حدیث النور ... ص: ۷

اشارة

و من ألفاظه:

«کنت انا و علی بن ابی طالب بین یدی الله عز و جل قبل ان یخلق آدم باربعة آلاف علام، فلما خلق آدم قسم ذلک النور جزءین، فجزء انا و جزء علی.

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹

کلمة المؤلف ... ص: ۹

اشارة

لم یفارق الامام علی رسول اللّه صلّی اللّه علیهما و آلهما قبل هذا العالم، و ما فارقه فی هذا العالم، و لن یفارقه بعده...

أما قبل هذا العالم ... فقد خلق الامام علیه السّلام من نور ... و من النور الذی خلق منه النبی بالذات ... فهما مخلوقان من نور واحد ...

و کان ذلک النور بین یدی اللّه، مطیعا له، سیجد له و یرکع، یقدّسه و یسبّحه ... و کانت الملائکة تسبّح بتسبیحه...

و کان ذلک النور قبل أن یخلق آدم و سائر المخلوقات بالآلاف السنین ... ثم خلق اللّه آدم حتی یسلکه فیه، فینتقل فی الأصلاب و الأرحام إلی هذا العالم...

و لأجله أمرت الملائکة بالسجود لآدم...

و لم یفارق اسمه اسم النبی فی موطن من مواطن ذاک العالم:

فعلی العرش مکتوب: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی».

و علی باب الجنة مکتوب: «محمّد رسول اللّه، علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه».

و هکذا...

و أما فی هذا العالم ... فالکلّ یعلم ... أنه کان معه- بعد أن کان معه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰

فی الأصلاب الشامخة و الأرحام المطهرة- منذ أن ولد، و تربی فی حجره، و تعلّم منه کلّ شیء، و شهد معه المواطن ... و لازمه فی

اللیل و النهار و فی السفر و الحضر، و فی السهل و الجبل ... بل کان نفسه...

و أما بعد هذا العالم فهو معه فی درجته، و أقرب الناس إلیه، یحمل لوائه، و یسقی الواردین حوضه...

و هذه کلها حقائق صدع بها الصادق الأمین، الذی ما ینطق عن الهوی إن هو إلّا وحی یوحی من رب العالمین...

فهل یقاس به الـذین خلقوا فی ظلمـة الشـرک، و قضوا فیه شـطرا من حیاتهم، و ماتوا فی ظلمة الکفر و الجهل منقلبین علی أعقابهم، و هم فی الآخرة یذادون عن الحوض و یساقون إلی النار؟!.

لقد أجاد القائل:

«أنّی ساووک بمن ناووک و هل ساووا نعلی قنبر؟».

(هذا الکتاب) و هذا الکتاب هو الجزء الخامس من کتابنا (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار) و موضوعه (حدیث النور...)

و حدیث النور و إن کان أقل شهرة و استدلالا به من بعض الأحادیث الأخری، إلّا أنه لا یقل عنها شأنا و دلالة...

بل إنّ هذا الحدیث یمتاز عن تلک الأحادیث بدلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام من کلتا الناحیتین:

۱- دلالته علی الامامة بالنص ... ص: ۱۰

ففی بعض طرق حدیث النور تصریح بخلافة أمیر المؤمنین للرسول و إمامته من بعده...

یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی بعضها: «ففیّ النبوة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱

و فی علی الخلافة».

و فی بعض طرقه یقول: «فأخرجنی نبیا و أخرج علیا وصیّا».

۲- دلالته علی الامامة بالملازمة ... ص: ۱۱

فحدیث النور یدل علی أعلمیة الامام علیه السّلام بعد النبی، لأن الملائکة تعلّموا التقدیس و التحمید و التهلیل للّه منهما کما فی بعض ألفاظه، و لأن الأنبیاء کلّهم استفادوا العلم من ذلک النور الذی خلقا منه، کما نص علیه بعض شراح قول البوصیری:

«و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم»

و یـدل علی أفضـلیة الامـام علیه السّلام بعـد النبی صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم من آدم و سـائر الأنبیاء، فمن کان الغایـة من خلقهم و المصدر لعلومهم و أنوارهم و کراماتهم یکون أفضل منهم و متقدما علیهم.

و یدل علی عصـمة الامام علیه السّلام، ففی بعض ألفاظه: «سـرّک سـرّی، و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری». و فی بعضها: «فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبّه فبحبی أحبّه، و من أبغضه فببغضی أبغضه».

هذا بالنسبة إلی دلالة هذا الحدیث.

و أما السـند ... فهو وارد من حدیث عدّة من الأصـحاب، و علی رأسـهم سـیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام ... و أخرجه جمع غفیر من أعلام القـوم، و علی رأسـهم: عبـد الرزاق بن همـام الصـنعانی، و أحمـد بن حنبـل، و أبـو حـاتم الرازی، و ابن مردویه، و أبـو نعیم، و الخطیب البغدادی، و ابن عساکر، و ابن حجر العسقلانی ... بأسانید مختلفة و طرق معتبرة.

هذا بیان موجز لموضوع هذا الجزء من الکتاب، و سیری القارئ الکریم تفصیل ذلک عن کثب، و سیجد (حدیث النور) من أوضح الأدلة من السنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲

النبویة الشریفة و أمتنها فی الدلالة، و من أقوی الأحادیث فی باب الفضائل و المناقب من حیث السند، و بذلک یکون آخذا بالحق و متبعا له و معترفا بما یقوله أهل الحق و الصدق- أعنی الشیعة الامامیة- المستدلین بحدیث النور علی امامة أمیر المؤمنین علیه السّلام ...و سیقول بالتالی کلمته فی حق المکذّبین لهذا الحدیث أو المنکرین دلالته...

فهذا موضوع هذا الجزء ... و فی غضونه أبحاث علمیة و تحقیقات ثمینة و فوائد عالیة...

و اللّه أسأل أن یوفقنا لمعرفة الحق و اتباعه، و یهدینا إلی سواء السبیل، و أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم. إنه سمیع مجیب.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳

کلام الدهلوی فی الجواب عن حدیث النور ... ص: ۱۳

«الحدیث الثامن- ما رووا من أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و علی ابن أبی طالب نورا بین یدی اللّه، قبل أن یخلق آدم بأربعة آلاف سنة، فلمّا خلق اللّه آدم قسّم ذلک النور جزءین، فجزء أنا و جزء علی بن أبی طالب.

و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنة، و فی إسناده محمّد بن خلف المروزی، قال یحیی بن معین: هو کذّاب، و قال الدار قطنی: متروک لم یختلف أحد فی کذبه.

و یروی من طریق آخر و فیه: جعفر بن أحمد، و کان رافضیّا غالیا کذّابا وضّاعا، و کان أکثر ما یضع فی قدح الأصحاب و سبّهم.

و علی تقدیر صحته، فإنه معارض بما هو أحسن منه فی الجملة و لیس فی إسناده من اتّهم بالکذب و هو:

ما رواه الشافعی بإسناده عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکننا ظهره، و لم نزل ننتقل فی الأصلاب الطاهرة حتی نقلنی اللّه تعالی إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافة، و نقل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴

عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب

. و یؤیده

الحدیث المشهور: إن الأرواح جنود مجنّدة ما تعارف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف.

و بعد اللتیا و التی، فلا دلالة لهذا الحدیث علی ما یدّعونه، لأن کون سیدنا الأمیر شریکا فی النور النبوی لا یستلزم إمامته من بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فلا بدّ لمن یدّعی ذلک من إثبات الملازمة بین الأمرین و بیانها بحیث لا تقبل المنع، و دون ذلک خرط القتاد.

و لا کلام فی قرب نسب حضرة الأمیر من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنما الکلام فی استلزام القرب النسبی للامامة بلا فصل، و لو کانت القرابة بمجرّدها تستلزم الامامة لکان العباس أولی بها منه، لکونه عمه و صنو أبیه، و العم أقرب من ابن العم شرعا و عرفا.

و لو قیل: إن العباس إنما حرم منها لعدم نیله شیئا من نور عبد المطلب، لانتقاله منه إلی عبد اللّه و أبی طالب دون غیرهما من أبنائه.

قلنا: إن کانت الامامة منوطة بشدّة النور و کثرته، فإن الحسنین أولی و أقدم من علی بالامامة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لاجتماع نوری عبد اللّه و أبی طالب فیهما، بینما لم ینتقل إلی علی سوی نور أبیه أبی طالب، کما أنّ من المعلوم أن نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أقوی من نور علی، و هما مجتمعان فی الحسنین» [۱].

أقول:

لقد نسب (الدهلوی) روایة حدیث النور إلی الامامیة فقط، و ادّعی إجماع أهل السنة علی کونه موضوعا، و نحن نکشف النقاب عن

کـذب هذه الدعاوی، و عن مدی تعصب صاحبها و عناده للحق و أهله، کما فعلنا ذلک فی المجلدات السابقة، و سیتجلّی ذلک لکلّ منصف یقف علی ما تفوّه به الرجل فی المقام کذلک،

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۱۵- ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵

و لا بأس بأن نشیر إلی ما فی کلامه بایجاز و نقول:

أما نسبة روایة حدیث النور إلی الامامیة فقط کما هی ظاهر کلامه، فبروایة الحدیث عن مشاهیر علماء أهل السنة الثقات، و جهابذة أهل الحدیث المعتمدین عندهم، لیعلم الملا العلمی أن فی أهل السنة متعصبین لا یروقهم الإذعان حتی بروایة علماء طائفتهم لشیء من فضائل أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و لیتمّ لنا الاستدلال بهذا الحدیث و إلزام الخصم به ... و إلّا فإنّ الحدیث مروی فی کتب الامامیة بطرق معتبرة مستفیضة، کسائر الأحادیث الواردة فی شأن العترة الطاهرة.

و أما المناقشة فی سنده، و القول بأنه موضوع بإجماع أهل السنة، فتتوقف علی تمامیة دعوی انحصار روایته فی طریقین کما هو ظاهر کلامه، ثم تضعیفهما کما زعم ... فبطلان دعوی الانحصار المذکور، و الردّ علی تضعیف الطریقین علی فرضه...

و أما معارضته بما رواه عن الشافعی فیدفعها بطلان هذا الخبر روایة و درایة ... بل إن متنه ینادی بوضعه، فأین من مات علی الکفر أو قضی فیه أکثر عمره أو شطره ... من عالم النور، و من النور الذی خلق منه النبی الأطهر...؟!

و أما دلالته ... فلا یشکک فیها إلّا من کان فی قلبه مرض و فی عینه عمی ... لأن الحدیث صریح فی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خلق من نور فأخرجه اللّه عز و جل نبیا، و خلق علیا علیه السّلام من نفس ذاک النور فأخرجه وصیا، فکما تفرّع علی خلق النبی من نور نبوته تفرّع علی خلق علی من نوره وصایته و خلافته له...

و لأنه صریح فی أفضلیّته من جمیع الخلائق بعد النبی ... الأنبیاء و الملائکة فمن سواهم ... و من ذا الذی یشک فی تعیّن الأفضل للامامة و الخلافة بعد النبی؟!...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶

نعم ... سنکشف النقاب عن کذب مزاعم (الدهلوی) و بطلان دعاویه واحدة تلو الأخری بالتفصیل، و سیظهر للقراء أن الرجل قد أسس بنیانه علی شفا جرف هار، فانهار به فی نار جهنم ... و اللّه المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷

سند حدیث النور ... ص: ۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹

و بحثنا حول سند حدیث النور یتکفّل إثبات تواتره- فضلا عن صحته- عن طریق بیان وصول رواته فی کلّ طبقة حدا یوجب الیقین بصدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فنذکر أولا أسماء رواته من الصحابة، ثم نتبع ذلک بذکر رواته من التابعین، ثم العلماء فی مختلف القرون ... فهذه أولا:

أسماء رواة حدیث النور من الصحابة ... ص: ۱۹

[۱] سیدنا و مولانا أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه الصلاة و السلام.

و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- الصالحانی.

۲- الکلاعی.

۳- محمّد بن جعفر.

۴- الوصابی.

۵- الواعظ الهروی.

۶- محمّد صدر عالم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰

[۲] سیدنا أبو عبد اللّه الحسین بن علی بن أبی طالب علیه السّلام، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- العاصمی.

۲- الخوارزمی.

۳- المطرزی.

۴- شهاب الدین أحمد.

[۳] سیدنا سلمان، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- عبد اللّه بن أحمد.

۳- ابن المغازلی.

۴- شیرویه الدیلمی.

۵- النطنزی.

۶- شهردار الدیلمی.

۷- الخطیب الخوارزمی.

۸- ابن عساکر.

۹- الحموینی.

۱۰- الطالبی.

۱۱- الهمدانی.

۱۲- الکنجی.

۱۳- الطبری.

۱۴- الوصابی.

۱۵- الهروی.

۱۶- محمّد صدر عالم.

[۴] أبو ذر الغفاری، و قد رواه من حدیثه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱

ابن المغازلی.

[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری، و قد رواه من حدیثه:

ابن المغازلی.

[۶] عبد اللّه بن العباس، و قد رواه من حدیثه العلماء التالیة أسماؤهم:

۱- ابن حبیب البغدادی.

۲- النطنزی.

۳- الکنجی.

۴- الحموینی.

۵- الزرندی.

۶- شهاب الدین أحمد.

۷- الجمال المحدّث.

[۷] أبو هریرة، و قد رواه من حدیثه: الحموینی.

[۸] أنس بن مالک، و قد رواه من حدیثه: العاصمی.

أسماء رواة حدیث النور من التابعین ... ص: ۲۱

و قد روی هذا الحدیث من التابعین:

(۱) سیدنا الامام علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب علیهم السّلام.

و إنما ذکرناه فی التابعین حسب اصطلاح أهل السنة.

(۲) زاذان أبو عمر الکندی المتوفی سنة ۸۲.

(۳) أبو عثمان النهدی.

(۴) سالم بن أبی الجعد الأشجعی المتوفی سنة ۹۷، ۹۸، ۱۰۰.

(۵) أبو الزبیر محمّد بن مسلم بن تدرس الأسدی المکی المتوفی سنة ۱۲۶.

(۶) عکرمة بن عبد اللّه البربری مولی ابن عباس المتوفی سنة ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲

(۷) عبد الرحمن بن یعقوب الجهنی المدنی.

(۸) أبو عبیدة حمید بن أبی حمید الطویل البصری المتوفی سنة ۲۴، ۴۳.

أسماء رواة حدیث النور من الحفاظ و الأئمة ... ص: ۲۲

۱- أحمد بن حنبل الشیبانی (۲۴۱).

۲- أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی (۲۷۷).

۳- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل (۲۹۰).

۴- ابن مردویه أبو بکر أحمد بن موسی الاصبهانی (۴۱۰).

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی (۴۳۰) [۱].

۶- ابن عبد البر یوسف بن عبد اللّه النمری القرطبی (۴۶۳).

۷- الخطیب البغدادی أحمد بن علی بن ثابت (۴۶۳).

۸- ابن المغازلی أبو الحسن علی بن محمّد بن الطیب الجلّابی (۴۸۳).

۹- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی (۵۰۹).

۱۰- أبو محمّد العاصمی صاحب زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی.

۱۱- أبو الفتح محمّد بن علی النطنزی (حدود سنة ۵۵۰).

۱۲- أبو منصور شهردار بن شیرویه الدیلمی (۵۵۸).

۱۳- الخطیب الخوارزمی أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی (۵۶۸).

۱۴- ابن عساکر أبو القاسم علی بن الحسن الدمشقی (۵۷۱).

۱۵- الصالحانی نور الدین أبو حامد محمود بن محمّد.

۱۶- المطرزی أبو الفتح ناصر بن عبد السید (۶۱۰).

۱۷- أبو محمّد قاسم بن الحسین الخوارزمی (۶۱۷).

---

[۱] تعلم روایته من الخصائص العلویة للنطنزی کما سیأتی فی محله.

۱۸- عبد الکریم الرافعی القزوینی (۶۲۴).

۱۹- الکلاعی أبو الربیع سلیمان بن موسی المعروف بابن سبع (۶۳۴).

۲۰- الکنجی محمّد بن یوسف الشافعی (۶۵۸).

۲۱- المحب الطبری أبو العباس أحمد بن عبد اللّه (۶۹۶).

۲۲- الحموینی أبو المؤید إبراهیم بن محمّد (۷۲۲).

۲۳- شرف الدین الدرکزینی الطالبی القرشی (۷۴۳).

۲۴- الزرندی محمّد بن یوسف (بضع و خمسین و سبعمائة).

۲۵- محمّد بن یوسف الحسینی المعروف ب «گیسو دراز».

۲۶- السید محمّد بن جعفر المکی.

۲۷- الجلال البخاری (۷۸۵).

۲۸- السید علی الهمدانی.

۲۹- جلال الدین أحمد الخجندی.

۳۰- السید شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۳۱- الشهاب الدولت‌آبادی الملقب بملک العلماء (۸۴۹).

۳۲- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی (۸۵۲).

۳۳- أحمد بن محمّد الحافی الحسینی.

۳۴- الوصابی ابراهیم بن عبد اللّه الیمنی الشافعی.

۳۵- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی (۱۰۰۰) [۱].

۳۶- شیخ بن علی العلوی الجفری.

۳۷- الواعظ الهروی الشیخ محمّد.

۳۸- أحمد بن ابراهیم.

۳۹- السید محمّد ماه عالم.

---

[۱] کذا و الصحیح (۹۲۶).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴

۴۰- محمّد صدر العالم.

۴۱- حسان الهند غلام علی آزاد (۱۱۵۶).

حدیث النور متواتر ... ص: ۲۴

و لیعلم: أن روایة أمیر المؤمنین علیه السّلام وحدها خیر دلیل علی صحة هذا الحدیث و ثبوته، لأنه معصوم- کما صرح بذلک (الدهلوی) و والده- و لذا یجوز الاکتفاء بها فی مقام البحث و الاستدلال ... و مع هذا فإن هذا الحدیث متواتر لروایة سبعة من الصحابة إیاه غیره علیه الصلاة و السّلام، و قد قال ابن حجر بالنسبة إلی حدیث «مروا أبا بکر فلیصلّ بالناس» ما نصه:

«و اعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشة، و ابن مسعود، و ابن عباس، و ابن عمر، و عبد اللّه بن زمعة، و أبی سعید، و علی بن أبی طالب، و حفصة» [۱].

بل ادعی ابن حزم التواتر فی مسألة عدم جواز بیع الماء بنقل أربعة من الصحابة قائلا:

«فهؤلاء أربعة من الصحابة، رضی اللّه عنهم، فهو نقل تواتر لا تحلّ مخالفته» [۲].

و قال (الدهلوی) عند الجواب عن مطاعن أبی بکر:

«و ما قیل من أنه أجاب فاطمة بحدیث لم یروه غیره، کذب محض، لأنه قد جاء فی کتب أهل السنة مصححا من حدیث حذیفة بن الیمان، و الزبیر بن العوام، و أبی الدرداء، و أبی هریرة، و العباس، و علی، و عثمان، و عبد الرحمن بن عوف، و سعد بن أبی وقاص، و هؤلاء أجلة الصحابة و فیهم من بشّر بالجنّة، و قد

---

[۱] الصواعق المحرقة- الفصل الثالث من الباب الأول- ۱۳.

[۲] المحلی- کتاب البیوع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵

روی الملّا عبد اللّه المشهدی فی إظهار الحق عن النبی فی حذیفة «ما حدّثکم به حذیفة فصدّقوه» و فیهم المرتضی علی المعصوم بإجماع الشیعة و الثقة بإجماع أهل السنة، و لا اعتبار فی هذا المقام بروایة عائشة و أبی بکر و عمر.

أخرج البخاری عن مالک بن أوس بن الحدثان النصری: أن عمر بن الخطاب قال بمحضر من الصحابة فیهم: علی و العباس و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر بن العوام و سعد بن أبی وقاص: أنشدکم باللّه الذی بإذنه تقوم السماء و الأرض: أ تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قال: لا نورّث ما ترکناه صدقة؟ قالوا: اللهم نعم، ثم أقبل علی علی و العباس و قال: أنشدکما باللّه هل تعلمان أن رسول اللّه قال ذلک؟ قالا: اللهم نعم.

فثبت أن هـذا الحـديث قطعیّ الصدور کالآیة من القرآن، فإن روایة الواحد من هؤلاء الذین ذکرت أسـماؤهم تفید الیقین فکیف بهذا الجمع؟ و لا سیما علی المرتضی المعصوم لدی الشیعة، و روایة المعصوم عندهم تساوی القرآن فی إفادة الیقین» [۱].

و لنا أن نستدل بهذا الکلام (الذی أجیب عنه بالتفصیل فی تشیید المطاعن) علی صحة حدیث النّور من وجوه:

۱- لقد صـرّح بأن روایة أحد هؤلاء الصحابة المذکورین- و فیهم أبو هریرة- تفید الیقین کالآیة من القرآن العظیم، و بما أن أبا هریرة من رواة هذا الحدیث الشریف، فإنّ حدیث النور کالآیة القرآنیة فی إفادة الیقین.

۲- إن جمیع الوجوه التی استدل بها علی إفادة خبر الزبیر و عبد الرحمن و سعد و أبی الدرداء و أمثالهم للقطع و الیقین، هی بنفسها بل الأقوی منها دلیل علی إفادة حدیث النور- الذی رواه أولئک الصحابة- للقطع و الیقین.

۳- لقد روی حدیث النور الامام أمیر المؤمنین علیه السّلام. و من المستفاد

---

[۱] التحفة الباب العاشر: ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶

من کلام (الـدهلوی) أن روایته لأی حـدیث تفیـد ثبوته و صـحته، و یکون ذلک الحدیث مساویا للآیة القرآنیة، فحدیث النور- إذن- مساو للقرآن العظیم.

۴- کلام (الـدهلوی) صـریح فی أن لأمیر المؤمنین علیه السّـلام مزیـة علی سائر الصـحابة فی إفادة روایته القطع، و أما قوله «المعصوم لدی الشیعة» فیردّه: أن جماعة من أهل السنة یصرّحون أیضا بعصمته و منهم والده کما یظهر من (التحفة) و (التفسیر). فالاعتقاد بذلک ثابت لدی الفریقین.

۵- ظـاهر کلامه أن روایـة أولئک الصـحابة- و فیهم علی و أبو هریرة- أقوی من روایـة أبی بکر و عمر و عائشـة، و علیه: فإن حـدیث النور الذی رواه- فیمن رواه- علی و أبو هریرة أقوی مما یروونه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷

نصوص روایات الحفّاظ و العلماء ... ص: ۲۷

اشارة

هذا ... و لنذکر نصوص روایات الحفاظ و العلماء المذکورین بالتفصیل فنقول:

۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷

اشارة

لقد جاء فی (تذکرة الخواص) ما نصّه:

«حـدیث فیما خلق منه: قال أحمد فی الفضائل: حدثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سـلمان، قال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم: کنت أنا و علی بن أبی طالب نورا بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بأربعة آلاف عام، فلمّا خلق آدم قسّم ذلک النور جزءین: فجزء أنا و جزء علی.

و فى رواية: خلقت أنا و على من نور واحد» [۱].

---

[۱] تذكرة خواص الأمة/ ۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸

رجال الحديث ... ص: ۲۸

اشارة

و رجال هذا السند كلهم ثقات و من رجال الصحاح، فالطّعن فى أحدهم يساوق الطعن فى الصحاح و لا سيما الصحيحين، إلّا أن يقال: إن روايات هؤلاء معتبرة فى كلّ باب إلّا باب فضائل على عليه السّلام، فتنقلب هناك المدائح مطاعن، و التوثيقات جروحا، و لا حول و لا قوة إلّا باللّه.

عبد الرزاق الصنعانى ... ص: ۲۸

أمّا (عبد الرزاق) فقد ذكرنا ترجمته و آيات عظمته و جلالته لدى أهل السنة و أرباب الصحاح فى مجلّد (حديث التشبيه)، فإنه الذى قالوا فى حقه: «ما رحل الناس إلى أحد بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مثل ما رحلوا إليه» [۱].

و ذكر المقدسى عن يحيى بن معين: «لو ارتدّ عن الإسلام عبد الرزاق ما تركنا حديثه».

و قال المقدسى: «و قال أحمد بن صالح: قلت لأحمد بن حنبل: أ رأيت أحدا أحسن حديثا من عبد الرزاق؟ قال: لا.

و قال أبو زرعة: عبد الرزاق أحد من ثبت حديثه» [۲].

و قال السبكى عند توثيق «موسى بن هلال» ردا على «ابن تيمية» فى كلام طويل: «و أحمد رحمه اللّه لم يكن يروى إلّا عن ثقة، و قد صرّح بذلك الخصم فى الكتاب الذى صنفه فى الردّ على البكرى، بعد عشر كراريس منه، قال: إن

---

[۱] جاء ذلك فى مرآة الجنان- حوادث ۲۱۱، الأنساب- الصنعانى، الكمال- مخطوط.

[۲] الكمال- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹

القائلين بالجرح و التعديل من علماء الحديث نوعان، منهم من لم يرو إلّا عن ثقة عنده، كمالك، و شعبة، و يحيى بن سعيد، و عبد الرحمن بن مهدى، و أحمد بن حنبل، و كذلك البخارى و أمثاله.

و قد كفانا الخصم بهذا الكلام مؤنة تبيين أن أحمد لا يروى إلّا عن ثقة، و حينئذ لا يبقى له مطعن فيه» [۱].

معمر بن راشد ... ص: ۲۹

و أما (معمر بن راشد) فقد ذكرنا ترجمته هناك كذلك، و نكتفى فى هذا المقام بما ذكره الذهبى، فإنه قال:

«معمر بن راشد أبو عروة الأزدى مولاهم، عالم اليمن، عن الزهرى و همام، و عنه غندر و ابن المبارك و عبد الرزاق. قال معمر: طلبت العلم سنة. مات الحسن ولى أربع عشرة سنة. و قال أحمد لا تضم معمرا إلى أحد إلّا وجدته يتقدمه، كان من أطلب أهل زمانه للعلم. و قال عبد الرزاق سمعت منه عشرة آلاف حديث. توفى فى رمضان سنة ثلاث و خمسين و مائة باليمن» [۲].

الزهری ... ص: ۲۹

و أما (الزهری) فقد ذکرناه هناک أیضا، و هذه کلمة الحافظ ابن حجر فی حقّه:

---

[۱] شفاء الأسقام فی زیارة خیر الأنام ۱۰- ۱۱.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۶۴، و انظر تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۴۳- ۲۶۴. و قد أخرج له الترمذی و النسائی و ابن ماجة و أبو داود.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰

«محمّد بن مسلم بن عبید اللّه ... الزهری، و کنیته أبو بکر، الفقیه الحافظ، متفق علی جلالته و إتقانه، و هو من رؤس الطبقة الرابعة. مات سنة خمس و عشرین، و قیل قبل ذلک بسنة أو سنتین. ع» [۱].

خالد بن معدان ... ص: ۳۰

و أما (خالد بن معدان) فإلیک بعض الکلمات فی حقّه:

۱- ابن حبان: «یروی عن أبی أمامة و المقدام بن معدی کرب. و لقی سبعین رجلا من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و کنیته أبو عبد اللّه، و کان من خیار عباد اللّه ... مات سنة ۱۰۴ و قیل سنة ۱۰۸ و یقال سنة ۱۰۳» [۲].

۲- الذهبی: «فقیه کبیر، ثبت، مهیب، مخلص، یقال: کان یسبّح فی الیوم أربعین ألف تسبیحة، توفی سنة ۱۰۴. یرسل عن الکبار» [۳].

۳- ابن حجر: «یعدّ من الطبقة الثالثة من فقهاء الشامیة بعد الصحابة، و قال العجلی: شامی تابعی، ثقة. و قال یعقوب بن شیبة و محمّد بن سعد و ابن جریر و النسائی: ثقة، و قال أبو مسهر عن إسماعیل بن عیاش حدثنا عبدة بنت خالد بن معدان و أم الضحاک بنت راشد أن خالد بن معدان قال: أدرکت سبعین رجلا من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۴].

زاذان الکندی ... ص: ۳۰

و أما (زاذان) فهو من مشاهیر التابعین، أخرج عنه مسلم و أبو داود و الترمذی

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۷. «ع» رمز لروایة أصحاب الصحاح عنه.

[۲] الثقات ۵/ ۳۴۹.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۷۴.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۱۸، تهذیب التهذیب ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱

و النسائی و ابن ماجة فی صحاحهم. و قال الذهبی فی (الکاشف):

«ع- زاذان أبو عمرو الکندی مولاهم الضریر البزاز. عن علی و ابن مسعود و ابن عمر، و یقال: سمع عمر. و عنه: عمر بن مرة و المنهال بن عمر. ثقة. توفی ۱۰۸».

و أورده ابن القیسرانی المقدسی فی (أسماء رجال الصحیحین) فی بیان أفراد مسلم من التفاریق ... و قد ذکر ابن القیسرانی فی مقدمة کتابه المذکور اتفاق حفاظ الحدیث کابن عدی و الدار قطنی و ابن منده و الحاکم و غیرهم من السابقین و اللاحقین علی أن من أخرج عنه فی الصحیحین فهو ثقة حجة ... فیکون (زاذان) ثقة حجة عند الحفّاظ و الأئمة المذکورین و غیرهم.

سلمان ... ص: ۳۱

و أما (سلمان) هذا الصحابی العظیم فغنی عن التعریف و الترجمة، و قد ترجم له فی جمیع کتب تراجم الصحابة و غیرها ... راجع (أسد الغابة) و (الاستیعاب) و غیرهما.

و إلیک طرفا مما ذکره ابن عبد البر بترجمته: «سلمان الفارسی أبو عبد اللّه یقال مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و یعرف بسلمان الخیر...

و کان خیّرا فاضلا حبرا عدلا زاهدا متقشفا. و ذکر هشام بن حسان عن الحسن قال: کان عطاء سلمان خمسة آلاف، و کان إذا خرج عطاؤه تصدّق به و یأکل من عمل یده، و کانت له عباءة یفترش بعضها و یلبس بعضها.

ذکر ابن وهب بن نافع عن مالک قال: کان سلمان یعمل الخوص بیده فیعیش منه، و لا یقبل من أحد شیئا. قال: و لم یکن له بیت إنما کان یستظل بالجدر و الشجر، و إن رجلا قال له: ألا أبنی لک بیتا تسکن فیه؟ فقال: مالی به حاجة، فما زال به الرجل و قال له: إنی أعرف البیت الذی یوافقک. قال: فصفه لی. قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲

أبنی لک بیتا إذا أنت قمت فیه أصاب رأسک سقفه، و إن أنت مررت فیه رجلیک أصابهما الجدار. قال: نعم، فبنی له.

و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من وجوه أنه قال: لو کان الدین بالثریا لناله سلمان.

و

فی روایة أخری: لناله رجال من فارس.

و روینا عن عائشة أم المؤمنین قالت: کان لسلمان مجلس من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتفرد به باللیل، حتی کاد به یغلبنا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و روی من حدیث ابن بریدة عن أبیه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: أمرنی ربی بحبّ أربعة و أخبرنی أنه یحبّهم: علی و أبو ذر الغفاری و المقداد و سلمان.

و روی قتادة عن خیثمة عن أبی هریرة قال: سلمان صاحب الکتابین. قال قتادة:

یعنی الفرقان و الإنجیل.

حدثنا خلف بن قاسم، حدثنا ابن المفسر، حدثنا أحمد بن علی بن سعید، حدثنا عثمان بن أبی شیبة، حدثنا جریر عن الأعمش عن عمرو بن مرة عن أبی البختری عن علی: أنه سئل عن سلمان. فقال: علم علم الأول و الآخر، هو بحر لا ینزف، هو منّا أهل البیت.

هذه روایة أبی البختری عن علی. و

فی روایة زاذان عن علی قال: سلمان الفارسی مثل لقمان الحکیم

. ثم ذکر مثل أبی البختری. و قال کعب الأخبار: سلمان حشی علما و حکمة.

و ذکر مسلم: حدثنا بهز، حدثنا حماد بن سلمة، عن ثابت، عن معاویة بن قرة، عن عائذ بن عمرو: أن أبا سفیان أتی علی سلمان و صهیب و بلال فی نفر فقالوا: ما أخذت سیوف اللّه من عنق عدو اللّه مأخذها. فقال أبو بکر: تقولون هذا لشیخ قریش و سیدهم! و أتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أبا بکر لعلک أغضبتهم، لئن کنت أغضبتهم لقد أغضبت ربک، فأتاهم أبو بکر فقال:

یا إخوتاه أ غضبتکم؟ فقالوا: لا یا أبا بکر، یغفر اللّه لک [۱].

---

[۱] لا یخفی أن فی أصل صحیح مسلم فی باب فضائل سلمان و بلال هذه الفقرة هکذا: «فقالوا: لا یغفر اللّه لک یا أخی» فتری ابن عبد البر قد زاد لفظة «یا أبا بکر» بعد «لا» حتی لا یتعلق «لا»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳

و له أخبار حسان و فضائل جمة رضی اللّه عنه.

توفی سلمان فی آخر خلافة عثمان، سنة خمس و ثلاثین، و قیل بل توفی سنة ست و ثلاثین فی أولها، و قیل بل توفی فی خلافة عمر. و الأول أکثر و اللّه أعلم. و قال الشعبی: توفی سلمان فی علیة لأبی قرة الکندی بالمدائن.

و روی عنه من الصحابة ابن عمر، و ابن عباس، و أنس بن مالک، و أبو الطفیل».

فالحمد للّه علی ظهور بطلان خرافات أهل الزور، و ثبوت صحة حدیث النور کالنور علی شاهق الطّور، و لکن من لم یجعل اللّه له نورا فماله من نور. و لقد صدق اللّه تعالی حیث قال فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ.

ترجمة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۳

و أما (أحمد بن حنبل) فهو الامام العظیم و الرکن الرکین، و أحد شیوخ الإسلام عند أهل السنة من السابقین و اللاحقین، و قد أوردنا شطرا من کلماتهم فی حقه، و نبذة من الفضائل و المکارم التی ذکروها له، فی قسم (حدیث التشبیه) عن طائفة کبیرة من أمهات مصادرهم، و من أشهر مؤلفاتهم و مصنفاتهم، أمثال:

۱- الثقات لابن حبان.

۲- حلیة الأولیاء لأبی نعیم الاصبهانی.

۳- الإکمال للأمیر ابن ماکولا.

۴- الأنساب لأبی سعد السمعانی.

بلفظ «یغفر» و حذف «یا أخی» حتی لا یلزم التکرار المستبشع ... و لما ذا صدر منه هذا التحریف؟

لأن الحدیث هذا صریح فی أن أبا بکر أغضب اللّه تعالی بإغضاب سیدنا سلمان راجع: ۷/ ۱۷۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴

۵- وفیات الأعیان لابن خلکان.

۶- تهذیب الأسماء و اللغات للنووی.

۷- المختصر فی أخبار البشر لأبی الفداء الأیوبی.

۸- تذکرة الحفاظ للذهبی.

۹- العبر فی خبر من غبر للذهبی.

۱۰- مرآة الجنان للیافعی.

۱۱- تتمة المختصر فی أخبار البشر لابن الوردی.

۱۲- رجال المشکاة للخطیب التبریزی.

۱۳- تهذیب التهذیب لابن حجر العسقلانی.

۱۴- تقریب التهذیب لابن حجر العسقلانی.

۱۵- طبقات الشافعیة للسبکی.

۱۶- طبقات الحفاظ لجلال الدین السیوطی.

۱۷- شرح المواهب اللدنیة للزرقانی.

و غیرها من المعاجم الرجالیة و کتب الحدیث المعتبرة لدی القوم.

و لعلّ من أجلی مدائحه ما ذکره النووی عن إبراهیم بن الحارث- و هو من أولاد عبادة بن الصامت- أنه قیل لبشر الحافی: لو أنک قمت و قلت بما قال أحمد! فقال بشر: «لا أقدر علی هذا الأمر، إن أحمد قام مقام الأنبیاء» [۱].

و ما ذکره عبد الحق الدهلوی عن المیمونی قال: «قال لی ابن المدینی بالبصرة بعد المحنة: یا میمونی، ما قام أحد فی الإسلام ما قام أحمد. فعجبت من هذا و أبو بکر قد قام فی الردة، قلت: بأی شیء؟ قال: إن أبا بکر وجد أنصارا، و إن أحمد لم یجد ناصرا» [۲].

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۰.

[۲] رجال المشکاة- ترجمته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵

ألا یستفاد من هذا تفضیل أحمد علی أبی بکر؟.

و هذه مقتطفات مما جاء فی (سیر أعلام النبلاء) بترجمته:

«الامام أحمد بن حنبل، هو الامام حقا و شیخ الإسلام صدقا ... أحد الأئمة الأعلام ... أنبأ عبد اللّه بن أحمد سمعت سفیان بن وکیع یقول: أحفظ عن أبیک مسألة من نحو أربعین سنة،

سئل عن الطلاق قبل النکاح فقال: یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و عن علی و ابن عباس و نیف و عشرین من التابعین، لم یروا به بأسا.

فسألت أبی عن ذلک، فقال: صدق کذا قلت.

قال: و حفظت أنی سمعت أبا بکر بن حماد یقول: سمعت أبا بکر بن أبی شیبة یقول: لا یقال لأحمد بن حنبل: من أین قلت؟

و سمعت: أبا إسماعیل الترمذی یذکر عن ابن نمیر قال: کنت عند وکیع، فجاءه رجل- أو قال جماعة- من أصحاب أبی حنیفة فقالوا له: هاهنا رجل بغدادی یتکلم فی بعض الکوفیین، فلم یعرفه وکیع، فبینا نحن إذ طلع أحمد بن حنبل فقالوا: هذا هو. فقال وکیع: هاهنا یا أبا عبد اللّه، فأفرجوا فجعلوا یذکرون عن أبی عبد اللّه الذی ینکرون، و جعل أبو عبد اللّه یحتج بالأحادیث عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. فقالوا لوکیع: هذا بحضرتک تری ما یقول. فقال: رجل یقول قام رسول اللّه أیش أقول له؟ ثم قال: لیس القول إلّا کما قلت یا أبا عبد اللّه، فقام القوم بوکیع: خدعک و اللّه البغدادی.

و قال إبراهیم الحربی: رأیت أبا عبد اللّه کأن اللّه جمع له علم الأولین و الآخرین.

و عن رجل قال: ما رأیت أحدا أعلم بفقه الحدیث و معانیه من أحمد.

أحمد بن سلمة سمعت ابن راهویه یقول: کنت أجالس أحمد و ابن معین و نتذاکر، فأقول: ما فقهه؟ ما تفسیره؟ فیسکتون إلّا أحمد.

قال أبو بکر الخلال: کان أحمد قد کتب الرأی و حفظها ثم لم یلتفت إلیها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶

قال إبراهیم بن شماس: سألنا وکیعا عن خارجة بن مصعب، فقال: نهانی أحمد أن أحدّث عنه.

قال العباس بن محمّد الخلال: أنبأ إبراهیم بن شماس: سمعت وکیعا و حفص بن غیاث یقولان: ما قدم الکوفة مثل ذاک الفتی. یعنیان أحمد بن حنبل.

و قیل: إن أحمد أتی حسینا الجعفی بکتاب کبیر یشفع فی أحمد، فقال حسین: یا أبا عبد اللّه لا تجعل بینی و بینک منعما، فلیس تحمل علیّ بأحد إلّا و أنت أکبر منه.

الخلال: أنبا المروزی، أنبأ خضر المروزی بطرسوس، سمعت ابن راهویه سمعت یحیی بن آدم یقول: أحمد بن حنبل إمامنا.

الخلال: أنبأ محمّد بن علی، ثنا الأثرم، حدثنی بعض من کان مع أبی عبد اللّه: أنهم کانوا یجتمعون عند یحیی بن آدم فیتشاغلون عن الحدیث بمناظرة أحمد یحیی بن آدم، و یرتفع الصوت بینهما، و کان یحیی بن آدم واحد أهل زمانه فی الفقه.

الخلال: أنبأ المروزی سمعت محمّد بن یحیی القطان یقول: رأیت أبی مکرما لأحمد بن حنبل، لقد بذل له کتبه- أو قال- حدیثه.

و قال القواریری: قال یحیی القطان: ما قدم علینا مثل هذین، أحمد بن حنبل و یحیی بن معین. و ما قدم علیّ من بغداد أحب إلیّ من أحمد بن حنبل.

و قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت أبی یقول: شقّ علی یحیی بن سعید یوم خرجت من البصرة.

عمرو بن العباس: سمعت عبد الرحمن بن مهدی ذکر اصحاب الحدیث فقال: أعلمهم بحدیث الثوری أحمد بن حنبل. قال: فأقبل أحمد، فقال ابن مهدی: من أراد أن ینظر إلی ما بین کتفی الثوری فلینظر إلی هذا.

قال المروزی: قال أحمد: عنیت بحدیث سفیان حتی کتبته عن رجلین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷

حتی کلّمنا یحیی بن آدم فکلّم لنا الأشجعی، فکان یخرج إلینا الکتب فنکتب من غیر أن نسمع.

و عن ابن مهدی قال: ما نظرت إلی أحمد إلّا ذکرت به سفیان.

قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت أبی یقول: خالف وکیع ابن مهدی فی نحو من ستین حدیثا من حدیث سفیان، فذکرت ذلک لابن مهدی و کان یخفیه عنی.

عباس الدوری: سمعت أبا عاصم یقول: الرجل بغدادی من تعدّون عندکم الیوم من أصحاب الحدیث؟ قال: عندنا أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و أبو خیثمة و العیطی و السویدی، حتی عدّله جماعة بالکوفة أیضا و بالبصرة، فقال أبو عاصم: قد رأیت جمیع من ذکرت، و جاءوا إلی، و لم أر مثل ذاک الفتی. یعنی أحمد بن حنبل.

قال شجاع بن مخلد: سمعت أبا الولید الطیالسی یقول: ما بالمصرین رجل أکرم علیّ من أحمد بن حنبل.

و عن سلیمان بن حرب أنه قال لرجل: سل أحمد بن حنبل ما یقول فی مسألة کذا، فإنه عندنا إمام.

و قال عبد الرزاق: ما رأیت أحدا أفقه و لا أورع من أحمد بن حنبل.

(قال الذهبی): قلت: قال هذا و قد رأی مثل الثوری و مالک و ابن جریج.

و قال حفص بن غیاث: ما قدم الکوفة مثل أحمد.

و قال الهیثم بن جمیل الحافظ: إن عاش أحمد سیکون حجة علی أهل زمانه.

و قال قتیبة: خیر أهل زماننا ابن المبارک ثم هذا الشاب- یعنی أحمد بن حنبل- و إذا رأیت رجلا یحب أحمد فاعلم أنه صاحب سنة، و لو أدرک عصر الثوری و الأوزاعی و اللیث لکان هو المقدّم علیهم. فقیل لقتیبة: تضم أحمد إلی التابعین؟ قال: إلی کبار التابعین.

قال المزنی: قال لی الشافعی: رأیت ببغداد شابا إذا قال أنبأ قال الناس کلّهم: صدق. قلت: و من هو؟ قال: أحمد بن حنبل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۸

و قال حرملة: سمعت الشافعی یقول: خرجت من بغداد فما خلّفت بها رجلا أفضل و لا أعلم و لا أفقه و لا أتقی من أحمد بن حنبل.

و قال الزعفرانی: قال لی الشافعی: ما رأیت أعقل من احمد و سلیمان بن داود الهاشمی.

و قال محمّد بن إسحاق بن راهویه: حدثنی أبی قال لی أحمد بن حنبل: تعال حتی أریک من لم تر مثله، فذهب بی إلی الشافعی. قال أبی: و ما رأی الشافعی مثل أحمد بن حنبل، و لو لا أحمد و بذل نفسه لذهب الإسلام. یرید المحنة.

و روی عن إسحاق بن راهویه قال: أحمد حجة بین اللّه و بین خلقه.

و قال محمّد بن عبدویه: سمعت علی بن المدینی یقول: أحمد أفضل عندی من سعید بن جبیر فی زمانه، لأن سعیدا کان له نظراء.

و عن ابن المدینی قال: أعز اللّه الدین بالصّدیق یوم الردة و بأحمد یوم المحنة.

و قال أبو عبید: انتهی العلم إلی أربعة: أحمد بن حنبل و هو أفقههم. و ذکر الحکایة.

و قال أبو عبید: إنی لأتزیّن بذکر أحمد، و ما رأیت رجلا أعلم بالسنّة منه و قال الحسن بن الربیع: ما شبّهت أحمد بن حنبل إلّا بابن المبارک، فی سمته و تقاه.

الطبرانی: أنبأ محمّد بن الحسین الأنماطی قال: کنا فی مجلس فیه یحیی بن معین و أبو خیثمة فجعلوا یثنون علی أحمد بن حنبل. فقال رجل: فبعض هذا! فقال یحیی: و کثرة الثناء علی أحمد تستنکر! لو جلسنا بالثناء علیه ما ذکرنا فضائله بکمالها.

و روی عباس عن ابن معین قال: ما رأیت مثل أحمد.

و قال النفیلی: کان أحمد بن حنبل من أعلام الدین. و قال المروزی:

حضرت أبا ثور سئل عن مسألة فقال: قال أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل شیخنا و أمامنا فیها کذا و کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۹

و قال ابن معین: ما رأیت من یحدّث للّه إلّا ثلاثة: یعلی بن عبید و العینی و أحمد بن حنبل.

و قال ابن معین: أرادوا أن أکون مثل أحمد، و اللّه لا أکون مثله أبدا.

و قال أبو خیثمة: ما رأیت مثل أحمد و لا أشدّ منه قلبا.

و قال علی بن خشرم: سمعت بشر بن الحارث یقول: أنا أسأل عن أحمد ابن حنبل! إن أحمد دخل الکیر فخرج ذهبا أحمر.

و قال عبد اللّه بن أحمد: قال أصحاب بشر الحافی له حین ضرب أبی: لو أنک خرجت فقلت: إنی علی قول أحمد! فقال: أ تریدون أن أقوم مقام الأنبیاء.

القاسم بن محمّد الصائغ، سمعت المروزی یقول: دخلت علی ذی النون السجن و نحن بالعسکر فقال: أیّ شیء حال سیدنا؟ یعنی أحمد بن حنبل.

و قال محمّد بن حماد الطهرانی: سمعت أبا ثور الفقیه یقول: أحمد بن حنبل أعلم و أفقه من الثوری.

و قال نصر بن علی الجهضمی: أحمد أفضل أهل زمانه.

قال صالح بن علی الحلبی: سمعت أبا همام السکونی یقول: ما رأیت مثل أحمد بن حنبل و لا رأی هو مثله. و عن حجاج بن الشاعر قال: ما رأیت أفضل من أحمد بن حنبل، و ما کنت أحب أن أقتل فی سبیل اللّه و لم أصل علی أحمد، بلغ و اللّه فی الإمامة أکثر من مبلغ سفیان و مالک.

و قال عمرو الناقد: إذا وافقنی أحمد بن حنبل علی حدیث لا أبالی من خالفنی.

قال ابن أبی حاتم: سألت أبی عن علی بن المدینی و أحمد بن حنبل أیّهما أحفظ؟ فقال: کانا فی الحفظ متقاربین، و کان احمد أفقه، إذا رأیت من یحب أحمد فاعلم أنه صاحب سنّة.

و قال أبو زرعة: أحمد بن حنبل أکبر من إسحاق و أفقه، ما رأیت أحدا أکمل من أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۰

و قال محمّد بن یحیی الذهلی: جعلت أحمد إماما فیما بینی و بین اللّه تعالی.

و قال محمّد بن مهران الحمّال: ما بقی غیر أحمد.

قال إمام الأئمة ابن خزیمة: سمعت محمّد بن سحنویه، سمعت أبا عمیر ابن النحاس الرملی و ذکر أحمد بن حنبل فقال: رحمه اللّه عن الدنیا، ما کان أصبره و بالماضین ما کان أشبهه، و بالصالحین ما کان ألحقه، عرضت له الدنیا فأباها، و البدع فنفاها.

قال أبو حاتم: کان أبو عمیر من عباد المسلمین قال لی: أمل علیّ شیئا عن احمد بن حنبل.

و روی عن أبی عبد اللّه البوشنجی قال: ما رأیت أجمع فی کلّ شیء من أحمد ابن حنبل و لا أعقل منه.

و قال ابن وارة: کان أحمد صاحب فقه، صاحب حفظ، صاحب معرفة.

و قال النسائی: جمع أحمد بن حنبل المعرفة بالحدیث و الفقه و الورع و الزهد و الصّبر.

و عن عبد الوهاب الورّاق قال: لما قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فردّوه إلی عالمه

. رددناه إلی أحمد بن حنبل، و کان أعلم أهل زمانه.

و قال أبو داود: کانت مجالس أحمد مجالس الآخرة، لا یذکر فیها شیء من أمر الدنیا، ما رأیته ذکر الدنیا قط.

قال صالح بن محمّد جزرة: أفقه من أدرکت فی الحدیث أحمد بن حنبل.

قال علی بن خلف: سمعت الحمیدی یقول: ما دمت بالحجاز و أحمد بالعراق و ابن راهویه بخراسان لا یغلبنا أحد.

الخلال: أنبأنا محمّد بن یاسین البلدی، سمعت ابن أبی أویس و قیل له:

ذهب أصحاب الحدیث. فقال: ما أبقی اللّه أحمد بن حنبل فلم یذهب أصحاب الحدیث.

و عن ابن المدینی قال: أمرنی سیّدی أحمد بن حنبل أن لا أحدّث إلّا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۱

کتاب الحسین بن الحسن.

أبو معین الرازی: سمعت ابن المدینی یقول: لیس فی أصحابنا أحفظ من أحمد، و بلغنی أنه لا یحدّث إلّا من کتاب، و لنا فیه أسوة.

و عنه قال: أحمد الیوم حجة اللّه تعالی علی خلقه.

أخبرنا عمر بن عبد المنعم، عن أبی الیمن الکندی، أنبأنا عبد الملک بن أبی القاسم، أنبأنا أبو إسماعیل الأنصاری، أنبأنا أبو یعقوب القراب، أنبأنا محمّد ابن عبد اللّه الجوزقی، سمعت أبا حامد الشرقی، سمعت أحمد بن سلمة، سمعت أحمد بن عاصم، سمعت أبا عبید القاسم بن سلّام یقول: انتهی العلم إلی أربعة: أحمد بن حنبل و هو أفقههم فیه، و إلی ابن أبی شیبة و هو أحفظهم، و إلی علی بن المدینی و هو أعلمهم به، و إلی یحیی بن معین و هو أکتبهم له.

إسحاق المنجنیقی، أنبأنا القاسم بن محمّد المؤدب، عن محمّد بن أبی بشر، قال: أتیت أحمد بن حنبل فی مسألة فقال: رأیت عبید فإنّ له بیانا لا تسمعه من غیره، فأتیته فشفانی جوابه، فأخبرته بقول أحمد، فقال: ذاک رجل من عمّال اللّه، نشر اللّه تعالی رداء علمه و ذخر له عنده الزلفی، أما تراه محببا مألوفا، ما رأت عینی بالعراق رجلا- اجتمعت فیه خصال هی فیه، فبارک اللّه تعالی له فیما أعطاه من الحلم و العلم و الفهم...

و بإسنادی إلی أبی إسماعیل الأنصاری، أنبأ إسماعیل بن إبراهیم، أنبأ نصر ابن أبی نصر الطوسی، سمعت علی بن أحمد بن حشیش، سمعت أبا الحدیث الصوفی بمصر عن أبیه عن المزنی یقول: أحمد بن حنبل یوم المحنة و أبو بکر یوم الردة و عمر یوم السقیفة و عثمان یوم الدار و علی یوم صفین.

قال أحمد بن محمّد الرشدینی، سمعت أحمد بن صالح المصری یقول: ما رأیت بالعراق مثل هذین: أحمد بن حنبل و محمّد بن عبد اللّه بن نمیر، رجلین جامعین لم أر مثلهما بالعراق.

و روی أحمد بن سلمة النیسابوری عن ابن وارة قال: أحمد بن حنبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۲

ببغداد، و أحمد بن صالح بمصر، و أبو جعفر النفیلی بحرّان، و ابن نمیر بالکوفة.

هؤلاء أرکان الدین.

و قال علی بن الجنید الرازی: سمعت أبا جعفر النفیلی یقول: کان أحمد بن حنبل من أعلام الدین.

و عن محمّد بن مصعب العابد قال: لسوط ضرب به أحمد بن حنبل فی اللّه تعالی أکبر من أیام بشر بن الحارث الحافی.

قال أبو عبد الرحمن النهاوندی: سمعت یعقوب الفسوی یقول: کتبت عن ألف شیخ، حجتی فیما بینی و بین اللّه رجلان: أحمد بن حنبل و أحمد بن صالح.

و بالإسناد إلی الأنصاری شیخ الإسلام، أنبأ أبو یعقوب، أنبأ منصور بن عبد اللّه الذهلی، أنبأ محمّد بن الحسن بن علی البخاری، سمعت محمّد بن إبراهیم البوشنجی، و ذکر أحمد بن حنبل فقال: هو عندی أفضل و أفقه من سفیان الثوری، و ذلک أن سفیان لم یمتحن بمثل ما امتحن به أحمد، و لا علم سفیان و من تقدّم من فقهاء الأمصار بعلم احمد بن حنبل، لأنه کان أجمع بها و أبصر بأغالیطهم و صدوقهم و کذوبهم.

قال: و لقد بلغنی عن بشر بن الحارث أنه قال: قام أحمد مقام الأنبیاء.

و أحمد عندنا امتحن بالسرّاء و الضرّاء فکان فیهما معتصما باللّه تعالی.

قال أبو یحیی الناقد: کنا عند ابراهیم بن عرعرة فذکروا علی بن عاصم فقال رجل: أحمد بن حنبل یضعّفه. فقال رجل: و ما یضرّه إذا کان ثقة! فقال ابن عرعرة: و اللّه لو تکلّم أحمد فی علقمة و الأسود لغیّرهما.

و قال الخشنی: سمعت إسماعیل بن الخلیل یقول: لو کان أحمد بن حنبل فی بنی إسرائیل لکان آیة» [... ۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

روایة أحمد دلیل علی صحة الحدیث ... ص: ۴۳

ثم إنّ مجرّد روایة أحمد لحدیث من الأحادیث دلیل علی ثبوته و اعتباره عند المحققین من أهل السنة، فقد استشهد الخوارزمی المکی- عند الکلام علی فضائل علی علیه السّلام، و أنها لا تحصی کثرة بعد روایة أحادیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دالة علی هذا المعنی- بکلام رواه عن أحمد بن حنبل هذا نصه:

«و یدلّک علی ذلک: ما روی عن الامام الحافظ أحمد بن حنبل- و هو کما عرف أصحاب الحدیث: قریع أقرانه، و إمام زمانه، و الفارس الذی یکب فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته فیه رضی اللّه عنه مقبولة، و علی کاهل التصدیق محمولة، لما علم أن الامام أحمد بن حنبل و من احتذی علی مثاله و نسج علی منواله و حطب فی حبله و انضوی إلی حفله، مالوا إلی تفضیل الشیخین رضوان اللّه علیهما، فجاءت روایته فیه کعمود الصباح لا یمکن ستره بالراح- و هو:

ما رواه الشیخ الامام الزاهد فخر الأئمة أبو الفضل بن عبد الرحمن الحفربندی الخوارزمی رحمه اللّه تعالی إجازة قال: أخبرنا الشیخ الامام أبو محمّد الحسن ابن أحمد السمرقندی قال: أخبرنا أبو القاسم عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد ابن عبدان العطار، و إسماعیل بن أبی نصر عبد الرحمن الصابونی، و أحمد بن الحسین البیهقی قالوا جمیعا: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ قال: سمعت القاضی الامام أبا الحسن علی بن الحسین، و أبا الحسن محمّد بن المظفر الحافظ یقولان:

سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی یقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسی یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول:

ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الفضائل ما

جاء لعلی بن أبی طالب» [۱].

إذن ... کلّ ما روی أحمد فی أمیر المؤمنین علیه السّلام مقبول و علی کاهل التصدیق محمول...

و بمثله صرح الحافظ الكنجى الشافعى حيث قال: «قلت: ذكر فضائل أمير المؤمنين على بن أبى طالب من آيات القرآن لا يمكن جعله إلّا فى كتاب واحد، و ذكر جميعها يقصر عنه باع الإحصاء. و يدلّك على صدق ما ذهب إليه مؤلف هذا الكتاب محمّد بن يوسف بن محمّد الكنجى الشافعى عفا اللّه عنه: ما أخبره الشيخ المقرى أبو إسحاق إبراهيم بن بركة الكتبى بالموصل ... عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لو أن الغياض أقلام و البحر مداد و الجنّ حسّاب و الإنس كتّاب ما أحصوا فضائل على بن أبى طالب.

...و يدلّك على ذلك: ما روينا عن إمام أهل الحديث أحمد بن حنبل- و هو أعرف أصحاب الحديث فى علم الحديث قريع أقرانه و إمام زمانه» [... ۲].

و قال سبط ابن الجوزى: «و أحمد مقلّد فى الباب، متى روى حديثا وجب المصير إلى روايته، لأنه إمام زمانه، و عالم أوانه، و المبرّز فى علم النقل على أقرانه، و الفارس الذى لا يجارى فى ميدانه، و هذا هو الجواب عن جميع ما يرد فى الباب فى أحاديث الكتاب» [۳].

جواب سبط ابن الجوزى عن تضعيف الحديث ... ص: ۴۴

«فإن قيل: قد ضعّفوا هذا الحديث. فالجواب: إن الحديث الذى ضعّفوه غير هذه الألفاظ و غير هذا الإسناد، أما اللّفظ: خلقت أنا و هارون بن عمران

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين/ ۳.

[۲] كفاية الطالب/ ۲۵۳.

[۳] تذكرة الخواص/ ۲۲.

و يحيى بن زكريا و على بن أبى طالب من طينة واحدة

.و

فى رواية: خلقت أنا و على من نور كنا عن يمين العرش قبل أن يخلق اللّه آدم بألفى عام، فجعلنا ننقلب فى أصلاب الرجال إلى عبد المطلب.

و أما الإسناد فقالوا: فى إسناده محمّد بن خلف المروزى و كان مغفلا، و فيه أيضا جعفر بن أحمد بن بيان و كان شيعيا.

و الحديث الذى رويته يخالف هذا اللفظ و الاسناد، لأن رجاله ثقات.

فإن قيل: فعبد الرزاق كان يتشيع.

قلنا: هو أكبر شيوخ أحمد بن حنبل، و مشى إلى صنعاء من بغداد حتى سمع منه و قال: ما رأيت مثل عبد الرزاق، و لو كان فيه بدعة لما روى عنه، و ما زال إلى أن مات يروى عنه، و معظم الأحاديث التى فى المسند رواها من طريقه، و قد أخرج عنه فى الصحيحين» [۱].

ترجمة سبط ابن الجوزى ... ص: ۴۵

و سبط ابن الجوزى من كبار علماء أهل السنة و محدّثيهم المعتمدين، فقد

ترجم له ...: ص: ۴۵

۱- أبو المؤيد الخوارزمي: «أما السند الأول- و هو مسند الأستاذ أبي محمّد الحارثي البخاري- فقد أخبرني به الأئمة بقراءتي عليهم: الامام أقضى قضاة الأنام، أخطب خطباء الشام جمال الدين أبو الفضائل عبد الكريم بن عبد الصمد ابن محمّد بن أبي الفضل الأنصاري الحرستاني، و الشيخ الثقة تقي الدين إسماعيل ابن إبراهيم بن يحيى ... و الشيخ الامام شمس الدين يوسف بن عبد اللّه سبط

---

[۱] تذكرة خواص الأمة ۴۶- ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۶

الامام أبي الفرج ابن الجوزي بقراءتي عليه» [... ۱].

و قال في مقام الجواب عمّا ذكر من لحن أبي حنيفة: «و الجواب الثاني: إنه ذكر الامام الحافظ سبط ابن الجوزي أنه افتراء على أبي حنيفة، و انما المنقول عنه:

بأبي قبيس. كذا قاله الثقات من أرباب النقل» [۲].

فترى أنه وصفه تارة ب «الشيخ الامام» و أخرى ب «الامام الحافظ».

۲- ابن خلكان قائلا: «الواعظ المشهور، حنفي المذهب، و له صيت و سمعة في مجالس وعظه، و قبول عند الملوك و غيرهم..».

كما أنه اعتمد على تاريخه المسمّى ب «مرآة الزمان» في ترجمة الحلّاج [۳].

ترجمة ابن خلكان ... ص: ۴۶

و ابن خلكان المتوفى سنة ۶۸۱ من أشهر مشاهير أهل السنة، فقد قال الذهبي بترجمته:

«ابن خلكان قاضي القضاة ... لقي كبار العلماء، و برع في الفضائل و الآداب ... و كان كريما جوادا سريا ذكيا أخباريا عارفا بأخبار الناس» [... ۴].

و قال أبو الفداء: «القاضي الفاضل المحقق شمس الدين أحمد بن محمّد بن أبي بكر بن خلكان البرمكي، و كان فاضلا عالما، تولى القضاء بمصر و الشام و له مصنفات جليلة مثل وفيات الأعيان و غيره في التاريخ» [... ۵].

و كذا قال ابن الوردي [۶].

---

[۱] جامع مسانيد أبي حنيفة ۱/ ۷۰.

[۲] المصدر ۱/ ۵۴.

[۳] وفيات الأعيان ۳/ ۱۴۲، و انظر ۲/ ۱۵۳.

[۴] العبر في حوادث سنة ۶۸۱.

[۵] المختصر، في حوادث السنة المذكورة.

[۶] تتمة المختصر في حوادث السنة المذكورة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۷

و قال الصفدي ...: «كان فاضلا بارعا متفقها، عارفا بالمذاهب، حسن الفتاوى، جيد القريحة، بصيرا بالعربية علامة بالأدب و الشعر و أيام الناس، كثير الاطلاع حلو المذاكرة، وافر الحرمة، فيه رئاسة كثيرة، له كتاب وفيات الأعيان، و قد اشتهر كثيرا» [... ۱].

و قال السبکی: «کان أحنف وقته حلما، و شافعی زمانه علما، و حاتم عصره، إلا أنه لا یقاس به حاتم» [... ۲].

و عن قطب الدین فی تاریخ مصر: «کان إماما، أدیبا بارعا، و حاکما عادلا و مؤرخا جامعا، و له الباع الطویل فی الفقه و النحو و الأدب، غزیر النقل، کامل العقل» [... ۳].

و کذا ترجم له و أثنی علیه الأسدی و الأسنوی فی کتابیهما فی (طبقات الشافعیة) و الیافعی فی (مرآة الجنان) و ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة)، و السیوطی فی (حسن المحاضرة) و غیرهم.

۳- یوسف بن أحمد بن محمّد ترجم لسبط ابن الجوزی فی ترجمة «وفیات الأعیان» الی الفارسیة.

۴- القطب الیونینی البعلبکی قائلا: «و کان له القبول التام عند الخاص و العام من أبناء الدنیا و أبناء الآخرة» [۴].

ترجمة الیونینی ... ص: ۴۷

و الیونینی المتوفی سنة ۷۲۶ من أعاظم أهل السنة، فقد قال الذهبی

---

[۱] الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۸.

[۲] طبقات الشافعیة الوسطی- مخطوط-.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۳.

[۴] ذیل مرآة الزمان- مقدّمة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۸

بترجمته:

«موسی بن محمّد بن أبی الحسین، الامام المؤرخ، قطب الدین ابن الشیخ الفقیه، سمع من أبیه و بدمشق من ابن عبد الدائم و شیخ الشیوخ، و بمصر من ابن صارم، و اختصر مرآة الزمان و ذیّل علیه فأجاد، روی الکثیر ببعلبک، ولد سنة أربعین و ستمائة، و توفی فی شوال سنة ۷۲۶، و کان رئیسا محترما» [۱].

و قال الیافعی «و مات ببعلبک شیخها الصدر الکبیر قطب الدین ...

صاحب التاریخ» [... ۲].

أما ذیله علی (مرآة الزمان) فقد ذکره الجلبی، و استحسنه الذهبی- کما تقدم- و غیره.

۵- أبو الفداء حیث قال: «و فیها توفی الشیخ الدین ... و کان من الوعاظ الفضلاء، ألّف تاریخا جامعا سمّاه (مرآة الزمان)» [۳].

ترجمة أبی الفداء ... ص: ۴۸

و أبو الفداء المتوفی سنة ۷۳۲ من أکابر علمائهم، فقد قال ابن الوردی بترجمته:

...«و کان سخیا محبا للعلم و العلماء، متفننا، یعرف علوما، و قد رأیت جماعة من ذوی الفضل یزعمون أنه لیس فی الملوک بعد المأمون أفضل منه، رحمه اللّه تعالی» [۴].

و قال ابن الشحنة ...: «و کان عالما أدیبا، له الید الطولی فی الریاضة

---

[۱] المعجم المختص: ۲۸۵.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۷۲۶.

[۳] المختصر- حوادث ۶۵۴.

[۴] تتمة المختصر- حوادث ۷۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۴۹

و الهندسة و الهیئة» [... ۱].

و قال الکتبی: «الملک المؤید صاحب حماة، إسماعیل بن علی، الامام العالم الفاضل السلطان ... فیه مکارم و فضیلة تامة من فقه و طب و حکمة و غیر ذلک» [... ۲].

و قال الأسدی ...: «العالم العلامة المتفنن المصنف، السلطان المؤید، عماد الدین ... اشتغل فی العلوم و تفنن منها، و صنف التصانیف المشهورة، منها التاریخ» [۳].

و کذا ترجم له ابن حجر العسقلانی و ابن تغری بردی.

۶- ابن الوردی قائلا: «فیها توفی الشیخ شمس الدین یوسف سبط جمال الدین ابن الجوزی، واعظ فاضل، له مرآة الزمان تاریخ جامع. قلت: و له تذکرة الخواص من الأمة فی ذکر مناقب الأئمة، و اللّه أعلم» [۴].

ترجمة ابن الوردی ... ص: ۴۹

و ابن الوردی من کبار الفقهاء المشاهیر، فقد قال ابن حجر العسقلانی بترجمته: «زین الدین ابن الوردی الفقیه الشافعی الشاعر المشهور، نشأ بحلب و تفقّه بها وفاق الأقران» [... ۵]

و کذا قال ابن قاضی شبهة بعد أن عنونه ب «الامام العلامة الأدیب المؤرّخ ... فقیه حلب» [... ۶]

---

[۱] روضة المناظر- حوادث ۷۳۲.

[۲] فوات الوفیات ۱/ ۱۸۳.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۰۹.

[۴] تتمة المختصر- حوادث ۶۵۶.

[۵] الدرر الکامنة ۳/ ۲۷۲.

[۶] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۰

۷- الذهبی حیث قال: «ابن الجوزی، العلامة الواعظ المؤرخ شمس الدین ... أسمعه جدّه منه و من ابن کلیب و جماعة، و قدم دمشق سنة بضع و ستین فوعظ بها، و حصل له القبول للطف شمائله و عذوبة وعظه، و له تفسیر فی تسعة و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر، و جمع مجلدا فی مناقب أبی حنیفة، و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا، توفی فی الخامس و العشرین من ذی الحجة، و کان وافر الحرمة عند الملوک» [۱].

۸- الداودی: «یوسف بن قزغلی، الواعظ المؤرخ، شمس الدین أبو المظفر سبط الحافظ أبی الفرج، روی عن جدّه و طائفة، و ألف کتاب مرآة الزمان، و له تفسیر علی القرآن العظیم فی سبعة و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر، و کان فی شبیبته حنبلیا ثم صار حنفیا، و کان بارعا فی الوعظ، و له القبول التام عند الخاص و العام من أبناء الدنیا و أبناء الآخرة، مات بدمشق سنة أربع و خمسین و ستمائة» [۲].

۹- الکفوی ... «و کان إماما عالما فقیها واعظا جیّدا مهیبا» [... ۳].

۱۰- الیافعی: «العلّامة الواعظ المؤرخ ... درّس و أفتی» [... ۴].

۱۱- الفیروزآبادی ...: «أوحد زمانه فی الوعظ» [... ۵].

۱۲- القاری: «تفقه علی الشیخ محمود الحصری، و أعطی القبول بین الملوک و الأمراء و المشایخ و العلماء فی الوعظ و غیره» [... ۶].

و غیرهم ... و کلهم أثنوا علیه الثناء البالغ و مدحوه المدح العظیم.

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۶۵۴.

[۲] طبقات المفسرین ۲/ ۳۸۳.

[۳] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۶۵۴.

[۵] مختصر الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة- مخطوط.

[۶] الأثمار الجنیة فی طبقات الحنفیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۱

طعن الذهبی و الصفدی فی السّبط ... ص: ۵۱

لکن الذهبی و الصفدی قد انتقدا السبط و جرحاه- جریا علی عادتهما فی التسرع فی الطعن و الجرح- فقد قال الکفوی ما نصه:

«قال الشیخ صلاح الدین الصفدی- بعد أن أثنی علی أبی المظفر یوسف ابن قزغلی-: و هو صاحب مرآة الزمان، و أنا ممّن حسده علی هذه التسمیة، فإنها لائقة بالتاریخ، کأن الناظر فی التاریخ یعاین من ذکر فیه فی مرآة، إلّا أن المرآة فیه صدأ المجازفة منه رحمه اللّه، فی أماکن معروفة.

و قال الذهبی فی کتابه المسمی بالمیزان: إن یوسف بن قزغلی ألّف مرآة الزمان، فتراه یأتی بمناکیر الحکایات و ما أظنه بثقة، بل یحیف و یجازف، ثم إنه یترفض. و قال فی موضع آخر: کان حنبلیا و تحوّل حنفیا للدنیا».

الدفاع عن السبط ... ص: ۵۱

قال الکفوی بعد أن نقل هذا عنهما: «و اعلم أن صاحب مرآة الزمان قد کان ناقلا عمّن تقدّمه فی التاریخ، و وظیفته الروایة و العهدة علی الراوی، و نسبته إلی المجازفة جور علیه، فإنّ التاریخ لا یشترط فیه الأسانید التی لا غبار علیها، علی أن صلاح الدین الصفدی و الشیخ الحافظ شمس الدین الذهبی و من بعدهما تطفلوا علی تاریخه و نقلوا من مرآة الزمان شیئا کثیرا، فإن لم یکن ثقة فهم لیسوا بثقات» [۱].

کما استبعد القاری ما ادعاه الذهبی فقال- بعد أن نقل کلامه فی المیزان-:

«و هو بعید جدّا کما لا یخفی» [۲].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] الأثمار الجنیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۲

و قال الجلبی ما نصه: «قال فی الذیل: و هذا من الحسد، فإنه فی غایة التحریر، و من أرخ بعده فقد تطفل علیه، لا سیّما الذهبی و

الصفدى، فإنّ نقولهما منه فى تاريخهما» [۱].

استناد القوم إلى أقواله فى القضايا الخلافية ... ص: ۵۲

أضف إلى ذلك كلّه: أنا نثبت جلالة سبط ابن الجوزى و عظمته من كلام:

الخواجة الكابلى صاحب (الصواقع) و هو الذى طالما اقتدى به (الدهلوى) و نسج على منواله.

و القاضى ثناء اللّه العثمانى.

و رشيد الدين خان.

و صاحب إزالة الغين.

و من كلام (الدهلوى).

أما الكابلى فقد قال عند الجواب عن مطعن درء الحد عن المغيرة بن شعبة ما نصه:

«و دعوى أهل البصرة على مغيرة كما ذكره ابن جرير الطبرى، و الامام البخارى، و الحافظ عماد الدين ابن كثير، و الحافظ جمال الدين أبو الفرج ابن الجوزى، و الشيخ شمس الدين أبو المظفر سبط ابن الجوزى، فى تواريخهم: إن المغيرة كان أمير البصرة»....

إذن (... الكابلى) يعتمد على (السبط) و يثق به على حدّ اعتماده و وثوقه ب (البخارى) و (ابن جرير) و (ابن الجوزى) و غيرهم.

و أما (القاضى) و (الدّهلوى) فقد قالا بمثل كلام الكابلى عند الجواب عن المطعن المذكور، و قد صرح الثانى بوثاقة هؤلاء المؤرّخين المذكورين.

و أما (رشيد الدين خان) فقد قال: «قال الحافظ أبو المؤيد الخوارزمى- فى

---

[۱] كشف الظنون ۲/ ۱۶۴۸.

أوائل مسند الامام الأعظم عند الجواب عن إشكالات الخطيب البغدادى: - و أمّا قوله: إن أبا حنيفة لحن حيث قال فى مسألة القتل بالقتل: و لو رماه بأبا قبيس...

فيجاب عنه بوجوه: الأول: إنه ذكر الامام الحافظ سبط ابن الجوزى أنه افتراء على أبى حنيفة» [... ۱].

كما أنه عدّ (سبط ابن الجوزى) من أئمة الدين المعتمدين، كأحمد و ابن الجوزى و غيرهم [... ۲].

و أما صاحب (إزالة الغين) فقد نقل عن (السبط) كلامه فى الدفاع عن أبى حنيفة معبّرا عنه ب «الامام الحافظ» [... ۳].

مؤلفات السبط ... ص: ۵۳

و لسبط ابن الجوزى مؤلفات مشهورة. و قد ذكر الجلبى منها الكتب التالية:

۱- الإنتصار لإمام أئمة الأمصار.

۲- اللوامع فى أحاديث المختصر و الجامع.

۳- التفسير.

۴- منتهى السؤل فى سيرة الرسول.

۵- إيثار الإنصاف.

و ذكر أنه ألّف كتابا فى ترجيح مذهب أبى حنيفة على غيره من المذاهب، عدا كتاب الانتصار الذى ألّفه فى الموضوع، و أن له شرحا

علی الجامع الکبیر لأبی عبد اللّه الشیبانی.

أما مرآة الزمان فقد ذکره السندی أیضا فی مروياته فی (حصر الشارد)

---

[۱] شوکت عمریه ۱۲۰.

[۲] إیضاح لطافة المقال ۲۷۹.

[۳] إزالة الغین. فی مبحث الجواب عما طعن فی أبی حنیفة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۴

قائلا:

«و أما مرآة الزمان لسبط ابن الجوزی فأرویه بالسند المتقدم إلی الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبی بکر المقدسی، عن سلیمان عن یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی».

اعتماد العلماء علی کتبه ... ص: ۵۴

و لقد اعتمد کبار العلماء علی کتبه و نقلوا عنها، مثل ابن خلکان فی (تاریخه) و الصفدی فی (الوافی بالوفیات) فی ترجمة «محمّد بن کرام السجستانی» و البدخشی فی (مفتاح النجا) و السمهودی فی مواضع من (جواهر العقدین) [۱] و الحلبی فی (سیرته) و الحصکفی فی (الدر المختار) و ابن عابدین فی (رد المحتار فی شرح الدر المختار ...) و غیرهم.

۲ روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۵۴

اشارة

لقد جاء فی کتاب (زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی) ما نصه:

«أخبرنا الحسین بن محمّد قال: حدثنا عبد اللّه بن أبی منصور قال: حدثنا محمّد بن بشر قال: حدثنا محمّد بن إدریس الرازی قال: حدثنا محمّد بن عبد اللّه

---

[۱] منها: ما ذکره فی الروایات و الآثار الدالة علی أن من أعان أهل البیت علیهم السّلام و أحسن إلیهم یجازی بعمله الجزاء الحسن فقال: «و من ذلک: ما رواه سبط ابن الجوزی بسنده إلی عبد اللّه بن المبارک- و کان یحج سنة و یغزو سنة، فلما کان السنة التی حج فیها- خرجت بخمسمائة دینار إلی موقف الجمال بالکوفة لأشتری جمالا، فرأیت امرأة علی بعض المزابل تنتف ریش بطة منتنة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۵

ابن المثنی قال: حدثنی حمید الطویل عن أنس بن مالک قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد نسبّح اللّه عز و جل فی یمنة العرش قبل خلق الدنیا، و لقد سکن آدم الجنة و نحن فی صلبه، و لقد رکب نوح السفینة و نحن فی صلبه، و لقد قذف إبراهیم فی النار و نحن فی صلبه، فلم نزل یقلّبنا اللّه عز و جل من أصلاب طاهرة إلی أرحام طاهرة، حتی انتهی بنا إلی عبد المطلب، فجعل ذلک النور بنصفین، فجعلنی فی صلب عبد اللّه، و جعل علیا فی صلب أبی طالب، و جعل فیّ النبوة و الرسالة و جعل فی علی الفروسیة و الفصاحة، و اشتق لنا اسمین من أسمائه، فرب العرش محمود و أنا محمّد، و هو الأعلی و هذا علی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۵

و أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی المتوفی سنة ۲۷۷ غنی عن التعریف، فلا حاجة إلی الإطناب فی ذکر فضائله، و نقل الکلمات فی حقه، بل نکتفی بنبذة

فتقدّمت إلیها فقلت: لم تفعلین هذا؟ فقالت: یا عبد اللّه لا تسأل عما یعنیک، قال: فوقع فی خاطری من کلامها شیء، فألححت علیها، فقالت: یا عبد اللّه قد ألجأتنی إلی کشف سرّی إلیک.

أنا امرأة علویة و لی أربع بنات یتامی، مات أبوهن من قریب و هذا الیوم الرابع ما أکلنا شیئا، و قد حلّت لنا المیتة، فأخذت هذه البطة أصلحها و أحملها إلی بناتی فنأکلها. فقلت فی نفسی: ویحک یا ابن المبارک أین أنت من هذه!! فقلت: افتحی حجرک، ففتحته، فصببت الدنانیر فی طرف إزارها و هی مطرقة لا- تلتفت. قال: و مضیت إلی المنزل و نزع اللّه من قلبی شهوة الحج ذلک العام، ثم تجهزت إلی بلادی و أقمت حتی حج الناس و عادوا، فخرجت أتلقی جیرانی و أصحابی، فجعلت کل من أقول له «قبل اللّه حجک و شکر سعیک» یقول: و أنت قبل اللّه حجک و شکر سعیک، أما قد اجتمعنا بک فی مکان کذا و کذا، و أکثر علیّ الناس فی القول. فبت متفکرا فی ذلک فرأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام و هو یقول: یا عبد اللّه لا تعجب، فإنک أغثت ملهوفة من ولدی، فسألت اللّه أن یخلق علی صورتک ملکا یحج عنک فی کلّ عام إلی یوم القیامة، فإن شئت أن تحج و إن شئت أن لا تحج».

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۶

منها فقط:

۱- السمعانی: «إمام عصره و المرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث ... کان من مشاهیر العلماء المذکورین الموصوفین بالفضل و الحفظ و الرحلة» [... ۱].

۲- ابن الأثیر: «هو من أقران البخاری و مسلم» [۲].

۳- الذهبی: «حافظ المشرق ... بارع الحفظ، واسع الرحلة من أوعیة العلم ... و کان جاریا فی مضمار البخاری و أبی زرعة الرازی» [۳].

۳ روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۵۶

اشارة

لقد روی هذا الحدیث فی (زوائد مناقب أمیر المؤمنین) قائلا:

«حدثنا الحسن قال: حدثنا أحمد بن المقدام العجلی، حدثنا الفضیل بن عیاض قال: حدثنا ثور بن یزید، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت حبیبی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة عشر عام، فلما خلق اللّه آدم قسّم ذلک النور جزءین، فجزء أنا و جزء علی».

ترجمته ...: ص: ۵۶

و عبد اللّه بن أحمد المتوفی سنة ۲۹۰ من کبار محدّثی أهل السنة، و قد جاءت فضائله الباهرة فی کافة معاجم الرجال، و إلیک بعض

الكلمات:

---

[۱] الأنساب- الحنظلی.

[۲] الكامل ۶/ ۶۷.

[۳] العبر- حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۷

۱- المقدسی: «سمع أباه و یحیی بن معین و أبا بكر و عثمان ابنی أبی شیبة و أبا خیثمة ... قال أبو بكر الخطیب: كان ثقة ثبتا فهما.

و قال بدر بن أبی بدر البغدادی: عبد اللّه بن أحمد جهبذ ابن جهبذ.

و قال أبو الحسین بن المنادی: لم یكن فی الدنیا أروی عن أبیه منه، لأنه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائة و عشرون ألفا، سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادة، و الناسخ و المنسوخ، و التاریخ، و حدیث شعبة، و المقدّم و المؤخّر فی كتاب اللّه تعالی، و الجوابات فی القرآن، و المناسك الكبیر و الصغیر، و حدیث الشیوخ و غیر ذلك.

و ما زلنا نری أكابر شیوخنا یشهدون له بمعرفة الرجال و علل الحدیث و الأسماء و الكنی، و المواظبة علی طلب الحدیث فی العراق و غیرها، و یذكرون عن أسلافهم الإقرار له بذلك، حتی أن بعضهم لیسرف فی تقریظه إیّاه بالمعرفة و زیادة السماع للحدیث علی أبیه » [۱...].

۲- الذهبی: «عبد اللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، الامام الحافظ الحجة، أبو عبد اللّه، محدّث العراق، ولد إمام العلماء» [... ۲].

و قال: «الحافظ أبو عبد الرحمن ... كان إماما خبیرا بالحدیث و علله، مقدما فیه، و كان من أروی الناس عن أبیه» [... ۳].

۳- ابن حجر ...: «قال عباس الدوری: سمعت أحمد یقول: قد وعی عبد اللّه علما كثیرا، و قال الخطیمی بلغنی عن أبی زرعة قال قال أحمد: ابنی عبد اللّه محفوظ، من علماء الحدیث، لا یكاد یذاكر إسماعیل بن علی إلّا بما لا أحفظ. و قال أبو علی الصواف: قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: كل شیء أقول قال أبی فقد سمعته مرتین أو ثلاثة. و قال ابن أبی حاتم: كتب إلیّ بمسائل أبیه و بعلل

---

[۱] الكمال- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۶۵.

[۳] العبر- حوادث سنة ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۸

الحدیث. و قال أبو الحسین ابن المنادی: لم یكن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه منه، لأنه سمع منه المسند و هو ثلاثون ألفا و التفسیر ...قال: و ما زلنا نری أكابر شیوخنا یشهدون له بمعرفة الرجال و علل الحدیث و الأسماء و الكنی و المواظبة علی الطلب، حتی أن بعضهم أسرف فی تقریظه إیّاه بالمعرفة و زیادة السماع علی أبیه ... قال النسائی ثقة. و قال السلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق؟ فقال: ثقتان نبیلان. و قال أبو بكر الخلال: كان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللهجة كثیر الحیاء» [... ۱].

۴- الیافعی: «الحافظ أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل الشیبانی، كان إماما خبیرا بالحدیث و علله مقدّما فیه» [۲].

۴ روایة ابن مردویه ... ص: ۵۸

اشارة

لقد قال الخطیب الخوارزمی ما نصه:

«أخبرنا شهردار- هذا- إجازة، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة: حدثنا الشریف أبو طالب الجعفری، حدثنا ابن مردویه الحافظ، حدثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد، حدثنا أحمد بن زکریا، حدثنا أبو طهمان، حدثنا محمّد بن خالد الهاشمی، حدثنا الحسین بن إسماعیل بن حماد، عن أبیه، عن زیاد بن المنذر، عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۱.

[۲] مرآة الجنان حوادث: ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۵۹

قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسمه نصفین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب. فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی و دمه دمی، فمن أحبه فبحبّی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۹

و أبو بکر ابن مردویه الحافظ المتوفی سنة ۴۱۰ من أعاظم محدّثی أهل السنّة الموصوفین بالحفظ و الوثاقة، و قد ترجم له و أثنی علیه الذهبی فی (تذکرة الحفاظ) و السیوطی فی (طبقات الحفاظ) و غیرهما فی کتب الرجال و الحدیث.

۵ روایة ابن عبد البر ... ص: ۵۹

اشارة

لقد روی هذا الحدیث ضمن جملة من فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام- کحدیث الطیر و غیره- فقال:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد نسبح اللّه تعالی یمنة العرش، قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلما انتهی النور إلی عبد المطلب جعله نصفین: نصف فی عبد اللّه و نصف فی صلب أبی طالب، و شق لنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و هذا علی» [۲].

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۸۸.

[۲] بهجة المجالس و أنس الجالس، ذکره فی کشف الظنون و قال «من الکتب المعتبرة فی المحاظرات».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۰

ترجمته ...: ص: ۶۰

و قد تقدّمت لابن عبد البر القرطبی ترجمة فی قسم (حدیث الثقلین) عن الذهبی الذی قال: «کان إماما دینا ثقة متقنا علّامة متبحرا صاحب سنة و اتباع» ثم ذکرنا جملة من مصادر ترجمته.

۶ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۰

اشارة

لقد قال الکنجی ما نصه:

«الباب السابع و الثمانون: فی أن علیا خلق من نور النبی: أخبرنا إبراهیم ابن برکات الخشوعی بمسجد الربوة من غوطة دمشق، أخبرنا الحافظ علی بن الحسن، أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه، أخبرنا الحافظ أبو بکر الخطیب، أخبرنا علی ابن محمّد بن عبد اللّه العدل، أخبرنا أبو علی الحسن بن صفوان، حدثنا محمّد بن سهل العطار، حدثنا أبو ذکوان حدثنی حرب بن بیان الضریر من أهل قیساریة، حدثنی أحمد بن عمرو حدثنا أحمد بن عبد اللّه عن عبید اللّه بن عمرو عن عبد الکریم الجزری، عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلق اللّه قضیبا من نور قبل أن یخلق الدنیا بأربعین ألف عام، فجعله أمام العرش حتی کان أول مبعثی، فشق منه نصفا فخلق منه نبیّکم، و النصف الآخر علی بن أبی طالب.

قلت: هکذا أخرجه إمام أهل الشام عن إمام أهل العراق، کما سقناه، و هو فی کتابیهما» [۱].

---

[۱] کفایة الطالب/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۱

کلمة فی تاریخ بغداد ... ص: ۶۱

اشارة

قال ابن جزلة حول تاریخ بغداد للخطیب البغدادی ما نصه:

«و لمّا کان الحدیث و العنایة به و معرفة الرجال الناقلین له من أجلّ العلوم الشرعیة و أشرفها، استحق من صرف إلیه زمانه و وفّر علیه تعبه الثناء و المدح و الترحم علی السلف الماضین منهم.

و قد صنّف الناس فی ذلک و أوغلوا و بالغوا، و میّزوا الثقة من المتهم و الضعیف من القوی، و ما أعظم فائدة ذلک و أجل موقعه، لکثرة ما دسّ الملاحدة و الزنادقة من الأحادیث الموضوعة البشعة المنفردة التی فسد بسماعها خلق من الناس، و اعتقد الغر عند سماعها أنها من قول صاحب الشرع فهلک و تسرع إلی التکذیب و مال إلی الخلاعة، نعوذ باللّه من الشقاء و البلاء.

و هذا الکتاب الذی صنّفه الشیخ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب الحافظ البغدادی رحمه اللّه، و سماه تاریخ بغداد، کتاب جلیل فی هذا العلم نفیس، قد تعب و سهر فیه، و أطال الزمان، و اللّه تعالی یثیبه و یحسن إلیه» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۶۱

و للنقل بعض کلمات کبار العلماء فی حقه:

۱- السمعانی: «صنّف قریبا من مائة مصنف صارت عمدة لأصحاب الحدیث، منها التاریخ الکبیر لمدینة السّلام بغداد» [... ۲].

۲- ابن خلکان: «صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنفات المفیدة، کان من الحفاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنه

---

[۱] المختصر المختار من تاریخ بغداد/ مقدمة المؤلف.

[۲] الأنساب/ البغدادی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۲

یدل علی اطلاع عظیم» [... ۱].

۳- الذهبی: «قال الحافظ ابن عساکر: سمعت الحسین بن محمّد یحکی عن ابن خیرون أو غیره: أن الخطیب ذکر أنه لما حجّ شرب ماء زمزم ثلاث شربات، و سأل اللّه تعالی ثلاث حاجات: أن یحدّث بتاریخ بغداد بها، و أن یملی الحدیث بجامع المنصور، و أن یدفن عند بشر الحافی. فقضیت له الثلاث» [۲].

و ممن ترجم له کذلک السبکی و (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۲

اشارة

روی هذا الحدیث بطرق عدیدة حیث قال:

«قوله علیه السّلام: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه.

أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه، قال: أخبرنا أبو الحسن علی بن منصور الحلبی الأخباری، قال: حدثنا علی بن محمّد العدوی الشمشاطی قال: حدثنا الحسن بن علی بن زکریا، قال: حدثنا أحمد بن المقدام العجلی، قال: حدثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان الفارسی قال: سمعت حبیبی محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل، یسبح اللّه ذلک النور و یقدّسه قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم یزل فی شیء واحدا حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوة و فی علی الخلافة.

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۳

و أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان قال: حدّثنا محمّد بن الحسن بن سلیمان، قال: حدّثنا عبد اللّه بن محمّد البکری، قال: حدّثنا عبد اللّه بن محمد ابن حسان الهروی، قال: حدّثنا جابر بن سهل بن عمر بن جعفر، حدّثنی أبی عن الأعمش عن سالم بن أبی الجعد عن أبی ذر، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا عن یمین العرش، یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة عشر ألف عام، فلم أزل أنا و علی فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب.

و أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی نا: أبو عبد اللّه محمّد بن علی بن مهدی السقطی الواسطی إملاء قال: أخبرنا أحمد بن علی القواریری الواسطی، نا محمّد بن عبد اللّه بن ثابت، نا محمّد بن مصفا، نا بقیة بن الولید عن سعید بن عبد العزیز، عن جابر بن عبد اللّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه عز و جل؟؟؟ أول قطعة من نور فأسنها فی صلب آدم، فساقها حتی قسمها جزءین: جزءا فی صلب عبد اللّه و جزءا فی صلب أبی أبی طالب، فأخرجنی نبیا و أخرج علیا وصیا» [۱].

فائدة ...: ص: ۶۳

لقد جاء فی آخر النسخة التی بأیدینا ما یلی بنصه: «قال فی النسخة التی نقلت منها هذه: قال فی الأم: قال فی نسخة الفقیه بهاء الدین علی بن أحمد الأکوع: فرغ من نسختها أبو الحسن علی بن محمّد بن الحسن بن أبی نزار ابن الشرفیة بواسط العراق، فی ثانی عشر من شوال من سنة خمس و ثمانین و خمسمائة، و اللّه ولی التوفیق.

ثم قال فی أم الأم: و فرغت من نسخها فی جمادی الآخرة من سنة ثلاث و عشرین و ستمائة، و کتب عمر بن الحسن بن ناصر بن یعقوب. ختم اللّه له بخیر.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب ۸۷- ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۴

و قال فی أم هذه النسخة: فرغت أنا من هذه النسخة، یوم تاسع عشر من شهر المحرم الحرام من سنة إحدی و تسعین و تسعمائة سنة بمدینة ثلاـ حماه اللّه بالصالحین من عباده، و کتب مالکه مملوک آل محمّد سعید بن عبد اللّه بن صالح عفا اللّه عنه و حشره فی زمرتهم.

و فرغت أنا من تحصیل هذه النسخة المبارکة- و أنا الفقیر إلی مغفرة اللّه و کرمه، و العائذ به من ألیم عذابه و نقمه: الحسین بن عبد الهادی بن أحمد صلاح، ثبته اللّه بالقول الثابت فی الدنیا و الآخرة- آخر نهار الخمیس خامس شهر جمادی الآخرة، سنة سبع و ثلاثین و ألف سنة بمدینة ثلا حرسها اللّه تعالی بصالحین من عباده، و الحمد للّه رب العالمین و صلّی اللّه علی محمّد و آله الطاهرین، و أنا أسال من اطلع علی هذا الکتاب و استوصیه أن یدعو لی بما أمکن من الدعاء لا سیما لحسن الخاتمة و العقبی، و باللّه التوفیق و الاعانة و هو حسبی و نعم الوکیل».

و جاء فی آخر النسخة أیضا:

«قال فی آخر النسخة التی نقلت منها هذه ما لفظه: حکایة حسنة من المناقب مسموعة فی فضائل أهل البیت: قال أبو الحسن علی بن محمّد بن الشرفیة:

حضر عندی فی دکانی بالوراقین بواسط یوم الجمعة خامس ذی القعدة من سنة ثمانین و خمسمائة: القاضی العدل جمال الدین نعمة اللّه بن علی بن أحمد العطار، و حضر أیضا عندی الأمیر شرف الدین أبو شجاع بن العبری الشاعر، فسأل شرف الدین القاضی جمال الدین أن یسمعه المناقب، فابتدأ بالقراءة علیه من نسختی التی بخطّی فی دکانی یومئذ، و هو یرویها عن جدّه العلّامة المعمّر محمّد بن علی المغازلی عن أبیه المصنف، فهمّا فی القراءة و قد اجتمع علیهما جماعة، إذ اجتاز أبو مصر قاضی العراق و أبو العباس ربیعة و هما ینبزان بالعدالة، فوقفا یغوغیان و ینکران علیه قراءة المناقب، و أطنب قاضی العراق فی التهزء و المجون، و قال فی جملة مقالته علی طریق الاستهزاء: أی قاضی اجعل لنا وظیفة کلّ یوم جمعة بعد الصلاة تسمعنا شیئا من هذه المناقب فی المسجد الجامع، فقال لهما القاضی نعمة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۵

اللّه بن العطار: ما أنتما من أهلها، أنتما قد حضرتما فی درب الخطیب و ذکرتما أن علیا ما کان یحفظ سورة واحدة من کتاب اللّه تعالی، و المناقب تتضمّن أنه ما کان فی الصحابة أقرأ من علی بن أبی طالب، فما أنتما من أهلها، فأکثرا الغوغاء و التهزّء، فضجر القاضی نعمة اللّه بن العطار، و قال بمحضر جماعة کانوا وقوفا:

أللهم إن کان لأهل بیت نبیّک عندک حرمة و منزلة فاخسف به داره و عجّل نکایته، فبات فی لیلته تلک و فی صبیحة یوم السبت من سنة ثمانین و خمسمائة خسف اللّه تعالی بداره، فوقعت هی و القنطرة و جمیع المسنّاة إلی دجلة، و تلف منه فیها جمیع ما کان یملک من مال و أثاث و قماش، فکانت هذه المنقبة من أطرف ما شوهد یومئذ من مناقب آل محمّد صلوات اللّه علیهم.

فقال على بن محمّد بن الشرفية فى ذلك اليوم فى هذا المعنى:

يا أيّها العدل الذى هو عن طريق الحق عادل

متجنبا سبل الهدى و إلى سبيل الغىّ مائل

أ بمثل أهل البيت يا مغرور ويحك أنت هازل

دع عنك أسباب الخلا عة و استمع منى الدلائل

بالأمس حين جحدت من إفضالهم بعض الفضائل

و جريت فى سنن السخر و لست تسمع عذل عاذل

نزل القضاء على ديار ك فى صباحك شرّ نازل

أضحت ديارك سابحات فى الثرى خسف الزلازل

و بقيت يا مغرور فى الد ارين لم تحظ بطائل

هذا الجزاء بهذه الدنيا فعد لهم غدا ما أنت قائل

قال على بن محمّد الشرفية: و قرأت المناقب التى صنّفها ابن المغازلى بمسجد الجامع بواسط، الذى بناه الحجاج بن يوسف الثقفى لعنه اللّه و لقّاه ما عمل، فى مجالس ستة، أوّلها الأحد رابع صفر و آخرهنّ عاشر صفر سنة ثلاث و ثمانين و خمسمائة، فى أمم لا يحصى عديدهم، و كتب قاريها بالمسجد الجامع على بن محمّد

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۶

ابن الشرفية».

ترجمته ...: ص: ۶۶

و أبو الحسن على بن محمّد المعروف بابن المغازلى، من أعلام الفقهاء و المحدّثين من أهل السنة. قال السمعانى: «كان فاضلا عارفا برجالات واسط و حديثهم، و كان حريصا على سماع الحديث و طلبه، رأيت له ذيل التاريخ بواسط و طالعته و انتخبت منه ... روى لنا عنه ابنه بواسط».

۸ رواية شيرويه الديلمى ... ص: ۶۶

اشارة

لقد روى هذا الحديث فى (فردوس الأخبار) حيث قال:

«سلمان: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه مطيعا يسبّح اللّه و يقدس قبل أن يخلق آدم بأربع عشر ألف سنة، فلما خلق اللّه آدم ركّب ذلك النور فى صلبه، و لم نزل فى شىء واحد حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء على بن أبى طالب».

و قال: «سلمان: قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: بخلقت أنا و على من نور واحد قبل أن يخلق آدم بأربعة آلاف عام، فلما خلق اللّه تعالى آدم ركّب ذلك النور فى صلبه، فلم نزل فى شىء واحد حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب، ففىّ النبوة و فى على الخلافة».

ترجمته ...: ص: ۶۶

و قد أثنی علی شیرویه الدیلمی و أطراه کل من ترجم له، کالذهبی فی (تذکرة الحفاظ) و غیره و الرافعی فی (التدوین) و الیافعی فی (مرآة الجنان) و الأسنوی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۷

فی (طبقات الشافعیة ...) و غیرهم من أعلام أهل السنة أصحاب السیر و التواریخ ... و سنورد نصوص عبائرهم فی قسم (حدیث التشبیه) إن شاء اللّه تعالی.

۹ روایة العاصمی ... ص: ۶۷

لقد رواه بطرق عدیدة مستدلا به علی شبه أمیر المؤمنین علیه السّلام لآدم علیه السّلام فی الخلق، ثم أیّده بأحادیث أخر، قال:

«ذکر مشابه نبینا آدم علیه السّلام، فإنه قد وقعت المشابهة بین المرتضی و بینه علیه السّلام بعشرة أشیاء: أوّلها الخلق و الطینة، و الثانی بالمکث و المدة، و الثالث بالصاحبة و الزوجة، و الرابع بالتزویج و الخلعة، و الخامس بالعلم و الحکمة، و السادس بالذهن و الفطنة، و السابع بالأمر و الخلافة، و الثامن بالأعداء و المخالفة، و التاسع بالعرفاء و الوصیة، و العاشر بالأولاد و العترة.

أما الخلق و الطینة فإن آدم علیه السّلام خلق من الطین و خلط طینه بنور الثقلین، فکان طینا دینیّا، و کذلک المرتضی خلق من الطینة الطاهرة و التربة الزکیة الزاهرة، و لذلک

قال المصطفی: خلقت من أطیب الطین و خلق محبی من أسفلها ثم خلطت العلیا بالسفلی، فلو لا النبوة و الرسالة لکنت رجلا من أمتی.

و الذی یؤید ما قلنا:

ما أخبرنی به محمّد بن أبی زکریا الثقة قال: أخبرنا محمّد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد الهاشمی بالکوفة قال: حدّثنا أحمد بن زکریا بن طهمان، قال: حدّثنا محمّد بن خالد الهاشمی قال: حدّثنا الحسن بن إسماعیل بن حماد بن أبی خلیفة، عن أبیه عن زیاد بن المنذر، عن محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب عن أبیه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۸

عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم نقل ذلک النور من صلبه، فلم یزل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسّمه قسمین، فصیّر قسمی فی صلب عبد اللّه و قسم علی فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی و دمه من دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه».

ثم روی أربعة أحادیث أخری، و هذه ألفاظ ثلاثة منها:

«عن أبی الحمراء عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لمّا أسری بی إلی السماء نظرت إلی ساق العرش الأیمن، فإذا علیه مکتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی و نصرته به».

«عن نافع عن ابن عمر قال: بینما رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جالس ذات یوم ببطحاء مکة، إذ هبط علیه جبرئیل الروح الأمین قال: یا محمّد إنّ رب العرش یقرأ علیک السّلام و یقول: لما أخذ میثاق النبیین أخذ میثاقک فی صلب آدم، فجعلک سیّد الأنبیاء و جعل وصیک سیّد الأوصیاء علی بن أبی طالب و یقول: یا محمّد و عزتی لو سألتنی أن أزیل السماوات و الأرض لأزلتها لکرامتک علیّ».

«عن أنس بن مالک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کل مولود یولد فهو فی سرته من التربة التی خلق منها، و أنا و علی بن أبی طالب خلقنا من تربة واحدة».

و هذا لفظ رابعها بسنده:

«أخبرنا الحسين بن محمّد قال: حدّثنا عبد اللّه بن أبی منصور قال: حدّثنا محمّد بن بشر قال: حدّثنا محمّد بن عبد اللّه بن المثنی قال: حدثنی حمید الطویل، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد یسبح اللّه عز و جل فی یمنة العرش قبل خلق الدنیا، و لقد سکن آدم الجنة و نحن فی صلبه، و لقد رکب نوح السفینة و نحن فی صلبه، و لقد قذف إبراهیم فی النار و نحن فی صلبه، فلم یزل یقلبنا اللّه عز و جل فی أصلاب طاهرة إلی أرحام طاهرة، حتی انتهی بنا إلی عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۶۹

المطلب، فجعل ذلک النور بنصفین، فجعلنی فی صلب عبد اللّه و جعل علیا فی صلب أبی طالب، و جعل فیّ النبوة و الرسالة و جعل فی علی الفروسیة و الفصاحة، و اشتق لنا اسمین من أسمائه، فربّ العرش محمود و أنا محمّد، و هو الأعلی و هذا علی».

قال العاصمی: «فهذه الأحادیث تدلّ علی صحّة ما أشرنا إلیه و رجحان ما دلّلنا علیه» [۱].

۱۰ روایة أبی الفتح النطنزی ... ص: ۶۹

اشارة

لقد روی هذا الحدیث قائلا:

«أنبأنا أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد قال: حدّثنا أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ قال: حدّثنا أحمد ابن یوسف بن خلاد النصیبی ببغداد، قال: حدّثنا الحارث بن أبی أسامة التمیمی قال: حدّثنا داود بن المحبر بن محمّد قال: حدّثنا قیس بن الربیع، عن عباد بن کثیر عن أبی عثمان الرازی عن سلمان الفارسی قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور عن یمین العرش، نسبّح اللّه و نقدّسه من قبل أن یخلق اللّه عز و جل آدم بأربع عشرة آلاف سنة، فلما خلق اللّه آدم نقلنا إلی أصلاب الرجال و أرحام النساء الطاهرات، ثم نقلنا إلی صلب عبد المطلب و قسمنا بنصفین، فجعل النصف فی صلب أبی عبد اللّه و جعل النصف فی صلب أبی طالب، فخلقت من ذلک النصف و خلق علی من النصف الآخر، و اشتق اللّه لنا من أسمائه اسما، و اللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و أخی علی، و اللّه فاطر و ابنتی فاطمة، و اللّه محسن و ابنای الحسن و الحسین. فکان اسمی

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۰

فی الرسالة و النبوة، و کان اسمه فی الخلافة و الشجاعة، فأنا رسول اللّه و علی سیف اللّه» [۱].

و روی النطنزی حدیث الأشباح بسنده عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: «لما خلق اللّه عز و جل آدم و نفخ فیه من روحه عطس فألهمه اللّه «الحمد للّه رب العالمین»، فقال له ربّه: یرحمک اللّه، فلما سجد له الملائکة تداخله العجب فقال:

یا رب خلقت خلقا هو أحب إلیک منّی؟ فلم یجب، ثم قال الثانیة، فلم یجب.

ثم قال الثالثة، فلم یجب. ثم قال الرابعة فقال اللّه عز و جل له: نعم و لولاهم ما خلقتک. فقال: فأرنیهم، فأوحی اللّه عز و جل إلی ملائکة الحجب أنه ارفعوا الحجب، فلما رفعت إذا آدم بخمسة أشباح قدّام العرش، فقال یا رب من هؤلاء؟

قال: یا آدم هذا نبیی، و هذا علی أمیر المؤمنین ابن عم النبی، و هذه فاطمة بنت نبیی، و هذان الحسن و الحسین ابنا علی و ولدا نبیی.

ثم قال: یا آدم هم الأول.

ففرح بذلک. فلما اقترف الخطیئة قال: یا رب أسألک بمحمّد و علی و فاطمة و الحسن و الحسین لما غفرت لی فغفر اللّه له، فهذا الذی قال اللّه عز و جل: فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ فَتابَ عَلَیْهِ. فلما أهبط إلی الأرض صاغ خاتما نقش علیه: محمّد رسول اللّه. و یکنی آدم بأبی محمّد» [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۰

و سنورد ترجمة النطنزی مفصّلة فی قسم (حدیث التشبیه) و نذکر کلمة تلمیذه السمعانی فی حقه، و مدح ابن النجار له، و إطراء الصفدی فی الوافی بالوفیات ... فانتظر.

[۱- ۲] الخصائص العلویة- مخطوط.

۱۱ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۷۱

اشارة

قال الحموینی ما نصه: «أنبأنی أبو طالب بن أنجب الخازن، عن ناصر بن أبی المکارم إجازة قال: أنبأنا أبو المؤید الموفق بن أحمد إجازة إن لم یکن سماعا.

(ح) و أنبأنی العزیز محمّد بن أبی القاسم، عن والده أبی القاسم بن أبی الفضل بن عبد الکریم إجازة قالا: أخبرنا شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی إجازة، أنبأنا عبدوس بن عبد اللّه الهمدانی کتابة، حدّثنا أبو الحسن علی ابن عبد اللّه، أنبأنا أبو علی محمّد بن أحمد العطشی، حدّثنا أبو سعید العدوی الحسن بن علی، حدّثنا أحمد بن المقدام العجلی أبو الأشعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان عن زاذان عن سلمان قال: سمعت حبیبی المصطفی محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل مطیعا، یسبّح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة عشر ألف سنة، فلما خلق اللّه تعالی آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی» [۱].

کما و یستفاد روایة شهردار الدیلمی من سند روایة الخوارزمی الآتیة أیضا.

ترجمته ...: ص: ۷۱

و شهردار الدیلمی من أعلام حفاظ أهل السنة کأبیه، فقد قال الذهبی نقلا عن السمعانی: «کان حافظا عارفا بالحدیث فهما عارفا بالأدب ظریفا. سمع أباه و عبدوس بن عبد اللّه و مکی السلّار و طائفة. و أجاز له أبو بکر ابن خلف

---

[۱] فرائد السمطین- ۱/ ۴۲.

الشیرازی، و عاش خمسا و سبعین سنة» [۱].

و کذا ترجم له کلّ من السبکی و الأسنوی و ابن قاضی شهبة الأسدی فی کتبهم فی (طبقات الشافعیة).

۱۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۷۲

اشارة

روی هذا الحدیث بقوله: «أخبرنی شهردار هذا إجازة، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه الهمدانی کتابة، حدّثنا أبو الحسن علی بن عبد اللّه، حدّثنا أبو علی محمّد ابن أحمد العطشی...

و أخبرنی شهردار هذا إجازة، أخبرنا عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، حدّثنا الشریف أبو طالب الجعفری، حدّثنا ابن مردویه الحافظ، حدّثنا إسحاق بن محمّد بن علی بن خالد، حدّثنا أحمد بن زکریا، حدّثنا ابن طهمان، حدّثنا محمّد بن خالد الهاشمی، حدّثنا الحسین بن إسماعیل بن حماد، عن أبیه عن زیاد بن المنذر عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جده قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم سلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه یقلبه من صلب إلی صلب، حتی أقره فی صلب عبد المطلب، فقسّمه نصفین قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۲].

و قال الخوارزمی: «أخبرنی سید الحافظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن

---

[۱] العبر فی خبر من ۳/ ۲۹.

[۲] مناقب امیر المؤمنین- ۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۳

شهردار الدیلمی الهمدانی- فیما کتب الی من همدان- أخبرنی أبو الفتح عبدوس ابن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنی الشیخ الخطیب أبو الحسن صاعد ابن محمّد بن الغیاث الدامغانی بدامغان، حدثنی أبو یحیی محمّد بن عبد العزیز البسطامی، حدّثنا أبو بکر القرشی، حدّثنی أبو سعید الحسن بن علی بن زکریا، حدّثنی هدبة بن خالد القیسی، عن حماد بن ثابت البنانی عن عبید بن عمیر اللیثی عن عثمان بن عفان قال قال عمر بن الخطاب: إن اللّه تعالی خلق ملائکة من نور وجه علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۳

و للخوارزمی تراجم فی عدة من المصادر المعتبرة، و من ذلک ما جاء فی (العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الأمین) للحافظ تقی الدین الفاسی حیث عنونه بقوله: «الموفق بن أحمد بن محمّد المکی، أبو المؤید، العلامة خطیب خوارزم، کان أدیبا فصیحا مفوها، خطب بخوارزم دهرا و أنشأ الخطب و أقرأ الناس و تخرّج به جماعة، و توفی بخوارزم فی صفر سنة ۵۶۸. ذکره هکذا الذهبی فی (تاریخ الإسلام). و ذکره الشیخ محیی الدین عبد القادر الحنفی فی (طبقات الحنفیة) و قال: ذکره القفطی فی (أخبار النحاة»....)

۱۳ روایة ابن عساکر ... ص: ۷۳

اشارة

لقد قال الحافظ الکنجی ما نصه: «و أخبرنا أبو إسحاق الدمشقی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا ابو غالب بن البنا، أخبرنا أبو محمّد

الجوهری، أخبرنا

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۴

أبو علی بن محمّد بن أحمد بن یحیی، حدّثنا أبو سعید العدوی، حدّثنا أبو الأشعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید، عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا، یسبح اللّه ذلک النور و یقدّسه قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

قلت: هکذا أخرجه محدّث الشام فی تاریخه فی الجزء الخمسین بعد الثلاث مائة قبل نصفه، و لم یطعن فی سنده ، و لم یتکلّم علیه، و هذا یدل علی ثبوته» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۴

و قد ذکرنا فی قسم (حدیث الثقلین) عدة من مصادر ترجمة الحافظ ابن عساکر الدمشقی، مثل (وفیات الأعیان ۲/ ۴۷۱) و (طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵) و (طبقات الحفاظ ۴۷۴) و غیرها.

و فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) ما ملخصه: «ابن عساکر- الامام الحافظ الکبیر، محدّث الشام، فخر الأئمة، ثقة الدین، أبو القاسم، صاحب التصانیف عدد شیوخه ۱۳۰۰ و نیف شیخ و ۸۰ امرأة. قال السمعانی: أبو القاسم حافظ ثقة متقن دیّن خیّر حسن السمت. قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدثین فی وقته، انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة، و به ختم هذا الشأن ....»

۱۴ روایة النور الصالحانی ... ص: ۷۴

لقد روی الشهاب أحمد: «عن علی بن حسین عن أبیه عن جدّه قال: قال

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۵

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق اللّه تعالی آدم بأربعة آلاف عام، فلما خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه ینقله من صلب إلی صلب، حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسم قسمین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، و من أحبه فبحبی أحبه».

ثم إنه روی حدیث (الشجرة) ثم قال: «روی الحدیث الأول الامام الصالحانی نور الدین أبو الرجاء محمود بن محمّد، الذی سافر و رحل و أدرک المشایخ و سمع و أسمع، و صنّف فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و صحب بالعراق أبا موسی المدینی الامام و من فی طبقته، بإسناده إلی الامام الحافظ ابن مردویه، بإسناده مسلسلا مرفوعا» [... ۱].

و من هذه العبارة یظهر جانب من عظمة الصالحانی و مناقبه الشامخة.

۱۵ روایة أبی الفتح ناصر المطرزی ... صض: ۷۵

لقد قال الحموینی: «أنبأنی أبو طالب ابن أنجب الخازن عن ناصر بن أبی المکارم إجازة»....

کما قال أیضا: «أنبأنی الشیخ أبو طالب ابن أنجب بن عبید اللّه، عن محب الدین محمّد بن محمود بن الحسن بن النجار إجازة، عن برهان الدین أبی الفتح ناصر بن أبی المکارم المطرزی إجازة ... عن محمّد بن علی بن الحسین بن أبیه عن جده (صلوات اللّه علیهم) قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسمه قسمین: قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه، لحمه لحمی، و دمه دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه، و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

۱۶ روایة صدر الأفاضل الخوارزمی ... ص: ۷۶

اشارة

لقد رواه فی شرح قول المعری:

[له الجوهر الساری یوهم شخصه یجوب إلیه محتدا بعد محتد]

قائلا ما نصه: «هذا من

قوله علیه السّلام: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم نقل ذلک النور إلی صلبه، فلم یزل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب فقسمه قسمین: فصیر قسمی فی صلب عبد اللّه، و قسم علی فی صلب أبی طالب فعلی منی و أنا منه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۶

و فضائل صدر الأفاضل لا تخفی علی من راجع المعاجم الرجالیة و کتب

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۴۴.

[۲] أنظر: شروح سقط الزند ۱/ ۳۵۳- القصیدة الثامنة.

الأدب، فقد ترجم له:

۱- یاقوت الحموی: «القاسم بن الحسین بن محمّد بن محمّد الخوارزمی، صدر الأفاضل حقا و واحد الدهر فی علم العربیة صدقا، ذو الخاطر الوقّاد و الطبع النقّاد و القریحة الحاذقة و النحیرة الصادقة، برع فی علم الأدب و فاق فی نظم الشعر و نثر الخطب، فهو إنسان عین الزمان و غرة جبهة هذا الأوان، سألته عن مولده فقال: مولدی فی اللیلة التاسعة من شعبان سنة خمس و خمسین و خمسمائة...

و قلت له ما مذهبک؟ فقال: حنفی، و لکن لست خوارزمیا لست خوارزمیا یکررها، إنما اشتغلت ببخارا فأری رأی أهلها. نفی عن نفسه أن یکون معتزلیا» [... ۱].

۲- عبد القادر القرشی ...: «تفقّه علی أبی الفتح ناصر بن عبد السید المطرزی و أخذ عنه العربیة، و له تصانیف: شرح المفصل سماه التحبیر ثلاث مجلدات، و شرح سقط الزند ... قتلته التتار سنة عشرة و ستمائة» [۲].

۳- السیوطی، و أورد کلمة یاقوت المتقدمة أیضا [۳].

۴- الکفوی: «الشیخ الکامل الفاضل» [... ۴].

۵- علی بن سلطان القاری المکی کذلک [۵].

۱۷ روایة أبی القاسم عبد الکریم الرافعی القزوینی ... ص: ۷۷

اشارة

قال العلّامة الحموینی ما نصه: «و أخبرنی الشیخ الصالح جمال الدین أحمد

---

[۱] معجم الأدباء ۱۶/ ۲۳۸.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۴۱۰.

[۳] بغیة الوعاة ۳۷۶.

[۴] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۵] الأثمار الجنیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۸

ابن محمّد بن محمّد المعروف بمذکویه القزوینی و غیره إجازة، بروایتهم عن الشیخ الامام إمام الدین أبی القاسم عبد الکریم بن محمّد بن عبد الکریم الرافعی القزوینی إجازة، أنبأنا الشیخ العالم عبد القادر بن أبی صالح الجیلی قال: أنبأنا أبو البرکات هبة اللّه بن موسی السقطی قال: أنبأ القاضی أبو المظفر هناد بن إبراهیم النسفی قال: أنبأنا الحسن محمّد بن موسی بتکریت قال: أنبأنا محمّد بن فرحان، حدّثنا محمّد بن یزید القاضی، حدّثنا قتیبة، حدّثنا اللیث بن سعد، عن العلاء ابن عبد الرحمن عن أبیه عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: لما خلق اللّه تعالی أبا البشر و نفخ فیه من روحه، التفت آدم یمنة العرش، فإذا فی النور خمسة أشباح سجّدا و رکّعا، قال آدم: یا رب هل خلقت أحدا من طین قبلی؟ قال: لا یا آدم. قال: فمن هؤلاء الخمسة الذین أراهم فی هیئتی و صورتی؟ قال: هؤلاء خمسة من ولدک لولاهم ما خلقتک، هؤلاء خمسة شققت لهم خمسة أسماء من أسمائی، لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار و لا العرش و لا الکرسی و لا السماء و لا الأرض و لا الملائکة و لا الإنس و لا الجن، فأنا المحمود و هذا محمّد و أنا العالی و هذا علی، و أنا الفاطر و هذه فاطمة، و أنا الإحسان و هذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسین.

آلیت بعزتی أنّه لا یأتینی أحد بمثقال حبّة من خردل من بغض أحدهم إلّا أدخلته نارا و لا أبالی. یا آدم هؤلاء صفوتی بهم أنجیهم و بهم أهلکهم، فإذا کان لک إلیّ حاجة فبهؤلاء توسل.

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: نحن سفینة النجاة من تعلّق بها نجا و من حاد عنها هلک، فمن کان له إلی اللّه حاجة فلیسأل بنا أهل البیت» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۸

و الرافعی القزوینی من أعلام محدّثی أهل السنة و مؤرخیهم، و کتابه (التدوین) من أشهر الکتب المعتمدة ... و قد ترجم للرافعی و أثنی علیه علماؤهم

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۷۹

کالسبکی فی (طبقاته ۵/ ۱۱۹) و ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات ۲/ ۳) و ابن الوردی فی (تاریخه ۲/ ۱۸۴).

۱۸ إثبات الشیخ فرید الدین العطّار ... ص: ۷۹

اشارة

لقد أثبت هذا الحدیث بقوله:

«تو نور أحمد و حیدر یکی دان که تا گردد بتو أسرار آسان» [۱]

ترجمته ...: ص: ۷۹

و توجد ترجمته فی (نفحات الأنس) و غیره من تراجم العرفاء. و قد نصّ (الدهلوی) فی کتابه علی أنه من الأکابر المقبولین عند أهل السنة.

۱۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۷۹

اشارة

لقد قال الوصابی: «و عنه- أی عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد، یسبح اللّه علی متن العرش من قبل أن یخلق أبونا آدم بألفی عام، فلمّا خلق آدم صرنا فی صلبه، ثم نقلنا من کرام الأصلاب إلی مطهّرات الأرحام، حتّی صرنا فی صلب عبد المطلب، ثم قسّمنا نصفین، فصیّرنی فی صلب عبد اللّه، و صار علی فی صلب أبی طالب، فاختارنی للنبوّة، و اختار علیا للشجاعة و العلم و الفصاحة، و شق لنا أسماء من أسمائه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و هذا علی.

---

[۱] أسرار نامه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۰

أخرجه ابن الأسبوع الأندلسی فی کتابه الشفا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۰

و ابن سبع صاحب کتاب (شفاء الصدور) من أجلّة حفاظ أهل السنة، و أعاظم علمائهم، کما یظهر من ترجمته، و إلیک بعض الکلمات الواردة فی حقّه:

۱- الذهبی: «الکلاعی- الامام العالم الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها أبو الربیع ... عنی أتم عنایة بالتقیید و الروایة، و کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به حافظا حافلا عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للمواليد و الوفیات، یتقدّم أهل زمانه فی ذلک و فی حفظه اسماء الرجال، خصوصا من تأخر زمانه و عاصره، کتب الکثیر، و کان خطّه لا نظیر له فی الإتقان و الضبط، مع الاستبحار فی الأدب و الاستهتار بالبلاغة، فردا فی إنشاء الرسائل، مجیدا فی النظم خطیبا فصیحا مفوها مدرکا، حسن السرد و المساق لما ینقله، مع الشارة الأنیقة و الزیّ الحسن، و هو کان المتکلّم عن الملوک فی زمانه فی المجالس، المبیّن عنهم لما یرومونه فی المحافل علی المنابر، ولی خطابة بلنسة فی أوقات، و له تصانیف مفیدة فی فنون عدیدة ... و إلیه کانت الرحلة للأخذ عنه، انتفعت به فی الحدیث کلّ الانتفاع و أخذت عنه کثیرا.

قلت: حدّث عنه أبو العباس أحمد بن العماد قاضی تونس، و طائفة، قال ابن مندی: لم ألق مثله جلالة و نبلا و ریاسة و فضلا، و کان إماما مبرّزا فی فنون من منقول و معقول و موزون و منثور، جامعا للفضائل، برع فی علوم القرآن و التجوید، أما الأدب فکان ابن بجدته، و هو ختام الحفاظ ...

قال الأبّار ... و هو آخر الحفاظ و البلغاء بالأندلس، استشهد بکابیة تنسیه علی ثلاث فراسخ من مرسیة مقبلا غیر مدبر، فی العشر من ذی الحجة سنة ۶۳۴.

قال الحافظ المنذری: توفی شهیدا بید العدو، و کان مولده بظاهر مرسیة فی

---

[۱] الاکتفاء فی فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط، و قد ذکر فی کشف الظنون ۲/ ۱۰۵۰ «کتاب شفاء الصدور»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۱

مستهل رمضان سنة ۶۵ ... جمع مجالس تدل علی غزارة علمه و کثرة حفظه و معرفته بهذه الشأن، کتب إلینا بالإجازة سنة أربع عشرة» [۱].

و قال الذهبی أیضا بترجمته: «و أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی بن سالم البلنسی الحافظ الکبیر، صاحب التصانیف بقیة أعلام الأثر بالأندلس...

قال الأبار: کان بصیرا بالحدیث حافظا عاقلا عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للمواليد و الوفیات، یتقدم أهل زمانه فی ذلک خصوصا من تأخّر عنه» [... ۲].

۲- الیافعی: «الحافظ أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی البلنسی صاحب التصانیف و بقیة أعلام الأثر» ثم أورد کلمة الأبار المذکورة سابقا [۳].

۳- السیوطی: «أبو الربیع الامام الحافظ البارع محدّث الأندلس و بلیغها» [... ۴].

۴- الشامی صاحب السیرة ...: «أبا الربیع فالثقة الثبت سلیمان بن سالم الکلاعی» [۵].

۵- المقری ...: «کان رحمه اللّه تعالی حافظا للحدیث، مبرزا فی نقده، تام المعرفة بطرقه، ضابطا لأحکام أسانیده، ذاکرا لرجاله»... [۶].

اشارة

لقد روی هذا الحدیث فی باب خصّه به حیث قال:

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۱۷.

[۲] العبر حوادث ۶۴۳.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۶۴۳.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۴۹۷.

[۵] سبل الهدی و الرشاد/ مقدمة الکتاب.

[۶] نفح الطیب- فی ذکر وقعة اینجة ۲/ ۵۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۲

«الباب السابع و الثمانون: فی أن علیا خلق من نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أخبرنا ابراهیم بن برکات الخشوعی بمسجد الربوة من غوطة دمشق، أخبرنا الحافظ علی بن الحسن، أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه، أخبرنا الحافظ أبو بکر الخطیب، أخبرنا علی بن محمّد بن عبد اللّه المعدل، أخبرنا أبو علی الحسین بن صفوان، حدّثنا محمّد بن سهل العطار، حدثنی أبو ذکوان، حدثنی حرب بن بیان الضریر من أهل قیساریة، حدثنی أحمد بن عمرو، حدّثنا أحمد بن عبد اللّه عن عبد اللّه بن عمرو، عن عبد الکریم الجزری عن عکرمة عن ابن عباس قال: قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: خلق اللّه قضیبا من نور قبل أن یخلق الدنیا بأربعین ألف عام، فجعله أمام العرش حتی کان أوّل مبعثی، فشق منه نصفا، فخلق منه نبیکم، و النصف الآخر علی بن أبی طالب.

أخرجه إمام أهل الشام عن إمام أهل العراق کما سقناه، و هو فی کتابیهما.

و أخبرنا أبو إسحاق الدمشقی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا أبو غالب ابن البنا، أخبرنا أبو محمّد الجوهری، أخبرنا أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی، حدّثنا أبو سعید العدوی، حدّثنا أبو الأشعث، حدّثنا الفضیل بن عیاض، عن ثور بن یزید عن خالد بن معدان، عن زاذان عن سلمان قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق آدم بأربع عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّز ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

قلت: هکذا أخرجه محدّث الشام فی تاریخه فی الجزء الخمسین بعد الثلاثمائة قبل نصفه

، و لم یطعن فی سنده و لم یتکلّم علیه، و هذا یدل علی ثبوته [عنده ».

أخبرنا علی بن أبی عبد اللّه المعروف بابن المقیّر البغدادی بدمشق، عن أبی الفضل محمّد الحافظ، أخبرنا أبو نصر بن علی، حدّثنا ابو الحسن علی بن محمّد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۳

المؤدب، حدّثنا أبو الحسن الفارسی، حدّثنا أحمد بن سلمة النمری، حدّثنا أبو الفرج غلام فرج الواسطی، حدّثنا الحسن بن علی، عن مالک عن أبی سلمة عن أبی سعید قال: سأل أبو عقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا رسول اللّه من سید المسلمین؟ (و ساق الکنجی الروایة بطولها إلی أن سأل أبو عقال):

فأیّهم أحبّ إلیک؟

قال: علی بن أبی طالب.

فقلت: و لم ذلک؟

فقال: لأنی خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد.

قال: فقلت: فلم جعلته آخر القوم؟

قال: ویحک یا أبا عقال، أ لیس قد أخبرتک أنّی خیر النبیین، و قد سبقونی بالرسالة و بشّروا بی من قبلی، فهل ضرّنی شیء إذ کنت آخر القوم؟! أنا محمّد رسول اللّه، و کذلک لا یضرّ علیا إذا کان آخر القوم، و لکن یا أبا عقال فضل علی علی سائر الناس کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة.

قلت: هذا حدیث حسن عال و فیه طول أنا اختصرته، ما کتبنا إلّا من هذا الوجه.

ثم روی الکنجی بسنده عن أبی أمامة الباهلی «قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه خلق الأنبیاء من أشجار شتی، و خلقنی و علیا من شجرة واحدة، فأنا أصلها و علی فرعها و فاطمة لقاحها و الحسن و الحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجی و من زاغ عنها هوی، و لو أن عبدا عبد اللّه بین الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام ثم لم یدرک صحبتنا [محبتنا] أکبه اللّه علی منخریه فی النار، ثم تلا قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

قلت: هذا حدیث حسن عال رواه الطبری فی معجمه کما أخرجناه سواء.

و رواه محدّث الشام فی کتابه بطرق شتی» ثم رواه بأسانید عن ابن عساکر محدّث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۴

الشام بها [۱].

الکنجی و کتابه ... ص: ۸۴

۱- لقد صرح الحافظ الکنجی بأنّ ما فی کتابه من الأحادیث هی:

«أحادیث صحیحة من کتب الأئمة و الحفاظ فی مناقب أمیر المؤمنین علی، الذی لم ینل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فضیلة فی آبائه و طهارة مولده إلّا هو قسیمه فیها».

و قد ألّفه و أملاه «تأسیا بما رویناه ... عن شقیق عن عبد اللّه قال: قلت یا رسول اللّه المرء یحب القوم و لما یلحق بهم؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

المرء مع من أحب» [۲].

۲- لقد نقل الشیخ نور الدین ابن الصباغ فی کتابه عن (کفایة الطالب)، و هذا نص کلامه:

«و من کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب، تألیف الامام الحافظ أبی عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، عن عبد اللّه بن عباس- رضی اللّه عنهما-: إن سعید بن جبیر کان یقوده» [... ۳].

و قد ذکر الجلبی هذا الکتاب معبّرا عن مؤلّفه ب «الشیخ الحافظ» [... ۴].

۳- و للکنجی کتاب اسمه (البیان فی أخبار صاحب الزمان) ذکره الجلبی قائلا: «للشیخ أبی عبد اللّه» [... ۵].

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۴- ۳۱۹.

[۲] کفایة الطالب/ المقدمة.

[۳] الفصول المهمة/ ۱۱۱.

[۴] کشف الظنون ۲/ ۱۴۹۷.

[۵] المصدر ۱/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۵

و ممن نقل عن هذا الکتاب: عبد اللّه بن محمّد المطیری فی کتابه (الریاض الزاهرة) فقد قال: «قال الشیخ أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی فی کتابه (البیان فی أخبار صاحب الزمان) من الدلالة علی کون المهدی حیا باقیا» [... ۱].

إذن، عبّروا عن الکنجی ب (الحافظ) و (الشیخ). و لنذکر بعض النصوص فی المراد من الکلمتین فی الاصطلاح:

کلمة «الحافظ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۵

إنّ هذه الکلمة تدل علی عظمة شأن من لقب بها و علو منزلة من أطلقت علیه ... کما تدل علی ذلک کلمات أئمة الفن:

قال الذهبی: «و الحافظ أعلی من المفید فی العرف، کما أن الحجة فوق الثقة» [۲].

و قال القاری: «الحافظ المراد به حافظ الحدیث لا القرآن، و کذا ذکره میرک، و یحتمل أنه کان حافظا للکتاب و السنة.

ثم الحافظ فی اصطلاح المحدثین: من أحاط علمه بمائة ألف حدیثا متنا و إسنادا ... و قال ابن الجوزی ...: و الحافظ من روی ما یصل إلیه، و وعی ما یحتاج لدیه» [۳].

و قال الشعرانی: «کان الحافظ ابن حجر یقول: الشروط التی إذا اجتمعت فی الإنسان سمی حافظا هی: الشهرة بالطلب، و الأخذ من أفواه الرجال، و المعرفة بالجرح و التعدیل لطبقات الرواة و مراتبهم، و تمییز الصحیح من السقیم،

---

[۱] الریاض الزاهرة- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ بترجمة: محمّد بن احمد محدث جرجرایا.

[۳] جمع الوسائل فی شرح الشمائل: ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۶

حتی یکون ما یستحضره من ذلک أکثر مما لا یستحضره، مع استحفاظ الکثیر من المتون، فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ» [۱].

و قال البدخشانی: «الحافظ: یطلق هذا الاسم علی من مهر فی فن الحدیث، بخلاف المحدّث» [۲].

کلمة «الشیخ» فی الاصطلاح ...: ص: ۸۶

و أما کلمة «الشیخ» فی الاصطلاح فقد قال القاری:

«المحدث» و «الشیخ» و «الامام» هو «الأستاد الکامل» [۳].

و کذا قال غیره.

۲۱ روایة المحبّ الطبری ... ص: ۸۶

اشارة

لقد روی هذا الحدیث فی (الریاض النضرة فی فضائل العشرة) الذی طالما اعتمد علیه (الدهلوی) و والده- من دون أن یتکلّم فیه کما فعل بالنسبة إلی بعض الأحادیث الصحیحة کحدیث سد الأبواب- و هذا نص کلامه:

«ذکر اختصاصه بأنه قسیم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی نور کانا علیه قبل خلق الخلق)

عن سلمان قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم قسم ذلك

---

[۱] لواقح الأنوار- ترجمة جلال الدين السيوطى.

[۲] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۳] جمع الوسائل فى شرح الشمائل: ۷۰.

النور جزءين، فجزء أنا و جزء على. أخرجه أحمد فى المناقب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۷

و قد أثنى على المحبّ الطبرى كلّ من ترجم له كالذهبى فى (تذكرة الحفاظ) و (المعجم المختص) و (العبر) و (دول الإسلام) و ابن الوردى فى (تتمة المختصر) و السبكى فى (طبقات الشافعية) و الصفدى فى (الوافى بالوفيات) و السيوطى فى (طبقات الحفاظ) و غيرهم...

۲۲ رواية الحموينى ... ص: ۸۷

لقد روى هذا الحديث بألفاظ مختلفة- بعد أن روى حديث الأشباح المتقدم سابقا من طريق الرافعى بسنده عن ابن عباس، و سلمان، و الحسن بن إسماعيل ابن عباد عن أبيه عن جده، و محمّد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب عن أبيه عن جده ... و هذا نص كلامه:

«أنبأنى أبو اليمن عبد الصمد بن عبد الوهاب بن عساكر الدمشقى بمكة شرفها اللّه [تعالى قال: أنبأنا المؤيد بن محمّد بن على الطوسى كتابة، أنبأنا عبد الجبار بن محمّد الحوارى البيهقى، أنبأنا الامام أبو الحسن على بن أحمد الواحدى، قال: أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه بن يوسف، أنبأنا محمّد بن حامد بن الحرث التميمى، حدّثنا الحسن بن عرفة، حدّثنا على بن قدامة، عن ميسرة بن عبد اللّه، عن عبد الكريم الجزرى، عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلى: خلقت أنا و أنت من نور اللّه تعالى.

---

[۱] الرياض النضرة ۲/ ۲۱۷.

أخبرنى السيد النسّابة عبد الحميد بن فخار الموسوى رحمه اللّه كتابة، أخبرنا النقيب أبو طالب عبد الرحمن بن عبد السميع الواسطى إجازة، أنبأنا شاذان بن جبرئيل بن إسماعيل القمى بقراءتى عليه، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن عبد العزيز القمى، أنبأنا [الامام حاكم الدين أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن على بن أحمد، أنبأنا محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، أنبأنا أبو على الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد قال: حدّثنا أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، حدّثنا أحمد بن يوسف بن خلاد النصيبى ببغداد، قال: حدّثنا الحارث بن أبى أسامة التميمى قال: حدّثنا داود بن المحبر بن محمّد قال: حدّثنا قيس بن الربيع، عن عباد بن كثير عن أبى عثمان النهدى عن سلمان الفارسى رضى اللّه عنه قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: خلقت أنا و على بن أبى طالب من نور عن يمين العرش، نسبح اللّه و نقدسه [من قبل أن يخلق اللّه عز و جل آدم بأربعة عشر ألف سنة، فلمّا خلق اللّه آدم نقلنا إلى أصلاب الرجال و أرحام النساء الطاهرات، ثم نقلنا إلى صلب عبد المطلب، و قسّمنا نصفين فجعل النصف فى صلب أبى عبد اللّه و جعل النصف فى صلب عمى أبى طالب، فخلقت من ذلك النصف و خلق على من النصف الآخر، و اشتق اللّه تعالى لنا من أسمائه أسماء، فاللّه عز و جل المحمود و أنا محمّد و اللّه الأعلى و أخى على و اللّه الفاطر و ابنتى فاطمة و اللّه محسن و ابناى الحسن و الحسين، و كان اسمى فى الرّسالة و النبوة و كان اسمه فى الخلافة و الشجاعة، فأنا رسول اللّه و على سيف اللّه.

أنبأنى أبو طالب بن أنجب الخازن عن ناصر بن أبى المكارم إجازة قال:

أنبأنا أبو المؤيّد الموفق بن أحمد إجازة ان لم يكن سماعا. (ح) أنبأنى العزيز محمّد عن والده أبى القاسم بن أبى الفضل بن عبد الكريم إجازة قال: أخبرنا شهردار ابن شيرويه بن شهردار الديلمى إجازة، أنبأنا عبدوس (إلى آخر ما تقدم فى شهردار ابن شيرويه الديلمى).

و بهذا الاسناد إلى شهردار إجازة (... إلى آخر ما تقدم فى الخوارزمى).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۸۹

أنبأنى الشيخ أبو طالب بن أنجب «... إلى آخر ما تقدم فى أبى الفتح المطرزى» [۱].

۲۳ رواية شرف الدين الدركزينى الطالبى القرشى ... ص: ۸۹

اشارة

لقد قال على بن إبراهيم فى (بحر المناقب) ما ترجمته:

«فى (نزل السائرين) و (المناقب للخطيب) عن سلمان الفارسى رحمه اللّه قال: سمعت حبيبى المصطفى محمّدا صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه عز و جل مطيعا، يسبح اللّه ذلك النور و يقدسه قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالى آدم ركّب ذلك النور فى صلبه، فلم نزل فى شىء واحد، حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء على بن أبى طالب» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۹

قال الأسنوى الشافعى بترجمته ما نصه:

«شرف الدين محمود بن محمّد بن محمّد القرشى الطائى المعروف بالدركزينى: كان عالما زاهدا، كثير العبادة شديد الاتباع للسنّة، صاحب كرامات أجمع عليها العامة و الخاصة، الملوك و العلماء فمن دونهم، و كان طويلا جدا، جهورى الصوت، حسن الخلق و الخلق، جوادا، من بيت علم و دين، و له أولاد علماء صلحاء، صنّف فى الحديث كتابا سماه (نزل السائرين) فى مجلّد واحد،

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۳۹- ۴۴.

[۲] بحر المناقب- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۰

و (شرح منازل السائرين) فى جزءين.

توفی یوم الجمعة الحادی عشر من شعبان سنة ثلاث و أربعین و سبعمائة و له فی عشر المائة ثلاث سنین، و دفن ب (درکزین) و هی بدال مهملة مفتوحة ثم راء ساکنة ثم کاف مکسورة ثم زاء معجمة بعدها یاء و نون: بلد من همدان، بینهما اثنا عشر فرسخا» [۱].

۲۴ روایة جمال الدین المدنی الزرندی ... ص: ۹۰

اشارة

لقد روی هذا الحدیث عن ابن عباس عن النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- حیث قال: «روی ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل من قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه عز و جل آدم سلک ذلک النور فی صلبه، و لم یزل اللّه عز و جل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسمه قسمین قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا منه و هو ولی کل مؤمن من بعدی».

کما ضمّنه فی أبیات له نظمها فی مدح الامام أمیر المؤمنین هذا مطلعها:

أخو أحمد المختار صفوة هاشم أبو السادة الغر المیامین بالمنن

فی قوله:

هما ظهرا شخصین و النور واحد بنصّ حدیث النفس و النور فاعلمن [۲]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۵۵۵.

[۲] نظم درر السمطین: ۷۹- ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۱

کتاب نظم درر السمطین ...: ص: ۹۱

و قد بیّن (الزرندی) قیمة کتابه هذا فی خطبته فقال:

«جمعت فیه ما ورد فی فضائلهم من أحادیث مما نقلها العلماء و الأئمة، تنبیها علی عظم قدرهم و شرفهم و موالاتهم الواجبة علی جمیع الأمة ... و أسأل اللّه تعالی أن یجعل سعیی فیما نظمت فیه من الدرر و جمعت فیه من الغرر خالصا لوجهه الکریم»....

و قد روی الزرندی فی هذا الحدیث فی کتابه الآخر (معارج الوصول إلی فضل آل الرسول) عن ابن عباس باللفظ المتقدم کذلک [۱].

کتاب معارج الوصول ...: ص: ۹۱

کما بیّن قیمة هذا الکتاب فی خطبته قائلا:

«جعلته لی عندهم سببا متینا، و برهانا مبینا، و اعتقادا صافیا، و یقینا و دیدنا و دأبا و دینا ... کشفت فیه عن بعض ما خصّهم اللّه تعالی به من الفضائل المتلألأة الأنوار، و المناقب العالیة المنار، و المقامات الظاهرة الأقدار، و الکرامات الواسعة الأقطار، و المراتب الرفیعة الأخطار، و المنائح الفائحة الأزهار، و المکارم الفائضة التیار، و المآثر الکریمة الآثار»....

ترجمته ...: ص: ۹۱

و الزرندی من کبار علماء أهل السنة، فقد أثنی علیه ابن حجر العسقلانی قائلا: «محمّد بن یوسف بن الحسن بن محمّد بن محمود بن الحسن الزرندی

---

[۱] معارج الوصول الی فضل آل الرسول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۲

الحنفی، شمس الدین أخو نور الدین علی.

قرأت فی مشیخة الجنید البلبانی تخریج الحافظ شمس الدین الجزری الدمشقی: نزل شیراز و أنه کان عالما و أرخ مولده سنة ۶۹۳ و وفاته بشیراز سنة بضع و خمسین و سبعمائة، و ذکر أنه صنّف السمطین فی مناقب السبطین، و بغیة المرتاح، جمع فیها أربعین حدیثا بأسانیدها و شرحها. قال: و خرج له البرزالی مشیخة عن مائة شیخ» [... ۱].

و قال محمّد بن یوسف الشامی فی (سیرته) ما نصه:

«مشروعیة السفر لزیارة قبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: قد ألّف فیها الشیخ تقی الدین السبکی، و الشیخ کمال الدین الزملکانی، و الشیخ داود أبو سلیمان کتاب الانتصار و ابن جملة و غیرهم من الأئمة، و ردّوا علی الشیخ تقی الدین ابن تیمیّة فإنه أتی فی ذلک بشیء منکر لا تغسله البحار.

و ممن ردّه علیه من أئمة عصره: العلّامة محمّد بن یوسف الزرندی المدنی المحدّث فی (بغیة المرتاح إلی طلب الأرباح)».

کما نقل الحافظ الشریف السمهودی عن کتابه أحادیث، معبرا عنه ب (الحافظ)، و کذا أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر الحضرمی المکی، فراجع (جواهر العقدین) [۲].

---

[۱] الدرر الکامنة ۵/ ۶۳.

[۲] من ذلک قوله: «و فی روایة ذکرها الحافظ جمال الدین محمّد الزرندی عن صدی قال: بینما أنا ألعب و أنا غلام عند أحجار الزیت، إذ أقبل رجل علی بعیر فوقف یسبّ علیا رضی اللّه عنه فحفّ به الناس ینظرون إلیه، فبینما هم کذلک إذ طلع سعد- یعنی ابن أبی وقاص- فقال: ما هذا؟ قالوا:

یشتم علیا. فقال: اللهم إن کان هذا یشتم عبدا صالحا فأر المسلمین خزیه. قال: فما لبث أن تعثّر به بعیره فسقط و اندقت عنقه و خبط بعیره فکسره و قتله.

و من ذلک قوله فی ذکر الاختلاف فی الصلاة علی آل النبی بعد کلام له: «قلت: و یشهد له قول الحافظ أبی عبد اللّه محمّد بن یوسف الزرندی المدنی فی أوائل کتاب معراج الوصول إلی معرفة فضل آل الرسول صلّی اللّه علیه و علیهم و سلم ما لفظه: و قد قال الامام الشافعی رحمه اللّه تعالی فی هذا المعنی مشیرا إلی وصفهم، و منبّها علی ما خصهم اللّه تعالی به من رعایة فضلهم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۳

و (وسیلة المآل) [۱].

کما نقل عن کتبه جماعة من المحدثین و وصفوه ب «الشیخ الامام العلامة المحدث بالحرم الشریف النبوی» و منهم ابن الصباغ المالکی [۲].

۲۵ روایة السید محمّد الدهلوی المعروف ب (گیسو دراز ... ص: ۹۳

اشارة

لقد قال ما معرّبه:

«و يدل

حديث [خلقت أنا و على من نور واحد قبل أن يخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سنة، فلم نزل فى شىء واحد حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب

على أنّ جميع الكمالات التى كانت لآدم موجودة فى محمّد، و كذلك كمالات نوح و موسى

يا أهل بيت رسول اللّه حبّكم فرض من اللّه فى القرآن أنزله

كفاكم من عظيم القدر أنكم من لم يصلّ عليكم لا صلاة له

و من ذلك قوله:

«و قال الحافظ جمال الدين الزرندى عن ابن عباس رضى اللّه عنهما: لمّا نزلت هذه الآية إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ قال صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى رضى اللّه عنه: هو أنت و شيعتك، تأتى يوم القيامة أنت و شيعتك راضين مرضيّين و يأتى عدوك غضابا مقمحين، فقال: من عدوى؟ قال: من تبرّأ منك و لعنك».

[۱] ففيه: «قال الحافظ جمال الدين الزرندى عقب

حديث من كنت مولاه فعلى مولاه

الآتى: قال الامام الواحدى: هذه الولاية التى أثبتها النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مسئول عنها يوم القيامة، أى عن ولاية على و أهل البيت، لأن اللّه تعالى أمر نبيّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن يعرّف الخلف أنه لم يسألهم على تبليغ الرسالة أجرا إلّا المودة فى القربى، و المعنى: إنهم يسألون هل والوهم حق الموالاة كما أوصاهم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أم أضاعوها و أهملوها فتكون عليهم المطالبة و التبعة».

[۲] الفصول المهمة ص ۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۴

الكليم و خليل اللّه و روح اللّه كلّها موجودة فى محمّد، و لم يخلق اللّه آدم و لا العالم إلّا من أجل محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

كما رواه أيضا فى موضعين غيره من كتابه أحدهما بلفظ: «خلقت أنا و على من نور واحد، ففىّ النبوة و فيه الخلافة»

و

لفظ الآخر: «خلقت أنا و على من نور واحد» [۲].

ترجمته ...: ص: ۹۴

ترجم له الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (أخبار الأخيار) و قال:

«جمع بين السيادة و العلم و الولاية، له شأن رفيع و درجة منيعة و كلام عال، و له مشرب خاص من بين مشايخ (جشت) و طريقة يختص و ينفرد بها من بينهم فى بيان أسرار الحقيقة ... كان بدهلى فى أوائل أمره، و انتقل بعد وفاة شيخه إلى دكن، و حصل له القبول التام عند أهلها، و انقادت له الناس، و توفى هناك»....

ثم ذكر سبب شهرته بهذا اللقب و قال: «من مصنفاته الشهيرة كتاب (الأسمار) الذى أورد فيه الحقائق بنحو الألغاز» [... ۳].

۲۶ روایة السید محمّد بن جعفر المکی ... ص: ۹۴

اشارة

لقد رواه قائلا:

«ع ل. علی کرم اللّه وجهه: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنه

---

[۱] الأسمار، السمر الرابع و السبعین.

[۲] الأسمار- السمر، ۷۷ و السمر. ۱۰۱.

[۳] أخبار الأخیار ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۵

قال: أنا و علی من نور واحد، فیکون واحدا إلی عبد المطلب، فنزل نوری فی جبهة عبد اللّه، فهو أنا، و نزل نور الولایة فی جبهة أبی طالب فهو علی، فأنا و علی واحد فی النبوة و الولایة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۵

ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی کتاب (أخبار الأخیار) و قد أطراه و أثنی علیه الثناء البالغ، و ذکر مؤلفاته و من بینها (بحر الأنساب) [۲].

۲۷ روایة الجلال البخاری ... ص: ۹۵

اشارة

قال ملک العلماء الدولت‌آبادی:

«و فی (الخزانة الجلالیة) بهذه العبارة: فصار نصفین نصف إلی عبد اللّه و نصف إلی أبی طالب، فخلقت أنا من جزء و علی من جزء، فالأنوار کلّها من نوری و نور علی، و المراد من الأنوار: أولاده، أو متابعوه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۹۵

و مخدوم جهانیان ... تجد مناقبه و الثناء علیه فی الکتب التالیة:

۱- (جامع السلاسل) لمجد الدین علی البدخشانی.

۲- (أخبار الأخیار) لعبد الحق الدهلوی.

---

[۱] بحر الأنساب- مخطوط.

[۲] أخبار الأخیار ۱۳۲.

[۳] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۶

۳- (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) لوالد (الدهلوی).

۴- (إیضاح لطافة المقال) لرشید الدین الدهلوی.

۵- (الفرع النامی) لصدیق حسن خان.

...و غیرها...

۲۸ روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۹۶

اشارة

لقد روی أحادیث عدیدة فی الباب تحت عنوان (المودة الثانیة: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و علیا من نور واحد، و فیما أعطی علی من الخصال ما لم یعط أحد من العالمین) عن سلمان، و ابن عباس، و أبی ذر، و سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام قائلا:

«عن سلمان رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوة و فی علی الخلافة.

و عنه رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه مطیعا، یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة عشر ألف عام، فلما خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، فجزء أنا و جزء علی.

و عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی.

و عنه رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلق اللّه الأنبیاء من أشجار شتی و خلقنی و علیا من شجرة واحدة، فأنا أصلها و علی فرعها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۹۷

و الحسن و الحسین أثمارها، و أشیاعنا أوراقها، فمن تعلق بها نجی و من زاغ عنها هوی.

عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال: إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللّه تعالی أیّد هذا الدین بعلی، و إنه منی و أنا منه و فیه أنزل أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ الآیة.

عن علی علیه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۷

و قد ترجم للهمدانی بکلّ إطراء و تبجیل فی:

۱- (خلاصة المناقب) للبدخشانی.

۲- (نفحات الأنس) لعبد الرحمن الجامی.

۳- (کتائب أعلام الأخیار) للکفوی.

۴- (جامع السلاسل) للبدخشانی.

۵- (توضیح الدلائل) لشهاب الدین أحمد.

۶- (الفواتح) للمیبدی.

۷- (السمط المجید) للقشاشی.

۸- (الانتباه) لولی اللّه والد (الدهلوی).

و روی هذا الحدیث عن سلمان فی کتابه (روضة الفردوس) حیث قال:

«الباب الثالث عشر: ما روی عن سلمان قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن یخلق اللّه آدم بأربعة آلاف عام، فلمّا خلق اللّه آدم رکّب ذلک النور فی صلبه، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب. ففیّ النبوة و فی علی الخلافة».

---

[۱] مودة القربی- المودة الثامنة.

و

فیه: «و عنه قال قال علیه السّلام: کنت أنا و علی بین یدی اللّه نورا مطیعا یسبح اللّه ذلک النور و یقدسه» [... ۱]

کلمة الهمدانی فی روضة الفردوس ...: ص: ۹۸

و قد بیّن الهمدانی قیمة مؤلّفه (روضة الفردوس) بقوله فی خطبته:

...«لمّا طالعت کتاب الفردوس، من مصنفات الشیخ الامام العلامة قدوة المحققین و حجة المحدثین شجاع الملة و الدین ناصر السنة أبی المحامد شیرویه ابن شهردار الدیلمی الهمدانی، أفاض اللّه علی روحه سجال الرحمة، وجدته بحرا من بحور الفرائد و کنزا من کنوز اللطائف، مشحونا بحقائق الألفاظ النبویة، و مخزونا فی حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفویة، و مع کثرة فوائده و شمول موائده کاد أن تنطفئ أنواره و تندرس آثاره، لما فیه من التطویل و الزیادات ... فدعتنی بواعث خواطری إلی استخراج لبابه و استحضار أبوابه، تسهیلا لضبط الألفاظ و تیسیرا لدرک الحفاظ، فاستخرجت من قعر تلک البحور أشرف جواهرها، و جنیت من أغصان ریاضها أنفس زواهرها، و سمّیت کتابی (روضة الفردوس) مبوبة علی عشرین بابا، کل باب منها ینفرد بروایة صحابی لا غیر»....

و رواه أیضا فی کتابه (مشارب الأذواق فی شرح میمیة ابن الفارض) بشرح (قوله):

لها البدر کاس و هی شمس تدیرها هلال و کم یبدو إذا مزجت بنجم

و قد علّق علیه و أیّده بالأحادیث الأخری.

---

[۱] روضة الفردوس- مخطوط.

۲۹ روایة الجلال الخجندی ... ص: ۹۹

اشارة

لقد قال الشهاب أحمد فی معنی

حدیث (أنا منه و هو منی)

ما نصّه:

«قال العلّامة مطلع الكشف و الكرامة جلال الدين أحمد الخجندى:...

يجوز أن يكون المراد

بقوله صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: أنا منه و هو منى

: ما قيل أنه

ورد فى الحديث: أنا و على من نور واحد

، أى: كلّ منا مما منه الآخر» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۹

و قد أكثر شهاب الدين أحمد من الاعتماد على الخجندى، مما يدل على عظمة الرجل و جلالته، و هو تارة يعبّر عنه بما مر، و أخرى ب «الشيخ الامام العارف العلامة منبع الكشف و العرفان و الكرامة، جامع علمى المعقول و المنقول، المشهود له بالصديقية العظمى من أهل اليقين و الوصول، جلال الملة و الشريعة و الصدق و الطريقة و الحق و الحقيقة و الدين أحمد الخجندى، شيخ الحرم الشريف النبوى المحمدى قدس روحه، فى بعض مصنفاته: اعلم أنه قد ورد فى بعض الآثار الصديق الأكبر هو أبو بكر رضى اللّه تعالى عنه، و قد ورد فى بعض الآثار إطلاق الصديق الأكبر على المرتضى رضى اللّه تعالى عنه و كرم وجهه، و ما ورد اطلاق الصديق الأكبر على غيرهما»....

و ثالثة بقوله ...: «قال الشيخ العارف أسوة ذوى بالمعارف جلال الدين أحمد الخجندى قدس اللّه سره- بعد رواية عائشة و معاوية و أبى ذر رضى اللّه عنهم كما سبق-: و هذه الآثار عاضدة حديث الطير، إذ لا يكون أحد أحب إلى رسول

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۰

اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم إلّا أن يكون ذلك أحب إلى اللّه عز و جل».

و رابعة بقوله: «قال الشيخ المرضى و الامام الرضى جلال الدين الخجندى رحمه اللّه تعالى: و قد ثبت أنه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم أمر بسد الأبواب الشارعة إلى المسجد إلّا باب على»....

و خامسة بقوله: «قال الشيخ الامام الفائق العالم بالشرائع و الطرائق و الحقائق جلال الملة و الدين أحمد الخجندى ثم المدنى روح اللّه روحه و أناله كل مقام سنى: قد نشأ- يعنى عليا كرم اللّه تعالى وجهه- و ربى فى حجر النبى صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم من الصغر»....

۳۰ رواية السيد شهاب الدين أحمد ... ص: ۱۰۰

لقد روى هذا الحديث عن الصالحانى، بسنده عن محمّد بن على بن الحسين عن أبيه عن جدّه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم،

ثم روى حديث (الشجرة) عن جابر عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هذا نص روايته:

«عن محمّد بن على بن الحسين، عن أبيه عن جدّه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم: كنت أنا و على نورا

بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق اللّه سبحانه آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالی آدم سلک ذلک النّور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب حق أقرّه فی صلب عبد المطلب، فقسّمه قسمین قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب. فعلی منی و أنا منه لحمه لحمی و دمه دمی، و من أحبه فبحبی أحبه و من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۱

أبغضه فببغضی أبغضه.

و عن جابر رضی اللّه تعالی عنه: إن النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم کان بعرفات و علی کرّم اللّه وجهه تجاهه قال: یا علی أدن منی، ضع خمسک فی خمسی، یا علی، خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، من تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنة.

روی الحدیث الأول الإمام الصالحانی- أبو حامد محمود بن محمّد الذی سافر و رحل و أدرک المشایخ و سمع و أسمع و صنف فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر و صحب بالعراق أبا موسی المدینی الامام و من فی طبقته- بإسناده إلی الامام الحافظ أبی بکر بن مردویه بإسناده مسلسلا مرفوعا. و الحدیث الثانی إلی الامام الحافظ الورع أبی نعیم الاصفهانی.

و روی الحدیث الثانی الامام شمس الدین محمّد بن الحسن بن یوسف الأنصاری الزرندی، المحدّث بالحرم الشریف النبوی المحمدی، بروایة ابن عباس رضی اللّه عنهم» [۱].

۳۱ روایة الشهاب الدولت‌آبادی ... ص: ۱۰۱

اشارة

لقد روی هذا الحدیث حیث قال ما ترجمته:

«الجلوة الثانیة: فی ما أعز النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه بأخی، فإنّ أبناء عمّه صلّی اللّه علیه و سلّم کانوا کثیرین، فاختار علیّا من بینهم أخا له دون غیره، و ذلک لأنهما من نور واحد و لم یکن مثل علی أحد

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۲

من بنی هاشم، و سنذکر تمام حدیث النور فی الجلوة السابعة عشر من هذه الهدایة. و

فی المصابیح و المشارق و الخزانة الجلالیّة و الدرر قال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی، أنت منی و أنا منک

، أی: أنت من نوری و أنا من نورک. و

فی التمهید فی فضائل الصحابة قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: مرحبا بأخی و ابن عمّی و الذی خلقت أنا و هو من نور واحد» [۱].

و قد أورد حدیث النور فی کتابه جاعلا إیّاه من الأدلّة الدالة علی سیادة علی و أهل البیت، و هذا کلامه بتعریبنا:

«الوجه الأول: هو

الحدیث المشهور: یا علی، أنا سیّد المرسلین و أنت سیّد المسلمین، من کنت مولاه فعلی مولاه، یا علی أنا سیّد ولد آدم و أنت سید ولد هاشم.

و

فی الصحائف: قالت عائشة: کنت جالسة عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذ أتی علی فقال: هذا سید العرب، فقالت: قلت: بأبی أنت و أمی أ لست سید العرب، فقال: أنا سید العالمین و هو سید العرب.

و هذا الحدیث مشهور متواتر، فمن قال: إن علیا لیس بسید فقد کذّب الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و تکذیبه کفر.

الثانی: إنّ علیا خلق من نفس النور الذی خلق منه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و لا ریب فی أن محمّدا سید.

و الثالث: إن علیّا و محمّدا من شجرة واحدة کما قال صلّی اللّه علیه و سلّم، و لا ریب أن محمّدا سید» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۰۲

و الدولت‌آبادی من مشاهیر علمائهم، فقد ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار) و الصدیق حسن فی (أبجد العلوم)، و عدّه ولیّ اللّه

[۱، ۲] هدایة السعداء- الجلوة الثانیة. مخطوط.

والد (الدهلوی) فی جملة علماء الهند و فقهائها فی (المقدمة السنیة)، و رشید الدین الدهلوی من أئمة الدین و قدماء أهل السنة المعتمدین، و أیضا جعله فی عداد رؤساء علماء أهل السنة مثل أحمد بن حنبل و ابن الجوزی و التفتازانی، و أیضا:

ذکره ضمن علماء أهل السنة الذین ألّفوا الکتب فی فضائل أهل البیت ... کما نقل عنه کثیرا ... فی کتابیه (إیضاح لطافة المقال) و (غرّة الرّاشدین)، کما ترجم له غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان فی علماء هندوستان) بما هذا نصّه:

«مولانا القاضی شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی الدولت‌آبادی نوّر اللّه ضریحه، ولد القاضی ب (دولت‌آباد دهلی)، و تتلمذ علی القاضی عبد المقتدر الدهلوی و مولانا خواجکی الدهلوی، و هو من تلامذة مولانا معین الدین العمرانی- رحمهم اللّه تعالی- وفاق أقرانه و سبق إخوانه، و کان القاضی عبد المقتدر یقول فی حقّه: یأتینی من الطلبة من جلده علم و لحمه و عظمه علم.

...و ذهب القاضی إلی دار الخیورجونفور جونفور، فاغتنم السلطان إبراهیم الشرقی والی جونفور وروده، و نضر سقاه اللّه بسحائب الإحسان وروده، و عظّمه بین الکبراء و لقّبه ملک العلماء، فزیّن القاضی مسند الإفادة ... و ألّف کتبا سارت بها رکبان العرب و العجم، و أذکی سرجا أهدی من النار موقدة علی العلم، منها:

البحر المواج فی تفسیر القرآن العظیم بالفارسیة، و الحواشی علی کافیة النحو و هی أشهر تصانیفه، و الإرشاد و هو متن فی النحو، التزم فیه تمثیل المسألة فی ضمن تعریفها، و بدیع المیزان و هو متن فی فنّ البلاغة بعبارات مسجعة، و شرح البزدوی فی أصول الفقه إلی بحث الأمر، و شرح بسیط علی قصیدة بانت سعاد، و رسالة فی تقسیم العلوم بالعبارة الفارسیة، و مناقب السادات بتلک العبارة، و غیرها ...

و توفی لخمس بقین من رجب المرجب سنة تسع و أربعین و ثمانمائة، و دفن ب (جونفور) فی الجانب الجنوبی من مسجد السلطان إبراهیم الشرقی» [۱].

---

[۱] سبحة المرجان فی علماء هندوستان ۳۹.

۳۲ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۰۴

اشارة

لقد روی هذا الحدیث عن سلمان رضی اللّه عنه بلفظ: «خلقت أنا و علی من نور واحد» [۱].

و عنه أیضا بلفظ: «کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۰۴

و قد ترجم للحافظ شهاب الدین احمد بن حجر العسقلانی المتوفی سنة ۸۵۲:

۱- السخاوی: «شیخی الأستاذ، إمام الأئمة ... اشتهر ذکره، و بعده صیته و ارتحل الأئمة إلیه، و تبجّح الأعیان بالوفود علیه، و کثرت طلبته حتی کان رءوس العلماء من کلّ مذهب من تلامذته ... و شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الأمانة و المعرفة التامّة، و الذهن و الوقّاد و الذکاء المفرط و سعة العلم فی فنون شتی» [... ۳].

۲- السیوطی، ترجمة حافلة [۴].

---

[۱] تسدید القوس فی مختصر مسند الفردوس- حرف الخاء.

[۲] المصدر- حرف الکاف.

[۳] الضوء اللامع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۴] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

۳- ابن العماد، مع الثناء و الإکبار [۱].

۴- الفاسی، و قال: «ما رأینا مثله» [... ۲].

۳۳ روایة الحافی الحسینی الشافعی ... ص: ۱۰۵

لقد روی هذا الحدیث قائلا:

«روی- أی أحمد- أیضا فی الکتابین المذکورین- یعنی المسند و المناقب- أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عز و جل قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق آدم قسّم ذلک فیه و جعل ذلک جزءین فجزء أنا و جزء علی.

و زاد صاحب کتاب الفردوس: ثم انتقلنا حتی صرنا فی عبد المطلب، و کان لی النبوة و لعلی الوصیة» [۳]

۳۴ روایة الوصابی الیمنی الشافعی ... ص: ۱۰۵

لقد روی هذا الحدیث فی «الباب الخامس فی ما جاء من قول النبی صلّی اللّه

---

[۱] شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

[۲] ذیل تذکرة الحفاظ- ۳۸۰.

[۳] التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۶

علیه و سلّم فی علی: أنه کنفسه، و أنه کرأسه من بدنه، و أنهما کانا نورین بین یدی اللّه تعالی قبل خلق آدم بأربعة عشر ألف عام، و قوله: لا یؤدّی عنّی إلّا أنا أو علی»

و قد رواه عن المناقب لأحمد بسنده عن سلمان.

و أیضا عن الشفاء لابن أسبوع الأندلسی عنه رضی اللّه تعالی عنه [۱].

و قد تقدّم فی الکتاب نص الحدیثین المذکورین، کلّ فی محلّه، فلا نعید.

۳۵ روایة الجمال المحدث الشیرازی ... ص: ۱۰۶

اشارة

لقد روی هذا الحدیث فی کتابه (الأربعین) عن ابن عباس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم قال:

«و هذا الحدیث هو المشار إلیه فی البیت المتقدم ذکره فی دیباجة الکتاب أعنی (قوله):

«هما ظهرا شخصین و النور واحد بنصّ حدیث النفس و النور فاعلمن [۲]

کتاب الأربعین ... ص: ۱۰۶

و لقد صرّح مؤلّفه المحدّث فی دیباجته بأن الأحادیث الواردة فیه من الأحادیث المعتبرة حیث قال بعد الخطبة: «و بعد، فیقول العبد الفقیر إلی اللّه

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۲] الأربعین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۷

الغنی عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدین المحدث الحسینی أحسن اللّه أحواله و خص بجوده العمیم آماله: هذه أربعون حدیثا فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین، و یعسوب المسلمین و رأس الأولیاء و الصدّیقین، و مبیّن مناهج الحق و الیقین، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدق فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، المخصوص بکرامة الأخوّة و الانتخاب، المنصوص علیه بأنّه لدار الحکمة و مدینة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الکتاب، المکنی بأبی الریحانتین و أبی تراب.

هو النبأ العظیم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب

المشرّف بمزیّة

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المدعوّ بدعوة أللهم وال من والاه و عاد من عاداه ... و إن کانت مناقبه کثیرة و فضائله جمة غزیرة بحیث لا تعد و لا تحصی و لا تحد و لا تستقصی، کما

ورد عن ابن عباس مرفوعا: لو أن الرياض أقلام...

لكنّى اقتصرت منها على أربعين حديثا روما للاختصار و مراعاة لما اشتهر من سيد الأبرار ... أنّه

قال: من حفظ على أمتى أربعين حديثا...

جمعتها من الكتب المعتبرة على طريقة أهل البيت عليهم السّلام»....

ترجمته ...: ص: ۱۰۷

و السيّد جمال الدين عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازى الملقّب بالمحدّث:

عالم محدّث مدقق، له مصنفات مقبولة و معتمدة لدى العلماء، كروضة الأحباب فى السيرة، و الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين ... و ممن نقل عنه القارى فى المرقاة فى شرح المشكاة. و هو من مشايخ (الدهلوى).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۸

۳۶ روایة الجفری ... ص: ۱۰۸

اشارة

لقد روى هذا الحديث حيث قال:

«و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه تعالى قبل أن يخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه تعالى آدم قسّم ذلك النور جزءين فجزء أنا و جزء على» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۸

ترجم له المحبى قائلا:

«شيخ بن على بن محمّد بن عبد اللّه بن علوى بن أبى بكر بن جعفر بن محمّد ابن على بن محمّد بن أحمد.

الأستاذ الأعظم، الفقيه المقدّم، و يعرف كسلفه ب (الجفرى) بضم الجيم و سكون الفاء ثم بعده راء. المفضال الكامل الماجد، القاضى الأجل المحترم.

كان من رؤساء العلم، جليل المقدار، ذائع الذكر، مقبول السمعة، وافر الحرمة، ولد بقرية (تديس) بالسين المهملة، و حفظ القرآن، و أخذ عن جماعة من العارفين، ثم دخل بلاد الهند و السواحل، و أخذ عن ... و فاق فى العلوم النقلية و العقلية ... و بالجملة: فقد كان من صدور العلماء الأعلام، و كانت وفاته ب (بندر الشحر) فى صفر سنة ثلاث و ستين و ألف» [۲].

---

[۱] كنز البراهين الكسبية و الأسرار الوهبية الغيبية- مخطوط.

[۲] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۲/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۰۹

۳۷ روایة الواعظ الهروی ... ص: ۱۰۹

لقد روى هذا الحديث فى «الفصل الحادى عشر، فى كونه صلّى اللّه عليه و سلّم و كونه كرّم اللّه وجهه من نور واحد و كونه خليفة» عن (المناقب لابن المغازلى) بسنده عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و روى حديثى سلمان عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و أورد بيت الشيخ العطار المذكور سابقا.

و روى عن ابن أسبوع الأندلسى حديثه عن على عليه السّلام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و عن (الفوائد الجلالية للسيد جلال الدين البخارى) عن على عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [... ۱].

و قد تقدمت نصوصها- كلّ فى محله- فلا نعيد.

۳۸ رواية أحمد بن إبراهيم ... ص: ۱۰۹

لقد روى هذا الحديث عن سلمان رضى اللّه تعالى عنه كما يلى:

«روى سلمان قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: خلقت أنا و على

---

[۱] رياض الفضائل- الفصل الحادى عشر من الكتاب.

من نور واحد قبل أن يخلق آدم بأربعة آلاف عام، فلمّا خلق اللّه آدم ركّب ذلك النور فى صلبه، و لم نزل فى شىء واحد، حتى افترقنا فى صلب عبد المطلب، ففىّ عادت النبوة و فى على الخلافة» [۱].

۳۹ رواية السيد محمّد ماه عالم ... ص: ۱۱۰

لقد روى هذا الحديث ضمن جملة من فضائل أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و نصّ على اعتباره، و هذا مجمل ترجمة كلامه فى ترجمة مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام:

«لقد كان ظاهره المبارك مظهر الأسرار السبحانية و باطنه الكريم مهبط الأنوار الربانية، مراتبه العالية و مناقبه السامية تضيق عنها صحائف الليل و النهار، و بيان شرف ذاته و جلالة صفاته لا تحويه دفاتر السماوات و الأرضين، فضائله لا تحصى و كمالاته لا يمكن الإحاطة بها، فإن نسبه المبارك يعلم من الخبر المعتبر

عن خير الأنام صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا و على من نور واحد

، و عظمة حسبه من الكلمة الشريفة:

أنت أخى فى الدنيا و الآخرة

، و وفور علمه من

الحديث الصحيح: أنا مدينة العلم و على بابها

، و سعة جوده من قوله تعالى الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِيَةً و شجاعته من فحوى:

لا فتى إلّا على لا سيف إلّا ذو الفقار، و تتجلى فضائله فى: لمبارزة على بن أبى طالب يوم الخندق أفضل من أعمال أمتى» [۲].

---

[۱] جواهر النفائس- مخطوط.

[۲] تذکرة الأبرار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۱

۴۰ روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۱۱۱

اشارة

لقد روی هذا الحدیث عن (الشفاء لابن أسبوع) عن علی علیه السّلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. ثم بیّن معنی الحدیث و دلالته ضمن تحقیق أنیق له.

ثم نقل کلام ابن عربی الآتی ذکره ان شاء اللّه.

و بالتالی أیّد الحدیث بروایة أحمد فی المناقب عن سلمان رضی اللّه عنه،

و بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی کنت مع الأنبیاء سرا و معی جهرا [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱۱

و الرجل من کبار علماء أهل السنة فی بلاد الهند، عارف محدّث جلیل، أثنی علیه شاه ولی اللّه فی (التفهیمات الإلهیة)، و ترجم له صاحب نزهة الخواطر بقوله:

«الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین» و ذکر (معارج العلی) فی مصنفاته [۲].

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۲

۴۱ روایة غلام علی آزاد البلکرامی ... ص: ۱۱۲

اشارة

لقد روی هذا الحدیث- محتجّا به و معتمدا علیه- عن ابن أسبوع عن علی علیه السّلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثم ترجمه إلی الفارسیة [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱۲

و لقد ترجم له بالتفصیل و أثنی علیه الصدیق حسن خان القنوجی فی (أبجد العلوم) و فی (إتحاف النبلاء) فلیراجع.

***

[۱] شجره طیبه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۳

شواهد حدیث النور و مؤیّداته ... ص: ۱۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۵

و بعد:

فإنّ من المناسب ذکر بعض الأحادیث المؤیّدة لحدیث (النور) لیزداد المصنف بصیرة، و تتم الحجة علی المخالفین ... و اللّه ولی التوفیق:

(الحدیث الأول) حدیث الشجرة [۱ ...] ص: ۱۱۵

اشارة

و حاصله:

إن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و علیا علیه السّلام مخلوقان من شجرة واحدة.

---

[۱] النظر فی أسانید حدیث الشجرة بألفاظه المختلفة یفید أن رواته من ثقات المحدثین و مشاهیر الحفاظ و کبار العلماء، و هم عدد کبیر جدا، و هناک مصادر أخری أخرجت هذا الحدیث الشریف لم ینقل عنها فی هذا الکتاب طلبا للاختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۶

و ممّن رواه من الحفاظ و الأئمة:

۱- الطبرانی.

۲- الحاکم النیسابوری.

۳- ابن مردویه الاصبهانی.

۴- ابن المغازلی الواسطی.

۵- شیرویه الدیلمی الهمدانی.

۶- الخطیب الخوارزمی.

۷- الزرندی.

۸- شهاب الدین أحمد.

۹- النور البدخشانی.

۱۰- المیبدی الیزدی.

۱۱- السیوطی.

۱۲- المتقی الهندی.

۱۳- الوصابی الیمنی.

۱۴- الجمال المحدّث.

۱۵- المنّاوی.

۱۶- الجفری.

۱۷- میرزا محمّد البدخشانی.

۱۸- محمّد صدر عالم.

۱۹- نظام الدین الدهلوی.

۲۰- محمّد مبین اللکهنوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۷

۱ روایة الحاکم ... ص: ۱۱۷

قال الحاکم: «أخبرنی الحسین بن علی التمیمی، ثنا أبو العباس أحمد بن محمّد، ثنا هارون بن حاتم، أنبأ عبد الرحمن بن أبی حماد، حدثنی إسحاق بن یوسف عن عبد اللّه بن محمّد بن عقیل عن جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی: یا علی، الناس من شجر شتی و أنا و أنت من شجرة واحدة، ثم قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِیلٌ صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ.

هذا حدیث صحیح الاسناد» [۱].

۲ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷

قال ابن المغازلی: «أخبرنا عبد اللّه بن محمّد بن أبی نصر أبو زکریا، ثنا عبد الرحمن بن أحمد بن نصر الأزدی الحافظ، نا أبو محمّد عبد الغنی بن سعید الأزدی الحافظ، ثنا یوسف بن القاسم المیانجی، عن علی بن العباس المقانعی، عن محمّد ابن مروان عن إبراهیم بن الحاکم عن أبیه، عن أبی مالک عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار

---

[۱] المستدرک- کتاب التفسیر ۲/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۱۸

شتی» [۱].

۳ روایة الدیلمی ... ص: ۱۱۸

قال: «ابن عباس: - أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی» [۲].

۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۱۱۸

رواه عن الديلمى من طريق ابن مردويه عن عبد اللّه بن محمّد بن عقيل عن جابر قال: «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا و على من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتى» [۳].

۵ رواية الزرندى ... ص: ۱۱۸

قال: «قال جابر بن عبد اللّه: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول لعلى: الناس من شجرة شتى و أنا و أنت من شجرة واحدة. ثم قرأ النبى صلّى

---

[۱] المناقب لابن المغازلى ۴۰۰.

[۲] فردوس الاخبار ۱/ ۷۷.

[۳] المناقب للخوارزمى ۸۷.

اللّه عليه و آله و سلّم: وَ فِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ حتى بلغ يُسْقى بِماءٍ واحِدٍ [۱].

۶ رواية الشهاب أحمد ... ص: ۱۱۹

ذكره عن جابر كذلك ثم قال: «رواه الصالحانى بإسناده إلى الحافظ ابن مردويه، و رواه أيضا الشيخ شمس الدين الزرندى» [۲].

۷ رواية النور البدخشى اللّاهيجى ... ص: ۱۱۹

أثبته ضمن أحاديث ذكرها فى فضائل على عليه السّلام (كحديث مدينة العلم) و

حديث: (أنا منه و هو منى)

و حديث (الولاية) بقوله:

«و قال أيضا: أنا و على من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتى» [۳].

---

[۱] نظم درر السمطين ۷۹.

[۲] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۳] شرح گلشن راز لشمس الدين محمّد بن يحيى الجيلانى اللاهيجى النور بخشى- ۳۳۱.

۸ إثبات الميبدى ... ص: ۱۲۰

أثبته عن جابر عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [۱].

۹ روایة السیوطی ... ص: ۱۲۰

قال السيوطى: «الحديث الثالث عشر: عن جابر، إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا و على من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتى. أخرجه الديلمى» [۲]

۱۰ روایة المتقی ... ص: ۱۲۰

رواه عن الديلمى و الحاكم عن جابر [۳].

---

[۱] الفواتح- شرح ديوان أمير المؤمنين- ۱۱۱.

[۲] القول الجلى فى فضائل على الحديث: ۱۳.

[۳] كنز العمال ۱۱/ ۶۰۸.

۱۱ روایة الوصابی ... ص: ۱۲۱

رواه عن الديلمى عن جابر [۱].

و عن الخطيب فى فضائل الصحابة عن على عليه السّلام: «قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أشبهت خلقى و خلقى و أنت من شجرتى التى أنا منها» [۲].

۱۲ روایة جمال الدّین المحدّث ... ص: ۱۲۱

رواه عن جابر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم. و هو الحديث الرابع من أحاديث كتابه [۳].

[۱، ۲] الاكتفاء فى فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۳] الأربعين- مخطوط.

۱۳ روایة المنّاوی ... ص: ۱۲۲

رواه عن فردوس الأخبار للديلمى [۱].

۱۴ روایة الجفری ... ص: ۱۲۲

رواه حیث قال:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الناس من شجر شتی و أنا و علی من شجرة واحدة» [۲]

۱۵ روایة البدخشی ... ص: ۱۲۲

رواه عن الطبرانی فی الأوسط و ابن مردویه عن جابر. و عن الدیلمی عن جابر و ابن عباس [۳].

---

[۱] کنوز الحقائق، هامش الجامع الصغیر ۱/ ۸۰.

[۲] کنز البراهین- مخطوط.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط. و منه یعلم روایة الطبرانی و ابن مردویه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۳

۱۶ روایة صدر العالم ... ص: ۱۲۳

رواه عن الحاکم عن جابر قائلا: «أخرج الحاکم عن جابر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی الناس من شجر شتی، و أنا و أنت من شجرة واحدة» [۱].

۱۷ روایة الدهلوی ... ص: ۱۲۳

رواه عن الحاکم و ابن مردویه عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

«و هو صحیح علی رأی الحاکم» ثم ترجمه إلی الفارسیة.

قال: «و فی بعض الروایات: خلقت أنا و أنت من طینة إبراهیم»

ثم ترجمه کذلک [۲].

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

[۲] تحفة المحبین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۴

۱۸ روایة اللکهنوی ... ص: ۱۲۴

رواه عن الحاکم و ابن مردویه عن جابر ... ثم قال: «و هو صحیح علی رأی الحاکم» ثم ترجمه إلی الفارسیة [۱].

---

[۱] وسیلة النجاة فی مناقب الحضرات: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۵

(الحدیث الثانی) حدیث الشجرة (بلفظ آخر ...) ص: ۱۲۵

اشارة

و حاصله:

إنّ اللّه خلق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من شجرة، و هو أصلها، و علی فرعها، و الحسنان أغصانها.

و ممن رواه من الحفاظ و العلماء:

۱- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۲- الطبرانی صاحب المعاجم الثلاثة.

۳- أبو نعیم الاصفهانی.

۴- ابن المغازلی الشافعی.

۵- ابن عساکر الدمشقی.

۶- الکنجی الشافعی.

۷- الدولت‌آبادی الهندی.

۸- شهاب الدین أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۶

۱ روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۲۶

روی هذا الحدیث فی (زوائد المسند) بقوله:

«أخبرنا علی بن إسحاق بن عیسی و ثنا عثمان بن عبد اللّه، حدّثنا عبد اللّه ابن لهیعة عن أبی الزبیر المکی قال:

سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعرفات و علی تجاهه، فأومی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی علی و قال: أدن منی یا علی، فدنا علی منه، فقال: ضع خمسک فی خمسی- یعنی کفّک فی کفّی- یا علی:

خلقت أنا و أنت من شجرة، أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنة، یا علی: لو أنّ أمتی صاموا حتی یکونوا کالحنایا و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار ثم أبغضوک لأکبّهم اللّه تبارک و تعالی علی وجوههم فی النار»

۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۱۲۶

رواه عن جابر بن عبد اللّه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باللفظ المتقدم، إلّا أنه لم یذکر ذیل الحدیث. و هو قوله: یا علی لو أن أمتی [۱...].

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۷

۳ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۷

و قال ابن المغازلی الواسطی:

«قوله علیه السّلام: خلقت أنا و أنت من شجرة. الحدیث:

أخبرنا أبو نصر أحمد بن موسی بن عبد الوهاب بن الطحان إجازة، عن أبی الفرج أحمد بن علی الحنوطی القاضی، نا عبد الحمید، نا عبد اللّه بن محمّد بن ناجیة، نا عثمان بن عبد اللّه القرشی بالبصرة، نا عبد اللّه بن لهیعة عن أبی الزبیر- و اسمه محمّد بن عبد اللّه بن تدرس- عن جابر بن عبد اللّه قال: بینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم بعرفات و علی تجاهه، إذ قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أدن منی یا علی ضع خمسک فی خمسی، خلقت أنا و أنت من شجرة، فأنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنة» [۱].

و قال أیضا:

«قوله علیه السّلام لعلی: ضع خمسک فی خمسی. الحدیث.

أخبرنا أحمد بن المظفر العطّار، ثنا عبد اللّه بن محمّد الملقب بابن السقاء الحافظ، ثنا أحمد بن محمّد بن زنجویه المخزومی ببغداد، ثنا عثمان بن عبد اللّه العثمانی، ثنا ابن لهیعة عن أبی الزبیر، قال سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعرفات و علی تجاهه، فأومی إلی علی فأقبلنا نحوه و هو یقول: أدن منی یا علی، فدنا منه فقال: ضع خمسک فی خمسی، فجعل کفه

---

[۱] المناقب ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۸

فی کفه فقال:

یا علی، خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها أدخله اللّه الجنّة، یا علی لو أنّ أمتی صاموا حتی یکونوا کالحنایا و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار و أبغضوک لأکبّهم اللّه فی النار» [۱]

۴ روایة الکنجی ... ص: ۱۲۸

رواه حیث قال: «الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی علیه السّلام بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها.

أخبرنا العلامة قاضی القضاة صدر الشام أبو الطفیل محمّد بن قاضی القضاة شیخ المذاهب أبی المعالی محمّد بن علی القرشی، أخبرنا حجة العرب زید ابن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ اهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا عبد اللّه بن محمّد ابن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن المظفر، حدّثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی،

حدّثنا عباد بن يعقوب، حدّثنا يحيى بن بشير الكندى، عن إسماعيل ابن إبراهيم الهمدانى، عن أبى اسحق عن الحرث عن على و عن عاصم بن ضمرة عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ اللّه خلقنى و عليا من شجرة أنا أصلها و على فرعها و الحسن و الحسين ثمرها و الشيعة ورقها، فهل يخرج من الطّيب إلّا الطّيب؟ أنا مدينة العلم و على بابها من أراد المدينة فليأتها من بابها.

قلت: هكذا روى الخطيب فى تاريخه».

---

[۱] المناقب ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۲۹

و قال: «أخبرنا الحافظ يوسف بن خليل بن عبد اللّه الدمشقى بحلب، أخبرنا محمّد بن إسماعيل بن محمّد الطرسوسى، أخبرنا أبو منصور محمّد بن إسماعيل الصيرفى، أخبرنا أبو الحسن بن فاذشاه، أخبرنا الحافظ أبو القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب الطبرانى، أخبرنى الحسن بن إدريس التسترى، حدّثنا أبو عثمان طالوت ابن عباد الصيرفى البصرى، حدّثنا فضال بن جبير، حدّثنا أبو أمامة الباهلى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ اللّه خلق الأنبياء من أشجار شتى و خلقنى و عليا من شجرة واحدة، فأنا أصلها و على فرعها و فاطمة لقاحها و الحسن و الحسين ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجى و من زاغ عنها هوى، و لو أن عبدا عبد اللّه بين الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام ثم ألف عام، ثم لم يدرك محبتنا أكبّه اللّه على منخريه فى النار، ثم تلا قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبى

قلت: هذا حديث عال، رواه الطبرانى فى معجمه كما أخرجناه سواء.

و رواه محدّث الشام فى كتابه بطرق شتى.

فمن ذلك: ما أخبرنا الشيخان محمّد بن سعيد بن الموفق الخازن النيسابورى ببغداد و ابراهيم بن عثمان الكاشغرى بنهر معلّى قالا: أخبرنا الحافظ أبو القاسم على بن الحسن الشافعى، أخبرنا أبو يعلى حمزة بن أحمد بن عبد اللّه بن على المقرى، أخبرنا أبو طالب عمر بن إبراهيم بن سعيد الزاهدى الفقيه، أخبرنا أبو بكر محمّد بن غريب البزار، حدّثنا أبو العباس أحمد بن موسى بن زنجويه القطان، حدّثنا عثمان بن عبد اللّه بن عمرو بن عثمان، حدّثنا عبد اللّه بن لهيعة عن أبى الزبير قال سمعت جابر بن عبد اللّه يقول: كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعرفات و تجاهه على، فأومأ إلى على فأتينا النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يقول: أدن منى يا على فدنا منه على فقال:

ضع خمسك فى خمسى- يعنى كفك فى كفى- يا على، خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسين أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها دخل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۰

الجنة.

يا على، لو أن أمتى صاموا حتى يكونوا كالحنايا، و صلّوا حتى يكونوا كالأوتار ثم أبغضوك لأكبّهم اللّه فى النار. قلت هكذا رواه فى ترجمة على من كتابه».

و قال: «أخبرنا المفتى أبو نصر هبة اللّه الشيرازى، أخبرنا الحافظ على بن عساكر، أخبرنا أبو القسم السمرقندى، أخبرنا إسماعيل بن مسعدة، أخبرنا حمزة ابن يوسف، أخبرنا أبو احمد بن عدى، حدّثنا عمر بن سنا، حدّثنا الحسن بن على أبو عبد الغنى الأزدى، حدّثنا عبد الرزاق عن أبيه عن مينا بن أبى مينا مولى عبد الرحمن بن عوف أنه قال: ألا- تسألونى قبل أن يشوب الأحاديث الأباطيل! قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا الشجرة و فاطمة فرعها و على لقاحها و الحسن و الحسين ثمرها و شيعتنا ورقها، فالشجرة أصلها فى جنة عدن، و الأصل و الفرع اللقاح و الثمر و الورق فى الجنة. قلت: أخرجه محدّث دمشق فى مناقبه بطرق.

و أنشدنا الشيخ أبو بكر بن فضل اللّه الحلبى الواعظ فى المعنى لبعضهم:

يا حبذا دوحة فى الخلد ثابتة ما فى الجنان لها شبه من الشجر

المصطفى أصلها و الفرع فاطمة ثم اللقاح على سيد البشر

و الهاشميان سبطان لها ثمر و الشيعة الورق الملتف بالثمر

هذا حديث رسول اللّه جاء به أهل الرواية فى العالى من الخبر

إنى محبهم أرجو النجاة غدا و الفوز فى زمرة من أحسن الزمر» [۱]

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب ۲۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۱

۵ رواية ملک العلماء الهندى ... ص: ۱۳۱

روى هذا الحديث نقلا عن (الزاهدية) و (مجمع الأخبار) حيث قال: «و فى الزاهدية، و فى مجمع الأخبار عند قوله تعالى: نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ: و إن اللّه تعالى خلق الأنبياء من أشجار شتى و خلقنى و عليا من شجرة واحدة، أنا أصلها و على فرعها و الحسنان ثمارها و أولادهما أغصانها و شيعتهم أوراقها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجى، و من زاغ عنها غوى و هوى.

و لو كان عبد عبد اللّه تعالى بين الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام حتى يصير كالشن البالى و لم يدرك محبتنا، فأكبه اللّه على منخريه.

ثم تلا هذه الآية: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبى

ثم ترجمه إلى الفارسية» [۱].

۶ رواية الشهاب أحمد ... ص: ۱۳۱

و قال شهاب الدين أحمد ما هذا نصّه: «و قال سلطان العلماء فى عصره و برهان العرفاء فى دهره، الشيخ القدوة فى الأجلة الأعلام، مفتى الأنام عز الدين عبد العزيز بن عبد السّلام، عن لسان حال أوّل الأصحاب بلا مقال و أفضل

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط. الجلوة الثانية من الهداية الرابعة. فى ذم من لا يتمسك بهم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۲

الأتراب لدى عدّ الخصال، على ولى اللّه فى الأرض و السماء- رضى اللّه تعالى عنه و نفعنا به فى كل حال-:

يا قوم، نحن أهل البيت عجنت طينتنا بيد العناية فى معجن الحماية بعد أن رش علينا فيض الهداية، ثم خمرت بخميرة النبوة و سقيت بالوحى و نفخ فيها روح الأمر، فلا أقدامنا تزل و لا أبصارنا تضل و لا أنوارنا تقل، و إذا نحن ضللنا فمن بالقوم يدل! الناس من أشجار شتى و شجرة النبوة واحدة و محمّد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم أصلها و أنا فرعها و فاطمة الزهراء ثمرها و الحسن و الحسين أغصانها، أصلها نور و ثمرها نور و فرعها و نور و غصنها نور، يكاد زيتها يضىء و لو لم تمسسه نار نور على نور» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۳

(الحدیث الثالث ... ص: ۱۳۳

و حاصله:

إنّ اللّه خلق رسوله من نوره و خلق علیا من نور رسوله.

رواه الخطیب الخوارزمی بإسناده عن عبد اللّه بن عمر حیث قال: «أنبأنی مهذب الأئمة هذا قال: أخبرنا أبو القاسم نصر بن محمّد بن علی بن زیرک المقری قال: أخبرنا والدی أبو بکر محمّد قال أبو علی عبد الرحمن بن محمّد بن أحمد النیسابوری قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه النانیجی البغدادی- من حفظه بدینور- قال: حدّثنا محمّد بن جریر الطبری قال: حدّثنی محمّد بن حمید الرازی قال: حدّثنا العلاء بن الحسین الهمدانی قال: حدّثنا أبو مخنف لوط بن یحیی الأزدی عن عبد اللّه بن عمر قال:

«سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و سئل بأیّ لغة خاطبک ربک لیلة المعراج؟- فقال: خاطبنی بلغة علی بن أبی طالب فألهمنی أن قلت: یا رب خاطبتنی أم علی؟ فقال: یا أحمد أنا شیء لا کالأشیاء، لا أقاس بالناس و لا أوصف بالشبهات. خلقتک من نوری و خلقت علیا من نورک، فاطّلعت علی سرائر قلبک فلم أجد أحدا إلی قلبک أحب من علی بن أبی طالب، فخاطبت بلسانه کیما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۴

یطمئن قلبک» [۱].

---

[۱]

المناقب ۳۶. رواه العلامة السید علی بن أحمد بن معصوم المدنی الشیرازی فی کتاب التذکرة، بإسناد له من طریق أعلام الامامیة عن أئمة أهل البیت علیهم السّلام عن الحسین سید الشهداء عن أبیه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول- و قد سئل بأی لغة خاطبک ربک لیلة المعراج- قال: خاطبنی بلسان علی...

الحدیث.

ثم ذکر روایة الخوارزمی.

ثم قال: و اللغة کاللسان کما یطلق علی ما یعبّر به کلّ قوم عن أغراضهم کلغة العرب و لغة العجم، یطلق علی ما یعبّر الإنسان الواحد عن غرضه من النطق و تقطیع الصوت اللذین تمتاز بهما الاشخاص بعضها عن بعض، و یعبر عنها باللهجة. فقول السائل: بأیّ لغة خاطبک ربک یحتمل المعنیین، و

قوله علیه السّلام: خاطبنی بلسان علی. أی بلغة علی کما فی روایة الخوارزمی

، یراد به المعنی الثانی و هو یتضمن الجواب عن المعنی الاول أیضا إن کان مرادا، لأن لغة علی کانت عربیة.

و قاس الشیء بالشیء قدّره أی جعله علی مقداره. و الشبهات جمع شبهة کغرفة و غرفات، قال فی القاموس: الشبهة بالضم الالتباس و المثل. انتهی. و إرادة المعنی الثانی هنا اظهر، أی لا یوصف بالأمثال و إن کان المعنی الأول ظاهرا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۵

(الحدیث الرابع ...) ص: ۱۳۵

و حاصله:

إنّ رسول اللّه و علیا مخلوقان من نور اللّه تعالی.

رواه الحموینی بإسناده عن ابن عباس قال:

«سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی: أنا و أنت من نور اللّه تعالی» [۱].

---

[۱] فرائد السمطین. و قد تقدم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۶

(الحدیث الخامس ...) ص: ۱۳۶

و حاصله:

إنّ الحسن و الحسین نوران من نور اللّه.

رواه بهذا اللفظ الدولت‌آبادی [۱].

أقول: فأبوهما وجدهما نوران من نور اللّه بالأولویة القطعیة.

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۷

(الحدیث السادس ...) ص: ۱۳۷

و حاصله:

إنّ اللّه خلق الملائکة من نور علی.

رواه الخوارزمی بإسناده عن أنس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «خلق اللّه تعالی من وجه علی بن أبی طالب سبعین ألف ملک یستغفرون له و لمحبّیه إلی یوم القیامة».

و أیضا بإسناده عن عثمان بن عفان عن عمر بن الخطاب عنه

. و قد تقدم نصه سابقا.

أقول:

قد ذکرنا طرفا من أسانید حدیث (النور) بروایة أهل السنة، بألفاظه المختلفة المتکثرة، و ثلّة من الأحادیث التی رووها فی فضل أهل البیت و هی مؤیدة لمعنی حدیث النور.

و یلاحظ القارئ الکریم أن رواة حدیث النور و مؤیداته هم من أکابر أئمة أهل السنة و من مشاهیر علمائهم و محدثیهم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۸

فحدیث النور صحیح ثابت سندا، بل متواتر مقطوع بصدوره عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و لا یلتفت القارئ بعد الوقوف علی ما ذکر إلی طعن متعصب أو ارتیاب معاند...

فإذا انضم إلی ذلک بحث الدّلالة بوجوهها کان هذا الحدیث من الأحادیث الدالة علی إمامة أمیر المؤمنین بعد النبی بلا فصل ... و

اللّه الهادی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۳۹

حدیث النور من طرق الإمامیّة ... ص: ۱۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۱

(قوله):

«ما رووا من أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و علی بن أبی طالب نورا بین یدی اللّه»....

أقول:

قوله: «ما رووا» یشعر زعمه اختصاص روایة هذا الحدیث بالشیعة...

و هذا دیدنه و دأبه عند رد کل فضیلة من فضائل علی أمیر المؤمنین علیه السّلام.

و أنت ان ألقیت نظرة علی القسم المتقدم من الکتاب عرفت کذبه و مدی تعصبه و إنکاره للحقائق الراهنة.

ثم لم لم ینقل لفظا من ألفاظه من طریق الامامیة حتی یتضح مورد الطعن فی سنده ان کان؟! و لم لم یشر الی تعدد طرقه لدیهم؟! ان هذا الحدیث الشریف من الأحادیث المتفق علیها بین الطرفین، و بما أنا نقلنا روایته عند أهل السنة بطرقهم ننقل هنا بعض أسانیده و ألفاظه عن کبار علماء الامامیة و محدثیهم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۲

حدیث النور عند الامامیة ... ص: ۱۴۲

لقد روی هذا الحدیث جماعة کبیرة من کبار علماء هذه الطائفة نذکر فیما یلی بعضهم:

۱-

أبو جعفر محمّد بن یعقوب الکلینی [۱]، فقد قال ما نصّه:

«أحمد بن إدریس، عن الحسین بن عبد اللّه الصغیر، عن محمّد بن إبراهیم الجعفری، عن أحمد بن علی بن محمّد بن عبد اللّه بن عمر بن علی بن أبی طالب، عن أبی عبد اللّه علیه السّلام [۲] قال: إن اللّه کان إذ لا کائن، فخلق الکان و المکان، و خلق نور الأنوار الذی نورت منه الأنوار، و أجری فیه من نوره الذی نوّرت منه الأنوار، و هو النور الذی خلق منه محمّدا و علیا، فلم یزالا نورین أوّلین إذ لا شیء کون قبلهما، فلم یزالا یجریان طاهرین مطهّرین فی الأصلاب الطاهرة، حتی افترقا فی أطهر طاهرین عبد اللّه و أبی طالب» [۳].

و روی بسنده عن جابر بن یزید قال:

«قال لی أبو جعفر [۴]: یا جابر: إن اللّه أول ما خلق خلق محمّدا و عترته الهداة المهدیین، کانوا أشباح نور بین یدی اللّه.

قلت: و ما الأشباح؟

قال: ظل النور، أبدان نورانیة بلا أرواح، و کان مؤیّدا بروح واحد، و هی

---

[۱] الملقب «ثقة الإسلام» شیخ الامامیة فی وقته. توفی ببغداد سنة ۳۲۹.

[۲] «أبو عبد اللّه» کنیة سیدنا الامام جعفر بن محمّد الصادق علیه السّلام.

[۳] الکافی ۱/ ۴۴۱.

[۴] کنیة سیدنا الامام محمّد بن علی الباقر علیه السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۳

روح القدس، فیه کان یعبد اللّه و عترته، و لذلک خلقهم حلماء، علماء، بررة أصفیاء یعبدون اللّه بالصلاة و الصوم و السجود و التسبیح و التهلیل، و یصلّون الصلاة و یحجون و یصومون» [۱]

. و بسنده عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: «قال اللّه تبارک و تعالی: یا محمّد، إنی خلقتک و علیا نورا- یعنی روحا بلا بدن- قبل أن أخلق سماواتی و أرضی و عرشی و بحری، فلم تزل تهللنی و تمجّدنی، ثم جمعت روحیکما فجعلتهما واحدة، فکانت تمجدنی و تقدسنی و تهللنی، ثم قسمتها اثنتین و قسمت الثنتین ثنتین فصارت أربعة، محمّد واحد، و علی واحد، و الحسن و الحسین ثنتان، ثم خلق اللّه فاطمة من نور ابتدأها روحا بلا بدن، ثم مسحنا بیمینه فأضاء نوره فینا» [۲].

و بسنده عن المفضل بن عمر قال: «قلت لأبی عبد اللّه علیه السّلام: کیف کنتم حیث کنتم فی الأظلة؟

فقال: یا مفضل، کنا عند ربنا لیس عنده أحد غیرنا، فی ظلة خضراء، نسبحه و نقدسه و نهلله و نمجده، و ما من ملک و لا ذی روح غیرنا حتّی بدا له فی خلق الأشیاء، فخلق ما شاء و کیف شاء من الملائکة و غیرهم، ثم أنهی علم ذلک إلینا» [۳].

و بسنده عن محمّد بن سنان قال: «کنت عند أبی جعفر الثانی [۴] فأجریت إختلاف الشیعة فقال: یا محمّد إن اللّه تبارک و تعالی لم یزل متفردا بوحدانیته، ثم خلق محمّدا و علیا و فاطمة فمکثوا ألف دهر، ثم خلق جمیع الأشیاء فأشهدهم خلقها و أجری طاعتهم علیها و فرض أمورها إلیهم، فهم یحلون ما یشاؤن و یحرّمون ما یشاؤن، و لن یشاءوا إلّا أن یشاء

---

[۱] الکافی ۱/ ۴۴۲.

[۲] المصدر ۱/ ۴۴۰.

[۳] المصدر ۱/ ۴۴۱.

[۴] و هو سیدنا الامام محمّد بن علی التقی الجواد التاسع من الأئمة الاثنی عشر علیهم السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۴

اللّه تبارک و تعالی.

یا محمّد، هذه الدیانة التی من تقدمها مرق، و من تخلّف عنها محق، و من لزمها لحق، خذها إلیک یا محمّد» [۱].

۲-

أبو عبد اللّه محمّد بن العباس بن ماهیار [۲] فی کتابه (ما نزل من القرآن فی أهل البیت) بسنده عن أشیاخ من آل علی بن أبی طالب قالوا:

«قال علی علیه السّلام فی بعض خطبه: إنا آل محمّد کنا أنوارا حول العرش، فأمرنا اللّه تعالی بالتسبیح فسبّحنا و سبّحته الملائکة بتسبیحنا، ثم أهبطنا إلی الأرض فأمرنا بالتسبیح فسبّحنا فسبّحته أهل الأرض بتسبیحنا، فإنا لنحن الصّافون و إنا لنحن المسبّحون» [۳].

۳-

فرات بن إبراهیم [۴] بسنده عن ابن عباس یقول: «کنت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و ساق الحدیث إلی أن قال- قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلقنی اللّه نورا تحت العرش قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف سنة، فلمّا أن خلق اللّه آدم ألقی النور فی صلب آدم، فأقبل ینتقل ذلک النور من صلب إلی صلب حتی افترقنا فی صلب عبد اللّه بن عبد المطلب و أبی طالب، فخلقنی ربی من ذلک النور، لکنه لا نبی بعدی» [۵].

کما روی حدیث الأشباح فی حدیث یصف فیه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عروجه إلی السماء لأبی ذر رضی اللّه عنه [۶].

۴-

أبو جعفر محمّد بن علی بن بابویه القمی [۷]، فقد رواه فی کتابه

---

[۱] الکافی ۱/ ۴۴۰- ۴۴۱.

[۲] المعروف بابن حجام من أجلاء علماء الامامیة.

[۳] أنظر: غایة المرام ص ۱۲.

[۴] فرات بن إبراهیم بن فرات الکوفی، من مشایخ الشیخ علی بن بابویه القمی و من قدماء الطائفة.

[۵] تفسیر فرات ۱/ ۱۹۰ و انظر ۱/ ۱۰۷.

[۶] تفسیر فرات ۱/ ۱۳۴.

[۷] الملقب ب «رئیس المحدثین الصدوق» له نحو من ۳۰۰ مصنف، توفی بالری سنة ۳۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۵

(الخصال) بسنده عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه جل جلالته قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلم خلق اللّه آدم سلک ذلک النور فی صلبه، فلم یزل اللّه عز و جل ینقله من صلب إلی صلب حتی أقره فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب، فقسّمه قسمین، فصیر قسمی فی صلب عبد اللّه، و قسم علی فی صلب أبی طالب، فعلی منی و أنا من علی، لحمه من لحمی، و دمه من دمی، فمن أحبه فبحبی أحبه، و من أبغضه فببغضی أبغضه» [۱].

و فیه بسنده عن سیدنا الامام الرضا علیه السّلام عن آبائه علیهم السّلام قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خلقت أنا و علی من نور واحد» [۲].

و رواه فی کتابه (علل الشرائع) بسنده عن معاذ بن جبل:

«إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إن اللّه خلقنی و علیا و فاطمة و الحسن و الحسین قبل أن یخلق الدنیا بسبعة آلاف عام.

قلت: فأین کنتم یا رسول اللّه؟

قال: قدام العرش نسبّح اللّه و نحمده و نقدّسه و نمجّده.

قلت: علی أیّ مثال؟

قال: أشباح نور» [... ۳].

و فیه بسنده عن الامام الصادق علیه السّلام فی حدیث طویل: «إن محمدا و علیا علیهما السّلام کانا نورا بین یدی اللّه عز و جل قبل خلق الخلق بألفی عام، و إن الملائکة لما رأت ذلک النور رأت له أصلا و قد انشعب منه شعاع لامع، فقالت: إلهنا و سیدنا ما هذا النور؟ فأوحی اللّه عز و جل إلیهم: هذا

---

[۱] الخصال ۶۴۰.

[۲] المصدر ۳۱ و انظر عیون أخبار الرضا له ۲/ ۵۹.

[۳] علل الشرائع ۱/ ۲۰۸- ۲۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۶

نور من نوری أصله نبوة و فرعه إمامة، فأما النبوة فلمحمّد عبدی و رسولی، و أما الامامة فلعلی حجتی و ولیی، و لولاهما ما خلقت

خلقی» [... ۱].

و رواه فی کتابه (کمال الدین و تمام النعمة) بسنده عن مولانا الامام علی بن الحسین علیهما السّلام: «إن اللّه عز و جل خلق محمّدا و علیا و الأئمة الأحد عشر من نور عظمته أرواحا فی ضیاء نوره، یعبدونه قبل خلق الخلق یسبّحون اللّه عز و جل و یقدّسونه، و هم الأئمة الهادیة من آل محمّد صلوات اللّه علیهم أجمعین» [۲].

و فیه بسنده عن الصادق علیه السّلام قال: «إنّ اللّه تعالی خلق أربعة عشر نورا قبل خلق الخلق بأربعة عشر ألف عام، فهی أرواحنا.

فقیل له: یا ابن رسول اللّه و من الأربعة عشر؟

فقال: محمّد و علی و فاطمة و الحسن و الحسین و الأئمة من ولد الحسین، آخرهم القائم الذی یقوم بعد غیبته، فیقتل الدجال، و یطهّر الأرض من کلّ جور و ظلم» [۳].

و رواه فی کتابه (النصوص علی الأئمة الاثنی عشر) بسنده عن أنس بن مالک قال: «کنت أنا و أبو ذر و سلمان و زید بن ثابت و زید بن أرقم عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ثم قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

خلقنی اللّه تبارک و تعالی و أهل بیتی من نور واحد قبل أن یخلق آدم بتسعة آلاف عام، ثم نقلنا إلی صلب آدم، ثم نقلنا من صلب آدم إلی أصلاب الطاهرین و منها إلی أرحام الطاهرات» [... ۴].

---

[۱] علل الشرائع، و انظر معانی الأخبار له ص ۵۶.

[۲] کمال الدین ۱/ ۳۱۸.

[۳] کمال الدین ۲/ ۳۳۵- ۳۳۶.

[۴] أنظر غایة المرام ص ۱۱- ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۷

۵- السید هاشم البحرانی [۱].

روی حدیث النور عن ابن بابویه عن الصادق علیه السّلام. و عنه عن الرضا علیه السّلام، إلی غیر ذلک [... ۲].

۶-

الشیخ المفید محمّد بن محمّد بن النعمان البغدادی [۳ ...] رواه بسنده عن سلمان رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث طویل: «خلقنی اللّه من صفرة نوره و دعانی فأطعت، و خلق من نوری علیا فدعاه فأطاعه، و خلق من نوری و نور علی فاطمة فدعاها فأطاعته، و خلق منی و من نور علی و فاطمة الحسن و الحسین فدعاهما فأطاعاه، فسمّانا بالخمسة الأسماء من أسمائه: اللّه المحمود و أنا محمّد، و اللّه العلی و هذا علی، و اللّه الفاطر و هذه فاطمة، و اللّه ذو الإحسان و هذا الحسن، و اللّه المحسن و هذا الحسین.

ثم خلق منا من صلب الحسین تسعة أئمة فدعاهم فأطاعوه، قبل أن یخلق اللّه سماء مبنیة و أرضا مدحیّة أو هواء أو ماء أو ملکا أو بشرا، و کنا بعلمه نورا نسبّحه و نسمع و نطیع»....

۷- أبو جعفر محمّد بن الحسن الطوسی [۴ ...] رواه بسنده عن أنس بن مالک عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و ایضا بسنده عن سیدنا و مولانا الامام علی بن محمّد الهادی عن آبائه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [... ۵].

و روی بسنده عن الصادق علیه السّلام عن أبیه عن أمیر المؤمنین علیه

---

[۱] صاحب البرهان فی تفسیر القرآن و غیره، من ثقات محدثی الامامیة، توفی سنة ۱۱۰۷.

[۲] غایة المرام- الباب الثانی ص ۸- ۱۳.

[۳] شیخ مشایخ الامامیة فی الفقه و الحدیث و الکلام، توفی ببغداد سنة ۴۱۳.

[۴] شیخ الطائفة صاحب التبیان فی تفسیر القرآن. و تهذیب الأحکام، و الخلاف فی الفقه و غیرها من المصنفات، توفی بالغری الشریف سنة ۴۶۰.

[۵] الامالی ۱/ ۱۸۶، ۱/ ۳۰۰- ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۸

السّلام: «إنه کان ذات یوم جالسا بالرحبة و الناس حوله مجتمعون، فقام إلیه رجل فقال: یا أمیر المؤمنین إنک بالمکان الذی أنزلک اللّه عز و جل به و أبوک یعذب بالنار؟

فقال له: مه فض اللّه فاک، و الذی بعث محمّدا بالحق لو شفع أبی فی کلّ مذنب علی وجه الأرض شفّعه اللّه فیهم، أنی یعذب بالنار و ابنه قسیم النار! ثم قال: و الذی بعث محمّدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنّ نور أبی طالب یوم القیامة لیطفئ أنوار الخلق إلّا خمسة أنوار: نور محمّد، و نوری، و نور فاطمة، و نور الحسن و الحسین، و من ولدته من الأئمة، لأن نوره من نورنا الذی خلقه اللّه تعالی من قبل أن یخلق آدم بألفی عام» [۱].

و فیه بسنده عن أنس بن مالک فی حدیث: «فقلت: یا رسول اللّه صف لی کیف علی أخوک؟

قال: إن اللّه عز و جل خلق ماء تحت العرش قبل أن یخلق آدم بثلاثة آلاف عام، و أسکنه فی لؤلؤة خضراء فی غامض علمه، إلی أن خلق آدم، فلما أن خلق آدم نقل ذلک الماء من اللؤلؤة فأجراه فی صلب آدم إلی أن قبضه اللّه ثم نقله إلی صلب شیث. فلم یزل ذلک الماء ینتقل من ظهر إلی ظهر حتی صار فی صلب عبد المطلب، ثم شقّه اللّه عز و جل نصفین، فصار نصفه فی أبی عبد اللّه بن عبد المطلب و نصفه الآخر فی أبی طالب، فأنا من نصف الماء و علی من النصف الآخر، فعلی أخی فی الدنیا و الآخرة، ثم قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ مِنَ الْماءِ بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَ صِهْراً وَ کانَ رَبُّکَ قَدِیراً [۲].

و فیه بسنده عن موسی بن جعفر علیهما السّلام قال: «إن اللّه تبارک و تعالی خلق نور محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من اختراعه من نور عظمته و جلاله ... فلما أراد أن یخلق محمّدا منه قسّم ذلک النور شطرین، فخلق من الشطر الأول محمّدا و من الشطر الآخر علی بن أبی طالب،

---

[۱] الأمالی ۱/ ۳۱۱- ۳۱۲.

[۲] المصدر ۱/ ۳۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۴۹

و لم یخلق من ذلک النور غیرهما» [... ۱].

و فیه بسنده عن سیدنا علی بن الحسین عن أبیه عن جده أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی، خلق اللّه الناس من أشجار شتی و خلقنی و أنت من شجرة واحدة، أنا أصلها و أنت فرعها» [۲].

و فیه بسنده عن أمیر المؤمنین علیه السّلام قال: «ألا إنی عبد اللّه و أخو رسوله و صدیقه الأول، قد صدّقت و آدم بین الروح و الجسد، ثم إنی صدّیقه الأول فی أمتکم حقا، نحن الوارثون الأول و نحن الآخرون» [۳].

و رواه فی کتابه (مصباح الأنوار) بإسناده: «عن أنس عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: إن اللّه خلقنی و خلق علیا و فاطمة و الحسن و الحسین قبل أن یخلق آدم» [... ۴].

-۸

قطب الدین أبو الحسین سعید بن هبة اللّه بن الحسین الراوندی [۵] بسنده عن سعدان قال:

«قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه قبل أن یخلق آدم بأربع عشرة آلاف سنة، فلما خلق آدم قسّم ذلک النور جزءین و رکّبه فی صلب آدم، و أهبطه إلی الأرض، ثم حمله فی السفینة فی صلب نوح، ثم قذفه فی الأرض فی صلب إبراهیم، فجزء أنا و جزء علی، و النور یزول معنا حیث زلنا» [۶].

---

[۱] بحار الأنوار عن الأمالی.

[۲] بحار الأنوار ۶/ ۵ الطبعة القدیمة.

[۳] بحار الأنوار عن الأمالی.

[۴] بحار الأنوار ۶/ ۳ عن کنز جامع الفوائد عن مصباح الأنوار.

[۵] صاحب فقه القرآن و منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة و غیرهما، من مشاهیر فقهاء و محدثی الإمامیة، توفی سنة ۵۷۳.

[۶] البحار ۹/ ۷ عن الخرائج و الجرائح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۰

-۹

حسین بن حمدان الحضینی [۱] قال.

«روی عن مجاهد عن ابن عمر و أبی سعید الخدری قالا: کنّا جلوسا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ دخل سلمان الفارسی، و أبو ذر الغفاری، و المقداد بن الأسود، و عمار بن یاسر، و حذیفة بن الیمان، و أبو الهیثم بن التیهان، و خزیمة بن ثابت ذو الشهادتین، و أبو الطفیل عامر بن واثلة، فجثوا بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و الحزن ظاهر فی وجوههم- فقالوا: فدیناک بالآباء و الأمهات یا رسول اللّه: إنا نسمع من قوم فی أخیک و ابن عمک ما یحزننا، و إنا نستأذنک فی الردّ علیهم.

فقال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما عساهم یقولون فی أخی و ابن عمی علی ابن أبی طالب؟

فقالوا: یقولون أی فضل لعلی فی سبقه إلی الإسلام، و إنما أدرکه الإسلام طفلا، و نحو هذا القول.

فقال علیه السّلام: فهذا یحزنکم؟

قالوا: أی و اللّه.

فقال ... قد علمتم جمیعا إن اللّه عزّ و جلّ خلقنی و علیا من نور واحد...

ثم افترق نورنا فصار نصفه فی عبد اللّه و نصفه فی أبی طالب عمی» [... ۲].

-۱۰

جمال الدین الحسن بن یوسف بن علی بن المطهر العلامة الحلی [۳]:

رواه فی حدیث طویل، عن جعفر بن محمد، عن آبائه، عن جدّه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن جبرئیل قوله:

«یا محمّد، إن اللّه جعلک سید الأنبیاء و علیا سید الأوصیاء و خیرهم، و جعل الأئمة من ذریتکما إلی أن یرث الأرض و من علیها.

---

[۱] المتوفی سنة ۳۵۸، من رواة الامامیة.

[۲] البحار ۹/ ۵ عن کتاب الروضة.

[۳] هو رئیس علماء الطائفة فی عصره و مروج المذهب فی وقته، صنف فی کل علم، و أحاط من الفنون بما لم یحط به أحد من الناس، توفی سنة ۷۲۶ و دفن بجوار أمیر المؤمنین علیه السّلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۱

فسجد علی صلوات اللّه علیه و جعل یقبّل الأرض شکرا للّه تعالی.

و إن اللّه جلّ اسمه خلق محمّدا و علیا و فاطمة و الحسن و الحسین علیهم السّلام أشباحا یسبّحونه و یمجّدونه و یهللون بین یدی عرشه قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فجعلهم نورا ینقلهم فی ظهور الأخیار من الرجال و أرحام الخیرات المطهرات المهذبات من النساء من عصر إلی عصر، فلما أراد اللّه عز و جل أن یبیّن لنا فضلهم و یعرّفنا منزلتهم و یوجب علینا حقهم أخذ ذلک النور فقسّمه قسمین، جعل قسما فی عبد اللّه بن عبد المطلب فکان منه سید النبیین و خاتم المرسلین و جعل فیه النبوة، و جعل القسم الثانی فی عبد مناف- و هو أبو طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف- فکان منه علی أمیر المؤمنین و سید الوصیین، و جعله رسول اللّه ولیه و وصیه و خلیفته و زوج ابنته و قاضی دینه و کاشف کربته و منجز وعده و ناصر دینه» [۱].

۱۱- حسن بن محمّد الدیلمی [۲].

روی هذا الحدیث عن سلمان رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [۳].

و عن ابن مهران أنه: «سئل عبد اللّه بن العباس عن تفسیر قول اللّه تعالی: وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ قال: کنا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فأقبل علی بن أبی طالب، فلمّا رآه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تبسم فی وجهه و قال: مرحبا بمن خلقه اللّه تعالی قبل کلّ شیء، خلقنی اللّه و خلق علیا قبل أن یخلق آدم بهذه المدّة، خلق نورا فقسّمه نصفین فخلقنی من نصفه و خلق علیا من النصف الآخر قبل الأشیاء، فنوّرها من نوری و نور علی، ثم جعلنا من یمین العرش، ثم خلق الملائکة فسبّحنا فسبّحت الملائکة، و هلّلنا فهلّلت

---

[۱] البحار ۹/ ۷ عن کشف الیقین فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام.

[۲] من محدثی الإمامیة.

[۳] إرشاد القلوب ۲/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۲

الملائکة، و کبّرنا فکبّرت الملائکة، و کان ذلک من تعلیمی و تعلیم علی» [۱].

۱۲- محمّد بن علی بن أحمد الفاسی [۲].

روی هذا الحدیث عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [۳].

۱۳- شرف الدین بن علی النجفی [۴].

رواه «عن محمّد بن زیاد قال: سأل ابن مهران عبد اللّه بن العباس عن تفسیر قوله تعالی: وَ إِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ وَ إِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ فقال ابن عباس: إنّا کنّا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [... ۵].

۱۴- الشیخ محمّد باقر المجلسی [۶].

رواه بألفاظ عدیدة و طرق مختلفة فی کتابه العظیم (بحار الأنوار) و غیره من مصنفاته الشهیرة.

من فوائد الاستشهاد بأخبار الإمامیة ...: ص: ۱۵۲

ثم إن الاستشهاد بأحادیثنا- للحاجة إلی ذلک فی أمثال المقام- یفیدنا من جهات أخری منها:

(۱) أنه قال ابن روزبهان فی ردّ کلام العلامة قدّس سرّه ما نصه:

«و العجب أن هذا الرجل لا ینقل حدیثا إلّا من جماعة أهل السنة، لأن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار، فهو فی إثبات ما یدّعیه عیال علی کتب أهل السنة».

---

[۱] إرشاد القلوب ۲/ ۱۹۵.

[۲] من علماء الامامیة فی القرن الخامس فقیه، مفسر، محدّث.

[۳] روضة الواعظین ۱/ ۷۷ و انظر ۱/ ۷۷ و البحار ۹/ ۵.

[۴] من فضلاء محدثی الامامیة.

[۵] تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة: ۴۴۸.

[۶] مجدّد القرن الثانی عشر، صاحب بحار الأنوار، و مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، و غیرهما من الکتب المشهورة، توفی بأصبهان سنة ۱۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۳

و هذا منه عجیب جدّا، لأنه خروج علی قاعدة البحث و أصول المناظرة، و مع هذا، فلو اکتفی أهل الحق فی البحث برواياتهم خاصة لقیل إنها لیست حجة علینا...

(۲) أنه قد استند ابن روزبهان فی کلام له إلی

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر بن الخطاب- فی حدیث رووه- ما لقیک الشیطان سالکا فجا قط الا سلک غیر فجک»

و قال:

«هذا حدیث نقله جمهور أرباب الصحاح، و لا شک فی صحته لأحد، و هذا حجّة علی الروافض، حیث یقولون: إن بیعة أبی بکر کان باختیار عمر بن الخطاب، فإنه لو صحّ ما ذکروا أنه کان باختیاره فهو حق لا شک بدلیل هذا الحدیث، لأنه سلک فجا یسلک الشیطان فجا غیره، و کلّ فج یکون مقابلا و مناقضا لفج الشیطان فهو فج الحق لا شک، و هذا من الإلزامیات العجیبة التی لیس لهم جواب عن هذا البتّة».

و إذا کان لابن روزبهان أن یجعل هذا الحدیث من جملة الإلزامیات التی لیس للشیعة جواب!! بالرغم من:

(۱) أنه حدیث موضوع کما ثبت فی کتاب (شوارق النصوص).

و (۲) أنه حدیث متفرد به أهل السنة.

و (۳) أنه اشتمل علی قول النساء له «أنت أفظ و أغلظ».

و (۴) أنه اشتمل علی قول عمر لهنّ «أی عدوّات أنفسهن».

و (۵) أنه یفید أن النساء کنّ یهبن عمر و لا یهبن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و (۶) أنه یفید رضی النبی بإعلائهنّ أصواتهنّ عنده و استنکار عمر ذلک.

فإن لنا إلزامهم بحدیث (النور) الذی رویناه بطرق متکاثرة و ألفاظ عدیدة بالألویة، فضلا عن أنه من الأحادیث المتفق علیها بین الفریقین.

و الطّریف أن لأهل السنة فی توجیه الحدیث المذکور- لما فیه من الحط لمقام النبوة- تأویلات واهیة و توجیهات رکیکة، و قد تصدی (الدهلوی) أیضا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۴

لتصحیح معناه ببعض الأمثال (الهندیة) الساقطة.

و لکن ثبت و تحقق وضع هذا الحدیث فی کتاب (شوارق النصوص) بالتفصیل.

فالعجب من هذا الرجل، کیف یستند إلی مثل هذا الحدیث و یحتج به، جاعلا إیّاه من الإلزامیات العجیبة التی لیس للشیعة جواب عنها!! (۳) أنه قال (الدهلوی):

«و ذکر ابن یونس- و هو من کبار مجتهدی الشیعة- فی (الصراط المستقیم) أن ابن جریر قد ألّف کتابا فی (حدیث الغدیر) و ابن شاهین فی (المناقب) و ابن أبی شیبة فی (أخبار الامام و فضائله) و أبو نعیم کتاب (منقبة المطهرین) و کتاب (ما نزل من القرآن فی فضل أمیر المؤمنین) و أبو المحاسن الرویانی الشافعی کتاب (الجعفریات) و الموفّق المکی کتاب (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین) و ابن مردویه کتاب (رد الشمس فی فضل علی) و الشیرازی (نزول القرآن فی شأن أمیر المؤمنین) و الامام أحمد بن حنبل (کتاب مناقب أهل البیت) و النسائی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین) و النطنزی کتاب (الخصائص العلویة) و ابن المغازلی الشافعی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین، و یسمی ب- المراتب- أیضا) و البصری کتاب (درجات أمیر المؤمنین) و الخطیب کتاب (الحدائق).

و قال السید المرتضی: سمعت عمر بن شاهین یقول: جمعت فی فضائل علی ألف جزء. انتهی نقلا عن ترجمته [۱] المسمی بأنوار العرفان للمعین القزوینی الاثنی عشری.

فالانصاف: أنه لیس للشیعة فی الوجود تصانیف کهذه التصانیف المذکورة تتضمن فضائل أمیر المؤمنین و أهل البیت، بل المتتبع لکتبهم یعلم أن علماء الشیعة فی هذا الباب عیال علی أهل السنة، فإنهم ینقلون عن تلکم الکتب. نعم لا یبعد أن یکون عندهم شیء فی سائر الأئمة. یدل علی ذلک کتاب (کشف الغمة)

---

[۱] طبع کتاب (الصراط المستقیم إلی مستحقی التقدیم) فی إیران فی ثلاثة أجزاء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۵

و (الفصول المهمة) و غیرهما من کتب هذا الفن» [۱].

و یفهم من هذا الکلام صحة استدلال الشیعة برواياتهم الخاصة فی فضائل أمیر المؤمنین و أهل البیت علیهم السّلام، و علی هذا...

فإن احتجاج الشیعة بروایات حدیث النور المنقولة آنفا من طرقهم صحیح غیر قابل للرد.

و أما زعم کون کتاب (الفصول المهمة) من کتب الشیعة- کما هو ظاهر عبارته- فبطلانه ظاهر، و یدل علی ذلک تراجم أهل السنة لمؤلّفه ابن الصبّاغ المالکی، و سیأتی ذلک بالتفصیل فی قسم (حدیث التشبیه).

و أما نقل صاحب (کشف الغمة) عن کتبهم فلیس إلّا إلزاما لهم، و إلّا فإنّ تآلیف علماء الشیعة فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام أکثر من أن تذکر، و من راجع کتاب (غایة المرام) و کتاب (بحار الأنوار) اطلع علی أسماء بعض تلک الکتب.

(۴) أنه قال رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) بعد کلام له فی کتابه (شوکت عمریه):

«إلّا أنی لا یخالجنی أیّ شک بالنسبة إلی الأحادیث التی یرویها الشیعة بطرقهم فی مناقب الأئمة الأطهار (إلّا إذا کان هناک قرینة ظاهرة علی الوضع فی حدیث منها) و إنی لأضع هذه الأحادیث علی الرأس و العین فضلا عن نقلها».

فحدیث النور- إذن- من الأحادیث التی یسلّم بها و یضعها علی الرأس و العین ... فلیکن أتباعه و مقلّدوه کذلک...

(۵) أنه قد أکثر (الکابلی فی الصواقع) و هکذا (الدهلوی) و غیرهما من الاحتجاج بالأحادیث المرویة من طرقهم خاصة، بل إنهم یستندون إلی ما اشتهر وضعه بحیث اعترف محققوهم بذلک.

و إذا کان هذا صحیحا فإن (للشیعة) أن یحتجوا برواياتهم أمام الخصم، و علیه أن یذعن بها و یخضع لمدالیلها.

فهذا حدیث النور ببعض أسانیده و ألفاظه عند أهل السنة...

[۱] التحفة الاثنا عشریة- الباب الحادی عشر هامش التعصب الثالث عشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۶

و هذا حدیث النور ببعض أسانیده و ألفاظه عند الشیعة الامامیة...

فهو حدیث متفق علیه...

فهل یسمع إنکاره أو نسبة روایته إلی الإمامیة فحسب؟

و کما لا یسمع ذلک ... لا یسمع القدح فی سنده بما أسّس علی الباطل من أوّل یوم کما سنری...

***

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۷

دحض القدح فی سند حدیث النور ... ص: ۱۵۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۵۹

(قوله):

«و هذا حدیث موضوع بإجماع أهل السنة».

أقول:

إن هذا إلّا إفک مبین، و إنکار للحقیقة الواضحة.

لقد اعتاد (الدهلوی) علی الکذب و الافتراء تقلیدا لصاحب (الصواقع ...) و هذا یقبح من صغار أهل العلم فکیف بمثله و هو یدعی الامامة و الزعامة الدینیة!! لقد ذکرنا- و للّه الحمد- ما یبطل هذه الدعوی بالأدلة الواضحة و البراهین الجلیة، و تبیّن ممّا تقدم أن هذا الحدیث من روایات کبار علماء أهل السنة، فقد رووه کتبهم من غیر تکلّم فیه أورد علیه...

و هل یتلاءم اتفاق هؤلاء الأئمة و الحفّاظ علی نقل هذا الحدیث مع دعوی کونه موضوعا بالإجماع منهم؟! أ لیس نقل الحدیث الموضوع محرّما؟ و

لقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۰

أحد الکاذبین» [۱].

فلو کانت دعواه هذه صحیحة لوجب الحکم بفسق هؤلاء الأئمة جمیعا، و انطباق الحدیث الشریف علیهم، و لا یظن به الالتزام بذلک!!

(أضف إلی هذا إن جماعة من علمائهم احتجّوا بهذا الحدیث الشریف (حدیث النور) و آخرین نسبوه إلی الرسول الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جازمین بصدوره منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فهذه الدعوی باطلة قطعا.

الأصل فی هذه الدعوی ... ص: ۱۶۰

ثم إن الأصل فی هذه الدعوی الکاذبة هو (ابن الجوزی) [هذا الرجل الشهیر بالتسرع فی التضعیف، و الإفراط فی الحکم، و المجازفة

فى الرأى، حتى أن بعضهم تكلّموا فيه و شنّعوا على كتابه كما لا يخفى على من راجع (تذكرة الموضوعات)] فإنه الذى حكم بوضعه على دأبه، ثم اقتدى به (ابن روزبهان) و اقتدى بهذا (صاحب الصواقع) و زاد عليه دعوى الإجماع، و قد تبعه (الدهلوى) فى ذلك حسب عادته [۲] و سيأتى شرح ذلك.

ما هو ملاك التضعيف ...؟ ص: ۱۶۰

و ما هو ملاك تضعيف أىّ حديث من الأحاديث؟ إنه لا يجوز الحكم بوضع حديث إلا إذا كان مخالفا للكتاب و السنة ... و نحن نسأل: ما هى مخالفة حديث النور للكتاب أو السنة؟

---

[۱] أخرجه مسلم ۱/ ۵.

[۲] و لقد ثبت لدى المحققين ان كتاب (التحفة الاثنا عشرية) منحول من كتاب (الصواقع) لنصر اللّه الكابلى، غير أن هذا باللغة العربية و (التحفة) باللغة الفارسية.

و لقد كان على (ابن الجوزى) أن يقيم دليلا على حكمه أو يذكر معارضا لهذا الحديث- لو كان، كما فعل بالنسبة إلى حديث سد الأبواب مثلا، حيث حاول ردّه و تضعيفه- و لو كان عنده هنا شىء لذكره.

كذب دعوى الإجماع مطلقا ... ص: ۱۶۱

فظهر بطلان دعوى الإجماع فى المقام، بل عن الشافعى و أحمد بن حنبل و ابن حزم الأندلسى و ابن القيّم تكذيب دعوى الإجماع مطلقا، قال الحافظ ابن حزم ما نصه:

«رحم اللّه أحمد بن حنبل فلقد صدق إذ يقول: من ادعى الإجماع فقد كذب. ما يدريه؟ لعل الناس اختلفوا، لكن ليقل: لا أعلم خلافا ...هذه أخبار المرسى و الأصم».

ثم قال ابن حزم: «لا يحل دعوى الإجماع إلّا فى موضعين: أحدهما: ما يتفق أن جميع الصحابة رضى اللّه عنهم عرفوه بنقل صحيح عنهم فأقرّوا به.

و الثانى: ما يكون من خالفه كافرا خارجا عن الإسلام» [... ۱].

و قال ابن القيّم:

«و كذلك الشافعى أيضا نصّ فى رسالته الجديدة على أنّ ما لا يعلم فيه خلاف لا يقال له إجماع، و لفظه لا يعلم فيه خلاف، فليس إجماعا.

و قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: سمعت أبى يقول: ما يدّعى فيه الرجل الإجماع فهو كذب» [... ۲].

ترجمة ابن حزم ...: ص: ۱۶۱

و لنذكرها بعض الكلمات الواردة فى ترجمة ابن حزم:

---

[۱] المحلّى ۹/ ۶ مسألة الاقالة من كتاب البيوع، مسألة لا يحل الحكم بالقياس من كتاب الاقضية.

[۲] إعلام الموقعين ۱/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۲

۱- قال صاحب (المعجب) ما ملخصه:

«كان أبو محمّد الفقيه وزيرا لعبد الرحمن بن هشام بن عبد الجبار بن الناصر الملقب بالمستظهر باللّه أخی المهدی المذكور آنفا، ثم نبذ الوزارة و أطرحها اختيارا، و أقبل على قراءة العلوم و تقييد الأخبار و السنن، و نال من ذلك ما لم ينله أحد قبله بالأندلس، و كان على مذهب الامام أبی عبد اللّه الشافعی رحمه اللّه، أقام على ذلك زمانا ثم انتقل إلى القول بالظاهر و أفرط فی ذلك، و له مصنفات كثيرة جليلة القدر، شريفة المقصد فی أصول الفقه و فروعه على مهيعة الذی يسلكه و مذهبه الذی يتقلده و هو مذهب داود بن على، بلغنی عن غير واحد من علماء الأندلس أن مبلغ تصانيفه فی الفقه و الحديث و الأصول و الملل و النحل و غير ذلك من التاريخ و النسب و كتب الأدب و الرد على الخالفين له نحو من أربعمائة مجلد، و هذا شیء ما علمناه لأحد ممن كان فی مدة الإسلام قبله، إلّا لأبی جعفر محمّد بن جرير الطبری، و هذا لا يتهيأ لمخلوق إلّا بكرم عناية البارى تعالى و حسن تأييده له، و لأبی محمّد ابن حزم بعد هذا نصيب وافر من علم النحو و اللغة، و قسم صالح من قرض الشعر و صناعة الخطابة.

و إنما أوردت هذه النبذة من أخبار هذا الرجل لأنه أشهر علماء الأندلس اليوم، و أكثرهم ذكرا فی مجالس الرؤساء و على ألسنة العلماء، و ذلك لمخالفته مذهب مالك بالمغرب، و قد كثر أهل مذهبه و أتباعه عندنا بالأندلس اليوم».

۲- و ذكره صديق حسن فی المجتهدين قائلا ما ملخصه:

«و منهم الامام أبو محمّد ابن حزم الظاهری، قال: لو علمت أن أحدا على وجه الأرض أعلم منی قرآنا و حديثا لرحلت إليه.

قال الشيخ الأكبر فی الفتوحات فی الباب الثالث و العشرين و مائتين: غاية الوصلة أن يكون الشیء عين ما ظهر و لا يعرف أنه هو، كما رأيت النبی صلّى اللّه عليه و آله و أصحابه و سلّم و قد عانق أبا محمّد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فی الآخر فلم يزالا واحدا هو و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فهذه غاية الوصلة و هی المعبر عنها بالاتحاد- انتهى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۳

و لم تحصل تلك الوصلة لابن حزم إلّا من جهة اعتصامه بالسنّة و انتصارها و صلابته فی التمسك بها» [... ۱].

(قوله):

«و فی إسناده (محمّد بن خلف المروزی) قال يحيى بن معين: هو كذاب و قال الدار قطنی: متروك و لم يختلف أحد فی كذبه.

و يروى من طريق آخر، و فيه: (جعفر بن أحمد) و كان رافضيا غاليا كذابا، وضاعا، و كان أكثر ما يضع فی قدح الأصحاب و سبّهم».

(أقول):

لا يخفى على الباحث المحقق عدم وقوع (محمّد بن خلف) فی شیء من أسانيد هذا الحديث أصلا، كما سنوضحه إن شاء اللّه، كما أن (جعفر بن محمّد) ليس من رواته فی طرق الشيعة.

و كأن (الدهلوی) و سلفه قصدوا من وراء هذه الدعوى الكاذبة حصر هذا الحديث المشهور بسندين، ثم أتوا على كل منهما بطعن يسقطه عن الاعتبار، ليفقد- بالتالی- مكانته المرموقة فی الأحاديث التی يستند إليها الشيعة فی إثبات إمامة أمير المؤمنين و خلافته بعد رسول اللّه سلام اللّه عليهما.

إن من تتبع طرق هذا الحديث المستفيض المعتبر- و الذی أثبت صحته الحافظ شمس الدين سبط ابن الجوزی- بل المقطوع بصدوره، يعلم أن الرجلين المذكورين ليسا من رجال هذا الحديث فی أسانيد كبار أئمة الحفاظ و الأئمة، كأحمد، و ابنه عبد اللّه، و ابن المغازلی، و الخطيب الخوارزمی، و النطنزی، و العاصمی، و الحموينی...

[۱] الجنة فی الاسوة الحسنة بالسنة- فی ذکر المجتهدین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۴

علی أن من المسلّم بینهم أن ورود حدیث صحیح بطریق آخر- فرض فیه شیء من الضعف- یفیده زیادة فی القوة سندا و دلالة.

فظهر أن القادح فی حدیث النور بظن وقوع أحد الرجلین فیه إما مکابر مختبط، أو أعفک سفیه.

منشأ الغلط ... ص: ۱۶۴

ثم إن منشأ هذا الغلط هو: أنّه لما نقل (العلّامة الحلی) هذا الحدیث عن أحمد و ابن المغازلی فی کتابه (نهج الحق و کشف الصدق) وجد ابن روزبهان صاحب (الباطل) نفسه عاجزا عن الجواب، فاحتال حیلة فاضحة و قال:

«ذکر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی کتاب (الموضوعات) و قال: هذا الحدیث موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و المتهم به فی الطریق الأول: محمّد بن خلف المروزی. قال یحیی بن معین: کذّاب، و قال الدار قطنی:

متروک. و فی الطریق الثانی المتّهم به: جعفر بن احمد، و کان رافضیا کذابا یضع الحدیث فی سبّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- انتهی».

و یتضح نتیجة المقارنة- بین کلام العلامة و کلام ابن روزبهان- أن (ابن روزبهان) لم یدّع وقوع أحد من الرجلین المذکورین فی سند الحدیث الذی نقله (العلامة)، بل نقل کلام (ابن الجوزی) لیوهم الناظرین أن الحدیث المذکور فی (نهج الحق) موضوع کذلک.

هذا کلام (ابن روزبهان)، و جاء بعده (الکابلی)، الآخذ أکثر ما عنده منه، فقال:

«و هو باطل لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر، و فی إسناده محمّد بن خلف المروزی، قال یحیی بن معین هو کذاب، و قال الدار قطنی: متروک و لم یختلف أحد فی کذبه.

و یروی من طریق آخر و فیه جعفر بن أحمد، و کان رافضیا غالیا کذابا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۵

وضاعا، و کان اکثر ما یضع فی قدح الصحابة و سبّهم» [۱].

فزاد الکابلی کلمة «لأنه موضوع بإجماع أهل الخبر»، و غیّر العبارة لیوهم أن هذا الرجل قد وقع فی هذا الحدیث بعینه.

و جاء (الدهلوی) المنتحل لعبارات (الکابلی)، فزعم ذلک مع تغییر یسیر فی دعوی الإجماع.

نص عبارة ابن الجوزی و بیان تصرفاتهم فیها ... ص: ۱۶۵

و بعد ... فالحدیث الذی وقع فی إسناده (محمّد بن خلف المروزی) غیر حدیث النور الذی نبحث عنه، فإن لفظه:

«خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی ابن زکریا و علی بن أبی طالب من طینة واحدة»

...و إن کنت فی ریب من ذلک فإلیک نص عبارة ابن الجوزی ... فإنه قال فی فضائل علی علیه السّلام من کتابه:

«الحدیث الأول فی ما خلق منه علی بن أبی طالب:

أخبرنا أبو منصور القزاز قال: أخبرنا أحمد بن علی بن ثابت قال: أخبرنی علی بن الحسن بن محمّد الدقاق، قال: ثنا محمّد بن إسماعیل الوراق قال: ثنا إبراهیم ابن الحسین بن داود القطان قال: ثنا محمّد بن خلف المروزی، ثنا موسی ابن ابراهیم، ثنا موسی بن جعفر عن أبیه عن جدّه قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی بن زکریا و علی بن أبی طالب من طینة واحدة.

هذا حدیث موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و المتهم به:

المروزی: قال یحیی بن معین هو کذاب، و قال الدارقطنی: متروک، و قال ابن حبان: کان مغفلا یلقن فیتلقن فاستحق الترک.

و قد روی جعفر بن أحمد بن بیان عن محمّد بن عمر الطائی، عن أبیه، عن

---

[۱] الصواقع- المطلب الرابع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۶

سفیان عن داود بن أبی هند، عن الولید بن عبد الرحمن، عن نمیر الحضرمی، عن أبی ذر قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و علی من نور و کنا عن یمین العرش قبل أن یخلق اللّه آدم بألفی عام، ثم خلق اللّه آدم، فانقلبنا فی أصلاب الرجال، ثم جعلنا فی صلب عبد المطلب، ثم اشتق أسماءنا من اسمه، فاللّه محمود و أنا محمّد، و اللّه الأعلی و علی علی.

قال المصنف: هذا وضعه جعفر بن أحمد، و کان رافضیا یضع الحدیث، قال ابن عدی: کان یتیقن أنه یضع» [۱].

فعلم من هذا ما یلی ...: ص: ۱۶۶

۱- إن دعوی وقوع (محمّد بن خلف المروزی) فی طریق حدیث النور کاذبة.

۲- إنه نسب إلی (جعفر بن أحمد) وضع الحدیث، و ابن روزبهان أضاف جملة «فی سبّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

۳- إن ابن روزبهان أضاف کلمة: «کذابا».

۴- إن الکابلی أضاف إلی ما تقدم: «غالیا وضاعا».

۵- إن الکابلی أضاف کلمة: «و کان أکثر ما یضع فی قدح الصحابة و سبّهم».

۶- إن الکابلی أضاف ذلک کلّه أیضا کلمة: «و لم یختلف أحد فی کذبه».

فهذه زیادات: [أربع من (الکابلی) و [اثنتان من (ابن روزبهان) شارکه فیهما (الکابلی ...) و لیس لها وجود فی کلام (ابن الجوزی).

کما علم أیضا ...: ص: ۱۶۶

۱- إن (ابن روزبهان) نقل عن (ابن الجوزی) حکمه بأن (ابن خلف) کان وضاعا للحدیث، و لکن (الکابلی) لم یذکر (ابن الجوزی) لئلّا یتعقّب علیه.

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۳۳۹- ۳۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۶۷

۲- إن (الکابلی) نسب الحکم بوضعه إلی «إجماع أهل الخبر» بدل أن ینسبه إلی (ابن الجوزی).

۳- إن (الدهلوی) ذکر: «اجماع أهل السنة» بدل «إجماع أهل الخبر».

نظرة فی کلام ابن الجوزی ...: ص: ۱۶۷

لقد جاء فی عبارة (الموضوعات) عن (ابن حبان) قوله فی (المروزی) «إنه کان مغفلا یلقن فلیتلقّن فاستحق الترک». و هذا صریح فی أنه لم یکن یتعمّد الوضع و الکذب علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و علی هذا یبطل ما نقله عن (ابن معین) من أنه

«کذاب»، إذ لا وجه لرمیه بالکذب بالنظر لما قاله (ابن حبان).

علی أن أئمة أهل السنة قد صنعوا و شنّعوا علی (ابن معین)، لکثرة تحامله علی الناس، فیجب التوقف عند جرحه، کما جاء فی کتاب (مناقب الشافعی) للفخر الرازی فی الکلام علی ما کان منه بالنسبة إلی (الشافعی).

السمعانی

المروزی صدوق عند السمعانی ... ص: ۱۶۷

ثم إنه قد نصّ السمعانی علی أن (المروزی) کان صدوقا ... و هذا کلامه:

«فأمّا ببغداد درب یقال له (درب المروزی) أو (محلة المراوزة)، و ظنی أنها من الکرخ. و من هذه المحلة: أبو عبد اللّه محمّد بن خلف بن عبد السّلام الأعور المروزی، لأنه کان یسکن هذه المحلة، روی عن: یحیی بن هاشم السمسار، و عاصم بن علی، و علی بن الجعد.

روی عنه: أبو عمرو عثمان بن احمد بن السماک، و عبد الصمد بن علی الطیبی، و أبو بکر محمّد بن عبد اللّه الشافعی.

و کان صدوقا. مات فی سنة إحدی و ثمانین و مائتین» [۱].

---

[۱] الأنساب- المروزی.

المروزی صدوق عند الخطیب، و لا بأس به عند الدار قطنی ... ص: ۱۶۸

کما وثّقه الحافظ الخطیب البغدادی، و نصّ علی أنه کان صدوقا، و أضاف «ذکره الدار قطنی و قال لا بأس به» و هذا کلامه:

«محمّد بن خلف بن عبد السّلام الأعور، یعرف بالمروزی لأنه کان یسکن محلّة المراوزة، حدّث عن: عاصم بن علی، و علی بن جعد، و موسی بن ابراهیم المروزی و غیرهم.

روی عنه: أبو عمرو ابن السماک، و أبو العباس بن نجیح، و عبد الصمد الطیبی، و أبو بکر الشافعی و غیرهم.

و کان صدوقا، ذکره الدار قطنی و قال: لا بأس به، و نقل عن ابن قانع أنه مات سنة ۲۱۸» [۱].

هذا بالإضافة إلی أنه من شیوخ أبی بکر الشافعی، و ابن السماک، و ابن نجیح و عبد الصمد الطیبی ... و هم من کبار أئمة أهل السنة.

فالحق: أنه کان صدوقا لا کما عن (ابن معین). و أن (الدار قطنی) نفی عنه البأس، لا أنه ترکه کما زعموا. بل لقد أضاف (الکابلی) و (الدهلوی) «عدم الاختلاف فی کذبه»، فإن أرادا أنه قاله الدارقطنی ففریة فاحشة، و إن قالاه من عند أنفسهما فبطلانه أوضح و أظهر.

حدیث «المروزی» أخرجه الخطیب و ابن عساکر و قال الکنجی: «حدیث حسن ...» ص: ۱۶۸

و مما یزید فی بطلان کلام هؤلاء وضوحا نص الحافظ الکنجی- بعد روایة حدیث المروزی عن الحافظین ابن عساکر و الخطیب- علی أنه «حدیث حسن» و هذا کلامه:

---

[۱] تاریخ بغداد ۵/ ۲۳۵.

«أخبرنا یوسف بن خلیل بن عبد اللّه الدمشقی بحلب، و الحافظ محمّد بن محمود بن الحسن النجار ببغداد، و الحافظ خالد بن یوسف

النابلسی بدمشق:

قالوا: أخبرنا الإمام أبو الیمن زید بن الحسن الکندی بدمشق، أخبرنا القزاز، أخبرنا الحافظ أحمد بن علی بن ثابت الخطب، أخبرنی أبو القاسم علی بن عثمان الدقاق، حدّثنا محمّد بن إسماعیل الورّاق، حدّثنا أبو إسحاق إبراهیم بن الحسین ابن داود القطان سنة ۳۱۱ إحدی عشرة و ثلاثمائة، حدّثنا محمّد بن خلف المروزی، حدّثنا موسی بن إبراهیم المروزی، حدّثنا موسی بن جعفر بن محمّد، عن أبیه عن جدّه قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: خلقت أنا و هارون بن عمران و یحیی ابن زکریا و علی بن أبی طالب من طینة واحدة.

قلت: هذا حدیث حسن. هکذا رواه حافظ العراق فی کتابه، و تابعه محدّث الشام، کما أخرجنا سواء» [۱].

أقول: أخرجه الخطیب البغدادی فی تاریخه بترجمة ابراهیم بن الحسین القطّان [۲] و تابعه ابن عساکر حیث أخرجه من طریقه فقال:

«أخبرنا أبو الحسن بن قبیس و أبو منصور بنخیرون، أنبأنا أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم علی بن أبی [۳] عثمان الدقاق، أنبأنا أبو إسحاق إبراهیم بن الحسین بن داود القطّان» [... ۴].

***

[۱] کفایة الطالب ۳۱۹.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۵۹.

[۳] کذا.

[۴] ترجمة علی بن أبی طالب من تاریخ دمشق ۱/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۱

دحض المعارضة بحدیث الشافعی فی فضل الخلفاء ... ص: ۱۷۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۳

(قوله):

«و علی تقدیر صحته فإنّه معارض بما هو أحسن منه فی الجملة، و لیس فی إسناده من اتّهم بالکذب، و هو:

ما رواه الشافعی بإسناده إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکناه ظهره، و لم نزل ننتقل فی الأصلاب الطاهرة حتی نقلنی اللّه إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافة، و نقل عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب»

. (أقول):

هذه المعارضة باطلة لوجوه:

۱- قوله «فی الجملة ...» ص: ۱۷۳

قوله: «فی الجملة» ظاهر فی أن هذا الحدیث أحسن من حدیث النور-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۴

الذی زعم انحصار روایته فی طریقین- فی الجملة، لا من جمیع الوجوه.

إذن هذا الحديث قاصر عن المعارضة سندا، لو سلّم الانحصار المزعوم.

۲- لا يعارض ما لا سند له ما رواه الأئمة ... ص: ۱۷۴

إن رواية أكابر علماء أهل السنة و نصوصهم تثبت صحة حديث (النور)، فلا يلتفت إلى دعوى معارضته بحديث عار عن السند، و لم يعرف رواته لنرى هل هم ثقات أو لا...

۳- نصّ بعضهم على ضعفه ... ص: ۱۷۴

اشارة

لقد نص القاضى ثناء اللّه (و هو باعتراف الدهلوى كما فى إتحاف النبلاء:
بيهقى زمانه فى الحديث) بعد أن نقل حديث النور و عارضه بحديث الشافعى- على ضعف هذا الحديث فقال ما

ترجمته ...: ص: ۱۷۴

«و هذا الحديث و إن كان ضعيفا إلّا أنه ليس فى إسناده من يتّهم بالكذب» [۱].
و الجدير بالإشارة هنا: أن (الكابلى) اكتفى بالقول: «ليس فى إسناده من يتهم بالكذب» و اكتفى (الدهلوى) بقوله «فى الجملة ...» كلّ ذلك لئلّا يصرحا بضعفه و لا يعترفا بالحق...

۴- استدلال الدهلوى به يخالف ما التزم به ... ص: ۱۷۴

لقد قال (الدهلوى) ما ملخصه:
«إن القاعدة المقررة لدى أهل السنة هى: أن كلّ حديث ورد فى كتاب لم

---

[۱] سيف مسلول، الحديث الثامن.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۵
يلتزم صاحبه فيه بالصحة- كما فعل البخارى و مسلم و سائر أرباب الصحاح- فإنه غير صالح للاحتجاج» [۱].
و رواية الشافعى- هذه- لم نجدها فى كتاب هذا شأنه، كما أنه لم ينص الشافعى- و لا غيره- على صحته بالخصوص.
فلم هذا السهو و الذهول و الخروج على القاعدة المقررة؟ و هل أنها محكّمة فى ردّ فضائل على عليه السّلام و مرفوضة عند البحث فى الروايات المزعوم ورودها فى حق غيره؟

۵- ما لا سند له لا يصغى إليه ... ص: ۱۷۵

قال (الدهلوى) فى الجواب عما طعن به أبو بكر من تخلّفه عن جيش أسامة و

قد قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «لعن اللّه من تخلّف عنه»

ما ملخصه:

«إن الحديث المعتبر لدى أهل السنة هو ما روى فى كتب المحدثين المسندة مع الحكم بالصحة، و أما الحديث العارى عن السند فلا يصغون إليه أبدا» [۲].

و حديث الشافعى ليس فى الكتب المسندة التى ذلك شأنها ... فهو غير قابل للاستناد إليه، كما أنه مرسل لا سند له ... فكلّ حديث لم يذكر سنده فلا يصغى إليه- على حد تعبيره- و حينئذ لا يكفى القول بأن الشافعى رواه بسنده عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، لا سيما مع عدم معرفة الكتاب الذى رواه فيه.

۶- لا يجوز الاحتجاج به ... ص: ۱۷۵

ذكر (الدهلوى) فى كتابه (التحفة) بأنه «قد التزم فيه بالنقل عن كتب

---

[۱] التحفة: ۲۱۳.

[۲] التحفة: ۲۶۶.

الشيعة خاصة، مستندا إلى رواياتهم الصحيحة فى كتبهم المعتبرة» [۱] و «إن روايات كلّ فرقة لا تكون حجة على الفرقة الأخرى» [۲].

۷- لا يصح إلزام الخصم به ... ص: ۱۷۶

لقد صرّح (والد الدهلوى) بما ملخصه:

«لا تصح المناظرة مع الامامية و الزيدية بأحاديث الصحيحين فضلا عن غيرها» [۳].

و على هذا أيضا يسقط احتجاج (الدهلوى) بالحديث المذكور.

۸- جواز ردّه حتى لو كان مسندا ... ص: ۱۷۶

و ذكر رشيد الدين الدهلوى ما ملخصه:

«إن كل فرقة تذعن بالروايات المروية من طرقها و تقدح فى الروايات المروية من طرق الفرقة المخالفة لها» [۴].

و على ضوء هذا، فإن للإمامية ردّ هذا الحديث و لو تم سنده.

و أما الفوائد الأخرى المستفادة من هذه الكلمات، فلا تخفى على المتتبع الفطن.

۹- النص الكامل لهذا الحديث ... ص: ۱۷۶

اشارة

ثم إنّ الأصل فى نقل هذا الحديث الموضوع هو (الملا عمر) المنهمك فى

[۱- ۲] التحفة الاثنا عشریة: ۲.

[۳] قرة العینین- خاتمة الکتاب.

[۴] شوکت عمریه- مقدمة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۷

فضائل الخلفاء، و أخذه عنه (المحب الطبری) و (صاحب الاکتفاء) و (ابن حجر المکی ...) و هذا نص عبارة المحب الطبری:

«ذکر أنهم- أی الخلفاء الأربعة- و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کانوا قبل آدم، و وصف کل منهم بصفة، و التحذیر من سبّهم:

عن محمّد بن إدریس الشافعی، بسنده إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت أنا و أبو بکر و عمر و عثمان و علی أنوارا علی یمین العرش قبل أن یخلق آدم بألف عام، فلمّا خلق أسکنا ظهره، و لم نزل ننقل فی الأصلاب الطاهرة، إلی أن نقلنی اللّه إلی صلب عبد اللّه، و نقل أبا بکر إلی صلب أبی قحافة، و نقل عمر إلی صلب الخطاب، و نقل عثمان إلی صلب عفان، و نقل علیا إلی صلب أبی طالب، ثم اختارهم لی أصحابا، فجعل أبا بکر صدیقا و عمر فاروقا و عثمان ذا النورین و علیا وصیا، فمن سبّ أصحابی فقد سبّنی، و من سبّنی فقد سبّ اللّه، و من سبّ اللّه أکبّه اللّه فی النار علی منخریه.

أخرج الحافظ عمر بن خضر فی سیرته» [۱].

و تجده بهذا اللفظ فی (الاکتفاء) و (الصواعق المحرقة).

تصرفات الجماعة فی الحدیث ... ص: ۱۷۷

لقد ذکرنا نص الحدیث ... و کأن واضعه لم یقصد- من وضعه إیّاه- إلّا جعل فضیلة للمشایخ الثلاثة، لکنه- مع ذلک- لم ترک ذکر سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، فذکره و وصفه بالوصایة، کما جعل لکل من أولئک وصفا.

لکن الجماعة کالکابلی و (الدهلوی) تصرّفوا فیه ... و نحن ننبه علی ذلک بالتفصیل:

۱- لقد أسقط (الکابلی) جملة «أنوارا علی یمین العرش» أما (ابن حجر) فقد أسقط کلمة «أنوارا» و ترک الباقی و جعل خبر (کان) قوله: «قبل أن یخلق»،

[۱] الریاض النضرة ۱/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۸

لکنّ (الدهلوی) لما رأی بشاعة العبارة و تفککها جعل بدل ذلک لفظ «بین یدی اللّه تعالی»، و جاء (القاضی) فترکها علی علتها فلا «أنوارا» و لا «بین یدی اللّه تعالی».!.!

۲- لقد وجد (الکابلی) الحدیث یشتمل فی ذیله علی لفظة «و علیا وصیا» الدالة علی وصایة أمیر المؤمنین علیه السّلام و خلافته، فالتجأ- فی سبیل إسقاطها- إلی إسقاط الذیل بکاملة طردا للباب.

و علی هذا التدلیس مشی کل من (القاضی) و (الدهلوی).

ثم لما ذا لم یذکر (الکابلی) الملّا عند نقله للحدیث؟

إنه لم یذکره لأمرین ... و هما:

أ- إنه لو ذکره و صرّح بنقله عنه لدل ذلک علی اعتماده علیه و الرکون إلی روایاته، و هذا یضرّه من جهات أخری، فإن (الملّا) ممن

روی حدیث (الطیر) و حدیث (التشبیه) فی سیرته، و (الکابلی) یسعی فی ردّهما و إبطالهما.

مع أنه ینقل عنه لدی الجواب عن الاستدلال بآیة المودة أکاذیب غریبة فی فضل أبی بکر.

ب- إنه یقصد بذلک إظهار طول باعه و سعة اطلاعه لأتباعه، حتی یظنوا أنه قد عثر علی أصل (کتاب الشافعی) و نقل عنه رأسا و بدون واسطة (الملّا).

بالمناسبة ... ص: ۱۷۸

و لقد قال (الدهلوی): «المطعن السابع: حدیث مسلم فی صحیحه عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص أنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إذا فتحت علیکم خزائن فارس و الروم أیّ قوم أنتم؟

قال عبد الرحمن بن عوف: کما أمرنا اللّه تعالی.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: کلا بل تتنافسون ثم تتحاسدون ثم تتدابرون ثم تتباغضون».

قال: «و الجواب عنه: إن للحدیث ذیلا قد حذف و اقتصر منه علی مورد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۷۹

الطعن، مع أن الذیل یوضّح المراد و یدفع الطعن، لکنه قد أسقط، و هذا من قبیل تمسک الملحد بکلمة لا تَقْرَبُوا الصَّلاةَ.

و سرقة الأحادیث فی مثل هذا الموضع فی غایة القبح.

و هذا هو الذیل: ثم تنطلقون إلی مساکن المهاجرین فتحملون بعضهم علی رقاب بعض» [۱].

أقول: فکیف ارتکب (هو) نفسه و (القاضی) تبعا (للکابلی) بالنسبة إلی بعض الأحادیث الأخری ... کالحدیث الذی رویاه عن (أمالی [۲] السید المرتضی رضی اللّه عنه) فتصرّفا فیه، و ذکره (الدهلوی) مبتورا عند الجواب عن حدیث القرطاس...

و أما انتحاله (الصواقع) فی (التحفة) و (مقالید الأسانید للثعالبی) فی (بستان المحدثین) و (تفسیر المهائمی) فی تفسیره (فتح العزیز) فمعروف...

ثم من الذی أسقط ذیل الحدیث السابق؟! أما علماء الشیعة فقد نقلوه بتمامه من غیر أن ینقصوا منه شیئا،

ففی (کشف الحق للعلامة الحلی) و (الطرائف للسید ابن طاوس الحلی) ما نصه:

«روی الحمیدی فی (الجمع بین الصحیحین) عن عبد اللّه بن عمرو بن العاص فی الحدیث الحادی عشر من أفراد مسلم، قال: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إذا فتحت علیکم خزائن فارس و الروم أیّ قوم أنتم؟ قال عبد الرحمن ابن عوف: نکون کما أمرنا رسول اللّه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

کلا بل تتنافسون ثم تتحاسدون ثم تتدابرون ثم تتباغضون. و فی روایة: ثم تنطلقون إلی مساکن المهاجرین فتحملون بعضهم علی رقاب بعض».

ثم قال العلامة: «و هذا ذم منه علیه السّلام لأصحابه» [۳].

و قال السید ابن طاوس بعد نقله الحدیث:

---

[۱] التحفة/ ۳۴۲.

[۲] الامالی ۱/ ۷۷.

[۳] نهج الحق و کشف الصدق: ۳۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۰

«أنظر رحمک اللّه عز و جل إلی ما قد شهدوا به من ذم نبیهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لأصحابه، فکیف یستبعدون من قوم یکونون بهذه الصفات أن یخالفوا نبیهم فی الحیاة و بعد الوفاة» [۱].

و کیف یحذفونه و هو لا ینافی مطلوبهم؟

هذا ... علی أن هذه الزیادة جاءت فی لفظ آخر عند مسلم، فإنه قد روی الحدیث مرة بدونها، و أخری معها، و علیه فلا مجال للطعن علی السید و العلامة لو لم یذکراها...

کما أن (الکابلی) أضاف الذیل قائلا: «و فی روایة» [... ۲].

۱۰- من تحکّماتهم فی المقام ... ص: ۱۸۰

زعمهم عدم وجود «من یتّهم بالکذب» فی إسناده تحکم محض، نعم لو ذکروا رجاله ثمّ وثّقوهم بکلمات علماء الرجال لکان لما ذکروا وجه.

۱۱- النظر فی وثاقة الشافعی ... ص: ۱۸۰

ثم إن فی وثاقة الشافعی و عدالته وجوها من النظر، و نحن نکتفی هنا بالاشارة إلی بعضها:

۱- إنه أثنی علی شیخه (مالک) و قال: «إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم» [۳]. و قال: «کان مالک إذا شک فی شیء من الحدیث ترک کلّه» و قال:

«لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز» إلی غیر ذلک.

و هو مع ذلک خالفه فی کثیر من المواضع، و ردّ علیه، و انتقده ... و هذا

---

[۱] الطرائف- مبحث ما خالف فیه الصحابة رسول اللّه «ص».

[۲] الصواقع- فی ذکر مطاعن الصحابة.

[۳] مناقب الشافعی- الفصل الثالث من الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۱

الأمر یسبب ضعفه و یؤدی إلی جرحه، و لذا قال الفخر الرازی- بعد ما حاول الدفاع عنه بالأسالیب المختلفة-:

«و لو کان الأمر کذلک فکیف جاز للشافعی أن یتمسک بروایات مالک رحمهما اللّه تعالی؟ و کیف یجوز أن یقول: إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم».

و هذا نص کلام الرازی بطوله: «الفصل الثالث فی ثناء الشافعی علی أستاذیه و مشایخه: کان یقول: لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز. و قال: إذا ذکر أهل الأثر فمالک النجم. و قال: کان مالک إذا شک فی شیء من الحدیث ترک کله. و حکی الشافعی أنه اجتمع مالک و أبو یوسف عند الرشید فتکلّما فی الوقوف و ما یحبسه الناس فقال یعقوب: هذا باطل، لأن محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم جاء بإطلاق الحبس، فقال مالک: إنّما جاء بإطلاق ما کانوا یحبسونه لآلهتهم من البحیرة و السّائبة، أمّا الوقوف فهذا وقف عمر بن الخطاب حین استأذن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: احبس الأصل و سبّل الثمرة و لهذا وقف الزبیر، فأعجب الخلیفة هذا الکلام و نفی یعقوب.

و کان الشافعی یقول: ما أعلم بعد کتاب اللّه أصح من موطّأ مالک. و قیل للشافعی: هل رأیت أحدا ممن أدرکت مثل مالک بن أنس؟ فقال: سمعت من تقدّمنا فی السن و العلم یقولون: ما رأینا مثل مالک، فکیف نری نحن مثله! قال الشافعی: إن مالکا کان مقدّما عند أهل العلم بالمدینة و الحجاز و العراق فی الفضل، و معروفا عندهم بالإتقان فی الحدیث و مجالسة العلماء، و کان ابن عیینة إذا ذکره رفع ذکره و حدّث عنه، و کان مسلم بن خالد الزنجی- و هو مفتی أهل مکة و عالمهم فی زمانه- یقول: جالست مالک بن أنس فی حیاة جماعة من التابعین.

فان قال قائل: لما کان حال مالک فی العلم و الدین ما ذکرتم، و کان تعظیم الأستاذ واجبا علی کلّ مسلم فکیف أقدم الشافعی علی مخالفته؟ و کیف جوّز من نفسه أن یضع الکتاب علیه؟

فالجواب قال البیهقی: قرأت فی کتاب أبی یحیی زکریا بن یحیی الساجی:

إن الشافعی إنما وضع الکتاب علی مالک لأنه بلغه أن بالأندلس قلنسوة لمالک یستشفی بها، و کان یقال لهم: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فیقولون:

قال مالک، فقال الشافعی: إنما مالک آدمی قد یخطئ و یغلط، فصار ذلک داعیا للشافعی إلی أن وضع الکتاب علی مالک، و کان یقول: کرهت أن أفعل ذلک، و لکنی استخرت اللّه تعالی فیه سنة. و قال الربیع: سمعت الشافعی: یقول قدمت مصرا و لا أعرف أن مالکا یخالف من أحادیثه إلّا ستة عشر حدیثا، فنظرت فإذا هو یقول بالأصل و یدع الفرع، و یقول بالفرع و یدع الأصل.

و أقول: إن أرسطاطالیس الحکیم تعلّم الحکمة من أفلاطون ثم خالفه، فقیل له: کیف فعلت ذلک؟ فقال: أستاذی صدیقی و الحق صدیقی و إذا تنازعا فالحق أولی بالصداقة. فهذا المعنی بعینه هو الذی حمل الشافعی علی إظهار مخالفة مالک.

و الذی یدل علی صحّة ما ذکرناه: إن الکتاب الذی وضع الشافعی علی مالک قال فی أوله: إذا قلت حدّث الثقة عن الثقة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فهو ثابت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و الثابت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا یترک إلّا إذا وجد حدیث یخالفه، و إذا اختلفت الأحادیث فللاختلاف فیها وجهان: أحدهما: أن یکون فیها ناسخ و منسوخ، فیعمل بالناسخ و یترک المنسوخ. و الآخر: أن لا یتمیز الناسخ عن المنسوخ، فههنا نذهب إلی أثبت الروایتین، و إذا تکافأتا ذهبت إلی أشبه الحدیث بکتاب اللّه أو أشبههما بحدیث آخر، و إذا ثبت الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا یخالفه حدیث آخر، و کان یروی عن غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث یخالفه لم ألتفت إلی ما خالفه، فحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولی أن یؤخذ به، و إن کان روی عن غیر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث یوافقه لم یزده قوة، و حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مستغن عنه.

و لمّا قرّر الشافعی هذه القاعدة ذکر أن مالکا اعتبر هذه القاعدة فی بعض المواضع دون بعض، ثم ذکر المسائل التی ترک الأخبار الصحیحة فیها بقول واحد من الصحابة، أو بقول واحد من التابعین، أو لرأی نفسه، ثم ذکر ما ترک فیه من أقاویل الصحابة لرأی بعض التابعین، أو لرأی نفسه، و ذلک أنه ربما یدعی الإجماع و هو مختلف فیه. ثم بیّن الشافعی أنه ادعی أن إجماع أهل المدینة حجة،

و أنه قول ضعیف، و ذکر فی هذا الباب أمثلة.

منها: إن مالکا قال: أجمع الناس علی أن سجود القرآن إحدی عشرة سجدة و لیس فی المفصل منها شیء ثم قال الشافعی: قد روی عن أبی هریرة أنه سجد فی إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ و أن عمر بن الخطاب سجد فی النَّجْمِ إِذا هَوی فقد نری السجود فی المفصل عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و عن عمر، و عن أبی هریرة. فلیت شعری أیّ الناس من الذین أجمعوا علی أن لا سجدة فی المفصل! ثم بیّن أن أکثر الفقهاء ذهبوا إلی أن فی المفصل سجودا.

و منهـا: إن مالکـا زعم أن الناس أجمعوا علی أن لا سـجدة فی الحـج إلّا مرة واحـدة، و هو یروی عن عمر و ابن عمر أنهما سـجدا فی الحـج سـجدتین. ثم قال الشافعی: و لیت شـعری من هؤلاء المجمعون الـذین لا یسـمّون؟ فإنا لا نعرفهم و لا یکلّف اللّه أحدا أن یأخذ دینه عمّن لا یعرفه.

و منهـا: مـا أخبرنا مالک عن أبی الزبیر، عن عطا بن أبی رباح، عن ابن عباس: أنه سـئل عن رجل واقع أهله و هو بمنی قبل أن یفیض، فأمره أن ینحر بدنة. قال الشافعی: و بهذا نأخذ. و قال مالک: علیه عمرة و حجة تامة و بدنه.

و رواه عن ربیعة و عن ثور ابن زید عن عکرمة یظنه عن ابن عباس، فإن کان قد ترک قول ابن عباس لرأی ربیعة فهو خطأ، و إن ترکه لرأی عکرمـة فهو یسـیء القول فی عکرمة، لا یری لأحد أن یقبل حدیثه. و هو یروی عن سـفیان عن عطا عن ابن عباس خلافه. و عطا ثقـة عنـده و عند الناس. قال الشافعی: و العجب أنه یقول فی عکرمة ما یقول، ثم یحتاج إلی شـیء من علمه یوافق قوله، فیسـمیه مرة و یسکت عنه أخری، فیروی عن ثور بن زید عن ابن عباس فی الرضاع و ذبائح نصاری العرب و غیره، و یسکت عن ذکر عکرمة، و إنما یحدثه ثور عن عکرمة، و هذا من الأمور التی ینبغی لأهل العلم أن یتحفظوا منها.

فهذه حکایة بعض ما ذکره الشافعی فی کتابه الذی وضعه علی مالک.

و لقائل أن یقول: حاصل هذه الاعترافات ترجع إلی حرفین:

الأول: إن مالکا یروی الحـدیث الصـحیح ثم إنه یترک العمل به، لأن أهل المدینـة ترکوا العمل به، و هذا یقتضـی عمل علماء المدینة علی خلاف قول رسول

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و إنه لا یجوز.

و لمالک أن یجیب عنه فیقول: هذه الأحادیث ما وصلت إلینا إلّا بروایة علماء المدینة، فهؤلاء إما أن یکونوا عدولا أو لا یکونوا.

فإن کانوا من العـدول وجب أن یعتقـد أنهم ترکوا العمل بذلک الحدیث لاطّلاعهم علی ضـعف فیه، إمّا لأجل الضـعف فی الروایة أو لأجل أنه وجد ناسخ أو مخصّص، و علی جمیع التقدیرات فترک العمل به واجب. فإن قالوا: فلعلّهم اعتقدوا فی ذلک الحدیث تأویلا خطأ، فلأجل ذلک التأویل الخطأ ترکوا العمل به، و علی هذا التقدیر لا یلزم من ترکهم العمل بالحدیث حصول ضعف فیه. قلنا:

إن علماء المدینة الذین کانوا قبل مالک کانوا أقرب الناس إلی زمان رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، و أشدهم مخالطة للصحابة، و أقواهم رغبة فی الدین، و أبعدهم عن المیل إلی الباطل، فیبعد اتفاق جمهور علماء المدینة علی تأویل فاسد.

و أما إن قلنا ان علماء المدینـة لیسوا بعـدول، لکان الطعن فیهم یوجب الطعن فی الحـدیث. فثبت بهـذا الطریق أن الـدلیل الذی ذکرناه یقتضـی ترجیـح عمل علماء المدینـة علی ظاهر خبر الواحـد، و لیس هذا قولا بأن إجماعهم حجة، بل هو قول بأن عملهم إذا کان علی خلاف ظاهر الحدیث أورث ذلک قدحا و ضعفا فی الحدیث.

و مما یؤید ما ذکرناه ما روی البیهقی فی کتاب مناقب الشافعی رضـی اللّه عنه بإسـناده عن یونس بن عبد الأعلی قال: ناظرت الشافعی رضـی اللّه عنه فی شـیء فقال: و اللّه ما أقول لک إلّا نصـحا، إذا وجدت أهل المدینة علی شـیء فلا یدخلنّ، قلبک شک أنه الحق، و کلّ ما جال فی صدرک و قوی کلّ القوة لکنک لم تجد له فی المدینة أصلا و إن ضعف فلا تعبأ به و لا تلتفت إلیه.

و أقول: هذا الکلام صریح فی تقریر مذهب مالک رحمه اللّه تعالی.

و أما الاعتراض الثانی و هو أنّ مالکا رحمه اللّه إذا احتاج إلی التمسک بقول عکرمـة ذکره، و إذا لم یحتـج إلیه ترکه، فهـذا إن صـحّ عن مالک أورث ذلک ضعفا فی روایته و فی دیانته، و لو کان الأمر کذلک فکیف جاز للشافعی أن یتمسک بروایات مالک رحمهما اللّه تعالی؟ و کیف یجوز أن یقول: إذا ذکر الأثر فمالک

النجم؟

هذا جملة ما يتعلق بهذا البحث».

۲- لقد كان الشافعي يقول بإمامة هارون الرشيد و يعتقد بها، و يخاطبه ب (أمير المؤمنين ...) و هذا الأمر من قوادح الشافعي العظيمة، و لننقل ما ذكره الحافظ أبو نعيم في (الحلية) بترجمة الشافعي:

«حدّثنا محمّد بن إبراهيم بن أحمد، ثنا أبو عمرو عثمان بن عبد اللّه المدينى، ثنا أحمد بن موسى الجار قال قال أبو عبد اللّه محمّد بن سهل الأموى: ثنا عبد اللّه ابن محمّد البلوى قال: لما جيء بأبى عبد اللّه محمّد بن إدريس إلى العراق، أدخل إليها ليلا على بغل بلا قتب و عليه طيلسان مطبّق و في رجليه حديد، و ذلك أنه كان من أصحاب عبد اللّه بن الحسن بن الحسن، و أصبح الناس في يوم الاثنين لعشر خلون من شعبان من سنة أربع و ثمانين و مائة، و كان قد اعتود على هارون الرشيد أبو يوسف القاضي و كان قاضي القضاة، و كان على المظالم محمّد بن الحسن، فكان الرشيد يصدر عن رأيهما و يتفقه بقراءتهما، فسارا في ذلك اليوم إلى الرشيد فأخبراه بمكان الشافعي و انبسطا جميعا في الكلام فقال محمّد بن الحسن:

الحمد للّه الذى مكّن لك في البلاد، و ملكك رقاب العباد من كل باغ و عاد إلى يوم المعاد، لا زلت مسموعا لك و مطاعا، فقد علت الدعوة و ظهر أمر اللّه و هم كارهون، و إنّ جماعة من أصحاب عبد اللّه بن الحسن اجتمعت و هم متفرقون، و قد أتاك عنق ينوب عن الجميع و هو على الباب يقال له: محمّد بن إدريس بن العباس بن عثمان بن شافع بن السائب بن عبيد بن عبد يزيد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف، يزعم أنه أحق بهذا الأمر منك، حاش للّه، ثم إنه يدّعى ما لم يبلغه و لا يشهد له بذلك قدمه، و له لسان و منطق و رواء و سيخلبك بلسانه و أنا خائف منه، كفاك اللّه مهماتك و أقال عثراتك. ثم أمسك.

فأقبل الرشيد على أبى يوسف فقال: يا يعقوب، قال: لبّيك يا أمير المؤمنين، قال: أنكرت من مقالة محمّد شيئا؟ فقال له أبو يوسف: محمّد صادق فيما قال، و الرجل كما حكى. فقال الرشيد: لا خير بعد شاهدين و لا اقرار أبلغ من المحنة. و كفى بالمرء إثما أن يشهد بشهادة يخفيها عن خصمه، فعلى رسلكما لا تبرحان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۶

ثم أمر بالشافعي فأدخل، فوضع بين يديه بالحديد الذى كان في رجليه، فلمّا استقرّ به المجلس و رمى القوم إليه بأبصارهم رمى الشافعي بطرفه نحو أمير المؤمنين و أشار بكفه كلّه مسلّما فقال:

السّلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة و بركاته.

فقال الرشيد: و عليك السّلام و رحمة اللّه و بركاته، بدأت بسنه لم تؤمر بإقامتها، و رددنا فريضة قامت بذاتها، و من أعجب العجب أنك تكلّمت في مجلسى بغير إذنى.

فقال الشافعي: يا أمير المؤمنين إنّ اللّه جل و عز قال: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً و هو الذى إذا وعد وفى، فقد مكننى في أرضه و آمننى بعد خوفى يا أمير المؤمنين.

فقال له الرشيد: أجل قد آمنك اللّه إذ أمنتك.

فقال الشافعي: قد حدّثتك أنك لا تقتل قومك صبرا، و لا تزدريهم بهجرتك غدرا، و لا تكذّبهم إذ أقاموا لديك عذرا.

فقال له الرشيد: هو كذلك، فما عذرك مع ما أرى من حالك و تسييرك من حجازك إلى عراقنا التى فتحها اللّه علينا، بعد أن بغى صاحبك ثم اتبعه الأرذال و أنت رئيسهم، فما ينفع لك القول مع إقامة الحجة، و لن يضرّ الشهادة مع إظهار التوبة.

فقال له الشافعي: يا أمير المؤمنين أما إذا استنطقتنى الكلام فسأتكلّم على العدل و النصفة.

فقال الرشيد: ذلك لك.

فقال الشافعی: و اللّه یا أمیر المؤمنین لو اتسع الکلام علی ما بی لما شکوت لک، الکلام مع ثقل الحدید یعذر، فإن جدت علیّ بفکّه أفصحت عن نفسی، و إن کانت الأخری فیدک العلیا و یدی السفلی، و اللّه غنی حمید.

فقال الرشید لغلامه: یا سراح، خلّ عنه. فأخذ ما فی قدمیه من الحدید فجثا علی رکبته الیسری و نصب الیمنی و ابتدر الکلام فقال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۷

و اللّه یا أمیر المؤمنین، لأن یحشرنی اللّه تحت رایة عبد اللّه بن الحسن- و هو من قد علمت، و شیخ قرابة لا- تنکر عند اختلاف الأهواء، و تفرّق الآراء- أحب إلیّ و إلی کلّ مؤمن من أن یحشرنی تحت رایة قطری بن الفجأة المازنی، و کان الرشید متکئا فاستوی جالسا و قال:

صدقت و برت، لأن تکون تحت رایة رجل من أهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أقاربه إذا اختلف الأهواء، خیر من أن تحشر تحت رایة خارجی حنفی یأخذه اللّه بغتة. و خبّرنی یا شافعی: ما حجتک علی أن قریشا کلّها أئمة و أنت منهم؟.

قال الشافعی: قد افتریت علی اللّه کذبا یا أمیر المؤمنین إن نصبت نفسی لها، و هذه کلمة ما سبقت بها قط، و الذین حکوها لأمیر المؤمنین فاطلبهم معاینة، فإن الشهادة لا تجوز إلّا کذلک.

فنظر أمیر المؤمنین إلیهما، فلمّا رآهما لا یتکلّمان علم ما فی ذلک، فأمسک عنهما ثم قال له الرشید: قد صدقت یا ابن إدریس، فکیف بصرک بکتاب اللّه تعالی؟

فقال له الشافعی: عن أیّ کتاب اللّه تسألنی؟ إن اللّه أنزل ثلاثا و سبعین کتابا علی خمسة أنبیاء، و أنزل کتاب موعظة النبی، فکان سادسا، أوّلهم آدم علیه السّلام، علیه أنزل ثلاثون صحیفة کلّها أمثال. و أنزل علی أخنوخ و هو إدریس ستة عشر صحیفة کلّها حکم و علم الملکوت الأعلی. و أنزل علی إبراهیم ثمانیة صحف کلّها حکم و علم الملکوت الأعلی. و أنزل علی إبراهیم ثمانیة صحف کلّها حکم مفصلة فیها فرائض و نذر. و أنزل علی موسی التوراة فیها تخویف و موعظة.

و أنزل علی عیسی الإنجیل لیبیّن لبنی إسرائیل ما اختلفوا فیه من التوراة. و أنزل علی داود کتابا کلّه دعاء و موعظة لنفسه حتی یخلصه به من خطیئته لا حکم لنا فیه و إیقاظ لداود و لقاریه من بعد. و أنزل علی محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم القرآن و جمع فیه سائر الکتب فقال تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً أُحْکِمَتْ آیاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ.

فقال له الرشید: فصّل لی کتاب اللّه المنزل علی ابن عمی رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۸

اللّه علیه و سلّم، الذی دعانا إلی قبوله و أمرنا بالعمل بمحکمه و الایمان بمتشابهه.

فقال: عن أیة آیة تسألنی، عن محکمه أو متشابهه، أم عن تقدیمه أو تأخیره، أم عن ناسخه أم عن منسوخه، أم عمّا ثبت حکمه و نسخت تلاوته، أم عمّا ثبت تلاوته و ارتفع حکمه، أم عمّا ضربه اللّه مثلا أم عمّا ضربه اللّه اعتبارا، أم عمّا أمضی ما فیه فعال الأمم الماضیة، أم عمّا قصدنا اللّه من فعلهم تحذیرا؟ قال:

فما زال حتی عدله الشافعی ثلاثا و سبعین حکما فی القرآن.

فقال له الرشید: ویحک یا شافعی، أ فکل هذا یحیط به علمک؟

فقال یا أمیر المؤمنین: المحنة علی العالم کالنار علی الفضة، تخرج جودتها من رداءتها، فها أنا ذا فامتحن.

فقال له الرشید: ما أحسن أن أعید ما قلت، فسأسألک بعد هذا المجلس إن شاء اللّه تعالی.

قال له: کیف بصرک بسنّة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟

فقال له الشافعی: إنی لأعرف منها یا أمیر المؤمنین ما خرج علی وجه الإیجاب لا یجوز ترکه، کما لا یجوز ترک ما أوجبه اللّه فی القرآن، و ما خرج علی وجه التأدیب، و ما خرج علی وجه الخاص لا- یشرک فیه العام، و ما خرج علی وجه العموم یدخل فیه

الخصوص، و ما خرج جوابا عن سؤال سائل ليس لغيره استعماله، و ما خرج منه ابتداء لازدحام العلوم فی صدره، و ما جعله فی خاصة نفسه و افتدی به الخاصة و العامة، و ما خصّ به نفسه دون الناس كلهم مع ما لا ينبغی ذكره، لأنه أسقطه صلّی اللّه عليه و سلّم ذكرا.

فقال: أجدت الترتيب يا شافعی لسنة رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فأحسنت موضعها بوصفها، فلما حاجتنا إلی التكرار عليك، و نحن نعلم و من حضر أنك نصابها.

فقال له الشافعی: فلك من فضل اللّه علينا و علی الناس، و إنما شرّفنا برسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و بك.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۸۹

فقال: كيف بصرك بالعربية؟ قال: مبداتنا و طباعنا بها تقدمت، و ألسنتنا بها جرت، فصارت كالحياة لا تتم إلّا بالسلامة، و كذلك العربية لا تسلم إلّا لأهلها، و لقد ولدت و ما أعرف اللحن، فكنت كمن سلم من الداء ما سلم له الدواء و عاش متكاملا، و بذلك شهد لی القرآن فقال وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ يعنی قريشا، و أنت و أنا منهم يا أمير المؤمنين، فالعنصر رصيف و الجرثومة منيعة شامخة، أنت أصل و نحن فرع، و هو صلّی اللّه عليه مفسّر و مبيّن، به اجتمعت أحبائنا، فنحن بنو الإسلام بذلك ندعی و ننسب.

فقال الرشيد: صدقت و بارك اللّه فيك»....

و قال الرازی: «الفصل الثالث فی مناظرة جرت بينه و بين محمّد بن الحسن فی هذه الواقعة، ذكروا: أن الشافعی رضی اللّه عنه لما حضر مع العلويين من اليمن و حضر باب الرشيد اتفق أن كان ذلك فی وهن من الليل، فكانوا يدخلون عشرة عشرة منهم علی الرشيد، فجعل يقيم واحدا واحدا منهم و يتكلّم من داخل الستر، و يأمر بضرب عنقه.

قال الشافعی رحمه اللّه تعالی: فلمّا انتهی الأمر إلیّ قلت: يا أمير المؤمنين عبدك و خادمك محمّد بن إدريس. قال: يا غلام، اضرب عنقه. قلت يا أمير المؤمنين كأنك اتهمتنی بالانحراف عنك و الميل إلی العلوية، و سأضرب مثلا فی هذا المعنی، ما تقول يا أمير المؤمنين فی رجل له ابنا عم أحدهما خلطه بنفسه و أشركه فی نسبه و زعم أن ماله حرام عليه إلّا باذنه، و أن ابنته حرام عليه إلّا بتزويجه.

و الآخر يزعم أنه دونه كالعبد له، فهذا الرجل إلی أيّهما يميل؟ فهذا مثلك و مثل هؤلاء العلويين. فاستعاد الرشيد هذا القول ثلاث مرات، و كنت أعبّر عن هذا المعنی بألفاظ مختلفة».

هذا، و من المعلوم أن (هارون الرشيد) إمام باطل، و أن جرائمه قد سوّدت وجه التاريخ، و موبقاته أشهر من أن تذكر، و أكثر من أن تحصر. و لا شك فی أن من رضی بهكذا إمام فهو كافر، صرّح به جماعة منهم: أبو شكور محمّد بن عبد السعيد السلمی الحنفی فی (التمهيد فی بيان التوحيد).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۰

۱۲- أمارات الوضع علی هذا الحديث لائحة ... ص: ۱۹۰

إن أمارات الوضع و الاختلاق ظاهرة علی هذا الحديث:

فمنها: إن تقدّم الثلاثة فی الخلق علی آدم عليه السّلام يستلزم تفضيلهم عليه و علی سائر الأنبياء (عدا نبيّنا صلّی اللّه عليه و آله و سلّم) و هذا باطل بالإجماع.

و منها: إن هؤلاء قد ثبت كفرهم و عبادتهم للأصنام قبل بعثة النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، كما ثبت- بالضرورة- محاربتهم له و قيامهم عليه، و لو أنهم نفوا هذا عن الأول منهم فزعموا إسلامه، فإنه بالنسبة إلی الآخرين من الضروريات التی لا كلام لأحد فيها، فمن كان هذا حاله كيف يصح أن يكون مع النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی يمين العرش، و مخلوقا مما خلق صلّی اللّه عليه و آله و سلّم منه؟

و منها: إن من المسلّم به الثابت عند الكلّ كفر آباء الثلاثة، و لو ثبت إسلام أبی قحافة فی الظاهر فلا ريب فی كفر والدی الثانی و الثالث و موتهما علی ذلک.

فكيف تكون هذه الأصلاب طاهرة كما يدّعی واضع الحديث؟ و كيف يصح صدور مثل هذا الكذب من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم؟!!.

فالعجب من هؤلاء كيف يعتمدون علی مثل هذا، و هم يردّون الأحاديث الصحيحة الواردة فی فضل علی عليه السّلام، أمثال حديث (الطير) و (الولاية) و (مدينة العلم؟!...)

إلا أنه لا مجال للتعجب من (الدهلوی)، لأنه قد اعترف بضعفه «فی الجملة»، و لأن تعصبه يبعثه علی أن يحاول ردّ استدلالات الشيعة مهما أوتی من حول و قوة و إنما نتعجب من الشافعی كيف روی هذه الخرافة!!

۱۳- حديث موضوع آخر فی فضل الشيخين ... ص: ۱۹۰

لقد روی بعضهم حديثا فی باب فضائل عمر عن أبی هريرة يفيد: أن اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۱

خلق النبی صلّی اللّه عليه و سلّم من نور، و خلق أبا بكر من نوره، و خلق عمر من نور أبی بكر. و هذا الحديث موضوع عند محققی أهل السنة.

و إليک نصه و ما قيل فيه:

قال السيوطی: «أبو نعيم فی أماليه حدّثنا محمّد بن محمّد بن عمرو بن زيد إملاء، حدّثنا أحمد بن يوسف، حدّثنا أبو شعيب صالح بن زياد، حدّثنا أحمد بن يوسف المنبجی، حدّثنا أبو شعيب السوسی عن الهيثم بن جميل عن المقبری عن أبی معشر عن أبی هريرة مرفوعا: خلقنی اللّه من نوره، و خلق أبا بكر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بكر، فخلق أمتی من نور عمر، و عمر سراج أهل الجنة.

قال أبو نعيم: هذا باطل، أبو معشر و أبو شعيب متروكون.

و قال فی الميزان: هذا خبر كذب، ما حدّث به واحد من الثلاثة، و إنما الآفة عندی فيه المنبجی لا يعرف» [۱].

و فی (تنزيه الشريعة) ما نصه: «خلقنی اللّه من نوره، و خلق أبا بكر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بكر، و خلق أمتی من نور عمر و عمر سراج أهل الجنة.

نع فی أماليه عن أبی هريرة و قال: هذا باطل.

و قال الذهبی: هذا كذب» [۲].

فإذا كان هذا الحديث موضوعا باعتراف أبی نعيم و الذهبی و السيوطی و ابن عرّاق، فإن خبر خلق الثلاثة قبل آدم عليه السّلام و كونهم مع النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی يمين العرش كذب بالأولوية.

و لا أدری لما ذا لم يحتج (الدهلوی) و غيره بهذا الحديث، و لم يعارض به حديث النور؟ لا يبعد عدم اطلاعه به، و إلّا لذكره علی عادته فی التمسک بالأحاديث الموضوعة، أ لا ترى صاحب (فصل الخطاب) قائلا:

---

[۱] ذيل الموضوعات- مخطوط.

[۲] تنزيه الشريعة عن الأحاديث الموضوعة ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۲

«فی فردوس الأخبار: ابن عباس رضی اللّه عنهما عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: إن اللّه عز و جل خلقنی من نوره، و خلق أبا

بکر من نوری، و خلق عمر من نور أبی بکر، و خلق المؤمنین کلّهم من عمر رضی اللّه عنهم».

***

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۳

دحض تأیید حدیث الشافعی بحدیث آخر ... ص: ۱۹۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۵

(قوله):

«و یؤیده

الحدیث المشهور: إنّ الأرواح جنود مجنّدة ما تعارف منها ائتلف و ما تناکر منها اختلف».

(أقول):

۱- لم یدّع الکابلی هذا التأیید ... ص: ۱۹۵

لقد اکتفی (الکابلی) بذکر الحدیث المزعوم و قال: «و لیس فی إسناده من یتّهم بالکذب» و أضاف قائلا «و لأن مثل هذه الأخبار لو ثبت لا یحتج به فی مثل هذه الأمور، و ذلک ظاهر».

و أما مخاطبنا (الدهلوی) فقد أضاف تأییده بهذا الحدیث، لکن من الواضح أنّه لا وجه لذلک، إذ لا مناسبة بین هذا الحدیث و ذاک لا منطوقا و لا مفهوما، و لا یدل علیه دلیل بوجه من الوجوه أبدا ... و لعله لذا لم یتطرّق (الکابلی) إلی هذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۶

۲- معنی الحدیث یوضّح بطلان الدّعوی ... ص: ۱۹۶

و إلیک نص کلمة الشیخ عبد الحق الدهلوی فی معنی الحدیث، فإنه قال:

«قوله: الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف و ما تناکر اختلف. الجنود:

جمع جند، و مجنّدة: مجتمعة علی نحو قناطیر مقنطرة، و فیه دلیل علی أن الأرواح لیست بأعراض، و علی أنها کانت موجودة قبل الأجساد، و لا یلزم من ذلک قدمها، لکن یبطل القول بخلقها بعد تمام البدن و تسویته، إلّا أن یراد بخلقها قبل البدن تقدیرها کذلک، و هو مخالف لظاهر الحدیث جدّا، بل قد جاء فی الحدیث: خلقت الأرواح قبل الأجساد بألفی عام، و علی أنها خلقت فی أول خلقتها علی قسمین من ائتلاف و اختلاف باعتبار موافقة فی الصفات و مخالفة فیها، و إن الأجساد التی فیها الأرواح تلتقی فی الدنیا فتأتلف و تختلف علی حسب ما خلقت علیه، فالخیّر یحب الأخیار، و الشرّیر یحب الأشرار، و إن عرض عارض یقتضی خلاف ذلک فالمآل إلیه، فما تعارف منها قبل التعلق بالأجساد ائتلف بعده، کمن فقد ألیفه ثم اتصل به، و ما تناکر قبله اختلف بعده، و هذا التعارف و التناکر إلهامات من اللّه من غیر إشعار منهم بالسابقة» [۱].

و علی هذا فأین وجه التأیید؟ و لما ذا لم یبیّنه (الدهلوی) و لو إجمالا؟

و الظاهر: إنه یقصد من هذا أن الائتلاف فی عالم الأجساد یدل علی التعارف فی عالم الأرواح، و التعارف یستلزم کونها فی مکان

واحد، و بما أن الخلفاء كانوا مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى هذا العالم فإن أرواحهم كانت مع روحه هناك، و هذا معناه أن تكون أرواحهم كروحه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مخلوقة قبل خلق آدم عليه السّلام.

و لكنّ بطلان هذا واضح جدا، فإنه يستلزم أن يكون خلق جميع الصحابة

---

[۱] اللمعات فى شرح المشكاة- باب الحب فى اللّه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۷

و حتى عمرو بن العاص، و معاوية بن أبى سفيان، و المغيرة بن شعبة، و أمثالهم من المجرمين الذين يزعم (الدهلوى) و أسلافه ائتلافهم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل خلق سائر المسلمين و المؤمنين به صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مقدّما على خلق آدم و سائر الأنبياء عليهم الصلاة و السّلام، و أن تكون أرواح هؤلاء إلى جنب روحه على يمين العرش ... و هذا باطل اجماعا.

۳- كان عمر شديدا على رسول اللّه قبل إسلامه ... ص: ۱۹۷

و كيف يجوز أن تكون روح عمر بن الخطاب مؤتلفة مع روح النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هو لا يزال يحاول و يقصد اغتياله و يعاديه حتى ساعة تظاهره بالإسلام؟

لقد جاء فى (إزالة الخفا) ما نصه:

«عن أنس قال: خرج عمر متقلّدا السيف، فلقيه رجل من بنى زهرة فقال له: أين تعمد يا عمر؟ قال: أريد أن أقتل محمّدا، قال: و كيف تأمن من بنى هاشم و بنى زهرة؟ فقال له عمر: ما أراك إلّا قد صبوت و تركت دينك؟ قال: أفلا أدلّك على العجب؟! إن أختك و ختنك قد صبوا و تركا دينك، فمشى عمر ذامرا حتى أتاهما و عندهما حباب، فلما سمع حباب بحسّ عمر توارى فى البيت فدخل عليهما، فقال: ما هذه الهيمنة التى سمعتها عنكم؟ و كانوا يقرؤن طه، فقالوا: ما عدا حديثا تحدثنا به، قال: فلعلكما قد صبوتما؟ فقال له ختنه: يا عمر إن كان الحق فى غير دينك، فوثب عمر على ختنه فوطئه وطئا شديدا، فجاءت أخته لتدفعه عن زوجها، فنفحها بيده فدمى وجهها».

و فيه أيضا:

«عن الزهرى: كان عمر بن الخطاب شديدا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فانطلق حتى دنا من رسول اللّه»....

و روى محمّد بن حبيب بإسناده عن زيد بن الخطاب قال:

«كان من حديث الحرب التى كانت بين عدى بن كعب فى الإسلام: إن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۸

أبا الجهم بن حذيفة بن غانم كان من رجال قريش فى الجاهلية، و كان يوازن عمر ابن الخطاب قبل إسلامه على غيلة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و معاداته، فأكرم اللّه عمر بما أكرمه من الإسلام» [... ۱].

و فى (سيرة ابن هشام) ما ملخصه:

«قال ابن إسحاق: و كان إسلام عمر فيما بلغنى: أن أخته فاطمة بنت الخطاب- و كانت عند سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل- و كانت قد أسلمت و أسلم زوجها سعيد بن زيد، و هما مستخفيان بإسلامهما عن عمر، و كان نعيم بن عبد اللّه التحام رجل من قومه من بنى عدى بن كعب قد أسلم، و كان أيضا يستخفى بإسلامه فرقا من قومه، و كان حباب بن الأرت يختلف إلى فاطمة بنت الخطاب يقرئها القرآن.

فخرج عمر يوما متوشحا بسيفه يريد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رهطا من أصحابه قد ذكروا له أنهم قد اجتمعوا فى بيت عند

الصفا، و هم قریب من أربعین، ما بین رجاء و نساء، و مع رسول اللّه عمه حمزة بن عبد المطلب و أبو بکر ابن أبی قحافة الصدیق و علی بن أبی طالب فی رجال فی المسلمین، ممن کان أقام مع رسول اللّه بمکة و لم یخرج فیمن خرج الی أرض الحبشة، فلقیه نعیم بن عبد اللّه فقال له: أین ترید یا عمر؟ قال: أرید محمّدا هذا الصابی الذی فرّق أمر قریش و سفّه أحلامها و عاب دینها و سبّ آلهتها فأقتله، فقال له نعیم: و اللّه لقد غرّتک نفسک من نفسک یا عمر! أ تری بنی عبد مناف تارکیک تمشی علی الأرض و قد قتلت محمّدا؟ فلا ترجع إلی أهل بیتک فتقیم أمرهم؟ قال: فأیّ أهل بیتی؟ قال:

ختنک و ابن عمک سعید بن زید بن عمرو و أختک فاطمة بنت الخطاب، فقد و اللّه أسلما و تابعا محمّدا علی دینه، فعلیک بهما» [۲].

و علی أی حال، فإنّ هذا الحدیث لا یؤید ذاک الحدیث الموضوع مطلقا.

---

[۱] المنمق: ۳۶۲.

[۲] سیرة ابن هشام ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۱۹۹

دلالة حدیث النور ... ص: ۱۹۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۱

(قوله):

«و بعد اللتیا و التی، فلا دلالة لهذا الحدیث علی ما یدّعونه».

(أقول):

لقد اکتفی (الکابلی) فی ردّ حدیث النور بمجرّد معارضته بالحدیث الموضوع المذکور آنفا و زعمه «أن مثل هذه الأخبار لو ثبت لا یحتج به فی مثل هذه الأمور»، فلم یمنع دلالته علی مطلوب الشیعة بصراحة. لکنّ (الدهلوی) منع الدلالة أیضا جریا علی عادته فی إنکار الحقائق و مخالفة الواقع.

و نحن هنا نذکر بعض الوجوه القائمة علی دلالة هذا الحدیث، لیزداد المنصف بصیرة، و المؤمن إیمانا، و لعل المکابر یرجع بملاحظتها إلی رشده و یتبع سبیل المؤمنین، و اللّه الموفق و المعین، فنقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۲

۱- التصریح بخلافة علی فی الحدیث ...: ص: ۲۰۲

لقد جاء التصریح بخلافة علی علیه السّلام فی جملة من ألفاظ الحدیث، فی روایة جماعة من علماء أهل السنة، و قد تقدّم ذلک فی القسم الأول من الکتاب، و لذا نکتفی بالاشارة إلیها ... فمن ذلک التصریح بالخلافة بلفظ:

«ففیّ النبوة و فی علی الخلافة»

أو نحوه.

و جاء ذلک فی روایة:

۱- أبى الحسن ابن المغازلى الواسطى فى (مناقب أمير المؤمنين عليه السّلام).

۲- شيرويه الديلمى فى (فردوس الأخبار).

۳- السيد على الهمدانى فى (المودة فى القربى) و (روضة الفردوس).

۴- السيد محمّد گيسو دراز فى (كتاب الأسمار).

۵- أحمد بن إبراهيم فى (جواهر النفائس).

۶- الواعظ الهروى فى (رياض الفضائل).

و بلفظ:

«كان اسمى فى الرسالة و النبوة و كان اسمه فى الخلافة و الشجاعة».

و جاء ذلك فى رواية:

الحموينى فى (فرائد السمطين).

۲- التصريح بوصاية على فى الحديث ...: ص: ۲۰۲

و جاء التصريح بوصايته عليه السّلام: بلفظ:

«فأخرجنى نبيّا و أخرج عليا وصيّا»

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۳

و من رواته:

الحافظ ابن المغازلى فى (مناقب أمير المؤمنين).

و بلفظ:

«و كان لى النبوة و لعلى الوصية».

و من رواته:

أحمد بن محمّد بن أحمد الحافى الحسينى الشافعى فى (التبر المذاب).

۳- تعلّم الملائكة و غيرها التسبيح من ذلك النور ...: ص: ۲۰۳

لقد دلّت جملة من ألفاظ حديث النور على أن ذلك النور كان يسبّح اللّه و يقدّسه مطيعا له،

ففى حديث ابن عبد البر فى (بهجة المجالس): «خلقت أنا و على من نور واحد يسبّح اللّه تعالى يمنة العرش».

و فى حديث ابن المغازلى فى (المناقب) عن سلمان: «كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه عز و جل يسبّح اللّه ذلك النور».

و فى آخر له عن أبى ذر: «كنت أنا و على نورا عن يمين العرش يسبّح اللّه ذلك النور و يقدّسه».

و فى حديث الديلمى فى (الفردوس): «كنت أنا و على نورا بين يدى اللّه مطيعا يسبّح اللّه و يقدّسه».

و فى حديث ابن أسبوع فى كتاب (الشفاء): «خلقت أنا و على من نور واحد يسبّح اللّه على متن العرش».

و فى حديث الحموينى عن أبى هريرة: «لما خلق اللّه تعالى أبا البشر و نفخ فيه من روحه التفت آدم يمنة العرش، فإذا نور خمسة أشباح سجّدا و ركّعا».

و على هذا، فإن كلّ تقديس و تسبيح كان من آدم عليه السّلام و غيره من الأنبياء و سائر البشر، فإنه كان اقتداء بهما، و عملا بسنّتهما،

و قد دل

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «من سنّ سنّة حسنة فله أجرها و أجر من عمل بها إلى يوم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۴

القيامة»

على أنّ كلّ ما حصل لهم من الأجر كان مثله ثابتا للنبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و على عليه السّلام، لأنهما اللّذان سنّا هذه السنّة الحسنة، و تلك فضيلة بالغة و مرتبة رفيعة لا ينالها أحد من العالمين.

قال السبكى فى الباب التاسع من (شفاء الأسقام)- بعد أن ذكر أحاديث دالة على حياة الأنبياء- «و الكتاب العزيز يدل على ذلك أيضا، قال اللّه تعالى وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ و إذا ثبت ذلك فى الشهيد يثبت فى حق النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بوجوه:

أحدها: إن هذه رتبة شريفة، أعطيت للشهيد كرامة له، و لا رتبة أعلى من رتبة الأنبياء، و لا شك أن حال الأنبياء أعلى و أكمل من حال جميع الشهداء، فيستحيل أن يحصل كمال للشهداء و لا يحصل للأنبياء، لا سيما هذا الكمال الذى يوجب زيادة القرب و الزلفى و النعم و الأنس بالعلى الأعلى.

و الثانى: إن هذه الرتبة حصلت للشهداء أجرا على جهادهم و بذلهم أنفسهم للّه تعالى، و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم هو الذى سنّ لنا ذلك و دعانا إليه و هدانا له بإذن اللّه تعالى و توفيقه، و

قد قال صلّى اللّه عليه و سلّم: من سنّ حسنة فله أجرها و أجر من عمل بها إلى يوم القيامة

. و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: من دعا إلى هدى كان له من الأجر مثل أجور من يتبعه لا ينقص ذلك من أجورهم شيئا، و من دعا إلى ضلالة كان عليه من الإثم مثل آثام من يتبعه لا ينقص ذلك من آثامهم شيئا

. و الأحاديث الصحيحة فى ذلك كثيرة مشهورة.

فكلّ أجر حصل للشهيد حصل للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم مثله، و الحياة أجر فيحصل للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم مثلها زيادة على ماله صلّى اللّه عليه و سلّم من الأجر الخاص من نفسه على هدايته للمهتدى، و على ماله من الأجور على حسناته الخاصة من الأعمال و المعارف و الأحوال التى لا تصل جميع الأمة إلى عرف نشرها، و لا يبلغون معاشر عشرها.

و هكذا نقول: إن جميع حسناتنا و أعمالنا الصالحة و عبادات كلّ مسلم مسطّر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۵

فى صحائف نبينا صلّى اللّه عليه و سلّم زيادة على ما له من الأجر، و يحصل له صلّى اللّه عليه و سلّم من الأجور أضعاف مضاعفة لا يحصرها إلا اللّه تعالى و يقصر العقل عن إدراكها، فإن كلّ شهيد و عامل إلى يوم القيامة يحصل له أجر و يتجدّد لشيخه فى الهداية مثل ذلك الأجر، و لشيخ شيخه مثلاه، و للشيخ الثالث أربعة و للرابع ثمانية، و هكذا يضعّف فى كلّ مرتبة الأجور الحاصلة إلى أن تنتهى إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فإذا فرضت المراتب عشرة بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان للنبى من الأجر ألف و أربعة و عشرون، فإذا اهتدى بالعاشر حادى عشر صار أجر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ألفين و ثمانية و أربعين، و هكذا كلما ازداد واحد يتضاعف ما قبله أبدا إلى يوم القيمة، و هذا أمر لا يحصره إلّا اللّه تعالى و يقصر العقل عن كنه حقيقته، فكيف إذا أخذ مع كثرة الصحابة و كثرة التابعين و كثرة المسلمين فى كل عصر، فكلّ واحد من الصحابة يحصل له بعدد الأجور التى يترتب على فعله إلى يوم القيامة، و كلّ ما يحصل لجميع الصحابة حاصل بجملته للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و بهذا يظهر رجحان السلف على الخلف، فإنه كلما ازداد الخلف ازداد أجر السلف و يتضاعف بالطريق الذى نبهنا عليه.

و من تأمل هـذا المعنی و رزق التوفیق، انبعثت همته إلی التعلیم و رغب فی النشـر لیتضاعف أجره فی حیاته و بعد موته علی الدوام، و یکفّ عن إحـداث البـدع و المظـالم من المکوس و غیرهـا، فإنهـا یضـاعف علیه وزرهـا بالطریق التی ذکرناها ما دام یعمل بها، فیتأمل المسلم هذا المعنی و سعادة الهادی إلی الخیر و شقاوة الداعی إلی الشر».

و علی هذا ... فلمّا کان علی علیه السّلام مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی ذلک النور، فإنه یحصل له من الأجر ما یحصل له، و تلک منقبة عظیمة یقصر العقل عن إدراک شأنها.

و لقد جاء فی بعض ألفاظ الحدیث التصریح بتعلّم الملائکة التسبیح للّه عز و جل من ذلک النور، و ممن

رواه سعید الدین محمّد بن مسعود الکازرونی حیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۶

روی: «عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: کنت نورا بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق اللّه آدم عز و جل بألفی عام، یسبّح ذلک النور فتسبح الملائکة بتسبیحه، فلما خلق اللّه تعالی آدم ألقی ذلک النور فی صلبه فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: فأهبطنی اللّه تعالی إلی الأرض فی صلب آدم و جعلنی فی صلب نوح و قذفنی فی صلب إبراهیم، ثم لم یزل تعالی ینقلنی من الأصلاب الکریمة و الأرحام الطاهرة حتی أخرجنی بین أبوی لم یلتقیا علی سفاح قط» [۱].

و رواه الـدیار بکری باختلاف یسیر، قال: «عن ابن عباس عن النبی أنه قال: «کنت نورا بین یـدی اللّه قبل أن یخلق اللّه عز و جل آدم بألفی عام، یسبّح اللّه ذلک النور و تسبّح الملائکة بتسبیحه، فلما خلق اللّه آدم ألقی ذلک النور فی صلبه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فأهبطنی اللّه إلی الأرض فی صلب آدم، و جعلنی فی صلب نوح فی السفینة، و قذف بی فی النار فی صلب إبراهیم، ثم لم یزل ینقلنی من الأصلاب الکریمة و الأرحام الطاهرة، حتی أخرجنی من أبوی، لم یلتقیا علی سفاح قط» [۲].

و مع هذه الفضیلة الحاصلة لعلی کیف یقدم علیه من لم تحصل له، بل له سابقة کفر قبل إسلامه؟!

۴- لو لا الخمسة لما خلق آدم ...: ص: ۲۰۶

لقد جاء فی حدیث [الأشباح الذی رواه الحموینی قوله تعالی لآدم:

«هؤلاء خمسة من ولدک، لولاهم ما خلقتک، هؤلاء خمسة شـقت لهم خمسة أسماء من أسمائی، لولاهم ما خلقت الجنة و لا النار، و لا العرش و لا الکرسی، و لا السماء و لا الأرض، و لا الإنس و لا الجن، فأنا المحمود و هذا محمّد، و أنا العالی

---

[۱] المنتقی من سیرة المصطفی- مخطوط.

[۲] تاریخ الخمیس ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۰۷

و هـذا علی، و أنا الفاطر و هـذه فاطمـة، و أنا ذو الإحسان و هـذا الحسن، و أنا المحسن و هذا الحسـین آلیت بعزّتی أنه لا یأتینی أحد بمثقال حبـة من خردل من بغض أحـدهم إلّا أدخلته نارا و لا أبالی. یا آدم هؤلاء صـفوتی بهم أنجیهم و بهم أهلکهم، فإذا کان لک إلیّ حاجة فبهؤلاء توسّل» [۱].

و قد روی ابن المغازلی توسّل آدم بالخمسة عن سعید بن جبیر، و السیوطی عن ابن النجار، و البدخشانی عن ابن النجار و الدار قطنی، کلاهمـا عن ابن عبـاس فی قوله تعـالی: فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِمـاتٍ فَتابَ عَلَیْهِ [۲]، و کذا الصـفوری [۳] عن جعفر بن محمّـد الصادق علیه السّلام، و أرسله النطنزی إرسال المسلم [۴].

و إذا کان لعلی علیه السّلام هذا الشأن کیف یقدّم علیه احد؟!.

۵- علی أفضل من آدم ...: ص: ۲۰۷

إن حدیث النور یفید تقدم نور النبی و علی علیهما الصلاة و السّلام علی خلق آدم بزمن طویل، ففی بعض ألفاظه بأربعة عشر ألف عام، و رواه جماعة منهم:

عبد اللّه بن أحمد و ابن مردویه و ابن المغازلی و الدیلمی و العاصمی

---

[۱] فرائد السمطین- و قد تقدم.

[۲] أنظر الدر المنثور ۱/ ۶۰ و مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] نزهة المجالس ۲/ ۲۳۰.

[۴] الخصائص العلویة- مخطوط، و قد تقدم نص الحدیث عن ابن عباس.

و النطنزی و الدیلمی و الخوارزمی و ابن عساکر و المحب الطبری...

و فی بعضها: أربعون ألف عام، کما فی روایة الکنجی عن ابن عساکر و الخطیب.

فعلی- اذن- أفضل من آدم و غیره من الأنبیاء عدا النبی محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فهو الامام بعد النبی.

و لنعم ما قال ابن بطریق هنا: «فهذه الأخبار الواردة عن ابن حنبل و الثعلبی و ابن المغازلی و الدیلمی تصرح بلفظ الخلافة بلا ارتیاب، فلینظر فی ذلک ففیه کفایة و مقنع لمن تأمله بعین الإنصاف، فما بعد بیان الخلافة بیان لملتمس و لا منار لمقتبس و لا دلیل یستفاد و لا علم یستزاد.

ثم کونه معه علیه السّلام نورا بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق اللّه تعالی آدم بأربعة عشر ألف عام یسبحان اللّه تعالی، ما لا یقدر أحد أن یدعی فیه مماثلة أو مداخلة» [۱].

و لو لا دلالة هذا الحدیث علی أفضلیة علی علیه السّلام من الأنبیاء فضلا عن غیرهم- لما رماه (ابن الجوزی) و (ابن روزبهان) و (الکابلی) بالوضع...

و لما ذا خلق اللّه تعالی نوره قبل غیره؟ أ لیس لأنه أفضل الخلائق کلهم أجمعین؟!.

و إذا دلّ تقدّم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الخلق علی أفضلیة، دل علی أن علیا کذلک أیضا، لوحدة النور الذی خلقا منه.

---

[۱] العمدة ۴۵.

و ذلک کله یقتضی أن تکون جمیع الکلمات المتحققة للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم متحققة لمولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام أیضا، و لکی ندلل علی هذا أکثر من ذی قبل ننقل کلمات بعض کبار علمائهم ضمن الوجوه الآتیة.

۶- تباهی العصور بالنبی و علی ... ص: ۲۰۹

اشارة

قال الامام الشيخ أبو عبد اللّه محمّد بن سعيد البوصيرى فى مدح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى [القصيدة الهمزية]:

«أنت مصباح كلّ فضل فما يصدر إلّا عن ضوئك الأضواء»

و قال الحافظ ابن حجر المكى فى شرحه:

«[أنت أيها العلم و المفرد الذى لا تساوى، بل و لا تدانى [مصباح أى سراج فهو مقتبس من قوله تعالى وَ سِراجاً مُنِيراً [كل اسم موضوع لاستغراق أفراد المنكر المضاف اليه كما هنا و المعرّف المجموع، نحو: وَ كُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَرْداً و أجزاء المفرد المعرف نحو يَطْبَعُ اللَّهُ عَلى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ بإضافة القلب إلى متكبر، أى على كل أجزائه، و قراءة التنوين لعموم أفراد القلوب، ثم إن لم يكن نعتا لنكرة و لا توكيدا لمعرفة بأن تلاها العامل كما هنا جازت الإضافة كما هنا و قطعها نحو: وَ كُلًّا ضَرَبْنا لَهُ الْأَمْثالَ.

و اعلم أنها حيث أضيفت لمنكر وجب فى ضميرها مراعاة معناها، نحو وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ و عَلى كُلِّ ضامِرٍ يَأْتِينَ أو لمعرف جاز مراعاة لفظها فى الافراد و التذكير، و مراعاة لمعناها، و كذا إذا قطعت نحو كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ وَ كُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِينَ و أنها حيث وقعت فى حيّز النفى بأن سبقتها أداته أو فعل منفى نحو ما جاء كل القوم و كل الدراهم لم أجد، لم يتوجه النفى إلّا لسلب شمولها، فنفهم إثبات الفعل لبعض الأفراد ما لم يدل الدليل على خلافه،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۰

نحو وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ مفهومه إثبات المحبة لأحد الوصفين لكن لا نظر إليه، للإجماع على تحريم الاحتيال و الفخر مطلقا، و حيث وقع النفى فى حيّزها

كقوله صلّى اللّه عليه و سلّم فى خبر ذى اليدين: كلّ ذلك لم يكن

، توجه النفى إلى كل فرد فرد.

كذا ذكره البيانيون و انما سقت هذا جميعه هنا لأنه لنفاسته و كثرة الاحتياج إليه مما ينبغى أن يستفاد و يحفظ [فضل و كمال برز لغيرك فى الوجود، لأنك الخليفة الأكبر الممدّ لكلّ موجود، و شاهده ما صح

فى خبر: آدم فمن دونه تحت لوائى.

و خبر: لو كان موسى حيا ما وسعه إلّا اتباعى

.و

خبر: إن ابراهيم قال إنما كنت خليلا من وراء وراء.

و آثر التشبيه بالسّراج على القمرين لأنه يقتبس منه الأنوار بسهولة و تخلفه فروعه فتبقى بعده، و وجه التشبيه أن نوره صلّى اللّه عليه و سلّم يظهر الأشياء المعنوية كنور البصائر، و نور السراج يظهر المحسوسة كنور البصر، و لا ريب أن المحسوس أظهر من المعقول من حيث هو معقول، فلذا شبّه نوره صلّى اللّه عليه و سلّم لكونه معقولا بنور السراج لكونه محسوسا، فلا ينافى ذلك أن السراج دونه صلّى اللّه عليه و سلّم بل لا نسبة، و يمكن أن يكون من التشبيه المقلوب كما فى قوله تعالى أَ فَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لا يَخْلُقُ.

و إذا تقرر أن كمالات غيره المشبهة بالأضواء مستمدة من كماله الذى هو الضوء الأعلى [ف] بسبب ذلك [ما يصدر] أى يبرز فى الوجود ضوء ينشأ عن ضوء أحد مطلقا [إلّا] ضوئك، فأنت المخصوص بأنك الذى يبرز [عن ضوئك الذى أكرمك اللّه [الأضواء] كلها من الآيات و المعجزات و سائر المزايا و الكرامات، و ان تأخر وجودك عن جميع الأنبياء عليهم السّلام، لأن نور نبوتك متقدم عليهم بل و على جميع المخلوقات.

و شاهده:

حديث عبد الرزاق بسنده عن جابر رضى اللّه عنه يا رسول اللّه، أخبرنى عن أول شىء خلق اللّه قبل الأشياء. قال: يا جابر، إن اللّه تعالى خلق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۱

قبل الأشیاء نور نبیک من نوره، فجعل ذلک النور یدور بالقدرة حیث شاء اللّه تعالی و لم یکن فی ذلک الوقت لوح، و لا قلم و لا جنة و لا نار و لا ملک و لا سماء و لا أرض و لا شمس و لا قمر و لا جنی و لا إنسی، فلما أراد اللّه تعالی أن یخلق الخلق قسّم ذلک النور أربعة أجزاء، فخلق من الجزء الأول القلم، و من الثانی اللوح، و من الثالث العرش، ثم قسّم الجزء الرابع أربعة أجزاء، فخلق من الأول السموات، و من الثانی الأرضین، و من الثالث الجنة و النار، ثم قسّم الرابع أربعة أجزاء فخلق من الأول نور أبصار المؤمنین، و من الثانی نور قلوبهم و هی المعرفة باللّه، و من الثالث نورا یشهد لهم و هو التوحید لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه الحدیث.

و صحّ

حدیث: أول ما خلق اللّه القلم

. و جاء بأسانید متعددة:

إن الماء لم یخلق قبله شیء.

و لا ینافیان ما فی الأول فی نور نبینا علیه السّلام، لأن الأولیة فی غیره نسبیة و فیه حقیقیة، فلا تعارض. و

فی حدیث عن ابن القطان: کنت نورا بین یدی ربی قبل خلق آدم بأربعة عشر ألف عام

. و

فی الخبر: لما خلق اللّه تعالی آدم جعل ذلک النور فی ظهره و کان یلمع فی جبینه فیغلب علی سائر نوره. الحدیث».

و بمثله قال الشیخ سلیمان جمل فی (الفتوحات الأحمدیة فی شرح الهمزیة).

قلت: و کذلک علی علیه السّلام فی کلّ ما ذکر ... فتقدم الآخرین علیه قبیح غیر جائز.

و قال البوصیری:

«تتباهی بک العصور و تسمو بک علیاء بعدها علیاء»

قال ابن حجر بشرحه:

«[تتباهی أی تتفاخر [بک أی بوجودک العصور، أی الأزمنة الطویلة من لدن آدم إلی یوم القیامة و ما بعده، فکلّ عصر یفتخر علی العصر الذی قبله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۲

لوجودک فیه بکمال أعلی مما قبله و لو فی ضمن آبائک، لکن أعظمها افتخارا عصر بروزک إلی هذا العالم، ثم عصر نشأتک، ثم عصر رضاعک، فشق بطنک، فتعبدک بحراء و غیره، ثم عصر نبوّتک، ثم عصر رسالتک، ثم عصر هجرتک، ثم عصر جهادک، ثم عصر سراياک و بعوثک، ثم عصر فتوحک، ثم عصر دخول الناس فی دین اللّه أفواجا، ثم عصر حجک، ثم عصر أتباعک علی تفاوتهم إلی یوم القیامة، کما دل علیه

الحدیث المشهور: لا تزال طائفة من أمتی إلخ.

فمزایاه تتزاید فی کلّ عصر من أعصار حیاته صلّی اللّه علیه و سلّم علی ما قبله، و بحسب ذلک یکون افتخار ذلک العصر علی غیره، و کذلک عصور أتباعه یتفاوت مراتبهم و مزایاهم المستمدة من مزایاه و أعمالهم المتضاعفة له تضاعفا یفوق الحصر، لأن کل عامل متضاعف له صلّی اللّه علیه و سلّم بحسب عمله، و کذلک کلّ واسطة بینه و بینه، لأنه الدال للکل، و من دلّ علی خیر فله مثل أجر فاعله، فکلّ فاعل بکل حال یتضاعف له بحسب تضاعف من بعده، و یتضاعف للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم بحسب تضاعف الجمیع، و هذا شیء یقصر عن إدراک کنهه العقل، ثم عصر مقامه المحمود و شفاعته العظمی فی فصل القضاء، ثم بقیة شفاعاته، ثم عصر حوضه، ثم عصر وسیلته التی یعطاها فی الجنة، مما لا تدرک غایته و لا تحد نهایته.

فکلّ هذه العصور تفتخر به بحسب ما یقع فیها من کماله، لأن الأزمنة و الأمکنة تتشرّف بشرف من کان فیها، و ما یکون فیها من المزایا و الکمالات، و لذا قال بعضهم: إن لیلة مولده صلّی اللّه علیه و سلّم أفضل من لیلة القدر، و هو صحیح لو لا النص علی خلافه، علی أن لیلة القدر من خصوصیاته فتفضیلها إنما هو لأجله أیضا.

[و تسمو] أی تعلو و ترتفع من سموت و سمیت کعلوت و علیت [بک أی بتلبسها بک مرتبة [علیاء] تأنیث أعلی [بعدها] فی الزمان و العلو مرتبة أخری [علیاء] أی أعلی منها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۳

أی: لک فی کل عصر من العصور المذکورة مرتبة أعلی مما قبلها و أعلی منها ما بعدها و هکذا إلی ما لا نهایة له منها، و دلیل تفاوت مراتبه کما ذکر قوله تعالی وَ قُلْ رَبِّ زِدْنِی عِلْماً و لا شک أن علومه و معارفه متزایدة متفاوتة إلی ما لا نهایة له، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم إنه لیغان علی قلبی فأستغفر اللّه.

قال العارف القطب أبو الحسن الشاذلی: هذا غین أنوار لا غین أغیار، أی لأنه صلّی اللّه علیه و سلّم کان دائم الترقی، فکان کلما توالت أنوار العلوم و المعارف علی قلبه ارتقی إلی مرتبة أعلی مما هو فیه، و رأی أن ما قبلها دونها، فیستغفر اللّه تواضعا و طلبا لتزاید کماله.

و فی قول الناظم: و تسمو إلی آخره، من المدح ما لا یخفی عظیم وقعه، لأنه جعل تلک المراتب هی التی تسمو و ترتفع بها و لم یجر علی ما هو المتبادر أنه الذی یسمو و یرتفع بها، لما هو الحق أنه تعالی خلقه فی عالم الأمر علی أکمل کمال یمکن أن یوجد لمخلوق، ثم أبرزه فی عالم الخلق متدرّجا فی تلک المراتب، فتتشرب به لا یتشرف هو بها لما علمت أنه کامل قبلها. فتأمل ذلک فإنه مهم دقیق غفل عنه الشارح».

و بمثله قال صاحب (الفتوحات الأحمدیة).

قلت: و لمّا کان علی علیه السّلام معه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی جمیع مراحله ... فإن الأعصار مفتخرة بسیدنا أمیر المؤمنین أیضا، و کلّ ما ثبت للنبی ثبت له کذلک، و أین هذا الفضل لغیره من أصحاب رسول اللّه کفلان و فلان...!

قال البوصیری:

«لک ذات العلوم من الغ یب و منها لآدم الأسماء»

و قال ابن حجر فی شرحه:

«[الأسماء] مبتدأ مؤخر جمع اسم، و هو هنا ما دل علی معنی فیشمل الفعل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۴

و الحرف أیضا، و احتاج الناظم إلی هذا التفضیل مع العلم به مما قبله، لأن آدم میّزه اللّه تعالی عن الملائکة بالعلوم التی علمها اللّه تعالی له، و کانت سببا لأمرهم بالسجود و الخضوع له بعد استعلائهم علیه بذمه و مدحهم بقولهم أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ فِیها إلی آخره، فربّما یتوهم أن هذه المرتبة الباهرة لم تحصل لنبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم، إذ قد یوجد فی المفضول ما لیس ذلک فی الفاضل. فردّ ذلک التوهّم ببیان آدم علیه السّلام لم یحصل له من العلوم إلّا مجرّد العلم بأسمائها، و أن الحاصل لنبینا صلّی اللّه علیه و سلّم بحقائقها و مسمیاتها، و لا ریب أن العلم بهذا أعلی و أجلّ من العلم بمجرد أسمائها، لأنها إنما یؤتی بها لتبیین المسمیات فهی المقصودة بالذات و تلک بالوسیلة و شتان ما بینهما، و نظیر ذلک أن المقصود من خلق آدم علیه السّلام إنما هو خلق نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم من صلبه.

فهو المقصود بطریق الذات و آدم بطریق الوسیلة، و من ثم قال بعض المحققین: إنما سجد الملائکة لأجل نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فی جبینه».

قلت: إنّ علیا علیه السّلام کان مع محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی ذلک النور بمقتضی الأحادیث المذکورة، فالملائکة إذا

سجدت للنور الذی کانا معا منه ... و هذا یستلزم أفضلیّته من غیره، ما عدا النبی بلا ریب و شک.

البوصیری و قصیدته الهمزیة ... ص: ۲۱۴

و من المناسب أن ننقل هنا کلمة ابن حجر و الشیخ سلیمان بالنسبة إلی القصیدة الهمزیة و ناظمها ... قال ابن حجر ما ملخصه:

«و أجمع ما حوته قصیدة من مآثره صلّی اللّه علیه و سلّم و خصائصه و معجزاته، و أفصح ما أشارت إلیه منظومة من بدائع کمالاته ما صاغه [صوغ التبر الأحمر، و نظمه نظم الدرر و الجوهر، الشیخ الامام العارف الکامل الهمام المتفنن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۵

المحقق البلیغ الأدیب المدقق، إمام الشعراء و أشعر العلماء و أبلغ الفصحاء و أفصح الحکماء، الشیخ شرف الدین أبو عبد اللّه محمّد بن سعید بن حماد بن محسن بن عبد اللّه بن صهناج بن هلال الصهناجی، کان أحد أبویه من بوصیر الصعید، و الآخر من دلاص، فرکبت النسبة منهما فقیل: الدلاصیری، ثم اشتهر بالبوصیری.

أخذ عنه: الامام أبو حیان، و الامام الیعمری، و أبو الفتح ابن سید الناس، و محقق عصره العز بن جماعة و غیرهم. و کان من عجائب الدهر فی النظم و النثر، و لو لم یکن له إلّا قصیدته المشهورة بالبردة، التی تسبب نظمها عن وقوع فالج به أعیی الأطباء، ففکّر فی إعمال قصیدة یتشفّع بها إلیه صلّی اللّه علیه و سلّم، و به إلی ربه، فأنشأها فرآه ماسحا بیده الکریمة فعوفی لوقته، لکفاه ذلک شرفا و تقدما، کیف؟ و قد ازدادت شهرتها إلی أن صارت الناس یتدارسونها فی البیوت و المساجد کالقرآن من قصیدته الهمزیة المشهورة الغذبة الألفاظ الجزلة المبانی، العجیبة الأوضاع البدیعة المعانی، العدیمة النظیر، البدیعة التحریر، إذ لم ینسج أحد علی منوالها، و لا وصل إلی حسنها و کمالها، حتی الامام البرهان القیراطی المولود سنة ۷۲۶ و المتوفی سنة ۷۸۲، فإنه مع جلالته و تضلّعه فی العلوم النقلیة و العقلیة، و تقدّمه علی أهل عصره فی العلوم العربیة و الأدیبة، لا سیما علم البلاغة و نقد الشعر و اتقان الصنعة و تمییز حلوه من مرّه، و نهایته من بدایته، أراد أن یحاکیها ففاته السبب و انقطعت به الحیل عن أن یبلغ من معارضتها أدنی أرب، و ذلک لطلاوة نظمها و حلاوة رسمها، و بلاغة جمعها، و براعه صنعها، و امتلاء الخافقین بأنوار جمالها و إدحاض دعاوی أهل الکتابین ببراهین جلالها، فهی دون نظائرها الآخذة بأزمة العقول، و الجامعة بین المعقول و المنقول و الحاویة لأکثر المعجزات، و الحاکیة للشمائل الکریمة علی سنن قطع أعناق أفکار الشعراء عن أن تشرئب إلی محاکات تلک المحکیات السالمة من عیوب الشعر.

لکنها- و إن شرحت و تعاورتها الأفکار و خدمت- تحتاج إلی شرح جامع،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۶

فاستخرت اللّه تعالی فی شرح ذلک».

و قال الشیخ سلیمان:

«و من أبلغ ما مدح به صلّی اللّه علیه و سلّم من النظم الرائق البدیع، و أحسن ما کشف عن کثیر من شمائله من الوزن الفائق المنیع، ما صاغه صوغ التبر الأحمر و نظمه نظم الدر و الجوهر: الشیخ الإمام العارف الکامل الهمام المحقق البلیغ الأدیب المحقق، إمام الشعراء و أشعر العلماء، و بلیغ الفصحاء و أفصح الحکماء، الشیخ شرف الدین أبو عبد اللّه محمّد بن سعید البوصیری، من قصیدته الهمزیة المشهورة، العذبة الألفاظ الجزلة المعانی، النجیبة الأوضاع، العدیمة النظیر، البدیعة التحریر، إذ لم ینسج علی منوالها، و لا وصل إلی حسنها و کمالها أحد.

و قد شرحت شروحا کثیرة، فقد شرحها الامام الجوجری بشرحین، و شرحها ابن قطیع المالکی، و الشمس الدلجی، و الشیخ أبو الفضل المالکی، و الشیخ أحمد بن عبد الحق السنباطی، و العارف باللّه تعالی السید مصطفی البکری الصدیقی، و الشیخ الفاضل فرید عصره

الامام ابن حجر الهیتمی المکی، و شرحه أحسن شروحها و أنفعها، لکن رأیت فیه طولا تتقاصر عنه الهمم القاصرة، فأحببت أن ألتقط منه بعض عبارات من تقریر شیخنا الحنفی، و سمیتها الفتوحات الأحمدیة بالمنح المحمدیة».

۷- کلّ ما للنبی من الفضل فهو ثابت لعلی ... ص: ۲۱۶

و قال البوصیری فی (البردة):

«و کلّ آی أتی الرسل الکرام بها فإنما اتّصلت من نوره بهم».

قال بدر الدین محمود بن أحمد بن مصطفی الرومی فی (تاج الدرة فی شرح البردة):

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۷

«یقول: و کلّ معجزة من المعجزات التی جاء بها المرسلون علیهم السّلام إلی أقوامهم، و سائر الآیات الدالة علی کمال فضلهم و صدق مقالهم من العلم و الحکمة فیهم، فإنهم ما اتصلت بهم و ما وصلت إلیهم إلّا من نوره الذی هو أول کل نور و مبدؤه صلّی اللّه علیه و سلّم

لقوله علیه السّلام: أول ما خلق اللّه نوری.

و لا شک أن الأنبیاء و الرسل علیهم السّلام کلهم مخلوقون من نور واحد، و هو نور نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم، فأنوارهم شعب منه و فروع له، و هو نور الأنوار و شمس الأقمار».

و قال عصام الدین إبراهیم بن محمّد الأسفراییني فی شرحه:

«و الحاصل: إن أنوار سائر الرسل أثر من آثار نوره، فمن نور محمّد نور العرش و الکرسی، و نور الشمس و القمر، و أنوار جمیع الأنبیاء، و أنوار الصحابة و التابعین، و أنوار المسلمین و المسلمات».

قلت: إن جمیع هذه الأوصاف و المدائح الکریمة ثابتة لعلی علیه السّلام، لاتحاد نوره و نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کونهما معا فی الخلق و التقدم، فهو- إذن- شریکه فیها و مثیله ... و بهذا یظهر بطلان تقدّم أحد علیه...

و قال البوصیری:

«فإنه شمس فضل هم کواکبها یظهرن أنوارها للناس فی الظلم»

قال الرومی بشرحه ما ملخصه:

«یقول: إنما اتّصلت تلک الآیات الباهرات بهم من نوره صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنه شمس فضل اللّه تعالی و رحمة للناس کافة، و الرسل علیهم السّلام کانوا مظاهر نوره و حملة سره علی درجات استعداداتهم و مراتب قابلیاتهم، یظهرون أنوار حقائقه و أسرار دقائقه لأقوامهم قرنا بعد قرن، بدعوتهم إیاهم إلی تصدیقه و الإقرار بمجیئه، کما أن القمر یظهر نور الشمس و یحکیه عند طلوعه فی اللیالی المظلمة لیکون نوره مستفادا من الشمس، فإذا طلعت لم یبق له ظهور و لا أثر نوره. و فی هذا البیت من حسن الاستعارة ما لا یخفی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۸

و قال العصام:

«و الحاصل: إنه علیه السّلام مثل الشمس و سائر الأنبیاء مثل الکواکب، و کأن أنورهم یتلألأ حین کان العالم فی الظلمات، فلما ظهر نوره علیه السّلام تلاشت أنوارها.

و الغرض من ذلک: إن الرسل إنما کان ینفع دینهم ما لم یظهر دینه، فلما أظهره اللّه نسخ هذا الدین سائر الأدیان السالفة و الملل الماضیة کلها».

و قال البوصیری:

«محمّد سید الکونین و الثقلین و الفریقین من عرب و من عجم».

قال الرومی ما ملخصه:

«محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم سید علی الإطلاق فی الوجودین و أشرف العالمین، لاختصاصه بدین هو أظهر الأدیان الحقة، و کتاب هو أفضل الکتب المنزلة، و عترة هم أطهر العتر، و أمة هم خیر الأمم».

و قال البوصیری:

«فاق النبیین فی خلق و فی خلق و لم یدانوه فی علم و لا کرم»

قال الرومی بشرحه ما ملخصه:

«المعنی: إنه فاق جمیع الأنبیاء علیهم السّلام بشرف طینته و نزاهة عنصره و کمال صفاته و فضائل ملکاته».

و بمثله قال العصام.

و قال البوصیری:

«و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم»

قال العصام بشرحه ما ملخصه:

«فإن قلت: هم علیهم السّلام سابقون علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فکیف یلتمسون غرفا من بحره؟ قلت: هم سألوا منه مسائل مشکلة فی علم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۱۹

التوحید و الصفات، فأجاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و حلّ مشکلاتهم، و بین یدیه جرت المحاجّة بین آدم صفی اللّه و بین موسی کلیم اللّه لیلة المعراج، أو یقول الاعتبار لتقدم الروح العلوی علی القالب السفلی، و روح نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم مقدّم علی أرواح سائر الأنبیاء. و الحاصل: کلّ الأنبیاء- من نبیّنا لا من غیره- استفادوا العلم و طلبوا الشفاعة، إذ هو بحر من العلم و سحاب من الجود، و کالأنهار و الأشجار».

و مثل الأبیات المتقدمة فی الدلالة علی تقدّم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی آدم، و تفوّقه علی جمیع الأنبیاء فی الصفات و الکمالات قوله:

«منزّه عن شریک فی محاسنه فجوهر الحسن فیه غیر منقسم»

قلت: و کلّ هذه الأبیات و الکلمات التی جاءت فی حق النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منطبقة علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، لاشتراکه معه فی نوره، لأنهما من نور واحد قبل خلق آدم بمئات السنین.

فإذا کان علی أفضل من سائر الأنبیاء فضلا عن غیرهم، کانت الولایة العظمی و الخلافة بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثابتة له لا لغیره، و لوجود الاستعدادات و القابلیات مجتمعة فیه لا فی غیره یکون هو الإمام بعد النبی لا غیره.

۸- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۲۱۹

قال الشیخ شهاب الدین القسطلانی فی (المواهب اللدنیة) [۱]:

---

[۱] ذکر تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع) سند روایة الشیخ حسن العجیمی لکتاب (المواهب اللدنیة) بقوله: «کتاب المواهب اللدنیة- للإمام العلامة شهاب الدین أحمد بن محمّد القسطلانی أبو الخطیب رحمه اللّه. أخذ به عالیا، عن الشیخ المسند العلامة إبراهیم بن محمّد المیمونی، عن الشیخ الدین محمّد بن الشیخ أحمد الرملی، عن مؤلفه العلامة أحمد بن محمّد القسطلانی إجازة.

هذا سند مسلسل بالمصريّين و الشافعية».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۰

«اعلم يا ذا العقل السليم و المتصف بأوصاف الكمال و التتميم- وفقنی اللّه و إيّاک بالهداية الی الصراط المستقيم- أنّه لما تعلّقت إرادة الحق تعالی بإيجاد خلقه و تقدير رزقه، أبرز الحقيقة المحمدية من الأنوار الصمدية فی الحضرة الأحمدية، ثم سلخ منها العوالم كلّها علوها و سفلها علی صور حكمه كما سبق فی سابق إرادته و علمه، ثم أعلمه اللّه تعالی بنبوته و بشره برسالته، هذا و آدم لم يكن إلّا كما قال:

بين الروح و الجسد، ثم انبجست منه صلّی اللّه عليه و سلّم عيون الأرواح، فظهر بالملأ الأعلی و هو بالمنظر الأبلی، فكان لهم المورد الأحلی.

فهو صلّی اللّه عليه و سلّم الجنس العالی علی جميع الأجناس، و الأب الأكبر لجميع الموجودات و الناس، و لما انتهی الزمان بالاسم الباطن فی حقه إلی وجود جسمه و ارتباط الروح به، انتقل حكم الزمان إلی الاسم الظاهر، فظهر محمّد بكليّته جسما و روحا، فهو و إن تأخرت طينته فقد عرفت قيمته، فهو خزانة السر و موضع نفوذ الأمر، فلا ينفذ أمر إلّا منه و لا ينقل خبر إلّا عنه.

ألا بأبی من كان ملكا و سيدا و آدم بين الماء و الطين واقف

فذاک الرسول الأبطحی محمّد له فی العلا مجد تليد و طارف

أتی بزمان السعد فی آخر المدی و كان له فی كل عصر مواقف

أتی لانكسار الدهر يجبر صدعه أتی لانكسار الدهر يجبر صدعه

إذا رام أمرا لا يكون خلافه و ليس لذاک الأمر فی الكون صارف»

قلت: و كلّ هذه الفضائل- منثورها و منظومها- متحققة لعلی عليه السّلام أيضا لاتحاد نورهما عليهما السّلام ... و كلّ واحدة من هذه الفضائل تفيد أفضليته من جميع الخلائق، كما أن النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم كذلک، و هذا كاف لإثبات قبح تقدّم غيره عليه.

۹- كمالات الأنبياء مأخوذة من مشكاة النبی و علی ... ص: ۲۲۰

قال الديار بكری:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۱

«و فی فصوص الحكم و شرحه: و ما كان من نبی يأخذ شيئا من الكمالات إلّا من مشكاة خاتم النبيين، و إن تأخّر عنهم وجود طينته، إذ لا تعلق بمشكاته لوجوده الطينی، فإنه بحقيقته موجود قبلهم، لأنه أبو الأرواح، كما أن آدم أبو الأشباح» [۱].

قلت: و من اتحاد نورهما عليهما السّلام يعلم أن الأنبياء عليهم السّلام أخذوا الكمالات من مشكاته أيضا، و حينئذ كيف يفضل الآخذ علی المأخوذ منه، و كيف يقدم من ليس له شیء منها علی الحاوی لجميعها و المعطی لها؟!.

و قال القيصری شارحا لكلام ابن عربی الذی نقله الديار بكری عن الفصوص: «إنما أعاد ذكره ليبين أنه و إن تأخر وجود طينته فإنه موجود بحقيقته فی عالم الأرواح، و هو نبی قبل أن يوجد و يبعث للرسالة إلی الأمة، لأنه قطب الأقطاب كلها أزلا و أبدا، و غيره من الأنبياء ليس لهم النبوة إلّا حين البعثة، لأنه عليه السّلام هو المقصود من الكون و هو الموجود أولا فی العلم، و بتفصيل ما يشتمل عليه مرتبته حصل أعيان العالم فيه.

و أيضا: أعيان الأنبياء بحسب استعداداتهم و إن كانوا طالبين ظهور النبوة فيهم لكنهم لم يظهروا مع أنوار الحقيقة المحمدية، كاختفاء الكواكب و أنوارها عند طلوع الشمس و نورها، فلمّا تحققوا فی مقام الطبيعة الجسمية و ظلمة الليالی العنصرية ظهروا بأنوارهم المختفية كظهور القمر و الكواكب فی الليلة المظلمة».

و قال ابن عربی فی (الفصوص):

«فصّ، حکمة فردیة فی کلمة محمدیة، إنما کانت حکمة فردیة لأنه أکمل موجود فی هذا النوع الانسانی، و لهذا بدئ به الأمر و ختم، فکان نبیا و آدم بین الماء و الطین، ثم کان بنشأته العنصریة خاتم النبیین و أول الأفراد الثلاثة، و ما زاد علی هذه الأولیة من الأفراد فإنه عنها، و کان علیه السّلام أدلّ علی ربه، فانه أوتی جوامع الکلم التی هی مسمیات أسماء آدم».

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۱۹.

قال القیصری بشرح قوله «إنما کانت حکمة فردیة إلخ» إنما کانت حکمة فردیة لأنه أکمل موجود فی هذا النوع و کل منهم مظهر لاسم کلی، و جمیع الکلمات داخل تحت الاسم الإلهی الذی هو مظهره، فهو أکمل أفراد النوع، و لکونه أکمل الافراد بدئ به أمر الوجود بإیجاد روحه أولا و ختم به أمر الرسالة آخرا، بل هو الذی ظهر بالصورة الآدمیة فی المبتدئیة و هو الذی یظهر بالصورة الخاتمیّة للنوع، و یفهم هذا السر من یفهم سر الختمیّة، فلنکتف بالتعریض عن التصریح، و اللّه هو الولی الحمید».

و قال بشرح قوله: «و ما زاد علی هذه الأولیة إلخ».

«أی: علی هذه الفردیة الأولویة هی الثلاث، و هذه الثلاثة المشار إلیها فی الوجود هی الذات الأحدیة و المرتبة الإلهیة و الحقیقة الروحانیة المحمدیة المسماة بالعقل الأول، و ما زاد علیها فهو صادر منها، کما تقرر أیضا عند أصحاب النظر أن أول ما وجد هو العقل الأول».

و قال بشرح «و کان علیه السّلام أدلّ دلیل علی ربه إلخ».

«أی: و إذا کان الروح المحمدی أکمل هذا النوع کان أدل دلیل علی ربه، لأن الربّ لا یظهر إلا بمربوبه و مظهره، و کمالات الذات بأجمعها إنما یظهر بوجوده، لأنه أوتی جوامع الکلم التی هی أمهات الحقائق الإلهیة و الکونیة الجامعة بجزئیاتها، و هی المراد بمسمیات أسماء آدم، فهو أدل دلیل علی الاسم الأعظم الإلهی» [۱].

۱۰- التقدّم فی الخلق من أدلة الأفضلیة ... ص: ۲۲۲

: قال الدیار بکری:

«فی شرح المواقف قال بعضهم: إن المعلول الأول من حیث أنه مجرّد تعقل

---

[۱] شرح فصوص الحکم للقیصری ۲۹۳.

ذاته و مبدؤه یسمی عقلا و من حیث أنه واسطة فی صدور سائر الموجودات و نقوش العلوم یسمی قلما، و من حیث توسطه فی إفاضة أنوار النبوة و من حیث أن الکمالات المحمدیة من أثر نور سید الأنبیاء صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حیث أنه سبب لحیاته یسمی روحا» [... ۱].

و قال أیضا:

«و فی شواهد النبوة: إن نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم و إن کان آخر الأنبیاء فی عالم الشهادة لکنه أوّلهم فی عالم الغیب،

قال علیه الصلاة و السلام: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین.

بیانه: إن اللّه تعالی فی أزل الآزال کان اللّه و لا شیء معه، فجمیع الشئون من غیر امتیاز من بعض، و صورة معلومیة ذلک الشأن تسمی

تعينا أولا و حقيقة محمّدية، و حقائق سائر الموجودات كلها أجزاء و تفاصيل، فتلك الحقيقة و التجليات التى وقعت بصورها فى الغيب إنما نشأت و انبعثت من التجلى بصور تلك الحقيقة، و الصورة الوجودية لتلك الحقيقة أولا فى مرتبة الأرواح كانت جوهرا مجردا عبّر عنه الشارع صلّى اللّه عليه و سلّم تارة بالعقل، و تارة بالقلم، و تارة بالنور، و تارة بالروح، حيث

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أول ما خلق اللّه العقل، و أول ما خلق اللّه القلم، و أول ما خلق اللّه روحى أو نورى

، و لا شك أن اختلاف العبارات رتبى، إذ مرتبة الأولية حقيقة لا تصلح لغير شىء واحد، و الصورة الوجودية لتلك الحقيقة مرتبة بعد مرتبة، حتى انتقلت إلى الصورة الجسمانية العنصرية الإنسانية التى أول أفرادها آدم، فهو و سائر الأنبياء ما لم يظهروا بصورة جسمانية عنصرية فى الشهادة لم يوصفوا بالنبوة، بخلاف نبينا صلّى اللّه عليه و سلّم فإنه لما وجد بوجود روحانى بشره و أعلمه بالنبوة بالفعل، و فى كلّ الشرائع أعطى الحكم له، لكن بأيدى الأنبياء و الرسل الذين كانوا نوابه، كما أن عليا و معاذ بن

---

[۱] الخميس ۱/ ۱۹.

جبل فى عالم الشهادة ذهبا بنيابته إلى اليمن و بلّغا الأحكام، فإن ثبوت النبوة ليس إلّا باعتبار شرع مقرر من عند اللّه، فجميع الشرائع شريعته إلى الخلق بأيدى نوابه، و لما ظهر بالوجود الجسمانى العنصرى نسخ تلك الشرائع التى كان اقتضاها بحسب الباطن، فإن اختلاف الأمم فى الاستعدادات و القابليات مقتض لاختلاف الشرائع» [۱].

و بمثله قال الملّا معين فى (معارج النبوة) [۲].

و صريح كلام الجامى فى (شواهد النبوة) أن تقدمه صلّى اللّه عليه و سلّم فى الخلق دليل على أفضليّته.

أقول: و كذلك على عليه السّلام لاتحاد نورهما، فلا يجوز تقدم أحد عليه.

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوى ما ترجمته ملخصا:

«اعلم أن أول المخلوقات و الواسطة فى خلق الكائنات و من لأجله خلق آدم عليه السّلام و العالم هو: محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد جاء فى الصحيح: أول ما خلق اللّه نورى» [۳].

و فى (حبيب السير):

«و أول ما خلق هو نور محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد روى عن أسد اللّه الغالب أمير المؤمنين على بن أبى طالب رضى اللّه عنه: أنه سأل خاتم الأنبياء صلّى اللّه عليه و سلّم عن أول شىء خلقه اللّه، فقال: نور نبيك. و روى هذا عن جابر ابن عبد اللّه الأنصارى أيضا. و من ذلك يظهر أن أفضل المخلوقات و أقدمها رسول اللّه، لأن كل ما سوى اللّه مخلوق لأجله» [۴].

---

[۱] تاريخ الخميس ۱/ ۱۹، عن شواهد النبوة لعبد الرحمن الجامى، و ما فى تاريخ الخميس غير مطابق تماما لما فى الشواهد.

[۲] معارج النبوة ۱/ ۲.

[۳] مدارج النبوة ۲.

[۴] حبيب السير ۱/ ۱۰- ۱۱.

۱۱- الأحاديث الواضحة الدلالة على أفضليّته بسبب تقدّمه فى الخلق ... ص: ۲۲۵

اشارة

: لقد وردت أحاديث كثيرة عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تنص على أفضليته من آدم و جميع الخلائق، بسبب تقدمه فى الخلق عليهم.

و بما أن عليا عليه السّلام كان معه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و كانا عليهما السّلام من نور واحد، فإنه كالنبى أفضل من غيره، و جميع الخلائق مخلوقون لأجله أيضا ... و هكذا تثبت له جميع الفضائل الثابتة له صلّى اللّه عليه و سلّم، و حينئذ فمن الغلط الفضيع و القبيح الشنيع تقدّم غيره عليه فى الخلافة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و لنذكر بعض تلك الأحاديث:

الحديث الأول ... ص: ۲۲۵

ما رواه جماعة منهم (الديار بكرى) و (الكازرونى) و (الملا معين) و (الجمال المحدّث) عن جابر بن عبد اللّه عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. قال الديار بكرى:

«و فى كيفية خلق نوره صلّى اللّه عليه و سلّم وردت روايات متعددة، و حاصل الكلّ راجع إلى أن اللّه خلق نور محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم قبل خلق السماوات و الأرض و العرش و الكرسى و اللوح و القلم و الجنة و النار و الملائكة و الانس و الجن و سائر المخلوقات بكذا و كذا ألف سنة، و كان يرى ذلك النور فى فضاء عالم القدس.

فتارة يأمره بالسجود، و تارة يأمره بالتسبيح و التقديس، و خلق له حجبا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۶

و أقامه فى كل حجاب مدة مديدة، يسبح اللّه تعالى فيه بتسبيح خاص.

فبعد ما خرج من الحجب تنفس بأنفاس، فخلق من أنفاسه أرواح الأنبياء و الأولياء و الصدّيقين و الشهداء و سائر المؤمنين و الملائكة.

كما

روى عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى قال: سألت رسول اللّه عن أول شىء خلقه اللّه؟ قال: هو نور نبيك يا جابر، خلقه ثم خلق منه كلّ خير و خلق بعده كلّ شىء، و حين خلقه أقامه قدامه فى مقام القرب اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أقسام: خلق العرش من قسم، و الكرسى من قسم، و حملة العرش و خزنة الكرسى من قسم، و أقام القسم الرابع فى مقام الحب اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أقسام، فخلق الخلق من قسم و اللوح من قسم و الجنة من قسم، و أقام القسم الرابع فى مقام الخوف اثنى عشر ألف سنة ثم جعله أربعة أجزاء، فخلق الملائكة من جزء و خلق الشمس من جزء، و خلق القمر و الكواكب من جزء، و أقام الجزء الرابع فى مقام الرجاء اثنى عشر ألف سنة، ثم جعله أربعة أجزاء، فخلق العقل من جزء و الحلم و العلم من جزء و العصمة و التوفيق من جزء، و أقام الجزء الرابع فى مقام الحياء اثنى عشر ألف سنة، ثم نظر اللّه سبحانه إليه فترشح النور عرقا فانقطرت منه مائة ألف و عشرون ألفا و أربعة آلاف قطرة من النور، فخلق اللّه سبحانه من كل قطرة روح نبى أو رسول، ثم تنفست أرواح الأنبياء فخلق اللّه من أنفاسهم نور الأولياء و السعداء و الشهداء و المطيعين من المؤمنين إلى يوم القيامة.

فالعرش و الكرسى من نورى، و الكروبيّون من نورى، و الروحانيّون من الملائكة من نورى، و ملائكة السماوات السبع من نورى، و الجنة و ما فيها من النعيم من نورى، و الشمس و القمر و الكواكب من نورى، و العقل و العلم و التوفيق من نورى، و أرواح الأنبياء و الرسل من نورى، و الشهداء و الصالحون من نتائج نورى.

ثم خلق سبحانه اثنى عشر حجابا، فأقام النور و هو الجزء الرابع فى كل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۷

حجاب ألف سنة، و هی مقامات العبودیة و هی حجاب الکرامة و السعادة و الهیبة و الحرمة و الرأفة و العلم و الحلم و الوقار و السکینة و الصبر و الصدق و الیقین، فعبد اللّه ذلک النور فی کل حجاب ألف سنة.

فلمّا خرج النور من الحجب رکّبه اللّه فی الأرض، و کان یضیء منه ما بین المشرق و المغرب کالسراج فی اللیل المظلم ثم خلق اللّه آدم فی الأرض، و رکّب فیه النور فی جبینه ثم انتقل منه إلی شیث، و منه إلی بانش.

و هکذا کان ینتقل من طاهر إلی طیب إلی أن أوصله اللّه تعالی إلی صلب عبد اللّه بن عبد المطلب، و منه إلی رحم آمنة، ثم أخرجنی إلی الدنیا، فجعلنی سید المرسلین و خاتم النبیّین و رحمة للعالمین و قائد الغر المحجلین.

هکذا بدأ خلق نبیک یا جابر. ذکره البیهقی» [۱].

و فی (المواهب اللدنیة) عن عبد الرزاق بسنده عن جابر مثله [۲].

الحدیث الثانی ... ص: ۲۲۷

روی (القسطلانی) و (محمّد بن یوسف الشامی) عن (ابن القطان) و کذا الحلبی فی (إنسان العیون) عن سیدنا علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه علیهم السّلام:

«إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کنت نورا بین یدی ربی قبل خلق آدم علیه السّلام بأربعة عشر ألف عام» [۳].

قلت: و فی هذا من الدلالة علی الأفضلیة ما لا یخفی.

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۱۹- ۲۰.

[۲] المواهب اللدنیة ۱/ ۹.

[۳] انسان العیون ۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۸

الحدیث الثالث ... ص: ۲۲۸

روی (الدیاربکری) عن کعب الأخبار، و (القسطلانی) عن عبد اللّه بن أبی حمزة و (ابن سبع) عنه و اللفظ للأول، قال:

«لما أراد اللّه تعالی أن یخلق محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم أمر جبرئیل فأتاه بالقبضة البیضاء التی هی موضع قبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعلت بماء التسنیم ثم غمست فی أنهار الجنة و طیف بها فی السموات و الأرض، فعرفت الملائکة محمّدا صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن تعرف آدم علیه السّلام ثم عجنها بطینة آدم» [۱].

الحدیث الرابع ... ص: ۲۲۸

قال القسطلانی فی (المواهب اللدنیة): «و فی الخبر: لما خلق اللّه آدم جعل ذلک النور النبوی المحمّدی فی ظهره، فکان یلمع فی جبینه فیغلب علی سائر نوره، ثم رفعه اللّه تعالی علی سریر مملکته، و حمله علی أکتاف الملائکة، و أمرهم فطافوا به فی السماوات،

لیری عجائب ملکوته».

و فی (المنتقی): «فی بعض الکتب فی معنی قوله حین سئل: متی کنت نبیا؟: کنت نبیا و آدم بین الروح و الجسد، إن اللّه عز و جل وضع نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فی جبهته، و کان یزهر فی جبهته مثل الشمع، و کان الناس یتعجّبون منها، حتی تمنی آدم رؤیتها من کثرة تعجب الناس منها، و أمر اللّه تعالی أن یأتی إلی رأس إصبعه السبابة، فقال: یا رب ما هذا؟ فقال: نور ولد من أولادک

---

[۱] تاریخ الخمیس ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۲۹

اسمه محمّد، فأشار بإصبعه فقال: أشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أن محمّدا رسول اللّه، فصار هذا موضع الإشارة بالشهادة.

ثم ردّها إلی موضعها، ثم جلس آدم مع حواء فذهب النور من جبهته مع النطفة إلی رحم حواء، و کانت تزهر بین ثدییها مثل شمع، فحملت بشیث و وضعها فی جبهة شیث، و أوحی اللّه إلی آدم أن لا تضیع هذه الودیعة إلّا بالحلال، و مر أولادک حتی لا یضیعوها إلّا بالحلال، فلما ولد شیث کان آدم یحبه من جمیع أولاده لهذا النور.

و هذا معنی قوله تعالی وَ تَقَلُّبَکَ فِی السَّاجِدِینَ أی فی أصلاب الآباء و أرحام الأمهات، ظهرا فظهرا و بطنا فبطنا و نکاحا من غیر سفاح»

الحدیث الخامس ... ص: ۲۲۹

قال الکازرونی: «و قیل: إن الحکمة فی إباحة التیمم أن السماء کانت تفتخر علی الأرض قبل مولد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و کانت تقول: إن العرش فیّ و الحکمة [الحملة- ظ] فیّ و الملائکة السبح فیّ، و الرکع و السجّد فیّ، و الشمس و القمر فیّ، و النجوم فیّ، و أنت خلو عن هذا کله. فکانت السماء لها الفخر علی الأرض.

إلی أن ولد المیمون محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و افتخرت الأرض علی السماء حینئذ فقالت: إن کانت الشمس و القمر فیک و النجوم و الملائکة فیک، فقد ولد علی ظهری النبی المبارک صلّی اللّه علیه و سلّم، الذی نور الشمس من نوره، و نور السماوات و الأرض من نوره، علی ظهری ولادته و علی ظهری تربیته و علی ظهری مبعثه و دعوته و علی ظهری تستعمل شریعته، و علی ظهری موته و حفرته و قبره، فسمع اللّه افتخارها علی السماء بنبیه محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

لا جرم حیث افتخرت بنبی محمّد جعلت تراب شرقک و غربک طهورا له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۰

و لأمته، و جعلت شرق الأرض و غربها مساجد لهم و مصلی لافتخارک بمحمّد، و لذلک

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: جعلت لی الأرض مسجدا و طهورا.

و یقال: کان نوره فی تلک الجوهرة التی خلق اللّه تعالی منها الأرض تزهر کما تزهر الشمس إلی الأرض.

و هذا ما

قاله صلّی اللّه علیه و سلّم: افتخر السماء و الأرض فقالت السماء:

أنا أفضل لأنه فیّ الصافّون و فیّ المسبّحون و فیّ العرش و الکرسی. و قالت الأرض:

بل أنا أفضل، لأنّه فیّ الأنبیاء و الصالحون، و نورک و نجومک من نور محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و هو فیّ. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فخصمتها بهذا أو مثل هذا» [۱].

۱۲- دلالة الأحاديث على الأفضلية بسبب كون اسمه على العرش ... ص: ۲۳۰

و فی بعض الأحادیث دلالة واضحة علی أفضلیة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لکون اسمه مکتوبا علی العرش:

قال أبو إسحاق الثعلبی: «أخبرنا أبو عمر محمّد الفریابی بإسناده عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أعطی موسی الألواح نظر فیها. فقال: یا رب لقد أکرمتنی بکرامة لم تکرم بها أحدا من العالمین قبلی. قالَ: یا مُوسی إِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی، فَخُذْ ما آتَیْتُکَ وَ کُنْ مِنَ الشَّاکِرِینَ، أی بقوة وجد و محافظة تموت علی حب محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال موسی: یا رب و من محمّد؟

قال: أحمد الذی أثبت اسمه علی عرشی قبل أن أخلق السماوات

و الأرض بألفی عام، و أنه نبیی و صفیی و خیرتی من خلقی، و هو أحبّ إلیّ من

---

[۱] المنتقی فی سیرة المصطفی- مخطوط.

جمیع خلقی و جمیع ملائکتی.

فقال موسی: یا رب إن کان محمّد أحبّ إلیک من جمیع خلقک، فهل خلقت أمة أکرم علیک من أمتی؟

قال اللّه تعالی: إن فضل أمة محمّد علی سائر الأمم کفضلی علی جمیع الخلق» [۱].

قلت: فإن وصفه عز و جل و تشریفه بأنه الذی أثبت اسمه علی عرشه یدل علی أن ذلک فضل عظیم یوجب ظهور أفضلیته من جمیع الخلائق، فتقدم خلقه أیضا یدل علی المعنی المذکور، فعلی کذلک، لأن خلقه من خلق النبی، و هو مخلوق مما خلق منه.

۱۳- استدلال آدم (ع) لأفضلیّة نبینا (ص) بکون اسمه مع اسم اللّه ... ص: ۲۳۱

اشارة

و فی بعض الأحادیث الصحیحة سندا: أن آدم علیه السّلام استدل علی أفضلیّة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کونه أعظم قدرا عند اللّه، بمقارنة اسمه لاسمه عز و جل فی العرش، و ذلک عند التوسل به إلی اللّه لیغفر له خطیئته...

و قد روی هذا الحدیث جماعة من أعاظم حفاظ أهل السنة کالطبرانی، و القاضی عیاض فی (الشفاء)، و السیوطی فی (الخصائص) عن الحاکم و البیهقی و أبی نعیم و ابن عساکر و الطبرانی، و السمهودی فی (خلاصة الوفا) عن الحاکم، و القسطلانی فی (المواهب اللدنیة)، و الدیار بکری فی (الخمیس) عن عیاض، و المناوی فی (الاتحافات السنیة) عن جماعة، و الحلبی فی (إنسان العیون) و غیرهم.

قال الطبرانی: «حدّثنا محمّد بن داود بن أسلم الصدفی المصری، حدثنا

---

[۱] العرائس: ۲۸۰.

أحمد بن سعید المدنی الفهری، حدّثنا عبد اللّه بن إسماعیل المدنی، عن عبد الرحمن ابن زید بن أسلم، عن أبیه عن جده عن ابن الخطاب قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أذنب آدم علیه السّلام الذنب الذی أذنبه رفع رأسه إلی العرش و قال: أسألک بحق محمّد إلّا غفرت لی، فأوحی اللّه إلیه: و ما محمّد؟ و من محمّد؟ فقال: تبارک اسمک، لما خلقتنی رفعت رأسی إلی عرشک فإذا فیه مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، فعلمت أنه لیس أحد أعظم عندک قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمک، فأوحی اللّه عز و جل إلیه: یا آدم إنه آخر النبیین من ذرّیتک، و إن أمته آخر الأمم من ذریتک» [۱].

و قال الشیخ عبد الوهاب السبکی فی (شفاء الأسقام) فی معنی التوسل بالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبل خلقه و بعده و بعد موته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما نصه:

«أقول: إن التوسّل بالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم جائز فی کلّ حال قبل خلقه، و بعد خلقه فی مدة حیاته فی الدنیا و بعد موته، فی مدة البرزخ و بعد البعث فی عرصات القیامة و الجنة، و هو علی ثلاثة أنواع:

النوع الأول: أن یتوسل به بمعنی أن طالب الحاجة یسأل اللّه تعالی به أو بجاهه أو ببرکته، فیجوز ذلک فی الأحوال الثلاثة، و قد ورد فی کلّ منها خبر صحیح، أمّا الحالة الأولی قبل خلقه، فیدل لذلک آثار عن الأنبیاء الماضین صلوات اللّه علیهم و سلامه، اقتصرنا منها علی ما تبیّن لنا صحّته و هو:

ما رواه الحاکم أبو عبد اللّه ابن البیع فی المستدرک علی الصحیحین أو أحدهما قال: حدّثنا أبو سعید عمرو بن محمّد بن منصور العدل، حدّثنا أبو الحسن محمّد ابن إسحاق بن إبراهیم الحنظلی، حدّثنا أبو الحارث عبد اللّه بن مسلم الفهری، حدّثنا إسماعیل بن مسلمة، أخبرنا عبد الرحمن بن زید بن أسلم عن أبیه عن جدّه

---

[۱] المعجم الصغیر ۲/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۳

عن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما اقترف آدم الخطیئة قال: یا رب أسألک بحق محمّد لما غفرت لی. فقال اللّه تعالی:

یا آدم و کیف عرفت محمّدا و لم أخلقه؟ قال: یا رب لأنک لمّا خلقتنی بیدک و نفخت فیّ من روحک رفعت رأسی فرأیت علی قوائم العرش مکتوبا لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، فعرفت أنک لم تضف إلی اسمک إلّا أحب الخلق إلیک. فقال اللّه: صدقت یا آدم إنه لأحب الخلق، إذ سألتنی بحقه فقد غفرت لک و لو لا محمّد ما خلقتک.

قال الحاکم: هذا حدیث صحیح الإسناد، و هو أول حدیث ذکرته لعبد الرحمن بن زید بن أسلم فی هذا الکتاب.

و رواه البیهقی أیضا فی دلائل النبوة و قال: تفرّد به عبد الرحمن.

و ذکره الطبرانی و زاد فیه و هو آخر الأنبیاء من ذریتک.

و ذکر الحاکم مع هذا الحدیث أیضا عن علی بن جمشاد العدل، حدثنا هارون بن العباس الهاشمی، حدّثنا جندل بن والق، حدّثنا عمرو بن أوس الأنصاری، حدّثنا سعید بن أبی عروبة عن قتادة عن سعید بن المسیب عن ابن عباس قال: أوحی اللّه إلی عیسی علیه السّلام یا عیسی آمن بمحمّد و مر من أدرکه من أمتک أن یومنوا به، فلو لا محمّد ما خلقت آدم، و لو لا محمّد ما خلقت الجنة و النار، و لقد خلقت العرش علی الماء فاضطرب فکتبت لا إله إلّا اللّه فسکن. قال الحاکم: هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه. قاله الحاکم.

و الحدیث المذکور لم یقف ابن تیمیة علیه بهذا الإسناد، و لا بلغه أن الحاکم صححه فإنه قال- أعنی ابن تیمیة-: أما ما ذکروه فی

قصة آدم من توسله به فليس له أصل و لا نقله أحد عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بإسناد يصلح الاعتماد عليه و لا الإعتبار و لا الاستشهاد. ثم ادعى ابن تيمية أنه كذب، و أطال الكلام فى ذلك جدّا بما لا حاصل تحته بالوهم و التخرص.

و لو بلغه أن الحاكم صححه لما قال ذلك، أو لتعرض للجواب عنه، و كأنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۴

به إن بلغه بعد ذلك يطعن فى عبد الرحمن بن زيد بن أسلم راوى الحديث، و نحن قد اعتمدنا فى تصحيحه على الحاكم، و أيضا عبد الرحمن بن زيد بن أسلم لا يبلغ فى الضعف إلى الحد الذى ادّعاه، و كيف يحل لمسلم أن يتجاسر على منع هذا الأمر العظيم الذى لا يرده عقل و لا شرع. و قد ورد فيه هذا الحديث و سنزيد هذا المعنى صحة و تبيينا بعد استيفاء الأقسام. و أما ما ورد من توسل نوح و إبراهيم و غيرهما من الأنبياء فذكره المفسّرون و اكتفينا عنه بهذا الحديث لجودته و تصحيحه».

ليس أحد أعظم قدرا عند اللّه بعد النبى من على لأن اسمه مع اسمهما ... ص: ۲۳۴

اشارة

أقول: و لقد جاءت أحاديث كثيرة تنص على أن اسم على عليه السّلام مكتوب على العرش مع اسم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و بذلك تظهر أفضليته من بعده، و أنه أعظم قدرا عند اللّه بعد الرسول من جميع الخلق، سواء الأنبياء و غيرهم.

و نحن نكتفى هنا بذكر بعض تلك الروايات، فنقول:

۱- اسم على مكتوب على العرش ... ص: ۲۳۴

ففى عدّة أحاديث فى كتب أهل السنة مكتوب اسم أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام على العرش بعد كلمة التوحيد و اسم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فيعلم أنه ليس أحد أعظم عند اللّه قدرا ممن جعل اسمه مع اسمه و اسم نبيه، و قد جاء ذلك فى رواية:

-۱

القاضى عياض عن أبى الحمراء عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم:

«قال رسول اللّه: لما أسرى بى إلى السماء، إذا على العرش مكتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أيّدته بعلى» [۱].

---

[۱] الشفاء- ۱۳۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۵

-۲

ابن المغازلى بسنده عن أبى الحمراء قال: «سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: لما أسرى بى إلى السماء رأيت على ساق العرش الأيمن: أنا وحدى لا إله غيرى، غرست جنة عدن بيدى، محمّد صفوتى، أيّدته بعلى» [۱].

-۳

الخوارزمى عنه: قال «قال: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: رأيت ليلة أسرى بى مثبتا على ساق العرش: أنا غرست جنة عدن بيدى محمّد صفوتى من خلقى أيّدته بعلى» [۲].

۴- المحب الطبرى حيث قال: «ذكر اختصاصه بتأييد اللّه نبيه صلّى اللّه عليه و سلّم به و كتبه ذلك على ساق العرش و على بعض الحيوان.

عن أبی الحمراء قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیلة أسری بی إلی السماء نظرت إلی ساق العرش الأیمن، فرأیت کتابا عن یمینه: محمّد رسول اللّه أیدته بعلی و نصرته به. خرجه الملّا فی سیرته.

عن ابن عباس قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذا بطائر فی فیه لوزة خضراء، فألقاها فی حجر النبی فقبّلها ثم کسّرها، فإذا فی جوفها ورقة خضراء مکتوبة: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلی. خرّجه أبو الخیر القزوینی الحاکمی» [۳].

۵-

الزرندی قال: «و یروی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لما أسری بی رأیت فی ساق العرش مکتوبا: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه صفوتی عن خلقی أیدته بعلی و نصرته به.

و فی روایة: رأیت علی ساق العرش الأیمن مکتوبا: إنی اللّه وحدی لا إله غیری، غرست جنة عدن بیدی محمّد صفوتی أیّدته بعلی» [۴].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۳۹.

[۲] المناقب ۲۲۹.

[۳] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۷.

[۴] نظم درر السمطین ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۶

۶- شهاب الدین أحمد عن الطبری و الزرندی کما تقدم، و عن أبی الحمراء ثم قال: «رواه الحافظ أبو بکر الخطیب» [۱].

۷-

السیوطی: «أخرج ابن عدی و ابن عساکر عن أنس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما عرج بی رأیت علی ساق العرش مکتوبا لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیدته بعلی» [۲].

۸- ولی اللّه الدهلوی عن أنس کذلک [۳].

و فی روایة غیرهم...

۲- اسم علی مقرون باسم النبی فی مواطن ... ص: ۲۳۶

و لقد قرن اسم علی علیه السّلام باسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد کلمة التوحید فی أربعة مواطن، جاء ذلک فی حدیث رواه السید الهمدانی:

«عن علی رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی رأیت اسمک مقرونا باسمی فی أربعة مواطن فأنست بالنظر إلیه: لما بلغت بیت المقدس فی معراجی إلی السماء وجدت علی صخرة بها: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فقلت لجبرئیل: و من وزیری؟ قال: علی بن أبی طالب، فلما انتهیت إلی سدرة المنتهی وجدت علیها: إنی أنا اللّه لا إله إلّا أنا وحدی و محمّد صفوتی من خلقی أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فقلت لجبرئیل: من وزیری؟ قال: علی بن أبی طالب، فلما جاوزت من سدرة المنتهی و انتهیت إلی عرش رب العالمین وجدت مکتوبا علی قوائمه: إنی أنا اللّه لا إله إلّا أنا محمّد حبیبی من خلقی أیدته بوزیره و نصرته بوزیره. فلما هبطت إلی الجنة وجدت مکتوبا علی

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] الخصائص الکبری ۱/ ۷، و انظر الدر المنثور له ۴/ ۱۵۳.

[۳] إزالة الخفا ۲/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۷

باب الجنة: لا إله إلّا أنا محمّد حبیبی من خلقی أیّدته بوزیره و نصرته بوزیره» [۱].

۳- اسم علی مکتوب علی باب الجنة ... ص: ۲۳۷

و روی أن اسمه مکتوب مع اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعنوان «أخو رسول اللّه» علی باب الجنة.

و قد جاء ذلک فی روایة جماعة منهم:

۱-

الخوارزمی بسنده عن جابر بن عبد اللّه حیث قال: «أخبرنی شهردار هذا إجازة قال: أخبرنا محمود بن إسماعیل الأشقر قال: أخبرنا أحمد بن الحسین ابن فادشاه قال: أخبرنا الطبرانی عن محمّد بن عثمان بن أبی شیبة، عن زکریا بن یحیی بن سالم، عن أشعث بن عمر، عن الحسن بن صالح- و کان یفضّل علی الحسن- عن مسدد عن عطیة عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مکتوب علی باب الجنة محمّد رسول اللّه علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه قبل أن یخلق اللّه السماوات و الأرض بألفی عام» [۲].

۲- شهاب الدین أحمد فی «الباب الرابع عشر فی أن اسمه قرین اسم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی العرش و الجنان، فیا له من روح الروح و برد الجنان» عن الصالحانی بإسناده عن ابن مردویه عن جابر مرفوعا، و عن الخطیب عن جابر ... و فیه: بألف ألف سنة [۳].

۳-

الصفوری قال: «و عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: مکتوب علی باب الجنة:

محمّد رسول اللّه علی أخو رسول اللّه، قبل أن یخلق السموات بألفی عام» [۴].

---

[۱] مودة القربی. انظر ینابیع المودة: ۲۵۶.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین ۸۷.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۴] نزهة المجالس ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۸

۴- محمّد صدر عالم عن الطبرانی فی الأوسط و ابن عساکر و الخطیب فی المتفق و المفترق عن جابر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [... ۱].

۵-

البدخشانی عن الطبرانی و الخطیب کما تقدم. ثم قال: «و فی روایة أخری عند أحمد عنه مرفوعا: رأیت مکتوبا علی باب الجنة لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی أخوه» [۲].

۴- «علی ولی اللّه» مکتوب علی أبواب الجنة ... ص: ۲۳۸

و فی روایة عن ابن مسعود عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مکتوب علی کلّ باب من أبواب الجنة «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه»

و بعدها کلمات فیها حکم عالیة و مواعظ غالیة، و قد جاء ذلک فی روایة:

۱- الحموینی بسنده عن عبد اللّه بن مسعود عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث طویل یشتمل علی فوائد جمة...

۲- الزرندی عن الحموینی فی (نظم درر السمطین).

۳-

السید شهاب الدین أحمد عن الزرندی عن الحموینی.

و هذا نصه بطوله عن الحموینی:

«عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أسری بی إلی السماء أمر بعرض الجنة و النار علیّ، فرأیتهما جمیعا رأیت الجنة و ألوان نعیمها، و رأیت النار و أنواع عذابها، فلمّا رجعت قال لی جبرئیل علیه السّلام: قرأت یا رسول اللّه ما کان مکتوبا علی باب الجنة و ما کان مکتوبا علی أبواب النار؟ فقلت: لا یا جبرئیل. فقال: إن للجنة ثمانیة أبواب علی کلّ باب

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۳۹

منها أربع کلمات کلّ کلمة خیر من الدنیا و ما فیها لمن تعلّمها و استعملها، و إن للنار سبعة أبواب علی کلّ باب منها ثلاث کلمات کلّ کلمة خیر من الدنیا و ما فیها لمن تعلّمها و عرفها فقلت: یا جبرئیل إرجع معی لأقرأها، فرجع مع جبرئیل علیه السّلام فبدأ بأبواب الجنة.

فإذا علی الباب الأول مکتوب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیلة و حیلة طلب العیش فی الدنیا أربع خصال: القناعة و نبذ الحقد و ترک الحسد و مجالسة أهل الخیر.

و علی الباب الثانی مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیل و حیلة السرور فی الآخرة أربع خصال: مسح رأس الیتامی و التعطف علی الأرامل و السعی فی حوائج المسلمین و تفقد الفقراء و المساکین.

و علی الباب الثالث مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، لکلّ شیء حیلة و حیلة الصحة فی الدنیا أربع خصال: قلّة الطعام و قلّة الکلام، و قلّة المنام، و قلّة المشی.

و علی الباب الرابع مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیکرم جاره، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیکرم ضیفه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیبرّ والدیه، من کان یؤمن باللّه و الیوم الآخر فلیقل خیرا أو لیسکت.

و علی الباب الخامس مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من أراد أن لا یذل فلا یذل، و من أراد أن لا یشتم فلا یشتم، و من أراد أن لا یظلم فلا یظلم، و من أراد أن یستمسک بالعروة الوثقی فلیستمسک بقول لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه.

و علی الباب السادس منها مکتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی ولی اللّه، من أحبّ أن یکون قبره واسعا فسیحا فلینقّ المساجد، من أحبّ أن لا یأکله الدیدان تحت الأرض فلیکنس المساجد، من أحبّ أن لا یظلم لحده فلینوّر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۰

المساجد، من أحبّ أن يبقى طريّا تحت الأرض فليشتر بسط المساجد.

و على الباب السابع منها مكتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه، بياض القلب فى أربع خصال: فى عيادة المريض و اتّباع الجنائز و شراء أكفان الموتى و رفع القرض.

و على الباب الثامن منها مكتوب لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه، من أراد الدخول من هذه الأبواب الثمانية فليستمسك بأربع خصال: بالصدقة و السخاء و حسن الخلق و كف الأذى عن عباد اللّه عز و جل.

ثم جئنا إلى النار فإذا على الباب الأول منها ثلاث كلمات: لعن اللّه الكاذبين، لعن اللّه الباخلين، لعن اللّه الظالمين.

و على الباب الثانى منها مكتوب: من رجى اللّه سعد، و من خاف اللّه أمن، و الهالك المغرور من رجى سوى اللّه و خاف غيره.

و على الباب الثالث منها مكتوب: من أراد أن لا يكون عريانا فى القيامة فليكس الجلود العارية، و من أراد أن لا يكون جائعا فى القيامة فليطعم الجائع فى الدنيا، و من أراد أن لا يكون عطشانا فى يوم القيامة فليسق العطشان فى الدنيا.

و على الباب الرابع منها مكتوب: أذلّ اللّه من أهان الإسلام، أذلّ اللّه من أهان أهل البيت بيت نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أذلّ اللّه من أعان الظالمين على ظلم المخلوقين.

و على الباب الخامس لا تتبع الهوى فإن الهوى يجانب الايمان، و لا تكثر منطقك فيما لا يعنيك فتسقط من عين ربك، و لا تكن عونا للظالمين فإن الجنة لم تخلق للظالمين.

و على الباب السادس منها مكتوب: أنا حرام على المجتهدين، أنا حرام على المصدقين، أنا حرام على الصائمين.

و على الباب السابع منها مكتوب: حاسبوا أنفسكم قبل أن تحاسبوا، وبّخوا أنفسكم قبل أن توبخوا و ادعوا اللّه عز و جل قبل أن تردوا عليه فلا تقدروا على

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۱

ذلك.

رواه الزرندى و قال: نقل الشيخ العالم صدر الدين إبراهيم بن محمّد بن المؤيد رحمه اللّه تعالى فى كتابه فضل أهل البيت».

۵- «على ولى اللّه» مكتوب على باب الجنة بالذهب ... ص: ۲۴۱

۵- «على ولى اللّه» مكتوب على باب الجنة بالذهب

و فى حديث آخر عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «رأيت على باب الجنة مكتوبا بالذهب: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على ولى اللّه».

و قد جاء هذا فى رواية السيد الشهاب الدين احمد حيث قال فى «اسماء امير المؤمنين» ما نصه:

«و منها ولى الله. عن موسى بن اسماعيل بن موسى بن جعفر بن محمد عن أبيه عن جده على بن ابى طالب رضى الله عنه و عنهم أجمعين قال: قال رسول الله صلى الله عليه و على آبائه و بارك و سلم: لما اسرى بى الى السماء رأيت على باب الجنة مكتوبا بالذهب لا اله الا الله محمد رسول الله على ولى الله.

الحديث بتمامه سيأتى فى بابه. رواه الحافظ أبو موسى بأسناده» [۱].

۶- «على حبيب اللّه» مكتوب على باب الجنة

و رووا عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه رأى على باب الجنة مكتوبا. لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على حبيب اللّه. الحديث.

و قد جاء ذلك فى رواية جماعة. منهم:

۱- الخوارزمى بسنده عن ابن عباس قال:

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۲

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا عرج بی إلی السماء رأیت علی باب الجنة مکتوبا: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه علی حبیب اللّه الحسن و الحسین صفوة اللّه فاطمة أمة اللّه علی مبغضیهم لعنة اللّه» [۱].

۲- البدخشانی عن الخطیب و الحافظ الرسعنی عن ابن عباس عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [۲].

۳- السید شهاب الدین أحمد فی (أسماء أمیر المؤمنین) قال:

«منها حبیب اللّه. عن ابن عباس ... حبیب اللّه.

الحدیث بتمامه سیأتی فی بابه، رواه الصالحانی فی بابه بإسناده» [۳].

۷- «علی مقیم الحجة» مکتوب علی العرش ... ص: ۲۴۲

و جاء «مکتوب علی العرش: لا إله إلّا اللّه محمّد نبی الرحمة علی مقیم الحجة»...

و فی روایة:

۱-

الخوارزمی بسنده عن عبد اللّه بن مسعود قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا أن خلق اللّه آدم و نفخ فیه من روحه عطس آدم فقال الحمد للّه، فأوحی اللّه تعالی: حمدنی عبدی، و عزّتی و جلالی لو لا عبدان أرید أن أخلقهما فی الدار الدنیا ما خلقتک، قال: إلهی و یکونان منی؟

قال نعم: یا آدم ارفع رأسک و انظر، فرفع رأسه فإذا مکتوب علی العرش: لا إله إلّا اللّه محمّد نبی الرحمة علی مقیم الحجة، من عرف حق علی زکی و طاب، و من أنکر حقه لعن و خاب، أقسمت بعزتی أن أدخل الجنة من أطاعه و إن عصانی،

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۲۱۴.

[۲] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۳

و أقسمت بعزتی أن أدخل النار من عصاه و إن أطاعنی» [۱].

۲- شهاب الدین أحمد فی أسمائه علیه السّلام: «و منها مقیم الحجة» عن الصالحانی عن الخوارزمی [... ۲].

۳- القندوزی البلخی عن الخوارزمی کذلک [۳].

۸- «علی ولی اللّه» مکتوب علی جناح جبرائیل ... ص: ۲۴۳

و فی حدیث أنه مکتوب علی أحد جناحی جبرئیل: «لا إله إلّا اللّه علی الوصی» و علی الآخر: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه»

فقد جاء اسم علی علیه السّلام موصوفا بالوصایة بعد اسم اللّه تعالی، و قد ورد هذا فی روایة:

۱-

الخوارزمی حیث قال: «أخبرنی شهردار هذا إجازة قال: أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی هذا کتابه، قال:

حدّثنا أبو طاهر الحسين بن على بن سلمة، قال: حدّثنا أبو الفرج الصامت بن صهيب بن عباد قال: حدّثنى أبى عن جعفر بن محمّد عن أبيه، عن على بن الحسين عن أبيه عن على بن أبى طالب عليهم السّلام قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أتانى جبرئيل و قد نشر جناحيه فإذا مكتوب على أحد جناحيه: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه، و مكتوب على الآخر: لا إله إلّا اللّه على الوصى» [۴].

۲- السيد شهاب أحمد فى أسماء على عليه السّلام قائلا: «و منها: وصى اللّه و خليفة اللّه. عن الامام جعفر الصادق عن أبيه الامام عن جده الامام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم ... رواه الصالحانى بإسناده أيضا» [۵].

---

[۱] المناقب للخوارزمى: ۲۲۷.

[۲] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۳] ينابيع المودة: ۱۱.

[۴] المناقب: ۹۰.

[۵] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۴

۹- «على بن أبى طالب مقيم الحجة» مكتوب بين كفّى صرصائيل ... ص: ۲۴۴

و فى حديث آخر أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم رأى: «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على مقيم الحجة» مكتوبا بين كفى صرصائيل.

و قد ورد هذا فى رواية:

الخوارزمى بسنده عن الامام جعفر بن محمّد الصادق عليه السّلام عن أبيه عن على بن الحسين عن أبيه...

و هذا نص عبارته: «أنبأنى أبو العلاء الحافظ الهمدانى هذا و الامام الأجل نجم الدين أبو منصور محمّد بن الحسين بن محمّد البغدادى، قالا: أنبأنا الشريف الامام الأجل نور الهدى أبو طالب الحسين بن محمّد بن على الزينبى، عن الامام محمّد بن أحمد بن على بن الحسن بن شاذان، قال: حدّثنا المعافا بن زكريا عن الحسن بن على العاصمى [الهاشمى عن صهيب عن جعفر بن محمّد عن أبيه عن على بن الحسين عن أبيه [عليهم السّلام قال: بينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى بيت أم سلمة فهبط عليه ملك له عشرون رأسا، فى كل رأس ألف لسان، يسبّح اللّه و يقدّمه بلغة لا تشبه الأخرى، راحته أوسع من سبع سماوات و سبع أرضين، فحسب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه جبرئيل فقال: جبرئيل لم تأتنى فى هذه الصورة قط، قال: ما أنا جبرئيل، أنا صرصائيل بعثنى اللّه إليك لتزوّج النور من النور، فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: من؟ و إلى من؟ قال:

ابنتك فاطمة من على بن أبى طالب.

فزوّج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فاطمة من على بشهادة جبرئيل و ميكائيل و صرصائيل.

قال: فنظر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فإذا بين كفى صرصائيل مكتوب:

لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه على بن أبى طالب مقيم الحجة. فقال النبى: يا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۵

صرصائيل منذ كم [كتب هذا بين كفيك؟ قال: من قبل أن يخلق اللّه الدنيا باثنى عشر ألف سنة» [۱].

۱۰- «أيّد اللّه محمّدا بعلى» مكتوب على جبهة ملك ...: ص: ۴۴۵

و جاء فى حديث أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم رأى ملكا مكتوب على جبهته «أيد اللّه محمّدا بعلى».

و قد جاء هذا فی روایة:

الخوارزمی بسنده عن محمّد بن الحنیفة قال:

«قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لمّا عرج بی الی السماء رأیت فی السماء الرابعة [أ] و السادسة ملکا نصفه من النار و نصفه من ثلج فی جبهته مکتوب: أیّد اللّه محمّدا بعلی، فبقیت متعجبا، فقال لی الملک: لم تتعجب؟ کتب اللّه فی جبهتی ما تری قبل الدنیا بألفی عام» [۲]

۱۱- «علی ولی اللّه» مکتوب علی لواء الحمد ...: ص: ۲۴۵

روی ذلک السید علی الهمدانی عن عبد اللّه بن سلام عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فی حدیث سأله عن لواء الحمد [۳].

۱۲- «آل محمّد خیر البریة» مکتوب علی لواء النور ...: ص: ۲۴۵

روی ذلک أبو نعیم الحافظ عن جابر بن عبد اللّه قال: «بینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما فی مسجد المدینة فذکر بعض

---

[۱] المناقب ۲۴۵ و فیه بدل الکف: الکتف.

[۲] المصدر نفسه ۲۱۸.

[۳] مودة القربی- ینابیع المودة: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۶

أصحابنا الجنة، قال دجانة: یا رسول اللّه سمعتک تقول الجنة محرم علی النبیین و سائر الأمم حتی أدخلها، فقال له: أما علمت أن للّه لواء من نور و عمودا من زبرجد خلقهما قبل أن یخلق السماوات بألفی سنة مکتوب علی رداء ذلک اللواء:

لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه آل محمّد خیر البریة، صاحب اللواء أمام القوم فقال علی: الحمد للّه الذی هدانا بک و أکرمنا و شرّفنا. فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أما علمت أن من أحبّنا و امتحن أسکنه اللّه معنا، و تلا هذه الآیة فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ [۱].

۱۳- «محمّد رسول اللّه نصرته بعلی» مکتوب علی درة أو ورقة خضراء ... ص: ۲۴۶

و جاء فی حدیث: أن «لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلی» مکتوب علی درة او ورقة خضراء موجودة فی لوزة خضراء أحضرت عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

...و قد روی هذا الحدیث جماعة منهم:

۱- محب الدین الطبری و قد تقدّم حدیثه.

۲-

ابن المغازلی رواه بسنده عن سعید بن جبیر قال: «جاع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جوعا شدیدا، فأتی الکعبة فأخذ بأستارها و قال: أللهم لا تجع محمّدا أکثر مما أجعته. قال: فهبط جبرئیل و معه لوزة فقال: إن اللّه تبارک و تعالی یقرأ علیک السّلام و یقول لک: فکّ عنها فإذا فیها ورقة خضراء مکتوب فیها: صلّی اللّه علیه و آله و سلّم محمّد رسول اللّه أیّدته بعلی و نصرته به. فما أنصف اللّه من اتّهمه فی قضائه و استبطأه فی رزقه».

۳- القندوزی عن ابن المغازلی عن ابن عباس.

۴- الصفوری عن ابن عباس قال: «کنا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۷

و سلّم و إذا بطائر فی فمه لوزة خضراء، فألقاها فأخذها النبی، فوجد فیها درة خضراء مکتوب علیها بالصفرة: لا إله إلّا اللّه محمّد رسول اللّه نصرته بعلی».

۱۴- تقدّم النبوة دلیل الأفضلیة و هو فرع تقدّم النور الذی منه علی أیضا ... ص: ۲۴۷

اشارة

إن تقدّم نبوة محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دلیل علی أفضلیته، و من المعلوم أن ذلک فرع تقدّم نوره، فهذا یدل علی ذلک بالأولویة.

و بما أن علیا علیه السّلام قد خلق من نفس النور الذی خلق منه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فإنه کذلک یکون أفضل من جمیع المخلوقین عدا الرسول، و علی هذا، فلا وجه لتقدّم أحد علیه نبیا کان أو صحابیا...

من أحادیث تقدّم نبوّة محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۲۴۷

و أمّا شواهد تقدّم نبوته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- من الأحادیث و أقوال العلماء- فکثیرة جدا، نذکر هنا بعضها:

(۱)

البخاری بسنده: «عن عرباض بن ساریة صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: سمعت رسول اللّه یقول: إنی عبد اللّه و خاتم النبیین و إنّ آدم لمنجدل فی طینه و سأخبرکم عن ذلک، أنا دعوة أبی إبراهیم و بشارة عیسی بن مریم و رؤیا أمی التی رأت و کذلک أمهات الأنبیاء یرین، و إن أم رسول اللّه رأت حین وضعته نورا أضاءت له قصور الشام» [۱].

(۲)

الترمذی بسنده عن أبی هریرة قال: «قالوا: یا رسول اللّه متی وجبت

---

[۱] التاریخ الصغیر: ۱/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۴۸

لک النبوة؟ قال: و آدم بین الروح و الجسد.

هذا حدیث حسن صحیح غریب من حدیث أبی هریرة، لا نعرفه إلّا من هذا الوجه» [۱].

(۳) أبو نعیم حیث قال: «ذکر ما روی فی تقدّم نبوته قبل تمام خلقة آدم».

فرواه بألفاظ و أسانید مختلفة عن أبی هریرة و میسرة و ابن ساریة [۲].

(۴) الکازرونی بسنده عن عبد اللّه بن شفیق [۳].

(۵) السیوطی حیث قال: «باب خصوصیة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بکونه أول النبیین فی الخلق، و تقدم نبوته، و أخذ المیثاق».

فرواه عن ابن أبی حاتم و أبی نعیم عن أبی هریرة.

و عن أبی سهل القطان، عن سهل بن صالح الهمدانی، عن أبی جعفر محمّد بن علی علیهما السّلام.

و عن أحمد و البخاری و الحاکم و الطبرانی و أبی نعیم عن میسرة.

و عن أحمد و الحاکم و البیهقی عن العرباض بن ساریة.

و عن الحاکم و البیهقی و أبی نعیم عن أبی هریرة.

و عن البزار و الطبرانی و أبی نعیم من طریق الشعبی عن ابن عباس.

و عن أبی نعیم عن عمر.

و عن ابن سعد عن ابن أبی الجدعاء.

ثم إن السیوطی نقل عن تقی الدین السبکی کلاما فی معنی هذه الأحادیث هذا نصه: «فائدة: قال الشیخ تقی الدین السبکی فی کتابه التعظیم و المنة فی لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ:

فی هذه الآیة من التنویه بالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم و تعظیم قدره العلی ما

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۸۵.

[۲] دلائل النبوة: ۱/ ۵۴.

[۳] المنتقی من سیرة المصطفی- مخطوط.

لا یخفی، و فیه مع ذلک أنه علی تقدیر مجیئه فی زمانهم یکون مرسلا إلیهم، فتکون نبوته و رسالته عامة لجمیع الخلق من زمن آدم إلی یوم القیامة، و تکون الأنبیاء و أممهم کلّهم من أمته، و یکون

قوله «بعثت إلی الناس کافة»

لا یختص به الناس من زمانه إلی القیامة، بل یتناول من قبلهم أیضا.

و یتبین بذلک المعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «کنت نبیّا و آدم بین الروح و الجسد»

و أن من فسّره بعلم اللّه بأنه سیصیر نبیّا لم یصل إلی هذا المعنی، لأن علم اللّه محیط بجمیع الأشیاء، و وصف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالنبوة فی ذلک الوقت ینبغی أن یفهم منه أنه أمر ثابت له فی ذلک الوقت، و لهذا رأی آدم اسمه مکتوبا علی العرش محمّد رسول اللّه، فلا بدّ أن یکون ذلک معنی ثابتا فی ذلک الوقت، و لو کان المراد بذلک مجرد العلم بما سیصیر فی المستقبل لم یکن له خصوصیة بأنه نبی و آدم بین الروح و الجسد، لأن جمیع الأنبیاء یعلم اللّه نبوتهم فی ذلک الوقت و قبله، فلا بد من خصوصیّة للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم لأجلها أخبر بهذا الخبر إعلاما لأمته لیعرفوا قدره عند اللّه تعالی، فیحصل لهم الخیر بذلک.

و قال: فإن قلت: أرید أن أفهم ذلک القدر الزائد، فإن النبوة وصف لا بدّ أن یکون الموصوف به موجودا، و إنما یکون بعد بلوغ أربعین سنة أیضا، فکیف یوصف به قبل وجوده و قبل إرساله و إن صح ذلک فغیره کذلک.

قلت: قد جاء إن اللّه خلق الأرواح قبل الأجساد، فقد تکون الاشارة بقوله: کنت نبیا إلی روحه الشریفة و إلی حقیقته، و الحقائق تقصر عقولنا عن معرفتها، و إنما یعلمها خالقها و من أمده بنور إلهی، ثم إنّ تلک الحقائق یؤتی اللّه کلّ حقیقة منها ما یشاء فی الوقت الذی شاء، فحقیقة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد تکون من قبل خلق آدم آتاها اللّه ذلک الوصف، بأن یکون خلقها متهیئة لذلک، و أفاضه

علیها من ذلک الوقت، فصار نبیا و کتب اسمه علی العرش و أخبر عنه بالرسالة لیعلم ملائکته و غیرهم کرامته عنده، فحقیقته موجودة من ذلک الوقت و إن تأخّر جسده الشریف المتصف بها، و اتصاف حقیقته بالأوصاف الشریفة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۰

المفاضة علیه من الحضرة الالهیة، و إنما یتأخر البعث و التبلیغ و کل ما له من جهة اللّه، و من تأهل ذاته الشریفة و حقیقته معجل لا تأخیر فیه.

و کذلک استنباؤه و إیتاؤه الکتاب و الحکم و النبوة، و إنما المتأخّر تکوّنه و تنقله إلی أن ظهر صلّی اللّه علیه و سلّم و غیره من أهل الکرامة، و قد تکون إفاضة اللّه تلک الکرامة علیه بعد وجوده بمدة کما یشاء سبحانه، و لا شک أن کلما یقع فاللّه عالم به من الأزل و نحن نعلم علمه بذلک بالأدلة العقلیة و الشرعیة، و یعلم الناس منها ما یصل إلیهم عند ظهوره کعلمهم نبوة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم حین نزل علیه القرآن فی أول ما جاءه جبرئیل، و هو فعل من أفعاله تعالی من جملة معلوماته، و من آثار قدرته و إرادته و اختیاره فی محل خاص یتّصف بها، فهاتان مرتبتان الأولی معلومة بالبرهان و الثانیة ظاهرة للعیان، و بین المرتبتین وسائط من أفعاله تعالی تحدث علی حسب اختیاره، منها ما یظهر لهم بعد ذلک، و منها ما یحصل به کمال لذلک المحل و إن لم یظهر لأحد من المخلوقین، و ذلک ینقسم إلی کمال یقارن ذلک الحمل من حین خلقه و إلی کمال یحصل له بعد ذلک، و لا یصل علم ذلک إلینا إلّا بالخبر الصادق و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خیر الخلق، فلا کمال لمخلوق أعظم من کماله و لا محل أشرف من محله.

فعرفنا بالخبر الصحیح حصول ذلک الکمال من قبل خلق آدم لنبینا صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه سبحانه و أنه أعطاه النبوة من ذلک الوقت، ثم أخذ له المواثیق علی الأنبیاء لیعلموا أنه المقدّم علیهم، و أنه نبیهم و رسولهم، و فی أخذ المواثیق- و هی فی معنی الاستخلاف، و لذلک دخلت لام القسم فی لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ لطیفة أخری و هی کأنها إیمان للبیعة التی تؤخذ للخلفاء، و لعل إیمان الخلفاء أخذت من هنا، فانظر هذا التعظیم العظیم للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه سبحانه و تعالی.

فإذا عرف ذلک فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم هو نبی الأنبیاء، و لهذا أظهر فی الآخرة جمیع الأنبیاء تحت لوائه، و فی الدنیا کذلک لیلة الإسراء صلّی بها، و لو اتفق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۱

مجیؤه فی زمن آدم و نوح و إبراهیم و موسی و عیسی وجب علیهم و علی أممهم الإیمان به و نصرته، و بذلک أخذ اللّه المیثاق علیهم و رسالته إلیهم معنی حاصل له، و إنما أمره یتوقف علی اجتماعهم معه، فتأخر ذلک لأمر راجع إلی وجودهم لا- إلی عدم اتصافه بما تقتضیه، و فرق بین توقف الفعل علی قبول المحل و توقفه علی أهلیة الفاعل، فههنا لا توقف من جهة الفاعل و لا من جهة ذات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الشریفة، و إنما من جهة وجود العصر المشتمل علیه، فلو وجد فی عصرهم لزمهم اتباعه بلا شک.

و لهذا یأتی عیسی فی آخر الزمان علی شریعته و هو نبی کریم علی حاله، لا کما یظن بعض الناس أنه یأتی واحدا من هذه الأمة، نعم هو واحد من هذه الأمة لما قلناه من اتباعه للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنما یحکم بشریعة نبینا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بالقرآن و السنة، و کلّ ما فیها من أمر أو نهی فهو متعلق به کما یتعلق بسائر الأمة، و هو نبی کریم علی حاله لم ینقص منه شیء، و کذلک لو بعث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی زمانه أو فی زمن موسی و إبراهیم و نوح و آدم کانوا مستمرین علی نبوتهم و رسالتهم إلی أممهم، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نبی علیهم و رسول إلی جمیعهم.

فنبوته و رسالته أعم و أشمل و أعظم و متفق مع شرائعهم فی الأصول، لأنها لا تختلف، و تقدّم شریعته صلّی اللّه علیه و سلّم فیما عساه یقع الاختلاف فیه من الفروع إما علی سبیل لتخصیص و إما علی سبیل النسخ أولا نسخ و لا تخصیص، بل تکون شریعة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی تلک الأوقات بالنسبة إلی أولئک الأمم ما جاءت به أنبیاءهم، و فی هذا الوقت بالنسبة إلی هذه الأمة هذه الشریعة، و الأحکام تختلف باختلاف الأشخاص و الأوقات.

و بهذا بان لنا معنى حديثين كان خفيا عنا، أحدهما: قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: بعثت إلى الناس كافة، كنّا نظن أنه من زمانه إلى يوم القيامة، فبان أنه جميع الناس أوّلهم و آخرهم. و الثانى: قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت نبيا و آدم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۲

بين الروح و الجسد، كنا نظن أنه بالعلم، فبان أنه زائد على ذلك على ما شرحناه، و إنما يفترق الحال بين ما بعد وجود جسده صلّى اللّه عليه و سلّم و بلوغه الأربعين، و ما قبل ذلك بالنسبة إلى المبعوث إليهم و تأهلهم لسماع كلامه، لا بالنسبة إليه و لا إليهم لو تأهلوا قبل ذلك، و تعليق الأحكام على الشروط قد يكون بحسب المحل القابل و قد يكون بحسب الفاعل المتصرف، فههنا التعليق إنما هو بحسب المحل القابل المبعوث إليهم و قبولهم سماع الخطاب من الجسد الشريف الذى يخاطبهم بلسانه، و هذا كما يوكل الأب رجلا فى تزويج ابنته إذا وجدت كفوا، فالتوكيل صحيح و ذلك الرجل أهل للوكالة و وكالته ثابتة، و قد يحصل توقف التصرف على وجود كفو و لا يوجد إلّا بعد مدة، و ذلك لا يقدح فى صحة الوكالة و أهلية الوكيل انتهى كلام السبكى بلفظه» [۱].

(۶) القسطلانى عن أحمد و البيهقى و الحاكم- و قال: صحيح الإسناد- عن العرباض بن سارية.

و عن البخارى و أحمد و أبى نعيم- و صحّحه الحاكم- عن ميسرة.

و عن الترمذى عن أبى هريرة.

ثم أورد كلام السبكى [۲].

(۷) الدياربكرى عن أحمد و مسلم و الترمذى و الحاكم و البيهقى و أبى نعيم و البخارى فى تاريخه [۳].

۸- الحلبى عن (وفاء الوفا) عن ميسرة [۴].

۹- القندوزى عن الترمذى عن أبى هريرة، و عن المشكاة عن العرباض ابن سارية [... ۵].

---

[۱] الخصائص الكبرى ۱/ ۳- ۵.

[۲] المواهب اللدنية ۱/ ۵- ۸.

[۳] تاريخ الخميس ۱/ ۲۰.

[۴] انسان العيون ۱/ ۳۵۵.

[۵] ينابيع المودة: ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۳

۱۰- الجمال المحدّث [۱].

۱۱- ابن حجر مصحّحا إياه [۲].

۱۲- و قال الاسكندرى ما نصّه:

«و أما تفضيله على آدم عليه السّلام، فمن قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين، و آدم فمن دونه من الأنبياء يوم القيامة تحت لوائى.

و لقوله: إنى أوّل شافع، و إنى أوّل مشفع، و إنى أوّل من تنشق الأرض عنه» [۳].

۱۴- و قال محمّد بن يوسف الشامى:

«و يستدل بخبر الشعبى و غيره- مما تقدم فى الباب السابق- على أنه صلّى اللّه عليه و سلّم ولد نبيا، فإن نبوته وجبت له حين أخذ منه الميثاق حيث استخرج من صلب آدم، فكان نبيا من حينئذ، لكن كانت مدة خروجه إلى الدنيا متأخرة عن ذلك، و ذلك لا يمنع كونه نبيا، كمن يولى ولاية و يؤمر بالتصرف فيها فى زمن مستقبل، فحكم الولاية ثابت له من حين ولايته و إن كان تصرفه يتأخر إلى حين

مجیء الوقت، و الأحادیث السابقة فی باب تقدم نبوته صریحة فی ذلک».

ثم نقل حاصل کلام السبکی [۴].

۱۴- و قال العیدروس:

«اعلم أن اللّه سبحانه و تعالی لما أراد إیجاد خلقه أبرز فی الحقیقة المحمدیة من أنواره الصمدیة فی حضرته الأحمدیة، ثم سلخ منها العوالم کلها علوها و سفلها علی ما اقتضاه کمال حکمته و سبق فی إرادته و علمه.

ثم أعلمه تعالی بکماله و نبوته و بشره بعموم دعوته و رسالته، و بأنه نبی

---

[۱] روضة الأحباب فی سیرة النبی و الاصحاب.

[۲] المنح المکیة فی شرح الهمزیة.

[۳] لطائف المنن ۴۷- ۴۸.

[۴] السیرة الشامیة.

الأنبیاء و واسطة جمیع الأصفیاء، و أبوه آدم بین الروح و الجسد» [... ۱].

۱۵- أخذ میثاق نبوة محمّد دلیل أفضلیّة و هو دلیل أفضلیة علی ... ص: ۲۵۴

اشارة

لقد تفرّع علی تقدّم نبوة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أخذ میثاق نبوته من الأنبیاء، و هذا یدل علی أفضلیته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و قد علم من الوجه السابق أن تقدّم نبوته متفرع علی تقدم خلقه، فمتی دل فرع الفرع علی الأفضلیة دل الأصل علیها بالأولویة القطعیة.

و نور علی علیه السّلام متحد مع نوره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو أیضا مخلوق قبل آدم، فللإمام علیه السّلام فضیلة عظیمة کان أخذ المیثاق فرع فرعها، فلا ریب إذا فی أفضلیته من جمیع الأنبیاء و المرسلین علیهم السّلام، فهو المتعین للخلافة عن الرسول لا غیره.

من أحادیث أخذ میثاقه متفرعا علی تقدّم خلقه (ص ...): ص: ۲۵۴

و أما کون أخذ المیثاق متفرعا علی تقدم خلقه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فهو المستفاد من الأحادیث العدیدة:

۱- قال أبو نعیم: «ثم قدّمه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الذکر علی من تقدمه فی البعث فقال: إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ وَ النَّبِیِّینَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ إلی قوله وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً و قال: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ.

و ذلک ما حدّثناه: أبو محمّد عبد اللّه بن إبراهیم بن أیوب، ثنا جعفر بن عاصم، ثنا هاشم بن عمار، ثنا بقیة حدّثنی سعید بن بشیر، نا قتادة عن الحسن

---

[۱] النور السافر فی أعیان القرن العاشر- مقدمة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۵

عن أبی هریرة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قوله: أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ قال: کنت أول النبیین فی الخلق و آخرهم فی البعث» ثم ذکر بثلاثة طرق أخری عن أبی هریرة مثله [۱].

۲- و قال السبکی فیما نقل عنه السیوطی: «فعرفنا بالخبر الصحیح»...

و قد تقدّم.

۳- و نص علی ذلک الشیخ عبد الحق الدهلوی قائلا:

«و جاء فی الروایات» [... ۲].

من أحادیث أفضلیته من الأنبیاء بسبب أخذ المیثاق منهم ... ص: ۲۵۵

و أما دلالة أخذ المیثاق علی أفضلیته منهم علیهم السّلام فمن الواضحات، و من الأحادیث و الأقوال الصریحة فی الدلالة علی ذلک:

۱- قال أبو نعیم: «و من فضائله صلّی اللّه علیه و سلّم: أخذ اللّه المیثاق علی جمیع أنبیائه إن جاءهم رسول آمنوا به و نصروه، فلم یکن لیدرک أحد منهم الرسول إلّا وجب علیه الایمان به و النصر لأخذه المیثاق منهم، فجعلهم کلهم أتباعا له یلزمهم الانقیاد و الطاعة لو أدرکوه.

و ذلک مما حدّثناه محمّد بن أحمد بن الحسن ... عن جابر عن عمر بن الخطاب قال: أتیت النبی و معی کتاب أصبته من بعض أهل الکتب، فقال:

و الذی نفسی بیده لو أن موسی کان حیا الیوم ما وسعه إلّا أن یتبعنی» [۳].

۲- و قال القاضی عیاض: «السابع فی ما أخبر اللّه به فی کتابه العزیز من عظیم قدره و شریف منزلته علی الأنبیاء و خطورة رتبته، قوله تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ إلی قوله: مِنَ الشَّاهِدِینَ.

---

[۱] دلائل النبوة: ۱/ ۴۴.

[۲] مدارج النبوة ۲/ ۳.

[۳] دلائل النبوة: ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۶

قال أبو الحسن القابسی: اختص اللّه نبینا محمّدا بفضل لم یؤته أحدا غیره أبانه به، و هو ما ذکره فی هذه الآیة. قال المفسرون: أخذ اللّه المیثاق بالوحی و لم یبعث نبیا إلّا ذکر له محمّدا و نعته و أخذ علی ذلک المیثاق منه إن أدرکه لیومنّ به.

و قیل: أن یبینه لقومه و یأخذ میثاقهم أن یبینوه لمن بعدهم...

قال علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: لم یبعث اللّه نبیا من آدم فمن بعده إلا أخذ علیه العهد فی محمّد علیه الصلاة و السّلام لئن بعث و هو حی لیؤمنن به و لینصرنه، و یأخذ العهد بذلک علی قومه.

و نحوه عن السدی و قتادة فی آی تضمنت فضله من غیر وجه واحد. قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِیِّینَ مِیثاقَهُمْ وَ مِنْکَ وَ مِنْ نُوحٍ الآیة، و قال: إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ إلی قوله وَکِیلًا.

و روی عن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه فی کلام بکی به النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: بأبی أنت و أمی یا رسول اللّه لقد بلغ

من فضيلتك عند اللّه أن بعثك آخر الأنبياء و ذكرك فى أوّلهم فقال: وَ إِذْ أَخَذْنا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثاقَهُمْ وَ مِنْكَ وَ مِنْ نُوحٍ ... الآية بأبى أنت و أمى يا رسول اللّه لقد بلغ من فضيلتك عنده أن أهل النار يودّون أن يكونوا أطاعوك و هم بين أطباقها يعذبون يقولون يا لَيْتَنا أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا قال قتادة: إن النبى قال: كنت أول الأنبياء فى الخلق و آخرهم فى البعث

، فلذلك وقع ذكره مقدما هنا قبل نوح و غيره.

قال السمرقندى: فى هذا تفضيل نبينا عليه السّلام، لتخصيصه بالذكر قبلهم و هو آخرهم.

قال بعضهم: و من فضله أن اللّه تعالى خاطب الأنبياء بأسمائهم، و خاطبه بالنبوة و الرسالة فى كتابه فقال يا أيها النبى، و يا أيها الرسول.

و حكى السمرقندى عن الكلبى- فى قوله تعالى: وَ إِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْراهِيمَ إن الهاء عائدة على محمّد، أى من شيعة محمّد لإبراهيم، أى: على دينه و منهاجه، و اختاره الفراء و حكاه عنه مكى، و قيل: المراد نوح عليه الصلاة

و السّلام» [۱].

۳- و للقسطلانى فى المقصد السادس من كتابه بحث طويل خصّه بالموضوع هذا أوله:

«النوع الثانى فى أخذ اللّه تعالى له الميثاق على النبيين فضلا و منّة ليومنّ به إن أدركوه و لينصرّنه» نقل فيه الآيات و الأحاديث [۲].

۴- و قال القسطلانى ما ملخصه:

«روى عن على بن أبى طالب أنه قال: لم يبعث اللّه تعالى: نبيّا من آدم فمن بعده إلّا أخذ عليه العهد فى محمّد، لئن بعث و هو حى ليؤمننّ به و لينصرنّه و يأخذ العهد بذلك على قومه. و هو مروى عن ابن عباس أيضا. ذكرهما العماد ابن كثير فى تفسيره.

قال الشيخ تقى الدين السبكى: فإذا عرف هذا فالنبى نبى الأنبياء، و بهذا ظهر فى الآخرة أن جميع الأنبياء تحت لوائه، و فى الدنيا كذلك ليلة المعراج صلّى بهم، و لو اتفق مجيؤه فى زمن آدم و نوح و إبراهيم و موسى و عيسى صلوات اللّه و سلامه عليهم وجب عليهم و على أممهم الايمان به و نصرته، و بذلك أخذ الميثاق عليهم» [۳].

۵- و بمثل هذا قال ابن حجر و الشيخ سليمان فى شرحيهما على الهمزيّة بشرح قول البوصيرى:

«ما مضت فترة من الرسل إلّا بشّرت قومها بك الأنبياء»

۶- و الشيخ القندوزى فى (ينابيع المودة) حيث نقل حديث على عليه السّلام و غيره [۴].

---

[۱] الشفا ۳۵- ۳۸.

[۲] المواهب اللدنية ۲/ ۵۱.

[۳] المصدر نفسه ۱/ ۸.

[۴] ينابيع المودة: ۱۷.

أحاديث فى ولاية على و ميثاق إمامته ... ص: ۲۵۸

اشارة

لقد علم من كلمات أكابر أهل السنة و مشاهير أئمتهم و حفاظهم: أن أخذ ميثاق نبوّة سيد الأنبياء صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من جميع الأنبياء و المرسلين من أوضح البراهين و أتمها على أفضليّته منهم و تقدّمه عليهم.

و لمّا كان هذا المعنى متفرعا على تقدّمه فى الخلق عليهم، و كان التقدم فى الخلق ثابتا لعلى عليه السّلام، كان هو أيضا أفضل الخلائق بعد خاتم النبيين صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو الامام و الخليفة من بعده و لا يجوز تقدم أحد عليه.

بل لقد وردت أحاديث كثيرة فى كتبهم صريحة فى: أنه قد أخذ من الأنبياء و غيرهم ميثاق ولاية على و إمامته، كما أخذ منهم ميثاق نبوة محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... فيكون جميع ما ذكره كبار العلماء من الفضل له صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على ضوء أحاديث الميثاق و غيرها ثابتا لعلى عليه السّلام ... و هذا ما يقطع ألسنة المكابرين، و يضيق الخناق على المعاندين، و الحمد للّه رب العالمين. و لنذكر بعض تلك الأحاديث فى هذا المقام:

۱- حديث بعث الأنبياء على ولاية على ... ص: ۲۵۸

اشارة

فمن تلك الأحاديث الشريفة: حديث بعث الأنبياء على ولاية سيدنا على عليه السّلام، و قد رواه جماعة من أعلام أهل السنة، و منهم:

۱- الحاكم النيسابورى.

۲- أبو إسحاق الثعلبى.

۳- أبو نعيم الاصفهانى.

۴- الخطيب الخوارزمى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۵۹

۵- عبد الرزاق الرسعنى.

۶- السيد على الهمدانى.

۷- السيد شهاب الدين أحمد.

۸- شمس الدين الجيلانى.

۹- عبد الوهاب بن محمّد رفيع الدين أحمد.

۱۰- ميرزا محمّد البدخشانى.

رواية الحاكم ... ص: ۲۵۹

رواه بسنده عن عبد اللّه بن مسعود حيث قال: «حدّثنى محمّد بن المظفر الحافظ، نا عبد اللّه بن محمّد بن غزوان، نا على بن جابر، نا محمّد بن خالد بن عبد اللّه، نا محمّد بن فضيل، نا محمّد بن سوقة عن ابراهيم عن الأسود عن عبد اللّه قال:

قال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أتانى ملك فقال يا محمّد: و اسأل من أرسلنا من قبلك من رسلنا على ما بعثوا، قال: قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك و ولاية على بن أبى طالب.

قال الحاكم: تفرّد به على بن جابر عن محمّد بن خالد عن محمّد بن فضيل، و لم نكتب إلّا عن ابن مظفر، و هو عندنا حافظ ثقة مأمون» [۱].

رواية الثعلبى ... ص: ۲۵۹

و رواه الثّعلبى قائلا: «أخبرنا أبو عبد اللّه الحسين بن محمّد بن الحسين

[۱] معرفة علوم الحدیث: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۰

الدینوری، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسین الأزدی الموصلی، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن غزوان البغدادی، حدّثنا علی بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد و محمّد بن إسماعیل قال: حدّثنا محمّد بن فضیل، عن محمّد بن سوقة، عن ابراهیم عن علقمة عن عبد اللّه بن مسعود» ... مثله [۱].

روایة الخوارزمی ... ص: ۲۶۰

رواه عن شهردار الدیلمی عن الحاکم عن عبد اللّه بن مسعود [۲].

روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۶۰

رواه «عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه (ص): لمّا أسری بی لیلة المعراج فاجتمع علیّ الأنبیاء فی السماء فأوحی اللّه إلیّ: سلهم یا محمّد بما ذا بعثتم؟ قالوا:

بعثنا علی شهادة أن لا إله إلّا اللّه و علی الإقرار بنبوتک و الولایة لعلی بن أبی طالب.

أورده الشیخ المرتضی العارف الربانی السید شرف الدین علی الهمدانی فی بعض تصانیفه و قال: رواه الحافظ أبو نعیم» [۳].

روایة عبد الوهاب بن محمّد ... ص: ۲۶۰

رواه عن أبی نعیم الاصبهانی عن أبی هریرة مثله [۴].

---

[۱] الکشف و البیان- مخطوط، بتفسیر قوله تعالی فی سورة زخرف وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا.

[۲] المناقب ۲۲۰- ۲۲۱.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط. و منه علم روایة أبی نعیم و الهمدانی.

[۴] تفسیر أنوری ... و منه علم روایة أبی نعیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۱

روایة الجیلانی اللاهیجی ... ص: ۲۶۱

رواه فی (شرح گلشن راز) بعد عدّة أحادیث فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام و هی «إن علیا منی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن. و أیضا: لکلّ نبی وصی و وارث و إن علیا وصیی و وارثی. و أیضا: أنا أقاتل علی تنزیل القرآن و علی یقاتل علی تأویل القرآن. و أیضا: یا أبا بکر کفی و کف علی فی العدل سواء. و أیضا: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. و أیضا أنا و علی من شجرة واحدة و الناس من أشجار شتی. و أیضا: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء فأعطی علی تسعة و الناس جزء واحدا. و أیضا: أوصی من آمن بی و صدّقنی بولایة علی بن أبی طالب فمن تولّاه فقد تولّانی و من تولّانی فقد تولی اللّه. و أیضا: لما أسری بی لیلة المعراج فاجتمع علیّ الأنبیاء فی السماء. فأوحی اللّه تعالی إلیّ سلهم یا محمّد بما ذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا علی شهادة أن لا إله إلّا اللّه و علی الإقرار بنبوتک و الولایة لعلی بن أبی طالب».

روایة البدخشانی ... ص: ۲۶۱

رواه عن عبد الرزاق الرسعنی عن ابن مسعود [۱].

۲- حدیث عرض ولایة علی علی إبراهیم ... ص: ۲۶۱

و منها:

حدیث عرض ولایة علی علی ابراهیم علیهما السّلام، و قد رواه البدخشانی عن الحافظ ابن مردویه حیث قال: «أخرج ابن مردویه عن أبی عبد اللّه

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط. و منه علم روایة الرسعنی.

جعفر بن محمّد الصادق رضی اللّه عنه فی قوله تعالی: وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ قال: هو علی بن أبی طالب عرضت ولایته علی ابراهیم علیه السّلام فقال: اللهم اجعله من ذرّیتی، ففعل اللّه ذلک» [۱].

و فیه من الفضل الذی لم یحزه أحد ما لا یخفی.

۳- حدیث أخذ اللّه میثاق إمارة علی من الملائکة ... ص: ۲۶۲

اشارة

و منها: ما رواه:

۱- شیرویه بن شهردار الدیلمی عن حذیفة حیث قال:

«حذیفة: لو علم الناس متی سمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمی أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد، قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکة بلی. فقال: أنا ربکم و محمّد نبیکم و علی أمیرکم» [۲].

إذن، کل ما ثبت للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثابت لعلی، و هو أفضل من الملائکة أیضا کالنبی.

و إذا کان أفضل من الأنبیاء- عدا النبی- و من الملائکة فهو أفضل من سائر الخلق، الصحابة و غیرهم ... فهو الخلیفة من بعد الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا غیره، و هو الأمیر و لیس غیره...

الدیلمی و فردوس الأخبار ... ص: ۲۶۲

و شیرویه الدیلمی من أکابر حفاظ أهل السنة، فقد ترجم له بکلّ إطراء

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] فردوس الاخبار: ۳/ ۳۹۹.

و تبجیل فی المعاجم الرجالیة و غیرها و من ذلک:

۱- تذکرة الحافظ للذهبی ۴/ ۵۳.

۲- العبر له أیضا ۴/ ۱۸.

۳- طبقات الشافعیة للسبکی ۷/ ۱۱۱.

۴- طبقات الشافعیة للاسدی.

۵- طبقات الشافعیة للاسنوی.

۶- طبقات الحفاظ للسیوطی ۴۵۷.

۷- فیض القدیر للمناوی ۱/ ۲۸.

کما یعتمد علیه (الدهلوی) و ینقل عنه فی مواضع من (التحفة).

و قد وصف الدیلمی نفسه و ولده شهردار فی (مسند الفردوس) و الهمدانی فی (روضة الفردوس) کتاب (فردوس الأخبار) بأوصاف جلیلة، قال شهردار ما ملخصه:

«و هو کتاب نفیس، عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر و الدرر النبویة و الفوائد الجمة و المحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق، و تنافست فی تحفظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلا و تبویبا، و کم ضمنه رحمه اللّه من عجائب الأخبار و غرائب الأحادیث مما لا یوجد فی کثیر من الکتب، فهو فی الحقیقة کالفردوس.

فأمّا الیوم فقد تکثرت نسخه فی البلاد بحیث لم تبق بلدة من بلاد العراق و لا کورة من أقطار الآفاق، إلّا و علماؤها مثابرون علی تحصیله، و أئمتها مکبون علی اشترائه و نسخه، و فضلاؤها مواظبون علی قراءته و حفظه»....

۲- السید علی الهمدانی عن حذیفة مثله [۱].

و عن أبی هریرة قال: «قیل یا رسول اللّه متی وجبت لک النبوة؟ قال صلّی

---

[۱] روضة الفردوس- مخطوط. ینابیع المودة: ۲۴۸.

اللّه علیه و سلّم: قبل أن یخلق اللّه آدم و ینفخ فیه الروح و قال: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکة: بلی.

فقال: أنا ربکم و محمّد نبیکم و علی أمیرکم» [۱].

ترجمة الهمدانی ...: ص: ۲۶۴

و قد ترجمنا للعارف المحدّث السید علی الهمدانی فی بعض المجلّدات عن عدة من المصادر، و منها:

۱- خلاصة المناقب للبدخشانی.

۲- نفحات الأنس للجامی.

۳- کتائب الأعلام للکفوی.

۴- الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه للدهلوی.

۳- الشیخ عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع الدین أحمد فی (تفسیره) بتفسیر آیة المودة عند ذکر فضائل علی علیه السّلام عن الفردوس عن حذیفة کما تقدم.

ترجمة الشیخ عبد الوهاب ... ص: ۲۶۴

و تظهر جلالة عبد الوهاب بمراجعة:

۱- أخبار الأخيار للشيخ عبد الحق الدهلوى.

۲- تذكرة الأبرار للسيد محمّد ماه عالم.

۴- حديث أخذ النبى الميثاق على وصاية على من صحابته ... ص: ۲۶۴

و لقد جاء عن الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه أخذ من صحابته

---

[۱] مودة القربى. انظر ينابيع المودة: ۲۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۵

ميثاقهم بالنسبة إلى إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام و إمارته، كما أخذ اللّه ذلك من ملائكته و عرضه على أنبيائه و رسله ... جاء ذلك فى رواية السيد على الهمدانى:

«عن عتبة بن عامر الجهنى رضى اللّه تعالى عنه قال: بايعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على أن اللّه وحده لا شريك له، و أن محمّدا نبيه و عليا وصيه، فإن تركنا الثلاثة كفرنا، و قال لنا: أحبّوا هذا فإن اللّه يحبه، و استحيوا منه فإن اللّه يستحيى منه» [۱].

و من هذا الحديث يعلم أن الإقرار بوصاية على- كالاقرار بنبوة محمّد و وحدانية اللّه سبحانه- ركن، و من أعرض عن ذلك و تركه فقد كفر.

۱۶- أحاديث فى فضل على مثبتة لإمامته للافضلية و مؤيدة لحديث النور ... ص: ۲۶۵

الحديث الأول ... ص: ۲۶۵

الكنجى، بسنده عن أبى الزبير، عن جابر بن عبد اللّه: «قال: سألت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن ميلاد على بن أبى طالب، فقال: لقد سألتنى عن خير مولود ولد فى شبه المسيح: إن اللّه خلق عليا من نورى، و خلقنى من نوره، و كلانا فى نور واحد، ثم إن اللّه عز و جل نقلنا من صلب آدم إلى أصلاب طاهرة فى أرحام زكية، فما نقلت من صلب إلّا و نقل على معى، فلم نزل كذلك حتى استودعنى خير رحم و هى آمنة، و استودع عليا خير رحم و هى فاطمة بنت أسد.

و كان فى زماننا رجل زاهد عابد يقال له: المبرم بن دعيب بن الشقبان، قد عبد اللّه تعالى مائتين و سبعين سنة لم يسأل اللّه حاجة، فبعث اللّه إليه أبا طالب، فلمّا أبصره المبرم قام إليه و قبّل رأسه و أجلسه بين يديه، ثم قال له: من أنت؟

---

[۱] مودة القربى. انظر ينابيع المودة: ۲۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۶

فقال: رجل من تهامة، فقال: من أى تهامة؟ فقال: من بنى هاشم.

فوثب العابد فقبّل رأسه ثانية، ثم قال: يا هذا، إن العلى الأعلى ألهمنى إلهاما. قال أبو طالب: و ما هو؟ قال: ولد يولد من ظهرك و هو ولى اللّه عز و جل، فلما كان الليلة التى ولد فيها على أشرقت الأرض. فخرج أبو طالب و هو يقول:

أيها الناس ولد فى الكعبة ولى اللّه عز و جل، فلما أصبح دخل الكعبة و هو يقول:

یا رب هذا الغسق الدجی و القمر المنبلج المضی

بیّن لنا من أمرک الخفی ما ذا تری فی اسم ذا الصبی

قال: فسمع صوت هاتف یقول:

یا أهل بیت المصطفی النبی خصصتم بالولد الزکی

إن اسمه من شامخ العلی علی اشتق من العلی

قلت: هذا حدیث اختصرته، ما کتبناه إلّا من هذا الوجه، تفرّد به مسلم ابن خالد الزنجی، و هو شیخ الشافعی، و تفرّد به عن الزنجی عبد العزیز بن عبد الصمد و هو معروف عندنا، و الزنجی لقلب لمسلم و سمی بذلک لحسنه و حمرة وجهه و جماله» [۱].

و دلالة الحدیث علی المطلوب واضحة.

الحدیث الثانی ... ص: ۲۶۶

الکنجی أیضا،

بسنده عن مالک بن أنس عن أبی سلمة عن أبی سعید «قال: سأل أبو عقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقال: یا رسول اللّه من سید المسلمین، ألیس آدم؟ فقد خلقه بیده، و نفخ فیه من روحه، و زوجه حواء أمته،

---

[۱] کفایة الطالب ۴۰۶- ۴۰۷.

و أسکنه جنّته، فمن یکن؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من فضّله اللّه عز و جل، فقال: شیث؟ فقال: أفضل من شیث، فقال: إدریس؟ فقال: أفضل من إدریس، و هکذا ذکر هودا، و صالحا، و لوطا، و موسی، و هارون، و إبراهیم، و إسماعیل، و إسحاق، و یعقوب، و یوسف و داود، و أیوب، و یونس، و زکریا، و الیسع، و ذا الکفل، و عیسی، و النبی أجاب بأنه أفضل.

قال أبو عقال: ما علمت من هو یا رسول اللّه: ملک مقرّب؟

فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: مکلمک یا أبا عقال- یعنی نفسه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فقال أبو عقال: سررتنی و اللّه یا رسول اللّه.

فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أزیدک علی ذلک؟ قال: نعم، فقال: اعلم یا أبا عقال أن الأنبیاء و المرسلین ثلاثمائة و ثلاثة عشر نبیا، لو جعلوا فی کفة و صاحبک فی کفة لرجح علیهم، فقلت: ملاتنی سرورا یا رسول اللّه، فمن أفضل الناس بعدک؟ فذکر له نفرا من قریش، ثم قال: علی بن أبی طالب، فقلت: یا رسول اللّه، فأیّهم أحب إلیک؟ قال: علی بن أبی طالب.

فقلت: لم ذلک؟

فقال: لأنی خلقت أنا و علی بن أبی طالب من نور واحد.

قال: فقلت: فلم جعلته آخر القوم؟ قال: ویحک یا أبا عقال، أ لیس قد أخبرتک أنی خیر النبیین و قد سبقونی بالرسالة و بشّروا بی من قبلی، فهل ضرّنی شیء إذ کنت آخر القوم؟ أنا محمّد رسول اللّه، و کذلک لا یضر علیا إذا کان آخر القوم، و لکن یا أبا عقال فضل علی علی سائر الناس کفضل جبرائیل علی سائر الملائکة.

قلت: هذا حدیث حسن عال، و فیه طول إنما اختصرته، ما کتبناه إلّا من هذا الوجه» [۱].

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۵- ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۸

قلت: دلّ علی أمیر المؤمنین علیه السّلام أحب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «لأنهما خلقا من نور واحد» فهو أفضل الناس بعده، و قد صرح بذلک إذ

قال: «و لکن یا أبا عقال فضل علی علی الناس کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة».

و أما ما جاء فی ذیله من أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعله آخر القوم...

فهو مما انفردوا بروایته، و لیس حجة علی الامامیة، علی أنه یناقض ما قبله، لأنه إذا کان أحب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کان فضله علی سائر الناس- علی الإطلاق- کفضل جبرئیل علی سائر الملائکة، لم یکن لأحد أن یتقدّم علیه فی شیء أبدا.

الحدیث الثالث ... ص: ۲۶۸

الکنجی أیضا، بسنده عن أبی أمامة الباهلی «قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إن اللّه خلق الأنبیاء من أشجار شتی، و خلقنی و علیا من شجرة واحدة فأنا أصلها، و علی فرعها، و فاطمة لقاحها، و الحسن و الحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجا، و من زاغ عنها هوی.

و لو أن عبدا عبد اللّه بین الصفا و المروة ألف عام ثم ألف عام، ثم لم یدرک محبتنا أکبه اللّه علی منخریه فی النار، ثم تلا: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

قلت: هذا حدیث حسن عال، رواه الطبرانی فی معجمه کما أخرجناه سواء، و رواه محدّث الشام فی کتابه بطرق شتی» [۱].

و هذا الحدیث أیضا صریح فی المطلوب.

---

[۱] کفایة الطالب ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۶۹

الحدیث الرابع ... ص: ۲۶۹

الکنجی عن ابن عساکر بسنده عن أبی الزبیر قال:

«سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعرفات و علی تجاهه، فأومأ إلیّ و إلی علی، فأتینا النبی و هو یقول: أدن منی، فدنا منه، فقال: ضع خمسک فی خمسی- یعنی کفّک فی کفّی- یا علی: خلقت أنا و أنت من شجرة أنا أصلها و أنت فرعها و الحسن و الحسین أغصانها، فمن تعلّق بغصن منها دخل الجنة، یا علی: لو أن أمتی قاموا حتی یکونوا کالحنایا، و صلّوا حتی یکونوا کالأوتار ثم أبغضوک لأکبهم اللّه فی النار.

قلت: هکذا رواه فی ترجمة علی علیه السّلام من کتابه» [۱].

و هذا الحدیث یؤید حدیث النور و یثبت صحته، و یدل علی وجوب اتباع علی علیه السّلام و القول بإمامته.

الحدیث الخامس ... ص: ۲۶۹

الكنجى فى (الباب الثامن و الخمسون فى تخصيص على بقوله: أنا مدينة العلم و على بابها) بسنده عن الخطيب البغدادى عن على عليه السّلام: «قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: شجرة أنا أصلها و على فرعها و الحسن و الحسين ثمرتها و الشيعة ورقها، فهل يخرج من الطيّب إلّا الطيب؟ و أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد المدينة فليأتها من بابها.

قلت: هكذا رواه الخطيب فى تاريخه و طرقه» [۲].

---

[۱] كفاية الطالب ۳۱۸.

[۲] كفاية الطالب ۲۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۰

فإن جمعه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بين حديث الشجرة و حديث مدينة العلم فى سياق واحد يشعر بتفرع كونه باب مدينة العلم على كونه فرع الشجرة، و يقتضى دلالة حديث الشجرة على أعلمية على عليه السّلام كحديث النور.

الحديث السادس ... ص: ۲۷۰

الكنجى فى (الباب السادس و الخمسون فى تخصيص على بكونه إمام الأولياء) بسند فيه جماعة من الأعاظم عن ابن عباس: «قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: من سرّه أن يحيى حياتى و يموت مماتى و يسكن جنة عدن التى غرسها ربى عز و جل فليوال عليا من بعدى، و ليوال وليه، و ليقتد بالأئمة بعدى، فإنهم عترتى خلقوا من طينتى، رزقوا فهما و علما، ويل للمكذّبين بفضلهم من أمتى، القاطعين فيهم صلتى، لا أنا لهم اللّه شفاعتى» [۱].

دل على وجوب الاقتداء بالائمة بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أن الأئمة عترته و على أوّلهم، و فيه تحذير للأمة من تكذيب فضلهم لئلا يقطعوا بذلك صلة الرسول و يحرموا من شفاعته يوم القيامة.

فليتأمل: ألا يشمل هذا الحديث المكذبين لحديث النور و المنكرين لدلالته؟

الحديث السابع ... ص: ۲۷۰

الكنجى فى الباب المذكور بسنده عن أنس: «قال بعثنى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلى أبى برزة الأسلمى فقال له- و أنا أسمع- إن رب العالمين عهد

---

[۱] كفاية الطالب: ۲۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۱

إلىّ عهدا فى على بن أبى طالب، فقال: إنه راية الهدى و منار الايمان و إمام أوليائى و نور جميع من أطاعنى. يا أبا برزة: على بن أبى طالب أمينى غدا فى يوم القيامة، و صاحب رايتى، و أمينى على مفاتيح خزائن رحمة ربى عز و جل.

قلت: هذا حديث حسن أخرجه صاحب حلية الأولياء» [۱].

و هذا الحديث أيضا يفيد المطلوب بوضوح، و لا سيما وصفه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الامام عليه السّلام ب «إمام أوليائى» فإنه

بوحده کاف فی إثبات المرام.

الحدیث الثامن ... ص: ۲۷۱

الکنجی بسنده «عن زید بن علی عن أبیه عن جده عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لو لا أن تقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت الیوم فیک مقالا لا تمر علی ملأ من المسلمین إلّا أخذوا من ترابک رجلیک و فضل طهورک لیستشفوا به.

و لکن حسبک أن تکون منی و أنا منک، ترثنی و أرثک، و أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، أنت تؤدی دینی و تقاتل علی سنتی، و أنت فی الآخرة أقرب الناس منی، و أنک غدا علی الحوض، و أنت أول داخل الجنة من أمتی، و أن شیعتک علی منابر من نور مسرورون مبیضة وجوههم حولی اشفع لهم، فیکونون غدا فی الجنة جیرانی، و أن أعداءک غدا ظماء مظمئین مسودة وجوههم مقمحین، حربک حربی و سلمک سلمی، و سرّک سرّی و علانیتک علانیتی و سریرة صدرک کسریرة صدری، و أنت باب علمی، و أن ولدک ولدی و لحمک لحمی و دمک دمی، و أن الحق معک و الحق علی لسانک و فی قلبک و بین عینیک، و الایمان

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۲

مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی، و أن اللّه عز و جل أمرنی أن أبشّرک أنک و عترتک فی الجنة، و أن عدوک فی النار، لا یرد الحوض علی مبغض لک و لا یغیب عنه محب لک.

قال علی علیه السّلام: فخررت للّه سبحانه و تعالی ساجدا و حمدته علی ما أنعم به علی من الإسلام و القرآن، و حبنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین» [۱].

أقول: و هذا الحدیث رواه الخرکوشی، و ابن المغازلی، و عمر الملّا، و ابن سبع الأندلسی، و الوصابی، و شهاب الدین أحمد، و محمّد بن إسماعیل الیمانی..

أیضا: کما فی مجلّد (حدیث المنزلة).

و قد جاء فیه «سرّک سرّی و علانیتک علانیتی و سریرة صدرک کسریرة صدری»

و هذا دلیل واضح علی أن خلق أمیر المؤمنین مثل خلق رسول اللّه صلّی اللّه علیهما و علی آلهما و سلم، و هو مدلول حدیث النور، فهو من مؤیدات هذا الحدیث الشریف.

و بهذه الجملة من الحدیث أیضا تثبت عصمة أمیر المؤمنین علیه السّلام و أفضلیة من جمیع الخلائق، حتی الملائکة و الأنبیاء و سائر الأولیاء و الأوصیاء، لأن سره و علانیته و سریره صدره کسرّ و علانیة و سریرة صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و مما لا ریب فیه عند الکلّ أن سر رسول اللّه و علانیته و سریرة صدره معصوم من الخطأ و أفضل من جمیع الخلائق، فیکون سرّ أمیر المؤمنین و علانیته و سریرة صدره کذلک.

و هذا یقتضی أن تکون إمامته و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من البدیهیّات الأولیة، و یدل علی قبح تقدم القوم علیه، و بطلان خلافتهم و إمامتهم.

و الحدیث یدل علی الافضلیة من وجوه أخری کما لا یخفی.

[۱] کفایة الطالب: ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۳

الحدیث التاسع ... ص: ۲۷۳

الکنجی فی الباب السادس و العشرین (فی شوق الملائکة و الجنة إلی علی علیه السّلام و استغفارهم لمحبّیه) بسنده:

«عن أنس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مررت لیلة أسری بی إلی السماء، فإذا أنا بملک جالس علی منبر من نور و الملائکة تحدق به، فقلت:

یا جبرئیل من هذا الملک؟ قال: أدن منه و سلّم علیه، فدنوت منه و سلّمت علیه، فإذا أنا بأخی و ابن عمی علی بن أبی طالب. فقلت: یا جبرئیل سبقنی علی إلی السماء الرابعة، فقال لی: یا محمّد لا، و لکن الملائکة شکت حبها لعلی، فخلق اللّه تعالی هذا الملک من نور علی صورة علی، فالملائکة تزوره فی کل لیلة جمعة و یوم جمعة سبعین ألف مرة، یسبّحون اللّه و یقدّسونه و یهدون ثوابه لمحب علی.

قلت: هذا حدیث حسن عال لم نکتبه إلّا من هذا الوجه، تفرد به یزید بن هارون عن حمید الطویل عن أنس و هو ثقة» [۱].

دل علی أن الملک المخلوق من نور علی صورة أمیر المؤمنین علیه السّلام أفضل من سائر الملائکة، فأیّ ریب فی خلق أمیر المؤمنین من النور و أفضلیته من جمیع الخلائق بعد الرسول الکریم؟

الحدیث العاشر ... ص: ۲۷۳

الموفق بن أحمد المکی أخطب خطباء خوارزم: «أنبأنی مهذب الأئمة هذا، قال أخبرنا أبو القاسم نصر بن محمّد بن علی بن زیرک المقری، قال أخبرنا والدی أبو بکر محمّد، قال حدّثنا أبو علی عبد الرحمن بن محمّد بن أحمد النیسابوری، قال

[۱] کفایة الطالب: ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۴

حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه النانیجی البغدادی من حفظه بدینور، قال حدّثنا محمّد بن جریر الطبری، قال حدّثنی محمّد بن حمید الرازی قال: حدّثنا العلاء بن الحسین الهمدانی قال: حدّثنا أبو مخنف لوط بن یحیی الأزدی، عن عبد اللّه بن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و سئل بأیّ لغة خاطبک ربک لیلة المعراج فقال-: خاطبنی بلغة علی بن أبی طالب، فألهمنی أن قلت: یا رب خاطبتنی أم علی؟ فقال: یا أحمد أنا شیء لا کالأشیاء، لا أقاس بالناس و لا أوصف بالشبهات، خلقتک من نوری و خلقت علیا من نورک فاطلعت علی سرائر قلبک، فلم أجد أحدا فی قلبک أحبّ إلیک من علی بن أبی طالب، فخاطبتک بلسانه کیما یطمئن قلبک» [۱].

و قد رواه السید علی الهمدانی أیضا.

و أهل السنة و إن جوزوا القبیح علی اللّه تعالی شأنه إلّا أنهم لا یجوّزون علیه الکذب!! هذا و قد تقدم فی الحدیث السابع عن رب العالمین عزّ و جل فیما عهد إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله فی علی:

«نور جمیع من أطاعنی».

کلمات علماء أهل السنة و عرفائهم فی فضل علی و معنی حدیث النور ... ص: ۲۷۴

اشارة

و لأکابر أئمة أهل السنة فی الحدیث و العرفان کلمات رشیقة دالة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام، علی أساس أنه مخلوق من نور و علی ضوء حدیث النور ... و نحن نذکر طائفة من تلک الکلمات بنصوصها فی هذا المقام، تأییدا لدلالة حدیث النور علی المرام:

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی ۳۶- ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۵

۱- الشیخ ابن عربی ... ص: ۲۷۵

اشارة

فمنهم: الشیخ محیی الدین ابن عربی، کبیر أولیائهم و أکبر مشایخهم، حیث صرّح بأنه لم یکن أقرب إلی اللّه تعالی فی عالم الهباء- و هو عالم النور- من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب «إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین»، و هذا نص کلامه:

«فصل- کان اللّه و لا شیء معه و هو الآن علی ما علیه و کان، لم یرجع إلیه من إیجاده العالم صفة لم یکن علیها، بل کان موصوفا بنفسه، و سمی قبل خلقه بالأسماء التی یدعونه بها خلقه، فلما أراد وجود العالم و بدأه علی حد ما علمه بعلمه نفسه الفعل عن تلک الإرادة المقدسة، بضرب تجل من تجلیات التنزیه إلی الحقیقة الکلیة حقیقة تسمی الهباء هی بمنزلة طرح البناء الجص، لیفتح فیها ما شاء من الأشکال و الصور، و هذا أول موجود فی العالم، و قد ذکره علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه و سهل بن عبد اللّه رحمه اللّه و غیرهما من أهل التحقیق أهل الکشف و الوقوف.

ثم إنه سبحانه تجلّی بنوره إلی ذلک الهباء، و یسمونه أصحاب الأفکار الهیولی الکلی و العالم کله فیه بالقوة و الصلاحیة، فقبل منه کل شیء فی ذلک الهباء علی حسب قوته و استعداده، کما یقبل زوایا البیت نور السراج، و علی قدر قربه من ذلک النور یشتد ضوؤه و قبوله، قال اللّه تعالی مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکاةٍ فِیها مِصْباحٌ فشبه نوره بالمصباح، فلم یکن أقرب إلیه قبولا فی ذلک الهباء إلّا حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم المسماة بالعقل الأول، فکان سیّد العالم بأسره و أول ظاهر فی الوجود، فکان ظهوره من ذلک النور الإلهی و من الهباء و من الحقیقة الکلیة، و فی الهباء وجد عینه و عین العالم من تجلیه، و أقرب الناس إلیه علی بن أبی طالب إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین» [۱].

---

[۱] الفتوحات المکیة- الباب السادس، فی بدء الخلق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۶

وجوه دلالة هذا الكلام ... ص: ۲۷۶

و يدل كلام الشيخ ابن عربى على المطلوب من وجوه:

الأول: قوله فى حق النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «فلم يكن أقرب إليه قبولا فى ذلك الهباء إلّا حقيقة محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم المسماة بالعقل الأول، فكان سيد العالم بأسره و أول ظاهر فى الوجود، فكان ظهوره من ذلك النور»...

ظاهر فى أن كونه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم سيد العالم بأسره فرع كونه الأقرب إليه قبولا فى عالم النور، و أن العالم كله مخلوق لأجله و من تجليات أنواره.

أقول: فكذلك أمير المؤمنين عليه السّلام، لأن خلقه مقارن لخلقه و هما من نور واحد، فهو سيد العالم بأسره من بعده، فلا يجوز تقدّم أحد عليه فى شىء، و هو المطلوب.

الثانى: قوله: «و أقرب الناس إليه على بن أبى طالب» أى فى عالم الهباء و النور الالهى، و هذا الكلام يدل على صحة حديث النور و يؤكّد قطعية صدوره، و إذا كان أقرب الناس إليه فى ذلك العالم كان سيد العالم بأسره من بعده، فلا يجوز تقدم أحد عليه فى أمر من الأمور.

الثالث: قوله فى حق على: «إمام العالم بأسره» تصريح بالحق و نص فى المطلوب، فهو عليه السّلام إمام جميع الأنبياء و المرسلين و الأولياء و الصالحين من الأولين و الآخرين، فلا يجوز تقدّم أحد عليه، فهو مما يبطل تقدم الثلاثة و الحمد للّه.

الرابع: قوله: «و الجامع لأسرار الأنبياء أجمعين» أى: إنه عليه السّلام حاو لجميع كمالات الأنبياء المقربين و جامع لأسرارهم و علومهم، و هذا يدل على الأفضلية و بطلان تقدّم من تقدّم عليه.

و بهذه الجملة من كلامه تتضح صحة

حديث التشبيه و هو قوله صلّى اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۷

عليه و آله و سلّم فى أحد ألفاظه: «من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه و إلى نوح فى فهمه و إلى موسى فى مناجاته و إلى عيسى فى سمته و إلى محمّد فى تمامه و كماله و جماله فلينظر إلى هذا»

يعنى عليا عليه السّلام- و دلالته على الأفضلية، و أن ما لفقه (الدهلوى) فى المنع من دلالته باطل عاطل.

فثبت بهذا الكلام صحة دلالة حديث النور و حديث التشبيه، بل جميع الأحاديث المستدل بها على أفضلية أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و الحمد للّه رب العالمين.

كلام آخر لابن عربى ... ص: ۲۷۷

و قال الشيخ ابن عربى فى الباب العاشر من (الفتوحات) فى معرفة دورة الملك: «اعلم أيدك اللّه: أنه

ورد فى خبر أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا سيد ولد آدم و لا فخر- بالراء- و فى رواية بالزاء و هو التبجح بالباطل

. و

فى صحيح مسلم: أنا سيد الناس يوم القيامة

، و يثبت له السيادة و الشرف على أبناء جنسه من البشر. و

قال عليه السّلام: كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين

، یرید علی علم بذلک، فأخبره اللّه بمرتبته و هو روح قبل إیجاده الأجسام الإنسانیة، کما أخذ المیثاق علی بنی آدم قبل إیجاده أجسامهم، و ألحقنا اللّه تعالی بأنبیائه بأن جعلنا شهداء علی أممهم معهم حین یبعث من کلّ أمة شهیدا علیهم من أنفسهم و هم الرسل، فکانت الأنبیاء علیهم السّلام فی العالم نوّابه صلّی اللّه علیه و سلّم من آدم إلی آخر الرسل علیهم السّلام.

و قد أبان صلّی اللّه علیه و سلّم عن هذا المقام بأمور منها:

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لو کان موسی حیّا ما وسعه إلّا أن یتبعنی

.

و

قوله فی نزول عیسی بن مریم فی آخر الزمان: إنه یؤمنا إمام منّا و هو یحکم فینا بسنة نبینا صلّی اللّه علیه و سلّم، یکسر الصلیب و یقتل الخنزیر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۸

و لو کان محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم قد بعث فی زمان آدم إلی زمان وجوده الآن، لکانت الأنبیاء و جمیع الناس تحت حکم شریعته إلی یوم القیامة، و لهذا لم یبعث عامة إلّا هو خاصة، فهو الملک و السید ... فکان الإمداد یأتی إلیهم من تلک الروح الطاهرة فیما یظهرون به من الشرائع و العلوم فی زمان وجودهم رسلا و تشریعهم الشرائع، کعلی و معاذ و غیرهما فی زمان وجودهم و وجوده صلّی اللّه علیه و سلّم، و کإلیاس و الخضر علیهما السّلام و عیسی علیه السّلام فی زمان ظهوره فی آخر الزمان حاکما بشرع محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم فی أمته ... فخرج من هذا المجموع کله: أنه ملک و سید علی جمیع بنی آدم، و أن جمیع من تقدّمه کان ملکا و له تبعا و الحاکمون فیه نواب عنه.

فإن قیل:

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تفضّلونی!

فالجواب: نحن ما فضلنا بل اللّه فضله» [... ۱].

أقول: و کلّ هذه المقامات الثابتة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثابت لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام (لحدیث النور) الدالّ علی اتحادهما فی الخلق قبل آدم علیه السّلام، فهو مفضّل علی جمیع الأنبیاء سواه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مقدّم علیهم و سید جمیع بین آدم. و إذا ثبتت الأفضلیة ثبتت الإمامة و الخلافة بلا ریب، و هو المطلوب.

کلام آخر لابن عربی ... ص: ۲۷۸

و قال الشیخ ابن عربی أیضا: «اعلم ان اللّه لمّا جعل منزل محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم السیادة فکان سیدا و من سواه سوقة علمنا أنه لا یقاوم، فإن السوقة لا تقاوم ملوکها، فله منزل خاص و للسوقة منزل، و لما أعطی هذه المنزلة و آدم بین الماء و الطین علمنا أنه الممد لکل إنسان مبعوث بناموس إلهی أو حکمی، و أول ما ظهر

---

[۱] الفتوحات المکیة- الباب العاشر- فی معرفة دورة الملک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۷۹

من ذلک فی آدم حیث جعله اللّه خلیفة عن محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فأمده بالأسماء کلّها من مقام جامع الکلم التی لمحمّد صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

أقول: فکذلک علی علیه السّلام (لحدیث النور) بما تقدم من البیان، و بذلک یتضح بطلان خلافة من تقدم علیه، لأنهم سوقة «و

السوقة لا تقاوم ملوكها» فكيف بتقدمها عليهم؟!

ترجمة ابن عربى ... ص: ۲۷۹

و من المناسب أن نورد هنا بعض كلماتهم فى حق شيخهم الأكبر ابن عربى:

قال الشعرانى: «أجمع المحققون من أهل اللّه عز و جل على جلالته فى سائر العلوم كما يشهد به كتبه، و ما أنكر عليه من أنكر إلّا لدقة فهم كلامه لا- غير، فأنكروا على من يطالع كتبه من غير سلوك لطريق الرياضة، خوفا من حصول شبهة فى معتقده يموت عليها لا يهتدى لتأويلها على مراد الشيخ.

و قد ترجمه الشيخ صفى الدين بن أبى المنصور و غيره بالولاية الكبرى و الصلاح و العرفان فقال: هو الشيخ الامام المحقق رأس العلماء العارفين و المقربين، صاحب الإشارات الملكوتية و النفحات القدسية و الأنفاس الروحانيّة، و الفتح المونق و الكشف المشرق، و البصائر الخارقة و السرائر الصادقة و المعارف الباهرة و الحقائق الزاهرة، له المحل الأرفع من مراتب القرب فى منازل الأنس، و المورد العذب من مناهل الوصل، و الطول الأعلى من معارج الدين، و القدم الراسخ فى التمكين من أحوال النهاية، و الباع الطويل فى التصرف فى أحكام الولاية، و هو أحد أركان هذه الطائفة رضى اللّه عنه.

و كذلك ترجمه الشيخ العارف باللّه تعالى محمّد بن أسعد اليافعى رضى اللّه

---

[۱] الفتوحات المكية. الباب السابع و ثلاثون و ثلاثمائة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۰

عنه بالعرفان و الولاية.

و لقّبه الشيخ أبو مدين بسلطان العارفين.

و كلام الرجل دليل على مقاماته الباطن و الظاهر، و مناقبه مشهورة بين الناس لا سيما بأرض الروم...

و كان الشيخ عز الدين بن عبد السّلام شيخ الإسلام بمصر المحروسة يحط عليه كثيرا، فلما صحب الشيخ أبا الحسن الشاذلى رضى اللّه عنه و عرف أحوال القوم صار يترجمه بالولاية و العرفان و القطبية» [۱].

و قال ابن النجار بترجمته ما ملخصه: «و كان قد صحب الصوفية و أرباب القلوب و سلك طريق الفقر، و حج و جاور و صنف كتبا فى علوم القوم و فى أخبار مشايخ المغرب و زهادها، و له أشعار حسنة و كلام مليح، اجتمعت به بدمشق و كتبت عنه من شعره، و نعم الشيخ هو، دخل بغداد و حدّث بها بشيء من مصنفاته و كتب عنه حافظ العصر الشيخ عبد اللّه الدبيثى ... توفى سنة ۶۳۸» [۲].

و ذكر الاسكندرى قصة ملاقاته للخضر النبى عليه السّلام، ضمن الحكايات التى استشهد بها فى كتابه على بقاء الخضر [۳].

و ذكر أيضا تكلم وعاء زجاج مع الشيخ ابن عربى فى محضر جماعة من المشايخ [۴].

و قد ذكر القصتين اليافعى فى (الإرشاد) بعد أن وصفه ب «شيخ الطريقة و بحر الحقيقة».

و وصفه ابن الزملكانى ب «البحر الزاخر فى المعارف الإلهية».

---

[۱] لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار ۱/ ۱۶۳.

[۲] ذيل تاريخ بغداد- مخطوط.

[۳] لطائف المتن ۱۵۲.

[۴] المصدر: ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۱

و قال الکفوی بترجمته: «هو قدوة القائلین بوحدة الوجود، و الناس فی حقه فرقتان، فإن بعض الفقهاء و علماء الظاهر قد طعنوا فیه و أکفروه، و بعض الفقهاء و علماء الآخرة و کبراء الصوفیة عظّموه و فخّموه تفخیما عظیما، و مدحوا کلامه مدحا کریما، و وصفوه بعلوّ المقامات، و أخبروا عنه بما یطول ذکر من الکرامات، و صنّفوا فی مناقبه و ألّفوا فی أحواله و مراتبه.

ذکر الامام الیافعی فی تاریخه: أن الشیخ شهاب الدین السهروردی و الشیخ محیی الدین العربی اجتمعا فی مجلس، فسئل کلّ منهما عن صاحبه، فقال العربی للسهروردی: هو رجل مملو من قرنه من السنة. و قال السهروردی: هو بحر الحقائق» [۱].

و قال الازنیقی: «و من لطائف کتاب المحاضرات (محاضرة الأبرار و مسامرة الأخیار) للشیخ الامام العالم الربانی و البحر الصمدانی، و سند السالکین و منقذ الهالکین، الشیخ أبی عبد اللّه محیی الدین محمّد بن علی بن محمّد العربی الحاتمی الطائی الاندلسی قدس اللّه سره العزیز. کان جلیل الشأن، و له المصنفات الوافرة و المؤلفات الفاخرة و تصانیف لا تحصی» [۲].

و قال عبد العلی السهالی: «قال الشیخ وارث النبی العربی صلّی اللّه علیه و سلّم الشیخ محیی الدین ابن العربی صاحب الفتوحات: هم أخذوا العلم عن میت، و نحن أخذنا العلم من حی لا یموت» [۳].

و وصفه البرزنجی ب «إمام المحققین» [۴].

و ترجم له الجامی و وصفه بمثل عبارات الکفوی المتقدمة ثم ذکر نسبة لبسه

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] مدینة العلوم للأزنیقی.

[۳] الصبح الصادق فی شرح المنار.

[۴] الاشاعة لا شراط الساعة ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۲

الخرقة الیه [۱].

و قد مدحه (الدهلوی) و وصفه ب «الشیخ الأکبر» و استشهد بکلماته و استند إلیها [۲].

و وصفه الشیخ سلامة اللّه فی (معرکة الآراء) ب «قطب الموحدین».

و عدّه صدیق حسن القنوجی فی (الجنّة) فی عداد المجتهدین حیث قال:

«و منهم الشیخ الأکبر ابن العربی، فإنه لم یقلّد أحدا إلّا النبی صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلّم، و قد ذکر فی الفتوحات المذاهب الأربعة و غیرها و اختار منها ما أفضی إلیه اجتهاده من غیر مبالاة بزید و عمرو، و أکابر العلماء اعتقدوا ولایته، و الولی الکامل لا یکون مقلّدا».

۲- الشیخ عبد الوهاب الشعرانی ... ص: ۲۸۲

اشارة

و قد قرّر الشیخ عبد الوهاب الشعرانی کلمات ابن عربی السالفة الذکر، حیث نقلها مستشهدا بها معتمدا علیها حیث قال: «فإن قلت: فما

معنی قولهم:

إنه صلّی اللّه علیه و سلّم أول خلق اللّه؟ هل المراد من خلق مخصوص؟ أو المراد به الخلق علی الإطلاق؟

فالجواب کما قاله الشیخ فی الباب السادس: إن المراد به خلق مخصوص، و ذلک أن أول ما خلق اللّه الهباء...

و قال الشیخ محیی الدین: و کان أقرب الناس إلیه فی ذلک الهباء علی بن أبی طالب الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین...

فعلم کما قاله الشیخ محی الدین فی الفتوحات أن مستمد جمیع الأنبیاء و المرسلین من روح محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ هو قطب

---

[۱] نفحات الانس- ۵۶۴.

[۲] رسالة الرؤیا للدهلوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۳

الأقطاب» [... ۱].

فعلم أن الشعرانی ذاهب إلی ما ذهب إلیه ابن عربی، فکلامه أیضا یثبت المطلوب بالوجوه السدیدة المتقدمة هناک.

هذا، و لا ینافی ذلک قوله بعدئذ: «و قول الشیخ فی حق علی رض اللّه عنه جامع لأسرار الأنبیاء، قد نقل أیضا عن الخضر علیه السّلام فی حق الشیخ أبی مدین التلمسانی فقال حین سئل عنه: جامع أسرار المرسلین لا أعلم أحدا فی عصری هذا أجمع لأسرار المرسلین منه». فإنه- لو ثبت هذا النقل- غیر فإنه- لو ثبت هذا النقل- غیر ضائر بالمطلوب و هو إثبات أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام- بمقتضی الأقربیة و الجامعیة لأسرار الأنبیاء- ممّن تقدم علیه فی امر الخلافة و الامامة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فمع تسلیم صحة النقل المذکور عن الخضر علیه السّلام فی أبی مدین التلمسانی یکون أبو مدین أفضل من أولئک کذلک.

و أما التساوی بین أمیر المؤمنین و أبی مدین فلا یتوهّمه عاقل فضلا عن المسلم، علی أن کلام الخضر فی أبی مدین مخصوص بعصره کما هو صریحه.

کلام آخر للشعرانی ... ص: ۲۸۳

و قال الشیخ الشعرانی أیضا: «فإن قلت:

قد ورد فی الحدیث: أول ما خلق اللّه نوری. و فی روایة: أول ما خلق اللّه العقل

، فما الجمع بینهما؟

فالجواب: إن معناهما واحد، لأن حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم تارة یعبّر عنها بالعقل الأول، و تارة بالنور.

فإن قلت: فما الدلیل علی کونه صلّی اللّه علیه و سلّم ممدا للأنبیاء السابقین فی الظهور علیه من القرآن؟

---

[۱] الیواقیت و الجواهر ۲/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۴

فالجواب: من الدلیل علی ذلک قوله تعالی أُولئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ فَبِهُداهُمُ اقْتَدِهْ أی: إن هداهم هو هداک الذی سری إلیهم ذلک فی الباطن، فإذا اهتدیت بهداهم فإنما ذلک اهتداء بهداک، إذ الأولیة لک باطنا و الآخریة لک ظاهرا، و لو أن المراد بهداهم غیر ما قررناه

لقال له صلّى اللّه عليه و سلّم: فبهم اقتده.

و تقدم

حديث كنت نبيا و آدم بين الماء و الطين

، فكلّ نبى تقدم على زمان ظهوره فهو نائب عنه فى بعثته بتلك الشريعة، و يؤيد ذلك

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فى حديث «وضع اللّه تعالى يده بين ثديى»

أى كما يليق بجلاله

«فعلمت علم الأولين و الآخرين»

إذ المراد بالأولين هم الأنبياء الذين تقدّموا فى الظهور عند غيبة جسمه الشريف، و إيضاح ذلك: أنه صلّى اللّه عليه و سلّم أعطى العلم مرتين مرة قبل خلق آدم و مرة بعد ظهور رسالته صلّى اللّه عليه و سلّم، كما أنزل عليه القرآن أولا- من غير علم جبرئيل ثم علمه به جبرئيل مرة أخرى...

فإن قلت: فإذن روح محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم هى روح عالم الخير كله، و هى النفس الناطقة فيه كلّه.

قلت: نعم و الأمر كذلك كما ذكره الشيخ فى الباب السادس و الأربعين و ثلاثمائة، فحال العالم المذكور قبل ظهوره صلّى اللّه عليه و سلّم بمنزلة الجسد المستوى، و حاله بعد موته صلّى اللّه عليه و سلّم بمنزلة النائم، و حال العالم حيث يبعث يوم القيامة بمنزلة الانتباه من النوم، فالعالم كله نائم من حين مات رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى أن يبعث» [۱].

أقول: و كلّما ذكره فى حق رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم صادق و ثابت فى حق على عليه السّلام (لحديث النور)، فهو مثله فى كل شىء، و من ذلك التقدم على الأنبياء، فهو الأفضل من بعده على جميع الخلائق، فهو المتعين للخلافة من بعده.

---

[۱] اليواقيت و الجواهر ۲/ ۲۰- ۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۵

ترجمة الشعرانى ... ص: ۲۸۵

و تظهر جلالة الشيخ عبد الوهاب الشعرانى من الكلمات الواردة فى حقه و الأوصاف الكريمة التى وصفوه بها:

فقد قال الشرقاوى بترجمته: «الشيخ الامام العالم العامل الفقيه العارف باللّه تعالى و الدال عليه عبد الوهاب الشعرانى ابن أحمد بن على بن أحمد بن محمّد، المنتهى نسبه إلى محمّد بن الحنفية رضى اللّه عنه، كان إماما فى العلوم الشرعية و غيرها. أخذ العلوم عن مشايخ عصره كالشيخ السيوطى و شيخ الإسلام زكريا الأنصارى و غيرهما من علماء الظاهر. و أخذ عن الشيخ محمّد الشناوى و الشيخ على الخواص و غيرهما من علماء الباطن، و سلك طريق التصوف بعد تضلعه فى العلوم الشرعية و الانتهاء منها ... و له مصنفات كثيرة نحو سبعين مصنفا، و مناقبه شهيرة و كراماته ظاهرة.

توفى رضى اللّه عنه يوم الاثنين من شهر جمادى الأولى سنة ۹۷۳» [۱].

و ذكره محمّد بن عبد اللّه الزرقانى فى سند إجازة روايته لكتاب (المواهب اللدنية بالمنح المحمّدية لشهاب الدين القسطلانى) حيث ذكر طريقه إليه عن مؤلفها القسطلانى، و قد وصفه ب «العارف» [۲].

و كذا ذكره أبو مهدى عيسى بن محمّد الثعالبى المالكى فى تراجم مشايخه من (مقاليد الأسانيد) و قد وصفه ب «الولى العارف باللّه صاحب التصانيف السائرة».

و قد نقل عنه نور الدين الحلبى فى السيرة مترضيا عليه.

و قال تاج الدين الدهان فى مرويات العجيمى: «طبقات الصوفية- للعالم

---

[۱] التحفة البهية فى طبقات الشافعية- مخطوط.

[۲] شرح المواهب اللدنية ۱/ ۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۶

الربانى سيدى الشيخ عبد الوهاب بن على الشعرانى. أخبر بها- يعنى الشيخ حسن العجيمى- عن جماعة ... عن مؤلفها العارف باللّه تعالى و الدال عليه سيدى الشيخ عبد لوهاب بن على الشعرانى فذكرها» [۱].

و وصفه الشيخ أحمد القشاشى ب «الامام» فى (السمط المجيد).

و قال محمّد عابد السند فى (حصر الشارد): «و أما كتاب اليواقيت و الجواهر فى عقيدة الأكابر للشيخ عبد الوهاب الشعرانى فأرويه ....»

و قال محمّد معين بن محمّد أمين السندى: «قال إمام الحنفيّة، بل قطب الصوفية الواصل إلى عين الشريعة التى يغترف منها الأئمة المجتهدون، الامام الشعراوى فى الميزان» [... ۲].

و ذكره شاه ولى اللّه الدهلوى فى (الانتباه) فى بيان كيفية ارتباطه بالسلسلة القادرية من جهة الخرقة، فكان الشعرانى فى طريق لبس الدهلوى الخرقة القادرية.

و قد وقع أيضا فى طريق حديث المصافحة فى مسلسلات الشيخ ولى اللّه الدهلوى.

و قد أوضح ولده (الدهلوى) كون الشعرانى من مشايخ والده ولى اللّه فى رسالته فى (أصول الحديث).

۳- شمس الدين الفنارى ... ص: ۲۸۶

اشارة

قال الشيخ شمس الدين محمّد الفنارى: «أقول: كان هو المراد بالهباء الذى قال فى الفتوحات ...: فلم يكن أقرب إليه قبولا إلّا الحقيقة المحمدية المسماة بالعقل الأول. و كان سيد العالم بأسره و أول ظاهر فى الوجود.

---

[۱] كفاية المتطلع- مخطوط.

[۲] دراسات اللبيب ۱۶۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۷

و أقرب الناس إليه على بن أبى طالب و سائر الأنبياء. تم كلامه.

و أقول: و هذا غير الهباء الذى قال فى الفتوحات بعد وريقات: لمّا خلق القلم و اللوح و سماهما العقل و الروح، و أعطى الروح صفتين علمه و عمله، و جعل العقل لهما معلما، خلق جوهرا دون النفس الذى هو الروح المذكور، سماه الهباء، قال اللّه تعالى: فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا سمّاه به على بن أبى طالب» [۱].

أقول: هكذا جاء فى النسخة الحاضرة من كتاب (مصباح الأنس) و قد أسقط فيه من عبارة الفتوحات كلمة «إمام العالم بأسره» و كذا

جملة «الجامع لأسرار الأنبياء أجمعين»، و جعل بدل هذه الجملة كلمة «و سائر الأنبياء» عاطفا إيّاها على «على بن أبى طالب». و إن كنت فى ريب من هذا التحريف فراجع نص كلام ابن عربى المتقدم سابقا.

لكنه- و الحال هذه- يفيد المطلوب، و هو كون أمير المؤمنين عليه السّلام أقرب الخلائق إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو أفضلهم من بعده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو المقدّم على الجميع، لعدم جواز تقديم المفضول على الفاضل فى شريعة من الشرائع.

و من الغريب إعراض (الدهلوى) عن مفاد كلمات هؤلاء الأعلام من العرفاء و الصوفيّة فى هذا المقام، و تشبثه بكلمات بعض مجاهيلهم فى الجواب عن دلالة حديث (التشبيه)، و سيأتى فى محله ما فيه.

كتاب مصباح الأنس ... ص: ۲۸۷

و كتاب (مصباح الأنس) من مرويّات الشيخ حسن العجيمى و الشيخ ابراهيم الكردى، و هما من كبار مشايخ شاه ولى اللّه والد (الدهلوى).

قال الكردى: «مصباح الأنس بين المعقول و المشهود فى شرح مفتاح غيب

---

[۱] مصباح الأنس ۱۷۵.

الجمع و الوجود، للشمس محمّد بن حمزة الفنارى، و سائر تصانيفه و مروياته، قرأت منه أطرافا على شيخنا الامام أحمد قدس سره، بسنده إلى الحافظ ابن حجر عنه» [۱].

و قال تاج الدين الدهان: «شرح مفتاح الغيب المسمى مصباح الأنس بين المعقول و المشهود، للإمام المحقق الشمس محمّد بن حمزة الفنارى رحمه اللّه. أخبر بها و بسائر مصنفاته و مروياته عن الشيخ أحمد العجل، عن البدر محمّد ابن الرضى الغزى، عن الحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى، عن الحافظ أحمد ابن حجر العسقلانى و العلامة محمّد بن سليمان الكافيجى، كلاهما عن مؤلفهما العلامة شمس الدين محمّد بن حمزة الفنارى، فذكرهما» [۲].

ترجمة الفنارى ... ص: ۲۸۸

و إليك خلاصة ترجمة الفنارى عن (كتائب أعلام الأخيار):

«المولى الفاضل الأستاذ على الإطلاق، و العامل الكامل المشار إليه بلا شقاق، شمس الأئمة الأعلام و بدر الأجلة، ذو الباع الواسع و اللسان الجارى، مولانا شمس الدين محمّد بن حمزة بن محمّد الفنارى، عليه رحمة اللّه الغفار البارى.

إمام كبير، علامة نحرير، عظيم القدر، جليل المحل، جامع بين العلم و العمل، أوحد أوانه فى العلوم النقلية أصولا و فروعا، و أغلب أقرانه فى الفنون العقلية، و كان يجمعها جموعا، شيخ دهره فى العلم و الأدب، و مجتهد عصره فى الخلاف و المذهب، و هو أفضل الرؤساء الذين انفرد كل منهم بفضل، ففاق فيه أقرانه على رأس القرن الثامن، رحل إلى مصر، ثم رجع إلى الروم، فولى قضاء بروسا و شاع فضله، صنف فصول البدائع فى أصول الشرائع، و غير ذلك من

---

[۱] الأمم لإيقاظ الهمم ۱۲۱.

[۲] كفاية المتطلع فی مرويات الشيخ حسن العجيمی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۸۹

الكتب المستحسنة» [۱].

۴- السيد محمّد گيسو دراز ... ص: ۲۸۹

اشارة

و قال السيد محمّد گيسو دراز، العارف الشهير بتفسير قوله تعالى: ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ الآية، بعد إيراد حديث النور بلفظ: «خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن يخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سنة، ثم ركّب اللّه ذلك النور فی صلب آدم، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد المطلب، ففیّ النبوة و فيه الخلافة»

قال:

«و عليه قول الشاعر:

إنی و إن كنت ابن آدم صورة فلی فيه معنی شاهد بأبوّتی

و إليه أشار قول اللّه تقدس: ثُمَّ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً كنت تتقلب فی أصلاب آبائك الأنبياء و تتشكل بها تستفيض من فيضهم، كلّ من الأنبياء اختص بما لا يفهم غيره، بالعقل و الحسن اجتمع عندك خصائص مائة ألف نبی و أربعين ألف و نيف، حتی امتلأ جناب قلبك باللطائف و الأنوار و المشاهدة و الأسرار، و لم يبق مساغ الازدياد و مكان الاستكثار، جليناك عن تتق الأستار و أظهرناك عن كتم الأسرار لتتم مكارم الأخلاق، إن النبوة تاج الأنبياء الأخيار و إنك درّة التاج يا سيّد الأحرار» [۲].

أقول: فهذا بعض مكارم سيدنا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم علی لسان هذا العارف الكبير، و جميع ذلك ثابت لسيدنا أمير المؤمنين عليه السّلام، بدليل (حديث النور) و بمقتضی هذا الحديث يصدق فی حقه قول الشاعر الذی استشهد به، و يكون الامام عليه السّلام أفضل من آدم و سائر الأنبياء عليهم

---

[۱] كتائب أعلام الأخيار من مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] الدر الملتقط- تفسير الآية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۰

السّلام.

فثبت دلالة حديث النور علی إمامة أمير المؤمنين، و بطلان تقدم المتقدمين عليه.

كلام آخر ... ص: ۲۹۰

و قال السيد محمّد المذكور فی كتاب آخر له ما تعريبه: «و يدل حديث خلقت أنا و علی من نور واحد قبل أن يخلق اللّه آدم بأربعة آلاف سنة، فلم نزل فی شیء واحد حتی افترقنا فی صلب عبد

المطلب، على أن جميع كمالات آدم و نوح و موسى و الخليل انتقلت إلى محمّد، و أنه لم يخلق آدم و لا العالم إلّا من أجله» [۱].

أقول: يدل الحديث على انتقال كمالاتهم إلى محمّد و على، و أنه لم يخلق آدم و لا العالم إلا من أجل محمّد و على، فهما أفضل منهم، و على أفضل الخلق بعد محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و بذلك ترتفع شبهات المعاندين، و الحمد للّه رب العالمين.

۵- القسطلانى ... ص: ۲۹۰

و قال شهاب الدين القسطلانى: «لما تعلّقت إرادة الحق تعالى بإيجاد خلقه و تقدير رزقه، أبرز الحقيقة المحمّدية من الأنوار الصمدية فى الحضرة الأحدية ... ثم أعلمه تعالى بنبوته و بشّره برسالته، هذا و آدم لم يكن إلّا- كما قال- بين الروح و الجسد، ثم انبجست منه صلّى اللّه عليه و سلّم عيون الأرواح، فنظر للملإ الأعلى و هو بالمنظر الأجلى، و كان لهم المورد الأحلى، فهو صلّى اللّه عليه و سلّم الجنس العالى على جميع الأجناس، و الأب الأكبر لجميع الموجودات و الناس» [۲].

---

[۱] الأسمار- السمر ۴۷.

[۲] المواهب اللدنية بالمنح المحمّدية ۱/ ۵.

أقول: و إذا كان صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «الأب الأكبر لجميع الموجودات و الناس» بسبب خلق نوره قبل خلق جميع العوالم كلّها علوها و سفلها، فإن عليا عليه السّلام كذلك، لوحدة نورهما، فلا يجوز تقدم أحد عليه، لأن جميع الخلائق أشياع و أتباع له، و من هنا قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: يا على أنا و أنت أبوا هذه الأمة.

قال الرومى فى شرح قول البوصيرى:

«أحل أمته فى حرز ملّته كالليث حلّ مع الأشبال فى الأجم»

قال: «يقول: و كيف لا؟ و قد أحلّ و أقرّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أمة إجابته فى حرزه الحريز و حصنه الحصين من شريعته الحنيفية الباقية إلى يوم القيامة، و هو ضرغام غابة غاية الكمال من الرجال، و أتباعه كالأولاد لقوله تعالى إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ و لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا من اللّه و المؤمنون منى، و أنا و أنت يا على أبوا هذه الأمة، و ناهيك لقوة دين اللّه دليلا، و لن يجعل اللّه للكافرين على المؤمنين سبيلا» [۱].

فهل يجوز تقدّم أحد عليه و الحال هذه؟!

۶- الدولت‌آبادى ... ص: ۲۹۱

و قال ملك العلماء شهاب‌الدين آبادى- بعد أن أورد حديث النور و ذكر حاصل معناه- ما تعريبه:

«و قد عاد النور مجتمعا مرة أخرى فى رحم فاطمة، لأن الحسن و الحسين من نور اللّه، و لقد كان للمصطفى غير على بنو عمومة، و غير فاطمة بنات، و كان لعلى و فاطمة أولاد غير الحسن و الحسين، إلا أنّهما خصّا بكونهما من نور اللّه

---

[۱] تاج الدرة فى شرح البردة- مخطوط.

يا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جاءَكُمْ بُرْهانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ أَنْزَلْنا إِلَيْكُمْ نُوراً مُبِيناً، فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ اعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَ فَضْلٍ

وَ يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِراطاً مُسْتَقِيماً. إن تمسكتم به لن تضلوا من بعدى، فإن من تمسك بنور اللّه لا يضل أبدا.

و هذه عناية من اللّه و توفيق، يهدى اللّه بنوره من يشاء، و يضرب اللّه الأمثال للناس، فالذين أبعدوا عن هذا النور و ضلوا و لعنوا يسعون فى إطفاء نور اللّه، و يعترضون على فضائلهم يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ ... و لو اجتمع أهل العالم كلهم على إطفاء نور اللّه هذا لما تمكنوا من ذلك ... فإن نسلهم باق إلى يوم القيامة، و يجتمع على حبهم المنورون من الناس بنور الايمان، و أما غيرهم فينكرونهم...

و اعلم أن ذوات هؤلاء مخلوقة من النور، و قد كان هذا النور يظهر فى وجه فاطمة. فى آخر الظهيرية: و لها- أى لفاطمة- كان نور يضىء من وجهها، حتى روى عن عائشة رضى اللّه عنها قالت: أسلك فى سم الخياط فى الليلة المظلمة من نور وجه فاطمة. و فى الدرر: عاد الحسن و الحسين ذات ليلة من عند المصطفى و قد أحاط بهما نورهما. و قد ذكرناه فى الجلوة الأولى من الهداية الثامنة، حتى تعلم أنهم نور اللّه» [۱].

أقول: و فى هذا الكلام من وجوه الدلالة على المطلوب على ضوء حديث النور ما لا يخفى على ذوى البصر و البصيرة، و قد ظهر منه أن الذين ينكرون حديث النور و دلالته هم من الذين يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ...

۷- الهمدانى ... ص: ۲۹۲

و قال العارف الكبير السيد على الهمدانى بشرح قول ابن الفارض:

لها البدر كاس و هى شمس تديرها هلال و كم يبدو إذا مزجت نجم

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۳

قال ما تعريبه: «و يريد الناظم من هذه المعانى إما الأعيان الخارجية و إما الحقائق النفسانية، و على التقدير الأول فإن المراد هى الحقيقة المحمّدية و هى مظهر الأنوار الالهية و وعاء الحقائق الذوقية و المراد من الهلال هو على و هو مدير كؤوس محبة ذى الجلال و مورد المتعطشين إلى مورد الوصال، و قد ورد فى حقه أنا مدينة العلم و على بابها.

و كما أن الهلال لا يختلف و البدر بل هو جزء منه، فكذلك سيد الأولياء بالنسبة إلى سيد الأنبياء، إذ

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا و على من نور واحد.

و قال: على منى و أنا منه.

ثم إن امتزاج أحكام الشريعة المصطفوية بالحقائق المرتضوية هو السبب لظهور مشارب أذواق أعيان الأولياء، و

قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى حقه: أنا و أنت أبوا هذه الأمة

، يشير إلى هذا المعنى، إذ هو منبع أسرار معارف التوحيد و مطلع أنوار معالم التحقيق، و من ينبوع هدايته حصل جميع أهل الكشف و الشهود على درجات الكمال،

قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا المنذر و على الهادى.

و قال لعلى: و بك يا على يهتدى المهتدون.

و إذا انكشف لك هذا السر فاعلم: أن جميع أنوار الحقائق التى حصل عليها الأولياء مقتبس من مشكاة ولاية على، و مع وجود هذا الامام الهادى فإن متابعة غيره من قلة البصيرة».

أقول: و هذا الكلام يدل على المطلوب على ضوء حديث النور من وجوه عديدة كذلك، و هى غير خافية على الفطن النبيه.

۸- السهروردی ... ص: ۲۹۳

و قال الشیخ شهاب الدین أبو حفص عمر بن محمّد السهروردی فی (العوارف) بعد أن ذکر بعض الأحادیث الدالة علی فضیلة التّفقه فی الدین: «و اللّه سبحانه و تعالی جعل الفقه صفة القلب فقال لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها، فلما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۴

فقهوا علموا، و لما علموا عملوا، و لما عملوا عرفوا، و لما عرفوا اهتدوا، فکلّ من کان أفقه کانت نفسه أسرع إجابة و أکثر انقیادا لعالم الدین، و أوفر حظا من نور الیقین، فالعلم جملة موهوبة من اللّه تعالی للقلوب، و المعرفة تمیز تلک الجملة و الهدی وجدان القلوب ذلک، فالمعنی: مثل ما بعثنی اللّه من الهدی و العلم، أخبر أنه وجد القلب النبوی الهدی و العلم، فکان هادیا مهدیا، و علمه صلوات اللّه علیه وراثة معجونة فیه من آدم أبی البشر صلوات اللّه علیه، حیث علم الأسماء سمة الأشیاء فکرمه اللّه تعالی بالعلم فقال عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ یَعْلَمْ، فآدم علیه السّلام بما رکب فیه من العلم و الحکمة صار ذا الفهم و الفطنة و المعرفة و الرأفة و اللطف و الحب و البغض و الفرح و الغم و الرضاء و الرخاء و الغضب و الکیاسة، ثم اقتضاء استعمال کل ذلک، و جعل لقلبه بصیرة و اهتدی الی اللّه بالنور الذی وهب له.

فالنبی علیه السّلام بعث إلی الأمة بالنور الموروث و الموهوب له خاصة، و قیل: لما خاطب اللّه سبحانه السماوات و الأرض یقول لهما ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ، نطق من الأرض و أجاب موضع الکعبة و من السماء ما یحاذیها، و قد قال عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما: أصل طینة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من سرة الأرض بمکة. فقال بعض العلماء: هذا یشعر بأنما أجاب من الأرض ذرة المصطفی محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و من موضع الکعبة دحیت الأرض، فصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو الأصل فی التکوین و الکائنات تبع له، و إلی هذا الاشارة بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین. و فی روایة: بین الروح و الجسد. و قیل: لذلک سمی أمیا، لأن مکة أم القری، و ذرته أم الخلیقة و تربة الشخص مدفنه، فکان یقتضی أن یکون مدفنه بمکة حیث کانت تربته منها، و لکن قیل الماء لما تموج و رمی الزبد إلی النواحی وقت جوهرة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی ما یحاذی تربته بالمدینة، و کان رسول اللّه مکیا مدنیا حنینه إلی مکة و تربته بالمدینة.

فالإشارة فیما ذکرنا من ذرة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو ما قال اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۵

تعالی وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی

ورد فی الحدیث: إن اللّه مسح ظهر آدم و أخرج ذریته منه کهیئة الذرة و استخرج الذر من مسام شعر آدم، فخرج الذر کخروج العرق.

و قیل: کان المسح من بعض الملائکة فأضاف الفعل إلی المسبب، و قیل: معنی القول بأنه مسح أی: أحصی کما یحصی الأرض بالمساحة، و کان ذلک ببطن نعمان- و هو واد بجنب عرفة بین مکة و الطائف- فلما خاطب اللّه الذرة و أجابوا ببلی کتب العهد فی رق أبیض، و أشهد علیه الملائکة و ألقمه الحجر الأسود، و کانت ذرة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هی المجیبة من الأرض، و العلم و الهدی فیه معجونان، فبعث بالعلم و الهدی مورثا له و موهوبا. و قیل: لما بعث اللّه تعالی جبرئیل و میکائیل لیقبضا قبضة من الأرض فأبت حتی بعث اللّه عزرائیل فقبض قبضة من الأرض، و کان إبلیس قد وطئ بقدمیه، فصار بعض الأرض بین قدمه و بعض الأرض موضع أقدامه، فخلقت النفس مما مس قدم إبلیس، فصارت مأوی الشر، و بعضها لم یصل إلیه قدم إبلیس، فمن تلک الأرض تربة أصل الأنبیاء و الأولیاء.

فکانت ذرة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم موضع نظر اللّه سبحانه و تعالی من قبضة عزرائیل، لم یمسها قدم إبلیس فلم یصبه حظ

الجهل، بل صار منزوع الجهل موفّرا حظه من العلم و الهدی، فبعثه اللّه تعالی بالهدی و العلم و انتقل من قلبه إلی القلوب و من نفسه إلی النفوس، فوقعت المناسبة فی أصل طهارة الطینة و وقع التألیف بالتعارف الأول، فکل من کان أقرب منه مناسبة بنسبة طهارة الطینة کان أوفر حظا من قبول ما جاء به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فکانت قلوب الصوفیة أقرب منها مناسبة، فأخذت من العلم حظا وافرا و صارت بواطنهم إخاذات، فعلموا و علموا کالاخاذ التی یسقی منه و یزرع منه، و جمعوا بین فائدة علم الدراسة و علم الوراثة فائدة بإحکام أساس التقوی، فلما ترکت النفوس انجلت مرائی قلوبهم بما صقلها من التقوی، و انجلی فیها صور الأشیاء علی هیآتها و ماهیتها، فبانت لهم الدنیا بقبحها فرفضوها، و ظهرت الآخرة بحسنها فطلبوها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۶

فلما زهدوا فی الدنیا انصبت إلی بواطنهم أقسام العلوم انصبابا و انضاف الی علم الدرایة علم الوراثة».

أقول: فهذه بعض مقامات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی أثر قربه من اللّه تعالی و خلقة نوره من قبل العالم بأسره، و لما کان أمیر المؤمنین علیه السّلام مع النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی جمیع منازله و مقاماته کان جمیع ما ذکر ثابتا فی حقه أیضا، فیکون مثله أفضل جمیع الخلائق و أجلهم و أقدمهم بعده، فهو الخلیفة من بعده علی أمته و هو المطلوب.

۹- أبو نعیم الاصفهانی ... ص: ۲۹۶

قال الحافظ الشهیر و العارف الکبیر أبو نعیم الاصبهانی فی خطبة کتابه (دلائل النبوة) ما نصه:

«أما بعد فقد سألتم ... جمع المنتشر من الروایات فی النبوة و دلائلها و المعجزة و حقائقها، و خصائص المبعوث محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بالسناء الساطع و الشفاء النافع، الذی استضاء به السعداء و استشفی به الشهداء و استوصل دونه البعداء، فاستعنت باللّه و استوفقته، و به الحول و القوة و هو القوی العزیز.

و اعلموا وفقکم اللّه أن الخالق الحکیم أنشأ الخلق مختلفی الصور و الجواهر متفاوتی الأمزجة و البصائر، أجزاؤهم فی الطبیعة و القوة متفاضلة، و أحلامهم فی النظر و الاعتبار متفاوتة، فمن معتدل مزاجه مستغن بصحته عن الأطباء و العقاقیر و متوسط فی الاعتدال یطیبه القلیل من الأبازیر، و ساقط رذیل لا یقیمه العزیز من العناصر، کذلک الأرواح، منها صاف زکی بالحکمة مشغوف، و إلی التعرف و التبصر ملهوف، حریص علی ما استبق إلیه السعداء و منها روح کدر بطیء عن المعارف و البصائر معطوف، و عن الآیات و العبر مصروف، خمیص إلی ما استلذه البعداء. و منها روح متوسط حطّ به عن کمال الصفاء و الزکاء، و نجی به من هلاک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۷

الکدر و العماء.

فلتفاوت الأشباح و الأرواح اختلفت الأقوال و الأحوال، فالمحبو لصافی الأرواح یحن جوهره دائما إلی صفوة الروحانیة الذین هم سکان العلی من السماوات، و الممنو بکدر الأرواح یمیل جوهره دائما إلی مماثلة المسخرة و البهائم من الأنعام المرکبة من الکدر و الظلمات. فإذا اختلفت الأبنیة و الأمزجة فالمجبول علی أعدل الترتیب و أصفی الترکیب من لباب البشر و صباب النشر: من ارتاح للتألّه و الصلاح، و اهتز للتشمّر و الفلاح، مخصوص بالبشارة و النذارة مقصود بالنفث و الإیحاء من الکرام البررة، ممد بالموهبة الالهیة و الأثرة العلویة و یسعد بالقبول منه المتوسط من المقبلین، و یحجب بالنفور عنه و التکبر منه العماة من المدبرین.

فأولئک المقصودون هم الدعاة من الأولیاء و السادة من الرسل و الأنبیاء».

أقول: دل هذا الکلام علی أفضلیة الأنبیاء لکونهم أشرف الخلائق خلقة، و لاختصاصهم بهذه المزایا المذکورة و الفضائل العالیة، و لما کان نور أمیر المؤمنین علیه السّلام متحدا مع نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و کان ذلک النور متقدما فی الخلق علی خلق آدم علیه السّلام، کان علی علیه السّلام- کالنبی- أفضل من جمیع الأنبیاء و سائر الخلیفة، و صاحب تلک المزایا الجلیلة، فعلی أفضل الأمة

الإسلامية بعد النبى، و إذا كان كذلك بطل تقدّم الثلاثة عليه، و هو المطلوب.

ثم قال أبو نعيم:

«فالنبوة هى سفارة العبد بين اللّه و بين ذوى الألباب من خليقته، و لهذا يوصف أبدا بالرسالة و البعثة، و قيل: إن النبوة إزاحة علل ذوى الألباب فيما تقصر عقولهم عنه من مصالح الدارين، و لهذا يوصف دائما بالحجة و الهداية، ليزيح بها عللهم على سبيل الهداية و التثقيف، و معنى النبى هو ذا النبأ و الخبر بأن يكون مخبرا عن اللّه بما خصه به من الوحى، و قيل: إنها مشتقة من النبوة التى هى المكان المرتفع عن الأرض، و هو أن يخص بضرب من الرفعة، فجعل سفيرا بين اللّه و بين خلقه، يعنى بذلك وصفه بالشرف و الرفعة، و من جعل النبوة من الإنباء التى هى الاخبار لم يفرق بين النبوة و الرسالة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۸

و أما معنى الرسول فهو المرسل، فعول على لفظ مفعل، و إرساله أمره إيّاه بإبلاغ الرسالة و الوحى، و معنى الوحى مأخوذ من الوحى و هو العجلة، فلما كان الرسول متعجلا- لما يفهم قيل لذلك التفهم وحى، و له مراتب و وجوه فى القرآن وحى إلى الرسول، و هو أن يخاطبه الملك شفاها أو يلقى ذلك فى روعه و ذلك قوله وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ. يريد بذلك خطابا يلقى فهمه فى قلبه حتى يعيه و يحفظه و ما عداه من غير خطاب، فإنما هو ابتداء إعلام و إلهام و توقيف من غير كلام و لا خطاب كقوله تعالى: وَ أَوْحى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ، وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى و ما فى معناه.

ثم إن هذه النبوة التى هى السفارة لا تتم إلّا بخصائص أربعة يهبها اللّه لهم، كما أن إزاحة علل العقول لا تتم إلّا بالسلامة من آفات أربع يعصم منها، فالسفير السعيد بالمواهب الأربع سليم عن الآفات الأربع، و العاقل السليم من الآفات الأربع ليس بسعيد بالمواهب الأربع. فالمواهب الأربع أولها: الفضيلة النوعية، و ثانيها: الفضيلة الإكرامية، و ثالثها: الإمداد بالهداية، و رابعها:

التثقيف عند الزلة. و الآفات الأربع التى يعصم منها السليم من الأولياء أولها:

الكفر باللّه، و ثانيها التقوّل على اللّه، و ثالثها الفسق فى أوامر اللّه، و رابعها الجهل بأحكام اللّه.

فمعنى الفضيلة النوعية: أن الأحسن فى سير الملوك و الأحمد من حكمهم أنهم لا يرسلون مبلغا عنهم إلّا الأفضل المستقل بأثقال الرسالة، قد ثقّفته خدمته و خرجته أيامه، و العقول تشهد أن مثله يكون مقيضا مرتادا عند المرسل فى الإبلاغ و التأدية عنه، فاللّه الحكيم العزيز لا- يختار للرسالة إلّا المتقدم على المبعوث إليهم المزين بكل المناقب، و لهذا لم يوجد نبىّ قط به عاهة فى بدنه أو اختلاط فى عقله أو دناءة فى نسبه أو رداءة فى خلقه، و إليه يرجع قوله تعالى اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

و معنى الفضيلة الإكرامية: أن الملوك متى أرسلوا رسولا اختاروه للوفادة أيّدوه فى حال الإرسال بلطائف و كرامات و زوائد معاونات، ييّسرون الخطب عليه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۲۹۹

فوق ما كان مكنه منه و خوله فى ماضى خدمته، فاللّه الرءوف الرحيم إذا أثر للابلاغ عنه الأفضل، أمدّه بتقوى قلبه و تشحذ قريحته و تمكنه من الأخلاق الحميدة و العزائم القوية و الحكم المديدة، كما أيد موسى بحل العقدة من لسانه و إشراكه لهارون إياه فى الإرسال. و هو قوله: فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي، و إليه يرجع قوله قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسى

و معنى الإمداد بالهداية: أن الملوك متى ما اختاروا للابلاغ عنهم من علموا منه الكفاية و الاستقلال بما ولوه، فلا يخلونه من كتب منهم إليه تتضمن الرشد و الهداية، علما منهم بأنه مجبول على صيغة الآدميين، فاللّه العلى العظيم متى قلّد عبدا قلائد الرسالة فحكمته تقتضى أن لا- يخليه من مواد الإرشاد، لعلمه أن العلوم المكتسبة لا- تنال إلّا تعريفا و لا تصاب مصالح الكلية إلّا توقيفا، و إليه يرجع قوله:

كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤادَكَ وَ لَوْ لا أَنْ ثَبَّتْناكَ لَقَدْ كِدْتَ.

و معنی التثقیف عنـد الزلـة: ما بعث ملک وافدا یجتلب به الرعیة إلی طاعته، فیری طبعه مائلا فی حال الإبلاغ إلّا زجره عند أدنی هفوة بـأبلغ مزجرة یتفقه بهـا، صیانة لمحله و حفظا لحراسـته و اسـتقامته، علما منه بأن من لم ینبه علی فلتاته أو شک أن تألفه و تعتاده، فاللّه اللطیف بعباده الوافی لأولیائه بالنصر و التأیید لا یعدم وافده وصفیه المرشح لحمل أثقال النبوة التنبیه و لتثقیف، و إلیه یرجع قوله تعالی لنوح فَلا تَسْئَلْنِ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّی أَعِظُکَ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ. و قوله لداود فَاحْکُمْ بَیْنَنا بِالْحَقِّ وَ لا تُشْطِطْ و قوله لسلیمان وَ أَلْقَیْنا عَلی کُرْسِیِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنابَ. و قوله لمحمّد صلّی اللّه علیه و سلّم وَ اسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَهُمْ و لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ. و قوله: وَ إِنْ کانَ کَبُرَ عَلَیْکَ إِعْراضُهُمْ.

الآیة.

فهـذه الخصائص الأربعة لا تنال إلا بالاکتساب و الاجتهاد، لأنها موهبة إلهیة و أثرة علویة، حکمها معلّقة بتدبیر من له الخلق و الأمر، لا یظهرها إلّا فی أخص الأزمنة و أحق الأمکنة عند امتساس الحاجة الکلیة و إطباق الدهماء علی الضلال من البریة، و محلّها أعلی من أن یفوز به العقول الجزویة أو تحصلها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۰

المسـاعی الکسبیـة، و إلیه یرجع قوله وَ مـا کانَ اللَّهُ لِیُطْلِعَکُمْ عَلَی الْغَیْبِ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَجْتَبِی مِنْ رُسُـلِهِ مَنْ یَشاءُ. و قوله إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُکُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَمُنُّ عَلی مَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ و قوله فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ.

أقول: و هـذه الخصـائص الأربعـة الحاصـلة للأنبیاء بسـبب أن خلقتهم أشـرف و أجل من خلقـة الخلائق أجمعین، حاصـلة لسـیدنا أمیر المؤمنین، لأـنه خلق مع أفضل الأنبیاء من نور واحـد، فهو أفضل الخلائق و الأنبیاء عـدا خاتمهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلا یجوز تقدّم أحد علیه.

۱۰- شاه ولی اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۰۰

اشارة

و قال والـد (الـدهلوی) فی (إزالـة الخفا) ما تعریبه: «لقـد خلقت نفوس الأنبیاء علیهم السّـلام القدسـیة فی غایـة الصـفاء و الرفعة، و قد اقتضت الحکمـة الإلهیـة أن ینـالوا النبوة بـذلک الصـفاء و الرفعـة، ففوضت إلیهم رئاسـة العـالم، قـال اللّه تعـالی اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

و فی الأمة قوم خلقت نفوسـهم قریبة من جوهر نفوس الأنبیاء، و هؤلاء فی أصل الفطرة خلفاء الأنبیاء فی الأمم، کالشمس تنعکس فی المرآة و لاـ تنعکس فی التراب و الخشب و الحجر، فإن هؤلاء- و هم خلاصـة الأمـة- یتأثرون بالنفس القدسـیة النبویـة بوجه لا یتأتی لغیرهم، و قلوبهم تشـهد بصـحة ما یسـتفیدونه منها، حتی کأنه قد سبق لهم إدراک ذلک علی وجه الإجمال، ثم جاء کلامه صلّی اللّه علیه و سلّم شارحـا له و مبینـا لاجمـاله، ثم تلی هؤلاـء جماعـات کـل منهـا أدنی من سابقتها بدرجـة حتی تصل النوبـة إلی العوام من المسلمین.

فکمـا أن صـاحب الخلافـة الخاصـة هـو رئیس المسـلمین فی الظـاهر، فکـذلک یجـب أن یکـون رئیسـا لهـم متقـدما علیهم من حیث الاستعدادات الباطنیة کصفاء الباطن و رفعة الشأن، حتی تکن رئاسته الظاهریة مقرونة بالرئاسة الباطنیة»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۱

وجوه دلالة هذا الكلام ... ص: ۳۰۱

و كلام والد (الدهلوى) هذا يوضّح دلالة حديث النور على المطلوب من وجوه:

۱- قوله: «و قد افتضت الحكمة الإلهية أن ينالوا بذلك الصفاء و الرفعة، ففوضت إليهم رئاسة العالم، قال اللّه تعالى: اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ.

أقول: إذا كان الأمر كذلك فإن الامام عليا عليه السّلام كانت له الأهلية الكاملة لأن تفوّض إليه رئاسة العالم- و هى الخلافة العامة و الحكومة التامة- لوجود المقتضى الذى ذكره لذلك، بدليل حديث (النور)، و إذ أنه يفيد كون أمير المؤمنين عليه السّلام أشرف و أفضل من آدم و سائر الأنبياء عليهم السّلام، ما عدا خاتمهم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من حيث الصفاء و الرفعة و غير ذلك لاتحاد نوره مع نوره، مع العلم بأنه أفضل جميع الأنبياء السابقين، فحديث النور من الأدلة الدالة على وجوب تفويض الامامة لعلى عليه السّلام بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و هو المطلوب، فمخالفة (الدهلوى) لأبيه و إنكاره دلالة الحديث على الامامة أمر غريب.

۲- قوله: «و فى الأمة» ... أقول: و بما أن حديث النور يدل بفحواه دلالة قطعية على هذا المعنى، فإن عليا عليه السّلام هو الخليفة بعد الرسول الأعظم لا غيره ممن لا يبلغ هذه الدرجة و لا إلى أقل قليل منها.

۳- قوله: «كالشمس تنعكس» ... ظاهر فى أن خلفاء الرسول يجب أن يكونوا هكذا، لا كالتراب و الخشب و الحجارة التى لا تنعكس فيها أشعة الشمس أبدا.

و لا ريب فى أن عليا هو الذى كان يدانى النبى فى حالاته و صفاته، بل هما واحد (لحديث النور) و غيره بحيث لا يدانيه أحد حتى من الأنبياء و المرسلين، فكيف بأولئك الذين لم تنطبع فى ذواتهم شىء من صفات الرسول، و لم تتمثل فيهم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۲

خصلة من خصاله الحميدة.

۴- قوله: «فإن هؤلاء و هم خلاصة الأمة» ... صريح فى أن الخلفاء لا بدّ و أن يكونوا آخذين من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ما لم يوفق له غيرهم...

و على عليه السّلام قد بلغ هذه الدرجة الرفيعة (لحديث النور) قطعا، فهو الخليفة بلا فصل، و خلافة المتقدّمين عليه باطلة بلا ريب.

۵- قوله: «فكما أن صاحب الخلافة الخاصة»....

أقول: لقد دل (حديث النور) على هذا المعنى أيضا، و دل على اختصاصه بعلى عليه السّلام، فهو رئيس الأمة فى الظاهر و الباطن بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و لا حظّ لغيره من ذلك، فتقدم أحد عليه- حتى لو بلغ ما بلغ من العظمة و الجلال- غير جائز، فما ظنّك بتقدّم من تقدّم عليه؟!.

۱۱- محمّد صدر العالم ... ص: ۳۰۲

و للعلامة محمّد صدر العالم كلام طويل، صريح فى المطلوب، واف بالغرض، نورده بنصّه على طوله:

«أخرج ابن إسحاق و ابن جرير و ابن أبى حاتم و ابن مردويه و أبو نعيم و البيهقى معا فى الدلائل عن على قال: لمّا نزلت هذه الآية على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ دعانى فقال: يا على، إن اللّه أمرنى أن أنذر عشيرتى الأقربين، فضقت بذلك ذرعا و عرفت أنى مهما أبادههم بهذا الأمر أرى منهم ما أكره فصمتّ عليها، حتى جاءنى جبرئيل فقال: يا محمّد إنك إن لم تفعل ما تؤمر به يعذبك ربك. فاصنع لى صاعا من طعام و اجعل عليه رجل شاة و اجعل لنا عسّا من لبن ثم اجمع لى بنى عبد المطلب حتى أكلّمهم و أبلّغ ما أمرت به، ففعلت ما أمرنى به ثم دعوتهم له، و هم يومئذ أربعون رجلا يزيدون أو ينقصونه، فيهم أعمامهم أبو

طالب و حمزة و العباس و أبو لهب، فلما اجتمعوا إليه دعانی بالطعام الذی صنعت لهم فجئت به، فلما وضعته تناول النبی صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۳

و سلّم جذبة من اللحم، فشقّها بأسنانه ثم ألقاها فی نواحی الصحفة ثم قال:

کلوا بسم اللّه، فأکل القوم حتی نهلوا عنه حتی ما نری إلا- آثار أصابعهم، و اللّه إن کان الرجل الواحد منهم لیأکل مثل ما قدمت لجمیعهم. ثم قال: اسق القوم یا علی، فجئتهم بذلک العس فشربوا منه حتی رووا جمیعا، و أیم اللّه إن کان الرجل منهم لیشرب مثله، فلما أراد النبی أن یکلّمهم بدره أبو لهب إلی الکلام فقال: لقد سحرکم صاحبکم و اللّه، فتفرق القوم و لم یکلمهم النبی.

فلما کان الغد قال: یا علی هذا الرجل قد سبقنی إلی ما سمعت من القول، فتفرق القوم قبل أن أکلمهم، فعدلنا بمثل الذی صنعت بالأمس من الطعام و الشراب ثم اجمعهم لی، ففعلت ثم جمعتهم ثم دعانی بالطعام فقرّبته ففعل کما فعل بالأمس، فأکلوا و شربوا حتی نهلوا، ثم تکلّم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا بنی عبد المطلب إنی و اللّه ما أعلم شابا فی العرب جاء قومه بأفضل مما جئتکم به، إنی جئتکم بخیر الدنیا و الآخرة، و قد أمرنی اللّه أن أدعوکم إلیه، فأیّکم یؤازرنی علی أمری هذا؟ قلت- و أنا أحدثهم سنا و أرمصهم عینا و أعظمهم بطنا و أحمشهم ساقا- أنا یا نبی اللّه أکون وزیرک علیه. فأخذ برقبتی فقال: إن هذا أخی و وصیی و خلیفتی فیکم فاسمعوا له و أطیعوا، فقام القوم یضحکون لأبی طالب و یقولون: قد أمرک أن تسمع و تطیع لعلی.

و أخرج ابن جریر عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا بنی عبد المطلب إنی قد جئتکم بخیر الدنیا و الآخرة، و قد أمرنی اللّه أن أدعوا إلیه، فأیّکم یؤازرنی علی هذا الأمر، علی أن یکون أخی و وصیی و خلیفتی فیکم؟ قال:

فأحجم القوم عنها جمیعا و قلت: أنا یا نبی اللّه أکون وزیرک علیه، فأخذ برقبتی ثم قال: هذا أخی و وصیی و خلیفتی فاسمعوا له و أطیعوا.

و أخرج أحمد و ابن جریر و الضیاء عن علی أنه قیل له: کیف ورثت ابن عمک دون عمک؟ فقال: جمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بنی عبد المطلب و هم رهط کلهم یأکل الجذعة و یشرب القربة، فصنع لهم مدّا من طعام و أکلوا حتی شبعوا و بقی الطعام کما هو کأنه لم یمس أو لم یشرب، فقال: یا بنی عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۴

المطلب إنی بعثت إلیکم خاصة و إلی الناس عامة، و قد رأیتم من هذه الآیة ما رأیتم، فأیّکم یبایعنی علی أن یکون أخی و صاحبی و وارثی؟ فلم یقم إلیه أحد، فقمت إلیه و کنت من أصغر القوم، فقال: اجلس. ثم قال ثلاث مرات، کل ذلک أقوم إلیه فیقول لی: اجلس، حتی کان فی الثالثة ضرب بیده علی یدی.

قال: فلذلک ورثت ابن عمی.

تفسیر خطیر أدی إلیه الذوق الصحیح:

اعلم أن الأخوة هی المقارنة الوجودیة أولا- و المشهودیة ثانیا، و الوصایة هی التحقق بما تحقق به الموصی علما و حالا و مقاما و معرفة، و الوزارة تحمل ما تحمله الموزر من الأحمال و الأثقال، و الوراثة تحصیل ما حصّله المورّث لا علی سبیل الکسب بل بالمناسبة الاستعدادیة و الاقتضائیة، و الخلافة هی القیام مقام المستخلف علی سبیل البدلیة.

تحقیق أنیق: اعلم أن للوصایة و الاخوة و غیرهما من الفضائل المذکورة حکمة غامضة و سر عمیق فی الأصل الوجودی، اتضح بالوجدان الصریح و الذوق الصحیح، و هو أن حضرة الوجوب و الالوهیة لما أفضت بفیضها الأقدس صورا معلومة فی حضرة علمه، فأول مفاض فی تلک الحضرة هو العین المحمّدی صلّی اللّه علیه و سلّم و حقیقته الجامعة لجمیع حقائق الممکنات و أعیانها، و لها البرزخیة الکبری بین حضرة الوجوب و الإمکان.

ثم استفاض بالثبوت العلمی بوساطته صلّی اللّه علیه و سلّم مقترنا به العین العلوی الجامع لحقائق الأنبیاء و المرسلین و غیرها، ثم

استفاضت الأعیان الأخر و کذلک لمّا أفاضت هذه الحضرة بفیضها المقدس إفاضة وجودیة خارجیّة فی الحضرة العیانیة، کان السابق بالوجود فی تلک الحضرة الروح المحمّدی و تالیه الروح العلوی.

ثم لما أوجد اللّه الهباء فأول ما ظهرت به حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و روحه قبل سائر الحقائق و الأرواح، و کان الروح العلوی أقرب الأرواح إلیه صلّی اللّه علیه و سلّم، فظهرت مقارنا لظهوره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۵

ثم استعدّت و توجّهت تلک الحقیقة المحمّدیة و الصورة الهبائیة، لانطباق التدلی الأعظم الحق الذی به یهتدی الخلق و إلیه یلجأ، و ذلک التدلی عبارة عن تجل إلهی بحسب جمعیة أسماء فی الاسم الرحیم الهادی، فتجلی الرحیم الهادی بأحدیة جمیع الأسماء فی صورة النور الأعظم و انطبق علی تلک الصورة الهبائیة فتحقق و تجوهر بها، ثم انبسط ذلک النور علی من هو أقرب به صلّی اللّه علیه و سلّم فی ذلک الهباء. ثم و ثم.

و کان أقرب الناس إلیه فی ذلک الهباء علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، و لذا صار جامعا لحقائق الأنبیاء و المرسلین و أسرار المتقدمین و المتأخرین، و کان أخا له صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیا و خلیفة و وارثا و وزیرا و ولیا للمؤمنین و مولی لهم و ممدا لجمیع الأنبیاء و المرسلین و الأولیاء الأولین و الآخرین بمدده صلّی اللّه علیه و سلّم الناشی من ذلک النور الأعظم.

و یؤید ما قلناه

ما أخرجه الامام أحمد فی المناقب عن سلمان الفارسی قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه تعالی قبل أن یخلق آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم قسّم ذلک النور جزءین، فجزء أنا و جزء علی بن أبی طالب.

و یؤیده أیضا

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی کنت مع الأنبیاء سرّا و معی جهرا.

و قال سیّدی و سندی و جدّی المتفرد باللّه الصمد الشیخ أبو الرضا محمّد قدس اللّه سرّه الأمجد فی شرح هذا الحدیث: نعم هو من الأولیاء السابقین و هم الذین یتصرّف تمثل روحهم فی العالم، قبل أن یتعلق الروح بالبدن العنصری تعلق التصرف و التدبیر. فقال: و یؤیده قصة دشت أرزن، و تلک قصة طویلة لم أذکرها مخافة الإطالة، فمن أراد الاطلاع علیها فلیطالع الملفوظات القدسیة الرضائیة التی ألّفتها و رتبتها. و أیضا مؤید للمذکور ما

روی فی کلماته المأثورة رضی اللّه عنه: أنا علی و هو علی أنا بکلّ شیء علیم، أنا الذی مفاتیح الغیب عندی لا یعلمها بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۶

محمّد غیری، أنا قلب اللّه، أنا ید اللّه، أنا جنب اللّه، أنا اللوح المحفوظ، أنا ذو القرنین، أنا النوح الأول، أنا الابراهیم الخلیل، أنا الموسی الکلیم، أنا الأول و الآخر و الظاهر و الباطن، أنا روح الأرواح، أنا روح الأشباح، أنا خازن النبوة، أنا وجه اللّه، أنا ترجمان وحی اللّه.

انتهی.

ثم اعلم أنه کان منشأ التحقیق أنی رأیت فی مبشرة کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قدم فی بلدی و توجّه إلی الحصن السلطانی، فدخل فیه و أصحابه رضی اللّه عنهم کلّ واحد منهم نزل فی دار من له معرفة به و مودة، حتی جاء أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه إلی داری و جلس علی سقف بیتی، فصعدت السقف و قمت وراء ظهره لخدمته، فلبث رضی اللّه عنه قلیلا، ثم قام و قال لی:

انظر إلی السماء، فرأیت فی کبد سماء الحقیقة بدرا کاملا تنور به العالم کمال التنور، فقال رضی اللّه عنه: هذا البدر تمثال الحقیقة

المحمّدیة فإذا البدر انشق بنصفین، نصف بقی علی السماء و کمل بدرا فی آن واحد کأنه ما انشق، و انتقل النصف الثانی فدخل فی صدره رضی اللّه عنه، و کنت انظر إذ کمل بدرا بتدریج قلیل، فقال رضی اللّه عنه: هذا نسبتی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثم قال بالتلطّف التام: و هکذا نسبتک معی فانظر إلی بدری، فرأیت فإذا بدره انشق بشقین قام الشق الواحد فی صدره رضی اللّه عنه و کمل بدرا کأنه ما انشق، و انتقل الشق الثانی فدخل فی صدری، و قال رضی اللّه عنه بالعطوفة التامة: سیکمل شقّک أیضا بدرا و لکن بالتدریج مرة بعد أخری، ثم جاء رضی اللّه عنه و قعد فی حجری فعانقته و شرعت أقول: أنت سیدی و إمامی، أنت حجتی و برهانی، أنت إسلامی و إیمانی، أنت عرفانی و وجدانی، أنت ذاتی و صفاتی، أنت حقیقتی و رسمی، أنت أخلاقی و أسراری، ثم انکشف علی السر الذی حررت، فالحمد للّه حمدا کثیرا خالدا مع خلوده، و الحمد للّه حمدا لا منتهی له دون علمه، و الحمد للّه حمدا لا منتهی له دون مشیته، و الحمد للّه حمدا لا أجر یقابله إلّا رضاه.

و قد صرّح الشیخ الأکبر محیی الدین ابن العربی قدس سره ببعض هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۷

التحقیق، فرأیت أن أذکر کلامه استشهادا، قال الشیخ فی الباب السادس من الفتوحات المکیة: إن اللّه تبارک و تعالی لما أراد بدأ ظهور العالم علی حد ما سبق فی علمه انفصل العالم من تلک الإرادة المقدسة بضرب تجل من تجلیات التنزیه إلی الحقیقة الکلیة، فحدث الهباء و هو بمنزلة طرح البناء الجص لیفتح فیه من الأشکال و الصور ما شاء، و هذا هو أول موجود فی العالم. ثم إنه تعالی تجلی بنوره إلی ذلک الهباء و العالم کله فیه بالقوة، فقبل منه کلّ شیء فی ذلک الهباء علی حسب قربه من النور، کقبول زوایا البیت نور السراج، فعلی حسب قربه من ذلک النور یشتد ضوؤه و قبوله، و لم یکن أحد أقرب إلیه قبولا من حقیقة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، فکان أقرب قبولا من جمیع ما فی ذلک الهباء، فکان صلّی اللّه علیه و سلّم مبدأ ظهور العالم و أول موجود.

قال الشیخ محیی الدین: و کان اقرب الناس إلیه فی ذلک الهباء علی بن أبی طالب إمام العالم بأسره و الجامع لأسرار الأنبیاء أجمعین- انتهی ما فی الیواقیت و الجواهر نقلا من الفتوحات. فاحفظ ذلک التحقیق تجده نافعا معینا فی کشف کلّ فضیلة و منقبة ماضیة و آتیة إن شاء اللّه تعالی، فإنه أصل کل منقبة و اللّه أعلم» [۱].

---

[۱] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۸

[قول الدهلوی بعدم الملازمة بین وحدة النور و الامامة و ردهم ... ص: ۳۰۸]

(قوله):

«لأن کون سیدنا الأمیر شریکا فی النور النبوی لا یستلزم إمامته من بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

أقول:

لیس هذا النفی إلّا مکابرة فاضحة، لأن کون النور العلوی جزء من النور النبوی و مقدما فی الخلق و الإیجاد علی خلق آدم و سائر الأنبیاء علیهم السّلام یثبت الافضلیة له علیه السّلام، و ذلک صریح کلام المحققین من أهل السنة کما عرفت، فتکون أفضلیته من الخلفاء الثلاثة من البدیهیات المسلمة، و هذا کاف لإثبات إمامته علیه السّلام بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و قد دل علی ذلک أیضا کلام والد (الدهلوی) و تصریحات ابن تیمیة و غیرهما من أکابر علماء أهل السنة.

و لیعلم أن تعبیر (الدهلوی) عن هذه الحقیقة بلفظ «الاشتراک» غیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۰۹

واضح، و كأنه يقصد منه التفكيك بين النورين، و أن نوره عليه السّلام أقل من نور النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، لكن الأحاديث دلّت على أن النور الذى خلق أولا قبل كل شىء كان نورا واحدا، و لم يزل كذلك فى الأصلاب و الأرحام حتى انقسم إلى نصفين فى صلب عبد المطلب رضى اللّه عنه، و لفظ «النصف» صريح فى التساوى بين النورين، و أين المناصفة التى وردت فى الأحاديث من المشاركة التى قالها (الدهلوى)؟! فيجب حينئذ حمل الأحاديث التى لم يرد فيها لفظ «النصف» على هذا المعنى، و ما كان منها مشتملا على لفظ «الجزء» لا يأبى الحمل على معنى «النصف»، بل المتبادر من تقسيم الشىء إلى جزءين هو التساوى بينهما.

و بعد، فلو تنزلنا و سلّمنا كون نوره عليه السّلام أقل من نور النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فإنه أيضا مثبت لأفضلية على بعده من جميع الخلائق، فكيف بمن سبق الكفر إسلامه، و كان محروما من ذلك النور؟! (قوله):

«فلا بدّ لمن يدعى ذلك من إثبات الملازمة بين الأمرين و بيانها بحيث لا تقبل المنع».

(أقول):

قد أثبتنا إثباتا لا يشوبه ريب و مذل بتوفيق اللّه ولى الطول و الفضل، أن كون نور الوصى مساويا فى التقدم لنور النبى دليل زاهر على الخلافة بلا فصل، و أن الإنكار و الرد لا يصدر إلّا من باب الهذر و الهزل و من أصحاب السفه و العناد الرذل، فلا يلصق غبار بهذا المطلوب المشرق المنار العلى الأخطار المقبول لدى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۰

أولى الأبصار، و الذى لا ينكره و يجحده إلّا الذين هم ما جاسوا خلال ديار الآثار، و ما تشرفوا قط بملاحظة تصريحات الأساطين الكبار، و ما خاضوا فى غمار بحار تفحص الأسفار.

(قوله):

«و دون ذلك خرط القتاد».

(أقول):

إثبات خرط القتاد دون هذا المرام الصريح السداد، و المراد الواضح الرشاد لا يصدر إلّا ممن خب و أوضع فى مهامه العناد، و نكص و جار و راغ عن الحق الأبلج و حاد، و اضطرب فى مجاهل التعصب و التعسف، و إنما خرط القتاد من خبط خبط العشواء و ركب متن البعاد عن الانتقاد.

(قوله):

«و لا كلام فى قرب نسب حضرة الأمير من النبى».

(أقول):

حمله مفاد حديث النور على مجرد القرب النسبى تعنت لم يسبق إليه، و مع ذلك ففيه اعتراف ضمنى بصحة حديث النور، و ردّ صريح على ما تقدم منه من دعوى بطلان الحديث من أصله

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۱

كما أنه تكذيب لدعوى (ابن الجوزى) و (الكابلى) و (القاضى الهندى) بطلانه و وضعه، و لا يحيق المكر السيء إلّا بأهله.

و فى قوله: لا كلام فى قرب نسب حضرة الأمير من النبى رد على (عمر بن الخطاب)، إذ نفى هذا القرب بإنكاره كون الامام عليه السّلام أخا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

قال ابن قتيبة: «إن أبا بكر أخبر بقوم تخلّفوا عن بيعته عند على، فبعث إليهم عمر بن الخطاب، فجاء فناداهم و هم فى دار على و أبوا أن يخرجوا، فدعا عمر بالحطب فقال: و الذى نفس عمر بيده لتخرجنّ أو لأحرقنّها عليكم على ما فيها. فقيل له: يا أبا حفص إنّ فيها فاطمة. فقال: و إن.

فخرجوا و بـايعوا إلّـا عليـا، فزعم أنه قـال: حلفت أن لا أخرج و لا أضع ثوبی عن عاتقی حتی أجمع القرآن، فوقفت فاطمـة علی بابها، فقالت: لا عهد لی بقوم حضـروا أسوأ محضر منکم، ترکتم جنازة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أیدینا و قطعتم أمرکم بینکم لم تستأمرونا و لم تروا لنا حقا.

فأتی عمر أبا بکر فقال له: ألا تأخـذ هـذا المتخلف عنک بالبیعـة؟ فقال أبو بکر: یا قنفذ- و هو مولی له- اذهب فادع علیا. قال: فذهب فنقذ إلی علی، فقال: ما حاجتک؟ قال: یدعوک خلیفة رسول اللّه. قال علی: لسریع ما کذبتم علی رسول اللّه، فرجع فنقذ فأبلغ الرسالة. قال: فبکی عمر طویلا، فقال عمر الثانیة: ألا تضم هذا المتخلف عنک بالبیعة؟ فقال أبو بکر لقنفذ: عد إلیه فقل:

أمیر المؤمنین یدعوک لتبایع، فجاءه قنفذ فنادی ما أمر به، فرفع علی صوته فقال:

سبحان اللّه لقد ادّعی ما لیس له. فرجع قنفذ فأبلغ الرسالة، قال: فبکی أبو بکر طویلا.

ثم قام عمر فمشـی و معه جماعة حتی أتوا باب فاطمة فدقوا الباب، فلما سـمعت أصواتهم نادت بأعلی صوتها باکیة: یا رسول اللّه ما ذا لقینا بعد أبی من ابن الخطاب و ابن أبی قحافة! فلما سمع القوم صوتها و بکاءها انصرفوا باکین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۲

فکادت قلوبهم تتصدع و أکبادهم تنفطر، و بقی عمر معه قوم.

فأخرجوا علیا و مضوا به إلی أبی بکر فقالوا له: بایع، فقال: إن لم أفعل فمه؟ قالوا: إذا و اللّه الذی لا إله إلّا هو نضـرب عنقک، قال: إذا تقتلون عبـد اللّه و أخـا رسوله. قـال عمر: أمـا عبـد اللّه فنعم و أمـا أخـا رسوله فلاـ و أبو بکر ساکت لا یتکلّم. فقال عمر: أ لا تأمر فیه بأمرک؟ فقال: لا أکرهه علی شیء ما کان فاطمة إلی جنبه.

فلحق علی بقبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یصیح و یبکی و ینادی: یا ابن أم إن القوم استضعفونی و کادوا یقتلوننی» [... ۱].

***_____

[۱] الامامة و السیاسة، کیف کانت بیعة علی بن أبی طالب/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۳

وجوه صحة الاستدلال بالقرب النسبی علی الإمامة بلا فصل ... ص: ۳۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۵

(قوله):

«و إنما الکلام فی استلزام القرب النسبی للامامة بلا فصل».

(أقول):

إن الاسـتدلال بقرب نسب أمیر المؤمنین علیه السّـلام من رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم علی خلافته علیه السّـلام صـحیح بلا ریب و متین فی نهایة المتانة، و الوجوه الدالة علی صحة الاستدلال بهذا الأمر، و المثبتة لبطلان تشکیک (الدهلوی) کثیرة جدا، و هذا بعضها:

۱- أحادیث اصطفاء بنی هاشم ...: ص: ۳۱۵

اشارة

لقد أفادت الأحاديث الكثيرة: إن اللّه تعالى قد اصطفى بنى هاشم من جميع خلقه، فهم أفضل من غيرهم، و لما كان أمير المؤمنين عليه السّلام من بنى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۶

هاشم- بل هو أفضلهم بعد النبى بالإجماع- فهو أفضل من الثلاثة الذين لم يكونوا من بنى هاشم، و مع وجود أفضل بنى هاشم كيف يجوز التقدم عليه؟! و إليك بعض نصوص أحاديث الاصطفاء المشار إليها مع بعض ما يتعلّق بها:

۱-

مسلم عن أبى عمار شداد أنه سمع واثلة بن الأسقع يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: «إن اللّه عز و جل اصطفى كنانة من ولد إسماعيل عليه الصلاة و السّلام، و اصطفى قريش من كنانة، و اصطفى من قريش بنى هاشم، و اصطفانى من بنى هاشم» [۱].

قال النووى بشرحه: «قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اصطفى كنانة إلى آخره.

استدل به أصحابنا على أن غير قريش من العرب ليس بكفء لهم، و لا غير بنى هاشم كفؤ لهم إلّا بنى المطلب، فإنهم هم و بنو هاشم شىء واحد كما صرح به فى الحديث الصحيح، و اللّه أعلم» [۲].

۲-

الترمذى عن واثلة بن الأسقع قال: «قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اصطفى من ولد إبراهيم إسماعيل، و اصطفى من ولد إسماعيل بنى كنانة، و اصطفى من بنى كنانة قريشا، و اصطفى من قريش بنى هاشم، و اصطفانى من بنى هاشم.

قال أبو عيسى: هذا حديث حسن صحيح.

...

عن العباس بن عبد المطلب قال قلت: يا رسول اللّه إن قريشا جلسوا فتذاكروا أحسابهم بينهم، فجعلوا مثلك مثل نخلة فى كبوة من الأرض. فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه خلق الخلق فجعلنى من خير فرقهم، و خير الفريقين، ثم خير القبائل فجعلنى من خير القبيلة، ثم خير البيوت فجعلنى من

---

[۱] صحيح مسلم ۲/ ۲۰۳.

[۲] المنهاج فى شرح مسلم ۱۵/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۷

خير بيوتهم، فأنا خيرهم نفسا و خيرهم بيتا.

هذا حديث حسن» [... ۱].

۳- و أخرج ابن الأثير ما تقدّم عن مسلم و الترمذى و غير ذلك فى فضائل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و مناقبه [... ۲].

۴- و روى الواقدى مكالمة عمرو بن العاص مع قسطنطين و قد جاء فيها:

«و إن اللّه عز و جل اختار لنبينا الأنساب من صلب آدم إلى أن خرج من صلب أبيه عبد اللّه، فجعل خير الناس من ولد إسماعيل، و ألهم اسماعيل أن يتكلّم بالعربية و ترك إسحاق على لسان أبيه، فولد إسماعيل العرب، ثم جعل خير العرب كنانة ثم جعل خير كنانة قريشا، ثم جعل خير قريش بنى هاشم، ثم جعل خير بنى هاشم بنى عبد المطلب، ثم جعل خير بنى عبد المطلب نبينا صلوات اللّه و سلامه عليه فبعثه رسولا و اتخذه نبيا، و هبط عليه جبرئيل بالوحى و قال: طفت المشرق و المغرب فلم أر أفضل منك يا محمّد.

قال: فاقشعرت جلود القدم و خضعت جوارحهم حين ذكرت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رجفت قلوبهم، و دخلت الهيبة قلب قسطنطين حين سمع كلام عمرو و قال له: صدقت فی قولك، كذلك الأنبياء تبعث من كبار بيوت قومها» [۳].

۵-

و روى ابن سعد حديث واثلة بن الأسقع، ثم قال: «أخبرنا أبو ضمرة المدينی، نا أنس بن عياض الليثی، نا جعفر بن محمّد بن على عن أبيه محمّد بن على ابن حسين بن على بن أبی طالب: إن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم قال: قسّم اللّه الأرض نصفين فجعلنی فی خيرهما، ثم قسم النصف على ثلاثة فكنت فی خير ثلث منها، ثم اختار العرب من الناس، ثم اختار قريشا من العرب، ثم اختار بنی

---

[۱] صحيح الترمذی ۵/ ۵۸۳- ۵۸۴.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۳۹۶.

[۳] فتوح الشام ۲/ ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۸

هاشم من قريش، ثم اختار بنی عبد المطلب من بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی عبد المطلب.

...

عن محمّد بن على قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اختار العرب، فاختار منه كنانة أو النضر بن كنانة، ثم اختار منهم قريشا، ثم اختار منهم بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی هاشم.

...

عبد اللّه بن عبيد بن عمير قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه اختار العرب فاختار كنانة من العرب، و اختار قريشا من كنانة، و اختار بنی هاشم من قريش، و اختارنی من بنی هاشم» [۱].

۶- و عقد الحافظ أبو نعيم فی (دلائل النبوة) «الفصل الثانی فی ذكر فضيلته صلّى اللّه عليه و سلّم بطيب مولده و حسبه و نسبه و غير ذلك» فذكر أحاديث كثيرة فی هذا المعنى بالأسانيد المتصلة ... و نحن نذكر بعضها مجردة عن الأسانيد:

...«أخرجت من نكاح و لم أخرج من سفاح من لدن آدم إلى أن ولدنی أبی و أمی، لم يصبنی من سفاح الجاهلية شیء».

...«ألا إن اللّه تعالى خلق خلقه ثم فرقهم فريقين فجعلنی من خيرهم قبيلة، فأنا خيركم بيتا و خيركم نفسا».

...«خير العرب مضر، و خير مضر بنو عبد مناف، و خير بنی عبد مناف بنو هاشم، و خير بنی هاشم بنو عبد المطلب، و اللّه ما افترق فرقتان مذ خلق اللّه آدم إلّا كنت فی خيرهما».

...«إن اللّه تعالى قسّم الخلق قسمين فجعلنی فی خيرهما قسما، ثم جعل القسمين أثلاثا فجعلنی فی خيرها ثلثا ثم جعل الأثلاث قبائل، فجعلنی فی خيرها قبيلة، ثم جعل القبائل بيوتا فجعلنی فی خيرها بيتا فذلك قوله: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ الآية».

---

[۱] الطبقات الكبرى ۱/ ۲۰- ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۱۹

...«فاختار من الخلق بنی آدم، و اختار من بنی آدم العرب، و اختار من العرب مضر، و اختار من مضر قريشا، و اختار من قريش بنی هاشم، ثم اختارنی من بنی هاشم، فأنا خيار إلى خيار»....

۷- و قال القاضی عياض: «و أمّا شرف نسبه و كرم بلده و منشأه فمما لا يحتاج إلى إقامة دليل عليه و لا بيان مشكل و لا خفی منه،

فإنه نخبة بنی هاشم، و أفضل سلالة قریش و صمیمها، و أشرف و أفضل العرب و أعزهم نفرا من قبل أبیه، و من أهل مکة من کرم بلاد اللّه علی اللّه و عباده».

فروی فی هذا الفصل و غیره أحادیث عدیدة، منها حدیث واثلة، و بعض الأحادیث المتقدمة بأسانیده إلی رواتها [۱].

۸- و روی الحافظ الکنجی بسنده حدیث واثلة عن مسلم ثم عن الترمذی ثم قال: «قلت: و معنی قوله اصطفی: اختار، ذکره جماعة من المفسرین فی قوله عز و جل إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ فثبت أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبر- و هو الصادق الصدوق- عن اللّه تبارک و تعالی أنه اصطفی بنی هاشم علی غیرهم من قبائل قریش، و یؤیّد هذا القول

ما أخرجه عبد اللّه بن أحمد بن حنبل زیادة علی ما جمعه والده من مناقب علی ... عن علی بن أبی طالب قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا معشر بنی هاشم و الذی بعثنی بالحق لو أخذت بحلقة باب الجنة ما بدأت إلّا بکم، و لو لم یکن کالشمس ما أدخله فی مصنف والده» [۲].

۹- و ذکر الحافظ محب الدین الطبری بعض هذه الأحادیث تحت عنوان «ذکر اصطفائهم» و «ذکر أنهم خیر الخلق» [۳].

---

[۱] الشفا بتعریف حقوق المصطفی: ۶۲.

[۲] کفایة الطالب: ۴۱۰.

[۳] ذخائر العقبی: ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۰

۱۰- و روی المتقی أحادیث کثیرة فی هذا الباب تقدّم ذکر طائفة منها عن الکتب المختلفة، و مما أورده سوی ما تقدم:

«قال لی جبرئیل: قلبت مشارق الأرض و مغاربها فلم أجد رجلا أفضل من محمّد، و قلبت مشارق الأرض و مغاربها فلم أجد بنی أب أفضل من بنی هاشم.

الحاکم فی الکنی و ابن عساکر عن عائشة» [۱].

«کنت و آدم فی الجنة فی صلبه، و رکب بی السفینة فی صلب أبی نوح، و قذف بی فی النار فی صلب إبراهیم. لم یلتق أبوای قط علی سفاح و لم یزل اللّه ینقلنی من الأصلاب الحسنة إلی الأرحام الطاهرة صفی مهدی، لا یتشعب شعبتان إلّا کنت فی خیرهما» [... ۲].

«ما ولدتنی بغی قط منذ خرجت من صلب آدم، و لم تزل تنازعنی الأمم کابرا عن کابر حتی خرجت من أفضل حیین من العرب: هاشم و زهرة» [۳].

و قد روی هذه الأحادیث و غیرها جماعة آخرون مثل:

* محمّد بن یوسف الزرندی [۴].

* السید علی الهمدانی [۵].

* شهاب الدین القسطلانی [۶].

* ابن حجر المکی بشرح قول البوصیری:

«لم تزل فی ضمائر الکون تختار لک الأمهات و الآباء»

* نور الدین الحلبی حیث قال: «و مما یدل علی شرف هذا النسب أیضا:

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۴۰۹.

[۲] المصدر ۱۱/ ۴۲۷.

[۳] المصدر ۱۱/ ۴۲۷.

[۴] نظم درر السمطین ۵۲.

[۵] المودة فی القربی ینابیع المودة: ۲۴۲.

[۶] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۱

ما جاء عن عمرو بن العاصی ... و جاء بلفظ آخر عن واثلة ... و ما جاء عن جعفر بن محمّد ... و عن ابن عباس ... و عن ابن عمر ...و عن أبی هریرة ... و عن» [... ۱].

کلمات العلماء علی ضوء الأحادیث ... ص: ۳۲۱

ثم إنّ کبار العلماء الأعلام قد صرّحوا بهذا المعنی علی ضوء الأحادیث المذکورة، و إلیک نصوص کلمات جماعة منهم باختصار:

۱- القسطلانی: «ثمّ اعلم أنه علیه الصلاة و السّلام لم یشرکه فی ولادته عن أبویه أخ و لا أخت، لانتهاء صفوتهما إلیه و قصور نسبتهما علیه، لیکون مختصا بنسب جعله اللّه تعالی للنبوة غایة و لتمام الشرف نهایة، و أنت إذا اختبرت حال نسبه الشریف و علمت طهارة مولده تیقنت أنه هو سلالة آباء کرام، فهو صلّی اللّه علیه و سلّم النبی العربی الأبطحی الحرمی الهاشمی القرشی، نخبة بنی هاشم المختار المنتخب من خیر بطون العرب و أعرقها فی النسب و أشرفها فی الحسب، و أنضرها عودا و أطولها عمودا و أطیبها أرومة و أعزها جرثومة، و أفصحها لسانا و أوضحها بیانا و أرجحها میزانا و أصحها ایمانا، و أعزها نفرا و أکرمها معشرا من قبل أبیه و أمه، و من أکرم بلاد اللّه علیه و علی عباده» [۲].

۲- السیوطی: «المقامة السندسیة: لَقَدْ جاءَکُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِکُمْ عَزِیزٌ عَلَیْهِ ما عَنِتُّمْ حَرِیصٌ عَلَیْکُمْ بِالْمُؤْمِنِینَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ نبی سری، قدره علی و برهانه جلی، خیر الخلیفة أما و أبا و أزکاهم حسبا و نسبا، خلق اللّه لأجله الکونین و أقرّ به من کل مؤمن العینین، و جعله نبی الأنبیاء و آدم منجدل فی طینته، و کتب

---

[۱] السیرة الحلبیة ۱/ ۴۳- ۴۴.

[۲] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۲

اسمه علی العرش إعلاما بمزیته عنده و فضیلته، و توسل به آدم فتاب علیه و أخبره أنه لولاه ما خلقه، و ناهیک بها مزیة لدیه:

نبی خص بالتقدیم قدما و آدم بعد فی طین و ماء

کریم بالحبا من راحتیه یجود و فی المحیا بالحیاء

و من خصائصه- فیما ذکر الغزالی و غیره- إن اللّه ملّکه الجنة و أذن له أن یقطع منها من یشاء ما یشاء. و أعظم بذلک منّة.

و خصّه بطهارة النسب تعظیما لشأنه و حفظ آبائه من الدنس تتمیما لبرهانه، و جعل کلّ أصل من أصوله خیر أهل زمانه، کما قال فی حدیث البخاری الذی نقطع بصدوره من فیه: بعثت من خیر قرون بنی آدم قرنا فقرنا حتی کنت من القرن الذی کنت فیه

. و

قال علیه السّلام: أنا أنفسکم نسبا و صهرا و حسبا لم یزل اللّه ینقلنی من الأصلاب الطیبة إلی الأرحام الطاهرة مصفی مهذبا لا تنشعب

شعبتان إلّا كنت فی خيرهما، فأنا خيركم نفسا و خيركم أبا.

و أجدر بقول صاحب البردة أن يكون له فی عرصات القيامة عدة:

و بدا للوجود منك كريم من كريم آباؤه كرماء

نسب تحسب العلا بحلاه قلدتها نجومها الجوزاء

حبذا عقود سودد و فخار أنت فيه اليتيمة العصماء

و ينظم فی سلك هذه الدرر قول أفظ العصر أبی الفضل ابن حجر:

نبی الهدی المختار من آل هاشم فعن فخرهم فليقصر المتطاول

تنقل فی أصلاب قوم تشرفوا به مثل ما للبدر تلك المنازل» [۱]

---

[۱] المقامات ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۳

۳- الحلبی: «و إلی شرف هذا النسب يشير صاحب الهمزية رحمه اللّه تعالی بقوله:

و بدا للوجود منك كريم...

أی: ظهر لهذا العالم منك كريم أی جامع لكل صفة كمال. و هذا علی حد قولهم «لی من فلان صديق حميم»، و ذلك الكريم الذی ظهر وجد من أب كريم سالم من نقص الجاهلية، آباؤه الشامل للأمهات جميعهم كرماء، أی سالمون من نقائص الجاهلية، أی ما يعد فی الإسلام نقصا من أوصاف الجاهلية. و هذا نسب لا أجل منه ... و قد قال الماوردی فی كتاب أعلام النبوة: و إذا اختبرت حال نسبه صلّی اللّه عليه و سلّم و عرفت طهارة مولده صلّی اللّه عليه و سلّم، علمت أنه سلالة آباء كرام ليس فيهم مسترذل، بل كلهم سادة قادة، و شرف النسب و طهارة المولد من شروط النبوة، هذا كلامه. و من كلام عمّه أبی طالب:

إذا اجتمعت يوما قريش لمفخر فعبد مناف سرها و صميمها

و إن حصلت أنساب عبد منافها ففی هاشم أشرافها و قديمها

و إن فخرت يوما فإنّ محمّدا هو المصطفی من سرها و كريمها

بالرفع عطفا علی المصطفی، و سر القوم وسطهم، فأشرف القوم قومه و أشرف القبائل قبيلته و أشرف الأفخاذ فخذه» [۱].

۴- أبو نعيم الاصبهانی (بعد ذكر الأحاديث المتقدمة): «و وجه الدلالة فی هذه الفضيلة: إن النبوة ملك و سياسة عامة، و ذلك قوله تعالی: أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلی ما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ و هو الملك فی ذوی الأحساب و الأخطار من الناس، و كل ما كان خصال فضله أوفر كانت الرعية بالانقياد إليه أسمع و إلی طاعة مطيعة أسرع، و إذا كان فی الملك و فی توابعه نقيصة نقص عدد أتباعه و رعيته

---

[۱] السيرة الحلبية ۱/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۴

...فدل ذلك علی أن الملك لا يجعل إلّا فی أهل الكمال و المهابة، و هاتان الخصلتان لا توجدان فی غير ذوی الأحساب، فجعل اللّه لنبيه محمّد صلّی اللّه عليه و سلّم من الحظوظ أوفرها و من السهام أوفاها و أكثرها، فلذلك قال: فأنا من خيار إلی خيار»....

۵- السيوطی- بعد الأحاديث-: «قال أبو نعيم: وجه الدلالة علی نبوته من هذه الفضيلة أن النبوة ملك و سياسة عامة» [... ۱].

۶- القاضی عياض: «الباب الثانی فی تكميل اللّه تعالی له المحاسن خلقا و خلقا، و قرانه جميع الفضائل الدينية و الدنيوّية فيه نسقا»...

فذکر فیه فوائد جمة فی کلام طویل [۲].

۲- کان الرسول من بنی هاشم فالإمام یکون منهم ... ص: ۳۲۴

ذکر شاه ولی اللّه الدهلوی روایات من قصة السقیفة فی (إزالة الخفا) إلی أن قال: «أما روایة أبی سعید الخدری- قال: لما توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام خطباء الأنصار فجعل الرجل منهم یقول: یا معشر المهاجرین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان إذا استعمل رجلا منکم قرن معه رجلا منا، فنری أن یلی هذا الأمر رجلان أحدهما منکم و الآخر منا. قال: فتتابعت خطباء الأنصار علی ذلک، فقام زید بن ثابت فقال:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان من المهاجرین فإنّ الامام یکون من المهاجرین، و نحن أنصاره کما کنا أنصار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقام أبو بکر فقال: جزاکم اللّه خیرا یا معشر الأنصار و ثبت قائلکم. ثم

---

[۱] الخصائص الکبری ۱/ ۳۹.

[۲] الشفا- ۴۶.

قال: و اللّه لو فعلتم غیر ذلک لما صالحتکم. أخرجه ابن أبی شیبة».

أقول: لقد استدل زید بن ثابت علی لزوم کون الخلیفة من المهاجرین بأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من المهاجرین، و قد قرر أبو بکر هذا الاستدلال و وافقه علیه و تمت البیعة لأبی بکر.

و علی ضوء هذا الاستدلال نقول: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان من بنی هاشم فإن الامام یکون من بنی هاشم، و لما کان علی علیه السّلام أفضلهم بالإجماع و لم یکن أحد من الثلاثة من بنی هاشم فیکون هو الامام و الخلیفة بعد رسول اللّه.

فثبت أن قرب النسب من أدلة الامامة و الخلافة.

۳- خطبة أبی بکر فی السقیفة ... ص: ۳۲۵

لقد خاصم أبو بکر الأنصار فی السقیفة و احتج علیهم فی أمر الخلافة بأنه «لن تعرف العرب هذا الأمر إلا لهذا الحی من قریش، هم أوسط العرب نسبا و دارا» و لقد خصمهم بهذا البیان و تمت البیعة له فی نهایة الأمر فی قصة مفصلة معروفة.

و لا ریب أن علیا أشرف القوم- من المهاجرین و الأنصار- نسبا و دارا، فیجب- بالأولویة- أن لا تعرف العرب هذا الأمر إلّا له، فالقرب النسبی إذا من أقوی الأدلة علی إمامته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

أخرج البخاری فی حدیث طویل عن ابن عباس عن عمر بن الخطاب أنه قال: «ثم إنه بلغنی أن قائلا منکم یقول: و اللّه لو مات عمر بایعت فلانا، فلا یغترّن امرؤ أن یقول إنما کانت بیعة أبی بکر فلتة و تمت، ألا و إنها قد کانت کذلک و لکن اللّه وقی شرها، و لیس فیکم من تقطع الأعناق إلیه مثل أبی بکر، من بایع رجلا من غیر مشورة من المسلمین فلا یبایع هو و لا الذی تابعه تغرة أن

یقتلا.

و إنه کان من خبرنا حین توفی اللّه نبیه أن الأنصار خالفونا و اجتمعوا بأسرهم فی سقیفة بنی ساعدة، و خالف عنا علی و الزبیر و من

معهما، و اجتمع المهاجرون إلى أبى بكر رضى اللّه عنه، فقلت لأبى بكر: يا أبا بكر انطلق بنا إلى إخواننا هؤلاء من الأنصار، فانطلقنا نريدهم فلما دنونا منهم لقينا منهم رجلان صالحان فذكرا ما تمالأ عليه القوم، فقالا: عليكم أن لا تقربوهم، اقضوا أمركم. فقلت: و اللّه لنأتينهم، فانطلقنا حتى أتيناهم فى سقيفة بنى ساعدة، فإذا رجل مزّمل بين ظهرانيهم، فقلت: من هذا؟ قالوا: هذا سعد بن عبادة، فقلت: ما له؟ قالوا: يوعك، فلما جلسنا قليلا تشهد خطيبهم فأثنى على اللّه بما هو أهله. ثم قال: أما بعد فنحن أنصار اللّه و كتيبة الإسلام و أنتم معاشر المهاجرين رهط، و قد دفت دافة من قومكم، فإذا بهم يريدون أن يختزلونا من أصلنا و أن يحضونا من الأمر. فلما سكت أردت أن أتكلم و كنت زوّرت مقالة أعجبتنى أريد أن أقدمها بين يدى أبى بكر و كنت أدارى منه بعض الحد، فلما أردت أن أتكلم قال أبو بكر: على رسلك.

فكرهت أن أغضبه، فتكلم أبو بكر فكان هو أحلم منى و أوقر و اللّه ما ترك من كلمة أعجبتنى فى تزويرى إلّا قال فى بديهته مثلها أو أفضل منها حتى سكت. فقال:

ما ذكرتم فيكم من خير فأنتم له أهل، و لن يعرف هذا الأمر إلّا لهذا الحى من قريش، هم أوسط العرب نسبا و دارا، و قد رضيت لكم أحد هذين الرجلين فبايعوا أيهما شئتم. فأخذ بيدى و بيد أبى عبيدة بن الجراح و هو جالس بيننا فلم أكره مما قال غيرها، كان و اللّه أن أقدّم فتضرب عنقى لا يقربنى ذلك من إثم أحب إلىّ من أن أتأمر على قوم فيهم أبو بكر، أللهم إلّا أن تسول لى نفسى عند الموت شيئا لا أجده الآن.

فقال قائل من الأنصار: أنا جذيلها المحكك و عذيقها المرجب، منا أمير و منكم أمير يا معشر قريش. فكثر اللغط و ارتفعت الأصوات حتى فرقت من الاختلاف، فقلت: ابسط يدك يا أبا بكر، فبسط يده فبايعته و بايعه المهاجرون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۷

ثم بايعته الأنصار. و نزونا على سعد بن عبادة فقال قائل منهم: قتلتم سعد بن عبادة. فقلت: قتل اللّه سعد بن عبادة.

قال عمر: و إنا و اللّه ما وجدنا فى ما حضرنا من أمر أقوى من مبايعة أبى بكر، خشينا إن فارقنا القوم و لم تكن بيعة أن يبايعوا رجلا منهم بعدنا، فإما بايعناهم على ما لا نرضى و إما نخالفهم فيكون فساد، فمن بايع رجلا على غير مشورة من المسلمين فلا يبايع هو و لا الذى تابعه تغرة أن يقتلا» [۱].

و رواه ابن هشام، و ابن جرير الطبرى، و المتقى [۲].

۴- خطبة أبى بكر بلفظ آخر ... ص: ۳۲۷

اشارة

و قد احتج أبو بكر فى خطبته يوم السقيفة على الأنصار بالقرب فى النسب مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حيث قال: «نحن عشيرته و أقاربه و ذوو رحمه، و نحن أهل الخلافة و أوسط الناس أنسابا» فعلى أساس هذا الاستدلال يكون على عليه السّلام- و هو أقرب إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من أبى بكر بلا ريب- هو الأولى و الأحق بالأمر بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

و أما هذه الخطبة فقد رواها جماعة من أئمة الحفاظ.

قال الحافظ محب الدين الطبرى: «و ذكر موسى بن عقبة عن ابن شهاب:

إن أبا بكر يوم السقيفة تشهد و أنصت القوم فقال: بعث اللّه نبيّه بالهدى و دين الحق فدعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى الإسلام، فأخذ اللّه بقلوبنا و نواصينا إلى ما دعا إليه، فكنا معشر المهاجرين أول الناس إسلاما و نحن عشيرته و أقاربه و ذوو رحمه، و

نحن أهل الخلافة و أوسط الناس أنسابا فی العرب، ولدتنا العرب كلها فليس منهم قبيلة إلا لقريش فيها ولادة، و لن تصلح إلّا لرجل من قريش، هم

---

[۱] صحيح البخارى- كتاب الحدود الباب ۳۱.

[۲] سيرة ابن هشام ۲/ ۶۵۷- ۶۶۱، تاريخ الطبرى ۳/ ۲۰۳، كنز العمال ۵/ ۶۴۴- ۶۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۸

أصبح الناس وجوها و أسلطهم ألسنة و أفضلهم قولا. فالناس لقريش تبع، فنحن الأمراء و أنتم الوزراء، و أنتم يا معشر الأنصار إخواننا فی كتاب اللّه و شركاؤنا فی دين اللّه تعالى و التسليم لفضيلة إخوانكم من المهاجرين و أحق الناس ان لا تحسدوهم على خير آتاهم اللّه إياه، و أنا أدعوكم إلى أحد رجلين- ثم ذكر معنى ما قبله فی حديث ابن عباس» [... ۱].

و فی رواية محمّد بن جرير الطبرى: «فخص اللّه المهاجرين الأولين من قومه: بتصديقه و الايمان به و المواساة له و الصبر معه على شدة أذى قومهم لهم و لدينهم، و كل الناس لهم مخالف زار عليهم، فلم يستوحشوا لقلة عددهم و شنف الناس لهم و اجماع قومهم عليهم، فهم أول من عبد اللّه فی الأرض و آمن به و بالرسول، و هم أولياؤه و عشيرته و أحق الناس بهذا الأمر من بعده و لا ينازعهم فی ذلك إلّا ظالم» [... ۲].

و عند ابن خلدون: «نحن أولياء النبی و عشيرته و أحق الناس بأمره و لا ننازع فی ذلك» [... ۳].

تنبيه ... ص: ۳۲۸

و هذا الكلام من أقوى الأدلة على خلافة أمير المؤمنين عليه السّلام بلا فصل، لأن جميع هذه الصفات التی ذكرها أبو بكر و استند إليها و اعترف بها الأنصار فخصموا بها، متوفرة فی على بأتم معانيها و أعلى درجاتها، فهو الواجد لها دون أبی بكر و غيره من المهاجرين، فهو الامام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا سواه.

---

[۱] الرياض النضرة ۱/ ۲۱۳.

[۲] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۳] تاريخ ابن خلدون ۲/ ۸۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۲۹

و أما قوله: «فكنا معشر المهاجرين أول الناس إسلاما» فقد ثبت أن عليا عليه السّلام أول الناس إسلاما، و هذا من خصائصه أيضا، و قد روى ذلك و اعترف به كبار حفاظ أهل السنة، و من ذلك حديث رواه:

الحافظ أبو يعلى أحمد بن على الموصلى.

و الحافظ أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانى.

و الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى.

و الحافظ ابن عساكر الدمشقى.

و أبو الخير الحاكمى.

و الحافظ الكنجى الشافعى.

و السيد شهاب الدين أحمد.

و إبراهيم بن عبد اللّه الوصابى.

و أحمد بن الفضل بن باكثير المكى.

و محمّد صدر العالم.

و هذا نصه عن الحافظ أبى نعيم، فإنه قال:

«حدّثنا إبراهيم بن أحمد بن محمّد بن أبى حصين، ثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمى، ثنا خلف بن خالد العبدى البصرى، ثنا بشر بن ابراهيم الأنصارى، عن ثور بن يزيد عن خالد بن معدان عن معاذ بن جبل قال قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على أخصمك بالنبوة و لا نبوة بعدى، و تخصم الناس بسبع لا يحاجك فيها أحد من قريش: أنت أولهم إيمانا، و أوفاهم بعهد اللّه، و أقومهم بأمر اللّه، و أقسمهم بالسوية، و أعدلهم فى الرعية، و أبصرهم بالقضية، و أعظمهم عند اللّه مزية» [۱].

---

[۱] حلية الأولياء ۱/ ۶۵- ۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۰

۵- احتجاج على على أبى بكر ... ص: ۳۳۰

لقد احتج أمير المؤمنين عليه السّلام على أبى بكر و أتباعه بنفس ما احتج به أبو بكر فى السقيفة فخصم به الأنصار...

روى ذلك ابن قتيبة* المترجم له فى:

تاريخ بغداد ۱۰/ ۱۷۰ و الأنساب- الدينورى، تذكرة الحفاظ ۲/ ۱۸۵ و تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۸۱ و وفيات الأعيان ۱/ ۳۱۴ و مرآة الجنان ۲/ ۱۹۲ و بغية الوعاة ۲۹۱* حيث قال: «إباءة على بن أبى طالب بيعة أبى بكر- ثم إن عليا أتى به أبو بكر و هو يقول: أنا عبد اللّه و أخو رسوله. فقيل له: بايع أبا بكر. فقال: أنا أحق بهذا الأمر منكم، لا أبايعكم و أنتم أولى بالبيعة بى، أخذتم هذا الأمر من الأنصار و احتججتم عليهم بالقرابة من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و تأخذوه منا أهل البيت غصبا. ألستم زعمتم للأنصار أنكم أولى بهذا الأمر منهم لمكان محمّد منكم و أعطوكم المقادة و سلموا إليكم الأمارة؟ فأنا احتج بمثل ما احتججتم على الأنصار، نحن أولى برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حيا و ميتا، فأنصفونا إن كنتم تؤمنون باللّه و تخافون اللّه و إلّا فباءوا بالظلم و أنتم تعلمون.

قال له عمر: إنك لست متروكا حتى تبايع.

فقال له على بن أبى طالب: احلب حلبا لك شطره، أشدد له اليوم يرده عليك غدا، ثم قال: و اللّه يا عمر لا أقبل قولك و لا أبايعه.

فقال له أبو بكر: فإن لم تبايعنى فلا أكرهك.

فقال أبو عبيدة بن الجراح لعلى: يا ابن عم إنك حديث السنّ و هؤلاء مشيخة قومك، ليس لك تجربتهم و معرفتهم بالأمور، و لا أرى أبا بكر إلّا أقوى على هذا الأمر منك و أشد احتمالا و استطلاعا، فسلم هذا الأمر لأبى بكر، فإنك إن تعش و يطل بك بقاء فأنت لهذا الأمر خليق، و حقيق فى فضلك و دينك و علمك و فهمك و سابقتك و نسبك و صهرك.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۱

فقال على: يا معشر المهاجرين! اللّه اللّه، لا تخرجوا سلطان محمّد فى العرب من داره و قعر بيته إلى دوركم و قعور بيوتكم، و تدفعون أهله عن مقامه فى الناس و حقه، فو اللّه يا معشر المهاجرين لنحن أحق الناس به لأنا أهل البيت، و نحن أحق بهذا الأمر منكم ما كان فينا القارى لكتاب اللّه، الفقيه فى دين اللّه العالم بسنة رسول اللّه، المتضلع بأمر الرعية المدفع عنهم الأمور السيئة، القاسم بينهم بالسوية، و اللّه إنها فينا و لا تتبعوا الهوى فتضلوا عن سبيل اللّه و تزدادوا من الحق بعدا.

فقال قیس بن سعد: لو کان هذا الکلام سمعته الأنصار منک یا علی قبل بیعتها أبا بکر ما اختلف علیک اثنان.

قال: و خرج علی یحمل فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی دابة لیلا- علی مجالس الأنصار یسألهم النصرة، فکانوا یقولون: یا بنت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قد مضت بیعتنا لهذا الرجل، و لو أن زوجک و ابن عمک سبق إلینا أبا بکر ما عدلناه به. فیقول علی: أ فکنت أدع رسول اللّه فی بیته لم أدفنه و أخرج أنازع الناس سلطانه. فقالت فاطمة: ما صنع أبو الحسن إلّا ما کان ینبغی له، قد صنعوا ما اللّه حسیبهم و طالبهم به» [۱].

و قد رواه جمال الدین المحدّث- و هو شیخ (الدهلوی) عن جماعة من أصحاب التواریخ [۲].

۶- احتجاج علی یوم الشوری ... ص: ۳۳۱

لقد احتج أمیر المؤمنین علیه السّلام یوم الشوری بأقربیته من رسول اللّه

---

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۱۱. و لا ریب فی أن هذا الکتاب لابن قتیبة، و قد نسبه إلیه جماعة و نقلوا عنه فی کتبهم مثل: إتحاف الوری بأخبار أم القری، و غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام، و العقد الثمین، و الالف باء، و تفسیر شاهی.

[۲] روضة الأحباب.

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لاثبات خلافته عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلم ینکر أحد منهم ما احتج به بل اعترفوا بذلک و سلّموا له...

قال ابن حجر المکی:

«أخرج الدار قطنی: إن علیا یوم الشوری احتج علی أهلها فقال لهم: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد أقرب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الرحم منی، و من جعله صلّی اللّه علیه و سلّم نفسه و أبناءه أبناءه و نساءه نساءه؟ قالوا: اللهم لا- الحدیث» [۱].

و ذکره کمال الدین الجهرمی فی ترجمة الصواعق [۲].

و رواه أیضا الملّا مبارک الهروی.

و من الواضح أنه علیه السّلام أقرب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا من أهل الشوری فحسب بل من جمیع الناس، حتی الأول و الثانی...

و لو لم یصح الاستدلال بالأقربیة لم یستدل بها الامام علیه السّلام، و لاستنکر علیه القوم ذلک الاستدلال و ردّوه.

۷- اعتراف طلحة و الزبیر و المسلمین بأولویته بالخلافة لأجل القرابة ... ص: ۳۳۲

روی المتقی: «عن محمّد بن الحنفیة قال: لما قتل عثمان استخفی علی فی دار لأبی عمرو بن حصین الأنصاری، فاجتمع الناس فدخلوا علیه الدار فتداکّوا علی یده لیبایعوه تداک الإبل الهیم علی حیاضها و قالوا: نبایعک. قال: لا حاجة لی فی ذلک، علیکم بطلحة و الزبیر. قالوا: فانطلق معنا، فخرج علی و أنا معه فی جماعة من الناس، حتی أتینا طلحة بن عبید اللّه فقال له: إن الناس قد اجتمعوا لیبایعونی و لا حاجة لی فی بیعتهم، فأبسط یدک أبایعک علی کتاب اللّه و سنة

---

[۱] الصواعق المحرقة- ۹۳.

[۲] البراهین القاطعة- ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۳

رسوله. فقال له طلحة: أنت أولی بذلک منی و أحق، لسابقتک و قرابتک، و قد اجتمع لک من هؤلاء الناس من قد تفرّق عنی، فقال له علی: أخاف أن تنکث بیعتی و تغدر بی. قال: لا تخافنّ ذلک فو اللّه لا تری من قبلی أبدا شیئا تکره. قال:

اللّه علیک کفیل.

ثم أتی الزبیر بن العوام و نحن معه فقال له مثل ما قال لطلحة، و ردّ علیه مثل الذی ردّ علیه طلحة.

و کان طلحة قد أخذ لقاحا لعثمان و مفاتیح، و کان الناس اجتمعوا علیه لیبایعوه و لم یفعلوا، فضرب الرکبان بخبره إلی عائشة و هی بسرف فقالت: کأنی انظر إلی إصبعه تبایع بخب و غدر.

قال ابن الحنفیّة: لما اجتمع الناس علی علی قالوا له: هذا الرجل قد قتل و لا بد للناس من إمام، و لا نجد لهذا الأمر أحق منک و لا أقدم سابقة و لا أقرب من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رحما منک، قال: لا تفعلوا فإنی وزیرا خیر منی لکم أمیرا. قالوا: و اللّه ما نحن بفاعلین أبدا حتی نبایعک، و تداکوا علی یده، فلما رای ذلک قال: إن بیعتی لا تکون فی خلوة إلّا فی المسجد ظاهرا، و أمر مناديا فنادی المسجد المسجد، فخرج و خرج الناس معه فصعد المنبر فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: حق و باطل و لکل أهل، فلئن کثر الباطل لقدیما فعل و لئن قل الحق فلربما، و لعل ما أدبر شیء فأقبل، و لئن ردّ إلیکم أمرکم لسعدتم، فإنی أخشی أن تکونوا فی فترة و ما علی إلا الجهد، سبق الرجلان و قام الثالث ثلاثة و اثنان لیس معهما سادس: ملک مقرب، و من أخذ اللّه میثاقه، و صدیق نجا، و ساع مجتهد، و طالب یرجو، هلک من ادعی و خاب من افتری، الیمین و الشمال مضلة و الطریق المنهج علیه باقی الکتاب و آثار النبوة، و إن اللّه أدب هذه الأمة بالسوط و السیف، لیس لأحد فیما عندنا هوادة، فاستووا ببیوتکم و أصلحوا ذات بینکم و تعاطوا الحق فیما بینکم، فمن أبرز صفحته معاندا للحق هلک، و التوبة من ورائکم. و أقول قولی هذا و استغفر اللّه لی و لکم، فهو أول خطبة خطبها بعد ما استخلف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۴

اللالکائی» [۱].

فظهر- من کلمات طلحة و الزبیر و سائر المسلمین- أولویة أمیر المؤمنین علیه السّلام بالخلافة، لکونه أقربهم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۸- ذکر النبی القرابة فی أدلة الامامة ... ص: ۳۳۴

قال الحافظ السیوطی: «أخرج الطبرانی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لما أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من غزوة حنین أنزل علیه إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ إلی آخر القصة. قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی بن أبی طالب یا فاطمة بنت محمّد جاء نصر اللّه و الفتح و رأیت الناس یدخلون فی دین اللّه أفواجا، فسبحان ربی و بحمده و استغفره، إنه کان توابا.

و یا علی، إنه یکون بعدی فی المؤمنین الجهاد. قال: علی ما نجاهد المؤمنین الذین یقولون آمنا؟ قال: علی الإحداث فی الدین إذا عملوا بالرأی و لا رأی فی الدین، إنما الدین من الرب أمره و نهیه، قال علی: یا رسول اللّه، أ رأیت إن عرض لنا أمر لم ینزل فیه القرآن و لم یمض فیه سنة منک! قال: تجعلونه شوری بین العابدین من المؤمنین و لا تقضونه برأی خاصة، فلو کنت مستخلفا أحدا لم یکن أحد أحق منک لقدمک فی الإسلام و قرابتک من رسول اللّه و صهرک، و عندک سیدة نساء العالمین، و قبل ذلک من کان من بلاء أبی طالب، و نزل القرآن و أنا حریص أن أراعی فی ذلک» [۲].

فظهر أنه لم یکن أحد أحق بالخلافة من علی علیه السّلام الحائز لهذه الصفات، و منها القرابة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم فالقرابة من الأمور التی تستلزم الامامة و الخلافة، فما ذکره المتعصبون فی إنکار ذلک واضح البطلان.

---

[۱] کنز العمال ۵/ ۷۴۷- ۷۵۰.

[۲] الدر المنثور ۷/ ۴۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۵

۹- یشترط کون النبی و خلیفته من سلالة واحدة ... ص: ۳۳۵

لقد قال شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) ما تعریبه: «قال اللّه عز و جل: قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا قَوْلِی وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً.

أقول ... ثم سأل أیضا أنه یحتاج إلی من یعینه فی أمر الرسالة، و قد عبر عنه هنا ب (الوزیر) و فی موضع آخر ب (ردءا یصدقنی) فطلب بعد ذلک توفر ثلاث صفات فی شخص الوزیر الذی طلبه، فأحدها ما دل علیه قوله (من أهلی) و هذه الصفة إنما لزمت من جهة شئون موسی الخاصة به، إذ لم یوجد أحد یؤازره فی ذلک سواه، و لیست هذه الصفة شرطا مطلقا بقرینة استخلاف موسی یوشع، و الخلافة أعظم من الوزارة.

و یشترط فی الوزیر أن یکون ذا قوة و مروءة و ذا شأن عند أهل الحل و العقد، و یشترط فی الخلیفة أن یکون- مضافا إلی ما تقدم- من عشیرة النبی بحیث یرجعان إلی أب واحد، کی یکون الخلیفة مکرما لدی الأمة، و لذا لم یرسل اللّه عز و جل نبیا إلی بنی إسرائیل إلّا من أنفسهم من أسباط موسی أو غیره.

و لقد جعل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا المعنی شرطا فی خلفائه إذ قال: الأئمة من قریش جریا علی سنة اللّه عز و جل فی أنبیاء بنی إسرائیل» [۱].

أقول: و نحن نتمسک بما ذکره من اشتراط قرابة الخلیفة من النبی و رجوعهما إلی أب واحد، فبالنسبة إلی خلیفة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یشترط أن یکون خلیفته من عشیرته أی من بنی هاشم، و حینئذ تثبت إمامة علی لأنه أفضل بنی

---

[۱] إزالة الخفا ۲/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۶

هاشم بالإجماع.

و ما ذکره من لزوم استمرار سنة اللّه الجاریة یقتضی وجوب عصمة خلفاء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و لزوم النص علیهم من قبله، و کونهم أفضل الناس بعده.

و من الواضح عدم وجود هذه الأمور فی الثلاثة المتقدمین علی علی.

۱۰- کلام الرازی فی مناقب الشافعی ... ص: ۳۳۶

إن للفجر الرازی کلاما طویلا فی ذلک بیان نسب (الشافعی) من جهة آبائه و أمهات أجداده و أمه خاصة، و قد ذکر ذلک من جملة مناقبه التی اختص بها دون و أبی حنیفة و أن ذلک یوجب کمال الأفضلیة ... فقال بعد أن ذکر نسبه من جهة أبیه فی المقام الأول:

«المقام الثانی- و هو بیان أن الشافعی کان هاشمیا من جهة أمهات أجداده ... إن هذا النسب الذی شرحناه یفید الشرف و المنقبة من وجوه:

الأول: إن عبد مناف جد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان له أبناء أربعة: هاشم و هو جدّ رسول اللّه و المطلب و هو جد الشافعی ...و کان هاشم و المطلب متناصرین و عبد شمس و نوفل متناصرین ... فلما حصل بین هاشم و المطلب الأخوة من جهة النسب، و الأخوة أیضا من جهة المحبة و النصرة، بقی ذلک بین الأولاد، فلا جرم کان الشافعی مخصوصا بمزید الاهتمام بنصرة دین محمّد.

الوجه الثانی فی تقریر ما ذکرناه: روی أن هاشم بن عبد مناف تزوج امرأة من بنی النجار بالمدینة، فولدت له شیبة جدّ رسول اللّه ثم توفی هاشم و بقی شیبة مع أمه، فلما ترعرع خرج إلیه مطلب بن عبد مناف فأخذه من أمه و جاء به إلی مکة و هو مردفه علی راحلته، فظنوا أنه عبد ملکه المطلب فلقبوه به فغلب علیه هذا الاسم. ثم إن المطلب عرّفهم أنه ابن أخیه، ثم إنه ربّاه و قام بأمره، فثبت أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۷

المطلب جدّ الشافعی کان ناصرا لهاشم و مربیا لعبد المطلب، فبلغت تلک التربیة إلی حیث اشتهر بکونه عبد المطلب...

ثم إن اللّه تعالی قدّر أن صیّر الشافعی کالناصر لدین محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم و الذاب عنه، و لذلک لقبوا الشافعی- رضی اللّه عنه- فی بغداد بناصر الحدیث، حتی یکون نسبة الأولاد إلی الأولاد کنسبة الأجداد إلی الأجداد.

الوجه الثالث:

روی جبیر بن مطعم: إنه لما قسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سهم ذوی القربی من خیبر علی بنی هاشم و بنی المطلب، مشیت أنا و عثمان ابن عفان قلت: یا رسول اللّه هؤلاء إخوتک بنو هاشم لا تنکر فضلهم، لأن اللّه تعالی جعلک منهم إلّا أنک أعطیت بنی المطلب و ترکتنا، و إنما نحن و هم بمنزل واحد. فقال علیه السّلام: إنهم لم یفارقونا فی جاهلیة و لا إسلام، و انما بنو هاشم و بنو المطلب شیء واحد هکذا، ثم شبّک علیه السّلام بین أصابع یدیه إحداهما فی الأخری.

...و الناس اختلفوا فی تفسیر آل محمّد، فمنهم من فسّره بالنسب، و منهم من فسره بکلّ من کان علی دینه و شرعه، و علی کلا التقدیرین فالشافعی من آل محمّد، فکان داخلا فی قولنا: «اللهم صل علی محمّد و علی آل محمّد». و لما کان هو من آل محمّد و وجب الصلاة علی الآل فوجبت علیه، و لا شک أن مالکا و أبا حنیفة لیسا کذلک، فکان هذا النوع من الشرف حاصلا له و غیر حاصل لسائر المجتهدین، و ذلک یوجب کمال الأفضلیة».

أقول: و جمیع هذه الوجوه التی ذکرها الرازی لاثبات کمال أفضلیة الشافعی من مالک و أبی حنیفة و غیرهما من المجتهدین، تقتضی بالأولویة القطعیة کمال أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام من الثلاثة و غیرهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۳۹

لیس العباس أولی من علی و لا أقرب إلی النبی ... ص: ۳۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۱

(قوله):

«و لو کانت القرابة بمجرّدها تستلزم الامامة لکان العباس أولی بها منه، لکونه عمه و صنو أبیه و العم أقرب من ابن العم شرعا و عرفا».

(أقول):

لا مجال لهذا النقض، بعد وضوح دلالة حديث النور على كمال الأفضلية لأمير المؤمنين عليه السّلام و قبح تقدّم أحد عليه، بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

على أنه نقض بعيد عن الصواب جدا لوجوه:

۱- العباس عم النبى من الأب ... ص: ۳۴۱

إن العباس عم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من الأب، فإن أمه غير

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۲

أم سيدنا عبد اللّه والد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، لكن أم سيدنا أبى طالب و سيدنا عبد اللّه واحدة و هى فاطمة بنت عمرو المخزومية ... فالعباس عم النبى من الأب و على ابن عمه من الأبوين، و كون العم من الأب أولى من ابن العم من الأبوين غير مسلم لا عرفا و لا شرعا.

و أما كون أبى طالب شقيقا لعبد اللّه و أن أمها فاطمة المخزومية فمما لا ريب فيه، قال ابن حجر العسقلانى: «أبو طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصى القرشى الهاشمى، عم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم شقيق أبيه، أمهما فاطمة بنت عمرو بن عائذ المخزومية» [... ۱].

و قال: «العباس بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف القرشى، عم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أبو الفضل، أمه نفيلة بنت حباب بن كلب» [... ۲].

هذا ... و قد قال يوسف الأعور فى الرد على الامامية: «الثالث: إن الحكم لو كان للأقرب لزم الرافضة أن يقولوا: ليس لعلى بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حكم، إذ العباس أقرب منه لكونه عما و على ابن عمه، و كل من أبى بكر و عمر و عثمان أفضل من العباس» [۳].

فردّ عليه نجم الدين خضر بن محمّد بن على الرازى بقوله: «و أما الوجه الثالث: فلأن الحكم إنما هو للأقرب لما ذكرنا، و لا يلزم منه ما ألزمه بجهله و عناده و خروجه عن طريق الحق و انفراده، لأن أمير المؤمنين عليا عليه السّلام ابن عم الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من الأبوين، و العباس عمه من الأب، و ابن العم من الأبوين مقدّم فى الإرث على العم من الأب عند الامامية مطلقا، فكيف يلزمهم أن يقولوا ليس لعلى عليه السّلام بعد النبى حكم يا أبا جهل عوام الناس؟

---

[۱] الاصابة ۴/ ۱۱۵.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۲۷۱.

[۳] رسالة الأعور فى الرد على الامامية- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۳

و تفضيل الجماعة المذكورين على العباس مجرد دعوى بلا نص و لا أساس، و تحكم من الناصبى الأعور ذى التلبيس و الوسواس» [۱].

۲- الأخ أولى من العم ... ص: ۳۴۳

قال شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا): «أخرج الطبرانى فى الصغير من حديث أبى هند يحيى بن عبد اللّه بن حجر بن عبد الجبار بن وائل بن حجر الحضرمى الكوفى بالكوفة فقال: حدّثنا عمى محمّد بن جعفر بن عبد الجبار قال:

حدّثنى سعيد بن عبد الجبار عن أبيه عبد الجبار عن أمه أم يحيى عن وائل حديثا طويلا فى قصة وفوده على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم رجوعه إلى وطنه ثم اعتزاله الناس فى فتنة عثمان ثم قدومه على معاوية، فقال له معاوية:

فما منعك من نصرنا و قد اتّخذك عثمان ثقة و صهرا؟

قلت: إنك قاتلت رجلا هو أحق بعثمان منك.

قال: و كيف يكون أحق بعثمان منى و أنا أقرب إلى عثمان فى النسب؟! قلت: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان آخى بين على و عثمان، فالأخ أولى من ابن العم و لست أقاتل المهاجرين.

قال: أ و لسنا مهاجرين؟

قلت: أ و لسنا قد اعتزلنا كما جميعا»....؟!

و على ضوء ما ذكر هذا الصحابى- حيث زعم أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان قد آخى بين أمير المؤمنين و عثمان- من أن الأخ أولى من ابن العم فيكون أمير المؤمنين عليه السّلام أولى بعثمان من معاوية نقول: إن أمير المؤمنين أولى بالنبى من عمه العباس، لأنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم اختار عليا للاخوة يوم عقد المؤاخاة كما فى الأحاديث الكثيرة.

---

[۱] التوضيح الأنور فى الرد على الأعور- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۴

۳- قوله تعالى وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْض ... ص: ۳۴۴

لقد تمسّك محمّد بن عبد اللّه بن الحسن ابن الامام الحسن بن على عليهما السّلام بقوله تعالى: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ على إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل ... قال الرازى فى تفسير الآية:

«تمسك محمّد بن عبد اللّه بن الحسن بن الحسن بن على بن أبى طالب رضى اللّه عنهم، فى كتابه الى أبى جعفر المنصور بهذه الآية فى أن الامام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هو على بن أبى طالب، فقال: قوله تعالى وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ يدل على ثبوت الأولوية، و ليس فى الآية شىء معين فى ثبوت هذه الأولوية فوجب حمله على الكل إلّا ما خصه الدليل، و حينئذ يندرج فيه الامامة، و لا يجوز أن يقال: إن أبا بكر كان من أولى الأرحام، لما نقل أنه صلّى اللّه عليه و سلّم أعطاه سورة براءة ليبلّغها إلى القوم، ثم بعث عليا خلفه و أمر بأن يكون المبلغ هو على و

قال: لا يؤديها إلّا رجل منى

، و ذلك يدل على إن أبا بكر ما كان منه.

فهذا وجه الاستدلال بهذه الآية. و الجواب- ان صحت هذه الدلالة- كان العباس أولى بالامامة، لأنه كان أقرب إلى رسول اللّه من على، و بهذا الوجه أجاب أبو جعفر المنصور عنه» [۱].

أقول: و على أهل السنة التسليم بهذا الاستدلال، لأنهم يدّعون التمسك بأهل البيت و متابعتهم، قائلين بأن المراد من «أهل البيت» فى حديث الثقلين و غيره هو الأعم من الأئمة الاثنى عشر و أبنائهم، كما يظهر صريحا من كلام الكابلى فى (الصواقع) و كلام (الدهلوى) فى الباب الرابع، و جواب حديث الثقلين و غيرهما

[۱] تفسير الرازى ۱۵/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۵

من المقامات، فلا يجوز لهم- و الحال هذه- الاعراض عن هذا الاستدلال، بل يجب عليهم الجواب عما ذكره الرازى فى إبطاله.

هذا، و قد ذكر أبو العباس المبرد و ابن الأثير و ابن خلدون نص كتاب محمّد ابن عبد اللّه المذكور و كتاب أبى جعفر المنصور إليه [۱...] و قد ذكرناهما فى مجلد حديث (الغدير).

۴- أولوية على على لسان العباس ... ص: ۳۴۵

لقد كان العباس من القائلين بخلافة أمير المؤمنين، فإنه الذى قال له بعد وفاة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «أمدد يدك أبايعك».

و هذا صريح فى اعتقاده بأن عليا عليه السّلام هو الأولى بها من نفسه و غيره...

و كلام العباس هذا فى غاية الشهرة، بل ذكره جماعة من متكلّمى أهل السنة فى مقام الرد على الامامية ... قال الفضل بن روزبهان فى ردّ العلّامة: «مذهب أهل السنة و الجماعة أن الامام بالحق بعد رسول اللّه أبو بكر الصديق، و عند الشيعة على المرتضى كرم اللّه وجهه و رضى اللّه عنه. و دليل أهل السنة وجهان:

الأول: إن طريق ثبوت الامامة إما النص أو الإجماع بالبيعة، أمّا النص فلم يوجد لما ذكرنا و لما سنذكر و نفصّل بعد هذا ان شاء اللّه تعالى، أما الإجماع فلم يوجد فى غير أبى بكر اتفاقا من الأمة.

الوجه الثانى: إن الإجماع منعقد على حقية إمامة أحد الثلاثة أبى بكر و عباس و على، ثم إنهما لم ينازعا أبا بكر، و لو لم يكن على الحق لنازعاه كما نازع على معاوية، لأن العادة تقضى بالمنازعة فى مثل ذلك، و لأن ترك المنازعة مع الإمكان مخل بالعصمة، إذ هو معصية كبيرة يوجب انثلام العصمة و أنتم توجبونها فى الامام

[۱] الكامل للمبرد ۲/ ۳۸۳- ۳۹۱، الكامل فى التاريخ ۵/ ۵۳۶، تاريخ ابن خلدون المجلد الثالث ۴۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۶

و تجعلونها شرطا لصحة إمامته.

فان قيل: لا نسلّم الإمكان أى إمكان منازعتهما أبا بكر.

قلنا: قد ذهبتم و سلّمتم أن عليا كان أشجع الناس من أبى بكر و أصلب منه فى الدين، و أكثر منه قبيلة و أعوانا و أشرف منه نسبا و أتم منه حسبا، و النص الذى تدّعونه لا شك أنه كان بمرأى من الناس و بمسمع منهم، و الأنصار لم يكونوا يرجحون أبا بكر على على، و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ذكر فى آخر عمره على المنبر و قال: إن الأنصار كرشى و عيبتى و هم كانوا الجند الغالب و العسكر، و كان ينبغى أن النبى أوصى الأنصار بإمداد على فى أمر الخلافة، و أن يحاربوا من يخالف نصه فى خلافة على.

ثم إن فاطمة عليها السّلام- مع علوّ منصبها- زوجته، و الحسن و الحسين عليهما السّلام مع كونهما سبطى رسول اللّه ولداه، و العباس مع علوّ منصبه عمّه و معه، فإنه روى أنه قال لعلى: أمدد يدك أبايعك حتى يقول الناس بايع عم رسول اللّه ابن عمه فلا يختلف فيك اثنان، و الزبير مع شجاعته كان معه»....

و ممن ذكر ذلك فى إثبات إمامة أبى بكر و الرد على الامامية القاضى ناصر الدين البيضاوى فى (طوالع الأنوار) و شمس الدين الاصفهانى فى شرحه.

و قال ابن قتيبة: «و كان العباس بن عبد المطلب لقى على بن أبى طالب فقال له: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقبض فاسأله، فإن كان الأمر لنا بيّنه و ان كان لغيرنا أوصى بنا خيرا، فلما قبض رسول اللّه قال العباس لعلى بن أبى طالب:

أبسط يدك أبايعك فيقال: عمّ رسول اللّه بايع ابن عمر رسول اللّه و يبايعك أهل بيتك، و إن كان هذا الأمر إذا كان لم يؤخر، فقال له على: و من يطلب هذا الأمر غيرنا؟ و قد كان العباس لقى أبا بكر فقال: هل أوصاك رسول اللّه بشىء؟ فقال:

لا. فلقى العباس عمر فقال له مثله فقال عمر: لا. فعند ذلك قال العباس لعلى:

أبسط يدك أبايعك و يبايعك أهل بيتك» [۱].

---

[۱] الامامة و السياسة ۱/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۷

۵- اعتذار العباس عن قبول وصيّة النبى ... ص: ۳۴۷

روى السيد على الهمدانى فى (مودّة القربى): «عن أبى حمزة الثمالى رضى اللّه عنه عن أبى جعفر الباقر عن آبائه عليهم السّلام قال: لمّا مرض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مرضه الذى قبض فيه، كان رأسه فى حجر على، و العباس يذب عنه، و البيت غاص بالمهاجرين و الأنصار، فقال عليه السّلام: يا عم أتقبل وصيتى و تنجز عداتى؟ فخنق عليا العبرة و ما استطاع أن يجيبه، فأعادها عليه، فقال على: بأبى أنت و أمى نعم. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت أخى و وصيى و وزيرى و خليفتى.

ثم قال: يا بلال هلم سيف رسول اللّه ذا الفقار، فجاء به بلال فوضع بين يدى رسول اللّه ثم قال: يا بلال هلمّ مغفر رسول اللّه ذا النجدين فجاء به فوضعه، ثم قال: يا بلال هلم درع رسول اللّه ذات الفصول فجاء بها، ثم قال:

يا بلال هلم فرس رسول اللّه المرتجز فأتى به فأوثقه، ثم قال: هلم ناقة رسول اللّه العضباء فجاء بها فأوثقها، ثم قال: يا بلال هلم بردة رسول اللّه السحاب فجاء بها فوضعها ثم قال: يا بلال هلم قضيب رسول اللّه الممشوق فجاء به فوضعه.

فلم يزل يدعو بشىء بعد شىء حتى العصابة التى كان يعصب بها بطنه فى الحرب، ثم نزع الخاتم فدفعه الى على، ثم قال:

يا على اذهب بها أجمع فاستودعها بيتك بشهادة المهاجرين و الأنصار، ليس لأحد أن ينازعك فيها بعدى، فانطلق أمير المؤمنين حتى وضعها فى منزله ثم رجع».

أقول: من هذا الحديث يعلم أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان بصدد الإعلان عن عدم استحقاق العباس الخلافة، فسأله أولا عن قبول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۸

الوصية، فلمّا علم العباس عدم استحقاقه اعتذر عن ذلك، ثم إن النبى جعل عليا وصيه، و نص على أنه وزيره و خليفته من بعده، و هذا النص الجلى و المحفوف بالقرائن القطعية لا يدع مجالا لأن يتوهم أحد خلافة العباس أبدا.

۶- حديث يوم الدار ... ص: ۳۴۸

و من الأدلة على أن أمير المؤمنين عليه السّلام وارث النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حديث يوم الدار، حيث نصّ فيه على ذلك بصراحة، و قد استدل به على عليه السّلام فى جواب من سأله: لم ورثت ابن عمك دون عمك؟

قال ولی اللّه الدهلوی «فی کتاب الخصائص عن ربیعة بن ناجد: إن رجلا قال لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: لم ورثت ابن عمک دون عمک؟ قال: جمع رسول اللّه- أو قال: دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بنی عبد المطلب فصنع لهم مدّا من طعام، فأکلوا حتی شبعوا و بقی الطعام کما هو کأن لم یمس، ثم دعا بغمرة فشربوا حتی رووا و بقی الشراب کأن لم یمس و لم یشرب، فقال: یا بنی عبد المطلب، إنی بعثت إلیکم خاصة و إلی الناس عامة، و قد رأیتم من هذه الآیة ما رأیتم، و أیّکم یبایعنی علی أن یکون أخی و صاحبی و وارثی؟ فلم یقم إلیه أحد، فقمت إلیه و کنت أصغر القوم [سنا]. قال: اجلس، ثم قال ثلاث مرات کل ذلک أقوم إلیه، فیقول: اجلس، حتی کان فی الثالثة ضرب بیده علی. ثم قال فبذلک ورثت ابن عمی دون عمی»

۷- الإجماع علی عدم خلافة العباس ... ص: ۳۴۸

لقد قام الإجماع المحقق من الشیعة و غیرهم علی عدم خلافة العباس، فاحتمال کونه أولی بها من علی واضح البطلان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۴۹

۸- الخلافة فی المهاجرین ... ص: ۳۴۹

إن من لوازم الخلافة کون الخلیفة من المهاجرین الأولین، و من الواضح أن العباس لیس من المهاجرین الأولین، بل إنه هاجر قبل الفتح بقلیل ... قال الحافظ ابن حجر بترجمته: «و کان إلیه فی الجاهلیة السقایة و العمارة و حضر بیعة العقبة مع الأنصار قبل أن یسلم، و شهد بدرا مع المشرکین فأسر، فافتدی نفسه و افتدی ابن أخیه عقیل بن أبی طالب فرجع الی مکة فیقال: إنه أسلم و کتم من قومه ذلک، و صار یکتب إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالأخبار، ثم هاجر قبل الفتح بقلیل و شهد الفتح و ثبت یوم حنین» [۱].

و أما أن کون الخلیفة من المهاجرین الأولین فهو أمر مسلّم، و قد صرح به شاه ولی اللّه فی (إزالة الخفا).

۹- لزوم کون الخلیفة ممّن بایع تحت الشجرة ... ص: ۳۴۹

و قد ذکر شاه ولی اللّه الدهلوی کذلک لزوم کون الخلیفة ممن حضر غزوة الحدیبیة، و ممن حضر نزول سورة النور، و ممن شهد المشاهد العظیمة کغزوة بدر و غیرها، و قد استفاد هذه الشروط من الأدلة من القرآن و السنة...

و من المعلوم أن العباس لم یشهد بدرا و غیرها مما ذکر، لأنه هاجر قبل الفتح بقلیل- کما تقدم عن ابن حجر- و قد وقعت غزوة بدر فی السنة الثانیة من الهجرة [۲] و فتح مکة فی السنة الثامنة، بل تقدّم أن العباس من أساری بدر.

---

[۱] الاصابة ۲/ ۲۷۱.

[۲] تاریخ الخمیس ۱/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۰

و أما عدم شهوده غزوة الحدیبیة فلأن هذه الغزوة وقعت فیما وقع فی السنة السادسة من الهجرة [۱].

و أما عدم کونه ممن حضر نزول سورة النور فلأن هذه السورة فیما زعم أهل السنة نزلت فی قصة إفک عائشة، و هذه القصة من وقائع السنة الخامسة [۲]

۱۰- لا تجوز الخلافة للطلقاء ... ص: ۳۵۰

إن الخلافة لا تكون للطلقاء، و لا ريب فی أن العباس من الطلقاء.

أما الأمر الأول فقد جاء فی (إزالة الخفا) قال عبد الرحمن الأشعری فقيه الشام لأبی هريرة و أبی الدرداء فی سعيهما لأن يجعل علی عليه السّلام الخلافة شوری بين المسلمين:

«عجبا منكما: كيف جاز عليكما ما جئتما به! تدعوان عليا أن يجعلها شوری!. و قد علمتما أنه قد بايعه المهاجرون و الأنصار و أهل الحجاز و العراق، و أن من رضيه خير ممن كرهه و من بايعه خير ممّن لم يبايعه! و أیّ مدخل لمعاوية فی الشوری و هو من الطلقاء الذين لا يجوز لهم الخلافة، و هو و أبوه رؤس الأحزاب! فندما علی مسيرهما و تابا بين يديه، أخرجه أبو عمرو فی الاستيعاب».

و أما الأمر الثانی: فقد علم من عبارة الحافظ العسقلانی السالفة الذكر، و قال الديار بكری فی ذكر غزوة بدر بعد ذكر أسماء أسارى بدر عن ابن إسحاق:

«أقول: و من جملة أسارى بدر: عباس بن عبد المطلب و لم يذكر فيما ذكره» [۳].

---

[۱] المصدر ۲/ ۱۶.

[۲] المصدر ۱/ ۴۷۵.

[۳] تاريخ الخميس ۱/ ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۱

(أقول):

و هذا الفصل من البحث حول (دلالة حديث النور) فی نفس الوقت الذی يعد من الفصول الأساسية فی بحوث قسم (حديث النور)، و يفند مزاعم (الدهلوی) هذه المزاعم التی أخذها- كغيرها من الأباطيل من بعض من تقدمه كالكابلی و ابن روزبهان و أمثالهما.

فی نفس هذا الوقت ... يبطل هذا الفصل شبهة فی باب الامامة قد أثارها بعض المنتسبين إلی العلم، تزلّفا إلی حكّام بنی العباس، بالاضافة إلی جعل المناقب و الفضائل المختلفة للعباس و أبنائه و أحفاده ... فباعوا آخرتهم بدنيا غيرهم...

و تبعهم علی ذلك بعض الكتاب و الشعراء...

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ.

و (الدهلوی) و أمثاله الذين يتشبّثون بكل حشيش فی مقابلة أهل الحق، إنما يذكرون هذه الشبهة لغرض الوقوف أمام الحق بغضا له و عنادا ... و إلّا...

فإنهم يعلمون ببطلانها أحسن من غيرهم.

و باختصار: إنها شبهة مردودة بإجماع المسلمين ... و التشبث بها باطل بإجماعهم كذلك ... و اللّه العاصم.

***

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۳

وجوه تفنيد النقض بأولوية الحسنين بالإمامة من علی بعد النبی ... ص: ۳۵۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۵

(قوله):

«و لو قیل إن العباس إنما حرم منها لعدم نیله شیئا من نور عبد المطلب، لانتقاله منه إلی عبد اللّه و أبی طالب دون غیرهما من أبنائه».

(أقول):

صریح هذا الکلام أن الأقربیة فی النسب أمر آخر وراء الاشتراک فی النور، فالعجب أنه مع علمه بهذا المعنی کیف جعل مورد البحث فیما سبق القرب فی النسب فحسب؟! (قوله):

«قلنا: إن کانت الامامیة منوطة بشدة النور و کثرته، فإن الحسنین أولی و أقدم من علی بالامامة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لاجتماع نوری عبد اللّه و أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۶

طالب فیهما، بینما لم ینتقل إلی علی سوی نور أبیه أبی طالب.

کما أن من المعلوم أن نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أقوی من نور علی، و هما مجتمعان فی الحسنین».

(أقول):

هذا النقض مردود بوجوه:

۱- الأفضلیة مدار الامامة ... ص: ۳۵۶

إن مدار الامامة هی الافضلیة و حدیث النور یدل علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام، فهو الامام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا کلام.

۲- لم ینتقل إلی الحسنین نور النبی ... ص: ۳۵۶

لمّا کان نور الحسنین علیهما السّلام من نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فمن الواضح أنه لم ینتقل إلیهما جمیع نوره و إلّا لزم خلوه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من النور و بطلان اللازم من القطعیات، و حینئذ لا یکون نورهما أقوی من نور علی علیه السّلام.

۳- فی کلّ منهما ربع أصل النور ... ص: ۳۵۶

و لو سلمنا انتقال جمیع النور من النبی إلیهما کان ذلک بمعنی انقسامه إلیهما، فیکون فی کل منهما نور النبی و ربع أصل النور أو یزید الحسن علی أخیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۷

قلیلا- لکن النور المنتقل إلی أمیر المؤمنین یساوی نور النبی، فهو نصف أصل النور، فلا یساوی نور کل واحد منهما نور علی فکیف یکون أقوی؟!

۴- من کان نوره أقوی فهو الأفضل ... ص: ۳۵۷

ظاهر عبارة (الدهلوی) أن من کان أفضل کان نوره أقوی، و هذا یستلزم الأفضلیة، فإذا کان نور الحسنین أقوی من نور والدهما لزم أن یکونا أفضل منه، و اللازم باطل بالإجماع و الأخبار، فالملزوم مثله.

۵- استلزام کون نور فاطمة أقوی من نور علی ... ص: ۳۵۷

لو کان نور الحسنین أقوی من نور أمیر المؤمنین کان نور فاطمة علیها السّلام أقوی من نوره بالأولویة، إذ بواسطتها انتقل نور النبی إلیهما، فکان ینبغی إلزام الامامیة بأولویتها بالامامة قبل الإلزام بأولویتهما بها.

فإن قال: فقد الذکورة یمنع إمامتها فلم أذکر ذلک.

فإنا نقول: فلما لم تمنع مفضولیة الحسنین الثابتة بالإجماع من الفریقین عن دعوی أولویتهما بالامامة؟!

۶- علی أفضل الخلائق بعد النبی ... ص: ۳۵۷

لقد علم من الأدلة المذکورة فی غضون الکتاب أن تقدّم نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان سبب أفضلیته من جمیع الأنبیاء و المرسلین و الخلائق أجمعین، و لمّا کان نور أمیر المؤمنین علیه السّلام متحدا مع نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان هذا الاتحاد و الاقتراب سببا لأفضلیته من جمیع من ذکر کذلک، فهو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۸

افضل من الحسنین، فکون نورهما أقوی من نوره محال.

۷- خلق علی من النور الإلهی ... ص: ۳۵۸

إن أراد (الدهلوی) إثبات خلق الحسنین من نور النبی، فلما ذا ینکر خلق علی من النور؟! بل إن خلقهما من نوره دلیل باهر علی خلق علی من النور الإلهی، و إلّا لزم تفضیلهما علیه و هو خلاف ما أجمع علیه المسلمون.

و لو قیل: إنه ذکر خلق الحسنین من نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لیلزم به الامامیة.

قلنا: فکان علیه حینئذ ذکر روایة من طرقهم متضمنة لهذا المعنی بحیث یتفرع علی ذلک توهم کون نورهما أقوی من نوره، و الحال إن روایات الامامیة الواردة فی هذا الشأن- و التی تقدّم فی الکتاب ذکر بعضها- تدل بصراحة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السّلام، و أنه لم یکن نورهما أقوی من نوره أبدا.

۸- ما المراد من کثرة النور ...؟ ص: ۳۵۸

إن کان المراد من کثرة النور زیادته فی الکم و الکیف فإن هذا عین القوة و الشدة و لا وجه للتفریق بینهما، و إن کان المراد أن فی علی علیه السّلام نورا واحدا و هو النور العلوی و فی الحسنین نورین أحدهما النور النبوی و الآخر النور العلوی، فإنه و إن کان هذان

النوران أقل من النور العلوی کما و کیفا لکن هذا لیس کثرة فی الحقیقة، و لا یجعل عاقل هذه الکثرة ملاکا للأفضلیة و الأولویة بالامامة، لأنّها کثرة اعتباریة مثل کثرة الأجزاء بالنسبة إلی الکلّ.

۹- لزوم کون نورهما أکثر من نور النبی ... ص: ۳۵۸

إنه لو صحّ هذا التوهم لزم أن یکون نور الحسنین علیهما السّلام أکثر من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۵۹

نور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ قد یقال- بناء علی ما ذکر (الدهلوی) إنهما کانا یجمعان بین النور النبوی و النور العلوی، فیکون نورهما أکثر من النور النبوی، لأنه لما انقسم النور إلی النبی و علی لم یکن للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نصیب من نور علی علیه السّلام، لکن نور علی قد انتقل إلی الحسنین کذلک، فیکون نورهما أکثر من النور النبوی، و لا یقول بذلک أحد من أهل الإسلام و إن کان یلتزم به (الدهلوی) لابطال دلیل أهل الحق الکرام.

۱۰- ما الدلیل علی جمع الحسنین بین النورین ...؟ ص: ۳۵۹

إنه ما الدلیل الدال علی جمع الحسنین بین النور النبوی و النور العلوی؟ إن کان الدلیل تحقیقیا فیرد علیه أنه و بعض أسلافه کذبوا حدیث النور، و إن کان الدلیل إلزامیا فلا ریب فی دلالة أخبار الامامیة علی أن نورهما کان أنقص من نور أمیر المؤمنین علیه السّلام، فلا یکون نور کل واحد منهما مساویا لنوره فضلا عن أن یکون أکثر منه.

بل إن أحادیث أهل السنة تدل أیضا علی أنه أفضل منهما، و من ذلک حدیث الأشباح الخمسة المذکور فی محلّه من الکتاب.

فلینظر أهل العلم و لینصف المنصفون ... فیما نقول و یقولون...

إنهم یرمون (حدیث النور) بالوضع و یدّعون الإجماع منهم علی ذلک...

و نحن ننقله عن أهم کتبهم و بروایة مشاهیر أئمتهم...

ثم یضعون حدیثا فی مقابلته...

و نحن نثبت بالأدلة القاطعة وضعه...

ثم ینکرون دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام بلا فصل ... و قد ذکرنا جملة من وجوه دلالته علی المطلوب...

ثم یرومون نقض دلالته ببعض التمویهات ... و قد أوهنّاها بما لا مزید علیه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۰

فلما ذا هذا التمادی فی الباطل و الإصرار علی الضلالة...؟!

و لما ذا هذا السعی فی کتمان الحق و الیقین...؟!

فلینظر أهل العلم فیما نقوله و یقولون، و لینصف المنصفون...

و الحمد للّه علی ما مزّقنا شمل الباطل کلّ ممزّق، و فرقنا جماع الإثم کلّ مفرق، و قصمنا ظهور المبطلین، و فصمنا عری تشکیکات المدغلین، و أتبرنا مجادلات المعاندین، فانمحت مراسم مموّهاتهم و تسویلاتهم بنقوشها، و أصبحت بیوت تلفیقاتهم خاویة علی عروشها، و نحن نقول: الحمد للّه رب العالمین و صلی اللّه علی محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

***

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۱

ملحق سند حدیث النور ... ص: ۳۶۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۳

إن التتبع فی الأسانید و مصادر الحدیث و کتب الفضائل یفید أن رواة (حدیث النور) بألفاظه المختلفة من مشاهیر الأئمة و الحفاظ و أعلام الرجال و المحدثین، أکثر من العدد المذکور فی الکتاب بکثیر، لکن السیّد مؤلف العبقات قدّس اللّه روحه لم یکن بصدد استقصائهم و ذکر جمیعهم، فرأینا أن نلحق بتلک القائمة بعض الأسماء الأخری التی وقفنا علیها فی خلال العمل فی الکتاب و مراجعة المصادر إتماما للفائدة، و نترک المجال أمام القارئ المتتبع لیقوم بدوره بالاستدراک علی ذلک ... و اللّه الموفق

۱ سلیمان الأعمش ... ص: ۳۶۳

سلیمان بن مهران الأعمش المتوفی سنة (۱۴۷). و تظهر روایته للحدیث من سند روایة الحافظ الفقیه أبی الحسن علی بن محمّد بن الطیب الجلابی الواسطی المعروف بابن المغازلی المتقدمة فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۴

و «الأعمش» من رجال الصحیحین کما ذکر الحافظ ابن القیسرانی [۱].

و ذکره ابن حبان فی الثقات [۲] و وثقه غیره و وصفوه بالحفظ و الامامة و غیر ذلک [۳].

۲ فضیل بن عیاض ... ص: ۳۶۴

فضیل بن عیاض بن مسعود الخراسانی المتوفی سنة (۱۸۷) و قیل غیر ذلک و هو من رجال حدیث النور فی (زوائد المسند).

و «فضیل بن عیاض» روی عنه الثوری و هو من شیوخه و ابن عیینة و هو من أقرانه و ابن المبارک و القطان و ابن مهدی و عبد الرزاق و آخرون. وثّقه ابن عیینة و العجلی و النسائی و الدار قطنی و قال أبو حاتم: صدوق [۴].

۳ محمّد بن المثنی ... ص: ۳۶۴

محمّد بن عبد اللّه بن المثنی بن عبد اللّه الأنصاری المتوفی سنة (۲۱۴) رواه عنه أبو حاتم الرازی کما تقدّم فی الکتاب.

---

[۱] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۱۷۹- ۱۸۰.

[۲] الثقات: ۲/ ۱۵۸.

[۳] راجع تهذیب التهذیب ۴/، ۲۲۲ تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۵۴. طبقات الحفاظ ۶۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۹۴ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۵

و «محمّد بن عبد اللّه بن المثنی» روی عنه البخاری و أبو بکر بن أبی شیبة و یحیی بن معین و ابن نمیر و آخرون. عن ابن معین: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق و قال مرة: لم أر من الأئمة إلّا ثلاثة أحمد بن حنبل و سلیمان بن داود الهاشمی و محمّد ابن عبد اللّه الانصاری، و ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۴ أحمد بن المقدام ... ص: ۳۶۵

أحمد بن المقدام بن سلیمان العجلی البصری المتوفی سنة (۲۵۳) رواه عن الفضیل بن عیاض.

و «أحمد بن المقدام» أخرج عنه البخاری و الترمذی و النسائی و ابن ماجة و أبو زرعة و أبو حاتم، قال أبو حاتم: صالح الحدیث محلّه الصدق. و قال صالح جزرة: ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۵ أبو علی البردعی ... ص: ۳۶۵

أبو علی الحسین بن صفوان البردعی المتوفی سنة (۳۴۰) الواقع فی طریق روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر [۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۷۴ باختصار.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۸۱ باختصار.

[۳] کما تقدم فی الکتاب. و انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب لابن عساکر ۱/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۶

قال الحافظ الذهبی فی ذکر من مات فی السنة المذکورة: «أبو علی الحسین ابن صفوان البردعی، صاحب أبی بکر بن أبی الدنیا، فی شعبان» [۱].

و قال الحافظ الخطیب البغدادی: «الحسین بن صفوان روی عن أبی بکر ابن أبی الدنیا مصنفاته. و حدّثنا عنه الحسین بن بشران و کان صدوقا» [۲].

۶ أبو بکر النصیبی ... ص: ۳۶۶

أحمد بن یوسف بن خلاد أبو بکر النصیبی المتوفی سنة (۳۵۹) و هو فی طریق روایة النطنزی صاحب الخصائص العلویة کما تقدم فی الکتاب.

و «أبو بکر النصیبی» شیخ الحافظ أبی نعیم و سماعه صحیح، قال الحافظ الذهبی: «کان عاریا من العلم و سماعه صحیح، روی عن الحارث بن أبی أسامة و تمتام و طائفة» [۳].

۷ أبو علی العطشی ... ص: ۳۶۶

أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی البزاز العطشی المتوفی سنة (۳۷۴) الواقع فی طریق روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر [۴].

---

[۱] العبر ۲/ ۲۵۳.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۵۴ ملخصا.

[۳] العبر ۲/ ۳۱۳.

[۴] کما تقدم فی الکتاب، و انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب لابن عساکر ۱/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۷

و «العطشی» شیخ الحافظ أبی محمّد الجوهری ... و قد أثنی علیه مترجموه قال السمعانی: «أبو علی محمّد بن أحمد بن یحیی بن عبد اللّه بن إسماعیل البزاز العطشی. شیخ ثقة مأمون من اهل بغداد. سمع محمّد الفریابی و أبا یعلی الموصلی و محمّد بن صالح بن ذریح، روی عنه الحسن بن علی الجوهری» [۱].

۸ أبو الحسن الفارسی ... ص: ۳۶۷

أحمد بن الفرج بن منصور أبو الحسن الفارسی الوراق المتوفی سنة (۳۹۲)، و هو فی سند روایة الحافظ الکنجی حدیث أبی عقال عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، کما تقدم فی موضعه فی الکتاب.

و «أبو الحسن الفارسی» ترجم له الخطیب و غیره وثّقوه. قال الخطیب:

«کان ثقة کثیر الکتب» [۲].

۹ أبو الحسین المعدل ... ص: ۳۶۷

أبو الحسین علی بن محمّد بن عبد اللّه بن بشران المعدل المتوفی سنة (۴۱۵) و هو من رواة هذا الحدیث، کما فی سند روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر.

و «أبو الحسین المعدل» شیخ الحافظ أبی بکر الخطیب البغدادی، و قد وثقه

---

[۱] الأنساب- العطشی- باختصار.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۸

هو و غیره، قال الذهبی: «أبو الحسین بن بشران ... قال الخطیب: کان صدوقا ثبتا تام المروءة ظاهر الدیانة، ولد فی شعبان سنة (۳۲۸). و توفی فی شعبان. کتبنا عنه» [۱].

۱۰ أبو محمّد الجوهری ... ص: ۳۶۸

الحسن بن علی أبو محمّد الجوهری المتوفی سنة (۴۵۴)، و هو فی سند روایة الحافظین الکنجی و ابن عساکر.

و «أبو محمّد الجوهری» من مشایخ الحافظ الخطیب البغدادی، و قد وثّقه هو و غیره، قال الخطیب: «کتبنا عنه و کان ثقة أمینا کثیر السماع» [۲].

۱۱ أبو غالب النحوی ... ص: ۳۶۸

أبو غالب محمّد بن أحمد بن سهل النحوی المعروف بابن بشران المتوفی سنة (۴۶۲) و هو من رواة الحدیث، کما فی سند روایة الحافظ ابن المغازلی.

و «أبو غالب النحوی» من مشایخ الحافظ ابن المغازلی و من الأئمة و أعلام الحنفیة، و قد تضلّع فی النحو و اللغة حتی اشتهر بالنحوی، وصفه الذهبی ب «صاحب اللغة» و قال: «لم یکن بالعراق أعلم منه باللغة» [۳] و قال الیافعی:

---

[۱] العبر ۳/ ۱۲۰.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۳. و انظر تذکرة الحفاظ ۱۱۲۸ و غیره.

[۳] العبر حوادث سنة ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۶۹

«الامام اللغوی» [... ۱].

۱۲ أبو الحسن الواحدی ... ص: ۳۶۹

أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی المتوفی سنة (۴۸۶) و قد وقع فی طریق روایة صدر الدین الحموینی کما فی الکتاب.

قال ابن خلکان بترجمته: «کان أستاذ عصره فی علم النحو و التفسیر، و رزق السعادة فی تصانیفه، و أجمع الناس علی حسنها، و ذکرها المدرسون فی دروسهم» [... ۲].

۱۳ أبو علی الحداد ... ص: ۳۶۹

أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن المتوفی سنة (۵۱۵) رواه عنه أبو الفتح النطنزی عن الحافظ أبی نعیم...

قال الحافظ الذهبی: «أبو علی الحداد الحسن بن أحمد بن الحسن الاصبهانی المقرئ المجوّد مسند الوقت، توفی فی ذی الحجة عن ست و تسعین سنة، و کان مع علوّ أسناده أوسع أهل وقته روایة، حمل الکثیر عن أبی نعیم و کان خیرا صالحا ثقة» [۳].

---

[۱] مرآة الجنان حوادث السنة المذکورة.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۴.

[۳] العبر ۴/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۰

۱۴ أبو القاسم الشروطی ... ص: ۳۷۰

أبو القاسم هبة اللّه بن عبد اللّه الواسطی الشروطی المتوفی سنة (۵۲۸) رواه عنه الحافظ ابن عساکر عن الخطیب [... ۱].

ذکره الحافظ الذهبی بقوله: «أبو القاسم هبة اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الواسطی الشروطی. روی عن الخطیب و أبی المسلمة و توفی فی ذی الحجة» [۲].

۱۵ أبو الفضل السّلامی ... ص: ۳۷۰

أبو الفضل محمّد بن ناصر السّلامی البغدادی المتوفی سنة (۵۵۰) روی عنه الحافظ الکنجی حدیث أبی عقال بواسطة ابن المقیر الآتی

ذکره.

و هو شیخ الحافظ ابن الجوزی الذی قال بترجمته: «کان حافظا ضابطا متقنا ثقة لا مغمز فیه» [۳].

---

[۱] انظر ترجمة الامام علی بن أبی طالب ۱/ ۱۳۵، و انظر کفایة الطالب للکنجی.

[۲] العبر ۴/ ۷۵.

[۳] المنتظم ۱۰/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۱

۱۶ أبو محمّد الجیلی ... ص: ۳۷۱

عبد القادر بن أبی صالح أبو محمّد الجیلی الزاهد المتوفی سنة (۵۶۱) و هو شیخ الرافعی، و قد روی عنه (حدیث النور) کما فی الکتاب.

ذکره الحافظ الذهبی و وصفه ب «شیخ العصر و قدوة العارفین، صاحب المقامات و الکرامات و مدرس الحنابلة، محیی الدین، انتهی إلیه التقدم فی الوعظ و الکلام علی الخواطر» [۱].

۱۷ أبو إسحاق الخشوعی ... ص: ۳۷۱

أبو إسحاق إبراهیم بن أبی طاهر الخشوعی الدمشقی المتوفی سنة (۶۴۰) رواه عنه الحافظ الکنجی عن ابن عساکر ... کما فی الکتاب.

قال الذهبی: «إبراهیم الخشوعی أبو إسحاق ابن الشیخ أبی طاهر برکات ابن إبراهیم بن طاهر الدمشقی، آخر من سمع من عبد الواحد بن هلال و ما یدری ما سمع من ابن عساکر، توفی فی رجب و له ۸۲ سنة» [۲].

---

[۱] العبر ۴/ ۱۷۵.

[۲] المصدر ۵/ ۱۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۲

۱۸ ابن النجار البغدادی ... ص: ۳۷۲

محب الدین أبو عبد اللّه محمّد بن محمود البغدادی المعروف بابن النجار المتوفی سنة (۶۴۲). هو من رواة الحدیث کما عرفت فی سند روایة صدر الدین الحموینی...

قال الذهبی: «ابن النجار الحافظ الامام البارع مؤرخ العصر مفید العراق» [... ۱].

۱۹ ابن المقیر البغدادی ... ص: ۳۷۲

أبو الحسن علی بن أبی عبد اللّه المعروف بابن المقیر البغدادی المتوفی سنة (۶۴۳) روی عنه الحافظ الکنجی حدیث أبی عقال...

قال الذهبی: «و أبو الحسن بن المقیر مسند الدیار المصریة علی بن منصور البغدادی الحنبلی النجار، ولد سنة (۵۴۵) و سمع من شهدة

و معمر بن الفاخر و جماعة، و أجاز له ابن ناصر و أبو بكر الزاغونی و طائفة. و كان صاحب تلاوة و ذكر و أولاد. توفی فی نصف ذی القعدة بالقاهرة» [۲].

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

[۲] العبر ۵/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۵، ص: ۳۷۳

۲۰ أبو اليمن الدمشقی ... ص: ۳۷۳

أمين الدين أبو اليمن عبد الصمد بن عبد الوهاب ابن عساكر الدمشقی الشافعی المتوفی سنة (۶۸۷). علم روايته فی رواية صدر الدين الحموينی فی الكتاب...

قال ابن شاكر الكتبی: «الامام المحدّث الزاهد. كان عالما فاضلا جيّد المشاركة فی العلوم، و له نظم، و هو صاحب عبادة، كل من يعرفه يثنی عليه، توفی سنة (۶۸۷)، و كان شيخ الحجاز فی وقته، و له تواليف فی الحديث» [۱].

*** (قال الميلانی):

و لنقتصر علی هذا المقدار حامدين اللّه عز و جل و شاكرين له علی التوفيق، و مصلين و مسلمين علی سيدنا و حبيبنا محمّد و آله الطيبين الطاهرين، و لعنة اللّه علی أعدائهم و منكری فضائلهم و مناقبهم من الأولين و الآخرين.

---

[۱] فوات الوفيات ۲/ ۳۲۸، و انظر شذرات الذهب ۵/ ۳۹۵ و العقد الثمين ۵/ ۴۳۲ و غيرهما.

[الجزء السادس

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحيم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الكبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسكری أرواحنا فداه يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِی الْمُتَصَدِّقِينَ علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸

حديث الغدير ... ص: ۸

اشارة

و من ألفاظه

«أ لست أولی بكم من أنفسكم؟ قالوا: بلی يا رسول الله قال: من كنت مولاه فعلی مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

أخرجه احمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹

مقدمة المؤلف ... ص: ۹

اشارة

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه ربّ العالمین، و الصلاة و السلام علی سیّدنا محمد و آله المعصومین، لا سیما الإمام الثانی عشر الحجّة المهدیّ المنتظر، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعد، فهذا هو الحدیث الرابع من أحادیث کتابنا «نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار» و هو (حدیث الغدیر)، و قد أنجزنا قبله حدیث الثقلین و حدیث السفینة، و حدیث النور.

بین حدیث النور و حدیث الغدیر ... ص: ۹

و إنّ کلّ واحد من هذه الأحادیث و غیرها، من أحادیث مناقب أمیر المؤمنین و الأئمة من أهل البیت علیهم السلام، لیدل علی خلافة أمیر المؤمنین و إمامته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بلا فصل، إلّا أنّ لکلّ واحد منها خصوصیة لیست فی الآخر.

و فی مجال البحث حول الأحادیث الواردة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰

شأن الإمام علیه السلام و خلافته من بعده (و إلّا فالادلة علی ذلک من الکتاب و الإجماع و العقل و غیر ذلک کثیرة لا تحصی) نری أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- لم یواجه فرصة أو مناسبة إلّا و قد انتهزها للتعبیر عن تلک الحقیقة الراهنة بأحسن تعبیر، فتارة یکنیّ، و أخری یشبّه، و ثالثة یصرّح ... و هکذا.

و السرّ فی ذلک واضح، لأنّ نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «ما کان بدعا من الرسل» الذین کانوا من قبله، فلقد کان لکل نبی من الأنبیاء السابقین وصی أو أوصیاء، یعرّفونهم لأممهم بأمر من اللّه و نصب من قبله، إقامة لدینه، و حجة علی عباده، لئلّا یزول الحق عن مقرّه، و یغلب الباطل علی أهله، و لئلّا یقول أحد لو لا أرسلت إلینا رسولا منذرا، و أقمت لنا علما هادیا، فنتبع آیاتک من قبل أن نذل و نخزی.

فکیف لا یکون له صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- وصی و أوصیاء کذلک و هو خاتم الأنبیاء؟ و شریعته خاتمة الشرائع؟

نعم، قد اختار اللّه سبحانه علیا و الأئمة من بعده علیهم الصلاة و السلام خلفاء بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی أرضه، و حججا علی بریته، و حفظة لدینه، و أدلاء علی صراطه...

بل یدل «حدیث النور» بألفاظه المختلفة- و مثله «حدیث الشجرة» - علی أن رسول اللّه و علیّا صلّی اللّه علیهما و آلهما مخلوقان من أصل واحد، و أن اللّه تعالی قد اختار علیا للامامة منذ اختیاره محمدا للنبوة ... ثم جاءت الأحادیث فی حق علی علی لسان النبی لیعلن إلی الناس عن ذلک الأمر الواقع الذی شاءه اللّه عز و جل ... و من تلک الأحادیث «... حدیث الغدیر ...» الذی دل بکل وضوح علی ثبوت کل ما ثبت للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام إلّا النبوة، لأنه خاتم النبیین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱

بین یوم الدار و یوم الغدیر ... ص: ۱۱

و إن لدينا من الأدلة و الشواهد ما يؤكّد على أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- كان قد أمر بطرح موضوع الخلافة، و تعريف من نصبه اللّه تعالى لها، جنبا إلى جنب دعوة الناس إلى الإيمان بوحدانية اللّه و برسالته ... و من ذلك حديث «يوم الدار»، حيث أمر بإنذار عشيرته فى أوائل البعثة، بقوله عز و جل: وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ فقد أسفرت تلك الدعوة ... و الإنذار...

و المحاورات ... عن ثلاثة أمور:

١- توحيد اللّه.

٢- نبوة محمد.

٣- خلافة على.

حتى كأن الغرض من ذلك هو الأمور الثلاثة معا.

و هكذا الأحاديث و النصوص الأخرى الصادرة منه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، مع تقادم الأيام بالألفاظ المختلفة، بحسب مقتضيات الأحوال، حتى كان يوم «غدير خم».

واقعة الغدير ... ص: ١١

و إن واقعة غدير خم من الحقائق التاريخية الثابتة التى لا تقبل المناقشة و الجدل، بل إنها من أهم القضايا الواقعة فى تاريخ الإسلام، قضية ذكرها المؤرخون و المحدثون و المفسرون و المتكلمون و اللغويون.

...و صل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- بعد الفراغ من حجته- التى لم يحج بعدها- إلى موضع بالجحفة بين مكة و المدينة عرف بغدير خم، فى اليوم الثامن عشر من ذى الحجة من السنة العاشرة من الهجرة، و كان معه جموع لا يعلمها إلّا اللّه عز و جل.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ١٢

و كيف يفوت النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- هذه الفرصة المتاحة فلا يبلّغ فيها الأمر، الذى طالما حرص على تبليغه و تأكيده منذ بعثته حتى اليوم، و لو بأدنى مناسبة كما أشرنا؟

لقد كان من الطبيعى أن ينتهز هذه الفرصة أيضا، ليبلّغ للناس و يتم الحجة عليهم فى أمر الخلافة، بل و يأخذ منهم البيعة لعلى عليه السلام و لا سيما:

١- و أن النبى قد أوشك أن يدعى فيجيب.

٢- و أنه يعلم أن هذه الجموع التى معه لن تجتمع عنده بعد اليوم.

٣- و أن هذا الموضع تتشعب فيه طرق المدنيين و المصريين و العراقيين.

هنا وقف رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- حتى لحقه من بعده، و أمر بردّ من تقدّم من القوم إلى ذلك المكان، و نودى بالصلاة، فصلّى بالناس صلاة الظهر، ثم قام فيهم خطيبا يراه القوم كلهم و يسمعون صوته، فذكّرهم بما دعاهم إليه فى اليوم الأول من بعثته:

«ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه، و أنّ محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق»...

ثم سألهم:

«من أولى الناس بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم. قال: إن اللّه مولاى و أنا مولى المؤمنين، و أنا أولى بهم من أنفسهم»

ثم قال:

«فمن كنت مولاه فعلى مولاه»....

و لقد نزلت فى هذه الواقعة آيات من القرآن، فنزل قبل الخطبة قوله تعالى:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ ... و نزل بعد فراغه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- منها قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی...

و کذلک الأمر فی کثیر من الوقائع المتعلقة بمناقب علی و أهل البیت علیهم السلام، فالنبی یأمر علیا بالمبیت علی فراشه لیلة الهجرة و ینزل أمین وحی اللّه بقوله: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ...

و یأمره تعالی بالمباهلة قائلا: فَمَنْ حَاجَّکَ فِیهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳

فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ ... فیدعو رسول اللّه علیا و فاطمة و حسنا و حسینا

فیقول: «اللهم هؤلاء أهلی»

و یخرج بهم إلی المباهلة...

و طفق القوم یهنّئون أمیر المؤمنین علیه السلام بعد خطبة النبی صلّی اللّه علیه و آله، و یبایعونه بالإمامة، و قد کان فی مقدّمهم الشیخان أبو بکر و عمر، کل یقول: «بخ بخ لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة» و قال ابن عباس: «وجبت و اللّه فی أعناق القوم»، و قال حسان أبیاته المشهورة بحضور النبی و بمشهد و مسمع من القوم، ثم کان ذلک الیوم عیدا، و موسما لجمیع المسلمین منذ ذلک العهد.

خطبة الغدیر ... ص: ۱۳

إن القدر المسلّم به، و المتواتر بین عموم المسلمین، هو هذا القسم من کلامه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فیه غنی و کفایة فی الدلالة علی الامامة و الخلافة.

و لکنّ المستفاد من تتبع ألفاظ حدیث الغدیر فی کتب أهل السنة- و یساعده الاعتبار و شواهد الأحوال- هو أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- قد خطبهم، ففی مسند أحمد: «فخطبنا» [۱].

و فی المستدرک: «قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکّر و وعظ، فقال ما شاء اللّه أن یقول» [۲].

و فی مجمع الزوائد: «فو اللّه ما من شیء یکون إلی یوم الساعة إلّا قد أخبرنا به یومئذ، ثم قال: أیها الناس» [... ۳].

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵ و قد وثق رجاله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴

فأین النص الکامل لتلک الخطبة؟ و لما ذا لم یرووا مواعظ الرسول و إرشاداته؟ و إذا کان قد أخبر بکلّ شیء یکون إلی یوم الساعة، فما الذی حملهم علی إخفائه عن الأمة؟

إن الذی منعهم من نقل خطبة النبی کاملة هو نفس ما منعهم من أن یقرّبوا إلیه دواة و قرطاسا، لیکتب للامة کتابا لن یضلّوا بعده! و إن الذی حملهم علی کتم خطبة النبی هذه هو ما حملهم علی کتم کثیر من الحقائق!! لقد کان غرض القوم أن یحرموا الأمة من هدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و تعالیمه و إرشاداته، فضلا عن أن یکونوا دعاة إلیها و ناشرین لها، ذلک لأنهم لم یکونوا معتقدین بها حقا، إذ لم یدخل الإیمان فی قلوبهم، و لأنهم کانوا یعلمون بأنهم إذا بلّغوا تعالیم النبی إلی الأمة کما هی، لجرت الأمور فی مجاریها، و هذا یعنی أن لا یکون لهم أی موقع فی المجتمع الإسلامی فضلا عن الرئاسة و الحکم.

لكنّ الإمام الباقر محمد بن على بن الحسين بن أبى طالب عليهم الصلاة و السلام يحدثنا بواقعة غدير خم، و ينقل إلينا ما قاله النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى ذلك اليوم، فيقول: «حجّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- من المدينة، و قد بلغ جميع الشرائع قومه غير الحج و الولاية، فأتاه جبرئيل عليه السلام فقال له: يا محمد، إنّ اللّه جلّ اسمه يقرؤك السلام و يقول لك: إنّى لم أقبض نبيّا من أنبيائى و لا- رسولا- من رسلى إلّا بعد إكمال دينى و تأكيد حجتى، و قد بقى عليك من ذاك فريضتان مما تحتاج أن تبلّغهما قومك: فريضة الحج، و فريضة الولاية و الخلافة من بعدك، فإنى لم أخل أرضى من حجة و لن أخلّيها أبدا، فإن اللّه جل ثناؤه يأمرك أن تبلّغ قومك الحج و تحج، و يحج معك من استطاع إليه سبيلا من أهل الحضر و الأطراف و الأعراب، و تعلّمهم من معالم حجّهم مثل ما علّمتهم من صلاتهم و زكاتهم و صيامهم، و توقفهم من ذلك على مثال الذى أوقفتهم عليه من جميع ما بلغتهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵

من الشرائع.

فنادى منادى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى الناس: ألا- إنّ رسول اللّه يريد الحج، و أن يعلّمكم من ذلك مثل الذى علّمكم من شرائع دينكم، و يوقفكم من ذاك على ما أوقفكم عليه من غيره. فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و خرج معه الناس، و أصغوا إليه لينظروا ما يصنع فيصنعوا مثله، فحج بهم، و بلغ من حج مع رسول اللّه من أهل المدينة و أهل الأطراف و الأعراب سبعين ألف إنسان أو يزيدون، على نحو عدد أصحاب موسى السبعين ألف الذين أخذ عليهم بيعة هارون، فنكثوا و اتبعوا العجل و السامرى، و كذلك أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- البيعة لعلى بالخلافة على عدد أصحاب موسى، فنكثوا البيعة و اتبعوا العجل و السامرى سنّة بسنّة و مثلا بمثل، و اتصلت التلبية ما بين مكة و المدينة.

فلمّا وقف بالموقف أتاه جبرئيل عليه السلام عن اللّه عز و جل فقال: يا محمد إن اللّه عز و جل يقرؤك السلام و يقول لك: إنه قد دنى أجلك و مدّتك، و أنا مستقدمك على ما لا بد منه و لا عنه محيص، فاعهد عهدك و قدّم وصيتك، و اعمد إلى ما عندك من العلم و ميراث علوم الأنبياء من قبلك و السلاح و التابوت و جميع ما عندك من آيات الأنبياء، فسلّمه إلى وصيك و خليفتك من بعدك، حجتى البالغة على خلقى على بن أبى طالب عليه السلام، فأقمه للناس علما و جدّد عهده و ميثاقه و بيعته، و ذكّرهم ما أخذت عليهم من بيعتى و ميثاقى الذى واثقتهم و عهدى الذى عهدت إليهم، من ولاية وليى و مولاهم و مولى كل مؤمن و مؤمنة على بن أبى طالب عليه السلام، فإنى لم أقبض نبيا من الأنبياء إلّا من بعد إكمال دينى و حجتى، و إتمام نعمتى بولاية أوليائى و معاداة أعدائى، و ذلك كمال توحيدى و دينى و إتمام نعمتى على خلقى باتباع وليى و طاعته، و ذلك أنى لا أترك أرضى بغير وليى و لا قيم، ليكون حجة لى على خلقى.

فاليوم أكملت لكم دينكم و أتممت عليكم نعمتى و رضيت لكم الإسلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶

دينا، بولاية وليى و مولى كل مؤمن و مؤمنة: على عبدى و وصى نبيّى و الخليفة من بعده و حجتى البالغة على خلقى، مقرون طاعته بطاعة محمد نبيى، و مقرون طاعته مع طاعة محمد بطاعتى، و من أطاعه فقد أطاعنى و من عصاه فقد عصانى، جعلته علما بينى و بين خلقى، من عرفه كان مؤمنا و من أنكره كان كافرا، و من أشرك بيعته كان مشركا، و من لقينى بولايته دخل الجنة، و من لقينى بعداوته دخل النار.

فأقم يا محمد عليا علما و خذ عليهم البيعة، و جدد عهدى و ميثاقى لهم الذى واثقتهم عليه، فإنى قابضك إلىّ و مستقدمك علىّ.

فخشى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- من قومه و أهل النفاق و الشقاق، أن يتفرقوا و يرجعوا إلى الجاهلية، لما عرف من عداوتهم، و لما ينطوى عليه أنفسهم لعلى من العداوة و البغضاء، و سأل جبرئيل أن يسأل ربه العصمة من الناس، و انتظر أن يأتيه جبرئيل بالعصمة، من الناس عن اللّه جل اسمه، فأخّر ذلك إلى أن بلغ مسجد الخيف، فأتاه جبرئيل عليه السلام فى مسجد الخيف،

فأمره بأن يعهد عهده، و يقيم عليا علما للناس يهتدون به، و لم يأته بالعصمة من اللّه جل جلاله بالذى أراد، حتى بلغ كراع الغميم بين مكة و المدينة.

فأتاه جبرئيل و أمره بالذى أتاه فيه من قبل اللّه، و لم يأته بالعصمة فقال: يا جبرئيل، إنى أخشى قومى أن يكذّبونى و لا يقبلوا قولى فى على عليه السلام [فسأل جبرئيل كما سأل بنزول آية العصمة فأخّره ذلك ، فرحل.

فلما بلغ غدير خم قبل الجحفة بثلاثة أميال أتاه جبرئيل عليه السلام، على خمس ساعات مضت من النهار، بالزجر و الانتهار و العصمة من الناس فقال: يا محمد إن اللّه عز و جل يقرؤك السلام و يقول لك يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- فى على- وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و كان أوائلهم قريب من الجحفة، فأمر بأن يردّ من تقدّم منهم و يحبس من تأخر عنهم فى ذلك المكان، ليقيم عليا علما للناس، و يبلّغهم ما أنزل اللّه تعالى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷

على، و أخبره بأن اللّه عز و جل قد عصمه من الناس، فأمر رسول اللّه عند ما جاءته العصمة مناديا ينادى فى الناس بالصلاة جامعة، و بردّ من تقدّم منهم و بحبس من تأخر، و تنحى عن يمين الطريق إلى جنب مسجد الغدير، أمره بذلك جبرئيل عن اللّه عز و جل، و كان فى الموضع سلمات، فأمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أن يقمّ ما تحتهنّ، و ينصب له حجارة كهيئة المنبر ليشرف على الناس، فتراجع الناس و احتبس أواخرهم فى ذلك المكان لا- يزالون، فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فوق تلك الأحجار، ثمّ حمد اللّه تعالى و أثنى عليه فقال:

الحمد للّه الذى علا فى توحّده، و دنا فى تفرده، و جلّ فى سلطانه، و عظم فى أركانه، و أحاط بكلّ شىء علما و هو فى مكانه، و قهر جميع الخلق بقدرته و برهانه، مجيدا لم يزل، محمودا لا يزال، بارئ المسموكات، و داحى المدحوات، و جبار الأرضين و السماوات، قدّوس سبّوح رب الملائكة و الروح، متفضّل على جميع من برأه، متطول على جميع من أنشأه، يلحظ كلّ عين و العيون لا تراه، كريم حليم ذو أناة، قد وسع كلّ شىء رحمته و منّ عليهم بنعمته، لا يعجّل بانتقامه و لا يبادر إليهم بما استحقوا من عذابه، قد فهم السرائر و علم الضمائر، و لم تخف عليه المكنونات، و لا اشتبهت عليه الخفيات، له الإحاطة بكل شىء و الغلبة على كلّ شىء، و القوة فى كلّ شىء، و القدرة على كل شىء، و ليس مثله شىء، و هو منشئ الشىء حين لا شىء، دائم قائم بالقسط لا إله إلّا هو العزيز الحكيم، جلّ عن أن تدركه الأبصار و هو يدرك الأبصار و هو اللطيف الخبير، لا يلحق أحد وصفه من معاينة، و لا يجد أحد كيف هو من سرّ و علانية إلّا بما دل عز و جل على نفسه.

و أشهد أنه اللّه الذى ملأ الدهر قدسه، و الذى يغشى الأبد نوره، و الذى ينفذ أمره، بلا مشاورة مشير، و لا معه شريك فى تقدير، و لا تفاوت فى تدبير، صوّر ما أبدع على غير مثال، و خلق ما خلق بلا- معونة من أحد و لا تكلّف و لا احتيال، أنشأها فكانت، و برأها فبانت، فهو اللّه الذى لا إله إلّا هو، المتقن الصنعة، الحسن الصنيعة، العدل الذى لا يجور، و الأكرم الذى ترجع إليه الأمور.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸

و أشهد أنه الذى تواضع كل شىء لقدرته، و خضع كل شىء لهيبته، ملك الأملاك و مفلك الأفلاك، و مسخر الشمس و القمر، كل يجرى لأجل مسمى، يكوّر الليل على النهار، و يكوّر النهار على الليل يطلبه حثيثا، قاصم كل جبار عنيد و مهلك كلّ شيطان مريد، لم يكن معه ضد و لا ند، أحد صمد لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفوا أحد، إله واحد و رب ماجد، يشاء فيمضى و يريد فيقضى، و يعلم فيحصى و يميت و يحى، و يفقر و يغنى، و يضحك و يبكى، و يمنع و يعطى، له الملك و له الحمد، بيده الخير و هو على كل شىء قدير، يولج الليل فى النهار، و يولج النهار فى الليل، لا إله إلّا هو العزيز الغفار، مجيب الدعاء و مجزل العطاء، محصى الأنفاس و رب الجنة و الناس، لا يشكل عليه شىء، و لا يضجره صراخ المستصرخين، و لا يبرمه إلحاح الملحّين، العاصم للصالحين و الموفق

للمفلحين، و مولى العالمين، الذى استحق من كل من خلق أن يشكره و يحمده.

أحمده على السراء و الضراء و الشدة و الرخاء، و أؤمن به و بملائكته و كتبه و رسله، أسمع أمره و أطيع و أبادر إلى كل ما يرضاه، و أستسلم لقضائه رغبة فى طاعته و خوفا من عقوبته، لأنّه اللّه الذى لا يؤمن مكره و لا يخاف جوره، و أقرّ له على نفسى بالعبودية، و أشهد له بالربوبية و أؤدى ما أوحى إلىّ حذرا من أن لا أفعل فتحل بى منه قارعة لا يدفعها عنى أحد و إن عظمت حيلته، لا إله إلّا هو، لأنّه قد أعلمنى أنى إن لم ابلّغ ما أنزل إلىّ فما بلّغت رسالته، و قد ضمن لى تبارك و تعالى العصمة، و هو اللّه الكافى الكريم، فأوحى إلىّ: بسم الله الرحمن الرحيم يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- فى على [يعنى فى الخلافة لعلى بن أبى طالب عليه السلام - وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

(معاشر الناس) ما قصّرت فى تبليغ ما أنزل اللّه تعالى إلىّ، و أنا مبيّن لكم سبب نزول هذه الآية: إن جبرئيل عليه السلام هبط إلىّ مرارا ثلاثا، يأمرنى عن السلام ربى و هو السلام: أن أقوم فى هذا المشهد فأعلم كل أبيض و أسود أن على ابن أبى طالب أخى و وصيى و خليفتى، و الامام من بعدى، و الذى محلّه منى محلّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹

هارون من موسى إلّا أنه لا نبى بعدى، و هو وليّكم من بعد اللّه و رسوله، و قد أنزل اللّه تبارك و تعالى علىّ بذلك آية من كتابه: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ و على بن أبى طالب أقام الصلاة و آتى الزكاة و هو راكع، يريد اللّه عز و جل فى كل حال.

و سألت جبرئيل أن يستعفى لى عن تبليغ ذلك إليكم- أيها الناس- لعلمى بقلّة المتقين و كثرة المنافقين، و إدغال الآثمين، و ختل المستهزئين بالإسلام، الذين وصفهم اللّه فى كتابه بأنهم يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ و يحسبونه هينا و هو عند اللّه عظيم، و كثرة أذاهم لى فى غير مرة حتى سمّونى أذنا، و زعموا أنى كذلك لكثرة ملازمته إياى و إقبالى عليه، حتى أنزل اللّه عز و جل فى ذلك قرآنا: وَ مِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ- على الذين يزعمون أنه أذن- خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ الآية.

و لو شئت أن أسمى بأسمائهم لسميّت، و أن أومى إليهم بأعيانهم لأومأت، و أن أدل عليهم لدللت، و لكنى و اللّه فى أمورهم قد تكرّمت، و كل ذلك لا يرضى اللّه منى إلّا أن أبلغ ما أنزل إلىّ، ثم تلى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ- فى على- وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

فاعلموا يا معاشر الناس: إن اللّه قد نصبه لكم وليا، و إماما مفترضا طاعته على المهاجرين و الأنصار و على التابعين لهم بإحسان، و على البادى و الحاضر و على الأعجمى و العربى، و الحر و المملوك، و الصغير و الكبير، و على الأبيض و الأسود، و على كلّ موحّد، ماض حكمه، جائز قوله، نافذ أمره، ملعون من خالفه، مرحوم من تبعه، مؤمن من صدّقه، فقد غفر اللّه له و لمن سمع منه و أطاع له.

(معاشر الناس) إنه آخر مقام أقومه فى هذا المشهد، فاسمعوا و أطيعوا و انقادوا لأمر ربكم، فإن اللّه عز و جل هو مولاكم و إلهكم، ثم من دونه محمد وليكم القائم المخاطب لكم، ثم من بعدى على وليكم و إمامكم بأمر ربكم، ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰

الإمامة فى ذريتى من ولده إلى يوم تلقون اللّه و رسوله، لا حلال إلّا ما أحلّه اللّه و لا حرام إلّا ما حرّمه اللّه، عرّفنى الحلال و الحرام، و أنا أفضيت بما علّمنى ربى من كتابه و حلاله و حرامه إليه.

(معاشر الناس) ما من علم إلّا و قد أحصاه اللّه فىّ، و كل علم علمت فقد أحصيته فى إمام المتقين، و ما من علم إلّا علّمته عليا، و هو الإمام المبين.

(معاشر الناس) لا تضلّوا عنه، و لا تنفروا منه، و لا تستكبروا [و لا تستنكفوا خ ل من ولايته، فهو الذى يهدى إلى الحق و يعمل به، و

یزهق الباطل و ینهی عنه، و لا تأخذه فی اللّه لومة لائم، ثم إنه أول من آمن باللّه و رسوله، و هو الذی فدی رسوله بنفسه، و هو الذی کان مع رسول اللّه و لا أحد یعبد اللّه مع رسوله من الرجال غیره.

(معاشر الناس) فضّلوه فقد فضله اللّه، و اقبلوه فقد نصبه اللّه.

(معاشر الناس) إنه إمام من اللّه، و لن یتوب اللّه علی أحد أنکر ولایته، و لن یغفر اللّه له، حتما علی اللّه أن یفعل ذلک بمن خالف أمره فیه، و أن یعذّبه عذابا شدیدا نکرا أبد الآباد و دهر الدهور، فاحذروا أن تخالفوه فتصلوا نارا وقودها الناس و الحجارة أعدّت للکافرین.

(أیها الناس) بی و اللّه بشّر الأولون من النبیین و المرسلین، و أنا خاتم الأنبیاء و المرسلین، و الحجة علی جمیع المخلوقین، من أهل السماوات و الأرضین، فمن شک فی ذلک فهو کافر کفر الجاهلیة الأولی، و من شک فی شیء من قولی هذا فقد شک فی الکل منه، و الشاک فی ذلک فله النار.

(معاشر الناس) حبانی اللّه بهذه الفضیلة منا منه علیّ و إحسانا منه إلیّ، و لا إله إلّا هو، له الحمد منی أبد الآبدین و دهر الداهرین علی کل حال.

(معاشر الناس) فضلّوا علیا فإنه أفضل الناس بعدی من ذکر و أنثی، بنا أنزل اللّه الرزق و بقی الخلق، ملعون ملعون مغضوب مغضوب من ردّ علیّ قولی هذا و لم یوافقه، ألا إنّ جبرئیل خبّرنی عن اللّه تعالی بذلک و یقول: «من عادی علیا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱

و لم یتوله فعلیه لعنتی و غضبی» فلتنظر نفس ما قدّمت لغد، و اتقوا اللّه أن تخالفوه، فتزل قدم بعد ثبوتها، إن اللّه خبیر بما تعملون.

(معاشر الناس) إنه جنب اللّه الذی ذکر فی کتابه فقال تعالی: أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ.

(معاشر الناس) تدبروا القرآن و افهموا آیاته، و انظروا إلی محکماته و لا تتبعوا متشابهه، فو اللّه لن یبین لکم زواجره و لا یوضح لکم تفسیره إلّا الذی أنا آخذ بیده، و مصعده إلیّ، و شائل بعضده، و معلمکم أنّ من کنت مولاه فهذا علی مولاه، و هو علی بن أبی طالب أخی و وصیی، و موالاته من اللّه عز و جل أنزلها علیّ.

(معاشر الناس) إن علیا و الطیبین من ولدی هم الثقل الأصغر، و القرآن الثقل الأکبر، فکلّ واحد منبئ عن صاحبه و موافق له، لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، هم أمناء اللّه فی خلقه و حکماؤه فی أرضه، ألا و قد أدیت و قد بلغت، ألا و قد أسمعت، ألا و قد أوضحت، ألا و إن اللّه عز و جل قال و أنا قلت عن اللّه عز و جل، ألا إنه لیس أمیر المؤمنین غیر أخی هذا، و لا تحل امرة المؤمنین بعدی لأحد غیره.

ثم ضرب بیده إلی عضده فرفعه، و کان منذ أول ما صعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- شال علیا، حتی صارت رجله مع رکبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ثم قال:

(معاشر الناس) هذا علی أخی و وصیی، و واعی علمی و خلیفتی علی أمتی و علی تفسیر کتاب اللّه عز و جل و الداعی إلیه و العامل بما یرضاه، و المحارب لأعدائه، و الموالی علی طاعته و الناهی عن معصیته، خلیفة رسول اللّه و أمیر المؤمنین و الامام الهادی، و قائل الناکثین و القاسطین و المارقین بأمر اللّه، أقول و ما یبدل القول لدی بأمر ربی، أقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و العن من أنکره و أغضب علی من جحد حقه، اللهم انک أنزلت علیّ أن الامامة بعدی لعلی ولیک عند تبیانی ذلک و نصبی إیاه، بما أکملت لعبادک من دینهم و أتممت علیهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲

بنعمتک، و رضیت لهم الإسلام دینا، فقلت: وَ مَنْ یَبْتَغِ غَیْرَ الْإِسْلامِ دِیناً فَلَنْ یُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِی الْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرِینَ اللهم إنی أشهدک و کفی بک شهیدا أنی قد بلّغت.

(معاشر الناس) إنما أكمل اللّه عز و جل دينكم بإمامته، فمن لم يأتم به و بمن يقوم مقامه من ولدى من صلبه إلى يوم القيامة، و العرض على اللّه عز و جل فأولئك الذين حبطت أعمالهم، و فى النار هم فيها خالدون، لا يخفف عنهم العذاب و لا هم ينظرون.

(معاشر الناس) هذا على أنصركم لى، و أحقكم بى، و أقربكم الىّ، و أعزكم علىّ، و اللّه عز و جل و أنا عنه راضيان، و ما نزلت آية رضى إلّا فيه، و ما خاطب اللّه الذين آمنوا إلّا بدأ به، و لا نزلت آية فى القرآن إلّا فيه، و لا شهد بالجنة فى هل أتى على الإنسان إلّا له، و لا أنزلها فى سواه، و لا مدح بها غيره.

(معاشر الناس) هو ناصر دين اللّه، و المجادل عن رسول اللّه، و هو النقى التقى الهادى المهدى، نبيكم خير نبى و وصيكم خير وصى و بنوه خير الأوصياء.

(معاشر الناس) ذرية كلّ نبى من صلبه و ذريتى من صلب على.

(معاشر الناس) إن إبليس أخرج آدم من الجنة بالحسد، فلا تحسدوه فتحبط أعمالكم و تزل أقدامكم، فإن آدم أهبط إلى الأرض لخطيئة واحدة، و هو صفوة اللّه عز و جل، و كيف بكم و أنتم أنتم و منكم أعداء اللّه، إنه لا يبغض عليا إلّا شقى، و لا يتوالى عليا إلّا تقى، و لا يؤمن به إلّا مؤمن مخلص، و فى على و اللّه نزلت سورة و العصر: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ* وَ الْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِى خُسْرٍ إلى آخرها.

(معاشر الناس) قد استشهدت اللّه و بلّغتكم رسالتى، و ما على الرسول إلا البلاغ المبين.

(معاشر الناس) اتقوا اللّه حق تقاته، و لا تموتنّ إلّا و أنتم مسلمون.

(معاشر الناس) آمنوا باللّه و رسوله، و النور الذى أنزل معه، من قبل أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳

نطمس وجوها فنردها على أدبارها.

(معاشر الناس) النور من اللّه عز و جل فىّ مسلوك، ثم فى على ثم فى النسل منه، إلى القائم المهدى الذى يأخذ بحق اللّه و بكل حق هو لنا، لأن اللّه عز و جل قد جعلنا حجة على المقصرين و المعاندين و المخالفين و الخائفين و الآثمين، و الظالمين من جميع العالمين.

(معاشر الناس) أنذركم أنى رسول اللّه، قد خلت من قبلى الرسل، أ فإن متّ أو قتلت انقلبتم على أعقابكم، و من ينقلب على عقبيه فلن يضر اللّه شيئا و سيجزى اللّه الشاكرين، ألا و إن عليا هو الموصوف بالصبر و الشكر، ثم من بعده ولدى من صلبه.

(معاشر الناس) لا تمنوا على اللّه إسلامكم فيسخط عليكم و يصيبكم بعذاب من عنده، إنه لبالمرصاد.

(معاشر الناس) إنه سيكون من بعدى أئمة يدعون إلى النار و يوم القيامة لا ينصرون.

(معاشر الناس) إن اللّه و أنا بريئان منهم.

(معاشر الناس) إنهم و أنصارهم و أتباعهم فى الدرك الأسفل من النار، و لبئس مثوى المتكبرين، ألا إنهم أصحاب الصحيفة، فلينظر أحدكم فى صحيفته قال: فذهب على الناس إلّا شرذمة منهم أمر الصحيفة.

(معاشر الناس) إنى أدعها إمامة و وراثة فى عقبى إلى يوم القيامة، و قد بلغت ما أمرت بتبليغه، حجة على كل حاضر و غائب، و على كل أحد ممن شهد أو لم يشهد، ولد أو لم يولد، فليبلّغ الحاضر الغائب و الوالد الولد إلى يوم القيامة و سيجعلونها ملكا و اغتصابا، ألا لعن اللّه الغاصبين و المغتصبين، و عندها سنفرغ لكم أيها الثقلان، فيرسل عليكما شواظ من نار و نحاس فلا تنتصران.

(معاشر الناس) إن اللّه عز و جل لم يكن يذركم على ما أنتم عليه، حتى يميز الخبيث من الطيب، و ما كان اللّه ليطلعكم على الغيب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴

(معاشر الناس) إنه ما من قرية إلّا و اللّه مهلكها بتكذيبها، و كذلك يهلك القرى و هى ظالمة كما ذكر اللّه تعالى، و هذا على إمامكم و وليكم، و هو مواعيد اللّه و اللّه يصدق ما وعده.

(معاشر النـاس) قـد ضـل قبلكم أكثر الأـولين، و اللّه لقـد أهلك الأولين، و هو مهلك الآخرين، قال اللّه تعالى: أَ لَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ كَذلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ.

(معاشر النـاس) إن اللّه قـد أمرنى و نهـانى، و قـد أمرت عليـا و نهيته، فعلم الأـمر و النهى من ربه عز و جل، فاسـمعوا لأمره تسـلموا، و أطيعوه تهتدوا، و انتهوا لنهيه ترشدوا، و صيروا إلى مراده و لا تتفرق بكم السبيل عن سبيله.

(معاشـر النـاس) أنـا صـراط اللّه المسـتقيم الـذى أمركم باتبـاعه، ثم على من بعـدى ثم ولـدى من صـلبه، أئمـة يهـدون إلى الحق و به يعـدلون، ثم قرأ: الْحَمْـدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ إلى آخرها و قال: فى نزلت و فيهم نزلت، و لهم عمّت و إيّاهم خصّت، أولئك أولياء اللّه لا خوف عليهم و لا هم يحزنون، ألا إن حزب اللّه هم الغالبون، ألا إن أعـداء على هم أهل الشـقاق و النفاق و الحادون، و هم العادون و إخوان الشياطين، الذين يوحى بعضـهم إلى بعض زخرف القول غرورا، ألا إن أولياءهم الذين ذكرهم اللّه فى كتابه فقال عز و جل: لا تَجِـدُ قَوْماً يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ يُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إلى آخر الآيـة. ألا إن أولياءهم الـذين وصـفهم اللّه عز و جل فقال: الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ، ألا إن أولياءهم الذين وصفهم اللّه عز و جل فقال:

الـذين يـدخلون الجنـة آمنين تتلقـاهم الملائكـة بالتسـليم ان طبتم فادخلوهـا خالـدين ألاـ إن أوليـاءهم الـذين قالوا لهم اللّه عز و جل: يدخلون الجنة بغير حساب ألا إن أعداءهم يصـلون سـعيرا، ألا إن أعداءهم الذين يسمعون لجهنم شهيقا و هى تفور و لها زفير، ألا إن أعداءهم الذين قال اللّه فيهم: كُلَّما دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَها الآية، ألا إن أعداءهم الذين قال اللّه عز و جل: كُلَّما أُلْقِيَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵

فِيها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ يَأْتِكُمْ نَـذِيرٌ* قالُوا بَلى قَدْ جاءَنا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنا وَ قُلْنا ما نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَـيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِى ضَـلالٍ كَبِيرٍ ألا إن أولياءهم الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ.

(معاشر الناس) شتان ما بين السعير و الجنة، عدونا من ذمة اللّه و لعنه، و ولينا من مدحه اللّه و أحبه.

(معاشر الناس) ألا و انى منذر و على هاد.

(معاشر الناس) إنى نبى و على وصى، ألا إن خاتم الأئمة منا القائم المهدى، ألا إنه الظاهر على الدين، ألا إنه المنتقم من الظالمين، ألا إنه فاتـح الحصون و هادمها، ألا إنه قاتل كلّ قبيلـة من أهل الشـرك، ألا إنه مدرك بكل ثار لأولياء اللّه، ألا إنه الناصـر لدين اللّه، ألا إنه الغراف فى بحر عميق، ألاـ إنه يسم كل ذى فضل بفضـله و كل ذى جهل بجهله، ألا إنه خيرة اللّه و مختاره، ألا إنه وارث كل علم و المحيـط به، ألاـ إنه المخبر عن ربه عز و جـل، و المنبه بأمر ايمانه، ألا إنه الرشـيد السديـد، ألا إنه المفوض إليه، ألا إنه قـد بشـر من سلف بين يـديه، ألا إنه الباقى حجـة و لا حجـة بعـده، و لا حقّ إلّا معه و لا نور إلّا عنـده، ألا إنه لا غالب له و لا منصور عليه، ألا و إنه ولى اللّه فى أرضه و حكمه فى خلقه و أمينه فى سرّه و علانيته.

(معاشـر الناس) قـد بينت لكم و أفهمتكم، و هذا على يفهمكم بعدى، ألا و إنى عند انقضاء خطبتى أدعوكم إلى مصافقتى على بيعته، و الإقرار به، ثم مصافقته بعـدى، ألا و إنى قـد بايعت اللّه و على قـد بايعنى، و أنا آخـذكم بالبيعة له عن اللّه عز و جل فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ الآية.

(معاشر الناس) إن الحج و الصفا و المروة و العمرة مِنْ شَعائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُناحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِما الآية.

(معاشر الناس) حجوا البيت، فما ورده أهل بيت إلا استغنوا، و لا تخلفوا عنه إلا افتقروا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶

(معاشر الناس) ما وقف بالموقف مؤمن إلّا غفر اللّه له ما سلف من ذنبه الى وقته ذلك، فإذا انقضت حجته استأنف عمله.

(معاشر الناس) الحجاج معاونون، و نفقاتهم مخلفة، و اللّه لا يضيع أجر المحسنين.

(معاشر الناس) حجوا البيت بكمال الدين و التفقه، و لا تنصرفوا عن المشاهد إلّا بتوبة و إقلاع.

(معاشر الناس) أقیموا الصلاة و آتوا الزکاة کما أمرکم اللّه عز و جل، لئن طال علیکم الأمد فقصرتم أو نسیتم، فعلی ولیکم و مبین لکم الذی نصبه اللّه عز و جل بعدی، و من خلفه اللّه منی و منه یخبرکم بما تسألون عنه و یبین لکم ما لا تعلمون، ألا إن الحلال و الحرام أکثر من أن أحصیها و أعرفهما، فآمر بالحلال و أنهی عن الحرام فی مقام واحد، فأمرت أن آخذ البیعة منکم و الصفقة لکم بقبول ما جئت به عن اللّه عز و جل فی علی أمیر المؤمنین و الأئمة من بعده، الذین هم منی و منه، أئمة قائمة منهم المهدی إلی یوم القیامة الذی یقضی بالحق.

(معاشر الناس) و کلّ حلال دللتکم علیه أو حرام نهیتکم عنه، فانی لم أرجع عن ذلک و لم أبدل، ألا فاذکروا ذلک و احفظوه و تواصوا به، و لا تبدلوه و لا تغیروه، ألا و إنی أجدد القول: ألا فأقیموا الصلاة و آتوا الزکاة و أمروا بالمعروف و انهوا عن المنکر. ألا و إن رأس الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر أن تنتهوا إلی قولی، و تبلّغوه من لم یحضر و تأمروه بقبوله و تنهوه عن مخالفته، فإنه أمر من اللّه عز و جل و منی، و لا أمر بمعروف و لا نهی عن منکر إلا مع إمام معصوم.

(معاشر الناس) القرآن یعرفکم أن الأئمة من بعده ولده، و عرفتکم أنه منی و أنا منه، حیث یقول اللّه فی کتابه: وَ جَعَلَها کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ و قلت: «لن تضلوا ما إن تمسکتم بهما».

(معاشر الناس) التقوی التقوی! احذروا الساعة کما قال اللّه عز و جل:

إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَیْءٌ عَظِیمٌ، اذکروا الممات و الحساب، و الموازین و المحاسبة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷

بین یدی رب العالمین، و الثواب و العقاب، فمن جاء بالحسنة أثیب علیها، و من جاء بالسیئة فلیس له فی الجنان نصیب.

(معاشر الناس) إنکم أکثر من أن تصافقونی بکف واحدة، و قد أمرنی اللّه عز و جل أن آخذ من ألسنتکم الإقرار بما عقدت لعلی من إمرة المؤمنین، و من جاء بعده من الأئمة منی و منه علی ما أعلمتکم أن ذریتی من صلبه، فقولوا بأجمعکم:

«انا سامعون مطیعون راضون منقادون لما بلّغت عن ربنا و ربک، فی أمر علی و أمر ولده من صلبه من الأئمة، نبایعک علی ذلک بقلوبنا و أنفسنا و ألسنتنا و أیدینا، علی ذلک نحیی و نموت و نبعث، و لا نغیّر و لا نبدل، و لا نشک و لا نرتاب، و لا نرجع عن عهد و لا ننقض المیثاق، نطیع اللّه و نطیعک و علیا أمیر المؤمنین و ولده الأئمة الذین ذکرتهم من ذریتک من صلبه بعد الحسن و الحسین، الذین قد عرّفتکم مکانهما منی، و محلهما عندی، و منزلتهما من ربی عز و جل» فقد أدیت ذلک إلیکم، و انهما سیّدا شباب أهل الجنة، و انهما الامامان بعد أبیهما علی، و أنا أبوهما قبله.

و قولوا: «أطعنا اللّه بذلک و إیاک و علیا و الحسن و الحسین و الأئمة الذین ذکرت، عهدا و میثاقا مأخوذا لأمیر المؤمنین من قلوبنا و أنفسنا و ألسنتنا و مصافقة أیدینا من أدرکهما بیده و أقر بهما بلسانه، و لا نبغی بذلک بدلا و لا نری من أنفسنا عنه حولا أبدا، أشهدنا اللّه و کفی باللّه شهیدا، و أنت علینا به شهید، و کل من أطاع ممن ظهر و استتر و ملائکة اللّه و جنوده و عبیده، و اللّه أکبر من کل شهید».

(معاشر الناس) ما تقولون، فإن اللّه یعلم کل صوت و خافیة کل نفس، فمن اهتدی فلنفسه، و من ضلّ فإنما یضلّ علیها، و من بایع فإنما یبایع اللّه، ید اللّه فوق أیدیهم.

(معاشر الناس) فاتقوا اللّه و بایعوا علیا أمیر المؤمنین و الحسن و الحسین و الأئمة، کلمة طیبة باقیة، یهلک اللّه من غدر و یرحم اللّه من وفی، فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ الآیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸

(معاشر الناس) قولوا الذی قلت لکم، و سلّموا علی علی بإمرة المؤمنین و قولوا: سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَکَ رَبَّنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ و قولوا: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدانا لِهذا وَ ما کُنَّا لِنَهْتَدِیَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ الآیة.

(معاشر النـاس) إن فضائـل علی بن أبی طالب عنـد اللّه عز و جل، و قـد أنزلها فی القرآن، أکثر من أن أحصـیها فی مقام واحـد، فمن أنبأکم بها و عرّفها فصدّقوه.

(معاشر الناس) من یطع اللّه و رسوله و علیا و الأئمة الذین ذکرتهم فقد فاز فوزا عظیما.

(معاشر الناس) السابقون السابقون الی مبایعته و موالاته و التسلیم علیه بامرة المؤمنین، أولئک هم الفائزون فی جنات النعیم.

(معاشر الناس) قولوا ما یرضی اللّه به عنکم من القول، فإن تکفروا أنتم و من فی الأرض جمیعا فلن یضر الله شیئا، اللهم اغفر للمؤمنین، و اغضب علی الکافرین، و الحمد للّه رب العالمین.

فنـاداه القـوم: سـمعنا و أطعنـا علی أمر اللّه و أمر رسوله، بقلوبنـا و ألسـنتنا و أیـدینا، و تـداکوا علی رسول اللّه و علی علی علیه السـلام فصافقوا بأیدیهم.

فکان أول من صافق رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الاول و الثانی و الثالث و الرابع و الخامس، و باقی المهاجرین و الأنصار، و باقی الناس علی طبقاتهم و قـدر منازلهم، إلی أن صـلیت المغرب و العتمة فی وقت واحد، و وصـلوا البیعة و المصافقة ثلاثا و رسول اللّه یقول کلما بایع قوم: الحمد للّه الذی فضّلنا علی جمیع العالمین. و صارت المصافقة سـنّة و رسما، و ربما یستعملها من لیس له حق فیها» [۱].

---

[۱] الاحتجاج ۱/ ۶۸- ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹

نکت فی حدیث الغدیر ... ص: ۲۹

و یفید التتبع فی ألفاظ حدیث الغدیر المرویة فی کتب أهل السـنة، وجود الدواعی المختلفة عندهم علی کتم حدیث الغدیر، أو ترک سماعه، أو تحریفه، أو نقله بصورة ناقصـة، حتی بعد شـهرته و ذیوعه، فأنت تری الراوی یقول: «فقلت للزهری: لا تحدّث بهذا بالشام و أنت ملء أذنیک سب علی، فقال: و اللّه عندی من فضائل علی ما لو حدثت لقتلت» [۱].

و یقول آخر: «رأیت ابن أبی أوفی- و هو فی دهلیز له بعـد مـا ذهب بصـره- فسـألته عن حـدیث، فقـال: إنکم یا أهل الکوفـة فیکم ما فیکم. قال: قلت أصلحک اللّه إنی لست منهم، لیس علیک منّی عار. قال: أی حدیث؟ قال قلت: حدیث علی یوم غدیر خم» [۲].

و ثالث یقول: «أتیت زید بن أرقم فقلت له: إنّ ختنا لی حدّثنی عنک بحدیث فی شأن علی یوم غدیر خم، فأنا أحب أن أسمعه منک. فقال: إنّکم معاشر أهل العراق فیکم ما فیکم. فقلت له: لیس علیک منی بأس، فقال: نعم کنا بالجحفة ... قال: فقلت له: هل قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟

قال: إنما أخبرک بما سمعت» [۳].

و یقول رابع: «قلت لسـعد بن أبی وقـاص: إنی أریـد أن أسألک عن شـیء و إنی أتّقیک. قال: سل عمّا بـدا لک فإنما أنا عمّک. قال: قلت: مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیکم یوم غدیر خم» [۴].

---

[۱] أسد الغابة ۱/ ۸.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۱۶.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۴] کفایة الطالب: ۶۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰

و یجیء خامس فیحلّف زید بن أرقم قائلا- «أفی القوم زید؟ قالوا: نعم هذا زید، فقال: أنشدک باللّه الذی لا إله إلّا هو یا زید، أسمعت رسول اللّه» [... ۱].

و من هنا تری

ابن عبد البر یقول: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و بعضهم لا یزید عن: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

أی لا یروی ذیل الحدیث.

و تری بعضهم لا یروی صدره:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم».

و طائفة منهم لم یرووا معه

حدیث الثقلین: «إنی تارک فیکم»...

المقترن به.

إلی غیر ذلک من تصرّفاتهم...

و من هنا یبدو لک طبیعیا روایتهم لقضیة واحدة بأنحاء مختلفة، فجماعة یروون: «قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علی سعد، فذکروا علیا فنال منه، فغضب سعد» ... و ذکّره بخصال لعلی منها حدیث الغدیر.

و ابن کثیر یرویه فیحذف منه «فنال منه فغضب سعد» [۳].

و یأتی ثالث فیقول: «إنه ذکر علی عند رجل و عنده سعد بن أبی وقاص.

فقال له سعد: أتذکر علیا» [...؟! ۴].

و رابع یروی عن سعد نفسه: کنت جالسا فتنقصوا علی بن أبی طالب.

فقلت: لقد سمعت» [... ۵].

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

[۴] فضائل علی لأحمد بن حنبل- مخطوط.

[۵] خصائص علی للنسائی ۴۹- ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱

و خامس یحذف القصة من أصلها فیقول:

«عن سعد بن أبی وقّاص، قال قال رسول اللّه: فی علی ثلاث خلال» [۱].

فنقول: لما ذا هذا التحریف و التشویه لو لا دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ و لما ذا هذا الکتمان سواء کان عن خوف أو عناد و حسد؟

و لک أن تنتقل من هؤلاء إلی الذین عاصروا القصة و حضروا الواقعة، لتری الرجل منهم یجیء إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیقول: «أمرتنا بالشهادتین عن اللّه فقبلنا منک، و أمرتنا بالصلاة و الزکاة، ثم لم ترض حتی فضّلت علینا ابن عمک؟ أ اللّه أمرک أم

من عندک؟» [۲].

و لتری جماعة منهم ینکرون أو یکتمون ما شاهدوه و سمعوه و وعوه، فیدعو علیهم الامام علیه الصلاة و السلام.

و لتری أبا الطفیل یقول: «خرجت و کان فی نفسی شیء، فلقیت زید بن أرقم فقلت له: إنی سمعت علیا رضی اللّه عنه یقول کذا و کذا. قال: فما تنکر قد سمعت رسول اللّه یقول ذلک له» [۳].

إلی غیر ذلک مما ستقف علیه فی بحوث الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

أهمیة حدیث الغدیر و الاهتمام به ... ص: ۳۱

و هذا الذی ذکرناه یدل علی أهمیة حدیث الغدیر، و أثره فی الإسلام و مصیر المسلمین، فإنه بدلالته علی امامة علی علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بلا فصل یدل علی بطلان خلافة من تقدم علیه.

---

[۱] حلیة الأولیاء ۴/ ۳۵۶.

[۲] تفسیر القرطبی ۱۸/ ۲۷۸.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲

و من هنا یظهر لک السر فی اهتمام الامام علیه السلام بنفسه، و کذا سائر أئمة أهل البیت، و علماء الامامیة، بإثبات هذا الحدیث الشریف سندا و دلالة، و نشره بین الأمة بشتی الوسائل و الطرق، و بقائه فی الأذهان و الأفکار علی مدی الدهور و الأعصار، فتری الامام یناشد الأصحاب بهذا الحدیث فی یوم الشوری، و فی یوم الرحبة، و فی یوم الجمل، و الصدّیقة الزهراء تحتج به فیما رواه الحافظ ابن الجزری، و کذلک سائر أئمة أهل البیت.

بل احتج به بعض الاصحاب من خصماء علی علیه السلام، فقد احتج به سعد بن أبی وقاص عند ما غضب من نیل معاویة منه علیه السلام، و احتج به عمرو بن العاص فی کتاب له إلی معاویة فیما رواه الخوارزمی.

و لهذا السبب أیضا کثرت الکتب المؤلفة فی هذا الحدیث سلفا و خلفا من علماء الفریقین.

و علی الجملة، فإنه حدیث نزلت فی مورده الآیات من القرآن الکریم، و حضر صدوره عشرات الألوف من المسلمین، و اهتم به الأئمة المعصومون و کبار الأصحاب، و نص علی تواتره کبار علماء المخالفین، و ألف فیه المؤلفون من الفریقین.

و إنّ ما ذکرناه حول خطبة الغدیر، و النکت الموجودة فی بعض ألفاظ حدیث الغدیر و طرقه، و شدة الاهتمام به منذ صدر الإسلام إلی یومنا الحاضر ... کلّ ذلک یشکل جانبا من جوانب دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة.

تمحلات القوم فی الجواب ... ص: ۳۲

و من جانب آخر اضطراب علماء القوم أمام حدیث الغدیر، و تمحّلاتهم الغریبة فی الجواب عنه، و سعیهم الحثیث فی سبیل إسقاطه عن الاعتبار و منع الاحتجاج به، فإن ذلک یکشف عن قوة هذا الاحتجاج، و تمامیة دلالته علی الخلافة و الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳

فهم بعد ما رأوا أن لا جدوی فی الکتمان و الإنکار، و لا فی التحریف و الاسقاط لجأ بعضهم إلی القول بأن علیا لم یکن مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی حجة الوداع، فإنه کان بالیمن، لکن ردّ علیه جماعة من أعلامهم- و فیهم بعض المتعصبین کابن حجر

المکی- لمصادمته للواقع و الحقیقة.

فقال بعضهم: هذا خبر واحد لا یفید علما.

و أجاب عنه جماعة، منهم الحافظ ابن الجزری، فقال: «صحّ عن جماعة ممن یحصل القطع بخبرهم».

فقیل: إنه حدیث لم یخرجه الشیخان و أبو داود.

و أجیب: لو سلّمنا بأنّ جمیع ما فی کتابیهما صحیح، فما الدلیل علی أن ما لم یخرجاه لیس بصحیح، و قد نصّ جماعة علی أنّه کم من صحیح لم یخرجاه؟

علی أنه مخرج فی کتابی الترمذی و ابن ماجة و هما من الصحاح، و فی مسند أحمد و غیره من المسانید، و فی المستدرک علی الصحیحین، و فی المختارة للضیاء، و غیرها مما التزم فیه بالصحة.

و لما رأی بعضهم أن کل هذا لا یجدی، و لا رواج له فی سوق الاعتبار، و لا یقع موقع القبول حتی عند أهل مذهبهم، قالوا:

إن (مفعلا) لا یأتی بمعنی (أفعل) فلیس «مولی» بمعنی «أولی».

و لکن المرجع فی أمثال هذا هو اللغة، و قد نصّ اللغویون علی مجیء (مولی) بمعنی (أولی)، و أنه قد ورد بهذا المعنی فی الکتاب و السنة و استعمالات العرب، أضف إلی ذلک- فی خصوص حدیث الغدیر- فهم الحاضرین فی ذلک المشهد العظیم، فمنهم من اغتاض من هذا الکلام حتی سأل العذاب الواقع، و منهم من سرّ به واقعا و ظاهرا، و هم خواص الاصحاب الموالین لأمیر المؤمنین، و منهم من تظاهر بالسرور و الفرح و هنأه، و لا تنس بعد ذلک شعر حسان بن ثابت و غیر ذلک.

فعاد و قال: فأی دلیل علی أن یکون معنی الحدیث: کون علی «الاولی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴

بالتصرف» فلیکن «الأولی بالمحبة» مثلا.

لکن بعضهم الآخر تنبّه إلی برودة هذا الکلام، فاعترف بدلالة الحدیث علی الأولویة بالتصرف، و أن هذه «الاولویة» هی «الامامة»، و لکن ما الدلیل علی إمامة علی بمعنی الرئاسة و الحکومة؟ فلیکن إماما فی الباطن، و یکون أبو بکر و من بعده الأئمة فی الظاهر؟

قال هذا و کأنه قد فوّض إلیه أمر تقسیم الامامة، فلهذا الامامة الباطنیة، و لأولئک الامامة الظاهریة، و بذلک یقع التصالح و یحسم النزاع!! و لا یغیب عن المنصفین: إن هذه الکلمات- فی الوقت الذی تکشف عن سوء سریرة قائلیها و تعصبهم للهوی- تدل علی قوة دلالة حدیث الغدیر، و رصانة الاحتجاج به علی الامامة و الخلافة.

هذا الکتاب ... ص: ۳۴

و قد وضعنا کتابنا هذا فی ثلاثة أقسام:

الأول: المدخل، و هو فی مجلد، خصصناه لمقدّمات البحث، من ذکر المؤلفات فی حدیث الغدیر، و إثبات تواتره، و دحض بعض الشبهات حوله.

و الثانی: السند و هو فی مجلد واحد أیضا.

و الثالث: فی دلالته و هو فی مجلّدین.

فیکون المجموع أربعة أجزاء.

و اللّه أسأل أن یجعل أعمالنا خالصة لوجهه الکریم، و أن یتقبلها بقبول حسن، إنّه سمیع مجیب، و هو الموفّق و المعین.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵

کلمة السید صاحب العبقات ... ص: ۳۵

أحمد اللّه حمد موقن بنعمه، مذعن بکرمه، مستعیذ من نقمه، مستجیر بذممه متوقّ من عقابه، لائذ بجنابه، عائذ من عذابه، هارب من نیرانه، راغب إلی جنانه، طالب لأمانه، آئب إلی رضوانه، متبتّل خاشع لجلاله، متوسّل ضارع إلی إفضاله، مبتغ مستزید لنواله، سائل مستکثر لإسباله، علی ما أبان الحجّة و أوضح المحجّة، و أتمّ الدّین و أکمل النعمة، و أمر نبیّه بتبلیغ ما أنزل إلیه و وعده بالعصمة، فنصب وصیّه إماما یوم غدیر، و جعله أمیر کلّ صغیر و کبیر.

و أشکره علی ما أوزعنا من الثقة و الإیمان، و الحق الحقیق الحریّ بالإذعان، و أنار لنا منهاجا سویّا و طریقا رضیّا، و مذهبا صادعا و مدرجا لامعا، و أزاح عنا العلّة و انقطع الظمأ و الغلّة، و أضاء لنا البراهین و الأدلّة، و نجّانا عن العوج و المضلّة.

و الصلاة علی رسوله المعتام من جرثومة السادة الأخیار، المختار علی أرومة القادة الأطهار، ابتعثه بالعلم المأثور و الکتاب المسطور، و النور المضی و المنهج السنی، بعد احتدام من الفتن و اعترام من المحن، و الناس یومئذ فی أهواء منتشرة و آراء متفرقة، و أدیان معلولة و ملل مدخولة، یقتدحون زناد الشر و الأنصاب، و یعتبقون العلقم و الصاب، یلحدون فی اسم اللّه و یخترعون له الأنداد، یتیهون فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶

کلّ سبسب و یهیمون فی کل واد، فلمّ شعثهم و رمّ رثّهم، و رتق فتقهم و رقع خرقهم، و أقام أودهم و أماط عندهم، و ألّف بینهم بعد تضاغن القلوب و تشاحن الصدور، و تدابر النفوس و تخاذل الأیدی و فشو الشرور.

فهداهم إلی دین عزیز المثار، أبلج المنار، صریح النصاب منیر الشهاب، رائق المنصب، باذخ المرقب، و فری من الکفر و الإلحاد أوداجا، و أزری بکل من أشرک فی دین اللّه أوداجی، فکسر و أوهن متنهم و سامهم بالخسف و ضرب علیهم بالنصف، و أتعب نفسه الکریمة فی إحصاف الشریعة القویمة، و خاض إلی رضوان اللّه کلّ غمرة و تجرّع فیه کلّ غصّة.

و السّلام علی آله أصول الکرم و قادة الأمم و أولیاء النعم، و أنوار البهم و أضواء الظلم و معادن الحکم، و الهادین لأولیائهم إلی طریق الأمم، و الکاشفین لهم مضائق الغمم، الحافظین لهم عن مزالق اللّمم، الذین جاهدوا فی اللّه حقّ الجهاد، و بالغوا فی الهدایة و الإرشاد إلی لقم الصواب و السداد، و فصموا حبل الغوایة و اللّداد، و رضّوا أرکان الضلالة و العناد، و أبادوا خضراء الکفر و النفاق، و شقّوا عصا البدع و الشقاق، الذین أمر اللّه و رسوله بأن نطأ جادّتهم و نرکب قدّتهم، و نقتصّ جمیل آثارهم، و نستضیء بأنوارهم و نغترف من بحارهم.

و بعد، فیقول العبد القاصر العاثر «حامد حسین» ألبسه اللّه حلل کرامته و لا سلبه غضارة نعمته، و کان فی الدنیا و الآخرة له، و حقّق آماله و نوّر باله و جعل کلّ خیر مآله: إن هذا هو المنهج الثانی من کتابی المسمی ب:

«عبقات الأنوار فی إثبات إمامة الأئمّة الأطهار».

الذی نقضت فیه علی «الباب السابع» من «التحفة العزیزیة»، و بالغت فی الذبّ عن ذمار الطریقة الحقّة العلویّة، و استفدت فیه کثیرا من إفادات الوالد الماجد العلامة «المولی السید محمد قلی» قدّس اللّه نفسه الزکیّة، و أفاض شآبیب رحمته علی تربته الستیّة.

و اللّه الموفق للإتمام و الإکمال، و منه الاتّجاد فی المبدأ و المآل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷

کلام الدهلوی حول حدیث الغدیر ... ص: ۳۷

قال المحدث المولوی عبد العزیز الدهلوی:

اما الأحادیث التی تمسکوا بها لإثبات مدّعاهم فهی کلّها اثنا عشر حدیثا الأول: حدیث غدیر خم، الذی یذکرونه فی کتبهم مع التبجح

الکثیر به، و یجعلونه نصّا قطعیّا علی المدعی، و حاصله، أنه

قد روی بریدة بن الحصیب الأسلمی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا بلغ غدیر خم- موضع بین مکة و المدینة- عند رجوعه من حجّة الوداع، جمع المسلمین الذی کانوا معه، و خطب فیهم قائلا: یا معشر المسلمین أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه.

قالوا: إن (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرف)، و الأولویة بالتصرف عین (الامامة).

إن أوّل ما فی هذا الاستدلال هو: أن أهل العربیة قاطبة ینکرون أن یکون (المولی) قد جاء بمعنی (الأولی)، بل قالوا: إن (مفعلا) لم یجئ بمعنی (أفعل) فی مادة من المواد، فضلا عن هذه المادة بالخصوص، إلّا أبا زید اللغوی فإنّه جوّز ذلک، و مستمسکه قول أبی عبیدة فی تفسیر (هو مولاکم): (أی: أولی بکم)، لکنّ جمهور أهل العربیة یخطّئون هذا القول و هذا التمسک، قائلین بأنه لو صحّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸

هذا القول لزم جواز أن یقال (فلان مولی منک) فی موضع (أولی منک) و هو باطل منکر بالإجماع. و أیضا: فإنّ تفسیر أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة: یعنی:

النار مقرّکم و مصیرکم و الموضع اللّائق بکم، لا أن لفظة (المولی) فیها بمعنی (الاولی).

ثانیا: و لو سلّم- کون (المولی) بمعنی (الأولی) فما الدلیل من اللغة علی أن تکون الصلة (بالتصرف)؟ إذ یحتمل أن یکون المراد: الأولی بالمحبة و الأولی بالتعظیم، و أیّ ضرورة لأن یحمل لفظ (الأولی) علی (الأولویة بالتصرف) فی کل مورد؟ قال اللّه تعالی إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا، و واضح أن أتباع ابراهیم لم یکونوا أولی بالتصرف منه.

ثالثا: إن القرینة المتأخرة تدل بصراحة علی أن المراد من الولایة المستفادة من لفظ (المولی) أو (الأولی)- أیّاما کان- هو المحبة، و تلک القرینة

قوله: «اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه».

و لو کان (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر) أو کان المراد بالأولی هو (الأولی بالتصرف) لکان المناسب أن یقول: اللهمّ أحبّ من کان تحت تصرّفه، و أبغض من لم یکن تحت تصرفه. فذکر محبته و معاداته دلیل صریح علی أنّ المقصود إیجاب محبته، و التحذیر من معاداته، لا التصرف و عدم التصرف.

و من المعلوم أن النبی علیه الصلاة و السلام کان قد بلّغ أدنی الواجبات بل السنن بل آداب القیام و القعود و الأکل و الشرب، بوجه یفهم الکلّ- سواء الحاضر و الغائب، ممّن عرف لغة العرب- المعانی المقصودة من ألفاظه بلا تکلّف، و فی ذلک- فی الحقیقة- کمال البلاغة، و هو مقتضی منصب الإرشاد و الهدایة، فدعوی الاکتفاء حینئذ بمثل هذا الکلام الذی لا تساعده قواعد لغة العرب، یستلزم إثبات قصور البیان و البلاغة، بل المساهلة فی أمر التبلیغ و الهدایة فی حق النبی، و العیاذ باللّه من ذلک.

فقد ظهر أن غرضه صلّی اللّه علیه و سلّم- إفادة هذا المعنی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹

الذی یفهم من هذا الکلام بلا تکلّف، أی أن محبة علی فرض کمحبّة النبی، و معاداته محرمة کمعاداة النبی، و هذا هو مذهب أهل السنة و الجماعة، و هو المطابق لفهم أهل البیت:

أخرج أبو نعیم عن الحسن المثنی ابن الحسن السبط رضی اللّه عنهما أنه سئل: هل حدیث من کنت مولاه نصّ علی خلافة علی رضی اللّه عنه؟ فقال: لو کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یعنی بذلک الخلافة لأفصح لهم بذلک، فإن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- کان أفصح الناس، و لقال لهم: یا أیها الناس هذا والی أمرکم و القائم علیکم بعدی فاسمعوا له و أطیعوا.

و لو کان الأمر أن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم- اختار علیّا لهذا الأمر، و للقیام علی الناس بعده فإنّ علیّا أعظم الناس

خطيئة و جرما، لأنّه ترك أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يقوم فيه كما أمره و يعذر إلى الناس.

فقيل له: ألم

يقل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- لعلى: من كنت مولاه فعلى مولاه؟

فقال: أما و اللّه لو يعنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- بذلك الأمر و السلطان، لأفصح به كما أفصح بالصّلاة و الزكاة، و لقال: يا أيّها الناس إن عليا والى أمركم من بعدى و القائم فى الناس.

و أيضا: ففى الحديث دلالة صريحة على اجتماع الولايتين فى زمان واحد، إذ لم يقع فيه التقييد بلفظ (بعدى)، بل سوق الكلام هو للتسوية بين الولايتين فى جميع الأوقات و من جميع الوجوه، لوضوح امتناع كون على شريكا للنبى فى كل ما يستحق النبى التصرف فيه فى حال حياته، فهذا أدلّ دليل على أن المراد وجوب المحبة، إذ لا مانع من اجتماع المحبّتين، بل إنّ كلا منهما مستلزم للآخر، أما فى اجتماع التصرفين فالمحاذير كثيرة، فإن قيّدنا بما يدل على إمامته فى المآل دون الحال فمرحبا بالوفاق، لأن أهل السنة قائلون بذلك فى حين إمامته، و وجه تخصيص المرتضى بذلك علمه صلّى اللّه عليه و سلّم- من طريق الوحى بوقوع البغى و الفساد

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰

فى زمان المرتضى، و أن بعض الناس سينكرون إمامته.

و من الطّريف أن بعض علمائهم تمسّك لإثبات أن المراد من (المولى) هو (الأولى بالتصرف)، باللفظ الواقع فى صدر الحديث، و هو قوله: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم. فيعود الاشكال بأنّهم متى سمعوا لفظ (الأولى) حملوه على (الأولى بالتصرف)، فما الدليل على هذا الحمل فى هذا المورد؟ بل المراد هنا أيضا هو: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم فى المحبة، بل إنّ (الأولى) هاهنا مشتق من (الولاية) بمعنى (المحبة)، يعنى: أ لست أحب إلى المؤمنين من أنفسهم، حتى يحصل التلائم بين أجزاء الكلام و التناسق بين جمله، و يكون حاصل معنى هذه الخطبة: يا أيّها المسلمون عليكم أن تجعلونى أحب إلى أنفسكم من أنفسكم، و أن من يحبّنى يحب عليّا، أللهمّ أحب من أحبّه، و أبغض من أبغضه، و كل عاقل يصدّق بصحة هذا الكلام و حسن انتظامه.

و إن قول النبى: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»

مأخوذ من الآية القرآنية، و من هنا جعل هذا المعنى من المسلّمات لدى أهل الإسلام، و فرّع عليه الحكم اللاحق له.

و لقد وقع هذا اللفظ فى القرآن فى موقع لا يصح أن يكون معناه (الأولى بالتصرف) أصلا، و هو قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ، فإن سوق هذا الكلام هو لنفى نسبة المتبنى إلى المتبنى، و لبيان النهى عن أن يقال لزيد بن حارثة:

زيد بن محمد، لأنّ نسبة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- إلى جميع المسلمين نسبة الأب الشفيق إلى أبنائه، بل فوق ذلك، و نساء النبى أمهات أهل الإسلام، و أهل القرابة أحق و أولى فى الانتساب من غيرهم، و إن كانت شفقتهم و تعظيمهم أكثر، فمدار الانتساب هى القرابة المفقودة بين المتبنى و المتبنى، لا- على الشفقة و التعظيم، و هذا هو كتاب اللّه أى حكمه، و لا- دخل للأولى بالتصرف فى المقصود فى هذا المقام، فكذلك الأمر فى الحديث، و المراد فى الآية هو المراد فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱

و لو سلّمنا كون المراد من صدر الحديث هو (الأولى بالتصرف) فإنّه لا وجه لحمل (المولى) على (الأولى بالتصرف) كذلك، لأنّه إنّما صدّر الحديث بتلك العبارة ليتنبّه السامعين، كى يتلقوا الكلام بكل توجّه و إصغاء، و يلتفتوا إلى وجوب إطاعة هذا الأمر الإرشادى، كما يقول الأب لولده فى مقام الوعظ و النصيحة:

الست أنا أباك، فلمّا يقرّ الولد بأمره بما يريد، حتى يطيع أمره بمقتضى علاقة الأبوة و النبوة، فقوله فى هذا المقام:

«أ لست أولى بالمؤمنين»

نظیر قوله: أ لست رسول اللّه إلیکم، أو أ لست نبیّکم. و أما أخذ لفظة واحدة من الحدیث و جعلها وحدها مورد العلاقة و الربط بما فی صدره فمن کمال السفاهة، بل یکفی الارتباط الموجود بین جمیع الکلام مع هذه العبارة.

و الأغرب من ذلک استدلال بعض مدقّقیهم علی عدم إرادة المحبّة، بأنّ إیجاب محبة الأمیر دلت علیه الآیة وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ فلو کان معنی حدیث الغدیر ذلک أیضا کان لغوا، و لم یعلم بأنّ الدلالة علی محبة شخص بدلیل عام أمر، و إیجاب محبّته بدلیل خاص أمر آخر، و من هنا لو آمن إنسان بجمیع أنبیاء اللّه و رسله، و لم یجر علی لسانه خصوص «محمد رسول اللّه» لم یعتبر مسلما، فالمراد من الحدیث إیجاب محبّة علی بشخصه، و إن تقدم ما یدل علی وجوب محبته ضمن عموم المؤمنین.

و علی تقدیر وحدة المضمون فی الآیة و الحدیث فأیّ قبح فیه؟ إنّ شأن النبی هو التأکید علی مضامین الآیات و التذکیر بها، لا سیّما متی رأی تهاونا من المکلّفین فی العمل بموجب القرآن، قال تعالی: وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ، و ما من شیء دلّت علیه آیة من القرآن إلّا و أکدت علیه الآیات الأخری، ثمّ الأحادیث علی لسان النبی، حتی تتم النعمة و الحجّة، و إنّ من نظر فی القرآن و الحدیث لا یتفوه بمثل هذا الکلام الفارغ، و إلّا لزم أن تکون تأکیدات النبی و تقریراته فی أبواب الصوم و الصلاة و الزکاة و تلاوة القرآن کلّها لاغیة، و یکون التنصیص علی إمامة الأمیر- کما یدعیه الشیعة- مرة بعد أخری و التأکید علیها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۲

لغوا باطلا، معاذ اللّه من ذلک.

و إنّ سبب هذه الخطبة- کما روی المؤرخون و أصحاب السیر- یدل بصراحة علی أن الغرض إفادة محبة الأمیر، و ذلک أن جماعة من الأصحاب الذین کانوا معه فی الیمن مثل بریدة الاسلمی، و خالد بن الولید و غیرهما من المشاهیر، جعلوا یشکون لدی رجوعهم من الأمیر عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- شکایات لا مورد لها، فلمّا رأی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- شیوع تلک الأقاویل بین الناس، و أنه إن منع بعضهم عن ذلک حمل علی شدّة علاقته بالأمیر، و لم یفد فی ارتداعهم، لهذا خطب خطبة عامة، و افتتح کلامه بنص من القرآن قائلا:

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

یعنی أن کلما أقوله لکم ناشئ من شفقتی علیکم و رأفتی بکم، و لیس الغرض الحمایة عن أحد، و لیس ناشئا من فرط المحبة له.

و قد روی محمد بن إسحاق و غیره من أهل السیر هذه القصة بالتفصیل» [۱].

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۳

نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار للعلم الحجّة اللّه السّیّد حامد الحسین اللّکهنوی حدیث الغدیر- ۱ تألیف السّیّد علیّ الحسینیّ المیلانیّ الجزء السّادس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۵

الشروع فی البحث ... ص: ۴۵

أقول: إنّ أول ما فی هذا الکلام هو: حصر (الدهلوی) الأحادیث النبویة الشریفة الدالّة علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام و ولایته المطلقة فی «اثنی عشر حدیثا»، و هذا إنکار للحقیقة الراهنة ... و لسنا ندری أهو حصر عقلی أم استقرائی؟ أما العقل فلا سبیل له إلی الحکم فی مثل هذه القضایا و البحوث، و إن کان حصرا استقرائیا فإن الواقع خلاف ما زعمه، فإنّ النصوص الواردة فی هذا المضمار تبلغ فی العدد الأضعاف المضاعفة لهذا العدد المزعوم ... کما لا یخفی علی الخبیر المنصف.

و أمّا الأحاديث الدالة على أفضلية سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام من غيره من الأصحاب، فهى تفوق حدّ الحصر و العدّ، و لم نجد أحدا من علماء الحق- و لا من المخالفين ممن يتجنّب الكذب و الخيانة- تعرّض لهذا أو تصدّى لاستقصاء هذا النوع من الأحاديث، و هذه كتبهم موجودة و منتشرة فى البلاد، فلتراجع. نعم اكتفى علماؤنا- لدى البحث عن هذه الناحية و إثبات أفضلية الامام عليه السلام- بذكر أحاديث فى الباب، و هى نزر من كثير و فيض من غيض.

و بالنظر إلى هذه الحقيقة الراهنة التى أشرنا إليها، نجد نصر اللّه الكابلى- مع تعصّبه الشديد- لا يتطّرق بصراحة إلى دعوى حصر الأحاديث المستدل بها فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۶

باب الإمامة فى عدد، و إن كان كلامه كالصّريح فى ذلك، حيث قال فى (الصواعق): «المطلب الرابع: فى إبطال استدلال الرافضة على أن الامام بعد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- علىّ، بأحاديث أهل السنّة، و هى اثنا عشر، الأول:

ما رواه بريدة بن حصيب و غيره»....

لكن (الدهلوى) لفرط أمانته!! حصر تلك الأحاديث فى العدد الذى ذكره مصرحا بهذا المعنى، و لقد كان هذا ديدنه فى سائر القضايا الواضحة و المسائل البيّنة...

ثمّ إنّ هناك أحاديث أقوى سندا و أبلغ و أوضح دلالة من هذه الأحاديث الاثنى عشر التى ذكرها (الدهلوى) تبعا للكابلى، يتمسك بها أهل الحق فى إثبات مطلوبهم، فهو- بالإضافة إلى بطلان دعوى حصر الأحاديث فى العدد المذكور- مآخذ على تركه الأحاديث الأقوى من هذه فى السنة و الدلالة، على الإمامة الكبرى و الخلافة العظمى.

و هذا أوان الشروع فى الردّ على ما ذكره (الدهلوى) و غيره حول حديث الغدير، و بيان بطلان كلماتهم الواهية فى هذا المجال.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۷

المؤلّفون فى حديث الغدير ... ص: ۴۷

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۹

و (للدهلوى) فى هذا الكلام صنيع شنيع آخر، و ذلك قوله: «إنّه قد روى بريدة بن الحصيب الأسلمى»....

فإنه يعنى أنه من حديث «بريدة» فحسب، و لم تسمح له نفسه بالإشارة إلى أنّ هذا الحديث قد ورد من رواية غيره من الصحابة، مع ان الكابلى قد نص على ذلك فى عبارته السالفة، و كأنّ (الدهلوى) يسعى بذلك وراء إخفاء فضائل أمير المؤمنين عليه السلام و اسدال الستار على الحقائق جهد المستطاع، و لكنه غفل عن أن بعض التتبع و النظر فى كتب الفريقين يكشف عن سوء نيّته و يظهر خيانته، و يعلن للملإ العلمى كثرة طرق هذا الحديث الشريف و أسانيده المعتبرة، المعترف بصحتها من قبل جماعة كبيرة من الحفاظ عن طائفة كبيرة من مشاهير الأصحاب، حتى لقد جاوزت تلك الطرق و الأسانيد حدّ التواتر بمراتب عديدة جدا.

و لأجل أن نبرهن على هذا الذى ذكرناه، نذكر بعض الأدلة و الشواهد حسب تصريحات كبار أئمّة أهل السنّة:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۰

۱ كلام ابن المغازلى ... ص: ۵۰

اشارة

قال الفقیه المحدّث ابن المغازلی الشافعی ما لفظه: «حدثنی أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانی- قدم علینا بواسط- إملاء من کتابه لعشر بقین من شهر رمضان، سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة، قال: حدثنی محمد بن علی ابن عمر بن مهدی، قال: حدثنی سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی قال حدثنی أحمد بن إبراهیم بن کیسان الثقفی الاصفهانی، قال: حدثنی إسماعیل بن عمر البجلی، قال: حدثنی مسعر بن کدام، عن طلحة ابن مصرف، عن عمر بن سعد، قال: شهدت علیا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه یوم غدیر خم یقول ما قال فلیشهد، فقام إثنا عشر رجلا منهم: أبو سعید الخدری و أبو هریرة و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهمّ وال من والاه، و عاد من عاداه».

قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حدیث صحیح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحو مائة نفس منهم العشرة، و هو حدیث ثابت لا أعرف له علّة، تفرّد علی رضی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۱

اللّه عنه بهذه الفضیلة لم یشرکه أحد. انتهی» [۱].

فحدیث الغدیر، حدیث رواه- علی ما ذکره ابن المغازلی- «نحو مائة نفس، منهم العشرة» المبشرة بالجنّة عندهم، و هو یدل علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام أو أفضلیته المستلزمة لها لعدم مشارکة أحد له فی هذه الفضیلة.

ابن المغازلی ثقة ... ص: ۵۱

ثم إنّ ابن المغازلی من کبار العلماء الثقات المعتمدین لدی أهل السنة، فقد ذکره السّمعانی [۲] و البدخشانی [۳] و الکاتب الجلبی [۴]، و أثنوا علیه.

کما نقل عن ابن المغازلی و اعتمد علی کتبه جماعة من أعلام علمائهم کابن حجر المکّی فی (الصواعق المحرقة). و کمال الدین الجهرمی فی (البراهین القاطعة فی ترجمة الصواعق المحرقة) و الملا مبارک فی (أحسن الأخبار فی ترجمة الصواعق المحرقة). و الشریف السمهودی فی (جواهر العقدین). و الفضل ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل) و البرزنجی فی (نواقص الروافض). و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی).

کما اعتمد جماعة منهم علی کتابه (المناقب) بالذات، و منهم تلمیذ (الدهلوی) الفاضل رشید الدین الدهلوی فی کتاب (إیضاح لطافة المقال)، و قد جعل تألیفه کتاب (المناقب) دلیلا علی محبه أهل السنة و ولائهم لأهل البیت علیهم السلام کسائر الکتب التی ألّفها بعض علمائهم فی مناقب الأئمّة الطاهرین.

بل لقد تمسک المولوی حیدر علی الفیض آبادی- مع ما هو علیه من

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین/ ۲۶- ۲۷.

[۲] الأنساب- الجلابی.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] کشف الظنون ۱/ ۳۰۹.

التعصب- بروایة ابن المغازلی هذه فی کتابه (منتهی الکلام ...) و ستقف علی ذلک إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۳

۲ تصنیف ابن عقدة فی طرق الحدیث ... ص: ۵۳

اشارة

و من الشواهد علی کثرة طرق حدیث الغدیر و تواتره: تصنیف الحافظ أبی العباس أحمد بن محمد المعروف بابن عقدة الکوفی کتابا خاصا بطرق حدیث الغدیر عن أکثر من مائة نفس من کبار الصحابة بأسانید متعددة ... قال السید الجلیل ابن طاوس الحلی رضی اللّه تعالی عنه فی ذکر من صنف فی طرق هذا الحدیث الشریف:

«و من ذلک: الذی لم یکن مثله فی زمانه أبو العباس أحمد بن سعید بن عقدة الحافظ، الذی زکّاه و شهد بعلمه الخطیب مصنّف تاریخ بغداد، [فانه صنف کتابا سماه: (حدیث الولایة)، وجدت هذا الکتاب بنسخة قد کتبت فی زمان أبی العباس ابن عقدة مصنفه، تاریخها سنة ثلاثین و ثلاثمائة، صحیح النقل، علیه خط الطوسی و جماعة من شیوخ الإسلام، لا یخفی صحة ما تضمّنه علی أهل الافهام، و قد روی فیه نص النبی صلّی اللّه علیه و آله علی مولانا علی علیه السلام بالولایة من مائة و خمس طرق» [۱].

و قال السید المذکور أیضا: «و قد صنّف العلماء بالأخبار کتبا کثیرة فی حدیث

---

[۱] الإقبال بصالح الأعمال/ ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۴

الغدیر و تصدیق ما قلناه، و ممن صنّف تفصیل ما حقّقناه أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، الحافظ المعروف بابن عقدة، و هو ثقة عند أرباب المذاهب، و جعل کتابا مجرّدا سمّاه (حدیث الولایة) و ذکر الأخبار عن النبی- صلّی اللّه علیه و آله- بذلک و أسماء الرواة من الصحابة، و الکتاب عندی الآن.

و هذه أسماء من روی عنهم حدیث الغدیر و نص النبی علی علی بالخلافة، و إظهار ذلک عند الکافة، و منهم من هنأه بذلک:

[ذکر من روی عنه ابن عقدة حدیث الغدیر من الصحابة] أبو بکر عبد اللّه بن عثمان عمر بن الخطاب عثمان بن عفان علی بن أبی طالب طلحة بن عبید اللّه الزبیر بن العوام عبد الرحمن بن عوف سعد بن مالک (و هو سعد بن أبی وقاص) العباس بن عبد المطلب الحسن بن علی بن أبی طالب الحسین بن علی بن أبی طالب عبد اللّه بن العباس عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب عبد اللّه بن مسعود عمار بن یاسر أبو ذر جندب بن جنادة الغفاری

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۵

سلمان الفارسی أسعد بن زرارة الأنصاری خزیمة بن ثابت الأنصاری أبو أیوب خالد بن زید الأنصاری سهل بن حنیف الأنصاری عثمان بن حنیف الأنصاری حذیفة بن الیمان عبد اللّه بن عمر بن الخطاب البراء بن عازب الأنصاری رفاعة بن رافع الأنصاری سمرة بن جندب سلمة بن الأکوع الأسلمی زید بن ثابت الأنصاری أبو لیلی الأنصاری أبو قدامة الأنصاری سهل بن سعد الأنصاری عدی بن حاتم الطائی ثابت بن یزید بن ودیعة کعب بن عجرة الأنصاری أبو الهیثم بن التیهان الأنصاری هاشم بن عتبة بن أبی وقاص الزهری المقداد بن عمرو الکندی عمران بن حصین الخزاعی عمر بن أبی سلمة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۶

عبد اللّه بن أبی عبد الأسد المخزومی برید بن الحصیب الأسلمی جبلة بن عمر الأنصاری أبو هریرة الدوسی أبو برزة فضلة بن عبید الأسلمی أبو سعید الخدری جابر بن عبد اللّه الأنصاری جریر بن عبد اللّه زید بن أرقم الأنصاری أبو رافع مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو عمرة بن عمرو بن محصن الأنصاری أنس بن مالک الأنصاری ناجیة بن عمر الخزاعی أبو زینب بن عوف الأنصاری یعلی بن مرة الثقفی سعید بن سعد بن عبادة الأنصاری حذیفة بن أسید أبو سریحة الغفاری عمرو بن الحمق الخزاعی زید بن حارثة الأنصاری مالک بن الحویرث أبو سلیمان جابر بن سمرة السوائی عبد اللّه بن ثابت الأنصاری حبشی بن جنادة السلولی ضمیرة الأسدی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۷

عبید بن عازب الأنصاری عبد اللّه بن أبی أوفی الأسلمی زید بن شراحیل الأنصاری عبد اللّه بن بسر المازنی النعمان بن العجلان الأنصاری عبد الرحمن بن یعمر الدیلی أبو الحمراء خادم رسول اللّه، صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبو فضالة الأنصاری عطیة بن بسر المازنی عامر بن لیلی الغفاری أبو الطفیل عامر بن واثلة الکنانی عبد الرحمن بن عبد ربّه الأنصاری حسان بن ثابت الأنصاری سعد بن جنادة العوفی عامر بن عمیر النمیری عبد اللّه بن یامیل حبة بن جوین العرنی عقبة بن عامر الجهنی أبو ذؤیب الشاعر أبو شریح الخزاعی أبو جحیفة وهب بن عبد اللّه السوائی أبو أمامة الصدی عن عجلان الباهلی عامر بن لیلی بن ضمرة جندب بن سفیان البجلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۸

أسامة بن زید بن حارثة الکلبی وحشی بن حرب قیس بن ثابت بن شماص الأنصاری عبد الرحمن بن مدلج حبیب بن بدیل بن ورقاء الخزاعی فاطمة بنت رسول اللّه، صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عائشة بنت أبی بکر أمّ سلمة أمّ المؤمنین أمّ هانی بنت أبی طالب فاطمة بنت حمزة بن عبد المطلب أسماء بنت عمیس الخثعمیة ثمّ ذکر ابن عقدة ثمانیة و عشرین رجلا من الصحابة لم یذکرهم و لم یذکر أسمائهم أیضا» [۱].

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف. و من الذین رووا حدیث الغدیر:

(۱) أبی بن کعب الأنصاری الخزرجی.

(۲) جبیر بن مطعم بن عدی القرشی.

(۳) أبو جنیدة جندع بن عمرو بن مازن الأنصاری.

(۴) رفاعة بن عبد المنذر الأنصاری.

(۵) زید بن عبید اللّه الأنصاری.

(۶) سعد بن عبادة الأنصاری.

(۷) سعید بن زید القرشی العدوی.

(۸) عبد اللّه بن بدیل بن ورقاء.

(۹) عبد اللّه بن حنطب القرشی المخزومی.

(۱۰) عبد اللّه بن ربیعة.

(۱۱) عبد اللّه بن مسعود.

(۱۲) عمارة الخزرجی الأنصاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۵۹

ذکر من صرح بتألیف ابن عقدة الکتاب المذکور ... ص: ۵۹

اشارة

هذا، و قد نصّ علی تصنیف أبی العباس ابن عقدة مصنّفا فی جمع طرق حدیث الغدیر عدّة من أکابر أهل السنة، نذکر بعضهم فی ما یلی:

۱) ابن تیمیة ... ص: ۵۹

قال ابن تیمیة الحرّانی* و هو تقیّ الدین أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم ابن تیمیّة الحرّانی الحنبلی المتوفی سنة ۷۲۸، توجد ترجمته فی: (المعجم المختص للذهبی) و (فوات الوفیات ۱/ ۶۲) و (تتمة المختصر- حوادث ۷۲۸) و (الدرر الکامنة ۱/ ۱۴۴) و (طبقات الحفاظ/ ۵۱۶) و (الوافی بالوفیات ۷/ ۱۵) و غیرها*:

«و قد صنّف أبو العباس ابن عقدة مصنّفا فی جمع طرقه» [۱].

۲) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۵۹

اشارة

و قال ابن حجر العسقلانی* و هو الحافظ شهاب الدین أبو الفضل أحمد ابن حجر العسقلانی المصری الشافعی، توجد ترجمته فی: (البدر الطالع ۱/ ۸۷) و (شذرات الذهب ۷/ ۲۷) و (القلائد الجوهریة/ ۳۳۱) و (نظم العقیان/ ۴۵)

---

(۱۳) عمرو بن شراحیل.

(۱۴) عمرو بن العاص.

(۱۵) عمرو بن مرة الجهنی.

(۱۶) قیس بن سعد بن عبادة الأنصاری.

(۱۷) أبو برزة فضلة بن عتبة الأسلمی.

(۱۸) وهب بن حمزة.

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۰

و (ذیل تذکرة الحفاظ/ ۳۸۰) و (الضوء اللامع ۲/ ۳۶) و (طبقات الحفاظ/ ۵۴۷) و (حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳) و غیرها)*:

«و أمّا

حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»

، أخرجه الترمذی و النّسائی و هو کثیر الطرق جدّا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» [۱].

ذکر من أورد کلام العسقلانی ... ص: ۶۰

و لقد أورد كلام ابن حجر هذا جماعة من أعيان أهل السنّة فی كتبهم، و لنقتصر على ذكر اثنين منهم:

الأول: الشّريف السّمهودی.

قال السمهودی* و هو نور الدين أبو الحسن على بن عبد اللّه الحسينی السّمهودی، المترجم له و المذكور اسمه بكلّ تعظيم و تكريم فی: (الضوّء اللامع ۵/ ۲۴۵) و (النور السافر/ ۵۸) و (البدر الطالع ۱/ ۴۷۰) و (شذرات الذهب ۸/ ۵۰) و قد أورد كتبه فی (كشف الظنون) و هی كتب معتمدة لديهم، كما صرّح رشيد الدين الدهلوی بأنه من أعاظم علماء أهل السنّة، و استند حيدر على الفيض آبادی فی كتبه- فی الرد على الإماميّة- إلى كلماته و صرّح بأنه من جهابذة الثقات*:

«قال الحافظ ابن حجر: حديث «من كنت مولاه فعلی مولاه» أخرجه الترمذی و النّسائی

و هو كثير الطرق جدّا، و استوعبها ابن عقدة فی كتاب مفرد، و كثير من أسانيدها صحاح و حسان» [۲].

الثانی: المناوی.

و قال المناوی* و هو عبد الرءوف بن تاج العارفين بن على المنّاوی الفاسی الشّافعی، قال المحبی فی (خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲): كان إماما كبيرا و حجة ثبتا

---

[۱] فتح البارى فی شرح صحيح البخارى ۷/ ۶۱.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

و قدوة، صاحب تصانيف سائرة و أجلّ أهل عصرة بغير ارتياب و إماما فاضلا، و زاهدا عابدا قانتا، و خاشعا للّه» *:...

«قال ابن حجر: حديث كثير الطرق جدا، استوعبها ابن عقدة فی كتاب مفرد، منها صحاح و منها حسان» [۱].

۳) ابن حجر العسقلانی أيضا ... ص: ۶۱

و ذكر ابن حجر العسقلانی كتاب ابن عقدة فی مواضع من (الإصابة فی معرفة الصحابة) فأثبت صحبة عدد منهم، استنادا الى رواية ابن عقدة عنهم فی كتاب الموالاة الذی جمع فيه طرق حديث الغدير.

فمن ذلك قوله: «عبد اللّه بن ياميل- آخره لام، رأيته مجودا بخط الصريفينی، ذكره أبو العباس ابن عقدة فی جمع طرق

حديث «من كنت مولاه فعلی مولاه» أخرج بسند له الى إبراهيم بن محمد- أظنه ابن أبی يحيى- عن جعفر بن محمد، عن أبيه، و أيمن بن نابل- بنون و موحدة- عن عبد اللّه بن ياميل، قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: من كنت مولاه، الحديث، و استدركه أبو موسى» [۲].

و من ذلك قوله: «عبد الرحمن بن مدلج، ذكره أبو العباس ابن عقدة فی كتاب الموالاة، و أخرج من طريق موسى بن نصر بن الربيع الحمصی: حدثنی سعد ابن طالب أبو غيلان، حدثنی أبو إسحاق، حدثنی من لا أحصی: أنّ عليّا أنشد الناس فی الرّحبة: من سمع قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلی مولاه؟، فقام نفر- منهم عبد الرحمن بن مدلج- فشهدوا أنهم سمعوا إذ ذاك من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. و أخرجه ابن شاهين عن ابن عقدة،

---

[۱] فيض القدير فی شرح الجامع الصغير ۶/ ۲۱۸.

[۲] الإصابة فی أسماء الصحابة ۲/ ۳۷۴.

و استدركه أبو موسى» [۱].

و من ذلك قوله: «أبو قدامة الأنصارى، ذكره أبو العباس ابن عقدة فى كتاب الموالاة الذى جمع فيه طرق

حديث «من كنت مولاه فعلى مولاه»

فأخرج فيه من طريق محمد بن كثير،

عن فطر، عن أبى الطفيل، قال: كنا عند على، فقال:

أنشد اللّه من شهد يوم غدير خم، فقام سبعة عشر رجلا- منهم أبو قدامة الأنصارى- فشهدوا أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال ذلك. و استدركه أبو موسى

، و سيأتى فى الذى بعده ما يؤخذ منه اسم أبيه و تمام نسبه» [۲].

۴) الشّريف السمهودى ... ص: | ۶۲

فقد ذكر كتاب ابن عقدة و نقل عنه فى كتابه (جواهر العقدين) كما سيأتى إن شاء اللّه تعالى.

۵) الشيخانى القادرى ... ص: ۶۲

و قال الشيخانى القادرى* و هو محمود بن محمد بن على الشيخانى القادرى* المدنى، و يظهر تعصّبه من مراجعة كتابه الذى ننقل عنه* بعد أن ذكر بعض طرق حديث الغدير: «و قد استوعب طرق الأحاديث المذكورة و غيرها ابن عقدة فى كتاب مفرد، و ذكر أيضا بعضها الشيخ نور الدين السيد الجليل على بن جمال الدين عبد اللّه بن أحمد الحسينى السمهودى الشافعى فى كتابه المسمى: أنجح المساعى فى ردّ شبهة الداعى» [۳].

---

[۱] الإصابة ۲/ ۴۱۳.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۱۵۹.

[۳] الصراط السوى فى مناقب آل النبى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۳

۶) البدخشانى ... ص: ۶۳

و قال البدخشانى* و هو المرزا محمد بن معتمد خان البدخشانى، و هو من كبار العلماء المشهورين فى الديار الهندية، و قد أثنى عليه رشيد الدين الدهلوى و حيدر على الفيض‌آبادى فى كتابيهما و استندا إليه* بعد أن ذكر بعض طرق الحديث: «أقول: هذا حديث صحيح مشهور، نصّ الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن عثمان الذهبى التركمانى الفارقى ثم الدمشقى على كثير من طرقه بالصحة، و هو كثير الطّرق جدا، و قد استوعبها الحافظ أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد الكوفى المعروف بابن عقدة فى كتاب مفرد» [۱].

و قال أيضا: «فإنّ الحديث كثير الطّرق جدا، و قد استوعبها ابن عقدة فى كتاب مفرد، و قد نصّ الذهبى على كثير من طرقه بالصحة» [۲].

رواة كتاب الموالاة ... ص: ۶۳

اشارة

لقد أثبت جماعة من الأعلام كتاب (الموالاة) لأبی العباس ابن عقدة، و هم ابن تيمية و ابن حجر العسقلانی و السمهودی و المناوی و القادری و البدخشانی، و قد تقدّمت نصوص كلماتهم المفيدة لذلك.

و علمنا من خلال التتبع لكتب الأسانيد أن كتاب (الموالاة) من مرويّات جماعة من أعيان علماء أهل السنّة، فهم يروونه عن مؤلّفه الحافظ ابن عقدة، بسند متصل إليه فيه الحافظ ابن حجر العسقلانی، و هؤلاء هم:

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البيت الأطهار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۴

۱) محمد بن عابد السندی ... ص: ۶۴

و هو محدّث المدينة المنورة فی وقته، و من مشاهير علماء أهل السنة فی عصره ... قال عمر رضا كحالة: «حافظ فقيه عالم بالعربية... رجع الی الحجاز و ولّاه محمد علی رياسة العلماء بالمدينة، و توفی بها فی ۱۸ ربيع الأول، و دفن بالبقيع، ثمّ ذكر تصانيفه، و قد أرخ وفاته بسنة ۱۲۵۷ [۱].

۲) محمد حسين الأيوبی ... ص: ۶۴

و هو شيخ السندی المذكور، فقد ذكره فی (حصر الشارد) بقوله: «قد منّ اللّه تعالی علیّ- و له الحمد- بقراءة القرآن العظيم من فاتحته إلی خاتمته علی قراءة الأئمّة السّبعة المشهورين، برواتهم الأربعة عشر المحصورة من طرقهم المشهورة، علی شيخنا العلامة الفهّامة زينة دهره، و قدوة عصره، الحاوی لعلم الأديان و الأبدان الجامع للفنون العقلية و النقلية، و الموضّح لنا بأحسن بيان، عمّی و صنو أبی الشيخ محمد حسين بن محمد مراد الأنصاری الخزرجی الأيوبی نسبا، السندی بلدا، النقشبندی طريقة، و الحنفیّ مذهبا، رحمه اللّه تعالی و بوّأه دار كرامته» [۲].

۳) محمد مراد الانصاری ... ص: ۶۴

و هو والد الأيوبی المذكور و شيخه، قال محمد عابد السندی بعد ما تقدم «قال شيخنا قرأت بها علی والدنا و شيخنا الحافظ الامام المحقق ولی اللّه تعالی العارف الشيخ محمد مراد بن محمد يعقوب بن محمود الأنصاری السندی».

---

[۱] معجم المؤلفين ۱۰/ ۱۱۳.

[۲] حصر الشارد من أسانيد محمد عابد: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۵

۴) محمد هاشم السندی ... ص: ۶۵

و هو شيخ محمد مراد المذكور، قال السندی بعد العبارة المتقدمة: قال- يعنی محمد مراد- قرأت بها جميع القرآن العظيم من فاتحته

إلی خاتمته علی شیخنا الامام الهمام مقتدی الأنام الشیخ محمد هاشم»....

۵) عبد القادر الصدیقی ... ص: ۶۵

و هو مفتی الحنفیة بمکة المکرمة فی عصره و شیخ محمد هاشم السندی، قال السّندی: «قال- یعنی محمد هاشم-: قرأت بها علی جماعة أجلّهم علّامة دهره و حجة اللّه تعالی علی عصره، الشیخ عبد القادر بن أبی بکر بن عبد القادر الصدیقی نسبا، المکی بلدا، و الحنفیّ مذهبا، مفتی الحنفیّة بمکّة المشرفة».

و قال غلام علی آزاد بترجمة محمد طاهر الکجراتی: «و من أحفاده الشیخ عبد القادر ابن الشیخ أبی بکر مفتی مکة المعظمة، کان عالما جیّدا لا سیّما فی الفقاهة، فصیحا بلیغا، و من تآلیفه: الفتاوی، أربع مجلدات، و مجموعة المنشآت، توفی سنة ۱۱۳۸» [... ۱].

و قال عبد الرحمن الکزبری الدمشقی، فی (أسانیده) فی ذکر شیوخه:

«و منهم العلامة المسند الشیخ عبد القادر الصدیقی المکیّ المفتی» [۲].

و ترجم له أیضا: المرادی فی أعیان القرن الثانی عشر [۳].

۶) حسن العجیمی ... ص: ۶۵

و هو من أعلام علمائهم، قال السندی بعد العبارة المذکورة عنه: «قال

---

[۱] سبحة المرجان/ ۴۴.

[۲] رسالة الأسانید: ۵.

[۳] سلک الدرر ۳/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۶

عبد القادر: قرأت بها علی ولی اللّه تعالی العارف، عمدة القرّاء قدوة الحفاظ، أبی البقاء الحسن بن علی العجیمی المکیّ».

و العجیمی- هذا- من مشایخ إجازة شاه ولیّ اللّه، فقد قال: «قد اتصل سندی- و الحمد للّه- بسبعة من المشایخ الأجلّة الکرام، الأئمّة القادة الأعلام من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم بین الخافقین، الشیخ محمد ابن العلاء ... و الشیخ حسن بن العجیمی المکی» [... ۱].

و ترجم له عمر رضا کحالة و أرخّ وفاته بسنة ۱۱۱۳ [۲].

۷) أحمد الشناوی ... ص: ۶۶

المتوفی سنة ۱۰۲۸ ترجم له المحبّی ترجمة ضافیة [۳].

و هو من أکابر مشایخ إجازة الشاه ولیّ اللّه الدهلوی أیضا، فقد قال الدهلوی: «و قد استفاد و استوعب الوالد الماجد أخیرا فی المدینة المنورة و مکة المعظمة من أجلّاء مشایخ الحرمین بکلّ استیعاب و استقصاء، و قد کان أکثر ذلک عند جناب حضرة الشیخ أبی طاهر المدنی- قدس اللّه سره- الذی کان وحید عصره فی هذا الباب- رحمة اللّه علیه و علی أسلافه و مشایخه-. و من حسن الاتفاق:

أنّ للشیخ أبی طاهر- قدس سره- سندا مسلسلا إلی الصوفیّین و العرفاء حتی الشیخ زین الدین زکریا الأنصاری، و ذلک أنه أخذ عن أبیه الشیخ إبراهیم الکردی، و هو عن الشیخ أحمد القشاشی، و هو عن الشیخ أحمد الشناوی، و هو عن والده الشیخ [۴] عبد القدوس الشناوی. و أیضا عن الشیخ محمد بن أبی الحسن البکری. و أیضا عن الشیخ محمد بن أحمد الرملی. و أیضا عن الشیخ عبد الرحمن

[۱] الإرشاد إلى مهمات الأسناد، و قد أدرج هذه الرسالة ولده الدهلوى فى رسالة أصول الحديث له.

[۲] معجم المؤلّفين ۳/ ۲۶۴.

[۳] خلاصة الأثر فى اعيان القرن الحادى عشر ۱/ ۲۴۳- ۲۴۶.

[۴] كذا، و الصحيح: على بن عبد القدّوس الشناوى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۷

ابن عبد القادر بن فهد، و هؤلاء كلهم من أجلّة المشايخ العارفين باللّه.» [۱].

۸) على بن عبد القدوس الشناوى ... ص: ۶۷

و هو والد الشناوى المتّقدم ذكره، و من شيوخ مشايخ الشاه ولى اللّه الدهلوى، و الشيخ عبد اللّه بن سالم البصرى [۲]، و كان حيّا سنة ۱۱۴۲.

۹) عبد الوهاب الشعرانى ... ص: ۶۷

و هو من أكابر العلماء الثقات و جهابذة العرفاء المشهورين، و كثيرا ما تنتهى سلاسل إجازات الشاه ولىّ اللّه الدهلوى إليه.

۱۰) جلال الدين السيوطى ... ص: ۶۷

و هو أيضا من شيوخ مشايخ والد الدهلوى، كما أثنى هو عليه فى (أصول الحديث). و قد لقّبه المقرى فى (فتح المتعال) بمجدّد الدين النبوى فى المائة التاسعة.

۱۱) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۶۷

و هو الحافظ، صاحب التصانيف، شيخ الإسلام.

۱۲) أبو العباس المقدسى الحنبلى ... ص: ۶۷

و هو أحمد بن أبى بكر شيخ ابن حجر العسقلانى المذكور، و من مشاهير الفقهاء و المحدثين، ترجم له ابن حجر بقوله: «أحمد بن أبى بكر بن أحمد ... أبو

---

[۱] أصول الحديث لعبد العزيز الدهلوى: ۲۵.

[۲] الانتباه فى سلاسل أولياء اللّه، الامداد بمعرفة علو الاسناد: ۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۸

العباس المقدسى، حدّث بالكثير و كان خاتمة المسندين بدمشق، مات فى ربيع الآخر سنة ۷۹۸ و قد أجاز لى غير مرة.» [۱].

۱۳) إسحاق بن يحيى الحنفى ... ص: ۶۸

ترجم له الذهبى فى (معجمه المختص) بقوله: «إسحاق بن يحيى بن إسحاق المسند، عفيف الدين أبو محمد الآمدى الحنفى، ولد سنة

۷۴۲ بآمد ... و تفرّد بأشياء، مات فى رمضان سنة ۷۲۵»....

و أورد ابن حجر كلام الذهبى هذا ثم قال: «قلت: ثنا عنه بالسماع غير واحد، منهم أحمد بن أقبرص بن بلعاق، و حدّث بالكثير، و كان يشهد على القضاة، و كان لطيفا بشوشا، يتفرد بأشياء من العوالى، و عمل لنفسه معجما، مات سنة ۷۲۵» [۲].

۱۴) يوسف بن خليل الدمشقى ... ص: ۶۸

و هو من كبار الحفاظ، ترجم له الذهبى بقوله: «و يوسف بن خليل الحافظ الرحّال محدّث الشام» [... ۳] و قال السيوطى: «ابن خليل الحافظ المفيد الرحال الإمام مسند الشام ... و كان حافظا ثقة عالما بما يقرأ عليه، لا يكاد يفوته اسم رجل، واسع الرواية متقنا» [... ۴].

(۱۵) محمد بن حيدرة ... ص: ۶۸

و هو شيخ ابن خليل المتقدّم ذكره، و قد صرح العلماء بأنّ رواية العدل الثقة

---

[۱] الدرر الكامنة ۱/ ۱۱۷.

[۲] الدرر الكامنة ۱/ ۳۸۱.

[۳] العبر- حوادث سنة ۶۴۸.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۴۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۶۹

عن رجل- هى وحدها- دليل عدالة المروىّ عنه و إن لم يصرّح الراوى باسمه، فكيف إذا كان من شيوخ الإجازة؟

و من ذلك: جعل ابن حجر المكىّ رواية الصحابة و التابعين عن معاوية بن أبى سفيان دليلا على اجتهاد معاوية و إمامته!!. كما فى كتاب (تطهير الجنان).

و من ذلك: أخذ سيف اللّه بن أسد اللّه الملتانى رواية مالك و أبى حنيفة و جماعة دليلا على وثاقة الإمام جعفر بن محمد الصادق- عليه السلام! كما فى (تنبيه السفيه).

و من ذلك: استناد الذهبى فى إثبات وثاقة أحمد بن عمر بن أنس بن دلهان الأندلسى إلى رواية ابن عبد البرّ و ابن حزم عنه ... كما فى (العبر).

و من ذلك: اعتزاز المقرى برواية ابن عبد البرّ و الخطيب عن أبى الوليد الباجى ... كما فى (نفح الطيب).

هذا ... و لقد نصّ ابن القيّم على ما ذكرنا فى (زاد المعاد) بقوله: «و أحد القولين: إنّ مجرّد رواية عدل عن غيره هو تعديل لذلك الغير و إن لم يصرّح الراوى بتعديله، و هذا إحدى الروايتين عن أحمد بن حنبل».

و نستنتج من ذلك كله: أن رواية الحافظ ابن خليل عن ابن حيدرة تدلّ على جلالة ابن حيدرة و وثاقته.

۱۶) محمد بن على بن ميمون الكوفى ... ص: ۶۹

و هو من الحفاظ المشهورين، قال الذهبى: «أبىّ النرسى أبو الغنائم محمد ابن على بن ميمون الكوفى الحافظ، روى عن محمد بن علىّ بن عبد الرحمن العلوى و طبقته بالكوفة، و عن أبى إسحاق البرمكى و طبقته ببغداد، و ناب فى خطابة الكوفة، و كان يقول: ما بالكوفة من أهل السنة و الحديث إلّا أنا. و قال ابن ناصر:

كان حافظا متقنا ما رأينا مثله، كان يتهجّد و يقوم الليل، و كان أبو عامر العبدرى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۰

یثنی علیه و یقول: ختم به هذا الشأن» [... ۱].

۱۷) دارم بن محمد النهشلی ... ص: ۷۰

و هو شیخ أبی الغنائم المذکور.

۱۸) محمّد بن ابراهیم السری ... ص: ۷۰

و هو شیخ دارم المذکور.

هؤلاء رواة کتاب (الموالاة) و فیما یلی النص الکامل للسند:

قال الشیخ محمد عابد السندی: «و أما کتاب الموالاة لأبی العباس ابن عقدة، فأرویه عن عمی الشیخ محمد حسین بن محمد مراد الأنصاری السندی عن أبیه، عن الشیخ محمد هاشم بن عبد الغفور السندی، عن مفتی مکة الشیخ عبد القادر الصدّیقی الحنفی، عن الشیخ حسن العجیمی، عن الشیخ أحمد الشناوی، عن أبیه الشیخ علی الشناوی، عن الشیخ عبد الوهاب الشعرانی، عن الحافظ السیوطی، عن الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبی بکر بن عبد الحمید المقدسی، أنا إسحاق بن یحیی بن إسحاق الآمدی، عن یوسف بن خلیل الحافظ، أنا أبو المعمر محمد بن حیدرة بن عمر الحسینی، أنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون، أنا دارم بن محمد بن زید النهشلی، أنا محمد بن إبراهیم بن السری التمیمی، أنا أبو العباس أحمد بن محمد بن عقدة» [۲].

---

[۱] العبر حوادث سنة ۵۱۰- ۴/ ۲۲، و أنظر: تذکرة الحافظ ۴/ ۱۲۶۰ و النجوم الزاهرة ۵/ ۲۱۲، و شذرات الذهب ۴/ ۲۹، و طبقات الحفاظ/ ۴۵۸، و مرآة الجنان، و حوادث سنة ۵۱۰.

[۲] حصر الشارد- حرف المیم: ۱۶۲ قلت: و

فی کفایة الطالب للحافظ الکنجی/ ۶۲، ما نصه:

«أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب، قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر بن حیدرة الحسینی الکوفی ببغداد، أخبرنا أبو الغنائم محمد بن میمون النرسی بالکوفة، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن إبراهیم السری التمیمی، حدثنا أبو العباس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۱

و یظهر من کلام السندی فی خطبة کتابه أنّه لا یذکر فیه إلّا أسانیده فی الکتب المعتبرة إذ قال ...: «إنّه طالما لاذ بی بعض طلبة علم الحدیث، و سألونی أن ألخّص لهم شیئا من أسانیدی فی الکتب المعتبرة»....

ترجمة ابن عقدة و وثاقته ... ص: ۷۱

هذا، و لما رأی المعاندون کثرة طرق حدیث الغدیر، بحیث جمعها و استوعبها الحافظ ابن عقدة فی کتاب مجرد، و أنه لا یمکن الطعن فی شیء من تلک الطرق ... عمدوا إلی الطعن فی ابن عقدة نفسه، حتی لا یتم للامامیة مطلوبهم بالاستناد إلی کتابه.

فهذا أبو نصر الکابلی یذکر: أن ابن عقدة لیس من أهل السنة، و کان جارودیا رافضیا، و إلیک نص کلامه فی المطلب السادس من (الصواقع الموبقة) الذی خصه بذکر المکاید: «التاسع و التسعون: نقل ما یؤید مذهبهم عن کتاب رجل یتخیّل أنّه من أهل السنة و

لیس منهم، کابن عقدة کان جارودیا رافضیا، فإنّه ربّما ینخدع منه کل ذی رأی غبین، و یمیل إلی مذهبهم أو تلعب به الشکوک» [۱].

و هذا (الدهلوی) یقلّد الکابلی فی هذا الحکم کغیره، و یضیف إلی ابن عقدة: ابن قتیبة و أخطب خوارزم [... ۲].

أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی (ابن عقدة) و حدثنا ابراهیم بن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح، عن ابن أخت حمید الطویل، عن ابن جدعان، عن سعید ابن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص: إنی أرید أن أسألک عن شیء و إنی أتقیک. قال: سل عما بدا لک فإنما أنا عمک. قال: قلت: مقام رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله- فیکم یوم غدیر؟

قال: نعم قام فینا بالظهیرة فأخذ بید علی بن أبی طالب، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. قال: فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة».

[۱] الصواقع الموبقة. المطلب السادس فی المکاید.

[۲] التحفة الاثنا عشریة، الباب الثانی، المکیدة الحادیة و الثمانون: ۶۸.

و من قبلهما حثالة من الناس...

و لکن یکفی دلیلا علی جلالة ابن عقدة و کونه من أکابر حفاظ أهل السنة:

اعتماد کبار أئمتهم علیه و أخذهم بآرائه و أقواله ... ألا تری أن ابن حجر العسقلانی یعتبر الرّجل صحابیّا استنادا إلی (کتاب الموالاة) المذکور، و أنه یلقّبه بأمیر المؤمنین فی الحدیث، و أنه یصحّح کثیرا من طرق حدیث الغدیر فی کتاب الموالاة!؟

بل إنّ کتبهم فی الرجال مشحونة بذکر آراء ابن عقدة من جرح و تعدیل و مدح و ذم، ... فقد ذکر المزی بترجمة أحمد بن محمد بن نیزک بن حبیب أبی جعفر البغدادی ...: «قال أبو العباس ابن عقدة: فی أمره نظر» [... ۱].

و قد أورد رأی ابن عقدة فی هذا الرجل هکذا کلّ من: الذهبی و ابن حجر العسقلانی، فقال الذهبی: «قال ابن عقدة: فی أمره نظر» [۲]

و قال ابن حجر «قال ابن عقدة: فی أمره نظر» [۳].

و قال الذهبی فی العبر ...: «أبو إسحاق بن حمزة الحافظ ... قال ابن عقدة: قلّ من رأیت مثله» [... ۴] و کذا نقل قول ابن عقدة جلال الدین السیوطی بترجمة الرجل من طبقاته [۵].

بل لابن عقدة آراؤه فی علم قواعد الحدیث، قال السیوطی فی بیان أقسام تحمل الحدیث: «السابع: إجازة المجاز کأجزتک مجازاتی، [أو جمیع ما أجیز روایته فمنعه بعض من لا یعتدّ به ... و الصحیح الذی علیه العمل: جوازه، و به قطع الحفاظ: الدارقطنی و [أبو العباس ابن عقدة [الکوفی و أبو نعیم و أبو

---

[۱] تهذیب الکمال ۱/ ۴۷۵.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۷۸.

[۴] العبر- حوادث سنة ۳۳۲.

[۵] طبقات الحفاظ/ ۳۷۱.

الفتح نصر المقدسی» [... ۱].

أقول: و فی هذا القدر کفایة لثبوت جلالة ابن عقدة و وثاقته.

کلمات فی توثیقه ... ص: ۷۳

اشارة

أضف إلی ذلک: توثیق علماء الرجال و فطاحل أهل السنة أبا العباس ابن عقدة، و ثنائهم الصریح علیه، و تنصیصهم علی روایة الأکابر عنه، و اعتمادهم علیه، و لنذکر نصوص عبارات بعضهم:

۱) السمعانی ... ص: ۷۳

«کان حافظا متقنا عالما، جمع التراجم و الأبواب و المشیخة، و أکثر الروایة و انتشر حدیثه، سمع أحمد بن عبد الحمید الحارثی و عبد اللّه بن أبی سلمة...

روی عنه الأکابر من الحفاظ مثل: أبی بکر محمد بن عمر [ابن الجعابی و أبی القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، و أبی نعیم، و عبد اللّه بن عدی الجرجانی، و أبی الحسین محمد بن المظفر البغدادی، و أبی الحسن علی بن عمر الدارقطنی، و أبی حفص عمر بن أحمد بن شاهین ... و خلق یطول ذکرهم...

و کان الدارقطنی یقول: أجمع أهل الکوفة علی أنه لم یر من زمن عبد اللّه بن مسعود إلی زمن أبی العباس ابن عقدة أحفظ منه، و قال أبو الطیب ابن هرثمة:

کنا بحضرة ابن عقدة المحدث و نکتب عنه، و فی المجلس رجل هاشمی إلی جانبه، فجری حدیث حفاظ الحدیث، فقال أبو العباس: أنا أجیب فی ثلاثمائة ألف حدیث من حدیث أهل بیت هذا سوی غیرهم- و ضرب بیده علی الهاشمی- ولد فی سنة أربع [تسع و أربعین و مائتین لیلة النصف من المحرم، و مات سنة اثنتین و ثلاثین و ثلاثمائة» [۲].

---

[۱] تدریب الراوی ۲/ ۴۰.

[۲] الأنساب- العقدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۷۴

۲) البدخشانی ... ص: ۷۴

فانّه أورد کلمات السمعانی هذه، ثم قال: «قلت: ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ» [۱].

۳) السیوطی ... ص: ۷۴

اشارة

فی ذکر حدیث ردّ الشمس ردّا علی قدح ابن الجوزی فی ابن عقدة: «و ابن عقدة من کبار الحفاظ، و الناس مختلفون فی مدحه و ذمه، قال الدارقطنی: کذب من اتّهمه بالوضع، و قال حمزة السهمی: ما یتّهمه بالوضع إلّا طمل، و قال أبو علی الحافظ: أبو العباس إمام حافظ، محله محل من یسأل عن التابعین و أتباعهم» [۲].

تراجم الموثقین لابن عقدة ... ص: ۷۴

اشارة

أقول: و لنعرف هؤلاء الموثقين لابى العباس ابن عقـدة فنقول: أمّا الدارقطنى، فقد أوردنا ترجمته بالتفصـيل فى (مجلد حديث الطير) و أمّا السيوطى فستأتى ترجمته فى كتاب ان شاء اللّه تعالى، و أمّا حمزة السهمى:

ترجمة السهمى ... ص: ۷۴

فقد قال الذهبى: «و أبو القاسم حمزة بن يوسف السـهمى الجرجانى الحافظ من ذرية أو شام بن العاص، سـمع سنة أربع و خمسين من محمد بن أحمد بن إسـماعيل الصرّام صاحب محمّد بن الضريس، و رحل الى العراق سنة ثمان و ستين فأدرك ابن ماشى، و هو مكثر عن ابن عدى و الاسماعيلى ... و كان من أئمّة

---

[۱] تراجم الحفاظ. و هو كتاب مستخرج من الأنساب للسمعانى، و هو مخطوط.

[۲] اللئالى المصنوعة ۱/ ۳۳۷.

الحديث حفظا و معرفة و اتقافا» [۱].

و بمثله قال السيوطى و أضاف: «صنّف و خرّج و عدّل و صحّح و علّل، مات سنة ۴۲۷» [۲].

و قال السمعانى بترجمته: «أحد الحفاظ المكثرين» [۳].

ترجمة أبى على الحافظ ... ص: ۷۵

و أمّـا أبو على النيسابورى، فقـد ترجم له الـذهبى بقوله: «أبو على الحافظ الحسين بن على بن يزيـد النيسابورى، أحـد الأعلام ... قال الحاكم: هو واحـد عصـره فى الحفظ و الإتقان و الورع و المذاكرة و التصـنيف، سـمع ابراهيم ابن أبى طالب و طبقته، و فى الرحلة من النسائى و أبى خليفة و طبقتهما، و كان آية فى الحفظ، كان ابن عقدة يخضع لحفظه» [۴].

و بمثله قال اليافعى [۵].

و نقل السـيوطى عن تلميـذه الحاكم قوله: «و أقام ببغداد و ما بها أحفظ منه إلّا أن يكون أبو بكر الجعابى، فإنّى سـمعت أبا على يقول: مـا رأيت ببغـداد أحفـظ منه ... قـال ابن منـدة: سـمعت أبا على يقول- و ما رأيت أحفظ منه-: ما تحت أديم السـماء كتاب أصـح من كتاب مسلم، و قال ابن منده: ما رأيت فى اختلاف الحديث و الإتقان أحفظ من أبى على.

و قال القاضى أبو بكر الأبهرى: سمعت أبا بكر ابن أبى داود يقول لأبى على:

من إبراهيم عن إبراهيم عن إبراهيم؟ قال: إبراهيم بن طهمان، عن إبراهيم بن

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۴۲۷.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۴۲۲.

[۳] الأنساب- الحافظ.

[۴] العبر- حوادث سنة ۳۴۹.

[۵] مرآة الجنان، حوادث سنة ۳۴۹.

عامر البجلی، عن إبراهیم النخعی. فقال: أحسنت یا أبا علی.

قال الحاکم: کان أبو علی یقول: ما رأیت فی أصحابی مثل الجعابی فی حفظه، فحکیت هذا للجعابی، فقال: یقول أبو علی هذا و هو أستاذی فی الحقیقة» [۱].

۴) محمد بن طاهر الفتنی ... ص: ۷۶

«حدیث أسماء فی رد الشمس، فیه فضیل بن مرزوق، ضعیف، و له طریق آخر فیه ابن عقدة: رافضی رمی بالکذب، و رافضی کاذب.

قلت: فضیل صدوق احتج به مسلم و الأربعة، و ابن عقدة من کبار الحفاظ وثّقه الناس، و ما ضعّفه إلّا عصریّ متعصب، و الحدیث صرح جماعة بتصحیحه منهم القاضی عیاض» [۲].

۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۷۶

فی الکلام علی حدیث ردّ الشمس: «و کذا قول جدی: «أنا لا أتهم به إلّا ابن عقدة» من باب الظن و الشک لا من باب القطع و الیقین، و ابن عقدة مشهور بالعدالة، کان یروی فضائل أهل البیت و یقتصر علیها و لا یتعرض للصحابة- رضی اللّه تعالی عنهم- بمدح و لا بذم، فنسبوه إلی الرفض» [۳].

۶) الخوارزمی ... ص: ۷۶

«أحمد بن محمد بن سعید بن عبد الرحمن بن زیاد بن عبد اللّه بن العجلان

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۶۸.

[۲] تذکرة الموضوعات: ۹۶. و توجد ترجمة محمد بن طاهر الفتنی فی أخبار الأخبار للشیخ عبد الحق الدهلوی، و سبحة المرجان فی آثار هندوستان لغلام علی آزاد البلجرامی، و غیرهما، و ستأتی خلاصتها عن «النور السافر فی أخبار القرن العاشر».

[۳] تذکرة خواص الأمة: ۵۱.

أبو العباس الکوفی الهمدانی المعروف بابن عقدة، کان ثقة فقیها عالما بالنحو و اللغة و القراءة متقنا فی الحدیث حافظا لرواته، و مدار هذه المسانید علیه» [۱].

۷) السبکی- فی ذکر الطبقات ...- ص: ۷۷

اشارة

«فأین أهل عصرنا من حفاظ هذه الشریعة أبی بکر الصدیق...

و من طبقة أخری من التابعین...

طبقة أخری...

أخری...

أخری...

أخرى...

أخرى: و أبى بكر بن زياد النيسابورى و أبى حامد أحمد بن محمد بن السرفى و أبى جعفر محمد بن عمرو العقيلى و أبى العباس الدغولى و عبد الرحمن ابن أبى حاتم

و أبى العباس ابن عقدة ... ص: ۷۷

فهؤلاء مهرة هذا الفن، و قد أغفلنا كثيرا من الأئمّة، و أهملنا عددا صالحا من المحدّثين، و إنّما ذكرنا من ذكرنا لننبّه بهم على من عداهم، ثمّ أفضى الأمر إلى طيّ بساط الأسانيد رأسا، و عدّ الإكثار منها جهالة و وسواسا» [۲].

أقول: و من هذه العبارة التى اختصرناها نستفيد أمورا:

الأول: كون ابن عقدة أعظم من علماء عصر السبكى و ما قبله، و بما أنّ مرتبة (الدهلوى) و غيره أدنى بكثير من مرتبة علماء عصر السبكى، فإنّ كلامهم غير مسموع فى ابن عقدة.

الثانى: كون ابن عقدة من حفاظ الشريعة.

---

[۱] جامع مسانيد أبى حنيفة، لأبى المؤيد الخوارزمى المتوفى سنة: ۶۵۵ توجد ترجمته فى الجواهر المضيئة فى طبقات الحنفية ۲/ ۱۳۲ و تاج التراجم: ۴۹.

[۲] طبقات الشافعية الكبرى ۱/ ۳۱۴- ۳۱۸.

الثالث: كون ابن عقدة فى طبقة كبار أساطين الأئمّة من أهل السنّة، كالعقيلى و ابن أبى حاتم و و و و...

الرابع: كون ابن عقدة من مهرة فن الحديث و أئمة هذا العلم.

الخامس: كون ابن عقدة أعظم من الأئمّة الذين أغفل السبكى ذكرهم، و هم كثيرون...

السادس: كون ابن عقدة كأبى بكر ... و و و ... من حفاظ الشريعة، و بعد هذا، فهل تبقى قيمة لطعن طاعن أو قدح قادح؟

۸) السيوطى ... ص: ۷۸

«ابن عقدة- حافظ العصر و المحدث البحر أبو العباس ... كان إليه المنتهى فى قوّة الحفظ و كثرة الحديث، و رحلته قليلة، ألّف و جمع، حدّث عنه الدارقطنى و قال: أجمع أهل الكوفة على أنه لم يربها من زمن ابن مسعود إلى زمنه أحفظ منه.

و عنه: أحفظ مائة ألف حديث بأسنادها، و أجيب عن ثلاثمائة ألف حديث من حديث أهل البيت و بنى هاشم.

و قال أبو على: ما رأيت أحفظ منه لحديث الكوفيين. و عنده تشيّع. ولد سنة ۲۴۹ و مات فى ذى القعدة سنة ۳۳۲» [۱].

أقول: قوله: «و عنده تشيّع» ليس بقادح عندهم و لا سيّما بعد تلك الفضائل و آيات الثناء عليه- و قد قال ابن حجر الحافظ:

«و التشيع محبّة على و تقديمه على الصحابة، فمن قدّمه على أبى بكر و عمر فهو غال فى التشيع و يطلق عليه رافضى و إلّا فشيعى، و إن انصاف الى ذلك السب و التصريح بالبغض فغال فى الرفض، و إن اعتقد الرجعة الى الدنيا فأشدّ فى

---

[۱] طبقات الحفاظ/ ۳۴۸.

الغلو» [۱].

فالحمد للّه الذی حللنا بعونه عقدة کید (الدهلوی) فی جرح ابن عقدة، حیث أثبتنا أنه ثقة معتمد، بأقوال الأساطین الذین بیدهم عقدة الجرح و التعدیل، و هم أهل الحل و العقد فی هذا الفن الجمیل.

---

[۱] فتح الباری شرح صحیح البخاری- مقدمة الکتاب: ۴۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۰

۳ تصنیف الطبری کتابا فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۸۰

اشارة

و صنّف أبو جعفر محمد بن جریر بن یزید الطبری مصنّفا بطرق حدیث الغدیر ... قال صاحب العمدة: «و قد ذکر محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ خبر یوم الغدیر و طرقه فی خمسة و سبعین طریقا، و أفرد له کتابا سمّاه کتاب الولایة» [۱].

و قال السید ابن طاوس- رحمه اللّه-: «من ذلک: ما رواه محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ الکبیر، صنّفه و سمّاه کتاب الردّ علی الحرقوصیة روی [فیه حدیث الغدیر و ما نصّ النبی- علیه السلام- علی علیّ بالولایة و المقام الکبیر، و روی ذلک من خمس و سبعین طریقا» [۲].

و قال- رحمه اللّه- أیضا: «و أما الذی ذکره محمد بن جریر صاحب التاریخ فی ذلک فإنّه مجلّد» [۳].

و قال السید رحمه اللّه: «و قد روی حدیث یوم الغدیر محمد بن جریر الطبری صاحب التاریخ من خمس و سبعین طریقا، و أفرد له کتابا سمّاه کتاب

---

[۱] العمدة: ۵۵.

[۲] الإقبال: ۴۵۳.

[۳] المصدر نفسه: ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۱

الولایة، و رأیت فی بعض ما صنفه الطبری فی صحة خبر یوم الغدیر أنّ اسم الکتاب «الردّ علی الحرقوصیة» یعنی: الحنبلیة، لأن أحمد بن حنبل من ولد حرقوص بن زهیر الخارجی، و قیل: إنّما سماه الطبری بهذا الاسم لأنّ البر بهاری الحنبلی تعرّض للطعن فی شیء مما یتعلّق بخبر یوم غدیر خم» [۱].

ذکر من قال ذلک ... ص: ۸۱

اشارة

هذا، و قد أثبت کتاب الطبری هذا جماعة من کبار حفّاظ أهل السنّة و علمائهم:

۱) الذهبی ... ص: ۸۱

فقد قال محمد بن إسماعيل الأمير: «قال الحافظ الذهبی فی تذكرة الحفاظ فی ترجمة من كنت مولاه: ألّف محمد بن جرير فيه كتابا،- قال الذهبی- وقفت عليه فاندهشت لكثرة طرقه» [۲].

۲) ابن كثير ... ص: ۸۱

و ستأتی ترجمته فی محلها، قال بترجمة الطبری: «و قد رأيت كتابا جمع فيه أحاديث غدير خمّ فی مجلدين ضخمين، و كتابا جمع فيه طرق حديث الطير» [۳].

۳) ياقوت الحموی ... ص: ۸۱

ترجم له ابن حجر العسقلانی [لسان الميزان ۶/ ۲۳۹] بقوله «ياقوت الرومی الكاتب الحموی، قال ابن النجار: كان ذكيا حسن الفهم، و رحل فی

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف، للسيد ابن طاوس: ۳۸.

[۲] الروضة الندية: شرح التحفة العلوية: ۵۷.

[۳] التاريخ لابن كثير ۱۱/ ۱۴۷.

طلب النسب إلی البلاد و الشام و مصر و البحرين و خراسان، و سمع الحديث و صنّف معجم البلدان و معجم الأدباء ... مات بحلب سنة ۶۲۶» *: «و كان قد قال بعض الشيوخ ببغداد بتكذيب غدير خم و قال: إنّ علی بن أبی طالب كان باليمن فی الوقت الذی كان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم- بغدير خم، و قال هذا الإنسان فی قصيدة مزدوجة يصف فيها بلدا منزلا منزلا أبياتا يلوّح فيها الی معنی حديث غدير، قال:

ثمّ مررنا بغدير خمّ كم قائل فيه بزور جمّ

علی علیّ و النبیّ الامیّ و بلغ أبا جعفر ذلك فابتدأ بالكلام فی فضائل علیّ و ذكر طريق حديث خمّ» [۱].

۴) ابن حجر العسقلانی ... ص: ۸۲

اشارة

قال بترجمة مولانا أمير المؤمنين- عليه السلام-: «قلت: و لم يجاوز المؤلّف ما ذكر ابن عبد البرّ و فيه مقنع، و لكنه ذكر حديث الموالاة عن نفر سمّاهم فقط، و قد جمعه ابن جرير الطبری فی مؤلّف فيه أضعاف من ذكر و صحّحه، و اعتنی بجمع طرقه أبو العباس ابن عقدة، فأخرجه من حديث سبعين صحابيا أو أكثر» [۲].

ترجمة الطبری ... ص: ۸۲

و إن شئت أن تعرف ما لابن جرير الطبری من مكانة مرموقة لدی القوم

---

[۱] معجم الأدباء ۶/ ۴۵۵.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۳

فضع یدک علی أیّ معجم من معاجم الرجال شئت، تجد هناک المدح البلیغ و الثناء العظیم، و غایة التجلیل و التکریم لابن جریر الطبری، و هذا بعض مصادر ترجمته:

۱- معجم الأدباء ۱۸/ ۴۰.

۲- الأنساب- الطبری.

۳- تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۴- وفیات الأعیان ۴/ ۱۹۱.

۵- العبر- حوادث سنة ۳۱۰.

۶- مرآة الجنان- حوادث سنة ۳۱۰.

۷- طبقات السبکی ۲/ ۱۳۵.

۸- تتمة المختصر فی أخبار البشر- حوادث سنة ۳۱۰.

۹- لسان المیزان ۵/ ۱۰۰.

۱۰- طبقات الحفاظ/ ۳۰۷.

۱۱- تذکرة الحفاظ/ ۷۱۰.

۱۲- میزان الاعتدال ۳/ ۴۹۸.

۱۳- تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۱۴- طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

۱۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۶۰.

و سنترجم له بالتفصیل فی هذا الکتاب إن شاء اللّه، و نکتفی هنا بذکر عبارتین فقط:

قال ابن تیمیة فی کلام له فی الردّ علی الامامیة: «و لا یشکّ أنّ رجوع مثل:

مالک و ابن أبی ذؤیب و ابن الماجشون و اللیث بن سعد و الأوزاعی و الثوری و ابن أبی لیلی و شریک و أبی حنیفة و أبی یوسف و محمد بن الحسن و زفر و الحسن بن زیاد و اللؤلؤی و الشافعی و البویطی و المزنی و أحمد بن حنبل و أبی داود السجستانی و ابراهیم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۴

الحربی و البخاری و عثمان بن سعید الدارمی و أبی بکر ابن خزیمة و محمد بن جریر الطبری و محمد بن نصر المروزی و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم، مثل أن یعلموا سنّة النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- الثابتة عنه، و یجتهدوا فی تحقیق مناط الاحکام و تنقیحها و تخریجها، خیر لهم من أن یتمسکوا بنقل الروافض عن العسکریّین و أمثالهما، فإنّ الواحد من هؤلاء أعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریّین أنفسهما، فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل هو الواجب علیه، فکیف إذا کان نقلا عنهما من مثل الرافضة، و الواجب علی مثل العسکریّین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء» [۱].

أقول: و نحن لا یسعنا إلّا أن نقول: کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ یَقُولُونَ إِلَّا کَذِباً [۲].

و قال السیوطی فی (التنبئة بمن یبعثه اللّه علی رأس کل مائة): «و ممن یصلح أن یعدّ علی رأس الثلاثمائة: الإمام أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، و عجبت کیف لم یعدّوه، و هو أجلّ من ابن شریح و أوسع علوما، و بلغ مرتبة الاجتهاد المطلق المستقل، و دوّن لنفسه مذهبا مستقلا، و له أتباع قلّدوه و أفتوا و قضوا بمذهبه و یسمّون الجریریة.

و کان إماما فی کل علم من القراءة و التفسیر و الحدیث و الفقه و الأصول و أقوال الصحابة و التابعین و من بعدهم و العربیة و التاریخ،

قال النّوویّ: أجمعت الأمّـة على أنه لم يصـنّف مثل تفسـيره. قال الخطيب: كان أئمـة العلماء تحكم بقوله و ترجع اليه، و كان قـد جمع من العلوم ما لم يشاركه فيه أحـد من أهل عصـره، قال ابن خزيمـة: ما أعلم على الأرض أعلم من ابن جرير، و قد أراد الخليفة المقتدر باللّه مرّة أن يكتب كتاب وقف تكون شروطه متفقا عليها بين العلماء، فقيل له:

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۲۷.

[۲] سورة الكهف: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۵

لا يقدر على استحضار هذا إلّا محمد بن جرير، فطلبه عند ذلك فكتبها. مات فی شوال سنة عشر و ثلاثمائة».

هذا شأن الطبری صاحب التفسير و التاريخ، و راوی حديث الغدير بطرقه فی كتاب (الموالاة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۶

۴ تصنيف الحسكانی فی طرق حديث الغدير ... ص: ۸۶

اشارة

و صـنّف أبو القاسم عبيـد اللّه بن عبـد اللّه الحسـكانی كتابا، أثبت فيه حـديث الغدير و جمع طرقه، فقد قال السـيد ابن طاوس- رحمه اللّه-:

«و من ذلك: ما رواه أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسكانی فی كتاب سماه: كتاب دعاء الهداة إلى أداء حق الموالاة» [۱].

و قال: «و صـنف فی حديث الغدير الحاكم عبيد اللّه بن عبد اللّه الحسـكانی كتاب سمّاه: كتاب دعاء الهداة إلى أداء حقّ الموالاة، اثنا عشر كرّاسا مجلدا» [۲].

ترجمة الحسكانی ... ص: ۸۶

و قـد ترجم الحافظ السـيوطی للقاضـی الحسـكانی بقوله: «الحسـكانی القاضـی المحدّث أبو القاسم عبيد اللّه بن عبد اللّه بن أحمد بن محمـد بن حسـكان القرشـی العامری النيسابوری، و يعرف بابن الحـذّاء، شـيخ متقن ذو عناية تامة بعلم الحديث، عمّر و علا أسـناده و صنف فی الأبواب، و جمع، و حدث عن جدّه و الحاكم

---

[۱] الإقبال: ۴۵۳.

[۲] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۷

و أبی طاهر بن محمش، و تفقه بالقاضـی أبی العلاء صاعد. أملى مجلسا صحح فيه رد الشمس لعلی، و هو يدل على خبرته بالحديث، و تشيع، مات بعد الأربعمائة و سبعين» [۱].

أقول: ليس التشيع بقادح فی وثاقة الرجل، إذ قد عرفت من كلام ابن حجر الحافظ أن التشيع ليس إلّا محبّة علی- عليه السلام-.

علی أن محمد بن یوسف الشامی، صاحب السیرة الشامیة- و هو تلمیذ السیوطی* و قد ترجم له مع الإطراء و الثناء علیه فی (لواقح الأنوار للشعرانی) و (الرسالة المستطرفة/ ۱۱۳) و (کفایة المتطلع للدهان) و (شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰) و (أصول الحدیث للدهلوی) و غیرها* قد نفی عن الحسکانی التشیع ... فقد قال محمد أمین بن محمد معین السندی بعد کلام له فی إثبات عصمة أئمّة أهل البیت علیهم السلام:

«و ممّا یجب أن أنبه علیه: إنّ هذا الکلام فی عصمة الأئمّة إنّما جرینا فیها علی جری الشیخ الأکبر- قدّس سره- فیها فی المهدی- رضی اللّه تعالی عنه- من حیث أن مقصودنا منه أن

قوله صلّی اللّه تعالی علیه و سلم فیه: «یقفو أثری لا یخطأ»

لما دل عند الشیخ علی عصمته، فحدیث الثقلین یدل علی عصمة الأئمّة الطاهرین- رضی اللّه تعالی عنهم- بما مر تبیانه، و لیست عقدة الأنامل علی أن العصمة الثابتة فی الأنبیاء- علیهم السلام- توجد فی غیرهم، و إنّما اعتقد فی أهل الولایة قاطبة العصمة بمعنی الحفظ و عدم صدور الذنب لا استحالة صدوره، و الأئمّة الطاهرون أقدم من الکلّ فی ذلک، و بذلک یطلق علیهم الأئمّة المعصومین.

فمن رمانی من هذا المبحث باتّباع مذهب غیر السنیّة مما یعلم اللّه سبحانه براءتی منه، فعلیه إثم فریته و اللّه خصمه، و کیف لا أخاف الاتّهام من هذا

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۴۳ و فیه: عبید اللّه بن أحمد بن محمد بن...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۸

الکلام، و قد خاف شیخ أرباب السیر فی (السیرة الشامیة) من الکلام علی طرق حدیث الشمس بدعائه صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم- لصلاة علی- رضی اللّه تعالی عنه- و توثیق رجالها أن یرمی بالتشیع، حیث رأی الحافظ الحسکانی فی ذلک سلفا له، و لننقل ذلک بعین کلامه، قال- رحمه اللّه تعالی- لمّا فرغ من توثیق رجال سنده:

«لیحذر من یقف علی کلامی هذا هنا أن یظنّ بی أنی أمیل الی التشیع، اللّه تعالی یعلم أن الأمر لیس کذلک». (قال): و الحامل علی هذا الکلام (یعنی قوله:

لیحذر ... الی آخره): أن الذهبی ذکر فی ترجمة الحسکانی أنه کان یمیل الی التشیع، لأنه أملی جزءا فی طرق حدیث ردّ الشمس (قال): و هذا الرجل (یعنی الحسکانی) ترجمه تلمیذه الحافظ عبد الغافر فی ذیله تاریخ نیسابور، فلم یصفه بذلک، بل أثنی علیه ثناء حسنا، و کذلک غیره من المؤرخین، فنسأل اللّه تعالی السلامة بن الخوض فی أعراض الناس بما لا نعلم و بما نعلم، و اللّه تعالی أعلم. انتهی.

أقول: و هذا الجرح فی الحافظ الحسکانی، إنما نشأ من کمال عصبیّة الجارح و انحرافه من مناهج العدل و الإنصاف، و إلّا فالحافظ فی خدمة الحدیث بذل جهده فی تصحیح الحدیث و جمع طرقه و أسناده، و أثبت بذلک معجزة من أعظم علامات النبوة و أکملها، بما یقر بصحته عین کل من یؤمن باللّه تعالی و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و کیف یتّهم و ینسب إلی التشیع بملابسة القضیة لعلی- رضی اللّه عنه-؟ و لو صحّح حافظ حدیثا متمحضا فی فضله لا یتّهم بذلک، و لو کان کذلک لترک أحادیث فضائل أهل البیت رأسا. و من مثل هذه المؤاخذة الباطلة طعن کثیر من المشایخ العظام، و مولع هذا الفن الشریف إذا صح عنده حدیث فی أدنی شیء من العادات کاد أن یتّخذ لذلک طعاما فرحا بصحة قول الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم- عنده، و أین هذا من ذاک؟ و لما اطّلع هذا الفقیر علی صحته کأنّه ازداد سمنا من سرور ذلک و لذته، أقر اللّه سبحانه و تعالی عیوننا بأمثاله،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۸۹

و الحمد للّه رب العالمین» [۱].

ترجمة عبد الغافر ... ص: ۸۹

و لنترجم للحافظ عبد الغافر تلميذ الحافظ الحسكانى و مادحه ... فقد ذكره ابن خلّكان بقوله: «أبو الحسن عبد الغافر إسماعيل... الحافظ، كان إماما فى الحديث و العربية، و قرأ القرآن الكريم، و لقّن الاعتقاد بالفارسية و هو ابن خمس سنين، و تفقّه على إمام الحرمين أبى المعالى الجوينى صاحب نهاية المطلب فى المذهب، و الخلاف، و لازمه مدة أربع سنين و هو سبط الامام أبى القاسم عبد الكريم القشيرى المقدّم ذكره، و سمع عليه الحديث ... كانت ولادته فى شهر ربيع الآخر سنة إحدى و خمسين و أربعمائة، و توفّى فى سنة تسع و عشرين و خمسمائة بنيسابور، رحمه اللّه تعالى» [۲].

و بمثل هذا ترجم له كل من الذهبى و اليافعى و الأسنوى [۳].

و ذكره ابن قاضى شهبة الأسدى بقوله: «الحافظ العالم الفقيه البارع أبو الحسن الفارسى النيسابورى، ذو الفنون و المصنفات». و قال فى آخر كلامه: «قال الذهبى: كان إماما، حافظا، محدثا، لغويا، أديبا، كاملا، فصيحا، مفوّها» [۴].

هذا و كأن (الدهلوى) لم يقف على ما تقدم، و لا سيّما ما ذكره صاحب دراسات اللبيب- و هو فى طبقته و من تلامذة والده- فحكم على رواية الحسكانى الموافقة لرواية الحافظ الثعلبى فى التفسير و ابن حجر المكى فى صواعقه: بأنها تحريف للقرآن، و ذلك حيث قال:

---

[۱] دراسات اللبيب: ۲۴۶- ۲۴۸.

[۲] وفيات الأعيان ۳/ ۲۲۵.

[۳] العبر، حوادث ۵۲۹، مرآة الجنان حوادث ۵۲۹، طبقات الشافعية ۲/ ۲۷۵.

[۴] طبقات الشافعية ۲/ ۲۷۴. هذا و للحافظ أبى الحسن عبد الغافر بن إسماعيل الفارسى ترجمة فى تذكرة الحفاظ/ ۱۲۷۶، طبقات السبكى ۴/ ۲۵۵، شذرات الذهب ۴/ ۹۳، تاريخ ابن كثير ۱۲/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۰

«و أخرج الحسكانى بإسناده عن الأصبغ بن نباته، أنه سأل أمير المؤمنين عن قوله تعالى: وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيماهُمْ [۱]، فقال: ويحك يا أصبغ! أولئك نحن، نقف بين الجنة و النار فنعرف من نصرنا بسيماه و ندخله الجنة و نعرف من عادانا بسيماه و ندخله النار.

و كل هذه الرواية تحريف، فانه ذكر فى حقهم صريحا طمعهم فى دخول الجنّة و خوفهم من دخول النار، و هذا لا يناسب شأن الأئمة المهديين» [۲].

أقول: و من أراد الاطلاع على تفصيل وجوه قلع هذه الشبهة الركيكة فعليه بكتاب (مصارع الأفهام) للعلامة السيد محمد قلى، أحله دار السلام.

---

[۱] سورة الأعراف: ۴۶.

[۲] هامش التحفة الاثنا عشرية، الباب الحادى عشر.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۱

۵ تصنيف أبى سعيد السجستانى مصنفا فى طرق حديث الغدير ... ص: ۹۱

اشارة

و صنف أبو سعيد مسعود السجستانی کتابا مفردا فی طرق حدیث الغدیر ... قال السید ابن طاوس- رحمه اللّه تعالی-: «اعلم أن نص النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- علی مولانا علی بن أبی طالب- علیه السلام- یوم الغدیر بالإمامة لا یحتاج إلی کشف و بیان لأهل العلم و الإمامة و الدرایة، و إنما نذکر تنبیها علی بعض من رواه، لیقصده من شاء و یقف علی معناه:

فمن ذلک: ما صنّفه أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی المخالف لأهل البیت فی عقیدته، المتفق عند أهل المعرفة علی صحة ما یرویه لأهل البیت و أمانته، صنف کتابا سماه کتاب درایة حدیث الولایة، و هو سبعة عشر جزء، روی فیه حدیث نص النبی بتلک المناقب و المراتب علی مولانا علی بن أبی طالب عن مائة و عشرین نفسا من الصحابة» [۱].

---

[۱] الإقبال: ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۲

و قال أیضا: «قد وقفت علی کتاب صنّفه أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی سمّاه کتاب درایة حدیث الولایة، و هو سبعة عشر جزء ما وقفت علی مثله، و هذا مسعود بن ناصر من أوثق رجال الأربعة المذاهب، و قد کشف عن حدیث یوم الغدیر و نص النبی علی علی بن أبی طالب بالخلافة بعده، رواه عن مائة و عشرین نفسا من الصحابة منهم ست نساء، و من عرف ما تضمّنه کتاب درایة حدیث الولایة ما یشک فی أن الذین تقدموا علی علی بن أبی طالب عاندوا و مالوا إلی طلب الرئاسة.

و عدد أسانید کتاب درایة الولایة ألف و ثلاثمائة إسناد» [۱].

ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۹۲

و أبو سعید السجستانی من کبار حفاظ أهل السنة ... قال السمعانی: «أبو سعید مسعود بن ناصر بن أبی زید السجزی الرکاب: کان حافظا متقنا فاضلا رحل إلی خراسان و الجبال و العراقین و الحجاز، و أکثر من الحدیث و جمع الجمع، روی لنا عنه جماعة کثیرة بمرو و نیسابور و أصبهان، و توفی سنة سبعة و سبعین و أربعمائة» [۲].

و قال الذهبی: «و مسعود بن ناصر السجزی، أبو سعید الرکاب الحافظ رحل و صنّف و حدّث عن أبی حسان المزکّی و علی بن بشری و طبقتهما، و رحل إلی بغداد و أصبهان، قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا و لا أحسن ضبطا منه: توفی بنیسابور فی جمادی الأولی» [۳].

و قال الیافعی فی حوادث سنة ۴۷۷: «و فیها الحافظ أبو سعید مسعود بن ناصر السجزی، رحل و صنّف و حدّث عن جماعة، قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف للسید ابن طاوس: ۳۸.

[۲] الأنساب- السجستانی.

[۳] العبر- حوادث سنة ۴۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۳

و لا أحسن ضبطا منه» [۱].

ترجمة الدقاق ... ص: ۹۳

و لنذکر ترجمة السیوطی للدقاق المادح لأبی سعید، قال: «الدقاق الحافظ المفید الرّحال، أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد بن محمد الأصبهانی، ولد سنة بضع و ثلاثین و أربعمائة و سمع و أکثر، و أملی بسرخس، و کان صالحا یقرئ، متعففا، صاحب سنّة و اتّباع.

قال الحافظ إسماعیل بن محمد: ما أعرف أحدا أحفظ لغرائب الأحادیث و غرائب الأسانید منه، مات لیلة الجمعة سادس شوال سنة ۵۱۴» [۲].

---

[۱] مرآة الجنان، حوادث سنة ۴۷۷. و انظر: تذکرة الحفاظ/ ۱۲۱۶، شذرات الذهب ۳/ ۳۵۷، طبقات الحفاظ: ۴۴۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۵۶. و فیه بدل «یقری»: «فقیرا». و تاریخ الوفاة فیه: ۵۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۴

۶ تصنیف الحافظ الذهبی فی جمع طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۴

و صنف الحافظ شمس الدین الذهبی کتابا مفردا فی طرق حدیث الغدیر و صرّح بأن له طرقا جیدة ... جاء ذلک فی (مفتاح کنز درایة المجموع) حیث قال:

«و قال الخطیب البغدادی: کان الحاکم ثقة و کان یمیل الی التشیع، جمع أحادیث و زعم أنها صحاح علی شرط البخاری و مسلم، منها حدیث الطیر، و من کنت مولاه فعلی مولاه، فأنکرها علیه أصحاب الحدیث و لم یلتفتوا إلی قوله.

قال الحافظ الذهبی: و لا ریب أن فی المستدرک أحادیث کثیرة لیست علی شرط الصحة، بل فیه أحادیث موضوعة شان المستدرک بإخراجها فیه، و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدا، قد أفردتها بمصنف بمجموعها یوجب أنّ الحدیث له أصل، و أمّا

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

، فله طرق جیّدة و قد أفردت ذلک أیضا» [۱].

---

[۱] مفتاح کنز درایة المجموع من درر المجلّد المسموع: ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۵

أقول: و الجدیر بالذکر هنا أن (الدهلوی) أسقط من عبارة الذهبی هذه- حیث نقلها- تصریح الذهبی بتصنیفه کتابا فی طرق حدیث الغدیر، فقد جاء فی (بستان المحدثین) له، المنحول من کتاب (مفتاح کنز درایة المجموع) بترجمة الحاکم ما هذا تعریبه: «قال الخطیب البغدادی: کان الحاکم ثقة و کان یمیل الی التشیع، و قال بعض العلماء بالنسبة الی تشیّعه أنه کان یقول بتفضیل علی علی عثمان، و هو مذهب جماعة من الاسلاف، و اللّه أعلم.

و لقد أنکر علیه جماعة من أجلة العلماء کثیرا من أحادیث المستدرک التی حکم بصحتها و زعم أنها صحاح علی شرط الشیخین، منها: حدیث الطیر و هو من مناقب المرتضی المشهورة المعروفة، و من هنا قال الذهبی: لا یحلّ لأحد أن یغترّ بتصحیح الحاکم ما لم یلاحظ تعقیباتی علیه. و قال أیضا: فی المستدرک أحادیث کثیرة لیست علی شرط الصحة، بل فیه أحادیث موضوعة شان المستدرک بإخراجها فیه. و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدّا قد أفردتها بمصنف بمجموعها یوجب أنّ الحدیث له أصل» [۱].

فحیا اللّه أمانة (الدهلوی) و دیانته، و خدمته للحدیث و أهله!!

[۱] بستان المحدثین- ترجمة الحاکم: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۶

۷ تصنیف بعض العلماء فی طرق حدیث الغدیر ... ص: ۹۶

اشارة

و صنف بعض العلماء کتابا کبیرا فی طرق حدیث الغدیر، و هو یزید علی ثمانیة و عشرین مجلدا، علی ما نقل الحسین بن جبر عن ابن شهرآشوب* الذی ترجم له فی (الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴) و (البلغة فی تراجم أئمة النحو و اللغة/ ۲۴۰) و (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۱/ ۱۸۱)* حیث قال «قال جدی شهرآشوب: سمعت أبا المعالی الجوینی یتعجّب و یقول: شاهدت مجلدا ببغداد فی ید صحاف فیه روایات هذا الخبر مکتوبا علیه: المجلدة الثامنة و العشرون من طرق

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

، یتلوه المجلدة التاسعة و العشرون» [۱].

و حکاه الحافظ القندوزی الحنفی عن الجوینی کذلک [۲].

أقول: فأی حدیث أکثر تواترا من هذا الحدیث الذی استغرقت طرقه هذه المجلدات الکثیرة عن أکثر من مائة صحابی!؟

[۱] نخب المناقب: ۹۲.

[۲] ینابیع المودة: ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۷

ترجمة أبی المعالی الجوینی ... ص: ۹۷

و أبو المعالی الجوینی، الذی شاهد هذا الکتاب العظیم، من کبار مهرة فن الحدیث و فحول التحقیق و فطاحل الأئمة، ترجم له:

ابن خلکان: وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۱.

الیافعی: مرآة الجنان حوادث ۴۷۸.

الذهبی: العبر حوادث ۴۷۸.

الأسنوی: طبقات الشافعیة ۱/ ۴۰۹.

الأسدی: طبقات الشافعیة ۱/ ۲۱۸.

ابن الجوزی: المنتظم حوادث سنة ۴۷۸.

ابن کثیر: التاریخ حوادث سنة ۴۷۸.

ابن العماد: شذرات الذهب حوادث سنة ۴۷۸.

السبکی: طبقات الشافعیة ۵/ ۱۶۵.

و لنقتصر علی ترجمته من الیافعی:

«و فیها الامام الحفیل السید الجلیل، المجمع علی إمامته، المتفق علی غزارة مادته و تفننه فی العلوم، من الأصول و الفروع و الأدب و غیر ذلک، الإمام الناقد، المحقق البارع، النجیب المدقق، أستاذ الفقهاء و المتکلمین، و فحل النجباء و المناظرین، المقرّ له بالنجابة و البراعة، و البلاغة و البداعة، و تحقیق التصانیف و ملاحتها و حسن العبارة و فصاحتها، و التقدم فی الفقه، و الأصلین، النجیب ابن النجیب، إمام الحرمین، حامل رایة المفاخر و علم العلماء الأکابر، أبو المعالی عبد الملک ابن رکن الإسلام ابن محمد، إمام الحرمین، فخر الإسلام، إمام الأئمّة و مفتی الأنام، المجمع علی إمامته شرقا و غربا، المقرّ بفضله السراة و الحراة عجما و عربا، ربّاه حجر الإمامة، و حرّک ساعد السعادة مهده، و أرضعه ثدی العلم و الورع إلی أن ترعرع فیه و یفع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۸

أخذ من العربیة و ما یتعلق بها أوفر حظ و نصیب، و زاد فیها علی کلّ أدیب، من التوسع فی العبارة بعلوها ما لم یعهد من غیره، حتی أنسی سحبان وفاق فیه الاقران، و أعجز الفصحاء اللد و جاوز الوصف و الحد، و کان یذکر دروسا یقع کل واحد منها فی أطباق و أوراق، لا یتلعثم فی کلمة و لا یحتاج إلی استدراک عثرة، یمر فیها کالبرق الخاطف و یصوت کالرعد القاصف، لا یلحقه المبرزون و لا یدرک شأوه المتشدقون المتفیهقون، و ما یوجد من کثیر من العبارات البالغة کنه الفصاحة، غیض من غیض ما کان علی لسانه، و غرفة من أمواج ما کان یعهد من بیانه.

تفقّه فی صباه علی والده رکن الإسلام ... ثمّ خلفه من بعد وفاته و أتی علی جمیع مصنفاته فقلبها ظهرا لبطن و تصرف فیها، خرّج المسائل بعضها علی بعض، و درّس سنین، و لم یرض فی شبابه تقلید والده و أصحابه، حتی أخذ فی التحقیق و جدّ و اجتهد فی المذهب و الخلاف و مجالس النظر حتی ظهرت نجابته، و لاح علی أیّامه همة أبیه و فراسته، و سلک طریق المباحثة و جمع الطرق بالمطالعة و المناظرة، حتی أربی علی المتقدمین و أنسی مصنفات الأوّلین، و سعی فی دین اللّه سعیا یبقی أثره إلی یوم الدین» ... الی آخر الترجمة الحافلة [۱].

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۷۸.

أقول: و ممن ألّف فی حدیث الغدیر من أعلام أهل السنة:

۱- أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی المتوفی سنة ۳۵۱، عدّه العلامة الأمینی من رواة القرن الرابع و قال: ممن ألّف فی الحدیث، ثم لم یعده فی المؤلفین.

۲- الحافظ العراقی زین الدین عبد الرحیم بن الحسین الشافعی المتوفی سنة ۸۰۶، ترجم له ابن فهد المکی فی ذیل تذکرة الحفاظ/ ۲۳۱، و ذکر هذا الکتاب فی مؤلفاته.

۳- أبو بکر محمد بن عمر البغدادی، المعروف بالجعابی، المتوفی سنة ۳۵۵، و المترجم له فی تذکرة الحفاظ و تاریخ بغداد و طبقات الحفاظ/ ۳۷۵، له کتاب: «من روی حدیث غدیر خم» عدّه أبو العباس النجّاشی من کتبه فی فهرسته ۲۸۱.

۴- الحافظ الدار قطنی علی بن عمر البغدادی المتوفی سنة ۳۸۵، قال الکنجی فی کفایة الطالب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۹۹

عند ذکر حدیث الغدیر: أجمع الحافظ الدار قطنی طرقه فی جزء.

۵- شمس الدین محمد بن محمد المعروف بابن الجزری الدمشقی الشافعی المتوفی سنة ۸۳۳.

أفرد رسالة فی اثبات تواتر حدیث الغدیر و أسماها «أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب» و قد عدّها فی تآلیفه السخاوی فی

ترجمته فی الضوء اللامع.)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۱

تواتر حدیث الغدیر ... ص: ۱۰۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۳

هذا، و لبلوغ طرق حدیث الغدیر حدّ التواتر القطعی، الذی قلّ أن یتحقّق مثله لحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- لم یجد أکابر محققی أهل السنّة بدّا من الاعتراف بتواتره، مصرّحین باعتقادهم الجازم بذلک و قطعهم بصدوره عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و إلیک ذلک بالتفصیل:

ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۱۰۳

۱. الحافظ الذهبی ... ص: ۱۰۳

و توجد ترجمته فی کثیر من المعاجم مثل: (طبقات الأسنوی ۱/ ۵۵۸) و (فوات الوفیات ۲/ ۳۷۰)، و قد عبّر عنه ابن الوزیر الصنعانی فی (الروض الباسم) ب «شیخ الإسلام» و رثاه تلمیذه الشیخ تاج الدین عبد الوهاب بقصیدة بلیغة مفصلة، و قال السبط ابن العجمی فی مقدمة (الکشف الحثیث) الذی انتخبه من (المیزان) فی وصفه: «حافظ جهبذ و مؤرخ الإسلام و شیخ جماعة من الشیوخ» کما عبّر عنه (الدهلوی) ب «إمام أهل الحدیث» [۱]* فقد قال الحافظ ابن کثیر ما نصّه:

---

[۱] و توجد ترجمته فی: الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳، و طبقات القراء ۲/ ۷۱، و طبقات الشافعیة للسبکی ۵/ ۲۱۶، و النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۴

«فأما

الحدیث الذی رواه ضمرة، عن أبی شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة، قال: لمّا أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فأنزل اللّه عزّ و جلّ الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ [۱]

. قال أبو هریرة: و هو یوم غدیر خم، من صام یوم ثمانی عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا.

فإنه حدیث منکر جدا بل کذب، لمخالفته ما ثبت فی الصحیحین عن أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب: أن هذه الآیة نزلت فی یوم الجمعة یوم عرفة و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- واقف بها کما قدمنا. و کذا قوله: إن صیام یوم الثامن عشر من ذی الحجة و هو یوم غدیر خم یعدل صیام ستین شهرا، لا یصح، لأنه قد ثبت ما معناه فی الصحیح: أن شهر رمضان بعشر أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعادل ستین شهرا؟ هذا باطل.

و قد قال شیخنا الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی- بعد إیراد هذا الحدیث-: هذا حدیث منکر جدّا، و رواه خیشون الخلّال و أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الدّیری- و هما صدوقان- عن علی بن سعید الرّملی، عن ضمرة، قال: و یروی هذا الحدیث من حدیث عمر بن الخطاب و مالک بن الحویرث و أنس بن مالک و أبی سعید و غیرهم بأسانید واهیة.

قال: و صدر الحديث متواتر أتيقّن أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قاله و أما:

اللهمّ وال من والاه

، فزيادة قوية الإسناد. و أما هذا الصوم فليس بصحيح، و و اللّه نزلت الآية يوم عرفة قبل غدير خم بأيام، و اللّه أعلم» [۲].

۲. الحافظ ابن الجزری ... ص: ۱۰۴

اشارة

«أخبرنا أبو حفص عمر بن الحسن المراغی فيما شافهنی به، عن أبی الفتح

---

[۱] سورة المائدة: ۳.

[۲] التاريخ لابن كثير ۵/ ۲۱۳- ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۵

يوسف بن يعقوب الشيبانی، أخبرنا أبو اليمن زيد بن الحسن الكندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا الامام أبو بكر ابن ثابت الحافظ، أخبرنا محمد بن عمر بن بكير أبو عمر الأخباری، حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا الأشج، حدثنا العلاء بن سالم، عن يزيد بن أبی زياد، عن عبد الرحمن بن أبی ليلى قال: سمعت عليا- رضی اللّه عنه- بالرحبة ينشد الناس: من سمع النبی صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدريا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول ذلك.

هذا حديث حسن من هذا الوجه، صحيح عن وجوه كثيرة، متواتر عن أمير المؤمنين علی- رضی اللّه عنه- و هو متواتر أيضا عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم.

رواه الجم الغفير عن الجم الغفير، و لا عبرة بمن حاول تضعيفه ممّن لا اطلاع له فی هذا العلم.

فقد ورد مرفوعا عن: أبی بكر الصديق، و عمر بن الخطاب، و طلحة بن عبيد اللّه، و الزبير بن العوام، و سعد بن أبی وقّاص، و عبد الرحمن بن عوف و العباس بن عبد المطلب، و زيد بن أرقم، و البراء بن عازب، و بريدة بن الحصيب، و أبی هريرة، و أبی سعيد الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن عباس، و حبشی بن جنادة، و عبد اللّه بن مسعود، و عمران بن حصين، و عبد اللّه ابن عمر، و عمار بن ياسر، و أبی ذر الغفاری، و سلمان الفارسی، و سعد بن زرارة، و خزيمة بن ثابت، و أبی أيّوب الأنصاری، و سهل بن حنيف، و حذيفة بن اليمان، و سمرة بن جندب، و زيد بن ثابت، و أنس بن مالك و غيرهم من الصحابة، رضوان اللّه عليهم.

و صحّ عن جماعة ممن يحصل القطع بخبرهم. و ثبت أيضا أن هذا القول كان منه صلّى اللّه عليه و سلّم- يوم غدير خم» [۱].

---

[۱] أسنى المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳- ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۶

ترجمة ابن الجزری ... ص: ۱۰۶

و قد ترجم الحافظ السيوطی لابن الجزری بقوله: «ابن الجزری الحافظ المقری شيخ الاقراء فی زمانه شمس الدين أبو الخير محمد بن محمد الدمشقی الشافعی، ولد سنة أحدی و خمسين و سبعمائة و سمع من أصحاب الفخر ابن البخاری و برع فی القراءات، و دخل

الروم فاتصل بملكها [أبى يزيد بن عثمان، فأكرمه و انتفع به أهل الروم، فلمّا دخل تيمور لنك إلى الروم و قتل ملكها، اتصل ابن الجزرى بتيمور و دخل [معه بلاد العجم، و ولّى قضاء شيراز و انتفع به أهلها فى القراءات و الحديث، و كان إماما فى القراءات لا نظير له فى عصره فى الدنيا، حافظا للحديث، و غيره أتقن منه، و لم يكن له فى الفقه معرفة.

ألف: النشر فى القراءات العشر، لم يصنف مثله، و له أشياء أخر و تخاريج فى الحديث و عمل [و قد] وصفه ابن حجر بالحفظ فى مواضع عديدة من الدرر الكامنة، مات سنة ۸۳۳» [۱].

و فى (مفتاح كنز دراية المجموع) بعد رواية كتاب عقود اللآلى فى الأحاديث المسلسلة و العوالى عن مؤلفه ابن الجزرى ما نصه:

«إعلام- قال العلامة أبو القاسم عمر بن فهد فى معجم شيوخ والده الحافظ تقى الدين ابن فهد: هو الامام العلامة أستاذ القراء أبو الخير قاضى القضاة شمس الدين ... كان والده تاجرا و بقى مدة من العمر لم يرزق ولدا، فلما حج شرب ماء زمزم و سأل اللّه أن يرزقه ولدا عالما، فولد له شيخنا هذا بعد صلاة التراويح، من ليلة السبت الخامس و العشرين من رمضان سنة إحدى و خمسين و سبعمائة بدمشق، و نشأ بها و تفقه بها على العماد ابن كثير، ولع بطلب الحديث و القراءات فسمع من ابن الرميلة الصلاح ابن أبى عمرو و ابن كثير فى

---

[۱] طبقات الحفاظ ۵۴۳- ۵۴۴.

آخرين ... و له المؤلفات العديدة الجامعة المفيدة، من عيونها: النشر فى القراءات العشر ... و أسنى المطالب فى مناقب على بن أبى طالب»....

و ممن ترجم له هو (الدهلوى) نفسه، فقد ترجم له و أثنى عليه فى (بستان المحدثين) الذى انتحله من (مفتاح كنز الدراية)، فعبارته عين العبارات المتقدمة، فلا حاجة الى تكرارها [۱].

اعتماد العلماء عليه ... ص: ۱۰۷

و مما يدل على جلالة الحافظ ابن الجزرى و وثاقته: اعتماد كبار علمائهم على كتبه، و نقلهم لأقواله و آرائه مذعنين بها، فمن ذلك: نقل السيوطى فى كتابه (حسن المقصد بعمل المولد) عن «التعريف بالمولد الشريف» لابن الجزرى، معبّرا عنه ب «إمام القراء الحافظ».

و أيضا: نقله فى (ميزان المعدلة فى شأن البسملة) عن كتاب (النشر) لابن الجزرى معبّرا عنه ب «أستاذ القراء الامام».

كما قال السيوطى فى كتاب (الإتقان فى علوم القرآن) فى تقسيم القراءات:

«و أحسن من تكلم فى هذا النوع: إمام القرّاء فى زمانه، شيخ شيوخنا، أبو الخير ابن الجزرى» ... ثم قال: بعد كلام له-: «قلت: أتقن الامام ابن الجزرى هذا الفصل جدا» [۲].

بل إنّ جماعة من كبار علمائهم، كابن حجر المكى و البرزنجى و السهارنفورى و غيرهم ... اعتمدوا على روايته لحديث الغدير و هم بصدد ردّه معبرين عنه ب «الحافظ».

كما تمسك (الدهلوى) فى رد

حديث «أنا مدينة العلم»

بحكم ابن الجزرى

---

[۱] و توجد ترجمة ابن الجزرى فى الأنس الجليل بتاريخ القدس و الخليل ۲/ ۱۰۹ و البدر الطالع ۲/ ۲۵۷ و الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵ و طبقات الداودى ۲/ ۵۹ و شذرات الذهب ۷/ ۴۰۲ و طبقات القراء ۲/ ۲۴۷.

[۲] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۸

بوضعه- حسب زعم الدهلوی-.

روایتهم لکتبه ... ص: ۱۰۸

و لقد اعتنی علماؤهم بمؤلفات الحافظ ابن الجزری فرووها بأسانیدهم، و یتجلی ذلک بمراجعة رسالة (أصول الحدیث) و (کفایة المتطلع) و (حصر الشارد) و غیرها ... و قد عبروا عنه فی أسانیدهم و طرقهم ب «الحافظ».

و قال الکاتب الجلبی- حیث ذکر الحصن الحصین لابن الجزری-: «و هو من الکتب الجامعة للأدعیة و الأوراد و الأذکار الواردة فی الأحادیث و الآثار، ذکر فیه أنه أخرجه من الأحادیث الصحیحة، و أبرزه عدة عند کل شدّة. و لما أکمل ترتیبه طلبه عدوّه و هو تیمور، فهرب منه مختفیا تحصن بهذا الحصن، فرأی سید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم- جالسا علی یمینه و کأنّه- علیه الصلاة و السلام- یقول له: ما تریـد؟ فقال: یا رسول اللّه! أدع لی و للمسلمین، فرفع یدیه ثم مسح بهما وجهه الکریم، و کان ذلک لیلة الخمیس فهرب العدو لیلة الأحد، و فرّج اللّه سبحانه و تعالی عنه و عن المسلمین، ببرکة ما فی هذا الکتاب» [۱].

۳. الحافظ السیوطی ... ص: ۱۰۸

اشارة

* الذی بالغ الشعرانی فی (لواقح الأنوار) فی تعظیمه، و وصفه المناوی ب «الحافظ الکبیر و الامام الشهیر» و العزیزی ب «الإمام العلامة مجتهد عصره و شیخ الحدیث» و الشامی صاحب السیرة ب «شیخنا حافظ الإسلام بقیة المجتهدین الأعلام»، و هو ممن یفتخر شاه ولی اللّه باتصال أسانیده إلیه، و بذلک یتباهی (الدهلوی) أیضا و یثنی علیه فی رسالة (أصول الحدیث)* فإنّه قال ما هذا لفظه:

«حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه» أخرجه الترمذی عن زید بن أرقم،

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۶۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۰۹

و أحمد عن علی و أبی أیوب الأنصاری، و البزّار عن أبی هریرة و طلحة و عمارة و ابن عباس و بریدة، و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحویرث و حبشی بن جنادة و حوشب و سعد بن أبی وقّاص و أبی سعید الخدری و أنس، و أبو نعیم عن خدیج الأنصاری.

و أخرجه ابن عساکر عن عمر بن عبد العزیز، قال: حدثنی عدة أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و اخرج ابن عقدة فی «کتاب الموالاة» عن ابن حبیش، قال: قال علی: من هاهنا من أصحاب محمد؟ فقام اثنا عشر رجلا منهم قیس بن ثابت و حبیب بن بدیل بن ورقاء، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

و أخرجه أیضا عن یعلی بن مرة قال: لما قدم علی الکوفة، نشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فانتدب بضعة عشر رجلا، منهم یزید أو زید بن شرحبیل الأنصاری» [۱].

أقول: و اقتصار الحافظ السیوطی فی کتابه هذا، علی الأحادیث المتواترة و التزامه بعدم إیراد غیرها فیه، ظاهر من اسمه، و لا بأس بنقل خطبة الکتاب لمزید الوضوح: «و بعد، فإنّی جمعت کتابا سمیته (الفوائد المتکاثرة فی الأخبار المتواترة)، أوردنا فیه ما رواه من الصحابة عشرة فصاعدا مستوعبا طرق کل حدیث و ألفاظه، فجاء کتابا حافلا لم أسبق إلی مثله، إلّا أنه لکثرة ما فیه من الأسانید إنما

یرغب فیه من له عنایة بعلم الحدیث، و اهتمام عال، و قلیل ما هم. فرأیت تجرید مقاصده فی هذه الکراسة لیعم نفعه، بأن أذکر الحدیث و عدة من الصحابة مقرونا بالعزو إلی من خرّجه من الأئمة المشهورین، و فی ذلک مقنع للمستفیدین، و سمیته: الأزهار المتناثرة فی الأخبار المتواترة».

---

[۱] الأزهار المتناثرة: ۱.

أقول: فالحافظ السیوطی قد حکم بتواتر هذا الحدیث و أدرجه فی اثنین من مؤلفاته أعدهما لهذا الموضوع، و هما: (الفوائد المتکاثرة فی الأخبار المتواترة) و (الأزهار المتناثرة فی الأخبار المتواترة)، و سیأتی حکمه بذلک فی کتاب ثالث له و هو: (قطف الأزهار المتناثرة فی الأخبار المتواترة).

ذکر کتب السیوطی فی الأحادیث المتواترة ... ص: ۱۱۰

هذا، و لا ریب فی ثبوت هذه الکتب للحافظ السیوطی، و هی من مؤلفاته المشهورة، و قد أورد الکتابین المذکورین فی کشف الظنون، حیث قال: «الفوائد المتکاثرة فی الأخبار المتواترة للسیوطی، و هو کتاب أورد فیه ما رواه من الصحابة عشرة فصاعدا مستوعبا فیه، فجاء کتابا حافلا، ثمّ جرّد مقاصده و سماه: الأزهار المتناثرة» [۱].

و قال: «الأزهار المتناثرة فی الأخبار المتواترة، رسالة للسیوطی المذکور، جرّدها من کتابه المسمّی بالفوائد المتکاثرة» [۲].

کما ذکره السیوطی الکتاب الثانی فی قائمة مؤلفاته، و قد علمت تصریحه فی خطبته بأنه مختصر من الفوائد المتکاثرة.

و أما کتابه الثالث، فقد ذکره العلامة المتقی، و سیأتی نص کلامه قریبا.

نقل حکمه بتواتر الحدیث ... ص: ۱۱۰

و قد نقل حکم الحافظ السیوطی بتواتر حدیث الغدیر بعض العلماء مرتضین له، منهم:

العلامة المناوی* و ستأتی ترجمته* حیث قال بشرح الحدیث: «قال:

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۳۰۱.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۷۳.

حدیث متواتر» [۱].

و العلامة العزیزی، حیث قال بشرحه کذلک: «قال المؤلف: حدیث متواتر» [۲].

۴. الشیخ علی المتقی ... ص: ۱۱۱

* توجد ترجمته فی (أخبار الأخیار) لعبد الحق الدهلوی، و قد جاء فیه:

«قال الشیخ أبو الحسن البکری: للسیوطی منّة علی العالمین و للمتقی منّة علیه».

و فی (سبحة المرجان فی تراجم علماء هندوستان) بترجمته: «و کان الشیخ ابن حجر المکی أستاذ المتقی، و قد صار أخیرا تلمیذه». و

توجد ترجمته أيضا فى: (النور السافر فى أخبار القرن العاشر/ ۳۱۵) و (لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار، للشعرانى) و (شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹) و غيرها* إذ أورد حديث الغدير مع حديث المنزلة فى كتاب (مختصر قطف الأزهار)، و قد قال فى خطبة هذا الكتاب:

«هذه أحاديث متواترة نحو اثنين و ثمانين حديثا التى جمعها العلامة السيوطى- رحمة اللّه تعالى عليه- و سمّاها (قطف الأزهار المتناثرة) و ذكر فيها رواتها من الصحابة عشرة فصاعدا، لكنى حذفت الرواة و ذكرت متن الأحاديث ليسهل حفظها»....

۵. الميرزا مخدوم ... ص: ۱۱۱

* صاحب كتاب النواقض على الروافض، و هو حفيد الشريف الجرجانى و قد ذكره البرزنجى فى نواقض الروافض واصفا إيّاه ب «السيد العلامة القاضى بالحرمين المحترمين معين الدين أشرف، الشهير بميرزا مخدوم الحسينى الحسنى حفيد السيد السند المحقق العلامة نور الدين على الجرجانى شارح المواقف و غيرها

---

[۱] التيسير فى شرح الجامع الصغير ۲/ ۴۴۲.

[۲] السراج المنير فى شرح الجامع الصغير ۳/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۲

- صاحب المؤلفات العديدة و التحقيقات المفيدة» ... و ذكر كتابه (النواقض) فى (كشف الظنون) و اعتمد عليه: رشيد الدين الدهلوى، و حيدر على الفيض‌آبادى، و السهارنبورى، فى ردودهم على الامامية* فانه قال فى كتابه المذكور الذى تفوح منه رائحة التعصب الشديد. ما نصه:

«و من هفواتهم القول بوجوب عصمة الأنبياء و الأئمة، بمعنى أنه يجب على اللّه تعالى حفظهم من جميع الصغائر و الكبائر و خلاف المروءة عمدا و سهوا و خطا، من المهد إلى اللحد، مع أنّ القرآن و كتب الأحاديث و التواريخ مشحونة بخلاف ذلك..

أفلا- تنظرون إلى هذه الجماعة التى تأوّل أمثال هذه النصوص الجلية بما لا يقبله عقل عاقل، بل لا يحسّنه طبع جاهل؟! و مع ذلك يشنّعون علينا تجويزنا عدم دلالة حديث الغدير على نفى خلافة أبى بكر و ثبوت خلافة على بلا فصل، بل يقولون: إنه نص جلى منكره كافر، فإن تسألنى عن حديث الغدير المتواتر أذكر لك الملخص الذى ذكره مفيدهم» [... ۱].

ألا- تراه بينما يطعن فى الاعتقاد بعصمة الأنبياء و الأئمة عليهم السلام يعترف بتواتر حديث الغدير ... و لقد أجاد صاحب (مصائب النواصب فى الرد على النواقض على الروافض) حيث قال فى جوابه: «و أما رابعا: فلأن قوله: فإن تسألنى عن حديث الغدير أذكر لك ...متضمن الاعتراف بنقيض ما هو بصدده من تضييع الحق و ترويج المحال، حيث أجرى اللّه تعالى على لسان قلمه ما هو الحق، فوصف حديث الغدير بالتواتر من غير أن يكون سياق كلامه مقتضيا لذكر هذا الوصف بوجه من الوجوه» [۲].

---

[۱] النواقض على الروافض- مخطوط.

[۲] مصائب النواصب للسيد التسترى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۳

۶. جمال الدين المحدث ... ص: ۱۱۳

* و هو من مشايخ إجازة (الدهلوى) و والده. و فى (المرقاة فى شرح المشكاة): إن «المحدث» من المشايخ الكبار. و لقد اعتمد المؤرخون و المحدثون على سيرته (روضة الأحباب) معتبرين إيّاه من التواريخ المعتبرة* فإنّه

قال:

«الحديث الثالث عشر من جعفر بن محمد، عن آبائه الكرام عليهم السلام أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- لما كان بغدير خم، نادى الناس فاجتمعوا، فأخذ بيد على و قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حيث دار. و فى رواية: اللهمّ أعنه و أعن به و ارحمه و ارحم به و انصره و انصر به.

فشاع ذلك و طار فى البلاد، فبلغ ذلك الحارث بن النعمان الفهرى، فأتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- على ناقة له، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها، فقال: يا محمد! أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنك رسول اللّه فقبلناه منك، و أمرتنا أن نصلّى خمسا فقبلناه منك، و أمرتنا بالزكاة فقبلناه منك و أمرتنا أن نصوم فقبلناه منك، ثم أمرتنا بالحج فقبلناه منك، ثم لم ترض بهذا حتى رفعت بضبعى ابن عمك تفضله علينا و قلت: من كنت مولاه فعلى مولاه، فهذا شىء منك أم من اللّه عز و جلّ؟ فقال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: و الذى لا إله إلّا اللّه إنّ هذا من اللّه.

فولّى الحارث بن النعمان و هو يريد راحلته و هو يقول: اللهم إن كان ما يقوله محمد حقا فأمطر علينا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب أليم، فما وصل الى راحلته حتى رماه اللّه عز و جلّ بحجر، فسقط على هامته و خرج من دبره فقتله، و أنزل اللّه عز و جلّ: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ.

أقول: أصل هذا الحديث سوى قصة الحارث، تواتر عن أمير المؤمنين عليه السلام، و هو متواتر عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- أيضا رواه جمع كثير و جم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۴

غفير من الصحابة» [۱].

۷. الملّا على القارى ... ص: ۱۱۴

* توجد ترجمته فى (خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۳/ ۱۸۵) و غيره، و قد اثنوا عليه و اعتمدوا على تصانيفه لا سيّما (المرقاة فى شرح المشكاة)* قال بشرح قول صاحب المشكاة:

«و عن زيد بن أرقم: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، رواه أحمد و الترمذى». قال: «و فى الجامع: رواه أحمد و ابن ماجة عن البراء، و أحمد بن بريدة، و الترمذى و النسائى و الضياء عن زيد بن أرقم، ففى إسناد المصنف الحديث عن زيد بن أرقم إلى أحمد و الترمذى مسامحة لا تخفى.

و فى رواية لأحمد و النسائى و الحاكم عن بريدة، بلفظ: من كنت وليّه فعلى وليّه.

و روى المحاملى فى أماليه عن ابن عباس و لفظه: على بن أبى طالب مولى من كنت مولاه.

و الحاصل: إنّ هذا حديث صحيح لا مرية فيه، بل بعض الحفّاظ عدّه متواترا، إذ فى رواية لأحمد: أنه سمعه من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- ثلاثون صحابيا، و شهدوا به لعلى لما نوزع أيام خلافته. و سيأتى زيادة تحقيق فى الفصل الثالث عند حديث البراء» [۲].

۸. ضياء الدين المقبلى ... ص: ۱۱۴

* المترجم له فى (البدر الطالع ۱/ ۲۸۸) و (التاج المكلّل: ۳۷۶) و غيرهما، و وصفه الشيخ محمد بن إسماعيل الأمير فى ذيل الأبحاث المسددة بقوله: فإنّ

---

[۱] الأربعين- مخطوط.

[۲] المرقاة فى شرح المشكاة ۵/ ۵۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۵

الأبحاث المسددة فى الفنون المتعددة، تأليف العلامة التقى صالح بن مهدى- رحم اللّه مثواه و بلّ بوابل رحمته ثراه- قد رزقت القبول، و هى به حقيقة، و كاد أن لا يخلو عنها بيت عالم، لما اشتملت عليه من فوائد أنيقة، إلّا أنّها تدقّ عبارته عن الإيضاح و تكثر إشارته إلى مسائل طال فيها اللجاج و الكفاح، فرأيت إيضاح معانيها و شرح المشار إليه فى غصون مبانيها، بذيل سميته (ذيل الأبحاث المسدّدة و حل مسائلها المعقّدة ...) كما عدّه السندى فى (حصر الشارد) و الشوكانى فى (اتحاف الأكابر) من الكتب المعتبرة، و ذكرا طريقهما إلى مؤلفه فى رواية الكتاب* فإنّه قال فى ذكر الأحاديث النبوية الواردة فى فضل أهل البيت عليهم الصلاة و السلام: «و من شواهد ذلك ما ورد فى حق على- كرم اللّه وجهه فى الجنة- و هو على حدته متواتر معنى، و من أوضحه معنى و أشهره رواية حديث: من كنت مولاه فعلى مولاه، و فى بعض رواياته زيادة: اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه. و فى بعض زيادة: و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و طرقه كثيرة جدا، و لذا ذهب بعضهم إلى أنه متواتر لفظا فضلا عن المعنى، و عزاه السيوطى فى الجامع الكبير الى أحمد بن حنبل و الحاكم و ابن أبى شيبة و الطبرانى و ابن ماجة و الترمذى و النسائى و ابن أبى عاصم و الشيرازى و أبى نعيم و ابن عقدة و ابن حبان، بعضهم من رواية صحابى، و بعضهم من رواية اثنين، و بعضهم من رواية أكثر من ذلك.

و ذلك من حديث: ابن عباس، و بريدة بن الحصيب، و البراء بن عازب، و جرير البجلى، و جندب الأنصارى، و حبشى بن الجنادة، و أبى الطفيل، و زيد بن أرقم، و زيد بن ثابت، و حذيفة بن أسيد الغفارى، و أبى أيوب الأنصارى، و زيد ابن شراحيل الأنصارى، و على بن أبى طالب، و ابن عمر، و أبى هريرة، و طلحة، و أنس بن مالك، و عمرو بن مرة. و فى بعض روايات أحمد: عن على و ثلاثة عشر رجلا، و فى رواية له و للضياء المقدسى، عن أبى أيوب و جمع من الصحابة. و

فى رواية لابن أبى شيبة و فيها: اللهمّ وال من والاه...

إلخ، عن أبى هريرة و اثنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۶

عشر من الصحابة. و فى رواية أحمد و الطبرانى و المقدسى: عن على و زيد ابن أرقم و ثلاثين رجلا من الصحابة.

نعم، فإن كان مثل هذا معلوما و إلّا فما فى الدنيا معلوم» [۱].

۹. محمد بن إسماعيل الأمير ... ص: ۱۱۶

* و هو من شيوخ القاضى الشوكانى كما فى (اتحاف الأكابر) و قد ترجم له و أثنى عليه فى (البدر الطالع ۲/ ۱۳۳)* قال: «و حديث الغدير متواتر عند أكثر أئمة الحديث، قال الحافظ الذهبى فى تذكرة الحفاظ فى ترجمة من كنت مولاه:

ألّف محمد بن جرير فيه كتابا- قال الذهبى: - وقفت عليه فاندهشت لكثرة طرقه.

انتهى.

و قال الذهبی فی ترجمة الحاکم أبی عبد اللّه بن البیّع: فأما

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

فله طرق جیّدة أفردتها بمصنّف.

قلت: عدّه الشیخ المجتهد نزیل حرم اللّه ضیاء الدین صالح بن مهدی المقبلی فی الأحادیث المتواترة التی جمعها فی أبحاث عن لفظ: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و هو من أئمة العلم و التقوی و الإنصاف.

و مع إنصاف الأئمة بتواتره فلا نمیل بإیراد طرقه بل نتبرک ببعض منها» [... ۲].

۱۰. محمد صدر العالم ... ص: ۱۱۶

* و هو من أکابر علماء الهند ترجم له و أثنی علیه اللکنهوی فی (نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳)* قال: «ثم اعلم أن حدیث الموالاة متواتر عند السیوطی- رحمه اللّه- کما ذکره فی قطف الأزهار، فأردت أن أسوق طرقه لیتضح التواتر، فأقول:

---

[۱] الأبحاث المسددة فی الفنون المتعددة: ۱۲۲ فی ذکر الأحادیث النبویة.

[۲] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة: ۶۷.

أخرج أحمد و الحاکم عن ابن عباس، و ابن أبی شیبة و أحمد عنه عن بریدة، و أحمد و ابن ماجة عن البراء، و الطبرانی عن جریر، و أبو نعیم عن جندب الأنصاری، و ابن قانع عن حبشی بن جنادة، و الترمذی- و قال: حسن غریب- و النسائی و الطبرانی و الضیاء المقدسی عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم، و حذیفة بن أسید الغفاری، و ابن أبی شیبة و الطبرانی، عن أبی أیوب، و ابن أبی شیبة و ابن أبی عاصم، و الضیاء، عن سعد بن أبی وقاص، و الشیرازی فی الألقاب عن عمر، و الطبرانی عن مالک بن الحویرث، و أبو نعیم فی فضائل الصحابة. عن یحیی بن جعدة، عن زید بن أرقم، و ابن عقدة فی کتاب الموالاة عن حبیب بن بدیل بن ورقاء، و قیس بن ثابت و زید بن شراحیل الأنصاری، و أحمد عن علی و ثلاثة عشر رجلا، و ابن أبی شیبة عن جابر، قالوا:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

إلی آخر ما أفادوا و أجادوا» [۱].

۱۱. بانی‌بتی ... ص: ۱۱۷

* و هو القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی، من کبار علماء الهند ترجم له البغدادی فی (إیضاح المکنون ۱/ ۳۱۰) و غیره و توفی سنة ۱۲۱۶.* قال ما هذا تعریبه:

«الأول- ما رواه بریدة بن حصیب و جماعة غیره من الصحابة: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- قال فی غدیر خم- و هو موضع بین مکة و المدینة-: یا أیها الناس إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه- یعنی علیّا-.

و هذا حدیث صحیح بل متواتر، رواه ثلاثون صحابیا. منهم: علی بن أبی طالب و أبو أیوب و زید بن أرقم و البراء بن عازب و عمرو

بن مرة و ابو هريرة و ابن

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۸

عباس و عمارة بن بريدة و سعد بن أبی وقاص و ابن عمر و أنس و جرير بن عبد اللّه البجلی و مالک بن الحويرث و أبو سعيد الخدری و طلحة و أبو الطفيل و حذيفة بن أسيد و غيرهم.

و ذكره جمهور المحدثين فی الصحاح و السنن و المسانيد.

و جاء فی بعض الروايات: من كنت أولی الناس به من نفسه فعلی وليّه، أللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه.

و تمسّک به الروافض علی أنه نص جلی علی استخلاف علی و يزعمون أن «مولی» بمعنی «الأولی بالتصرف» فهو الإمام، و يزيدون علی ألفاظ هذا الحديث المتواتر: «و هو الخليفة من بعدی و هو وليكم بعدی» و هی زيادة موضوعة» [... ۱].

۱۲. محمد مبين اللكهنوی ... ص: ۱۱۸

* و هو من أكابر علماء أهل السنة فی بلاد الهند ترجم له فی (نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳) و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۲۵* قال بعد ذكر بعض طرقه فی فضائل الإمام عليه السلام: «و أكثر الأحاديث المذكورة فی هذا الباب من المتواترات،

كحديث «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

. و

حديث «أنا من علی و علی منی، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه»

و

حديث «لاعطينّ الراية رجلا يحب اللّه و رسوله»

و غيرها» [۲].

---

[۱] السيف المسلول: ۱۰۸.

[۲] وسيلة النجاة فی فضائل السادات: ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۱۹

خلاصة البحث ... ص: ۱۱۹

و خلاصة هذا البحث الطويل هو: أن حديث الغدير حديث متواتر ثابت لدی كبار علماء أهل السنة من حفاظهم و مفسريهم و علمائهم فی الكلام و الأصول ... متواتر عند أعاظم أساطينهم و أعيان علمائهم الفطاحل، من المتقدمين و المتأخرين.

و قد ظهر ذلک جليا بتصريح جماعة منهم...

و لنذكر هنا كلاما للشّريف المرتضی- رحمه اللّه- نختم به هذا الفصل من البحث، قال:

«أما الدلالة علی صحة الخبر فيما يطالب بها إلّا متعنّت، لظهوره و انتشاره و حصول العلم لكلّ من سمع الاخبار به، و ما المطالب

بتصحیح خبر الغدیر و الدلالة علیه، إلّا کالمطالب بتصحیح غزوات النبی الظاهرة المنشورة و أحواله المعروفة و حجّة الوداع نفسها، لأن ظهور الجمیع و عموم العلم به بمنزلة واحدة.

و بعد، فان الشیعة قاطبة تنقله و تتواتر به، و أکثر رواة أصحاب الحدیث ترویه بالأسانید المتصلة و أصحاب السیر ینقلونه عن أسلافهم خلفا عن سلف، نقلا بغیر إسناد مخصوص، کما نقلوا الوقائع و الحوادث الظاهرة.

و قد أورده مصنفو الحدیث فی جملة الصحیح، و قد استبد هذا الخبر بما لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۰

یشرکه فیه سائر الاخبار، لأن الأخبار علی ضربین: أحدهما: لا یعتبر فی نقله الأسانید المتصلة کالخبر عن وقعة بدر و خیبر و الجمل و صفین و ما جری مجری ذلک من الأمور الظاهرة، التی یعلمها الناس قرنا بعد قرن بغیر إسناد و طریق مخصوص، و الضرب الآخر: یعتبر فیه اتصال الأسانید، کأخبار الشریعة.

و قد اجتمع فی خبر الغدیر الطریقان مع تفریقهما فی غیره من الأخبار، علی أن ما اعتبر فی نقله فی أخبار الشریعة اتصال الأسانید لو فتشت عن جمیعه لم تجد رواته إلّا آحادا، و خبر الغدیر قد رواه بالأسانید الکثیرة المتصلة الجمع الکثیر...

فمزیّته ظاهرة» [۱].

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۱۳۲ ط القدیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۱

مع الرازی فی کلامه حول حدیث الغدیر و فقهه ... ص: ۱۲۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۳

لقد أوقفک البحث المتقدم علی أن جماعات من علماء أهل السنة رووا حدیث الغدیر حاکمین بصحته و تواتره، مصرّحین بطرقه الجمة و أسانیده الکثیرة، حتی أن جماعة من کبار حفاظهم أفردوا کتبا لجمع ألفاظه و طرقه المعتبرة.

و لکن العصبیة المقیتة و الانحیاز عن أمیر المؤمنین علیه السلام و حبّ الخلاف و إنکار الضروریات ... کل ذلک حدی بالفخر الرازی إلی دعوی عدم صحة الحدیث و إنکار تواتره، معلّلا ذلک بأمور تافهة و أخری کاذبة ... و هذا نص کلامه حول هذا الحدیث الشریف فی (نهایة العقول):

«لا نسلّم صحة الحدیث، أما دعواهم العلم الضروری بصحته فهی مکابرة، لأنا نعلم أنه لیس العلم بصحته کالعلم بوجود محمّد علیه السلام و غزواته مع الکفّار و فتح مکة و غیر ذلک من المتواترات، بل العلم بصحة الأحادیث الواردة فی فضائل الصّحابة أقوی من العلم بصحّة هذا الحدیث، مع أنّهم یقدحون بها، و إذا کان کذلک فکیف یمکنهم القطع بصحة هذا الحدیث؟

و أیضا: فلأن کثیرا من أصحاب الحدیث لم ینقلوا هذا الحدیث، کالبخاری و مسلم و الواقدی و ابن إسحاق، بل الجاحظ و ابن أبی داود السجستانی و أبو حاتم الرازی و غیرهم من أئمة الحدیث قدحوا فیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۴

و استدلوا علی فساده

بقوله علیه السلام: قریش و الأنصار و جهینة و مزینة و أسلم و غفار موالیّ دون الناس کلّهم، لیس لهم موالی دون اللّه و رسوله.

و الثانی- و هو أن الشیعة یزعمون أنّه- علیه السّلام- إنّما قال هذا الکلام بغدیر خم فی منصرفه من الحج، و لم یکن علی مع النبی فی ذلک الوقت، فإنه کان بالیمن».

هذا کلام الرازی الملقّب عندهم ب «الامام» فی رد حدیث الغدیر، و قد رأینا من الضروری إثباته، ثم الاشارة إلی ما فیه من أکاذیب و أغلاط و إنکار للحقائق الراهنة و القضایا الثابتة تاریخیا، لیتبین للملإ مدی سوءة نفس الرجل، و لیکون ردّا حاسما لکلّ أولئک الذین تقودهم الأغراض إلی الافتراء، و تدعوهم الأهواء إلی الافتعال، و کأنهم نسوا قول اللّه عز و جلّ: وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَری .

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۵

مقدمة الرد علیه ... ص: ۱۲۵

إن الرازی لم یکتف بالقدح فی هذا الحدیث الصحیح المروی بالطرق العدیدة بالتواتر عن أکثر من مائة نفس من الصحابة، بل زعم أن الأحادیث الواردة عندهم فی فضائل الصحابة- مع العلم بأن کثیرا منها موضوع باعتراف أهل العلم و الإنصاف- أقوی من حدیث الغدیر!! و تفید عبارته- حیث جاء لفظ «الأحادیث» فیها معرفا باللام- کون جمیع تلک الأحادیث- فی رأیه- أقوی من هذا الحدیث.

و لو تنزلنا عن ذلک فلا أقل من حمل «الأحادیث» علی الأکثر، فکأنه قال: إن العلم بصحة أکثر الأحادیث الواردة فی فضائل الصحابة أقوی من العلم بصحة حدیث الغدیر الوارد فی فضل علی.

و لکن هذا الزعم علی إطلاقه باطل، إذ لیس فی أحادیث فضائل الصحابة حدیث واحد یجیء بمثابة حدیث الغدیر سندا و دلالة فضلا عن تلک الکثرة من الخرافات الواهیة الموضوعة! و علی من ادعی مثل ذلک أن یورد أوّلا- بعض تلک الأحادیث المزعومة، مع تصحیح أسانیدها من کبار أئمة الحدیث و علماء الجرح و التعدیل- کما هو الثابت و الحاصل بالنسبة إلی حدیث الغدیر- عن جماعة من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۶

الصحابة مطلقا، ثم یبین مدی العلم الحاصل بصحتها، و مدی دلالتها علی مطلوبهم...

ثم إن ذلک إنما یتم فیما إذا جاءت تلک الأحادیث- کلها أو بعضها- عن طرق الشیعة الامامیة متواترة أو قویة بأسانید متکثرة، کما هو الشأن فی حدیث الغدیر عند الفریقین.

بل إنّا نوسّع المجال للرازی و من لفّ لفّه، فنتحدّاهم فی إثبات مساواة أحادیث معدودة من أحادیث فضائل الصحابة لحدیث الغدیر، فی قوة العلم بالصحة، فضلا عن إثبات کونها أقوی من هذا الحدیث الشریف.

و باختصار: إن قوله: «و أما دعواهم العلم الضروری بصحته فهی مکابرة». مکابرة، إذ ما من شیء یدّعی أهل السنة التواتر فیه و العلم الضروری بصحّته إلّا و حدیث الغدیر أقوی منه و أعظم ... و المنع المحض غیر مجد و غیر مسموع فی مثل هذا الأمور، و إلّا لصحّ لمانع أن یمنع وجود مکة و المدینة و النبی محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

اللهمّ إلّا أن یذکروا فارقا بین هذا الحدیث الشریف و سائر المتواترات و الضروریات ... و أنی لهم ذلک ... و لنعم ما أفاد الامام المولی السید محمد قلی حیث قال: «لا شکّ فی أن کلّ من تأمل و أنصف فی کثرة طرق الحدیث و اشتهاره بین الخاصة و العامة، مع وفور الدواعی إلی الکتمان و کثرة الصوارف عن النقل، یحصل له العلم الضروری بصحة هذا الحدیث، و کیف و قد یحصل للمسلمین القطع و الیقین فی کثیر من الأمور الدینیة التی هی أدون مرتبة فی باب التواتر من هذا الحدیث، کآیات التحدّی و التحدّی بها علی رءوس الاشهاد من الکفار و أعداء الدین، مع وجود الدواعی إلی المعارضة و عدم وجود موانع، و هکذا صدور المعجزات و نحو ذلک، مع ان الکفار کافة ینکرون ذلک کلّه، و یدّعون أن أهل الإسلام کلّهم تواطئوا علی الکذب و اختراع هذه الأخبار، لأن کلّهم من ارباب الأغراض و الدواعی إلی وضع تلک الأخبار، کما أن أهل الإسلام یدّعون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۷

کذلک فی باب الأخبار المخصوصة بأهل المذاهب الفاسدة، من الیهود و النصاری و الصابئین و عبدة النیران و الأوثان و سائر المشرکین، فکیف یسوغ لمسلم منصف أن ینکر التفاوت بین البدیهیین، فإنه قد یکون أحدهما أجلی من الآخر، کیف، و لو لم یکن الأمر کذلک یلزم إهمال الکثیر من المتواترات» [۱].

و بعد، فلننظر بما ذا تشبّث الرازی فی ردّ هذا الحدیث:

لقد زعم الرازی عدم نقل کثیر من أصحاب الحدیث لحدیث الغدیر، و لکن هذا مردود بما سننقله فی الکتاب من أسماء مخرجی حدیث الغدیر و رواته و ناقلیه، بحیث یتجلی لمن یقف علی تلک القائمة من أسماء أعاظم علماء أهل السنّة أن الکثیر منهم یروون هذا الحدیث مع التنویه بعظمته و صحته و تواتره، و التصریح بحصول العلم الضروری لهم بصدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و الغریب من الرّازی حیث یقول: إنّ کثیرا من أصحاب الحدیث لم ینقلوا هذا الحدیث، ثمّ یعدّ من أسماء تلک الکثرة المزعومة أسماء أربعة فقط، ولیته ذکر ثلاثین أو عشرین من أعیان المحدّثین حتی یناسب دعواه، لأن عدم نقل أربعة بل عشرة لا یعارض نقل هذا الجم الغفیر و الجمع الکبیر لحدیث الغدیر...

و لو سلّمنا أن کثیرا من أصحاب الحدیث لم ینقلوه، فإنّ عدم نقلهم لحدیث الغدیر المشهور المتواتر إنما هو لانحیازهم عن أمیر المؤمنین علیه السلام و کتمانهم فضائله الشریفة لأغراضهم الفاسدة، بدلیل أنهم فی نفس الوقت یروون الخرافات الغریبة فی فضائل خلفائهم و أئمّتهم...

و متی کان النافی بصراحة لا یعبأ بقوله، لوجود المثبت، فالساکت و المعرض أولی بعدم الاعتناء...

هذا، و لنتکلم علی تشبّث الرّازی بعدم نقل البخاری و مسلم و الواقدی و ابن إسحاق.

---

[۱] عماد الإسلام فی الامامة ۴/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۲۹

(۱) عدم روایة البخاری و مسلم حدیث الغدیر ... ص: ۱۲۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۱

لنا فی ردّ تشبّث الرازی بعدم إخراج البخاری و مسلم حدیث الغدیر فی کتابیهما وجوه:

۱. إنه دلیل التعصب ... ص: ۱۳۱

إنّ عدم إخراجهما حدیث الغدیر- علی تواتره و شهرته- یدلّ علی تعصّبهما المقیت و إعراضهما عن أهل البیت- علیهم الصّلاة و السلام-، و لو لم یکونا کذلک لما تمسّک الجاهلون بمجرّد ذلک بالنّسبة إلی حدیث من الأحادیث ... و من ذلک حدیث الغدیر ...

۲. المثبت مقدّم علی النافی ... ص: ۱۳۱

اشارة

إنّ من القواعد المسلّمة لدی جمیع أهل العلم- و لا سیما علماء الأصول- هی القاعدة المعروفة ب «تقدم المثبت علی النافی...»

و بناء علی هذه القاعدة: لا یعبأ بنفی النافی صریحا- مع وجود المثبت- فکیف یکون السّکوت المحض عن حدیث قادحا؟

و لقد کثر استناد کبار العلماء إلی هذه القاعدة و هذا الأصل المسلّم، و استدلوا به فی مختلف بحوثهم کما لا یخفی علی الخبیر، و لا بأس بذکر شواهد علی ذلک:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۲

۱)

قال الحلبی فی ذکر دخول الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الکعبة المشرفة بعد الفتح: «قال ابن عمر- رضی اللّه عنهما-: فلمّا فتحوا کنت أوّل من ولج، فلقیت بلالا فسألته هل صلّی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال:

نعم، و ذهب عنی أن أسأله کم صلّی.

و هذا یدل علی أن قول بلال- رضی اللّه عنه- أنه صلّی اللّه علیه و سلّم- أتی بالصّلاة المعهودة، لا الدعاء کما ادّعاه بعضهم. و

فی کلام السهیلی فی حدیث ابن عمر- رضی اللّه عنهما-: أنه صلی فیها رکعتین.

و عن ابن عبّاس- رضی اللّه عنهما- قال: أخبرنی أسامة بن زید: أنه صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا دخل البیت دعا فی نواحیه کلّها، و لم یصلّ فیه حتی خرج، فلمّا خرج رکع فی قبل البیت رکعتین، أی بین الباب و الحجر الذی هو الملتزم و قال:

هذه القبلة.

فبلال- رضی اللّه عنه- مثبت للصلاة فی الکعبة، و أسامة- رضی اللّه عنه- ناف، و المثبت مقدّم علی النافی» [... ۱].

۲) قال ابن القیّم: «و ذکر النسائی عن ابن عمر قال: من سنّة الصلاة أن ینصب القدم الیمنی و استقباله بأصابعها القبلة، و الجلوس علی الیسری، و لم یحفظ عنه فی هذا الموضوع جلسة غیر هذه، و کان یضع یدیه علی فخذیه، و یجعل حدّ مرفقه علی فخذه و طرف یده علی رکبتیه، و قبض ثنتین من أصابعه و حلّق حلقه ثم رفع إصبعه یدعو بها و یحرکها، هکذا قال وائل بن حجر عنه.

و أمّا حدیث أبی داود، عن عبد اللّه بن الزبیر، أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان یشیر بإصبعه إذا دعا لا یحرّکها هکذا.

فهذه الزیادة فی صحتها نظر. و

قد ذکر مسلم الحدیث بطوله فی صحیحه عنه و لم یذکر الزیادة، قال: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- إذ قعد فی الصلاة، جعل قدمه الیسری بین فخذیه و ساقه،

---

[۱] إنسان العیون فی سیرة الامین و المأمون ۳/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۳

و فرش قدمه الیمنی و وضع یده الیسری علی رکبته الیسری، و وضع یده الیمنی علی فخذه الیمنی و أشار بإصبعه.

و أیضا: فلیس فی حدیث أبی داود أنّ هذا کان فی الصلاة، فلو کان فی الصلاة لکان نافیا و حدیث وائل مثبتا و هو مقدّم، و هو حدیث ذکره أبو حاتم فی صحیحه» [۱].

۳) قال المنینی: «المشورة- بضم الشین لا غیر کذا صحّحه الحریری فی درّة الغواص، قاله البجاتی. و فی المصباح المنیر: و فیها لغتان:

سکون الشین و فتح الواو، و الثانیة: ضم الشین و سکون الواو وزان معونة، و المثبت مقدّم علی النافی، و من حفظ حجة علی من لم یحفظ» [۲].

ترجمة المنینی ... ص: ۱۳۳

و قد ترجم المرادی الشیخ أحمد المنینی المذکور بقوله: «أحمد بن علی، الشیخ العالم العلم العلامة الفهّامة، المفید الکبیر المحدّث الامام الحبر البحر، الفاضل المتقن المحرر المؤلّف المصنّف. کان ألمعیا لغویا أدیبا أریبا حاذقا، لطیف الطّبع حسن الخلال عشورا، متضلّعا متطلّعا متمکّنا خصوصا فی الأدب و فنونه، حسن النظم و النثر. ولد سنة ۱۰۹۸، طلب العلم بعد أن تأهّل له، فقرأ علی سادات أجلّاء ذکرهم فی ثبته، و من تآلیفه: شرح تاریخ العتبی فی نحو أربعین کراسا، ألّفه فی رحلته الرومیّة بطلب من مفتی الدولة العثمانیة فی ذلک الوقت، و هو کتاب مفید.

تزاحمت علیه الأفاضل من الطّلاب و کثر نفعه و اشتهر فضله و عقدت علیه خناصر الأنام. و کانت وفاته یوم السبت تاسع عشر جمادی الثانیة سنة ۱۱۷۲» [۳].

---

[۱] زاد المعاد ۱/ ۶۰.

[۲] الفتح الوهبی- شرح تاریخ أبی نصر العتبی ۱/ ۸.

[۳] سلک الدرر ۱/ ۱۳۳- ۱۴۵، ملخصا بلفظه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۴

۴) قال ابن الوزیر الصنعانی: «المضعّف للحدیث، إذا لم یبیّن سبب التضعیف ناف، و المثبت أولی من النافی» [۱].

أقول- و بالإضافة إلی ما تقدّم-: تفید بعض الکلمات أنّ عدم سماع أحد من أصحاب الحدیث حدیثا من الأحادیث و عدم تسلیمه بصحته لا یکون قادحا بذاک الحدیث...

قال ابن القیّم: «قال أبو عمرو ابن عبد البرّ: روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه کان یسلّم تسلیمة واحدة من حدیث عائشة و من حدیث أنس

، إلّا أنها معلولة لا یصحّحها أهل العلم بالحدیث، ثم ذکر علّة حدیث سعد: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- کان یسلّم فی الصلاة تسلیمة واحدة، و قال:

هذا و هم و غلط، و إنما الحدیث: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یسلّم عن یمینه و عن یساره، ثمّ ساقه

من طریق ابن المبارک عن معصب بن ثابت، و عن اسماعیل بن محمد بن سعد، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یسلّم عن یمینه و عن شماله کأنی أنظر إلی صفحة خدّه.

قال الزهری: ما سمعنا هذا من حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال له اسماعیل بن محمد: أکلّ حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قد سمعته؟ قال: لا؟ قال: فنصفه؟ قال: لا، قال: فاجعل هذا فی النّصف الّذی لم تسمع» [۲].

أقول: و إذا کان إنکار الزهری غیر وارد، فإعراض البخاری و مسلم- المجرّد عن کلّ إنکار- لحدیث الغدیر غیر قادح بطریق أولی.

۳. الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۳۴

إنّ الشهادة علی النفی غیر مسموعة لدی أهل العلم، قال (الدهلوی) فی

[۱] الروض الباسم فی الذب عن أبی القاسم ۱/ ۷۹.

[۲] زاد المعاد ۱/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۵

(تحفته) ما هـذا تعریبه: «فإن أنکر الزجاج جرّ (جوار) مع وجود العاطف فلا یعبأ بإنکاره، لأن أئمة علماء العربیة و مهرة الفنّ یجوّزونه، و لأنّه واقع فی القرآن الکریم و کلام البلغاء من العرب.

فشهادة الزّجاج سببها قصور التتبّع، و هی شهادة علی النّفی، و الشهادة علی النفی غیر مقبولة».

فـإذا کان إنکار أحـد العلماء- مهما کان جلیلا و إماما فی العلم- لا یقاوم إثبات المحققین، فإن الإعراض المحض عن ذکر حـدیث و عدم إخراجه لا یکون قادحا فی ثبوته و صحّته قطعا.

۴. عدم النقل لا یدل علی العدم ... ص: ۱۳۵

إن عدم النقل لا یدل علی العدم، لا سیّما إذا کان العلم بالأمر ضروریا بین الناس کافة.

و یشـهد بما ذکرنا قول الفاضل حیـدر علی الفیض آبادی فی کلام له: «و قـد ورد فی الأحادیث الصـحیحة أن الفاروق و نظرائه ناظروا الصّدیق الأـکبر حول عزمه الواقع بالإلهـام الالهی علی قتال مانعی الزکاة، فقالوا: إنّ مفاد الحـدیث النبوی و مقتضاه هو: أن من قال لا إله إلّا اللّه فقـد حقن دمه و ماله، و أنت تریـد قتال هؤلاء؟ فقال أبو بکر: هلّا حفظتم ذیل الحدیث إذ قال: إلّا أن یکون القتال من أجل الکلمة؟ و الزکاة من أرکانها، و اللّه لو فرق أحد بین الصلاة و الزکاة لقاتلته. فقبل الأصحاب منه ذلک و هبّوا للقتال طائعین.

فلو فرضـنا أنهم نصبوا قائدا لهم و أرسـلوا- و غرضـهم من ذلک ردع المرتدین- ثم لم یتذاکروا معهم علی ذلک، و کفّوا عن القتال عنـد الأذان- عملا بالسّـنة- فإن ذلک لا یـدل علی أن أحـدا من المرتدین لم ینکر أداء الزکاة، بشـیء من الدلالات الثلاث، فإنّ عدم الذکر لیس دلیل العدم، و لا سیّما عدم ذکر ما ثبت من قبل مکررا و کان حصول العلم به عند الناس ضروریا، بل إنّ اختفاء و استتار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۳۶

أمثال هذه الأمور المذکورة فی مجامیع السنّة، و الجاریة علی ألسن الأصاغر و الأکابر، من المحالات العادیة» [... ۱].

۵. عدم استیعاب الکتابین للصحاح ... ص: ۱۳۶

اشارة

و من القائل بانحصار الأحادیث الصـحیحة فی الکتابین؟ البخاری و مسلم أم غیرهما؟ و متی ثبت ذلک؟ و کیف؟ و ما الدلیل علیه؟ و هل یصحّ القول بأن کان حدیث لم یخرجاه فهو ضعیف؟

إنّا لا یسعنا إلّا أن ننقل بعض النصوص الصریحة فی الموضوع:

۱) قـال النووی- بعـد ذکر إلزام الـدارقطنی و غیره الشـیخین إخراج أحـادیث ترکا إخراجها، قائلین: إن جماعـة من الصـحابة رووا عن رسول اللّه، و رویت أحادیثهم من وجوه صحاح لا مطعن فی ناقلیها، و لم یخرجا من أحادیثهم شیئا فیلزمهما إخراجها-:

«و صـنّف الـدارقطنی و أبو ذر الهروی فی هـذا النوع الـذی ألزموهما، و هـذا الإلزام لیس بلازم فی الحقیقـة، فإنهما لم یلتزما استیعاب الصـحیح، بل صـحّ عنهما تصـریحهما بانّهما لم یسـتوعباه، و إنما قصـدا جمع جمل من الصـحیح کما یقصد [المصـنف فی الفقه جمع

جملة من مسائله» [۲].

۲) قال القاضی الکتانی: «لم یستوعبا کلّ الصحیح فی کتابیهما، و إلزام الدّارقطنی و غیره لهما أحادیث علی شرطیهما لم یخرجاها، لیس بلازم فی الحقیقة، لأنّهما لم یلتزما استیعاب الصحیح بل جملة منه أو ما یسدّ مسده من غیره منه.

قال البخاری: ما أدخلت فی کتاب الجامع إلّا ما صحّ و ترکت من الصحاح لحال الطول.

و قال مسلم: لیس کلّ شیء عندی صحیح وضعته هاهنا، و إنّما وضعت ما

---

[۱] منتهی الکلام/ ۹۳- ۹۴.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۳۷.

أجمعوا علیه. و لعلّ مراده ما فیه شرائط الصحیح المجمع علیه عنده، لا إجماعهم علی وجودها فی کل حدیث منه، أو أراد ما أجمعوا علیه فی علمه متنا أو اسنادا، و إن اختلفوا فی توثیق بعض رواته، فإنّ فیه جملة أحادیث مختلف فیها متنا أو إسنادا، ثم قیل: لم یفتهما منه إلّا القلیل. و قیل: بل فاتهما کثیر منه، و إنّما لم یفت الأصول الخمسة: کتاب البخاری و مسلم و أبی داود و الترمذی و النسائی. و یعرف الزائد علیهما بالنصّ علی صحته من إمام معتمد فی السنن المعتمدة، لا بمجرد وجوده فیها، إلّا إذا شرط فیها مؤلّفها الصحیح ککتاب ابن خزیمة و أبی بکر البرقانی و نحوهما» [... ۱].

۳) قال عبد الحقّ الدهلوی: «لیس الأحادیث الصحاح محصورة فی کتابی البخاری و مسلم، فإنّما لم یستوعبا الصحیح، بل إنهما لم یخرجا کلّ الأحادیث الواجدة لشرائط الصحة عندهما فکیف بمطلق الصحّاح؟

قال البخاری: ما أدخلت فی کتاب الجامع إلّا ما صحّ، و ترکت من الصحاح لحال الطول. و قال مسلم: لیس کلّ شیء عندی صحیح وضعته هاهنا، و إنّما وضعت ما أجمعوا علیه» [۲].

۴) قال الشمس العلقمی بشرح حدیث: «ما من غازیة» ... ردّا علی من قدح فیه: «و أما قولهم: إنّه لیس فی الصحیحین. فلیس بلازم فی صحة الحدیث کونه فی الصحیحین و لا فی أحدهما» [۳].

۵) قال ابن القیّم- حول حدیث أبی الصهباء فی باب الطلاق-: «فصل:

و أما تلک المسالک الوعرة التی سلکتموها فی حدیث أبی الصهباء فلا یصحّ شیء منها:

أما المسلک الأول- و هو انفراد مسلم بروایته و إعراض البخاری عنه-

---

[۱] المنهل الروی فی علم أصول حدیث النبی: ۶.

[۲] ترجمة المشکاة لعبد الحق الدهلوی.

[۳] الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر. حرف المیم- مخطوط.

فتلک شکاة ظاهر عنک عارها، و ما ضرّ ذلک الحدیث انفراد مسلم به شیئا، ثمّ هل تقبلون أنتم أو أحد مثل هذا فی کلّ حدیث ینفرد به مسلم عن البخاری؟

و هل قال البخاری قط: إنّ کلّ حدیث لم أدخله فی کتابی فهو باطل، أو لیس بحجة أو ضعیف؟ و کم قد احتج البخاری بأحادیث خارج الصحیح و لیس لها ذکر فی صحیحه؟ و کم صحّح من حدیث خارج عن صحیحه؟» [۱].

۶) قال حیدر علی الفیض آبادی: «و بالجملة فإنّی فی حیرة من جهة الاعتراض علی الحنیفة بما یخالف أصولهم المقرّرة- من تلقاء

النفس الأمّارة و الحكم بفساد مذهبهم، مع تصريح البخارى و مسلم بأنه لا ينبغى الاعتقاد بحصر الأحاديث الصحاح فى كتابيهما».

و بمثل هذا صرّح فى موضع آخر من كتابه أيضا [۲].

نقد ورد ... ص: ۱۳۸

و إذا عرفت عدم التزام البخارى و مسلم إخراج كافة الصحاح فى كتابيهما و عرفت عدم استيعابهما الصحيح فى مصنّفيهما ... فهلمّ معى و تعجّب من أولئك الذى يقدحون فى الأحاديث النبوية الشريفة بمجرد عدم وجودها فى كتابى البخارى و مسلم...

فهذا ابن تيميّة الحرّانى يردّ قول النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى حق أبى ذر- رضى اللّه عنه-: «ما أقلّت الغبراء و لا أظلّت الخضراء على ذى لهجة أصدق من أبى ذر»، فيقول: «و الحديث المذكور بهذا اللفظ الذى ذكره الرافضى ضعيف بل موضوع و ليس له إسناده يقوم به» [۳].

---

[۱] زاد المعاد فى هدى خير العباد ۴/ ۶۰.

[۲] منتهى الكلام/ ۲۷.

[۳] منهاج السنة ۳/ ۱۹۹.

و يرد

قوله صلّى اللّه عليه و آله: «ستفترق أمتى على ثلاث و سبعين فرقة»...

بقوله: «الوجه الرابع أن يقال أوّلا: أنتم قوم لا تحتجّون بمثل هذه الأحاديث، إنّما يروونه أهل السنّة بأسانيد أهل السنّة، و الحديث نفسه ليس فى الصحيحين، بل قد طعن فيه بعض أهل الحديث كابن حزم و غيره، و لكن قد أورده أهل السنن كأبى داود و الترمذى و ابن ماجة، و رواه أهل المسانيد كالإمام أحمد و غيره» [... ۱].

و هذا شاه سلامة اللّه يطعن فى الحديث المشهور و هو

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى فضل أمير المؤمنين عليه السلام فى حديث الراية: «كرّار غير فرّار»،

فيقول: «إنّ هذه الزيادة غير مذكورة فى الصحيحين» [۲].

و هذا الفاضل حيدر على يردّ على ما أخرجه الحافظ الزرندى عن عائشة:

«إنّه قيل لها لمّا حضرتها الوفاة: ندفنك مع رسول اللّه؟ فقالت: أدفنونى مع أخواتى بالبقيع، فإنّى قد أحدثت أمورا بعده»، فيقول: «لا نسلم صحّة لفظ «الأحداث» عن أم المؤمنين، و سند المنع رواية البخارى، فإنها عارية منه و هى هذه:

عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة- رضى اللّه عنها- إنها أوصت إلى عبد اللّه بن الزبير لا تدفنّى معهما و ادفنّى مع صواحبى بالبقيع لا أزكى به أبدا.

فلا يدلّ الحديث على صدور الأحداث عن أمّ المؤمنين.

و أما رواية صاحب الأعلام فى الباب الثالث عشر فهى مرسلة» [۳].

أقول: يكفى لدفع توهمات ابن تيميّة و شاه سلامة اللّه و صاحب المنتهى ما قدّمنا نقله من كلمات كبار علماء الحديث، و قد كرر الفاضل حيدر على نفسه القول بعد التزام البخارى و مسلم باستيعاب الصحاح فى كتابيهما.

و أما زعم حيدر على الفيض‌آبادى و إرسال رواية (الاعلام) فظاهر البطلان،

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۱۰۱.

[۲] معرکة الآراء لشاه سلامة اللّه الهندی: ۸۹.

[۳] منتهی الکلام لحیدر علی الفیض آبادی الهندی: ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۰

لأنه صاحبه أخرجها بکل جزم و قطع، و هذا نص عبارته:

«ثمّ تزوّج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد خدیجة، عائشة بنت أبی بکر- رضی اللّه عنهما- و هی بنت ست سنین بمکة، فی شوال قبل الهجرة بسنتین، و بنی بها و هی بنت تسع سنین بالمدینة بعد الهجرة بسبعة أشهر فی شوال، و لم ینکح بکرا غیرها، و مکثت عنده تسع سنین، و مات عنها صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالت:

ادفنونی مع أخواتی بالبقیع فإنّی قد أحدثت أمورا بعده، و أوصت إلی عبد اللّه بن الزبیر ابن أختها- رضی اللّه عنهما-» [۱].

فالحافظ الزرندی، صاحب الإعلام، إنما لم یذکر الحدیث بسنده لکونه جازما بصحّته مسلّما بثبوته...

و من قبله ابن قتیبة، حیث قال ما نصه: «قال أبو محمد: ثمّ تزوّج [النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عائشة بنت أبی بکر الصدیق- رضی اللّه عنه- بکرا و لم یتزوج بکرا غیرها، و کان تزوجه بها [إیاها] بمکة و هی بنت ست سنین و دخل بها بالمدینة و هی بنت سبع سنین بعد سبعة أشهر من مقدمة المدینة، و قبض [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی بنت ثمانی عشرة سنة، و تکنی أم عبد اللّه قال ابن قتیبة: و حدّثنی أبو الخطاب، قال: حدّثنی مالک بن سعید، قال: حدّثنی الأعمش، عن إبراهیم، عن الأسود، عن عائشة [- رضی اللّه عنها-] قالت: تزوّجنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنا بنت تسع سنین- ترید دخل بی- کنت عنده تسعا، و بقیت إلی خلافة معاویة، و توفّیت سنة ثمان و خمسین و قد قاربت السبعین، و قیل لها:

ندفنک مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقالت: إنی قد أحدثت أمورا بعده، فادفنونی مع أخواتی، فدفنت بالبقیع و أوصت إلی عبد اللّه بن الزبیر» [۲].

و إن أبی الخصم إلّا الحدیث المسند. فهذه روایة الحاکم أبی عبد اللّه علی شرط البخاری و مسلم: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا أبو البختری

---

[۱] الاعلام بسیرة النبی علیه السلام- مخطوط.

[۲] المعارف/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۱

عبد اللّه بن محمد بن بشر العبدی، ثنا إسماعیل بن أبی خالد، عن قیس بن أبی حازم قال: قالت عائشة- رضی اللّه عنها- و کانت تحدث نفسها أن تدفن فی بیتها مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أبی بکر، فقالت: إنّی أحدثت بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- حدثا ادفنونی مع أزواجه، فدفنت بالبقیع.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه» [۱].

۶. لو أخرجاه لأنکره المتعنتون ... ص: ۱۴۱

اشارة

و لو أن البخاری و مسلما قد أخرجا حدیث الغدیر فی کتابیهما، لأنکر المتعصّبون المتعنّتون الحدیث و نفوا صحته و قدحوا فیه و

أبطلوه:

نماذج مما أخرجاه و أنكروه ... ص: ۱۴۱

أليس قد أبطل أبو الحسن الآمدى حديث المنزلة [۲] و هو من أحاديث الكتابين و تبعه فى ذلك: ابن حجر المكى، و عضد الدين الإيجى، و أبو الثناء الاصفهانى شارح المطالع، و أشعر بذلك علاء الدين القوشجى، و أسقطه سعد الدين التفتازانى من درجة الاعتبار؟! أليس قد أبطل السهارنفورى فى مرافضه، و (الدهلوى) فى تحفته حديث هجر فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليهما و آلهما و سلّم- أبا بكر بن أبى قحافة حتى توفيت، مع أنه فى الصحيحين؟! و

هذا نصه عند البخارى فى باب فرض الخمس: «حدثنا عبد العزيز بن عبد اللّه، حدثنا إبراهيم بن سعد عن صالح، عن

---

[۱] المستدرک على الصحيحين ۴/ ۶.

[۲] و هو

قوله- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-: «على منى بمنزلة هارون من موسى، إلّا أنّه لا نبى بعدى».

و هذا الحديث متواتر سندا، و من أقوى الأحاديث و أوضحها دلالة على إمامة أمير المؤمنين- عليه السلام- بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليهما و آلهما- بلا فصل. و هو من الأحاديث التى بحث عنها فى هذه الموسوعة، وفقنا اللّه تعالى لنشره بمحمد و آله الطاهرين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۲

ابن شهاب [قال : أخبرنى عروة بن الزبير: أن عائشة أم المؤمنين أخبرته أن فاطمة [عليها السلام بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سألت أبا بكر الصديق بعد وفاة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يقسّم لها ميراثها مما ترک رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ممّا أفاء اللّه عليه، فقال لها أبو بكر: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: لا نوّرث ما تركناه صدقة. فغضبت فاطمة بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم فهجرت أبا بكر، فلم تزل مهاجرته حتى توفيت» [... ۱].

و قال البخارى فى باب قوله- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: لا نورث...

عروة، عن عائشة: إنّ فاطمة و العباس [عليهما السلام أتيا أبا بكر يلتمسان ميراثهما من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هما يومئذ [حينئذ] يطلبان أرضيهما من فدک و سهمه [سهمهما] من خيبر، فقال لها أبو بكر: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: لا نوّرث ما تركناه صدقه، إنّما يأكل آل محمد من هذا المال، قال أبو بكر: و اللّه لا أدع أمرا رأيت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يصنعه فيه إلّا صنعته.

قال: فهجرته فاطمة فلم تكلّمه حتى ماتت» [۲].

و أخرج البخارى هذا الخبر بالتفصيل فى باب غزوة خيبر من كتاب المغازى كما ستطّلع عليه. و أخرجه مسلم أيضا فى باب حكم الفيء من كتاب الجهاد.

فالعجب من أهل السنّة يسقطون أحاديث الكتابين الصريحة فى غضب الصديقة الطاهرة عليها الصلاة و السلام على أبى بكر حتى وفاتها، متشبثين بروايات هذا و ذاک، و هم مع ذلك يقدحون بحديث الغدير المتواتر بدليل عدم إخراج البخارى و مسلم إيّاه!! و هكذا طعن بعضهم فى حديث امتناع أمير المؤمنين عليه السلام عن بيعة أبى بكر مدة ستة أشهر، بالرغم من أنه من أحاديث الكتابين، و ذلك لأنه حديث

---

[۱] صحيح البخارى ۴/ ۹۶.

[۲] صحیح البخاری ۸/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۳

یهدم أساس الخلافة التی یزعمون قیامها بإجماع المسلمین...

؟؟؟ الفاضل حیدر علی الفیض‌آبادی کیف یحاول الحصول علی مطعن فی الحدیث متنا و سندا، و هو فی نفس الوقت ممن یحترم الشیخین و یعظّم الصحیحین؟! إنّه یقول: «نعم یمکن أن یفهم من ظاهر روایة الصحیحین قصة فدک- من حدیث الصدیقة أم المؤمنین- أنه قد أبی عن بیعة الصدیق مدة حیاة فاطمة الزهراء، فکما لا یکون هذا التباطؤ دلیلا واضحا علی عدم لیاقة الصدیق للخلافة، کذلک لا یکون دلیلا واضحا علی التخلّف عن البیعة، لما روی الفریقان من: أنه قد أقسم أن لا یرتدی بعد رسول اللّه حتی یجمع القرآن- سوره و آیاته- حفظا أو کتابة ... و قد روی الحدیث فی الاستیعاب و الصواعق من کتب أصحابنا، و فی الاحتجاج للفاضل الطبرسی و غیره من کتب الامامیة»....

ثم قال المولوی حیدر علی بعد ذکر وجوه فی توجیه تخلّفه علیه السلام عن البیعة: «فقد علم أن هذا التباطؤ المخرّج فی الصحیحین، غیر قادح فی الإجماع».

قال: «بقی کلام یتعلق بسند هذه الأحادیث، فأقول- أسوة بالبیهقی و غیره، کما هو غیر خفی علی من نظر فی شروح البخاری مثل إرشاد الساری- إن هذا الحدیث الدال علی التأخّر عن البیعة، یرویه أبو سعید، و هو ضعیف و غیر معتمد، لعدم إسناد الزهری، و روایة أبی سعید التی مفادها بیعة أمیر المؤمنین و الزبیر- رضی اللّه عنهما- فی الیوم الأول مسندة و موصولة، فتکون هذه أصح البتّة» [... ۱].

أقول: إذا أردنا محاسبة هذا الکلام و مناقشته من جمیع جوانبه، لخرجنا عن المقصود، غیر أنّا نکتفی بالقول بأن دعوی عدم إسناد الزهری الحدیث کذب

---

[۱] منتهی الکلام لحیدر علی الفیض‌آبادی الهندی: ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۴

محض،

ففی الکتابین أن الزهری یروی هذه الأحادیث عن عروة، عن عائشة، قال البخاری فی باب غزوة خیبر من کتاب المغازی:

«حدثنا یحیی بن بکیر، حدثنا اللیث عن عقیل، عن ابن شهاب، عن عروة، عن عائشة أن فاطمة [علیها السلام بنت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم أرسلت الی أبی بکر تسأله میراثها من رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- مما أفاءه اللّه علیه بالمدینة و فدک و ما بقی من خمس خیبر، فقال أبو بکر: إنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: لا نورّث ما ترکناه صدقة، إنّما یأکل آل محمد فی هذا المال، و إنّی و اللّه لا أغیّر شیئا من صدقة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و لأعملنّ فیها بما عمل به رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فأبی أبو بکر أن یدفع إلی فاطمة منها شیئا.

فوجدت فاطمة علی أبی بکر فی ذلک، فهجرته فلم تکلّمه حتی توفیت، و عاشت بعد النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- ستة أشهر. فلمّا توفیت دفنها زوجها علی لیلا، و لم یؤذن بها أبا بکر و- صلّی علیها، و کان لعلی فی الناس وجه حیاة فاطمة، فلما توفیت استنکر علی وجوه الناس، فالتمس مصالحة أبی بکر و مبایعته و لم یکن یبایع تلک الأشهر، فأرسل إلی أبی بکر أن ائتنا و لا یأتنا أحد معک، کراهیّة أن یحضر [المحضر] عمر، فقال عمر: لا- و اللّه، لا- تدخل علیهم وحدک، فقال أبو بکر: و ما عسیتهم أن یفعلوا بی، و اللّه لآتینّهم. فدخل علیهم أبو بکر فتشهّد علی فقال: إنّا قد عرفنا فضلک و ما أعطاک اللّه، و لم ننفس علیک خیرا ساقه اللّه إلیک، و لکنّک استبددت علینا بالأمر، و کنّا نری لقرابتنا من رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم نصیبا، حتی فاضت عینا أبی بکر.

فلمّا تکلم أبو بکر قال: و الذی نفسی بیده، لقرابة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أحبّ إلیّ من أهل [من أن أصل قرابتی، و أما

الذی شجر بینی و بینکم فی هذه الأموال، فإنی لم آل فیها عن الخیر، و لم أترک أمرا رأیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یصنعه فیها إلّا صنعته، فقال علیّ لأبی بکر: موعدکم العشیة للبیعة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۵

فلمّا صلی أبو بکر الظهر رقی علی المنبر فتشهّد و ذکر شأن علی و تخلّفه عن البیعة و عذره بالذی اعتذر إلیه، ثم استغفر و تشهّد علی فعظّم حق أبی بکر، و حدّث أنه لم یحمله علی الذی صنع نفاسة علی أبی بکر و لا إنکارا للذی فضّله اللّه به، و لکنا [کنا] نری لنا فی هذا الأمر نصیبا فاستبدّ علینا فوجدنا فی أنفسنا.

فسرّ بذلک المسلمون و قالوا: أصبت. و کان المسلمون إلی علیّ قریبا حین راجع الأمر بالمعروف» [۱].

و فی مسلم: «حدّثنی محمد بن رافع، قال: نا حجین، قال لیث، عن عقیل، عن ابن شهاب، عن عروة بن الزبیر، عن عائشة» ... الحدیث [۲].

فظهر أن روایة الزهری موصولة، و أن دعوی القطع و عدم الاسناد فیها کذب صریح.

و کذا نسبة هذه الروایة إلی أبی سعید، فإنّه قد روی الشیخان الخبر عن عائشة لا عن أبی سعید...

و من العجیب فی المقام أن المولوی حیدر علی یعزو نسبة هذا الحدیث إلی أبی سعید، إلی کتاب (إرشاد الساری فی شرح صحیح البخاری) و الحال أنّه لا أثر لذلک فی الکتاب المذکور، و هذا نصّ کلام القسطلانی فیه:

«و قد صحح ابن حبان و غیره من حدیث أبی سعید الخدری- رضی اللّه عنه-: إن علیا بایع أبا بکر فی أول الأمر، و أمّا ما فی مسلم عن الزهری أنّ رجلا قال له: لم یبایع علی أبا بکر حتی ماتت فاطمة- رضی اللّه عنه- قال: و لا أحد من بنی هاشم، فقد ضعّفه البیهقی بأنّ الزهری لم یسنده و أنّ الروایة الموصولة عن أبی سعید أصح» [۳].

هذا نص ما جاء فی هذا الکتاب، فأین هذا من ذاک؟

---

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۱۷۷- ۱۷۸.

[۲] صحیح مسلم ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴.

[۳] إرشاد الساری لصحیح البخاری ۶/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۶

و الظاهر أن المولوی الفیض‌آبادی وجد هذه النسبة فی کلام ابن حجر المکی، فحسبها مطابقة للواقع و نقلها- من دون مراجعة کتاب مسلم و کلمات المحدثین- مع غزوها إلی القسطلانی، و هذا نص کلام ابن حجر المکی بعد نقل الحدیث:

«ثمّ هذا الحدیث فیه التصریح بتأخیر بیعة علی إلی موت فاطمة- رضی اللّه عنها-، فینافی ما تقدم عن أبی سعید أنّ علیّا و الزبیر بایعا من أول الأمر، و لکن هذا الذی مرّ عن أبی سعید هو الذی صححه ابن حبان و غیره.

و قال البیهقی: و أما ما وقع فی صحیح مسلم عن أبی سعید من تأخر بیعته هو و غیره من بنی هاشم إلی موت فاطمة- رضی اللّه عنها- فضعیف، فإنّ الزهری لم یسنده. و أیضا: فالروایة الأولی عن أبی سعید هی الموصولة فتکون أصح.

انتهی.

و علیه فبینه و بین خبر البخاری المار عن عائشة- رضی اللّه عنها- تناف» [۱].

فعلم أنّ ابن حجر احتج بروایة عائشة الواردة مسندة فی کتابی البخاری و مسلم، لاثبات فضیلة لأبی بکر، ثمّ ناقض نفسه بترجیح روایة أبی سعید الخدری علیها، متمسکا بتصحیح ابن حبّان لها و ناقلا کلام البیهقی فی تضعیف روایة مسلم، و لکن نسبة روایة مسلم إلی أبی سعید الخدری خطأ فضیع، إمّا من البیهقی و إمّا من ابن حجر المکی نفسه.

و على كلّ حال فإن تضعيف البيهقى لا مساس له بأصل الحديث، بل إنّه متوجه إلى الفقرة التى جاءت مصرّحة بتخلّف جميع بنى هاشم عن البيعة مع الإمام عليه السلام، و قد انفرد مسلم بروايتها كما يظهر من كتاب (جامع الأصول).

فهو إذا لا مساس له بأصل الحديث الوارد مسندا عن عائشة فى الكتابين، فإرجاعه اليه كما فى كلام صاحب (المنتهى) باطل.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۷

و بما ذكرنا يتّضح أنّه متى كان الحديث مؤيّدا للامامية، وجّهوا إليه أنواع القدح، و تكلّفوا فى ردّه حتى مع كونه من أحاديث الكتابين.

و لقد اضطرب المولوى حيدر على، تجاه الحديث الذى أخرجه البخارى فى كتاب المغازى، و الذى تضمّن قصّة فدك و هجر الزهراء عليها السلام أبا بكر، و امتناع أمير المؤمنين عليه السلام عن البيعة مدة ستة أشهر، فجاء يقدّم رجلا و يؤخّر أخرى حيران لا يدرى ما يصنع ... لكنه بالتالى لم يجد بدّا من إبطاله، فبالغ فى ذلك، و كدّ كيده فى ردّ هذا الحديث الصحيح، و نفى تلك الحقيقة الراهنة، فجعل يقول:

«و أنت إذا أحطت خبرا بما مر و ما سيأتى من أقوال المخالفين ... علمت أن جميع تلك الإشكالات إنما تتوجه على تقدير صحة الحديث، لكن المستفاد من كتب المحدثين- بعد التمحيص و التحقيق- وقوع الشك فى صحة أحاديث للبخارى و مسلم، إلّا أن تلك الأحاديث قليلة جدا، و هى فى الكتاب الثانى أكثر منه فى الأول.

و علاوة على هذا، فإن لابن الأثير- رحمه اللّه- كلاما فى جامع الأصول، فى الفرع الثالث المختص بطبقات المجروحين، يدل على إقرار بعض الوضاعين بوضع حديث فدك، و هذا نص كلامه:

«و منهم قوم وضعوا الحديث لهوى يدعون الناس إليه، فمنهم من تاب عنه و أقرّ على نفسه، قال شيخ من شيوخ الخوارج- بعد أن تاب-: إنّ هذه الأحاديث دين، فانظروا ممن تأخذون دينكم، فإنا كنا إذا هوينا أمرا صيّرناه حديثا. و قال أبو العينا: وضعت أنا و الجاحظ حديث فدك، و أدخلناه على الشيوخ ببغداد، فقبلوه إلّا ابن شيبة العلوى، فانه قال: لا يشبه آخر هذا الحديث أوّله، و ابى أن يقبله إلى آخره بلفظه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۸

و يمكن الوقوف بعد التتبع اليسير لكتب الحديث و الكلام، من تصانيف أهل الحق و الامامية، على مفتريات الشيعة و مطاعنهم فى الخلفاء الراشدين، و لا سيما الأحاديث المتعلقة بقصة فدك، و ذلك بوصف التسنّن و الاعتزال، و قد سبق أن معرفة هؤلاء و إخراجهم من بين أهل السنّة أمر عسير» [... ۱].

فإذا كان هذا الحديث المخرج فى مواضع من كتاب البخارى موضوعا فأىّ قيمة تبقى لهذا الصحيح و للبخارى!؟ و بأىّ دليل يقال: إن كل حديث لم يخرجاه فهو غير صحيح؟

ثم إن المولوى حيدر على عاد فى كتابه مرة أخرى ليثبت بصراحة وجود أحاديث موضوعة فى صحيح البخارى و غيره، قد دسها فيه الشيعة، فقال:

...«و بما أن هذه الرواية تخالف الدراية و الروايات الأخرى، فإنّه لا يمكن الاعتماد عليها، أ فهل يصدّق عاقل دين بعدم مبايعة أمير كل أمير، المصداق ل

«على مع الحق و الحق مع على»

مدة ستة أشهر ليكون- و العياذ باللّه- من مصاديق

قوله- صلّی اللّه علیه و سلّم: «من لم یعرف إمام زمانه مات میتة جاهلیة» علی ما سنحققه، إن شاء اللّه تعالی» [۲].

و تصدی هذا الفاضل لردّ حدیث القرطاس- المخرج فی سبعة مواضع من البخاری، و بثلاثة طرق عند مسلم- زاعما أنه من مفتعلات الشیعة نظیر حدیث فدک علی حدّ زعمه ... فقال:

«کما نقل ناقضوا هفوات المشهدی عن الآمدی أنه قال فی مسنده بأن قصة

«ایتونی بقرطاس»

لا- أساس لها من الصحة، و أنهم نقلوا عن شیوخ المحدّثین أنه قد ظهر بعد التحقیق وجود مائتین و عشرة أحادیث ضعیفة فی الصحیحین، تفرّد

---

[۱] إزالة الغین لحیدر علی الفیض آبادی الهندی: ۵۸۲.

[۲] إزالة الغین لحیدر علی الفیض آبادی الهندی: ۵۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۴۹

منها البخاری بثمانین، و یبلغ ما تفرد به مسلم المائة، و قد اشترکا فی إخراج ثلاثین.

انتهی.

فحال حدیث القرطاس عند أحقر الناس کحدیث فدک» [۱].

أقول: و علی هذا الأساس یسقط الاستدلال بعدم إخراجهما حدیثا من الأحادیث لغرض القدح فیه...

و قال فی الجواب علی ما ألزم به من أن الحنفیة یخالفون أحادیث البخاری:

«المغالطة الأولی: إن أصحاب أبی حنیفة قد ذهبوا إلی الملازمة بین صحة حدیث البخاری و وجوب العمل به، ثم وقعوا فی ورطة فقالوا: إما أن تکون أعمال الحنفیة مخالفة للاحکام الالهیّة، و إما أن یکون أکثر أحادیث البخاری غیر صحیح.

و لکن هذا التقریر إنما جاء نتیجة غلبة الشهوة علی العقل، و إلّا فکون العلم بکلّ حدیث ورد فی البخاری واجبا، یخالف صریح کلمات العلماء الأعلام، قال شیخ الإسلام أبو زکریا النووی فی التقریب ما حاصله: لیس کلّ حدیث صحیح یجوز العمل به فضلا عن أن یکون العمل به واجبا، و یمکن الوقوف علی أدلة هذه المسألة من شروحه کالتهذیب و غیره بالتفصیل، بل إن کلام قدوة المحدثین و الفقهاء المتبحرین، کمال الدین ابن همام، یتلخص فی: أنه لا یلزم قبول کلّ أحادیث البخاری و مسلم و أمثالهما، إذ أن هناک خلافا فی عدالة بعض الرواة، فیمکن أن یکون الراوی مجروحا عند الامام أبی حنیفة و موثّقا عند الشیخین، و هکذا أن یقول فی حدیث وصف بالضعف أو رمی بالوضع علی الإطلاق: إنّه غیر ضعیف أو غیر موضوع عندنا. انتهی.

بل یتضح من کتب الثقات: أن علماء الشافعیة ربما یرجّحون فی بعض

---

[۱] إزالة الغین لحیدر علی الفیض آبادی الهندی: ۵۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۰

الموارد روایات الآخرین علی روایات البخاری، بل ذکر علی الجیلانی الشیعی فی فتح السبیل- و العهدة علیه-: أن الامام فخر الدین الرازی قد طعن فی بعض أحادیث البخاری فی رسالته فی تفضیل مذهب الشافعی. انتهی.

و لکن ما ذکرناه کلّه لا- ینافی القول بأصحیّة صحیح البخاری من حیث المجموع، و أنه یجوز عقلا- و نقلا- توفر صفة کمال فی المفضول دون الفاضل، کما لا یخفی».

قال: «إنّه یظهر من تتبع الکتب و تفحّص المقالات أنّ الشأن الذی خصّ به الصحیحان من قبل أهل الحدیث، و تقدیمهم الکتابین علی

غیرهما من الکتب، إنما هو اتّباع و تقلید لمجتهدین سبقوهم، إذ لم ینقل شیء هذا القبیل عن الأئمّة الأئمّة الأربعة، و کیف یتصور ذلک، و علم الغیب یختص باللّه، أو أنه من خصائص الامامة علی زعم الشیعة» [... ۱].

۷. رأی الأئمّة فی الکتابین و مؤلفیهما ... ص: ۱۵۰

اشارة

لقد رأینا کیف یطعن علماء أهل السنة فی أحادیث الکتابین عند تحرّجهم أمام إلزام الشیعة. و لنذکر فیما یلی کلمات جماعة من کبار الأئمّة و الحفاظ فی الحطّ من شأن الکتابین و مؤلفیهما من غیر اضطرار یلجئهم إلی ذلک، بل إنها الحقیقة التی تجری علی ألسنتهم، فإلیک بعض تلک الکلمات علی سبیل التمثیل لا الحصر:

۱) محی الدین عبد القادر القرشی الحنفی ... ص: ۱۵۰

اشارة

قال الشیخ محی الدین عبد القادر بن محمد القرشی الحنفی ما نصه:

فائدة- حدیث أبی حمید الساعدی فی صفة صلاة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی مسلم و غیره، یشتمل علی أنواع منها التورّک فی الجلسة الثانیة،

---

[۱] منتهی الکلام/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۱

ضعّفه الطحاوی لمجیئه فی بعض الطرق عن رجل، عن أبی حمید، قال الطحاوی: فهذا منقطع علی أصل مخالفینا و هم یروون الحدیث بأقل من هذا.

قلت: و لا یحنّق علینا لمجیئه فی مسلم، و قد وقع فی مسلم أشیاء لا تقوی عند الاصطلاح، فقد وضع الحافظ الرّشید العطّار علی الأحادیث المقطوعة المخرجة فی مسلم کتابا سماه «غرر الفوائد المجموعة فی بیان ما وقع فی مسلم من الأحادیث المقطوعة» سمعته علی شیخنا أبی إسحاق ابراهیم بن محمد بن عبد اللّه الطاهری سنة اثنتی عشر و سبعمائة، بسماعه من مصنفه الحافظ رشید الدین، بقراءة الشیخ فخر الدین أبی عمرو عثمان المقاتلی، و بیّنها الشیخ محی الدین فی أوّل شرح مسلم.

و ما یقوله الناس: إن من روی له الشیخان فقد جاز القنطرة، هذا أیضا من التحنّق و لا یقوی، فقد روی مسلم فی کتابه عن لیث بن أبی مسلم و غیره من الضعفاء، فیقولون: إنما روی فی کتابه للاعتبار و الشواهد و المتابعات، و هذا لا یقوی، لأن الحفاظ قالوا: الاعتبار و الشواهد و المتابعات و الاعتبارات، أمور یتعرّفون بها حال الحدیث، و کتاب مسلم التزم فیه الصحة، فکیف یتعرف حال الحدیث الذی فیه بطرق ضعیفة.

و اعلم أن «عن» مقتضیة للانقطاع عند أهل الحدیث، و وقع فی مسلم و البخاری من هذا النوع شیء کثیر، فیقولون علی سبیل التحنّق: ما کان من هذا النوع فی غیر الصحیحین فمنقطع، و ما کان فی الصحیحین فمحمول علی الاتصال.

و روی مسلم فی کتابه، عن أبی الزبیر، عن جابر، أحادیث کثیرة بالعنعنة و قال الحافظ: أبو الزبیر محمد بن مسلم بن مسلم بن تدرس المکی یدلّس فی حدیث جابر، فما کان یصفه بالعنعنة لا یقبل، و قد ذکر ابن حزم و عبد الحق عن اللیث بن سعد أنه قال لأبی الزبیر:

علّم لی أحادیث سمعتها من جابر حتی أسمعها منک، فعلّم لی أحادیث أظن أنها سبعة عشر حدیثا فسمعتها منه، قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۲

الحافظ: فما کان من طریق اللیث عن أبی الزبیر عن جابر، صحیح.

و قد روی مسلم فی کتابه أیضا، عن جابر و ابن عمر، فی حجة الوداع أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- توجّه إلی مکة یوم النحر، و طاف طواف الافاضة ثم رجع فصلّی الظهر بمنی

، فیتحنّقون و یقولون: أعادها لبیان الجواز و غیر ذلک من التأویلات، و لهذا قال ابن حزم فی هاتین الروایتین: إحداهما کذب بلا شک.

و روی مسلم أیضا حدیث الاسراء و فیه: «و ذلک قبل أن یوحی إلیه»

و قد تکلّم الحفّاظ فی هذه اللفظة و بیّنوا ضعفها.

و روی مسلم أیضا: «خلق اللّه التّربة یوم السبت»

. و اتفق الناس علی أنه یوم السبت لم یقع فیه خلق.

و روی مسلم عن أبی سفیان أنه قال للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا أسلم:

«یا رسول اللّه! أعطنی ثلاثا، تزوّج ابنتی أم حبیبة، و ابنی معاویة اجعله کاتبا و أمّرنی أن أقاتل الکفّار کما قاتلت المسلمین، فأعطاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم»

و الحدیث معروف مشهور، و فی هذا من الوهم مما لا یخفی، فأم حبیبة تزوّجها رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و هی بالحبشة و أصدقها النجاشی عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أربعمائة دینار، و حضر و خطب و أطعم، و القصة مشهورة، و أبو سفیان إنما أسلم عام الفتح و بین الهجرة و الحبشة و الفتح عدّة سنین، و معاویة کان کاتبا للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- من قبل، و أما إمارة أبی سفیان فقد قال الحافظ:

إنهم لا یعرفونها. فیجیبون علی سبیل التحنّق بأجوبة غیر طائلة، فیقولون فی نکاح ابنته: اعتقد أنّ نکاحها بغیر إذنه لا یجوز و هو حدیث عهد بکفر، فأراد من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- تجدید النکاح، و یذکرون عن الزبیر بن بکار بأسانید ضعیفة، أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّره فی بعض الغزوات، و هذا لا یعرف.

و ما حملهم علی هذا کلّه، إلّا بعض التعصّب، و قد قال الحافظ: إنّ مسلما لمّا وضع کتابه الصحیح عرضه علی أبی زرعة الرازی، فأنکر علیه و قال: سمیته الصحیح فجعلت سلّما لأهل البدع و غیرهم، فإذا روی لهم المخالف حدیثا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۳

یقولون هذا لیس فی صحیح مسلم. فرحم اللّه تعالی أبا زرعة فقد نطق بالصواب، فقد وقع هذا. و ما ذکرت ذلک کله إلّا أنه وقع بینی و بین بعض المخالفین بحث فی مسألة التورک فذکر لی حدیث أبی حمید المذکور أوّلا، فأجبته بتضعیف الطحاوی، فما تلفظ و قال: مسلم یصحح و الطحاوی یضعّف، و اللّه تعالی یغفر لنا و له، آمین» [۱].

ترجمة عبد القادر القرشی ... ص: ۱۵۳

ترجم له الحافظ السیوطی بقوله: «عبد القادر بن محمد بن محمد بن نصر اللّه بن سالم، محیی الدین أبو محمد بن أبی الوفا القرشی، درّس [و أفتی و صنّف:

شرح معانی الآثار، و طبقات الحنفیة، و شرح الخلاصة، و تخریج أحادیث الهدایة، و غیر ذلک. ولد سنة ست و سبعین و ستمائة، و مات فی ربیع الأول سنة خمس و سبعین و سبعمائة» [۲].

و قال محمود بن سلیمان الکفوی بترجمته: «المولی الفاضل و النحریر الکامل عبد القادر، کان عالما فاضلا، جامعا للعلوم، له مجموعات و تصانیف و تواریخ و محاضرات و تواليف» [... ۳].

۲) علی القاری ... ص: ۱۵۳

و ذکر الملّا علی بن سلطان القاری الفوائد التی ذکرها القرشی المذکور، و بالغ فی هذا المرام بعبارات تشبه عباراته، فقد قال فی کتاب الرجال علی ما نقل صاحب النزهة- طاب ثراه-: «و قد وقع منه (مسلم بن الحجاج) أشیاء لا تقوی

---

[۱] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۴۲۸- ۴۳۰.

[۲] حسن المحاضرة فی محاسن مصر و القاهرة ۱/ ۴۷۱.

[۳] کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار للکفوی، و له ترجمة الدرر الکامنة ۲/ ۳۹۲ و شذرات الذهب ۶/ ۲۳۸، و تاج التراجم/ ۲۸، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۴

عند المعارضة، و قد وضع الرّشید العطّار کتابا علی الأحادیث المقطوعة و بیّنها الشیخ محی الدین فی أوّل شرح مسلم، و ما یقوله الناس: إن من روی له الشیخان فقد جاز القنطرة، هذا أیضا من التجاهل و التساهل، فقد روی مسلم فی کتابه عن اللیث عن أبی مسلم و غیره من الضعفاء فیقولون: إنما روی عنهم فی کتابه للاعتبار و الشواهد و المتابعات، و هذه الاعتبارات لا تقوی، لأن الحفاظ قالوا: الاعتبار أمور یتعرفون بها حال الحدیث. و کتاب مسلم التزم فیه الصحة فکیف یتعرف حال الحدیث الذی فیه بطرق ضعیفة؟! و قال الحافظ: أبو الزبیر محمد بن مسلم المکی یدلّس فی حدیث جابر فما یصف بالعنعنة لا یقبل. و قد ذکر ابن حزم و عبد الحق عن اللیث بن سعد أنه قال لأبی الزبیر: علّم لی علی أحادیث سمعتها من جابر، حتی أسمعها منک، فعلّم لی أحادیث أظن أنها سبعة عشر حدیثا فسمعتها منه. قال الحافظ: فما کان من طریق اللیث عن أبی الزبیر عن جابر فصحیح.

و فی مسلم، عن غیر طریق اللیث، عن أبی الزبیر، عن جابر، بالعنعنة أحادیث. و قد روی أیضا فی کتابه عن جابر، عن ابن عمر، فی حجة الوداع أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- توجه الی مکة یوم النحر فطاف طواف الافاضة، ثم صلی الظهر بمکة ثم رجع إلی منی.

و فی الروایة الأخری: إنه طاف طواف الافاضة، ثم رجع فصلی الظهر بمنی، فیوجّهون و یقولون أعادها لبیان الجواز.

و غیر ذلک من التأویلات، و لهذا قال ابن حزم فی هاتین الروایتین: إحداهما کذب بلا شک.

و روی مسلم أیضا حدیث الاسراء. و فیه: «و ذلک قبل أن یوحی الیه» و قد تکلم الحفاظ فی هذه اللفظة و بیّنوا ضعفها.

و قد روی مسلم أیضا: «خلق اللّه التربة یوم السبت»

. و اتفق الناس علی أن السبت لم یقع فیه خلق، و أن ابتداء الخلق یوم الأحد.

و قد روی مسلم عن أبی سفیان أنه قال للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لما أسلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۵

«یا رسول اللّه! أعطنی ثلاثا: تزوّج ابنتی أم حبیبة، و ابنی معاویة أجعله کاتبا، و أمّرنی أن أقاتل الکفار کما قاتلت المسلمین. فأعطاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما سأله». و الحدیث معروف مشهور، و فی هذا من الوهم ما لا یخفی، فأم حبیبة تزوّجها النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- و هی بالحبشة، و أصدقها النجاشی أربعمائة دینار و حضر و خطب و أطعم، و القصة مشهورة. و أبو سفیان و ابنه معاویة إنما أسلما عام الفتح سنة ثمان من الهجرة. و أما إمارة أبی سفیان، فقد قال الحافظ: إنهم لا یعرفونها: فیجیبون بأجوبة غیر طائلة، فیقولون فی نکاح ابنته: اعتقد أن نکاحها بغیر إذنه لا یجوز و هو حدیث عهد بالکفر، فأراد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- تجدید

النکاح، فیذکرون عن الزبیر بن بکار بأسانید ضعیفة أنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّره فی بعض الغزوات، و هذا لا یعرفه الأثبات.

و قد قال الحافظ: إن مسلما لما وضع کتابه الصحیح عرضه علی أبی زرعة فأنکر علیه و تغیّظ و قال: سمیته الصحیح و جعلته سلّما لأهل البدع و غیرهم؟!».

۳) الأدفوی الشافعی ... ص: ۱۵۵

اشارة

و لأبی الفضل الأدفوی الشافعی تحقیق فی هذا الباب، ذکره فی رد کلام لابن الصلاح ننقله بنصه: «ثمّ أقول: إن الأمة تلقّت کل حدیث صحیح و حسن بالقبول و عملت به عند عدم المعارض، و حینئذ لا یختص بالصحیحین، و قد تلقت الأمّة الکتب الخمسة أو الستة بالقبول و أطلق علیها جماعة اسم «الصحیح» و رجّح بعضهم بعضها علی کتاب مسلم و غیره، قال أبو سلیمان أحمد الخطابی: کتاب السنن لأبی داود کتاب شریف لم یصنف فی حکم الدین کتاب مثله، و قد رزق من الناس القبول کافة، فصار حکما بین فرق العلماء و طبقات الفقهاء علی اختلاف مذاهبهم، و کتاب السنن أحسن وضعا و أکثر فقها من کتب البخاری و مسلم. و قال الحافظ أبو الفضل محمد بن طاهر المقدسی: سمعت الامام أبا الفضل عبد اللّه بن محمد الأنصاری بهراة یقول- و قد جری بین یدیه ذکر أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۶

عیسی الترمذی و کتابه- فقال: کتابه عندی أنفع من کتاب البخاری و مسلم.

و قال الامام أبو القاسم سعید بن علی الزنجانی: إن لأبی عبد الرحمن النسائی شرطا فی الرجال أشد من شرط البخاری و مسلم. و قال أبو زرعة الرازی لما عرض علیه ابن ماجة السنن کتابه: أظن إن وقع هذا فی أیدی الناس تعطلت هذه الجوامع کلها، أو قال: أکثرها.

و وراء هذا بحث آخر و هو: إن قول الشیخ أبی عمرو ابن الصلاح: إن الأمّة تلقت الکتابین بالقبول، إن أراد کل الأمة فلا یخفی فساد ذلک، إذ الکتابان إنما صنفا فی المائة الثالثة بعد عصر الصحابة و التابعین و تابعی التابعین و أئمة المذاهب المتبعة، و رءوس حفاظ الأخبار و نقاد الآثار المتکلمین فی الطرق و الرجال المیزین بین الصحیح و السقیم، و إن أراد بالأمّة الذین وجدوا بعد الکتابین فهم بعض الأمّة، فلا یستقیم له دلیله الذی قرره من تلقی الأمّة و ثبوت العصمة لهم، و الظاهریة إنما یعتنون بإجماع الصحابة خاصة، و الشیعة لا تعتد بالکتابین و طعنت فیهما، و قد اختلف فی اعتبار قولهم فی الإجماع و الانعقاد.

ثم إن أراد کل حدیث فیهما تلقی بالقبول من الناس کافة فغیر مستقیم، فقد تکلّم جماعة من الحفاظ فی أحادیث فیهما، فتکلّم الدارقطنی فی أحادیث و علّلها، و تکلّم ابن حزم فی أحادیث کحدیث شریک فی الأسراء، قال: إنّه خلط. و وقع فی الصحیحین أحادیث متعارضة لا یمکن الجمع بینها، و القطع لا یقطع التعارض فیه.

و قد اتفق البخاری و مسلم علی إخراج حدیث «محمد بن بشار بندار» و أکثرا من الاحتجاج بحدیثه، و تکلّم فیه غیر واحد من الحفاظ، أئمة الجرح و التعدیل و نسب إلی الکذب، و حلف عمرو بن علی الفلّاس شیخ البخاری أن بندار یکذب فی حدیثه عن یحیی، و تکلّم فیه أبو موسی، و قال علی بن المدینی فی الحدیث الذی رواه فی السجود: هذا کذب، و کان یحیی لا یعبأ به و یستضعفه و کان القواریری لا یرضاه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۷

و أکثرا من حدیث «عبد الرزاق» و الاحتجاج به، و تکلم فیه و نسب إلی الکذب.

و أخرج مسلم عن «أسباط بن نصر» و تکلّم فیه أبو زرعة و غیره.

و أخرج أیضا عن «سماک بن حرب» و أکثر عنه، و تکلّم فیه غیر واحد، و قال الامام أحمد بن حنبل: هو مضطرب الحدیث، و ضعّفه أمیر المؤمنین فی الحدیث شعبة، و سفیان الثوری، و قال یعقوب بن شعبة: لم یکن من المتثبتین و قال النسائی: فی حدیثه ضعف، قال

شعبة: كان سماك يقول فی التفسير عكرمة و لو شئت لقلت له ابن عباس لقاله، و قال ابن المبارك، سماك ضعيف فی الحديث و ضعّفه ابن حزم، قال: و كان يلقّن فيتلقّن.

و كان أبو زرعة يذمّ وضع كتاب مسلم و يقول: كيف تسمية الصحيح و فيه فلان و فلان؟ و ذكر جماعة.

و أمثال ذلك يستغرق أوراقا، فتلك الأحاديث عندهما و لم يتلقوها بالقبول.

و إن أراد: غالب ما فيهما سالم من ذلك، لم يبق له حجة» [۱].

ترجمة الأدفوی ... ص: ۱۵۷

قال الحافظ ابن حجر العسقلانی بترجمة الادفوی: «جعفر بن ثعلب بن جعفر بن علی، أبو الفضل الأدفوی، الأديب الفقيه الشافعی، ولد بعد سنة ثمانين و ستمائة و قرأت بخط الشيخ تقی الدين السبكی أنه كان يسمّی وعد اللّه.

قال الصفدی: اشتغل فی بلاده فمهر فی الفنون، و لازم ابن دقيق العيد و تأدّب بجماعة منهم أبو حيان و حمل عنه كثيرا، و كان يقيم فی بستان له ببلده، و صنف الإمتاع فی أحكام السماع، و الطالع السعيد فی تاريخ الصعيد، و البدر السافر فی تحفة المسافر، و كل مجاميعه جيدة، و له النظم و النثر الحسن...

---

[۱] الإمتاع فی أحكام السماع لأبی الفضل الأدفوی: الفصل العاشر. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۸

و من خط البدر النابلسی: كان عالما فاضلا، متقلّلا من الدنيا، و مع ذلك فكان لا يخلو من المآكل الطيبة. مات فی أوائل سنة ۷۴۸ » [...۱].

و قال جمال الدين الأسنوی بترجمته: «كان فاضلا مشاركا فی علوم متعددة أديبا شاعرا، ذكيا كريما، طارحا للتكلّف، ذا مروّة كبيرة، صنّف فی أحكام السّماع كتابا نفيسا سماه بالإمتاع، أنبأ فيه عن اطلاع كثير، فإنه كان يميل إلى ذلك ميلا كبيرا و يحضره، سمع و حدّث و درّس قبل موته بأيام يسيرة بمدرس الحديث الذی أنشأه الأمير حبكلی بن البابا بمسجده، و أعاد بالمدرسة الصالحية من القاهرة و كان مقيما به» [... ۲].

و قال أبو بكر ابن قاضی شهبة الأسدی: «جعفر بن ثعلب بن علی، الامام العلامة، الأديب البارع، ذو الفنون، كمال الدين أبو الفضل الأدفوی ... و قال أبو الفضل العراقی: كان من فضلاء أهل العلم، صنف تاريخا للصعيد، و مصنفا فی أحكام السماع سماه كشف القناع، و غير ذلك» [۳].

۴) أبو زرعة الرازی ... ص: ۱۵۸

اشارة

۱- أبو زرعة و مسلم.

لقد علمنا من كلام الأفودی و غيره: أن أبا زرعة الرازی كان يذم وضع كتاب مسلم و يعترض على مسلم صنعه و يقول له: كيف تسمّيه الصحيح و فيه فلان و فلان...؟

و قد ذكر الذهبی بترجمة أحمد بن عيسى المصری: «قال: سعيد البرذعی:

---

[۱] الدرر الكامنة فی أعيان المائة الثامنة ۲/ ۷۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۷۰.

[۳] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۷۲، و توجد ترجمة الأدفوی فی: النجوم الزاهرة ۱۰/ ۲۳۷ حوادث سنة ۷۴۸، البدر الطالع ۱/ ۱۸۲، حسن الحاضرة ۱/ ۳۲۰ شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳، حوادث سنة ۷۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۵۹

شهدت أبا زرعة ذکر صحیح مسلم فقال: هؤلاء قوم أرادوا التقدّم قبل أوانه فعملوا شیئا یتسوّقون به. و أتاه رجل- و أنا شاهد- بکتاب مسلم، فجعل ینظر فیه فإذا حدیث عن أسباط بن نصر قال: ما أبعده هذا عن الصحیح، ثم رأی قطن ابن نسیر فقال لی: و هذا أطم من الأول، قطن بن نسیر یصل أحادیث عن ثابت جعلها عن أنس، ثم نظر فقال: یروی عن أحمد بن عیسی فی الصحیح! ما رأیت أهل مصر یشکون فی أنه- و أشار إلی لسانه-.» [۱].

و قال بترجمة محمد بن یحیی الذهلی: «قال أبو قریش الحافظ: کنت عند أبی زرعة فجاء مسلم بن الحجاج فسلّم علیه و جلس ساعه، و تذاکرا، فلمّا أن قام قلت له: هذا جمع أربعة آلاف حدیث فی الصحیح، قال: فلمن ترک الباقی؟ ثم قال: هذا لیس له عقل، لو داری محمد بن یحیی لصار رجلا» [۲].

ب- أبو زرعة و البخاری.

و لم یسکت أبو زرعة عن ممد بن إسماعیل البخاری و کتابه المعروف ب (الصحیح) بل تناوله بالقدح و الجرح کذلک، قال الذهبی: «علی بن عبد اللّه ابن جعفر بن الحسن الحافظ، أحد الأعلام الأثبات و حافظ العصر، ذکره العقیلی فی کتاب الضعفاء فبئس ما صنع، فقال: جنح إلی ابن أبی داود و الجهمیة و حدیثه مستقیم إن شاء اللّه، قال لی عبد اللّه بن أحمد: کان أبی حدثنا عنه ثم أمسک عن اسمه، و کان یقول: حدثنا رجل، ثم ترک حدیثه بعد ذلک.

قلت: بل حدیثه عنه فی مسنده، و قد ترکه إبراهیم الحربی و ذلک لمیله إلی أحمد بن أبی داود فقد کان محسنا الیه.

و کذا امتنع مسلم عن الروایة عنه فی صحیحه لهذا المعنی، کما امتنع أبو زرعة و أبو حاتم من الروایة عن تلمیذه «محمد» لأجل مسألة اللفظ. و قال

---

[۱] تذهیب التهذیب، مخطوط. و انظر میزان الاعتدال ۱/ ۱۲۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۰

عبد الرحمن بن أبی حاتم: کان أبو زرعة ترک الروایة عنه من أجل ما کان منه فی المحنة» [... ۱].

و المراد من «محمد» تلمیذ «علی بن المدینی» هو: «محمد بن إسماعیل البخاری».

و من طرائف الأمور: أن مسلم بن الحجاج- و هو تلمیذ البخاری- قد امتنع من الروایة عن علی بن المدینی لمیله إلی أحمد بن أبی داود...

فالاستدلال بإعراض البخاری و مسلم عن روایة حدیث الغدیر فی غیر محله لأنهما و شیخهما کلّهم مقدوحون مجروحون...

و قال الذهبی: «محمد بن إسماعیل أبو عبد اللّه البخاری قدم بغداد طالب حدیث علی رأس الخمسمائة و کتب عن الموجودین. قال ابن الجوزی و غیره کان کذابا.

فأمّا محمد بن إسماعیل مولی الجعفیین فحجة إمام، و لا عبرة بترک أبی زرعة و أبی حاتم له من أجل اللفظ» [۲].

أقول: و لکن ترکهما له نافع لنا علی کلا التقدیرین.

و قد نص آخرون علی ترکهما له مع استعظامه و استنکاره، فقال الشیخ عبد الوهاب السبکی فی طبقاته: «و مما ینبغی أن یتفقد عند

الجرح حال العقائد و اختلافها بالنسبة إلى الجارح و المجروح، فربما خالف الجارح المجروح فی العقیدة فجرحه بذلک، و إلیه أشار الرافعی بقوله: و ینبغی أن یکون المزکّون برآء من الشحناء و العصبیة فی المذهب، خوفا من أن یحملهم ذلک علی جرح عدل أو تزکیة فاسق، و قد وقع هذا لکثیر من الأئمّة جرحوا بناء علی معتقدهم و هم المخطئون و المجروح مصیب.

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۱۳۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۱

و قد أشار شیخ الإسلام سید المتأخرین، تقی الدین ابن دقیق العید، فی کتابه الاقتراح إلی هذا و قال: أعراض المسلمین حفرة من حفر النار، وقف علی شفیرها طائفتان من الناس: المحدّثون و الحکام.

قلت: و من أمثلته قول بعضهم فی البخاری: ترکه أبو زرعة و أو حاتم من أجل مسألة اللفظ، فیا للّه و المسلمین أ یجوز لأحد أن یقول: البخاری متروک و هو حامل لواء الصناعة و مقدم أهل السنّة و الجماعة؟ یا للّه و المسلمین أ یجعل ممادحه مذام؟ فإن الحق فی مسألة اللفظ معه، إذ لا یسترب عاقل من المخلوقین فی أن تلفّظه من الأفعال الحادثة التی هی مخلوقة للّه تعالی، و إنما أنکرها الامام أحمد و ابن صالح لبشاعة لفظها».

و الظاهر أنه یقصد من «بعضهم» الحافظ الذهبی و هو شیخه، و لذلک آثر عدم التصریح باسمه.

و قال الشیخ عبد الرءوف المناوی بترجمة البخاری: «زین الأئمة صاحب أصح الکتب بعد القرآن، ساحب ذیل الفضل علی ممر الزمان، الذی قال فیه إمام الأئمّة ابن خزیمة: ما تحت أدیم السماء أعلم منه. و قال بعضهم: إنه آیة من آیات اللّه یمشی علی وجه الأرض. قال الذهبی: کان من أفراد العالم مع الدین و الورع و المتانة. هذا کلامه فی الکاشف.

و مع ذلک غلب علیه الغرض من أهل السنة، فقال فی کتاب الضعفاء و المتروکین: ما سلم من الکلام لأجل مسألة اللفظ، ترکه لأجلها الرّازیان.

هذه عبارته و أستغفر اللّه تعالی، نسأل اللّه السلامة و نعوذ به من الخذلان» [۱].

«و الرازیان» هما: أبو زرعة و أبو حاتم.

ثم اعلم أن الحافظ الذهبی و إن اکتفی بنقل طعن هذین الإمامین فی کتابیه

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۲

(المیزان) و (المغنی)، إلّا أنه ذکر فی سائر کتبه قدح الذهلی و ابن أعین و غیرهما کذلک، و الظاهر أن السبکی و المناوی لم یقفا علی ذلک و إلّا لزاد تألمهما و عویلهما...

ترجمة أبی زرعة الرازی ... ص: ۱۶۲

و ترجم الذهبی لأبی زرعة ترجمة حافلة نذکر منها جملا، قال: «أبو زرعة الرازی الامام سید الحفاظ محدّث الری.

و قال أبو بکر الخطیب: کان إماما، ربّانیا، حافظا متقنا مکثرا، جالس أحمد ابن حنبل و ذاکره، و حدّث عنه أهل بغداد.

قال أبو عبد اللّه ابن بطة: سمعت النجار سمعت عبد اللّه بن أحمد یقول:

لما ورد علینا أبو زرعة نزل عندنا فقال لی أبی: یا بنیّ قد اعتضت بنوافلی مذاکرة هذا الشیخ.

و قال ابن أبی شیبة: ما رأیت أحفظ من أبی زرعة.

ابن المقری: أنبأ عبد اللّه بن محمد بن جعفر القزوینی، سمعت محمد بن إسحاق الصّاغانی یقول: أبو زرعة یشبّه بأحمد بن حنبل.

و قال علی بن الحسین بن الجنید: ما رأیت أحدا أعلم بحدیث مالک من أبی زرعة و کذلک سائر العلوم.

قال ابن أبی حاتم: سئل أبی عن أبی زرعة، فقال: إمام.

قال عمر بن محمد بن إسحاق القطان: سمعت عبد اللّه بن أحمد بن حنبل سمعت أبی یقول: ما جاوز الجسر أحد أفقه من إسحاق بن راهویه و لا أحفظ من أبی زرعة.

ابن عدی: سمعت أبا یعلی الموصلی یقول ما سمعنا یذکر أحد فی الحفاظ إلّا کان اسمه أکبر من رؤیته، إلّا أبو زرعة الرازی فإنّ مشاهدته کانت أعظم من اسمه، و کان قد جمع حفظ الأبواب و الشیوخ و التفسیر، کتبنا بإملائه بواسطة ستة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۳

آلاف حدیث.

ابن عدی: سمعت الحسن بن عثمان، سمعت ابن رواه، سمعت إسحاق ابن راهویه، یقول: کلّ حدیث لا یعرفه أبو زرعة الرازی، فلیس له أصل.

قال ابن أبی حاتم: سمعت یونس بن عبد الأعلی، یقول: ما رأیت أکثر تواضعا من أبی زرعة، هو و أبو حاتم إماما خراسان.

و قال یوسف المیانجی: سمعت عبد اللّه بن محمد القزوینی القاضی، یقول: حدثنا یونس بن عبد الأعلی یوما فقال: حدثنی أبو زرعة، فقیل له: من هذا؟ فقال: إنّ أبا زرعة أشهر فی الدنیا من ابن أبی حاتم، ثنا الحسن بن أحمد سمعت أحمد بن حنبل یدعو اللّه لأبی زرعة، و سمعت عبد الواحد بن غیاث یقول: ما رأی أبو زرعة مثل نفسه.

قال النسائی: أبو زرعة الرازی ثقة.

و قال إسحاق بن إبراهیم بن عبد الحمید القرشی: سمعت عبد اللّه بن أحمد یقول: ذاکرت أبی لیلة الحفاظ فقال: یا بنی! قد کان الحفظ عندنا، ثم تحوّل إلی خراسان إلی هؤلاء الشباب الأربعة، قلت: من هم؟ قال: أبو زرعة ذاک الرازی، و محمد بن إسماعیل ذاک البخاری، و عبد اللّه بن عبد الرحمن ذاک السمرقندی، و الحسن بن شجاع ذاک البلخی.

قلت: یعجبنی کثیرا کلام أبی زرعة فی الجرح و التعدیل، یبین علیه الورع و الخبرة، بخلاف رفیقه أبی حاتم فإنّه جرّاح» [۱].

و ترجم له الحافظ ابن حجر ترجمة مفصلة أیضا، نقل فیها الکلمات الواردة فی حق أبی زرعة من کبار الأئمّة و الحفاظ، هذا ملخصها: «أبو زرعة الرازی أحد الأئمّة الحفّاظ، قال النسائی ثقة، و قال أبو حاتم حدثنی أبو زرعة- و ما خلّف بعده مثله علما و فقها و صیانة و صدقا، و لا أعلم فی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۴

المشرق و المغرب من کان یفهم هذا الشأن مثله، قال: و إذا رأیت الرازی ینتقص أبا زرعة فاعلم أنه مبتدع. و قال ابن حبان فی الثقات: کان أحد أئمة الدنیا فی الحدیث مع الدین و الورع و المواظبة علی الحفظ و المذاکرة، و ترک الدنیا و ما فیه الناس» [۱].

و قال الذهبی أیضا: «أبو زرعة الحافظ، أحد الأعلام» [۲].

و قال أیضا: «عبید اللّه بن عبد الکریم أبو زرعة الرازی، الحافظ أحد الأعلام، عن أبی نعیم و القعنبی و قبیصة و طبقتهم فی الآفاق.

عنه: م ت س ق و أبو عوانة و محمد بن الحسین و القطّان و أمم.

قال ابن راهویه: کلّ حدیث لا یعرفه أبو زرعة فلیس له أصل. مناقبه تطول. ولد سنة ۱۹۰. و مات سنة ۲۶۴ فی آخر یوم من السنة» [۳].

و قال الحافظ: «إمام حافظ ثقة مشهور، من الحادية عشر» [۴].

و قال اليافعى: «أبو زرعة الرازى الحافظ أحد الأئمّة الأعلام» [... ۵].

و قال السمعانى: «كان إماما ربّانيا، حافظا مكثرا صادقا، و قدم بغداد غير مرة، و جالس أحمد بن حنبل و ذاكره و كثرت الفوائد فى مجلسهما» [... ۶].

و قال السيوطى: «أحد أئمّة الأعلام و حفاظ الإسلام» [۷].

و قال عبد الغنى المقدسى: «الامام، أحد حفاظ الإسلام» [۸].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۰.

[۲] العبر- حوادث ۲۶۴.

[۳] الكاشف ۲/ ۲۳۰.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۵۳۶.

[۵] مرآة الجنان، حوادث ۲۶۴.

[۶] الأنساب- الرازى.

[۷] طبقات الحفاظ: ۲۴۹.

[۸] الكمال فى معرفة الرجال- مخطوط، لعبد الغنى بن عبد الواحد المقدسى الحنبلى الحافظ المتوفى سنة ۶۰۰. توجد ترجمته فى العبر و مرآة الجنان فى حوادث السنة المذكورة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۵

و روى النووى عن أحمد قوله: «انتهى الحفظ إلى الأربعة من أهل خراسان: أبو زرعة الرازى، و محمد بن إسماعيل البخارى، و عبد اللّه بن الرحمن السمرقندى- يعنى الدارمى- و الحسين بن الشجاع البلخى».

ثم روى عن الحافظ أبى على صالح بن محمد بن جزرة قوله: «أعلمهم بالحديث البخارى، و أحفظهم أبو زرعة و هو أكثرهم حديثا».

و عن محمد بن بشار شيخ البخارى و مسلم قوله: «حفّاظ الدنيا أربعة: أبو زرعة بالرى، و مسلم بن الحجاج بنيسابور، و عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمى بسمرقند، و محمد بن إسماعيل ببخارى» [۱].

و روى أبو بكر الخطيب عن أبى جعفر الطّحاوى قوله: «ثلاثة من علماء الزمان بالحديث اتفقوا بالرى، لم يكن فى الأرض فى وقتهم أمثالهم، فذكر أبا زرعة و محمد بن مسلم بن وارة و أبا حاتم الرازى» [۲].

هذا، و لقد وصف (الدهلوى) أبا زرعة ب «رئيس المحدثين» و ترجم له ترجمة حافلة [۳]، لكنه زعم فى فصل الكلام على المتعة: أن كتاب مسلم بن الحجاج أصح الكتب [۴]، مع علمه برأى «رئيس المحدثين» فى مسلم و كتابه...

۵) أبو حاتم الرازى ... ص: ۱۶۵

اشارة

لقد ترك الامام أبو حاتم الرازى البخارى كرفيقه أبى زرعة الرازى...

كما علم من الكلمات المتقدمة.

ترجمة أبى حاتم ... ص: ۱۶۵

و تدل جملة من الكلمات المتقدمة فی ترجمة أبی زرعة الرازی، علی عظمة

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۶۸. بترجمة البخاری.

[۲] تاريخ بغداد ۳/ ۲۵۶ بترجمة محمد بن مسلم بن وارة.

[۳] بستان المحدثين: ۹.

[۴] التحفة الاثنا عشرية، باب المطاعن: ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۶

شأن أبی حاتم و جلالة قدره، و قد أفادت أنه من أمثال البخاری و أبی زرعة...

۶) ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶

اشارة

و ابن أبی حاتم ذكر البخاری فی كتاب (الجرح و التعديل)، فقد قال الحافظ الذهبی: «قال عبد الرحمن بن أبی حاتم فی الجرح و التعديل: قدم محمد بن إسماعيل الری سنة خمسين و مائتين، و سمع منه أبی و أبو زرعة، و تركا حديثه عند ما كتب إليهما محمد بن يحيی أنه أظهر عندهم بنيسابور أن لفظه بالقرآن مخلوق» [... ۱].

ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۶۶

ترجم له الحافظ الذهبی بما هذا ملخصه: «عبد الرحمن العلّامة الحافظ قال أبو الحسن علی بن إبراهيم الرازی الخطيب فی ترجمة عملها لابن أبی حاتم:

كان- رحمه اللّه- قد كساه اللّه نورا و بهاء يسّر من نظر اليه.

قلت: و كان بحرا لا تدركه الدّلاء، روی عنه ابن عدی و حسن بن علی التميمی، و القاضی يوسف الميانجی، و أبو الشيخ ابن حيان، و ابو أحمد الحاكم، و علی بن عبد العزيز بن مردك، و أحمد بن محمد البصير الرازی، و عبد اللّه بن محمد ابن يزداد، و أخواه أحمد و إبراهيم بن محمد النصرآبادی، و أبو سعيد عبد الوهاب الرازی، و علی بن محمد القصار و خلق سواهم.

قال أبو يعلی الخليلی: أخذ أبو محمد علم أبيه و أبی زرعة، و كان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال، صنف فی الفقه و فی اختلاف الصحابة و التابعين و علماء الأمصار، قال: و كان زاهدا يعدّ من الأبدال.

قلت: له كتاب نفيس فی الجرح و التعديل أربع مجلدات، و كتاب الردّ علی

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۲/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۷

الجهمية مجلد ضخم انتخبت منه، و له تفسير كبير فی عدة مجلدات عامّته آثار بأسانيد، من أحسن التفاسير.

و قال الرازی المذكور فی ترجمة عبد الرحمن: سمعت علی بن محمد المصری- و نحن فی حارة ابن أبی حاتم- يقول: قلنسوة عبد الرحمن من السماء و ما هو بعجب، رجل منذ ثمانين سنة علی وتيرة واحدة لم ينحرف عن الطريق. و سمعت علی بن أحمد الفرضی يقول: ما رأيت أحدا ممن عرف عبد الرحمن ذكر عنه جهالة قط.

قال الامام أبو الوليد الباجی: عبد الرحمن بن أبی حاتم ثقة حافظ» [۱].

و قال صلاح الدین الکتبی: «الإمام ابن الإمام الحافظ ابن الحافظ، سمع أباه و غیره، قال ابن منده ... له الجرح و التعدیل فی عدة مجلدات تدل علی سعة حفظه و إمامته ... قال أبو یعلی الخلیلی: کان یعدّ من الأبدال.

و قد أثنی علیه جماعة بالزهد و الورع التام، و العلم و العمل، و توفی فی المحرم سنة سبع و عشرین و ثلاثمائة، رحمه اللّه تعالی» [۲].

و وصفه الذهبی ب «الحافظ الجامع» [۳]، و الیافعی ب «الحافظ العالم» [۴].

و نقلا کلمة الخلیلی المتقدمة.

۷) محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۶۷

اشارة

و أما تکلّم محمد بن یحیی الذهلی فی البخاری فمصرح به فی عبارات الحفاظ، قال الذهبی: «قال أبو حامد ابن الشرقی: سمعت محمد بن یحیی الذهلی، یقول: القرآن کلام اللّه غیر مخلوق من جمیع جهاته و حیث یصرف، فمن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳.

[۲] فوات الوفیات ۲/ ۲۸۷.

[۳] العبر- حوادث ۳۲۷.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۸

لزم هذا استغنی عن اللفظ و عمّا سواه من الکلام فی القرآن. و من زعم أن القرآن مخلوق فقد کفر و خرج عن الایمان، و بانت منه امرأته، یستتاب فإن تاب و إلّا ضربت عنقه و جعل ماله فیئا بین المسلمین، لم یدفن فی مقابرهم. و من وقف فقال: لا أقول مخلوق و لا غیر مخلوق، فقد ضاهی الکفر. و من زعم: أن لفظی بالقرآن مخلوق فهذا مبتدع لا یجالس و لا یکلّم.

و من ذهب بعد هذا إلی محمد بن إسماعیل البخاری، فاتّهموه فإنه لا یحضر مجلسه إلّا من کان علی مثل مذهبه» [۱].

و لقد أورد الحافظ ابن حجر هذا الکلام فی مقدمة شرح البخاری [۲].

و قال الذهبی: «قال الحاکم: ثنا أبو عبد اللّه محمد بن یعقوب الأخرم سمعت ابن علی المخلدی، سمعت محمد بن یحیی، یقول: قد أظهر هذا البخاری قول اللفظیة، و اللفظیة عندی شرّ من الجهمیة» [۳].

کفر الجهمیة ... ص: ۱۶۸

و قد نصّ أئمّة أهل السنة و کبار حفّاظهم علی کفر الجهمیّة و هلاکهم و ضلالهم، فقد قال الذهبیّ بترجمة علی بن المدینی: «قال ابن عمار الموصلی فی تاریخه: قال لی علی بن المدینی: ما یمنعک أن تکفّر الجهمیة؟ و کنت أنا أوّلا لا أکفّرهم. فلمّا أجاب علیّ إلی المحنة، کتبت إلیه أذکّره ما قال لی و أذکّره اللّه، فأخبرنی رجل عنه أنه بکی حین قرأ کتابی، ثم رأیته بعد، فقال لی: ما فی قلبی ممّا قلت و أجبت من شیء، و لکنّی خفت أن أقتل و تعلم ضعفی أنی لو ضربت سوطا واحدا لمتّ، أو نحو هذا» [۴].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۵.

[۲] هدی الساری ۲/ ۲۶۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۵.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۶۹

و قال الذّهبی أیضا: «جهم بن صفوان أبو محمد السّمرقندی، الضّال المبتدع، رأس الجهمیّة، هالک فی زمان صغار التابعین، و علمته روی شیئا، لکنه زرع شرّا عظیما» [۱].

بین الذهلی و الشیخین ... ص: ۱۶۹

و قال الحافظ الذّهبی: «قال- یعنی الحاکم-: و سمعت محمد بن یعقوب الحافظ یقول: لما استوطن البخاری نیسابور أکثر مسلم بن الحجّاج الاختلاف إلیه. فلمّا وقع بین الذّهلی و بین البخاری ما وقع فی مسألة اللّفظ، و نادی علیه و منع النّاس عنه، انقطع عنه أکثر الناس غیر مسلم، فقال الذهلی یوما: ألا من قال باللفظ، فلا یحلّ له أن یحضر مجلسنا، فأخذ مسلم ردائه فوق عمامته و قام علی رءوس الناس، و بعث إلی الذّهلی ما کتب عنه علی ظهر حمّال، و کان مسلم یظهر القول باللفظ و لا یکتمه.

قال: و سمعت محمد بن یوسف المؤذّن، سمعت أبا حامد بن الشّرقی یقول: حضرت مجلس محمد بن یحیی، فقال: ألا من قال لفظی بالقرآن مخلوق، فلا یحضر مجلسنا، فقام مسلم بن الحجاج عن المجلس، رواها أحمد بن منصور الشیرازی، عن محمد بن یعقوب، فزاد: و تبعه أحمد بن سلمة.

قال أحمد بن منصور الشیرازی: سمعت محمد بن یعقوب الأخرم، سمعت أصحابنا یقولون لمّا قام مسلم و أحمد بن سلمة من مجلس الذهلی، قال: لا یساکننی هذا الرجل فی البلد، فخشی البخاری و سافر» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «و قال الحاکم أیضا عن الحافظ أبی عبد اللّه ابن الأخرم، قال: لمّا قام مسلم بن الحجاج و أحمد بن سلمة من مجلس محمد بن یحیی بسبب البخاری، قال الذهلی: لا یساکننی هذا الرجل فی البلد. فخشی البخاری

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴۲۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۴۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۰

و سافر» [۱].

ترجمة محمد بن یحیی الذهلی ... ص: ۱۷۰

ترجم له الحافظ أبو بکر الخطیب ترجمة ضافیة جدّا، هذا ملخصها:

«و کان أحد الأئمّة العارفین و الحفاظ المتقنین و الثقات المأمونین، صنّف حدیث الزهری وجوّده، و قدم بغداد و جالس شیوخها، و حدّث بها.

و کان الامام أحمد بن حنبل یثنی علیه و ینشر فضله.

و قد حدّث عنه جماعة من الکبراء، کسعید بن أبی مریم المصری و أبی صالح کاتب اللیث بن سعد و محمد بن إسماعیل البخاری و أبی زرعة و أبی حاتم الرازیین و أبی داود السجستانی.

أخبرنا أبو نعیم الحافظ، أخبرنی محمد بن عبد اللّه الضبّی فی کتابه: قال:

سمعت یحیی بن منصور القاضی یقول: سمعت خالی عبد اللّه بن علی بن الجارود یقول: سمعت محمد بن سهل بن عسکر یقول: کنا عند الامام أحمد بن حنبل، فدخل محمد بن یحیی- یعنی الدهلی- فقام إلیه أحمد و تعجّب منه الناس. ثم قال لبنیه و أصحابه: اذهبوا

إلی أبی عبد اللّه فاکتبوا منه.

و أخبرنا ابن زرق، أخبرنا دعلج بن أحمد، حدثنا أبو محمد ابن الجارود قال: سمعت أبا عبد الرحیم محمد بن أحمد بن الجرّاح الجوزجانی یقول: دخلت علی الامام أحمد بن حنبل. فقال لی: ترید البصرة؟ قلت: نعم، قال: فإذا أتیتها فالزم محمد بن یحیی و لیکن سماعک منه، فإنّی ما رأیت خراسانیّا- أو قال: ما رأیت أحدا- أعلم بحدیث الزهری منه و لا أصح کتابا منه.

أخبرنی محمد بن أحمد بن یعقوب، أخبرنا محمد بن نعیم الضبیّ، قال:

سمعت أبا علی الحسین بن علی الحافظ- و سأله أبو عمر الاصبهانی عن محمد بن یحیی و عباس بن عبد العظیم العنبری، أیهما أحفظ؟ قال أبو علی: عباس بن

---

[۱] هدی الساری ۲/ ۲۶۴.

عبد العظیم حافظ إلّا أنّ محمد بن یحیی أجلّ، حدثنی فضلک الرازی أنه قال:

حدثنی من لم یخطئ فی حدیث قط محمد بن یحیی الذهلی النیسابوری.

و قال أبو علی بن المدینی: کفانا محمد بن یحیی جمع حدیث الزهری.

أخبرنا هبة اللّه بن الحسن بن منصور الطبری، قال: سمعت العلاء بن محمد الرویانی و محمد بن الحسین الرازی، یقولان: سمعنا عبد الرحمن بن أبی حاتم یقول: سمعت أبی یقول: محمد بن یحیی الذهلی إمام أهل زمانه.

أخبرنی محمد بن أبی الحسن، أخبرنا عبید اللّه بن القاسم الهمدانی بطرابلس، أخبرنا أبو عیسی عبد الرحمن بن إسماعیل العروضی بمصر، حدثنا أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی إملاء قال: محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری ثقة مأمون.

أخبرنا محمد بن علی المقری قال: قرأنا علی الحسین بن هارون، عن أبی سعید، قال: سمعت عبد الرحمن بن یوسف- یعنی ابن خراش- یقول: کان محمد بن یحیی من أئمّة أهل العلم.

أخبرنی الحسین بن محمد الخلّال، حدثنا عمر بن أحمد الواعظ، حدثنا عبد اللّه بن سلیمان، حدثنا محمد بن یحیی النیسابوری و کان أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۱].

و قال الحافظ الذهبی بترجمة الذّهلی: «الحافظ أحد الأعلام، عن أحمد بن حنبل قال: ما رأیت خراسانیا أعلم بحدیث الزهری منه، و لا أصح کتابا منه.

و قال سعید بن منصور لابن معیلم، لم تجمع حدیث الزهری؟ قال: قد کفانا محمد بن یحیی جمع حدیث الزهری.

و قال أبو قریش الحافظ: کنت عند أبی زرعة فجاء مسلم، فجلس ساعة و تذاکرا، فلمّا أن قام قلت: هذا جمع أربعة آلاف حدیث فی الصحیح، قال: فلم ترک الباقی؟ ثم قال: لیس لهذا عقل، لو داری محمد بن یحیی لصار رجلا.

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۴۱۵- ۴۲۰.

قال أبو حاتم الرازی: محمد بن یحیی الذهلی إمام أهل عصره، أسکنه اللّه جنته مع جبّته.

و قال السلمی عن الدارقطنی: قال: من أحبّ أن یعرف قصور علمه عن علم السلف، فلینظر فی علم حدیث الزهری لمحمد بن یحیی» [۱].

و قال الذهبی أیضا بترجمته: «الامام العلّامة الحافظ البارع، شیخ الإسلام و عالم أهل المشرق و إمام الحدیث بخراسان، و کان بحرا لا

تدرکه الدّلاء، جمع علم الزهری و صنّفه و جوّده، من أجل ذلک یقال له: الزهری، و یقال له: الـذهلی، فانتهت إلیه رئاسـة العلم و العظمة و السؤدد ببلده، کانت له جلالة عجیبة بنیسابور من نوع جلالة الامام أحمد ببغداد و مالک بالمدینة.

روی عنه خلائق منهم: الأئمّة سـعید بن أبی مریم، و أبو جعفر النفیلی، و عبد اللّه بن صالح، و عمرو بن خالد- و هؤلاء من شـیوخه- و محمود بن غیلان، و محمـد بن سـهل بن عسـکر، و محمد بن إسـماعیل البخاری- و یدلّسه کثیرا، لا یقول محمد بن یحیی، بل یقول: محمد فقط، أو محمد بن خالد، أو محمد بن عبد اللّه، ینسبه إلی الجد و یعمّی اسمه لمکان الواقع بینهما- غفر اللّه لهما.

و ممن روی عنه: سـعید بن منصور صاحب السنن- و هو أکبر منه-، و محمد ابن إسحاق الصاغانی، و أبو زرعة، و أبو حاتم، و محمد بن عوف الطائی، و أبو داود السـجزی، و أبو عیسـی الترمذی، و ابن ماجة، و النسائی فی سننهم، و إمام الأئمّة ابن خزیمة، و أبو عوانة، و أکثر عنه مسلم، ثم فسد ما بینهما فامتنع من الروایة عنه، فما ضره ذلک عند اللّه.

و قد سئل صالح بن جزرة عن محمد بن یحیی فقال: ما فی الدنیا أحمق ممن یسأل عن محمد بن یحیی» [۲].

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۲۷۳.

و وصفه فی موضع آخر ب «أحد الأئمّة الأعلام» [۱].

و فی آخر ب «الحافظ» [۲].

و قال السـمعانی فی «الزهری»: «أما الامام أبو عبد اللّه محمد بن یحیی بن خالد الذّهلی إمام أهل نیسابور فی عصـره و رئیس العلماء و مقدّمهم، لقب بالزهری لجمعه الزهریات، و هی أحادیث محمد بن مسلم بن شهاب الزهری» [۳].

و قال البدخشانی: «و هو من کبار الحفاظ الثقات الأثبات، و أجلّة شیوخ البخاری و أبی داود و الترمذی و النسائی و ابن ماجة» [... ۴].

و قال الیافعی: «الإمام الحافظ أحد الأعلام» [... ۵].

و ترجم له الحافظ السیوطی فی طبقات الحفاظ [۶].

۸) أبو بکر ابن الأعین و البخاری ... ص: ۱۷۳

اشارة

قال الحافظ الذهبی بترجمة علی بن حجر:

«قال الحافظ أبو بکر ابن الأعین: مشایـخ خراسان ثلاثـة: قتیبة، و علی بن حجر، و محمد بن مهران الرازی. و رجالها أربعة: عبد اللّه بن عبد الرحمن السمرقندی، و محمد بن إسماعیل البخاری (قبل أن یظهر)، و محمد بن یحیی، و أبو زرعة» [۷].

فقوله: «قبل أن یظهر» یفید الطعن کما لا یخفی.

---

[۱] العبر فی خبر من غبر- حوادث سنة ۲۵۸.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۰۷.

[۳] الأنساب- الزهری.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۵] مرآة الجنان- حوادث سنة ۲۵۸.

[۶] طبقات الحفاظ/ ۲۳۴.

[۷] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۴

الامام أحمد و اللّفظية ... ص: ۱۷۴

ثم قال الحافظ الذهبی:

«قلت: هذه دقة من الأعين، الذی ظهر من «محمد» أمر خفيف من المسائل التی اختلف فيها الأئمّة فی القول فی القرآن، و تسمّی مسألة أفعال التالين. فجمهور الأئمّة و السلف و الخلف علی أن القرآن كلام اللّه منزل غير مخلوق، و بهذا ندين اللّه تعالی و ندعو من خالف ذلک.

و ذهب الجهميّة و المعتزلة و المأمون و أحمد بن أبی داود القاضی و خلق من المتكلّمين و الرافضة، إلی أنّ القرآن كلام اللّه المنزل مخلوق، و قالوا: اللّه خالق كلّ شیء، و القرآن شیء، و قالوا: اللّه تعالی أن يوصف بأنّه متكلّم، و جرت محنة القرآن و عظم البلاء، فضرب أحمد بن حنبل بالسّياط ليقول ذلک، نسأل اللّه تعالی السّلامة فی الدين.

ثم نشأت طائفة فقالوا: كلام اللّه تعالی منزّل غير مخلوق و لكن ألفاظنا به مخلوقة، يعنون لفظهم و أصواتهم به، و كتابهم له و نحو ذلک، و هم حسين الكرابيسی و من تبعه، فأنكر ذلک الامام أحمد و أئمّة الحديث.

و بالغ الامام أحمد فی الحطّ عليهم و ثبت عنه أنّه قال: اللفظية جهميّة، و قال: من قال لفظی بالقرآن مخلوق فهو جهمی، و قال: من قال لفظی بالقرآن غير مخلوق فهو مبتدع، و سدّ باب الخوض فی هذا.

و قال أيضا: من قال لفظی بالقرآن مخلوق- يريد القرآن- فهو جهميّ.

و قالت طائفة: القرآن محدث، كداود الظاهری و من تبعه، فبدّعهم الامام أحمد فأنكر ذلک و اثبت علم الجزم بأنّ القرآن كلام اللّه تعالی غير مخلوق و أنّه من علم اللّه تعالی، و كفّر من قال بخلقه، و بدّع من قال بحدوثه، و بدّع من قال:

لفظی بالقرآن قديم، و لم يأت عنه و لا عن السّلف القول بأنّ القرآن قديم، ما تفوّه به أحد منهم بهذا، فقولنا قديم من العبارات المحدثة المبدعة، كما أنّ قولنا محدث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۵

بدعة.

و أمّا البخاری فكان من كبار الأئمّة الأذكياء، فقال: ما قلت ألفاظنا بالقرآن مخلوقة و إنما حركاتهم و أصواتهم و أفعالهم مخلوقة، و القرآن المسموع المتلوّ المكتوب فی المصاحف كلام اللّه تعالی غير مخلوق، و صنّف فی ذلک أفعال العباد مجلّد، فأنكر عليه طائفة ما فهموا مرامه، كالذهلی و أبی زرعة و أبی حاتم و أبی بكر ابن الأعين و غيرهم.

ثم ظهر بعد ذلک مقالة الكلاميّة و الأشعرية، و قالوا: القرآن معنی قائم بالنفس، و إنّما هذا المنزل حكايته و عبارته و دال عليه. و قالوا: هذا المتلو معدود متعاقب، و كلام اللّه تعالی لا يجوز عليه التعاقب و التعدّد، بل هو شیء واحد قائم بالذات المقدسة.

و اتسع المقال فی ذلک و لزم منه أمور و ألوان، تركها- و اللّه- من حسن الايمان، و باللّه تعالی نتأيّد» [۱].

أقول: و إذا ثبت أنّ الامام أحمد قال: «اللفظية جهميّة» و أنّه أنكر علی الكرابيسی و من تبعه مقالتهم، و بالغ فی الحطّ عليهم، و ثبت أيضا «أنّ البخاری كان من اللفظية» - كما علم من سير أعلام النبلاء فی ما سبق- فإنا نستنتج من ذلک شمول طعن الامام أحمد و إنكاره للبخاری أيضا، فهو من «الجهميّة» و الجهميّة «كفرة» كما سبق.

بل فی (میزان الاعتدال) و (سیر أعلام النّبلاء)، بترجمة الحسین الکرابیسی:

«انّ الامام أحمد أنکر عقیدته و عدّه متجهّما و مقت النّاس الکرابیسی و ترکوه» [۲].

و مقتضی الاتّحاد بین الکرابیسی و البخاری فی العقیدة فی هذه المسألة، کون البخاری کذلک عند أحمد. بل جاء بترجمة احمد بن حنبل من (سیر أعلام النبلاء) ما نصّه:

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۱۰.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۴۴، سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۶

«قال اسماعیل بن الحسن السرّاج: سألت أحمد عمن یقول: القرآن مخلوق، قال: کافر. و عمّن یقول: لفظی بالقرآن مخلوق فقال: فهو جهمیّ» [۱].

فلا بدّ لهم من الاعتراف بجهمیّة البخاری و إن تجهّموا و تعبّسوا، و لا محیص لهم من الإذعان بضلاله و إن تغیّروا و تربّدوا.

الامام أحمد بن صالح و اللفظیة ... ص: ۱۷۶

و قال الامام الحافظ أحمد بن صالح: من قال لفظی بالقرآن مخلوق فهو کافر ... نقله الحافظ الذّهبی عنه بترجمته، حیث قال:

«قال محمد بن موسی المصری: سألت أحمد بن صالح، فقلت له: إنّ قوما یقولون: إن لفظنا بالقرآن غیر الملفوظ، فقال: لفظنا بالقرآن هو الملفوظ و الحکایة هی المحکی، و هو کلام اللّه غیر مخلوق. و من قال: لفظی به مخلوق فهو کافر».

موجز ترجمة أحمد بن صالح ... ص: ۱۷۶

و قد عنون الحافظ الذهبی أحمد بن صالح المذکور بقوله: «أحمد بن صالح الامام الکبیر حافظ زمانه بالدّیار المصریة، أبو جعفر المصری المعروف بابن الطبری، کان أبوه جندیّا من أهل طبرستان، و کان أبو جعفر رأسا فی هذا الشأن، قلّ أن تری العیون مثله، مع الثقة و البراعة» [... ۲].

مع الذهبی ... ص: ۱۷۶

و لنا هنا وقفة قصیرة مع الحافظ الذّهبی ... فإنّ الملاحظ أنّ الذهبی یتلوّن عند ما ینقل کلمات الأئمّة: الذهلی و أحمد بن حنبل و أحمد بن صالح و غیرهم فی هذا المقام...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۱۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۷۷

فمرّة: یصوّب کلام أحمد بن حنبل فی الکرابیسی و لا یستعظم تکفیره إیّاه...

و أخری: یؤیّد الکرابیسی و یحاول توجیه طعن الامام أحمد و تکفیره له، فیقول: «و لا ریب أن ما ابتدعه الکرابیسی و حرّره فی مسألة اللفظ و أنه مخلوق هو حق، لکن أباه الامام أحمد، لئلّا یتذرّع به إلی القول بخلق القرآن، فسدّ الباب، لأنّک لا تقدر أن تفرز المتلفّظ من الملفوظ الذی هو کلام اللّه تعالی إلّا فی ذهنک» [۱].

و لکن هذا العذر لا یکفی لتصحیح تکفیر الرجل ... لا سیّما و أن الکرابیسی کان قد أوضح مقالته و حرر مرامه ... علی أن المفهوم من کلام الذهبی هو أنّ الامام أحمد کان یوافق الکرابیسی فی هذا الاعتقاد و یصوّبه، فهل یجوز دفع الباطل بإبطال الحق و إنکاره؟ و لو کانت الغایة فی الواقع ما ذکره الذهبی، فلتجز التقیة و مجاملة أهل الباطل مطلقا...

و مرّة ثالثة: یجوّز احتمالین فی کلام الکرابیسی، فیؤیّده علی معنی و یحمل إنکار الامام أحمد علی المعنی الآخر، فیقول: «و کان یقول: القرآن کلام اللّه غیر مخلوق و لفظی به مخلوق، فإن عنی التلفظ، فهذا جیّد، فإنّ أفعالنا مخلوقة. و إن قصد الملفوظ و أنه مخلوق، فهذا الذی أنکره الامام أحمد و السلف، و عدوه تجهّما، و مقت الناس حسینا لکونه تکلّم فی أحمد».

و هذا ینافی ما تقدم من أنه «لا ریب أن ما ابتدعه الکرابیسی ... هو حقّ، لکن أباه الامام أحمد لئلّا»....

ثم لو سلّمنا تحمّل کلامه للاحتمالین، فما وجه تکفیر الامام أحمد إیّاه، و حمله کلامه علی المحمل الباطل فحسب؟! و علی أی حال فلا جدوی لاعتذار الذهبی، لوجود التنافی البیّن و التناقض

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۷۹.

الواضح فی کلماته...

و بهذا یندفع ما ذکره بترجمة أحمد بن صالح بعد کلامه المتقدم نقله: «قلت:

إن قال: لفظی، و عنی به القرآن، فنعم، و إن قال: لفظی و قصد به تلفظی و صوتی و فعلی أنه مخلوق، فهذا مصیب».

و أما قول الذهبی بترجمة علی بن حجر فی الدفاع عن البخاری: «و أمّا البخاری فکان من کبار الأئمّة الأذکیاء» ... فغریب جدّا، لأن معناه: أن البخاری لم یقل بأن ألفاظنا مخلوقة بالقرآن، بل قال: إنّ حرکاتنا و أصواتنا و أفعالنا مخلوقة، و القرآن المسموع المتلوّ الملفوظ هو کلام اللّه تعالی و هو غیر مخلوق، فالبخاری إذا لا یقول بخلق القرآن.

و الحال أنه یناقضه ما ذکره عن البخاری سابقا، و مع غض النظر عن ذلک فإن هذا التفریق لا یتفوه به عاقل ذو فهم أبدا، و هذا من أوضح البراهین علی جمود عقول هؤلاء، فإنّهم تارة یفرّقون بین اللفظ و الملفوظ و یحکمون بکونه مخلوقا، و أخری یفرّقون بین الألفاظ و بین الأصوات و الحرکات...

و لمّا کان هذا التفریق باطلا فإنّ الذهبی لمّا تنبّه إلی فساده، أیّد الکرابیسی فی قوله بخلق القرآن، من غیر التفات إلی تأویل البخاری، فقال: «لا ریب أن ما ابتدعه الکرابیسی و حرّره فی مسألة اللفظ و أنه مخلوق هو حق»....

فالعجب من الذهبی، لما ذا یضطرب هذا الاضطراب؟ و یتلوّن هذا التلوّن؟ و کیف یزعم أن الذهلی و أبا زرعة و أبا حاتم و ابن الأعین و غیرهم لم یفهموا مغزی کلام البخاری؟

بل کلام الذهبی بترجمة هشام بن عمار صریح فی اتّحاد حکم اللفظ و الأصوات، و فی أنّهما مخلوقان، و هذا نص کلامه:

«قلت: کان الامام أحمد یسدّ الکلام فی هذا الباب و لا یجوّزه، و لذلک کان یبدّع من یقول: لفظی بالقرآن غیر مخلوق، و یضلّل من یقول: لفظی بالقرآن قدیم، و یکفّر من یقول: القرآن مخلوق. بل یقول: القرآن کلام اللّه منزل غیر

مخلوق، و ینهی عن الخوض فی مسألة اللفظ.

و لا ریب أن تلفظنا بالقرآن من کسبنا، و القرآن الملفوظ المتلوّ کلام اللّه تعالی غیر مخلوق، و التلاوة و اللفظ و الکتابة و الصوت من أفعالنا، و هی مخلوقة، و اللّه سبحانه و تعالی أعلم» [۱].

هذا، و قد قال الذهبی بترجمة محمد بن یحیی الذهلی:

«کان الذهلی شدید التمسک بالسنّة، قام علی محمد بن إسماعیل لکونه أشار فی مسألة خلق أفعال العباد إلی أنّ تلفظ القارئ بالقرآن مخلوق، فلوّح و ما صرّح و الحق أوضح، و لکن أبی البحث فی ذلک أحمد بن حنبل و ابو زرعة و الذّهلی، و التوسع فی عبارات المتکلمین سدّ للذریعة، فأحسنوا أحسن اللّه تعالی جزاهم.

و سافر ابن اسماعیل مختفیا من نیسابور، و تألم من فعل محمد بن یحیی. و ما زال کلام الکبار المتعاصرین بعضهم فی بعض لا یلوی علیه بمفرده، و قد سبقت ذلک فی ترجمة ابن اسماعیل، رحم اللّه تعالی الجمیع و غفر لهم و لنا آمین» [۲].

أقول: و إذا کانت شدة تمسک الذهلی بالسنّة هی السبب فی قیامه علی البخاری، فإنّ قول الذهبی: «و ما زال» ... غریب جدّا، أ فهل یقال: إن قیامه علی البخاری کان حسدا منه له؟ أو عنادا؟ أم ما ذا؟

و علی کلّ حال نقول: إذا لم یکن تکلّم الذهلی و غیره من کبار الأئمّة و قیامهم علی البخاری و ترکهم له قادحا فی وثاقته، فإن إعراض البخاری و مسلم عن حدیث الغدیر و ترکهم روایته غیر قادح فی صحّته و ثبوته بالأولویة.

و أیضا: لا یکون قدح أبی داود و أبی حاتم قابلا للاعتماد بعد سقوط کلام شیخهما الذهلی عن درجة الاعتبار، کما لا یبقی بعد ذلک أیّ وزن و اعتبار لقدح الجاحظ ...

فسقط تمسک الفخر الرازی بذلک کله ... و الحمد للّه.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۲۰.

[۲] المصدر نفسه ۱۲/ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۰

۹) عبد العلی الأنصاری الهندی ... ص: ۱۸۰

و ممن تکلّم فی الکتابین: المولوی عبد العلی الأنصاری السهالی* المعروف* فی بلاد الهند ب «بحر العلوم» و قد أثنی علیه و اعتمد علی تحقیقاته کبار العلماء* فانه قال:

«فرع- ابن الصلاح و طائفة من الملقّبین بأهل الحدیث زعموا أن روایة الشیخین محمد بن إسماعیل البخاری و مسلم بن الحجاج صاحبی الصحیح، یفید العلم النظری، للإجماع علی أنّ للصحیحین مزیّة علی غیرهما، و تلقّت الأمّة بقبولها، و الإجماع قطعی.

و هذا بهت، فإنّ من راجع إلی وجدانه، یعلم بالضرورة أنّ مجرّد روایتهما لا یوجب الیقین البتّة، و قد روی فیهما أخبار متناقضة، فلو أفاد روایتهما علما لزم تحقق النقیضین فی الواقع، و هذا- أی ما ذهب الیه ابن الصلاح و أتباعه- یخالف ما قالت الجمهور من الفقهاء و المحدّثین، فإن انعقاد الإجماع علی المزیة علی غیرهما من مرویّات ثقات آخرین ممنوع. و الإجماع علی مزیّتهما فی أنفسهما لا یفید، و لأنّ جلالة شأنهما و تلقّی الأمّة بکتابیهما لو سلّم لا یستلزم ذلک القطع و العلم، فانّ القدر المسلّم المتلقی بین الأمّة، لیس إلّا أن رجال مروایاتهما جامعة للشروط التی اشترطها الجمهور لقبول روایتهم، و هذا لا یفید إلّا الظنّ.

و أمّا أن مروایاتهما ثابتة عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فلا اجماع علیه أصلا، فکیف و لا اجماع علی صحة جمیع ما فی کتابیهما، لأن رواتهما منهم قدریّون و غیرهم من أهل البدع، و قبول روایة أهل البدع مختلف فیه، فأین الإجماع علی صحة مرویات القدریّة؟ غایة ما یلزم أن أحادیثهما أصح الصحیح، یعنی أنها مشتملة علی الشروط المعتبرة عند الجمهور علی الکمال، و هذا لا یفید إلّا الظنّ.

هذا هو الحق المتبع، و لنعم ما قال الشیخ ابن الهمام: إنّ قولهم بتقدیم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۱

مروياتهما على مرويّات الأئمّة الآخرين، قول لا يعتد به و لا يقتدى، بل هو من تحكّماتهم الصرفة، كيف لا و أن الأصحيّة من تلقاء عدالة الرواة و قوة ضبطهم، و إذا كان رواة غيرهم عادلين ضابطين، فهما و غيرهما على السواء، لا سبيل للحكم بمزيتهما على غيرهما، إلّا تحكّما، و التحكّم لا يلتفت اليه. فافهم» [۱].

---

[۱] فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۳ هامش المس؟؟؟.

أحاديث من الصحيحين فی الميزان ... ص: ۱۸۲

اشارة

هذا، و إنّ فی كتابی البخاری و مسلم، أحاديث كثيرة تكلّم فيها أئمّة الحديث و كبار الحفّاظ الثقات ... و نحن ننقل هنا نصوص طائفة من تلك الأحاديث بأسانيدها، و كلمات أعلام الحديث المحقّقين حولها، على سبيل التمثيل ... لا الحصر ... لنقف على حقيقة ما اشتهر بينهم من تلقّی أهل السنّة أحاديث الكتابين بالقبول، و ما قيل من تقديم مرويّاتهما على مرويّات غيرهما...

و نرى أن ذلك- فی الحقيقة- ليس إلّا تحكّما صرفا، و بهتا واضحا، و دعوى فارغة...

الحديث الأول ... ص: ۱۸۲

اشارة

أخرج البخاری فی كتاب الطب قائلا: «حدثنا سيدان بن مضارب أبو محمد الباهلی قال: حدثنا أبو معشر يوسف بن يزيد البراء، قال: حدثنی عبيد اللّه ابن الأخنس أبو مالك، عن ابن أبی مليكة، عن ابن عباس: إنّ نفرا من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مرّوا بماء [و] فيهم لديغ أو سليم فعرض لهم رجل من أهل السماء، فقال: هل فيكم من راق؟ إن فی الماء رجلا لديغا أو سليما.

فانطلق رجل منهم فقرأ بفاتحة الكتاب على شاء فبرأ، فجاء بالشاء إلى أصحابه، فكرهوا ذلك [و] قالوا: أخذت على كتاب اللّه أجرا، حتى قدموا المدينة، فقالوا:

يا رسول اللّه! أخذ على كتاب اللّه أجرا، فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: إنّ أحقّ ما أخذتم عليه أجرا كتاب اللّه» [۱].

ابن الجوزی و هذا الحديث ... ص: ۱۸۳

و قد أورده الحافظ ابن الجوزی فی الموضوعات قائلا: «قال ابن عدی:

روى عمرو بن المحرم البصری، عن ثابت الحفار، عن ابن أبی مليكة، عن عائشة، قالت: سألت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عن كسب المعلّمين فقال: إنّ أحقّ ما أخذ عليه الأجر كتاب اللّه.

قال ابن عدی: لعمرو أحاديث مناكير، و ثابت لا يعرف، و الحديث منكر» [۲].

ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۱۸۳

و قد ترجم ابن خلكان لابن الجوزی بقوله: «الفقيه الحنبلی الواعظ، الملقب جمال الدين الحافظ، كان علامة عصره و إمام وقته فی الحديث و صناعة الحفظ، صنّف فی فنون عديدة، منها: زاد المسير فی علم التفسير، أربعة أجزاء أتی فيه بأشياء غريبة، و له فی الحديث تصانيف كثيرة، و له المنتظم فی التاريخ و هو كبير، و له الموضوعات فی أربعة أجزاء ذكر فيها كل حديث موضوع، و له تلقيح فهوم الأثر علی وضع كتاب المعارف لابن قتيبة» [۳].

و ترجم له الحافظ الذهبی بقوله: «و ابو الفرج ابن الجوزی، الحافظ الكبير

---

[۱] صحيح البخاری ۷/ ۱۷۰.

[۲] الموضوعات ۱/ ۲۲۹.

[۳] وفيات الأعيان ۲/ ۳۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۴

جمال الدين الحنبلی الواعظ المتقن، صاحب التصانيف الكبيرة الشهيرة فی أنواع العلم من التفسير و الحديث و الفقه و الزهد و الوعظ و الأخبار و التاريخ و الطب و غير ذلك» [۱].

و قال الحافظ السيوطی ما ملخّصه: «ابن الجوزی الامام العلّامة الحافظ عالم العراق و واعظ الآفاق، صاحب التصانيف السائرة فی فنون، قال الذهبی فی التاريخ الكبير: لا يوصف ابن الجوزی بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة بل باعتبار كثرة اطّلاعه و جمعه» [۲].

و وصفه الخوارزمی ب: «إمام أئمة التحقيق» [۳].

و اليافعی عند الذب عن أحمد بن حنبل ب «الإمام» [۴].

كما اعتمده كبار علمائهم فی الحديث و الكلام، فقد اعتمده ابن تيمية فی مواضع فی كتابه، منها فی ردّ حديث ردّ الشمس، و حديث: أنت أخی و وصيّی و خليفتی من بعدی و قاضی دينی.

و ابن روزبهان فی ردّ حديث النور.

و ابن حجر المكی فی تكلّمه علی

حديث: أنا مدينة العلم و علی بابها.

و (الدهلوی) فی رد

حديث: أنا مدينة العلم و علی بابها.

و المولوی حيدر علی فی (إزالة الغين) معبّرا عنه ب «سند المحدثين و المنقدين».

الحديث الثانی ... ص: ۱۸۴

اشارة

و هو الحديث الذی أورده الحافظ ابن حزم عن البخاری، و أبطله سندا

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۵۹۷.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۴۷۷.

[۳] جامع مسانيد أبی حنيفة: ۲۸.

[۴] مرآة الجنان، حوادث سنة ۵۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۵

و دلالة، و هذا نص کلامه فی کتابه (المحلی):

«و من طریق البخاری: قال هشام بن عمار، نا صدقة بن خالد نا عبد الرحمن بن یزید بن جابر، نا عطیة بن قیس الکابلی، نا عبد الرحمن بن غنم الأشعری، حدثنی أبو عامر و أبو مالک الأشعری- و اللّه ما کذبنی- أنه سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: لیکونن من أمتی قوم یستحلّون الخزّ و الخنزیر و الخمر و المعازف.

و هذا منقطع، لم یتصل ما بین البخاری و صدقة بن خالد، و لا یصح فی هذا الباب شیء أبدا، و کل ما فیه موضوع».

ترجمة الحافظ ابن حزم ... ص: ۱۸۵

و الحافظ ابن حزم- و إن کان ممقوتا لدی کثیر من علمائهم و لا سیّما المعاصرین له منهم- مذکور فی معاجم التراجم و کتب الرجال مع التعظیم و الإجلال ... فقد ذکره الحافظ الذهبی بقوله:

«و أبو محمد ابن حزم، العلامة، صاحب المصنفات، مات مشرّدا عن بلده من قبل الدولة، ببادیة بقریة له، لیومین بقیا من شعبان عن اثنتین و سبعین سنة.

و کان إلیه المنتهی فی الذّکاء و حدّة الذهن، وسعة العلم بالکتاب و السنة و المذاهب و الملل و النحل و العربیة و الآداب و المنطق و الشعر، مع الصدق و الأمانة و الدیانة و الحشمة و السؤدد و الرئاسة و الثروة و کثرة الکتب. قال الغزالی: وجدت فی أسماء اللّه تعالی کتابا لابی محمد بن حزم، یدل علی عظم حفظه و سیلان ذهنه.

و قال ابن صاعد فی تاریخه: کان ابن حزم أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة، مع توسّعه فی علم اللّسان و البلاغة و الشعر و السّیر و الأخبار، أخبرنی ابنه الفضل أنّه اجتمع عنده من تألیفه نحو أربعمائة مجلد» [۱].

و قال السیوطی: «ابن حزم، الامامة العلامة، الحافظ الفقیه، أبو محمد،

---

[۱] العبر فی خبر من غبر، حوادث سنة ۴۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۶

کان أولا- شافعیا، ثم تحوّل ظاهریا، و کان صاحب فنون و ورع و زهد، و إلیه المنتهی فی الذکاء و الحفظ وسعة الدائرة فی العلوم، أجمع أهل الأندلس قاطبة لعلوم الإسلام و أوسعهم معرفة، مع توسّعه فی علوم اللسان و البلاغة و الشعر و السیر و الأخبار» [... ۱].

و قال الشیخ محی الدین ابن عربی: «رأیت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و قد عانق أبا محمد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فی الآخر، فلم یزالا واحدا هو و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فهذا غایة الوصلة و هو المعبّر عنه بالاتحاد» [۲].

و قد وصفه الأدفوی ب «الحافظ» و اعتمده فی مسألة ضرب العود [۳].

و ذکر (الدهلوی): ان ابن حزم من علماء أهل السنة الذین یدفعون المطاعن عن أمیر المؤمنین- علیه السلام- [۴].

و سیأتی: أن ابن تیمیة یعتمد علی کلام ابن حزم فی حصر فضائل الامام- علیه السلام- فی الأحادیث التالیة:

أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی.

و: سأعطین الرّایة غدا رجلا...

و: إنّ علیّا لا یحبّه إلّا مؤمن و لا یبغضه إلّا منافق.

و سیأتی أیضا: أن ابن حزم یذهب إلی القول بوضع سائر الأحادیث التی یتمسک بها الامامیة فی إثبات إمامة علی- علیه السلام...-، کما نقل عنه ابن تیمیة القدح فی حدیث الغدیر.

فابن حزم عندهم، من كبار الحفّاظ الذين يعتمدون على كلامهم فى

---

[۱] طبقات الحفّاظ/ ۴۳۶.

[۲] الفتوحات، الباب ۲۲۳: ۲/ ۵۱۹.

[۳] الإمتاع فى أحكام السماع، فى مسألة ضرب العود.

[۴] التحفة الاثنا عشرية، باب الامامة: ۱۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۷

كتبهم، إلّا أن كثيرا منهم مقتوه لآراء له بعيدة عن الصواب و مخالفة للمشهور بين جمهور العلماء، و لذلك نهوا الناس عن اتباعه و تقليده و الأخذ بأقواله...

الحديث الثالث ... ص: ۱۸۷

اشارة

ما أخرجه البخارى قائلا: «حدثنا عبد اللّه بن يوسف، حدثنا الليث، عن يزيد، عن عراك، عن عروة: أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- خطب عائشة إلى أبى بكر، فقال له أبو بكر: إنما أنا أخوك. فقال: أنت أخى فى دين اللّه و كتابه، و هى لى حلال» [۱].

مغلطاى و هذا الحديث ... ص: ۱۸۷

و قد تكلّم الحافظ مغلطاى بن قليج فى صحة هذا الحديث، قال الحافظ ابن حجر ما نصه:

«و قال مغلطاى: فى صحة هذا الحديث نظر، لأن الخلة لأبى بكر إنما كانت بالمدينة، و خطبة عائشة كانت بمكة، فكيف يلتئم قول: إنما أنا أخوك؟

و أيضا: فالنبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- ما باشر الخطبة بنفسه، كما

أخرجه ابن أبى عاصم من طريق يحيى بن عبد الرحمن بن حاطب، عن عائشة أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أرسل خولة بنت حكيم إلى أبى بكر يخطب عائشة، فقال لها أبو بكر: هل تصلح له، إنما هى بنت أخيه؟ فرجعت فذكرت ذلك للنبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقال: ارجعى فقولى له: أنت أخى فى الإسلام، و ابنتك تصلح لى، فأتت أبا بكر فذكرت ذلك له، فقال: ادعى رسول اللّه، فجاء فأنكحه» [۲].

---

[۱] صحيح البخارى ۷/ ۶.

[۲] فتح البارى فى شرح صحيح البخارى ۱۱/ ۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۸۸

ترجمة الحافظ مغلطاى ... ص: ۱۸۸

و قد ذكر الحافظ السيوطى الحافظ مغلطاى و ترجم له قائلا: «مغلطاى بن قليج بن عبد اللّه، الحنفى الامام الحافظ علاء الدين، ولد سنة ۶۸۹، و سمع من الدبوسى و الختنى [و خلائق ، و ولىّ تدريس الحديث بالظّاهرية بعد ابن سيد الناس و غيرها، و له مآخذ على المحدّثين و أهل اللغة. قال العراقى: كان عارفا بالأنساب معرفة جيّدة، و أما غيرها من متعلّقات الحديث فله بها خبرة متوسّطة.

و تصانیفه أکثر من مائة، منها شرح البخاری و شرح ابن ماجة لم یکمل، و قد شرعت فی إتمامه، و شرح ابن أبی داود لم یتم، و جمع أوهام التهذیب و أوهام الأطراف، و ذیل علی التهذیب، و ذیل علی المؤتلف و المختلف لابن نقطة، و الزّهر الباسم فی السّیرة، و رتّب المبهمات علی الأبواب، و رتّب بیان الواهی [الوهم لابن القطان، و خرّج روایة [زوائد] ابن حبّان علی الصحیحین. مات فی رابع عشر فی شعبان سنة ۷۶۲» [۱].

و قال أیضا: «مغلطای بن قلیج الحنفی الامام الحافظ علاء الدّین، ولد سنة ۶۸۹، و کان حافظا عارفا بفنون الحدیث علّامة فی الأنساب، و له أکثر من مائة تصنیف» [... ۲].

و کذا قال الزرقانی المالکی حیث ذکره [۳].

و قال ابن قطلوبغا بترجمته: «مغلطای بن قلیج علاء الدین البکجری، إمام وقته و حافظ عصره» [... ۴].

أقول: و ردّ الحافظ ابن حجر کلام الحافظ مغلطای بقوله: «قلت:

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۳۴.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۹.

[۳] شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۲۷.

[۴] طبقات الحنفیة- تاج التراجم: ۷۷.

اعتراضه الثانی یردّ اعتراضه الأول» ... لو سلّم لا یضرّ بما نحن بصدده، کما لا یخفی.

الحدیث الرابع ... ص: ۱۸۹

اشارة

ما أخرجه البخاری حول شفاعة الخلیل ابراهیم- علیه السلام- لأبیه من کتاب التفسیر، قائلا:

«حدّثنا إسماعیل، قال: حدّثنا أخی، عن ابن أبی ذئب، عن سعید المقبری، عن أبی هریرة عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: یلقی إبراهیم أباه فیقول: یا رب إنک وعدتنی ألّا تخزینی یوم یبعثون، فیقول اللّه: إنّی حرّمت الجنة علی الکافرین» [۱].

الحافظ الاسماعیلی و هذا الحدیث ... ص: ۱۸۹

و قد طعن الحافظ الاسماعیلی فی صحة هذا الحدیث ... قال الحافظ ابن حجر العسقلانی بشرحه: «و قد استشکل الاسماعیلی هذا الحدیث من أصله و طعن فی صحته، فقال بعد أن أخرجه: هذا خبر فی صحته نظر، من جهة أنّ ابراهیم عالم [علم أن اللّه لا یخلف المیعاد، فکیف یجعل ما یأتیه [صار لأبیه خزیا [له مع علمه بذلک؟

و قال غیره: هذا الحدیث مخالف لظاهر قوله تعالی: وَ ما کانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِیَّاهُ فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ.

ثم جعل ابن حجر یرد علی هذا الاشکال مصححا الحدیث [۲]، و لکن ذلک

---

[۱] صحیح البخاری ۶/ ۱۳۹.

[۲] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۰

لا ینافی ما نحن بصدده، کما تقدم.

ترجمة الحافظ الاسماعیلی ... ص: ۱۹۰

و قد ترجم السمعانی للحافظ الاسماعیلی، فقال ما ملخصه: «إمام أهل جرجان و المرجوع الیه فی الحدیث و الفقه، رحل إلی العراق و الحجاز و صنّف التّصانیف، و هو أشهر من أن یذکر، و کذلک أولاده و أحفاده، و له وجوه فی المذهب مذکورة منظورة، و روی عنه الأئمّة و الحفّاظ.

ذکره الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ فی تاریخ نیسابور فقال: الامام أبو بکر الاسماعیلی، واحد عصره، و شیخ الفقهاء و المحدّثین، و أجلّهم فی الرئاسة و المروءة و السّخاء، بلا خلاف بین عقلاء الفریقین من أهل العلم فیه، و قد کان أقام بنیسابور لسماع الحدیث غیر مرّة، و قدمها و هو رئیس جرجان.

و حکی حمزة بن یوسف السهمی، عن أبی الحسن الدارقطنی، قال: کنت عزمت غیر مرة أن أرحل إلی أبی بکر الاسماعیلی فلم أرزق، و کان الحسن بن علی الحافظ المعروف بابن غلام الزهری بالبصرة یقول: کان الواجب للشیخ أبی بکر أن یصنّف سننا و یختار علی حسب اجتهاده، فإنّه کان یقدر علیه، لکثرة ما کان کتبه و لغزارة علمه و فهمه و جلالته، و ما کان له أن یتبع کتاب البخاری، فإنّه کان أجل من أن یتّبع غیره.

قال السّهمی: و کان أبو الحسین محمد بن المظفر الحافظ یحکی جودة قراءته و قال: کان مقدّما فی جمیع المجالس، و کان إذا حضر مجلسا لا یقرأ غیره. و کان أبو القاسم البغوی یقول: ما رأیت أقرأ من أبی بکر الجرجانی» [۱].

و قال الیافعی: «و فیها الامام الجامع الحبر النافع، ذو التصانیف الکبار فی الفقه و الأخبار، أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن إسماعیل الجرجانی، الحافظ الفقیه

---

[۱] الأنساب- الاسماعیلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۱

الشافعی المعروف بالجرجانی. و کان حجة کثیر العلم حسن الدین» [۱].

و بمثله قال الحافظ الذهبی [۲].

الحدیث الخامس ... ص: ۱۹۱

اشارة

و هو

ما أخرجه البخاری فی کتاب الصلح، حیث قال: «حدثنا مسدد، ثنا معتمر، قال: سمعت أبی أنّ أنسا قال: قیل للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لو أتیت عبد اللّه بن أبی، فانطلق إلیه النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و رکب حمارا، فانطلق المسلمون یمشون معه و هی أرض سبخة، فلما أتاه النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إلیک عنی، و اللّه لقد آذانی نتن حمارک.

فقال رجل من الأنصار منهم: و اللّه لحمار رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أطیب ریحا منک. فغضب لعبد اللّه رجل من قومه فشتما، فغضب لکلّ واحد منهما أصحابه، فکان بینهما ضرب بالجرید و الأیدی و النعال، فبلغنا أنها نزلت: وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَیْنَهُما.

[قال أبو عبد اللّه: هذا مما انتخبت من مسدد قبل أن يجلس و يحدث » [۳].

ابن بطال و هذا الحديث ... ص: ۱۹۱

و قد أبطل الامام ابن بطال هذا الحديث، فقد قال البدر الزركشی ما نصه: «فبلغنا أنها نزلت: و ان طائفتان. قال ابن بطال: يستحيل نزولها فی قصة عبد اللّه بن أبی و الصحابة، لأن أصحاب عبد اللّه ليسوا بمؤمنين و قد تعصّبوا بعد الإسلام فی قصة الافک، و قد رواه البخاری فی کتاب الاستيذان عن أسامة بن

---

[۱] مرآة الجنان، حوادث سنة ۳۷۱.

[۲] العبر، حوادث سنة ۳۷۱.

[۳] صحيح البخاری ۳/ ۲۳۹.

زيد- رضی اللّه عنهما-: أن النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- مر فی مجلس فيه أخلاط من المشرکين و المسلمين، و عبدة الأوثان و اليهود، و فيهم عبد اللّه بن أبی، و ذکر الحديث.

فدلّ علی أن الآية لم تنزل فيه، و إنّما نزلت فی قوم من الأوس و الخزرج اختلفوا فی حق فاقتتلوا بالعصی و النعال» [۱].

ترجمة الزركشی ... ص: ۱۹۲

و قد ترجم الحافظ ابن حجر للبدر الزركشی بقوله: «هو محمد بن بهادر بن عبد اللّه الزركشی، ولد سنة خمس و أربعين و سبعمائة، بتقديم المهملة علی الموحدة کما رأيت بخطه فی الحديث. و قرأ علی جمال الدين الأسنوی و تخرّج به فی الفقه، و سمع من ابن کثير، و أخذ عن الأذرعی و غيره، و أقبل علی التصنيف، فکتب بخطه ما لا يحصی لنفسه و لغيره.

و من تصانيفه: تخريج أحاديث الرافعی فی خمس مجلدات، و خادم الرافعی فی عشرين مجلدا، و التنقيح، و شرع فی شرح کبير علی البخاری لخصه من شرح ابن الملقن و زاد فيه کثيرا، و شرح جمع الجوامع فی مجلّدين، و شرح المنهاج فی عشرة، و مختصره فی مجلدين، و التجريد فی أصول الفقه فی ثلاث مجلدات، و غير ذلک. و تخرّج به جماعة. و کان مقبلا علی شأنه، منجمعا عن الناس، و کان يقول الشعر الوسط.

مات فی ثلاث رجب سنة أربعين و تسعين بتقديم المثناة الفوقية و سبعمائة، رحمة اللّه تعالی عليه. انتهی» [۲].

و هکذا ترجم له مخاطبنا (الدهلوی) [۳].

---

[۱] التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح: ۱۳۳.

[۲] أنباء الغمر ۳/ ۱۳۸.

[۳] بستان المحدثين: ۹۹.

الحديث السادس ... ص: ۱۹۳

اشارة

و هو ما أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر، حیث قال:

«حدثنا عبید بن اسماعیل، عن أبی أسامة، عن عبید اللّه، عن نافع، عن ابن عمر، قال: لمّا توفّی عبد اللّه بن أبی، جاء ابنه عبد اللّه بن عبد اللّه إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسأله أن یعطیه قمیصه یکفّن فیه أباه فأعطاه ثم سأله أن یصلّی علیه. فقام عمر فأخذ بثوب رسول اللّه، فقال: یا رسول اللّه تصلّی علیه و قد نهاک ربک أن تصلی علیه، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إنّما خیّرنی اللّه فقال: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِینَ مَرَّةً و سأزیده علی السبعین. قال: إنّه منافق.

قال: فصلّی علیه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- [قال:] فأنزل اللّه:

وَ لا تُصَلِّ عَلی أَحَدٍ مِنْهُمْ ماتَ أَبَداً وَ لا تَقُمْ عَلی قَبْرِهِ [۱].

فأخرجه البخاری فی الباب مرة أخری عن ابن عباس [۲].

و أخرجه فی باب ما یکره من الصلاة علی المنافقین و الاستغفار للمشرکین بإسناد آخر، عن عبید اللّه، عن ابن عباس، عن عمر [۳].

کبار الأئمّة و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۳

و لقد طعن فی صحة هذا الحدیث، جماعة من أئمّة علماء أهل السنة، و هم:

---

[۱] صحیح البخاری ۶/ ۸۵.

[۲] نفس المصدر ۶/ ۸۵.

[۳] نفس المصدر ۲/ ۱۲۱.

الامام أبو بکر الباقلانی.

الامام إمام الحرمین الجوینی.

الامام أبو حامد الغزالی الطوسی.

الامام الداودی.

و قد ذکر طعن هؤلاء الأئمّة- فی صحة هذا الحدیث المخرج فی البخاری ثلاث مرّات- الحافظ ابن حجر فی شرحه، حیث قال ما نصه:

«و استشکل فهم التخییر من الآیة، حتی أقدم جماعة من الأکابر علی الطعن فی صحة هذا الحدیث، مع کثرة طرقه و اتفاق الشیخین و سائر الذین خرّجوا الصحیح علی تصحیحه، و ذلک ینادی علی منکری صحته بعدم معرفة الحدیث و قلّة الاطلاع علی طرقه.

قال ابن المنیر: مفهوم الآیة زلّت فیه الأقدام، حتی أنکر القاضی أبو بکر صحة الحدیث و قال: لا یجوز أن یقبل هذا و لا یصلح أن الرسول قاله. انتهی.

و لفظ القاضی أبی بکر الباقلانی فی التقریب: هذا الحدیث من أخبار الآحاد التی لا یعلم ثبوتها.

و قال إمام الحرمین فی مختصره: هذا الحدیث غیر مخرّج فی صحیح. و قال فی البرهان: لا یصحّحه أهل الحدیث.

و قال الغزالی فی المستصفی: الأظهر أن هذا الحدیث غیر صحیح.

و قال الداودی الشارح: هذا الحدیث غیر محفوظ.

و السبب فی إنکارهم صحته، ما تقرر عندهم ممّا قدّمناه، و هو الذی فهمه عمر- رضی اللّه عنه- من حمل «أو» علی التسویة لما یقتضیه سیاق القصة و حمل السبعین علی المبالغة» [... ۱].

و قال شهاب الدين القسطلانى، بعد أن نقل كلمات الأئمّة المذكورين:

---

[۱] فتح البارى فى شرح صحيح البخارى ۸/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۵

«و هذا عجيب من هؤلاء الأئمّة، كيف باحوا بذلك و طعنوا فيه مع كثرة طرقه و اتفاق الشيخين على تصحيحه، بل و سائر الذين خرّجوا فى الصحيح و أخرجه النسائى و ابن ماجة» [۱].

أقول: و قد صرّح الغزالى فى مبحث المفهوم بعد كلام طويل، بأن هذا الحديث كذب قطعا، و إليك نصّ ما قال: «و أما الشافعى فلم ير التخصيص باللّقب مفهوما، و لكنّه قال بمفهوم التخصيص بالصّفة و الزّمان و المكان و العدد، و أمثلته لا تخفى، و ضبط القاضى مذهبه بالتخصيص بالصّفة و ادّعى اندراج جميع الأقسام تحته، إذ الفعل لا يناسب المكان و الزمان إلّا لوقوعه فيه و هو كالصفة له.

و تمسّك أصحابنا فى نصرة مذهب الشافعى بطريقتين مزيّفتين ... الثانية:

قولهم: لا بعد فى اقتباس العلم من أمور توافرت الصّور فيها على التطابق، و ان كان نقلة الصّور آحادا انحطّوا عن مبلغ التواتر، كالقطع بشجاعة على و سماحة حاتم، و آحاد وقائعها لم ينقلها إلينا إلّا آحاد الرجال، و ادّعوا مثل ذلك من الصّحابة فى المفهوم، وعدّوا وقائع ...و

قوله- عليه السلام- فى قوله تعالى: إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً، لأزيدنّ على السبعين.

و هذا مزيّف ... على أنّ ما نقل فى آية الاستغفار كذب قطعا، إذ الغرض منه التناهى فى تحقيق اليأس من المغفرة، فلا يظنّ برسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم الذهول عنه» [... ۲].

الحديث السابع ... ص: ۱۹۵

اشارة

و هو ما رواه البخارى بعد حديث عن ابن مسعود، و هذا نصّه:

«حدّثنا محمد بن كثير، عن سفيان، قال حدثنا منصور و الأعمش، عن ابن

---

[۱] إرشاد السارى فى شرح صحيح البخارى ۷/ ۱۴۸.

[۲] المنخول فى علم الأصول ۲۰۹- ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۶

أبى الضحى، عن مسروق، قال: أتيت ابن مسعود فقال: إنّ قريشا أبطئوا عن الإسلام، فدعا عليهم النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- فأخذتهم سنة حتى هلكوا فيها و أكلوا الميتة و العظام، فجاءه أبو سفيان فقال: يا محمد جئت تأمر بصلة الرحم، إنّ قومك قد هلكوا فادع اللّه، فقرأ: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ. الآية. ثم عادوا إلى كفرهم، فذلك قوله تعالى: يَوْمَ تَأْتِى السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ الآية. ثم عادوا إلى كفرهم فذلك قوله تعالى: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى يوم بدر.

قال: «و زاد أسباط عن منصور: فدعا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فسقوا الغيث، فأطبقت عليهم سبعا، و شكا الناس كثرة المطر. فقال: اللهم حوالينا و لا علينا، فانحدرت السحابة عن رأسه، فسقوا الناس حولهم» [۱].

كبار الأئمّة و هذا الحديث ... ص: ۱۹۶

و قد أبطل و غلّط جماعة من كبار أئمّتهم هذه الزيادة عن أسباط و هم:

الامام العلامة قاضى القضاة بدر الدين العينى شارح البخارى.

و الامام الداودى.

و الامام أبو عبد الملك و الامام الدمياطى.

و الامام الكرمانى.

فقد قال العينى بشرح هذا الحديث: «هذا تعليق- يعنى زاد أسباط بن نصر، عن ابن أبى الضحى، عن مسروق، عن ابن مسعود- قد وصله البيهقى من رواية على بن ثابت، عن أسباط بن نصر، عن ابن أبى الضحى، عن مسروق عن ابن مسعود، قال: لمّا رأى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- من الناس

---

[۱] صحيح البخارى ۲/ ۱۳۷.

إدبارا، فذكر نحو الذى قبله، و زاد: فجاءه أبو سفيان و أناس من أهل مكّة، فقالوا: يا محمد إنّك تزعم أنك بعثت رحمة، و إنّ قومك قد هلكوا، فادع اللّه لهم.

فدعا رسول اللّه- عليه السلام- فسقوا الغيث. الحديث.

و أسباط- بفتح الهمزة و سكون السّين المهملة بعدها الباء الموحّدة و فى آخره الطاء المهملة- قال صاحب التّوضيح: أسباط هذا هو: ابن محمد بن عبد الرحمن القاصّ أبو محمد القرشى مولاهم الكوفى، ضعّفه الكوفيون، و قال النّسائى، ليس به بأس، وثقّه ابن معين.

و قيل: هو ابن نصر و هو الصحيح، و هو أسباط بن نصر الهمدانى أبو يوسف، و يقال: أبو نصر الكوفى، وثقّه ابن معين، و توقّف فيه أحمد، و قال النّسائى: ليس بالقوى.

و اعترض على البخارى زيادة أسباط هذا، فقال الداودى: أدخل قصة المدينة فى قصة قريش و هو غلط.

و قال أبو عبد الملك: الذى زاده أسباط و هم و اختلاط، لأنّه ركّب سند عبد اللّه بن مسعود على متن حديث أنس بن مالك و هو قوله: فدعا رسول اللّه- عليه السلام- فسقوا الغيث ... إلى آخره.

و كذا قال الحافظ شرف الدّين الدّمياطى و قال: هذا حديث عبد اللّه بن مسعود و كان بمكة، و ليس فيه هذا.

و العجب من البخارى كيف أورد هذا و كان مخالفا لما رواه الثقات.

و قد ساعد بعضهم البخارى بقوله: لا مانع أن يقع ذلك مرّتين. و فيه نظر لا يخفى.

و قال الكرمانى: قلت: قصة قريش و التماس أبى سفيان كان فى مكة، لا فى المدينة. قلت: القصة مكيّة إلّا القدر الذى زاد أسباط، فإنه وقع فى المدينة» [۱].

---

[۱] عمدة القارى- شرح صحيح البخارى ۷/ ۴۶.

ترجمة العينى ... ص: ۱۹۸

و نكتفى بترجمة الحافظ جلال الدين السيوطى للبدر العينى، حيث قال:

«محمود بن أحمد بن حسين بن يوسف بن محمود الغسّانى، الحنفىّ العلامة، قاضى القضاة بدر الدين العينى، ولد فى رمضان سنة

ثلاثین و ستّین و سبعمائة بعین تاب، و نشأ بها و تفقّه و اشتغل بالفنون و برع و مهر و انتفع فی النحو و أصول الفقه و المعانی و غیرها بالعلامة جبریل بن صالح البغدادی، و أخذ عن الجمال یوسف الملطی و العلاء السّیرافی، و دخل معه القاهرة، و سمع مسند أبی حنیفة للحارثی علی الشرف بن الکویک، و ولیّ نظر الحسبة بالقاهرة مرارا، ثم نظر الأحباس، ثم قضاء الحنفیّة، و درّس الحدیث بالمؤیّدیة، و تقدّم عند السلطان الأشرف برسیای.

و کان إماما عالما علامة، عارفا بالعربیة و التصریف، و غیرهما، حافظا للّغة کثیر الاستعمال لحواشیها، سریع الکتابة، عمّر مدرسة بقرب الجامع الأزهر و وقف بها کتبه» [... ۱].

عمدة القاری ... ص: ۱۹۸

و ذکر الکاتب الجلبی کتابه بقوله: «و من الشروح المشهورة أیضا: شرح العلامة بدر الدین أبی محمد محمود بن أحمد العینی الحنفیّ المتوفی سنة خمس و خمسین و ثمانمائة، و هو شرح کبیر أیضا فی عشرة أجزاء و أزید، و سمّاه عمدة القاری...

و قد استمدّ فیه من فتح الباری بحیث ینقل منه الورقة بکمالها، و کان یستعیره من البرهان ابن خضر بإذن مصنّفه له، و تعقّبه فی مواضع و طوّله بما تعمّد

---

[۱] بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۲/ ۲۷۵. و توجد ترجمته فی: الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱- ۱۳۵، البدر الطالع ۲/ ۲۹۴، حسن المحاضرة ۱/ ۷۷۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۷، نظم العقیان/ ۱۷۴- ۱۷۵، و غیرها، توفی سنة ۸۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۱۹۹

الحافظ ابن حجر حذفه من سیاق الحدیث بتمامه، و إفراد کلّ من تراجم الرواة بکلام و تباین الأنساب و اللّغات و الاعراب و المعانی و البیان، و استنباط الفوائد من الحدیث و الأسئلة و الأجوبة.

و حکی أنّ بعض الفضلاء ذکر لابن حجر ترجیح شرح العینی بما اشتمل علیه من البدیع و غیره، فقال بدیهة: هذا شیء نقله من شرح رکن الدین، و قد کنت وقفت علیه قبله، و لکن ترکت النقل منه لکونه لم یتمّ...

و بالجملة، فإنّ شرحه حافل کامل فی معناه، لکن لم ینتشر کانتشار فتح الباری فی حیاة مؤلّفه و هلمّ جرّا» [۱].

الحافظ ابن حجر و هذا الحدیث ... ص: ۱۹۸

أقول: و بالرغم من کثرة محاولة الحافظ ابن حجر العسقلانی الدّفاع عن مرویات صحیح البخاری و مساعدة مؤلّفه، فإنه لم یجد بدّا هنا من الاعتراف بأنّ هذا الحدیث منکر، و إنکار الحدیث یساوق القدح فیه کما ذکر (الدّهلوی) فی کلامه علی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها...»

أمّا إنکار الحافظ ابن حجر هذه الزّیادة، فقد جاء بترجمة أسباط بن نصر الهمدانی:

«أسباط بن نصر الهمدانی أبو یوسف ... قال حرب: قلت لأحمد کیف حدیثه؟ قال: ما أدری، و کأنّه ضعّفه. و قال أبو حاتم: سمعت أبا نعیم یضعّفه و قال: أحادیثه عامّتها سقط مقلوب الأسانید، و قال النّسائی: لیس بالقوی.

قلت: علّق له البخاری حدیثا فی الاستسقاء، و قد وصله الإمام أحمد و البیهقی فی السنن الکبیر، و هو حدیث منکر أوضحته فی التعلیق.

و قال البخاری فی تاریخه الأوسط: صدوق. و ذکره ابن حبّان فی الثقات.

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۵۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۰

و سیأتی فی ترجمة مسلم بن الحجاج إنکار أبی زرعة علیه إخراجه لحدیث أسباط هذا. و قال الساجی فی الضعفاء: روی أحادیث لا یتابع علیها عن سماک بن حرب. و قال ابن معین: لیس بشیء، و قال مرّة: ثقة. و قال موسی بن هارون:

لم یکن به بأس» [۱].

الحدیث الثامن ... ص: ۲۰۰

اشارة

و هو حدیث «تکثر لکم الأحادیث من بعدی، فإذا روی لکم حدیث فأعرضوه علی کتاب اللّه تعالی، فما وافقه فاقبلوه، و ما خالفه فردّوه».

و قد أخرجه البخاری فی صحیحه.

التفتازانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۰

قال التفتازانی «بأنه خبر واحد» و أضاف بأنه «قد طعن فیه المحدثون...»

و هذا نصّ کلامه:

«قوله: و إنما یرد خبر الواحد فی معارضة الکتاب، لأنّه مقدّم لکونه قطعیا متواتر النظم، لا شبهة فی متنه و لا فی سنده، لکنّ الخلاف إنما هو فی عمومات الکتاب و ظواهره، فمن یجعلها ظنّیة یعتبر بخبر الواحد إذا کان علی شرائط عملا بالدلیلین، و من یجعل العامّ قطعیا، فلا یعمل بخبر الواحد فی معارضته، ضرورة أنّ الظنّی یضمحلّ بالقطعی، فلا ینسخ الکتاب به و لا یزاد علیه أیضا، لأنه بمنزلة النسخ.

و استدل علی ذلک

بقوله- علیه السّلام- تکثر لکم الأحادیث من بعدی فإذا روی لکم حدیث فأعرضوه علی کتاب اللّه تعالی فما وافقه فاقبلوه و ما خالفه

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۱

فردّوه.

و أجیب: بأنه خبر واحد قد خصّ منه البعض، أعنی المتواتر و المشهور، فلا یکون قطعیا، فکیف یثبت به مسألة الأصول، علی أنه یخالف عموم قوله تعالی:

وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ.

و قد طعن المحدّثون بأن فی روایته یزید بن ربیعة و هو مجهول، و ترک فی إسناده واسطة بین الأشعث و ثوبان فیکون منقطعا.

و ذکر یحیی بن معین: إنه حدیث وضعته الزّنادقة.

و إیراد البخاری إیّاه فی صحیحه لا ینافی الانقطاع أو کون أحد رواته غیر معروف بالروایة» [... ۱].

ترجمة التفتازانی ... ص: ۲۰۱

و قد ترجم الحافظ السّیوطی للتّفتازانی بقوله: «مسعود بن عمر بن عبد اللّه، الشّیخ سعد الدین التّفتازانی، الامام العلّامة، عالم بالنحو و التصریف و المعانی و البیان و الأصلین و المنطق و غیرهما، شافعی.

قال ابن حجر: ولد سنة ستّین و سبعمائة و أخذ عن القطب و العضد، و تقدّم فی الفنون و اشتهر بذلک، و طار صیته و انتفع النّاس بتصانیفه، و له شرح العضد، و شرح التلخیص مطوّل و آخر مختصر، شرح القسم الثانی من المفتاح، و له التلویح علی التنقیح فی أصول الفقه، شرح العقائد، المقاصد فی الکلام، و شرحه الشّمسیة فی المنطق، شرح تصریف العزّی، الإرشاد فی النحو، حاشیة الکشاف لم یتمّ، و غیر ذلک.

و کان فی لسانه لکنة، و انتهت الیه معرفة العلوم بالمشرق، مات بسمرقند سنة إحدی و تسعین و سبعمائة» [۲].

---

[۱] التلویح علی التنقیح، فی أصول الفقه ۲/ ۳۹۷.

[۲] بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۲/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۲

و قال محمد بن سلیمان الکفوی: «و کان من کبار علماء الشافعیة، و مع ذلک له آثار جلیلة فی أصول الحنفیّة، بلغنی من الثقات أنه کتب حول صندوق قبره بسرخس: ألا أیّها و الزوار زوروا و سلّموا علی روضة الحبر الامام المحقق و الحبر المدقق، سلطان المصنفین، وارث علوم الأنبیاء و المرسلین، معدّل میزان المعقول و المنقول، منقّح أغصان الفروع و الأصول، ختم المجتهدین أبی سعد الحقّ و الدین مسعود القاضی الامام مقتدی الأنام»....

و قال الکفوی فی (کتائبه): «و کان- رحمه اللّه- من محاسن الزمان، لم تر العیون مثله فی الأعیان و الأعلام، و المذکور فی بطون الأوراق، اشتهرت تصانیفه فی الأرض ذات الطول و العرض، حتی أنّ السید الشّریف فی مبادی التألیف و أثناء التصنیف کان یغوص فی بحار تحقیقه و تحریره، و یلتقط الدرّ من تدقیقه و تسطیره، و یعترف برفعة شأنه و جلالته و وفور فضله و علوّ مقامه و إمامته».

و ترجم له جار اللّه أبو مهدی الثعالبی المالکی فی رسالة (أسانیده) ترجمة حافلة، حیث نقل کلام السیوطی المذکور، ثمّ ترجمة ابن حجر العسقلانی إیاه [۱].

الحدیث التاسع ... ص: ۲۰۲

اشارة

و هو ما أخرجه البخاری قائلا:

«حدثنی محمد بن حاتم بن بزیع، ثنا شاذان، ثنا عبد العزیز بن أبی سلمة الماجشون عن عبید اللّه، عن نافع، عن ابن عمر، قال: کنا فی زمن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لا نعدل بأبی بکر أحدا، ثمّ عمر، ثم عثمان، ثم نترک أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لا نفاضل بینهم.

---

[۱] و توجد ترجمة التفتازانی فی: الدرر الکامنة ۴/ ۳۵۰، شذرات الذهب ۶/ ۳۱۹، البدر الطالع ۲/ ۳۰۳- ۳۰۵، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۳

تابعه عبد اللّه بن صالح بن عبد العزیز» [۱].

الحافظ ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۰۳

و قد تكلّم الحافظ ابن عبد البر القرطبى على هذا الحديث و غلّطه و أبطله و ذلك حيث قال ما نصه: «و أخبرنا محمد بن زكريا و يحيى بن عبد الرحمن [و عبد الرحمن بن يحيى، قالوا: حدثنا أحمد بن سعيد بن حزم، ثنا أحمد بن خالد، ثنا مروان بن عبد الملك، قال: سمعت هارون بن إسحاق يقول: سمعت يحيى بن معين يقول: من قال: أبو بكر و عمر و عثمان و على و عرف لعلى [كرّم اللّه وجهه سابقته و فضله فهو صاحب سنة، و من قال: أبو بكر و عمر و على و عثمان و عرف لعثمان سابقته فهو صاحب سنة.

فذكرت له هؤلاء الذين يقولون: أبو بكر و عمر و عثمان و يسكتون فتكلّم فيهم بكلام غليظ، و كان يحيى بن معين يقول: أبو بكر و عمر و على و عثمان.

قال أبو بكر: من قال بحديث ابن عمر: كنّا نقول على عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم نسكت- يعنى فلا- نفاضل و هو الذى أنكر ابن معين و تكلّم فيه بكلام غليظ، لأن القائل بذلك قد قال بخلاف ما أجمع عليه أهل السنة من السلف و الخلف من أهل الفقه و الأثر: أن عليّا أفضل الناس بعد عثمان. و هذا مما لم يختلفوا فيه، و إنّما اختلفوا فى تفضيل على و عثمان، و اختلف السلف أيضا فى تفضيل على و أبى بكر.

و فى إجماع الجميع- الذى وصفنا- دليل على أنّ حديث ابن عمر و هم و غلط، و أنه لا يصح معناه و إن كان إسناده صحيحا، و يلزم من قال به أن يقول بحديث جابر و حديث أبى سعيد: كنّا نبيع أمّهات الأولاد على عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هم يقولون بذلك، فقد ناقضوا، و باللّه التوفيق» [۲].

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۱۸.

[۲] الاستيعاب ۳/ ۱۱۱۵- ۱۱۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۴

ترجمة الحافظ ابن عبد البر ... ص: ۲۰۴

و قد ترجم الحافظ الذهبى الحافظ ابن عبد البر ترجمة ضافية نلخّصها فى ما يلى:

«ابن عبد البر، الامام العلّامة، حافظ المغرب، شيخ الإسلام، أبو عمرو يوسف بن عبد اللّه بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمرى الأندلسى القرطبى المالكى، صاحب التصانيف الفائقة. مولده فى سنة ثمانين و ستين و ثلاثمائة فى شهر ربيع الأول: و قيل: فى جمادى الأولى. طلب العلم بعد التسعين و الثلاثمائة و أدرك الكبار و طال عمره و تكاثر عليه الطلبة، و جمع و صنف و وثّق و ضعّف و سارت بتصانيفه الركبان و خضع لعلمه علماء الزمان، وفاته السماع من أبيه الامام أبى محمد، و كان تفقّه على التحسين و سمع من أحمد بن مطرف و أبى عمرو بن حزم المؤرّخ.

و صاحب الترجمة، أبو عمرو، سمع من أبى محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد المؤمن، و المعمّر محمد بن عبد الملك بن صفوان، و أبى القاسم عبد الوارث بن سفيان، و سعيد بن نصر مولى الناصر لدين و أبى عمر أحمد بن محمد بن الحسور و خلف بن القاسم بن سهل الحافظ و الحسين بن يعقوب البجارتى، و قرأ على عبد الرحمن بن عبد اللّه بن خالد الموهرانى، و أبى عمر الطلمنكى و الحافظ أبى الوليد ابن الفرضى، و سمع من يحيى بن عبد الرحمن ابن وجه الجنة و محمد بن رشيق المكتّب و أبى المطّرف عبد الرحمن بن مروان القنازعى و أحمد بن فتح بن الرسان و أبى عمر أحمد بن عبد اللّه بن محمد بن الباجى و أبى عمر أحمد بن عبد المكودى، و طائفة سواهم.

قال الحميدى: أبو عمرو فقيه حافظ مكثر عالم بالقراءات و بالخلاف و بعلوم الحديث و الرجال، قديم السماع، يميل فى الفقه إلى أقوال الشافعى.

و قال أبو علی الغسّانی: لم یکن أحد ببلدنا فی الحدیث مثل قاسم بن محمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۵

و أحمد بن خالد الحباب، ثم قال أبو علی: و لم یکن ابن عبد البر بدونهما و لا متخلّفا عنهما، و کان من النمر بن قاسط، طلب و تقدم و لزم أبا عمر أحمد بن عبد الملک الفقیه، و لزم أبا الولید بن الفرضی و دأب فی طلب الحدیث و افتتن به و برع براعة فاق بها من تقدّمه من رجال الأندلس، و کان مع تقدمه فی علم الأثر و بصره بالفقه و المعانی له بسطة کبیرة فی علم النسب و الأخبار، جلا عن وطنه فکان فی الغرب مدة ثم تحول إلی شرق الأندلس.

قلت: کان إماما دینا ثقة متقنا علامة متبحرا، صاحب سنة و اتباع، و کان أولا أثریا ظاهریا فیما قیل، ثمّ تحوّل مالکیا مع میل بیّن إلی فقه الشافعی فی مسائل، و لا ینکر له ذلک، فإنه ممن بلغ رتبة الأئمّة المجتهدین، و من نظر فی مصنّفاته بان له منزلته من سعة العلم و قوة الفهم و سیلان الذهن.

قال أبو القاسم ابن بشکوال: ابن عبد البر إمام عصره، واحد دهره، قال أبو علی ابن سکرة: سمعت أبا الولید الباجی یقول: لم یکن بالأندلس مثل أبی عمرو ابن عبد البر فی الحدیث، و هو أحفظ أهل المغرب.

مات أبو عمر لیلة الجمعة سلخ ربیع الآخر سنة ثلاث و ستّین و أربعمائة، و استکمل خمسا و تسعین سنة و خمسة أیام، رحمه اللّه.

قلت: کان حافظ المغرب فی زمانه، و فیها مات حافظ المشرق أبو بکر الخطیب» [۱].

الحدیث العاشر ... ص: ۲۰۵

اشارة

و هو حدیث شریک فی قصة الأسراء. أخرجه البخاری و مسلم، قال

---

[۱] سیر أعلام النبلاء. و توجد ترجمته أیضا فی: تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۱۰۴، مرآة الجنان ۳/ ۸۹ وفیات الأعیان ۲/ ۴۵۸، شذرات الذهب ۳/ ۳۱۴، تذکرة الحفاظ ۳/ ۳۰۶، طبقات السبکی ۴/ ۸، النجوم الزاهرة ۵/ ۷۷ المنتظم ۸/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۶

البخاری: «حدثنا عبد العزیز بن عبد اللّه، قال: حدثنی سلیمان، عن شریک بن عبد اللّه، أنه قال: سمعت أنس بن مالک یقول: لیلة أسری برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مسجد الکعبة: أنه جاءه ثلاثة نفر قبل أن یوحی إلیه و هو نائم فی المسجد الحرام، فقال أولهم: أیّهم هو؟ فقال أوسطهم: هو خیرهم، فقال آخرهم: خذوا خیرهم، فکانت تلک اللیلة، فلم یرهم حتی أتوه لیلة أخری فیما یری قلبه و تنام عینه و لا ینام قلبه- و کذلک الأنبیاء تنام أعینهم و لا تنام قلوبهم- فلم یکلّموه حتی احتملوه فوضعوه عند بئر زمزم، فتولّاه منهم جبرئیل فشق جبرئیل ما بین نحره إلی لبّته حتی فرغ من صدره و جوفه، فغسله من ماء زمزم بیده حتی أنقی جوفه، ثم أتی بطست من ذهب فیه تور من ذهب محشوا إیمانا و حکمة، فحشا به صدره و لغادیده- یعنی عروق حلقه- ثم أطبقه ثم عرج به إلی السماء الدّنیا، فضرب بابا من أبوابها فناداه أهل السماء: من هذا؟ فقال: جبرئیل، قالوا: و من معک؟ قال: معی محمد، قالوا: و قد بعث؟ قال: نعم، قالوا: فمرحبا به» [... ۱].

و أخرجه مسلم حیث قال:

«حدثنا هارون بن سعید الایلی، حدثنا ابن وهب، قال: أخبرنا سلیمان- و هو ابن بلال- حدثنی شریک بن عبد اللّه بن أبی نمر، قال: سمعت أنس بن مالک یحدثنا عن لیلة أسری برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مسجد الکعبة، أنه جاءه ثلاثة نفر قبل أن یوحی إلیه» [... ۲].

كبار الأئمّة و هذا الحديث ... ص: ۲۰۶

و قد طعن فى هذا الحديث جماعة من أئمة التحقيق من أهل السنة، فقد قال الحافظ أبو زكريا النووى فى شرح حديث مسلم:

---

[۱] صحيح البخارى ۹/ ۱۸۲- ۱۸۳.

[۲] صحيح مسلم ۱/ ۱۰۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۷

«- و ذلك قبل أن يوحى إليه- و هو غلط لم يوافق عليه، فإن الاسراء أقلّ ما قيل فيه أنه كان بعد مبعثه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بخمسة عشر شهرا. و قال الحربى: كان ليلة سبع و عشرين من شهر ربيع الآخر قبل الهجرة بسنة. و قال الزهرى: كان ذلك بعد مبعثه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بخمس سنين. و قال ابن إسحاق: أسرى به- صلّى اللّه عليه و سلّم- و قد فشا الإسلام بمكة و القبائل.

و أشبه هذه الأقوال قول الزهرى و ابن إسحاق، إذ لم يختلفوا أن خديجة- رضى اللّه عنها- صلّت معه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بعد فرض الصلاة عليه، و لا خلاف [فى أنها توفيت قبل الهجرة بمدة قيل: بثلاث سنين، و قيل: بخمس.

و منها: أن العلماء مجمعون على أن فرض الصلاة كان ليلة الاسراء، فكيف يكون هذا قبل أن يوحى إليه؟

و أما قوله فى رواية شريك: و هو نائم، و فى الرواية الأخرى، بينا أنا عند البيت بين النائم و اليقظان، فقد يحتجّ به من يجعلها رؤية [رؤيا] نوم، و لا حجة فيه إذ قد يكون ذلك حالة أول وصول الملك إليه، و ليس فى الحديث ما يدل على كونه نائما فى القصة كلّها.

هذا كلام القاضى- رحمه اللّه- و هذا الذى قاله فى رواية شريك و انّ أهل العلم أنكروها قد قاله غيره.

و قد ذكر البخارى رواية شريك هذه عن أنس، فى كتاب التوحيد فى [من صحيحه و أتى بالحديث مطوّلا، قال الحافظ عبد الحق- رحمه اللّه- فى كتابه الجمع بين الصحيحين بعد ذكره هذه الرواية: هذا الحديث بهذا اللفظ من رواية شريك ابن أبى نمر عن أنس، و قد زاد فيه زيادة مجهولة و أتى فيه بألفاظ غير معروفة.

و قد روى حديث الإسراء جماعة من الحفّاظ المتقنين و الأئمّة المشهورين كابن شهاب و ثابت البنانى و قتادة- يعنى عن أنس- قال: فلم يأت أحد منهم بما أتى به شريك، و شريك ليس بالحافظ عند أهل الحديث. قال: و الأحاديث التى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۸

تقدّمت قبل هذا هى المعوّل عليها. هذا كلام الحافظ عبد الحق، رحمه اللّه» [۱].

ترجمة الحافظ النووى ... ص: ۲۰۸

و قد أثنى (الدهلوى) على الحافظ النووى فى (رسالة أصول الحديث) و وصفه ب «الإمام» و ذكر بأنه و البغوى و الخطابى علماء معوّل على كلامهم و تحقيقهم...

و ترجم له الحافظ الذهبى قائلا: «و الشيخ محى الدين النواوى، شيخ الإسلام أبو زكريا يحيى بن شرف بن مرى بن حسن الشافعى، ولد سنة إحدى و ثلاثين و ستمائة، و قدم دمشق ليشتغل، فنزل بالرواحية و حفظ التنبيه فى سنة خمس، و حج مع أبيه سنة إحدى و خمسين، و لزم الاشتغال ليلا و نهارا نحو عشر سنين حتى فاق الأقران و تقدم على جميع الطلبة، و حاز قصب السبق فى العلم و العمل ...

و كان مع تبحّره فى العلم وسعة معرفته بالحديث و الفقه و اللغة و غير ذلك ممّا سارت به الركبان رأسا فى الزهد، قدوة فى الورع، عديم المثل فى الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر» [... ۲].

و قال جمال الدین الأسنوی بترجمته فی طبقاته: «هو محرر المذهب و مهذّبه و منقّحه و مرتّبه، سار فی الآفاق ذکره و علا فی العالم محلّه و قدره، صاحب التصانیف المشهورة المبارکة النافعة» [... ۳].

و قال الیافعی فی حوادث سنة ۶۷۶: «و فی السنة المذکورة توفی الفقیه الامام شیخ الإسلام مفتی الأنام، المحدّث المتقن، المدقق النجیب الحبر المفید، المقرئ المعید محرّر المذهب، الفاضل الولیّ الکبیر الشهیر، ذو المحاسن العدیدة و السیرة

---

[۱] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۲/ ۶۵- ۶۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر، حوادث سنة ۶۷۶.

[۳] طبقات الشافعیة ۲/ ۴۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۰۹

الحمیدة و التصانیف المفیدة، الذی فاق جمیع الأقران و سارت بمحاسنه الرکبان، و اشتهرت فضائله فی سائر البلدان، و شوهدت منه الکرامات، و ارتقی فی علاء المقامات، ناصر السنة و معتمد الفتوی، الشیخ محی الدین النّووی یحیی بن شرف ابن مری بن حسن الشافعی، مؤلّف: الروضة، و المنهاج، و المناسکین، و تهذیب الأسماء و اللغات، و شرح صحیح مسلم، و شرح المهذب، و کتاب التّبیان، و کتاب الإرشاد، و کتاب التّیسیر و التقریب، و کتاب ریاض الصالحین، و کتاب الأذکار، و کتاب الأربعین، و کتاب طبقات الفقهاء الشافعیة...

روی عنه جماعة من أئمة الفقهاء و الحفاظ، قالوا: و کان الشّیخ محی الدین النووی متبحّرا فی العلم، متسعا فی معرفة الحدیث و الفقه و اللغة و غیر ذلک...

قلت: و رأیت لابن العطار جزء فی مناقبه، ذکر فیه أشیاء عزیزة» [... ۱].

و ترجم له أبو بکر ابن قاضی شهبة الأسدی فی طبقاته ترجمة ضافیة وصفه فیها ب «الفقیه الحافظ الزاهد أحد الأعلام شیخ الإسلام» و قال: «کان محققا فی علمه و فنونه مدققا فی عمله و شئونه، حافظا لحدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عارفا بأنواعه من صحیحه و سقیمه و غریب ألفاظه و استنباط فقهه، حافظا للمذهب و قواعده و أصوله و أقوال الصّحابة و التابعین و اختلاف العلماء » [...۲].

و ذکره جمال الدین ابن تغری بردی فی حوادث سنة ۶۷۶ «و فیها توفی شیخ الإسلام ... النووی الفقیه الشافعی الزاهد، صاحب المصنفات المشهورة...

قلت: و فضله و علمه و زهده أشهر من أن یذکر، و قد ذکرنا من أمره نبذة کبیرة فی تاریخنا المنهل الصافی و المستوفی بعد الوافی إذ هو کتاب تراجم یحسن الاطناب فیه» [۳].

---

[۱] مرآة الجنان، حوادث ۶۷۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۳/ ۹.

[۳] النجوم الزاهرة فی محاسن مصر و القاهرة، حوادث سنة ۶۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۰

الامام الکرمانی و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۰

و قال الامام محمد بن یوسف الکرمانی بشرح الحدیث:

«قال النووی: جاء فی روایة شریک أوهام أنکرها العلماء، من جملتها: أنه قال ذلک قبل أن یوحی و هو غلط لم یوافق علیه. و أیضا: العلماء أجمعوا علی أن فرض الصلاة کان لیلة الاسراء فکیف یکون قبل الوحی؟

أقول: و قول جبرئیل فی جواب بوّاب السماء، إذ قال: أبعث؟ نعم.

صریح فی أنه کان بعده» [۱].

ترجمة الکرمانی ... ص: ۲۱۰

و ترجم الحافظ السیوطی للکرمانی شارح البخاری بقوله: «محمد بن یوسف بن علی بن سعید الکرمانی ثم البغدادی، الشیخ شمس الدین صاحب شرح البخاری، الامام العلّامة فی الفقه و التفسیر و الأصلین و المعانی و العربیة قال ابنه فی ذیل المسالک: ولد یوم الخمیس سادس عشر جمادی الآخرة سنة سبع عشرة و سبعمائة، و قرأ علی والده بهاء الدین، ثم انتقل إلی کرمان و أخذ عن العضد و غیره، و مهر وفاق أقرانه و فضل غالب أهل زمانه، ثم دخل دمشق و مصر و قرأ بها البخاری علی ناصر الدین الفارقی، و سمع من جماعة و حج و رجع إلی بغداد و استوطنها، و کان تام الخلق، فیه بشاشة و تواضع للفقراء و أهل العلم، غیر مکترث بأهل الدّنیا و لا یلتفت إلیهم، تأتی إلیه السلاطین فی بیته و یسألونه الدعاء و النصیحة، و له من التصانیف شرح البخاری، شرح المواقف، شرح مختصر ابن الحاجب سماه السبعة السیارة، شرح الغیاثیة فی المعانی و البیان، شرح الجواهر أنموذج الکشاف، حاشیة علی تفسیر البیضاوی- وصل فیها إلی سورة یوسف-

---

[۱] الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری ۲۵/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۱

رسالة فی مسألة الکحل.

مات بکرة یوم الخمیس سادس عشر المحرم، سنة ست و ثمانین و سبعمائة، بطریق الحج، فنقل إلی بغداد و دفن بقبر أعدّه لنفسه بقرب الشیخ أبی إسحاق الشیرازی» [۱].

و ترجم له الحافظ ابن حجر العسقلانی و أثنی علیه [۲].

و کذلک (الدهلوی) فی کتاب (بستان المحدثین) الذی انتحله من (مفتاح کنز درایة المجموع من درر المجلد المسموع) [۳].

العلامة ابن القیم و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۱

و قال العلامة الشهیر ابن قیم الجوزیة حول الحدیث المذکور، بعد کلام له:

«و قد غلّط الحفّاظ شریکا فی ألفاظ من حدیث الإسراء، و مسلم أورد المسند منه، ثم قال: فقدّم و أخّر و زاد و نقص و لم یسرد الحدیث و أجاد، رحمه اللّه» [۴].

الحدیث الحادی عشر ... ص: ۲۱۱

اشارة

و هو ما رواه البخاری بقوله: «حدثنا نعیم بن حماد، نا هشیم، عن حصین عن عمرو بن میمون، قال: رأیت فی الجاهلیة قردة اجتمع علیها قردة قد زنت، فرجموها فرجمتها معهم» [۵].

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۲۷۹.

[۲] إنباء الغمر- حوادث ۷۸۶: ۲/ ۱۸۲.

[۳] و توجد ترجمته أیضا فی البدر الطالع للشوکانی ۲/ ۲۹۲.

[۴] زاد المعاد ۲/ ۴۹.

[۵] صحیح البخاری ۵/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۲

الحافظان الحمیدی و ابن عبد البر و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۲

و هذا الحدیث قد استنکره ابن عبد البر، و قال الحافظ أبو عبد اللّه الحمیدی بأنه: «لیس فی نسخ البخاری أصلا، فلعلّه من الأحادیث المقحمة فی کتاب البخاری». هذا کلامهما حول هذا الحدیث. ذکر ذلک الحافظ ابن حجر حیث قال:

«و قد استنکر ابن عبد البر قصة عمرو بن میمون هذه و قال: فیها إضافة الزنا إلی غیر مکلّف و إقامة الحدّ علی البهائم، و هذا منکر عند أهل العلم. قال:

فإن کانت الطریق صحیحة، فلعلّ هؤلاء کانوا من الجن، لأنّهم من جملة المکلّفین. و إنّما قال ذلک لأنّه تکلّم علی الطریق التی أخرجها الاسماعیلی فحسب.

و أجیب: بأنه لا یلزم من کون صورة الواقعة صورة الزنا و الرجم أن یکون ذلک زناء حقیقة و لا حدّا، و انما أطلق ذلک علیه لشبهه به، فلا یستلزم ذلک إیقاع التکلیف علی الحیوان.

و أغرب الحمیدی فی الجمع بین الصحیحین، فزعم أن هذا الحدیث [وقع فی بعض نسخ البخاری و أن أبا مسعود وحده ذکره فی الأطراف، قال: و لیس فی نسخ البخاری أصلا، فلعلّه من الأحادیث المقحمة فی کتاب البخاری.

و ما قاله مردود و أما تجویزه أن یزاد فی صحیح البخاری ما لیس منه فهذا ینافی ما علیه العلماء، من الحکم بتصحیح جمیع ما أورده البخاری فی کتابه، و من اتفاقهم علی أنه مقطوع بنسبته الیه، و هذا الذی قاله تخیّل فاسد، یتطرّق منه عدم الوثوق بجمیع ما فی الصحیح، لأنه إذا جاز فی واحد بعینه، جاز فی کل فرد فرد، فلا یبقی لأحد الوثوق بما فی الکتاب المذکور» [... ۱].

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۳

ثلاثة أحادیث فی البخاری ... ص: ۲۱۳

اشارة

و أخرج البخاری ثلاثة أحادیث عن عطاء، عن ابن عباس اثنان منها فی کتاب الطلاق و الآخر فی کتاب التفسیر، فأمّا ما أخرجه فی کتاب الطلاق فهذا نصه:

«حدثنا إبراهیم بن موسی، أخبرنا هشام، عن ابن جریج. و قال عطاء عن ابن عباس: کان المشرکون علی منزلتین من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و المؤمنین کانوا مشرکی أهل حرب یقاتلهم و یقاتلونه، و مشرکی أهل عهد لا یقاتلهم و لا یقاتلونه، و کان إذا هاجرت امرأة من أهل الحرب لم تخطب حتی تحیض و تطهر، فإذا طهرت حل لها النکاح، فإن هاجر زوجها قبل أن تنکح ردّت الیه، و إن هاجر عبد منهم أو أمة فهما حرّان و لهما ما للمهاجرین. ثم ذکر من أهل العهد مثل حدیث مجاهد، و إن هاجر عبد أو أمه للمشرکین

أهل العهد لم يردّوا وردّت أثمانهم.

و قال عطاء عن ابن عباس: كانت قريبة بنت أبى أمية عند عمر بن الخطّاب فطلّقها، فتزوّجها معاوية بن أبى سفيان. و كانت أم الحكم ابنة أبى سفيان تحت عياض بن غنم الفهرى فطلّقها فتزوّجها عبد اللّه بن عثمان الثقفى» [۱].

و أما حديثه فى كتاب التفسير، فهذا نصه:

«حدثنا إبراهيم بن موسى، أخبرنا هشام، عن ابن جريج. و قال عطاء عن ابن عباس: صارت الأوثان التى كانت فى قوم نوح فى العرب بعد، أما ودّ [ف] كانت لكلب بدومة الجندل، و أما سواع كانت لهذيل، و أما يغوث فكانت لمراد، ثم لبنى غطيف بالجوف عند سبا، و أما يعوق فكانت لهمدان و أما نسر فكانت لحمير لآل ذى الكلاع، أسماء رجال صالحين من قوم نوح، فلما هلكوا أوحى

---

[۱] صحيح البخارى ۷/ ۶۲- ۶۳.

الشيطان إلى قومهم أن انصبوا إلى مجالسهم التى كانوا يجلسون أنصابا، و سمّوها بأسمائهم، ففعلوا فلم تعبد، حتى إذا هلك أولئك و تنسخ العلم عبدت» [۱].

كبار الأئمّة و هذه الأحاديث ... ص: ۲۱۴

و هذا الأحاديث الثلاثة، أخرجها البخارى من حديث عطاء عن ابن عباس فى التفسير، مع العلم بأن أكابر الأساطين و الأئمّة من أهل السنة يقدحون فى رواية عطاء فى التفسير، و يسقطونها عن درجة الاعتبار مطلقا.

و الحافظ ابن حجر- و هو الذى طالما ساعد البخارى و ذبّ عن كتابه- يذكر كلمات القدح، و يعترف بأن هذا المقام من المواضع العقيمة عن الجواب السديد، و يقول بأنه: لا بدّ للجواد من كبوة، و معنى هذا: أن البخارى قد أخطأ فى إخراج أحاديث عطاء هذه فى كتابه.

و هذا نص كلام الحافظ ابن حجر فى هذا الموضوع:

«الحديث الحادى و الثمانون- قال أبو على الغسانى، قال: البخارى: ثنا إبراهيم بن موسى، ثنا هشام- هو ابن يوسف-، عن ابن جريج قال قال- عطاء عن ابن عباس: كان المشركون على منزلتين من النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- الحديث. و فيه قصة تطليق عمر بن الخطاب قريبة بنت أبى أمية و غير ذلك.

تعقّبه أبو مسعود الدمشقى فقال: ثبت هذا الحديث و الذى قبله- يعنى بهذا الاسناد سوى الحديث المتقدّم فى التفسير- فى تفسير ابن جريج عن عطاء الخراسانى عن ابن عباس، و ابن جريج لم يسمع التفسير من عطاء الخراسانى و إنما أخذ الكتاب من ابنه عثمان و نظر فيه.

قال أبو على: و هذا تنبيه بليغ [بديع من أبى مسعود- رحمه اللّه- فقد رويناه عن صالح بن أحمد بن حنبل، عن [على ابن المدينى، قال: سمعت هشام

---

[۱] صحيح البخارى ۶/ ۱۹۹.

بن يوسف يقول: قال لى ابن جريج: سألت عطاء- يعنى ابن أبى رباح- عن التفسير من البقرة و آل عمران، ثم قال: اعفنى من هذا، قال هشام: فكان بعد إذا قال: عطاء عن ابن عباس، قال: الخراسانى، قال هشام: فكتبنا ما كتبنا ثم مللنا- يعنى حسبنا [كتبنا] أنه عطاء

الخراسانی-.

قال علی بن المدینی: و إنّما کتبت هذه القصة، لأن محمد بن ثور کان یجعلها عطاء عن ابن عباس، فظنّ الذین حملوها عنه، أنّه عطاء بن أبی رباح قال علیّ:

و سألت یحیی القطّان عن حدیث ابن جریح عن عطاء الخراسانی فقال: ضعیف، فقلت: له: إنه یقول: أخبرنا، قال: لا شیء، کلّه ضعیف، إنما هو کتاب دفعه الیه.

قلت: ففیه نوع اتصال، و لذلک استجاز ابن جریح أن یقول فیه: أخبرنا.

لکن البخاری ما أخرجه إلّا علی أنّه من روایة عطاء بن أبی رباح، و أمّا الخراسانی فلیس من شرطه، لأنّه لم یسمع عن ابن عباس.

لکن لقائل أن یقول: هذا لیس بقاطع فی أنّ عطاء المذکور هو الخراسانی فإنّ ثبوتهما فی تفسیره لا یمنع أن یکونا عند عطاء بن أبی رباح أیضا، فیحتمل أن یکون هذان الحدیثان عند عطاء بن أبی رباح و عطاء الخراسانی جمیعا، و اللّه أعلم.

فهذا جواب إقناعی، و هذا عندی من المواضع العقیمة عن الجواب السّدید، و لا بدّ للجواد من کبوة، و اللّه المستعان. و ما ذکره أبو مسعود من التعقب قد سبقه إلیه الاسماعیلی، ذکر ذلک الحمیدی فی الجمع، عن البرقانی، عنه، قال: و حکاه عن علی بن المدینی، یشیر إلی القصة التی ساقها الغسّانی، و اللّه الموفّق» [۱].

أقول:

و العجب من الحافظ ابن حجر، فانه أورد هذا الجواب الإقناعی فی شرح الحدیث فی کتاب التفسیر، و لم یقل هناک بأنّ هذا عنده «من المواضع العقیمة عن

---

[۱] هدی الساری- مقدمة فتح الباری: ۲/ ۱۳۵- ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۶

الجواب السدید، و لا- بدّ للجواد من کبوة» و هذا نصّ کلامه: «قوله: عن ابن جریج و قال عطاء. کذا فیه و هو معطوف علی کلام محذوف، و قد بیّنه الفاکهی من وجه آخر عن ابن جریج، قال فی قوله [تعالی : وَدًّا وَ لا سُواعاً ... الآیة، قال: أوثان کان قوم نوح یعبدونها [نهم ، و قال عطاء: کان ابن عباس إلی آخره.

قوله: عن ابن عباس، قیل: هذا منقطع لأنّ عطاء المذکور هو الخراسانی و لم یلق ابن عباس، فقد أخرج عبد الرزاق هذا الحدیث فی تفسیره عن ابن جریج، فقال: أخبرنی عطاء الخراسانی، عن ابن عباس.

و قال أبو مسعود: ثبت هذا الحدیث فی تفسیر ابن جریج، عن عطاء الخراسانی، عن ابن عباس، و ابن جریج لم یسمع التفسیر من عطاء الخراسانی و إنما أخذه من ابنه عثمان بن عطاء، فنظر فیه.

و ذکر صالح بن أحمد بن حنبل فی الخلل عن علی بن المدینی، قال: سألت یحیی القطّان عن حدیث ابن جریج عن عطاء الخراسانی، فقال: ضعیف فقلت له: إنّه یقول: أخبرنا، قال: لا شیء، إنّما هو کتاب دفعه الیه. انتهی. و کان ابن جریح یستجیز إطلاق أخبرنا فی المناولة و المکاتبة.

و قال الاسماعیلی: أخبرت عن علی بن المدینی أنه ذکر فی [عن تفسیر ابن جریج کلاما معناه أنه کان یقول: عن عطاء الخراسانی، عن ابن عبّاس، فطال علی الورّاق أن یکتب الخراسانی فی کل حدیث، فترکه، فرواه من روی علی أنه عطاء بن أبی رباح. انتهی. و أشار بهذا إلی القصة التی ذکرها صالح بن أحمد عن علی بن المدینی، و نبّه علیها أبو علی الغسّانی فی تقیید المهمل، قال ابن المدینی سمعت هشام بن یوسف یقول: قال لی ابن جریج: سألت عطاء عن التفسیر من البقرة و آل عمران، ثمّ قال اعفنی من هذا، [قال:] قال هشام: فکان بعد إذا قال عطاء عن ابن عباس، قال عطاء الخراسانی، قال هشام: فکتبنا ثمّ مللنا- یعنی حسبنا أنّه [کتبنا]

الخراسانی- قال ابن المدینی و إنّما بیّنت هذا لأنّ محمد بن ثور کان یجعلها- یعنی فی روایته- عن ابن جریج، عن عطاء عن ابن عباس فیظنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۷

أنّه عطاء بن أبی ریاح.

و قد أخرج الفاکهی الحدیث المذکور، من طریق محمد بن ثور، عن ابن جریج، عن عطاء، عن ابن عباس، و لم یقل: الخراسانی. و أخرجه عبد الرزاق کما تقدّم فقال: الخراسانی.

و هذا مما استعظم علی البخاری أن یخفی علیه، لکن الذی قوی عندی أن هذا الحدیث بخصوصه عند ابن جریج عن عطاء الخراسانی و عن عطاء بن أبی رباح جمیعا، و لا یلزم من امتناع عطاء بن أبی رباح من التحدیث بالتفسیر أن لا یحدث بهذا الحدیث فی باب آخر من الأبواب، أو فی المذاکرة، و إلّا فکیف یخفی علی البخاری ذلک مع تشدّده فی شرط الاتصال و اعتماده غالبا فی العلل علی علی ابن المدینی شیخه، و هو الذی نبّه علی هذه القصّة. و ممّا یؤیّد ذلک أنه لم یکثر من تخریج هذه النسخة، و إنما ذکر بهذا الاسناد موضعین هذا و الآخر فی النکاح، و لو کان خفی [ذلک علیه لا ستکثر من إخراجها، لأنّ ظاهرها أنها [علی شرطه» [۱].

أقول: و علی أی حال، فإنّا نرید إثبات تکلّم الحفّاظ و الفقهاء فی أحادیث الصحیحین، و هذا ما هو الواقع، و أمّا دفاع الحافظ ابن حجر- بعد اعترافه بعدم وجود جواب سدید فی هذا المقام- فیرجع الحکم فی صحته و سقمه الی جهابذة الفن...

الحدیث الخامس عشر ... ص: ۲۱۷

اشارة

و هو ما أخرجه البخاری فی کتاب المغازی من کتابه، حیث قال: «حدثنا موسی بن اسماعیل، حدثنا أبو عوانة، عن حصین، عن أبی وائل، قال: حدثنی مسروق بن الأجدع، قال: حدّثتنی أم رومان- و هی أم عائشة- قالت: بینا أنا قاعدة أنا و عائشة إذ ولجت امرأة من الأنصار، فقالت: فعل اللّه بفلان و فعل،

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۵۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۸

فقالت أمّ رومان: و ما ذاک؟ قالت: ابنی ممّن [فیمن حدّث الحدیث، قالت: و ما ذاک؟ قالت: کذا و کذا، قالت عائشة: سمع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم؟

قالت: نعم، قالت: و أبو بکر؟ قالت: نعم، فخرّت مغشیّا علیها، فما أفاقت إلّا و علیها حمّی بنافض، فطرحت علیها ثیابها فغطّیتها، فجاء النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: ما شأن هذه؟ قلت: یا رسول اللّه! أخذتها الحمی بنافض، قالت: فلعلّ فی حدیث تحدّث [به ، قالت: نعم، فقعدت عائشة، فقالت:

و اللّه لئن حلفت لا تصدّقونی، و لئن قلت لا تعذرونی، مثلی و مثلکم کیعقوب و بنیه، و اللّه المستعان علی ما تصفون. قالت: و انصرف و لم یقل [لی شیئا، فأنزل اللّه عذرها، قالت: بحمد اللّه لا بحمد أحد و لا بحمدک» [۱].

کبار الحفّاظ و هذا الحدیث ... ص: ۲۱۸

و صریح هذا الحدیث سماع مسروق بن الأجدع من أم رومان أم عائشة، و لقد غلّط کبار الأئمّة الحفّاظ هذا الحدیث و قالوا: إن مسروقا لم یدرک أم رومان، و من هؤلاء:

الحافظ أبو بكر الخطيب البغدادى.

الحافظ أبو عمرو ابن عبد البر القرطبى.

الحافظ أبو الفضل القاضى عياض اليحصبى.

الحافظ ابراهيم بن يوسف صاحب مطالع الأنوار على صحاح الآثار.

الحافظ أبو القاسم السهيلى شارح السيرة.

الحافظ أبو الفتح ابن سيد الناس الأندلسى.

الحافظ جمال الدين المزّى.

الحافظ شمس الدين الذّهبى.

الحافظ أبو سعيد صلاح الدين العلائى.

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۱۹

و إليك كلمات القوم الصريحة فى ذلك:

قال ابن عبد البر الحافظ ما نصّه: «رواية مسروق عن أم رومان مرسلة، و لعله سمع ذلك من عائشة- رضى اللّه عنها-» [۱].

و قال الحافظ المزّى بعد أن أورد الحديث المذكور:

«و قال الحافظ أبو بكر الخطيب: هذا حديث غريب من رواية أبى وائل عن مسروق، لا نعلم رواه غير حصين بن عبد الرحمن عنه، و فيه إرسال، لأن مسروقا لم يدرك أم رومان، و كانت وفاتها على عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و كان مسروق يرسل رواية هذا الحديث عنها و يقول: سئلت أم رومان، فوهم حصين فيه إذ جعل السائل لها مسروقا، أللهمّ إلّا أن يكون بعض النقلة كتب «سألت» بالألف، فإن من الناس من يجعل الهمزة فى الخط ألفا و إن كانت مكسورة أو مرفوعة، فتبرأ حينئذ حصين من الوهم فيه، على أن بعض الرواة قد رواه عن حصين على الصواب.

قال: و أخرج البخارى هذا الحديث فى صحيحه، لما رأى فيه عن مسروق قال: سألت أم رومان، و لم تظهر له علته.

و قد بيّنا ذلك فى كتاب المراسيل و أشبعنا القول بما لا حاجة لنا إلى إعادته» [۲].

و قال الحافظ السهيلى بترجمة أم رومان:

«و روى البخارى حديثا عن مسروق فقال فيه:

سألت أم رومان و هى أم عائشة عما قيل فيها، و مسروق ولد بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بلا خلاف، فلم ير أم رومان قط، فقيل: إنّه وهم فى الحديث. و قيل: بل الحديث صحيح و هو مقدّم على ما ذكره أهل السيرة من موتها فى حياة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-.

---

[۱] الاستيعاب ۴/ ۱۹۳۷.

[۲] تهذيب الكمال فى معرفة الرجال ۳۵/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۰

و قد تكلّم شيخنا أبو بكر ابن العربى- رحمه اللّه- على هذا الحديث و اعتنى به لإشكاله» [... ۱].

و قال ابن سيد الناس.

«و قد وقع فی الصحیح روایة مسروق عنها بصیغة العنعنة و غیرها و لم یدرکها، و ملخص ما أجاب به أبو بکر الخطیب أن مسروقا یمکن أن یکون قال:

سئلت أم رومان، فأثبت الکاتب صورة الهمزة فتصحفت علی من بعده بسألت، ثم نقلت إلی صیغة الإخبار بالمعنی فی طریق، و بقیت علی صورتها فی آخر، و مخرجها التصحیف المذکور» [۲].

و قد ذکر الحافظ ابن حجر کلام الحافظ الخطیب و تصدی للجواب عنه مدافعا عن البخاری ... ثم قال: «و قد تلقی کلام الخطیب بالتسلیم: صاحب المشارق، و المطالع، و السهیلی، و ابن سید الناس، و تبع المزی الذهبی فی مختصراته، و العلائی فی المراسیل، و آخرون.

و خالفهم صاحب الهدی» [۳].

أقول: (صاحب المشارق) هو: الحافظ القاضی عیاض، و کتابه (مشارق الأنوار علی صحاح الأخبار) من الکتب المعروفة المعتبرة، ذکر فیه تحریفات و تصحیفات و أخطاء وقعت فی الموطأ و کتاب البخاری و کتاب مسلم.

(و صاحب المطالع) هو: الحافظ إبراهیم بن یوسف، و کتابه (مطالع الأنوار علی صحاح الآثار) قال الکاتب الجلبی بتعریفه:

«مطالع الأنوار علی صحاح الآثار، فی فتح ما استغلق من کتب الموطأ و مسلم و البخاری، و إیضاح مبهم لغاتها فی غریب الحدیث، لابن قراقول ابراهیم ابن یوسف، المتوفی سنة تسع و ستین و خمسمائة صنّفه علی منوال مشارق الأنوار

---

[۱] الروض الأنف ۶/ ۴۴۰.

[۲] عیون الأثر ۲/ ۱۰۱.

[۳] فتح الباری ۷/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۱

للقاضی عیاض، و نظمه شمس الدین محمد بن محمد الموصلی المتوفی سنة أربع و سبعین و سبعمائة، أوّله: الحمد للّه الذی أظهر دینه علی کل دین، و هو مأخوذ ممّا شرحه و أوضحه و بیّنه و أتقنه و ضبطه و قیده الفقیه أبو الفضل عیاض بن موسی بن عیاض البستی، فی کتابه المسمی بمشارق الأنوار، لکن اختصره و استدرک علیه و أصلح فیه أوهاما الفقیه أبو إسحاق ابن قراقول» [۱].

ترجمة الحافظ العلائی ... ص: ۲۲۱

«و العلائی» هو: الحافظ خلیل بن کلیدی صلاح الدین أبو سعید الدمشقی، ترجم له ابن قاضی شهبة فی طبقاته بقوله: «خلیل بن کلیدی بن عبد اللّه، الامام البارع المحقق، بقیة الحافظ، صلاح الدین أبو سعید العلائی الدمشقی ثم المقدسی، ولد بدمشق فی ربیع الأول سنة أربع و تسعین- بتقدیم التاء- و ستمائة، و سمع الکثیر و دخل البلاد و بلغ عدد شیوخه بالسماع سبعمائة و أخذ علم الحدیث عن المزی و غیره، و أخذ الفقه عن الشیخین برهان الفزاری- و لازمه و خرج له مشیخة- و کمال الدین ابن الزملکانی و تخرّج به و علّق منه کثیرا، و أجیز بالفتوی، و أخذ و اجتهد حتی فاق أهل عصره فی الحفظ و الإتقان و درّس بدمشق بالأسدیة و بحلقة صاحب حمص، ثم انتقل إلی القدس مدرّسا بالصلاحیة سنة إحدی و ثلاثین، فأقام بالقدس مدة طویلة یدرّس و یفتی و یحدّث و یصنّف إلی آخر عمره.

ذکره الذهبی فی معجمه و أثنی علیه.

و قال الحسینی فی معجمه و ذیله: کان إماما فی الفقه و النحو و الأصول، متفننا فی علوم الحدیث و معرفة الرجال، علامة فی معرفة المتون و الأسانید، بقیة الحفاظ، و مصنّفاته تنبئ عن إمامته فی کل فن، و درّس و أفتی و ناظر و لم یخلف بعده مثله.

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۷۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۲

و قال الأسنوی فی طبقاته: کان حافظ زمانه، إماما فی الفقه و الأصول و غیرهما، ذکیا و نظارا فصیحا کریما، ذا رئاسة و حشمة، و صنّف فی الحدیث تصانیف نافعة، و فی النظائر الفقهیة کتابا کبیرا، و درّس بالصلاحیة بالقدس الشریف و انقطع فیها للاشتغال و الإفتاء و التصنیف.

و قال السبکی فی الطبقات الکبری: کان حافظا ثبتا ثقة عارفا بأسماء الرجال و العلل و المتون، فقیها متکلما أدیبا شاعرا ناظما ناثرا، متقنا، أشعریا صحیح العقیدة سنیّا، لم یخلف بعده مثله- إلی أن قال: و أما الحدیث فلم یکن فی عصره من یدانیه، و أما بقیة علومه من فقه و نحو و تفسیر و کلام، فکان فی کلّ واحد منها حسن المشارکة، توفی بالقدس فی المحرم سنة إحدی و ستین و سبعمائة... و من تصانیفه» [... ۱].

الحافظ ابن السکن [۲] و هذا الحدیث ... ص: ۲۲۲

أضف إلی هؤلاء الحفاظ: الحافظ أبا علی ابن السکن صاحب کتاب (الحروف فی الصحابة) و هو من مصادر کتاب (الاستیعاب)، فإنّه أیضا قد خطّأ الحدیث المذکور، فقد قال الحافظ ابن حجر العسقلانی ما نصه:

«ثم وجدت للخطیب سلفا، فذکر أبو علی ابن السکن فی کتاب الصحابة فی ترجمة أم رومان أنها ماتت فی حیاة النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قال: و روی حصین، عن أبی وائل، عن مسروق: قال سألت أم رومان.

قال ابن السکن: هذا خطأ ثم ساق بسنده إلی حصین عن أبی وائل عن مسروق أن أم رومان حدّثتهم، فذکر قصة الإفک التی أوردها البخاری، ثم

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۲۴۲.

[۲] هو: الحافظ سعید بن عثمان البغدادی البزاز، المتوفی سنة ۳۵۳. توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۳۷ و النجوم الزاهرة ۳/ ۳۳۸ و شذرات الذهب ۷/ ۱۲ و طبقات الحفاظ/ ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۳

قال:

تفرد به حصین، و یقال: إن مسروقا لم یسمع من أم رومان، لأنّها ماتت فی حیاة النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و باللّه التوفیق» [۱].

حول رأی صاحب الهدی ... ص: ۲۲۳

و أما قول الحافظ ابن حجر العسقلانی فی کلامه المذکور سابقا: «و خالفهم صاحب الهدی» - و هو ابن قیم الجوزیة فی کتابه (زاد المعاد فی هدی خیر العباد)- فوهم- لأن ابن القیّم فی هذا الکتاب ینقل أقوال المخطّئین لهذا الحدیث، ثم کلمات المصحّحین الذین أوّلوه و حملوه علی محمل صواب، من دون أن یرجح أحد القولین علی الآخر، فالقول بأنه خالف الخطیب و من تبعه فی الخطئة، خطأ.

علی أن ابن القیم قد صرّح فی کتابه المذکور- فی الکلام حول زوجات النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بأن من له أدنی علم بالسیر و

التواریخ و ما قد کان، لا یرد نقل المؤرخین لحدیث واحد، و ذلک حیث قال: «و أمّا حدیث عکرمة بن عمار، عن أبی زمیل، عن ابن عباس، إن أبا سفیان قال للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أسألک ثلاثا فأعطاه إیّاهنّ منها: و عندی أجمل العرب أم حبیبة، أزوّجک إیاها، فهذا الحدیث غلط ظاهر لا خفاء به، قال أبو أحمد ابن حزم: و هو موضوع بلا شک، کذبه عکرمة بن عمار. قال ابن الجوزی: هو و هم من بعض الرواة لا شک فیه و لا تردد.

و قد اتهموا به عکرمة بن عمار، لأنّ أهل التواریخ أجمعوا علی أن أم حبیبة کانت تحت عبید اللّه بن جحش، ولدت له و هاجر بها و هما مسلمان إلی أرض الحبشة، ثم تنصر و ثبتت أم حبیبة علی إسلامها، فبعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی النجاشی یخطبها علیه، فزوّجه إیّاها و أصدقها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- صداقا و ذلک فی سنة سبع من الهجرة، و جاء أبو سفیان فی زمن الهدنة

---

[۱] الاصابة ۴/ ۴۳۴.

و دخل علیها فثنت فراش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- حتی لا یجلس علیه، و لا خلاف أن أبا سفیان و معاویة أسلما فی فتح مکة سنة ثمان.

و أیضا فی هذا الحدیث أنه قال له: و تؤمرنی حتی أقاتل الکفار کما کنت أقاتل المسلمین، فقال: نعم، و لا یعرف أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- أمّر أبا سفیان البتّة، و قد أکثر الناس الکلام فی هذا الحدیث و تعددت طرقهم فی وجهه، فمنهم من قال: الصحیح أنه تزوّجها بعد الفتح لهذا الحدیث. قال: و لا یرد هذا بنقل المؤرخین، و هذه الطریقة باطلة عند من له أدنی علم بالسیرة و تواریخ ما قد کان. و قالت طائفة» [... ۱].

و حاصل هذا الکلام، هو عدم جواز ردّ الإجماع القائم من جمیع المؤرّخین علی وقوع وفاة أم رومان فی حیاة النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و إنّ مسروقا لم یدرکها بحدیث واحد رواه البخاری فی کتابه..

و علی هذا فهو من المخطّئین لحدیث البخاری تبعا للحافظ أبی بکر الخطیب و جماعته، فلا یصح قول ابن حجر: «و خالفهم صاحب الهدی».

أقول: و بهذا الذی ذکرنا عن ابن القیم یرد علی جواب ابن حجر عمّا ذکر الخطیب و أتباعه، ورده کلام الواقدی المتضمّن وفاة أم رومان علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- دفاعا عن البخاری و کتابه.

هذا، و قد قلنا فیما سبق: إن الذی نرید إثباته فی هذه البحوث، هو قدح کبار الأئمّة و الحفّاظ فی طائفة من مرویات البخاری فی کتابه ...

علی أنا نقول: کما أن ابن حجر یکذّب الواقدی صاحب السیرة و التاریخ فی مسألة وفاة أم رومان، و لا یجعل روایته قادحة فی حدیث البخاری المذکور فإنّنا نضعّف إعراض الواقدی عن روایة حدیث الغدیر، و نقول بأنه غیر قادح فی صحته- بالإضافة إلی الوجوه الأخری الآتیة-. فلا وجه لتمسک الفخر الرازی بذلک.

---

[۱] زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۱/ ۲۷.

اشارة

أخرج البخارى فى كتاب المغازى هذا الحديث بقوله:

«حدثنى يحيى بن قزعة، حدثنا مالك، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنى محمد بن على، عن أبيهما، عن على بن أبى طالب، أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عن متعة النساء يوم خيبر و عن أكل لحوم الحمر الانسية» [۱].

و فى كتاب الذبائح:

«حدثنا عبد اللّه بن يوسف، أخبرنا مالك، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنى محمد بن على، عن أبيهما، عن على قال: نهى النبى [رسول اللّه - صلّى اللّه عليه و سلّم- عن المتعة عام خيبر و عن لحوم [ال] حمر الانسية» [۲].

و فى كتاب الحيل:

«حدثنا مسدد، قال: حدثنا يحيى، عن عبيد اللّه بن عمر، حدثنا الزهرى عن الحسن و عبد اللّه ابنى محمد بن على، عن أبيهما: إن عليا قيل له: إن ابن عباس لا يرى بمتعة النساء بأسا، فقال: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عنها يوم خيبر و عن لحوم الحمر الإنسية» [۳].

و أخرجه مسلم فى كتابه بأسانيد متعددة، حيث قال:

«حدثنا يحيى بن يحيى، قال: قرأت على مالك، عن ابن شهاب، عن عبد اللّه و الحسن ابنى محمد بن على، عن أبيهما، عن على بن أبى طالب: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عن متعة النساء يوم خيبر و عن أكل لحوم الحمر

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۱۷۲.

[۲] صحيح البخارى ۷/ ۱۲۳.

[۳] المصدر نفسه ۹/ ۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۲۶

الإنسية.

و حدثنا عبد اللّه بن محمد بن أسماء الضبعى، حدثنا جويرية، عن مالك بهذا الاسناد و قال: سمع على بن أبى طالب يقول لفلان: إنك رجل تائه، نهى [نهانا] رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بمثل حديث يحيى [بن يحيى عن مالك.

حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و ابن نمير و زهير بن حرب جميعا، عن ابن عيينة، قال زهير: نا سفيان بن عيينة، عن الزهرى، عن الحسن و عبد اللّه ابنى محمد بن على، عن أبيهما، عن على: أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عن نكاح المتعة يوم خيبر و عن لحوم الحمر الأهلية.

و حدثنا محمد بن عبد اللّه بن نمير، قال: نا أبى قال: نا عبيد اللّه، عن ابن شهاب، عن الحسن و عبد اللّه ابنى محمد بن على، عن أبيهما، عن على، إنه سمع ابن عباس يلين فى متعة النساء، فقال: مهلا يا ابن عباس، فإنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عنها يوم خيبر و عن لحوم الحمر الإنسية.

و حدثنا أبو الطاهر و حرملة [ابن يحيى ، قالا: نا ابن وهب [قال : أخبرنى يونس، عن ابن شهاب، عن الحسن و عبد اللّه ابنى محمد بن على بن أبى طالب، عن أبيهما أنه سمع على بن أبى طالب يقول لابن عباس: نهى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عن متعة النساء يوم خيبر و عن أكل لحوم الحمر الإنسية» [۱].

كبار العلماء و هذا الحديث ... ص: ۲۲۶

و هـذا الحـديث بأسانيـده المختلفة فی الكتابين، ينص على أن تحريم المتعة كان يوم خيبر، و لكن المحقّقين من أهل السـنة و فطاحل الحديث و الأثر، يعدّون ذلك من الأوهام الفاحشة، و إليك بعض كلماتهم الصريحة فی ذلك:

قال الحافظ السهيلی: «و مما يتصل بحديث النهی عن أكل لحوم الحمر تنبيه

---

[۱] صحيح مسلم ۴/ ۱۳۴- ۱۳۵.

على إشكال

فی روايـة مالك عن ابن شـهاب، فإنه قال فيها: نهی رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- عن نكاح المتعـة يوم خيبر و عن لحوم الحمر الاهلية.

و هذا شیء لا يعرفه أحد من أهل السير و رواة الأثر، أن المتعة حرمت يوم خيبر،

و قـد رواه أبو عيينـة، عن ابن شـهاب، عن عبـد اللّه بن محمـد، فقـال فيه: إن رسول اللّه- صـلّى اللّه عليه و سـلّم- نهی عن أكل الحمر الأهلية عام خيبر و عن المتعة،

فمعناه على هـذا اللفظ: و نهی عن المتعـة بعد ذلك اليوم، فهو إذا تقديم و تأخير وقع فی لفظ ابن شـهاب لا لفظ مالك، لأن مالكا قد وافقه على لفظه جماعة من رواة ابن شهاب» [۱].

و قال ابن قيم الجوزية: «فصل- و لم تحرم المتعة يوم خيبر، و إنما كان تحريمهما عام الفتح. هذا هو الصواب، و قد ظنّ طائفة من أهل العلم أنه حرمها يوم خيبر و احتجوا بما فی الصحيحين من حديث علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه» [...- ۲].

و قال ابن القيم أيضا: «و الصـحيح أن المتعة إنما حرّمت عام الفتح، لأنه قد ثبت فی الصـحيح أنهم اسـتمتعوا عام الفتح مع رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سـلّم- بإذنه، و لو كان التحريم زمن خيبر لزم النسـخ مرّتين و هذا لا عهد بمثله فی الشـريعة البتّة، و لا يقع مثله فيها. و أيضا: فإن خيبر لم يكن فيها مسلمات و إنما كنّ يهوديات، و إباحة نساء أهل الكتاب لم يكن بعد» [... ۳].

و قال: «فصل- و أما نكاح المتعة فثبت عنه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أنه أحلّها عام الفتح، و ثبت عنه أنه نهی عنها عام الفتح. و اختلف: هـل نهی عنها يوم خيبر؟ على قولين، و الصـحيح: أن النهی عنها إنما كان عام الفتـح، و أن النهی يوم خيبر إنما كان عن الحمر الأهلية » [...۴].

---

[۱] الروض الأنف ۶/ ۵۵۷.

[۲] زاد المعاد فی هدی خير العباد ۲/ ۱۴۲.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۱۸۳.

[۴] زاد المعاد ۴/ ۶.

و قال بـدر الـدين العينی بشـرح الحديث فی كتاب المغازی: «قال ابن عبد البر: و ذكر النهی عن المتعة يوم خيبر غلط. و قال السـهيلی: النهی عن المتعة يوم خيبر لا يعرفه أحد من أهل السير و رواة الأثر» [۱].

و قال شـهاب الدين القسـطلانی بشرح الحديث فی كتاب النكاح حيث قال البخاری: «حدثنا مالك بن اسماعيل، قال: حدثنا ابن عيينة أنه سـمع الزهری يقول: أخبرنی الحسن بن محمـد بن علی و أخوه عبـد اللّه، عن أبيهمـا: أن عليا قال لابن عباس: إنّ النبی- صـلّى اللّه عليه و سلّم- نهی عن المتعة و عن لحوم الحمر الأهلية زمن خيبر».

قال القسطلانی: «زمن خیبر» ظرف للأمرین، و

فی غزوة خیبر من کتاب المغازی: نهی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یوم خیبر عن متعة النساء و عن لحوم الحمر الأهلیة.

لکن قال البیهقی فیما قرأته فی کتاب المعرفة: و کان ابن عیینة یزعم أن تاریخ خیبر فی حدیث علی إنما فی النهی عن لحوم الحمر الأهلیة، لا فی نکاح المتعة. قال البیهقی: یشبه أن یکون کما قال،

قد روی عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه رخص فیه بعد ذلک، ثم نهی عنه

، فیکون احتجاج علی نهیه أخیرا، حتی یقوم الحجة علی ابن عباس.

و قال السهیلی: النهی عن نکاح المتعة یوم خیبر شیء لا یعرفه أهل السیر و رواة الأثر» [... ۲].

و قال القسطلانی فی شرح الحدیث فی کتاب المغازی:

«قال ابن عبد البر: إن ذکر النهی یوم خیبر غلط. و قال البیهقی: لا یعرفه أحد من أهل السیر» [۳].

---

[۱] عمدة القاری- شرح صحیح البخاری ۱۷/ ۲۴۶- ۲۴۷.

[۲] إرشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۴۱.

[۳] المصدر نفسه ۶/ ۵۳۶.

مع ابن حجر ... ص: ۲۲۹

و قال الحافظ ابن حجر العسقلانی بشرح الحدیث من کتاب المغازی:

«قیل: إن فی الحدیث تقدیما و تأخیرا، و الصواب: نهی یوم خیبر عن لحوم الحمر الانسیة و عن متعة النساء.

و یوم خیبر ظرف لمتعة النساء، لأنه لم یقع فی غزوة خیبر تمتع بالنساء، و سیأتی بسط ذلک فی مکانه من کتاب النکاح، إن شاء اللّه».

ثم إنه أورد فی کتاب النکاح بشکل مبسوط، أحادیث المسألة و کلمات البیهقی و السهیلی و ابن عبد البر و غیرهم حولها، ثم قال:

«لکن یمکن الانفصال عن ذلک بأن علیا لم یبلغه الرخصة فیها یوم الفتح لوقوع النهی عنها عن قرب کما سیأتی بیانه. و یؤیّد ظاهر الحدیث علی

ما أخرجه أبو عوانة و صحّحه من طریق سالم بن عبد اللّه: إن رجلا سأل ابن عمر عن المتعة، فقال: إن فلانا یقول فیها، فقال: و اللّه لقد علم أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حرّمها یوم خیبر و ما کنّا مسافحین» [۱].

أقول: لقد حمل الدفاع عن البخاری الحافظ ابن حجر علی نسبة الخطأ و الجهل إلی أمیر المؤمنین و باب مدینة علم رسول رب العالمین- علیهما الصلاة و السلام- فی هذا الحدیث- علی ما رووه، و نعوذ باللّه من تعصب یقود صاحبه إلی مهاوی الهلاک.

و لکن یتضح بطلان ما زعمه الحافظ هنا من کلام (الدهلوی) و والده شاه ولی اللّه فی کتاب (قرة العینین ...) فقد قال (الدهلوی) فی الجواب عن مطاعن عمر بن الخطاب ما هذا ترجمته:

«المطعن الحادی عشر- نهیه الناس عن متعة النساء و تحریمه متعة الحج،

---

[۱] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۹/ ۱۳۸.

مع أن کلتیهما کانتا جاریتین علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فنسخ حکم اللّه تعالی و حرّم ما أحله. و قد ثبت هذا

باعترافه کما فی کتب أهل السنة، إذ یروون عنه أنه قال: متعتان کانتا علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنا أنهی عنهما.

و الجواب: إن أصحّ الکتب عند أهل السنة هو:

صحیح مسلم، و قد أخرج فیه عن سلمة بن الأکوع و سبرة بن معبد الجهنی، و أخرج فی غیره من الصحاح عن أبی هریرة: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حرّم المتعة بعد أن رخّصها ثلاثة أیام فی حرب الأوطاس تحریما مؤبّدا إلی یوم القیامة.

و روایة الأمیر فی ذلک مشهورة متواترة بحیث رواها عنه أحفاده، و هی ثابتة فی الموطأ و صحیح مسلم و غیرهما من الکتب المعروفة بطرق متعددة.

و أما شبهة بعض الشیعة بأن التحریم وقع فی غزوة خیبر و أحلّت فی غزوة الأوطاس مرة أخری فیردّها: أنها ناشئة من الخلط و سوء الفهم، فإنّ الذی فی روایة علی فی غزوة خیبر هو تحریم الحمر الانسیة لا- تحریم المتعة، لکن العبارة توهم کون غزوة خیبر تاریخ تحریمهما جمیعا. و قد حقق هذا الوهم بعضهم فنقلوا- بناء علی ذلک- أنه نهی عن متعة النساء یوم خیبر، و لو کان الأمیر یحدّث تحریم المتعة مؤرخا بغزوة خیبر، فکیف یمکنه الرد و الإلزام فی کلامه مع ابن عباس، مع أنه ذکر هذه الروایة، حین ردّ علیه و ألزمه، و زجر ابن عباس عن تجویزه المتعة زجرا شدیدا، و قال له: إنک رجل تائه.

فمن قال: إن غزوة خیبر ظرف لتحریم المتعة، فکأنه قد ادعی وقوع الغلط فی استدلال الأمیر، و تکفی دعواه هذه شاهدا علی جهله و حمقه» [۱].

أقول: و حاصل هذا الکلام بطلان الأحادیث الواردة فی أنه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- نهی عن المتعة یوم خیبر. و یدل أیضا علی جهل البخاری و مسلم

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۳۰۲.

و غیرهما من رواة هذه الأحادیث و المعتمدین علیها، باعتبار أنها لو کانت صحیحة لاقتضت بطلان استدلال أمیر المؤمنین- علیه السلام...-

و یدل هذا الکلام علی حمق الحافظ ابن حجر و من تبعه، لنسبتهم عدم بلوغ القصة أمیر المؤمنین- علیه السلام-.

هذا، و لیراجع کتاب (تشیید المطاعن) للوقوف علی نقض ما زعمه (الدهلوی) علی الامامیة فی هذا المقام.

الامام الشافعی و هذا الحدیث ... ص: ۲۳۱

هذا، و لم یصحّح الامام الشافعی ذکر «المتعة» فی روایات النهی عن لحوم الحمر الأهلیة، عن سیدنا أمیر المؤمنین- علیه السلام- فقد قال العینی:

«و قد روی الشافعی، عن مالک، بإسناده عن علی- رضی اللّه عنه- أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- نهی یوم خیبر عن أکل لحوم الحمر الأهلیة.

و لم یزد علی ذلک و سکت عن قصة المتعة، لما علم فیها من الاختلاف» [۱].

فظهر أن الشافعی أیضا ممن یخدش فی هذه الروایات الصحیحة!!

خلاصة البحث ... ص: ۲۳۱

إن کثیرا من مرویات البخاری و مسلم فی کتابیهما باطل لدی کبار أئمّة أهل السنة و حفاظ الحدیث و نقدة الأخبار، إمّا سندا و إمّا

متنا ... و لو أردنا بسط الكلام فی هذا الموضوع، لخرجنا عن المقصود، و فيما ذكرناه كفاية.

و متی ثبت قدح الأعلام و كبار الأئمّة العظام فيما أخرجه الشيخان فی كتابيهما، فكيف يقبل تمسك الفخر الرازی بإعراضهما عن رواية حديث الغدير المتواتر المشهورا!؟ و كيف يكون تركهما له قادحا فی صدوره عن رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و آله و سلّم-؟!

---

[۱] عمدة القاری ۱۷/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۲

الفخر الرازی و أحاديث الكتابين ... ص: ۲۳۲

اشارة

و بعد ... فقد وجدنا الرازی نفسه يطعن فی حديث اتفق الشيخان البخاری و مسلم علی إخراجه ... إنه يقول فی تفسيره ما نصه:

«و اعلم

أن بعض الحشوية روی عن النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- إنه قال: ما كذب إبراهيم إلّا ثلاث كذبات.

فقلت: الأولی أن لا تقبل مثل هذه الأخبار، فقال- علی سبيل الاستنكار-: إن لم نقبله لزمنا تكذيب الرواة. فقلت له: يا مسكين! إن قبلناه لزمنا الحكم بتكذيب إبراهيم- عليه السلام- و إن رددناه لزمنا الحكم بتكذيب الرواة، و لا شك أن صون إبراهيم عن الكذب أولی من صون طائفة من المجاهيل عن الكذب» [۱].

---

[۱] قال الرازی بتفسير قالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا فَسْئَلُوهُمْ إِنْ كانُوا يَنْطِقُونَ فی ذكر الأقوال فی معانيه:

«القول الثانی- و هو قول طائفة من أهل الحكايات-: إن ذلك كذب و احتجوا بما

روی عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم- أنه قال: لم يكذب إبراهيم إلّا ثلاث كذبات، كلّها فی ذات اللّه تعالی، قوله:

«إِنِّی سَقِيمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا». و قوله لسارة: «هی أختی».

و

فی خبر آخر: إن أهل الموقف إذا سألوا إبراهيم الشفاعة، قال: إنی كذبت ثلاث كذبات...

و اعلم أن هذا القول مرغوب عنه، أما الخبر الأول- و هو الذی رووه- فلا يضاف الكذب إلی رواته أولی من أن يضاف إلی الأنبياء- عليهم الصلاة و السلام-. [ثم قال بعد تأويل كلمات إبراهيم- عليه السلام- فی هذه المواضع:] و إذا أمكن حمل الكلام علی ظاهره من غير نسبة الكذب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۳

مع أن

حديث «لم يكذب إبراهيم إلّا ثلاث كذبات»

من مرويات الشيخين «و لا شك أن صون إبراهيم عن الكذب، أولی من صون طائفة من المجاهيل [البخاری و مسلم و رواة الحديث عن الكذب ...» نعم لا شك فی ذلك...

و إليك نص الحديث فی الكتابين الصحيحين:

قال البخاری: «حدثنا سعيد بن تليد الرعينی، أخبرنی ابن وهب، أخبرنی جرير بن حازم، عن أيوب، عن محمد، عن أبی هريرة، [قال:] قال رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- لم يكذب إبراهيم إلّا ثلاثا...

حدثنا محمد بن محبوب، ثنا حماد بن زيد، عن أيوب، عن محمد، عن أبى هريرة، قال: لم يكذب إبراهيم [عليه السلام إلّا ثلاث كذبات، ثنتين منهنّ فى ذات اللّه عزّ و جلّ: «إِنِّى سَقِيمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا».

و قال بينا هو ذات يوم و سارة إذ اتى على جبار من الجبابرة، فقيل له: إنّ هاهنا رجلا معه امرأة من أحسن الناس، فأرسل اليه فاسأله [فسأله عنها، فقال: من هذه؟ قال: أختى، فأتى سارة فقال: يا سارة! ليس على وجه الأرض مؤمن غيرى و غيرك، و إن هذا سألنى فأخبرته أنك أختى، فلا تكذبينى فأرسل إليها، فما دخلت عليه ذهب يتناولها بيده فأخذ، فقال: ادعى اللّه لى و لا أضرّك فدعت اللّه فأطلق، ثم تناولها ثانية فأخذ مثلها أو أشد، فقال: ادعى اللّه لى و لا أضرك، فدعت

إلى الأنبياء- عليهم السلام- فحينئذ لا يحكم بنسبة الكذب إليهم إلّا زنديق» ج ۲۲/ ۱۸۵- ۱۸۶.

و قال بتفسير إِنِّى سَقِيمٌ: «الوجه السابع: قال بعضهم: ذلك القول عن إبراهيم- عليه السلام كذبة، و

رووا فيه حديثا عن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- أنه قال: ما كذب ابراهيم إلّا ثلاث كذبات.

قلت لبعضهم: هذا الحديث لا ينبغى أن يقبل، لأنّ نسبة الكذب إلى إبراهيم لا تجوز. فقال ذلك الرجل: فكيف يحكم بكذب الرواة العدول؟

فقلت: لما وقع التعارض بين نسبة الكذب إلى الراوى و بين نسبته إلى الخليل- عليه السلام- كان من المعلوم بالضرورة، أن نسبته إلى الراوى أولى» ج ۲۶/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۴

فأطلق، فدعا بعض حجبته، فقال: إنك لم تأتنى بإنسان، انما أتيتنى بشيطان، فأخذ معها [فأخذ] منها هاجر فأتته و هو قائم يصلى فأومأ بيده مهيا، قالت: رد اللّه كيد الكافر [أ] و الفاجر فى نحره، و أخدم هاجر.

قال أبو هريرة: [ف] تلك أمكم يا بنى ماء السماء» [۱].

و قال مسلم:

«حدثنى أبو الطاهر، قال: أنا عبد اللّه بن وهب [قال:] أخبرنى جرير بن حازم، عن أيوب السختيانى، عن محمد بن سيرين، عن أبى هريرة، أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: لم يكذب ابراهيم [النبى - عليه السلام- قط إلّا ثلاث كذبات، ثنتين فى ذات اللّه، قوله: «إِنِّى سَقِيمٌ» و قوله: «بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا». و واحدة فى شأن سارة، فإنّه قدم أرض جبار و معه سارة [و] كانت أحسن الناس فقال لها: إنّ هذا الجبار إن يعلم أنك امرأتى يغلبنى عليك فإن سألك فأخبريه أنك أختى، فإنّك أختى فى الإسلام، فإنى لا أعلم فى الأرض مسلما غيرى و غيرك» [... ۲].

أقول: و لنا هنا ملاحظتان:

الأولى: إن الرازى يكذّب هذا الحديث- و هو من مرويات الكتابين- عن أبى هريرة، مع انه يتشبث فى مقابلة حديث الغدير بحديث لم يرو عن غيره كما سيأتى.

و الثانية: إن الرازى يتشبث فى ردّ حديث الغدير، بعدم إخراج الشيخين إياه، و لكنه فى نفس الوقت يزعم عدم حضور الامام أمير المؤمنين- عليه السلام- حجة الوداع و أنه كان باليمن، مع أن الشيخين قد رويا رجوعه من اليمن و موافاته رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى حجة الوداع.

و هل هذا إلا تناقض و تهافت!؟

---

[۱] صحيح البخارى ۴/ ۱۷۱.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۵

و الذی نستنتجه من هذا و أمثاله: أنه لیس لهؤلاء القوم قاعدة یلتزمون بها و یقفون عندها لدی البحث و المناظرة، و إنهم لا یهدفون إلّا إنکار فضائل سیدنا علی- علیه السلام- و الدفاع عن خصومه و مناوئیه، فمتی روی الشیخان حدیثا باطلا، أو أعرضا عن حدیث حق، جعلوا کتابیهما المصدر الأول و أصح الکتب فی الإسلام بعد القرآن الکریم، و متی أخرجا ما یستند الیه الشیعة و یؤید مطلوبهم، جعلوا یقدحون و یطعنون فی رواته و یبحثون عن حال رجال أسانیده قائلین: هذا ضعیف، و ذاک مجهول، و ذاک کذاب، و هلمّ جرا ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۶

دفاع الرازی عن الشافعی ... ص: ۲۳۶

و ثمة شیء آخر یجدر بنا ذکره، و هو محاولة الرازی الدفاع عن إمام الشافعیة، فی الجواب عن شبهة ضعفه فی الروایة، باعتبار أن البخاری و مسلما ما رویا عنه، و لو لا أنه کان ضعیفا فی الروایة، لرویا عنه کما رویا عن سائر المحدثین.

فطفق یذکر الوجوه العدیدة حمایة للشافعی و ذبا عنه. فلنذکر الطعن و الوجوه التی أوردها لدفعه...

«إن البخاری و مسلما ما رویا عنه، و لو لا أنه کان ضعیفا فی الروایة لرویا عنه، کما رویا عن سائر المحدثین».

فأجاب بوجوه قائلا:

«الأول: أن البخاری و مسلما لعلّهما إنما ترکا روایة عن الشافعی، لأنهما ما أدرکاه، فلو اشتغلا بالروایة عنه لافتقرا إلی الروایة عمن یروی عنه، لکن أکثر شیوخ البخاری و مسلم کانوا تلامذة مالک، فکانا لهذا السبب کمن یروی عن الشافعی فی الدرجة، فلو رویا عن تلامذة الشافعی لصارت الروایة نازلة من غیر حاجة و المحدثون لا یرغبون فی هذا.

الثانی: إنّهما رویا عن أحمد بن حنبل، و أحمد روی عن الشافعی، و لو کانت الروایة عن الشافعی غیر جائزة، صار أحمد بسبب روایته عن الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۷

مجروحا، و صارا بسبب روایتهما عنه مجروحین. و إن کانت روایة أحمد عن الشافعی جائزة، سقط السؤال.

الثالث: إنهما ما کان عالمین بجمیع المغیبات، و ذلک فإن البخاری روی عن أقوام ما روی عنهم مسلم، و مسلما روی عن أقوام لم یرو عنهم البخاری، فدلّ علی أنهما إذا ترکا الروایة عن رجل لم یوجب ذلک قدحا فیه، و کیف و أبو سلیمان الخطابی أورد مؤاخذات کثیرة علی صحیح البخاری، فی کتاب سماه بأعلام الصحیح؟

الرابع: إن ما ذکرتم معارض بأن أبا داود السجستانی روی عن الشافعی حدیث رکانة ابنة عبد یزید فی الطلاق، و کذلک روی عنه أبو عیسی الترمذی و عبد الرحمن بن أبی حاتم و محمد بن إسحاق بن خزیمة. و لا شک فی علو شأن هؤلاء فی الحدیث.

الخامس: إنهما ما طعنا فی الشافعی، بل ذکراه بالمدح و التعظیم، و ترک الروایة لا یدل علی الجرح، و أما المدح و التعظیم فانه دلیل التعدیل.

السادس: إن کان ترکهما الروایة عنه یدل علی ضعفه، فالطعن الشدید علی أبی حنیفة المنقول عن الأعمش و الثوری، وجب أن یدل علی الوهن العظیم فیه، و کذلک طعن یحیی بن معین و أحمد بن حنبل و یحیی بن سعید. فإن لم تؤثر هذه التصریحات، فکذا القول فیما ذکرتم» [۱].

أقول:

ما أشبه قضیة استدلال الرازی بترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر للقدح فیه، باستدلال الطاعنین فی الشافعی بترکهما الروایة عنه ... فلنسأل الرازی هل نسی هذه الوجوه فی قضیتنا، فکما أن الترک هناک لا یدل علی الجرح فکذلک هنا.

---

[۱] مناقب الشافعی، فی البحث عما طعن به فی الشافعی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۸

و کما أن ما ذکروا معارض بروایة أبی داود و الترمذی و و ... کذلک ما ذکره الرازی معارض بروایة الترمذی و عبد الرحمن بن أبی حاتم و و و...

بل روی حدیث الغدیر جماعة من شیوخ البخاری و مسلم ... کما سیأتی.

و نقول أیضا: ان کان ترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر، یدل علی ضعفه أو عدم تواتره، فالطعن الشدید علی أبی حنیفة المنقول عن الأعمش و غیره وجب أن یدل علی الوهن العظیم. فإن لم تؤثر هذه التصریحات فکذا القول فیما ذکر الرازی.

فظهر أن ترک البخاری و مسلم روایة حدیث الغدیر فی کتابیهما، لا یدل علی ضعفه أو عدم تواتره.

فسقط تشبث الرازی بذلک.

و تمت کلمة ربک صدقا و عدلا.

و الحمد للّه رب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۳۹

(۲) عدم روایة الواقدی حدیث الغدیر ... ص: ۲۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۱

و الجواب عن تشبث الرازی بعدم روایة الواقدی حدیث الغدیر من وجوه:

۱. الواقدی من رواة مثالب الخلفاء ... ص: ۲۴۱

۱) إن الواقدی من رواة مثالب الخلفاء و الصحابة، فإن کان ترکه روایة حدیث الغدیر، یوجب قدحا فی ثبوته و صدوره، کانت روایته لمطاعن الخلفاء أدل علی القدح و الطعن فیهم...

فقد روی الواقدی حدیث إحراق عمر بن الخطاب، بیت فاطمة الزهراء بضعة الرسول- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-، فقد ذکر شیخنا العلامة الحسن بن المطهر الحلی- رحمة اللّه علیه- فی بحث مطاعن أبی بکر ما نصه:

«و منها- أنه طلب هو و عمر بن الخطاب إحراق بیت أمیر المؤمنین، و فیه أمیر المؤمنین و فاطمة و ابناهما و جماعة من بنی هاشم، لأجل ترک مبایعة أبی بکر، ذکر الطبری فی تاریخه قال: أتی عمر بن الخطاب منزل علی فقال: و اللّه لأحرقنّ علیکم أو لتخرجنّ للبیعة.

و ذکر الواقدی: أن عمر جاء إلی علی فی عصابة، فیهم أسید بن الحصین و مسلمة بن أسلم- فقال: أخرجوا، أو لنحرقنّها علیکم» [۱].

[۱] نهج الحق و کشف الصدق: ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۲

لکن الفضل بن روزبهان الشیرازی کذّب الخبر و جمیع رواته، حیث قال فی کتابه (الباطل):

«أقول: من أسمج ما افتراه الروافض هذا الخبر، و هو إحراق عمر بیت فاطمة، و ما ذکر أن الطبری ذکره فی التاریخ، فالطبری من الروافض مشهور بالتشیع، حتی أن علماء بغداد هجروه لغلوّه فی الرفض و التعصب، و هجروا کتبه و روایاته و أخباره.

و کل من نقل هذا الخبر لا یشک أنه رافضی متعصّب، یرید إبداء القدح و الطعن علی الأصحاب، لأن المؤمن الخبیر بأخبار السلف، ظاهر علیه أن هذا الخبر کذب صراح و افتراء بیّن، لا یکون أقبح منه و لا أبعد من أطوار السّلف».

۲) و روی الواقدی نفی عثمان بن عفان سیّدنا أبا ذر الغفاری- رضی اللّه عنه- إلی الربذة. و قد نقل العلامة الحلی المذکور روایته هذه، ردّا علی قاضی القضاة عبد الجبار المعتزلی، حیث زعم خروج أبی ذر إلیها اختیارا.

و لکن الفضل ابن روزبهان، لما رأی أن هذه الروایة من مطاعن ثالث خلفائهم، جعل یدافع عنه مؤیدا کلام قاضی القضاة بروایة الطبری و ابن الجوزی ثم قال:

«و مخالفة الواقدی فی بعض النقول، لا یقدح ما ذهب الیه العامة».

أقول: و الغریب من الفضل، اعتماده هنا علی روایة الطبری و قد رماه بأنه «من الروافض مشهور بالتشیع، حتی أن علماء بغداد هجروه »، ...و قدیما قیل: من مدح و ذم کذب مرتین.

و هذا أیضا مما یشهد بما ذکرنا من عدم تمسّک القوم بقواعد البحث و المناظرة...

۳) و روی الواقدی: أن عثمان بن عفان ردّ الحکم بن أبی العاص إلی المدینة المنورة، و هو طرید رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- منها ... قال العلّامة الحلی- رحمه اللّه-:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۳

«قال الواقدی من طرق مختلفة و غیره، أن الحکم بن أبی العاص لما قدم الی المدینة بعد الفتح، أخرجه النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- إلی الطائف و قال:

لا یساکننی فی بلد أبدا

، لأنه کان یتظاهر بعداوة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و الوقیعة فیه، حتی بلغ به الأمر إلی أنّه کان یعیب النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی مشیه، فطرده النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أبعده و لعنه، و لم یبق أحد یعرفه إلّا بأنه طرید رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-.

فجاء عثمان إلی النبی- صلّی اللّه علیه و آله- و کلّمه فیه، فأبی. ثم جاء إلی أبی بکر و إلی عمر فی ذلک، فی زمان ولایتهما فکلّمهما فیه، فأغلظا علیه القول و زبراه، قال له عمر: یخرجه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و تأمرنی أن أدخله!؟ و اللّه لو أدخلته لم آمن قول قائل غیّر عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله فإیاک یا ابن عفان أن تعاودنی فیه بعد الیوم.

فکیف یحسن من القاضی هذا العذر؟ و هلّا اعتذر به عثمان عند أبی بکر و عمر و سلم من تهجینهما إیّاه و خلص من عتابهما علیه» [۱].

فقال الفضل ابن رزبهان:

«روی أصحاب الصحاح أن عثمان لما قیل له: لم أدخلت الحکم بن أبی العاص؟ قال: استأذنت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی إدخاله، فأذن لی.

و ذکرت ذلک لأبی بکر و عمر، فلم یصدّقانی، فلمّا صرت والیا عملت بعلمی فی إعادته إلی المدینة.

هذا مذکور فی الصّحاح، و إنکار هذا النقل من قاضی القضاة إنکار باطل».

۴) و روی الواقدی قضایا من استئثار عثمان أهله و بنی أبیه بأموال المسلمین قال العلامة الحلی- رحمة اللّه تعالی علیه-:

---

[۱] نهج الحق و کشف الصدق: ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۴

«و منها- أنه کان یؤثر أهل بیته بالأموال العظیمة التی هی عنده للمسلمین، دفع إلی أربعة أنفس من قریش و زوّجهم ببناته أربعة آلاف دینار، و أعطی مروان ألف دینار.

و أجاب قاضی القضاة: بأنه ربّما کان من ماله.

و اعترضه المرتضی: بأن المنقول خلاف ذلک، فقد روی الواقدی أن عثمان قال: إن أبا بکر و عمر کانا یناولان من هذا المال ذوی أرحامهما، و إنی ناولت منه صلة رحمی، و روی الواقدی أیضا أنه بعث إلیه أبو موسی الأشعری بمال عظیم من البصرة، فقسّمه عثمان بین ولده و أهله بالصحاف. و روی الواقدی أیضا، قال: قدمت إبل من إبل الصدقة إلی عثمان، فوهبها للحارث بن الحکم بن أبی العاص، و ولّی الحکم بن أبی العاص صدقات قضاعة، فبلغت ثلاثمائة ألف فوهبها له، و أنکر الناس علی عثمان إعطائه سعید بن العاص مائة ألف درهم» [۱].

و قد أجاب الفضل عن ذلک بأن هذه الأموال ربما کانت من أمواله الخاصة و بأن الأصل أن تحمل أعمال الخلفاء علی الصواب...

و الحاصل: إن کان الواقدی رافضیا متعصّبا- کما یقول ابن روزبهان و البعض- سقط تشبث الفخر الرازی بترکه روایة حدیث الغدیر، و إن کان عدلا ثقة صدوقا فیما یرویه، فلتقبل روایاته الجمّة تلک التی یتمسک بها الامامیة فی مباحث مطاعن الخلفاء، و غیرها من المسائل الکلامیة و التأریخیة التی یرویها، و تسقط أجوبة قاضی القضاة و ابن روزبهان و غیرهما من متکلّمی أهل السنة و الجماعة.

و أما قبول روایته، أو الاعتماد علی ترکه روایة حدیث، عند ما ینفعهم ذلک، و ردّ روایته فی کلّ مورد یثبت بها بطلان مذهبهم، فممّا لا یحسن بهم...

---

[۱] نهج الحق و کشف الصدق: ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۵

۲. إعراض الرازی عن روایات الواقدی ... ص: ۲۴۵

إن الفخر الرازی نفسه لم یعبأ بروایات الواقدی، و أسقطها من الحساب و کأنها لم تکن، فقال فی مبحث مطاعن عثمان بن عفان من کتابه (نهایة العقول):

«قوله: ثانیا- إنه رد الحکم بن أبی العاص و قد سیّره رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قلنا: إنّه- رضی اللّه عنه- أجاب عن ذلک بنفسه فیما رواه سیف بن عمر فی کتاب الفتوح: إنّی رددت الحکم و قد سیّره رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من مکة إلی الطائف، ثمّ ردّه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فرسول اللّه سیّره و رسول اللّه یردّه، أ فکذلک؟

قالوا: اللهم نعم.

و قیل: إنه روی عثمان- رضی اللّه عنه- فی زمن أبی بکر و عمر- رضی اللّه عنهما- عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنّه أذن فی ردّه، فقالا له: إنّک شاهد واحد، لأنّ ذلک لم یکن شهادة علی شرع حتی تکفی روایة الواحد، بل کان حکما فی غیره، فلا بدّ من الشاهدین، فلما صار الأمر الیه حکم بعلمه.

قوله: ثالثا- إنّه کان یعطی العطایا الجزیلة لأقاربه.

قلنا: لعلّه کان یعطیها من صلب ماله، لأنّه کان ذا ثروة عظیمة».

أقول: فالعجب من الرازی، إنه حین یرید تضعیف حدیث الغدیر یقول:

لم یخرجه الواقدی، مع أنّ عدم الإخراج لا یفید الردّ.

و حین یجیب عن مطاعن عثمان، لم ینظر بعین الاعتبار إلی روایات الواقدی المؤکّدة لتلک المطاعن.

و علی هذا أیضا: فإنّ لنا أن نقول: إنّ سکوت الواقدی عن روایة حدیث الغدیر غیر قادح فی تواتره و صحته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۶

۳. الواقدی مجروح ... ص: ۲۴۶

ثم إنّ الواقدی- و إن تمسّک الرازی بعدم روایته حدیث الغدیر، و عدّه القوشجی و التفتازانی من الأئمّة المحققین و فی مرتبة البخاری و مسلم، و مدحه عبد الحق الدّهلوی و حسام الدین السهارنفوری و وصفاه بالحفظ و الإتقان کالبخاری و مسلم، و استند إلی روایته الکابلی و (الدهلوی)، و عبّر عنه جماعة ب «أمیر المؤمنین فی الحدیث» - مجروح من قبل جماعة من أکابر الأئمّة الحفّاظ و علماء الجرح و التّعدیل، کالبخاری و أحمد و ابن معین و أبی حاتم و النسائی و الدارقطنی و ابن عدیّ و ابن الجوزی و ابن المدینی و ابن راهویه و الذّهبی و غیرهم...

و تجد کلمات هؤلاء و غیرهم فی الحطّ علیه و الطّعن فیه بترجمته فی معاجم الرجال، أمثال:

۱- میزان الاعتدال ۳/ ۶۶۲.

۲- تذهیب التهذیب- مخطوط.

۳- المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۱۹.

۴- العبر- حوادث سنة ۲۰۷.

۵- الکاشف ۳/ ۸۲.

۶- سیر أعلام النّبلاء ۹/ ۴۵۴.

۷- التاریخ الصغیر للبخاری ۲/ ۳۱۱.

۸- الأنساب- الواقدی.

۹- مرآة الجنان- حوادث سنة ۲۰۷.

۱۰- تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۴.

۱۱- طبقات الحفّاظ/ ۱۴۴.

ففی (میزان الاعتدال): «أحد أوعیة العلم علی ضعفه، قال أحمد بن حنبل هو کذّاب یقلّب الأحادیث، و قال ابن معین: لیس بثقة، و قال مرّة: لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۴۷

یکتب حدیثه، و قال البخاری و أبو حاتم: متروک، و قال أبو حاتم أیضا و النسائی:

یضع الحدیث، و قال الدارقطنی: فیه ضعف، و قال ابن عدیّ: أحادیثه غیر محفوظة و البلاء منه، و قال ابن راهویه: هو عندی ممّن یضع الحدیث».

بل قال الذهبی فی (المغنی): «مجمع علی ترکه».

و فی (وفیات الأعیان): «ضعّفوه فی الحدیث و تکلّموا فیه».

و فی (الأنساب): «و قد تکلّموا فیه».

و فی (مرآة الجنان): «لکن أئمّة الحدیث ضعّفوه».

و فی (تقریب التهذیب): «متروک».

و فی (تدریب الراوی فی شرح تقریب النّواوی): «قال النسائی: الکذّابون المعروفون بوضع الحدیث أربعة: ابن أبی یحیی بالمدینة، و الواقدی ببغداد، و مقاتل بخراسان، و محمد بن سعید المصلوب بالشام».

و قد ترجم ابن سید الناس فی أول (عیون الأثر) الواقدی بإسهاب فذکر کلمات المادحین و القادحین کلّها بالتفصیل.

و الذی نقوله نحن بعد ذلک کلّه: إنّه لا یجوز التمسکّ بعدم إخراج الواقدی لحدیث الغدیر، فی مقابل الإمامیّة، حتی لو کان مجمعا علی وثاقته و الاعتماد علیه و ذلک:

۱- لأنّه من أهل الخلاف.

۲- لأنّ ترک إخراج الحدیث لا یلتفت إلیه.

۳- لأنّ الرازی نفسه قد خالف روایاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۰

(۳) عدم روایة ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۰

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۱

و أمّا الاستدلال الفخر الرازی بترک ابن إسحاق روایة حدیث الغدیر، فهو مردود بوجوه:

۱. ابن إسحاق من رواة حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱

اشارة

إنّ ابن إسحاق روی حدیث الغدیر، و روی قصة هذا الحدیث، کما نقل عنه جماعة من کبار علماء القوم. فدعوی عدم روایته حدیث الغدیر کذب واضح و بهتان مبین...

ذکر من نقل عن ابن إسحاق حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۱

و من المناسب أن نورد فی هذا المقام کلمات جماعة من الأعلام و نقلة

حدیث الغدیر، عن ابن إسحاق:

فمنهم: الحافظ ابن کثیر الدمشقی، فإنه قال فی ذکر القصة: «و لمّا رجع- علیه السلام- من حجة الوداع، فکان بین مکة و المدینة بمکان یقال له «غدیر خمّ»، خطب الناس هنالک خطبته فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة، فقال فی خطبته: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. و فی بعض الروایات: أللهمّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۲

وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

. و المحفوظ الأول.

و إنّما کان سبب هذه الخطبة و التنبیه علی فضل علیّ- ما ذکره ابن إسحاق- من أنّ علیا بعثه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن أمیرا علی خالد بن الولید، فرجع علیّ فوافی حجة الوداع مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-، و قد کثرت فیه القالة و تکلّم فیه بعض من کان معه، بسبب استرجاعه منهم خلعا کان خلعها نائبه علیهم، لما تعجّل السّیر إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فلمّا فرغ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من حجة الوداع أحبّ أن یبرئ ساحته مما نسب إلیه من القول فیه».

و منهم: ابن حجر المکی، حیث قال فی الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر ما نصّه.

«و أیضا فسبب ذلک-

کما نقله الحافظ شمس الدین الجزری عن ابن إسحاق- إنّ علیّا تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن، فلمّا قضی- صلّی اللّه علیه و سلّم- حجّه، خطبها تنبیها علی قدره وردّا علی من تکلّم فیه کبریدة، لما فی البخاری: أنه کان یبغضه، و سبب ذلک ما صحّحه الذهبی أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوه، فنقصّه للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فجعل یتغیّر وجهه و یقول: یا بریدة! أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: بلی یا رسول اللّه! قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

و منهم: محمد بن عبد الرسول البرزنجی، فقد قال فی رد حدیث الغدیر:

«الوجه الثانی- و هو: أنّ السبب فی هذه الوصیّة-

کما رواه الحافظ شمس الدین ابن الجزری عن ابن إسحاق صاحب المغازی-: أنّ علیّا- رضی اللّه عنه- لما رجع من الیمن، تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن. فلمّا قضی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حجّه، خطب هذه الخطبة تنبیها علی قدره، و ردّا علی من

---

[۱] الصواعق المحرقة/ ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۳

تکلّم فیه کبریدة- رضی اللّه عنه-، لما فی البخاری أنه کان یبغض علیا، حین رجع معه من الیمن، و سببه- کما صحّحه الذّهبی- أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوة فنقّصه للنبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فجعل وجهه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یتغیّر و یقول: یا بریدة! أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه! قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱].

و منهم: المولوی حسام الدین السهارنبوری- الذی طالما نقل (الدهلوی) خرافاته، متی لم یجد بغیته فی صواقع نصر اللّه الکابلی- فإنّه أورد کلام ابن حجر المکی المتقدم بنصه [۲].

و منهم: (الدّهلوی) نفسه، فقد ذکر فی خاتمة کلامه فی ردّ حدیث الغدیر، روایة ابن إسحاق لهذا الحدیث الشریف [۳].

و بعد ...: ص: ۲۵۳

فإنّ هذه التصریحات، تکذّب الفخر الرازی فی دعواه ترک ابن إسحاق روایة حدیث الغدیر.

و لقد تنبّه إلى قبح هذه الدعوى و بطلانها، جماعة من علمائهم، كالسّعد التفتازانى فى (شرح المقاصد)- بالرغم من تقليده الرازى فى منع تواتر هذا الحديث و القوشجى فى (شرح التجريد)، و عبد الحق الدهلوى فى (ترجمة المشكاة)، و صاحب (المرافض)، فلم يذكروا «ابن إسحاق» فى جملة من سكت عن رواية حديث الغدير.

هذا، و من الطريف: إسقاط كمال الدين الجهرمى اسم «ابن إسحاق» من عبارة ابن حجر صاحب الصواعق المتقدم نصها، فى كتاب (البراهين القاطعة فى

---

[۱] نواقض الروافض، فى رد حديث الغدير.

[۲] مرافض الروافض، فى رد حديث الغدير.

[۳] التحفة الاثنا عشرية: ۲۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۴

ترجمة الصواعق المحرقة) ليكتم بذلك فضيحة الفخر الرّازى هذه ... و لكن «لن يصلح العطار ما أفسده الدهر».

۲. ذكر ابن إسحاق حضور على فى حجة الوداع ... ص: ۲۵۴

لقد علم ممّا تقدم رواية ابن إسحاق حديث الغدير، و قد عنون ابن إسحاق موافاة أمير المؤمنين رسول اللّه- صلّى اللّه عليهما و آلهما- فى حجة الوداع أيضا ... فإن كان «ابن إسحاق» ثقة، فلم ينكر الرازى وجود الامام- عليه السلام- فى تلك الحجة مع رواية ابن إسحاق ذلك كغيره!؟ و إن لم يكن ثقة فلم يتشبّث به فى عدم رواية حديث الغدير فضلا عن بطلان أصل النسبة!؟

و أمّا رواية ابن إسحاق قفول الامام- عليه السلام- من اليمن و موافاته النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فهذا نصها فى سيرته التى هذّبها ابن هشام فاشتهرت باسمه:

«موافاة على- رضى اللّه عنه- فى قفوله من اليمن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى الحج:

قال ابن إسحاق: و حدثنى عبد اللّه بن أبى نجيح أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- كان بعث عليا- رضى اللّه عنه- إلى نجران، فلقيه بمكة و قد أحرم، فدخل على فاطمة بنت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فوجدها قد حلّت و تهيّأت، فقال: مالك يا بنت رسول اللّه؟ قالت: أمرنا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن نحل بعمرة فحللنا. قال: ثم أتى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فلما فرغ من الخبر عن سفره، قال له رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: انطلق فطف بالبيت و حل كما حل أصحابك، قال: يا رسول اللّه إنّى أهللت كما أهللت، فقال: إرجع فاحلل كما حلّ أصحابك قال: يا رسول اللّه! إنّى قلت حين أحرمت: اللهمّ إنّى أهل بما أهل به نبيّك و عبدك و رسولك محمد، قال: فهل معك من هدى؟ قال: لا، فأشركه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى هديه و ثبت على إحرامه مع رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- حتى فرغا من الحجّ،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۵

و نحر رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- الهدى عنهما.

قال ابن إسحاق: و حدثنى يحيى بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبى عمرة عن يزيد بن طلحة بن يزيد بن ركانة، قال: لما أقبل على- رضى اللّه عنه- من اليمن، ليلقى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بمكة تعجّل إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و استخلف على جنده الذى معه رجلا من أصحابه فعمد ذلك الرجل، فكسى كل رجل من القوم حلة من البرد الذى كان مع على- رضى اللّه عنه- فلما دنا جيشه خرج ليتلقّاهم، فإذا عليهم الحلل، قال: ويلك ما هذا؟

قال: كسوت القوم ليتجملوا به إذا قدموا فى الناس، قال: ويلك انزع قبل أن تنتهى به إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-.

قال: فانتزع الحلل من الناس فردها فى البز، قال: و أظهر الجيش شكواه لما صنع بهم» [۱].

أقول: فثبت بالوجهين المذكورين رواية ابن إسحاق القصة و الحديث معا، و سقط ما زعمه الرازى.

۳. ابن إسحاق مجروح ... ص: ۲۵۵

اشارة

هذا، و قد جرح ابن إسحاق غير واحد علماء الجرح و التعديل منهم، فالتمسك بسكوته عن حديث الغدير- على تقدير التسليم- غير صحيح بناء على ذلك:

فقد كذّبه القطان، و قال ابن معين: ثقة و ليس بحجة، و قال النسائى:

ليس بالقوى، و قال الدارقطنى: لا يحتجّ به، و قال أحمد: هو كثير التدليس جدا و قد ذكرت هذه الكلمات بترجمة محمد بن إسحاق من كتاب (ميزان الاعتدال فى نقد الرجال)، و كتاب (المغنى فى الضعفاء) للحافظ شمس الدين الذهبى.

---

[۱] سيرة ابن هشام ۲/ ۶۰۲- ۶۰۳.

ففى (ميزان الاعتدال): «وثّقه غير واحد، و وهّاه آخرون، و هو صالح الحديث، ماله عندى ذنب إلّا ما قد حشا فى السيرة من الأشياء المنكرة المنقطعة و الأشعار المكذوبة، و قال أحمد بن حنبل: هو حسن الحديث، و قال ابن معين ثقة و ليس بحجّة، و قال على بن المدينى: حديثه عندى صحيح، و قال النسائى و غيره: ليس بالقوى، و قال الدارقطنى: لا يحتج به، و قال سليمان التيمى: كذّاب، و قال عبد الرحمن بن مهدى: كان يحيى بن سعيد الأنصارى و مالك يجرحان ابن إسحاق. فالذى يظهر أن ابن إسحاق حسن الحديث صالح الحال صدوق، و ما انفرد به ففيه نكارة، فإن فى حفظه شيئا، و قد احتج به أئمّة، فاللّه أعلم. و قد استشهد مسلم بخمسة أحاديث لابن إسحاق ذكرها فى صحيحه» [۱].

و ترجم ابن سيد الناس لابن إسحاق فى اول (عيون الأثر) كذلك و هذا مختصرها:

«ذكر الكلام فى محمد بن إسحاق و الطعن عليه ... روى ابن معين، عن يحيى القطان أنه كان لا يرضى محمد بن إسحاق و لا يحدّث عنه، و قيل لأحمد: يا أبا عبد اللّه إذا تفرد بحديث تقبله؟ قال: لا، و اللّه إنّى رأيته يحدّث عن جماعة بالحديث الواحد و لا يفصل كلام ذا من كلام ذا، و قال ابن المدينى مرة: هو صالح وسط، روى الميمونى عن ابن معين: ضعيف، و روى عنه غيره: ليس بذلك، و روى الدورى عنه: ثقة و لكنه ليس بحجة، و قال النسائى: ليس بالقوى، و قال البرقانى: سألت الدارقطنى، عن محمد بن إسحاق بن يسار و عن أبيه.

فقال: جميعا لا يحتج بهما و إنما يعتبر بهما، و

قال على: قلت ليحيى بن سعيد: كان ابن إسحاق بالكوفة و أنت بها؟ قال: نعم. قلت: تركته متعمّدا؟ قال: نعم، و لم أكتب عنه حديثا قط

، و قال سليمان التيمى: كذّاب و قال يحيى القطان: ما

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۴۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۷

ترکت حدیثه إلّا للّه أشهد أنه کذّاب. قلت: و الکلام فیه کثیرا جدّا. و قد قال أبو بکر الخطیب: قد احتج بروایته فی الأحکام قوم من أهل العلم و صدف عنها آخرون» [۱].

و لو کان ابن إسحاق ثقة بالإجماع، لما کان سکوته عن روایة حدیث من الأحادیث مطلقا موجبا للقدح، فکیف و الحال هذه!؟

و الخلاصة ... ص: ۲۵۷

إنه لم یبق ریب فی شناعة تمسک الرازی بعدم نقل البخاری و مسلم و الواقدی و ابن إسحاق، بعد الوقوف علی وجوه الجواب التی قدمنا ذکرها فی الفصول المتقدمة، و قد ثبت لدی أصحاب النظر و ذوی الإمعان و التدبر، أنه لو أعرض مائة رجل کهؤلاء الأربعة عن حدیث الغدیر، لم یکن إعراضهم قادحا فی تواتره و لا صحته، بحال من الأحوال. کیف؟

و للتواتر شروط متی اجتمعت فی حدیث حکم بتواتره البتّة، و لیس من الشروط عدم سکوت هؤلاء أو أمثالهم عن ذلک الحدیث، و علی من ادعی ذلک إقامة الدلیل و البرهان.

نعم إن السبب الوحید لترک هؤلاء روایة حدیث الغدیر، إنما هو التعصّب و الانحیاز عن أهل البیت الطاهرین، حتی یأتی من بعدهم الرازی و غیره، فیقول فی رد هذا الحدیث: لم یخرجه فلان و فلان ... و لکنّ أبا زرعة الحافظ الامام أغلظ للبخاری و مسلم القول، لئلّا یتذرع بهما أحد و یتمسک بکتابیهما...

فبطلت ظنون القوم و خابت آمالهم ... و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] عیون الأثر ۱/ ۱۰- ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۵۹

(۴) عدم روایة الجاحظ حدیث الغدیر ... ص: ۲۵۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۱

و الجواب عن تشبّث الرّازی بترک الجاحظ روایة حدیث الغدیر من وجوه:

۱. الجاحظ من النواصب ... ص: ۲۶۱

إن الجاحظ یعدّ من کبار النواصب لأمیر المؤمنین- علیه السلام- و من أنصار المروانیة أعداء الامام، حتی أنه ألّف لهم کتابا فی تأیید مذهبهم شحنه کذبا و افتراء علی علی- علیه السلام-، و ملأه تنقیصا و تشکیکا فی فضائله و مناقبه و خصائصه، و مواقفه التی لم یشرکه فیها أحد من المسلمین، فی الدفاع عن الإسلام و نبی الإسلام محمد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-.

قال (الدهلوی): «الجاحظ معتزلی و ناصبی معا، و له کتاب ذکر فیه نقائص أمیر المؤمنین، و أکثر روایاته هی عن إبراهیم النظام» [۱].

ثم إن (الدهلوی) صرح فی باب الامامة من کتابه بأن الطعن فی أمیر المؤمنین- علیه السلام- کفر.

هذا، و قد نص على تأليف الجاحظ الكتاب المشار اليه ابن تيمية الحرانى حيث قال بعد كلام له حول مراتب الصحابة:

---

[۱] حاشية التحفة الاثنا عشرية- مبحث الدلائل العقلية على إمامة أمير المؤمنين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۲

«فإذا كانت هذه مراتب الصحابة عند أهل السنة، كما دلّ عليه الكتاب و السنة، و هم متفقون على تأخر معاوية و أمثاله من مسلمة الفتح، ممن أسلم بعد الحديبية، و علم تأخر هؤلاء عن السابقين الأولين أهل الحديبية، و علم أن البدريين أفضل من غير البدريين، و أن عليا أفضل من جماهير هؤلاء، لم يقدّم عليه أحدا غير الثلاثة، فكيف ينسب إلى أهل السنة تسويته بمعاوية أو تقديم معاوية عليه؟ نعم، مع معاوية طائفة كثيرة من المروانية و غيرهم، كالذين قاتلوا معه و أتباعهم، يقولون إنه كان فى قتاله على الحق مجتهدا مصيبا، و إنّ عليّا و من معه كانوا ظالمين أو مجتهدين مخطئين، و قد صنّف لهم فى ذلك مصنفات مثل كتاب المروانية الذى صنفه الجاحظ» [۱].

و قال ابن تيمية فى موضع آخر من كتابه:

«و المروانية الذين قاتلوا عليا و إن كانوا لا يكفّرونه، فحجتهم أقوى من حجّة هؤلاء الرافضة، و قد صنف الجاحظ كتابا للمروانية ذكر فيه من الحجج التى لهم ما لا يمكن للزيدية نقضه، دع الرافضة» [۲].

فهذا هو حال الجاحظ الذى يتمسك الرازى بتركه رواية حديث الغدير.

۲. أضاليل الجاحظ و ردود المفيد عليه ... ص: ۲۶۲

اشارة

و اعلم أن الجاحظ قد أورد فى كتابه المذكور عن إبراهيم النظام مطاعن أمير المؤمنين- عليه السلام- و العياذ باللّه-. و قد أجاب عن تلك المزاعم شيخ الامامية الشيخ المفيد- رحمة اللّه عليه- فى كتابه (العيون و المحاسن) الذى اختصره تلميذه الشّريف المرتضى علم الهدى- رحمه اللّه- فى كتاب أسماه ب (الفصول المختارة من

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۲۰۷.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۳

العيون و المحاسن)، و قد اعتمد (الدهلوى) على تلك الأجوبة فأوردها فى (التحفة) فى الجواب عن الدليل السادس من الأدلة العقلية على إمامة أمير المؤمنين- عليه السلام- نقلا عن النواصب.

ترجمة الشيخ المفيد ... ص: ۲۶۳

و الشيخ المفيد من كبار أئمّة الإمامية، و قد ترجم له علماء أهل السنة:

۱- الحافظ الذهبى: «و الشيخ المفيد أبو عبد اللّه محمد بن النعمان البغدادى الكرخى، و يعرف أيضا بابن المعلّم، عالم الشيعة و إمام الرّافضة و صاحب التصانيف الكثيرة.

قال ابن أبى طى فى تاريخ الامامية: هو شيخ مشايخ الطائفة و لسان الإمامية و رئيس الكلام و الفقه و الجدل، يناظر أهل كلّ عقيدة،

مع الجلالة العظیمة فی الدولة البویهیة، قال: و کان کثیر الصدقات، عظیم الخشوع، کثیر الصلاة و الصوم، خشن اللباس.

و قال غیره: کان عضد الدّولة ربما زار الشیخ المفید، و کان شیخا ربعة نحیفا أسمر، عاش ستا و سبعین سنة، و له أکثر من مائتی مصنف، کانت جنازته مشهودة، و شیّعه ثمانون ألفا من الرافضة و الشیعة، و أراح اللّه منه، و کان موته فی رمضان» [۱].

۲- الیافعی: «و فیها توفی عالم الشیعة و إمام الرافضة صاحب التصانیف الکثیرة، شیخهم المعروف بالمفید و بابن المعلم أیضا، البارع فی الکلام و الجدل و الفقه، و کان یناظر أهل کل عقیدة مع الجلالة و العظمة فی الدولة البویهیة. قال ابن أبی طی» [... ۲].

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۴۱۳.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۴

۳- الحافظ ابن حجر: «محمد بن محمد بن النعمان، الشیخ المفید، عالم الرافضة أبو عبد اللّه ابن المعلم صاحب التصانیف البدعیة و هی مائتا تصنیف، طعن فیها علی السلف، له صولة عظیمة بسبب عضد الدولة، شیّعه ثمانون ألف رافضی مات سنة ۴۱۳.

قال الخطیب: صنّف کتبا کثیرة فی ضلالهم و الذب عن اعتقادهم و الطعن علی الصحابة و التابعین و أئمّة المجتهدین، و هلک بها خلق، إلی أن أراح اللّه منه فی شهر رمضان.

قلت: و کان کثیر التقشف و التخشع و الإکباب علی العلم، تخرّج به جماعة و برع فی أفعاله الامامیة حتی کان یقال: له علی کل إمامی منة، و کان أبوه مقیما بواسط و ولد المفید بها و قیل: بعکبرا. و یقال: إن عضد الدولة کان یزوره فی داره و یعوده إذا مرض.

و قال الشریف أبو یعلی الجعفری- و کان تزوج بنت المفید-: ما کان المفید ینام من اللیل إلّا هجعة، ثمّ یقوم یصلی أو یطالع أو یدرّس أو یتلو القرآن» [۱].

ردود الاسکافی علی الجاحظ ... ص: ۲۶۴

کما أورد ابن أبی الحدید المعتزلی فی (شرح نهج البلاغة) طرفا من تشکیکات الجاحظ فی فضائل الامام- علیه السلام- و مناقبه و خصائصه التی انفرد بها من بین الصحابة، ککونه أول من أسلم، و مبیته علی فراش النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و شجاعته و مواقفه فی الغزوات، و غیر ذلک، و نقل ردود شیخه أبی جعفر الاسکافی المعتزلی علی أضالیله و أباطیله فی کتابه (نقض العثمانیة) فمن أراد الوقوف علیها فلیراجع.

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۵

ترجمة أبی جعفر الاسکافی ... ص: ۲۶۵

و قد ترجم لأبی جعفر الاسکافی- صاحب الرد علی الجاحظ-:

۱- السمعانی: «أبو جعفر محمد بن عبد اللّه الاسکافی، أحد المتکلمین من معتزلة البغدادیین، له تصانیف معروفة، و کان الحسین بن علی الکرابیسی یتکلّم معه و یناظره. و بلغنی أنه مات فی سنة أربعین و مائتین» [۱].

۲- یاقوت الحموی: «محمد بن عبد اللّه أبو جعفر الاسکافی، عداده فی أهل بغداد، أحد المتکلّمین من المعتزلة، له تصانیف، و کان یناظر الحسین بن علی الکرابیسی و یتکلّم معه. مات فی سنة أربع و مائتین» [۲].

۳- قاضی القضاة عبد الجبار المعتزلی* و هو صاحب کتاب (المغنی) ترجم له الأسنوی فی طبقاته، فقال: القاضی أبو الحسن عبد الجبار الأسترآبادی، إمام المعتزلة، کان مقلّدا للشافعی فی الفروع، و علی رأس المعتزلة فی الأصول، و له فی ذلک التصانیف المشهورة، تولی قضاء القضاة بالری، ورد بغداد حاجّا و حدّث بها عن جماعة کثیرین، توفی فی ذی القعدة سنة خمس عشرة و أربعمائة، ذکره ابن الصلاح* إذ قال ابن أبی الحدید ما نصه:

«أبو جعفر الاسکافی، فهو شیخنا محمد بن عبد اللّه الاسکافی، عدّه قاضی القضاة فی الطبقة السابعة من طبقات المعتزلة، مع عباد بن سلیمان الصیمری و مع زرقان و مع عیسی بن الهیثم الصوفی، و جعل أول الطبقة ثمامة بن أشرس أبا معن، ثم أبا عثمان الجاحظ، ثمّ أبا موسی عیسی بن صبیح المرداد، ثم أبا عمران یونس بن عمران، ثم محمد بن شبیب، ثم محمد بن إسماعیل العسکری، ثم عبد الکریم بن روح العسکری، ثم أبا یعقوب یوسف بن عبد اللّه الشحّام، ثم

---

[۱] الأنساب- الاسکافی.

[۲] معجم البلدان ۱/ ۱۸۱.

أبا الحسین الصالح، ثم صالح قبة، ثم الجعفران جعفر بن جریر و جعفر بن میسر، ثم أبا عمران بن النقاش، ثم أبا سعید أحمد بن سعید الأسدی، ثم عباد ابن سلیمان ثم أبا جعفر الاسکافی هذا.

و قال: کان أبو جعفر فاضلا عالما، و صنّف سبعین کتابا فی علم الکلام و هو الذی نقض کتاب العثمانیة علی أبی عثمان الجاحظ فی حیاته، و دخل الجاحظ سوق الورّاقین ببغداد، فقال: من هذا الغلام السوادی الذی بلغنی أنه تعرّض لنقض کتابی- و أبو جعفر جالس- ؟ فاختفی منه حتی لم یره، و کان أبو جعفر یقول بالتفضیل علی قاعدة معتزلة بغداد یبالغ فی ذلک، و کان علویّ الرأی، محققا منصفا، قلیل العصبیة».

۳. قال الخطابی: الجاحظ ملحد ... ص: ۲۶۶

اشارة

و لهذه الأمور و غیرها صرّح الحافظ الخطابی بأن الجاحظ رجل ملحد...

و هل یستند الی ترک روایة هذا الرجل حدیث الغدیر للطعن فیه؟

إنّه لا قیمة لکلام هکذا شخص و لا وزن له فی معرفة الأحادیث النبویة الشریفة مطلقا...

أما کلام الخطابی فقد أورده الشیخ محمد طاهر الکجراتی* المتوفی سنة ۹۸۶، ترجمه الشیخ العیدروس فی (النور السافر عن أخبار القرن العاشر) فی حوادث السنة المذکورة بقوله: «استشهد الرّجل الصّالح العلامة جمال الدین محمد طاهر الملقب بملک المحدثین الهندی- رحمه اللّه آمین- علی ید المبتدعة من فرقتی الرافضة السّبابة و المهدویة القتّالة ... و هو الذی أشار إلیه النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بالمزیة فی الرؤیا التی رآها الشیخ علی المتقی السابقة، و ناهیک بها من منقبة علیة، و کان علی قدم من الصلاح و الورع و التبحّر فی العلم، کانت ولادته سنة ۹۱۳، و حفظ القرآن و هو لم یبلغ الحنث، و جدّ فی العلم و مکث کذلک نحو خمسة عشر سنة، و برع فی فنون عدیدة وفاق الأقران، حتی لم یعلم أن أحدا من

علماء کجرات بلغ مبلغه فی فن الحدیث. کذا قال بعض مشایخنا. و له تصانیف نافعة» * ... فی کتابه (تذکرة الموضوعات) حیث قال:

«فی المقاصد: «اختلاف أمتی رحمة» للبیهقی، عن الضحاک، عن ابن عباس، رفعه فی حدیث طویل بلفظ: و اختلاف أصحابی لکم رحمة، و کذا الطبرانی و الدیلمی

. و الضحاک عن ابن عباس منقطع، و قال العراقی: مرسل ضعیف، و قال شیخنا: إن هذا الحدیث مشهور علی الألسنة و قد أورده ابن الحاجب فی المختصر فی القیاس، و کثر السؤال عنه، فزعم کثیر من الأئمة أنه لا أصل له. لکن ذکره الخطابی و قال: اعترض علی هذا الحدیث رجلان، أحدهما ما جن و الآخر ملحد، و هما: إسحاق الموصلی و الجاحظ، و قالا: لو کان الاختلاف رحمة لکان الاتفاق عذابا، ثم رد الخطابی علیهما» [۱].

و قد نقله الشیخ نصر اللّه الکابلی أیضا، حیث قال فی (صواعقه):

«الثامن- ما رواه البیهقی فی المدخل، عن ابن عباس- رضی اللّه عنه- انه قال- صلّی اللّه علیه و سلّم-: إختلاف أمتی رحمة.

قال شیخ الإسلام شهاب الدین ابن حجر العسقلانی: هو حدیث مشهور علی الألسنة. و قال الخطابی فی غریب الحدیث: اعترض علی هذا الحدیث رجلان أحدهما ما جن و الآخر ملحد و هما: إسحاق الموصلی و عمرو بن بحر الجاحظ و قالا جمیعا: لو کان الاختلاف رحمة لکان الاتفاق عذابا».

و فی شرح حدیث القرطاس من شرح مسلم للنووی عن الخطابی فی الجاحظ إنه «مغموص علیه فی دینه».

ترجمة الخطابی ... ص: ۲۶۷

و قد ذکر الخطابی مترجموه بکل إطراء و ثناء، فقد ترجم له:

---

[۱] تذکرة الموضوعات/ ۹۰- ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۸

۱- السمعانی: «أبو سلیمان أحمد [۱] بن محمد بن ابراهیم بن الخطاب البستی الخطابی، إمام فاضل، کبیر الشأن، جلیل القدر، صاحب التصانیف الحسنة مثل: أعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری، و معالم السنن فی شرح الأحادیث التی فی السنن، و کتاب غریب الحدیث، و العزلة، و غیرها. سمع أبا سعید ابن الأعرابی بمکة، و أبا بکر محمد بن بکر بن داسة التمّار بالبصرة و إسماعیل ابن محمد الصفار ببغداد، و غیرهم. و روی عنه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ، و أبو الحسین عبد الغافر بن محمد الفارسی، و جماعة کثیرة.

و ذکره الحاکم أبو عبد اللّه فی التاریخ فقال: الفقیه الأدیب البستی أبو سلیمان الخطابی، أقام عندنا بنیسابور سنین، و حدّث بها و کثرت الفوائد من علومه، و توفی فی سنة ثمان و ثمانین و ثلاثمائة ببست» [۲].

۲- ابن خلکان: «کان فقیها، أدیبا محدثا، له التصانیف البدیعة...

و کان یشبّه فی عصره بأبی عبید القاسم علما و أدبا و زهدا و ورعا و تدریسا و تألیفا» [... ۳].

۳- الذهبی، و وصفه ب «الفقیه الأدیب» و قال: «کان علامة محققا» [۴].

۴- الیافعی، و وصفه ب «الامام الکبیر و الحبر الشهیر» قال: «کان فقیها أدیبا، محدثا» [... ۵].

۵- الصفدی، و ذکر عن السمعانی قوله: «کان الخطابی حجة صدوقا» و عن الثعالبی: «کان یشبّه فی زماننا بأبی عبید القاسم بن سلام» [۶].

---

[۱] فی بعض المصادر اسمه: حمد.

[۲] الأنساب- الخطابی.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۴۵۳.

[۴] العبر- حوادث سنة ۳۸۸.

[۵] مرآة الجنان- حوادث سنة ۳۸۸.

[۶] الوافی بالوفیات ۷/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۶۹

۶- الأسنوی: «کان فقیها، رأسا فی علم العربیة و الأدب و غیر ذلک» [۱].

۷- ابن قاضی شهبة الأسدی، و أضاف: «و محلّه من العلم مطلقا و من اللّغة خصوصا، الغایة العلیا» [۲].

۸- السیوطی: «الخطابی الامام العلامة المفید المحدث الرحّال ... و کان ثقة ثبتا [متثبتا] من أوعیة العلم» [۳].

۹- محمد بن محمد السنهوری الشافعی، وصفه ب «العلامة الحافظ» [۴].

۱۰- عبد الحق الدهلوی: «المشار إلیه فی عصره و العلامة فرید دهره فی الفقه و الحدیث و الأدب و معرفة الغریب، له التصانیف المشهورة و التألیفات العجیبة» [۵].

۱۱- (الدهلوی)، ذکر النووی البغوی و الخطابی و قال: «إنّهم من علماء الشافعیة و هم معتمدون جدّا، و کلامهم متین مضبوط» [۶].

۱۲- الفخر الرازی، حیث مدحه و أطراه بقوله: «و المتأخرون من المحدثین فأکثرهم علما و أقواهم قوة و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء و هم:

أبو الحسن الدارقطنی، و الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ، و الشیخ أبو نعیم الاصفهانی، و الحافظ أبو بکر البیهقی، و الامام أبو بکر عبد اللّه بن محمد بن زکریا الجوزقی صاحب کتاب المتفق، و الامام الخطیب صاحب تاریخ بغداد. و الامام أبو سلیمان الخطابی الذی کان بحرا فی علم الحدیث و اللغة، و قیل فی وصفه:

جعل الحدیث لأبی سلیمان کما جعل الحدید لأبی سلیمان، یعنون داود النبی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۶۷.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۵۹.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۰۳.

[۴] التعلیق علی فتح المغیث بشرح ألفیة الحدیث للعراقی- مخطوط.

[۵] رجال المشکاة لعبد الحق الدهلوی: ۳۸۴.

[۶] أصول الحدیث: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۰

صلّی اللّه علیه و سلّم- حیث قال تعالی فیه: و ألنّا له الحدید.

فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی» [۱].

هذا، و قد اعتمد علیه نصر اللّه الکابلی فی (صواقعه) فی الجواب عن منع عمر المغالاة فی المهر، واصفا إیّاه ب «الحافظ». و کذا (الدهلوی) فی (التحفة) فی الجواب عن القضیة المذکورة، و حیدر علی الفیض آبادی فی کتابه (منتهی الکلام) [۲].

۴. آراء العلماء فی الجاحظ ... ص: ۲۷۰

اشارة

و من المناسب أن نورد هنا طرفا من كلمات أئمّة الجرح و التعديل فى الجاحظ، الصريحة فى سقوط الرجل عن درجة الاعتبار، و فى عدم وثوقهم به:

۱- الحافظ الذهبى: «عمرو بن بحر الجاحظ المتكلم صاحب الكتب.

قال ثعلب: ليس ثقة و لا مأمونا» [۳].

۲- الذهبى أيضا: «عمرو بن بحر الجاحظ صاحب التصانيف، روى عنه أبو بكر بن أبى داود فيما قيل. قال ثعلب: ليس ثقة و لا مأمونا. قلت: و كان من أئمّة البدع» [۴].

۳- الذهبى أيضا: «الجاحظ العلّامة المتبحر، ذو الفنون، ابو عثمان عمرو ابن بحر بن محبوب البصرى المعتزلى، صاحب التصانيف، أخذ عن النظام و روى

---

[۱] فضائل الشافعى للفخر الرازى: ۶۵.

[۲] و له ترجمة أيضا فى يتيمة الدهر ۴/ ۳۳۴، إنباه الرواة ۱/ ۱۲۵، معجم الأدباء ۴/ ۲۴۶، شذرات الذهب ۳/ ۱۲۷ تذكرة الحفاظ ۱۰۱۸ المنتظم حوادث ۳۸۸، تاريخ ابن كثير و النجوم الزاهرة فى حوادث السنة المذكورة.

[۳] المغنى فى الضعفاء ۲/ ۴۷۱.

[۴] ميزان الاعتدال فى نقد الرجال ۳/ ۲۴۷.

عن أبى يوسف القاضى و ثمامة بن أشرس. روى عنه أبو العيناء، و يموت بن المزرع ابن أخته. و كان أحد الأذكياء.

قال ثعلب: ما هو بثقة، و قال: قال يموت: كان جدّه جمالا أسود. و عن الجاحظ: نسيت نسبى ثلاثة أيام حتى عرفنى أهلى.

قلت: كان ماجنا قليل الدين، له نوادر...

قلت: يظهر من شمائل الجاحظ أنه يختلق.

قال اسماعيل بن الصفار: أنا أبو العيناء، قال: أنا و الجاحظ وضعنا حديث فدك، فأدخلناه على الشيوخ ببغداد، فقبلوه إلّا ابن شيبة العلوى، فإنّه قال: لا يشبه آخر هذا الحديث أوّله.

أخبرنا أحمد بن سلامة كتابة، عن أحمد بن طارق، أنبأنا السلفى، أنبأ المبارك بن الطيورى، أنبأ محمد بن على الصورى إملاء، أنبأ خلف بن محمد الحافظ بصور، أنبأ أبو سليمان بن زبر، ثنا أبو بكر بن أبى داود، قال: أتيت الجاحظ فاستأذنت عليه فاطلع علىّ من كوّة فى داره، فقال: من أنت؟ فقلت رجل من أصحاب الحديث، فقال: أو ما علمت أنى لا أقول بالحشوية! فقلت إنى ابن أبى داود. فقال: مرحبا بك و أبيك، أدخل. فلما دخلت قال لى: ما تريد؟ فقلت تحدثنى بحديث واحد. فقال: أكتب: أنبأ حجاج بن المنهال أنبأ حماد بن سلمة، عن ثابت، عن أنس أن النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- صلى على طنفسة

. فقلت:

زدنى حديثا آخر، فقال: ما ينبغى لابن أبى داود أن يكذب.

قلت: كفانا الجاحظ المئونة، فما روى فى الحديث إلّا النزر اليسير، و لا هو بمتّهم فى الحديث، بلى فى النفس من حكاياته و لهجته، فربما جازف، و تلطخه بغير بدعة أمر واضح، و لكنه أخبارى علامة صاحب فنون و أدب باهر، و ذكاء بين. عفا اللّه تعالى عنه» [۱].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۲

۴- و قال ابن حجر العسقلانی بترجمته ما ملخصه:

«عمرو بن بحر الجاحظ صاحب التصانیف، روی عنه أبو بکر بن أبی داود فیما قیل: قال ثعلب: لیس بثقة و لا مأمون. قلت: و کان من أئمّة البدع.

قلت: و روی الجاحظ عن حجاج الأعور و أبی یوسف القاضی و خلق کثیر و روایته عنهم فی أثناء کتابه فی الحیوان.

و حکی ابن خزیمة أنه دخل علیه هو و إبراهیم بن محمود. و ذکر قصة.

و حکی الخطیب بسند له: أنه کان لا یصلّی.

و قال الصولی: مات سنة خمسین و مائتین.

و قال إسماعیل بن محمد الصفار: سمعت أبا العیناء، یقول: أنا و الجاحظ وضعنا حدیث فدک.

و قال الخطابی: هو مغموص فی دینه.

و ذکر أبو الفرج الاصبهانی أنه کان یرمی بالزندقة، و أنشد فی ذلک أشعارا.

و قد وقفت علی روایة ابن أبی داود عنه، ذکرتها فی غیر الموضع، و هو فی الطیوریات.

قال ابن قتیبة فی اختلاف الحدیث: ثم نصیر إلی الجاحظ و هو أحسنهم للحجة استنارة، و أشدّهم تلطّفا، لتعظیم الصغیر حتی یعظم و تصغیر العظیم حتی یصغر، و یکمل الشیء و ینقصه، فتجده مرة یحتج للعثمانیة علی الرافضة، و مرة للزندقة علی أهل السنة، و مرة یفضّل علیا و مرة یؤخّره، و یقول: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- کذا، و یتبعه أقوال المجان، و یذکر فی الفواحش ما یجل رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن یذکر فی کتاب ذکر أحد منهم فیه، فکیف فی ورقة أو بعد سطر أو سطرین؟ و یعمل کتابا یذکر حجج النصاری علی المسلمین، فإذا صار إلی الرد علیهم تجوز الحجة، فکأنّه إنما أراد تنبیههم علی ما لا یعرفون و تشکیک الضعفة، و یستهزئ بالحدیث استهزاء لا یخفی علی أهل العلم، و ذکر الحجر الأسود و أنه کان أبیض فسوّده المشرکون، قال: و قد کان یجب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۳

أن یبیّضه المسلمون حین استلموه، و أشیاء من أحادیث أهل الکتاب، و هو مع هذا أکذب الأمة، و أوضعهم للحدیث، و أنصرهم للباطل.

و قال الندیم: قال المبرد: ما رأیت أحرص علی العلم من ثلاثة: الجاحظ و إسماعیل القاضی و الفتح بن خاقان.

و قال الندیم- لما حکی قول الجاحظ لما قرأ المأمون کتبی، قال هی کتب لا یحتاج إلی تحضیر صاحبها-: إن الجاحظ حسّن هذا اللفظ تعظیما لنفسه و تفخیما لتآلیفه. و إلّا فالمأمون لا یقول ذلک.

و قال ابن حزم فی الملل و النحل: کان أحد المجّان الضلّال، غلب علیه قول الهزل، و مع ذلک فإنّا ما رأینا فی کتبه تعمّد کذبة یوردها مثبتا لها، و إن کان کثیر الإیراد لکذب غیره.

و قال أبو منصور الأزهری فی مقدّمة تهذیب اللّغة: و ممّن تکلّم فی اللغات بما حصده لسانه و روی عن الثقات ما لیس من کلامهم الجاحظ. و کان أوتی بسطة فی القول، و بیانا عذبا فی الخطب و مجالا فی الفنون، غیر أنّ أهل العلم ذمّوه، و عن الصدوق دفعوه.

و قال ثعلب: کان کذّابا علی اللّه و علی رسوله و علی الناس» [۱].

ترجمة أبی منصور الأزهری ... ص: ۲۷۳

و الأزهری- الذی قال عن الجاحظ ما نقله الحافظ ابن حجر- هو: محمد ابن أحمد اللغوی من کبار علماء أهل السنة و أئمّتهم:

ترجم له ابن خلکان و قال: «الامام المشهور فی اللغة، کان فقیها شافعی المذهب، غلبت علیه اللّغة فاشتهر بها، و کان متفقا علی فضله و ثقته و درایته و ورعه» [... ۲].

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۳۵۵.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۴۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۴

و قال السبکی: «و کان إماما فی اللغة، بصیرا بالفقه، عارفا بالمذهب، عالی الاسناد، کثیر الورع، کثیر العبادة و المراقبة، شدید الإنتصار لألفاظ الشافعی متحرّیا فی دینه» [... ۱].

و قال الیافعی: «و فیها الامام العلّامة اللغوی الشافعی» [... ۲].

و ذکره الذهبی فی حوادث السنة المذکورة [۳].

و قال السیوطی: «و کان عارفا عالما بالحدیث، عالی الاسناد، کثیر الورع» [... ۴].

ترجمة ثعلب ... ص: ۲۷۴

و اما ثعلب- الذی قال عن الجاحظ: «لیس ثقة و لا مأمونا» و قال: «کان کذابا علی اللّه و علی رسوله و علی الناس» - فهو أیضا من کبار المحدّثین، و من أساطین الفقه و الأدب و اللغة...

قال السیوطی: «ثعلب الامام المحدث، شیخ اللغة و العربیة أبو العباس أحمد بن یحیی بن زید الشیبانی مولاهم البغدادی، المقدّم فی نحو الکوفیین. ولد سنة ۲۰۰، و ابتدأ الطلب سنة ۱۶ حتی برع فی علم الحدیث.

و إنما أخرجته فی هذا الکتاب لأنه قال: سمعت من عبید اللّه بن عمر القواریری ألف حدیث.

و قال الخطیب: کان ثقة ثبتا حجة صالحا مشهورا بالحفظ. مات فی جمادی الآخرة سنة ۲۹۱» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۶۳- ۶۷.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۷۰.

[۳] العبر حوادث ۳۷۰.

[۴] بغیة الوعاة: ۱/ ۱۹.

[۵] طبقات الحفاظ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۵

و ترجم له السیوطی أیضا ترجمة حافلة و وصفه فیها ب «الامام» و أورد کلمات العلماء فی حقه و قال: «قال أبو بکر بن مجاهد: قال لی ثعلب: یا أبا بکر اشتغل أصحاب القرآن بالقرآن ففازوا، و اصحاب الحدیث بالحدیث ففازوا، و أصحاب الفقه بالفقه ففازوا، و اشتغلت أنا بزید و عمرو، فلیت شعری ما ذا یکون حالی.

فانصرفت من عنده فرأیت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی تلک اللیلة فقال لی:

اقرأ أبا العباس منّی السّلام و قل له: أنت صاحب العلم المستطیل».

قال السیوطی: «و ذکره الدانی فی طبقات القراء» [۱].

و قال ابن خلکان: «کان إمام الکوفیین فی النحو و اللغة ... و کان ثقة حجة صالحا مشهورا بالحفظ و صدق اللهجة، و المعرفة بالعربیة

و روایة الشعر القدیم مقدما عند الشیوخ منذ هو حدث. فکان ابن الأعرابی إذا شک فی شیء قال له: ما تقول یا أبا العباس فی هذا؟ ثقة بغزارة حفظه» [... ۲].

و قال الیافعی: «و فی السنة المذکورة توفی الامام العلامة الأدیب أبو العباس المشهور بثعلب ... صاحب التصانیف المفیدة، انتهت الیه رئاسة الأدب فی زمانه ... و کان ثقة صالحا، مشهورا بالحفظ و صدق اللهجة» [۳].

و ترجم له الحافظ الذهنی، و ذکر أنه سمع من عبید اللّه القواریری و طائفة» [... ۴].

و کذا ترجم له ابن الوردی فی تاریخه [۵].

و قال النووی بترجمته ما ملخصه:

«ثعلب مذکور فی باب الوقف من المهذّب و الوسیط، هو الامام المجمع علی

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۳۹۶- ۳۹۸.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۱۰۲- ۱۰۴.

[۳] مرآة الجنان حوادث سنة ۲۹۱.

[۴] العبر- حوادث سنة ۲۹۱.

[۵] تتمة المختصر- حوادث سنة ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۶

إمامته، و کثرة علومه و جلالته، إمام الکوفیین فی عصره لغة و نحوا، و ثعلب لقب له. قال الامام أبو منصور الأزهری فی خطبة کتابه تهذیب اللغة: أجمع أهل هذه الصناعة من العراقیین أنه لم یکن فی زمن أبی العباس أحمد بن یحیی ثعلب، و أبی العباس محمد بن یزید المبرد مثلهما، و کان أحمد بن یحیی أعلم الرجلین و أورعهما و أرواهما للّغات و الغریب، و أوجزهما کلاما و أقلّهما فضولا»... [۱].

أقول: فهذا رأی علماء أهل السنّة و أئمّة الجرح و التعدیل فی الجاحظ، فهل یلیق بالرازی أن یستند إلی ترک هکذا شخص روایة حدیث الغدیر، و یستدل بذلک علی عدم صحته؟

۵. اتصاف الجاحظ بالصفات الذمیمة ... ص: ۲۷۶

و الجاحظ- بالاضافة إلی ما تقدم- متصف بصفات ذمیمة و أعمال قبیحة تسقطه عن درجة الاعتبار، و لا تدع مجالا للتوقف فی عدم جواز الاعتماد علی کلامه فی روایة أو قدحه فی حدیث:

فمن ذلک: أنه کان لا یصلی ... و قد ذکر ذلک فی ترجمته من کتاب (لسان المیزان).

و من ذلک: أنه کان کذّابا ... و قد تقدم ذلک أیضا فی (لسان المیزان).

و من ذلک: انه کان مختلفا ... و قد صرح بذلک الحافظ الذهبی.

بل ذکر جماعة من علمائهم وضعه- مع أبی العیناء- حدیث فدک، و ممن ذکر ذلک سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث عمن رمی بوضع الحدیث) و السیوطی فی (تدریب الراوی) و ابن الأثیر فی (جامع الأصول).

و من ذلک: أنه کان کثیر الهزل ... نص علی ذلک ابن الوردی و غیره.

و من ذلک: انه کان یستمع إلی الغناء و یجتمع بالمغنیات، و ذکر ذلک ابن

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات للنووی ۲/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۷

خلکان و الیافعی فی تاریخیهما.

۶. الآثار المترتبة علی الاعتماد علی الجاحظ ... ص: ۲۷۶

اشارة

و أخیرا، فإن الاعتماد علی الجاحظ فی الروایات و الأخبار، و الدفاع عنه و نفی عداوته للإمام أمیر المؤمنین- علیه السلام، و تنزیهه عمّا نسب الیه، یؤدّی إلی وقوع أهل السنة فی إشکال قوی یصعب بل یستحیل التخلّص منه...

و بیان ذلک: انه قد ثبت أن الجاحظ کان یتبع شیخه إبراهیم النظّام فی جمیع أقو اله و آرائه و ما کان یدین به ... و قد ثبت أیضا أن النّظام کان یعتقد بإسقاط عمر بن الخطاب جنین فاطمة الزهراء- علیها السلام- و بغیر ذلک من الأمور التی لا یرتضیها أهل السنة عامة ...کما جاء فی ترجمته من کتاب (الوافی بالوفیات).

و قد صرح باقتفاء الجاحظ أثر النّظام فی جمیع مقالاته جماعة من الأعلام کالیافعی و ابن الوردی و ابن خلکان.

فلو جاز للفخر الرازی أن یستدل بترک الجاحظ روایة حدیث الغدیر- أو قدحه فیه- جاز للامامیة الاستدلال بکلام شیخه النظّام فی باب الطعن فی عمر ابن الخطاب و خلافته...

و لقد اعتمد (الدهلوی) تبعا لابن حزم علی کلام النظّام فی الطعن فی مؤمن الطاق- رحمه اللّه تعالی- و هکذا استشهد الحافظ ابن حجر فی (لسان المیزان) بأشعار النظّام التی أنشدها فی ذمّ أبی یوسف یعقوب بن ابراهیم القاضی- تلمیذ أبی حنیفة- علی قبره.

فإن قیل: ذمّ النظام أبا یوسف القاضی غیر مسموع، لذمّ العلماء النظّام و قدحهم فیه، کما فی (الأنساب) و (لسان المیزان) و (الوافی بالوفیات) و غیرها...

قلنا: إن هذا إنّما یتوجه فیما إذا لم یرکن العلماء إلی أقواله، و لم یعتمد المحدّثون علی مقالاته، و لم یبذلوا قصاری عهدهم فی الدفاع عن تلمیذه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۸

الجاحظ الأخذ بأقواله و المقتفی لآثاره، و الناقل عنه وجوه المناقشة فی فضائل مولانا أمیر المؤمنین- علیه السلام-.

و إذا کان الجاحظ معتمدا علیه کما یدل علیه صنیع الرازی ... فقد ثبت ان الجاحظ قد انتقد أبا بکر و عمر علی منعها میراث فاطمة الزهراء من أبیها رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و ظلمهما لها و تعدّیهما علیها ... فی کلام طویل له فی الموضوع، ذکره الشریف المرتضی- رحمه اللّه- حیث قال:

«فإن قیل: إذا کان أبو بکر قد حکم بخطإ فی دفع فاطمة- علیها السلام- عن المیراث و احتج بخبر لا حجة فیه، فما بال الأمّة أقرّته علی هذا الحکم و لم تنکر علیه؟ و فی رضائها و إمساکها دلیل علی صوابه.

قلنا: قد مضی أن ترک النکیر لا یکون دلیل الرضا، إلّا فی المواضع التی لا یکون له وجه سوی الرضا، و بیّنا فی الکلام علی إمامة أبی بکر هذا الموضع بیانا شافیا.

و قد أجاب أبو عثمان الجاحظ فی کتاب العباسیة عن هذا السؤال، جوابا جیّد المعنی و اللفظ، نحن نذکره علی وجهه لیقابل بینه و بین کلامه فی العثمانیة و غیرها.

قال: و قد زعم أناس أن الدليل على صدق خبرهما- يعنى أبا بكر و عمر- فى منع الميراث و براءة ساحتهما: ترك أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله النكير عليهما.

ثم قال: فيقال لهم: لئن كان ترك النكير دليلا- على صدقهما، ليكوننّ ترك النكير على المتظلمين منهما و المحتجين عليهما و المطالبين لهما دليلا على صدق دعوتهم و استحسان مقالتهم، لا سيّما و قد طالت به المناجاة و كثرت المراجعة و الملاحاة، و ظهرت الشكية و اشتدّت المواجدة، و

قد بلغ ذلك من فاطمة حتى أنها أوصت أن لا يصلى عليها أبو بكر، و لقد كانت قالت له حين أتته طالبة حقها و محتجة برهطها:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۷۹

من يرثك يا أبا بكر إذا متّ؟

قال: أهلى و ولدى.

قالت: فما بالنا لا نرث النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؟

فلمّا منعها ميراثها و بخسها حقّها و اعتلّ عليها و حلج فى أمرها، و عاينت التهضم و أيست من النزوع، و وجدت من الضعف و قلة الناصر، قالت:

و اللّه لأدعونّ اللّه عليك.

قالت: و اللّه لأدعونّ اللّه لك.

قالت: و اللّه لا أكلمّك أبدا.

قال: و اللّه لا أهجرك أبدا.

فإن يكن ترك النكير على أبى بكر دليلا- على صواب منعه، إنّ فى ترك النكير على فاطمة دليلا- على صواب طلبها، و أدنى ما كان يجب عليهم فى ذلك تعريفها ما جهلت، و تذكيرها ما نسيت، و صرفها على الخطأ، و رفع قدرها عن البذاء، و أن تقول هجرا و تجور عادلا و تقطع واصلا، فإذا لم نجدهم أنكروا على الخصمين جميعا فقد تكافأت الأمور و استوت الأسباب، و الرجوع إلى أصل حكم اللّه فى المواريث أولى بنا و بكم، أوجب علينا و عليكم.

و إن قالوا: كيف يظنّ بأبى بكر ظلمها و التعدى عليها، و كلّما ازدادت فاطمة عليه غلظة ازداد لها لينا ورقة، حيث يقول: و اللّه لا أهجرك أبدا ثم تقول:

و اللّه لأدعونّ اللّه عليك، فيقول: و اللّه لأدعونّ اللّه لك!؟ و لو كان كذلك لم يحتمل هذا الكلام الغليظ و القول الشديد فى دار الخلافة بحضرة قريش و الصحابة مع حاجة الخلافة إلى البهاء و الرفعة، و ما يجب لها من التنزيه و الهيبة، ثم لم يمنعه ذلك أن قال معتذرا و متقرّبا بالكلام المعظّم لحقّها المكرّم لمقامها، و الصائن لوجهها و المتحنّن عليها: ما أحد أعن به علىّ منك فقرا، و لا أحب إلىّ منك غنى، و لكنى

سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: إنا معشر الأنبياء لا نرث و لا نورّث ما تركناه صدقة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۰

قيل لهم: ليس ذلك بدليل على البراءة من الظلم و السلامة من العمد، و قد يبلغ من مكر الظالم و دهاء الماكر إذا كان أريبا و للخصومة معتادا أن يظهر كلام المظلوم و ذلّة المنتصب و حدب الوامق و مقة المحق.

و كيف جعلتم ترك النكير حجة قاطعة و دلالة واضحة، و قد زعمتم أن عمرا قال على منبره: «متعتان كانتا على عهد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- متعة النّساء و متعة الحج و أنا أنهى عنهما و أعاقب عليهما» فما وجدتم أحدا أنكر قوله، و لا استشنع مخرج نهيه، و لا خطّئه فى معناه، و لا تعجّب منه و لا استفهمه؟

و کیف تقضون بترک النکیر و قد شهد عمر یوم السّقیفة و بعد ذلک:

أنّ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: «الأئمّة من قریش»

ثمّ قال فی شکاته: و لو کان سالم حیّا ما تخالجنی فیه شک- حین أظهر الشک فی استحقاق کلّ واحد من الستّة الذین جعلهم شوری- و سالم عبد لامرأة من الأنصار، و هی أعتقته و حازت میراثه، ثم لم ینکر ذلک من قوله منکر و لا قابل إنسان بین خبریه و لا تعجّب منه؟

و إنما یکون ترک النکیر علی من لا رغبة له و لا رهبة عنده، دلیلا علی صدق قوله و صواب عمله، فأمّا ترک النکیر علی من یملک الضعة و الرفعة و الأمر و النهی، و القتل و الاستحیاء، و الحبس و الإطلاق، فلیس بحجّة نفی و لا دلالة ترضیّ.

قال: و قال آخرون: بل الدلیل علی صدق قولهما و صواب عملهما إمساک الصحابة عن خلعهما و الخروج علیهما، و هم الذین وثبوا علی عثمان فی أیسر من جحد التنزیل و ردّ المنصوص، و لو کانا کما یقولون و ما یصفون ما کان سبیل الأمة فیهما إلّا کسبیلهم فیه، و عثمان کان أعزّ نفرا و أشرف رهطا و أکثر عددا و ثروة و أقوی عدّة.

قلنا: إنّهما لم یجحدا التنزیل و لم ینکرا المنصوص، و لکنّهما بعد إقرارهما بحکم المیراث و ما علیه الظاهر من الشریعة، ادّعیا روایة و تحدّثا بحدیث لم یکن مجال کذبه و لا یمتنع فی حجج العقول مجیؤه، و شهد له علیه من علمه مثل علمهما فیه، و لعلّ بعضهما کان یری التصدیق للرجل إذا کان عدلا فی رهطه، مأمونا فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۱

ظاهره، و لم یکن قبل ذلک عرفه بفجرة و لا جرّب علیه غدرة، فیکون تصدیقه له علی جهة حسن الظن و تعدیل الشاهد، و لأنّه لم یکن کثیر منهم یعرف حقائق الحجج، و الذی یقطع بشهادته علی المغیب، و کان ذلک شبهة علی أکثرهم، فلذلک قلّ النکیر و تواکل الناس و اشتبه الأمر، فصار لا یتخلص إلی معرفة حق ذلک من باطله إلّا العالم المتقدّم و المؤید المسترشد.

و لأنه لم یکن فی عثمان فی صدور العوام و فی قلوب السّفلة و الطغام ما کان لهما من الهیبة و المحبّة. و لأنّهما کانا أقلّ استیثارا بالفیء و أقلّ تفکّها بمال اللّه منه، و من شأن الناس إهمال السّلطان بما وفّر علیهم أموالهم، و لم یستأثر بخراجهم و لم یعطّل ثغورهم. و لأنّ الذی صنع أبو بکر من منع العترة حقّها [حظّها] و العمومة میراثها قد کان موافقا لجلّة قریش و کبراء العرب. و لأن عثمان أیضا کان مضعوفا فی نفسه و مستخفّا لقدره، لا یمنع ضیما و لا یقمع عدوّا، و لقد وثب أناس علی عثمان بالشتم و القدح، و القذف بالتشنیع و النکیر، لأمور لو أتی عمر أضعافها و بلغ أقصاها لما اجترءوا علی اغتیابه، فضلا عن مبارزته و الإغراء به و مواجهته، کما أغلظ عیینة بن حصین له فقال له: أما أنه لو کان عمر لقمعک و منعک، فقال عیینة: إنّ عمر کان خیرا لی منک، أرهبنی فأنقانی.

ثم قال: و العجب أنا وجدنا جمیع من خالفنا فی المیراث علی اختلافهم فی التشبیه و القدر و الوعید، یرد کل صنف منهم من أحادیث مخالفیه و خصوصه ما هو أقرب أسنادا و أصح رجالا و أحسن اتصالا، حتی إذا صاروا إلی القول فی میراث النبیّ نسخوا الکتاب، و خصّوا الخبر العام بما لا یدانی بعض ما رووه و کذّبوا ناقلیه، و ذلک أن کل إنسان منهم إنما یجری إلی هواه و یصدق ما وافق رضاه. مضی ما أردنا حکایته من کلام الجاحظ» [۱].

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۳۳۳- ۳۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۲

و قد أنشد الجاحظ بیتین من الشعر فیهما إشارة إلی طلحة بن عبید اللّه و الزبیر ابن العوام و عائشة بنت أبی بکر، فی قضیة حرب البصرة مع ذم شدید لهم و طعن علیهم، حیث عبّر عن الرجلین ب «الأشقین» و شبّه عائشة ب «الهرة» قد أجاد فیهما التشبیه و أحسن القول...

ذكر ذلك عنه الحافظ جلال الدين السيوطى، حيث قال: «و إذا جاعت الهرة أكلت أولادها. و قيل: تفعل ذلك لمحبتهم، أنشد الجاحظ:

جاءت مع الأشقين فى هودج تزجى إلى البصرة أجنادها

كأنها فى فعلها هرة تريد أن تأكل أولادها [۱]

و بهذا القدر من الكلام نكتفى فى الجواب عن استدلال الفخر الرازى- فى ردّ حديث الغدير- بعدم رواية أبى عثمان الجاحظ إيّاه، فإنّ فى ما ذكرناه حجة قاطعة و دلالة واضحة على بطلان استدلال الرازى بذلك و اعتماده عليه ... و باللّه التوفيق.

---

[۱] ديوان الحيوان لجلال الدين السيوطى. أنظر «الهر». و راجع أيضا كتاب الحيوان للجاحظ ۵/ ۲۹۵.

الدفاع عن الجاحظ ... ص: ۲۸۳

كلام ابن روزبهان و إبطاله ... ص: ۲۸۳

و قد أغرب الفضل ابن روزبهان إذ أنكر الحقيقة الراهنة، فكذّب بغض الجاحظ و نصبه العداوة لأمير المؤمنين- عليه السلام. فقال- مدافعا عن الجاحظ فى جواب قول العلامة الحلى رحمه اللّه-:

«قال الجاحظ- و هو من أعظم الناس عداوة لأمير المؤمنين عليه السلام:

صدق على فى

قوله: نحن أهل البيت لا يقاس بنا أحد»....

فقال الفضل ما نصه:

«أقول: ما ذكر من كلام الجاحظ صحيح لا شك فيه، و فضائل أمير المؤمنين أكثر من أن تحصى، و لو أنى تصديت لبعضها لأغرقت الطّوامير.

و أمّا ما ذكر أن الجاحظ من أعدائه فهذا كذب، لأن محبة السلف لا يفهم إلّا من ذكر فضائلهم، و ليس هذه المحبة أمرا مشتهيا للطبع، و كل من ذكر فضائل أحد من السلف، فنحن نستدلّ من ذلك الذكر على وفور محبته إيّاه، و قد ذكر الجاحظ أمير المؤمنين بالمناقب المنقولة، و كذا ذكره فى غير هذا من رسائله، فكيف يحكم بأنه عدو لأمير المؤمنين!؟

و هذا يصح على رأى الروافض، فإنّ الروافض لا يحكمون بالمحبّة إلّا بذكر

مثالب الغير، فعندهم محبّ على من كان مبغض الصحابة، و بهذا المعنى يمكن أن يكون الجاحظ عدوا».

هذا، و لكن كلام (الدهلوى) الذى نقلناه سابقا، يكفى دليلا على كذب ابن روزبهان و بطلان تكذيبه العلامة الحلى طاب ثراه.

كلام الرشيد الدهلوى و وجوه بطلانه ... ص: ۲۸۴

اشارة

و جاء بعده رشيد الدين خان الدهلوى منكرا ما ثبت من عداوة الجاحظ لأمير المؤمنين- عليه السلام، فقال- بعد أن ذكر كلام ابن روزبهان المتقدم-:

«و أما ما وصف العلامة الحلی أبا عثمان الجاحظ المعتزلی من کونه من أشدّ الناس عداوه لأمیر المؤمنین، ثم نقله فضائله من رسالة الجاحظ الغرّاء التی صنفها فی مناقب أمیر المؤمنین، فإنه ممّا یحیّر الناظر النبیه، لأنّ الشریف الرضی قال

فی نهج البلاغة بعد الخطبة التی أوّلها:

یا أیّها الناس إنا قد أصبحنا فی دهر عنود، و زمن شدید یعدّ فیه المحسن مسیئا، و یزداد الظالم فیه عتوا- إلخ

. قال الرضی: ربما نسبها من لا علم له إلی معاویة، و هو کلام أمیر المؤمنین الذی لا شک فیه، و أین الذهب من الرغام و العذاب من الأجاج؟

و قد دل علی ذلک الدلیل الخریّت، و نقده الناقد البصیر عمرو بن بحر الجاحظ، فإنه ذکر هذه الخطبة فی کتاب البیان و التبیین، و ذکر ما نسبها إلی معاویة، ثم تکلّم من بعدها بکلام فی معناها- إلخ.

و کلام الشریف الرضی هذا نص علی مهارة الجاحظ و معرفته بکلام أمیر المؤمنین، حتی أن صاحب نهج البلاغة ینسب هذه الخطبة الیه اعتمادا علی نسبة عمرو بن بحر الجاحظ إیّاها فی کتابه الیه، فجعل من کان ناقدا بصیرا فی کلام أمیر المؤمنین و معتمدا لدی الرضی بل دلیلا لذلک، من أعظم الناس عداوة لأمیر المؤمنین، فاسد ناشئ من العدوان و مخالف للعدل و الإنصاف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۵

و ما ذکره القاضی نور اللّه التستری بصدد إثبات عداوة الجاحظ لأمیر المؤمنین- مع عدم ذکر تألیفه کتابا فی مناقبه، و حمل ذلک علی محمل یستغفر به الأذکیاء بل الأغنیاء- من أن الجاحظ کان یذهب إلی أن الإمامة تنتقل بالوراثة فیکون العباس إماما بعد النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- دون علی لیتقرب بذلک إلی المأمون العباسی، أعجب مما ادّعاه العلّامة الحلّی.

و ذلک لأنّ دعوی جریان الإرث فی مسألة الإمامة- علی تقدیر تسلیم القول بها من هذا المعتزلی- إنما هی خطأ فی الرأی، و هو لا یستلزم العداوة لأمیر المؤمنین علیّ، و إنما یترتب علی هذا الرأی حرمان أحب الأحباب، و انتقال المیراث إلی غیر المحبوب.

و من المعلوم أنه لو کانت الامامة تنتقل بحسب طبقات الورّاث لم تکن لتصل إلی ابن العم، مع وجود العم.

فصاحب هذا الزعم الذی ذهب الیه لغرض إرضاء المأمون- و هو أحد ملوک الشیعة کما صرح به القاضی التستری- یکون من أعداء أمیر المؤمنین؟

فاعتبروا یا أولی الألباب، إنّ هذا لشیء عجاب! و الکلام حول مودّة الجاحظ المعتزلی لأمیر المؤمنین و خدمته لکلامه- و إن کان لا وجه له فی هذا المقام- إلّا أنه ینطوی علی فائدة کبیرة و هی: أن جعل الجاحظ الذی وضع رسالة غراء فی فضائل أمیر المؤمنین- و الذی اقتدی به الشریف الرضی فی معرفة کلامه و عبر عنه ب «الناقد» - من أشد الناس عداوة لأمیر المؤمنین تعبیر یختص بالامامیة، و هو یشبه تماما تسمیة اللغویین الصحراء القاحلة بالمفازة، و تعبیر أهل العرف العام عن الأعمی بالبصیر».

أقول- قبل کلّ شیء-: إن کلام رشید الدین الدهلوی هذا رد و تکذیب لکلام شیخه (الدهلوی)، الصریح فی أن الجاحظ ناصبی و کافر، و إنما جاء حکم الشیعة- بکون الجاحظ من أشد الناس عداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام- نظرا إلی ما أورده الجاحظ فی رسالته (العثمانیة) من الخرافات علی الامام، و استنادا إلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۶

کلمات أبی جعفر الاسکافی و (الدهلوی) و غیرهما فی نقض کلماته المضلة.

فما ذکره رشید الدین هنا من الطعن علی الشیعة، وارد فی الحقیقة علی (الدهلوی) أیضا.

ثم نجیب عن استدلاله بکلام الشریف الرضی- رحمه اللّه تعالی- حول الجاحظ بوجوه:

۱) الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۲۸۶

اشارة

لقد شاع و کثر اعتماد العلماء علی أقوال الأعداء و المخالفین فی باب الفضائل و المناقب ... فکم من رجل ینکر فضائل مخالفه فی العقیدة و المذهب، و یثنی علیه، و یعترف بسجایاه و خصائصه الحسنة ... و لیس ذلک عند نقلة تلک الکلمات و المستشهدین بها دلیلا علی المحبّة و المودّة، و لا یتّخذونها دلیلا علی نفی العداوة و عدم الخلاف، بل یجعلون ذلک الثناء و الإطراء اعترافا من عدو فی حق عدوه، و یثبتون بذلک جلالة الممدوح و عظمته من باب: الفضل ما شهدت به الأعداء.

و کأنّ الرشید الدهلوی لم یسمع هذا المثل المعروف...

و لا بأس بذکر نماذج من مصادیق ذلک:

قال الفخر الرازی فی مناقب الشافعی: «و أما یحیی بن معین، فروی أنه ذهب یوما إلی أحمد بن حنبل، فمرّ الشافعی علی بغلة، فقام أحمد الیه و تبعه و أبطأ علی یحیی، فلما رجع إلیه قال له یحیی: یا أبا عبد اللّه لم هذا؟ فقال أحمد: دع عنک هذا و الزم ذنب البغلة.

قال الحافظ البیهقی: و کان یحیی بن معین فیه بعض الحسد للشافعی و مع هذا یحسن القول فیه. ثم روی بإسناده عن یحیی بن معین أنه قال: الشافعی صدوق لا بأس به.

و روی البیهقی عن الزعفرانی أنه قال: سألت یحیی بن معین عن الشافعی فقال: لو کان الکذب مطلقا لمنعته مروّته عن أن یکذب. ثم قال البیهقی: و انما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۷

کانوا یسألون یحیی عنه لما کان قد اشتهر من حسده له، و الفضل ما شهدت به الأعداء.

فلما شهد یحیی بصدق لهجة الشافعی مع شدة حسده له، و کثرة طعنه فی کلّ من أمکنه الطعن فیه، دلّ ذلک علی أن الشافعی کان فی الغایة القصوی»....

و هکذا نستدل علی کون هذه الخطبة للإمام علیه السلام بکلام الجاحظ- و هو من أشد الناس عداوة له- لأن «الفضل ما شهدت به الأعداء».

و قال حیدر علی الفیض‌آبادی- و هو أیضا من أشد الناس عداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام-، بعد أن قدح فی شجاعة الامام- علیه السلام- و ذکر أن قتله عمرو بن عبد ود فی وقعة الخندق لا یدلّ علی شیء مما یذکره الشیعة- قال و هو یرید إثبات أفضلیة أبی بکر و عمر:

«نعم، ذکر الامام الأعظم- یعنی شارح تجرید العقائد- حکایة عمرو بن عبد ود من باب القول المشهور: و الفضل ما شهدت به الأعداء. یفید أهل الحق فیما نحن فیه، و ذلک لما روی فی کتب الفریقین أن ذلک الشقی لما رأی أمیر المؤمنین أمامه قال: یشق علیّ أن أضربک، و لو جاء أبو بکر لتناولته بالسیف، و إذا بارزنی عمر لم أعدل عن مبارزته، فارجع إلی جیشک و أرسل إلیّ أحدهما»... [۱].

أقول: إنه یستدل بکلام عمرو الذی زعم أنه من روایات الفریقین علی أنّ الرجلین أفضل و أشجع من أمیر المؤمنین- علیه السلام- من باب «الفضل ما شهدت به الأعداء».

و قال الرشید الدهلوی نفسه فی مباحث فضائل عثمان و الدفاع عنه. من (إیضاحه):

«قال الشریف المرتضی فی الشافی: لو کان إنفاق أبی بکر صحیحا، لوجب أن تکون وجوهه معروفة کما کانت نفقة عثمان معروفة فی تجهیز جیش العسرة

---

[۱] منتهی الکلام/ ۳۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۸

و غیره، لا یقدر علی إنکارها منکر، و لا یرتاب فی جهاتها مرتاب.

فمن کان صاحب هذه الفضیلة المتفق علیها بین الفریقین، بحیث یقول الشریف المرتضی فیها: لا یقدر علی إنکار منکر و لا یرتاب من جهاتها مرتاب و الفضل ما شهدت به الأعداء، فالتقوّل علیه بالرذائل دلیل علی کمال التعصب».

فکیف یذکر الفاضل الرشید هذا القول المشهور بعد کلام السید المرتضی فی حق عثمان، و لو کان تألیف الجاحظ رسالة فی فضائل الامام- علیه السلام- دلیلا علی حبه له، لکان کلام السید المرتضی دلیلا علی حبه لعثمان کذلک...

أقول: و الحاصل أنه لم یقل أحد من العقلاء إنّ مطلق المدح دلیل علی المحبة، و إلّا لکان المشرکون الذین وصفوا النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بالصدق و الأمانة مسلمین محبین له. و لکان معاویة بن أبی سفیان الذی یعترف بعظمة أمیر المؤمنین- علیه السلام- مرارا- فی حیاته و بعد وفاته- محبا له، مع أن عداوته للإمام- علیه السلام- لا یحتاج الی بیان ... و قد روی المبرد کتابا من معاویة بن أبی سفیان إلی سیدنا أمیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام- جاء فیه:

«و أما شرفک فی الإسلام و قرابتک من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- و موضعک ممّن بایعاک، و ما حجتک علی أهل الشام إلّا کحجّتک علی قریش فلست أدفعه».

ثم روی المبرد جواب الامام- علیه السلام- و فیه: «و أما شرفی فی الإسلام و قرابتی من النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و موضعی من قریش، فلعمری لو استطعت دفعه لدفعته» [۱]

. فهکذا شأن معاویة، و هو مع ذلک یعترف بما لعلی من الفضائل...

و الجاحظ مثل معاویة...

---

[۱] الکامل فی الأدب: ۱/ ۱۹۱- ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۸۹

ترجمة المبرد ... ص: ۲۸۹

و ابو العباس المبرد النحوی، کان إماما فی علوم الأدب و العربیة، علامة ثقة فی التاریخ و الأخبار. توفی سنة ۲۸۵، و توجد ترجمته فی:

۱- وفیات الأعیان: ۴/ ۳۱۳.

۲- مرآة الجنان- حوادث سنة ۲۸۵.

۳- العبر فی خبر من غبر: حوادث سنة ۲۸۵.

۴- بغیة الوعاة: ۱/ ۲۶۹.

۵- تاریخ بغداد: ۳/ ۳۸۰- ۳۸۷.

۶- المنتظم ۶/ ۹- ۱۱.

۷- ابن کثیر ۱۱/ ۷۹- ۸۰.

۸- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۱۷.

۹- المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۶۱.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۱۹۰.

و من عجائب الأمور أن (الدهلوی) ینسب إلی الامامیة النصب و العداء لأهل البیت الطاهرین، تبعا لشیخه نصر اللّه الکابلی، و تبعهما

علی ذلک: السیف الملتانی و حیدر علی الفیض‌آبادی و رشید الدین الدهلوی.

و نحن نقول: إذا کان ذکر فضائل أمیر المؤمنین و أهل بیته الطاهرین- علیهم السلام- دلیلا علی المحبة و نفی العداوة و البغض- کما یزعم رشید الدین الدهلوی- فإن الشیعة الإمامیة یذکرون من فضائلهم أکثر و أکثر مما ذکره الجاحظ فی رسالته، و یسعون مع ذلک فی ردّ مطاعنه التی أوردها النواصب کالجاحظ و أمثاله. و إلّا ... فکیف یزعم الرشید الدهلوی کذب نسبة العلامة الحلی بغض أمیر المؤمنین إلی الجاحظ؟

فهم الکاذبون علی کل حال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۰

۲) وصف الجاحظ بالمهارة لا ینفی عداوته ... ص: ۲۹۰

ثم إنّ الشریف الرضی ما وصف الجاحظ إلّا بالمهارة و النقد، و مجرّد کون الرجل ماهرا ناقدا لا یدل علی عدم العداوة، و إنما وصف الشریف الرضی الجاحظ بذلک لغرض إلزام المنکرین و إفحام المخالفین، من حیث أنهم یعتقدون بمهاره الجاحظ و نقده، و مکانته فی معرفة الکلام...

۳) الحافظ ابن خراش و مثالب الشیخین ... ص: ۲۹۰

هذا، و ما ذکره الرشید الدهلوی فی حق الجاحظ، معارض بما ذکروه بترجمة الحافظ ابن خراش- مع وصفه بالحفظ وسعة الاطلاع و النقد- من أنّه خرّج مثالب الشیخین و أبطل حدیث: ما ترکناه صدقة. قال الحافظ السیوطی:

«ابن خراش الحافظ البارع الناقد، أبو محمد عبد الرحمن بن یوسف بن سعید بن خراش المروزی البغدادی. قال أبو نعیم [بن عدی : ما رأیت أحفظ منه.

و قال أبو زرعة: کان رافضیا، خرج مثالب الشیخین فی جزءین و أهداهما إلی بندار، فأجازه بألفی درهم، بنی له بها حجرة فمات إذ فرغ منها.

قال عبدان: قلت له: حدیث «ما ترکنا صدقة»؟ قال: باطل. قال: و قد روی مراسیل [وصلها] و مواقیف رفعها.

مات سنة ۲۸۳» [۱].

و ترجم له الحافظ الذهبی قائلا: «عبد الرحمن بن یوسف بن خراش الحافظ (فأورد ما تقدم. فقال): قلت: و اللّه هذا هو الشیخ المغتر الذی ضلّ سعیه، فإنه کان حافظ زمانه، و له الرحلة الواسعة و الاطلاع الکثیر و الإحاطة و بعد هذا فما

---

[۱] طبقات الحفاظ/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۱

انتفع بعلمه، فلا عتب علی حمیر الرافضة و حواتر جزین و مشغر! و قد سمع ابن خراش من الفلّاس و أقرانه بالعراق، و من عبد اللّه بن عمران العائدی و طبقته بالمدینة، و من الذهلی...

و عنه ابن عقدة و أبو سهل القطان» [... ۱].

أقول: و إذا کان وصف الشریف الرضی الجاحظ بالمهارة و النقد للکلام دلیلا علی بطلان نسبة نصب العداء لأمیر المؤمنین- علیه السلام- إلیه، فلیکن وصف الذهبی و أبی نعیم و السیوطی الحافظ ابن خراش بالحفظ و البراعة و النقد وسعة الاطلاع و الإحاطة و غیر ذلک، دلیلا علی بطلان حدیث: ما ترکناه صدقة:

۴) إطراء أهل السنة علماء الشيعة ... ص: ۲۹۱

اشارة

و كثيرا ما نجد علماء القوم يمدحون كبار الشيعة و يثنون عليهم الثناء البالغ:

* فقد تقدمت فی الكتاب ترجمة الشيخ المفيد طاب ثراه من (لسان الميزان) و (العبر) و (مرآة الجنان).

* و ترجمة الشيخ ابن شهر آشوب السروی عن كتب القوم.

ترجمة الشريف الرّضی ... ص: ۲۹۱

* كما ترجم أبو منصور الثعالبی- و هو عبد الملك بن محمد المتوفی سنة ۴۳۰، توجد ترجمته فی (وفيات الأعيان) و (العبر) و (مرآة الجنان) و (بغية الوعاة ...) و قد وصفوه ب «الأديب اللبيب الشاعر، صاحب التصانيف الأدبية السائرة فی الدنيا، راعی تلعات العلم و جامع أشتات النظم، سار ذكره سير المثل و ضربت

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۰۰، و ترجم له أيضا فی تذكرة الحفاظ ۲/ ۲۸۴ و العبر ۲/ ۷۰.

إليه رابط الإبل، و طلعت دواوينه فی المشارق و المغارب طلوع النجم فی الغياهب، و له من التواليف كتاب يتيمة الدهر فی محاسن أهل العصر، و هو أكبر كتبه و أحسنها* الشريف الرضی رحمه اللّه بقوله:

«الباب العاشر فی ذكر الشريف أبی الحسن النقيب و غرر من شعره: هو محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن إبراهيم بن موسی بن جعفر ابن محمد بن علی بن الحسين بن علی بن أبی طالب- كرّم اللّه وجهه و وجوههم- و مولده ببغداد سنة تسع و خمسين و ثلاثمائة.

و ابتدأ يقول الشعر بعد أن جاوز العشر سنين بقليل، و هو أبرع أبناء الزمان و أنجب سادة العراق، يتحلی مع محتده الشريف و مفخره المنيف بأدب ظاهر و فضل باهر و حظ من جميع المحاسن وافر، ثم هو أشعر الطّالبيين من مضی منهم و من غبر، علی كثرة شعرائهم المفلّقين كالحمّانی و ابن طباطبا و ابن الناصر و غيرهم، و لو قلت أنه أشعر قريش لم أبعد عن الصدق» [... ۱].

و ترجم له ابن خلكان أيضا بمثل ما تقدم» [... ۲].

و قال اليافعی فی حوادث سنة ۴۰۶: «و فی السّنة المذكورة الشريف الرضی أبو الحسن محمد بن الحسين بن موسی الحسينی الموسوی البغدادی الشيعی، نقيب الأشرف، ذو المناقب و محاسن الأوصاف» ... ثم نقل كلام الثّعالبی و غيره فی حقه [۳].

و ترجم له أبو الحسن الباخرزی المتوفی سنة ۴۶۷، قال السمعانی: واحد

عصره و علّامة دهره و ساحر زمانه فی ذهنه و قريحته، و كان فی شبابه يتردد إلی الامام أبی محمد الجوينی و لازمه حتی انخرط فی سلك أصحابه، ثم ترك ذلك و شرع فی الكتابة» ... و قال الذهبی «الباخرزی العلامة الأديب صاحب دمية القصر، أبو

---

[۱] يتيمة الدهر ۳/ ۱۳۶- ۱۵۶.

[۲] وفيات الأعيان ۴/ ۴۱۴.

[۳] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۰۶.

الحسن علی بن الحسن بن علی بن أبی الطّیب الباخرزی، الشاعر الفقیه الشافعی، تفقّه بأبی محمد الجوینی ثم برع فی الإنشاء و الأدب و سافر الکثیر و سمع الحدیث»....

و قال الأسنوی فی طبقات الشافعیة: «کان فقیها أدیبا» * بقوله:

«السیّد الرّضی الموسوی- رضی اللّه عنه و أرضاه- له صدر الوسادة بین الأئمّة و السّادة، و أنا إذا مدحته کنت کمن قال لذکاء: ما أنورک، و لخضارة: ما أغزرک. و له شعر إذا افتخر به أدرک من المجد أقاصیه و عقد بالنجم نواصیه، و إذا نسب انتسب رقة الهواء إلی نسیبه و فاز بالقدح المعلّی من نصیبه، حتی لو أنشد الرّاوی غزلیّاته بین یدی العزهاة لقالت له: من العزهات، و إذا وصف فکلامه فی الأوصاف أحسن من الوصائف و الوصاف، و إن مدح تحیّر فیه الأوهام من مادح و ممدوح له بین المتراهنین فی الحلبتین سبق سابق مروج، و إن نثر حمدت منه الأثر و رأیت هناک خرزات من العقد تنفض، و قطرات من المزن ترفض، و لعمری إنّ بغداد قد انبجست [انجبت به فبوأّته ضلالها و أرضعته زلالها و أنشقته شمالها، و ورد شعره دجلتها فشرب منها حتی شرق، و انغمس فیها حتی کاد أن یقال غرق، فکلّما أنشدت محاسن تنزهت بغداد فی نضرة نعیمها و تشنفت من أنفاس الهجیر بمرواح نسیمها» [... ۱].

و ترجم للشریف الرضی أیضا:

۱- الصفدی فی الوافی بالوفیات: ۲/ ۳۷۴.

۲- ابن ماکولا فی الإکمال: ۴/ ۷۵.

۳- الذهبی فی العبر: حوادث سنة ۴۰۶.

۴- ابن حجر العسقلانی فی لسان المیزان: ۵/ ۱۴۱.

۵- ابن الوردی فی تتمة المختصر- حوادث سنة ۴۰۶.

---

[۱] دمیة القصر ۱/ ۲۹۲- ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۴

و أما مدح أبی العلاء المعرّی* المتوفی سنة ۴۴۹، قال ابن خلکان و ابن الوردی: کان علّامة عصره- رحمه اللّه- و کان متضلّعا فی فنون الأدب، أخذ عنه التنوخی و الخطیب التبریزی و غیرهما. و لما توفی قرئ علی قبره سبعون مرثیة، و ممن رثاه تلمیذه أبو الحسن علی بن الهمام. قال ابن الوردی: إنّه کان تقیا زاهدا، ألف الصّاحب کمال الدین ابن العدیم- رحمه اللّه- فی مناقبه کتابا سماه «کتاب العدل و التحری فی دفع الظلم و التجری عن أبی العلاء المعری» و صنف بعض الأعلام فی مناقبه کتابا سماه «دفع المعرّة عن شیخ المعرّة»، و وضع أبو طاهر الحافظ السلفی کتابا فی أخبار أبی العلاء. و ترجم له أیضا الجلال السیوطی فی (بغیة الوعاة) و وصفه بالإمام، و قال: «کان غزیر الفضل شائع الذکر وافر العلم غایة فی الفهم، عالما باللغة حاذقا بالنحو، جیّد الشعر جزل الکلام، شهرته تغنی عن صفته» و هکذا ترجم له و أثنی علیه صاحب (مرآة الجنان) و غیره الشریفین المرتضی و الرضی فی القصیدة التی رثی بها أباها الشریف أبا أحمد الحسین فمشهور جدا. فراجع دیوانه.

ترجمة الشریف المرتضی ... ص: ۲۹۴

* و من کبار علماء الشیعة الذین ترجم لهم فی معاجم أهل السنة بکل ثناء و تعظیم: الشریف المرتضی علی بن الحسین الموسوی العلوی:

فقد ترجم له ابن خلکان بقوله:

«الشریف المرتضی أبو القاسم علی بن طاهر ذی المناقب أبی أحمد الحسین ابن موسی بن محمد بن موسی بن إبراهیم بن موسی

الکاظم بن جعفر الصادق ابن محمد الباقر بن علی زین العابدین بن الحسین بن علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنهم-.

کان نقیب الطالبیّین، و کان إماما فی علم الکلام و الأدب و الشعر، و هو أخو الشریف الرضی، و سیأتی ذکره إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۵

و له تصانیف علی مذهب الشیعة، و مقالة فی أصول الدین، و له دیوان شعر کبیر، و إذا وصف الطّیف أجاد فیه، و قد استعمله فی کثیر من المواضع ...

و ذکره ابن بسام فی أواخر کتاب الذخیرة فقال: کان هذا الشریف إمام أئمّة العراق بین الاختلاف و الاتفاق، إلیه فزع علماؤها و عنه أخذ عظماؤها، صاحب مدارسها و جماع شاردها و آنسها، ممّن سارت أخباره و عرفت به أشعاره» [... ۱].

ترجمة ابن خلکان ... ص: ۲۹۵

و ابن خلکان من أکابر علماء أهل السنّة، ترجم له الحافظ الذهبی فی (العبر) [۲].

و قال ابن الوردی: «کان فاضلا عالما، تولی القضاء بمصر و الشام، و له مؤلفات جلیلة» [۳].

و ترجم له الصّلاح الصّفدی فقال: «و کان فاضلا بارعا متفقها عارفا بالمذهب، حسن الفتاوی جیّد القریحة، بصیرا بالعربیة، علّامة بالأدب و الشعر و أیام الناس، کثیر الإطّلاع، حلو المذاکرة وافر الحرمة، فیه رئاسة کبیرة» [۴].

و ترجم له الیافعی و أثنی علیه کذلک [۵].

و قال السبکی بترجمته: «کان أحنف وقته حلما، و شافعی زمانه علما، و حاتم عصره، إلّا أنه لا یقاس به حاتم، من بقایا البرامکة الکرام، و السادة الذین لیّنوا جانب الدهر الغرام، و کان زمنه مثل ذلک الزمان الذاهب، و علی منوال ذلک الإحسان و تلک المواهب، مع التخلّق بتلک الخلائق التی کأنما بات یشب عنبرها

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۳۱۳.

[۲] العبر- حوادث سنة ۶۸۱.

[۳] تتمة المختصر- حوادث سنة ۶۸۱.

[۴] الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۸.

[۵] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۶

أو أصبح یتخیر من أکل جواهر الثریّا جوهرها، بحلم ما داوی معاویة سورة غضبه بمثله، و لا داری بشبهه أبو مسلم فی مکایده، و فعله کرم ما دانی السفاح غمامة و لا دان به المأمون و قد طلب الامامة، هذا إلی أدب خفّ به جانب الخفاجی، و استصغر الولید و طوی ذکر الطائی، مع إتقان فی ذکر الوقائع و حفظ البدائع، أحد علماء عصره المشهورین، و سیّد أدباء دهره المذکورین» [۱].

و ممن ترجم لابن خلکان.

السیوطی فی حسن المحاضرة ۱/ ۳۲۰.

و ابن تغری بردی فی النجوم الزاهرة- حوادث سنة ۶۸۱.

و الأسنوی فی طبقات الشافعیة ۱/ ۴۹۶.

و ابن قاضی شهبة الأسدی فی طبقات الشافعیة ۲/ ۲۲.

و قال الیافعی- المتوفی سنة ۷۶۷، ترجم له الاسنوی فقال: «کان إماما یسترشد بعلومه و یقتدی، و علما یستضاء بأنواره و یهتدی» و

ترجم له ابن قاضی شهبة و وصفه ب «الشیخ الامام القدوة العارف الفقیه العالم شیخ الحجاز» کما ترجم له و أثنی علیه ابن حجر فی (الدرر الکامنة ۲ / ۲۴۷) و بدر الدین التهامی فی (طبقات الخواص أهل الصدق و الإخلاص) و الجامی فی (نفحات الانس من حضرات القدس) و ابن العماد فی (شذرات الذهب ۶۰/ ۲۱۰) و السبکی فی (طبقات الشافعیة ۶/ ۱۰۳) و الشوکانی فی (البدر الطالع ۱۰/ ۳۷۸)- فی حوادث سنة ۴۳۶:

«توفی فیها الشریف المرتضی ... کان نقیب الطالبیین، و کان إماما فی علم الکلام و الأدب و الشعر ... حکی الخطیب أبو زکریا یحیی بن علی التبریزی اللغوی أن أبا الحسن علی بن أحمد الفالی الأدیب کانت له نسخة من کتاب الجمهرة لابن درید فی غایة الجودة، و قد دعته الحاجة إلی بیعها فباعها، و اشتراها

---

[۱] الطبقات الصغری- مخطوط.

الشریف المرتضی بستین دینارا، و تصفّحها فوجد فیها أبیاتا بخط بائعها أبی الحسن الفالی:

أنست بها عشرین حولا و بعتها لقد طال وجدی بعدها و حنینی

و ما کان ظنّی أننی سأبیعها و لو خلدتنی فی السجون دیونی

و لکن لضعف و افتقار و صبیة صغار علیهم تستهلّ شئونی

و قد تخرج الحاجات یا أم مالک کرائم من رب بهنّ ضنین

فأرسل الیه الکتاب و وهب له الثمن.

و ملح الشریف المرتضی و فضائله کثیرة، و کانت ولادته سنة ۳۵۵» [۱].

و ترجم له أبو الحسن الباخرزی [۲].

و جلال الدین السّیوطی الحافظ، و کان مما قال: «قال یاقوت: قال أبو جعفر الطوسی [مجمع علی فضله توحّد فی علوم کثیرة مثل الکلام و الفقه و الأدب من النحو و الشعر و معانیه و اللغة و غیر ذلک، و له تصانیف» [۳].

و الحافظ الذهبی، فقال: «و الشریف المرتضی نقیب الطالبیین، و شیخ الشیعة و رئیسهم بالعراق، أبو القاسم علی بن الحسین بن موسی الحسینی الموسوی، و له إحدی و ثمانون سنة، و کان إماما فی الکلام و الشعر و البلاغة، کثیر التصانیف، متبحرا فی فنون العلم، أخذ عن الشیخ المفید» [... ۴].

و الحافظ ابن حجر ...: «قال ابن أبی طی: هو أوّل من جعل داره دار العلم و قررها للمناظرة، و یقال إنه أفتی و لم یبلغ العشرین، و کان قد حصل علی رئاسة الدنیا و العلم، مع العمل الکثیر فی المواظبة علی تلاوة القرآن و قیام اللیل

---

[۱] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۳۶.

[۲] دمیة العصر: ۱/ ۲۹۹.

[۳] بغیة الوعاة ۲/ ۱۶۲.

[۴] العبر: حوادث سنة ۴۳۶.

و إفادة العلم، و کان لا یؤثر علی العلم شیئا، مع البلاغة و فصاحة اللهجة، و کان أخذ العلوم عن الشیخ المفید، و زعم أنه رأی فاطمة الزهراء لیلة ناولته صبیین فقالت: خذ ابنیّ هذین فعلّمهما، فلما استیقظ وافاه الشریف أبو أحمد و معه ولداه الرضی و المرتضی، فقال

له: خذهما إليك و علّمهما، فبكى و ذكر القصة.

و ذكر أبو جعفر الطوسى له من التصانيف: الشافى فى الامامة خمس مجلدات، الملخّص و الموجز فى الأصول، و تنزيه الأنبياء، و الغرر و الدرر، و مسائل الخلاف، و الانتصار لما انفردت به الامامية، و كتاب المسائل كبير جدّا، و كتاب الرد على ابن جنّى فى شرح ديوان المتنبى، و سرد أشياء كثيرة.

يقال: إن الشيخ أبا إسحاق الشيرازى كان يصفه بالفضل، حتى نقل عنه أنه قال: كان الشريف المرتضى ثابت الجأش، ينطق بلسان المعرفة و يورد الكلمة المسددة، فتمرق مروق السهم من الرمية، ما أصاب [أصمى و ما أخطأ أشوى.

إذا شرع الكلام رأيته فى جانب منه و للناس جانب

و ذكر بعض الامامية: إن المرتضى أول من بسط كلام الامامية فى الفقه، و ناظر الخصوم، و استخرج الغوامض، و قيّد المسائل...

و حكى ابن برهان النحوى أنه دخل عليه و هو مضطجع و وجهه إلى الحائط و هو يخاطب نفسه، و يقول: أبو بكر و عمر ولّيا فعدلا و استرحما فرحما، أما أنا فأقول: ارتدّا» [۱].

ترجمة ابن حجر ... ص: ۲۹۸

و ابن حجر الحافظ من كبار الأئمّة الحفّاظ و شيوخ أهل السنة الأعلام، يوجد الثناء عليه فى كافّة المعاجم الرجالية، فقد قال الحافظ السّخاوى بترجمته ما

---

[۱] لسان الميزان ۴/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۲۹۹

ملخّصه:

«أحمد بن على بن محمد بن [محمد بن على بن أحمد، شيخى الأستاذ، إمام الأئمّة الشهاب أبو الفضل الكنانى العسقلانى المصرى ثم القاهرى الشافعى و يعرف بابن حجر، ولد فى ثمان عشر من شعبان سنة ۷۷۳، درس عند شيوخ القاهرة ثم ارتحل إلى البلاد الشامية و المصرية و الحجازية، و أكثر جدا من المسموع و الشيوخ، فسمع العالى و النازل، و أخذ عن الشيوخ و الأقران فمن دونهم، و اجتمع له من الشيوخ المشار إليهم و المعوّل فى المشكلات عليهم، ما لم يجتمع لأحد من أهل عصره، لأنّ كلّ واحد منهم كان متبحّرا و رأسا فى فنه الذى اشتهر به لا يلحق، فالتنوخى فى معرفة القراءات، و العراقى فى معرفة علوم الحديث، و الهيثمى فى حفظ المتون و استحضارها، و البلقينى فى سعة الحفظ و كثرة الاطلاع، و ابن الملقّن فى كثرة التصانيف، و المجد الفيروزآبادى فى حفظ اللغة، و الغمارى فى معرفة العربية و كذا المحب و ابن هشام، و العزّ ابن جماعة فى تفننه.

و أذن له جلّهم أو جميعهم كالبلقينى و العراقى فى الإفتاء و التدريس، و تصدى لنشر الحديث، و شهد له أعيان شيوخه بالحفظ، و زادت تصانيفه على مائة و خمسين تصنيفا، و رزق فيها من السعد و القبول، خصوصا فتح البارى بشرح البخارى.

و أملى ما ينيف على ألف مجلس ما حفظه، و اشتهر ذكره و بعد صيته، و ارتحل الأئمّة إليه و تبجّح الأعيان بالوفود عليه، و كثرت طلبته، حتى كان رءوس العلماء من كل مذهب من تلامذته، و أخذ الناس عنه طبقة بعد طبقة، و امتدحه الكبار، و تبجّح فحول الشعراء بمطارحته، و طارت فتاواه التى لا يمكن دخولها تحت الحصر فى الآفاق، و حدّث بأكثر مرويّاته خصوصا المطوّلات منها، كل ذلك مع شدة تواضعه و حلمه و بهائه.

و قد شهد له القدماء بالحفظ و الثقة و الامانة، و المعرفة التامة و الذهن الوقاد و الذكاء المفرط وسعة العلم فى فنون شتى، و شهد له شيخه العراقى بأنه أعلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۰

أصحابه بالحدیث، و قال کلّ من التقی الفاسی و البرهان الحلبی: ما رأینا مثله.

و سئل: أ رأیت مثل نفسک؟ فقال قال اللّه: و لا تزکّوا أنفسکم.

و محاسنه جمّة، و ما عسی أن أقول فی هذا المختصر، أو من أنا حتی یعرف بمثله، خصوصا و قد ترجمه من الأعیان فی التصانیف المتداولة بالأیدی، التقی الفاسی فی ذیل التقیید، و البدر البشتکی فی طبقاته للشعراء، و التقی المقریزی فی العقود الفریدة، و العلاء ابن خطیب الناصریة فی ذیل تاریخ حلب، و الشمس ابن ناصر الدین فی توضیح المشتبه، و التقی ابن قاضی شهبة فی تاریخه، و البرهان الحلبی فی بعض مجامیعه، و التقی ابن فهد المکی فی ذیل طبقات الحافظ، و القطب الخیضری فی طبقات الشافعیة، و جماعة من أصحابنا کابن فرید النجم فی معاجمهم و غیر واحد من الوفیات، و هو نفسه فی رفع الإصر، و کفی بذلک فخرا.

توفی فی أواخر ذی الحجة سنة اثنتین و خمسین» [۱].

و ترجمه الحافظ السیوطی بقوله: «ابن حجر شیخ الإسلام و الامام الحافظ فی زمانه، و حافظ الدیار المصریة، بل حافظ الدنیا مطلقا، قاضی القضاة» [... ۲].

و قال بترجمته أیضا ما ملخصه: «قاضی القضاة شیخ الإسلام إمام الحفاظ شهاب الدین، فرید زمانه، و حامل لواء السنّة فی أوانه، ذهبی هذا العصر و نضاره، و جوهره الذی ثبت به علی کثیر من الأعصار فخاره، إمام هذا الفن للمقتدین و مقدم عساکر المحدثین، و عمدة الوجود فی التوهین و التصحیح، و أعظم الحکام و الشهود فی باب التعدیل و التجریح، شهد له بالانفراد خصوصا فی شرح البخاری کل مسلم، و قضی له کل حاکم بأنه العلم المعلم، له الحفظ

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۲/ ۳۶- ۴۰.

[۲] طبقات الحفاظ/ ۵۴۷، و فیه: «إمام الحفاظ فی زمانه» بدل: «الامام الحافظ».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۱

الواسع» [... ۱].

کما ترجم له فی تاریخ مصر بقوله: «ابن حجر إمام الحافظ فی زمانه، انتهت الیه الرحلة و الرئاسة فی الحدیث فی الدنیا بأسرها، فلم یکن فی عصره حافظ سواه» [... ۲].

ترجمة الشیخ أبی إسحاق الشیرازی ... ص: ۳۰۱

و أما الشیخ أبو إسحاق الشیرازی الذی وصف الشریف المرتضی- رحمه اللّه- بما نقله الحافظ ابن حجر ... فإلیک بعض کلماتهم فی مدحه:

قال ابن خلکان ما ملخصه:

«الشیخ أبو إسحاق إبراهیم بن علی بن یوسف الشیرازی الفیروزآبادی الملقّب جمال الدین، سکن بغداد و تفقّه علی جماعة من الأعیان، و صحب القاضی أبا الطیّب الطبری کثیرا و انتفع به و ناب عنه فی مجلسه، و رتّبه معیدا فی حلقته، و صار إمام وقته ببغداد، و لما بنی نظام الملک مدرسته ببغداد سأله أن یتولّاها فلم یزل إلی أن مات. و صنّف التصانیف المبارکة و انتفع به خلق کثیر، و له شعر حسن، و کان فی غایة من الورع و التشدّد فی الدین، و محاسنه أکثر من أن تحصر، و کانت ولادته فی سنة ۳۹۳، و توفی سنة ۴۷۶.

و ذکره محب الدین ابن النجار فی تاریخ بغداد، فقال فی حقه: إمام أصحاب الشافعی، و من انتشر فضله فی البلاد، و فاق أهل زمانه بالعلم و الزهد، و أکثر علماء الأمصار من تلامذته» [۳].

و قال الذهبی بترجمته:

---

[۱] نظم العقیان فی أعیان الأعیان/ ۴۵.

[۲] حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة ۱/ ۳۶۳.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۲

«أبو إسحاق الشیرازی، الشیخ الامام القدوة المجتهد شیخ الإسلام نزیل بغداد. قال السمعانی: هو إمام الشافعیة و مدرّس النظامیة و شیخ العصر، رحل الناس إلیه من البلاد و قصدوه، و تفرّد بالعلم الوافر مع السیرة الجمیلة. صنّف فی الأصول و الفروع و الخلاف و المذهب، و کان زاهدا ورعا. قال أبو بکر الشاشی: أبو إسحاق حجة اللّه علی أئمة العصر. و قال الموفّق الحنفی: أبو إسحاق أمیر المؤمنین فی الفقهاء.

قال السمعانی: سمعت جماعة یقولون: لمّا قدم أبو إسحاق نیسابور رسولا تلقّوه، و حمل إمام الحرمین غاشیة و مشی بین یدیه و قال: أفتخر بهذا. و کان عامة المدرّسین بالعراق و الجبال تلامذته و أتباعه، و کفاهم بذلک فخرا.

قال الماوردی: ما رأیت کأبی إسحاق. لو رآه الشافعی لتجمّل به.

أخبرنی الحسن بن علی، أنا جعفر الهمدانی، أنا السلفی، سألت شجاع الذهلی عن أبی إسحاق فقال: إمام أصحاب الشافعی و المقدّم علیهم فی وقته ببغداد، کان ثقة ورعا صالحا عالما بالخلاف لا یشارکه فیه أحد.

قال محمد بن عبد الملک الهمدانی: ندب المقتدی أبا إسحاق للمراسلة إلی المعسکر فتوجّه، فکان یخرج الیه أهل البلد بنسائهم و أولادهم یمسحون أردانه و یأخذون تراب نعلیه یستشفون به، و خرج الخبازون و نثروا الخبز، و خرج الفاکهة و الحلوی و نثروا، حتی الأساکفة عملوا مداسات صغارا و نثروها و هی تقع علی رءوس الناس.

قال شیرویه الدیلمی فی تاریخ همدان: الشیخ أبو إسحاق إمام عصره، و کان ثقة فقیها زاهدا فی الدنیا علی التحقیق، أوحد زمانه»... [۱].

و قال الیافعی فی تاریخه حیث عنون أبا إسحاق: «الشیخ الامام المتّفق علی جلالته و براعته فی الفقه و الأصول، و زهادته و ورعه و عبادته و صلاحه و جمیل

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۳

صفاته، السید الجلیل أبو إسحاق المشهور فضله فی الآفاق» ... ثمّ قال بعد أن أورد کلمات العلماء فی حقه:

«کان قد استقر إجماع أهل بغداد بعد موت الخلیفة علی أن تعقد الخلافة لمن اختاره الشیخ أبو إسحاق، فاختار المقتدی بأمر اللّه» [۱].

و قد ترجمه أیضا:

۱- الذهبی فی العبر فی خبر من غبر: حوادث سنة ۴۷۶.

۲- ابن الوردی فی تاریخه: تتمة المختصر فی أخبار البشر: حوادث سنة ۴۷۶.

۳- الأسنوی فی طبقات الشافعیة: ۲/ ۸۳.

۴- ابن قاضی شهبة فی طبقات الشافعیة ۱/ ۲۴۴.

و الخلاصة: إذا کان ذکر «الجاحظ» فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام- دلیلا علی الحب و عدم العداوة و النصب، فاللازم أن یکون

ذکر هؤلاء الأئمّة و ترجمتهم کبار الامامیة بکل مدح و ثناء دلیلا علی حبهم و ودّهم لهم، و الموافقة معهم فی عقائدهم، و تنزیههم مما یقال فیهم و ینسب إلیهم من المذاهب الباطلة علی حد زعم أهل السنة.

و لکن رشید الدین الدهلوی لا یسلم بذلک و لا یلتزم به.

فکذلک ذکر الجاحظ الامام- علیه السلام- بفضائله و مناقبه ... فما ذکره ردا علی «العلامة الحلی» و دفاعا عن الجاحظ باطل.

---

[۱] مرآة الجنان: حوادث سنة ۴۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۴

تکملة ... ص: ۳۰۴

و أما ما ذکره رشید الدین الدهلوی عن السید الشهید القاضی نور اللّه التستری- طاب ثراه- و نسبه إلیه، فهو غریب جدا بل کذب، یلوح ذلک لمن راجع کتاب (احقاق الحق) للقاضی المذکور، بل بطلانه واضح من کلام الرشید الدهلوی نفسه.

أما من (احقاق الحق) فان القاضی- رحمه اللّه- قال فی الرد علی کلام ابن روزبهان الذی تقدم نصه:

«قد علم عداوة الجاحظ من کلماته الأخر، و من بعض عقائده الدالّة علی أن صدور تلک المدائح عنه من قبیل ما أشار الیه تعالی بقوله: یَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَیْسَ فِی قُلُوبِهِمْ. و بقوله تعالی: وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یُعْجِبُکَ قَوْلُهُ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یُشْهِدُ اللَّهَ عَلی ما فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصامِ.

و أقل ما صدر عن الجاحظ ممّا یدلّ علی عداوته لأمیر المؤمنین و مخالفته لإجماع المسلمین أنه أظهر فی سنة عشر و مائتین من الهجرة القول بأن الامامة بالمیراث، و أن وارث النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- هو عمّه العباس دون علی، و کان ذلک منه تقرّبا إلی الخلیفة المأمون العباسی، فباع دینه بدنیاه، نظیر ذلک أن معاویة کان یصف علیا- علیه السلام- عند خواص أصحابه، و یحاربه و یأمر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۵

بسبّه علی رءوس المنابر، و الشیطان یسبّح اللّه و یقدّسه بل یزعم فی دعوی إخلاصه أن سجدة آدم علیه السلام شرک مع اللّه، و صار لمخالفته الأمر بها عدوا للّه ملعونا مطرودا، و بهذا یعلم بطلان استدلاله المذکور علی المحبة، و یفهم أنه لم یذق طعم المحبة.

و بالجملة، قد علم أن الجاحظ- و هو أبو عثمان عمرو بن بحر- کان عثمانیا مروانیا، و مع هذا قد اعترف بفضل بنی هاشم و أهل بیت النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و تقدیمهم، و فضل علی- علیه السلام- و تقدیمه فی بعض رسائله، فإن کان هذا مذهبه فذاک، و إلّا فقد أنطقه اللّه تعالی بالحق و أجری لسانه بالصدق، و قال ما یکون حجة علیه فی الدنیا و الآخرة، و نطق بما لو اعتقد غیره لکان خصیمه فی محشره فإن اللّه تعالی عند لسان کلّ قائل، فلینظر قائل ما یقول و أصعب الأمور و أشقها أن یذکر الإنسان شیئا یستحق به الجنة، ثم یکون ذلک موجبا لدخول النار، نعوذ باللّه من ذلک».

فظهر ان القاضی التستری- رحمه اللّه- قد ذکر تألیف الجاحظ رسالة فضائل علی و أهل البیت- علیهم السلام-، و أنه لم یحمل ذلک علی محمل مستغرب، فقول رشید الدین الدهلوی: «مع عدم ذکر تألیفه کتابا فی مناقبه، و حمل ذلک علی محمل یستغفر به الأذکیاء بل الأغنیاء» کذب صریح.

و أما ظهور کذب هذا الرجل من کلام نفسه، فلأنه یقول: «و حمل ذلک علی محمل یستغربه الأذکیاء بل الأغنیاء» لأنّ هذا الکلام یتضمن عدم إنکار السید تصنیف الجاحظ تلک الرسالة.

هذا، و أما دعوی أنه «یستغربه الأذکیاء بل الأغنیاء» فطریفة جدا. فلقد ثبت بالقطع و الیقین لدی (الدهلوی) نصب الجاحظ و عداوته و

ثبت عنده أن الجاحظ صنّف رسالة فی الطعن فی خصائص مولانا علی- علیه السلام-، فلا بدّ أن یکون (الدهلوی) یحمل رسالة الجاحظ- المذکورة- علی ذلک المعنی أیضا، فیکون حینئذ خارجا من عداد الأذکیاء بل الأغنیاء فی رأی تلمیذه الرشید...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۶

بل الألطف من هذا: أن رشید الدین خان یجعل استدلال القاضی- رحمه اللّه- علی عداوة الجاحظ و مخالفته لإجماع المسلمین بإظهار قوله المذکور فی الامامة، أعجب ممّا ادّعاه العلّامة الحلّی- رحمه اللّه- و کأن الرشید الدهلوی لا یدری أن مقالة الجاحظ هذه تؤدی إلی إنکار خلافة الامام- علیه السلام- حتی فی المرتبة الرابعة، فلو لم یکن هذا المذهب نصبا و عداوة لدی الرشید الدهلوی فلیقل لنا ما هو مصداق العداوة و البغض و الانحراف فی رأیه...

هذا، و أما تشکیک رشید الدین الدهلوی فی صدور هذه المقالة من الجاحظ حیث قال «علی تقدیر تسلیم صدورها من هذا المعتزلی» فیدل علی طول باعه فی التحقیق وسعة اطلاعه و إحاطته بالمذاهب و النحل!!...

فإن صدور هذه المقالة من الجاحظ مشهور، فقد قال الشریف فی ردّ کلام قاضی القضاة عبد الجبار المعتزلی القائل بعد کلام له:

«و بعد، فإن جاز حصول النص علی هذه الطریقة و یختص بمعرفته قوم علی بعض الوجوه، لیجوزنّ ادعاء النص علی العباس و غیره، و إن اختص بمعرفته قوم دون قوم ثم انقطع النقل، لأنه إن جاز انقطاع النقل فیما یعم تکلیفه عن بعض دون بعض جاز انقطاعه عن المکلّفین کذلک، لأن ما أوجب إزاحة العلة فی کلّهم یوجب إزاحة العلة فی بعضهم».

قال الشریف رحمه اللّه فی ردّه:

«یقال له: إن المعارضة بما یدعی من النص علی العباس، أبعد عن الصواب من المعارضة بالنص علی أبی بکر، و الذی یتبیّن بطلان هذه المقالة، و الفرق بینها و بین ما یذهب الیه الشیعة فی النص علی أمیر المؤمنین- علیه السلام- وجوه:

منها: أنا لا نسمع بهذه المقالة إلّا حکایة و ما شاهدنا قط و لا شاهد من أخبرنا ممن لقیناه قوما یدینون بها، و الحال فی شذوذ أهلها أظهر من الحال فی شذوذ البکریة، و إن کنا لم نلق منهم إلّا آحادا لا یقوم الحجة بمثلهم، فقد وجدوا علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۷

حال و عرف فی جملة الناس من یذهب إلی المقالة المرویّة عنهم، و لیس هذا فی العباسیة.

و لو لا أن الجاحظ صنّف کتابا حکی فیه مقالتهم و أورد فیه ضربا من الحجاج نسبه إلیهم، لما عرفت لهم شبهة و لا طریقة تعتمد فی نصرة قولهم.

و الظاهر أن قوما ممّن أراد التسوّق و التوصل إلی منافع الدنیا، تقرّب إلی بعض خلفاء ولد العباس بذکر هذا المذهب و إظهار اعتقاده ثم انقرض أهله و انقطع نظام القائلین به لانقطاع الأسباب و الدواعی لهم إلی إظهاره، و من جعل ما یحکی من هذه المقالة الضعیفة الشاذة معارضة لقول الشیعة فی النص، فقد خرج عن الغایة فی البهت و المکابرة.

و منها: ان الذی یحکی عن هذه الفرقة التی أخبرنا عن شذوذها و انقراضها مخالف أیضا لما تدین به الشیعة من النص، لأنهم یعوّلون فیما یدعونه من النص علی صاحبهم علی أخبار آحاد لیس فی شیء منها تصریح بنصّ و لا تعریض، و لا دلالة علیه من الفحوی و لا ظاهر، و إنما یعتمدون علی أن العم وارث، و أنه یستحق وراثة المقام کما یستحق وراثة المال، و علی ما روی من قوله ردوا علیّ أبی و ما أشبه هذا من الأخبار التی إذا سلم نقلها و صحت الروایة المتضمنة لها لم یکن فیها دلالة علی النص و الامارة، و لا اعتبار بمن یحمل نفسه من مخالفینا علی أن یحکی عنهم القول بالنص الجلی الذی یوجب العلم و یزیل الریب کما یقول الشیعة، لأن هذا القول عن قائله لا یغنی عنه شیئا، مع العلم بما حکی من مقالة هذه الفرقة و سطر من احتجاجها و استدلالها.

و لو لم یرجع فی ذلک إلّا إلی ما صنّفه الجاحظ لهم، لکان فیه أکبر حجة و أوضح دلالة، فما وجدناه- مع توغّله و شدّة توصّله إلی نصرة هذا المذهب- أقدم علی أن یدعی عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- نصا صریحا بالامامة، بل الذی اعتمده فهو ما

قدمنا ذکره و ما یجری مجراه.

مثل:

قول العباس- و قد خطب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۸

خطبته المشهورة فی الفتح فانتهی إلی قوله: إنّ مکة حرام، حرّمها اللّه یوم خلق السماوات و الأرض لا یختلی خلاها و لا یعضد شجرها- إلّا الأذخر یا رسول اللّه.

فأطرق رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و قال: إلّا الأذخر.

و مثل: ما روی من تشفیعه له فی مجاشع بن مسعود السلمی- و قد التمس البیعة علی الهجرة بعد الفتح- فأجابه إلی ذلک.

و مثل: ادعائه سبقه الناس إلی الصلاة علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- عند وفاته.

و تعلّقه بحدیث المیراث، و حدیث اللدود.

إلی غیر ما ذکرناه مما هو مسطور فی کتابه.

و من تصفحه علم أن جمیع ما اعتمده لا یخرج عما حکمنا فیه بخلوّه من الاشارة إلی نص أو دلالة، و قد علمنا عادة الجاحظ فیما ینصره من المذاهب، فإنه لا یدع غثّا و لا سمینا، و لا یغفل عن إیراد ضعیف و لا قوی، حتی أنه ربما خرج إلی ادعاء ما لا یعرف. فلو کان لمن ذهب إلی مذهب العباسیة خبر ینقلونه یتضمن نصا صریحا علی صاحبهم، لما جاز أن یعدل عن ذکره مع تعلّقه بما حکینا بعضه، و اعتماده علی أخبار آحاد أکثرها لا یعرف» [۱].

و أما قول رشید الدین الدهلوی: «و إنما یترتب علی هذا الرأی حرمان أحب الأحباب، و انتقال المیراث إلی غیر المحبوب».

فتوجیه لمقالة الجاحظ، و فیه ما لا یخفی.

و أما قوله: «فصاحب هذا الزعم ... فاعتبروا یا أولی الألباب» فیتضمن وجهین للدفاع عن الجاحظ:

الأول: إنما قال ذلک لیتقرّب إلی المأمون العباسی، لا عداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام-.

---

[۱] الشافی فی الامامة/ ۹۸- ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۰۹

و الثانی: إن العداوة أمر باطنی، و کلام الجاحظ لا یدل علیها.

و کلا الوجهین فاسد.

أما الأوّل: فلأن مقتضاه: أن کلّ قول صدر إرضاء لملک أو رئیس- و إن کان فی أقصی مراتب الشناعة و الفساد- لا یدل علی اعتقاد قائله به، و هذا یستلزم أن لا یکون الذین سبّوا علیا تقربّا إلی الأمویین نواصب له و أعداء، و أن لا یحکم بالکفر علی من سبّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و أهانه و استهزأ به تقربا إلی أئمّة الکفر ... إلی غیر ذلک من اللوازم الواضح فسادها.

و أما الثانی: فکالأول فی البطلان، بل أظهر منه.

هذا، و من الضروری أن نشیر هنا إلی أن القاضی التستری- رحمه اللّه- لم ینفرد فی دعوی تشیّع المأمون، بل قال بذلک جماعة من أئمّة أهل السنّة من السابقین و اللاحقین، کالجلال السیوطی فی (تاریخ الخلفاء) و الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء) و البرزنجی فی (مرافضه)، بل ذکر ابن خلدون فی (تاریخه): «أن دولة بنی العباس دولة شیعیة».

علی أن للتشیع معنیین: أحدهما: التشیع بالمعنی الخاص، و هو الاعتقاد بامامة أئمّة الاثنی عشر من أهل البیت، أوّلهم أمیر المؤمنین علیّ، و آخرهم:

المهدی المنتظر، علیهم السلام.

و الثانی: التشیع بالمعنی العام، و هو الاعتقاد بامامة علی- علیه السلام، بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بلا فصل.

و قد صرح القاضی التستری فی مقدمة کتابه (مجالس المؤمنین) بأنه یذکر فیه الشیعة بالمعنی العام لا الخاص.

فظهر بطلان دفاع الرشید الدین الدهلوی عن الجاحظ، و انتقاداته لکلام القاضی التستری- رحمه اللّه-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۰

۵) حول رسالة الجاحظ فی فضل علی علیه السلام ... ص: ۳۱۰

و إن تصنیف الجاحظ رسالة فضائل المؤمنین- علیه السلام- إنما کان یفیده لو لم یرتکب تلک القبائح، و لم یطعن فی فضائل الامام- علیه السلام- فی رسالة أخری صنّفها فی نصرة العثمانیة.

و مع ذلک فإنا لا نستبعد اعتقاد الجاحظ بإمامة علی بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و لعله من هنا أثبت فی رسالته فی الفضائل أفضلیته من غیره، و اعترف بمناقبه و فضائله التی لا تحصی، و لکن دعته الدواعی الدنیویة و الشهوات النفسانیة إلی تصنیف الرسالة الأخری، التی زعم فیها کون الامامة بالمیراث...

کما ذکره الشریف المرتضی و القاضی التستری رحمهما اللّه تعالی.

و نظیر ذلک ما ذکره شمس الأئمّة محمد بن عبد الستار الکردی العمادی المتوفی سنة ۶۴۲* ترجم له محیی الدین ابن أبی الوفا القرشی فی (الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة) بقوله: «کان أستاذ الأئمّة علی الإطلاق و الموفود الیه من الآفاق، قرأ بخوارزم علی الشیخ برهان الدین ناصر بن أبی المکارم عبد السید بن علی المطرزی صاحب المغرب، ثم رحل إلی ما وراء النهر و تفقّه بسمرقند علی شیخ الإسلام المرغینانی صاحب الهدایة، و الشیخ مجد الدین المهاری السمرقندی المعروف بإمام زاده، و سمع الحدیث منهما، و تفقّه ببخاری علی العلامة بدر الدین عمر بن عبد الکریم، و الشیخ شرف الدین أبی محمد عمر بن محمد بن عمر العقیلی ... و برع فی معرفة المذاهب و إحیاء علم أصول الفقه بعد اندراسه من زمن القاضی أبی زید الدبوسی و شمس الأئمّة السرخسی، و تفقه علیه خلق کثیر»....

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار من مذهب النعمان المختار) بقوله: «الشیخ الامام الموفود الیه من الآفاق مرضی الشمائل، جامع مکارم الأخلاق، بدر الأمة، شمس الأئمة ... أخذ عن کبار الفقهاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۱

و أعلام العلماء، حتی قرن اللّه مساعیه بالنجاح، و جعل صیته الطیار موفور الجناح، أخذ عن جمع کثیر لا یحیط بها الحد و لا یضبطها العد، کان قد وصل إلی خدمة الرجال من أصحاب الکتیبة التاسعة و العاشرة و الحادیة عشر و أخذ عنهم و سمع التفسیر و الحدیث، و برع فی معرفة المذاهب، و کان أستاذ الأئمّة علی الإطلاق و کانت الطلبة ترحل الیه من الآفاق» * ... عن الشافعیة بقوله:

«الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة علی سید المرسلین محمد و آله العالمین العاملین. و بعد، فإنی ما کنت أسمع شفعویا یذم إمام الأئمّة و سراج الأمة أبا حنیفة- رضی اللّه عنه- و یسیء القول به و یلعنه، بل أراهم یتقربون إلی أتباعه و یتودّدون إلی أشیاعه إلّا المعتزلة منهم، فإنّهم کانوا یبغضون لبدعتهم و یعادون لعداوتهم.

حتی دخلت حلب- طهّرها اللّه عن البدع- فسمعت بعد مدة أنّ أعلام المدرسین من الشفعویة، لعن أبا حنیفة- رحمه اللّه- فأنکرت علی الناقل و کذّبته، ثم توالی علی سمعی من سکان مدارس الشفعویة من المتفقهة منهم، أنهم یسیئون القول فی الحنفیین و یبغضونهم، و فی أیدیهم کتاب مکتوب فیه مناظرة الشافعی- رحمه اللّه تعالی- مع محمد بن الحسن الشیبانی، یذکر فیه أن الشافعی- رحمه اللّه- ناظره فنظره عند هارون الرشید و کفّره، و هم یعتقدون صحة ذلک و یدرسونه، فقلت: سبحان اللّه! الشافعی کان تلمیذ

محمد بن الحسن و استفاد منه علم أبی حنیفة- رحمه اللّه- و أثنی علیه، کیف یستجرئ أن یناظره و ینظره و یحاجّه و یحجّه، فضلا عن أن ینظره و یکفّره، مع علمه قبح ذلک فی الشریعة المطهرة؟

فطلبت ذلک المکتوب فأخفوه، و الآن وقعت فی یدی جزازة مکتوب فیها:

إن أبا محمد الغزالی الطوسی أحد رؤساء الشفعویة ذکر فی آخر کتابه الموسوم بالمنخول فی الأصول بابا، قدّم فیه مذهب الشافعی علی سائر المذاهب، و فضّله علی سائر أصحاب المناصب، مثل أبی حنیفة و أحمد و مالک- رحمهم اللّه-، و سلک فی تصحیح دعواه ثلاث مسالک و طعن فیه، و خص أبا حنیفة- رحمه اللّه- بالتشنیع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۲

العظیم و التقبیح العمیم، و وصفه بما یشیر إلی أنه کان ملحدا لا مؤمنا، نحو قوله:

فأما أبو حنیفة فقد قلّب الشریعة ظهرا لبطن و شوّش مسلکها و خرم نظامها، و سنذکر تمامه فی موضعه من هذا الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

فقلت لنفسی: لا أتیقّن هذا ما لم أطّلع علی الکتاب الموسوم بالمنخول، فتوسّلت بطریقة إلی تحصیله، فوجدته بعد جهد جهید فی زمان مدید، فوجدته کما نسخ فی هذه الجزازة، فأورد فی قلبی وجدا و حرارة، فبان لی أن تقرّبهم فی بلاد العجم إلی أصحاب الامام المعظم کان تقیة، لما یرون من تقدّمهم و قربهم و تعصبا لأمرائهم، و أن تبغضهم بهم فی هذه و إزراءهم علیهم لقربهم من السلطان و میله إلیهم، و لاح لی بدلالة واضحة و أمارة لائحة أن القوم یعرفون أن أبا حنیفة- رحمه اللّه- هو الامام المقدّم و الحبر المعظم، و العالم التقی و الزاهد النقی، لکن یظهرون خلاف ما یضمرون، طلبا للرئاسة الکلیة و الشوهات النفسانیة و الحفوظ الدنیویة.

و مصداق هذه الدعوی و برهانها أن خیارهم یأخذون الشفعة بالجوار، و أنه غصب و عدوان عندهم، و یتطهّرون بماء الحمام و یغتسلون به و هو نجس عندهم و الصلاة بتلک الطهارة باطلة عندهم، بناء علی أن رماد النجاسة المحرقة نجس عندهم، و قد خلط بالکلس فی الحمام و بطیه، و أن النجاسة تحترق فی الأتون و أنّ أجزاء رمادها تقع فی مجری الحوض، فیجری علیه الماء فیتنجس، و یتعاملون فی السوق بالأخذ و العطاء بدون قولهم بعت و اشتریت فی المطعوم و المشروب و الملبوس، و أنه باطل عندهم، و المقبوض بناء علی ذلک کالمقبوض بالغصب.

و کذا یبیعون و یشترون علی أیدی صبیانهم و تصرفاتهم عندهم باطلة، و یزارعون و المزارعة عندهم فاسدة، و یتزوّجون بتزویج أولیاء فساق و تزویجهم فی مذهبهم باطل، و کذلک أنکحتهم بحضرة الفساق فاسدة، فیظهر بهذا أن أنکحتهم فی الأکثر باطلة، و وطؤهم بناء علی تلک الأنکحة زنا و أولادهم أولاد زنا، و ما یأکلون و یشربون و یلبسون حرام، و کذا ما یجمعون بتلک الطرق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۳

فإن قالوا: أخذنا فی هذه المسائل بمذهب أبی حنیفة- رحمه اللّه- و أنه حقّ، فما بالهم یطعنون علیه و یلعنون؟! و إن قالوا: مذهبه باطل و مذهبنا حق، فما بالهم یلابسون المحظورات و یقارفون المنهیّات، و یبارزون بالمعاصی لمالک الأوامر و النواهی، و هم یعلمون ذلک و لا یتناهون عنه و لا یرجعون، بل یتعاونون علی ذلک و یتظافرون و علی ذلک یموتون و لا یتوبون عن ذلک و لا یتذکرون؟! و ممّا یؤیّد هذا و یوضحه أنک تری أعلمهم و أزهدهم إذا تمکّن من أمیر أو وزیر یعتقد أنه ظالم غاشم یجری معه فی هواه و یوافقه فیما یهواه، فیمدحه فی وجهه بما لیس فیه حتی یصمّه و یعمیه، و مذهبه أنه لا ولایة لهذا الأمیر و الوزیر علی أولاده الصغار تزویجا و علی أموالهم بیعا و شراء، و علی تزویج بنته البکر البالغة، فضلا عن أن یثبت له ولایته علی العوام و أموال الأیتام و الأوقاف و أموال بیت المال، و أنّ تولیته لا تصحّ، و أنّ الأنکحة بحضرة أمثاله لا تنعقد، و مع ذلک یتقلّد منه القضاء و النظر فی الأوقاف و أموال الأیتام مع اعتقاده أنّ تولیته باطلة و تقلّده فاسد، و هو فی مدحه إیّاه و إعانته ظالم آثم ثمّ ربما تعدّی من ذلک إلی الوزارة و جمع المال بالطرق المحرمة، و یظهر له أنه ناصح أمین و شفیق و مسکین و هو فی الحقیقة خائن مبین، فیتلهی بالرجل حتی یصل إلی أغراض

فاسدة، من التقدّم على العوام و جمع الحطام و تخريب المدارس و الرباطات معنى بتوليته من لا يصلح لها، إذا علم أنه يدخل معه فى هواه و يوافقه فيما يهواه، و ترك الصالح للتدريس و الفتيا و عدم تمكينه من ذلك خوفا من أن يأمر بالمعروف و ينهى عن المنكر، و ينكر عليه أفعاله و لا يحسن أحواله.

فلينظر العاقل المنصف أنّ من هذه صفاته هل يصلح أن يعتمد عليه فى أمور الدين و الدنيا، و يؤتمن عليه فى المصالح و يفوّض إليه تدبير المملكة، فمن هذه صفته لا يبعد منه أن يعتقد حقيّة مذهب الإمام أبى حنيفة- رحمه اللّه- ثم يظهر خلافه ليحصل له الرئاسة الكلية»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۴

ثم إنّ الكردرى أورد طعن الغزالى صاحب (المنخول) فى أبى حنيفة فى الفصل الأول من كتابه و ذكر أن الغزالى «ردّد أمر أبى حنيفة- رحمه اللّه- بين أن يكون جاهلا و مجنونا. و بين كونه كافرا زنديقا» فقال:

«فهذا اعتقادهم فى إمام الأئمّة و سراج الأمّة، فكيف فى أتباعه و مقلدى مذهبه، من الأمراء و السلاطين و قواد عساكر المسلمين و الفقهاء منهم و المدرسين؟

و اعتقادهم فى أتباعه ما نص عليه من وصفهم به، من شدة الغباوة و قلة الدراية و شدّة الخذلان، فإنّ حواسّهم فاسدة غير سليمة و عقولهم و أنظارهم غير سديدة».

ثم قال: «ثمّ لا يستحيون و يظهرون فى وجوه أتباعه من الأمراء و القضاة و الولاة من الإطراء ما يزيد على الصّديق و عمر الفاروق».

ثم قال: «ثمّ إنّ اللّه تعالى عزّ و جلّ أظهر كرامة أبى حنيفة- رحمه اللّه- بأن سلّط على هذا الطّاعن فيه رؤساء مذهبه و عملائهم، فقابلوه على طعنه بأن شهدوا عليه بالإلحاد و الزندقة و التزوير و المخرقة عند السلطان سنجر، و أفتوا بإباحة دمه و وجوب قتله» [... ۱].

أقول: و هكذا حال الجاحظ و شأنه مع مولانا أمير المؤمنين- عليه السلام- و عليه ينطبق جميع ما قاله الكردرى فى حق الغزالى، و كذا على من كان على شاكلته.

۶) يستند إلى أقوال العلماء فى فنونهم ... ص: ۳۱۴

قد علمت أن مدح الشريف الرضى- رحمه اللّه- للجاحظ لم يكن مدحا على حقيقته، بل كان مدح إلزام و إفحام...

ثم نقول: إنه لا مانع من أن يكون مدحا واقعيا، و أن يكون استناد الشريف إلى كلام الجاحظ فى معرفة كلام الامام- عليه السلام- استنادا حقيقيا

---

[۱] الرد على مطاعن أبى حنيفة فى كتاب المنخول للغزالى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۵

...و ذلك لأن العلماء كثيرا ما يستندون إلى أشعار الكفّار، و فى المسائل الطبية- مثلا- إلى أقوال الطبيب الملحد، و لا يرون فى ذلك بأسا أبدا...

و قد تعرّض لهذه المسألة علماء الدراية و علم الحديث فى كتبهم التى وضعوها فى هذا العلم، قال الحافظ جلال الدين السيوطى:

«قال عز الدين بن عبد السلام فى جواب سؤال كتبه اليه أبو محمد بن عبد الحميد: و أما الاعتماد على كتب الفقه الصحيحة الموثوق بها فقد اتفق العلماء فى هذا العصر على جواز الاعتماد عليها و الاسناد إليها، لأنّ الثقة قد حصلت بها كما تحصل بالرواية، و لذلك اعتمد الناس على الكتب المشهورة فى النحو و اللغة و الطب و سائر العلوم، لحصول الثقة بها و بعد التدليس، و من زعم [اعتقد] أن الناس قد اتفقوا على الخطأ فى ذلك فهو أولى بالخطإ منهم، و لو لا جواز الاعتماد على ذلك لتعطّل كثير من المصالح المتعلّقة بها.

و قد رجع الشارع الی قول الأطباء فی صور، و لیست کتبهم مأخوذة فی الأصل إلّا عن قول الکفار [قوم کفار] و لکن لمّا بعد التدلیس فیها اعتمد علیها، کما اعتمد فی اللغة علی أشعار العرب و هم کفار، لبعد التدلیس» [۱].

هذا، و أما مدح الکفار و المشرکین و الخوارج بصفات کانوا یتصفون بها فکثیر فی الصحاح و کتب الحدیث و التواریخ و غیرها.

و بهذا نکتفی فی رد دفاع الفاضل رشید الدین الدهلوی عن الجاحظ.

---

[۱] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۷

(۵) عدم روایة ابن أبی داود حدیث الغدیر ... ص: ۳۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۱۹

و أمّا استناد الفخر الرازی إلی ترک ابن أبی داود حدیث الغدیر و قدحه فیه، فمردود بوجوه:

۱. لا دلیل علی القدح ... ص: ۳۱۹

إن دعوی قدح ابن أبی داود السجستانی فی حدیث الغدیر دعوی لا یدعمها أی دلیل، و لم یقم علیها برهان.

و کل دعوی لم یقم صاحبها علی صحّتها دلیلا فهی غیر مسموعة...

۲. دعوی القدح کاذبة ... ص: ۳۱۹

بل إن هذه الدعوی باطلة لا أصل لها، فقد قیل: إنّ ابن أبی داود لم ینکر خبر الغدیر، و إنما أنکر منه بعض أمور خارجة عن أصل الحدیث ... قال الشریف المرتضی- رحمه اللّه تعالی:

«فإن قیل: أ لیس قد حکی عن ابن أبی داود السجستانی فی دفع الخبر، و حکی عن الخوارج مثله، و طعن الجاحظ فی کتاب العثمانیة فیه؟

قیل له: أول ما نقوله أن لا- معتبر فی باب الإجماع بشذوذ کل شاذ عنه، بل الواجب أن یعلم أن الذی خرج عنه ممن یعتبر قوله فی الإجماع ثم یعلم أنّ الإجماع لم یتقدم خلافه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۰

فإنّ ابن أبی داود و الجاحظ لو صرّحا بالخلاف لسقط خلافهما بما ذکرناه من الإجماع، خصوصا بالذی لا شبهة فیه من تقدم الإجماع و فقد الخلاف و قد سبقهما ثم تأخر عنهما.

علی أنه قد قیل: إن ابن أبی داود لم ینکر الخبر، و إنّما أنکر کون المسجد الذی بغدیر خم متقدّما، و قد حکی عنه التنصّل من القدح فی الخبر و التبرّی مما قذفه به محمد بن جریر الطبری.

و أما الجاحظ فلم يتجاسر أيضا على التصريح بدفع الخبر، و إنما طعن على بعض رواته، و ادّعى اختلاف ما نقل من لفظه.
و لو صرّح الجاحظ و السجستانی و أمثالهما بالخلاف لم يكن قادحا لما قدّمناه» [۱].

۳. استدلال الرازی يخالف قواعد البحث ... ص: ۳۲۰

و لو سلّمنا ما حكی من قدح ابن أبی داود فی حديث الغدير، فإنه لا وجه لتمسك الرازی بذلك، لأنه خروج عن قواعد البحث و آداب المناظرة، إذ قد تقرر فی علم المناظرة أن يتخذ المخاصم من أقوال خصمه و تصريحات أصحابه و أبناء طائفته دليلا علی الرد، لا أن يعتمد المخاصم علی ما ذكره أهل مذهبه و علماء نحلته لأجل أن يخصم بذلك خصمه...
و علی هذا الأساس التزم (الدهلوی) فی مقدمة (التحفة) و من قبله والده فی (قرّة العينين) بعدم الاحتجاج بروايات أهل السنة، حتی من البخاری و غيره من صحاحهم فی محاجة الإمامية ... و لكنهما- مع الأسف- خالفا ما التزما و لم يفيا بما وعدا...

---

[۱] الشافی فی الامامة/ ۱۳۲.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۱

۴. المعارضة بتصحيح الأئمّة ... ص: ۳۲۱

علی أنّ ترك ابن أبی داود حديث الغدير أو قدحه فيه، معارض برواية أكابر أئمة أهل السنة إياه، و تصريحهم بصحته، و تنصيصهم علی ثبوته و تواتره عن رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و آله و سلّم...-
فهو حديث مجمع علی صحّته، و لا اعتبار بقول شاذّ خارج عن هذا الإجماع...

۵. المعارضة برواية أبی داود ... ص: ۳۲۱

و من رواة حديث الغدير:
أبو داود (والد أبی بكر ابن أبی داود) فقد قال الحافظ النسائی ما نصه:
«أخبرنی أبو داود قال: حدثنا أبو نعيم، قال: حدثنا عبد الملك بن أبی عيينة، قال: أخبرنا الحكم، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس، عن بريدة، قال: خرجت مع علی- رضی اللّه عنه- إلی اليمن فرأيت منه جفوة، فقدمت علی النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم، فذكرت عليا- رضی اللّه عنه- فتنقصته، فجعل رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- يتغيّر وجهه فقال: يا بريدة أ لست أولی بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلی يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلی مولاه» [۱].
فما ذكره ابن أبی داود- لو ثبت- معارض برواية أبيه للحديث، و من المسلّم به تقدم والده عليه علما و حفظا و ثقة...
و من هنا يظهر ما فی نسبة القدح فی حديث الغدير إلی أبی داود السجستانی، كما عن ابن حجر المكی فی (الصواعق) و كمال الدين الجهرمی فی (البراهين القاطعة) و نور الدين الحلبی فی (السيرة) و عبد الحق الدهلوی فی (شرح المشكاة)

---

[۱] خصائص أمير المؤمنين علی/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۲

و السهارنبوری فی (المرافض ...) فإنها نسبة باطلة لا أساس لها من الصّحة...

۶. قال أبو داود: ابنی عبد اللّه کذّاب ... ص: ۳۲۲

اشارة

ثم إنّ أبا بکر ابن أبی داود قد تکلّم فیه جماعة من کبار الأئمّة و الحفاظ المشاهیر و غیرهم ... منهم:

ابن صاعد و ابراهیم الاصفهانی و البغوی و ابن أبی عاصم و ابن مندة و الأخرم و ابن الجارود و القطّان و الطّبری و ابن الفرات و علی بن عیسی الوزیر و قال أبوه: «ابنی عبد اللّه کذّاب».

و قد کفانا ما قال أبوه...

و إلیک النص الکامل لما جاء بترجمته علی لسان الحافظ الذهبی حیث قال:

«أبو بکر عبد اللّه بن سلیمان بن الأشعث، الامام العلّامة الحافظ شیخ بغداد، أبو بکر السجستانی صاحب التصانیف، ولد بسجستان فی سنة ۲۳۰، روی عن خلق کثیر بخراسان و الحجاز و العراق و مصر و الشام و أصبهان و فارس، و کان من بحور العلم، بحیث أن بعضهم فضّله علی أبیه. صنّف السنن، و المصاحف، و شریعة القاری، و الناسخ و المنسوخ، و البعث و أشیاء. حدّث عنه خلق کثیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۳

منهم: ابن حبان، و أبو أحمد الحاکم، و أبو عمر ابن حیویه و ابن المظفر، و ابن شاهین، و الدارقطنی و آخرون.

قال الحاکم أبو عبد اللّه: سمعت ابن أبی داود یقول: حدّثت من حفظی بإصفهان بستة و ثلاثین ألفا، ألزمونی الوهم فیها فی سبعة أحادیث، فلمّا انصرفت وجدت فی کتابی خمسة منها علی ما کنت حدثتهم به.

قال الحافظ أبو محمد الخلّال: کان ابن أبی داود إمام أهل العراق، و من نصب له السلطان المنبر، و قد کان فی وقته بالعراق مشایخ أسند منه، و لم یبلغوا فی الجلالة و الإتقان ما بلغ هو.

أبو ذر الهروی: أنبأ أبو حفص ابن شاهین، قال: أملی علینا ابن أبی داود و ما رأیت بیده کتابا، إنما کان یملی حفظا، فکان یقعد علی المنبر بعد ما عمی و یقعد دونه بدرجة ابنه أبو یعمر بیده کتاب فیقول له: حدیث کذا، فیسرده من حفظه حتی یأتی علی المجلس، قرأ علینا یوما حدیث الفنون من حفظه، فقام أبو تمام النرسی و قال: للّه درّک ما رأیت مثلک إلّا أن یکون إبراهیم الحربی فقال: کلّما کان یحفظ إبراهیم فأنا أحفظه، و أنا أعرف النجوم و ما کان هو یعرفها.

أبو بکر الخطیب: کان فقیها عالما حافظا.

قلت: و کان رئیسا عزیز النفس مدلا بنفسه سامحه اللّه.

قال أبو حفص ابن شاهین: أراد الوزیر علی بن عیسی أن یصلح بین ابن أبی داود و ابن صاعد فجمعهما و حضر أبو عمر القاضی، فقال الوزیر: یا أبا بکر أبو محمد أکبر منک فلو قمت إلیه، فقال: لا أفعل. فقال الوزیر: أنت شیخ زیف، فقال: الشیخ الزیف الکذّاب علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال الوزیر: من الکذاب؟ قال: هذا، ثمّ قام و قال: تتوهم أنی أذل لک لأجل رزقی و أنه یصل علی یدک؟ و اللّه لا آخذ من یدک شیئا، قال: فکان الخلیفة المقتدر یزن رزقه بیده و یبعث به فی طبق علی ید الخادم.

قال أبو أحمد الحاکم سمعت أبا بکر یقول: قلت لأبی زرعة الرازی: ألق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۴

علیّ حدیثا غریبا من حدیث مالک، فألقی علیّ حدیث وهب بن کیسان عن أسماء لا تحصی فیحصی علیک، رواه عن عبد الرحمن

بن شیبة و هو ضعیف، فقلت:

نحب أن نکتبه عن أحمد بن صالح، عن عبد اللّه بن نافع، عن مالک، فغضب أبو زرعة و شکانی إلی أبی و قال: أنظر ما یقول لی أبو بکر.

و یروی بإسناد منقطع أن أحمد بن صالح کان یمنع المرد من حضور مجلسه، فأحب أبو داود أن یسمع ابنه منه، فشدّ علی وجهه لحیة و حضر، فعرف الشیخ فقال: أ مثلی یعمل معه هذا؟ فقال أبو داود: لا- تنکر علی و اجمع ابنی مع الکبار، فإن لم یقاومهم بالمعرفة فأحرمه السماع. حدث بها القاسم ابن السمرقندی، حدثنا یوسف بن الحسن التفکری، سمعت الحسن بن علی بن بندار الزّنجانی، قال: کان أحمد بن صالح یمنع المرد من التحدیث تنزّها، فذکرها و زاد: فاجتمع طائفة فغلبهم الابن بفهمه، و لم یرو له أحمد بعدها شیئا، و حصل له الجزء الأول فأنا أرویه.

قلت: بل أکثر عنه.

قال أبو عبد الرحمن السلمی: سألت الدارقطنی عن ابن أبی داود فقال:

ثقة کثیر الخطأ فی الکلام علی الحدیث.

و قد ذکر أبو أحمد ابن عدی أبا بکر فی کامله و قال: لو لا أنا شرطنا أنّ کلّ من تکلّم فیه ذکرناه لما ذکرت ابن أبی داود، قال: و قد تکلّم فیه: أبوه و ابراهیم بن اورمة، و نسب فی الابتداء إلی شیء من النصب، و نفاه ابن الفرات من بغداد إلی واسط، ثم ردّه الوزیر علی بن عیسی فحدّث و أظهر فضائل علی- رضی اللّه عنه ثم تحنبل فصار شیخا فیهم، و هو مقبول عند أصحاب الحدیث، و أما کلام أبیه فیه فلا أدری أیش تبین له منه. و سمعت عبدان یقول: سمعت أبا داود یقول: من البلاء أن عبد اللّه یطلب القضاء.

ابن عدی: أنبأ علی بن عبد اللّه الداهری، سمعت أحمد بن محمد بن عمرو کرکره، سمعت علی بن الحسین الجنید، سمعت أبا داود یقول: ابنی عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۵

کذّاب.

قال ابن صاعد: کفانا ما قال فیه أبوه.

ابن عدی: سمعت موسی بن القاسم بن الأسلت یقول: حدثنی أبو بکر:

سمعت إبراهیم الاصفهانی یقول: أبو بکر بن أبی داود کذّاب.

ابن عدی: سمعت أبا القاسم البغوی- و قد کتب الیه أبو بکر بن أبی داود رقعة یسأله عن لفظ حدیث لجدّه، فلما قرأ رقعته قال: أنت و اللّه منسلخ من العلم.

قال: و سمعت محمد بن الضحاک بن عمرو بن أبی عاصم یقول: أشهد علی محمد بن یحیی بن منده بین یدی اللّه تعالی أنه قال: أشهد علی أبی بکر بن أبی داود بین یدی اللّه أنه قال: روی الزهری عن عروة قال: حفیت أظافیر فلان من کثرة ما کان یتسلّق علی أزواج النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

قلت: هذا باطل و إفک مبین، و این إسناده إلی الزهری؟ ثم هو مرسل، ثم لا یسمع قول العدو فی عدوه، و ما أعتقده أن هذا صدر عن عروة أصلا، و ابن أبی داود إن کان حکی هذا فهو خفیف الرأس، و لقد بقی بینه و بین ضرب العنق شبر، لکونه تفوّه بمثل هذا البهتان، فقام معه و شدّ متنه رئیس أصبهان محمد بن عبد اللّه بن حفص الهمدانی الذکوانی و خلّصه من أبی لیلی أمیر أصبهان، و کان انتدب له بعض العلویة خصما و نسبت إلی أبی بکر المقالة، و أقام علیه الشهادة محمد بن یحیی بن منده الحافظ، و محمد بن العباس الأخرم، و أحمد بن علی بن الجارود، و اشتد الخطب، و أمر أبو لیلی بقتله، فوثب الذکوانی و جرح الشهود مع جلالتهم، فنسب ابن منده إلی العقوق، و نسب أحمد الی أنه یأکل الربا، و تکلم فی آخر، و کان الهمدانی الذکوانی کبیر الشأن، فقام و أخذ

بیـد أبی بکر و خرج به من الموت، فکـان أبو بکر یـدعو له طول حیاته و یـدعو علی أولئک الشـهود. حکاها أبو نعیم الحافظ ثم قال: فاستجیب له فیهم منهم من احترق، و منهم من خلط و فقد عقله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۶

قـال أحمـد بن یوسف الأزرق: سـمعت أبا بکر بن أبی داود یقول: کل الناس منی فی حل إلّا من رمانی ببغض علی- رضـی اللّه عنه- قال الحافظ ابن عدی: کان فی الابتداء ینسب إلی شـیء من النصب، فنفاه ابن الفرات من بغداد فردّه ابن عیسی فحدّث و أظهر فضائل علی، ثم تحنبل فصار شیخا فیهم.

قلت: کان شهما قوی النفس، وقع بینه و بین ابن جریر و ابن صاعد و بین الوزیر الذی قرّبه» [۱].

أقول: فی هذه الترجمة فوائد:

الأولی: أن ابن أبی داود کـان مـدلا بنفسه و متکبرا، شـیخا زیفا ... و هـذه صـفات ذمیمـة کما لا یخفی علی ناظر کتاب (إحیاء علوم الدین) و غیره.

الثانیة: أنه کان ناصبیا معادیا لأمیر المؤمنین- علیه السلام-، و قد روی حدیثا لا یرویه إلّا من کان کذلک.

الثالثـة: أنه کان کثیر الخطأ فی الکلام علی الحـدیث، کما قال الحافظ الـدار قطنی، و قـد نقله عنه الـذهبی فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) أیضا.

الرابعة: أنه قد تکلّم فیه جماعة من کبار الأئمّة منهم أبوه.

الخامسة: أنه کان کذّابا کما قال أبوه و ابراهیم الاصفهانی.

السادسة: أنه کان مسلخا من العلم کما قال البغوی.

ترجمة ابن صاعد ... ص: ۳۲۶

و ابن صاعـد البغـدادی القائـل: «کفانـا مـا قـال فیه أبوه» من کبـار الحفّـاظ الثقات، و قـد أثنی علیه کلّ من ترجم له، فقـد قال الحافظ الذهبی فی حوادث سنة ۳۱۸:

«و فیها یحیی بن محمد بن صاعد، الحافظ الحجة، أبو محمد البغدادی مولی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۲۷

بنی هـاشم، فی ذی القعـدة و له تسـعون سـنة، عنی بالأثر و جمع و صـنّف و ارتحل إلی الشام و العراق و مصـر و الحجاز، و روی عن مطین و طبقته.

و قـال أبو علی النیسابوری: لم یکن بالعراق فی أقران ابن صاعـد فی فهمه، و الفهم عنـدنا أجلّ من الحفظ، و هو فوق أبی بکر بن أبی داود فی الفهم و الحفظ» [۱].

و قال أیضا:

«حافظ بغـداد یحیی بن محمـد بن صاعد، و له تسـعون سـنة، قال أبو علی النیسابوری: هو عندنا فوق ابن أبی داود فی الفهم و الحفظ» [۲].

و کذا قال الیافعی فی تاریخه (مرآة الجنان و عبرة الیقظان) فی حوادث السّنة المذکورة.

ترجمة إبراهیم الاصفهانی ... ص: ۳۲۷

و إبراهيم الاصفهانى الذى قال: «أبو بكر بن أبى داود كذّاب» من كبار الحفاظ كذلك، قال السمعانى:

«و أمّا أبو إسحاق إبراهيم بن أورمة بن سادس بن فروخ الحافظ الاصفهانى كان حافظا مكثرا من الحديث، و كان يتعبّد ببغداد... روى عنه: أبو داود سليمان بن الأشعث السجستانى، و إسماعيل بن أحمد ابن أصيب، و محمد بن يحيى و غيرهم و توفى ببغداد سنة ۲۷۱.» [۳].

و قال الذهبى فى حوادث سنة ۲۶۶:

«و فيها مات إبراهيم بن أورمة أبو إسحاق الاصفهانى الحافظ أحد أذكياء

---

[۱] العبر: حوادث سنة ۳۱۸.

[۲] دول الإسلام: حوادث سنة ۳۱۸.

[۳] الأنساب: الاصبهانى.

المحدثين» [... ۱].

و قال الذهبى أيضا:

«ابراهيم بن أورمة الإمام الحافظ البارع أبو إسحاق الاصبهانى مفيد الجماعة ببغداد ... قال الدارقطنى: هو ثقة حافظ نبيل. و قال أبو الحسين ابن المنادى: ما رأينا فى معناه مثله، و كان ينتخب على عباس الدورى. و قال أبو نعيم الحافظ: فاق إبراهيم أورمة أهل عصره فى المعرفة و الحفظ، و أقام بالعراق يكتبون عنه مدة بقائه.

قلت: لم ينتشر حديثه، لأنّه مات قبل محل الرواية» [... ۲].

و هكذا ترجم له كلّ من:

الحافظ السيوطى فى (طبقات الحفاظ).

و اليافعى فى (مرآة الجنان و عبرة اليقظان).

ترجمة البغوى ... ص: ۳۲۸

و البغوى الذى قال لما قرأ رقعة ابن أبى داود إليه: «أنت و اللّه منسلخ من العلم» من كبار الحفاظ كذلك، قال السمعانى بترجمته ما ملخصه:

«و كان محدث العراق فى عصره، عمّر العمر الطويل حتى رحل الناس إليه و كتبوا عنه، و كان ثقة مكثرا، فهما عارفا بالحديث، سمع أحمد بن حنبل و على بن المدينى و على بن الجعد و خلف بن هشام و محمد بن عبد الوهاب الحارثى.

روى عنه: يحيى بن محمد بن صاعد، و على بن إسحاق البحرى، و ابن قانع، و حبيب بن الحسن القزاز، و أبو بكر الجعابى، و ابن حبان، و ابن عدى و أبو بكر الاسماعيلى، و أبو القاسم الطبرانى، و ابن المقرئ، و الدارقطنى، و محمد بن

---

[۱] العبر: حوادث سنة ۲۶۶.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۴۵.

المظفر، و خلق كثير سوى هؤلاء.

قال أبو الحسن الدارقطنى: كان أبو القاسم ابن منيع قل ما يتكلّم على الحديث فإذا تكلّم كان كلامه كالمسمار فى الساج.

و كانت ولادته سنة ۲۱۳. و مات سنة ۳۱۷» [۱].

و قال الذهبى فى حوادث سنة ۳۱۷ ما ملخصه:

«و كان محدثا حافظا مجودا مصنفا، انتهى إليه علو الاسناد فى الدنيا» [۲].

و قال الذهبى أيضا فى حوادث السنة المذكورة.

«و فيها مات مسند الدنيا المعمّر الحافظ المصنف، أبو القاسم عبد اللّه بن محمد البغوى ببغداد ليلة الفطر، و عمر مائة و أربع سنين» [۳].

و قال السيوطى: «البغوى الحافظ الكبير الثقة، مسند العالم، أبو القاسم عبد اللّه بن محمد بن عبد العزيز بن المرزبان البغوى الأصل البغدادى، ابن بنت أحمد ابن منيع، ولد فى رمضان سنة ۲۱۳، و سمع ابن الجعد، و أحمد، و ابن المدينى و خلقا، و صنف: معجم الصحابة، و الجعديات. و طال عمره و تفرّد فى الدنيا.

قال ابن أبى حاتم: أبو القاسم يدخل فى الصحيح. و قال الدارقطنى: كان قلّ أن يتكلّم على الحديث، فإذا تكلّم كان كلامه كالمسمار فى الساج، ثقة جليل إمام، أقل المشايخ خطأ. و قال الخطيب: حافظ عارف.

توفى ليلة عيد الفطر سنة ۳۱۷ عن مائة و ثلاث سنين» [۴].

---

[۱] الأنساب- البغوى.

[۲] العبر- حوادث سنة ۳۱۷.

[۳] دول الإسلام- حوادث سنة ۳۱۷. ۲/ ۸۶. ۱۳/ ۳۶۴. ۱۳/ ۳۶۱. ۱۳/ ۳۶۹.

[۴] طبقات الحفاظ/ ۳۱۲، و تاريخ الوفاة فيه: ۲۱۴. و فيه بدل «الخطيب»، «الخليلى».

الشهود على روايته الحديث الموضوع ... ص: ۳۳۰

و أمّا قصة الحديث الذى ذكره الذهبى ثم قال: «هذا باطل و إفك مبين» و الذى كاد ابن أبى داود يقتل بسببه، فإن المقصود من «فلان» فيه، هو «أمير المؤمنين على عليه السلام»!! و قد شهد على تفوّه ابن أبى داود بهذا الإفك المبين و البهتان العظيم ثلاثة من كبار الحفاظ:

۱- محمد بن يحيى بن مندة.

۲- محمد بن العباس أبو جعفر الأخرم.

۳- أحمد بن على بن الجارود.

ترجمة ابن مندة ... ص: ۳۳۰

و ابن مندة ذكره الحافظ الذهبى فى حوادث سنة ۳۰۱ قائلا: «و فيها محمد ابن يحيى بن مندة الحافظ الإمام أبو عبد اللّه الاصفهانى جد الحافظ الكبير محمد ابن إسحاق بن مندة، روى عن لوين و أبى كريب و خلق.

قال أبو الشيخ: كاد أستاذ شيوخنا و إمامهم. و قيل: إنه كان يجارى أحمد ابن الفرات الرازى و ينازعه» [۱].

و كذا قال اليافعى بترجمته من تاريخه [۲].

و قال الصلاح الصفدی: «محمد بن یحیی بن مندة- الحافظ المشهور أبو عبد اللّه صاحب تاریخ أصبهان، کان أحد الحفاظ الثقات، و هو من أهل بیت کبیر خرج منهم جماعة من العلماء لم یکونوا عبدیین، و إنما أم الحافظ أبی عبد اللّه المذکور کانت من عبد یالیل » [۳...]

---

[۱] العبر- حوادث سنة ۳۰۱.

[۲] مرآة الجنان: حوادث سنة ۳۰۱.

[۳] الوافی بالوفیات ۵/ ۱۸۹.

و ترجم له السیوطی فی طبقاته و وصفه بالحافظ الرحّال [۱].

ترجمة الأخرم ... ص: ۳۳۱

و قال السیوطی بترجمة أبی جعفر الأخرم:

«ابن الأخرم الحافظ الامام أبو جعفر محمد بن العباس بن أیوب الاصبهانی ثقة محدّث حافظ. مات سنة ۳۰۱» [۲].

و قال الذهبی فی حوادث السنة المذکورة:

«و فیها الحافظ أبو جعفر محمد بن العباس بن الأخرم الاصفهانی الفقیه، روی عن أبی کریب و خلق» [۳].

الطبری و ابن أبی داود ... ص: ۳۳۱

و کما ثبت نصب ابن أبی داود و عداوته لأمیر المؤمنین- علیه السلام- من کلام هؤلاء الأعلام و شهادتهم، کذلک ثبت من کلام محمد بن جریر الطبری فقد قال الحافظ الذهبی ما نصه: «و قال محمد بن عبد اللّه القطّان: کنت عند محمد بن جریر، فقال رجل: ابن أبی داود یقرأ علی الناس فضائل علی- رضی اللّه عنه- فقال ابن جریر: تکبیرة من حارس» [۴].

و ذکر الذهبی کلام الطبری هذا فی (سیر أعلام النبلاء) أیضا إلّا أنّه تعقّبه هناک بقوله: «قلت: لا یسمع هذا من ابن جریر للعداوة الواقعة بین الشیخین».

أقول: و لکن ابن جریر- صاحب المذهب المستقل و الامام المعتمد لدی أهل السنة قاطبة، حتی لقد فضّله و قدّمه ابن تیمیة فی منهاجه علی الإمامین

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۱۳.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۱۵.

[۳] العبر- حوادث سنة ۳۰۲.

[۴] میزان الاعتدال ۲/ ۴۳۳.

العسکریین علیهما السلام، کما قد اعتمد علیه الذهبی نفسه فی أمور مهمة جدا- أجل من أن یطعن فی رجل و ینسبه إلی أمر فظیع و مذهب شنیع تبعا لهواه و بدافع العداوة و البغضاء.

دفاع الذهبی ... ص: ۳۳۲

ثم إن الذهبی شکک فی تکلّم أبی داود فی ابنه و حاول توجیهه، فقال بعد کلامه السابق:

«قلت: لعل قول أبیه فیه- إن صح- أراد الکذب فی لهجته لا فی الحدیث و أنه حجة فیما ینقله، أو کان یکذب و یورّی فی کلامه. و من زعم أنه لا یکذب فهو أرعن، نسأل اللّه تعالی السلامة من عثرة السیئات.

ثم إنه شاخ و ارعوی و لزم الصدق و التقی»....

أقول: لکن هذا التشکیک مندفع بما نقله هو فی (میزان الاعتدال) عن ابن عدی و ابن صاعد.

و أما تأویله، فنقول: إن لم یکن ابن أبی داود کاذبا فی حدیثه و فیما ینقله- علی ما زعم- فإنّ مجرد کذبه فی لهجته یکفی لاثبات فسقه و عدم جواز الاعتماد علی روایته.

ثم إن التوریة، إن کانت جائزة فالقول بأنّه «کذب» غیر صحیح، و إن لم تکن جائزة فلا جدوی لهذا التأویل، إذ تکون التوریة و الکذب حینئذ علی حد سواء.

و أمّا قوله: «ثمّ إنه شاخ و ارعوی و لزم الصدق و التقی» فاعتراف منه بکونه «کاذبا» و مرتکبا لهذه الصفة القبیحة و الذنب الکبیر...

هذا، و کأن الذهبی قد شعر بعدم ترتب فائدة علی هذه التأولات، فلم یذکرها بترجمة ابن أبی داود فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال).

کما لم یتعرّض الحافظ ابن حجر فی (لسان المیزان) للذبّ عن ابن أبی داود

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۳

بهذه الوجوه السخیفة.

و الجدیر بالذکر اعتراف الذهبی برداءة بعض عبارات ابن أبی داود، و نحوسة بعض کلماته بالنسبة إلی فضیلة من فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هو «حدیث الطیر ...» فقد قال فی (سیر أعلام النبلاء).

«قال أبو أحمد ابن عدی: سمعت علی بن عبد اللّه الداهری یقول: سألت ابن أبی داود عن حدیث الطیر فقال: إن صح حدیث الطیر، فنبوة النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- باطلة، لأنّه حکی عن حاجب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم خیانة- یعنی أنسا- و حاجب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یکون خائنا.

قلت: هذه عبارة ردیة و کلام نحس، بل نبوة محمد- صلّی اللّه علیه و سلّم- حق قطعی إن صح خبر الطیر و إن لا یصح، و ما وجه الارتباط؟

هذا أنس قد خدم النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قبل جریان القلم، فیجوز أن تکون قصة الطائر فی تلک المدة، فرضنا أنه کان محتلما، ما هو بمعصوم من الخیانة، بل فعل هذه الخیانة متأوّلا، ثم إنه حبس علیا عن الدخول کما قیل، فکان ما ذا؟ و الدعوة النبویة قد نفذت و استجیبت، فلو حبسه أو ردّه مرّات ما بقی یتصوّر أن یدخل و یأکل مع المصطفی سواه، أللهمّ أن یکون النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قصد

بقوله: «ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل معی»

عددا من الخیار یصدق علی مجموعهم أنهم أحبّ الناس إلی اللّه، فنقول: الصدّیقون و الأنبیاء، فیقال: فمن أحب الأنبیاء کلهم إلی اللّه تعالی؟ فنقول: محمد و إبراهیم و موسی، و الخطب فی ذلک یسیر.

و أبو لبابة- مع جلالته- بدت منه خیانة، حیث أشار لبنی قریظة الی خیانة و تاب اللّه علیه. و حاطب بدت منه خیانة فکاتب قریشا بأمر یخفی به نبی اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من غزوهم. و غفر اللّه لحاطب مع عظم فعله رضی اللّه عنه.

و حدیث الطّیر- علی ضعفه- فله طرق جمة، و قد أفردتها فی جزء و لم یثبت،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۴

و لا أنا بالمعتقد بطلانه، و قد أخطأ ابن أبی داود فی عبارته و قوله، و له علی خطئه أجر واحد، و لیس من شرط الثقة أن لا یخطئ و لا یغلط و لا یسهو، و الرجل فمن کبار علماء الإسلام، و من أوثق الحافظ- رحمه اللّه تعالی.

قال ابنه عبد الأعلی: توفی أبی و له ست و ثمانون سنة و أشهر».

تکملة ... ص: ۳۳۴

و قد روی ابن أبی داود حدیثا موضوعا فی فضائل السور و هو یعلم أنّه موضوع، قال ابن الجوزی بعد أن ذکره و بیّن کونه موضوعا:

«و إنّما عجبت من أبی بکر ابن أبی داود کیف فرّقه- یعنی هذا الحدیث- علی کتابه الذی صنّفه فی فضائل القرآن، و هو یعلم أنّه حدیث محال.

و لکن شره بذلک جمهور المحدّثین، فإنّ من عادتهم تنفیق حدیثهم و لو بالبواطیل، و هذا قبیح منهم، لأنّه

قد صحّ عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو أحد الکذابین» [۱].

و قال السیوطی: «و إنّما عجبت من أبی بکر ابن أبی داود کیف أورده فی کتابه الذی صنّفه فی فضائل القرآن، و هو یعلم أنّه حدیث محال مصنوع بلا شک، و لکن إنما حمله علی ذلک الشره» [۲].

أقول: و کأنّ السیوطی استحیا من أن یذکر الحدیث الذی ذکره ابن الجوزی فی ذیل کلامه، فاکتفی بهذا القدر فی التشنیع علی ابن أبی داود.

و لکن الأحادیث فی ذم روایة الأکاذیب مع العلم بکذبها کثیرة، قال مسلم ابن الحجاج:

«و دلّت السنة علی نفی روایة المنکر من الأخبار، کنحو دلالة القرآن علی

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۲۴۰.

[۲] اللئالئ المصنوعة ۱/ ۲۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۵

نفی خبر الفاسق، و هو

الأثر المشهور عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب فهو أحد الکاذبین.

و أیضا فیه عن أبی هریرة قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: کفی بالمرء کذبا أن یحدّث بکلّ ما سمع» [۱].

و قال النووی- بشرح

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «من کذب علیّ متعمّدا فلیتبوأ مقعده من النار» -:

«فیه تحریم روایة الحدیث الموضوع علی من عرف کونه موضوعا أو غلب علی ظنه وضعه. فمن روی حدیثا علم أو ظنّ وضعه فهو داخل فی هذا الوعید، مدرج [مندرج فی جملة الکاذبین علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و یدل علیه أیضا الحدیث السابق: من حدّث عنی بحدیث یری أنه کذب، فهو أحد الکاذبین» [۲].

---

[۱] صحیح مسلم ۱/ ۷.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۷

(۶) عدم روایة أبی حاتم حدیث الغدیر ... ص: ۳۳۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۳۹

و أمّا تمسک الرازی بعدم إخراج أبی حاتم حدیث الغدیر، أو قدحه فیه، فالجواب عنه بوجوه:

۱. أبو حاتم متعنت ... ص: ۳۳۹

إن قدح أبی حاتم فی حدیث الغدیر- إن ثبت- دلیل آخر من أدلة تعنّته فی الرجال، و برهان علی عداوته لأمیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام- و تعصّبه الشّدید تجاه فضائله و مناقبه الثابتة بالتواتر...

و لقد نص علی تعنّت أبی حاتم، و أنه کان کثیر الجرح فی الرواة بدون تورّع و بغیر دلیل، جمیع علماء الرجال و أئمّة الجرح و التعدیل ... و إلیک بعض الشواهد علی ذلک:

قال الذهبی بترجمة أبی حاتم: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسک بقوله، فإنه لا یوثق إلّا رجلا صحیح الحدیث، و إذا لیّن رجلا أو قال فیه: لا نحتج به فلا، توقّف حتی تری ما قال غیره فیه، و إن وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنه متعنّت فی الرجال، قد قال فی طائفة من رجال الصحاح: لیس بحجة، لیس بقوی، أو نحو ذلک» [۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۰

و قال الذهبی بترجمة أبی زرعة الرازی: «یعجبنی کثیرا کلام أبی زرعة فی الجرح و التعدیل یبین علیه الورع و الخبرة، بخلاف رفیقه أبی حاتم فإنّه جراح» [۱].

و قال الذهبی بترجمة أبی ثور الکلبی: «إبراهیم بن خالد أبو ثور الکلبی، أحد الفقهاء الأعلام، وثّقه النسائی و الناس، و أما أبو حاتم فتعنت و قال: یتکلّم بالرأی فیخطئ و یصیب، لیس محلّه محلّ المستمعین فی الحدیث. فهذا غلو من أبی حاتم سامحه اللّه.

و قد سمع أبو ثور من سفیان بن عیینة، و تفقه علی الشافعی و غیره، و قد روی عن أحمد بن حنبل أنه قال: هو عندی فی مسلاخ سفیان الثوری.

قلت: مات سنة ۲۴۰ ببغداد و قد شاخ» [۲].

۲. أبو حاتم ممّن قدح فی البخاری ... ص: ۳۴۰

لقد تقدّم سابقا أنّ أبا حاتم الرازی من جملة المحدّثین الذین طعنوا و قدحوا فی محمّد بن إسماعیل البخاری و کتابه المعروف بالصّحیح، فمن العجیب ذکر الرازی إیّاه فیمن قدح فی حدیث الغدیر، لا سیّما مع ثبوت کونه جرّاحا متعنّتا، و أنّه کان کثیر الجرح و القدح فی الرجال من غیر دلیل.

و إذا کان جمهور أهل السنة لا یعبئون بقدحه فی البخاری، فإن الشیعة و المنصفین من العلماء لا یعبئون بقدحه فی هذا الحدیث، و لا

یصغون إلی اعتماد الفخر الرازی علی ذلک، فإنه لیس إلّا تعنتا و تعصبا مقیتا...

بل لقد نقل عن بعضهم اللعنة علی من تکلّم فی البخاری فقد قال السبکی: «و قال أبو عمرو أحمد بن نصر الخفاف: محمد بن إسماعیل أعلم بالحدیث من إسحاق بن راهویه و أحمد بن حنبل و غیرهما بعشرین درجة، و من

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۸۱.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۲۹.

قال فیه شیئا فمنی علیه ألف لعنة» [۱].

و لا ریب فی سقوط الملعون عن درجة الاعتبار...

۳. نسبة أبی حاتم کتابا للبخاری إلی نفسه ... ص: ۳۴۱

و مما یذکر عن أبی حاتم الرازی أنه نسب کتابا لمحمد بن إسماعیل البخاری إلی نفسه، فقد قال السبکی ما نصه:

«و قال أبو حامد الحاکم فی الکنی: عبد اللّه بن الدیلمی أبو بسر، و قال البخاری و مسلم فیه: أبو بشر- بشین معجمة-. قال الحاکم: و کلاهما أخطأ فی علمی، إنما هو أبو یسر، و خلیق أن یکون محمد بن إسماعیل مع جلالته و معرفته بالحدیث اشتبه علیه، فما نقله مسلم فی کتابه تابعه علی زلته. و من تأمل کتاب مسلم فی الأسماء و الکنی علم أنه منقول من کتاب محمد بن إسماعیل حذو القذّة بالقذّة، حتی لا یزید علیه فیه إلّا ما یسهل عدّه، و تجلد فی نقله حق الجلادة إذ لم ینسبه إلی قائله.

و کتاب محمّد بن اسماعیل فی التاریخ کتاب لم یسبق الیه، و من ألّف بعده شیئا فی التاریخ أو الأسماء أو الکنی لم یستغن عنه، فمنهم من نسبه إلی نفسه مثل أبی زرعة و أبی حاتم و مسلم، و منهم من حکاه عنه، فاللّه یرحمه فإنه الذی أصّل الأصول» [۲].

و هذا الّذی صنع أبو حاتم من أشنع الأشیاء و أقبحها، قال الشیخ سالم السّنهوری- الّذی ترجم له المحبی فی خلاصة الأثر ۲/ ۲۰۴-: «و ألزم العزو غالبا إلّا فیما أنقله من شروح الشیخ بهرام و التوضیح و ابن عبد السّلام و ابن عرفة، فلا أعزو لها غالبا إلّا ما کان غریبا، أو ذکره فی غیر موضعه، أو لغرض من

---

[۱] طبقات الشافعیة للسبکی ۲/ ۲۲۵ ترجمة البخاری.

[۲] طبقات السبکی ۱/ ۲۲۵- ۲۲۶.

الأغراض.

و قد ذکر ابن جماعة الشافعی فی منسکه الکبیر أنّه صحّ عن سفیان الثوری أنّه قال: إنّ نسبة الفائدة إلی مفیدها من الصّدق فی العلم و شکره، فإنّ السکوت عن ذلک من الکذب فی العلم و کفره» [۱].

۴. المعارضة بروایة ابنه ... ص: ۳۴۲

اشارة

ثم إن ما نسبه الرازی إلی أبی حاتم معارض بروایة ابنه عبد الرحمن بن أبی حاتم الحافظ نزول آیة التبلیغ فی یوم الغدیر فی مولانا أمیر المؤمنین- علیه السلام-، قال الحافظ السیوطی:

«و أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیة- یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ- علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۲].

---

[۱] تیسیر الملک الجلیل لجمع الشروح و حواشی الشیخ خلیل- خطبة الکتاب: ۳.

[۲] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۳

رد الرازی علی نفسه ... ص: ۳۴۳

و بعد ... فقد اعترف الفخر الرازی بأن «من خالف الشیعة إنما یروون أصل الحدیث للاحتجاج به علی فضیلة علیّ»، فحدیث الغدیر- باعتراف الرازی- من مرویات أهل السنة، و هم یجعلونه من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام...

و للرازی کلمات أخری فی هذا المضمار کذلک سننقلها.

و هلّا کان من المناسب أن تکون کلماته هذه نصب عینیه، لئلّا ینکر صحة حدیث الغدیر، و حتی لا یتشبث بتعنّت هذا و تعصب ذاک لمناقشته.

و إلیک نصوص عبارات الفخر الرازی فی کتبه المختلفة:

قال فی نهایة العقول:

«ثم إن سلّمنا صحة أصل الحدیث، و لکن لا نسلّم صحة تلک المقدّمة و هی قوله- علیه السلام- أ لست أولی بکم من أنفسکم.

و بیانه: إن الطرق التی ذکرتموها فی تصحیح أصل الحدیث لا یمکن دعوی التواتر فیها، و لا یمکن أیضا دعوی إطباق الأمة علی قبولها، لأن من خالف الشیعة إنما یروون أصل الحدیث للاحتجاج به علی فضیلة علی- رضی اللّه عنه- و لا یروون هذه المقدّمة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۴

کما صرّح فیه بأنّ الأمّة روت هذا الحدیث.

و قال فی أربعینه ما نصه.

«و أمّا الشبهة الثانیة عشر- و هی التمسک

بقوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه

. فجوابها من وجوه:

الأول: أنه خبر واحد.

قوله: الأمّة اتفقت علی صحته، لأن منهم من تمسّک به فی فضل [تفضیل علی، و منهم من تمسّک به فی إمامته.

قلنا: تدعی أن کلّ الأمّة قبلوه قبول القطع أو قبول الظن.

الأول: ممنوع و هو نفس المطلوب.

و الثانی: مسلّم و هو لا ینفعکم فی مطلوبکم» [... ۱].

و قال فی تفسیره- فی الأقوال فی شأن نزول آیة التبلیغ:

«العاشر- نزلت هذه الآیة فی فضل علی، و

لمّا نزلت هذه الآية أخذ بيده فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقيه عمر- رضى اللّه عنه- فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة.

و هو قول ابن عباس، و البراء بن عازب، و محمد بن على» [۲].

---

[۱] الأربعين/ ۴۶۲.

[۲] تفسير الرازى ۱۲/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۵

(۷) تفنيد المعارضة بحديث «قريش و الأنصار ... موالىّ دون الناس ...» ... ص: ۳۴۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۷

و قد عارض الفخر الرازى حديث الغدير

بقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «قريش و الأنصار و جهينة و مزينة و أسلم و غفار موالىّ دون الناس كلّهم، ليس لهم موالى دون اللّه و رسوله».

و لكن هذه المعارضة باطلة لوجوه:

۱. إنه من أخبار المخالفين ... ص: ۳۴۷

إن هذا الحديث من أخبار أهل السنة، قد انفردوا بروايته، فلا حجية له عند أهل الحق الشيعة الامامية حتى يقابل به حديث الغدير.

بل إن التمسّك و الاستدلال بأحاديث أهل السنة لا يفيد لافحام الشيعة مطلقا، و لا يجوز للمناظر أن يلزم خصمه إلّا بما رواه قومه فى كتبهم المعتبرة و بأسانيدهم المعتمدة، و لذا ترى (الدهلوى) يدّعى فى مقدمة (تحفته) الالتزام بأن لا يستدل إلّا بكتب الشيعة، ليتمّ له مراده و يثبت مرامه فى الاحتجاج معهم.

۲. ليس من الأحاديث المشتهرة ... ص: ۳۴۷

بل ليس هذا الحديث من الأحاديث المتفق على روايتها لدى أهل السنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۴۸

أنفسهم أيضا، فلم يرد فى كتبهم إلّا قليلا، بل لم يرو فى جميع صحاحهم، و قد أوضح ابن الأثير أنه مما تفرد به الشيخان [۱].

۳. هو خبر واحد عن أبى هريرة ... ص: ۳۴۸

ثم هو من أخبار الآحاد، إذ لم يخرجه الشيخان عن غير أبى هريرة، و هذا لا يصلح لأن يذكر فى مقابلة حديث رواه أكثر من مائة نفس من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و منهم أبو هريرة نفسه...

۴. حديث الغدير برواية أبى هريرة ... ص: ۳۴۸

فقد روى أبو هريرة حديث الغدير و اعترف بصحته و سماعه إيّاه من رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- فى غدير خم...

قال الخوارزمى: «قال الأصبغ: دخلت على معاوية و هو جالس على نطع من الأدم متكيا على وسادتين خضراوتين عن يمينه عمرو بن العاص و حوشب و ذو الكلاع، و عن يساره أخوه عتبة و ابن عامر و ابن كريز و الوليد بن عقبة و عبد الرحمن بن خالد بن الوليد و شرحبيل بن السمط، و بين يديه أبو هريرة و أبو الدرداء و النعمان بن بشير و أبو أمامة الباهلى.

فلما قرأ الكتاب قال: إنّ عليّا لا يدفع إلينا قتلة عثمان.

فقلت له: يا معاوية لا- تعتل بدم عثمان، فإنك تطلب الملك و السلطان، و لو كنت أردت نصرته حيا، و لكنك تربصت به لتجعل ذلك سببا إلى وصولك إلى الملك. فغضب.

فأردت أن يزيد غضبه فقلت لأبى هريرة: يا صاحب رسول اللّه! إنى أحلّفك باللّه الذى لا إله إلّا هو عالم الغيب و الشهادة، و بحق حبيبه المصطفى

---

[۱] جامع الأصول ۱۰/ ۱۳۶.

عليه السلام- إلّا أخبرتنى أشهدت غدير خم؟

فقال: بلى شهدته.

قلت: فما سمعته يقول فى على؟

قال: سمعته يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

قلت له: فإذن أنت واليت عدوه و عاديت وليه.

فتنفس أبو هريرة الصّعداء و قال: إنا للّه و إنا إليه راجعون.

فتغيّر معاوية عن حاله و غضب و قال: كف عن كلامك» [... ۱].

۵. أبو هريرة كذّاب ... ص: ۳۴۹

هذا كله بناء على توثيق أبى هريرة، و لكن أبا هريرة لم يكن ثقة فى حديثه عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- لدى كبار الصحابة و من دونهم...

فمن الصّحابة الّذين كذّبوه: أمير المؤمنين علىّ، و عمر بن الخطّاب و عثمان ابن عفّان، و عبد اللّه بن الزبير، و عائشة بنت أبى بكر...

كما لا يخفى على من راجع كتاب (الردّ على من قال بتناقض الحديث لابن قتيبة) و (عين الإصابة فيما استدركته عائشة على الصحابة للسيوطى) و (التاريخ لابن كثير) و غير ذلك.

بل رووا عن أبى هريرة نفسه قوله مخاطبا لأصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-: «الا إنكم تحدّثون أنّى أكذب على

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم» ...- راجع (الجمع بين الصّحيحين) و (المفاتيح فى شرح المصابيح) و غيره من الشروح.

بل ثبت أنّ عمر نهاه عن التحديث قائلا له: «لتتركنّ الحديث عن رسول اللّه أو لألحقنّك بأرض دوس»، و قد روى هذا الكلام بلفظ آخر و المعنى واحد

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب، لأخطب خطباء خوارزم ۱۳۴- ۱۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۰

...أنظر (الأصول للسّرخسى) و (التاريخ لابن كثير) و غيرهما.

و أمّا قصّة عزل عمر إيّاه عن البحرين فمشهورة، و ممّن رواها بالتفصيل:

۱- ابن عبد ربه فى العقد الفريد ۲- جار اللّه الزمخشرى فى الفائق فى غريب الحديث.

۳- ياقوت الحموى فى معجم البلدان.

۴- ابن كثير الدمشقى فى تاريخه.

و من التابعين و الفقهاء الذين كذّبوه و صرّحوا بعدم الثقة به: «أبو حنيفة» فقد رووا عنه قوله: «أترك قولى بقول الصّحابة إلّا ثلاثة منهم: أبو هريرة، و أنس ابن مالك و سمرة بن جندب» راجع (روضة العلماء للزندويستى) و (كتائب أعلام الأخيار للكفوى) و غيرهما.

و منهم: عيسى بن أبان الفقيه الحنفى، فقد ذكر عنه الزندويستى قوله:

«أقلّد أقاويل جميع الصحابة إلّا ثلاثة منهم: أبو هريرة و وابصة بن معبد، و أبو سنابل بن بعك».

و منهم: جماعة من الحنفية، كذّبوا أبا هريرة فى حديث المصراة كما فى (المحلّى لابن حزم) و (فتح البارى لابن حجر) و غيرهما.

و منهم: محمد بن الحسن الشيبانى ... كما فى (المحلى) فى مسألة أن البائع أحق بالمتاع إذا أفلس...

۶. وجوه القدح فى أبى هريرة ... ص: ۳۵۰

هذا بالاضافة إلى وجوه أخرى من القدح و الطعن فى أبى هريرة، و هى أمور يكفى كل منها لسقوطه عن درجة الاعتبار، أو يفيد فسقه بوضوح، و إليك بعضها:

ألف- كان يلعب بالشطرنج: قال الدميرى: «و روى الصعلوكى تجويزه- أى الشطرنج- عن عمر بن الخطاب و الحسن البصرى و القاسم بن محمد و أبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۱

قلابة و أبى مجلز و عطا و الزهرى و ربيعة بن عبد الرحمن و أبى زناد، رحمهم اللّه.

و المروى عن أبى هريرة من اللعب به مشهور فى كتب الفقه» [۱].

و قال ابن الأثير: «و فى حديث بعضهم، قال: رأيت أبا هريرة يلعب بالسدر و السدر لعبة يقامر بها» [... ۲].

و كذا قال محمد طاهر الكجراتى الفتنى [۳].

و لا ريب فى أنّ الشطرنج حرام. و قال ابن تيمية:

«مذهب جمهور العلماء أن الشطرنج حرام، و قد ثبت عن على بن أبى طالب مرّ بقوم يلعبون بالشطرنج، فقال: ما هذه التماثيل التى أنتم لها عاكفون.

و کذلک النهی عنها معروف عن أبی موسی و ابن عباس و ابن عمر و غیرهم من الصحابة.

و تنازعوا فی [أنّ أیّهما أشدّ تحریما الشطرنج أو النرد، فقال مالک: الشطرنج أشد من النرد. و هذا منقول عن ابن عمر، و هذا لأنّها تشغل القلب بالفکر الذی یصدّ عن ذکر اللّه و عن الصلاة أکثر من النرد. و قال أبو حنیفة و أحمد: النرد أشد» [۴].

ب- کان مخلّطا: قال ابن کثیر الدمشقی: «و قال مسلم بن الحجاج: ثنا عبد اللّه بن عبد الرحمن الدارمی، ثنا مروان الدمشقی، عن اللیث بن سعد، حدثنی بکیر بن الأشج، قال: قال لنا بشر بن سعید: اتقوا اللّه و تحفّظوا من الحدیث، فو اللّه لقد رأیتنا نجالس أبا هریرة فیحدّث حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عن کعب و حدیث کعب عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

و فی روایة: یجعل ما قاله کعب عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-،

---

[۱] حیاة الحیوان: «الهر».

[۲] النهایة فی غریب الحدیث: «السدر».

[۳] مجمع البحار: «السدر».

[۴] منهاج السنة ۲/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۲

و ما قاله رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عن کعب، فاتقوا اللّه و تحفّظوا فی الحدیث» [۱].

ج- کان مدلّسا: قال ابن کثیر: «و قال یزید بن هارون: سمعت شعبة یقول: أبو هریرة کان یدلّس. أی: یروی ما سمعه من کعب و ما سمعه من رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و لا یبین، [یمیّز] هذا من هذا. ذکره ابن عساکر.

و کان شعبة یشیر بهذا إلی حدیثه: من أصبح جنبا فلا صیام له. فإنّه لمّا حوقق علیه، قال: أخبرنیه مخبر و لم أسمعه من رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-» [۲].

د- کان متروکا: قال ابن کثیر: «و قال شریک، عن مغیرة، عن ابراهیم قال: کان أصحابنا یدعون من حدیث أبی هریرة.

و روی الأعمش، عن إبراهیم، قال: ما کانوا یأخذون من کل حدیث أبی هریرة.

قال الثوری، عن منصور، عن إبراهیم، قال: کانوا یرون فی أحادیث أبی هریرة شیئا، و ما کانوا یأخذون من حدیثه إلّا ما کان من حدیث صفة جنة أو نار أو حدیث علی عمل صالح أو نهی عن شیء جاء القرآن به».

قال ابن کثیر: «و قد انتصر ابن عساکر لأبی هریرة و ردّ هذا الذی قاله إبراهیم النخعی، و قد قال ما قاله ابراهیم طائفة من الکوفیین و الجمهور علی خلافهم. و قد کان أبو هریرة من الصّدق و الحفظ و الدیانة و العبادة و الزهادة و العمل الصالح علی جانب عظیم» [۳].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹ مع اختلاف.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۰۹- ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۳

ه- کان یلقی نفسه بین الصبیان: قال ابن قتیبة: «روی عفان، عن حمّاد ابن سلمة، عن ثابت، عن أبی رافع، قال: کان مروان ربما استخلف أبا هریرة علی المدینة، فیرکب حمارا قد شدّ علیه برذعه و فی رأسه حبل من لیف، فیسیر فیلقی الرجل فیقول: الطریق الطریق، قد جاء الأمیر.

و ربما أتی الصبیان و هم یلعبون باللّیل لعبة الغراب، فلا یشعرون بشیء حتی یلقی نفسه بینهم و یضرب برجلیه فیفزع الصبیان فیتفرقون

[فیفرون .

و ربما دعانی إلی عشائه باللیل فیقول: [أ] دع العراق للأمیر، فأنظر فإذا هو ثرید بزیت» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قال حمّاد بن سلمة، عن ثابت، عن أبی رافع: کان مروان ربما استخلف أبا هریرة علی المدینة، فیرکب الحمار و یلقی الرجل فیقول:

الطریق، قد جاء الأمیر- یعنی نفسه-، و کان یمرّ بالصبیان و هم یلعبون باللیل لعبة الغراب و هو أمیر، فلا یشعرون إلّا و قد ألقی نفسه بینهم و یضرب برجلیه، کأنه مجنون، یرید بذلک أن یضحکهم، فیفزع الصبیان منه و یفرّون عنه هاهنا و هاهنا یتضاحکون» [۲].

و- کان یعجبه أکل المضیرة عند معاویة: قال جار اللّه محمود الزمخشری:

«أبو رافع: کان أبو هریرة ربّما دعانی إلی عشائه فیقول: أدع العراق للأمیر، فأنظر فإذا هو ثرید، و کان یقول: التمر أمان من القولنج، و شرب العسل علی الرّیق أمان من الفالج، و أکل السفرجل یحسّن اللون و الولد، و أکل الرمان یصلح الکبد، و الزبیب یشد العصب و یذهب الوصب و النصب، و الکرفس یقوی المعدة و یطیّب النکهة، و العدس یرقّ القلب و یذرف الدمعة، و القرع یزید فی اللب و یرق البشر، و أطیب اللحم الکتف و حواشی فقار الظهر.

---

[۱] المعارف ۲۷۸.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۱۱۳.

و کان یدیم الهریسة و الفالوذجة و یقول: هما مادة الولد. و کان تعجبه المضیرة کثیرا فیأکلها مع معاویة. و إذا حضرت الصلاة صلی خلف علی- رضی اللّه عنه- فإذا قیل له قال: مضیرة معاویة أدسم و أطیب، و الصلاة خلف علی أفضل، فکان یقال له: شیخ المضیرة» [۱].

و قال الزمخشری أیضا: «کان أبو هریرة یقول: أللهم ارزقنی ضرسا طحونا و معدة هضوما و دبرا نثورا» [۲].

أقول: و کلّ هذا یدل علی شره أبی هریرة و جشعه و میله إلی الدنیا و أهلها و لذاتها، و هذه الخصال لا تجتمع مع الزهادة و الورع و العدالة.

ز- کان یعادی علیا و یوالی عدوه: و الشواهد علی ذلک کثیرة جدا...

۷. نظرات فی سند الحدیث ... ص: ۳۵۴

اشارة

و بعد، فإنّ من شرط المعارضة صلاحیّة الحدیث الذی یقصد جعله معارضا من جمیع الجهات لهذا الغرض. و مع الغض عن الوجوه المذکورة حول هذا الحدیث المزعوم، فإنّ هذا الحدیث مخدوش فی نفسه من حیث السند، و نحن نوضّح ذلک فیما یلی:

۱- فی طریق الحدیث: «سفیان الثوری ...» ص: ۳۵۴

اشارة

إنّ فی طریق هذا الحدیث «سفیان الثوری»،

قال البخاری: «حدثنا أبو نعیم، قال: حدثنا سفیان، عن سعد بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن هرمز عن أبی هریرة، قال: قال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-: قریش و الأنصار و جهینة و مزینة و اسلم و غفار و أشجع موالیّ، لیس لهم مولی دون اللّه و رسوله» [۳].

---

[۱] ربیع الأبرار ۲/ ۷۰۰.

[۲] نفس المصدر ۲/ ۶۸۰.

[۳] صحیح البخاری ۴/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۵

و قال مسلم: «حدثنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر، حدثنا أبی، حدثنا سفیان عن سعد بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن هرمز الأعرج، عن أبی هریرة» [... ۱].

اعتراض الثوری علی إمام أهل البیت ... ص: ۳۵۵

و لم تکن بین «الثوری» و «الامام الصادق علیه السلام» أیة صلة من صلات المودة و المحبة، بل لقد اعترض علی الامام علیه السلام فی أبسط الأشیاء و هو الامام المعصوم من الزلل و المأمون من الفتن، هو من أهل بیت دلّ الکتاب و السنّة علی عصمتهم و وجوب متابعتهم و محبتهم...

و قد روی اعتراض الثوری علی سادس أئمّة أهل البیت علیهم السلام إذ دخل علیه فرأی علیه جبّة من خز فقال: «لیس هذا من لباسک»، و لم یعلم المسکین أن الامام علیه السلام کان قد لبس تحته ثوبا من شعر خشن. أما الامام فکان یعلم أن الثوری کان قد لبس تحت جبته الخشنة قمیصا أرق من بیاض البیض «فخجل سفیان» ثم قال له: «یا ثوری لا تکثر الدخول علینا تضرنا و نضرک».

هذا هو الثوری الصوفی الزاهد!؟ و هذه سیرته مع إمام أئمّة الدنیا علما و عملا ... و نحن لا نعتمد علی روایة هکذا انسان و لا نستدل بحدیثه إلّا من باب الإلزام...

و قد روی قصته مع الامام الصادق علیه السلام جمع من علماء أهل السنة الأعلام، قال الشعرانی بترجمة الامام: «و دخل علیه الثوری- رضی اللّه عنه- فرأی علیه جبة من خز، فقال له: إنکم من بیت النبوة تلبسون هذا؟ فقال: ما تدری؟

أدخل یدک، فإذا تحته مسح من شعر خشن. ثم قال: یا ثوری أرنی ما تحت جبّتک، فوجد تحتها قمیصا أرق من بیاض البیض. فخجل سفیان. ثم قال: یا

---

[۱] صحیح مسلم ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۶

ثوری لا تکثر الدخول علینا تضرّنا و نضرّک» [۱].

و روی أبو نعیم الحافظ و الحافظ الذهبی [۲] و ابن طلحة [۳]- و اللفظ للأول-: «حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الغطریفی، ثنا محمد بن أحمد بن مکرم الضبی، ثنا علی بن عبد الحمید، ثنا موسی بن مسعود، ثنا سفیان الثوری، قال: دخلت علی جعفر بن محمد و علیه جبّة خز [دکناء] و کساء خز أندجانی [ایراجانی ، فجعلت أنظر إلیه تعجبا [معجبا] فقال لی: یا ثوری مالک تنظر إلینا، لعلک تعجبت مما تری [رأیت ؟ قال: قلت: یا ابن رسول اللّه! لیس هذا من لباسک و لا- لباس آبائک. فقال لی: یا ثوری کان ذلک زمانا مقفرا مقترا، و کانوا یعملون علی قدر إقفاره و إقتاره.

و هذا زمان قد أسبل [أقبل کل شیء فیه عز الیه. ثم حسر عن ردن جبته فإذا تحتها [جبة] صوف بیضاء یقصر الذیل عن الذیل و الردن

عن الردن. فقال لی: یا ثوری لبسنا هذا للّه، و هذا لکم. فما کان للّه [تعالی أخفیناه و ما کان لکم أبدیناه» [۴].

و روی أبو نعیم أیضا: «حدثنا عبد اللّه بن محمد بن جعفر، ثنا محمد بن العباس، حدثنی محمد بن عبد الرحمن بن غزوان، حدثنی مالک بن أنس، عن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین، قال: لما قال سفیان الثوری: لا أقوم حتی تحدثنی. قال جعفر [قال له : أما إنی أحدّثک و ما کثرة الحدیث لک بخیر یا سفیان» [... ۵].

و روی سبط ابن الجوزی: «أخبرنا أبو الیمن اللغوی، أنبأ القزاز، أنبأ

---

[۱] لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار ۱/ ۳۲.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] مطالب السئول: ۵۶.

[۴] حلیة الأولیاء ۳/ ۱۹۳.

[۵] المصدر ۳/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۷

الخطیب، أنبأ أبو بکر البرقانی، أنبأ أحمد بن إبراهیم الاسماعیلی، عن محمد بن أبی القاسم السمنانی، عن الخلیل بن محمد الثقفی، عن عیسی بن جعفر القاضی، عن أبی حازم المدنی، قال: کنت عند جعفر بن محمد، فجاء سفیان الثوری، فقال له جعفر: أنت رجل یطلبک السلطان و أنا أتّقی السلطان. فقال سفیان:

حدثنی حتی أقوم» [... ۱].

و روی ابن الصباغ المالکی [۲] و العیدروس [۳]- و اللفظ للأول-:

«قال ابن أبی حازم: کنت عند جعفر الصادق إذ جاء الآذن فقال: سفیان الثوری بالباب. فقال: ائذن له. فدخل فقال له جعفر: یا سفیان! إنک رجل یطلبک السلطان فی أکثر الأحیان و تحضر عنده، و أنا أتّقی السلطان، فاخرج عنی غیر مطرود»....

کان الثوری یدلّس ... ص: ۳۵۷

و مما ذکروا عن «الثوری» أنه کان یدلس عن الضعفاء، قال الذهبی بترجمته:

«سفیان بن سعید الحجة الثبت المتفق علیه، مع أنه کان یدلّس عن الضعفاء، و لکن کان له نقد و ذوق، و لا عبرة بقول من قال: کان یدلّس و یکتب عن الکذّابین» [۴].

و قال ابن حجر الحافظ: «و قال ابن المبارک: حدثته- یعنی الثوری- بحدیث، فجئته و هو یدلّسه، فلما رآنی استحیا و قال: نرویه عنک» [۵].

---

[۱] تذکرة خواص الأمة: ۳۴۲.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۲۲۳.

[۳] العقد النبوی و السر المصطفوی: ۷۲.

[۴] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۲/ ۱۶۹.

[۵] تهذیب التهذیب: ترجمته ۴/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۸

و قال:

«سفیان بن سعید بن مسروق الثوری أبو عبد اللّه الکوفی ثقة حافظ فقیه عابد إمام حجة من رءوس الطبقة السابعة، و کان ربما دلّس. مات سنة إحدی و ستین و له أربع و ستّون» [۱].

و ذکره ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی المکی فی المدلّسین قائلا: «سفیان الثوری مشهور به» [۲].

و قال السیوطی بشرح قول النووی: «النوع الثامن عشر- فی التدلیس.

و هو قسمان، الأول تدلیس الاسناد، یروی عمن عاصره ما لم یسمعه منه موهما سماعه قائلا: قال فلان أو عن فلان. و نحوه. و ربما لم یسقط شیخه و أسقط غیره ضعیفا أو صغیرا تحسینا للحدیث».

قال السیوطی بشرح قوله: «و ربما لم یسقط...»

«و هذا من زوائد المصنّف علی ابن الصلاح و هو قسم آخر من التدلیس یسمی تدلیس التسویة، سماه بذلک ابن القطان، و هو شر أقسامه، لأنّ الثقة الأول قد لا یکون معروفا بالتدلیس و یجده الواقف علی المسند کذلک بعد التسویة قد رواه عن ثقة، فیحکم له بالصحة و فیه غرور شدید...

قال الخطیب: و کان الأعمش و سفیان الثوری یفعلون مثل هذا. قال العلائی: و بالجملة فهذا النوع أفحش أنواع التدلیس مطلقا و أشرّها، قال العراقی: و هو قادح فیمن تعمّد فعله، و قال شیخ الإسلام: لا شک أنه جرح و إن وصف به الثوری و الأعمش، فالاعتذار أنهما لا یفعلانه إلّا فی حق من یکون ثقة عندهما ضعیفا عند غیرهما» [۳].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

[۲] التبیین لأسماء المدلسین.

[۳] تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی ۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۵۹

و قال علی القاری فی (نزهة النظر): «قال الشیخ شمس الدین محمد الجزری ... و ربما لم یسقط المدّلس شیخه، لکن یسقط من بعده رجلا ضعیفا و صغیر السن یحسّن الحدیث بذلک، و کان الأعمش و الثوری و ابن عیینة و ابن إسحاق و غیرهم یفعلون هذا النوع»....

حرمة التدلیس و شناعته ... ص: ۳۵۹

و لقد علم مما سلف «أن التدلیس قادح فی من تعمّد فعله» و «أنّه جرح».

و قال القاری بعد کلامه المتقدم نقله: «و هذا القسم من التدلیس مکروه جدا، فاعله مذموم عند أکثر العلماء، و من عرف به فهو مجروح عند جماعة لا تقبل روایته، بیّن السماع أو لم یبیّنه».

و کذا قال ابن جماعة الکنانی...

و قال السیوطی بعد تقسیم التدلیس:

«أما القسم الأول فمکروه جدّا ذمه أکثر العلماء، و بالغ شعبة فی ذمه فقال:

لئن أزنی أحب إلیّ من أن أدلّس. و قال: التدلیس أخو الکذب» [۱].

و قال السیوطی أیضا: «(ثم قال فریق منهم) من أهل الحدیث و الفقهاء (من عرف به) یعنی بتدلیس الاسناد (صار مجروحا) مردود الروایة (مطلقا) و ان بیّن السماع» [۲].

أقول: فیجب التوقف فی روایات الثوری، بل مفاد بعض الکلمات سقوطها مطلقا.

۲- نسبة البخاری الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم ... ص: ۳۵۹

و اعلم أن البخاری نسب روایة هذا الحدیث إلی یعقوب بن إبراهیم أیضا،

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۲۲۸.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۲۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۰

فإنّه قال:

«حدثنا أبو نعیم، قال: حدثنا سفیان، عن سعد.

أبو عبد اللّه: و قال یعقوب بن ابراهیم: حدثنا أبی، عن أبیه، قال: حدثنی عبد الرحمن بن هرمز الأعرج، عن أبی هریرة قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: قریش و الأنصار و جهینة و مزینة و أسلم و أشجع و غفار موالی لیس لهم مولی دون اللّه و رسوله» [۱].

و لکن أبا مسعود الدمشقی کذّب هذه النسبة، و أفاد بأن روایة یعقوب تخالف روایة سفیان، لأن یعقوب إنما رواه عن أبیه، عن صالح بن کیسان، عن الأعرج، عن أبی هریرة بلفظ: غفار و أسلم و مزینة و من کان من جهینة خیر عند اللّه من أسد و طی و غطفان، کذا أخرجه مسلم [۲].

هذا بالاضافة إلی ما جاء بترجمة إبراهیم بن سعد- والد یعقوب- من تکلّم جماعة فیه، فقد قال الحافظ ابن حجر العسقلانی:

«و ذکر ابن عدی فی الکامل عن عبد اللّه بن أحمد، سمعت أبی یقول: ذکر عند یحیی بن سعید عقیل و إبراهیم بن سعد، فجعل کأنه یضعّفهما. یقول:

عقیل و ابراهیم! ثم قال أبی: أیش ینفع هذا، هؤلاء ثقات لم یجدهما [یخبرهما] یحیی.

و عن أبی داود السجستانی: سمعت أحمد، سئل عن حدیث إبراهیم بن سعد عن أبیه، عن أنس مرفوعا: الأئمّة من قریش ، فقال: لیس هذا فی کتب إبراهیم ابن سعد، لا ینبغی أن یکون له أصل.

قلت: رواه جماعة عن إبراهیم.

و نقل الخطیب: أن إبراهیم کان یجیز الغناء بالعود و ولیّ قضاء المدینة.

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۲۱۸.

[۲] أطراف الصحیحین- مخطوط. و أبو مسعود الدمشقی: ابراهیم بن محمد بن عبید الحافظ. توجد ترجمته فی طبقات الحفاظ/ ۴۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۱

و قال ابن عیینة: کنت عند ابن شهاب، فجاء ابراهیم بن سعد فرفعه و أکرمه و قال: إنّ سعدا وصّانی بابنه سعد، و سعد سعد.

و قال ابن عدی: هو من ثقات المسلمین حدّث عنه جماعة من الأئمّة و لم یختلف أحد فی الکتابة عنه، و قول من تکلم فیه تحامل، و له أحادیث صالحة مستقیمة عن الزهری و غیره» [۱].

۳- فی طریقه «سعد بن إبراهیم ...» ص: ۳۶۱

و فی طریق الحدیث الذی استدل به الفخر الرازی «سعد بن ابراهیم» و قد ذکر علماء الرجال ترک مالک بن أنس الروایة عن سعد... قال الحافظ ابن حجر: «و قال الساجی: ثقة أجمع أهل العلم علی صدقه و الروایة عنه إلّا مالک، و قد روی مالک عن عبید اللّه بن

إدریس، عن سعید، عن سعد بن إبراهیم، فصحّ باتّفاقهم أنه حجة.

و یقال: إن سعدا وعظ مالکا فوجد علیه فلم یرو عنه.

حدثنی أحمد بن محمد: سمعت أحمد بن حنبل یقول: سعد ثقة، فقیل له:

إنّ مالکا لا یحدّث عنه، فقال: من یلتفت إلی هذا؟ سعد ثقة رجل صالح.

ثنا أحمد بن محمد، سمعت المطیعی یقول لابن معین: کان مالک یتکلّم فی سعد سید من سادات قریش، و یروی عن ثور و داود بن الحصین خارجیین خسیسین [خبیثین .

قال الساجی: و مالک إنما ترک الروایة عنه، فإما أن یکون یتکلّم فیه فلا أحفظه، و قد روی عنه الثقات و اللّه [و الأئمّة و] کان دیّنا عفیفا.

و قال أحمد بن البرقی: سألت یحیی عن قول بعض الناس فی سعد أنه کان یری القدر و ترک مالک الروایة عنه، فقال: لم یکن یری القدر، و إنما ترک مالک

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۲۲- ۱۲۳.

الروایة عنه، لأنّه تکلّم فی نسب مالک، فکان مالک لا یروی عنه، و هو ثبت لا شک فیه» [۱].

۸. هذا الحدیث مرویّ بالمعنی ... ص: ۳۶۲

و الظاهر- علی تقدیر صحة الحدیث- أن أبا هریرة قد نقله بالمعنی، فأضاف إلیه لفظتی «لیس» و «دون» الدالّین علی الحصر، نظیر ما زعمه ابن حجر المکی فی (صواعقه) بالنسبة إلی حدیث الغدیر، و الکابلی فی (صواقعه) و (الدهلوی) فی (تحفته) بالنسبة إلی حدیث ابن عباس فی معنی آیة المودة.

و یؤکّد ما ذکرنا من عدم وجود اللفظین فی أصل الحدیث،

ما أخرجه مسلم بطریق آخر، حیث قال: «حدثنی زهیر بن حرب، نا یزید- هو ابن هارون- أنا أبو مالک الأشجعی، عن موسی بن طلحة، عن أبی أیوب، قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: الأنصار و مزینة و جهینة و غفار و أشجع و من کان من بنی عبد اللّه موالی دون الناس، و اللّه و رسوله مولاهم» [۲].

۹. قیل: «انما» قد لا تدل علی الحصر ... ص: ۳۶۲

لقد زعم غیر واحد من علماء أهل السنة و محققیهم کالتفتازانی فی (شرح المقاصد) و القوشجی فی (شرح التجرید) و (الدهلوی) فی (التحفة) فی الجواب عن الاستدلال الشیعة بآیة الولایة: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... زعموا أنّ أداة الحصر إنما یکون نفیا لما وقع فیه تردد و نزاع...

فنقول: و هل کان فی ولایة اللّه و رسوله لهذه القبائل تردد و نزاع حتی یحتاج إلی أداة الحصر؟ کلا اللهم کلا...

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۴۶- ۴۶۵.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۳

و هذا أدل دلیل علی بطلان الحدیث الذی تمسک به الفخر الرازی، و علی بطلان استدلاله به علی فرض صحته...

بل زعم الرازی نفسه أن أداة الحصر قد لا تدل علی الحصر، فقد قال فی تفسیر آیة الولایة الدالة علی إمامة علی- علیه السلام-:

«أما الوجه [الأول الذی عوّلوا علیه و هو: إن الولایة المذکورة فی الآیة غیر عامة، و الولایة بمعنی النصرة عامة، فجوابه من وجهین:

الأول: لا نسلّم أن الولایة المذکورة فی الآیة غیر عامة، و لا نسلم أنّ کلمة «إنما» للحصر، و الدلیل علیه قوله تعالی: إِنَّما مَثَلُ الْحَیاةِ الدُّنْیا کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ و لا شک أن الحیاة الدنیا لها أمثال أخری سوی هذا المثل» [... ۱].

أقول: و لو تم ما ذکره الرازی حول هذه الآیة، لأمکننا القول بعدم دلالة «لیس» و «دون» المذکورین فی الحدیث المزعوم علی الحصر، و حینئذ یمتنع معارضة حدیث الغدیر المتواتر بهذا الحدیث.

۱۰. لا تنافی بین الحدیثین ... ص: ۳۶۳

و مع التنزل عن جمیع ما تقدم من وجوه الجواب عن حدیث أبی هریرة نقول: کیف یعارض حدیث الغدیر بهذا الحدیث و لا تنافی بینهما!؟

و بیان ذلک: إن الفقرة الأولی من الحدیث تفید کون هذه القبائل موالی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بأیّ معنی کان من المعانی- و ذلک لا ینافی ولایة أمیر المؤمنین، علیه الصلاة و السلام.

و أما الفقرة الثانیة- و الظاهر أنها- محل الاستدلال لوجود أداة الحصر فکالفقرة الأولی، لأنّ المراد من ولایة اللّه و رسوله إن کان ما عدا التصرف فی الأمور فلا تناقض بین حدیث أبی هریرة و حدیث الغدیر، إذ أنّ معنی «مولی» فی

---

[۱] التفسیر الکبیر ۱۲/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۴

حدیث الغدیر لیس إلّا «الأولی بالتصرف» أو «المتصرف فی الأمور» و لیس هذا المعنی فی حدیث أبی هریرة.

و إن کان المراد: الأولویة فی التصرف، فهی محصورة فی اللّه و رسوله- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- دون غیرهما، فالحدیث یعارض حدیث الغدیر، فنقول: إنه- بالاضافة إلی الاعتراف الضمنی بکون «مولی» فی حدیث الغدیر بمعنی «الأولی بالتصرف» و هو المطلوب- یستلزم بمقتضی الحصر عدم کون أمیر المؤمنین- علیه السلام- ولیّا و إماما فی وقت من الأوقات، و هذا یخالف إجماع المسلمین، بل یستلزم بطلان خلافة الخلفاء أیضا، و لکنهم لا یرتضون بذلک.

فالحدیث إذا لا ینافی حدیث الغدیر فی مدلوله.

و الحل التحقیقی لحدیث أبی هریرة- علی فرض صحته باللفظ المذکور- هو: احتمال أن یکون المراد نفی ولایة غیر اللّه و رسوله- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- علی هذه القبائل فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أما حدیث الغدیر، فیدل علی استقرار ولایة علی- علیه السلام- بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیهما و آلهما- مباشرة ... کما سیأتی شرح ذلک فیما بعد، إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۵

(۸) الردّ علی أنه «لم یکن علی مع النّبی ...» ص: ۳۶۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۷

و قول الفخر الرازی: «و لم یکن علی مع النبی فی ذلک الوقت فانه کان بالیمن».

من أعاجیب الأکاذیب، یترفّع عن التفوّه به أقل الطلبة فضلا عن أکابر أهل العلم ... فإنّ رجوع الامام أمیر المؤمنین من الیمن و موافاته النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی حجة الوداع، مما ثبت بالأحادیث الصحیحة و تحقق فی التواریخ المعتبرة و الآثار المشهورة:

قال البخاری: «حدثنا الحسن بن علی الخلال الهذلی، قال: حدثنا سلیم ابن حیان قال: سمعت مروان الأصغر، عن أنس بن مالک، قال: قدم علی علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- من الیمن، فقال: بم أحللت؟ قال بما حل به النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- لو لا أن معی الهدی لأحللت» [۱].

و قال مسلم: «و قدم علی من الیمن ببدن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فوجد فاطمة ممن حل و لبست ثیابا صبیغا و اکتحلت، فأنکر ذلک علیها، فقالت إن أبی أمرنی بهذا» [... ۲].

---

[۱] صحیح البخاری ۲/ ۱۷۲.

[۲] صحیح مسلم ۴/ ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۸

و قال ابن ماجة: «و قدم علی ببدن علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فوجد فاطمة ممن حل و لبست ثیابا صبیغا» [... ۱].

و قال أبو داود: «و قدم علی من الیمن ببدن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۲].

و قال الترمذی: «عن أنس بن مالک: إنّ علیّا قدم علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من الیمن، فقال: بما أحللت» [... ۳].

و قال النسائی: «أخبرنی أحمد بن محمد بن جعفر، قال: حدثنی یحیی بن معین، قال: حدثنا حجاج، قال: حدثنا یونس بن أبی إسحاق، عن أبی إسحاق، عن البراء، قال: کنت مع علی حین أمّره النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی الیمن فأصبت علیه [معه أواقی. فلما قدم علی علی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال [علی : وجدت فاطمة قد نضحت البیت» [... ۴].

هذا، و قال ابن حجر المکی حول حدیث الغدیر:

«و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا لمن ردّه بأن علیّا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها و إدراکه الحج مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۵].

و قال القاری: «و أبعد من ردّه بأن علیّا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها و إدراکه الحج مع النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم» [...- ۶].

و لا یخفی أنه لو فرضنا عدم رجوعه علیه السلام من الیمن عند خطبة النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بغدیر خم، فانه غیر قادح فی صحة حدیث الغدیر

---

[۱] سنن ابن ماجة ۲/ ۱۰۲۴.

[۲] سنن أبی داود ۲/ ۱۵۸.

[۳] سنن الترمذی ۲/ ۲۱۶.

[۴] سنن النسائی ۵/ ۱۵۷.

[۵] الصواعق المحرقة ۲۵.

[۶] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۶۹

و ثبوته ... نعم إن ذلک یقدح فی الأحادیث التی اشتملت علی حضوره عنده- صلّی اللّه علیه و آله- و أخذه بیده، و قد صرح بهذا المعنی الشریف الجرجانی فی (شرح المواقف) [۱].

و جاء بعضهم و أراد التشکیک فی صحة هذا الحدیث بنحو آخر، ذکره العلامة الأمیر و قد أجاد فی ردّه، حیث قال:

«تنبیه- اعترض بعض من قصر نظره عن بلوغ مرتبة التحقیق فی حدیث الغدیر الذی رواه زید بن أرقم- رضی اللّه عنه- مشکّکا ذلک المعترض بقوله: إن فی الروایة أنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- خطب بالجحفة یوم ثامن عشر فی شهر ذی الحجة، و أنه لا یمکن بلوغ الجحفة لمن خرج بعد الحج من مکة فی ذلک الیوم، و جعله قادحا فی الحدیث.

و أقول: هذا تشکیک بلا دلیل و خبط جبان خال عن عدة الأدلة ذلیل. فقد ثبت أنه علیه السلام خرج من مکة یوم الخمیس خامس عشر ذی الحجة، راجعا إلی المدینة، و ثبت أن الجحفة علی اثنین و ثمانین میلا من مکة کما صرح به مجد الدین فی القاموس رحمه اللّه. و ثبت أن المرحلة العربیة أربعة برد کمن جدة إلی مکة، کما أخرجه البخاری تعلیقا من حدیث ابن عباس و ابن عمر أنّهما کانا یقصّران من مکة إلی العرفات، و ثبت تقدیر الأربعة البرد بالمرحلة بما رواه الشافعی بسند صحیح: أنه قیل لابن عباس أ تقصر من مکة إلی العرفات؟

قال: لا، و لکن إلی عرفات و إلی جدة و إلی الطائف، و کل جهة من هذه مرحلة إلی مکة. فإذا کانت المرحلة أربعة برد، و البرید اثنی عشر میلا، یکون المرحلة ثمانیة و أربعین میلا.

---

[۱] شرح المواقف ۸/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۰

و إذا عرفت هذا، عرفت أن من مکة إلی الجحفة لا یکون إلّا دون المرحلتین الکاملتین، لأنّهما اثنان و ثمانین میلا. و إذا عرفت أن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- خرج من مکة یوم خامس عشر من ذی الحجة فیوم ثامن عشر رابع أیام سفره، فعلم أنه بات لیلة ثامن عشر فی الجحفة و صلی بها الظهر و خطب بعد الصلاة.

فیا للعجب ممن قصر نظره عن البحث، کیف یقدح فیما صح باتفاق الکل بأمر یرجع إلی المحسوس المشاهد. لقد نادی علی نفسه بالبلاهة و سوء الظن و عدم الدرایة.

و لا یقال: إنه باعتبار هذه الأزمنة لا یمکن.

لأنا نقول: إن أرید أسفار أهل الرفاهة و المترفین و المرضی و الزمناء فلا اعتبار به. و إن أرید فی أسفار العرب، ففی هذا الزمن یبلغ من مکة الی المدینة علی الرکاب فی أربع، و أهل المدینة یسافرون الحج فی زماننا هذا یوم خامس أو رابع ذی الحجة، و یوافون عرفات. و أمّا أهل الرفاهة فلا اعتبار بهم. و قد کان- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی نهج العرب، و قد کان بلغ فی دخوله بمکة فی تلک الحجة فی سبعة أیام أو ثمانیة علی اختلاف الروایة.

و بالجملة فالتشکیک بهذا نوع من الهذیان، فقد عرفت بما قدمنا أن الحدیث متواتر و الأسفار تختلف و لیس محالا عادة و لا عرفا. ثم حدیث الموالاة قد ثبت باتفاق الفریقین، فلا یسمع هذا التشکیک من قائله، و اللّه الموفق» [۱].

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۱

الخاتمة فيها كلمات فی ذم الفخر الرازی ... ص: ۳۷۱

و من المناسب- فی خاتمة الرد علی الفخر الرازی و دحض مزاعمه- أن نورد طرفا من كلمات بعض علماء الرجال و الحديث فی الفخر الرازی:

قال الذهبی: «الفخر ابن الخطيب صاحب تصنيف، رأس فی الذكاء و التعليقات، لكنه عری من الآثار، و له تشكيكات علی مسائل من دعائم الدين تورث حيرة، نسأل اللّه أن يثبت الإيمان فی قلوبنا.

و له كتاب: السر المكتوم فی مخاطبة النجوم، سحر صريح، فلعلّه تاب من تأليفه إن شاء اللّه» [۱].

و قال ابن تيمية فی الكلام علی الصفات بعد كلام له:

«و أمّا الجبرية، فمنهم من ينفيها و منهم من يتوقف فيها كالرازی و الآمدی و غيرهم، و نفاة الصفات من الجبرية منهم من يتأوّل نصوصها و منهم من يفوض معناها الی اللّه تعالی» [۲].

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۳۴۰.

[۲] منهاج السنة. مبحث صفات البارئ ۱/ ۱۱۱.

و هذا الكلام صريح فی كون الرازی من الجبرية.

و قال الشعرانی فی (ارشاد الطالبين): «و قد طلب الشيخ فخر الدين الرازی الطريق إلی اللّه، فقال له الشيخ نجم الدين البكری: لا تطيق مفارقة صنمك الذی هو علمك، فقال: يا سيدی، لا بدّ إن شاء اللّه تعالی. فأدخله الشيخ خلوة و سلبه جميع ما معه من العلوم، فصاح فی الخلوة بأعلی صوته: لا تطيق، فأخرجه و قال: أعجبنی صدقك و عدم نفاقك».

و قال المولوی عبد العلی فی مبحث الإجماع: «و استدل ثانيا

بقوله- صلّی اللّه عليه و سلّم: لا تجتمع أمتی علی الضلالة

، فانه يفيد عصمة الأمة عن الخطأ فانه متواتر المعنی، فانه قد ورد بألفاظ مختلفة يفيد كلها العصمة، و بلغت رواة تلك الألفاظ حد التواتر...

[و استحسنه ابن الحاجب فانه دليل لا خفاء فيه بوجه و لا مساق للارتياب فيه.

[و استبعد الامام الرازی صاحب المحصول، كما هو دأبه من التشكيكات فی الأمور الظاهريّة [التواتر المعنوی علی حجيته...

و هذا الاستبعاد فی بعد بعيد كبرت كلمة خرجت من فيه» [... ۱].

و قال الحافظ ابن حجر بترجمته بعد كلام الذهبی المتقدم ما ملخصه:

«و قد عاب التاج السبكی علی المصنف، ذكره هذا الرجل فی هذا الكتاب، و قال: إنه ليس من الرواة، و قد تبرأ المصنف من الهوی و العصبية فی هذا الكتاب.

و الفخر كان من أئمة الأصول و كتبه فی الأصلين شهيرة، و له ما يقبل و ما يرد، و قد ترجم له جماعة من الكبار بما ملخصه:

انّ مولده سنة ۵۳۳ و اشتغل علی والده، و كان من تلامذة البغوی. ثمّ

---

[۱] فواتح الرحموت ۲/ ۲۱۵.

اشتغل على الكمال السمنانى و تمهّر فى عدة علوم، و أقبل على التصنيف. فصنّف التّفسير الكبير، و المحصول فى أصول الفقه، و المعالم، و المطالب العالية، و الأربعين، و الخمسين، و الملخّص، و المباحث المشرقية، و طريقه فى الخلاف، و مناقب الشافعى.

قال ابن الربيب: و كان مع تبحره فى الأصول يقول: من التزم دين العجائز فهو فائز، و كان يعاب بإيراد الشبه الشديدة و يقصر فى حلها، قال بعض المغاربة:

يورد الشبهة نقدا و يحلها نسيئة.

و قد ذكره ابن دحية فمدح و ذم.

و ذكره ابن شامة فحكى عنه أشياء ردية.

و كانت وفاته بهراة سنة ۶۵۶.

و رأيت فى الإكسير فى علم التفسير للنجم الطوخى ما ملخّصه: ما رأيت فى التفاسير أجمع لغالب علم التفسير من القرطبى و من تفسير الامام فخر الدين إلّا أنّه كثير العيوب. فحدّثنى شرف الدين النصيبى عن شيخه سراج الدين السرمساجى المغربى أنّه صنّف كتاب المآخذ فى مجلدين، بيّن فيهما ما فى تفسير الفخر من الزيف و البهرج، و كان ينقم عليه كثيرا.

قال الطوخى: و لعمرى هذا دأبه فى الكتب الكلامية حتى اتّهمه بعض الناس.

و ذكر ابن خليل السكونى فى كتاب الرد على الكشاف: ان ابن الخطيب قال فى كتبه فى الأصول إنّ مذهب الجبر هو المذهب الصحيح، و قال بصحة بقاء الأعراض و بنفى صفات اللّه الحقيقيّة، و زعم أنها مجرّد نسب و إضافات كقول الفلاسفة، و سلك طريق أرسطو فى دليل التمانع.

و نقل عن تلميذه التاج الأرموى: إنه نظر كلامه فهجره إلى مصر و همّوا به فاستتر، و نقلوا عنه أنه قال: عندى كذا و كذا مائة شبهة على القول بحدوث العالم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۴

ثم أسند عن ابن الطباخ: إن الفخر كان شيعيا يقدم محبة أهل البيت كمحبة الشيعة، حتى قال فى بعض تصانيفه: و كان على شجاعا بخلاف غيره، و عاب عليه تسميته لتفسيره مفاتيح الغيب.

و قد مات الفخر يوم الاثنين سنة ست و خمسين و ستمائة بمدينة هراة، و اسمه محمد بن عمر بن الحسين، و أوصى بوصية تدل على حسن اعتقاده» [۱].

---

[۱] لسان الميزان ۴/ ۴۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۵

وقفة مع من أنكر تواتر حديث الغدير ... ص: ۳۷۵

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۷۷

و أمّا دعوى عدم تواتر حديث الغدير فمن العجائب المضحكة، خصوصا دعوى عدم تواتره لدى الشيعة «كبرت كلمة تخرج من أفواههم إن يقولون إلّا كذبا» و كيف يتفوّه بهذه الهفوة الباطلة عاقل بالنسبة إلى حديث رواه أكثر من مائة صحابى، و جمع طرقه جمع من كبار الحفاظ فى مصنفات عديدة!؟

قد علمت أنه ليس متواترا عند الشيعة فحسب، بل صرح بتواتره كبار حفّاظ أهل السنة، كالحافظ الذهبى الذى تمسك ابن حجر المكى بتصحيحه طرق حديث الغدير حيث قال: «فقد ورد ذلك من طرق صحيح الذهبى كثيرا منها» [۱]. فمن العجيب تمسكه بتصحيح الذهبى بعض طرق الحديث و إعراضه عن تصريحه و تنصيصه على تواتره.

و من الطريف دعوى ابن حجر تواتر حديث صلاة أبى بكر لرواية ثمانية من الصحابة إيّاه- مع العلم ببطلانه لدى الشيعة- و هو ينكر تواتر حديث الغدير المروى عن أكثر من مائة نفس من الصحابة، و لا أقل من الثلاثين، العدد الذى اعترف ابن حجر نفسه به، و هل هذا إلّا تناقض قبيح و تحكّم لا يعتضد بشيء من

---

[۱] الصواعق المحرقة/ ۲۵.

الترجيح؟

نور الدين الحلبى ... ص: ۳۷۸

و قد نسج نور الدين الحلبى على منوال ابن حجر الهيتمى- المكى، فقال فى جواب حديث الغدير: «و قد ردّ عليهم فى ذلك بما بسطته فى كتابى المسمّى بالقول المطاع فى الرد على أهل الابتداع، لخصّت فيه الصواعق للعلامة ابن حجر الهيتمى، و ذكرت أن الرد عليهم فى ذلك من وجوه:

أحدها: إن هؤلاء الشيعة و الرافضة اتفقوا على اعتبار التواتر فيما يستدلون به على الامامة من الأحاديث، و هذا الحديث مع كونه آحادا طعن فى صحته جماعة من أئمة الحديث كأبى داود و أبى حاتم الرازى كما تقدم، فهذا منهم مناقضة» [۱].

و هذا الكلام مردود من وجوه:

أحدها: إنّ نفى تواتر حديث الغدير مصادمة مع الواقع و إنكار للحقيقة الراهنة، و قد صرح بتواتره كبار أئمة أهل السنة كما سبق.

الثانى: إنه يكفى ثبوت تواتره لدى الشيعة.

الثالث: إنّه يكفى فى الإلزام فى باب الامامة الاستدلال بالحديث الوارد من طرق أهل السنّة و لو آحادا، و لا ضرورة لأن يكون متواترا حتى يجوز الاحتجاج به و إلزامهم به.

الرابع: إن ذكر طعن بعض أئمة الحديث فى صحة حديث الغدير، هو فى الحقيقة إثبات للطعن فى هؤلاء الأئمّة المتعصبين.

الخامس: نسبة الطعن فى صحته إلى أبى داود، كذب صريح و بهتان مبين كما دريت سابقا.

---

[۱] انسان العيون ۳/ ۳۳۷- ۳۳۸.

على القارى ... ص: ۳۷۹

و لقد ناقض الشيخ نور الدين على بن سلطان الهروى القارى نفسه و جاء بكلمات متهافتة حول حديث الغدير، فقال مرّة:

«ثمّ هذا الحديث مع كونه آحادا مختلف فى صحته، فكيف ساغ للشيعة أن يخالفوا ما اتفقوا عليه اشتراط التواتر فى أحاديث الامامة، ما هذا إلّا تناقض صريح و تعارض قبيح؟!» [۱].

فهو هنا يزعم كونه آحادا و أنه مختلف فی صحّته لدی العلماء، و الحال أنه قد ذكر قبل هذا الكلام بقليل: «و الحاصل أن هذا حديث لا مرية فيه، بل بعض الحفّاظ عدّه متواترا، إذ فی رواية لأحمد أنه سمعه من النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- ثلاثون صحابيا و شهدوا به لعلی لما نوزع أيام خلافته» [۲].

فهل من الإنصاف دعوی كونه آحادا مختلفا فی صحته مع الاعتراف بأنه صحيح لا مرية فيه، بل بعض الحفاظ عدّه متواترا؟...

و قال فی موضع آخر: «رواه أحمد فی مسنده، و أقلّ مرتبته أن يكون حسنا، فلا التفات لمن قدح فی ثبوت هذا الحديث» [۳].

فأیّ تحقيق هذا؟ و أیّ إنصاف هذا؟ و أیّ ضبط هذا؟ أن يتلون الرجل فی كتاب واحد حول حديث واحد، ما هذا إلّا تناقض صريح و تعارض قبيح!! و لو فرض عدم تواتر هذا الحديث عند أهل السنة، لصحّ استدلال الشيعة به بلا ريب لوجهين:

الأول: لكونه متواترا لدی الشيعة، و اعتضاده بروايات المخالفين يفيد القطع و اليقين.

---

[۱] المرقاة ۵/ ۵۷۴.

[۲] نفس المصدر ۵/ ۵۶۸.

[۳] نفس المصدر ۵/ ۵۷۴.

و الثانی: لجواز الاستدلال بالآحاد عند أهل السنة، فالالزام بحديث الغدير و الاحتجاج به صحيح علی كل تقدير.

الميرزا مخدوم بن عبد الباقی ... ص: ۳۸۰

و قال الميرزا مخدوم بن عبد الباقی: «و ما أدری ما الذی يورث فی طبائعهم المنحرفة الجزم بدلالة ما نقل عن النبی- صلّی اللّه عليه و سلّم- فی غير الكتب الصحاح أنه قال بغدير خمّ: من كنت مولاه، علی إمامة المرتضی» [۱].

و لقد كذب فی مقالته هذه الكذب الصريح، فإن الحديث مخرج فی الكتب الصحاح كما نص عليه ابن روزبهان كما سيجیء.

و يوضّح ذلك مراجعة صحيح الترمذی و صحيح ابن ماجة و المستدرك علی الصحيحين و صحيح ابن حبان و المختارة للضياء المقدسی و ما ماثلها.

و فوق ذلك كلّه: تصريح هذا الرجل بتواتر حديث الغدير فی مقام آخر من كتابه بعد هذا الكلام ... و قد ذكرنا نص عبارته سابقا فراجع.

إسحاق الهروی ... ص: ۳۸۰

و قال إسحاق الهروی سبط صاحب النواقض لمذكور فی (سهامه) فی جواب حديث الغدير: «قلنا: أولا لا نسلّم تواتر الخبر، و كيف و لم يذكره الثقات من المحدّثين كالبخاری و مسلم و الواقدی، و قد قدح فی صحة الحديث كثير من أئمّة الحديث كأبی داود و الواقدی و ابن خزيمة و غيرهم من الثقات، و من رواه لم يرو أوّل الحديث أی

قوله: أ لست أولی بكم من أنفسكم

، و هو القرينة علی كون المولی بمعنی أولی».

و هذا الكلام عجيب للغاية، فإنه يقتضی أن لا يكون هذا الجمّ الغفير من

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۱

رواة حدیث الغدیر من الأئمّة الثقات، و فیهم أحمد و النسائی و الترمذی و ابن ماجة و نظراؤهم...

و لقد زاد الهروی هذا فی الطنبور نغمة أخری، فزاد علی من زعم قدحه فی حدیث الغدیر الواقدی و ابن خزیمة، و الحال أن أسلافه الذین أخذ منهم هذه المزاعم لم یذکروهما فیمن نسب إلیهم القدح فی هذا الحدیث الشریف...

هذا و یکفی فی الردّ علی هذه المکابرات تصریح جدّه صاحب النواقض بتواتر حدیث الغدیر.

عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۱

و قال الشیخ عبد الحق الدّهلوی فی (شرح المشکاة): «و هذا الحدیث صحیح بلا ریب، رواه جماعة کالترمذی و النسائی و أحمد، و له طرق کثیرة، رووه عن ستة عشر نفس من الصحابة، و فی روایة لأحمد: أنه سمعه من النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثلاثون صحابیا و شهدوا به لعلی لما نوزع أیام خلافته، و کثیر من أسانیده صحاح أو حسان، و لا التفات بقول من تکلّم فی صحته و لا بقول بعضهم القائل بأن: اللهم وال من والاه، موضوع. لوروده من طرق متعدّدة صحح أکثرها الذهبی، کذا قال الشیخ ابن حجر فی الصواعق المحرقة.

و لکنا نقول للشیعة علی طریق الإلزام- حیث اتفقوا علی لزوم أن یکون دلیل الامامة متواترا، و أنه متی لم یکن الحدیث متواترا لم یجز الاستدلال به علی الامامة- بأن هذا الحدیث غیر متواتر یقینا، علی أنه مختلف فیه- و إن کان هذا الاختلاف فی بعض الخصوصیات- و قد طعن فی صحته بعض أئمّة الحدیث و عدولهم المرجوع إلیهم فی هذا الشأن، کأبی داود السجستانی و أبی حاتم الرازی و غیرهم، و قد ترکه أهل الحفظ و الإتقان الذین طافوا البلاد و ساروا إلی الأمصار فی طلب الحدیث، کالبخاری و مسلم و الواقدی و غیرهم من أکابر أهل الحدیث، و هذا و إن کان غیر مخل بصحة الحدیث إلّا أن دعوی التواتر فی مثله من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۲

العجائب».

فهو و إن بالغ فی الردّ علی من أنکر صحة الحدیث و خدش فی ثبوته، إلّا أنه حاول إنکار تواتره، فسلک طرقا ملتویة و أتی بکلمات متهافتة سعیا وراء ذلک، و لکن لا تخفی حقیقة الأمر علی الناظر فی کلامه، لأنه ینکر تواتر هذا الحدیث فی حین أنه یذعن بکثرة طرقه، و أنه رواه ستة عشر شخص من الصحابة و أن أکثر طرقه صحاح أو حسان. فأیّ کلام فی ثبوت تواتر حدیث هذا شأنه!؟ مع أنهم یعتقدون بحصول التواتر بالأقل من هذا العدد، و یرون تحققه لما رواه ثمانیة من الصحابة کما فی (الصواعق).

بل ذکر هذا الشیخ أن فی روایة لأحمد أنه سمعه من النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ثلاثون من الصحابة، و شهدوا به لأمیر المؤمنین علیه السلام.

و هذا بناء علی ما ذکره هذا الرجل، و إلّا فقد علمت أن رواته من الصحابة یزیدون علی المائة...

و قد نص أبو محمد علی بن أحمد بن حزم علی تواتر حدیث رواه أربعة من الصحابة، حیث قال فی (المحلی) فی مسألة عدم جواز بیع الماء بعد أن نقل روایة المنع عن أربعة من الصحابة: «فهؤلاء أربعة من الصحابة- رضی اللّه عنهم-، فهو نقل تواتر لا تحل مخالفته»، فمن العجیب أن یکون ما رواه الأربعة متواترا و لا یکون ما رواه الستة عشر أو الثلاثون أو الأکثر بمتواتر، و هل هذا إلّا تحکّم قبیح و تعصب فضیح؟! هذا بالاضافة إلی ما تقدم من تصریح الأئمّة المحققین من أهل السنة و منهم الذهبی الذی استند الیه ابن حجر، کما ذکره عبد الحق فی هذه العبارة، بتواتر حدیث الغدیر...

و من العجائب أیضا نفیه تواتر حدیث الغدیر تمسکا بوجود الاختلاف فیه، و هذا واضح البطلان جدا، لاعترافه هو فی هذا الکلام

ببطلان هذا الخلاف، و إذا كان الخلاف فی الحديث مردودا كان التمسك بهذا الخلاف مردودا كذلك.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۳

و الحاصل إنّ هذا الكلام مختل الأركان ضعيف البنيان واضح البطلان، فهو من جهة يتمسك بقدح القادحين فی هذا الحديث للقدح فی تواتره، و من جهة أخرى ينص على أن الخلاف فی هذا الحديث مردود، و من جهة ثالثة يعود ليمدح القادحين فيه و يصفهم بالامامة فی هذا الشأن ليشيد بالتالی بقدحهم فی الحديث و يسقطه بذلك عن الاعتبار.

و إذا كانت هذه التناقضات و التعصبات- التی يأباها أتباع القادحين و مقلديهم- قادحة فی الأحاديث المتواترة، كان مكابرة المخالفين للإسلام و قدحهم فی تواتر معاجز النبی- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- جديرة بالإذعان و مؤثرة فی الطعن فی الدين الحنيف. و ذلك لأن هذه المكابرات و تلك التعصبات من باب واحد.

و الفرق بأن القادحين هنا أئمة عدول بخلافهم هناك فإنهم ملحدون لا يسمن و لا يغنی من جوع. أما أولا: فلأنّهم لدى الشيعة فی مرتبة واحدة، و أما ثانيا: فمع التسليم بالفرق فإنّ كلام الطرفين فی البابين فی البطلان على حد سواء. على أن الملاك فی التواتر حصول شروطه، فمتی تحققت فی مورد حكم بتواتره، و ليس من شروطه عدم وجود قادح فيه أبدا، بل إذا توفرت شروط التواتر، كان قدح القادحين موجبا للطعن فيهم لا فی الحديث و إن كانوا من كبار الأئمّة، فلو قدح أبو حاتم و أمثاله فی وجوب الصوم مثلا كان ذلك موجبا للقدح فی أنفسهم لا فی وجوب الصوم كما لا يخفی.

ثم إنّ نسبة القدح فی حديث الغدير إلى أبی داود أكذوبة أخرى، لما عرفت سابقا من أنه قد روى هذا الحديث. فهذه النسبة باطلة لا أصل لها البتّة. و من التعصب الفاحش أن ينسب إلى أبی داود هذا البهتان و يتّهم بهذا الأمر الفظيع، ثم يتمسك بهذا القدح المزعوم- مع الاعتراف بكونه مردودا- فی نفی تواتر الحديث خلافا للمحققين من الأئمّة، و بالرغم من الإذعان بكثرة طرقه!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۴

النقض بموقف ابن مسعود من الفاتحة و المعوذتين ... ص: ۳۸۴

ثم إن التمسك بقدح أبی حاتم و جماعته لإنكار تواتر حديث الغدير، منقوض بإنكار ابن مسعود كون الفاتحة و المعوّذتين من القرآن، و إسقاطه إيّاهما من مصحفه، مع قيام الإجماع من المسلمين على تواترهما و أنّهما من القرآن، و إنّ من جحد ذلك كافر، قال السيوطی: «قال النووی فی شرح المهذّب: أجمع المسلمون على أن المعوذتين و الفاتحة من القرآن، و أن من جحد منها شيئا كفر».

و أمّا موقف ابن مسعود من هذه السور، فهو مما اشتهر اشتهار الشمس فی رابعة النهار. قال الراغب: «و أسقط ابن مسعود من مصحفه أمّ القرآن و المعوّذتين» [۱].

و قال السيوطی: «أخرج عبد بن حميد و محمد بن نصر المروزی فی كتاب الصلاة، و ابن الأنباری فی المصاحف، عن محمد بن سيرين أن أبیّ بن كعب كان يكتب فاتحة الكتاب و المعوّذتين، و أللهم إياك نعبد، و أللهم إنا نستعينك، و لم يكتب ابن مسعود شيئا من هذا، و كتب عثمان بن عفّان فاتحة الكتاب و المعوّذتين» [۲].

و قال السّيوطی: «أخرج عبد بن حميد، عن إبراهيم، قال: كان عبد اللّه لا يكتب فاتحة الكتاب فی المصحف، و قال: لو كتبتها، لكتبت فی أوّل كل شیء» [۳].

و قال أيضا: «أخرج أحمد و البزار و الطبرانی و ابن مردويه من طرق صحيحة عن ابن مسعود أنه كان يحكّ المعوّذتين، و كان ابن مسعود لا يقرأ بهما. قال البزار:

لم يتابع ابن مسعود أحد من الصحابة، و قد صحّ عن النبی- صلّى اللّه عليه و سلّم-

[۱] المحاضرات ۲/ ۱۸۹.

[۲] الدر المنثور ۱/ ۲.

[۳] نفس المصدر ۱/ ۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۵

قراءتهما فی الصلاة و أثبتهما فی المصحف» [۱].

و قال: «أخرج أحمد و البخاری و النسائی و ابن الضریس و ابن الأنباری و ابن حبّان و ابن مردویه عن زرّ بن حبیش، قال: أتیت المدینة، فلقیت أبیّ بن کعب، فقلت له: یا أبا المنذر، إنی رأیت ابن مسعود لا یکتب المعوّذتین فی مصحفه، فقال: أما و الذی بعث محمدا بالحق، لقد سألت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- عنهما، و ما سألنی عنهما أحد منذ سألت غیرک، قال: قیل لی: قل: فقلت: فقولوا فنحن نقول کما قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

و قال السیوطی: «أخرج أبو عبیدة عن ابن سیرین، قال: کتب أبیّ بن کعب فی مصحفه فاتحة الکتاب و المعوّذتین، و أللهمّ إنّا نستعینک، و اللهمّ إیاک نعبد، و ترکهنّ ابن مسعود، و کتب عثمان منهنّ فاتحة الکتاب و المعوّذتین» [۳].

و قال محب الدین الطبری الشافعی فی ذکر مطاعن عثمان: «و [أما] الخامسة عشرة و هی إحراق مصحف ابن مسعود، فلیس ذلک مما یعتذر عنه، بل هو من أکبر المصالح، فانه لو بقی فی أیدی الناس لکان أدّی ذلک إلی الفتنة الکبیرة فی الدین، لکثرة ما فیه من الشذوذ المنکرة عند أهل العلم بالقرآن، و لحذفه المعوّذتین، من مصحفه مع الشهرة عند الصحابة إنهما من القرآن، و قال عثمان لما عوتب فی ذلک: خشیت الفتنة فی القرآن» [۴].

و قال حسین الدیار بکری المؤرّخ: «أما إحراق مصحف ابن مسعود، فلیس ذلک مما یعتذر عنه، بل هو من أکبر المصالح، فإنه لو بقی فی أیدی الناس لأدی ذلک إلی فتنة کبیرة فی الدین، لکثرة ما فیه من الشذوذ المنکر عند أهل العلم بالقرآن، و لحذفه المعوّذتین من مصحفه مع الشهرة عند الصحابة أنهما من

---

[۱] الدر المنثور ۶/ ۴۱۶.

[۲] نفس المصدر ۶/ ۴۱۶.

[۳] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۶۷.

[۴] الریاض النضرة ۲/ ۱۹۸، مع اختلاف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۶

القرآن» [۱].

و قال المولوی محسن الکشمیری: «و أسقط، أی ابن مسعود، عنه، أی عن المصحف، المعوذتین و بالغ فی أنهما لیست من القرآن مع أن الفاتحة أمّه» [۲].

و روی أحمد بن حنبل، عن عبد الرحمن بن یزید، قال: «کان عبد اللّه یحک المعوّذتین من مصاحفه و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه تبارک و تعالی» [۳].

و أخرج روایة زرّ بن حبیش المتقدمة: «قلت لأبیّ: إنّ أخاک یحکّهما من المصحف فلم ینکر. قیل لسفیان: ابن مسعود؟ قال: نعم، و لیسا فی مصحف ابن مسعود، کان یری رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعوّذ بهما الحسن و الحسین و لم یسمعه یقرأ بهما [یقرأهما] فی شیء من صلاته، فظنّ أنهما عوذتان و أصرّ علی ظنّه» [... ۴].

و قال البخاری: «حدثنا علی بن عبد اللّه، قال: حدثنا سفیان، قال:

حدثنا عبدة بن أبی لبابة، عن زر، قال: سألت أبیّ بن کعب، قلت: یا أبا المنذر، إن أخاک ابن مسعود یقول کذا و کذا، فقال أبی: سألت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال لی: قل، فقلت: فنحن نقول کما قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم» [۵].

و قال ابن حجر العسقلانی بشرح هذا الحدیث:

«قوله: یقول کذا و کذا، هکذا وقع هذا اللفظ مبهما، و کأن بعض الرواة أبهمه استعظاما له، و أظن ذلک من سفیان، فإنّ الاسماعیلی أخرجه من طریق عبد الجبار بن العلاء عن سفیان کذلک علی الإبهام، و کنت أظن أولا أن الذی

---

[۱] الخمیس ۲/ ۲۷۳.

[۲] نجاة المؤمنین- مخطوط.

[۳] المسند ۵/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۴] مسند أحمد ۵/ ۱۳۰.

[۵] صحیح البخاری بشرح ابن حجر ۸/ ۶۰۳- ۶۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۷

أبهمه البخاری، لأنّنی رأیت التصریح به فی روایة أحمد عن سفیان، و لفظه:

قلت لأبیّ: إنّ أخاک یحکهما [یحکها] من المصحف. و کذا أخرجه الحمیدی، عن سفیان، و من طریقه أبو نعیم فی المستخرج، و کان سفیان تارة یصرّح بذلک و تارة یبهمه، و قد أخرجه أحمد أیضا و ابن حبّان من روایة حمّاد بن سلمة عن عاصم بلفظ: ان [عبد اللّه ابن مسعود کان لا یثبت [یکتب المعوّذتین فی مصحفه، و أخرج أحمد عن أبی بکر بن عیّاش، عن عاصم، بلفظ: ان عبد اللّه یقول فی المعوذتین، و هذا أیضا فیه إبهام.

و قد أخرجه عبد اللّه بن أحمد فی زیادات المسند و الطبرانی و ابن مردویه من طریق الأعمش، عن أبی إسحاق، عن عبد الرحمن بن یزید [زید] النخعی، قال: کان ابن مسعود یحک المعوّذتین من مصاحفه و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه، قال الأعمش: و [قد] حدثنا عاصم عن زرّ عن أبی بن کعب، فذکر نحو حدیث قتیبة الذی فی الباب الماضی، و

قد أخرجه البزاز و فی آخره [و] یقول: إنما أمر النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن نتعوّذ بهما.

قال البزار: لم یتابع ابن مسعود علی ذلک أحد من الصحابة، و قد صح عن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه قرأها فی الصلاة. قلت: هو فی صحیح مسلم عن عقبة بن عامر، و زاد فیه ابن حبّان من وجه آخر عن عقبة بن عامر، فإن استطعت أن لا تفوتک قراءتهما [فی صلاة] فافعل.

و أخرج أحمد من طریق أبی العلاء بن الشخیر، عن رجل من الصحابة أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أقرأه المعوّذتین و قال له: إذا أنت صلّیت فاقرأ بهما.

و إسناده صحیح. و لسعید بن منصور من حدیث معاذ بن جبل: إنّ النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- صلّی الصبح فقرأ فیها بالمعوذتین.

و قد تأوّل القاضی أبو بکر الباقلانی فی کتاب الانتصار، و تبعه عیاض و غیره، ما حکی عن ابن مسعود فقال: لم ینکر ابن مسعود کونهما من القرآن، و إنما أنکر إثباتهما فی المصحف، فإنّه کان یری أن لا یکتب فی المصحف شیئا إلّا أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۸

کان النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- اذن فی کتابته فیه و کأنّه لم یبلغه الاذن فی ذلک قال: فهذا تأویل منه و لیس جحدا لکونهما قرآنا، و هو تأویل حسن، إلّا أن الروایة [الصحیحة] الصریحة التی ذکرتها تدفع ذلک حیث جاء فیها: و یقول: إنّهما لیستا من کتاب اللّه، نعم یمکن حمل لفظ کتاب اللّه علی المصحف فیتمشی التأویل المذکور.

و قال غیر القاضی: لم یکن اختلاف ابن مسعود مع غیره فی قرآنیّتهما، و إنما کان فی صفة من صفاتهما [صفتهما] انتهی. و غایة ما فی هذا أنه أبهم ما بیّنه القاضی. و من تأمل سیاق الطرق التی أوردتها للحدیث استبعد هذا الجمع.

و أمّا قول النووی فی شرح المهذب: أجمع المسلمون علی أن المعوذتین و الفاتحة من القرآن، و إنّ من جحد شیئا منها کفر، و ما نقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح، ففیه نظر، و قد سبقه لذلک أبو محمد بن حزم، قال فی أوائل المحلّی: ما نقل عن ابن مسعود من انکار قرآنیّة المعوّذتین، فهو کذب باطل، و کذا قال الفخر الرازی فی أوائل تفسیره: الأغلب علی الظنّ أن هذا النقل عن ابن مسعود کذب باطل، و الطعن فی الروایات الصحیحة بغیر سند لا یقبل، بل الروایة صحیحة و التأویل محتمل، و الإجماع الذی نقله إن أراد شموله لکل عصر فهو مخدوش، و إن أراد استقراره فهو مقبول.

و قد قال ابن الصباغ فی الکلام علی مانعی الزکاة: و إنّما قاتلهم أبو بکر علی منع الزکاة، و لم یقل أنهم کفروا بذلک، و إنما لم یکفر لأن الإجماع لم یکن استقر، قال: و نحن الآن نکفّر من جحدها، قال: و کذلک ما نقل عن ابن مسعود فی المعوّذتین یعنی انه لم یثبت عنده القطع بذلک، ثم حصل الاتفاق بعد ذلک.

و قد استشکل هذا الموضع الفخر الرازی، فقال: إن قلنا أن کونهما من القرآن کان متواترا فی عصر ابن مسعود لزم تکفیر من أنکرهما، و إن قلنا أنه لم یکن متواترا لزم أن بعض القرآن لم یتواتر. قال: و هذه عقدة صعبة، و أجیب باحتمال أنه کان متواترا فی عصر ابن مسعود، و لکن لم یتواتر عند ابن مسعود، فانحلت العقدة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۸۹

بعون اللّه تعالی» [۱].

و قال السیوطی بعد أن ذکر أحادیث فی مسألة جزئیة البسملة من کل سورة: «فهذه الأحادیث تعطی التواتر المعنوی بکونها قرآنا منزلا فی أوائل السور، و من المشکل علی هذا الأصل ما ذکره الامام فخر الدین، قال: نقل فی بعض الکتب القدیمة أن ابن مسعود کان ینکر کون سورة الفاتحة و المعوّذتین من القرآن، و هو فی غایة الصعوبة، لأنا إن قلنا أن النقل المتواتر کان حاصلا فی عصر الصحابة بکون ذلک من القرآن، فإنکاره یوجب الکفر، و إن قلنا لم یکن حاصلا فی ذلک الزمان، فیلزم أن القرآن لیس بمتواتر فی الأصل. قال: و الأغلب علی الظن أن نقل هذا المذهب عن ابن مسعود نقل باطل و به یحصل الخلاص عن هذه العقدة، و کذا قال القاضی أبو بکر لم یصح عنه أنها لیست بقرآن و لا حفظ عنه، إنّما حکّها و أسقطها من مصحفه إنکارا لکتابتها لا جحدا لکونها قرآنا، لأنّه کانت السنّة عنده أن لا یکتب فی المصحف إلّا ما أمره النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بإثباته فیه و لم یجده کتب ذلک و لا سمعه أمر به.

و قال النووی فی شرح المهذّب: أجمع المسلمون علی أن المعوذتین و الفاتحة من القرآن، و أن من جحد منها شیئا کفر، و ما نقل عن ابن مسعود باطل لیس بصحیح.

و قال ابن حزم فی المحلی: هذا کذب علی ابن مسعود، موضوع، و إنما صح عنه قراءة عاصم عن زرّ عنه، و فیه المعوّذتان و الفاتحة.

و قال ابن حجر فی شرح البخاری: قد صح عن ابن مسعود إنکار ذلک، فأخرج أحمد و ابن حبان عنه أنه کان لا یکتب المعوذتین فی مصحفه، و أخرج عبد اللّه بن أحمد فی زیادات المسند و الطبرانی و ابن مردویه من طریق الأعمش عن أبی إسحاق عن عبد الرحمن بن یزید النخعی، قال: کان عبد اللّه بن مسعود یحک

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۶۰۳- ۶۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۰

المعوّذتین من مصاحفه و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه، و أخرج الطبرانی و البزار من وجه آخر عنه أنه کان یحکّ المعوّذتین من المصحف و یقول إنما أمر النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن نتعوذ بهما، و کان عبد اللّه لا یقرأ بهما أسانیدها صحیحة، قال البزار: لم

یتابع ابن مسعود علی ذلک أحد من الصحابة و قد صح أنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قرأهما فی الصلاة.

قال ابن حجر: فقول من قال إنه کذب مردود و الطعن فی الروایات الصحیحة بغیر مستند لا- یقبل، بل الروایة صحیحة و التأویل محتمل، قال: و قد أوّله القاضی و غیره علی إنکار الکتابة کما سبق، قال: و هو تأویل حسن إلّا أن الروایة الصریحة التی ذکرتها تدفع ذلک حیث جاء فیها: و یقول: إنهما لیستا من کتاب اللّه. قال: و یمکن حمل لفظ کتاب اللّه علی المصحف، فیتم التأویل المذکور، قال: لکن من تأمل سیاق الطرق المذکورة استبعد هذا الجمع، قال:

و قد أجاب ابن الصباغ بأنه لم یستقر عنده القطع بذلک، ثم حصل الاتفاق بعد ذلک، و حاصله أنهما کانتا متواترتین فی عصره، لکن لم یتواترا عنده، انتهی...

و قال ابن قتیبة فی مشکل القرآن: ظن ابن مسعود- رضی اللّه تعالی عنه- أن المعوذتین لیستا من القرآن، لأنّه رأی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعوّذ بهما الحسن و الحسین فأقام علی ظنه، و لا- نقول أنه أصاب فی ذلک و أخطأ المهاجرون و الأنصار. قال: و أما إسقاطه الفاتحة من مصحفه فلیس لظنه أنها لیست من القرآن، معاذ اللّه، و لکنه ذهب إلی أن القرآن إنما کتب و جمع بین اللّوحین مخافة الشک و النسیان و الزیادة و النقصان، و رأی أن ذلک مأمون فی سورة الحمد لقصرها و وجوب تعلّمها علی کل أحد.

قلت: و إسقاطه الفاتحة من مصحفه أخرجه أبو عبید بسند صحیح کما تقدم فی أوائل النوع التاسع عشر» [۱].

---

[۱] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۸۱- ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۱

(أقول):

فإذا لم یکن إنکار ابن مسعود المعوّذتین قادحا فی تواترهما و قرآنیتهما، فإنّ قدح مثل أبی حاتم و غیره فی حدیث الغدیر، لا یکون قادحا فی تواتره قطعا، کیف و الحال أن أبا حاتم و أمثاله لا یبلغون فی الشرف و الکرامة مرتبة تراب أقدام ابن مسعود!! بل إنّ غبار أنف فرس ابن مسعود مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أفضل من أبی حاتم و أمثاله، حسب ما نقله ابن حجر المکی فی تفضیل معاویة علی عمر بن عبد العزیز.

النقض بموقف بعضهم من حدیث انشقاق القمر ... ص: ۳۹۱

و أیضا: فإنّ کان إنکار أبی حاتم و من حذا حذوه حدیث الغدیر یضرّ فی تواتره، کان إنکار بعضهم حدیث انشقاق القمر موجبا للقدح فی تواتر هذه المعجزة العظیمة و الکرامة الباهرة الثابتة- لرسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقد جاء فی (نهایة العقول) للرازی أنّ «الحلیمی» قد منع وقوع انشقاق القمر. و «الحلیمی» من أکابر علماء أهل السنّة و من فطاحل أئمّتهم، کما لا یخفی علی من راجع تراجمه فی معاجم التراجم المعتبرة [۱].

لکن حدیث انشقاق القمر متواتر قطعا:

قال الشهاب القسطلانی: «و قال ابن عبد البرّ: قد روی هذا الحدیث- یعنی حدیث انشقاق القمر- عن جماعة کثیرة من الصحابة، و روی ذلک عنهم أمثالهم من التابعین، ثم نقله الجمّ الغفیر إلی أن انتهی إلینا و تأیّد بالآیة الکریمة.

انتهی.

---

[۱] الأنساب الحلیمی، وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۷، مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۰۳ طبقات الأسنوی ۱/ ۴۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۲

و قال العلّامة ابن السبکی فی شرحه لمختصر ابن الحاجب: الصحیح عندی أنّ انشقاق القمر متواتر منصوص علیه فی القرآن، مروی فی الصحیحین و غیرهما، من طرق من حدیث شعبة، عن سلیمان عن إبراهیم، عن أبی معمر، عن أبن مسعود. ثمّ قال: و له طرق أخر شتّی بحیث لا یمتری فی تواتره انتهی» [۱].

و قال السیوطی فی کلام له فی معنی التواتر ...: «فقد وصف جماعة من المتقدّمین و المتأخّرین أحادیث کثیرة بالتواتر، منها: حدیث نزل القرآن علی سبعة أحرف، و حدیث الحوض، و انشقاق القمر، و أحادیث الهرج و الفتن فی آخر الزمان» [... ۲].

فإذا لم یؤثّر إنکار «الحلیمی» و منعه وقوع انشقاق القمر فی تواتر هذا الحدیث، کان إنکار بعض المتعصّبین حدیث الغدیر غیر مؤثّر فی تواتره کذلک.

و من الغرائب إنکار الشاه ولیّ اللّه الدهلوی هذا الحدیث کذلک، و قد قال ما نصّه: «أمّا شقّ القمر، فعندنا لیس من المعجزات، إنّما هو من آیات القیامة، کما قال اللّه تعالی: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ، و لکنه أخبر عنه قبل وجوده، فکان معجزة من هذا السبیل» [۳]

عود إلی النظر فی کلام عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۹۲

و أمّا استناد الشیخ عبد الحقّ بترک البخاری و مسلم و الواقدی روایة حدیث الغدیر، فقد تقدّم الجواب عنه بالتفصیل فی الردّ علی کلام الفخر الرازی.

علی أنّ ترک هؤلاء روایته، غیر قادح فی صحة الحدیث، کما اعترف هو بذلک، و إذ لیس قادحا فی صحته، فکیف یکون قادحا فی تواتره؟

و بالجملة، فإنّ دعوی عدم تواتر حدیث الغدیر، بالاستناد الی هذه

---

[۱] المواهب اللدنیة ۱۵/ ۳۵۶.

[۲] إتمام الدرایة/ ۵۵، هامش مفتاح العلوم.

[۳] راجع: التفهیمات الالهیة ۳/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۳

الهفوات و الأباطیل، من أعجب العجائب. و لنعم ما قال ابن حجر العسقلانی فی شرح حدیث انشقاق القمر: «فأمّا من سأل عن السبب فی کون أهل التنجیم لم یذکروه، فجوابه: أنه لم ینقل عن أحد منهم أنّه نفاه و هذا کاف، فإنّ الحجة فیمن أثبت لا فیمن لم یوجد منه صریح النفی، حتی أنّ من وجد منه صریح النفی یقدّم علیه من وجد منه صریح الإثبات» [۱].

محمد البرزنجی ... ص: ۳۹۳

و ممن وقع فی هذه الورطة، محمد بن عبد الرسول البرزنجی، فإنّه مع دعوی أنسابه إلی الدّوحة العلویة، و بالرغم من تصریحه بصحة حدیث الغدیر سلک سبیل مشایخه المتعصّبین، فتطرّق إلی الخلاف فی صحّته و أثنی علی من نسب إلیهم القدح فیه، و عدّ فیهم أبا داود السجستانی- کذبا و بهتانا- فقال:

«و الخلاف فی صحته ینفی تواتره، بل یخرجه عن کونه صحیحا متّفقا علیه، و الطاعنون جمع من أئمّة الحدیث أجلّاء، کأبی داود السجستانی و أبی حاتم و غیرهما» [... ۲].

حسام الدین السهارنبوری ... ص: ۳۹۳

و قال حسام الدین ابن الشیخ محمد بایزید السهارنبوری:

و لا نسلّم أنّ الأمة تلقّت هذا الحدیث بالقبول، لأن جماعة من الأئمة العدول و ثقات المحدّثین المرجوع إلیهم فی هذا الشأن کأبی داود السجستانی و أبی حاتم الرازی و غیرهما، طعنوا فیه، و تکلّموا فی صحّته، علی ما صرّح بذلک الشیخ ابن حجر- رحمه اللّه- فی الصواعق، و علیّ القوشجی- رحمه اللّه- فی شرح التجرید، و إنّ جماعة من أهل الحق و الإیقان و أکابر المحدثین کالإمام البخاری

---

[۱] فتح الباری ۷/ ۱۴۷.

[۲] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۴

و مسلم و الواقدی و غیرهم لم یرووه، کما ذکر الشیخ عبد الحق، و هؤلاء من أعاظم علماء السنّة و الجماعة و أکابر أصحاب الحدیث و أخبار خیر البریّة- علیه الصلاة و التحیّة- و قد طافوا البلاد و ساروا فی الأمصار فی طلب الأحادیث و الآثار، و بلغوا فی هذا العلم الشریف أقصی الغایة و ارتقوا فیه علی أعلی الدرجات.

فدعوی تلقی جمیع الأمة حدیثا طعن فیه رؤساء المحدّثین و ترکه ثقاتهم بالقبول باطلة ... و إثبات تواتره مع طعن أئمّة المحدثین و عدولهم فیه مشکل جدا» [۱].

أقول: لقد تبع هذا الرجل ابن حجر المکی و عبد الحق الدهلوی و أخذ عنهما هذه الخرافات، لکن لا یخفی من کلامه أنّه أکثر منهما تعصبا و أشد انحرافا عن الحق، لأن ابن حجر و عبد الحق قد شهدا قبل القدح فی حدیث الغدیر بصحته و کثرة طرقه، و أنه قد رواه ستة عشر من الصحابة و شهد به ثلاثون منهم علی ما أخرجه أحمد، و أن کثیرا من طرقه صحیح أو حسن، و قد أضاف عبد الحق أن القدح فیه مردود غیر مسموع.

لکن صاحب المرافض لم یتعرض لهذه الکلمات الحقة، و اقتصر علی أخذ الخرافات و آیات التعصب و العناد منهما، فذکر کلماتهما الباطلة و نسج علی منوالهما فی تلک الدعاوی الکاذبة...

و علی کل حال، فلا یخفی بطلان هذه المناقشات و سقوطها عن درجة الاعتبار، و لا سیما دعوی قدح جماعة من الأئمّة العدول المرجوع إلیهم فی حدیث الغدیر، فإنّها دعوی کاذبة باطلة، کما ذکرنا مرارا، و یشهد بذلک نسبة القدح إلی أبی داود- تبعا لغیره- و قد علمت أن أبا داود من رواة هذا الحدیث الشریف.

و من الجدیر بالذکر أن صاحب المرافض قد نقل حدیث الغدیر عن أحمد ابن حنبل فی فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام- من ذی قبل.

---

[۱] مرافض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۵

ابن تیمیة ... ص: ۳۹۵

و قال ابن تیمیة: «أما

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

، فلیس [هو] فی الصحاح، لکن هو مما رواه العلماء، و تنازع الناس فی صحته. و نقل عن البخاری و ابراهیم الحربی و طائفة من أهل

العلم بالحديث، أنهم طعنوا فيه و ضعّفوه، و نقل عن أحمد بن حنبل أنه حسّنه كما حسّنه الترمذى. و قد صنف أبو العباس ابن عقدة مصنفا فى جمع طرقه» [۱].

(أقول):

أما قوله: «فليس فى الصحاح» فيكفى فى رده كلام القاضى سناء اللّه فى (السيف المسلول) حيث صرح فيه برواية الجمهور هذا الحديث فى الصحاح السنن و المسانيد، و قد سبق نص كلامه فيما مضى.

و أيضا يتضح بطلانه من مراجعه: صحيح الترمذى و صحيح ابن ماجة و صحيح ابن حبان و المستدرك و المختارة للضياء المقدسى- و هى كلّها من الكتب الصحاح لدى أهل السنة- فإنها قد أخرجت حديث الغدير.

و لقد اعترف ابن روزبهان- مع تعصبه- بكون هذا الحديث مخرجا فى الصحاح كما سيجىء ان شاء اللّه.

و أمّا: أن «البخارى» طعن فيه، فنقول: لقد كان أهل الحق فى حيرة و عجب من ترك البخارى حديث الغدير، مع توفر شروط التواتر فيه بأضعاف مضاعفة، فهو مؤاخذ على تركه رواية هذا الحديث، حتى جاء ابن تيميّة فادّعى طعن البخارى فيه، و هذا أعجب من ذلك بكثير! و هل من الجائز الاعتماد على هكذا أناس فى نقل السنة النبويّة؟

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

و لقد وقفت على طرف من قوادح البخارى و كتابه فيما سبق نقلا عن أكابر القوم و ستقف على طرف آخر منها فيما سيأتى إن شاء اللّه تعالى. و إنّ من أفحش قوادحه و أقبح مساويه استرابته فى بعض أحاديث الامام الصادق- عليه السلام- تبعا ليحيى القطان جعله اللّه قاطنا فى دركات النيران، على ما ذكر ابن تيمية حيث قال:

«و بالجملة، فهؤلاء الأئمّة الأربعة ليس منهم من أخذ عن جعفر من قواعد الفقه، لكن رووا عنه الأحاديث كما رووا عن غيره، و أحاديث غيره أضعاف أحاديثه، و ليس بين حديث الزهرى و حديثه نسبة لا فى القوة و لا فى الكثرة، و قد استراب البخارى فى بعض أحاديثه لمّا بلغه عن يحيى بن سعيد القطان فيه كلام، فلم يخرج له، و يمتنع أن يكون حفظه للحديث كحفظ من يحتج بهم البخارى» [۱].

و أما: أن «ابراهيم الحربى» طعن فيه، فإنّ طعنه مردود بالوجوه التى ذكرناها فى رد قدح ابن أبى داود...

على أن هذا الرجل مقدوح لما ذكروا فى ترجمته من أنه كان يستحسن الابتلاء بعشق الصبى المليح ... قال صلاح الدين الكتبى:

«و قال ياقوت: حدثنى صديقنا الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن محمود ابن النجار، قال: حدثنى أحمد بن سعيد الصباغ، يرفعه إلى أبى نعيم، قال: كان يحضر مجلس إبراهيم الحربى جماعة من الشبّان للقراءة عليه، ففقد أحدهم، فسأل عنه من حضر، فقالوا: هو مشغول، ثم سأل يوما آخر فقالوا: هو مشغول و كان قد ابتلى بمحبة شخص شغله عن الحضور، و عظّموا إبراهيم الحربى أن يخبروه بجلية الحال. فلما تكرّر السؤال عنه- و هم لا يزيدونه على أنه مشغول- قال: يا قوم، إن كان مريضا قوموا بنا لنعوده، و إن كان مديونا اجتهدنا فى مساعدته

---

[۱] منهاج السنة ۲/ ۸۶.

أو محبوسا سعينا فى خلاصه، فخبّرونى عن جلية حاله. فقالوا: نجلك عن ذلك فقال: لا بدّ أن تخبرونى، فقالوا: إنه ابتلى بعشق صبى. فاحتشم إبراهيم ثم قال:

هذا الصبی الذی ابلی بعشقه هو ملیح أو قبیح؟ فعجب القوم من سؤاله عن مثل ذلک مع جلالته فی أنفسهم، و قالوا: أیها الشیخ مثلک یسأل عن مثل هذا؟

فقال: إنه بلغنی أن الإنسان إذا ابتلی بمحبة صورة قبیحة، کان بلاء یجب الاستعاذة من مثله، و إن کان ملیحا کان ابتلاء یجب الصبر علیه و احتمال المشقة فیه. قال: فعجبنا مما أتی به» [۱].

أقول: و کیف لا یتعجبون مما أتی به؟ و عشق الصبی فی غایة القبح و الشناعة و الفظاعة، و قد کتب الشیخ محمد حیاة السندی- و هو من أکابر العلماء المتبحّرین- رسالة فی النهی عن عشق صور المرد و النسوان قال فیها علی ما نقل عنها معاصره القنوجی فی (اتحاف النبلاء) بترجمته: «تلک لعمر اللّه الفتنة الکبری و البلیة العظمی استعبدت النفوس لغیر خلّاقها، و ملکت القلوب لمن یسومها الهوان من عشّاقها، و ألقت الحرب بین العشق و التوحید ودعت إلی موالاة کل شیطان مرید- إلی قوله-: إنما حکی اللّه العشق عن الکفرة قوم لوط و امرأة العزیز، و کانت إذ ذاک مشرکة، و الفتنة بعشق الصور تنافی أن یکون دین العبد کله للّه، بل ینقص من دینه بحسب ما حصل له من فتنة العشق، و ربما أخرجت صاحبه من أن یبقی معه شیء من الدین، و المفتون بالصور مخالف لقوله: قُلْ لِلْمُؤْمِنِینَ یَغُضُّوا مِنْ أَبْصارِهِمْ وَ یَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذلِکَ أَزْکی لَهُمْ و المبتلی بها لیس بغاض بصره بل یلتذ بالنظر الحرام و ربما یقع به فی الزنا- إلی قوله: - فإنّ تعبّد القلب للمعشوق شرک و قد أثبت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- اسم التعبد علی المحبة لغیر اللّه تعالی فی قوله فی الصحیح: تعس عبد الدینار و عبد الدراهم إلخ».

و قال الذهبی بترجمة إبراهیم الحربی: «قال المسعودی: کانت وفاة الحربی

---

[۱] فوات الوفیات ۱/ ۱۶.

المحدث الفقیه فی الجانب الغربی و له نیف و ثمانون سنة، و کان صدوقا عالما فصیحا جوادا عفیفا زاهدا عابدا ناسکا، و کان مع ذلک ضاحک السنّ ظریف الطّبع و لم یکن معه تکبّر و لا تجبّر، یمازح مع أصدقائه بما یستحیی منه و یستقبح من غیره» [۱].

قال: «و یروی أن ابراهیم لما صنّف غریب الحدیث و هو کتاب نفیس کامل فی معناه، قال ثعلب: ما لإبراهیم و غرائب الحدیث، رجل محدث، ثم حضر مجلسه فلما حضر المجلس سجد ثعلب و قال: ما ظننت أن علی وجه الأرض مثل هذا الرجل» [۲].

هذا، و لم ینقل الذهبی عن الحربی أنه أنکر علی ثعلب سجوده له، فهو إذا یجوّز السجود لغیر اللّه تعالی، و هذا أیضا من مساویه و قبائحه.

و من مساویه طعنه فی علی بن المدینی- شیخ البخاری- إذ قال الذهبی:

«قال أبو بکر الشافعی: سمعت إبراهیم الحربی یقول: عندی عن علی بن المدینی قمطر و لا أحدّث عنه بشیء، لأنّه رأیته فی المغرب و بیده نعله مبادرا، فقلت: إلی أین؟

قال: ألحق الصلاة مع أبی عبد اللّه، فظننته یعنی أحمد بن حنبل، ثم قلت: من أبو عبد اللّه؟ قال: ابن أبی داود» [۳].

و هذا لا یکون إلّا من التعنت...

و لا بأس بنقل کلمات أساطین أهل السنة فی الثناء علی بن المدینی لیتضح سقوط کلام الحربی و مدی انهماکه فی التعصب المقیت:

قال النووی: «علی بن المدینی الامام ... أحد أئمّة الإسلام المبرزین فی الحدیث. صنف فیه مائتی مصنف لم یسبق الی معظمها و لم یلحق فی کثیر منها، سمع أباه و حماد بن زید و سفیان بن عیینة و یحیی القطان و خلائق. روی عنه معاذ ابن معاذ و أحمد بن حنبل و البخاری و خلائق من الأئمّة، و أجمعوا علی جلالته و إمامته

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۳۹۹

و براعته فی هذا الشأن و تقدمه علی غیره.

قال عبد الغنی بن سعید المصری: أحسن الناس کلاما علی حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثلاثة: علی بن المدینی فی وقته، و موسی بن مروان فی وقته، و الدر قطنی فی وقته.

و قال سفیان بن عیینة- و هو أحد شیوخ علی بن المدینی-: حدثنی علی بن المدینی- و تلومونی علی حب علی، و اللّه لقد کنت أتعلّم منه أکثر ممّا یتعلّم منّی-.

و کان سفیان یسمیه حیّة الوادی، و کان إذا سئل عن شیء یقول: لو کان حیة الوادی.

و قال حفص بن محبوب: کنت عند ابن عیینة، و معنا علی بن المدینی و ابن الشاذکونی، فلما قام ابن المدینی، قال السفیان: إذا قامت الخیل لم نجلس مع رجّالة.

و قال محمد بن یحیی: رأیت لعلی بن المدینی کتابا علی ظهره مکتوب المائة و النیف و الستون من علل الحدیث.

و قال عباس العنبری: کانوا یکتبون قیام ابن المدینی و قعوده و لباسه و کل شیء یقول و یفعل أو نحو هذا، و کان ابن المدینی إذا قدم بغداد تصدّر بالحلقة و جاء أحمد و یحیی و المعیطی و الناس یتناظرون، فإذا اختلفوا فی شیء تکلّم فیه.

و قال الأعین: رأیت ابن المدینی مستلقیا، و أحمد بن حنبل عن یمینه و یحیی ابن معین عن یساره، و هو یملی علیهما.

و قال البخاری: ما استصغرت نفسی عند أحد قط إلّا عند علی بن المدینی.

و قال یحیی القطان: نحن نستفید من ابن المدینی أکثر مما یستفید منا.

و قال عبد الرحمن بن المهدی: علی بن المدینی أعلم الناس بحدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و خاصة بحدیث ابن عیینة.

و قال أبو حاتم: کان ابن المدینی علما فی الناس فی معرفة الحدیث و العلل و کان أحمد بن حنبل لا یسمّیه بل یکنّیه ابا الحسن تبجیلا، و ما سمعت أحمد سمّاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۰

قط.

قال البخاری: توفی ابن المدینی لیومین بقیا من ذی القعدة سنة أربع و ثلاثین و مائتین بالعسکر» [۱].

ابن حزم ... ص: ۴۰۰

و قال ابن حزم الاندلسی- فیما نقل عنه ابن تیمیة-: «و أما

من کنت مولاه فعلی مولاه

، فلا یصح من طریق الثقات أصلا» [۲].

أقول: أعوذ باللّه من الکذب و البهتان و التفوه بمثل هذا الهذر و الهذیان ... و لکن ابن حزم مشهور بالتعصب لبنی أمیة ماضیهم و باقیهم، و باعتقاده بصحة إمامتهم، حتی نسب إلی النصب لأمیر المؤمنین و أهل البیت الطاهرین- علیهم الصلاة و السلام- إلی غیر ذلک من مساویه و صفاته حتی أجمع فقهاء عصره علی تضلیله...

و لا بدّ من نقل نصوص عبارات مشاهیر علمائهم المحققین فی ترجمته فی هذا المقام:

قال الحافظ ابن حجر العسقلانی ...: «ولد بقرطبة سنة ۳۸۴، و نشأ فی نعمة و رئاسة، و کان أبوه من الوزراء و ولی هو وزارة بعض الخلفاء من بنی أمیة بالأندلس، ثم ترک و اشتغل فی صباه بالأدب و المنطق و العربیة و قال الشعر و ترسّل ثم أقبل علی العلم فقرأ الموطأ و غیره. ثم تحوّل شافعیّا فمضی علی ذلک وقت ثم انتقل إلی مذهب الظاهر و صنف فیه و ردّ علی مخالفیه.

و کان واسع الحفظ إلّا أنه لثقته بحافظته، کان یهجم علی القول فی التعدیل و التجریح و تبیین أسماء الرواة فیقع له من ذلک أوهام شنیعة، و قد تتبع کثیرا منها الحافظ قطب الدین الحلبی ثم المصری م المحلی خاصة، و سأذکر منها أشیاء.

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۵۰- ۳۵۱.

[۲] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۱

...و قال مؤرخ الأندلس أبو مروان ابن حیان: کان ابن حزم حامل فنون من حدیث و فقه و نسب و أدب، مع المشارکة فی أنواع التعالیم القدیمة، و کان لا یخلو فی فنونه من غلط لجرأته علی التسوّر علی کل فن، و مال أولا إلی قول الشافعی و ناضل عنه حتی نسب إلی الشذوذ، و استهدف لکثیر من فقهاء عصره ثم عدل إلی الظاهر فجادل عنه و لم یکن یلطف فی صدعه بما عنده بتعریض و لا تدریج، بل یصک به معارضه صک الجندل و ینشقه فی أنفه انشاق الخردل، فتمالأ علیه فقهاء عصره و أجمعوا علی تضلیله و شنّعوا علیه و حذّروا أکابرهم من فتنته و نهوا عوامهم عن الاقتراب منه. فطفقوا یغضّونه و هو مصرّ علی طریقته حتی کمل له من تصانیفه وقر بعیر لم یتجاوز أکثرها عتبة بابه لزهد العلماء فیها، حتی أحرق بعضها باشبیلیة و مزّقت علانیة، و لم یکن مع ذلک سالما من اضطراب رایه، و کان لا یظهر علیه أثر علمه حتی یسئل فینفجر منه علم لا تکدّره الدّلاء.

و کان مما یزید فی بغض الناس تعصبه لبنی أمیة ماضیهم و باقیهم، و اعتقاده بصحة إمامتهم حتی نسب إلی النصب...

و قال القاضی أبو بکر ابن العربی: ابتدأ ابن حزم أولا فتعلّق بمذهب الشافعی، ثم انتسب إلی داود، ثم خلع الکلّ و استقل و زعم أنه إمام الأئمّة یضع و یرفع و یحکم و یشرّع، و اتفق کونه بین أقوام لا بصر لهم إلّا بالمسائل فیطالبهم بالدلیل و یتضاحک لهم، و ذکر بقیة الحطّ علیه فی کتاب العواصم و القواصم.

و مما یعاب به ابن حزم وقوعه فی الأئمّة الکبار بأفحش عبارة و أشنع ردّ و قد وقعت بینه و بین أبی الولید الباجی مناظرات و منافرات.

و قال أبو العباس ابن العریف الصالح الزاهد: لسان ابن حزم و سیف الحجاج شقیقان» ... ثم ذکر ابن حجر نبذة من أغلاط ابن حزم فی وصف الرواة [... ۱].

---

[۱] لسان المیزان ۴/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۲

و ذکر الذهبی کلام أبی مروان ابن حیان المذکور بترجمة ابن حزم و قد جاء فی آخره: «و کان مما یزید فی شنآنه، تشیّعه لأمراء بنی أمیة ماضیهم و باقیهم و اعتقاده بصحة إمامتهم، حتی نسب إلی النصب».

قال الذهبی: «قلت: و من توالیفه کتاب تبدیل الیهود و النصاری للتوراة و الإنجیل. و قد أخذ المنطق- أبعده اللّه من علم- عن محمد بن الحسن المذحجی الزبیدی، و أمعن فیه فزلزله فی أشیاء» [۱].

أقول:

و مما یشهد بنصب ابن حزم العداوة لأمیر المؤمنین- علیه السلام- دعواه أن ابن ملجم- لعنه اللّه- مجتهد فی قتله لعلی- علیه السلام-، فألجمه اللّه بلجام من نار و جزاه شر جزاء الأشرار ... قال ذلک فی کتابه (المحلی) حیث قال:

«مسألة- مقتول كان فی أوليائه غائب أو صغير أو مجنون، اختلف الناس فی هذا ... فنظرنا قول أبی حنيفة، فوجدناه ظاهر التناقض، إذ فرّق بين الغائب و الصغير، و وجدنا حجّتهم فی هذا أنّ الغائب لا يولّی عليه. قالوا: و كما كان أحد الأولياء يزوّج آخر إذا كان صغيرا من الأولياء فكذلك يقتل، و قالوا: قد قتل الحسن ابن علیّ- رضی اللّه عنهما- عبد الرحمن بن ملجم و لعلیّ بنون صغار و هم بحضرة الصحابة- رضی اللّه عنهم- من دون خالف يعرف له منهم...

و كان من اعتراف الشافعيين أن قالوا: إنّ الحسن بن علیّ- رضی اللّه عنهما- كان إماما فنظر فی ذلك بحقّ الامامة و قتله بالمحاربة لا قودا.

و هذا ليس بشیء، لأنّ عبد الرحمن بن ملجم لم يحارب و لا أخاف السّبيل، و ليس للإمام عند الشافعيين و لا للوصیّ أن يأخذ القود بصغير حتی يبلغ، فبطل شغبهم. و هذه القصة عائدة علی الحنفيين بمثل ما شنّعوا علی الشّافعيين سواء

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۸۴.

بسواء، لأنّهم و المالكيين لا يختلفون فی أنّ من قتل آخر علی تأويل فلا قود فی ذلك.

و لا خلاف بين أحد من الأمّة فی أنّ عبد الرحمن بن ملجم لم يقتل عليا- رضی اللّه عنه- إلّا متأوّلا مجتهدا مقدّرا علی أنّه صواب، و فی هذا يقول عمران بن حطّان شاعر الصّفرية:

يا ضربة من تقیّ ما أراد بها إلّا ليبلغ من ذی العرش رضوانا

إنّی لأذكره حبّا فأحسبه أوفی البريّة عند اللّه ميزانا

فقد حصل الحنفيّون فی خلاف الحسن بن علیّ علی مثل ما شغبوا به علی الشافعيّين، و ما ينفكّون أبدا من رجوع سهامهم عليهم و من الوقوع فيما حفروه، فظهر تناقض الحنفيّين و المالكيين فی الفرق بين الغائب و الصغير» [۱].

و قد ذكر العلّامة محمد بن اسماعيل بن صلاح الأمير دعوی ابن حزم هذه، حيث قال: «قال النواصب:

قد أخطأ معاوية فی الاجتهاد و أخطأ فيه صاحبه

و العفو فی ذاك مرجوّ لفاعله و فی أعالی جنان الخلد راكبه

قال:

كذبتم فلم قال النبی لنا فی النار قاتل عمّار و سالبه؟

و ما دعوی الاجتهاد لمعاوية فی قتاله، إلّا كدعوی ابن حزم أنّ ابن ملجم أشقی الآخرين مجتهد فی قتله لعلی- عليه السلام- كما حكاه عنه الحافظ ابن حجر فی تلخيصه.

و إذا كان من ارتكب هواه و لفّق باطلا يروّج به ما يراه اجتهادا لم يبق فی

---

[۱] المحلی ۱۰/ ۵۸۴- ۵۸۶.

الدنيا مبطل، إذ لا يأتی أحد منكرا إلّا و قد أهبّ له عذرا، و هؤلاء عبدة الأوثان قالوا: ما نعبدهم إلّا ليقرّبونا إلی اللّه زلفی» [... ۱].

أقول:

فظهر أنّ القدح فی حديث الغدير الصحيح المتواتر، ليس إلّا من التعصب المقيت و النصب الشديد و الجحد للفضائل العلويّة و السعی وراء إخفائها و إطفاء نورها ... و دعوی أنّ ذلك منهم من باب النقد و التحقيق لا التعصّب و البغض واضحة البطلان. فإنّ مثل من

ینکر فضائل علیّ الصحیحة کمثل من ینکر فضائل النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- الصحیحة و معاجزه الثابتة، و یعین الیهود و النصاری علی إنکارها و یستند إلی خرافاتهم و هفواتهم فی ردّها فهل یقال:

هذا محقق ناقد، أو یقال: إنه کافر ملحد؟

و کیف لا یکون الرازی و أمثاله نواصب و الحال أنهم یقدحون فی حدیث الغدیر الثابت الصحیح، و یشارکون النواصب و یساعدونهم فی إبطاله و ینقلون کلماتهم فی کتبهم مستدلّین بها و مستندین إلیها؟

و الواقع أنّ هؤلاء کلّهم نواصب معادون لأمیر المؤمنین- علیه السلام- و إن تستّروا بستار التسنّن...

و کیف لا یکونون کذلک، و الحال أنّ بعضهم یقدح فی فضائل علیّ کلّها- علی کثرتها حتی قال أحمد بن حنبل کما فی (الصواعق) و غیره: إنه لم یرد فی أحد من الصحابة من الفضائل بالأسانید الحسان ما ورد فی حقّه- و هم یثبتون لغیره من الفضائل ما أدرجه أئمّتهم فی الموضوعات و نصّوا علی بطلانها؟

و هذا ابن تیمیّة، ینقل کلاما لابن حزم و یقرّره فی أنه لم یصحّ من فضائل علی إلّا ثلاثة أحادیث، و هذا نصّ کلامه:

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة: ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۵

«قال أبو محمد ابن حزم: الذی صحّ فی فضائل علیّ فهو

قول رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی.

و

قوله: لأعطینّ الرّایة غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

و هذه صفة واجبة لکلّ مسلم مؤمن و فاضل. و

عهده- صلّی اللّه علیه و سلّم-: إنّ علیّا لا یحبّه إلّا مؤمن و لا یبغضه إلّا منافق.

و قد صحّ مثل هذا فی الأنصار- رضی اللّه عنهم- أنّه لا یبغضهم من یؤمن باللّه و الیوم الآخر.

و أمّا

من کنت مولاه لعلیّ مولاه

، فلا یصحّ من طریق الثقات أصلا.

و أمّا سائر الأحادیث التی تتعلّق بها الروافض، فموضوعة یعرف ذلک من له أدنی علم بالأخبار و نقلتها.

فان قیل: فلم لم یذکر ابن حزم ما فی الصحیحین من قوله:

إنّک منّی و أنا منک.

و حدیث المباهلة و الکساء؟

قیل: مقصود ابن حزم الذی فی الصحیحین من الحدیث الذی لا یذکر فیه إلّا علی، و أما تلک ففیها ذکر غیره» [۱].

فهذا کلامه لکنّهم یناقشون فی دلالة حدیث المنزلة، بل زعم یوسف الأعور دلالته علی الذمّ دون المدح و الفضل، و العیاذ باللّه.

و أما حدیث خیبر، فقد رأیت ما یدعیه ابن حزم حوله فی الکلام المذکور.

و أما الحدیث الثالث، فقد زعم عدم اختصاص تلک المنزلة بالإمام- علیه السلام- و أنه قد صحّ مثله فی الأنصار.

فأی عناد أبلغ من هذا یا منصفون؟!

التشنيع على رد الأحاديث ... ص: ۴۰۵

هذا، و غير خفى على من له أدنى علم بالأحاديث و الآثار و كلمات العلماء

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۶

الأعلام، شناعة ردّ الأحاديث النبوية و فضاعة إنكارها و جحدها...

قال نور الدين السّمهودى: «أخرج البيهقى عن عطاء بن يسار أنّ معاوية بن أبى سفيان- رضى اللّه عنهما- باع سقاية من ذهب أو ورق بأكثر من وزنها، فقال له أبو الدرداء- رضى اللّه عنه-: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- نهى عن مثل هذا إلّا مثلا بمثل.

فقال معاوية: ما أرى بأسا، فقال أبو الدرداء: من يعذرنى من معاوية؟ أخبره عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و يخبرنى عن رأيه، لا أساكنك بأرض أنت بها.

قال البيهقى: قال الشافعى: فرأى أبو الدرداء الحجة تقوم بخبره، و لمّا لم ير معاوية ذلك، فارق أبو الدرداء الأرض التى هو بها إعظاما، لأنّه ترك خبرا عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-.

قال الشافعى: و أخبرنا أنّ أبا سعيد الخدرى لقى رجلا فأخبره عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- شيئا فخالفه. فقال أبو سعيد: و اللّه لا آوانى و إياك سقف بيت أبدا» [۱].

أقول: فإذا كان ردّ خبر واحد بهذه المثابة من الشناعة، فإنّ شناعة إنكار الحديث المتواتر أكثر و أشدّ كما هو واضح.

و قال الذهبى: «قال أحمد بن محمد بن اسماعيل الآدمى: ثنا الفضل بن زياد، سمعت أحمد بن حنبل يقول: من ردّ حديث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فهو على شفا هلكة» [۲].

أقول: فظهر بحمد اللّه أن المنكرين لحديث الغدير الذى أخرجه جمع من المشاهير- و منهم هذا الامام النحرير- من الهلاك على شفير.

و قال السيوطى: «قال أبو معاوية الضرير: ما ذكرت النبى- صلّى اللّه عليه

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۷

و سلّم بين يدى الرشيد إلّا قال: صلّى اللّه على سيّدى.

و حدّثته بحديثه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: وددت أنى أقاتل فى سبيل اللّه، فأقتل ثم أحيى فأقتل: فبكى حتى انتحب.

و حدّثته يوما حديث: احتج آدم و موسى. و عنده رجل من وجوه قريش فقال القرشى: فأين لقيه؟ فغضب الرشيد و قال: النطع و السيف، زنديق يطعن فى حديث النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم-!! قال أبو معاوية: فما زلت أسكّنه و أقول يا أمير المؤمنين كانت منه بادرة، حتى سكن» [۱].

أقول: و إذا كان قول الرجل فى حديث إحتجاج آدم و موسى «فأين لقيه» دليل الكفر و استحقاق القتل و العقاب، فإنّ إنكار الرازى و اهتمامه فى إبطال حديث الغدير يستوجب ذلك بالأولوية القطعية.

و قال الذهبى: «و قال الفضل بن زياد عن أحمد بن حنبل، قال: بلغ ابن أبى ذئب أنّ مالكا لا يأخذ بحديث البيّعان بالخيار، فقال:

یستتاب فإن تاب و إلّا ضربت عنقه. قال أحمد: و مالک لم یرد الحدیث لکن تأوّله» [۲].

أقول: و ظاهر کلام أحمد فی هذا المقام، استحقاق مالک القتل إن کان قد ردّه ردّ إنکار و لم یتب، و إذا کان هذا حکم ردّ حدیث من أحادیث النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- حتی و لو کان الراد- مالک بن أنس علی جلالته و عظمته، فإنّ منکر حدیث الغدیر، و هو أجلّ من حدیث البیّعان بالخیار من جمیع الجهات، یستحقّ الحکم المذکور- إن لم یتب- بالأولویة القطعیة.

و قال ابن قیّم الجوزیّة- بعد حدیث طویل رواه عن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل فی ذکر قدوم وفد بنی المنتفق-: «هذا حدیث کبیر جلیل ینادی جلالته و فخامته و عظمته علی أنه قد خرج من مشکاة النبوة لا یعرف إلّا من حدیث

---

[۱] تاریخ الخلفاء ۱/ ۱۱۱.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۸

عبد الرحمن بن المغیرة بن عبد الرحمن المدنی، رواه عنه إبراهیم بن ضمرة الزبیری، و هما من کبار أهل المدینة ثقتان محتج بهما فی الصحیح، احتجّ بهما إمام الحدیث محمد بن إسماعیل البخاری...

و قال ابن منده: روی هذا الحدیث محمد بن إسحاق الصغانی و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل و غیرهما، و قد رواه بالعراق بمجمع من العلماء و أهل الدین جماعة من الأئمة، منهم أبو زرعة الرازی، و أبو حاتم، و أبو عبد اللّه محمد بن إسماعیل، و لم ینکره أحد و لم یتکلّم فی إسناده، بل رووه علی سبیل القبول و التسلیم، و لا ینکر هذا الحدیث إلّا جاحد جاهل أو مخالف للکتاب و السنة. هذا کلام أبی عبد اللّه ابن منده- رحمه اللّه-» [۱].

أقول: فإذا کان هذا حال منکر هذا الحدیث- مع أنه لا یعرف إلا من حدیث عبد الرحمن بن المغیرة، کما نص علیه ابن القیّم- فلا ریب فی ثبوته لمن أنکر حدیث الغدیر المتواتر بالأولویة القطعیة.

و قال أبو طالب محمد بن علی المکی* المترجم له فی مرآه الجنان حوادث* سنة ۳۸۶ و غیره* فی کتابه (قوت القلوب): «و فی رد أخبار الصفات بطلان شرائع الإسلام من قبل أن الناقلین إلینا ذلک هم ناقلوا شرائع الدین و أحکام الایمان، فان کانوا عدولا فیما نقلوه من الشریعة، فالعدل مقبول القول فی کل ما یقوله، و إن کانوا کذبوا فیما نقلوا من أخبار الصفات فالکذاب مردود القول فی کلّ ما جاء، و الکذب علی اللّه تعالی کفر، فکیف تقبل شهادة کافر! و إذا جاز أن یجترئوا علی اللّه سبحانه بأن یزیدوا فی صفاته ما لم یسمعوه عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فهم أن یکذبوا علی الرسول فیما نقلوا من الأحکام أولی. ففی ذلک إبطال الشرع و تکفیر النقلة من الصحابة و التابعین بإحسان، فلذلک کفّر أهل الحدیث من نفی أخبار الصفات».

---

[۱] زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۰۹

أقول: و بهذا الأسلوب من الاستدلال نستدل فی المقام، لأن حدیث الغدیر لیس أدنی مرتبة من أخبار الصفات...

و قال أبو سعد السمعانی: «البتریة بفتح الباء الموحدة و سکون التاء ثالث الحروف و فی آخرها الراء.

هذه النسبة لجماعة من الشیعة من الفرقة الزیدیة، و هی إحدی الفرق الثلاث من الزیدیة و هی الجارودیة و السلیمانیة و البتریة. و أما البتریة فهم أصحاب کثیر النوّا و الحسن بن صالح بن حی، و قولهم کقول سلیمان، غیر أنهم توقفوا فی عثمان- رضی اللّه عنه- و أمره و حاله. و أظللنا هذه الطائفة لأنهم شکّوا فی إیمان عثمان- رضی اللّه عنه- و أجازوا کونه کافرا من أهل النار، و من شک فی إیمان من أخبر النبی- علیه السلام- أنه من أهل الجنّة فقد شک فی صحة خبره. و الشاک فی خبره کافر.

و هذه الفرق الثلاثة من الزيدية يكفّر بعضهم بعضا، لأنّ الجارودية أكفرت أبا بكر و عمر، و السليمانية و البترية أكفرت من أكفرهما» [۱].

أقول: و إذا كان «الشاك» فی خبر النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «كافرا»، فإن «منكره» - و لا سيما مثل حديث الغدير- «كافر» بالأولوية القطعية.

و من العجيب أن يحكم بكفر الشاك فی إيمان عثمان مع احتمال أن لا يكون حديث إخبار النبی- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- أنه من أهل الجنّة صحيحا عنده و عند أتباعه فضلا عن أن يكون متواترا- و لا يحكم بكفر من ينكر حديث الغدير الذی رواه أهل مذهبه- خلفا عن سلف فی جميع الطبقات و صرح أئمّة علمائهم بتواتره؟ بل و لا ينسب إلی التعصب و لا يوصف بالتعسف؟

و قال ملك العلماء شهاب الدين الدولت‌آبادی: «و فی المضمرات فی كتاب الشهادات: و من أنكر الخبر الواحد و القياس و قال: إنه ليس بحجة، فإنه يصير

---

[۱] الأنساب- البترية.

كافرا. و لو قال: هذا الخبر غير صحيح و هذا القياس غير ثابت، لا يصير كافرا و لكن يصير فاسقا» [۱].

أقول: فمن أنكر الخبر المتواتر يصير كافرا بالأولوية القطعية.

و قال المولوی عبد الحليم فی (نظم الدرر فی سلك شق القمر): «اعلم أنه تقدم أن حديث شق القمر خبر مشهور او متواتر، فعلی الأول منكره يضلّل و علی الثانی يكفّر ... فإنّ الأخبار المرويّة عنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی ثلاث مراتب كما بينته فی شرح النخبة، و نخبته هاهنا، أنه إما متواتر و هو ما رواه جماعة عن جماعة لا يتصور تواطؤهم علی الكذب، فمن أنكره كفّر.

أو مشهور، و هو ما رواه واحد ثم جمع عن جمع لا يتصور توافقهم علی الكذب، فمن أنكره كفّر عند الكل إلّا عيسی بن أبان، فإنّ عنده يضلّل و لا يكفّر و هو الصحيح.

أو خبر الواحد و هو أن يرويه واحد عن واحد، فلا يكفّر جاحده غير أنّه يأثم بترك القبول، إذا كان صحيحا أو حسنا.

و فی الخلاصة: من ردّ حديثا قال بعض مشايخنا يكفّر، و قال المتأخّرون:

إن كان متواترا كفّر. أقول: هذا هو الصحيح إلا إذا كان رد حديث الآحاد من الأخبار علی وجه الاستخفاف و الإنكار».

أقول: و بناء عليه أيضا يكفّر منكر حديث الغدير، لما تقدّم من ثبوت تواتره حسب كلمات فحول العلماء الأعيان.

و لو تنزّلنا عن ذلك، فلا ريب فی شهرته، فمنكره يضلّل.

و قال علی بن سلطان القاری، فی رسالته فی الردّ علی إمام الحرمين الجوينی:

«و منها قوله: إنّ من توضّأ بنبيذ التمر، فقد جعل نفسه شهرة للعالمين و أنكالا للخلق أجمعين، و نسب مثل هذا القول إلی القفّال، زعما منه أنّه من العاقلين

---

[۱] هداية السعداء- مخطوط.

الكاملين، مع أنّ هذا موجب لكفر الطاعنين و القائلين، فإنّ الإمام أبا حنيفة- رضی اللّه عنه- لم يذهب إلی هذه القول برأيه، بل بما ثبت عنده من الأحاديث المرويّة عن سيد المرسلين بواسطة أجلّاء أصحابه- رضی اللّه عنهم أجمعين- و ليس منفردا به أيضا بين المجتهدين، إذ ذهب إليه سفيان الثوری و عكرمة أيضا من التابعين»....

أقول: فإذا كان طعن الطاعنين على القول بجواز التوضيّ بنبيذ التمر موجبا لكفرهم، لثبوت هذا الحكم بالأحاديث المرويّة عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- حسب زعمه، فكيف لا يكفّر الطاعن فی حديث الغدير يا منصفون؟

و إذا كان قد وافق سفيان و عكرمة أبا حنيفة فی هذه الفتوى، فإنّ حديث الغدير متواتر عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- مشهور لدى جميع المحدّثين، و رواه كلهم خلفا عن سلف فی جميع الطبقات، و اعتنوا به و جمعوا طرقه و ألفاظه فی كتبهم المختلفة و أسفارهم المعتبرة...

و قال الشاه ولی اللّه الدهلوی فی (التفهيمات الالهية): «تفهيم- من كان مقلدا لواحد من الأئمّة و بلغه عن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ما يخالف قوله فی مسألة و غلب على ظنّه أنّ ذلك نقل صحيح فليس له عذر فی أن يترك حديثه- عليه السلام- إلى قول غيره، و ما ذلك شأن المسلمين و يخشى عليه النفاق إن فعل ذلك».

أقول: فإذا لم يكن من شأن المسلمين ترك حديث غلب على ظنّه أنّ ذلك نقل صحيح، و أنّه يخشى على فاعله النفاق، فإنّ ردّ مثل حديث الغدير الصحيح المتواتر، يوجب الخروج من عداد المسلمين و الدخول فی زمرة المنافقين قطعا...

و قال الفضل بن روزبهان- فی الجواب عن قول العلامة الحلّی- رحمه اللّه- روى الجمهور أنّه- عليه السلام- لمّا برز إلى عمرو بن عبد ود العامری فی غزاة الخندق، و قد عجز عنه المسلمون، قال النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- برز الايمان كلّه إلى الكفر كلّه - قال الفضل:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۲

«أقول: إنه صح هذا أيضا فی الخبر، و هذا أيضا من مناقبه و فضائله التی لا ينكرها إلّا سقيم الرأی ضعيف الإيمان، و لكن الكلام فی إثبات النص و هذا لا يثبته».

أقول: فمنكر حديث الغدير سقيم الرأی ضعيف الايمان بالأولوية القطعية...

لم يتكلم فی صحة حديث الغدير إلّا متعصّب جاحد ... ص: ۴۱۲

هذا كله ... بالاضافة إلى أن جماعة من كبار علماء أهل السنة نصّوا بالنسبة إلى خصوص حديث الغدير على أنه لم يتكلم فی صحته إلّا متعصب جاحد لا اعتبار بقوله ... فقد قال الميرزا محمد بن معتمد خان البدخشی: «هذا حديث صحيح مشهور، و لم يتكلّم فی صحته إلّا متعصب جاحد لا اعتبار بقوله، فإنّ الحديث كثير الطرق جدّا، و قد استوعبها ابن عقدة فی كتاب مفرد، و قد نصّ الذهبی على كثير من طرقه بالصحة، و رواه من الصحابة عدد» [۱].

أقول: فتبين أن البخاری و أبا حاتم الرازی و ابن أبی داود و ابراهيم الحربی و ابن حزم و الفخر الرازی و أمثالهم، متعصبون جاحدون لا اعتبار بقولهم ... و للّه الحمد على ذلك.

و قال شمس الدين ابن الجزری بعد أن صرح بتواتر حديث الغدير:

«و لا عبرة بمن حاول تضعيفه ممن لا اطلاع له فی هذا العلم» [۲].

و قال (الدهلوی) فی الجواب عن حديث الغدير: «قالت النواصب- خذلهم اللّه-: هذا الخبر على تقدير صحته، منسوخ بما صحّ عندكم فی الصحاح أن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: إنّ آل أبی طالب ليسوا لی بأولياء إنما

---

[۱] نزل الأبرار: ۲۱.

[۲] أسنى المطالب فی مناقب على بن أبی طالب: ۳.

ولیّ اللّه و صالح المؤمنین.

و أجاب أهل السنة: إن اسم أبی طالب لیس فی صحاحنا و إنما لفظ

الحدیث: إن آل أبی فلان

فلعله أراد أبا لهب و هو مذهب أکثر أهل السنة، حیث خصصوا الخمس بما عدا أولاده، و إن ذکره، بعض النواصب فی روایته فلا یکون حجة علینا. قالوا: قد صح عن عمرو بن العاص أنه ذکر أبا طالب. قلنا لم یصح عندنا و إنما صح عندکم، و لو فرض صحته فالمراد من آله من لم یکن حینئذ مؤمنا کأبی طالب و بنیه، لا سیدنا و مولانا علی و أخواه جعفر و عقیل حتی یصح دعوی نسخ

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و أیضا: دعوی النسخ إنما یمکن أذا علم التاریخ. و أجاب بعض أهل السنة بأن الخبرین من باب الاخبار، و الاخبار لا یحتمل النسخ. و ردّه النواصب:

إن الخبر متی تضمّن حکما کقوله: کُتِبَ عَلَیْکُمْ إِذا حَضَرَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَکَ خَیْراً الْوَصِیَّةُ لِلْوالِدَیْنِ وَ الْأَقْرَبِینَ و نحوه، صح نسخه. و قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه، علی تقدیر صحّته من هذا القبیل، فإنّه یتضمّن إیجاب محبته» [۱].

أقول: فظهر أن ردّ هذا الحدیث من صنیع النواصب، لکن الرازی و من تبعه أسوء حالا من النواصب، لأنّهم اعتقدوا بطلان حدیث الغدیر و حاولوا ردّه بکلّ جهدهم، أما النواصب فإنهم ناقشوا فیه و أجابوا عنه «علی تقدیر صحته» فإنّهم غیر جازمین ببطلانه...

محمد محسن الکشمیری ... ص: ۴۱۳

و جاء محمد محسن الکشمیری، ففاق من سبقه فی الوقاحة و سبقهم فی التعصب و العناد، فقال فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و أما عن الحدیث فبوجوه: أما أولا فبأن المهرة کأبی داود و أبی حاتم الرازی قد ضعّفوا هذا الحدیث، و ما أخرجه إلّا أحمد بن حنبل فی مسنده، و هو مشتمل علی الصحیح و الضعیف و لیس من الصحاح، کما صرح به مهرة فن الحدیث، فهو

---

[۱] حاشیة التحفة.

خبر واحد ضعیف، فلا یصح للحجیة فی الأصول سیما فی أصل الدین، و لم یخرج غیره من الثقات إلّا الجزء الأخیر من قوله: اللهم وال من والاه» [۱].

وجوه الجواب عن کلام الکشمیری ... ص: ۴۱۴

و هذا الکلام یشتمل علی هفوات و أکاذیب، فالجواب عنه بوجوه:

۱) نسبة التضعیف إلی أبی داود کذب.

لقد علمت فیما سبق مرارا أن نسبة تضعیف حدیث الغدیر إلی أبی داود کذب محض و بهتان بحت.

نعم ضعّفه ابنه- الکذاب- لکن الکشمیری نسب ذلک إلی الأب بدلا عن الابن، تقلیدا لبعض أسلافه المغفلین المتعصبین...

۲) بطلان التمسک بتضعیف أبی حاتم.

و علمت فیما سبق بطلان مزاعم أبی حاتم و أمثاله حول حدیث الغدیر و سخافة الخرافات التی تمسکوا بها لتضعیفه..

و هل المهارة فی الحدیث تختص بهذین الرجلین؟ و هل تختص بمن یقدح فی فضائل أمیر المؤمنین- علیه السلام-؟

و لکن لا عجب من صدور هذه الترهات من هذا الرجل بعد صدورها من الرازی و التفتازانی و غیرهما...

۳) قوله: ما أخرجه إلّا أحمد.

و قوله: ما أخرجه إلّا أحمد بن حنبل فی مسنده، کذب صریح و تعصب فضیح، یکشف عن شدة عداء الرجل، و کثرة جهله و جحده، حتی أن اسلافه المتعصبین الجاحدین أبوا عن التفوه بهذه الدعوی الکاذبة.

۴) قوله: و هو مشتمل علی الصحیح و الضعیف.

---

[۱] نجاة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۵

و قد وصف الکشمیری کتاب المسند لأحمد بن حنبل بأنه مشتمل علی الصحیح و الضعیف، و لکن هذه الدعوی مردودة لدی جماعة من المحققین کالسبکی و غیره.

۵) قوله: و لیس من الصحاح...

ثم قال حول حدیث الغدیر: و لیس من الصحاح کما صرح به مهرة فن الحدیث، و هذه أکذوبة أخری، فإن کثیرا من طرق حدیث الغدیر صحیح حسب تصریح أئمة فن الحدیث کما سمعت سابقا.

۶) قوله: فهو خبر واحد ضعیف...

ثم قال: فهو خبر واحد ضعیف فلا یصح للحجیة ... و هذا کذب واه و کلام سخیف، فقد عرفت صحة هذا الحدیث و تواتره بحمد اللّه تعالی حسب نصوص عبارات الأئمّة المحققین و أساطین الحدیث.

۷) قوله: و لم یخرج غیره...

ثم قال: و لم یخرج غیره- یعنی أحمد بن حنبل- من الثقات إلّا الجزء الأخیر من قوله: اللهم وال من والاه.

أقول: و هذه الدعوی الکاذبة یجل عن التفوه بها أدنی المنتسبین إلی الدین الإسلامی، و لو باللسان، لأن کذبها واضح حتی علی العوام فضلا عن الخواص.

و بالرغم من ثبوت تواتر هذا الحدیث فی جمیع الطبقات حتی العدة الکثیرة و الجم الغفیر من صحابة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- من الفصول المتقدمة فی الکتاب، فإنا نذکر هنا أسماء جماعة من مهرة فن الحدیث و کبار الأئمّة و الحفاظ و الرواة فی القرون المختلفة، ثم نصوص روایاتهم و أسانیدهم الی الصحابة فی نقل حدیث الغدیر، مزیدا لتوضیح المرام و زیادة تقبیح و تفضیح للکشمیری و أسلافه اللئام، و اللّه الموفق فی البدء و الختام.

(قال المیلانی): الی هنا تم هذا الجزء من الکتاب، الذی جعلنا عنوانه (المدخل). و سنشرع من الجزء الذی یلیه فی البحث حول (حدیث الغدیر) سندا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۶، ص: ۴۱۶

و دلالة. و اللّه الموفق و المعین، و له الحمد أولا و آخرا.

[الجزء السابع

[تتمة حدیث الغدیر]

سند حدیث الغدیر ... ص: ۶

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

سند حدیث الغدیر ... ص: ۶

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

قد عرفت أن حدیث الغدیر من الأحادیث المتواترة، بل هو من أشهر الأحادیث المتواترة بین المسلمین، علی اختلاف مذاهبهم و نحلهم، و هو مخرّج فی کتب أهل السنّة، و أسفارهم و جوامعهم الحدیثیة، بطرق و أسانید لا تحصی کثرة، حتی التجأ بعض أکابرهم، الذین ربّما ناقشوا فی أسانید غیره من الأحادیث، إلی الاعتراف بتواتره، و التصریح بکثرة طرقه، و عنی آخرون منهم بجمع طرقه و أسانیده، فی مصنّفات تخص هذا الموضوع بمفرده.

قد عرفت هذا کلّه فی الجزء السابق هو المدخل للبحث.

و لا غرابة فی ذلک، بل إن ما ذکروه قلیل بالنسبة إلی شأن هذا الحدیث، و بحوثهم حوله هی دون عظمته بکثیر، فتلک واقعة حضرها عشرات الألوف من المسلمین، و شهدها أعلام الصحابة من الرجال و النساء.

و إن هذا الذی وصل إلینا من أخبار الغدیر، و أسماء رواته من الصحابة و التابعین و من بعدهم، بعد کتم المخالفین حسدا و عنادا، و الموالین خوفا و تقیة، لنزر یسیر، و قلیل من کثیر...

و فی هذا الجزء من الکتاب، نذکر أسماء طائفة من أعلام القوم، من رواة حدیث الغدیر و مخرّجیه، مع ذکر نص روایته، أو الاشارة إلی موضعها، ابتداء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸

بالقرن الثانی حتی القرن الثالث عشر، ثمّ الرابع عشر، مع ترجمة موجزة لکلّ واحد منهم، نقتصر فیها علی کلمة التوثیق و المدح، عن أئمّة الجرح و التعدیل، و علماء الرجال و التاریخ.

و قد وضعنا إلی جنب الأسماء، رموزا مأخوذة من (الکاشف للذهبی) و (تقریب التهذیب لابن حجر العسقلانی)، و هی: «۴» لأرباب السّنن الأربعة، و «م» لمسلم، «خت» للبخاری فی التاریخ، «ع» لمن أخرج حدیثه فی الصحاح الستة، «عس» للنسائی فی مسند علی، «ق» لابن ماجة، «د» لأبی داود، «ت» للترمذی، «س» للنسائی، «خ» للبخاری.

و الأرقام الموجودة إلی جنب الأسامی، هی سنّی الوفیات، ولدی الاختلاف نذکرها جمیعا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹

[اسماء رواة حدیث الغدیر ...] ص: ۹

القرن الثانی ... ص: ۹

۱- محمد بن إسحاق- ع م مقرونا- (۱۵۱/ ۱۵۲).

۲- معمر بن راشد أبو عروة الأزدی- ع- (۱۵۳/ ۱۵۴).

۳- إسرائیل بن یونس السبیعی الکوفی- ع- (۱۶۰/ ۱۶۲).

۴- شریک بن عبد اللّه القاضی- خت م ع- (۱۷۷).

۵- محمد بن جعفر المدنی المعروف بغندر- ع- (۱۹۳).

۶- الوکیع بن الجرّاح الروّاسی- ع- (۱۹۷).

۷- عبد اللّه بن نمیر الهمدانی- ع- (۱۹۹).

القرن الثالث ... ص: ۹

۸- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الحبّال- ع- (۲۰۳).

۹- یحیی بن آدم بن سلیمان الأموی- ع- (۲۰۳).

۱۰- محمد بن إدریس الشّافعی- ع- (۲۰۴).

۱۱- الأسود بن عامر الشامی المعروف بشاذان- ع- (۲۰۸).

۱۲- عبد الرزاق بن همّام الصنعانی- ع- (۲۱۱).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰

۱۳- حسین بن محمد بن بهرام المروزی- ع- (۲۱۳).

۱۴- الفضل بن دکین أبو نعیم الکوفی- ع- (۲۱۸/ ۲۱۹).

۱۵- عفّان بن مسلم الصفّار- ع- (۲۲۰).

۱۶- سعید بن منصور الخراسانی- ع- (۲۲۷).

۱۷- إبراهیم بن الحجاج السامی- س- (۲۳۱/ ۲۳۲).

۱۸- علی بن حکیم الأودی- م س- (۲۳۱).

۱۹- علی بن محمد الطنافسی- عس ق- (۲۲۳).

۲۰- هدبة بن خالد البصری- خ م د- (۲۳۵/ ۲۳۶).

۲۱- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبة العبسی- خ م د س ق- (۲۳۵).

۲۲- عبید اللّه بن عمر القواریری- خ م د س- (۲۳۵).

۲۳- إسحاق بن إبراهیم ابن راهویه- خ م د ت س- (۲۳۸).

۲۴- عثمان بن محمد بن أبی شیبة- خ م د ق- (۲۳۹).

۲۵- قتیبة بن سعید البلخی- ع- (۲۴۰).

۲۶- أحمد بن محمد بن حنبل- ع- (۲۴۱).

۲۷- هارون بن عبد اللّه أبو موسی الحمّال- م ۴- (۲۴۳).

۲۸- محمد بن بشار الشهیر ب (بندار) العبدی- ع- (۲۵۲).

۲۹- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی- ع- (۲۵۲).

۳۰- الحسن بن عرفة العبدی- ت ق- (۲۵۷).

۳۱- محمد بن یحیی الذهلی- خ ۴- (۲۵۸).

۳۲- حجاج بن یوسف المعروف بابن الشاعر البغدادی- م د- (۲۵۹).

۳۳- إسماعیل بن عبد اللّه الاصبهانی الملقب بسمویه (۲۶۷).

۳۴- الحسن بن علی بن عفان العامری- ق- (۲۷۰).

۳۵- محمد بن یزید بن ماجة القزوینی (۲۷۳).

۳۶- أحمد بن یحیی البلاذری (۲۷۹).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱

۳۷- عبد اللّه بن مسلم الدینوری المعروف بابن قتیبة (۲۷۶).

۳۸- محمد بن عیسی بن سورة الترمذی (۲۷۹).

۳۹- أحمد بن عمرو الشیبانی المعروف بابن أبی عاصم (۲۸۷).

۴۰- زکریا بن یحیی السّجزی الخیّاط- س- (۲۸۹).

۴۱- عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل- س- (۲۹۰).

۴۲- علی بن محمد المصیصی- س-.

۴۳- إبراهیم بن یونس البغدادی الملقّب بحرمی- س-.

۴۴- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار (۲۹۲).

القرن الرّابع ... ص: ۱۱

۴۵- أحمد بن شعیب النسائی (۳۰۳).

۴۶- حسن بن سفیان النسوی (۳۰۳).

۴۷- أحمد بن علی أبو یعلی الموصلی (۳۰۷).

۴۸- محمد بن جریر الطبری (۳۱۰).

۴۹- عبد اللّه بن محمد أبو القاسم البغوی (۳۱۷).

۵۰- محمد بن علی بن الحسین بن بشیر الزاهد الحکیم الترمذی.

۵۱- أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوی (۳۲۱).

۵۲- أحمد بن محمد بن عبد ربه أبو عمر القرطبی (۳۲۸).

۵۳- حسین بن إسماعیل المحاملی (۳۳۰).

۵۴- أحمد بن محمد بن سعید أبو العباس المعروف بابن عقدة (۳۳۲).

۵۵- یحیی بن عبد اللّه العنبری (۳۴۴).

۵۶- دعلج بن أحمد السجستانی (۳۵۱).

۵۷- محمد بن عبد اللّه البزار الشافعی (۳۵۴).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲

۵۸- أبو حاتم محمد بن حبان البستی (۳۵۴).

۵۹- سلیمان بن أحمد الطبرانی (۳۶۰).

۶۰- أحمد بن جعفر القطيعى (۳۶۸).

۶۱- على بن عمر الدار قطنى (۳۸۵).

۶۲- عبيد اللّه بن عبد اللّه المعروف بابن بطة (۳۸۷).

۶۳- محمد بن عبد الرحمن المخلّص الذهبى (۳۹۳).

القرن الخامس ... ص: ۱۲

۶۴- محمد بن عبد اللّه الحاكم النيسابورى (۴۰۵).

۶۵- عبد الملك بن محمد بن إبراهيم الخركوشى (۴۰۷).

۶۶- أحمد بن عبد الرحمن الفارسى الشيرازى (۴۰۷).

۶۷- أحمد بن موسى بن مردويه الاصبهانى (۴۱۰).

۶۸- أحمد بن محمد بن يعقوب أبو على مسكويه (۴۲۱).

۶۹- أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبى (۴۲۷).

۷۰- أحمد بن عبد اللّه أبو نعيم الاصبهانى (۴۳۰).

۷۱- إسماعيل بن على بن الحسين المعروف بابن السمّان (۴۴۵).

۷۲- أحمد بن الحسين بن على البيهقى (۴۵۸).

۷۳- يوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمرى القرطبى (۴۶۳).

۷۴- أحمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى (۴۶۳).

۷۵- على بن أحمد أبو الحسن الواحدى (۴۶۸).

۷۶- مسعود بن ناصر السجستانى (۴۷۷).

۷۷- على بن محمد الجلّابى المعروف بابن المغازلى (۴۸۳).

۷۸- عبيد اللّه بن عبد اللّه أبو القاسم الحسكانى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳

۷۹- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانى (۴۸۹).

۸۰- على بن الحسن بن الحسين الخلعى (۴۹۲).

القرن السادس ... ص: ۱۳

۸۱- محمد بن محمد أبو حامد الغزالى (۵۰۵).

۸۲- الحسين بن مسعود البغوى (۵۱۶).

۸۳- رزين بن معاوية العبدرى (۵۳۵).

۸۴- أحمد بن محمد العاصمى [۱].

۸۵- محمود بن عمر الزمخشرى (۵۳۷).

۸۶- محمد بن على بن ابراهيم أبو الفتح النطنزى.

۸۷- الموفّق بن أحمد الخوارزمى المكىّ المعروف بأخطب خوارزم (۵۶۸).

۸۸- عمر بن محمد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا.

۸۹- علی بن الحسن بن هبة اللّه المعروف بابن عساکر الدمشقی (۵۷۱).

۹۰- محمد بن عمر بن أحمد أبو موسی المدینی الاصبهانی (۵۸۱).

۹۱- فضل اللّه بن أبی سعید الحسن بن الحسن التوربشتی [۲].

۹۲- أسعد بن محمود بن خلف أبو الفتح العجلی (۶۰۰).

القرن السابع ... ص: ۱۳

۹۳- محمد بن عمر الرازی (۶۰۶).

---

[۱] ذکر فی الغدیر فی القرن الخامس.

[۲] ذکر فی الغدیر فی القرن السابع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴

۹۴- المبارک بن محمد بن محمد أبو السعادات ابن الأثیر الجزری (۶۰۶).

۹۵- علی بن محمد بن محمد أبو الحسن ابن الأثیر (۶۳۰).

۹۶- ضیاء الدّین محمد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی (۶۴۳).

۹۷- محمد بن طلحة النصیبی (۶۵۲).

۹۸- یوسف بن محمد أبو الحجاج البلوی المعروف بابن الشیخ.

۹۹- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی (۶۵۴).

۱۰۰- محمد بن یوسف الکنجی الشافعی (۶۵۸).

۱۰۱- عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی (۶۶۱).

۱۰۲- یحیی بن شرف النووی (۶۷۶).

۱۰۳- أحمد بن عبد اللّه محب الدین الطبری المکّی (۶۹۴).

۱۰۴- إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی الیمنی الشافعی.

۱۰۵- محمد بن أحمد الفرغانی (۶۹۹).

القرن الثامن ... ص: ۱۴

۱۰۶- إبراهیم بن محمد الجوینی (۷۲۲).

۱۰۷- أحمد بن محمد بن أحمد علاء الدّولة السمنانی (۷۳۶).

۱۰۸- یوسف بن عبد الرحمن المزی (۷۴۲).

۱۰۹- محمد بن أحمد الذهبی (۷۴۸).

۱۱۰- حسن بن حسین نظام الدین الأعرج النیسابوری.

۱۱۱- محمد بن عبد اللّه ولی الدین الخطیب التبریزی.

۱۱۲- عمر بن مظفر الشهیر بابن الوردی (۷۴۹).

۱۱۳- أحمد بن عبد القادر بن مكتوم تاج الدين القيسى (۷۴۹).

۱۱۴- محمد بن يوسف الزرندى (بضع و خمسين و سبعمائة).

۱۱۵- محمد بن مسعود الكازرونى (۷۵۸).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵

۱۱۶- عبد اللّه بن أسعد اليمنى اليافعى (۷۶۸).

۱۱۷- إسماعيل بن عمر الدمشقى المعروف بابن كثير (۷۷۴).

۱۱۸- عمر بن الحسن أبو حفص المراغى (۷۷۸).

۱۱۹- على بن شهاب الدين الهمدانى (۷۸۶).

۱۲۰- محمد بن عبد اللّه بن أحمد المقدسى (۷۸۹).

القرن التاسع ... ص: ۱۵

۱۲۱- محمد بن محمد المعروف بخاجا بارسا (۸۲۲).

۱۲۲- محمد بن محمد شمس الدين الجزرى (۸۳۳).

۱۲۳- أحمد بن على بن عبد القادر المقريزى (۸۴۵).

۱۲۴- شهاب الدين بن شمس الدين الدولت‌آبادى (۸۴۹).

۱۲۵- أحمد بن على بن محمد المعروف بابن حجر العسقلانى (۸۵۲).

۱۲۶- على بن محمد بن أحمد المعروف بابن الصبّاغ المالكى (۸۵۵).

۱۲۷- محمود بن أحمد العينى الحنفى (۸۵۵).

۱۲۸- حسين بن معين الدين اليزدى الميبدى (۸۷۰) [۱].

۱۲۹- عبد اللّه بن عبد الرحمن المشهور بأصيل الدين المحدّث (۸۳۳).

۱۳۰- فضل اللّه بن روزبهان الخنجى الشيرازى.

---

[۱] قال العلّامة الأمينى رحمه اللّه: شرح الديوان المنسوب إلى أمير المؤمنين سنة ۹۸۰ و ألّف كتابا فى الحكمة و الفلسفة بشيراز سنة ۸۹۷ و له شرح حديث ألّفه سنة ۹۰۸. فما فى بعض التراجم من أنه توفى ۸۷۰ ليس فى محلّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶

القرن العاشر ... ص: ۱۶

۱۳۱- على بن عبد اللّه نور الدين السمهودى (۹۱۱).

۱۳۲- عبد الرحمن بن أبى بكر جلال الدين السيوطى (۹۱۱).

۱۳۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازى المعروف بجمال الدين المحدّث [۱].

۱۳۴- عبد الوهاب بن محمد بن رفيع الدين أحمد (۹۳۲).

۱۳۵- أحمد بن محمد بن على بن حجر الهيتمى المكى (۹۷۳).

۱۳۶- على بن حسام الدين المتقى (۹۷۵).

۱۳۷- محمد طاهر الفتنی (۹۸۱).

۱۳۸- المیرزا مخدوم بن عبد الباقی (حدود: ۹۹۵).

القرن الحادی عشر ... ۱۶

۱۳۹- علی بن سلطان محمد الهروی المعروف بالقاری (۱۰۱۴).

۱۴۰- محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی (۱۰۳۱).

۱۴۱- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی (۱۰۴۱).

۱۴۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۱۴۳- علی بن إبراهیم بن أحمد بن علی نور الدین الحلبی (۱۰۴۴).

۱۴۴- أحمد بن المفضل بن محمد باکثیر المکی (۱۰۴۷).

---

[۱] لم یذکر السید هنا تاریخ وفاته، و فی بعض المجلدات سنة ۱۰۰۰ و تبعه فی الغدیر، و لکن التحقیق أنه سنة ۹۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷

۱۴۵- عبد الحق بن سیف الدین البخاری الدهلوی (۱۰۵۲).

۱۴۶- محمد بن محمد المصری.

۱۴۷- محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب عالم.

۱۴۸- صالح بن مهدی المقبلی [۱].

القرن الثانی عشر ... ص: ۱۷

۱۴۹- محمد بن عبد الرسول البرزنجی المدنی (۱۱۳۰).

۱۵۰- حسام الدین بن محمد بایزید السّهارنفوری.

۱۵۱- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۵۲- محمد صدر العالم.

۱۵۳- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی (۱۱۷۶).

۱۵۴- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی (۱۱۸۲).

۱۵۵- محمد بن علی الصبان [۲].

۱۵۶- إبراهیم بن مرعی بن عطیّة الشبرخیتی المالکی [۳].

۱۵۷- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

القرن الثالث عشر ... ص: ۱۷

۱۵۸- رشید الدّین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی).

۱۵۹- المولوی محمد مبین اللکهنوی.

---

[۱] أرخ وفاته فی الغدیر بسنة ۱۱۰۸ و من هنا ذکره فی علماء القرن الثانی عشر.

[۲] ذکر فی الغدیر تاریخ وفاته سنة ۱۲۰۶ و لذا ذکره فی القرن الثالث عشر.

[۳] ذکر فی الغدیر تاریخ وفاته سنة ۱۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸

۱۶۰- محمد سالم البخاری الدهلوی.

۱۶۱- المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی.

۱۶۲- المولی حیدر علی الفیض آبادی الهندی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹

[روایة الحدیث و ترجمة رواتهم ... ص: ۱۹]

[القرن الثانی ... ص: ۱۹]

(۱) روایة محمد بن إسحاق ... ص: ۱۹

اشارة

علمت روایة محمد بن إسحاق فیما تقدم من کلمات جماعة من الحفاظ و العلماء: کابن کثیر و ابن حجر المکی و البرزنجی و السهارنفوری.

ترجمته ... ص: ۱۹

۱- الذهبی: «و فیها مات محمد بن إسحاق بن یسار المدنی، صاحب السیرة، الذی یقول فیه شعبة: کان ابن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۱].

۲- الیافعی: «و الامام محمد بن إسحاق بن یسار، المطّلبی مولاهم المدنی، صاحب السّیرة، و کان بحرا من بحور العلم، ذکیّا حافظا، طلابة للعلم، أخباریّا نسّابة، ثبتا فی الحدیث عند أکثر العلماء، و أمّا فی المغازی، و السیر فلا تجهل إمامته.

قال ابن شهاب الزهری: من أراد المغازی فعلیه بابن إسحاق، ذکره البخاری فی تاریخه، و روی عن الشافعی أنه قال: من أراد أن یتبحّر فی المغازی فهو عیال علی

---

[۱] دول الإسلام- حوادث سنة ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰

محمد بن إسحاق، و قال سفیان بن عیینة ما أدرکت أحدا یتّهم ابن إسحاق فی حدیثه، و قال شعبة بن الحجاج: محمد ابن إسحاق أمیر المؤمنین فی الحدیث، و حکی عن یحیی بن معین و أحمد بن حنبل و یحیی بن سعید القطان أنّهم و ثّقوا محمد ابن إسحاق، و احتجّوا بحدیثه، و إنما لم یخرّج البخاری عنه و قد وثّقه، و کذلک مسلم بن الحجاج لم یخرّج عنه إلّا حدیثا واحدا فی الرجم، من أجل طعن مالک ابن أنس فیه، و إنما طعن فیه مالک لأنّه بلغه عنه أنه قال هاتوا حدیث مالک فأنا طبیب لعلّته» [... ۱].

۳- ابن سید الناس: «و عمدتنا فیما نورد من ذلک علی محمد بن إسحاق، إذ هو العمدة فی هذا الباب لنا و لغیرنا ... فأما ابن إسحاق

فهو محمد بن إسحاق ... حدّث عنه أئمّة العلماء منهم: يحيى بن سعيد الأنصارى، و سفيان الثورى، و ابن جريج، و شعبة، و الحمّادان، و إبراهيم بن سعد، و شريك بن عبد اللّه النخعى، و سفيان بن عيينة، و من بعدهم.

ذكر ابن المدينى عن سفيان بن عيينة: أنه سمع ابن شهاب يقول: لا يزال بالمدينة علم ما بقى هذا- يعنى ابن إسحاق- و روى ابن أبى ذئب عن الزهرى أنه رآه مقبلا فقال: لا يزال بالحجاز علم كثير ما دام هذا الأحول بين أظهرهم، و قال ابن عيينة: سمعت شعبة يقول: محمد بن إسحاق صدوق فى الحديث، و من رواية يونس بن بكير عن شعبة: محمد بن إسحاق أمير المحدّثين، فقال له: لم؟

قال: لحفظه. و قال ابن أبى خيثمة: نا ابن المنذر عن ابن عيينة أنه قال: ما يقول أصحابك فى محمد بن إسحاق؟ قال قلت: يقولون إنه كذّاب. قال: لا تقل ذلك. و قال ابن المدينى: سمعت سفيان بن عيينة- و سئل عن محمد بن إسحاق- فقيل له: و لم يرو أهل المدينة عنه، قال: جالسته منذ بضع و سبعين سنة و ما يتّهمه أهل المدينة و لا يقولون فيه شيئا. و سئل أبو زرعة عنه فقال: من تكلّم فى محمد بن إسحاق؟! هو صدوق. و قال أبو حاتم: يكتب حديثه.

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۵۱.

و قال ابن المدينى: مدار حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على ستة فذكرهم، قال: و صار علم الستة عند اثنى عشر أحدهم ابن إسحاق. و سئل ابن شهاب عن المغازى فقال: هذا أعلم الناس بها- يعنى ابن إسحاق- و قال الشافعى: من أراد أن يتبحّر فى المغازى فهو عيال على ابن إسحاق. و قال أحمد ابن زهير سألت يحيى بن معين عنه فقال: قال عاصم بن عمر بن قتادة: لا يزال فى الناس علم ما عاش محمد بن إسحاق.

و قال ابن أبى خيثمة: نا هارون بن معروف قال: سمعت أبا معاوية يقول:

كان ابن إسحاق من أحفظ الناس، فكان إذا كان عند الرجل خمسة أحاديث أو أكثر جاء فاستودعها محمد بن إسحاق فقال احفظها، فإن نسيتها كنت قد حفظتها علىّ. و روى الخطيب بإسناد له إلى ابن نفيل، نا عبد اللّه بن فائد، قال: كنا إذا جلسنا الى محمد بن إسحاق فأخذ فى فن من العلم قضى مجلسه فى ذلك الفن.

و قال أبو زرعة عبد الرحمن بن عمرو النصرى: و محمد بن إسحاق قد أجمع الكبراء من أهل العلم على الأخذ عنه، منهم سفيان، و شعبة، و ابن عيينة، و الحمّادان، و ابن المبارك، و إبراهيم بن سعد، و روى عنه من الأكابر يزيد بن أبى حبيب، و قد اختبره أهل الحديث فرأوا صدقا و خيرا، مع مدحة ابن شهاب له، و قد ذاكرت دحيما قول مالك- يعنى فيه- فرأى أن ذلك ليس للحديث، إنما هو لأنّه اتّهمه بالقدر.

و قال إبراهيم بن يعقوب الجوزجانى: الناس يشتهون حديثه، و كان يرمى بغير نوع من البدع. و قال ابن نمير: كان يرمى بالقدر، و كان أبعد الناس منه.

و قال البخارى: ينبغى أن يكون له ألف حديث ينفرد به الا يشاركه فيها أحد.

و قال عن ابن المدينى عن سفيان: ما رأيت أحدا يتّهم محمد بن إسحاق. و قال أبو سعيد الجعفى: كان ابن إدريس معجبا بابن إسحاق، كثير الذّكر له، ينسبه إلى العلم و المعرفة و الحفظ.

و قال: إبراهيم الحربى: حدثنى مصعب قال: كانوا يطعنون عليه بشىء من

غير جنس الحديث. و قال يزيد بن هارون: لو سوّد أحد فى الحديث لسوّد محمد ابن إسحاق. و قال شعبة فيه: أمير المؤمنين فى الحديث. و روى يحيى بن آدم نا أبو شهاب قال قال لى شعبة بن الحجاج: عليك بالحجاج بن أرطاة و بمحمد بن إسحاق. و قال ابن

علّیة قال شعبة: أما محمد بن إسحاق و جابر الجعفی فصدوقان. و قال:

یعقوب بن شیبة: سألت ابن المدینی کیف حدیث محمد بن إسحاق صحیح؟ قال: نعم حدیثه عندی صحیح، قلت له: فکلام مالک فیه؟ قال: لم یجالسه و لم یعرفه. ثم قال علی: ابن إسحاق أی شیء حدّث بالمدینة، قلت له:

فهشام بن عروة قد تکلّم فیه، فقال علی: الذی قال هشام لیس بحجة، لعلّه دخل علی امرأته و هو غلام فسمع منها، و سمعت علیّا یقول: إن حدیث محمد بن إسحاق لیتبیّن فیه الصدق، یروی مرة: حدثنی أبو الزناد، و مرة ذکر أبو الزناد، و روی عن رجل عمن سمع منه یقول: حدثنی سفیان بن سعید عن سالم أبی النظر عن عمر صوم یوم عرفة، و هو من أروی الناس عن أبی النضر، و یقول: حدثنی الحسن بن دینار عن أیوب عن عمرو بن شعیب فی سلف و بیع، و هو من أروی الناس عن عمرو بن شعیب، و قال علی: لم أجد لابن إسحاق إلّا حدیثین منکرین ... و قال مرة: وقع إلیّ من حدیثه شیء، فما أنکرت منه إلّا أربعة أحادیث.

ظننت أن بعضه منه و بعضه لیس منه.

و قال البخاری: رأیت علی بن المدینی یحتج بحدیثه، فقال لی: نظرت فی کتابه فما وجدت علیه إلّا حدیثین، و یمکن أن یکونا صحیحین.

و قال العجلی: ثقة. و روی المفضل بن غسان عن یحیی بن معین: ثبت فی الحدیث، و قال یعقوب بن شیبة: سألت ابن معین عنه: فی نفسک شیء من صدقه؟ قال: لا، هو صدوق. و روی ابن أبی خیثمة عن یحیی: لیس به بأس.

و قال ابن المدینی قلت لسفیان: کان ابن إسحاق جالس فاطمة بنت المنذر؟ فقال:

أخبرنی أنها حدّثته و أنه دخل علیها، فاطمة هذه هی زوج هشام بن عروة، و کان

هشام ینکر علی ابن إسحاق روایته عنها و یقول: لقد دخلت بها و هی بنت تسع سنین، و ما رآها مخلوق حتی لحقت باللّه. و قال الأثرم: سألت أحمد ابن حنبل عنه فقال: هو حسن الحدیث» [... ۱].

(۲) روایة معمر بن راشد ... ص: ۲۳

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر الدمشقی: «و قال عبد الرزاق أنا معمر عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی نزلنا غدیر خم، فبعث مناديا ینادی، فلما اجتمعنا قال: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه، قال: أ لست أولی بکم من آبائکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه قال: أ لست أ لست أ لست؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فقال عمر بن الخطاب: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت الیوم ولی کل مؤمن» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۳

۱- ابن حبان: «معمر بن راشد مولی عبد السّلام بن عبد القدوس أخو صالح بن عبد القدوس، و قد قیل: إنه مولی للمهلّب بن أبی صفرة. و هو معمر ابن أبی عمرو، من أهل البصرة سکن الیمن. یروی عن قتادة و الزهری

---

[۱] عیون الأثر- مقدمة الکتاب.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۰

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴

و عبد الرزاق، یروی عن عمیر بن هانی العبسی: إنه کان یسجد کلّ یوم ألف سجدة و یسبّح مائة ألف تسبیحة. روی عنه علی بن حجر السعدی» [۱].

۲- السمعانی: «و من القدماء أبو عمرة معمر بن راشد البصری ... و کان من ثقات العلماء ... قال ابن جریح: علیکم بهذا الرجل- یعنی معمرا- فإنه لم یبق من أهل زمانه أعلم منه. و سئل ابن جریج عن شیء من التفسیر فأجابنی فقلت له: معمر قال کذا و کذا، قال: إن معمرا شرب من العلم فانقع ... قال علی بن المدینی: نظرت فإذا الإسناد یدور علی ستة، فلأهل البصرة شعبة و سعید ابن أبی عروبة و حماد بن سلمة و معمر بن راشد، و یکنی أبا عروة مولی حمدان و مات بالیمن سنة أربع و خمسین و مائة، قال أبو حاتم الرازی: انتهی الاسناد إلی ستة نفر أدرکهم معمر و کتب عنهم، لا أعلم اجتمع لأحد غیر معمر ... قال أحمد بن حنبل: لا یضم أحد إلی معمر إلّا وجدت معمرا أطلب للعلم منه» [۲].

۳- الذهبی: «و فی رمضان: معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری.

الحافظ أبو عروة، صاحب الزهری کهلا، روی عن أبی إسحاق و طبقته، و شهد جنازة الحسن، و أقدم شیوخه موتا قتادة، قال أحمد: لیس یضم معمر إلی أحد إلّا وجدته فوقه، و قال غیره: کان معمر صالحا خیرا، و هو أوّل من ارتحل إلی الیمن فی طلب الحدیث، فلقی بها همام بن منبه صاحب أبی هریرة» [۳].

۴- الذهبی: «و شیخ الیمن معمر بن راشد الأزدی البصری. و کان من أوعیة العلم، و صنّف التصانیف» [۴].

۵- الذهبی: «ع- معمر بن راشد أبو عروة مولاهم. عالم الیمن عن الزهری و همام. و عنه: غندر و ابن المبارک و عبد الرزاق. قال معمر: طلبت العلم

---

[۱] الثقات ۷/ ۴۸۴.

[۲] الأنساب- المهلبی.

[۳] العبر- حوادث سنة ۱۵۳.

[۴] دول الإسلام- حوادث سنة ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵

سنة مات الحسن ولی أربع عشرة سنة، و قال أحمد: لا تضم معمرا إلی أحد إلّا وجدته یتقدّمه، کان أطلب أهل زمانه للعلم. و قال عبد الرزاق: سمعت منه عشرة آلاف. و توفی فی رمضان سنة ۱۵۳» [۱] ۶- الیافعی: «و فی رمضان منها: معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری الحافظ، قال أحمد: لیس یضم» [... ۲]

۷- السیوطی ...: «قال ابن حبان: کان فقیها متقنا حافظا ورعا» [۳]

(۳) روایة إسرائیل بن یونس السبیعی ... ص: ۲۵

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال عبد الرزاق عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عبد خیر قالا: سمعنا علیا یقول برحبة الکوفة یقول: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

فقام عدة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک» [۴]

ترجمته ... ص: ۲۵

۱- ابن حبان: «إسرائیل بن یونس بن إسحاق السبیعی الهمدانی، من أهل الکوفة، أخو عیسی بن یونس، یروی عن أبی إسحاق و سماک. روی عنه أهل العراق، ولد سنة مائة، و مات سنة ستین و مائة، و قد قیل سنة اثنتین و ستین، و کنیته أبو یوسف.

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۶۴.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۵۳.

[۳] طبقات الحفاظ ۸۲.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶

سمعت ابن خزیمة یقول: سمعت الدورقی یقول: سمعت ابن مهدی یقول قال: عیسی بن یونس قال إسرائیل: کنت أحفظ حدیث یونس ابن إسحاق کما أحفظ السورة من القرآن» [۱] ۲- السیوطی ...: «و عنه: عبد الرزاق و أبو داود الطیالسی و أحمد بن أبی أیاس و ابن مهدی و أبو نعیم و الفریابی و وکیع. قال یحیی القطان: إسرائیل فوق أبی بکر ابن عیاش. و کان أحمد یتعجب [یعجب من حفظه. و قال أحمد:

إسرائیل أصحّ حدیثا من شریک، إلّا فی أبی إسحاق، فإنّ شریکا أضبط. مات سنة ۱۶۰» [۲]

(۴) روایة شریک بن عبد اللّه النخعی ... ص: ۲۶

اشارة

قال ابن کثیر الحافظ: «و قال أبو بکر بن أبی شیبة: ثنا شریک عن حنش عن رباح بن الحارث قال: بینا نحن جلوس فی الرحبة مع علی إذ جاء رجل علیه أثر السفر فقال: السلام علیک یا مولای. قالوا: من هذا؟ فقال [هذا] أبو أیوب، فقال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۶

۱- ابن الوردی: «فیها توفی بالکوفة أبو عبد اللّه شریک بن عبد اللّه بن

---

[۱] الثقات ۶/ ۷۹.

[۲] طبقات الحفاظ ۹۰ و تاریخ الوفاة: ۱۶۲. و توجد ترجمته فی تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۱۴ و تهذیب التهذیب ۱/ ۲۶۱ و اللباب فی الأنساب ۱/ ۵۳۱ و طبقات ابن سعد ۶/ ۲۶۰ و غیرها.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷

أبی شریک. تولی القضاء أیام المهدی ثم عزله الهادی. و کان عالما عادلا، کثیر الصّواب، حاضر الجواب، ذکر عنده معاویة بالحلم فقال: لیس بحلیم من سفّه الحق و قاتل علیا. ولد ببخاری سنة خمس و تسعین» [۱] ۲- الذهبی: «و قاضی الکوفة و مفتیها: شریک بن عبد اللّه النخعی، عن نیف و ثمانین سنة» [۲] ۳- الیافعی ...: «أحد الأعلام» [... ۳]

۴- السیوطی ...: «أحد الأعلام ... قال ابن معین: صدوق ثقة، إلّا أنّه إذا خالف فغیره أحبّ إلینا منه. ولد سنة خمس و تسعین. و مات سنة سبع و سبعین و مائة» [۴]

(۵) روایة محمد بن جعفر (غندر ...) ص: ۲۷

اشارة

فی مسند أحمد بن حنبل: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن أبی إسحاق، قال: سمعت سعید بن وهب قال: نشد علی الناس، فقال خمسة أو ستة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۷

۱- الذهبی: «.. محمد بن جعفر غندر، الحافظ أبو عبد اللّه البصری

---

[۱] تتمة المختصر- حوادث سنة ۱۷۷.

[۲] دول الإسلام- حوادث سنة ۱۷۷.

[۳] مرآة الجنان- حوادث سنة ۱۷۷.

[۴] طبقات الحفاظ ۹۸.

[۵] مسند أحمد ۵/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸

صاحب شعبة، و قد روی عن حسین المعلم و طائفة، و قال: لزمت شعبة عشرین سنة. قال ابن معین: کان من أصحّ الناس کتابا، و قال آخر: مکث غندر خمسین سنة یصوم یوما و یفطر یوما» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «ع- محمد بن جعفر الهذلی، مولاهم البصری الحافظ غندر ... قال ابن معین: أراد بعضهم أن یخطئه فلم یقدر، و کان من أصح الناس کتابا» [... ۲].

۳- الیافعی ...: «الحافظ محمد بن جعفر المعروف بغندر، قال ابن معین» [... ۳].

۴- البدخشانی ...: «أحد الأئمّة ... و روی عنه صاحب الصحیح الامام محمد بن إسماعیل البخاری.

قلت: غندر الذی فی رجال صحیح البخاری هو صاحب الترجمة، و لکن لیس من شیوخ البخاری بل هو شیخ شیوخه، و هو من کبار الحفاظ، و قال ابن معین: أراد بعضهم أن یخطئه فلم یقدر، و کان من أصحّ الناس کتابا.

مات فی ذی القعدة سنة ثلاث و تسعین و مائة» [... ۴]

(۶) روایة وکیع بن الجراح ... ص: ۲۸

اشارة

قال أحمد بن حنبل: «حدثنا وکیع قال حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة

---

[۱] العبر- حوادث ۱۹۳.

[۲] الکاشف- ۳/ ۲۹.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۱۹۳.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹

عن ابن بریدة عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۹

۱- ابن حبان: «وکیع بن الجراح ... روی عنه أحمد بن حنبل و أهل العراق، و کان حافظا متقنا، سمعت محمد بن أحمد بن أبی عوف یقول: سمعت فیاض بن زهیر یقول: ما رأینا بید وکیع کتابا قطّ، کان یقرأ کتبه من حفظه، قال أبو حاتم: کان مولد وکیع سنة تسع و عشرین و مائة، و مات سنة ست أو سبع و تسعین و مائة بفید من طریق مکة» [۲].

۲- النووی ...: «الإمام فی الحدیث و غیره، و هو من تابعی التابعین ... و أجمعوا علی جلالته و وفور علمه، و حفظه و إتقانه، و ورعه و صلاحه، و عبادته و توثیقه و اعتماده، قال أحمد بن حنبل: ما رأیت أوعی للعلم و لا أحفظ من وکیع، ما رأیته شکّ فی حدیث إلّا یوما واحدا، و لا رأیت معه کتابا و لا رقعة قط. و قال أحمد أیضا: حدثنی من لم تر عیناک مثله وکیع بن الجراح. و قال أحمد: هو أحب إلیّ من یحیی بن سعید، فقیل له: کیف فضّلت وکیعا؟ فقال:

کان وکیع صدیقا لحفص بن غیاث، فلما ولّی القضاء هجره وکیع، و کان یحیی بن سعید صدیقا لمعاذ بن معاذ، فولی القضاء معاذ و لم یهجر یحیی. و قال أحمد: ما رأیت رجلا قط مثل وکیع فی العلم و الحفظ و الاسناد و الأبواب، و یحفظ الحدیث جیّدا، و یذاکر بالفقه، مع ورع و اجتهاد، و لا یتکلّم فی أحد.

و قال ابن معین: ما رأیت أحدا یحدّث للّه غیر وکیع بن الجراح، و هو أحب إلی سفیان من ابن مهدی، و أحب إلیّ من أبی نعیم، و ما رأیت رجلا قط أحفظ من وکیع، و وکیع فی زمانه کالأوزاعی فی زمانه.

و قال أحمد بن عبد اللّه: وکیع کوفی ثقة عابد صالح، من حفّاظ الحدیث،

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۲] الثقات ۷/ ۵۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰

و کان یفتی.

و قال ابن عمار: ما کان بالکوفة فی زمن وکیع أفقه و لا أعلم بالحدیث من وکیع، کان جهبذا» [... ۱]

۳- الذهبی ...: «أحد الأعلام ... قال أحمد: ما رأیت أوعی للعلم منه و لا أحفظ» [... ۲]

(۷) روایة عبد اللّه بن نمیر ... ص: ۳۰

اشارة

فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه قال: حدثنی أبی قال: ثنا ابن نمیر ثنا عبد الملک عن أبی عبد الرحیم الکندی عن زاذان أبی عمر قال: سمعت علیّا فی الرحبة و هو ینشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم هو یقول ما قال؟ فقام ثلاثة عشر

رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۳]

و فيه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنى أبى، حدثنا ابن نمير، حدثنا عبد الملك- يعنى ابن أبى سليمان- عن عطية العوفى، قال: أتيت زيد بن أرقم فقلت له: إن ختنا لى حدثنى عنك بحديث فى شأن على يوم غدير خم، فأنا أحب أن أسمعه منك، فقال: إنكم معشر أهل العراق فيكم ما فيكم، فقلت له: ليس عليك منى بأس، فقال: نعم كنا بالجحفة فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلينا ظهرا و هو آخذ بعضد على، فقال: أيها الناس ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۴۴.

[۲] الكاشف- ۳/ ۲۳۷.

[۳] مسند أحمد ۱/ ۸۴.

من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه. قال فقلت: هل قال صلّى اللّه عليه و سلّم: اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: إنما أخبرك ما سمعت» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۱

۱- عبد الغنى المقدسى: «عبد اللّه بن نمير أبو هشام الخارفى الكوفى...

قال أبو نعيم: سئل يحيى بن معين عن أبى خالد الأحمر، فقال: نعم الرجل عبد اللّه بن نمير.

و قال عثمان بن سعد: قلت ليحيى بن معين: إدريس أحب إليك فى الأعمش أو ابن نمير؟ فقال: كلاهما ثقتان.

و قال أبو حاتم: كان عبد اللّه بن نمير مستقيم الأمر.

و قال أبو بكر الخطيب: عبد اللّه بن نمير حدّث عنه محمد بن بشر العبدى، و الحسن بن على بن عفّان العامرى، و بين وفاتيهما سبع و ستون سنة إلخ» [۲] ۲- الذهبى: «ع- عبد اللّه بن نمير أبو هشام، عن هشام بن عروة و الأعمش و عنه: ابنه محمد و أحمد و ابن معين، حجة. توفى ۱۹۹» [۳] ۳- ابن حجر: «عبد اللّه بن نمير ... و ذكره ابن حبان فى الثقات. و قال العجلى: ثقة صالح الحديث صاحب سنّة، و قال ابن سعد: كان ثقة كثير الحديث صدوقا» [۴] ۴- ابن حجر أيضا ...: «ثقة صاحب حديث، من أهل السنة، من كبار التاسعة، مات سنة تسع و تسعين» [۵]

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۲] الكمال فى معرفة الرجال- مخطوط.

[۳] الكاشف ۲/ ۱۳۷.

[۴] تهذيب التهذيب ۶/ ۵۷.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۴۵۷.

[القرن الثالث ... ص: ۳۲

(۸) رواية محمد بن عبد اللّه الزبيرى ... ص: ۳۲

أبو أحمد الحبال ... ص: ۳۲

اشارة

فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه قال: حدثنی أبی قال: ثنا محمد بن عبد اللّه قال: ثنا الربیع یعنی ابن أبی صالح الأسلمی قال: حدثنی زیاد بن أبی زیاد الأسلمی قال: سمعت علیا ینشد الناس فقال: أنشد اللّه رجلا مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال، فقام اثنا عشر بدریّا فشهدوا» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۲

۱- الذهبی: «ع- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الکوفی الحبال، عن:

فطر و مسعر و خلق. و عنه: أحمد و محمود بن غیلان و أحمد بن الفرات. قال بندار:

ما رأیت أحفظ منه. و قال آخر: کان یصوم الدهر مات ۲۰۳» [۲] ۲- الیافعی: «و فیها أبو أحمد الزبیری ... قال أبو حاتم کان ثقة حافظا عابدا مجتهدا» [۳]

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۸۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۶۰.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۰۳ و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۵۷ و العبر ۱/ ۳۴۱ و خلاصة تذهیب الکمال: ۲۹۴ و طبقات ابن سعد ۶/ ۲۸۱ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳

(۹) روایة یحیی بن آدم ... ص: ۳۳

اشارة

فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه، ثنی أبی، ثنا یحیی بن آدم، ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی الأشجعی، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبة فقالوا: السلام علیک یا مولانا. فقال: کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فإن هذا مولاه. قال رباح فلما مضوا اتّبعتهم، فسألت من هؤلاء؟

قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۳

۱- الذهبی: «ع- یحیی بن آدم بن سلیمان القرشی الأموی، مولی خالد ابن عقبة بن أبی معیط، أبو زکریا الکوفی، أحد الأعلام...

وثّقه ابن معین و النسائی، و سئل أبو داود عنه فقال: یحیی واحد الناس، و قال یعقوب بن شیبة:

ثقة کثیر الحدیث، فقیه البلد، لم یکن له سنّ متقدّم، سمعت ابن المدینی یقول:

رحمه اللّه أیّ علم کان عنده، و قال أبو أسامة: ما رأیت یحیی بن آدم إلّا ذکر الشعبی. و قال محمود بن غیلان: سمعت أبا أسامة یقول: کان عمر بن الخطاب فی زمانه رأس الناس، و هو جامع، و بعده ابن عباس فی زمانه، و بعده الشعبی، و بعده الثوری، و کان بعد الثوری یحیی بن آدم.

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴

...قلت: و کان اماما فی القرآن و السنّة و الفقه» [... ۱]

۲- الذهبی أیضا: «و فیها الإمام الحبر أبو زکریا یحیی بن آدم الکوفی المقرئ الحافظ الفقیه» [... ۲]

۳- الیافعی: «و فیها الإمام الحبر، أبو زکریا یحیی بن آدم الکوفی، المقری الحافظ الفقیه، صاحب التصانیف» [۳] ۴- السیوطی: «یحیی بن آدم بن سلیمان الکوفی الأموی مولاهم أبو زکریا، روی عن إسرائیل و حماد بن سلمة و السفیانین و خلق. و عنه: أحمد و یحیی و إسحاق و ابنا أبی شیبة و عدة [مات سنة ۲۰۳]» [۴]

(۱۰) روایة الشافعی ... ص: ۳۴

اشارة

قال الشیخ عز الدین أبو الحسن ابن الأثیر: «و قد تکرّر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعة کثیرة، و هو: الربّ و المالک و السیّد و المنعم و المعتق و المنعم علیه، و أکثرها قد جاءت فی الحدیث فیضاف کلّ واحد إلی ما یقتضیه الحدیث الوارد فیه، و کلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه، و قد یختلف مصادر هذه الأسماء، فالولایة بالفتح فی النسب و النصرة و المعتق، و الولایة

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] العبر- حوادث ۲۰۳.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۰۳.

[۴] طبقات الحفاظ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵

بالکسر فی الإمارة، و الولاء فی المعتق، و الموالاة من والی القوم و منه

الحدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة. و قال الشافعی: یعنی بذلک و لاء الإسلام کقوله تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ إلخ» [۱] و قد نقل محمد طاهر الصدیقی الفتنی الکجراتی کلام الشّافعی هذا فی کتابه [۲] و قال شمس الدین محمد بن مظفر الخلخالی:

«قوله: من کنت مولاه.

قیل: معناه من یتولّانی فعلی یتولّاه، و

قیل: کان سبب ذلک أن أسامة بن زید قال لعلیّ: لست مولای إنما مولای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و نقل عن الشافعی رضی اللّه عنه أنه قال: أراد بذلک ولاء الإسلام، قال اللّه تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم» [... ۳]

و قد ذکره أیضا أبو عبد اللّه فضل اللّه بن تاج الدین أبی سعید الحسن بن الحسن التوربشتی [... ۴]

ترجمته ... ص: ۳۵

۱- النووی: «إمامنا رضی اللّه عنه، هو: أبو عبد اللّه محمد بن إدریس...

و قد أکثر العلماء رحمهم اللّه من المصنّفات فی مناقب الشافعی و أحواله، من المتقدمین و المتأخرین، کداود الظاهری و الساجی و خلائق من المتقدمین، و أما المتأخرون: کالدار قطنی و الآجری و الرازی و الصاحب بن عباد و البیهقی

---

[۱] النهایة فی غریب الحدیث- «ولی».

[۲] مجمع البحار «ولی».

[۳] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۴] المعتمد فی المعتقد للتوربشتی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶

و المقدسی، و خلائق لا یحصون...

فصل- فی شهادات علماء الإسلام المتقدّمین فمن بعدهم للشافعی بالتقدّم فی العلم، و اعترافهم له به، و حسن ثنائهم علیه، و جمیل دعائهم له، و وصفهم له بالصفات الجمیلة و الخلال الحمیدة، و هذا الباب ربّما اتّسع جدّا، لکن نرمز إلی أحرف منه، تنبیها بها علی ما سواه، و أسانیدها کلّها موجودة مشهورة لکن نحذفها اختصارا.

قال له شیخه مالک بن أنس رضی اللّه عنه: إن اللّه عز و جل قد ألقی علی قلبک نورا، فلا تطفئه بالمعصیة ... و قال شیخه سفیان بن عیینة و قد قرئ علیه حدیث فی الرقائق فغشی علی الشافعی فقیل: قد مات الشافعی، فقال سفیان:

إن کان قد مات فقد مات أفضل أهل زمانه. و قال أحمد بن محمد بن بدر الشافعی سمعت أبی و عمی یقولان: کان ابن عیینة إذا جاءه شیء من التفسیر و الفتیا التفت إلی الشافعی و قال: سلوا هذا. و قال علی بن المدینی: کان الشافعی عند ابن عیینة یعظّمه و یجلّه، و فسّر الشافعی بحضرة سفیان بن عیینة حدیثا أشکل علی سفیان، فقال له سفیان: جزاک اللّه خیرا، ما یجیئنا منک إلّا ما نحب.

و قال الحمیدی صاحب سفیان: کان سفیان بن عیینة و مسلم بن خالد و سعید بن سالم و عبد الحمید بن عبد العزیز و شیوخ مکة یصفون الشافعی و یعرفونه من صغره، مقدّما عندهم بالذکاء و العقل و الصیانة، و یقولون: لم نعرف له صبوة. و قال الحمیدی: سمعت مسلم بن خالد یقول للشافعی رحمه اللّه: قد و اللّه آن لک أن تفتی، و الشافعی ابن خمس عشرة سنة.

و قال یحیی بن سعید القطان إمام المحدثین فی زمنه: أنا أدعو اللّه تعالی للشّافعی فی کل صلاة منذ أربع سنین. و قال القطّان حین عرض علیه کتاب الرسالة للشافعی، ما رأیت أعقل أو أفقه منه. و قال أبو سعید عبد الرحمن بن مهدی المقدّم فی عصره فی علمی الحدیث و الفقه، حین جاءته رسالة الشافعی و کان طلب من الشافعی أن یصنّف کتاب الرسالة، فأثنی علیه ثناء جمیلا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷

و أعجب بالرسالة إعجابا کثیرا، و قال: ما أصلّی صلاة إلّا أدعو للشافعی فیها.

و بعث أبو یوسف القاضی إلی الشافعی حین خرج من عند هارون الرّشید یقرأه السلام و یقول: صنّف الکتب فإنک أولی من یصنّف فی هذا الزمان. و قال أبو حسان الرازی: ما رأیت محمد بن الحسن یعظّم أحدا من أهل العلم تعظیمه للشافعی.

و قال أیّوب بن سوید الرملی- و هو أحد شیوخ الشافعی و مات قبل الشافعی بإحدی عشر سنة-: ما ظننت أنّی أعیش حتی أری مثل الشافعی. و قال البویطی: قال یحیی بن حبان: ما رأیت مثل الشافعی، و کان شدید المحبة للشافعی، قدم مصر و قال: انما جئت للسلام علی الشافعی. و قال محمد بن علی المدینی: قال لی أبی: لا تترک للشافعی حرفا إلّا أکتبه.

و قال یحیی بن معین- و قد سئل عمن یکتب کتب الشافعی- فقال: عن الربیع. و قال قتیبة بن سعید: مات الثوری و مات الورع، و مات الشافعی و ماتت السنن، و بموت أحمد بن حنبل یظهر البدع.

و قال قتیبة: لو وصلتنی کتب الشافعی لکتبتها، ما رأت عیناى أکیس منه» [... ۱]

۲- السبکی: «و قد کان عنّ لنا أن نعقد لمناقب الإمام الأعظم المطّلبی، و العالم الأقوم ابن عم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، بابا یقدّم التراجم، فإنه عالم قریش الذی ملأ اللّه به طباق الأرض علما، و رفع من طباقها إلی طباق السماء بذاته الطاهرة من هو أعلی من نجومها و أسمی، و أثبت باسمه فی طباق أجرامها اسم من یسمع آذانا صما، و من لو قالت بنو آدم علمّه اللّه الأسماء لقیل کما أبرز منه لکم أبا و من تصانیفه أمّا، و الحبر الذی أسس بعد الصحابة قواعد بیته بیت النبوة و أقامها، و شیّد مبانی الإسلام بعد ما جهل الناس حلالها و حرامها، و أیّد دعائم

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۴۴.

الدین منه بمن سهر فی محو لیالی الشبهات، إذا سهر غیره اللیالی فی الشهوات أو نامها.

و لکنا رأینا الخطب فی ذلک عظیما، و الأمر یستدعی مجلدات، و لا ینهض بمعشار ما یحاوله من أوتی بسطة فی العلم و الجسم إذا کان علیما جسیما..» ثم ذکر المؤلّفین فی مناقب الشافعی و فضائله من المتقدمین و المتأخرین [... ۱].

۳- أبو نعیم: «و منهم: الامام الکامل، العالم العامل، ذو الشرف المنیف و الخلق الظریف، له السخاء و الکرم، و هو الضیاء فی الظلم، أوضح المشکلات و أفصح عن المعضلات، المنتشر علمه شرقا و غربا، المستفیض مذهبه برا و بحرا، المتّبع للسنن و الآثار، و المقتدی بما أجمع علیه المهاجرون و الأنصار، اقتبس عن الأئمّة الأخیار، فحدّث عنه الأحبار، الحجازی المطّلبی أبو عبد اللّه محمد بن إدریس الشافعی، حاز المرتبة العالیة، و فاز بالمنقبة السّامیة، إذ المناقب و المراتب یستحقّها من له الدین و الحسب، و قد ظفر الشافعی رحمه اللّه علیهما بهما جمیعا، لشرف العلم و العمل به..» [۲].

(۱۱) روایه اسود بن عامر ... ص: ۳۸

اشارة

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا أسود بن عامر، أنبأ أبو إسرائیل، عن الحکم، عن أبی سلیمان، عن زید بن أرقم قال: استشهد علیّ الناس فقال: أنشد اللّه رجلا سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: اللهم من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. فقام ستة عشر رجلا

---

[۱] طبقات السبکی ۱/ ۳۴۳.

[۲] حلیة الأولیاء ۹/ ۶۳.

فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۹

۱- ابن حجر: «الأسود بن عامر شاذان أبو عبد الرحمن الشامی نزیل بغداد. روی عن: شعبة و الحمادین و الثوری و الحسن بن صالح و

جریر بن حازم و جماعة.

و عنه: أحمد بن حنبل و ابنا أبی شیبة و علی بن المدینی و أبو ثور و عمرو الناقد و أبو کریب و الصغانی و الدارمی و الحارث بن أبی أسامة خاتمة أصحابه و غیرهم.

و روی عنه بقیة، و هو أکبر منه.

قال ابن معین: لا بأس به. و قال ابن المدینی: ثقة، و قال أبو حاتم:

صدوق صالح، و قال ابن سعد: صالح الحدیث.

مات سنة ۲۰۸.

قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات أول سنة ثمان» [۲].

۲- ابن حبان: «الأسود بن عامر أبو عبد الرحمن، و لقبه شاذان أصله من الشام، سکن بغداد» [... ۳].

(۱۲) روایة عبد الرزاق بن همام ... ص: ۳۹

اشارة

علم روایته من کلام الحافظ ابن کثیر، فی ذکر روایة معمر و إسرائیل

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۷۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۴۰.

[۳] الثقات ۸/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰

و فی مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب لأحمد: «حدثنا عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل، قال: حدثنی أبی قال: حدثنا عبد الرزاق، حدثنی معمر، عن طاوس، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا إلی الیمن علینا، و خرج بریدة الاسلمی، فبعث علی فی بعض السبّی، فشکاه بریدة إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰

۱- عبد الغنی المقدسی ...: «محمد بن إسماعیل الفزاری: بلغنا- و نحن بصنعاء عند عبد الرزاق- أن یحیی بن معین، و أحمد بن حنبل و غیرهم ترکوا حدیث عبد الرزاق و کرهوا، فدخلنا من ذلک غمّ شدید، فقلنا: قد أنفقنا و تعبنا، و آخر ذلک سقط حدیثه! فلم أزل فی غم من ذلک إلی وقت الحج، فخرجت من صنعاء إلی مکة، فوافیت بها یحیی بن معین، فقلت یا أبا زکریّا ما الذی بلغنا عنکم فی عبد الرزاق؟ فقال: ما هو؟ فقلنا بلغنا أنکم ترکتم حدیثه و رغبتم عنه؟ فقال: یا صالح لو ارتّد عن الإسلام عبد الرزاق ما ترکنا حدیثه» [۲] ۲- المقدسی أیضا: «و روینا عن عبد الرزاق أنه قال: قدمت مکة فمکثت ثلاثة أیام لا یجیئنی أصحاب الحدیث، فمضیت و طفت و تعلّقت بأستار الکعبة فقلت: یا ربّ ما لی أ کذّاب أ مدلّس أنا؟! فرجعت إلی البیت فجاءونی.

قال ابن خیثمة: سئل یحیی بن معین عن أصحاب الثوری، فقال: أمّا عبد الرزاق و الفریابی و عبید اللّه بن موسی و ابو أحمد الزبیری و أبو عاصم و طبقتهم کلّهم فی سفیان قریب بعضهم من بعض، و هم دون یحیی بن سعید و عبد الرحمن

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۲] الکمال فی معرفة الرجال- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۱

ابن مهدی و وکیع و أبی نعیم.

و قال أحمد بن صالح: قلت: لأحمد بن حنبل: رأیت أحدا أحسن حدیثا من عبد الرزاق؟ قال: لا [۱] و قال أبو زرعة: عبد الرزاق أحد من ثبت حدیثه.

قال البخاری: مات سنة أحدی عشرة و مائتین. روی له الجماعة» [۲] ۳- السمعانی: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی: قیل: ما رحل إلی أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ما رحل إلیه» [۳] ۴- الذهبی: «و فیها مات محدّث الیمن: عبد الرزاق بن همام الصنعانی صاحب التصانیف» [۴] ۵- الیافعی: «و فی السنّة المذکورة توفی الحافظ العلامة المرتحل إلیه من الآفاق، الشیخ الامام عبد الرزاق...

روی عن معمر و ابن جریج و الأوزاعی و طبقتهم، و رحل إلیه الأئمّة إلی الیمن، قیل: ما رحل الناس إلی أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ما رحلوا الیه.

روی عنه خلائق من أئمّة الإسلام، منهم: الامام سفیان بن عیینة و الامام أحمد و یحیی بن معین و إسحاق بن راهویه و علی بن المدینی و محمود بن غیلان» [۵]

[۱، ۲] المصدر السابق- مخطوط.

[۳] الأنساب- الصنعانی.

[۴] دول الإسلام حوادث ۲۱۱.

[۵] مرآة الجنان حوادث ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۲

(۱۳) روایة حسین بن محمد بن بهرام ... ص: ۴۲

اشارة

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا حسین بن محمد و أبو نعیم، قالا: ثنا فطر عن أبی الطفیل، قال: جمع علی الناس فی الرحبة ثم قال لهم:

أنشد اللّه کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم ما سمع لمّا قام. فقام ثلاثون من الناس، قال أبو نعیم فقام ناس کثیر، فشهدوا حین أخذ بیده فقال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه، قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه.

قال: فخرجت- و کان فی نفسی شیء- فلقیت زید بن أرقم فقلت له: إنّی سمعت علیا رضی اللّه عنه یقول کذا و کذا، قال: فما تنکر، قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک له» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۲

۱- ابن حجر: «ع- الحسین بن محمد بن بهرام التمیمی أبو أحمد...

عنه: أحمد بن حنبل و أحمد بن منیع و إبراهیم بن سعید الجوهری و ابو خیثمة و محمد ابن رافع و یحیی و ابن أبی شیبة و الذهلی و إبراهیم و إسحاق الحربیّان و عباس الدّوری و جماعة. و حدّث عنه عبد الرحمن بن مهدی و مات قبله.

قال ابن سعد: ثقة، مات فی آخر خلافة المأمون، و قال النسائی: لیس به بأس. و قال معاویة بن صالح: قال لی أحمد: أکتبوا عنه. و ذکره ابن حبان فی

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۷۰.

الثقات. و قال حنبل بن إسحاق: مات سنة ۲۱۳ و قال مطین: سنة ۱۴.

قلت: قال أبو حاتم فی حسین بن محمد المروزی: أتیته مرّات بعد فراغه من تفسیر شیبان، و سألته أن یعید علی بعض المجلس فقال: بکرّ بکرّ، و لم أسمع منه شیئا، ثم ذکر ابن أبی حاتم: حسین بن محمد بن بهرام، و حکی عن أبیه أنه مجهول، فکأنّه ظنّ أنّه غیر المروزی. و قال ابن قانع: مات سنة ۱۵ و هو ثقة، و قال ابن وضّاح: سمعت محمد بن مسعود یقول: حسین بن محمد ثقة. و سمعت ابن نمیر یقول: حسین بن محمد بن بهرام صدوق. و قال العجلی: بصری ثقة» [۱] ۲- ابن حجر أیضا ...: «ثقة من التاسعة» [... ۲]

۳- الذهبی: «الحسین بن محمد أبو أحمد المؤدب المروزی ببغداد، عن ابن أبی ذئب و شیبان. و عنه: أحمد و عباس الدوری و إسحاق الحربی، توفی ۲۱۳.

و کان یحفظ» [۳]

(۱۴) روایة الفضل بن دکین «شیخ البخاری ...» ص: ۴۳

اشارة

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا الفضل بن دکین، ثنا ابن أبی غنیة، عن الحکم و سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدة قال: غزوت مع علی بالیمن، فرأیت منه جفوة، فلمّا قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیا فتنقصّته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال:

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۶۶.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۷۹.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۳۴.

یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

و قال أحمد: «حدثنا الفضل بن دکین، قال حدثنا ابن أبی غنیة، عن الحکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، عن بریدة قال: غزوت مع علیّ بالیمن» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۴۴

۱- السمعانی: «و أبو نعیم الفضل بن دکین ... من أهل الکوفة و أئمتها...

روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری و أحمد بن حنبل و أبو بکر و عثمان ابنا أبی شیبة، و أبو زرعة و أبو حاتم الرازیّان، و إسحاق

بن راهویه، و عالم.

و کان مولده سنة ثلاثین و مائة. و مات سنة ثمان أو تسع عشرة و مائتین. و کان أصغر من وکیع بسنة. و کان فیه دعابة و مزاح، و لکن کان ثقة إماما» [۳] ۲- البدخشانی: «الفضل بن دکین الکوفی أبو نعیم أحد الأئمّة ... قال المزی فی تهذیب الکمال: قال یعقوب بن شیبة: سمعت أحمد بن حنبل یقول: هو أثبت من وکیع، و قال أبو زرعة الدمشقی: سمعت یحیی بن معین یقول: ما رأیت أثبت من رجلین أبی نعیم و عفان، و قال یعقوب بن سفیان: أجمع أصحابنا أن أبا نعیم. کان غایة فی الإتقان، و ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ» [۴] ۳- الیافعی: «و فیها الامام أبو نعیم الفضل بن دکین، محدّث الکوفة الحافظ، قال ابن معین» [... ۵]

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۴۷.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۳] الأنساب- الملائی.

[۴] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۵] مرآة الجنان- حوادث ۲۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۵

۴- السیوطی: «أحد الأعلام ... قال أحمد: ثقة، موضع للحجة، یزاحم به ابن عیینة، و قال أبو حاتم: کان ثقة حافظا متقنا مات سنة ۲۱۸» [۱] ۵- عبد الحق الدهلوی ...: «قال أحمد: صدوق ثقة. و قال العجلی:

ثقة ثبت فی الحدیث، و قال أبو حاتم: ثقة...

قدم بغداد و حدّث بها، و کان مزّاحا ذا دعابة، مع فقهه و دینه و أمانته، و کان غایة فی الإتقان و الحفظ، و هو حجة ... و روی له الجماعة» [۲]

(۱۵) روایة عفان بن مسلم «شیخ البخاری ...» ص: ۴۵

اشارة

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا عفان، ثنا أبو عوانة عن المغیرة، عن أبی عبید، عن ابن میمون أبی عبد اللّه قال قال زید بن أرقم- و أنا أسمع- نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّاها بهجیر، قال: فخطبنا- و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة سمرة من الشمس- فقال: ألستم تعلمون- أو لستم تشهدون- أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

و فی مناقب علی: «ثنا عفان، قال: حدثنا حماد بن سلمة، قال: حدثنا زید ابن عدی، عن ثابت، عن البراء بن عازب، قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، و نودی فینا الصلاة جامعة، و کسح لرسول

---

[۱] طبقات الحفاظ ۱۵۹.

[۲] رجال المشکاة لعبد الحق الدهلوی.

[۳] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۶

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر و أخذ بید علی فقال ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی.

قال: ألستم تعلمون أنی کنت أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فأخذ بید علی فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۶

۱- الذهبی: «ع- عفّان بن مسلم الصفار، أبو عثمان الحافظ، عن هشام الدستوائی و همام و الطبقة. و عنه: خ و إبراهیم الحربی و أبو زرعة و أمم. و کان ثبتا، من حکّام الجرح و التعدیل. مات ۲۲۰» [۲] ۲- السیوطی ...: «أحد الأعلام نزل ببغداد، و روی عن شعبة و الحمّادین و همام و خلق. و عنه: أحمد و یحیی و إسحاق و ابن المدینی و البخاری و أبو زرعة و أبو حاتم و خلق. قال العجلی: ثقة ثبت صاحب سنّه. و قال أبو حاتم:

إمام ثقة متقن [متین . مات سنة ۲۱۹» [۳]

(۱۶) روایة سعید بن منصور ... ص: ۴۶

اشارة

قال علی المتقی: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۷۰.

[۳] طبقات الحافظ ۱۶۳ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۹ و تاریخ بغداد ۱۲/ ۲۶۹ و خلاصة تذهیب الکمال: ۲۲۷ و العبر ۱/ ۳۸۰ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۷

من عاداه. طب عن ابن عمر. ش عن أبی هریرة و اثنی عشر من الصحابة. حم طب ص عن أبی أیوب و جمع الصحابة. ک عن علی و طلحة- حم طب ص عن علی و زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة. أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد- الخطیب عن أنس» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۷

۱- السیوطی: «سعید بن منصور [ابن شعبة] الخراسانی الحافظ، أحد الأعلام، صاحب کتاب السنّن و الزهد. روی عن: مالک و اللیث و فلیح و أبی عوانة و ابن عیینة و حماد بن زید و خلق.

و عنه: أحمد و مسلم و أبو داود و أبو ثور و أبو بکر الأثرم و الکدیمی و أبو زرعة [و أبو حاتم و خلق.

قال أحمد: من أهل الفضل و الصدق، و قال أبو حاتم: من المتقنین الأثبات ممّن جمع و صنّف. مات بمکة سنة سبع و عشرین و مائتین» [۲] ۲- الذهبی: «و فیها: أبو عثمان سعید بن منصور الخراسانی، الحافظ صاحب السنن، روی عن فلیح بن سلیمان و شریک و طبقتهما، و جاور بمکة، و بها مات، فی رمضان، و قد روی البخاری عن رجل عنه» [۳] ۳- الذهبی ...: «الحافظ مصنّف السنن ... عنه م د» [... ۴]

۴- ابن حجر ...: «ثقة مصنّف، و کان لا یرجع عمّا فی کتابه لشدّة وثوقه به. مات سنة سبع و عشرین. و قیل: بعدها، من العاشرة» [۵]

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹- ۶۱۰ و «ص» رمز لسعید بن منصور فی السنن.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۷۹.

[۳] العبر- حوادث سنة ۲۲۷.

[۴] الکاشف ۱/ ۲۷۳.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۸

(۱۷) روایة ابراهیم بن الحجاج ... ص: ۴۸

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر الشامی- بعد عبارته المنقولة سابقا-: «و رواه أبو یعلی الموصلی عن هدبة بن خالد و إبراهیم بن الحجاج السامی » [۱...]

ترجمة ... ص: ۴۸

۱- الذهبی: «إبراهیم بن الحجاج بن زید السّامی الناجی البصری، أبو إسحاق، أحد علماء الحدیث. عن: الحمّادین و أبان العطار و وهیب بن خالد و عبد المؤمن بن عبید اللّه السدوسی و قرعة بن سعید و طائفة.

و عنه: عثمان بن خرّاز و الحسن بن سفیان و أحمد بن علی بن سعید المروزی و أبو یعلی الموصلی و جماعة کثیرة. قال: ابن حبان فی الثقات: مات سنة ۲۳۱» [۲] ۲- ابن حجر ...: «و قال الدار قطنی فی الجرح و التعدیل: ثقة، و قال ابن قانع: صالح» [۳]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۹

(۱۸) روایة علی بن حکیم الأودی ... ص: ۴۹

اشارة

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، قال: حدثنی أبی، قال: حدثنا علی بن حکیم الأودی، قال: أخبرنا شریک، عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب. و عن زید ابن یثیع قال: نشد علی الناس فی الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام. فقام من قبل سعید ستة، و من قبل زید ستة، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی یوم غدیر خم:

ألیس اللّه أولی بالمؤمنین؟ قالوا: بلی. قال: أللهمّ من کنت مولاه فعلی مولاه.

أللهمّ وال من والاه، و عاد من عاداه [۱]

ترجمته ... ص: ۴۹

قال ابن حجر العسقلانی: «علی بن حکیم بن ذبیان الأودی، أبو الحسن الکوفی ... روی عنه: البخاری فی الأدب، و مسلم، و روی النسائی عن عثمان ابن خرزاد عنه ... و قال ابن الجنید عن ابن معین: ثقة لیس به بأس. و قال أبو حاتم: صدوق. و قال الآجری عن أبی داود: صدوق، خرج مع أبی السّرایا.

و قال النسائی و محمد بن عبد اللّه الحضرمی: ثقة. مات سنة إحدی و ثلاثین و مائتین. قلت: و فیها أرخّه ابن قانع، و زاد فی رمضان، و کان ثقة صالحا. و فی الزهرة: روی عنه م حدیثین» [۲]

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۱۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۱۱.

(۱۹) روایة علی بن محمد الطنافسی ... ص: ۵۰

اشارة

قال ابن ماجة: «حدثنا علی بن محمد، ثنا أبو معاویة، ثنا موسی بن مسلم عن ابن سابط- و هو عبد الرحمن- عن سعد بن أبی وقاص، قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علی [علیه سعد، فذکروا علیا فنال منه، فغضب سعد و قال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، و سمعته یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبیّ بعدی، و سمعته یقول: لأعطین الرّایة الیوم رجلا یحبّ اللّه و رسوله» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۰

۱- ابن حجر: «عس ق- علی بن محمد ... أبو الحسن الطنافسی الکوفی مولی آل الخطاب، سکن الری و قزوین ... و عنه: ابن ماجة، و روی النسائی فی مسند علی عن زیاد بن أیوب الطوسی عنه، و أبو زرعة و أبو حاتم و أبو وارة...

قال أبو حاتم: کان ثقة صدوقا، و هو أحب إلی من أبی بکر بن أبی شیبة فی الفضل و الصلاح، و أبو بکر أکثر حدیثا و أفهم، قال الخلیلی: أقام هو و أخوه الحسن بقزوین، و لهما محل عظیم، و ارتحل إلیهما الکبار، توفی الحسن سنة ۲۲۲ و علی سنة ۲۳۳.

قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال: مات ۳۵ أو قبلها بقلیل أو بعدها

---

[۱] سنن ابن ماجة ۱/ ۴۵.

بقلیل» [۱] ۲- ابن حجر: «عس ق ...- ثقة عابد، من العاشرة، مات سنة ثلاث و قیل خمس و ثلاثین» [۲] ۳- الذهبی: «علی بن محمد بن إسحاق الطنافسی أبو الحسن، الکوفی الحافظ، نزیل قزوین ... قال أبو حاتم: هو أحبّ إلیّ من أبی بکر بن أبی شیبة فی الفضل و الصلاح، و هو ثقة. مات ۲۳۳» [۳] ۴- الذهبی ...: «الحافظ الثبت، أبو الحسن الطنافسی الکوفی، محدّث قزوین و عالمها» [... ۴]

۵- الرافعی ...: «ذکر الخلیلی الحافظ: أنه خرج من الکوفة مع أخیه الحسن بن محمد إلی قزوین سنة اثنتین و مائتین، و هو من الأئمّة الثقات ... و قال ابن أبی حاتم: سمعت أبی یقول: الطنافسی ثقة صدوق، و هو أحب إلیّ» [... ۵]

(۲۰) روایة هدبة بن خالد ... ص: ۵۱

اشارة

قال الحافظ ابن كثير ...: «و رواه أبو يعلى الموصلى عن هدبة بن خالد و إبراهيم بن الحجاج السامى عن حماد بن سلمة، عن أبى زيد و أبى هارون

---

[۱] تهذيب التهذيب ۷/ ۳۷۸.

[۲] تقريب التهذيب ۲/ ۴۳.

[۳] الكاشف ۲/ ۲۹۴.

[۴] تذكرة الحفاظ ۲/ ۲۹.

[۵] التدوين ۳/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۲

العبدى، عن عدى بن ثابت، عن البراء به» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۲

۱- السمعانى: «و أبو خالد هدبة بن خالد القيسى من أهل البصرة، يروى عن همام بن يحيى، روى عنه: البخارى و مسلم و جماعة، آخرهم أبو القاسم البغوى» [۲] ۲- البدخشانى: «هدبة بن خالد القيسى البصرى، أحد الأئمّة...

و روى عنه: أبو داود السجستانى و أبو بكر بن أبى عاصم و أبو بكر البزار و الفضل ابن العباس المروزى المعروف بفضلك» [... ۳]

۳- الذهبى: «خ م د- هدبة بن خالد القيسى البصرى، أبو خالد، الحافظ المسند، يقال له: هداب، عن: حماد بن سلمة و جرير بن حازم. و عنه: خ م د و أبو يعلى و البغوى، صدوق، و قال ابن عدى: لا أعرف له حديثا منكرا. توفى ۲۳۵» [۴]

(۲۱) رواية عبد اللّه بن أبى شيبة ... ص: ۵۲

اشارة

أخرج هذا الحديث فى كتابه (المصنف) و هذه ألفاظه:

«حدثنا مطلب بن زياد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقيل عن جابر بن

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- القيسى.

[۳] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۴] الكاشف ۳/ ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۳

عبد اللّه قال: كنّا بالجحفة بغدير خم إذا خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فأخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه» ۱۲/ ۵۹.

«حدثنا شريك عن حنش بن الحارث عن رياح بن الحارث قال: بينا على جالسا فى الرحبة، إذ جاء رجل عليه أثر السفر فقال: السلام

علیک یا مولای.

فقال: من هذا؟ فقالوا: أبو أیوب الأنصاری. فقال: إنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» ۱۲/ ۶۰.

«حدثنا أبو معاویة عن موسی بن مسلم عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فأتاه سعد، فذکروا علّیا فنال منه معاویة، فغضب سعد فقال: تقول هذا لرجل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ثلاث خصال، لأن تکون لی خصلة منها أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبیّ بعدی. و سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: لأعطین الرایة رجلا یحب اللّه و رسوله» ۱۲/ ۶۱.

«حدثنا شریک عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب عن زید بن یثیع قال: بلغ علیا أن أناسا یقولون فیه، قال: فصعد المنبر فقال: أنشد اللّه رجلا و لا أنشده إلّا من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم سمع من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم شیئا إلّا قام. فقام ممّا یلیه ستة و ممّا یلی سعید بن وهب ستة فقالوا: نشهد أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

حدثنا شریک عن أبی یزید الأودی عن أبیه قال: دخل أبو هریرة المسجد فاجتمعنا إلیه، فقام إلیه شاب فقال: أنشد باللّه، أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه فقال: نعم. فقال الشاب: أنا منک برئ، اشهد أنک قد عادیت من والاه و والیت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۴

من عاداه. قال فحصبه الناس بالحصا» ۱۲/ ۶۷- ۶۸.

«حدثنا عفّان قال ثنا حماد بن سلمة قال: أخبرنا علی بن زید عن عدی بن ثابت عن البراء قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر قال: فنزلنا بغدیر خم قال: فنودی: الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة فصلّی الظهر، فأخذ بید علی، فقال: ألستم تعلمون أنی أولی المؤمنین من أنفسهم، قالوا: بلی، قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه، قالوا: بلی، قال: فأخذ بید علی فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» ۱۲/ ۷۸.

«حدثنا الفضل بن دکین عن ابن أبی غنیة عن الحکم عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن بریدة قال: مررت مع علی إلی الیمن فرأیت منه جفوة فلما قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیا فنقّصته، فجعل وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» ۱۲/ ۸۴.

قال علی المتقی الهندی: «مسند البراء بن عازب [قال : کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، فنودی الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة فصلّی الظهر، فأخذ بید علی، فقال:

ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فأخذ بید علی فقال: أللهم من کنت موالاة فعلی مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة.

ش» [۱]

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۳۴. و «ش» رمز لابن أبی شیبة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۵

و قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه طب عن ابن عمر. ش عن أبی هریرة و اثنی عشر من الصحابة. حم طب ص عن أبی أیوب و جمع من الصحابة، ک عن علی و طلحة، حم طب ص عن علی و زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة. أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد. الخطیب عن أنس» [۱]

و قال: «عن بریدة بن الحصیب قال: مررت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة، فلما قدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکرت علیا فتنقصته، فجعل وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ش و ابن جریر و ابو نعیم» [۲]

ترجمته ... ص: ۵۵

و توجد ترجمته فی بعض مجلدات الکتاب، لکن نذکر هنا:

۱- الذهبی: «و فیها أبو بکر بن أبی شیبة، و هو الإمام، أحد الأعلام عبد اللّه.. قال أبو زرعة: ما رأیت أحفظ منه، و قال أبو عبیدة: انتهی علم الحدیث إلی أربعة: أبی بکر بن أبی شیبة و هو أفقههم فیه. و قال صالح جزرة:

أحفظ من رأیت عند المذاکرة أبو بکر بن أبی شیبة. و قال نفطویه: لمّا قدم أبو بکر ابن أبی شیبة بغداد فی أیام المتوکل حرزوا مجلسه بثلاثین ألفا» [۳] ۱- الیافعی: «و فیها: الإمام أحد الأعلام، أبو بکر بن أبی شیبة، صاحب التصانیف الکبار» [... ۴]

---

[۱] المصدر ۱۱/ ۶۰۹- ۶۱۰.

[۲] المصدر ۱۳/ ۱۳۴.

[۳] العبر حوادث ۲۳۵.

[۴] مرآة الجنان حوادث سنة ۲۳۵ و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۲ و تاریخ بغداد ۱۰/ ۶۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۵۶

(۲۲) روایة عبید اللّه بن عمر القواریری ... ص: ۵۶

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال أبو یعلی و عبد اللّه بن أحمد فی مسند أبیه: ثنا القواریری، ثنا یونس بن أرقم، ثنا یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة یناشد الناس: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لمّا قدم فشهد، قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدریا کأنی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل، قالوا: نشهد أنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بکم بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

و فی مسند أحمد: «حدثنا عبد اللّه، قال حدثنی عبید اللّه بن عمر القواریری قال: حدثنا یونس بن أرقم قال: ثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر

خم: من كنت مولاه فعلى مولاه لمّا قام. قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدريّا كأنى أنظر إلى أحدهم فقالوا: نشهد أنا سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم. أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم و أزواجى أمهاتهم؟ فقلنا: بلى يا رسول اللّه قال: فمن كنت مولاه فعلى

و خلاصة تذهيب الكمال: ۱۷۹ و تاريخ ابن كثير ۱۰/ ۳۱۵ و طبقات المفسرين ۱/ ۲۴۶ و النجوم الزاهرة ۲/ ۲۸۲.

[۱] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۴۷.

مولاه. اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۷

۱- السمعانى: «أبو سعيد عبيد اللّه بن عمر بن ميسرة الجشمى، مولاهم المعروف بالقواريرى، من أهل البصرة، سكن بغداد، و كان ثقة صدوقا، مكثرا من الحديث ... روى عنه: أبو قدامة السرخسى، و محمد بن إسحاق الصغانى، و أبو داود السجستانى، و أبو زرعة و أبو حاتم الرازيان، و أحمد بن أبى خيثمة، و أبو القاسم البغوى، و ابو يعلى الموصلى و غيرهم ... و ثّقه يحيى بن معين و غيره، و قال أبو على جزرة الحافظ: القواريرى أثبت من الزهرانى و أشهر، و أعلم بحديث البصرة، و ما رأيت أحدا أعلم بحديث البصرة منه. و توفى فى ذى الحجة سنة خمس و ثلاثين و مأتين» [... ۲]

۲- الذهبى: «و فى ذى الحجة مات محدّث البصرة: عبيد اللّه بن عمر القواريرى الحافظ، قال صالح بن محمد: هو أعلم من رأيت بحديث بلده» [۳] ۳- ابن حجر ...: «قال ابن معين و العجلى و النسائى: ثقة، و قال صالح جزرة: ثقة صدوق، قال: و هو اثبت من الزهرانى و أشهر و أعلم بحديث البصرة.

قال ابن سعد: ثقة كثير الحديث. و قال أبو حاتم: صدوق ... و ذكره ابن حبان فى الثقات ... و قال مسلمة بن قاسم: ثقة. و فى الزهرة: روى عنه البخارى خمسة، و مسلم أربعين» [۴]

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۱۹۹.

[۲] الأنساب- القواريرى.

[۳] دول الإسلام- حوادث سنة ۲۳۵.

[۴] تهذيب التهذيب ۷/ ۴۰.

(۲۳) رواية إسحاق بن راهويه ... ص: ۵۸

اشارة

قال على المتقى الهندى: «عن على: إنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أخذ بيده يوم غدير خم فقال: أللهم من كنت مولاه فعلىّ مولاه. قال: فزاد الناس بعده: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ابن راهويه و ابن جرير» [۱]

ترجمته ... ص: ۵۸

۱- ابن حبان: «إسحاق بن ابراهیم بن مخلّد بن إبراهیم الحنظلی، أبو یعقوب المروزی، الذی یقال له ابن راهویه. یروی عن ابن عیینة. مات بنیسابور لیلة السّبت لأربع عشرة خلت من شهر شعبان، سنة ثمان و ثلاثین و مائتین، و هو ابن سبع و سبعین، و قبره مشهور یزار، و کان إسحاق من سادات أهل زمانه فقها و علما و حفظا و نظرا، ممن صنّف الکتب، و فرّع الفروع علی السنن، و ذبّ عنها، و قمع من خالفها» [۲] ۲- الذهبی ...: «و هو الإمام، عالم المشرق ... الحافظ، صاحب التصانیف ... و قال أحمد بن حنبل: لا أعلم بالعراق له نظیرا، و ما عبر الجسر مثل إسحاق. قال محمد بن أسلم: ما أعلم أحدا أخشی للّه من إسحاق، و لو کان سفیان حیا لاحتاج إلی إسحاق، و قال أحمد بن سلمة: أملی علیّ إسحاق التفسیر عن ظهر قلبه، و جاء من غیر وجه: أن إسحاق کان یحفظ سبعین ألف

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۶۸- ۱۶۹.

[۲] الثقات ۸/ ۱۱۵.

حدیث. قال أبو زرعة: ما رؤی أحد أحفظ من إسحاق. توفی لیلة نصف شعبان بنیسابور» [۱] ۳- الذهبی أیضا ...: «عنه: خ م د ت س، و بقیة شیخه، و أبو العباس، و السّراج» [... ۲]

۴- الیافعی ...: «جمع بین الحدیث و الفقه و الورع ... و قال الامام أحمد: إسحاق عندنا من أئمة المسلمین ... و منه سمع البخاری و مسلم و الترمذی» [... ۳]

۵- السیوطی ...: «أحد أئمة المسلمین و علماء الدین، اجتمع له الحدیث و الفقه، و الحفظ و الصدق، و الورع و الزهد ...، و عنه الجماعة سوی ابن ماجة ... و قال الذهلی: اجتمع فی الرصافة أعلام أصحاب الحدیث منهم أحمد و ابن معین و غیرهما، فکان صدر المجلس لإسحاق و هو الخطیب. و قال أحمد:

إسحاق إمام من أئمة المسلمین. و قال ابن خزیمة: لو کان إسحاق فی التابعین لأقرّوا له بحفظه و علمه و فقهه، و قال أحمد: إذا حدّثک أبو یعقوب أمیر المؤمنین فتمسّک به، و قال إسحاق: ما سمعت شیئا إلّا حفظته، و لا حفظته فنسیته» [... ۴]

---

[۱] العبر- حوادث ۲۳۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۰۶.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۳۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۸۸.

(۲۴) روایة عثمان بن أبی شیبة ... ص: ۶۰

اشارة

قال إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی: «و عن ابن عمر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. أخرجه أبو زید عثمان بن أبی شیبة فی سننه، و أخرجه ابن أبی عاصم، و سعید بن منصور فی سننهما عن سعد بن أبی وقاص» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۰

۱- الذهبی: «خ م د ق- عثمان بن أبی شیبة، أبو الحسن العبسی، مولاهم الکوفی، الحافظ، عن شریک و جریر و أبی الأحوص. و عنه: خ م د ق و ابنه محمد و أبو یعلی و البغوی، مات فی محرم ۲۳۹» [۲] ۲- الذهبی: و فیها: عثمان بن محمد بن أبی شیبة، العبسی الکوفی الحافظ و کان أکبر من أخیه أبی بکر، رحل و طوّف و صنّف التفسیر و المسند، و حضر مجلسه ثلاثون ألفا، روی عن شریک و أبی الأحوص و خلق» [۳] ۳- الیافعی: «و فیها: الحافظ عثمان بن أبی شیبة» [... ۴]

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۲] العبر حوادث ۲۳۸.

[۳] العبر حوادث ۲۳۹.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۱

(۲۵) روایة قتیبة بن سعید ... ص: ۶۱

اشارة

قال النسائی: «أنبأنا قتیبة بن سعید، قال ثنا ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه، قال: قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن و مؤمنة من نفسه؟ قالوا: بلی نشهد لأنت أولی بکلّ مؤمن من نفسه. قال صلّی اللّه علیه و سلّم: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۱

۱- السمعانی ...: «المحدّث فی الشرق و الغرب ... و رحل إلیه أئمة الدنیا من الأمصار ... روی عنه الأئمّة الخمسة: البخاری و مسلم و أبو داود و أبو عیسی و أبو عبد الرحمن، و من لا یحصی کثرة» [... ۲]

۲- ابن حجر: «قال الأثرم عن أحمد أنه ذکر قتیبة فأثنی علیه و قال: هو آخر من سمع من ابن لهیعة. و قال ابن معین و النسائی: ثقة، زاد النسائی:

صدوق ... قال البرسانی: قتیبة صدوق، لیس أحد من الکبار إلّا و قد حمل عنه بالعراق ... و قال ابن حبان فی الثقات: مات قتیبة یوم الأربعاء مستهل شعبان سنة أربعین، و قال مسلمة بن قاسم: خراسانی ثقة، مات سنة إحدی و أربعین.

و قال ابن القطان الفاسی: لا یعرف له تدلیس. و فی الزهرة: روی عنه البخاری

---

[۱] الخصائص: ۹۵.

[۲] الأنساب- البغلانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۲

ثلاثمائة و ثمانیة أحادیث، و مسلم ستمائة و ثمانیة و ستین» [۱] ۳- الذهبی: «قتیبة بن سعید. أبو رجاء البلخی، عن مالک و اللیث، و عنه الجماعة، لکن ق بواسطة، و الفریابی و السرّاج. مات عن اثنتین و تسعین سنة فی شعبان ۲۴۰» [۲] ۴- ابن حجر ...: «ثقة ثبت، من العاشرة» [... ۳]

(۲۶) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۲

اشارة

رواه فی (المسند) و (مناقب علی بن أبی طالب) بطرق متعددة، و قد تقدّم بعضها، و إلیک نصوص بعضها:

فی المسند: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا عفان، ثنا أبو عوانة، عن المغیرة عن أبی عبیدة، عن میمون أبی عبد اللّه قال: قال زید بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّاها بهجیر، قال: فخطبنا- و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة سمرة من الشمس- فقال: أ لستم تعلمون أ و لستم تشهدون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

و فیه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة، عن میمون أبی عبد اللّه، قال: کنت عند زید بن أرقم، فجاء رجل من أقصی

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۵۹.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۹۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۳.

الفسطاط فسأل عن ذا فقال: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، قال میمون فحدثنی بعض القوم عن زید: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

و فی مناقب علی: «حدثنا عفان، قال: حدثنا حماد بن سلمة قال: حدثنا زید بن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب، قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدیر خم، و نودی فینا الصلاة جامعة و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر، و أخذ بید علی، فقال:

ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فأخذ بید علی فقال: أللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة».

«حدثنا عفان، قال: حدثنا أبو عوانة عن المغیرة قال: حدثنا أبو عبیدة عن میمون أبی عبد اللّه، قال: قال زید بن أرقم- و أنا أسمع-: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له: وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّی قال:

فخطبنا و ظلل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة من الشمس فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أ و لستم تعلمون، أ و لستم تشهدون، أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا حسین بن محمد و أبو نعیم قالا: حدثنا فطر عن أبی الطفیل، قال: جمع علی الناس فی الرحبة، ثم قال: أنشد اللّه کل امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم ما سمع لمّا قام، فقام ثلاثون من الناس قال أبو نعیم: فقام أناس کثیر، فشهدوا حین أخذ بیده، فقال للناس: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فهذا

مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا محمد بن جعفر قال: حدثنا شعبة عن سلمة بن كهيل، قال:

سمعت أبا الطفيل يحدّث عن أبى السريحة أو زيد بن أرقم- شعبة الشاك- عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، أنه قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. قال سعيد بن جبير: و أنا سمعت مثل هذا عن بن عباس، قال: أظنه قال: و كتمته».

«حدثنا يحيى بن آدم قال: حدثنا حنش بن الحارث بن لقيط النخعى، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبة، فقالوا: السلام عليك يا مولانا، قال: و كيف أكون مولاكم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فهذا مولاه. قال رباح: فلما مضوا. اتّبعتهم و سألت من هم؟ قالوا: نفر من الأنصار، فيهم أبو أيّوب الأنصارى».

«حدثنا عبد الملك، عن أبى عبد الرحمن الكندى، عن زاذان أبى عمر قال: سمعت عليّا فى الرحبة و هو ينشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و هو يقول ما قال: فقام ثلاثة عشر رجلا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«حدثنا ابن نمير، قال: حدثنا عبد الملك عن عطيّة العوفى قال: أتيت زيد ابن أرقم، فقلت له: إن ختنا لى حدثنى عنك بحديث فى شأن على يوم غدير خم، فأنا أحب أن أسمعه منك، فقال: إنكم معشر أهل العراق فيكم ما فيكم، فقلت له: ليس عليك منى بأس قال: نعم كنا بالجحفة، فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ظهرا، و هو آخذ بيد على فقال: أيها الناس ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. قال: فقلت له: هل قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال:

إنما أخبرك ما سمعت»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۵

«حدثنا محمد بن جعفر، قال: حدثنا شعبة عن أبى إسحاق قال: سمعت سعيد بن وهب قال: نشد على الناس، فقام خمسة أو ستة من أصحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه».

«حدثنا محمد بن جعفر قال: حدثنا شعبة عن أبى إسحاق سمعت عمر، و زاد فيه: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه».

«حدثنا الفضل بن دكين، قال: حدثنا ابن أبى غنية عن الحكم عن سعيد ابن جبير عن ابن عباس عن بريدة، قال: غزوت مع على اليمن، فرأيت منه جفوة، فلمّا قدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكرت عليّا فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر فقال: يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللّه، فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه».

ترجمته ... ص: ۶۵

هذا ... و أحمد بن حنبل غنى عن التعريف و الترجمة، لأن شأنه و ثقته و جلالته عند أهل السنة أشهر من أن يذكر، و قد اكتفينا فى قسم (حديث النور) بذكر بعض مصادر ترجمته، فليراجع.

(۲۷) رواية هارون بن عبد اللّه ... ص: ۶۵

اشارة

قال النسائى: «أخبرنى هارون بن عبد اللّه البغدادى الحمال، قال: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۶

مصعب بن المقدام قال: حدثنا فطر بن خليفة عن أبى الطفيل. و أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سليمان، قال: حدثنا فطر عن أبى

الطفیل عامر بن واثلة، قال: جمع علی الناس فی الرحبة فقال: أنشد باللّه کلّ امرئ سمع من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال یوم غدیر: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم، و هو قائم، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال أبو الطفیل: فخرجت و فی نفسی منه شیء، فلقیت زید بن أرقم و أخبرته فقال: ما تشک!! أنا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و اللفظ لأبی داود» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۶

۱- ابن حجر: «هارون بن عبد اللّه بن مروان البغدادی، أبو موسی البزاز، الحافظ المعروف بالحمال ... عنه م ۴ ... قال إبراهیم الحربی صدوق، لو کان الکذب حلالا ترکه تنزّها. و قال النسائی ثقة» [... ۲]

۲- الذهبی: «م ۴ ... ثقة ... مات ۲۴۳» [۳] ۳- السمعانی ...: «روی عنه: ابنه موسی و مسلم بن الحجاج و إبراهیم الحربی و أبو عبد الرحمن النسائی و أبو زرعة و أبو حاتم الرازیان» [... ۴]

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب/ ۱۰۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۸.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۱۴.

[۴] الأنساب- الحمال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۷

(۲۸) روایة محمد بن بشار ... ص: ۶۷

اشارة

قال الترمذی: «حدثنا محمد بن بشار، نا محمد بن جعفر، نا شعبة عن سلمة بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدّث عن أبی سریحة أو زید بن أرقم- شک شعبة- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. [و]

هذا حدیث حسن غریب. و روی شعبة هذا الحدیث عن میمون أبی عبد اللّه عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نحوه. و ابو سریحة هو: حذیفة بن أسید صاحب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم [۱]

ترجمته ... ص: ۶۷

ابن حجر: «ع- محمد بن بشار بن عثمان العبدی البصری أبو بکر، بندار، ثقة، من العاشرة، مات سنة ۵۲ و له بضع و ثمانون سنة» [۲]

(۲۹) روایة محمد بن المثنی ... ص: ۶۷

اشارة

قال النسائی: «أنبأنا محمد بن المثنی قال [ثنا محمد قال ثنا شعبة عن أبی إسحاق قال سمعت [حدثنی سعید بن وهب قال: قام خمسة أو ستة من أصحاب

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۲۹۷.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۷. و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۱ و خلاصة تذهیب الکمال ۲۸۰/ ۲ و العبر ۲/ ۳ و طبقات الحفاظ: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۸

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۸

۱- السمعانی: «و أبو موسی محمد بن المثنی العنزی، من أهل البصرة یروی عن غندر. روی عنه البخاری و الناس» [۲] ۲- الذهبی: «ع- محمد بن المثنی أبو موسی العنزی الحافظ ... ثقة ورع، مات ۲۵۲» [۳] ۳- ابن حجر: «ع ...- ثقة ثبت، من العاشرة» [... ۴]

(۳۰) روایة الحسن بن عرفة ... ص: ۶۸

اشارة

قال ابن کثیر: «و قال الحسن بن عرفة العبدی، ثنا محمد بن حازم أبو معاویة الضریر، عن موسی بن مسلم الشیبانی، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد بن أبی وقّاص قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد فذکروا علیّا، فقال سعد: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ثلاث خصال، لئن یکون لی واحدة منهن أحبّ إلی من الدنیا و ما فیها، سمعته یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه، و سمعته یقول: لأعطین الرّایة رجلا یحب اللّه و رسوله، و سمعته یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی.

[۱] الخصائص: ۹۶.

[۲] الأنساب- العنزی.

[۳] الکاشف ۳/ ۹۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۶۹

إسناده حسن و لم یخرجوه» [۱]

ترجمته ... ص: ۶۹

۱- ابن حجر: «ت س ق- الحسن بن عرفة بن یزید العبدی، أبو علی البغدادی، صدوق، من العاشرة، مات سنة ۲۵۷ و قد جاوز المائة» [۲] ۲- ابن حجر أیضا: «قال عبد اللّه بن أحمد عن یحیی بن معین: ثقة، و قال ابن أبی حاتم: سمعت منه مع أبی، و هو صدوق، و قال أبی: هو صدوق، و قال النسائی: لا بأس به، و قال الدار قطنی: لا بأس به، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و ذکره ابن علی الحیانی فی شیوخ أبی داود، قال: روی عنه فی کتاب الزهد. و قال مسلمة بن قاسم: أنا عنه غیر واحد، و کان ثقة» [۳]

(۳۱) روایة محمد بن یحیی النیسابوری الذهلی ... ص: ۶۹

اشارة

قال النسائی: «أنبأنا محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: ثنا عبید اللّه بن موسی قال: أخبرنا هانی بن أیوّب عن طلحة [الایامی قال: ثنا عمیرة بن سعد أنه سمع علیا- و هو ینشد فی الرحبة- من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه؟ فقام بضعة عشر [ستة نفر] فشهدوا» [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۸.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۳ باختصار.

[۴] الخصائص ۹۵- ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۰

ترجمته ... ص: ۷۰

۱- الذهبی: «خ ۴- محمد بن یحیی بن عبد اللّه بن خالد بن فارس الذهلی، أبو عبد اللّه النیسابوری الحافظ. عن: ابن مهدی و عبد الرزاق و أحمد و إسحاق. و عنه: خ و الأربعة، و ابن خزیمة، و أبو عوانة، و أبو علی المیدانی، و لا یکاد البخاری یفصح باسمه لما وقع بینهما، قال ابن أبی داود: ثنا محمد بن یحیی و کان أمیر المؤمنین فی الحدیث. و قال أبو حاتم: هو إمام أهل زمانه توفی ۲۵۸ و له ۸۶» [۱] ۲- ابن حجر: «ثقة حافظ جلیل» [۲]

(۳۲) روایة حجاج بن یوسف ابن الشاعر ... ص: ۷۰

اشارة

فی المسند: «حدثنی حجاج بن الشاعر قال: حدثنا شبابة قال. حدثنی نعیم بن حکیم قال: حدثنی أبو مریم و رجل من جلسائه عن علی أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال: فزاد الناس بعد: وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

ترجمته ... ص: ۷۰

۱- السمعانی: «و کان ثقة حافظا. قال ابن أبی حاتم: کتبت عنه. و هو ثقة

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۰۷.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۱۷.

[۳] مسند أحمد ۱/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۱

من الحفاظ، ممن یحسن الحدیث، و سئل أبی عنه فقال: صدوق ... و سئل أبو داود السجستانی: أیّما أحبّ إلیک الرّمادی أو حجاج بن الشاعر؟ قال: حجّاج خیر من مائة مثل الرمادی. و قال النسائی: حجاج بن یوسف یقال له ابن الشاعر بغدادی ثقة» [۱] ۲- ابن حجر: «ثقة حافظ، من الحادیة عشرة، مات سنة ۲۵۹» [۲]

(۳۳) روایة إسماعیل بن عبد اللّه سمویه ... ص: ۷۱

اشارة

قال البدخشانی: «و لأحمد فی روایة أخری، و لا- بن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر إسماعیل بن عبد اللّه العبدی الاصبهانی المشهور بسمویه عن ابن عباس عن بریدة رضی اللّه عنهما بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳]

و قال المتقی: «یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین؟ من کنت مولاه فعلی مولاه.

حم طب و سمویه ک ص عن ابن عباس عن بریدة» [۴]

ترجمته ... ص: ۷۱

۱- السمعانی: «قال ابن أبی حاتم: سمعنا منه، و هو ثقة صدوق» [۵] ۲- الذهبی: «و فیها توفی إسماعیل بن عبد اللّه الحافظ ... قال أبو

---

[۱] الأنساب- الشاعر.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۵۴.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹.

[۵] الأنساب- السموی.

الشیخ: کان حافظا متقنا یذاکر بالحدیث» [۱] ۳- السیوطی: «سمویه الحافظ المتقن الطوّاف ... کان من الحفّاظ و الفقهاء، حافظا متقنا، یذاکر بالحدیث. من تأمّل فوائده المرویّة علم اعتنائه بهذا الشأن، قال ابن أبی حاتم: ثقة صدوق. مات سنة ۲۶۷» [۲]

(۳۴) روایة الحسن بن علی بن عفان العامری ... ص: ۷۲

اشارة

قال ابن کثیر: «و قال الطبرانی: ثنا أحمد بن إبراهیم بن عبد اللّه بن کیسان المدینی، سنة تسعین و مائتین، ثنا إسماعیل بن عمرو البجلی، ثنا مسعر عن طلحة ابن مصرف، عن عمیرة بن سعد قال: شهدت علیّا علی المنبر یناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم [یقول ما قال إلّا قام فشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم: أبو هریرة و أبو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و رواه أبو العباس ابن عقدة، الحافظ الشیعی، عن الحسن بن علی بن عفان العامری، عن عبید اللّه بن موسی، عن فطر عن [أبی إسحاق عن عمرو ابن مر و سعید بن وهب. و عن زید بن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول فی الرحبة، فذکر نحوه، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله.

---

[۱] العبر- حوادث ۲۶۷.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۳

قال أبو إسحاق حین فرغ من هذا الحدیث: یا أبا بکر أیّ أشیاخ هم» [۱]

ترجمته ... ص: ۷۳

۱- الذهبی: «ق- حسن بن [علی بن عفان ... قال أبو حاتم:

صدوق» [۲] ۲- ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: صدوق. و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال الدّارقطنی: الحسن و أخوه ثقتان. و قال مسلمة بن قاسم: کوفی ثقة، حدثنا عنه ابن الأعرابی» [۳].

(۳۵) روایة ابن ماجة القزوینی ... ص: ۷۳

اشارة

قال ابن ماجة: «حدثنا علی بن محمد، ثنا أبو الحسین، أخبرنی حماد بن سلمة، عن علی بن زید بن جدعان، عن عدی بن ثابت، عن البرّاء بن عازب [رضی اللّه عنه قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجّته التی حج، فنزل فی بعض الطریق، فأمر الصلاة جامعة، فأخذ بید علی [رضی اللّه عنه فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی، قال: فهذا ولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۲۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۰۱ باختصار.

[۴] السنن ۱/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۴

ترجمته ... ص: ۷۴

۱- الیافعی: «الحافظ الکبیر، محمد بن یزید بن ماجة القزوینی، صاحب السّنن و التاریخ، کان إماما فی الحدیث، عارفا بعلومه و جمیع ما یتعلّق به، و کتابه فی الحدیث أحد الکتب الستة التی هی أصول الحدیث و أمّهاته، قلت: هکذا قال الذهبی، و هو مذهب بعض المحدّثین» [... ۱]

۲- ابن حجر: «صاحب السنن، أحد الأئمّة، حافظ، صنّف السنن و التفسیر و التاریخ، مات سنة ثلاث و سبعین [و مائتین و له أربع و ستون» [۲] ۳- السیوطی ...: «قال الخلیلی: ثقة کبیر، متّفق علیه، محتجّ به، له معرفة بالحدیث و حفظ، و مصنّفات فی السنن و التفسیر و التاریخ، و کان عارفا بهذا الشأن» [... ۳]

(۳۶) روایة البلاذری ... ص: ۷۴

و أمّا روایة أحمد بن یحیی البلاذری، فسیأتی نصّها، مع ترجمته، فی قسم دلالة حدیث الغدیر، إن شاء اللّه تعالی.

[۱] مرآة الجنان- حوادث سنه ۲۷۳.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۰.

[۳] طبقات الحفاظ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۵

(۳۷) روایة ابن قتیبة ... ص: ۷۵

اشارة

قال: «وقوع عمرو فی علی رضی اللّه عنه: - و ذکروا أنّ رجلا- من همدان یقال له: برد، قدم علی معاویة، فسمع عمرا یقع فی علی، فقال له: یا عمرو إن أشیاخنا سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، فحق ذلک أم باطل؟ فقال عمرو: حق، و أنا أزیدک: إنه لیس أحد من صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له مناقب مثل مناقب علی. ففزع الفتی، فقال عمرو: [یا ابن أخی إنه أفسدها بأمره فی عثمان. فقال برد: هل أمر أو قتل؟

قال: لا- و لکنه آوی و منع، قال: فهل بایعه الناس علیها؟ قال: نعم. قال: فما أخرجک من بیعته؟ قال: اتّهامی إیّاه فی عثمان. قال له: و أنت أیضا قد اتّهمت، قال: صدقت، فیها خرجت إلی فلسطین، فرجع الفتی إلی قومه فقال:

إنّا أتینا قوما أخذنا الحجّة علیهم من أفواههم، علیّ علی الحق فاتّبعوه» [۱].

ترجمته ... ص: ۷۵

أما ترجمته فستأتی إن شاء اللّه تعالی.

و امّا اعتبار کتابه (الإمامة و السیاسة) فلا ریب فیه، فإنّه من مصنّفاته المعروفة المعتمد علیها لدی القوم، و قد نقلوا عنه فی کتبهم، کالبلوی فی (کتاب ألف باء) و عمر بن فهد المکی فی (إتحاف الوری بأخبار أم القری...)

[۱] الامامة و السیاسة ۱/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۶

(۳۸) روایة أبی عیسی الترمذی ... ص: ۷۶

اشارة

علم روایته للحدیث مما تقدم فی روایة محمد بن بشار.

و قال السیوطی: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم عن البراء. عن بریدة.

ت ن و الضیاء عن زید بن أرقم» [۱]

ترجمته ... ص: ۷۶

۱- الذهبی: «محمد بن عیسی ... أبو عیسی الترمذی، الحافظ الضریر أحد الأئمّة الأعلام، و صاحب الجامع و غیره من التّصانیف ... و

قد سمع منه أبو عبد اللّه البخاری شیخه. قال ابن حبان فی الثّقات: کان ممّن جمع و صنّف، و حفظ و ذاکر، و قال جعفر بن محمد المستغفری الحافظ: مات أبو عیسی بالترمذ، لیلة الاثنین لثلاث عشر مضت من رجب، سنة تسع و سبعین و مأتین» [۲] ۲- الیافعی: «و فیها الإمام الحافظ ... أحد الأئمّة المقتدی بهم فی علم الحدیث» [... ۳]

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۱.

[۲] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۲۷۹. و من مصادر ترجمته: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۳ و تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷ خلاصة تذهیب الکمال: ۲۰۳ و النجوم الزاهرة ۳/ ۸۸ و شذرات الذهب ۲/ ۱۷۴ و العبر حوادث سنة ۲۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۷

(۳۹) روایة ابن أبی عاصم ... ص: ۷۷

اشارة

أخرج الحدیث فی (کتاب السنّة) حیث قال: «باب من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا أبو بکر بن أبی شیبة، ثنا أبو معاویة و وکیع عن الأعمش، عن سعد بن عبیدة عن أبن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو بکر بن أبی شیبة، حدثنا شریک عن حنش بن الحارث عن ریاح ابن الحارث عن أبی أیوب الأنصاری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن عوف، ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا إسماعیل بن نشیط، عن جمیل بن عمارة الوالبی عن سالم بن عبد اللّه بن عمر، عن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و هو آخذ بید علی- فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أحمد بن عبده، حدثنا حسین بن حسن، ثنا رفاعة بن إیاس الضبّی، عن أبیه عن جدّه: إن علیا رضی اللّه عنه قال لطلحة: أنشدک باللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ قال:

نعم.

ثنا محمد بن یحیی، ثنا عبد اللّه بن داود، ثنا عبد الواحد بن أیمن، عن أبیه، عن جدّه قال: ذکر بریدة أن معاویة لمّا قدم نزل بذی طوی، فجاء سعد فأقعده علی سریره فقال سعد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۸

فعلی مولاه.

ثنا محمد بن أبی غالب، ثنا علی بن بحر، ثنا سلمة بن الفضل، عن سلیمان، عن أبی إسحاق قال: سمعت حبشی بن جنادة قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا سلیمان بن عبید اللّه الغیلانی، ثنا أبو عامر، ثنا کثیر بن زید، عن محمد بن عمر بن علی، عن أبیه، عن علی: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قام بحفرة الشجرة بخم- و هو آخذ بید علی- فقال: أیها الناس، ألستم تشهدون أنّ اللّه ربکم؟ قالوا: بلی، قال: ألستم تشهدون أن اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی، و أن اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی، قال: فمن کنت مولاه فإنّ هذا مولاه.

ثنا نصر بن علی، ثنا عبد العلی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه، عن أبیه زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من

کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا هدبة بن خالد، ثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون عن عدی بن ثابت، عن البراء قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: هذا مولی من أنا مولاه أو ولی من أنا مولاه.

ثنا أبو بکر، ثنا الفضل بن دکین، عن کامل أبی العلاء، عن حبیب بن أبی ثابت عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو موسی، ثنا یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن سلیمان، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو موسی، حدثنا یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن سلیمان- یعنی الأعمش- عن عطیة، عن أبی سعید عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: مثل ذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۷۹

حدثنا أبو مسعود الرازی، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، ثنا فطر عن أبی الطفیل عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: نعم. قال: فمن کنت ولیّه فهذا ولیّه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، عن فطر، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عاصم بن مهجع، ثنا یونس بن أرقم، عن الأعمش، عن أبی لیلی الحضرمی عن زید بن أرقم قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا أبو مسعود، ثنا عبید اللّه بن موسی، عن فطر بن خلیفة، عن أبی إسحاق، عن زید بن یثیع، عن علی رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا أبو مسعود، ثنا عمرو بن عون، عن خالد، عن الحسن بن عبید اللّه، عن أبی الضحی عن زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ثنا عمّار بن خالد، ثنا إسحاق الأزرق، ثنا عبد الملک بن أبی سلیمان، حدثنی أبو عبد الرحیم الکندی، ثنا زاذان، قال: شهدت علّیا بالرحبة فقال:

أنشد اللّه امرأ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن خالد بن عبد اللّه، ثنا أبی عن الأجلح، عن طلحة بن مصرف قال: سمعت المهاجر بن عمیرة أو عمیرة بن المهاجر یقول: سمعت علیا رضی اللّه عنه ناشد الناس علی المنبر من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: سمعنا رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۰

صلّی اللّه علیه و سلّم یقوله.

ثنا محمّد بن خالد، ثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن زید بن یثیع قال: قام علی علی المنبر فقال: أنشد اللّه رجلا و لا أنشد إلّا أصحاب محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم. فقام ستة من هذا الجانب و ستة من هذا الجانب فقالوا: نشهد أنا سمعنا من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا محمد بن خالد، ثنا شریک قال: قلت لأبی إسحاق: أسمعت من زید بن أرقم هذا؟ قال: نعم. یرید: من کنت مولاه.

ثنا أبو مسعود، ثنا علی بن قادم، ثنا إسرائیل، عن عبد اللّه بن شریک، عن الحارث بن مالک، عن سعد بن أبی وقاص قال رسول اللّه

صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه» ۵۹۰- ۵۹۳.

قال على المتقى: «عن زاذان أبى عمر قال: سمعت عليا فى الرحبة، و هو ينشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم و هو يقول ما قال. فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. حم. و ابن أبى عاصم فى السنّة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۰

۱- الذهبى: «.. الإمام أبو بكر أحمد بن عمرو بن أبى عاصم الضحّاك ابن مخلّد، الشيبانى البصرى، الحافظ قاضى أصبهان، و صاحب المصنّفات...

و كان إماما فقيها ظاهريّا، صالحا ورعا، كبير القدر صاحب مناقب» [۲] ۲- السيوطى: «ابن أبى عاصم الحافظ الكبير الإمام ... و قال ابن

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۱۷۰.

[۲] العبر حوادث سنة ۲۸۷.

الأعرابى: كان من حفّاظ الحديث و الفقه، ظاهرىّ المذهب. مات فى ربيع الآخر سنة ۲۸۷» [۱]

(۴۰) رواية زكريا بن يحيى السجزى ... ص: ۸۱

اشارة

قال النسائى: «أخبرنى زكريا بن يحيى قال: حدثنا نصر بن على قال:

حدثنا عبد اللّه بن داود عن عبد الواحد بن أيمن، عن أبيه أن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۸۱

۱- الذهبى: «س- زكريا بن يحيى السجزى الحافظ، أبو عبد الرحمن خيّاط السنّة، عن شيبان و قتيبة، و عنه رفيقه س و الطبرانى، ثقة. ولد ۱۹۵، و مات ۲۸۹» [۳] ۲- ابن حجر ...: «قال النسائى: ثقة. و قال عبد الغنى بن سعيد:

حافظ ثقة» [... ۴].

---

[۱] طبقات الحفاظ ۲۸۰.

[۲] الخصائص: ۹۵.

[۳] الكاشف ۱/ ۳۲۴.

[۴] تهذيب التهذيب ۳/ ۳۳۴.

(۴۱) روایة عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۸۲

اشارة

قال عبد اللّه: «حدثنا العباس بن الفضل الأسقاطی، ثنا الحسین بن علی، ثنا عمران بن أبان، حدثنی مالک بن الحسین بن مالک بن الحویرث، حدثنی أبی عن جدی قال: رقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المنبر فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

و قال المتقی: «عبد الرحمن بن أبی لیلی، قال: شهدت علیّا فی الرحبة ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم:

من کنت مولاه فعلی مولاه. لمّا قام. فشهد اثنا عشر بدریّا فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. عم ع و ابن جریر خط ص» [۲]

و قال ابن کثیر: «و قال أبو یعلی و عبد اللّه بن أحمد فی مسند أبیه: ثنا القواریری، ثنا یونس بن أرقم، ثنا یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت» [... ۳]

و قال عبد اللّه بن أحمد فی فضائل علی لأبیه: «حدثنا حجاج، قال: حدثنا حمّاد، عن علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء- و هو ابن عازب- قال: أقبلنا مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، حتی کنا بغدیر خم فنودی

---

[۱] زوائد مسند أحمد بن حنبل (هذا الحدیث من زوائد عبد اللّه غیر الموجودة فی المسند).

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۷۱.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۷.

فینا الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، و أخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال:

أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه، قال: هذا مولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة».

و عنه أیضا: «حدثنا علی بن الحسن قال حدثنا ابراهیم بن اسماعیل عن أبیه، عن سلمة بن کهیل، عن أبی لیلی الکندی أنه حدّثه قال: سمعت زید بن أرقم یقول و نحن ننتظر جنازة، فسأله رجل من القوم فقال: یا أبا عامر أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ قال: نعم. قال أبو لیلی: فقلت لزید بن أرقم: قالها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: نعم قالها أربع مرات».

و عنه أیضا: «حدثنا عبد اللّه بن الصقر سنة تسع و تسعین [سبعین و مائتین قال: حدّثنا یعقوب بن حمدان بن کاسب قال: حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح عن أبیه و ربیعة الجرشی أنه ذکر علیا [علی عند رجل و عنده سعد بن أبی وقاص فقال له سعد: أتذکر علیا!! إن له مناقب أربعا، لئن تکون لی واحدة منهن أحبّ إلی من کذا و کذا و ذکر حمر النعم، قوله: لأعطینّ الرّایة. و قوله أنت منّی بمنزلة هارون من موسی. و قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه. و نسی سفیان واحدة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۳

۱- عبد الغنی المقدسی: «قال أبو بکر الخطیب: کان ثقة ثبتا فهما و قال أبو الحسین بن المنادی ... ما زلنا نری أکابر شیوخنا یشهدون له بمعرفة الرّجال.

و علل الحدیث و الأسماء و الکنی، و المواظبة علی طلب الحدیث فی العراق و غیرها، و یذکرون عن أسلافهم الإقرار له بذلک، حتی أنّ بعضهم یسرف فی تقریظه إیّاه

---

[۱] فضائل علی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۴

بالمعرفة و زیادة السّماع للحدیث علی أبیه» [... ۱]

۲- ابن حجر ...: «و قال ابن عدی: نبل بأبیه، و له فی نفسه محل فی العلم، و لم یکتب عن أحد إلّا من أمره أبوه أن یکتب عنه ... و قال النسائی ثقة.

و قال السلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق، فقال:

ثقتان نبیلان. و قال أبو بکر الخلال: کان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللّهجة کثیر الحیاء» [۲] ۳- الذهبی: «و فیها توفی الحافظ: أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد...

و کان إماما خبیرا بالحدیث و علله، مقدّما فیه، و کان من أروی الناس عن أبیه، و قد سمع من صغار شیوخ أبیه، و هو الذی رتّب مسند والده» [۳]

(۴۲) روایة علی بن محمد المصیصی ... ص: ۸۴

اشارة

قال النسائی: «أخبرنا علی بن محمد [بن علی قاضی المصیصة، قال:

حدثنا خلف قال: حدثنا إسرائیل عن أبی إسحاق قال: حدثنی سعید بن وهب أنه قام مما یلیه ستة. و قال زید بن یثیع: و قام مما یلینی ستة، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۴]

---

[۱] الکمال فی معرفة الرجال- مخطوط. باختصار.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۴۳.

[۳] العبر فی خبر من غبر- حوادث ۲۹۰.

[۴] الخصائص ۹۶. مع اختلاف یسیر فی بعض الألفاظ. و فیه بدل «إسرائیل» «شعبة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۵

ترجمته ... ص: ۸۵

قال ابن حجر: «س- علی بن محمد بن علی بن أبی المضا المصیصی، قاضیها ... قال النسائی: ثقة و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: ذکره مسلمة ابن قاسم و قال: ثقة، و قال النسائی فی مشیخته: نعم الشیخ کان» [۱]

(۴۳) روایة إبراهیم بن یونس ... ص: ۸۵

الملقب ب «حرمی ...» ص: ۸۵

قال النسائی: «أخبرنا حرمی بن یونس بن محمد الطرسوسی، قال: أخبرنا أبو غسّان قال: أخبرنا عبد السّلام، عن موسی الصغیر، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد قال: کنت جالسا فتنقّصوا علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فقلت: لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن له خصالا ثلاثا، لئن یکون لی واحدة منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم، سمعته یقول: إنه منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. و سمعته یقول: لأعطین الرّایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله. و سمعته یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۸۵

۱- الذهبی: «س- إبراهیم بن یونس بن محمد المؤدب، عن. أبیه و عثمان

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۸۰ و وثقه ابن حجر فی تقریب التهذیب ۲/ ۴۴.

[۲] الخصائص ۴۹- ۵۰ مع اختلاف بسیط.

ابن عمر. و عنه: س و جماعة، ثقة» [۱] ۲- ابن حجر ...: «صدوق، من الحادیة عشرة» [۲]

(۴۴) روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۸۶

اشارة

«حدثنا یوسف بن موسی القطّان و محمد بن عثمان بن کرامة- و اللفظ لیوسف- قالا: نا عبید اللّه بن موسی قال: نا فطر عن أبی الطفیل قال: سمعت علیا- و هو ینشد الناس فی الرحبة-: أنشد للّه کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال إلّا قام، فقام ناس من الناس، فشهدوا أنا رأینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بید علی و هو یقول: أ لست أولی بالمسلمین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و هذا الحدیث قد روی عن علی من غیر وجه. و رواه عن أبی الطفیل عن علی فطر. و رواه معروف بن خرّبوذ» ۲/ ۱۳۳.

«حدثنا یوسف بن موسی قال: نا مالک بن إسماعیل قال: حدّثنی جعفر الأحمر عن یزید بن أبی زیاد. و عن مسلم بن سالم قالا: نا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا ینشد الناس یقول: أنشد امرأ مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم إلّا قام، فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی ثم قال: أیها الناس أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم

---

[۱] الکاشف ۱/ ۹۷.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷.

وال من والاه و عاد من عاداه» ۲/ ۲۳۵.

«حدثنا یوسف بن موسی قال: نا عبید اللّه بن موسی عن فطر بن خلیفة عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، و عن سعید بن وهب و عن

زید بن یثیع قالوا:

سمعنا علیا یقول: نشدت اللّه رجلا- سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم لما قام، فقام إلیه ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أن رسول اللّه قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» ۳/ ۳۵.

قال المتقی الهندی: «عن أبی إسحاق، عن عمرو ذی مر و سعید بن وهب و زید بن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول: نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال لمّا قام. فقام ثلاثة عشر رجلا، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا:

بلی یا رسول اللّه. قال فأخذ بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله. البزار و ابن جریر و الخلعی فی الخلعیات.

قال الهیثمی: رجال إسناده ثقاة. قال ابن حجر: و لکنّهم شیعة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۷

قال السیوطی: «البزار- الحافظ العلامة الشهیر: أبو بکر أحمد بن عمرو ابن عبد الخالق البصری، صاحب المسند الکبیر المعلل، رحل فی آخر عمره إلی أصفهان و الشام ینشر علمه. مات بالرملة سنة ۲۹۲» [۲]

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۸۵، و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳ و العبر ۲/ ۹۲ و تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴ و شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹ و النجوم الزاهرة ۳/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۸

[القرن الرابع ... ص: ۸۸

(۴۵) روایة النسائی ... ص: ۸۸

اشارة

علم روایته من موارد متعددة من الکتاب، حیث رواه بطرق مختلفة.

و رواه عنه جماعة من الحفاظ فی کتبهم، کابن کثیر فی (تاریخه) و السیوطی فی (الجامع الصغیر) کما تقدم، و فی (الدر المنثور) بتفسیر قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

ترجمته ... ص: ۸۸

الذهبی: «و فیها توفی الإمام، أحد الأعلام، صاحب التّصانیف، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب بن علی النسائی ... و کان رئیسا نبیلا، حسن البزّة، کبیر القدر ... قال ابن المظفر الحافظ: سمعتهم بمصر یصفون اجتهاد النسائی فی العبادة باللیل و النهار، و قال الدار قطنی: خرج حاجّا فامتحن بدمشق و أدرک الشّهادة، فقال: احملونی إلی مکة فحمل، و توفی بها فی شعبان قال: و کان أفقه مشایخ مصر فی عصره، و أعلمهم بالحدیث» [۱] و سیأتی تفصیل ترجمته فیما بعد إن شاء اللّه.

[۱] العبر- حوادث سنة ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۸۹

(۴۶) روایة أبی العباس حسن بن سفیان ... ص: ۸۹

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال الحافظ أبو یعلی الموصلی و الحسن بن سفیان:

ثنا هدبة، ثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون، عن عدی بن ثابت عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، فلما أتینا علی غدیر خم کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، و نودی فی الناس الصلاة جامعة، و دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا و أخذ بیده فأقامه عن یمینه فقال: أ لست أولی بکلّ امرئ من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فإنّ هذا مولی من أنا مولاه. أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بن الخطاب فقال: هنیئا لک أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۸۹

۱- السمعانی ...: «کان محدّث خراسان فی عصره، و کان مقدّما فی الفقه و العلم و الأدب، و له الرحلة إلی العراق و الشام و مصر، تفقّه علی أبی ثور إبراهیم بن خالد الکلبی، و کان یفتی علی مذهبه ... و کان إلیه الرحلة بخراسان من أقطار الأرض...

و مات فی سنة ۳۰۳، و قبره بقریة بالوز مشهور یزار، زرته» [۲] ۲- الذهبی: «و فیها الحافظ الکبیر أبو العباس الحسن بن سفیان...

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- البالوزی. و انظر: النسوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۰

و کان ثقة حجة، واسع الرحلة قال الحاکم: کان محدّث خراسان فی عصره مقدما فی التّثبت و الکثرة و الفهم و الأدب و الفقه، توفی فی رمضان» [۱] ۳- السیوطی: «الحسن بن سفیان بن عامر، الحافظ الإمام شیخ خراسان» [... ۲]

(۴۷) روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۹۰

اشارة

علم روایته من عبارة الحافظ ابن کثیر السابقة، و هو المراد من «ع» فی (کنز العمال) فی ما تقدم.

و إلیک نص روایته فی (المسند):

«حدثنا القواریری، حدثنا یونس بن أرقم، حدثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة یناشد الناس: أنشد اللّه عن سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول فی یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. لما قام فشهد. قال عبد الرحمن: فقام اثنا عشر بدرّیا- کأنّی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل- فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهّاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال

من والاه و عاد من عاداه».

۱/ ۴۲۸.

«حدثنا أبو بكر، حدثنا شريك، عن أبی يزيد الأودی، عن أبيه، قال:

---

[۱] العبر حوادث سنة ۳۰۳.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۱

دخل أبو هريرة المسجد فاجتمع إليه الناس، فقام إليه شاب فقال: أنشدك باللّه أسمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال فقال: أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۱/ ۳۰۷.

ترجمته ... ص: ۹۱

قال الذهبی: «و فيها: أبو يعلی الموصلی، أحمد بن علی بن المثنی بن يحيی التميمی الحافظ، صاحب المسند، روی عن علی بن الجعد، و غسّان بن الربيع، و الكبار، و صنف التصانيف، و كان ثقة صالحا متقنا، يحفظ حديثه، توفی و له سبع و تسعون سنة» [۱]

(۴۸) روایة محمد بن جریر الطبری ... ص: ۹۱

اشارة

علم روايته من عبارة المتقی فی (كنز العمال) المتقدمة، و من روايات أخری مذكورة فيه، و قد عرفت سابقا من كلمات جماعة من أعلام القوم، كياقوت الحموی، و ابن كثير الدمشقی، تصنيفه مجلّدا فی طرق حديث الغدير.

ترجمته ... ص: ۹۱

و ستأتی مصادر ترجمته، و كلمات الثناء عليه فيما بعد، إن شاء اللّه، و نذكر

---

[۱] العبر- حوادث ۳۰۷ و ترجم له الذهبی فی تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷ و السيوطی فی طبقات الحفاظ:

۳۰۶ و وصفه بالحافظ الثقة محدث الجزيرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۲

هنا كلمة اليافعی فی حوادث سنة ۳۱۰: «فيها- توفی ببغداد: الحبر النحرير الإمام، أحد العلماء الأعلام، صاحب التفسير الكبير، و التاريخ الشهير، و المصنّفات العديدة، و الأوصاف الحميدة، أبو جعفر محمد بن جرير الطبری، كان مجتهدا لا يقلّد أحدا.

قال إمام الأئمّة المعروف بابن خزيمة: ما أعلم علی الأرض أعلم من محمد ابن جرير. و لقد ظلمته الحنابلة. و قال الفقيه الإمام مفتی الأنام أبو حامد الإسفراينی: لو سافر رجل إلی الصين حتی يحصّل تفسير محمد بن جرير لم يكن كبيرا.

قلت: و ناهيك بهذا الثناء العظيم، و المدح الكريم، من هذين الإمامين النبيلين، و مولده بطبرستان سنة ۲۲۴. و كان ذا زهد و قناعة. توفی فی أواخر شوال من السنة المذكورة. و كان إماما فی فنون كثيرة ... و كان ثقة» [... ۱]

(۴۹) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۹۲

اشارة

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «عن ریاح بن الحارث قال: جاء رهط الی علی بالرحبة، فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال ریاح: فلمّا مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟ قالوا:

نفر من الأنصار منهم [فیهم أبو أیوب. خرّجه أحمد.

و عنه قال: بینما علی جالس، إذ جاء رجل فدخل و علیه أثر السّفر، فقال

---

[۱] مرآة الجنان حوادث سنة ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۳

السّلام علیک یا مولای قال: من هذا؟ فقال: أبو أیوب الأنصاری. قال علی:

أفرجوا له. ففرجوا. فقال أبو أیوب: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. خرّجه البغوی فی معجمه» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۳

قال الذهبی: «و فیها البغوی: أبو القاسم عبد اللّه بن محمد ... و کان محدثا، حافظا مجدّدا مصنفا، انتهی إلیه علوّ الإسناد فی الدنیا»... [۲]

(۵۰) روایة الحکیم الترمذی ... ص: ۹۳

اشارة

قال العلامة میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج الحکیم فی نوادر الأصول، و الطبرانی بسند صحیح فی الکبیر، عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطب بغدیر خم، تحت شجرة، فقال: یا أیها الناس إنی قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی قد یوشک أن أدعی فأجیب، و إنّی مسئول و إنکم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، فقال: أ لیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن السّاعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد

---

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۲- ۲۲۳.

[۲] العبر حوادث ۳۱۷ و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۱۱ و تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۳۷ و شذرات الذهب ۲/ ۲۷۵ و طبقات الحفاظ: ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۴

بذلک. قال: أللهم اشهد. ثم قال: یا أیها الناس إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا

علی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه، و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به، لا تضلوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، و إنه قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۴

: المنّاوی: «الحکیم محمد بن علی الترمذی، المؤذّن الصوفی الشّافعی، صاحب التصانیف، سمع الکثیر من الحدیث بالعراق و نحوه، و حدّث عن قتیبة بن سعید و غیره، و هو من القرن الثالث من طبقة البخاری، قال السلمی: نفوه من ترمذ و شهدوا علیه بالکفر بسبب تفضیله الولایة علی النّبوة، و إنما مراده ولایة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

«و قال ابن عطاء اللّه: کان العارفان الشاذلی و المرسی یعظّمانه جدّا جدّا، و لکلامه عندهما الحظوة التامة، و یقولان: هو أحد الأوتاد الأربعة. و قول ابن أبی جمرة فی کتاب المختارة و ابن القیم فی کتاب اللمحة فی الردّ علی ابن طلحة: إنه لم یکن من أهل الحدیث و روایته ... کیف و قد قال الحافظ ابن النجار فی تاریخه:

کان إماما من أئمة المسلمین، له المصنّفات الکبار فی أصول الدین و معانی الحدیث، لقی الأئمة الکبار و أخذ عنهم، و فی شیوخه کثرة. ثم أطال فی بیانه.

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط و هو فی (نوادر الأصول: ۶۸- ۶۹): «حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا زید بن الحسن قال: حدثنا معروف بن خرّبوذ المکی، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة عن حذیفة بن أسید الغفاری...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۵

و قال السلمی فی الطبقات: له اللّسان العالی و الکتب المشهورة، و قال القشیری فی الرسالة: هو من کبار الشیوخ، و أطال فی الثناء علیه. و قال الحافظ أبو نعیم فی الحلیة: له التّصانیف الکثیرة فی الحدیث، و هو مستقیم الطریقة تابع للأثر ... و قال الکلابادی فی التعرّف: هو من أئمّة الصوفیة. الی غیر ذلک من الکلام فی شأن هذا الامام، و إنما أطلت فیه دفعا لذلک الافتراء، فلا تکن من أهل المراء» [۱]

(۵۱) روایة الطحاوی ... ص: ۹۵

اشارة

قال الطّحاوی: «باب بیان مشکل ما روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، من

قوله یوم غدیر خم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه.

حدثنا ابراهیم بن مرزوق، ثنا أبو عامر العقدی، ثنا یزید بن کثیر، عن محمد بن عمر بن علی، عن أبیه عن علی: إنّ النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضر الشجرة بخم، فخرج آخذا بید علی فقال: یا أیّها الناس ألستم تشهدون أن اللّه ربکم؟ قالوا: بلی. قال: أ لستم تشهدون أن اللّه و رسوله أولی بکم من أنفسکم، و أنّ اللّه و رسوله مولاکم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

إنی قد ترکت فیکم ما إن أخذتم لن تضلّوا بعدی، کتاب اللّه بأیدیکم و أهل بیتی.

حدثنا أبو أمیة، ثنا سهیل بن عامر البجلی، ثنا عیسی بن عبد الرحمن، أخبرنی أبو إسحاق السبیعی (... بیاض فی النسخة): سمعت علیّا

ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام، فقام بضعة عشر رجلا فشهدوا أنّهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوم غدیر خم یقول: أللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۶

و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و أعن ما أعانه و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

و عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیّا ینشد یقول: أشهد اللّه کل امرئ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام. فقام اثنا عشر بدریّا. فقالوا: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بید علی فرفعها، فقال: یا أیها الناس أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه، قال: أللهم من کنت مولاه فهذا علی مولاه، و ذکر الحدیث.

قال أبو جعفر: فدفع دافع هذا الحدیث، و زعم أنه مستحیل، و ذکر أن علیّا لم یکن مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی خروجه إلی الحج من المدینة، الذی مرّ فی طریقه بغدیر خم، لأنّ غدیر خم إنّما هو بالجحفة، و ذکر فی ذلک ما قد حدثنا أحمد بإسناده، قال: ثنا جعفر بن محمد عن أبیه قال دخلنا علی جابر بن عبد اللّه، فذکر حدیثه فی حجّة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فقال: فقدم علی من الیمن ببدن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم ذکر بقیة الحدیث.

قال أبو جعفر: فهذا الحدیث صحیح الإسناد، لا طعن لأحد فی رواته، فیه أن ذلک القول کان من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی بغدیر خم فی رجوعه من حجّه إلی المدینة لا فی خروجه لحجّه من المدینة» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۹۶

۱- الیافعی: «و فیها أبو جعفر أحمد بن محمد الأزدی الطّحاوی، الفقیه الحنفی المصری، برع فی الفقه و الحدیث، و صنّف التصانیف المفیدة، قال الشیخ أبو إسحاق: انتهت إلیه رئاسة الحنفیة بمصر» [... ۲]

۲- السیوطی: «الطحاوی- الإمام العلّامة الحافظ، صاحب التصانیف البدیعة، أبو جعفر ... و کان ثقة ثبتا فقیها، لم یخلّف مثله، انتهت إلیه ریاسة

---

[۱] مشکل الآثار ۲/ ۳۰۸- ۳۰۹.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۹۷

أصحاب أبی حنیفة. ولد سنة ۲۳۷، و له معانی الآثار» [۱]

(۵۲) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۹۷

اشارة

قال أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه: «أسلم علی و هو ابن عشر سنین، و هو أوّل من شهد أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا رسول اللّه، و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و أنصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار

. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» [... ۲]

و روی ابن عبد ربه احتجاج المأمون علی الفقهاء، المشتمل علی حدیث الغدیر، ضمن جملة من فضائل علی علیه السلام، و هو خبر طویل [۳]

ترجمته ... ص: ۹۷

قال ابن خلکان: «أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه ... کان من العلماء المکثرین من المحفوظات، و الاطلاع علی اخبار الناس، و صنّف کتابه (العقد)، و هو من الکتب الممتعة، و توفی یوم الأحد ثامن عشر جمادی الأولی سنة ثمان و عشرین و ثلاثمائة» [... ۴]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۳۷. و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۷۰۸، وفیات الأعیان ۱/ ۱۹، تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۱۷۴ الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۱۰۲ طبقات المفسرین للداودی ۱/ ۷۳.

[۲] العقد الفرید ۴/ ۳۱۱.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۹۲- ۱۰۲.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

(۵۳) روایة المحاملی ... ص: ۹۸

اشارة

أخرج الحدیث فی کتاب (الأمالی) حیث قال:

«حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن سلمة بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدّث عن أبی سریحة أو زید بن أرقم- شعبة الشاک- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال سعید بن جبیر: و أنا سمعت مثل هذا عن ابن عباس» ۸۵.

«ثنا الحسین، حدثنا عبد الأعلی بن واصل قال: ثنا مالک بن إسماعیل عن جعفر بن زیاد الأحمر، عن یزید بن أبی زیاد و مسلم بن سالم، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا علیه السلام ینشد الناس یقول: أنشد اللّه أمرأ مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما یقول إلّا خبّر. فقام اثنا عشر بدریّا فقالوا: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فرفعها و قال:

أیّها الناس أ لست- و انقطع علی القاضی الحدیث- و فی آخره قال: وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۶۲.

قال الحافظ السیوطی: «علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه. المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس» [۱] و قال المتقی: «علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه، المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس» [۲]

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۶۶.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۳.

و قال القاری: «و فی الجامع: رواه أحمد و ابن ماجة عن البراء، و أحمد عن بریدة، و الترمذی و النسائی و الضّیاء عن زید بن أرقم، ففی إسناد المصنّف الحدیث عن زید بن أرقم إلی أحمد و الترمذی مسامحة لا تخفی، و

فی روایة لأحمد و النسائی و الحاکم عن بریدة بلفظ: من کنت ولّیه فعلیّ ولیّه

، و

روی المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس، و لفظه: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۹۹

۱- السمعانی: «أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل بن سعید بن أبان الضبّی المحاملی، کان فاضلا صادقا دیّنا ثقة صدوقا ... و کان یحضر مجلس إملائه عشرة آلاف رجل، و کان ولادته فی خمس أو ست و ثلاثین و مائتین، و مات فی شهر ربیع الآخر سنة ۳۳۰» [۲]

۲- الیافعی: «و فیها: الإمام الکبیر القاضی أبو عبد اللّه المحاملی الشهیر» [... ۳]

۳- السیوطی: «المحاملی القاضی الإمام العلّامة الحافظ، شیخ بغداد و محدّثها، أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل ... صنّف و جمع، روی عنه: دعلج و الدارقطنی، و کان فاضلا دیّنا صدوقا، و ولّی قضاء الکوفة سنتین ثم استعفی، و کان یحضر بمجلسه عشرة آلاف رجل، مات فی ربیع الآخر سنة ۳۳۰» [۴]

(۵۴) روایة أبی العباس ابن عقدة ... ص: ۹۹

اشارة

لقد علم سابقا أن لأبی العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی المعروف بابن عقدة، کتابا مفردا فی طرق حدیث الغدیر، و قد صرّح بذلک کلّ من ابن تیمیة، و ابن حجر العسقلانی، و الشیخانی القادری، و نور الدین السمهودی،

---

[۱] مرقاة المفاتیح فی شرح مشکاة المصابیح ۵/ ۵۶۸.

[۲] الأنساب- المحاملی.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۳۳۰.

[۴] طبقات الحفاظ: ۳۴۳. و فیه بدل «سنتین»: ستین سنة».

و المناوی، و محمد البدخشانی.

و لنذکر أحد ألفاظ روایته:

قال السمهودی: «عن أبی الطفیل: إنّ علیّا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم رجل یقول إنی نبئت أو بلغنی، إلّا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه، فقام سبعة عشر رجلا منهم: خزیمة بن ثابت، و سهل بن سعد، و عدی بن حاتم، و عقبة بن عامر، و ابو أیوب الأنصاری، و أبو سعید الخدری، و أبو شریح الخزاعی، و أبو قدامة الأنصاری، و أبو لیلی، و ابو الهیثم بن التّیهان، و رجال من قریش، فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم، فقالوا: نشهد أنّا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأمر بشجرات فشذبن، و ألقی علیهنّ ثوب، ثم نادی بالصلاة، فخرجنا فصلّینا، ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیّها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت قال: أللهم اشهد، ثلاث مرات، قال: إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، ثم قال: ألا إنّ دمائکم و أموالکم حرام،

کحرمة یومکم هذا و حرمة شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء، أوصیکم بالجار، أوصیکم بالمماليک أوصیکم بالعدل و الإحسان. ثم قال: أیّها الناس إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، نبّأنی بذلک العلیم الخبیر.

و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال علی: صدقتم، و أنا علی ذلک من الشاهدین.

أخرجه ابن عقدة من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود، کلاهما عن أبی الطفیل» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۰

تقدمت ترجمته سابقا فلا حاجة إلی الاعادة.

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۱

(۵۵) روایة أبی زکریا الغبری ... ص: ۱۰۱

اشارة

قال الحاکم: «و أما ما ذکر من اعتزال سعد بن أبی وقاص عن القتال فحدثناه أبو زکریا یحیی بن محمد الغبری، ثنا إبراهیم بن أبی طالب، ثنا علی بن المنذر، ثنا ابن فضیل، ثنا مسلم الملائی، عن خیثمة بن عبد الرحمن، قال:

سمعت سعد بن مالک- و قال له رجل: إن علیا یقع فیک أنک تخلّفت عنه- فقال سعد: و اللّه إنّه لرأی رأیته، و أخطأ رأیی، إن علی بن أبی طالب أعطی ثلاثا، لئن أکون أعطیت إحداهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها. لقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم- بعد حمد اللّه و الثناء علیه-: هل تعلمون أنی أولی بالمؤمنین؟ قلنا: نعم، قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، وال من والاه و عاد من عاداه. وجئ به یوم خیبر و هو أرمد ما یبصر فقال: یا رسول اللّه إنی أرمد، فتفل فی عینیه و دعا له، فلم یرمد حتی قتل، و فتح علیه خیبر. و أخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عمّه العباس و غیره من المسجد فقال له العباس: تخرجنا و نحن عصبتک و عمومتک و تسکن علیّا؟ فقال: ما أنا أخرجتکم و أسکنته، و لکن اللّه أخرجکم و أسکنه» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۱

۱- السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن محمد ... الغبری البغیانی، مولی

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۶- ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۲

أبی خرقاء السّلمی، من أهل نیسابور، کان أدیبا فاضلا، عارفا بالتفسیر و اللغة، و کان أبو علی الحافظ یقول: الناس یتعجّبون من حفظنا لهذه الأسانید، و أبو زکریا الغبری حفظ من العلوم ما لو کلّفنا حفظ شیء منها لعجزنا عنه، و ما أعلم أنی رأیت مثله ... توفی أبو زکریا فی شوال سنة ۳۴۴، و هو ابن ست و سبعین سنة» [۱] ۲- الذهبی ...: «الحافظ الأدیب المفسّر» [۲] ۳- الیافعی: «و فیها الحافظ الأدیب المفسّر أبو زکریا یحیی بن محمد الغبری النیسابوری» [۳]

(۵۶) روایة دعلج السجزی ... ص: ۱۰۲

اشارة

قال الحاکم بعد حدیث (من کنت ولیّه فهذا ولیّه):

«حدثناه أبو بکر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: أنبأ محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسّان بن إبراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمة ابن کهیل، عن أبیه عن أبی الطفیل عامر بن واثلة: أنه سمع زید بن أرقم رضی اللّه عنه یقول: نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة عند شجرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت الشجرات، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیّة فصلّی، ثم قام خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکّر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن یقول، ثم قال: أیّها الناس إنّی تارک فیکم أمرین لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی، ثم قال: أ تعلمون أنی أولی

---

[۱] الأنساب- البغیانی.

[۲] العبر- حوادث: ۳۴۴.

[۳] مرآة الجنان- حوادث: ۳۴۴.

بالمؤمنین من أنفسهم، ثلاث مرات؟ قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۳

۱- الذهبی ...: «قال الحاکم: أخذ عن ابن خزیمة مصنّفاته، و کان یفتی بمذهبه، و قال الدار قطنی: لم أر فی مشایخنا أثبت من دعلج» [۲...]

۲- السیوطی: «دعلج بن أحمد بن دعلج، الإمام الفقیه، محدّث بغداد.

کان من أوعیة العلم [و بحور الروایة] و شیخ أهل الحدیث، صنّف المسند الکبیر، و مات فی جمادی الآخرة ۳۵۱، و خلّف ثلاثمائة ألف دینار» [۳]

(۵۷) روایة أبی بکر الشافعی البزاز ... ص: ۱۰۳

اشارة

سیأتی نص روایته عن أصل کتابه (الفوائد).

و قال الحافظ ابن کثیر: «و قال أبو بکر الشافعی: ثنا محمد بن سلیمان بن الحارث، ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا أبو إسرائیل الملّائی عن الحکم عن أبی سلیمان المؤذّن عن زید بن أرقم: أن علیّا استنشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقام ستة عشر رجلا فشهدوا بذلک و کنت فیهم» [۴]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] العبر- حوادث: ۳۵۱.

[۳] طبقات الحفاظ ۳۶۰.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۴

ترجمته ... ص: ۱۰۴

ستأتی ترجمته إن شاء اللّه تعالی. و نذکر هنا ترجمته عن الحافظ السیوطی حیث قال: «و أبو بکر الشافعی، الإمام الحجّة المفید محدّث العراق، محمد بن عبد اللّه بن إبراهیم بن عبدویه البغدادی البزاز، ولد سنة ۲۶۰ ... قال الخطیب: ثقة ثبت حسن التصنیف، جمع أبوابا و شیوخا، و أملی فی حیاة ابن صاعد. مات فی ذی الحجة سنة ۳۵۴» [۱]

(۵۸) روایة أبی حاتم ابن حبان البستی ... ص: ۱۰۴

اشارة

لقد جاء فی (الإحسان بترتیب صحیح ابن حبّان) ما نصّه: «ذکر دعاء المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم بالولایة لمن والی علیا و المعاداة لمن عاداه.

أخبرنا عبد اللّه بن محمد الأزدی، حدثنا إسحاق بن ابراهیم، أخبرنا أبو نعیم و یحیی بن آدم قال: حدثنا فطر بن خلیفة، عن أبی الطفیل قال قال علی: أنشد اللّه کلّ امرئ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ألستم تعلمون أنی أولی بالناس بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فی نفسی من ذلک شیء، فلقیت زید بن أرقم فذکرت ذلک له فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک له.

قال أبو

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۵

نعیم: فقلت لفطر: کم بین هذا القول و بین موته؟ قال: مائة یوم.

قال أبو حاتم: یرید به موت علی بن أبی طالب. رضی اللّه عنه» ۹/ ۴۲.

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «عن أبی الطفیل قال قال علی: أنشد اللّه کلّ امرئ سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم لمّا قام، فقام ناس فشهدوا أنهم سمعوه یقول: ألستم تعلمون أنی أولی الناس بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فإنّ هذا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فی نفسی من ریبة شیء، فلقیت زید بن أرقم، فذکرت له ذلک فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له ذلک قال أبو نعیم: قلت لفطر- یعنی الذی روی عنه الحدیث-: کم بین القول و موته؟ قال: مائة یوم. خرّجه أبو حاتم و قال: یرید موت علی بن أبی طالب.

و خرجه أحمد» [۱]

و قال العلامة البدخشانی: «و فی روایة أخری عند ابن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر إسماعیل بن عبد اللّه الاصبهانی المشهور بسمویه، عن ابن عباس عن بریدة بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۰۵

قال الذهبی: «و فیها العلّامة أبو حاتم محمد بن حبان بن أحمد بن حبان ابن معاذ، التمیمی البستی الحافظ، صاحب التصانیف ... و

كان من أوعية العلم فی الحدیث و الفقه و اللغة و الوعظ و غیر ذلک» [... ۳]

---

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۳.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] العبر حوادث سنة ۳۵۴ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۲۰ و طبقات السبکی ۳/ ۱۳۱ و الوافی بالوفیات ۲/ ۳۱۷ و تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۹۵ و النجوم الزاهرة ۳/ ۳۴۲ و شذرات الذهب ۳/ ۱۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۶

(۵۹) روایة الطبرانی ... ص: ۱۰۶

اشارة

قال المتقی: «من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أعن من أعانه. طب عن عمرو مرّة و زید بن أرقم معا» [۱]

و قال المتقی: «اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أعن أعانه. طب عن حبشی بن جنادة» [۲]

و قال: «عن عمیرة بن سعد قال: شهدت علیّا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول ما قال فیشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم: أبو هریرة و أبو هریرة و ابو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. طس» [۳]

و رواه الطبرانی فی (المعجم الصغیر) أیضا حیث قال:

«حدثنا أحمد بن إبراهیم بن عبد اللّه بن کیسان الثقفی المدینی الأصبهانی سنة ۲۹۰، حدثنا إسماعیل بن عمرو، حدثنا مسعر عن طلحة بن مصرف عن عمیرة بن سعد قال: شهدت علیّا رضی اللّه عنه علی المنبر یناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۱۰ و «طب» رمز للطبرانی فی المعجم الکبیر.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۹.

[۳] المصدر ۱۳/ ۱۵۷ و «طس» رمز للطبرانی فی المعجم الأوسط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۷

یقول ما قال فلیشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم أبو هریرة و أبو سعید و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: [اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. لم یروه عن مسعر إلّا إسماعیل» [۱]

و قال: «حدثنا أحمد بن إسماعیل بن یوسف العابد الأصبهانی، حدّث أحمد ابن الفرات الرازی، حدثنا عبد الرزاق، أنبأنا سفیان بن عیینة، عن عمرو بن دینار عن طاوس عن بریدة بن الحصیب عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. لم یروه عن سفیان بن عیینة إلّا عبد الرزّاق، تفرّد به أحمد بن الفرات» [۲]

و ذکر الحافظ ابن کثیر روایته لحدیث الغدیر فی مواضع من تاریخه [۳]

و رواه الطبرانی فی (المعجم الکبیر) بألفاظ و أسانید عدیدة، نذکر هنا بعضها:

«حدثنا عبد اللّه بن محمد بن العباس الأصبهانی، ثنا أبو مسعود أحمد بن الفرات، ثنا عبد الرحمن بن مصعب، ثنا فطر بن خلیفة عن أبی الطفیل عن زید ابن أرقم: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» [۴]

«حدثنا محمد بن عثمان المازنی، حدثنا کثیر بن یحیی، ثنا أبو عوانة و سعید ابن عبد الکریم بن سلیط الحنفی عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن عمرو ابن واثلة عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقمّت ثم قام فقال: کأنّی قد دعیت فأجبت، إنّی تارک فیکم ثقلین أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۶۴- ۶۵.

[۲] المعجم الصغیر ۱/ ۷۱.

[۳] أنظر منها: ۷/ ۳۴۸، و ۵/ ۲۱۰.

[۴] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۸

بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض، ثم قال: إن اللّه مولای و أنا مولی کلّ مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا قد رآه بعینیه و سمعه بأذنیه» [۱]

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا جعفر بن حمید، و حدثنا محمد بن عثمان بن أبی شیبة، حدثنا النضر بن سعید أبو صهیب، قالا: ثنا عبد اللّه بن بکیر عن حکیم بن جبیر عن أبی الطّفیل عن زید بن أرقم قال: نزل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الجحفة، ثم أقبل علی الناس فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: إنی لا أجد لنبی إلّا نصف عمر الذی قبله، و إنی أوشک أن أدعی فأجیب ... ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

«حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا إسماعیل بن موسی السدی، ثنا علی بن عابس عن الحسن بن عبید اللّه عن أبی الضحی، عن زید بن أرقم قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳]

«حدثنا إبراهیم بن نائلة الأصبهانی، ثنا إسماعیل بن عمرو البجلی، ثنا یحیی بن سلمة بن کهیل عن أبیه عن أبی عبد اللّه الشیبانی، قال: کنت جالسا فی مجلس بنی الأرقم، فأقبل رجل من مراد یسیر علی دابّته، حتی وقف علی المجلس فسلّم فقال: أ فی القوم زید؟ قالوا: نعم هذا زید، فقال: أنشدک باللّه الذی لا إله إلّا هو یا زید أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لعلی: من کنت

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۱۸۵- ۱۸۶.

[۲] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶- ۱۸۷.

[۳] المصدر نفسه ۵/ ۱۹۱

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۰۹

مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. فانصرف الرجل» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۰۹

قال الیافعی: «و فیها الحافظ مسند العصر: أبو القاسم سلیمان بن أحمد ابن أیوب اللخمی الطبرانی، فی ذی القعدة بإصبهان، و له مائة

سنة و عشرة أشهر، كان ثقة صدوقا، واسع الحفظ، بصيرا بالعلل و الرجال و الأبواب، كثير التصانيف» [... ۲]

(۶۰) رواية القطيعى ... ص: ۱۰۹

اشارة

قال الحاكم: «أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى ببغداد من أصل كتابه، ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنى أبى، ثنا يحيى بن حمّاد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون، قال: انى لجالس عند ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: يا ابن عباس إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا من بين هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معكم. قال- و هو يومئذ صحيح قبل أن يعمى- قال: فانتدوا [فابتدءوا] فتحدّثوا فلا ندرى ما قالوا. قال: فجاء ينفض ثوبه و يقول: أف و تف، وقعوا فى رجل له بضع عشر فضائل ليست لأحد غيره.

وقعوا فى رجل قال له النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: لأبعثّن رجلا لا يخزيه اللّه أبدا

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۲۱۹- ۲۲۰.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۳۶۰ و توجد ترجمته أيضا فى: وفيات الأعيان ۱/ ۲۱۵ و تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۱۲ و تاريخ ابن كثير ۱۱/ ۲۷۰ و المنتظم ۷/ ۵۴ و تاريخ أصبهان ۲/ ۳۳۵ و النجوم الزاهرة ۴/ ۵۹ و طبقات الحنابلة ۲/ ۴۹ و طبقات المفسرين ۱/ ۱۹۸

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۰

يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله، فاستشرف لها مستشرف، فقال: أين على؟

فقالوا: إنّه فى الرحى يطحن، قال: و ما كان أحد ليطحن!! قال: فجاء و هو أرمد لا يكاد أن يبصر قال: فنفث فى عينه، ثم هزّ الرّاية ثلاثا فأعطاها إيّاه، فجاء على بصفيّة بنت حى.

قال ابن عباس: ثم بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلانا بسورة التوبة، فبعث عليّا خلفه فأخذها منه، و قال: لا يذهب بها إلّا رجل هو منى و أنا منه.

فقال ابن عباس: و قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لبنى عمّه أيّكم يوالينى فى الدّنيا و الآخرة- قال و على جالس معهم- فقال رسول اللّه- و أقبل على رجل رجل منهم فقال-: أيّكم يوالينى فى الدنيا و الآخرة؟ فأبوا. فقال: لعلى: أنت وليّى فى الدنيا و الآخرة.

قال ابن عباس: و كان على أوّل من آمن من الناس بعد خديجة رضى اللّه عنها.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثوبه فوضعه على على و فاطمة و حسن و حسين و قال: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً.

قال ابن عباس: و شرى على نفسه فلبس ثوب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم ثم نام مكانه.

قال ابن عباس: و كان من المشركون يرومون رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فجاء أبو بكر و على نائم قال و أبو بكر يحسب أنه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فقال: يا نبى اللّه فقال له على: إن نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد انطلق نحو بير ميمون فأدركه، قال: فانطلق أبو بكر فدخل معه الغار، قال:

و جعل على رضى اللّه عنه يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يتضوّر، و قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه حتى أصبح، ثم كشف عن رأسه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۱

فقالوا: إنك للئيم و كان صاحبك لا يتضوّر و نحن نرميه و أنت تتضور، و قد استنكرنا ذلك.

فقال ابن عباس: و خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى غزوة تبوك و خرج الناس معه. قال فقال له على: أخرج معك؟ قال فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: لا، فبكى على. فقال له: أما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه ليس بعدى نبى، إنّه لا ينبغى أن أذهب إلّا و أنت خليفتى.

قال ابن عباس: و قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت وليّ كلّ مؤمن بعدى و مؤمنة.

قال ابن عباس: و سدّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أبواب المسجد غير باب على، فكان يدخل المسجد جنبا و هو طريقه ليس له طريق غيره.

قال ابن عباس: و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فان مولاه على قال ابن عباس: و قد أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فى القرآن أنّه رضى عن أصحاب الشجرة فعلم ما فى قلوبهم، فهل أخبرنا أنه سخط عليهم بعد ذلك؟! قال ابن عباس: و قال نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لعمر حين قال: ائذن لى فأضرب عنقه قال: و كنت فاعلا! و ما يدريك لعلّ اللّه قد اطّلع على أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه بهذه السياقة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۱

۱- السمعانى: «المحدث المشهور، أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان...

و كان مكثرا. يروى عنه: أبو عبد اللّه الحافظ ابن البيّع، و أبو نعيم الحافظ

---

[۱] المستدرك ۳/ ۱۳۳.

الأصبهانى، فى جماعة كثيرة، و آخرهم أبو محمد الحسن بن على الجوهرى، و مات فى ذى الحجة سنة ۳۶۸» [۱].

۲- الذهبى ...: «مسند العراق ... و كان شيخا صالحا» [۲].

(۶۱) رواية ابن بطة ... ص: ۱۱۲

اشارة

فى (بحار الأنوار) نقلا عن المناقب لابن شهرآشوب: «فضائل أحمد، و أحاديث أبى بكر بن مالك، و إبانة ابن بطة، و كشف الثعلبى- عن البراء قال: لمّا أقبلنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجة الوداع، كنا بغدير خم فنادى أن الصلاة جامعة، و كسح للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرتين، فأخذ بيد على فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه، فقال: أ و لست أولى من كلّ مؤمن بنفسه؟ قالوا: بلى. قال: هذا مولى من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقيه عمر بن الخطاب فقال له: هنيئا لك يا ابن أبى طالب أصبحت مولى كل مؤمن و مؤمنة» [۳].

ترجمته ... ص: ۱۱۲

السمعانى: «أبو عبد اللّه عبيد اللّه بن محمد ... كان إماما فاضلا عالما بالحديث و فقهه، أكثر من الحديث، و سمع جماعة من أهل العراق، و كان من فقهاء لحنابلة، صنّف التصانيف الحسنة المفيدة» [۴].

---

[۱] الأنساب- القطیعی.

[۲] العبر- حوادث: ۳۶۸.

[۳] بحار الأنوار للعلامة المجلسی، و الخبر فی المناقب ۳/ ۲۵.

[۴] الأنساب- البّطی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۳

(۶۲) روایة الدار قطنی ... ص: ۱۱۳

اشارة

لقد جاء فی کتاب (العلل) ما هذا نصّه:

«و سئل عن

حدیث عمیرة بن سعد عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال: هو حدیث یرویه طلحة بن مصرف و زبید الأیامی عن عمیرة بن سعد، فرواه محمد بن طلحة بن مصرف و هانی بن أیّوب عن طلحة عن عمیرة بن سعد. و کذلک قال ابن الأجلح عن أبیه عن طلحة. و قال أبو بکر بن عیّاش عن الأجلح عن طلحة عن عمیرة بن مهاجر. و قال زبید الأیامی عن عمیرة بن فلان و الصواب عمیرة بن سعد. و روی هذا الحدیث: الزبیر بن عدی عن عمیر بن سعید عن علی و لعلّه أراد عمیرة بن سعد أو غیره» ۲/. ۱۹

«و سئل

عن حدیث سعید بن وهب عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال: حدّث به الأعمش و شعبة و إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب عن علی. و اختلف عن الأعمش فقال عبد الواحد بن زیاد: عنه عن أبی إسحاق عن زید بن یثیع. و قال عبد الرزاق: عن إسرائیل عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عبد خیر. و قال فضیل بن مرزوق: عن أبی إسحاق عن سعید و عمر و ذی مر. و قال یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق: عن أبی إسحاق عن سعید ابن وهب و زید بن یثیع و عمر و ذی مر. و قال فطر: عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و عمرو ذی مر و زید بن یثیع، کقول یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق.

و قال شریک: عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و زید بن یثیع. و قال عمران

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۴

ابن أبان: عن شریک عن أبی إسحاق عن زید بن یثیع وحده. و قال إسحاق بن محمد العزرمی: عن شریک عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب و زید بن وهب.

و هم، و إنما أراد: زید بن یثیع. و قال عمرو بن ثابت: عن أبی إسحاق عن سعید ابن وهب زید بن یثیع و هبیرة بن بریم و حبة العرنی.

و قال الجراح بن الضحاک:

عن أبی إسحاق عن عبد خیر و عمرو ذی مر و حبة العرنی. و قال الأجلح: عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر وحده. و قال أبان بن تغلب: عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، و آخر لم یسمّه. و قال خالد بن عامر بن عداس: عن فطر عن أبی إسحاق عن الحارث الأعور عن علی، و لم یتابع علی الحارث.

و أشبهها بالصواب قول الأعمش و شعبة و إسرائیل و إسحاق بن أبی إسحاق و من تابعهم. و اللّه اعلم» ۳/ ۲۲۴- ۲۲۶.

قال المتقی: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: خطب علی فقال: أنشد اللّه امرأ نشدة الإسلام سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

یوم غدیر خم أخذ بیدی یقول: أ لست أولی بکم یا معشر المسلمین من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، إلّا قام فشهد. فقام بضعة عشر رجلا فشهدوا، و کتم قوم فما فنوا من الدنیا حتی عموا و برصوا. قط فی الأفراد» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۴

الذهبی: «الدار قطنی: أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد البغدادی، الحافظ المشهور، صاحب التّصانیف، فی ذی القعدة و له ثمانون سنة، روی عن البغوی و طبقته. ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاة، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها.

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۵

و قال الخطیب: کان فرید عصره، و قریع دهره، و نسیج وحده، و إمام وقته، انتهی إلیه علم الأثر و المعرفة بالعلل، و أسماء الرجال، مع الصّدق و صحة الاعتقاد، و الاضطلاع من علوم سوی علم الحدیث منها القراءات ... و قال القاضی أبو الطّیب الطبری: الدار قطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث» [۱].

(۶۳) روایة المخلّص الذهبی ... ص: ۱۱۵

اشارة

قال الحافظ محب الدین الطبری بعد روایة رباح و البراء «و عن زید بن أرقم مثله. خرّجهما [خرّجه أحمد فی مسنده. و خرج الأول ابن السّمان، و

خرج أحمد فی کتاب المناقب معناه عن عمر و زاد بعد قوله و عاد من عاداه و انصر من نصره:

و أحب من أحبّه. قال شعبة أو قال: أبغض من أبغضه

. و

خرّج ابن السّمان عن عمر منه: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و

خرّجه المخلّص الذهبی عن حبشی بن جنادة و قال بعد و انصر من نصره، و أعن من أعانه.

و لم یذکر ما بعده» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۱۵

۱- السمعانی: «المخلّص ... اشتهر به: أبو طاهر محمد بن عبد الرحمن.

من أهل بغداد، و کان ثقة صدوقا صالحا مکثرا من الحدیث» [... ۳].

---

[۱] العبر- حوادث: ۳۸۵، و من مصادر ترجمة الدارقطنی: تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴. تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۳۱۷ تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۹۱ طبقات القراء ۱/ ۵۵۸ المنتظم ۷/ ۱۸۳ النجوم الزاهرة ۴/ ۱۷۱ طبقات السبکی ۳/ ۴۶۲ شذرات الذهب ۳/ ۱۱۶ وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۱.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۳.

[۳] الأنساب- المخلّص.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۶

۲- الذهبی ...: «مسند وقته، سمع أبا القاسم البغوی و طبقته. و کان ثقة. توفی فی رمضان و له ثمان و ثمانون» [۱].

[القرن الخامس ... ص: ۱۱۶

(۶۴) روایة الحاکم ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه بأسانیده الصحیحة عن جماعة من الأصحاب، فرواه بإسناده عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن بریدة الأسلمی و قال: هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه [۲] و بإسناده عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم و قال:

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله. (قال): شاهده:

حدیث سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما. ثم ذکر حدیث سلمة بن کهیل الذی سبق فی ذکر روایة دعلج [۳].

و بإسناد آخر عن حبیب عن یحیی بن جعدة عن زید بن أرقم. و قال: هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه [۴].

و قال الحاکم: «أخبرنی الولید و ابو بکر بن قریش، ثنا الحسن بن سفیان ثنا محمد بن عبدة، ثنا الحسن بن الحسین، ثنا رفاعة بن أیاس الضّبی عن أبیه عن جدّه قال: کنّا مع علی یوم الجمل، فبعث إلی طلحة بن عبید اللّه أن ألقنی، فأتاه طلحة، فقال: نشدتک اللّه هل سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

---

[۱] العبر- حوادث: ۳۹۳.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۱۰۹.

[۴] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۷

من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم قال فلم تقاتلنی؟ قال: لم أذکر، قال: فانصرف طلحة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۱۷

قال الیافعی: «و فیها- الإمام الکبیر الحافظ الشهیر أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه، المعروف بالحاکم ابن البیّع النیسابوری، إمام أهل الحدیث فی وقته، کتب عن نحو ألفی شیخ، و برع فی معرفة الحدیث و فنونه، و صنّف التصانیف» [... ۲].

(۶۵) روایة الخرکوشی ... ص: ۱۱۷

اشارة

قال الحافظ ابن شهر آشوب فی کتاب (المناقب) فی ذکر حدیث الغدیر کما فی (بحار الأنوار): «الخرکوشی فی شرف المصطفی عن

البراء بن عازب فی خبر:

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۳]

---

[۱] المصدر نفسه ۳/ ۳۷۱.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۴۰۵، و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۵/ ۴۷۳ و تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹ و تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۴ و وفیات الأعیان ۱/ ۴۸۴ و غیرها.

[۳] بحار الأنوار، و الخبر فی المناقب ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۸

ترجمته ... ص: ۱۱۸

قال الذهبی: «عبد الملک بن أبی عثمان أبو سعد النیسابوری، الواعظ القدوة المعروف بالخرکوشی، صنّف کتاب الزهد و کتاب دلائل النبوة و غیر ذلک، قال الحاکم: لم أر أجمع منه علما و زهدا و تواضعا و إرشادا إلی اللّه، زاده اللّه توفیقا و أسعدنا بأیّامه»... [۱].

(۶۶) روایة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۱۱۸

رواه فی کتاب (الألقاب) کما سیأتی فی قسم دلالة حدیث الغدیر.

۶۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۱۱۸

اشارة

قال المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج ابن مردویه عن ابن عباس مرفوعا: اللهمّ من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و أبغض من أبغضه» [۲].

---

[۱] العبر حوادث ۴۰۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۱۹

ترجمته ... ص: ۱۱۹

قال السیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامة أبو بکر أحمد بن موسی ابن مردویه الاصبهانی، صاحب التفسیر و التاریخ و المستخرج علی البخاری، سمع أبا سهل بن زیاد القطان و خلقا. و کان قیما [فهما] بهذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف، ولد سنة ۳۲۳، و مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰» [۱].

(۶۸) روایة مسکویه ... ص: ۱۱۹

اشارة

رواه فی کتابه (ندیم الفرید) الذی ذکره الکاتب الجلبی [۲].

إذ جاء فیه ما کتبه المأمون بجواب بنی هاشم «فلم یقم مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحد من المهاجرین کقیام علی بن أبی طالب، فإنه آزره و وقاه بنفسه و نام فی مضجعه، ثم لم یزل بعد متمسّکا بأطراف الثغور، ینازل الأبطال و لا ینکل عن قرن، و لا یولّی عن جیش، منیع القلب، یؤمر علی الجمیع و لا یؤمر علیه أحد، أشد الناس و وطأة علی المشرکین، و أعظمهم جهادا فی اللّه، و أفقههم فی دین اللّه، و أقرأهم لکتاب اللّه و أعرفهم بالحلال و الحرام، و هو صاحب الولایة فی حدیث غدیر خم، و صاحب قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی»....

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۱۲ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰ و النجوم الزاهرة ۴/ ۲۵۴ و تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸ و طبقات الداودی ۱/ ۹۳ و شذرات الذهب ۳/ ۱۹۰...

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۹۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۰

ترجمته ... ص: ۱۲۰

و قد ترجم لابی علی أحمد بن محمد بن یعقوب الملقب بمسکویه، المتوفی سنة ۴۲۱، أثنی علیه جماعة من الأعلام، منهم:

۱- أبو حیان التوحیدی فی الإمتاع ۱/ ۳۵.

۲- یاقوت الحموی فی معجم الأدباء ۵/ ۵- ۱۹.

۳- ابن شاکر الکتبی فی فوات الوفیات ۲/ ۲۶۹.

(۶۹) روایة الثعلبی ... ص: ۱۲۰

اشارة

رواه فی تفسیره حیث قال: «أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن أحمد السری أنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی، نا حجاج بن منهال، نا حماد عن علی بن زید عن عدی بن ثابت عن البراء، قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع کنّا بغدیر خم، فنادی أن الصلاة جامعة، و کسح للنبی تحت شجرتین، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱].

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۱

ترجمته ... ص: ۱۲۱

قال ابن خلکان: «أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی النیسابوری، المفسّر المشهور، کان أوحد زمانه فی علم التفسیر، و

صنّف التفسير الكبير الذى فاق غيره من التفاسير ... و ذكره عبد الغافر بن إسماعيل الفارسى فى كتاب سياق تاريخ نيسابور، و أثنى ليه و قال: هو صحيح النقل موثوق به...

و توفى فى سنة ۴۲۷ ... و قال غيره: توفى يوم الأربعاء لسبع بقين من المحرم سنة ۴۳۷. رحمه اللّه تعالى» [۱].

(۷۰) رواية الحافظ أبى نعيم ... ص: ۱۲۱

اشارة

رواه فى كتاب (معرفة الصحابة) حيث قال:

«حدثنا عبد اللّه بن جعفر، ثنا إسماعيل بن عبد اللّه، ثنا الفضل بن دكين ثنا ابن أبى غنية عن الحكم عن سعيد بن جبير عن ابن عباس عن بريدة قال: غزوت مع على إلى اليمن فرأيت منه جفوة، فقدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فذكرت عليا فتنقّصته فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر، و قال:

يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

رواه أبو بكر بن أبى شيبة عن الفضل مثله» ۳/ ۱۶۴.

و رواه فى كتاب (حلية الأولياء) حيث قال:

---

[۱] وفيات الأعيان ۱/ ۶.

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، ثنا العباس بن على النسائى، ثنا محمد بن على بن خلف، ثنا حسين الأشقر، ثنا ابن عيينة عن عمرو بن دينار عن طاوس عن بريدة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه

. غريب من حديث طاوس، لم نكتبه إلّا من هذا الوجه» ۴/ ۲۳.

و قال: «حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا أحمد بن إبراهيم بن كيسان، ثنا إسماعيل بن عمرو البجلى، ثنا مسعر بن كدام عن طلحة بن مصرف عن عميرة ابن سعد قال: شهدت عليا على المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و فيهم: أبو سعيد و أبو هريرة و أنس بن مالك- و هم حول المنبر و على على المنبر، و حول المنبر اثنا عشر رجلا هؤلاء منهم. فقال على: نشدتكم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه؟ فقاموا كلّهم فقالوا: اللهم نعم. و قعد رجل فقال: ما منعك أن تقوم؟ قال: يا أمير المؤمنين كبرت و نسيت. فقال: أللهم إن كان كاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات حتى رأينا بين عينيه نكتة بيضاء لا تواريها العمامة. غريب من حديث طلحة، تفرّد به مسعود عنه مطوّلا. و رواه ابن عائشة عن إسماعيل مثله. و رواه الأجلح و هانئ ابن أيوب عن طلحة» ۵/ ۲۷.

و رواه فى كتاب (أخبار أصبهان) حيث قال:

«حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا أحمد بن إبراهيم بن عبد اللّه بن كيسان المدينى سنة ۲۹۰ ثنا إسماعيل بن عمرو البجلى، ثنا مسعر عن طلحة بن مصرف عن عميرة بن سعد قال: شهدت عليا على المنبر يناشد أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول ما قال فيشهد. فقام اثنا عشر رجلا منهم: أبو هريرة و أبو سعيد و أنس بن مالك فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱/ ۱۰۷.

قال المتقى: «ألا إنّ اللّه وليّى و أنا ولى كل مؤمن، من كنت مولاه فعلى

مولاه، أبو نعيم فی فضائل الصحابة عن زيد بن أرقم و البراء بن عازب معا» [۱].

و قال: «من كنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه طب عن ابن عمر. ش عن أبی هريرة و أثنی عشر من الصحابة حم. طب عن أبی أيوب و جمع من الصحابة، ك عن علی و طلحة. حم طب ص. عن علی و زيد بن أرقم و ثلاثين رجلا من الصحابة. أبو نعيم فی فضائل الصحابة عن سعد.

الخطيب عن أنس» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۲۳

۱- الذهبی: و فيها: «توفی أبو نعيم الاصبهانی أحمد بن عبد اللّه بن احمد بن إسحاق الحافظ الصوفی ... تفرّد فی الدنيا بعلوّ الإسناد، مع الحفظ و الاستبحار فی الحديث و فنونه ... و صنّف التصانيف الكبار المشهورة فی الأقطار» [۳].

۲- اليافعی: «فيها: توفی الحافظ الشيخ العارف أبو نعيم الاصفهانی ... كان من أعلام المحدّثين و أكابر الحفاظ المفيدين، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به» [... ۴].

---

[۱] كنز العمال ۱۱/ ۶۰۸.

[۲] نفس المصدر ۱۱/ ۶۰۹.

[۳] العبر حوادث سنة ۴۳۰.

[۴] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۳۰.

(۷۱) رواية ابن السّمان ... ص: ۱۲۴

اشارة

قال الحافظ محبّ الدين الطبری بعد ذكر حديث رباح: «و عنه قال: بينما علی جالس، إذ جاء رجل فدخل و عليه أثر السفر فقال: السلام عليك يا مولای، قال: من هذا؟ فقال: أبو أيوب الأنصاری. قال علی: أفرجوا له، ففرجوا. فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه. خرّجه البغوی فی معجمه.

و عن البراء بن عازب قال: كنّا عند النّبی صلّی اللّه عليه و سلّم فی سفر، فنزلنا بغدير خم، فنودی فينا الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم تحت شجرة، فصلّی الظهر، و أخذ بيد علی، و قال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلی، فأخذ بيد علی و قال: اللهم من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقيه عمر بعد ذلك فقال: هنيئا لك يا ابن أبی طالب أصبحت و أمسيت مولی كلّ مؤمن و مؤمنة.

و عن زيد بن أرقم مثله.

خرّجهما أحمد فی مسنده، و خرّج الأول ابن السّمان، و أخرج أحمد فی كتاب المناقب معناه» [۱].

و قال الطبری: «و خرج ابن السّمان عن عمر منه: من كنت مولاه فعلی مولاه. و خرّجه المخلّص الذهبی» [۲].

---

[۱] الرياض النضرة ۲/ ۲۲۳.

[۲] الرياض النضرة ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۵

و قال الطبری: «و عن عمر أنه قال: علی مولی من کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه.

و عن سالم قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: إنه مولای.

و عن عمر- و قد جاء أعرابیان یختصمان فقال لعلی: اقض بینهما یا ابا الحسن، فقضی علی بینهما. فقال أحدهما: أ هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه و قال: و یحک ما تدری من هذا!! هذا مولای و مولی کلّ مؤمن، و من لم یکن علی مولاه فلیس بمؤمن.

و عنه و قد نازعه رجل فی مسألة فقال: بینی و بینک هذا الجالس، و أشار إلی علی بن أبی طالب. فقال الرجل: هذا الأبطن!! فنهض عمر عن مجلسه و أخذ بتلبیبه حتی شاله من الأرض، ثم قال: أ تدری من صغّرت؟ إنّه مولای و مولی کل مؤمن.

خرّجهنّ ابن السمّان» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۵

۱- الرافعی: «إسماعیل بن علی بن الحسین السمّان أبو سعد الرازی، حافظ مکثر، سمع و جمع و کتب و طاف الکثیر، و معجم شیوخه و معجم البلدان من جمعه یوضّحان سعة رحلته و طلبه و سماعه، و ورد قزوین» [... ۲].

۲- الذهبی: «أبو سعد السّمان إسماعیل بن علی الرّازی الحافظ ... قال الکنانی: کان من الحفّاظ الکبار، زاهدا عابدا، یذهب إلی الاعتزال، قلت: کان متبحّرا فی العلوم، و هو القائل: من لم یکتب الحدیث لم یتغرغر بحلاوة الإسلام.

و له تصانیف کثیرة، یقال: إنه سمع من ثلاثة آلاف شیخ، و کان رأسا فی القراءة

---

[۱] نفس المصدر ۲/ ۲۲۴- ۲۲۵.

[۲] التدوین فی أهل العلم بقزوین ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۶

و الحدیث و الفقه، بصیرا بمذهبی أبی حنیفة و الشافعی، لکنه من رؤس المعتزلة، و کان یقال: إنه ما رأی مثل نفسه» [۱].

۳- الیافعی: «الحافظ أبو سعد السّمان إسماعیل بن علی الرازی، قال الکنانی: کان من الحفاظ الکبار زاهدا عابدا» [... ۲].

۴- السیوطی: «السّمان الحافظ الکبیر المتقن أبو سعد ... و کان من الحفاظ الکبار، إماما بلا مدافعة فی القرآن و الحدیث و الرجال و الفرائض و الشروط و فقه أبی حنیفة و الخلاف، زاهدا و رعا معتزلیا ... و مات فی شعبان سنة ۴۴۳» [۳].

(۷۲) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۶

اشارة

قال الشیخ نور الدین ابن الصباغ المالکی المکی: «و روی الامام أحمد بن حنبل فی مسنده عن البراء بن عازب أنه قال: کنا [مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصّلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فصلّی الظهر و أخذ بید علی فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال له: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة. و روی الحافظ أبو بکر

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۳۰.

[۲] العبر حوادث سنة ۴۴۵.

[۳] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۷

أحمد بن الحسین البیهقی رحمه اللّه تعالی أیضا هذا الحدیث بلفظه مرفوعا إلی البراء ابن عازب» [۱].

و قد روی الخطیب الخوارزمی روایات عدیدة عن البیهقی، و کذا جمال الدین الزرندی ... کما ستسمع فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۲۷

قال السیوطی: «البیهقی- الإمام الحافظ العلّامة شیخ خراسان، أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی بن موسی الخسروجردی، صاحب التّصانیف. ولد سنة ۳۸۴ فی شعبان، و لزم الحاکم، و تخرّج به، و أکثر عنه جدّا، و هو من کبار أصحابه، بل زاد علیه بأنواع من العلوم، کتب الحدیث و حفظه من صباه و برع، و أخذ فی الأصول، و انفرد بالإتقان و الضبط و الحفظ ... مات فی عاشر جمادی الأولی سنة ۴۵۸ بنیسابور، و نقل فی تابوت إلی بیهق مسیرة یومین» [... ۲].

(۷۳) روایة ابن عبد البر ... ص: ۱۲۷

اشارة

قال أبو عمر ابن عبد البر: «و روی بریدة و أبو هریرة و جابر و البراء بن عازب و زید بن أرقم کلّ واحد منهم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، أنه قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و بعضهم لا

---

[۱] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۰.

[۲] طبقات الحفاظ ۴۳۳ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲ و تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۹۴ طبقات السبکی ۴/ ۸ وفیات الأعیان ۱/ ۲۰ و شذرات الذهب ۳/ ۳۰۴ و النجوم الزاهرة ۵/ ۷۷ و المنتظم ۸/ ۲۴۲...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۸

یزید عن: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۸

قال الیافعی: «الحافظ أبو عمر ابن عبد البر القرطبی، أحد الأعلام و صاحب التصانیف، و عمره خمس و تسعون سنة و خمسة أیام، قیل: و لیس لأهل المغرب أحفظ منه، مع الثقة و الدین و النزاهة و التبحّر فی الفقه و العربیة و الأخبار ... و کان له بسطة کثیرة فی علم النسب، مع ما تقدّم من الفقه و الأخبار و العربیة» [۲].

(۷۴) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۸

اشارة

أخرج فی (تاریخ بغداد) بقوله:

«الحسن بن علی بن سهل العاقولی، حدّث عن حمدان بن المختار. روی عنه القاضی أبو بکر ابن الجعابی. أخبرنا أبو الفتح محمد بن

الحسین العطار- قطیط- أخبرنا محمد بن أحمد بن عبد الرحمن المعدل بإصبهان، حدّثنا محمد بن عمر التمیمی الحافظ، حدثنا الحسن بن علی بن سهل العاقولی، حدّثنا حمدان بن المختار، حدثنا حفص بن عبید اللّه بن عمر عن سفیان الثوری، عن علی بن زید، عن أنس قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۷/ ۳۷۷.

---

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۹.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۴۶۳ و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸ و وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸ و شذرات الذهب ۳/ ۳۱۴ و العبر ۳/ ۲۵۵ و الدیباج المذهّب: ۳۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۲۹

«أخبرنا ابن بکر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر ابن حفص بن بیان بن دینار الأخباری- فی منزله بدرب الساج، فی جوار ابن الشونیزی، فی سنة ۳۶۳- حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا- بالرحبة- ینشد الناس: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدرّیا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» ۱۴/ ۲۳۶.

قال المتقی الهندی: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة ینشد الناس: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام، فشهد اثنا عشر بدریا. قالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. عم ع و ابن جریر خط ص» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۲۹

۱- الیافعی: «و الحافظ أحد أئمة الأعلام، صاحب التوالیف المنتشرة فی الإسلام، أبو بکر الخطیب، أحمد بن علی بن ثابت البغدادی ...صنّف قریبا من مائة مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف ... و کان فقیها یغلب علیه الحدیث و التاریخ، توفی یوم الاثنین سابع ذی الحجة، و قال السمعانی: فی شوال ... و کان قد انتهی إلیه علم الحدیث و حفظه، قال ابن ماکولا: لم یکن

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۰

للبغدادیین بعد الدار قطنی مثل الخطیب» [۱].

۲- ابن قاضی شهبة: «أحد حفاظ الحدیث و ضابطیه المتقنین...،

و شهرته فی الحدیث تغنی عن الإطناب فی ذکر مشایخه فیه، و تعداد البلدان التی رحل إلیها و سمع فیها، و ذکر مصنفاته فی ذلک، فإنها تزید علی ستین مصنفا، منها تاریخ بغداد، قال ابن ماکولا: کان آخر الأعیان ممّن شاهدناه معرفة و حفظا و إتقانا و ضبطا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و تفنّنا فی علله و أسانیده، و علما بصحیحه و غریبه و فرده و منکره، و قال: و لم یکن للبغدادیین بعد الدار قطنی مثله، و قال الشیخ أبو إسحاق الشیرازی: کان أبو بکر الخطیب یشبّه بالدارقطنی و نظرائه فی معرفة الحدیث و حفظه، قال ابن السمعانی: کان مهیبا و قورا، ثقة متحرّیا، حجة حسن الخط، کثیر الضبط فصیحا ختم به الحافظ» [... ۲].

(۷۵) روایة أبی الحسن الواحدی ... ص: ۱۳۰

اشارة

سيأتى نص عبارته فى وجوه دلالة حديث الغدير إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ... ص: ۱۳۰

قال ابن خلكان: «على بن أحمد بن على بن متوّيه الواحدى، صاحب التفاسير المشهورة، كان أستاد عصره فى النحو و التفسير، و رزق السّعادة فى تصانيفه، و أجمع الناس على حسنها، و ذكرها المدرّسون فى تدريسهم، منها:

البسيط فى تفسير القرآن الكريم، و كذلك الوسيط، و كذلك الوجيز، و منه أخذ أبو حامد الغزّالى أسماء كتبه الثلاثة، و له كتاب أسباب النزول، و التحبير فى التفسير...

و كان الواحدى المذكور تلميذ الثعلبى صاحب التفسير المقدّم ذكره فى حرف

---

[۱] مرآة الجنان حوادث ۴۶۳.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۲۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۱

الهمزة، و عنه أخذ علم التفسير و أربى عليه، و توفى عن مرض طويل فى جمادى الآخرة سنة ۴۶۸ بمدينة نيسابور. رحمه اللّه تعالى» [۱]

(۷۶) رواية أبى سعيد السجستانى ... ص: ۱۳۱

لقد علم فيما تقدم ان أبا سعيد مسعود بن ناصر السجستانى ممّن قد جمع طرق حديث الغدير و أسانيده، و قد أسمى كتابه ب «الدراية فى حديث الولاية» و من ذلك الحديث التالى

عن عبد اللّه بن عباس: «قال: لمّا خرج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم الى حجة الوداع، نزل بالجحفة، فأتاه جبرئيل عليه السلام فأمره أن يقوم بعلى فقال صلّى اللّه عليه و سلّم: أيّها الناس ألستم تزعمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و أعزّ من أعزه، و أعن من أعانه. قال ابن عباس: وجبت و اللّه فى أعناق القوم»

(۷۷) رواية ابن المغازلى ... ص: ۱۳۱

اشارة

روى حديث الغدير حيث قال: «قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه: - أخبرنا أبو يعلى على بن عبيد اللّه بن العلاف البزار إذنا قال:

أخبرنا عبد السلام بن حبيب البزار قال: أخبرنا عبد اللّه بن محمد ابن عثمان قال:

حدثنا محمد بن بكر بن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغيرة بن محمد المهلبى قال:

حدثنى مسلم بن إبراهيم، حدثنا نوح بن قيس الحدانى، حدثنا الوليد بن صالح

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۲

عن امرأة زید بن أرقم قالت: أقبل نبیّ اللّه من مکة فی حجة الوداع، حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفة، بین مکة و المدینة، فأمر بالدوحات فقمّ ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی الصلاة جامعة، فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فی یوم شدید الحر، و إنّ منا لمن یضع رداءه علی رأسه، و بعضه علی قدمیه، من شدة الرمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلّی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه، و نؤمن به و نتوکّل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضلّ لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله.

أمّا بعد، أیّها الناس فإنه لم یکن لنبی من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إن عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا و إنّی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنّی و أنتم مسئولون، فهل بلّغتکم، فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کلّ ناحیة من القوم مجیب، یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته، و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره، و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنّا خیر ما جزی نبیّا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أنّ محمّدا عبده و رسوله، و أن الجنّة حق و أن النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی، قال:

فإنی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی.

ألا و إنی فرطکم و إنکم تبعی، توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقوننی عن ثقلیّ. کیف خلفتمونی فیهما. قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبیّ اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسّکوا به و لا تضلوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۳

و أجاب دعوتی، فلا تقتلوهم، و لا تقهروهم، و لا تقصّروا عنهم، فإنی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و ولیّهما لی ولیّ و عدوهما لی عدوّ.

ألا و إنها لم تهلک أمّة قبلکم حتی تتدین بأهوائها، و تظاهر علی نبوتها، و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب علیه السلام فرفعها، ثم قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهمّ وال من والاه و عاد من عاداه، قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبة».

«أخبرنا أبو بکر أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا أبو الحسین أحمد بن الحسین ابن السماک قال: حدثنا أبو محمد جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی حدثنا علی بن سعید بن قتیبة الرملی، قال: حدثنا ضمرة بن ربیعة القرشی، عن ابن شوذب عن مطر الورّاق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة قال: من صام یوم ثمانی عشرة خلت من ذی الحجة کتب له صیام ستّین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا علی بن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن، فأنزل اللّه تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ.

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان قال: حدثنا أبو الحسین عبید اللّه ابن أحمد بن البوّاب قال: حدثنا محمد بن محمد بن

سلیمان الباغندی حدثنا وهبان قال: أخبرنا خالد بن عبد اللّه، عن الحسن بن عبد اللّه، عن أبی الضحی عن زید ابن أرقم قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیّه فعلی ولیّه- أو مولاه-».

«أخبرنا أبو طاهر محمد بن علی البیّع قال: حدثنا أبو الحسن أحمد بن محمد ابن الصلت الأهوازی، قال حدثنا محمد بن جعفر المطیری قال: حدثنا علی بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۴

الحسین الهاشمی، حدثنا أبی، حدثنا فضیل بن مرزوق عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد قال: حدثنا أبو الحسین محمد بن المظفر ابن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی قال: حدثنا محمد بن علی بن إسماعیل قال: حدثنا الحسین بن علی قال: حدثنا أبی قال: حدثنا سلمة بن الفضل الأبرش قاضی الری، عن الجراح الکندی عن أبی إسحاق الهمدانی عن عبد خیر و عمرو ذی مر و حبة العرنی قالوا: سمعنا علی بن أبی طالب علیه السلام ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقام اثنا عشر رجلا من أهل بدر منهم زید بن أرقم قالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن عبد الوهاب قال: حدثنا أبو عبد اللّه الحسین ابن محمد العدل العلوی الواسطی قال: حدثنا أبو عیسی جبیر بن محمد الواسطی قال: حدثنا حسین بن محمد قال: حدثنا أبو معاویة قال: حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریّة، و استعمل علینا علیّا علیه السلام، فلما رجعنا قال لنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کیف وجدتم صحبة صاحبکم؟ قال: فشکوته- أو شکاه غیری- و کنت رجلا مکبابا، فرفعت رأسی فإذا النبی صلّی اللّه علیه و آله قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیّه».

«أخبرنا أبو الفضل محمد بن حسین بن عبید اللّه البرجی الاصفهانی فیما کتب إلی أن أحمد بن عبد الرحمن بن العباس الأسدی حدّثهم: حدثنا أبو حامد احمد بن جعفر الأشعری قال: حدثنا یعلی بن محمد ابن جمهور، عن أحمد بن حمزة عن أبان بن تغلب عن أبی جعفر محمد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۵

عن علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

«أخبرنا أحمد بن محمد البزار، قال حدّثنا أبو عبد اللّه الحسین بن محمد العدل قال: حدثنا علی بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا الرمادی قال حدثنا أبو أحمد الزبیری، حدثنا حنش بن الحارث عن رباح بن الحارث قال: کنا مع علی علیه السلام فی الرحبة، إذ جاء رکب من الأنصار فقالوا: السلام علیک یا مولانا قال: کیف ذا و أنتم قوم من العرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. ثم انصرفوا. فقلت: من القوم؟

قالوا: قوم من الأنصار و فینا أبو أیوب الأنصاری».

«أخبرنا أحمد بن محمد قال: حدثنا الحسین بن محمد العدل قال: حدثنا الجورابی قال: حدثنا أحمد بن یحیی الصوفی قال: حدثنا إسماعیل بن أبی الحکم الثقفی قال: حدثنی شاذان عن عمران بن مسلم عن سوید بن أبی صالح عن أبیه، عن أبی هریرة عن عمر بن الخطاب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان قال: حدثنا أبو الحسین محمد ابن المظفّر بن موسی بن عیسی الحافظ، قال: حدثنا محمد

یعنی ابن علی بن إسماعیل قال: حدثنا محمد بن نهار بن عمار، قال: حدثنا أبو مسعود أحمد بن الفرات، قال: حدثنا یحیی الحمانی، حدثنا أبو محمد قیس بن الربیع، عن الأعمش عن ابراهیم عن علقمة عن عبد اللّه بن مسعود: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أبو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال: حدثنی أبی قال: حدثنا محمد بن الحسین الزعفرانی، قال: حدثنی أحمد بن یحیی بن عبد الحمید، حدثنا أبو إسرائیل الملّائی عن الحکم، عن أبی سلیمان المؤذن، عن زید بن أرقم قال: نشد علی علیه السلام الناس فی المسجد قال: أنشد اللّه رجلا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۶

سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و کنت أنا ممن کتم فذهب بصری».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل الواسطی قال: حدثنا ابن مبشر، قال: حدثنا عمار بن خالد قال: حدثنا إسحاق الأزرق، عن عبد الملک عن عطیة العوفی قال: رأیت ابن أبی أوفی و هو فی دهلیز له بعد ما ذهب بصره فسألته عن حدیث فقال: إنّکم یا أهل الکوفة فیکم ما فیکم قال: قلت: أصلحک اللّه إنی لست منهم، لیس علیک منی عار، قال: أیّ حدیث؟ قال قلت: حدیث علی یوم غدیر خم، فقال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته یوم غدیر خم، و هو آخذ بعض علی، فقال: یا أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه.

قال: فمن کنت مولاه فهذا مولاه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان، قال حدثنا أبو عبد اللّه الحسین بن العلوی العدل، قال حدثنا أبو الحسن علی بن مبشر، قال حدثنا الحسن بن عرفة، قال حدثنا أبو معاویة الضریر، عن الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة، عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت ولیه فعلی ولیه».

«أخبرنا أحمد بن محمد قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل، قال حدثنا أبو الحسین بن أخی کبیر الزیّات قال: حدثنا إسحاق الحربی قال حدثنا أبو نعیم قال حدثنا ابن أبی غنیة، عن الحکم عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن بریدة، قال: غزوت مع علی الیمن، فرأیت منه جفوة، فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیّا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، قال: یا بریدة أو لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل قال: حدثنا علی بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا أحمد بن منصور الرمادی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۷

قال: حدثنا عبد اللّه بن صالح عن ابن لهیعة عن أبی هبیرة و بکر بن سوادة، عن قبیصة بن ذویب و أبی سلمة بن عبد الرحمن، عن جابر بن عبد اللّه، أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بخم فتنحّی الناس عنه، و نزل معه علی بن أبی طالب فشقّ علی النبی تأخّر الناس، فأمر علیّا فجمعهم، فلما اجتمعوا قام فهم متوسّدا علی بن أبی طالب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

أیها الناس إنه قد کرهت تخلّفکم عنی، حتی خیّل إلی أنه لیس شجرة أبغض إلیکم من شجرة تلینی. ثم قال: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منّی بمنزلتی منه، فرضی اللّه عنه کما أنا عنه راض، فإنّه لا یختار علی قربی، و محبّتی شیئا، ثم رفع یدیه و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبکون و یتضرعون، و یقولون: یا رسول اللّه ما تنحّینا عنک إلّا کراهیة أن نثقل علیک، فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و سخط رسول اللّه، فرضی رسول اللّه عنهم عند ذلک».

«و حدثنی أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الأصفهانی- قدم علینا واسطا- إملاء من کتابه لعشر بقین من شهر رمضان سنة ۴۳۴، قال حدثنا محمد بن علی بن عمر بن المهدی قال: حدثنا سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی قال: حدثنا أحمد بن إبراهیم بن کیسان الثقفی الاصفهانی، قال: حدثنا إسماعیل ابن عمر البجلی قال: حدثنا مسعر بن کدام عن طلحة بن مصرف، عن عمیرة ابن سعد قال: شهدت علیّا علیه السلام علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من سمع رسول اللّه یوم غدیر خم یقول ما قال فلیشهد، فقام اثنا عشر رجلا منهم أبو سعید الخدری و أبو هریرة و أنس بن مالک، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حدیث صحیح عن رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۸

اللّه علیه و سلّم، و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحو من مائة نفس منهم العشرة، و هو حدیث ثابت لا أعرف له علة. تفرّد علی علیه السلام بهذه الفضیلة لیس یشرکه فیها أحد» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۳۸

۱- السمعانی: «کان فاضلا، عارفا برجالات واسط و حدیثهم، و کان حریصا علی سماع الحدیث و طلبه، رأیت له ذیل التاریخ الواسط و طالعته، و انتخب منه، سمع: أبا الحسن علی بن عبد الصمد الهاشمی، و أبا بکر أحمد بن محمد الخطیب، و أبا الحسن أحمد بن المظفر العطار و غیرهم. روی عنه: ابنه بواسط، و أبو القاسم علی بن طراد الوزیر ببغداد. و غرق ببغداد فی دجلة، فی صفر سنة ۴۸۳، و حمل میتا إلی واسط، و دفن بها» [۲].

۲- الزبیدی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن محمد بن الطیّب الجلّابی، عالم مؤرّخ، سمع الکثیر من أبی بکر الخطیب، و له ذیل تاریخ واسط» [... ۳].

۳- محمد بن عبد اللّه الحضرمی: «کان محدثا یسند إلیه فی زمانه، روی عنه الکثیر، و هو عن جماعة، و کان ثقة أمینا، صدوقا معتمدا فی منقولاته مسندا الیه فی مروایاته، له کتب منها ذیل تاریخ واسط لأسلم المشهور ببحشل و کتاب فی مناقب سیدنا علی کرم اللّه وجهه، جمع فیه فأوعی، نقل فیه عن ثقاة الرواة» [۴].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب ۱۶- ۲۷.

[۲] الأنساب- الجلّابی.

[۳] تاج العروس ۱/ ۱۸۶.

[۴] المیزان القاسط فی ترجمة مؤرخ واسط: ۱۹ عن طبقات الحضرمی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۳۹

(۷۸) روایة الحسکانی ... ص: ۱۳۹

و لقد علم فیما تقدم أن عبید اللّه بن الحسکانی، ممّن ألف فی جمع طرق حدیث الغدیر مؤلفا خاصا، و قد أسماه ب «دعاء الهداة إلی أداء حق الموالاة» [۱].

(۷۹) روایة السمعانی ... ص: ۱۳۹

اشارة

و رواه أبو المظفّر منصور بن محمد بن عبد الجبّار السّمعانی، المتوفّی ۴۸۹.

فقد روی السید هاشم بن سلیمان الحسینی البحرانی رحمه اللّه عن کتاب (فضائل الصحابة) له ما نصّه: «عن البراء بن عازب قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجّة الوداع، حتی إذا کنّا بغدیر خم نودی فینا: الصّلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثم قال رسول اللّه: فإنّ هذا مولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت

---

[۱] و توجد ترجمة القاضی الحسکانی فی تذکرة الحفاظ ۴ / ۳۹۰، و طبقات الحفاظ للسیوطی، و تاریخ نیسابور لعبد الغافر النیسابوری، و غیرها.

و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱].

و عنه: «عن أبی هریرة عن عمر بن الخطّاب: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و عنه: «عن البراء: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بغدیر خم، و أمر فکسح بین شجرتین، و صیح بین الناس فاجتمعوا، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: أ لست أولی بالمؤمنین من آبائهم؟ قالوا: بلی. فدعا علیّا فأخذ بعضده ثمّ قال: هذا ولیّکم من بعدی.

أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام عمر إلی علی فقال لیهنئک یا ابن أبی طالب، أصبحت- أو قال: أمسیت- مولی کلّ مؤمن» [۳].

و عنه: «عن سالم بن أبی الجعد قال: قیل لعمر: إنّک تصنع بعلی ما لا تصنع بأحد من صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قال: لأنّه مولای» [۴].

و قال السید البحرانی: «و من کتاب الفضائل لأبی المظفّر السّمعانی أیضا بإسناده قال: قدم أبو هریرة و دخل المسجد، فاجتمعنا حوله، و قام رجل و قال:

أنشدک- أی أسألک- إنّ حدیثا سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول:

من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم.

قال: فإنّی رأیتک والیت أعدائه و عادیت أولیائه» [۵].

ترجمته ... ص: ۱۴۰

و السمعانی: من أکابر المحدثین و مشاهیرهم. ترجم له:

الأسنوی: فی طبقاته ۲/ ۲۹.

و السبکی: فی طبقاته ۵/ ۳۲۵.

و الذهبی: فی العبر و دول الإسلام حوادث ۴۸۹.

[۱، ۲، ۳، ۴] غایة المرام: ۸۴.

[۵] غایة المرام: ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۱

(۸۰) روایة الخلعی ... ص: ۱۴۱

اشارة

قال المتقی: «عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مرّ و سعید بن وهب و زید ابن یثیع قالوا: سمعنا علیّا یقول: نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال لما قام، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال فأخذ بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله.

البزار و ابن جریر و الخلعی فی الخلعیات، قال الهیثمی: رجال إسناده ثقات. قال ابن حجر: و لکنهم شیعة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۱

۱- الذهبی: «و الخلعی القاضی أبو الحسن علی بن الحسن المصری الفقیه الشافعی، و له ثمان و ثمانون سنة، سمع عبد الرحمن بن عمر النحاس و أبا سعد المالینی، و طائفة، و انتهی إلیه علو الإسناد بمصر، قال ابن سکرة: فقیه له تصانیف، ولّی القضاء و حکم یوما و استعفی و انزوی بالقرافة. توفی فی ذی الحجة.

قلت: و کان یوصف بدین و عبادة» [۲].

۲- الأسنوی: «القاضی أبو الحسن ... ولد بمصر فی المحرم من السّنة

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸.

[۲] العبر حوادث سنة ۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۲

الخامسة بعد الأربعمائة، و کان فقیها صالحا، له کرامات و تصانیف، و روایات متّسعة، و کان أعلی أهل مصر إسنادا، جمع له أبو نصر أحمد بن الحسن الشیرازی عشرین جزءا، خرّجها عنه و سمّاها الخلعیات» [... ۱].

[القرن السادس ... ص: ۱۴۲

(۸۱) ذکر أبی حامد الغزالی ... ص: ۱۴۲

حدیث الغدیر فی کتابه (سر العالمین و کشف ما فی الدارین)، و سیأتی نص عبارته مع ترجمته فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(۸۲) روایة البغوی ... ص: ۱۴۲

اشارة

رواه فی (المصابیح) حیث قال: «عن زید بن أرقم عن النبی علیه السلام قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

ترجمته ... ص: ۱۴۲

قال السیوطی: «محی السنّة البغوی، الإمام الفقیه، الحافظ المجتهد، أبو محمد الحسین بن مسعود بن محمد الفرّاء الشافعی و یلقب أیضا رکن الدین، صاحب معالم التنزیل، و شرح السنّة، و التهذیب و المصابیح، و غیر ذلک. تفقه علی القاضی حسین، و حدّث عنه، و عن أبی عمر عبد الواحد الملیجی، و بورک له فی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۳

تصانیفه لقصده الصالح، فإنّه کان من العلماء الربّانیین، ذا تعبد و نسک و قناعة بالیسیر، و آخر من روی عنه بالإجازة: أبو المکارم فضل اللّه بن محمد البرقانی، الذی أجاز للفخر ابن البخاری. مات بمرو الروذ فی شوال سنة ۵۱۶ عن ثمانین» [۱].

(۸۳) روایة رزین العبدری ... ص: ۱۴۳

اشارة

رواه «عن أبی سریحة أو زید بن أرقم: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۴۳

قال الذهبی: «و رزین بن معاویة أبو الحسن العبدری الأندلسی السرقسطی مصنف تجرید الصحاح، روی کتاب البخاری عن أبی مکتوم ابن أبی ذر، و کتاب مسلم عن الحسین الطبری، و جاور بمکة دهرا، و توفی فی المحرم» [۳].

---

[۱] طبقات الحفاظ ۴۵۷. و فیه بدل «البرقانی»: «النوقانی»، و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷ و تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۱۹۳ و مرآة الجنان ۳/ ۱۹۳ و وفیات الأعیان ۱/ ۱۴۵ و طبقات السبکی ۷/ ۷۵ و شذرات الذهب ۴/ ۴۸ و العبر ۴/ ۳۷ و غیرها.

[۲] الجمع بین الصحاح الستة- مخطوط.

[۳] العبر- حوادث سنة: ۵۳۵. و توجد ترجمته فی: طبقات الحفاظ ۴۵۷ و تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷ و مرآة الجنان ۳/ ۲۱۳ و طبقات المفسرین ۱/ ۲۰۵ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۴

(۸۴) روایة العاصمی ... ص: ۱۴۴

و رواه أحمد بن محمد العاصمی بأسانیده المختلفة، بعد أن قال فی ذکر مشابه أمیر المؤمنین علیه السلام مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «و أمّا المولی و الولایة فإنّ

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه».

و قد ذکر فی خطبة کتابه ما هذا نصه ...: «و لقد کان من أوکد ما دعانی إلیه و أشد ما حدانی علیه- بعد الذی قدمت ذکره و بیّنت أمره- ظن بعض الجهلة الأغثام و الغفلة الذین هم فی بلادة الأغنام، بنا معاشر آل الکرام و جماعة أهل السنة و الجماعة الاحکام، أنا نستجیز الوقیعة فی المرتضی رضوان اللّه علیه و حباه خیر ما لدیه، و فی أولاده ثم فی شیعته و أحفاده، و کیف نستجیز ذلک!! و هو

الذی

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه

و هذا حدیث تلّقته الأمة بالقبول، و هو موافق للأصول، أخبرنا الشیخ الزاهد» ... ثم قال بعد روایته ببعض أسانیده و طرقه: «و لهذا الحدیث طرق سوی ما ذکرناه، یأتیک فی الفصل الخامس من هذا الکتاب إن شاء اللّه عزّ و جلّ».

و قال: «و من ذلک قوله صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه»

ثم رواه بطرقه و أسانیده المختلفة [۱].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۵

(۸۵) ذکر جار اللّه الزمخشری ... ص: ۱۴۵

اشارة

حدیث الغدیر و أرسله إرسال المسلّم حیث قال: «لیلة الغدیر معظّمة عند الشیعة، محیاة عندهم بالتهجّد، و هی اللیلة التی خطب فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم علی أقتاب الجمال و قال فی خطبته: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۴۵

قال عبد القادر القرشی الحنفی: «محمد بن عمر بن محمد بن عمر الزمخشری، الإمام الکبیر، المضروب به المثل فی علم الأدب، لقی الفضلاء و صنّف التصانیف: التفسیر و غریب الحدیث و غیرهما. و له دیوان شعر. و شهرته تغنی عن الإطناب بذکره. ولد بزمخشر، قریة من قری خوارزم، فی رجب سنة ۴۶۷. و توفی رحمه اللّه تعالی بجرجانیة خوارزم، لیلة عرفة سنة ۵۳۷. و أجاز للحافظ السلفی» [۲].

---

[۱] ربیع الأبرار و نصوص الأخبار ۱/ ۸۵.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۶

(۸۶) روایة النطنزی ... ص: ۱۴۶

و روی أبو الفتح محمد بن علی بن إبراهیم النطنزی حدیث الغدیر، و ستأتی عبارته فیما بعد، إن شاء اللّه تعالی [۱]

(۸۷) روایة الموفق الخوارزمی ... ص: ۱۴۶

و رواه الموفّق بن أحمد المکی المعروف بأخطب خوارزم حیث قال: «و بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین هذا، أخبرنا [بهذا] علی بن أحمد ابن عبدان قال:

أخبرنا أحمد بن عبید قال: حدثنا أحمد بن سلیمان المؤدب قال: حدثنا عثمان قال:

حدثنا زید بن الحباب قال: حدثنا أحمد بن سلمة عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء، قال: أقبلنا مع رسول اللّه

صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجّته، حتى إذ كنّا بين مكة و المدينة نزل فأمر مناديا الصّلاة جامعة، قال فأخذ بيد على ثم قال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: أ لست أولى بكلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: فهذا وليّ من أنا وليّه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، من كنت مولاه فعلى مولاه، فلقيه عمر بن الخطاب بعد ذلك فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة» [۲]

---

[۱] و توجد ترجمة أبى الفتح النطنزى فى: الأنساب- النطنزى، الوافى بالوفيات، و غيرهما.

[۲] مناقب على بن أبى طالب: ۹۴ باختلاف فى بعض أسماء الرواة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۷

و روى أخطب خوارزم كتابا لعمرو بن العاص إلى معاوية جاء فيه: «و أمّا ما نسيت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و وصيّه، إلى الحسد و البغى على عثمان، و سمّيت الصحابة فسقة، و زعمت أنه أشلاهم على قتله، فهذا غواية، و يحك يا معاوية أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بين يدى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و بات على فراشه، و هو صاحب السبق إلى الإسلام و الهجرة، و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: هو منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبى بعدى،

و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم: ألا من كنت مولاه فعلىّ مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۱]

(۸۸) رواية عمر الملا ... ص: ۱۴۷

و رواه الشيخ عمر بن محمد بن خضر المعروف بالملّا فى كتابه فى السّيرة النبويّة: «عن البراء قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجة الوداع، حتى إذا كنا بغدير خم نودى فينا الصّلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرتين، فأخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على، ثم قال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

قالوا: بلى. قال: أ لست أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: أليس أزواجى أمّهاتكم؟ قالوا: بلى. قال: فإن هذا مولى من أنا مولاه. أللهم وال من

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين على بن أبى طالب. و توجد ترجمة الخوارزمى فى: شذرات الذهب حوادث: ۵۶۸، الجواهر المضيّة فى طبقات الحنفية، بغية الوعاة فى طبقات اللغويين و النحاة، العقد الثمين فى تاريخ البلد الأمين، و ستأتى ترجمته عن المصادر المذكورة و غيرها فى قسم حديث التشبيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۴۸

والاه و عاد من عاداه، فلقيه بعد ذلك عمر فقال له: هنيئا لك يا ابن أبى طالب أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة» [۱]

(۸۹) رواية ابن عساكر ... ص: ۱۴۸

اشارة

أخرج حديث الغدير بترجمة سيدنا الأمير عليه السلام من (تاريخ دمشق) بأسانيد و ألفاظ كثيرة جدّا. من الحديث رقم (۵۰۱) إلى

الحدیث رقم (۵۸۸)، فأخرجه عن أمیر المؤمنین علیه السلام، و عن: عبد اللّه بن مسعود، و جابر، و أبی سعید، و البرّاء، و طلحة، و سعد، و زید بن أرقم، و حذیفة بن أسید، و أبی هریرة، و عمر، و عبد اللّه بن عمر، و سمرة، و أنس و جماعة غیرهم. کما روی خبر مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الناس فی رحبة الکوفة عن عدّة من الصحّابة و التابعین.

و نحن نکتفی هنا بإیراد الروایة التالیة:

«أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو سعد الجنزرودی، أنبأنا السید أبو الحسن محمد بن علی، أنبأنا أحمد بن علی بن مهدی، أنبأنا أبی، أنبأنا علی بن موسی الرضا، أنبأنا أبی، عن أبیه جعفر الصادق، حدثنی أبی، عن أبیه علی بن الحسین، عن أبیه عن جدّه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله».

قال الحافظ ابن کثیر: «و قد رواه معروف بن خرّبوذ [المکی عن أبی الطفیل [عامر بن واثلة] عن حذیفة بن أسید [الغفاری . قال: لمّا قفل رسول

---

[۱] وسیلة المتعبّدین إلی متابعة سید المرسلین ۵/ ۱۶۲، و ستأتی ترجمته و بیان اعتبار کتابه المذکور فی قسم حدیث التشبیه.

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، أمر أصحابه أن ینزلوا عند شجرات متقاربات بالبطحاء، فنزلوا حولهنّ، ثم أمر فقم ما تحتهنّ من الشوک، و شذبن بمقدار الرءوس ثم بعث إلیهم فصلّی تحتهنّ، ثم قام فقال:

أیّها الناس لقد نبأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا مثل نصف عمر الذی قبله، و إنی لأظنّ أنه یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و نصحت و جهدت، فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله، إلّا اللّه و محمد عبده و رسوله، و أن الجنة حق و أن النار حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک.

قال: أللهم اشهد. ثم قال: أیها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أنا أولی بهم، من کنت مولاه فهذا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال:

أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری و صنعاء، فیه آنیة عدد النجوم، قدحان من ذهب و قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علی عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فاستمسکوا به و لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنی نبأنی اللّطیف الخبیر أنهما لم یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

رواه ابن عساکر بطوله من طریق معروف کما ذکرنا» [۱].

و قال المتقی الهندی: «عن رفاعة بن أیاس الضبی عن أبیه عن جدّه، قال: کنت من علی فی الجمل فبعث إلی طلحة أن ألقنی فلقیه، فقال: أنشدک اللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. قال: فلم تقاتلنی؟!. کر» [۲].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹ مع الاختلاف فی ألفاظ الحدیث.

[۲] کنز العمال ۱۱/ ۳۳۲.

ترجمته ... ص: ۱۵۰

قال ابن قاضى شهبة «على بن الحسين بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسين، الحافظ الكبير، ثقة الدين، أبو القاسم بن عساكر، فخر الشافعية و إمام أهل الحديث فى زمانه و حامل لوائهم، صاحب تاريخ دمشق، و غير ذلك من المصنّفات المفيدة المشهورة، مولده فى مستهل سنة ۴۹۹. و رحل إلى بلاد كثيرة، و سمع الكثير من نحو ألف و ثلاثمائة شيخ و ثمانين امرأة، و تفقه بدمشق و بغداد، و كان ديّنا خيّرا يختم فى كل جمعة، و أمّا فى رمضان ففى كلّ يوم، معرضا عن المناصب بعد عرضها عليه، كثير الأمر بالمعروف و النهى عن المنكر، قليل الالتفات إلى الأمراء و أبناء الدنيا.

قال الحافظ أبو سعد السمعانى فى تاريخه: هو كثير العلم، غزير الفضل حافظ ثقة متقن، ديّن خير حسن السّمت، جمع بين معرفة المتون و الأسانيد، صحيح القراءة متثبت محتاط، رحل و بالغ فى الطلب، إلى أن جمع ما لم يجمع غيره، و أربى على أقرانه، و صنّف التصانيف و خرّج التخاريج، و شرع فى تاريخ دمشق.

و قال أبو محمد عبد القادر الرهاوى: رأيت الحافظ السلفى و الحافظ أبا العلاء الهمدانى و الحافظ أبا موسى المدينى، ما رأيت فيهم مثل ابن عساكر. توفى فى رجب سنة ۵۷۱» [... ۱].

---

[۱] طبقات الشافعية. و توجد ترجمة ابن عساكر فى: تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸ و طبقات السبكى ۷/ ۲۱۵ و تاريخ ابن كثير ۱۲/ ۲۹۴ و مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳ و المنتظم ۱۰/ ۲۶۱ و النجوم الزاهرة ۶/ ۷۷ و وفيات الأعيان ۱/ ۳۳۵ و شذرات الذهب ۴/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۱

(۹۰) رواية أبى موسى المدينى ... ص: ۱۵۱

اشارة

قال الحافظ السمهودى: «و عن عامر بن ليلى بن ضمرة و حذيفة بن أسيد الغفارى رضى اللّه عنهما، قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع- و لم يحج غيرها- أقبل حتى إذا كان بالجحفة، نهى عن شجرات بالبطحاء متقاربات، لا ينزلوا تحتهنّ، حتى إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهنّ، أرسل إليهنّ فقمّ ما تحتهنّ و شذبن عن رؤس القوم، حتى إذا نودى للصّلاة غدا إليهنّ، فصلّى تحتهنّ، ثم انصرف إلى الناس، و ذلك يوم غدير خم- و خم من الجحفة و له بها مسجد معروف- فقال:

يا أيّها الناس إنه قد نبّأنى اللّطيف الخبير أنه لم يعمّر نبى إلّا نصف عمر الذى يليه من قبله، و إنى لأظنّ أن أدعى فأجيب، و إنى مسئول و أنتم مسئولون هل بلّغت، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاك اللّه خيرا، و قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنّته حق و أن ناره حق، و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلى. قال: أللهم اشهد، ثم قال: يا ايها الناس ألا تسمعون! ألا فإن اللّه مولاى و أنا أولى بكم من أنفسكم، ألا و من كنت مولاه فهذا على مولاه، و أخذ بيد على فعرفها [۱] حتى عرفه القوم أجمعون، ثم قال: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: أيها الناس إنى فرطكم، و أنتم واردون علىّ الحوض، أعرض مما بين بصرى و صنعاء، فيه عدد نجوم السماء قدحان من فضة، ألا و إنى سائلكم حين تردون علىّ عن الثقلين،

---

[۱] كذا و لعله: فرفعها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۲

فانظروا كيف تخلفونى فيهما حين تلقونى. قالوا: و ما الثقلان يا رسول اللّه؟ قال:

الثقل الأكبر كتاب اللّه، سبب طرفه بيد اللّه و طرف بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا بعدى و لا تبدّلوا، و عترتى، فإنى قد نبّأنى الخبير أن لا يتفرقا حتى يلقيانى، و سألت اللّه ربّى لهم ذلك فأعطانى، فلا تسبقوهم فتهلكوا، و لا تعلّموهم فهم أعلم منكم. أخرجه ابن عقدة فى الموالاة من طريق عبد اللّه بن سنان عن أبى الطفيل عنهما به.

و من طريق ابن عقدة أورده أبو موسى المدينى فى الصحابة و قال: إنه غريب جدّا، و الحافظ أبو الفتوح العجلى فى كتابه الموجز فى فضائل الصحابة» [۱].

و قال على بن محمد المعروف بابن الأثير الجزرى: «عبد اللّه بن ياميل. أورده ابن عقدة وحده. روى جعفر بن محمد عن أبيه و أيمن بن نائل عن عبد اللّه بن ياميل قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. أخرجه أبو موسى» [۲].

و روى عنه أحاديث أخرى، كما سيظهر عن كثب إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ... ص: ۱۵۲

۱- الذهبى: «و أبو موسى المدينى، محمد بن أبى بكر عمر بن أحمد الحافظ صاحب التصانيف، و له ثمانون سنة، سمع من غانم البرحى و جماعة من أصحاب أبى نعيم، و لم يخلّف بعده مثله. مات فى جمادى الأولى، و كان مع براعته فى الحفظ و الرجال صاحب ورع و عبادة و جلالة و تقى» [۳].

۲- الأسنوى: «الحافظ أبو موسى المدينى محمد بن عمر بن أحمد المدينى الاصبهانى، الامام الحافظ، ولد ليلة الأربعاء تاسع عشر ذى القعدة سنة ۵۰۱،

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

[۲] أسد الغابة ۳/ ۲۷۴.

[۳] العبر- حوادث سنة ۵۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۳

و تخرّج بالإمام إسماعيل بن محمد التيمى، و أخذ عنه المذهب، و علوم الحديث، و سمع من خلائق كثيرين، و صنف التصانيف المشهورة النافعة، و كان ورعا زاهدا متواضعا متعففا عمّا فى أيدى الناس، لا يقبل لأحد شيئا قطّ، مع الهرب من الناس.

قال ابن الدبيثى: و عاش حتى صار أوحد وقته و شيخ زمانه، توفى منتصف يوم الأربعاء تاسع جمادى الأولى سنة ۵۸۱. ذكره فى العبر قال: لم يخلّف بعده مثله» [۱].

۳- ابن قاضى شهبة: «محمد بن عمر بن محمد الحافظ الكبير، أبو موسى المدينى الاصبهانى أحد الأعلام ...، و كان حافظا، واسع الدائرة، جم العلوم.

قال أبو سعد السمعانى: كتبت عنه و سمعت منه، و هو ثقة صدوق. و قال ابن الدبيثى» [... ۲]

(۹۱) حكم التوربشتى ... ص: ۱۵۳

اشارة

باعتبار حديث الغدير و شهرته، فإنه قال بعد ذكر حديث: على منّى بمنزلة هارون من موسى ... و حديث الغدير ... و الجواب عنهما- ما تعريبه: «و ليس لهذه الطائفة فى الأحاديث ما يتمسّكون به، إلّا هذين الحديثين المشهورين المعتبرين، و قد ذكرنا وجه الاستدلال بهما، و أما غيرهما فإمّا ضعيف لا يصلح للاحتجاج به، و إمّا موضوع لا يجوز التفوّه به، فضلا عن الاستدلال» [... ۳].

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۴۴۰.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۷۳.

[۳] المعتمد فی المعتقد للتوربشتی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۴

ترجمته ... ص: ۱۵۴

قال ابن قاضی شهبة: «فضل اللّه التوربشتی. قال السبکی فی الطبقات الکبری: فقیه محدث من أهل شیراز، شرح مصابیح البغوی شرحا حسنا، و لعله کان فی حدود الستمائة» [... ۱].

(۹۲) روایة أبی الفتوح العجلی ... ص: ۱۵۴

اشارة

قال الشیخ نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی:

«و روی الحافظ أبو الفتوح أسعد بن أبی الفضائل بن خلف العجلی، فی کتابه الموجز فی فضائل الخلفاء الأربعة، یرفعه بسنده إلی حذیفة بن أسید الغفاری و عامر بن لیلی بن ضمرة قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع- و لم یحجّ غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفة، نهی عن سمرات متقاربات بالبطحاء، أن لا ینزل تحتهنّ أحد، حتی إذا أخذ القوم منازلهم أرسل فقمّ ما تحتهنّ، حتی إذا ثوّب بالصلاة- صلاة الظهر- غدا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فصلّی بالناس تحتهنّ، و ذلک یوم غدیر خم، ثم بعد فراغه من الصلاة قال:

أیها الناس إنّه قد نبأنی اللّطیف الخبیر، أنه لن یعمّر نبی إلّا نصف عمر النبی الذی کان قبله، و إنی لأظن بأنی أدعی فأجیب، و إنی مسئول هل بلغت فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول: قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۶۷. و ترجمته فی طبقات السبکی ۴/ ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۵

و أن ناره حق، و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلی نشهد. قال: اللهم اشهد.

ثم قال: أیها الناس ألا تسمعون: ألا فإن اللّه مولای و أنا أولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فعلی مولاه، و أخذ بید علی فعرفه حتی نظره القوم، ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

و قد عرفت من کلام السمهودی- فی روایة أبی موسی المدینی- روایة العجلی لحدیث الغدیر، فی کتابه الموجز فی فضائل الصحابة.

ترجمته ... ص: ۱۵۵

۱- الذهبی: «و فیها توفی العلامة أبو الفتح العجلی منتجب الدین، أسعد ابن أبی الفضائل محمود بن خلف الاصبهانی، الشافعی الواعظ، شیخ الشافعیة، عاش خمسا و ثمانین سنة» [... ۲].

۲- الیافعی: «و فیها توفی الامام العلامة أبو الفتح العجلی، کان من الفقهاء الفضلاء، الموصوفین بالعلم و الزهد، مشهورا بالعبادة و

النسک و القناعة، لا یأکل إلّا من کسب یده» [... ۳].

۳- ابن قاضی شهبة ...: «کان فقیها مکثرا من الروایة، زاهدا ورعا» [... ۴].

---

[۱] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۱.

[۲] العبر- حوادث ۶۰۰.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۶۰۰.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۶

[القرن السابع ... ص: ۱۵۶

(۹۳) إثبات الفخر الرازی ... ص: ۱۵۶

اشارة

إجماع الأمة علی حدیث الغدیر، کما ذکرنا سابقا أنه قال فی (الأربعین فی أصول الدین): «و أما الشبهة الثانیة عشر، و هی التمسک بقوله علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فجوابها من وجوه، الأول: إنّه خبر واحد، قوله: الأمة اتفقت علی صحّته، لأن منهم من تمسّک به فی فضل علی، و منهم من تمسّک به فی إمامته. قلنا: تدعی أن کل الأمة قبلوه قبول القطع أو قبول الظن، الأول ممنوع و هو نفس المطلوب، و الثانی: مسلّم و لا ینفعکم فی مطلوبکم» [۱] و تقدم أیضا: أنه اعترف فی (نهایة العقول) بأن مخالفی الشیعة یروون حدیث الغدیر، للاحتجاج به فی فضل علی بن أبی طالب.

و ذکر الرازی فی (تفسیره) القول بنزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ. ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ الآیة فی غدیر خم، ناسبا إیّاه إلی ابن عباس و البراء بن عازب و الامام محمد بن علی الباقر علیه السلام، کما علمت و ستعلم إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ... ص: ۱۵۶

قال الیافعی: «و فیها الامام الکبیر، العلامة النحریر، الأصولی المتکلّم، المناظر المفسّر، صاحب التصانیف المشهورة فی الآفاق، الحظیّة فی سوق الإفادة بالنفاق، الامام فخر الدین الرازی، أبو عبد اللّه محمد بن عمر بن حسین القرشی، التیمی البکری، الملقّب بالإمام عند علماء الأصول، المقرّر لشبه مذاهب الفرق المخالفین، و المبطل لها بإقامة البراهین، الطبرستانی الأصل،

---

[۱] الأربعین فی أصول الدین ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۵۷

الرازی المولد المعروف به، الشافعی المذهب، فرید عصره و نسیج دهره، الذی قال فیه بعض العلماء: خصّه اللّه برأی هو للغیب طلیعة، فیری الحق بعین دونها حدّ الطبیعة ...، فاق أهل زمانه فی الأصلین و المعقولات و علم الأوائل، صنّف التصانیف المفیدة فی فنون عدیدة ... و کل کتبه مفیدة، و انتشرت تصانیفه فی البلاد، و رزق فیها سعادة عظیمة بین العباد» [... ۱]

(۹۴) روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۵۷

اشارة

رواه بقوله: «زيد بن أرقم- أو أبو سريحة، شك شعبة- إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. أخرجه الترمذى» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۵۷

قال اليافعى: «و فيها العلامة مجد الدين، أبو السعادات، المبارك بن محمد ابن محمد المعروف بابن الأثير، الشيبانى الجزرى ثم الموصلى الكاتب. قال أبو البركات ابن المستوفى فى حقه: أشهر العلماء ذكرا، و أكبر النبلاء قدرا، واحد الأفاضل المشار إليهم، و فرد الأماثل المعتمد فى الأمور عليهم» [... ۳]

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث ۶۰۶.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۶۸.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۶۰۶. و توجد ترجمته فى الكامل ۱۲/ ۱۲۰.

(۹۵) رواية أبى الحسن ابن الأثير ... ص: ۱۵۸

اشارة

رواه بقوله: «عامر بن ليلى بن ضمرة. أورده أبو العباس ابن عقدة روى عبد اللّه بن سنان، عن أبى الطفيل عامر بن واثلة عن حذيفة بن أسيد الغفارى و عامر بن ليلى بن ضمرة قالا: لما صدر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع- و لم يحج غيرها- أقبل حتى إذا كان بالجحفة، و ذلك يوم غدير خم من الجحفة- و له بها مسجد معروف- فقال: أيها الناس إنه قد نبأنى اللّطيف الخبير، أنه لم يعمّر نبى إلّا نصف عمر الذين قبله، و إنّى يوشك أن أدعى فأجيب، ثم ذكر الحديث إلى أن قال: فأخذ بيد على فرفعها و قال: من كنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و ذكر الحديث، قال أبو موسى: هذا حديث غريب جدا، لا أعلم أنى كتبته إلّا من رواية ابن سعيد. أخرجه أبو موسى» [۱]

و قال: «عبد اللّه بن ياميل. أورده ابن عقدة وحده. روى جعفر بن محمد عن أبيه و أيمن بن نائل، عن عبد اللّه بن ياميل، قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. أخرجه أبو موسى» [۲]

و قال: «أبو سريحة الغفارى اسمه حذيفة بن أسيد بن خالد ... عن سلمة بن كهيل قال: سمعت أبا الطفيل يحدّث عن أبى سريحة أو زيد بن أرقم- شك شعبة- عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۹۲.

[۲] أسد الغابة ۳/ ۲۷۴.

أخرجه أبو عمر و أبو نعيم و أبو موسى» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۵۹

قال الیافعی: «الامام الحافظ ابن الأثیر، أبو الحسن علی بن محمد الجزری صاحب التاریخ، و معرفة الصحابة، و غیر ذلک، کان صدرا معظما کثیر الفضائل، کان بیته مجمع الفضل لأهل الموصل، و حافظا للتاریخ، و خبیرا لأنساب العرب و أخبارهم و أیامهم و وقائعهم» [۲...]

(۹۶) روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۵۹

اشارة

رواه فی (المختارة)، الکتاب الذی التزم فیه بالصحة، قال السمهودی:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری أو زید بن أرقم قال: لما صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهنّ، ثم بعث إلیهن فقمّ ما تحتهنّ من الشوک، و عمد إلیهنّ فصلّی تحتهن، ثم قام فقال: یا ایها الناس إنّی قد نبأنی اللّطیف الخبیر، أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی لأظنّ أن یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و إنکم مسئولون، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، فقال: أ لیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث حق بعد

---

[۱] المصدر نفسه ۵/ ۲۰۸.

[۲] مرآة الجنان- حوادث: ۶۳۰ و له ترجمة فی: العبر ۵/ ۱۲۰ و تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۶۶ و وفیات الأعیان ۲/ ۲۷۸ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۰

الموت، و أنّ السّاعة آتیة لا ریب فیها، و أنّ اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد.

ثم قال: یا أیها الناس إنّ اللّه مولا لی و أنا ولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه- یعنی علیا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدیکم، فاستمسکوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

أخرجه الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة من طریق سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل

، و هما من رجال الصحیح عنه بالشک فی صحابیته» [۱]

و فی (الجامع الصغیر) للسیوطی: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم عن البراء، حم عن بریدة، ن و الضیاء عن زید بن أرقم» [۲]

ترجمته ... ص: ۱۶۰

۱- الذهبی: «الضیاء الامام العالم، الحافظ الحجة، محدث الشام شیخ السنّة، ضیاء الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد ... ولد سنة ۵۶۹...

حصّل أصولا کثیرة، و نسخ و صنّف و صحّح و لیّن و جرح و عدّل، و کان المرجوع إلیه فی هذا الشأن. قال تلمیذه عمر بن الحاجب: شیخنا أبو عبد اللّه شیخ وقته، و نسیج وحده، علما و حفظا و ثقة و دینا، من العلماء الربانیین، و هو أکثر من أن یدخل علیه مثل، کان

شدید التحرّی فی الروایة، مجتهدا فی العبادة، کثیر الذکر،

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

[۲] الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۱

منقطعا متواضعا سهل العاریة، رأیت جماعة من المحدّثین ذکروه فأطنبوا فی حقه، و مدحوه بالحفظ و الزهد، سألت الزکی البرزالی عنه فقال: ثقة جبل حافظ دیّن، و قال ابن النجار: حافظ متقن حجة عالم بالرجال ورع تقی، ما رأیت مثله فی نزاهته و عفّته و حسن طریقته، و قال الشرف ابن النابلسی، ما رأیت مثل شیخنا الضیاء.

...عاش أربعا و سبعین سنة، و توفی إلی رضوان اللّه فی جمادی الآخرة سنة ۶۴۳» [۱] ۲- الذهبی أیضا: «و الشیخ الضیاء أبو عبد اللّه محمد بن عبد الواحد بن أحمد المقدسی الحنبلی الحافظ أحد الأعلام ... أفنی عمره فی هذا الشأن، مع الدین المتین و الورع، و الفضیلة التامة و الثقة و الإتقان، و انتفع الناس بتصانیفه و المحدّثون بکتبه، فاللّه یرحمه و یرضی عنه، توفی فی السادس و العشرین من جمادی الآخرة» [۲] ۳- السیوطی: «الضیاء المقدسی هو: الإمام العالم الحافظ الحجة محدث الشام شیخ السنّة ... صنّف و صحّح و لیّن و جرح و عدّل، و کان المرجوع إلیه فی هذا الشأن، جبلا ثقة دیّنا زاهدا ورعا» [... ۳]

(۹۷) روایة ابن الشیخ البلوی ... ص: ۱۶۱

رواه فی کتابه (ألف باء) الذی ذکر فی (کشف الظنون) بما هذا نصه:

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۹۰.

[۲] العبر- حوادث ۶۴۳.

[۳] طبقات الحفاظ ۴۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۲

«ألف باء فی المحاضرات للشیخ أبی الحجاج یوسف بن محمد البلوی الأندلسی المعروف بابن الشیخ، و هو مجلّد ضخم، أوله: إن أفصح کلام سمع و أعجز حمد اللّه تعالی نفسه. إلخ. ذکر فیه أنه جمع فوائد بدائع العلوم لا بنه عبد الرحیم، لیقرأه بعد موته إذا لم یلحق بعد لصغره إلی درجة النبلاء، و سمّی ما جمعه لهذا الطفل المربّا بکتاب ألف با. و من نظمه فی أوّله ... ثم ذکر تسعة و عشرین بیتا علی عدد الحروف المعجمة، و شرحه کلمة کلمة مع مقلوبة و معکوسه، و أورد فی أول الشعر ثمانیة أبواب، و فی آخرها أربعا من الکلمات المزدوجات المتشابهات الحروف، و هو تألیف غریب، لکن فیه فوائد کثیرة» [۱] فقال ما نصه: «و أما علی رضی اللّه عنه فمکانه علی، و شرفه سنّی، أول من دخل فی الإسلام، و زوج فاطمة علیها السلام بنت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قد نظم فی أبیات المفاخرة، و ذکر فیها مآثره، حین فاخره بعض عداه ممّن لم یبلغ مداه، فقال رضی اللّه عنه یفخر بحمزة عمّه و بجعفر ابن أمّه رضی اللّه عن جمیعهم:

محمد النبی أخی و صهری و حمزة سید الشهداء عمّی

و بنت محمد بیتی و عرسی مشوط لحمها بدمی و لحمی

و سبطا أحمد ولدای منها فأیّکم له سهم کسهمی

و جعفر الذی یمسی و یضحی یطیر مع الملائکة ابن أمّی

سبقتكم إلى الإسلام طفلا صغيرا ما بلغت أوان حلمى

و أوجب لى الولاء حقا على كم رسول اللّه يوم غدير خم

يريد بذلك

قوله عليه السلام: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲]

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۱۵۰.

[۲] ألف باء. و قد ذكر البلوى خير الدين الزركلى فى كتابه الأعلام ۸/ ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۳

(۹۸) روایة ابن طلحة ... ص: ۱۶۳

رواه حيث قال: «و أما مواخاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ايّاه و امتزاجه به، و تنزيله إياه منزلة نفسه، و ميله اليه، و إيثاره إياه، فهذا بيانه: فإنه

قد روى الإمام الترمذى فى صحيحه، بسنده عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه أنه قال: لما آخى رسول اللّه بين أصحابه جاءه على تدمع عيناه، فقال يا رسول اللّه آخيت بين أصحابك و لم تؤاخ بينى و بين أحد. قال: فسمعت رسول اللّه يقول: أنت أخى فى الدنيا و الآخرة.

و روى بسنده أيضا: أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه

، و هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذى و لم يزد عليه، و زاد غيره ذكره اليوم و الموضع، فذكر الزمان و هو عند عود رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع من اليوم الثامن عشر من ذى الحجة، و ذكر المكان و هو ما بين مكة و المدينة يسمى خما فى غدير هناك، فسمى ذلك اليوم يوم غدير خم، و قد ذكره حسان فى شعره الذى تقدّم، و صار ذلك اليوم عيدا و موسما، لكونه كان وقتا خصّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عليا بهذه المنزلة العلية، و شرّفه بها دون الناس كلّهم.

و نقل عن زاذان قال: سمعت عليا فى الرحبة و هو ينشد الناس: من شهد منكم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم و هو يقول ما قال، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۴

مولاه فعلى مولاه» [۱]

(۹۹) روایة سبط ابن الجوزى ... ص: ۱۶۴

رواه حيث قال: «حديث فى قوله عليه الصلاة و السلام: من كنت مولاه فعلى مولاه

، قال أحمد بن حنبل فى المسند، ثنا ابن نمير، ثنا عبد الملك بن أبى عبد الرحيم الكندى عن زاذان، قال: سمعت على بن أبى طالب يقول فى الرحبة- و هو ينشد الناس- يقول: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول فى يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه، فقام ثلاثة عشر رجلا من الصحابة فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول ذلك.

و أخرجه الترمذى أيضا فى كتاب السنن، قال: حديث حسن، و زاد فيه: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أدر الحق معه كيفما دار و حيث دار.

و خرّجه أحمد أيضا فى الفضائل فقال: حدثنا وكيع عن الأعمش عن سعد ابن عبيدة عن ابن بريدة عن أبيه قال: قال رسول اللّه صلّى

اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه- أو ولیّه- فعلی ولیه.

و فی روایة: لما نشد علی الناس فی الرحبة، قام خلق کبیر فشهدوا له بذلک، و فی لفظ: فقام له ثلاثون رجلا فشهدوا.

و قال أحمد فی الفضائل: حدثنا یحیی بن آدم، ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی عن رباح بن الحارث، قال: جاء رهط إلی علی فقالوا: السلام علیک یا مولانا- و کان بالرحبة- فقال: کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟

---

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۱۶. و توجد ترجمة ابن طلحة فی مرآة الجنان ۴/ ۱۲۸، الأسنوی ۲/ ۵۰۳، السبکی ۵/ ۲۶ العبر ۵/ ۲۱۳ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۵

قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه قال رباح: فقلت: من هؤلاء؟ فقیل: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال أحمد فی الفضائل: ثنا ابن نمیر عن عبد الملک عن عطیة العوفی قال: أتیت زید بن أرقم فقلت له: إن ختنا لی حدثنی عنک بحدیث فی شأن علی بن أبی طالب یوم الغدیر، و أنا أحبّ أن أسمعه منک. فقال: إنکم معشر أهل العراق فیکم ما فیکم، فقلت له: لیس علیک منی بأس، فقال: نعم کنّا بالجحفة، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علینا ظهرا، و هو آخذ بعضد علی بن أبی طالب، فقال: أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقالوا: بلی، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قالها أربع مرات.

و قال أحمد فی الفضائل: ثنا عفان، ثنا حماد بن سلمة، ثنا علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین شجرتین، فصلّی الظهر و أخذ بید علی و قال: اللهم من کنت مولاه فهذا مولاه، قال: فلقیه عمر بن الخطاب بعد ذلک فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسیت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة. و فی روایة: اللهم فانصر من نصره، و اخذل من خذله، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه» [۱]

---

[۱] تذکرة خواص الأمة فی معرفة الأئمة ۲۸- ۲۹ و قد ذکرنا ترجمة السبط عن أبی المؤید الخوارزمی، و ابن خلکان، و قطب الدین الیونینی، و أبی الفداء، و الذهبی، و غیرهم، فی قسم حدیث النور.

کما ذکرنا مصادر أخری أیضا فی قسم حدیث الثقلین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۶

(۱۰۰) روایة الکنجی ... ص: ۱۶۶

رواه فی کتابه (کفایة الطّالب)، و بما أنّ کلامه یتضمّن دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنا سنذکر نصّ روایته و کلامه فی مبحث دلالة الحدیث، إن شاء اللّه تعالی [۱]

(۱۰۱) روایة الرسعنی ... ص: ۱۶۶

رواه عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی، و سیأتی نص روایته من کتاب (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا) للبدخشانی. إن شاء اللّه تعالی [۲].

(۱۰۲) روایة النووی ... ص: ۱۶۶

اشارة

رواه حیث قال: «و فی کتاب الترمذی عن أبی سریحة الصحابی أو زید بن أرقم- شکّ شعبة- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] ذکرنا الثناء علیه و علی کتابه فی قسم حدیث النور.

[۲] ذکره الذهبی فی تذکرة الحفاظ ۴/ ۲۴۳، ابن کثیر ۱۳/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۷

مولاه. رواه الترمذی

و قال: حدیث حسن، و الشک فی عین الصحابی لا یقدح فی صحة الحدیث، لأنهم کلّهم عدول» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۶۷

۱- ابن قاضی شهبة: «یحیی بن شرف ... الفقیه الحافظ الزاهد، أحد الأعلام، شیخ الإسلام، محی الدین أبو زکریا الحزامی النووی- بحذف الألف و یجوز إثباتها- الدمشقی، ولد فی المحرم سنة ۶۳۱ ... کان محققا فی علمه و فنونه، و مدققا فی عمله و شئونه، حافظا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، عارفا بأنواعه من صحیحه و سقیمه، و غریب ألفاظه و استنباط فقهه، حافظا للمذهب و قواعده و أصوله، و أقوال الصحابة و التابعین، و اختلاف العلماء و وفاقهم، سالکا فی ذلک طریقة السلف ... إلی أن توفی ... فی رجب سنة ۶۷۷» [۲] ۲- السیوطی: «النووی الإمام الفقیه الحافظ، الأوحد القدوة، شیخ الإسلام علم الأولیاء ... کان إماما بارعا حافظا متقنا، أتقن علوما شتّی، و بارک اللّه فی علمه و تصانیفه لحسن قصده، و کان شدید الورع و الزهد، آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر ...» [۳]

(۱۰۳) روایة محب الدین الطبری ... ص: ۱۶۷

اشارة

و قال محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری: «ذکر اختصاصه بأنه مولی من

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷ و رواه أیضا فی ریاض الصالحین: ۱۵۲.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۹.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۶۸

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه: عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبة فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟

قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال رباح: فلما مضوا تبعتهم فسألت: من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری. خرّجه أحمد.

و عنه- قال: بينما على جالس، إذ جاء رجل فدخل [و] عليه أثر السفر، فقال: السلام عليك يا مولاى. قال: من هذا؟ قال: أبو أيوب الانصارى. فقال على: أفرجوا له ففرجوا، فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه.

خرّجه البغوى فى معجمه.

و عن البراء بن عازب قال: كنّا عند النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى سفر فنزلنا بغدير خم، فنودى فينا الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة، فصلى الظهر و أخذ بيد على، و قال: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى.

[قال:] فأخذ بيد على و قال: اللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقيه عمر بعد ذلك فقال:

هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة.

و عن زيد بن أرقم مثله.

خرّجهما [خرجه أحمد فى مسنده، و خرّج الأول ابن السمان.

و خرّج أحمد فى كتاب المناقب معناه عن عمر و زاد بعد قوله: و عاد من عاداه: و انصر من نصره و أحبّ من أحبه. قال سعيد: أو قال: أبغض من أبغضه.

و خرّج ابن السّمان عن عمر منه: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و خرّجه المخلّص الذهبى عن حبشى بن جنادة و قال بعد و انصر من نصره:

و أعن من أعانه

. و لم يذكر ما بعده.

و عن أبى الطفيل قال: قال على: أنشد اللّه كل إمرأ سمع رسول اللّه صلّى

اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم لما قام. فقام ناس فشهدوا أنهم سمعوه يقول:

ألستم تعلمون أنى أولى [الناس بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه.

قال: من كنت مولاه فانّ هذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فخرجت و فى نفسى من الريبة [ذلك شىء، فلقيت زيد بن أرقم فذكرت ذلك له فقال: قد سمعناه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له ذلك. قال أبو نعيم: قلت لفطر- يعنى الذى روى عنه الحديث-: كم بين القول و بين موته؟

قال: مائة يوم. خرّجه أبو حاتم و قال: يريد موت على بن أبى طالب.

و خرّج الترمذى عنه من ذلك: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و خرّجه أحمد عن سعيد بن وهب و لفظه قال: [أ] نشد على فقام خمسة أو ستة من أصحاب رسول اللّه [النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فشهدوا أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و عن زيد بن أرقم قال: استنشد على الناس فقال: أنشد اللّه رجلا سمع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام ستة عشر رجلا فشهدوا.

و عن زياد بن أبى زياد قال: سمعت على بن أبى طالب ينشد الناس فقال: أنشد اللّه رجلا مسلما سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم ما قال. فقام اثنا عشر رجلا بدريا فشهدوا.

و عن بريدة قال: غزوت مع على اليمن، فرأيت منه جفوة، فلمّا قدمت على النبى [رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ذكرت عليا فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتغيّر، و قال: يا بريدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. خرجه أحمد.

و عن عمر أنه قال: علی مولی من کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه.

و عن سالم قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: إنه مولای.

و عن عمر- و قد جاءه أعرابیان یختصمان- فقال لعلی: اقض بینهما یا أبا الحسن، فقضی علی بینهما، فقال أحدهما: هذا یقضی بیننا! فوثب إلیه عمر و أخذ بتلبیبه و قال: ویحک ما تدری من هذا؟ هذا مولای و مولی کل مؤمن، و من لم یکن مولاه فلیس بمؤمن.

و عنه و قد نازعه رجل فی مسألة فقال: بینی و بینک هذا الجالس، و أشار إلی علی بن أبی طالب، فقال الرجل: هذا الأبطن!! فنهض عمر عن مجلسه و أخذ بتلبیبه حتی شاله من الأرض، ثم قال: أ تدری من صغّرت؟! [هذا] مولای و مولی کل مسلم. خرجهنّ ابن السمان» [۱].

و قد روی المحبّ الطبری طرفا من ألفاظ حدیث الغدیر فی کتابه الآخر (ذخائر العقبی) تحت عنوان «ذکر أنه من کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۰

و قد ترجم له الأسنوی بقوله: «محب الدین أبو العباس أحمد بن عبد اللّه ابن محمد الطبری، ثم المکی، شیخ الحجاز، کان عالما عاملا جلیل القدر، عالما بالآثار و الفقه، اشتغل بقوص علی الشیخ مجد الدین القشیری، و شرح التنبیه، و ألّف کتابا فی المناسک، و کتابا فی الألغاز، و کتابا نفیسا فی أحادیث الأحکام. ولد یوم الخمیس سابع عشر جمادی الآخرة سنة ۶۱۵. و توفی فی سنة ۹۴، قیل فی ذی القعدة، و قیل غیر ذلک» [۳].

---

[۱] الریاض النضرة فی فضائل العشرة ۲/ ۲۲۲- ۲۲۵.

[۲] ذخائر العقبی ۶۷/ ۶۸.

[۳] طبقات الشافعیة ۲/ ۱۷۹ وله ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴ و طبقات السبکی ۸/ ۱۸ و مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴ و النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴ و شذرات الذهب ۵/ ۴۱۵ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۱

(۱۰۴) روایة الوصابی ... ص: ۱۷۱

رواه عن بریدة بقوله: «و عنه رضی اللّه عنه قال: خرجت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة ...، أخرجه أبو زید عثمان بن أبی شیبة فی سننه، و ابن جریر فی تهذیب الآثار، و أبو نعیم فی فضائل الصّحابة» [۱].

و عن ابن عباس بقوله: «و عنه رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه. أخرجه المحاملی فی أمالیه» [۲].

قال: «و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الطبرانی فی الکبیر، و أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصّحابة، و أخرجه الترمذی فی جامعه عن زید بن أرقم» [۳].

قال: «و عن أبی أیوب الأنصاری رضی اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه النسائی فی سننه و الطبرانی فی الکبیر. و أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن مالک بن الحویرث

. و

عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه أبو زید عثمان ابن أبی شیبة فی سننه

، و

أخرجه ابن أبی عاصم و سعید بن منصور فی سننهما عن سعد بن أبی وقاص، عن علی رضی اللّه عنه: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه ابن عقدة

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط، الباب الرابع منه المسمی ب «أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب».

[۲] المصدر نفسه.

[۳] الاکتفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۲

فی کتابه الموالاة. و أخرجه الامام أحمد فی مسنده، عن علی و ثلاثة عشر رجلا من الصحابة، و أخرجه ابن أبی شیبة فی مصنّفه عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری» [۱].

قال: «و عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الطبرانی فی الکبیر.

و

عن أبی هریرة و اثنی عشر رجلا من الصحابة: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة. و أخرجه أیضا عن زید بن أرقم و ثلاثین رجلا من الصحابة. و أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد بن أبی وقاص. و أخرجه الخطیب فی المتفق و المفترق عن أنس.

و عن عمرو ذی مر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه. أخرجه الطبرانی فی الکبیر

. و

عن علی و طلحة معه رضی اللّه عنهما: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الحاکم فی المستدرک.

و عن بریدة قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و سمّویه فی فوائده» [۲].

و قال: «و عن رفاعة بن أیاس الضبّی عن أبیه عن جدّه قال: کنت مع علی فی الجمل، فبعث إلی طلحة أن ألقنی، فلقیه فقال: أنشدک اللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم. قال: فلم تقاتلنی؟ أخرجه ابن عساکر فی تاریخه.

---

[۱] الاکتفاء- مخطوط.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۳

و

عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه قال: کنا بالجحفة بغدیر خم، إذ خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه عثمان بن أبی شیبة فی سننه.

و عنه رضی اللّه عنه فی أخری: قال کنّا بالجحفة بغدیر خم، و ثمة ناس من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه أخرجه النسائی فی سننه» [۱]

(۱۰۵) ذکر سعید الدین الفرغانی ... ص: ۱۷۳

حدیث الغدیر فی (شرح تائیة ابن الفارض)، و سیأتی نص کلامه [۲].

[القرن الثامن ... ص: ۱۷۳

(۱۰۶) روایة الحموینی ... ص: ۱۷۳

و رواه ابراهیم بن محمد بن المؤید بن عبد اللّه بن علی بن محمد بن حمویه، بسنده عن المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: «کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته، و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیّة و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: أنشدک اللّه إلّا حدثتنی بما رأیت

---

[۱] الاکتفاء- مخطوط.

[۲] ترجمته فی العبر حوادث ۶۸۹ و نفحات الأنس: ۵۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۴

و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: کنّا بالجحفة بغدیر خم، و ثم ناس کثیر من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و رواه بسنده عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب، ثم قال: «أورده الامام الحافظ شیخ السنة أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی بتفاوت، فی فضائل أمیر المؤمنین علی، و نقلته من خطه المبارک» [۲].

و رواه بسنده عن زید بن عمر بن مورق قال: «کنت بالشام و عمر بن عبد العزیز یعطی الناس، فتقدّمت إلیه فقال: ممن أنت؟ فقال: قلت من قریش قال: من أی قریش أنت؟ قلت: من بنی هاشم. قال: من أیّ بنی هاشم؟

فسکت، فوضع یده علی صدره فقال: أنا و اللّه مولی علی بن أبی طالب. ثم قال:

حدثنی عدة أنّهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. ثم قال: یا مزاحم کم تعطی أمثاله؟ قال: مائة و مائتی درهم. قال: أعطه خمسین دینارا لولایة علی بن أبی طالب، ثم قال: الحق ببلدک فسیأتیک مثل ما یأتی نظرائک» [۳].

و رواه أیضا بأسانید و ألفاظ أخری فراجعه [۴].

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲- ۶۳.

[۲] المصدر ۱/ ۶۴- ۶۵.

[۳] فرائد السمطین ۱/ ۶۶.

[۴] ترجمته: تذکرة الحفاظ ۴/ ۲۹۸ العبر حوادث ۷۲۲، الدرر الکامنة ۱/ ۶۷

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۵

(۱۰۷) روایة جمال الدین المزی ... ص: ۱۷۵

اشارة

و قال جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی: «عامر بن واثلة أبو الطفیل اللیثی الکنانی- و له روایة [رؤیة]- عن زید بن أرقم حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه.

ت فی المناقب عن محمد بن بشار عن غندر عن شعبة عن سلمة بن کهیل قال: سمعت أبا الطفیل یحدث عن محمد بن مثنی عن أبی سریحة أو زید بن أرقم- شک شعبة- فذکره و قال: حسن غریب.

س- فیه: عن محمد بن مثنی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن سلیمان، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم به أتمّ من الأول: لمّا رجع و نزل غدیر خم. الحدیث» [۱].

و قال: عبد الرحمن بن عبد اللّه بن سابط الجمحی المکی، عن سعد حدیثا قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد، فذکروا علیا. الحدیث.

ق- فی السنة عن علی بن محمد عن أبی معاویة عن موسی بن مسلم عن ابن سابط به» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۵

۱- السیوطی: «المزی- الإمام العالم الحبر، الحافظ الأوحد، محدّث الشام ... مات یوم السبت، ثانی عشر صفر سنة ۷۴۲» [۳].

---

[۱] تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف ۳/ ۱۹۵.

[۲] تحفة الأشراف ۳/ ۳۰۲.

[۳] طبقات الحفاظ ۵۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۷۶

۲- الأسنوی: «کان أحفظ أهل زمانه، لا سیّما الرجال المتقدمین، و انتهت إلیه الرحلة من أقطار الأرض، لروایته و درایته، و کان إماما فی اللغة و التصریف، دیّنا خیّرا، منقبضا عن الناس، طارحا للتکلّف، فقیرا، صنّف: تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، و کتاب الأطراف» [۱].

۳- السبکی: «شیخنا و أستاذنا و قدوتنا» [... ۲].

۴- الشوکانی: «أخذ عنه الأکابر، و ترجموا له، و عظّموه جدّا» [... ۳].

و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۹۸، الدرر الکامنة ۵/ ۲۳۳، النجوم الزاهرة ۱۰/ ۷۶، الکامل ۱۴/ ۱۹۱ و غیرها.

(۱۰۸) روایة الذهبی ... ص: ۱۷۶

و قال الذهبی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام: «و شهد له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بالجنة، و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی. و قال: لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق.

و مناقب هذا الإمام جمة، أفردتها فی مجلّد و سمّیته بفتح المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۴].

و قال بترجمة الحاكم: «و أمّا حديث الطّير فله طرق كثيرة جدّا، قد أفردتها بمصنف، و مجموعها يوجب أن يكون الحديث له أصل. و أمّا

حديث من كنت

---

[۱] طبقات الشافعية ۲/ ۴۶۴.

[۲] طبقات الشافعية ۶/ ۲۵۱.

[۳] البدر الطالع ۲/ ۳۵۳.

[۴] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۰.

مولاه

فله طرق جيّدة، و قد أفردت ذلك أيضا» [۱].

(۱۰۹) رواية النيسابورى ... ص: ۱۷۷

و رواه الحسن بن حسين النيسابورى أيضا، و سيأتى نص روايته.

(۱۱۰) رواية السمنانى ... ص: ۱۷۷

و رواه علاء الدولة أحمد بن محمد السمنانى، و سيأتى نص روايته كذلك.

(۱۱۱) رواية الخطيب التبريزى ... ص: ۱۷۷

رواه حيث قال: «و عن زيد بن أرقم: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، رواه أحمد و الترمذى» [۲].

و قال: «و عن البراء بن عازب و زيد بن أرقم: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه

---

[۱] نفس المصدر ۳/ ۱۰۳۹ و توجد ترجمة الذهبى فى: الدرر الكامنة ۴/ ۴۲۶ و البدر الطالع ۲/ ۱۱۰ و النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲ و شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳ و الوافى بالوفيات ۲/ ۱۶۳ و غيرها.

[۲] مشكاة المصابيح ۳/ ۲۴۳.

و سلّم لمّا نزل بغدير خم، أخذ بيد على رضى اللّه عنه فقال: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: أ لستم تعلمون أنى أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى، قال: اللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر بعد ذلك فقال له: هنيئا [لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كلّ مؤمن و مؤمنة، رواه أحمد» [۱]

(۱۱۲) رواية ابن الوردى ... ص: ۱۷۸

اشارة

و قال عمر بن مظفر المعروف بابن الوردی فی ذکر علی علیه السلام: «شیء من فضائله: من ذلک مشاهده مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أخوّة رسول اللّه له، و سبق إسلامه، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة رجلا یحبّ اللّه و رسوله. الحدیث

، و

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

، و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی

، و

قوله: أقضاکم علی» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۷۸

و قد ترجم له ابن قاضی شهبة الأسدی بقوله: «عمر بن المظفر بن عمر ابن محمد بن أبی الفوارس بن علی، الامام العلّامة الأدیب المؤرّخ، زین الدین أبو حفص المعری الحلبی، الشهیر بابن الوردی، فقیه حلب و مؤرّخها و أدیبها، تفقّه علی الشیخ شرف الدین البارزی، له مصنفات جلیلة نظما و نثرا ... و کان ملازما

---

[۱] نفس المصدر ۳/ ۲۴۶.

[۲] تتمة المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۲۲۱.

للاشتغال و التصنیف، شاع ذکره، و اشتهر بالفضل اسمه، ذکر له الصّلاح الصفدی فی تاریخه ترجمة طویلة» [... ۱].

(۱۱۳) ذکر ابن مکتوم ... ص: ۱۷۹

القیسی حدیث الغدیر فی (تذکرته)، کما سیأتی نص عبارته، نقلا عن (الأزهار فیما عقده الشعراء من الآثار) للسیوطی.

و سنذکر هناک طرفا من ترجمته، إن شاء اللّه تعالی.

(۱۱۴) روایة الزرندی ... ص: ۱۷۹

و رواه جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی حیث قال: «روی الامام الحافظ أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی رحمه اللّه، بسنده إلی البراء بن عازب قال: أقبلنا مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، حتی إذا کنّا بغدیر خم، یوم الخمیس ثامن عشر من ذی الحجة، فنودی فینا الصلاة جامعة، و کسح للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی، ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: أ لست أولی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۱۹۷.

بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی قال: ألیس أزواجی أمهاتکم؟ قالوا: بلی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فإن هذا مولی من أنا

مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه بعد ذلك، فقال له: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كلّ مؤمن و مؤمنة. هذه إحدى رواياته له. و فى رواية قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم أعنه و أعن به، و ارحمه و ارحم به، و انصره و انصر به، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال الامام أبو الحسن الواحدى رحمه اللّه: هذه الولاية التى أثبتها النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لعلى رضى اللّه عنه مسئول عنها يوم القيامة، و روى فى قوله تعالى وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ أى عن ولاية على رضى اللّه عنه، و المعنى: انهم يسئلون هل والوه حق الموالاة كما أوصاهم النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أم أضاعوها و أهملوها» [۱].

(۱۱۵) ذكر اليافعى ... ص: ۱۸۰

حديث الغدير بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام بقوله: «و من مناقبه رضى اللّه عنه

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم يوم خيبر: لأعطينّ هذه الراية غدا رجلا يفتح اللّه على يديه، يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله.

الحديث الصحيح. و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم له: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى.

الحديث الصحيح. و

فيه: خلّف رسول اللّه صلّى اللّه عليه

---

[۱] نظم درر السمطين فى فضائل المصطفى و المرتضى و البتول و السبطين: ۱۰۹ و قد ذكرنا ترجمة الزرندى فى قسم حديث النور.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۱

و سلّم على بن أبى طالب فى غزوة تبوك، فقال: يا رسول اللّه أ تخلفنى فى النساء و الصبيان؟! فقال: أما ترضى. الحديث. و قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. رواه الإمام أحمد» [۱].

(۱۱۶) ذكر سعيد الدين الكازرونى ... ص: ۱۸۱

حديث الغدير بقوله: «و قال صلّى اللّه عليه و سلّم فى على: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

(۱۱۷) رواية ابن كثير ... ص: ۱۸۱

و رواه اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير الدمشقى الشافعى، فى ذكر فضائل أمير المؤمنين عليه السلام تحت عنوان «حديث غدير خم»، فأورد حديث مناشدة الإمام الناس فى الرّحبة عن أبى الطفيل، و رواية أبى بكر الشافعى بسنده عن زيد بن أرقم، و رواية أبى يعلى و عبد اللّه بن أحمد حديث المناشدة أيضا عن عبد الرحمن بن أبى ليلى، و كذا رواية الطبرانى المناشدة عن عميرة بن سعد، و عن ابن عقدة بسنده عن زيد بن يثيع به، و كذا عن عبد الرزاق بسنده عن سعيد بن

---

[۱] مرآة الجنان و عبرة اليقظان. حوادث سنة: ۴۰ و ترجمته فى طبقات السبكى ۶/ ۱۰۳، الدرر الكامنة ۲/ ۲۴۷.

[۲] المنتقى فى سيرة المصطفى- مخطوط. و ترجمته فى الدرر الكامنة ۴/ ۲۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۲

وهب و عبد خير، و عن أحمد عن سعيد، و عنه عن زياد بن أبى الأسلمى، و عنه عن زاذان.

قال: «و رواه أحمد عن علی نفسه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، قال: فزاد الناس: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و قد روی هذا عن طرق متعددة عن علی، و له طرق متعددة أیضا عن زید ابن أرقم» ثم روی أحادیث أخری غیرها.

و قد ذکرنا بعض تلک الأحادیث عن ابن کثیر، کلا فی محله مما تقدّم فی الکتاب.

و قال ابن کثیر فی ذکر خبر حجة الوداع: «و قال المطلب بن زیاد: عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل، سمع جابر بن عبد اللّه یقول: کنا بالجحفة بغدیر خم، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأخذ بید علی فقال. من کنت مولاه فعلی مولاه. قال شیخنا الذهبی: هذا حدیث حسن.

و قد رواه ابن لهیعة عن بکر بن سوادة، و غیره عن أبی سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بنحوه» [۱].

و قال أیضا: «و قال الحافظ أبو یعلی الموصلی، ثنا أبو بکر بن أبی شیبة أنا شریک عن أبی یزید الأودی عن أبیه قال: دخل أبو هریرة المسجد فاجتمع الناس إلیه، فقام إلیه شابّ فقال: أنشدک باللّه أسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال:

نعم.

و رواه ابن جریر، عن أبی کریب، عن شاذان، عن شریک به. تابعه إدریس الأودی، عن أخیه أبی یزید و اسمه داود بن شریک به.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر. حوادث السنة العاشرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۳

و رواه ابن جریر أیضا من حدیث إدریس و داود، عن أبیهما عن أبی هریرة فذکره» [۱]

(۱۱۸) روایة أبی حفص المراغی ... ص: ۱۸۳

اشارة

و رواه أبو حفص عمر بن الحسن المراغی، فقد قال شمس الدین ابن الجزری: «أخبرنا أبو حفص عمر بن الحسن المراغی فیما شافهنی به، عن أبی الفتح یوسف بن یعقوب الشیبانی ... عن یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا رضی اللّه عنه بالرحبة ینشد الناس: من سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدریّا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

هذا حدیث حسن من هذا الوجه، صحیح من وجوه کثیرة» [۲].

ترجمته ... ص: ۱۸۳

۱- ابن الجزری: «عمر بن الحسن بن مزید بن أمیلة بن جمعة، أبو حفص المراغی الأصل، الحلبی المحتد، الدمشقی المزی المولد، رحلة زمانه فی

---

[۱] نفس المصدر. و توجد ترجمة ابن کثیر فی: طبقات ابن قاضی شهبة و البدر الطالع ۱/ ۱۵۳ و النجوم الزاهرة ۱۱/ ۱۲۳ و أنباء الغمر ۱/ ۳۹ و الدرر الکامنة ۱/ ۳۹۹ و طبقات المفسرین ۱/ ۱۱۰ و شذرات الذهب ۶/ ۲۳۱.

[۲] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳- ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۴

علوّ الإسناد ... و کان خیرا دینا ثقة صالحا، انفرد بأکثر مسموعاته، و توفی فی یوم الاثنین، ثامن ربیع الآخر سنة ۷۷۸. و دفن بالمزة ظاهر دمشق» [۱].

۲- ابن روزبهان فی (شرح الشمائل ...): «کان الشیخ المذکور ابن أمیلة ثقة متقنا رحلة، یرحل إلیه الناس فی زمانه، و کان یسکن بمزة من الشام، و هو شیخ للشیخ أبی الخیر محمد بن الجزری، و إلیه ینتهی إسناده و غیره من أکابر المشایخ و أجلة الأصحاب»....

(۱۱۹) روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۸۴

و رواه السید علی بن شهاب الدین الهمدانی: «عن أبی عبد اللّه الشیبانی رضی اللّه عنه قال: بینما أنا جالس عند زید بن أرقم فی مجلس بنی الأرقم، إذ جاء رجل فقال: أیّکم زید بن أرقم؟ فقال القوم: هذا زید. فقال: أنشدک بالذی لا إله إلّا هو سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: نعم.

و عن أبی هریرة رضی اللّه عنه قال: من صام یوم الثامن عشر من ذی الحجة کان له کصیام ستین شهرا، و هو الیوم الذی أخذ فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فی غدیر خم، فقال علیه الصلاة و السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله.

و عن الإمام الباقر عن آبائه علیهم السلام مثل ذلک، بل روی عن کثیر من الصحابة فی أماکن مختلفة هذا الخبر.

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۵۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۵

عن عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه قال: نصب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا علما. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و انصر من نصره، اللهم أنت شهیدی علیهم. قال: و کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیب الریح، فقال لی: یا عمر لقد عقد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عقدا لا یحلّه إلّا منافق، فاحذر أن تحلّه. قال عمر: فقلت یا رسول اللّه إنّک حیث قلت فی علی کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیب الریح قال: کذا و کذا قال: نعم یا عمر، إنه لیس من ولد آدم، لکنه جبرئیل أراد أن یؤکد علیکم ما قلته فی علی.

و عن البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال: أقبلت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع ... و فیه نزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة» [۱].

(۱۲۰) روایة ابن المحب ... ص: ۱۸۵

اشارة

و رواه محمد بن عبد اللّه ابن المحب المقدسی ... قال ابن الجزری:

«و ألطف طریق وقع لهذا الحدیث و أغربه: ما حدثنا به شیخنا خاتمة الحفاظ، أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن المحب المقدسی مشافهة، أخبرتنا الشیخة أم محمد زینب ابنة أحمد بن عبد الرحیم المقدسیة ... حدثتنا فاطمة بنت علی بن موسی الرّضا، حدثتنی فاطمة و زینب و أم کلثوم بنات موسی بن جعفر، قلن: حدثتنا فاطمة بنت جعفر بن محمد الصادق، حدثتنی فاطمة بنت محمد بن علی، حدثتنی

---

[۱] المودة فی القربی للسید علی الهمدانی. أنظر ینابیع المودة: ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۶

فاطمة بنت علی بن الحسین، حدثتنی فاطمة و سکینة ابنتا الحسین بن علی، عن أم کلثوم بنت فاطمة بنت النبی علیه السلام، عن فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رضی عنها. قالت: أنسیتم قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم من کنت مولاه فعلی مولاه، و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی علیهما السلام؟

هکذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء

و قال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، و هو أن کل واحدة من الفواطم تروی عن عمة لها، فهو روایة خمس بنات أخ کل واحدة منهنّ عن عمّتها» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۶

۱- ابن الجزری: «شیخنا و إمامنا و مبرّزنا، الحافظ الکبیر، شمس الدین أبو بکر ابن الحافظ محب الدین أبی محمد الشهیر بابن المحب الصامت، ولد یوم الجمعة أول شعبان سنة ۷۱۲ ... و سمع منه الأئمّة و الحفّاظ ... و کان صالحا قانتا، قانعا بالیسیر، متقشفا لا مبالیا لأحد غیری، ربما جاءنی إلی منزلی فأسمعنی و أسمع أهلی و أولادی، و انتهی إلیه الحفظ فی زمانه، رجالا و متنا و معرفة للأجزاء و رواتها، توفی فی لیلة الأحد الخامس من شوال سنة ۷۸۹» [... ۲].

۲- السیوطی: «ابن المحب الحافظ ... و کان عالما متقنا فقیها» [... ۳].

---

[۱] أسنی المطالب: ۳- ۴.

[۲] طبقات القراء ۲/ ۱۷۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۷

[القرن التاسع ... ص: ۱۸۷

(۱۲۱) روایة خواجة پارسا ... ص: ۱۸۷

و رواه محمد بن محمد الحافظی الشهیر بخواجة پارسا بقوله: «و عن عمر رضی اللّه عنه ان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلی رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

(۱۲۲) روایة ابن الجزری ... ص: ۱۸۷

اشارة

و روی شمس الدین محمد بن محمد بن الجزری حدیث الغدیر- کما علمت فیما تقدم عن شیخه المراغی ثم قال ما نصه: «هذا حدیث حسن من هذا الوجه، صحیح من وجوه کثیرة، تواتر عن أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه، و هو متواتر أیضا عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، رواه الجم الغفیر عن الجم الغفیر، و لا عبرة بمن حاول تضعیفه ممن لا اطلاع له فی هذا العلم.

فقد ورد مرفوعا عن: أبی بکر الصدّیق، و عمر بن الخطاب، و طلحة بن عبید اللّه، و الزبیر بن العوام، و سعد بن أبی وقّاص، و عبد الرحمن بن عوف

[۱] ترجمته فی الضوء اللامع ۱۰/ ۲۰ و الشقائق النعمانیة ۱/ ۲۸۶ و فوائد أبی الحسنات ص ۱۹۹، و نفحات الأنس ۳۹۲ و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۸

و العباس بن عبد المطلب، و زید بن أرقم، و البراء بن عازب، و بریدة بن الحصیب، و أبی هریرة، و أبی سعید الخدری، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن عباس، و حبشی بن جنادة، و عبد اللّه بن مسعود، و عمران بن حصین، و عبد اللّه ابن عمر، و عمار بن یاسر، و أبی ذر الغفاری، و سلمان الفارسی، و أسعد بن زرارة، و خزیمة بن ثابت، و أبی أیوب الأنصاری، و سهل بن حنیف، و حذیفة بن الیمان، و سمرة بن جندب، و زید بن ثابت، و أنس بن مالک، و غیرهم من الصحابة رضوان اللّه علیهم، و صحّ عن جماعة منهم ممن یحصل القطع بخبرهم.

و ثبت أیضا أن هذا القول کان منه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم». ... ثم إن الحافظ ابن الجزری روی ما تقدم نقله عنه عن شیخه الحافظ ابن المحب المقدسی [۱]، و لا نعیده...

ترجمته ... ص: ۱۸۸

۱- القاضی مجیر الدین أبو الیمن عبد الرحمن العلیمی: «شیخ الإسلام شمس الدین، أبو الخیر محمد بن محمد الجزری، الدمشقی المقری الشافعی.

مولده فی لیلة السبت سادس عشر رمضان سنة ۷۵۱، اعتنی بالقراءات فأتقنها و مهر فیها، و له مصنفات جلیلة ... و توفی بشیراز نهار عید الأضحی سنة ۸۳۳ رضی اللّه عنه و رحمه» [۲].

۲- الفضل بن روزبهان فی (شرح الشمائل): «أبو الخیر محمد بن محمد بن محمد الجزری رحمه اللّه تعالی، شیخ مشایخ الإسلام، و قاضی القضاة بن الأنام، الجامع لأقسام العلوم الشرعیة، و الحاوی للمعارف الأصلیة و الفرعیة، کان متوحّدا فی زمانه فی علوّ الشأن فی العلوم سیّما فی القراءة، فقد وصف الشیخ الامام

[۱] أسنی المطالب: ۳- ۴.

[۲] الأنس الجلیل بتاریخ القدس و الخلیل ۲/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۸۹

الأجل أبو الفضل العسقلانی- شهر بابن حجر- إنه المتفرد الوحید فی القراءة، و المشارک فی الحدیث، و صاحب الفقه، اشتهر فی زمانه بعلو الإسناد، سافر البلاد و لاقی المشایخ و صحبهم» [... ۱].

(۱۲۳) روایة المقریزی ... ص: ۱۸۹

و قال أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی: «عید الغدیر- اعلم أن عید الغدیر لم یکن عیدا مشروعا، و لا عمله أحد من سالف الأمة المقتدی بهم، و أوّل ما عرف فی الإسلام بالعراق أیام معز الدولة علی بن بویه، فإنه أحدثه فی سنة ۳۵۲، فاتّخذه الشیعة من حینئذ عیدا.

و أصلهم فیه

ما خرجه الامام أحمد فی مسنده الکبیر من حدیث البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سفر لنا، فنزلنا بغدیر خم، و نودی الصلاة جامعة، و کسح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فصلی الظّهر، و أخذ بید علی بن

أبی طالب رضی اللّه عنه فقال:

ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۲].

---

[۱] شرح الشمائل لابن روزبهان الشیرازی. و له ترجمة فی: البدر الطالع ۲/ ۲۵۷ و الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵ و طبقات الداودی ۲/ ۵۹ و شذرات الذهب ۷/ ۲۰۴.

[۲] المواعظ و الاعتبار بذکر الخطط و الآثار ۱/ ۳۸۸ و توجد ترجمة المقریزی فی الضوء اللامع ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۰

(۱۲۴) روایة الدولت‌آبادی ... ص: ۱۹۰

و رواه شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی حیث قال: «و فی التشریح قال أبو القاسم رحمه اللّه: من قال: إن علیا أفضل من عثمان فلا شیء علیه، لأنه قال أبو حنیفة رضی اللّه عنه: و قال ابن مبارک: من قال إنّ علیّا أفضل العالمین، أو أفضل الناس و أکبر الکبراء، فلا شیء علیه، لأن المراد منه أفضل الناس فی عصره و زمان خلافته، کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أی فی زمان خلافته» [۱].

(۱۲۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۹۰

و رواه ابن حجر العسقلانی حیث قال: «و روی هو (یعنی بریدة) و أبو هریرة، و جابر، و البراء بن عازب، و زید بن أرقم عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

---

[۱] هدایة السعداء. مخطوط. و توجد ترجمته فی: سبحة المرجان: ۳۹، نزهة الخواطر ۳/ ۱۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۱

و قال بعد ذکر طرف من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: «قلت: لم یجاوز المؤلف ما ذکر ابن عبد البر و فیه مقنع، و لکنه ذکر حدیث الموالاة عن نفر سماهم فقط، و قد جمعه ابن جریر الطبری فی مؤلف فیه أضعاف من ذکر، و صحّحه و اعتنی بجمع طرقه أبو العباس ابن عقدة، فأخرجه من حدیث سبعین صحابیّا أو أکثر» [۱].

و قد أورد ابن حجر حدیث الغدیر فی (الإصابة ۴/ ۸۰) و (فتح الباری). و (المطالب العالیة ۴/ ۶۰) أیضا.

قال فی الثانی: «و أمّا

حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه، فقد أخرجه الترمذی و النسائی

، و هو کثیر الطرق جدا، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» ۷/ ۷۴.

(۱۲۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۱۹۱

و رواه نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ المالکی المکی عن الترمذی من حدیث زید بن أرقم، و عن أحمد بن حنبل فی مسنده عن البراء بن عازب، و عن البیهقی عن البراء أیضا.

ثم رواه عن العجلی بسنده إلی حذیفة بن أسید الغفاری، و عامر بن لیلی ابن ضمرة، و قد تقدم نقله سابقا [۲].

---

[۱] نفس المصدر ۷/ ۳۳۹. و من مصادر ترجمة ابن حجر: الضوء اللامع ۲/ ۳۶ نظم العقیان: ۵، شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰، حسن المحاضرة ۱/ ۱۰۶، طبقات الحفاظ ۵۴۷، البدر الطالع ۱/ ۸۷.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۰/ ۴۱. ترجمته فی الضوء اللامع ۵/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۲

(۱۲۷) روایة الحسین المیبدی ... ص: ۱۹۲

و رواه حسین بن معین الدین المیبدی، حیث أورده عن أحمد من حدیث البراء بن عازب و زید بن أرقم مترجما إیّاه إلی الفارسیة [۱].

(۱۲۸) روایة العینی ... ص: ۱۹۲

و رواه محمود بن أحمد العینی، کما ستعرف ذلک إن شاء اللّه تعالی [۲].

(۱۲۹) روایة أصیل الدین الواعظ ... ص: ۱۹۲

اشارة

و رواه عبد اللّه بن عبد الرحمن الحسینی، المشتهر بأصیل الدین الواعظ، ذاکرا معناه بالفارسیة ضمن بیان وقائع حجة الوداع [۳].

---

[۱] الفواتح: شرح دیوان أمیر المؤمنین.

[۲] و توجد ترجمة العینی فی الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱ و بغیة الوعاة ۳۸۶ و غیرهما.

[۳] درج الدرر و درج الغرر فی میلاد سید البشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۳

ترجمته ... ص: ۱۹۳

و أصیل الدین الواعظ من مشایخ (الدهلوی)، کما لا یخفی علی ناظر رسالته فی أصول الحدیث، و قد ترجم له و أثنی علیه غیاث الدین خواند أمیر، و قد توفی فی ۱۷ ربیع الآخر سنة ۸۸۳ [۱].

(۱۳۰) اثبات ابن روزبهان ... ص: ۱۹۳

حدیث الغدیر بقوله: «و أما ما روی من أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکره یوم غدیر خم، حین أخذ بید علی و قال: أ لست أولی. فقد ثبت هذا فی الصحاح، و قد ذکرنا سرّ هذا فی ترجمة کتاب کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة» [... ۲].

[القرن العاشر ...] ص: ۱۹۳

(۱۳۱) روایة السمهودی ... ص: ۱۹۳

اشارة

و رواه نور الدين على بن عبد اللّه السمهودى، و قد تقدم بعض ألفاظ

---

[۱] حبيب السير فى أخبار أفراد البشر ۴/ ۳۳۴، و انظر الضوء اللامع ۵/ ۱۲.

[۲] إبطال الباطل لا بن روزبهان الشيرازى، ترجمته فى الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۴

روايته سابقا [۱].

و قال فى (وفاء الوفاء): «و فى مسند أحمد عن البراء بن عازب، قال: كنا عند النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فنزلنا بغدير خم، فنودى فينا الصلاة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة، فصلى الظهر، و أخذ بيد على، و قال: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. قال: فأخذ بيد على و قال:

أللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقيه عمر بعد ذلك فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة.

و عن زيد بن أرقم مثله».

ترجمته ... ص: ۱۹۴

۱- السخاوى: «ولد فى صفر سنة ۸۴۴ ... هو إنسان فاضل، متفنّن متميّز فى الفقه و الأصلين، مديم للعمل و الجمع و التأليف، متوجه للعبادة و للمباحثة و المناظرة، قوى الجلادة على ذلك، طلق العبارة فيه، مغرم به، مع قوة نفس و تكلّف» [... ۲].

۲- ابن العماد: «نزيل المدينة المنورة، و عالمها و مفتيها، و مدرسها و مؤرخها، الشافعى، الامام القدوة الحجة المفنّن» [۳].

۳- ابن العيدروس: و ذكر مشايخه، وعد تآليفه، و أثنى عليها [۴].

۴- الشوكانى كذلك [۵].

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵.

[۳] شذرات الذهب ۸/ ۵۰.

[۴] النور السافر ۵۸- ۶۰.

[۵] البدر الطالع ۱/ ۴۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۵

(۱۳۲) رواية السيوطى ... ص: ۱۹۵

اشارة

لقد تقدم كلامه الصريح فى تواتر حديث الغدير.

و قال فى (تاريخ الخلفا): «و أخرج الترمذى عن سريحة أو زيد بن أرقم عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، قال: من كنت مولاه فعلى

مولاه، و أخرجه أحمد عن علی و أبی أیوب الأنصاری و زید بن أرقم و عمرو ذی مر، و أبو یعلی عن أبی هریرة.

و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحویرث و حبشی بن جنادة و جریر و سعد بن أبی وقاص و أبی سعید الخدری و أنس.

و البزار عن ابن عباس و عمارة و بریدة. و فی أکثرها زیادة: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و لأحمد عن أبی الطفیل قال: جمع علی الناس فی الرحبة ثم قال لهم:

أنشد باللّه کل امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال لما قام. فقام إلیه ثلاثون من الناس فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص» ۱۹۵

۱- ابن العماد: «المسند المحقق المدقق، صاحب المؤلفات الفائقة النافعة» [۲].

---

[۱] تاریخ الخلفاء: ۱۶۹.

[۲] شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۶

۲- ابن العیدروس، و قد أثنی علیه الثناء البالغ، و ذکر بعض کراماته و تآلیفه [۱].

۳- السیوطی نفسه، فذکر ترجمته بالتفصیل، من ولادته فی سنة ۸۴۹ و دروسه و مشایخه، و مؤلفاته، و ما قیل فی حقه [... ۲].

(۱۳۳) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۱۹۶

و رواه عطاء اللّه بن فضل اللّه المعروف بجمال الدین المحدّث الشیرازی عن الامام جعفر الصادق علیه السلام، و ذکر نزول قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ ... الآیة فی حق الحارث، ثم قال:

«أصل هذا الحدیث سوی قصة الحارث متواتر عن أمیر المؤمنین علیه السلام، و هو متواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أیضا، رواه جمع کثیر و جم غفیر من الصحابة،

فرواه ابن عباس و لفظه قال: لمّا أمر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أن یقوم بعلی بن أبی طالب الذی قام به، فانطلق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی مکة فقال: رأیت الناس حدیثی عهد بکفر و بجاهلیة، و متی أفعل هذا به یقولون: صنع هذا بابن عمه، ثم مضی حتی قضی حجّة الوداع، ثم رجع حتی إذا کان بغدیر خم أنزل اللّه عزّ و جلّ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة. فقام مناد فنادی الصلاة جامعة، ثم قام و أخذ بید علی، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

---

[۱] النور السافر ۵۸- ۶۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۳۵- ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۱۹۷

و رواه حذیفة بن أسید الغفاری قال: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهن، ثم بعث إلیهنّ فقمّ ما تحتهنّ من الشوک، ثم عمد إلیهنّ فصلّی تحتهنّ، ثم قام فقال: أیّها الناس قد نبّأنی اللّطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا مثل نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنّی لأظن أن أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و إنکم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا، فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه

و أنّ محمّدا عبده و رسوله، و أن جنّته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث بعد الموت حق، و أنّ الساعة آتية لا ريب فيها، و أن اللّه يبعث من فی القبور؟ ثم قال:

أيّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنی عليا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، ثم قال: أيّها الناس إنی فرطكم و أنتم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بين بصری و صنعاء، فيه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلكم حين تردون علیّ عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفونی فيها، الثقل الأكبر كتاب اللّه سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بيتی، فإنّه قد نبّأنی اللّطيف الخبير أنّهما لن يتفرقا حتی يردا علیّ الحوض.

و رواه زر بن حبيش فقال: خرج علی عليه السلام من القصر، فاستقبله ركبان متقلّدی السيوف، عليهم العمائم، حديثی عهد بسفر فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته، السلام عليك يا مولانا، فقال علی عليه السلام بعد ما ردّ السلام: من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا، منهم: خالد بن زيد أبو أيوب الأنصاری، و خزيمة ابن ثابت ذو الشهادتين، و ثابت بن قيس بن شماس، و عمار بن ياسر، و ابو الهيثم ابن التيهان، و هاشم بن عتبة، و سعد بن أبی وقاص، و حبيب بن بديل بن ورقاء.

فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: من كنت

مولاه فعلی مولاه. الحديث.

فقال علی لأنس بن مالك و البراء بن عازب: ما منعكما أن تقوما فتشهدا، فقد سمعتما كما سمع القوم؟ فقال: اللهم إن كانا كتماها معاندة فأبلهما، فأمّا البراء فعمی، فكان يسأل عن منزله فيقول: كيف يرشد من أدركته الدعوة، و أمّا أنس فقد برصت قدماه، و قيل: لمّا استشهده علی عليه السلام علی قول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم من كنت مولاه فعلی مولاه، و اعتذر بالنسيان فقال: اللهم إن كان كاذبا فاضربه ببياض لا تواريه العمامة. فبرص وجهه، فسدل بعد ذلك برقعا علی وجهه» [۱].

و رواه أيضا فی كتابه (روضة الأحباب فی سيرة النبی و الآل و الأصحاب) و هو الكتاب الذی اعتمد عليه أصحاب السير و المؤرخون، كما لا يخفی علی من راجع: (الخميس) و (حبيب السير) و (إزالة الخفاء).

(۱۳۴) ذكر عبد الوهاب البخاری ... ص: ۱۹۸

ابن محمد بن رفيع الدين البخاری، حديث الغدير. و سيأتی نصّ كلامه إن شاء اللّه [۲].

---

[۱] الأربعين- مخطوط.

[۲] و هو من علماء الهند، و قد ترجمه الشيخ عبد الحق الدهلوی فی أخبار الأخيار: ۲۰۶.

(۱۳۵) رواية ابن حجر المكّی ... ص: ۱۹۹

اشارة

و رواه أحمد بن محمد بن علی بن حجر المكی، ضمن فضائل أمير المؤمنين عليه السلام حيث قال: «و أنّه قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. رواه ثلاثون صحابيا» [۱]

و قال فی (الصواعق) فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و جواب هذه الشبهة التی هی أقوی شبههم، یحتاج إلی مقدمة، و هی بیان الحدیث و مخرّجیه، و بیانه:

إنّه حدیث صحیح لا مریة فیه، و قد أخرجه جماعة کالترمذی و النسائی و أحمد، فطرقه کثیرة جدّا، و من ثم رواه ستة عشر صحابیا، و فی روایة لأحمد إنه سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و شهدوا به لعلی لمّا نوزع أیام خلافته کما مر، و سیأتی، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا لمن ردّه بأن علیا کان بالیمن، لثبوت رجوعه منها، و إدراکه الحج مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قول بعضهم: إن زیادة:

اللهم وال من والاه

إلی آخر موضوعة. مردود، فقد ورد ذلک من طرق صحّح الذهبی کثیرا منها» [۲].

و قال أیضا: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، و قد مر فی حادی عشر الشّبه أنه رواه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و أن کثیرا من طرقه صحیح أو

---

[۱] المنح المکیة- شرح القصیدة الهمزیة.

[۲] الصواعق المحرقة: ۲۵.

حسن، و مرّ الکلام ثم علی معناه مستوفی» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و توجد ترجمة ابن حجر المکی فی: ریحانة الألباء ۱/ ۴۳۵ و النور السافر ۲۸۷، و البدر الطالع ۱/ ۱۰۹ و غیرها.

قال العیدروس: «الشیخ الامام، شیخ الإسلام، خاتمة أهل الفتیا و التدریس، کان بحرا فی علم الفقه و تحقیقه لا تدرکه الدّلاء، إمام الحرمین کما أجمع علی ذلک العارفون، و انعقدت علیه خناصر الملأ إمام اقتدت به الأئمّة و همام صار فی إقلیم الحجاز أمة، مصنفاته فی العصر آیة، یعجز عن الإتیان بمثلها المعاصرون، فهم عنها قاصرون».

(۱۳۶) روایة المتقی ... ص: ۲۰۰

اشارة

و رواه علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی فی (کنز العمال)، و قد علمت ذلک من مواضع متعددة من الکتاب.

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و توجد ترجمة المتقی فی: أخبار الأخیار ۲۴۵، و سبحة المرجان ۴۳، و النور السافر ۳۱۵.

و قد وصفه ابن العیدروس: بقوله: «کان من العلماء العاملین، و عباد اللّه

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۸۴.

الصالحین، علی جانب عظیم من الورع و التقوی، و الاجتهاد فی العبادة و رفض السّوی، له مصنّفات عدیدة، و ذکروا عنه أخبارا

حمیدة ... فما کان هذا الرجل إلّا من حسنات الدهر، و خاتمة أهل الورع، و مفاخر الهند، و شهرته تغنی عن ترجمته، و تعظیمه فی القلوب یغنی عن مدحه».

(۱۳۷) ذکر محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۰۱

حدیث الغدیر فی (مجمع البحار) نقلا عن النهایة حیث قال:

«اسم المولی یقع علی: الربّ، و المالک، و السیّد، و المنعم، و الناصر، و المحب، و التابع، و الجار، و ابن العم، و الحلیف، و العقید، و الصهر، و العبد، و المعتق، و المنعم علیه، و أکثرها جاء فی الحدیث، و کل من ولّی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه، و قد یختلف مصادرها، فالولایة بالفتح فی النسب و النصرة و العتق، و بالکسر فی الامارة، و الولاء فی المعتق، و الموالاة من والی القوم، و منه:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة» [۱]

---

[۱] مجمع البحار-: مادة ولی. و توجد ترجمه الفتنی فی النور السافر ۳۶۱ و أخبار الأخیار ۲۶۸ و سبحة المرجان فی آثار هندوستان ۴۳ و أبجد العلوم ۸۹۵ و تفصیل الکلمات فی حقه فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۲

(۱۳۸) ذکر میرزا مخدوم ... ص: ۲۰۲

ابن عبد الباقی حدیث الغدیر، و تصریحه بتواتره، مع ما هو علیه من التعصّب و العناد، و قد تقدم ذلک سابقا.

[القرن الحادی عشر ...] ص: ۲۰۲

(۱۳۹) روایة القاری ... ص: ۲۰۲

اشارة

و رواه علی بن سلطان محمد الهروی القاری، فقد قال فی شرح قول الخطیب التبریزی: «رواه أحمد و الترمذی» ما نصّه: «و فی الجامع رواه أحمد و ابن ماجة عن البراء، و أحمد عن بریدة، و الترمذی و النسائی و الضیاء عن زید بن أرقم. ففی إسناد المصنّف الحدیث عن زید بن أرقم إلی أحمد و الترمذی مسامحة لا تخفی. و

فی روایة لأحمد و النسائی و الحاکم عن بریدة بلفظ: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

و

روی المحاملی فی أمالیه عن ابن عباس و لفظه: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۲

قال المحبی: «أحد صدور العلم، فرد عصره، الباهر السمت فی التحقیق

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۳

و تنقیح العبارات، و شهرته کافیة عن الإطراء فی وصفه ...، اشتهر ذکره، و طار صیته، و ألّف التآلیف الکثیرة اللطیفة، المحتویة علی الفوائد الجلیلة» [۱] و کذا ترجمه الشوکانی [۲]، و القنوجی [۳]، و سیأتی عبارتهما فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم و علی بابها).

(۱۴۰) روایة المناوی ... ص: ۲۰۳

اشارة

و رواه شمس الدین محمد المدعوّ بعبد الرءوف المناوی فی (کنوز الحقائق) حیث قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه. حم» [۴]

و قال فی شرحه فی (فیض القدیر): «قال ابن حجر: حدیث کثیر الطّرق، قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، منها صحاح و منها حسان، و فی بعضها:

قال ذلک یوم غدیر خم. و

زاد البزار فی روایته: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله. و لمّا سمع عمر ذلک قال: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة، خرّجه الدار قطنی

. و أخرج أیضا: قیل لعمر إنّک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من الصحابة، قال: إنّه مولای» [۵]

---

[۱] خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

[۳] إتحاف النبلاء المتقین.

[۴] کنوز الحقائق فی حدیث خیر الخلائق- هامش الجامع الصغیر ۲/ ۱۱۸.

[۵] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۱۷- ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۴

ترجمته ... ص: ۲۰۴

قال المحبی: «الامام الکبیر، الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجل أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا، زاهدا عابدا، قانتا للّه خاشعا له، کثیر النفع ... فهو أعظم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولة، کثیرة النفع ... و کانت ولادته فی سنة ۹۵۲، و توفی ۱۰۳۱» [۱]

(۱۴۱) روایة شیخ العیدروس ... ص: ۲۰۴

و رواه شیخ بن عبد اللّه العیدروس أیضا. و سیأتی نصّ روایته إن شاء اللّه [۲]

(۱۴۲) روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۰۴

و رواه محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی حیث قال: «و من تلک الأحادیث الواردة الصحیحة، قوله صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الترمذی و النسائی و الامام أحمد و غیرهم، و کم حدیث صحیح ما أخرجه الشیخان.

و عن سعيد بن وهب قال: قال على رضى اللّه عنه فى الرحبة: أنشد اللّه من

---

[۱] خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

[۲] و توجد ترجمته فى خلاصة الأثر ۲/ ۲۳۵، النور السافر ۳۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۵

سمع رسول اللّه يوم غدير خم يقول: ان اللّه ولى المؤمنين، و من كنت وليه فهذا وليّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره. قال سعيد: فقام إلى جنبى ستة. أخرجه النسائى فى كتاب الخصائص

، قال الحافظ الذهبى: هذا حديث صحيح.

و أخرج الإمام أحمد فى مسنده عن أبى الطّفيل، قال: جمع على رضى اللّه عنه الناس فى الرحبة ... و هذا الحديث مروى أيضا عن زيد بن أرقم

. قال الحافظ الذهبى: هذا الحديث صحيح غريب.

و أخرج أبو عوانة عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم رضى اللّه عنه قال: لما رجع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم ... قال الحافظ الذهبى: هذا حديث صحيح.

و أخرج أبو يعلى و الحسن بن سفيان فى مسنديهما عن البراء رضى اللّه عنه قال: كنّا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى حجّة الوداع ... قال الحافظ الذهبى: هذا حديث حسن.

اتفق على ما ذكرنا جمهور أهل السنّة، و أما ما انفرد به أهل البدع من الإسماعيليّة ببلاد اليمن، و خالف فيه أهل الجمعة و الجماعة و السنن ... أقول:

و قد مرّ الأحاديث الصحاح و الحسان، و ليس فيها جميع ما ذكره المدعى، بل الصحيح مما ذكرنا:

من كنت مولاه فعلى مولاه

، و الصحيح مما ذكرنا أيضا:

اللهم وال من والاه

. و الصحيح مما ذكرنا أيضا:

إن اللّه ولىّ و أنا ولىّ المؤمنين و من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره

. و الصحيح مما ذكرنا أيضا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم للناس: أ تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: نعم يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و الصحيح مما ذكرنا أيضا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: كأنى قد دعيت فأجبت، و إنى قد تركت فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۰۶

تخلفونى فيهما، لن يفترقا حتى يردا على الحوض. ثم قال: إنّ اللّه مولاى فأنا [و أنا] ولى كل مؤمن، ثم أخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فهذا وليّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و الصحيح مما ذكرنا أيضا قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أ لست أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: فإن هذا مولى من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر رضى اللّه عنه فقال: هنيئا لك، أصبحت و أمسيت مولى كل مؤمن و مؤمنة

. انتهی ما هو الصحیح و الحسان.

و لیس فی ذلک مخترعات المدعی و مفترياته، و قد استوعب طرق الأحادیث المذکورة و غیرها ابن عقدة فی کتاب مفرد. و ذکر بعضها أیضا الشیخ نور الدین السید الجلیل علی بن جمال الدین عبد اللّه بن أحمد الحسنی السمهودی الشافعی فی کتابه المسمی أنجح المساعی، فی ردّ شبه الدّاعی. فاکتفینا بردّه علی المدعی البدعی» [۱]

(۱۴۳) روایة الحلبی ... ص: ۲۰۶

اشارة

و رواه نور الدین الحلبی الشافعی بلفظ الطبرانی ثم قال: «و هذا أقوی ما تمسکت به الشیعة و الامامیة و الرافضة، علی أنّ علیّا کرم اللّه وجهه أولی بالامامة من کلّ أحد. و قالوا: هذا نص صریح علی خلافته، سمعه ثلاثون صحابیا و شهدوا به. قالوا: فلعلی علیهم من الولاء ما کان له صلّی اللّه علیه و سلّم بدلیل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أ لست أولی بکم؟

و هذا حدیث صحیح ورد بأسانید صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فی

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

صحته کأبی داود، و أبی حاتم الرازی و قول بعضهم: إن زیادة

اللهم وال من والاه

- إلی آخره- موضوعة، مردود، فقد ورد ذلک من طرق صحّح الذهبی کثیرا منها.

و قد جاء أنّ علیّا کرم اللّه وجهه قام خطیبا فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم رجل یقول نبئت أو بلغنی، إلّا رجل سمعت أذناه و وعی قلبه، فقام سبعة عشر صحابیا. و فی روایة ثلاثون صحابیا، و فی المعجم الکبیر: ستة عشر، و فی روایة: اثنا عشر. فقال: هاتوا ما سمعتم، فذکروا الحدیث، و من جملته: من کنت مولاه فعلی مولاه، و فی روایة: فهذا مولاه.

و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه: و کنت ممن کتم، فذهب اللّه ببصری، و کان علی کرم اللّه وجهه دعا علی من کتم» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۷

قال المحبی: «الامام الکبیر، أجلّ أعلام المشایخ، و علّامة الزمان، کان جبلا من جبال العلم، و بحرا لا ساحل له، واسع الحلم، علامة جلیل المقدار، جامعا لأشتات العلی، صارفا نقد عمره فی بث العلم النافع و نشره، و حظی فیه حظوة لم یحظها أحد مثله، فکان درسه مجمع الفضلاء، و محط رحال النبلاء، و کان غایة فی التحقیق، حاد الفهم، قوی الفکرة، متحریا فی الفتاوی، جامعا بین العلم و العمل، صاحب جد و اجتهاد، عمّ نفعه الناس، فکانوا یأتونه لأخذ العلم عنه من البلاد» [... ۲]

---

[۱] إنسان العیون فی سیرة الأمین و المأمون ۳/ ۳۳۶.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۱۲۲.

(۱۴۴) روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۰۸

اشارة

و رواه الشیخ أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی الشافعی «عن عامر ابن لیلی بن ضمرة و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و لم یحج غیرها- أقبل حتی إذا کان بالجحفة...

أخرجه ابن عقدة فی الموالاة. و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی فی الصحابة و قال: إنه غریب، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی فضائل الصحابة».

و رواه من حدیث حذیفة و زید و البراء بن عازب، ثم قال: «و عن أم سلمة رضی اللّه عنها قالت: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی غدیر خم بید علی رضی اللّه عنه، حتی رأینا بیاض إبطه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث. و فیه ثم قال: یا أیها الناس إنی مخلف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی، و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. و أخرجه ابن عقدة.

و أخرجه محمد بن جعفر الرازی عنها بلفظ: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی مرضه الذی قبض فیه، و قد امتلأت الحجرة من أصحابه فقال:

أیها الناس یوشک أن أقبض قبضا سریعا، فینطلق بی، و قد قدمت القول معذرة إلیکم، ألا و إنی مخلّف فیکم کتاب اللّه عز و جلّ و عترتی أهل بیتی. ثم أخذ بید علی فقال: هذا علی مع القرآن و القرآن مع علی، لا یفترقان حتی یردا علیّ الحوض، فأسألهما ما خلّفت فیهما. أخرجه الدار قطنی.

و أخرج أیضا عن سالم بن أبی جعد، قال: قیل لعمر بن الخطاب رضی اللّه عنه: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنع بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه

و سلّم! فقال: إنه مولای.

و عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه: إن أبا بکر و عمر رضی اللّه عنهما قالا: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

و أخرج الدارقطنی فی الفضائل عن معقل بن یسار رضی اللّه عنه قال:

سمعت أبا بکر رضی اللّه عنه یقول: علی بن أبی طالب عترة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أی: الذین حث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی التمسک بهم، و الأخذ بهدیهم، فإنهم نجوم الهدی من اقتدی بهم اهتدی. و خصه أبو بکر بذلک رضی اللّه عنه لأنه الامام فی هذا الشأن، و باب مدینة العلم و العرفان، فهو إمام الأئمّة و عالم الأمة، و کأنه أخذ ذلک من تخصیصه صلّی اللّه علیه و سلّم له من بینهم یوم غدیر خم بما سبق.

و هذا حدیث صحیح، لا مریة فیه، و لا شک ینافیه، و روی عن الجم الغفیر من الصحابة و شاع و اشتهر، و ناهیک بمجمع حجة الوداع. قال شیخ الإسلام الحافظ شهاب الدین أحمد بن حجر العسقلانی رحمه اللّه تعالی: حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرج الترمذی و النسائی، و هو کثیر الطّرق جدا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان، و یدل علی ذلک ما روی أبو الطفیل رضی اللّه عنه ان علیا رضی اللّه عنه و کرّم وجهه جمع الناس- و هو خلیفة- فی الرحبة» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۲۰۹

و قد ترجم له المحبی و وصفه بقوله: «من أدباء الحجاز و فضلائها المتمکّنین، کان فاضلا أدیبا، له مقدار علی و فضل جلی» [۲]

[۱] وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

[۲] خلاصة الأثر ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۰

(۱۴۵) روایة عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۱۰

و رواه عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی البخاری فی شرح المشکاة حیث قال: «و هذا حدیث صحیح لا مریة فیه، و قد أخرجه جماعة کالترمذی و النسائی و أحمد، و طرقه کثیرة جدّا، رواه ستة عشر صحابیا، و فی روایة لأحمد أنه سمعه من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاثون صحابیا، و شهدوا به لعلی رضی اللّه عنه لمّا نوزع أیام خلافته، و کثیر من أسانیده صحاح و حسان، و لا التفات لمن قدح فی صحته، و لا إلی قول بعضهم أن زیادة

اللهم وال من والاه

إلی آخره موضوع، فقد ورد ذلک من طرق صحّح الذهبی کثیرا منها. کذا قال الشیخ ابن حجر فی الصواعق المحرقة» [۱]

(۱۴۶) ذکر محمد بن محمد المصری ... ص: ۲۱۰

حدیث الغدیر فی کتاب (الدرر العوال)، فقد قال فی ذکر سیّدنا أمیر

[۱] اللمعات فی شرح المشکاة، و قد رواه فی مدارج النبوة ۲/ ۴۰۱ و غیره أیضا، و قد ترجم لعبد الحق الدهلوی الهندی علامة الهند فی سبحة المرجان: ۵۲، و نص عبارته فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۱

المؤمنین علیه السلام: «و ورد فی فضله أحادیث کثیرة منها: قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

(۱۴۷) روایة محمد محبوب ... ص: ۲۱۱

و رواه محمد محبوب عالم بن صفی الدین جعفر بدر عالم، و سیأتی نص روایته إن شاء اللّه.

(۱۴۸) إثبات المقبلی ... ص: ۲۱۱

اشارة

و قد أثبت ضیاء الدین صالح بن مهدی المقبلی حدیث الغدیر فی (الأبحاث المسددة) و قد تقدم نص عبارته سابقا.

و أورده المقبلی فی کتابه فی الأحادیث المتواترة أیضا، حیث جاء فیه: «من کذب علی متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار، من کنت مولاه فعلی مولاه. من لم یجد نعلین فلیلبس خفّین. و من لم یجد إزارا فلیلبس سراویل».

ترجمته ... ص: ۲۱۱

و توجد ترجمة المقبلی فی البدر الطالع ۱/ ۲۸۸، و التاج المکلل ۳۸۶.

قال الشوکانی: «هو ممن برع فی جمیع العلوم الکتاب و السنّة، و حقّق الأصولین و العربیة، و المعانی و البیان، و الحدیث و التفسیر، وفاق فی جمیع ذلک، و له

---

[۱] الدرر العوال بحل ألفاظ بدء المآل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۲

مؤلّفات مقبولة کلها عند العلماء، محبوبة إلیهم، یتنافسون فیها، و یحتجون بترجیحاته، و هو حقیق بذلک».

[القرن الثانی عشر ...] ص: ۲۱۲

(۱۴۹) ذکر البرزنجی ... ص: ۲۱۲

حدیث الغدیر مع التصریح بصحّته و کثرة طرقه، فقد قال: «اعلم أنّ الشیعة یدّعون أنّ هذا الحدیث نصّ جلیّ فی إمامة علیّ رضی اللّه عنه، و هو أقوی شبههم. و القدر الذی ذکرناه و هو:

من کنت مولاه فعلی مولاه

- من دون تلک الزیادة من الحدیث- صحیح، و روی من طرق کثیرة» [۱]

(۱۵۰) روایة السهارنبوری ... ص: ۲۱۲

و رواه حسام الدین بن محمد بایزید السهارنبوری، عن أحمد عن البراء بن عازب، کما تقدم مرارا [۲]

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط، و ترجم للبرزنجی فی سلک الدرر ۴/ ۶۵، و نصها فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

[۲] مرافض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۳

(۱۵۱) روایة البدخشانی ... ص: ۲۱۳

اشارة

و رواه محمد بن معتمد خان البدخشانی عن الحکیم فی نوادر الأصول، و الطبرانی بسند صحیح فی الکبیر عن أبی الطفیل عن حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما...

و رواه عن أحمد عن البراء بن عازب، و زید بن أرقم، رضی اللّه عنهما، ثم قال: «و أخرج هو عن علی و أبی أیوب الأنصاری و عمرو ذی مر، و أبو یعلی عن أبی هریرة، و ابن أبی شیبة عنه و عن اثنی عشر من الصحابة، و البزار عن ابن عباس و عمارة و بریدة، و الطبرانی عن ابن عمر و مالک بن الحویرث و أبی أیوب و جریر و سعد بن أبی وقاص و أبی سعید الخدری و أنس، و الحاکم عن علی و طلحة، و أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن سعد. و

الخطیب عن أنس رضی اللّه عنهم: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال بغدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و فی روایة أخری للطبرانی عن عمرو ذی مر و زید بن أرقم و حبشی بن جنادة رضی اللّه عنهم مرفوعا بلفظ: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه.

و عند ابن مردویه عن ابن عباس رضی اللّه عنهما مرفوعا: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و اخذل من خذله و انصر من نصره، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه.

و فی روایة أخری لأبی نعیم فی فضائل الصحابة عن زید بن أرقم و البراء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۴

ابن عازب معا مرفوعا: ألا إنّ اللّه ولیی و أنا ولی کل مؤمن، من کنت مولاه فعلی مولاه.

و لأحمد فی روایة أخری، و لا بن حبان و الحاکم و الحافظ أبی بشر اسماعیل بن عبد اللّه العبدی الاصبهانی المشهور بسمّویه عن ابن عباس عن بریدة رضی اللّه عنهما بلفظ: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت مولاه فعلی مولاه.

و للطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و عند الترمذی و الحاکم عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه: من کنت مولاه فعلی مولاه.

أقول: هذا حدیث صحیح مشهور، نصّ الحافظ أبو عبد اللّه محمد بن أحمد ابن عثمان الذهبی الترکمانی الفارقی ثم الدمشقی علی کثیر من طرقه بالصحة، و هو کثیر الطرق جدّا، و قد استوعبها الحافظ أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی المعروف بابن عقدة فی کتاب مفرد» [... ۱]

و قد روی البدخشانی حدیث الغدیر فی (نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الأطهار) کذلک، ثم قال: «و هذا حدیث صحیح مشهور، و لم یتکلّم فی صحته إلّا متعصب جاحد، لا اعتبار بقوله، فإنّ الحدیث کثیر الطرق جدّا، و قد استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد، و قد نصّ الذهبی علی کثیر من طرقه بالصحة، و رواه من الصحابة عدد کثیر» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۲۱۴

و البدخشانی من مشاهیر علماء الهند من أهل السنة، کما ذکرنا فی قسم

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح فی مناقب أهل البیت الأطهار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۵

(حدیث التشبیه) من کتابنا.

(۱۵۲) روایة صدر عالم ... ص: ۲۱۵

و رواه محمد صدر عالم عن عدة من الحفّاظ، عن عدد کثیر من الصحابة، قائلا فی بدایة ذلک: «ثم اعلم أن حدیث الموالاة متواتر عند السیوطی رحمه اللّه، کما ذکره فی قطف الأزهار، فأردت أن أسوق طرقه لیتّضح التواتر، فأقول» [... ۱].

(۱۵۳) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۲۱۵

و رواه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم والد (الدهلوی) حیث قال: «عن البراء بن عازب و زید بن أرقم: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و

سلّم لمّا نزل بغدير خم أخذ بيد علی، فقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا:
بلی. قال: ألستم تعلمون أنی أولی بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. فقال: اللهم من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقيه عمر بعد ذلك فقال له: هنيئا يا ابن أبی طالب، أصبحت و أمسيت مولی كل مؤمن و مؤمنة.
أخرجه أحمد» [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.
[۲] قرة العينين: ۱۶۸.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۶
و قال أيضا: «و قال: من كنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه جماعة» [۱]

(۱۵۴) روایة محمد الأمير ... ص: ۲۱۶

و رواه محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير اليمانی الصنعانی فی (الروضة الندية- شرح التحفة العلوية) حيث قال بشرح:
و بخمّ قام فيهم خاطبا تحت أشجار بها كان يفيّا
قائلا من كنت مولاه فقد صار مولاه كما كنت عليا
...«و البيتان إشارة إلی الفضيلة، التی هی من أعظم الفضائل، و التكرمة من اللّه و رسوله لوصيّه التی نقص عنها الأفاضل. و حديث الغدير متواتر عند أكثر أئمة الحديث، قال الحافظ الذهبی فی تذكرة الحفاظ فی ترجمة الطبری: من كنت مولاه ألّف محمد بن جرير فيه كتابا، قال الذهبی: وقفت عليه فاندهشت لكثرة طرقه انتهی. و قال الذهبی فی ترجمة الحاكم أبی عبد اللّه بن البيع: و أمّا
حديث من كنت مولاه
فله طرق جيّدة أفردتها بمصنّف.
قلت: عدّه الشيخ المجتهد نزيل حرم اللّه ضياء الدين صالح بن مهدی المقبلی فی الأحاديث المتواترة التی جمعها فی أبحاثه، أعنی لفظ: من كنت مولاه فعلی مولاه، و هو من أئمة العلم و التقوی و الإنصاف.
و مع إنصاف الأئمة بتواتره فلا يملّ بإيراد طرقه، بل يتبرّك ببعض منها» ثم

---

[۱] إزالة الخفا فی تاريخ الخلفا، لولی اللّه الدهلوی، و هو والد عبد العزيز الدهلوی صاحب التحفة و استاذه، ترجمته فی قسم حديث (أنا مدينة العلم).
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۱۷
ذكر طرفا من طرق حديث الغدير [۱]

(۱۵۵) روایة الصبان ... ص: ۲۱۷

و رواه محمد بن علی الصبان المصری بقوله: «و قال صلّی اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حيث دار رواه عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم ثلاثون صحابيا
، و كثير من طرقه صحيح و حسن» [۲]

(۱۵۶) ذکر الشبرخیتی ... ص: ۲۱۷

إبراهیم بن مرعی بن عطیّة المالکی، حدیث الغدیر فی (الفتوحات الوهبیة) بشرح الحدیث الحادی عشر الذی جاء فیه: «عن أبی محمد الحسن بن علی بن أبی طالب سبط رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ریحانته رضی اللّه عنه، قال: حفظت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دع ما یریبک إلی ما لا یریبک»

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة. توجد ترجمة محمد بن اسماعیل الأمیر فی البدر الطالع ۲/ ۱۳۳، و التاج المکلل ۴۱۴ و غیرهما.

[۲] إسعاف الراغبین فی سیرة المصطفی و فضائل أهل بیته الطاهرین: ۱۵۲.

فقال بشرح کلمة (علی بن أبی طالب) ما نصه: «القائل فیه المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و یکنّی أبا الحسن و أبا تراب. کنّاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا وجده نائما و قد علاه التراب» [۱]

(۱۵۷) روایة العجیلی ... ص: ۲۱۸

اشارة

و رواه أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی حیث قال:

«فاحذرو لا تنقّب لشد ما رب و کن معا حزب الإله الغالب

و اقرأ حدیث إنّما ولیّکم و اسمع حدیثا جاء فی غدیر خم»

فذکر الحدیث و قال: «هذا صحیح لا مریة فیه، أخرجه الترمذی و النسائی و أحمد، و طرقه کثیرة، قال الامام أحمد رحمه اللّه تعالی: و شهد به لعلی ثلاثون صحابیا» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۲۱۸

قال القنوجی: «الشیخ العلامة المشهور، عالم الحجاز علی الحقیقة لا المجاز: أحمد بن عبد القادر بن بکری العجیلی رحمه اللّه. لم یزل مجتهدا فی نیل المعالی، و کم سهر فی طلبها اللیالی، حتی فاز من ذلک بالقدح المعلی، و صلّی فی

---

[۱] الفتوحات الوهبیة فی شرح الأربعین النوویة، الحدیث الحادی عشر، و قد ترجم له العلامة الأمینی فی الغدیر ۱/ ۱۴۱.

[۲] ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

بها و جلی، أخذ العلوم عن آبائه الکرام، و عن غیرهم من الأعلام، و له مؤلفات» [۱]

[القرن الثالث عشر ...] ص: ۲۱۹

(۱۵۸) روایة الرشید الدهلوی ... ص: ۲۱۹

و رواه رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) عن (مفتاح النجا) عن الطبرانی عن ابن عمر و غیره [... ۲]

(۱۵۹) روایة اللکهنوی ... ص: ۲۱۹

و رواه المولوی محمد مبین اللکهنوی، عن الحاکم و أحمد و الطبرانی و غیرهم، قال «و فی الصواعق قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه- الحدیث، رواه ثلاثون صحابیا ، و إن کثیرا من طرقه صحیح و حسن» [۳]

---

[۱] التاج المکلل ۵۰۹.

[۲] الفتح المبین فی فضائل أهل بیت سید المرسلین. و رشید الدهلوی من مشاهیر علماء أهل السنة و مؤلفیهم فی الهند، و من تلامذة المولوی عبد العزیز الدهلوی صاحب التحفة الاثنا عشریة، و قد اشتهر بالرد علی الشیعة الامامیة کشیخه، و له فی ذلک مؤلفات. ترجمته فی قسم حدیث (أنا مدینة العلم).

[۳] وسیلة النجاة ۱۰۱- ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۰

(۱۶۰) روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۲۰

و و رواه المولوی محمد سالم الدهلوی البخاری فی رسالته الموسومة (أصول الایمان) عن أحمد و الترمذی [۱]

(۱۶۱) روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۲۰

و رواه المولوی ولی اللّه اللکهنوی عن جماعة من الحفاظ، و قد أورد کلام ابن حجر فی (الصواعق) من «إنّه حدیث صحیح لا مریة فیه و قد أخرجه جماعة» [... ۲]

(۱۶۲) ذکر المولوی حیدر علی ... ص: ۲۲۰

الفیض آبادی حدیث الغدیر عن أحمد عن عائشة [۳]

---

[۱] أصول الایمان- مخطوط.

[۲] مرآة المؤمنین فی مناقب أهل بیت سید المرسلین- مخطوط.

[۳] منتهی الکلام: ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۱

ملحق سند حدیث الغدیر ... ص: ۲۲۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۳

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین، و بعد:

فیقول العبد علی بن نور الدین الحسینی المیلانی: هذا ما وفقنا اللّه عز و جل لإلحاقه بقسم السند، من مبحث حدیث الغدیر، جریا علی عادتنا من القیام بهذه المهمة بقدر الإمکان، فیما طبع من کتابنا، و ما سیطبع إن شاء اللّه تعالی، إتماما للفائدة.

و إنّ کثیرا من هذه الأسماء مستخرج من الأسانید المتقدمة من کتاب (عبقات الأنوار)، کما أنا قد استفدنا کثیرا فی هذا الملحق، من کتاب (الغدیر).

و من الضروری أن نشیر هنا إلی أن صاحب العبقات طاب ثراه قد جعل موضوع البحث

حدیث: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

، و من هنا اقتصر علی ذکر طائفة ممن روی الأخبار الحاکیة

لقول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم غدیر خم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

أو نحو ذلک من الألفاظ. أو الحاکیة لمناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، أو لشهادة الرکبان

بقول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

بمحضر الإمام علیه السلام و أصحابه الکرام و هو فی نفس الوقت لم یکن بصدد استقصاء کل الذین رووا ذلک،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۴

و إنما اکتفی بذکر جماعة منهم منذ القرن الثانی إلی من عاصره من علماء أهل السنة فی القرن الثالث عشر، و ذاک دأبه فی جمیع بحوث هذه الموسوعة الخالدة.

و أمّا ما ورد فی نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... و قوله تعالی:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ ... و قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ ... و غیره من أخبار واقعة الغدیر، فقد جعلها من وجوه دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام و ولایته، و من هنا ذکر طائفة من رواة هذه الأحادیث مع نصوصها فی قسم دلالة الحدیث.

فهذا ما أردنا التنبیه علیه هنا، و اللّه نسأل أن یحشره و صاحب الغدیر، و سائر علمائنا النحاریر، الذی خدموا الحق و دافعوا عنه و أثبتوه، مع النبی و الأئمة الطاهرین فی درجتهم فی أعلی علیین، و أن یجعلنا ممن سلک سبیلهم، و أن یمنّ علینا بتعجیل الفرج و العافیة و النصر لخاتم الأوصیاء من أهل البیت الأطهار، إنه سمیع مجیب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۵

القرن الثانی ... ص: ۲۲۵

(۱) أبو محمد عمرو بن دینار الجمحی المکی المتوفی سنة (۱۱۵) أو (۱۱۶ ...) ص: ۲۲۵

اشارة

قال الحافظ أبو نعیم:

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد بن علی بن خلف، ثنا حسین الأقر، ثنا ابن عیینة عن

عمرو بن دینار، عن طاوس عن بریدة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۲۵

۱- الخزرجی: «قال مسعر: کان ثقة ثقة ثقة» [۲] ۲- السیوطی: «أحد الأعلام، روی عن جابر و أبی هریرة و ابن عمر.

---

[۱] حلیة الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۲] خلاصة تذهیب تهذیب الکمال: ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۶

و عنه: شعبة و ابن عیینة و أیوب و حماد بن زید و أبو حنیفة.

قال ابن أبی نجیح: ما کان عندنا أفقه و لا أعلم من عمرو بن دینار، و لا عطاء و لا مجاهد و لا طاوس» [... ۱]

۳- ابن حجر: «ثقة ثبت» [۲]

(۲) أبو بکر محمد بن مسلم بن عبید اللّه القرشی الزهری المتوفی سنة (۱۲۴ ...) ص: ۲۲۶

اشارة

قال الحافظ ابن الأثیر:

«عن عبد اللّه بن العلا، عن الزهری، عن سعید بن جناب عن أبی عنفوانة المازنی عن جندع، قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کذب علیّ متعمدا فلیتبوأ مقعده من النار.

و سمعته- و إلّا صمّتا- یقول- و قد انصرف من حجة الوداع، فلما نزل غدیر خم، قام فی الناس خطیبا و أخذ بید علی و قال-: من کنت مولاه فهذا ولیه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه. قال عبد اللّه بن العلا: فقلت للزهری: لا تحدّث بهذا بالشام و أنت تسمع ملء أذنیک سبّ علی. فقال: و اللّه عندی من فضائل علی ما لو تحدّثت لقتلت. أخرجه الثلاثة» [۳]

و قال ابن الصبّاغ المالکی: «روی الترمذی عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: من کنت مولاه فعلی مولاه. هذا اللفظ بمجرده رواه الترمذی و لم یزد علیه. و زاد غیره و هو الزهری ذکر الیوم و الزمان و المکان، قال: لما

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۳.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۶۹.

[۳] أسد الغابة ۱/ ۳۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۲۷

حجّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله حجة الوداع و عاد قاصدا المدینة، قام بغدیر خم- و هو ماء بین مکة و المدینة، و ذلک فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة الحرام وقت الهاجرة- فقال: أیها الناس إنی مسئول و أنتم مسئولون، هل بلّغت؟ قالوا:

نشهد أنک قد بلّغت و نصحت. قال: و أنا أشهد أنی قد بلّغت و نصحت. ثم قال أیها الناس ألیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه، و أنی رسول اللّه؟ قالوا: نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه. قال: و أنا أشهد مثل ما شهدتم. ثم قال: أیها الناس قد خلّفت فیکم إن تمسّکتم به لن تضلّوا بعدی: کتاب اللّه و أهل بیتی، ألا و إنّ اللّطیف أخبرنی أنهما لم یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، حوض ما بین بصری و صنعاء، عدد آنیته عدد النجوم، إن اللّه مسائلکم کیف خلفتمونی فی کتابه و أهل بیتی. ثم قال: أیها الناس من أولی الناس

بالمؤمنين؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم.

قال: أولى الناس بالمؤمنين أهل بيتى، يقول ذلك ثلاث مرات ثم قال فى الرابعة- و أخذ بيد على-: أللهم من كنت مولاه فعلى مولاه، أللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، يقولها ثلاث مرات. ألا فليبلّغ الشاهد الغائب» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۲۷

۱- الذهبى: «مناقب الزهرى و أخباره تحتمل أربعين ورقة» [۲] ۲- الذهبى أيضا: «عالم زمانه الزهرى ... قال أيوب السختيانى: ما رأيت أعلم من الزهرى. و قال غيره: كان الزهرى أعلم أهل زمانه، و كان وافر الحشمة» [... ۳]

۳- السيوطى: «أحد الأعلام ... قال ابن منجويه: رأى عشرة من

---

[۱] الفصول المهمة: ۲۴.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۹۶.

[۳] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۴.

الصحابة، و كان من أحفظ أهل زمانه، و أحسنهم سياقا لمتون الأخبار، فقيها فاضلا، و قال الليث، ما رأيت عالما قط أجمع من ابن شهاب، و لا أكثر علما منه» [... ۱]

۴- اليافعى: «أحد الفقهاء و المحدثين، و الأعلام و التابعين» [... ۲]

(۳) عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبى بكر التيمى أبو محمد المدنى المتوفى سنة (۱۲۶ ...) ص: ۲۲۸

اشارة

قال ابن أبى الحديد: «روى سفيان الثورى، عن عبد الرحمن بن القاسم، عن عمر بن عبد الغفار: إن أبا هريرة لمّا قدم الكوفة مع معاوية، كان يجلس بالعشيات بباب كندة، و يجلس الناس إليه، فجاء شاب من الكوفة فجلس إليه فقال: يا أبا هريرة أنشدك اللّه أسمعت من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلى بن أبى طالب: أللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقال: أللهم نعم. قال: فأشهد باللّه لقد واليت عدّوه و عاديت وليّه، ثم قام عنه» [... ۳]

ترجمته ...: ص: ۲۲۸

۱- الخزرجى: و قد وصفه بالامامة و الثقة [۴] ۲- الذهبى: «عبد الرحمن بن القاسم بن محمد بن أبى بكر التيمى، فقيه المدينة» [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۲.

[۲] مرآة الجنان- حوادث: ۱۲۴.

[۳] شرح نهج البلاغة ۱/ ۳۶۰.

[۴] خلاصة التذهيب: ۱۹۷.

[۵] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۶.

۳- الیافعی: «الفقیه، کان إماما، و رعا، کثیر العلم» [۱] ۴- السیوطی: «وثّقه أحمد و غیر واحد» [۲].

(۴) بکر بن سوادة بن ثمامة أبو ثمامة البصری المتوفی سنة (۱۲۸ ...) ص: ۲۲۹

اشارة

قال الحافظ ابن المغازلی:

«أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال: حدثنا الحسین بن محمد العلوی العدل قال: حدثنا علی بن عبد اللّه بن مبشر قال: حدثنا أحمد بن منصور الرمادی قال: حدثنا عبد اللّه بن صالح، عن ابن لهیعة، عن أبی هبیرة و بکر بن سوادة عن قبیصة بن ذویب و أبی سلمة بن عبد الرحمن، عن جابر بن عبد اللّه أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بخم، فتنحّی الناس عنه، و نزل معه علی بن أبی طالب، فشق علی النبی تأخر الناس، فأمر علیا فجمعهم، فلمّا اجتمعوا قام فیهم متوسدا علی بن أبی طالب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

أیّها الناس إنه قد کرهت تخلّفکم عنی، حتی خیّل إلیّ أنه لیس شجرة أبغض إلیکم من شجرة تلینی. ثم قال: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه، فرضی اللّه عنه کما أنا عنه راض، فإنه لا یختار علی قربی و محبتی شیئا، ثم رفع یدیه و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبکون و یتضرعون، و یقولون: یا رسول اللّه ما تنحّینا عنک إلّا کراهیة أن نثقل علیک، فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و سخط رسول اللّه. فرضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهم عند

---

[۱] مرآة الجنان حوادث: ۱۲۶.

[۲] طبقات الحفاظ: ۵۰.

ذلک» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۰

۱- الذهبی: «مفتی مصر بکر بن سوادة» [... ۲]

۲- ابن حجر: «ثقة فقیه» [۳] ۳- الذهبی: «بکر بن سوادة الجذامی الفقیه ... ثقة» [۴]

(۵) عبد اللّه بن أبی نجیح یسار الثقفی أبو یسار المکی المتوفی سنة: (۱۳۱ ...) ص: ۲۳۰

اشارة

قال العلامة الأمینی «رواه عبد اللّه بن أحمد بالاسناد- کما فی العمدة ص ۴۸- عن عبد اللّه بن الصقر سنة ۲۹۹ قال: حدثنا یعقوب بن حمدان بن کاسب، حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح عن أبیه عن ربیعة الجرشی: أنه ذکر علی عند رجل و عنده سعد بن أبی وقاص فقال له سعد: أتذکر علیا؟! إن له مناقب أربعا، لئن تکون لی واحدة منهن أحب إلیّ من کذا و کذا- ذکر حمر النعم- قوله: لأعطینّ الرایة. و قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی.

و قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه.

و نسی سفیان واحدة» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۳۰

۱- الذهبی: «وثّقه السائی» [۶]

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۲۵- ۲۶.

[۲] دول الإسلام- حوادث: ۱۲۸.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۴] الکاشف ۱/ ۱۶۱.

[۵] فضائل أمیر المؤمنین علی علیه السلام لأحمد بن حنبل- مخطوط، رقم الحدیث ۲۱۴ و علیه صحّحنا سند الحدیث، و هو من زیادات القطیعی عن عبد اللّه بن الصقر المتوفی سنة ۳۰۲.

[۶] الکاشف ۲/ ۱۳۷.

۲- ابن حجر: «ثقة رمی بالقدر، و ربّما دلّس» [... ۱]

(۶) مغیرة بن مقسم أبو هشام الضبّی الکوفی الأعمی المتوفی سنة (۱۳۳ ...) ص: ۲۳۱

اشارة

جاء فی (المسند):

«عن سفیان، عن أبی عوانة، عن المغیرة، عن أبی عبید، عن میمون أبی عبد اللّه قال قال زید بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بواد یقال له وادی خم، فأمر بالصلاة، فصلّاها بهجیر. قال: فخطبنا و ظلّل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بثوب علی شجرة سمرة من الشمس، فقال:

ألستم تعلمون؟ أ و لستم تشهدون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی.

قال: فمن کنت مولاه فإن علیا مولاه، أللهم عاد من عاداه و وال من والاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۳۱

۱- الذهبی: «مغیرة بن مقسم الفقیه الحافظ ... قال شعبة: کان أحفظ من حماد بن أبی سلیمان، و روی جریر عن مغیرة قال: ما وقع فی مسامعی شیء فنسیته. و ضعف أحمد روایته عن ابراهیم فقط و قال: ذکیّ حافظ صاحب سنّة، و قال أحمد العجلی: ثقة» [... ۳]

۲- ابن حجر: «ثقة متقن» [۴]

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۵۶.

[۲] المسند ۴/ ۳۷۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۴۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۰.

۳- السیوطی: «وثّقه ابن معین و العجلی، و کان فقیها أعمی یحمل علی علی» [۱]

(۷) أبو عبد الرحیم خالد بن یزید الجمحی المصری المتوفی سنة (۱۳۹ ...) ص: ۲۳۲

اشارة

ففی (المسند).

«ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک، عن أبی عبد الرحیم الکندی، عن زاذان بن عمر قال: سمعت علیا فی الرحبة و هو ینشد الناس: من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال إلّا ما قام. فقام ثلاثة عشر رجلا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۳۲

۱- الذهبی: «فقیه ثقة» [۳] ۲- ابن حجر: «خالد بن یزید الجمحی، و یقال السکسکی أبو عبد الرحیم المصری: ثقة فقیه من السادسة، مات سنة تسع و ثلاثین» [۴] ۳- و توجد ترجمته المشتملة علی توثیقات الأئمة إیاه فی (تهذیب التهذیب) [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۹.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۸۴.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۷۶.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲۰.

[۵] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۳

(۸) الحسن بن الحکم النخعی الکوفی المتوفی بعد سنة (۱۴۰ ...) ص: ۲۳۳

اشارة

قال ابراهیم ابن الحسین بن علی الکسائی المعروف بابن دیزیل فی (کتاب صفین):

«حدثنا یحیی بن سلیمان قال: حدثنا ابن فضیل قال: حدثنا الحسن بن الحکم النخعی عن رباح بن الحارث النخعی قال: کنت جالسا عند علی علیه السلام، إذ قدم علیه قوم متلثمون فقالوا: السلام علیک یا مولانا، فقال لهم:

أ و لستم قوما عربا؟ قالوا: بلی. و لکنا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أخذل من خذله. فقال: لقد رأیت علیا علیه السلام ضحک حتی بدت نواجذه ثم قال: اشهدوا. ثم إن القوم مضوا إلی رحالهم، فتبعتهم فقلت لرجل منهم: من القوم؟ قالوا: نحن رهط من الأنصار و ذاک- یعنون رجلا منهم- أبو أیوب صاحب منزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. قال: فأتیته و صافحته» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۳۳

۱- ابن حجر: «الحسن بن الحکم النخعی، أبو الحکم الکوفی. صدوق یخطئ، من السادسة، مات قبیل الخمسین ... دت عس ق» [۲]

۲- الذهبی: «قال أبو حاتم: صالح الحدیث» [۳]

---

[۱] شرح نهج البلاغة ۱/ ۲۸۹.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۴

(۹) إدریس بن یزید أبو عبد اللّه الأودی الکوفی ... ص: ۲۳۴

اشارة

أخرج الحافظ أبو یعلی الموصلی قال: ثنا أبو بکر بن أبی شیبة، أنبأ: شریک عن أبی یزید داود الأودی، عن أبیه یزید الأودی. و أخرج الحافظ ابن جریر الطبری، عن أبی کریب، عن شاذان عن شریک عن إدریس و أخیه داود، عن أبیهما یزید الأودی قال: دخل أبو هریرة المسجد، فاجتمع إلیه الناس، فقام إلیه شاب فقال:

أنشدک باللّه سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال فقال: إنی أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۴

۱- الذهبی: «إدریس بن یزید الأودی. عن قیس بن مسلم و طلحة بن مصرف. و عنه: ابنه عبد اللّه و وکیع وعدة. ثقة» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقة، من السابعة. ع» [۳].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۱۰۱.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۵

(۱۰) عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۵ ...) ص: ۲۳۵

اشارة

أخرج فی (المسند):

«عن ابن نمیر، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن عطیة العوفی قال: سألت زید بن أرقم فقلت له: إن ختنا لی حدثنی عنک بحدیث فی شأن علی یوم غدیر خم، فأنا أحب أن أسمعه منک. فقال: إنکم معشر أهل العراق فیکم ما فیکم. فقلت له لیس علیک منی بأس. فقال: نعم کنا بالجحفة، فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلینا ظهرا- و هو آخذ بعضد علی- فقال: یا أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال فقلت له: هل قال: اللهم وال من والاه و عاد من

عاداه؟ قال:

إنما أخبرک کما سمعت» [۱].

و ذکره سبط ابن الجوزی عن أحمد فی الفضائل کذلک [۲].

و فی (المسند): «ثنا ابن نمیر، ثنا عبد الملک، عن أبی الرحیم الکندی عن زاذان بن عمر قال: سمعت علیا فی الرحبة و هو ینشد الناس، من شهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قام، فقام ثلاثة عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

---

[۱] المسند ۴/ ۳۶۸.

[۲] تذکرة الخواص: ۱۸.

[۳] المسند ۱/ ۸۴.

ترجمته ... ص: ۲۳۶

۱- السمعانی ...: «و ثّقه أحمد و یحیی بن معین. قال أبو حاتم ابن حبان: کان عبد الملک من خیار أهل الکوفة و حفاظهم» [... ۱].

۲- الذهبی ...: «الحافظ الکبیر ... و کان من الحفاظ الأثبات...

و قال أحمد بن حنبل: ثقة و کذا وثّقه النسائی» [... ۲].

۳- ابن حجر: «صدوق له أوهام، من الخامسة، مات سنة ۴۵. خت م ۴» [۳].

(۱۱) عوف بن أبی جمیلة العبدی الهجری البصری المتوفی سنة (۱۴۶ ...) ص: ۲۳۶

اشارة

أخرج النسائی:

«عن قتیبة بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن أبی عبد اللّه میمون قال قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی نشهد لأنت أولی بکل مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه.

و أخذ بید علی» [۴].

و أخرجه الدولابی «عن أحمد بن شعیب، عن قتیبة بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون، عن زید قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] الأنساب- العرزمی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۵۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱۹.

[۴] الخصائص للنسائی: ۱۶.

و سلّم بين مكة و المدينة، إذ نزلنا منزلا يقال له: غدير خم فنودى: إن الصلاة جامعة. فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فحمد اللّه و أثنى عليه» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۷

۱- ابن حجر: «ثقة، رمى بالقدر و التشيع، من السادسة، مات سنة ست أو سبع و أربعين، و له ست و ثمانون. ع» [۲] ۲- و ذكره صفى الدين الخزرجى [۳].

(۱۲) عبيد اللّه بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العدوى العمرى المدنى المتوفى سنة (۱۴۷ ...) ص: ۲۳۷

اشارة

و قيل غير ذلك.

أخرج الحافظ العاصمى بطريقه عنه فى (زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى).

ترجمته ... ص: ۲۳۷

۱- ابن حجر: «ثقة ثبت، قدّمه أحمد بن صالح على مالك فى نافع، و قدّمه ابن معين فى القاسم عن عائشة على الزهرى عن عروة عنها، من الخامسة، مات سنة بضع و أربعين» [۴].

۲- الذهبى: «الامام الحافظ الثبت ... قال النسائى: ثقة ثبت، و قال غيره: كان صالحا عابدا حجة كثير العلم [... ۵]

---

[۱] الكنى و الأسماء ۲/ ۶۱.

[۲] تقريب التهذيب ۲/ ۸۹.

[۳] خلاصة التذهيب: ۲۵۳.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۵۳۷.

[۵] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۸

۳- السيوطى: «قال ابن منجويه: كان من سادات أهل المدينة و أشراف قريش، فضلا و علما و عبادة و شرفا و حفظا و إتقانا. مات سنة سبع و أربعين و مائة» [۱].

(۱۳) نعيم بن الحكيم المدائنى المتوفى سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸

اشارة

أخرجه فى (المسند) عن حجاج الشاعر عن شبابة عن نعيم بن حكيم قال: «حدثنى أبو مريم و رجل من جلساء على عن على: إنّ رسول اللّه قال يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۳۸

۱- الخطیب و نقل توثیقه عن یحیی بن معین و العجلی، و عن ابن خراش «صدوق لا بأس به» [۳].

۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق له أوهام، من السادسة، مات سنة ثمان و أربعین. ی د ص» [۴].

(۱۴) طلحة بن یحیی بن طلحة بن عبید اللّه التیمی الکوفی المتوفی سنة (۱۴۸ ...) ص: ۲۳۸

اشارة

روی الحافظ العاصمی فی (زین الفتی فی شرح سورة هل أتی) «عن محمد ابن أبی زکریا، عن أبی الحسن محمد بن أبی إسماعیل العلوی، عن محمد بن عمر

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۷۰.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۵۲.

[۳] تاریخ بغداد ۱۳/ ۳۰۲.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۳۹

البزاز، عن عبد اللّه بن زیاد المقبری، عن أبیه، عن حفص بن عمر العمری، عن غیاث بن ابراهیم عن طلحة بن یحیی، عن عمّه عیسی، عن طلحة بن عبید اللّه: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

۱- الذهبی: «وثقه جماعة» [۲].

۲- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من السادسة، مات سنة ثمان و أربعین.

م ع» [۳].

۳- صفی الدین الخزرجی [۴].

(۱۵) أبو محمد کثیر بن زید الأسلمی المتوفی بعد سنة (۱۵۰) یعرف بابن ما قبة ... ص: ۲۳۹

اشارة

رواه ابن کثیر بطریق ابن جریر و ابن أبی عاصم باسنادهما، عن کثیر بن زید، عن.

محمد بن عمر بن علی، عن أبیه عن علی [۵].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

۱- الذهبی: «قال أبو زرعة: صدوق فیه لین» [۶].

۲- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من السابعة، مات فی آخر خلافة

---

[۱] زین الفتی فی شرح سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۴۵.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۳۸۰.

[۴] خلاصة تذهیب الکمال: ۱۵۳.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

[۶] الکاشف ۳/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۰

المنصور. ز د ت ق» [۱] ۳- صفی الدین الخزرجی. کذلک [۲]

(۱۶) مسعر بن کدام الکوفی المتوفی سنة (۱۵۳) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۰

اشارة

أخرج الحافظ أبو نعیم قائلا: «حدثنا سلیمان بن أحمد، ثنا أحمد بن ابراهیم بن کیسان، ثنا اسماعیل ابن عمرو البجلی، ثنا مسعر بن کدام، عن طلحة بن مصرف، عن عمیرة بن سعد قال: شهدت علیا علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فیهم أبو سعید و أبو هریرة و أنس بن مالک، و هم حول المنبر، و علی علی المنبر، و حول المنبر اثنا عشر رجلا- هؤلاء منهم، فقال علی: نشدتکم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقاموا کلّهم فقالوا: أللهم نعم، و قعد رجل، فقال: ما منعک أن تقوم؟ قال: یا أمیر المؤمنین کبرت و نسیت، فقال: اللهم إن کان کاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات حتی رأینا بین عینیه نکتة بیضاء لا تواریها العمامة» [... ۳]

و أخرجه ابن المغازلی بسنده عن الطبرانی [۴] و کذا أخرجه الحافظ ابن کثیر فی (تاریخه) [۵]

ترجمته ... ص: ۳۴۰

۱- الذهبی: «مسعر بن کدام، الامام الحافظ، أبو سلمة الهلالی الکوفی

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۱. و فیه «ابن مافنه بفتح الفاء و تشدید النون».

[۲] خلاصة التذهیب: ۲۸۳.

[۳] حلیة الأولیاء ۵/ ۲۶.

[۴] المناقب لابن المغازلی: ۲۶ مع اختلاف لا یبعد أن یکون تحریفا.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۱

الأحول، أحد الأعلام ... و قال یحیی القطان: ما رأیت أثبت من مسعر، و قال أحمد بن حنبل: الثقة مثل شعبة و مسعر، و قال وکیع: شک مسعر کیقین غیره، و عن الحسن بن عمارة قال: إن لم یدخل إلّا مثل مسعر فإنّ أهل الجنة لقلیل، و قال ابن عیینة: قالوا للأعمش: إن مسعرا شک فی حدیثه، فقال: شکه کیقین غیره» [... ۱]

۲- الذهبی: «کان من العباد القانتین» [۲] ۳- ابن حجر: «ثقة ثبت فاضل» [۳] ۴- السیوطی: «قال الثوری: کنا إذا اختلفنا فی شیء سألنا عنه مسعرا و قال شعبة: کنا نسمّی مسعرا المصحف. مات سنة ۱۵۳» [۴]

(۱۷) أبو عیسی الحکم بن أبان العدنی المتوفی سنة (۱۵۴) أو (۱۵۵ ...) ص: ۲۴۱

اشارة

أخرج الحاکم «عن محمد بن صالح بن هانی قال: ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، و أنبأ محمد بن عبد اللّه العمری، ثنا محمد بن إسحاق، ثنا محمد بن یحیی و أحمد بن یوسف قالوا: ثنا أبو نعیم، ثنا ابن أبی غنیة، عن حکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدة الأسلمی رضی اللّه عنه قال: غزوت مع علی إلی الیمن فرأیت منه جفوة،

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۸۸.

[۲] الکشاف ۳/ ۱۳۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۴۳.

[۴] طبقات الحفاظ: ۸۱.

فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فذکرت علیا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر. فقال: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و ذکر الحدیث.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۲

۱- الذهبی: «ثقة صاحب سنة، إذا هدأت العیون وقف فی البحر إلی رکبتیه یذکر اللّه، و کان سید أهل الیمن، عاش ثمانین سنة. مات سنة ۱۵۴» [۲] ۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق عابد، و له أوهام» [۳]

(۱۸) عبد اللّه بن شوذب البلخی المتوفی سنة (۱۵۷ ...) ص: ۲۴۲

اشارة

روی حدیث صوم یوم الغدیر بطریق صحیح رجاله کلّهم ثقات، فقد أخرج الحافظ الخطیب «عن عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران، عن علی بن عمر الدار قطنی، عن أبی نصر حبشون الخلال، عن علی بن سعید الرملی، عن ضمرة بن ربیعة، عن عبد اللّه بن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست ولی المؤمنین؟

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۰.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۴۴.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۰.

قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب. أصبحت مولای و مولی کل مسلم. فأنزل اللّه: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۳

۱- ابن حجر: «صدوق عابد، من السابعة، مات سنة ست أو سبع و خمسين بخ ع» [۲] ۲- الذهبی: «وثّقه جماعة، كان إذا رئی ذكرت الملائكة» [۳] ۳- الخزرجی، و حكی عن أحمد و ابن معين ثقته [۴]

(۱۹ ...) ص: ۲۴۳

اشارة

شعبة بن الحجاج الواسطی المتوفی سنة (۱۶۰). أخرج فی (المسند) «عن محمد بن جعفر، عن شعبة، عن ميمون أبی عبد اللّه قال: كنت عند زيد بن أرقم، فجاء رجل من أقصی الفسطاط، فسأله عن ذا، فقال: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أ لست أولی بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: من كنت مولاه فعلی مولاه.

قال ميمون: فحدثنی بعض القوم أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵]

---

[۱] تاريخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۴۲۳.

[۳] الكاشف ۲/ ۹۶.

[۴] خلاصة التذهيب: ۱۷۰.

[۵] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۴

و رواه ابن كثير من طريق غندر، عن شعبة، عن سلمة بن كهيل، عن أبی الطفيل، عن أبی مريم أو زيد بن أرقم [... ۱]

و أبو نعيم قال: «حدثنا محمد بن المظفر قال: ثنا زيد بن محمد قال: ثنا أحمد بن محمد بن الجهم قال: ثنا رجاء بن الجارود أبو المنذر قال: ثنا سليمان بن محمد المباركی قال: ثنا محمد بن جرير الصنعانی و أثنی عليه خيرا قال: ثنا شعبة، عن الحكم، عن ابن أبی ليلی، عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فی علی بن أبی طالب ثلاث خلال: لأعطينّ الرّاية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله، و حديث الطير، و حديث غدير خم

. غريب من حديث شعبة و الحكم، ما كتبناه إلّا من هذا الوجه» [۲]

ترجمته ... ص: ۲۴۳

۱- الذهبی بترجمة حافلة، معنونا إياه ب «الحجة الحافظ شيخ الإسلام» ... فنقل كلمات الأعلام فی ثقته و الثناء عليه [... ۳]

۲- و وصفه فی (الكاشف) ب «أمير المؤمنين فی الحديث» [۴] ۳- و قد نقل ابن حجر اللقب المذكور عن الثوری، قال: «ثقة حافظ متقن، كان الثوری يقول: هو أمير المؤمنين فی الحديث، و هو أول من فتش بالعراق عن الرجال، و ذبّ عن السنّة، و كان عابدا» [۵]

۴- و قال السيوطی: «الحافظ العلم، أحد أئمة الإسلام» [... ۶]

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۴۸.

[۲] حلية الأولياء ۴/ ۳۵۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۹۳.

[۴] الکاشف ۲/ ۱۱.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۵

(۲۰) أبو العلاء کامل بن العلاء التمیمی الکوفی المتوفی حدود سنة (۱۶۰ ...) ص: ۲۴۵

اشارة

أخرج الحاکم «عن محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، ثنا أبو نعیم، ثنا کامل أبو العلاء قال: سمعت حبیب بن أبی ثابت یخبر عن یحیی ابن جعدة عن زید قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی انتهینا إلی غدیر خم، فأمر بدوح فکسح فی یوم ما أتی علینا یوم کان أشد حرّا منه، فحمد اللّه و أثنی علیه و قال: یا أیها الناس إنه لم یبعث نبی قط إلّا ما عاش نصف ما عاش الذی کان قبله، و إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی تارک فیکم ما لن تضلّوا بعده: کتاب اللّه عزّ و جل، ثم قام فأخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: یا أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۵

۱- صحّح الحاکم حدیثه کما رأیت، فهو عنده ثقة.

۲- وثّقه ابن معین و نفی عنه البأس ابن عدی و النسائی کما قال الخزرجی [۲] ۳- و قال ابن حجر: «صدوق یخطئ. من السابعة. د م ت ق» [۳]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۵۳۳.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۲۷۲.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۴۶

(۲۱) سفیان بن سعید الثوری المتوفی سنة (۱۶۱ ...) ص: ۲۴۶

اشارة

أخرج الخطیب: «أخبرنا أبو الفتح محمد بن الحسین العطار قطیط: أخبرنا محمد بن أحمد بن عبد الرحمن المعدّل بأصبهان، حدثنا أبو بکر محمد بن عمر التمیمی الحافظ، حدثنا الحسن بن علی ابن سهل العاقولی، حدثنا حمدان بن المختار، حدثنا حفص بن عبید اللّه بن عمر، عن سفیان الثوری، حدثنا علی بن زید عن أنس قال: سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۶

۱- الخطیب البغدادی: «و کان إماما من أئمة المسلمین، و علما من أعلام الدین، مجمعا علی إمامته بحیث یستغنی عن تزکیته، مع الإتقان و الحفظ و المعرفة، و الضبط و الورع و الزهد» [۲] ۲- الذهبی: «الإمام شیخ الإسلام سید الحفاظ» ثم نقل بعض الکلمات فی الثناء علیه فقال: «مناقب هذا الامام فی مجلد لابن الجوزی، و قد اختصرته و سقت جملة حسنة من ذلک فی تاریخی» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ فقیه، عابد إمام حجة، من رؤس الطبقة السابعة و کان ربما دلّس» [... ۴]

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۳۷۷.

[۲] المصدر ۹/ ۱۵۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

(۲۲) جعفر بن زیاد الکوفی الأحمر المتوفی سنة (۱۶۵) أو (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۷

اشارة

روی أحمد بن محمد العاصمی فی (زین الفتی) قال: «أخبرنا عن الشیخ الزاهد جدّی أبو عبد اللّه أحمد بن المهاجر بن الولید رضی اللّه عنه قال: أخبرنا الشیخ الزاهد أبو علی الهروی الأدیب عن عبد اللّه بن عروة قال حدثنا یوسف بن موسی القطان عن مالک بن إسماعیل قال: حدثنا جعفر بن زیاد الأحمر عن یزید ابن أبی زیاد و عن مسلم بن سالم قالا: أخبرنا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا کرم اللّه وجهه ینشد الناس یقول: أنشد کلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول إلّا قام، فقام اثنا عشر بدریا فقالوا:

أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فرفعها ثم قال: أیها الناس: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۴۷

۱- قال أبو داود: ثقة شیعی، و قال أبو زرعة: صدوق، و نفی النسائی عنه البأس. کذا قال الخزرجی [۲] ۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق یتشیع. من السابعة، مات سنة سبع و ستین. د ت س» [۳]

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۵۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۳۰.

۳- الذهبی: «صدوق شیعی» [۱]

(۲۳) مسلم بن سالم النهدی أبو فروة الکوفی المتوفی فی أواسط القرن الثانی ... ص: ۲۴۸

اشارة

علم روايته لحديث المناشدة بلفظ عبد الرحمن بن أبى ليلى، من السند المتقدّم فى رواية جعفر بن زياد عن (زين الفتى).

ترجمته ... ص: ۲۴۸

۱- هو من رجال البخارى، و مسلم، و أبى داود، و النسائى، و ابن ماجة كما فى الكاشف [۲] ۲- و كذا قال ابن حجر العسقلانى بعد أن قال: «صدوق من السادسة» [۳]

(۲۴) قيس بن الربيع أبو محمد الأسدى الكوفى المتوفى سنة (۱۶۵ ...) ص: ۲۴۸

اشارة

روى حديث نزول قوله تعالى: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فى واقعة يوم الغدير، و قد أخرج حديثه أبو نعيم فى كتابه (ما نزل من القرآن فى على)، و أبو سعيد السجستانى فى (كتاب الولاية)، و أبو القاسم الحسكانى فى (شواهد التنزيل)، و أبو الفتح النطنزى فى (الخصائص

---

[۱] الكاشف ۱/ ۱۸۵.

[۲] الكاشف فى معرفة من له رواية فى الكتب الستة ۳/ ۱۴۰.

[۳] تقريب التهذيب ۲/ ۲۴۵.

العلوية)

ترجمته ... ص: ۲۴۹

۱- الذهبى: «قيس بن الربيع الحافظ، أبو محمد الأسدى، الكوفى، أحد الأعلام على ضعف فيه ... كان شعبة يثنى عليه، و قال عفان: كان ثقة، و قال يعقوب بن شيبة: هو عند جميع أصحابنا صدوق، و كتابه صالح، و هو رديّ الحفظ» [... ۱]

۲- ابن حجر: «صدوق تغيّر لما كبر» [... ۲]

۳- السيوطى فى طبقاته، فذكر ثقته عن الثورى و شعبة و عفان و غيرهم، قال: و قال ابن عدى عامة رواياته مستقيمة [۳]

(۲۵) حماد بن سلمة أبو سلمة البصرى المتوفى سنة (۱۶۷ ...) ص: ۲۴۹

اشارة

أخرج فى (المسند) بإسناده عن عفان، عن حماد بن سلمة، عن على بن زيد، عن عدى بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: «كنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى سفر، فنزلنا بغدير خم، فنودى الصلاة جامعة، و كسح لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تحت شجرة، فصلى الظهر، فأخذ بيد على فقال: ألستم تعلمون أنى أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى، فأخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقيه عمر بعد ذلك فقال: هنيئا لك يا ابن أبى طالب، أصبحت و أمسيت

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۲۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۰

مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۵۰

۱- الذهبی: «الامام الحافظ، شیخ الإسلام» ثم نقل ثقته عن ابن معین، و عن شهاب بن معمر: کان حماد بن سلمة یعدّ من الأبدال، و عن أحمد ابن حنبل قال: إذا رأیت الرجل ینال من حماد من سلمة فاتّهمه علی الإسلام. ثم قال: «مناقب حماد یطول شرحها» [۲] ۲- و فی الکاشف: «هو ثقة صدوق، یغلط و لیس فی قوة مالک. توفی سنة ۱۶۷» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة عابد» [... ۴]

۴- و ترجمه السیوطی بذکر کلمات الثناء علیه [۵]

(۲۶) عبد اللّه بن لهیعة أبو عبد الرحمن المصری المتوفی سنة (۱۷۴ ...) ص: ۲۵۰

اشارة

قال الحافظ ابن کثیر: «و قال المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل سمع جابر بن عبد اللّه یقول: کنا بالجحفة بغدیر خم، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء أو فسطاط، فأخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۲۸۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۰۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۵۱.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۷.

[۵] طبقات الحفاظ: ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۱

قال شیخنا الذهبی: هذا حدیث حسن.

و قد رواه ابن لهیعة، عن بکر بن سوادة و غیره، عن أبی سلمة، عن عبد الرحمن عن جابر بنحوه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۵۱

۱- الذهبی: «ابن لهیعة، الامام الکبیر قاضی الدیار المصریة، و عالمها و محدّثها ... قال أحمد بن حنبل: من کان مثل ابن لهیعة بمصر فی کثرة حدیثه و ضبطه و إتقانه» [...؟ ۲]

۲- ابن حجر العسقلانی: «صدوق من السابعة، خلط بعد احتراق کتبه، و روایة ابن المبارک و ابن وهب عنه أعدل من غیرهما، و له فی مسلم بعض شیء مقرون. مات سنة أربع و سبعین، و قد ناف علی الثمانین. م د ت ق» [۳]

(۲۷) أبو عوانة الوضاح بن عبد اللّه اليشكرى الواسطى البزاز المتوفى سنة (۱۷۵) أو (۱۷۶ ...) ص: ۲۵۱

اشارة

أخرج النسائى «عن أحمد بن المثنى قال: حدثنا يحيى بن حماد قال: أخبرنا أبو عوانة، عن سليمان، عن حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم قال: لما رجع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: كأنى دعيت فأجبت، و إنى تارك فيكم الثقلين، أحدهما الأكبر من الآخر: كتاب اللّه و عترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۳.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۳۷.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۴۴۴.

فيهما، فإنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض. ثم قال: إنّ اللّه مولاى و أنا ولى كل مؤمن، ثم إنه أخذ بيد على رضى اللّه عنه فقال: من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزيد: سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: و إنه ما كان فى الدوحات أحد إلّا رآه بعينه و سمعه بأذنيه» [۱]

و فى (المسند): «عن سفيان، عن أبى عوانة، عن المغيرة، عن أبى عبيد، عن ميمون أبى عبد اللّه قال: قال زيد بن أرقم و أنا أسمع: نزلنا مع رسول اللّه بواد يقال له وادى خم» [... ۲]

و فى (المستدرك): «و حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه البخارى، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادى، ثنا خلف بن سالم المخرمى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، عن سليمان الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت عن أبى الطفيل عن زيد» [... ۳].

ترجمته ... ص: ۲۵۲

۱- الذهبى: «الحافظ أحد الثقات» [... ۴]

۲- ابن حجر: «ثقة ثبت» [... ۵]

۳- السيوطى: «قال عفان: كان صحيح الكتاب، كثير العجم و النقط، ثبتا» [۶].

۴- و ترجمه الخطيب. فنقل كلمات القوم فى حقه [۷]

---

[۱] خصائص أمير المؤمنين: ۹۳.

[۲] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۳۷۲.

[۳] المستدرك ۳/ ۱۰۹.

[۴] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۳۶.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۳۳۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۱۰۰.

[۷] تاريخ بغداد ۱۳/ ۴۶۰.

(۲۸) نوح بن قیس أبو روح الحدانی البصری المتوفی سنه (۱۸۳ ...) ص: ۲۵۳

اشارة

أخرج حدیثه ابن المغازلی حیث قال: «أخبرنا أبو یعلی علی بن عبید اللّه بن العلاف البزار إذنا، قال: أخبرنا عبد السلام بن عبد الملک بن حبیب البزار قال:

أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عثمان قال: حدثنا محمد بن بکر بن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغیرة بن محمد المهلبی قال: حدثنی مسلم بن إبراهیم، حدثنا نوح بن قیس الحدانی، حدثنا الولید بن صالح عن امرأة زید بن أرقم قالت: أقبل نبیّ اللّه من مکة فی حجة الوداع، حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفة بین مکة و المدینة فأمر بدوحات، فقم ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی:

الصلاة جامعة فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحر، و إنّ منا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه علی قدمیه من شدة الرمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلی بنا الظهر، ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه، و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیّئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضل لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أن محمّدا عبده و رسوله- أما بعد:

أیها الناس فإنه لم یکن لنبی من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إنّ عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا و إنّی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فهل بلّغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیة من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته، و جاهدت فی سبیله، و صدعت بأمره و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنا خیر ما جزی نبیا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أن محمّدا عبده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۴

و رسوله، و أن الجنة حق و أن النار حق، و تؤمنون بالکتاب کله؟ قالوا: بلی قال:

فإنی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و إنی فرطکم و إنکم تبعی توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقونی عن ثقلی کیف خلفتمونی فیهما، قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبی اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرف بید اللّه و طرف بأیدیکم، فتمسکوا به و لا تضلّوا. و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی، فلا- تقتلوهم و لا- تقهروهم و لا- تقصروا عنهم، فإنی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر، و خاذلهما لی خاذل، و ولیّهما لی ولیّ، و عدوهما لی عدو.

ألا و إنها لم تهلک أمة قبلکم حتی تتدین بأهوائها، و تظاهر علی نبوّتها، و تقتل من قام بالقسط.

ثم أخذ بید علی بن أبی طالب فرفعها ثم قال: من کنت مولاه فهذا مولاه و من کنت ولیّه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قالها ثلاثا.

هذا آخر الخطبة» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۵۴

۱- الذهبی: «حسن الحدیث، و قد وثّق. مات سنة ۱۸۳» [۲] ۲- و ترجم له صفی الدین الخزرجی و نقل ثقته عن بعض الأئمة الأعلام [۳]

[۱] المناقب لابن المغازلی ۱۶- ۱۸.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۱۱.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۵

(۲۹) المطلب بن زیاد بن أبی زهیر الکوفی أبو طالب المتوفی سنة (۱۸۵ ...) ص: ۲۵۵

اشارة

قال الحافظ الکنجی الشافعی: «أخبرنی بذلک عالیا المشایخ، منهم الشریف الخطیب أبو تمام علی بن أبی الفخار بن أبی منصور الهاشمی بکرخ بغداد، و أبو طالب عبد اللطیف بن محمد بن علی بن حمزة القبیطی بنهر معلی، و ابراهیم بن عثمان بن یوسف بن أیوب الکاشغری، قالوا جمیعا: أخبرنا أبو الفتح محمد بن عبد الباقی بن سلیمان المعروف بنسیب ابن البطّی. و قال الکاشغری أیضا أخبرنا أبو الحسن علی بن أبی القاسم الطوسی المعروف بابن تاج القراء، قالا: أخبرنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی البانیاسی، أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت، حدثنا ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی، حدثنا أبو سعید الأشج، حدثنا مطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد ابن عقیل، قال: کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته، و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیة و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: باللّه إلّا ما حدّثتنی ما رأیت و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: کنا بالجحفة بغدیر خم، و ثمّ ناس کثیر من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه من خباء فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی بن أبی طالب و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱]

[۱] کفایة الطالب: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۶

و رواه شیخ الإسلام الحموینی [۱] و ابن کثیر الدمشقی

و قال: «قال شیخنا الذهبی: هذا حدیث حسن» [۲] و قد أسقط ابن کثیر شطرا من لفظ الحدیث.

ترجمته ... ص: ۲۵۶

۱- الذهبی: «و عنه: أحمد و ابن معین و وثقاه» [۳] ۲- ابن حجر: «صدوق. ربما و هم، من الثامنة: مات سنة خمس و ثمانین. بخ ص ق» [۴]

(۳۰) حسّان بن ابراهیم العنزی الکرمانی أبو هاشم المتوفی سنة (۱۸۶ ...) ص: ۲۵۶

اشارة

أخرج الحاکم: «عن أبی بکر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا- أنبأ محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمة ابن کهیل، عن أبیه، عن أبی الطفیل، عن زید یقول: نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة، عند سمرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة

فصلّی، ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکّر و وعظ، فقال ما شاء اللّه أن یقول، ثم قال:

أیها الناس إنی تارک فیکم أمرین، لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی. ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات.

قالوا: نعم. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲- ۶۳.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳.

[۳] الکاشف ۳/ ۱۵۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۷

مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۵۷

۱- وثّقه أحمد و أبو زرعة و ابن معین و ابن عدی کما فی الخلاصة و هامشها [۲] ۲- الذهبی: «خ م د ... ثقة» [۳] ۳- ابن حجر: «صدوق یخطئ» [... ۴]

(۳۱) الفضل بن موسی أبو عبد اللّه المروزی السینانی المتوفی سنة (۱۹۲ ...) ص: ۲۵۷

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا الحسین بن حریث المروزی قال: أخبرنا الفضل بن موسی، عن الأعمش، عن أبی إسحاق، عن سعید بن وهب قال قال علی کرّم اللّه وجهه فی الرحبة: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: إن اللّه و رسوله ولیّ المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره؟ قال: فقال سعید: قام إلی جنبی ستة، و قال زید بن یثیع: قام عندی ستة. و قال عمرو ذی مر: أحبّ من أحبه و أبغض من أبغضه» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۵۷

۱- وثّقه ابن معین و ابو حاتم کما فی الخلاصة [۶]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] خلاصة التذهیب: ۶۴.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۱۵.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۱.

[۵] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۳.

[۶] خلاصة التذهیب: ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۸

۲- و قال الذهبی: «ثبت» [۱] ۳- و قال ابن حجر: «ثقة ثبت. و ربما أغرب» [۲]

(۳۲) اسماعیل بن علیة أبو بشر الأسدی المتوفی سنة (۱۹۳ ...) ص: ۲۵۸

اشارة

و هو «ابن أخت حمید الطویل».

أخرج الحافظ الکنجی قائلا: «أخبرنا یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر محمد بن حیدرة الحسینی الکوفی ببغداد، و أخبرنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون النرسی بالکوفة، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن إبراهیم بن السری التمیمی، حدثنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، حدثنا ابراهیم ابن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح، عن ابن اخت حمید الطویل، عن ابن جدعان، عن سعید بن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص: إنی أرید أن أسألک عن شیء و إنی أتّقیک.

قال: سل عما بدا لک فإنّما أنا عمّک. قال: قلت: مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیکم یوم غدیر خم. قال: نعم، قام فینا بالظهیرة، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه.

قال: فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۳]

ترجمته ... ص: ۲۵۸

۱- الذهبی: «إسماعیل بن علیّة، الحافظ الثبت العلّامة، أبو بشر اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم الأسدی. مولاهم البصری، أحد الأعلام ...

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۸۴.

[۲] تقریب التهذیب: ۲/ ۱۱۱.

[۳] کفایة الطالب: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۵۹

قال أبو داود: ما أحد إلّا و قد أخطأ إلّا ابن علیة و بشر بن المفضل. و قال ابن معین: کان ابن علیة ثقة ورعا تقیا، و قال یونس بن بکیر: سمعت شعبة یقول:

ابن علیّة سیّد المحدثین» [... ۱]

۲- الخطیب البغدادی: «و کان إسماعیل یکنی أبا بشر، و کان ثقة ثبتا فی الحدیث حجة» [۲] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ» [۳] ۴- و ترجمة السیوطی فأورد کلمات الثناء علیه [۴]

(۳۳) محمد بن ابراهیم أبو عمرو السلمی البصری المتوفی سنة (۱۹۴ ...) ص: ۲۵۹

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا قتیبة بن سعید، عن ابن أبی عدی، عن عوف، عن میمون أبی عبد اللّه قال: قال زید بن أرقم: قام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه، ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا:

بلی نشهد لأنت أولی بکل مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه و أخذ بید علی» [۵]

ترجمته ... ص: ۲۵۹

۱- الذهبی: «محمد بن أبی عدی الحافظ الثقة ... وثّقه أبو حاتم

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۲.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۲۲۹.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۶۵.

[۴] طبقات الحفاظ: ۱۳۳.

[۵] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

الرازی و غیره» [... ۱]

۲- و فی الکاشف: «ثقة» [۲] ۳- ابن حجر العسقلانی: «ثقة» [۳]

(۳۴) محمد بن خازم أبو معاویة التمیمی الضریر المتوفی سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۰

اشارة

أخرج ابن کثیر: «قال الحسن بن عرفة العبدی، ثنا محمد بن خازم أبو معاویة الضریر، عن موسی بن مسلم الشیبانی، عن عبد الرحمن بن سابط، عن سعد بن أبی وقاص قال: قدم معاویة فی بعض حجّاته، فأتاه سعد بن أبی وقاص فذکروا علیا.

فقال سعد: له ثلاث خصال لئن لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من الدنیا و ما فیها، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث. (قال ابن کثیر): لم یخرجوه و إسناده حسن» [۴]

ترجمته ... ص: ۲۶۰

۱- الخطیب البغدادی: «روی عنه: أحمد بن حنبل و یحیی بن معین و أبو خیثمة زهیر بن حرب» ... ثم أورد کلمات القوم فیه و وثّقه [۵] ۲- الذهبی: «أبو معاویة الحافظ الثبت محدّث الکوفة» [... ۶]

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲۴.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۶.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۱.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۱.

[۵] تاریخ بغداد ۵/ ۲۴۲.

[۶] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۹۴.

۳- ابن حجر: «ثقة أحفظ الناس لحديث الأعمش» [... ۱]

۴- السيوطى: «وثّقه ابن معين و العجلى و النسائى و الدار قطنى» [۲]

(۳۵) محمد بن فضيل بن غزوان أبو عبد الرحمن الكوفى المتوفى سنة (۱۹۵ ...) ص: ۲۶۱

اشارة

قال ابراهيم بن الحسين بن على الكسائى المعروف بابن ديزيل فى كتاب صفين (كما فى شرح نهج البلاغة. و قال ابن كثير فى تاريخه ۱۱/ ۷۱: كتاب ابن ديزيل فى وقعة صفين مجلد كبير): حدثنا يحيى بن سليمان قال: حدثنا ابن فضيل قال:

حدثنا الحسن بن الحكم النخعى، عن رباح بن الحارث النخعى قال: كنت جالسا عند على عليه السلام إذ قدم عليه قوم متلثّمون. فقالوا: السلام عليك يا مولانا. فقال لهم: أ و لستم قوما عربا؟ قالوا: بلى و لكنا سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه»....

ترجمته ... ص: ۲۶۱

الذهبى: «محمد بن فضيل بن غزوان المحدث الحافظ ... و كان من علماء هذا الشأن، وثّقه يحيى بن معين، و قال أحمد: حسن الحديث شيعى. قلت: كان متواليا فقط» [... ۳]

۲- و فى الكاشف: «ثقة شيعى» [۴] ۳- ابن حجر: «صدوق عارف رمى بالتشيع» [... ۵]

---

[۱] تقريب التهذيب ۲/ ۱۵۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۲۲.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۱۵.

[۴] الكاشف ۳/ ۸۹.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۰۰.

(۳۶) سفيان بن عيينة المتوفى سنة (۱۹۸ ...) ص: ۲۶۲

اشارة

أخرج أبو نعيم: «حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن على النسائى، حدثنا محمد بن على بن خلف، ثنا حسين الأشقر، ثنا ابن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن طاوس، عن بريدة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۲

۱- الذهبى: «سفيان بن عيينة بن ميمون، العلّامة الحافظ، شيخ الإسلام أبو محمد الهلالى الكوفى محدّث الحرم ... و كان إماما حجة حافظا، واسع العلم كبير القدر، اتفقت الأئمة على الاحتجاج بابن عيينة لحفظه و أمانته» [... ۲]

۲- الذهبى أيضا: «ثقة ثبت حافظ إمام. مات فى رجب سنة ۱۹۸» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ فقيه، إمام حجة، إلّا أنه تغيّر حفظه

بآخره، و کان ربما دلّس لکن عن الثقات، من رؤس الطبقة الثامنة، و کان أثبت الناس فی عمرو بن دینار» [... ۴]

---

[۱] حلیة الأولیاء ۴/ ۲۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۶۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۳

۴- السیوطی: «أحد أئمة الإسلام» [... ۱]

(۳۷) حنش بن الحارث بن لقیط ... ص: ۲۶۳

اشارة

أخرج فی (المسند): «عن یحیی بن آدم عن حنش بن الحارث بن لقیط النخعی الأشجعی، عن رباح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبة فقالوا: السلام علیک یا مولانا، قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم:

من کنت مولاه فعلی مولاه. قال رباح: فلما مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟

قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری» [۲] و أخرجه الهیثمی فی مجمع الزوائد [۳]

ترجمته ... ص: ۲۶۳

۱- ابن حجر العسقلانی: «لا بأس به، من السادسة، بخ» [۴] ۲- ابن حجر أیضا: «و عنه: أبو أسامة و وکیع و شریک بن عبد اللّه و أبو أحمد الزبیری و أبو نعیم و قال: کان ثقة، و عدة. و قال أبو حاتم: صالح الحدیث ما به بأس. قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال ابن سعد: کان ثقة قلیل الحدیث، و قال أبو بکر البزار فی مسنده: لیس به بأس، و قال العجلی ثقة» [۵]

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۱۱۳.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۰۵.

[۵] تهذیب التهذیب ۳/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۴

(۳۸) أبو محمد موسی بن یعقوب الزمعی المدنی ... ص: ۲۶۴

اشارة

روی الحافظ ابن کثیر، عن کتاب الغدیر لابن جریر الطبری، عن أبی الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمة، عن

موسی بن یعقوب الزمعی و هو صدوق، عن مهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد عن سعد قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم الجحفة و أخذ بید علی فخطب ثم قال: أیها الناس إنی ولیکم، قالوا: صدقت. فرفع ید علی، فقال: هذا ولیّی و المؤدّی عنی، و إن اللّه والی من والاه.

قال شیخنا الذهبی: و هذا حدیث حسن غریب» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۴

۱- ترجمه ابن حجر فی التهذیب، فنقل ثقته عن ابن معین، و عن أبی داود: هو صالح، روی عنه ابن مهدی و له مشایخ مجهولون، و ذکره ابن حبان فی الثقات، و عن ابن عدی: لا بأس به عندی و لا برواياته. و قال ابن القطان ثقة [۲].

۲- و فی تقریبه: «صدوق سیء الحفظ» [۳] ۳- و ترجمه الخزرجی فذکر ثقته عن ابن معین، و عن أبی داود: صالح [۴]

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۷۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۹.

[۴] خلاصة تذهیب الکمال ۳/ ۷۱.

(۳۹) العلاء بن سالم العطار الکوفی ... ص: ۲۶۵

اشارة

أخرج حدیثه الحافظ الخطیب حیث قال:

«حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، قال: سمعت علیا بالرحبة ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟

فقام اثنا عشر بدریا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۵

۱- ابن حجر: «العلاء بن سالم العبدی الکوفی العطّار، مقبول، من التاسعة» [۲] ۲- الخزرجی: «العلاء بن سالم العطار الکوفی، شیخ لأبی سعید الأشج» [۳]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۹۲.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال ۲/ ۳۱۱.

(۴۰) الأزرق بن علی بن مسلم أبو الجهم الکوفی ... ص: ۲۶۶

اشارة

أخرج الحاکم عن أبی بکر ابن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: ثنا محمد بن أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسّان بن ابراهیم الکرمانی» [... ۱] الحدیث کما تقدم.

ترجمته ... ص: ۲۶۶

۱- وثّقه ابن حبان کما فی الخلاصة [۲] ۲- و قال ابن حجر: «و عنه: الحسن بن محمد بن الصباح الزعفرانی، و أبو یعلی، و ابن أبی عاصم، و عبد اللّه بن أحمد، و أبو زرعة، و علی بن الجنید، و غیرهم.

ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: یغرب. قلت: و روی عنه أیضا صالح ابن محمد الملقب جزرة، و أخرج له الحاکم فی المستدرک» [۳] ۳- و قال فی تقریبه: «صدوق، یغرب، من الحادیة عشرة، خد» [۴]

(۴۱) هانی بن أیوب الحنفی الکوفی ... ص: ۲۶۶

اشارة

أخرج النسائی قال «أخبرنا محمد بن یحیی ابن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبد اللّه بن موسی

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۰۹.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۲۱.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۲۰۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۷

قال: أخبرنا هانی بن أیوب، عن طلحة قال: حدثنا عمیرة بن سعد أنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقام ستة نفر فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۶۷

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲] ۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳] ۳- و قال ابن حجر: «مقبول من السادسة. س» [۴] ۴- و قال ابن کثیر: «ثقة» [۵].

(۴۲) فضیل بن مرزوق الأغر الرقاشی الرواسی الکوفی أبو عبد الرحمن ... ص: ۲۶۷

اشارة

روی شیخ الإسلام الحموینی قال: «أخبرنا الشیخ عماد الدین عبد الحافظ ابن بدران بن شبل بقراءتی علیه، قلت له: أخبرک القاضی محمد بن عبد الصمد ابن أبی الفضل الحرستانی إجازة فأقرّ به قال: أنبأنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی إجازة قال: أنبأنا أبو

بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ، أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسن القاضی قال: أنبأنا أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم، قال: حدثنا أحمد بن حازم ابن أبی غرزة قال: أنبأنا أبو غسان قال: حدثنا فضیل بن مرزوق، عن أبی إسحاق، عن سعید بن ذی حدان و عمرو ذی مرّ قالا:

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

[۲] الثقات لابن حبان.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۱۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۱۴.

[۵] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۸

قال علی علیه السلام: أنشد اللّه- و لا أنشد إلّا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یوم غدیر خم؟ قال: فقام اثنا عشر رجلا، ستة من قبل سعید، و ستة من قبل عمرو، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحبّ من أحبّه، و أبغض من أبغضه» [۱]

ترجمته ... ص: ۲۶۸

۱- وثّقه الثوری، و ابن عیینة، و ابن معین، و قال الهیثم بن جمیل: کان من أئمة الهدی زهدا و فضلا، و قد أخرج حدیثه مسلم فی صحیحه. أنظر: تهذیب التهذیب [۲].

۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳].

(۴۳) موسی بن مسلم الحزامی الشیبانی أبو عیسی الکوفی الطحّان المعروف بموسی الصغیر ... ص: ۲۶۸

اشارة

أخرج ابن کثیر: «قال الحسن بن عرفة العبدی: ثنا محمد بن خازم أبو معاویة الضریر، عن موسی بن مسلم الشیبانی» ... الحدیث کما تقدم فی أبی معاویة [۴]

ترجمته ... ص: ۲۶۸

۱- الذهبی: «دق: موسی بن مسلم الطحان الصغیر، عن ابراهیم

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۹۹.

[۳] الکاشف ۲/ ۳۸۶.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۶۹

و عکرمة. و عنه: أبو معاویة و القطان. ثقة. مات ساجدا» [۱].

۲- ابن حجر: «لا بأس به، من السابعة، مات و هو ساجد. د ص ق» [۲].

۳- الخزرجی: «و عنه: شریک و عبد اللّه بن نمیر، وثقه ابن معین» [۳].

(۴۴) یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی ... ص: ۲۶۹

اشارة

أخرج ابن کثیر عن کتاب الغدیر لابن جریر الطبری، عن أبی الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمة، عن موسی بن یعقوب الزمعی ... ثم رواه ابن جریر من حدیث یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر، عن مهاجر بن مسمار، فذکر الحدیث و أنّه علیه السلام وقف حتی لحقه من بعده، و أمر بردّ من کان تقدم فخطبهم» [... ۴]

ترجمته ... ص: ۲۶۹

۱- ابن حجر: «یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری المدنی، مقبول، من التاسعة. ص» [۵] ۲- و قال ابن حجر أیضا: «یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر الأنصاری، مولاهم المدنی، روی عن موسی بن یعقوب الزمعی، و عنه محمد بن یحیی بن أبی عمر» [۶] ۳- و کذا قال الخزرجی [۷]

---

[۱] الکاشف ۳/ ۱۸۹.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۸.

[۳] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۹۲.

[۴] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۷۵.

[۶] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۸۲.

[۷] خلاصة التذهیب ۳/ ۱۸۱.

(۴۵) أبو حمزة سعد بن عبیدة السلمی الکوفی ... ص: ۲۷۰

اشارة

أخرج أحمد بن حنبل فی مناقبه عن الحافظ الوکیع قال: حدثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة، عن ابن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۰

۱- وثقه النسائی کما فی الخلاصة [۲].

۲- و قال الذهبی: «ثقة» [۳].

۳- و قال ابن حجر: «ثقة من الثالثة، مات فی ولایة عمر بن هبیرة علی العراق. ع» [۴].

[۱] فضائل علی- مخطوط. و رقم الحدیث ۱۱۲.

[۲] خلاصة تذهیب الکمال: ۱۱۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۵۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۱

القرن الثالث ... ص: ۲۷۱

(۴۶) ضمرة بن ربیعة القرشی المدنی المتوفی سنة (۲۰۲ ...) ص: ۲۷۱

اشارة

أخرج الخطیب قال:

«أنبأنا عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران أنبأنا علی بن عمر الحافظ حدثنا أبو نصر حبشون بن موسی بن أیوب الخلال، حدثنا علی بن سعید الرملی حدثنا ضمرة بن ربیعة القرشی، عن ابن شوذب، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة قال: من صام یوم ثمان عشرة من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لمّا أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست ولیّ المؤمنین؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مسلم، فأنزل اللّه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۱

۱- الذهبی: «قال أحمد: صالح من الثقات، لم یکن بالشام رجل یشبهه

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۲

هو أحب الیّ من بقیة. و قال ابن یونس: کان أفقههم فی زمانه، مات فی رمضان سنة ۲۰۲» [۱].

۲- ابن حجر: «صدوق یهم قلیلا، من التاسعة، مات سنة ۲۰۲. بخ ع» [۲].

۳- و ذکر الخزرجی ثقة عن أحمد و النسائی و ابن معین و ابن سعد [۳]

(۴۷) مصعب بن المقدام الخثعمی أبو عبد اللّه الکوفی المتوفی سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۲

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنی هارون بن عبد اللّه البغدادی الحبال قال: حدثنا مصعب ابن المقدام قال: حدثنا فطر بن خلیفة عن أبی الطفیل.

و أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سلیمان، حدثنا فطر عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: جمع علی الناس فی الرحبة فقال لهم:

أنشد باللّه كلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم، و هو قائم، ثم أخذ بيد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟

قال أبو الطفيل: فخرجت و فى نفسى منه شىء، فلقيت زيد بن أرقم و أخبرته فقال: تشك!! أنا سمعته من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. و اللفظ لأبى داود» [۴].

---

[۱] الكاشف ۲/ ۳۸.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۳۷۴.

[۳] خلاصة تذهيب الكمال: ۱۵۰.

[۴] الخصائص للنسائى: ۱۵.

ترجمته ... ص: ۲۷۳

۱- الخطيب: «قد وصفه بالثقة يحيى بن معين و غيره من الأئمة، أخبرنى عبد اللّه بن يحيى السكرى، أخبرنا محمد بن عبد اللّه بن ابراهيم الشافعى، حدثنا جعفر بن محمد الأزهر حدثنا ابن الغلابى قال: قال أبو زكريا: مصعب بن المقدام ثقة. أخبرنا الجوهرى، أخبرنا محمد بن العباس، حدثنا محمد بن القاسم الكوكبى قال: حدثنا ابراهيم بن عبد اللّه بن الجنيد قال: سئل يحيى بن معين- و أنا شاهد- عن مصعب بن المقدام فقال: ما أرى به بأسا. أخبرنا العتيقى، أخبرنا محمد بن عدى البصرى فى كتابه، حدثنا أبو عبيد محمد بن على الآجرى قال: سئل أبو داود عن مصعب بن المقدام فقال: لا بأس به. أخبرنا البرقانى قال: سمعت أبا الحسن الدار قطنى يقول: مصعب بن المقدام ثقة» [۱].

۲- ابن حجر ما ملخّصه: «عن ابن معين، ثقة. و قال أبو داود: لا بأس به. و قال أبو حاتم: صالح، و ذكره ابن حبان فى الثقات. و قال العجلى: كوفى متعبّد، و قال ابن شاهين فى الثقات: قال يحيى بن معين: صالح، و قال ابن قانع كوفى صالح» [۲].

(۴۸) زيد بن الحباب أبو حسين الخراسانى الكوفى المتوفى سنة (۲۰۳ ...) ص: ۲۷۳

اشارة

أخرج أحمد فى (المسند) عن أحمد بن عمر الوكيعى، ثنا زيد بن الحباب، ثنا الوليد بن

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۳/ ۱۱۱- ۱۱۲.

[۲] تهذيب التهذيب ۱۰/ ۱۶۵.

عقبة بن نزار العبسى، حدثنى سماك بن عبيد بن الوليد العبسى قال: دخلت على عبد الرحمن بن أبى ليلى فحدثنى أنه شهد عليا رضى اللّه عنه فى الرحبة قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و شهد يوم غدير خم إلّا قام، و لا يقوم إلّا من قد رآه، فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأيناه و سمعناه، حيث أخذ بيده يقول: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، فقام إلّا ثلاثة لم يقوموا، فدعا عليهم فأصابتهم دعوته» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۴

۱- الخطیب: «روی عنه: عبد اللّه بن وهب، و یزید بن هارون، و أحمد ابن حنبل، و أبو بکر بن أبی شیبة، و یحیی بن الحمانی، و الحسن بن عرفة، و عباس الدوری، و زید بن اسماعیل الصائغ، و أبو یحیی محمد بن سعید العطار و غیرهم و قدم بغداد و حدّث بها » ...ثم ذکر ثقته عن یحیی بن معین و العجلی، و عن أحمد: کان صدوقا، و عن أبی زکریا: لم یکن به بأس [۲].

۲- الذهبی: «زید بن الحباب الحافظ، أبو الحسین العکلی الکوفی الزاهد، المحدّث الجوّال الرحّال ...، و ثقه ابن المدینی و غیره»... [۳].

(۴۹) شبابة بن سوار الفزاری المدائنی المتوفی سنة (۲۰۶ ...) ص: ۲۷۴

اشارة

أخرج فی (المسند) «عن حجاج الشاعر، عن شبابة، عن نعیم بن حکیم قال: حدثنی أبو مریم و رجل من جلساء علی، عن علی: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال یوم

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۱۹.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۴۴۲.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۵

غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۵

۱- الخطیب: «روی عنه: أحمد بن حنبل و یحیی بن معین» ... ثم ذکر ثقته: عن ابن معین و ابن خراش و الساجی و العجلی و غیرهم [۲].

۲- و ذکره الذهبی فی تذکرة الحفاظ. و قال فی الکاشف «صدوق» [۳] ۳- ابن حجر: «ثقة حافظ رمی بالإرجاء» [... ۴].

(۵۰) محمد بن خالد الحنفی البصری ... ص: ۲۷۵

اشارة

أخرج ابن کثیر عن کتاب الغدیر لابن جریر الطبری، عن أبی الجوزاء أحمد بن عثمان، عن محمد بن خالد، عن عثمة [۵]، عن موسی بن یعقوب الزمعی و هو صدوق» [... ۶] الحدیث کما تقدم.

ترجمته ... ص: ۲۷۵

۱- الذهبی: «ع- محمد بن خالد بن عثمة البصری. عن مالک وعدة.

و عنه: بندار و الکدیمی. صدوق» [۷] ۲- ابن حجر: «محمد بن خالد بن عثمة بمثلثة ساکنة قبلها فتحة- و یقال

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۵۲.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۲۹۰.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۶۱. الکاشف فی معرفة من له روایة فی الکتب الستة ۲/ ۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۴۵.

[۵] فی الکاشف: محمد بن خالد بن عثمة البصری، و ظاهره کون «عثمة» جده، و کذا عنونه ابن حجر فی التقریب ثم قال: «و یقال إنها أمّه» لکن فی تهذیبه: «و عثمة أمه».

[۶] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۲.

[۷] الکاشف ۳/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۶

أنها أمّه- الحنفی البصری. صدوق یخطئ، من العاشرة. م» [۱].

۳- و ذکره ابن حبان فی الثقات، و قال أبو حاتم صالح الحدیث و نفی أبو زرعة عنه البأس [... ۲].

(۵۱) خلف بن تمیم الکوفی أبو عبد الرحمن المتوفی سنة (۲۰۶) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۶

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا علی بن محمد بن علی قال: حدثنا خلف بن تمیم قال:
حدثنا إسرائیل، حدثنا أبو إسحاق عن عمرو ذی مر قال: شهدت علیا بالرحبة ینشد أصحاب محمد: أیّکم سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال. فقام أناس فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۷۶

۱- الذهبی: «خلف بن تمیم، الإمام الحافظ الزاهد، أبو عبد الرحمن التمیمی ... قال یعقوب بن شیبة: ثقة صدوق أحد النسّاک المجاهدین، و قال أبو حاتم: ثقة صالح الحدیث، و روی عنه یوسف بن مسلم أنه سمع من الثوری عشرة آلاف حدیث، و قال ابن حبان: مات سنة ۲۰۶ رحمه اللّه تعالی، و کان من العبّاد الخشّن. و قال ابن سعد: سنة ثلاث عشرة» [۴].

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۵۷.

[۲] أنظر تهذیب التهذیب ۹/ ۱۴۳.

[۳] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۳.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۷

۲- ابن حجر: «صدوق عابد، من التاسعة، مات سنة ۲۰۶. س ق» [۱].

(۵۲) أبو عبد اللّه الحسین بن الحسن الأشقر الفزاری الکوفی المتوفی سنة (۲۰۸ ...) ص: ۲۷۷

اشارة

أخرج الحافظ أبو نعيم: «حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن على النسائى، حدثنا محمد بن على بن خلف، ثنا حسين الأشقر، ثنا ابن عيينة، عن عمرو بن دينار، عن طاوس، عن بريدة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۷۷

۱- ذكره ابن حبان فى الثقات [۳].

۲- وثقه الذهبى فى تلخيص المستدرك و حكم بصحّة حديثه، كما ذهب إليه الحاكم فى مستدركه [۴].

۳- و قال ابن حجر: «صدوق، يهم و يغلو فى التشيّع» [۵].

قلت: و لعلّ ما وصفه به ابن حجر هو السبب فى قول الذهبى فى الكاشف «واه، قال البخارى: فيه نظر».

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۲۲۵.

[۲] حلية الأولياء ۴/ ۲۳.

[۳] الثقات.

[۴] المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۳۰.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۱۷۵.

(۵۳) الحسن بن عطية القرشى الكوفى المتوفى سنة (۲۱۱ ...) ص: ۲۷۸

اشارة

روى الدولابى:

«عن الحسن بن على بن عفان قال: حدثنا الحسن بن عطية قال: أنبأ يحيى بن سلمة بن كهيل، عن حبّة العرنى، عن أبى قلابة (و كذا و الصحيح عن حبة العرنى أبى قدامة) قال: نشد الناس على فى الرحبة، فقام بضعة عشر رجلا فيهم رجل عليه جبة عليها أزار حضرمية، فشهدوا أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۸

۱- الذهبى: «الحسن بن عطية بن نجيح القرشى البزاز. عن حمزة و إسرائيل. و عنه: أبو زرعة و أبو حاتم و قال: صدوق، و البخارى فى تاريخه» [۲].

۲- ابن حجر: «صدوق من التاسعة، مات سنة إحدى عشرة أو نحوها.

ت» [۳].

(۵۴) عبد اللّه بن يزيد العدوى أبو عبد الرحمن المقرى القصير المتوفى سنة (۲۱۲) أو (۲۱۳ ...) ص: ۲۷۸

اشارة

قال العاصمی: «أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه

---

[۱] الکنی و الأسماء ۲/ ۸۸.

[۲] الکاشف ۱/ ۲۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۷۹

قال: أخبرنا أبو أحمد الهمدانی قال: حدثنا أبو جعفر محمد بن إبراهیم بن محمد ابن عبد اللّه بن جبلة القهستانی قال: حدثنا أبو قریش محمد بن جمعة بن خلف القائنی. قال: حدثنا أبو یحیی محمد بن عبد اللّه بن یزید المقرئ فقال: حدثنا أبی قال: حدثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید بن جدعان، عن عدیّ بن ثابت عن البراء بن عازب قال: لما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال عمر: هنیئا لک یا أبا الحسن أصبحت مولی کل مسلم» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۷۹

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- وثّقه النسائی و ابن سعد و ابن قانع، و قال الخلیلی: ثقة، حدیثه عن الثقات یحتج به و یتفرد بأحادیث، جاء ذلک فی تهذیب التهذیب [۳].

۳- و فی التقریب: «ثقة فاضل، قرأ القرآن نیفا و سبعین سنة، من التاسعة، مات سنة ثلاث عشرة و قد قارب المائة، و هو من کبار شیوخ البخاری ع» [۴].

۴- و فی الکاشف ...: «المقری الحافظ بمکة ... ثقة» [... ۵].

۵- و فی تذکرة الحفاظ: «المقرئ الامام المحدث شیخ الإسلام ... و عنی بهذا الشأن و عمّر دهرا، و حدیثه فی الکتب کلها ... وثقه النسائی و غیره» [... ۶].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الثقات

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۸۴.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۶۲.

[۵] الکاشف ۲/ ۱۴۴.

[۶] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۰

(۵۵) أبو محمد عبید اللّه بن موسی العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۲ ...) ص: ۲۸۰

اشارة

روی النسائی قال: «أخبرنا محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد ابن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبید اللّه بن موسی قال: أخبرنا هانئ بن أیوب عن طلحة قال: حدثنا عمیرة بن سعد: إنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو ینشد الناس فی الرحبة: من سمع رسول

اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه؟ فقام ستة نفر فشهدوا» [۱].

و أخرج ابن جرير الطبرى عن أحمد بن منصور، عن عبيد اللّه بن موسى، عن فطر بن خليفة، عن أبى إسحاق، عن سعيد بن وهب و زيد بن يثيع و عمرو ذى مر أنّ عليا أنشد الناس بالكوفة. و ذكر الحديث.

حكاه عن ابن جرير: ابن كثير فى تاريخه [۲].

ترجمته ... ص: ۲۸۰

۱- الذهبى: «عبيد اللّه بن موسى الحافظ الثبت، أبو محمد العبسى، مولاهم الكوفى، المقرئ، العابد، من كبار علماء الشيعة ... روى عنه البخارى ثم روى هو و باقى الجماعة فى كتبهم عن رجل عنه، و حدّث عنه أحمد...

و خلائق. وثقه يحيى بن معين، و قال أبو حاتم: ثقة صدوق» [... ۳].

---

[۱] خصائص أمير المؤمنين: ۹۵.

[۲] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۰.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۱

۲- الذهبى أيضا: «عبيد اللّه بن موسى أبو محمد العبسى الحافظ، أحد الأعلام على تشيعه و بدعته ... ثقة. مات فى ذى القعدة سنة ۲۱۳» [۱].

۳- ابن حجر: «ثقة كان يتشيّع» [۲]. و قد ذكر ثقته عن جماعة فى تهذيب التهذيب [۳].

(۵۶) أبو الحسن على بن قادم الخزاعى الكوفى المتوفى سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۱

اشارة

أخرج العاصمى فى (زين الفتى) عن شيخه ابن الجلاب، عن أبى أحمد الهمدانى عن أبى عبد اللّه محمد الصفار، عن أحمد بن مهران، عن على بن قادم عن فطر، عن أبى الطفيل قال: جمع على رضى اللّه عنه الناس فى الرحبة ثم قال لهم: أنشد اللّه كلّ امرئ مسلم سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم ما سمع لمّا قام، فقام ثلاثون من الناس، فشهدوا حين أخذه بيده فقال للناس: أ تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: نعم يا رسول اللّه. قال:

من كنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فخرجت و كأنّ فى نفسى شيئا، فلقيت زيد بن أرقم، فقلت له: إنّى سمعت عليا رضى اللّه عنه يقول كذا و كذا، قال: فما تنكر؟! قد سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له ذلك [۴].

كما يعلم روايته من كفاية الطالب أيضا.

---

[۱] الكاشف ۲/ ۲۳۴.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۵۳۹.

[۳] تهذيب التهذيب ۷/ ۵۳.

[۴] زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۲

ترجمته ... ص: ۲۸۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- وثقه ابن خلفون، و قال ابن قانع: کوفی صالح و قال أبو حاتم: محلّه الصّدق [... ۲].

۳- و قال ابن حجر: «صدوق یتشیّع» [۳].

(۵۷) محمد بن سلیمان بن أبی داود الحرانی أبو عبد اللّه المعروف ببومة المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۲

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا أبو داود قال: حدثنا محمد بن سلیمان، حدثنا فطر، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: جمع علی الناس»... الحدیث کما تقدم سابقا [۴].

ترجمته ... ص: ۲۸۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۵].

۲- الذهبی: «ثقة. مات سنة ۲۱۳» [۶].

---

[۱] الثقات ۸/ ۴۵۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۴۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۴۲.

[۴] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۰.

[۵] الثقات ۹/ ۶۹.

[۶] الکاشف ۳/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۳

۳- ابن حجر: «صدوق، من التاسعة، مات سنة ثلاث عشرة. ق» [۱].

۴- و ترجم له بالتفصیل فی تهذیب التهذیب [۲].

(۵۸) عبد اللّه بن داود أبو عبد الرحمن المعروف بالخریبی المتوفی سنة (۲۱۳ ...) ص: ۲۸۳

اشارة

أخرج النسائی: «أخبرنا زکریا بن یحیی قال: حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا عبد اللّه بن داود عن عبد الواحد بن أیمن، عن أبیه أن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳].

ترجمته ... ص: ۲۸۳

۱- الذهبی: «عبد اللّه بن داود الخریبی، الامام أبو عبد الرحمن الهمدانی الکوفی ... ثقة حجة صالح، توفی سنة ۲۱۳» [۴].

۲- و ترجم له ابن حجر فی تهذیب التهذیب فأورد کلمات أعلام القوم فی توثیقه [۵].

۳- و قال فی تقریبه: «ثقة عابد، من التاسعة، مات سنة ثلاث عشرة، و له سبع و ثمانون سنة، أمسک عن الروایة قبل موته، فلذلک لم یسمع منه البخاری. خ ۴» [۶].

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۱۹۹.

[۳] خصائص أمیر المؤمنین: ۹۵.

[۴] الکاشف ۲/ ۸۳.

[۵] تهذیب التهذیب ۵/ ۲۰۰.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۴

(۵۹) أبو عبد الرحمن علی بن الحسن بن دینار العبدی المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴

اشارة

فقد وقع فی طریق حدیث الغدیر، فی روایة ابن الأثیر الجزری [۱] و ابن حجر العسقلانی [۲].

ترجمته ... ص: ۲۸۴

و هذا الرجل من مشایخ البخاری، و أحمد بن حنبل و غیرهما، قال أحمد: لا أعلم فی من قدم علینا من خراسان أفضل منه، ذکره ابن حبان فی الثقات، و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳]، و قال ابن حجر فی تقریبه: «ثقة حافظ» [۴] و ذکره الذهبی فی تذکرة الحفاظ [۵] و الکاشف [۶]. و قال السیوطی: «عنه: ابنه محمد و أحمد ابن حنبل و البخاری، مات سنة ۲۱۵» [۷].

(۶۰) یحیی بن حماد الشیبانی المصری المتوفی سنة (۲۱۵ ...) ص: ۲۸۴

اشارة

أخرج النسائی:

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۳۰۷.

[۲] الاصابة ۴/ ۸۰.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۹۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴.

[۵] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۰.

[۶] الکاشف ۲/ ۲۸۱.

[۷] طبقات الحفاظ: ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۵

«أخبرنا أحمد بن المثنی قال: حدثنا یحیی بن حماد قال أخبرنا ابو:

عوانة، عن سلیمان قال: حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم: قال لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم ... أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: و اللّه ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنیه» [۱].

و أخرج الحاکم قال: «حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا یحیی بن حماد. و حدثنی ابو بکر محمد بن أحمد بالویه و أبو بکر أحمد بن جعفر البزار قالا: ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا یحیی حماد. و ثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد. ثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه ... الحدیث» [۲].

و أخرج أحمد: «ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط، فقالوا: یا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا عن هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أقوم معکم- قال: و هو یومئذ صحیح قبل أن یعمی- قال: فابتدءوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف و تف!! وقعوا فی رجل له عشر، وقعوا فی رجل قال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لأبعثنّ رجلا لا یخزیه أبدا یحبّ اللّه و رسوله. قال فاستشرف لها من استشرف قال: أین علی؟ قالوا: هو فی الرحل یطحن. قال: و ما کان أحدکم یطحن؟! قال: فجاء و هو أرمد لا یکاد یبصر قال:

---

[۱] الخصائص: ۹۳.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۶

فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرایة ثلاثا فأعطاها إیاه، فجاء بصفیة بنت حیی.

قال: ثم بعث فلانا بسورة التوبة، فبعث علیا خلفه، فأخذها منه قال:

لا یذهب بها إلّا رجل منی و أنا منه.

قال: و قال لبنی عمه: أیکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ قال و علی معه جالس. فأبوا. فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة فقال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة.

قال: و کان أول من أسلم من الناس بعد خدیجة.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثوبه فوضعه علی علی و فاطمة و حسن و حسین فقال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال: و شری علی نفسه، لبس ثوب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثم نام مکانه، قال و کان المشرکون یرمون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فجاء أبو بکر و علی نائم قال: و أبو بکر یحسب أنه نبی اللّه، قال فقال: یا نبی اللّه قال: فقال له علی: إن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد انطلق نحو بئر میمون فأدرکه، قال:

فانطلق أبو بکر فدخل معه الغار، قال: و جعل علی یرمی بالحجارة کما کان یرمی نبی اللّه، و هو یتضور قد لفّ رأسه فی الثوب لا یخرجه حتی أصبح، ثم کشف عن رأسه فقالوا: إنک للئیم، کان صاحبک نرامیه فلا یتضور، و أنت تتضور و قد استنکرنا ذلک قال: و

خرج بالناس فی غزوة تبوک، قال فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال له نبی اللّه: لا. فبکی علی، فقال له أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنک لست بنبی، إنه لا ینبغی أن أذهب إلّا و أنت خلیفتی.

قال: و قال له رسول اللّه: أنت ولیی فی کل مؤمن بعدی.

و قال: سدّوا أبواب المسجد غیر باب علی، فقال: فیدخل المسجد جنبا و هو طریقه لیس له طریق غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۷

قال: و قال: من کنت مولاه فان مولاه علی» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۸۷

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- و قال الذهبی: «خ م ت س ق: یحیی بن حماد الشیبانی مولاهم ختن أبی عوانة و روایته، و له عن عکرمه بن عمار و شعبة. و عنه: البخاری و الدارمی و الکدیمی. ثقة متأله. توفی سنة ۲۱۵» [۳].

۳- و ترجمه ابن حجر حیث ذکر توثیقات الأعلام إیاه [... ۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة عابد» [۵].

(۶۱) حجاج بن منهال السلمی أبو محمد الأنماطی البصری المتوفی سنه (۲۱۷ ...) ص: ۲۸۷

اشارة

أخرج الثعلبی فی تفسیره قال: «أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن احمد السری، أخبرنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم ابراهیم بن عبد اللّه الکجی، حدثنا حجاج بن منهال، حدثنا حماد، عن علی بن زید، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه فی حجة الوداع، کنا بغدیر خم فنادی: إن الصلاة جامعة، و کسح للنبی تحت شجرتین، فأخذ بید علی، فقال:

أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال هذا مولی من أنا مولاه. اللهم

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۳۳۱.

[۲] الثقات ۹/ ۲۵۷.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۱۹۹.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۸

وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- الذهبی: «حجاج بن منهال الحافظ الحجّة أبو محمد البصر الأنماطی...

عنه: البخاری و أحمد بن الفرات و عبد و الدارمی و الذهلی ... و خلق. قال أبو حاتم: ثقة فاضل، و قال أحمد العجلی: ثقة رجل

صالح، و کان سمسارا یأخذ من کلّ دینار حبة، و قال خلف کردوس: کان صاحب سنّة یظهرها. قال البخاری: مات فی شوال سنة ۲۱۷» [... ۲].

۲- و قال «کان ثقة ورعا ذا سنّة و فضل. توفی سنة ۲۱۷» [۳].

۳- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة فاضل» [۵].

(۶۲) علی بن عیاش أبو الحسن الحمصی المتوفی سنة (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۸

اشارة

أخرج الواحدی فی أسباب النزول، عن أبی سعید محمد بن علی الصفار، عن الحسن بن أحمد المخلدی، عن محمد بن حمدون بن خالد، عن محمد بن ابراهیم الحلوانی عن الحسن بن حماد سجادة، عن علی بن عیاش، عن الأعمش و أبی الجحاف عن

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۰۳.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۰۸.

[۴] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۰۶.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۸۹

عطیة، عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیة فی غدیر خم فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۹

۱- الذهبی: «علی بن عیاش، الحافظ. الامام القدوة، أبو الحسن الألهانی الحمصی البکاء ... عنه: أحمد و البخاری و أبو إسحاق الجوزجانی و ابراهیم بن الهیثم و الذهلی و محمد بن عوف و آخرون. وثّقه النسائی و الناس، و قال أبو حاتم: کنت أفید الناس عنه » [...۲].

۲- و قال: «عنه: خ و الذهلی و الناس، وثّقوه، ولد سنة ۱۴۳ و مات سنة ۲۱۹» [۳].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات القوم فی حقه فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال: «ثقة ثبت» [۵].

۵- و ذکره السیوطی و قال: «و عنه: أحمد و ابن معین و البخاری و خلق.

مات سنة ۲۱۸» [۶].

(۶۳) مالک بن اسماعیل بن درهم أبو غسان النهدی الکوفی المتوفی سنة (۲۱۹ ...) ص: ۲۸۹

اشارة

---

[۱] أسباب النزول: ۱۵۰ فی آیة التبلیغ.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۸۴.

[۳] الکاشف ۲/ ۲۹۲.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۶۸.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۴۲.

[۶] طبقات الحفاظ: ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۰

روی الحموینی قال: أخبرنا الشیخ عماد الدین عبد الحافظ بن بدران ابن شبل بقراءتی علیه، قلت له: أخبرک القاضی محمد بن عبد الصمد بن أبی الفضل الحرستانی إجازة فأقر به، قال: انبأنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل الفراوی إجازة، قال: أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی الحافظ، أنبأنا أبو بکر أحمد بن الحسن القاضی قال: أنبأنا أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم قال: حدثنا أحمد بن حازم ابن أبی غرزة قال: أنبأنا أبو غسان قال: حدّثنا فضیل بن مرزوق، عن أبی إسحاق عن سعید بن ذی حدان و عمر و ذی مرّ قالا: قال علی علیه السلام: أنشد باللّه- و لا أنشد إلّا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله- من سمع خطبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم؟

قال: فقام اثنا عشر رجلا، ستة من قبل سعید، و ستة من قبل عمرو، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول: اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۰

۱- الذهبی: «أبو غسان الحافظ الحجة ... حدّث عنه البخاری.

و الباقون بواسطة ... قال ابن معین لأحمد بن حنبل: إن سرّک أن تکتب عن رجل لیس فی قلبک منه فاکتب عن أبی غسان. و قال أبو حاتم قال ابن معین:

لیس بالکوفة أتقن منه، و قال یعقوب بن شیبة: ثقة متثبت صحیح الکتاب، من العابدین، و قال ابن نمیر: أبو غسان من أئمة المحدثین، و قال أبو حاتم: لم أر بالکوفة أتقن منه لا أبو نعیم و لا غیره، و کنت إذا نظرت إلیه کأنّه خرج من قبر کان له فضل و عبادة و استقامة، و قال أبو داود: جید الأخذ شدید التشیع. قال

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۱

ابن سعد: مات سنة تسع عشرة و مائتین» [... ۱].

۲- و قال: «مالک بن اسماعیل أبو غسان النهدی الحافظ ... حجّة، عابد، قانت للّه. توفی سنة ۲۱۹» [۲].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات الثناء علیه فی تهذیب التهذیب.

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة متقن صحیح الکتاب عابد» [۳].

(۶۴) قاسم بن سلام أبو عبید الهروی المتوفی سنة (۲۲۳) او (۲۲۴ ...) ص: ۲۹۱

اشارة

روی فی تفسیره (غریب القرآن) قال: «لمّا بلّغ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم غدیر خم ما بلّغ، و شاع ذلک فی البلاد، أتی جابر بن النضر بن الحارث بن کلدة العبدری، فقال: یا محمد، أمرتنا من اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنّک رسول اللّه، و بالصلاة و الصوم و الحج و الزکاة، فقبلنا منک، ثم لم ترض بذلک حتی رفعت بضبع ابن عمک ففضلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه. فهذا شیء منک أم من اللّه؟ فقال رسول اللّه: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إن هذا من اللّه. فولی جابر یرید راحلته و هو یقول: اللّهم إن کان ما یقول محمد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء، أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر، فسقط علی هامته. و خرج من دبره و قتله، و أنزل اللّه تعالی سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ.

الآیة.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۰۲.

[۲] الکاشف ۳/ ۱۱۲.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۲

ترجمته ...: ص: ۲۹۲

۱- ترجم له الخطیب البغدادی و أطنب فیها، فذکر عن إسحاق بن ابراهیم الحنظلی قوله: «إنّ اللّه لا یستحی من الحق، أبو عبید أعلی منی و من ابن حنبل و الشافعی» و عن ثعلب «لو کان أبو عبید فی بنی إسرائیل لکان عجبا» و عن أحمد بن کامل القاضی: «کان أبو عبید القاسم بن سلام فاضلا فی دینه و فی علمه، ربانیا متفننا فی أصناف علوم الإسلام، من القرآن و الفقه و العربیة و الأخبار، حسن الروایة، صحیح النقل، لا أعلم أحدا من الناس طعن علیه فی شیء من أمره و دینه» و عن ابراهیم الحربی: «کان أبو عبید کأنه جبل نفخ فیه روح» و عن ابن معین- و قد سئل عن الکتابة عن أبی عبید- «مثلی یسئل عن أبی عبید؟

أبو عبید یسأل عن الناس» و سئل أیضا عن أبی عبید فقال: «ثقة» و عن أبی داود أنه سئل عنه فقال: «ثقة مأمون» [۱].

۲- و قال الذهبی: بعد ذکر بعض الکلمات: «قلت: من نظر فی کتب أبی عبید علم مکانه من الحفظ و العلم. و کان حافظا للحدیث و علله، و معرفته متوسطة، عارفا بالفقه و الاختلاف، رأسا فی اللغة، إماما فی القراءات» [... ۲].

۳- و قال ابن حجر: «الامام المشهور، ثقة فاضل مصنّف» [۳].

(۶۵) محمد بن کثیر أبو عبد اللّه العبدی البصری المتوفی سنة (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۲

اشارة

أخرج ابن الأثیر عن ابن عقدة بإسناده عن محمد بن کثیر عن فطر و ابن الجارود عن أبی

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۰۳- ۴۱۶.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۱۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۳

الطفیل قال: کنا عند علی رضی اللّه عنه فقال: أنشد اللّه تعالی من شهد یوم غدیر خم إلّا قام: فقام سبعة عشر رجلا منهم أبو قدامة

الأنصاری فقالوا: نشهد أنّا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۳

۱- ابن حبان: «ثقة فاضل. مات ۲۲۳ عن مائة سنة» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقة لم یصب من ضعّفه، من کبار العاشرة، مات سنة ثلاث و عشرین، و له تسعون سنة. ع» [۳].

۳- الخزرجی: «و عنه: خ د و الذهلی: قال ابن حبان: کان ثقة فاضلا» [... ۴].

(۶۶) موسی بن اسماعیل المنقری البصری، المتوفی سنة (۲۲۳ ...) ص: ۲۹۳

اشارة

أخرج الحافظ ابن کثیر قال: «و قال الحافظ أبو یعلی الموصلی و الحسن بن سفیان، ثنا هدبة، ثنا حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون، عن عدی بن ثابت، عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، فلما أتینا علی غدیر خم کشح لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، و نودی فی الناس

---

[۱] أسد الغابة ۵/ ۲۷۶.

[۲] الثقات ۹/ ۷۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۲۰۳.

[۴] خلاصة التهذیب: ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۴

الصلاة جامعة و دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا، و أخذ بیده فأقامه عن یمینه، فقال: أ لست أولی بکل امرئ من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فإن هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر بن الخطاب فقال:

هنیئا لک أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة.

و رواه ابن جریر عن أبی زرعة، عن موسی بن إسماعیل، عن حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون العبدی» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۴

۱- الذهبی: «التبوذکی الحافظ الثقة، موسی بن اسماعیل المنقری.

مولاهم البصری ... عنه الذهلی و أبو حاتم و البخاری و أبو داود و أحمد بن أبی خیثمة و خلق کثیر ... قال أبو حاتم: لا أعلم بالبصرة ممن أدرکنا أحسن حدیثا من أبی سلمة» [... ۲].

۲- و قال: «ثقة متثبت، مات سنة ۲۲۳» [۳].

۳- و ذکر ابن حجر ثقته عن جماعة فی التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة ثبت، من صغار التاسعة، و لا التفات إلی قول ابن خراش تکلّم الناس فیه» [۵].

(۶۷) قیس بن حفص بن القعقاع أبو محمد البصری المتوفی سنة (۲۲۷ ...) ص: ۲۹۴

اشارة

روی

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۲/ ۲۰۹- ۲۱۰.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۹۴.

[۳] الکاشف ۳/ ۱۸۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۳۳.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۲۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۵

أخطب خطباء خوارزم: «أخبرنی سید الحفاظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی، فیما کتب إلیّ من همدان، أخبرنی أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانی کتابة، حدثنی عبد اللّه بن إسحاق البغوی حدثنی الحسن بن علیل الغنوی، حدثنی محمد بن عبد الرحمن الزراع حدثنی قیس بن حفص، حدثنی علی بن الحسین، حدثنا أبو الحسن العبدی، عن أبی هریرة العبدی عن أبی سعید الخدری أنه قال: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر بما کان تحت الشجرة من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، ثم دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعه فرفعها، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطیه، ثم لم یتفرقا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین، و إتمام النعمة، و رضی الرب برسالتی، و الولایة لعلی.

ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: یا رسول اللّه أ تأذن یا رسول اللّه لی أن أقول أبیاتا؟

فقال: قل ببرکة اللّه تعالی. فقال حسان بن ثابت: یا معشر مشیخة قریش اسمعوا شهادة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثم قال:

یناديهم یوم الغدیر نبیّهم بخمّ و أسمع بالرسول مناديا

إلی آخر الأبیات» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۵

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۸۰.

[۲] الثقات ۹/ ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۶

۲- و قال الذهبی: «خ- قیس بن حفص الدارمی بصری. عن أبی عوانة و طبقته. و عنه: خ و ابن الضریس و جماعة» [۱].

۳- و ذکر ابن حجر کلمات التوثیق له فی تهذیب التهذیب [۲].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة» [۳].

(۶۸) یحیی بن عبد الحمید الحمانی أبو زکریا الکوفی المتوفی سنة (۲۲۸ ...) ص: ۲۹۶

اشارة

روی الحافظ أبو الفتح محمد بن علی النطنزی فی (الخصائص العلویة) عن الحسن بن أحمد المهری عن أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: حدثنا محمد بن أحمد ابن علی قال: حدثنا محمد بن عثمان بن أبی شیبة قال: حدثنا یحیی الحمانی قال:

حدثنا قیس بن الربیع أبو هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی رضی اللّه عنه فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیة.

فقال رسول اللّه: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة، و رضی الرب برسالتی، و الولایة لعلی من بعدی. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه، فأقول فی علی أبیاتا لتسمعها. فقال: قل علی برکة اللّه. فقام حسان فقال:

---

[۱] الکاشف ۲/ ۴۰۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۲۹۰۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۷

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم. إلی آخر الأبیات.

و رواه عنه کذلک أبو نعیم الاصبهانی فی (ما نزل فی علی) و کذا أبو سعید السجستانی فی (کتاب الولایة) و الحسکانی فی (شواهد التنزیل) و الحموینی فی (فرائد السمطین ۱/ ۷۴) بطریق أبی نعیم.

ترجمته ...: ص: ۲۹۷

۱- ترجم له الخطیب البغدادی، و ذکر عن یحیی بن معین: «ابن الحمانی صدوق مشهور، ما بالکوفة مثل ابن الحمانی، ما یقال فیه إلّا من حسد» و عنه أیضا:

«ثقة و ما کان بالکوفة فی أیامه رجل یحفظ معه و هؤلاء یحسدونه» و فیه «قال عباس:

لم یزل یحیی یقول هذا حتی مات» و عن أبی عبید: «سمعت أبا داود یقول: کان حافظا» و عن الرمادی: هو عندی أوثق من أبی بکر بن أبی شیبة، و ما یتکلّمون فیه إلّا من الحسد».

و فیه بسنده عن دلویه: «سمعت یحیی بن عبد الحمید یقول: کان معاویة و فی حدیث العتیقی: مات معاویة- علی غیر ملّه الإسلام» [۱].

۲- الذهبی: «یحیی بن عبد الحمید الحافظ الکبیر ... عنه: أبو حاتم و ابن أبی الدنیا و مطین و البغوی و خلق. کان من أعیان الحفاظ و لیس بمتقن» ثم ذکر ثقته عن یحیی، و عن مطین: «سألت ابن نمیر عن یحیی الحمانی فقال: هو أکبر من هؤلاء کلهم، فاکتب عنه» [۲].

۳- ابن حجر: «حافظ، إلّا أنهم اتّهموه بسرقة الحدیث» [۳].

أقول: لا یبعد أن تکون هذه التهمة و غیرها منبعثة من الحسد، أو مسبّبة عمّا کان یقوله بالنسبة إلی معاویة، کما عرفت من تاریخ الخطیب.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۴/ ۱۶۷.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۴۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۸

(۶۹) خلف بن سالم المهلبی المخرمی البغدادی المتوفی سنة (۲۳۱ ...) ص: ۲۹۸

اشارة

أخرج الحاکم حدیث الغدیر من طریقه عن زید بن أرقم حیث قال «و ثنا أبو نصر أحمد ابن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد ثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب ابن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال...

(ثم قال الحاکم): هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله.

شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۹۸

۱- ترجم له الخطیب فذکر عن أحمد بن حنبل قوله: «لا یشک فی صدقه» و عن یحیی بن معین: «صدوق» فقیل لیحیی: «یا أبا زکریا إنه یحدّث بمساوئ أصحاب رسول اللّه؟ فقال: قد کان یجمعها، و أما أن یحدّث بها فلا» و عن یعقوب ابن شیبة: «کان ثقة ثبتا» و عن النسائی: «ثقة» [۲].

۲- الذهبی: «من أعیان حفّاظ بغداد» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة حافظ، من العاشرة، صنف المسند، عابوا علیه

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۳۲۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۲۹۹

التشیع، و دخوله فی شیء من أمر القاضی» [۱].

(۷۰) أحمد بن عمر بن حفص الجلاب أبو جعفر الوکیعی المتوفی سنة (۲۳۵ ...) ص: ۲۹۹

اشارة

أخرج أحمد: «عن أحمد بن عمر الوکیعی، ثنا زید بن الحباب، ثنا الولید بن عقبة ابن نزار العبسی، حدثنی سماک بن عبید اللّه بن الولید العبسی قال: دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی، فحدثنی أنه شهد علیا رضی اللّه عنه فی الرحبة فقال:

أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و شهده یوم غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم إلّا من قد رآه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأیناه و سمعناه حیث أخذ بیده یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله. فقام إلّا ثلاثة لم یقوموا، فدعا علیهم فأصابتهم دعوته» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۹۹

۱- ترجم له الخطیب و ذکر ثقته عن یحیی بن معین، و عبد اللّه بن أحمد و محمد بن عبدوس [۳].

۲- الذهبی: «کان حافظا ثبتا. توفی: ۲۳۵» [۴].

۳- ابن حجر: «ثقة، من العاشرة، مات سنة خمس و ثلاثین م ل» [۵].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۲۲۵.

[۲] مسند أحمد ۱/ ۱۱۹.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۲۸۴.

[۴] الکاشف ۱/ ۶۶.

[۵] تقریب التهذیب: ۱/ ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۰

(۷۱) إبراهیم بن المنذر بن عبد اللّه الحزامی أبو إسحاق المدنی المتوفی سنة (۲۳۶ ...) ص: ۳۰۰

اشارة

أخرج النسائی قال «أخبرنی أبو عبد الرحمن زکریا بن یحیی السجستانی قال: حدثنی محمد بن عبد الرحیم قال: أخبرنا ابراهیم قال: حدثنا معن قال:

حدثنی موسی بن یعقوب، عن المهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد و عامر بن سعد عن سعد: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطب فقال: أما بعد أیها الناس فإنی ولیکم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بید علی فرفعها، ثم قال: هذا ولیی و المؤدی عنی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الخطیب: «روی عنه محمد بن اسماعیل ... و کان ثقة» ثم قال فی ردّ من قال عنده مناکیر: «أما المناکیر فقلّما یوجد یوجد فی حدیثه، إلّا أن یکون عن المجهولین، و من لیس بمشهور عند المحدّثین، و مع هذا فإن یحیی بن معین و غیره من الحفاظ کانوا یرضونه و یوثّقونه» [۳].

۳- الذهبی: «أحد العلماء ... صدوق توفی سنة ۱۳۶» [۴].

---

[۱] خصائص أمیر المؤمنین: ۱۰۰.

[۲] الثقات ۸/ ۷۳.

[۳] تاریخ بغداد ۱/ ۱۷۹.

[۴] الکاشف ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۱

۴- ابن حجر: «صدوق» [۱].

(۷۲) أبو سعید یحیی بن سلیمان الکوفی الجعفی المقرئ المتوفی سنة (۲۳۷ ...) ص: ۳۰۱

اشارة

و هو شیخ ابراهیم بن الحسین بن علی الکسائی المعروف بابن دیزیل صاحب کتاب صفین. و قد أخرج عنه الحدیث کما تقدّم فی الکتاب.

ترجمته ...: ص: ۳۰۱

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- وثّقه الدارقطنی و العقیلی [۳].

۳- الذهبی: «و عنه: خ و الحسن بن سفیان، صویلح، مات سنة ۲۳۷.

و قال أبو حاتم: شیخ» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق یخطئ، من العاشرة، مات سنة سبع أو ثمان و ثلاثین. خ ت» [۵].

۵- و قد ترجم له الخزرجی فی خلاصته [۶].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۳.

[۲] الثقات ۹/ ۲۶۳.

[۳] أنظر تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۷ و غیره.

[۴] الکاشف ۳/ ۲۵۷.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۹.

[۶] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۶۴.

(۷۳) یعقوب بن حمید بن کاسب أبو یوسف المدنی المتوفی سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۲

اشارة

فی فضائل علی لأحمد بن حنبل بالإسناد عن عبد اللّه بن الصقر سنة ۲۹۹ قال: حدثنا یعقوب بن حمدان- و الصحیح: حمید- بن کاسب، حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح، عن أبیه و ربیعة الجرشی عن سعد بن أبی وقاص» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الذهبی: «یعقوب بن حمید بن کاسب، الامام المحدث، عالم المدینة ...، حدث عنه: البخاری و ابن ماجة و عبد اللّه بن أحمد و اسماعیل القاضی و أبو بکر بن أبی عاصم و طائفة. ذکر البخاری فقال: لم نر إلّا خیرا» [... ۳].

۳- و فی الکاشف عن البخاری: «لم نر إلّا خیرا، هو فی الأصل صدوق.

مات سنة ۲۴۱» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق ربما و هم، مات سنة أربعين أو إحدى و أربعين عخ ق» [۵].

---

[۱] و هذا الحديث من زيادات القطيعی فی فضائل أحمد بن حنبل كما تقدم فی «ابن أبی نجيح».

[۲] الثقات ۹/ ۲۸۵.

[۳] تذكرة الحفاظ ۱/ ۴۶۶.

[۴] الكاشف ۳/ ۲۹۰.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۳

(۷۴) الحسن بن حماد بن كسيب أبو علی سجادة البغدادی المتوفی سنة (۲۴۱ ...) ص: ۳۰۳

اشارة

روی عنه الواحدی نزول آية التبليغ فی ولاية علی عليه السلام يوم غدير و قد تقدم الحديث عن قريب.

ترجمته ...: ص: ۳۰۳

۱- ذكره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- الخطيب ...: «و كان ثقة» ثم روی عن أحمد أنه قال: «صاحب سنّة و ما بلغنی عنه إلّا خير» [۲].

۳- الذهبی: «و عنه: د، ق، و أبو يعلی، و ابن صاعد. ثقة، صاحب سنّة، توفی سنة ۲۴۱» [۳].

۴- الذهبی: «صدوق» [۴].

(۷۵) أبو عمار الحسين بن حريث المروزی المتوفی سنة (۲۴۴ ...) ص: ۳۰۳

اشارة

أخرجه النسائی عن الحسين بن حريث المروزی إذ قال: «أخبرنا الحسين بن حريث

---

[۱] الثقات ۸/ ۱۷۵

. [۲] تاريخ بغداد ۷/ ۲۹۵.

[۳] الكاشف ۱/ ۲۲۰.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۴

المروزی قال: أخبرنا الفضل بن موسی، عن الأعمش، عن أبی إسحاق، عن سعيد بن وهب قال قال علی كرم اللّه وجهه فی الرحبة: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: إنّ اللّه و رسوله ولی المؤمنين، و من كنت وليه فهذا وليه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره؟ قال:

فقال سعيد: قام إلی جنبه ستة، و قال زيد بن يثيع: قام عندی ستّة. و قال عمرو ذی مر: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و ساق

الحدیث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

۱- الخطیب: «روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری، و مسلم بن الحجاج النیسابوری ... أبو عبد الرحمن النسائی قال: الحسین بن حریث مروزی ثقة» [۲].

۲- الذهبی: «ثقة، توفی سنة ۲۴۴» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة، من العاشرة. مات سنة أربع و أربعین. خ م د ت س» [۴].

(۷۶) هلال بن بشر أبو الحسن البصری المتوفی سنة (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۴

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا هلال بن بشر البصری قال: حدثنا محمد بن خالد قال: حدثنی موسی بن یعقوب قال: حدثنا مهاجر بن مسمار بن سلمة، عن عائشة بنت سعد

---

[۱] الخصائص: ۱۰۳.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۳۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۲۲۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۵

قالت: سمعت أبی یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الجحفة، فأخذ بید علی، فخطب فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیّها الناس إنی ولیّکم؟ قالوا: صدقت یا رسول اللّه. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: هذا ولیی و یؤدّی عنّی دینی، و أنا موالی من والاه و معادی من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۵

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- الذهبی: «عنه، د، س، و ابن خزیمة، و ابن صاعد. ثقة. مات سنة ۲۴۶» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة» [۴].

(۷۷) أبو الجوزاء أحمد بن عثمان البصری المتوفی سنة (۲۴۶ ...) ص: ۳۰۵

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا أحمد بن عثمان البصری أبو الجوزاء ... عن سعد قال: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فخطب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال:

ألم تعلموا أنی أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: نعم صدقت یا رسول اللّه، ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه، و إن

اللّه ليوالى من والاه و يعادى من عاداه» [۵].

---

[۱] الخصائص: ۴۷.

[۲] الثقات ۹/ ۲۴۸.

[۳] الكاشف ۳/ ۲۲۶.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۳۲۲.

[۵] الخصائص: ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۶

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

۱- ذكره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- و ترجمه ابن حجر فی تهذيبه، فنقل كلمات الأعلام فی ثقته و الثناء عليه [۲].

۳- و فی تقريبه: «ثقة، من الحادية عشرة، مات سنة ست و أربعين. م ت س» [۳].

۴- و قال الذهبی: «و عنه: م، ت، س، و ابن خزيمة، و ابن جرير. ثقة ناسك. مات ۲۴۶» [۴].

(۷۸) محمد بن العلاء الهمدانی الكوفی أبو كريب المتوفی سنة (۲۴۸ ...) ص: ۳۰۶

اشارة

أخرج أبو يعلى الموصلی قال: «ثنا أبو بكر ابن أبی شيبة، أنبأنا شريك عن أبی يزيد داود الأودی، عن أبيه يزيد الأودی قال: دخل أبو هريرة المسجد فاجتمع اليه الناس، فقام إليه شاب فقال: أنشدك باللّه هل سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ قال: فقال: إنی أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵].

و كذا أخرجه الحافظ النسائی، قال: «أخبرنا أبو كريب محمد بن العلاء الكوفی، قال: حدثنا أبو معاوية قال: حدثنا الأعمش، عن عميرة بن سعد عن

---

[۱] الثقات ۸/ ۴۲.

[۲] تهذيب التهذيب ۱/ ۶۱.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۲۲.

[۴] الكاشف ۱/ ۶۵.

[۵] مسند أبی يعلى. و أنظر مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۷

ابن بريدة، عن أبيه، قال: بعثنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و استعمل علينا عليا، فلما رجعنا سألنا كيف رأيتم صحبة صاحبكم؟ فلما شكوته أنا- و ما شكاه غيری- فرفعت رأسی- و كنت رجلا مكبابا- و إذا وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد أحمر. فقال: من كنت وليّه فعلی وليّه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۷

۱- الذهبی: «أبو کریب محمد بن العلاء الهمدانی الکوفی، الحافظ الثقة، محدّث الکوفة ... و عنه: الجماعة، و عبد اللّه بن أحمد، و الفریابی، و ابن خزیمة، و أبو عروبة، و محمد بن قاسم المحرابی، و خلق کثیر. قال ابن نمیر: ما بالعراق أحد أکثر حدیثا من أبی کریب، و لا أعرف بحدیث بلدنا منه، و کان ابن عقدة یقدم أبا کریب فی الحفظ و الکثرة علی جمیع مشایخهم ... و قال أبو حاتم: صدوق» [... ۲].

۲- ابن حجر العسقلانی: «ثقة حافظ. من العاشرة مات سنة سبع و أربعین. و هو ابن سبع و ثمانین سنة. ع» [۳].

(۷۹) یوسف بن عیسی بن دینار الزهری أبو یعقوب المروزی المتوفی سنة (۲۴۹ ...) ص: ۳۰۷

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا یوسف بن عیسی قال: أخبرنا الفضیل بن موسی قال: حدثنا الأعمش، عن أبی إسحاق، عن سعید بن وهب قال: قال

---

[۱] الخصائص: ۹۳.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۹۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۸

علی رضی اللّه عنه فی الرحبة: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین، و من کنت ولیّه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره. فقال سعید: [فقام إلی جنبی ستة. و قال حارثة بن نصر: قام ستة. و قال زید بن یثیع: قام عندی ستة. و قال عمرو ذو مر: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

۱- الذهبی: «و عنه: خ، م، ت س، و عمر البجیری، مات سنة ۲۴۹» [۲].

۲- ابن حجر: «ثقة، فاضل، من العاشرة، مات سنة تسع و أربعین. خ م ت س» [۳].

۳- و وثقه غیر واحد من الحفّاظ کما فی خلاصة الخزرجی [۴].

(۸۰) نصر بن علی بن نصر الجهضمی المتوفی سنة (۲۵۱ ...) ص: ۳۰۸

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا زکریا بن یحیی قال: حدثنا نصر بن علی قال: حدثنا عبد اللّه بن داود، عن عبد الواحد بن أیمن عن أبیه: إن سعدا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه» [۵].

---

[۱] الخصائص: ۱۳۱.

[۲] الکاشف ۳/ ۳۰۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۸۲.

[۴] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۷۸.

[۵] الخصائص: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۰۹

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

۱- السمعانی: «کان من العلماء المتقنین» [... ۱].

۲- الذهبی: «نصر بن علی الجهضمی الحافظ العلّامة أبو عمرو...

و عنه: الجماعة و زکریا الساجی ... قال أحمد: ما به بأس، و قال أبو حاتم: هو أحب إلیّ من الفلاس و أحفظ منه و أوثق. قال النسائی: ثقة. و قال ابن أبی داود:

بعث الیه المستعین لیشخصه للقضاء فدعاه متولی البصرة فأخبره فقال: أستخیر اللّه، فرجع و صلّی رکعتین و قال: اللهم إن کان لی عندک خیر فاقبضنی إلیک. ثم نام، فنبّهوه فإذا هو میت. مات سنة ۲۵۰ فی ربیع الآخر رحمه اللّه تعالی» [۲].

۳- و ذکر کلمات الثناء علیه فی تهذیب التهذیب [۳].

۴- و فی التقریب: «ثبت، طلب للقضاء فامتنع، من العاشرة، مات سنة خمسین أو بعدها. ع» [۴].

(۸۱) یوسف بن موسی أبو یعقوب القطان الکوفی المتوفی سنة (۲۵۳ ...) ص: ۳۰۹

اشارة

أخرج البزار قائلا: «حدثنا یوسف بن موسی قال: نا هلال بن اسماعیل قال: حدثنی جعفر الأحمر عن یزید بن أبی زیاد و عن مسلم بن سالم قالا: نا عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا ینشد الناس یقول: أنشد امرأ مسلما سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم إلّا قام. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: أخذ

---

[۱] الأنساب- الجهضمی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۹.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۴۳۰.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۰

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی ثم قال: أیها الناس أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: اللهم من کنت مولی له فهذا مولاه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

۱- الخطیب: «روی عنه: محمد بن اسماعیل البخاری، و ابراهیم الحربی، و أبو عبد الرحمن النسائی ... و قد وصف غیر واحد من

الأئمة یوسف ابن موسی بالثقة، و احتج به البخاری فی صحیحه» ثم روی قول یحیی بن معین فیه- فی جواب من سأله عنه-: «صدوق أکتب عنه» و عن النسائی: «لا بأس به» [۲].

۲- الذهبی: «عنه: خ، د، ت، ق، و المحاملی، و سمع منه ابن معین.

مات سنة ۲۵۳» [۳].

۳- ابن حجر: «صدوق» [... ۴].

(۸۲) محمد بن عبد الرحیم أبو یحیی البغدادی البزاز المعروف بصاعقة المتوفی سنة (۲۵۵ ...) ص: ۳۱۰

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنی أبو عبد الرحمن زکریا بن یحیی السجستانی قال: حدثنی محمد بن عبد الرحیم قال: أخبرنا ابراهیم حدثنا معن حدثنی موسی بن یعقوب، عن مهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد و عامر بن

---

[۱] مسند أبی بکر البزار- تقدّم فی محلّه.

[۲] تاریخ بغداد ۱۴/ ۳۰۴.

[۳] الکاشف ۳/ ۳۰۱.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۱

سعد عن سعد: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خطب فقال: أمّا بعد أیّها الناس، فإنی ولیکم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بید علی فرفعها ثم قال هذا ولیی و المؤدّی عنی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۱

۱- الخطیب: «کان متقنا ضابطا عالما حافظا، حدّث عنه: محمد بن یحیی الذهلی، و محمد بن اسماعیل البخاری فی صحیحه، و أبو داود السجستانی، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل» ... ثم روی ثقته عن النسائی و عبد اللّه بن أحمد و ابن صاعد و السرّاج و غیرهم [۲].

۲- الذهبی: «صاعقة الحافظ الکبیر» [... ۳].

۳- و فی الکاشف: «عنه: خ، د، ت، س، و ابن صاعد، و المحاملی و کان بزازا. توفی سنة ۲۵۵ فی شعبان».

۴- و أورد ابن حجر کلمات التوثیق فی تهذیبه، و قال فی التقریب: «ثقة حافظ» [۴].

(۸۳) محمد بن عبد اللّه العدوی المقری المتوفی سنة (۲۵۶ ...) ص: ۳۱۱

اشارة

قال العاصمی:

«أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه، قال: أخبرنا أبو أحمد الهمدانی قال:

حدثنا أبو جعفر محمد بن ابراهیم بن محمد بن عبد اللّه بن جبلة القهستانی قال:

---

[۱] الخصائص: ۱۰۰.

[۲] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۶۳.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۵۳.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱۱. تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۲

حدثنا أبو قریش محمد بن جمعة بن خلف القائنی قال: حدثنا أبو یحیی محمد بن عبد اللّه بن یزید المقری قال: حدثنا أبی قال: حدثنا حماد بن سلمة عن علی بن زید بن جدعان، عن عدی بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: لمّا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال عمر: هنیئا لک یا أبا الحسن أصبحت مولی کل مسلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۲].

۲- و قال الذهبی: «و عنه: س، ق، و ابن خزیمة، و ابراهیم الهاشمی.

قال أبو حاتم: صدوق. مات سنة ۲۵۶» [۳].

۳- و أورد ابن حجر کلمات التوثیق و الثناء علیه فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و قال فی تقریبه «ثقة» [۵].

(۸۴) أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل البخاری المتوفی سنة (۲۵۶) صاحب الصحیح ... ص: ۳۱۲

اشارة

أخرج الحدیث من طریق «عبید، عن یونس بن بکیر، عن اسماعیل ابن نشیط العامری، عن جمیل بن عامر: إن سالما حدّثه سمع من سمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۶].

---

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] الثقات ۹/ ۱۲۱.

[۳] الکاشف ۳/ ۶۶.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۲۸۴.

[۵] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۱.

[۶] أنظر تاریخه ج ۱ قسم ۱/ ۳۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۳

ترجمته ...: ص: ۳۱۳

و البخاری غنی عن التّعریف، فهو صاحب أهم الکتب و أوثقها عندهم بعد کتاب اللّه عز و جل، و قد و صفوه و کتابه بما لم یصفوا به غیره، و بالغوا فی الثناء علیه و علی کتابه بما یفوق الحد و الحصر.

و توجد ترجمته فی جمیع مصادر التراجم و معاجم الرجال.

(۸۵) عبد اللّه بن سعید الکندی الکوفی أبو سعید الأشج صاحب التفسیر المتوفی سنة (۲۵۷ ...) ص: ۳۱۳

اشارة

أخرج الحافظ الکنجی الشّافعی قال: «أخبرنی بذلک عالیا المشایخ منهم:

الشریف الخطیب أبو تمام علی بن أبی الفخار بن أبی منصور الهاشمی بکرخ بغداد، و أبو طالب عبد اللطیف بن محمد بن علی بن حمزة القبیطی بنهر معلی، و ابراهیم بن عثمان بن یوسف بن أیوب الکاشغری قالوا جمیعا: أخبرنا أبو الفتح محمد بن عبد الباقی بن سلیمان المعروف بنسیب ابن البطی- و قال الکاشغری أیضا: أخبرنا أبو الحسن علی بن أبی القاسم الطوسی المعروف بابن تاج القراء، قالا: أخبرنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی البانیاسی، أخبرنا أبو الحسن أحمد ابن محمد بن موسی بن الصلت، حدثنا ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی، حدثنا أبو سعید الأشج، حدثنا مطلب بن زیاد عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته و علی بن الحسین و محمد بن الحنفیة و أبو جعفر، فدخل رجل من أهل العراق فقال: باللّه إلّا ما حدثتنی ما رأیت و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: کنا بالجحفة بغدیر خم، و ثم ناس کثیر من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خباء فسطاط، فأشار بیده ثلاثا، فأخذ بید علی بن أبی طالب و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

---

[۱] کفایة الطالب: ۶۱- ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۴

ترجمته ...: ص: ۳۱۴

۱- الذهبی: «الأشج الامام شیخ الإسلام، أبو سعید عبد اللّه بن سعید ابن حصین الکندی الکوفی، الحافظ محدّث الکوفة، و صاحب التّفسیر و التصانیف ... ذکره أبو حاتم فقال: هو إمام أهل زمانه، و قال محمد بن أحمد ابن بلال الشطوی: ما رأیت أحدا أحفظ منه، و قال النسائی: صدوق. مات فی ربیع الأول سنة ۲۵۷ و قد زاد علی التسعین رحمه اللّه» [۱].

۲- ابن حجر: «ثقة، من صغار العاشرة. مات سنة سبع و خمسین.

ع» [۲].

۳- الیافعی: «و فیها توفی الحافظ صاحب التصانیف: أبو سعید الأشج الکندی الکوفی» [۳].

۴- السیوطی ...: «أحد الأئمّة ... و عنه: الأئمّة الستة، و أبو زرعة، و ابن أبی الدنیا، و خلق. قال أبو حاتم: ثقة صدوق، إمام أهل زمانه. مات سنة ۲۵۷» [۴].

(۸۶) أحمد بن عثمان بن حکیم أبو عبد اللّه الأودی المتوفی سنة (۲۶۱) أو (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۴

اشارة

أخرج النسائی قال: «أخبرنا محمد بن یحیی بن عبد اللّه النیسابوری و أحمد بن عثمان بن حکیم قالا: حدثنا عبید اللّه بن موسی قال: أخبرنا هانی بن أیوب، عن طلحة قال: حدثنا عمیرة بن سعد: أنه سمع علیا رضی اللّه عنه و هو

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۰۱. و أنظر الکاشف ۲/ ۹۱.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۹.

[۳] مرآة الجنان. حوادث ۲۵۷.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۵

ینشد فی الرحبة من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقام ستة نفر فشهدوا» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۵

۱- الخطیب: «روی عنه: البخاری فی صحیحه، و ابو حاتم الرازی، و ابو عبد الرحمن النسائی» ... ثم روی عن النسائی قوله: «أحمد بن عثمان بن حکیم ثقة کوفی» و عن عبد الرحمن ابن خراش: «کان ثقة عدلا» [۲].

۲- الذهبی: «و عنه: خ، م، س، ق، و المحاملی، و أبو عوانة، و خلق.

مات ۲۶۱» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة» [... ۴]

(۸۷) عمر بن شبة النمیری أبو زید البصری المتوفی سنة (۲۶۲ ...) ص: ۳۱۵

اشارة

أخرج الحافظ أبو نعیم «عن أبی بکر محمد التستری عن یعقوب، و عن عمر بن محمد السری، عن ابن أبی داود قالا: حدثنا عمر بن شبة، عن عیسی، عن یزید بن عمر بن مورق قال: کنت بالشام و عمر بن عبد العزیز یعطی الناس، فتقدمت إلیه فقال لی: ممن أنت؟ قلت: من قریش. قال: من أی قریش؟ قلت: من بنی هاشم، قال: فسکت فقال: من أی بنی هاشم؟ قلت: مولی علی قال: من علی؟ فسکت. قال: فوضع یده علی صدره فقال: و أنا- و اللّه- مولی علی بن أبی طالب

---

[۱] الخصائص: ۹۵.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۲۹۶.

[۳] الکاشف ۱/ ۶۵.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۶

کرم اللّه وجهه. ثم قال: حدثنی عدة أنهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۶

۱- الخطیب: «و کان ثقة عالما بالسّیر و أیّام الناس، و له تصانیف کثیرة» ... ثم روی ثقته عند الدار قطنی» [۲].

۲- الذهبی: «عمر بن شبة بن عبیدة، الحافظ العلامة الأخباری، الثقة ... وثّقه الدار قطنی و غیره» [۳].

۳- و فی الکاشف: «و عنه: ق، و ابن أبی حاتم، و ابن مخلد. ثقة. مات سنة ۲۶۲. عاش ۸۹ سنة» [۴].

۴- ابن حجر: «صدوق له تصانیف» [۵].

(۸۸) أحمد بن یوسف بن خالد السلمی أبو الحسن النیسابوری المعروف بحمدان المتوفی سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۶

اشارة

أخرج الحاکم عن محمد بن صالح بن هانئ قال:

ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، ثنا محمد بن عبد اللّه العمری، ثنا محمد بن إسحاق، ثنا محمد بن یحیی و أحمد بن یوسف قالوا: ثنا أبو نعیم، ثنا ابن أبی غنیة، عن حکم، عن سعید بن

---

[۱] حلیة الأولیاء ۵/ ۳۶۴.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۰۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۱۶.

[۴] الکاشف ۲/ ۳۱۳.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۷

جبیر، عن ابن عباس، عن بریدة بن الحصیب قال: «غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة، فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فذکرت علیا فتنقصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یتغیّر. فقال: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت: بلی یا رسول اللّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فذکر الحدیث.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۷

۱- الذهبی: «أحمد بن یوسف بن خالد، الإمام الحافظ، محدّث نیسابور، ابو الحسن السلمی النیسابوری. حمدان ... حدث عنه: م، د، س، ق ... قلت: متّفق علی عدالته و جلالته» [... ۲].

۲- و فی الکاشف: «کان حافظا جوّالا. مات ۲۶۴» [۳].

۳- و قال ابن حجر: «حافظ ثقة» [۴].

۴- الیافعی: «و فیها توفی أحمد بن یوسف السلمی النیسابوری الحافظ، کان ممن رحل إلی الیمن، و أکثر عن عبد الرزاق و طبقته، و کان یقول: کتبت عن عبید اللّه بن موسی ثلاثین ألف حدیث» [۵].

(۸۹) عبید اللّه بن عبد الکریم أبو زرعة المخزومی الرازی الموفی سنة (۲۶۴ ...) ص: ۳۱۷

اشارة

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۵۶۵.

[۳] الکاشف ۱/ ۷۳.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۹.

[۵] مرآة الجنان- حوادث ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۸

روی ابن کثیر الدمشقی حدیث الغدیر عن الحافظ أبی یعلی و الحسن بن سفیان، باسنادهما عن عدی بن ثابت عن البراء قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع...

ثم قال ابن کثیر: و رواه ابن جریر، عن أبی زرعة، عن موسی بن اسماعیل عن حماد بن سلمة، عن علی بن زید و أبی هارون العبدی ...و قد تقدم فی موسی ابن اسماعیل [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۸

۱- الخطیب: «و کان إماما ربانیا متقنا حافظا مکثرا صادقا» ... ثمّ روی عن أحمد قوله: «استأثرت بمذاکرة أبی زرعة علی نوافلی» و عن أبی حاتم: «إذا رأیت الرازی و غیره یبغض أبا زرعة فاعلم أنه مبتدع» و عن أبی بکر ابن أبی شیبة: «ما رأیت أحدا أحفظ من أبی زرعة الرازی» و عن النسائی: «أبو زرعة الرازی ثقة» إلی غیر ذلک من کلمات الأعلام التی رواها فی حق أبی زرعة [۲].

۲- و کذا ذکر کلماتهم فی حقه فی تذکرة الحفاظ [۳].

۳- و کذا ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۴].

۴- و وصفه السیوطی بقوله: «أحد الأئمّة الأعلام و حفاظ الإسلام» [۵].

(۹۰) أحمد بن منصور بن سیار أبو بکر الرمادی المتوفی سنة (۲۶۵ ...) ص: ۳۱۸

اشارة

قال الحافظ

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹- ۲۱۰.

[۲] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۲۶.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۵۷.

[۴] تهذیب التهذیب ۷/ ۳.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۱۹

ابن کثیر: «و رواه النسائی أیضا من حدیث إسرائیل عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مر، قال: نشد علی الناس بالرحبة فقام أناس فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فإنّ علیّا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه، و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره.

و رواه ابن جریر، عن أحمد بن منصور، عن عبد الرزاق، عن إسرائیل عن أبی إسحاق، عن زید بن وهب و عبد خیر عن علی.

و قد رواه ابن جریر عن أحمد بن منصور عن عبید اللّه بن موسی- و هو شیعی ثقة- عن فطر بن خلیفة، عن أبی إسحاق، عن زید بن وهب و زید بن یثیع و عمر و ذی مر: إن علیا أنشد الناس بالکوفة و ذکر الحدیث».

قال ابن کثیر: «و قال ابن جریر: حدثنا أحمد بن منصور، ثنا أبو عامر العقدی- و روی ابن أبی عاصم عن سلیمان الغلابی عن أبی عامر العقدی- ثنا کثیر بن زید حدثنی محمد بن عمر بن علی عن أبیه عن علی: إن رسول اللّه حضر الشجرة بخم. فذکر الحدیث و فیه: من

کنت مولاه فإن علیا مولاه» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۱۹

۱- الخطیب: «روی عنه: اسماعیل بن إسحاق القاضی، و قاسم المطرز و أبو القاسم البغوی، و یحیی بن صاعد، و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد و الحسین بن یحیی بن عیاش، و اسماعیل بن محمد الصفار. و قال ابن أبی حاتم:

کتبنا عنه مع أبی و کان أبی یوثّقه» ... ثم روی عن جماعة الثناء علیه، و عن بعضهم أنه «أثبت من أبی بکر بن أبی شیبة» و عن الدار قطنی: «أحمد بن منصور الرمادی ثقة» [۲].

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۰- ۲۱۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۰

۲- الذهبی: «الرمادی الحافظ الحجة ... صنف المسند، و کان ذا حفظ و معرفة، حدث عنه ابن ماجة ... وثقه أبو حاتم، و قال ابن أورمة الاصبهانی:

لو أن رجلا قال: ثنا أبو بکر ابن. أبی شیبة و قال الآخر: ثنا الرمادی لکانا سواء» [... ۱].

۳- ابن حجر: «ثقة حافظ» [... ۲].

(۹۱) محمد بن عوف بن سفیان أبو جعفر الطائی الحمصی المتوفی سنة (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۰

اشارة

روی ابن کثیر الحافظ عن الجزء الأول من کتاب غدیر خم للطبری:

«حدثنا محمد بن عوف الطائی، ثنا عبد اللّه بن موسی، أنبأنا اسماعیل بن نشیط، عن جمیل بن عمارة، عن سالم بن عبد اللّه بن عمر. قال ابن جریر: أحسبه قال عن عمر و لیس فی کتابی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو آخذ بید علی- یقول: من کنت مولاه فهذا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

ترجمته ... ص: ۳۲۰

۱- الذهبی: «محمد بن عوف بن سفیان، الحافظ الامام، أبو جعفر الطائی الحمصی محدّث الشام ... حدث عنه أبو داود ... قال ابن عدی: هو عالم بحدیث الشام الصحیح منه و الضعیف، و علیه کان اعتماد ابن جوصاء، و منه یسأل حدیث أهل حمص خاصة. قلت: قد وثقه غیر واحد و أثنوا علی معرفته

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳ و فیه: «قال شیخنا أبو عبد اللّه الذهبی: وجدته فی نسخة مکتوبة عن ابن جریر».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۱

و نبله، و قد سمع منه أحمد بن حنبل حدیثا حدثه به عن والده. توفی فی وسط سنة ۲۷۲» [۱].

۲- ابن حجر: «ثقة حافظ، من الحادیة عشرة، مات سنة اثنتین أو ثلاث و سبعین. دعس» [۲].

۳- السیوطی: «و عنه: أبو داود، و النسائی، و أبو حاتم، و أبو زرعة و خلق، وثقه النسائی. و مات بحمص سنة ۲۷۲» [۳].

۴- و ذکره الیافعی فیمن توفی فی السنة المذکورة.

(۹۲) سلیمان بن سیف بن یحیی الطائی أبو داود الحرانی المتوفی سنة (۲۷۲ ...) ص: ۳۲۱

اشارة

أخرج النسائی «عنه، عن عمران بن أبان، عن شریک، عن أبی إسحاق عن زید، قال: سمعت علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یقول علی منبر الکوفة: إنی أنشد اللّه رجلا- و لا یشهد إلّا أصحاب محمد- سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فقام ستة من جانب المنبر الآخر [۴] فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک. قال شریک: فقلت لأبی إسحاق: هل سمعت البراء ابن عازب یحدّث بهذا عن رسول اللّه؟ قال: نعم» [۵].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۸۱.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۷.

[۳] طبقات الحفاظ ۲۵۸.

[۴] کذا.

[۵] الخصائص: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۲

ترجمته ... ص: ۳۲۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۱].

۲- و قال الذهبی: «سلیمان بن سیف الحافظ الثقة أبو داود الحرّانی محدّث حرّان ... روی عنه النسائی کثیرا و وثّقه» [... ۲].

۳- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳].

۴- و قال فی تقریبه: «ثقة حافظ» [۴].

(۹۳) عبد الملک بن محمد أبو قلابة الرقاشی المتوفی سنة (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۲

اشارة

أخرج الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری حدیث الغدیر، عن أبی الحسین ابن تمیم الحنظلی البغدادی، عن أبی قلابة الرقاشی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لما رجع رسول اللّه... الحدیث [۵].

ترجمته ... ص: ۳۲۲

۱- ذکره ابن حبان فی الثقات [۶].

۲- و قال الذهبی: «أبو قلابة: الحافظ العالم المسند ... حدّث عنه: ابن

---

[۱] الثقات ۸/ ۲۸۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۹۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۹۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۳۲۶.

[۵] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۶] الثقات ۸/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۳

ماجة و ابن صاعد ... قال الدار قطنی: صدوق کثیر الخطأ لکونه یحدّث من حفظه ... و قال أبو عبید الآجری: سألت أبا داود عنه فقال: أمین مأمون کتبت عنه. و قال محمد بن جریر: ما رأیت أحفظ من أبی قلابة» [... ۱].

۳- و فی الکاشف: «صدوق یخطی» [۲].

۴- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۳].

۵- و فی تقریب التهذیب: «صدوق یخطئ، تغیّر حفظه لمّا سکن بغداد» [... ۴].

(۹۴) أحمد بن حازم الغفاری الکوفی الشهیر بابن أبی غرزة [۵] المتوفی سنة (۲۷۶ ...) ص: ۳۲۳

اشارة

أخرج الحاکم الحدیث عن محمد بن صالح بن هانی قال: ثنا أحمد بن نصر، و أخبرنا محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری ... إلی آخر ما تقدم فی روایة «أحمد بن یوسف».

ترجمته ... ص: ۳۲۳

۱- الذهبی: «ابن أبی غرزة. هو الحافظ المجود أبو عمرو احمد بن حازم الغفاری الکوفی صاحب المسند ... حدّث عنه: مطین و محمد بن علی بن دحیم الشیبانی و ابراهیم بن عبد اللّه بن أبی العزائم و ابن عقدة الحافظ و آخرون.

ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان متقنا.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۸۰.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۱۴.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۴۲۰.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۵۲۲.

[۵] کذا فی المصادر الآتیة لا «ابن عزیزة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۴

قلت: توفی فی ذی الحجة سنة ۲۷۶» [... ۱].

۲- و ذکره السیوطی فی طبقاته حیث قال: «ابن أبی غرزة الحافظ المجود» [... ۲].

۳- و قال الیافعی: «و محدّث الکوفة أبو عمرو محمد بن حازم الغفاری الحافظ» [۳].

(۹۵) ابراهیم بن الحسین الکسائی الهمدانی ابو إسحاق المعروف بابن دیزیل المتوفی سنة (۲۸۰) أو (۲۸۱ ...) ص: ۳۲۴

اشارة

روی حدیث الرکبان فی کتابه (کتاب صفین) کما تقدم فی الکتاب.

ترجمته ... ص: ۳۲۴

۱- الذهبی: «ابن دیزیل- الحافظ الرحّال ابو إسحاق ابراهیم بن الحسین الکسائی الهمدانی. و یلقب بدابة عفان و بسیفنة. و سیفنة طائر لا یحطّ علی شجرة إلّا أکل ورقها. و کذا کان إبراهیم لا یأتی شیخا إلّا و ینزفه ... قال الحاکم:

ثقة مأمون» [... ۴]

۲- السیوطی: «ابن دیزیل الحافظ الرحال ... قال الحاکم: ثقة مأمون.

و قال غیره: محدث همذان کان یضرب بکتابه المثل. قال علی بن عیسی: الإسناد الذی یأتی به ابن دیزیل لو کان فیه أن لا یؤکل الخبز لوجب أن لا یؤکل، لصحّة إسناده، مات فی شعبان سنة ۲۸۱» [۵].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۹۴.

[۲] طبقات الحفاظ: ۲۶۶.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۷۶، و فیها: «محمد» و الظاهر أنه غلط.

[۴] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۰۸.

[۵] طبقات الحفاظ: ۲۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۵

(۹۶) ابراهیم بن عبد اللّه بن مسلم الکجی البصری المتوفی سنة (۲۹۲ ...) ص: ۳۲۵

اشارة

أخرج أبو إسحاق الثعلبی قال: «أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن أحمد السری أخبرنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن محمد، حدثنا أبو مسلم ابراهیم بن عبد اللّه الکجی، حدثنا حجاج بن منهال، حدثنا حماد عن علی بن زید، عن عدی ابن ثابت عن البراء بن عازب قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه فی حجة الوداع کنا بغدیر خم، فنادی إن الصلاة جامعة، و کسح للنبی تحت شجرتین، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، قال: هذا مولی من أنا مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۲۵

۱- الخطیب: «روی عنه: أبو القاسم البغوی، و اسماعیل بن محمد الصفار، و أبو عمرو ابن السماک، و أحمد بن سلمان النجاد ... و کان من أهل الفضل و العلم و الأمانة، نزل بغداد و روی بها حدیثا کثیرا» ثم ترجمه فروی ثقته عن موسی بن هارون و الدار قطنی، و

عن عبد الغنی بن سعید الحافظ «ثقة نبیل» [۲].

۲- الذهبی: «أبو مسلم الکجی الحافظ المسند ... وثّقه الدار قطنی

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۶

و غیره، و کان سریا نبیلا عالما بالحدیث» [... ۱].

۳- السیوطی: «وثّقه الشیوخ» [۲]

(۹۷) صالح بن محمد بن عمرو البغدادی الملقب ب (جزرة) المتوفی سنة (۲۹۳) أو (۲۹۴ ...) ص: ۳۲۶

اشارة

أخرج الحاکم حدیث الغدیر، عن أبی نصر أحمد بن سهل الفقیه، عن صالح بن محمد الحافظ البغدادی، عن خلف بن سالم المخرمی، عن یحیی ابن حماد عن أبی عوانة عن الأعمش عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه ... الحدیث [۳].

ترجمته ... ص: ۳۲۶

۱- الخطیب: «کان حافظا عارفا، من أئمّة الحدیث، و ممن یرجع إلیه فی علم الآثار و معرفة نقلة الأخبار ...، و کان صدوقا ثبتا أمینا » ...ثم روی ثقته و الثناء علیه عن الدارقطنی و غیره [۴].

۲- الذهبی: «جزرة، الحافظ العلّامة الثبت، شیخ ما وراء النهر» [... ۵].

۳- السیوطی: «جزرة الحافظ العلّامة الثبت، شیخ ما وراء النهر ... قال الادریسی: ما أعلم فی عصره بالعراق و لا بخراسان مثله فی الحفظ، دخل ما وراء النهر فحدّث مدة من حفظه و لم یأخذ علیه أحد خطأ فیما حدّث» [۶].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۲۰.

[۲] طبقات الحفاظ ۲۷۳.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۴] تاریخ بغداد ۹/ ۳۲۲.

[۵] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۴۱.

[۶] طبقات الحفاظ: ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۷

(۹۸) محمد بن عثمان بن أبی شیبة العبسی الکوفی المتوفی سنة (۲۹۷ ...) ص: ۳۲۷

اشارة

وقع فی سند روایة الحافظ أبی الفتح محمد بن علی النطنزی حدیث الغدیر عن أبی سعید الخدری...

و روی الحافظ أبو نعیم الاصبهانی «عن أبی بکر بن خلاد، عن محمد بن عثمان بن أبی شیبة، عن إبراهیم بن محمد بن میمون، عن علی بن عابس عن أبی الجحاف و الأعمش عن عطیة قال: نزلت هذه الآیة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی یوم غدیر خم» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۲۷

۱- الخطیب: «کان کثیر الحدیث، واسع الروایة، ذا معرفة و فهم، و له تاریخ کبیر. روی عنه: محمد بن محمد الباغندی، و یحیی بن محمد بن صاعد و القاضی المحاملی، و محمد بن مخلد، و أبو عمرو بن السماک، و ابو بکر النجاد، و أحمد بن کامل، و اسماعیل بن علی الخطبی، و جعفر الخلدی، و أبو بکر الشافعی و غیرهم ... سئل أبو علی صالح بن محمد عن محمد بن عثمان بن أبی شیبة فقال: ثقة ... سئل عبدان عن ابن عثمان بن أبی شیبة فقال: ما علمنا إلّا خیرا، کتبنا عن أبیه المسند بخط ابنه الکتاب یقرأ علینا» [... ۲].

۲- الذهبی: «الحافظ البارع محدّث الکوفة» ... ثم ذکر ثقته عن جزرة،

---

[۱] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۴۲.

و عن ابن عدی: «لم أر له حدیثا منکرا فأذکره، و هو علی ما وصف لی عبدان لا بأس به» [۱].

(۹۹) أبو هریرة محمد بن أیوب الواسطی ... ص: ۳۲۸

اشارة

أخرج الحاکم عن أبی بکر بن إسحاق و دعلج بن أحمد السجزی قالا: «أنبأ محمد أیوب، ثنا الأزرق بن علی، ثنا حسان بن ابراهیم الکرمانی، ثنا محمد بن سلمة بن کهیل، عن أبیه عن أبی الطفیل عن زید یقول: نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة، عند سمرات خمس دوحات عظام، فکنس الناس ما تحت السمرات، ثم راح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عشیة فصلّی ثم قام خطیبا، فحمد اللّه و أثنی علیه و ذکّر و وعظ فقال ما شاء اللّه أن یقول. ثم قال: أیها الناس إنی تارک فیکم أمرین لن تضلّوا إن اتبعتموهما، و هما کتاب اللّه و أهل بیتی عترتی. ثم قال: أ تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ ثلاث مرات. قالوا: نعم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۲۸

۱- الذهبی: «عنه: أبو حاتم، و أبو زرعة، صدوق» [۳].

۲- و ذکره ابن حبان فی الثقات [۴].

۳- و صحح الحاکم حدیثه فی المستدرک [۵].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۱.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۳.

[۴] الثقات ۹/ ۱۱۴.

[۵] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۲۹

۴- و ترجمه ابن حجر فی تهذیب التهذیب [۱].

۵- و قال فی تقریبه: «صدوق» [۲].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۹/ ۶۹.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۱

القرن الرابع ... ص: ۳۳۱

(۱۰۰) عبد اللّه بن الصقر بن نصر أبو العباس السکری البغدادی المتوفی سنة (۳۰۲ ...) ص: ۳۳۱

اشارة

فی فضائل أمیر المؤمنین علی علیه السلام لأحمد بن حنبل- من زیادات القطیعی- عن عبد اللّه بن الصقر سنة ۲۹۹ قال: حدثنا یعقوب بن حمدان بن کاسب، حدثنا سفیان عن ابن أبی نجیح عن أبیه عن ربیعة الجرشی ... الحدیث کما تقدم فی «ابن أبی نجیح» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳۱

قال الخطیب: «روی: عنه جعفر الخلدی، و أبو بکر الشافعی، و عبد الملک بن الحسن السقطی، و ابن مالک القطیعی، و أبو حفص بن الزیات و کان ثقة. و قال الدارقطنی: هو صدوق» [... ۲].

---

[۱] فضائل علی- مخطوط.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۴۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۲

(۱۰۱) أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی الأحول المتوفی سنة (۳۱۱ ...) ص: ۳۳۲

اشارة

روی الحافظ الخطیب البغدادی قال: «أخبرنا ابن بکیر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن بیان بن دینار الأخباری، فی منزله بدرب الساج، فی جوار ابن الشونیزی، فی ثلاث و ستین و ثلاثمائة حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا بالرحبة ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال

من والاه و عاد من عاداه؟

فقام اثنا عشر بدريا، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول:

من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۳۲

ترجمه الخطيب قال: «روى عنه: محمد بن مخلد، و أبو بكر الشافعى، و عبد اللّه بن موسى الهاشمى، و اسماعيل بن محمد بن زنجى، و كان صدوقا» [... ۲].

(۱۰۲) محمد بن جمعة بن خلف القهستانى أبو قريش المتوفى سنة (۳۱۳ ...) ص: ۳۳۲

اشارة

تقدم

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

[۲] المصدر ۵/ ۱۰۷.

عن (زين الفتى) وقوعه فى سند الحديث، المشتمل على تهنئة عمر بن الخطاب عن البراء بن عازب.

ترجمته ... ص: ۳۳۳

۱- الخطيب: «محمد بن جمعة بن خلف، أبو قريش القهستانى، كان ضابطا متقنا حافظا، كثير السماع و الرحلة، جمع المسندين على الرجال و الأبواب، و صنف حديث الأئمّة مالك و الثورى و شعبة و يحيى بن سعيد و غيرهم، و كان يذاكر بحديثهم حفاظ عصره فيغلبهم» ثم روى عن أبى على الحافظ يقول: «نا أبو قريش محمد بن جمعة القهستانى الحافظ الثقة الأمين» و عن الدار قطنى: «حافظ حديثه عند أهل خراسان» [۱].

۲- الذهبى: «أبو قريش الحافظ الحجة ... كان من العلماء الكبار، صنف المسند الكبير، و كتابا على الأبواب، و صنف حديث مالك و سفيان و شعبة، و كان يَقِظا فهما حافظا مذاكرا صاحب إتقان» [... ۲].

۳- السيوطى: «أبو قريش الحافظ الحجة» [... ۳].

و له ترجمة فى العبر ۲/ ۱۵۸ و شذرات الذهب ۲/ ۲۶۸.

(۱۰۳) أبو بشر محمد بن أحمد الدولابى المتوفى سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۳

اشارة

رواه فى كتابه (الكنى و الأسماء) حيث قال: «أخبرنا أحمد بن شعيب قال: أنبأ قتيبة بن سعيد قال:

حدثنا ابن أبى عدى، عن عوف، عن ميمون أبى عبد اللّه، عن زيد بن أرقم

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۱۶۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۶۶.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۴

قال: کنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین مکة و المدینة، إذ نزلنا منزلا یقال له غدیر خم، فنودی أن الصلاة جامعة، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟

قالوا: بلی نشهد أنک أولی بکل مؤمن من نفسه. قال: فإنی من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی علیه السلام» [۱].

و قال: حدثنا الحسن بن علی بن عفان قال: حدثنا الحسن بن عطیة قال:

أنبأ یحیی بن سلمة بن کهیل، عن حبة العرنی عن أبی قلابة قال: نشد علی فی الرحبة، فقام بضعة عشر رجلا فیهم رجل علیه جبة علیها أزرار حضرمیة فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

ترجمته ... ص: ۳۳۴

۱- السمعانی، فذکر مشایخه و من روی عنه من کبار الأئمّة کالطبرانی و أبی حاتم ابن حبان و ابن عدی [۳].

۲- ابن خلکان: «کان عالما بالحدیث و الأخبار و التواریخ ...، و اعتمد علیه أرباب هذا الفن فی النقل، و أخبروا عنه فی کتبهم و مصنفاتهم المشهورة» [... ۴].

۳- الذهبی: «الدولابی الحافظ العالم ... قال الدارقطنی: تکلّموا فیه و ما تبیّن من أمره إلّا خیر» [۵].

---

[۱] الکنی و الأسماء ۲/ ۶۱.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۸۸.

[۳] الأنساب- الدولابی.

[۴] وفیات الأعیان ۳/ ۴۷۴.

[۵] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۵

(۱۰۴) أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه بن أحمد البزاز المعروف بابن النیری المتوفی سنة (۳۲۰ ...) ص: ۳۳۵

اشارة

روی الحافظ الخطیب: «و عن أحمد بن عبد اللّه النیری عن علی بن سعید، عن ضمرة، عن ابن شوذب، عن مطر، عن ابن حوشب عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست أولی بالمؤمنین؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فقال عمر بن الخطب: بخ بخ یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کل مسلم، فأنزل اللّه الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیة» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۳۵

۱- الخطیب: «روی عنه: محمد بن المظفر، و أبو حفص بن شاهین، و أبو الفتح یوسف القواس، و أحمد بن محمد بن الجراح الحرار، و محمد بن عبد اللّه بن أخی میمی. و حدثنی الحسن بن أبی طالب: أن یوسف القواس ذکره فی جملة شیوخه الثقات» ... و روی عن أحمد بن محمد بن الفضل بن الجراح الحرار:

«حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن النیری أبو جعفر البزاز ثقة» [... ۲]

۲- ابن الأثیر: «حدّث عن: أبی سعید الأشج، و محمد بن عبد اللّه المجزمی و غیرهما. روی عنه: محمد بن المظفر الحافظ، و أبو حفص بن شاهین،

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۶

و أبو الفتح القوّاس. و مات فی شعبان سنة ۳۲۰» [۱] ۳- السمعانی: «و حکی أن القواس ذکره فی جملة شیوخه الثقات» [۲]

(۱۰۵) أبو إسحاق ابراهیم بن عبد الصمد بن موسی الهاشمی المتوفی سنة (۳۲۵ ...) ص: ۳۳۶

اشارة

روی الحموینی قال: و أخبرنا الامام الفقیه کمال الدین أبو غالب هبة اللّه ابن أبی القاسم ابن أبی غالب السّامری بقراءتی علیه، بجامع القصر ببغداد، لیلة الأحد السابع و العشرین من شهر رمضان سنة ۶۸۲، قال: أنبأنا الشیخ محاسن ابن عمر بن رضوان الحرائتی سماعا علیه، فی الحادی و العشرین من المحرم سنة ۶۲۲ قال: أنبأنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن نصر بن الزعفرانی سماعا علیه، فی السادس من شهر رجب سنة ۵۵۰ قالا: أنبأنا أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی ابن ابراهیم الفراء البانیاسی سماعا علیه قال: أنبأنا ابن الزاغونی فی شعبان سنة ۴۶۳ قال: أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسی بن القاسم بن الصلت بقراءة علیه و أنا أسمع، فی ثالث عشر من رجب سنة ۴۰۵ قال: أنبأنا إبراهیم بن عبد الصمد الهاشمی المکنی بأبی إسحاق قال: أنبأنا أبو سعید الأشج قال: أنبأنا المطلب بن زیاد عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: کنت عند جابر بن عبد اللّه فی بیته و علی بن الحسین و محمد بن الحنیفة و أبو جعفر علیهما السلام، فدخل رجل من أهل العراق فقال: أنشدک اللّه [یا جابر] إلّا حدّثتنی ما رأیت و ما سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فقال: کنّا بالجحفة بغدیر خم و ثمّ ناس کثیر من جهینة و مزینة و غفار، فخرج علینا رسول اللّه

---

[۱] اللباب ۳/ ۳۴۰.

[۲] الأنساب- النیری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۷

صلّی اللّه علیه و آله من خباء أو فسطاط، فأشار بید ثلاثا، فأخذ بید علی صلوات اللّه علیه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱] و رواه الحافظ الکنجی

أیضا، و قد تقدم سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۳۷

۱- الخطیب: «روی عنه: أبو الحسین بن البواب المقرئ، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص بن شاهین، و یوسف بن عمر القواس و

أبو حفص الكتانى و جماعة آخرهم أحمد بن محمد بن الصلت المجبّر، و كان إبراهيم يسكن سر من رأى و حدّث بها و ببغداد»... [۲]

۲- ابن الجوزى: «حدّث عن جماعة. روى عنه الدارقطنى و ابن شاهين فى آخرين، و كان يسكن سرمن‌رأى و حدّث بها و ببغداد، و توفى فى محرم هذه السنّة» [۳] ۳- الذهبى: «و هو آخر من روى الموطأ عن أبى مصعب» [۴]

(۱۰۶) عبد الرحمن بن أبى حاتم الرازى المتوفى سنة (۳۲۷ ...) ص: ۳۳۷

اشارة

قال الحافظ جلال الدين السيوطى: «و أخرج عبد بن حميد، و ابن جرير، و ابن أبى حاتم، و أبو الشيخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت: بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ قال: يا رب إنما أنا واحد، كيف أصنع يجتمع علىّ الناس؟ فنزلت وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ.

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۶۲.

[۲] تاريخ بغداد ۶/ ۱۳۷.

[۳] المنتظم ۶/ ۲۸۹ حوادث ۳۲۵.

[۴] العبر ۲/ ۲۰۵ حوادث ۳۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۸

و أخرج ابن أبى حاتم، و ابن مردويه، و ابن عساكر عن أبى سعيد الخدرى نزلت هذه الآية على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ أن عليا مولى المؤمنين وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» [۱]

و قال الشوكانى: «أخرج ابن أبى حاتم، و ابن مردويه، و ابن عساكر عن أبى سعيد الخدرى قال: نزلت هذه الآية يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ على رسول اللّه يوم غدير خم، فى على بن أبى طالب رضى اللّه عنه» [۲]

و كذا ذكر كلّ من شهاب الدين الآلوسى [۳] و الشيخ محمد عبده المصرى [۴]

ترجمته ... ص: ۳۳۸

۱- الذهبى: «عبد الرحمن العلّامة الحافظ ... كان بحرا لا تدركه الدلاء، قال الامام أبو الوليد الباجى: عبد الرحمن بن أبى حاتم ثقة حافظ» [۵] ۲- و قال الذهبى أيضا: «ابن أبى حاتم الامام الحافظ الناقد شيخ الإسلام» [... ۶]

۳- ابن شاكر الكتبى: «الامام ابن الامام الحافظ ابن الحافظ ... قال أبو يعلى الخليلى: كان يعد من الأبدال، و قد أثنى عليه جماعة بالزهد و الورع التام و العلم و العمل» [... ۷]

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

[۲] فتح القدير ۳/ ۵۷.

[۳] روح المعانى ۲/ ۳۴۸.

[۴] المنار ۶/ ۴۶۳.

[۵] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۶.

[۶] تذكرة الحفاظ ۳/ ۸۲۹.

[۷] فوات الوفیات ۲/ ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۳۹

۴- السبکی و حکی کلمة الخلیلی المذکورة [۱]

(۱۰۷) أبو نصر حبشون بن موسی الخلال المتوفی سنة (۳۳۱ ...) ص: ۳۳۹

اشارة

روی الخطیب البغدادی الحافظ عن عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران عن الحافظ علی بن عمر الدارقطنی عن حبشون الخلال عن علی بن سعید الرملی عن ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن ابن حوشب عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إنه قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا» ... إلی آخر ما تقدم فی «أحمد بن عبد اللّه التیری» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۳۹

۱- الخطیب: «روی عنه: أبو بکر ابن شاذان، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص ابن شاهین، و أحمد بن الفرج بن الحجاج، و أبو القاسم ابن الثلاج و غیرهم. و کان ثقة» ثم روی عن الدارقطنی قوله «صدوق» [۳] ۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۱۳۴، و سمع الحسن بن عرفة و غیره، روی عنه: الدارقطنی و ابن شاهین، و کان ثقة، یسکن باب البصرة، توفی فی شعبان هذه السنة» [۴]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۷.

[۲] تاریخ بغداد ۸/ ۲۹۰.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] المنتظم ۶/ ۳۳۱ حوادث ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۰

۳- الذهبی: «و فیها حبشون بن موسی أبو نصر الخلال، ببغداد فی شعبان و له ست و تسعون سنة» [... ۱]

(۱۰۸) أبو عبد اللّه محمد بن علی بن خلف العطار الکوفی ... ص: ۳۳۹

اشارة

قال الحافظ أبو نعیم:

«حدثنا أحمد بن جعفر بن سلم، حدثنا العباس بن علی النسائی، حدثنا محمد ابن علی بن خلف، ثنا حسین الأشقر، ثنا ابن عیینة عن عمرو بن دینار عن طاوس عن بریدة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۰

ترجم له الخطیب: «روی عنه: محمد بن أحمد بن أبی الثلج، و أبو ذر بن الباغندی، و أبو عبید محمد بن أحمد بن المؤمّل الناقد، و محمد بن مخلد الدوری و غیرهم ... سمعت محمد بن منصور یقول: کان محمد بن علی بن خلف ثقة مأمونا حسن العقل» [۳]

(۱۰۹) الهیثم بن کلیب ابو سعید الشاشی المتوفی سنة (۳۳۵ ...) ص: ۳۴۰

اشارة

أخرج الكنجى الحافظ الشافعى قال: «أخبرنا شيخ الشيوخ عبد اللّه بن عمر بن حمويه بدمشق،

---

[۱] العبر- حوادث ۲۳۱.

[۲] حلية الأولياء ۴/ ۲۳.

[۳] تاريخ بغداد ۳/ ۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۱

أخبرنا الحافظ أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه الشافعى، أخبرنا أبو الفضل الفضيلى، أخبرنا أبو القاسم الخليلى، أخبرنا أبو القاسم الخزاعى، أخبرنا الهيثم ابن كليب الشاشى، أخبرنا أحمد بن شداد الترمذى، أخبرنا على بن قادم أخبرنا إسرائيل، عن عبد اللّه بن شريك عن الحرث بن مالك قال: أتيت مكة فلقيت سعد بن أبى وقاص فقلت: هل سمعت لعلى منقبة؟ قال: قد شهدت له أربعا لئن تكون لى واحدة منهنّ أحبّ إلىّ من الدنيا أعمر فيها مثل عمر نوح.

إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعث أبا بكر ببراءة...

قال: و كنا مع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى المسجد فنودى فينا ليلا:

ليخرج من المسجد إلّا آل الرسول و آل على ... إنّ اللّه أمر به.

قال: و الثالثة: إنّ نبى اللّه بعث عمر و سعدا إلى خيبر، فجرح سعد و رجع عمر، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لأعطينّ الراية غدا رجلا...

قال: و الرابعة يوم غدير خم، قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أبلغ ثم قال: ايها الناس: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم- ثلاث مرات-؟ قالوا: بلى.

قال: أدن يا على. فرفع يده و رفع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يده حتى نظرت بياض إبطيه، فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه. حتى قالها ثلاثا» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۴۱

۱- الذهبى: «الشّاشى الحافظ المحدّث الثقة ... محدّث ما وراء النهر، و مؤلّف المسند الكبير ... توفى سنة ۳۳۵» [۲] ۲- السيوطى: «الشّاشى الحافظ المحدّث الثقة» [... ۳]

---

[۱] كفاية الطالب: ۲۸۵- ۲۸۶.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۸۴۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۲

و له ترجمة فى شذرات الذهب ۲/ ۳۴۲ و العبر ۲/ ۲۴۲ و اللباب ۲/ ۴ و غيرها.

(۱۱۰) محمد بن صالح بن هانئ أبو جعفر الوراق النيسابورى المتوفى سنة (۳۴۰ ...) ص: ۳۴۲

اشارة

هو من رجال سند روایة الحاکم النیسابوری حدیث الغدیر عن بریدة ابن الحصیب الأسلمی [۱].

ترجمته ... ص: ۳۴۲

۱- ابن کثیر: «کان ثقة زاهدا، لا یأکل إلّا من کسب یده، و لا یقطع صلاة اللیل» [۲] ۲- و ترجمه السبکی و أثنی علیه حیث قال: «سمع الکثیر بنیسابور و لم یسمع بغیرها، و کان صبورا علی الفقر، لا یأکل إلّا من کسب یده، سمع السری ابن خزیمة و غیره. روی عنه: أبو بکر بن إسحاق و أبو علی الحافظ و غیرهما. مات فی سلخ ربیع الأول سنة ۳۴۰، و صلّی علیه أبو عبد اللّه بن الأخرم الحافظ، و لمّا دفن وقف علی قبره و ترحّم علیه، و أثنی علیه، و حکی أنه صاحبه من سنة ۲۷۰ إلی حینئذ، فما رآه أتی شیئا لا یرضاه اللّه عز و جل، و لا سمع منه شیئا یسئل عنه» [۳] ۳- ابن الجوزی: «سمع الحدیث الکثیر، و کان ذا فهم و حفظ، و کان من الثقات» [۴]

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۲۵.

[۳] طبقات السبکی ۳/ ۱۷۴.

[۴] المنتظم ۶/ ۳۷۰ حوادث ۳۴۰.

(۱۱۱) علی بن الحسین المسعودی البغدادی المتوفی سنة (۳۴۶ ...) ص: ۳۴۳

ذکره السبکی فی (طبقات الشافعیة) [۱] و ترجمه...

روی مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث الغدیر یوم الجمل، علی طلحة بن عبید اللّه حیث قال: «ثم نادی علی رضی اللّه عنه طلحة، حین رجع الزبیر: یا أبا محمد ما الذی أخرجک؟ قال: الطلب بدم عثمان، قال علی: قتل اللّه أولانا بدم عثمان، أما سمعت رسول اللّه یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ و أنت أوّل من بایعنی ثم نکثت، و قد قال اللّه عزّ و جلّ فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ فقال: أستغفر اللّه، ثم رجع» [۲]

(۱۱۲) أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الخیاط القنطری الحنظلی المتوفی سنة (۳۴۸ ...) ص: ۳۴۳

اشارة

أخرج الحاکم عن أبی الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی ببغداد عن أبی قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، عن یحیی بن حماد، عن أبی عوانة، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم [... ۳]

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۰۷.

[۲] مروج الذهب ۲/ ۱۱.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

ترجمته ... ص: ۳۴۴

ترجمه الخطیب و قال: «حدثنا عنه أبو الحسن ابن رزقویه، و أبو الحسن علی ابن أحمد بن عمر المقری، و أبو الحسن علی بن الحسین بن دوما النعالی» [۱]

(۱۱۳) جعفر بن محمد بن نصیر أبو محمد الخواص المعروف بالخلدی المتوفی سنة (۳۴۷/ ۳۴۸ ...) ص: ۳۴۴

اشارة

روی أبو الحسن ابن المغازلی «عن أبی بکر أحمد بن محمد بن طاوان. قال:

أخبرنا أبو الحسین أحمد بن الحسین بن السماک قال: حدثنی أبو محمد جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی، حدثنی علی بن سعید بن قتیبة الرملی قال: حدثنی ضمرة ابن ربیعة القرشی، عن ابن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة قال: من صام یوم ثمانی عشرة خلت من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا، و هو یوم غدیر خم، لما أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی بن أبی طالب فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لک یا علی بن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن. فأنزل اللّه تعالی الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۴

۱- الخطیب: «کان سافر الکثیر، و لقی المشایخ الکبراء من المحدثین

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۳.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۱۹.

و الصوفیة، ثم عاد إلی بغداد فاستوطنها، و روی بها علما کثیرا، حدّث عنه: أبو عمر بن حیویه، و أبو الحسن الدارقطنی، و أبو حفص بن شاهین ... و کان ثقة صادقا دینا فاضلا» [... ۱]

۲- ابن الأثیر: «أحد مشایخ الصوفیة، له کرامات ظاهرة، روی عن:

الحارث بن أبی أسامة و غیره، روی عنه: أبو حفص ابن شاهین و الدارقطنی و غیرهما. و مات فی شهر رمضان سنة ۳۴۸ و کان ثقة» [۲] ۳- ابن الجوزی: «کان صدوقا دیّنا، حجّ ستین حجّة» [۳]

(۱۱۴) أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی الکوفی ... ص: ۳۴۵

اشارة

هو ممن ألّف فی الحدیث، و صحّح الحاکم فی المستدرک و الذهبی فی تلخیصه حدیثه فی غیر موضع.

و هو من رجال سند روایة الحاکم حدیث الغدیر عن بریدة بن الحصیب الأسلمی.

ترجمته ... ص: ۳۴۵

۱- الذهبی و وصفه بمسند الکوفة فی زمانه [۴] ۲- و وصفه فی تذکرة الحفاظ بمحدّث الکوفة [۵] ۳- و قال ابن العماد: «و فیها أبو جعفر محمد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی، مسند الکوفة فی زمانه. روی عن ابراهیم بن عبد اللّه القصار و أحمد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۲۲۶.

[۲] اللباب ۱/ ۴۵۶.

[۳] المنتظم ۶/ ۳۹۱ حوادث ۳۴۸.

[۴] العبر ۲/ ۲۹۳ حوادث ۳۵۱.

[۵] تذکرة الحفاظ: ۸۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۶

عرعرة و جماعة» [۱]

(۱۱۵) أبو بکر محمد بن الحسن بن محمد النقاش المفسر الموصلی البغدادی المتوفی سنة (۳۵۱ ...) ص: ۳۴۶

اشارة

روی حدیث نزول آیة سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فی واقعة غدیر خم فی تفسیره (شفاء الصدور).

ترجمته ... ص: ۳۴۶

۱- الذهبی: «و شیخ القراء أبو بکر النقاش المفسّر ببغداد» [۲] ۲- ابن کثیر: «کان رجلا صالحا فی نفسه، عابدا ناسکا، له تفسیر شفاء الصدور» [۳]

(۱۱۶) أحمد بن جعفر بن محمد بن سلم أبو بکر الختلی المتوفی سنة (۳۶۵ ...) ص: ۳۴۶

اشارة

روی عنه أبو نعیم الحافظ حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»، کما تقدم فی «محمد بن علی بن خلف».

ترجمته ... ص: ۳۴۶

۱- الخطیب: «و کان صالحا دینا مکثرا، ثقة ثبتا، کتب عنه الدارقطنی

---

[۱] شذرات الذهب ۳/ ۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۸۲.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۷

و حدّثنا عنه، ... و أبو نعیم الاصبهانی، ... قال أحمد بن أبی الفوارس...:

و کان ثقة، کتب من القراءات أمرا عظیما و التفاسیر و غیر ذلک» [... ۱]

۲- ابن کثیر: «کان ثقة، و قد قارف التسعین» [۲] ۳- ابن الجوزی: «سمع أبا مسلم الکجی و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل و خلقا کثیرا، و کتب من التفاسیر و القراءات شیئا کبیرا، و کان صالحا دینا مکثرا، ثقة ثبتا، کتب عنه الدارقطنی، و روی عنه: ابن رزقویه و البرقانی و أبو نعیم الاصبهانی» [۳]

(۱۱۷) أبو یعلی الزبیر بن عبد اللّه بن موسی البغدادی التوزی المتوفی سنة (۳۷۰ ...) ص: ۳۴۷

اشارة

روی أخطب خطباء خوارزم بإسناده عن الحافظ أبی بکر البیهقی، عن الحافظ أبی عبد اللّه الحاکم، عن أبی یعلی الزبیر بن عبد اللّه التوزی، عن أبی جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز، عن علی بن سعید، عن ضمرة، عن ابن شوذب، عن مطر، عن ابن حوشب عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من صام یوم ثمان عشر من ذی الحجة ... الحدیث [۴]

ترجمته ... ص: ۳۴۷

۱- ترجمه الخطیب عن الحافظ أبی نعیم و عن الحاکم النیسابوری لکن اسم أبیه (عبید اللّه) [۵]

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۷۱.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۸۳.

[۳] المنتظم ۷/ ۸۱ حوادث ۳۶۵.

[۴] المناقب للخوارزمی: ۹۴.

[۵] تاریخ بغداد ۸/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۸

۲- و ذکره ابن الأثیر و اسم أبیه عنده (عبد الواحد) [۱]

(۱۱۸) محمد بن أحمد بن بالویه النیسابوری المعدل المتوفی سنة (۳۷۴ ...) ص: ۳۴۸

اشارة

و قد أکثر الروایة عنه الحاکم فی المستدرک و صحّح حدیثه فیه، و کذا الذهبی فی تلخیص المستدرک.

و قد وقع فی طریق روایة الحاکم حدیث الغدیر [۲]

ترجمته ... ص: ۳۴۸

۱- ترجمه الخطیب فقال: «حدثنا عنه أبو بکر البرقانی و سألته عنه فقال:

ثقة» [... ۳]

۲- و قال ابن الجوزی: «سمع عبد اللّه بن محمد بن شیرویه، و محمد بن إسحاق بن خزیمة، و محمد بن إسحاق السراج و غیرهم، و کان ثقة، و توفی بنیسابور یوم الخمیس سلخ شوال هذه السنة عن أربع و تسعین سنة» [۴]

(۱۱۹) الحسن بن ابراهیم بن الحسین أبو محمد المصری الشهیر بابن زولاق المتوفی سنة (۳۸۷ ...) ص: ۳۴۸

اشارة

---

[۱] الکامل فی التاریخ ۹/ ۴.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

[۳] تاریخ بغداد ۱/ ۲۸۲.

[۴] المنتظم ۷/ ۱۲۴ حوادث ۳۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۴۹

رواه فی (تاریخه) کما حکاه المقریزی فی الخطط [۱]

ترجمته ... ص: ۳۴۹

و لا بن زولاق ترجمة فی وفیات الأعیان ۱/ ۱۴۶ و تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۳۲۱ و تتمة المختصر فی أخبار البشر لابن الوردی ۱/ ۳۵۱ و لسان المیزان لابن حجر العسقلانی ۲/ ۱۹۱ و حسن المحاضرة فی تاریخ مصر و القاهرة للسیوطی ۱/ ۵۵۳ و غیرها.

(۱۲۰) أحمد بن سهل الفقیه البخاری ... ص: ۳۴۹

من مشایخ الحاکم، و قد أکثر الروایة عنه فی مستدرکه، و صحح حدیثه فیه، و کذلک الذهبی فی تلخیصه.

أخرج حدیث الغدیر عنه الحاکم فی المستدرک [۲]

(۱۲۱) العباس بن علی بن العباس النسائی ... ص: ۳۴۹

اشارة

روی أبو نعیم الحافظ حدیث الغدیر عن أحمد بن جعفر بن سلم عنه، بسنده عن بریدة، عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما تقدم فی «محمد بن علی ابن خلف».

ترجمته ... ص: ۳۴۹

ترجمه الخطیب حیث قال ...: «روی عنه: أبو بکر الشافعی، و أبو

---

[۱] خطط الشام ۲/ ۲۲۲.

[۲] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۰

الحسین ابن المظفر، و ابن البواب المقرئ، و إسحاق بن محمد النعالی، و کان ثقة» [۱].

(۱۲۲) یحیی بن محمد الأخباری أبو عمر البغدادی ... ص: ۳۵۰

قال الخطیب: «یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن عمر بن بیان بن دینار الأخباری الکاتب یکنی أبا عمر،

حدّث عن: أحمد بن محمد الضبعی، و محمد بن محمد الباغندی، و نصر بن القاسم الفرائضی، و محمد بن هارون بن المجدر، و یعقوب ابن یوسف بن حازم الطحان، و عبد الرحیم بن محمد بن أحمد بن بکر الوراق.

حدثنا عنه محمد بن عمر بن بکیر المقرئ، أخبرنا ابن بکیر، أخبرنا أبو عمر یحیی بن محمد بن عمر بن عبد اللّه بن عمر بن حفص بن بیان بن دینار الأخباری فی منزله، بدرب الساج فی جوار ابن الشونیزی فی سنة ۳۶۳، حدثنا أبو جعفر أحمد بن محمد الضبعی، حدثنا عبد اللّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، حدثنا العلاء بن سالم العطّار، عن یزید بن أبی زیاد، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: سمعت علیا بالرحبة ینشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه؟ فقام اثنا عشر بدریا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۲/ ۱۵۴.

[۲] تاریخ بغداد ۱۴/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۱

القرن الخامس ... ص: ۳۵۱

(۱۲۳) المتکلّم القاضی محمد بن الطیب بن محمد أبو بکر الباقلانی المتوفی سنة (۴۰۳ ...) ص: ۳۵۱

اشارة

أخرج حدیث التهنئة فی کتابه (التمهید فی أصول الدین) [۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۱

۱- الخطیب ...: «سکن بغداد و سمع بها الحدیث ... و حدّثنا عنه القاضی أبو جعفر محمد بن أحمد السمنانی، و کان ثقة، فأمّا الکلام فکان أعرف الناس به، و أحسنهم خاطرا، و أجودهم لسانا، و أوضحهم بیانا، و أصحّهم عبارة، و له التصانیف الکثیرة المنتشرة» [۲...]

۲- ابن الجوزی: «سمع الحدیث من: أبی بکر بن مالک القطیعی، و أبی

---

[۱] التمهید: ۱۷۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۳۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۲

محمد ابن ماسی، و أبی أحمد النیسابوری، إلّا أنّه کان متکلّما علی مذهب الأشعری» [... ۱]

۳- الذهبی: «و ابن الباقلانی القاضی أبو بکر محمد بن الطیب بن جعفر البصری المالکی الأصولی المتکلم، صاحب المصنفات و أوحد وقته فی فنه» [... ۲]

۴- ابن الأثیر: «و المشهور بهذه النسبة القاضی أبو بکر ... مات ببغداد فی ذی القعدة سنة ۴۰۳» [۳]

(۱۲۴) أحمد بن محمد بن موسی بن القاسم بن الصلت أبو الحسن المجبّر البغدادی المتوفی سنة (۴۰۵ ...) ص: ۳۵۲

اشارة

روی الحافظ الکنجی بطریقه حدیث مناشدة رجل عراقی جابر الأنصاری بحدیث الغدیر. و قد تقدم الحدیث بسنده و نصه سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۵۲

۱- الخطیب: «حدثنا عنه: أبو القاسم الأزهری و جماعة غیره ... سألت أبا طاهر حمزة بن محمد بن طاهر الدقاق عن ابن الصلت فقال: کان شیخا صالحا دیّنا» [... ۴]

۲- ابن الأثیر: «و اشتهر به أبو الحسن ... سمع: إبراهیم بن عبد الصمد

---

[۱] المنتظم ۷/ ۲۶۵.

[۲] العبر حوادث ۴۰۳.

[۳] اللباب ۱/ ۱۱۲.

[۴] تاریخ بغداد ۵/ ۹۵.

الهاشمی، و الحسین بن إسماعیل المحاملی، و أبا بکر بن الأنباری و غیرهم» [... ۱]

۳- و ذکره الذهبی فیمن توفی فی سنة ۴۰۵ [۲]

(۱۲۵) محمد بن أحمد بن محمد بن سهل أبو الفتح ابن أبی الفوارس توفی سنة (۴۱۲ ...) ص: ۳۵۳

اشارة

روی أبو محمد أحمد العاصمی قال: «أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن عمر بن بهتة البزاز بقراءة أبی الفتح ابن أبی الفوارس الحافظ علیه ببغداد فأقرّ به قال: أخبرنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید بن عبد الرحمن بن عقدة الهمدانی مولی بنی هاشم قراءة علیه من أصل کتابه سنة ۳۳۰- لمّا قدم علینا بغداد- قال: حدّثنا ابراهیم بن الولید بن حماد قال: أخبرنا أبی قال: أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح عن ابن أخت حمید الطویل عن ابن جدعان، عن سعید بن المسیب قال: قلت لسعد بن أبی وقاص:

إنی أرید أن أسألک عن شیء، و إنّی أتّقیک. قال: سل عمّا بدا لک، فإنّما أنا عمک. قال قلت: فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیکم یوم غدیر خم.

قال: نعم، قام فینا بالظهیرة فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال فقال أبو بکر و عمر: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۵۳

۱- الخطیب: «کتب الکثیر و جمع، و کان ذا حفظ و معرفة و أمانة، و ثقة

---

[۱] اللباب ۳/ ۱۶۵.

[۲] العبر ۳/ ۸۹.

[۳] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۴

مشهورا بالصلاح، و کتب الناس بانتخابه علی الشیوخ و تخریجه، و حدّث عنه: أبو سعد المالینی، و أبو بکر البرقانی، و هبة اللّه ابن الحسن الطبری، و سمعت منه بعض أمالیه، و قرأت علیه قطعة من حدیثه» [... ۱]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۳۳۸، و سافر فی طلب الحدیث إلی البلاد و کتب الکثیر و جمع، و کان ذا حفظ و معرفة و أمانة و ثقة، مشهورا بالصلاح، و کتب الناس عنه بانتخابه علی الشیوخ، و توفی یوم الأربعاء ۱۶ ذی القعدة من هذه السنة» [۲]

(۱۲۶) أحمد بن الحسین بن أحمد أبو الحسن المعروف بابن السماک البغدادی المتوفی سنة (۴۲۴ ...) ص: ۳۵۴

اشارة

وقع فی طریق روایة ابن المغازلی، کما تقدم فی «جعفر بن محمد بن نصیر الخلدی».

ترجمته ... ص: ۳۵۴

۱- الخطیب: «کان له فی جامع المنصور مجلس وعظ یتکلّم فیه...

کتبت عنه شیئا یسیرا» [... ۳]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۳۳۰، و حدث عن جعفر الخلدی و غیره، و کان یعظ بجامع المنصور و جامع المهدی، و یتکلّم علی طریقة التصوّف، توفی فی ذی الحجة من هذه السنة» [۴]

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۲.

[۲] المنتظم ۸/ ۵. ملخصا حوادث ۴۱۲.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۱۱۰.

[۴] المنتظم ۸/ ۷۶ ملخصا حوادث ۴۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۵

(۱۲۷) أبو محمد عبد اللّه بن علی بن محمد بن بشران المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵

اشارة

روی عنه الحافظ أبو بکر الخطیب حدیث أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی فضل صوم یوم الغدیر ... و قد تقدم نصه.

ترجمته ... ص: ۳۵۵

ترجمه الخطیب قائلا: «عبد اللّه بن علی بن محمد بن عبد اللّه بن بشران أبو محمد الشاهد، سمع: أبا بکر ابن مالک القطیعی، و أبا

محمد ابن ماسی و محمد بن الحسن الیقطینی، و مخلد بن جعفر و من بعدهم.

کتبت عنه و کان سماعه صحیحا.

و سمعته یقول: ولدت فی یوم الأربعاء ۱۱ من جمادی الآخرة سنة ۳۵۵.

و مات فی لیلة الجمعة ۲۲ من شوال سنة ۴۲۹، و دفن فی صبیحة تلک اللیلة بباب حرب» [۱]

(۱۲۸) أبو منصور عبد الملک بن محمد الثعالبی المتوفی سنة (۴۲۹ ...) ص: ۳۵۵

اشارة

صاحب (یتیمة الدهر)

فقد قال ما نصه فی بیان (لیلة الغدیر): «و هی اللیلة التی خطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی غدها بغدیر خم علی أقتاب الإبل، فقال فی خطبته: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۶

من نصره و اخذل من خذله

، فالشیعة یعظّمون هذه اللیلة و یحیونها قیاما» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۶

۱- ذکره ابن کثیر و قال: «کان إماما فی اللغة و الأخبار و أیام الناس، بارعا مفیدا» [۲] ۲- و قال الیافعی: «أبو منصور الثعالبی عبد الملک بن محمد النیسابوری الأدیب اللبیب الشاعر، صاحب التصانیف الأدبیة السائرة فی الدنیا، و راعی بلاغات العلم و جامع أشتات النظم، سار ذکره سیر المثل و ضربت إلیه أکباد الإبل، و طلعت دواوینه فی المشارق و المغارب طلوع النجم فی الغیاهب» [... ۳].

۳- و ترجمه ابن خلکان و أثنی علیه و علی تآلیفه [۴]

(۱۲۹) أبو علی الحسن بن علی التمیمی الواعظ المعروف بابن المذّهب المتوفی سنة (۴۴۴ ...) ص: ۳۵۶

اشارة

روی الحموینی قال: «أخبرنی الشیخ أبو الفضل اسماعیل بن أبی عبد اللّه ابن حماد العسقلانی فی کتابه، أنبأنا الشیخ حنبل بن عبد اللّه بن سعادة المکبّر المکی الرصافی سماعا علیه، أنبأنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصین سماعا علیه، أنبأنا أبو علی ابن المذهب سماعا علیه، أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، قال: حدّثنا أحمد بن

---

[۱] ثمار القلوب فی المضاف و المنسوب: ۵۱۱.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۱۲/ ۴۴- حوادث ۴۲۹.

[۳] مرآة الجنان حوادث ۴۲۹.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۷

عمر الوکیعی قال: حدثنا زید بن الحباب قال: حدثنا الولید بن عقبة بن نزار القیسی قال: حدثنی سماک بن عبید بن الولید العنسی قال: دخلت علی عبد الرحمن ابن أبی لیلی فحدّثنی أنه شهد علیا فی الرحبة قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و شهده یوم غدیر خم إلّا قام- و لا یقوم إلّا من قد رآه- قال:

فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأینا و سمعنا حیث أخذ بیده و یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۵۷

۱- الخطیب: «کتبنا عنه، و کان یروی عن ابن مالک القطیعی مسند أحمد ابن حنبل بأسره، و کان سماعه صحیحا إلّا فی أجزاء منه» [۲...]

۲- ابن الجوزی: «ولد سنة ۳۵۵، سمع: أبا بکر ابن مالک القطیعی، و أبا محمد ابن ماسی، و ابن شاهین، و الدارقطنی و خلقا کثیرا، و لا یعرف فیه إلّا الخیر و الدّین، و قد ذکر الخطیب عنه أشیاء لا توجب القدح عند الفقهاء، و إنما یقدح بها عوام المحدّثین فقال: کان یروی عن ابن مالک مسند أحمد بأسره و کان سماعه صحیحا إلّا فی أجزاء فإنّه ألحق اسمه فیها. قال المصنف: و هذا لا یوجب القدح، لأنّه إذا تیقّن سماعه للکتاب جاز أن یکتب سماعه بخطه لإجلال الکتب» [... ۳]

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۹۶.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۰.

[۳] المنتظم ۸/ ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۵۹

القرن السادس ... ص: ۳۵۹

(۱۳۰) أبو الغنائم محمد بن علی الکوفی النرسی المتوفی سنة (۵۱۰ ...) ۳۵۹

اشارة

قال الحافظ الکنجی الشافعی: «أخبرنا الحافظ یوسف بن خلیل الدمشقی بحلب قال: أخبرنا الشریف أبو المعمر محمد بن حیدرة الحسینی الکوفی ببغداد.

و أخبرنا أبو الغنائم محمد بن علی بن میمون النرسی بالکوفة، أخبرنا أبو المثنی دارم ابن محمد بن زید النهشلی، حدثنا أبو حکیم محمد بن ابراهیم بن السری التمیمی، حدثنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الهمدانی، حدثنا ابراهیم ابن الولید بن حماد، أخبرنا أبی، أخبرنا یحیی بن یعلی، عن حرب بن صبیح عن ابن أخت حمید الطویل ... إلی آخر ما تقدم سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۵۹

قال الذهبی: «النرسی الحافظ محدّث الکوفة ... روی عنه: الفقیه نصر المقدسی، و الحمیدی، و ابن الخاضبة، و السلفی، و ابن ناصر، و

معالی بن أبی بکر الکیانی، و مسلم بن ثابت النحاس، و محمد بن حیدرة بن عمرو، و أبو الفرج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۰

ابن کلیب إجازة، و خلق کثیر. کان یقول: ما بالکوفة أحد من أهل السنة و الحدیث إلّا أنا. و کان ینوب عن خطیب الکوفة ... ذکره عبد الوهاب ابن الأنماطی فوصفه بالحفظ و الإتقان و قال: کانت له معرفة ثاقبة ... قال ابن ناصر:

کان النرسی حافظا ثقة متقنا، ما رأینا مثله، کان یتهجّد و یقوم اللیل» [... ۱]

و أنظر: العبر ۴/ ۲۲ و النجوم الزاهرة ۵/ ۲۱۲ و شذرات الذهب ۴/ ۲۹ و طبقات الحفاظ: ۴۵۸.

(۱۳۱) یحیی بن عبد الوهاب أبو زکریا الاصبهانی الشهیر بابن مندة المتوفی سنة (۵۱۲ ...) ص: ۳۶۰

اشارة

قال الحافظ ابن حجر حیث ذکر (عامر بن لیلی الغفاری): «ذکره ابن مندة أیضا، و

أورد من طریق عمر بن عبد اللّه بن یعلی بن مرة عن أبیه عن جده قال:

سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، فلما قدم علی الکوفة نشد الناس» [... ۲]

ترجمته ... ص: ۳۶۰

۱- الذهبی: «ابن مندة الحافظ العالم المسند ... حدّث عنه: عبد الوهاب الأنماطی، و یحیی بن عبد الغافر بن الصباغ، و علی بن أبی تراب، و ابن ناصر، و السلفی، و عبد الحق الیوسفی، و أبو محمد ابن الخشاب، و خلق آخرهم موتا محمد بن إسماعیل الطرسوسی.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۶۰.

[۲] الاصابة ۲/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۱

ذکره أبو سعد السمعانی و قال: هو جلیل القدر، وافر الفضل، واسع الروایة، ثقة حافظ، مکثر صدوق، کثیر التصانیف، حسن السیرة، بعید من التکلف، أوحد بیته فی عصره، خرّج التاریخ لنفسه و لجماعة من شیوخنا، و أجاز لی مسموعاته، و سألت اسماعیل بن محمد الحافظ عنه فأثنی علیه، و وصفه بالحفظ و المعرفة و الدرایة...

و کتب إلیّ معمر بن الفاخر أنه توفی یوم النحر سنة إحدی عشرة، و قیل توفی فی ثانی عشر ذی الحجة» [۱] ۲- ابن خلکان: «کان من الحفاظ المشهورین، و أحد أصحاب الحدیث المبرزین، و کان جلیل القدر، وافر الفضل، واسع الروایة، ثقة حافظا مکثرا صدوقا، کثیر التصانیف» [۲]

(۱۳۲) هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد الشیبانی المتوفی سنة (۵۲۵ ...) ص: ۳۶۱

اشارة

هو راوی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الناس فی الرحبة عن أبی علی ابن المذهب، بسنده عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، کما تقدّم فی «ابن المذهب».

ترجمته ... ص: ۳۶۱

۱- الذهبی: «و مسند العراقین أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن الحصین، و له ثلاث و تسعون سنة» [۳]

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۰.

[۲] وفیات الأعیان ۲/ ۳۶۶.

[۳] دول الإسلام ۲/ ۴۷ حوادث ۵۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۲

۲- ابن کثیر: «راوی المسند عن أبی علی ابن المذهب، عن أبی بکر بن مالک عن عبد اللّه بن أحمد عن أبیه. و قد روی عنه: ابن الجوزی و غیر واحد.

کان ثقة ثبتا صحیح السماع» [۱] ۳- الیافعی: «و فیها توفی مسند العراق، هبة اللّه بن حصین الشیبانی البغدادی» [۲]

(۱۳۳) ابن الزاغونی أبو بکر محمد بن عبید اللّه بن نصر (۵۵۲ ...) ص: ۳۶۲

اشارة

قال الحموینی: «أخبرنی الشیخ مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی بقراءتی علیه ببغداد، ثالث رجب سنة ۶۷۲ قال: أنا الشیخ أبو بکر المسمار ابن عمر بن العویس البغدادی سماعا علیه قال: أنبأ أبو الفتح محمد بن عبد الباقی المعروف بابن البطی سماعا علیه. ح.

و أخبرنا الامام الفقیه کمال الدین أبو غالب هبة اللّه بن أبی القاسم بن أبی غالب السامری بقراءتی علیه، بجامع القصر ببغداد لیلة الأحد السابع و العشرین من شهر رمضان سنة ۶۸۲ قال: أنبأ الشیخ محاسن بن عمر بن رضوان الخرائبی سماعا علیه، فی الحادی و العشرین من المحرم سنة ۶۲۲ قال: أنبأ أبو بکر محمد ابن عبید اللّه بن نصر ابن الزاغونی سماعا علیه، فی السادس عشر من شهر رجب سنة ۵۵۰ قالا: أنبأ أبو عبد اللّه مالک بن أحمد بن علی بن ابراهیم الفراء البانیاسی سماعا علیه، قال ابن الزاغونی فی شعبان سنة ۴۶۳ قال: أنبأ أبو الحسن أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت قراءة علیه، و أنا أسمع فی رجب ثالث عشر من الشهر سنة ۴۰۵ قال ابراهیم بن عبد الصمد الهاشمی المکنی بأبی إسحاق قال: أنبأ أبو

---

[۱] تاریخ ابن کثیر- حوادث السنة المذکورة ۱۲/ ۲۰۳.

[۲] مرآة الجنان- حوادث السنة المذکورة ۳/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۳

سعید الأشج قال: أنبأ أبو طالب المطلب بن زیاد، عن عبد اللّه بن محمد بن عقیل قال: کنت عند جابر ... إلی آخر الحدیث [۱].

ترجمته ... ص: ۳۶۳

۱- ابن الجوزی: «ولد سنة ۴۶۸، و قرأت علیه کثیرا من مسموعاته» [۲].

۲- الذهبی: «صار مسند العراق و کان صالحا مرضیا» [۳]

(۱۳۴) عیاض بن موسی الیحصبی المتوفی سنة (۵۴۴ ...) ص: ۳۶۳

اشارة

روی حدیث الغدیر فی کتابه (الشفا بتعریف حقوق المصطفی) [۴]

ترجمته ... ص: ۳۶۳

۱- ابن خلکان: «کان إمام وقته فی الحدیث و علومه، و النحو و اللغة و کلام العرب و أیّامهم و أنسابهم، و صنف التصانیف المفیدة» [۵] ۲- الذهبی: «قال ابن بشکوال: هو من أهل العلم و الیقین و الذکاء و الفهم ... قدم علینا قرطبة فأخذنا عنه» [۶] ۳- ابن الوردی: «أحد الأئمّة الحفّاظ، المحدّثین الأدباء، و تآلیفه و أشعاره

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۶۲.

[۲] المنتظم حوادث ۵۵۲.

[۳] العبر- حوادث ۵۵۲.

[۴] الشفاء بشرح الخفاجی ۳/ ۴۵۶.

[۵] وفیات الأعیان ۳/ ۱۵۲.

[۶] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۴

شاهدة بذلک» [۱] ۴- السیوطی: «کان إمام الحدیث فی وقته، و أعلم الناس بعلومه و النحو و اللغة» [... ۲]

(۱۳۵) أبو الفتح محمد بن عبد الکریم الشهرستانی المتکلّم الأشعری المتوفی سنة (۵۴۸ ...) ص: ۳۶۴

اشارة

ذکر فی کتابه (الملل و النحل) ما نصه: «و مثل ما جری فی کمال الإسلام و انتظام الحال، حین نزل قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ فلما وصل إلی غدیر خم أمر بالدوحات فقممن و نادوا الصلاة جامعة، ثم قال علیه السلام- و هو علی الرّحال-: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار. ألا هل بلّغت؟ ثلاثا» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۶۴

۱- السبکی: «کان إماما مبرّزا، مقدّما فی علم الکلام و النظر، برع فی الفقه و الأصول و الکلام» [۴] ۲- الذهبی: «و الشهرستانی الأفضل محمد بن عبد الکریم المتکلّم، صاحب التصانیف ... وعظ ببغداد و ظهر له القبول التام» [... ۵]

---

[۱] تتمة المختصر ۲/ ۷۲.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۶۸.

[۳] الملل و النحل- هامش الفصل- ۱/ ۲۲۰.

[۴] طبقات الشافعیة ۶/ ۱۲۸.

[۵] العبر ۴/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۵

۳- الصفدی: «کان إماما مبرزا، فقیها متکلّما ...، کان کثیر المحفوظ حسن المحاورة یعظ الناس، دخل بغداد سنة ۵۱۰ و أقام بها ثلاث سنین، و ظهر له قبول کثیر عند العوام، و سمع من علی بن المدینی بنیسابور و غیره، و کتب عنه الحافظ أبو سعد السمعانی»... [۱]

۴- ابن تغری بردی: «الامام العالم المتکلم، کان إمام عصره فی علم الکلام، عالما بفنون کثیرة من العلوم، و به تخرّج جماعة کثیرة من العلماء» [۲]

(۱۳۶) أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الأنصاری القرطبی المتوفی سنة (۶۷۱ ...) ص: ۳۶۵

اشارة

روی فی (تفسیره) حدیث نزول الآیة سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة یوم غدیر خم حیث قال بتفسیر الآیة: «لما قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. قال النضر بن الحارث لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمرتنا بالشهادتین عن اللّه فقبلنا منک، و أمرتنا بالصلاة و الزکاة، ثم لم ترض حتی فضّلت علینا ابن عمک أ اللّه أمرک؟ أم من عندک؟ فقال: و الذی لا إله إلّا هو إنّه من عند اللّه، فولّی و هو یقول: اللهمّ إن کان هذا هو الحق من عندک فأمطر علینا حجارة من السماء.

فوقع علیه حجر من السماء فقتله».

ترجمته ... ص: ۳۶۵

۱- الداودی: «کان من عباد اللّه الصالحین، و العلماء العارفین الورعین الزاهدین فی الدنیا، المشغولین بما یعنیهم من أمور الآخرة، أوقاته معمورة ما بین توجه و عبادة و تصنیف، جمع فی تفسیر القرآن کتابا کبیرا فی خمسة عشر مجلدا، سمّاه

---

[۱] الوافی بالوفیات ۳/ ۲۷۸.

[۲] النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۶

کتاب جامع أحکام القرآن و المبین لمّا تضمنه من السنة و آی القرآن و هو من أجل التفاسیر و أعظمها نفعا ... قال الذهبی: إمام متقن متبحر فی العلم له تصانیف مفیدة تدل علی إمامته و کثرة اطلاعه و وفور فضله، کان مستقرا بمنیة بنی خصیب من الصعید الأدنی، و بها توفی فی لیلة الاثنین التاسع من شوال سنة ۶۷۱» [۱] ۲- ابن العماد: «و فیها الامام أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن أبی بکر بن فرج الأنصاری الخزرجی القرطبی، صاحب کتاب التذکرة بأمور الآخرة، و التفسیر الجامع لأحکام القرآن، الحاکی مذاهب السلف کلّها، و ما أکثر فوائده، و کان إماما علما، من الغوّاصین علی معانی الحدیث، حسن التصنیف، جید النقل» [۲]

---

[۱] طبقات المفسرین ۲/ ۶۵.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۷

القرن السابع ... ص: ۳۶۶

(۱۳۷) تاج الدین زید بن الحسن الکندی أبو الیمن البغدادی المتوفی سنة (۶۱۳ ...) ص: ۳۶۷

اشارة

روی الحافظ ابن الجزری من طریقه حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، عن عبد الرحمن بن أبی لیلی، حیث قال: «أخبرنی فیما شافهنی به أبو حفص عمر بن الحسن المراغی، عن أبی الفتح یوسف بن یعقوب الشیبانی، عن أبی الیمن زید الکندی، عن أبی منصور القزاز، عن أبی بکر بن ثابت، عن محمد بن عمر عن أبی عمر» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۶۷

۱- ابن الأثیر: «کان إماما فی النحو و اللغة، و له الإسناد العالی فی الحدیث، و کان ذا فنون کثیرة من أنواع العلوم» [۲].

۲- الذهبی: «العلامة تاج الدین الکندی أبو الیمن زید بن الحسن بن

---

[۱] أسنی المطالب: ۳

. [۲] الکامل ۱۲/ ۱۳۰.

زید بن الحسن البغدادی المقرئ اللغوی، شیخ الحنفیة و القراء و النحاة بالشام، و مسند العصر» [... ۱]

۳- ابن الجزری: «ولد فی شعبان سنة ۵۲۰ ببغداد، و تلقی القرآن علی سبط الخیاط و له نحو من سبع سنین و هذا عجیب، و أعجب من ذلک أنه قرأ القراآت العشر و هو ابن عشر، و هذا لا یعرف لأحد قبله، و أعجب من ذلک طول عمره و انفراده فی الدنیا بعلوّ الإسناد فی القراآت و الحدیث، فعاش بعد أن قرأ القراآت ثلاثا و ثمانین سنة، و هذا ما نعلمه وقع فی الإسلام» [۲]

(۱۳۸) علی بن حمید القرشی المتوفی سنة (۶۲۱ ...) ص: ۳۶۸

اشارة

أخرجه فی کتابه (شمس الأخبار المنتقی من کلام النبی المختار) نقلا عن کتاب (سلوة العارفین) للموفق باللّه الحسین بن اسماعیل الجرجانی والد المرشد باللّه، بإسناده عن النبی صلّی اللّه علیه و آله، أنه لمّا سئل عن معنی قوله:

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

قال:

«اللّه مولای، أولی بی من نفسی، لا أمر لی معه، و أنا مولی المؤمنین أولی بهم من أنفسهم لا أمر لهم معی، و من کنت مولاه أولی به من نفسه لا أمر له معی، فعلی مولاه أولی به من نفسه لا أمر له معه» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۶۸

قال عمر رضا کحالة: «علی القرشی، کان حیا سنة ۶۱۰: علی بن حمید ابن أحمد بن جعفر بن الولید القرشی، محدّث، من آثاره: «شمس الأخبار المنتقاة

[۱] العبر حوادث ۶۱۳.

[۲] غایة النهایة فی طبقات القراء ۱/ ۲۹۷.

[۳] الغدیر ۱/ ۳۸۶ عن شمس الأخبار: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۶۹

من کلام النبی المختار» [۱]

۱۳۹ حنبل بن عبد اللّه بن سعادة المکبر الرصافی (۶۰۴ ...) ص: ۳۶۹

اشارة

روی الحموینی قال: «أخبرنی الشیخ أبو الفضل إسماعیل بن أبی عبد اللّه ابن حماد العسقلانی فی کتابه، أنبأنا الشیخ حنبل بن عبد اللّه بن سعادة المکبر الرصافی سماعا علیه، أنبأنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصین سماعا علیه، أنبأنا أبو علی ابن المذهب سماعا علیه، أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن محمد بن حنبل. قال: أنبأنا أحمد بن عمر الوکیعی قال: أنبأنا زید بن الحباب قال: أنبأنا الولید بن عقبة بن نزار القیسی قال: حدثنی سماک بن عبید بن الولید العنسی قال: دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی فحدثنی أنه شهد علیا فی الرحبة قال: أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و شهده یوم غدیر خم، إلّا قام، و لا یقوم أحد إلّا من قد رآه.

فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأینا و سمعنا حیث أخذ بیده و یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۶۹

۱- الذهبی: «حنبل بن عبد اللّه الرصافی، أبو عبد اللّه المکبر، راوی المسند فی نیف و عشرین مجلسا بقراءة ابن الخشاب، سنة ثلاث و عشرین، توفی فی رابع عشر المحرم بعد عوده من دمشق، و ما تهنی بالذهب الذی ناله وقت سماعهم

[۱] معجم المؤلفین ۷/ ۸۵.

[۲] فرائد السمطین ۱/ ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۰

علیه» [۱] ۲- و کذا ترجمه ابن العماد الحنبلی ناقلا عبارة الذهبی [۲] ۳- ابن شامة: «کان فقیرا جدا، و کان قد سمع المسند من ابن الحصین فقیل له: لو سافرت إلی الشام، فخرج من بغداد فأسمع المسند بإربل، فسمعه ابن زین الدین، و بالموصل، و بدمشق، فسمعه علیه الملک المعظم عیسی فی جمع کثیر، و هو آخر من رواه عن ابن الحصین، فألحق الصغار بالکبار» [... ۳]

(۱۴۰) مجد الدین عبد اللّه بن محمود بن مودود الحنفی الموصلی المتوفی سنة (۶۸۳ ...) ص: ۳۷۰

اشارة

یروی عنه الحموینی حدیث مناشدة رجل عراقی جابر الأنصاری حدیث غدیر خم، و قد تقدم نصه سابقا.

ترجمته ... ص: ۳۷۰

ترجمه اللکهنوی و قال: «ولد بالموصل سنة ۵۹۹، فأخذ عن جمال الدین الحصیری، و تولی القضاء بالکوفة ثم عزل، و دخل بغداد و رتب الدرس بمشهد أبی حنیفة، و لم یزل یفتی و یدرس إلی أن مات یوم السبت التاسع عشر من المحرم سنة ۶۸۳، و کان من أفراد الدهر فی الفروع و الأصول، و کانت مشاهیر الفتاوی علی حفظه، و من تصانیفه (المختار) ألفه فی عنفوان شبابه، ثم صنف شرحا له و سماه (بالاختیار)، و هما کتابان معتبران عند الفقهاء» [۴]

---

[۱] العبر حوادث ۵۶۰۴/ ۱۰.

[۲] شذرات الذهب ۵/ ۱۲ حوادث ۶۰۴.

[۳] ذیل الروضتین: ۶۳ حوادث ۶۰۴.

[۴] الفوائد البهیة فی تراجم الحنفیة: ۱۰۶ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۱

(۱۴۱) ناصر الدین عبد اللّه عمر أبو الخیر البیضاوی الشافعی المتوفی سنة (۶۸۵ ...) ص: ۳۷۱

اشارة

أورد الحدیث فی کتابه (طوالع الأنوار) فی علم الکلام فی البحث عن مسألة الامامة.

ترجمته ... ص: ۳۷۱

۱- السبکی: «کان إماما مبرزا نظّارا، صالحا متعبدا زاهدا» [۱] ۲- السیوطی: «کان إماما علّامة. عارفا بالفقه و التفسیر و الأصلین و العربیة و المنطق، نظارا صالحا متعبدا شافعیا» [... ۲]

۳- الداودی کذلک [۳].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۸/ ۱۵۷.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۵۰.

[۳] طبقات المفسرین ۱/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۳

القرن الثامن ... ص: ۳۷۳

(۱۴۲) زین الدین عمر بن مظفر الحلبی الشافعی المشهور بابن الوردی المتوفی سنة (۷۴۹ ...) ص: ۳۷۳

اشارة

روی حدیث الولایة فی (تاریخه) حیث قال: «شیء من فضائله رضی اللّه عنه- من ذلک: مشاهده مع رسول اللّه. و أخوة رسول اللّه له،

و سبق إسلامه، و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم يوم خيبر لأعطينّ الراية رجلا يحب اللّه و رسوله. الحديث.

و

قوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى

. و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم أقضاكم على» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۷۳

۱- ابن حجر العسقلانى: «الفقيه الشافعى، الشاعر المشهور، نشأ بحلب و تفقه بها ففاق الأقران، و كان ينوب فى الحكم فى كثير من معاملات حلب،

---

[۱] تتمة المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۲۲۱.

و ولى قضاء منبج، و مات فى الطاعون العام آخر سنة ۷۴۹» [۱] ۲- السيوطى: «كان إماما بارعا فى الفقه و النحو و الأدب، مفننا فى العلم و نظمه فى الذروة العليا و الطبقة القصوى، و له فضائل مشهورة» [۲]

(۱۴۳) عبد الرحمن بن أحمد الإيجى الشافعى المتوفى سنة (۷۵۶ ...) ص: ۳۷۴

اشارة

ذكر حديث الغدير فى كتابه (المواقف) فى علم الكلام، حيث أورده فى مبحث الامامة و تكلّم حوله.

ترجمته ... ص: ۳۷۴

۱- ابن حجر العسقلانى: «عبد الرحمن بن أحمد بن عبد الغفار القاضى عضد الدين الإيجى، ولد بإيج من نواحى شيراز بعد السبعمائة، و أخذ عن مشايخ عصره، و لازم الشيخ زين الدين الهنكى تلميذ البيضاوى و غيره، و كان إماما فى المعقول، قائما بالأصول و المعانى و العربية، مشاركا فى الفنون، و كان كثير المال جدّا، كريم النفس يكثر الإنعام على الطلبة، و جرت له محنة مع صاحب كرمان فحبسه بالقلعة، فمات مسجونا فى سنة ۷۵۶، أرّخه السبكى و أرّخه الأسنوى قبل ذلك» [۳] ۲- السبكى: «قاضى القضاة عضد الدين الشيرازى، كان إماما فى المعقولات، عارفا بالأصلين و المعانى و البيان و النحو، مشاركا فى الفقه، له فى علم الكلام كتاب المواقف و غيرها، و كانت له سعادة مفرطة، و مال جزيل و إنعام على

---

[۱] الدرر الكامنة بأعيان المائة الثامنة ۳/ ۲۷۲.

[۲] بغية الوعاة فى طبقات اللغويين و النحاة ۲/ ۲۲۶.

[۳] الدرر الكامنة ۲/ ۴۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۵

طلبة العلم و کلمة نافذة» [... ۱]

۳- الأسنوی: «کان إماما فی علوم متعددة، محققا، مدققا، صاحب تصانیف مشهورة، توفی فی سنة ۷۵۳» [۲] ۴- الشوکانی بمثل ما تقدم [۳]

(۱۴۴) شمس الدین أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن علی الهواری المالکی الشهیر بابن جابر الأندلسی المتوفی (۷۸۰ ...) ص: ۳۷۵

اشارة

ذکر الحدیث فی شعر له حیث قال:

«و قال رسول اللّه إنی مدینة من العلم و هو الباب و الباب فاقصد

و من کنت مولاه علی ولیّه و مولاک فاقصد حب مولاک ترشد» [۴]

ترجمته ... ص: ۳۷۵

و قد ترجم له و اثنی علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی [۵] و الحافظ السیوطی [۶] و ابن العماد [۷] و المقری [۸]، فراجع.

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱۰/ ۴۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۵۷.

[۳] البدر الطالع ۱/ ۳۲۶.

[۴] نفح الطیب ۴/ ۶۰۳- ۶۰۷.

[۵] الدرر الکامنة ۳/ ۳۳۹.

[۶] بغیة الوعاة: ۱۴.

[۷] شذرات الذهب ۶/ ۲۶۸.

[۸] نفح الطیب ۴/ ۳۷۳- ۴۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۶

(۱۴۵) سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی المتوفی سنة (۷۹۱/ ۷۹۲ ...) ص: ۳۷۶

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی بحث الامامة من کتابه (شرح المقاصد) فی علم الکلام و تکلّم حول مفاده.

ترجمته ... ص: ۳۷۶

۱- ابن حجر العسقلانی: «العلامة الکبیر، صاحب شرحی التلخیص و شرح العقائد فی أصول الدین، و له غیر ذلک من التصانیف فی أنواع العلوم الذی تنافس الأئمة فی تحصیلها و الاعتناء بها، و کان قد انتهت إلیه معرفة علوم البلاغة و المعقول بالمشرق بل سائر الأمصار، لم یکن له نظیر فی معرفة هذه العلوم، مات فی صفر سنة ۷۹۲، و لم یخلّف بعده مثله، و کان مولده سنة ۷۱۲» [۱] ۲-

السیوطی: «الامام العلامة، عالم بالنحو و التصریف و المعانی و البیان و الأصلین و المنطق و غیرها، شافعی» [... ۲]

---

[۱] الدرر الکامنة ۵/ ۱۲۰.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۷

القرن التاسع ... ص: ۳۷۷

(۱۴۶) علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی المتوفی سنة (۸۰۷ ...) ص: ۳۷۷

اشارة

أخرج حدیث الغدیر فی کتابه بطرق کثیرة صحّح غیر واحد منها، من ذلک قوله: «حبشی: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه، و عاد من عاداه، و انصر من نصره و أعن من أعانه. رواه الطبرانی و رجاله و ثقوا» [۱]

و من ذلک: روایة الحدیث عن حذیفة بن أسید بطریقین للطبرانی، ثم قال «رجال أحد الإسنادین ثقات» [۲]

و من ذلک: روایته عن الترمذی و الطبرانی و البراء باسنادهم عن زید بن أرقم قال: «أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالشجرات فقمّ ما تحتها ورشّ، ثم خطبنا فو اللّه ما من شیء یکون إلی یوم الساعة إلّا قد أخبرنا به یومئذ، ثم قال:

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۶.

[۲] المصدر ۹/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۸

أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قلنا: اللّه و رسوله أولی بنا من أنفسنا.

قال: فمن کنت مولاه فهذا مولاه، یعنی علیا. ثم أخذ بیده فبسطها ثم قال:

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. و وثق رجاله» [۱]

و من ذلک: ما رواه من طریق البزار عن سعد: «إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ من کنت ولیه فعلی ولیه» قال: «رواه البزار

و رجاله ثقات» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۷۸

قال السخاوی: «علی بن أبی بکر الحافظ و یعرف بالهیثمی، ولد فی رجب سنة ۷۳۵ و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد، قال شیخنا فی معجمه: و کان خیّرا ساکنا لیّنا سلیم الفطرة شدید الإنکار للمنکر. و قال البرهان الحلبی: إنه کان من محاسن القاهرة. و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار صالحا خیّرا. و قال الأقفهسی: کان إماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متوددا فی الناس ذا عبادة و تقشف و ورع.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق» [۳] و کذا ترجمه السیوطی فی طبقات الحفاظ: ۵۴۱ و حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲ و الشوکانی فی البدر الطالع: ۱/ ۴۴ و غیرهم.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۵.

[۲] المصدر ۹/ ۱۰۷.

[۳] الضوء اللّامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۰۰ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۷۹

(۱۴۷) ولی الدین عبد الرحمن بن محمد الشهیر بابن خلدون المتوفی سنة (۸۰۸ ...) ص: ۳۷۹

اشارة

صاحب التواریخ، ذکر فی مقدمة تاریخه فی بیان النص علی الامامة عند الامامیة:

«إنه جلی و خفی، فالجلی مثل

قوله: من کنت مولاه فعلیّ مولاه».

ثم قال ابن خلدون: «قالوا: و لم تطرّد هذه الولایة إلّا فی علی، و لهذا قال عمر: أصبحت مولی کل مؤمن و مؤمنة». ثم شرع فی المناقشة فی مفاد الحدیث [۱]

ترجمته ... ص: ۳۷۹

ترجمه السخاوی بما ملخّصه: «ولد فی أول رمضان سنة ۷۳۲ بتونس، و أخذ القراءات السبع أفرادا و جمعا، و اعتنی بالأدب و أمور الکتابة و الخط، و أخذ ذلک عن أبیه و غیره، و مهر فی جمیعه، ثم قدم الدیار المصریة فی ذی القعدة سنة ۸۴ فحج ثم عاد إلیها، و تلقاه أهلها و أکرموه و أکثروا ملازمته و التردد إلیه، بل تصدر للإقراء بجامع الأزهر مدة، و قد ولی مشیخة البیبرسیة وقتا و کذا تدریس الفقه بقبة الصالح بالبیمارستان إلی أن مات، و قد ترجمه جماعة» [۲]

(۱۴۸) الشریف الجرجانی علی بن محمد بن علی الحسینی الحنفی المتوفی سنة (۶۱۸ ...) ص: ۳۷۹

اشارة

---

[۱] المقدمة: ۱۳۸.

[۲] الضوء اللامع ۴/ ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۰

ذکر حدیث الغدیر فی باب الإمامة من کتابه (شرح المواقف) فی علم الکلام مع البحث حول مفاده و دلالته.

ترجمته ... ص: ۳۸۰

۱- السخاوی: «عالم المشرق، و یعرف بالسید الشریف، وصفه العفیف الجرهی فی مشیخته بالعلامة فرید عصره و وحید دهره، سلطان

العلماء العاملين افتخار أعاظم المفسرين، ذى الخلق و الخلق و التواضع مع الفقراء، و قال غيره: إن من شيوخه بالقاهرة العلامة مباركشاه، قرأ عليه الموافق لشيخه العضد. و قال أبو الفتوح الطاووسى، و هو ممن أخذ عنه بعد أن عظّمه جدا: شهرته تغنينى عن ذكر نسبه، و حديث مهارته فى العلوم يكفينى فى بيان حسبه، سمعت عليه من شرحى التلخيص مع حاشيته التى كتبها على المطول، و كذا مؤلفه شرح المفتاح، و قال فيه البدر العينى: كان عالم الشرق علامة دهره ... و قد تصدى للإقراء و التصنيف و الفتيا، و تخرّج به أئمة نحارير، و كثرت أتباعه و طلبته، و اشتهر ذكره و بعد صيته.

مات سنة ۱۶ بشيراز» [۱] ۲- أبو الحسنات اللكهنوى: «عالم نحرير، قد حاز قصبات السبق فى التحرير، فصيح العبارة دقيق الاشارة، نظار فارس فى البحث و الجدل، ولد فى جرجان لثمان بقين من شعبان سنة ۷۴۰» [... ۲]

(۱۴۹) أبو عبد اللّه محمد بن خلفة الوشتانى المالكى المتوفى سنة (۸۲۷) أو (۸۲۸ ...) ص: ۳۸۰

اشارة

---

[۱] الضوء اللامع ۵/ ۳۲۸.

[۲] الفوائد البهية: ۱۲۵- ۱۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۱

روى مناشدة أمير المؤمنين عليه السلام بحديث الغدير يوم الجمل على طلحة- المذكورة سابقا- فى «المسعودى» فى شرحه على صحيح مسلم بن الحجاج [۱]

ترجمته ... ص: ۳۸۱

۱- الشوكانى: «محمد بن خلفة- بكسر الخاء المعجمة و سكون اللّام و بعدها فاء- الابى بضم الهمزة، نسبة إلى قرية من تونس، التونسى، قرأ على ابن عرفة و غيره، و كان عالما محققا أخذ عنه جماعة، و وصفه ابن حجر بأنه عالم المغرب بالمعقول، و أنه سكن تونس، و له شرح مسلم الذى سماه (إكمال إكمال المعلم فى شرح مسلم) الذى جمع فيه بين المازرى و عياض و القرطبى و النووى، مع زيادات من كلام شيخه ابن عرفة فى ثلاث مجلدات، و يحكى عنه من سلامة الفطرة ما يخرجه إلى حد الغفلة، مع مزيد تقدّمه فى العلوم، و مات سنه ۸۲۷» [۲] ۲- محمد مخلوف: «أبو عبد اللّه محمد بن خلف المعروف بالآبى الوشتانى، البارع المحقق العلامة الأصولى المطلع الفهامة، المؤلف المتقن الفقيه المتفنّن، الراوية النظار المتحلّى بالوقار، أخذ عن أئمة منهم ابن عرفة، لازمه و به انتفع و هو من أكابر أصحابه، و عنه أخذ أئمة و توفى سنة ۸۲۸» [۳]

(۱۵۰) نجم الدين محمد بن عبد اللّه بن عبد الرحمن الاذرعى (الزرعى) الدمشقى الشافعى المعروف بابن عجلون المتوفى سنة (۸۷۶...) ص: ۳۸۱

اشارة

---

[۱] إكمال الدين المعلم ۶/ ۲۳۶.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۶۹.

[۳] شجرة النور الزکیة: ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۲

ذکر العلامة الامینی فی ما یتبع شعر أبی عبد اللّه محمد الشیبانی الشافعی المتوفی سنة ۷۷۷ قول نجم الدین العجلونی فی شرح قصیدة الشیبانی الذی سمّاه ببدیع المعانی فی شرح عقیدة الشیبانی: «أشار الناظم بقوله:

و من کان مولاه النبی فقد غدا علی له بالحق مولی و منجدا

إلی ما

ورد فی الحدیث الصحیح إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [... ۱]

ترجمته ... ص: ۳۸۲

۱- السخاوی: «ولد فی یوم السبت ثانی عشری ربیع الأول سنة ۸۳۱، و أکثر من مخالطة العلماء و الفضلاء مع ملازمة المطالعة و العمل، و النظر فی مطوّلات العلوم و مختصرها قدیمها و حدیثها، بحیث کان فی ازدیاد من التفنن و الفضائل، بل أقبل علی الاقراء و الإفتاء و التألیف، و صار أحد الأعیان، و کان إماما علامة متقنا حجة ضابطا جیّد الفهم لکن حافظته أجود، دیّنا عفیفا وافر العقل کثیر التودّد و الخبرة بمخالطة الکبار، مات فی یوم الاثنین ثالث عشر شوال سنة ۷۶» [۲] ۲- ابن العماد: «الامام العلامة المفنّن المعروف بابن قاضی عجلون. أخذ عن علماء عصره و برع و مهر، و أخذ عنه من لا یحصی» [۳] ۳- الشوکانی: «تمیّز فی غالب الفنون، و درس بمواطن و تصدّر بجامع بنی أمیّة، و کان إماما علامة متقنا حجة ضابطا جیّد الفهم، لم یکن بالشام من یناظره و لا بالدّیار المصریّة»... [۴]

---

[۱] الغدیر ۶/ ۵۶.

[۲] الضوء اللامع ۸/ ۹۶.

[۳] شذرات الذهب ۷/ ۳۲۲.

[۴] البدر الطالع ۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۳

(۱۵۱) علاء الدین علی بن محمد القوشجی المتوفی سنة (۸۷۹ ...) ص: ۳۸۳

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی مبحث الامامة من (شرح التجرید).

ترجمته ... ص: ۳۸۳

۱- بدر الدین و ذکر تآلیفه و قال: «کان ماهرا فی العلوم الریاضیة» [۱] ۲- وصفه الکاتب الجلبی بالمولی المحقق و أثنی علی شرحه [۲] ۳- و ترجمه طاشکبری زاده و أثنی علیه و وصفه بالمولی الفاضل [۳] ۴- و القاضی الشوکانی أیضا [۴]

(۱۵۲) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الحسینی السنوسی التلمسانی المتوفی سنة (۸۹۵ ...) ص: ۳۸۳

اشارة

روی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بحدیث الغدیر یوم الجمل علی طلحة، فی شرحه علی صحیح مسلم بن الحجاج، و قد تقدم الحدیث فی «المسعودی» [۵]

---

[۱] تعالیق الفوائد البهیة ص ۲۱۴.

[۲] کشف الظنون- فی ذکر شروح التجرید.

[۳] الشقائق النعمانیة ۱/ ۱۷۷- ۱۸۱.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۴۹۵.

[۵] مکمل إکمال الإکمال ۶/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۴

ترجمته ... ص: ۳۸۴

۱- أفرد تلمیذه الملالی کتابا فی أحواله و سیره و فوائده سماه ب (المواهب القدسیة فی المناقب السنوسیة).

۲- و قال الزرکلی: «السنوسی محمد بن یوسف بن عمر بن شعیب السنوسی الحسنی من جهة الأم أبو عبد اللّه، عالم تلمسان فی عصره و صالحها، له تصانیف کثیرة» [۱]

---

[۱] الأعلام ۷/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۵

القرن العاشر ... ص: ۳۸۵

(۱۵۳) أحمد بن محمد بن أبی بکر أبو العباس القسطلانی المصری الشافعی المتوفی سنة (۹۲۶ ...) ص: ۳۸۵

اشارة

قال: «و أما

حدیث الترمذی و النسائی: من کنت مولاه فعلی مولاه

فقال الشافعی: یرید بذلک ولاء الإسلام کقوله تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ و قول عمر: أصبحت مولی کل مؤمن أی: ولی کل مؤمن.

و طرق هذا الحدیث کثیرة جدّا، استوعبها ابن عقدة فی کتاب مفرد له، و کثیر من أسانیدها صحاح و حسان» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۸۵

۱- ترجمه العیدروس، فذکر مشایخه وعدّ تآلیفه و قال: «کان إماما حافظا متقنا، جلیل القدر حسن التقریر و التحریر، لطیف الاشارة بلیغ العبارة، حسن

---

[۱] المواهب اللدنیة بشرح الزرقانی ۷/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۶

الجمع و التألیف، لطیف الترتیب و الترصیف، کان زینة أهل عصره و نقاوة ذوی دهره» [۱] ۲- الشوکانی: «ولد فی الثانی عشر من ذی القعدة سنة ۸۵۱، و کان متعففا جید القراءة للقرآن و الحدیث و الخطابة، شجی الصوت، مشارکا فی الفضائل، متودّدا لطیف العشرة سریع الحرکة، مع کثرة استقامة، و اشتهر بالصّلاح و التعفف علی طریق أهل الفلاح» [۲].

و قد ترجمه أیضا السخاوی فی الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳ و غیره کذلک.

(۱۵۴) عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الدیبع المتوفی سنة (۹۴۴ ...) ص: ۳۸۶

اشارة

قال فی ذکر أمیر المؤمنین علی علیه السلام: «و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه الترمذی» [۳]

ترجمته ... ص: ۳۸۶

۱- العیدروس: «الامام الحافظ الحجة المتقن، شیخ الإسلام علامة الأنام، الجهبذ الامام مسند الدنیا، أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمة المحققین شیخ مشایخنا المبرزین» [۴] ۲- الغزی: «عبد الرحمن بن علی ... الشیخ الامام العلامة الأوحد المحقق الفهامة، محدّث الیمن و مؤرّخها و محیی علوم الأثر بها وحید الدین أبو الفرج

---

[۱] النور السافر ۱۱۳- ۱۱۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۱۰۲.

[۳] تیسیر الوصول ۳/ ۲۷۱.

[۴] النور السافر ۲۲۱- ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۸۷

الشیبانی» [... ۱]

و ترجمه الشوکانی فی البدر الطالع ۱/ ۳۳۵ و ابن العماد فی شذرات الذهب ۸/ ۲۵۵.

(۱۵۵) شمس الدین محمد الشربینی القاهری الشافعی المتوفی سنة (۹۷۷ ...) ص: ۳۸۷

اشارة

صاحب التفسیر، المعروف بالخطیب الشربینی.

قال بتفسیر قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ: «اختلف فی هذا الداعی، فقال ابن عباس: هو النضر بن الحارث. و قیل: هو الحارث بن النعمان. و

ذلک أنه لمّا بلغه قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. رکب ناقته فجاء حتی أناخ راحلته الأبطح ثم قال: یا محمد، أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه منک، و أن نصلّی خمسا و نزکّی أموالنا فقبلناه منک، و أن

نصوم شهر رمضان فی کل عام فقبلناه منک، و أن نحج فقبلناه منک. ثم لم ترض حتی فضّلت ابن عمک علینا! أ فهذا شیء منک أم من اللّه تعالی؟! فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی لا إله إلّا هو ما هو إلّا من اللّه، فولی الحارث و هو یقول: اللهم إن کان ما یقول محمد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فو اللّه ما وصل إلی ناقته حتی رماه اللّه تعالی بحجر فوقع علی دماغه فخرج من دبره فقتله فنزلت سَأَلَ سائِلٌ...

الآیات» [۲]

---

[۱] الکواکب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۲] السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۴/ ۳۶۴.

ترجمته ... ص: ۳۸۸

ترجم له ابن العماد بقوله: «الخطیب الامام العلّامة ... أخذ عن الشیخ أحمد البرلسی ... و أجازوه بالإفتاء و التدریس، فدرّس و أفتی فی حیاة أشیاخه و انتفع به خلائق لا یحصون، و أجمع أهل مصر علی صلاحه، و وصفوه بالعلم و العمل و الزهد و الورع و کثرة النسک و العبادة...

و بالجملة کان آیة من آیات اللّه تعالی، و حجة من حججه علی خلقه» [۱]

(۱۵۶) ضیاء الدین أبو محمد أحمد بن محمد الوتری الشافعی المتوفی بمصر عشر الثمانین و التسعمائة [۲ ...] ص: ۳۸۸

اشارة

ذکر حدیث الولایة مرسلا إیّاه إرسال المسلم فی کتابه (روضة الناظرین) [۳]

ترجمته ... ص: ۳۸۸

قال کحالة: «أحمد بن محمد الوتری الموصلی الأصل، البغدادی الدار، المصری الوفاة، الشافعی الرفاعی، أبو محمد ضیاء الدین. له روضة الناظرین، و خلاصة مناقب الصالحین» [۴]

---

[۱] شذرات الذهب ۸/ ۳۸۴.

[۲] فی الاعلام و معجم المؤلفین: ۹۸۰.

[۳] روضة الناظرین: ۲.

[۴] معجم المؤلفین ۲/ ۱۶۷.

(۱۵۷) الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشافعی [۱ ...] ص: ۳۸۹

اشارة

أورد حديث نزول الآية سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة الغدير نقلا عن القرطبی [۲]

ترجمته ... ص: ۳۸۹

قال الزركلی: «عبد الرحمن بن عبد السلام بن عبد الرحمن بن عثمان الصفوری الشافعی، مؤرخ أديب من أهل مكة، نسبته إلی صفورية فی الأردن، من كتبه: المحاسن المجتمعة فی الخلفاء الأربعة مخطوط فی الظاهرية ۲۲۹ ورقة، و نزهة المجالس و منتخب النفائس مطبوع، و كتاب الصيام مخطوط فی الأزهرية، و صلاح الأرواح و الطريق إلی داء الفلاح مخطوط فقه فی البصرة العباسية» [۳]

---

[۱] فی الأعلام: ۸۹۴.

[۲] نزهة المجالس ۲/ ۲۴۲.

[۳] الأعلام ۳/ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۱

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۹۱

(۱۵۸) أبو العباس أحمد جلبی بن يوسف بن أحمد الشهير بابن سنان القرمانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۰۱۹ ...) ص: ۳۹۱

اشارة

مؤلف التاريخ المشهور.

ذكر حديث الغدير عن أبی الطفيل عن النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بطريق الترمذی [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۱

قال المحبی: «أحمد بن سنان المعروف بالقرمانی الدمشقی، صاحب التاريخ المشهور، و أحد الكتاب المشهورين، كان كاتبا منشئا حسن العبارة و كان حسن المحاضرة، و له مخالطة مع الحكام خصوصا قضاة القضاة، و كان له حشمة و انصاف فی كثير من الأمور، و جمع تاريخه الشائع، و تعرّض فيه لكثير من الموالی و الأمراء المتأخرين، و سماه أخبار الدول و آثار الأول.

---

[۱] أخبار الدول: ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۲

و كانت ولادته فی سنة ۹۳۹. و توفی يوم الخميس تاسع عشری شوال سنة ۱۰۱۹» [۱].

(۱۵۹) الحسين ابن الامام المنصور باللّه القاسم بن محمد بن علی اليمنی المتوفی سنة (۱۰۵۰ ...) ص: ۳۹۲

اشارة

صاحب التأليف القيم المطبوع فی مجلدين ضخمين فی الهند اسماه (غاية السئول فی علم الأصول) و شرحه (هداية العقول) فرغ منه سنة (۱۰۴۹).

ذکر فی (هدایة العقول) حدیث الغدیر بطرق کثیرة لو أفردت تأتی رسالة.

ترجمته ... ص: ۳۹۲

قال المحبی: «قال القاضی الحسینی المهلا فی حقه: إمام علوم محمد، الذی اعترف أولوا التحقیق بتحقیقه، و أذعن أرباب التدقیق لتدقیقه، و اشتهر فی جمیع الأقطار الیمنیة بالعلوم السنیة، أخذ عن والده الامام المنصور» [... ۲]

(۱۶۰) الشیخ أحمد بن محمد بن عمر قاضی القضاة الملقب بشهاب الدین الخفاجی المصری الحنفی المتوفی سنة (۱۰۶۹ ...) ص: ۳۹۲

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی (شرحه علی الشفا) عند قول المصنف

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۲۰۹.

[۲] خلاصة الأثر ۲/ ۱۰۴.

و عاد من عاداه»

قال: «و هو عند غدیر خم و قد خطب الناس» [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۳

۱- ترجمه المحبی بالثناء علیه و ذکر مشایخه وعد تآلیفه و تولیه القضاء، قال: «صاحب التصانیف السائرة، و أحد أفراد الدنیا المجمع علی تفوقه و براعته، و کان فی عصره بدر سماء العلم و نیر أفق النثر و النظم، رأس المؤلفین و رئیس المصنفین، سار ذکره سیر المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فی الفلک» [... ۲]

۲- و تقد ترجم الخفاجی لنفسه فی (ریحانة الألباء) [۳]

---

[۱] نسیم الریاض ۳/ ۴۵۶.

[۲] خلاصة الأثر ۱/ ۳۳۱.

[۳] ریحانة الألباء: ۲۶۱.

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۹۵

(۱۶۱) إبراهیم بن محمد بن محمد کمال الدین الحنفی المعروف بابن حمزة الحرانی الدمشقی المتوفی سنة (۱۱۲۰ ...) ص: ۳۹۵

اشارة

ذکر الحدیث عن الطبرانی و الحاکم باسنادهما عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم [۱]

ترجمته ... ص: ۳۹۵

قال المرادی: «العالم الامام المشهور، المحدث النحوی العلامة، کان وافر الحرمة مشهورا بالفضل الوافر، أحد الأعلام المحدثین و العلماء الجهابذة، السید الشریف الحسیب النسیب، ولد فی دمشق و بها نشأ» ثم ذکر مشایخ أخذه و روایته و قال: «رأیت بخطه فی إجازته أن مشایخه یبلغون ثمانین شیخا» ثم ذکر تآلیفه و وفاته [۲]

---

[۱] التعریف و البیان ۱/ ۱۳۶.

[۲] سلک الدرر ۱/ ۲۲- ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۶

و کذا ترجمه المحبی [۱]

(۱۶۲) أبو عبد اللّه محمد بن عبد الباقی الزرقانی المالکی المتوفی سنة (۱۱۲۲ ...) ص: ۳۹۶

اشارة

روی حدیث الغدیر عن زید بن أرقم ثم قال: «و صححه الضیاء المقدسی».

و ذکر من طریق الطبرانی من الحدیث قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «یا أیّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبّه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار».

قال: «روی الدار قطنی عن سعد قال: لما سمع أبو بکر و عمر ذلک قالا:

أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۲]

ترجمته ... ص: ۳۹۶

۱- المرادی: «محمد الزرقانی ابن عبد الباقی بن یوسف الأزهری المالکی الشهیر بالزرقانی، الامام المحدث الناسک، النحریر الفقیه العلامة. و کانت وفاته سنة ۱۰۲۲» [۳] ۲- و وصفه الجلبی بالمولی العلّامة خاتمة المحدّثین.

---

[۱] نفحة الریحانة رقم: ۶۶.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۷/ ۱۳.

[۳] سلک الدرر ۴/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۳۹۷

(۱۶۳) حامد بن علی بن إبراهیم بن عبد الرحیم الحنفی الدمشقی المعروف بالعمادی المتوفی سنة (۱۱۷۱ ...) ص: ۳۹۷

اشارة

روی حدیث الغدیر من طرق کثیرة، و عدّه من الأحادیث المتواترة فی تألیفه (الصلاة الفاخرة بالأحادیث المتواترة).

ترجمته ... ص: ۳۹۷

ترجمه المرادی و وصفه ب «مفتی الحنفیة بدمشق و ابن مفتیها، و صدرها و ابن صدرها، الصدر المهاب المحتشم الأجل المبجل العالم الفقیه الفاضل الفرضی، کان عالما محققا، أدیبا عارفا، نبیها کاملا مهذبا» [۱]

(۱۶۴) محمد بن سالم بن أحمد المصری الحفنی شمس الدین الشافعی المتوفی سنة (۱۱۸۱ ...) ص: ۳۹۷

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی حاشیته علی الجامع الصغیر لجلال الدین السیوطی.

---

[۱] سلک الدرر ۲/ ۱۱.

ترجمته ... ص: ۳۹۸

قال المرادی: «محمد الحفنی ابن سالم بن أحمد الشافعی المصری الشهیر بالحفنی، الشیخ العالم المحقق المدقق، العارف باللّه تعالی، قطب وقته، أبو المکارم نجم الدین، کان یحضر درسه أکثر من خمسمائة طالب، حسن التقریر، ذا فصاحة و بیان، شهما مهابا، مدققا، یهرع إلیه الناس جمیعا، و اشتهرت طریقة الخلوتیة عنه فی مشرق الأرض و مغربها فی حیاته، و کانت وفاته فی شهر ربیع الأول سنة ۱۱۸۱» [۱]

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۴۹.

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹۹

(۱۶۵) أبو الفیض محمد بن محمد المرتضی الحسینی الزبیدی الحنفی المتوفی سنة (۱۲۰۵ ...) ص: ۳۹۹

اشارة

ذکر فی (تاج العروس) حدیث الغدیر فی عد معانی (المولی).

ترجمته ... ص: ۳۹۹

قال الزرکلی: «علّامة باللغة و الحدیث و الرجال و الأنساب، من کبار المصنفین، أصله من واسط فی العراق، و مولده بالهند فی بلجرام، و منشؤه فی زبید بالیمن، رحل إلی الحجاز و أقام بمصر، فاشتهر فضله و انهالت علیه الهدایا و التحف ... و زاد اعتقاد الناس فیه. و توفی بالطاعون فی مصر» ثم ذکر مؤلفاته [۱]

[۱] الأعلام ۷/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۰

(۱۶۶) القاضی محمد بن علی بن محمد الشوکانی المتوفی سنة (۱۲۵۰ ...) ص: ۴۰۰

اشارة

روی حدیث نزول آیة التبلیغ فی علی علیه السلام فی واقعة یوم الغدیر، عن جماعة من الحفاظ الأئمة، کما تقدم فی «ابن أبی حاتم».

ترجمته ... ص: ۴۰۰

له ترجمة ضافیة بقلمه فی کتابه (البدر الطالع ۳/ ۲۱۴- ۲۲۵) فراجعها.

(۱۶۷) محمود بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنة (۱۲۷۰ ...) ص: ۴۰۰

اشارة

روی حدیث الغدیر فی (تفسیره) عن جماعة من الأئمة و الحفاظ [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۰

قال کحالة: «محمود بن عبد اللّه الحسینی الآلوسی، شهاب الدین، أبو الثناء، مفسّر، محدّث، فقیه، أدیب، لغوی، نحوی، مشارک فی بعض العلوم، ولد ببغداد، و تقلّد الإفتاء بها، و عزل، و توفی فی ۲۵ ذی القعدة، من تصانیفه الکثیرة: روح المعانی فی تفسیر القرآن و السبع المثانی. فی تسع مجلدات» [... ۲]

و له ترجمة فی أعلام العراق ص ۲۱ و مشاهیر العراق ۲/ ۱۹۸ و غیرهما.

[۱] روح المعانی ۲/ ۳۴۸- ۳۴۹.

[۲] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۱

(۱۶۸) محمد بن درویش الحوت البیروتی الشافعی المتوفی سنة (۱۲۷۶ ...) ص: ۴۰۱

اشارة

، رواه فی کتابه (أسنی المطالب فی أحادیث مختلفة المراتب) حیث قال:

«حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه. رواه أصحاب السنن غیر أبی داود. و رواه أحمد، و صححوه، و روی بلفظ: من کنت ولیه فعلی ولیه، رواه أحمد و النسائی و الحاکم و صححه».

ترجمته ... ص: ۴۰۱

قال کحالة: «محمد بن درویش البیروتی الشهیر بالحوت، أبو عبد الرحمن محدث، ولد ببیروت. من آثاره أسنی المطالب فی أحادیث مختلفة المراتب» [۱]

(۱۶۹) سلیمان بن إبراهیم القندوزی الحنفی المتوفی سنة (۱۲۹۳) [۲ ...] ص: ۴۰۱

اشارة

روی حدیث الغدیر فی مواضع عدیدة من کتابه (ینابیع المودة).

ترجمته ... ص: ۴۰۱

قال کحالة: «سلیمان بن ابراهیم القندوزی البلخی الحسینی الصوفی، من تصانیفه: جمع الفوائد، مشرق الأکوان، ینابیع المودة لذوی القربی» [۳]

---

[۱] معجم المؤلفین ۹/ ۲۹۹.

[۲] کذا فی الغدیر. قال: و أرخ الزرکلی فی الأعلام وفاته بسنة ۱۲۷۰.

[۳] معجم المؤلفین ۴/ ۲۵۲. و أرخ وفاته بسنة ۱۲۹۴.

(۱۷۰) أحمد بن مصطفی القادین خانی المتوفی سنة (۱۳۰۶) [۱ ...] ص: ۴۰۲

اشارة

ذکر فی کتاب (هدایة المرتاب) شعر أمیر المؤمنین علیه السلام، الذی أوله:

«حمد النبی أخی و صنوی و حمزة سید الشهداء عمی»

و فیه:

«فأوجب لی ولایته علیکم رسول اللّه یوم غدیر خم

فویل ثم ویل ثم ویل لمن یلقی الإله غدا بظلمی»

ترجمته ... ص: ۴۰۲

قال کحالة: «أحمد بن مصطفی القادین خانی الرومی، صوفی، من الخلفاء النقشبندیة بقونیة، و توفی بها. من آثاره: هدایة المرتاب فی فضائل الأصحاب» [۲]

---

[۱] کذا فی معجم المؤلفین، فیکون من رجال القرن الرابع عشر، لکنا ذکرناه هنا تبعا للغدیر.

[۲] معجم المؤلفین ۲/ ۱۷۹.

القرن الرابع عشر ... ص: ۴۰۳

(۱۷۱) أحمد بن زینی بن أحمد دحلان المتوفی سنة (۱۳۰۴ ...) ص: ۴۰۳

اشارة

روی حدیث الغدیر حیث قال: «و کان عمر رضی اللّه عنه یحب علی بن أبی طالب و أهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و قد جاء عنه فی ذلک شیء کثیر.

فمن ذلک أنه لما قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، قال أبو بکر و عمر رضی اللّه عنهما: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة» [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۳

قال کحالة: «أحمد بن زینی دحلان المکی الشافعی، فقیه، مؤرخ، مشارک فی أنواع من العلوم، مفتی الشافعیة بمکة، ولد بها، و توفی فی المحرم» ثم ذکر مؤلفاته [۲]

---

[۱] الفتوحات الإسلامیة ۲/ ۳۰۶.

[۲] معجم المؤلفین ۲/ ۲۲۹.

(۱۷۲) مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، کان حیا سنة (۱۳۲۲ ...) ص: ۴۰۴

اشارة

روی حدیث نزول قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ فی واقعة غدیر خم [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۴

قال کحالة: «مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی، فاضل، من أهل شبلنجة من قری مصر قرب بنها العسل، تعلم بالأزهر و أقام فی جواره، من آثاره: فتح المنان بتفسیر غریب جمل القرآن، نور الأبصار فی مناقب آل بیت النبی المختار، و مختصر عجائب الآثار للجبرتی فی جزءین صغیرین» [۲]

(۱۷۳) محمد عبدة بن حسن المصری المتوفی سنة (۱۳۲۳ ...) ص: ۴۰۴

اشارة

روی حدیث الغدیر من طریق أحمد و ابن ماجة عن البراء بن عازب [۳] و عن ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن سعد بن مالک [۴]

---

[۱] نور الأبصار: ۷۸.

[۲] معجم المؤلفین ۱۳/ ۵۳.

[۳] المنار ۶/ ۴۶۴.

[۴] المصدر ۶/ ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۵

ترجمته ... ص: ۴۰۵

قال کحالة: «محمد عبدة بن حسن خیر اللّه، من آل ترکمانی، فقیه، مفسر، متکلّم، حکیم، أدیب، لغوی، کاتب، صحافی، سیاسی، مفتی الدیار المصریة» [۱]

(۱۷۴) عبد الحمید بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی الشافعی المتوفی سنة (۱۳۲۴ ...) ص: ۴۰۵

اشارة

عدّ حدیث الغدیر فی کتابه (نثر اللئالی) من فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۵

قال کحالة: «عبد الحمید بن عبد اللّه بن محمود بن الحسین الآلوسی البغدادی. متکلّم، صوفی، أدیب، شاعر، ولد ببغداد و توفی و دفن بالکرخ. من آثاره: دیوان شعر، و نثر اللآلی فی شرح نظم الأمالی» [۳]

(۱۷۵) عبد المسیح الأنطاکی الحلبی المتوفی سنة (۱۳۴۱ ...) ص: ۴۰۵

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی شعره فی تاریخ الإسلام.

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۰/ ۲۷۲.

[۲] نثر اللئالی فی شرح نظم الأمالی: ۱۶۶.

[۳] معجم المؤلفین ۵/ ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۶

ترجمته ... ص: ۴۰۶

قال کحالة: «عبد المسیح بن فتح اللّه الأنطاکی الحلبی، أدیب، کاتب، شاعر صحافی، یونانی الأصل» [... ۱]

(۱۷۶) یوسف بن إسماعیل النبهانی البیروتی المتوفی سنة (۱۳۵۰ ...) ص: ۴۰۶

اشارة

روی حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الرحبة، من طریق ابن أبی شیبة، عن زید بن یثیع [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۶

قال کحالة: «یوسف بن إسماعیل بن یوسف النبهانی الشافعی، أبو المحاسن أدیب، شاعر، صوفی، من القضاة، ولد بقریة اجزم بشمالی فلسطین، و نشأ بها و رحل إلی مصر، فانتسب إلی الأزهر، و تولی القضاء فی قصبة جنین من أعمال نابلس، و رحل إلی القسطنطینیة، و عین قاضیا بکوی سنجق من أعمال ولایة الموصل، فرئیسا لمحکمة الجزاء باللاذقیة، ثم بالقدس، فرئیسا لمحکمة الحقوق ببیروت» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین ۶/ ۱۷۴.

[۲] الشرف المؤید: ۱۱۳.

[۳] معجم المؤلفین ۱۳/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۷

(۱۷۷) أحمد نسیم المصری المتوفی سنة (۱۳۵۶ ...) ص: ۴۰۷

اشارة

ذکر حدیث الغدیر فی تعلیقة دیوان مهیار الدیلمی [۱]

ترجمته ... ص: ۴۰۷

قال کحالة: «أحمد نسیم، شاعر، ولد بالقاهرة، کان من المشرفین علی تصحیح الدواوین الشعریة القدیمة التی تولّت دار الکتب المصریة نشرها. من آثاره: دیوان شعر فی جزءین» [۲]

(۱۷۸) محمد حبیب اللّه الشنقیطی المتوفی سنة (۱۳۶۳ ...) ص: ۴۰۷

اشارة

ذکر فی کتابه (کفایة الطالب) حدیث الغدیر، عن جماعة من الأئمة الحفاظ [۳]

ترجمته ... ص: ۴۰۷

قال کحالة: «محمد حبیب اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الشنقیطی، محدث، ولد بشنقیط، و نشأ بها، ثم قدم مراکش فالمدینة فمکة فالقاهرة، و أقام بها، و اختیر

---

[۱] أنظر ۳/ ۱۸۲.

[۲] معجم المؤلفین ۲/ ۱۹۴.

[۳] کفایة الطالب لمناقب علی بن أبی طالب ۲۸- ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۸

مـدرّسا فی کلیـة أصول الدین بجامعة الأزهر، و توفی بالقاهرة فی ۸ صـفر، و دفن بمقابر الامام الشافعی، من تصانیفه: زاد المسـلم فیما اتفق علیه البخاری و مسلم، فی ستة أجزاء» [... ۱]

(۱۷۹) أحمد بن محمد بن الصدیق المتوفی سنة (۱۳۸۰ ...) ص: ۴۰۸

اشارة

ذکره فی کتابه نقلا عن جمع کثیر من الحفاظ بأسانیدهم عن أربع و خمسین صحابیا [۲]

ترجمته ... ص: ۴۰۸

قال کحالـة: «أحمـد بن محمد بن الصدیق أبو الفیض، محدث، حافظ من أهل المغرب الأقصـی، من آثاره: المعجم الوجیز للمسـتجیز» [۳]

(۱۸۰) القاضی بهلول بهجت الشافعی ... ص: ۴۰۸

ذکر حدیث الغدیر بطرق عدیدة [۴]

---

[۱] معجم المؤلفین ۹/ ۱۷۶.

[۲] تشنیف الآذان: ۷۷.

[۳] معجم المؤلفین: ۱۳/ ۳۶۸.

[۴] تاریخ آل محمد: ۶۷- ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۰۹

(۱۸۱) أحمد فرید رفاعی ... ص: ۴۰۹

ذکر فی تعلیق معجم الأدباء بیتی أمیر المؤمنین علیه السلام فی الغدیر [۱]

(۱۸۲) أحمد زکی العدوی المصری ... ص: ۴۰۹

ذکر حدیث الغدیر فی تعلیقات کتاب الأغانی [۲]

(۱۸۳) محمد محمود الرافعی المصری ... ص: ۴۰۹

أثبت الحدیث فی شرح الهاشمیات للکمیت [۳]

(۱۸۴) محمد شاکر الخیاط النابلسی الأزهری المصری ... ص: ۴۰۹

رواه عن أحمد عن أبی الطفیل عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی شرح

[۱] أنظر ۱۴/ ۴۸.

[۲] أنظر ۷/ ۳۶۳.

[۳] أنظر: ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۱۰

الهاشميات [۱].

(۱۸۵) علی جلال الدین الحسینی المصری ... ص: ۴۱۰

ذکر حدیث الغدیر فی کتابه الحسین [۲]

(۱۸۶) حسین علی الأعظمی البغدادی. مدیر کلیة الحقوق ببغداد ... ص: ۴۱۰

أثبت حدیث الغدیر فی شعر له. و فی کتابه ألّفه فی الامام أمیر المؤمنین علیه السلام کما فی الغدیر.

(۱۸۷) محمد سعید دحدوح. أحد أئمة الجماعة فی حلب ... ص: ۴۱۰

أثبت الحدیث فی کتاب له ذکره العلامة الأمینی فی مقدمة الجزء الثامن من الغدیر.

[۱] شرح الهاشمیات: ۶۰.

[۲] الحسین ۱/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۷، ص: ۴۱۱

(۱۸۸) صفا خلوصی ... ص: ۴۱۱

رأی الحدیث من المقطوع به فی کتاب له طبع فی مقدمة الجزء الخامس من کتاب الغدیر.

(۱۸۹) عبد الفتاح عبد المقصود المصری ... ص: ۴۱۱

أخبت إلی الحدیث فی کتاب له إلی العلامة الأمینی فی تقریظ الغدیر، طبع فی مقدمة الجزء السادس.

[الجزء الثامن

[تتمة حدیث الغدیر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السلام علی محمّد و آله الطیّبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأوّلین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵

معنی من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷

و إذ فرغنا من ذکر نصوص عبارات طائفة من أئمة القوم و علمائهم فی إخراج حدیث الغدیر، و روایته بالألفاظ المتنوّعة و الأسانید المختلفة، فلنشرع فی تفنید مناقشات (الدهلوی)، و الرّد علی مزاعمه فی الجواب عن دلالة هذا الحدیث الشریف جملة جملة ... و باللّه التوفیق:

(قوله):

«الأول: حدیث غدیر خم، الذی یذکرونه فی کتبهم مع التبجّح الکثیر به، و یجعلونه نصّا قطعیّا علی هذا المدعی».

أقول:

إنّا نمرّ علی هذا الکلام مرّ الکرام، و نکتفی بالقول بأنّ الإمامیّة إنّما یعتمدون فی وجه دلالة الحدیث الشریف- بعد إثبات تواتره و قطعیّة صدوره- علی کلمات أئمة العربیّة، و تصریحات أساطین اللغة و الأدب، و یستشهدون لذلک بالأدلة و الآثار المتقنة الثابتة، کما سیتضح کلّ ذلک بالتفصیل، بحیث تنقطع ألسنة الجاحدین و تستأصل شبهات المشککین، و نحن نقول الحمد للّه ربّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸

العالمین.

(قوله):

«و حاصله: إنّه قد روی بریدة بن الحصیب الأسلمی»....

أقول:

لقد علم ممّا تقدّم عدم انفراد بریدة بن الحصیب الأسلمی بروایة حدیث الغدیر، بل رواه الجمّ الغفیر و الجمع الکثیر، من صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتجاوز عددهم المائة بکثیر.

فجعل روایة هذا الحدیث من حدیث بریدة فقط- کما هو ظاهر العبارة- غریب جدّا.

کما علم ممّا تقدّم أن لهذا الحدیث الشریف ألفاظا تشتمل علی فوائد و مطالب جلیلة، لها الأثر البالغ فی دلالة الحدیث و ثبوت المرام، فإعراض (الدهلوی) عن نقل أحد تلک الألفاظ و اقتصاره بهذا اللفظ غریب أیضا.

(قوله):

«قالوا: إنّ (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرّف) و الأولویة بالتصرّف عین (الإمامة)».

أقول:

إن لمحققی الإمامیّة بحوثا مطوّلة و استدلالات مفصلة فی بیان وجه دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصّلاة و السّلام، فلیت (الدهلوی) ذکر عن أحدهم وجه الاستدلال، ثمّ أجاب عنه بزعمه، و لم یکتف بهذه الکلمة الوجیزة التی تقلّ عن السّطر الواحد...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹

(قوله):

«إنّ أوّل ما فی هذا الاستدلال هو: أن أهل العربیة قاطبة ینکرون أن یکون (المولی) قد جاء بمعنی (الأولی)»...)

أقول:

أول ما فی هـذا الكلام أن (الـدهلوی) يـدعی إنكار قاطبـة أهل العربيـة مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و هذا كذب بحت، فإنّ أهل العربيـة لم ينكروا ذلك أبـدا، بل لم يثبت إنكار واحـد منهم، فكيف بإنكار جميعهم!! إنّ هـذا الذی ذكره (الدهلوی) كذب فاحش و شنيع جدّا، و إن كنت فی ريب من ذلك فإليك البيان:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱

مجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۱۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳

إن استعمال (المولی) بمعنی (الأولی) فی الكتاب و السنة و أشعار العرب شائع، و قد صرّح بذلك و نصّ عليه جمع كبير من أئمة اللغة و الأدب و التفسير، و نحن نذكر أسماء طائفة منهم، ثم نصوص كلماتهم، إتماما للحجّة و إفحاما للخصوم المكابرين، فمنهم:

ذكر من نص علی ذلك ... ص: ۱۳

اشارة

۱- محمد بن السّائب الكلبی.

۲- أبو زيد سعيد بن أوس بن ثابت الأنصاری اللغوی.

۳- أبو عبيدة معمر بن المثّنی البصری.

۴- أبو الحسن سعيد بن مسعدة الأخفش المجاشعی.

۵- أحمد بن يحيی بن سيار أبو العباس المعروف بثعلب.

۶- أبو العباس محمد بن يزيد الأزدی البصری المعروف بالمبرّد.

۷- أبو إسحاق إبراهيم بن محمد الزّجاج.

۸- أبو بكر محمد بن القاسم المعروف بابن الأنباری.

۹- محمد بن عزيز السجستانی العزيزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴

۱۰- أبو الحسن علی بن عيسی بن علی بن عبد اللّه الرمّانی.

۱۱- أبو النّصر إسماعيل بن حمّاد الفارابی الجوهری.

۱۲- أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبی النيسابوری.

۱۳- أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۱۴- أبو الحجاج يوسف بن سليمان بن عيسی الشنتمری.

۱۵- القاضی أبو عبد اللّه الحسين بن أحمد الزوزنی.

۱۶- أبو زكريا يحيى بن على بن محمد الشيبانى التبريزى.

۱۷- الحسين بن مسعود الفراء البغوى.

۱۸- جار اللّه محمود بن عمر الزمخشرى.

۱۹- أبو الفرج عبد الرحمن بن على المعروف بابن الجوزى.

۲۰- أحمد بن الحسن بن أحمد الزاهد الدرواجكى.

۲۱- نظام الدين حسن بن محمد القمى النيسابورى.

۲۲- أبو سالم محمد بن طلحة القرشى النصيبى.

۲۳- شمس الدين أبو المظفّر يوسف بن قزغلى سبط ابن الجوزى.

۲۴- القاضى ناصر الدّين عبد اللّه بن عمر البيضاوى.

۲۵- أحمد بن يوسف بن عبد الدائم الحلبى المعروف بابن السمين.

۲۶- محمد بن أبى بكر بن عبد القادر الرازى.

۲۷- جلال الدين أحمد الخجندى.

۲۸- عبد اللّه بن أحمد النسفى.

۲۹- عمر بن عبد الرحمن القزوينى.

۳۰- الشيخ نور الدين على بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالكى.

۳۱- جلال الدين محمد بن أحمد المحلى.

۳۲- الحسين بن على الواعظ الكاشفى.

۳۳- أبو السعود بن محمد العمادى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵

۳۴- سعيد الحلبى.

۳۵- الشيخ شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجى.

۳۶- الشيخ سليمان جمل.

۳۷- الملّا جار اللّه الإله‌آبادى.

۳۸- محبّ الدين الأفندى.

۳۹- محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير اليمانى.

۴۰- عبد الرحيم بن عبد الكريم.

۴۱- رشيد النبى بن حبيب النبى.

۴۲- السيد مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶

(۱) محمد بن السائب الكلبى ... ص: ۱۶

اشارة

قال محمد بن يوسف أبو حيان* ترجم له الصّلاح الصفدى بقوله: «محمد ابن يوسف بن على بن يوسف بن حيان، الشيخ الامام

الحافظ العلّامة، فريد العصر و شيخ الزمان، و إمام النحاة، أثير الدين أبو حيان الغرناطى ... لم أر فى أشياخى أكثر اشتغالا منه، لأنى لم أره إلّا يسمع أو يشغل أو يكتب و لم أره على غير ذلك ... و هو ثبت فيما ينقله، محرّر لما يقوله عارف باللغة ضابط لألفاظها، و أما النحو و التصريف فهو إمام الدنيا فيهما، لم يذكر معه فى أقطار الأرض غيره فى العربية، و له اليد الطّولى فى التفسير و الحديث و الشروط و الفروع و تراجم الناس ... و له التصانيف التى سارت و طارت، و انتشرت و ما انتثرت، و قرئت و درست و نسخت و ما نسخت، أخملت كتب الأقدمين و ألهت المقيمين بمصره و القادمين، و قرأ الناس عليه و صاروا أئمة و أشياخا فى حياته» [... ۱]* بتفسير قوله تعالى قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ [۲] قال ما نصه:

---

[۱] الوافى بالوفيات ۵/ ۲۶۷.

[۲] سورة التوبة: ۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷

«هو مولانا. أى ناصرنا و حافظنا، قاله الجمهور. و قال الكلبى: أولى بنا من أنفسنا فى الموت و الحياة، و قيل: مالكنا و سيّدنا، فلهذا يتصرف كيف شاء فيجب الرضا بما يصدر من جهته. و قال ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ فهو مولانا الذى يتولانا و يتولاهم» [۱].

و قد نقل القمولى أيضا عن الكلبى تفسير (المولى) ب (الأولى)، كما سيجىء فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

ترجمة الكلبى ... ص: ۱۷

أثنى عليه الحافظ ابن عدى بقوله: «هو معروف بالتفسير و ليس لأحد تفسير أطول و لا أشبع منه، و بعده مقاتل، إلّا أن الكلبى يفضّل على مقاتل، لما قيل فى مقاتل من المذاهب الرديّة، و حدّث عن الكلبى: شعبة و الثورى و هشيم، و الثقات، و رضوه فى التفسير» ... [۲].

و قال الذهبى: «و للكلبى غير ما ذكرت أحاديث صالحة خاصة عن أبى صالح، و هو معروف بالتفسير، و ليس لأحد تفسير أطول منه و لا أشبع، و بعده مقاتل بن سليمان إلّا أن الكلبى يفضّل على مقاتل بن سليمان، لما قيل فى مقاتل من المذاهب الردّية، و حدّث عن الكلبى: الثورى و شعبة و إن كانا حدّثا عنه بالشىء اليسير غير المسند و حدّث عنه: ابن عيينة و حماد بن سلمة و هشيم، و غيرهم من ثقات الناس، و رضوه فى التفسير» [۳].

ترجمة ابن عدى ... ص: ۱۷

و الحافظ ابن عدى الذى أثنى على الكلبى من كبار الحفاظ الأثبات،

---

[۱] البحر المحيط ۵/ ۵۲.

[۲] تذهيب التهذيب للذهبى: ترجمة الكلبى.

[۳] حاشية الكاشف- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸

ترجم له:

۱- السمعانى: «أبو أحمد عبد اللّه بن محمد الجرجانى، المعروف بابن القطّان، الحافظ من أهل جرجان، كان حافظ عصره ... روى

عنه: الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ، و أبو القاسم حمزة بن یوسف السهمی، و أبو بکر أحمد بن الحسن الحیری و غیرهم ... و کان حافظا متقنا، لم یکن فی زمانه مثله ... و کانت ولادته یوم السبت غرة ذی القعدة سنة ۲۷۷، و هی السنة التی مات فیها أبو حاتم الرازی، و توفی غرة جمادی الآخرة، سنة ۳۶۵ بجرجان» [... ۱].

۲- یاقوت الحموی ...: «أحد أئمة أصحاب الحدیث و المکثرین منه، و الجامعین له، و الرحّال فیه ... و کان مصنّفا حافظا، ثقة، علی لحن کان فیه» [... ۲].

۳- الذهبی: «ابن عدی الامام الحافظ الکبیر ... کان أحد الأعلام ... و هو المصنّف فی الکلام علی الرجال، عارفا بالعلل قال أبو القاسم ابن عساکر: کان ثقة علی لحن فیه ... قال حمزة السهمی: کان حافظا متقنا، لم یکن فی زمانه مثله ... قال الخلیلی: کان عدیم النظیر حفظا و جلالة» [... ۳].

۴- الأسنوی: «الحافظ أبو أحمد بن عدی بن محمد الجرجانی الامام المشهور» [۴].

۵- ابن قاضی شهبة: «الحافظ الکبیر، یعرف بابن القطان، أحد الأئمة الأعلام، و أرکان الإسلام» [... ۵].

---

[۱] الأنساب- الجرجانی.

[۲] معجم البلدان ۲/ ۱۲۱.

[۳] تذکرة الحفاظ ۲/ ۹۴۰. و انظر: العبر و دول الإسلام له حوادث ۳۶۵.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۰۶.

[۵] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۴۰

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹

تراجم الرواة عن الکلبی ... ص: ۱۹

لقد علم من عبارة الذهبی أن سفیان بن عیینة، و حماد بن سلمة، و هشیم و غیرهم من ثقات الناس حدّثوا عن الکلبی و رضوه فی التفسیر، فنقول: إنّ هؤلاء الثلاثة من أکابر أساطین القوم، فأما (سفیان بن عیینة) فستأتی ترجمته إن شاء اللّه تعالی.

ترجمة حماد بن سلمة ... ص: ۱۹

و أما (حماد بن سلمة) فقد ترجم له ابن حجر العسقلانی بقوله: «حماد بن سلمة بن دینار البصری، أبو سلمة مولی تمیم، و یقال: مولی قریش، و قیل: غیر ذلک ... قال أحمد: حماد بن سلمة أثبت فی ثابت من معمر، و قال أیضا فی الحمّادین: ما منها إلّا ثقة ... و قال إسحاق بن منصور عن ابن معین: ثقة ... و قال الأصمعی عن عبد الرحمن بن مهدی: حماد بن سلمة صحیح السماع، حسن اللقاء، أدرک الناس، لم یتّهم بلون من الألوان، و لم یلتبس بشیء، أحسن ملکة نفسه و لسانه و لم یطلقه علی أحد فسلم حتی مات.

و قال ابن المبارک: دخلت البصرة فما رأیت أحدا أشبه بمسالک الأول من حماد بن سلمة، و قال أبو عمر الحرمی: ما رأیت فقیها أفصح من عبد الوارث، و کان حماد بن سلمة أفصح منه. و قال شهاب بن معمر البلخی: کان حماد بن سلمة یعدّ من الأبدال، و علامة الأبدال أن لا یولد لهم. تزوّج سبعین امرأة فلم یولد له، و قال عفان: قد رأیت من هو أعبد من حماد بن سلمة، و لکن ما رأیت أشدّ مواظبة علی الخیر و قراءة القرآن و العمل للّه من حماد بن سلمة ... مات سنة ۱۶۷. زاد ابن حبان فی ذی الحجة.

استشهد به البخاری، و قیل: إنّه روی له حدیثا واحدا عن أبی الولید عنه عن ثابت.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰

قلت: الحدیث المذکور فی مسند أبی بن کعب من روایة ثابت عن أنس عنه، ذکره المزی فی الأطراف و لفظه: قال لنا أبو الولید فذکره. و قد عرّض ابن حبان بالبخاری لمجانبة حدیث حماد بن سلمة حیث یقول: لم ینصف من عدل عن الاحتجاج به إلی الإحتجاج بفلیح و عبد الرحمن بن عبد اللّه بن دینار. و اعتذر أبو الفضل بن طاهر عن ذلک لما ذکر أنّ مسلما أخرج أحادیث أقوام ترک البخاری حدیثهم قال: و کذلک حماد بن سلمة إمام کبیر مدحه الأئمّة و أطنبوا، و لمّا تکلم بعض منتحلی المعرفة أن بعض الکذبة أدخل فی حدیثه ما لیس منه لم یخرج عنه البخاری معتمدا علیه، بل استشهد به فی مواضع، لیبین أنه ثقة، و أخرج أحادیثه التی یرویها من حدیث أقرانه کشعبة و حماد بن زید و أبی عوانة و غیرهم.

و مسلم اعتمد علیه لأنه رأی جماعة من أصحابه القدماء و المتأخرین لم یختلفوا [فیه و شاهد مسلم منهم جماعة و أخذ عنهم، ثم عدالة الرجل فی نفسه و إجماع أهل النقل علی ثقة و أمانته. انتهی...

...و قد حدّث عنه من هو أکبر منه سنّا، و له أحادیث کثیرة، و أصناف کثیرة و مشایخ، و هو کما قال ابن المدینی: من تکلّم فی حماد بن سلمة فاتّهموه فی الدّین. فقال السّاجی: کان حافظا ثقة مأمونا. و قال ابن سعد: کان ثقة کثیر الحدیث، و ربما حدث بالحدیث المنکر. و قال العجلی: ثقة رجل صالح حسن الحدیث» [... ۱].

ترجمة هشیم بن بشیر ... ص: ۲۰

و أما (هشیم بن بشیر) فقد ترجم له الذهبی قوله: «هشیم بن بشیر بن القاسم بن دینار، أبو معاویة بن أبی حازم السلمی الواسطی، نزیل بغداد، أحد الحافظ الأعلام ... و قال حماد بن زید: ما رأیت فی المحدثین بأنبل من هشیم،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۱۱- ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱

و قال محمد بن عیسی بن الطباع: قال عبد الرحمن بن مهدی: کان هشیم أحفظ للحدیث من سفیان الثوری، کان یقوی من الحدیث علی شیء لم یکن یقوی علیه سفیان، و سمعت وکیعا یقول: نحوا عنّی هشیما و هاتوا من شئتم- یعنی فی المذاکرة-.

و قال ابن مهدی: هشیم فی حصین أثبت من سفیان و شعبة، و قال علی بن حجر: هشیم و أبو بشر مثل ابن عیینة فی الزهری. و قال عیینة بن سعید عن ابن المبارک قال: من غیر الدهر حفظه فلم یغیر حفظ هشیم، و قال العجلی: هشیم ثقة یدلس، و سئل أبو حاتم عن هشیم و یزید بن هارون فقال: هشیم أحفظ منه و من أبی عوانة» [۱].

عود إلی ترجمة الکلبی ... ص: ۲۱

و قد أثنی أبو إسحاق أحمد بن محمد بن ابراهیم الثعلبی علی الکلبی، و جعله من أقران مجاهد و السدی حیث قال فی دیباجة تفسیره: «و فرقة جرّدوا التفسیر دون الأحکام و بیان الحلال و الحرام، و الحل عن العویصات المشکلات و الرد علی أهل الزیغ و الشبهات، کمشایخ السلف الماضین و العلماء السابقین من التابعین و أتباعهم، مثل مجاهد، و مقاتل، و الکلبی، و السدی، رضی اللّه عنهم أجمعین، و لکل من أهل الحق منهم غرض محمود و سعی مشکور» [۲].

و قال ابن جزلة: «قال الحسن بن عثمان القاضی: وجدت العلم بالعراق و الحجاز ثلاثة: علم أبی حنیفة، و تفسیر الکلبی، و مغازی محمد بن إسحاق» [۳].

و قال القاضی أبو عبد اللّه محمد بن علی العامری: «قد خرجت هذا من التفاسیر التی سمعتها من الأئمة رحمهم اللّه، منها: ما سمعت من الأستاذ الامام أبی إسحاق إبراهیم بن محمد الإسفراینی رحمه اللّه، مثل تفسیر مقاتل بن سلیمان

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکشف و البیان- مخطوط.

[۳] مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲

و الحلبی و الکلبی و غیرهما ... و لم أعتمد إلّا بما صحّ عندی بتواتر و استفاضة أو روی فی الصحاح بغیر طعن الطاعن، و اللّه الموفق لذلک» [۱].

و قال ابن قتیبة: «الکلبی صاحب التفسیر، و هو محمد بن السائب بن بشر الکلبی، و یکنی أبا النضر ... و کان نسّابا عالما بالتفسیر، و توفی بالکوفة سنة ۱۴۶» [۲].

و قال البغوی: «و ما نقلت فیه من التفسیر عن عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما حبر هذه الأمة، و من بعده من التابعین، أئمة السلف مثل: مجاهد، و عکرمة، و عطاء بن أبی رباح، و الحسن البصری، رضی اللّه عنه، و قتادة، و أبی العالیة، و محمد بن کعب القرظی، و زید بن أسلم، و الکلبی، و الضحاک، و مقاتل بن حبان، و مقاتل بن سلیمان، و السدّی، و غیرهم فأکثره مما أخبرنی الشیخ أبو سعید أحمد بن محمد الشریحی المذکور» [... ۳].

و قال صدیق حسن القنوجی: «و جمعته جمعا حسنا، بعبارة سهلة، و ألفاظ یسیرة، مع تعرض للترجیح بین التفاسیر المتعارضة فی مواضع کثیرة، و بیان المعنی العربی الإعرابی و اللغوی، مع حرص علی إیراد صفوة ما ثبت عن التفسیر النبوی، و عن عظماء الصحابة و علماء التابعین، و من دونهم من سلف الأئمة و أئمتها المعتبرین، کابن عباس حبر هذه الأمة و من بعده من الأئمة، مثل مجاهد و عکرمة، و عطاء، و الحسن، و قتادة، و أبی العالیة، و القرظی، و الکلبی و الضحاک، و مقاتل، و السدی، و غیرهم من علماء اللغة و النحو کالفراء، و الزجّاج، و سیبویه، و المبرد، و الخلیل، و النحاس» [۴].

و قال علی بن محمد البزدوی: «لیس من اتهم بوجه ما یسقط به کلّ حدیثه

[۱] الناسخ و المنسوخ- مخطوط.

[۲] المعارف ۵۳۵- ۵۳۶.

[۳] معالم التنزیل ۱/ ۳ هامش تفسیر الخازن.

[۴] فتح البیان فی مقاصد القرآن ۱/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳

مثل الکلبی و أمثاله، و مثل سفیان الثوری و أصحابه، مع جلالة قدره و تقدّمه فی العلم و الورع» [۱].

و قال علاء الدین عبد العزیز بن أحمد البخاری فی شرح کلام البزدوی المذکور ما نصه: «قوله: مثل الکلبی. هو أبو سعید محمد بن السائب الکلبی صاحب التفسیر، و یقال له أبو النضر أیضا، طعنوا فیه بأنه یروی تفسیر کلّ آیه عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و یسمی زوائد الکلبی، و بأنه روی حدیثا عند الحجاج، فسأل عمن یرویه فقال: عن الحسن بن علی رضی اللّه عنهما، فلمّا خرج قیل له: هل سمعت ذلک من الحسن؟ فقال: لا و لکنّی رویت عن الحسن غیظا له.

و ذکر فی الأنساب: إن الثوری و محمد بن إسحاق یرویان عنه و یقولان حدثنا أبو النضر حتی لا یعرف. قال: و کان الکلبی سبائیا من أصحاب عبد اللّه ابن سبأ، من أولئک الذین یقولون إن علیا لم یمت، و إنه راجع إلی الدنیا قبل قیام الساعة، و یملؤها عدلا کما ملئت جورا، و إذا رأوا سحابة قالوا أمیر المؤمنین فیها، و الرعد صوته و البرق سوطه، حتی تبرأ واحد منهم و قال:

و من قوم إذا ذكروا عليا يصلّون الصلاة على السحاب

مات الكلبى سنة ۱۴۶.

و أمثاله. مثل عطاء بن السائب، و الربيعة، و عبد الرحمن، و سعيد بن أبى عروبة، و غيرهم، اختلطت عقولهم فلم يقبل رواياتهم التى بعد الاختلاط، و قبلت الروايات التى قبله.

فإن قيل: ما نقل عن الكلبى يوجب الطعن عاما، فينبغى أن لا يقبل رواياته جميعا.

---

[۱] أصول الفقه ۳/ ۷۲ بشرح عبد العزيز البخارى.

قلنا: إنما يوجب ذلك إذا ثبت ما نقلوا عنه بطريق القطع، فأما إذا اتهم به فلا يثبت حكمه فى غير موضع التهمة، و ينبغى أن لا يثبت فى موضع التهمة أيضا، إلّا أن ذلك يورث شبهة فى الثبوت، و بالشبهة تردّ الحجة، و ينتفى ترجح الصدق فى الخبر، فلذلك لم يثبت أو معناه.

ليس كل من اتهم بوجه ساقط الحديث، مثل الكلبى، و عبد اللّه بن لهيعة و الحسن بن عمارة، و سفيان الثورى و غيرهم، فإنه قد طعن فى كل واحد منهم بوجه، و لكن علوّ درجتهم فى الدين، و تقدّم رتبتهم فى العلم و الورع، منع من قبول ذلك الطعن فى حقهم و من ردّ حديثهم به، إذ لو ردّ حديث أمثال هؤلاء بطعن كل واحد انقطع الرواية و اندرس الأخبار، إذ لم يوجد بعد الأنبياء عليهم السلام من لا- يوجد فيه أدنى شىء مما يجرح إلّا من شاء اللّه تعالى، فلذلك لم يلتفت إلى مثل هذا الطعن، فيحمل على أحسن الوجوه، و هو قصد الصيانة» [۱].

ترجمة عبد العزيز البخارى ... ص: ۲۴

و عبد العزيز البخارى شارح البزدوى و صاحب الكلام المزبور فى الدفاع عن الكلبى، من مشاهير الأئمة الكبار، و قد أثنى عليه عبد القادر القرشى فى (الجواهر المضية فى طبقات الحنفية) و محمود بن سليمان الكفوى فى (كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و الكاتب الجلبى فى (كشف الظنون).

---

[۱] كشف الأسرار فى شرح أصول الفقه ۳/ ۷۲.

(۲) يحيى بن زياد الفراء ... ص: ۲۵

اشارة

و فسّر يحيى بن زياد الفرّاء (المولى) ب (الأولى) كما قال الفخر الرازى بتفسير قوله تعالى: هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ: «مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ. و فى لفظ المولى هاهنا أقوال: أحدها- قال ابن عباس: مولاكم أى مصيركم. و تحقيقه: أن المولى موضع الولى و هو القرب، فالمعنى: إن النار هى موضعكم الذى تقربون منه و تصلون إليه.

و الثانى- قال الكلبى: يعنى أولى بكم. و هو قول الزّجاج و الفرّاء و أبى عبيدة» [... ۱].

ترجمة الفراء ... ص: ۲۵

۱- ابن خلکان: «أبو زکریا یحیی بن زیاد بن عبد اللّه بن منظور الأسلمی، المعروف بالفراء، الدیلمی الکوفی، مولی بنی أسد، و قیل مولی بنی منقر.

کان أبرع الکوفیین، و أعلمهم بالنحو و اللغة و فنون الأدب، حکی عن أبی العباس ثعلب أنه قال: لو لا الفراء لما کانت العربیة، لأنه خلّصها و ضبطها، و لو لا الفرّاء لسقطت العربیة، لأنها کانت تتنازع، و یدّعیها کل من أراد، و یتکلّم الناس فیها علی مقادیر عقولهم و قرائحهم. فتذهب.

و أخذ النحو عن أبی الحسن الکسائی، و هو و الأحمر المقدّم ذکره من أشهر

---

[۱] التفسیر الکبیر ۲۹/ ۲۲۷.

أصحابه و أخصّهم به.

و لمّا عزم الفرّاء علی الاتصال بالمأمون کان یتردّد إلی الباب، فبینما هو ذات یوم علی الباب، إذ جاء أبو بشر ثمامة بن الأشرس النمری المعتزلی- و کان خصیصا بالمأمون- قال: فرأیت أبهة أدیب، فجلست إلیه ففاتشته عن اللغة فوجدته بحرا، و فاتشته عن النحو فوجدته نسیج وحده، و عن الفقه فوجدته رجلا فقیها عارفا باختلاف القوم، و بالنجوم ماهرا، و بالطب خبیرا، و بأیام العرب و أشعارها حاذقا، فقلت: من تکون و ما أظنک إلا الفرّاء؟ قال: انا هو، فدخلت فأعلمت أمیر المؤمنین المأمون، فأمر بإحضاره لوقته و کان سبب اتصاله به...

و قال الخطیب فی تاریخ بغداد: إنّ الفراء لما اتصل بالمأمون أمره أن یؤلف ما یجمع به أصول النحو و ما سمع من العربیة ... و بعد أن فرغ من ذلک خرج إلی الناس و ابتدأ فی کتاب المعانی، و قال الرّاوی: و أردنا أن نعدّ الناس الذین اجتمعوا لإملاء کتاب المعانی فلم نضبطهم، فعددنا القضاة فکانوا ثمانین قاضیا، فلم یزل یملیه حتی أتمّه...

و کان سبب إملائه کتاب المعانی: أن أحد أصحابه- و هو عمر بن بکیر- کان یصحب الحسن بن سهل المقدّم ذکره، فکتب إلی الفراء أنّ الأمیر الحسن لا یزال یسألنی عن أشیاء من القرآن لا یحضرنی فیها جواب، فإن رأیت أن تجمع لی أصولا، و تجعل فی ذلک کتابا یرجع الیه فعلت. فلمّا قرأ الکتاب قال لأصحابه:

اجتمعوا حتی أملی علیکم فی القرآن، و جعل لهم یوما، فلمّا حضروا خرج إلیهم و کان فی المسجد رجل یؤذن فیه و کان من القراء، فقال له: اقرأ. فقرأ فاتحة الکتاب، ففسّرها حتی مرّ فی القرآن کلّه علی ذلک، یقرأ الرجل و الفرّاء یفسّره، و کتابه هذا نحو ألف ورقة، و هو کتاب لم یعمل مثله، و لا یمکن لأحد أن یزید علیه.

و کان المأمون قد وکّل الفرّاء یلقّن ابنیه النحو، فلما کان یوما أراد الفرّاء أن ینهض إلی بعض حوائجه، فابتدرا إلی نعل الفرّاء یقدّمانها له، فتنازعا أیّهما

یقدّمانها له، فاصطلحا علی أن یقدّم کلّ واحد منهما فردا فقدّماها...

و قال الخطیب أیضا: کان الفقیه محمد بن الحسن ابن خالة الفرّاء، و کان الفرّاء یوما جالسا عنده فقال له الفرّاء: قلّ رجل أنعم النظر فی باب من العلم فأراد غیره إلّا سهل علیه، فقال له محمد: یا أبا زکریا قد أنعمت النظر فی العربیة، فأسألک عن باب من أبواب الفقه، فقال: هات علی برکة اللّه تعالی. قال: ما تقول فی رجل صلّی فسهی فسجد سجدتین للسهو فسهی فیهما؟ ففکّر الفرّاء فیهما ساعة ثم قال: لا شیء علیه. فقال له محمد: و لم؟ قال: لأن التصغیر عندنا لا تصغیر له، و إنما السجدتان تمام الصلاة و لیس للتمام تمام. فقال محمد: ما ظننت آدمیّا یلد مثلک...

و قال سلمة بن عاصم: إنی لأعجب من الفرّاء کیف کان یعظّم الکسائی و هو أعلم بالنحو منه.

و مولد الفرّاء بالکوفة ... و توفّی الفرّاء سنة سبع و مائتین فی طریق مکّة، و عمره ثلاثة و ستون سنة، رحمه اللّه تعالی» [... ۱].

۲- الیافعی: «و فیها الامام البارع النحوی، یحیی بن زیاد الفرّاء الکوفی، أجلّ أصحاب الکسائی، کان رأسا فی النحو و اللغة، أبرع الکوفیین و أعلمهم بفنون الأدب، علی ما ذکر بعض المؤرّخین، و حکی عن أبی العباس ثعلب أنه قال: لو لا الفرّاء» [... ۲].

۳- الذهبی: «الفرّاء أخباری علامة نحوی، کان رأسا فی قوة الحفظ.

أملی تصانیفه کلّها حفظا، مات بطریق مکة سنة ۲۰۷. عن ثلاث و ستین سنة.

اسمه یحیی بن زیاد» [۳].

---

[۱] وفیات الأعیان ۵/ ۲۲۵- ۲۳۰.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۲۰۷.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸

۴- الذهبی أیضا ...: «و هو أجلّ أصحاب الکسائی، و کان رأسا فی النحو و اللغة» [۱].

۵- ابن الوردی ...: «أبرع الکوفیین نحوا و أدبا، و له کتاب الحدود و کتاب المعانی، و کتابان فی المشکل، و کتاب النهی، و غیر ذلک. توفی بطریق مکة، و عمره نحو ثلاث و ستین، کان یفری الکلام فلقّب بذلک» [۲].

(۳) أبو زید اللّغوی ... ص: ۲۸

و أمّا تصریح أبی زید سعید بن أوس الأنصاری اللّغوی بورود (المولی) بمعنی (الأولی)، فقد اعترف به (الدهلوی) نفسه فی کلامه، کما جاء فی کلام غلام محمد بن محیی الدین بن عمر الأسلمی فی ترجمة (التحفة الاثنا عشریة) حیث قال فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و لا یخفی أنّ أوّل الغلط فی هذا الاستدلال هو إنکار أهل العربیّة قاطبة ثبوت ورود المولی بمعنی الأولی، بل قالوا لم یجیء قط المفعل بمعنی أفعل فی موضع و مادة أصلا، فضلا عن هذه المادة بالخصوص، إلّا أن أبا زید اللّغوی جوّز هذا متمسکا بقول أبی عبیدة فی تفسیر هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم».

و ستأتی ترجمة أبی زید اللّغوی فی الکتاب إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] العبر حوادث ۲۰۷.

[۲] تتمة المختصر حوادث ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹

(۴) أبو عبیدة ... ص: ۲۹

اشارة

و أمّا تفسیر أبی عبیدة معمر بن المثنّی البصری (المولی) ب (الأولی) فقد نصّ علیه الفخر الرازی فی (نهایة العقول) أیضا کما سیأتی قریبا، و فی (التفسیر) کما عرفت من عبارته الماضیة، و کذا ذکره ابن الجوزی فی (زاد المسیر)، و اعترف به (الدّهلوی) کذلک، و صرّح به الأسلمی المذکور فی (الترجمة العبقریّة).

ترجمة أبی عبیدة ... ص: ۲۹

۱- الذهبی: «أبو عبیدة معمر بن المثنی البصری، اللغوی الحافظ، صاحب التصانیف، روی عن: هشام بن عروبة و أبی عمرو بن شیبة. و عنه: أبو عثمان المازنی و أبو العیناء و خلق.

قال الحافظ: لم یکن فی الأرض خارجی و لا جماعی عالم بجمیع العلوم من أبی عبیدة. و ذکره ابن المبارک فصحّح روایاته.

مات أبو عبیدة سنة عشر و مائتین، و قیل سنة تسع» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «أبو عبیدة معمر بن المثنی التیمی البصری اللغوی، العلّامة الأخباری صاحب التصانیف، روی عن: هشام بن عروة و أبی عمر بن العلا و کان أحد أوعیة العلم. و قیل توفی سنة إحدی عشرة» [۲].

۳- و ذکر ابن الأثیر فی خطبة کتابه (النهایة) القول بأنّ أبا عبیدة أوّل من

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۱.

[۲] العبر حوادث ۲۱۰.

ألّف فی فن غریب الحدیث بعد اختلاط الألسن و تداخل اللغات، حیث قال:

«فلما أعضل الدّاء و عزّ الدّواء ألهم اللّه جماعة من أولی المعارف و النهی و ذوی البصائر و الحجی، أن صرفوا إلی هذا الشأن طرفا من عنایتهم، و جانبا من رعایتهم، فشرّعوا فیه للناس موارد، و مهّدوا فیه لهم معاهد، حراسة لهذا العلم الشریف من الضّیاع، و حفظا لهذا المهمّ العزیز من الاختلال، فقیل: إنّ أوّل من جمع فی هذا الفن شیئا و ألّفه أبو عبیدة معمر بن المثنی التیمی، فجمع من ألفاظ غریب الحدیث و الأثر کتابا» [... ۱].

۴- و قال السیوطی نقلا عن أبی الطیّب اللّغوی بعد ذکر الخلیل: «و کان فی هذا العصر ثلاثة هم أئمة الناس فی اللغة و الشعر و علوم العرب، لم یر قبلهم و لا بعدهم مثلهم، عنهم أخذ جلّ ما فی أیدی الناس من هذا العلم بل کلّه، و هم أبو زید و أبو عبیدة و الأصمعی، و کلّهم أخذوا عن أبی عمرو اللغة و النحو و الشعر، و رووا عنه القراءة. ثم أخذوا بعد أبی عمرو عن عیسی بن عمرو أبی الخطاب الأخفش و یونس بن حبیب، و عن جماعة من ثقات الأعراب و علمائهم و کان أبو زید أحفظ الناس للّغة بعد أبی مالک و أوسعهم روایة و أکثرهم أخذا عن البادیة، و قال ابن منادر: کان الأصمعی یجیب فی ثلث اللغة، و کان أبو عبیدة یجیب فی نصفها، و کان أبو زید یجیب فی ثلثیها...

و أبو زید من الأنصار، و هو من رواة الحدیث، ثقة عندهم مأمون، و کذلک حاله فی اللغة، و قد أخذ عنه اللغة أکابر الناس منهم سیبویه و حسبک، قال أبو حاتم عن أبی زید: کان سیبویه یأتی مجلسی و له ذؤابتان قال: فإذا سمعته یقول:

و حدثنی من أثق بعربیته فإنّما یریدنی.

و کبر سنّ أبی زید حتی اختلّ حفظه و لم یختل عقله، و من جلالة أبی زید فی اللغة ما حدثنا به جعفر بن محمد حدثنا محمد بن الحسن الأزدی عن أبی حاتم عن

---

[۱] النهایة فی غریب الحدیث- خطبة الکتاب.

أبی زید قال: کتب رجل من أهل رامهرمز إلی الخلیل یسأله کیف یقال: ما أوقفک هاهنا و من أوقفک؟ فکتب إلیه: هما واحد. قال

أبو زيد: ثم لقينى الخليل فقال لى فى ذلك فقلت له: إنما يقال من وقفك و ما أوقفك. قال: فرجع إلى قولى.

و أما أبو عبيدة فإنه كان أعلم الثلاثة بأيّام العرب و أخبارهم و أجمعهم لعلومهم، و كان أكمل القوم، قال عمر بن شيبة: كان أبو عبيدة يقول: ما التقى فرسان فى جاهلية و لا إسلام إلّا عرفتهما و عرفت فارسيهما، و هو أوّل من ألّف فى غريب الحديث»....

و قال السيوطى نقلا- عن أبى الطيّب: «أخبرنا جعفر بن محمد أخبرنا إبراهيم ابن حمد قال قال أبو حاتم: إذا فسّرت حروف القرآن المختلف فيها و حكيت عن العرب شيئا فإنّما أحكيه عن الثقات منهم، مثل أبى زيد و الأصمعى و أبى عبيدة و يونس، و ثقات من فصحاء الأعراب و حملة العلم» [... ۱].

(۵) أبو الحسن الأخفش ... ص: ۳۱

اشارة

و ممن نصّ على مجيء (المولى) بمعنى (الأولى): أبو الحسن سعيد بن مسعدة المجاشعى المعروف بالأخفش ... قال الفخر الرازى: «إنّ أبا عبيدة و إن قال فى قوله تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ معناه: هى أولى بكم. و ذكر هذا أيضا الأخفش و الزّجاج و على بن عيسى و استشهدوا ببيت لبيد» [... ۲].

---

[۱] المزهر فى اللغة ۲/ ۲۴۹.

[۲] نهاية العقول فى الكلام و دراية الأصول- مخطوط.

ترجمة الأخفش ... ص: ۳۲

۱- ابن خلكان: «أبو الحسن سعيد بن مسعدة المجاشعى بالولاء النحوى البلخى المعروف بالأخفش الأوسط. أحد نحاة البصرة ... من أئمة العربية، و أخذ النحو عن سيبويه و كان أكبر منه، و كان يقول: ما وضع سيبويه فى كتابه شيئا إلّا و عرضه علىّ و كان يرى أنه أعلم به منّى و أنا اليوم أعلم به منه...

و كانت وفاته سنة خمس عشرة و مائتين، و قيل سنة إحدى و عشرين و مائتين رحمه اللّه تعالى» [... ۱].

۲- اليافعى: «و فيها الأخفش الأوسط إمام العربية» [... ۲].

۳- السيوطى ...: «قال المبرد: أحفظ من أخذ عن سيبويه الأخفش ثم الناشى ثم قطرب. قال: و كان الأخفش أعلم الناس بالكلام و أحذقهم بالجدل» [... ۳].

(۶) أبو العباس ثعلب ... ص: ۳۲

اشارة

و أما تفسير أبى العباس ثعلب أحمد بن يحيى الشيبانى البغدادى (المولى) ب (الأولى) فقد ذكره الحسين بن أحمد الزوزنى فى شرح المعلّقات السّبع حيث قال:

«فغدت كلا الفرجين تحسب أنه مولى المخافة خلفها و أمامها الفرج موضع المخافة، و الفرج ما بين قوائم الدواب، فما بين اليدين فرج

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۲۲.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۲۱۵.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۵۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳

و ما بین الرجلین فرج، و الجمع فروج.

و قال ثعلب: إن المولی فی هذا البیت بمعنی الأولی بالشیء کقوله تعالی مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی هی الأولی بکم» [... ۱].

مصادر ترجمة ثعلب ... ص: ۳۳

و لقد ترجم لأبی العباس ثعلب بکل ثناء و تبجیل فی المصادر التالیة:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۸۴- ۸۷.

۲- تاریخ بغداد ۵/ ۲۰۴.

۳- مرآة الجنان حوادث سنة ۲۹۱.

۴- العبر فی خبر من غبر حوادث سنة ۲۹۱.

۵- تتمة المختصر فی أخبار البشر حوادث سنة ۲۹۱.

و قد أوردنا فی الکتاب سابقا ترجمته عن هذه الکتب.

و قال الذهبی بترجمته فی (تذکرة الحفاظ): «ثعلب- العلّامة المحدّث شیخ اللّغة و العربیة ... حدّث عنه: نفطویه و محمد بن العباس الیزیدی و علی الأخفش و محمد بن الأعرابی و أحمد بن کامل و أبو عمرو الزاهد و محمد بن مقسم و آخرون. مولده سنة ۲۰۰. و ابتدأ بالطلب سنة ست عشرة حتی برع فی علم الأدب، و لو سمع إذ ذاک لسمع من عفان و دونه.

و إنما أخرجته فی هذا الکتاب لأنه قال: سمعت من القواریری مائة ألف حدیث. و قال الخطیب. و قال الخطیب: کان ثعلب ثقة حجة دیّنا صالحا مشهورا بالحفظ ... قال المبرّد: أعلم الکوفیین ثعلب. فذکر له الفرّاء فقال: لا یعشره» [... ۲].

---

[۱] شرح المعلقات للزوزنی: ۹۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴

(۷) أبو العباس المبرد ... ص: ۳۴

اشارة

و أما حکم أبی العباس محمد بن یزید المبرد بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد ذکره علم الهدی السید المرتضی رضی اللّه عنه حیث قال: «قال أبو العباس بالمبرّد فی کتابه المترجم عن صفات اللّه تعالی: أصل یا ولی أولی الذی هو أولی و أحق، و مثله المولی» [۱].

مصادر ترجمة المبرد ... ص: ۳۴

و للمبرّد ترجمة فی کثیر من کتب التاریخ و الأدب مع المدح العظیم و الثناء الجمیل، و قد أشرنا سابقا إلی ترجمته فی عدة من

المصادر، مثل:

۱- وفیات الأعیان ۴/ ۳۱۴.

۲- العبر فی خبر من غبر حوادث: ۲۸۵.

۳- تاریخ بغداد ۳/ ۳۸۰- ۳۸۷.

۴- مرآة الجنان حوادث: ۲۸۵.

۵- بغیة الوعاة ۱/ ۲۶۹.

۶- المنتظم فی تاریخ الأمم ۷/ ۹- ۱۱.

و قد نصّ جلال الدین السّیوطی علی وثاقته حیث قال: «و کان فصیحا بلیغا مفوها ثقة أخباریا علّامة صاحب نوادر و ظرافة» [۲].

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۱۲۳.

[۲] بغیة الوعاة ۱/ ۲۶۹.

ترجمة الشریف المرتضی ... ص: ۳۵

و أما السید المرتضی الذی نقل عن المبرد کلامه المذکور فمن کبار علمائنا الذی أطراهم علماء السنة و أثنوا علیهم الثناء البالغ، و ذکروا فضائلهم و أوصافهم الحمیدة فی معاجم الرجال و مصادر التراجم ... و قد تقدم سابقا فی الکتاب طرف من کلماتهم فی حقه. فراجع.

(۸) أبو إسحاق الزجّاج ... ص: ۳۵

اشارة

و أما حکم أبی إسحاق إبراهیم بن محمد بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو صریح کلام الفخر الرازی فی (نهایة العقول) و قد نقلناه آنفا.

ترجمة الزجاج ... ص: ۳۵

۱- السمعانی: «و المشهور بهذه النسبة أبو إسحاق إبراهیم بن السری بن سهل النحوی الزجاج، صاحب کتاب معانی القرآن. کان من أهل الفضل و الدین، حسن الاعتقاد، حمید المذهب، و له مصنفات حسان فی الأدب» [... ۱].

۲- النووی: «أبو إسحاق الزجاج الامام فی العربیة، مذکور فی الروضة فی الشرط فی الطلاق، فیمن علّق طلاقها بأوّل ولد، هو أبو إسحاق [إبراهیم بن السرّی بن سهل البصری النحوی، صاحب کتاب معانی القرآن قال الخطیب فی

---

[۱] الأنساب- الزجاج.

تاریخ بغداد. کان أبو إسحاق الزجاج هذا من أهل الفضل و الدین حسن الاعتقاد و حسن المذهب، له مصنّفات حسان فی الأدب. روی عنه علی بن عبد اللّه بن المغیرة و غیره ... و توفی الزجاج یوم الجمعة لإحدی عشرة لیلة خلت من جمادی الآخرة سنة ۳۱۱» [۱].

۳- ابن خلکان: «کان من أهل العلم بالأدب و الدّین» [۲].

۴- الیافعی ...: «کان من أهل العلم بالأدب و الدّین المتین، و له من التصانیف فی معانی القرآن و علوم الأدب و العربیة» [... ۳].

(۹) ابن الأنباری ... ص: ۳۶

اشارة

و أما تصریح محمد بن القاسم الأنباری بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد نقله السید المرتضی حیث قال: «و قال أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری فی کتابه فی القرآن المعروف بالمشکل: و الموالی فی اللغة ینقسم إلی ثمانیة أقسام، أوّلهنّ المولی المنعم المعتق، ثم المنعم علیه المعتق، و المولی الولی و المولی الأولی بالشیء، و ذکر شاهدا علیه الآیة التی قدّمنا ذکرها، و بیت لبید، و المولی الجار، و المولی ابن العم، و المولی الصهر، و المولی الحلیف، و استشهد علی کلّ واحد من أقسام مولی بشیء من الشعر، لم نذکره لأن غرضنا سواه» [۴].

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۷۰.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۳۱- ۳۳.

[۳] مرآة الجنان، حوادث ۳۱۰.

[۴] الشافی فی الامامة: ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷

ترجمة ابن الأنباری ... ص: ۳۷

۱- السمعانی: «أبو بکر محمد بن القاسم بن محمد بن بشار بن الحسن ابن بیان بن سماعة بن فروة بن قطن بن دعامة الأنباری النحوی، صاحب التصانیف، کان من أعلم الناس بالنحو و الأدب، و أکثرهم حفظا ... روی عنه: أبو الحسن الدار قطنی، و أبو عمر ابن حیویه الخزاز، و أبو الحسین بن البواب و طبقتهم.

و کان صدوقا فاضلا دیّنا برّا خیرا من أهل السنّة، و صنّف کتبا کثیرة فی علم القرآن و غریب الحدیث و المشکل و الوقف و الابتداء و الرد علی من خالف مصحف العامة، و کان یملی و أبوه حی، یملی هو فی ناحیة من المسجد و أبوه فی ناحیة أخری، و کان یحفظ ثلاثمائة ألف بیت شاهد فی القرآن، و کان یملی من حفظه، و ما کتب عنه الإملاء قط إلّا من حفظه. و کانت ولادته فی رجب سنة ۲۷۱. و توفی لیلة النحر من ذی الحجة سنة ۳۲۸» [۱].

۲- ابن الأثیر: «ثم صنّف الناس غیر من ذکرنا فی هذا الفن تصانیف کثیرة منهم: شمس بن حمدویه، و أبو العباس أحمد بن یحیی اللغوی المعروف بثعلب، و أبو العباس محمد بن یزید الثمالی المعروف بالمبرد، و أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری، و أحمد بن الحسن الکندی، و أبو عمرو محمد بن عبد الواحد الزاهد صاحب ثعلب و غیرهم.

هؤلاء من أئمة اللغة و النحو و الفقه و الحدیث» [... ۲].

۳- ابن خلکان ...: «کان علّامة وقته فی الأدب، و أکثر الناس حفظا لها، و کان صدوقا ثقة دیّنا خیّرا من أهل السنّة» [... ۳].

---

[۱] الأنساب- الأنباری.

[۲] النهایة فی غریب الحدیث- خطبة الکتاب.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۸

۴- الذهبی: «ابن الأنباری الحافظ شیخ الإسلام ... کان من أفراد الدهر فی سعة الحفظ مع الصّدق و الدین. قال الخطیب: کان صدوقا دیّنا من أهل السنّة» [... ۱].

۵- الصفدی: «محمد بن القاسم بن محمد بن بشار أبو بکر ابن الأنباری النحوی اللغوی العلّامة ... کان إماما فی نحو الکوفیین، و أملی کتاب غریب الحدیث فی خمسة و أربعین ورقة» [... ۲].

۶- ابن الجزری ...: «الإمام الکبیر و الأستاذ الشهیر ... قال أبو علی القالی: کان ابن الأنباری یحفظ ثلاثمائة ألف بیت شاهدا فی القرآن، و کان ثقة صدوقا، و کان أحفظ من تقدّم من الکوفیین.

و قال حمزة بن محمد بن ماهر: کان زاهدا متواضعا.

و قال الدانی فیه: إمام فی صناعته مع براعة فهمه و سعة علمه و صدق لهجته. و قال أبو علی التنوخی: کان ابن الأنباری یملی من حفظه، ما أملی قط من دفتر ... قال محمد بن جعفر التمیمی: ما رأینا أحفظ من ابن الأنباری و لا أغزر من علمه، حدّثونی عنه أنه قال: أحفظ ثلاثة عشر صندوقا. قال التمیمی:

و هذا ما لا یحفظ لأحد قبله. و حدّثت عنه أنّه کان یحفظ مائة و عشرین تفسیرا بأسانیدها» [... ۳].

۷- السیوطی ...: «قال الزبیدی: کان من أعظم الناس علما بالنحو و الأدب، و أکثرهم حفظا، سمع من ثعلب و خلق، و کان صدوقا فاضلا دیّنا خیّرا من أهل السنّة» [... ۴].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۴۲.

[۲] الوافی بالوفیات ۴/ ۳۴۴.

[۳] طبقات القراء ۲/ ۲۳۰.

[۴] بغیة الوعاة ۱/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۹

(۱۰) محمد بن عزیز السجستانی ... ص: ۳۹

اشارة

و أما تصریح محمد بن عزیز السجستانی العزیزی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی تفسیره لغریب القرآن المسمی (نزهة القلوب) حیث قال:

«مولانا. أی: ولینا. و المولی علی ثمانیة أوجه: المعتق و المعتق و الولی و الأولی بالشیء و ابن العم و الصهر و الجار و الحلیف».

نزهة القلوب ... ص: ۳۹

و هذا التفسیر أوله: «الحمد للّه رب العالمین و الصلاة علی محمد و آله و سلّم تسلیما، هذا تفسیر غریب القرآن ألف علی حروف المعجم لیقرب تناوله و یسهل حفظه علی من أراده. و باللّه التوفیق و العون».

ذکره القاضی الشوکانی بقوله: «تفسیر السجستانی المسمی نزهة القلوب أرویه بالإسناد السابق إلی الشماخی أیضا عن أحمد بن عباس السامری عن محمد ابن علی المؤذن عن عبد اللّه بن محمد بن دحمان عن محمد بن أحمد المعروف بابن الخطاب عن أبی الحسن

عبد الباقی بن فارس المقری عن عبد اللّه بن الحسین بن حسنون المقری عن المؤلف» [۱].

ترجمة العزیزی السجستانی ... ص: ۳۹

۱- السیوطی: «محمد بن عزیز أبو بکر العزیزی السجستانی بزائین

---

[۱] إتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۰

معجمتین کما ذکره الدارقطنی و ابن ماکولا و غیرهما. و قیل: الثانیة مهملة نسبة لبنی عزرة، و ردّ بأن القیاس فیه العزری لا العزیزی.

کان أدیبا فاضلا متواضعا، أخذ عن أبی بکر الأنباری، و صنّف غریب القرآن المشهور فجوّده، و یقال: إنه صنّفه فی خمس عشرة سنة، و کان یقرؤه علی شیخه الأنباری یصلح فیه مواضع. رواه عنه ابن سحنون و غیره. مات سنة ۳۰۳.

و قال ابن النجّار فی ترجمته: کان عبدا صالحا، روی عنه غریب القرآن أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن محمد بن حمدان المعروف بابن بطّة العکبری و أبو عمرو عثمان بن أحمد بن سمعان الوزّان، و أبو أحمد عبد اللّه بن حسنون المقری و غیرهم.

قال: و الصحیح فی اسم أبیه عزیز آخره راء. هکذا رأیته بخط ابن ناصر الحافظ، و ذکر أنه شاهده بخط یده و بخط غیر واحد من الذین کتبوا کتابه عنه و کانوا متقنین. و ذکر لی شیخنا أبو محمد الأخضر أنه رأی نسخة بغریب القرآن بخط مصنفه و فی آخرها: کتبه محمد بن عزیز بالراء المهملة» [۱].

۲- السیوطی: أیضا: «النوع السادس و الثلاثون فی معرفة غریبه، أفرده بالتصنیف خلائق لا یحصون منهم: أبو عبیدة و أبو عمرو الزاهد و ابن درید. و من أشهرها: کتاب العزیزی فقد أقام فی تألیفه خمس عشرة سنة یحرّره هو و شیخه أبو بکر ابن الأنباری» [۲].

۳- السمعانی: «و کتاب غریب القرآن للعزیری، و هو: محمد بن عزیر السجستانی المعروف بالعزیری لأنه من بنی عزرة. هکذا ذکره القاضی أبو الفرج محمد بن عبید اللّه بن أبی البقاء القاضی، و روی الکتاب عن أبی موسی الأندلسی

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۱۷۱.

[۲] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۱

عن أبی الفتح بن أبی الفارس الحافظ عن أبی عمرو عثمان بن أحمد ابن سمعان الرزاز عن محمد بن عزیر العزیری. و من قال بالزائین فقد أخطأ» [۱].

(۱۱) علی بن عیسی الرمّانی ... ص: ۴۱

اشارة

و أما تفسیر علی بن عیسی الرمانی (المولی) ب (الأولی) فقد علمته من کلام الفخر الرازی المتقدّم سابقا.

ترجمة الرمانی ... ص: ۴۱

۱- السمعانی: «أبو الحسن علی بن عیسی بن علی بن عبد اللّه الرمانی، النحوی المتکلّم صاحب التصانیف، یروی عن أبی بکر بن

درید و أبی بکر السراج و غیرهما، روی عنه أبو القاسم التنوخی و أبو محمد الجوهری، و کان من أهل المعرفة، متقنا فی علوم کثیرة، من الفقه و القرآن و النحو و اللغة و الکلام علی مذهب المعتزلة، و کانت ولادته فی سنة ۲۹۶. و وفاته فی جمادی الأولی سنة ۳۸۴» [۲].

۲- ابن خلکان ...: «النحوی المتکلّم، أحد الأئمة المشاهیر، جمع بین علم الکلام و العربیة، و له تفسیر القرآن الکریم» [... ۳].

۳- الذهبی: «و الرّمانی شیخ العربیة، أبو الحسن علی بن عیسی النحوی ببغداد، و له ثمان و ثمانون سنة، له قریب من مائة مصنّف، أخذ عن ابن درید و أبی بکر ابن السراج، و کان متقنا فی علوم کثیرة، من القرآن و الفقه و النحو و الکلام

---

[۱] الأنساب ۴/ ۱۸۸.

[۲] الأنساب- الرمانی.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۶۱.

علی مذهب المعتزلة و التفسیر و اللغة» [۱].

۴- السیوطی ...: «کان إماما فی العربیة، علّامة فی الأدب ... قال أبو حیّان التوحیدی: لم یر مثله قط علما بالنحو، و غزارة بالکلام، و بصرا بالمقالات و استخراجا للعویص، و إیضاحا للمشکل، مع تألّه و تنزّه و دین و فصاحة و عفافة و نظافة» [... ۲].

(۱۲) أبو نصر الجوهری ... ص: ۴۲

اشارة

و أما تفسیر أبی نصر إسماعیل بن حمّاد الجوهری (المولی) ب (الأولی) فقد جاء فی کتابه (صحاح اللغة) [الذی نص فی خطبته علی أنه قد أودع فی هذا الکتاب ما صحّ عنده من اللغة العربیة] حیث قال:

«و أما قول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخالفة خلفها و أمامها

یرید: أنه أولی موضع أن یکون فیه الخوف» [۳].

ترجمة الجوهری ... ص: ۴۲

۱- أبو منصور الثعالبی: «کان الجوهری من أعاجیب الزمان، و هو إمام فی اللغة، و له کتاب الصحاح» [... ۴].

---

[۱] العبر- حوادث ۳۸۴.

[۲] بغیة الوعاة ۲/ ۱۸۰.

[۳] صحاح اللغة و تاج العربیة: ولی.

[۴] یتیمة الدهر ۴/ ۴۰۶.

۲- الذهبی: «و الجوهری صاحب الصحاح، أبو نصر إسماعیل بن حماد الترکی اللّغوی، أحد أئمة اللسان، و کان فی جودة الخط فی طبقة ابن مقلة و مهلهل، أکثر التّرحال، ثم سکن بنیسابور» [... ۱].

۳- السیوطی: «إسماعیل بن حمّاد الجوهری صاحب الصحاح، الامام أبو نصر الفارابی، قال یاقوت: کان من أعاجیب الزمان ذکاء و فطنة و علما، و أصله من فاراب من بلاد الترک، و کان إماما فی الأدب، و اللغة، و خطه یضرب به المثل لا یکاد یفرّق بینه و بین خط ابن مقلة، و هو مع ذلک من فرسان الکلام و الأصول ... و صنّف کتابا فی العروض و مقدّمة فی النحو، و الصحاح فی اللغة و هو الکتاب الذی بأیدی الناس الیوم و علیه اعتمادهم، أحسن تصنیفه و جوّد تألیفه» [... ۲].

۴- السیوطی أیضا بعد أن ذکر کتاب المحکم و المحیط الأعظم لابن سیدة، و کتاب العباب للصغانی، و کتاب القاموس: «و لم یصل واحد من هذه الثلاثة فی کثرة التداول إلی ما وصل إلیه الصِّحاح، و لا نقصت رتبة الصحاح و لا شهرته بوجود هذه، و ذلک لالتزامه ما صح، فهو فی کتب اللغة نظیر صحیح البخاری فی کتب الحدیث، و لیس المدار فی الاعتماد علی کثرة الجمع بل علی شرط الصحة» [۳].

(۱۳) أبو إسحاق الثعلبی ... ص: ۴۳

و أما تفسیر أبی إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم الثعلبی (المولی)

---

[۱] العبر حوادث سنة ۳۹۸.

[۲] بغیة الوعاة ۱/ ۴۴۶.

[۳] المزهر فی اللغة ۱/ ۶۲.

ب (الأولی) فهو فی تفسیره حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا أی: ناصرنا و حافظنا و ولیّنا و أولی بنا» [۱].

و قال: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی: صاحبتکم و أولی بکم و أحق بأن تکون مسکنا لکم. قال لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافة خلفها و أمامها» [۲]

(۱۴) أبو الحسن الواحدی ... ص: ۴۴

و أما تفسیر أبی الحسن علی بن أحمد الواحدی (المولی) ب (الأولی) فهو فی تفسیره حیث قال: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم لما أسلفتم من الذنوب. و المعنی: أنها هی التی تلی علیکم، لأنها قد ملکت أمرکم، فهی أولی بکم من کلّ شیء» [۳].

(۱۵) الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۴

اشارة

و أما تفسیر أبی الحجاج یوسف بن سلیمان الأعلم الشنتمری (المولی)

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

[۲] الکشف و البیان- مخطوط.

[۳] التفسیر الوسیط- مخطوط.

ب (الأولی) فقد قال فی شرح أبیات کتاب سیبویه (الذی أملاه سنة ۴۵۶ علی المعتضد باللّه أبی عمرو عباد بن محمد بن عباد) بشرح

بیت لبید ما نصه «الشاهد فیه رفع خلفها و أمامها اتساعا و مجازا، و المستعمل فیهما الظرف و رفعهما علی البدل من کلا. و التقدیر: فغدت خلفها و أمامها تحسبهما مولی المخافة. و کلا فی موضع رفع بالابتداء و تحسب مع ما بعدها فی موضع الخبر، و الهاء من أنه عائدة علی کلا، لأنه اسم واحد فی معنی التثنیة، فحمل ضمیره علی لفظه.

و مولی المخافة خبر، لأن معناه موضع المخافة و مستقرّها من قول اللّه عز و جل مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ ای: هی مستقرّکم الأولی بکم.

وصف بقرة فقدت ولدها أو أحست بصائد، فهی خائفة حذرة، تحسب کلا طریقها من خلفها و أمامها مکمنا له یغترّها منه، و الفرج هاهنا موضع المخافة و هو مثل الثغر، و ثناه لأنه أراد ما تخاف منه خلفها و أمامها» [۱].

ترجمة الأعلم الشنتمری ... ص: ۴۵

۱- ابن خلکان ...: «کان عالما بالعربیة و اللغة و معانی الأشعار، حافظا لجمیعها، کثیر العنایة بها، حسن الضّبط لها، مشهورا بمعرفتها و إتقانها، أخذ الناس عنه کثیرا، و کانت الرحلة فی وقته إلیه ... و توفی سنة ۴۷۶» [... ۲].

۲- السیوطی کذلک [۳].

---

[۱] تحصیل عین الذهب من معدن جوهر الأدب فی علم مجازات العرب.

[۲] وفیات الأعیان ۶/ ۷۹.

[۳] بغیة الوعاة ۲/ ۳۵۶ و ترجم له فی مرآة الجنان فیمن مات سنة ۴۹۶ و هو سهو.

(۱۶) القاضی الزوزنی ... ص: ۴۶

اشارة

و أما تفسیر حسین بن أحمد الزوزنی (المولی) ب (الأولی) فهو فی شرح المعلّقات، بشرح بیت لبید المذکور حیث قال ...: «و قال ثعلب: إن المولی فی هذا البیت بمعنی الأولی بالشیء، کقوله مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ ای: هی الأولی بکم یقول: فغدت البقرة و هی تحسب أن کلا فرجیها مولی المخافة، أی موضعها و صاحبها أو تحسب أن کل فرج من فرجیها هو الأولی بالمخافة» [... ۱].

ترجمة الزوزنی ... ص: ۴۶

قال السیوطی: «الحسین بن أحمد الزوزنی القاضی أبو عبد اللّه قال عبد الغافر: إمام عصره فی النحو و اللغة و العربیة. مات سنة ۴۸۶» [۲].

(۱۷) أبو زکریا الخطیب ... ص: ۴۶

اشارة

و أما تصریح یحیی بن علی أبو زکریا ابن الخطیب التبریزی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء بشرح الحماسی:

---

[۱] شرح المعلّقات ۹۱.

[۲] بغیة الوعاة ۱/ ۵۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۷

(أ لهفا بقری سحبل حین أجلت علینا الولایا و العدو المباسل)

حیث قال: «و المولی علی وجوه، هو: العبد و السید و ابن العم و الصهر و الجار و الحلیف و الولی و الأولی بالشیء» [۱].

ترجمة أبی زکریا التبریزی ... ص: ۴۷

۱- السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن علی بن محمد بن الحسن بن بسطام الشیبانی التبریزی قاطن بغداد، أحد أئمة اللغة و کانت له معرفة تامة بالأدب و النحو، قرأ علی أبی العلاء أحمد بن عبد اللّه بن سلیمان المعرّی و غیره من الشامیین ... و حدث عنه الإمام أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب و غیره ... و مات فی جمادی الآخرة سنة ۵۰۲ ببغداد و دفن بتبریز» [۲].

۲- الذهبی: «أبو زکریا التبریزی الخطیب صاحب اللغة، یحیی بن علی ابن محمد الشیبانی صاحب التصانیف، أخذ اللغة عن أبی العلاء المعرّی، و سمع من سلیم بن أیوب بصور، و کان شیخ بغداد فی الأدب. توفی فی جمادی الآخرة عن إحدی و ثمانین سنة» [۳].

۳- الیافعی کذلک [۴].

۴- الذهبی: «و فیها مات إمام اللغة ببغداد أبو زکریا» [... ۵].

---

[۱] شرح دیوان الحماسة.

[۲] الأنساب ۱/ ۴۴۶.

[۳] العبر- حوادث ۵۰۲.

[۴] مرآة الجنان- حوادث ۵۰۲.

[۵] دول الإسلام- حوادث ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۸

(۱۸) الفرّاء البغوی ... ص: ۴۸

اشارة

و أمّا تفسیر حسین بن مسعود الفرّاء البغوی (المولی) ب (الأولی) فهو بتفسیر الآیة المبارکة: مَأْواکُمُ النَّارُ ... قال: «مأواکم النار هی مولاکم.

صاحبتکم و أولی بکم لما أسلفتم من الذنوب» [۱].

ترجمة البغوی ... ص: ۴۸

و هذا موجز کلام ابن خلکان بترجمة البغوی:

«أبو محمد الحسین بن مسعود بن محمد المعروف بالفرّاء البغوی، الفقیه الشافعی المحدّث المفسّر، کان بحرا فی العلوم، و أخذ الفقه عن القاضی حسین ابن محمد کما تقدّم فی ترجمته، و صنّف فی تفسیر کلام اللّه تعالی، و أوضح المشکلات من قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و روی الحدیث و درّس، و کان لا یلقی الدرس إلّا علی الطهارة، و صنّف کتبا کثیرة ... توفی فی شوال سنة ۵۱۰»...

[۲].

---

[۱] معالم التنزيل ۸/ ۲۹.

[۲] وفيات الأعيان ۱/ ۴۰۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۴۹

(۱۹) جار اللّه الزمخشرى ... ص: ۴۹

اشارة

و أمّا تصريح أبى القاسم محمود بن عمر الزمخشرى بمجيء (المولى) بمعنى (الأولى) فقد جاء فى (أساس البلاغة): «و مولاى: سيدى، و عبدى، و مولى بين الولاية ناصر، و هو أولى به» [۱].

و فى (الكشاف): هِيَ مَوْلاكُمْ قيل: هى أولى بكم، و أنشد بيت لبيد:

فغدت كلا الفرجين تحسب انه مولى المخافة خلفها و أمامها

و حقيقة مولاكم محراكم و مقمنكم، أى: مكانكم الذى يقال فيه: هو أولى بكم. كما قيل: هو مئنة للكرم، أى مكان لقول القائل إنّه لكريم، و يجوز أن يراد: هى ناصركم، أى: لا ناصر لكم غيرها، و المراد نفى الناصر على البتات، و نحوه قوله: قد أصيب فلان بكذا فاستنصر الجزع. و منه قوله تعالى: يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ و قيل: تتولاكم كما تولّيتم فى الدنيا أعمال أهل النار» [۲].

ترجمة الزمخشرى ... ص: ۴۹

و ستأتى ترجمة الزمخشرى بالتفصيل، كما تقدمت ترجمته عن (الجواهر المضيّة فى طبقات الحنفية)، و هذا بعض الثناء عليه:

۱- الكفوى: «الشيخ الامام الفهّامة جار اللّه العلّامة أبو القاسم محمود ابن عمر بن مجد الدين الزمخشرى. إمام عصره بلا مدافعة، كان نحويا ذكيا خبيرا

---

[۱] أساس البلاغة: ولى ۶۸۹.

[۲] الكشاف ۴/ ۴۷۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۰

بالمعانى و البيان، فقيها مناظرا، متكلّما نظّارا، أديبا، شاعرا، محدّثا، مفسرا.

أستاذ زمانه فى الأدب و مجتهد أوانه فى المذهب، له فى العلوم آثار ما ليس لغيره من أهل عصره، و كان من الفصاحة و البلاغة بالمحلّ الأعلى الذى تشهد به تصنيفاته، سيّما الكشاف فى التفسير» [... ۱].

۲- ابن الأثير: «أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى الخوارزمى، الحنفى مذهبا، صاحب التصانيف العجيبة، و التأليفات الغريبة، مثل: الفائق فى غريب الحديث، و الكشاف فى تفسير القرآن، و الأمثال، و المفصّل فى النحو. و له اليد الباسطة و اللسان الفصيح فى علوم الأدب، لغتها و نحوها و شعرها و رسائلها، و علم البيان، انتهت هذه الفضائل و به ختمت. و أقام بمكّة دهرا حتى صار يعرف بجار اللّه» [۲].

۳- اليافعى: «و فيها العلّامة النحوى اللغوى المفسّر المعتزلى ... كان متقنا فى التفسير و الحديث و النحو و اللغة و علم البيان، إمام عصره فى فنونه، و له التصانيف البديعة الكثيرة الممدوحة الشهيرة» [... ۳].

(۲۰) أبو الفرج ابن الجوزی ... ص: ۵۰

اشارة

و أمّا ذکر أبی الفرج عبد الرحمن بن علی المعروف بابن الجوزی تفسیر (المولی) ب (الأولی)، فقد جاء بتفسیر الآیة المبارکة حیث قال: «قوله مَوْلاکُمْ قال أبو عبیدة: أی أولی بکم» [۴].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] جامع الأصول لابن الأثیر الجزری- مخطوط.

[۳] مرآة الجنان- حوادث سنة ۵۳۸.

[۴] زاد المسیر فی التفسیر ۸/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۱

ترجمة ابن الجوزی ... ص: ۵۱

۱- ابن خلکان: «أبو الفرج عبد الرحمن، الفقیه الحنبلی الواعظ الملقّب جمال الدین الحافظ. کان علّامة عصره و إمام وقته فی الحدیث و صناعة الوعظ، صنّف فی فنون عدیدة، منها: زاد المسیر فی علم التفسیر.

و توفی لیلة الجمعة ثانی عشر شهر رمضان سنة ۵۹۷ ببغداد، و دفن بباب حرب» [۱].

۲- الذهبی: «و أبو الفرج ابن الجوزی عبد الرحمن بن علی محمد بن علی الحافظ الکبیر، جمال الدین التیمی البکری، البغدادی، الحنبلی، الواعظ، المتقن، صاحب التصانیف الکثیرة الشهیرة فی أنواع العلم، من التفسیر و الحدیث و الفقه و الزهد» [... ۲].

۳- السیوطی: «ابن الجوزی الامام العلّامة الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق ... ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنّف» [... ۳].

(۲۱) أبو نصر الدرواجکی الزاهد ... ص: ۵۱

اشارة

و أمّا تفسیر أحمد بن الحسن بن أحمد بن الزاهد الدرواجکی (المولی) ب (الأولی) فهو فی تفسیره المشهور ب (تفسیر الزّاهدی) حیث قال: «قوله تعالی بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ الآیة. أی: اللّه أولی أن یطاع» [... ۴].

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۳۲۱.

[۲] العبر- حوادث ۵۹۷.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۷۷.

[۴] تفسیر الزاهدی لأبی نصر الدرواجکی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۲

ترجمة الدرواجکی ... ص: ۵۲

و هذا التفسير قد جاء فى أوّله: «الحمد للّه الذى أنزل الفرقان نورا مضيئا و جعل اتّباعه دينا رضيّا، و وعد المؤتمرين و العباد المعتدّين لتكليف المحجوجين، و الصلاة على رسوله محمد و آله أجمعين. قال الشيخ الامام الأجل العالم الزاهد المجاهد سيف الملة و الدين، مقتدى الإسلام و المسلمين ناصر السنّة قامع البدعة فخر الأئمة جمال الإسلام تاج المفسّرين أبو نصر أحمد بن الحسن بن أحمد الدرواجكى فى تفسير كلام اللّه إملاء ببخارا، فى اليوم التاسع من شوال سنة تسع و خمسمائة، سقاه اللّه صوب غفرانه و كساه ثوب رضوانه، و إنه تعالى على ما يشاء قدير».

و ذكر الدرواجكى عبد القادر القرشى بقوله: «أحمد بن الحسن بن أحمد أبو نصر الدرواجكى الزاهد، عرف بفخر الإسلام، أستاد العقيلى. و لم يذكر السمعانى هذه النسبة» [۱].

ترجمة تلميذه العقيلى ... ص: ۵۲

۱- القرشى: «عمر بن محمد بن عمر بن محمد بن أحمد شرف الدين أبو حفص العقيلى الأنصارى جد شمس الدين أحمد بن محمد- و قد تقدم-. قال الذهبى: العلّامة شرف الدين كان من كبار حنفية بخارا و علمائها. قدم بغداد حاجّا فى سنة ۵۸۸، و حجّ ثم رجع و حدّث. روى عن الصدر الأجل الشهيد حسام الدين أبى المفاخر برهان الأئمة عمر بن الصدر الماضى عبد العزيز بن عمر ابن مازة. و قد تقدم ... توفى ببخارا وقت صلاة الفجر من يوم الثلاثاء الخامس من جمادى الأولى سنة ۵۹۶» [... ۲].

---

[۱] الجواهر المضية فى طبقات الحنفية ۱/ ۶۳.

[۲] الجواهر المضية فى طبقات الحنفية ۱/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۳

۲- الكفوى: «الشيخ الامام شرف الدين ... من كبار الأئمة الحنفية و أعيان فقهاء الملة الحنفية، و له اليد الباسطة فى المذهب و الخلاف، و كان على أحسن طريقة سلكها الأشراف، و له تصانيف حسنة منها المنهاج ... ذكره ابن النجار فى تاريخه» [۱].

هذا، و قد اعتمد على (تفسير الزّاهدى) الامام العلائى فى كتابه (ترغيب الصّلاة ...) ففى (كشف الظنون): «تفسير الزاهدى ذكره صاحب ترغيب الصّلاة» [۲].

ترجمة الزاهد العلائى ... ص: ۵۳

و قال فى (كشف الظنون): «ترغيب الصّلاة- فارسى لمحمد بن أحمد الزاهد. جمعه من نحو مائة كتاب، و رتّبه على ثلاثة أقسام، الأول: فى فرضية الصلاة. و الثانى: فى الطهارة. و الثالث: فى نواقض الوضوء» [۳].

و ترجم له ...: ص: ۵۳

۱- السمعانى: «و من المتأخرين الامام الزاهد محمد بن عبد الرحمن العلائى، واعظ من أهل بخارا و مفسّرهم، و كان فصيحا حسن الأداء، مقبولا عند الخاص و العام. حدّث و سمع منه، و ما أدركته حيّا ببخارا» [۴].

۲- القرشى: «محمد بن عبد الرحمن بن أحمد أبو عبد اللّه البخارى الملقب بالزاهد العلاء، قال السمعانى: كان فقيها فاضلا متقنا [مفتيا] مذاكرا أصوليّا متكلّما، قيل: إنّه صنّف فى التفسير كتابا أكثر من ألف جزء، و أملى فى آخر عمره،

---

[۱] كتائب أعلام الأخيار- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۴۴۸.

[۳] کشف الظنون ۱/ ۳۹۹.

[۴] الأنساب- البخاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۴

کتب إلیّ بالاجازة و لم ألحقه ببخارا، لأنه توفی لیلة الثانی عشر من جمادی الآخرة سنة ۵۴۶.

و محمد بن عبد الرحمن هذا من مشایخ صاحب الهدایة و قد ذکره فی مشیخته و قال: أجاز لی روایة جمیع ما صحّ من مسموعاته»... [۱].

۳- الکفوی: «الامام الزاهد علاء الدین محمد بن عبد الرحمن البخاری المفسر المعروف بعلاء الزاهد، له تفسیر کبیر مشتمل علی مجلدات ضخام» [... ۲].

(۲۲) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۵۴

و أمّا ذکر نظام الدین الحسن بن محمد النیسابوری مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد قال: هِیَ مَوْلاکُمْ قیل: المراد أنّها تتولی أموورکم کما تولّیتم فی الدنیا أعمال أهل النار. و قیل: أراد هی أولی بکم، قال جار اللّه: حقیقته هی محراکم و مقمنکم أی مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما قیل: هو مئنة للکرم، أی: مکان لقول القائل إنه لکریم» [۳].

و قال: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ متولّی أموورکم. و قیل: أولی بکم من أنفسکم، و نصیحته أنفع لکم من نصائحکم لأنفسکم» [۴].

---

[۱] الجواهر المضیة ۲/ ۷۶.

[۲] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۳] تفسیر النیسابوری هامش الطبری ۲۷/ ۱۳۱.

[۴] المصدر نفسه ۲۸/ ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۵

(۲۳) ابن طلحة القرشی ... ص: ۵۵

و أمّا ذکر أبی سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو حیث قال: «و اشتمل- أی حدیث الغدیر- علی لفظة المولی، و هی لفظة مستعملة بإزاء معان متعددة قد ورد القرآن الکریم بها، فتارة تکون بمعنی أولی. قال اللّه تعالی فی حق المنافقین مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: هی أولی بکم» [۱].

و سنذکر ترجمة ابن طلحة فیما سیأتی إن شاء اللّه تعالی.

(۲۴) سبط ابن الجوزی ... ص: ۵۵

و أمّا ذکر شمس الدین أبی المظفّر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهو حیث قال فی ذکر معانی (المولی):

«العاشر بمعنی الأولی. قال اللّه تعالی: فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَةٌ وَ لا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی: أولی بکم» [۲].

و سنترجم لسبط ابن الجوزی فیما سیأتی بالتفصیل.

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول ۱/ ۴۵.

[۲] تذکرة خواص الأمة فی معرفة الأئمة: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۶

(۲۵) القاضی البیضاوی ... ص: ۵۶

اشارة

و أمّا تفسیر القاضی ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی (المولی) ب (الأولی) فقد جاء فی (تفسیره) حیث قال: مَوْلاکُمْ هی أولی بکم کقول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافة خلفها و أمامها

و حقیقته: محراکم، أی مکانکم الذی یقال فیه أولی بکم» [۱].

ترجمة البیضاوی ... ص: ۵۶

و سیأتی تفصیل ترجمة البیضاوی إن شاء اللّه. و نقتصر هنا بخلاصة ما ترجمه به الیافعی حیث قال: «و فیها: الإمام أعلم العلماء الأعلام، ذو التصانیف المفیدة المحققة، و المباحث الحمیدة المدققة، قاضی القضاة ناصر الدین» [... ۲].

و قال السیالکوتی: «إنّ التفسیر العتیق و البحر العمیق المسمی بأنوار التنزیل للإمام الهمام قدوة علماء الإسلام، سلطان المحققین و برهان المدققین، القاضی ناصر الدین عبد اللّه البیضاوی، قد استهتر العلماء بحلّ مشکلاته، و أسهر الأذکیاء أحداقهم بفتح مغلقاته، إلّا أنّه لوجازة العبارات و احتوائه علی الإشارات جلّ عن أن یکون شریعة لکلّ وارد، و أن یطّلع علیه إلّا واحد بعد واحد» [... ۳].

[۱] تفسیر البیضاوی- أنوار التنزیل: ۷۱۶.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۶۹۲.

[۳] حاشیة السیالکوتی علی تفسیر البیضاوی- خطبة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۷

(۲۶) ابن سمین الحلبی ... ص: ۵۷

اشارة

و أمّا تصریح أحمد بن یوسف بن عبد الدائم الحلبی المعروف بابن سمین بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی (الدر المصون) حیث قال: «قوله هِیَ مَوْلاکُمْ یجوز أن یکون مصدرا، أی ولایتکم أی ذات ولایتکم، و أن یکون مکانا، أی مکان ولایتکم، و أن یکون أولی بکم کقولک: هو مولاه» [۱].

ترجمة ابن سمین ... ص: ۵۷

۱- العسقلانی: «أحمد بن یوسف بن عبد الدائم بن محمد الحلبی، شهاب الدین، المقری النحوی نزیل القاهرة، تعانی النحو فمهر فیه،

و لازم أبا حيان إلى أن فاق أقرانه، و أخذ القراءات عن التقى الصائغ و مهر فيها، و سمع الحديث من يونس الدبوسى و غيره، و ولّى تصدير القراءات بجامع ابن طولون، و أعاد بالشافعى، و ناب فى الحكم، و ولىّ نظر الأوقاف، و له تفسير القرآن فى عشرين مجلدة رأيته بخطه، و الإعراب سماه الدرّ المصون فى ثلاثة أسفار بخطه، صنّفه فى حياة شيخه و ناقشه فيه ناقشات كثيرة غالبها جيدة، و جمع كتابا فى أحكام القرآن، و شرح التسهيل، و الشاطبية.

قال الأسنوى فى الطبقات: كان فقيها بارعا فى النحو و القراآت، و يتكلم فى الأصول، خيّرا أديبا، مات فى جمادى الآخرة، و قيل فى شعبان سنة ۷۵۶» [۲].

---

[۱] الدر المصون فى علم الكتاب المكنون- مخطوط.

[۲] الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۱/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۸

۲- أبو بكر تقى الدين ابن قاضى شهبة كذلك [۱].

۳- السيوطى: «السمين، صاحب الإعراب المشهور» ثم أورد كلام ابن حجر العسقلانى المذكور [۲].

۴- و قد ذكر تاج الدين الدّهان سند رواية تفسير ابن السمين واصفا إياه بالإمام [۳].

(۲۷) محمد بن أبى بكر الرازى ... ص: ۵۸

اشارة

و أمّا تصريح محمد بن أبى بكر الرازى بمجىء (المولى) بمعنى (الأولى) و تفسيره الكلمة بهذا المعنى فهو حيث قال: «و المولى الذى هو أولى بالشىء، و منه قوله تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ أى هى أولى بكم. و المولى فى اللغة على ثمانية أوجه: المعتق و ابن العم و الناصر و الجار و الحليف و يقال العقيد و الصهر و الأولى بالشىء» [۴].

كتاب غريب القرآن ... ص: ۵۸

و كتاب (غريب القرآن) لمحمد بن أبى بكر الرازى أوله: «الحمد للّه بجميع محامده على جميع نعمه، و صلاته على نبيه المبعوث بجوامع أحكامه و لوامع حكمه، و على آله و صحبه المهتدين بأخلاقه و شيمه. قال الامام الأجل الأفضل

---

[۱] طبقات الشافعية ۳/ ۱۸.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۵۳۶.

[۳] كفاية المتطلع- مخطوط.

[۴] غريب القرآن: ولى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۵۹

العلّامة ملك المفسرين شيخ العرب و العجم محمد بن أبى بكر الرازى رحمه اللّه و عفا عنه: سألنى بعض إخوانى من طلبة العلم و حملة القرآن العظيم أن أجمع لهم تفسير غرائب القرآن جمعا يشتمل على حسن الترتيب و سهولته، و على استيعاب كلّ الألفاظ العربية التى فى الكتاب العزيز، و يعرى عن تكرار تفسير الألفاظ و إعادتها، فأجبتهم إلى ذلك، و جمعت هذا المختصر متميزا عن كلّ ما صنف فى هذا الفن بهذه الفوائد الثلاث.

و جمیع مـا أودعته فیه إنمـا نقلته عن الأئمـة المجمع علی درایتهم، و صـحة روایتهم، کالزجاج، و الفراء، و الأزهری، و الزمخشـری، و العزیزی، و الهروی، و من شابههم. و ضـممت فی بعض المواضع إلی تفسـیر اللغة شیئا من فوائد الإعراب و المعانی، لئلا یکون حافظه جامدا علی مجرّد الألفاظ».

و ذکره فی (کشف الظنون) فی ذکر المصنّفین فی غریب القرآن [۱].

(۲۸) جلال الدین الخجندی ... ص: ۵۹

و صرّح جلال الـدین أحمـد الخجندی بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) علی ما نقل عنه شـهاب الدین أحمد حیث قال: «قال الشـیخ الامام جلال الدین أحمد الخجندی قدس سره: المولی یطلق علی معان: منها الناصر و منها الجار بمعنی المجیر لا المجار و منها السید المطاع، و منها الأولی: هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم» [۲].

و ستأتی ترجمة الخجندی إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۲۰۸.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۰

(۲۹) أبو البرکات النسفی ... ص: ۶۰

اشارة

أما تفسـیر حافظ الـدین عبـد اللّه بن أحمـد النسـفی (المولی) ب (الأولی)، فقد جاء فی تفسـیره للآیة المبارکة: هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم. حقیقة مولاکم محراکم أی مکانکم الذی یقال فیه أولی بکم» [۱].

ترجمة النسفی ... ص: ۶۰

۱- القرشـی: «عبـد اللّه بن أحمـد بن محمود حافظ الـدین أبو البرکات النسـفی أحـد الزّهاد المتأخرین، صاحب التصانیف المفیدة فی الفقه و الأصول ... توفی لیلة الجمعة فی شهر ربیع الأول سنة ۷۰۱» [... ۲].

۲- الکفوی: «علم الهـدی علّامه الوری، مفتی الدهر قدوة ما وراء النهر، أبو البرکات حافظ الملة و الدین، ناصـر الإسـلام و المسـلمین، ناصح الملوک و السلاطین...

کان إماما کاملا عـدیم النظر فی زمانه، و رأسا فقیـد المثیل فی الأصول و الفروع فی أوانه، بارعا فی الحـدیث و معانیه، ماهرا فی فنون الأدب و مبانیه، و له مقامات سـتیّة فی العلوم العقلیـة و مقالات بهیـة فی الفنون النقلیـة، و له التوسع فی الکلام و الفصاحة فی الجدل و الخصام، کثیر العلم مرتفع المکان، بدائعه تجلّ عن بیان لسان العصر فیاض البنان، فرید ما له فی الفضل مبار، له فی العلوم آثار ما

---

[۱] تفسیر النسفی: مدارک التنزیل ۴/ ۲۲۶.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۱

لیس لغیره من أهل عصره، أخذ العلوم من أفواه الرجال حتی صار مضرب الأمثال ... و له تصانیف معتبرة مشهورة مفیدة» [... ۱].

تفسیره ... ص: ۶۱

و قد ذکر تفسیره فی (کشف الظنون) بقوله: «مدارک التنزیل و حقائق التأویل للإمام حافظ الدین عبد اللّه بن أحمد النسفی المتوفی سنة ۷۰۱ و قیل ۷۱۰. أوّله: الحمد للّه المتفرد بذاته عن إشارة الأوهام إلخ. و هو کتاب وسط فی التأویلات جامع لوجوه الإعراب و القراءات، متضمن لدقائق علم البدیع و الإشارات، موشح بأقاویل أهل السنة و الجماعة، خال عن أباطیل أهل البدع و الضلالة، لیس بالطویل الممل و لا بالقصیر المخل» [۲].

(۳۰) عمر الفارسی القزوینی ... ص: ۶۱

اشارة

و أما تفسیر عمر بن عبد الرحمن الفارسی القزوینی (المولی) ب (الأولی) فهو حیث قال: «قوله:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافة خلفها و أمامها

یصف بقرة وحشیة نفرت من توجس رکز الصائد فزعة لا تدری أقدّامها الصائد أم خلفها. یقول فغدت البقرة کلا جانبیها الخلف و الأمام، تحسب أنه أولی و أحری بأن یکون فیه الخوف» [... ۳].

---

[۱] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۶۴۰.

[۳] کشف الکشاف- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۲

ترجمة عمر القزوینی و کتابه ... ص: ۶۲

و قد ذکر فی (کشف الظنون) کتاب (کشف الکشاف لعمر الفارسی القزوینی) حیث قال فی ذکر حواشی الکشاف: «و ممن کتب أیضا غیر ما ذکره السیوطی: الامام العلّامة عمر بن عبد الرحمن الفارسی القزوینی حاشیة فی مجلّد سماها الکشف. و توفی سنة ۷۴۵. أولها: الحمد للّه الذی أنار الأعیان بنور الوجود إلخ. و ذکر أنه أشار إلی تألیفها من أمره مطاع، فشرع و کتب فیها ما تلقّفه من الأئمة الماضین أو استنبطه بمیامین أنوارهم، و لیس فیه التسمیة و انما قال: أشار إلیّ أن أحرّر فی الکشف عن مشکلات الکشاف» [۱].

(۳۱) ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۶۲

و أمّا ذکر نور الدین علی المعروف بابن الصباغ المالکی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فهذا نص کلامه: «قال العلماء: لفظة المولی مستعملة بإزاء معان متعددة، و قد ورد القرآن العظیم بها، فتارة تکون بمعنی أولی قال اللّه تعالی فی حق المنافقین: مَأْواکُمُ النّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه أولی بکم» [۲].

و سیأتی ذکر ترجمة ابن الصباغ فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۴۸۰ و له ترجمة فی طبقات المفسرین للداودی ۲/ ۵، الدرر الکامنة ۳/ ۲۵۶، شذرات الذهب ۶/ ۱۴۳، طبقات

القراء ۱/ ۵۹۴.

[۲] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۳

(۳۲) جلال الدین المحلّی ... ص: ۶۳

اشارة

و فسّر جلال الدین محمد بن أحمد المحلی (المولی) ب (الأولی) حیث قال:

مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أولی بکم» [۱].

تفسیر الجلالین ... ص: ۶۳

و «تفسیر الجلالین» الذی اشترک فی تألیفه جلال الدین السیوطی و جلال الدین المحلی من التفاسیر المشهورة المعتبرة، قال تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع فی مرویات الشیخ حسن العجیمی): «التفسیر المعروف بالجلالین العلامتین الامام المحقق جلال الدین أبی عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد المحلّی الأخباری، و الحافظ العمدة جلال الدین أبی الفضل عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی، و الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور للحافظ السیوطی. و قد شرع الجلال المحلی من سورة مریم إلی آخر الکتاب العزیز، ثم شرع فی تفسیر النصف الأول فمات بعد تفسیر الفاتحة، فأتمّه الحافظ السیوطی من أول سورة البقرة إلی آخر سورة الکهف. أخبر بها» [۲...].

ترجمة الجلال المحلّی ... ص: ۶۳

و قد ترجم للجلال المحلی شمس الدین السخاوی بما هذا ملخّصه:

---

[۱] تفسیر الجلالین: ۷۱۶.

[۲] کفایة المتطلع لتاج الدین الذهان- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۴

«محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهیم بن أحمد بن هاشم، الجلال أبو عبد اللّه ابن الشهاب أبی العباس بن الکمال الأنصاری، المحلّی الأصل- نسبة للمحلة الکبری من الغربیّة- القاهری الشافعی ولد کما رأیته بخطه فی مستهل شوال سنة ۷۹۱ بالقاهرة و نشأ بها. فقرأ القرآن و کتبا و اشتغل فی فنون و مهر و تقدّم علی غالب أقرانه، و تفنّن فی العلوم العقلیة و النقلیة، و تصدی للتصنیف و التدریس و الاقراء، و رغب الأئمة فی تحصیل تصانیفه و قراءتها و إقرائها، و ارتحل الفضلاء للأخذ عنه، و تخرّج به جماعة درسوا فی حیاته.

و کان إماما، علّامة، محققا، نظّارا، مفرط الذکاء، صحیح الذهن، معظّما بین الخاصة و العامة، مهابا، وقورا، علیه سیما الخیر، اشتهر ذکره و بعد صیته، و قصد بالفتاوی من الأماکن النائیة، و هرع إلیه غیر واحد من الأعیان بقصد الزیارة و التبرک. هذا، و لم أکن أقصر به عن درجة الولایة. و ترجمته یحتمل کراریس، مع أنی قد أطلتها فی معجمی. و قد حجّ مرارا. و مات سنة أربع و ستّین» [۱].

(۳۳) الحسین الواعظ الکاشفی ... ص: ۶۴

اشارة

و فسّر حسین بن علی الواعظ الکاشفی (المولی) ب (الأولی) فی تفسیره المشهور ب (تفسیر حسینی) بتفسیر قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ [۲].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۷/ ۳۹- ۴۱.

[۲] تفسیر حسینی- المواهب العلیة. سورة الحدید.

تفسیر حسینی ... ص: ۶۵

و (تفسیر حسینی) للواعظ الکاشفی یعدّ فی التفاسیر المعتبرة، و قد اعتمد علیه العلماء، کالشیخ أحمد بن أبی سعید بن عبد اللّه بن عبد الرزاق الحنفی الصالحی المعروف ب (ملاجیون) المترجم له بکل تعظیم فی (سبحة المرجان)، فی تفسیره المعروف ب (تفسیر أحمدی)، ضمن التفاسیر التی اعتمد علیها و نقل عنها کالتفاسیر البیضاوی و البغوی و السیوطی و الزمخشری. و قد وصفه ب «الشیخ الکبیر العلی الحسینی الواعظ الکاشفی».

و کالمولوی تراب علی فی آخر کتابه (التدقیقات الراسخات فی شرح التحقیقات الشامخات. الملقب بسبیل النجاح إلی تحصیل الفلاح) و عدّه «من الصحف الموثوقة و الزبر الأنیقة» کتفاسیر الرازی و النسفی و النیسابوری و البغوی.

و کالشیخ محبوب عالم فی تفسیره المسمی (تفسیر شاهی).

و قد ذکر تفسیره المذکور فی (کشف الظنون) بقوله: «تفسیر حسین بن علی الکاشفی الواعظ المتوفی فی حدود سنة ۹۰۰. و هو تفسیر فارسی متداول. فی مجلد. سماه بالمواهب العلیة، کما ذکره ولده فی بعض کتبه، و ترجمته بالترکیة لأبی الفضل محمد بن إدریس البدلیسی المتوفی سنة ۹۸۲. و له جواهر التفسیر للزهراوین. یأتی فی الجیم» [۱].

(۳۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۶۵

اشارة

و فسّر أبو السعود بن محمد العمادی (المولی) ب (الأولی) بتفسیر الآیة

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۴۴۶.

المذکورة، و هذا نص کلامه: «قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ لا تبرحون أبدا هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم. و حقیقته مکانکم الذی یقال فیه: هو أولی بکم. کما یقال هو مثنة الکرم. أی مکان لقول القائل: إنه لکریم. أو مکانکم عن قریب، من الولی و هو القرب. أو ناصرکم عن قریب من المولی و هو القرب. أو ناصرکم علی طریقة قوله: تحیة بینهم، ضرب وجیع. أو متولّیکم تتولاکم کما تولیتم موجباتها» [۱].

ترجمة أبی السعود ... ص: ۶۶

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بما هذا ملخّصه «المولی الفاضل العلّامة، و الحبر الکامل الفهّامة، لسان الزمان، إمام أهل اللسان،

بدائعه الحسان تجلّ عن البيان، واسع التقرير كامل التحرير، سحبان النثر حسّان الشعر، كشّاف مشكلات التنزيل الجليل، و حلّال معضلات الكتاب بالتفسير و التأويل، حافظ قوانين الفروع و الأصول، و ضابط مسائل كلّ الفنون من المعقول و المنقول، زبدة أرباب التقوى و عمدة أصحاب الفتوى، إمام المفسرين ختام المجتهدين، شيخ الإسلام و عماد الدين، أبو السعود ابن الشيخ محيى الدين المنتسب بالعماد عامله اللّه بلطفه يوم المعاد.

و هو الأستاذ على الإطلاق، و المشار إليه بالاتفاق، قرعت به أسماع سكّان الآفاق، و صكّت به آذان أهل فارس و العراق، شيخ كبير، إمام خبير، عالم نحرير، لا فى العجم له مثيل و لا فى العرب له نظير، مشهور الاسم، عالى الرتبة، عظيم الجاه، زائد الحشمة، تضرب به الأمثال و تشدّ إليه الرّحال، ترد الفتاوى عليه من أقطار الأرض و ترد إليه بعضها على بعض، و لقد كان على أحسن طريقة سلكها الأشراف، و قلّدها أشراف الأخلاف، من دين مكين و عقل رزين، و كان

---

[۱] تفسير أبى السعود- إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم- هامش تفسير الرازى: ۸/ ۷۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۷

من محاسن الزمان، لم تر العيون مثله فى العلم و العرفان، و كان يجتهد فى بعض المسائل و يخرج و يرجّح بعض الدلائل، و كان إذا لم يجد واقعة الفتوى و جوابها فى الكتب المتداولة المعمولة يكتب الجواب على رأيه الوجيز.

ولد رحمه اللّه فى رأس المائة العاشرة، و مكث فى منصب الفتوى أكثر من ثلاثين سنة، و صنّف فيها كتاب التفسير المسمى بإرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم فى مجلدين ضخمين» [۱].

(۳۵) سعيد الجلبى ... ص: ۶۷

و ذكر سعيد الجلبى مفتى الروم تفسير (المولى) ب (الأولى) فى حاشية البيضاوى حيث قال: «قوله: فغدت كلا الفرجين. البيت. يصف بقرة وحشية نفرت من صوت الصائد. فغدت فزعة لا تدرى أ قدّامها الصائد أم خلفها. أى:

فغدت البقرة كلا جانبيها الأمام و الخلف، تحسب أنه أولى و أحرى بأن يكون فيه الخوف، و الفرج بمعنى المخافة أى كلا موضعيها الذى يخاف منهما فى الجملة. أو بمعنى: ما بين قوائم الدابّة، فما بين اليدين فرج و ما بين الرجلين فرج، و هو بمعنى السعة و الانفراج. و فسّره بالقدّام و الخلف توسّعا، أو بمعنى الجانب و الطريق، فعل بمعنى مفعول لأنه مفروج مكشوف، و ضمير أنه لكلا لأنه مفرد اللفظ. و خلفها و أمامها إمّا بدل من كلام، و إمّا خبر مبتدأ محذوف، أى هما خلفها و أمامها. كذا فى الكشف.

قوله: حقيقته محراكم، من الحرى، فالمولى مشتق من الأولى بحذف

---

[۱] كتائب أعلام الأخيار للكفوى. و توجد ترجمة أبى السعود المتوفى سنة ۹۸۲ فى: البدر الطّالع ۱/ ۲۶۱، شذرات الذهب ۸/ ۳۹۸ و غيرهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۸

الزوائد» [۱].

(۳۶) شهاب الدين الخفاجى ... ص: ۶۸

اشارة

و أما تفسير شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجى (المولى) ب (الأولى)، فتجده فى حاشيته على تفسير البيضاوى، فقد قال:

«قوله: (هى أولى بكم) أى: أحق من النجاة. و هو بيان لحاصل المعنى. قوله: كقول لبيد.

العامرى الشاعر المشهور و هو من قصيدته المشهورة التى هى إحدى المعلقات السبع ... و الشاهد فى قوله: مولى المخافة، فإنه بمعنى مكان أولى و أحرى بالخوف.

قوله: و حقيقته. أى: حقيقة مولاكم هنا محراكم بالحاء و الراء المهملتين، أى المحلّ الذى يقال فيه إنه أحرى و أحق بكم، من قولهم هو حرى بكذا أى خليق و حقيق و جدير به، كلّها بمعنى واحد، و ليس المراد إنه اسم مكان من الأولى على حذف الزوائد كما توهم، و سترى معناه عن قريب.

قوله: كقولك هو مئنة الكرم إلخ. يعنى: إن مولاكم اسم مكان لا كغيره من أسماء الأمكنة فإنها مكان للحدث بقطع النظر عمّن صدر عنه، و هذا محل للمفضل على غيره الذى هو صفته، فهو ملاحظ فيه معنى أولى لا- أنه مشتق منه، كما أن المئنة مأخوذة من أن التحقيقية و ليست مشتقة منه، إذ لم يذهب أحد من النحاة إلى الاشتقاق من اسم التفضيل، كما لم يقل أحد بالاشتقاق من الحرف، و مئنة الكرم وصف له على طريق الكناية الرمزية فى قولهم: الكرم بين برديه كما فى

---

[۱] لاحظ سورة الحديد من حاشية تفسير البيضاوى للجلبى مفتى الروم. و توجد ترجمته فى: الشقائق النعمانيّة ۲/ ۴۳، الفوائد البهيّة: ۷۸. توفى سنة ۹۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۶۹

شروح الكشاف» [... ۱].

ترجمة الخفاجى ... ص: ۶۹

و شهاب الدين الخفاجى من شيوخ مشايخ شاه ولى اللّه الدهلوى والد عبد العزيز (الدهلوى) كما لا يخفى على من راجع رسالته فى أسانيده المسماة ب (الإرشاد).

و قد ترجم للخفاجى محمد أمين المحبى ترجمة حافلة نختصر منها ما يلى:

«الشيخ أحمد بن محمد بن عمر قاضى القضاة الملقّب بشهاب الدين الخفاجى المصرى الحنفى، صاحب التصانيف السائرة، و أحد أفراد الدنيا المجمع على تفوّقه و براعته، و كان فى عصره بدر سماء العلم و نير أفق النثر و النظم، رأس المؤلفين و رئيس المصنفين، سار ذكره سير المثل، و طلعت أخباره طلوع الشهب فى الفلك، و كلّ من رأيناه أو سمعناه به ممن أدرك وقته معترفون له بالتفرّد فى التقرير و التحرير و حسن الإنشاء، و ليس فيهم من يلحق شأوه و لا يدعى ذلك، مع أن فى الخلق من يدعى ما ليس فيه.

و تآليفه كثيرة ممتعة مقبولة و انتشرت فى البلاد، و رزق فيها سعادة عظيمة فإنّ الناس اشتغلوا بها. و أشعاره و منشآته مسلّمة لا مجال للخدش فيها. و الحاصل إنه فاق كلّ من تقدّمه فى كلّ فضيلة، و أتعب من يجىء بعده، مع ما خوّله اللّه تعالى من السعة و كثرة الكتب و لطف الطبع و النكتة النادرة.

و قد ترجم نفسه فى آخر ريحانته من حين مبدئه، ثم ذكر أن من تآليفه:

حواشى تفسير القاضى و هى التى سمّاها عناية القاضى، و شرح الشفا، و شرح درة الغواص، و الريحانة...

و أخذ عنه جماعة اشتهروا بالفضل الباهر» [... ۲].

---

[۱] عناية القاضى- حاشية تفسير البيضاوى. سورة الحديد.

[۲] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۱/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۰

(۳۷) سلیمان الجمل ... ص: ۷۰

و ذکر الشیخ سلیمان الجمل تفسیر (المولی) ب (الأولی) فی حاشیته علی تفسیر الجلالین حیث قال: «قوله: هِیَ مَوْلاکُمْ یجوز أن یکون مصدرا أی ولایتکم أی ذات ولایتکم، و أن یکون مکانا أی مکان ولایتکم، و أن یکون بمعنی أولی کقولک: هو مولاه أی أولی به إلخ. سمین.

و فی أبی السعود: هی مولاکم أی أولی بکم، و حقیقته مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما یقال هو مئنة الکرم، أی مکان لقول القائل إنه لکریم أو مکانکم عن قریب، من الولی و هو القرب، أو ناصرکم علی طریقة قوله: تحیة بینهم ضرب وجیع. إلخ.

و فی الشهاب: قوله هو مئنة الکرم یعنی: إن مولاکم اسم مکان لا کغیره من أسماء الأمکنة، فإنها مکان للحدث بقطع النظر عمّن صدر عنه. و هذا محل للمفضل علی غیره الذی هو صفته، فهو ملاحظ فیه معنی أولی لا أنه مشتقة منه، کما أن المئنة مأخوذة من أن و لیست مشتقة منها. إلخ.

و قوله: أو ناصرکم. فالمعنی لا ناصر لکم إلّا النار، کما أن معنی البیت لا تحیة لهم إلا الضرب علی التهکّم. و المراد نفی الناصر و نفی التحیة. إلخ شهاب» [۱].

---

[۱] حاشیة تفسیر الجلالین سورة الحدید. و توجد ترجمته فی الأعلام ۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۱

(۳۸) جار اللّه الاله‌آبادی ... ص: ۷۱

و أمّا ذکر الملّا جار اللّه الإله‌آبادی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فقد جاء فی حاشیته علی تفسیر البیضاوی بتفسیر الآیة من سورة الحدید حیث قال: «قوله:

و حقیقته محراکم من الحری، فالمولی الحری، مشتق من الأولی بحذف الزائد» [۱].

(۳۹) محبّ الدین الأفندی ... ص: ۷۱

و قد فسّر محبّ الدین الأفندی (المولی) ب (الأولی) فی شرح بیت لبید الذی استشهد به الزمخشری فی الکشاف [۲].

(۴۰) محمد الأمیر الیمانی ... ص: ۷۱

و ذکر محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی مجیء (المولی) بمعنی

---

[۱] حاشیة البیضاوی. سورة الحدید. توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۶/ ۵۴.

[۲] تنزیل الآیات فی شرح شواهد الکشاف: ۱۴۰. و توجد ترجمته فی: ریحانة الألباء: ۹۹. توفی سنة ۱۰۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۲

(الأولی) نقلا عن الفقیه حمید ضمن معانیه حیث قال: «و منها بمعنی الأولی. قال تعالی: هُوَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم و بعذابکم» [۱].

و سیأتی طرف من ترجمة محمد بن اسماعیل الأمیر فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(۴۱) عبد الرحیم بن عبد الکریم ... ص: ۷۲

و فسّر عبد الرحیم بن عبد الکریم (المولی) ب (الأولی) فی شرح بیت لبید العامری حیث قال: «و أراد بالمولی الأولی ... یقول: فغدت البقرة فی کلا الفرجین تحسب أنّ کلّ واحد من الفرجین- و هما خلفها و أمامها- أولی بالمخافة» [۲].

(۴۲) رشید النبی ... ص: ۷۲

و کذا فسّره رشید النبی فی شرح بیت لبید المذکور [۳].

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة.

[۲] شرح المعلّقات السبع.

[۳] شرح المعلّقات السبع. و توجد ترجمته فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۸.

(۴۳) السیّد الشبلنجی ... ص: ۷۳

و ذکر السیّد مؤمن بن حسن الشبلنجی (الأولی) من معانی (المولی) نقلا عن العلماء [۱].

أقول:

فهل یمکن أن یقال أن (الدهلوی) لم یطّلع علی هذه الکلمات التی ذکرناها عن کبار الأئمة و مشاهیر اللغة و التفسیر و الحدیث و الأدب؟

و هل یمکن أن یقال إنه لم یراجع شیئا من التفاسیر و لم یقف علی کلمات المفسّرین حتی التفاسیر المتداولة کالکشاف و معالم التنزیل و تفسیر الجلالین و أنوار التنزیل؟

أللهم کلّا ... إنه لیس إلّا التعصب و العناد، إنه یحاول خدیعة العوام و تضلیلهم بالأکاذیب و إنکار الحقائق الراهنة، و نحن نکشف النقاب عن ذلک کله بکلمات علماء طائفته و مشاهیر أئمتهم فی کل مورد، و اللّه ولیّ التوفیق.

---

[۱] نور الأبصار فی مناقب آل بیت النبی المختار: ۷۸.

اعتراف علماء الکلام بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی ...) ص: ۷۴

اشارة

بل إن بعض مشاهیر متکلّمی أهل السنّة- فی الوقت الذی ینکرون تواتر حدیث الغدیر و دلالته تبعا للفخر الرازی- یعترفون بشیوع استعمال (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرف) و هذا دلیل آخر علی شدة تعصب (الدهلوی) الذی ینکر هذه الجهة أیضا، و لا بأس بإیراد نصوص عباراتهم فی هذا المقام:

التفتازانی ... ص: ۷۴

قال سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی: «و لفظ (المولی) قد یراد به المعتق و الحلیف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف. قال اللّه تعالی:

مَأْواكُمُ النَّارُ أی أولی بکم. ذکره أبو عبیدة. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها

. أی الأولی بها و المالک لتدبیر أمرها.

و مثله فی الشعر کثیر.

و بالجملة استعمال (المولی) بمعنی: المتولی و المالک للأمر و الأولی بالتصرّف شائع فی کلام العرب منقول عن کثیر من أئمة اللغة.

و المراد إنه اسم لهذا المعنی، لا أنّه صفة بمنزلة الأولی لیعترض بأنه لیس من صیغة أفعل التفضیل و أنه لا

یستعمل استعماله» [۱].

القوشجی ... ص: ۷۵

و قال علاء الدین علی بن محمد القوشجی: «و لفظ (المولی) قد یراد به المعتق و المعتق و الحلیف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف. قال اللّه تعالی: مَأْواكُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاكُمْ أی أولی بکم ذکره أبو عبیدة. و

قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها

. أی الأولی بها فی التصرف و المالک لتدبیر أمرها. و مثله فی الشعر کثیر» [۲].

و لا یتوهم: أن هذا الکلام من التفتازانی و القوشجی هو تقریر لدلالة حدیث الغدیر علی الامامة من جانب الامامیة و لا یدلّ علی قبولهما ذلک.

لأنّ سکوتهما فی مقام الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر عن الجواب عن هذه الناحیة و تعرّضهما لسند حدیث الغدیر، و جعل ذیل الحدیث و هو:

«اللهم وال من والاه و عاد من عاداه»

مشعرا بأنّ المراد من (المولی) هو الناصر و المحب ... دلیل علی قبولهما شیوع استعمال (المولی) بمعنی (الأولی بالتصرف)، و أن هذا الکلام لهما و لیس من جانب الشیعة. و إن کنت فی ریب مما ذکرناه فراجع نص عبارتیهما.

و یدل علی ما ذکرناه بوضوح تصریح المولوی عبد الوهاب القنوجی بذلک حیث أنه بعد أن نقل عن (المواقف و شرحها) إنکار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) ردّ علیه باعتراف القوشجی شارح التجرید بمجیئه بهذا المعنی ... و لننقل نص عبارته الواردة ضمن ما ذکره فی الجواب عن حدیث الغدیر:

«و عن الثالث- بمنع صحة الحدیث ... و لأن علیّا رضی اللّه عنه لم یکن

---

[۱] شرح المقاصد ۲/ ۲۹۰.

[۲] شرح التجرید: ۳۶۳.

یوم الغدیر مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فإنه کان بالیمن. و ردّ هذا بأنّ غیبته لا تنافی صحة الحدیث، إلّا أن یروی هکذا: أخذ بیده و

استحضره و قال كذا و كذا...

و لأن مفعلا بمعنى أفعل لم يذكره أحد، و يقال أولى من كذا دون مولى من كذا، و أولى الرجلين و الرجال دون مولى الرجلين أو الرجال. هكذا فى المواقف و شرحه.

و فيه بحث أورده شارح التجريد حيث قال: قد يراد بالمولى الأولى بالتصرف قال اللّه تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ أى أولى بكم. ذكره أبو عبيدة، و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أيما امرأة نكحت بغير إذن مولاها

. أى الأولى بها فى التصرف و المالك لتدبير أمرها. و مثله فى الشعر كثير، و بالجملة، استعمال المولى بمعنى المتولى و المالك للأمر و الأولى بالتصرف شائع فى كلام العرب، منقول عن أئمة اللغة، و المراد إنه اسم لهذا المعنى لا صفة بمنزلة الأولى ليعترض بأنه ليس من صيغة اسم التفضيل، و أنه لا يستعمل استعماله.

و لو سلّم أن المراد بالمولى هو الأولى فأين الدليل على أنّ المراد هو الأولى بالتصرف و التدبير، بل يجوز أن يراد الأولى فى الاختصاص به و القرب منه»....

ترجمة التفتازانى ... ص: ۷۶

و إذ علمت باعتراف التفتازانى بمجىء (المولى) بمعنى (الأولى) و شيوع ذلك فى كلام العرب فلنذكر خلاصة ترجمته:

قال السيوطى: «مسعود بن عمر بن عبد اللّه الشيخ سعد الدين التفتازانى، الامام العلّامة، عالم بالنحو و التصريف و المعانى و البيان و الأصلين و المنطق و غيرها، شافعى. قال ابن حجر: ولد سنة ۷۱۲، و أخذ عن القطب و العضد، و تقدّم فى الفنون، و اشتهر بذلك، و طار صيته و انتفع الناس بتصانيفه. و كان فى لسانه لكنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۷

و انتهت إليه معرفة العلوم بالمشرق، مات بسمرقند سنة ۷۹۱» [۱].

و قال الكفوى: «و كان من كبار العلماء الشافعية، و مع ذلك له آثار جليلة فى أصول الحنفية» [۲].

ترجمة القوشجى ... ص: ۷۷

و القوشجى أيضا من كبار علماء أهل السنة المحققين، فقد ذكر فى (كشف الظنون) فى شروح التجريد: «ثم شرح المولى المحقق علاء الدين على بن محمد الشهير بالقوشجى المتوفى سنة ۸۷۹ شرحا لطيفا ممزوجا أوّله: خير الكلام حمد الملك العلّام إلخ. لخّص فيه فوائد الأقدمين أحسن تلخيص، و أضاف إليها نتائج فكره، مع تحرير سوّده بكرمان و أهداه إلى السلطان أبى سعيد خان. قد اشتهر هذا الشرح بالشرح الجديد. قال فى ديباجته بعد مدح الفن و المصنف:

إن كتاب التجريد الذى صنّفه المولى العظم قدوة العلماء الرّاسخين، أسوة الحكماء المتألهين نصير الحق و الملة و الدين، تصنيف مخزون بالعجائب و تأليف مشحون بالغرائب. فهو و إن كان صغير الحجم وجيز النظم، فهو كثير العلم جليل الشأن، حسن الانتظام مقبول الأئمة العظام، لم يظفر بمثله علماء الأمصار، مشتمل على إشارات إلى مطالب هى الأمهات، مملو بجواهر كلّها كالفصوص متضمن لبيانات معجزة فى عبارات موجزة، يفجر ينبوع السلاسة من لفظه و لكن معانيه لها السحر، و هو فى الاشتهار كالشمس فى رابعة النهار تداولته أيدى النظار.

ثم إنّ كثيرا من الفضلاء وجّهوا نظرهم إلى شرح هذا الكتاب و نشر معانيه ... و إنى بعد أن صرفت فى الكشف عن حقائق هذا العلم شطرا من عمرى

[۱] بغیة الوعاة ۲/ ۲۸۵.

[۲] کتائب الأعلام- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۸

و وقفت علی الفحص عن دقائقه قدرا من دهری ... فرأیت أن أشرحه شرحا یذلّل صعابه و یکشف نقابه و أضیف إلیها فوائد»... [۱].

[۱] کشف الظنون ۱/ ۳۴۸ و للقوشجی ترجمة فی: البدر الطالع ۱/ ۴۹۵ و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۷۹

فهم الشیخین (الأولی) من (المولی ...) ص: ۷۹

هذا کلّه، بالإضافة إلی فهم الشیخین أبی بکر و عمر بالخصوص معنی (الأولی) من لفظ (المولی) یوم الغدیر، فقد ذکر ابن حجر المکی فی وجوه الجواب عن الاستدلال بحدیث الغدیر:

«ثالثها- سلّمنا أنه (أولی)، لکن لا نسلّم أنّ المراد أنه الأولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر، و ناهیک بهما فی الحدیث، فإنهما لمّا سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی. و أخرج أیضا أنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: إنه مولای» [۱].

و ذکر الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) هذا الکلام عن ابن حجر المکی و ارتضاه.

و قال شهاب الدین أحمد العجیلی: «و قد تولّیت الامام المرتضی لقبا و فعلا

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۰

و قولا علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، و المراد بالتولی الولایة، و هو الصدیق الناصر، أو الأولی بالاتباع و القرب کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ و هذا هو الذی فهمه عمر رضی اللّه عنه من الحدیث، فإنّه لمّا سمعه قال:

لیهنئک یا ابن أبی طالب أمسیت ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱].

تناقض من ابن حجر ... ص: ۸۰

لکنّ العجب من ابن حجر المکی إذ ناقض نفسه فأنکر مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) مطلقا، فإنه مع تنصیصه فی الوجه الثالث علی أن کون (المولی) بمعنی (الأولی بالاتباع و القرب من النبی) «هو الواقع إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر» ... قال فی الوجه الثانی من وجوه الرد علی تمسک الشیعة بحدیث الغدیر:

«و ثانیها: لا نسلّم أنّ معنی المولی ما ذکروه، بل معناه الناصر، لأنه مشترک بین معان کالمعتق و العتیق و المتصرف فی الأمر و الناصر

و المحبوب، و هو حقیقة فی کلّ منها، و تعیین بعض معنی المشترک من غیر دلیل یقتضیه تحکّم لا یعتد به، و تعمیمه فی مفاهیمه کلها لا یسوغ، لأنه إن کان مشترکا لفظیا بأن تعدّد وضعه بحسب تعدّد معانیه کان فیه خلاف، و الذی علیه جمهور الأصولیین و علماء البیان و اقتضاء الاستعمالات العصماء للمشترک أنه لا یعمّ جمیع معانیه، علی أنّا لو قلنا بتعمیمه علی القول الآخر أو بناء علی أنه مشترک معنوی بأن وضع وضعا واحدا للقدر المشترک و هو القرب المعنوی من الولی بالفتح فیصلح لصدقه علی کلّ مما مر، فلا یتأتی تعمیمه هنا، لامتناع إرادة کل من العتق و العتیق.

فتعیّن إرادة البعض، و نحن و هم متفقون علی صحة إرادة الحب بالکسر.

و علی رضی اللّه عنه سیدنا و حبیبنا.

علی أنّ کون المولی بمعنی الامام لم یعهد لغة و لا شرعا. أمّا الثانی فواضح،

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

و أمّا الأول فلأن أحدا من أئمة العربیة لم یذکر أن مفعلا یأتی بمعنی أفعل. و قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی مقرّکم أو ناصرتکم، مبالغة فی نفی النصرة، کقولهم: الجوع زاد من لا زاد له.

و أیضا، فالاستعمال یمنع من أن مفعلا بمعنی أفعل، إذ یقال هو أولی من کذا دون مولی من کذا، و أولی الرجلین دون مولاهما، و حینئذ فإنما جعلنا من معانیه المتصرف فی الأمور نظرا للروایة الآتیة من کنت ولیّه. فالغرض من التنصیص علی موالاته اجتناب بغضه لأن التنصیص علیه أوفی بمزید شرفه.

و صدّره

بأ لست أولی بکم من أنفسکم ثلاثا

لیکون أبعث علی قبولهم. و کذا بالدعاء له لأجل ذلک أیضا» [... ۱].

فالعجب منه کیف یصرّ هنا- فی الوجه الثانی- علی نفی احتمال إرادة (الأولی) من (المولی) مطلقا، ثمّ فی الوجه الثالث یدعی بأن المعنی الواقعی من (المولی) فی الحدیث هو (الأولی بالاتباع و القرب) استنادا إلی فهم الشیخین هذا المعنی منه، فیبطل تطویلاته و خزعبلاته فی الوجه الثانی بنفسه؟! أ لیس تلک التطویلات ردا علی الشیخین و إبطالا لفهمهما؟! نعم لا بدّ من الردّ علی الشیعة و إن استلزم الردّ علی أبی بکر و عمر!!

تحریف من عبد الحق الدهلوی ... ص: ۸۱

و العجب أیضا من الشیخ عبد الحق الدهلوی إذ اقتفی أثر ابن حجر المکی فی هذا التهافت و التناقض، و نقله فی (اللمعات) من غیر تنبیه علی ذلک، و أمّا فی ترجمته المشکاة إلی الفارسیة فأورد کلام ابن حجر فی الوجه الثالث مع إسقاط جملة: «بل هو الواقع»... فحیّا اللّه الأمانة!!

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به ...» ... ص: ۸۲

و من الأدلة القاطعة علی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و أنه المراد من حدیث الغدیر هو:

ورود حدیث الغدیر فی بعض طرقه بلفظ: «من کنت أولی به من نفسه»

و

فی بعضها بلفظ: «من کنت ولیّه و أولی بنفسه»:

أخرج الطبرانی فی مسند زید بن أرقم خطبة الغدیر و فیها حدیث الثقلین و جاء فی آخرها: «ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

و قال المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی: «و للطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و قال أیضا: «و عند الطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

---

[۱] المعجم الکبیر ۵/ ۱۸۶.

[۲] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۳] نزل الأبرار بما صحّ من مناقب آل البیت الأطهار ص: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۳

و قال القاضی ثناء اللّه الهندی- و هو من تلامذة الشاه ولی اللّه، و الموصوف عند مخاطبنا (الدهلوی) ب «بیهقی الزّمان»

کما فی (إتحاف النبلاء): «و فی بعض طرقه: من کنت أولی به من نفسه فعلیّ ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

و قال سبط ابن الجوزی: «فتعیّن العاشر، و معناه: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به. و

قد صرّح بهذا المعنی الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصفهانی فی کتابه المسمّی بمرج البحرین، فإنه روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه و قال فیه: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علیّ و قال:

من کنت ولیّه و أولی به من نفسه فعلی ولیّه» [۲].

الحدیث یفسّر بعضه بعضا ... ص: ۸۳

ثم إنّ من القضایا المسلّمة لدی علماء الحدیث «إنّ الحدیث یفسّر بعضه بعضا»، و هی قضیة یستند إلیها المحقّقون فی توضیح مشکلات الأخبار و رفع إشکالاتها، و من ذلک

قول ابن حجر العسقلانی فی شرح حدیث عائشة الآتی: «استأذنت هالة بنت خویلد أخت خدیجة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فعرف استیذان خدیجة فارتاع لذلک، فقال: اللهم هالة، قالت: فغرت فقلت: ما تذکر من عجوز من عجائز قریش، حمراء الشدقین، هلکت فی الدهر قد أبدلک اللّه خیرا منها»

فقال:

«قوله: قد أبدلک اللّه خیرا منها. قال ابن التین: فی سکوت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی هذه المقالة دلیل علی أفضلیة عائشة علی

خدیجة، إلّا أن یکون المراد بالخیریة هنا حسن الصورة و صغر السن انتهی.

---

[۱] سیف مسلول- مخطوط.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۴

و لا یلزم من کونه لم ینقل فی هذه الطریق أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم ردّ علیها عدم ذلک، بل الواقع أنه صدر منه ردّ لهذه المقالة.

ففی روایة أبی نجیح عن عائشة عند أحمد و الطبرانی فی هذه القصّة قالت عائشة فقلت: قد أبدلک اللّه بکبیرة السنّ حدیثة السّن، فغضب حتی قلت:

و الذی بعثک بالحق لا أذکرها بعد هذا إلّا بخیر. و هذا یؤید ما تأوّله ابن التین فی الخیریة المذکورة. و الحدیث یفسّر بعضه بعضا» [۱].

و نحن نقول بمقتضی «الحدیث یفسّر بعضه بعضا» إنّ روایة الطبرانی و الاصبهانی تفسّر حدیث الغدیر، و یتّضح أنّ المراد من (المولی) فیه هو (الأولی).

---

[۱] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۵

مجیء (المولی) بمعنی: (المتصرّف فی الأمر) و (ولی الأمر) و (المالیک) و نحوها ... ص: ۸۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۷

۱- مجیء (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر ...) ص: ۸۷

اشارة

ثم إنّه قد صرّح جماعة من أعلام أهل السنّة بأنّ من المعانی الحقیقیة للفظ (المولی) هو «المتصرف فی الأمر». و هذا أیضا واف بمطلوب الشیعة، و کاف لاستدلالهم بحدیث الغدیر، إذ الحاصل من (الأولی بالتصرف) و (المتصرف فی الأمر) واحد ... و ممن صرّح بمجیء (المولی) بهذا المعنی:

ذکر من نص علی ذلک ... ص: ۸۷

۱- ابن حجر المکی، و قد تقدم نص عبارته قریبا.

۲- عبد الحق الدهلوی، حیث نقل مقالة ابن حجر فی (اللمعات).

۳- کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی فی (البراهین القاطعة فی ترجمة الصواعق المحرقة).

۴- محمد بن عبد الرسول البرزنجی، إذ قال فی الجواب عن حدیث الغدیر: «الثانی- إنه لو سلّمنا تواتره ففیه دلالة و لیس نصّا فی المدعی، لأن القدر المصرح بذکر الخلافة فیه موضوع کما مر التنبیه علیه، و القدر الصحیح غیر صریح فیه، لأنا لا نسلّم أن (المولی) هو (الامام)، بل له معان کثیرة، فإنه مشترک بین الناصر و المعتق و العتیق و المتصرف فی الأمر و المحبوب و ابن العم و القریب و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۸

و هو حقیقة فی الکل، و تعیین بعض معانی المشترک من غیر دلیل یقتضیه تحکّم لا یعبأ به» [... ۱].

۵- الفاضل رشید الدین خان الدهلوی حیث أورد کلام ابن حجر المذکور فی (إیضاح لطافة المقال) و ارتضاه.

و متی ثبت مجیء (المولی) بمعنی «المتصرف فی الأمر» باعتراف علماء أهل السنة، لم یجدهم إنکار مجیئه بمعنی (الأولی)، لأن غرض الشیعة من الاستدلال بحدیث الغدیر إثبات دلالته علی الامامة، و هذه الدلالة تامة علی کل تقدیر، فمن العجیب انکار ابن حجر و الجهرمی و البرزنجی مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و اثباتهم فی نفس الوقت مجیئه بمعنی (المتصرف فی الأمر)!! و یزید کون (المتصرف فی الأمر) معنی حقیقیا للفظ (المولی) وضوحا أنهم لا ینکرون علی الشیعة قولهم بمجیئه بهذا المعنی، و إن أجابوا عن استدلالهم بذلک علی الامامة، فقد قال الحسین بن محمد الطیبی: «قالت الشیعة: المولی هو المتصرف فی الأمور، و قالوا: معنی الحدیث إن علیا رضی اللّه عنه یستحق التصرف فی کل ما یستحق الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم التصرف فیه، و من ذلک أمور المؤمنین فیکون إمامهم. أقول: لا یستقیم أن یحمل الولایة علی الامامة التی هی التصرف فی أمور المؤمنین، لأن المتصرف المستقل فی حیاته صلّی اللّه علیه و سلّم هو لا غیر، فیجب أن یحمل علی المحبة و ولاء الإسلام و نحوهما» [۲].

فتری أن الطیبی لا ینکر مجیء (المولی) بمعنی (المتصرف فی الأمر). کما أن کلامه ظاهر فی أن التصرف فی أمور المؤمنین هی الامامة بعینها.

و ذکر علی بن سلطان القاری کلام الطیبی هذا بنصه فی شرحه علی المشکاة حیث قال: «و فی شرح المصابیح للقاضی قالت الشیعة: المولی هو المتصرف

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

[۲] شرح المشکاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۸۹

و قالوا: معنی الحدیث إن علیّا رضی اللّه عنه یستحق التصرف فی کلّ ما یستحق الرسول صلّی اللّه علیه التصرّف فیه، و من ذلک أمور المؤمنین فیکون إمامهم. قال الطیبی: لا یستقیم أن یحمل الولایة علی الامامة التی هی التصرف فی أمور المؤمنین، لأن المتصرف المستقل فی حیاته صلّی اللّه علیه و سلّم هو لا غیر، فیجب أن یحمل علی المحبة و ولاء الإسلام و نحوهما» [۱].

و قال الفخر الرازی بتفسیر قوله تعالی: ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ «البحث الثالث- إنه تعالی سمّی نفسه فی هذه الآیة باسمین، أحدهما: المولی و قد عرفت أن لفظ المولی و لفظ الولی مشتقان من الولی أی القرب، و هو سبحانه القریب البعید الظاهر الباطن...

و أیضا قال: مولاهم الحق. و المعنی إنهم کانوا فی الدنیا تحت تصرفات الموالی الباطلة، و هی النفس و الشهوة و الغضب، کما قال: أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ فلمّا مات الإنسان تخلّص من تصرفات الموالی الباطلة، و انتقل إلی تصرّفات المولی الحق» [۲].

و قال بتفسیر قوله تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاکُمْ: «و قال القفال:

اجعلوا اللّه عصمة لکم مما تحذرون، هو مولاکم: سیدکم و المتصرف فیکم. فنعم المولی: فنعم السید. و نعم النصیر. فکأنه سبحانه قال: أنا مولاک، بل أنا ناصرک و حسبک» [۳].

و قال النیسابوری بتفسیر الآیة الأولی: «و المعنی: إنهم کانوا فی الدنیا تحت تصرفات الموالی الباطلة، و هی النفس و الشهوة و الغضب، فلمّا ماتوا تخلّصوا إلی تصرف المولی الحقّ» [۴].

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

[۲] تفسیر الرازی ۱۳/ ۱۷- ۱۸.

[۳] تفسیر الرازی ۲۳/ ۷۴.

[۴] تفسیر النیسابوری ۷/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۰

و قال ابن کثیر بتفسیرها: «أی و رجعت الأمور کلّها إلی اللّه الحکم العدل ففصلها، و أدخل أهل الجنة و أهل النار النار» [۱].

ففسّر ابن کثیر (المولی) ب (الحکم)، و لو أنا فسرنا (المولی) فی حدیث الغدیر بهذا المعنی لثبتت الامامة کذلک.

۲- مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر ...) ص: ۹۰

اشارة

و قد ثبت مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) من کلمات علماء العربیة و المفسرین، و هذا المعنی أیضا یفید الامامة و الخلافة کسابقه، لأنّ (المتولی) هو (المتصرف) کما هو ظاهر جدّا، و به صرح سعید الجلبی، و الشهاب الخفاجی فی حاشیتیهما علی البیضاوی کما سیجیء.

ذکر من قال بذلک ... ص: ۹۰

اشارة

و مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) قد ثبت من کلمات جماعة من أعلام المحققین فی العلوم المختلفة، و ممن صرّح بذلک:

۱- أبو العباس محمد بن یزید المبرّد.

۲- أبو القاسم الحسین بن محمد بن المفضل المعروف بالرّاغب الاصفهانی.

۳- أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۴- أحمد بن الحسن بن أحمد الزاهد.

۵- جار اللّه محمود بن عمر الزمخشری.

۶- أبو السعادات مبارک بن محمد الجزری.

۷- أحمد بن یوسف بن حسن الکواشی.

۸- ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی.

---

[۱] تفسیر ابن کثیر ۲/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۱

۹- عبد اللّه بن أحمد النسفی.

۱۰- أبو حیّان محمد بن یوسف الأندلسی.

۱۱- نظام الدین حسن بن محمد بن حسین النیسابوری.

۱۲- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۳- محمد طاهر الکجراتی.

۱۴- أبو السعود بن محمد العمادی.

۱۵- سعید الجلبی.

۱۶- شهاب الدین أحمد بن محمد بن عمر الخفاجی.

(۱) محمد بن یزید المبرّد ... ص: ۹۱

قال المبرد- علی ما نقل عنه السید المرتضی- بعد تأویل قوله تعالی:

ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا: «و الولی و المولی معناهما سواء، و هو الحقیق بخلقه المتولی لأمورهم» [۱].

(۲) الراغب الاصفهانی ... ص: ۹۱

و قال الراغب الاصبهانی فی کتابه (غریب القرآن) الذی قال عنه السیوطی

---

[۱] الشافی فی الامامة: ۱۲۳ عن کتاب العبارة عن صفات اللّه للمبرد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۲

فی ذکر کتب غریب القرآن: «و من أحسنها المفردات للراغب» - قال ما هذا نصه:

«الولاء و التوالی أن یحصل شیئان فصاعدا حصولا لیس بینهما ما لیس منهما، و یستعار ذلک للقرب من حیث المکان، و من حیث النسبة، و من حیث الدین، و من حیث الصداقة و النصرة و الاعتقاد، و الولایة النصرة، و الولایة تولّی الأمر، و الولی و المولی یستعملان فی کل ذلک، و کلّ واحد منهما یقال فی معنی الفاعل أی الموالی، و فی معنی المفعول ای الموالی، یقال للمؤمن هو ولی اللّه، و لم یرد مولاه» [۱].

(۳) أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی ... ص: ۹۲

و قال أبو الحسن الواحدی: ثُمَّ رُدُّوا یعنی العباد یردون بالموت إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ الذی یتولی أمورهم» [۲].

(۴) أحمد بن الحسن الزاهد الدرواجکی ... ص: ۹۲

و قال الزاهد الدرواجکی: «قوله مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ و المولی فی اللغة: من یتولی مصالحک فهو مولاک، یلی القیام بأمورک و ینصرک علی أعدائک، و لهذا سمی ابن العم و المعتق مولی، ثم صار اسما لمن لزم الشیء، کما یقال أخ الفقراء و أخ المال» [۳].

---

[۱] المفردات: ۵۳۳.

[۲] التفسیر الوسیط- مخطوط.

[۳] تفسیر الزاهدی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۳

(۵) جار اللّه الزمخشری ... ص: ۹۳

و قال الزمخشری: «مَوْلانا سیدنا و نحن عبیدک، أو ناصرنا، أو متولی أمورنا فَانْصُرْنا فمن حق المولی أن ینصر عبیده، فان ذلک عادتک، أو فان ذلک من أمورنا التی علیک تولیها» [۱].

(۶) أبو السعادات ابن الأثیر ... ص: ۹۳

و قال المبارک بن محمد بن الأثیر الجزری: «و قد تکرر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعة کثیرة ... و کلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه ... و منه

الحدیث: أیما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها فنکاحها باطل، و فی روایة ولیّها.

أی متولی أمرها» [... ۲].

---

[۱] الکشاف ۱/ ۳۳۳.

[۲] النهایة: ولی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۴

(۷) أحمد بن یوسف الکواشی ... ص: ۹۴

و قال أحمد بن یوسف الکواشی: «و لا یوقف علی أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا، لوجود الفاء فی قوله فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ لأنک سیدنا، و السید ینصر عبیده» [۱].

(۸) ناصر الدین البیضاوی ... ص: ۹۴

و قال ناصر الدین البیضاوی: «مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم کقول لبید:

فغدت کلا الفرجین تحسب أنه مولی المخافة خلفها و أمامها

...أو متولیکم. تتولاکم کما تولیتم موجباتها فی الدنیا و بئس المصیر النار» [۲].

---

[۱] التلخیص فی التفسیر. توجد منه فی المکتبة الناصریة نسخة مکتوبة فی حیاة المؤلف تاریخها ۶۷۷.

[۲] تفسیر البیضاوی: ۷۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۵

(۹) عبد اللّه بن أحمد النسفی ... ص: ۹۵

و قال النسفی: أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و نحن عبیدک، أو ناصرنا أو متولی أمورنا» [۱].

(۱۰) أبو حیان الأندلسی ... ص: ۹۵

و قال أبو حیان: «هُوَ مَوْلانا أی ناصرنا و حافظنا قاله الجمهور. و قال الکلبی: أولی بنا من أنفسنا فی الموت و الحیاة. و قیل: مالکنا و سیّدنا فلهذا یتصرف کیف شاء، فیجب الرضی بما یصدر من جهته. و قال: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ فهو مولانا الذی یتولانا و یتولاهم» [۲].

و قال أبو حیان أیضا: «و معنی إِلَی اللَّهِ إلی عقابه. و قیل: إلی موضع جزائه مَوْلاهُمُ الْحَقِّ لا ما زعموه من أصنامهم، إذ هو المتولی حسابهم، فهو مولاهم فی الملک و الإحاطة لا فی النصر و الرحمة» [۳].

---

[۱] تفسیر النسفی ۱/ ۱۴۴.

[۲] البحر المحیط ۵/ ۵۲.

[۳] نفس المصدر ۴/ ۱۴۹.

(۱۱) نظام الدین النیسابوری ... ص: ۹۶

و قال نظام الدین النیسابوری ...: «و هو قوله: أَنْتَ مَوْلانا ففیه الاعتراف بأنه سبحانه هو المتولی لکلّ نعمة ینالونها، و هو المعطی لکل مکرمة یفوزون بها، و أنهم بمنزلة الطفل الذی لا تتم مصلحته إلّا بتدبیر قیّمه، و العبد الذی لا ینتظم شمل مهماته إلا بإصلاح مولاه. و بهذا الاعتراف یحق الوصول إلی الحق، من عرف نفسه أی بالإمکان و النقصان عرف ربه أی بالوجوب و التمام» [۱].

و قال النیسابوری أیضا: «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أموورکم، یحفظکم و یدفع شر الکفار عنکم، فإنّه نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ فثقوا بولایته و نصرته» [۲].

و قال أیضا: هُوَ مَوْلانا لا یتولی أمورنا إلّا هو، یفعل بنا ما یرید من أسباب التهانی و التعازی، لا اعتراض لأحد علیه» [۳].

و قال: «وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ متولی أمورکم. و قیل: أولی بکم من أنفسکم و نصیحته أنفع لکم من نصائحکم لأنفسکم» [۴].

و قال: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ حتی تصلوا إلیه، هو متولی إفنائکم عنکم، نِعْمَ الْمَوْلی فی افناء وجودکم وَ نِعْمَ النَّصِیرُ فی إبقائکم بربکم» [۵].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۳/ ۱۱۳.

[۲] نفس المصدر ۹/ ۱۵۳.

[۳] نفس المصدر ۱۰/ ۱۰۴.

[۴] نفس المصدر ۲۸/ ۸۰.

[۵] تفسیر النیسابوری ۱۷/ ۱۲۶.

(۱۲) جلال الدین السیوطی ... ص: ۹۷

و قال جلال الدین السیوطی: «أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا» [۱].

و قال: «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أمورکم» [۲].

و قال: «لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا إصابته هُوَ مَوْلانا ناصرنا و متولی أمورنا» [۳].

(۱۳) محمد بن طاهر الكجراتی ... ص: ۹۷

و قال محمد طاهر الفتنی الكجراتی نقلا عن النهایة ...: «و كلّ من ولی أمرا أو قام به فهو مولاه و ولیّه ... و منه: أیّما امرأة نكحت بغیر إذن مولاها.

و روی ولیها. أی متولی أمرها» [۴].

---

[۱] تفسیر الجلالین: ۶۶.

[۲] تفسیر الجلالین: ۲۴۰.

[۳] المصدر نفسه: ۲۵۶.

[۴] مجمع البحار: ولی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۸

(۱۴) أبو السعود العمادی ... ص: ۹۸

و قال أبو السعود: هِیَ مَوْلاكُمْ أو متولیكم تتولاكم كما تولیتم موجباتها» [۱].

(۱۵) سعید الجلبی ... ص: ۹۸

و قال سعید الجلبی بتفسیر هِیَ مَوْلاكُمْ ...: أو متولیكم. أی المتصرف فیه» [۲].

(۱۶) الشهاب الخفاجی ... ص: ۹۸

اشارة

و قال شهاب الدین الخفاجی: «و قوله: متولیكم. أی المتصرف فیكم كتصرفكم فیما أوجبها و اقتضاها من أمور الدنیا» [... ۳].

---

[۱] تفسیر أبی السعود هامش الرازی ۸/ ۷۳.

[۲] حاشیة البیضاوی للجلبی.

[۳] حاشیة البیضاوی للخفاجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۹۹

اعتراف الرازی ... ص: ۹۹

و إنّ مجیء (المولی) بمعنی (متولی الأمر) فی غایة الثبوت و الوضوح، حتی فسّر به الفخر الرّازی- الذی سعی فی إنكار مجیئه بمعنی (الأولی)- فقال فی تفسیر قوله تعالی أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ: «و فی قوله: أنت مولانا فائدة أخری، و ذلك: أن هذه الكلمة تدل علی نهایة الخضوع و التذلل، و الاعتراف بأنه سبحانه هو المتولی لكلّ نعمة یصلون إلیها، و هو المعطی لكلّ مكرمة

يفوزون بها، فلا جرم أظهروا عند الدعاء أنهم فى كونهم متكّلين على فضله و إحسانه بمنزلة الطفل الذى لا تتم مصلحته إلّا ببرّ [بتدبير] قيّمه، و العبد الذى لا ينتظم شمل مهمّاته إلّا بإصلاح مولاه، فهو سبحانه قيّوم السماوات و الأرض، و القائم بإصلاح مهمّات الكلّ، و هو المتولى فى الحقيقة للكلّ على ما قال: نِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ [۱]».

۳- مجيء (المولى) بمعنى (الوارث الأولى ...) ص: ۹۹

على أنّ الرازى الذى أطال الكلام فى إنكار مجيء (المولى) بمعنى (الأولى) بإبداء التشكيكات الواهية و الاعتراضات السخيفة التى أضلت بعض الهمج الرعاع الذين ينعقون مع كل ناعق- قد ألجأته الحقيقة الراهنة إلى نقل تفسير (المولى) ب (الوارث الأولى) عن أبى على الجبائى، و استحسانه هذا المعنى كالوجوه الأخرى المذكورة بتفسير قوله تعالى: وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ ... و هذا نصّ كلامه:

«المسألة الثالثة- من الناس من قال: هذه الآية منسوخة، و منهم من قال:

إنها غير منسوخة. أمّا القائلون بالنسخ فهم الذين فسّروا الآية بأحد هذه الوجوه

---

[۱] تفسير الرازى ۷/ ۱۶۱.

التى نذكرها...

القول الثانى- قول من يقول: الآية غير منسوخة، و القائلون بذلك ذكروا فى تأويل الآية وجوها: الأول- تقدير الآية: و لكل شىء ممّا ترك الوالدان و الأقربون و الذين عاقدت أيمانكم موالى و ورثة فآتوهم نصيبهم. أى: فآتوا الموالى و الورثة نصيبهم. فقوله: و الذين عاقدت أيمانكم معطوف على قوله: الوالدان و الأقربون، و المعنى: إن ما ترك الذين عاقدت أيمانكم فله وارث هو أولى به، و سمّى اللّه تعالى الوارث المولى، و المعنى: لا تدفعوا المال إلى الحليف بل إلى المولى و الوارث، و على هذا التقدير فلا نسخ فى الآية. و هذا تأويل أبى على الجبائى».

ثم قال الرازى بعد ذكر ثلاثة وجوه أخرى: «و كل هذه الوجوه حسنة محتملة. و اللّه أعلم بمراده» [۱].

و أيضا، فقد اعترف الرازى فى (نهاية العقول) بحكم أبى عبيدة و ابن الأنبارى بأنّ لفظة (المولى) تأتى ل (الأولى) و هذا نصّ كلامه:

«لا نسلّم أن كلّ من قال بأن لفظه المولى محتملة للأولى قال بدلالة الحديث على إمامة على رضى اللّه عنه. أ ليس أن أبا عبيدة و ابن الأنبارى حكما بأن لفظ المولى للأولى مع كونهما قائلين بامامة أبى بكر رضى اللّه عنه» [۲].

فالحمد للّه الذى وفّقنا لإظهار بطلان كلامه فى إنكار مجيء (المولى) بمعنى (الأولى) من كلام نفسه فى (التفسير) و (نهاية العقول). كما أثبتنا بطلان ردّه لحديث الغدير من كلامه فى هذين الكتابين و التفسير. و اللّه ولى التوفيق.

۴- مجيء (المولى) بمعنى (ولى الأمر ...) ص: ۱۰۰

اشارة

و قد فسّر جماعة من كبار المفسرين لفظة (المولى) ب (ولى الأمر) فقد قال

---

[۱] تفسير الرازى ۱۰/ ۸۸.

[۲] نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۱

جلال الدین المحلّی: «وَ هُوَ کَلٌّ ثقیل عَلی مَوْلاهُ ولی أمره» [۱].

و قال الواحدی: «أَنْتَ مَوْلانا أی ناصرنا و الذی یلی علینا أمورنا» [۲].

و قال النیسابوری: «قوله: وَ هُوَ کَلٌّ عَلی مَوْلاهُ أصله: من الغلظ الذی هو نقیض الحدّة، یقال: کلّ السکین إذا غلظت شفرته، و کلّ اللّسان إذا غلظ فلم یقدر علی الکلام، و کلّ فلان عن الکلام إذا ثقل علیه و لم ینبعث فیه، و فلان کلّ علی مولاه أی ثقیل و عیال علی من یلی أمره و یعوله» [۳].

و قال: «أَنْتَ مَوْلانا ولیّنا فی رفع وجودنا و ناصرنا فی نیل مقصودنا» [۴].

و من الواضح: أن (ولی الأمر) مثل (متولی الأمر) کلاهما بمعنی (الامام، الحاکم، الرئیس). فلو کان (المولی) فی حدیث الغدیر بمعنی (ولی الأمر) لتم استدلال الشیعة به علی معتقدهم.

إنکار ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۰۱

إلّا أن الشّاه ولی اللّه الدهلوی أنکر [۵] مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر).

و ذلک من أصدق الشواهد علی دلالة حدیث الغدیر علی هذا التقدیر أیضا، و لا ریب فی أن هذا الإنکار مکابرة واضحة و تعصب مقیت، و ما أوردنا من کلمات علماء القوم کاف لإبطاله.

۵- مجیء (المولی) بمعنی (المالیک ...) ص: ۱۰۱

اشارة

فهل یا تری لم یلحظ شاه ولی اللّه تفسیر الجلالین؟! أو لم یقف علی تصریح

---

[۱] إزالة الخفا عن سیرة الخلفاء.

[۲] تفسیر الجلالین: ۳۶۲.

[۳] التفسیر الوسیط- مخطوط.

[۴] تفسیر النیسابوری ۱۴/ ۹۹.

[۵] المصدر ۳/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۲

البخاری بمجیء (المولی) بمعنی (المالیک) و هو مرادف (ولیّ الأمر)؟! قال البخاری فی کتاب التفسیر: «باب: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمانُکُمْ فَآتُوهُمْ نَصِیبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلی کُلِّ شَیْءٍ شَهِیداً و قال معمر: موالی: أولیاء ورثة عاقد أیمانکم، هو مولی الیمین و هو الحلیف. و المولی أیضا: ابن العم. و المولی: المنعم المعتق و المولی: المعتق.

و المولی: المالیک. و المولی: مولی فی الدین» [۱].

إنّ مجیء (المولی) بمعنی (المالیک) أیضا کاف لثبوت مطلوب الشیعة من حدیث الغدیر، لأن (المالیک) و (ولی الأمر) فی المعنی واحد، و ان کان لأحد من المکابرین شک من هذا الترادف ننقل له کلمات شراح البخاری فی شرح کلامه المذکور:

قال بدر الدین العینی: «إنّ لفظ المولی یأتی لمعان کثیرة، و ذکر منها خمسة معان ... الرابع: یقال للملیک المولی، لأنه یلی أمور الناس» [... ۲].

و قال شهاب الدین القسطلانی ...: «و المولی: الملیک، لأنه یلی أمور الناس» [۳].

إذن یقال للملیک المولی لأنه یلی أمور الناس، فالمولی یستعمل بمعنی (ولی الأمر) و (متولی الأمر) أیضا قطعا.

علی أن هذا المعنی ثابت بوضوح من کلمات اللغویین، فقد قال الجوهری «و الملکوت من الملک کالرهبوت من الرهبة، یقال: له ملکوت العراق و ملکوت العراق أیضا، مثال الترقوة. و هو الملک و العز، فهو ملیک و ملک و ملک، مثال فخذ و فخذ. کأن الملک مخفف من ملک و الملک مقصور من مالک أو ملیک، و الجمع:

الملوک و الأملاک، و الاسم: الملک، و الموضع: المملکة، و تملّکه أی ملکه قهرا،

---

[۱] صحیح البخاری ۸/ ۱۹۹ بشرح ابن حجر.

[۲] عمدة القاری ۱۸/ ۱۷۰.

[۳] إرشاد الساری ۷/ ۷۷.

و ملیک النحل: یعسوبها» [۱].

و قد ترجم اللّغویون المترجمون للّغات العربیة إلی الفارسیة لفظة (الملک) ب (شاه) و (پادشاه) کما لا یخفی علی من راجع (صراح اللغة) و (منتهی الأرب فی لغات العرب).

ثم إنّ المراد من «معمر» فی کلام البخاری هو (أبو عبیدة معمر بن المثنی اللغوی) و به صرّح ابن حجر العسقلانی فی الشرح حیث قال: «و معمر هذا بسکون المهملة- و کنت أظنه معمر بن راشد. إلی أن رأیت الکلام المذکور فی المجاز لأبی عبیدة و اسمه معمر بن المثنی، و لم أره عن معمر بن راشد، و إنما أخرج عبد الرزاق عنه فی قوله: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ قال: الموالی الأولیاء الأب و الأخ و الابن و غیرهم من الغصبة، و کذا أخرجه إسماعیل القاضی فی الأحکام من طریق محمد بن ثور عن معمر. و قال أبو عبیدة: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ أولیاء [و] ورثة وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمانُکُمْ فالمولی ابن العم، و ساق ما ذکره البخاری و أنشد فی المولی ابن العم:

مهلا بنی عمّنا مهلا موالینا.

و ممّا لم یذکره و ذکره غیره من أهل اللغة: المولی: المحب. و المولی الجار.

و المولی: الناصر. و المولی: الصهر. و المولی: التابع. و المولی: الولی» [... ۲].

فظهر أن المراد من (معمر) هو (أبو عبیدة اللغوی معمر بن المثنی).

و قد نقل ابن حجر عن اللغویین مجیء (المولی) بمعنی (الولی).

(المولی) بمعنی (الأولی) من حدیث فی الصحیحین ... ص: ۱۰۳

بل إنّ دلالة (المولی) علی الأولویة فی التصرف ثابتة بوضوح من حدیث

---

[۱] الصحاح- ولی.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۱۹۹.

أخرجه الشيخان عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هذا نصه فيهما:

قال البخارى: «حدّثنا عبد اللّه بن محمد، ثنا أبو عامر، ثنا فليح عن هلال ابن على عن عبد الرحمن بن أبى عمرة عن أبى هريرة: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولى به فى الدنيا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن مات و ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، و من ترك دينا أو ضياعا فليأتنى فأنا مولاه» [۱].

و أخرجه مرّة أخرى فى كتاب التفسير فى تفسير سورة الأحزاب [۲].

و قال مسلم بن الحجاج: «حدثنى محمد بن رافع قال: نا شبابة قال: حدثنى ورقاء عن أبى الزناد عن الأعرج عن أبى هريرة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: و الذى نفس محمد بيده إن على الأرض من مؤمن إلّا و أنا أولى الناس به، فأيّكم ترك دينا أو ضياعا فأنا مولاه و أيّكم ترك مالا فإلى العصبة من كان» [۳].

فهذا الحديث ظاهر فى كون (المولى) بمعنى (الأولى بالتصرف) لأن

النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال أولا: «ما من مؤمن إلّا و أنا أولى به»...

ثمّ فرّع على ذلك

قوله: «فأيّما مؤمن»...

فظهر أنّ المراد من

قوله بالتالى: «فأنا مولاه»

هو الأولويّة التى نصّ عليها و استدل عليها بالآية الكريمة.

و فى شرح القسطلانى فى كتاب التفسير بشرح

قوله: «و أنا مولاه»

ما نصه «أى: وليّ الميت أتولى عنه أموره» [۴]. و ظاهره أن المراد من (المولى) فى هذا الحديث هو (متولى الأمر).

و شرح بعضهم بمعنى (القائم بالمصالح) و (ولى الأمر)، ففى شرح شمس الدين الكرمانى: «و قضاء دين المعسر كان من خصائصه صلّى اللّه عليه و سلّم،

---

[۱] صحيح البخارى ۳/ ۱۵۵ باب فى الاستقراض و أداء الديون و الحجر و التفليس.

[۲] المصدر ۸/ ۴۲۰ بشرح ابن حجر.

[۳] صحيح مسلم. كتاب الفرائض.

[۴] إرشاد السارى ۷/ ۲۸۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۵

و ذلك كان من خالص ماله، و قيل: من بيت المال. و فيه: إنه قائم بمصالح الأمة حيّا و ميّتا و ولى أمرهم فى الحالين» [۱].

و قال النووى: «و معنى هذا الحديث: إنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

أنا قائم بمصالحكم فى حياة أحدكم و موته، و أنا وليّه فى الحالين، فإن كان عليه دين قضيته من عندى إن لم يخلف وفاء، و إن كان له مال فهو لورثته لا آخذ منه شيئا، و إن خلّف عيالا محتاجين ضائعين فليأتوا إلىّ فعلىّ نفقتهم و مؤنتهم» [۲].

فالمولى إذن هو (وليّ الأمر) و (متولى الأمر) و (القائم بمصالح المتولى عليه).

و فى شرح ابن حجر العسقلانى: «فأنا مولاه. أى: وليّه» [۳]. و هو يريد (ولى الأمر) قطعا.

اعتراف الرازى بمجيء (المولى) بمعنى (ولى الأمر ...) ص: ۱۰۵

و لقد بلغ مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر) فی الثبوت و الشهرة حدّا بحیث لم یتمکّن الرازی مع کثرة تعصبه من إنکاره و جحده، بل لقد أثبته إذ قال فی (نهایة العقول): «و أما قول الأخطل ع: فأصبحت مولاها من الناس بعده. و قوله: ع:

لم یأشروا فیه إذا کانوا مواله. و قوله: موالی حق یطلبون به.

فالمراد بها: الأولیاء. و

مثله قوله علیه السلام: مزینة و جهینة و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله

. أی: أولیاء اللّه و رسوله. و

قوله علیه السلام: أیّما امرأة تزوّجت بغیر إذن مولاها

. و الروایة المشهورة مفسّرة له. و قوله: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ أی لا ناصر لهم.

هکذا روی عن ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرین».

و من الواضح أن المراد من (الولی) فی هذا المقام هو (ولیّ الأمر).

---

[۱] الکواکب الدراری ۲۳/ ۱۵۹ کتاب الفرائض.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم هامش- إرشاد الساری. کتاب الفرائض.

[۳] فتح الباری ۱۲/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۶

فظهر أنّ شاه ولی اللّه الدهلوی أکثر تعصبا و أشدّ عنادا من الفخر الرازی الشهیر بالعناد و التعصّب.

۶- مجیء (المولی) بمعنی (الرئیس ...) ص: ۱۰۶

اشارة

و قال الفخر الرازی: «أما قوله: لَبِئْسَ الْمَوْلی وَ لَبِئْسَ الْعَشِیرُ فالمولی هو الولی و الناصر، و العشیر الصاحب و المعاشر. و اعلم أن هذا الوصف بالرؤساء ألیق، لأنّ ذلک لا یکاد یستعمل فی الأوثان، فبیّن تعالی أنّهم یعدلون عن عبادة اللّه تعالی الذی یجمع خیر الدنیا و الآخرة إلی عبادة الأصنام و إلی طاعة الرؤساء.

ثمّ ذمّ الرؤساء بقوله: لبئس المولی. المراد به ذم من انتصر بهم و التجأ إلیهم» [۱].

فظهر أنّ (المولی) یأتی بمعنی (الرئیس) و هو و (ولی الأمر) و (متولّی الأمر) واحد کما لا یخفی.

و ممن قال بمجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر ...) ص: ۱۰۶

جماعة من مشاهیر العلماء و محققی اللغویین کالأنباری حیث قال: «و المولی فی اللغة ینقسم إلی ثمانیة أقسام أولهنّ: المولی المنعم المعتق، ثم المنعم علیه المعتق، و المولی: الولی، و المولی: الأولی بالشیء» [... ۲].

و قد أورد کلام الأنباری هذا ابن البطریق- یحیی بن الحسن الحلی المتوفی سنة ۶۰۰- قائلا: «و قال أبو بکر محمد بن القاسم الأنباری فی کتابه المعروف بتفسیر المشکل فی القرآن فی ذکر أقسام المولی: إنّ المولی: الولی. و المولی: الأولی بالشیء. و استشهد علی

ذلک بالآیة المقدّم ذکرها، و ببیت لبید أیضا:

کانوا موالی حق یطلبون به فأدرکوه و ما ملّوا و لا تعبوا» [۳]

---

[۱] تفسیر الرازی ۲۳/ ۱۵.

[۲] مشکل القرآن: ولی.

[۳] العمدة لابن بطریق: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۷

و کالسجستانی العزیزی حیث قال: مَوْلانا أی ولینا. و المولی علی ثمانیة أوجه: المعتق و المعتق و الولی و الأولی بالشیء و ابن العم و الصهر و الجار و الحلیف» [۱].

و کأبی زکریا ابن الخطیب التبریزی إذ قال: «المولی عند کثیر من الناس هو ابن العم خاصة و لیس هو هکذا، و لکنه الولی و کلّ ولی للإنسان فهو مولاه، مثل:

الأب و الأخ و ابن الأخ و العم و ابن العم، و ما وراء ذلک من العصبة کلهم. و منه قوله: إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی و ممّا یبیّن ذلک- أی المولی کلّ ولی-

حدیث النبی صلّی اللّه علیه و آله: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها فنکاحها باطل.

أراد بالمولی الولیّ. و قال عزّ و جلّ: یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً أ فتراه إنما عنی ابن العم خاصة دون سائر أهل بیته؟ و یقال للحلیف أیضا مولی» [... ۲].

و کالفیروزآبادی: «و المولی: المالک و العبد و المعتق و المعتق و الصاحب و القریب کابن العم و نحوه و الجار و الحلیف و الابن و العم و النّزیل و الشریک و ابن الأخت و الولی و الرب و الناصر و المنعم و المنعم علیه و المحب و التابع و الصهر» [... ۳].

و کأبی لیث السمرقندی حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا یعنی ولیّنا و حافظنا» [۴].

و قال أیضا: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ یقول: أطیعوا اللّه تعالی فیما یأمرکم. هو مولاکم یعنی ولیّکم و ناصرکم» [۵].

و کالثعلبی حیث قال: أَنْتَ مَوْلانا أی ناصرنا و حافظنا و ولیّنا و أولی

---

[۱] نزهة القلوب: ۲۰۹.

[۲] غریب الحدیث: ولی.

[۳] القاموس: ولی.

[۴] تفسیر أبی اللیث- مخطوط.

[۵] المصدر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۸

بنا» [۱].

و کالواحدی: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ ناصرکم و معینکم. أی فاستغنوا عن موالاة الکفار فلا تستنصروهم، فإنّی ولیّکم و ناصرکم» [۲].

و کالبغوی: أَنْتَ مَوْلانا ناصرنا و حافظنا و ولیّنا» [۳].

و کابن الجوزی: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ أی ولیّکم و ناصرکم» [۴].

و کالقمولی: وَ اللَّهُ مَوْلاکُمْ أی ولیّکم و ناصرکم» [... ۵].

و کالنیسابوری ...: «بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا أی ولیّهم و ناصرهم» [۶].

فهؤلاء و غیرهم یفسّرون (المولی) ب (الولیّ)، و حیث أنّهم یفسّرون (الولیّ) ب (ولی الأمر) (و متولی الأمر) فإنه یکون معنی (المولی) هو (مولی الأمر) و (متولّی الأمر).

و قد جاء تفسیر (الولی) بمعنی (ولیّ الأمر) فی تفسیر الرازی حیث قال: «قوله تعالی: اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا ... فیه مسألتان. المسألة الأولی: الولی فعیل بمعنی فاعل من قولهم: ولی فلان الشیء یلیه ولایة فهو وال و ولی. و أصله من الولی الذی هو القرب، قال الهذلی:

عدت عواد دون ولیک تشغب. و منه یقال:

داری تلی دارها أی تقرب منها، و منه یقال للمحب المعاون: ولی لأنه یقرب منک بالمحبة و النصرة و لا یفارقک، و منه الوالی لأنه یلی القوم بالتدبیر و الأمر و النهی و منه المولی» [۷].

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

[۲] التفسیر الوسیط للواحدی- مخطوط.

[۳] معالم التنزیل ۱/ ۲۶۵.

[۴] زاد المسیر ۸/ ۳۰۷.

[۵] تکملة تفسیر الرازی.

[۶] تفسیر النیسابوری ۲۶/ ۲۴.

[۷] تفسیر الرازی ۷/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۰۹

و جاء تفسیر (الولی) بمعنی (متولی الأمر) فی تفسیر النیسابوری حیث قال:

اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا أی متولی أمورهم و کافل مصالحهم. فعیل بمعنی فاعل.

و الترکیب یدل علی القرب. فالمحب ولیّ، لأنّه یقرب منک بالمحبّة و النصرة، و منه الوالی لأنه یلی القوم بالتدبیر» [۱].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۰

حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه ...» ص: ۱۱۰

اشارة

و قد جاء فی کثیر من طرق

حدیث الغدیر لفظ «من کنت ولیّه فعلی ولیّه»

بدل

«من کنت مولاه فعلیّ مولاه»

و هذا دلیل علی مجیء (المولی) بمعنی (الولی) و مجیء (المفعل) بمعنی (الفعیل). و إلیک نصوص بعض الأخبار المشتملة علی ذلک:

(۱) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۰

لقد جاء فی مسند أحمد ما نصّه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، ثنا وکیع ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۱

اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۱].

و فیه: «حدثنا عبد اللّه، حدثنی أبی، حدثنا أبو معاویة، ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة قال لمّا قدمنا قال: کیف رأیتم صحابة صاحبکم؟ قال: فإمّا شکوته أو شکاه غیری. قال: فرفعت رأسی و کنت رجلا مکبابا، قال: فرأیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه قال و هو یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۲].

و فیه: «حدثنا عبد اللّه حدثنی أبی ثنا وکیع ثنا الأعمش عن سعد بن عبیدة عن ابن بریدة عن أبیه: أنه مرّ علی مجلس و هم یتناولون من علی، فوقف علیهم فقال: إنه قد کان فی نفسی علی علی شیء، و کان خالد بن الولید کذلک، فبعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی سریّة علیها علی و أصبنا سبیا، قال: فأخذ علی جاریة من الخمس لنفسه. فقال خالد بن الولید: دونک. قال: فلمّا قدمنا علی النبی صلّی اللّه علیه و آله جعلت أحدّثه بما کان. ثم قلت: إن علیا أخذ جاریة من الخمس. قال: و کنت رجلا مکبابا. قال فرفعت رأسی فإذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قد تغیّر فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» [۳]

(۲) روایة النسائی ... ص: ۱۱۱

و قال النسائی: «ذکر قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۶۱.

[۲] المسند ۵/ ۳۵۰.

[۳] المصدر ۵/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۲

أنبأنا محمد بن المثنی قال ثنا یحیی بن حماد قال: أخبرنا أبو عوانة عن سلیمان قال حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، و إنی قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر، کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال:

ان اللّه مولای و أنا ولی کلّ مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه.

أخبرنا أبو کریب محمد بن العلاء الکوفی قال حدثنا أبو معاویة قال حدثنا الأعمش عن سعید بن عمیر عن ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و استعمل علینا علیّا، فلما رجعنا سألنا: کیف رأیتم صحبة صاحبکم؟ فإمّا شکوته أنا أو شکاه غیری، فرفعت رأسی و کنت رجلا- من مکة [مکبابا] و إذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ فقال: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه» [۱].

«أخبرنا أحمد بن عثمان [البصری أبو الجوزاء] قال ثنا ابن عثمة- و هو محمد ابن خالد البصری- عن عائشة بنت سعد عن سعد قال: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فخطب فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أ لم تعلموا أنی أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا:

نعم صدقت یا رسول اللّه. ثم أخذ بید علی فرفعها فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، و إن اللّه لیوالی من والاه و یعادی من عاداه.

أخبرنا زکریّا بن یحیی قال حدثنا یعقوب بن جعفر بن أبی کثیر عن مهاجر

---

[۱] الخصائص ۹۳- ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۳

ابن مسمار قال أخبرتنی عائشة بنت سعد عن سعد قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطریق مکة و هو متوجه إلیها، فلمّا بلغ غدیر خم وقف للناس، ثم ردّ من تبعه و لحقه من تخلّف، فلمّا اجتمع الناس إلیه قال: أیها الناس من ولیّکم؟

قالوا: اللّه و رسوله- ثلاثا- ثم أخذ بید علی فأقامه ثم قال: من کان اللّه و رسوله ولیه فهذا ولیه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

«أخبرنا الحسین بن حریث المروزی قال أخبرنا الفضل بن موسی عن الأعمش عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب قال قال علی کرّم اللّه وجهه فی الرحبة: أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول:

إن اللّه ولیی و أنا ولیّ المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. قال فقال سعید: فقام إلی جنبی ستة. و قال زید بن یثیع من عندی ستة- و قال عمرو ذو مرّ: أحب من أحبه و أبغض من أبغضه.

و ساق الحدیث» [۲].

«أنبأنا یوسف بن عیسی أنبأنا الفضل بن موسی قال ثنا الأعمش عن أبی إسحاق عن سعید بن وهب قال قال علی رضی اللّه عنه فی الرحبة: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم یقول: اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین و من کنت ولیّه فهذا ولیّه» [... ۳].

---

[۱] الخصائص: ۱۰۱.

[۲] المصدر: ۱۰۳.

[۳] المصدر: ۱۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۴

(۳) روایة ابن ماجة ... ص: ۱۱۴

و قال أبو عبد اللّه محمد بن یزید بن ماجة القزوینی: «ثنا علی بن محمد نا أبو الحسین أخبرنی حماد بن سلمة عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجته التی حج، فنزل فی بعض الطریق، فأمر الصلاة جامعة، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال أ لست أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟

قالوا: بلی. قال فهذا ولی من أنا مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱]

(۴) روایة الطبری ... ص: ۱۱۴

و أخرج محمد بن جریر الطبری أحادیث عدیدة متضمنة للفظ (الولی) بدلا عن (المولی) و قد روی القاری هذه الأحادیث، و إلیک ذلک:

«عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع فنزل غدیر خم أمر بدوحات فقممن. ثم قال: فقال:

کأنی قد دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه حبل ممدود من السماء إلی الأرض و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی

---

[۱] سنن ابن ماجة ۱/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۵

فیهما فإنّهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: إن اللّه مولای و أنا ولی کلّ مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: أنت سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال:

ما کان فی الدوحات أحد إلّا قد رآه بعینیه و سمعه بأذنیه. ابن جریر.

أیضا عن عطیة العوفی عن أبی سعید الخدری مثل ذلک. ابن جریر» [۱].

«عن أبی الضحی عن زید بن أرقم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت ولیه فعلی ولیه. ابن جریر» [۲]

. «عن بریدة قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة و استعمل علینا علیا، فلما جئنا سألنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کیف رأیتم صحبة صاحبکم؟ فإمّا شکوته أنا و إمّا شکاه غیری، فرفعت رأسی و کنت رجلا مکبابا إذا حدّثت الحدیث أکببت، فإذا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه فقال: من کنت ولیّه فإنّ علیّا ولیّه، فذهب الذی فی نفسی علیه فقلت: لا أذکره بسوء- ابن جریر» [۳]

(۵) روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۱۵

و قال الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری: «حدثنا أبو الحسین محمد بن أحمد ابن تمیم الحنظلی ببغداد، ثنا أبو قلابة عبد الملک بن محمد الرقاشی، ثنا یحیی بن حماد، و حدثنی أبو بکر محمد بن أحمد بن بالویه و أبو بکر أحمد بن جعفر البزاز قالا:

---

[۱] کنز العمال ۱۳/ ۱۰۴.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۰۵.

[۳] المصدر ۱۳/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۶

حدثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد. و ثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه ببخاری، ثنا صالح بن محمد الحافظ البغدادی، ثنا خلف ابن سالم المخرمی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة عن سلیمان الأعمش قال ثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل غدیر خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر کتاب اللّه تعالی، و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنهما لن یتفرقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: اللّه عزّ و جلّ مولای و أنا ولیّ کل مؤمن، ثم أخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: من کنت ولیه فهذا ولیّه. اللهم وال من والاه. و ذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین و لم یخرجاه بطوله. شاهده حدیث سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل أیضا صحیح علی شرطهما» [۱].

(۶) روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۱۶

و روی الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم حدیث الغدیر بسنده عن الحاکم النیسابوری کما تقدم مضیفا الیه: «فقلت: أنت سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه» [۲].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین: ۳/ ۱۰۹.

[۲] مناقب الخوارزمی: ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۷

(۷) روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱۷

و رواه علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی حیث قال: «أخبرنا أبو یعلی علی بن عبد اللّه بن العلاف البزار إذنا قال: أخبرنا عبد السلام بن عبد الملک ابن حبیب البزار قال: أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عثمان قال: حدثنا محمد بن بکر ابن عبد الرزاق، حدثنا أبو حاتم مغیرة بن محمد المهلّبی قال: حدثنی مسلم بن إبراهیم حدثنا نوح بن قیس الحدّانی حدثنا الولید بن صالح عن ابن امرأة زید بن أرقم قالت: أقبل نبی اللّه من مکة فی حجة الوداع حتی نزل صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر الجحفة بین مکة و المدینة، فأمر بالدّوحات فقمّ ما تحتهنّ من شوک، ثم نادی: الصلاة جامعة. فخرجنا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی یوم شدید الحرّ، و إنّ منّا لمن یضع رداءه علی رأسه و بعضه علی قدمیه من شدة الرّمضاء، حتی انتهینا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فصلّی بنا الظهر ثم انصرف إلینا فقال:

الحمد للّه نحمده و نستعینه و نؤمن به و نتوکل علیه، و نعوذ باللّه من شرور أنفسنا، و من سیئات أعمالنا، الذی لا هادی لمن أضل، و لا مضلّ لمن هدی، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمّدا عبده و رسوله.

أمّا بعد أیّها الناس، فإنه لم یکن لنبیّ من العمر إلّا نصف من عمر من قبله، و إنّ عیسی بن مریم لبث فی قومه أربعین سنة، و إنی قد أسرعت فی العشرین، ألا و إنی یوشک أن أفارقکم، ألا و إنی مسئول و أنتم مسئولون فهل بلّغتکم؟ فما ذا أنتم قائلون؟ فقام من کل ناحیة من القوم مجیب یقولون: نشهد أنک عبد اللّه و رسوله، قد بلّغت رسالته و جاهدت فی سبیله و صدعت بأمره،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۸

و عبدته حتی أتاک الیقین، جزاک اللّه عنّا خیر ما جزی نبیّا عن أمته.

فقال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه لا شریک له، و أنّ محمّدا عبده و رسوله؟ و أنّ الجنّة حق و أنّ النار حق و تؤمنون بالکتاب کلّه؟ قالوا: بلی. قال:

فإنّی أشهد أن قد صدقتکم و صدقتمونی، ألا و إنّی فرطکم و إنکم تبعی توشکون أن تردوا علیّ الحوض، فأسألکم حین تلقوننی عن ثقلیّ کیف خلفتمونی فیهما.

قال: فأعیل علینا ما ندری ما الثقلان، حتی قام رجل من المهاجرین و قال: بأبی و أمی أنت یا نبیّ اللّه ما الثقلان؟

قال صلّی اللّه علیه و آله: الأکبر منهما کتاب اللّه تعالی، سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فتمسّکوا به و لا تضلّوا، و الأصغر منهما عترتی، من استقبل قبلتی و أجاب دعوتی، فلا تقتلوهم و لا تقهروهم و لا تقصروا عنهم، فإنّی قد سألت لهم اللّطیف الخبیر فأعطانی، ناصرهما لی ناصر و خاذلهما لی خاذل، و ولیهما لی ولیّ و عدوّهما لی عدوّ.

ألا و إنّها لم تهلک أمة قبلکم حتی تتدیّن بأهوائها و تظاهر علی نبوّتها، و تقتل من قام بالقسط، ثمّ أخذ بید علی بن أبی طالب فرفعها

ثم قال: من کنت مولاه فهذا مولاه، و من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قالها ثلاثا. هذا آخر الخطبة» [۱].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۱۶/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۱۹

(۸) روایة الحموینی ... ص: ۱۱۹

و رواه إبراهیم بن محمد بن حمویه بسنده عن مهاجر بن مسمار عن عائشة بنت سعد عن سعد ... کما تقدّم سابقا [۱].

(۹) روایة ابن کثیر ... ص: ۱۱۹

و رواه اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر الدمشقی عن النّسائی فی سننه ثم قال: «تفرّد به النسائی من هذا الوجه. قال شیخنا أبو عبد اللّه الذهبی: و هذا حدیث صحیح. و قال ابن ماجة...

و کذلک رواه عبد الرزّاق عن معمر عن علی بن جدعان عن عدی عن البرّاء» [۲].

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۰.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۰

(۱۰) روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۲۰

و رواه شاه ولی اللّه الدهلوی عن الحاکم النیسابوری «من طریق سلیمان الأعمش عن حبیب عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم» [... ۱].

أقول: إلی هنا ظهر:

أوّلا: إن (المفعل) یأتی بمعنی (الفعیل).

و ثانیا: إن (المولی) یأتی بمعنی (الولی).

و ثالثا: إنّ هذه الأحادیث- و لا سیّما حدیث سعد- تدلّ علی الامامة بوضوح، لأن الامام هو (ولی الأمر) و (المتصرف فی الأمر) و هو المراد من (الولی) فی هذه الأحادیث قطعا، لأنّ

النبیّ صلّی اللّه علیه و آله سأل الأصحاب: «من ولیّکم» فقالوا: «اللّه و رسوله»،

فلو کان المراد من (الولی) هو (المحبّ) لم یکن لحصر الولایة باللّه و رسوله معنی.

ثم إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد أن أثبت هذه الولایة للّه و رسوله و شهد القوم بذلک قال «من کان اللّه و رسوله ولیّه فإنّ هذا ولیّه» أی: فمن کان اللّه و رسوله المتصرّف فی أمره فإن علیا هو المتصرّف فی أمره.

۷- مجیء (المولی) بمعنی (السید ...) ص: ۱۲۰

اشارة

و قد ثبت من کلمات جماعة من أعلام القوم و مشاهیرهم مجیء لفظة (المولی) بمعنی (السید)، و ممّن فسّرها بهذا المعنی و أثبته:

[۱] إزالة الخفا فی سیرة الخلفاء ۲/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۱

أحمد بن الحسن الزاهد بتفسیر قوله تعالی: حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ.

و الزمخشری بتفسیر قوله تعالی: أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ [۱].

و ابن الأثیر حیث قال: «و قد تکرر ذکر المولی فی الحدیث، و هو اسم یقع علی جماعة کثیرة فهو: الرب و المالک و السید» [... ۲].

و النووی حیث أورد کلام ابن الأثیر [۳].

و أحمد الکواشی و البیضاوی و النسفی بتفسیر الآیة: أَنْتَ مَوْلانا...

و الطیّبی حیث قال:

«قوله: من کنت مولاه

. نه: المولی یقع علی جماعة کثیرة: المالک و السید» [... ۴].

و ابن کثیر بتفسیره قوله تعالی: وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ [۵].

و جلال الدین السیوطی فی (النثیر) و (تفسیر الجلالین).

و علی بن سلطان القاری فی (شرح المشکاة) [۶].

و الفاضل رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) فی (إیضاح لطافة المقال).

أقول:

و إذ ثبت أنّ (المولی) یأتی بمعنی (السید) فإنّ (السید) بمعنی (الامام)

[۱] الکشاف ۱/ ۳۳۳.

[۲] النهایة: ولی.

[۳] تهذیب الأسماء و اللغات ۴/ ۱۹۶.

[۴] شرح المشکاة- مخطوط.

[۵] تفسیر ابن کثیر ۲/ ۳۰۹.

[۶] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۲

و (الرئیس) کما سیجیء فیما بعد إن شاء اللّه تعالی، و بذلک یتمّ الاستدلال بحدیث الغدیر من هذا الوجه أیضا.

و من هنا قال الشریف المرتضی رحمه اللّه: «و ذکرت [یوما] بحضرة الشیخ [أبی عبد اللّه دام عزه ما ذکره أبو جعفر محمد بن عبد الرحمن بن قبة الرازی رحمه اللّه فی کتاب الإنصاف حیث ذکر أنّ شیخا من المعتزلة أنکر أن تکون العرب تعرف المولی سیدا و إماما. قال: فأنشدته قول الأخطل:

فما وجدت فیها قریش لأمرها أعف و أوفی من أبیک و أمجدا

و أوری بزندیه و لو کان غیره غداة اختلاف الناس أکدی و أصلدا

فأصبحت مولاها من الناس کلّهم و أحری قریش أن تهاب و تحمدا

قال أبو جعفر رحمه اللّه: فأسکت الشیخ کأنما ألقم حجرا، و جعلت استحسن ذلک» [۱].

فتلخّص: أن كلا من هذه المعانی التی اعترف بها الخصوم للفظة (المولی) یفید الامامة و الریاسة، و هی معانی متقاربة و متلازمة، یفی أحدها بالغرض من الاستدلال بالحدیث، فكیف بجمیعها! فما ذكرناه كاف لدفع شبهات المتعصّبین و قمع خرافات الجاحدین، و الحمد للّه ربّ العالمین.

دعوی عدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل ...) ص: ۱۲۲

(قوله):

«بل قالوا: إنّ مفعلا لم یجیء بمعنی أفعل فی مادة من المواد فضلا عن هذه المادة بالخصوص».

---

[۱] الفصول المختارة من العیون و المحاسن ۱/ ۴- ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۳

أقول:

هذه دعوی كاذبة أخری، فقد وقفت علی نصوص كلمات أهل العربیة الدالة علی أنّ (مفعلا) یجیء بمعنی (أفعل) حیث فسّروا (المولی) بمعنی (الأولی) و بذلك ثبت مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل) فی خصوص هذه المادّة.

و كم فرق بین هذا الكلام من (الدهلوی) و كلام (الكابلی) فی كتابه (الصواقع) الذی انتحله (الدهلوی). فقد قال الكابلی ما نصّه: «و هو باطل لأن مولی لم یجیء بمعنی الأولی، و لم یصرّح أحد من أهل العربیة أنّ مفعلا جاء بمعنی أفعل».

فالكابلی لم یدّع أنّ أهل العربیة قد نصّوا علی أن مفعلا ما جاء بمعنی أفعل فی مادّة مطلقا فكیف هذه المادّة بالخصوص! و هذا مما یوضح أنّ ما نسبه (الدهلوی) إلی أهل العربیة لیس إلّا كذبا مفتری.

هذا، و الجدیر بالذكر أنّ الفخر الرازی قد سعی سعیا حثیثا و بذل جهدا كثیرا فی إنكار مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و قد ذكر (الدهلوی) خلاصة كلام الرازی مع إسقاط الموارد التی اعترف فیها الرازی بالحق و الحقیقة، مثل تفسیر الزجاج و الأخفش و الرّمانی لفظ (المولی) ب (الأولی)، و الاستشهاد بشعر لبید، و تصریحه بحكم ابن الأنباری بأنّ (المولی) هو (الأولی). لكنه- أی (الدهلوی)- أضاف إلی كلام الرازی أكاذیب و افتراءات لم یتفوّه بها الرازی.

أكاذیب (الدهلوی) فی هذه الدعوی ... ص: ۱۲۳

فمن تلك الأكاذیب [۱] قوله بأنّ أهل العربیة قاطبة ینكرون مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). فإنّ هذا غیر موجود فی كلام الرازی، بل ظاهر كلامه تكذیب هذه الدعوی، لأنه تارة ینقل تفسیر (المولی) ب (الأولی) و الاستشهاد بشعر لبید عن أبی عبیدة و الأخفش و الزجّاج و الرّمانی، و أخری یصرّح بحكم أبی عبیدة و ابن الأنباری بأن (المولی) هو (الأولی).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۴

[۲] قوله: ذكر أهل العربیة أن مفعلا یجیء بمعنی الأفعل فی مادة فضلا عن خصوص هذه المادة. فإنّ هذه الدعوی غیر مذكورة فی كلام الرازی، نعم قال بأن أحدا من أئمة النحو و اللغة لم یذكر مجیء مفعل بمعنی أفعل. و الفرق بین الكلامین واضح جدا، لأن الرازی یدعی أن أحدا من علماء العربیة لم یذكر هذا المعنی، بینما یدعی (الدهلوی) تصریحهم بعدم مجیء ذلك.

[۳] (الدهلوی) حصر القول بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی) فی أبی زید اللغوی، بینما لم یذكر الرازی هذا الحصر الباطل، بل كلامه ظاهر فی بطلانه، إذ ینقل القول بذلك عن جماعة من أئمة اللغة.

[۴] إن جمهور أهل العربیة یخطّئون أبا زید تجویزه مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). و هذا كذب واضح لم یجرأ علیه الرازی.

[۵] إن أهل العربیـة یخطّئون أبا زیـد اعتماده علی تفسیر أبی عبیـدة ل (مولاکم) فی الآیة الکریمة ب (أولی). و هذا أیضا لم یتفوّه به الرازی.

[۶] إن جمهور أهل العربیـة قالوا بأنّه لو صحّ هذا القول لزم جواز أن یقال (مولی منک) بدل (أولی منک). لکنّ هذه الشـبهة هی من الرازی نفسه، فإنّه قد ذکرها و لم ینسبها إلی أحد من علماء أهل العربیة فضلا عن جمهورهم.

[۷] إنّ جمهور أهـل العربیـة قالوا بأنّ (فلان مولی منک) باطل منکر بالإجماع. و هـذا الکلام یشـتمل علی کـذبتین، أحـدهما حکمهم ببطلان هذا الاستعمال. و الثانیة: دعوی إجماعهم علی ذلک، و ذلک لأنّ أهل العربیة لم ینصّوا علی بطلان هذا الاستعمال أبدا.

[۸] إنّ جمهور أهل العربیة قالوا بأنّ تفسیر أبی عبیدة هو بیان حاصل المعنی. و هذه الشـبهة ذکرها الرازی نفسه و لم ینسـبها إلی أحد أصـلا، فکیف إلی جمهور أهل العربیـة! [۹] إنّ جمهور أهل العربیـة ذکروا حاصل معنی الآیـة- بصـدد تخطئة تفسیر أبی عبیدة- بأنّه یعنی: النار مقرّکم و مصیرکم و الموضع اللائق بکم. و من لاحظ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۵

کلماتهم یعلم أنهم ذکروا هذا المعنی ضمن المعانی التی تحتملها الآیة المذکورة، لا بصدد تخطئة أبی عبیدة.

[۱۰] إنّ جمهور أهل العربیة قالوا بأنّ تفسیر أبی عبیدة لیس کون لفظ (المولی) بمعنی (الأولی).

فظهر أنّ (للدهلوی) فی کلمته المختصرة هذه أکاذیب عشرة لم یتفوّه الرازی فی تلفیقاته المطولة بواحدة منها.

الأصل فی هذه الدعوی هو الرازی ... ص: ۱۲۵

ثم إنّ الأصل فی دعوی عـدم مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) و عـدم مجیء (مفعل) بمعنی (أفعل) هو الفخر الرازی فإنه قال: «ثمّ إن سلّمنا صـحة أصل الحـدیث و مقـدمته، فلا نسلّم دلالته علی الامامـة، و لا نسلّم أن لفظ المولی محتملـة للأولی، و الدلیل علیه أمران: أحـدهما- إنّ (أفعل من) موضوع لیـدل علی معنی التفضـیل، و (مفعل) موضوع لیـدل علی الحـدثان أو الزمان أو المکان، و لم یـذکر أحد من أئمة النحو و اللغة أن المفعل قد یکون بمعنی أفعل التفضیل، و ذلک یوجب امتناع إفادة المولی بمعنی الأولی» [۱].

إبطال کلام الرازی ... ص: ۱۲۵

لقـد ذکر الرازی للمفعل ثلاثة معان (۱) الحدثان (۲) الزمان (۳) المکـان و لم یـذکر له معنی غیرهـا، و الحال أن لفظ (المفعل) یأتی لإفادة معنی (الفاعل) و (المفعول) و (الفعیل)، کما سیعلم ذلک من کلمات أئمة اللغة الذین علیهم مدار علم العربیة، و إنّ مجیئه بهذه المعانی بلغ من الشـهرة و الظهور إلی حـد لم یتمکّن أحد من المتعصّبین إنکاره، بل إنّ الرازی نفسه یعترف بمجیئه بمعنی (الفاعل) و (الفعیل). فقد قال فی (نهایة العقول): «و أمّا قول الأخطل:

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۶

قد أصبحت مولاها من الناس بعده.

و قوله: لم تأشروا فیه إذ کنتم والیه.

و قوله: موالی حق یطلبون.

فالمراد بها الأولیاء.

و مثله

قوله علیه السّلام: مزینة و جهینة و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله.

أی: أولیاء اللّه و رسوله.

و قوله علیه السّلام: أیّما امرأة تزوّجت بغیر إذن مولاها

. و الروایة المشهورة مفسرة له.

و قوله: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا- أی: ولیّهم و ناصرهم- و أن الکافرین لا مولی لهم- أی لا ناصر لهم هکذا روی ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرین».

فإن کان مراد الرازی من قوله: «مفعل موضوع لیدل علی الحدثان أو الزمان أو المکان» هو حصره فی هذه المعانی، کان اللازم بطلان مجیئه بمعنی الفاعل و الفعیل و المفعول، و إن لم یکن مراده الحصر کان هذا الکلام لغوا لا محصّل له.

و أما قوله: «و لم یذکر أحد من أئمة النحو و اللغة أن المفعل قد یکون بمعنی أفعل التفصیل» فیبطله تصریح کبار أئمة اللغة و التفسیر فإفادة (المولی) معنی (الأولی) بالخصوص.

علی أنه لا- ملازمة عقلا- و نقلا- بین عدم مجیء (المفعل) بمعنی (الأفعل)- فی مادة لو ثبت- و بین عدم مجیء (المولی) بمعنی (الأولی). فقوله: «و ذلک یوجب امتناع إفادة المولی لمعنی الأولی» باطل جدّا، و إلّا لزم بطلان الاستعمالات النادرة و الألفاظ المستعملة فی الکتاب و السنة و کلام العرب، و التی لا نظیر لها فی العربیة.

من الاستعمالات التی لا نظیر لها فی العربیة ... ص: ۱۲۶

و لا یخفی علی من مارس ألفاظ الکتاب و السنة، و وقف علی کلمات علماء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۷

العربیة، کثرة هذه الاستعمالات التی لا نظیر لها، و شیوع استعمال الألفاظ النادرة، و نحن نتعرّض هنا لنماذج من تلک الاستعمالات:

فمن ذلک «عجاف» و هو جمع «أعجف» قال اللّه تعالی: وَ قالَ الْمَلِکُ إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ [... ۱]. و لا نظیر لهذا اللفظ فی العربیة، قال السیوطی: «و قال- أی ابن فارس- لیس فی الکلام أفعل مجموعا علی فعال إلّا أعجف و عجاف» [۲]، و قال الجوهری: «العجف بالتحریک:

الهزال، و الأعجف المهزول، و قد عجف، و الأنثی عجفاء، و الجمع عجاف علی غیر قیاس، لأن أفعل و فعلاء لا یجمع علی فعال، و لکنهم بنوه علی سمان، و العرب قد تبنی الشیء علی ضدّه» [۳].

و قال الفخر الرازی نفسه بتفسیر الآیة المبارکة: «المسألة الأولی: قال اللیث: العجف ذهاب السّمن، و الفعل عجف یعجف، و الذکر أعجف، و الأنثی عجفاء، و الجمع عجاف فی الذکران و الإناث. و لیس فی کلام العرب أفعل و فعلاء جمعا علی فعال غیر أعجف و عجاف، و هی شاذة حملوها علی لفظ سمان فقالوا: سمان و عجاف، لأنهما نقیضان. و من دأبهم حمل النظیر علی النظیر و النقیض علی النقیض» [۴].

و من ذلک «هاؤم»، قال السّیوطی: «قال ابن هشام فی تذکرته: اعلم أنّ هاؤما و هاؤم نادر فی العربیة لا نظیر له، ألا تری أنّ غیره من صه و مه لا یظهر فیه الضمیر البتّة، و هو مع ندوره غیر شاذ فی الاستعمال ففی التنزیل: هاؤُمُ اقْرَؤُا کِتابِیَهْ [۵].

---

[۱] سورة یوسف: ۴۳.

[۲] المزهر فی اللغة ۲/ ۷۷.

[۳] الصحاح- العجف.

[۴] تفسیر الرازی ۱۸/ ۱۴۷.

[۵] الأشباه و النظائر ۲/ ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۸

و من ذلک «میسرة» بضم السین- و هو قراءة عطاء- قال السیوطی: «قال سیبویه: و لیس فی الکلام مفعل. قال ابن خالویه فی شرح الدریدیة: و ذکر الکسائی و المبرد مکرما و معونا و مألکا. فقال من یحجّ لسیبویه: إن هذه أسماء جموع، و إنما قال سیبویه لا یکون اسم واحد علی مفعل. قال ابن خالویه: و قد وجدت أنا فی القرآن حرفا فَنَظِرَةٌ إِلی مَیْسَرَةٍ کذا قرأها عطاء» [۱].

و من ذلک «جمالات»، قال السّیوطی: «لیس فی کلامهم جمع جمع ست مرات إلّا الجمل، فإنّهم جمعوا جملا أجملا ثم أجمالا ثم جاملا ثم جمالا ثم جمالة ثم جمالات، قال تعالی: جِمالَتٌ صُفْرٌ فجمالات جمع جمع جمع جمع جمع الجمع» [۲].

و من ذلک «تفاوت» فتح الواو و کسرها. قال السیوطی: «لیس فی کلامهم مصدر فاعل إلّا علی التفاعل بضم العین، إلّا علی التفاعل بضم العین، إلّا حرف واحد جاء مفتوحا و مکسورا و مضموما: تفاوت الأمر تفاوتا و تفاوتا و تفاوتا، و هو غریب ملیح. حکاه أبو زید» [۳].

و من ذلک «تکاد» مضارع کدت بضم الکاف قال السیوطی: «قال ابن قتیبة: کلّ ما کان علی فعل فمستقبله بالضم، لم یأت غیر ذلک إلّا فی حرف واحد من المعتل، روی سیبویه أنّ بعض العرب قال: کدت تکاد» [۴].

و من ذلک «سقط فی أیدیهم» قال السّیوطی: «فی شرح المقامات للمطرزی قال الزجاجی: سقط فی أیدیهم نظم لم یسمع قبل القرآن، و لا عرفته العرب، و لم یوجد ذلک فی أشعارهم» [... ۵].

---

[۱] المزهر ۲/ ۳۳.

[۲] المصدر نفسه ۲/ ۵۸.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۶۱.

[۴] المزهر ۲/ ۶۱.

[۵] المصدر نفسه ۲/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۲۹

و من ذلک «نشدتک باللّه لمّا فعلت» قال السیوطی: «و قال الزمخشری: فی الأحاجی: قولهم نشدتک باللّه لمّا فعلت. کلام محرّف عن وجهه، معدول عن طریقه، مذهوب مذهب ما أغربوا به علی السامعین من أمثالهم و نوادر ألغازهم و أحاجیهم و ملحهم و أعاجیب کلامهم» [... ۱].

و إنّ هذه الألفاظ و الاستعمالات التی ذکرناها هی من باب التمثیل، و من شاء المزید فلیراجع کتاب (المزهر) و کتاب (الأشباه و النظائر) للسیوطی و غیرهما من کتب هذا الشأن.

و قال السیوطی: «قال ابن جنی فی الخصائص: المسموع الفرد هل یقبل و یحتج به؟ له أحوال أحدها: أن یکون فردا، بمعنی أنه لا نظیر له فی الألفاظ المسموعة، مع إطباق العرب علی النطق به. فهذا یقبل و یحتج به و یقاس علیه إجماعا، کما قیس علی قولهم فی شنوءة شناءی، مع أنه لم یسمع غیره، لأنّه لم یسمع ما یخالفه، و قد أطبقوا علی النطق به» [... ۲].

و من طرائف الأمور ذکر الرازی موردا لا نظیر له حیث قال فی (نهایة العقول): «و أما بیت لبید قال حکی عن الأصمعی فیه قولان أحدهما: إن المولی فیه اسم لموضع الولی کما بیّنا، أی تحسب البقرة أن کلا من الجانبین موضع المخافة، و إنما جاء مفتوح العین تغلیبا لحکم اللام علی الفاء، علی أن الفتح فی معتل الفاء قد جاء کثیرا، منه موهب، موحد، و موضع، و موحل، و الکسر فی معتل

اللام لم يسمع إلّا فى كلمة واحدة و هى مأوى..» [۳].

جواب لطيف عن الدعوى ... ص: ۱۲۹

و من الأجوبة عن دعوى عدم مجيء (المولى) بمعنى (الأفعل)، و عدم

---

[۱] الأشباه و النظائر ۱/ ۱۸۸.

[۲] المزهر ۱/ ۱۴۷.

[۳] بغية الوعاة ۱/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۰

ورود (مولى منك) فى مكان (أولى منك) ما انقدح فى ذهنى ببركة أهل البيت عليهم السّلام و هو: إن عدم مجيء (المفعل) بمعنى (الأفعل) فى المواد الأخرى، و عدم صحة استعمال (مولى منك) بدل (أولى منك) يدل على أن فى لفظة (المولى) شعاعا من نور لفظ الجلالة (اللّه)، لأن اللّه تعالى قد أطلق هذا اللفظ على نفسه، و قرنه بلفظ الجلالة و نحوه من غير فصل، فى موارد من القرآن الكريم:

ففى سورة البقرة: رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا أَنْتَ مَوْلانا فَانْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ.

و فى سورة آل عمران: بَلِ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ.

و فى سورة الأنعام: ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ.

و فى سورة الأنفال: وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ.

و فى سورة التوبة: قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلَّا ما كَتَبَ اللَّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ.

و فى سورة يونس: وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما كانُوا يَفْتَرُونَ.

و فى سورة الحج: فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ.

و فى سورة محمد: ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ.

و فى سورة التحريم: قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمانِكُمْ وَ اللَّهُ مَوْلاكُمْ وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.

و أيضا فى سورة التحريم: وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذلِكَ ظَهِيرٌ.

فالأولى و الأحق بإطلاق لفظ (المولى) عليه هو (اللّه) سبحانه ثم (النبى)

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۱

صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ثم سيدنا (أمير المؤمنين) عليه السّلام، و من هنا أطلق النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ذلك على نفسه، و اختار هذا اللفظ فى مقام بيان إمامة على عليه السّلام، فكما أن للّه تعالى و النبى و الامام خصائص، فإنّ لهذا اللفظ أيضا من الخصائص ما لا نصيب لغيره من الألفاظ منها.

فيكون للفظ (المولى) خصائص كما للفظ (اللّه) خصائص اختص بها:

قال نجم الأئمة رضى الدين محمد بن الحسن الأسترآبادى* ترجم له السيوطى بقوله: «الرضى الامام المشهور، صاحب شرح الكافية لابن الحاجب، الذى لم يؤلّف عليها بل و لا فى غالب كتب النحو مثله، جمعا و تحقيقا و حسن تعليل. و قد أكبّ الناس عليه و تداولوه، و اعتمده شيوخ هذا العصر فمن قبلهم فى مصنفاتهم و دروسهم، و له فيه أبحاث كثيرة مع النحاة و اختيارات جمة و مذاهب تفرّد بها. و لقبه نجم الأئمة. و لم أقف على اسمه و لا شيء من ترجمته، إلّا أنه فرغ من تأليف هذا الشرح سنة ۶۸۳. و أخبرنى صاحبنا

شمس الدين ابن عرم بمكة أن وفاته سنة أربع و ثمانين أو ستّ. الشك منى، و له شرح على الشافية [۱]» * «و الأكثر فى (يا اللّه) قطع الهمزة، و ذلك للإيذان من أول الأمر على أن الألف و اللّام خرجا عمّا كانا عليه فى الأصل، و صارا كجزء الكلمة، حتى لا يستكره اجتماع يا و اللام، فلو كان بقيا على أصلهما لسقط الهمزة فى الدرج، إذ همزة اللام المعرفة همزة وصل. و حكى أبو على: يا اللّه بالوصل على الأصل، و جوّز سيبويه أن يكون (اللّه) من لاه يليه ليها، أى استتر، فيقال فى قطع همزته و اجتماع اللام و يا: إن هذا اللفظ اختص بأشياء لا تجوز فى غيره، كاختصاص مسمّاه تعالى.

و خواصه ما فى اللهم و تاللّه وا آللّه وها اللّه و ذا اللّه مجرورا بحرف مقدر فى السعة، و أ فأللّه بقطع الهمزة كما يجىء فى باب القسم، و قوله:

من أجلك يا التى تيّمت قلبى و أنت بخيلة بالوصل عنى

---

[۱] بغية الوعاة فى طبقات اللغويين و النحاة ۱/ ۵۶۷.

شاذ، و وجه جوازه مع الشذوذ لزوم اللّام. و قوله:

فيا الغلامان اللذان فرا إيّاكما ان تبغيا لى شرا

أشد.

و بعض الكوفيين يجوّز دخول يا على ذى اللام مطلقا فى السعة.

و الميمان فى اللهم عوض من يا أخّرتا تبرّكا باسمه تعالى» [... ۱].

[ما ادعاه الدهلوى حول قول ابو زيد اللغوى بمجى المولى بمعنى الاولى ... ص: ۱۳۲

(قوله):

«الّا أبا زيد اللغوى فانه جوّز ذلك».

[رد ما ادعاه الدهلوى حول قول ابو زيد اللغوى ... ص: ۱۳۲

اشارة

(أقول:)

۱- هذه الدعوى كاذبة ... ص: ۱۳۲

إن القول بأنّ مجوّز مجىء (المولى) بمعنى (الأولى) ليس إلّا أبو زيد اللغوى كذب صريح، و افتراء محض، فقد علمت فيما تقدّم أنّ القائلين بإفادة (المولى) لمعنى (الأولى) هم جمع كثير، و جم غفير من أساطين أئمة اللغة، و مشاهير علوم العربية و رجال الأدب.

۲- فيها رد على الكابلى ... ص: ۱۳۲

إلّا أنّ إقرار (الدهلوى) بتجويز أبى زيد اللغوى ذلك، فيه الردّ على دعوى شيخه الكابلى عدم صحة ثبوت قول أبى زيد ذلك، حيث قال فى جواب حديث الغدير من (الصواقع): «و هو باطل، لأن مولى لم يجىء بمعنى الأولى و لم يصرّح أحد من أهل العربية أن مفعلا جاء بمعنى أفعل، و ما روى عن أبى زيد ثبوته لم يصح».

[۱] شرح الکافیة لنجم الأئمة الأسترآبادی ۱/ ۷۳ ط قدیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۳

۳- کلام الرازی یکذّب هذه الدعوی ... ص: ۱۳۳

و یتضح بطلان نسبة القول بجواز ذلک إلی أبی زید فحسب من کلام الفخر الرازی- الذی هو الأصل فی هذه الشبهات-، إذ تقدّم فی البحوث السابقة نقله تفسیر (المولی) ب (الأولی) عن جماعة من أئمة اللغة و الأدب، کأبی عبیدة و الأخفش و الزجّاج و الرمّانی و ابن الأنباری.

۴- لو لم یکن غیر أبی زید لکفی لوجوه ... ص: ۱۳۳

اشارة

هذا کلّه ... مع أنه لو فرض أنّ أحدا من أئمة اللغة لم یجوّز ذلک، إلّا أبا زید اللغوی، فإن قول أبی زید وحده یکفینا فی الاستدلال، و به یتمّ مرام أهل الحق لوجوه عدیدة نذکرها باختصار:

الوجه الأول ...: ص: ۱۳۳

قال السیوطی: «النوع الخامس: معرفة الأفراد، و هو: ما انفرد بروایته واحد من أهل اللغة، و لم ینقله أحد غیره، و حکمه القبول إن کان المتفرّد به من أهل الضبط و الإتقان، کأبی زید، و الخلیل، و الأصمعی، و أبی حاتم، و أبی عبیدة و أضرابهم و شرطه أن لا یخالفه فیه من هو أکثر عددا منه، و هذه نبذة من أمثلته:

فمن افراد أبی زید الأوسی الأنصاری قال فی الجمهرة: المنشبة: المال.

هکذا قال أبو زید و لم یقله غیره. و فیها: رجل ثط. و لا یقال أثط. قال أبو حاتم قال أبو زید مرة: أثط. فقلت له: أ تقول أثط؟ فقال: سمعتها. و الثطط خفّة اللّحیة فی العارضین» [... ۱].

فلو سلّمنا انفراد أبی زید بروایة مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، فإنّ حکمه

[۱] المزهر فی اللغة ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۴

القبول، لأنه من أهل الضبط و الإتقان کما نصّ علیه السیوطی، و لم یخالفه واحد من الأئمة فضلا عن العدد الکثیر.

الوجه الثانی ...: ص: ۱۳۴

قال السّیوطی: «قال ابن الأنباری: نقل أهل الأهواء مقبول فی اللغة و غیرها، إلّا أن یکونوا ممن یتدیّنون بالکذب، کالخطابیة من الرافضة، و ذلک لأن المبتدع إذا لم تکن بدعته حاملة له علی الکذب فالظاهر صدقه» [۱].

فإذا کان نقل أهل الأهواء مقبولا، فنقل أبی زید یکون مقبولا بالأولویة.

الوجه الثالث ...: ص: ۱۳۴

قال السیوطی: «قال الشیخ عز الدین بن عبد السّلام فی فتاواه: أعتمد فی العربیة علی أشعار العرب و هم کفّار، لبعد التدلیس فیها، کما أعتمد فی الطب و هو فی الأصل مأخوذ عن قوم کفار کذلک. انتهی.

و یؤخذ من هذا أنّ العربی الذی یحتج بقوله لا یشترط فیه العدالة، بخلاف راوی الاشعار و اللغات، و کذلک لم یشترطوا فی العربی الذی یحتج بقوله البلوغ، فأخذوا عن الصبیان» [۲].

إذن، یقبل قول أبی زید اللغوی بالأولویة القطعیة من جهات.

الوجه الرابع ...: ص: ۱۳۴

قال السیوطی: «إذا سئل العربی أو الشیخ عن معنی لفظ فأجاب بالفعل لا بالقول یکفی، قال فی الجمهرة: ذکر الأصمعی عن عیسی بن عمر قال:

---

[۱] المصدر نفسه ۱/ ۸۴.

[۲] المصدر نفسه و ذکره فی (تدریب الراوی) أیضا ۱/ ۱۵۲.

سألت ذا الرمّة عن النضناض. فلم یزدنی علی أن حرّک لسانه فی فیه. انتهی.

قال ابن درید یقال: نضنض الحیة لسانه فی فیه إذا حرّکته و به سمّی الحیة نضناضا» [۱].

و من المعلوم أنّ أبا زید عربی و شیخ فلا وجه لردّ قوله.

الوجه الخامس ...: ص: ۱۳۵

قال السیوطی: «و قال ابن جنی فی الخصائص: من قال إنّ اللغة لا تعرف إلّا نقلا فقد أخطأ، فإنها قد تعلم بالقرائن أیضا، فإن الرجل إذا سمع قول الشاعر:

قوم إذا الشر أبدی ناجذیه لهم طاروا إلیه زرافات و وحدانا

یعلم أن الزرافات بمعنی الجماعات» [۲].

فإذا کانت اللغة تعلم بالقرائن أیضا، فإنّ النقل الصریح یفید العلم بها بالأولویة القطعیّة.

الوجه السادس ...: ص: ۱۳۵

تجویز ابن هشام الاحتجاج بالشواهد التی لم یعرف قائلوها، فإنه قال فی جواب من استشکل ذلک: «و لو صحّ ما قاله لسقط الاحتجاج بخمسین بیتا من کتاب سیبویه، فإنّ فیه ألف بیت قد عرف قائلوها و خمسین مجهولة القائل» [۳].

و علیه فالاحتجاج بقول أبی زید اللغوی الامام المشهور جائز بالأولویة القطعیة.

---

[۱] المزهر ۱/ ۸۶.

[۲] المصدر نفسه ۱/ ۳۷.

[۳] المصدر نفسه ۱/ ۸۵.

ترجمة أبی زید اللغوی ... ص: ۱۳۶

ثم إنّ کلمات کبار علماء أهل السنة و مشاهیر أئمتهم فی ترجمة أبی زید و الثناء علیه، لخیر شاهد و دلیل علی عظمة الرجل و جلالته، و أنّه من أئمة اللغة و الأدب، المعتمد علیهم فی معرفة اللغات، و ممّن إلیه الرجوع فی علوم العربیة، و إلیک بعض کلماتهم فی حقه:

۱- النووی: «أبو زید الأنصاری النحوی اللغوی، صاحب الشافعی، و شیخ أبی عبید القاسم بن سلّام، هو: أبو زید سعید بن أوس بن ثابت، أبو زید الأنصاری، الامام فی النحو و اللغة ... قال الخطیب: و کان ثقة ثبتا من أهل البصرة، و قدم بغداد.

ثم ذکر الخطیب بإسناده عن أبی عثمان المازنی قال: کنّا عند أبی زید فجاء الأصمعی فأکبّ علی رأسه و جلس و قال: هذا عالمنا و معلّمنا منذ ثلاثین سنة، فبینا نحن کذلک إذ جاء خلف الأحمر فأکبّ علی رأسه و جلس فقال: هذا عالمنا و معلّمنا منذ عشر سنین.

و سئل الأصمعی و أبو عبیدة عنه فقالا: ما شئت من عفاف و تقوی و إسلام. و قال صالح بن محمد الحافظ: أبو زید ثقة.

توفی سنة ۲۱۵. و قیل سنة ۵۱۴. قال المبرد حدّثنا الریاشی و أبو حاتم:

إنه توفی سنة ۲۱۵، و له ثلاث و تسعون سنة، توفی بالبصرة رحمه اللّه» [۱].

۲- الذهبی: «العلّامة أبو زید الأنصاری ... قال بعض العلماء: کان الأصمعی یحفظ ثلث اللغة، و کان أبو زید یحفظ ثلثی اللغة. و کان صدوقا صالحا» [۲].

۳- الیافعی ...: «قال أصحاب التاریخ: کان من أئمة الأدب، و غلبت

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۳۵.

[۲] العبر- حوادث ۲۱۵.

علیه اللغات و النوادر و الغریب، و کان ثقة فی روایته، و قال أبو عثمان المازنی: رأیت الأصمعی و قد جاء إلی حلقة أبی زید المذکور، فقبّل رأسه و جلس بین یدیه و قال:

أنت رئیسنا و سیّدنا منذ خمسین سنة. و کان الامام أبو سفیان الثوری یقول: أمّا الأصمعی فأحفظ الناس، و أما أبو عبیدة فأجمعهم، و أما أبو زید الأنصاری فأوثقهم ... و کان صدوقا صالحا» [۱].

۴- الجزری ...: «قال الحافظ أبو العلاء: کان أبو زید الأنصاری من أجلّة أصحاب أبی عمرو و کبرائهم، و من خیار أهل النحو و اللغة و الشعر و نبلائهم، مات سنة ۲۱۵ بالبصرة عن أربع أو خمس و تسعین سنة» [۲].

۵- السیوطی ...: «أبو زید الأنصاری الامام المشهور. کان إماما نحویا، صاحب تصانیف أدبیة و لغویة. غلبت علیه اللغة و النوادر و الغریب...

و روی له أبو داود و الترمذی ... قال السیرافی: کان أبو زید یقول: کلما قال سیبویه أخبرنی الثقة فأنا أخبرته به. و قیل: کان الأصمعی یحفظ ثلث اللغة، و أبو زید ثلثی اللغة، و الخلیل بن أحمد نصف اللغة» [... ۳].

۶- و قد تقدّم بترجمة أبی عبیدة طرف من مناقب أبی زید اللغوی عن کتاب (المزهر فی اللغة) عن أبی الطیب اللغوی، و فیه من ذلک ما لم ننقله سابقا فلیراجع.

دعوی (الدهلوی) أن مستمسک أبی زید قول أبی عبیدة ... ص: ۱۳۷

(قوله):

«و مستمسکه قول أبی عبیدة فی تفسیر هِیَ مَوْلاکُمْ أی: أولی بکم».

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث ۲۱۵.

[۲] طبقات الحفاظ ۱/ ۳۰۵.

[۳] بغیة الوعاة ۱/ ۵۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۸

أقول:

لا دلیل علی هذه الدعوی ... ص: ۱۳۸

هذه الدعوی لا دلیل علیها، و أبو زید کان معاصرا لأبی عبیدة، و کان یقاربه فی السنّ أیضا، فأبو زید ولادته سنة «۱۲۰» کما فی (طبقات القراء) لابن الجزری و توفی کما ذکر النووی سنة «۲۱۵» و له من العمر «۹۳» و کذا ذکر الذهبی فی (العبر) و الیافعی فی (مرآة الجنان).

و أبو عبیدة ولد سنة «۱۱۲» و مات سنة سبع، و قیل عشر، و قیل إحدی عشرة و مائتین کما فی (بغیة الوعاة).

ثم إنّ أبا زید کان أعلم و أفضل من أبی عبیدة، کما تفید عبارات المبرّد و غیره.

علی أنّ کلام (الدهلوی) هذا یشتمل علی تکذیب الکابلی، فإنّ الکابلی نفی صحة ثبوت مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) عن أبی زید، لکنّ (الدهلوی) یصرّح بتجویز أبی زید ذلک، و یدّعی أنه قد اعتمد فی هذا القول علی قول أبی عبیدة، و هذا کلّه ردّ علی الکابلی و تکذیب لإنکاره ثبوت قول أبی زید بهذا المعنی، و للّه الحمد علی ذلک.

کما أنّ ظاهر کلام (الدهلوی) هو الاعتراف بتفسیر أبی عبیدة هِیَ مَوْلاکُمْ بقوله: «أی أولی بکم» فأبو عبیدة أیضا ممن یقول بمجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و به فسّر هذا اللفظ فی الکلام الإلهی، فاستنکار (الدهلوی) أخذ (المولی) بمعنی (الأولی) فی حدیث الغدیر فی غایة البطلان. و أمّا حمله تفسیر أبی عبیدة علی أنه بیان لحاصل معنی الآیة فیأتی جوابه عن قریب، و خلاصته: أن هذا الحمل دعوی لا دلیل علیها، علی أنه- لو سلّم- لا ینافی استفادة معنی (الأولی) من تلک اللفظة بوجه من الوجوه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۳۹

هذا، مضافا إلی أن اعتراف (الدهلوی) بتفسیر أبی عبیدة یدلّ علی شدّة تعصب الکابلی الذی لم یتطرّق إلی هذا الموضوع، و کأنّه یحاول إسدال الستار علی هذه الحقیقة الراهنة.

دعوی (الدهلوی) إنکار جمهور اللغویین ... ص: ۱۳۹

(قوله):

«لکن جمهور أهل العربیة یخطّئون هذا القول و هذا التمسّک».

أقول:

هذه الدعوی کاذبة ... ص: ۱۳۹

کبرت کلمة تخرج من أفواههم إنّ یقولون إلّا کذبا، سبحان اللّه!! ما هذه الکذبات المتکررة، و الافتراءات المتوالیة؟! نعم، إنه یرید إثبات أن «الولد علی سرّ أبیه»، فقد أنکر أبوه من قبل مجیء (المولی) بمعنی (ولی الأمر)، بالرغم من أنّ الفخر الرازی و أتباعه لم

یناقشوا فی هذا المعنی قط، أمّا ولده (الدهلوی) فانّه- و إن لم ینکر مجیئه بهذا المعنی لکنه- نفی مجیئه بمعنی (الأولی)، و زعم أن ذلک مذهب جمهور أهل العربیة، مع أن جمهورهم لم یخطّئوا هذا القول أبدا، و المدعی مطالب بالدلیل.

بل إنّ کثیرا من أساطینهم کالفرّاء، و أبی عبیدة، و الأخفش، و أبی العباس ثعلب، و المبرّد، و الزجاج، و ابن الأنباری، و السجستانی، و الرّمانی، و الجوهری و الثعلبی، و الواحدی، و الأعلم الشنتمری، و الزوزنی، و البغوی، و الزمخشری ... و غیرهم، ممن سمعت أسمائهم یوافقون أبا زید فی إثبات مجیء (المولی) بمعنی (الأولی)، و یقولون بقوله ... فإن کانت هذه الموافقة تخطئة فلا مشاحة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۰

فی الاصطلاح.

و مما یوضّح شناعة هذه الأکذوبة أن الرازی- مع أنه رئیس المنکرین و مقتدی الجاحدین- لم یجترئ علیها، و إن أتباعه کالاصفهانی، و الإیجی، و الجرجانی، و البرزنجی، و ابن حجر، و الکابلی، لم یتفوّهوا بها، مع کونهم فی مقام الردّ علی حدیث الغدیر، و إبطال الاستدلال به.

کما أنّ هذه الدعوی تثبت کذب الکابلی فی نفی صحة نسبة هذا القول إلی أبی زید، فإنّ صریح کلام (الدهلوی) هو دعوی إنکار جمهور أهل العربیة علی أبی زید هذا القول، فیکون قول أبی زید بذلک ثابتا لدی الجمهور.

و من الغریب أنّ (الدهلوی) یحتج بقول أبی زید اللغوی فی باب المکاید من کتابه (التحفة)، لکنه هنا حیث یری موافقة قول أبی زید لمذهب أهل الحق یحاول إبطال هذا القول، و لو بالأکاذیب و الافتراءات المتوالیة المتکررة.

هذا، و لو فرضنا أن أحدا من اللغویین قد أنکر بصراحة علی أبی زید قوله، لم یکن فی إنکاره حجة، لأنّ المثبت مقدّم علی النافی، و لأن إثبات المثبتین کاف لصحة استدلال أهل الحق المیامین.

علی أنه قد علم مما تقدم أن أبا زید أعلم و أفضل من أبی عبیدة، و الأصمعی، بل الخلیل، و علم أیضا انتهاء علم العربیة إلی هؤلاء الثلاثة، فیکون مجیء (المولی) بمعنی (الأولی) ثابتا بقول أفضل الثلاثة، الذین انتهی إلیهم علم العربیة، و بقول واحد آخر منهم و هو أبو عبیدة، إذ فسّر (المولی) فی الآیة الکریمة ب (الأولی).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۱

وجوه إبطال النقض بلزوم استعمال (مولی منک) فی موضع (أولی منک ...) ص: ۱۴۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۳

(قوله):

«قائلین بأنه لو صح هذا القول لزم جواز أن یقال «مولی منک» فی موضع «أولی منک»، و هو باطل منکر بالإجماع».

أقول:

هذا الکلام باطل من وجوه:

۱- نسبته إلی الجمهور کذب ... ص: ۱۴۳

فأوّل ما فيه: إن نسبة هذا النقض إلى جمهور أهل العربية كاذبة، فالله حسيب (الدهلوى) على هذه الأكاذيب الفاضحة و الدعاوى الباطلة.

۲- الأصل فيه هو الرازى ... ص: ۱۴۳

بل الأصل فى هذا الكلام الباطل هو الرازى و أتباعه، الذين لا يد لهم فى علم العربية و لا نصيب، و لو كان لهم أدنى مناسبة بذلك لما تفوّهوا به، و لذا أعرض عنه الكابلى، فلم يذكره و لم يورّط نفسه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۴

ثمّ إنّ هذه الشبهة مذكورة مع جوابها فى أوائل الكتب التى يدرسها المبتدئون مثل (سلّم الثبوت) و (شروحه)، و لكن (الدهلوى) قد غفل عن ذلك لشدة انهماكه فى الخرافات، و سعيه وراء إنكار الحقائق بالشبهات.

۳- نص كلام الرازى ... ص: ۱۴۴

و لمّا كان كلام (الدهلوى) هذا ملخصّا لكلام الفخر الرازى فإنّا نورد نص عبارة الرازى فى (نهاية العقول) فى هذا المقام، ثم نشرع فى استيصال شبهاته بالتفصيل، فيكون كلام (الدهلوى) هباء منثورا، و هذه عبارة الرازى بعينها:

«ثانيهما: إن (المولى) لو كان يجيء بمعنى (الأولى) لصح أن يقرن بأحدهما كل ما يصح قرنه بالآخر، لكنه ليس كذلك، فامتنع كون المولى بمعنى الأولى.

بيان الشرطية: إن تصرف الواضع ليس إلّا فى وضع الألفاظ المفردة للمعانى المفردة، فأما ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض- بعد صيرورة كلّ واحد منها موضوعا لمعناه المفرد- فذلك عقلى. مثلا إذا قلنا «الإنسان حيوان» فإفادة لفظة «الإنسان» للحقيقة المخصوصة بالوضع، و إفادة لفظ «الحيوان» للحقيقة المخصوصة أيضا بالوضع. فأمّا نسبة الحيوان إلى الإنسان بعد المساعدة على كون كل واحد من هاتين اللفظتين موضوعة للمعنى المخصوص، فذلك بالعقل لا بالوضع.

و إذا ثبت ذلك فلفظة «الأولى» إذا كانت موضوعة لمعنى، و لفظة «من» موضوعة لمعنى آخر، فصحة دخول أحدهما على الآخر لا يكون بالوضع بل بالعقل.

و إذا ثبت ذلك فلو كان المفهوم من لفظة «الأولى» بتمامه من غير زيادة و لا نقصان هو المفهوم من لفظة «المولى»، و العقل حكم بصحة اقتران المفهوم من لفظة «من» بالمفهوم من لفظة «الأولى»، وجب صحة اقترانه أيضا بالمفهوم من لفظة «المولى»، لأن صحة ذلك الاقتران ليست بين اللفظتين بل بين مفهوميهما.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۵

بيان أنّه ليس كلّما يصح دخوله على أحدهما صح دخوله على الآخر أنه لا يقال: «هو مولى من فلان» كما يقال: «هو أولى من فلان»، و يصح أن يقال: «هو مولى» و «هما موليان» و لا يصح أن يقال: «هو أولى» بدون «من» و «هما أوليان».

و تقول: «هو مولى الرجل» و «مولى زيد» و لا تقول: «هو أولى الرجل» و لا «أولى زيد»، و لا تقول: «هما أولى رجلين» و «هم أولى رجال»، و لا تقول: «هما مولى رجلين» و لا «هم مولى رجال»، و يقال: «هو مولاه و مولاك» و لا يقال: «هو أولاه و أولاك».

لا يقال: أليس يقال «ما أولاه»؟ لأنا نقول: ذاك أفعل التعجب، لا أفعل التفضيل. على أن ذاك فعل و هذا اسم، الضّمير هناك منصوب و هنا مجرور.

فثبت بهذين الوجهين أنه لا يجوز حمل المولى على (الأولى).

و هذا الوجه فيه نظر مذكور فى الأصول».

۴- الرد على كلام الرازى بالتفصيل ... ص: ۱۴۵

و كلام الرازى هذا يشتمل على مكابرات و أباطيل كثيرة، نوضّحها فيما يلى بالتفصيل:

(۱) قوله: «إن تصرف الواضع ليس إلّا فى وضع الألفاظ المفردة للمعانى المفردة، فأما ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض- بعد صيرورة كل واحد منهما موضوعا لمعناه المفرد- فذلك أمر عقلى» ادّعاء محض و لم يذكر له دليلا.

(۲) قوله: «مثلا- إذا قلنا الإنسان حيوان» ... فرار من ذكر الدليل على الدعوى، و من الواضح أن ذكر المثال يكون بعد الدليل، و لا يغنى التمثيل عن الدليل بحال من الأحوال.

(۳) قوله: «فأما نسبة الحيوان إلى الإنسان بعد المساعدة على كون كل واحد من هاتين اللفظتين موضوعة للمعنى المخصوص فذلك بالعقل لا بالوضع» خبط و ذهول، إذ الكلام فى ضمّ بعض الألفاظ المفردة إلى البعض الآخر، كما هو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۶

صريح كلامه سابقا حيث قال: «فأمّا ضمّ بعض تلك الألفاظ إلى البعض بعد صيرورة كل واحد منهما موضوعا لمعناه المفرد فذلك أمر عقلى». و من المعلوم أن ضمّ بعض الألفاظ إلى البعض عبارة عن التركيب بين الألفاظ بحسب القواعد فى ذلك اللسان، كضم الفعل إلى الفاعل، و المضاف إلى المضاف اليه، و المبتدأ إلى الخبر ... و هكذا ... و ضمّ بعض الألفاظ إلى البعض هو بحسب الاستعمال و النطق، و أنا نسبة الحيوان إلى الإنسان فهو بحسب التصور و التعقل، فالتمثيل بهذا المثال لذاك المعنى تهافت و ذهول، لأن كلامنا فى صحة اقتران لفظ بلفظ فى الاستعمال، و ليس الكلام فى نسبة المفاهيم و المصاديق، و كون الأول من الأمور المنقولة و الثانى من الأمور المعقولة غير مخفى على أحد، كما لا يخفى بطلان قياس أحدهما على الآخر.

(۴) قوله: «و إذا ثبت ذلك فلفظة»....

ما الذى ثبت؟! الذى ذكره أمران، أحدهما ادعاء، و الآخر تمثيل، فأما الدعوى المحضة فلا تثبت أمرا، و أما التمثيل فكذلك إن كان مطابقا للممثل له، فكيف بهذا المثال الذى ذكره، البعيد عن الممثل له غاية البعد؟! (۵) إن قياس معنى «من» على معنى «الإنسان» و «الحيوان» من البطلان بمكان، لأن كلا من اللفظتين مستقلّة بالمفهومية، بخلاف «من» فإنّ معناها غير مستقل، و لا مناسبة بين المستقل و غير المستقل.

(۶) «فصحة دخول أحدهما على الآخر لا- يكون بالوضع بل بالعقل» من غرائب المجازفات و عجائب التقوّلات، لا تجده فى أبسط كتاب من كتب النحو، و لا يتفوّه به أحد من أصاغر الطلبة، و لو صح ما ذكره لبطل الكثير من القواعد النحوية، و وقع الاختلال العظيم فى المحاورات العرفية...

إنه يجب حذف الخبر فى مواضع ذكرها النحويون ... قال الشيخ ابن الحاجب فى (الكافية): «و قد يحذف المبتدأ لقيام قرينة جوازا كقول المستهل:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۷

الهلال و اللّه. و الخبر جوازا مثل: خرجت فإذا السبع. و وجوبا فيما التزم فى موضعه غيره مثل: لو لا زيد لهلك عمر، و مثل: ضربى زيدا قائما، و مثل: كل رجل و ضيعته، و مثل: لعمرك لأفعلنّ كذا».

و لو كان ضم بعض الألفاظ إلى بعض بالعقل لا بالوضع، لم يكن وجه لوجوب حذف الخبر فى هذه المواضع الأربعة، لعدم لزوم أى

استحالة عقلية من ذكره فيها.

و يجب حذف فعل المفعول المطلق سماعا و قياسا، قال ابن الحاجب: «و قد يحذف الفعل لقيام قرينة جوازا، كقولك لمن قدم: خير مقدم. و وجوبا سماعا نحو: سقيا و رعيا، و خيبة و جدعا، و حمدا و شكرا، و عجبا. و قياسا فی مواضع، منها: ما وقع مثبتا بعد نفی أو معنی نفی داخل علی اسم لا- يكون خبرا عنه، أو وقع مكررا نحو: ما أنت إلّا سيرا، و ما أنت إلّا سير البريد، و إنما أنت سيرا، و زيد سيرا سيرا. و منها: ما وقع تفصيلا لأثر مضمون جملة متقدمة مثل فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً و منها: ما وقع للتشبيه علاجا بعد جملة مشتملة علی اسم بمعناه و صاحبه مثل: مررت به فإذا له صوت صوت حمار و صراخ صراخ الثكلی.

و منها: ما وقع مضمون جملة لا محتمل لها غيره نحو: له علیّ ألف درهم اعترافا، و يسمی تأكيدا لنفسه. و منها: ما وقع مضمون جملة لها محتمل غيره مثل: زيد قائم حقا و يسمی تأكيدا لغيره. و منها: ما وقع مثنی مثل لبيك و سعديك».

و لو كان ضمّ بعض الألفاظ إلی بعض و التركيب بينها بالعقل لا- بالوضع، لم يمتنع ذكر الفعل فی هذه المواضع، لعدم لزوم أی استحالة عقلية من ذلك.

و قد يجب حذف الفعل العامل فی المفعول به، قال ابن الحاجب: «و قد يحذف الفعل لقيام قرينة جوازا نحو: زيدا لمن قال: من أضرب؟ و وجوبا فی أربعة مواضع: الأول سماعی نحو: أمرا و نفسه. و انْتَهُوا خَيْراً لَكُمْ و أهلا- و سهلا». ... و لو كان التركيب بين الألفاظ دائرا مدار حكم العقل لجاز ذكر الفعل فی هذه المواضع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۸

و قال السيوطی: «الأصول المرفوضة، منها: جملة الاستقرار الذی يتعلق به الظرف الواقع خبرا. قال ابن يعيش: حذف الخبر الذی هو استقر و مستقر، و أقيم الظرف مقامه و صار الظرف هو الخبر، و المعاملة معه، و نقل الضمير الذی كان فی الاستقرار إلی الظرف، و صار مرتفعا بالظرف، كما كان مرتفعا بالاستقرار، ثم حذف الاستقرار و صار أصلا مرفوضا، لا يجوز إظهاره للاستغناء عنه بالظرف.

و منها: خبر المبتدأ الواقع بعد لو لا، نحو: لو لا زيد لخرج عمر، و تقديره لو لا زيد حاضرا. قال ابن يعيش: ارتبطت الجملتان، و صارتا كالجملة الواحدة، و حذف خبر المبتدأ من الجملة الأولی، لكثرة الاستعمال، حتی رفض ظهوره و لم يجز استعماله.

و منها: قولهم افعل هذا أمّا لا. قال ابن يعيش: و معناه: إنّ رجلا أمر بأشياء يفعلها فتوقف فی فعلها فقيل له: افعل هذا إن كنت لا تفعل الجميع، و زادوا علی إن ما و حذف الفعل و ما يتصل به، و كثر حتی صار الأصل مهجورا.

و منها: قال ابن يعيش: بنو تميم لا يجيزون ظهور خبر لا المثبتة و يقولون هو من الأصول المرفوضة. و قال الأستاذ أبو الحسن بن أبی الربيع فی شرح الإيضاح: الإخبار عن سبحان اللّه يصح كما يصح الإخبار عن البراءة من السوء، لكن العرب رفضت ذلك، كما أن «مذاكير» جمع لمفرد لم ينطق به، و كذلك «ليلية» تصغير لشیء لم ينطق به، و «أصيلان» تصغير لشیء لم ينطق به، و إن كان أصله أن ينطق به، و كذلك «سبحان» إذا نظرت إلی معناه وجدت الإخبار عنه صحيحا، لكنّ العرب رفضت ذلك، و كذلك «لكاع و لكع» و جميع الأسماء التی لا تستعمل إلّا فی النداء، إذا رجعت إلی معانيها وجدت الإخبار ممكنا فيها، بدليل الإخبار عمّا هی فی معناه، لكن العرب رفضت ذلك.

و قال أيضا فی قولك زيدا أضربه: ضعف فيه الرفع علی الابتداء، و المختار النصب، و فيه إشكال من جهة الإسناد، لأن حقيقة المسند و المسند إليه ما لا يستقل الكلام بأحدهما دون صاحبه، و اضرب و نحوه يستقل به الكلام وحده،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۴۹

و لا تقدر هنا أن تقدر مفردا تكون هذه الجملة فی موضعه، كما قدرت فی زيد ضربته. فان قلت: فكيف جاء هذا مرفوعا و أنت لا تقدر علی مفرد يعطی هذا المعنی؟ قلت: جاء علی تقدير شیء رفض و لم ينطق به، و استغنی عنه بهذا الذی وضع مكانه، و هذا و إن كان الأصل فيه بعد إذا أنت تدبّرته وجدت له نظائر، ألا ترى أن «قام» أجمع النحويون علی أن أصله قوم، و هذا ما سمع قط فيه و لا

فی نظیره فکذلک زید أضربه کأن أضربه وضع موضع مفرد مسند إلی زید علی معنی الأمر، و لم ینطق قط به و یکون کقام.

و قال أیضا: مصدر عسی لا یستعمل و إن کان الأصل لأنه أصل مرفوض» [۱].

أقول: و هذا القدر کاف للرد علی ما ادعاه الرازی و ارتضاه أتباعه.

(۷) قوله: «و إذا ثبت فلفظة «الأولی» إذا کانت موضوعة لمعنی و لفظة «من» موضوعة لمعنی آخر، فصحة دخول أحدهما علی الآخر لا یکون بالوضع بل بالعقل». واضح البطلان، لأن اقتران «من» ب «الأولی» مأخوذ من النقل و السماع، و إلّا لجاز اقتران غیره من الحروف مثل «عن» و «علی» و «إلی» و «فی». فأیّ مانع عقلا من أن یقال: «زید أولی من عمرو» أو یقال: «زید أولی علی عمرو»؟

و ممّا یؤیّد ما ذکرنا من کون اقتران «من» ب «أولی» مأخوذا من الاستعمال و الوضع کلام الشیخ خالد الأزهری فی أحکام أفعل التفضیل و هذا نصه:

«و الحکم الثانی فیما بعد أفعل: أن تؤتی «من» الجارة للمفضول کما تقدّم من الأمثلة، و هی عند المبرد و سیبویه لابتداء الارتفاع فی نحو أفضل منه و ابتداء الانحطاط فی نحو شرّ منه. و اعترضه ابن مالک بأنها لا تقع بعدها «إلی» و اختار أنها للمجاوزة، فإنّ معنی زید أفضل من عمرو: جاوز زید عمرا فی الفضل.

و اعترضه فی المغنی: بأنها لو کانت للمجاوزة لصح فی موضعها «عن». و دفع بأن

---

[۱] الأشباه و النظائر ۱/ ۷۰- ۷۱.

صحة وقوع المرادف موقع مرادفه إنما یکون إذا لم یمنع من ذلک مانع، و هاهنا منع مانع و هو الاستعمال، فإن اسم التفضیل لا یصاحب من حروف الجر إلّا «من» خاصة» [۱].

(۸) لقد نصّ المحقّقون من أهل اللغة و النحو علی عدم جواز ترکیب مّا فی لغة، من غیر أن یسمع لذلک الترکیب نظائر، قال السیوطی: «قال أبو حیان فی شرح التسهیل: العجب ممن یجیز ترکیبا مّا فی لغة من اللغات من غیر أن یسمع من ذلک الترکیب نظائر. و هل التراکیب العربیة إلّا کالمفردات العربیة؟ فکما لا یجوز إحداث لفظ مفرد کذلک لا یجوز فی التراکیب، لأن جمیع ذلک أمور وضعیّة، و الأمور الوضعیّة تحتاج إلی سماع من أهل ذلک اللسان، و الفرق بین علم النحو و بین علم اللغة: أن علم النحو موضوعه أمور کلیّة، و موضوع علم اللغة أشیاء جزئیة، و قد اشترکا معا فی الوضع» [۲].

و قد نقل السیوطی هذا عن القرافی و نقل عن غیره أنه عزاه إلی الجمهور.

قلت: و علی هذا فکیف یجوز القول بأن اقتران لفظ بلفظ آخر یکون بالعقل فقط؟

(۹) قوله: «و إذا ثبت ذلک»....

قلت: أی شیء ثبت؟ إنه لم یسبق هذا إلّا قوله: «فصحة دخول أحدهما علی الآخر لا یکون بالوضع بل بالعقل» و قد عرفت أنه ادعاء محض، بل عرفت بطلانه.

(۱۰) قوله: «وجب صحة اقترانه أیضا بالمفهوم من لفظة «المولی»، لأن صحة ذلک الاقتران لیس بین اللفظتین بل بین مفهومیهما».

أقول: هذا الکلام یناقض ما تقدّم منه، لأنه قد ادعی أنه لو کان (المولی)

---

[۱] التصریح فی شرح التوضیح. مبحث أفعل التفضیل.

[۲] المزهر ۱/ ۲۸.

بمعنی (الأولی) لزم صحة أن یقال «فلان مولی من فلان»، لکنه بهذا الکلام ینفی ذاک اللزوم، لأنه یقول بأن الاقتران لیس بین اللفظتین، بل إن مفهوم قوله: «بل بین مفهومیهما» هو أن الاقتران لیس إلّا بین المفهومین، مع أن مورد الإلزام فی کلامه السابق و أصل الدعوی هو الاقتران بین اللفظین، فقد قال سابقا:

«و ثانیهما: إنّ «المولی» لو کان یجیء بمعنی «الأولی» لصحّ أن یقترن بأحدهما کلّ ما یصح قرنه بالآخر» بل ذلک هو صریح الجملة الأخری من کلامه و هی قوله:

«فأمّا ضمّ بعض تلک الألفاظ إلی البعض» و هکذا قوله: فلفظة «الأولی» إذا کانت موضوعة لمعنی و لفظة من»، ... و هو أیضا صریح الجملة اللاحقة من کلامه:

...«لا یقال: هو مولی من فلان، کما یقال هو أولی من فلان».

فظهر بطلان قوله: «لأن صحة ذلک الاقتران لیس بین اللفظتین بل بین مفهومیهما» من کلامه نفسه سابقا و لا حقا.

ثم إنّه لم یوضّح مراده من أن الاقتران بین المفهومین لا بین اللفظتین، و أیّ نفع له فی هذا الکلام الفارغ؟ أو أیّ ضرر علی خصمه فیه؟!

وصول الکلام إلی النقض الذی أخذه (الدهلوی ...) ص: ۱۵۱

اشارة

و أما قوله: «بیان أنّه لیس کلما یصح دخوله علی أحدهما یصح دخوله علی الآخر» ... ففیه: أنّه أوّل دلیل ذکره علی هذه الدعوی قوله: «إنه لا یقال هو مولی من فلان کما یقال هو أولی من فلان» و لم یدخل فی هذا المثال «من» علی «الأولی»، کما لا یدلّ علی عدم جواز دخولها علی «المولی»، بل إنّ «من» فیه متأخرة عن «الأولی».

و أما قوله: «لا یقال: هو مولی من فلان، کما یقال هو أولی من فلان» فهذا ما ذکره (الدهلوی) هنا، و نحن و إن بیّنا فساد مقدمات هذا الاستدلال- المستلزم لفساده- نذکر وجوها علی بطلانه استنادا إلی کلمات الرازی و کبار محققی علماء اللغة و النحو من مشاهیر أهل السنة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۲

۱- إن کان الاقتران بالعقل فلا مانع ... ص: ۱۵۲

لقد ذکر الفخر الرازی أنّ صحة اقتران لفظ بلفظ هو بالعقل لا بالوضع، و علی هذا الأساس فلا مانع من أن یقال: «هو مولی من فلان» کما یقال «هو أولی من فلان».

۲- جواب شارحی المقاصد و التجرید عن النقض ... ص: ۱۵۲

لقد أجاب شارح المقاصد و شارح التجرید عن هذه الشبهة بأنّ (المولی) اسم بمعنی (الأولی)، لا أنه وصف بمنزلته حتی یعترض بعدم کون (المولی) من صیغ اسم التفضیل، و أنه لا یستعمل استعماله.

و قد تقدّم نصّ عبارتهما سابقا، کما أورد صاحب (بحر المذاهب) عبارة شارح التجرید للردّ علی توهّم صاحب المواقف و شارحها.

۳- بقاء (المولی) علی معناه الأصلی عند جماعة ... ص: ۱۵۲

و قال الزمخشری و البیضاوی و الخفاجی و غیرهم ببقاء (المولی) الوارد بمعنی (الأولی) علی أصله و هو الظرفیّة، و علیه، فلا یلزم أن یکون استعمال (المولی) مثل استعمال (الأولی) و ان کان بمعناه، حتی لو ثبت جواز إقامة المرادف مقام مرادفه، لأن جواز ذلک مشروط بعدم إرادة معنی الظرفیة من (المولی)، مثلا: «مئنة» ظرف مأخوذ من «أنّ» یقال: «فلان مئنة للکرم» و الجار و المجرور یتعلّق به، کما یقال «البلد الفلانی مجمع للعلماء» لکن لا یجوز استعماله مثل استعمال «إنه لکریم»، فلا یقال: «زید مئنة لکریم» مع أنه و «إن زیدا لکریم» بمعنی واحد.

۴- بطلان النقض من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۵۲

لقد أبطل (الدهلوی) کلمات الرازی هذه بنفسه من حیث لا یشعر، فقد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۳

ذکر بجواب الاستدلال بجملة

«أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

بأنّ «الأولی» هنا مشتقة من «الولایة» بمعنی المحبة، یعنی: أ لست أحب إلی المؤمنین من أنفسهم ... فنقول: إن معنی هذا الکلام کون «الأولی» مرادفا «للأحب»، مع أن استعمال اللفظتین لیس واحدا، لأن صلة «أولی» هی «الباء» کما فی هذا الکلام النبوی فی هذا الحدیث الشریف، و صلة «أحب» هی «إلی» کما قال (الدهلوی) نفسه.

فلو کان من اللازم اتحاد المترادفین فی الاستعمال للزم جواز أن یقوم «أولی إلیه» مقام «أحبّ الیه» فی کل کلام، و هو غیر مسموع... إذن ... کما أن عدم اقتران «إلی» مع «أولی» لیس بقادح فی مجیئه بمعنی «الأحبّ» کما یدعی (الدهلوی)، فکذلک لا یقدح عدم اقتران «من» ب «المولی» فی کون «المولی» بمعنی «الأولی».

۵- بطلان النقض من کلام الرازی ... ص: ۱۵۳

لقد عدل الفخر الرازی عن لجاجه و رجع إلی صوابه فی کتاب (المحصول) و قبل الحق الحقیق بالقبول، فقد قال جلال الدین المحلّی «و الحق وقوع کلّ من الردیفین أی اللفظین المتّحدی المعنی مکان الآخر، إن لم یکن تعبّد بلفظه، أی یصح ذلک فی کلّ ردیفین بأن یؤتی بکل منهما مکان الآخر فی الکلام، إذ لا مانع من ذلک، خلافا للإمام الرازی فی نفیه ذلک مطلقا، أی من لغتین أو لغة، قال: لأنک لو أتیت مکان من فی قولک مثلا: خرجت من الدار بمرادفها بالفارسیة أی «أز» بفتح الهمزة و سکون الزای، لم یستقم الکلام، لأن ضم لغة إلی أخری بمثابة ضم مهمل إلی مستعمل. قال: و إذا عقل ذلک فی لغتین فلم لا یجوز مثله فی لغة. أی لا مانع من ذلک.

و قال: إن القول الأول أی الجواز الأظهر فی أول النظر و الثانی الحق».

و إن هذا الرأی من الرازی مذکور فی کتاب سلّم العلوم و شروحه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۴

لکن من دأب المتعصب العنید أن یخالف الحق مکابرة، و ینکره لغرض إبطال استدلال خصمه!!

۶- اعتراف الرازی بأنّ هذا الوجه فیه نظر ... ص: ۱۵۴

لقد ذکر الرازی فی آخر کلامه الذی شحنه بالأباطیل بأنّ «هذا الوجه فیه نظر مذکور فی الأصول» یعنی أن الحق ما ذهب إلیه فی المحصول من منع القول بلزوم وقوع أحد المترادفین مقام الآخر.

أقول: فإذا کان هذا الوجه مردودا، فأیّ وجه لذکره مع هذا التطویل؟

و الأغرب من ذلک استحسان الاصفهانی و الإیجی و الشریف الجرجانی و ابن حجر المکی و البرزنجی و السهارنفوری الوجه المردود مع عدم تعرضهم لکونه مردودا منظورا فیه کما اعترف الرازی نفسه!! ثم جاء (الدهلوی) فرحا مستبشرا فقلّد الرازی فی ذکره، و غضّ النظر عن وجه النظر فیه، مخالفا للکابلی الذی أعرض عن ذکر النقض من أصله لعلمه بوهنه و بطلانه.

۷- قول المحققین بعدم وجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۴

و کما أن القول بوجوب قیام أحد المترادفین مقام الآخر ممنوع عند الرازی فی (المحصول) و منظور فیه عنده فی (نهایة العقول)، فإنّ سائر المحققین من أهل السنة یذهبون إلی هذا المذهب، و یصرّحون بعدم وجوب ذلک. فقد قال القاضی محب اللّه البهاری فی (سلّم العلوم): «و لا یجب قیام کلّ مقام الآخر و إن کانا من لغة، فإن صحة الضم من العوارض، یقال: صلّی علیه، و لا یقال دعا علیه».

و قد تبعه علی ذلک شرّاح کتابه (مسلّم الثبوت) و أقاموا الأدلة علی هذا القول فلیرجع إلیها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۵

و قد تقدّم نص کلام الشیخ خالد الأزهری من محققی النحاة [۱].

و قال رضی الدین الأسترآبادی- و هو من محققی النحاة أیضا- فی مبحث أفعال القلوب: «و لا یتوهّم أن بین علمت و عرفت فرقا من حیث المعنی کما قال بعضهم. فإنّ معنی علمت أن زیدا قائم و عرفت أن زیدا قائم واحد، إلّا أن عرف لا ینصب جزئی الاسمیة کما ینصبهما علم، لا لفرق معنوی بینهما، بل هو موکول إلی اختیار العرب، فإنهم قد یخصّون أحد المتساویین فی المعنی بحکم لفظی دون الآخر».

و قال أیضا- بعد أن ذکر إلحاق أفعال عدیدة بصار: «و لیس إلحاق مثل هذه الأفعال بصار قیاسا بل سماعا، ألا تری أن انتقل لا یلحق به مع أنه بمعنی تحوّل».

۸- من أمثلة عدم قیام أحد المترادفین مقام الآخر ... ص: ۱۵۵

لقد مثّل البهاری لعدم الجواز بأن «دعا» لا یقوم مقام «صلّی»، و عرفت أنّ «عرف» لا یقوم مقام «علم» و أن «انتقل» لا یقوم مقام «تحوّل».

لکن أمثلة امتناع قیام أحد المترادفین مقام الآخر کثیرة جدّا، إلّا أن الوقوف علی طرف منها یستلزم التتبع لکلمات علماء الفن و معرفة اللغات و الألفاظ، و الرازی و أتباعه بعیدون عن ذلک، و نحن نشیر هنا إلی بعض تلک الأمثلة و الموارد:

فمنها: الفروق الموجودة بین «حتی» و «إلی» مع أنهما متساویان فی الدلالة علی الغایة، کدخول «إلی» علی المضمر بخلاف «حتی»، و وقوع الأول فی موضع الخبر مثل: و الأمر إلیک، بخلاف الثانی...

و منها: الفروق بین «الواو» و «حتی العاطفة» و هی ثلاثة فروق کما فی (مغنی

---

[۱] توجد ترجمته فی الضوء اللامع ۳/ ۱۷۱ و غیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۶

اللبیب) و (الأشباه و النظائر) نقلا عنه.

و منها: الفروق بین «إلّا» و «غیر» و هما بمعنی واحد. قال السیوطی «ذکر ما افترق فیه إلّا و غیر. قال أبو الحسن الآبدی فی شرح الجزولیة: افترقت إلّا و غیر فی ثلاثة أشیاء أحدها: إنّ غیرا یوصف بها حیث لا یتصور الاستثناء و إلّا لیست کذلک، تقول: عندی درهم غیر جیّد. و لو قلت عندی درهم إلّا جید لم یجز.

الثانی: إنّ إلّا إذا کانت مع ما بعدها صفه لم یجز حذف الموصوف و إقامة الصفة مقامه، فتقول: قام القوم إلّا زیدا. و لو قلت: قام إلّا زید لم یجز، بخلاف غیر، إذ تقول: قام القوم غیر زید و قام غیر زید. و سبب ذلک إنّ إلّا حرف لم یتمکن فی الوصفیة فلا یکون صفة إلّا تابعا، کما أن «أجمعین» لا یستعمل فی التأکید إلّا تابعا. الثالث: إنک إذا عطفت علی الاسم الواقع بعد إلّا کان إعراب المعطوف علی حسب المعطوف علیه، و إذا عطفت علی الاسم الواقع بعد غیر جاز الجر و الحمل علی المعنی» [۱].

و منها: الفروق بین «عند» و «لدن» و «لدی»، و هی فی ستة أشیاء کما فی (الأشباه و النظائر).

و منها: الفروق بین «المصدر» و «أن مع صلتها» و هی فی اثنی عشر شیء، کما یظهر بالرجوع إلی (الأشباه و النظائر).

و منها: الفروق بین «أم» و «أو» و کلاهما یستعمل للترديد، و هی فی أربعة أشیاء، کما فی (الأشباه و النظائر) عن ابن العطار.

و منها: الفروق العدیدة بین ألفاظ الإغراء و ألفاظ الأمر، ذکرها السیوطی فی (الأشباه و النظائر) نقلا عن الأندلسی.

و منها: الفروق بین «هل» و «همزة الاستفهام» و هی کما فی (الأشباه و النظائر) عن ابن هشام- فی عشرة أشیاء.

---

[۱] الأشباه و النظائر ۲/ ۱۷۹.

و منها: الفروق بین «أیان» و «حتی» یظهر من (الأشباه و النظائر) أنها فی ثلاثة أشیاء.

و منها: الفروق بین «کم» و «کأیّن» و هی کما یفهم من (مغنی اللبیب) فی خمسة أشیاء.

هذا، و لا یتوهّم أن الموارد المذکورة غیر مشترکة فی المادة بخلاف «المولی» و «الأولی» فإنهما من مادة واحدة، لأن کلام الرازی لیس من جهة الاشتراک فی المادة، لأن صریح کلامه لزوم اتحاد المترادفین فی الاستعمال بسبب اتحادهما فی المعنی من غیر دخل للاتحاد فی المادة فی هذا الباب.

علی أنّا وجدنا مترادفین مشترکین فی المادة مع تنصیص المحققین و أئمة اللغة بعدم جواز استعمال أحدهما فی مقام الآخر، ففی (الصحاح): «و یقال: یا نومان للکثیر النوم و لا تقل: رجل نومان. لأنه یختص بالنداء» [۱].

و فی (الصحاح) أیضا: «و قولهم فی النداء: یأفل مخففا إنما هو محذوف من یا فلان لا علی سبیل الترخیم، و لو کان ترخیما لقالوا: یا فلا. و ربما قیل ذلک فی غیر النداء للضرورة. قال أبو النجم: فی لجّة أمسک فلانا عن فل» [۲].

هذا و قد أجاب الشهید التستری رحمه اللّه عن هذه الشبهة فی وجوه ردّ کلام صاحب المواقف بقوله: «و منها: ان مجیء مفعل بمعنی أفعل مما نقله الشارح الجدید للتجرید عن أبی عبیدة من أئمة اللغة، و أنه فسّر قوله تعالی: هِیَ مَوْلاکُمْ بأولاکم. و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أیّما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها أی الأولی بها و المالک لتدبیرها. و مثله فی الشعر کثیر، و بالجملة استعمال المولی بمعنی المتولی و المالک للأمر و الأولی بالتصرف شائع فی کلام العرب منقول عن أئمة اللغة، و المراد إنه اسم لهذا المعنی لا صفة بمنزلة الأولی لیعترض بأنه

---

[۱] الصحاح: نوم.

[۲] المصدر نفسه: فلن.

لیس من صیغة اسم التفضیل، و انه لا یستعمل استعماله.

و أیضا کون اللفظین بمعنی واحد لا یقتضی صحة اقتران کل منهما فی الاستعمال بما یقترن به الآخر، لأنّ صحة اقتران اللفظ باللفظ من عوارض الألفاظ لا من عوارض المعانی، و لأنّ الصلاة مثلا بمعنی الدعاء و الصلاة إنما تقترن بعلی و الدعاء باللام یقال: صلّی

علیه و دعا له، و لو قیل: دعا علیه لم یکن بمعناه. و قد صرّح الشیخ الرضی بمرادفة العلم و المعرفة مع أن العلم یتعدی إلی مفعولین دون المعرفة، و کذا یقال إنک عالم و لا یقال إن أنت عالم، مع أن المتّصل و المنفصل هاهنا مترادفان کما صرّحوا به، و أمثال ذلک کثیر».

و فی کتاب (عماد الإسلام) ما نصه: «قد صرّح الشیخ الرضی بمرادفة العلم و المعرفة، مع أن العلم یتعدی إلی مفعولین دون المعرفة، و کذا یقال: إنک عالم و لا یقال إن أنت عالم، مع أن المتصل و المنفصل هاهنا مترادفان کما صرّحوا به و أمثال ذلک کثیر.

و بوجه آخر: قد مرّ فی مبحث الرؤیة من کتاب التوحید ما یندفع به کلام الرازی هذا، و حاصله: إن اقتران اللّفظ باللفظ من عوارض الألفاظ لا من عوارض المعنی، فیجوز أن یکون من عوارض لفظ «الانتظار» ما لم یکن من عوارض «النظر» الذی هو بمعناه، و هکذا بالعکس، لتحقق التغایر اللفظی بینهما.

و أیضا: جاء «بصر بی» و لم یجیء «نظر بی» و «رأی بی». و هکذا علی قول الأشاعرة جاء: «نظر إلیه» و لم یجیء «بصر إلیه».

و أیضا: لو تم دلیلک لزم أن یصح «نظرته» کما صح «رأیته»، و الحال أن الرازی حکم ببطلانه فی مبحث الرؤیة، و صح «ان أنت عالم» کما صح «إنّک عالم»، و صح «جاءنی إلّا زید» کما صح «غیر زید» و جاز «عندی درهم إلّا جیّد» کما صح «عندی غیر درهم جید». مع أن إلّا بمعنی غیر فی الأمثلة، و صرّح بعدم صحتها صاحب المغنی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۵۹

و بالجملة، لا یلیق بمن یکون ملقبا بإمام الأشاعرة أن یدّعی أمرا خلافا للواقع ترویجا لمذهبه».

۹- عدم جریان القیاس فی اللغة ... ص: ۱۵۹

لقد تسالم المحققون من العلماء علی أنه لا یجری القیاس فی اللغة، و ذلک غیر خاف علی من نظر فی کتبهم و وقف علی کلماتهم، و قال السیوطی: «قال الکیا الهراسی فی تعلیقه: الذی استقر علیه آراء المحققین من الأصولیین أن اللغة لا تثبت قیاسا و لا یجری القیاس فیها» [۱].

۱۰- لا یعارض الظن القطع ... ص: ۱۵۹

و لو فرضنا جریان القیاس فی اللغة، فإنّ غایة ما یفیده القیاس هو الظن، لکن مفاد نصوص الأساطین المثبتین لمجیء «المولی» بمعنی «الأولی» هو القطع، و لا یعارض الظن القطع قطعا.

۱۱- الشهادة علی النفی غیر مسموعة ... ص: ۱۵۹

إن حاصل هذا النقض المردود و الشبهة المدحوضة هو نفی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی»، و هذه شهادة علی النفی، و قد نصّ الرازی نفسه أیضا فی مثل هذا المقام علی أن الشهادة علی النفی غیر مقبولة. قال الرازی: «عابوا علیه- أی علی الشافعی- قوله الباء فی قوله تعالی: وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِکُمْ تفید التبعیض، و نقلوا عن أئمة اللغة أنهم قالوا لا فرق بین: و امسحوا برؤسکم، و بین قوله: و امسحوا رؤسکم. و الجواب: قول من قال أنه لیس فی اللغة أن الباء للتبعیض شهادة علی النفی فلا تقبل» [... ۲].

---

[۱] المزهر ۱/ ۳۷.

[۲] مناقب الشافعی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۰

۱۲- عدم جواز «هو أولى» و «هما أوليان» غير مسلّم ... ص: ۱۶۰

و ذكر الرازى أنه لا يجوز قول «هو أولى» و «هما أوليان». و لكنّا لا نسلّم هذا القول لوجهين:

الأول: إن رأى الرازى هو أن اقتران لفظ بلفظ ليس بالوضع بل العقل، فإذا كان كذلك فإن العقل لا يأبى من قول «هو أولى» و «هما أوليان»، و لا استحالة عقلية فى هذا الإطلاق إطلاقا.

و الثانى: إنّ هذه الدعوى تردّها قواعد العربية و تصريحات أئمة اللغة و التفسير، لأن اسم التفضيل قد استعمل فى آيات عديدة فى القرآن الكريم مجردا من «من» و الاضافة و حرف التعريف، ففى سورة البقرة: وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ و أيضا فى سورة البقرة: ذلِكُمْ أَزْكى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ و فى سورة الأنعام: قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ و فى سورة التوبة: وَعَدَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفَّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقِيمٌ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوالًا وَ أَوْلاداً و أيضا فى سورة التوبة وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ و أيضا فى سورة التوبة: قُلْ نارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا و فى سورة بنى إسرائيل: وَ لَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجاتٍ وَ أَكْبَرُ تَفْضِيلًا و فى سورة الكهف أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً و فى سورة طه: وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقى و أيضا فى سورة طه: وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى و فى سورة القصص:

وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى و فى سورة الأعلى: وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ أَبْقى

إذن، يجوز استعمال اسم التفضيل من دون «من» فدعوى عدم جواز «هو أولى» و «هما أوليان» باطلة.

بل إن خصوص «أولى» ورد استعماله فى القرآن بلا «من» قال اللّه تعالى:

وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ فِي كِتابِ اللَّهِ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۱

بل إنّ ظاهر كلمات المحققين من النحاة صحة تركيب «هو أولى» و «هما أوليان»، فإنّهم قد صرّحوا بجواز حذف «من و مجرورها» بعد اسم التفضيل، و لهم على ذلك شواهد من الكتاب و أشعار العرب: قال الأزهرى: «و قد تحذف من مع مجرورها للعلم بهما، نحو: وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ وَ أَبْقى أى من الحياة الدنيا. و قد جاء الإثبات و الحذف فى: أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً أى منك. و إلى ذلك أشار الناظم بقوله:

و أفعل التفضيل صله أبدا تقديرا أو لفظا بمن إن جرّدا

و أكثر ما تحذف من مع المفضول إذا كان أفعل خبرا فى الحال أو فى الأصل، فيشمل خبر المبتدأ و خبر كان و ان و ثانى مفعولى ظن و ثالث مفاعيل أعلم» [... ۱].

و قال الرضى: «و إذا علم المفضول جاز حذفه غالبا إن كان أفعل خبرا كما يقال لك: أنت أسن أم أنا؟ فتجيب بقولك: أنا أسن. و منه قوله: الله أكبر ... و يجوز أن يقال فى مثل هذه المواضع: إن المحذوف هو المضاف إليه، أى أكبر كلّ شىء ... و يجوز أن يقال: إن من مع مجرورة محذوف، أى أكبر من كلّ شىء» [... ۲].

و الأعجب من كل ذلك غفلة الرازى عن صيغة التكبير الذى يفتتح به الصلاة فى كل صباح و مساء.

۱۳- وجوه بطلان منع «هو أولى الرجل ...» ص: ۱۶۱

و أما قول الرازى: «و تقول: هو مولى الرجل و مولى زيد و لا تقول هو أولى الرجل و لا أولى زيد» فيبطله وجوه:

---

[۱] التصريح فى شرح التوضيح ۲/ ۱۰۲.

[۲] شرح الکافیة: مبحث أفعل التفضیل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۲

الأول: إذا کان ملاک الترکیب لدی الرازی هو العقل لا الوضع، فأیّ استحالة عقلیة تلزم من هذا الترکیب؟

الثانی: إنّ إضافة «أولی» إلی «رجل» و «زید» جائزة بحسب القاعدة فی علم النحو، لأن استعمال اسم التفضیل مضافا هو أحد طرق استعماله، کما صرح به النحویون بأجمعهم من غیر خلاف. فأیّ مانع من إضافة «أولی» و هو اسم تفضیل إلی «زید» و «الرجل»؟

الثالث: إنه بالاضافة إلی جواز هذا الاستعمال بحسب القاعدة، فقد وقع هذا الاستعمال و ورد فی حدیث نبوی مذکور فی الصحیحین، ففی باب میراث الولد من أبیه و أمه من کتاب الفرائض من صحیح البخاری:

«حدّثنا موسی بن إسماعیل [قال حدّثنا وهیب [قال حدّثنا ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس [رضی اللّه عنهما] عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألحقوا الفرائض بأهلها فما بقی فهو لأولی رجل ذکر» [۱].

و قد أخرجه فی باب میراث الجد مع الأب و الأخوة [۲].

و فی باب ابنی عم أحدهما أخ للأم و الآخر زوج [۳].

و أخرجه مسلم فی صحیحه حیث قال: «حدّثنا عبد الأعلی بن حماد- و هو النرسی- [قال نا وهیب عن ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ألحقوا الفرائض بأهلها فما بقی فهو لأولی رجل ذکر.

حدّثنا أمیة بن بسطام العیشی [قال نا یزید بن زریع [قال نا روح بن القاسم عن عبد اللّه بن طاوس عن أبیه عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألحقوا الفرائض بأهلها فما ترکت الفرائض فلأولی رجل ذکر.

---

[۱] صحیح البخاری ۸/ ۱۸۷.

[۲] نفس المصدر ۸/ ۱۸۸.

[۳] نفس المصدر ۸/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۳

حدّثنا إسحاق بن إبراهیم و محمد بن رافع و عبد بن حمید- و اللفظ لابن رافع- قال إسحاق نا و قال الآخران أنا عبد الرزاق قال أنا معمر عن ابن طاوس عن أبیه عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أقسموا المال بین أهل الفرائض علی کتاب اللّه [تعالی فما ترکت الفرائض فلأولی رجل ذکر» [۱].

فإن زعم الرازی أنا نمنع إضافته إلی المفرد المعرفة. فنقول: إن لاسم التفضیل عند إضافته معنیین، و لا یجوز إضافته إلی المفرد المعرفة بناء علی أحدهما دون الآخر، قال ابن الحاجب: «فإذا أضیف فله معنیان، أحدهما- و هو الأکثر- أن تقصد به الزیادة علی من أضیف إلیه، و شرطه أن یکون منهم، نحو زید أفضل الناس، و لا یجوز یوسف أحسن أخوته. و الثانی: أن تقصد زیادة مطلقة و یضاف للتوضیح»....

و قال الرضی فی شرحه: «قوله: و الثانی أن یقصد زیادة مطلقة. أی یقصد تفضیله علی کل من سواه مطلقا، لا علی المضاف إلیه وحده، و إنما تضیفه إلی شیء لمجرد التخصیص و التوضیح، کما تضیف سائر الصفات، نحو: مصارع مصر، و حسن القوم، مما لا تفضیل فیه، فلا یشترط کونه بعض المضاف إلیه، فیجوز بهذا المعنی أن تضیفه إلی جماعة هو داخل فیهم نحو قولک: نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أفضل قریش، بمعنی أفضل الناس من بین قریش. و أن تضیفه إلی جماعة من جنسه لیس داخلا فیهم، کقولک: یوسف أحسن أخوته، فإنّ یوسف لا یدخل فی جملة أخوة یوسف، بدلیل أنک لو سئلت عن عدد إخوته لم یجز لک عدّه فیهم، بلی یدخل لو قلت: أحسن الأخوة، أو أحسن بنی یعقوب. و أن تضیفه إلی غیر جماعة نحو: فلان أعلم بغداد، أی أعلم ممن سواه و هو

مختص ببغداد، لأنّها منشؤه أو مسكنه، و إن قدّرت المضاف أى أعلم أهل بغداد فهو مضاف إلى جماعة يجوز أن يدخل فيهم» [۲].

---

[۱] صحيح مسلم ۵/ ۵۹- ۶۰.

[۲] شرح الكافية- مبحث أفعل التفضيل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۴

أقول: و على هذا فمتى أريد من «أولى» التفضيل و الزيادة المطلقة- لا الزيادة على من أضيف إليه فقط- جازت إضافته إلى «الرجل» و «زيد»، لأجل مجرد التخصيص و التوضيح.

۱۴- جواب منع «هما مولى رجلين ...» ص: ۱۶۴

و أما قول الرازى: «هما أولى رجلين، و هم أولى رجال، و لا تقول: «هما مولى رجلين و لا هم مولى رجال» فهو توهم تدفعه كلمات المحققين الماضية، الدالة على أن الترادف لا يقتضى المساواة فى جميع الأحكام.

على أنه لا تلزم أيّة استحالة عقلية من هذا الاستعمال، بناء على ما ذكره الرازى من كون مدار الاستعمال و الإطلاق هو العقل لا الوضع.

۱۵- منع «هو أولاه» و «هو أولاك» غير مسلّم ... ص: ۱۶۴

و أمّا قوله: «و يقال: هو مولاه و مولاك، و لا يقال: هو أولاه و أولاك» فغير مسلّم، فإنه إذا كان الغرض هو التفضيل المطلق جاز إضافة اسم التفضيل إلى المفرد المعرفة لمجرد التخصيص و التوضيح، و عليه فلا مانع من إضافته إلى الضمير أيضا. و قال ابن حجر العسقلانى بشرح «فما بقى فهو لأولى رجل ذكر» نقلا عن السهيلى: «فإن قيل: كيف يضاف «أى أولى» للواحد و ليس بجزء منه؟ فالجواب:

إذا كان معناه الأقرب فى النسب جازت إضافته و إن لم يكن جزءا منه،

كقوله صلّى اللّه عليه و سلّم فى البر «برّ أمّك ثم أباك ثم أدناك» [۱].

و قد أضيف فى هذا الحديث «أدنى» - و هو اسم تفضيل- إلى الضمير.

على أنّ الملاك لدى الرازى هو تجويز العقل كما تقدّم مرارا، و لا استحالة فى إضافة اسم التفضيل إلى الضمير عقلا.

---

[۱] فتح البارى ۱۵/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۵

ثم إنّ الرازى قال فى خاتمة كلامه: «و هذا الوجه فيه نظر مذكور فى الأصول».

فنقول له: أيها المجادل الغفول، الآتى بكل كلام مدخول! إذا كان عندك فى هذا الوجه نظر مذكور فى الأصول، فلم أتعبت النفس بتزوير هذا الهذر و الفضول! الذى يردّه المنقول و تأباه العقول! و تبطله إفادات المحققين الفحول؟! و بما ذكرنا ظهر بطلان قول (الدهلوى): «و هو منكر بالإجماع».

على أنّ الرازى قد قال فى وجوه إثبات مجيء «الباء» للتبعيض كما هو مذهب الشافعى: «الثانى: النقل المستفيض حاصل بأن حروف الجر يقام بعضها مقام بعض، فوجب أن يكون إقامة حرف «الباء» مقام «من» جائزا. و على هذا التقدير يحصل المقصود».

فنقول: لا ريب فى جواز «فلان مولى لك». و بناء على ما ذكره من أن حروف الجر يقام بعضها مقام بعض، يجب أن يكون إقامة حرف «من» مقام اللام «جائزا» و أن يستعمل «فلان مولى منك» بدل (فلان أولى منك) و على هذا التقدير يحصل المقصود.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۷

وجوه بطلان شبهة إن قول أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة و شبهات أخری ... ص: ۱۶۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۶۹

(قوله):

«و أیضا: فإنّ تفسیر أبی عبیدة بیان لحاصل معنی الآیة»....

أقول: هذا باطل لوجوه ...: ص: ۱۶۹

۱- لم یقل هذا أحد من أهل العربیة ... ص: ۱۶۹

إن (الدهلوی) قد نسب هذا القول إلی جمهور أهل العربیة، مع أن أحدا منهم لم یقله، بل إنّ الأصل فی هذه الشبهة هو الرازی کما سیأتی، و قد ذکر من ترجم للرازی أنه لم یکن له اطلاع فی علوم العربیة، قال ابن الشحنة: «و کانت له الید الطولی فی العلوم خلا العربیة» [۱].

۲- لو کان کذلک فلما ذا خطّئوا أبا زید کما زعم ...؟ ص: ۱۶۹

إنه لو أمکن حمل تفسیر أبی عبیدة علی ما ذکر، فلما ذا خطّأ جمهور أهل العربیة أبا زید فی تفسیره الذی تبع فیه أبا عبیدة- حسب زعم (الدهلوی)-؟ و لما ذا

---

[۱] روضة المناظر- حوادث سنة ۶۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۰

لم یحملوا تفسیره علی هذا المعنی کذلک؟

۳- لم ینفرد أبو عبیدة بهذا التفسیر ... ص: ۱۷۰

إنه و إن کان الأصل فی هذه الشبهة هو الرازی، لکن الرازی اعترف بأنّ جماعة من أئمة اللغة و التفسیر یفسّرون الآیة کذلک، و لیس أبو عبیدة منفردا به، قال الرازی بعد عبارته السابقة: «و أما الذی نقلوا عن أئمة اللغة أن «المولی» بمعنی «الأولی» فلا حجة لهم، و إنما یبیّن ذلک بتقدیم مقدمتین-.

إحداهما: إن أمثال هذا النقل لا یصلح أن یحتج به فی إثبات اللغة، فنقول: أن أبا عبیدة و إن قال فی قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ هی أولی بکم. و ذکر هذا أیضا: الأخفش و الزجاج و علی بن عیسی، و استشهدوا ببیت لبید، و لکن ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا تحقیق، لأن الأکابر من النقلة مثل الخلیل و أضرابه لم یذکروه، و الأکثرون لم یذکروه إلّا فی تفسیر هذه الآیة أو آیة أخری مرسلا غیر مسند، و لم یذکروه فی الکتب الأصلیة من اللغة، و لیس کل ما یذکر فی التفاسیر کان ذلک لغة أصلیة، ألا تراهم یفسرون

الیمین بالقوة فی قوله تعالی: وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ. و القلب بالعقل فی قوله لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ. مع أن ذلک لیس لغة أصلیة، فکذلک هاهنا» [۱].

لکن (الدهلوی) یحاول إسدال الستار علی هذه الحقیقة الراهنة، فیدعی أن جمهور أهل العربیة یحملون تفسیر أبی عبیدة علی انه بیان للمعنی لا تفسیر، و کأن أبا عبیدة منفرد بهذا التفسیر، و قد رأینا أن مخترع هذه الشبهة- و هو الرازی- یعترف بأن جماعة آخرین یفسرون الآیة کذلک.

و أما قول الرازی: «و لکن ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا- تحقیق» فساقط جدا. إذ لا- طریق لنا إلی معرفة مفاهیم الألفاظ إلّا بتنصیصات أئمة اللغة، فإن

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

حملت کلماتهم علی التساهل سقطت عن الحجیة، و بطلت الاستدلالات و الحجج، بل إنّ کلام الرازی هذا خیر وسیلة و ذریعة للملحدین و جحدة الدین فی إنکار حقائق الدین الإسلامی، إذ متی أرید إلزامهم بأمر من أمور الدین استنادا إلی تصریحات اللغویین کان لهم أن یقولوا: «ذلک تساهل من هؤلاء الأئمة لا تحقیق»، بل یکون اعتراضهم أقوی، و اعتذارهم عن القبول و التسلیم أبلغ، لأنهم یخالفون أئمة اللغة فی الدین أیضا، بخلاف الرازی فإنه و إیّاهم من أهل ملة واحدة ... و بذلک ینهدم أساس دین الإسلام، و لا حول و لا قوة إلّا باللّه العلی العظیم.

هذا، و لا عجب من تأیید الرازی للملحدین، فقد عرفت من تصریح الذهبی [۱] أن للرازی تشکیکات علی دعائم الإسلام، و فی (لسان المیزان) [۲] عن الرازی أن عنده شبهات عدیدة فی دین الإسلام، و أنه کان یبذل غایة جهده فی تقریر مذاهب المخالفین و المبتدعین، ثم یتهاون و یتساهل فی دفعها و الجواب عنها.

۴- الأصل فی هذه الدعوی أیضا هو الرازی ... ص: ۱۷۱

ثم إنّ الأصل فی هذه الشبهة أیضا هو الرازی کما عرفت من کلامه السابق، و قال بتفسیر قوله تعالی: مَأْواکُمُ النَّارُ ما نصه:

«و فی لفظ «المولی» هاهنا أقوال- أحدها: قال ابن عباس: مولاکم أی مصیرکم. و تحقیقه: إن المولی موضع «الولی» و هو القرب. فالمعنی: إن النار هی موضعکم الذی تقربون منه و تصلون إلیه.

و الثانی: قال الکلبی: یعنی أولی بکم، و هو قول الزجاج و الفراء و أبی عبیدة. و اعلم: أن هذا الذی قالوه معنی و لیس بتفسیر للّفظ، لأنه لو کان «مولی»

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۴۰.

[۲] لسان المیزان ۴/ ۴۲۶.

و «أولی» بمعنی واحد فی اللغة لصحّ استعمال کل واحد منهما فی مکان الآخر، فکان یجب أن یصح أن یقال: «هذا مولی من فلان» کما یقال: «هذا أولی من فلان» و یصح أن یقال: «هذا أولی فلان» کما یقال: «هذا مولی فلان». و لما بطل ذلک علمنا أن الذی قالوه معنی و لیس بتفسیر.

و إنما نبّهنا علی هذه الدقیقة لأن الشریف المرتضی لمّا تمسّک فی إمامة علی

بقوله [علیه السّلام : «من کنت مولاه فعلی مولاه»

قال: أحد معانی «مولی» أنه «أولی» و احتج فی ذلک بأقوال أئمة اللغة فی تفسیر هذه الآیة بأن مولی معناه أولی.

و إذا ثبت أن اللفظ محتمل له وجب حمله علیه، لأن ما عداه إمّا بیّن الثبوت ککونه ابن العم و الناصر، أو بیّن الانتفاء کالمعتق و المعتق، فیکون علی التقدیر الأول عبثا، و علی التقدیر الثانی کذبا.

و أمّا نحن فقد بیّنا بالدلیل أن قول هؤلاء فی هذا الموضوع معنی لا تفسیر، و حینئذ یسقط الاستدلال» [۱].

۵- خدشة النیسابوری لکلام الرازی ... ص: ۱۷۲

و لکن ما أسلفنا من البحوث کاف لإسقاط و إبطال هذا الکلام، علی أنه قد بلغ من السقوط و الهوان حدّا لم یتمکن النیسابوری من السکوت علیه، بالرغم من متابعته للرازی فی کثیر من المواضع، قال النیسابوری ما نصه: «هی مولاکم قیل: المراد أنها تتولی أموورکم کما تولیتم فی الدنیا أعمال أهل النار. و قیل أراد هی أولی بکم، قال جار اللّه: حقیقته هی محراکم و مقمنکم. أی مکانکم الذی یقال فیه هو أولی بکم، کما قیل: هو مئنة الکرم، أی مکان لقول القائل إنه لکریم.

قال فی التفسیر الکبیر: هذا معنی و لیس بتفسیر اللفظ من حیث اللغة، و غرضه أن الشریف المرتضی لمّا تمسّک فی إمامة علی بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

---

[۱] تفسیر الرازی ۲۹/ ۲۲۷- ۲۲۸.

من کنت مولاه فهذا علی مولاه

، احتج بقول الأئمة فی تفسیر الآیة: إن «المولی» معناه «الأولی» و إذا ثبت أن اللفظ محتمل له وجب حمله علیه، لأن ما عداه بیّن الثبوت ککونه ابن العم و الناصر، أو بیّن الانتفاء کالمعتق و المعتق، فیکون علی التقدیر الأول عبثا، و علی التقدیر الثانی کذبا. قال: و إذا کان قول هؤلاء معنی لا تفسیرا بحسب اللغة سقط الاستدلال.

قلت: فی هذا الاسقاط بحث لا یخفی» [۱].

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۲۷/ ۹۷.

شبهات أخری ... ص: ۱۷۴

اشارة

هذا، و قد بقیت شبهات أخری فی هذا المقام، نذکرها مع وجوه دفعها إتماما للمرام:

۱- عدم ذکر بعض اللغویین هذا المعنی ... ص: ۱۷۴

اشارة

فالشبهة الأولى: إنه و إن ذكر جماعة من أئمة اللغة هذا المعنى، إلّا أنّ بعضهم لم يذكروه. ذكر هذه الشبهة الفخر الرازى حيث قال: «لأن الأكابر من النقلة مثل الخليل و أضرابه لم يذكروه».

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۴

و هذه الشبهة مندفعة بوجوه:

الأول: لا اعتبار بالنفى الصريح فى مقابلة الإثبات، فكيف بعدم الذكر و السكوت؟ إن صحت النسبة إلى الخليل؟

و الثانى: إنّ كتاب «العين للخليل» موصوف بالاضطراب و التصريف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۵

الفاسد، قال أحمد بن الحسين الجاربردى بعد ذكر بيت جاء فيه لفظة «أمهتى» «و الهاء زائدة، لأنّ أما فعل بدليل الأمومة فى مصدره و أمات فى جمعه» ثم قال بعد بيت جاء فيه لفظة «أمات»: «و أجيب عن ذلك بمنع أن أما فعل و الهاء زائدة، و سنده: إن الهاء يجوز أن يكون أصلا، لما نقل خليل بن أحمد فى كتاب العين من قولهم «تأمهت» بمعنى: اتخذت أما. هذا يدل على أصالة الهاء».

ثم قال: «قال فى شرح الهادى: الحكم بزيادة الهاء أصح لقولهم: أم بنية الأمومة. و قولهم: «تأمهت» شاذ مسترذل» قال: «فى كتاب العين من الاضطراب و التصريف الفاسد ما لا يدفع» [۱].

فإذا كان هذا حال (كتاب العين) بالنسبة إلى ما ورد فيه، فكيف يكون عدم ورود معنى فيه سندا لإنكاره؟! الثالث: إنه بالاضافة إلى ما تقدم فقد قدح طائفة من كبار المحققين فى «كتاب العين» كما لا يخفى على من راجع (المزهر) و (كشف الظنون) [۲].

الرابع: لقد صرح الرازى نفسه بإطباق الجمهور من أهل اللغة على القدح فى (العين) فقد قال السيوطى فى (المزهر): «أوّل من صنف فى جمع اللغة الخليل ابن أحمد. ألّف فى ذلك كتاب العين المشهور. قال الامام فخر الدين الرازى فى المحصول: أصل الكتب المصنفة فى اللغة كتاب العين، و قد أطبق الجمهور من أهل اللغة على القدح فيه».

فالعجب من الرازى يقول هذا ثم يحتج بعدم ذكر الخليل (الأولى) فى جملة معانى (المولى ...) و إذا كان ذلك رأى الجمهور من أهل اللغة فلا ينفع دفاع السيوطى عن (العين).

الخامس: دعواه عدم ذكر أضراب الخليل هذا المعنى للفظ المذكور كذب

---

[۱] شرح الجار بردى على الشافية لابن الحاجب ۱۴۹- ۱۵۰.

[۲] كشف الظنون ۲/ ۱۴۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۶

واضح، فإن (أبا زيد) من أضرابه و معاصريه- بل ذكر المترجمون له تقدّمه على الخليل كما تقدم- قد ذكر ذلك، كما اعترف به الخصوم حتى (الدهلوى)، و فسر (أبو عبيدة) لفظة «المولى» ب «الأولى» كما اعترف به الجماعة حتى الرازى نفسه، و (أبو عبيدة) من أضراب الخليل و معاصريه، بل أفضل منه كما علم من تراجمه، و كذلك (الفراء) من معاصريه و قد فسّر «المولى» ب «الأولى».

فثبت كذب الرازى فى هذه الدعوى.

السادس: لقد فسر محمد بن السائب الكلبى «المولى» ب «الأولى»، و قد توفى الكلبى سنة «۱۴۶» فهو متقدم على الخليل المتوفى سنة «۱۷۵» و قيل «۱۷۰» و قيل «۱۶۰» كما ذكر السيوطى [۱].

السابع: لقد علمت مما تقدم أن جماعة كبيرة من مشاهير الأئمة الأساطين- غير من ذكرنا- قد أثبتوا مجيء «المولى» بمعنى «الأولى»، و استشهدوا لذلك بشعر لبيد، فعدم ذكر الخليل ذلك- إن ثبت- لا يليق للاحتجاج بعد إثبات هؤلاء الأثبات للمعنى المذكور.

الثامن: لقد علمت سابقا أن البخارى ذكر للمولى خمسة معان، فقال ابن حجر و غيره بأن أهل اللغة يذكرون له معان أخرى غيرها. فمن هنا يظهر أن عدم ذكر البخارى لتلك المعانى لا ينفى ثبوتها، فكذلك عدم ذكر الخليل «الأولى» ضمن معانى «المولى» - على تقدير تسليم ذلك- غير قادح فى ثبوته، لأن غيره من الأئمة قد ذكروه.

ثم قال الرازى: «و الأكثرون لم يذكروه إلّا فى تفسير هذه الآية أو آية أخرى».

و هذا الكلام فيه كفاية لأهل الدراية.

قال: «مرسلا غير مسند».

---

[۱] بغية الوعاة ۱/ ۵۶۰.

و يدفعه ما تقدم فى دفع دعواه أن ذلك معنى لا تفسير.

قال: «و لم يذكروه فى الكتب الأصلية».

و يدفعه: تصريح ابن الأنبارى و محمد بن أبى بكر الرازى بكون «الأولى بالشىء» من جملة معانى «المولى». بل ورود تفسيره بهذا المعنى فى (الصحاح للجوهرى) و هو من الكتب الأصلية فى اللغة بلا ريب.

و أمّا قوله: «أ لا تراهم يفسرون اليمين بالقوة» ... فيفيد جواز استعمال «المولى» بمعنى «الأولى» مثل استعمال «اليمين» بمعنى «القوة» و «القلب» بمعنى «العقل».

ثم قال الرازى: ما نصه: «و ثانيها: - إن أصل تركيب (و ل ى) يدل على معنى القرب و الدنو، يقال: وليته و أليه واليا، أى دنوت منه، و أوليته إياه: أدنيته، و تباعدنا بعد ولى. و منه قول علقمة:

وعدت عواد دون وليك تشعب.

و كل مما يليك، و جلست مما يليه، و منه: الولى و هو المطر الذى يلى الوسمى، و الولية: البرذعة لأنها تلى ظهر الدابة، و ولى اليتيم و القتيل و ولى البلد، لأن من تولّى الأمر فقد قرب منه. و منه قوله تعالى: فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ من قولهم: ولاه ركبته، أى جعلها مما يليه. و أما ولىّ عنى إذا أدبر فهو من باب ما يثقل الحشو فيه للسلب، و قولهم: فلان أولى من فلان أى أحق، أفعل التفضيل من الوالى أو الولى كالأدنى و الأقرب من الدانى و القريب، و فيه معنى القرب أيضا، لأن من كان أحق بالشىء كان أقرب إليه، و المولى اسم لموضع الولى، كالمرمى و المبنى لموضع الرمى و البناء».

أقول: هذه المقدمة لا علاقة لها بمطلوب الرازى الذى هو نفى مجىء «المولى» بمعنى «الأولى» أصلا، لأن حاصل هذا الكلام هو كون أصلا تركيب «ولى» دالا- على معنى القرب، و كون «المولى» اسما لموضع الولى، و هذان الأمران لا- دلالة فيهما على نفى مجىء «المولى» بمعنى «الأولى» أبدا، و إلّا لزم أن لا يكون

«المعتق» و «المعتق» و غيرهما من معانى «المولى» أيضا.

۲- تفسير أبى عبيدة يقتضى أن يكون للكفار فى الجنة حق ... ص: ۱۷۸

اشارة

ثم قال الرازى: «و إذا ثبت هاتان المقدمتان فلنشرع فى التفصيل قوله:

إن أبا عبيدة قال فى قوله تعالى: مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ معناه: هى أولى بكم. قلنا: إنّ ذلك ليس حقيقة بوجهين أحدهما: إن ذلك

یقتضی أن یکون للکفار فی الجنة حق، إلّا أن النار أحق، لأن ذلک من لوازم أفعل التفضیل و إنه باطل».

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۸

و هذه الشبهة حول تفسیر أبی عبیدة یدفعها وجوه:

الأول: إنه یحتمل أن یکون المعنی: نار جهنم أولی بإحراق الکفّار من نار الدنیا، لا أن المراد أولویة النار بهم من الجنة.

الثانی: إنه لمّا کان زعم الکفار استحقاقهم دخول الجنة، فإنه بهذا السبب یثبت أولویة النار بهم من الجنة أیضا. قال نجم الأئمة الرضی الأسترآبادی: «و لا یخلو المجرور بمن التفضیلیة من مشارکة المفضل فی المعنی، إمّا تحقیقا نحو: زید أحسن من عمرو، أو تقدیرا کقول علی علیه السّلام: «لئن أصوم یوما من شعبان أحب إلیّ من أن أفطر یوما من رمضان».

لأن إفطار یوم الشک الذی یمکن أن یکون من رمضان محبوب عند المخالف، فقدّره علیه السّلام محبوبا إلی نفسه أیضا، ثم فضّل صوم شعبان علیه، فکأنّه قال: هب أنه محبوب عندی أیضا، أ لیس صوم من شعبان أحبّ منه. و

قال علیه السّلام: «اللهم أبدلنی بهم خیرا منهم»

أی فی اعتقادهم لا فی نفس الأمر، فإنّه لیس فیهم خیر،

«و أبدلهم بی شرا منی»

أی فی اعتقادهم أیضا، و إلّا فلم یکن فیه علیه السّلام شر. و مثل قوله تعالی أَصْحابُ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا کأنهم لما اختاروا موجب النار. و یقال فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۷۹

التهکّم: أنت أعلم من الحمار، فکأنّک قلت: إن أمکن أن یکون للحمار علم فأنت مثله مع زیادة، و لیس المقصود بیان الزیادة، بل الغرض التشریک بینهما فی شیء معلوم انتفاؤه من الحمار» [۱].

الثالث: إن المستفاد من الأحادیث العدیدة هو أن لکل واحد من المکلّفین مکانا فی الجنّة و مکانا فی النار. و قال الرازی نفسه بتفسیر قوله تعالی: أُولئِکَ هُمُ الْوارِثُونَ الَّذِینَ یَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِیها خالِدُونَ «و هاهنا سؤالات- السؤال الأول: لم سمّی ما یجدونه من الثواب و الجنة بالمیراث، مع أنه سبحانه حکم بأن الجنة حقّهم فی قوله: إِنَّ اللَّهَ اشْتَری مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ؟

الجواب من وجوه:

الأول: ما روی عن الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو أبین ما یقال فیه:

و هو: أنّه لا مکلّف إلّا أعدّ اللّه له فی النار ما یستحقه إن عصی، و فی الجنة ما یستحقه إن أطاع، و جعل لذلک علامة، فإذا آمن منهم البعض و لم یؤمن البعض صار [منزل منازل من لم یؤمن کالمنقول، و صار مصیرهم إلی النار الذی لا بدّ معها [معه من حرمان الثواب کموتهم، فسمی ذلک میراثا لهذا الوجه» [۲].

۳- لو کان الأمر کما ذکر أبو عبیدة لقیل هی مولاتکم ... ص: ۱۷۹

اشارة

ثم قال الرازی: «ثانیهما: لو کان الأمر کما اعتقدوا فی أن «المولی» هاهنا بمعنی «الأولی» لقیل هی مولاتکم»....

وجوه دفعها ... ص: ۱۷۹

و هذه شبهة أخری حول تفسیر أبی عبیدة، و هی مندفعة بوجوه:

[۱] شرح الکافیة- مبحث أفعل التفضیل.

[۲] تفسیر الرازی ۲۳/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۰

الأول: لقد نسی الرازی أو تناسی إصراره علی لزوم التساوی بین المترادفین فی جمیع الاستعمالات، فإنه بناء علی ذلک لا یبقی مورد لهذه الشبهة، لأنه إذا کان «المولی» بمعنی «الأولی» جاز استعمال کل منهما مکان الآخر، فإذا وقع «الأولی» خبرا لمبتدأ کان المذکر و المؤنث فیه علی حد سواء فکذلک «المولی» الذی بمعناه یستوی فیه المذکر و المؤنث فی صورة وقوعه خبرا، فالشبهة مندفعة بناء علی ما ذهب إلیه و ألحّ علیه.

الثانی: دعوی اختصاص استواء التذکیر و التأنیث باسم التفضیل کذب صریح و غلط محض، لثبوت الاستواء المذکور فی مواضع أخر، قال ابن هشام:

«الغالب فی «التاء» أن تکون لفصل صفة المؤنث من صفة المذکر کقائمة و قائم، و لا تدخل هذه التاء فی خمسة أوزان، أحدها: فعول، کرجل صبور بمعنی صابر و امرأة صبور بمعنی صابرة، و منه: وَ ما کانَتْ أُمُّکِ بَغِیًّا و الثانی: فعیل بمعنی مفعول، نحو رجل جریح و امرأة جریح. و الثالث: مفعال کمنحار، یقال رجل منحار و امرأة منحار، و شذ میقانة. و الرابع: مفعیل کمعطیر، و شذ امرأة مسکینة، و سمع امرأة مسکین. و الخامس: مفعل کمغشم و مدعی» [۱].

الثالث: إنّ تذکیر المؤنث بحمل أحدهما علی الآخر شائع فی الاستعمال کتأنیث المذکر، قال السیوطی: «الحمل علی المعنی. قال فی الخصائص: اعلم أن هذا الشرح غور من العربیة بعید و مذهب نازح فسیح. و قد ورد به القرآن و فصیح الکلام منثورا و منظوما، کتأنیث المذکر و تذکیر المؤنث، و تصور معنی الواحد فی الجماعة و الجماعة فی الواحد، و فی حمل الثانی علی لفظ قد یکون علیه الأول، أصلا کان ذلک اللفظ أو فرعا و غیر ذلک، فمن تذکیر المؤنث قوله تعالی:

فَلَمَّا رَأَی الشَّمْسَ بازِغَةً قالَ هذا رَبِّی أی هذا الشخص فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ لأن الموعظة و الوعظ واحد. إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ أراد

[۱] التوضیح فی شرح الألفیة بشرح الأزهری ۲/ ۲۸۶- ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۱

بالرحمة هنا المطر» [... ۱].

الرابع: إنّ تأنیث النار لیس تأنیثا حقیقیا، و تأنیث المؤنث غیر الحقیقی لیس بلازم، کما نصّ علیه الرازی نفسه، إذ قال بتفسیر قوله تعالی: یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ «المسألة الثانیة: لقائل أن یقول: الجمع مؤنث، فکان ینبغی أن یقال: یحرّفون الکلم عن مواضعها. و الجواب: قال الواحدی: هذا جمع حروفه أقل من حروف واحده، و کل جمع یکون کذلک فإنه یجوز تذکیره.

و یمکن أن یقال: کون الجمع مؤنثا لیس أمرا حقیقیا، بل هو أمر لفظی، فکان التذکیر و التأنیث فیه جائزا» [۲].

و قال بتفسیر إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ «المسألة الرابعة: - لقائل أن یقول: مقتضی علم الإعراب أن یقال: إن رحمة اللّه قریبة من المحسنین فما السبب فی حذف علامة التأنیث؟ و ذکروا فی الجواب عنه وجوها «الأول»: إن الرحمة تأنیثها لیس بحقیقی، و ما کان کذلک فإنه یجوز فیه التذکیر و التأنیث عند أهل اللغة. «الثانی» قال الزجاج: إنما قال قریب لأن الرحمة و الغفران و العفو و الانعام بمعنی واحد، فقوله: إن رحمة اللّه قریب بمعنی إنعام اللّه قریب و ثواب اللّه قریب، فأجری حکم أحد اللفظین علی الآخر. «الثالث» قال النضر بن شمیل: الرحمة مصدر، و من حق المصادر التذکیر کقوله: فَمَنْ جاءَهُ مَوْعِظَةٌ.

و هـذا راجع إلی قول الزجاج، لأن الموعظـة أریـد بها الوعظ فلـذلک ذکره. قال الشاعر: «ان السـماحة و المروة ضـمنا» ... قیل: المراد بالسماحة السخاء، و بالمروة الکرم» [... ۳].

و أمّا قول الرازی: «لأن اسم المکان إذا وقع خبرا لم یؤنث» فهو فی نفسه

---

[۱] الأشباه و النظائر ۱/ ۱۸۵.

[۲] تفسیر الرازی ۱۰/ ۱۱۷.

[۳] تفسیر الرازی ۱۴/ ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۲

کلام صحیح، لکنه یتنافی مع ما تقدم منه من الحکم بکون استواء التذکیر و التأنیث من خصائص أفعل التفضیل، فما ذکره هنا اعتراف ببطلان دعواه الاختصاص المذکور.

و أما قوله: «و قال صاحب الکشاف علی جهـة التقریب» ... فإن أراد من قوله «علی جهة التقریب» تقریب الزمخشـری المعنی المقصود إلی الأفهام فلا عائبـة فیه و لا یخالف المقصود و لا ینافیه، و إن أراد نفی أن یکون ذلک المعنی هو المراد حقیقة فیکذّبه قول صاحب الکشاف الـذی نقله الرازی أیضا و هو: «حقیقته محراکم» ... فإنه یـدل دلالـة صـریحة علی أن ما ذکره علی طریقـة الحقیقـة التی هی بالإذعان و التصدیق حقیقة.

و ما ذکره الزمخشری من احتمال کون معنی «المولی» هو «الناصر» لا یضعّف استدلالنا، لأنّا ندّعی جواز إرادة «الأولی» من «المولی» و مجیئه بهـذا المعنی و لاـ ننفی أن یکون بمعنی آخر، و تجویز کون «المولی» هنـا بمعنی «الناصـر» لاـ ینفی جواز مجیئه بمعنی «الأولی» کما هو واضح.

و أمـا قول الرازی: «و عن الحسن البصـری: «هی مولاـکم» أی أنتم تولیتموها فی الـدنیا» ... فلا یصادم مطلوبنا، بل إن مجیء «المولی» بمعنی «المتولی» أیضا یفید المطلوب.

کما أن ما ذکره بقوله: «و قیل أیضا: المولی یکون بمعنی العاقبة» ... لا ینافی المطلوب و استدلالنا بالآیة الکریمة.

۴- شبهة الرازی حول بیت لبید ... ص: ۱۸۲

اشارة

و قـال الرازی: «و أمـا بیت لبیـد، فقـد حکی عن الأصـمعی فیه قولان أحـدهما: إن المولی فیه اسم لموضع الولی کما بیّنّا، أی کلا من الجـانبین موضع المخافـة، و إنمـا جـاء مفتوح العین تغلیبـا لحکم اللام علی الفاعل، علی أن الفتـح فی المعتل الفاء قـد جاء کثیرا، منه: موهب و موحد و موضع و موحل. و الکسر فی المعتل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۳

اللّام لم یسمع إلّا فی کلمة واحدة و هی مأوی.

الثانی: إنه أراد بالمخافة الکلاب، و بمولاها صاحبها».

وجوه دفعها ... ص: ۱۸۳

و ما ذکره حول بیت لبید المستشهد به علی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» یندفع بوجوه:

الأـول: إن حکایـة القولین المـذکورین عن الأصـمعی فی بیت لبیـد لا ینافی الاستشـهاد به علی المطلوب المـذکور، لأن أبا عبیـدة قد

استشهد به علی ذلک، و هو أفضل من الأصمعی بلا کلام، و قد اعترف بذلک الأصمعی نفسه کما تقدّم.

الثانی: إنّه قد استشهد بهذا البیت- بالاضافة إلی أبی عبیدة- جماعة من کبار الأئمة، کالزجاج و الأخفش و الرمانی کما ذکر الرازی نفسه ذلک، کما أن ثعلب فسر «المولی» فیه ب «الأولی» کما صرح به الزوزنی فی شرح المعلّقات، و لا ریب فی تقدم ما ذکره هؤلاء الأئمة علی ما تفرّد به الأصمعی.

الثالث: لقد علمت سابقا تفسیر الجوهری و الثعلبی و عمر القزوینی و الخفاجی و غیرهم «المولی» فی هذا البیت ب «الأولی»، و قد نص بعضهم علی أن الوجوه الأخری المذکورة له لا تخلو من الضعف.

الرابع: أن نقول: إما أن القولین المحکیین عن الأصمعی ینافیان تفسیر أبی عبیدة و إمّا لا، فإن کانا ینافیان تفسیره کان بین قولی الأصمعی تناف أیضا، بخلاف تفسیر أبی عبیدة و الزّجاج و الأخفش و الرمانی و ثعلب و غیرهم، إذ لم یحک عنهم فی البیت ما ینافی هذا التفسیر، و إن لم یکن بین القولین و التفسیر تناف و تعارض و لا فیما بین القولین أنفسهما، بل یمکن الجمع بین الجمیع بنحو من الأنحاء کان ذکر القولین فی مقابلة تفسیر الأئمة عبثا.

الخامس: لقد قدح الرازی فی کتابه (المحصول)- کما نقل عنه السیوطی- فی الأصمعی، و أسقطه عن الاعتبار فی نقل اللغة فی الکتاب المذکور، و هذا نص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۴

کلامه: «و أیضا فالأصمعی کان منسوبا إلی الخلاعة و مشهورا بأنه کان یزید فی اللغة ما لم یکن منها».

و أما قول الرازی: «و الکسر فی المعتل اللام لم یسمع إلّا فی کلمة واحدة و هی مأوی» فکلام أجرأه الحق علی لسانه، لأنه یبطل ما تقدّم منه من إنکاره مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» بسبب عدم مجیء «المفعل» فی المواد الأخری بمعنی «الأفعل».

۵- شبهات حول الشواهد الأخری ... ص: ۱۸۴

اشارة

لم یکن الشاهد علی مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» منحصرا بتفسیر أبی عبیدة و غیره للآیة الکریمة، و ببیت لبید العامری، بل هناک شواهد أخری علی مجیء «المولی» من الکتاب و السنة و أشعار العرب، و قد ذکرها الرازی مع شبهات له حولها و تأویلات و محامل لها، حتی تکون أجنبیة عن مورد الاستدلال و الاستشهاد، و نحن ننقل نصّ کلامه ثم نتبعه بدفع شبهاته:

قال الرازی: «و أما قوله تعالی: وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ معناه: ورّاثا یلون ما ترکه الوالدان. و قال السدی فی قوله: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی أی العصبة، و قیل: بنی العم، لأنهم الذی یلونه فی النسب و علیه قول الحارث:

زعموا أن من ضرب العسیر موال لنا و إنا الولاء

و قال أبو عمرو: الموالی فی هذا الموضع بنو العم.

و أما قول الأخطل:

فأصبحت مولاها من الناس بعده.

و قوله:

لم تأشروا فیه إذ کنتم مواله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۵

و قوله:

موالی حق یطلبون به.

فالمراد بها الأولياء.

و مثله

قوله عليه السّلام: مزينة و جهينة و أسلم و غفار موالى للّه و رسوله.

و قوله عليه السّلام: أيما امرأة تزوجت بغير إذن مولاها.

فالرواية المشهورة مفسرة له.

و قوله: ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا أى: وليهم و ناصرهم وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ أى: لا ناصر لهم. هكذا روى عن ابن عباس و مجاهد و عامة المفسرين.

فقد تلخص مما قلنا: إن لفظة المولى غير محتملة للأولى».

بيان اندفاع هذه الشبهات ... ص: ۱۸۵

و هذه الشبهات لا تبطل استدلال الشيعة و استشهادهم بهذه الشواهد، و قد ذكر الرازى فى كلامه أيضا ما لم يستشهد به الشيعة أصلا، و نحن نبيّن كل ذلك فنقول:

أمّا تفسير «المولى» فى قوله تعالى: وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوالِدانِ ب «الوارث» فقد علمت آنفا- من نقل الرازى نفسه- أن أبا على الجبائى قد فسر «المولى» فى الآية بوارث هو أولى به اى بالمتروك، و هذه عبارته: «و المعنى: إن ما ترك الذين عاقدت أيمانكم فله وارث هو أولى به. و سمى اللّه تعالى الوارث المولى» ... و قد قال الرازى بعد هذا الوجه و الوجوه الأخرى المذكورة فى الآية المباركة:

«و كلّ هذه الوجوه حسنة محتملة»، و قول الرازى هنا: «ورّاثا يلون ما تركه الوالدان» لا ينافى ذلك الوجه، لأن الوارث هم أولى بما تركه مورثوهم.

و أمّا ذكره قوله تعالى: وَ إِنِّى خِفْتُ الْمَوالِيَ مِنْ وَرائِى فلا وجه له، لعدم استشهاد الإمامية بهذه الآية على مجيء «المولى» بمعنى «الأولى».

و مثله قول الحارث ... نعم ذكر السيد المرتضى فى كتاب (الشافى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۶

الامامة) عن غلام ثعلب فى شرح هذا البيت: أن من معانى «المولى» هو «السيد» و إن لم يكن مالكا، و إنه قد فسر «المولى» ب «الولى». فالسيد المرتضى طاب ثراه بصدد إثبات أن «السيد» «و الولى» من معانى «المولى» و لم يحتج بهذا البيت أصلا حتى يذكره الرازى فى جملة شواهد الامامية على ما يذهبون إليه.

و أمّا حمله «المولى» فى قول الأخطل: فأصبحت مولاها...

و قوله: لم تأشروا فيه إذ كنتم مواليه.

و قول الشاعر: موالى حق يطلبون به.

على «الأولياء» فلا يضرّ ما نحن بصدده، لأن «الولى» أيضا بمعنى «الأولى» كما صرح به المبرد. و لفظتا «أصبحت» و «بعده» قرينتان تدلان على أن المراد هو «الأولى بالتصرف».

كما أن الشطر الثانى من البيت- و هو كما فى (الشافى):

(و أحرى قريش أن تهاب و تحمدا) قرينة أخرى على أن المراد من «المولى» هو «الأولى بالتصرف».

و أمّا قول الشاعر: (موالى حق يطلبون به) فشطره الثانى هو: (فأدركوه و ما ملّوا و ما تعبوا) و فيه قرائن على أن المراد من «موالى حق»

هم الذین یکونون أولی بحقوقهم.

و أمّا

حدیث: (مزینة و جهینة و أسلم و غفار موالی اللّه و رسوله)

فلیس مما یستشهد به الامامیة، فذکره هنا عبث.

و أمّا حمل «المولی» فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: (أیما امرأة تزوجت بغیر إذن مولاها)

علی «الولی» للروایة المشهورة المفسرة له فلا یضر بالاستشهاد به، لأن المراد من «الولی» فیه هو «ولی الأمر» کما قال ابن الأثیر: «و منه الحدیث: أیما امرأة نکحت بغیر إذن مولاها فنکاحها باطل. و فی روایة ولیها

. أی متولی أمرها».

و أمّا ذکره الآیة المبارکة: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ فلا وجه له، لعدم استشهاد الامامیة بها.

فظهر بما ذکرنا بطلان قوله: «فقد تلخص بما قلنا: إن لفظة المولی غیر محتملة للأولی». و الحمد للّه رب العالمین.

عود إلی کلام الدهلوی ... ص: ۱۸۷

قوله: «یعنی النار مقرکم و مصیرکم و الموضع اللائق بکم، لا أن لفظة المولی بمعنی الأولی».

أقول: عجبا!! إن أبا عبیدة ینص علی أن المراد من «المولی» فی الآیة الکریمة هو «الأولی»، ثم یستشهد لذلک ببیت لبید، و یصرّح بأن «المولی» فیه هو «الأولی» کذلک، فکیف یقبل من (الدهلوی) هذا التحکم و التزویر؟!

ما الدلیل علی کون الصلة «بالتصرف ...»؟ ص: ۱۸۷

قوله: «الثانی: إن کان «المولی» بمعنی «الأولی» فجعل صلته «بالتصرف» فی أی لغة؟».

أقول: إن أراد (الدهلوی) عدم جواز جعل «بالتصرف» صلة ل «الأولی» فهذا توهم فضیح، لأن ثبوت مجیء «المولی» بمعنی «الأولی» کاف للمطلوب، و جعل «بالتصرف» صلة له هو بحسب القرائن المقامیة کما سیجیء إن شاء اللّه تعالی.

علی أن صریح کلام التفتازانی و القوشجی- الذی أورده صاحب بحر المذاهب أیضا- هو شیوع مجیء «المولی» بمعنی «الأولی بالتصرف» فی کلام العرب، و أن ذلک منقول عن أئمة اللغة.

بل إن مجیء «المولی» بمعنی «المتصرف فی الأمر» و «متولی الأمر» و «ولی الأمر» و «المالک» - کما ظهر لک کلّ ذلک سابقا- یکفینا لاثبات المرام.

مجمل واقعة الغدیر ... ص: ۱۸۷

و إن أراد (الدهلوی) أنه إن کان «المولی» بمعنی «الأولی» فما الدلیل علی

کون المراد منه فی حدیث الغدیر هو «الأولویة فی التصرف»؟

فیظهر جوابه من النظر فیما وقع یوم غدیر خم، و مجمله- کما تفید روایات القوم-

أن اللّه تعالی أوحی إلی رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأن یبلّغ الناس بأن علیا علیه السّلام مولاهم، فخشی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن تقع الفتنة بین الناس إن بلغهم ذلک، فشکی إلی ربه عزّ و جلّ وحدته و قلة أصحابه المخلصین و أن القوم سیکذبونه، فأوحی اللّه تعالی إلیه: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ فنزل صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بغدیر خم و لیس بالموضع اللائق للنزول، و کان یوما هاجرا جدّا یستظل الناس فیه بأردیتهم و دوابّهم، ثم أمر صلّی اللّه علیه و آله فقمّ ما کان هنالک من شوک و صنع له منبر من أقتاب الإبل، و کان عدد الحاضرین فی ذلک الیوم مائة و عشرین ألف نسمة، و قد علم الجمیع بأن هذا آخر اجتماع لهم من هذا القبیل، و النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یوشک أن یدعی إلی ربه، فأمر رسول اللّه أن یرد من تقدم منهم، و یحبس من تأخّر عنهم فی ذلک المکان، فلما اجتمعوا صعد المنبر و أخذ بید علی فرفعها حتی رؤی بیاض آباطهما و عرفه القوم أجمعون فقال:

یا أیّها الناس! قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لن یعمّر نبی إلّا مثل عمر الذی قبله [۱]، و إنی أوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون، فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا. قال:

أ لستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله، و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق، و أن البعث بعد الموت حق، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد. فقال:

أیها الناس أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. قال: إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین، و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فعلی مولاه. ثم

---

[۱] هذه الجملة وردت فی بعض ألفاظ الحدیث عند القوم، و فیها کلام کما لا یخفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۸۹

قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه، و انصر من نصره و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث دار.

ثم أمر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالتمسک بالثقلین الکتاب و العترة، و ذکر أنهما لن یفترقا حتی یردا الحوض.

فلمّا انتهی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من خطبته نزلت الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی.

ثم طفق القوم یهنئون أمیر المؤمنین علیه السّلام، و ممن هنّأه فی مقدّم الصحابة أزواج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و الشیخان أبو بکر و عمر، و قال حسان بن ثابت أبیاته المعروفة

. کما ستعرف ذلک کلّه بالتفصیل.

و بعد، فلا أظن أن عاقلا یحمل هذه الخطبة المقترنة بهذه الأمور، علی أمر سوی الامامة العظمی و الخلافة الکبری بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و بهذه البحوث التی تراها یتضح لک مدی تعصّب القوم للهوی و مخالفتهم للحق، حتی أنهم قد یلتجئون إلی الکذب و الافتراء، و یتذرّعون بالشبهات الواهیة و یتفوّهون بما لا طائل تحته، فکأنهم آلوا علی أنفسهم جحد الحق و تقویة الباطل مهما کلّف الأمر ... و ستتضح لک تلک الحقیقة أکثر فأکثر من خلال البحوث الآتیة إن شاء اللّه تعالی، و اللّه المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۱

من وجوه دلالة حدیث الغدیر ... ص: ۱۹۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۳

(۱) نزول قوله تعالی یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْک ... ص: ۱۹۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۵

من وجوه دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ فی واقعة یوم غدیر خم.

ذکر بعض من روی ذلک ... ص: ۱۹۵

اشارة

و قد روی ذلک جماعة من کبار أئمة أهل السنة، و مشاهیر أعیان علمائهم و منهم:

۱- ابن أبی حاتم عبد الرحمن بن محمد بن إدریس الرازی ۲- أحمد بن عبد الرحمن الشیرازی.

۳- أحمد بن موسی بن مردویه.

۴- أحمد بن محمد الثعلبی.

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۶- أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی.

۷- مسعود بن ناصر السجستانی.

۸- عبد اللّه بن عبید اللّه الحسکانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۶

۹- ابن عساکر علی بن الحسن الدمشقی.

۱۰- فخر الدین محمد بن عمر الرازی.

۱۱- محمد بن طلحة النصیبی الشافعی.

۱۲- عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی.

۱۳- حسن بن محمد النیسابوری.

۱۴- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۱۵- علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی.

۱۶- محمود بن أحمد العینی.

۱۷- عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۸- محمد محبوب عالم.

۱۹- الحاج عبد الوهاب بن محمد.

۲۰- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۲۱- شهاب الدین أحمد.

۲۲- المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشی.

(۱) روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۶

اشارة

قال جلال الدین السیوطی: «أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردویه و ابن عساکر عن أبی سعید الخدری قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۷

ترجمة ابن أبی حاتم ... ص: ۱۹۷

۱- الذهبی: «عبد الرحمن العلامة الحافظ یکنی أبا محمد، ولد سنة أربعین و مائتین أو إحدی و أربعین. قال أبو الحسن علی بن إبراهیم الرازی الخطیب فی ترجمة عملها لابن أبی حاتم: کان رحمه اللّه قد کساه اللّه نورا و بهاء یسر من نظر إلیه ... و کان بحرا لا تکدره الدلاء. روی عنه: ابن عدی، و حسین ابن علی التمیمی، و القاضی یوسف المیانجی، و أبو الشیخ ابن حیان، و أبو أحمد الحاکم، و علی بن عبد العزیز بن مدرک ... و خلق سواهم.

قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ أبو محمد علم أبیه و أبی زرعة، و کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال، صنّف فی الفقه و فی اختلاف الصحابة و التابعین و علماء الأمصار. قال: و کان زاهدا یعدّ من الأبدال.

و قال الرازی المذکور فی ترجمة عبد الرحمن: سمعت علی بن محمد المصری- و نحن فی جنازة ابن أبی حاتم- یقول: قلنسوة عبد الرحمن من السماء، و ما هو بعجب رجل منذ ثمانین سنة علی وتیرة واحدة لم ینحرف عن الطریق.

و سمعت علی بن أحمد الفرضی یقول: ما رأیت أحدا ممّن عرف عبد الرحمن ذکر عنه جهالة قط.

و سمعت عباس بن أحمد یقول: بلغنی أن أبا حاتم قال: و من یقوی علی عبادة عبد الرحمن؟ لا أعرف لعبد الرحمن ذنبا.

و سمعت عبد الرحمن یقول: لم یدعنی أبی أشتغل فی الحدیث حتی قرأت القرآن علی الفضل بن شاذان الرازی ثم کتبت الحدیث.

قال الخلیلی: یقال إن السنّة بالری ختمت بابن أبی حاتم.

قال الامام أبو الولید الباجی: عبد الرحمن بن أبی حاتم ثقة حافظ» [... ۱].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۸

۲- الذهبی أیضا: «ابن أبی حاتم الامام الحافظ الناقد، شیخ الإسلام أبو محمد عبد الرحمن ابن الحافظ الکبیر أبی حاتم محمد بن إدریس ... ولد سنة أربعین، و ارتحل به أبوه، و أدرک الأسانید العالیة ... قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ علم أبیه و أبی زرعة...

قلت: کتابه فی الجرح و التعدیل یقضی له بالرتبة المتقنة فی الحفظ، و کتابه فی التفسیر عدة مجلّدات، و له مصنف کبیر فی الرد علی الجهمیة یدل علی إمامته» [... ۱].

۳- جمال الدین الأسنوی: «کان إماما فی التفسیر و الحدیث و الحفظ، زاهدا، أخذ عن أبیه و جماعة، و روی الکثیر، و صنّف الکتب النفیسة، منها کتاب فی مناقب الشافعی. ذکره ابن الصلاح فی طبقاته و لم یؤرخ وفاته. توفی سنة سبع و عشرین و ثلاثمائة. ذکره الذهبی فی العبر» [۲].

۴- الأسنوی أیضا: «کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال زاهدا یعدّ من الأبدال. أخذ عن جماعة من أصحاب الشافعی، و صنّف فی الفقه و غیره کالجرح و التعدیل و کتاب العلل و مناقب الشافعی» [... ۳].

۵- ابن قاضی شهبة: «أحد الأئمة فی الحدیث و التفسیر و العبادة و الزهد و الصلاح، حافظ ابن حافظ، أخذ عن أبیه و أبی زرعة، و صنف الکتب المهمة کالتفسیر الجلیل المقدار، عامته فی أربع مجلّدات عامته آثار مسندة ... قال یحیی ابن مندة: صنف المصنف فی ألف جزء. و توفی سنة سبع- بتقدیم السین- و عشرین و ثلاثمائة. قارب التسعین» [۴].

۶- جلال الدین السیوطی: «ابن أبی حاتم الامام الحافظ الناقد شیخ

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۴۶.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۱۶.

[۳] نفس المصدر.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۱۹۹

الإسلام أبو محمد ... قال الخلیلی: أخذ علم أبیه و أبی زرعة ... قال ابن السبکی فی الطبقات: حکی أنه لمّا هدم بعض سور طوس احتیج فی بنائه إلی ألف دینار، فقال ابن أبی حاتم لأهل مجلسه الذین کان یلقی إلیهم التفسیر: من رجل یبنی ما هدم من هذا السور و أنا ضامن له عند اللّه قصرا؟ فقام إلیه رجل من العجم فقال: هذه ألف دینار و اکتب لی خطّک بالضمان. فکتب له رقعة بذلک و بنی ذلک السور.

و قدر موت ذلک الأعجمی، فلمّا دفن دفنت معه تلک الرقعة، فجاءت ریح فحملتها و وضعتها فی حجر ابن أبی حاتم و قد کتب فی ظهرها: قد وفینا بما وعدت، و لا تعد إلی ذلک.

مات فی محرم سنة ۳۲۷» [۱].

۷- البدخشانی: «هو من کبار الحفاظ» [۲].

التزامه فی التفسیر بأصح ما ورد ثم إنّه قد ثبت أن ابن أبی حاتم قد التزم فی تفسیره بإخراج أصحّ ما ورد فی تفسیر کلّ آیة، و قد نصّ علی ذلک السیوطی فی (اللآلی المصنوعة) حیث قال بعد حدیث: «و أخرجه ابن أبی حاتم فی تفسیره، و قد التزم أن یخرج فیه أصحّ ما ورد، و لم یخرج فیه حدیثا موضوعا البتّة».

و قال فی (الإتقان) بعد أن ذکر تفسیر السدی: «و لم یورد منه ابن أبی حاتم شیئا لأنه التزم أن یخرج أصح ما ورد» [۳].

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۳۴۵.

[۲] تراجم الحفاظ- مخطوط.

[۳] الإتقان فی علوم القرآن ۲/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۰

تنبیه ... ص: ۲۰۰

ذکر سیف اللّه الملتانی فی کتابه الذی سماه (تنبیه السفیه) فی جواب روایة للکشی من أصحابنا طاب ثراه حول زرارة بن أعین: «و أیضا، فی هذه الروایة أن أبا جعفر خاطب زرارة بقوله: فإنّک و اللّه أحبّ الناس إلی و من أصحاب أبی علیه السّلام إلیّ حیّا و میتا، فإنّک أفضل سفن ذلک البحر القمقام إلی آخره. و الحال أنه قد روی ابن أبی حاتم عن سفیان الثوری أنه ما رأی زرارة أبا جعفر».

أقول: فکیف تکون روایة ابن أبی حاتم هذه حجة- مع أنها عن سفیان الثوری المعلوم حاله- و لا تکون روایته فی تفسیر تلک الآیة الکریمة حجة؟

أ فیجوز أن یقال بأن روایة ابن أبی حاتم حجة علی الإمامیة فی تکذیب روایة لأحد علمائهم، أما روایته فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام فلیست بحجة علی أهل السنة؟!

(۲) روایة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۰

اشارة

روی نزول الآیة المذکورة فی غدیر خم فی کتابه (ما نزل من القرآن فی علی) کما ذکر ابن شهر آشوب طاب ثراه [۱] حیث قال فی کتاب (المناقب) و عنه فی (بحار الأنوار):

---

[۱] توجد ترجمته فی:

الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴ مع التصریح بکونه صدوق اللهجة.

البلغة فی تراجم أئمة النحو و اللغة: ۲۴۰.

بغیة الوعاة فی تراجم اللغویین و النحاة ۱/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۱

«الواحدی فی أسباب نزول القرآن بإسناده عن الأعمش و أبی الجحاف عن عطیة عن أبی سعید الخدری. و أبو بکر الشیرازی فی ما نزل من القرآن فی أمیر المؤمنین علیه السّلام بالإسناد عن ابن عباس. و المرزبانی فی کتابه عن ابن عباس قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمة أبی بکر الشیرازی ... ص: ۲۰۱

۱- الذهبی: «الشیرازی الإمام الحافظ الجوّال أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن ابن أحمد بن محمد بن موسی الفارسی صاحب کتاب الألقاب. سمع أبا القاسم الطبرانی بإصبهان، و أبا بحر البربهاری و طبقته ببغداد، و عبد اللّه بن عدی بجرجان، و محمد بن الحسن السّراج بنیسابور، و عبد اللّه بن عمر بن علک بمرو، و سعید بن القاسم المطّوعی ببلاد الترک، و محمّد بن محمّد بن صابر ببخاری، و سمع بالبصرة و واسط و شیراز و عدة مدائن.

روی عنه: محمّد بن عیسی الهمدانی، و أبو مسلم بن عروة، و حمید بن المأمون، و آخرون.

قال شیرویه نا عنه أبو الفرج البجلی. قال: کان صدوقا حافظا، یحسن هذا الشأن جیّدا. خرج من عندنا سنة ۴۰۴ الی شیراز. و أخبرت أنه مات فی سنة ۴۱۱. و ذکره جعفر المستغفری فقال: کان یفهم و یحفظ، کتبت عنه» [... ۲].

۲- الذهبی: «و فیها توفی أبو بکر الشیرازی أحمد بن عبد الرحمن الحافظ مصنّف الألقاب. کان أحد من عنی بهذا الشأن، و أکثر الترحال فی البلدان، و وصل إلی بلاد الترک، و سمع من الطبرانی و طبقته. قال عبد الرحمن ابن مندة:

---

[۱] بحار الأنوار ۳۷/ ۱۵۵ عن المناقب لابن شهر آشوب.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۶۵- ۱۰۶۶.

مات فی شوال» [۱].

۳- الیافعی: «و فیها توفی الحافظ أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن الشیرازی مصنف کتاب الألقاب» [۲].

۴- السیوطی: «الشیرازی صاحب الألقاب، الامام الحافظ الجوّال أبو بکر أحمد بن عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد بن موسی الفارسی. سمع الطبرانی و طبقته.

و کان صدوقا حافظا یحسن هذا الشأن جیّدا. مات سنة ۴۰۷ قال جعفر المستغفری: کان یفهم و یحفظ» [... ۳].

(۳) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۰۲

اشارة

و روی ذلک أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی کما علمت من عبارة (الدر المنثور) السالفة الذکر.

و فیه أیضا: «و أخرج ابن مردویه عن ابن مسعود قال: کنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ إنّ علیا مولی المؤمنین و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ» [۴].

و ستعلم روایته أیضا من عبارة البدخشی الآتیة.

---

[۱] العبر حوادث ۴۰۷.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۴۰۷.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۱۵.

[۴] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

ترجمة ابن مردویه ... ص: ۲۰۳

۱- الذهبی: «ابن مردویه الحافظ الثبت العلامة أبو بکر أحمد بن موسی ابن مردویه الاصفهانی صاحب التفسیر و التاریخ و غیر ذلک.

روی عن أبی سهل بن زیاد القطان، و میمون بن إسحاق الخراسانی، و محمّد بن عبد اللّه بن علم الصفار، و إسماعیل الخطبی، و محمّد بن علی بن دحیم الشیبانی، و أحمد بن عبد اللّه بن دلیل، و إسحاق بن محمّد بن علی الکوفی، و محمد ابن أحمد بن علی الأسواری، و أحمد بن عیسی الخفاف، و أحمد بن محمّد بن عاصم الکرانی، و طبقتهم.

و روی عنه: أبو القاسم عبد الرحمن بن منده، و أخوه عبد الوهاب، و أبو الخیر محمّد بن أحمد، و أبو منصور محمّد بن سکرویه، و أبو بکر محمّد بن الحسن ابن محمّد بن سلیم، و أبو عبد اللّه الثقفی، و أبو مطیع محمّد بن عبد الواحد المصری، و خلق کثیر.

و عمل المستخرج علی صحیح البخاری، و کان قیما بمعرفة هذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف.

ولد سنة ۳۲۳. و مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰. یقع عوالیه فی الثقفیات و غیرها» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «و فیها توفی أحمد بن موسی بن مردویه، أبو بکر الحافظ الاصبهانی، صاحب التفسیر و التاریخ و التصانیف، لست بقین من رمضان، و قد قارب التسعین، سمع بأصبهان و العراق، و روی عن أبی سهل ابن زیاد القطان و طبقته» [۲].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰.

[۲] العبر حوادث ۴۱۰.

۳- السیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامة ... کان قیّما بهذا الشأن، بصیرا بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف، ولد سنة ۳۲۳. و مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰» [۱].

۴- الزرقانی: «أبو بکر الحافظ أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی الثبت [اللبیب العلامة. ولد سنة ثلاث و عشرین و ثلاثمائة، و صنف التاریخ و التفسیر المسند و المستخرج علی البخاری، و کان فهما بهذا الشأن، بصیرا بالرجال طویل الباع، ملیح التصنیف، مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰» [... ۲].

و تظهر جلالة الحافظ ابن مردویه من کلام لابن قیّم الجوزیة حول حدیث بنی المنتفق حیث قال بعد أن ذکره ما هذا نصه: «هذا حدیث کبیر جلیل، ینادی جلالته و فخامته و عظمته علی أنه قد خرج من مشکاة النبوة، لا یعرف إلّا من حدیث عبد الرحمن بن المغیرة بن عبد الرحمن المدنی، رواه عنه إبراهیم بن ضمرة الزبیری، و هما من کبار أهل المدینة، ثقتان یحتج بهما فی الصحیح، احتج بهما إمام الحدیث محمّد بن إسماعیل البخاری، رواه أئمة السنّة فی کتبهم و تلقّوه بالقبول و قابلوه بالتسلیم و الانقیاد، و لم یطعن أحد منهم فیه، و لا فی أحد من رواته.

فممّن رواه الامام ابن الامام أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل فی مسند أبیه و فی کتاب السنة...

و منهم الفاضل الجلیل أبو بکر أحمد بن عمرو بن عاصم النبیل فی کتاب السنّة له.

و منهم الحافظ أبو أحمد بن أحمد بن ابراهیم بن سلیمان العسّال فی کتاب المعرفة.

و منهم حافظ زمانه و محدث أوانه أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

[۲] شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۶۸.

الطبرانی فی کثیر من کتبه.

و منهم الحافظ أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن حیان أبو الشیخ الاصبهانی فی کتاب السنّة.

و منهم الحافظ ابن الحافظ أبو عبد اللّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی ابن مندة حافظ أصبهان.

و منهم الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

و منهم حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن إسحاق الاصبهانی.

و جماعة من الحفاظ سواهم يطول ذكرهم» [۱].

و تظهر جلالته أيضا من عبارة لتاج الدين السّبكى فإنه قال فى (طبقاته):

«فأين أهل عصرنا من حفاظ هذه الشريعة: أبى بكر الصديق، و عمر الفاروق، و عثمان ذى النورين، و على المرتضى...

و من طبقة أخرى من التابعين: أويس القرنى...

...أخرى: و أبى عبد اللّه بن مندة، و أبى عبد اللّه الحسين بن أحمد بن بكير، و أبى عبد اللّه الحاكم، و عبد الغنى بن سعيد الازدى، و أبى بكر بن مردويه...

فهؤلاء مهرة هذا الفن، و قد أغفلنا كثيرا من الأئمة، و أهملنا عددا صالحا من المحدّثين، و إنما ذكرنا من ذكرناه لننبّه بهم على من عداهم، ثم أفضى الأمر إلى طيّ بساط الأسانيد رأسا و عدّ الإكثار منها جهالة و وسواسا» [۲].

و هذه العبارة تدل على جلالة ابن مردويه من وجوه عديدة لا تخفى.

كما تظهر جلالته من وصفهم إياه بالحفظ، فقد قال السمعانى بترجمة حمزة

---

[۱] زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۵۶.

[۲] طبقات الشافعية ۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۶

ابن الحسين المؤدب الاصبهانى: «روى عنه أبو بكر ابن مردويه الحافظ» [۱].

و قال ابن كثير حول حديث الطائر: «و قد جمع الناس فى هذا الحديث مصنفات مفردة، و منهم أبو بكر ابن مردويه الحافظ، و أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان فيما رواه شيخنا أبو عبد اللّه الذهبى» [۲].

و قال الكاتب الجلبى: «تفسير ابن مردويه هو الحافظ أبو بكر أحمد بن موسى الاصبهانى المتوفى سنة ۴۱۰» [۳].

«الحافظ» فى الاصطلاح ... ص: ۲۰۶

ثم إنّ «الحافظ» من الألقاب الجليلة فى اصطلاح علماء الحديث، قال الشيخ على القارى: «الحافظ- المراد به حافظ الحديث لا القرآن. كذا ذكره ميرك، و يحتمل أنه كان حافظا للكتاب و السنّة.

ثم الحافظ فى اصطلاح المحدّثين من أحاط علمه بمائة ألف حديث متنا و إسنادا» [... ۴].

و فى (لواقح الأنوار) بترجمة السيوطى: «و كان الحافظ ابن حجر يقول:

الشروط التى إذا اجتمعت فى الإنسان سمّى حافظا هى: الشهرة بالطلب:

و الأخذ من أفواه الرجال، و المعرفة بالجرح و التعديل لطبقات الرواة و مراتبهم و تمييز الصحيح من السقيم، حتى يكون ما يستحضره من ذلك أكثر مما لا يستحضره، مع استحفاظ الكثير من المتون، فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ».

و قال البدخشى: «الحافظ- يطلق هذا الاسم على من مهر فى فن الحديث بخلاف المحدّث» [۵].

---

[۱] الأنساب- الاصبهانى.

[۲] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۵۳.

[۳] كشف الظنون ۱/ ۴۳۹.

[۴] جمع الوسائل فى شرح الشمائل: ۷.

[۵] تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۷

و من شواهد جلالة ابن مردویه: إن شمس الدین محمّد ابن الجزری ذکره فی عداد مشاهیر الأئمة، و کبار علماء الحدیث الذین روی عنهم فی کتابه (الحصن الحصین)، مع أصحاب الصحاح و المسانید و سائر الکتب المعتبرة و جعل رمزه «مر»، و ذکر فی خطبة کتابه ما نصه: «فلیعلم أنی أرجو أن یکون جمیع ما فیه صحیحا» [۱].

کما أن (الدهلوی) نفسه ذکر تفسیر ابن مردویه فی (رسالة أصول الحدیث) فی عداد تفاسیر الدیلمی و ابن جریر و غیرهم، و قدّمه علیها فی الذکر، و هذا یدلّ علی أن تفسیر ابن مردویه من التفاسیر المشهورة المعتبرة لدی أهل السنّة.

(۴) روایة الثعلبی ... ص: ۲۰۷

اشارة

روی أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی نزول الآیة الکریمة:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... فی یوم غدیر خم فی تفسیره حیث قال:

«قال أبو جعفر محمّد بن علی: معناه: بلّغ ما أنزل إلیک من ربک فی فضل علی بن أبی طالب، فلمّا نزلت هذه الآیة أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

أخبرنا أبو القاسم یعقوب بن أحمد بن السری، أنا أبو بکر محمّد بن عبد اللّه ابن محمد، نا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی، نا حجاج بن منهال نا حماد عن علی بن زید عن عدی بن ثابت عن البراء قال: لمّا نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع کنا بغدیر خم فنادی: إن الصلاة جامعة، و کسح

---

[۱] الحصن الحصین من کلام سید المرسلین بشرح القاری: انظر ۲۰ و ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۸

للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرتین، فأخذ بید علی فقال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: أ لست أولی بکل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: هذا مولی من أنا مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. قال: فلقیه عمر فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کل مؤمن و مؤمنة.

أخبرنی أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد القائنی، نا أبو الحسین محمّد بن عثمان النصیبی، نا أبو بکر محمّد بن الحسن السبیعی، نا علی بن محمّد الدهان و الحسین ابن إبراهیم الجصاص، نا حسین بن حکم، نا حسن بن حسین عن حبان عن الکلبی عن أبی صالح عن ابن عباس فی قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة. قال: نزلت فی علی، أمر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أن یبلّغ فیه فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی، فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

ترجمة الثعلبی ... ص: ۲۰۸

و قد ذکرت ترجمة أبی إسحاق الثعلبی و آیات عظمته و جلالته و وثاقته فی المنهج الأول من الکتاب، فی الجواب عن شبهات (الدهلوی) حول الاستدلال بقوله تعالی: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ.

کما ستأتی ترجمته فی الدلیل السادس من أدلة دلالة حدیث الغدیر علی إمامة علی علیه السّلام، و ستقف هناک علی کلمات الثناء التی قالها والد (الدهلوی) فی حق الثعلبی.

کما یتضح من عبارة الثعلبی فی خطبة تفسیره عظمة هذا التفسیر و اعتباره.

---

[۱] الکشف و البیان فی تفسیر القرآن- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۰۹

(۵) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹

اشارة

و روی أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی نزولها فی واقعة یوم غدیر خم فی کتاب (ما نزل من القرآن فی علی علیه السّلام). و قد ذکر روایته الفاضل رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) نقلا عن الشیخ علی المتخلص بحزین، و تلک الروایة هی بإسناده

«عن علی بن عامر [عیاش عن أبی الجحاف و الأعمش عن عطیة قال: نزلت هذه الآیة علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی بن أبی طالب: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

و قد ذکر مثل هذه الروایة الحاج عبد الوهاب بن محمّد عن الحافظ أبی نعیم کما سیجیء.

ترجمة أبی نعیم ... ص: ۲۰۹

۱- ابن خلکان: «الحافظ أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسی بن مهران الاصبهانی، الحافظ المشهور، صاحب کتاب حلیة الأولیاء.

کان من أعلام المحدّثین، و أکابر الحفاظ الثقات، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به. و کتاب الحلیة من أحسن الکتب، و له کتاب تاریخ أصبهان...

و توفی فی صفر و قیل یوم الاثنین الحادی و العشرین من المحرم سنة ثلاثین و أربعمائة بأصبهان. رحمه اللّه تعالی» [۱].

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۰

۲- الصلاح الصفدی: «أحمد بن عبد اللّه بن إسحاق بن موسی بن مهران، أبو نعیم الحافظ، سبط محمّد بن یوسف بن البناء الاصفهانی، تاج المحدثین و أحد أعلام الدین، له العلوّ فی الروایة و الحفظ و الفهم و الدرایة، و کانت الرّحال تشدّ إلیه، أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع بها العباد، و امتدت أیامه حتی ألحق الأحفاد بالأجداد، و تفرّد بعلوّ الأسناد...

و کان أبو نعیم إماما فی العلم و الزهد و الدّیانة، و صنف مصنفات کثیرة منها: حلیة الأولیاء، و المستخرج علی الصحیحین- ذکر فیها [فیه أحادیث ساوی فیها البخاری و مسلما، و أحادیث علا علیهما فیها کأنهما سمعاها منه، و ذکر فیها حدیثا کأن البخاری و مسلما سمعاه ممّن سمعه منه و دلائل النبوة، و معرفة الصحابة، و تاریخ بلده، و فضائل الصحابة، و صفة الجنّة، و کثیرا من المصنفات الصغار.

و بقی أربعة عشر سنة بلا نظیر، لا یوجد شرقا و لا غربا أعلی إسنادا منه و لا أحفظ، و لمّا کتب کتاب الحلیة إلی نیسابور بیع بأربعمائة دینار» [... ۱].

۳- الخطیب التبریزی: «أبو نعیم الاصفهانی هو: أبو نعیم أحمد ابن عبد اللّه الاصفهانی صاحب الحلیة، هو من مشایخ الحدیث الثقات المعمول بحدیثهم المرجوع إلی قولهم، کبیر القدر، ولد سنة ۳۳۴ و مات فی صفر سنة ۴۳۰ باصفهان و له من العمر ۹۶ سنة رحمه اللّه

تعالى» [۲].

---

[۱] الوافى بالوفيات ۷/ ۸۱.

[۲] رجال المشكاة الإكمال فى أسماء الرجال ط مع المشكاة ۳/ ۸۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۱

(۶) رواية الواحدى ... ص: ۲۱۱

اشارة

و روى ذلك أيضا أبو الحسن على بن أحمد الواحدى، و عنه فى (مطالب السئول لابن طلحة الشافعى) و (الفصول المهمة لابن الصباغ المالكى) و هذا نص

ما جاء فى (أسباب النزول) له: «قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ قال الحسن: إن نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لمّا بعثنى اللّه تعالى برسالته ضقت بها ذرعا، و عرفت أن من الناس من يكذّبنى، و كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يهاب قريشا و اليهود و النصارى، فأنزل اللّه تعالى هذه الآية.

أخبرنا أبو سعيد محمّد بن على الصفار قال: أنا الحسن بن أحمد المخلدى قال: أنا محمّد بن حمدون بن خالد، أنا محمّد بن إبراهيم الحلوانى [الخلواتى قال:

أنا الحسن بن حماد سجادة قال: على بن عياش [عابس عن الأعمش و أبى الجحاف عن عطية عن أبى سعيد الخدرى قال نزلت هذه الآية: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ يوم غدير خم فى على بن أبى طالب رضى اللّه عنه» [۱].

كلام الواحدى فى خطبة أسباب النزول ... ص: ۲۱۱

و لأجل أن لا يبقى ريب فى اعتبار هذه الرواية نورد نص عبارة الواحدى فى خطبة كتابه (أسباب النزول) فإنه قال: «و بعد هذا: فإن علوم القرآن غزيرة ... فآل الأمر بنا إلى إفادة المستهترين بعلوم الكتاب إبانة ما أنزل فيه من

---

[۱] أسباب النزول للواحدى: ۱۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۲

الأسباب، إذ هى أولى ما يجب الوقوف عليها و أولى ما يصرف العناية إليها، لامتناع معرفة تفسير الآية و قصد سبيلها دون الوقوف على قصتها و بيان نزولها، و لا يحلّ القول فى أسباب نزول الكتاب إلّا بالرواية و السماع ممّن شاهد التنزيل و وقفوا على الأسباب، و بحثوا عن علمها و جدّوا فى الطلاب.

و قد ورد الشرع بالوعيد للجاهل فى العثار فى هذا العلم بالنار:

أنا أبو إبراهيم إسماعيل بن إبراهيم الواعظ، أنبأ أبو الحسين [الحسن محمّد بن أحمد بن حامد العطار، أنا أحمد بن الحسن بن عبد الجبار، أنا ليث بن حماد، ثنا أبو عوانة عن عبد الأعلى عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اتقوا الحديث إلّا ما علمتم، فإنه من كذب علىّ متعمّدا فليتبوّأ مقعده من النار، و من كذب على القرآن من غير علم فليتبوأ مقعده من النار.

و السلف الماضون- رحمهم اللّه- كانوا من أبعد الغاية احترازا عن القول فى نزول الآية، أنا أبو نصر أحمد بن عبد اللّه المخلدى، أنا

أبو عمرو بن مجيد ثنا أبو مسلم، ثنا عبد الرحمن بن حماد، ثنا أبو عمر عن محمّد بن سيرين قال: سألت عبيدة السلمانى عن آية من القرآن فقال: اتق اللّه و قل سدادا، ذهب الذين يعلمون فى ما أنزل القرآن.

فأما اليوم فكلّ واحد يخترع للآية سببا و يخلق إفكا و كذبا، ملقيا زمامه إلى الجهالة، غير مفكر فى الوعيد لجاهل سبب الآية، و ذاك الذى حدانى إلى إملاء الكتاب الجامع للأسباب، لينتهى إليه طالبوا هذا الشأن، و المتكلمون فى نزول القرآن، فيعرفوا الصدق و يستغنوا عن التمويه و الكذب، و يجدّوا فى تحفظه بعد السماع و الطلب» [۱].

و إذا كان ما ذكر سبب تأليفه هذا الكتاب، فإن هذا الحديث الذى رواه فى سبب نزول الآية: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... يكون هو الخبر الصدق الوارد

---

[۱] أسباب النزول: ۴.

عمّن شاهد التنزيل و وقفوا على الأسباب، فيجب التصديق به و الاعراض عن غيره، لأنه من الكذب على القرآن، و من كذب على القرآن من غير علم فليتبوأ مقعده من النار.

ترجمة الواحدى ... ص: ۲۱۳

۱- ابن الأثير: «و فيها توفى أبو الحسن على بن أحمد بن محمّد بن متويه الواحدى المفسّر، مصنّف الوسيط و الوجيز فى التفسير، و هو نيسابورى إمام مشهور» [۱].

۲- الذهبى: «الامام العلامة الأستاذ أبو الحسن ... صاحب التفسير، و إمام علماء التأويل، من أولاد النجار، و أصله من ساوه، لزم الأستاذ أبا إسحاق الثعلبى و أكثر عنه، و أخذ علم العربية من أبى الحسن القهندزى الضرير و سمع من أبى طاهر بن مخمس، و القاضى أبى بكر الحيرى، و أبى إبراهيم إسماعيل بن إبراهيم الواعظ، و محمّد بن إبراهيم المزكّى، و عبد الرحمن بن حمدان النصروى، و أحمد بن إبراهيم النجار، و خلق.

حدّث عنه: أحمد بن عمر الأرغيانى، و عبد الجبار بن محمّد الخوارى و طائفة أكبرهم الخوارى.

صنف التفاسير الثلاثة: البسيط و الوسيط و الوجيز، و بتلك الأسماء سمّى الغزالى تواليفه الثلاثة فى الفقه، و لأبى الحسن كتاب أسباب النزول مروى...،

تصدر للتدريس مدة و عظم شأنه، و قيل: كان منطلق اللسان فى جماعة من العلماء بما لا ينبغى، و قد كفّر من ألّف كتاب حقائق التفسير، فهو معذور...

قال أبو سعد السمعانى: كان الواحدى حقيقا بكل احترام و إعظام، لكن كان فيه بسط لسان فى الأئمة، و قد سمعت أحمد بن محمّد بن بشار يقول: كان الواحدى

---

[۱] الكامل فى التاريخ حوادث سنة ۴۶۸.

يقول صنّف السلمى كتاب حقائق التفسير، و لو قال إن ذلك تفسير القرآن لكفر به.

قلت: الواحدى معذور مأجور. مات بنيسابور فى جمادى الآخرة سنة ثمان و ستين و أربعمائة، و قد شاخ» [۱].

۳- الذهبى أيضا: «أحد من برع فى العلم.. و كان رأسا فى الفقه و العربية» [... ۲].

۴- ابن الوردی: «کان استاذا فی التفسیر و النحو، و شرح دیوان المتنبی أجود شرح، و هو تلمیذ الثعلبی، و توفی بعد مرض طویل بنیسابور» [۳].

۵- الیافعی: «الامام المفسر أبو الحسن علی بن أحمد الواحدی النیسابوری، أستاذ عصره فی النحو و التفسیر، تلمیذ أبی إسحاق الثعلبی، و أحد من برع فی العلم، و صنف التصانیف الشهیرة المجمع علی حسنها، و المشتغل بتدریسها و المرزوق السعادة فیها» [... ۴].

۶- ابن الجزری: «إمام کبیر علامة، روی القراءة عن علی بن أحمد البستی، و أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی. روی القراءة عنه: أبو القاسم الهذلی. مات فی سنة ۴۶۸ بنیسابور» [۵].

۷- ابن قاضی شهبة: «کان فقیها، إماما فی النحو و اللغة و غیرهما، شاعرا، و أما التفسیر فهو إمام عصره فیه» [...، ۶].

۸- الدیار بکری: «و فی سنة ثمان و ستین و أربعمائة توفی أبو الحسن علی بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۳۹.

[۲] العبر، حوادث سنة ۴۶۸.

[۳] تتمة المختصر، حوادث سنة ۴۶۸.

[۴] مرآة الجنان، حوادث سنة ۴۶۸.

[۵] طبقات القراء ۱/ ۵۲۳.

[۶] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۵

أحمد بن محمّد بن متویه الواحدی المفسّر، مصنّف البسیط و الوسیط و الوجیز فی التفسیر، و هو نیسابوری إمام مشهور» [۱].

۹- الکاتب الجلبی: «أسباب النزول للشیخ الامام أبی الحسن علی بن أحمد الواحدی المفسر المتوفی سنة ۴۶۸. و هو أشهر ما صنّف فیه، أوله: الحمد للّه الکریم الوهاب» [۲].

۱۰- و ذکر ولی اللّه الدهلوی الواحدی مع البغوی و البیضاوی، واصفا إیاهم بکبار المفسّرین، و جاعلا إیّاهم قدوة المسلمین [... ۳].

(۷) روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۵

اشارة

و رواه أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی فی کتابه حول حدیث الولایة بإسناده عن ابن عباس إنه قال: «أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یبلّغ بولایة علی، فأنزل اللّه عزّ و جلّ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة فلمّا کان یوم غدیر خم قام فحمد اللّه و أثنی علیه و قال صلّی اللّه علیه و سلّم:

أ لست أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال صلّی اللّه علیه و سلّم:

فمن کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحب من أحبه و أبغض من أبغضه و انصر من نصره، و أعز من أعزه، و أعن من أعانه».

---

[۱] تاریخ الخمیس ۲/ ۳۵۹.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۷۶.

[۳] إزالة الخفاء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۶

ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۲۱۶

و أبو سعید السجستانی من مشاهیر حفاظ أهل السنّة الثّقات، و قد تقدم سابقا ذکر طرف من ترجمته عن السمعانی و الذهبی.

(۸) روایة الحاکم الحسکانی ... ص: ۲۱۶

و روی أبو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه الحسکانی نزول قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ ... فی واقعة یوم غدیر خم، ففی کتاب (مجمع البیان) بتفسیر الآیة المبارکة: «عن ابن أبی عمیر عن ابن أذینة عن الکلبی عن أبی صالح عن عبد اللّه بن عباس و جابر بن عبد اللّه قالا: أمر اللّه محمدا صلّی اللّه علیه و آله أن ینصب علیّا علما للناس فیخبرهم بولایته، فتخوّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یقولوا حابی ابن عمه، و أن یطعنوا فی ذلک علیه، فأوحی اللّه إلیه هذه الآیة، فقام علیه السّلام بولایته یوم غدیر خم» . قال: و هذا الخبر بعینه قد حدثناه السید أبو الحمد عن الحاکم أبی القاسم الحسکانی بإسناده عن ابن أبی عمیر فی کتاب شواهد التنزیل فی قواعد التفضیل» [۱].

---

[۱] مجمع البیان فی تفسیر القرآن المجلد الثانی/ ۲۲۳ و هو فی شواهد التنزیل ۱/ ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۷

(۹) روایة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷

اشارة

و ممّن روی نزول تلک الآیة المبارکة فی واقعة یوم غدیر خم: أبو القاسم علی بن الحسن المعروف بابن عساکر الدمشقی، کما عرفت ذلک من عبارة السیوطی فی (الدر المنثور) [۱].

ترجمة ابن عساکر ... ص: ۲۱۷

۱- یاقوت الحموی: «هو أبو القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه... الحافظ أحد أئمة الحدیث المشهورین و العلماء المذکورین. ولد فی المحرم سنة ۴۹۹. و مات فی الحادی عشر من رجب سنة ۵۷۱ » [۲...].

۲- ابن خلکان: «الحافظ أبو القاسم ... المعروف بابن عساکر الدمشقی الملقب ثقة الدین. کان محدّث الشام فی وقته و من أعیان الفقهاء الشافعیة، غلب علیه الحدیث فاشتهر به، و بالغ فی طلبه، إلی أن جمع منه ما لم یتفق لغیره، و رحل و طوف و جاب البلاد و لقی المشایخ، و کان رفیق الحافظ أبی سعد عبد الکریم ابن السمعانی فی الرحلة.

و کان حافظا دینا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید ... و صنّف التصانیف المفیدة و خرّج التخاریج، و کان حسن الکلام علی الأحادیث، محفوظا فی الجمع و التألیف، صنف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدة، أتی فیه بالعجائب،

---

[۱] و هو فی ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق ۲/ ۸۶.

[۲] معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۸

و هو علی نسق تاریخ بغداد، قال لی شیخنا الحافظ العلامة أبو محمد عبد العظیم المنذری حافظ مصر أدام اللّه به النفع- و قد جری ذکر هذا التاریخ و أخرج لی منه مجلّدا و طال الحدیث فی أمره و استعظامه- ما أظن هذا الرجل إلّا عزم علی وضع هذا التاریخ من یوم عقل علی نفسه، و شرع فی الجمع من ذلک الوقت، و إلّا فالعمر یقصر عن أن یجمع الإنسان فیه مثل هذا الکتاب بعد الاشتغال و التنبّه.

قال- و لقد قال الحق- من وقف علیه عرف حقیقة هذا القول، و متی یتسع للإنسان الوقت حتی یضع مثله، و هذا الذی ظهر هو الذی اختاره و ما صح له هذا إلّا بعد مسودات ما کاد ینضبط حصرها.

و له غیره توالیف حسنة و أجزاء ممتعة» [... ۱].

۳- الذهبی: «ابن عساکر الامام الحافظ الکبیر محدّث الشام فخر الأئمة ثقة الدین ... قال السمعانی: أبو القاسم حافظ ثقة متقن دیّن خیّر حسن السمت، جمع بین معرفة المتن و الاسناد، و کان کثیر العلم غزیر الفضل، صحیح القراءة، متثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره، و أربی علی الأقران ... و قال المحدث بهاء الدین القاسم: کان أبی رحمه اللّه مواظبا علی الجماعة و التلاوة، یختم کلّ لیلة ختمة [یختم کل جمعة]، و یختم فی رمضان کلّ یوم، و یعتکف فی المنارة الشرقیة، و کان کثیر النوافل و الأذکار، و یحیی لیلة العیدین بالصلاة و الذکر، و کان یحاسب نفسه علی لحظة تذهب...

قال سعد الخیر: ما رأیت فی سنن [سن ابن عساکر مثله.

قال القاسم ابن عساکر سمعت التاج المسعودی یقول سمعت أبا العلاء الهمدانی یقول لرجل استأذنه فی الرحلة [قال : إن عرفت أحدا أفضل منی فحینئذ آذن لک أن تسافر إلیه، إلّا أن تسافر إلی ابن عساکر فإنه حافظ کما یجب.

و حدثنی أبو المواهب بن صصری قال: لما دخلت همدان قال لی الحافظ: أنا

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۱۹

أعلم أنه لا یساجل الحافظ أبا القاسم فی شأنه أحد، فلو خالق الناس و مازجهم کما ینبغی [أصنع إذا لاجتمع علیه الموافق و المخالف، و قال لی یوما: أی شیء فتح له؟ و کیف الناس له؟ قلت: هو بعید من هذا کلّه، لم یشتغل منذ أربعین سنة إلّا بالجمع و التسمیع حتی فی نزهته و خلواته، قال: الحمد للّه هذا ثمرة العلم، إلّا أنا حصل لنا [من هذا المسجد و الدار و الکتب تدل علی قلة حظ أهل العلم فی بلادکم. ثم قال: ما کان یسمی أبو القاسم إلّا شعلة نار ببغداد من ذکائه و توقده و حسن إدراکه.

قال أبو المواهب: کنت أذاکر أبا القاسم الحافظ عن الحفّاظ الذین لقیهم.

فقال: أما بغداد فأبو عامر العبدری، و أما أصبهان فأبو نصر الیونارتی لکن اسماعیل بن محمّد الحافظ کان أشهر. فقلت: فعلی هذا ما کان رأی سیدنا مثل نفسه. قال: لا تقل هذا قال اللّه: فَلا تُزَکُّوا أَنْفُسَکُمْ قلت: فقد قال [اللّه تعالی أَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّکَ فَحَدِّثْ. فقال: لو قال قائل: إن عینی لم تر مثلی لصدق.

ثم قال أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فیه ما اجتمع فیه، من لزوم طریقة واحدة مدة أربعین سنة، من لزوم الصلوات فی الصف الأول إلّا من عذر، و الاعتکاف فی رمضان و عشر ذی الحجة، و عدم التطلع إلی تحصیل الأملاک و بناء الدور، قد أسقط ذلک عن نفسه، و أعرض عن طلب المناصب من الامامة و الخطابة، و أباها بعد أن عرضت علیه...

و کان شیخنا أبو الحجاج یمیل إلی أن ابن عساکر ما رأی حافظا مثل نفسه.

قال الحافظ عبد القادر: ما رأيت أحفظ من ابن عساكر.

و قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدّثين فی وقته، انتهت إليه الرياسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة و به ختم هذا الشأن. فقرأت بخط الحافظ معمر بن الفاخر فی معجمه أنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی- بمنی- و كان أحفظ من رأيت من طلبة الحديث و الشبان. و كان شيخنا اسماعيل بن محمّد الامام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۰

يفضّله على جميع من لقيناهم، قدم أصبهان و نزل فی دارى، و ما رأيت شابا أودع و لا أحفظ و لا أتقن منه، و كان مع ذلك فقيها أديبا سنّيا، جزاه اللّه خيرا و كثّر فی الإسلام مثله، و إنی كثيرا سألته عن تأخره عن المجیء إلى أصبهان فقال: لم تأذن لی أمّی.

قال القاسم: توفی أبی فی حادی عشر رجب سنة ۵۷۱. و رئی له منامات حسنة، و رثی بقصائد، و قبره يزار بباب الصغير» [۱].

۴- الذهبی أيضا: «فيها توفی الحافظ ابن عساكر صاحب التاريخ الثمانين مجلّدا ... ساد أهل زمانه فی الحديث و رجاله، و بلغ فی ذلك الذروة العليا، و من تصفّح تاريخه علم منزلة الرجل فی الحفظ. توفی فی حادی عشر رجب» [۲].

۵- اليافعی: «و فيها: الفقيه الامام، المحدث البارع، الحافظ المتقن الضابط ذو العلم الراسخ، شيخ الإسلام، و محدّث الشام، ناصر السنّة، و قامع البدعة زين الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، رئيس المحدّثين المقر له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدين، أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه بن عساكر، الذی اشتهر فی زمانه بعلو شانه، و لم ير مثله فی أقرانه، الجامع بين المعقول و المنقول، و المميز بين الصحيح و المعلول.

كان محدّث زمانه، و من أعيان الفقهاء الشافعية، غلب عليه الحديث و اشتهر به، و بالغ فی طلبه إلى أن جمع منه ما لم يتفق لغيره، رحل و طوّف و جاب البلاد، و لقی المشايخ، و كان رفيق الحافظ أبی سعد عبد الكريم بن السمعانی فی الرحلة.

و كان أبو القاسم المذكور حافظا دينا، جمع بين معرفة المتون و الأسانيد...

- و صنف التصانيف المفيدة، و خرّج التخاريج، و كان حسن الكلام على الأحاديث

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸- ۱۳۳۳.

[۲] العبر حوادث ۵۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۱

محفوظا على الجمع و التأليف، صنف التاريخ الكبير لدمشق فی ثمانين مجلدات أتی فيه بالعجائب و هو على نسق تاريخ بغداد ... قال بعض أهل العلم بالحديث و التواريخ: ساد أهل زمانه فی الحديث و رجاله و بلغ فيه الذروة العليا، و من تصفح تاريخه علم منزلة الرجل فی الحفظ.

قلت: بل من تأمل تصانيفه من حيث الجملة علم مكانه فی الحفظ و الضبط للعلم، و الاطلاع وجودة الفهم، و البلاغة و التحقيق و الاتساع فی العلوم، و فضائل تحتها من المناقب و المحاسن كلّ طائل...

و كان ابن عساكر المذكور- رضی اللّه عنه- حسن السيرة و السريرة، قال الحافظ الرئيس أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فيه ما اجتمع فيه من لزوم طريقة واحدة منذ أربعين سنة ... ذكره الامام الحافظ ابن النجار فی تاريخه فقال: إمام المحدّثين فی وقته و من انتهت إليه الرئاسة فی الحفظ و الإتقان و المعرفة التامة و الثقة به، و به ختم هذا الشأن ... و قال الحافظ عبد القاهر الرهاوی:

رأيت الحافظ السلفی و الحافظ أبا العلاء الهمدانی و الحافظ أبا موسى الهمدانی فما رأيت فيهم مثل ابن عساكر» [۱].

۶- الأسنوی: «و منهم الحافظ أبو القاسم على أخو الصائن المتقدم ذكره، إمام الشافعية، صاحب تاريخ دمشق فی ثمانين مجلدة و غير ذلك من المصنفات...

کان رحمه اللّه دیّنا خیّرا حسن السمت مواظبا علی الاعتکاف» [... ۲].

۷- ابن قاضی شهبة: «علی بن الحسن بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسین، الحافظ الکبیر، ثقة الدین، أبو القاسم ابن عساکر، فخر الشافعیة، و إمام أهل الحدیث فی زمانه و حامل لوائهم، صاحب تاریخ دمشق و غیر ذلک من المصنفات المفیدة المشهورة، مولده فی مستهل سنة تسع و تسعین و أربعمائة، و رحل إلی بلاد

---

[۱] مرآة الجنان حوادث ۵۷۱.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۲

کثیرة، و سمع الکثیر من نحو ألف و ثلاثمائة شیخ و ثمانین امرأة، تفقه بدمشق و بغداد، و کان دیّنا خیّرا» [... ۱].

(۱۰) الفخر الرازی ... ص: ۲۲۲

اشارة

و ذکر فخر الدین محمّد بن عمر الرازی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم غدیر خم فی (تفسیره)، فی بیان الأقوال المذکورة فی سبب تلک الآیة، حیث قال: «العاشر- نزلت هذه الآیة فی فضل علی رضی اللّه عنه، و لمّا نزلت هذه الآیة أخذ بیده و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. و هو قول ابن عباس و البراء بن عازب و محمّد بن علی» [۲].

أقول: إن العبرة بذکر الرازی لهذا القول فی ضمن الأقوال المزعومة الأخری، و قد عرفت أنه ینسب هذا القول إلی ابن عباس و البراء بن عازب و سیدنا الإمام محمّد بن علی الباقر علیه السّلام، فلا عبرة إذن بکلامه هو حول هذا الموضوع، فإنه کلام لا موجب له إلّا المکابرة و العناد، و یکفی فی سقوطه أنه ردّ علی الامام المعصوم أبی جعفر الباقر علیه السّلام.

و لو قیل: إن المتعصبین من أهل السنة لا یعتقدون بعصمة الأئمة الطاهرین، بل إنّ بعضهم کابن الجوزی فی (الموضوعات) و السیوطی فی (اللئالی المصنوعة) و ابن العرّاق فی (تنزیه الشریعة) یجرحون فیهم و العیاذ باللّه.

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۵.

[۲] تفسیر الرازی ۱۲/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۳

قلنا: فما یقولون فی حق صحابة یقولون بعدالتهم کابن عباس و البراء بن عازب، و کأبی سعید الخدری القائل بهذا القول- کما فی تفسیر النیسابوری، و سنذکر عبارته- و عبد اللّه بن مسعود کما ستعلم فیما بعد؟

فالحاصل: إن الرازی یعترف بأن القول بنزول الآیة فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام یوم الغدیر هو قول ابن عباس و البراء و الامام الباقر، و إن کان لا یرتضی هذا القول و لا یعتمد علیه تعصبا و عنادا.

ترجمة الرازی ... ص: ۲۲۳

و قد بالغ بعض علماء أهل السنة فی الثناء علی هذا المتعصب العنید:

۱- فقد ترجم له ابن خلکان بقوله: «أبو عبد اللّه محمّد بن عمر بن الحسین ابن الحسن بن علی، التیمی، البکری، الطبرستانی [الأصل

الرازی المولد، الملقب فخر الدین، المعروف بابن الخطیب، الفقیه الشافعی. فرید عصره و نسیج وحده، فاق أهل زمانه فی علم الکلام و المعقولات و علم الأوائل، له التصانیف المفیدة فی فنون عدیدة، منها تفسیر القرآن الکریم، جمع فیه کل غریب و غریبة، و هو کبیر جدّا لکنه لم یکمله ... و کل کتبه ممتعة.

و انتشرت تصانیفه فی البلاد و رزق فیها سعادة عظیمة، فإن النّاس اشتغلوا بها و رفضوا کتب المتقدمین، و هو أول من اخترع هذا الترتیب فی کتبه، و أتی فیها بما لم یسبق إلیه، و کان له فی الوعظ الید البیضاء، و یعظ باللسانین العربی و العجمی، و کان یلحقه الوجد فی حال الوعظ و یکثر البکاء، و کان یحضر مجلسه بمدینة هراة أرباب المذاهب و المقالات، و یسألونه و هو یجیب کل سائل بأحسن إجابة، و رجع بسببه خلق کثیر من الطائفة الکرامیة و غیرهم إلی مذهب أهل السنة، و کان یلقب بهراة شیخ الإسلام ... و کان العلماء یقصدونه من البلاد و تشدّ إلیه الرحال من الأقطار» [... ۱].

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۳۸۱- ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۴

۲- ابن الوردی: «الامام فخر الدین ... الفقیه الشافعی، صاحب التصانیف المشهورة، و مولده سنة ۵۴۳ و مع فضائله کانت له الید الطولی فی الوعظ بالعربی و العجمی، و یلحقه فیه وجد و بکاء، و کان أوحد الناس فی المعقولات و الأصول، قصد الکمال السمنانی، ثم عاد إلی الری إلی المجد الجیلی، و اشتغل علیهما، و سافر إلی خوارزم و ما وراء النهر، و جرت الفتنة التی ذکرت، و اتّصل بشهاب الدین الغوری صاحب غزنة و حصل له منه مال طائل، ثم حظی فی خراسان عند السلطان خوارزم شاه بن تکش، و شدّت إلیه الرّحال، و قصده ابن عنین و مدحه بقصائد» [... ۱].

۳- الیافعی: «و فیها الامام الکبیر، العلّامة النحریر، الأصولی المتکلّم المناظر المفسر، صاحب التصانیف المشهورة فی الآفاق، الحظّیة فی سوق الإفادة بالنفاق، فخر الدین الرازی ... الملقب بالإمام عند علماء الأصول، المقرر لشبه مذاهب فرق المخالفین، و المبطل بها بإقامة البراهین، الطبرستانی الأصل، الرازی المولد، المعروف بابن الخطیب، الشافعی المذهب، فرید عصره و نسیج دهره، الذی قال فیه بعض العلماء: خصّه اللّه برأی هو للغیب طلیعة، فیری الحق بعین دونها حدّ الطبیعة، و مدحه الامام سراج الدین یوسف ابن أبی بکر بن محمد السکاکی الخوارزمی...

فاق أهل زمانه فی الأصلین و المعقولات و علوم الأوائل، صنّف التصانیف المفیدة فی فنون عدیدة ... و کان صاحب وقار و حشمة و ممالیک، و ثروة و بزة حسنة و هیئة جمیلة، إذا رکب رکب معه نحو ثلاثمائة مشتغل علی اختلاف مطالبهم، فی التفسیر و الفقه و الکلام و الأصول و الطب و غیر ذلک» [... ۲].

۴- محمّد الحافظ خواجة بارسا: «قال الامام النحریر، المناظر المتکلّم

---

[۱] تتمة المختصر حوادث سنة ۶۰۶.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۵

المفسر، صاحب التصانیف المشهورة، فخر الملة و الدین الرازی ... فی التفسیر الکبیر فی قوله سبحانه: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً فیه لطیفة و هو: إن الرجس قد یزول عنّا و لا یطهر المحلّ، فقوله سبحانه: لیذهب عنکم الرجس أی یزیل عنکم الذنوب، و قوله سبحانه:

و یطهّرکم تطهیرا أی یلبسکم خلع الکرامة تطهیرا، لا یکون بعده تلوّث» [۱].

۵- ابن قاضی شهبة: «محمّد بن عمر بن الحسین بن الحسن بن علی، العلامة سلطان المتکلّمین فی زمانه ... المفسر المتکلم، إمام وقته فی العلوم العقلیة، و أحد الأئمة فی العلوم الشرعیة، صاحب المصنفات المشهورة و الفضائل الغزیرة المذکورة، ولد فی رمضان سنة ۵۴۴، و قیل سنة ثلاث، اشتغل أوّلا علی والده ضیاء الدین عمر، و هو من تلامذة البغوی، ثم علی الکمال السمنانی و علی المجد الجیلی صاحب محمّد بن یحیی، و أتقن علوما کثیرة و برز فیها و تقدّم و ساد، و قصده الطلبة من سائر البلاد، و صنف فی فنون کثیرة» [۲...]

(۱۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۵

اشارة

و روی أبو سالم محمّد بن طلحة بن محمّد القرشی النصیبی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم الغدیر حیث قال: «زیادة تقریر- نقل الامام أبو الحسن الواحدی فی کتابه المسمّی بأسباب النزول یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: أنزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر

---

[۱] فصل الخطاب- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۹۶.

خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمة محمّد بن طلحة ... ص: ۲۲۶

و قد ترجم لمحمّد بن طلحة مشاهیر علمائهم، واصفین إیّاه بالمحامد الجمیلة و الفضائل العظیمة، و سنذکر ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی، و نکتفی هنا بما ذکره الیافعی فی حقّه حیث قال: «الکمال محمّد بن طلحة النصیبی الشافعی. و کان رئیسا محتشما بارعا فی الفقه و الخلاف، ولّی الوزارة مرة ثم زهد و جمع نفسه، توفی بحلب فی شهر رجب و قد جاوز التسعین، و له دائرة الحروف» [... ۲].

(۱۲) روایة الرسعنی ... ص: ۲۲۶

اشارة

و روی عبد الرزاق بن رزق اللّه الرسعنی نزول الآیة الکریمة فی یوم الغدیر، قال محمّد بن معتمد خان البدخشانی: «أخرج عبد الرزاق الرسعنی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لما نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۳].

---

[۱] مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۴۴.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۶۵۲.

[۳] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

ترجمة الرسعنی ... ص: ۲۲۷

۱- الذهبی: «الرسعنی العلّامة عز الدین عبد الرزاق بن رزق اللّه بن أبی بکر، المحدّث المفسّر الحنبلی. ولد سنة تسع و ثمانین، و سمع بدمشق من الکندی و ببغداد من ابن منینا، و صنف تفسیرا جیّدا، و کان شیخ الجزیرة فی زمانه علما و فضلا و جلالة. توفی فی ثانی عشر ربیع الآخر» [۱].

۲- الذهبی أیضا: «الرسعنی الامام المحدّث الرحّال، الحافظ المفسّر، عالم الجزیرة ... عنی بهذا العلم، و جمع و صنف تفسیرا حسنا، رأیته یروی فیه بأسانیده، و صنّف کتاب مقتل الشهید الحسین، و کان إماما متقنا ذا فنون و أدب، روی عنه ولده العدل شمس الدین، و الدمیاطی فی معجمه، و غیر واحد، و بالاجازة أبو المعالی الأبرقوهی.

کانت له حرمة وافرة عند الملک بدر الدین صاحب الموصل ... و له شعر رائق، ولّی مشیخة دار الحدیث بالموصل. کان من أوعیة العلم و الخیر، توفی سنة ۶۶۱» [۲].

۳- ابن الجزری: «عبد الرزاق بن رزق اللّه أبو محمّد الرسعنی، الامام العلّامة، المحدّث المقرئ، شیخ دیار بکر و الجزیرة» [... ۳].

۴- السیوطی: «الرسعنی الامام المحدّث الرحّال، الحافظ المفید، عالم الجزیرة، عز الدین أبو محمّد عبد الرزاق بن رزق اللّه بن أبی بکر بن خلف الجزری، ولد برأس عین سنة ۵۸۹، و سمع الکندی و عدّة، و عنی بهذا الشأن و صنف تفسیرا، و کان إماما متقنا ذا فنون و أدب، أجاز للدمیاطی و الأبرقوهی،

---

[۱] العبر حوادث ۶۶۱.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۵۲.

[۳] طبقات القراء ۱/ ۳۸۴.

ولّی مشیخة دار الحدیث بالموصل. مات سنة ۶۶۱» [۱].

۵- و ذکر الکاتب الجلبی تفسیر الرسعنی فی مواضع من کتابه، ففی باب التاء: «تفسیر عبد الرزاق بن رزق اللّه الحنبلی الرسعنی، المسمی بمطالع أنوار التنزیل. یأتی. قلت: تفسیر عبد الرزاق المذکور اسمه رموز الکنوز. قال محمد المالکی الداودی صاحب طبقات المفسرین بعد نقل هذا التفسیر و اسمه: و فیه فوائد حسنة، و یروی فیه الأحادیث بأسانیده» [۲].

و قال فی باب الراء: «رموز الکنوز فی تفسیر الکتاب العزیز، للشیخ الامام عز الدین عبد الرزاق الرسعنی الحنبلی المتوفی سنة ۶۶۰» [۳].

و قال فی باب المیم: «مطالع أنوار التنزیل و مفاتیح أسرار التأویل لعبد الرزاق بن رزق اللّه ... و هو تفسیر کبیر حسن، انتفاه السیوطی، و کتب فی آخره إجازة سماعه فی مجالس آخرها ثانی ذی القعدة سنة ۶۵۹ بدار الحدیث المهاجریة بالموصل» [... ۴].

(۱۳) روایة النیسابوری ... ص: ۲۲۸

اشارة

و أما روایة نظام الدین حسن بن محمّد بن حسین القمی النیسابوری نزول آیة التبلیغ المبارکة فی واقعة یوم غدیر خم، فهی فی تفسیره بعد تفسیر قوله تعالی

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۵۰۵.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۴۵۲.

[۳] المصدر ۱/ ۹۱۳.

[۴] المصدر ۲/ ۱۷۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۲۹

وَ لَوْ أَنَّهُمْ أَقامُوا التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ ما أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ ساءَ ما يَعْمَلُونَ إذ قال: «ثم أمر رسوله بأن لا ينظر إلى قلّة المقتصدين و كثرة المعاندين، و لا يتخوف مكرهم [مكروههم فقال. يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ عن أبی سعید الخدری إن هذه الآیة نزلت فی فضل علی بن أبی طالب [رضی اللّه عنه و کرّم اللّه وجهه یوم غدیر خم، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بیده و قال: من کنت مولاه فهذا علی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلقیه عمر و قال: هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة. و هو قول ابن عباس و البراء ابن عازب و محمّد بن علی.

و روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم نام فی بعض أسفاره تحت شجرة و علّق سیفه علیها، فأتاه أعرابی و هو نائم، فأخذ سیفه و اخترطه و قال: یا محمّد من یمنعک منی؟ فقال: اللّه. فرعدت ید الأعرابی و سقط السیف من یده، و ضرب برأسه الشجر [ة] حتی انتثر دماغه و نزل وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و قیل: لما نزلت آیة التخییر: یا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْواجِكَ فلم یعرضها علیهن خوفا من اختیارهن الدنیا نزلت یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ.

و قیل: نزلت فی أمر زید و زینب بنت جحش.

و قیل: لمّا نزل: وَ لا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ سکت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن عیب آلهتهم فنزلت، أی: بلّغ معایب آلهتهم و لا تخفها.

و قیل: إنه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا بیّن الشرائع و المناسک فی حجة الوداع قال: هل بلغت؟ قالوا: نعم. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم اشهد. فنزلت.

و قیل: نزلت فی قصة الرجم و القصاص المذکورتین.

و قال الحسن: إن نبی اللّه قال: لمّا بعثنی اللّه برسالته ضقت بها ذرعا، و تخوّفت أن من الناس من یکذّبنی، و الیهود و النصاری یخوّفوننی، فنزلت الآیة.

فزال الخوف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۰

و قالت عائشة: سهر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات لیلة فقلت: یا رسول اللّه ما شأنک؟ قال: ألا رجل صالح یحرسنی اللیلة؟! قالت: فبینا نحن فی ذلک إذ سمعت صوت السلاح، فقال من هذا؟ قال: سعید و حذیفة جئنا نحرسک. فنام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی سمعت غطیطه، فنزلت هذه الآیة، فأخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رأسه من قبة أدم فقال: انصرفوا أیّها الناس، فقد عصمنی اللّه.

و عن ابن عباس: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحرس، فکان یرسل معه أبو طالب کلّ یوم رجالا من بنی هاشم یحرسونه، حتی نزلت هذه الآیة، فأراد عمّه أن یرسل معه من یحرسونه فقال: یا عمّاه إن اللّه تعالی قد عصمنی من الجنّ و الإنس» [۱].

أقول: نلمس من هذه العبارة أن النیسابوری یری أن سبب نزول الآیة هو واقعة یوم الغدیر، و أن القول بنزولها فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام هو الصحیح من بین الأقوال، و لذا قدّم هذا القول علی سائر الأقوال، مع عزوه إلی جماعة من الصحابة و الامام الباقر علیه السّلام، و نسب أکثر الأقوال الأخری إلی القیل.

و یشهد بکون ذکر هذا القول مقدّما علی غیره قرینة علی اختیار النیسابوری له: أن رشید الدین الدهلوی نقل عن النسفی کلاما فی

موضوع، ثم نسب إليه إختيار الأول منهما، لذكره إياه مقدّما على القول الآخر، و هذا كلام رشيد الدين فى (إيضاح لطافة المقال):

«و قال العلامة أبو البركات عبد اللّه بن أحمد بن محمود النسفى صاحب كنز الدقائق، فى آخر كتاب الاعتماد فى الاعتقاد: ثم قيل: لا يفضّل أحد بعد الصحابة إلّا بالعلم و التقوى، و قيل: فضل أولادهم على ترتيب فضل آبائهم،

---

[۱] تفسير النيسابورى ۶/ ۱۲۹- ۱۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۱

إلّا أولاد فاطمة عليهما السّلام، فإنهم يفضّلون على أولاد أبى بكر و عمر و عثمان، لقربهم من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنهم العترة الطاهرة و الذريّة الطيّبة الذين أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهيرا.

و تفيد هذه العبارة- من جهة تقديم ذكر القول المختار للشيخ عبد الحق- أن هذا القول هو الأرجح عند صاحب كتاب الاعتماد، كما لا يخفى على العلماء الأمجاد».

الاعتماد على النيسابورى و تفسيره ... ص: ۲۳۱

و ذكر الكاتب الجلبى تفسير النيسابورى بقوله: «غرائب القرآن و رغائب الفرقان فى التفسير، للعلامة نظام الدين حسن بن محمّد بن حسين القمى النيسابورى، المعروف بالنظام الأعرج» [... ۱].

و عدّه المولوى حسام الدين السهارنبورى ضمن مصادر كتابه (مرافض الروافض) فى عداد تفسير البيضاوى و معالم التنزيل و المدارك و الكشاف و جامع البيان، واصفا إياها بالكتب المعتبرة.

و قد اعتمد القوم على كلمات النيسابورى و استندوا إليها فى مقابلة أهل الحق و الرد على استدلالاتهم، من ذلك استناد (الدهلوى) إلى ما اختاره النيسابورى فى الجواب عن مطعن عزل أبى بكر عن إبلاغ سورة البراءة [۲].

و من ذلك استشهاد المولوى حيدر على الفيض‌آبادى فى (منتهى الكلام)، فى كلامه حول حديث ارتداد الاصحاب بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و ذبّ الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم إيّاهم عن الحوض.

---

[۱] كشف الظنون ۲/ ۱۱۹۵.

[۲] التحفة. باب المطاعن: ۲۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۲

كلام النيسابورى فى خطبة تفسيره ... ص: ۲۳۲

كما يظهر اعتبار هذا التفسير من كلام النيسابورى نفسه أيضا فى خطبته، إذ قال:

«و لقد انتصب جم غفير و جمع كثير من الصحابة و التابعين ثم من العلماء الراسخين، و الفضلاء المحققين، و الأئمة المتقنين فى كل عصر و حين، للخوض فى تيار بحاره و الكشف عن أستار أسراره، و الفحص عن غرائبه و الاطلاع على رغائبه، نقلا و عقلا و أخذا و اجتهادا، فتباعدت مطامح همّاتهم، و تباينت مواقع نياتهم، و تشعّبت مسالك أقدامهم، و تفننت مقاطر أقلامهم، فمن بين وجيز و أوجز و مطنب و ملغز، و من مقتصر على حلّ الألفاظ، و من ملاحظ مع ذلك حظّ المعانى و البيان و نعم اللحاظ، فشكر اللّه تعالى مساعيهم و صان عن إزراء القادح معاليهم، و منهم من أعرض عن التفسير و أقبل على التأويل، و هو عندى ركون إلى الأضاليل و سكون على شفا جرف الأباطيل، إلّا من عصمه اللّه و إنه لقليل، و منهم من مرج البحرين و جمع بين الأمرين، فللراغب الطالب أن يأخذ العذب

الفرات و یترک الملح الأجاج، یلقط الدر الثمین و یسقط السبخ و الزجاج.

و إذ وفقنی اللّه تعالی لتحریک القلم فی أکثر الفنون المنقولة و المعقولة، کما اشتهر- بحمد اللّه تعالی و منّه- فیما بین أهل الزمان، و کان علم التفسیر من العلوم بمنزلة الإنسان من العین و العین من الإنسان، و کان قد رزقنی اللّه تعالی من إبان الصبی و عنفوان الشباب حفظ لفظ القرآن و فهم معنی الفرقان، و طالما طالبنی بعض أجلّة الإخوان و أعزّة الأخدان ممن کنت مشارا عندهم بالبنان فی البیان، و اللّه المنّان یجازیهم عن حسن ظنونهم و یوفقنا لاسعاف سؤلهم و إنجاح مطلوبهم، أن أجمع کتابا فی علم التفسیر مشتملا علی المهمّات، مبتنیا علی ما وقع إلینا من نقل الإثبات و أقوال الثقات، من الصحابة و التابعین ثم من العلماء الراسخین و الفضلاء المحققین المتقدمین و المتأخّرین، جعل اللّه تعالی سعیهم مشکورا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۳

و عملهم مبرورا، استعنت بالمعبود و شرعت فی المقصود، معترفا بالعجز و القصور فی هذا الفن و فی سائر الفنون، لا کمن هو بابنه و شعره مفتون، کیف و قد قال عز من قائل وَ ما أُوتِیتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِیلًا مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا؟ و کفی باللّه ولیا و کفی باللّه وکیلا.

و لمّا کان التفسیر الکبیر المنسوب إلی الامام الأفضل و الهمام الأمثل، الحبر النحریر و البحر الغزیر، الجامع بین المعقول و المنقول، الفائز بالفروع و الأصول، أفضل المتأخرین، فخر الملة و الحق و الدین، محمّد بن عمر بن الحسین الخطیب الرازی، تغمّده اللّه برضوانه و أسکنه بحبوحة جنانه، اسمه مطابق لمسماه، و فیه من اللطائف و البحوث ما لا یحصی، و من الزوائد و النیوث ما لا یخفی، فإنه قد بذل مجهوده و نثل موجودة حتی عسر کتبه علی الطالبین، و أعوز تحصیله علی الراغبین.

حاذیت سیاق مرامه و أوردت حاصل کلامه، و قربت مسالک أقدامه، و التقطت عقود نظامه، من غیر إخلال بشیء من الفوائد، و إهمال لما یعدّ من اللطائف و العوائد، و ضممت إلیه ما وجدت فی الکشاف و فی سائر التفاسیر من اللطائف المهمات، و رزقنی اللّه تعالی من البضاعة المزجاة، و أثبت القرآآت المعتبرات و الوقوف المعللات، ثم التفسیر المشتمل علی المباحث اللفظیات و المعنویات، مع إصلاح ما یجب إصلاحه، و إتمام ما ینبغی إتمامه، من المسائل الموردة فی التفسیر الکبیر و الاعتراضات، و مع کلّ ما یوجد فی الکشاف من المواضع المعضلات، سوی الأبیات المعقّدات، فإن ذلک یوردها من ظنّ أن تصحیح القرآآت و غرائب القرآن إنما یکون بالأمثال و المستشهدات، کلّا، فإنّ القرآن حجة علی غیره و لیس غیره حجة علیه، فلا علینا أن نقتصر فی غرائب القرآن علی تفسیرها بالألفاظ المشتهرات، و علی إیراد بعض المتجانسات التی تعرف منها أصول الاشتقاقات، و ذکرت طرفا من الإشارات المقنعات، و التأویلات الممکنات، و الحکایات المبکیات، و المواعظ الرداعة عن المنهیات، الباعثة علی أداء الواجبات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۴

و التزمت إیراد لفظ القرآن الکریم أوّلا مع ترجمته علی وجه بدیع و طریق منیع، یشتمل علی إبراز المقدّرات و إظهار المضمرات، و تأویل المتشابهات و تصریح الکنایات، و تحقیق المجازات و الاستعارات، فإنّ هذا النوع من الترجمة مما تکسب فیه العبرات، و یؤذن المترجمون هنالک إلی العثرات، و قلّما یفطن له الناشی الواقف علی متن اللغة العربیة، فضلا عن الدخیل القاصر فی العلوم الأدبیة، و اجتهدت کلّ الاجتهاد فی تسهیل سبیل الرشاد، و وضعت الجمیع علی طرف الثمام، لیکون الکتاب کالبدر فی التمام، و کالشمس فی إفادة الخاص و العام، من غیر تطویل یورث الملام و لا تقصیر یوعر مسالک السالک، و یبدد نظام الکلام، فخیر الکلام ما قل و دل، و حسبک من الزاد ما بلّغک المحل، و التکلان فی الجمیع علی الرحمن المستعان، و التوفیق مسئول ممن بیده مفاتیح الفضل و الإحسان، و خزائن البر و الامتنان، و هذا أوان الشروع فی تفسیر القرآن».

(۱۴) روایة الهمدانی ... ص: ۲۳۴

اشارة

و روی السید علی بن شهاب الدین الهمدانی نزول آیة التبلیغ، فی فضل أمیر المؤمنین علیه السّلام فی واقعة یوم غدیر خم: «عن البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال: أقبلت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حجة الوداع، فلمّا کان بغدیر خم نودی الصلاة جامعة، فجلس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تحت شجرة، و أخذ بید علی و قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. فقال: ألا من أنا مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فلقیه عمر رضی اللّه عنه فقال: هنیئا لک یا علی بن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة، و فیه نزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۵

الآیة» [۱].

ترجمة الهمدانی و خطبة کتابه ... ص: ۲۳۵

و السید علی الهمدانی من علماء أهل السنة الرّبانیین، و من مشاهیر عرفائهم المنتجبین، فقد ترجموا له بما یفوق الوصف، و نسبوا الکرامات الجلیلة إلیه مثل إحیاء الأموات و غیره، کما سنذکر ذلک فیما سیأتی إن شاء اللّه.

و أما کتابه (مودة القربی) فقد مدحه مؤلّفه فی خطبته، و بیّن اعتباره و شأنه بقوله: «و بعد، فقد قال اللّه تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أحبّوا اللّه لما أرفدکم من نعمه و أحبّونی لحب اللّه و أحبوا أهل بیتی لحبی

. فلمّا کان مودة آل النبی مسئولا عنها حیث أمر اللّه تعالی حبیبه العربی بأن لا یسأل عن قومه سوی المودة فی القربی، و أن ذلک سبب النجاة للمحبین، و موجب وصولهم إلیه و إلی آله علیهم السّلام کما

قال علیه السّلام: من أحبّ قوما حشر فی زمرتهم

. و أیضا

قال علیه السّلام: المرء مع من أحب.

فوجب علی من طلب طریق الوصول و منهج القبول محبّة الرسول و مودة أهل بیت البتول، و هذه لا تحصل إلّا بمعرفة فضائله و فضائل آله علیهم السّلام، و هی موقوفة علی معرفة ما ورد فیهم من أخباره علیه السّلام.

و لقد جمعت الأخیار فی فضائل العلماء و الفقراء أربعینیات کثیرة، و لم یجمع فی فضائل أهل البیت إلّا قلیلا، فلذا- و أنا الفقیر الجانی علی العلوی الهمدانی- أردت أن أجمع فی جواهر أخباره و لآلی آثاره مما ورد فیهم، مختصرا موسوما بکتاب (المودة فی القربی) تبرکا بالکلام القدیم، کما فی مأمولی أن یجعل ذلک وسیلتی إلیهم و نجاتی بهم، و طویته علی أربع عشرة مودة، و اللّه یعصمنی من الخبط و الخلل فی القول و العمل، و لم یحوّل قلمی إلی ما لم ینقل، بحق محمّد و من اتبعه من أصحاب الدّول».

---

[۱] مودة القربی. أنظر ینابیع المودة: ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۶

(۱۵) روایة ابن الصباغ ... ص: ۲۳۶

اشارة

و روی نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصباغ المالکی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم غدیر خم

فی کتابه (الفصول المهمة) حیث قال:

«روی الامام أبو الحسن الواحدی فی کتابه المسمی بأسباب النزول، یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب» [۱].

ترجمة ابن الصباغ و اعتبار کتابه ... ص: ۲۳۶

و ابن الصباغ من مشاهیر فقهاء المالکیة، و من ثقات علماء أهل السنة المعروفین، فهم ینقلون عنه أقواله و یعتمدون علی روایاته، و یصفونه- و هم ناقلون عنه- بالأوصاف العظیمة. و ممن أکثر من النقل عنه نور الدین السمهودی فی کتابه (جواهر العقدین).

و فی (نزهة المجالس): «و رأیت فی الفصول المهمة فی معرفة الأئمة بمکّة المشرفة شرّفها اللّه تعالی و هی مصنفة لأبی الحسن المالکی: إن علیا ولدته أمه بجوف الکعبة شرّفها اللّه تعالی» [۲].

و عبّر عنه الشیخ أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی ب «الشیخ الامام علی ابن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیة» فی کلام له حول حکم الخنثی

---

[۱] الفصول المهمة فی معرفة الأئمة: ۴۲.

[۲] نزهة المجالس لعبد الرحمن الصفوری ۲/ ۲۰۴- ۲۰۵.

و هذا نصه: «قلت: و هذه المسألة وقعت فی زماننا هذا ببلاد الجبرت، علی ما أخبرنی به سیدی العلامة نور بن خلف الجبرتی، و ذکر لی أن الخنثی الموصوفة توفیت عن ولدین، ولد لبطنها و ولد لظهرها، و خلّفت ترکة کثیرة، و أن علماء تلک الجهة تحیّروا فی المیراث و اختلفت أحکامهم، فمنهم من قال: یرث ولد الظهر دون ولد البطن. و منهم من قال بعکس هذا. و منهم من قال: یقتسمان الترکة. و منهم من قال: توقف الترکة حتی یصطلح الولدان علی تساو أو علی مفاضلة. و أخبرنی أن الخصام قائم و الترکة موقوفة، و أنه خرج لسؤال علماء المغرب خصوصا علماء الحرمین عن ذلک.

و بعد الاتفاق به بسنتین، وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمة فی فضل الأئمة تصنیف الشیخ الامام علی بن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیة» [۱].

و ذکر محمّد رشید الدین خان الدهلوی کتاب (الفصول المهمة) ناسبا إیاه إلی الشیخ ابن الصباغ المالکی، و مصرّحا بکونه من کتب أهل السنة المؤلّفة فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام.

کما ذکر عبد اللّه بن محمّد المدنی و المطیری شهرة، الشافعی مذهبا، الأشعری اعتقادا، و النقشبندی طریقة- کتاب (الفصول المهمة) فی خطبة کتابه (الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرة) حیث قال:

«أما بعد فیقول العبد الفقیر إلی اللّه تعالی عبد اللّه بن محمّد المطیری شهرة المدنی حالا: هذا کتاب سمیته بالریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرة، جمعت فیه ما اطّلعت علیه مما ورد فی هذا الشأن، و اعتنی بنقله العلماء العاملون الأعیان، و أکثره من الفصول المهمة لابن الصباغ، و من الجوهر الشفاف للخطیب».

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

(۱۶) روایة العینی ... ص: ۲۳۸

اشارة

و روی بدر الدین محمود بن أحمد العینی نزول آیة التبلیغ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ. فی واقعة یوم الغدیر، فی شرحه علی صحیح البخاری، حیث جاء بتفسیر الآیة المذکورة من کتاب التفسیر ما هذا نصه: «ص- باب یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

ش- أی هذا باب من قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ

ذکر الواحدی من حدیث الحسن بن حماد سجادة قال: ثنا علی بن عیاش عن الأعمش و أبی الجحاف، عن عطیّة، عن أبی سعید قال: نزلت هذه الآیة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه.

و قال مقاتل: قوله بلّغ ما أنزل إلیک. و ذلک أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الیهود إلی الإسلام فأکثر الدعاء، فجعلوا یستهزؤن به و یقولون: أ ترید یا محمّد أن نتخذک حنانا کما اتخذت النصاری عیسی حنانا. فلما رأی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک سکت عنهم، فحرّض اللّه تعالی نبیه علیه السّلام علی الدعاء إلی دینه لا یمنعه تکذیبهم إیاه و استهزاؤهم به عن الدعاء.

و قال الزمخشری: نزلت هذه الآیة بعد أحد.

و ذکر الثعلبی عن الحسن قال سیدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما بعثنی اللّه عزّ و جلّ برسالته ضقت بها ذرعا، و عرفت أن من الناس من یکذّبنی- و کان یهاب قریشا و الیهود و النصاری- فنزلت.

و قیل: نزلت فی عیینة بن حصین و فقراء أهل الصفة.

و قیل: نزلت فی الجهاد، و ذلک أن المنافقین کرهوه و کرهه أیضا بعض

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۳۹

المؤمنین، و کان النبی علیه السّلام یمسک فی بعض الأحایین عن الحث علی الجهاد لما یعرف من کراهیة القوم، فنزلت.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک من ربّک، فی أمر زینب بنت جحش، و هو مذکور فی البخاری.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک فی أمر نسائک.

و قال أبو جعفر محمّد بن علی بن حسین: معناه بلّغ ما أنزل إلیک من ربک فی فضل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فلمّا نزلت هذه الآیة أخذ بید علی و قال:

من کنت مولاه فعلی مولاه.

و قیل: بلّغ ما أنزل إلیک من حقوق المسلمین، فلمّا نزلت هذه الآیة خطب علیه السّلام فی حجة الوداع، ثم قال: اللهم هل بلغت؟

و عند ابن الجوزی: بلّغ ما أنزل إلیک من الرجم و القصاص» [۱].

هذا هو النص الکامل لعبارة العینی فی هذا المقام، و قد رأیت أنه قد قدّم القول بنزولها فی فضل علی علیه السّلام یوم الغدیر علی سائر الأقوال فی الذکر، الأمر الذی یدلّ علی تقدیمه إیاه علیها فی الاختیار کما تقدم ... ثمّ إنّه عاد و ذکر قول سیدنا الامام الباقر علیه السّلام و هو القول الفصل، و الحمد للّه ربّ العالمین.

ترجمة البدر العینی ... ص: ۲۳۹

۱- شمس الدین السخاوی: «محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن حسین بن یوسف بن محمود، القاضی بدر الدین أبو محمد- و قیل أبو الثناء- ابن القاضی شهاب الدین، الحلبی الأصل، العنتابی المولد، القاهری الحنفی. أحد الأعیان، و یعرف بابن العینی. کان مولد والده بحلب فی سنة خمس و عشرین و سبعمائة، و انتقل إلی عنتاب فولی قضاءها فولد بها ولده البدر، و ذلک- کما قرأته

[۱] عمدة القاری- شرح صحیح البخاری ۱۸/ ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۰

بخطّه- فی سابع عشر رمضان سنة ۷۶۲، فنشأ بها، و قرأ القرآن و اشتغل بالعلوم من سائر الفنون علی العلماء الکبار...

و کان إماما عالما علّامة، عارفا بالتصریف و العربیة و غیرهما، حافظا للتاریخ و اللغة، کثیر الاستعمال لها، مشارکا فی الفنون، لا یمل من المطالعة و الکتابة، کتب بخطه جملة من الکتب، و صنّف الکثیر، و کان نادرة بحیث لا أعلم بعد شیخنا أکثر تصانیف منه، و قلمه أجود من تقریره، و کتابته طریفة حسنة من السرعة...

و حدّث و أفتی و درّس، مع لطف العشرة و التواضع، و اشتهر اسمه و بعد صیته، و أخذ عنه الفضلاء من کل مذهب، و ممن سمع علیه من القدماء: الکمال الشمنی، سمع علیه بعض شرح الطحاوی من تصانیفه، و أرغون شاه التیدمری المتوفی سنة ۸۰۲ صحیح البخاری و مسلم و المصابیح. و علّق شیخنا من فوائده بل سمع علیه، لأجل ما کان عزم علیه من عمل البلدانیات...

و ذکره العلاء ابن خطیب الناصریة فی تاریخه فقال: و هو إمام عالم فاضل مشارک فی علوم، و عنده حشمة و مروة و عصبیة و دیانة- انتهی.

و قد قرأت علیه الأربعین التی انتقاها شیخی رحمه اللّه تعالی من صحیح مسلم، فی خامس صفر سنة إحدی و خمسین، و عرضت علیه قبل ذلک محافیظی و سمعت عدة من دروسه» [... ۱].

۲- السیوطی: «العینی قاضی القضاة ... تفقّه و اشتغل بالفنون، و برع و مهر، و دخل القاهرة و ولی الحسبة مرارا، و قضاء الحنفیة، و له تصانیف منها:

شرح البخاری، و شرح الشواهد، و شرح معانی الآثار، و شرح الهدایة، و شرح الکنز، و شرح المجمع، و شرح درر البحار، و طبقات الحنفیة، و غیر ذلک. مات فی

[۱] الذیل الطاهر للسخاوی- مخطوط. و منه نسخة و علیها خط المؤلف فی مکتبة السید صاحب عبقات الأنوار رحمه اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۱

ذی الحجة سنة ۸۵۵» [۱].

۳- السیوطی أیضا ...: «و کان إماما عالما علّامة» [... ۲].

۴- محمود بن سلیمان الکفوی: «قاضی القضاة بدر الدین ... ذکر جلال الدین السیوطی فی طبقات الحنفیة المصریة فی حسن المحاضرة، قال» [... ۳].

۵- الزرقانی المالکی ...: «و تفقه و اشتغل بالفنون و برع» [... ۴].

۶- الأزنیقی ...: «و تفقه، و اشتغل بالفنون، و برع و مهر و ولی قضاء الحنفیة بالقاهرة، و کان إماما عالما علامة بالعربیة و التصریف و غیرهما» [... ۵].

۷- و قال الکاتب الجلبی فی شروح البخاری: «و من الشروح المشهورة أیضا شرح العلامة بدر الدین ... فإن شرحه حافل کامل فی معناه، لکن لم ینتشر کانتشار فتح الباری فی حیاة مؤلفه و هلمّ جرّا» [۶].

۸- و قد احتج المولوی حیدر علی الفیض آبادی فی (منتهی الکلام) بکلمات العینی فی مقابلة أهل الحق، مع الثناء علی شرحه للبخاری- عمدة القاری- و قال فی حق العینی بأن تبحّره و غزارة علومه و مهارته فی فن الحدیث أشهر من أن یذکر.

و هنا یحق لنا أن نسأل المولوی حیدر علی و أمثاله فنقول: کیف یجوز التمسک بما قال العینی فی مجال الردّ علی الشیعة، مع وصفه

بالتبحر و المهارة و الفقه و الامامة و غير ذلك من الأوصاف الجليلة- و لا يجوز الالتفات إلى كلام له أو رواية له لحديث ينفع الشيعة فيما يذهبون إليه؟

---

[۱] حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۳.

[۲] بغية الوعاة ۲/ ۲۷۵.

[۳] كتاب الأعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۴] شرح المواهب اللدنية ۱/ ۵۸.

[۵] مدينة العلوم للأزنيقي.

[۶] كشف الظنون ۱/ ۵۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۲

(۱۷) رواية السيوطی ... ص: ۲۴۲

اشارة

و روى جلال الدين عبد الرحمن بن أبی بكر السيوطی حديث نزول آية التبليغ: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ... فی واقعة يوم غدير خم، فی فضل سيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و هذا نص عبارته فی تفسير الآية المذكورة:

«أخرج أبو الشيخ عن الحسن: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: إن اللّه بعثنی برسالة، فضقت بها ذرعا و عرفت أن الناس مكذّبی، فوعدنی لأبلغنّ أو ليعذّبنی، فأنزلت يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ.

و أخرج عبد بن حميد و ابن جرير و ابن أبی حاتم و أبو الشيخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ. قال: يا رب إنما أنا واحد كيف أصنع، يجتمع علیّ الناس فنزلت: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ.

و أخرج ابن جرير و ابن أبی حاتم عن ابن عباس: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ يعنی إن كتمت آية مما أنزل إليك لم تبلّغ رسالته.

و أخرج ابن أبی حاتم و ابن مردويه و ابن عساكر عن أبی سعيد الخدری قال: نزلت هذه الآية: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ. علی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم فی علی بن أبی طالب.

و أخرج ابن مردويه عن ابن مسعود قال: كنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ. إن عليا مولی المؤمنين وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و أخرج ابن أبی حاتم عن عنترة قال: كنت عند ابن عباس فجاءه رجل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۳

فقال: إن ناسا يأتونا فيخبرونا أن عندكم شيئا لم يبده رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم للناس. فقال: ألم تعلم أن اللّه قال: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ. و اللّه ما ورّثنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سوداء فی بيضاء» [۱].

وجوه اعتبار هذه الرواية ... ص: ۲۴۳

و رواية السيوطی هذا الخبر فی سبب نزول آية التبليغ فی يوم غدير خم فی كتاب (الدر المنثور) معتبرة من وجوه:

الأول: إن سياق كلام السيوطی ظاهر فی أنه يری أن هذا القول هو الحق من بين الأقوال فی هذا المقام، لأنه لم ينقل قولا آخر يخالفه فی الدلالة، أما قول الحسن فلا ينافی القول بنزولها يوم الغدير فی فضل علی عليه السّلام، لأنه روی عن النبی صلّى اللّه عليه و آله و

سلّم أن اللّه تعالى بعثه برسالة فضاق صلّى اللّه عليه و سلّم بها ذرعا ... فأنزلت الآية ... فلم يبيّن فى هذه الرواية حقيقة تلك الرسالة، فلا تأبى الحمل على أنها كانت حول الامامة و الخلافة، و نصب أمير المؤمنين عليه السّلام لها، بل إن

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «فضقت بها ذرعا و عرفت الناس مكذبى»

يؤيد هذا الحمل و يؤكّده.

و كذا الأمر بالنسبة إلى ما ذكره مجاهد، و إلى الخبرين عن ابن عباس، فإن هذه الأخبار أيضا لا تنافى خبر نزول الآية الكريمة فى واقعة يوم غدير خم بوجه من الوجوه.

الثانى: إن كلام السيوطى فى خطبة كتابه (الدر المنثور) صريح فى أن الآثار المذكورة فيه فى ذيل الآيات مستخرجة من الكتب المعتبرة، و هذا نص عبارته:

«الحمد للّه الذى أحيا بمن شاء مآثر الآثار بعد الدثور، و وفق لتفسير كتابه العزيز بما وصل إلينا بالاسناد العالى من الخبر المأثور، و أشهد أن لا اله إلّا اللّه وحده لا

---

[۱] الدر المنثور فى التفسير بالمأثور ۲/ ۲۹۸.

شريك له، شهادة تضاعف لصاحبها الأجور، و أشهد أن سيدنا محمّدا عبده و رسوله الذى أسفر فجره الصادق فمحى ظلمات أهل الزيغ و الفجور، صلّى اللّه عليه و على آله و أصحابه ذوى العلم المرفوع و الفضل المشهور، صلاة و سلاما دائمين على مرّ الليال و الدهور.

و بعد- فلمّا ألّفت كتاب «ترجمان القرآن» و هو التفسير المسند عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أصحابه رضى اللّه عنهم، و قد تمّ بحمد اللّه فى مجلدات، و كان ما أوردته فيه من الآثار بأسانيد الكتب المخرج منها واردات، رأيت قصور أكثر الهمم عن تحصيله، و رغبتهم فى الاقتصار على متون الأحاديث دون الإسناد و تطويله، فلخّصت منه هذا المختصر مقتصرا فيه على متن الأثر، مصدّرا بالعزو و التخريج إلى كل كتاب معتبر، و سميته بالدر المنثور فى التفسير بالمأثور، و اللّه أسأل أن يضاعف لمؤلفه الأجور، و يعصمه عن الخطأ و الزور، بمنه و كرمه، لأنه البر الغفور».

الثالث: إن كتاب (الدر المنثور) من التفاسير الممدوحة المشهورة التى ذكرها (الدهلوى) فى رسالته فى (أصول الحديث)، ذكره فى عداد تفاسير ابن مردويه و الديلمى و ابن جرير ثم قال: و إن الدر المنثور للشيخ جلال الدين السيوطى أجمعها.

و قد صرّح صاحب (منتهى الكلام) بأن معنى «الشهرة» فى هذا المقام هو الاعتبار و الاعتماد عند العلماء الأعلام.

الرابع: إن السيوطى قد نصّ فى مواضع عديدة من (الدر المنثور) على ضعف الخبر، و هذا يدل على أنه لا يترك الحديث بحاله، بل ينبّه على ضعفه إن كان ضعيفا عنده، و على هذا الأساس يجوز لنا الاحتجاج بكل حديث يخرجه فيه و لا ينص على جرح له، و قد ذكر هذا المعنى المولوى حيدر على بالنسبة إلى حديث رواه الشيخ ابن بابويه الصدوق و لم يتعرض إلى جرح فيه.

و حينئذ نقول: إن السيوطى أخرج الروايتين الدالتين على نزول آية التبليغ

فى يوم الغدير و لم يقدح فيهما أصلا بنوع من الأنواع.

الخامس: لقد أكثر علماء الحديث و الكلام من أهل السنة من الاستناد إلى أحاديث (الدر المنثور) و الاحتجاج بها. ففى (تنبيه السفيه) لسيف اللّه بن أسد اللّه الملتانى ذكر (الدر المنثور) فى سياق كتب مهمة ككتاب: الأسماء و الصفات للبيهقى، و المصنف لابن أبى شيبة، و الآثار للإمام محمّد الشيبانى، قائلا بأنها مصادر كتاب (التحفة الاثنا عشرية) من كتب أهل السنة.

و فی (الشوکة العمریة) لمحمّد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) ذکر (الدر المنثور) فی کتب التفسیر لأهل السنة، المشتملة علی الأخبار التفسیریة الواردة عن أمیر المؤمنین و غیره من أئمة أهل البیت علیهم السّلام.

السادس: لقد زعم (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) أن علماء أهل السنة و محدثیهم مشهورون بالتقی و العدالة و الدیانة، بخلاف الرواة فی الفرق الأخری- و لا سیما الشیعة- فإن جمیعهم مطعونون و مجروحون عند أنفسهم [۱].

أقول: و هذا الکلام- بغض النظر عمّا فیه من جمیع نواحیه- فیه أعلی درجات التوثیق و أقصی مراتب التعدیل لرواة أهل السنة و رجال أحادیثهم و أخبارهم، و علی هذا الأساس تسقط جمیع المناقشات الصادرة من (الدهلوی) و غیره فی أسانید أحادیث فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام، التی رواها المحدّثون من أهل السنة، و أخرجها الأئمة و الحفاظ فی کتبهم المعتبرة، و منها حدیث نزول آیة التبلیغ: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ ... فی فضل سیدنا الأمیر علیه السّلام یوم الغدیر، فإنه حدیث أخرجه جماعة کثیرة من کبار أئمة القوم، عن جماعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و کفی اللّه المؤمنین القتال. و الحمد للّه ربّ العالمین.

---

[۱] التحفة. الباب الحادی عشر و فی جواب المطعن الثامن من مطاعن الصحابة.

(۱۸) روایة محبوب العالم ... ص: ۲۴۶

اشارة

و روی محمّد محبوب العالم ابن صفی الدین جعفر المعروف ببدر العالم نزول الآیة المبارکة: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ... فی یوم غدیر خم بتفسیر الآیة فی تفسیر المشهورة (تفسیر شاهی) حیث قال بعد ترجمة الآیة، و نقل روایة عن أمیر المؤمنین علیه السّلام فی معنی العصمة:

«و فی النیسابوری عن أبی سعید الخدری: هذه الآیة نزلت فی فضل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یوم غدیر خم، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیده و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فلقیه عمر رضی اللّه تعالی عنه و قال:

هنیئا لک یا ابن أبی طالب، أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. و هو قول ابن عباس و البراء بن عازب و محمّد بن علی رضی اللّه تعالی عنهم».

و قد أورد هذه الروایة و لم یذکر روایة أخری مخالفة لها.

اعتبار تفسیر شاهی من کلام (الدهلوی) و غیره ... ص: ۲۴۶

و قد نص (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) علی اعتبار (تفسیر شاهی)، و وصف الروایات الواردة فیه عن أئمة أهل البیت علیهم السّلام بأنها «مضبوطة» و هذا کلامه حیث قال بتعریف کتب الشیعة: «و أما التفاسیر فمنها «التفسیر» الذی ینسبونه إلی الامام الحسن العسکری علیه السّلام، رواه عنه ابن بابویه بإسناده عنه، و رواه عنه غیره أیضا بإسناده، مع تفاوت زیادة و نقصانا.

و إن أهل السنة أیضا یروون عن الامام المذکور و غیره من الأئمة فی التفسیر، کما جاء فی «الدر المنثور»، و تلک الروایات مجموعة و مضبوطة فی «تفسیر

شاهی»، لکن ما یرویه الشیعة عن الأئمة لا یتطابق أبدا مع تلک الروایات» [۱].

و بعد هذا المدح و الثناء للتفسیرین المذکورین، لا تسمع الخدشة فی ثبوت هذا الحدیث المذکور فیهما، لأنه لا یکون إلّا عن مکابرة واضحة.

کما ذکر تلمیذه محمّد رشید الدین خان الدهلوی «تفسیر شاهی» مع تفسیر الفخر الرازی، فی بیان أن تفاسیر أهل السنة ملیئة بالأخبار و الروایات عن الامام علی بن موسی الرضا علیه السّلام، و من هذا الکلام یتضح أن هذا التفسیر من التفاسیر المشهورة المعتبرة لدی أهل السنة. و العجب أنهم مع ذلک یقدحون فی حدیث نزول آیة التبلیغ المروی فی «تفسیر شاهی» - و تفسیر الرازی أیضا- و ینسون ما ذکروه فی الثناء و الاعتماد علی التفسیر المذکور!!

(۱۹) روایة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۴۷

اشارة

و روی الحاج عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع الدین أحمد نزول الآیة المبارکة فی واقعة یوم غدیر خم حیث قال بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی «عن البراء بن عازب رضی اللّه عنه قال فی قوله تعالی: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أی بلّغ من فضائل علی. نزلت الآیة فی غدیر خم. فخطب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم قال: من کنت مولاه فهذا علی مولاه. فقال عمر رضی اللّه عنه: بخ بخ یا علی أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. رواه أبو نعیم. و ذکره أیضا الثعالبی فی کتابه».

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة. الباب الثالث: ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۸

ترجمة الحاج عبد الوهاب ... ص: ۲۴۸

و الحاج عبد الوهاب البخاری من أکابر العلماء المشاهیر من أهل السنّة، ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و أثنی علیه الثناء البالغ فی (أخبار الأخیار) [۱].

و کذلک ترجم له السید محمّد ابن السید جلال ماه عالم فی (تذکرة الأبرار).

و قد توفی عبد الوهاب البخاری سنة: ۹۳۲.

(۲۰) روایة جمال الدین المحدّث ... ص: ۲۴۸

اشارة

و رواه عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی، المعروف بجمال الدین المحدّث، حیث قال بعد ذکر حدیث الغدیر: «أقول: أصل هذا الحدیث- سوی قصة الحارث- تواتر عن أمیر المؤمنین علیه السّلام. و هو متواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و آله أیضا. رواه جمع کثیر و جم غفیر من الصحابة.

فرواه ابن عباس و لفظه قال: لما أمر النبی أن یقوم بعلی بن أبی طالب المقام الذی قام به، فانطلق النبی إلی مکة فقال: رأیت الناس حدیثی عهد بکفر، و متی أفعل هذا به یقولون صنع هذا بابن عمه، ثم مضی حتی قضی حجة الوداع، ثم رجع حتی إذا کان بغدیر خم

أنزل اللّه عزّ و جلّ: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآية. فقام مناد فنادى الصلاة جامعة، ثم قام و أخذ بيد على فقال: «من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲]

---

[۱] أخبار الأخيار: ۲۰۶. و توجد ترجمته فی کتاب نزهة الخواطر ۴/ ۲۲۳ و قد وصفه بقوله: «الشيخ الصالح» ولد سنة ۸۶۹. توفی سنة ۹۳۲.

[۲] کتاب الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۴۹

خطبة کتاب الأربعين ... ص: ۲۴۹

و يتّضح من کلام الجمال المحدّث فی خطبة کتاب (الأربعين) اعتبار الأحاديث المخرجة فيه، فإنه قال: «و بعد فيقول العبد الفقير إلى اللّه الغنی عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدين المحدّث الحسينی، حسّن اللّه أحواله و حقّق بجوده العميم آماله: هذه أربعون حديثا فی مناقب أمير المؤمنين و إمام المتقين و يعسوب المسلمين، و رأس الأولياء و الصدّيقين، و مبيّن مناهج الحق و اليقين، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق فی المحراب، فارس ميدان الطعان و الضراب، المخصوص بکرامة الأخوة و الانتخاب، المنصوص عليه بأنه لدار الحکمة و مدينة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الکتاب، المکنی بأبی الريحانتين و أبی تراب.

هو النبأ العظيم و فلک نوح و باب اللّه و انقطع الخطاب

المشرف بمزيّة:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المدعو بدعوة:

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، فکم کشف عن نبی اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من شدة و بؤسی، حتی خصّه

بقوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی

، و کم فرّج عنه من عمة و کربی حتی أنزل اللّه فيه قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

ثم زاده شرفا و رفعة، و وفّر حظه من أقسام العلی توفيرا، و إنما أنزل فيه و فی بنيه: إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً مظهر جسيمات المکارم، و مظهر عميمات المنن، الذی حبه و حب أولاده العظام و أحفاده الکرام من أوفی العدد و أوقی الجنن، شعر:

أخو أحمد المختار صفوة هاشم أبو السادة الغر الميامين مؤتمن

وصیّ إمام المرسلين محمد علی أمير المؤمنين أبو الحسن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۰

هما ظهرا شخصين و النور واحد بنص حديث النفس و النور فاعلمن

هو الوزر المأمول فی کلّ حطّة و إن لا تنجينا ولايته فمن؟

عليهم صلاة اللّه ما لاح کوکب و ما هزّ ممراض النسيم علی فنن

و إن کانت مناقبه کثيرة و فضائله جمة غزيرة، بحيث لا تعد و لا تحصی و لا تحد و لا تستقصی، کما

ورد عن ابن عباس مرفوعا: لو أنّ الرياض أقلام و البحر مداد و الجنّ حسّاب و الإنس كتّاب ما أحصوا فضائل على بن أبى طالب . و روى:

أن رجلا قال لابن عباس: سبحان اللّه ما أكثر مناقب على بن أبى طالب! إنى لأحسبها ثلاثة آلاف. قال: أولا تقول أنها إلى ثلاثين ألف أقرب؟

لكنى اقتصرت منها على أربعين حديثا روما للاختصار، و مراعاة لما اشتهر من سيد الأبرار و سند الأخيار محمّد المصطفى الرسول المختار صلّى اللّه عليه و آله ما ترادف الليل و النهار و تعاقب العشى و الابكار أنه

قال: من حفظ على أمتى أربعين حديثا من أمر دينها بعثه اللّه تعالى فقيها عالما. و فى رواية: بعثه اللّه تعالى يوم القيامة فى زمرة الفقهاء و العلماء. و فى رواية: كتب فى زمرة العلماء و حشر فى زمرة الشهداء. و فى رواية: و كنت له يوم القيامة شافعا و شهيدا و فى رواية: قيل له: أدخل من أى أبواب الجنة شئت.

جمعتها من الكتب المعتبرة على طريقة أهل البيت عليهم السّلام».

(۲۱) رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۵۰

اشارة

و روى شهاب الدين أحمد نزول آية التبليغ فى واقعة يوم غدير خم فى ذكر الآيات النازلة فى حق أمير المؤمنين عليه السّلام حيث قال: «قوله تعالى: يا أَيُّهَا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۱

الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ.

و بالاسناد المذكور عن أبى الجارود إلى حمزة [أبى جعفر- ظ] قال: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ نزلت فى شأن الولاية.

و فى رواية أبى بكر ابن عياش عن عاصم عن زر عن عبد اللّه بن مسعود رضى اللّه تعالى عنه قال: كنا نقرأ على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إن عليّا مولى المؤمنين و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» [۱].

و قد ذكر شهاب الدين أحمد فى عنوان الباب الذى ذكر فيه الآيات النازلة فى حق الامام عليه السّلام: «الباب الثانى فى فضله الذى نطق القرآن ببيانه، و ما نزل من الآيات فى علو شأنه- اعلم أن الآيات بعضها وردت متفقا عليها فى شأن هذا الولى النبى، و بعضها قد اختلف فيها هل هى لغيره أم هى فيه، فأنا أذكرهما كليهما، معتمدا على ما رواه الصالحانى الامام، و أسردهما كما ذكرها بإسناده برواية الحفّاظ الأعلام، عن الحافظ أبى بكر ابن مردويه، بإسناده إلى أفضل البشر مرفوعا، أو جعله فى التحقيق بالاعتزاء إلى الصحابى مشفوعا، غير أنى أذكر السور على ترتيب المصاحف فى الآفاق، و إن وافقه غيره من الأئمة فى شىء أذكر ذلك الوفاق».

عبارته فى خطبة كتابه ... ص: ۲۵۱

و ذكر فى خطبة كتابه ما يدل على عظمة شأن هذا الكتاب، و جلالة الأحاديث المروية فيه حيث قال: «و اعلم أن كتابى هذا إن شاء اللّه تعالى خال عن موضوعات الفريقين، حال بتحرى الصدق و توخّى الحق و تنحّى مطبوعات

---

[۱] توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۲

الطریقین».

و قال: «و خرّجت من کتب السنّة المصونة عن الهرج و دواوینها، و انتهجت فیه منهج من لم ینتهج بنهج العوج عن قوانینها، أحادیث حدث حدیثها عن حدث الصدق فی الأخبار، و مسانید ما حدث وضع حدیثها بغیر الحق فی الأخبار. معزوة فی کلّ فصل إلی رواتها، مجلوّة فی کلّ أصل عن تداخل غواتها».

قال: «فیا أهل الانتصاب و جیل سوء الاصطحاب، و یا شرّ القبیل، لا تغلو فی دینکم غیر الحق، و لا تتّبعوا أهواء قوم قد ضلّوا من قبل و أضلوا کثیرا، و ضلّوا عن سواء السبیل، إن تجدوا فی الکتاب ما وجدتکم علی وجدانکم مخالفا لأمر الخلافة، أو ترونه علی رأیکم مناقضا للإجماع علی تفضیل الصدیق منبع الحلم و الرأفة، فلا تواضعوا رجما بالغیب فی الحکم، تحکما بوضع أخبار أخبر بها نحاریر علماء السنة فی فضائل مولانا المرتضی، و لا تسارعوا نبذا فی الجیب إلی إلقائها قبل تلقّیها، فإنّها تلاقت قبول مشاهیر عظماء الأمة من کل من اختار الحق و ارتضی...

و الغرض فی هذا الباب من تمهید هذه القواعد، أن لا یقوم بالرد لأخبار هذا الکتاب من کان کالقواعد، فإنّ معظماتها فی الصحاح و السنن، و مرویاتها مأثورات أصحاب الصلاح فی السنن».

(۲۲) روایة البدخشانی ... ص: ۲۵۲

اشارة

و روی المیرزا محمّد بن معتمد خان الحارثی البدخشانی نزول آیة التبلیغ فی واقعة یوم الغدیر، کما عرفت فی تخریج روایة ابن مردویه، و روایة عبد الرزاق الرسعنی، و هذا نص عبارته کاملة فی هذا المقام:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۳

«الآیات النازلة فی شأن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه کثیرة جدا لا أستطیع استیعابها، فأوردت فی هذا الکتاب لبّها و لبابها...

و أخرج- أی ابن مردویه- عن زر عن عبد اللّه رضی اللّه عنه قال: کنّا نقرأ علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ إن علیا مولی المؤمنین و إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ.

و أخرج عبد الرزاق عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لمّا نزلت هذه الآیة یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ أخذ النبی بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و أخرج ابن مردویه عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه مثله، و فی آخره: فنزلت الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیة. فقال النبی: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی بن أبی طالب» [۱].

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۳

و المیرزا محمّد البدخشانی من أکابر مشاهیر علماء أهل السنة، و قد صرّح محمّد رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) بأنه من عظماء أهل السنة، و إن کتابه (مفتاح النجا) یدلّ کغیره من کتب عظماء أهل السنة- بزعمه- علی موالاة أهل السنة لأهل البیت علیهم الصلاة و السّلام.

و ذکر المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی (إزالة الغین) هذا الرجل من جملة علماء أهل السنة، الذین یعتقدون بلعن یزید بن معاویة علیه اللعنة و سوء العذاب.

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۴

دلالة نزول آية التبليغ فی الغدير علی الامامة ... ص: ۲۵۴

ثمّ إن نزول هذه الآية المباركة فی واقعة يوم غدير خم دليل علی أنها إنّما نزلت علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، لتأكّد علی لزوم تبليغه أمر خلافة أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و توضّح المراد من حديث الغدير و ما خطب به رسول اللّه فی ذلك اليوم، إذ أن قوله تعالی: وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ يدل علی عظمة شأن ما أمره تعالی بتبليغه، بحيث أنه إن لم يبلّغه القوم فما بلغ الرسالة الإسلامية، و لذهبت متاعبه و أعماله هباء منثورا، و ما ذلك إلّا حكم الامامة الذی هو أصل عظيم من أصول الدين، و به يتم صلاح المسلمين فی الدنيا و الآخرة.

قال فی (بحار الأنوار): «إن الأخبار المتقدمة الدالة علی نزول قوله تعالی:

يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ مما يعين أن المراد بالمولی: الأولی و الخليفة و الامام، لأن التهديد بأنه إن لم يبلّغه فكأنه لم يبلّغ شيئا من رسالاته، و ضمان العصمة له يجب أن يكون فی إبلاغ حكم يكون بإبلاغه إصلاح الدين و الدنيا لكافة الأنام، و به

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۵

يتبين للناس الحلال و الحرام إلی يوم القيامة، و كان قبوله صعبا علی الأقوام، و ليس ما ذكروه من الاحتمالات فی لفظ «المولی» مما يظن فيه أمثال ذلك، فليس المراد إلّا خلافته عليه السّلام و إمامته، إذ بها يبقی ما بلّغه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم من أحكام الدين، و بها ينتظم أمور المسلمين. و ضغائن الناس لأمير المؤمنين عليه السّلام كان مظنة إثارة الفتن من المنافقين، فلذا ضمن اللّه له العصمة من شرّهم» [۱].

ثم إنه لمّا نزلت الآية المباركة علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، و أمر بتبليغ هذه الرسالة العظيمة مع ذلك التهديد، ضاق النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بذلك ذرعا لأنه عرف أن الناس يكذّبونه. و ذلك من جملة البراهين الواضحة علی عظمة تلك الرسالة و صعوبة تقبّل بعض الصحابة إياها، و لو كان من أمر بتبليغه من الأمور الفرعية السهلة، أو كان مجرّد إيجاب محبّة أمير المؤمنين و مودّته لما ضاق بإبلاغه ذرعا، و لما خاف تكذيب الناس إياه، و الحال أن جملة من روايات حديث الغدير تضمّنت هذه الجهات:

فعن كتاب (مناقب علی بن أبی طالب عليه السّلام) لابن مردويه بإسناده فی شأن نزول آية التبليغ: «عن زيد بن علی قال: لمّا جاء جبرئيل عليه السّلام بأمر الولاية ضاق النبی صلّی اللّه عليه و سلّم بذلك ذرعا و قال: قومی حديثو عهد بجاهلية فنزلت».

و عنه بإسناده «عن ابن عباس قال: لمّا أمر رسوله صلّی اللّه عليه و سلّم أن يقوم بعلی فيقول له ما قال، فقال صلّی اللّه عليه و سلّم: يا رب إن قومی حديثو عهد بالجاهلية، ثم مضی بحجّة، فلما أقبل راجعا نزل بغدير خم أنزل اللّه عليه يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الآية. فأخذ بعضد علی ثم خرج إلی الناس.

إلی آخر ما سيجیء فيما بعد إن شاء اللّه تعالی».

[۱] بحار الأنوار ۳۸/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۵۶

و قد رواه السید جمال الدین المحدث الشیرازی کما عرفت.

و عرفت أیضا

قول السیوطی: «أخرج أبو الشیخ عن الحسن أن رسول صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ اللّه بعثنی رسالة فضقت بها ذرعا و عرفت أن الناس مکذبی، فوعد ربی لأبلغنّ أو لیعذبنی، فأنزلت یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ.

و أخرج عبد بن حمید و ابن جریر و ابن أبی حاتم و أبو الشیخ عن مجاهد قال: لمّا نزلت بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ قال رسول اللّه: یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع یجتمع علی الناس! فنزلت وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ [۱].

و ما رواه ابن مردویه و غیره یفسر هذا الحدیث، لأن «الحدیث یفسر بعضه بعضا» کما تقرر فی علم أصول الحدیث. و نص علیه الحافظ ابن حجر فی (فتح الباری فی شرح صحیح البخاری) و قد تقدم ذکر عبارته سابقا.

فإن قیل: إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یحذر تکذیب الکفار و المشرکین لا الصحابة.

قلنا: إنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أمر بتبلیغ هذه الرسالة إلی المسلمین، و قد کان الحاضرون فی یوم الغدیر کلهم مسلمین و صحابة له، و متی کان الکفار موجودین فی الغدیر حتی یخاف صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تکذیبهم؟! فإن قیل: فقد کان من بین الصحابة منافقون.

قلنا: فذلک ما نقول به، و قد کان أکثرهم کذلک، و لو کانوا أقل من المؤمنین به و المخلصین له لما خاف و ضاق بالتبلیغ ذرعا، و لما

قال: «یا رب إنما أنا واحد کیف أصنع یجتمع علی الناس»

، علی أن اللفظ الذی رواه المحدث و ابن مردویه صریح فی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یخاف صحابته المسلمین الذین وصفهم بأنهم حدیثو عهد بالجاهلیة، و لو کان الذین یحذرهم کفرة لما وصفهم بهذا

---

[۱] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

الوصف.

فتلخص أن نزول الآیة المبارکة فی الغدیر، و إن ما کان فی ذلک الیوم، دلیل قطعی علی الامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السّلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و أنه لم یکن ما أمر بتبلیغه مجرد إیجاب مودة أمیر المؤمنین علیه السّلام، الأمر الذی فعله من ذی قبل مرارا و تکرارا، إما تصریحا باسمه و إما فی ضمن إیجاب مودّة أهل البیت و ذوی القربی، من غیر خوف و حذر، مع کون الصحابة أقرب عهدا بالکفر و الجاهلیة.

لا یقال: فإنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد بیّن أمر الخلافة قبل یوم الغدیر، و عیّن أمیر المؤمنین علیه السّلام لها، فیلزم أن یکون من الرسالة غیرها.

لأن الغرض إثبات أن الأمر الذی أمر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بتبلیغه فی غایة العظمة و الأهمیة، و لا یتصور غیر الامامة و الخلافة أمر آخر بهذه المثابة، بحیث یخاف من تکذیب الصحابة، و إن تبلیغ هذا الأمر العظیم من ذی قبل لا ینافی تبلیغه و التأکید علیه فی حجة الوداع و فی یوم الغدیر، مع أمور جدیدة لم تقع من قبل، و هی استخلافه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی و التنصیص علی ذلک، و أخذ البیعة علی خلافته قرب وفاته، و فی هذا المشهد العظیم المنقطع النظیر.

(۲) نزول قوله تعالی: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُم ... ص: ۲۵۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۱

لقد نزل قوله تعالی: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً بعد فراغ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من خطبته فی یوم غدیر خم، و تعیین أمیر المؤمنین علیه السّلام للامامة و الخلافة، و ذلک من الأدلة القویة و البراهین القویمة علی أن المراد من

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه»

هو التنصیص علی الامامة و الخلافة لعلی علیه السّلام من بعده، إذ لیس هناک غیر الامامة و الخلافة أمر آخر یصلح لأن یکون به إکمال الدین و إتمام النعمة، فإن الامامة و الخلافة أصل عظیم من أصول الدین و بها قد کمل، و تمت النعمة، و الحمد للّه ربّ العالمین.

ذکر من روی نزول الآیة فی الغدیر ... ص: ۲۶۱

اشارة

و لقد روی جماعة من أئمة علماء أهل السنة حدیث نزول آیة الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... فی واقعة یوم الغدیر، و منهم:

۱- أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی.

۲- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

۳- أبو الحسن علی بن محمّد الجلابی المعروف بابن المغازلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۲

۴- الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خطباء خوارزم.

۵- محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی.

۶- أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی.

۷- إبراهیم بن محمّد بن المؤیّد الحموینی.

(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۶۲

لقد روی أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصفهانی نزول قوله تعالی الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ فی واقعة یوم غدیر خم، فقد قال المیرزا محمّد بن معتمد خان البدخشی:

«أخرج عبد الرزاق الرسعنی عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: لمّا نزلت هذه الآیة: یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و أخرج ابن مردویه عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه مثله، و فی آخره، فنزلت: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ الآیة. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتى و الولاية لعلى بن أبى طالب» [۱]

(۲) رواية أبى نعيم ... ص: ۲۶۲

و رواه أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانى أيضا، حيث أخرج بإسناده:

---

[۱] مفتاح النجا فى مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۳

«عن قيس بن الربيع عن أبى هارون العبدى عن أبى سعيد الخدرى: أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم دعا الناس إلى على فى غدير خم، و أمر بما تحت الشجرة من شوك فقمّ، و ذلك فى يوم الخميس، فدعا عليّا و أخذ بضبعيه فرفعهما حتى نظر الناس بياض إبطى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم لم يفترقوا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّه أكبر على إتمام الدين و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتى و بالولاية لعلى من بعدى إلخ» [۱]

(۳) رواية ابن المغازلى ... ص: ۲۶۳

و رواه أبو الحسن على بن محمّد بن الخطيب الجلّابى المعروف بابن المغازلى بسنده عن أبى هريرة، و هذا عين عبارته: «أخبرنا أبو بكر أحمد بن محمّد بن طاوان قال: أخبرنا أبو الحسين أحمد بن الحسين ابن السماك قال: حدثنى أبو محمّد جعفر ابن محمّد بن نصير الخلدى، حدثنى على بن سعيد بن قتيبة الرملى قال: حدثنى ضمرة بن ربيعة القرشى، عن ابن شوذب، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبى هريرة قال: من صام ثمانية عشر من ذى الحجة كتب له صيام ستين شهرا و هو يوم غدير خم، لمّا أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على بن أبى طالب فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى يا رسول اللّه. قال:

من كنت مولاه فعلى مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ لك يا ابن أبى طالب، أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة. فأنزل اللّه تعالى:

---

[۱] ما نزل من القرآن فى على- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۴

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ [۱].

(۴) رواية الخوارزمى ... ص: ۲۶۴

و روى ذلك الموفق بن أحمد بن أبى سعيد المكى الخوارزمى المعروف بأخطب خوارزم قائلا: «أخبرنا سيّد الحفّاظ أبو منصور شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمى- فيما كتب إلىّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانى كتابة قال: حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوى قال: حدثنا الحسن بن عقيل الغنوى، حدّثنا محمّد بن عبد الرحمن الذراع قال: حدّثنا قيس ابن حفص قال: حدثنى على بن الحسين الحسن العبدى عن أبى هارون العبدى عن أبى سعيد الخدرى.

أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يوم دعا الناس إلى غدير خم، أمر بما كان تحت الشجرة من الشوك فقمّ و ذلك يوم الخميس، ثم دعا إلى علىّ، فأخذ بضبعيه ثم رفعها حتى نظر الناس إلى بياض إبطه صلّى اللّه عليه و سلّم، ثم لم يفترقا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ

أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضا الربّ برسالتى و الولاية لعلى بن أبى طالب» [۲].

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب لابن المغازلى: ۱۸.

[۲] مناقب على بن أبى طالب للخوارزمى: ۸۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۵

(۵) رواية النطنزى ... ص: ۲۶۵

و رواه أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى بإسناده «عن أبى هريرة قال: من صام ثمانية عشر من ذى الحجة، و هو يوم غدير خم، لما أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: نعم يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه. فقال عمر بن الخطاب بخ بخ يا ابن أبى طالب أصبحت مولاى و مولى كلّ مسلم. فأنزل اللّه: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً كتب له صيام ستّين شهرا» [۱]

(۶) رواية الصالحانى ... ص: ۲۶۵

و رواه أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانى أيضا، كما ذكر السيد شهاب الدين أحمد حيث قال: «قوله تعالى: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً. و بالاسناد المذكور عن مجاهد رضى اللّه تعالى عنه قال: نزلت هذه الآية بغدير خم فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم: اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضى الرب برسالتى

---

[۱] الخصائص العلوية- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۶

و الولاية لعلى. رواه الامام الصالحانى» [۱].

(۷) رواية الحموينى ... ص: ۲۶۶

و رواه إبراهيم بن المؤيّد الحموينى بإسناده حيث قال: «عن سيّد الحفّاظ أبى منصور شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمى قال: أخبرنى الحسن بن أحمد ابن الحسن الحدّاد المقرى الحافظ قال: نبأنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: نبأنا محمّد بن أحمد بن على قال: نبأنا محمّد بن عثمان بن أبى شيبة قال: نبأنا يحيى الحمانى قال: حدّثنا قيس بن الربيع، عن أبى هارون العبدى، عن أبى سعيد الخدرى: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم دعا الناس إلى على فى غدير خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوك فقمّ- و ذلك يوم الخميس- فدعا عليا فأخذ بضبعيه فرفعهما، حتى نظر الناس إلى بياض إبطى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ثم لم يفترقوا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضا الرب برسالتى و الولاية لعلى من بعدى ... إلخ» [۲].

---

[۱] توضيح الدلائل على ترجيح الفضائل- مخطوط.

[۲] فرائد السمطين ۱/ ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۷

مع ابن کثیر فی تکذیبه لهذا الحدیث ... ص: ۲۶۷

و إذ وقفت علی روایة نزول قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فی واقعة یوم غدیر خم، و عرفت رواة هذه الروایة من أعلام أهل السنة بأسانیدهم، فاعلم أن الحافظ عماد الدین ابن کثیر الدمشقی قال بعد أن ذکر الحدیث عن أبی هریرة: «فإنه حدیث منکر جدا بل کذب». و نحن ننقل هنا نصّ عبارته، ثم نجیب عمّا ادّعاه فی هذا المقام بالتفصیل:

أما عبارته فهذا نصّها: «فأمّا

الحدیث الذی رواه ضمرة، عن ابن شوذب، عن مطر الورّاق، عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة قال: لمّا أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فأنزل اللّه عزّ و جلّ:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ قال أبو هریرة: و هو یوم غدیر خم، من صام یوم ثمانی عشر من ذی الحجة کتب له صیام ستین شهرا

. فإنه حدیث منکر جدّا بل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۸

کذب، لمخالفته ما ثبت فی الصحیحین عن أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب إنّ هذه الآیة نزلت فی یوم الجمعة یوم عرفة، و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم واقف بها کما قدّمناه.

و کذا

قوله: إن صیام یوم الثامن عشر من ذی الحجة و هو یوم غدیر خم یعدل صیام ستین شهرا

. لا یصح، لأنّه قد ثبت ما معناه فی الصحیح: إن صیام شهر رمضان بعشرة أشهر، فکیف یکون صیام واحد یعدل ستین شهرا. هذا باطل.

و قد قال شیخنا الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی بعد إیراد هذا الحدیث: هذا حدیث منکر جدّا، رواه خیشون الخلال و أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الدیری- و هما صدوقان- عن علی بن سعید الرملی عن ضمرة، قال: و یروی هذا الحدیث من حدیث عمر بن الخطاب، و مالک بن الحویرث، و أنس بن مالک، و أبی سعید، و غیرهم، بأسانید واهیة. قال: و صدر الحدیث متواتر أتیقّن أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قاله. و أما:

اللهم وال من والاه.

فزیادة قویّة الإسناد. و أما هذا الصوم فلیس بصحیح و لا و اللّه نزلت الآیة یوم عرفة قبل غدیر خم بأیّام. و اللّه أعلم» [۱].

إبطال کلام ابن کثیر ... ص: ۲۶۸

و هذا الکلام فی غایة البطلان، لأنّه قد اعترف بأن هذا الحدیث یرویه ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبی هریرة، و هؤلاء کلهم من رجال الصحاح:

فأمّا (ضمرة) فهو من رجال: الترمذی و أبی داود و ابن ماجة و النسائی فی صحاحهم.

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳- ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۶۹

و أمّا (عبد اللّه بن شوذب) فهو من رجال الصحّاح الأربعة المذكورة.

و أمّا (مطر الورّاق) فهو من رجال مسلم و الصحاح الأربعة المذكورة، ابن حبان أيضا.

و أمّا (شهر بن حوشب) فهو أيضا من رجال مسلم بن الحجاج و الأربعة المذكورة.

و ستعلم فيما بعد- إن شاء اللّه تعالى- أن رواية واحد من أصحاب الصحاح عن رجل دليل على كونه ثقة عادلا معتمدا صحيح الضبط عندهم، فكيف يكذّب حديث رواه أهل السنّة بأسانيدهم، عن رجال أخرج عنهم فی الصحاح و اعتمد عليهم؟! و قد رأينا أن علماء أهل السنّة و مصنّفيهم يثنون غاية الثناء على الصحاح، و يشنّعون على الشيعة الامامية طعنهم فی بعض أخبارها و رواتها، فقد قال الميرزا مخدوم الشريفی: «و من هفواتهم: إنكارهم كتب الأحاديث الصحاح التی تلقّت الأمة بقبولها، منها صحيحا البخاری و مسلم الذين مرّ ذكرهما. قال أكثر علماء الغرب أصح الكتب بعد كتاب اللّه تعالى صحيح مسلم بن الحجاج القشيری.

و قال الأكثرون من غيرهم صحيح محمّد بن إسماعيل البخاری هو الأصح، و هو الأصح.

و ما اتّفقا عليه هو ما اتفق عليه الأمة، و هو الذی يقول فيه المحدّثون كثيرا صحيح متفق عليه، و يعنون به اتّفاقهما لاتفاق الأمة و إن لزمه ذلك، و استدل فی الأزهار لثبوت الملازمة باتفاق الأمة على تلقّی ما اتفقا عليه و المتفق عليه بينهما هو الذی يرويه الصحابی المشهور بالرواية عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم، و يروى عنه راويان ثقتان من أتباع التابعين مشهوران بالحفظ، ثم يروى عن كلّ واحد منهم رواة ثقات من الطبقة الرابعة، ثم يروى عن كل واحد منهم شيخ البخاری و مسلم، و الأحاديث المروية بهذه الشرائط قريبة إلى عشرة آلاف.

و قد عمل بكتابيهما هذين الأئمة المجتهدون الكاملون بغير تفتيش و تفحص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۰

و تعديل و تجريح، من غاية وثوقهم عليهما، و برئ جمع كثير من المرضی و نجی بيمنهما جم غفير من الغرقى، و قد بلغ القدر المشترك مما ذكر فی ميامنهما و بركاتهما حد التواتر و صارا فی الإسلام رفيقی المصحف الكريم و القرآن العظيم.

فهؤلاء من كثرة جهلهم و قلة حيائهم ينكرون الصحيحين المزبورين و سائر صحاحنا ... إلخ» [۱].

و قال الفضل ابن روزبهان: «و صحاحنا ليس ككتب الشيعة التی اشتهر عند الشيعة أنها من موضوعات يهودی كان يريد تخريب بناء الإسلام، فعملها و جعلها وديعة عند الامام جعفر الصادق، فلما توفی حسب الناس أنه من كلامه و اللّه أعلم بحقيقة هذا الكلام، و مع هذا لا ثقة لأهل السنة بالمشهورات، بل لا بدّ من الأسناد الصحيح حتى يصح الرواية.

و أما صحاحنا فقد اتفق العلماء أن كلّ ما عدّ من الصحاح- سوى التعليقات فی الصحاح الستة- لو حلف رجل الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أو من فعله و تقريره لم يقع الطلاق و لم يحنث» [۲].

فنقول لابن روزبهان: و إذا كان كذلك فلما ذا جعلت فی كتابك حديث نزول آية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ ... فی يوم الغدير الذی رواه رجال الصحاح من مفتريات الشيعة؟! ثم نقول: إن جميع هذه التشنيعات و المطاعن التی وجهها إلى الشيعة بسبب قدحهم فی صحاح أهل السنة و إنكارهم لطائفة من أخبارهم، تنطبق على الحافظ ابن كثير الذی كذّب حديث نزول آية الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... فی يوم الغدير، و رجاله من رجال الصحاح التی قد عرفت إجماعهم على توثيق رجالها.

---

[۱] نواقض الروافض- مخطوط.

[۲] إبطال الباطل لابن روزبهان الشيرازی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۱

رواة حديث أبي هريرة من رجال الصحاح و ثقات ... ص: ۲۷۱

قد عرفت أن رجال خبر أبي هريرة المذكور من رجال الصحاح الستّة لأهل السنة، فلا كلام في ثقتهم، و نحن نذكر كلمات علماء الرجال الفطاحل في توثيق كل واحد من هؤلاء:

أما ضمرة بن ربيعة: فقد وثقه و أثنى عليه أحمد بن حنبل و جماعة، فقد قال الحافظ عبد الغني بن عبد الواحد المقدسي: «ضمرة بن ربيعة الفلسطيني أبو عبد اللّه الرملي ... روى عنه: الحكم بن موسى، و هارون بن معروف، و نعيم ابن حماد، و بكير بن محمّد اسما بن أخي جويرية، و مهدي بن جعفر و أبو عمير عيسى بن محمّد الرمليان، و أبو علي الحسن بن واقع، و علي بن سعيد كان ينزل مدينة الداخل، و دحيم، و سليمان، و عبد الرحمن، و هشام بن عمار، و أحمد بن عبد اللّه بن بشير بن ذكوان، و أيوب بن محمّد الوزان، و سليمان بن أيوب البرني، و عبد اللّه بن عبد الرحمن بن هاني، و عيسى بن يونس، و إدريس بن سليمان بن أبي الرباب، و علي بن سعيد بن بشير النسائي، و محمّد بن الوزير الدمشقي، و عمرو ابن عثمان الحمصي، و محمّد بن عمرو بن حبان، و عبيد اللّه بن محمّد الفريابي، و هشام بن خالد الأزرق، و الحسن بن عبد العزيز الجروي، و أبو عتبة أحمد بن الفرح، و إسماعيل بن عباد الأرسوفي، و سعيد بن راشد بن موسى، و عمرو بن عبد اللّه بن صفوان والد أبي زرعة، و عبد الرحمن بن واقد الواقدي، و غيرهم.

قال أحمد بن حنبل: من الثقات المأمونين، رجل صالح الحديث، لم يذكر بالشام رجل يشبهه، و هو أحب إلينا من بقية، بقية كان لا يبالي عمّن حدّث.

و قال أبو حاتم: صالح. و قال آدم بن أبي أياس: ما رأيت أعقل لما يخرج من رأسه من ضمرة. و قال أبو سعيد ابن يونس: كان فقيه أهل فلسطين في زمانه، قدم مصر و حدّث بها و روى عنه من أهلها: عمر بن صالح، و سعيد بن عفير، و يحيى بن أبي بكير، و توفي بفلسطين في رمضان سنة ۲۰۲. و قال محمّد بن سعد:

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۲

كان ثقة مأمونا لم يكن هناك أفضل منه، لا الوليد و لا غيره، توفي سنة ۲۰۲. روى له أبو داود و الترمذي و النسائي و ابن ماجة» [۱].

و ذكره الذهبي في (الكاشف) و أورد توثيق أحمد و مدح ابن يونس إياه [۲].

و أيضا ذكره في (دول الإسلام) و قال: «و كان من العلماء المكثرين» [۳].

و أمّا عبد اللّه بن شوذب: ففي (الكمال): «عبد اللّه بن شوذب البلخي البصري، سكن الشام ببيت المقدس، عداده في التابعين ... روى عنه: أبو إسحاق الفزاري، و ضمرة بن ربيعة، و عيسى بن يوسف، و عبد اللّه بن المبارك و سلمة بن العيار الفزاري، و الوليد بن مزيد، و أيوب بن سويد، و إبراهيم بن أدهم، و ابن مسلم الحفاف الحلبي، و محمّد بن الكثير المصيصي.

قال سفيان الثوري: كان ابن شوذب عندنا و كنّا نعدّه من ثقات مشايخنا.

و قال الوليد بن كثير: إذا رأيت ابن شوذب ذكرت الملائكة، و سئل عنه يحيى بن معين فقال: ثقة. و قال أحمد بن حنبل: لا أعلم به بأسا- و في لفظ- لا أعلم إلّا خيرا، و هو من أهل بلخ، نزل البصرة سمع بها الحديث و تفقه، ثم انتقل إلى الشام فأقام بها، و كان من الثقات. و قال أبو حاتم: لا بأس به. و قال ضمرة:

مات سنة ۱۵۶. روى له: أبو داود و الترمذي و النسائي و ابن ماجة» [۴].

و قال الذهبي: «وثّقه جماعة، كان إذا رأى ذكرت الملائكة» [۵].

و قال ابن حجر: «صدوق عابد» [۶].

و في (تهذيب التهذيب): «قال أبو طالب عن أحمد: ابن شوذب من أهل

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۸.

[۳] دول الإسلام- حوادث ۲۰۲.

[۴] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

[۵] الکاشف ۱/ ۳۵۶.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۳

بلخ، نزل البصرة، و سمع بها الحدیث و تفقّه و کتب، ثم انتقل إلی الشام فأقام بها و کان من الثقات. و قال سفیان: کان ابن شوذب من ثقات مشایخنا. و قال أبو زرعة الدمشقی عن أحمد: لا أعلم به بأسا. و قال مرة: لا أعلم إلّا خیرا. و قال ابن معین و ابن عمار و النسائی: ثقة. و قال أبو حاتم: لا بأس به. و ذکره ابن حبان فی الثقات. و قال ولید بن کثیر: کنت إذا نظرت إلی ابن شوذب ذکرت الملائکة...

قلت: و نقل ابن خلفون توثیقه عن ابن نمیر و غیره و وثقه العجلی أیضا. و أما أبو محمّد ابن حزم فقال: إنه مجهول» [۱].

و أما مطر الورّاق فذکره الحافظ أبو نعیم بقوله: «و منهم العالم المشفاق و العامل المنفاق أبو رجاء مطر الوراق. حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن جعفر قال: ثنا إسحاق بن أحمد قال: ثنا عبد الرحمن بن عمر بن رسته قال: ثنا أبو داود قال: ثنا جعفر بن سلیمان قال: سمعت مالک بن دینار یقول: یرحم اللّه مطرا کان عبد العلم.

حدّثنا أبو حامد بن جبلة قال: ثنا محمّد بن إسحاق قال: ثنا العباس بن أبی طالب قال: ثنا الخلیل بن عمر بن إبراهیم قال: سمعت عمی أبا عیسی یقول: ما رأیت مثل مطر فی فقهه و زهده».

حدّثنا أبو حامد بن جبلة قال: ثنا محمّد بن إسحاق قال: ثنا علی بن مسلم قال: ثنا سیار قال: ثنا جعفر بن سلیمان قال: سمعت مالک بن دینار یقول:

یرحم اللّه مطرا إنی لأرجو له الجنة» [۲].

و أما شهر بن حوشب: فقال الحافظ عبد الغنی المقدسی بترجمته: «شهر بن حوشب أبو سعید- و یقال أبو عبد اللّه، و یقال أبو عبد الرحمن و یقال أبو الجعد- الأشعری الشامی الحمصی و قیل الدمشقی ... روی عنه: قتادة، و معاویة بن

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۲۵۵- ۲۶۱.

[۲] حلیة الأولیاء ۳/ ۷۵- ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۴

قرة، و عبد اللّه بن عثمان بن خثیم، و شمر بن عطیة، و عبد اللّه بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی حسین المکی، و عوف الأعرابی، و یزید بن أبی مریم السلولی، و أبان بن صالح، و داود بن أبی هند، و عبد اللّه بن أبی زیاد المکی، و ثعلبة بن مسلم الخثعمی، و میمون بن سیاه البصری، و عبد الحمید بن بهرام، و أشعث الحدانی، و ثابت البنانی، و سماک بن حرب، و سعید بن عطیة، و عبد الرحمن بن ثابت بن ثوبان، و عبد العزیز بن عبید اللّه، و الحکم بن لبان، و بدیل بن میسرة، و عبد العزیز ابن صهیب، و حفص بن أبی حفص أبو معمر التمیمی، و أبو جعفر حماد بن جعفر البصری، و لیث بن أبی سلیم، و مستقیم بن عبد الملک، و یزید أبو عبد اللّه الشیبانی، و إبراهیم بن عبد الرحمن الشیبانی، و زید العمی، و الحکم بن عتبة، و عقبة بن عبد اللّه الرفاعی، و علی بن زید بن جدعان، و حبیب بن أبی ثابت، و أبو کعب صاحب الحریر.

و قال عمرو بن علی: ثنا عبد الرحمن بن مهدی عن شهر بن حوشب و کان یحیی لا یحدث عنه. و سمعت معاذ بن معاذ یقول: ما نصنع بحدیث شهر؟ إن شعبة ترک حدیثه. و قال أحمد بن إسماعیل الکرمانی عن أحمد بن حنبل: ما أحسن حدیثه و وثقه و هو شامی من أهل حمص و أظنه کندیا، روی عن أسماء بنت یزید أحادیث حسانا.

و قال أحمد بن عبد اللّه: هو تابعی ثقة. و قال ابن أبی خیثمة عن یحیی: هو ثقة. و قال أبو حاتم: هو أحبّ إلیّ من أبی هارون و بشر بن حرب و لیس بدون أبی الزبیر لا یحتج به. و قال أبو زرعة: لا بأس به و لم یلق عمرو بن عبسة، و قال أبو طالب عن أحمد بن حنبل: عبد الحمید بن بهرام أحادیثه مقاربة هی حدیث شهر، کان یحفظها کأنه یقرأ سورة من القرآن، و انما هی سبعون حدیثا و هی طوال و منها حروف ینبغی أن تضبط و لکن یقطعونها. و قال الترمذی قال أحمد بن حنبل: لا بأس بحدیث عبد الحمید بن بهرام عن شهر بن حوشب. و قال محمد: شهر حسن الحدیث و قوّی أمره و قال: إنما یتکلم فیه ابن عون، ثم روی عن هلال بن أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۵

زینب عن شهر بن حوشب، و قال محمّد بن عبد اللّه بن عمار- و سئل عن شهر بن حوشب فقال- روی عنه الناس و ما أعلم أحدا قال فیه غیر شعبة. قلت: یکون حدیثه حجة؟ قال: لا.

و قال یعقوب بن شیبة: هو ثقة. و قال صالح بن محمّد البغدادی: شهر بن حوشب شامی قدم العراق علی حجاج بن یوسف، روی عنه الناس من أهل الکوفة و أهل البصرة، و أهل الشام، و لم یوقف منه علی کذب، و کان رجلا ینسک إلّا أنه روی أحادیث یتفرد بها لم یشرکه فیها أحد، مثل حدیث ثابت البنانی عن شهر بن حوشب.

أخرج له مسلم مقرونا بغیره، و أخرج له الجماعة إلّا البخاری» [۱].

و قال ابن حجر: «قال یعقوب بن شیبة قیل لابن المدینی: تروی [ترضی حدیث شهر؟ فقال: أنا أحدّث عنه، و کان عبد الرحمن یحدّث عنه، و أنا لا أدع حدیث الرجل إلّا أن یجتمعا علیه یحیی و عبد الرحمن- یعنی علی ترکه- و قال حرب ابن اسماعیل عن أحمد: ما أحسن حدیثه و وثّقه و أظنه قال: هو کندی و روی عن أسماء أحادیث حسانا. و قال أبو طالب عن أحمد: عبد الحمید بن بهرام أحادیثه مقاربة هی أحادیث شهر کان یحفظها کأنه یقرأ سورة من القرآن، و قال حنبل عن أحمد: لیس به بأس، و قال عثمان الدارمی: بلغنی أن أحمد کان یثنی علی شهر، و قال الترمذی قال أحمد: لا بأس بحدیث عبد الحمید بن بهرام عن شهر، و قال الترمذی عن البخاری: شهر حسن الحدیث و قوی أمره و قال ابن أبی خیثمة و معاویة بن صالح عن ابن معین: ثقة. و قال عباس الدوری عن ابن معین:

ثبت. و قال العجلی: شامی تابعی ثقة. و قال یعقوب بن شیبة: ثقة علی أن بعضهم قد طعن فیه. و قال یعقوب بن سفیان: و شهر و إن قال ابن عون ترکوه فهو ثقة ... و قال أبو جعفر الطبری: کان فقیها قارئا عالما، و قال أبو بکر البزار:

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۶

لا نعلم أحدا ترک الروایة عنه غیر شعبة» [... ۱].

و قال الذهبی ...: «قال أبو عیسی الترمذی قال محمد- هو البخاری- شهر حسن الحدیث و قوّی أمره. و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی ثقة شامی، و روی عیاش عن یحیی: ثبت. و قال یعقوب بن شیبة: شهر ثقة طعن فیه بعضهم قال ابن عدی: شهر ممن لا یحتج به و لا یتدیّن بحدیثه.

قلت: ذهب إلی الاحتجاج به جماعة، و قال حرب الکرمانی عن أحمد ما أحسن حدیثه و وثقه و هو حمصی، و روی حنبل عن أحمد: لیس به بأس، و قال الفوی: شهر و إن تکلم فیه ابن عون فهو ثقة» [۲].

و إذ قد عرفت توثيق هذه الكثرة من الأئمة لشهر بن حوشب فإنه يسقط عن الاعتبار أمام ذلك جرح بعضهم إياه.

على أنه قد تقرّر عندهم أن التعديل يترجح على الجرح و يجعله كأن لم يكن عند التعارض، و ممّن نصّ على ذلك أبو المؤيّد الخوارزمى، و حكاه عن ابن الجوزى الذى قد نصّ على هذه القاعدة الكلية فى كلام حول شهر بن حوشب الذى وقع فى طريق حديث، و إليك عبارة أبى المؤيّد الخوارزمى بعينها:

«و الدليل على ما ذكرنا: إنّ التعديل متى ترجّح على الجحر يجعل الجرح كأن لم يكن، و قد ذكر ذلك إمام أئمة التحقيق ابن الجوزى فى (كتاب التحقيق فى أحاديث التعليق) فى مواضع منه،

فقال فى حديث المضمضة و الاستنشاق الذى يرويه جابر الجعفى عن عطاء عن ابن عباس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إنه قال: المضمضة و الاستنشاق من الوضوء الذى لا يتم الوضوء إلّا بهما

: فإن قال الخصم- أعنى الشافعى رحمه اللّه فانه يراهما سنة فيهما- جابر الجعفى قد كذّبه أيوب السختيانى و زائدة. قلنا: قد وثّقه سفيان الثورى و شعبة و كفى بهما.

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۳۶۹- ۳۷۲.

[۲] ميزان الاعتدال ۲/ ۲۸۴.

و قال فى حديث الأذنان من الرأس فيما يرويه سنان بن ربيعة عن شهر بن حوشب عن أبى أمامة عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إنه قال: الأذنان من الرأس:

فإن قال الخصم- أعنى الشافعى فإنه يأخذ لهما ماء جديدا- إن سنان بن ربيعة مضطرب الحديث، و شهر بن حوشب لا يحتج بحديثه. قال ابن عدى: ليس بالقوى و لا يحتج بحديثه.

قلنا فى الجواب: أمّا شهر بن حوشب فقد وثّقه أحمد بن حنبل و يحيى بن معين، و أما سنان فاضطراب حديثه لا يمنع ثقته. إلى أن قال: و هكذا فعله غيره من علماء الحديث متى ترجح التعديل جعل الجرح كأن لم يكن، فالذى يروى عن بعض المحدثين توثيقه لا يعتبر فيه طعن الطاعنين» [... ۱].

و من هنا أيضا يثبت وثاقة شهر عند ابن الجوزى أيضا.

بطلان ما ذكره ابن كثير حول صيام يوم الغدير ... ص: ۲۷۷

اشارة

و أمّا قول ابن كثير- بالنسبة إلى ثواب صوم يوم غدير خم الوارد فى رواية أبى هريرة-: «و كذا

قوله إن صيام يوم الثامن عشر من ذى الحجة و هو يوم غدير خم يعدل ستين شهر

، لا يصح، لأنه قد ثبت معناه فى الصحيح أن صيام شهر رمضان بعشرة أشهر، فكيف يكون صيام يوم واحد يعدل ستين شهرا؟ هذا باطل» فلا يخفى بطلانه على من له أدنى خبرة بالأخبار، إذ قد ورد له نظائر كثيرة، نذكر هنا بعضها:

۱- فضل صوم السابع و العشرين من رجب ... ص: ۲۷۷

اشارة

قال نور الدین الحلبی فی ذکر مبعث النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«و قیل: کان ذلک لیلة أو یوم السابع و العشرین من رجب. فقد أورد الحافظ

---

[۱] جامع مسانید أبی حنیفة ۱/ ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۸

الدمیاطی فی سیرته عن أبی هریرة رضی اللّه تعالی عنه قال: من صام یوم سبع و عشرین من رجب کتب اللّه له صیام ستین شهرا، و هو الیوم الذی نزل فیه جبرئیل علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بالرسالة، و أول یوم هبط فیه جبرئیل. هذا کلامه» [۱].

و العجب من الحلبی کیف یذکر الاعتراض علی حدیث أبی هریرة فی صوم یوم الغدیر بمثل ما ذکر ابن کثیر، و هو یروی مثله عن أبی هریرة فی صوم یوم المبعث؟ نعم قد أمر فی آخر کلامه بالتأمل، و هذا نص کلامه: «و ما جاء من صام یوم ثمانی عشرة من ذی الحجة کتب اللّه له صیام ستین شهرا، قال بعضهم قال الحافظ الذهبی: هذا حدیث منکر جدّا أی بل کذب، فقد ثبت فی الصحیح ما معناه إن صیام شهر رمضان بعشرة أشهر، فکیف یکون صیام یوم واحد یعدل ستین شهرا. هذا باطل. هذا کلامه فلیتأمل» [۲].

ترجمة الحافظ الدمیاطی ... ص: ۲۷۸

و الحافظ الدمیاطی راوی حدیث أبی هریرة فی فضل صوم یوم المبعث ترجم له الحافظ الذهبی بقوله: «الدمیاطی شیخنا الامام العلّامة، الحافظ الحجة الفقیه النسابة، شیخ المحدثین، شرف الدین أبو محمّد عبد المؤمن بن خلف بن أبی الحسن بن أبی الحسن الیونی الدمیاطی الشافعی صاحب التصانیف.

مولده فی آخر سنة ۶۱۳، تفقه بدمیاط و برع، ثم طلب الحدیث...

و کتب العالی و النازل و جمع فأوعی، و سکن دمشق فأکثر بها من ابن مسلمة و غیره، و معجم شیوخه یبلغون ألفا و ثلاثمائة إنسان. و کان حاذقا حافظا متقنا، جید العربیة عزیز اللغة، واسع الفقه، رأسا فی علم النسب، دیّنا کیّسا متواضعا

---

[۱] إنسان العیون فی سیرة الأمین و المأمون ۱/ ۳۸۴.

[۲] نفس المصدر ۳/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۷۹

نسّابا، محبّبا إلی الطلبة، ملیح الصورة، نقی النیة، کبیر القدر ... و سمعت أبا الحجاج الحافظ- و ما رأیت أحدا أحفظ منه لهذا الشأن- یقول: ما رأیت أحفظ من الدمیاطی ... فتوفی فی ذی القعدة سنة ۷۰۵. و کانت جنازته مشهودة. و من علومه القراءات السبع، تلا بها علی الکمال العباسی الضریر» [۱].

و هذا الحدیث الذی رواه الدمیاطی فی فضیلة صیام السابع و العشرین من رجب قد رواه جماعة من أکابر أهل السنة،

قال الشیخ عبد القادر الجیلانی: «فصل فی فضیلة صیام السابع و العشرین من رجب. أخبرنا الشیخ أبو البرکات هبة اللّه السقطی قال: أخبرنا الشیخ الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب قال:

أخبرنا عبد اللّه بن محمّد بن علی بن بشر قال: أخبرنا علی بن عمر الحافظ [قال أخبرنا أبو نصر حبشون بن موسی الخلال قال: أخبرنا علی بن سعید الرملی قال:

أخبرنا ضمرة بن ربیعة القرشی، عن ابن مرزوق، عن مطر الوراق، عن شهر بن حوشب، عن أبی هریرة رضی اللّه عنه، عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: من صام یوم السابع و العشرین من رجب کتب اللّه له صیام ستّین شهرا، و هو أول یوم نزیل فیه جبرئیل علیه

السّلام على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بالرّسالة» [۲].

و فى (نزهة المجالس): «عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: من صام يوم السابع و العشرين من رجب كتب اللّه له ثواب ستين شهرا» [۳].

بل لقد رووا أن من صام هذا اليوم كان كمن صام مائة سنة،

فقد قال الشيخ عبد القادر الجيلانى، «أخبرنا هبة اللّه بإسناده عن أبى مسلم [سلمة] عن أبى هريرة و سلمان الفارسى- رضى اللّه عنهما- قالا قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن فى رجب يوما و ليلة، من صام ذلك اليوم و قام تلك الليلة كان له من

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۷۷.

[۲] غنية الطالبين ۵۰۱- ۵۰۲.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۴.

الأجر كمن صام مائة سنة و قامها، و هى لثلاث بقين من رجب، و هو اليوم الذى بعث فيه نبيّنا صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

و فى (نزهة المجالس) أيضا: «و عن أبى هريرة و سلمان الفارسى- رضى اللّه عنهما- قالا قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ فى رجب يوما و ليلة من صام ذلك اليوم و قام تلك الليلة كان له من الأجر كمن صام مائة عام و قامها، و هى لثلاث بقين من رجب. حكاه الشيخ عبد القادر الكيلانى فى الغنية» [۲].

و قال على بن يحيى البخارى الزندويستى: «قال سلمان الفارسى قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى رجب ليلة و يوم، من قام تلك الليلة و صام ذلك اليوم، كان كمن صام مائة سنة، و هو لثلاث بقين من رجب، فيه بعث اللّه تعالى محمدا» [۳].

۲- فضل صوم أيام شهر رجب ... ص: ۲۸۰

و فى (غنية الطالبين) حول فصل صيام واحد و يومين و ثلاثة أيام من شهر رجب ما نصه: «فمن ذلك ما

أخبرنا به الشيخ الامام هبة اللّه بن المبارك السقطى رحمه اللّه، عن الحسن بن أحمد بن عبد اللّه المقرى، بإسناده عن هارون بن عنترة، عن أبيه عن على بن أبى طالب رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن شهر رجب شهر عظيم، من صام منه يوما كتب اللّه تعالى له صوم ألف سنة، و من صام منه يومين كتب اللّه صوم ألفى سنة، و من صام منه ثلاثة أيام كتب اللّه تعالى له صوم ثلاثة آلاف سنة» [۴].

---

[۱] غنية الطالبين ۵۰۲- ۵۰۳.

[۲] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۴.

[۳] روضة العلماء- مخطوط.

[۴] غنية الطالبين ۴۸۳.

و فى رواية طويلة له ذكر لصوم كلّ يوم من أيام رجب ثوابا و فضيلة إلى أن قال: «و من صام عشرة أيام فبخ بخ بخ، له مثل ذلك و عشرة أضعاف، و هو ممن يبدل اللّه سيئاته حسنات، و يكون من المقربين القوامين للّه بالقسط، و كان كمن عبد اللّه ألف عام قائما صائما صابرا محتسبا، و من صام عشرين يوما كان له مثل ذلك و عشرين ضعفا، و هو ممن يزاحم إبراهيم خليل اللّه فى قبّته، و يشفع فى مثل ربيعة و مضر من أهل الخطايا و الذنوب، و من صام ثلاثين كان له مثل ذلك و ثلاثين ضعفا» [... ۱].

و فی (روضة العلماء): «حدّثنا الامام أبو بکر الاسماعیلی بإسناد له عن سعید ابن جبیر عن أبیه إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن رجبا شهر عظیم یضاعف اللّه فیه الحسنات، فمن صام منه ثلاثة کان کصیام سنة» [... ۲].

و فی (نزهة المجالس): «قال علی رضی اللّه عنه: صوم ثالث عشر رجب کصیام ثلاثة آلاف سنة، و صوم رابع عشر رجب کصیام عشرة آلاف سنة، و صوم عشرین کصیام مائة ألف عام

. و سیأتی نظیره فی الأیام البیض.

و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فضل رجب علی سائر الشهور کفضل القرآن علی سائر الکلام.

و عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من رجب فکأنه صام أربعین سنة» [۳].

و فیه: «و عن ابن مسعود عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام ثلاثة أیام من رجب و قام لیلها فله من الأجر کمن صام ثلاثة آلاف سنة و قام لیلها، یغفر اللّه له بکلّ یوم سبعین کبیرة، و یقضی له سبعین حاجة عند النزع، و سبعین حاجة فی

---

[۱] المصدر ۴۸۶.

[۲] روضة العلماء- مخطوط.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۲

قبره، و سبعین حاجة عند تطایر الصحف، و سبعین حاجة عند المیزان، و سبعین حاجة عند الصراط» [۱].

و فیه: «عن سلمان الفارسی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من رجب فکأنما صام ألف سنة و کأنما أعتق ألف رقبة» [۲].

۳- فضل صوم یوم عرفة ... ص: ۲۸۲

و فی (روضة العلماء) فی فضل صوم یوم عرفة: «و حدّثنا أیضا محمّد بن نعیم، بإسناد له عن أبی قتادة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من صام یوم عرفة فهو مثل صیام سنتین» [۳].

و فیه: «حدّثنا الحاکم أبو نصر الحربی بإسناد له عن أبی سلمة رضی اللّه عنه عن أبی هریرة رضی اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من صام یوم عرفة کتب اللّه تعالی له بعدد من صام ذلک الیوم، و بعدد من لم یصمه من المسلمین عمر الدنیا کلها عشر مرات ثوابا، و یشیّعه من قبره القیامة سبعون ألف ملک إلی الموقف و عند نصب المیزان، و من الموقف إلی الصراط، و من الصراط إلی الجنة، یهوّنون علیه أهوال یوم القیامة و النزع، و یبشرونه فی کلّ خطوة- یخطوها مرکبه- بشارة جدیدة، و قیل له: تمن علی اللّه ما شئت.

صلّی اللّه علی محمّد و آله أجمعین» [۴].

و قال أبو اللیث نصر بن محمّد السمرقندی: «حدّثنا أبی رحمه اللّه بإسناده عن عطاء عن عائشة رضی اللّه عنها قالت: إنّ شابا کان صاحب سماع. أی کان

---

[۱] نزهة المجالس ۱/ ۱۵۲.

[۲] المصدر ۱/ ۱۵۳.

[۳] روضة العلماء و نزهة الفضلاء لعلی بن یحیی الزندویستی المتوفی سنة ۳۸۲- مخطوط. کذا فی الأعلام.

[۴] روضة العلماء الزندویستی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۳

مشهورا بین الناس بالخیر و الشجاعة، و کان إذا أهلّ هلال ذی الحجة أصبح قائما، فارتفع الحدیث إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: فأرسل إلیه و دعاه فقال: ما یحملک علی صیام هذه الأیام؟ قال: بأبی أنت و أمی یا رسول اللّه أصوم أیام المشاعر و أیام الحج عسی اللّه أن یشرکنی فی دعائهم. قال: فإنّ لک بکل یوم تصومه عدل مائة رقبة و مائة بدنة و مائة فرس یحمل علیها فی سبیل اللّه، فإذا کان یوم التروية فلک فیها عدل ألف رقبة و ألف بدنة و ألف فرس یحمل علیها فی سبیل اللّه، فإذا کان یوم عرفة فلک فیه عدل ألفی رقبة و ألفی بدنة و ألفی فرس یحمل فی سبیل اللّه، و هو یعدل صیام السنتین سنة قبلها و سنة بعدها. و فی روایة أخری أنه قال: صیام عرفة یعدل سنتین و یعدل صوم عاشوراء بصوم سنة» [۱].

۴- فضل صوم ثلاثة أیام من کل شهر ... ص: ۲۸۳

و فی (غنیة الطالبین): «عن عبد الملک بن هارون بن عنترة عن أبیه عن جده قال: سمعت علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه یقول: أتیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذات یوم عند انتصاف النهار- و هو فی الحجرة- فسلّمت علیه، فردّ السّلام. ثم قال: یا علی هذا جبرئیل یقرئک السّلام فقلت: علیک و علیه السّلام یا رسول اللّه. ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أدن منی. فدنوت منه.

فقال: یا علی یقول لک جبرئیل: صم من کلّ شهر ثلاثة أیام یکتب لک بأوّل یوم ثواب عشرة آلاف سنة، و بالیوم الثانی ثواب ثلاثین ألف سنة، و بالیوم الثالث مائة ألف سنة. فقلت: یا رسول اللّه هذا الثواب لی خاصة أم للناس عامّة؟ فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی یعطیک اللّه هذا الثواب و لمن یعمل بعملک بعدک» [... ۲].

---

[۱] تنبیه الغافلین- مخطوط.

[۲] غنیة الطالبین ۷۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۴

۵- فضل صوم عاشوراء و کلّ یوم من محرم ... ص: ۲۸۴

اشارة

و حول فضل صوم عاشوراء و کل یوم من أیام شهر محرّم الحرام قال الشیخ عبد القادر الکیلانی: «مجلس فی ذکر فضائل یوم عاشوراء. قال اللّه عزّ و جلّ:

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللَّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ و قد تقدّم ذکر ذلک و أن منها المحرّم، فهذا الشهر من الأشهر المحرمة عند اللّه عز و جلّ، و فیه یوم عاشوراء الذی عظّم اللّه أجر من أطاعه فیه.

من ذلک ما أخبرنا به أبو نصر عن والده بإسناده عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام یوما من المحرّم فله بکلّ یوم ثلاثون یوما

. و من ذلک ما

روی عن میمون بن مهران عن ابن عباس رضی اللّه عنهما أیضا قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من صام عاشوراء من المحرّم أعطی ثواب عشرة آلاف ملک. من صام یوم عاشوراء من المحرّم أعطی ثواب عشرة آلاف حاج و معتمر و ثواب عشرة آلاف شهید» [۱].

و قال: «و فی لفظ آخر عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و من صام یوم عاشوراء کتب له عبادة ستین سنة بصیامها و قیامها..» [۲].

و قال الصفوری: «و فی روایة الطبرانی: من صام یوما من المحرّم کان له بکلّ یوم ثلاثون یوما» [۳].

و قال أیضا: «مکتوب فی التوراة: من صام یوم عاشوراء فکأنّما صام الدهر

---

[۱] غنیة الطالبین ۶۷۳.

[۲] المصدر ۶۷۵.

[۳] نزهة المجالس ۱/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۵

کلّه» [۱].

دحض المعارضة بحدیث الصحیحین ... ص: ۲۸۵

و أما قول ابن کثیر: «فإنه حدیث منکر جدّا بل کذب، لمخالفته ما ثبت فی الصحیحین عن أمیر المؤمنین عمر بن الخطاب أن هذه الآیة نزلت فی یوم الجمعة یوم عرفة، و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم واقف بها کما قدمناه».

فالجواب عنه- بعد تسلیم صحة حدیث الصحیحین سندا، و بعد غض النظر عن عدم صلاحیته للمعارضة مع حدیث أبی هریرة المذکور، لکونه متفقا علیه دونه- إنه یحتمل أن تکون هذه الآیة نازلة مرتین، و الجمع بین الحدیثین بهکذا احتمال کثیر شائع بین العلماء، کما لا یخفی علی من یتتبع کتب الحدیث و التفسیر و شروح الحدیث، و سیجیء إن شاء اللّه تعالی بیان ذلک فی الوجه السادس.

و لقد صرح سبط ابن الجوزی بهذا الاحتمال فی خصوص هذه الآیة الکریمة، و بذلک أجاب عن دعوی ضعف حدیث نزولها فی یوم غدیر خم، فقد قال ما نصه: «فإن قیل: فهذه الروایة التی فیها قول عمر رضی اللّه عنه: أصبحت مولای و مولی کل مؤمن و مؤمنة. ضعیفة.

فالجواب: إن هذه الروایة صحیحة، و إنما الضعیف

حدیث رواه أبو بکر أحمد بن ثابت الخطیب عن عبد اللّه بن علی بن محمّد بن بشر، عن علی بن عمر الدار قطنی، عن أبی نصر حبشون بن موسی بن أیوب الخلال، رفعه إلی أبی هریرة و قال فی آخره: لمّا قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه نزل قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی الآیة.

قالوا: و قد انفرد بهذا الحدیث حبشون، و نحن نقول: نحن ما استدللنا بحدیث حبشون،

---

[۱] نزهة المجالس ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۸۶

بل بالحدیث الذی رواه أحمد فی الفضائل عن البراء بن عازب و إسناده صحیح.

و روایة حبشون مضطربة، لأنه قد ثبت فی الصحیحین أن قوله تعالی: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ الآیة، نزلت عشیة عرفة فی حجة الوداع، علی أن الأزهری قد روی عن حبشون و لم یضعّفه، فإن روایة حبشون احتملت أن الآیة نزلت مرّتین» [... ۱]..

صوم یوم الغدیر کصیام ستین شهرا ... ص: ۲۸۶

هذا، و لقد روى جماعة آخرون حديث فضل صوم يوم غدير خم عن أبى هريرة،

فقد روى السيد على الهمدانى: «عن أبى هريرة رضى اللّه عنه قال: من صام يوم الثامن عشر من ذى الحجة كان له كصيام ستين شهرا، و هو اليوم الذى أخذ فيه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على فى غدير خم. فقال عليه الصلاة و السّلام: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و اخذل من خذله.

و عن الامام الباقر عن آبائه عليهم السّلام مثل ذلك، بل يروى عن كثير من الصحابة فى أماكن مختلفة هذا الخبر. انتهى» [۲].

و قال الخطيب الخوارزمى: «و بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسين هذا، قال الحاكم أبو عبد اللّه الحافظ قال: حدثنى أبو يعلى الزبير بن عبد اللّه الثورى قال:

حدّثنا أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز قال: حدّثنا على بن سعيد الرملى قال:

حدّثنا ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبى هريرة قال: من صام اليوم الثمانى عشر من ذى الحجة كتب له صيام ستين سنة، و هو يوم غدير خم، لمّا أخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بيد على فقال: من كنت

---

[۱] تذكرة الخواص: ۲۹- ۳۰.

[۲] المودة فى القربى للسيد على الهمدانى، أنظر ينابيع المودة: ۲۴۹.

مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. فقال له عمر بن الخطاب: بخ بخ لك يا ابن أبى طالب أصبحت مولاى و مولى كلّ مسلم و مسلمة» [۱].

و قال الحموئى: «أخبرنا الشيخ الامام عماد الدين عبد الحافظ بن بدران- بقراءتى عليه بمدينة نابلس فى مسجده- قلت له: أخبرك القاضى أبو القاسم عبد الصمد بن محمّد بن أبى الفضل الأنصارى الحرستانى إجازة فأقرّ به، قال أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن الفضل الفراوى إجازة قال: أنبأنا شيخ السنّة أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقى الحافظ قال: أنبأنا الحاكم أبو عبد اللّه الحافظ قال:

حدثنى أبو يعلى الزبير بن عبد اللّه الثورى، حدّثنا أبو جعفر أحمد بن عبد اللّه البزاز، حدّثنا على بن سعيد الرملى، حدّثنا ضمرة عن ابن شوذب عن مطر الوراق عن شهر بن حوشب عن أبى هريرة قال: من صام يوم الثمانى عشر من ذى الحجة كتب له صيام ستين سنة، و هو يوم غدير خم، لمّا أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يد على فقال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره. فقال له عمر بن الخطاب: بخ بخ لك يا ابن أبى طالب، أصبحت مولاى و مولى كل مسلم» [۲].

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب ۷۹.

[۲] فرائد السمطين ۱/ ۷۷.

(۳) شعر حسّان بن ثابت فى يوم الغدير خم ... ص: ۲۸۹

اشارة

و من الأدلـة علی دلالـة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة: شـعر حسان بن ثابت، الذی أنشده بعد فراغ رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم من الخطبة بإذن منه، و بمشهد و مسمع منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

و ممّن روی خبر ذلک من مشاهیر أئمة أهل السنّة ...: ص: ۲۹۱

اشارة

۱- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

۲- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۳- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۴- أبو الفتح محمّد بن علی النطنزی.

۵- شمس الدین أبو المظفر سبط ابن الجوزی.

۶- أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی.

۷- إبراهیم بن محمّد بن المؤید الحموینی.

۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۲

(۱) روایة ابن مردویه ... ص: ۲۹۲

لقـد روی ابن مردویه- علی ما نقل عنه فی کشف الغمة-: «عن ابن عباس قال: لمّا أمر رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم أن یقوم بعلی فیقول له ما قال. فقال صـلّی اللّه علیه و سـلّم: یا ربّ إنّ قومی حـدیثو عهـد بجاهلیـة، ثم مضـی بحجّه، فلما أقبل راجعا نزل بغـدیر خم أنزل اللّه علیه: یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الآیة، فأخذ بعضد علی، ثم خرج إلی الناس فقال: یا أیها الناس أ لست أولی بکم من أنفسـکم؟ قـالوا: بلی یـا رسول اللّه. قـال: اللهم من کنت مولاـه فعلی مولاـه، اللهم وال من والاـه و عاد من عاداه و اخـذل من خذله و انصر من نصره، و أحب من أحبه و ابغض من أبغضه.

قال ابن عباس: فوجبت و اللّه فی رقاب القوم.

و قال حسان بن ثابت:

یناديهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و اسمع بالرّسول مناديا

یقول فمن مولاکم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تر منّا فی الولایة عاصیا

فقال له قم یا علی فإنّنی رضیتک من بعدی إماما و هادیا [۱]

---

[۱] کشف الغمة فی معرفة الأئمة ۱/ ۳۱۸ عن مناقب علی بن أبی طالب لابن مردویه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۳

(۲) روایة أبی نعیم ... ص: ۲۹۳

و روی ذلک أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی-: «عن قیس بن الربیع عن أبی هارون العبدی عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من شوک فقمّ، و ذلک فی یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر الناس بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة:

الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و بالولایة لعلی من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصر و اخذل من خذله.

قال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسمعهن، فقال: قل علی برکة اللّه. فقال حسان: یا معشر مشیخة قریش اسمعوا قولی بشهادة من رسول اللّه فی الآیة ماضیة، فقال:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

یقول فمن مولاکم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تر منا فی الولایة عاصیا

فقال قم یا علی فإنّنی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیّه فکونوا له أنصار صدق مواثیا

هناک دعا اللهم وال ولیّه و کن للذی عادی علیا معادیا» [۱]

---

[۱] ما نزل من القرآن فی علی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۴

(۳) روایة الخوارزمی ... ص: ۲۹۴

و روی ذلک الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی بقوله: «أخبرنی سید الحافظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ- من همدان قال أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی- کتابة- قال:

حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوی قال: حدّثنا الحسن بن عقیل الغنوی قال:

حدّثنا محمّد بن عبد الرحمن الذراع قال: حدّثنا قیس بن حفص قال: حدثنی علی ابن الحسین بن الحسن العبدی عن أبی هارون العبدی عن أبی سعید الخدری: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر بما کان تحت الشجرة من الشوک فقمّ، و ذلک یوم الخمیس، ثم دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعه فرفعها حتی نظر الناس إلی بیاض إبطه، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی بن أبی طالب. ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: یا رسول اللّه ائذن لی أن أقول أبیاتا، قال: قل علی برکة اللّه تعالی. فقال حسان بن ثابت: یا معشر مشیخة قریش اسمعوا شهادة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

بأنی مولاکم نعم و ولیّکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولینا فلا تجدن فی الخلق للأمر عاصیا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۵

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا» [۱]

(۴) روایة أبی الفتح النطنزی ... ص: ۲۹۵

اشارة

و رواه أبو الفتح محمّد بن علی النطنزی قائلا: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسن المهری قال: حدّثنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: حدّثنا محمّد بن أحمد ابن علی قال: حدّثنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة قال: حدّثنا یحیی الحمانی قال:

حدّثنا قیس بن الربیع عن أبی هارون العبدی عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی رضی اللّه عنه فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقمّ- و ذلک یوم الخمیس- فدعا علیا فأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یتفرقوا حتی نزلت هذه الآیة: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی: قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسمعها فقال: قل علی برکة اللّه. فقام حسان فقال: یا معشر قریش اسمعوا قولی بشهادة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الولایة الثابتة:

ینادیهم یوم الغدیر نبیّهم بخم و أسمع بالرسول منادیا

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۶

یقول فمن مولاکم و ولیکم فقالوا و لم یبدوا هناک التعادیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لن تجدن منّا لک الیوم عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

هذا حدیث له طرق کثیرة إلی أبی سعید الخدری» [۱].

ترجمة النطنزی ... ص: ۲۹۶

و أبو الفتح النطنزی من أعلام محدثی أهل السنة الثقات، کما یظهر لک من ترجمته فی کتبهم:

۱- أبو سعد السمعانی: «أبو الفتح محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی.

أفضل من بخراسان و العراق فی اللغة و الأدب، و القیام بصنعة الشعر، قدم علینا مرو، سنة إحدی و عشرین، و قرأت علیه طرفا صالحا من الأدب، و استفدت منه، و اغترفت من بحره، ثم لقیته بهمدان، ثم قدم علینا بغداد غیر مرة فی مدة مقامی بها، و ما لقیته إلّا و کتبت عنه و اقتبست منه» [... ۲].

۲- الصفدی: «کان من بلغاء أهل النظم و النثر، سافر البلاد، و لقی الأکابر، و کان کثیر المحفوظ، محب العلم و السنّة، مکثر الصدقة و الصیام، و نادم الملوک و السلاطین، و کانت له وجاهة عظیمة عندهم، و کان تیاها علیهم، متواضعا لأهل العلم، سمع الحدیث الکثیر

بأصبهان و خراسان و بغداد، و لم يمتّع بالرّواية» [...، ۳].

۳- ابن النجار: «كان نادرة الفلك و نابغة الدهر، وفاق أهل زمانه فی بعض فضائله» [۴].

---

[۱] الخصائص العلوية- مخطوط.

[۲] الأنساب- النظنزی.

[۳] الوافی بالوفيات ۴/ ۱۶۱.

[۴] ذيل تاريخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۷

ترجمة ابن النجار مادح النطنزی ... ص: ۲۹۷

و ابن النجار الذی أثنی علی النطنزی بما ذكر، من أكابر الأئمة، ترجم له الذهبی بقوله: «ابن النجار- الحافظ الامام البارع، مؤرّخ العصر، مفيد العراق، محبّ الدين أبو عبد اللّه محمّد بن الحسن بن هبة اللّه بن محاسن ابن النجار البغدادی، صاحب التصانيف. ولد سنة ۵۷۸ ... و جمع فأوعی و كتب العالی و النازل، و خرّج لغير واحد، و جمع تاريخ مدينة السّلام و ذيّل به و استدرك علی الخطيب، و هو ثلاثمائة جزء، و كان من أعيان الحفاظ الثقات، مع الدين و الصيانة و الفهم وسعة الرواية ... و كان رحمه اللّه من محاسن الدنيا. توفی فی خامس شعبان سنة ۶۳» [۱].

(۵) رواية سبط الجوزی ... ص: ۲۹۷

و قال أبو المظفر سبط ابن الجوزی: «و قد أكثرت الشعراء فی يوم غدير خم،

فقال حسّان بن ثابت:

يناديهم يوم الغدير نبيّهم بخم فأسمع بالرسول مناديا

و قال فمن مولاكم و وليكم فقالوا و لم يبدوا هناك التعاميا

إلهك مولانا و أنت ولينا و مالك منا فی الولاية عاصيا

فقال له قم يا علی فإننی رضيتك من بعدی إماما و هاديا

فمن كنت مولاه فهذا وليّه فكونوا له أنصار صدق مواليا

هناك دعا اللهم وال وليه و كن للذی عادی عليا معاديا

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۸

و يروی أن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم لما سمعه ينشد هذه الأبيات قال له:

يا حسّان، لا تزال مؤيّدا بروح القدس ما نصرتنا، أو ما نافحت، عنا» [۱].

(۶) رواية الحموينی ... ص: ۲۹۸

اشارة

و روی صدر الدین الحموینی شعر حسّان یوم الغدیر بقوله: «أنبأنی الشیخ تاج الدین أبو طالب علی بن الحسین بن عثمان بن عبد اللّه الخازن، قال أنبأنا الامام برهان الدین ناصر بن أبی المکارم المطرزی إجازة قال: أنبأنا الامام أخطب خوارزم أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی قال: أخبرنی سید الحفاظ فیما کتب إلیّ من همدان، أنبأنا الرئیس أبو الفتح کتابة، حدّثنا عبد اللّه بن إسحاق البغوی، نبأنا الحسن بن عقیل الغنوی، أنبأنا محمّد بن عبد اللّه الذراع، أنبأنا قیس بن حفص قال: حدّثنی علی بن الحسین العبدی عن أبی سعید الخدری.

إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم دعا الناس إلی غدیر خم، أمر الناس بما کانت تحت الشجرة من الشوک فقمّ- و ذلک یوم الخمیس- ثم دعا الناس إلی علی فأخذ بضبعه فرفعها، حتی نظر الناس إلی بیاض إبطیه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم لم یفترقا حتی نزلت هذه الآیة: اَلْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی. ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: یا رسول اللّه أ تأذن لی أن أقول أبیاتا؟ قال: قل ببرکة اللّه، فقال حسان بن ثابت: یا مشیخة قریش اسمعوا شهادة رسول اللّه

---

[۱] تذکرة الخواص: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۲۹۹

صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم أنشأ یقول:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخ و أسمع بالنبی منادیا

بأنی مولاکم نعم و ولیکم و قالوا و لم یبدو هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لا تجدن فی الخلق للأمر عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا» [۱]

و روی الحموینی أیضا: «عن سید الحفاظ أبی منصور شهردار بن شیرویه ابن شهردار الدیلمی قال: أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد المقری الحافظ قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد قال: أنبأنا محمّد بن أحمد بن علی قال: أنبأنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة قال: أنبأنا یحیی الحمانی قال: حدّثنا قیس ابن الربیع، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا الناس إلی علی فی غدیر خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوک فقم، و ذلک یوم الخمیس، فدعا علیا فأخذ بضبعیه، فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه، ثم لم یفترقوا حتی نزلت هذه الآیة: اَلْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلامَ دِیناً.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّه أکبر علی إکمال الدین و إتمام النعمة و رضی الرب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

فقال حسّان بن ثابت: ائذن لی یا رسول اللّه فأقول فی علی أبیاتا تسمعها فقال: قل علی برکة اللّه، فقام حسّان بن ثابت فقال: یا معشر مشیخة قریش اسمعوا قولی شهادة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالولایة الثابتة، فقال:

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۰

يناديهم يوم الغدير نبيّهم بخم و أسمع بالرسول مناديا
بأنى مولاكم نعم و وليّكم و قالوا و لم يبدوا هناك التعاميا
إلهك مولانا و أنت وليّنا و لا تجدن فى الخلق للأمر عاصيا
فقال له قم يا على فإننى رضيتك من بعدى إماما و هاديا
هذا حديث له طرق كثيرة إلى أبى سعيد سعد بن مالك الخدرى الأنصارى» [۱].

الحموينى شيخ الذهبى ... ص: ۳۰۰

و غير خاف على ذوى العلم و الاطلاع، أن الحموينى من مشاهير أئمة أهل السنة، و من أعلام مشايخ أكابرهم،
قال الذهبى بترجمته:
«إبراهيم بن محمّد المؤيد بن عبد اللّه بن على بن محمّد بن حمويه، الامام الكبير المحدّث، شيخ المشايخ، صدر الدين أبو المجامع الخراسانى الجوينى الصوفى، ولد سنة ۶۴۴ و سمع بخراسان و بغداد و الشام و الحجاز، و كان ذا اعتناء بهذا الشأن، و على يده أسلم الملك غازان، توفى بخراسان فى سنة ۷۲۲. قرأنا على أبى المجامع إبراهيم بن حمويه سنة ۶۹۵. أنا أبو عمرو عثمان ابن موفق الأذكانى بقراءتى سنة أربع و ستين، أنا المؤيد بن محمّد الطوسى.
ح و أنا أحمد بن هبة اللّه عن المؤيد أخبرنا هبة اللّه بن سهل أنا سعيد بن محمّد البحيرى أنا زاهر بن أحمد الفقيه، أنا ابراهيم بن عبد الصمد، ثنا أبو مصعب، ثنا مالك بن سمى مولى أبى بكر بن عبد الرحمن، عن أبى صالح السمان، عن أبى هريرة: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: العمرة إلى العمرة كفارة لما بينهما، و الحج المبرور ليس له جزاء إلّا الجنّة.

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۷۴.
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۱
متفق عليه. و أخرجه ابن ماجة عن أبى مصعب الزهرى، فوافقناه بعلو» [۱].

الحموينى شيخ الكازرونى ... ص: ۳۰۱

و الحموينى من مشايخ محمّد بن مسعود الكازرونى، فقد جاء فى سيرته:
«أخبرنا شيخنا صدر الدين أبو المجامع إبراهيم بن محمّد بن المؤيد الحموينى، أنا شيخنا أصيل الدين أبو بكر عبد اللّه بن عبد الأعلى بن محمّد بن عبد الأعلى ابن محمّد بن عبد الأعلى بن محمّد أبى القاسم القطّان الاصفهانى ... عن عطية العوفى عن أبى سعيد الخدرى قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أبا بكر على الموسم، و بعث معه سورة براءة و أربع كلمات إلى الناس، فلحقه على ابن أبى طالب فى الطريق، فأخذ على السورة و الكلمات، و كان يبلغ و أبو بكر على الموسم، فإذا قرأ السورة نادى: ألا لا يدخل الجنة إلّا نفس مسلمة، و لا يقرب المسجد الحرام مشرك بعد عامه هذا، و لا يطوفنّ بالبيت عريان، و من كان بينه و بين رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عهد فأجله إلى مدّته. فلمّا رجعا قال أبو بكر: مالى هل نزل فىّ شىء؟ قال: لا إلّا خيرا، و ما ذاك؟ قال: إن عليا لحق بى و أخذ منى السورة و الكلمات. فقال: أجل لكن لم يبلغها إلّا أنا أو رجل منّى» [۲]

ترجمة الكازرونى ... ص: ۳۰۱

و قد أثنى ابن حجر العسقلانى على الكازرونى بقوله: «محمّد بن مسعود ابن محمّد بن خواجه الامام ... ذكره ابن الجزرى فى مشيخة

الجنید البلبانی

---

[۱] المعجم المختص: ۶۵.

[۲] المنتقی فی سیرة المصطفی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۲

...ثم قال: کان سعید الدین محدثا فاضلا، سمع الکثیر، و أجاز له المزی صاحب تهذیب الکمال و جماعة، و خرّج المسلسل، و ألف المولد النبوی فأجاد و مات فی أواخر جمادی الآخرة سنة ۷۵۸» [۱].

(۷) روایة الکنجی ... ص: ۳۰۲

و قال أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی فی ذکر حدیث الغدیر: «قال حسان ابن ثابت فی المعنی:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیکم و قالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تلف منا فی الولایة عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیه فکونوا له أنصار صدق مواثیا

هناک دعا اللهم وال ولیه و کن للذی عادی علیا معادیا

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا حسان لا تزال مؤیدا بروح القدس ما نافحت عنک بلسانک» [۲].

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۵۵.

[۲] کفایة الطالب: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۳

(۸) روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۳۰۳

اشارة

و قال جلال الدین السیوطی فی رسالة له وصفها فی أولها بقوله: «هذا جزء جمعت فیه الأشعار التی عقد فیها شیء من الأحادیث و الآثار، سمیته بالأزهار، و له فوائد منها الاستدلال به علی شهرة الحدیث فی الصدر الأول و صحّته، و قد وقع ذلک لجماعة من المحدّثین، و منها إیراده فی مجالس الاملاء، و منها الاستشهاد به فی فن البدیع فی أنواع العقد و الاقتباس و الانسجام» قال:

«فی تذکرة الشیخ تاج الدین ابن مکتوم: لحسّان بن ثابت الأنصاری رضی اللّه عنه:

ینادیهم یوم الغدیر نبیهم بخم فأسمع بالرسول منادیا

و قال فمن مولاکم و ولیکم و قالوا و لم یبدوا هناک التعامیا

إلهک مولانا و أنت ولیّنا و لم تلف منا فی الولایة عاصیا

فقال له قم یا علی فإننی رضیتک من بعدی إماما و هادیا

فمن کنت مولاه فهذا ولیه فکونوا له أنصار صدق مواثیا

هناک دعا اللهم وال ولیه و کن للذی عادی علیا معادیا

و ایضا للسید الحمیری:

یا بایع الدین بدنیاه لیس بهذا أمر اللّه

من أین أبغضت إمام الهدی و أحمد قد کان یهواه

من الذی أحمد من بینهم بیوم خم ثم ناداه

أقامه من بین أصحابه و هم حوالیه و سماه

هذا علی بن أبی طالب مولی لمن قد کنت مولاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۴

فوال من والاه یا ذا العلی و عاد من قد کان عاداه

و قال بعضهم:

إذا أنا لم أحفظ وصاة محمد و لا عهده یوم الغدیر مؤکّدا

فإنی کمن یشری الضلالة بالهدی تنصّر من بعد التقی أو تهوّدا [۱]

ترجمة ابن مکتوم ... ص: ۳۰۴

و الجلال السیوطی من أکابر حفاظ أهل السنة حتی لقّبه بعضهم بمجدّد القرن التاسع، و توجد ترجمته مفصّلة فی مجلد حدیث (أنا مدینة العلم و علی بابها).

و أما ابن مکتوم الذی نقل السیوطی شهر حسّان عن «تذکرته» فمن أکابر علماء أهل السنة کذلک، و إلیک بعض کلماتهم فی الثناء علیه: - ۱- الصفدی: «أحمد بن عبد القادر بن أحمد بن مکتوم ... هو الامام تاج الدین، اشتغل بالحدیث و فنونه، و أخذ الحدیث عن أصحاب البخت و ابن علاف و هذه الطبقة، و هو مقیم بالدیار المصریة، بلغنی أنه یعمل تاریخا للنحاة، و وقفت له علی الدر اللقیط من المحیط من تفسیر القرآن، و هو کتاب ملکته بخطّه فی مجلدین، التقط فیه إعراب البحر المحیط تصنیف شیخنا العلامة أثیر الدین، فجاء فی غایة الحسن، و قد اشتهر هذا الکتاب و ورد إلی الشام و نقلت به النسخ، رأیته بالقاهرة مرّات، ثم إننی اجتمعت به فی سنة خمس و أربعین و سبعمائة بالقاهرة و سألته الإجازة بکل ما یرویه، فأجاز لی متلفظا بذلک» [... ۲].

۲- ابن الجزری ...: «إمام عالم نحوی أستاذ، ولد فی أوائل ذی الحجة سنة ۶۸۳، قرأ علی التقی الصائغ و أبی حیان و ببعض الروایات علی ابن یوسف

---

[۱] الأزهار فیما عقده الشعراء من الأشعار- للسیوطی.

[۲] الوافی بالوفیات ۷/ ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۵

الشطنوفی، و سمع الکثیر و کتب و جمع، و تصدّر للإقراء بالجامع الظاهری بالحسینیة بعد موسی بن علی القطنی، توفی فی السابع و العشرین من رمضان سنة ۷۴۹» [۱].

۳- السیوطی ...: «جمع الفقه و النحو و اللغة، و صنّف تاریخ النحاة، و الدر اللقیط من البحر المحیط، ولد فی ذی الحجة سنة اثنتین و ثمانین و ستمائة.

و مات سنة تسع و أربعین و سبعمائة» [۲].

۴- السيوطى ...: «تقدّم فى الفقه و النحو و اللغة، و درّس و ناب فى الحكم» [... ۳].

وجوه صحة الاستدلال بهذا الشعر ... ص: ۳۰۵

اشارة

و شعر حسان بن ثابت فى يوم الغدير صريح فى دلالة حديث الغدير على إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام، و أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال لأمير المؤمنين عليه السّلام: قم يا على فإننى رضيتك من بعدى إماما و هاديا.

فهذا معنى حديث الغدير و ما قاله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى ذلك اليوم العظيم، و فى ذلك الحشد المنقطع النظير من المسلمين، لا ما ذكره المتأوّلون المتأخّرون عن الصدر الأول، لغرض صرفه عن الدلالة على الامامة لعلى عليه السّلام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل.

ثم إنه لا ريب فى صحة استدلالنا بهذا الشعر لتوضيح دلالة حديث الغدير على معناه لوجوه منها:

---

[۱] طبقات القراء ۱/ ۷۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۰.

[۳] بغية الوعاة ۱/ ۳۲۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۶

۱- قائله من الصحابة ... ص: ۳۰۶

إن قائل هذا الشعر- و هو حسّان بن ثابت- من الصحابة المعروفين و الموصوفين بالمناقب الجليلة،

ففى (الاستيعاب) بترجمته: «و روينا من وجوه كثيرة عن أبى هريرة: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال لحسّان: أهجهم- يعنى المشركين- و روح القدس معك.

و إنه صلّى اللّه عليه و سلّم قال لحسان: اللهم أيّده بروح القدس لمناضلته عن المسلمين.

و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: قوله فيهم أشدّ من وقع النبل.

و مر عمر بن الخطاب بحسان بن ثابت و هو ينشد الشعر فى مسجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فقال: تنشد الشعر؟ أو قال: هذا الشعر فى مسجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال له حسان بن ثابت: قد كنت أنشد فيه من هو خير منك يعنى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فسكت عمر».

«و روى ابن دريد عن أبى حاتم عن أبى عبيدة قال: فضل حسان الشعراء بثلاث، كان شاعر الأنصار فى الجاهلية، و شاعر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى النبوة، و شاعر اليمن كلّها فى الإسلام. قال أبو عبيدة: و اجتمعت العرب على أن أشعر المدر أهل يثرب ثم عبد القيس ثم ثقيف، و على أن أشعر المدر حسان بن ثابت. و قال أبو عبيدة: حسان بن ثابت شاعر الأنصار فى الجاهلية، و شاعر أهل اليمن فى الإسلام، و هو شاعر أهل القرى».

«ذكر الزبير بن بكار: قال إبراهيم بن المنذر عن هشام بن سليمان عن ابن جريج عن محمّد بن السائب بن بركة عن أمّه: أنها كانت مع عائشة فى الطوائف- و معها أم حكيم بنت خالد بن العاص، و أم حكيم بنت عبد اللّه بن أبى ربيعة- فتذاكرنا حسان بن ثابت فابتدرتاه بالسبّ، فقالت عائشة: ابن الفريعة تسبّان! إنى لأرجو أن يدخله اللّه الجنة بذبّه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بلسانه. أليس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۷

القائل شعر:

هجوت محمدا فأجبت عنه و عند اللّه فی ذاک الجزاء

فإن أبی و والدتی و عرضی لعرض محمّد منکم وقاء

فبرّأته من أن یکون افتری علیها» [... ۱].

و قال ابن الأثیر بترجمته: «یقال له: شاعر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم،

و وصفت عائشة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالت: کان و اللّه کما قال فیه حسان ... و قد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینصب له منبرا فی المسجد یقوم علیه قائما یفاخر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رسول اللّه یقول: إن اللّه یؤید حسّان بروح القدس ما نافح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [۲].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و فی الصحیحین عن البراء: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لحسان: أهجم أو هاجم و جبرئیل معک.

و قال أبو داود ثنا لوین [لؤی عن ابن أبی الزناد عن أبیه عن هشام بن عروة عن عائشة: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یضع لحسان المنبر فی المسجد یقوم علیه قائما یهجو الذین کانوا یهجون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. فقال رسول اللّه: إنّ روح القدس مع حسان ما دام ینافح عن رسول اللّه» [۳].

و أخرج الحاکم بترجمته أحادیث ذکر بعضها، و من ذلک قوله: «حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب، ثنا الحسن بن علی بن عفان، ثنا أبو أسامة عن الولید بن کثیر، عن یزید بن عبد اللّه بن قسیط، عن أبی الحسن مولی بنی نوفل: إنّ عبد اللّه بن رواحة و حسان بن ثابت أتیا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین نزلت طسم الشعراء یبکیان و هو یقرأ علیهم وَ الشُّعَراءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغاوُونَ حتی بلغ:

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۳۴۵.

[۲] أسد الغابة ۲/ ۴.

[۳] الاصابة ۱/ ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۸

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ قال: أنتم وَ ذَکَرُوا اللَّهَ کَثِیراً قال: أنتم وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا قال: أنتم» [۱].

۲- إنه قیل بإذن النبی ... ص: ۳۰۸

لقد قال حسان هذا الشعر بعد ما استأذن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إنشاده، فإذن له صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قائلا: قل علی برکة اللّه.

و ذلک أکبر شاهد و أصدق برهان علی حجیة هذا الشعر.

۳- تقریر النبی له ... ص: ۳۰۸

و قد علمت من أحادیث القوم استماع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لهذا الشعر و تقریره إیاه. و قد ثبت باتفاق المسلمین أن تقریره دلیل قاطع علی الحجیة و الصواب.

۴- استحسانه صلّی اللّه علیه و آله ... ص: ۳۰۸

و لقد استحسن صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هذا الشعر بصراحة، حيث قال لحسّان بعد ما فرغ منه: يا حسان لا تزال مؤيدا بروح القدس ما نافحت عنا بلسانك. كما روى محمّد بن يوسف الكنجي و سبط ابن الجوزي.

۵- إنه قيل في حضور الصحابة ... ص: ۳۰۸

و إن هذه الأبيات أنشدها حسان بن ثابت في نفس يوم غدير خم، و بعد خطبة النبي صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل، أي قبل أن تتفرق تلك الحشود الغفيرة من صحابة النبي العدول و جماهير المسلمين، و لم يسمع من أحد منهم إنكار

---

[۱] المستدرک ۳/ ۴۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۰۹

أو أيّ اعتراض على ما قاله و استفاده من حديث الغدير، فثبت بإجماع جميع الصحابة أن المراد من (المولى) في هذا الحديث هو (الامام) و (الهادي)، و بذلك يسقط اعتراض المعترضين و تأويل المتأولين.

۶- تقرير المشايخ الثلاثة له ... ص: ۳۰۹

و لا ريب في وجود المشايخ الثلاثة و حضورهم يوم غدير خم و عند إنشاد حسان تلك الأبيات، و لم ينقل إلينا اعتراض من أحدهم، مع أن المعروف عن ثانيهم كثرة الاعتراض، و من هنا نقول بثبوت هنا المعنى عند الثلاثة أيضا كسائر المسلمين الحاضرين في ذلك اليوم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۱

(۴) شعر قيس بن سعد ... ص: ۳۱۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۳

و من الدلائل الباهرة على أن المراد من (حديث الغدير) هو إمامة أمير المؤمنين عليه السّلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: شعر قيس بن سعد بن عبادة- و هو من أكابر الصحابة و أعاظمهم- الذي أنشده في معنى حديث غدير خم، و قد صرّح فيه بأن عليا «إمامنا و إمام لسوانا» و أن هذا الحكم «أتى به التنزيل» و ذلك «يوم قال النبي من كنت مولاه فهذا مولاه».

روى ذلك أبو المظفر سبط ابن الجوزي بقوله: «قال قيس بن سعد بن عبادة الأنصاري- و أنشدها بين يدي على بصفّين:

قلت لمّا بغى العدو علينا حسبنا ربنا و نعم الوكيل

و على إمامنا و إمام لسوانا أتى به التنزيل

يوم قال النبي من كنت مولاه فهذا مولاه خطب جليل

إن ما قاله النبي على الأمة حتم ما فيه قال و قيل» [۱]

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۴

مدح قیس و الثناء علیه ... ص: ۳۱۴

و من المناسب أن نذکر هنا طرفا من مدائح القوم لقیس بن سعد بن عبادة و ثنائهم علیه، فقد قال ابن عبد البر: «قیس بن سعد بن عبادة بن دلیم بن حارثة الأنصاری الخزرجی ... قال الواقدی: کان قیس بن سعد بن عبادة من کرام أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أسخیائهم و دهاتهم. قال أبو عمر: کان أحد الفضلاء الجلّة، و أحد دهاة العرب و أهل الرأی و المکیدة فی الحروب، مع النجدة و البسالة و الکرم، و کان شریف قومه غیر مدافع هو و أبوه وجدّه.

صحت قیس رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو و أبوه و أخوه سعید بن سعد بن عبادة. قال أنس بن مالک: کان قیس بن سعد بن عبادة من النبی بمکان صاحب الشرطة من الأمیر، و أعطاه رسول اللّه الرّایة یوم فتح مکة، إذ نزعها من أبیه لشکوی قریش لسعد یومئذ. و قد قیل: إنه أعطاه الزبیر.

ثم صحب قیس بن سعد علی بن أبی طالب، و شهد معه الجمل وصفین و النهروان و قومه و لم یفارقه حتی قتل، و کان ولّاه علی علی مصر، فضاق به معاویة و أعجزته فیه الحیلة، فکاید فیه علیا ففطن علی لمکیدته، فلم یزل به الأشعث و أهل الکوفة حتی عزل قیسا و ولّی محمّد بن أبی بکر، ففسدت علیه مصر» [۱].

و قال عز الدین ابن الأثیر ما ملخصّه: «و کان من فضلاء الصحابة و أحد دهاة العرب و کرمائهم، و کان من ذوی الرأی الصائب و المکیدة فی الحرب مع النجدة و الشجاعة، و کان شریف قومه غیر مدافع و من بیت سیادتهم.

عن أنس قال: کان قیس بن سعد بن عبادة من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة صاحب الشرطة من الأمیر.

عن قیس بن سعد بن عبادة: إن أباه دفعه إلی النبی یخدمه. قال: فمر بی

---

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۲۸۹.

النبی و قد صلّیت فضربنی برجله و قال: ألا أدلّک علی باب من أبواب الجنّة؟

قلت: بلی. قال: لا حول و لا قوة إلّا باللّه.

قیل: إنه کان فی سریة فیها أبو بکر و عمر، فکان یستدین و یطعم الناس.

فقال أبو بکر و عمر: إن ترکنا هذا الفتی أهلک مال أبیه. فمشیا فی الناس، فلمّا سمع سعد قام خلف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: من یعذرنی من ابن أبی قحافة و ابن الخطاب! یبخلان علیّ ابنی.

و قال ابن شهاب: کانوا یعدّون دهاة العرب حین ثارت الفتنة خمسة رهط، یقال لهم ذوو رأی العرب و مکیدتهم: معاویة، و عمرو بن العاص، و قیس بن سعد، و المغیرة بن شعبة، و عبد اللّه بن بدیل بن ورقاء. فکان قیس و ابن بدیل مع علی و کان المغیرة معتزلا فی الطائف، و کان عمرو مع معاویة.

و قال قیس: لو لا أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: المکر و الخدیعة فی النار، لکنت من أمکر هذه الأمة.

و أمّا جوده فله فیه أخبار کثیرة لا نطوّل بذکرها.

ثم إنّه صحب علیّا لمّا بویع له بالخلافة، و شهد معه حروبه، و استعمله علی علی مصر، فکایده معاویة فلم یظفر منه بشیء، فکاید علیا و أظهر أنّ قیسا قد صار معه یطلب بدم عثمان، فبلغ الخبر علیا، فلم یزل به محمّد بن أبی بکر و غیره حتی عزله، و استعمل بعده الأشتر

فمات فی الطریق، فاستعمل محمّد بن أبی بکر فأخذت مصر منه و قتل.

و لما عزل قیس أتی المدینة فأخافه مروان بن الحکم، فسار إلی علی بالکوفة، و لم یزل معه حتی قتل، فصار مع الحسن و سار فی مقدّمته إلی معاویة، فلمّا بایع الحسن معاویة دخل قیس فی بیعة معاویة و عاد إلی المدینة» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی ما حاصله: «کان قیس ضخما حسنا طویلا إذا

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۶

رکب الحمار خطّت رجلاه الأرض. و قال الواقدی: کان سخیا کریما داهیة، و قال أبو عمر: کان أحد الفضلاء الجلّة، من دهاة العرب من أهل الرأی و المکیدة فی الحرب، مع النجدة و السخاء و الشجاعة، و کان شریف قومه غیر مدافع، و کان أبوه و جدّه کذلک. و أخرج ابن المبارک عن ابن عیینة عن موسی بن أبی عیسی أنّ رجلا استقرض من قیس بن سعد ثلاثین ألفا فلمّا ردّها علیه أبی أن یقبلها.

و شهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم المشاهد کلها، و صحب علیا و شهد معه مشاهده» [۱].

---

[۱] الاصابة ۳/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۷

(۵) شعر أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۳۱۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۱۹

و من الأدلة و البراهین القویمة الواضحة علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام:

قول سیدنا أمیر المؤمنین فی أشعار له:

«لذاک أقامنی لهم إماما و أخبرهم به بغدیر خم»

فلقد ذکر علیه السّلام حدیث الغدیر و دلالته علی إمامته علیه السّلام فی تلک الأشعار، التی ضمّنها طرفا من فضائله، و جملة من مناقبه الخاصّة به، متباهیا و مفتخرا بها علی سائر الأنام، و هذه هی تلک الأشعار کما فی دیوانه:

لقد علم الأناس بأنّ سهمی من الإسلام یفضل کلّ سهم

و أحمد النبی أخی و صهری علیه اللّه صلّی و ابن عمّی

و إنی قائد للناس طرّا إلی الإسلام من عرب و عجم

و قاتل کل صندید رئیس و جبّار من الکفار ضخم

و فی القرآن ألزمهم ولائی و أوجب طاعتی فرضا بعزم

کما هارون من موسی أخوه کذاک أنا أخوه و ذاک اسمی

لذاک أقامنی لهم إماما و أخبرهم به بغدیر خم

فمن منكم يعادلنى بسهمى و إسلامى و سابقتى و رحمى؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۰

و ويل ثم ويل ثم ويل لمن يلقى الآله غدا بظلمى

و ويل ثم ويل ثم ويل لجاحد طاعتى و مريد هضمى

و ويل للذى يشقى سفاها يريد عداوتى من غير جرم»

و لقد شرح الحسين بن معين الدين الميبدى هذه الأشعار، فى شرحه لديوان أمير المؤمنين عليه السّلام المسمّى ب (الفواتح) و أوضح معناها، ثم ذكر فى شرح البيت الذى أشار فيه الامام عليه السّلام إلى حديث الغدير رواية أحمد بن حنبل لحديث الغدير، و ذكر عن الثعلبى رواية نزول آية التبليغ و هى قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ ... فى ذلك اليوم، كما نصّ على اتفاق المفسرين على نزول الآية: إِنَّما وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ هُمْ راكِعُونَ فى شأن أمير المؤمنين عليه السّلام.

ثم ذكر فى نهاية شرحه للأشعار المذكورة عن الامام على بن أحمد الواحدى عن أبى هريرة: إن أمير المؤمنين عليه السّلام أنشأ هذه الأبيات فى حضور: أبى بكر، و عثمان، و طلحة، و الزبير، و الفضل بن العباس، و عمّار، و عبد الرحمن و أبى ذر، و المقداد، و سلمان، و عبد اللّه بن مسعود» [۱].

دلالة الأبيات من وجوه أخرى ... ص: ۳۲۰

ثم إن هذه الأبيات تدلّ على إمامة الامام أمير المؤمنين عليه السّلام من وجوه أخرى:

(الأول)

قوله عليه السّلام: «لقد علم الأناس بأنّ سهمى من الإسلام يفضل كلّ سهم»

فإنّ هذا القول نصّ صريح فى أفضليته عليه السّلام من غيره

---

[۱] الفواتح فى شرح ديوان أمير المؤمنين ۴۰۵- ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۱

مطلقا.

(الثانى)

قوله: «و إنى قائد الناس طرّا إلى الإسلام من عرب و عجم»

فيه دلالة واضحة على أنه عليه السّلام هو السبب فى إسلام جميع الناس من عرب و عجم، فهو إذن أفضلهم مطلقا.

(الثالث)

قوله: «و قاتل كل صنديد رئيس و جبار من الكفار ضخم»

فيه دلالة على أفضليته، لأن من عمدة أسباب قوة الدين قتل الكفار و المعاندين، و هو عليه السّلام قاتلهم باعتراف جميع المخالفين.

(الرابع)

قوله: «و فى القرآن ألزمهم ولائى و أوجب طاعتى فرضا بعزم»

فيه دلالة صريحة على وجوب اتّباعه و إطاعته و الانقياد له، فهو عليه السّلام إمام الأمة بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بأمر

من اللّه تعالی من القرآن الکریم، لأن من وجبت طاعته فهو الامام کما اعترف بذلک (الدهلوی).

(الخامس)

قوله: «فمن منکم یعادلنی بسهمی و إسلامی و سابقتی و رحمی؟»

فیه دلالة صریحة علی أفضلیته علیه السّلام.

ثم إن استماع کبار الصحابة لهذه الأشعار- کما فی روایة الواحدی- و تقریرهم لما قاله علیه السّلام من أقوی الشواهد علی ما نذهب إلیه من دلالة حدیث الغدیر علی الإمامة، و بذلک تذهب تأویلات أتباع أولئک الأصحاب أدراج الریاح.

ترجمة المیبدی شارح دیوان الامام ... ص: ۳۲۱

و الحسین المیبدی من مشاهیر علماء أهل السنة، قد أطروه و أثنوا علیه الثناء البالغ فی کتبهم، کما لا یخفی علی من راجعها. و ممن أثنی علیه: غیاث الدین المدعو بخواند أمیر فی تاریخه (حبیب السیر). کما نقل عن شرحه للدیوان: محمود ابن سلیمان الکفوی فی طبقاته للحنفیة المسمی ب (کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۲

و فی (کشف الظنون): «دیوان علی بن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه، و قد شرحه حسین بن معین الدین المیبدی الیزدی المتوفی سنة ۸۷۰ بالفارسیة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۳

(۶) نزول قوله تعالی: سأل سائل بعذاب واقع ... ص: ۳۲۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۵

و نزل قوله تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ بحق (الحارث بن نعمان) الذی قال ما قال بعد ما سمع کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی غدیر خم.

و هذا دلیل قطعی آخر علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السّلام.

ذکر من روی ذلک ... ص: ۳۲۵

اشارة

و قد روی حدیث نزول الآیة المبارکة فی هذا الشأن جماعة کبیرة من أکابر أعلام أهل السنة و هم:

۱- أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی النیسابوری.

۲- شمس الدین سبط ابن الجوزی.

۳- إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصابی.؛

۴- محمّد بن یوسف الزرندی المدنی.

۵- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی.

۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۶

۷- نور الدین علی بن محمّد بن الصبّاغ.

۸- عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی.

۹- شمس الدین عبد الرءوف المنّاوی.

۱۰- شیخ بن عبد اللّه العیدروس.

۱۱- محمود بن محمّد الشیخانی القادری المدنی.

۱۲- نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی.

۱۳- أحمد بن الفضل باکثیر المکی.

۱۴- محمّد محبوب عالم.

۱۵- محمّد صدر عالم.

۱۶- محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر.

۱۷- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۸- السید مؤمن بن حسن الشبلنجی.

(۱) روایة الثعلبی ... ص: ۳۲۶

اشارة

قال أبو إسحاق الثعلبی: «سئل سفیان بن عیینة عن قول اللّه عز و جل:

سَأَلَ سائِلٌ فیمن نزلت؟ فقال: لقد سألتنی عن مسألة ما سألنی عنها أحد قبلک.

حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه: لمّا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم، نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی بن أبی طالب فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث بن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه علی ناقة حتی أتی الأبطح، فنزل عن ناقته فأناخها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۲۷

و عقلها، ثم أتی النبی و هو فی ملأ من أصحابه فقال:

یا محمد! أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه، فقبلناه منک. و أمرتنا أن نصلّی خمسا، فقبلناه منک، و أمرتنا بالزکاة فقبلناه، و أمرتنا أن نصوم شهر رمضان فقبلناه منک، و أمرتنا بالحج فقبلناه. ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک ففضّلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه!! فهذا شیء منک أم من اللّه عزّ و جلّ؟! فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی لا إله إلّا هو إنّ هذا من اللّه.

فولّی الحارث بن النعمان یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم.

فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله.

و أنزل اللّه عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ» [۱].

ترجمة أبی إسحاق الثعلبی ... ص: ۳۲۷

۱- یاقوت الحموی: بترجمة الواحدی: «و قال أبو الحسن الواحدی فی مقدمة البسیط: و أظننی لم آل جهدا فی إحکام أصول هذا العلم [علی حسب ما یلیق بزماننا [بزمننا] هذا و تسعه سنو عمری علی قلة أعدادها، فقد وفق اللّه [تعالی و له الحمد حتی اقتبست کلّما احتجت إلیه فیه هذا الباب فی مظانه و أخذته من معادنه.

أما اللغة فقد درستها علی الشیخ أبی الفضل أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن یوسف العروضی رحمه اللّه ... حتی عاتبنی شیخی رحمه اللّه یوما و قال: إنک لم تبق دیوانا من الشعر إلّا قضیت حقه، أما آن لک أن تتفرّغ لتفسیر کتاب اللّه

---

[۱] تفسیر الثعلبی- مخطوط.

العزیز، تقرأه علی هذا الرجل الذی یأتیه البعداء من أقاصی البلاد و تترکه أنت علی قرب ما بیننا من الجوار- یعنی الأستاذ الامام أحمد بن محمّد بن ابراهیم الثعلبی-؟! فقلت: یا أبت إنما أتدرّج بهذا إلی ذلک الذی ترید، و إذا المرء أحکم الأدب بجد و تعب رمی فی غرض التفسیر من کثب. ثم لم أغبّ زیارته یوما من الأیام حتی حال بیننا قدر الحمام...

ثم فرغت للاستاذ أبی إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی رحمه اللّه، و کان خیر العلماء بل بحرهم، و نجم الفضلاء بل بدرهم، و زین الأئمة بل فخرهم، و أوحد الأئمة بل صدرهم. و له التفسیر الملقّب بالکشف و البیان عن تفسیر القرآن، الذی رفعت به المطایا فی السهل و الأوعار، و سارت به الفلک فی البحار، وهبّ هبوب الریح فی الأقطار، و سار مسیر الشمس فی کلّ بلدة، وهب هبوب الریح فی البر و البحر، و أصفقت علیه کافة الأمة علی اختلاف نحلهم، و أقروا بالفضیلة فی تصنیفه ما لم یسبق إلی مثله، فمن أدرکه و صحبه علم أنه کان منقطع القرین، و من لم یدرکه فلینظر فی مصنفاته لیستدل لها أنه کان بحرا لا ینزف و غمرا لا یسبر، و قرأت علیه من مصنفاته أکثر من خمسمائة جزء، منها تفسیره الکبیر، و کتابه المعنون بالکامل فی علم القرآن و غیرهما» [۱].

ترجمة العروضی مادح الثعلبی ... ص: ۳۲۸

و أبو الفضل العروضی الذی نقل عنه الواحدی مدحه للثعلبی من کبار مشایخ علماء أهل السنة فی اللغة و الأدب، و قد ترجموا له فی معاجم الرجال:

قال جلال الدین السیوطی: «أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن یوسف بن محمد النهشلی، الأدیب، أبو الفضل العروضی الصفار الشافعی. قال عبد الغافر: هو

---

[۱] معجم الأدباء ۱۲/ ۲۶۲.

شیخ أهل الأدب فی عصره، حدّث عن الأصم و أبی منصور الأزهری و الطبقة.

و تخرّج به جماعة من الأئمة منهم الواحدی. و قال الثعالبی: إمام فی الأدب، خنّق التسعین فی خدمة الکتب، و أنفق عمره علی مطالعة العلوم و تدریس مؤدبی نیسابوری. ولد سنة ۳۳۴ و مات بعد سنة ۴۱۶» [۱].

۲- ابن خلکان: «أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی.

النیسابوری، المفسر المشهور، کان أوحد أهل زمانه فی علم التفسیر. و صنف التفسیر الکبیر الذی فاق غیره من التفاسیر، و له کتاب

العرائس فی قصص الأنبیاء صلوات اللّه و سلامه علیهم، و غیر ذلک. ذکره السمعانی و قال: یقال له الثعلبی و الثعالبی، و هو لقب له و لیس بنسب قاله بعض العلماء.

و قال أبو القاسم القشیری: رأیت رب العزة عز و جل فی المنام و هو یخاطبنی و أخاطبه، فکان فی أثناء ذلک أن قال الرب تعالی اسمه: أقبل الرجل الصالح.

فالتفتّ فإذا أحمد الثعلبی مقبل.

و ذکره عبد الغافر بن إسماعیل الفارسی فی کتاب سیاق تاریخ نیسابور و أثنی علیه و قال: هو صحیح النقل موثوق به، حدّث عن أبی طاهر بن خزیمة، و الامام أبی بکر بن مهران المقری، و کان کثیر الحدیث کثیر الشیوخ، توفی سنة ۴۲۷، و قال غیره: توفی فی محرم سنة ۴۲۷. و قال غیره: توفی یوم الأربعاء لسبع بقین من المحرم سنة ۴۳۷ رحمه اللّه تعالی» [۲].

۳- الذهبی: «و فیها توفی أبو إسحاق الثعلبی ... و کان حافظا واعظا، رأسا فی التفسیر و العربیة، متین الدیانة، توفی فی المحرم» [۳].

۴- ابن الوردی: «صحیح النقل، روی عن جماعة» [۴].

---

[۱] بغیة الوعاة ۱/ ۳۶۹.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۶۱- ۶۲.

[۳] العبر- حوادث ۴۲۷.

[۴] تتمة المختصر حوادث ۴۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۰

۵- الصفدی: «روی عن جماعة، و کان حافظا عالما بارعا فی العربیة موثقا» ثم ذکر منام القشیری و کلام عبد الغافر المذکورین [۱].

۶- الیافعی: «المفسّر المشهور، و کان حافظا واعظا رأسا فی التفسیر و العربیة والدین و الدیانة، فاق تفسیره الکبیر سائر التفاسیر»... [۲].

۷- ابن الشحنة: «کان واحد زمانه فی علم التفسیر، و له کتاب العرائس فی قصص الأنبیاء و هو صحیح النقل» [۳].

۸- ابن قاضی شهبة: «أخذ عنه أبو الحسن الواحدی، روی عن أبی القاسم القشیری ... قال الذهبی: و کان حافظا رأسا فی التفسیر و العربیة متین الدیانة» [... ۴].

۹- السیوطی: «کان کبیرا إماما حافظا للغة بارعا فی العربیة» [۵]..

۱۰- و ذکره ولی اللّه الدهلوی- الذی عدّه ولده (الدهلوی) آیة من آیات اللّه و معجزة من المعاجز النبویة، و طالما استند إلی أقواله، و وصفه الفاضل رشید الدین خان الدهلوی ب «عمدة المحدثین و قدوة العارفین» و وصفه المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی ب «خاتم العارفین و قاصم المخالفین، سید المحدّثین سند المتکلّمین، حجة اللّه علی العالمین» فی کلام له فی (إزالة الخفاء) فی بیان کون الخلفاء الراشدین وسائط بین النبی و الأمة- ذکر أبا إسحاق الثعلبی من جملة علماء التفسیر الذین کانوا وسائط فی حفظ الدین المبین، و إیصال الشریعة المطهّرة، إلی الأمة، و إن القرون المتأخرة أخذت علم التفسیر منهم.

و ذکر أن الثعلبی إمام المفسرین و مقتداهم، کما أن أبا حنیفة إمام الحنفیة،

---

[۱] الوافی بالوفیات ۸/ ۳۳ و فیه السهلی.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۴۲۷.

[۳] روض المناظر حوادث ۴۲۷.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۷.

[۵] بغیة الوعاة ۱/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۱

و الشافعی إمام الشافعیة ... و أن ما ذکره الثعلبی فی تفسیره مأخوذ من السلف الصالح لأهل السنة، و أنه بمنزلة اللوح، و کأنه اللوح المحفوظ من المحو و الإثبات و المصون من تطرّق الأغلاط و الشبهات إلیه، إلی غیر ذلک من الأوصاف الحمیدة التی ذکرها للثعلبی و تفسیره.

روایة القوم لتفسیر الثعلبی ... ص: ۳۳۱

و تفسیر الثعلبی من الکتب المعروفة المعتمدة لدی القوم، و هم یروونه بأسانیدهم عن مؤلفه، و ینقلون عنه روایاته و یعتمدون إلیها، فقد ذکره عز الدین ابن الأثیر فی الفصل الذی ذکر فیه أسانید الکتب التی خرّج منها الأحادیث فی صدر تلک الکتب حیث قال: «فصل نذکر فیه أسانید الکتب التی خرجت منها الأحادیث و غیرها، و ترکت ذکرها فی الکتاب لئلّا یطول الاسناد، و لا أذکر فی أثناء الکتاب إلّا اسم المصنف و ما بعده فلیعلم ذلک:

تفسیر القرآن المجید لأبی إسحاق الثعلبی. أخبرنا به أبو العباس أحمد بن عثمان بن أبی علی بن مهدی الزرزاری الشیخ الصالح رحمه اللّه تعالی قال: أخبرنا الرئیس مسعود بن الحسن بن القاسم الاصبهانی و أبو عبد اللّه الحسن بن العباس الرستمی قالا: أخبرنا أحمد بن خلف الشیرازی قال: أنبأنا أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن إبراهیم الثعلبی بجمیع کتاب الکشف و البیان فی تفسیر القرآن، سمعت علیه من أول الکتاب الی آخر سورة النساء. و أما من أول سورة المائدة الی آخر الکتاب فانه حصل لی بعضه سماعا و بعضه إجازة و اختلط السماع بالاجازة، فأنا أقول فیه أخبرنا به إجازة ان لم یکن سماعا، فإذا قلت أخبرنا أحمد بإسناده إلی الثعلبی فهو بهذا الاسناد» [۱].

ثم إنه ذکر أسانید الکتب الأخری و منها الصحاح و المسانید.

---

[۱] أسد الغابة ۱/ ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۲

و قال أبو محمّد بن محمّد الأمیر فی (رسالة أسانیده): «تفسیر الثعلبی و سائر مؤلفاته بسند صاحب المنح من طریق ابن البخاری عن منصور بن عبد المنعم و عبد اللّه بن عمر الصفار و المؤید بن محمّد الطریثیثی کلهم عن أبی محمّد العباس بن محمّد بن أبی منصور الطوسی عن أبی سعید بن محمّد عن أبی إسحاق أحمد بن محمد النیسابوری الثعلبی و هو لقب و لیس بنسب توفی سنة ۴۲۷».

اعتماد القوم علی تفسیر الثعلبی ... ص: ۳۳۲

و لقد کثر نقل علماء القوم عن تفسیر الثعلبی و غیره من مؤلفاته و استشهادهم بروایاته و اعتمادهم علیها، و نحن نذکر موارد من ذلک من باب التمثیل:

قال القرطبی بتفسیر قوله تعالی: وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ: «ذکر الثعلبی و غیره: أن عائشة رضی اللّه عنها کانت إذا قرأت هذه الآیة تبکی حتی تبلّ خمارها.

و ذکر أن سودة قیل لها: لم لا تحجّین و لا تعتمرین کما تفعل أخواتک؟ فقالت: قد حججت و اعتمرت، و أمرنی اللّه أن أقرّ فی بیتی. قال الراوی: فو اللّه ما خرجت من باب حجرتها حتی أخرجت جنازتها، رضوان اللّه علیها» [۱].

و فیه بتفسیر وَ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّ مُوسی «و قال الثعلبی: و اسم أم موسی:

لوخا بنت هاند بن لاوی بن یعقوب» [۲].

و قال النووی بترجمة آدم علیه السّلام: «قال الامام أبو إسحاق الثعلبی فی قول اللّه عزّ و جلّ إخبارا عن إبلیس خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ قال الحکماء: أخطأ عدو اللّه فی تفضیله النار علی الطین، لأن الطین أفضل منه من أوجه» [... ۳].

---

[۱] تفسیر القرطبی ۱۴/ ۱۸۰- ۱۸۱.

[۲] المصدر نفسه ۱۳/ ۲۵۰.

[۳] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۹۶.

و قد نقل عنه النووی فی مواضع أخر مع وصفه ب «الامام».

و قال کمال الدین الدمیری: «و قال محمّد الباقر رضی اللّه عنه: کان أصحاب الکهف صیاقلة، و اسم الکهف حیوم، و القصة طویلة فی کتب التفاسیر و القصص، و قد وقفت علی جمل من ذلک فی کتب التفاسیر و القصص مطوّلا و مختصرا، فمن ذلک ما ساقه الامام أبو إسحاق أحمد بن محمّد بن أحمد بن إبراهیم النیسابوری الثعلبی، فی کتابه الکشف و البیان فی تفسیر القرآن» [۱].

و قال نور الدین الحلبی فی (السیرة): «و فی العرائس: إن فرعون لمّا أمر بذبح أبناء بنی إسرائیل جعلت المرأة، أی بعض النساء کما لا یخفی، إذا ولدت الغلام انطلقت به سرّا إلی واد أو غار فأخفته»....

و قال الحسین الدیار بکری فی مقدّمة تاریخه: «هذه مجموعة من سیر سید المرسلین ... انتخبتها من الکتب المعتمدة تحفة للإخوان البررة و هی: التفسیر الکبیر، و الکشاف، و حاشیته للجرجانی الشریف، و الکشف، و الوسیط، و معالم التنزیل ... و العرائس للثعلبی، و سحّ السحابة، و أصول الصفار، و البحر العمیق و سرّ الأدب، و الإنسان الکامل، و سمّیتها بالخمیس فی أحوال النفس النفیس».

و قال محمّد بن معتمد خان البدخشی: «و أخرج العلّامة أبو إسحاق أحمد ابن محمّد بن إبراهیم الثعلبی المفسّر النیسابوری فی تفسیره، عن جعفر بن محمد الصادق رضی اللّه عنهما أنه قال: نحن حبل اللّه الذی قال اللّه تعالی: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً وَ لا تَفَرَّقُوا [۲].

و قال أحمد بن باکثیر المکی: «و روی الثعلبی فی تفسیر قوله تعالی: وَ عَلَی الْأَعْرافِ رِجالٌ یَعْرِفُونَ کُلًّا بِسِیماهُمْ عن ابن عباس رضی اللّه عنهما أنه قال:

الأعراف موضع عال من الصراط، علیه العباس و حمزة و علی بن أبی طالب و جعفر

---

[۱] حیاة الحیوان «الکلب».

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

ذو الجناحین، یعرفون محبّهم ببیاض الوجه و مبغضهم بسواد الوجه» [۱].

(۲) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۴

اشارة

و قال سبط ابن الجوزی: «اتفق علماء السیر أن قصة الغدیر بعد رجوع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، فی الثامن عشر من ذی الحجة، جمع الصحابة و کانوا مائة و عشرین ألفا و

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

الحدیث.

نصّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی ذلک بصریح العبارة دون التلویح و الإشارة. و ذکر أبو إسحاق الثعلبی فی تفسیر بإسناده: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا قال ذلک طار فی الأقطار و شاع فی البلاد و الأمصار، و بلغ ذلک الحارث بن نعمان الفهری» [... ۲].

ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۳۳۴

۱- الذهبی: «و ابن الجوزی العلّامة الواعظ المؤرّخ، شمس الدین أبو المظفر، یوسف بن قزعلی الترکی ثم البغدادی العونی الهبیری، الحنفی، سبط الشیخ جمال الدین أبی الفرج ابن الجوزی، أسمعه جدّه منه و من ابن کلبی و جماعة، و قدم دمشق سنة بضع و ستمائة فوعظ بها، و حصل له القبول العظیم، للطف شمائله و عذوبة وعظه، و له تفسیر فی تسعة و عشرین مجلّدا، و شرح الجامع الکبیر، و جمع مجلّدا فی مناقب أبی حنیفة، و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیّا.

---

[۱] وسیلة المآل- مخطوط.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۳۰.

توفی فی الحادی و العشرین من ذی الحجّة، و کان وافر الحرمة عند الملوک» [۱].

۲- ابن الوردی: «و فیها توفی الشیخ شمس الدین یوسف، سبط جمال الدین ابن الجوزی: واعظ فاضل، له مرآة الزمان تاریخ جامع. قلت: و له تذکرة الخواص من الأمة فی ذکر مناقب الأئمة. و اللّه أعلم» [۲].

(۳) روایة الوصابی ... ص: ۳۳۵

اشارة

و رواه إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصابی عن «الامام الثعلبی فی تفسیره» کذلک.

اعتماد العلماء علی کتاب الاکتفاء ... ص: ۳۳۵

و کتاب (الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) للیمنی الوصابی من الکتب المشهورة لدی القوم، فقد نقل عنه محمّد محبوب فی مواضع من تفسیره (تفسیر شاهی) منها قوله: «و

فی الاکتفاء عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: وقع بینی و بین العباس مفاخرة، ففخر علیّ العباس بسقایة الحاج و عمارة المسجد الحرام أنهما له، قال علی فقلت: الآن أخبرک بمن هو خیر من هذا کله!، الذی قرع خراطیمکم بالسیف و قادکم إلی الإسلام. فعزّ ذلک علی العباس رضی اللّه عنه، فأنزل عزّ و جلّ: أَ جَعَلْتُمْ سِقایَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یعنی علیا رضی اللّه عنه» [۳].

---

[۱] العبر فی خبر من غبر حوادث ۶۵۶.

[۲] تتمة المختصر حوادث ۶۵۶.

[۳] تفسیر شاهی. بتفسیر الآیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۶

و منها: «فی الاکتفاء عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: لمّا أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یغزو تبوک، دعا جعفر بن أبی طالب، فأمره أن یتخلّف علی المدینة فقال: لا- أتخلّف بعدک یا رسول اللّه. فعزم علیّ لمّا تخلّفت قبل أن أتکلّم فبکیت، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما یبکیک یا علی؟

قال: یا رسول اللّه یبکینی خصال غیر واحد، تقول قریش غدا ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه و خذله، و تبکینی خصلة أخری، کنت أرید أن أتعرّض للجهاد فی سبیل اللّه» [... ۱].

و نقل شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی عن (أسنی المطالب فی فضائل علی بن أبی طالب) و هو الکتاب الرابع من (الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) [۲].

(۴) روایة الزرندی ... ص: ۳۳۶

اشارة

و روی محمّد بن یوسف الزرندی حدیث نزول الآیة المبارکة المذکورة فی شأن الحارث بن النعمان الفهری، عن الثعلبی واصفا إیاه ب «الامام» عن سفیان ابن عیینة کما تقدّم [۳].

ترجمة الزرندی و الاعتماد علی کتبه ... ص: ۳۳۶

و قال ابن حجر العسقلانی بترجمة الزرندی: «محمّد بن یوسف بن الحسن

---

[۱] المصدر.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۳] معارج الوصول- مخطوط- نظم درر السمطین ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۷

ابن محمّد بن محمود بن الحسن، الزرندی المدنی الحنفی، شمس الدین، أخو نور الدین علی. قرأت فی مشیخة الجنید البلیانی تخریج الحافظ شمس الدین الجزری الدمشقی نزیل شیراز أنه کان عالما، و أرّخ مولده سنة ۶۹۳ و وفاته بشیراز سنة بضع و خمسین و سبعمائة. و ذکر أنه صنف درر السمطین فی مناقب السبطین. و بغیة المرتاح جمع فیها أربعین حدیثا بأسانیدها و شرحها» [... ۱].

و فی (الفصول المهمة لابن الصباغ المالکی): «حکی شیخ الإسلام العلّامة المحدّث بالحرم الشریف النبوی، جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی، فی کتابه المسمی بدرر السمطین فی فضل المصطفی و المرتضی و السبطین: أن الامام المعظم و الحبر المکرم، أحد الأئمة المتّبعین المقتدی بهم فی أمور الدین، محمّد بن إدریس الشافعی المطّلبی- رضی اللّه عنه و أرضاه و جعل الجنة منقلبه و مثواه- لما صرّح بمحبّة أهل البیت و أنه من شیعتهم، قیل فیه هذا و هو السید الجلیل، فقال مجیبا عن ذلک بأبیات:

إذا نحن فضّلنا علیا فإننا روافض بالتفضیل عند ذوی الجهل

إلی آخر الأشعار» [۲].

و وصفه شهاب الدین أحمد عند النقل عنه ب: «الامام المحدّث بالحرم الشریف النبوی المحمدی» [۳].

و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابیه (نظم درر السمطین) و (بغیة المرتاح) فی (کشف الظنون) [۴].

---

[۱] الدرر الكامنة ۴/ ۲۹۵.

[۲] الفصول المهمة: ۲۱.

[۳] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۴] كشف الظنون ۱/ ۷۴۷ باسم: درر السمطين و ۲۵۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۸

كما عدّ الديار بكرى كتابه (الإعلام) ضمن مصادر كتابه (الخميس).

و قال السمهودى: «و قال الحافظ جمال الدين المذكور: و قال أبو الليث عبد السّلام بن صالح الهروى: كنت مع على بن موسى الرضا- و قد دخل نيسابور و هو على بغله شهباء- فغدا فى طلبه العلماء من أهل البلد ... و قالوا: بحق آبائك الطاهرين حدّثنا بحديث سمعته من أبيك. فقال: حدثنى أبى العبد الصالح موسى بن جعفر و قال: حدثنى أبى جعفر الصادق ابن محمّد قال: حدثنى أبى باقر علم الأنبياء محمّد بن على قال: حدثنى أبى سيّد العابدين على بن الحسين قال: حدثنى أبى سيد شباب أهل الجنة الحسين بن على قال: سمعت أبى سيد العرب على بن أبى طالب يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول:

الإيمان معرفة بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأركان.

قال الامام أحمد بن حنبل رحمه اللّه: لو قرأت هذا الاسناد على مجنون لبرئ من حينه.

و روى بعضهم أن المستملى لهذا الحديث أبو زرعة الرازى و محمّد بن أسلم الطوسى» [۱].

و هكذا نقل عنه فى مواضع عديدة واصفا إياه ب «الحافظ».

(۵) رواية الدولت‌آبادى ... ص: ۳۳۸

اشارة

و روى ملك العلماء شهاب الدين بن شمس الدين الدولت‌آبادى حديث نزول قوله تعالى: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فى واقعة حديث الغدير قوله: «و فى

---

[۱] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۳۹

الزاهدية عند قوله تعالى: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ:

فى تفسير الثعلبى نزولا:

أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال يوما. من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. فسمع ذلك واحد من الكفرة من جملة الخوارج، فجاء إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: يا محمد هذا من عندك أو من عند اللّه؟ فقال: هذا من عند اللّه. فخرج الكافر من المسجد و قام على عتبة الباب و قال: إن كان ما يقوله حقا فأنزل علىّ حجرا من السماء قال:

فنزل حجر و رضخ رأسه. فنزلت السورة» [۱].

ترجمة الدولت‌آبادى ... ص: ۳۳۹

و شهاب الدين الدولت‌آبادى من أعلام علماء أهل السنة، فقد ذكره غلام على آزاد قائلا: «مولانا القاضى شهاب الدين بن شمس

الـدین ابن عمر الزاولی الـدولت‌آبادی نوّر اللّه ضـریحه. ولـد بـدولت‌آباد دهلی، و تلمّذ علی القاضـی عبد المقتدر الدهلوی، و مولانا خواجکی الـدهلوی و هو من تلامـذة مولانـا معین الـدین العمرانی رحمهم اللّه تعالی. وفاق أقرانه و سـبق إخوانه. و کان القاضـی عبد المقتدر یقول فی حقه: یأتینی من الطلبة من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم.

...و ألّف کتبا سارت بها رکبان العرب و العجم، و أذکی سرجا أهدی من النار الموقدة علی العلم.

توفی لخمس بقین من رجب المرجب، سنة تسع و أربعین و ثمانمائة، و دفن بجو نفور فی الجانب الجنوبی من مسجد السلطان إبراهیم الشرقی» [۲].

کما ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و أثنی علیه الثناء البالغ [۳].

---

[۱] هدایة السعداء. الجلوة الثانیة من الهدایة الثامنة.

[۲] سبحة المرجان فی آثار هندوستان: ۳۹.

[۳] أخبار الأخیار: ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۰

و ذکر کاشف الظنون أحد کتب شـهاب الدین الدولت‌آبادی و هو (الإرشاد فی النحو) و وصف مؤلفه ب «الشـیخ الفاضل» و الکتاب بقوله: «و هو متن لطیف، تعمّق فی تهذیبه کل التعمق، و تأنق فی ترتیبه حق التأنق».

و کذا مدح ولی اللّه الدهلوی مؤلفات الدولت‌آبادی فی کتابه (المقدمة السنیة فی الانتصار للفرقة السنیة).

و قـد عـدّ رشـید الـدین الـدهلوی ملـک العلمـاء فی عـداد عظمـاء العلماء من أهل السـنة، الـذین ألّفوا کتبا و رسائل فی مناقب الأئمة الطاهرین من أهل البیت علیهم السّلام.

و هذا المقدار یکفی لبیان کون الدولت‌آبادی من علماء أهل السنة، المعتمدین الموثوقین لدیهم.

(۶) روایة السمهودی ... ص: ۳۴۰

اشارة

و روی نور الـدین لی بن عبـد اللّه السـمهودی الشافعی، حدیث نزول الآیة الشـریفة فی حق الحارث فی الواقعة المذکورة، عن الثعلبی أیضا، حیث قال:

«و روی الامام الثعلبی فی تفسـیره: إنّ سفیان بن عیینة رحمه اللّه سئل عن قول اللّه عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فیمن نزلت؟ فقال للسائل:

سألتنی عن مسألـة ما سألنی عنها أحـد قبلک، حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم لمّا کان بغـدیر خم نـادی الناس فاجتمعوا، فأخـذ بیـد علی رضـی اللّه عنه و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه علی ناقة، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها و قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۱

یا محمّـد أمرتنا أن نشـهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه، و أمرتنا أن نصـلی خمسا فقبلناه، و أمرتنا بالزکاة فقبلناه، و أردتنا أن نصوم شـهرا فقبلنا، و أمرتنا بالحج فقبلنا. ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضـبعی ابن عمک تفضّله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهـذا شـیء منک أم من اللّه عزّ و جلّ؟ فقال النبی: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إنّ هذا من اللّه عزّ و جلّ. فولی الحارث و هو یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کـان مـا یقوله محمّـد حقـا فأمطر علینا حجارة من السـماء أو ائتنا بعـذاب الیم. فما وصل إلی راحلته حتی

رماه اللّه بحجر فسقط علی هامته، و خرج من دبره، فقتله فأنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].

ترجمة السمهودی ... ص: ۳۴۱

۱- السخاوی ملخصا بلفظه: «علی بن عبد اللّه السمهودی: ولد فی صفر سنة ۸۴۴ بسمهود، و نشأ بها فحفظ القرآن و المنهاج و لازم والده، و قدم القاهرة معه و بمفرده غیر مرة، و قرأ عمدة الأحکام بحثا علی السعد بن الدیری، و أذن له فی التدریس هو و البامی و الجوهری، و فیه و فی الإفتاء الشهاب السارمساجی بعد امتحانه له فی مسائل و مذاکرته معه، و فیها أیضا زکریا و کذا المحلی و المناوی، و عظم اختصاصه بهما و تزاید مع ثانیهما بحیث خطبه لتزویج سبطته، و قرّره معیدا فی الحدیث بجامع طولون، و فی الفقه بالصالحیة، و أسکنه قاعة القضاء بها، و عرض علیه النیابة فأبی، ثم فوّض إلیه عند رجوعه مرة إلی بلده مع القضاء، حیث حل النظر فی أمر ثواب الصعید و صرف غیر المتأهل منهم، فما عمل بجمیعه.

ثم إنه استوطن القاهرة و کنت هناک، فکثر اجتماعنا و کان علی خیر کبیر،

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

و فارقته بمکة بعد أن حججنا، ثم توجه منها إلی طیبة فقطنها من سنة ثلاث و سبعین، و لقیته فی کلا الحرمین غیر مرة، و غبطته علی استیطانه المدینة، و صار شیخها، قل أن یکون أحد من أهلها لم یقرأ علیه.

و بالجملة، فهو انسان فاضل مفنن متمیز فی الفقه و الأصلین، فهو فرید هناک فی مجموعه، و لأهل المدینة به جمال، و الکمال للّه» [۱].

۲- عبد القادر العیدروس: «و فیها فی یوم الخمیس ثامن عشر ذی القعدة، توفی عالم المدینة الامام القدوة و المفتی الحجة الشریف، ذو التصانیف الشهیرة، نزیل المدینة الشریفة و عالمها و فقیهها و مدرّسها و مؤرّخها، ترجمه الحافظان العز ابن فهد و الشمس السخاوی ...و ألف عدة تآلیف منها: جواهر العقدین فی فضل الشرفین ... و جمع فتاواه فی مجلد و هی مفیدة جدا» [... ۲].

۳- عبد الغفار بن ابراهیم العکی العدثانی: «الامام العلامة نور الدین علی بن عبد اللّه ... و له مصنفات مفیدة ... و کلّها فی غایة الإتقان و التحقیق و التحریر و التدقیق. توفی بطیبة المشرفة» [۳].

۴- محمّد بن یوسف الشامی فی ذکر رموز سیرته: «أو (السید) فالإمام العلامة شیخ الشافعیة بطیبة نور الدین السمهودی» [۴].

۵- و وصفه الشیخ عبد الحق الدهلوی: ب «السید العالم الکامل، أوحد العلماء الأعلام، عالم مدینة خیر الأنام، نور الدین ... مات ضحی یوم لیلة بقیت من ذی القعدة عام إحدی عشر و تسعمائة، و دفن فی البقیع عند قبر الامام مالک» [... ۵].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۵/ ۲۴۵.

[۲] النور السافر عن أحوال القرن العاشر. حوادث سنة: ۹۱۱.

[۳] عجالة الراکب و بلغة الطالب- مخطوط.

[۴] سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد- مقدمة الکتاب.

[۵] جذب القلوب- مقدمة الکتاب.

۶- و احتج محمّد بن عبد الرسول البرزنجی بکتب السمهودی فی کتابه (الإشاعة لأشراط الساعة) و ذکر فی دیباجته فی ضمن

مصادره «کتب الامام الشریف نور الدین علی السمهودی، کتاریخ المدینة و جواهر العقدین» [۱].

۷- و وصفه محمود بن علی الشیخانی القادری ب «السید الجلیل» مع الاعتماد علی روایاته [۲].

۸- و ذکر الشیخ إبراهیم الکردی أحادیث فی الردّ علی الفلاسفة ثم قال:

«أورد هذه الأحادیث عالم المدینة و مفتیها العلامة السید نور الدین ... فی کتاب جواهر العقدین، و قد أخبرنا بالکتاب کلّه شیخنا أیده اللّه تعالی، قراءة للبعض و إجازة للکل» [... ۳].

۹- و قال أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکی فی (وسیلة المآل فی عد مناقب الآل): «و قد أکثرت العلماء فی هذا الشأن، و جمعت فی جواهر مناقبهم الشریفة ما یجمل به جید الزمان، و من أحسن ما جمعت فی تلک التآلیف و أنفع ما نقلت منه فی هذا التصانیف: کتاب جواهر العقدین فی فضل الشرفین لعلّامة الحرمین السید السمهودی تغمّده اللّه برحمته» [۴].

۱۰- و وصفه محمّد بن محمّد خان البدخشی ب «السید السند نور الملة و الدین» [... ۵].

۱۱- و قال تاج الدین الدهان المکی: «تواریخ المدینة الشریفة لعالمها الامام الحجة السید الشریف نور الدین» [... ۶].

---

[۱] الإشاعة لأشراط الساعة. مقدمة الکتاب.

[۲] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

[۳] بلغة المسیر إلی توحید اللّه العلی الکبیر.

[۴] وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

[۶] کفایة المتطلع فی مرویات الشیخ حسن العجیمی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۴

۱۲- و وصفه أحمد بن عبد القادر العجیلی ب «إمام السادة و العلماء» [۱].

۱۳- و ذکره رشید الدین خان الدهلوی فیمن ألّف و صنف فی فضائل الأئمة من العترة الطاهرة، من عظماء علماء أهل السنة، حیث ذکر کتابه (جواهر العقدین) و وصف مؤلفه ب «الإمام» [۲].

(۷) روایة ابن الصباغ ... ص: ۳۴۴

اشارة

و رواه أیضا الشیخ نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصباغ المالکی، عن تفسیر الثعلبی، کما مر مرارا، و عبّر عن الثعلبی ب «الإمام» [۳].

ترجمة ابن الصباغ و التعریف بکتابه ... ص: ۳۴۴

و ابن الصباغ من مشاهیر علماء المالکیة، و من أکابر مشایخهم المعتمدین، و قد وصفه العجیلی لدی النقل عنه ب «الشیخ الامام علی بن محمّد الشهیر بابن الصباغ من علماء المالکیة».

و ذکر محمّد بن عبد اللّه المطیری المدنی الشافعی- لدی النقل عنه- أن ابن الصباغ من العلماء العاملین الأعیان.

کما أکثر من النقل عن کتابه (الفصول المهمة) جماعة من أعیان علماء أهل السنة کالحلبی فی (سیرته) و الصفوری فی (نزهة المجالس) و الشیخانی القادری فی

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] إیضاح لطافة المقال لمحمّد رشید الدهلوی.

[۳] الفصول المهمة: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۵

(الصراط السوی) و العجیلی فی (ذخیرة المآل) و السمهودی فی (جواهر العقدین).

(۸) روایة المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۵

اشارة

و رواه السید جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی فی (الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین) حیث قال: «الحدیث الثالث عشر: عن جعفر ابن محمد عن آبائه الکرام علیهم السلام: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا کان بغدیر خم نادی الناس، فاجتمعوا، فأخذ بید علی و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، و اخذل من خذله، و أدر الحق معه حیث کان و فی روایة: اللهم أعنه و أعن به، و ارحمه و ارحم به، و انصره و انصر به، فشاع ذلک و طار فی البلاد، فبلغ ذلک الحارث بن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی ناقة له، و نزل بالأبطح عن ناقته و أناخها، فقال:

یا محمد: أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا- إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصلّی خمسا فقبلناه منک، و أمرتنا بالزکاة فقبلناه منک، و أمرتنا أن نصوم فقبلناه منک، و أمرتنا بالحج فقبلناه منک، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک تفضّله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء منک أم من اللّه عز و جل؟

فقال النبی: و الذی لا- إله إلّا هو إن هذا من اللّه عز و جل، فولّی الحارث ابن النعمان و هو یرید راحلته و هو یقول: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فما وصل إلی راحلته حتی رماه اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۶

عزّ و جلّ بحجر، فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله. و أنزل اللّه عز و جل:

سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].

الثناء علی المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۶

و السید جمال الدین المحدّث الشیرازی من کبار علماء أهل السنّة الأثبات، و من مشایخ (الدهلوی) فی الإجازة کما لا یخفی علی ناظر رسالته فی (أصول الحدیث). و جعله الملّا علی القاری من المشایخ الکبار. کما وصفه بالأوصاف العظیمة فی مقدمة کتابه (المرقاة فی شرح المشکاة).

و اعتمد علی روایاته جماعة من أساطین علمائهم، کالشیخ عبد الحق الدهلوی فی (مدارج النبوة) و الدیار بکری فی (الخمیس) و ولی اللّه الدهلوی فی (إزالة الخفاء) کما لا یخفی علی من راجع الکتب المذکورة.

(۹) روایة المنّاوی ... ص: ۳۴۶

اشارة

و روی الشیخ شمس الدین عبد الرءوف بن تاج العارفین المنّاوی الحدیث المذکور حیث قال بشرح حدیث الغدیر: «و فی تفسیر الثعلبی عن ابن عیینة قال:

إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لمّا قال ذلک، طار فی الآفاق، فبلغ ذلک الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه فقال: یا محمد » [...۲].

---

[۱] الأربعین- مخطوط.

[۲] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۶/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۷

ترجمة المناوی ... ص: ۳۴۷

و ترجم محمّد أمین بن فضل اللّه المحبی الدمشقی للمناوی ترجمة حافلة نلخصها فیما یلی بلفظه: «عبد الرءوف بن تاج العارفین، الامام الکبیر الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجلّ أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا زاهدا عابدا، قانتا للّه خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقربا بحسن العمل، مثابرا علی التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و کان یقتصر یومه و لیلته علی أکلة واحدة من الطعام، قد جمع من العلوم و المعارف علی اختلاف أنواعها و تباین أقسامها ما لم یجتمع فی أحد ممن عاصره.

انقطع عن مخالطة الناس و انعزل فی منزله، و أقبل علی التألیف، فصنّف فی غالب العلوم، ثم ولی تدریس المدرسة الصالحیة، فحسده أهل عصره و کانوا لا یعرفون مزیة علمه لانزوائه عنهم، و لمّا حضر الدرس فیها ورد علیه من کل مذهب فضلاؤه منتقدین علیه، فأذعنوا لفضله و صار أجلاء العلماء یبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق کثیر منهم: الشیخ سلیمان البابلی، و السید إبراهیم الطاشکندی، و الشیخ علی الأجهوری الولی المعتقد، و أحمد الکلبی و ولده الشیخ محمّد و غیرهم. و کان مع ذلک لم یخل من طاعن و حاسد حتی دسّ علیه السم، فتوالی علیه بسبب ذاک نقص فی أطرافه و بدنه من کثرة التداوی.

بالجملة، فهو أعلم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولة کثیرة النفع، و للناس علیها تهافت زائد و یتغالون فی أثمانها، و أشهرها شرحاه علی الجامع الصغیر و شرح السیرة المنظومة للعراقی.

و کانت ولادته فی سنة ۹۵۲ و توفی سنة ۱۰۳۱» [۱].

---

[۱] خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۸

ترجمة المحبی مادح المناوی ... ص: ۳۴۸

و ترجم محمّد أفندی بن علی أفندی المرادی البخاری الدمشقی مفتی الحنفیة لمحمّد أمین المحبی بقوله: «محمّد الأمین بن فضل اللّه ...فرید العصر و یتیمة الدهر، المؤرخ الذی بهر العقول بانشائه البدیع، الشاعر الماهر الذی هو ببیانه لها روت ساحر. ولد بدمشق سنة ...۱۰۶۱

و کان یکتب الخط الحسن العجیب، و ألف مؤلفات حسنة بعد أن جاوز العشرین ... و کانت وفاته فی ثانی عشر جمادی الأولی سنة ۱۱۱۱» [... ۱].

(۱۰) روایة العیدروس ... ص: ۳۴۸

اشارة

و کذلک رواه شیخ بن عبد اللّه بن شیخ عبد اللّه العیدروس باعلوی، عن الثعلبی فی تفسیره [۲].

ترجمة العیدروس و الثناء علیه ... ص: ۳۴۸

و ترجم المحبی للعیدروس المذکور بما هذا ملخصه: «شیخ بن عبد اللّه ابن شیخ بن عبد اللّه بن شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی، الأستاذ الکبیر المحدث الصوفی الفقیه، اشتغل علی والده، أخذ عنه علوما کثیرة و لبس منه الخرقة و تفقه، و رحل إلی الشحر و الیمن و الحرمین فی سنة ۱۰۱۶، ثم رحل إلی الهند فدخلها فی

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۴/ ۸۶.

[۲] العقد النبوی و السرّ المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۴۹

سنة ۱۰۲۵، و أخذ عن عمه الشیخ عبد القادر بن شیخ، و کان یحبّه و یثنی علیه و بشّره ببشارات، و ألبسه الخرقة و حکمه، و کتب له إجازة مطلقة فی أحکام التحکیم.

ثم قصد إقلیم الدکن و اجتمع بالوزیر الأعظم عنبر و بسلطانه برهان نظام شاه، و حصل له عندهما جاه عظیم، و أخذ عنه جماعة، ثم سعی بعض المردة بالنمیمة، فأفسدوا أمر تلک الدائرة ففارقهم صاحب الترجمة، و قصد السلطان ابراهیم عادلشاه فأجلّه و عظّمه، و تبجح السلطان بمجیئه إلیه و عظّم أمره فی بلاده، و کان لا یصدر إلّا عن رأیه، و سبب إقباله الزائد علی أنه وقع له حال اجتماعه به کرامة و هی: إن السلطان کانت أصابته فی مقعدته جراحة منعته الراحة و الجلوس، و عجزت عن علاجه حذّاق الأطباء، و کان سببها أن السید الجلیل علی ابن علوی دعا علیه بجرح لا یبرأ، فلمّا أقبل صاحب الترجمة و رآه علی حالته أمره أن یجلس مستویا، فجلس من حینئذ و برأ منها. و کان السلطان إبراهیم رافضیا، فلم یزل به حتی أدخله فی عداد أهل السنّة.

فلمّا رأی أهل تلک المملکة انقیاد السلطان إلیه، أقبلوا علیه و هابوه، و حصّل کتبا نفیسة، و اجتمع له من الأموال ما لا یحصی کثرة... و لم یزل مقیما عند السلطان إبراهیم عادلشاه حتی مات السلطان، فرحل صاحب الترجمة إلی دولت‌آباد ... إلی أن مات سنة ۱۰۴۱. و کانت ولادته فی سنة ۹۹۳» [۱].

و وصفه الشیخانی القادری لدی النقل عنه بأوصاف حمیدة جلیلة قال:

«و فی العقد النبوی و السر المصطفوی للشیخ الامام و الغوث الهمام، بحر الحقائق و المعارف، السید السند و الفرد الأمجد، الشریف الحسینی، المسمّی بالشیخ بن عبد اللّه» [... ۲].

---

[۱] خلاصة الأثر ۲/ ۲۳۵.

[۲] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۰

و إنّ محمّد محبوب عالم ینقل فی مواضع من تفسیره (تفسیر شاهی) عن کتاب (العقد النبوی) المذکور للعیدروس الیمنی.

(۱۱) روایة الشیخانی ... ص: ۳۵۰

و روی محمود بن محمّد الشیخانی القادری حدیث نزول الآیة الکریمة حیث قال: «و قد مرّ مرارا
قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.
الحدیث.
قالوا: و کان الحارث بن النعمان مسلما، فلما سمع حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه، شک فی نبوة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثم قال: اللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. ثم ذهب لیرکب راحلته فما مشی نحو ثلاث خطوات، حتی رماه اللّه عز و جلّ بحجر، فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله. فأنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ [۱].
و هذا الرجل من علماء أهل السنة المعتمدین، و قد نقل عنه و اعتمد علیه رشید الدین خان الدهلوی فی کتابه (غرة الراشدین).

---

[۱] المصدر نفسه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۱

(۱۲) روایة الحلبی ... ص: ۳۵۱

اشارة

و روی نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی بقوله: «قال بعضهم: و لمّا شاع قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه فی سائر الأمصار، و طار فی جمیع الأقطار، فبلغ الحارث بن النعمان الفهری، فقدم المدینة و أناخ راحلته عند باب المسجد، فدخل و النبی جالس و حوله أصحابه، فجاء حتی جثی بین یدیه ثم قال:
یا محمد! إنک أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلنا ذلک منک، و أمرتنا أن نصلی فی الیوم و اللیلة خمس صلوات، و نصوم شهر رمضان، و نزکی أموالنا، و نحج البیت فقبلنا ذلک منک، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک ففضّلته و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء من اللّه أو منک؟
فاحمرّت عینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إنه من اللّه و لیس منی. قالها ثلاثا. فقام الحارث و هو یقول: اللهم إن کان هذا هو الحق من عندک- و فی روایة: اللهم إن کان ما یقول محمّد حقا- فأرسل علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. فو اللّه ما بلغ باب المسجد حتی رماه اللّه بحجر من السماء، فوقع علی رأسه و خرج من دبره، فمات. و أنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ الآیة» [۱]

---

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۲

ترجمة نور الدین الحلبی ... ص: ۳۵۲

۱- عبد اللّه بن حجازی الشرقاوی: «العلامة الفاضل، و اللوذعی الکامل، شیخ الإسلام و برکة الأنام، الشیخ علی الحلبی، صاحب السیرة الحلبیة المشهورة» [... ۱].
۲- المحبی: «الامام الکبیر، أجل أعلام المشایخ و علامة الزمان، کان جبلا من جبال العلم و بحرا لا ساحل له، واسع الحکم، علّامة جلیل المقدار، جامعا لأشتات العلی، صارفا نقد عمره فی بث العلم النافع و نشره، و حظی فیه حظوة لم یحظها أحد مثله، فکان درسه

مجمع الفضلاء و محط رحال النبلاء، و كان غاية فی التحقيق، حاد الفهم، قوی الفكرة، متحريا فی الفتاوی، جامعا بين العلم و العمل، صاحب جد و اجتهاد، عمّ نفعه الناس، فكانوا يأتونه لأخذ العلم عنه من البلاد، مهابا عند خاصة الناس و عامّتهم، حسن الخلق و الخلق، ذا دعابة لطيفة فی درسه مع جلالة، و كان الشيوخ يثنون عليه بما هو أهله، من الفضل التام و مزيد الجلالة و الاحترام.

ولد بمصر فی سنة ۹۷۵، و ألّف المؤلفات البديعة منها: السيرة النبوية التی سماها إنسان العيون فی سيرة النبی المأمون، فی ثلاث مجلدات، اختصرها من سيرة الشيخ محمّد الشامی و زاد أشياء لطيفة الموقع، و قد اشتهرت اشتهارا كثيرا، و تلّقتها أفاضل العصر بالقبول، حرّرها تحريرا مع الشيخ سلطان. و كانت وفاته يوم السبت آخر يوم من شعبان سنة ۱۰۴۴» [۲].

---

[۱] التحفة البهية فی طبقات الشافعيّة- مخطوط.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۱۲۲ ملخصا.

(۱۳) رواية أحمد بن باكثير ... ص: ۳۵۳

اشارة

و روی أحمد بن الفضل بن محمّد باكثير نزول الآية سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فی واقعة غدير خم عن الثعلبی حيث قال: «روی الثعلبی فی تفسيره: إن سفيان بن عيينة رحمه اللّه سئل عن قوله عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ فيمن نزلت؟ فقال للسائل: سألتنی عن مسألة ما سألنی عنها أحد قبلك، حدثنی أبی عن جعفر بن محمّد عن آبائه رضی اللّه عنهما، أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم لمّا كان بغدير خم، نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بيد علی رضی اللّه عنه فقال: من كنت مولاه فعلی مولاه، فشاع ذلك و طار فی البلاد، فبلغ ذلك الحارث ابن النعمان الفهری، فأتی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی ناقة، فنزل بالأبطح عن ناقته و أناخها و قال:

يا محمّد أمرتنا عن اللّه أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنك رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقبلناه منك، و أمرتنا أن نصلّی خمسا فقبلناه منك، و أمرتنا بالحج فقبلنا، ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمك تفضّله علينا. فقلت:

من كنت مولاه فعلی مولاه، فهذا شیء منك أو من اللّه عزّ و جلّ؟ فقال النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: و الذی لا إله إلّا هو إن هذا من اللّه عز و جلّ.

قال: فولّی الحارث بن النعمان- و هو يريد راحلته- و هو يقول: اللهم إن كان ما يقول حقا فأمطر علينا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب أليم، فما وصل إلی راحلته حتی رماه اللّه بحجر، فسقط علی هامته حتی خرج من دبره فقتله.

فأنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْكافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دافِعٌ [۱]

---

[۱] وسيلة المآل فی عدّ مناقب الآل- مخطوط.

ترجمة ابن باكثير المكّی ... ص: ۳۵۴

و قد ترجم محمّد أمين المحبّی لابن باكثير المكی بقوله: «الشيخ أحمد بن الفضل بن محمّد باكثير المكی الشافعی، من أدباء الحجاز و فضلائها المتمكّنين، كان فاضلا أديبا له مقدار علی و فضل جلی، و كان له فی العلوم الفلكية و علم الأوفاق و الزابرجا يد عالية. و كان له عند أشراف مكة منزلة و شهرة، و كان فی الموسم يجلس فی المكان الذی يقسّم فيه الصرّ السلطانی بالحرم الشريف، بدلا عن

شریف مکة.

و من مؤلفاته: حسن المآل فی مناقب الآل ... و کانت وفاته سنة ۱۰۴۷ بمکة، و دفن بالمعلاة» [۱].

و وصفه رضی الدین محمّد بن علی بن حیدر لدی النقل عنه فی کتابه (تنضید العقود السنیة بتمهید الدولة الحسینیة) بقوله: «قال أحمد صاحب الوسیلة، و هو الثقة الأمین فی کلّ فضیلة»....

(۱۴) روایة محبوب عالم ... ص: ۳۵۴

و رواه محبوب عالم- و هو من أکابر علماء أهل السنة و عرفائهم- فی تفسیر المعروف (تفسیر شاهی) الذی أثنی علیه (الدهلوی) و غیره من علمائهم رواه عن (العقد النبوی) عن (تفسیر الثعلبی).

---

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۲۷۱- ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۵

(۱۵) روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۳۵۵

و رواه محمّد صدر العالم، عن تفسیر الثعلبی کذلک، حیث قال: «أخرج الثعلبی فی تفسیره: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال یوما: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فسمع ذلک واحد من الکفرة من جملة الخوارج، فجاء إلی النبی فقال: یا محمّد هذا من عندک أو من عند اللّه؟ فقال النبی: هذا من عند اللّه. فخرج الکافر من المسجد و قام علی عتبة الباب و قال: إن کان ما یقوله حقا فأنزل علیّ حجرا من السماء، قال: فنزل حجر و رضخ رأسه فنزل قوله: سَأَلَ سائِلٌ الآیة» [۱].

(۱۶) روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۵

اشارة

و رواه محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی، عن تفسیر الثعلبی، ثم قال: «قلت: و ذکره الحافظ العلّامة أبو سعود الرومی، فی تفسیره الشهیر» [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

[۲] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة: ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۶

الثناء علی محمّد بن اسماعیل الأمیر ... ص: ۳۵۶

قال أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی: «و أولاد الامام المتوکل علماء جهابذة و أبرار، أعظمهم ولده الامام المؤید باللّه محمّد بن إسماعیل، قرأ کتب الحدیث و برع فیها. کان إماما فی الزهد و الورع، یعتقده العامة و الخاصة، و یأتونه بالنذور فیردّها و یقول: إن قبولها تقریر لهم علی اعتقادهم أنه من الصالحین، و هو یخاف أنه من الهالکین...

و من أعیان آل الامام: السید المجتهد الشهیر، المحدّث الکبیر السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدیار و مجدد الدین

فی الأقطار، صنف أكثر من مائة مؤلف، و هو لا ينسب إلى مذهب بل مذهبه الحديث»....

و قال: «و سيدنا الامام محمّد بن إسماعيل الأمير رضى اللّه عنه، أخذ عن علماء الحرمين و استجاز منهم و ارتبط بأسانيدهم، و قرأ على الشيخ عبد الخالق ابن الزين المزجاجى، و الشيخ عليه، و استجاز منه و أسند عنه، مع تمكّنه من علوم الآل و تأصله» [۱].

و قال صدّيق حسن القنوجى: «إرشاد النقاد إلى تيسير الاجتهاد، للإمام بدر الملة المنير محمّد بن اسماعيل اليمنى الأمير، المتوفى سنة ۱۱۸۲» [... ۲].

كما ذكر كتبا أخرى له معم الثناء عليها و على مؤلّفها، و وصفه بالأوصاف الجليلة.

---

[۱] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۲] إتحاف النبلاء المتقين بإحياء مآثر الفقهاء و المحدثين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۷

(۱۷) رواية أحمد بن عبد القادر ... ص: ۳۵۷

اشارة

و رواه أحمد بن عبد القادر الشافعى فى كتابه (ذخيرة المآل فى شرح عقد جواهر اللئال) عن الثعلبى معبرا عنه ب «الامام».

الثناء عليه و على كتابه ... ص: ۳۵۷

و قد وصفه الشيخ أحمد بن محمّد الأنصارى اليمنى الشروانى لدى النقل عنه، بأوصاف جليلة، حيث قال: «و ما أحسن قول محبّ الآل العارف المفضال، شهاب الدين أحمد بن عبد القادر الحفظى الشافعى، رحمه الكبير المتعال، فى منظومته المسمّاة بعقد جواهر اللآل:

و آية التطهير فيهم نزلت و أذهبت رجسهم و طهّرت

لمّا تلاها قام يدعو أهله فى بيت سكناه و خص آله

أدخلهم تحت الكسا و جلّلا جميعهم ثم دعا و ابتهلا

و قال اللهمّ هؤلاء هم أهل بيتى و هم عصائى

إنى لمن حاربهم حرب و من سالمهم سلم على مرّ الزمن

و إننى منهم و هم منى فصل عليهم أزكى صلاة و أجل

و ارحم و بارك و ارض عنهم و اغفر و الرجس أذهب عنهم و طهّر

فهذه الآية أصل القاعدة و منبع الفضل لكل عائدة

و إنما حرف يفيد الحصرا و يقصر المراد فيهم قصرا

فلا يريد اللّه فيهم غير أن يذهب عنهم كل رجس و درن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۸

مؤكدا تطهيرهم بالمصدر منكّرا إشارة للعبقرى

و منها:

«و كل أعدائهم و الجافى فلا نواليهم و لا نصافى

قد قطعوا ما أمروا بوصله و ما رعوا ذمة خير رسله

عقّوه فی أولاده و هجروا و نقضوا عهودهم و غدروا

ما عذرهم یوم اللّقا و الحجة و کیف ینجو غارق فی اللجة؟

ما ذا یولون إذا ما سئلوا و شهد اللّه علی ما فعلوا؟

و هم بذاک الیوم فی هوان تطأهم الأقدام کالجعلان

و یحکم اللّه بحکم الحق بینهم و بین أهل العق

و المصطفی و المرتضی و فاطمة قد حضروا فی مجلس المخاصمة

یا حسرة علیهم لا تنقضی و خجلة لمن جفا و من رضی

و ما جری فقد مضی و إنما یا ویل من والی لمن قد ظلما

و کلّ من یسکت أو یلبّس و من لعذر فاسد یلتمس

فذاک مغبون بکلّ حال قد ضیّع الربح و رأس المال

و استبدل الأدنی بکلّ خیر و باع دینه بدنیا الغیر

و فی غد کل فریق یجمع تحت لواء من له یتبع

و کل أناس بإمام یدعی فاختر لمن شئت و ألق السمعا

قال محبّر هذا الکتاب- أذاقه اللّه حلاوة عفوه یوم الحساب- و للشهاب العارف الحفظی شرح علی منظومته، دال علی حسن عقیدته و وفور محبته، لأهل البیت الرفیع و سلامته من التعصب الشنیع، سماه: ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللآل. و لمّا کنت مقیما فی الوطن کان الشهاب موجودا فی برج شرفه بین الحجاز و الیمن، و لا أدری الیوم أباق لمعان ذلک النور أم غاب عن الأبصار بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۵۹

الظهور، لبعدی عن تلک الأقطار و انقطاع ما لم أزل مترقبا لوصوله من أخبار الأخیار الساکنین فی أنفس الدیار» [... ۱].

الثناء علی مادح الحفظی ... ص: ۳۵۹

و أحمد الشروانی الیمنی وصفه مشاهیر علمائهم بأوصاف کریمة، فی تقاریظهم لکتابه المذکور (المناقب الحیدریة)، فممن کتب له تقریظا هو: رشید الدین خان الدهلوی تلمیذ (الدهلوی). و منهم: المولوی حسن علی المحدث تلمیذ (الدهلوی)، و منهم: المولوی أوحد الدین البلجرامی.

و قد طبعت هذه التقاریظ فی آخر کتاب (المناقب الحیدریة) فلیلاحظ.

(۱۸) روایة الشبلنجی ... ص: ۳۵۹

و رواه أیضا سید مؤمن بن حسن مؤمن الشبلنجی عن الثعلبی- مع التعبیر عنه ب «الامام» - کذلک [۲].

---

[۱] المناقب الحیدریة ۷۵- ۷۷.

[۲] نور الأبصار: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۰

دلالة هذا الحدیث علی أفضلیة علی علیه السّلام ... ص: ۳۶۰

و حدیث نزول قوله عز و جل: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی شأن الحارث بن النعمان الفهری، بعد نزول العذاب علیه بسبب اعتراضه علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ما قاله یوم غدیر خم، فی حق أمیر المؤمنین علیه السّلام، و هو قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه

...صریح فی دلالة هذا الکلام علی أفضلیة علی علیه السّلام، لأنه قال للنبی فی اعتراضه: «و لم ترض بهذا حتی أخذت بضبعی ابن عمک ففضّلته علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه».

و هذا وجه آخر لسقوط تأویلات القوم لحدیث الغدیر، و مناقشاتهم فی دلالتهم علی الأفضلیة و الامامة، تلک الدلالة التی أذعن بها جمیع المتأخرین و الغائبین الذین بلغهم ما قاله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فی ذلک یوم العظیم و فی ذلک الجمع الحاشد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۱

استلزام الأفضلیة للإمامة ... ص: ۳۶۱

و الأفضلیة تستلزم الامامة کما بینا ذلک بالتفصیل فی (المنهج الأول)، و سنوضحه فی البحوث الآتیة إن شاء اللّه تعالی ... و لکن لا بأس یذکر کلمات بعض أساطین أهل السنة الصریحة فی لزوم کون الخلیفة أفضل الناس، و أنه لا یجوز خلافة المفضول مع وجود الأفضل منه فی الأمة:

قال ابن تیمیة: «أمّا جمهور الناس ففضّلوا عثمان، و علیه استقرار أهل السنة، و هو مذهب أهل الدین و مشایخ الزهد و التصوف و أئمة الفقهاء، کالشافعی و أصحابه و أبی حنیفة و أصحابه، و هو أصح الروایتین عن مالک و علیها أصحابه. قال مالک: لا أجعل من خاض فی الدماء کمن لم یخض فیها، و قال الشافعی و غیره: إنه بهذا السبب قصد و إلی المدینة الهاشمی ضرب مالک، و جعل طلاق المکره سببا ظاهرا، و هو أیضا مذهب جماهیر أهل الکلام: الکرامیة و الکلابیة و الأشعریة و المعتزلة.

و قال أیوب السختیانی: من لم یقدّم عثمان علی علی فقد أزری المهاجرین و الأنصار، و هکذا قال أحمد بن حنبل و أبو الحسن الدار قطنی و غیرهما. إنهم اتفقوا علی تقدیم عثمان، و لهذا تنازعوا فیمن لم یقدّم عثمان هل یعدّ مبتدعا علی قولین، هما روایتان عن أحمد، فإذا قام الدلیل علی تقدیم عثمان کان ما سواه أوکد.

فأمّا الطریق التوفیقی فالنص و الإجماع، أمّا النص ففی الصحیحین عن ابن عمر قال: کنا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حی: أفضل أمة النبی بعده أبو بکر ثم عمر ثم عثمان. و أما الإجماع فالنقل الصحیح قد ثبت: إن عمر جعل الأمر شوری فی ستة، و أنّ ثلاثة ترکوه لثلاثة: عثمان و علی و عبد الرحمن، و أن الثلاثة اتفقوا علی أن عبد الرحمن یختار واحدا منهما، و بقی عبد الرحمن ثلاثة أیام حلف أنه لم ینم فیها کثیر نوم یشاور المسلمین، و قد اجتمع بالمدینة أهل الحلّ و العقد حتی أمراء الأمصار، و بعد ذلک اتفقوا علی مبایعة عثمان بغیر رغبة و لا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۲

رهبة، فیلزم أن یکون هو الأحق، و من کان هو الأحق کان هو الأفضل، فإن أفضل الخلق من کان أحق أن یقوم مقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر و عمر.

و إنما قلنا یلزم أن یکون هو الأحق، لأنه لو لم یکن ذلک للزم إمّا جهلهم و إما ظلمهم، فإنه إذا لم یکن أحق و کان غیره أحق فإن لم یعلموا ذلک کانوا جهّالا، و إن علموه و عدلوا عن الأحق إلی غیره کانوا ظلمة، فتبیّن أن عثمان إن لم یکن أحق لزم إما جهلهم و إما ظلمهم، و کلاهما منتف، أمّا أولا- فلأنهم أعلم بعثمان و علی منّا، و أعلم بما قاله الرسول فیهما منا، و أعلم بما دلّ علیه القرآن فی

ذلك منّا، و لأنهم خير القرون فيمتنع أن نكون نحن أعلم منهم بمثل هذه المسائل، مع أنهم أحوج إلى علمها منّا، فإنّهم لو جهلوا مسائل أصول دينهم و علمنا نحن لكنا أفضل منهم، و ذلك ممتنع.

و كونهم علموا الحق و عدلوا عنه أعظم و أعظم، فإن ذلك قدح فى عدالتهم، و ذلك يمنع أن يكونوا خير القرون بالضرورة، و لأن القرآن قد أثنى عليهم ثناء يقتضى غاية المدح، فيمتنع إجماعهم و إصرارهم على الظلم الذى هو ضرر فى حق الأمة كلها، فإن هذا ليس ظلما للممنوع من الولاية بل هو ظلم لكن من منع نفعه عن ولاية الأحق بالولاية، فإنه إذا كان راعيان أحدهما هو الذى يصلح للرعاية و يكون أحق بها، كان منعه من رعايتها يعود بنقص الغنم حقها فى نفعه، و لأن القرآن و السنة دلّ على أن هذه الأمة خير الأمم و أن خيرها أوّلوها، فإن كانوا مصرّين على ذلك لزم أن تكون هذه الأمة شر الأمم، و أن لا يكون أوّلوها خيرها، و لأنا نحن نعلم أن المتأخرين ليسوا مثل الصحابة، فإن كان أولئك ظالمين مصرّين على الظلم، فالأمة كلّها ظالمة، فليست خير الأمم.

و قد قيل لابن مسعود لمّا ذهب إلى الكوفة: من وليتم؟ قال: وليّنا أعلانا ذا فوق و لم نأل. و ذو الفوق هو السهم، يعنى أعلانا سهما فى الإسلام.

فإن قيل: قد يكون عثمان الأحق بالامامة و على أفضل منه.

قيل: أولا هذا السؤال لا يمكن أن يورده أحد من الامامية، لأن الأفضل عندهم أحق بالإمامة، و هذا قول الجمهور من أهل السنة. و هنا مقامان: إمّا أن يقال: الأفضل أحق بالإمامة لكن يجوز تولية المفضول إمّا مطلقا و إما للحاجة.

و إمّا أن يقال: ليس كل من كان أفضل عند اللّه يكون هو الأحق بالإمامة.

و كلاهما منتف هاهنا.

أمّا الأول فلأن الحاجة إلى تولية المفضول فى الاستحقاق كانت منتفية، فإن القوم كانوا قادرين على تولية على، و ليس هناك من ينازع أصلا، و لا يحتاجون إلى رغبة و لا رهبة، و لم يكن هناك لعثمان شوكة تخاف، بل التمكن من تولية هذا كان كالتمكن من تولية هذا. فامتنع أن يقال: ما كان يمكن إلّا تولية المفضول، و إذا كانوا قادرين- و هم يتصرفون للأمة لا لأنفسهم- لم يجز لهم تفويت مصلحة الأمة من ولاية الفاضل، فإن الوكيل و الولى المتصرف لغيره ليس له أن يعدل عما هو أصلح لمن ائتمنه، مع كونه قادرا على تحصيل المصلحة، فكيف إذ كانت قدرته على الأمرين سواء. و أما الثانى فلأن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أفضل الخلق، و كلّ من كان به أشبه فهو أفضل ممن لم يكن كذلك، و الخلافة كانت خلافة نبوة لم تكن ملكا، فمن خلف النبى و قام مقام النبى كان أشبه بالنبى، و من كان أشبه بالنبى كان أفضل، فالذى يخلفه أشبه به من غيره، و الأشبه به أفضل، فالذى يخلفه أفضل» [۱].

و قال حسن بن محمد الطيبى بشرح

حديث «لا ينبغى لقوم فيهم أبو بكر أن يؤمهم غيره»

قال: «هذا دليل على فضله على جميع الصحابة، فإذا ثبت هذا ثبت خلافته، لأن خلافة المفضول مع وجود الفاضل لا تصح» [۲].

و قال على بن سلطان الهروى القارى: «و أولى ما يستدل به على أفضلية

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۲۰۲- ۲۰۳.

[۲] الكاشف- شرح المشكاة- مخطوط.

الصديق رضى اللّه عنه فى مقام التحقيق نصبه صلّى اللّه عليه و سلّم لامامة الأنام مدة مرضه فى الليالى و الأيام، و لذا قال أكابر الصحابة: رضيه لديننا أ فلا نرضاه لدنيانا! ثم إجماع جمهورهم على نصبه للخلافة و متابعة غيرهم أيضا فى آخر أمرهم، ففى الخلاصة

رجلان فی الفقه و الصلاح سواء، إلّا أن أحدهما أقرأ، فقدّم أهل المسجد الآخر فقد أساؤا، و کذا لو قلدوا القضاء رجلا و هو من أهله و غیره أفضل منه، و کذا الوالی. و أمّا الخلیفة فلیس لهم أن یولوا الخلافة إلّا أفضلهم، و هذا فی الخلفاء خاصة، و علیه إجماع الامة» [۱].

و قد نص شاه ولی اللّه الدهلوی علی لزوم أفضلیة الخلیفة، و لهذا ألف کتاب (قرة العینین فی تفضیل الشیخین).

دلالة الحدیث علی الامامة من وجه آخر ... ص: ۳۶۴

و یدل إباء الحارث بن النعمان الفهری عن قبول کون أمیر المؤمنین علیه السّلام «المولی» - حتی أنه دعا علی نفسه بقوله: اللهم إن کان هذا حقا -...

علی أن مدلول

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «من کنت مولاه فعلی مولاه»

أمر عظیم و منصب جسیم لم ینله أحد أبدا، و لو کان المراد من «المولی» هو «الناصر» أو «المحب» أو غیر ذلک لما کان یمتنع الحارث عن قبول ذلک، و لما صعب علیه الخضوع له و الإذعان به.

من وجوه دلالته علی الامامة تکذیب ابن تیمیة إیاه ... ص: ۳۶۴

اشارة

و لما کان حدیث نزول الآیة الکریمة: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی شأن الحارث بن النعمان الفهری فی واقعة حدیث الغدیر، من أوضح الأدلة و البراهین علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر

---

[۱] شرح الفقه الأکبر ۱۱۳- ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۵

نبیّن مواضع بطلانها:

«الوجه الثالث- أن نقول: فی نفس هذا الحدیث ما یدل علی أنه کذب من وجوه کثیرة، فإنّ فیه

أن رسول اللّه لمّا کان بغدیر یدعی خمّا نادی الناس فاجتمعوا، فأخذ بید علی و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، و إن هذا شاع و طار بالبلاد، و بلغ ذلک النعمان بن الحارث الفهری، و أنه أتی النبی علی ناقة و هو بالأبطح، و أتی و هو فی ملأ من أصحابه، فذکر أنهم قبلوا أمره بالشهادتین و الصلاة و الزکاة و الصیام و الحج، قال: لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک تفضّله علینا و قلت: من کنت مولاه فعلی مولاه، و هذا منک أو من اللّه؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: هو من أمر اللّه، فولّی الحارث بن النعمان یرید راحلته و هو یقول:

اللهم إن کان هذا هو الحق من عندک فأمطر علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم، فما وصل إلیها حتی رماه اللّه بحجر فسقط علی هامته و خرج من دبره فقتله و أنزل اللّه: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ الآیة.

فیقال لهؤلاء الکذابین: أجمع الناس علی أن ما قاله النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بغدیر خم کان حین مرجعه من حجة الوداع، و الشیعة تسلّم هذا و تجعل ذلک الیوم عیدا، و هو الیوم الثامن عشر من ذی الحجة و النبی بعد ذلک لم یرجع إلی مکة، بل رجع من حجة

الوداع إلى المدينة، و عاش تمام ذى الحجة و المحرم و الصفر، و توفى فى أوّل ربيع الأوّل.

و فى هذا الحديث يذكر أنه قال هذا بغدير خم، و شاع فى البلاد، و جاء الحارث و هو بالأبطح و الأبطح بمكة. فهذا كذب جاهل لم يعلم متى كانت قصة غدير خم.

و أيضا: فإنّ هذه السورة- سورة سأل سائل- مكية باتفاق أهل العلم، نزلت بمكة قبل الهجرة، فهذه نزلت قبل غدير خم بعشر سنين أو أكثر من ذلك، المؤمنين عليه السّلام، لم يجد ابن تيمية سبيلا إلى الجواب عنه إلّا تكذيبه، و هذا وجه آخر يؤكّد دلالة هذا الحديث على المطلوب، و لنذكر عين عبارة ابن تيمية ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۶

فكيف يكون نزلت بعد ذلك؟

و أيضا فقوله تعالى: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فى سورة الأنفال، و قد نزلت عقيب بدر بالاتفاق، قبل غدير خم بسنين كثيرة.

و أيضا: فأهل التفسير متفقون على أنها نزلت بسبب ما قاله المشركون للنبى بمكة قبل الهجرة، كأبى جهل و أمثاله، و إنّ اللّه ذكّر نبيه بما كانوا يقولونه وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ أى أذكر قولهم اللهم. كقوله: وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ و نحو ذلك. فأمر بأن يذكر ما تقدم. فدلّ على أن هذا القول كان قبل نزول هذه السورة.

و أيضا: فإنّهم لمّا استحقوا من اللّه أنه لا ينزل عليهم العذاب و محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم فيهم فقال تعالى: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ قال اللّه تعالى: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ و اتفق الناس على أن أهل مكة لم ينزل عليهم حجارة من السّماء لما قالوا ذلك.

و أيضا: فلو كان هذا آية لكان من جنس آية أصحاب الفيل، و مثل هذا ما تتوافر الهمم و الدواعى على نقله، و لو أن الناقل طائفة من أهل العلم، و لمّا كان هذا لا يرويه أحد من المصنفين فى العلم لا المسند و لا الصحيح و لا الفضائل و لا التفسير و لا السير و نحوها، إلّا ما يروى بمثل هذا الاسناد المنكر علم أنه كذب باطل.

و أيضا: فقد ذكر فى هذا الحديث إن هذا القائل آمن بمبانى الإسلام الخمس، و على هذا فقد كان مسلما لأنه قال: فقبلناه منك، و من المعلوم بالضرورة أن أحدا من المسلمين على عهد النبى لم يصبه هذا.

و أيضا: فهذا الرجل لا يعرف فى الصحابة، بل هو من جنس الأسماء التى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۶۷

تذكرها الطرقية» [۱].

فنقول فى جوابه: إنّ توهّم بطلان هذا الحديث مندفع بوجوه:

۱- الحديث فى تفسير الثعلبى ... ص: ۳۶۷

لقد أورد الثعلبى الحديث فى تفسيره، و هذا يدل على صحة هذا الحديث و اعتباره، لما عرفت من جلالة قدر الثعلبى و اعتبار تفسيره (الكشف و البيان) لدى أئمة أهل السنة و علمائهم الأعلام.

بل لقد نصّ الثعلبى- و هو الثقة الأمين عندهم- فى خطبة تفسيره المذكور على أنّ تفسيره «كتاب جامع مهذب يعتمد و فى علم القرآن عليه يقتصر» و أنه قد صنفه بعد «سؤال قوم من الفقهاء المبرزين و العلماء المخلصين و الرؤساء المحتشمين» و أنه «كتاب شامل كامل مهذب ملخص مفهوم منظوم، استخرج من زهاء مائة كتاب مجموعات مسموعات سوى ما التقطته من التعليقات و الأجزاء، و تلقفته عن أفواه المشايخ الكبار و هم قريب من ثلاثمائة شيخ» قال: «نسقته بأبلغ ما قدرت عليه من الإيجاز و الترتيب، و لفقته بغاية

التنقیب و التهذیب.

و ینبغی لکلّ مؤلّف کتابا فی فن قد سبق إلیه أن لا یعدم کتابه بعض الخلال التی أنا ذاکرها: إما استنباط شیء کان مغفلا، أو جمعه إن کان متفرقا، أو شرحه إن کان غامضا، أو حسن نظم و تألیف أو إسقاط حشو و تطویل. و أرجو أن لا یخلو هذا الکتاب عن هذه الخصال التی ذکرت. و اللّه الموفق لإتمام ما نویت و قصدت».

۲- من رواته سفیان بن عیینة ... ص: ۳۶۷

إن «سفیان بن عیینة» من مشاهیر الأئمة الموثوقین، و الأئمة المعتمدین عند أهل السنّة، و إلیک بعض کلماتهم فی توثیقه و مدحه و الثناء علیه باختصار:

۱- النووی: «سفیان بن عیینة ... روی عنه: الأعمش، و الثوری،

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۳.

و مسعر و ابن جریج، و شعبة، و همام، و وکیع، و ابن المبارک، و ابن المهدی، و القطان، و حماد بن زید، و قیس بن الربیع، و الحسن بن صالح، و الشافعی، و ابن وهب، و أحمد بن حنبل، و ابن المدینی، و ابن معین، و ابن راهویه، و الحمیدی، و خلائق لا یحصون من الأئمة. و روی الثوری عن القطان عن ابن عیینة.

و اتفقوا علی إمامته و جلالته و عظم مرتبته...

ولد سفیان سنة ۱۰۷ و توفی یوم السبت غرة رجب سنة ۱۹۸» [۱].

۲- الذهبی: «العلّامة الحافظ شیخ الإسلام. کان إماما حجة حافظا واسع العلم کبیر القدر» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «الامام أبو محمّد سفیان بن عیینة الهلالی مولاهم، الکوفی، شیخ الحجاز. قال الشافعی: لو لا مالک و سفیان لذهب علم الحجاز، و قال ابن وهب: لا أعلم أحدا أعلم بالتفسیر منه. و قال أحمد العجلی: کان حدیثه نحوا من سبعة آلاف حدیث و لم یکن له کتاب.

و کان ثبتا فی الحدیث. و قال بهز بن أسد: ما رأیت مثل ابن عیینة، فقیل:

و لا شعبة؟ قال: و لا شعبة. و قال أحمد: ما رأیت أحدا أعلم بالسنن منه» [۳].

۴- الذهبی أیضا: «أحد الأعلام، ثقة ثبت حافظ إمام» [۴].

۵- الیافعی: «و فی أول رجب منها توفی شیخ الحجاز و أحد الأعلام، أبو محمّد سفیان بن عیینة الهلالی مولاهم الکوفی، الحافظ، نزیل مکة، و له إحدی و تسعون سنة، و حج سبعین حجة. قال الشافعی: لو لا مالک و ابن عیینة لذهب علم الحجاز، و قال ابن وهب: لا أعلم أحدا أعلم بالتفسیر من ابن عیینة. و قال أحمد بن حنبل: ما رأیت أحدا أعلم بالسنن من ابن عیینة. و قال غیرهم من

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۲۴.

[۲] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۶۲.

[۳] العبر حوادث ۱۹۷.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

العلماء: کان إماما عالما ثبتا ورعا مجمعا علی صحة حدیثه» [... ۱].

۳- الحدیث فی وسیلة المآل ... ص: ۳۶۹

إن ذکر صحاب کتاب (وسیلة المآل) هذا الحدیث فی کتابه المذکور، من الوجوه الدالة علی اعتباره، لما سیأتی من التزامه بإیراد الأحادیث المعتبرة من الأحادیث التی صحّحها العلماء فی هذا الکتاب.

و بمثل هذا صرح بعض العلماء الآخرین، الذین رووا هذا الحدیث فی کتبهم، کالسمهودی فی (جواهر العقدین)، و سبط ابن الجوزی فی (تذکرة الخواص)، و الزرندی فی (نظم درر السمطین)، و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی).

۴- السکوت علی الحدیث بعد نقله دلیل القبول ... ص: ۳۶۹

لقد ذکر (الدهلوی) فی الباب الرابع من کتابه (التحفة) أن السکوت علی حدیث بعد نقله- و إن کان عن طریق المخالفین فی الاعتقاد- دلیل علی التسلیم به و قبوله.

و علی هذا الأساس، فلأن نقل هذه الکثرة من العلماء المشاهیر من أهل السنة لهذا الحدیث و سکوتهم عن الطعن فیه، دلیل علی تصحیحهم له و قبولهم إیاه، لا سیما و أنهم یروونه فی کتبهم عن طرقهم لا عن طریق المخالفین لهم.

و قد وافق رشید الدین الدهلوی استاذه (الدهلوی) علی هذا الذی ذکره و نص علیه.

---

[۱] مرآة الجنان حوادث سنة ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۰

الجواب عن شبهات ابن تیمیة ... ص: ۳۷۰

اشارة

و إذ قد عرفت اعتبار حدیث نزول الآیة: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ فی حق الحارث بن النعمان فی واقعة غدیر خم، و ثبت بطلان دعوی ابن تیمیة بطلان الحدیث المذکور و کذبه، نشرع فی الجواب عن شبهات هذا المتعصب العنید حول هذا الحدیث و دفعها بایجاز:

۱- لیس «الأبطح» بمکة فحسب ... ص: ۳۷۰

اشارة

فأوّل ما قاله ابن تیمیة هو إنه: «أجمع الناس علی أن ما قاله النبی بغدیر خم کان حین مرجعه من حجة الوداع ... و النبی بعد ذلک لم یرجع إلی مکة، بل رجع من حجة الوداع إلی المدینة ... و فی هذا الحدیث یذکر أنه قال هذا بغدیر خم و شاع فی البلاد، و جاء الحارث و هو بالأبطح و الأبطح بمکة، فهذا کذب جاهل لم یعلم متی کانت قصة غدیر خم».

و هذا کلام من لم یعلم معنی «الأبطح» فظنّ أنه بمکة فقط، و لا یقال لغیرها أبطح، و هذا باطل جدّا، فلیس المراد من الأبطح فی هذا الحدیث أبطح مکة، و لا أن الأبطح منحصر بأبطح مکة. بل قال الجوهری: «الأبطح مسیل واسع فیه دقاق الحصی، و الجمع الأباطح و

البطاح أيضا على غير القياس. قال الأصمعي: يقال بطاح و بطح كما يقال عوام و عوم حكاه أبو عبيدة، و البطيحة و البطحاء مثل الأبطح، و منه بطحاء مكة» [۱].

و قال أبو الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزى: «البطحاء مسيل ماء فيه رمل و حصى، و منها بطحاء مكة: و يقال له الأبطح أيضا، و هو من الأبطح النبط» [۲].

---

[۱] الصحاح: بطح.

[۲] المغرب فی ترتیب المعرب: بطح.

و قال الفيروزآبادى: «و البطح ككتف و البطيحة و البطحاء و الأبطح: مسيل واسع فيه دقاق الحصى. ج أبطاح و بطاح و بطائح، و تبطح السيل اتسع فى البطحاء. و قريش البطاح الذين ينزلون بين أخشبى مكة» [۱].

و قال ابن الأثير: «و فى حديث عمر أنه أوّل من بطح المسجد و قال: ابطحوه من الوادى المبارك، أى ألقى فيه البطحاء و هو الحصى الصغار، و بطحاء الوادى و أبطحه حصاه اللين فى بطن المسيل، و منه

الحديث: إنه صلى بالأبطح

يعنى أبطح مكة مسيل واديها، و يجمع على البطاح و الأباطح، و منه قيل: قريش البطاح هم الذين ينزلون أباطح مكة و بطاحها» [۲].

و قال السيوطى: «و أبطح مكة مسيل واديها، الجمع بطاح و أباطح، و قريش البطاح الذين ينزلون أباطح مكة» [۳].

و قال الفتنى: «صلّى بالأبطح أى مسيل وادى مكة» [۴].

و قال الشيخ حسن البورينى بشرح قول ابن الفارض:

«أسعد أخى و غنّنى بحديث من حل الأباطح إن رعيت إخائى»

قال: «و الأباطح جمع الأبطح، و هو مسيل واسع فيه دقاق الحصى» [۵].

و قال الشيخ عبد الغنى النابلسى بشرحه: «كنى بمن حلّ الأباطح عن الروح الذى هو من أمر اللّه المفتوح منه فى الأجسام الانسانية الكاملة العرفان» [۶].

---

[۱] القاموس المحيط: بطح.

[۲] النهاية الاثيرية: بطح.

[۳] النثير فى مختصر النهاية لابن الأثير: بطح.

[۴] مجمع البحار: بطح.

[۵] شرح ديوان ابن الفارض للبورينى.

[۶] شرح ديوان ابن الفارض.

و كذا قال البورينى بشرح قول ابن الفارض:

«يا ساكنى البطحاء هل من عودة أحيى بها يا ساكنى البطحاء» [۱]

و قوله:

«و إذا وصلت إلى ثنّيات اللوى فانشد فؤادا بالأبيطح طاحا» [۲]

و قال القاضی أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن محمّد بن مرزوق بشرح قول البوصیری:

«و أحیت السنّة البیضاء دعوته حتی حکت غرة فی الأعصر الدهم

بعارض جاد أو خلت البطاح بها سیب من الیم أو سیل من العرم»

قال: «و الأبطح مسیل واسع فیه دقاق الحصی، و الجمع الأباطح و البطاح أیضا علی غیر قیاس، و بطاح بطح کعوام عوم، و البطیحة و البطحاء مثل الأبطح، و منه بطحاء مکة و بطائح النبط بین العراقین، و تبطح السیل اتسع فی البطحاء» [۳].

و قال سعد الدین التفتازانی: «و قد تحصل الغرابة بتصرف فی الاستعارة العامیة کما فی قوله:

أخذنا بأطراف الأحادیث بیننا و سالت بأعناق المطی الأباطح

جمع أبطح، و هو مسیل الماء فیه دقاق الحصی» [۴].

بل لقد استعمل «الأبطح» استعمال اسم الجنس فی أشعار العرب

---

[۱] شرح دیوان ابن الفارض ۲/ ۲۲.

[۲] المصدر ۲/ ۴۱.

[۳] الاستیعاب فی شرح البردة البوصیریة.

[۴] شرح مختصر تلخیص المفتاح: ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۳

الجاهلین، ففی قصیدة عمرو بن کلثوم- (و هی القصیدة الخامسة من القصائد السبع المعلّقات)-:

«یدهدون الرءوس کما تدهدی حزاورة بأبطحها الکرینا»

قال شارحه الزوزنی: «الحزور الغلام الغلیظ الشدید، و الجمع الحزاورة.

یقول: یدحرجون رؤس أقرانهم کما یدحرج الغلمان الغلاظ و الشداد الکرات فی مکان مطمئن».

و قال بشرح قوله.

«و قد علم القبائل من معد إذا قبب بأبطحها بنینا»

قال: «یقول: قد علمت قبائل معد إذا بنیت قبابها بمکان أبطح، و القبب و القباب جمع قبة» [۱].

شعر حیص بیص و ترجمته ... ص: ۳۷۳

و من الشواهد شعر حیص بیص فی قصة ذکرها ابن خلکان بترجمته، و هذا نص ما حکاه: «و قال الشیخ نصر اللّه بن مجلی مشارف الصناعة بالمخزن- و کان من ثقات أهل السنة- رأیت فی المنام علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فقلت له:

یا أمیر المؤمنین تفتحون مکة فتقولون: من دخل دار أبی سفیان فهو آمن. ثم یتم علی ولدک الحسین یوم الطف ما تمّ؟ فقال: أما سمعت أبیات ابن الصیفی فی هذا؟ فقلت: لا. فقال: اسمعها منه.

ثم استیقظت فبادرت إلی دار حیص بیص، فخرج إلیّ، فذکرت له الرؤیا، فشهق و أجهش بالبکاء، و حلف باللّه إن کانت خرجت من فمی أو خطی

---

[۱] شرح المعلقات للزوزنی: ۱۱۳- ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۴

إلی أحد، و إن کنت نظمتها إلّا فی لیلتی هذه- ثم أنشدنی:

ملکنا فکان العفو منا سجیة فلمّا ملکتم سال بالدم أبطح

و حللتم قتل الأسارى و طالما غدونا علی الأسری نعفو و نصفح

فحسبکم هذا التفاوت بیننا و کل إناء بالذی فیه ینضح»

و «حیص بیص» هذا شاعر مشهور، و فقیه شافعی، عنونه ابن خلکان بقوله: «أبو الفوارس سعد بن محمّد بن سعد بن الصیفی التمیمی، الملقب شهاب الدین المعروف بحیص بیص، الشاعر المشهور، کان فقیها شافعی المذهب، تفقه بالری علی القاضی محمّد بن عبد الکریم الوزان، و تکلّم فی مسائل الخلاف، إلّا أنه غلب علیه الأدب و نظم الشعر و أجاد فیه مع جزالة لفظه، و له رسائل فصیحة بلیغة. ذکره الحافظ أبو سعد السمعانی فی کتاب الذیل و أثنی علیه، و حدّث بشیء من مسموعاته، و قرأ علیه دیوانه و رسائله، و أخذ الناس عنه أدبا و فضلا کثیرا، و کان من أخبر الناس بأشعار العرب و اختلاف لغاتهم...

و کانت وفاته لیلة الأربعاء سادس شعبان سنة ۵۷۴ ببغداد» [... ۱].

و ذکره أیضا أبو محمّد الیافعی و أثنی علیه کذلک. ثم أورد القصة المذکورة [۲].

و قد أوردها أیضا الشیخ أحمد الخفاجی بترجمة قطب الدین محمّد بن أحمد المکی النهروانی [۳] و المحبی بترجمة عبد اللّه بن قادر [۴].

و إذ عرفت أن «الأبطح» اسم لمطلق المسیل الذی فیه دقاق الحصی، و لیس

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۰۶- ۱۰۸.

[۲] مرآة الجنان حوادث ۵۷۴.

[۳] ریحانة الأدب ۱/ ۴۱۴- ۴۱۵.

[۴] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۵

اسما لمکان خاص بمکة الکریمة، لم یبق عندک ریب فی صحة ما جاء فی الحدیث المذکور، و بطل ما أورده ابن تیمیة من هذه الناحیة، إذ لا مانع من إطلاق هذا الاسم علی بعض الأودیة بالمدینة المنورة.

بل لقد کانت فی هذه البلدة الطیبة مواضع تسمی بهذا الاسم، فقد قال نور الدین السمهودی فی کتاب (خلاصة الوفا بأخبار دار المصطفی): فی بقاعها و آطامها و بعض أعمالها و أعراضها و جبالها: «البطحاء، یدفع فیها طرف عظم الشامی و ما دبر من الصلصلین، و تدفع هی من بین الجبلین فی العقیق» [۱...]

فمن هذه العبارة یعلم أن هناک مکانا مسمی بهذا الاسم فی المدینة المنورة و هو معروف به، و قد علمت سابقا من عبارات اللغویین أن البطحاء و الأبطح بمعنی واحد.

کما یتضح ذلک من کلام ابن الحاجب حیث قال: «و الصفة نحو عطشی علی عطاش، و نحو حرما علی حرامی، و نحو بطحاء علی بطاح» و قال الجاربردی بشرحه: «ثم ذکر الممدود کبطحاء و هی مسیل واسع فیه دقاق الحصی و منه بطحاء مکة» [۲].

و قال السیوطی بشرح قول الفرزدق:

«تنح عن البطحاء إنّ قدیمها لنا و الجبال الراسیات القوارع»

قال: «و البطحاء الموضع الواسع، و أراد هنا ببطحاء: مکة» [۳].

فظهر أنه لا مانع من إطلاق «الأبطح» علی «بطحاء المدینة المنورة».

و قال السمهودی بعد أن نقل قول أبی عبیدة فی بیان العقیق: «و قال غیره:

أعلی أودیة العقیق النقیع، و صدور العقیق ما دفع فی النقیع من قدس و ما أقبل

---

[۱] خلاصة الوفا بأخبار دار المصطفی: ۲۴۶.

[۲] شرح الشافعیة ۹۰- ۹۱.

[۳] شرح شواهد مغنی اللبیب ۱/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۶

من الحرة و یقال له: بطاویح فیصب ذلک فی النقیع علی أربعة برد من المدینة فی یمانیها» [۱].

بل هناک فی المدینة المنورة موضع اسمه «الأبطح» و به صرح الحسین بن معین المیبدی بشرح قول أمیر المؤمنین علیه السّلام:

«یهددنی بالعظیم الولید فقلت أنا ابن أبی طالب

أنا ابن المجبل بالأبطحین و بالبیت من سلفی غالب

فلا تحسبنی أخاف الولید و لا أننی منه بالهائب» [۲]

۲- لا مانع من تکرر نزول الآیة ... ص: ۳۷۶

و اعترض ابن تیمیة علی حدیث سفیان بن عیینة بأن سورة سأل سائل مکیة، فکیف یقال بأنها نزلت فی شأن الحارث بن النعمان فی واقعة غدیر خم؟! و هو اعتراض باطل جدا، فإنه لا- مانع عن القول بنزول هذه السورة مرتین، بأن تکون قد نزلت بمکة مرة، و فی الواقعة المذکورة مرة أخری، و لقد ذکر علماء أهل السنة احتمال تکرر النزول بالنسبة إلی آیات کثیرة من القرآن الکریم.

قال جلال الدین السیوطی: «النوع الحادی عشر: - ما تکرر نزوله- صرّح جماعة من المتقدّمین و المتأخرین بأنّ من القرآن ما تکرر نزوله. قال ابن الحصار:

قد یتکرر نزول الآیة تذکیرا و موعظة، و ذکر من ذلک خواتیم سورة النحل، و أول سورة الروم. و ذکر ابن کثیر منه آیة الروح، و ذکر قوم منه الفاتحة، و ذکر بعضهم منه قوله: (ما کان النبی و الذین آمنوا) الآیة.

و قال الزرکشی فی البرهان: قد ینزل الشیء مرتین، تعظیما لشأنه و تذکیرا

---

[۱] خلاصة الوفا بأخبار دار المصطفی: ۲۳۶.

[۲] الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین: ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۷

عند حدوث سببه خوف نسیانه. ثم ذکر منه آیة الروح و قوله: أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَیِ النَّهارِ الآیة. قال: فإنّ سورة الأسراء و هود مکیّتان و سبب نزولهما یدل علی أنهما نزلا بالمدینة، و لهذا أشکل ذلک علی بعضهم و لا إشکال، لأنها نزلت مرة بعد مرة.

قال: و کذلک ما ورد فی سورة الإخلاص من أنها جواب المشرکین بمکة، و جواب لأهل الکتاب بالمدینة، و کذلک قوله تعالی: ما کانَ لِلنَّبِیِّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الآیة.

قال: و الحکمة فی هذا کلّه: إنّه قد یحدث سبب من سؤال أو حادثة تقتضی نزول آیة، و قد نزل قبل ذلک ما یتضمنها، فیوحی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تلک الآیة بعینها تذکیرا لهم بها، و بأنها تتضمن هذه.

تنبیه: قد یجعل من ذلک الأحرف التی تقرأ علی وجهین فأکثر، و یدل له ما

أخرجه مسلم من حديث أبی: إنّ ربی أرسل إلیّ أن أقرأ القرآن علی حرف، فرددت إليه أن هوّن علی أمتی، فأرسل إلیّ أن اقرأ علی حرفين، فرددت إليه أن هوّن علی أمّتی، فأرسل إلیّ أن اقرأه علی سبعة أحرف

. فهذا الحديث يدل علی أن القراآت لم تنزل من أول وهلة، بل مرة بعد أخری.

و فی جمال القراء للسخاوی- بعد أن حكی القول بنزول الفاتحة مرتين-:

فإن قيل: فما فائدة نزولها مرة ثانية؟ قلت: يجوز أن يكون نزلت أول مرة علی حرف واحد، و نزلت فی الثانية ببقية وجوهها، نحو ملك و مالك، و السراط و الصراط، و نحو ذلك انتهی.

تنبيه- أنكر بعضهم كون شیء من القرآن تكرر نزوله، كذا رأيته فی كتاب الكفيل بمعانی التنزيل، و علّله بأنه تحصيل ما هو حاصل، لا فائدة فيه. و هو مردود بما تقدم من فوائده، و بأنه يلزم منه أن يكون كلّما نزل بمكة نزل بالمدينة مرة أخری، فإن جبرئيل عليه السّلام كان يعارضه القرآن كل سنة. و ردّ بمنع الملازمة، و بأنه لا معنی للانزال إلّا أن جبرئيل كان ينزل علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بقرآن لم يكن نزل به من قبل فيقرؤه إياه. و ردّ منع اشتراط قوله لم يكن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۸

نزل به من قبل» [۱].

و قد بحث السيوطی عن هذا الموضوع فی مقام ذكر تعدد أسباب النزول حيث قال: «الحال السادس: أن لا يمكن ذلك فيحمل علی تعدّد النزول و تكرّره» [... ۲].

۳- ما ذكره ابن تيمية حول آية: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ ... ص: ۳۷۸

و من العجيب قول ابن تيمية بعد ما تقدم: «و أيضا فقوله تعالی: وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فی سورة الأنفال، و قد نزلت عقيب بدر بالاتفاق قبل غدير خم بسنين كثيرة، و أيضا، فأهل التفسير متفقون علی أنها نزلت بسبب ما قاله المشركون للنبی بمكة قبل الهجرة كأبی جهل و أمثاله ... فدل علی أن هذا القول كان قبل نزول هذه السورة».

فإنّه ليس فی حديث سفيان بن عيينة ذكر لنزول هذه الآية المباركة فی واقعة غدير خم ... فهذا كلام من لا يعقل ما يقول.

۴- قوله تعالی: وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ. لا ينفی العقاب علی الإطلاق ... ص: ۳۷۸

ثم قال ابن تيمية: «و أيضا، فإنهم لمّا استحقوا من اللّه أن لا ينزل عليهم العذاب و محمّد صلّی اللّه عليه و سلّم فيهم فقال تعالی: إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كانَ ... وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ...

و الجواب: إن تلك الآية الشريفة لا تنفی تعذيبهم علی الإطلاق، فلقد وقع العذاب عليهم بنصّ الكتاب و الروايات، و قد قال تعالی بعد هذه الآية

---

[۱] الإتقان فی علوم القرآن ۱/ ۳۵.

[۲] الإتقان ۱/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۷۹

نفسها: وَ ما لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ فلو كانت تلك الآية الكريمة دالة علی رفع العذاب علی الإطلاق، للزم التناقض بينها و بين هذه الآية المتصلة بها.

و من هنا قال الرازی: «و اعلم أنه تعالی بيّن فی الآية الأولی أنه لا يعذّبهم ما دام الرسول فيهم. و ذكر فی هذه الآية أنه يعذّبهم. و كأن

المعنی أنه یعذبهم إذا خرج الرسول من بینهم. ثم اختلفوا فی هذا العذاب فقال بعضهم: لحقهم هذا العذاب المتوعد به یوم بدر، و قیل بل یوم فتح مکة» [۱].

۵- بطلان جعل هذه الآیة من جنس آیة أصحاب الفیل ... ص: ۳۷۹

ثم قال: «و أیضا، فلو کان هذا آیة لکان من جنس آیة أصحاب الفیل، و مثل هذا ما تتوافر الهمم و الدواعی علی نقله» ... و هذا قیاس فاسد، إذ کیف یقاس تعذیب رجل واحد بتعذیب جماعة کبیرة جاءت لهدم الکعبة و إبادة خدّامها و من حولها؟! إن تلک الواقعة مما تتوافر الهمم علی نقله، بخلاف واقعة تعذیب رجل واحد، فإنّ توفر الدواعی علی نقله ممنوع، و إلّا لزم بطلان جمیع المعاجز النبویة التی لم تنقل إلینا بالتواتر.

و أیضا، لقد کانت الدواعی متوفرة علی إخفاء قصة الحارث بن النعمان، بخلاف قصة أصحاب الفیل. فانقطع القال و القیل.

۶- بطلان دعوی دلالة الحدیث علی إسلام الحارث ... ص: ۳۷۹

و أما قوله: «و أیضا، فقد ذکر فی هذا الحدیث إن هذا القائل آمن بمبانی الإسلام الخمس، و علی هذا فقد کان مسلما لأنه قال: فقبلناه منک و من المعلوم

---

[۱] تفسیر الرازی ۱۵/ ۱۵۹.

بالضرورة أن أحدا من المسلمین علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لم یصبه هذا». فمن طرائف الخزعبلات.

أمّا أوّلا: فلأن هذا الحدیث کما یتضمن قبول الحارث للمبانی المذکورة کذلک یتضمن کفره و ارتداده بقوله: أللهم إن کان ما یقوله محمّد حقا...

و أما ثانیا فلو سلّمنا کونه مسلما، فمن أین دعوی العلم الضروری بأن أحدا من المسلمین علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یصبه هذا؟

۷- الحارث بن النعمان من الصحابة ... ص: ۳۸۰

ثم انتهی ابن تیمیة إلی القول بأن «هذا الرجل لا یعرف فی الصحابة بل هو من جنس الأسماء التی تذکرها الطرقیة» و هذا الکلام باطل أیضا.

فأوّل ما یبطله کلام نفسه، إذ ذکر أن الحارث آمن بمبانی الإسلام الخمس ثم قال: «و علی هذا فقد کان مسلما» ... فهو إذن من الصحابة المسلمین عند ابن تیمیة.

و ثانیا: لقد قلنا سابقا إن هذا الحدیث یدل علی ارتداد الحارث و کفره، و هو بذلک یخرج من عداد الصحابة، لأن من شرائط الصحابی موته علی الإسلام، و من خرج عن الإسلام لا یعدّ فی الصحابة البتة، و لا یذکره المصنفون فی الصحابة أبدا.

و ثالثا: و لو وافقنا ابن تیمیة جدلا و قلنا بعدم خروج الحارث عن الإسلام و من عداد صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بما تفوه به، فما الدلیل علی حصر المصنفین و استقصائهم لأسماء جمیع الصحابة فی کتبهم؟ بل الأمر علی العکس من ذلک، فإنهم قد نصّوا علی أنهم لم یتمکنوا من الوقوف علی العشر من أسامی الصحابة، و إلیک نصّ عبارة ابن حجر العسقلانی فی خطبة (الاصابة): «أما بعد، فإنّ من أشرف العلوم الدینیة علم الحدیث النبوی، و من أجلّ معارفه تمییز أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ممن

خلف بعدهم. و قد جمع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۸، ص: ۳۸۱

فی ذلک جمع من الحفاظ تصانیف بحسب ما وصل إلیه إطلاع کلّ منهم ... إلی أن کان فی أوائل القرن السابع، فجمع عز الدین ابن الأثیر کتابا حافلا سماه أسد الغابة ... ثم جرّد الأسماء التی فی کتابه مع زیادات علیها الحافظ أبو عبد اللّه الذهبی و أعلم لمن ذکر غلطا و لمن لا تصح صحبته. و لم یستوعب ذلک و لا قارب، و قد وقع لی بالتتبع کثیر من الأسماء التی لیست فی کتابه و لا أصله علی شرطهما، فجمعت کتابا کبیرا فی ذلک میّزت فیه الصحابة من غیرهم.

و مع ذلک، فلم یحصل لنا من ذلک جمیعا الوقوف علی الشعر من أسامی الصحابة، بالنسبة إلی ما جاء عن أبی زرعة الرازی، قال: توفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و من رآه و سمع منه زیادة علی مائة ألف إنسان من رجل و امرأة، کلهم قد روی عنه سماعا و رؤیة. قال ابن فتحون فی ذیل الاستیعاب بعد أن ذکر ذلک:

أجاب أبو زرعة بهذا سؤال من سأله عن الرواة خاصة فکیف بغیرهم؟ و مع هذا فجمیع من فی الاستیعاب- یعنی فمن ذکر فیه باسم أو کنیة أو هما ثلاثة آلاف و خمسمائة، و ذکر أنه استدرک علیه علی شرطه قریبا ممن ذکر. قلت: و قرأت بخط الحافظ الذهبی من ظهر کتابه التجرید: لعل الجمیع ثمانیة آلاف إن لم یزیدوا و لم ینقصوا. ثم رأیت بخطه أن جمیع من فی أسد الغابة سبعة آلاف و خمسمائة و أربعة و خمسون نفسا.

و مما یؤید قول أبی زرعة ما ثبت فی الصحیحین عن کعب بن مالک فی قصة تبوک: و الناس کثیر لا یحصیهم دیوان. و ثبت عن الثوری- فیما أخرجه الخطیب بسنده الصحیح إلیه- قال: من قدّم علیا علی عثمان فقد أزری علی اثنی عشر ألفا مات رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو عنهم راض. فقال النووی: ذلک بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم باثنی عشر عاما، بعد أن مات فی خلافة أبی بکر فی الردة و الفتوح الکثیر ممن لم یضبط أسماؤهم. ثم مات فی خلافة عمر فی الفتوح و فی الطاعون العام و عمواس و غیر ذلک من لا یحصی کثرة. و سبب خفاء أسمائهم أن أکثرهم أعراب و أکثرهم حضروا حجة الوداع و اللّه أعلم».

[الجزء التاسع

[تتمة حدیث الغدیر ...] ص: ۳

[تتمة وجوه دلالة حدیث الغدیر ...] ص: ۳

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین، و الصّلاة و السّلام علی سیّدنا محمّد و آله الطیّبین الطّاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵

(۷) مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الصحابة عن حدیث الغدیر ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷

و من الأدلة علی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة: مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام صحابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن حدیث الغدیر و

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

ذکر من روی ذلک ... ص: ۷

اشارة

و قد روی حدیث المناشدة جمع کبیر من کبار أعلام أهل السنة:

۱- إسرائیل بن یونس السبیعی.

۲- محمد بن جعفر الهذلی.

۳- عبد اللّه بن نمیر أبو هشام الخارفی الکوفی.

۴- محمد بن عبد اللّه أبو أحمد الزبیری الکوفی الحبال.

۵- یحیی بن آدم بن سلیمان القرشی الأموی.

۶- أسود بن عامر شاذان أبو عبد الرحمن الشامی.

۷- عبد الرزاق بن همام الصنعانی.

۸- حسین بن محمد بن بهرام التمیمی أبو أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸

۹- عبید اللّه بن عمر القواریری.

۱۰- أحمد بن حنبل الشیبانی.

۱۱- محمد بن المثنی العنزی.

۱۲- حسن بن علی بن عفان العامری.

۱۳- أحمد بن عمرو بن أبی عاصم الشیبانی.

۱۴- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۱۵- علی بن محمد بن أبی المضا المصیصی.

۱۶- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

۱۷- أبو عبد الرحمن النسائی.

۱۸- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۱۹- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید المعروف بابن عقدة.

۲۰- أبو بکر محمد بن عبد اللّه البزاز الشافعی.

۲۱- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۲۲- عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهین.

۲۳- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۲۴- أبو الحسن علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی.

۲۵- علی بن حسن بن حسین الخلعی.

۲۶- أحمد بن محمد العاصمی.

۲۷- الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم.

۲۸- علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر.

۲۹- محمد بن طلحة القرشی الشافعی.

۳۰- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۳۱- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۲- إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹

۳۳- إسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر الدمشقی.

۳۴- أبو حفص عمر بن حسن المراغی.

۳۵- شمس الدین محمد بن محمد الجزری.

۳۶- نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی.

۳۷- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۳۸- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۳۹- نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی.

۴۰- أحمد بن الفضل بن محمد با کثیر المکّی.

۴۱- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۴۲- محمد صدر العالم.

۴۳- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر.

۴۴- المولوی ولی اللّه اللکهنوی.

و لقد تقدم ذکر نصوص روایات أکثر هؤلاء، و إلیک نصوص بعض روایاتهم:

روایة أبی بکر الشّافعی ... ص: ۹

لقد روی أبو بکر محمد بن عبد اللّه البزاز الشافعی مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام بسنده فی (فوائده) [۱] حیث قال: «حدثنا محمد بن سلیمان بن الحارث ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا أبو إسرائیل الملّائی عن الحکم عن أبی سلیمان المؤذن عن زید بن أرقم: أن علیا أنشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول

---

[۱] نقل هذا عن نسخة (الفوائد) الموجودة فی مکتبة الحرم بمکة المکرمة، و هی منقولة عن نسخة للخطیب البغدادی و علیها صورة إجازة یوسف بن محمد بن مقلّد الشافعی لأبی المظفر یحیی بن محمد بن هبیرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰

من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام ستة عشر رجلا فشهدوا بذلک و کنت فیهم».

ترجمة أبی بکر الشافعی ... ص: ۱۰

۱- السمعانی: «أبو بکر محمد بن عبد اللّه بن إبراهیم بن عبدویه بن موسی ابن بنان الجبلی الشافعی، من أهل بغداد، شیخ ثقة صدوق ثبت کثیر الحدیث حسن التصنیف فی عصره، أملی و حدّث عن عامة شیوخ بغداد ... کتب عنه أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد الدار قطنی، و أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحافظ ... و لمّا منعت الدیلم ببغداد الناس أن یذکروا فضائل الصحابة و کتبت سبّ السّلف علی المساجد کان أبو بکر الشافعی یتعمّد فی ذلک الوقت إملاء الفضائل فی جامع المدینة و فی مسجده بباب الشام، و یفعل ذلک حسبة و یعدّه قربة.

و کان الدار قطنی یقول: أبو بکر الشافعی ثقة مأمون ما کان فی ذلک الزمان أوثق منه، ما رأیت له إلّا أصولا صحیحة متقنة، و قد ضبط سماعه فیها أحسن الضبط. ولد فی جمادی سنة ۲۶۰ بجبل و مات فی ذی الحجة سنة ۳۵۴ ببغداد» [۱].

۲- الذهبی: «أبو بکر الشافعی الامام الحجة المفید محدّث العراق...

قال الخطیب: کان ثقة ثبتا حسن التصانیف جمع أبوابا و شیوخا. حدثنی ابن نحلة أنه رأی مجلسا قد کتب عن الشافعی فی حیاة ابن صاعد. و قال حمزة السهمی:

سئل الدارقطنی عن أبی بکر الشافعی فقال: ثقة مأمون جبل ما کان فی ذلک الوقت أحد أوثق منه. و قال الدارقطنی: هو الثقة المأمون الذی لم یغمز. قلت:

مات فی ذی الحجة سنة ۳۵۴» [... ۲]

---

[۱] الأنساب- الشافعی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱

۳- الذهبی: أیضا: «و فیها أبو بکر الشافعی ... قال الخطیب: کان ثقة ثبتا حسن التصنیف جمع أبوابا و شیوخا. قال: و لمّا منعت الدیلم الناس من ذکر فضائل الصحابة و کتبوا السبّ علی أبواب المساجد کان یتعمّد إملاء أحادیث الفضائل فی الجامع» [۱].

روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۱

و روی أبو الحسن الجلّابی المعروف بابن المغازلی حدیث المناشدة حیث قال: «حدثنی أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانی- قدم علینا بواسط إملاء من کتابه لعشر بقین من شهر رمضان سنة ۴۳۴- قال حدثنی محمد ابن علی بن عمر بن مهدی قال: حدثنی سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی، قال حدثنی أحمد بن ابراهیم بن کیسان الثقفی الاصفهانی، قال: حدثنی إسماعیل بن عمر البجلی قال حدثنی مسعر بن کدام عن طلحة بن مصرف عن عمیر بن سعد قال: سمعت علیا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من سمع رسول اللّه یوم غدیر خم یقول ما قال فلیشهد. فقام اثنا عشر رجلا- منهم:

أبو سعید الخدری و أبو هریرة و أنس بن مالک- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال أبو الحسن ابن المغازلی قال أبو القاسم الفضل بن محمد: هذا حدیث صحیح عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و قد روی حدیث غدیر خم عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحو مائة نفس منهم العشرة. و هو حدیث ثابت لا أعرف له علة.

---

[۱] العبر حوادث سنة ۳۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲

تفرّد علی بهذه الفضیلة لم یشرکه فیها أحد» [۱].

روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۲

و رواه أخطب خطباء خوارزم حیث قال: «و بهذا الاسناد عن أحمد بن الحسین هذا قال أخبرنا أبو محمد عبد اللّه بن یحیی بن عبد الجبار السکری ببغداد، قال أخبرنا إسماعیل بن محمد الصفار، قال حدثنا أحمد بن منصور الرمادی قال حدثنا عبد الرزاق قال حدثنا إسرائیل عن أبی إسحاق قال: حدثنی سعید بن وهب و عبد خیر: انهما سمعا علیا برحبة الکوفة یقول: أنشد باللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فإنّ علیا مولاه. فقام عدة من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

یقال: نشدتک اللّه و ناشدتک اللّه و أنشدتک اللّه، أی سألتک باللّه و طلبت إلیک، و هو مجاز قولهم: نشد الضالّة ینشدها إذا طلبها، و أنشدها إذا عرّفها قال:

یصیخ للنبّاء أسماعه إصاخة الناشد للمنشد [۲]

روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۲

و رواه أبو الحسن علی بن محمد ابن الأثیر الجزری حیث قال: «زید بن شراحیل، و قیل یزید بن شراحیل الأنصاری، أخبرنا أبو موسی کتابة أخبرنا حمزة ابن العباس العلوی أبو محمد أخبرنا أبو بکر أحمد بن الفضل الباطرقانی أخبرنا أبو مسلم عبد الرحمن بن محمد بن إبراهیم بن شهدل المدینی، أخبرنا أبو العباس أحمد

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب لابن المغازلی: ۲۷.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳

ابن محمد بن سعید بن عقدة، حدثنا عبد اللّه بن إبراهیم بن قتیبة، أخبرنا الحسن ابن زیاد بن عمر، أخبرنا عمر بن سعید البصری عن عمر بن عبد اللّه بن یعلی بن مرة عن أبیه عن جده یعلی بن مرة قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فلمّا قدم علی رضی اللّه عنه الکوفة نشد الناس من سمع ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فانتشد له بضعة عشر رجلا منهم یزید أو زید بن شراحیل الأنصاری. أخرجه أبو موسی» [۱].

و قال ابن الأثیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام: «أنبأنا أبو الفضل بن أبی عبید اللّه الفقیه بإسناده إلی أبی یعلی أحمد بن علی، أنبأنا القواریری، حدثنا یونس ابن أرقم، حدثنا یزید بن أبی زیاد عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: شهدت علیا فی الرحبة یناشد الناس انشد الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام. قال عبد الرحمن فقام اثنا عشر بدریا کأنی أنظر إلی أحدهم علیه سراویل فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمّهاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و قد روی مثل هذا عن البراء بن عازب. و زاد: فقال عمر بن الخطاب یا ابن أبی طالب أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن» [۲].

و قال بترجمة ناجیة بن عمرو: «أخبرنا أبو موسی أیضا إجازة أخبرنا الشریف أبو محمد بن حمزة بن العباس العلوی، أخبرنا أحمد بن الفضل المقری حدثنا أبو مسلم ابن شهدل، حدثنا أبو العباس ابن عقدة، حدثنا عبد اللّه بن ابراهیم بن قتیبة، حدثنا حسن بن زیاد عن عمرو بن سعد البصری عن عمر

---

[۱] أسد الغابة ۲/ ۲۳۳.

[۲] أسد الغابة ۴/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴

ابن عبد اللّه بن یعلی بن مرة عن أبیه عن جده یعلی قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، فلمّا قدم علی الکوفة نشد الناس، فانتشد له بضعة عشر رجلا فیهم أبو أیوب صاحب منزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ناجیة بن عمرو الخزاعی.

أخرجه أبو نعیم و أبو موسی» [۱].

و قال ابن الأثیر: «أبو زینب بن عوف الأنصاری. روی الأصبغ بن نباتة قال: نشد علی الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال إلّا قام؟ فقام بضعة عشر فیهم أبو أیوب الانصاری و أبو زینب فقالوا:

نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أخذ بیدک یوم غدیر خم فرفعها فقال: ألستم تشهدون أنی قد بلّغت و نصحت؟ قال: ألا- إنّ اللّه عز و جل ولیی و أنا ولیّ المؤمنین فمن کنت مولاه فهذا علی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه، و أحبّ من أحبّه و أعن من أعانه و ابغض من أبغضه. أخرجه أبو موسی» [۲].

و قال: «أبو قدامة الأنصاری. أورده ابن عقدة. أخبرنا أبو موسی إذنا أخبرنا الشریف أبو محمد حمزة بن العباس العلوی، أخبرنا أحمد بن الفضل الباطرقانی، أخبرنا أبو مسلم بن شهدل، أخبرنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید، حدثنا محمد بن مفضل بن ابراهیم الأشعری، أخبرنا رجا بن عبد اللّه أخبرنا محمد بن کثیر عن فطر و ابن الجارود عن أبی الطفیل قال: کنّا عند علی رضی اللّه عنه فقال: أنشد اللّه تعالی من شهد یوم غدیر خم إلّا قام. فقام سبعة عشر رجلا منهم أبو قدامة الأنصاری فقالوا: نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأمر

---

[۱] أسد الغابة ۵/ ۵- ۶.

[۲] أسد الغابة ۵/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵

بشجرات فشددن و ألقی علیهن ثوب ثم نادی الصلاة، فخرجنا فصلّینا ثم قام فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه ثم قال: یا أیها الناس أ تعلمون أنّ اللّه عز و جل مولای و أنا مولی المؤمنین و أنی أولی بکم من أنفسکم یقول ذلک مرارا؟ قلنا: نعم و هو آخذ بیدک یقول من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثلاث مرّات.

قال العدوی: أبو قدامة بن الحارث شهد أحدا و له فیها أثر حسن و بقی حتی قتل بصفین مع علی ... أخرجه أبو موسی» [۱].

روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۵

و رواه ابن حجر العسقلانی حیث قال: «عبد الرحمن بن مدلج. ذکره أبو العباس ابن عقدة فی کتاب الموالاة و أخرج من طریق موسی

بن النصر الربیع الحمصی حدثنی سعد بن طالب أبو غیلان، حدثنی أبو إسحاق حدثنی من لا أحصی: إن علیا أنشد الناس فی الرحبة من سمع قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقال نفر- منهم عبد الرحمن بن مدلج- فشهدوا أنهم سمعوا إذ ذاک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و أخرجه ابن شاهین عن ابن عقدة و استدرکه» [۲].

و قال ابن حجر ایضا: «أبو قدامة الأنصاری ذکره أبو العباس ابن عقدة فی کتاب الموالاة، الذی جمع فیه طرق حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه، فأخرج فیه من طریق محمد بن کثیر عن فطر عن أبی الطفیل قال: کنا عند علی فقال: أنشد اللّه من شهد یوم غدیر خم؟ فقام سبعة عشر رجلا منهم أبو قدامة الأنصاری فشهدوا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال ذلک. و استدرکه أبو موسی.

---

[۱] أسد الغابة ۵/ ۲۷۵.

[۲] الاصابة ۲/ ۴۲۱.

و سیأتی فی الذی بعد ما یؤخذ منه اسم أبیه و تمام نسبه» [۱].

روایة الوصابی الیمنی ... ص: ۱۶

و روی إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصّابی الشافعی حدیث المناشدة: «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی رضی اللّه عنه قال: سمعت علیا فی الرحبة ینشد الناس:

أنشد اللّه من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه لما قام فشهد: فقام اثنا عشر بدریا فقالوا: نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ فقلنا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه عبد اللّه بن الامام أحمد فی زوائد المسند، و أبو یعلی فی المسند، و ابن جریر فی تهذیب الآثار، و الخطیب فی تاریخه، و الضیاء فی المختارة» [۲].

و فیه: «و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: نشد علی الناس من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام اثنا عشر رجلا فشهدوا بذلک. أخرجه الطبرانی فی الکبیر.

و عن عمیر بن سعد قال: شهدت علیا علی المنبر ناشد أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم ما قال. فقام اثنا عشر رجلا- منهم أبو هریرة و أبو سعید و أنس بن مالک- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه

---

[۱] الاصابة ۴/ ۱۵۹.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أخرجه الطبرانی فی الأوسط.

و عنه رضی اللّه عنه قال: جمع علی الناس فی الرحبة و أنا شاهد فقال: انشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقام ثمانیة عشر رجلا شهدوا أنهم سمعوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول ذلک.

أخرجه الطبرانی فی الأوسط» [۱].

روایة نور الدین السمهودی ... ص: ۱۷

و روی نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی: «عن أبی الطفیل رضی اللّه تعالی عنه إنّ علیا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: انشد اللّه من شهد یوم غدیر خم إلّا قام و لا یقوم رجل یقول: إنی نبئت أو بلغنی إلّا رجلا سمعت أذناه و وعاه قلبه، فقام سبعة عشر رجلا- منهم: خزیمة بن ثابت و سهل ابن سعد و عدی بن حاتم و عقبة بن عامر و أبو أیوب الأنصاری و أبو سعید الخدری و أبو شریح الخزاعی و أبو قدامة الأنصاری و أبو لیلی و ابو الهیثم بن التیهان و رجال من قریش- فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم. فقالوا:

نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع، حتی إذا کان الظهر خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأمر بشجرات فشذبن و ألقی علیهن ثوب ثم نادی بالصلاة، فخرجنا فصلّینا ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت قال: اللهم اشهد- ثلاث مرّات- قال: إنی أوشک أن ادعی فأجیب و إنی مسئول و أنتم مسئولون. ثم قال: ألا إنّ دمائکم و أموالکم حرام کحرمة یومکم و حرمة شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء أوصیکم بالجار، أوصیکم بالممالیک، أوصیکم بالعدل و الإحسان. ثم قال:

أیها الناس إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی فإنهما لن یفترقا

---

[۱] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸

حتی یردا علی الحوض. نبانی بذلک اللطیف الخبیر. و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال علی: صدقتم و أنا علی ذلکم من الشاهدین. أخرجه ابن عقدة من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود و کلاهما عن أبی الطفیل» [۱].

دعاء الامام علی کتم الشهادة بالغدیر ... ص: ۱۸

هذا، و من الواضح جدّا دلالة واقعة المناشدة علی أن حدیث الغدیر یدل علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته دلالة تامة، إذ لو کان المراد من حدیث الغدیر کون علی علیه السلام ناصرا أو محبا أو محبوبا أو نحو ذلک فإنّ هذه الأوصاف حاصلة لغیره علیه السلام من الصحابة أیضا، و لا حاجة إلی المناشدة لأجل إثباتها، بل لم یکن أحد من الناس ینکر حصول هذه الصفات له حتی یحتاج إلی المناشدة و الاستشهاد علی ثبوتها ... بخلاف مسألة الامامة و الخلافة، و لذا نجد فی أحادیث و أخبار أهل السنة أن جماعة من الصحابة کتموا تلک الحقیقة الراهنة و لم یدلوا بشهادتهم لها، فلذا دعا الامام علیه السلام علیهم و قد أجیبت دعوته فی حقهم، و لو کان المراد من حدیث الغدیر غیر الامامة و الخلاف لما کتموها قطعا؟...

فقد جاء فی (أسد الغابة) ما نصه: «عبد الرحمن بن مدلج. أورده ابن عقدة و روی بإسناده عن أبی غیلان سعد بن طالب عن أبی إسحاق عن عمرو ذی مرة و یزید بن بثیع و سعید بن وهب و هانی بن هانی. قال أبو إسحاق: و حدثنی من لا أحصی أن علیا نشد الناس فی الرحبة من سمع قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام نفر فشهدوا أنهم سمعوا ذلک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹

و کتم قوم فما خرجوا من الدنیا حتی عموا و أصابتهم آفة، منهم یزید بن ودیعة و عبد الرحمن بن مدلج. أخرجه أبو موسی» [۱].

و جاء فی (مسند أحمد): «حدثنا أحمد بن عمر الوکیعی قال حدثنا زید ابن الحباب قال حدثنا الولید بن عقبة بن نزار العنسی قال حدثنی سماک بن عبید ابن الولید العبسی، قال دخلت علی عبد الرحمن بن أبی لیلی فحدثنی أنه شهد علیا فی الرحبة قال أنشد اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد یوم غدیر خم إلّا قام و لا یقوم إلّا من رآه. فقام اثنا عشر رجلا فقالوا: قد رأیناه و سمعناه حیث أخذ بیده یقول: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. فقام إلّا ثلاثة لم یقوموا فدعا علیهم فأصابتهم دعوته» [۲].

و قد روی ابن کثیر الدمشقی هذا الحدیث عن المسند [۳].

و فی (کنز العمال): «عن عبد الرحمن بن أبی لیلی قال: خطب علی فقال أنشد اللّه امرأ نشدة الإسلام سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم أخذ بیدی یقول: أ لست أولی بکم یا معشر المسلمین من أنفسکم؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله إلّا قام فشهد. فقام بضعة عشر رجلا فشهدوا، و کتم قوم فما فنوا من الدنیا حتی عموا و برصوا. قط فی الافراد» [۴].

من أسماء الذین کتموا ... ص: ۱۹

لقد عرفت من الروایات المتقدمة أنّ جماعة کتموا تلک الشهادة، و قد جاء فیها اسم (عبد الرحمن بن مدلج) و (یزید بن ودیعة).

[۱] أسد الغابة ۴/ ۳۲۱.

[۲] مسند أحمد ۱/ ۱۱۹.

[۳] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۱.

[۴] کنز العمال ۱۵/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰

ثم إن من جملة هؤلاء: (زید بن أرقم) و (أنس بن مالک) و (البراء بن عازب) و هم من أجلّاء الصّحابة:

قال الحلبی: «و قول بعضهم: إن زیادة

اللهم وال من والاه

إلی آخره موضوعة مردود.. فقد ورد ذلک من طرق صحح الذهبی کثیرا منها، و

قد جاء أن علیا رضی اللّه عنه قام خطیبا فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه ثم قال: أنشد اللّه من شهد غدیر خم إلّا قام و لا یقوم رجل یقول نبئت أو بلغنی إلّا رجل سمعت أذناه و وعی قلبه. فقام سبعة عشر صحابیا و فی روایة ثلاثون صحابیا، و فی المعجم الکبیر ستة عشر صحابیا و فی روایة اثنا عشر صحابیا. فقال هاتوا ما سمعتم، فذکروا الحدیث و من جملته: من کنت مولاه فعلی مولاه، و فی روایة: فهذا مولاه، و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه: و کنت ممن کتم فذهب اللّه ببصری و کان علی کرم اللّه وجهه دعی علی من کتم» [۱].

و قال ابن المغازلی: «أخبرنا ابو الحسن علی بن عمر بن عبد اللّه بن شوذب قال: حدثنی أحمد بن یحیی بن عبد الحمید، حدثنی

إسرائيل الملائی عن الحكم ابن أبی سليمان المؤذن عن زيد بن أرقم قال: نشد علی الناس فی المسجد أنشد رجلا سمع النبی صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فكنت أنا فيمن كتم فذهب بصری» [۲].

و قال جمال الدين عطاء اللّه الشيرازی: «و رواه زر بن حبيش فقال: خرج علی من القصر فاستقبله ركبان متقلّدی السّيوف، عليهم العمائم حديثی عهد بسفر. فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته. السلام عليك يا مولانا. فقال علی- بعد ما ردّ السلام- من هاهنا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا- منهم: خالد بن زيد أبو أيوب الأنصاری، و خزيمة بن ثابت ذو الشهادتين و ثابت بن قيس بن شماس، و عمار بن ياسر، و أبو

---

[۱] السيرة الحلبية ۳/ ۳۳۶- ۳۳۷.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱

الهيثم بن التيهان، و هاشم بن عتبة بن أبی وقاص، و حبيب بن بديل بن ورقاء- فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه. الحديث.

فقال علی لأنس بن مالك و البراء بن عازب: ما منعكما أن تقوما فتشهدوا فقد سمعتما كما سمع القوم؟ فقال: اللهم إن كانا كتماها معاندة فابتلهما، فأمّا البراء فعمی، فكان يسأل عن منزله فيقول: كيف يرشد من أدركته الدعوة؟ و أمّا أنس فقد برصت قدماه، و قيل: لما استشهد علی عليه السلام قول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم من كنت مولاه فعلی مولاه اعتذر بالنسيان فقال: اللهم إن كان كاذبا فاضربه ببياض لا تواريه العمامة، فبرص وجهه فسدل بعد ذلك برقعا علی وجهه» [... ۱].

و فی رواية البلاذری: «قال علی علی المنبر: انشد [نشدت اللّه رجلا سمع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه إلّا قام فشهد و تحت المنبر أنس بن مالك و البراء بن عازب و جرير بن عبد اللّه [البجلی فأعادها فلم يجبه أحد. فقال: اللهم من كتم هذه الشهادة و هو يعرفها فلا تخرجه من الدنيا حتی تجعل به آية يعرف بها. قال: فبرص أنس و عمی البرّاء و رجع جرير أعرابيا بعد هجرته فأتی السراة فمات فی بيت أمه بالسراة» [۲].

و ذكر الحافظ أبو نعيم بترجمة أبی محمد طلحة بن مصرف- الذی وصفه بالورع الكلف القاری الدنف أبو محمد طلحة بن مصرف كان ذا صدق و وفاء و خلق و صفاء-: «حدثنا سليمان بن أحمد، ثنا أحمد بن ابراهيم بن كيسان، ثنا إسماعيل بن عمرو البجلی، ثنا مسعر بن كدام عن طلحة بن مصرف عن عميرة ابن سعد قال: شهدت عليا علی المنبر ناشدا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و فيهم أبو سعيد و أبو هريرة و أنس بن مالك و هم حول المنبر و علی علی المنبر

---

[۱] الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين- مخطوط.

[۲] انساب الاشراف: ۱۵۶- ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲

و حول المنبر اثنا عشر رجلا هؤلاء منهم. فقال علی نشدتكم باللّه هل سمعتم رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: من كنت مولاه فعلی مولاه؟ فقاموا كلّهم فقالوا: اللهم نعم، و قعد رجل، فقال: ما منعك أن تقوم؟ قال: يا أمير المؤمنين كبرت و نسيت. فقال: اللهم إن كان كاذبا فاضربه ببلاء حسن. قال: فما مات.

حتی رأينا بين عينيه نكتة بيضاء لا تواريه العمامة» [... ۱].

نتائج البحث ... ص: ۲۲

فهذه روايات القوم حول قضية المناشدة، و كتم جماعة من الصحابة الشهادة بحديث الغدير و دعاء الامام عليه السلام عليهم، فخلاصة البحث و نتائجه أمور:

۱- إن الامام عليه السلام ناشد الصحابة من شهد منهم يوم غدير خم بعينه و حضره بنفسه و سمع كلام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- بكل اهتمام و إصرار على أن يدلوا بشهادتهم. و قد روى المناشدة هذه كبار الأئمة و العلماء من أهل السنة.

۲- إن هذه المناشدة- بهذه الكيفية و مع هذه الأحوال و القرائن- تدل على مراد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من قوله: «من كنت مولاه فهذا على مولاه»

هو الامامة و الخلافة، إذ لو كان المراد من (المولى) هو المحب أو المحبوب أو الناصر أو نحو ذلك لما كان للمناشدة معنى، فإن هذه الأوصاف ثابتة له باعتراف الجميع و لا ينكرها منكر أبدا، بل هى ثابتة لغيره من الصحابة.

۳- لقد كتم جماعة من الصحابة هذه الشهادة معاندة للإمام عليه السلام، و ذلك أيضا مما يشهد بدلالة حديث الغدير على الامامة، إذ لو كان المراد غيرها من المعانى لما كان للكتمان مورد أبدا.

---

[۱] حلية الأولياء ۵/ ۲۶- ۲۷.

۴- لقد دعا الامام عليه السلام على من كتم تلك الشهادة و قد أصابتهم دعوته، و لو لم يكن معنى حديث الغدير هو الامامة و الخلافة لما دعا عليهم البتّة.

۵- إن أخبار المناشدة و كتم بعض الصحابة للشهادة تهدم أساس اعتقاد أهل السنة بعدالة جميع الصحابة، لأن كتمان الشهادة من المعاصى الكبائر، و مرتكب الكبيرة فاسق بلا ريب.

۶- لقد دلّت تلك الأخبار على عداء جماعة من الأصحاب لأمير المؤمنين عليه السلام، و قد بلغ عداؤهم له إلى حد كتمان الشهادة و ارتكاب هذه المعصية الكبيرة. و هذا المورد من الموارد التى تبطل دعوى (الدهلوى) بأن جميع الصحابة كانوا يوالونه عليه الصلاة و السلام.

۷- إن هذه الأخبار تدل على بطلان ما ذكره بعض أهل السنة من أن من الممتنع كتمان الصحابة النص على خلافة الامام عليه السلام، لأن حديث الغدير إن كان نصا على خلافته- كما هو الواقع- فقد ثبت ما قلنا، لأنهم قد حاولوا كتم هذا النص الصريح الذى صدر من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى ذلك المشهد العظيم، حتى احتاج الامام عليه السلام إلى استشهاد الصحابة و مناشدتهم عليه، و ان لم يكن نصا فى الامامة و الخلافة بل كان مراد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إيجاب محبته عليه السلام فقد خالفوا. فثبت ما قلناه، لأن من يخفى ما يدل على وجوب محبته- حسب هذا الفرض- يخفى ما يدل على إمامته و خلافته بالأولوية.

وجوه بطلان دعوى ابن روزبهان وضع حديث المناشدة ... ص: ۲۳

اشارة

و من ملاحظة هذه الأحاديث و الأخبار يتّضح تعصّب ابن روزبهان و عناده مع الحق، و بطلان هفوته حول حديث المناشدة، إذ ادّعى كونه من موضوعات الروافض!! و هذا نص كلامه: «و أما ما ذكر أن أمير المؤمنين استشهد من أنس بن مالك فاعتذر بالنسيان فدعا

علیه فالظاهر أنّ هذا من موضوعات الروافض، لأن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴

خبر من کنت مولاه فعلی مولاه

کان فی غدیر خم، و کان لکثرة سماع السامعین کالمستفیض، فأیّ حاجة إلی الاستشهاد من أنس؟ و إن فرضناه أنه استشهد و لم یشهد أنس لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و من خدمه عشر سنین بالبرص، و وضع الحدیث ظاهر» [۱].

و هذا الکلام باطل من وجوه:

۱- مناشدة أنس و غیره متواترة ... ص: ۲۴

إن نفیه الحاجة إلی الاستشهاد من أنس بسبب استفاضة حدیث الغدیر باطل، لأن استشهاد الامام علیه السلام أنس بن مالک أمر ثابت مشهور بل متواتر، فتکذیب هکذا حدیث بهذا التوهم أمر عجیب.

۲- حدیث الغدیر متواتر لا کالمستفیض ... ص: ۲۴

إن حدیث الغدیر الذی سمعه تلک الکثرة من السامعین حدیث متواتر و فی أعلی درجات التواتر، فجعله «کالمستفیض» مجانبة للانصاف و معاندة للحق.

۳- من أمثلة دعاء النبی علی المخالفین ... ص: ۲۴

و قول ابن روزبهان: «لم یکن من أخلاق أمیر المؤمنین أن یدعو علی»...

کلام باطل، لأنه فی الحقیقة طعن علی الأنبیاء و الأوصیاء، لأن الدعاء علی المخالفین سنّة من سنن الأوصیاء و المرسلین فی بعض الأحایین، و من راجع سیرة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وقف علی موارد عدیدة من هذا القبیل، و نحن ننقل هنا بعض أمثلة ذلک: فمن ذلک دعاؤه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی المنافقین الذین أرادوا به

---

[۱] إبطال نهج الباطل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵

سوءا فی لیلة العقبة،

قال الحلبی: «فلما أصبح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جاء إلیه أسید بن حضیر فقال: یا رسول اللّه، ما منعک البارحة من سلوک الوادی، فقد کان أسهل من سلوک العقبة، فقال: أ تدری ما أراد المنافقون! و ذکر له القصة، فقال: یا رسول اللّه قد نزل الناس و اجتمعوا، فمر کلّ بطن أن یقتل الرجل الذی همّ بهذا، فإن أحببت بیّن بأسمائهم، و الذی بعثک بالحق لا أبرح حتی آتیک برءوسهم، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی أکره أن یقول الناس أن محمدا قاتل بقوم حتی أظهر اللّه تعالی بهم أقبل علیهم یقتلهم، فقال: یا رسول اللّه هؤلاء لیسوا بأصحاب. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أ لیس یظهرون الشهادة! ثم جمعهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أخبرهم بما قالوه و ما أجمعوا علیه، فحلفوا باللّه ما قالوا و لا أرادوا الذی ذکر فأنزل اللّه تعالی یَحْلِفُونَ بِاللَّهِ ما قالُوا وَ لَقَدْ قالُوا کَلِمَةَ الْکُفْرِ الآیة. و أنزل اللّه تعالی: وَ هَمُّوا بِما لَمْ یَنالُوا.

و دعا علیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: اللهم ارمهم بالدبیلة و هی سراج من نار یظهر بین أکتافهم حتی ینجم من

صدورهم انتهی. أی: و فی لفظ شهاب من نار یقع علی نیاط قلب أحدهم فیهلکه» [۱].

و من ذلک دعاؤه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من قطع صلاته.

قال الحلبی: «و فی الإمتاع أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و هو بتبوک صلی إلی نخلة، فجاء شخص فمر بینه و بین تلک النخلة بنفسه، و فی روایة و هو علی حمار، فدعا علیه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: قطع صلاتنا قطع اللّه أثره. فصار مقعدا» [۲].

و من ذلک: دعاؤه علی من کان یحاکیه فی مشیه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال السیوطی: «أخرج أبو الشیخ عن قتادة و ابن مردویه عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: کان رجل خلف النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یحاکیه و یلبطه، فرآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: کذلک فکن. فرجع إلی أهله فلبّط به مغشیا شهرا، ثم أفاق

---

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۱۲۱ فی غزوة تبوک.

[۲] السیرة الحلبیة ۳/ ۱۲۱.

- حین أفاق- و هو کما حاکی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

۴- من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۶

و من أمثلة دعاء أمیر المؤمنین علی علیه السلام:

ما ذکره خواجه بارسا بقوله: «روی الامام المستغفری رحمه اللّه بإسناده: أن أمیر المؤمنین علیا رضی اللّه عنه سأل رجلا عن حدیث فی الرحبة فکذّبه، فقال: إنک کذّبتنی. قال: ما کذّبتک. قال: فأدعو اللّه سبحانه علیک إن کنت کاذبا أن یعمی بصرک. قال: فادع اللّه عز و جل. فدعا علیه أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه فعمی بصره، فلم یخرج من الرحبة إلّا و هو أعمی» [۲].

و رواه عبد الرحمن الجامی عن المستغفری کذلک [۳].

و «المستغفری» راوی هذه القصة من مشاهیر علمائهم، ترجم له عبد القادر القرشی بقوله: «جعفر بن محمد بن المعتز بن محمد بن المستغفر النسفی المستغفری خطیب نسف، کان فقیها فاضلا و محدثا مکثرا صدوقا حافظا، لم یکن بما وراء النهر فی عصره مثله، و له تصانیف أحسن فیها. سمع أبا عبد اللّه محمد بن أحمد غنجار الحافظ، و زاهر بن أحمد السرخسی. روی عنه أبو منصور السمعانی. مولده سنة ۳۵۰ و مات فی سلخ جمادی الأولی سنة ۴۳۲ بنسف» [۴].

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بقوله: «الشیخ الامام الخطیب الحافظ أبو العباس جعفر بن محمد بن المعتز بن محمد بن المستغفر بن الفتح المستغفری النسفی. کان رحمه اللّه فقیها فاضلا محدثا صدوقا یرجع إلی معرفة و فهم و إمعان، جمع الجموع و صنّف التصانیف و أحسن فیهما، لم یکن بما وراء النهر فی عصره من

---

[۱] الدر المنثور ۴/ ۱۰۸.

[۲] فصل الخطاب لمحمد خواجه بارسا الحافظی.

[۳] نفحات الانس: ۲۵.

[۴] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۱/ ۱۸۰- ۱۸۱.

یجری مجراه فی الجمع و التصنیف و فهم الحدیث ... ولد سنة ۳۵۰. و مات سنة ۴۳۲» [... ۱].

و قال جمال الدین الأسنوی بترجمته: «جعفر بن محمد ... الحافظ المعروف بالمستغفری صاحب التصانیف الکثیرة و محدّث ما وراء النهر فی زمانه» [... ۲].

و من ذلک:

ما رواه أخطب خطباء خوارزم: «أخبرنی سید الحافظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی ... عن زاذان أبی عمر إنّ علیا سأل رجلا فی الرحبة عن حدیث فکذّبه فقال علی: إنک قد کذّبتنی، فقال: ما کذّبتک. فقال: أدعو اللّه علیک إن کنت کذّبتنی أن یعمی بصرک. قال: ادع اللّه فدعا علیه، فلم یخرج من الرحبة حتی قبض بصره» [۳].

و رواه الوصابی عن عمر ملّا فی سیرته [۴].

و فی (الصّواعق): «و من کراماته أیضا: إنه حدّث بحدیث فکذّبه رجل، فقال له: ادعو علیک إن کنت کاذبا. قال: ادع. فدعا علیه، فلم یبرح حتی ذهب بصره» [۵].

و قال محمد صدر العالم فی (معارج العلی فی مناقب المرتضی): «و منها: إنه رضی اللّه عنه حدّث بحدیث فکذّبه رجل فقال له: أدعو علیک إن کنت کاذبا.

قال: أدع. فدعا علیه فلم یبرح حتی ذهب بصره» [۶].

و قال ولی اللّه الدهلوی: «عن علی بن زاذان: أن علیا حدّث حدیثا فکذّبه رجل، فقال علی رضی اللّه عنه: أدعو علیک إن کنت صادقا؟ قال: نعم. فدعا

---

[۱] کتائب أعلام الاخبار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۴۰۳.

[۳] المناقب للخوارزمی: ۲۷۳.

[۴] الاکتفاء فی فضائل الخلفاء الأربعة- مخطوط.

[۵] الصواعق المحرقة: ۷۷.

[۶] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

علیه، فلم ینصرف حتی ذهب بصره» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قال هیثم عن یسار عن عمّار قال حدّث رجل علیا بحدیث فکذّبه، فما قام حتی عمی. و قال ابن أبی الدنیا حدثنی سریح بن یونس ثنا هیثم بن إسماعیل عن سالم بن عمّار الحضرمی عن زاذان أبی عمر: إن رجلا حدّث علیا بحدیث، فقال علی: ما أراک إلّا قد کذّبتنی. قال: لم أفعل. قال:

أدعو علیک إن کنت کذبت؟ قال: ادع. فدعا فما برح حتی عمی» [۲].

و نحوه ما رواه عبد الرحمن الجامی فی (شواهد النبوة) من دعاء الامام علیه السلام علی من کان یکتب بأخباره إلی معاویة فعمی [۳].

۵- أمثلة من دعاء الصّحابة ... ص: ۲۸

و روی أحمد بن عطاء اللّه الاسکندری کرامة لسعد بن أبی وقّاص، إذ قال بعد ذکر حکایة فی دعاء إبراهیم بن أدهم: «قال الشیخ أبو العباس: لیس هذا عین الکمال، و ما فعله سعد أحد العشرة هو عین الکمال، ادّعت علیه امرأة أنه احتاز شیئا من بستانها، فقال: اللهّم إن کانت کاذبة فأعمها و أمتها فی مکانها، فعمیت و جاءت تمشی یوما فی بستانها فوقعت فی بئر فماتت، فلو کان ما فعله إبراهیم عین

الکمال لکان الصحابی أولی به، و لکنه کان سعد أمینا من أمناء اللّه نفسه و نفس غیره عنده سواء، فما دعا علیها لأنها آذته، و لکن دعا علیها لأنها آذت صاحب رسول اللّه» [... ۴].

و قال أبو یوسف: «حدّثنی اللیث بن سعد عن حبیب بن أبی ثابت: أن أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم و جماعة المسلمین أرادوا عمر بن الخطاب أن

---

[۱] إزالة الخفا فی سیرة الخلفا ۲/ ۱۱۲.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۸/ ۵.

[۳] شواهد النبوة: ۱۶۷.

[۴] لطائف المنن فی مناقب الشیخ أبی العباس و شیخه أبی الحسن- هامش لطائف المنن للشعرانی ۱/ ۱۴۳- ۱۴۴.

یقسم الشام کما قسم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیبر، و أنه کان أشدّ الناس علیه فی ذلک الزبیر بن العوام و بلال بن رباح. فقال عمر: إذا أترک من بعدکم من المسلمین لا شیء لهم، ثم قال: اللهم اکفنی بلالا و أصحابه. قال: و رأی المسلمون أن الطاعون الذی أصابهم بعمواس کان عن دعوة عمر. قال: و ترکهم عمر ذمة یودون الخراج إلی المسلمین» [۱].

و قال ولی اللّه الدهلوی: «و عن حبیب بن أبی ثابت: أن أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و جماعة من المسلمین أرادوا من عمر بن الخطاب أن یقسّم الشام کما قسم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیبر، و أنه کان أشدّ الناس علیه فی ذلک الزبیر بن العوام و بلال بن رباح. فقال عمر: إذا أترک من بعدکم من المسلمین لا شیء لهم!! ثم قال: اللهم اکفنی بلالا و أصحابه. قال: و رأی المسلمون أن الطاعون الذی أصابهم بعمواس کان عن دعوة عمر. قال: و ترکهم عمر ذمة یؤدون الخراج إلی المسلمین. أخرجه أبو یوسف» [۲].

و فی کتاب (الروض الأنف): «و لمّا سار عمر إلی الشام و کان بالجابیة شاور فیما افتتح من الشام أ یقسمها؟ فقال له معاذ: ان قسمتها لم یکن لمن یأتی بعد من المسلمین شیء. أو نحو هذا. فأخذ بقول معاذ. فألح علیه بلال فی جماعة من أصحابه و طلبوا القسم، فلمّا أکثروا قال: أللهم اکفنی بلالا و ذویه فلم یأت الحول و منهم علی الأرض عین تطرف» [۳].

و قال فخر الدین الزیلعی: «ثم أرض السّواد مملوکة لأهلها عنوة. و قال الشافعی: لیست بمملوکة و إنما هی وقف علی المسلمین، و أهلها مستأجرون لها، لأن عمر استطاب قلوب الغانمین فآجرها.

و قال أبو بکر الرازی: هذا غلط بوجوه: أحدها ان عمر لم یستطب قلوبهم

---

[۱] الخراج: ۲۶.

[۲] قرة العینین: ۷۱.

[۳] الروض الأنف ۶/ ۵۸۱.

فیه، بل ناظرهم علیه و شاور الصحابة علی وضع الخراج، فامتنع بلال و أصحابه فدعا علیهم. فأین الاسترضاء؟» [۱].

فائدتان من کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۰

لقد ظهر بالوجوه المذكورة بطلان كلام ابن روزبهان، و لنعم ما قال فی (احقاق الحق) فی جوابه: «و أما استبعاده من أخلاق أمير المؤمنين عليه السلام أن يدعو على صاحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و خادمه بظهور البرص عليه فهو تصوّف بارد، لأنه إذا لم يشهد أنس لإظهار حق قربى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بما علم يقينا فقد أخل بما وجب عليه من محبتهم بنص القرآن المجيد، و خلع ربقة متابعة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أحبط اللّه عمله و خدمته، فأقل مرتبة جزائه فى الدنيا الدعاء عليه بالأمراض الساخرة و سيذوق و بال أمره فى الآخرة».

و لكن فى كلامه فائدتان:

(فالأولى) لقد استنكر ابن روزبهان الاستشهاد على ما كثر سامعوه و كان «كالمستفيض» فنقول بناء عليه: إن وجوب محبة على عليه السلام أمر ثابت مستفيض فالاستشهاد عليه باطل، لكن الامام عليه السلام قد استشهد على حديث الغدير- حسب روايات القوم كما عرفت- فظهر أنه لم يكن المراد من حديث الغدير إيجاب المحبة و المودة له، بل كان المراد أمرا جليلا عظيما و قد أنكره أكثر الأصحاب الذين سمعوه و وعوه، فاحتاج عليه الصلاة و السلام إلى الاستشهاد عليه.

(و الثانية) لقد اعترف ابن روزبهان فى كلامه بكثرة سامعى خبر الحديث، فلا ريب فى وقوع تلك الواقعة و ثبوت هذا الخبر الشريف، و فى هذا ردّ على من

---

[۱] شرح كنز الدقائق للزيلعى ۳/ ۲۸۲.

أنكر الحديث و كذّبه من أهل العصبية و العناد.

اعتراف الحلبى بدلالة الاستشهاد ... ص: ۳۱

فثبت إلى الآن: استشهاد الامام عليه السلام جماعة من الصحابة على حديث الغدير، فمنهم من شهد و منهم من كتم- و بهذا بطلت مناقشات ابن روزبهان و الفخر الرازى فى نهاية العقول-، و ثبت أن هذا الاستشهاد كان على أمر عظيم جليل أنكره أكثر الصحابة و هو ليس إلّا الخلافة، إذ لو كان غيرها لما أنكروه و لما كتم الشهادة به من كتم.

و يشهد بما ذكرنا: اعتراف الحلبى بأن الامام عليه السلام قد احتج بحديث الغدير ردّا على من نازعه فى الخلافة، و هذا نص كلامه: «و على تسليم أن المراد أنه أولى بالامامة، فالمراد فى المآل لا فى الحال، و إلّا لكان هو الامام مع وجوده صلّى اللّه عليه و سلّم، و المآل لم يعين له وقت، فمن أين أنه عقب وفاته صلّى اللّه عليه و سلّم؟ جاز أن يكون بعد أن تنعقد له البيعة و يصير خليفة. و يدل لذلك أنه لم يحتج بذلك إلّا بعد أن آلت إليه الخلافة ردّا على من نازعه فيها كما تقدم، فسكوته عن الاحتجاج بذلك إلى أيام خلافته قاض على كلّ من له أدنى عقل فضلا عن فهم بأنه لا نص فى ذلك على إمامته» [۱].

مناشدة الامام أبا بكر و أصحاب الشورى ... ص: ۳۱

و كلام الحلبى- و إن كان يتضمن اعترافا بالحق كما ذكرنا- يشتمل على مزاعم واضحة البطلان:

(فالأولى) قوله: «فالمراد فى المآل لا فى الحال و الا لكان هو الامام مع وجوده» ... و هذا باطل لعدم وجود قيد فى الحديث يقتضى ذلك، بل الحديث الشريف مطلق، فالمعنى: من كنت مولاه فعلى أولى منه بالامامة. و هذا

[۱] السيرة الحلبية ۳/ ۳۳۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۲

ما يثبته الشيعة الامامية قديما و حديثا، و يعانده المعاندون من أهل السنة كذلك.

(و الثانية) قوله: «جاز أن يكون بعد أن تنعقد له البيعة و يصير خليفة» معناه حمل «الأولوية بالامامة» على زمان بعد عثمان بن عفان، و هذا الحمل فاسد جدّا، لأن تهنئة الشيخين- كما فى الصواعق و غيرها- يقلع أساسه الواهى من الجذور، لأنهما قد اعترفا بكونه عليه السلام (مولى) كلّ مؤمن، فهو عليه السلام مولاهما باعترافهما سوء كانا من المؤمنين أم لا، فهو (أولى) منهما بالامامة، فتقييدها بما بعد عثمان باطل حسب فهم الشيخين و اعترافهما أيضا.

و أيضا: فانّه لا ريب فى دلالة هذا الحديث- بناء على حمل (المولى) على الأولى بالامامة على الامامة المطلقة لأمير المؤمنين عليه السلام، و بما أنه لا نص على إمامة الثلاثة- و خلافتهم كما هو الثابت و المعترف به لدى القوم حتى لقد اعترف بذلك (الدهلوى) نفسه- فإن مطلق النص على خلافة الامام عليه السلام يثبت خلافته بلا فصل، لقبح تقديم غير المنصوص عليه على المنصوص عليه.

(و الثالثة) قوله: «و يدل لذلك أنه لم يحتج بذلك ... فسكوته عن الاحتجاج بذلك إلى أيام خلافته» مردود بعدم تسليم الشيعة بسكوته عليه الصلاة و السلام، بل إنّهم يكذّبون هذه الدعوى و يستنكرونها، فدعوى الحلبى ذلك فى مقابلة الشيعة الامامية لا تنفعه بحال و لا يسقط حديث الغدير عن الاحتجاج و الاستدلال.

و إليك بعض روايات الشيعة الامامية المتضمنة لمناشدة الامام عليه السلام أبا بكر و أصحاب الشورى بحديث الغدير:

-۱

روى الشيخ أبو جعفر محمد بن على بن الحسين بن بابويه القمى: أن أمير المؤمنين عليه السلام قال لأبى بكر بن أبى قحافة: «و لكن أخبرنى عن الذى يستحق هذا الأمر بما يستحقه. فقال أبو بكر: بالنصيحة و الوفاء و دفع المداهنة و المحاباة و حسن السيرة و إظهار العدل و العلم بالكتاب و فصل الخطاب مع الزهد فى الدنيا و قلة الرغبة فيها و إنصاف المظلوم من الظالم للقريب و البعيد ثم سكت.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۳

فقال على عليه السلام: أنشدك باللّه يا أبا بكر أفى نفسك تجد هذه الخصال أو فىّ؟

قال أبو بكر: بل فيك يا أبا الحسن.

قال: أنشدك باللّه أنا المجيب لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قبل ذكران المسلمين أم أنت؟

قال: بل أنت.

قال: فأنشدك باللّه أنا الأذان لأهل الموسم و لجميع الأمة بسورة براءة أم أنت؟ قال: بل أنت.

قال: فأنشدك باللّه أنا وقيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بنفسى يوم الغار أم أنت؟

قال: بل أنت.

قال: أنشدك باللّه لى الولاية من اللّه مع ولاية رسوله فى آية زكاة الخاتم أم لك؟

قال: بل لك.

قال: أنشدك باللّه أنا المولى لك و لكل مسلم بحديث النبى يوم الغدير أم أنت؟

قال: بل أنت» [۱].

-۲

و روى الشيخ أبو جعفر محمد بن الحسن بن على الطوسى ما نصّه:

«جماعة عن أبی المفضل عن أحمد بن علی بن مهدی إملاء من کتابه عن أبیه عن أبی الحسن الرضا عن آبائه علیهم السلام، قال: لمّا أتی أبو بکر و عمر إلی منزل أمیر المؤمنین علیه السلام و خاطباه فی أمر البیعة و خرجا من عنده خرج أمیر المؤمنین

---

[۱] الخصال ۲/ ۵۴۹.

علیه السلام إلی المسجد، فحمد اللّه و أثنی علیه بما اصطنع عندهم أهل البیت، إذ بعث فیهم رسولا منهم و أذهب عنهم الرّجس و طهرهم تطهیرا. ثم قال:

إنّ فلانا و فلانا أتیانی و طالبانی بالبیعة لمن سبیله أن یبایعنی، أنا ابن عم النبی و أبو بنیه و الصدّیق الأکبر و أخو رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یقولها احد غیری إلّا کاذب، و أسلمت و صلّیت قبل کل أحد، و أنا وصیّه و زوج ابنته سیدة نساء العالمین فاطمة بنت محمد، و أبو حسن و حسین سبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و نحن أهل بیت الرحمة، بنا هداکم و بنا استنقذکم من الضّلالة، و أنا صاحب یوم الدوح، و فیّ نزلت سورة من القرآن، و أنا الوصی علی الأموات من أهل بیته، و أنا ثقته علی الأحیاء من أمته، فاتقوا اللّه یثّبت أقدامکم و یتم نعمته علیکم. ثم رجع إلی بیته» [۱].

-۳

و روی الشیخ حسن بن محمد الدیلمی ما نصّه: «روی عن الصادق علیه السلام: إنّ أبا بکر لقی أمیر المؤمنین علیه السلام فی سکة بنی النجار، فسلّم علیه و صافحه و قال له: یا أبا الحسن أفی نفسک شیء من استخلاف الناس إیای و ما کان من یوم السقیفة و کراهتک البیعة؟ و اللّه ما کان ذلک من إرادتی، إلّا أنّ المسلمین اجتمعوا علی أمر لم یک لی أن أخالف علیهم فیه...

فقال له أمیر المؤمنین: یا أبا بکر فهل تعلم أحدا أوثق من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد أخذ بیعتی علیک فی أربعة مواطن، و علی جماعة معک و فیهم عمر و عثمان: فی یوم الدار، و فی بیعة الرضوان تحت الشجرة، و یوم جلوسه فی بیت أم سلمة، و فی یوم الغدیر بعد رجوعه من حجة الوداع. فقلتم بأجمعکم:

سمعنا و أطعنا اللّه و رسوله. فقال لکم: اللّه و رسوله علیکم من الشاهدین. فقلتم بأجمعکم: اللّه و رسوله علینا من الشاهدین. فقال لکم: فلیشهد بعضکم لبعض و لیبلغ شاهدکم غائبکم، و من سمع منکم فلیسمع من لم یسمع. فقلت: نعم یا رسول اللّه، و قلتم بأجمعکم تهنئون رسول اللّه و تهنئونی بکرامة اللّه لنا، فدنی عمر

---

[۱] بحار الأنوار عن الامالی للشیخ الطوسی ۲۸/ ۲۴۷.

و ضرب علی کتفی و قال بحضرتکم: بخ بخ یا ابن أبی طالب أصبحت مولانا و مولی المؤمنین. لقد ذکرتنی یا أمیر المؤمنین أمرا لو یکون رسول اللّه شاهدا فاسمعه منه» [۱]

. و لو أن أهل السنة أبوا عن قبول هذه الروایات فإنّا نورد استدلال أمیر المؤمنین بالنص علی إمامته فی أیام أبی بکر من روایتهم، فقد روی أسعد بن ابراهیم بن الحسن بن علی الحنبلی فی (أربعینه) عن استاذه عمر بن الحسن المعروف بابن دحیة- الذی ترجم له ابن خلکان بما ملخّصه: «أبو الخطاب عمر ابن الحسن- الأندلسی البلنسی الحافظ، کان من أعیان العلماء و مشاهیر الفضلاء، متقنا لعلم الحدیث النبوی و ما یتعلّق به، عارفا بالنحو و اللغة و أیام العرب و أشعارها، أکثر بطلب الحدیث فی أکثر بلاد الأندلس الإسلامیة و لقی بها علمائها و مشایخها، و هو فی تلک الحال یؤخذ عنه و یستفاد منه.» [۲] ما نصه:

«الحدیث الثالث: یرویه الثوری عن الأعمش عن سالم بن أبی الجعد قال: حضرت أنس ابن مالک و هو مکفوف البصر و فیه وضح،

فقام إليه رجل- و كأنه كان بينه و بينه إحنة- و قال: يا صاحب رسول اللّه ما هذه السمة التى أراها بك و قد قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: إن البرص و الجذام ما يبتلى بها مؤمن؟

فأطرق أنس و عيناه تذرفان و قال: أما الوضح فإنّه دعوة دعاها أمير المؤمنين على بن أبى طالب.

فسأله جماعة أن يحدثهم بالحديث.

فقال: لمّا أنزلت سورة الكهف سأل بعض الصحابة أن يريهم أهل الكهف فوعدهم ذلك، فأهدى بساط له و ذكّره الصحابة وعده، فقال: أحضروا عليّا، فلما حضر قال لى: يا أنس أبسط البساط، فبسطته و أمر الصحابة أن يجلسوا عليه، فلمّا جلسوا رفع البساط و سار فى الهواء إلى الظهر، فوقف البساط ثم قمنا

---

[۱] ارشاد القلوب للديلمى: ۲۴۶.

[۲] وفيات الأعيان ۳/ ۱۲۱.

نمشى على الأرض حتى شاهدنا الكهف، و رأينا قوما نياما تضىء وجوههم كالقناديل و عليهم ثياب بيض و كلبهم باسط ذراعيه بالوصيد، فملئنا رعبا، فتقدّم أمير المؤمنين و قال: السلام عليكم، فردّوا عليه السلام، و تقدّم القوم و سلّموا، فلم يردّوا عليهم السلام، فقال لهم على: لم لا- تردّون على صحابة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فقال أحدهم: سل ابن عمك و نبيك. ثم قال على للجماعة:

خذوا مجالسكم، فلمّا أخذوا قال على: يا ملائكة اللّه ارفعوا البساط، فرفع و سرنا فى الهواء ما شاء اللّه. ثم قال: ضعونا لنصلّى الظهر، فإذا نحن فى أرض ليس فيها ماء نشرب و لا نتوضّأ، فوكز الأرض برجله فنبع الماء العذب، فتوضأنا و صلّينا و شربنا. فقال: ستدركون صلاة العصر مع رسول اللّه و سار بنا البساط إلى العصر، و إذا نحن على باب المسجد، فلمّا رآنا قال: تحدّثونى أو أحدّثكم؟ و جعل يحدثنا كأنّه كان معنا، فقال له على: لم ردّوا علىّ السلام و لم يردّوا على أصحابى؟

فقال: إنهم لا يردّون السلام إلّا على نبى أو وصى نبىّ. ثم قال: اشهد لعلى يا أنس.

فلمّا كان بعد يوم السقيفة استشهدنى على بيوم البساط فقلت: إنى نسيت.

قال: إن كنت كتمتها بعد وصية رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فرماك اللّه ببياض فى وجهك و لظى فى جوفك و عمى فى بصرك. فبرصت و تلظّى جوفى و عميت.

و كان أنس لا يطيق الصيام فى شهر رمضان و لا فى غيره من حرارة بطنه.

و مات بالبصرة، و كان يطعم كل يوم مسكينا عن يوم يفطر من رمضان» [۱].

و أما عدم نقل أهل السنة احتجاج الامام عليه السلام بحديث الغدير فى أيام أبى بكر و نحوها، فلا يكون حجة على الشيعة أبدا، كما أن نقل أحد الفريقين لا يكون حجة على الفريق الآخر.

هذا، و قد ذكر الفخر الرازى فى (نهاية العقول) فى وجه الاستدلال بحديث الغدير: «الثانى: إن عليا رضى اللّه عنه ذكره فى الشورى عند ما حاول ذكر

---

[۱] نهاية العقول- مخطوط.

فضائله، و لم ينكره أحد، فعدم إنكارهم لذلك مع توفر الدواعى على القدح فيما يفتخر به الإنسان على غيره دليل صحته» ثم أجاب

عن هذا الاستدلال بقوله:

«و أما الوجه الثانی و هو المناشدة فی الشوری فهو ضعیف، لأن الحاجة إلی تصحیح هذه المناشدة کالحاجة إلی تصحیح أصل الحدیث، بل ذلک أولی، لأن أکثر المحدّثین ینکرون تلک المناشدة، و بتقدیر صحتها، فلا نسلّم انتهائها إلی جمیع الصحابة، و بتقدیر انتهائها إلی کلهم فلا نسلّم أنه لم یوجد فیهم من أنکر ذلک»....

و فیه: کیف لا نسلّم أنه لم یوجد فیهم من أنکر ذلک؟ مع توفر الدواعی علی نقل مثل هذا الإنکار من أشیاع المنحرفین عن أمیر المؤمنین، و الحال أنه لم ینقله أحد أبدا.

و إذا لم یکن عدم النقل دلیلا علی العدم فی مثل هذا الأمر الذی توفرت الدواعی علی نقله فکیف یکون عدم نقل استدلال الامام و احتجاجه بحدیث الغدیر فی زمان أبی بکر و غیره دلیلا علی العدم، مع توفر الدواعی علی عدم نقله؟! علی أنک قد علمت فیما تقدم روایة الواحدی الأشعار التی أنشدها فی حضور أبی بکر و عمر و عثمان و غیرهم، و ضمّنها جملة من فضائله و خصائصه و منها حدیث الغدیر. فدعوی سکوته فی زمنهم کذب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۹

(۸) استنکار أبی الطّفیل لحدیث الغدیر ... ص: ۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۱

و إن استنکار أبی الطفیل و استبعاده لحدیث الغدیر من أقوی الأدلة علی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة، إذ لو کان لهذا الحدیث معنی غیر الامامة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یکن للاستنکار و الشک وجه فلقد جاء فی روایة أحمد عن أبی الطفیل قوله: «فخرجت و کأنّ فی نفسی شیئا، فلقیت زید بن أرقم، فقلت له: إنی سمعت علیا یقول کذا و کذا. قال: فما تنکر! قد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول ذلک له» [۱].

و فی روایة النسائی: «فخرجت و فی نفسی منه شیء، فلقیت زید بن أرقم و أخبرته، فقال: ما تشک! أنا سمعته» [۲].

و فی روایة ابن کثیر: «فخرجت و کان فی نفسی شیء، فلقیت زید بن أرقم فقلت له: إنی سمعت علیا یقول کذا و کذا. قال: فما تنکر! لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول ذلک له.

رواه النسائی من حدیث حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عنه أتم من

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۷۰.

[۲] الخصائص: ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۲

ذلک» [۱].

و فی (زین الفتی) عنه: «فقمت و کان فی نفسی شیء، فلقیت زید بن أرقم فأخبرته بما قال علی. فقال: و ما تنکر! سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقوله» [۲].

و فی (الریاض النضرة) بطریق ابن حبان: «فخرجت و فی نفسی من ذلک شیء، فلقیت زید بن أرقم فذکرت له ذلک. فقال: قد

سمعناه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول له ذلك» [۳].

فهل ترى أن يكون أبو الطفيل فى شك من وجوب محبة على عليه السلام، و أن يكون فى نفسه شىء من كونه عليه السلام ناصرا و محبّا؟! ... إنّ هذا لا يجوّزه عاقل فى حق أبى الطفيل الذى يعدّ من أجلة الصحابة و علمائهم:

ترجمة أبى الطفيل ... ص: ۴۲

فقد ترجم له ابن عبد البر بقوله: «أبو الطفيل عامر بن واثلة، ولد يوم أحد، و أدرك من هجرة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ثمان سنين، نزل الكوفة، صحب عليا كرم اللّه وجهه فى مشاهده كلّها، فلما قتل على رضى اللّه عنه انصرف إلى مكة فأقام بها حتى مات سنة مائة.

و كان فاضلا عالما، حاضر الجواب، فصيحا، و كان يتشيع فى على كرّم اللّه وجهه و يفضّله، و يثنى على الشيخين أبى بكر و عمر رضى اللّه عنهما، و يترحّم على عثمان رضى اللّه عنه.

قيل: قدم أبو الطفيل يوما على معاوية فقال له: كيف وجدك على خليلك أبى الحسن؟ قال: كوجد أم موسى لموسى و أشكو إلى اللّه التقصير. و قال له

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۳/ ۳۴۶.

[۲] زين الفتى بتفسير سورة هل أتى- مخطوط.

[۳] الرياض النضرة فى فضائل العشرة المبشرة ۲/ ۲۲۳.

معاوية: كنت فيمن حصر عثمان؟ قال: لا و لكنى كنت فيمن حضره. قال: فما منعك من نصره؟ قال: و أنت ما منعك من نصره، إذ تربّصت به ريب المنون و كنت فى أهل الشام و كلّهم تابع لك فيما تريد؟ قال له معاوية: أو ما ترى طلبى بدمه نصرة له؟ قال: بلى، و لكنك كما قال أخو بنى فلان:

لا ألفينّك بعد الموت تندبنى و فى حياتى ما زوّدتنى زادى» [۱]

و قال ابن الأثير: «كان فاضلا عاقلا حاضر الجواب فصيحا، و كان من شيعة على و يثنى على أبى بكر و عمر و عثمان» [... ۲].

---

[۱] الاستيعاب ۴/ ۱۶۹۶.

[۲] أسد الغابة ۵/ ۲۳۴.

(۹) قول النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى صدر الحديث أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم ...؟ ص: ۴۵

اشارة

لقد صدر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم حديث الغدير جملة هى

قوله: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»

، و هذا دليل واضح و برهان قاطع على أن (المولى) فى حديث الغدير معناه (الأولى بالتصرف).

و هذا الدليل يتم بإثبات أمور:

١- ثبوت جملة

«أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم».

٢- دلالة هذه الجملة على أولوية النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالتصرف.

٣- دلالة مجيء هذه الجملة قبل حديث الغدير على كون المراد من (المولى) فى الحديث نفس المراد من (الأولى) فى تلك الجملة.

و لنشرع فى إثبات هذه الأمور حتى يتم الدليل:

١- ذكر من روى جملة «أ لست أولى» ... فى حديث الغدير ... ص: ۴۷

أمّا الجملة المذكورة فلا ريب فى ثبوتها، و ممن رواها مع حديث الغدير:

١- معمر بن راشد أبو عروة الأزدى.

٢- عبد اللّه بن نمير الخارفى الكوفى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۸

٣- أبو نعيم فضل بن دكين شيخ البخارى.

۴- عفان بن مسلم.

۵- على بن حكيم الأودى.

۶- عبد اللّه بن محمد بن أبى شيبة.

٧- عبيد اللّه بن عمر القواريرى.

٨- قتيبة بن سعيد الثقفى البلخى البغلانى.

٩- أحمد بن حنبل الشيبانى.

١٠- أبو عبد اللّه محمد بن يزيد بن ماجة القزوينى.

١١- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

١٢- أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار.

١٣- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائى.

١۴- أبو العباس حسن بن سفيان بن عامر.

١۵- أبو يعلى أحمد بن على الموصلى.

١۶- محمد بن جرير الطبرى الشافعى.

١٧- محمد بن على بن الحسين المعروف بالحكيم الترمذى.

١٨- أبو زكريا يحيى بن عبد اللّه الغبرى.

١٩- دعلج بن أحمد السجزى.

۲۰- أبو حاتم محمد بن حبان البستی.

۲۱- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۲۲- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۲۳- أحمد بن محمد الثعلبی.

۲۴- إسماعیل بن علی بن حسین بن زنجویه المعروف بابن السمان.

۲۵- أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی.

۲۶- علی بن حسن بن حسین الخلعی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۴۹

۲۷- أحمد بن محمد العاصمی.

۲۸- عبد الکریم بن محمد المروزی السمعانی.

۲۹- الموفق بن أحمد المکّی الخوارزمی.

۳۰- عمر بن محمد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا.

۳۱- أبو موسی محمد بن أبی بکر المدینی.

۳۲- أبو الفتوح أسعد بن محمود العجلی الاصفهانی.

۳۳- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۳۴- إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی.

۳۵- إبراهیم بن محمد الحموئی الجوینی.

۳۶- جمال الدین الزرندی.

۳۷- إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی.

۳۸- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۳۹- أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی.

۴۰- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۴۱- حسین بن معین الدین المیبدی.

۴۲- عبد اللّه بن عبد الرحمن المشهور بأصیل الدین المحدّث.

۴۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی.

۴۴- محمود بن محمد بن علی الشیخانی.

۴۵- نور الدین علی الحلبی.

۴۶- حسام الدین بن محمد بایزید السهارنبوری.

۴۷- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۴۸- محمد صدر العالم.

۴۹- أحمد بن عبد القادر.

۵۰- المولوی محمد مبین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۰

و من هنا یظهر سقوط مکابرة فخر الدین الرازی فی قوله: «ثمّ إن سلّمنا صحة أصل الحدیث، و لکن لا نسلم صحة تلک المقدمة و هی قوله علیه السلام:

أ لست أولی بکم من أنفسکم. بیانه: إن الطرق التی ذکرتموها فی تصحیح أصل الحدیث لم یوجد فی شیء منها هذه المقدمة، فإن أکثر من روی أصل الحدیث لم یرو تلک المقدّمة، فلا یمکن دعوی إطباق الأمة علی قبولها، لأن من خالف الشیعة إنما یروون أصل الحدیث للاحتجاج به علی فضیلة علی رضی اللّه عنه، و لا یروون هذه المقدمة. و أیضا فلم یقل أحد أن علیا رضی اللّه عنه ذکرها یوم الشوری، فثبت أنه لم یحصل فی هذه المقدمة شیء من الطرق التی یثبتون أصل الحدیث بها، فلا یمکن إثبات هذه المقدمة» [۱].

و لا یخفی علیک التهافت بین قوله: «فإن أکثر من روی هذا الحدیث»....

و قوله: «لأن من خالف الشیعة إنما یروون»....

کما یسقط إنکار إسحاق الهروی القائل: «و من رواه لم یرو أول الحدیث أی

قوله: أ لست أولی بکم من أنفسکم.

و هو القرینة علی کون المولی بمعنی الأولی»....

بل یکفی فی إبطال دعوی الرازی و الهروی اعتراف (الدهلوی) حیث ذکر: «إن

قول النبی: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

مأخوذ من الآیة القرآنیة، و من هنا جعل ذلک من المسلّمات لدی أهل الإسلام، ثم فرّع علیه الحکم التالی له».

۲- دلالة الجملة علی أولویّة النبی بالتصرف ... ص: ۵۰

و أیضا، فلا ریب فی دلالة مقدمة الحدیث و هی

قوله صلّی اللّه علیه و آله

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

و سلّم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

؟ علی أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أولی من المؤمنین بالتصرف مطلقا، فإنّ هذه الجملة متّخذة- کما اعترف (الدهلوی)- من الآیة الکریمة فی القرآن العظیم ... و هی تدل علی الأولویة بالتصرف، و قد اعترف بذلک کبار علماء أهل السنة و مشاهیر أساطینهم فی مختلف العلوم و الفنون:

قال الواحدی: «قوله: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ. أی إذا حکم علیهم بشیء نفذ حکمه و وجب طاعته علیهم. قال ابن عباس: إذا دعاهم النبی إلی شیء ودعتهم أنفسهم إلی شیء کانت طاعة النبی أولی بهم من طاعة أنفسهم» [۱].

و قال البغوی: «النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ. أی من بعضهم ببعض فی نفوذ حکمه علیهم و وجوب طاعته علیهم. و قال ابن عباس و عطا: یعنی إذا دعاهم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و دعتهم أنفسهم إلی شیء کانت طاعة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أولی بهم من طاعة أنفسهم. و قال ابن زید: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فیما قضی فیهم کما أنت أولی بعبدک فیما قضیت علیه.

و قیل: أولی بهم فی الحمل علی الجهاد و بذل النفس دونه. و قیل: کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یخرج إلی الجهاد فیقول قوم نذهب و نستأذن من أبنائنا و أمهاتنا، فنزلت الآیة.

أخبرنا عبد الواحد المليحى أنا أحمد بن عبد اللّه النعيمى أنا محمد بن يوسف أنا محمد بن إسماعيل أنا عبد اللّه بن محمد أنا أبو عامر أنا فليح عن هلال بن على عن عبد الرحمن بن أبى عمرة عن أبى هريرة: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا أنا أولى به فى الدنيا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن مات و ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، و من ترك دينا أو ضياعا فليأتنى فأنا مولاه» [۲].

---

[۱] التفسير الوسيط- مخطوط.

[۲] معالم التنزيل للبغوى ۵/ ۱۹۱ بهامش الخازن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۲

و قال القاضى البيضاوى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فى الأمور كلّها، فإنه لا يأمرهم و لا يرضى منهم إلّا بما فيه صلاحهم، بخلاف النفس، فلذلك أطلق، فيجب عليهم أن يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، و أمره أنفذ فيهم من أمرها، و شفقتهم عليه أتم من شفقتهم عليها.

روى أنه صلّى اللّه عليه و سلّم أراد غزوة تبوك فأمر الناس بالخروج، فقال ناس: نستأذن آبائنا و أمهاتنا. فنزلت» [۱].

و قال جار اللّه الزمخشرى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ فى كلّ شىء من أمور الدنيا و الدين من أنفسهم، و لهذا أطلق و لم يقيد، فيجب عليهم أن يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، و حكمه أنفذ عليهم من حكمها، و حقه آثر لديهم من حقوقها، و شفقتهم عليه أقدم من شفقتهم عليها، و أن يبذلوها دونه و يجعلوها فداءه إذا أعضل خطب و وقاءه إذا ألقحت حرب، و أن لا يتبعوا ما تدعوهم إليه نفوسهم و لا ما تصرفهم عنه و يتبعوا كلما دعاهم إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و صرفهم عنه» [... ۲].

و قال قاضى القضاة أبو العباس أحمد بن الخليل الخويى* توجد ترجمته فى كتب الطبقات، قال ابن قاضى شهبة: أحمد بن الخليل بن سعادة بن جعفر بن عيسى المهلبى، قاضى القضاة شمس الدين أبو العباس الخويى. ولد بخوى فى شوال سنة ۵۸۳ ... قال السبكى فى الطبقات الكبرى: و قرأ الفقه على الرافعى، و قرأ علم الجدل على علاء الدين الطوسى و سمع الحديث من جماعة ... قال الذهبى: كان فقيها إماما مناظرا خبيرا بعلم الكلام أستاذا فى الطب و الحكمة ديّنا كثير الصلاة و الصيام. توفى فى شعبان سنة ۷۳۷* قال بتفسير الآية المباركة:

«تقرير لصحة ما صدر منه صلّى اللّه عليه و سلّم من التزوّج بزينب، و كأن

---

[۱] أنوار التنزيل للبيضاوى: ۵۵۲.

[۲] الكشاف للزمخشرى: ۳/ ۵۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۳

هذا جواب عن سؤال و هو: إن قائلا لو قال: هب أن الأدعياء ليسوا بأبناء كما قلت لكن من سمّاه غيره ابنا إذا كان لدعيّه شىء حسن لا يليق بمروته أن يأخذه منه و يطعن فيه عرفا.

فقال اللّه تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ جوابا عن ذلك السؤال و تقريره هو: إن دفع الحاجات على مراتب: دفع حاجة الأجانب، ثم دفع حاجة الأقارب الذين على حواشى النساء، ثم دفع حاجة الأصول و الفصول، ثم دفع حاجة النفس. و الأول عرفا دون الثانى و كذلك شرعا، فإن العاقلة تتحمل الدية منهم و لا تتحمّلها عن الأجانب، و الثانى دون الثالث و هو ظاهر بدليل النفقة، و الثالث دون الرابع فإن النفس مقدم على الغير و إليه أشار النبى صلّى اللّه عليه و سلّم

بقوله: ابدأ بنفسك ثم بمن تعول.

إذا علمت هذا فالإنسان إذا كان معه ما يغطى به أحد الرجلين و يدفع به حاجة من شقى بدنه فأخذ العطاء من أحدهما و غطى به الأخرى لا يكون لأحد أن يقول: لم فعلت؟ فضلا من أن يقول بئس ما فعلت. أللهم إلّا أن يكون أحد العضوين أشرف من الآخر، مثل ما إذا وقى الإنسان عينه بيده و يدفع البرد عن رأسه الذى هو معدن حواسه و يترك رجله تبرد، فإنّه الواجب عقلا. فمن يعكس الأمر يقال له: لم فعلت؟

و إذا تبيّن هذا فالنبى أولى بالمؤمنين من أنفسهم، فلو دفع المؤمن حاجة نفسه دون حاجة نبيّه يكون مثله من يدهن شعره، و يكشف رأسه فى برد مفرط قاصدا به تربية شعره و لا يعلم أنه يؤذى به رأسه الذى لا نبات لشعره إلّا منه.

فكذلك دفع حاجة النفس لفراغها إلى عبادة اللّه و لا علم بكيفية العبادة إلّا من الرسول، لو دفع الإنسان حاجة لا للعبادة فهو ليس دفعا للحاجة، إذ هو فوق تحصيل المصلحة، و هذا ليس فيه مصلحة فضلا من أن يكون حاجة، و إن كان للعبادة فترك النبى الذى منه يتعلم كيفية العبادة فى الحاجة و دفع الحاجة، مثل تربية الشعر مع إهمال أمر الرأس. فبين أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إذا أراد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۴

شيئا حرم على الأمة التعرّض إليه فى الحكمة الواضحة» [۱].

و قال النسفى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ أى أحق بهم فى كل شىء من أمور الدين و الدنيا، و حكمه أنفذ عليهم من حكمها، فعليهم أن يبذلوا نفسه دونه و يجعلوها فداءه، أو هو أولى بهم أى أرأف بهم و أعطف عليهم و أنفع لهم [۲].

و قال النيسابورى: «ثم إنه كان لقائل أن يقول: هب أن الدّعى لا يسمى ابنا، أمّا إذا كان لدعيّه شىء أحسن فكيف يليق بالمروة أن يطمع عينه إليه و خاصّة إذا كان زوجته، فلذلك قال فى جوابه: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و المعقول فيه: إنه رأس الناس و رئيسهم فدفع حاجته و الاعتناء بشأنه أهم، كما أن رعاية العضو الرئيس و حفظ صحته و إزالة مرضه أولى، و إلى هذا أشار النبى صلّى اللّه عليه و سلّم

بقوله: ابدأ بنفسك ثم بمن تعول.

و يعلم من إطلاق الآية أنه أولى بهم من أنفسهم فى كلّ شىء من أمور الدنيا و الدين. و قيل: إن أولى بمعنى أرأف و أعطف، كقوله: ما من مؤمن إلّا أنا أولى به فى الدنيا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن هلك و ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، و ان ترك دينا أو ضياعا أى عيالا فإلىّ» [۳].

و قال المحلّى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فيما دعاهم إليه و دعتهم أنفسهم إلى خلافه» [۴].

و قال الشربينى: «و لمّا نهى تعالى عن التبنى و كان النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قد تبنى زيد بن الحارثة مولاه لما اختاره على أبيه و عمه كما مر، علّل تعالى النهى

---

[۱] التفسير الكبير لأبى العباس الخويى- مخطوط.

[۲] مدارك التنزيل ۳/ ۲۹۴.

[۳] غرائب القرآن ۲۱/ ۷۷- ۷۸.

[۴] تفسير الجلالين: ۵۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۵

فيه بالخصوص بقوله تعالى دالا على أن الأمر أعظم من ذلك. (النبى) أى الذى ينبئه اللّه تعالى بدقائق الأحوال فى بدائع الأحوال، و يرفعه دائما فى مراقى الكمال، و لا يريد أن يشغله بولد و لا مال أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ أى الراسخين فى الايمان فغيرهم أولى، فى كلّ شىء من أمور الدين و الدنيا، لما حازه من الحضرة الربانية من أنفسهم فضلا عن آبائهم فى نفوذ حكمه فيهم و وجوب طاعته عليهم.

روى أبو هريرة رضى اللّه عنه: أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولى الناس به فى الدنيا و الآخرة، اقرءوا إن شئتم: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأى مؤمن ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، فإن ترك دينا أو ضياعا فليأتنى فأنا مولاه.

و عن جابر: إنه صلّى اللّه عليه و سلّم كان يقول: أنا أولى بكل مؤمن من نفسه، فأيّما رجل مات و ترك دينا فإلىّ، و من ترك مالا فهو لورثته.

و عن أبى هريرة قال: كان المؤمن إذا توفى فى عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يسأل هل عليه دين؟ فإن قالوا: نعم. قال: هل ترك وفاء لدينه؟ فإن قالوا:

نعم، صلّى عليه، و ان قالوا: لا- قال: صلّوا على صاحبكم، و إنما لم يصلّ عليه صلّى اللّه عليه و سلّم أولا فيما إذا لم يترك وفاء لأن شفاعته صلّى اللّه عليه و سلّم لا ترد.

و قد ورد: إنّ نفس المؤمن محبوسة عن مقامها الكريم ما لم يوف دينه

. و هو محمول على من قصّر فى وفائه فى حال حياته، أمّا من لم يقصّر لفقره مثلا فلا، كما أوضحت ذلك فى شرح المنهاج فى باب الرهن.

و إنما كان صلّى اللّه عليه و سلّم أولى بهم من أنفسهم لأنه لا يدعوهم إلّا إلى العقل و الحكمة، و لا يأمرهم إلّا بما ينجيهم، و أنفسهم ربما تدعوهم إلى الهوى و الفتنة فتأمرهم بما يرديهم، فهو يتصرف فيهم تصرف الآباء، بل أعظم بهذا السبب الربانى، فأىّ حاجة إلى السبب الجسمانى؟» [۱].

---

[۱] السراج المنير- بتفسير الآية.

و قال ولى الدين أبو زرعة أحمد بن عبد الرحيم العراقى بشرح

الحديث الأول من كتاب الفرائض (و هو: عن همام عن أبى هريرة قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا أولى الناس بالمؤمنين فى كتاب اللّه عز و جل، فأيّكم ما ترك دينا أو ضيعة فادعونى فأنا وليّه، و أيكم ما ترك مالا فليورّث عصبته من كان) قال:

«فيه فوائد: «الأولى» - أخرجه مسلم من هذا الوجه عن محمد بن رافع عن عبد الرزاق. و أخرجه الأئمة الستة خلا أبا داود من طريق الزهرى عن أبى سلمة عن أبى هريرة...

«الثانية» -

قوله: أنا أولى الناس بالمؤمنين

. إنما قيّد ذلك بالناس لأن اللّه تعالى أولى بهم منه، و قوله فى كتاب اللّه عز و جل، إشارة إلى قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و قد صرح بذلك فى رواية البخارى من طريق عبد الرحمن بن أبى عمرة...

«الثالثة»: يترتب على كونه عليه الصلاة و السلام أولى بهم من أنفسهم أنه يجب عليه إيثار طاعته على شهوات أنفسهم و إن شق ذلك عليهم، و أن يحبّوه أكثر من محبتهم لأنفسهم، و من هنا

قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحبّ إليه من ولده و والده و الناس أجمعين. و فى رواية أخرى: من أهله و ماله و الناس أجمعين، و هو فى الصحيحين من حديث أنس

. و لما قال له عمر رضى اللّه عنه: لأنت أحبّ إلىّ من كلّ شىء إلّا نفسى، قال له: لا و الذى نفسى بيده حتى أكون أحبّ إليك من نفسك. فقال له عمر: فإنّه الآن و اللّه لأنت أحبّ إلىّ من نفسى. فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: الآن يا عمر. رواه البخارى فى صحيحه

: قال الخطابی: لم یرد به حب الطبع، بل أراد حبّ الاختیار، لأن حب الإنسان نفسه طبع و لا سبیل إلی قلبه. قال: فمعناه لا تصدق فی حبی حتی تفنی فی طاعتی نفسک و تؤثر رضای علی هواک و ان کان فیه هلاکک.

«الرابعة»: استنبط أصحابنا الشافعیة من هذه الآیة الکریمة أن له علیه الصلاة و السلام أن یأخذ الطعام و الشراب من مالکهما المحتاج إلیهما إذا احتاج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۷

علیه الصلاة و السلام إلیهما، و علی صاحبهما البذل، و یفدی بمهجته مهجة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه لو قصده علیه الصلاة و السلام ظالم لزم من حضره أن یبذل نفسه دونه.

و هو استنباط واضح، و لم یذکر النبی عند نزول هذه الآیة ماله فی ذلک من الحظ، و إنما ذکر ما هو علیه

فقال: و أیکم ما ترک دینا أو ضیاعا فادعونی فأنا ولیه و ترک حظه فقال: و أیّکم ما ترک مالا فلیورّث عصبته من کان» [۱].

و قال البدر العینی بشرح قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: و أنا أولی به فی الدنیا و الآخرة:

«یعنی أحقّ و أولی بالمؤمنین فی کلّ شیء من أمور الدنیا و الآخرة من أنفسهم و لهذا أطلق و لم یعین، فیجب علیهم امتثال أوامره و اجتناب نواهیه» [۲].

و قال الشهاب القسطلانی فی کتاب التفسیر: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ فی الأمور کلها من أنفسهم، من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه و وجوب طاعته علیهم. و قال ابن عباس و عطا: یعنی إذا دعاهم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و دعتهم نفوسهم إلی شیء، کانت طاعة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أولی بهم من طاعة أنفسهم انتهی. و إنما کان ذلک لأنه لا یأمرهم و لا یرضی إلّا بما فیه صلاحهم و نجاحهم بخلاف النفس. و قوله: النبی ... إلی آخره ثابت فی روایة أبی ذر فقط.

...

عن أبی هریرة رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به

. أی أحقّهم به فی کل شیء من أمور الدنیا و الآخرة، و سقط لأبی ذر لفظ الناس.

اقرءوا إن شئتم قوله عز و جل: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

استنبط من الآیة أنّه لو قصده علیه السلام ظالم وجب علی

---

[۱] شرح الاحکام- کتاب الفرائض.

[۲] عمدة القاری ۱۹/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۸

الحاضر من المؤمنین أن یبذل نفسه دونه» [۱].

و قال المنّاوی: «أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم فی کلّ شیء، لأنی الخلیفة الأکبر الممد لکلّ موجود. فحکمی علیهم أنفذ من حکمهم علی أنفسهم و ذا قاله لمّا نزلت الآیة» [... ۲].

و قال العزیزی: «أنا أولی بکلّ مؤمن من نفسه کما قال اللّه تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ قال البیضاوی: أی فی الأمور کلّها، فإنه لا یأمرهم و لا یرضی عنهم إلّا بما فیه صلاحهم بخلاف النفس، فیجب أن یکون أحب إلیهم من أنفسهم. إلی آخره. فمن خصائصه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنه کان إذا احتاج إلی طعام أو غیره وجب علی صاحبه المحتاج إلیه بذله له صلّی اللّه علیه و سلّم، و جاز له أخذه، و هذا و ان کان جائزا لم یقع ... و أنا ولی المؤمنین. أی متولّی أمورهم، فکان صلّی اللّه علیه و سلّم یباح له أن یزوّج ما شاء من النساء ممن یشاء من غیره و من نفسه، و إن لم یأذن کل من الولی و المرأة، و أن یتولّی الطرفین بلا إذن. حم م ن ة» [۳].

هـذا، و لقـد ذكر السـيوطى الأحاديث الدالـة على أولويـة النبى صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم من المؤمنين فى الأمور كلها بتفسـير قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ حيث قال:

«قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

أخرج البخـارى و ابن جرير و ابن أبى حـاتم و ابن مردويه عن أبى هريرة رضـى اللّه عنه عن النبى صـلّى اللّه عليه و سـلّم قـال: مـا من مؤمن إلّا و أنا أولى به فى الدنيا و الآخرة. اقرءوا إن شئتم:

النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأيّما مؤمن ترك مالا فليرثه عصبته من كانوا، فإن ترك دينا أو ضياعا فليأتنى فأنا مولاه.

---

[۱] ارشاد السارى ۷/ ۲۸۰.

[۲] التيسير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۲۷۷.

[۳] السراج المنير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۳۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۵۹

و أخرج الطيالسـى و ابن مردويه عن أبى هريرة قـال: كان المؤمن إذا توفى فى عهـد رسول اللّه فأتى به النبى سأل: هل عليه دين؟ فإن قالوا: نعم قال: هل ترك وفاء لدينه؟ فإن قالوا: نعم، صـلّى عليه. و إن قالوا: لا قال: صـلّوا على صاحبكم، فلما فتح اللّه علينا الفتوح قال: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم فمن ترك دينا فإلىّ و من ترك مالا فللوارث.

و أخرج أحمد و أبو داود و ابن مردويه عن جابر رضـى اللّه عنه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أنه كان يقول: أنا أولى بكل مؤمن من نفسه فأيّما رجل مات و ترك دينا فإلىّ و من ترك مالا فهو لوارثه.

و أخرج ابن أبى شيبة و النسائى عن بريدة رضى اللّه عنه قال: غزوت مع على اليمن فرأيت منه جفوة، فلمّا قدمت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم ذكرت عليـا فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم تغيّر و قـال: يـا بريـدة أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللّه. قال: من كنت مولاه فعلى مولاه» [۱].

و من حـديثه الأخير أيضا- بالخصوص- يظهر أنّ المعنى المقصود من «أ لست أولى» ... هو نفس معنى الآيـة الكريمة: النَّبِيُّ أَوْلى...

و إلّا لما ذكر السيوطى هذا الحديث فى ذيل الآية المذكورة.

فظهر بطلان منع (الدهلوى) كون معنى «أ لست أولى بالمؤمنين»...

الأولويـة بالتصـرف فى كلّ شـىء من كلمات: الواحدى، و البغوى، و الزمخشـرى، و البيضاوى، و الخوئى، و النسـفى، و النيسابورى، و العراقى، و العينى، و القسطلانى، و المناوى، و العزيزى، و الشر بينى.

بل إنّ الكابلى أيضا لم يمنع ذلك، و إنما قال: «إن المراد بالمولى المحب و الصديق. أمّا فاتحته فلا تدل على أن المراد به الامام، لأنه إنما صدّره بها ليكون ما يلقى إلى السامعين أثبت فى قلوبهم».

---

[۱] الدر المنثور فى التفسير بالمأثور ۵/ ۱۸۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۰

بل تتضـح غرابة إنكار (الدهلوى) من كلام ابن تيميّة الشـهير بالتعصّب الشديد و عناده للحق و أهله، فقد قال ابن تيمية: «و النبى صـلّى اللّه عليه و سلّم لم يقل: من كنت واليه فعلى واليه، و إنما اللفظ:

من كنت مولاه فعلى مولاه

. و أما كون المولى بمعنى الوالى فهـذا باطل. فإن الولاية تثبت من الطرفين فإنّ المؤمنين أولياء اللّه و هو مولاهم. و أما كونه أولى بهم

من أنفسهم فلا يثبت إلّا من طرفه صلّى اللّه عليه و سلّم، و كونه أولى بكل مؤمن من نفسه من خصائص نبوّته، و لو قدّر أنه نصّ، على خليفة بعده لم يكن ذلك موجبا أن يكون أولى بكل مؤمن من نفسه، كما أنه لا يكون أزواجه أمهاتهم، و لو أريد هذا المعنى لقال: من كنت أولى به من نفسه فعلى أولى به من نفسه. و هذا لم يقله و لم ينقله أحد، و معناه باطل قطعا» [۱].

لأنّ ابن تيمية قد صرّح بأنّ «كونه أولى بكل مؤمن من نفسه من خصائص نبوته» و لو كان المراد من «الأولوية» هو «الأحبيّة» لم يكن هذا المعنى من خصائص نبوته، لأن الأحبيّة يثبتها أهل السنة للخلفاء و غيرهم و لو بالترتيب، فعلم أن المعنى أمر عظيم و مقام جسيم يكون من خصائص مقام النبوة، و لا ـ يناله صاحب مقام الخلافة، و وجه ذلك: إنّ هذا المعنى- أى الأولوية بكلّ مؤمن من نفسه- يقتضى العصمة، و الخلفاء ليسوا معصومين. لكن الأئمة من أهل البيت عليهم السلام عصمتهم ثابتة فهذا المقام ثابت لهم، بل إن كلام ابن تيمية هنا يثبت العصمة لأمير المؤمنين عليه السلام لثبوت هذه الأولوية له بالأدلّة السابقة و اللاحقة.

۳- المراد من (المولى) فى الحديث هو المراد من (الأولى) فى الصّدر ... ص: ۶۰

و أمّا بيان أن المراد من (المولى) فى

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «من كنت مولاه فعلى مولاه»

هو المراد من (الأولى) فى قوله فى مقدّم

الحديث: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»...؟

فيتمّ بوجوه:

(الأول) قال كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام فى (فتح

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۷.

القدير): «قوله: و طلاق الأمة ثنتان حرّا كان زوجها أو عبدا، و طلاق الحرّة ثلاثة حرّا كان زوجها أو عبدا. و قال الشافعى رحمة اللّه عليه: عدد الطلاق معتبر بالرجال، فإذا كان الزوج عبدا و هى حرّة حرمت عليه بتطليقتين، و إن كان هو حرّا و هى أمة لا تحرم عليه إلّا بثلاث ... و بقول الشافعى قال مالك و أحمد و هو قول عمر و عثمان و زيد بن ثابت رضى اللّه عنهم، و بقولنا قال الثورى و هو مذهب على و ابن مسعود.

له ما روى عنه عليه الصلاة و السلام: الطلاق بالرجال و العدة بالنساء،

قابل بينهما و اعتبار العدة بالنساء من حيث العدد، فكذا ما قوبل به تحقيقا للمقابلة، فإنه حينئذ أنسب من أن يراد به الإيقاع بالرجال، و لأنه معلوم من قوله تعالى: فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ و فى موطأ مالك رحمه اللّه ان نفيعا كان مكاتبا لأم سلمة...

و لنا قوله عليه الصلاة و السلام: طلاق الأمة ثنتان و عدّتها حيضتان، رواه أبو داود و الترمذى و ابن ماجة و الدارقطنى عن عائشة ترفعه . و هو الراجح الثابت، بخلاف ما رواه و ما مهّد من معنى المقابلة، فإنه فرع صحة الحديث أو حسنه، و لا وجود له حديثا عن رسول اللّه عليه الصلاة و السلام بطريق يعرف.

و قال الحافظ أبو الفرج ابن الجوزى: موقوف على ابن عباس. و قيل من كلام زيد بن ثابت، و حديث الموطأ موقوف عليه و على عثمان و هو لا ـ يرى تقليد الصحابى، و الإلزام إنما يكون بعد الاستدلال، لأن حقيقته نقض مذهب الخصم بما لا يعتقده الملزم صحيحا، و إلّا يكون نقض مذهب خصمه فقط، فلا يوجب صحة مذهب نفسه إلّا بطريق عدم القائل بالفصل، و هذا لا يكون إلّا إذا

کان ما نقض به ممّا یعتقده صحیحا، و هو منتف عنده فی مذهب الصحابی، فهو فی معتقده غیر منقوض فلم یثبت لمذهبه دلیل یقاوم ما روینا» [۱].

فکما استدل الشافعی فی تلک المسألة بالمقابلة المذکورة علی ما ذهب إلیه،

---

[۱] فتح القدیر فی شرح الهدایة ۳/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۲

نستدلّ نحن بالمقابلة الموجودة فی

حدیث الغدیر بین (من کنت مولاه فعلی مولاه)

و

(أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم)

فیلزم الاتحاد بین الجملتین فی المعنی و یتم الاستدلال.

و قد ذکر المولوی نظام الدین فی (شرح المنار) استدلال الشافعی المذکور عن فتح القدیر حیث قال: «ثم الحدیث الأول یعنی الطلاق بالرجال آخره: و العدة بالنساء. أی العدد المتعلّق بالعدة یزداد و ینقص بشرف النساء و حسنها، فعلی الأمة نصف ما علی الحرّة، فیکون معنی الطلاق بالرجال کذلک لیتلاءم السیاق من السیاق»....

(الثانی) إنّ وجود «الفاء» فی جملة

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

فی طائفة من روایات حدیث الغدیر دلیل صریح علی کون هذه الجملة متفرعة علی الجملة السابقة لها:

ففی روایة أحمد بن حنبل من طریق ابن نمیر: «فقال أیها الناس ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و فی روایته من طریق عفّان بن مسلم: «فقال: ألستم تعلمون أو لستم تشهدون أنی أولی بکلّ مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فمن کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و فی روایة النسائی من طریق قتیبة بن سعید: «ثم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بکل مؤمن و مؤمنة من نفسه؟ قالوا: بلی نشهد لأنت أولی بکلّ مؤمن من نفسه. قال صلّی اللّه علیه و سلّم: فإنی من کنت مولاه فهذا علی مولاه، و أخذ بید

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۳۶۸.

[۲] مسند أحمد ۴/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۳

علی» [۱].

و فی روایة ابن کثیر عن أبی یعلی و الحسن بن سفیان: «فقال: أ لست أولی بکلّ امرئ من نفسه؟ قالوا: بلی. قال: فإن هذا مولی من أنا مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه [۲].

و فیه عن عبید اللّه بن عمر القواریری: «قالوا نشهد أنّا سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم و أزواجی أمهاتهم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: فمن کنت مولاه فعلیّ مولاه» [۳].

و فی روایة السمهودی عن الطبرانی فی الکبیر و الضیاء فی المختارة من حدیث حذیفة بن أسید الغفاری: «یا أیها الناس إنّ اللّه مولای

و أنا مولى المسلمين، و أنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنى عليا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۴].

و فى (كنز العمال) عن ابن جرير: «عن ميمون أبى عبد اللّه قال: كنت عند زيد بن أرقم، فجاء رجل فسأل عن على فقال: كنّا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى سفر بين مكة و المدينة، فنزلنا مكانا يقال له غدير خم. فأذّن الصلاة جامعة، فاجتمع الناس، فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: يا أيها الناس أ لست أولى بكلّ مؤمن و مؤمنة من نفسه؟ قلنا: بلى يا رسول اللّه نحن نشهد أنك أولى بكلّ مؤمن من نفسه. قال: فإنى من كنت مولاه فهذا مولاه. فأخذ بيد على و لا أعلمه إلّا قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۵]

. و فيه عن المحاملى و غيره: «فقال: أيها الناس ألستم تشهدون أن اللّه و رسوله

---

[۱] الخصائص للنسائى: ۹۵.

[۲] تاريخ ابن كثير ۷/ ۲۱۰.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] جواهر العقدين- مخطوط.

[۵] كنز العمال ۱۵/ ۹۱.

أولى بكم من أنفسكم، و أن اللّه و رسوله مولاكم؟ قالوا: بلى قال: فمن كان اللّه و رسوله مولاه فإنّ هذا مولاه» [۱].

و فيه عن الطبرانى: «عن زيد بن أرقم قال: نشد على الناس من سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى. قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه» [۲].

و فى رواية السمعانى: «فقال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ ثم قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: فإنّ هذا مولى من أنا مولاه» [۳].

و قال الملّا عمر الأردبيلى: «ثم قال: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

قالوا: بلى. قال: أ لست أولى بكل مؤمن من نفسه؟ قالوا: بلى. قال: أليس أزواجى أمهاتكم؟ قالوا: بلى. قال: فإن هذا مولا من أنا مولاه» [۴].

و فى رواية البدخشانى عن الطبرانى و الحكيم الترمذى من حديث أبى الطفيل: «ثم قال: يا أيها الناس إن اللّه مولاى و أنا مولى المؤمنين و أنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا على مولاه» [۵].

و لقد اعترف (الدهلوى) بتفرع حديث الغدير على الجملة السابقة لها حيث قال: «و هذا

الكلام من النبى: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم

، مأخوذ من الآية القرآنية، و من هنا جعل هذا الأمر من المسلّمات لدى أهل الإسلام، ثم فرع عليه الحكم التالى له».

و على أساس تفرع ما بعد «الفاء» على ما قبلها و تبعيته له فى الحكم ردّ على الشيعة الامامية فى ما ذهبوا إليه- حسب الأحاديث الواردة- من نزول قوله تعالى:

---

[۱] كنز العمال ۱۵/ ۱۲۲- ۱۲۳.

[۲] كنز العمال ۱۵/ ۹۲.

[۳] فضائل الصحابة- مخطوط.

[۴] وسيلة المتعبدين ۲/ ۱۴۸.

[۵] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۵

فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً فی مورد نکاح المتعة [۱].

فإذن، یجب أن یکون حدیث الغدیر متفرعا علی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

لمکان «الفاء»، کما رأیت فی کثیر من أخبار هذا الحدیث الشریف، فثبت بطلان انکار (الدهلوی) من کلامه نفسه.

و الحمد للّه رب العالمین.

(الثالث) لقد استدل سبط ابن الجوزی- الذی احتج (الدهلوی) بکلامه فی الجواب عن المطعن السادس من مطاعن عمر، و کذا الکابلی فی الصواقع، و قد عدّه محمد رشید الدین الدهلوی من أئمة الدین و قدماء العلماء المعتمدین لدی أهل السنة و الجماعة- بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم»

علی أن المراد من (المولی) هو (الأولی) فی حدیث الغدیر. و سیأتی نص کلامه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

(الرابع) لقد قال السید شهاب الدین أحمد ما نصه: «و سمعت بعض أهل العلم یقول: معناه من کنت سیّده فعلی سیّده مضی قوله. و تصدیر القول بقوله صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین، یؤید هذا القول و اللّه سبحانه أعلم» [۲].

(الخامس) لقد اعترف حسام الدین السهارنبوری بأن صدر الحدیث قرینة تقتضی إرادة معنی (الأولی) من (المولی)، ثم زعم أن ذیل الحدیث و هو قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «اللهم وال من والاه» ... قرینة تقتضی إرادة معنی (الناصر) و (المحبوب) فیتعارض القرینتان، و إذا تعارضتا بعدم مرجح تساقطتا. و إلیک کلام السهارنبوری معربا: «و أیضا: کما أن صدر الحدیث قرینة تقتضی إرادة معنی الناصر و المحبوب، فیتعارض القرینتان، و إذا تعارضتا بعدم مرجح تساقطتا، فکأن اللفظ المشترک یبقی بلا قرینة، و یکون تعیین أحد معانی المشترک

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة. باب الفقیهات.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۶

- خصوصا هذا المعنی فی مورد النزاع- تحکما.

«و أیضا»: فإن المعتبر عند التعارض هی القرینة الأقوی، و هنا القرینة علی کون المراد هو الناصر و المحبوب أقوی، لأن الغرض من الخطبة هو الحث و الترغیب علی محبة أهل البیت، و إن سبب إیرادها- کما ذکرنا سابقا- یرجح القرینة علی هذا المعنی».

أقول: إن کلامه صریح فی دلالة صدر الحدیث علی مطلوبنا.

و أمّا زعمه أن ذیله یقتضی إرادة معنی (الناصر و المحب) فیندفع بأن ذیل الحدیث جملة إنشائیة، و

قوله «من کنت مولاه فعلی مولاه»

جملة خبریة.

«و أیضا»: فإن الذیل خطاب مع الحق، و فی هذه الجملة الخطاب مع الخلق، و أما صدر الحدیث فهو جملة خبریة و هو خطاب مع الخلق. و علی ما ذکرنا من الوجهین- بالاضافة إلی تقدم الجملة المتصدرة للحدیث- یتقدم الصدر و یتأخر الذیل، و لا تعارض بین الصدر و الذیل أبدا فلا تساقط.

«و أیضا»: مجیء (المولی) بمعنی (المحبوب) غیر ثابت من کتب اللغة، فلو سلّمنا کون الذیل قرینة علی إرادة معنی المحبوب لزم

العدول عنه لعدم مساعدة اللغة.

«و أيضا»: قد علمت سابقا جعل التفتازانى و القوشجى ذيل الحديث قرينة على إرادة معنى (الناصر و المحب) و من الواضح مغايرة (المحب) للمحبوب الذى ذكره صاحب المرافض، و كيف يكون الشيء الواحد قرينة لشيئين متغايرين؟

«و أيضا»:

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم فى الذيل: «و انصر من نصره»

يقتضى إرادة معنى (المنصور) لا (الناصر) فيلزم أن يكون (المولى) بمعنى (المنصور) و كون أخذه بمعنى (الناصر) باطلا، لكنّ أحدا من اللغويين لم يذكر (المنصور) فى جملة معانى (المولى).

«و أيضا»: لو كان المراد (المحبوب) و كان قوله «و انصر» ... يقتضى إرادة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۷

معنى (الناصر) للزم تساقط هاتين القرينتين لعدم جواز إرادة المعنيين من اللفظ الواحد فى الاستعمال الواحد حسب تصريح المحققين من الأصوليين، فيبقى صدر الكلام بلا معارض.

و لعلّه من هنا لم يذكر الرازى لذيل الخبر إلّا معنى (الناصر)، و ذلك حيث قال: «ثم إن سلّمنا أن تقديم تلك المقدمة يقتضى أن يكون المراد بالمولى (الأولى)، و لكن الحديث مؤخّره و هو

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

يقتضى أن يكون المراد من المولى (الناصر). و انما قلنا ذلك لأن من ألزم غيره شيئا بلفظ مشترك بين ذلك الشيء و بين غيره، ثمّ حثّ على التزام أحد معانى تلك اللفظة، فإنّه يتبادر إلى الأفهام أنه إنما حثّ باللفظ المشترك على المعنى الذى صرّح به آخرا، ألا ترى أن الإنسان إذا قال لغيره: صل عند الشفق اللهم من (كذا) يصل عند الشفق الأحمر. يحمل الشفق المأمور به على الشفق الأحمر. و إذا ثبت ذلك فقوله: اللهم وال من والاه حث منه على التزام ما ذكره من لفظه المولى. فعلمنا أنه أراد بها الموالاة التى هى ضد العداوة. و أىّ شيء يقولون فى هذه المؤخرة نقوله فى تلك المقدمة» [۱].

و قد أفيد فى (عماد الإسلام) فى جوابه: «أقول: فيه وجوه من الكلام و ضروب من الملام «الأول»: إن قوله عليه السلام وال من والاه لو اقتضى إرادة معنى المحبة من

«من كنت مولاه»

اقتضى

قوله عليه السلام: «و انصر من نصره»

إرادة معنى النصرة، و حيث ثبت أن إرادة المعنيين من المشترك فى إطلاق واحد ممتنعة تعارض المعنيان، و إذا تعارضا تساقطا، فبقى إرادة معنى الأولى من المولى بلا معارض.

«و الثانى» إن

قوله عليه السلام: «اللهم وال من والاه»

خطاب مع الحق بعد الفراغ عن الخطاب للخلق

بقوله: «من كنت مولاه»...

فلا يعارض القرينة على

---

[۱]- نهاية العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۸

إرادة معنی الأولویة التی هی أیضا خطاب مع الخلق.

«و الثالث»: إن المولی قد جاء بمعنی أولی کما عرفت، و لم یقل أحد إن معنی المولی و وال واحد، فلا مساواة بین القرینتین.

«و الرابع» إنه لا خلاف بین الفریقین أن

قوله علیه السلام: «فمن کنت مولاه»...

أمر و تکلیف بصورة الاخبار، و لذا حمل الرازی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أ لست أولی بالمؤمنین»

علی التذکیر بوجوب طاعته، تمهیدا لإظهار وجوب طاعته صلّی اللّه علیه و آله فی باب التکلیف المؤدی

بقوله: «فمن کنت مولاه».

و لا شبهة فی أنه إذا حملنا

قوله: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

علی الناصر و المحب بقرینة الدعاء لم یصلح أن یکون تکلیفا، لأن کونهما ناصرین للخلق أو المحبین من فعلهما و صفاتهما دون الخلق.

«و الخامس» إن الملائم للدعاء و تکلیفه الناس أن یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لو أراد إیجاب المحبّة أو النصرة علی الخلق بالنسبة إلی علی علیه السلام:

من کان مولای و محبی و ناصری فلیکن مولی علی و ناصره و محبّه،

اللهم وال من والاه و انصر من نصره.

لینتظم عبارته صلّی اللّه علیه و سلّم من أولها الی آخرها، و بدون ذلک لا یحسن التکلم بهذا الکلام کما لا یخفی. علی أن القرائن المسطورة فیما قبل لا یساعد شیء منها إرادة غیر معنی الأولویة کما عرفت. و أما مثاله: صلّ عند الشفق. فلا یطابق الممثل له بوجه ما، لأنه لا یجری فی هذا المثال شیء مما ذکرنا فی المثّل له، و إلا کانت حاله کحاله».

و أما زعم صاحب المرافض أن قرینة کون المراد معنی الناصر و المحبوب أقوی، لأن الغرض من الخطبة الحث و الترغیب علی محبة أهل البیت ... فیندفع بأن هذه الخطبة هی لأجل تشیید خلافة أمیر المؤمنین و إمامته، و یشهد بذلک وجود حدیث الثقلین فیها بعد حدیث الغدیر کما فی الصواعق و غیره- و قد ذکر ذلک صاحب المرافض نفسه-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۶۹

فثبت أن حدیث الثقلین من جملة الأدلة القویّة القویمة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۱

(۱۰) حدیث الغدیر بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه ... ص: ۷۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۳

و لقد أخرج الحافظ الطبرانی حدیث الغدیر بلفظ «من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه» ففی کتاب (مفتاح النجا)- الذی مدحه محمد رشید الدهلوی و أثنی علی مؤلّفه- ما نصه: «و للطبرانی بروایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیّه» [۱].

و قال فی کتابه الآخر الذی التزم فیه بالصّحة: «و عند الطبرانی فی روایة أخری عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم رضی اللّه عنهما بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و قال القاضی ثناء اللّه- تلمیذ شاه ولی اللّه الدهلوی: الذی وصفه (الدهلوی) بیبهقی الزمان کما فی إتحاف النبلاء-: «و جاء فی بعض الروایات بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۳].

و هذا اللفظ صریح فی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الخلافة، و به أیضا یعلم المراد من

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا.

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صح من مناقب أهل البیت الأطهار ص ۲۱.

[۳] سیف مسلول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۴

و لقد روی سبط ابن الجوزی و السید شهاب الدین أحمد عن أبی الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصبهانی حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت ولیه و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۱].

و هو أیضا یقضی بأن المراد من (المولی) هو (الأولی)، لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا، و لذا قال سبط ابن الجوزی بعد ذکر عدم جواز إرادة المعانی الأخر غیر الأولی من لفظ المولی: «فتعیّن العاشر و معناه: من کنت مولاه أولی به من نفسه فعلی أولی، و قد صرح بهذا المعنی الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الاصبهانی فی کتابه المسمی بمرج البحرین، فإنه

روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه و قال فیه: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی و قال: من کنت ولیه و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۲].

و قال شهاب الدین أحمد بعد ذکر حدیث الغدیر: «و سمعت بعض أهل العلم یقول: معناه من کنت سیده فعلی سیّده مضی قوله، و تصدیر القول

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین

یؤید هذا القول، و اللّه سبحانه أعلم.

و قال الشیخ الامام جلال الدین أحمد الخجندی قدس سره: المولی یطلق علی معان: منها الناصر، و منها الجار بمعنی المجیر لا المجار، و منها السید المطاع، و منها الأولی فی مَوْلاکُمْ أی أولی بکم. و باقی المعانی لا یصلح اعتبارها فیما نحن بصدده، فعلی المعنیین الأولین یتضمن الأمر لعلی رضی اللّه تعالی عنه بالرعایة لمن له من النبی العنایة، و علی المعنیین الآخرین یکون الأمر باطاعته و احترامه و اتباعه.

و قد خرج أبو الفرج الاصفهانی فی کتابه المسمی بمرج البحرین قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بید علی کرّم اللّه تعالی وجهه و قال: من کنت ولیه

---

[۱] تذکرة خواص الامة ص ۲۹، توضیح الدلائل- مخطوط. عن مرج البحرین.

[۲] تذکرة الخواص: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۵

و أولی به من نفسه فعلی ولیه» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۷

(۱۱) سیاق حدیث الغدیر فی المستدرک علی الصحیحین ... ص: ۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۷۹

و أخرج الحاکم حدیث الغدیر بسیاق و لفظ یدل بصراحة و وضوح علی إمامة أمیر المؤمنین و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، هذا من جهة الدلالة، و أما من جهة السند فقد نص علی أنه حدیث صحیح الاسناد، و إلیک

نص الحدیث:

«أخبرنی محمد بن علی الشیبانی بالکوفة، ثنا أحمد بن حازم الغفاری، ثنا أبو نعیم، ثنا کامل أبو العلاء قال سمعت حبیب بن أبی ثابت یخبر عن یحیی بن جعدة عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: خرجنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، حتی انتهینا إلی غدیر خم، فأمر بدوح فکسح فی یوم ما أتی علینا یوم کان أشد حرّا منه، فحمد اللّه و اثنی علیه و قال: یا أیها الناس إنه لم یبعث نبی قط إلّا ما عاش نصف ما عاش الذی کان قبله، و إنی أوشک أن ادعی فأجیب، و إنی تارک فیکم ما لن تضلوا بعده: کتاب اللّه عز و جل. ثم قام فأخذ بید علی رضی اللّه عنه فقال: یا أیها الناس من أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: اللّه و رسوله أعلم.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه» [۱].

و هذا الحدیث الصحیح یدل علی أن المراد من (المولی) هو (الأولی)

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۵۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۰

بصراحة،

لأنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال هذا الکلام فی ذلک الحشد العظیم من الناس، و فی یوم ما اتی علیهم یوم کان أشد حرّا منه، و بعد أن ذکر لهم قرب وفاته و بین لهم عدم ضلالهم بعد التمسک بکتاب اللّه آخذا بید علی علیه السلام بعد أن سألهم: «من أولی بکم من أنفسکم؟»

، و هل یتصور للفظ (المولی) فی هذا الحدیث مع هذه الجهات و الأحوال معنی غیر المعنی المراد من

«من أولی بکم من أنفسکم؟»

کلّا اللهم کلا، و قد عرفت و ستعرف أیضا أن هذه الجملة الکریمة مأخوذة من الآیة المبارکة و هی قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ... الدالة کما عرفت دلالتها علی أولویته فی کلّ شیء...

قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) بشرحه: «فقال بعد أن جمع الصحابة: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ و

فی بعض الروایات کرّره للمسلمین و هم یجیبون بالتصدیق و الاعتراف

، یرید به قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ الآیة. أی فی الأمور کلّها، فإنه لا یأمرهم و لا یرضی منهم إلّا بما فیه صلاحهم و نجاحهم، بخلاف النفس، فلذلک أطلق، فیجب علیهم أن یکون أحب إلیهم من أنفسهم، و أمره أنفذ علیهم من أمرها، و شفقتهم علیه أتم من شفقتهم علیها.

* روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم أراد غزوة تبوک فأمر الناس بالخروج فقال ناس: نستأذن آباءنا و أمهاتنا. فنزلت. و قرئ: و هو أب لهم أی فی الدین، فإن کل نبی أب لأمّته من حیث أنه أصل فیما به الحیاة الأبدیة، و لذلک صار المؤمنون أخوة. کذا فی تفسیر البیضاوی.

و قوله: «إنی أولی بکل مؤمن من نفسه»

تأکید و تقریر یفید کونه أولی بکل واحد من المؤمنین، کما أن الأول یفیده بالنسبة إلیهم جمیعا».

من ترجمة الحاکم ...: ص: ۸۰

و من المناسب أن نذکر هنا بعض الثناء و المدح الوارد فی حقّ الحاکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۱

النیسابوری من أعلام أهل السنة:

۱- ابن خلکان: «أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه المعروف بالحاکم النیسابوری، الحافظ المعروف بابن البیع، إمام أهل الحدیث فی عصره، و المؤلف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها، کان عالما عارفا واسع العلم، تفقّه علی أبی سهل محمد بن سلیمان الصعلوکی الفقیه الشافعی، ثم طلب الحدیث و غلب علیه، فاشتهر به و سمعه من جماعة لا یحصون کثرة، فان معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتی روی عمّن عاش بعده، لسعة روایته و کثرة شیوخه، و صنف فی علومه ما یبلغ ألفا و خمسمائة جزء، منها الصحیحان، و أما ما تفرّد بإخراجه فمعرفة الحدیث، و تاریخ علماء نیسابور، و المدخل إلی علم الصحیح، و المستدرک علی الصحیحین و ما تفرّد به کل واحد من الإمامین.

و کانت ولادته فی شهر ربیع الأول سنة ۳۲۱ بنیسابور. و توفی بها یوم الثلاثاء ثالث صفر سنة ۴۰۵» [۱].

۲- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (رجال المشکاة): «کان فرید عصره و وحید وقته، خاصة فی علوم الحدیث، و روی عنه الدارقطنی و محمد بن أبی الفوارس، و کان ثقة».

۳- الرازی فی (فضائل الشافعی): «و أما المتأخرون من المحدثین فأکثرهم علما و أقواهم قوة و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء و هم: أبو الحسن الدارقطنی و الحاکم و أبوه عبد اللّه الحافظ ... فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی»....

۴- الأسنوی: «و بعد، فإن الشافعی رضی اللّه عنه و أرضاه و نفعنا به و بسائر أئمة المسلمین أجمعین قد حصل فی أصحابه من السعادة أمور لم تتفق فی أصحاب غیره ... و منها: إن کبار أئمة الحدیث من جملة أصحابه الآخذین عنه

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۲

أو عن أتباعه، کالإمام أحمد، و الترمذی، و النسائی، و ابن ماجة، و ابن المنذر، و ابن حبان، و ابن خزیمة، و البیهقی، و الحاکم، و

الخطابی، و الخطیب، و أبی نعیم و غیرهم. إلی زماننا» [۱].

۵- ابن الأثیر بعد ذکر شرط الصحیحین: «و هذا الشرط الذی ذکرناه قد ذکره الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری، و قد قال غیره: إن هذا الشرط غیر مطرد فی کتابی البخاری و مسلم، فإنهما قد أخرجا فیهما أحادیث علی غیر هذا الشرط.

و الظن بالحاکم غیر هذا، فإنه کان عالما بهذا الفن خبیرا بغوامضه عارفا بأسراره، و ما قال هذا القول و حکم علی الکتابین بهذا الحکم إلّا بعد التفتیش و الاختبار و التیقن لما حکم به علیهما» [۲].

أقول: و نحن نقول فی مورد حکم الحاکم بصحة هذا الحدیث الذی ذکرناه بأنه کان عالما بهذا الفن خبیرا بغوامضه عارفا بأسراره، و ما قال هذا القول و ما حکم علی هذا الحدیث بهذا الحکم إلّا بعد التفتیش و الاختبار و التیقن لما حکم به علیه. و للّه الحمد علی ذلک.

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳.

[۲] جامع الأصول ۱/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۳

(۱۲) وحدة السّیاق بین حدیث الغدیر و حدیث أخرجه البخاری ... ص: ۸۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۵

أخرج البخاری فی (صحیحه) الحدیث التالی: «حدثنی إبراهیم بن المنذر، قال نا محمد بن فلیح، قال حدثنا أبی عن هلال بن علی عن عبد الرحمن ابن أبی عمرة عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی الناس به فی الدنیا و الآخرة. اقرءوا ان شئتم: اَلنَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فأیّما مسلم ترک مالا فلیرثه عصبته من کانوا، فإن ترک دینا أو ضیاعا فلیأتنی و أنا مولاه» [۱].

و قد علمت سابقا أن هذا الحدیث قد أخرجه مسلم أیضا، کما علمت من (الدر المنثور) أنه قد أخرجه ابن جریر و ابن أبی حاتم و ابن مردویه.

و هذا الحدیث یماثل سیاق حدیث الغدیر، فیلزم أن یکون المراد من (المولی) فی حدیث الغدیر نفس المعنی المراد منه فی هذا الحدیث.

و أما تماثل السیاق فواضح جدّا، فإن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذکر أولا أولویته بالمؤمنین من أنفسهم فی الدنیا و الآخرة ثم قال: «و أنا مولاه»

. و کذلک الأمر فی حدیث الغدیر حیث بیّن فیه کونه أولی من المؤمنین من أنفسهم ثم

قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

---

[۱] صحیح البخاری تفسیر سورة الأحزاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۶

فبنفس الدلیل الذی حملوا به (المولی) فی حدیث الصحیحین علی معنی (ولی الأمر) نحمل (المولی) فی حدیث الغدیر علیه.

أمّا حملهم (المولی) علی ذلک فقد عرفت من عبارة القسطلانی ذلک، فإنه فسّر

«و أنا مولاه»

بقوله: «أی ولی المیت أتولی عنه أموره».

و نحوه عبارة الکرمانی و النووی. فراجع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۷

(۱۳) حدیث الغدیر بلفظ ...: «فإنّ علیّا بعدی مولاه ...» ... ص: ۸۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۸۹

و جاء فی (تاریخ ابن کثیر) عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنه قال: «من کنت مولاه فإنّ علیا بعدی مولاه» و إلیک النص الکامل للحدیث بسنده:

«قال عبد الرزاق: أنا معمر عن علی بن زید بن جدعان عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب قال: نزلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عند غدیر خم، فبعث مناديا ينادی، فلما اجتمعنا قال: أ لست أولی بکم من آبائکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال أ لست أ لست؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فإنّ علیا بعدی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

فقال عمر بن الخطاب: «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن» [۱].

و لو أراد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من (الولی) الموالاة و المحبة لما کان للتقیید بقوله «بعدی» وجه.

و بما ذکرنا صرح ابن تیمیة حیث قال: «فقول القائل: علی ولی کلّ مؤمن بعدی کلام یمتنع نسبته إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فانه إن أراد الموالاة لم یحتج أن یقول بعدی، و إن أراد الامارة کان ینبغی أن یقال: وال علی کل

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۰

مؤمن» [۱].

و من الواضح أن لفظ (الولی) یرادف (المولی). فظهر أن لیس المراد هو (الموالاة) و إلّا لکان الإتیان بلفظ (بعدی) لغوا یمتنع نسبته إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۱

(۱۴) کلام ابن حجر المکّی استنادا إلی فهم أبی بکر و عمر ... ص: ۹۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۳

و قال ابن حجر المکی فی الجواب عن حدیث الغدیر: «سلمنا أنه أولی، لکن لا نسلّم أن المراد أنه أولی بالامامة، بل بالاتّباع و القرب منه، فهو کقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ. و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه أبو بکر و عمر، و ناهیک بهما من الحدیث، فإنهما لما سمعاه قالا له: أمسیت یا ابن أبی طالب مولی کل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی.

و أخرج أیضا أنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من اصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فقال: إنه مولای» [۱].

أقول: و هل (الأولى بالاتباع) إلّا الامام؟

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۵

(۱۵) حدیث مسلم بن الحجّاج: لا یقل العبد لسیّده «مولای» فإنّ مولاکم اللّه ... ص: ۹۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۷

و من الأدلة ما أخرجه مسلم فی (صحیحه) بعد حدیث:

«و حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبة و أبو کریب قالا: نا أبو معاویة. ح و قال: ثنا أبو سعید الأشج قال: نا وکیع، کلاهما عن الأعمش بهذا الاسناد، و فی حدیثهما: و لا یقل العبد لسیده مولای. و زاد فی حدیث أبی معاویة: فإن مولاکم اللّه» [۱].

و روی المولوی محمد إسماعیل: «و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یقولنّ أحدکم عبدی و أمتی، کلّکم عبید اللّه و کلّ نسائکم إماء اللّه، و لکن لیقل سیّدی. و فی روایة: لا یقل العبد لسیده مولای فإنّ مولاکم اللّه» [۲].

فمن منع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أن یقول العبد لسیده «مولای» یظهر أن المتبادر من (المولی) معنی وراء معنی المحب و الناصر و المحبوب، إذ لو کان المراد شیء من هذه المعانی لم یکن للمنع عن ذلک وجه.

و من إطلاقه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (المولی) علی نفسه و علی أمیر المؤمنین علیه السلام یعلم أنه لیس مراده من ذلک المحب و الناصر و المحبوب، و إنما المراد معنی لا یجوز إثباته لسائر الناس، و هو الأولویة بالتصرف، فإن هذا المعنی ثابت

---

[۱] صحیح مسلم ۲/ ۱۹۷ باب ألفاظ من الأدب.

[۲] منصب امامت- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۸

للّه عز و جل، ثم للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثم لأمیر المؤمنین علیه السلام القائم مقامه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۹۹

(۱۶) قول سیّدتنا الزهراء علیها السلام أنسیتم قول رسول اللّه یوم غدیر خم ...؟ ... ص: ۹۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۱

و روی شمس الدین ابن الجزری فی (أسنی المطالب) ما نصه: «و ألطف طریق وقع لهذا الحدیث و أغربه ما حدّثنا به شیخنا خاتمة الحفاظ أبو بکر محمد بن عبد اللّه ابن المحب المقدسی مشافهة، أخبرتنا الشیخة أم محمد زینب ابنة أحمد بن عبد الرحیم المقدسیة، عن أبی المظفر محمد بن فتیان بن المثنی، أخبرنا أبو موسی محمد بن أبی بکر الحافظ، أخبرنا ابن عمة والدی القاضی أبو القاسم عبد الواحد ابن محمد بن عبد الواحد المدنی بقراءتی علیه، أخبرنا ظفر بن داعی العلوی باسترابادد، أخبرنا والدی و أبو أحمد بن مطرف المطرفی قالا: حدثنا أبو سعید الادریسی إجازة فیما أخرجه فی تاریخ أسترآباد، حدثنی محمد بن محمد بن الحسن أبو العباس الرشیدی من ولد هارون الرشید بسمرقند- و ما کتبنا إلّا عنه- حدثنا أبو الحسن محمد بن جعفر الحلوانی، حدثنا علی بن محمد بن جعفر الأهوازی مولی الرشید، حدثنا بکر بن أحمد القصری.

حدثتنا فاطمة بنت علی بن موسی الرضا، حدثتنی فاطمة و زینب و أم کلثوم بنات موسی بن جعفر، قلن: حدثتنا فاطمة بنت جعفر بن محمد الصادق، حدثتنی فاطمة بنت محمد بن علی، حدثتنی فاطمة بنت علی بن الحسین، حدثتنی فاطمة و سکینة ابنتا الحسین بن علی، عن أم کلثوم بنت فاطمة بنت النبی علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۲

السلام، عن فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و رضی عنها قالت: أنسیتم قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: من کنت مولاه فعلی مولاه؟! و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی؟! هکذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء

و قال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، و هو أن کل واحدة من الفواطم تروی عن عمة لها، فهو روایة خمس بنات أخ کل واحدة منهن عن عمتها».

و إن هذا الحدیث یدل بوضوح علی أن الصحابة لم یعملوا حسب مفاد حدیثی الغدیر و المنزلة، فإن کان الحدیثان یدلّان علی الامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السلام فذاک المطلوب، و إن کانا بمعزل عن الدلالة علی الامامة- لو فرض- بل یدلان علی مجرد وجوب الموالاة فإن قولها علیها الصلاة و السلام «أ نسیتم» یدل علی ترکهم لمحبة أمیر المؤمنین و موالاته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

لکنّ ترکهم لمحبة علی علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فی حیاة الزهراء علیها السلام لا یتصور إلّا علی تقدیر کون علی علیه السلام هو الامام و الخلیفة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أن الصحابة قد ترکوا موالاته بسبب صرفهم الخلافة عنه إلی غیره، إذ لو کان عملهم ذاک صحیحا و کانت خلافة أبی بکر بحق لما تحقق من الصحابة ترک لموالاة علی علیه السلام فی ذاک الظرف- أی بعد وفاة النبی و فی حیاة فاطمة-.

فهذا الحدیث یدل علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام علی کل تقدیر کما أوضحنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۳

(۱۷) حدیث الغدیر بلفظ: «من ولیّکم ...؟ من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۱۰۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۵

و روی أبو عبد الرحمن النسائی حدیث الغدیر باللفظ الآتی مع سنده:

«أنبأنا زکریا بن یحیی، ثنا یعقوب بن جعفر بن کثیر عن مهاجر بن مسمار قال: أخبرتنی عائشة بنت سعد عن سعد قالت قال: کنّا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطریق مکة و هو متوجّه إلیها، فلمّا بلغ غدیر خم وقّف الناس، ثم ردّ من مضی و لحقه من تخلّف، فلما اجتمع الناس إلیه قال: أیها الناس هل بلّغت؟

قالوا: نعم، قال: اللهم ثلاث مرات یقولها. ثم قال: یا أیها الناس من ولیّکم؟

قالوا: اللّه و رسوله أعلم ثلاثا. ثم أخذ بید علی فقال: من کان اللّه ولیّه فهذا ولیّه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۱].

أقول: إن کان معنی (الولی) هو المحب أو الناصر أو المحبوب لأجاب القوم بذلک و لم یقولوا: «اللّه و رسوله أعلم» لکن المراد من (الولی) هو (ولی الأمر و المتصرف فیه). و لمّا کان عامة الناس یجهلون (المتصرف فی الأمر) بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلذا قالوا فی جواب سؤاله صلّی اللّه علیه و سلّم المکرّر ثلاث مرّات «اللّه و رسوله أعلم».

[۱] الخصائص للنسائی: ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۶

حتی إذا أظهروا جهلهم و عجزهم عن الجواب عن هذا السؤال

بیّن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الأمر قائلا- مع الأخذ بید علی- «من کان اللّه ولیه فهذا ولیه»

أی: فمن کان اللّه ولی أمره. فعلی ولیّ أمره.

فهذه الروایة مثل الروایة السابقة المنقولة عن مستدرک الحاکم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۷

(۱۸) حدیث الغدیر بلفظ یدلّ علی المطلوب من وجوه ... ص: ۱۰۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۰۹

و أخرج الطبرانی فی المعجم الکبیر حدیث الغدیر بلفظ یدل علی المطلوب من وجوه، و إلیک نصه کما فی (کنز العمال): «عن جریر البجلی: قال: شهدنا الموسم فی حجة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی حجة الوداع، فبلغنا مکانا یقال له غدیر خم.

فنادی الصلاة جامعة. فاجتمع المهاجرون و الأنصار، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وسطنا، قال: یا أیها الناس بم تشهدون؟ قالوا: نشهد أن لا إله إلّا اللّه. قال: ثم مه؟ قالوا: و أن محمدا عبده و رسوله. قال: فمن ولیّکم؟ قالوا:

اللّه و رسوله مولانا. ثم ضرب بیده إلی عضد علی فأقامه فنزع عضده فأخذ بذراعیه فقال: من یکن اللّه و رسوله مولاه فإن هذا مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. أللهم من أحبه من الناس فکن له حبیبا و من أبغضه فکن له مبغضا، أللهم إنی لا أجد أحدا أستودعه فی الأرض بعد العبدین الصالحین، فاقض فیه بالحسنی. طب» [۱].

---

[۱] کنز العمال ۱۵/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۰

وجوه دلالة هذا الحدیث ...: ص: ۱۱۰

و هذا حدیث یدل علی المطلوب من وجوه:

«الأول»: إن المتبادر من «الولی» کما یظهر من جواب القوم لسؤال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إیّاهم

«فمن ولیکم؟»

بقولهم «اللّه و رسوله مولانا» هو «ولی الأمر»، و إلّا لما خصّوا ذلک و حصروه فی «اللّه و رسوله».

و علیه فیجب حمل (الولی) علی «ولی الأمر» فی الأحادیث التی وردت هذه اللفظة بحق أمیر المؤمنین، بعین ما حمل الصحابة هذه اللفظة فی

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن ولیّکم»

علی المتصرف فی الأمور.

«الثانی»: إن هذا الحدیث ظاهر فی أن (المولی) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فإن هذا مولاه»

و

فی قوله: «من یکن اللّه و رسوله مولاه»

بمعنی واحد، و قد علم من جواب الأصحاب- حیث حصروا هذا المعنی فی اللّه و رسوله- أنه لیس المراد المحب أو الناصر أو المحبوب- لعدم کون هذه المعانی منحصرة للّه و رسوله- بل المراد هو الولایة فی التصرف، فإنها الثابتة للّه و لرسوله، و لا یستحقه إلّا اللّه و رسوله.

و أیضا: فإن جواب الأصحاب ظاهر فی اتحاد (المولی) و (الولی) فی المعنی، لأن

النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سألهم: «فمن ولیّکم؟»

فأجابوا قائلین: «اللّه و رسوله مولانا».

و هذا یبطل دعوی شاه ولی اللّه عدم مجیء (الولی) بمعنی (المولی).

«الثالث»: إن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللهم إنی لا أجد أحدا أستودعه فی الأرض بعد العبدین الصالحین فاقض فیه بالحسنی»

یدل علی أن الشیخین لا یکونان خلیفتین لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و إلّا لاستودع علیا علیه السلام إیّاهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۱

و لا یتوهم أنهما المراد من قوله «بعد العبدین الصالحین»، فإنه توهم باطل جدا، إذ لو کان کذلک لما امتنع علیه السلام من البیعة لأبی بکر حتی أجبروه علیها، و هدّدوه بالقتل إن لم یفعل، کما سنشرح ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۳

(۱۹) الاستدلال بکلام ابن حجر علی ضوء حدیث الغدیر ... ص: ۱۱۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۵

و من وجوه دلالة حدیث الغدیر: ما ذکره صاحب الصواعق بقوله: «علی أنّ کون المولی بمعنی الامام لم یعهد لغة و لا شرعا. أمّا الثانی فواضح. و أمّا الأول فلأن أحدا من أئمة العربیة لم یذکر أن مفعلا یأتی بمعنی أفعل. و قوله تعالی:

مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی مقرّکم أو ناصرتکم مبالغة فی نفی النصرة، کقولهم: الجوع زاد من لا زاد له. و أیضا: فالاستعمال یمنع من أن مفعلا بمعنی أفعل، إذ یقال ... هو أولی من کذا، دون مولی من کذا، و أولی الرجلین، دون مولاهما.

و حینئذ فإنما جعلنا من معانیه المتصرف فی الأمور نظرا للروایة الآتیة: من کنت ولیّه» [۱].

أقول: فإذا کان (الولی) بمعنی (المتصرف فی الأمور) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت ولیه»

فإنّ (المولی) فی

قوله: «من کنت مولاه»

یکون کذلک، لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا.

و إنّ مجرد ثبوت إرادة معنی (المتصرف فی الأمور) یکفی لإثبات الحق و مرام

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۶

أهله، و للّه الحجة البالغة.

و لقد علمت سابقا أن هذا الحديث- الذی جعل ابن حجر (المتصرف فی الأمر) معنی (الولی) بالنظر إليه- من روايات أكابر أهل السنة و مشاهير أئمتهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۷

(۲۰) تصدير النبیّ الكلام بقوله: «إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين و أولی بهم من أنفسهم ...» ص: ۱۱۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۱۹

لقد تقدم علی حديث الغدير فی بعض ألفاظه المروی بسند صحيح

قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: «إنّ اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين و أنا أولی بهم من أنفسهم» ثم قال مباشرة: «فمن كنت مولاه فهذا مولاه»

يعنی عليا عليه الصلاة و السلام، و إليك نص الحديث ضمن كلام لابن حجر:

«فالغرض من التنصيص علی موالاته اجتناب بغضه، لأن التنصيص عليه أوفی بمزيد شرفه. و صدّره بأ لست أولی بكم من أنفسكم ثلاثا ليكون أبعث علی قبولهم. و كذا بالدعاء له لأجل ذلك أيضا، و يرشد لما ذكرناه. حثّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم فی هذه الخطبة علی أهل بيته عموما و علی علی خصوصا.

و يرشد إليه أيضا ما ابتدأ به هذا الحديث، و لفظه

عند الطبرانی و غيره بسند صحيح أنه صلّی اللّه عليه و سلّم خطب بغدير خم تحت شجرات فقال: إنه قد نبأنی اللّطيف الخبير أنه لم يعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی يليه من قبله، و إنی لأظن أن يوشك أن أدعی فأجيب، و إنی مسئول و إنكم مسؤلون فما ذا أنتم قائلون؟

قالوا: نشهد أنك قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاك اللّه خيرا. فقال: أليس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و ناره حق و ان الموت حق و أن البعث حق بعد الموت و أن الساعة آتية لا ريب فيها، و أن اللّه يبعث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۰

من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلك. قال: اللهم اشهد. ثم قال:

أيّها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنين و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه- يعنی عليا- اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال:

يا أيها الناس إنی فرطكم و إنكم واردون علی الحوض، حوض أعرض مما بين بصری إلی صنعاء، فيه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلكم حين تردون علی عن الثقلين، فانظروا كيف تخلفونی فيهما: الثقل الأكبر كتاب اللّه عز و جل، سبب طرفه بيد اللّه و طرفه بأيديكم، فاستمسكوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا. و عترتی أهل بيتی فإنّه قد نبأنی اللطيف الخبير أنهما لن ينفضّا حتی يردا علیّ الحوض» [۱].

و فی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا): «أخرج الحكيم فی نوادر الأصول و الطبرانی بسند صحيح فی الكبير، عن أبی الطفيل عن حذيفة بن أسيد رضی اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم خطب بغدير خم تحت شجرة فقال: أيها الناس إنی قد نبأنی

اللطیف الخبیر أنه لم یعمر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی قد یوشک أن أدعی فأجیب و إنی مسئول و إنکم مسؤلون فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا. فقال:

أ لیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق و أن البعث حق بعد الموت و أن الساعة آتیة لا ریب فیها و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم أشهد.

ثم قال: یا أیها الناس إن اللّه مولای و أنا مولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه یعنی علیا، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأکبر

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرفه بأیدکم، فاستمسکوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبّأنی العلیم الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علی الحوض» [۱].

و قد ذکر صاحب (مرافض الروافض) هذا الحدیث عن (الصواعق)

فحرّفه و نقصه.

و هذا الحدیث قد ذکر فیه (المولی) أربع مرات فی سیاق واحد و کلام متصل منتظم، فیلزم أن کله بمعنی واحد، و هذا الحدیث الشریف نظیر ما جاء فی دیوان الحماسة: و قال حریث بن جابر:

لعمرک ما أنصفتنی حین سمتنی هواک مع المولی و ان لا هوی لیا

إذا ظلم المولی فزعت لظلمه فحرک أحشائی و هرّ کلابیا

فقد تکرر لفظ (المولی) فی هاتین البیتین و هو مقدر أیضا بعد قوله «لا هوی لیا» أی مع مولای، و من الواضح أن (المولی) فی هذه المواضع بمعنی واحد قطعا.

ثم إن (المولی) فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «إن اللّه مولای»

هو بمعنی (ولی الأمر)، إذ قد عرفت سابقا قول أبی الحسن الواحدی: ثُمَّ رُدُّوا یعنی العباد یردون بالموت إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ الذی یتولی أمورهم» [۲].

و قال أبو اللیث السمرقندی: بَلِ اللَّهُ مَوْلاکُمْ یقول: أطیعوا اللّه تعالی فیما یأمرکم هُوَ مَوْلاکُمْ یعنی ولیّکم و ناصرکم» [۳].

و قال الکواشی: «و لا یوقف علی أَنْتَ مَوْلانا سیدنا و متولی أمورنا، لوجود الفاء فی قوله فَانْصُرْنا عَلَی الْقَوْمِ الْکافِرِینَ لأنک سیدنا و السید ینصر

---

[۱] مفتاح النجا- مخطوط.

[۲] التفسیر الوسیط- مخطوط.

[۳] تفسیر أبی اللیث- مخطوط.

عبیده» [۱].

و قال السیوطی: أَنْتَ مَوْلانا سیّدنا و متولی أمورنا» [۲].

و قال أیضا: فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاکُمْ ناصرکم و متولی أموورکم» [۳].

و قال أیضا: لَنْ یُصِیبَنا إِلَّا ما کَتَبَ اللَّهُ لَنا إصابته هُوَ مَوْلانا ناصرنا و متولی أمورنا» [۴].

فالمراد من (المولی) فی جمیع ألفاظ الحدیث هو (الأولی بالتصرف) قطعا.

و قد جاء فی بعض الألفاظ: «إنّ اللّه ولیی» بدل «إنّ اللّه مولای»

ففی (الخصائص) من طریق الحسین بن حریث: «إن اللّه ولیی و أنا ولی المؤمنین، و من کنت ولیه فهذا ولیه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره»

و قد تکرر فی هذا الحدیث لفظ (الولی) أربع مرات کما تکرر لفظ (المولی) فی الحدیث السابق أربع مرات، و لما کان المراد من (الولی) بالنسبة إلی اللّه عز و جل هو (متولی أمور الخلق)، فهو المراد أیضا بالنسبة إلی النبی علیه و آله الصلاة و السلام، فکذا ولایة علی.

و فی (کنز العمال): «ألا إن اللّه ولیی و أنا ولی کل مؤمن. من کنت مولاه فعلی مولاه. أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن زید بن أرقم و البراء بن عازب معا» [۵].

و من المعلوم أن المراد من کون اللّه تعالی (ولیا) هو کونه (ولی الأمر و متولیه) قال النیسابوری: اللَّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا أی متولی أمورهم و کافل مصالحهم.

فعیل بمعنی فاعل» [۶].

---

[۱] التلخیص فی التفسیر- مخطوط.

[۲] الجلالین: ۶۶.

[۳] المصدر: ۲۴۰.

[۴] المصدر: ۲۵۶.

[۵] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۷.

[۶] تفسیر النیسابوری ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۳

و قال القاری بشرح هذا الدعاء: «اللهم إنی أعوذ بک من العجز و الکسل و الجبن» ... قال: «أنت ولیّها. أی المتصرف فیها و مصلحها و مربّیها و مولاها، أی ناصرها و عاصمها. و قال الحنفی: عطف تفسیری» [۱].

و کذا قال فخر الدین محب اللّه [۲].

و جاء فی بعض ألفاظ حدیث الغدیر التعبیر ب (المولی) عن اللّه تعالی، و ب (الولی) عن النبی، ففی (الخصائص) للنسائی: «أنبأنا محمد بن المثنی قال حدثنا یحیی بن حماد، قال أخبرنا أبو عوانة عن سلیمان، قال حدثنا حبیب بن أبی ثابت عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و نزل بغدیر خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: کأنی دعیت فأجبت، إنی قد ترکت فیکم الثقلین أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فانظروا کیف تخلفونی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. ثم قال: إن اللّه مولای فأنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیه فهذا ولیه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقلت لزید: أسمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: ما کان فی الدوحات أحد إلّا رآه بعینه و سمعه بأذنه» [۳].

و فی (المستدرک) من طریق أبی الحسین محمد بن أحمد بن تمیم الحنظلی: «إن اللّه عز و جل مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فهذا ولیّه، اللهم وال من والاه» [۴].

و فی (تاریخ ابن کثیر) عن سنن النسائی من طریق محمد بن المثنی: «قال: اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا

---

[۱] الحرز الثمین- فی شرح الحصن الحصین لملا علی القاری: ۲۹۲.

[۲] الحرز الرصین- شرح الحصن الحصین لفخر الدین محب اللّه.

[۳] الخصائص: ۹۳.

[۴] المستدرک ۳/ ۱۰۹.

ولیه» [۱].

و فی (کنز العمال) عن ابن جریر: «إن اللّه مولای و أنا ولی کل مؤمن، ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه» [۲].

و من الواضح أن المراد من کون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم (ولیا) هو کونه (متولی أمور المسلمین و المتصرف فیها) کما عرفت من کلام ابن حجر حیث حمل حدیث: «من کنت ولیّه» علی (المتصرف فی الأمور) و قال العزیزی بشرح:

«أنا ولی المؤمنین»

قال: «أی متولی أمورهم» [۳].

و إذ کانت ولایة اللّه و الرسول بمعنی «ولایة الأمر» فکذا ولایة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

و أیضا:

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی الحدیث الصحیح الذی أخرجه الطبرانی و الحکیم الترمذی: «و أنا أولی بهم من أنفسهم» یفسّر قوله: «و أنا مولی المسلمین»

. فظهر أن المراد من (مولی المؤمنین) کونه أولی بالمؤمنین من أنفسهم. و قد عرفت سابقا أنّ أولویته بالمؤمنین من أنفسهم تستتبع وجوب إطاعته.

قال القسطلانی بشرح حدیث أبی هریرة: «إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما من مؤمن إلّا و أنا أولی»...

قال: «و یترتب علی کونه أولی بهم من أنفسهم أنه یجب علیهم إیثار طاعته علی شهوات أنفسهم و ان شق ذلک علیهم، و أن یحبوه أکثر من محبتهم لأنفسهم» [... ۴].

و قال بشرحه فی کتاب الفرائض: «أی أحق بهم فی کلّ شیء من أمور الدین

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۰۹.

[۲] کنز العمال ۱۵/ ۹۱.

[۳] السراج المنیر بشرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۲۰.

[۴] ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری- کتاب الاستقراض.

و الدنیا، و حکمه أنفذ علیهم من حکمها» [۱].

ثم إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد جمع فی حدیث الطبرانی و الحکیم الترمذی- الصحیح سندا- و فی غیره أیضا، بین حدیث الغدیر و حدیث الثقلین، و حدیث الثقلین یفید وجوب متابعة أهل البیت و الانقیاد لهم کما هو ظاهر جدّا، و مسلّم به عند (الدهلوی) أیضا حیث اعترف به فی الباب الرابع من (التحفة)، و لا ریب فی أن وجوب المتابعة و الانقیاد یفید الامامة و الخلافة بلا فصل بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ذلک یبطل خلافة غیره، لأن التابع لا یکون إماما للمتبوع.

و أیضا: فإن حدیث الثقلین یدل علی عصمة أهل البیت علیهم السلام، فمع وجود أمیر المؤمنین المعصوم لا یکون غیره مستحقا للامامة قطعا، و العجب من صاحب (المرافض) الذی أورد حدیث الطبرانی عن (الصواعق) مع إسقاط جملة:

«و قد نبأنی اللطیف الخبیر»...

الدال علی عدم افتراق الثقلین و الصریح فی عصمة أمیر المؤمنین و أفضلیّته.

و من الطریف جعل صاحب (الصواعق) حدیث الثقلین قرینة علی عدم دلالة حدیث الغدیر علی إمامة علی علیه السلام، و ما علم أن حدیث الثقلین یثبت إمامته بسبب دلالته علی عصمته علیه السلام.

و لقد ذکر نور الدین السمهودی بعض الروایات التی جاء فیها حدیث الثقلین مع

حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه»

فقد ذکر:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری رضی اللّه عنه قال: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع نهی أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ینزلوا تحتهن، ثم بعث إلیهن فقمّ ما تحتهن من الشوک، و عمد إلیهن فصلّی تحتهنّ ثم قام فقال:

یا أیها الناس إنی قد نبأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف الذی

---

[۱] ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری- کتاب الفرائض.

یلیه من قبله، و إنی لأظن أنی یوشک أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و إنکم مسئولون فما ذا أنتم قائلون؟ قالوا: نشهد أنک قد بلّغت و جهدت و نصحت، فجزاک اللّه خیرا. فقال: أ لیس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و جنته حق و ناره حق، و أن الموت حق و أن البعث حق بعد الموت، و أن الساعة آتیة لا ریب فیها، و أن اللّه یبعث من فی القبور؟ قالوا: بلی نشهد بذلک. قال: اللهم اشهد. ثم قال:

یا أیها الناس إن اللّه مولای و أنا ولی المؤمنین و أنا أولی بهم من أنفسهم، فمن کنت مولاه فهذا مولاه یعنی علیا، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال: یا أیها الناس إنی فرطکم و إنکم واردون علیّ الحوض، حوض أعرض مما بین بصری إلی صنعاء، فیه عدد النجوم قدحان من فضة، و إنی سائلکم حین تردون علیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، الثقل الأکبر کتاب اللّه عز و جل سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فاستمسکوا به لا تضلّوا و لا تبدّلوا، و عترتی أهل بیتی، فإنه قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنهما لن ینقضیا حتی یردا علیّ الحوض.

أخرجه الطبرانی فی الکبیر و الضیاء فی المختارة من طریق سلمة بن کهیل عن أبی الطفیل، و هما من رجال الصحیح عنه بالشک فی صحابته. و أخرجه أبو نعیم فی الحلیة

و غیره من حدیث زید بن الحسن الأنماطی و قد حسّنه الترمذی و ضعّفه غیره عن معروف بن خرّبوذ عن أبی الطفیل و هما من رجال الصحیح عن حذیفة وحده من غیر شک به» [۱].

و روی السمهودی أیضا: «عن عامر أبی لیلی بن ضمرة و حذیفة بن أسید رضی اللّه عنهما قالا: لمّا صدر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع و لم یحج غیرها، أقبل حتی إذا کان بالجحفة نهی عن شجرات بالبطحاء متقاربات لا ینزلوا تحتهن، حتی إذا نزل القوم و أخذوا منازلهم سواهن، أرسل إلیهنّ فقمّ ما

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۷

تحتهنّ و شذبن عن رؤس القوم، حتی إذا نودی للصلاة غدا إلیهنّ فصلی تحتهن، ثم انصرف إلی الناس و ذلک یوم غدیر خم- و خم من الجحفة و له بها مسجد معروف- فقال:

أیها الناس إنی قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنه لم یعمّر نبی إلّا نصف عمر الذی یلیه من قبله، و إنی لأظن أن أدعی فأجیب، و إنی مسئول و أنتم مسئولون هل بلّغت، فما أنتم قائلون؟ قالوا: نقول قد بلّغت و جهدت و نصحت فجزاک اللّه خیرا، قال: ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله و أن جنته حق و أن ناره حق و البعث بعد الموت حق؟ قالوا: بلی نشهد. قال: اللهم اشهد. ثم قال یا أیها الناس ألا تسمعون، ألا فإنّ اللّه مولای و أنا أولی بکم من أنفسکم، ألا و من کنت مولاه فهذا مولاه، و أخذ بید علی فرفعها حتی عرفه القوم أجمعون، ثم قال: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. ثم قال:

أیها الناس إنی فرطکم و أنتم واردون علیّ الحوض حوض أعرض مما بین بصری و صنعاء، فیه عدد نجوم السماء قدحان من فضة، ألا و إنی سائلکم حین تردون علیّ من الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما. قالوا: و ما الثقلان یا رسول اللّه؟ قال: الثقل الأکبر کتاب اللّه سبب طرفه بید اللّه و طرف بأیدیکم فاستمسکوا به لا تضلوا و لا تبدلوا. و عترتی فإنّی قد نبّأنی الخبیر أن لا یتفرقا حتی یلقیانی.

و سألت اللّه ربی لهم ذلک فأعطانی، فلا تسبقوهم فتهلکوا و لا تعلّموهم فهم أعلم منکم.

أخرجه ابن عقدة فی الموالاة من طریق عبد اللّه بن سنان عن أبی الطفیل عنهما به. و من طریق ابن عقدة أورده أبو موسی المدینی فی فضائل الصحابة.

و قال: إنه غریب جدّا، و الحافظ أبو الفتوح العجلی فی کتابه الموجز فی فضائل الخلفاء» [۱].

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۸

و من هذا الحدیث تثبت عصمة أمیر المؤمنین و أعلمیّته من غیره.

و أورد السمهودی حدیثا آخر عن أبی الطفیل قائلا: «و عن أبی الطفیل: إنّ علیا رضی اللّه عنه قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: انشد اللّه من شهد غدیر خم إلّا قام، و لا یقوم رجل یقول نبئت أو بلغنی إلّا رجل سمعت أذناه و وعاه قلبه. فقام سبعة عشر رجلا منهم: خزیمة بن ثابت، و سهل بن سعد، و عدی ابن حاتم، و عقبة بن عامر، و أبو أیوب الانصاری، و أبو سعید الخدری، و أبو شریح الخزاعی، و أبو قدامة الأنصاری، و أبو لیلی، و أبو الهیثم بن التیهان، و رجال من قریش. فقال علی رضی اللّه عنه و عنهم: هاتوا ما سمعتم. فقالوا:

نشهد أنا أقبلنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع حتی إذا کان الظهر خرج رسول فأمر بشجرات فشذبن و ألقی علیهن ثوب ثم نادی بالصلاة، فخرجنا فصلّینا. ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس ما أنتم قائلون؟ قالوا: قد بلّغت. قال: اللهم اشهد- ثلاث مرات- قال: إنی أوشک أن أدعی فأجیب و إنی مسئول و أنتم مسئولون.

ثم قال: ألا- إن دمائکم و أموالکم حرام کحرمة یومکم هذا و حرمة شهرکم هذا. أوصیکم بالنساء. أوصیکم بالجار. أوصیکم

بالممالیک. أوصیکم بالعدل و الإحسان.

ثم قال: أیها الناس إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی، فإنهما لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض. نبّأنی بذلک العلیم الخبیر. و ذکر الحدیث فی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. فقال علی: صدقتم و أنا علی ذلک من الشاهدین.

أخرجه ابن عقدة من طریق محمد بن کثیر عن فطر و أبی الجارود، کلاهما عن أبی الطفیل» [۱].

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۲۹

(۲۱) قول أبی أیّوب الأنصاری و جماعة: السّلام علیک یا مولانا ... ص: ۱۲۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۱

و جاء فی (مسند أحمد) ما نصّه: «حدثنا عبد اللّه حدثنی أبی ثنا یحیی بن آدم ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی الأشجعی، عن ریاح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی بالرحبة فقالوا: السلام علیک یا مولانا. قال: و کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم غدیر خم: من کنت مولاه فهذا مولاه.

قال رباح: فلما مضوا تبعتهم و سألت من هم؟ قالوا: نفر من الأنصار فیهم أبو أیوب الأنصاری.

حدثنا عبد اللّه حدثنی أبی ثنا أبو أحمد ثنا حنش عن ریاح بن الحارث قال: رأیت قوما من الأنصار قدموا علی علی فی الرحبة فقال: من القوم؟ قالوا: موالیک یا أمیر المؤمنین فذکر معناه» [۱].

و أخرج أبو القاسم الطبرانی: «ثنا عبید بن غنام ثنا أبو بکر بن أبی شیبة ح و ثنا الحسین بن إسحاق التستری، ثنا عثمان بن أبی شیبة قال: ثنا شریک عن حنش بن الحارث عن ریاح بن الحارث قال: بینما علی رضی اللّه عنه جالس فی

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۲

الرحبة إذ جاء رجل و علیه أثر السفر فقال: السلام علیک یا مولای- فقیل: من هذا؟ فقال: أبو أیوب الأنصاری. فقال أبو أیوب: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۱].

و أخرج أیضا: «ثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، ثنا علی بن حکیم الأودی ثنا شریک عن حنش بن الحارث و عن الحسن بن الحکم عن ریاح بن الحارث.

و ثنا الحسین بن إسحاق التستری ثنا یحیی بن الحمانی ثنا شریک عن الحسن بن الحکم عن ریاح بن الحارث النخعی قال: کنّا قعودا مع علی رضی اللّه عنه، فجاء رکب من الأنصار علیهم العمائم فقالوا: السلام علیکم یا مولانا. فقال علی رضی اللّه عنه: أنا مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: نعم. سمعنا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: من کنت مولاه- إلی- عاداه. و هذا أبو أیوب بیننا، فحسر أبو أیوب العمامة عن وجهه ثم قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول من کنت مولاه- إلی- عاداه» [۲].

و قال سبط ابن الجوزی: «الباب الثانی- فی فضائله. فضائله کرّم اللّه وجهه أشهر من الشمس و القمر و أکثر من الحصی و المدر، و قد اخترت منها ما ثبت و اشتهر، و هی قسمان: قسم مستنبط من الکتاب، و الثانی من السّنة الظاهرة التی لا شک فیها و لا ارتیاب.

قال أحمد فی الفضائل: حدثنا یحیی بن آدم ثنا حنش بن الحارث بن لقیط النخعی عن ریاح بن الحارث قال: جاء رهط إلی علی فقالوا: السلام علیک یا مولانا. و کان بالرحبة. فقال: کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و

سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى مولاه.

قال رباح: فقلت: من هؤلاء؟ فقيل: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب الأنصارى

---

[۱] المعجم الكبير ۴/ ۱۷۳.

[۲] المعجم الكبير ۴/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۳

صاحب رسول اللّه» [۱].

و أورد محب الدين الطبرى: «عن رياح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا. قال: كيف أكون مولاكم و أنتم عرب؟

قالوا: سمعنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم غدير خم: من كنت مولاه. قال رياح: فلما مضوا تبعتهم فسألت من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب، خرّجه أحمد.

و عنه قال: بينما على جالس إذ جاء رجل فدخل و عليه أثر السفر فقال:

السلام عليك يا مولاى. قال: من هذا؟ فقال: أبو أيوب الأنصارى. قال على:

فرّجوا له ففرّجوا. فقال أبو أيوب: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول:

من كنت مولاه فعلى مولاه. خرّجه البغوى فى معجمه» [۲].

و قال ابن كثير الدمشقى: «قال أحمد ثنا يحيى بن آدم...

و رواه ابن أبى شيبة عن حنش عن رياح بن الحارث قال: بينما نحن جلوس فى الرحبة مع على» [... ۳].

و قال عطاء اللّه المحدّث الشيرازى: «و رواه زر بن حبيش فقال: خرج على عليه السلام من القصر فاستقبله ركبان متقلدى السيوف عليهم العمائم حديثى عهد بسفر فقالوا: السلام عليك يا أمير المؤمنين و رحمة اللّه و بركاته، السلام عليك يا مولانا. فقال على عليه السلام بعد ما رد السلام: من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فقام اثنا عشر رجلا منهم: خالد بن زيد أبو أيوب الأنصارى، و خزيمة بن ثابت ذو الشهادتين، و ثابت بن قيس بن شماس، و عمار بن ياسر، و أبو الهيثم بن التيهان، و هاشم بن عقبة، و سعد بن أبى وقاص، و حبيب بن بديل.

ابن ورقاء، فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوم غدير خم

---

[۱] تذكرة خواص الامة: ۱۳.

[۲] الرياض النضرة ۲/ ۲۲۲- ۲۲۳.

[۳] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۴۷- ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۴

يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. الحديث» [۱].

و قال القارى: «و فى الرياض عن رياح بن الحارث قال: جاء رهط إلى على بالرحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا ... أخرجه أحمد» [۲].

فهذا الحديث الذى أخرجه أئمة أهل السنة كما رأيت، من الأدلة الواضحة الدلالة على دلالة حديث الغدير على إمامة أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام، لأنه لو كان المراد من (المولى) فى حديث الغدير هو الناصر أو نحوه لما كان

لقوله علیه السلام: «کیف أکون مولاکم و أنتم قوم عرب»

معنی صحیح، لأنه یکون حینئذ: کیف أکون محبکم أو ناصرکم أو محبوبکم و أنتم قوم عرب؟ و هل یعقل نسبة هکذا کلام الی أمیر المؤمنین، و هو أفصح الناس بعد رسول اللّه؟

إذن، لا یبقی ریب فی أن مراد أبی أیوب و جماعته من قولهم: «یا مولانا» هو الولایة بمعنی الأولویة فی التصرف فی الأمور. فقال لهم الامام: «کیف أکون» ... حتی یحملهم علی ذکر حدیث الغدیر یعترفوا بهذه الحقیقة الراهنة علی رؤس الاشهاد.

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۵

(۲۲) قیل لعمر بن الخطاب: تصنع بعلیّ شیئا لا تصنعه بأحد! فقال: إنّه مولای ... ص: ۱۳۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۷

و من الأدلة: ما رواه القوم من أنه «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فقال: إنه مولای».

و ممن رواه الموفق بن أحمد حیث قال: «أخبرنا العلامة فخر خوارزم أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشری الخوارزمی قال: أخبرنا الأمین أبو الحسن علی ابن مردک الرازی قال: أخبرنا الحافظ أبو سعد إسماعیل بن علی بن الحسین السمان قال: أخبرنا أبو طالب محمد بن الحسین القرشی ابن الصباغ بالکوفة بقراءتی علیه حدثنا الحسن بن محمد الکوفی، قال حدثنا الحضرمی، قال حدثنا محمد بن سعید المحاربی، قال حدثنا حسین الأشقر عن قیس بن عمار الدهنی عن سالم قال: قیل لعمر: نراک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. قال: إنه مولای» [۱].

و منهم: محبّ الدین الطبری، رواه عن ابن السمان عن سالم: «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه! فقال: إنه مولای» [۲].

---

[۱] مناقب الخوارزمی: ۹۷.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۸

و منهم: ابن حجر المکی حیث قال: «و أخرج أیضا- أی الدارقطنی- إنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تفعله ببقیة الصحابة. فقال: إنه مولای» [۱].

و منهم: شمس الدین المناوی. رواه عن الدارقطنی: «قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من الصحابة. قال: إنه مولای» [۲].

و منهم: أحمد بن الفضل حیث قال: «و أخرج- أی الدارقطنی- ایضا عن سالم بن أبی جعد قال: لعمر بن الخطاب رضی اللّه عنه: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی. فقال: انه مولای» [۳].

و منهم: محمد صدر العالم: «أخرج الدارقطنی: لأنه قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی. فقال: إنه مولای» [۴].

و منهم: أحمد بن عبد القادر العجیلی: «و قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئا ما تفعله ببقیة الصحابة. فقال: إنه مولای» [۵].

وجه الدلالة: إن هذا صريح فی أن كون علی عليه السلام (مولی) لعمر ابن الخطاب كان سببا لتعظيمه و تقديمه علی بقية الصحابة عند عمر، فإن كان المراد من (المولی) هو الولاية فی التصرف فذاك المطلوب، و إن كان المراد معنی آخر يقتضی أفضليّته و تقديمه ثبت المطلوب كذلك، لأن الأفضلية تقتضی إمامته و خلافته عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بكل وضوح.

هذا، و قد تقدم عن ابن حجر المكی فی كتاب (الصواعق المحرقة) التصريح بأن الشيخين فهما من (المولی) معنی (الأولی بالاتباع و القرب). ثم إنه استشهد لذلك بهذا الحديث الذی قال فيه عمر: «إنه مولای». و لا بأس بنقل

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۶.

[۲] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۶/ ۲۱۸.

[۳] وسيلة المآل- مخطوط.

[۴] معارج العلی- مخطوط.

[۵] ذخيرة المآل- شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۳۹

كلام ابن حجر هنا ليتم المرام، و هذا نصه:

«سلّمنا انه أولی، لكن لا نسلّم أن المراد أنه أولی بالامامة، بل بالاتباع و القرب منه، فهو كقوله تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ.

و لا قاطع بل و لا ظاهر علی نفی هذا الاحتمال، بل هو الواقع، إذ هو الذی فهمه أبو بكر و عمر، و ناهيك بهما فی الحديث، فإنهما لمّا سمعاه قالا له: أمسيت يا ابن أبی طالب مولی كل مؤمن و مؤمنة. أخرجه الدارقطنی.

و أخرج أيضا إنه قيل لعمر: إنك تصنع بعلی شيئا لا تصنعه بأحد من أصحاب النبی صلّی اللّه عليه و سلّم. فقال: إنه مولای».

فنحن ندين هؤلاء من أفواههم، و نحاكمهم بما حكمت به أفهامهم، و نؤاخذهم بما سطرته أقلامهم، و نقول:

سلمنا أن احتمال كون المراد «الأولی بالاتباع» هو الواقع، و الدليل علی ذلك فهم أبی بكر و عمر، لأن فهمهما فی الحديث حجة!! فما معنی هذه الأولوية بالاتباع التی حملت عمر علی أن يصنع بأمير المؤمنين عليه السلام ما لم يكن يصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله، من التقديم و التكريم و الاحترام و التبجيل حتی تعجّب الناس و سألوه عن ذلك فأجاب ب «إنه مولای»؟

إنه يكون معنی حديث الغدير بحسب فهم أبی بكر و عمر: من كنت أولی بالاتباع بالنسبة إليه فعلی الأولی بالاتباع بالنسبة إليه ... أی: إن عليا يقوم مقام النبی فی الأولوية بالاتباع ... و معنی هذه الأولوية موجود فی القرآن الكريم قال اللّه تعالی: النَّبِيُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ... و قال عزّ من قائل: وَ ما كانَ لِمُؤْمِنٍ وَ لا مُؤْمِنَةٍ إِذا قَضَی اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ.

و هل هذا المعنی إلّا الأولوية بالتصرف؟

و هل هذه الأولوية إلّا الولاية العامّة؟

و هل الولاية العامّة إلّا الامامة؟

ثم إنه لمّا ثبت تقدّم أمير المؤمنين عليه السلام علی عمر بن الخطاب ثبت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۰

تقدّمه علی أبی بكر بن أبی قحافة بالإجماع المركب.

و لو تنزلنا عن هذا، فإن تقدّم علی علی عمر يثبت بطلان خلافته، و بطلان خلافة عمر يثبت بطلان خلافة أبی بكر.

و أيضا: تقدّم علی علی بقية الصحابة يفيد أفضليّته من عثمان، فثبت بطلان خلافة عثمان، و هو مستلزم لبطلان خلافة الأولين.

و أيضا: يدل هذا الحديث على أن ترك استخلاف عمر لعلى و جعله الأمر شورى ظلم و جور، و الجائر لا يستحق الامامة، و إذا ثبت بطلان خلافته ثبت بطلان من تقدّم عليه و هو أبو بكر و من تأخّر عنه و هو عثمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۱

(۲۳) قول عمر- لمن استنكف من قضاء على-: ويحك! ما تدرى من هذا؟! هذا مولاى ... ص: ۱۳۱

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۳

و من الأدلة: ما رواه الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى قائلا بعد حديث:

«و بهذا الإسناد عن أبى سعيد هذا، قال أخبرنا طاهر بن محمد بن سمعان الجوالقى بعسكر مكرم بقراءتى عليه، قال حدثنا أبو طاهر عبد الرحمن بن عبد الوارث بن إبراهيم العسكرى، قال حدثنى أبى، قال حدثنا عمر، قال حدثنا إبراهيم بن محمد بن إسماعيل الزبيدى عن إبراهيم بن حيان عن أبى جعفر قال:

جاء أعرابيّان إلى عمر يختصمان، فقال عمر: يا أبا الحسن اقض بينهما، فقضى على على أحدهما. فقال المقضى عليه: يا أمير المؤمنين هذا يقضى بيننا. فوثب إليه عمر و أخذ بتلبيبه ثم قال: ويحك ما تدرى من هذا!! هذا مولاى و مولى كلّ مؤمن و من لم يكن مولاه فليس بمؤمن» [۱].

و رواه محب الدين الطبرى فى (الرياض النضرة) بقوله: «و عن عمر رضى اللّه عنه و قد جاءه أعرابيان يختصمان فقال لعلى: اقض بينهما يا أبا الحسن. فقضى على بينهما. فقال أحدهما للآخر: هذا يقضى بيننا؟ فوثب إليه عمر رضى اللّه عنه و أخذ بتلبيبه و قال: ويحك ما تدرى من هذا؟ هذا مولاى و مولى كلّ مؤمن و مؤمنة

---

[۱] مناقب الخوارزمى: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۴

و من لم يكن [على مولاه فليس بمؤمن [أخرجه ابن السمان فى الموافقة]» [۱].

و رواه فى (ذخائر العقبى) أيضا [۲].

و رواه ابن حجر المكى قائلا: «أخرج أيضا- يعنى الدارقطنى- إنه جاءه- يعنى عمر- أعرابيان يختصمان، فأذن لعلى فى القضاء بينهما. فقال أحدهما: هذا يقضى بيننا؟ فوثب إليه عمر و أخذ بتلبيبه و قال: ويحك ما تدرى من هذا؟ هذا مولاى و مولى كلّ مؤمن، و من لم يكن مولاه فليس بمؤمن» [۳].

و رواه أحمد بن الفضل: «و عن عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه و قد جاءه أعرابيان يختصمان، فقال لعلى كرم اللّه وجهه: اقض بينهما يا أبا الحسن فقضى على رضى اللّه عنه بينهما. فقال أحدهما للآخر كالمستهزئ: هذا يقضى بيننا؟

فوثب إليه عمر و أخذ بتلبيبه و قال: ويحك ما تدرى من هذا؟ هذا مولاى و مولى كلّ مؤمن و من لم يكن مولاه فليس بمؤمن. أخرجه ابن السمان فى كتاب الموافقة» [۴].

و كذا رواه محمد بن إسماعيل الأمير اليمانى نقلا عن المحب الطبرى [۵].

و رواه أحمد بن عبد القادر العجيلى عن الدارقطنى [۶].

و من الواضح: أنه لا مجال فى هذا المقام لذكر معنى المحب و الناصر و المحبوب، لأن الاعرابى قد استنكف عن قبول قضاء الامام عليه السلام، فلا بدّ- عند الجواب على كلامه- من ذكر ما يثبت صلوحه عليه السلام لمنصب القضاء، و كونه ناصرا أو محبا أو محبوبا لا يفيد الصلاحية للقضاء كما هو واضح.

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۲۲۴- ۲۲۵.

[۲] ذخائر العقبی ۶۷- ۶۸.

[۳] الصواعق: ۱۰۷.

[۴] وسیلة المآل- مخطوط.

[۵] الروضة الندیة ۵۴.

[۶] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۵

فالمراد من کلام عمر معنی آخر وراء هذه المعانی، و هو الولایة فی الحکم و التصرف فی الأمور، و هو المطلوب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۷

(۲۴) التهنئة فی یوم الغدیر و قولهم: «بخ بخ لک یا علی ...» ... ص: ۱۴۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۴۹

لقد هنّأ عمر بن الخطاب علیا علیه السلام یوم الغدیر بمناسبة کونه (مولی) من کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مولاه، و قد روی الدارقطنی- کما فی الصواعق- و العاصمی کما فی زین الفتی مشارکة أبی بکر لعمر فی تلک التهنئة.

ذکر من روی حدیث تهنئة عمر ... ص: ۱۴۹

و قد روی حدیث تهنئة عمر جماعة کبیرة من أعلام أهل السنة و کبار أئمتهم و منهم:

۱- عبد اللّه بن محمد بن أبی شیبة العبسی.

۲- أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی.

۳- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۴- أبو العباس الحسن بن سفیان النسوی.

۵- عبد الملک بن محمد أبو سعد الخرکوشی.

۶- أبو إسحاق أحمد بن محمد الثعلبی النیسابوری.

۷- إسماعیل بن علی بن حسین المعروف بابن السمان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۰

۸- عبد الکریم بن محمد المروزی السمعانی.

۹- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۱۰- عمر بن محمد بن خضر الملا الأردبیلی.

۱۱- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۱۲- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۱۳- إبراهیم بن محمد بن المؤید بن حمویه الجوینی.

۱۴- محمد بن عبد اللّه ولی الدین الخطیب.

۱۵- جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی.

۱۶- إسماعیل بن عمر الشهیر بابن کثیر الدمشقی.

۱۷- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۱۸- أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی.

۱۹- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۲۰- حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی.

۲۱- عبد اللّه بن عبد الرحمن الحسینی المشتهر بأصیل الدین الواعظ.

۲۲- محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی.

۲۳- محمد بن عبد الرسول البرزنجی المدنی.

۲۴- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۲۵- محمد صدر العالم.

۲۶- محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی.

وجه الدلالة ... ص: ۱۵۰

إن هذه التهنئة تدل علی حصول مرتبة عظیمة لأمیر المؤمنین علیه السلام فی یوم غدیر خم هی فوق جمیع المراتب و المناصب، و یشهد بذلک أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد ذکر لعلی علیه السلام فضائل و مناقب فی مقامات و مواضع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۱

کثیرة، و لم یرو فی شیء منها أن الصحابة هنئوه بما قال فیه.

و لو کان المراد مجرّد کونه ناصرا أو محبا أو محبوبا، لزم أن یکون هذا أعظم فضائل الامام علیه السلام، لکن هناک فضائل و مناقب رواها الثقات هی أعظم من هذه المعانی و المناقب قطعا. فالمراد إذن معنی آخر وراء هذه المعانی، و لیس إلّا الولایة فی التصرف.

فإن قیل: المراد هی المحبوبیة المطلقة، فالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أثبت و أوجب لعلی علیه السلام یوم الغدیر المحبوبیة المطلقة مثل المحبوبیة المطلقة الحاصلة لنفسه، و هذه مرتبة جلیلة جدّا و لذا هنأه الشیخان بها.

قلنا: إن هذه المحبوبیة المطلقة المساویة للمحبوبیة المطلقة للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم تثبت العصمة و الأفضلیة له علی سائر الصحابة، لعدم الشک فی أن محبوبیتهم لیست علی حد محبوبیة النبی. و حینئذ یثبت المطلوب و هو الامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین بلا فصل.

و لقد ثبت أن هذه التهنئة کانت من غیر الشیخین أیضا، فقد هنأه یوم الغدیر سائر الصحابة، بل أزواج النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أیضا، کما لا یخفی علی من راجع (مرآة المؤمنین) و (معارج النبوة) و غیرهما.

و قد نقل فی (معارج النبوة) عن (روضة الصفا) و (حبیب السیر) أنه قد نصب لعلی علیه السلام بعد خطبة الغدیر خیمة جلس تحتها و

أقبل القوم علیه یهنئونه بهذه المناسبة، ثم أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمهات المؤمنین أن یذهبن إلی علی و یهنئنه، و کان من جملة الأصحاب عمر بن الخطاب إذ دخل علیه فقال: بخ بخ لک [... ۱].

و من هذه الأمور أیضا یتضح أن الأمر فی یوم الغدیر کان عقد الامامة لعلی علیه السلام، و أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد أمر الحضور عنده و المثول بین یدیه لأجل البیعة.

---

[۱] معارج النبوة ۲/ ۳۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۲

اعتبار (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا ...) ص: ۱۵۲

و إذ کان النقل فی هذا المقام من کتب (معارج النبوة) و (حبیب السیر) و (روضة الصفا) فإن من المناسب إثبات اعتبار هذه الکتب الثلاثة، و یکفی لذلک اعتماد (الدهلوی) علی هذه الکتب فی باب المطاعن من کتابه (التحفة)، فقد اعتمد علی (المعارج) و (حبیب السیر) فی الجواب علی المطعن الرابع من مطاعن أبی بکر.

و اعتمد فی جواب المطعن الثالث من مطاعن أبی بکر علی (روضة الصفا) و (حبیب السیر).

و قد صرّح (الدهلوی) بکون هذه الکتب من الکتب المعتبرة.

و کذا تجد الاستناد و الاعتماد علی هذه الکتب فی الجواب عن المطعن الحادی عشر من مطاعن أبی بکر.

کما یثبت اعتبار (حبیب السیر) و (معارج النبوة) من کلمات حسام الدین السهارنبوری فی (مرافض الروافض)، کما لا یخفی علی من راجعه فی جوابه عن مطعن عزل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر عن إبلاغ سورة البراءة.

کما أن السهارنبوری ذکر الکتب الثلاثة المذکورة فی مقدمة کتابه المذکور، ضمن المصادر التی اعتمد علیها و نقل عنها مع التنصیص علی کونها کتبا معتبرة.

و أیضا: اعتمد علی (روضة الصفا) و (حبیب السیر) صاحب کتاب (مرآة الأسرار)* و نقل عنهما فی الکتاب المذکور.

و فی (کشف الظنون) فی ذکر (حبیب السیر): «من الکتب الممتعة المعتبرة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۳

(۲۵) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی: إنّه أمیر المؤمنین و سیّد المسلمین و قائد الغرّ المحجّلین ... ص: ۱۵۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۵

أخرج أبو العباس ابن عقدة فی (کتاب الولایة) قائلا: «حدثنا مثنی بن القاسم الحضرمی، عن هلال بن أیوب الصیرفی، عن أبی کثیر الأنصاری، عن عبد اللّه بن أسعد بن زرارة عن أبیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أوحی إلیّ فی علی أنه أمیر المؤمنین و سید المسلمین و قائد الغر المحجلین» [۱].

و إنّ واحدا من هذه الأوصاف الجلیلة لکاف فی الدلالة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه بلا فصل، فکیف فی صورة اجتماعها فی حدیث واحد.

ثم إن هذه الصفات تقوّی دلالة

(من کنت مولاه فعلی مولاه)

علی الامامة و الخلافة.

و أخرج أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی فی (کتاب الولایة) قائلا:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن أحمد البزاز فیما قرئ علیه فی بغداد. قال

---

[۱] کتاب الولایة لابن عقدة. و کان هذا الکتاب موجودا عند السید علی ابن طاوس الحلی، و قد روی عنه الحدیث المذکور فی کتاب الیقین الباب: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۶

حدثنا القاضی أبو عبد اللّه الحسین بن هارون بن محمد الصینی إملاء فی صفر سنة ۳۹۳ قال حدثنی أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی الحافظ سنة ۳۳۰.

و أخبرنا أبو الحسین محمد بن محمد علی الشروطی، قال أخبرنا أبو الحسین محمد ابن عمر بن بهثة و أبو عبد اللّه الحسین بن مروان بن محمد القاضی الصینی و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن الفضل بن إبراهیم الأشعری، قال حدثنا أبی قال حدثنا المثنی بن قاسم الحضرمی، عن هلال بن أیوب الصیرفی عن ابن أبی کثیر الأنصاری عن عبد اللّه بن أسعد بن زرارة عن أبیه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه. فهذا آخر حدیث البزاز. و زاد الشروطی فی روایته: و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوحی إلیّ فی علیّ ثلاث: أمیر المؤمنین و سید المسلمین و قائد الغر المحجلین» [۱].

هذا، و قد تقدّم فی الکتاب ترجمة (ابن عقدة) و (أبی سعید السجستانی) فلیراجع.

---

[۱] کتاب الولایة لابی سعید السجستانی کان هذا الکتاب موجودا عند السید علی بن طاوس الحلی و قد نقل عنه الحدیث المذکور فی کتاب الیقین الباب: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۷

(۲۶) خطبة الغدیر کما فی کتاب (توضیح الدلائل ...) ص: ۱۵۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۵۹

و روی السید شهاب الدین أحمد خطبة یوم غدیر خم باللفظ الآتی: «الحمد للّه علی آلائه فی نفسی و بلائه فی عترتی و أهل بیتی، أستعینه علی نکبات الدنیا و موبقات الآخرة، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه الواحد الأحد الفرد الصمد، لم یتخذ صاحبة و لا ولدا و لا شریکا و لا عمدا، و أنی عبد من عبیده أرسلنی برسالته إلی جمیع خلقه، لیهلک من هلک عن بینة و یحیی من حی عن بینة، و اصطفانی علی العالمین من الأولین و الآخرین، و أعطانی مفاتیح خزائنه و وکّد علیّ بعزائمه و استودعنی سرّه و أمدّنی فأبصرت له، فأنا الفاتح و أنا الخاتم و لا قوة إلّا باللّه.

اتقوا اللّه أیها الناس حقّ تقاته و لا تموتنّ إلّا و أنتم مسلمون، و اعلموا أن اللّه بکلّ شیء محیط، و أنه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علیّ فیقبل منهم، و معاذ اللّه أن أقول علی اللّه إلّا الحق أو أنطق بأمره إلّا الصّدق، و ما آمرکم إلّا ما أمرنی به و لا أدعوکم إلّا إلی اللّه،

و سیعلم الذین ظلموا أیّ منقلب ینقلبون.

فقام إلیه عبادة بن الصامت فقال: و متی ذاک یا رسول اللّه؟ و من هؤلاء؟

عرّفناهم لنحذرهم. قال: أقوام قد استعدّوا لنا من یومهم و سیظهرون لکم إذا بلغت النفس هاهنا- و أومأ صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم إلی حلقه- فقال عبادة: إذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۰

کان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟ فقال صلّی اللّه علیه و بارک و سلّم: علیکم بالسمع و الطاعة للسابقین من عترتی و الآخذین من نبوّتی، فإنهم یصدّونکم عن الغی و یدعونکم إلی الخیر، و هم أهل الحق و معادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب و السنّة، و یجنّبونکم الإلحاد و البدعة، و یقمعون بالحق أهل الباطل، لا یمیلون مع الجاهل.

أیها الناس: خلقنی و خلق أهل بیتی من طینة لم یخلق منها غیرها، کنّا أول من ابتدأ من خلقه، فلمّا خلقنا نور بنورنا کلّ ظلمة و أحیا بنا کل طینة- ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم- هؤلاء خیار أمتی و حملة علمی و خزانة سرّی و سادة أهل الأرض، الداعون إلی الحق المخبرون بالصدق، غیر شاکّین و لا مرتابین و لا ناکصین و لا ناکثین. هؤلاء الهداة المهتدون و الأئمة الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم و ولایتهم، و الضالّ من عدل منهم و جاءنی بعداوتهم، حبهم إیمان و بغضهم نفاق، هم الأئمة الهادیة و عری الأحکام الواثقة، بهم تتم الأعمال الصالحة، و هم وصیة اللّه فی الأولین و الآخرین، و الأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی تَسائَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحامَ إِنَّ اللَّهَ کانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً. ثم ندبکم إلی حبّهم فقال: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم من النجس، الصادقون إذا نطقوا العالمون إذا سئلوا، الحافظون لما استودعوا. جمعت فیهم الخلال العشر لم تجمع إلّا فی عترتی و أهل بیتی: الحلم و العلم و النبوة و النبل و السماحة و الشجاعة و الصّدق و الطهارة و العفاف و الحکم. فهم کلمة التقوی و وسیلة الهدی و الحجة العظمی و العروة الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول ربکم، و عن قول ربی ما آمرتکم.

ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. أوحی إلیّ من ربی فیه ثلاث: إنه سید المسلمین و إمام الخیرة المتقین و قائد الغر المحجلین، و قد بلّغت عن ربی ما أمرت و استودعهم اللّه فیکم، و استغفر اللّه لی و لکم».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۱

و قد جمع فی هذه الخطبة بین

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

و بین

«إنه سید المسلمین و إمام الخیرة المتّقین و قائد الغر المحجلین»

. و أنت تعلم أن واحدا من هذه الصفات یکفی لأن یستدل به علی ثبوت الامامة و الخلافة له دون غیره.

وجوه دلالة الخطبة علی إمامة أهل البیت ... ص: ۱۶۱

هذا، بالاضافة إلی دلالة هذه الخطبة علی إمامة أهل البیت علیهم الصلاة و السلام من وجوه:

الأول: إنه أمر أمّته بالسّمع و الطاعة لهم. و هذا یستلزم الامامة و الخلافة بلا ریب، إذ لا یعقل أن یکون المأمور بالاطاعة إماما و المطاع مأموما.

و أیضا: هذا الأمر یقتضی أفضلیة المطاع، و هی تستلزم الامامة.

و أيضا: هذا الأمر دليل العصمة، و هى تستلزم الامامة.

الثانى: وصفهم بالسابقين. و هذا الوصف يستلزم الأفضلية و هى تستلزم الامامة.

الثالث:

قوله «فإنهم يصدّونكم عن الغى و يدعونكم إلى الخير»

معناه أنهم الذين يأمرون الصحابة بالمعروف و ينهونهم عن المنكر، فكون واحد من الصحابة خليفة دونهم- و الحال هذه- يستلزم انعكاس الموضوع.

الرابع:

قوله «يحيون فيكم الكتاب و السنّة و يجنّبونكم الإلحاد و البدعة و يقمعون بالحق أهل الباطل لا يميلون مع الجاهل»

يدل على الأفضلية بوضوح.

الخامس:

قوله «خلقنى و خلق أهل بيتى من طينة لم يخلق منها غيرها»

دليل على الأفضلية.

السادس:

قوله «كنا أول من ابتدأ من خلقه»

دليل على الأفضلية كذلك.

السابع:

قوله «نوّر بنورنا كلّ ظلمة»

دليل على الأفضلية.

الثامن:

قوله «هؤلاء خيار أمتى»

دليل على الأفضلية.

التاسع:

قوله «حملة علمى»...

دليل على الأفضليّة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۲

العاشر:

قوله «سادة أهل الأرض»

صريح فى الأفضلية.

الحادى عشر:

قوله «هؤلاء الهداة المهتدون و الأئمة الراشدون»

نص صريح فى أنهم الأئمة.

الثانى عشر:

قوله «المهتدى من جاءنى بطاعتهم»

صریح فی أنه تجب طاعة أهل البیت، فیکونون مطاعین للصحابة لا بالعکس.

الثالث عشر:

قوله «هم الأئمة الهادیة»

نص صریح فی الامامة.

الرابع عشر:

قوله «جمعت فیهم الخلا العشر»...

دلیل الأفضلیة المطلقة.

و تدل الجمل الأخری من هذه الخطبة علی إمامة أمیر المؤمنین و أهل البیت علیهم السلام، و ذم من خالفهم و عاداهم، و سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون.

الثناء علی صاحب توضیح الدلائل ... ص: ۱۶۲

و إن السید شهاب الدین صاحب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) من أکابر علماء أهل السنة، و من هنا نجد المولوی شاه سلامة اللّه فی کتابه (معرکة الآراء) یعجز عن إنکار روایاته و یجعل کتابه دلیلا علی روایة أهل السنة لفضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.

و السید شهاب الدین المذکور هو سبط قطب الدین الإیجی کما یظهر من قوله: «و انی قد وجدت هذین البیتین بشریف خط جدی الامام المالک من السنة بالزمام قطب الحق و الدین الإیجی روح روحه فی دار السلام:

ولایتی لأمیر المؤمنین علی بها بلغت الذی أرجوه من أملی

تحققا اننی لو لا ولایته ما کان ذو العرش منی قابلا عملی»

ترجمة الشیخ سلامة اللّه البدایونی ... ص: ۱۶۲

و إنّ رأی الشیخ سلامة اللّه هذا بوحده یکفینا لأن نحتج و نستشهد بما جاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۳

فی کتاب (توضیح الدلائل). و ذلک لأن شاه سلامة اللّه البدایونی أحد العلماء المشهورین بالهند، و من تلامذة المولوی عبد العزیز الدهلوی صاحب (التحفة الاثنی عشریة) و کان- کما زعم صاحب (نزهة الخواطر)- «یتکلّم مع الشیعة و یناظرهم، و یفحم الکبار منهم».

جاء ذلک بترجمته حیث عنونه بقوله: «الشیخ الفاضل سلامة اللّه بن برکة اللّه الصدیقی البدایونی ثم الکانبوری، احد العلماء المشهورین ولد و نشأ ببدایون، و قرأ النحو و الصرف علی الشیخ أبی المعالی بن عبد الغنی العثمانی، و بعض رسائل المنطق و الحکمة علی مولانا ولی اللّه تلمیذ الشیخ باب اللّه الجونبوری. ثم لازم السید مجد الدین الشاهجانبوری ببلدة بریلی، و قرأ علیه سائر الکتب الدرسیة. ثم سافر إلی دهلی و استفاض عن الشیخ رفیع الدین و صنوه الکبیر عبد العزیز بن ولی اللّه الدهلوی، و أسند الحدیث عن الشیخ عبد العزیز المذکور، و أخذ الطریقة عن السید آل أحمد الحسینی المارهروی، ثم رجع إلی لکهنو و تصدّر بها للدرس و الافادة.

و کان له ذوق سلیم فی المناظرة، کان یتکلّم مع الشیعة و یناظرهم و یفحم الکبار منهم، حتی بهت مجتهدهم و لم یقدر علی الذبّ عن نحلته فقضی علیه بالجلاء، فذهب إلی کانبور و سکن بها.

قال صاحبه الشیخ محسن بن یحیی الترهتی فی الیانع الجنی: إنه جامع بین أنواع العلوم من القرآن و الحدیث و الفقه و أصوله و التصوف و الکلام و غیره من العلوم النظریة، مارسها أحسن ما یکون من الممارسة، حصلت له الإجازة من قبل عبد العزیز المسند، و اجتمع به بآخر عمره، و کتب له رفیع الدین الإجازة من قبل أخیه فیما أظن.

له کتب و رسائل ... و منها فی الجدل مع الرافضة مثل کتابه معرکة الآراء ... مات یوم السبت لثلاث خلون من رجب سنة ۱۲۷۱ بکانبور» [۱].

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۲۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۴

فمن کان بصدد الرد علی الشیعة، یتکلم معهم و یناظرهم، و یفحم الکبار منهم!! لا ینسب کتابا لشیعی أو لمائل إلی التشیع إلی أهل السنة، و لا یوافق علی أخباره و روایاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۵

(۲۷) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم الغدیر: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه ... ص: ۱۶۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۷

و من الأدلة:

ما رواه ابن المغازلی بقوله: «أخبرنا أحمد بن محمد بن طاوان قال حدثنی الحسین بن محمد العلوی العدل، قال حدثنی علی بن عبد اللّه بن میسرة، قال حدثنی أحمد بن منصور الرمادی، قال حدثنی عبد اللّه بن صالح عن ابن لهیعة عن أبی هبیرة و بکر بن سوادة عن قبیصة بن ذویب و أبی سلمة بن عبد الرحمن عن جابر بن عبد اللّه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بخم، فتنحی الناس عنه، و أمر علیا فجمعهم، فلما اجتمعوا قام فیهم و هو متوسد ید علی بن أبی طالب، فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أیها الناس إنه قد کرهت تخلّفکم عنی حتی خیّل لی أنه لیس شجرة أبغض إلیکم من شجرة تلینی. ثم قال: لکن علی بن أبی طالب أنزله اللّه منی بمنزلتی منه، فرضی اللّه عنه کما أنا راض عنه، فإنه لا یختار علی قربی و محبتی شیئا. ثم رفع یدیه فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

قال: فابتدر الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یبکون و یتضرعون و یقولون: یا رسول اللّه ما تنّحینا عنک إلّا کراهیّة أن نثقل علیک، فنعوذ باللّه من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۸

سخط رسوله- فرضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنهم عند ذلک» [۱].

فنقول: ما هی منزلة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من اللّه عز و جل؟

إن منزلة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منه عز و جل تعلم من آیات القرآن الکریم، فهو خلیفة اللّه فی الأرض، و مجعول حاکما علی الناس من قبله، قال اللّه تعالی لداود: إِنَّا جَعَلْناکَ خَلِیفَةً فِی الْأَرْضِ فَاحْکُمْ بَیْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ ... و نبینا أفضل من داود علیه السلام. و هو رسول اللّه و شاهده و المبشر و النذیر من قبله، قال عز و جل: إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً ... و مقرون طاعته بطاعته و معصیته بمعصیته بقوله: مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ وَ مَنْ یُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ و مجعول أولی

بالمؤمنين من أنفسهم- بقوله: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ -. ... إلى غير ذلك مما يعتقده كل مسلم و لو أنكر الكفر.

و على عليه السلام أنزله اللّه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم منزلته منه، فيكون حائزا لتلك المنازل، و بها يكون الحاكم على الناس كلّهم، و المولى الواجب إطاعته و اتباعه على جميعهم، و الأولى بهم من أنفسهم، و هذه هى الامامة العظمى و الخلافة الكبرى.

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۶۹

(۲۸) قول النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يوم الغدير هذا وليّى و المؤدّى عنى ... ص: ۱۶۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۱

و من الأدلة

ما رواه الحافظ ابن كثير بقوله:

«قال ابن جرير حدثنا أحمد بن عثمان أبو الجوزاء، ثنا محمد بن خالد بن عتمة، ثنا موسى بن يعقوب الربعى- و هو صدوق- حدثنى مهاجر بن مسمار عن عائشة بنت سعد سمعت أباها يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم الجحفة و أخذ بيد على فخطب ثم قال: أيها الناس إنى وليكم. قالوا: صدقت.

فرفع يد على فقال: هذا وليّى و المؤدى عنى، و إن اللّه موال من والاه و معاد من عاداه.

قال شيخنا الذهبى: و هذا حديث حسن غريب.

ثم رواه ابن جرير من حديث يعقوب بن جعفر بن أبى كثير عن مهاجر بن مسمار. فذكر الحديث و أنه عليه السلام وقف حتى لحقه من بعده و أمر برّد من كان تقدّم. فخطبهم. الحديث» [۱].

و قد أخرجه النسائى قائلا: «أنبأنا أبو عبد الرحمن زكريا بن يحيى السجستانى، قال حدّثنى محمد بن الرحيم، قال أنبأنا إبراهيم، قال ثنا معن قال

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۵/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۲

ثنى موسى بن يعقوب عن المهاجرين مسمار عن عائشة بنت سعد و عامر ابن سعد: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خطب فقال: أمّا بعد أيّها الناس فإنى وليّكم. قالوا: صدقت. ثم أخذ بيد على فرفعها قال: هذا وليى و المؤدى عنى، وال اللهم من والاه و عاد اللهم من عاداه» [۱].

أقول: و يفهم من هذا الحديث- بقرينة لفظة «و المؤدى عنى» - أن المراد من (الولى) ليس المحب و الناصر و نحوهما، بل إن المراد منه هو الخليفة و الامام، لأنه الذى يؤدى الأحكام عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و الأصرح من هذا الحديث هو

الحديث الآخر الذى رواه ابن كثير أيضا حيث قال: «قال الامام أحمد ثنا يحيى بن آدم و ابن أبى بكر قالا: ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة. قال يحيى بن آدم: و كان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۲]

[۱] الخصائص: ۱۰۰.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۵/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۳

(۲۹) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم ... ص: ۱۷۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۵

و من الأدلة:

ما رواه السید علی بن شهاب الدین الهمدانی:

«عن أبی الحمراء رضی اللّه عنه خادم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال بعد کبر سنّه لواحد من رفقائه: لأحدثنک ما سمعت أذنای و رأت عیناى:

أقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی دخل علی عائشة فقال لها: ادعی لی سید العرب، فبعثت إلی أبی بکر فدعته، فجاء حتی کان کرأی العین علم أن غیره دعی. فخرج من عندها حتی دخل علی حفصة فقال لها: ادعی لی سید العرب فبعثت إلی عمر فدعته حتی إذا صار کرأی العین علم أن غیره دعی.

فخرج من عندها حتی إذا دخل علی أم سلمة رضی اللّه عنها و کانت من خیرهنّ و قال: ادعی لی سید العرب فبعثت إلی علی فدعته. ثم قال لی: یا أبا الحمراء رح ائتنی بمائة من قریش و ثمانین من العرب و ستین من الموالی و أربعین من أولاد الحبشة، فلما اجتمع الناس قال: ائتنی بصحیفة من أدیم فأتیته بها، ثم أقامهم مثل صفّ الصلاة فقال:

معاشر الناس! ألیس اللّه أولی بی من نفسی یأمرنی و ینهانی مالی علی اللّه أمر و لا نهی؟ قالوا: بلی یا رسول اللّه. قال: من کان اللّه و أنا مولاه فهذا علی مولاه یأمرکم و ینهاکم مالکم علیه من امر و لا نهی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۶

و انصر من نصره و اخذل من خذله. اللهم أنت شهیدی علیهم أنی قد بلّغت و نصحت، ثم أمر فقرات الصحیفة علینا ثلاثا ثم قال: من شاء أن یقیله ثلاثا.

فقلنا: نعوذ باللّه و برسوله أن نستقیله ثلاثا ثم أدرج الصحیفة و ختمها بخواتیمهم.

ثم قال: یا علی خذ الصحیفة إلیک فمن نکث فاتل الصحیفة فأکون أنا خصیمه.

ثم تلا هذه الآیة: وَ لا تَنْقُضُوا الْأَیْمانَ بَعْدَ تَوْکِیدِها وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَیْکُمْ کَفِیلًا فتکونوا کبنی إسرائیل إذ شدّدوا علی أنفسهم فشدّد اللّه علیهم، ثم تلا فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ الآیة» [۱].

و هذا الحدیث من أقوی الأدلة علی أن (المولی) فی حدیث الغدیر بمعنی الامامة و الاولویة فی التصرف.

[۱] مودة القربی. أنظر ینابیع المودة: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۷

(۳۰) قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه و من کنت إمامه فعلی إمامه ... ص: ۱۷۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۷۹

و روی السید علی الهمدانی المذکور: «عن فاطمة علیها السلام قالت قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، و من کنت إمامه فعلی إمامه» [۱].

و هذا الحدیث أیضا صریح فی المطلوب.

ترجمة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۷۹

و السید علی الهمدانی من أکابر علماء أهل السنة و من مشاهیر عرفائهم، و قد أثنی علیه علماؤهم مثل عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی کتاب (نفحات الأنس من حضرات القدس) و محمود بن سلیمان الکفوی فی کتاب (کتائب الاعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار) و نور الدین جعفر البدخشانی فی کتاب (خلاصة المناقب) و الشیخ أحمد القشاشی فی کتاب (السمط المجید فی سلاسل أهل التوحید) و شاه ولی اللّه. الدهلوی فی کتاب (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

و قد توفی السید علی الهمدانی فی السادس من ذی الحجة سنة ست و ثمانین

---

[۱] مودة القربی. أنظر ینابیع المودة: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۰

و سبعمائة.

و قد وصفه الکفوی بقوله: «لسان العصر سید الوقت، المنسلخ عن الهیاکل الناسوتیة و المتوصل إلی السبحات اللّاهوتیة، الشیخ العارف الربانی و العالم الصمدانی، أمیر سید علی بن شهاب بن محمد بن محمد الهمدانی قدس اللّه تعالی سرّه. کان جامعا بین العلوم الظاهرة و الباطنة، و له مصنفات کثیرة فی علم التصوّف».

و قال صاحب (نزهة الخواطر): «الشیخ علی بن شهاب الهمدانی، الشیخ العالم الکبیر الرحالة. ولد فی ۱۲ رجب، و أدرک المشایخ الکبار و استفاد منهم، بلغ عددهم إلی أربعمائة و ألف من رجال العلم و المعرفة. فقدم کشمیر فأسلم علی یده غالب أهلها.

و له مصنفات کثیرة ممتعة.

و کانت وفاته فی سنة ۷۸۶» [۱].

---

[۱] نزهة الخواطر ۲/ ۸۴ ملخصا بلفظه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۱

اعترافات مشاهیر علماء السنة بمفاد حدیث الغدیر ... ص: ۱۸۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۳

و بالاضافة إلى تلك الوجوه السديدة و الأدلة الباهرة التى يكفى كلّ واحد منها لاثبات مطلوب أهل الحق لو أنصف المنصفون، فقد رأينا جماعة كبيرة من أساطين علماء أهل السنة يصرّحون بدلالة حديث الغدير على إمامة امير المؤمنين عليه الصلاة و السلام، و ينصون على مطلوب أهل الحق بكل وضوح، و إن كلّ كلمة من كلمات هؤلاء ليكفى لدفع شكوك المشككين، و تأويلات الجاحدين، و إليك نصوص عبارات طائفة منهم:

(۱) محمد بن محمد الغزالى ... ص: ۱۸۳

اشارة

قال أبو حامد الغزالى: «اختلف العلماء فى ترتيب الخلافة و تحصيلها لمن آل أمرها إليه، فمنهم من زعم أنها بالنص، و دليلهم فى المسألة قوله تعالى: قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً. و قد دعاهم أبو بكر رضى اللّه عنه بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۴

إلى الطاعة فأجابوه. و قال بعض المفسرين فى قوله تعالى: وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلى بَعْضِ أَزْواجِهِ حَدِيثاً قال فى الحديث: إن أباك هو الخليفة من بعدى يا حميراء.

و قالت امرأة: إذا فقدناك فإلى من نرجع؟ فأشار إلى أبى بكر. و لأنه أمّ بالمسلمين على حياة رسول اللّه، و الامامة عماد الدين. هذا جملة ما يتعلق به القائلون بالنصوص.

ثم تأوّلوا و قالوا: لو كان على أول الخلفاء لا نسحب عليهم ذيل الفناء، و لم يأتوا بفتوح و لا مناقب، و لا يقدح فى كونه رابعا كما لا يقدح فى نبوة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إذ كان آخرا. و الذين عدلوا عن هذا الطريق زعموا أن هذا تعلّق فاسد و ما يتعلّق به فاسد، و تأويل بارد جاء على زعمكم و أهويتكم، و قد وقع الميراث فى الخلافة و الاحكام مثل داود و زكريا و سليمان و يحيى، قالوا: كان لأزواجه ثمن الخلافة، فبهذا تعلقوا و هذا باطل إذ لو كان ميراثا لكان العباس أولى.

لكن أسفرت الحجة وجهها و أجمع الجماهير على متن الحديث من خطبته فى يوم غدير خم باتفاق الجميع و هو يقول:

من كنت مولاه فعلى مولاه

. فقال عمر:

بخ بخ يا أبا الحسن لقد أصبحت مولاى و مولى كل مؤمن و مؤمنة. فهذا تسليم و رضى و تحكيم.

ثم بعد هذا غلب الهوى لحبّ الرياسة و حمل عمود الخلافة و عقود البنود و خفقان الهوى فى قعقعة الرايات و اشتباك ازدحام الخيول و فتح الأمصار سقاهم كأس الهوى، فعادوا إلى الخلاف الأول فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ، وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِيلًا فَبِئْسَ ما يَشْتَرُونَ» [۱].

و قد أورد سبط ابن الجوزى كلام الغزالى هذا حيث قال: «و ذكر أبو حامد الغزّالى فى كتاب سرّ العالمين و كشف ما فى الدارين ألفاظا تشبه هذا. فقال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لعلى يوم غدير خم: من كنت مولاه فعلى

---

[۱] سر العالمين: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۵

مولاه. فقال عمر بن الخطاب: بخ بخ یا أبا الحسن أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

قال: و هذا تسلیم و رضی و تحکیم، ثم بعد هذا غلب الهوی حبا للرئاسة و عقد البنود و خفقان الرایات و ازدحام الخیول فی فتح الأمصار و أمر الخلافة و نهیها، فحملهم علی الخلاف فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ وَ اشْتَرَوْا بِهِ ثَمَناً قَلِیلًا فَبِئْسَ ما یَشْتَرُونَ» [۱].

کتاب «سر العالمین» للغزالی ... ص: ۱۸۵

و قد عرفت من عبارة سبط ابن الجوزی ثبوت هذا الکتاب لأبی حامد الغزالی و صحة نسبته إلی مؤلفه.

و أیضا، یشهد بذلک عبارة الحافظ الذهبی حیث قال: «الحسن بن الصبّاح الإسماعیلی الملقب بالکیا، صاحب الدعوة النزاریة وجد أصحاب قلعة ألموت.

کان من کبار الزنادقة و من دهاة العالم، و له اخبار یطول شرحها لخصتها فی تاریخی الکبیر فی حوادث سنة أربع و سبعین و أربعمائة، و أصله من مرو، و قد أکثر التطواف ما بین مصر إلی بلد کاشغر، یغوی الخلق و یضل الجهلة، إلی أن صار منه ما صار، و کان قوی المشارکة فی الفلسفة و الهندسة، کثیر المکر و الحیل، بعید الغور، لا بارک اللّه فیه.

قال أبو حامد الغزالی فی کتاب سر العالمین: شاهدت قصة الحسن بن الصباح لما تزّهد تحت حصن ألموت، فکان أهل الحصن یتمنّون صعوده إلیهم فیمتنع فیقول: أما ترون المنکر کیف فشا و فسد الناس، فتبعه خلق، ثم خرج أمیر الحصن یتصیّد، فنهض أصحابه فتملکوا الحصن، ثم کثرت قلاعهم» [... ۲].

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۶۲.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۶

ترجمة الغزالی ... ص: ۱۸۶

و من المناسب أن نورد هنا طرفا من کلمات القوم فی تعظیم الغزالی و الثناء علیه و تبجیله:

۱- الیافعی بعد ذکر نبذ من فضائل الغزالی فی نحو من ثلاث و رقات کبیرة: «قلت: و فضائل الامام حجة الإسلام أبی حامد الغزالی رضی اللّه عنه أکثر من أن تحصر، و أشهر من أن تشهر. و قد روینا من الشیخ الفقیه الامام العارف باللّه، رفیع المقام الذی اشتهرت کرامته العظیمة و ترادفت و قال للشمس یوما قفی فوقفت حتی بلغ المنزل الذی یرید من مکان بعید، أبی الذبیح إسماعیل ابن الشیخ الفقیه الامام العارف ذی المناقب و الکرامات و المعارف محمد بن اسماعیل:

أنه سأل بعض الطاعنین فی الامام أبی حامد المذکور رضی اللّه عنه فی فتیا أرسل بها إلیه هل یجوز قراءة کتب الغزالی؟

فقال رضی اللّه عنه فی الجواب: إنا للّه و إنا إلیه راجعون، محمد بن عبد اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سید الأنبیاء، و محمد بن إدریس سید الأئمة، و محمد بن محمد الغزالی سید المصنفین. هذا جوابه رحمة اللّه علیه.

و قد ذکرت فی کتاب الإرشاد: انه سمّاه سید المصنّفین، لأنه تمیّز عن المصنفین بکثرة المصنفات البدیعات، و غاص فی بحار العلوم و استخرج عنها الجواهر النفیسات، و سحر العقول بحسن العبارة و ملاحة الأمثلة، و بداعة الترتیب و التقسیمات و البراعة فی الصناعة

العجیبة مع جزالة الألفاظ و بلاغة المعانی الغریبة، و الجمع بین علوم الشریعة و الحقیقة، و الفروع و الأصول، و المعقول و المنقول، و التدقیق و التحقیق، و العلم و العمل، و بیان معالم العبادات و العادات و المهلکات و المنجیات، و إبراز محاسن أسرار المعارف المحجبات العالیات، و الانتفاع بکلامه علما و عملا، لا سیّما أرباب الدیانات، و الدعاء الی اللّه سبحانه برفض الدنیا و الخلق، و محاربة الشیطان و النفس بالمجاهدة و الریاضیات، و إفحام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۷

الفرق أیسر عنده من شرب الماء بالبراهین القطاعات و توبیخ علماء السوء الراکبین إلی الظلمة و المائلین إلی الدنیا الدنیة أولی الهمم الدنیات، و غیر ذلک مما لا یحصی مما جمع فی تصانیفه من المحاسن الجمیلات و الفضائل الجلیلات، ممّا لا یجمعه مصنّف فیما علمنا و لا یجمعه فیما یظن ما دامت الأرض و السماوات.

فهو سیّد المصنّفین عند المنصفین، و حجة الإسلام عند أهل الاستسلام لقبول الحق من المحققین فی جمیع الأقطار و الجهات، و لیس یعنی أن تصانیفه أصح فصحیحا البخاری و مسلم أصح الکتب المصنفات» [... ۱].

۲- السیوطی: «و علی رأس الخامسة الامام أبو حامد الغزالی، و ذلک لتمیّزه بکثرة المصنفات البدیعات، و غوصه فی بحور العلم، و الجمع بین علوم الشریعة و الحقیقة، و الفروع و الأصول و المعقول و المنقول، و التدقیق و التحقیق و العلم و العمل، حتی قال بعض العلماء الأکابر الجامعین بین العلم الظاهر و الباطن: لو کان بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبی لکان الغزالی، و أنه یحصل ثبوت معجزاته ببعض مصنفاته» [۲].

۳- الزرقانی: «ذکر له الأسنوی فی المهمات ترجمة حسنة منها: هو قطب الوجود و البرکة الشاملة لکل موجود، و روح خلاصة أهل الایمان، و الطریق الموصل إلی رضا الرحمن، یتقرّب به إلی اللّه تعالی کل صدیق، و لا یبغضه إلّا ملحد أو زندیق، قد انفرد فی ذلک العصر عن الزمان کما انفرد فی هذا الباب فلا یترجم معه فیه لإنسان. انتهی. و له کتب نافعة مفیدة خصوصا الإحیاء فلا یستغنی عنه طالب الآخرة. مات بطوس سنة ۵۰۵» [۳].

---

[۱] مرآة الجنان حوادث سنة ۵۰۵.

[۲] التنبئة بمن یبعثه اللّه علی رأس کل مائة للسیوطی: ۱۲.

[۳] شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۸

(۲) أبو المجد مجدود بن آدم «الحکیم السنائی ...» ص: ۱۸۸

و قال أبو المجد الحکیم السنائی فی مدح سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام:

«نائب مصطفی بروز غدیر کرده بر شرع خود مر او را میر» [۱]

و هذا صریح فی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل علیا علیه السلام فی یوم الغدیر نائبا له و نصبه أمیرا علی شرعه.

و «الحکیم السنائی» من کبار علماء و عرفاء أهل السنة. و قد أثنی علیه عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی (نفحات الانس)، و ذکر کتابه (حدیقة الحقیقة) مقرّظا ایّاه.

(۳) فرید الدّین العطّار ... ص: ۱۸۸

اشارة

و قال الشيخ فريد الدين العطار الهمدانی فی واقعة غدير خم و معنی حديث الغدير:

«چون خدا گفته است در خم غدير با رسول اللّه ز آيات منير

ايها الناس اين بود الهام او ز آنكه از حق آمده پيغام او

گفت رو كن با خلائق اين ندا نيست اين دم خود رسولم بر شما

---

[۱] حديقة الحقيقة للحكيم السنائی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۸۹

هر چه حق گفته است من خود آن كنم بر تو من اسرار حق آسان كنم

چونكه جبرئيل آمد و بر من بگفت من بگويم با شما راز نهفت

اينچنين گفته است قهّار جهان حق و قيّوم خدای غيب دان

مرتضی والی در اين ملك من است هر كه اين سر را نداند او زنست» [۱].

فی هذه الأشعار: إن حديث الغدير كان بأمر من اللّه عز و جل، و إن معناه هو أنّ أمير المؤمنين عليه السلام هو الوالی لمملكة النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم.

الثناء علی العطار و الاعتماد عليه ... ص: ۱۸۹

هذا، و الشيخ فريد الدين المذكور من كبار المشايخ الموصوفين بالعلم و المعرفة لدی علماء أهل السنه، فقد ترجم له و اثنی عليه الشيخ عبد الرحمن الجامی [۲] و استند إلی كلامه نصر اللّه الكابلی حيث قال: «قال الشيخ الجليل فريد الدين أحمد بن محمد النيسابوری: من آمن بمحمد و لم يؤمن بأهل بيته فليس بمؤمن، أجمع العلماء و العرفاء علی ذلك و لم ينكره أحد» [۳].

بل ذكر (الدهلوی) فی الباب الحادی عشر من كتابه (التحفة) ما ترجمته:

«و أيضا: إنهم يعلمون بأن أهل السنة يجعلون حب الأمير و ذرّيته الطاهرة من فرائض الايمان. قال حضرة فريد الدين أحمد بن محمد النيسابوری المعروف بالعطار فی أشعاره العربية:

فلا تعدل بأهل البيت خلقا فأهل البيت هم أهل السعادة

فبغضهم من الإنسان خسر حقيقی و حبّهم عبادة

---

[۱] ديوان مظهر حق للعطار النيسابوری.

[۲] نفحات الانس: ۵۹۹.

[۳] الصواقع لنصر اللّه الكابلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۰

و قد أورد الشيخ بهاء الدين العاملی هذه الأشعار فی كشكوله.

و ينقل عن الشيخ المذكور أيضا أنه كان يقول: من آمن بمحمد و لم يؤمن بأهل بيته فليس بمؤمن».

(۴) ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۹۰

اشارة

و قال الشیخ محمد بن طلحة الشافعی ما نصّه: «و أما مؤاخاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إیاه و امتزاجه به و تنزیله إیاه منزلة نفسه و میله إیّاه و إیثاره إیاه فهذا بیانه:

فإنه قد روی الامام الترمذی فی صحیحه بسنده عن زید بن أرقم أنه قال: لمّا آخی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه جاءه علی تدمع عیناه. فقال:

یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تؤاخ بینی و بین أحد. قال: فسمعت رسول اللّه یقول: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة.

و روی بسنده أیضا: أن رسول اللّه قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و هذا اللفظ بمجرّده رواه الترمذی

و لم یزد علیه. و زاد غیره ذکر الیوم و الموضع. فذکر الزمان و هو عند عود رسول اللّه من حجة الوداع فی الیوم الثامن عشر من ذی الحجة. و ذکر المکان و هو ما بین مکة و المدینة یسمی خمّا فی غدیر هناک، فسمّی ذلک الیوم غدیر خم. و قد ذکره علیه السلام فی شعره الذی تقدم. و صار ذلک الیوم عیدا و موسما لکونه کان وقتا خصّ فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا بهذه المنزلة العلیة و شرّفه بها دون الناس کلّهم.

و نقل عن زاذان قال: سمعت علیا فی الرحبة و هو ینشد الناس: من شهد منکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم و هو یقول ما قال؟ فقام ثلاثة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۱

عشر رجلا فشهدوا أنهم سمعوا رسول اللّه یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه.

زیادة تقریر: نقل الامام أبو الحسن علی الواحدی فی کتابه المسمی بأسباب النزول یرفعه بسنده إلی أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه قال: نزلت هذه الآیة:

یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ یوم غدیر خم فی علی بن أبی طالب.

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه

قد اشتمل علی لفظة «من» و هی موضوعة للعموم، فاقتضی أن کل انسان کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مولاه کان علی مولاه.

و اشتمل علی لفظه «المولی» و هی لفظة مستعملة بإزاء معان متعددة قد ورد القرآن الکریم بها، فتارة تکون بمعنی «أولی» قال اللّه تعالی فی حق المنافقین:

مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ معناه: أولی بکم. و تارة بمعنی الناصر. قال اللّه تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ معناه: إن اللّه ناصر المؤمنین و إن الکافرین لا ناصر لهم. و تارة بمعنی الوارث قال اللّه تعالی:

وَ لِکُلٍّ جَعَلْنا مَوالِیَ مِمَّا تَرَکَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ معناه: وارثا. و تارة بمعنی العصبة. قال اللّه تعالی: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی معناه عصبتی. و تارة بمعنی الصدیق و الحمیم قال اللّه تعالی: یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً معناه حمیم عن حمیم و صدیق عن صدیق و قرابة عن قرابة. و تارة بمعنی السید المعتق و هو ظاهر.

و إذا کانت واردة لهذه المعانی فعلی أیّها حملت؟ أما علی کونه أولی کما ذهبت إلیه طائفة أو علی کونه صدیقا حمیما، فیکون معنی الحدیث: من کنت أولی به أو ناصره أو وارثه أو عصبته أو حمیمه أو صدیقه فإن علیا منه کذلک، و هذا صریح فی تخصیصه لعلی بهذه المنقبة العلیة و جعله لغیره کنفسه بالنسبة إلی من دخلت علیهم کلمة «من» التی هی للعموم بما لم یجعله لغیره.

و لیعلم: أن هـذا الحـدیث هو من أسـرار قوله تعالی فی آیـة المباهلـة: فَقُلْ تَعالَوْا نَـدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَـنا وَ أَنْفُسَکُمْ و المراد نفس علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۲

علی مـا تقـدم، فإن اللّه جل و علا لمّا قرن بین نفس رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم و بین نفس علی و جمعهما بضـمیر مضاف إلی رسول اللّه أثبت رسول اللّه لنفس علی بهـذا الحـدیث ما هو ثابت لنفسه علی المؤمنین عموما، فإنه أولی بالمؤمنین و ناصـر المؤمنین و سیـد المؤمنین. و کلّ معنی أمکن إثباته ممّا دلّ علیه لفظ «المولی» لرسول اللّه فقـد جعله لعلی علیه السـلام. و هی مرتبة سامیة و منزلة شاهقة و درجة علیة و مکانة رفیعة خصّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم بها دون غیره، فلهذا صار ذلک الیوم یوم عید و موسم سـرور لأولیائه» [۱].

ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۲

و ابن طلحـة المـذکور من کبار الفقهاء و مشاهیر المحققین، فقد ترجم له و أثنی علیه الیافعی [۲]. و ذکره الأسنوی فی (طبقات فقهاء الشافعیة) بقوله:

«الکمال النصیبی أبو سالم محمد بن طلحة بن محمد القرشی النصیبی الملقب کمال الدین، کان إماما بارعا فی الفقه و الخلاف، عالما بالأصلین، رئیسا کبیرا معظما، ترسّل عن الملوک و أقام بدمشق بالمدرسة الأمینیة، و عیّنه الملک الناصر صاحب دمشق للوزارة و کتب تقلیـده بـذلک فنصـل منه و اعتـذر فلم یقبل منه، فباشـرها یومین ثم ترک أمواله و موجودة و غیّر ملبوسه و ذهب فلم یعرف موضـعه. سمع و حدّث. و توفی بحلب فی السابع و العشرین من رجب سنة ۶۵۲. و قد جاوز السبعین. ذکره فی العبر مختصرا» [۳].

و قال ابن قاضـی شـهبة بترجمته: «أحـد الصـدور و الرؤساء المعظمین، ولد سـنة ۵۸۲ و تفقه و شـارک فی العلوم. و کـان فقیهـا بـارعا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسّل عن الملوک و ساد و تقدم و سمع الحدیث و حدّث ببلاد کثیرة ... قال السید

---

[۱] مطالب السئول ۴۴- ۴۵.

[۲] مرآة الجنان حوادث سنة ۵۶۲.

[۳] طبقات الشافعیة للاسنوی ۲/ ۵۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۳

عز الدین: أفتی و صنّف و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین» [... ۱].

و ذکره عبد الغفار بن ابراهیم العلوی العکی العدثانی بقوله: «محمد بن طلحة کمال الدین أبو سالم القرشـی العدوی النصیبی، مصنف کتاب العقد الفرید، کان أحد العلماء المشهورین» [۲].

(۵) سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۹۳

اشارة

و قال یوسف بن قزغلی سـبط ابن الجوزی فی کتابه (تـذکرة خواص الأمـة فی معرفـة الأئمة) الذی نقل عنه ابن حجر فی (صواعقه) و

السمهودی فی (جواهر العقدین) و غیرهما: «اتفق علماء السیر أن قصة الغدیر کانت بعد رجوع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من حجة الوداع فی الثامن عشر من ذی الحجة نصّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی ذلک بصریح العبارة دون التلویح و الاشارة جمع الصحابة و کانوا مائة و عشرین ألفا- و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث.

و ذکر أبو إسحاق الثعلبی فی تفسیره بإسناده: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لما قال ذلک طار فی الأقطار و شاع فی البلاد و الأمصار، و بلغ ذلک الحارث بن نعمان الفهری و أتاه علی ناقة له، فأناخها علی باب المسجد ثم عقلها، و جاء فدخل المسجد فجثا بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا محمد إنک أمرتنا أن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنک رسول اللّه فقبلنا منک ذلک. ثم لم ترض بهذا حتی رفعت بضبعی ابن عمک و فضّلته علی الناس و قلت: من کنت مولاه فعلی

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۱۲۱.

[۲] عجالة الراکب و بلغة الطالب- مخطوط.

مولاه. فهذا شیء منک أو من اللّه تعالی؟ فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و قد احمرّت عیناه-: و اللّه الذی لا إله إلّا هو إنه من اللّه و لیس منی. قالها ثلاثا.

فقام الحارث و هو یقول: أللهم إن کان ما یقول محمد حقا فأرسل علینا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب ألیم. قال: فواللّه ما بلغ ناقته حتی رماه اللّه بحجارة من السماء فوقع علی هامته فخرج من دبره و مات و أنزل اللّه تعالی: سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ لِلْکافِرِینَ لَیْسَ لَهُ دافِعٌ.

فأما

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال علماء العربیة: لفظ «المولی» یرد علی وجوه «أحدها» بمعنی المالک و منه قوله تعالی: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْءٍ و هو کل علی مولاه أی علی مالک رقه «و الثانی» بمعنی المعتق «و الثالث» بمعنی المعتق بفتح التاء «و الرابع» بمعنی الناصر و منه قوله تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ. أی لا ناصر لهم «و الخامس» بمعنی ابن العم قال الشاعر:

مهلا بنی عمنا مهلا موالینا لا تنبشوا بیننا ما کان مدفونا

و قال آخر:

هم الموالی حنقوا علینا و انا من لقائهم لزور

و حکی صاحب الصحاح عن أبی عبیدة أن قائل هذا البیت عنی بالموالی بنی العم. قال: و هو کقوله تعالی ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ طِفْلًا.

«السادس» الحلیف. قال الشاعر:

موالی حلف لا موالی قرابة و لکن قطینا یسألون الأثاویا

یقول: هم حلفاء لا أبناء عم. قال فی الصحاح: و أما قول الفرزدق:

و لو کان عبد اللّه مولی هجوته و لکن عبد اللّه مولی الموالیا

فلأن عبد اللّه بن أبی إسحاق مولی الحضرمیین، و هم حلفاء بنی عبد شمس ابن عبد المناف. و الحلیف عند العرب مولی، و إنما نصب الموالی لأنه ردّه إلی أصله للضرورة، و إنما لم ینوّن مولی لأنه جعله بمنزلة غیر المعتل الذی لا ینصرف.

«و السابع» المتولی لضمان الجریرة و حیازة المیراث. و کان ذلک فی الجاهلیة ثم نسخ بآیة المواریث. «و الثامن» الجار. و إنما سمّی به

لماله من الحقوق بالمجاورة- «و التاسع» السيد المطاع و هو المولى المطلق. قال فى الصحاح كل من ولى أمر أحد فهو وليّه «العاشر» بمعنى الأولى قال اللّه تعالى فَالْيَوْمَ لا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَ لا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْواكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلاكُمْ أى أولى بكم.

...و المراد من الحديث: الطاعة المخصوصة فتعين العاشر. و معناه: من كنت أولى به من نفسه فعلى أولى به. و قد صرّح بهذا المعنى الحافظ أبو الفرج يحيى ابن سعيد الثقفى الاصبهانى فى كتابه المسمى بمرج البحرين، فانه

روى هذا الحديث بإسناده إلى مشايخه و قال فيه: فأخذ رسول اللّه بيد على و قال: من كنت وليه و أولى به من نفسه فعلى وليّه

. فعلم أن جميع المعانى راجعة إلى الوجه العاشر.

و دلّ عليه أيضا

قوله عليه السلام: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟

و هذا نص صريح فى إثبات إمامته و قبول طاعته. و كذا

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: و أدر الحق معه حيث دار

. فيه دليل على أنه ما جرى خلاف بين على و بين أحد من الصحابة إلّا و الحق مع على. و هذا بإجماع الأمة. ألا ترى أن العلماء استنبطوا أحكام البغاة من وقعة الجمل و صفين.

و قد أكثرت الشعراء فى يوم غدير خم، فقال حسان بن ثابت:

يناديهم يوم الغدير نبيّهم بخم فأسمع بالرسول مناديا

و قال فمن مولاكم و وليّكم فقالوا و لم يبدوا هناك التعاميا

إلهك مولانا و أنت وليّنا و ما لك منا فى الولاية عاصيا

فقال له قم يا على فإننى رضيتك من بعدى إماما و هاديا

فمن كنت مولاه فهذا وليّه فكونوا له أنصار صدق مواليا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۶

هناك دعا اللهم وال وليه و كن للذى عادى عليا معاديا

و يروى أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لمّا سمعه ينشد هذه الأبيات قال له:

يا حسان لا تزال مؤيّدا بروح القدس ما نصرتنا أو نافحت عنا بلسانك.

و قال قيس بن سعد بن عبادة الأنصارى و أنشدها بين يدى على بصفين:

قلت لما بغى العدو علينا حسبنا ربنا و نعم الوكيل

على إمامنا و إمام لسوانا به أتى التنزيل

يوم قال النبى من كنت مولاه فهذا مولاه خطب جليل

إن ما قاله النبى على الأمة حتم ما فيه قال و قيل

و قال الكميت:

نفى عن عينك الأرق الهجوعا و هما يمترى عنه الدموعا

لدى الرحمن يشفع بالمثانى فكان لنا أبو حسن شفيعا

و يوم الدوح دوح غدير خم أبان له الولاية لو أطيعا

و لكن الرجال تبايعوها فلم أر مثلها خطرا مبيعا

و لهذه الأبيات قصة عجيبة، حدثنا بها شيخنا عمر بن صافى الموصلى رحمه اللّه تعالى. قال: أنشد بعضهم هذه الأبيات و بات مفكّرا،

فرأى عليا كرم اللّه وجهه فى المنام فقال له: أعد على أبيات الكميت، فأنشده إياها حتى بلغ إلى قوله «خطرا مبيعا» فأنشد على بيتا آخر من قوله زيادة فيها:

فلم أر مثل ذاك اليوم يوما و لم أر مثله حقا أضيعا

فانتبه الرجل مذعورا.

و قال السيد الحميرى:

يا بائع الدين بدنياه ليس بهذا أمر اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۷

من أين أبغضت عليا الرضا و أحمد قد كان يرضاه

من الذى أحمد من بينهم يوم غدير الخم ناداه

أقامه من بين أصحابه و هم حواليه فسمّاه

هذا على بن أبى طالب مولى لمن قد كنت مولاه

فوال من والاه يا ذا العلا و عاد من قد كان عاداه

و قال بديع الزمان أبو الفضل أحمد بن الحسين الهمدانى:

يا دار منتجع الرسالة بيت مختلف الملائك

يا ابن الفواطم و العواتك و الترائك و الأرائك

أنا حائك إن لم أكن مولى ولائك و ابن حائك» [۱]

هذا كلام سبط ابن الجوزى، و قد وفى الحق حقه و أيده بأشعار الكميت و قيس بن سعد و الحميرى و غيرهم، فما ذا بعد الحق إلّا الضلال.

و حيث أنه ذكر أشعار الكميت الصريحة فى دلالة حديث الغدير على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، فقد كان من المناسب أن نورد هنا بعض الكلمات فى مدح الكميت و الثناء عليه.

ترجمة الكميت ... ص: ۱۹۷

قال عبد الرحيم بن عبد الرحمن العباسى فى (معاهد التنصيص) بترجمة الكميت: «الكميت هو ابن زيد الأسدى شاعر مقدّم، عالم بلغات العرب خبير بأيامها، فصيح من شعراء مضر و ألسنتها، و المتعصبين على القحطانية، المقاربين المقارعين لشعرائهم العلماء بالمثالب و الأيام المفاخرين بها، و كان فى أيام بنى أمية

---

[۱] تذكرة خواص الامة ۳۰- ۳۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۸

و لم يدرك الدولة العباسية و مات قبلها. و كان معروفا بالتشيع لبنى هاشم مشهورا بذلك. و قصائده الهاشميات من جيد شعره و مختاره.

قال ابن قتيبة: و كان بين الكميت و بين الطرماح خلطة و مودة و صفاء لم يكن بين اثنين ... قال: و هذه الأحوال بينهما على تفاوت المذاهب و العصبية و الديانة.

کان الکمیت شیعیا عصبیا عدنانیا من شعراء مضر متعصبا لأهل الکوفة.

و الطرماح خارجی صفری قحطانی عصبی لقحطان من شعراء الیمن متعصب لأهل الشام. فقیل له: فیم اتفقتما هذا الاتفاق مع سائر اختلاف الأهواء؟ قالا:

اتفقنا علی بغض العامة.

و حدّث محمد بن أنس السلامی الأسدی قال: سئل معاذ الهراء من أشعر الناس؟ قال: أ من الجاهلیین أم من الاسلامیین؟ قال: بل من الجاهلیین. قال:

امرؤ القیس و زهیر و عبید بن الأبرص. قالوا: فمن الإسلامیّین؟ قال: الفرزدق و جریر و الأخطل و الراعی. قال: فقیل له: یا أبا محمد ما رأیناک ذکرت الکمیت فیمن ذکرت؟ قال: ذاک أشعر الأولین و الآخرین.

و حدّث محمد النوفلی قال: لما قال الکمیت بن زید الشعر کان أول ما قاله الهاشمیات فسترها. ثم أتی لفرزدق و قال: یا أبا نؤاس إنک شیخ مضر و شاعرها و أنا ابن أخیک الکمیت بن زید الأسدی. قال له: صدقت أنت ابن أخی فما حاجتک؟ قال: نفث علی لسانی فقلت شعرا فأحببت أن أعرضه علیک، فان کان حسنا أمرتنی بإذاعته و إن کان قبیحا أمرتنی بستره و کنت أول من ستره علی. فقال له الفرزدق: أما عقلک فحسن و إنی لأرجو أن یکون شعرک علی قدر عقلک.

فأنشدنی ما قلته. فأنشدته: طربت و ما شوقا إلی البیض أطرب...

فقال له الفرزدق: أذع ثم أذع، فأنت و الله أشعر من مضی و أشعر من بقی.

و حدّث إبراهیم بن سعد الأسدی قال: سمعت أبی یقول: رأیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی النوم فقال لی: من أیّ الناس أنت؟ قلت: من العرب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۱۹۹

قال: أعلم فمن أیّ العرب أنت؟ قلت: من بنی أسد. قال: أسد بن خزیمة؟

قلت: نعم. قال أتعرف الکمیت بن زید؟ قلت: یا رسول اللّه ابن عمی و من قبیلتی. قال: أتحفظ من شعره شیئا؟ قلت: نعم. قال: أنشدنی: طربت و ما شوقا إلی البیض أطرب. قال: فأنشدته حتی بلغت قوله:

فما لی إلا آل أحمد شیعة و مالی إلّا مشعب الحق مشعب

فقال لی صلّی اللّه علیه و سلّم: إذا أصبحت فاقرأ علیه السلام و قل له: قد غفر اللّه لک بهذه القصیدة.

و حدّث نصر بن مزاحم المنقری: أنه رای النبی فی النوم و بین یدیه رجل ینشده: من لقلب متیم مستهام. قال: فسألت عنه. فقیل لی: هذا الکمیت بن زید الأسدی. قال: فجعل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: جزاک اللّه خیرا.

و أثنی علیه.

و حدّث محمد بن سهل صاحب الکمیت قال: دخلت مع الکمیت علی أبی عبد اللّه جعفر بن محمد فی أیام التشریق، فقال له: جعلت فداک ألا أنشدک! قال: إنها أیام عظام. قال: إنها فیکم. قال: هات، و بعث أبو عبد اللّه إلی بعض أهله فقرب ما أنشده، فکثر البکاء حتی أتی علی هذا البیت.

یصیب به الرامون عن قوس غیرهم فیا آخر أسدی له الغی أوله

فرفع أبو عبد اللّه یدیه فقال: اللهم اغفر للکمیت ما قدّم و ما أخّر و ما أسرّ و ما أعلن و أعطه حتی یرضی.

و حدّث صاعد مولی الکمیت قال: دخلنا علی أبی جعفر محمد بن علی فأنشده الکمیت قصیدته التی أولها: من لقلب متیم مشتاق. فقال: اللهم اغفر للکمیت اللهم اغفر للکمیت. قال: و دخل یوما علیه فأعطاه ألف دینار و کسوة فقال له الکمیت: و اللّه ما جئتکم للدنیا و لو أردت الدنیا لأتیت من هی فی یده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۰

و لکننی جئتکم للآخرة، فأما الثیاب التی أصابت أجسامکم فأنا أقبلها لبرکاتها و أما المال فلا أقبله و ردّه و قبل الثیاب.

قال: و دخلنا علی فاطمة بنت الحسین فقالت: هذا شاعرنا أهل البیت و جاءت بقدح فیه سویق فحرکته بیدها و سقته الکمیت فشربه. ثم أمرت له بثلاثین دینار و مرکب فهملت عیناه و قال: لا و اللّه لا أقبلها، إنی لم أحبکم للدنیا» [۱].

ترجمة السبط و الثناء علیه ... ص: ۲۰۰

و سبط ابن الجوزی فقیه، مؤرّخ، واعظ مشهور، أثنی علیه علماء أهل السنة و اعتمدوا علیه و نقلوا عنه و وثّقوه و أطروه.

۱- ابن خلکان بترجمة جدّه: «و کان سبطه شمس الدین أبو المظفر یوسف ابن قزغلی الواعظ المشهور، حنفی المذهب، و له صیت و سمعة فی مجالس وعظه و قبول عند الملوک و غیرهم، و صنّف تاریخا کبیرا رأیته بخطه فی أربعین مجلدا سمّاه مرآة الزمان فی تاریخ الأعیان. و توفی لیلة الثلاثاء الحادی و العشرین من ذی الحجة سنة ۶۵۴ بدمشق بمنزله بجبل قاسیون و دفن هناک. و مولده فی سنة ۵۸۱ ببغداد و کان هو یقول: أخبرتنی أمی أن مولدی سنة ۸۲. رحمه اللّه تعالی».

و قال ابن خلکان بترجمة الحلّاج: «قلت: ذکر صاحبنا شمس الدین أبو المظفر یوسف الواعظ سبط الشیخ جمال الدین أبی الفرج ابن الجوزی الواعظ المشهور فی تاریخه الکبیر الذی سماه مرآة الزمان أخبار ابن المقفع و ما جری له و قتله فی سنة ۱۴۶. و من عادته أن یذکر کل واقعة فی السنة التی کانت فیها. فیدل علی أن قتله فی السنة المذکورة» [۲].

۲- الیافعی: «العلّامة الواعظ المؤرخ ... أسمعه جده منه و من جماعة

---

[۱] معاهد التنصیص فی شواهد التلخیص ۳۸۱- ۳۸۸.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۱

و قدم دمشق سنة بضع و ستمائة، فوعظ بها و حصل له القبول العظیم للطف شمائله و عذوبة وعظه. و له تفسیر فی تسعة و عشرین مجلدا، و شرح الجامع الکبیر و جمع مجلدا فی مناقب أبی حنیفة و درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا، و لم یزل وافر الحرمة عند الملوک» [۱].

۳- الأزنیقی: «شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزغلی الواعظ المشهور، حنفی المذهب، و له صیت و سمعة فی مجالس وعظه و قبول عند الملوک و غیرهم، روی عن جده ببغداد، و سمع أبا الفرج ابن کلیب و ابن طبرزد، و سمع بالموصل و دمشق و حدث بها و بمصر» [... ۲].

۴- الذهبی: «ابن الجوزی العلامة الواعظ المؤرخ ... درّس و أفتی، و کان فی شبیبته حنبلیا. توفی فی الحادی و العشرین من ذی الحجة، و کان وافر الحرمة عند الملوک» [۳].

۵- محمود بن سلیمان الکفوی: «یوسف بن قزغلی بن عبد اللّه البغدادی سبط الحافظ أبی الفرج ابن الجوزی الحنبلی، صاحب مرآة الزمان فی التاریخ، ذکره الحافظ شرف الدین فی معجم شیوخه ... تفقه و برع و سمع من جدّه...

و کان إماما عالما فقیها، واعظا جیدا نبیها، یلتقط الدرر من کلمه و یتناثر الجوهر من حکمه، یصلح المذهب القاضی عند ما یلفظ و یتوب الفاسق العاصی حینما یعظ، یصدع القلب بخطابه و یجمع العظام النخرة بجنابه، لو استمع له الصخر لا نفلق و الکافر الجحود لآمن و صدّق. و کان طلق الوجه دائم البشر حسن المجالسة ملیح المحاورة، یحکی الحکایات الحسنة و ینشد الأشعار الملیحة، و کان

فارسا فی البحث عدیم النظیر مفرط الذکاء، إذا سلک طریقا ینقل فیها أقوالا و یخرج أوجهها. و کان من وحداء الدهر بوفور فضله وجودة قریحته و غزارة علمه

---

[۱] مرآة الجنان ۶۵۴.

[۲] مدینة العلوم للأزنیقی.

[۳] العبر حوادث ۶۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۲

وحدة ذکائه و فطنته، و له مشارکة فی العلوم و معرفة بالتواریخ، و کان من محاسن الزمان و تواریخ الأیام، و له القبول التام عند العلماء و الأمراء و الخاص و العام، و له تصانیف معتبرة مشهورة» [... ۱].

۶- ابن الوردی: «الشیخ شمس الدین یوسف سبط جمال الدین ابن الجوزی واعظ فاضل، له: «مرآة الزمان» تاریخ جامع، قلت: و له تذکرة الخواص من الأمة فی مناقب الأئمة، و اللّه اعلم» [۲].

۷- أبو المؤید الخوارزمی: «أما المسند الأول و هو مسند الأستاذ أبی محمد الحارثی البخاری، فقد أخبرنی الأئمة بقراءتی علیهم: الامام أقضی قضاة الأنام أخطب خطباء الشام، جمال الدین أبو الفضائل عبد الکریم بن عبد الصمد بن محمد بن أبی الفضل الأنصاری الحرستانی، و الشیخ الثقة صفی الدین إسماعیل ابن إبراهیم بن یحیی الداجی القرشی المقدسی بقراءتی علیها بجامع دمشق، و الشیخ الامام شمس الدین یوسف بن عبد اللّه سبط الامام الحافظ أبی الفرج ابن الجوزی بقراءتی علیه» [... ۳].

اعتماد العلماء علی السبط ... ص: ۲۰۲

هذا، و لقد اعتمد علی روایاته جمهور علماء أهل السنّة، بل لقد احتجّ بأقواله و روایاته جماعة من متعصبیهم فی مقابل الامامیة، کالخواجة الکابلی فی (صواقعه) و (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) و القاضی فی (السیف المسلول) حیث استندوا إلی روایته- إلی جنب کبار المؤرخین و الأئمة کالبخاری و الطبری و ابن کثیر و ابن الجوزی- فی الجواب عمّا طعن به عمر بن الخطاب من درء الحد عن المغیرة ابن شعبة.

---

[۱] کتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۲] تتمة المختصر حوادث ۶۵۶.

[۳] جامع مسانید أبی حنیفة ۱/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۳

و قد نصّ محمد رشید الدین الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال) علی کون سبط ابن الجوزی من قدماء أئمة الدین المعتمدین عند أهل السنة.

(۶) محمد بن یوسف الکنجی الشافعی ... ص: ۲۰۳

و قال محمد بن یوسف بن محمد الکنجی الشافعی بعد ذکر حدیث فیه أنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعلی: «لو کنت مستخلفا أحدا لم یکن أحد أحق منک»

قال ما نصه: «و هذا الحديث و إن دلّ على عدم الاستخلاف لكن حديث غدير خم دال على التولية و هى الاستخلاف. و هذا الحديث أعنى حديث غدير خم ناسخ لأنه كان فى آخر عمره صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

(۷) سعيد الدين الفرغانى ... ص: ۲۰۳

اشارة

و قال سعيد الدين الفرغانى بشرح قول ابن الفارض:

«و أوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلم ناله بالوصيّة»

قال: «و كذلك هذا البيت مبتدأ محذوف الخبر تقديره: و بيان على كرم اللّه وجهه و إيضاحه بتأويل ما كان مشكلا من الكتاب و السنة بوساطة علم ناله، بأن

---

[۱] كفاية الطالب فى مناقب أمير المؤمنين على بن أبى طالب ۱۶۶- ۱۶۷.

جعله النبى صلّى اللّه عليه و سلّم وصيّه و قائما مقام نفسه

بقوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. و ذلك كان يوم غدير خم على ما قاله كرّم اللّه وجهه فى جملة أبيات منها (قوله):

و أوصانى النبى على اختيارى لأمته رضى منه بحكمى

و أوجب لى ولايته عليكم رسول اللّه يوم غدير خم

و غدير خم ماء على منزل من المدينة على طريق يقال له الآن طريق المشاة إلى مكة. كان هذا البيان بالتأويل بالعلم الحاصل بالوصية من جملة الفضائل التى لا تحصى، خصّه بها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فورثها منه عليه الصلاة و السلام» [۱].

و قال الفرغانى: «و أما حصة على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه: فالعلم و الكشف و كشف معضلات الكلام العظيم و الكتاب الكريم الذى هو من أخص معجزاته صلّى اللّه عليه و سلّم، بأوضح بيان بما ناله

بقوله: أنا مدينة العلم و على بابها.

و

بقوله: من كنت مولاه فعلى مولاه

. مع فضائل أخر لا تعدّ و لا تحصى».

ترجمة الفرغانى و كتابه ... ص: ۲۰۴

و قد ذكر كاشف الظنون شرح الفرغانى على التائية. قال: «تائية فى التصوف للشيخ أبى حفص عمر بن على بن الفارض الحموى المتوفى سنة ۵۷۶ ... و لها شروح منها: شرح السعيد محمد بن أحمد الفرغانى المتوفى فى حدود سنة ۷۰۰. و هو الشارح الأول لها و أقدم الشائعين له، حكى أن الشيخ صدر الدين القونوى عرض لشيخه محى الدين ابن عربى فى شرحها فقال للصدر: لهذه

[۱] شرح تائیة ابن الفارض.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۵

العروس بعل من أولادک، فشرحها الفرغانی و التلمسانی و کلاهما من تلامیذه» [... ۱].

و قد ترجم للفرغانی:

۱- عبد الرحمن الجامی، و وصفه بأنه من أکمل أرباب العرفان و أکابر أصحاب الذوق و الوجدان، لم یضبط أحد مسائل الحقیقة بأحسن بیان مثله...

ثم ذکر شرحه علی التائیة و غیره من مصنفاته [... ۲].

۲- محمود بن سلیمان الکفوی: «الشیخ الفاضل الربانی و المرشد الکامل الصمدانی سعید الدین الفرغانی، هو من أعزة أصحاب الشیخ صدر الدین القونوی مرید الشیخ محی الدین العربی، کان من أکمل أرباب العرفان و أفضل أصحاب الذوق و الوجدان، و کان جامعا للعلوم الشرعیة و الحقیقیة، و قد شرح أحسن الشروح أصول الطریقة، و کان لسان عصره و برهان دهره و دلیل طریق الحق و سرّ اللّه بین الخلق، بسط مسائل علم الحقیقة و ضبط فنون أصول الطریقة فی دیباج شرح القصیدة التائیة الفارضیة» [... ۳].

۳- الذهبی فی (العبر فی خبر من عبر) [۴].

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۲۶۵.

[۲] نفحات الانس: ۵۵۹.

[۳] کتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۴] العبر حوادث ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۶

(۸) تقی الدین المقریزی ... ص: ۲۰۶

اشارة

و قال تقی الدین أحمد بن علی بن عبد القادر المقریزی ما نصّه: «و قال ابن زولاق: و فی یوم ثمانیة عشر من ذی الحجة سنة ۳۶۲ و هو یوم الغدیر یجتمع خلق من أهل مصر و المغاربة و من تبعهم للدعاء، لأنه یوم عید، لأن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب فیه و استخلفه. فأعجب المعز ذلک من فعلهم، و کان هذا أول ما عمل بمصر» [۱].

ترجمة المقریزی ... ص: ۲۰۶

و ترجم جلال الدین السیوطی المقریزی بقوله: «المقریزی تقی الدین أحمد ابن علی بن عبد القادر بن محمد مؤرخ الدیار المصریة. ولد سنة ۷۶۹ و اشتغل بالفنون و خالط الأکابر و ولی حسبة القاهرة، و نظم و نثر و ألّف کتبا کثیرة منها: درر العقود الفریدة فی تراجم الأعیان المفیدة. و المواعظ و الاعتبار بذکر الخطط و الآثار.

و عقد جواهر الأسفاط من أخبار مدينة الفسطاط. و إيقاظ الحنفاء بأخبار الفاطميين الخلفا. و السلوك بمعرفة دول الملوك. و التاريخ الكبير. و غير ذلك. مات سنة ۸۴۰» [۲].

ترجمة ابن زولاق ... ص: ۲۰۶

و ابن زولاق الذى نقل المقريزى كلامه المذكور من مشاهير المؤرخين

---

[۱] المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار ۲/ ۲۲۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۷.

المعتمدين:

۱- ابن خلكان: «أبو محمد الحسن بن ابراهيم بن الحسين بن الحسين بن الحسن بن على بن خالد بن راشد بن عبد اللّه بن سليمان بن زولاق، الليثى مولاهم المصرى، كان فاضلا فى التاريخ و له فيه مصنف جيد، و له كتاب فى خطط مصر استقصى فيه. و كتاب أخبار قضاة مصر جعله ذيلا على كتاب أبى عمر محمد ابن يوسف بن يعقوب الكندى الذى فى أخبار قضاة مصر و انتهى منه إلى سنة ۲۴۶ فكمّله ابن زولاق المذكور» [... ۱].

۲- السيوطى: «ابن زولاق أبو محمد الحسن بن إبراهيم بن الحسن المصرى المؤرّخ، صنّف كتابا فى فضائل مصر، و ذيلا على قضاة مصر للكندى مات فى ذى القعدة سنة ۳۸۷ عن إحدى و ثمانين سنة» [۲].

۳- ابن الوردى: كذلك [۳].

هذا، و قد ذكر فى كشف الظنون ذيله على تاريخ مصر.

(۹) شهاب الدين الدولت‌آبادى ... ص: ۲۰۷

و صريح كلمات شهاب الدين الدولت‌آبادى- و توجد ترجمته فى (سبحة المرجان بذكر مآثر هندوستان) و (أخبار الأخبار) و غيرهما- أن حديث الغدير يدلّ على خلافة أمير المؤمنين عليه السلام و نيابته عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أنه يدلّ على وجوب إطاعة على و لزوم اتّباعه عليه السلام. كما لا يخفى

---

[۱] وفيات الأعيان ۱/ ۳۷۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۳.

[۳] تتمة المختصر حوادث سنة ۳۸۷.

على من لا حظ كلماته فى «الهداية الرابعة عشر» [۱].

(۱۰) شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۰۸

و قد تقدّم فی الکتاب سابقا نصّ عبارة شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل)، الذی رجّح فیه أن یکون المراد من (المولی) فی حدیث الغدیر معنی (السید) من بین معانیه المتعددّة، ناقلا ذلک عن بعض أهل العلم. ثم قال: إن

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث: «ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین»

یؤیّد هذا القول.

ثم إنه نقل کلام الشیخ جلال الدین الخجندی. و أیضا نقل حدیثا عن کتاب (مرج البحرین) و استنتج من کل ذلک دلالة حدیث الغدیر علی الامامة و الأولویة فی الطاعة و الاتباع.

(۱۱) محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۰۸

و قال محمد بن اسماعیل الأمیر الیمانی- بعد ذکر طرق عدیدة من طرق حدیث الغدیر-: «و تکلّم الفقیه حمید علی معانیه و أطال، و ننقل بعض ذلک قال رحمه اللّه: منها- فضل العترة علیهم السلام و وجوب رعایة حقّهم حیث جعلهم أحد الثقلین اللذین یسأل عنهما، و أخبر بأنه سأل لهم اللطیف الخبیر و قال:

فأعطانی، یعنی استجاب لدعائه فیهم، ناصرهما ناصری و خاذلهما خاذلی و ولیّهما

---

[۱] من کتابه هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۰۹

ولی و عدوّهما لی عدو، و هذا یقضی بأنّهم قائلون بالصّدق و قائمون بالحق، لأنه قد جعل ناصرهما- یعنی الکتاب و العترة- ناصرا له علیه السلام و خاذلهما خاذلا له، و نصرته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم واجبة و خذلانه حرام عند أهل الإسلام، فکذلک یکون حال العترة الکرام علیهم السلام، و هذا یوجب أنهم لا یتفقون علی ضلال و لا یدینون بخطإ، إذ لو جاز ذلک علیهم حتی یعمّهم کان نصرهم حراما و خذلانهم فرضا و هذا لا یجوز، لأن خبره فیهم عام یتناول جمیع أحوالهم و لا یدل علی التخصیص.

و زاده بیانا و أردفه برهانا بقوله: و ولیّهما لی ولی و عدوّهما لی عدو، و هذا یقتضی کونهم علی الصواب و أنّهم ملازمون الکتاب حتی لا یحکمون بخلافه.

و فیه أجلی دلالة علی أن إجماعهم حجة یجب الرجوع إلیها، حیث جمع الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بینهم و بین الکتاب، و فیه أوفی عبرة لمعتبر فی عطب معاویة و یزید و أتباعهم و أشیاعهم من سائر النواصب، الذین جهدوا فی عداوة العترة النبویة و السلالة العلویة.

و منها-

قوله: أخذ بیده و رفعها و قال: من کنت مولاه فهذا مولاه

، و المولی إذا أطلق من غیر قرینة فهم منه أنه المالک للتصرف، و إذا کان فی الأصل یستعمل لمعان عدیدة: منها المالک للتصرف، و لهذا إذا قیل: هذا مولی القوم سبق الأفهام أنه المالک المتصرف فی أمورهم. و منها: الناصر، قال تعالی: ذلِکَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْکافِرِینَ لا مَوْلی لَهُمْ و منها: ابن العم، قال اللّه تعالی: وَ إِنِّی خِفْتُ الْمَوالِیَ مِنْ وَرائِی أراد بنی العم بعدی. و منها بمعنی المعتق و المعتق، و منها بمعنی الاولی قال تعالی مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ أی أولی بکم و بعذابکم.

و بعد، فلو لم یکن السابق إلی الأفهام من لفظة مولی السابق المالک للتصرف لکانت منسوبة إلی المعانی کلها علی سواء، و حملناها علیها جمیعا إلّا ما یتعذر فی حقه علیه السلام، من المعتق و المعتق، فیدخل فی ذلک المالک للتصرف و الأولی المفید ملک التصرف علی الأمة، و إذا کان أولی بالمؤمنین من أنفسهم کان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۰

إماما، و تفصیل ذلک مودع فی موضعه.

و منها-

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت ولیه فهذا ولیه

، و الولی المالک للتصرف بالسبق إلی الفهم و ان استعمل فی غیره، و علی هذا قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: السلطان ولی من لا ولی له. یرید ملک التصرف فی عقد النکاح، یعنی أن الامام له الولایة فیه حیث لا عصبة. ثم لو سلّمنا احتمال الولی لغیر ما ذکرناه علی حده فهو کذلک یجب حمله علی الجمیع بناء علی أن کل لفظة احتملت معنیین بطریقة الحقیقة فإنها یجب حملها علیهما أجمع، إذا لم یدل دلیل علی التخصیص.

و منها-

قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، و هذا یشهد بفضل علی علیه السلام و براءته من الکبائر، حیث دعا النبی الی اللّه بأن یوالی من والاه و یعادی من عاداه، و لو جاز أن یرتکب کبیرة لوجبت معاداته، و متی وجبت معاداته لم یکن اللّه لیعادی من عاداه کما لا یعادی من عادی مرتکبی الکبائر، بل هو من أولیائه فی الحقیقة، فلما قضی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنه یعادی من عاداه مطلقا من غیر تخصیص دل علی حالة لا یقارف فیها کبیرة. فبهذا یظهر أن معاویة قد عاداه علی الحقیقة، لأن المعلوم بلا مریة بأنه کان معادیا لعلی علیه السلام، و من کان عدو اللّه کیف یجوز الترحم علیه و التولی له؟ لو لا- عمی الاخبار و خبث الظواهر و السرائر و الانحراف عن العترة الأطهار و امام الأبرار؟ و لو لم یرو إلّا حدیث الغدیر فی مناقب علی علیه السلام لکفی فی رفع درجته و علو منزلته، و قضی له بالفضل علی سائر الصحابة. انتهی کلامه رحمه اللّه مع اختصار منه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۱

(۱۲) المولوی محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۲۱۱

ابن أخ (الدهلوی) و للمولوی محمد إسماعیل ابن أخ مخاطبنا (الدهلوی) الذی یقتدی به و یعتقده جمع کثیر و جم غفیر من أهالی هذه الدیار فی رسالته التی صنّفها فی بیان حقیقة الامامة، کلام صریح فی دلالة حدیث الغدیر علی ما ترتئیه الامامیة، فقد قال فی بیان الأمور التی یقوم بها الامام مقام النبی: «و منها: ثبوت الرئاسة، أی فکما أن لأنبیاء اللّه نوعا من الرئاسة الثابتة لهم بالنسبة إلی أممهم و هی الرئاسة التی تنسب تلک الأمة إلی رسولها و الرسول إلی أمته، و بالنظر إلیها یکون للرسول تصرف فی کثیر من أمورهم الدنیویة کما قال اللّه تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و یکون له أیضا ولایة فی بعض الأمور الأخرویة قال اللّه تعالی فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً کذلک الامام، فإنه یکون له مثل تلک الرئاسة علی تلک الأمة فی الدنیا و الآخرة، فإن

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی.

فقال: اللهم من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال اللّه تعالی: یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنهم مسئولون عن ولایة علی».

بل إن کلام ابن أخ (الدهلوی) یدل علی ما تذهب إلیه الشیعة الامامیة من جهات عدیدة لا تخفی علی من تأمل فیها.

و توجد ترجمة هذا الرجل مفصّلة فی کتاب (اتحاف النبلاء المتقین باحیاء مآثر الفقهاء المحدثین) للمولوی صدّیق حسن القنوجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۲

و توجد ترجمة مطولة أيضا للشيخ اسماعيل بن عبد الغنى بن ولى اللّه الدهلوى فى نزهة الخواطر وصفه فى أولها: «بالشيخ العالم الكبير العلامة المجاهد فى سبيل اللّه الشهيد ... أحد أفراد الدنيا فى الذكاء و الفطنة و الشهامة و قوة النفس و الصلابة فى الدين» قال: «و قد وقع مع أهل عصره قلاقل و زلازل، و صار أمره أحدوثة، و جرت فتن عديدة فى حياته و بعد مماته، و الناس قسمان فى شأنه» ثم ذكر مختاراته فى المسائل الشرعية، و مصنفاته، و قد عدّ منها: «منصب امامت».

و ذكر انه قتل فى سنة ۱۲۴۶ فى معركة [۱].

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۶- ۶۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۳

دحض مناقشات الدهلوى فى دلالة حديث الغدير ... ص: ۲۱۳

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۵

[۱] احتمال إرادة الأولوية فى التعظيم ... ۲۱۵

اشارة

(قوله):

«إذ يحتمل أن يكون المراد الأولى بالمحبة و الأولى بالتعظيم».

هذا يفيد الامامة ... ص: ۲۱۵

أقول: و هذا الاحتمال أيضا يفيد الامامة و يبطل مذهب أهل السنة، لأنه إذا كان أمير المؤمنين عليه السلام الأولى بالمحبة و الأولى بالتعظيم على الإطلاق و العموم بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، كان عليه السلام الأفضل من الشيوخ الثلاثة، و الأفضلية شرط الامامة و الخلافة بلا كلام و لا شبهة.

و أما ثبوت الأفضلية بالأولوية بالمحبّة و التعظيم ففى غاية البداهة، إذ الأولى بالمحبّة و التعظيم أفضل ممّن ليس كذلك، و لا يجوز فى العقل أن يكون المفضول أولى بالتعظيم من الفاضل، إذ لا تدور الأولوية فى المحبّة و التعظيم إلّا مدار

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۶

الأكثرية فى الفضيلة و الشرف الدينى، فمن كان أفضل كان أولى بالمحبة و التعظيم، و دلالة التعظيم على الفضل ظاهرة من كلام (الدهلوى) فى رسالته المسمّاة ب (السرّ الجليل) حيث قال: «كلّ من أمرنا بتعظيمه فهو ذو فضل»....

و لا مجال هنا لأن يتوهّم تخصيص هذه الأولوية بالنسبة إلى الشيخين، لما تقدم عن ابن حجر المكى من أن الشيخين قد فهما من حديث الغدير أولوية أمير المؤمنين عليه السلام بالاتباع و القرب، و لذا خاطباه بقولهما: «أمسيت يا ابن أبى طالب مولى كل مؤمن و مؤمنة». و يدفعه أيضا: قول عمر بن الخطاب لعلى عليه السلام: «أصبحت مولاى و مولى كلّ مؤمن». و أيضا: حديث مخاطبة جبرئيل

لعمر حول الولایـة نص صـریح فی بطلان هـذا التوهم بالنسـبة إلی عمر، و کـذلک أبو بکر بن أبی قحافـة، للإجماع المرکب، فکیف یجعلون الشیخین أولی بالمحبة و التعظیم، و یزعمون أفضلیتهما و یدینون بخلافتهما مع کونهما مفضولین؟

و من العجیب أیضا تجویز (الدهلوی) هنا إرادة (الأولی بالمحبة) و (الأولی بالتعظیم) من حدیث الغدیر، ثم دعواه أفضـلیة الشیخین فی رسالته (السر الجلیل فی مسألة التفضیل) التی ألّفها بعد (التحفة الاثنا عشریة).

و قال الفاضل النحریر باقر علی خان فی (الحجج الباهرة) فی هذا المقام:

«و لو فرض کون المقصود هو الأولی بالمحبـة و التعظیم لم ینافـ ما نـدّعیه، لأن الأولی بالمحبة الدینیة و التعظیم الشـرعی هو الأفضـل من الکـلّ، و الأفضـل أحق بالخلافـة من المفضول، قال فی الصواعق: سـئل شـیخ الإسـلام محقّق عصـره أبو زرعـة الولی العراقی عمّن اعتقـد فی الخلفاء الأربعة الأفضـلیة علی الترتیب المعلوم، و لکن یحب أحدهم أکثر هل یأثم؟ فأجاب بأن المحبة قد تکون لأمر دینی، و قـد تکون لأمر دنیوی، فالمحبة الدینیة لازمة للأفضـلیة، فمن کان أفضل کان محبتنا الدینیة له أکثر، فمتی اعتقدنا فی واحد منهم أنه أفضل ثم أحببنا غیره من جهة الدین حبّا أکثر منه کان تناقضا، نعم إن أحببنا غیر الأفضل أکثر من محبة الأفضل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۷

لأمر دنیوی کقرابة أو إحسان أو نحوه فلا تناقض فی ذلک و لا امتناع، فمن اعترف بأن أفضل هذه الأمة بعد نبینا صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم أبو بکر ثم عمر ثم عثمـان ثم علی، لکنّه أحبّ علیا أکثر من أبی بکر مثلا فإن کانت المحبـة المـذکورة محبـة دینیـة فلا معنی لذلک، إذ المحبة الدینیة لازمة للأفضلیة کما قررناه، و هذا لم یعترف بأفضلیة أبی بکر إلّا بلسانه لا بقلبه، فهو مفضل لعلی لکونه أحبه محبـة دینیـة زائـدة علی محبـة أبی بکر، و هـذا لا یجوز. و إن کانت المحبـة المـذکورة دنیویـة لکونه من ذریة علی أو لغیر ذلک من المعانی فلا امتناع فیه».

فتلخص أن فرار (الدهلوی) من (الأولی بالتصرف) إلی (الأولی بالمحبة و التعظیم) لا ینفعه.

[۲] النقض بقوله تعالی إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... ص: ۲۱۷

اشارة

قوله: «و أی ضرورة لأن یحمل لفظ (الأولی) علی (الأولویة بالتصرف) فی کل مورد؟ قال تعالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ لَلَّذِینَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِیُّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا. و واضح أن أتباع إبراهیم لم یکونوا أولی بالتصرف منه».

بطلان هذا النقض ... ص: ۲۱۷

أقول: فی قوله تعـالی: إِنَّ أَوْلَی النَّاسِ بِإِبْراهِیمَ ... قرینـة تمنع من الحمـل علی (الأولویـة بالتصـرف) بخلاـف مـا نحن فیه، فلاـ یقاس أحـدهما علی الآخر. و متی کان (المولی) بمعنی (الأولی) و کان مطلقا غیر مقیّد بقید فإنه یحمل علی الأولویة فی جمیع الأمور، و إذا ثبتت الأولویة فی جمیع الأمور تحققت الأولویة بالتصرف بالضرورة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۸

أمّا حمل (الأولی) علی الأولویة فی جمیع الأمور بسبب عدم تقییده بقید فهو ثابت من کلمات کبار علماء أهل السنة المحققین، إذ قد عرفت سابقـا قول الزمخشـری و النیسابوری و البیضاوی و العینی و غیرهم بتفسـیر قوله عز و جل: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِـهِمْ أنه

صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أولى بهم من أنفسهم فى جميع الأمور، لإطلاق لفظة (الأولى) فى الآية الكريمة، فكذلك لفظة (المولى) فى حديث الغدير تحمل على العموم و الإطلاق، لعدم تقيدها بقيد، فثبتت الأولوية بالتصرف و بطلت كلمات المشككين و تأويلاتهم الباردة للحديث الشريف.

على أنّه لا ريب فى أن المراد من (المولى) فى «فعلى مولاه» نفس المراد منه فى «من كنت مولاه» و قد اعترف (الدهلوى) نفسه بأن الكلام مسوق لتسوية الولايتين فى جميع الأوقات و من جميع الوجوه، فإذا كان المراد أولوية رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كانت أولويته فى جميع الأمور، بعين ما ذكره أساطين المفسرين فى قوله تعالى: النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فكذلك أولوية سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام. فبطلت أوهام المنكرين.

[۳] جعل ذيل الحديث قرينة على إرادة المحبة ... ص: ۲۱۸

اشارة

قوله: «ثالثا: إن القرينة المتأخّرة تدل بصراحة على أن المراد من الولاية المستفاد من لفظ (المولى) أو (الاولى)- أيّا ما كان- هو معنى المحبة، و تلك القرينة قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه».

الجواب عن ذلك ... ص: ۲۱۸

أقول: لقد اضطرب أهل السنة و اختلفت كلماتهم فى تأويل حديث الغدير بغية صرفه عن مدلوله الحقيقى، فمنهم من أوّله بجعل المراد من (المولى) فيه هو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۱۹

(الناصر) و (المحب) كالقوشجى الذى قال: «و بعد صحة الرواية فمؤخر الخبر أعنى

قوله: اللهم وال من والاه

. يشعر بأن المراد بالمولى هو الناصر و المحب» [۱].

و كالحلبى القائل: بل معنى ذلك عند العلماء الذين هم أهل هذا الشأن و عليهم الاعتماد فى تحقق ذلك، من كنت ناصره و موالیه و محبه و مصافيه فعلى كذلك» [۲].

و هذا التأويل عجيب للغاية، إذ لا يعقل أن يكون ذاك الاهتمام الذى عرفته لمجرد بيان كون على عليه السلام محبا و ناصرا لمن كان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم محبا و ناصرا له، فلا يجوز نسبة إرادة هذا المعنى الى الرسول الأعظم، إلّا إذا أريد المحبة و النصرة الخاصة للخليفة و الوصى من بعده، فعلى ذلك يتم المطلوب لأهل الحق.

و من هنا ترى أن بعض أكابرهم يستبعد هذا التأويل، فقد قال الحافظ محب الدين الطبرى: «قد حكى الهروى عن أبى العباس: إن معنى الحديث: من أحبنى و يتولّانى فليحب عليا و ليتوله. و فيه عندى بعد، إذ كان قياسه على هذا التقدير أن يقول: من كان مولاى فهو مولى على، و يكون المولى ضد العدو، فلما كان الاسناد فى اللفظ على العكس بعد هذا المعنى» [۳].

و أما قول الطبرى: «نعم يتّجه ما ذكره من وجه آخر بتقدير حذف فى الكلام على وجه الاختصار، تقديره من كنت مولاه فسبيل المولى و حقّه أن يحب و يتولى، فعلى أيضا مولى القربة منى و مكانته من تأييد الإسلام فليحبه و ليتوله كذلك» [۴]. فسقوطه فى غاية

الوضوح، لأن حديث الغدير ظاهر فى معنى يوافق

---

[۱] شرح التجريد للقوشجى: ۴۰۳.

[۲] السيرة الحلبية ۳/ ۳۴۰.

[۳] الرياض النضرة ۱/ ۲۰۵.

[۴] الرياض النظرة ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۰

استعمال الكتاب و السنّة و اللغة، و قد فهم كبار الأصحاب منه هذا المعنى، و نص عليه أكابر العلماء و دلت عليه القرائن و الأخبار الأخرى، لكن (الدهلوى) يناقش فى دلالته على هذا المعنى مع وجود هذه الأمور، فكيف يرتضى عاقل تأويل الطبرى و هو تأويل ركيك محتاج إلى الحذف و التقدير، و لا يوافقه الاستعمال و لا يخطر ببال أحد أبدا؟

و منهم من اخترع معنى آخر للفظة (المولى) لما رأى عدم تمامية حمله على (المحب و الناصر) و هو (المحبوب) كابن حجر المكى و الكابلى صاحب (الصواقع) و شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا).

و لكنها دعوى مجردة عن الدليل، فليس فى كتب اللغة المشهورة أمثال (الصحاح) و (القاموس) و (الفائق فى غريب الحديث) و (النهاية الاثيرية) و (مجمع البحار) و (المفردات) و (أساس البلاغة) و (المغرب) و (المصباح المنير) و غيرها ذكر (للمحبوب) فى معانى لفظة (المولى).

ألا سائل يسألهم! ما الذى حملهم على الاعراض عن معنى يوافقه الكتاب و السنة، و يساعده استعمال أهل اللسان، و يفهمه القريب و البعيد، و يذعن به الموافق و المخالف، و الاعتماد على معنى مخترع من عندهم، لم يذكره اللغويون، و لا تثبته القرائن، و لا تشهد به وقائع القضية!! لكن الكابلى و بالرغم من أنه يعد (المحبوب) من جملة معانى (المولى) حيث يقول: «و لأن المولى مشترك بين معان، كالمالك و العبد و هو المعتق و الصاحب و القريب كابن العم و نحوه و الجار و الحليف و الصديق و الناصر و المنعم و المنعم عليه و الرب و النزيل و المحب و المحبوب و التابع و الظهير» يحمل (المولى) فى الحديث على (المحب و الناصر) حيث يقول: «و خاتمة الحديث- و هى الجملة الدعائية- قرينة واضحة على أن المراد بالمولى المحب و الصديق».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۱

و لعل ذلك من جهة عدم تجاسره على حمل كلام النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على معنى مخترع مكذوب، و من هنا يتضح تخليط (الدهلوى) و تلبيسه، حيث اكتفى بدعوى أن المراد من الولاية المستفادة من حديث الغدير هى (المحبة) و لم يوضّح مراده من هذه المحبة، و أنه هل يحمل (المولى) على (المحب) أو (المحبوب)؟! و السبب فى ذلك هو محاولة الفرار عن الاشكال، لأنه إن صرح بالأول أورد عليه باستحالة إرادة هذا المعنى من حديث الغدير، و إن صرّح بالثانى أورد عليه بعدم ثبوت هذا المعنى فى معانى لفظة (المولى).

و منهم من ذكر (۱۶) معنى للفظة (المولى) ثم جوّز حملها فى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «من كنت مولاه فعلى مولاه»

على أكثر تلك المعانى، كابن الأثير الجزرى فى كتابه (النهاية فى غريب الحديث) [۱].

و هذا من عجائب الأمور، لوضوح عدم جواز حمل الحديث المذكور على أكثر تلك المعانى، و قد نقل محمد رشيد الدين الدهلوى عبارة النهاية أيضا و لم يلتفت إلى الخلل الموجود فيها...

و كالفتنى صاحب (مجمع البحار) حيث قال: «و قد تكرّر ذكر المولى فى الحديث و هو اسم يقع على جماعة كثيرة، فهو الرب و

المالک و السید و المنعم و المعتق و الناصر و المحب و التابع و الجار و ابن العم و الحلیف و العقید و الصهر و العبد و المعتق و المنعم علیه ... و منه

الحدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه.

یحمل علی أکثر الأسماء المذکورة» [۲].

و صاحب (الصواعق)- و إن ذکر (المحبوب) فی جملة المعانی الحقیقة للفظة.

---

[۱] النهایة فی غریب الحدیث: «ولی».

[۲] مجمع البحار: «ولی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۲

(المولی) صحّح إرادة (الحب) بالکسر، و ادعی إجماع الفریقین علی ذلک حیث قال: «و نحن و هم متفقون علی صحة إرادة الحب بالکسر، و علی رضی اللّه عنه سیدنا و حبنا» [۱].

و لم یتضح لنا وجه الحمل علی (الحبّ) دون (المحبوب) مع أنه مرادف له.

لغة، و قد عدّه من المعانی الحقیقة للفظة (المولی)!! علی أنّ مجیء (المولی) بمعنی (الحب بالکسر) محتاج إلی دلیل، و الأعجب دعوی إجماع الفریقین علی صحة إرادة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا المعنی من حدیث الغدیر! و الأعجب من الکلّ استناد محمد رشید الدین خان الدهلوی إلی هذا الکلام فی مقابلة أهل الحق.

ثم إنّ الحمل علی (المحبّة) و القول بأنّ المراد من حدیث الغدیر إیجاب محبّة علی علیه السلام، یبطل أساس مذهب أهل السّنة الذی بنوا علیه مسائل مهمة و معتقدات کثیرة، ألا و هو الاعتقاد بعدالة الصحابة أجمعین أکتعین. فإذا وجبت محبّة علی علیه السلام من حدیث الغدیر فقد حرمت مقاتلته بالأولویة القطعیة، و بذلک یظهر حال معاویة و عائشة و طلحة و الزبیر و عمرو بن العاص و أمثالهم من مئات الصحابة.

و بعد، فإن الجملة الأخیرة من حدیث الغدیر التی زعموا أنّها قرینة علی تأویلهم قد کذّبها ابن تیمیّة الحرانی حیث قال: «الوجه الخامس: إن هذا اللفظ و هو

قوله: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله،

کذب باتفاق أهل المعرفة بالحدیث. و أما

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

فلهم فیه قولان سنذکر ذلک فی موضعه إن شاء اللّه تعالی.

الوجه السادس: إن دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مجاب، و هذا الدعاء لیس بمجاب، فعلم أنه لیس من دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنه من

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۳

المعلوم أنه لما توفی کان الصحابة و سائر المسلمین ثلاثة أصناف، صنف قاتلوا معه و صنف قاتلوه، و صنف قعدوا عنه، هذا، و أکثر السابقین الأولین من العقود، و قد قیل: إن بعض السابقین الأولین قاتلوه. و ذکر ابن حزم: إن عمار بن یاسر قتله أبو الغادیة، و إن أبا الغادیة هذا من السابقین الأولین، ممن بایع تحت الشجرة، و أولئک جمیعهم قد ثبت فی الصحیحین أنه لا یدخل النار منهم أحد» [۱].

(قوله):

«و لو كان المولى بمعنى المتصرف فى الأمر، أو كان المراد بالأولى هو الأولى بالتصرف، لكان المناسب أن يقول: اللهم أحبّ من كان تحت تصرفه و أبغض من لم يكن تحت تصرّفه».

أقول: هذا عجيب من فهم (الدهلوى)، فأى ملازمة بين الكون تحت التصرف و بين الاطاعة و الاعتقاد بالامامة؟ قد يكون مخالفو الامام الحق تحت تصرّفه بحسب نفوذ أحكامه فيهم، لكنهم فى الباطن لا يعتقدون بكونه إماما حقا، بل قد يتظاهرون باعتقادهم لكن لا مناص لهم من الكون تحت تصرّفه، كما هو الشأن فى قضية أهل الذمة، فإنهم واقعون تحت تصرّف النبى أو الامام مع عدم الاعتقاد بنبوته أو إمامته.

إذن، لا ملازمة بين الأمرين حتى يستحقّ من كان تحت التصرّف للدعاء المذكور، نعم من كان كذلك مع الاعتقاد بالامامة و وجوب الطاعة يستحقّه بلا ريب، فظهر أنّ المناسب ما كان لا ما توهّمه (الدهلوى).

(قوله):

«فذكر محبته و معاداته دليل صريح على أنّ المقصود إيجاب محبته و التحذير من معاداته لا التصرف و عدم التصرف».

---

[۱] منهاج السنة ۴۰/ ۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۴

أقول:

لقد دلّت الألفاظ العديدة من حديث الغدير- كبعض الأحاديث الأخرى- على أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان يخشى من تكذيب القوم إيّاه، فقد عرفت سابقا

صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى حديث: «رأيت الناس حديثى عهد بكفر و متى أفعل هذا به يقولون صنع هذا بابن عمّه» [۱]

. و

قوله فى حديث آخر: «و عرفت أن الناس مكذّبىّ» [۲]

. و

قوله فى ثالث: «يا رب إنما أنا واحد كيف أصنع يجتمع على الناس» [۳]

. و من هنا تتضّح المناسبة التامّة بين دعائه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لمن والى عليا و على من عاداه، و بين إمامته عليه الصلاة و السلام.

قال الحافظ محب الدين الطبرى فى الجواب عن

حديث «على منى و أنا منه و هو ولى كلّ مؤمن بعدى»

قال: «و أما الحديث الثالث. فقوله: فتعين حمل المولى على الناصر و المتولى الى آخر ما قرر. قلنا: الجواب عنه من وجهين، الأول- القول بالموجب على المعنيين مع البيان بأنه لا دليل لكم فيه، أما على معنى الناصر فلما بيّناه فى الحديث قبله، و أما بمعنى المتولى فقد كان ذلك و ان كان بعد من كان بعده، إذ يصدق عليه بعده حقيقة. و مثل هذا قد ورد. و سيأتى فى مناقب عثمان أن النبى رأى فى منامه حورية فقال لها: من أنت؟ قالت: للخليفة من بعدك عثمان.

و يكون فائدة ذلك التنبيه على فضيلته، و الأمر بالتمرن على محبته، فإنه سيلى عليكم و يتولّى أمركم و من يتوقع إمرته، فالأولى أن يموت القلب على موّدته و محبته و مجانبة بغضه، ليكون أدعى على الانقياد و أسرع للطواعية و أبعد من الخلف. و يشهد ذلك: إن هذا القول يعنى

إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کل مؤمن بعدی

، صدر حین وقع فیه من وقع، و أظهر بغضه من أظهر، علی ما تضمّنه

---

[۱] الأربعین للمحدث الشیرازی- مخطوط.

[۲] الدر المنثور ۲/ ۲۹۸.

[۳] المصدر ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۵

الحدیث، فأراد نفی ذلک عنهم و التمرن علی خلافته، لحاجتهم إلیه و حاجته إلیهم» [۱].

ثم ما ذا یقول (الدهلوی) فی مقابلة ما فهمه الشاعر الصّحابی حسّان بن ثابت من حدیث الغدیر، و قال علی لسان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و رضیتک من بعدی إماما و هادیا»؟

هل یتجاسر علی القول بأن حسّانا قد حمل الحدیث علی غیر محمله الصحیح؟ هل یتجاسر علی أن یقول ذلک و لا سیّما مع تقریر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لشعر حسان و سروره به؟

و ما ذا یقول فی مقابلة مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام الناس بحدیث الغدیر، فی مقام إثبات إمامته و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟

و ما ذا یقول فی مقابلة أشعار قیس بن سعد بن عبادة؟

و ما ذا یقول فی مقابلة کلمات أکبار علماء طائفته؟

[۴] إرادة الإمامة منه تخالف طریقة النبی فی بیان الواجبات و السّنن ... ص: ۲۲۵

اشارة

(قوله):

«و من المعلوم أن النبی علیه الصلاة و السلام کان قد بلّغ أدنی الواجبات بل السنن، بل آداب القیام و القعود و الأکل و الشرب بوجه یفهم الکلّ- سواء الحاضر و الغائب ممّن عرف لغة العرب المعانی المقصودة من ألفاظه بلا تکلّف».

النقض بحدیث الإثنا عشر خلیفة ... ص: ۲۲۵

أقول:

إن هذا الکلام فی الحقیقة طعن فی الصحابة و العلماء الذین أثبتوا إمامة أمیر

---

[۱] الریاض النضرة ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۶

المؤمنین علیه السلام من حدیث الغدیر، بل إنه طعن فی تبلیغ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أدائه الرسالة الإلهیة...

لقد غفل (الدهلوی) أو تغافل عمّا ذکر علماء مذهبه فی معنی حدیث «الإثنا عشر خلیفة» من الکلمات المشوّشة و الأقاویل المضطربة من أجل صرفه عن مدلوله الواقعی، معرضین عن الأحادیث المفسّرة الواردة بطرق أهل الحق بل بطرقهم.

لقد کثرت تأویلاتهم الرکیکة و توجیهاتهم السخیفة لهذا الحدیث الشریف الثابت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و مع ذلک فقد اعترف بعض أعاظم علمائهم بالعجز عن بیان معناه و أعرض عن تأویله، قال ابن حجر العسقلانی: «قال ابن بطال عن المهلّب: لم ألق أحدا یقطع فی هذا الحدیث یعنی بشیء معین» [۱].

قال: «و قال ابن الجوزی فی کشف المشکل: قد أطلت البحث عن معنی هذا الحدیث و تطلّبت مظانه و سألت عنه، فلم أقع علی المقصود به، لأن الألفاظ مختلفة و لا أشک أن التخلیط فیها من الرواة» [۲].

و قال أبو بکر ابن العربی: «و لم أعلم للحدیث معنی» و هذا نص کلامه فی شرح الحدیث:

«روی أبو عیسی عن جابر بن سمرة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یکون بعدی اثنا عشر أمیرا کلهم من قریش

. صحیح فعددنا بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من ملک باسم الملک العام اثنی عشر أمیرا، فوجدنا أبا بکر، عمر، عثمان، علی، الحسن، معاویة، یزید بن معاویة، معاویة ابن یزید، مروان، عبد الملک بن مروان، الولید، سلیمان، عمر بن عبد العزیز، هشام بن عبد الملک، یزید بن عبد الملک، مروان بن محمد بن مروان، السفاح المنصور، المهدی، الهادی، الرّشید، الأمین، المأمون، المعتصم، الواثق المتوکل، المنتصر، المستعین، المعتز، المهتدی، المعتمد، المعتضد، المکتفی،

---

[۱] فتح الباری- شرح البخاری- کتاب الفتن ۱۶/ ۳۳۸.

[۲] المصدر نفسه ۱۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۷

المقتدر، القاهر، الراضی، المتقی، المستکفی، المطیع، الطائع القائم، المهتدی و أدرکته سنة ۴۸۴، و عهد إلی المستظهر أحمد ابنه. و توفی فی المحرم سنة ۸۶. ثم بایع المستظهر لابنه أبی المنصور المفضل و خرجت عنهم سنة ۹۵.

و إذا عددنا منهم اثنی عشر انتهی العدد بالصورة إلی سلیمان بن عبد الملک، و إذا عددناهم بالمعنی کان معنی منهم خمسة: الخلفاء الأربعة و عمر بن عبد العزیز.

و لم أعلم للحدیث معنی، و لعله بعض حدیث. و

قد ثبت أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: کلّهم من قریش» [۱].

ثم إن کلام (الدهلوی) هذا یقتضی أن ینسب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عدم البلاغة و قصور البیان فی کلّ کلام له تحیرت فی فهمه الأفهام و الأفکار، بل یقتضی نسبة هذا النقص إلی القرآن الکریم لاختلاف العلماء و الفقهاء و تحیرهم فی فهم کثیر من آیات الأحکام، و نعوذ باللّه عز و جل من التفوه بمثل هذا الکلام.

إن (الدهلوی) یرید دفع دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام و ان استلزم ذلک الأباطیل المنکرة، بل الطعن فی کلمات النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بل القرآن العظیم، و لکن تلمیذه محمد رشید الدین الدهلوی ینص علی أن ثبوت خلافة الأمیر من حدیث الغدیر لا ینافی مذهب أهل السنة، و أنه لا حاجة إلی تمهید المقدمات المطوّلة لهذا الدلیل المختصر [۲]. و کلام الرشید الدهلوی هذا یوضح مدی تعصّب (الدهلوی) و أسلافه و ارتکابهم الأکاذیب و الخرافات فی ردّ حدیث الغدیر، و لقد اعترف- و للّه الحمد- بدلالة الحدیث المذکور علی مطلوب أهل الحق.

و اعترف ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی بدلالة حدیث الغدیر

---

[۱] عارضة الأحوذی فی شرح الترمذی ۹/ ۶۷- ۶۹.

[۲] إیضاح لطافة المقال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۸

علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «قال أهل السّنة: المراد من

الحدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

. أی فی وقت خلافته و إمامته» [۱].

فهم یعترفون بدلالته علی الامامة و الخلافة، و هذا یبطل تأویل (الدهلوی) و بعض أسلافه، أما حمل معنی الحدیث علی الامامة و الخلافة فی وقتها فیبطله فهم الأصحاب و تهنئة الشیخین و غیرهما و غیر ذلک.

(قوله):

«و فی ذلک- فی الحقیقة- کمال البلاغة، و هو مقتضی منصب الإرشاد و الهدایة».

أقول: فأین کان مقتضی منصب الإرشاد و الهدایة فی

حدیث «سیکون بعدی اثنا عشر خلیفة کلهم من قریش»

الذی زعموا عدم وضوح معناه، و لم یخل وجه من الوجوه التی ذکروها فی شرحه من نقد و إشکال، و لم یتم له توجیه یقبله أهل الفضل و الکمال؟

(قوله):

«فدعوی الاکتفاء حینئذ بمثل هذا الکلام الذی لا تساعده قواعد لغة العرب یستلزم إثبات قصور البیان و البلاغة، بل المساهلة فی أمر التبلیغ و الهدایة فی حق النبی. و العیاذ باللّه من ذلک».

النقض بحدیث خوخة أبی بکر ... ص: ۲۲۸

أقول:

أولا: إن دعوی عدم مساعدة قواعد اللغة العربیة لاستفادة الامامة من حدیث الغدیر من عجائب التقوّلات، لثبوت دلالته من استشهاد أمیر المؤمنین

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۲۹

علیه السلام و مناشدته، و من صریح أشعار حسان بن ثابت مع تقریر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أشعار قیس بن سعد بن عبادة، و من تصریحات کبار أئمة أهل السنة کما علمت آنفا.

و ثانیا: إن نفی دلالة حدیث الغدیر علی الامامة یساوق نفی دلالة «لا إله إلّا اللّه» علی التوحید، و یساوق نفی دلالة «محمد رسول اللّه» علی الرسالة.

و ثالثا: إن کلام (الدهلوی) هذا ینتقض بحدیث خوخة أبی بکر المزعوم، ذاک الحدیث الذی جعلوه من أدلة خلافة أبی بکر، فإنا نقول لمخاطبنا: إن لم یدل حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام مع وجود تلک القرائن و الشواهد فأیّ علاقة لحدیث خوخة أبی بکر مع خلافته حتی جعلوه من أدلتها؟

قال القاری بشرح حدیث: «لا تبقین فی المسجد خوخة إلّا خوخة أبی بکر» قال: «قال التوربشتی: و هذا الکلام کان فی مرضه الذی توفی فیه فی آخر خطبة خطبها، و لا- خفاء بأن ذلک تعریض بأن أبا بکر هو المستخلف بعده و هذه الکلمة إن أرید بها الحقیقة فکذلک، لأن أصحاب المنازل اللاصقة بالمسجد قد جعلوا من بیوتهم مخترقا یمرّون فیه إلی المسجد أو کوة ینظرون إلیها منه، و أمر بسدّ جملتها سوی خوخة أبی بکر تکریما له بذلک أولا، ثم تنبیها للناس فی ضمن ذلک علی أمر الخلافة حیث جعله مستحقا لذلک دون الناس.

و إن أرید به المجاز فهو کنایة عن الخلافة و سد باب المقالة دون التطرق إلیها و التطلع علیها، و المجاز فیه أقوی، إذ لم یصح عندنا أن أبا بکر کان له منزل بجنب المسجد، و إنما کان منزله بالسنح من عوالی المدینة، ثم إنه مهّد المعنی المشار إلیه و قرّره بقوله: و لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا. لیعلم أنه أحق الناس بالنیابة عنه، و کفانا حجة علی هذا التأویل تقدیمه إیاه فی الصلاة و إباؤه کلّ الإباء أن یقف غیره ذلک الموقف» [۱].

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۰

و قال القاری أیضا: «قال أبو حاتم: و فی قوله: سدّوا ... دلیل علی حسم أطماع الناس کلّهم من الخلافة إلّا أبا بکر» [۱].

فأی علاقة بین «الخوخة» و «الخلافة» یا منصفون؟

و أی الحدیثین أولی بالاستدلال: حدیث الغدیر لإمامة علی أو حدیث الخوخة لإمامة أبی بکر یا منصفون؟

و لمّا رأی الحافظ الطبری عدم دلالة حدیث خوخة أبی بکر، فإنّه لم یجد بدّا من الاعتراف بذلک فصرح بأنه «لا ینهض فی الدلالة، و إنما بانضمام القرائن الحالیة إلیه» و هذا نص کلامه حدیث قال:

«عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فخرج فی مرضه الذی مات فیه عاصبا رأسه، فجلس علی المنبر فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: إنه لیس من الناس أحد آمن علیّ بنفسه و ماله من ابن أبی قحافة، و لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت أبا بکر لکن خلة الإسلام سدّوا عنی کل خوخة فی المسجد غیر خوخة أبی بکر. خرّجه أحمد و البخاری و أبو حاتم و اللفظ له.

و قال فی قوله: سدّوا عنی کلّ خوخة إلی آخره دلیل علی حسم أطمع الناس کلهم من الخلافة إلّا أبا بکر.

قلت: و هذا القول وحده لا ینهض فی الدلالة، و إنما بانضمام القرائن الحالیة التی حصلت، و ذلک بارتقائه المنبر فی حال المرض و مواجهة الناس بذلک و تعریفهم بحق أبی بکر و تفضیله بذکر الخلة، و ذلک تنبیه علی أنه الخلیفة من بعده. و کأن هذا القول کالتوصیة لهم به لأنه قرب الموت، و کذلک فهمه الصحابة من القال و الحال» [۲].

أقول: فإذا کان حدیث الخوخة یدل علی خلافة أبی بکر بانضمام القرائن من ارتقاء المنبر و مواجهة الناس و التعریف بحق أبی بکر و تفضیله ... کما قال المحب الطبری ... فإن حدیث الغدیر- بغض النظر عن دلالته بوحده- یدل

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۲۵.

[۲] الریاض النضرة ۱/ ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۱

علی إمامة و خلافة أمیر المؤمنین بانضمام تلک القرائن إلیه، من ارتقاء المنبر قرب الموت، و التعریف بحق علی و أهل البیت علیهم السلام، و أنه مولی من کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مولاه- هذا الکلام الذی یفید التساوی من جمیع الوجوه و تفضیل علی بذلک کما فهمه الدهلوی- و نزول الآیات الکریمة من القرآن الکریم فی تلک الواقعة، و شدة اهتمام النبی صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم بالأمر، و خوفه من شرّ المخالفين، و كون الواقعة في زمان و مكان لم يتعارف فيه هكذا اجتماع، ثم أمره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بردّ من تقدم و إلحاق من تخلّف، و صنعه منبرا له من أقتاب الإبل، ثم رفعه لعلى حتى رآه الناس كلّهم، مع تغيير ملابسه و تعميمه إياه بيده، ثم تهنئة الشيخين و عامة الأصحاب و الأزواج لعلى، و ترتّب الثواب العظيم على صوم هذا اليوم المبارك ... إلى غير ذلك...

ذكر من روى تعميم النبى عليّا يوم الغدير بيده ... ص: ۲۳۱

و قد روى حديث تعميم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بيده عليا عليه السلام يوم غدير خم جماعة من أكابر أئمة أهل السنة أمثال:

۱- سليمان بن داود بن الجارود أبو داود الطيالسى.

۲- عبد اللّه بن محمد بن أبى شيبة العبسى.

۳- أحمد بن منيع البغوى.

۴- أحمد بن الحسين بن على البيهقى.

۵- محبّ الدين أحمد بن عبد اللّه الطبرى.

۶- إبراهيم بن محمد الحموينى.

۷- محمد بن يوسف الزرندى.

۸- على بن محمد المعروف بابن الصبّاغ.

۹- جلال الدّين عبد الرحمن بن أبى بكر السّيوطى.

۱۰- جمال الدّين عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشيرازى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۲

۱۱- علاء الدين على بن حسام الدين الشّهير بالمتّقى.

۱۲- محمود بن على الشيخانى القادرى.

۱۳- أحمد بن محمد القشاشى.

قال على المتقى: «عن على قال: عممّنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم بعمامة فسدلها خلفى. و فى لفظ: فسدل طرفيها على منكبى. ثم قال: إنّ اللّه أمدّنى يوم بدر و حنين بملائكة يعتمّون هذه العمة. و قال: إن العمامة حاجزة بين الكفر و الايمان. و فى لفظ بين المسلمين و المشركين، و رأى رجلا يرمى بقوس فارسية فقال: إرم بها. ثم نظر إلى قوس عربية فقال: عليكم بهذه و أمثالها و رماح القنا، فإن بهذه يمكّن اللّه لكم فى البلاد و يؤيد لكم. ش. ط و ابن منيع ق» [۱].

و

قال محب الدين الطبرى: «ذكر تعميمه إياه بيده، عن عبد الأعلى بن عدى البهرانى: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم دعا عليا يوم غدير خم فعمّمه و أرخى عذبه من خلفه» [۲].

و قال شهاب الدين أحمد: «عن جعفر بن محمد عن أبيه عن جدّه رضى اللّه تعالى عنهم: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم عمّم على بن أبى طالب كرّم اللّه تعالى وجهه عمامته السحابة و أرخاها من بين يديه و من خلفه، ثم قال:

أقبل فأقبل. ثم قال: أدبر فأدبر. فقال صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: هكذا جاءتنى الملائكة ثم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و أخذل من خذله» [۳]

. و قال الحموینی: «أخبرنا القاضی جلال الدین أبو المناقب محمود بن مسعود

---

[۱] کنز العمال للملا علی المتقی. و المراد من «ش» هو ابن أبی شیبة. و من «ط» أبو داود الطیالسی.

و من «ق» البیهقی.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۸۹.

[۳] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۳

ابن أسعد بن العراقی الطاووس القزوینی إجازة بروایته عن الشیخ إمام الدین عبد الکریم بن محمد بن عبد الکریم إجازة قال: أنبأنا أبو منصور شهردار بن شیرویه ابن شهردار الحافظ إجازة قال: أنبأنا أبو زکریا یحیی بن عبد الوهاب ابن الامام أبی عبد اللّه محمد بن إسحاق بن محمد بن یحیی بن مندة الحافظ بقراءتی علیه بإصفهان فی داره، أنبأنا أبو عمر عثمان بن محمد بن أحمد بن سعید الخلّال، أنبأنا أبو أحمد عبد اللّه بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم بن جمیل، أنبأنا جدّی إسحاق، أخبرنا أحمد بن منیع عن علی بن هاشم عن أشعث بن سعید عن عبد اللّه ابن بشر عن أبی راشد عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه عز و جل أیّدنی یوم بدر و حنین بملائکة معتمین هذه العمة، و العمة الحاجز بین المسلمین و المشرکین. قاله لعلی لما عمّمه یوم غدیر خم بعمامة سدل طرفها علی منکبیه» [۱].

و قال أیضا ...: «عن جعفر بن محمد قال: حدثنی أبی عن جدی أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عمّ علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه عمامته السحاب فأدخلها من بین یدیه و من خلفه، ثم قال: أقبل فأقبل ثم قال: أدبر فأدبر، قال: هکذا جاءتنی الملائکة» [۲].

و قال أیضا ...: «عن علی بن أبی طالب قال: عممّنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامة فسدل طرفها علی منکبی و قال: إن اللّه أمدّنی یوم بدر بملائکة معتمین بهذه العمامة» [۳].

روی محمد بن یوسف الزرندی الحدیث الثانی المذکور عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه و أضاف: «ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۷۵.

[۲] المصدر ۱/ ۷۶.

[۳] المصدر ۱/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۴

والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله» [... ۱].

و رواه نور الدین ابن الصباغ: «عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: عممنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم بعمامة فسدل نمرقها علی منکبی و قال: إن اللّه تعالی أمدّنی یوم بدر و حنین بملائکة معتمین هذه العمامة» [۲].

و قال المحدّث الشیرازی: «و رواه جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علیهم السلام و فیه من الزیادة: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عمّم علی بن أبی طالب عمامته السحابة أرخاها بین یدیه و من خلفه. ثم قال: أقبل فأقبل، ثم قال: أدبر فأدبر. فقال: هکذا جاءتنی الملائکة یوم بدر ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث» [۳].

و قال محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری المدنی: «و فی الفصول المهمة عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: عممّنی

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوم غدير خم بعمامة فسدل نمرقها على منكبى و قال: إن اللّه تعالى أمدّنى يوم بدر و حنين بملائكة معتمين هذه العمامة» [۴].

و قال أحمد القشاشى ...: «فقد روينا بالسّند السابق إلى الحافظ جلال الدين السيوطى أنه قال فى الجامع الكبير معزوا إلى ابن أبى شيبة و الطيالسى و ابن منيع و البيهقى ما نصه: عن على رضى اللّه عنه قال: عممنى رسول اللّه» [... ۵].

---

[۱] نظم در السمطين ۱۱۲.

[۲] الفصول المهمة فى معرفة الأئمة: ۲۷.

[۳] الأربعين للمحدّث الشيرازى- مخطوط.

[۴] الصراط السوى- مخطوط.

[۵] السمط المجيد فى سلاسل التوحيد: ۹۹.

ترجمة أحمد القشاشى ... ص: ۲۳۵

و الشيخ أحمد القشاشى من أعاظم مشايخ والد (الدهلوى) فى الإجازة، و قد ترجم له المحبى فى (خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر) ذاكرا فضائله منوّها بمقاماته و جلالته ... فراجع [۱].

(قوله):

«فقد ظهر أن غرضه صلّى اللّه عليه و سلّم إفادة هذا المعنى الذى يفهم من هذا الكلام بلا تكلّف، أى إن محبة على فرض كمحبة النبى و معاداته محرّمة كمعاداة النبى، و هذا هو مذهب أهل السنة و الجماعة، و هو المطابق لفهم أهل البيت».

أقول:

لقد- ظهر- مما- ذكرنا- سابقا- أن غرضه- صلّى اللّه عليه- و آله و سلّم- إفادة ما هو الظاهر المفهوم من كلامه بلا تكلّف، أى كون أولوية أمير المؤمنين عليه السلام بالتصرف مثل أولوية رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بالتصرف، و أن طاعته فرض واجب مثل إطاعة النبى. و هذا هو مذهب أهل الديانة و هو المطابق لفهم أهل البيت عليهم السلام.

معنى حديث الغدير عند أهل البيت و الأصحاب ... ص: ۲۳۵

فقد روى العلامة المجلسى: «عن أبى إسحاق قال: قلت لعلى بن الحسين عليه السلام: ما معنى قول النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه؟

قال: أخبرهم أنه الامام بعده» [۲].

---

[۱] خلاصة الأثر ۱/ ۳۴۳.

[۲] بحار الأنوار للعلامة محمد باقر المجلسى ۳۷/ ۲۲۳.

و مثله روایات عدیدة فی (بحار الأنوار) و غیره من کتب الأخبار، و نحن نکتفی بالخبر المذکور لغرض المعارضة به مع الخبر الذی سیذکره (الدهلوی) عن طریق أهل مذهبه، علی أن الخبر الذی ذکرناه له شواهد تصدّقه و هی أشعار أمیر المؤمنین، و أشعار حسان بن ثابت- التی قالها فی حضور النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و مع تقریره- و أشعار قیس بن سعد ... و غیر ذلک من الشواهد و القرائن المذکورة سابقا.

و مع ذلک کله تری الفضل ابن روزبهان یقول فی جواب (نهج الحق و کشف الصدق): «و العجب أن هذا الرجل لا ینقل حدیثا إلّا من جماعة أهل السنة، لأن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار، فهو فی إثبات ما یدّعیه عیال علی کتب أهل السنة».

و قد جعل هذا الرجل أو تجاهل أو نقل الشیعة الحدیث عن جماعة أهل السنة هو لأجل الإفحام و الإلزام کما هو قاعدة البحث و المناظرة، و هذا لا یدل علی أن الشیعة لیس لهم کتاب و لا روایة و لا علماء مجتهدون مستخرجون للأخبار.

إذن، یجوز للشیعة الاحتجاج بأحادیثهم، بل قد یجب علیهم ذلک أحیانا لأغراض عدیدة، و منها إثبات أن لهم کتبا و روایات و علماء.

و بنقل الحدیث المذکور عن الامام السّجاد زین العابدین علیه السلام ثبت أن الذی فهمه أئمة أهل البیت علیهم السلام من حدیث الغدیر، هو الأولویة بالامامة و الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السلام، فظهر بطلان دعوی (الدهلوی).

[۵] التمسک بکلام یروونه عن الحسن المثنی ... ص: ۲۳۶

اشارة

قوله: «أخرج أبو نعیم عن الحسن المثنی ابن الحسن السبط رضی اللّه عنهما أنه سئل: هل

حدیث من کنت مولاه

نص علی خلافة علی رضی اللّه عنه؟ فقال:

لو کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یعنی بذلک الخلافة لأفصح لهم بذلک، فإن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۷

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان أفصح الناس، و لقال لهم: یا أیها الناس هذا و الی أمرکم و القائم علیکم بعدی فاسمعوا له و أطیعوا.

و لو کان الأمر إن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم اختار علیا لهذا الأمر و للقیام علی الناس بعده، فإنّ علیا أعظم الناس خطیئة و جرما، إذ ترک أمر رسول اللّه أن یقوم فیه کما أمره و یعذر إلی الناس.

فقیل له: ألم یقل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه؟

فقال: أما و اللّه لو یعنی رسول اللّه بذلک الأمر و السلطان لأفصح به کما أفصح بالصّلاة و الزکاة و لقال یا أیها الناس: إنّ علیا والی أمرکم من بعدی و القائم فی الناس».

أقول: إحتجاج (الدهلوی) بهذه الروایة الموضوعة باطل لوجوه:

۱- هذه الروایة من متفردات الجماعة ... ص: ۲۳۷

إنّ هذه الروایة لم ینقلها الشیعة، و إنما هی من متفرّدات أهل السنّة و الجماعة، و أنت تعلم أنّ روایات کلّ طائفة لا تکون حجة علی الطائفة الأخری فی مقام البحث و المناظرة و الاستدلال، فان جعلت روایات أهل السنة حجة علی الشیعة فلتجعل روایات الشیعة علی أهل السنة حجة کذلک.

۲- استدلاله بها یخالف ما التزم به ... ص: ۲۳۷

ثم إنّ (الدهلوی) قد خالف وعده و نکث عهده و ذلک لأنه قد التزم فی کتابه (التحفة) بأن ینقل فی باب الامامة من کتب أهل الحق فقط، فقال- بعد ذکر الآیات التی استدل بها بزعمه علی خلافة أبی بکر-: «و أما أقوال العترة فإن المروی منها من طریق أهل السنة خارج عن حدّ الحصر و الإحصاء، فلتلحظ فی ذاک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۸

الکتاب (یعنی إزالة الخفاء) و لمّا وقع الالتزام فی هذه الرسالة بعدم التمسّک بغیر روایات الشیعة فی جمیع المسائل فإنه یذکر من اقوال العترة فی هذا الباب ما جاء منها فی کتبهم المعتبرة و مروایاتهم الصحیحة».

فنقول: العجب أن (الدهلوی) یلتزم هنا بأن لا ینقل من أقوال العترة حدیثا إلّا من کتب الشیعة المعتبرة و مرویّاتهم الصحیحة، و مع ذلک یخالف فی هذا المقام و مقامات کثیرة غیره ما التزم به فَمَنْ نَکَثَ فَإِنَّما یَنْکُثُ عَلی نَفْسِهِ.

۳- اعترافه بعدم حجیة روایات فرقة علی أخری ... ص: ۲۳۸

و قال (الدهلوی) فی صدر کتابه (التحفة): «و فی نقل مذهب الشیعة و بیان أصولهم و ما یمکن إلزامهم به فقد التزم فی هذه الرسالة بعدم النقل من غیر کتبهم المعتبرة، کما أن الزام أهل السنة یجب أن یکون بحسب روایات أهل السنة، و إلّا توجه إلی کلّ واحد من الطرفین التهمة بالتعصب و العناد، و لم یتحقق الاعتماد و الوثوق بینهما».

و هذا الکلام صریح فی عدم حجیة روایات کلّ فرقة من الفرقتین علی الفرقة الأخری، فالعجب أن هذا الرجل یقول هذا الکلام ثم ینسی أو یتناسی ما قاله، فیخالفه فی موارد عدیدة من البحث و الکلام، و من ذلک احتجاجه بهذا الحدیث الذی رواه أبو نعیم عن الحسن المثنی، و هو حدیث مزعوم موضوع لم یروه إلّا أهل السنة.

۴- لیس هذا الحدیث فی الکتب الصحیحة ... ص: ۲۳۸

و هذا الحدیث المزعوم لم یخرجه أحد من أصحاب الکتب الصحاح عند أهل السنة، أو الکتب التی التزم فیها بالصحة، و لا هو من الأحادیث الصحیحة سندا، و قد ذکر (الدهلوی) فی کتاب (التحفة) فی باب الامامة عند الجواب عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۳۹

الحدیث السادس فیه: «إن القاعدة المقررة لدی أهل السنة هی: إن کل حدیث رواه بعض أئمّة فن الحدیث فی کتاب لم یلتزم فیه بصحة ما فیه، مثل البخاری و مسلم و بقیة أصحاب الصحاح، أو لم یصرّح بصحة ذاک الحدیث صاحب الکتاب أو غیره من المحدثین الثقات، فهو غیر قابل للاحتجاج».

فهذه هی القاعدة المقررة لدی أهل السنة کما یقول (الدهلوی)، فکیف یحتج بهذا الحدیث المزعوم الذی لیس مصداقا لهذه

القاعدة؟!.

۵- مالا سند له لا یصغی إلیه ... ص: ۲۳۹

و من القواعد المقرّرة لدی أهل السنّة- کما ذکر (الدهلوی)- أنهم لا یصغون إلی الحدیث الذی لا سند له، و علی هذا الأساس حاول (الدهلوی) نفسه الجواب علی المطعن الثالث من مطاعن أبی بکر بعد إنکاره

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «لعن اللّه من تخلّف عنها»

و إن کان الشهرستانی صاحب (الملل و النحل) و غیره من رواته ... فقال: إنّ کلّ حدیث لم یکن فی الکتب المسندة للمحدّثین مع الحکم بالصحة فلا یصغی إلیه.

و علی ضوء ما ذکر (الدهلوی) فی ذاک المقام نعترض علیه استناده إلی هذا الحدیث المزعوم فی محلّ الکلام، لأنّه لیس حدیثا مسندا فی کتب المحدّثین فضلا عن کونه صحیحا عندهم، فیلزم أن لا یصغی إلیه، فکیف یستند إلیه و الحال هذه؟

و نظیر المقام استناده إلی

الحدیث المختلق: «ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر»

و هو أیضا لا سند له أبدا. کما نصّ علیه ابن الجوزی و غیره فی (الموضوعات).

۶- احتجاج الدهلوی بهذا الحدیث تعسف ... ص: ۲۳۹

إن (الدهلوی) یردّ فی باب الامامة أحادیث عدیدة یرویها أکابر أئمة أهل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۰

مذهبه و مشاهیر محدثیهم بالأسانید المتکررة و الطرق المختلفة، أمثال حدیث الطائر و

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و حدیث الأشباه، بل إنّ هذه الأحادیث الثلاثة المذکورة یرویها والده أیضا فی جملة فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.

فالعجب من هذا الرجل الذی یرد هکذا أحادیث صحیحة مستفیضة بل متواترة، کیف یستند إلی حدیث أبی نعیم فی هذا المقام؟

و أیضا نری (الدهلوی) یستهزئ بالشیعة و یطعن فیهم لأنهم یحتجّون

بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

- مع أنه حدیث متواتر یرویه کبار أئمة المحدثین و الحفاظ من أهل السنة، و یثبته والده الشاه ولی اللّه الدهلوی- لأنه بزعمه حدیث موضوع!! و هو فی نفس الوقت یحتجّ بروایة أبی نعیم التی لا تبلغ درجة

حدیث «أنا مدینة العلم»

و نحوه من أحادیث فضائل الامام علیه السلام!! ألا یتوجّه علیه ما تلفّظ به بالنسبة إلی الشیعة من ألفاظ الاستهزاء و السخریة؟!

۷- بطلان المعارضة من کلام والد الدهلوی ... ص: ۲۴۰

و کما ثبت بطلان استدلال (الدهلوی) بروایة أبی نعیم من کلام نفسه، فإنه یثبت بطلان استدلاله بهذه الروایة من کلام والده الشاه

ولی اللّه الـذی نصّ فی آخر کتـابه (قرة العینیـن فی تفضـیل الشـیخین) علی عـدم جـواز المنـاظرة مـع الزیدیـة بـل الامامیـة بأحـادیث الصحیحین فضلا عن غیرها.

فنقول: فاستناد ولده إلی روایة أبی نعیم فی هذا المقام تعسّف باطل و مخالفة للقواعد المقرّرة و عقوق لوالده.

۸- بطلان المعارضة من کلام تلمیذه ... ص: ۲۴۰

و کما بطل اسـتناد (الدهلوی) إلی روایة أبی نعیم من کلام والده، فهو باطل لدی تلمیذه محمد رشـید الدین خان الدهلوی الذی ذکر فی کتابه (الشوکة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۱

العمریّة) أن أخبـار کـل فرقـة لا- تصـلح للاعتبـار و الاعتمـاد فی مقـام البحث و النقـاش مع غیرها من الفرق، لأن رواة أخبار کل فرقة مقدوحون لدی علماء الفرقة الأخری.

أقـول: فحـدیث أبی نعیم لا- یجوز الاحتجـاج به فی مقابلـة الشـیعة الامامیـة، فکیف بـدعوی التعـارض بینه و بین حـدیث متواتر لـدی الفریقین؟

و علی ما ذکره رشـید الدین الدهلوی فإنّه یلزم علی أهل السـنة التسلیم و الإذعان باستدلال الشیعة بأحادیث فضائل أمیر المؤمنین علیه السـلام المخرجـة فی کتب أهل السـنّة، و بهـذا تسـقط مکابرات (الـدهلوی) و أسـلافه کابن حجر و ابن تیمیة و أمثالها، لأن اسـتدلال الشیعة کان مطابقا للقواعد المقرّرة المتّبعة فی مقام المناقشة و المناظرة، فیجب علی من خالفهم التسلیم و القبول.

۹- اعتراضهم علی تمسک الامامیة بروایة أبی نعیم ... ص: ۲۴۱

و هل من العدل و الإنصاف اعتراضهم علی الامامیة التمسک بروایة أبی نعیم لفضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و هم فی نفس الوقت یسـتندون إلی حدیث یرویه أبو نعیم فی مقابلة حدیث الغدیر المتواتر؟! لقد قال ابن تیمیة: «فإن أبا نعیم روی کثیرا من الأحادیث التی هی ضعیفة بل موضوعة باتفاق علماء الحدیث و أهل السنة و الشیعة».

و قال أیضا: «مجرّد روایـة صاحب الحلیة و نحوه لا یفید و لا یدل علی الصـحة، فإنّ صاحب الحلیة قد روی فی فضائل أبی بکر و عمر و عثمان و علی و الأولیاء و غیرهم أحادیث ضعیفة بل موضوعة باتفاق أهل العلم».

۱۰- تنصیص الدهلوی علی عدم اعتبار تصانیف أبی نعیم ... ص: ۲۴۱

و قال (الـدهلوی) فی رسالته فی أصول الحدیث فی بیان طبقات کتب الحدیث نقلا عن والده ما تعریبه: «الطبقة الرابعة: الأحادیث غیر المعروفة فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۲

القرون السابقـة و التی رواهـا المتأخرون، فلا یخلو حالها عن أحـد أمرین، فإمّا قـد تفحص عنها السـلف و لم یقفوا لها علی أصل حتی یروونهـا، و إمـا وقفوا لهـا علی أصـل لکن رأوا فیه علـة أوجبت ترک جمیع تلـک الأحـادیث، و علی کلّ حال فإن هـذه الأحادیث لا یجوز الاعتماد علیها و التمسک بها فی عقیدة أو عمل. و لنعم ما قال بعض الشیوخ فی أمثال هذا:

فإن كنت لا تدرى فتلك مصيبة و إن كنت تدرى فالمصيبة أعظم

و لقد قطع هذا القسم من الأحاديث الطريق على كثير من المحدّثين، و اغتروا بكثرة طرقها الواردة فى هذا القسم من الكتب، فحكموا بتواترها و تمسكوا بها فى مقام القطع و اليقين، خلافا لما تدل عليه الأحاديث فى الطبقة الأولى و الثانية و الثالثة.

و قد تضمّنت كتب كثيرة لهذا القسم من الأحاديث و هذه أسامى بعضها:

كتاب الضعفاء لابن حبان، تصانيف الحاكم، كتاب الضعفاء للعقيلى، كتاب الكامل لابن عدى، تصانيف الخطيب، تصانيف ابن شاهين، تفسير ابن جرير، الفردوس للديلمى بل جميع تصانيفه، تصانيف أبى نعيم، تصانيف الجوزجانى، تصانيف ابن عساكر، تصانيف أبى الشيخ، تصانيف ابن النجار.

و إن اكثر المساهلة و الوضع هو فى باب المناقب و المثالب و التفسير و أسباب النزول و»....

أقول على ضوء هذا الكلام: إن الحديث الذى استند إليه (الدهلوى) فى مقابلة استدلال الامامية بحديث الغدير المتواتر هو من الأحاديث المجهولة فى القرون السابقة، و لا يخلو أمره من أحد الأمرين اللذين ذكرهما، و على كل حال لا يجوز الاستناد اليه و الاعتماد عليه، فالعجب، إن هذا الرجل يعتمد على حديث يراه هو والده حديثا باطلا لا يجوز التمسك به فناسب أن نقول له:

فإن كنت لا تدرى فتلك مصيبة و إن كنت تدرى فالمصيبة أعظم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۳

بل إنه يدرى فالمصيبة أعظم...

۱۱- طعن ابن الجوزى فى أبى نعيم ... ص: ۲۴۳

و لقد بالغ الحافظ ابن الجوزى فى ذم أبى نعيم و الطعن عليه، و إليك نص عبارته: «و جاء أبو نعيم الاصبهانى فصنّف لهم- أى للصوفية- كتاب الحلية، و ذكر فى حدود التصوف أشياء قبيحة، و لم يستح أن يذكر فى الصوفية أبا بكر و عمر و عثمانا و على بن أبى طالب و سادات الصّحابة رضى اللّه عنهم، فذكر عنهم فيه العجب» [۱].

۱۲- و من رواته «فضيل بن مرزوق ...» ص: ۲۴۳

و من رواة هذا الخبر هو «فضيل بن مرزوق» كما فى (الاكتفاء) حيث جاء فيه: «و

روى عن فضيل بن مرزوق قال سمعت الحسن- أى المثنى ابن الحسن السبط- و قال له رجل: ألم يقل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلى مولاه.؟ قال: بلى.

أما و اللّه لو يعنى بذلك الامارة و السلطان لأفصح لهم بذلك كما أفصح بالصلاة و الزكاة و الصيام و الحج، فإن رسول اللّه كان أفصح الناس للمسلمين، و لقال لهم: يا أيها الناس هذا والى الأمر و القائم عليكم من بعدى، فاسمعوا له و أطيعوا» [۲].

و «فضيل بن مرزق» و إن وثّقه غير واحد فقد تكلّم فيه جماعة من الأعلام، قال الذهبى: «قال النسائى: ضعيف، و كذا ضعفه عثمان بن سعيد» [۳].

قال: «قال أبو عبد اللّه الحاكم: فضيل بن مرزوق ليس من شرط

---

[۱] تلبيس إبليس: ۱۵۹.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۳] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۳۶۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۴

الصحیح، عیب علی مسلم إخراجه فی الصحیح. و قال ابن حبان: منکر الحدیث جدّا کان ممن یخطئ علی الثقات و یروی عن عطیة الموضوعات» [۱].

و ذکره الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) قائلا: «فضیل بن مرزوق الکوفی، عن أبی حازم الأشجعی و الکبار. وثّقه غیر واحد، و ضعّفه النسائی و ابن معین أیضا. قال الحاکم: عیب علی مسلم إخراجه فی الصحیح» [۲].

و قال ابن حجر: «قال عبد الخالق بن منصور عن ابن معین: صالح الحدیث صدوق یهمّ کثیرا یکتب حدیثه. قلت: یحتج به؟ قال: لا. و قال النسائی: ضعیف ... قال مسعود عن الحاکم: لیس هو من شرط الصحیح و قد عیب علی مسلم إخراجه لحدیثه. قال ابن حبان فی الثقات: یخطئ، و قال فی الضعفاء: یخطئ علی الثقات. و روی عن عطیة الموضوعات. و قال ابن شاهین فی الثقات: اختلف قول ابن معین فیه. و قال فی الضعفاء قال أحمد بن صالح:

حدّث فضیل عن عطیة عن أبی سعید حدیث إن الذی خلقکم من ضعف، لیس له عندی أصل و لا هو بصحیح. و قال ابن رشدین: لا أدری من أراد أحمد ابن صالح بالتضعیف أعطیة أم فضیل بن مرزوق» [۳].

هذه کلمات القوم فی «فضیل بن مرزوق».

۱۳- اشتمال الحدیث علی فریة قبیحة ... ص: ۲۴۴

لقد ظهر إلی الآن أن هذا الکلام موضوع علی الحسن المثنی و أنه لم یقله قطعا، و قد اشتمل فی روایة محب الدین الطبری علی فریة أخری علیه، إذ جاء فیه: «و یحکم، لو کان نافعا بقرابة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغیر عمل بطاعته لنفع بذلک من هو أقرب إلیه منّا، أباه و أمّه».

و هذا نص ما ذکره بتمامه: «ذکر ما روی عن الحسن بن الحسن أخی عبد اللّه

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۶۲.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۱۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۵

ابن الحسن أنه قال لرجل ممن یغلو فیهم: و یحکم أحبّونا باللّه، فإن أطعنا اللّه فأحبّونا و إن عصینا اللّه فابغضونا. فقال له رجل: إنکم ذوو قرابة من رسول اللّه و أهل بیته. قال: ویحکم لو کان نافعا بقرابة رسول اللّه بغیر عمل بطاعته لنفع بذلک من هو أقرب إلیه منّا، أباه و أمّه، و اللّه إنی أخاف أن یضاعف اللّه للمعاصی منّا العذاب ضعفین، و اللّه إنی لأرجو أن یؤتی المحسن منّا أجره مرتین.

قال: ثم قال: لقد أساءنا آباؤنا و أمهاتنا، إن کان ما تقولون من دین اللّه ثم لم یخبرونا به و لم یطلعونا علیه و لم یرغبوا فیه، و نحن کنا أقرب منهم قرابة منکم و أوجب علیهم و أحق أن یرغبونا فیه منکم، و لو کان الأمر کما تقولون أن اللّه جلّ و علا و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم اختار علیا لهذا الأمر و للقیام علی الناس بعده، فإنّ علیا أعظم الناس خطیئة و جرما، إذ ترک أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن یقوم فیه کما أمره و یعذر إلی الناس.

فقال له الرافضی: ألم یقل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: من کنت مولاه فعلی مولاه؟ فقال: أما و اللّه لو یعنی رسول اللّه بذلک الأمر و السلطان و القیام علی الناس، لأفصح کما أفصح بالصلاة و الزکاة و الصیام و الحج، و لقال أیها الناس إن هذا الولی بعدی فاسمعوا و أطیعوا.

خرّج جمیع الأذکار عن أهل البیت الحافظ أبو سعد إسماعیل بن علی بن الحسن السّمان الرازی، فی کتاب الموافقة بین أهل البیت و الصحابة رضوان اللّه أجمعین» [۱].

و إن نفی انتفاع والدی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من هذه القرابة من رسول اللّه من أوضح الأباطیل عند المسلمین قاطبة، کما لا یخفی علی من طالع رسائل الحافظ السیوطی فی هذا الباب.

فنسبة هذا الکلام إلی الحسن المثنی فریة شنیعة، و وجوده فی هذا الحدیث قرینة أخری علی وضع الحدیث و بطلانه من أصله.

---

[۱] الریاض النضرة ۱/ ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۶

۱۴- اشتماله علی فریة أخری ... ص: ۲۴۶

و ما جاء فی هذا الحدیث من أنه «لو کان الأمر کما تقولون ... فإن علیا أعظم الناس خطیئة و جرما إذ ترک أمر رسول اللّه» ... فریة أخری علی الحسن المثنی، فإن هذا الکلام من عجائب الخرافات، لأن أمیر المؤمنین علیه السلام قد طالب بحقه مرارا، و امتنع عن البیعة مع أبی بکر، فلما لم یعط علیه السلام حقه و لم یعنه الناس علی قیامه علی الظالمین بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فما ذنبه؟! و یکون هذا الکلام فی البطلان کما لو قال المنکرون لنبوة الأنبیاء فی حق الأنبیاء الذین ظلموا، و استشهدوا علی أیدی الأمم السالفة، و لم یتمکنوا من إنفاذ الشرائع السماویة: أنه لو کانوا أنبیاء اللّه حقا فإنهم أعظم الناس خطیئة، لعدم قیامهم بما بعثهم اللّه علیه...

و قال ابن حجر المکی: «تنبیه- استدل أهل السنة بمقاتلة علی لمن خالفوه من أهل الجمل و الخوارج و أهل صفین مع کثرتهم، و بإمساکه عن مقاتلة المبایعین لأبی بکر و المستخلفین له، مع عدم إحضارهم لعلی رضی اللّه عنه و عدم مشاورتهم له فی ذلک، مع أنه ابن عم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و زوج بنته رضی اللّه عنها، و المحبو منها بمزایا و مناقب لا توجد فی غیره، و مع کونه الشجاع القرم و العالم الذی یلقی کل منهم إلی علمه السلم، و الفائق لهم فی ذلک، المحتمل عنهم مشقة القتال فی أوعر المسالک، و بإمساکه أیضا عن مقاتلة عمر المستخلف له أبی بکر و لم یستخلف علیا کرم اللّه وجهه، و عن مقاتلة أهل الشوری ثم ابن عوف المنحصر أمرها فیه باستخلافه لعثمان، علی أنه لم یکن عنده علم و لا- ظن بأنه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد له صریحا و لا- إیماء بالخلافة، و إلّا لم یجز له عند أحد من المسلمین السکوت علی ذلک، لما یترتب علیه من المفاسد التی لا تتدارک، لأنه إذا کان خلیفة بالنص ثم مکّن غیره من الخلافة ذلک الغیر باطلة و أحکامها کلها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۷

کذلک، فیکون إثم ذلک کله علی علی کرم اللّه وجهه، و حاشاه من ذلک.

و زعم أنه إنما سکت لکونه کان مغلوبا علی أمره. یبطله أنه کان یمکنه أن یعلمهم باللسان لیبرأ من آثام تبعة ذلک، و لا یتوهم أحد أنه لو قال: عهد إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم بالخلافة فإن أعطیتمونی حقی و إلّا صبرت أنه یحصل له بسبب هذا الکلام لوم من أحد من الصحابة بوجه و إن کان أضعفهم، فإذا لم یقل ذلک کان سکوته عنه صریحا فی أنه لا عهد عنده و لا وصیة

إليه بشیء من أمور الخلافة، فيبطل ادعاء كونه مغلوبا» [۱].

أقول: فإذا كان إعلام الصحابة بالنص كافيا لأن يبرأ عليه الصلاة و السلام من الآثام المترتبة على السكوت، فإن الامام قد أعلم المتغلبين بوجود النصوص النبوية بشأن إمامته و خلافته، كما تقدم نموذج ذلك من رواية الواحدى و أسعد الاربلى و سيجيء الباقى فيما بعد ان شاء اللّه تعالى، و قد برأ عليه الصلاة و السلام- حسب كلام ابن حجر- من تبعات الآثام، و بذلك يظهر بطلان هذا الكلام المنسوب إلى الحسن المثنى.

۱۵- إفصاح النبى بأمر خلافة على عليه السلام ... ص: ۲۴۷

ثم إن ما جاء فى هذا الحديث من قوله: «أما و اللّه لو يعنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بذلك الأمر و السلطان و القيام على الناس لأفصح به»...

تبطله الوجوه العديدة التى أقمناها سابقا على دلالة حديث الغدير على إمامته عليه السلام بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و لقد بلغت دلالة الحديث على ذلك مبلغا جعلت حسان بن ثابت يفصح عن معنى هذا الحديث عن لسان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و فى حضوره مع تقريره لكلامه

فيقول: «رضيتك من بعدى إماما و هاديا»

...و لم نجد أحدا من الصحابة ينكر عليه هذا القول...

---

[۱] تطهير الجنان و اللسان عن الخطور و التفوه بثلب معاوية بن أبى سفيان- هامش الصواعق ۸۴.

فالافصاح قد تحقق بأحسن ما يمكن و أتم ما يرام، و بطلت شبهات المنكرين و وساوس الشياطين.

و الخلاصة: إنه متى أفاد الكلام- و لو بلحاظ القرائن- المعنى المطلوب فقد تمّت به الحجة و كملت النعمة، و كان نصا قطعيا ثابتا لا يعتريه ريب، و لا تمنع عن دلالته الاحتمالات البعيدة التى يبديها المتعصبون، لأنه لو جاز الإصغاء إلى تلك الاحتمالات البعيدة التى يذكرها بعض أهل السنة حول مفاد حديث الغدير، لم يبق مصداق للنص، و لسقطت جميع النصوص عن الدلالة حتى أمثال «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و «محمد رسول اللّه».

قال الغزالى: «و لو شرط فى النص انحسام الاحتمالات البعيدة- كما قال بعض أصحابنا- لم يتصوّر لفظ صريح، و ما عدّوه من الآيات و الأخبار يتطرق إليها احتمالات، فقوله: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ يعنى آله الناس دون الجن، و قوله: محمد رسول اللّه أى محمد؟ و إلى أى إقليم؟ و فى أى زمان؟ و قوله: يجزى عنك أى يثاب عليه، و قوله: ان اعترفت فارجمها. أى إذا لم تتب. فهذه احتمالات بعيدة تتطرق إليها» [۱].

۱۶- تأييد هذا الحديث للمذهب الحق بوجوه ... ص: ۲۴۸

و بالرغم من أن أهل السنة ينسبون هذا الكلام إلى الحسن المثنى للرد به على المذهب الحق بزعمهم، إلّا أنه يظهر بالتأمل تأييده للحق بوجوه عديدة:

(الأول): إنه يفيد أن عبارة

«یا أیها الناس إن علیا والی أمرکم من بعدی و القائم فی الناس»

نص صریح فی الامامة و الخلافة، کنصوصه الواردة فی الصلاة و الزکاة و الصیام و الحج، فکانت تلک العبارة واضحة الدلالة بالنصوصیة علی خلافة علی علیه السلام، مثل عباراته الواردة فی الصلاة و الزکاة و غیرهما من الواجبات الدینیة، و لا یکون فی دلالتها قصور أو التباس أو إبهام.

---

[۱] المنخول فی علم الأصول: ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۴۹

أقول: و لو قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک أیضا لما خضع المتعصبون المتسولون له، و لما آمنوا و سلّموا، بل یذکرون له الاحتمالات البعیدة، فیقولون مثلا إن المراد من «الأمر» هو المحبة و النصرة لا الامارة و الخلافة، أو أن المراد مقام القطبیة و الامامة فی الباطن، بأن یکن القیام فی الناس بمعنی أن یأخذوا منه العلوم الباطنیة و یقتدون به فی تلک الجهات فحسب ... و بذلک یخرج هذا الکلام عن کونه نصا صریحا فی الامامة و الخلافة، و حینئذ ینسب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم التقصیر فی إبلاغ الرسالة الإلهیة، و القصور فی بیاناته الشریفة حول المسائل المهمة الاساسیة، و حیث یراد تنزیه مقام النبوة من هذه النقائص تدفع تلک الاحتمالات بالقرائن القطعیة الحافة بالکلام، و یقال بوجوب حمل «الأمر» فی «أمرکم» علی الامامة و الخلافة.

و نحن علی ضوء هذه المقدمة نقول: إن حدیث الغدیر نص فی الامامة، و لو أن المتعصبین حاولوا صرفه عن الدلالة علی ذلک بذکر الاحتمالات البعیدة فإنا ندفع تلک الاحتمالات بالقرائن القطعیة.

فعلم أن هذا الکلام المنسوب إلی الحسن المثنی یؤید مرام أهل الحق، و أن من احتج به فقد غفل أو تغافل عن ذلک.

(الثانی): إنه یثبت دلالة «من بعدی» علی الاتصال دلالة صریحة لا یعتریها ریب و لا یشوبها شک، و بذلک یبطل حمل بعضهم هذا القید الموجود فی

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «علی ولیکم بعدی»

و نحوه علی الانفصال، و کفی اللّه المؤمنین القتال.

(الثالث): إنه لما کانت هذه العبارة:

«یا أیها الناس إنّ علیا والی أمرکم من بعدی و القائم علیکم فی الناس بأمری»

نصا صریحا فی الامامة و الخلافة، و تدل علی المطلوب بلا ریب أو شبهة بحیث لا یبقی مجال لأیّ تأویل أو احتمال ... فإن سائر نصوص إمامة أمیر المؤمنین المشتملة علی لفظ «الامامة» أو «الخلافة» التی سمعت بعضها تکون دالة علی المطلوب بالقطع و الیقین، و بذلک تذهب تأویلات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۰

المتأولین و احتمالات المتعصبین أدراج الریاح.

۱۷- معارضة ما نسبوه إلی الحسن المثنی بما رووه عن حفیده ... ص: ۲۵۰

ثم إن هذا الحدیث الذی نسبوه إلی الحسن المثنی- لو سلّم صدقه و جواز الاستدلال به- یعارضه ما رووه عن حفیده (محمد بن عبد اللّه بن الحسن المثنی).

فقد ذکر فخر الدین الرازی بتفسیر قوله تعالی: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ ما نصه: «تمسّک محمد بن عبد اللّه بن الحسن بن

الحسن ابن على بن أبى طالب فقال: قوله تعالى: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى بِبَعْضٍ يدلّ على ثبوت الأولوية، و ليس فى الآية شىء معيّن فى ثبوت هذه الأولوية، فوجب حمله على الكلّ إلّا ما خصّه الدليل، و حينئذ يندرج فيه الامامة. و لا يجوز أن يقال: إن أبا بكر كان من أولى الأرحام، لما نقل أنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أعطاه سورة براءة ليبلّغها إلى القوم ثم بعث عليا خلفه، و أمر بأن يكون المبلّغ هو على و

قال: لا يؤدّيها إلّا رجل منى

. و ذلك يدل على أن أبا بكر ما كان منه. فهذا وجه الاستدلال بهذه الآية» [۱].

لكنّ ما نسبوه إلى الحسن مكذوب عليه قطعا، و لا يجوز الاستدلال به البتّة...

و قال أبو العباس المبرد: «و نحن ذاكرون الرسائل بين أمير المؤمنين المنصور و بين محمد بن عبد اللّه بن حسن العلوى، كما وعدنا فى أول الكتاب. و نختصر ما يجوز ذكره منه و نمسك عن الباقى، فقد قيل الراوية أحد الشاتمين. قال: لمّا خرج محمد بن عبد اللّه على المنصور كتب إليه المنصور:

بسم اللّه الرحمن الرحيم- من عبد اللّه أمير المؤمنين إلى محمد بن عبد اللّه أما بعد: ف

---

[۱] تفسير الرازى ۱۵/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۱

إِنَّما جَزاءُ الَّذِينَ يُحارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَساداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ. إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ذلك عهد اللّه و ذمته و ميثاقه و حق نبيه، إن تبت من قبل أن أقدر عليك أؤمنك على نفسك و ولدك و إخوتك و من بايعوك و تابعوك و جميع شيعتك، و أن أعطيك ألف ألف درهم، و أنزلك من البلاد حيث شئت، و أقضى ما شئت من الحاجات، و أطلق من سجنى أهل بيتك و شيعتك و أنصارك، ثم لا أتبع أحدا منكم بمكروه. فإن شئت أن تتوثق لنفسك فوجّه إلىّ من يأخذ لك من الميثاق و العهد و الأمان ما أحببت. و السلام.

فكتب إليه محمد بن عبد اللّه: بسم اللّه الرحمن الرحيم: من عبد اللّه محمد المهدى أمير المؤمنين إلى عبد اللّه بن محمد- أما بعد: طسم تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ. نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسى وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ. إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ. وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ. وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ.

و أنا أعرض عليك من الأمان مثل الذى أعطيتنى، قد تعلم أن الحق حقنا و أنكم طلبتموه بنا، و نهضتم فيه بشيعتنا و حظيتموه بفضلنا، و إن أبانا عليّا كان الوصى و الامام، فكيف ورثتموه دوننا و نحن أحياء؟! و لقد علمتم أنه ليس أحد من بنى هاشم يمت بمثل فضلنا و لا يفخر بمثل قديمنا و حديثنا و نسبنا و سببنا، و إنا بنو أمّ الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم فاطمة بنت عمرو فى الجاهلية دونكم، و بنو فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الإسلام من بينكم، فإنا أوسط بنى هاشم نسبا و خيرهم أما و أبا، لم تلدنى العجم و لم تعرق فى أمهات الأولاد، و إنّ اللّه تبارك و تعالى لم يزل يختار لنا، فولدنى من النبيين أفضلهم محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من الأصحاب أقدمهم إسلاما و أوسعهم علما و أكثرهم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۲

جهادا على بن أبى طالب، و من نسائه أفضلهنّ سيدة نساء الجاهلية خديجة بنت خويلد رضى اللّه عنها، أول من آمن باللّه من النساء و صلّى إلى القبلة، و من بناته أفضلهنّ و سيدة نساء أهل الجنة»....

فقد نص فی هذا الکتاب علی «ان أبانا علیا کان الوصی و الامام».

و جاء فی جواب المنصور قوله: «و لقد طلب بها أبوک بکلّ وجه فأخرجها [یعنی الزهراء علیها السلام تخاصم، و مرّضها سرّا، و دفنها لیلا فأبی الناس إلّا تقدیم الشیخین» و هذا نص کتاب المنصور کما روی المبرد:

«فکتب الیه المنصور: بسم اللّه الرحمن الرحیم من عبد اللّه أمیر المؤمنین إلی محمد بن عبد اللّه. أما بعد: فقد أتانی کتابک و بلغنی کلامک، فإذا جلّ فخرک بالنساء لتضل به الجفاة و الغوغاء، و لم یجعل اللّه النساء کالعمومة و لا الآباء کالعصبة و الأولیاء، و لقد جعل العمّ أبا و بدأ به علی الوالد الأدنی فقال جل ثناؤه عن نبیه: وَ اتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبائِی إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ و لقد علمت أن اللّه بعث محمدا و عمومته أربعة، فأجابه اثنان و کفر اثنان. و أما ما ذکرت من النساء و قراباتهن، فلو أعطین علی قرب الأنساب و حق الأحساب لکان الخیر کله لآمنة بنت وهب، و لکن اللّه یختار لدینه من یشاء من خلقه. فأما ما ذکرت من فاطمة أم أبی طالب فإن اللّه لم یهد أحدا من ولدها إلی الإسلام، و لو فعل لکان عبد اللّه بن عبد المطلب أولاهم بکلّ خیر فی الآخرة و الأولی، و أسعدهم بدخول الجنة غدا، و لکن اللّه أبی ذلک فقال: إِنَّکَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ و أما ما ذکرت من فاطمة بنت أسد أم علی بن أبی طالب و فاطمة أم الحسن و الحسین، و أن هاشما ولد علیا مرتین، و ان عبد المطلب ولد الحسن مرتین، فخیر الأولین و الآخرین رسول اللّه لم یلده هاشم إلّا مرة واحدة.

و أما ما ذکرت من أنک ابن رسول اللّه فإنّ اللّه جل و عز أبی ذلک فقال:

ما کانَ مُحَمَّدٌ أَبا أَحَدٍ مِنْ رِجالِکُمْ وَ لکِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خاتَمَ النَّبِیِّینَ و لکنّکم بنو بنته و إنها لقرابة قریبة، غیر أنها امرأة لا تحوز المیراث و لا تؤم، فکیف تورث الامامة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۳

من قبلها، و لقد طلب بها أبوک بکلّ وجه فأخرجها تخاصم و مرّضها سرّا و دفنها لیلا، فأبی الناس إلّا تقدیم الشیخین. و لقد حضر أبوک وفاة رسول اللّه فأمر بالصلاة غیره، ثم أخذ الناس رجلا رجلا فلم یأخذوا أباک فیهم» [۱].

هذا، و قد روی هذه الکتب ابن الأثیر و ابن خلدون أیضا فی تاریخیهما.

۱۸- طعن علماء أهل السنة فی أئمة أهل البیت ... ص: ۲۵۳

و أهل السنة فی مثل هذا المورد الذی یریدون فیه التغلّب علی أهل الحق یحترمون الحسن المثنی، و یوجبون متابعته و الانقیاد له، و الحال أن المتعصبین منهم یقدحون فی الأئمة الاثنی عشر المعصومین أنفسهم، و یسقطون إجماعهم عن الاعتبار، و یطعنون فی عدالتهم.

فهذه عقیدة متعصبیهم- کوالد الدهلوی فی (قرّة العینین)- فی الأئمة أنفسهم- و فی سیّدهم أمیر المؤمنین علیه السلام- الذی تعتقد الامامیة العصمة فیهم و توجب إطاعتهم و الانقیاد لهم، فهل یجوز لمن یطعن فی هؤلاء الأئمّة الاطهار أن یلزم شیعتهم بکلام ینسبونه إلی أحد أولادهم؟! و هل یجوز الإصغاء إلی هکذا استدلال من هکذا أناس؟!.

۱۹- طعنهم فی أولاد الأئمة ... ص: ۲۵۳

و هکذا شأن اهل السنة مع أولاد الأئمة، فإنهم متی أرادوا التغلّب علی أهل الحق- بزعمهم- عن طریق التشبث بکلام لواحد من المنتمین إلی أهل البیت قد قاله أو وضع علی لسانه، ذکروا ذلک الکلام مع مزید التکریم و الاحترام لقائله، لیتم لهم الإلزام به کما

یریدون.

و لکنّهم یطعنون فی کثیر من أولاد أئمة أهل البیت، و یجرحونهم فی الکتب الرجالیة، و یسقطون أخبارهم عن درجة الاعتبار:

---

[۱] الکامل للمبرد ۲/ ۳۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۴

فقال الذهبی فی (محمد بن جعفر بن محمد بن علی): «تکلم فیه» و هذا نص کلامه: «محمد بن جعفر بن محمد بن علی الهاشمی الحسینی. عن أبیه.

تکلّم فیه ... ذکره ابن عدی فی الکامل، و قال البخاری: أخوه إسحاق أوثق منه» [... ۱].

و قال ابن حجر: «و قول المؤلّف: إنه مات ببغداد غیر مستقیم، فقد روی الخطیب فی ترجمته: إنه لما ظفر به أصعد المنبر فقال: یا أیها الناس إنی قد حدّثتکم بأحادیث زوّرتها، فشقّ الناس الکتب و السماع الذی کانوا سمعوه منه، ثم خرج إلی المأمون بخراسان فمات عنده، و تولّی المأمون دفنه، و هو أخو موسی الکاظم بن جعفر الصادق» [۲].

و قال فی حدیث وقع محمد بن جعفر فی طریقه: «و محمد بن جعفر هذا هو أخو موسی الکاظم، حدّث عن أبیه و غیره، روی عنه إبراهیم بن المنذر و غیره، و کان قد دعا لنفسه بالمدینة و مکّة و حجّ بالناس سنة ۲۰۰ و بایعوه بالخلافة، فحجّ المعتصم فظفر به، فحمله إلی أخیه المأمون بخراسان، فمات بجرجان سنة ۲۰۳.

و ذکر الخطیب فی ترجمته أنه لما ظفر به صعد المنبر فقال: أیّها الناس إنی قد کنت حدّثتکم بأحادیث زوّرتها، فشقّ الناس الکتب التی سمعوها منه، و عاش سبعین سنة. قال البخاری: أخوه إسحاق أوثق منه، و أخرج له الحاکم حدیثا. قال الذّهبی: انه ظاهر النکارة فی ذکر سلیمان بن داود علیهما السلام» [۳].

و قال الذهبی فی (علی بن جعفر): «علی بن جعفر بن محمد الصادق عن أبیه و أخیه موسی و الثوری. و عنه عبد العزیز الاویسی و نصر بن علی الجهضمی و أحمد البری و جماعة، ما هو من شرط کتابی، لأنی ما رأیت أحدا لیّنه و لا من وثّقه، لکنّ حدیثه منکر جدّا ما صححه الترمذی و لا حسّنه، رواه نصر بن علی عنه عن موسی عن أبیه عن أجداده. أخبرنی ابن قدامة إجازة أنا عمر بن محمد أنا ابن

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۵۰۰.

[۲] لسان المیزان ۵/ ۱۰۳.

[۳] الاصابة لابن حجر العسقلانی- ترجمة الخضر علیه السلام ۱/ ۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۵

ملوک و أبو بکر القاضی، قال أنا أبو الطیب الطبری، أنا أبو أحمد الغطریفی، ثنا عبد الرحمن بن المغیرة، ثنا نصر بن علی، أنا علی بن جعفر بن محمد، حدثنی أخی موسی عن أبیه عن أبیه محمد عن أبیه علی عن جدّه علی رضی اللّه عنه: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أخذ بید الحسن و الحسین فقال: من أحبّنی و أحبّ هذین و أبویهما کان معی فی درجتی یوم القیامة. قال الترمذی: لا نعرفه إلّا من هذا الوجه» [۱].

و قال الذهبی فی (حسن بن محمد بن یحیی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه ابن الحسین بن زین العابدین علی بن الحسین): «الحسن بن محمد بن یحیی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه بن الحسین بن زین العابدین علی ابن الشهید الحسین العلوی. ابن أخی أبی طاهر النسابة. عن إسحاق الدیری.

روی بقلّة حیاء عن الدیری عن عبد الرزاق بإسناد کالشمس: علی خیر البشر.

و عن الدیری عن عبد الرزاق عن معمر عن محمد بن عبد اللّه بن الصامت عن أبی ذر مرفوعا قال: علی و ذریته یختمون الأوصیاء إلی یوم القیامة.

فهذان دالّان علی کذبه و رفضه. عفا اللّه عنه» [۲].

و «حسن بن زید» قال ابن المدینی: «فیه ضعف» [۳].

[۶] لیس فی الحدیث تقیید بلفظ «بعدی ...» ص: ۲۵۵

اشارة

قوله: «و أیضا: ففی الحدیث ما یدل بصراحة علی اجتماع الولایتین فی زمان واحد، إذ لم یقع فیه التقیید بلفظ بعدی».

أقول: لقد علمت سابقا

أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال بعد نزول

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۱۱۷.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۲۱.

[۳] المصدر ۱/ ۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۶

قوله عز و جل: الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ فی واقعة غدیر خم قال: «الحمد للّه علی کمال الدین و تمام النعمة و رضی الرّب برسالتی و الولایة لعلی من بعدی»

و تقییده الولایة هنا بلفظ «من بعدی» دلیل صریح علی أنّ مراده من

قوله: «من کنت مولاه»

هو هذا المعنی أیضا.

و أیضا: شعر حسان بن ثابت صریح فی أن المراد من حدیث الغدیر هو الامامة و الولایة لأمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فإنّه قد جاء فی شعره:

«رضیتک من بعدی إماما و هادیا».

و أیضا:

روایة عبد الرزاق الحدیث الغدیر- الواردة فی تاریخ ابن کثیر- هی بلفظ: «من کنت مولاه فإن علیا بعدی مولاه».

و متی ورد هذا القید حمل علیه سائر ألفاظ الحدیث التی لم یرد فیها القید، لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضا کما فی (فتح الباری) و غیره.

هذا، و فی بعض طرق

حدیث الغدیر قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «هذا ولیّکم بعدی»

ففی کتاب (فضائل أمیر المؤمنین للسمعانی): «عن البراء أنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نزل بغدیر خم، و أمر فکسح بین شجرتین و

صیح بالناس فاجتمعوا فحمد اللّه و أثنی علیه ثم قال: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا:

بلی، فدعا علیا فأخذ بعضده ثم قال: هذا ولیّکم من بعدی، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه. فقام عمر الی علی فقال: لیهنئک یا ابن أبی طالب أصبحت- أو قال أمسیت- مولی کلّ مؤمن».

حدیث تسمیهٔ علی بأمیر المؤمنین ... و آدم بین الروح و الجسد ... ص: ۲۵۶

و مع ذلک کله: فإنه لا یلزم محذور من اجتماع الولایتین فی الزمان الواحد، و لا یلزم من ذلک أمر محال أبدا، کیف؟ و الأحادیث الدالهٔ علی ثبوت إمامهٔ علی علیه السلام فی زمن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کثیرهٔ، و أهل السنهٔ و إن حاولوا إخفاء تلک الأحادیث و إنکارها، لکن الحقّ یعلو و لا یعلی علیه:

فقد روی الحافظ شیرویه الدیلمی عن حذیفهٔ بن الیمان حدیثا هذا نصه:

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۷

«حذیفهٔ: لو علم الناس متی سمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّی أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد، قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکهٔ بلی فقال: أنا ربکم و محمد نبیکم و علی أمیرکم» [۱].

و روی السید علی الهمدانی: «عن حذیفهٔ رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو علم الناس متی سمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّی أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد» [۲].

و روی عنه أیضا: «قال قال علیه السلام: لو علم الناس متی سمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّی أمیر المؤمنین و آدم بین الروح و الجسد قال اللّه تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالت الملائکهٔ بلی. فقال اللّه تبارک و تعالی: أنا ربکم و محمد نبیکم و علی أمیرکم [۳].

و روی الحاج عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین بن أحمد فی تفسیره:

«عن حذیفهٔ رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو یعلم الناس متی سمّی علی أمیر المؤمنین ما أنکروا فضله، سمّی بذلک و آدم بین الروح و الجسد، حین قال تعالی أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی فقال اللّه تعالی: انا ربکم و محمد نبیّکم و علی أمیرکم. رواه صاحب الفردوس» [۴].

و روی السید علی بن شهاب الدین الهمدانی أیضا: «عن أبی هریرهٔ قال: قیل: یا رسول اللّه متی وجبت لک النبوهٔ؟ قال: قبل أن یخلق اللّه آدم و ینفخ الروح فیه و قال: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلی أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ

---

[۱] فردوس الاخبار ۳/ ۲۸۶.

[۲] المودهٔ فی القربی، انظر ینابیع المودهٔ ۲۴۸.

[۳] روضهٔ الفردوس الباب الرابع عشر- مخطوط.

[۴] تفسیر الحاج عبد الوهاب- بتفسیر آیهٔ المودهٔ.

نفحات الازهار فی خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۸

قالت الملائکهٔ بلی. فقال: أنا ربکم و محمّد نبیّکم و علی أمیرکم» [۱].

و قال أبو علی أحمد بن محمد المرزوقی: «روی لنا أبو الحسن البدیهی قال سمعت أبا عبد اللّه إبراهیم بن محمد بن عرفهٔ الأزدی

یقول: و أخبر أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تولّی دفن فاطمة بنت أسد و کان أشعرها قمیصا له، فسمع صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول: ابنک ابنک، فسئل صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: إنها سئلت عن ربّها فأجابت و عن نبیّها فأجابت، و عن إمامها فلجلجت فقلت: ابنک ابنک» [۲].

و قال عبد الکریم بن محمد الرافعی القزوینی: «أبو عبد اللّه الرازی- حدّث بقزوین عن محمد بن أیوب. قال میسرة فی المشیخة: ثنا أبو عبد اللّه الرازی الشیخ الصّالح فی الجامع بقزوین، ثنا محمد بن أیوب، ثنا علی بن المؤمن، ثنا إسماعیل ابن أبان عن ناصح أبی عبد اللّه عن سماک بن حرب عن جابر بن سمرة قال: کان علی رضی اللّه عنه یقول: أرأیتم لو أن نبی اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبض من کان أمیر المؤمنین إلّا أنا. قال: و ربما قیل له: یا أمیر المؤمنین و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ینظر إلیه و یتبسم

. و یمکن أن یکون هذا أبا عبد اللّه الأرنبوی الذی روی عنه أبو الحسن القطان. و ذکر حدیثه عن یحیی بن درست و أبی مصعب و غیرهما» [۳].

و روی جمال الدّین المحدّث الشیرازی- من مشایخ والد (الدهلوی)- فی روضة الأحباب عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قوله: «علی خلیفتی علیکم فی حیاتی و مماتی فمن عصاه فقد عصانی»

و روی عن أم سلمة أنها قالت سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

---

[۱] المودة فی القربی. انظر ینابیع المودة: ۲۴۸.

[۲] کتاب الازمنة و الامکنة. الباب الحادی و الخمسون.

[۳] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۴/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۵۹

«علی خلیفتی علیکم فی حیاتی و مماتی، فمن عصاه فقد عصانی» ثم قالت لعائشة:

و هل تشهدین بذلک یا عائشة؟ قالت: نعم».

و لا یخفی، أن المراد من إمامة علی فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو وجوب إطاعته و امتثال أوامره و نواهیه علی جمیع المسلمین، کما هو الأمر بالنسبة إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و المراد من إمامته علیه السلام بعد رسول اللّه هو کون تنفیذ الأحکام الشرعیة و القیام بأمور الرعیة و التصرف فی شئونهم منصبا خاصّا به، فإنّ هذا للنبی فی حیاته، و لو أنه علیه السلام قام بأمر من أمور المسلمین نیابة عن النبی فی حال حیاته وجب علیهم امتثاله.

بل إنّ طریق إثبات إمامة علی علیه السلام فی حال حیاته النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بل فی الزمان السابق علیها- کما یدل علیه خبر الفردوس- هو نفس طریق إثبات النبوّة للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قبل الوجود الظاهری، قال محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد): «و یستدل بخبر الشعبی و غیره مما تقدم فی الباب السابق علی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم ولد نبیا، فإن نبوّته وجبت له حین أخذ المیثاق، حیث استخرج من صلب آدم، فکان نبیا من حینئذ، لکن کانت مدة خروجه إلی الدنیا متأخرة عن ذلک، و ذلک لا یمنع کونه نبیا، کمن یولّی ولایة و یؤمر بالتصرف فیها فی زمن مستقبل، فحکم الولایة ثابت له من حین ولایته، و ان کان تصرفه یتأخر إلی حین مجیء الوقت، و الأحادیث السابقة فی باب تقدّم نبوته صریحة فی ذلک».

و حدیث الشّعبی الذی أشار إلیه هو ما رواه ابن سعد «عن الشعبی مرسلا قال رجل: یا رسول اللّه متی استنبئت؟ قال: و آدم بین الروح و الجسد حین أخذ منی المیثاق».

قوله: «بل سوق الکلام هو للتسویة بین الولایتین فی جمیع الأوقات و من جمیع الوجوه».

أقول: إنه و إن قصد (الدهلوی) من هذا الکلام إبطال الحق، لکنه کلام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۰

یفید مطلوب أهل الحق بأدنی تأمل، لأنه إذا کانت محبة أمیر المؤمنین مساویة لمحبة النبی علیهما السلام من جمیع الوجوه، فقد ثبتت أفضلیة الأمیر علیه السلام، لأن هذه المرتبة غیر حاصلة لغیره.

و أیضا: لا ریب فی کون محبة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقة، بمعنی وجوبها علی کل الأحوال و من جمیع الوجوه و فی کل الأزمنة، و هذه المحبوبیة بهذه الکیفیة غیر واجبة إلّا بالنسبة إلی المعصوم، و إذا ثبتت هذه المرتبة للأمیر علیه السلام فقد ثبتت عصمته من هذا الطریق أیضا، و فیه المطلوب.

ثم هل یخرج (الدهلوی) الصحابة الذین عادوا أمیر المؤمنین علیه السلام و قاتلوه و شهروا سیوفهم فی وجهه من زمرة المسلمین، من جهة کون عداوته کعداوة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المستلزمة للخروج من الدین، أو أن (الدهلوی) یقلّد أسلافه فیرفع الید عما ذکره هنا و اعترف به، حمایة لأولئک الأصحاب، و تجنّبا عن أن یلتزم فیهم بلازم کلامه؟! (قوله):

«لوضوح امتناع کون علی شریکا للنبی فی کلّ ما یستحق النبی التصرّف فیه فی حال حیاته».

أقول: لا خفاء فی عدم امتناع شرکة أمیر المؤمنین علیه السلام مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی التصرف فی حال حیاته، لأن المراد من هذه المشارکة هی المشارکة من حیث النیابة و الخلافة لا من حیث الاستقلال و الأصالة.

و إذا ثبت له التصرّف فی شئون الرعیة من هذه الحیث فی حال حیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلا یلزم أیّ محذور، و لیس لمن یدعی امتناع ذلک دلیل یصغی إلیه.

(قوله):

«فهذا أدل دلیل علی أن المراد وجوب المحبة، إذ لا مانع من اجتماع المحبتین».

أقول: هذا أدل دلیل علی أن غرض (الدهلوی) هو تلبیس الأمر علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۱

العوام و سفهاء الأحلام، لأن صحة ما ذکره تتوقف علی إثبات امتناع استحقاق الأمیر علیه السلام للتصرف، و (الدهلوی) لم یذکر لهذه الدعوی دلیلا بل اکتفی بدعوی امتناع اجتماع التصرفین فی زمان واحد.

(قوله):

«بل إن کلا منهما مستلزم للآخر».

أقول: إذا کان بین محبة الأمیر و محبة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تلازم، کما اعترف (الدهلوی) فقد ثبت أن من فقد محبة الأمیر علیه السلام فقد فقد محبة النبی. فظهر- و للّه الحمد- حقیقة حال معاویة الذی کان یعادی أمیر المؤمنین علیه السلام کما نص علیه الأمیر نفسه کما فی (تاریخ الخلفاء للسیوطی) و غیره، و کذلک ظهر حال أشیاع معاویة و أتباعه، و حال عائشة بنت أبی بکر و طلحة و الزبیر و من وافقهم و تابعهم، و حال سعد بن أبی وقاص و أمثاله الذین قعدوا عن نصرته.

(قوله):

«أما فی اجتماع التصرفین فالمحاذیر کثیرة».

أقول: من العجب دعواه کثرة المحذورات و عدم ذکره محذورا واحدا منها، و من الواضح أن الدعوی المجرّدة عن الدلیل یکفی الجواب عنها بمجرّد المنع.

و الواقع و الحقیقة أنه لا یلزم أیّ محذور من اجتماع التصرفین، قال فی (إحقاق الحق) بعد بیان ثبوت إمامة الأمیر علیه السلام فی حیاة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «لا یقال: کیف یمکن التزام ذلک مع امتناع اجتماع أوامر الخلیفة مع أوامر المستخلف بحسب العرف و العادة؟ لأنا نقول: الامتناع ممنوع، و ذلک لأنه إن أراد أنه یمتنع اجتماعهما لاختلاف مقتضی أوامرها فبطلانه فیما نحن فیه

ظاهر، لأن ذلک الاختلاف إنما یحصل إذا حکموا بموجب اشتهائهم، کالحکّام الجائرة و بالاجتهاد الذی لا یخلو عن الخطأ، و لیس الحال فی النبی و وصیّه المعصوم کذلک، لأن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنما ینطق عن الوحی، و أمیر المؤمنین علیه بالسلام باب مدینة علمه و عیبة سره فلا اختلاف.

و إن أراد أنه یمتنع اجتماعهما بمعنی أنه لا یتصوّر فی کلّ حکم صدور الأمر منهما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۲

معا. فهذا غیر لازم فی تحقق الخلافة، بل یکفی فی ذلک کون الخلیفة بحیث لو لم یبادر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی إنفاذ الحکم الخاص لکان له أن یبادر إلی إنفاذه. و لا امتناع فی ذلک عقلا و لا عرفا».

(قوله):

«فإن قیدناه بما یدل علی إمامته فی المآل دون الحال فمرحبا بالوفاق، لأن أهل السنة قائلون بذلک فی حین إمامته».

وجوه إبطال تقیید ولایة الأمیر بزمان ما بعد عثمان ... ص: ۲۶۲

اشارة

أقول: إنّ هذا تأویل سخیف لهذا الحدیث الشریف، و لقد کان الأحری ب (الدّهلوی) أن لا یتفوّه به، لأنه لا یناسب المقام العلمی الذی یدّعیه لنفسه، و یحاول أتباعه و أنصاره إثباته له...،

إن هذا التأویل باطل لوجوه عدیدة نذکرها فیما یلی، لئلا یغتّر بهذا الکلام الفاسد أحد فیما بعد، فیحسبه تحقیقا علمیّا فی هذا المقام:

۱- لا نصّ علی خلافة الثلاثة ... ص: ۲۶۲

إن هذا الکلام من (الدهلوی) اعتراف بکون حدیث الغدیر نصّا فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام (غیر أنه یدعی تقییده بالمآل دون الحال) و هذا یکفی لهدم بنیان خلافة الثلاثة من أسّه و أساسه، فیکون الأمیر علیه السلام الخلیفة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و لا خلیفة غیره، و ذلک لأنّه علیه السلام خلیفة منصوص علیه من قبل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد ثبت بالأدلة القاطعة و البراهین الساطعة عدم صدور نص منه فی خلافة الثلاثة، بل إن هذا المعنی من الأمور المسلّم بها لدی الفریقین، و قد صرح بذلک و نصّ علیه أعلام أهل السنة، و یوضّحه النظر فی أخبار سقیفة بنی ساعدة و قصة الشوری و غیر ذلک، و حتی أن (الدهلوی) نفسه من المعترفین بعدم صدور النص فی خلافة الثلاثة، کما تجد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۳

کلامه فی أول الباب السابع من (التحفة).

فنقول للدهلوی: لقد اعترفت بوجود النص علی خلافة علی و بعدم وجوده بالنسبة إلی خلافة الثلاثة، فکیف تصح خلافة أولئک؟ و کیف یجوز تقدّم غیر المنصوص علیه علی المنصوص علیه؟

و إذا بطلت خلافة القوم و تقدّمهم علیه بطل تقییدک الامامة و الخلافة بما ذکرت...

۲- عموم «من کنت مولاه» للثلاثة ... ص: ۲۶۳

إن لفظة «من» فی الحدیث الشریف حیث

یقول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

من ألفاظ العموم كما تقرّر فی علم الأصول، و من هنا استند (الدهلوی) نفسه إلی هذه القاعدة المقرّرة فی علم الأصول، فی مقام الاستدلال علی خلافة أبی بكر بقوله تعالی: مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ كما لا يخفی علی من راجعه.

فنقول: هل نسی (الدهلوی) أو تناسی وجود هذه اللفظة الدالة علی العموم فی حديث الغدير، أو أنه يدّعی دلالتها علی العموم فی تلك الآية، لأنه يريد الاستدلال بها علی خلافة أبی بكر، و عدم دلالتها عليه فی هذا الحديث، لأنه يدل علی إمامة علی عليه السلام؟

نعم فی حديث الغدير توجد لفظة «من» الدالة علی العموم الشامل للثلاثة، فسيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام مولی الثلاثة قطعا، و قد عرفت دلالة حديث الغدير علی الامامة، فعلی عليه السلام مولی الثلاثة قطعا و إمامهم، فهم ليسوا بخلفاء لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم حتی تقيّد خلافة علی عليه السلام بزمان ما بعد ثالثهم.

۳- بطلانه من كلام بعض أكابر علمائهم ... ص: ۲۶۳

اشارة

و لقد اعترف بعض أكابر علماء السنّة ببطلان التأويل المذكور و صرّح بالحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۴

الحقيق بالقبول، و قال بأن كلمة «من» عامة، فتكون ولاية علی عليه السلام عامة كولاية النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، فيجب أن يكون علی هو الولی لأبی بكر دون العكس، و إليك نصّ كلام الملّا يعقوب اللّاهوری فی (شرح تهذيب الكلام) فإنه قال:

[و لما تواتر من

قوله صلّی اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلی مولاه، و أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی .

بيان التمسّك بالحديث الأول:

إنه صلّی اللّه عليه و سلّم جمع الناس يوم غدير خم- و غدير خم موضع بين مكة و المدينة بالجحفة، و ذلك اليوم كان بعد رجوعه عن حجة الوداع- ثم صعد النبی خطيبا مخاطبا معاشر المسلمين: أ لست أولی بكم من أنفسكم؟ قالوا: بلی. قال: فمن كنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و هذا الحديث أورده علی رضی اللّه عنه يوم الشوری عند ما حاول ذكر فضائله، و لم ينكره أحد. و لفظ (المولی) جاء بمعنی المعتق الأعلی و الأسفل و الحليف و الجار و ابن العم و الناصر و الأولی بالتصرف، و صدر الحديث يدل علی أن المراد هو الأخير، إذ لا احتمال لغير الناصر و الأولی بالتصرف هاهنا. و الأول منتف لعدم اختصاصه ببعض دون بعض، بل يعم المؤمنين كلّهم، قال اللّه تعالی: وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ.

و بيان التمسّك بالثانی: إن لفظ المنزلة اسم جنس، و بالاضافة صار عاما بقرينة الاستثناء كما إذا عرف باللام، فبقی شاملا لغير المستثنی و هو النبوة، و من ملة ما يدخل تحت ذلك اللفظ الرياسة و الامامة.

و إلی الأول يشير قوله: [لأن المراد المتصرف فی الأمر] إذ لا صحة لكون عل معتقا و ابن عم مثلا لجميع المخاطبين [و لا فائدة لغيره ككونه جارا أو حليفا، لأنه ليس فی بيانه فائدة، أو ناصرا الشمول النصرة جميع المؤمنين.

و إلی الثانی يشير قوله: [و منزلة هارون عامة أخرجت منه النبوة فتعيّنت الخلافة].

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۵

[و ردّ بأنه لا- تواتر] فيما ادّعی الخصم فيه التواتر بل هو خبر الواحد [و لا حصر فی علی . يعنی: إن غاية ما لزم من الحديث ثبوت استحقاق علی رضی اللّه عنه للامامة، و ثبوتها فی المآل، لكن من أين يلزم نفی إمامة الأئمة الثلاثة.

و هذا الجواب من المصنّف، و توضيحه: إنه لم يثبت له الولاية حالا بل مالا، فلعلّه بعد الأئمة الثلاثة، و فائدة التنصيص لاستحقاقه

الامامة الإلزام علی البغاة و الخوارج.

أقول: یرد علیه أنه کما کانت ولایة النبی عامة کما یدل علیه کلمة (من) الموصولة فکذا ولایة علی، فیجب أن یکون علی هو الولی لأبی بکر دون العکس».

هذا، و العجب من التفتازانی الذی یعدّ من أکابر أئمة العربیّة کیف یتشبّث بهذا التأویل الفاسد، و یغفل عمّا ینّبه علیه الملّا اللاهوری، و یتنّبه إلیه کلّ ناظر فی الحدیث بأدنی تأمل؟!

ترجمة ملّا یعقوب ... ص: ۲۶۵

و الملّا یعقوب من مشاهیر علماء أهل السّنة، و قد وصفه (الدهلوی) نفسه فی البحث حول حدیث الثقلین بکونه من علماء أهل السنّة و نقل کلامه معتمدا علیه.

کما أثنی علیه محمد صالح المؤرخ فی کتابه (عمل صالح).

و ترجم له شاه نوازخان فی کتابه (مرآة آفتاب نما) و أثنی علیه و وصفه بالأوصاف الحمیدة، ثم نقل عن المولوی رزق اللّه الملقّب بحافظ عالم خان أنّه ذکر الملّا یعقوب فی الطبقة التاسعة من کتابه (الأفق المبین فی أحوال المقربین) قائلا:

«و المولی الأعز قدوة العلماء و أسوة الصلحاء مولانا محمد یعقوب البنبانی رحمة اللّه علیه. و هو من أکابر المشایخ، کان عالما و عارفا، جمع بین المعقول و المنقول، و حوی بین الفروع و الأصول، کان أوحد العلماء فی وقته و کان یعتقد فی التصوف طریق صاحب کتاب عوارف المعارف و صاحب کتاب کشف المحجوب و تحریر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۶

طریق کتاب فصوص الحکم. ولیّ التدریس بالمدرسة الشاهجانیة، و انتفع به کثیر من طلبة العلم، و کان ثقة و حجة دیّنا، و شفیقا علی الطلبة غایة الشفقة. و له تصانیف کثیرة، من أشهرها کتاب الخیر الجاری فی شرح البخاری، و کتاب المسلم فی شرح صحیح الامام أبی الحسین مسلم قدس سره، و کتاب المصفی فی شرح الموطإ، و شرح تهذیب الکلام، و شرح الحسامی فی أصول الفقه و شرح شرعة الإسلام، و کتاب أساس العلوم فی علم الصرف، و حاشیة الرضی، و له باع طویل فی علم الحدیث، و رأیته فی درسه کان یعرّض بتعریضات علی الفاضل السیالکوتی رحمه اللّه هکذا یقول بعض الناس فاندفع ما قیل مرارا. و له أیضا حاشیة علی شرح العضدی و البیضاوی، و کان وفاته فی شاهجهان‌آباد، و حول داره قبره مشهور یزار و یتبرّک به. رحمه اللّه رحمة واسعة و نفعنا به منفعة کاملة».

و له ترجمة فی نزهة الخواطر ۵/ ۴۳۹ قال: «الشیخ العالم المحدث أبو یوسف یعقوب البنبانی اللاهوری أحد الرجال المشهورین فی الفقه و الحدیث و الفنون الحکمیة، ولد و نشأ بلاهور، و قرأ العلم علی استاذة عصره، و برع فی کثیر من العلوم و الفنون...

مات سنة ۱۰۹۸».

۴- قول عمر لعلی: أصبحت مولای ... ص: ۲۶۶

إن هذا التأویل العلیل ینافی قول عمر بن الخطاب لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام یوم غدیر خم «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» رواه احمد فی الفضائل علی ما نقله سبط ابن الجوزی.

و هل یجوز للدهلوی أن یکذّب إمامه عمر بن الخطاب بهذا التأویل الفاسد؟

و لقد أرسل الفخر الرازی قول عمر هذا إرسال المسلّم حیث قال فی (نهایة العقول) بجواب حدیث الغدیر: «ثم إن سلّمنا دلالة الحدیث من الوجه الذی ذکرتموه علی الامامة. و لکن فیه ما یمنع من دلالته و هو من وجهین».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۷

- فقال بعد بیان الأول-:

«و الثانی: إن عمر قال له: أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة، مع أنهم لم یصبح إماما لهم، فعلمنا أنه لیس المراد من المولی الامامة. لا یقال: إنه لمّا حصل الاستحقاق فی الحال للتصرّف فی ثانی الحال حسنت التهنیة لأجل الاستحقاق الحاضر. لأنا نقول: إنا لا نحتج بحسن التهنیة بل نحتج بأن قوله أصبحت مولای یقتضی حصول فائدة المولی فی ذلک الصباح، مع أنّ الامامة غیر حاصلة فی ذلک الصباح، فعلمنا أنّ المراد من المولی غیر الامامة، و لا یمکن حمل المولی علی المستحق للامامة، لأن المولی و إن کان حقیقة فی الامامة لکنه غیر حقیقة فی المستحق للامامة بالاتفاق. فحمل اللفظ علی هذا المعنی یکون علی خلاف الأصل».

۵- کلام جبرئیل فی یوم الغدیر بروایة عمر ... ص: ۲۶۷

روی السید علی الهمدانی: «عن عمر بن الخطاب قال: نصب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا علما. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و اخذل من خذله و انصر من نصره، اللهم أنت شهیدی علیهم، قال: و کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیب الریح. فقال: یا عمر، لقد عقد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عقدا لا یحلّه إلّا منافق، فاحذر أن تحلّه.

قال عمر: فقلت یا رسول اللّه إنک حیث قلت فی علی کان فی جنبی شاب حسن الوجه طیّب الریح قال کذا و کذا، فقال: یا عمر إنه لیس من ولد آدم لکنه جبرئیل أراد أن یؤکّد علیکم ما قلته فی علی» [۱].

و من هذه الروایة یظهر عموم «من» فی

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

لعمر ابن الخطاب- و للأول و الثالث أیضا بالإجماع المرکّب- من تأکید النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و جبرئیل علیه السلام.

---

[۱] المودة فی القربی. انظر ینابیع المودة ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۸

فهذا التأویل محاولة لإخراج الثلاثة من تحت هذا العام تحکما و زورا...

۶- أحادیث عدم موافقة النبی لاستخلاف الشیخین ... ص: ۲۶۸

اشارة

إن هذا التأویل یبتنی علی رضا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم باستخلاف الشیخین و الثالث، لکن الأحادیث التی یرویها ثقاة أهل السنة أنفسهم صریحة فی عدم موافقته مع ذلک، و إلیک بعضها:

روی بدر الدین محمد بن عبد اللّه الشبلی الحنفی بعد ذکر اجتماع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مع الجن و حضور ابن مسعود هناک: «و قد ورد ما یدل علی أن ابن مسعود حضر لیلة أخری بمکة غیر لیلة الحجون فقال أبو نعیم:

حدثنا سلیمان بن أحمد، حدثنا محمد بن عبد اللّه الحضرمی، حدثنا علی بن الحسین بن أبی بردة البجلی، حدثنا یحیی بن یعلی الأسلمی عن حرب بن صبیح حدثنا سعید بن مسلم عن أبی مرة الصنعانی عن أبی عبد اللّه الجدلی عن عبد اللّه ابن مسعود قال: استتبعنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیلة الجن، فانطلقت حتی بلغنا أعلی مکة، فخط علیّ خطا و قال: لا تبرح، ثم انصاع فی الجبال، فرأیت الرجال ینحدرون علیه من رؤس الجبال حتی حالوا بینی و بینه، فاخترطت السیف و قلت: لأضربنّ حتی استنقذ رسول اللّه، ثم ذکرت قوله لا تبرح حتی آتیک قال: فلم أزل کذلک حتی أضاء الفجر، فجاء النبی و أنا قائم فقال: ما زلت علی حالک؟

قلت: لو مکثت شهرا ما برحت حتی تأتینی، ثم أخبرته بما أردت أن أصنع، فقال: لو خرجت ما التقیت أنا و أنت إلی یوم القیامة، ثم شبک أصابعه فی أصابعی و قال: إنی وعدت أن تؤمن بی الجن و الأنس، فأما الانس فقد آمنت بی، و أما الجن فقد رأیت و ما أظن أجلی إلّا و قد اقترب. قلت: یا رسول اللّه ألا- تستخلف أبا بکر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف علیا؟ قال: ذاک و الذی لا إله غیره لو بایعتموه و أطعتموه أدخلکم الجنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۶۹

أکتعین» [۱].

و رواه باختلاف یسیر أحمد بن حنبل

- الذی قال سبط ابن الجوزی: و أحمد مقلّد فی الباب، متی روی حدیثا وجب المصیر إلی روایته، لأنه إمام زمانه و عالم أوانه، و المبرز فی علم النقل علی أقرانه، و الفارس الذی لا یجاری فی میدانه-

فقد قال الشبلی المذکور: «قد روی الامام أحمد عن عبد الرزاق عن أبیه عن مینا عن عبد اللّه بن مسعود قال: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیلة وفد الجن فتنفس، فقلت: مالک یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود قلت:

استخلف، قال: و من؟ قلت أبو بکر. قال: فسکت، ثم مضی ساعة ثم تنفس، قلت: ما شأنک بأبی و أمی یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود.

قلت: استخلف، قال: من؟ قلت عمر، فسکت، ثم مضی ساعة ثم تنفس، قلت: ما شأنک؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت: فاستخلف، قال:

من؟ قلت: علی. قال: أما و الذی نفسی بیده لئن أطاعوه لیدخلون الجنة أکتعین» [۲].

آکام المرجان و مؤلفه ... ص: ۲۶۹

و الشبلی مؤلف کتاب (آکام المرجان فی أحکام الجان) من کبار علماء أهل السنة الأعیان، و من فقهائهم و محدّثیهم المشهورین، قال الذهبی: «محمد بن عبد اللّه الفقیه العالم المحدث بدر الدین أبو البقاء الشبلی السابقی الدمشقی الحنفی، من نبهاء الطلبة و فضلاء الشباب، سمع الکثیر و عنی بالروایة و قرأ علی الشیوخ و سمع فی صغره من أبی بکر بن عبد الدائم و عیسی المطعم. ألّف کتابا فی الأوائل. مولده سنة ۷۱۲. کتب عنی» [۳].

و فی هامشه بخط المیرزا محمد بن معتمد خان: «و کانت وفاة الشبلی هذا فی

---

[۱] آکام المرجان فی أحکام الجان: ۵۲.

[۲] المصدر: ۴۸.

[۳] المعجم المختص: ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۰

سنة ۷۶۹. أرخها السخاوی فی ذیل دول الإسلام».

و ذکر فی (کشف الظنون) کتاب (آکام المرجان) بقوله: «آکام المرجان فی أحکام الجن للقاضی بدر الدین محمد بن عبد اللّه الشبلی الحنفی المتوفی سنة ۷۶۹. أوله: الحمد للّه خالق الانس و الجن. رتبه علی مائة و أربعین بابا فی أخبار الجن و أحوالهم» [۱].

و قد اعتمد علی الکتاب المذکور السیوطی فی (تحفة الجلساء برؤیة اللّه للنسا) و العزیزی فی (السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر).

و الحدیث المذکور الذی أخرجه أحمد و أبو نعیم رواه الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم بقوله: «أنبأنی الامام الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار و الامام الأجل نجم الدین أبو منصور محمد بن الحسین بن محمد البغدادی، قالا أنبأنی الشریف الامام الأجل نور الهدی أبو طالب الحسین بن محمد بن علی الزینبی، عن الامام محمد بن أحمد بن علی بن حسین بن شاذان، حدثنا سهل بن أحمد عن علی بن عبد اللّه عن الدیری إسحاق بن إبراهیم، قال حدثنی عبد الرزاق ابن همام عن أبیه عن مینا مولی عبد الرحمن بن عوف عن عبد اللّه بن مسعود قال: کنت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و قد أصحر فتنفس الصعداء- فقلت یا رسول اللّه مالک تنفس؟ قال: یا ابن مسعود نعیت إلیّ نفسی. قلت: استخلف یا رسول اللّه. قال: من؟ قلت: أبا بکر. فسکت، ثم تنفس، فقلت: مالی أراک تنفس یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی، قلت: استخلف یا رسول اللّه، قال:

من؟ قلت: عمر بن الخطاب فسکت. ثم تنفس، فقلت مالی أراک تنفس یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی. فقلت: استخلف یا رسول اللّه، قال: من؟

قلت: علی بن أبی طالب. قال: أوّه و لن تفعلوا إذا أبدا، و اللّه لئن فعلتموه لیدخلنّکم الجنة و إن خالفتموه لیحبطنّ أعمالکم» [۲].

و فی (وسیلة المتعبدین للملّا عمر): «عن ابن مسعود قال: کنت مع رسول

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۱۴۱.

[۲] المناقب للخوارزمی: ۶۴.

اللّه لیلة الجن فتنفس، فقلت یا رسول اللّه ما شأنک؟ قال: نعیت إلیّ نفسی.

قلت: فاستخلف. قال: من؟ قلت: أبا بکر، قال: فسکت ساعة ثم تنفس فقلت: ما شأنک یا رسول اللّه، قال: نعیت إلیّ نفسی، قلت: استخلف قال:

من؟ قلت: عمر، فسکت حتی ذهب ساعة ثم تنفّس. فقلت: ما شأنک؟ قال:

نعیت إلیّ نفسی. فقلت: استخلف، قال: من؟ قلت: علی بن أبی طالب. قال:

أما و الذی نفسی بیده لئن أطاعوه لیدخلنّ الجنة أجمعون» [۱]

. و قال شهاب الدین أحمد: «عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه عنه یحکی عن لیلة الجن ... ثم شبّک صلّی اللّه علیه و سلّم أصابعه فی أصابعی و قال: انی وعدت أن یؤمن بی الجن و الانس، فأما الانس فقد آمنت، و أما الجن فقد رأیت، و ما أظن أجلی إلّا قد اقترب، قلت: یا رسول اللّه ألا- تستخلف أبا بکر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنی، فرأیت أنّه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا- تستخلف علیا؟ قال صلّی اللّه علیه و سلّم: ذاک و الذی لا- إله غیره لو بایعتموه أدخلکم الجنة أجمعین أکتعین. رواه الحافظ أبو نعیم فی کتابه دلائل النبوة» [۲].

و قال عبد القادر بن محمد الطبری [۳]: «و فی دلائل النبوة عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه عنه قال: استتبعنی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیلة، فانطلقت معه حتی بلغت أعلی مکة، فخطّ علیّ خطة فقال: لا تبرح، ثم انصاع فی الجبال فرأیت الرجال ینحدرون علیه من رؤس الجبال حتی حالوا بینی و بینه، فاخترطت السیف و قلت: لأضربنّ حتی استنقذ رسول اللّه. ثم ذکرت قوله لا تبرح حتی آتیک. قال: فلم أزل کذلک حتی أضاء الفجر، فجاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أنا قائم فقال: ما زلت علی حالک؟ قلت: لو کنت شهرا ما برحت حتی تأتینی ثم أخبرته بما أردت أن أصنع فقال: لو خرجت ما التقیت أنا و لا أنت إلی یوم

---

[۱] وسیلة المتعبدین ۱/ ۲۲۱.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] ترجمته فی خلاصة الأثر ۲/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۲

القیامة. ثم شبک أصابعه فی أصابعی و قال: إنی وعدت أن یؤمن بی الجن و الانس، فأما الانس فقد آمنت بی، و أما الجن فقد رأیت و ما أظن أجلی إلّا و قد اقترب. فقلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف أبا بکر؟ فاعرض عنی فرأیت أنه لم یوافقه. قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف عمر؟ فأعرض عنی فرأیت أنه لم یوافقه.

قلت: یا رسول اللّه ألا تستخلف علیا؟ قال: ذلک و الذی لا إله غیره لو بایعتموه و أطعتموه أدخلکم الجنة أکتعین.

و عن ابن مسعود رضی اللّه عنه أیضا قال: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لیلة وفد الجنة، فتنفس، فقلت: مالک یا رسول اللّه؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. فقلت: استخلف. قال: من؟ قلت: أبا بکر، فسکت ثم مضی ساعة ثم تنفس، فقلت: ما شأنک بأبی أنت و أمی؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت: فاستخلف. قال: من؟ قلت: عمر، ثم مضی ساعة ثم تنفّس فقلت: ما شأنک؟ قال: نعیت إلیّ نفسی یا ابن مسعود. قلت:

فاستخلف، قال: من؟ قلت: علی بن أبی طالب. قال: أما و الذی نفسی بیده لئن أطاعوه لیدخلنّ الجنة أجمعین أکتعین.

و بالجملة فعلی بن أبی طالب هو الصدیق الأکبر، و خلیفة رسول اللّه الأطهر،

فعن أبی رافع رضی اللّه عنه أنه قال: أتیت أبا ذر أودّعه فقال: إنه ستکون فتنة و لا أراکم إلّا أنکم ستدرکون کونها، فعلیکم بالشیخ علی بن أبی طالب، فإنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أنت أول من آمن بی و أول من یصافحنی یوم القیامة، و أنت الصدیق الأکبر و أنت الفاروق الأعظم، تفرق بین الحق و الباطل، و أنت یعسوب المؤمنین، و أنت أخی و وزیری و خلیفتی فی أهلی، و خیر من أخلف من بعدی، تقضی دینی و تنجز عدتی» [۱].

(قوله):

«و وجه تخصیص المرتضی بذلک علمه صلّی اللّه علیه و سلّم عن طریق

---

[۱] حسن السریرة فی حسن السیرة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۳

الوحی بوقوع البغی و الفساد فی زمان المرتضی، و أن بعض الناس سینکرون إمامته».

أقول:

و هذا الوجه الذی ذکره مخدوش بوجوه:

الاول: إن البغی و الفساد و إنکار الامامة لم یکن فی زمن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام خاصة، بل قد وقع ذلک کلّه فی زمن الأول و بلغ أقصی الشدة فی زمن الثالث کما هو معلوم، بل لقد استنکر طلحة و جماعة من الصحابة علی أبی بکر استخلافه عمر بن الخطاب أیضا، أللهم إلّا أن یقول (الدهلوی) بعدم کون هذه الوقائع بغیا و فسادا، و هذا عین المرام.

و الثانی: إن حاصل هذا الوجه- مع الالتفات إلی عدم تنصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی خلافة الثلاثة کما اعترف بذلک (الدهلوی) أیضا- هو أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نص علی خلافة أمیر المؤمنین، لعلمه بوقوع البغی و الفساد فی زمن خلافته و ترک ما کان علیه من التنصیص علی خلافة الثلاثة المتقدّمین علیه، مع وقوع البغی و الفساد فی زمنهم کذلک، و لا ریب فی علمه بذلک أیضا ... و حینئذ یرد علی هذا الوجه ما زعم (الدهلوی) وروده علی أهل الحق فی استدلالهم بحدیث الغدیر، من لزوم نسبة التقصیر و المساهلة فی أمر تبلیغ الأحکام و الأوامر الإلهیة إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، من جهة أنه صلّی اللّه علیه و آله و

سلّم ترک التنصیص علی الثلاثة و خص أمیر المؤمنین علیه السلام، مع أن الوجه الذی ذکره لهذا التخصیص موجود بالنسبة إلی أولئک المتقدّمین أیضا.

و الثالث: إنه إذا کان ما ذکره هو الوجه فی التنصیص علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنّ عائشة و طلحة و الزبیر و معاویة و أتباعهم الذین بغوا علی أمیر المؤمنین علیه السلام و أفسدوا علیه الأمر و أنکروا إمامته خارجون عن دین الإسلام، و هذا ما یبطل مذهب أهل السنة و یهدم أساس اعتقاداتهم، فلا مناص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۴

(للدهلوی) من رفع الید عن هذا الوجه الذی ذکره أو الالتزام بما یترتب علیه.

[۷] التشکیک فی دلالة صدر الحدیث ... ص: ۲۷۴

(قوله):

«و من الطریف أن بعض علمائهم تمسک لإثبات أن المراد من المولی هو الأولی بالتصرف باللفظ الواقع فی صدر الحدیث، و هو قوله: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم».

أقول:

کأنّ (الدهلوی) یزعم أن الاستدلال بصدر الحدیث یختص بالامامیة، فیشکک فی دلالته علی الأولویّة بالتصرف غیر مبال بصرف الکلام الإلهی عن مدلوله الحقیقی، إلا أنک قد عرفت سابقا تمسّک سبط ابن الجوزی و السید شهاب الدین أحمد بصدر الحدیث.

و الجدیر بالذکر هنا أن (الدهلوی) یناقش فی دلالة صدر الحدیث علی مطلوب أهل الحق، و لا ینکر ثبوته و صدوره من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... خلافا للفخر الرازی و بعض مقلّدیه الذین حملتهم العصبیة العمیاء إلی المناقشة فی صدوره.

(قوله):

«فیعود الاشکال بأنهم متی سمعوا لفظ (الأولی) حملوه علی (الاولی بالتصرف)».

أقول: إن هذه الجملة من کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مأخوذة- باعتراف (الدهلوی)- من قوله تعالی: النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و قد نصّ أئمة التفسیر و جهابذة المحققین علی أن المراد فی هذه الآیة هو الأولویة فی جمیع الأمور، فیکون هذا المعنی هو المراد فی کلام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المذکور، و إذا ثبتت الأولویة فی جمیع الأمور ثبتت الأولویة بالتصرف بالبداهة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۵

و هو المطلوب.

(قوله):

«فما الدلیل علی هذا الحمل فی هذا المورد؟».

أقول:

لا بدّ من حمل هذا اللفظ علی (الأولی بالتصرف) بالضرورة، لأن (الأولی) محمول حسب تصریحات أئمة القوم علی العموم، أی: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أولی بالمؤمنین من أنفسهم فی جمیع الأمور، کما نصّ علی ذلک أئمة التفسیر فی تفسیر النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ و ذکروا دلالة الآیة المبارکة علی لزوم نفوذ أوامره فی حق المؤمنین و وجوب إطاعتهم له علی کلّ حال، و حینئذ یثبت لأمیر المؤمنین علیه السلام کلّما ثبت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالآیة المبارکة، بنص من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نفسه، و هذا هو معنی الامامة و الخلافة.

(قوله):

«بل المراد هنا أيضا هو: أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم فى المحبة».

أقول:

ما الدليل على هذا التقييد؟ أليس هو من التفسير بالرأى المنهى عنه بالإجماع؟ و بالجملة، فهو يخالف تصريحات كبار أئمة التفسير من علماء طائفته، فلا عبرة بما ذكر و لا يصغى إليه.

(قوله):

«بل إن (الأولى) هاهنا مشتق من الولاية بمعنى المحبة، يعنى أ لست أحب إلى المؤمنين من أنفسهم».

أقول:

ما أسرع ذهول (الدهلوى) و شدة غفلته عما ذكره آنفا!! أما قال فى مقام تخطئة مجىء (المولى) بمعنى (الأولى) بأنه إذا جاز ذلك لزم جواز أن يقال (فلان مولى منك) بدل (فلان أولى منك) قال: و هو باطل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۶

بالإجماع؟! فكيف يفسر

(أ لست أولى بالمؤمنين)...

بقوله: (أ لست أحب إلى المؤمنين) ... مع أنه إذا كان (الأولى) بمعنى (الأحب) لزم جواز أن يقال (أولى إليكم) كما يقال (أحب إليكم)؟! و الواقع أن تفسير (الأولى) ب (الأحب) بالاضافة إلى أنه يناقض كلامه السابق مردود بأنه غير مناسب للمقام و غير منسبق إلى الأذهان.

(قوله):

«حتى يحصل التلائم بين أجزاء الكلام و التناسق بين جمله».

أقول:

إن نظم هذا الكلام و تناسق أجزائه و جمله يكون فى صورة إرادة معنى الامامة و الأمارة منه كما عرفت من المباحث السابقة، و إلّا يلزم أن ننسب إلى أمير المؤمنين عليه السلام، و حسان بن ثابت، و قيس بن سعد بن عبادة و كبار علماء أهل السنة، الذى فسّروا الحديث بالامامة و الخلافة، إخراج كلام النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن النظم و التنسيق إلى الركاكة و الاختلاط، و لا نجد مسلما يتجاسر على هذه النسبة إلّا (الدهلوى).

و أما كلمات علماء أهل السنة الذين فسّروا حديث الغدير بإرادة الخلافة فقد تقدّمت نصوصها، و نكتفى هنا بذكر كلمة شهاب الدين الدولت‌آبادى حيث قال: «و احتجوا بخبر المولى. و تمام الحديث ذكرناه فى الجلوة الخامسة من الهداية التاسعة. قال أهل السنة يحمل فى وقت خلافته».

فإنّ هذه العبارة ظاهرة فى أن أهل السنة يرون دلالة حديث الغدير فى الامامة و الخلافة، ثم إنهم يحملونها على الخلافة فى وقت خلافته، أى فى المرتبة الرابعة بعد عثمان، و قد ذكرنا عدم الدليل على هذا التقييد بل بطلانه بوجوه عديدة، فكلمات (الدهلوى) فى صرف دلالته على الامامة و الخلافة باطلة على كلّ حال.

قوله: «و يكون حاصل معنى هذه الخطبة: يا أيها المسلمون عليكم أن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۷

تجعلونى أحب إلى أنفسكم من أنفسكم، و إن من يحبنى يحب عليا، اللهم أحب من أحبه و أبغض من أبغضه».

أقول:

من الغريب جدا فرار (الدهلوى) عن بيان المعنى الذى يزعمه للفظة (المولى) فى

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «من کنت مولاه فعلی مولاه»

بعد نفیه دلالته علی (الأولی) مکابرة و عنادا للحق و أهله ... ففی کلماته السابقة اکتفی بالقول بأن (الولایة) هی بمعنی (المحبّة) ساکتا عن المعنی المراد من (المولی) أهو (المحب)؟ أو (المحبوب)؟ و هنا یکتفی ببیان حاصل معنی الخطبة حسب زعمه!!.

إن جعل (الدهلوی) لفظة (المولی) بمعنی (المحب) فواضح أنه لیس معنی

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

ما ذکره من أن من أحبنی فقد أحب علیا، بل یکون المعنی بالعکس، و هو أنه یجب علی أمیر المؤمنین علیه السلام أن یحب الآخرین.

و إن جعل (المولی) بمعنی (المحبوب) فلا بدّ أولا من أن یثبت مجیء (المولی) بهذا المعنی من کلمات أئمة اللغویین، بحیث لا یرد علیه ما زعموا وروده علی کونه بمعنی (الأولی)، ثم یدّعی کون حاصل معنی الخطبة ما ذکره.

قوله: «و کل عاقل یصدّق بصحة هذا الکلام و حسن انتظامه».

أقول:

نعم ینبغی للعاقل أن یتأمل فی مدی تعصب (الدهلوی) و عناده للحق، فهو یدعی بطلان ما یذکره أهل الحق بالاستناد إلی الأدلة القویمة و البراهین القاطعة، ثم یدعی إفادة

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

معنی لا سبیل إلی إثباته إن جعل (المولی) فیه بمعنی (المحبوب)، لعدم مساعدة اللغة، و ان جعله بمعنی (المحبوب) فهو یفید عکس ما ذکره، فمن أین یثبت هذا الذی ذکره؟! علی أنک قد عرفت

روایة السید علی الهمدانی الحدیث بلفظ: «أ لست أولی بکم من أنفسکم آمرکم و أنهاکم لیس لکم علیّ أمر و لا نهی؟»

فإنه صریح فی أن المراد من (المولی) هو (الأولی) بالمؤمنین من أنفسهم بالتصرف و الأمر و النهی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۸

قوله: «و إن

قول النبی: أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

مأخوذ من الآیة القرآنیة، و من هنا جعل هذا المعنی من المسلّمات لدی أهل الإسلام، و فرّع علیه الحکم اللاحق له».

أقول:

إنّا نحمد اللّه و نشکره علی إلجائه (الدهلوی) علی الاعتراف بهذا الأمر الذی یقوله أهل الحق و یثبت علی ضوئه مطلوبهم، فإن هذه الفقرة لمّا کانت مأخوذة من الآیة المبارکة، و قد عرفت دلالتها علی الأولویة بالتصرف فی عامة الأمور حسب تصریحات جهابذة المحققین من أهل السنة، تکون قرینة علی أن المراد من

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

نفس ذلک المعنی، و هو الأولویة بالتصرف فی جمیع أمور المؤمنین عامة.

فاعترافه المذکور ینتهی إلی الاستدلال المطلوب لأهل الحق. و للّه الحمد.

قوله: «و لقد وقع هذا اللفظ فی القرآن فی موقع لا یصح أن یکون معناه الأولی بالتصرف أصلا»....

أقول:

إن کلام (الدهلوی) هذا من أقوی الشواهد علی متابعته للکابلی فی خرافاته التی سطرها فی کتابه، فلم یراجع کتب الحدیث و التفسیر، و لم یلاحظ کلمات أئمة طائفته فی تفسیر الآیة المبارکة هذه، و کان أکبر همّه و أکثر سعیه مصروفا إلی الردّ علی استدلالات أهل

الحق، مع التعسف و المكابرة و إنكار الحقائق الراهنة.

و إنا نقول هذا و ننّبه عليه حتى لا يغتّر الناظرون فى كتابه، من أوليائه و مقلّديه و غيرهم بما تفوّه به و سطرته يده تبعا لهواه، بل يجب عليهم التفحّص و التوقّف و الدقة و التأمل، ثم الأخذ بما يقتضيه الإنصاف و تساعده الأدلة و البراهين.

و بعد، فقد عرفت من كلمات أئمة القوم و أكابر المفسرين كالواحدى، و البغوى، و الزمخشرى، و البيضاوى، و النسفى، و الخوئى، و النيسابورى، و الشربينى: أن المراد من الأولوية فى الآية المباركة النَّبِيُّ أَوْلى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ أولوية النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالمؤمنين فى جميع الأمور، و فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۷۹

وجوب الطاعة و نفوذ الحكم و لزوم الانقياد و الاتباع...

و كما أنّ (الدهلوى) غفل أو تغافل عما قاله المفسّرون فى تفسير الآية، كذلك غفل أو تغافل عما قاله المحدّثون و شرّاح الحديث: كالعراقى، و العينى، و القسطلانى، و المناوى، و العزيزى...

فنعوذ باللّه من شرور أنفسنا و غفلاتها و حصائد ألسنتنا و هفواتها.

(قوله):

«فإنّ سوق هذا الكلام هو لنفى نسبة المتبنى الى المتبنى، و لبيان النهى من أن يقال لزيد بن حارثة: زيد بن محمد»....

أقول:

إن سوق هذا الكلام هو لتخديع العوام، و هو من التفسير بالرأى الوارد فيه الوعيد الشديد من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد عرفت أن هذه الآية- حسب الرواية التى رواها البغوى و البيضاوى- واردة فى شأن من لم يمتثل أمر النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالجهاد، إلّا أن يأذن لهم آباؤهم و أمهاتهم...

فليس شأن نزول الآية ما ذكره (الدهلوى).

و لو سلّمنا ارتباط هذه الآية بما تقدم عليها، فإنه ليس المراد ما اخترعه (الدهلوى) من المعنى، بل إنه حينئذ لدفع أمر مقدر، و محمول على المعنى الذى تعتقده الشيعة الامامية، كما عرفت من تقرير أحمد بن خليل و نظام الدين النيسابورى.

(قوله):

«و لا دخل للأولى بالتصرف فى المقصود فى هذا المقام. فكذلك الأمر فى الحديث، و المراد فى الآية هو المراد فيه».

أقول:

هذا الكلام مخدوش بوجوه:

الأول: إنه ليس هذا الكلام إلّا معاندة و مكابرة، فأىّ مناسبة و ارتباط أقوى و أوضح من هذا الكلام، و هو أن يثبت النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الأولوية لنفسه بالتصرف فى أمور المؤمنين من أنفسهم ثم يقول:

فمن كنت مولاه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۰

- أى أولى بالتصرف فى أموره من نفسه-

فعلى مولاه

أى أولى بالتصرف فى أموره منه؟ إن هذا الكلام فى غاية المتانة و الانتظام، و إلّا فلا يوجد فى العالم كلام متناسقة ألفاظه و مترابطة جمله أبدا.

الثانى: لقد نصّ حسام الدين السهارنبورى على كون صدر الحديث قرينة على إرادة معنى (الأولى) من

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «من كنت مولاه فهذا على مولاه»

. فمن العجب أن يقلّد (الدهلوى) هذا الرجل فى مواضع، و ينتحل خرافاته فى بعض الأبحاث، ثم يدعى فى هذا الموضع خلاف ما نص عليه السهارنبورى، و كأنه أشدّ منه تعصبا و اكثر عنادا للحق و أهله!! الثالث: لقد عرفت سابقا أن سبط ابن الجوزى يستند إلى

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»...

فى حمل (المولى) على (الأولى) فى

قوله: «من كنت مولاه فعلى مولاه».

الرابع: لقد عرفت سابقا أن السيد شهاب الدين أحمد صاحب (توضيح الدلائل) نقل عن بعض العلماء أنه جعل

قوله: «ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين»

قرينة على إرادة معنى (السيد) من (المولى) ثم وافقه على ذلك.

الخامس: لقد أثبتنا سابقا لزوم حمل (المولى) فى

«من كنت مولاه فعلى مولاه»

على المعنى المراد من

«أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم» بنص حديث صحيح أخرجه الحاكم فى (المستدرك)

فلاحظ.

السادس:

لقد جاء فى بعض طرق حديث الغدير لفظ «من كنت مولاه أولى به من نفسه» بدل «من كنت مولاه»

، فقد قال البدخشانى فى (مفتاح النجا):

«و للطبرانى برواية أخرى عن أبى الطفيل عن زيد بن أرقم بلفظ: من كنت أولى به من نفسه فعلى وليّه».

و ذكر سبط ابن الجوزى و السيد شهاب الدين أحمد عن أبى الفرج يحيى بن سعيد الثقفى فى (مرج البحرين) أنه روى حديث الغدير بلفظ «من كنت وليه و أولى به من نفسه فعلى وليه».

فظهر أن المراد من هذا القول نفس المراد من

«أ لست أولى بالمؤمنين من أنفسهم»

فلا يرتكب الفصل و التفريق إلّا من يستنكف عن الايمان و التصديق و اللّه ولى التوفيق.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۱

(قوله):

«و لو سلّمنا كون المراد من صدر الحديث هو الأولى بالتصرف، فإنه لا وجه لحمل المولى على الأولى بالتصرف كذلك، لأنه إنما صدّر الحديث بتلك العبارة ليتبّه السّامعين، كى يتلقوا الكلام بكل توجّه و إصغاء»....

أقول:

الحديث الذى أخرجه الطبرانى بلفظ صحيح يشتمل كغيره على ذكر النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قبل جملة «أ لست أولى»... جملا- فيها الإقرار بالوحدانية و الرسالة و البعث و المعاد و الجنة و النار قائلا: «أليس تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أن محمدا عبده و رسوله» ... ثم إنه قال: يا أيّها الناس إنّ اللّه مولاى و أنا مولى المؤمنين و أنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه يعنى عليا».

و كلّ ذلك صريح فى أن الغرض من تقديمه أولويّة نفسه بالمؤمنين من أنفسهم هو حمل (المولى) على (الأولى). و ليس الغرض ما

ذکره (الدهلوی)، إذ لو کان الغرض ما ذکره لکان

قوله: «ألستم تشهدون أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله»

فقط وافیا بهذا الغرض.

(قوله):

«و أمّا أخذ لفظة واحدة من الحدیث و جعلها فقط مورد العلاقة و الربط بعبارة الصدر فمن کمال السّفاهة، بل یکفی الارتباط الموجود بین جمیع الکلام مع هذه العبارة».

أقول:

لقد عرفت المناسبة التامة و العلاقة الکاملة بین جملتی «أ لست أولی بالمؤمنین» ... و «من کنت مولاه» ... و أن سبط ابن الجوزی و شهاب الدین أحمد و صاحب (مرافض الروافض) قد صرّحوا بذلک، و جعلوا الجملة السابقة قرینة علی المراد فی الجملة اللّاحقة، و لکنّ (الدهلوی) یسفّه هؤلاء و غیرهم کما هو صریح عبارته.

بل لقد صرّح بما ذکرنا من المناسبة بعض المشاهیر من أئمة الحدیث و شرّاحه کالطیّبی حیث قال بشرح

حدیث الغدیر: «قوله: إنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم.

یعنی به قوله تعالی: اَلنَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ أطلق فلم یعرف بأیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۲

شیء هو أولی بهم من أنفسهم، ثم قیّد بقوله: وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ لیؤذن بأنهنّ بمنزلة الأمهات، و یؤیّده قراءة ابن مسعود رضی اللّه عنه، النبی أولی بالمؤمنین من أنفسهم و هو أب لهم. و قال مجاهد: کلّ نبی فهو أبو أمته، و لذلک صار المؤمنون إخوة. فإذن وقع التشبیه فی

قوله: من کنت مولاه فعلی مولاه

فی کونه کالأب، فیجب علی الأمة احترامه و توقیره و برّه، و علیه رضی اللّه عنه أن یشفق علیهم و یرأف بهم رأفة الوالد علی الأولاد، و لذا هنّأه عمر بقوله: یا ابن أبی طالب أصبحت و أمسیت مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» [۱].

(قوله):

«و الأغرب من ذلک استدلال بعض مدقّقیهم علی عدم إرادة المحبة»....

أقول:

إن الذی یقوله المدقّقون من أهل الحق هو أنه لمّا کان وجوب مودّة أمیر المؤمنین علیه السلام سواء بالخصوص أو فی ضمن العموم أمرا ثابتا بالآیات و الأحادیث الکثیرة، و مشتهرا بین جمیع الناس من الخواصّ و العوام، و لم یکن هذا الأمر- و هو وجوب المودّة- عند أهل السنة مختصا به وحده، بل کان یشارکه فیه سائر الصحابة أیضا کان هذا الاهتمام بهذا الأمر- الثابت لدی الجمیع و المشترک فیه جمیع الأصحاب کما علیه الجماعة- أمرا غیر معقول.

بل إنه بناء علی مذهب أهل السنة القائلین بأفضلیة الشیخین بل الثلاثة من علی علیه السلام یکون مودة الثلاثة- لا سیّما الشیخین- آکد و ألزم و أهمّ من محبّة علی علیه السلام، فترک الأهم و إیثار غیر الأهم مع هذا الاهتمام البالغ یستحیل صدوره و وقعه من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

فبالنظر إلی جمیع ما ذکر مع الالتفات إلی ذاک الاهتمام البالغ الذی کان من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تبلیغ الأمر یوم غدیر خم، مع تلک الأحوال و المقارنات و الخصوصیّات، التی من أهمها قرب وفاة النبی یعلم أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان بصدد تبلیغ أمر مهمّ یختص بعلی علیه السلام وحده، و لا یشارکه

[۱] الکاشف- شرح المشکاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۳

فیه أحد من القوم، و لا یکون ذلک الأمر إلّا الخلافة و الامامة.

و لو أنّ ملکا من الملوک کان فی سفر فتوقّف عن السیر فی وسط الطریق فجأة، و أمر من کان معه- و هم ألوف- بالوقوف فی مکان لیس فیه أبسط وسائل الراحة مع حرارة الجو، ثم أمر بأن یصنع له من أقتاب الإبل منبر، فصعد المنبر و عرّف من معه بقرب وفاته، و ذکّرهم بأولویّته بالتصرّف فی أنفسهم، ثم أثبت لأحد أقاربه مقاما کان قد أثبته قبل ذلک له مرارا و سمعه القوم منه تکرارا، و کان ذلک الشأن و المقام غیر مختص بهذا الشخص، بل کان جلّ الحاضرین أو کلّهم یشارکونه فیه، بل کان بعضهم أجلّ شأنا ... کان هذا العمل من هذا الملک فی غایة الغرابة و بعیدا عن الحکمة و الصواب و السیاسة کلّ البعد ... لا سیّما لو کان فی أقربائه أو أصحابه من هو ألیق و أولی بالاهتمام فی إثبات ذلک المقام له.

(قوله):

«و لم یعلم هؤلاء بأنّ الدلالة علی محبّة شخص بدلیل عام أمر، و إیجاب محبته بدلیل خاص أمر آخر»....

أقول:

من العجب أن یغفل (الدهلوی) عن أن إیجاب المودّة لأمیر المؤمنین علیه السلام بالخصوص، مع کونه عند أهل السنة أقل شأنا من الشیخین بل من عثمان ابن عفان، لا یستحق هذا الحدّ من الاهتمام بحیث یأمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الناس بالوقوف فی مکان شدید الحرّ، و أن یصنعوا له منبرا من أقتاب الإبل، فیرقی المنبر و یطلب علیا فیعمّمه بیده و یأخذه بعضده فیبین وجوب مودّته بعد ذکر قرب وفاته و رحیله ... فلو کان الغرض من ذلک کلّه ما ذکروا للزم اللغو و العبث، و نحن نعوذ باللّه من نسبة العبث إلی رسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

بل إن ترکه إیجاب مودّة الثلاثة و التأکید علیه، و الاهتمام بشأن علی المفضول عند أهل السنّة أمر لا یعقل نسبته إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی مذهب أهل السنّة.

فمع التأمّل فی هذه الجهات یظهر صحة استدلال المدققین من أهل الحق،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۴

و استهزاء (الدهلوی) بما ذکروه إمّا غفلة لقصور فهم، و إمّا تغافل عن عناد.

(قوله):

«فالمراد من الحدیث إیجاب محبّة علی بشخصه و إن تقدم ما یدلّ علی وجوب محبّته ضمن عموم المؤمنین».

أقول:

من هذا الکلام یثبت أن مودة أمیر المؤمنین علیه السلام مثل مودة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنه قد بلغت مودته فی الأهمیة و العظمة مرتبة لا- تکفی معها مودته علیه السلام من باب المودة فی عموم المؤمنین، بل إن مثله کمثل من آمن بنبوة محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ضمن الایمان بجمیع أنبیاء اللّه و رسله، فإنه حینئذ لا یعتبر مؤمنا و مسلما.

إذن، تجب مودة علی علیه السلام بالخصوص کما یجب الایمان بنبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالخصوص، فمودّة علی کالإیمان بمحمد علیهما و آلهما الصّلاة و السّلام فی الوجوب و المرتبة، و من کانت مودته بهذه المثابة کان أفضل ممن لم یکن کذلک قطعا، و إذا ثبتت أفضلیّته ثبت تعیّنه للامامة و الخلافة، لاستلزام الأفضلیة للإمامة و الخلافة بالأدلة القاطعة التی اضطر والد (الدهلوی) إلی الاعتراف بها فی کتابه (إزالة الخفا).

و قد أذعن الكابلی فی (الصواقع) بأنّ «من أمر اللّه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یسأله أن یهدیه إلی حبه فهو أفضل الناس و أنه حقیق بالزعامة الكبری» و هذا نصّ كلامه: «الرابع و الخمسون: إشاعة ما یروون من الموضوعات: إن اللّه تعالی، أمر نبّیه سیّد الرسل أن یسأله أن یهدیه إلی حب علی كما یجیء إن شاء اللّه تعالی، فینخدع الخدوع و یوقن أنّ من أمر اللّه سیّد رسله أن یسأله أن یهدیه إلی حبّه فهو أفضل الناس و أنه حقیق بالزعامة الكبری، و أن الخلفاء غصبوا حقه، فیضل عن سواء السبیل ضلالا بعیدا، و لا یدری أنه من كذباتهم و مفترياتهم الواضحة، كیف؟ و هو ناص علی أن علیا أفضل من خاتم النبیین صلّی اللّه علیه و آله أجمعین، و هو باطل» [۱].

---

[۱] الصواقع الموبقة، الباب الرابع و الخمسون.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۵

فإذا كان ما ذكره نصا فی أنه أفضل الناس كان إیجاب المودّة- مع هذا الاهتمام العظیم علی الثلاثة و غیرهم، حتی قال ثانیهم مهنئا إیّاه «أصبحت مولای و مولی كلّ مؤمن» و قاله أوّلهم أیضا كما فی (الصواعق) و غیره دلیلا علی الأفضلیة بالأولویة القطعیة.

(قوله):

«و علی تقدیر وحدة المضمون فی الآیة و الحدیث، فأیّ قبح فیه؟ إن شأن النبی هو التأكید علی مضامین الآیات و التذكیر بها».

أقول:

ذكر (الدهلوی) فی باب المكاید من (التحفة) أن التأكید دلیل قطعی و برهان یقینی علی وقوع التغافل و التساهل، و من هنا حكم بوضع أخبار نسب روایتها إلی أهل الحق، من دون أن یذكر رواتها و الكتب المخرجة فیها و لو بالإجمال فضلا عن نقل العبارة.

و إنّ كلامه فی هذه المكیدة (و هی المكیدة السادسة و الأربعون)- الذی ذكره تبعا للكابلی و زاد علیه أشیاء أخری من عنده- صریح فی أن تأكید أمر بالنسبة إلی شخص دلیل علی عدم حصول ذلك الأمر لذلك الشخص، و قصور الشخص و إهماله و تغافله عن الأمر المطلوب منه.

و علی ضوء هذا الكلام یثبت أن الصحابة الحاضرین فی حجة الوداع المخاطبین بحدیث الغدیر- و فیهم الثلاثة فمن دونهم- لم یكونوا واجدین لمحبة علی علیه السلام و مودّته حتی ذلك الحین (الأمر الذی یكشف عنه تكرار النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم للأمر بمحبة علی و ولایته بخطبته فی یوم الغدیر، الدال علی وجوب محبته فی أقل تقدیر) و أنهم كانوا مهملین لهذا الأمر البالغ الأهمیة.

و لو أن (الدهلوی) التفت إلی ما یستلزمه كلامه فی هذا المقام، و لا سیما مع النظر الی ما ذكره فی باب المكاید، لما تفوّه به قطعا.

(قوله):

«لا سیما متی رأی تهاونا من المكلّفین فی العمل بموجب القرآن. قال تعالی:

وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۶

أقول:

ظاهر هذا الكلام أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وجد من صحابته تهاونا فی الالتزام و العمل بما حكم و أوجب علیهم من قبل اللّه تعالی، فی حق سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام فی وجوب محبته و لزوم مودته ... فهذا ظاهر الكلام (الدهلوی) فی هذا المقام.

و حینئذ یبطل جمیع كلمات (الدهلوی) و استدلالاته فی مقام تنزیه الصحابة عن المخالفة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی باب الخلافة و الإمامة، و رفع شأنهم عن المطاعن المتوجهة إلیهم، و صدور الفضائح و القبائح منهم ... لأن هؤلاء الصحابة إذا كانوا متساهلین و متهاونین فی مجرد مودة علی أمیر المؤمنین فلا غرابة فی تهاونهم و تساهلهم تجاه أوامر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم

و إرشاداته فی باب الامامة و الخلافة، التی هی أعظم شأنا و أکبر مقاما من مجرد المودة و المحبة.

(قوله):

«و ما من شیء دلت علیه آیة من القرآن إلّا و أکّدت علیه الآیات الأخری ثم الأحادیث علی لسان النبی، حتی تتم النعمة و الحجة».

أقول:

فیه أولا: منع هذه الکلیة، و وجه المنع ظاهر علی من قرأ القرآن.

و ثانیا: إن من العجیب تأکید (الدهلوی) فی هذا المقام علی حسن التکرار و إثباته الفائدة له باهتمام عظیم، ثم غفلته أو تغافله فی باب المطاعن، عما ذکره هنا فإنه یبذل هناک قصاری جهده لإثبات أن لا فائدة فی التأکید، و علی هذا الأساس یبرّر منع عمر بن الخطاب عن کتابة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وصیّته فی الساعات الأخیرة من حیاته قائلا: إن رسول اللّه قد غلبه الوجع و عندنا کتاب اللّه، حسبنا کتاب اللّه.

فما هذا التهافت و التناقض فی کلمات (الدهلوی)؟ أ فهل من الصحیح أن یقرر أمرا فی مقام و یؤکّد علیه ثم ینکره فی مقام آخر و یصرّ علی إنکاره و نفیه؟! لقد أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یکتب فی وصیته أمرا أو أمورا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۷

ذکرها للأمة فی خلال حیاته الکریمة لغرض التأکید، فإذا کان للتأکید هذه الفوائد التی ذکرها (الدهلوی) هنا فلما ذا یدافع عن منع عمر بن الخطاب عن تأکید النبی لمّا أراد التأکید علیه بکتابة الوصیة؟

لکن لا ریب فی جنایة عمر علی الأمة فی ذلک الیوم، و شناعة کلامه فی ذلک الموقف، و أما توجیهات (الدهلوی) لصنیع عمر فباطلة، بل إن کلامه هنا یتضمن وجوها توضّح فساد تلک التوجیهات:

(الأول): إنه یقول بأن عمل النبی و شأنه هو التأکید علی ما جاء فی القرآن و التذکیر به ... فیکون عمر الذی حال دون کتابة النبی وصیّته قد منع النبی من القیام بأمر واجب علیه، و یکون (الدهلوی) الذی برر عمل عمر شریکا مع عمر فی صنیعه.

(الثانی): إنه یقول بأن التأکید یفید الإلزام بالحجة و إتمام النعمة...

فیکون المانع من کتابة الوصیة قد منع من الإلزام بالحجة و إتمام النعمة، و یکون (الدهلوی) الذی أیده فی صنیعه شریکا معه فی هذه الجریمة ... هذا من جهة.

و من جهة أخری: إنه لو دار الأمر بین الاعتقاد بإمامة المانع من الإلزام بالحجة و إتمام النعمة، و الاعتقاد بإمامة من کان نصبه یوم الغدیر سببا لإکمال الدین و إتمام النعمة، فإنه لا یستریب عاقل فی أن الثانی أولی بها من الأول...

(الثالث): إنه یقول- کما سیأتی- بأن من لا حظ القرآن و الحدیث لا یقول مثل هذا الکلام الفارغ، و هذا الکلام صریح فی أن إنکار حسن التأکید کلام فارغ مخالف للکتاب و السنة، فمن کلام نفسه تظهر قیم کلماته فی الدفاع عن من حال دون کتابة النبی وصیته!! ...

(الرابع): إنه یقول- کما سیأتی- بأن إنکار حسن التأکید یستلزم لغویة تأکیدات النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی أبواب الصیام و الصلاة و الزکاة و تلاوة القرآن.

فثبت أن منع الوصیة و تأیید هذا المنع یستلزم الاعتقاد بلغویة تأکیدات النبی فی الأبواب و الأحکام المذکورة و غیرها...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۸

(قوله):

«و إن من نظر فی القرآن و الحدیث لا یتفوه بمثل هذا الکلام الفارغ»....

أقول:

إن من لا حظ الكتاب و السنة لا يتفوه بهذا الكلام الفارغ، فينفى دلالة حديث الغدير على الامامة و الخلافة لعلى عليه السلام، بالرغم من نزول قوله تعالى: يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَما بَلَّغْتَ رِسالَتَهُ و قوله تعالى: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فى واقعة غدير خم، و بالرغم من تصريح حسان بن ثابت بإمامة على عليه السلام فى أشعاره نقلا عن لسان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و بالرغم من تصريح الامام عليه السلام نفسه بثبوت إمامته و خلافته فى يوم الغدير...

إن من لاحظ الكتاب و السنة لا يتجاسر على نفى دلالة حديث الغدير على الامامة بالرغم من كلّ هذه الأدلة و غيرها ... و من هنا ترى بعض علماء أهل السنة الذين وقفوا على حقيقة الأمر يعترفون ببطلان إنكار دلالة حديث الغدير على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، و إن حاولوا اللّجوء إلى تأويل مدلول الحديث، و حملوه على إرادة الامامة و الخلافة بعد عثمان بن عفان. و قد عرفت فساد هذا الحمل و بطلانه.

(قوله):

«و يكون التنصيص على إمامة الأمير- كما يدّعيه الشيعة- مرة بعد أخرى و التأكيد عليه لغوا باطلا. معاذ اللّه من ذلك».

أقول: و هذا التوهم مخدوش بوجوه:

الأول: إنه و إن كان أمر الإمامة مبيّنا مرارا- لكن الذى كان يوم غدير خم كان أمرا جديدا، فقد وقع فى هذا اليوم الاستخلاف العلنى الرسمى بحضور الآلاف المؤلّفة من الأمة، و أخذ البيعة منهم، مع قرب وفاة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و رحلته عن الدنيا إلى الرفيق الأعلى.

الثانى: إن أهل السنة يزعمون تقدم الثلاثة على أمير المؤمنين عليه السلام

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۸۹

فى لزوم المحبة و وجوب المودة، و إن محبة على عليه السلام تأتى فى المرتبة الرابعة، فهذا من جهة.

و من جهة أخرى: لا ريب فى تأخّر عمر بن الخطاب عن أبى بكر رتبة و مقاما، بل لقد وصل تأخّر عمر عنه حدّا بحيث كان يودّ أن لو كان شعرة فى صدر أبى بكر، فقد روى: «عن عمر قال: وددت أنى شعرة فى صدر أبى بكر. مسدد عن عمر» [۱].

بل «عن الحسن قال قال عمر: وددت أنى من الجنة حيث أرى أبا بكر. ش» [۲].

بل

«عن ضبة بن محصن الغنوى قال: قلت لعمر بن الخطاب: أنت خير من أبى بكر. فبكى و قال: و اللّه لليلة من أبى بكر و يوم خير من عمر عمر، هل لك أن أحدّثك بليلته و يومه؟ قلت: نعم يا أمير المؤمنين. قال: أمّا ليلته فلما خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هاربا من أهل مكة خرج ليلا، فتبعه أبو بكر، فجعل يمشى مرة أمامه و مرة خلفه و مرة عن يمينه و مرة عن يساره. فقال له رسول اللّه. صلّى اللّه عليه و سلّم: ما هذا يا أبا بكر؟ ما أعرف هذا من فعلك. فقال: يا رسول اللّه أذكر الرصد فأكون أمامك، و اذكر الطلب فأكون خلفك، و مرة عن يمينك و مرة عن يسارك، لا آمن عليك. فمشى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ليلة على أطراف أصابعه حتى حفيت رجلاه، فلمّا رآه أبو بكر قد حفيت رجلاه حمله على كاهله يشتد به حتى أتى به فم الغار فأنزله. ثم قال:

و الذى بعثك بالحق لا تدخله حتى أدخله، فإن كان فيه شىء نزل بى قبلك فدخل فلم ير شيئا، فحمله فأدخله، و كان فى الغار خرق فيه حيات و أفاعى، فخشى أبو بكر أن يخرج منهنّ شىء يؤذى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فألقمه قدمه، فجعلن يضربنه و يلسعنه الحيات و الأفاعى، و جعلت دموعه تنحدر و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له: يا أبا بكر لا- تحزن إن اللّه معنا، فأنزل اللّه سكينته طمأنينة لأبى بكر. فهذه ليلته.

[۱] کنز العمال ۱۴/ ۱۳۸.

[۲] کنز العمال ۱۴/ ۱۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۰

و أمّا یومه، فلمّا توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ارتدت العرب فقال بعضهم: لا نصلّی و لا نزکّی، فأتیته و لا آلوه نصحا، فقلت: یا خلیفة رسول اللّه تألّف الناس و أرفق بهم. فقال: جبار فی الجاهلیة خوار فی الإسلام! فبما ذا أتألّفهم؟ أ بشعر مفتعل أو سحر مفتری؟ قبض النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و ارتفع الوحی، فو اللّه لو منعونی عقالا مما کانوا یعطون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لقاتلتهم علیه. فقاتلنا معه و کان و اللّه رشید الأمر. فهذا یومه. الدینوری فی المجالسة، و أبو الحسن بن بشران فی فوائده، ق فی الدلائل، و اللالکائی فی السنه. کر» [۱].

و فی (کنز العمال) أیضا «عن محمد بن سیرین قال: ذکر رجال علی عهد عمر فکأنهم فضّلوا عمر علی أبی بکر، فبلغ ذلک عمر فقال: و اللّه للیلة من أبی بکر خیر من آل عمر، و لیوم من أبی بکر خیر من آل عمر، لقد خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لینطلق إلی الغار و معه أبو بکر، فجعل یمشی ساعة بین یدیه و ساعة خلفه حتی فطن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أبا بکر مالک تمشی ساعة بین یدیّ و ساعة خلفی؟ فقال: یا رسول اللّه أذکر الطلب فأمشی خلفک و أذکر الرصد فأمشی بین یدیک. فقال: یا أبا بکر لو کان شیء أحببت أن یکون بک دونی؟ قال: نعم و الذی بعثک بالحق ما کانت لتکون مثلة إلّا أن تکون بی دونک. فلما انتهی إلی الغار قال أبو بکر: مکانک یا رسول حتی أستبرئ لک الغار. فدخل و استبرأه حتی إذا کان فی أعلاه ذکر أنه لم یستبرأ الحجر، فدخل و استبرأ ثم قال: انزل یا رسول اللّه. فنزل. قال عمر: و الذی نفسی بیده لتلک اللیلة خیر من آل عمر. ک ق فی الدلائل» [۲].

و أیضا: فمن المعلوم أن مرتبة عثمان بن عفان أدنی بمراتب کثیرة من مرتبة عمر بن الخطاب، فبناء علی کون عثمان أفضل من علی علیه السلام- معاذ اللّه من ذلک- تکون مرتبة علی أدنی من مرتبة أبی بکر بمراتب لا تعدّ و لا تحصی، فیکون لزوم محبّته أقل من لزوم محبة أبی بکر بمراتب لا تعدّ و لا تحصی، و حینئذ

---

[۱] کنز العمال ۱۴/ ۱۳۵.

[۲] المصدر ۱۴/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۱

فإنّ صرف هذا الاهتمام البالغ فی بیان وجوب المودة المفضولة بهذه الکیفیة، و ترک الاهتمام بالمودة الفاضلة، غریب فی غایة الغرابة. لکنّ هذا الاستغراب لا یکون فی صورة تکریر النص أبدا.

و من الأمور الغریبة أن (الدهلوی) صرّح فی جواب الاستدلال بآیة التطهیر إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً بأن إرادة الباری عز و جل إذهاب الرجس عن أهل البیت علیهم السلام و تطهیرهم دلیل علی عصمة أهل البیت، و قال: بأن دعاء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بإذهاب الرجس فی حق أم سلمة تحصیل للحاصل.

و قد غفل (الدهلوی) عن أن الأمة الإسلامیة تکرر سورة الفاتحة فی کلّ لیل و نهار عشرة مرات فی الأقل، و قد جهل أو تجاهل عن أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مع حصول الهدایة له- و هدایته هو للآلاف المؤلّفة- إلی الصراط المستقیم یطلب من اللّه سبحانه الهدایة إلی الصراط المستقیم فی کلّ لیل و نهار خمس مرّات فی الأقل!! و هل یقول (الدهلوی) أن الهدایة لم تحصل له مع هذا الطلب؟

أو أن طلبه کان عبثا و تحصیلا للحاصل؟ و نعوذ باللّه من کل ذلک؟

و أیضا، فقد جعل فی باب المکاید سؤال سیدنا إبراهیم علیه السلام فی لیلة المعراج أن یکون من شیعة علی علیه السلام، مع کونه من

شیعته منذ نبوّته من قبیل تحصیل الحاصل، لیتمکّن من تکذیب روایة السؤال المذکور من هذا الطریق ... فعلی هذا یمتنع حمل حدیث الغدیر علی إیجاب المودة، لأنّ الحمل علی إیجاب المودّة الثابت فی المقامات العدیدة الکثیرة من قبل یستلزم تحصیل الحاصل المحال.

الثالث: إنه یظهر من الأحادیث العدیدة المذکورة بعضها سابقا و التی سنذکر بعضا آخر منها إن شاء اللّه تنصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام مرارا عدیدة، و هذه الأحادیث أخرجها کبار أساطین أهل السنة، فروایة تکریر النص علی إمامة علی علیه السلام و تأکیده لا تختص بالشیعة کما لا یخفی علی من راجعها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۲

[۸] دعوی أن سبب الخطبة وقوع بعضهم فی علی، و جعل ذلک قرینة علی إرادة المحبة ... ص: ۲۹۲

اشارة

قوله: «و إن سبب هذه الخطبة- کما روی المؤرخون و أهل السیر- یدل بصراحة علی أن الغرض إفادة محبة الأمیر.

و ذلک: إن جماعة من الأصحاب الذین کانوا معه فی الیمن مثل بریدة الأسلمی و خالد بن الولید و غیرهما من المشاهیر، جعلوا یشکون لدی رجوعهم من الأمیر عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم شکایات لا مورد لها، فلما رأی رسول اللّه شیوع تلک الأقاویل من الناس، و أنه إن منع بعضهم عن ذلک حمل علی شدّة علاقته بالأمیر و لم یفد فی ارتداعهم، لهذا خطب خطبة عامة و افتتح کلامه بنص من القرآن قائلا:

أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم

. یعنی: إنه کلما أقوله لکم ناشئ من شفقتی علیکم و رأفتی بکم، و لیس الغرض الحمایة عن أحد، و لیس ناشئا عن فرط المحبة له.

و قد روی محمد بن إسحاق و غیره من أهل السیر هذه القصة بالتفصیل».

أقول:

إن هذا الکلام ساقط بوجوه عدیدة:

۱- الاستدلال بروایة ابن إسحاق فی غیر محله ... ص: ۲۹۲

إن الاستدلال بروایة محمد بن إسحاق فی مقابلة أهل الحق فی غیر محلّه، لوضوح أن ابن إسحاق من أهل السنة لا من أهل الحق الامامیة، و قد عرفت مرارا من کلام (الدهلوی) نفسه و کلام والده و غیرهما أن من قواعد المناظرة فی العلوم و المسائل الخلافیة أن یستند الخصم فی مقام المناظرة إلی روایات الطرف الآخر، لا روایات علماء طائفته و کتب قومه، فصنیع (الدهلوی) هذا خروج عن القواعد المقررة فی علم المناظرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۳

۲- ابن إسحاق مقدوح عند بعضهم ... ص: ۲۹۳

على أن محمد بن إسحاق لم يجمع أهل السنة و أبناء مذهبه على توثيقه و قبول رواياته، فقد عرفت سابقا طعن جماعة من أعلام أهل السنة فى محمد بن إسحاق و قدحهم له، فبالاضافة إلى عدم جواز استناد (الدهلوى) إلى روايته لما ذكر فى الوجه الأول، فإنه رجل ضعيف غير قابل للاعتماد و الاستناد عند جماعة من أهل السنة.

۳- زعم الرازى عدم رواية ابن إسحاق لحديث الغدير ... ص: ۲۹۳

بل إنّ الفخر الرازى ذكر أن محمد بن إسحاق لم يرو حديث الغدير، فقد تقدّم فى الكتاب أنّ الرازى استند- بصدد الجواب عن حديث الغدير بزعمه- إلى عدم نقل الشيخين و الواقدى و ابن إسحاق لهذا الحديث، جاعلا ذلك دليلا على القدح فيه، فإذا لم يكن ابن إسحاق من رواة الحديث من أصله، فقد بطل نسبة القول بأن سبب إيراد حديث الغدير هو شكاية بعض الأصحاب من على إلى محمد بن إسحاق.

۴- ليس فى سيرة ابن هشام ما نسب الدهلوى إلى ابن إسحاق ... ص: ۲۹۳

هذا، و فى سيرة ابن هشام التى هى خلاصة سيرة ابن إسحاق ما نصّه:

«موافاة على رضى اللّه عنه فى قفوله من اليمن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى الحج.

قال ابن إسحاق: و حدثنى عبد اللّه بن أبى نجيح: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان بعث عليا رضى اللّه عنه إلى نجران، فلقيه بمكة و قد أحرم، فدخل على فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوجدها قد حلّت و تهيّأت، فقال: مالك يا بنت رسول اللّه؟ قالت: أمرنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۴

نحل بعمرة فحللنا. قال: ثم أتى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلما فرغ من الخبر عن سفره قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انطلق فطف بالبيت و حلّ كما حلّ أصحابك. قال: يا رسول اللّه إنى قلت حين أحرمت: اللهم إنى أهل بما أهل به نبيّك و عبدك و رسولك محمد. قال: فهل معك من هدى؟ قال: لا.

أشركه صلّى اللّه عليه و سلّم فى هديه و ثبت على إحرامه مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، حتى فرغ من الحج و نحر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عنهما.

قال ابن إسحاق: و حدثنى يحيى بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبى عمرة، عن يزيد بن طلحة بن يزيد بن ركانة قال: لما أقبل على رضى اللّه عنه من اليمن ليلقى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بمكّة تعجّل إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و استخلف على جنده الذين معه رجلا من أصحابه، فعمد ذلك الرجل فكسى كلّ رجل من القوم حلّة من البز الذى كان مع على رضى اللّه عنه، فلمّا دنا جيشه خرج ليلقاهم فإذا عليهم الحلل. قال: ويلك ما هذا؟ قال: كسوت القوم ليتجمّلوا به إذا قدموا فى الناس. قال: ويلك! انزع قبل أن تنتهى به إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال: فانتزاع الحلل من الناس، فردّها فى البز. قال: و أظهر الجيش شكواه لما صنع بهم.

قال ابن إسحاق: فحدثنى عبد اللّه بن عبد الرحمن بن معمر بن حزم، عن سليمان بن محمد بن كعب بن عجزة، عن عمته زينب بنت كعب- و كانت عند أبى سعيد الخدرى- عن أبى سعيد الخدرى قال: اشتكى الناس عليا رضى اللّه عنه، فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فينا خطيبا فسمعته يقول: أيها الناس لا تشتكوا عليا فو اللّه لأخشن فى ذات اللّه أو فى سبيل اللّه» [۱].

هذه رواية ابن إسحاق، فأين ما نسبه (الدهلوى) إليه؟

۵- دلالة كلام الدهلوی علی حمل الصحابة أوامر النبی علی الأغراض النفسانیة ... ص: ۲۹۴

إن مفاد كلام (الدهلوی) هذا هو أن الصحابة كانوا يحملون أوامر النبی

---

[۱] سيرة ابن هشام ۲/ ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۵

صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و نواهيه علی الأغراض النفسانية، و لا يعتقدون بكونها مطابقة للواقع و الحق، و أنها أحكام يجب إطاعتها و الانقياد لها.

و إذا كان هذا حال الصحابة فی قبال محبة أمير المؤمنين عليه السلام التی قال بوجوبها أهل السنة، و دلّت عليها الأحاديث المتكثرة و الآثار النبوية المؤكدة، بل كان الايمان بوجوب مودة أمير المؤمنين عليه السلام علی حدّ الايمان بوجوب مودة النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم كما نص عليه (الدهلوی) نفسه ... إذا كان هذا حالهم بالنسبة إلی هذا الأمر، و أنهم يحملون أمر النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم به علی الأغراض النفسانية و العلائق الشخصية، فلما ذا يحاول أهل السنة إثبات الفضائل و المناقب لهكذا أناس، و يقولون باستحالة وقوع الشنائع و صدور القبائح منهم؟! و لما ذا يصرّون علی امتناع مخالفتهم لأوامر الرسول صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و للنصوص الصادرة منه...

و الواقع، أن أوامر النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم واجبة الامتثال، سواء كان المخاطب بها واحدا أو اثنين أو كل المسلمين، و سواء صدر الأمر منه علانية أو فی الخفاء، و من أعرض عن شیء من أوامره و نواهيه و لم يمتثل فقد كفر كائنا من كان، و كيفما كان الحكم الصادر منه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، لأن كلماته من حيث الشرع لا يختلف حكمها باختلاف الأحوال، و هكذا كان حال الصحابة المؤمنين حقا برسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و اعتقادهم به و بأقواله و أفعاله، و أما المنافقون الذين كانوا حوله، فكانوا يعرضون عن أحكامه و أقواله، لعدم إيمانهم القلبی، سواء كانت صادرة إليهم فی ملأ من الناس أو خفية، و يحملونها علی الأغراض النفسانية مطلقا.

فظهر أن الفرق الذی ذكره (الدهلوی) من أنه لو خاطب الواحد و الاثنين من الصحابة لحمل كلامه علی العلاقة الشخصية، و أما إذا خاطب القوم كلّهم حملوه علی الواقع، لا نصيب له من الواقع و الحقيقة مطلقا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۶

۶- منع النبی خصوص بريدة من الوقوع فی علی ... ص: ۲۹۶

لقد ذكر (الدهلوی) أن النبی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم لم يمنع الشخص.

الواحد الذی وقع فی علی عليه السلام و تكلّم فيه عند رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم لعلمه بأن ذلك لا يجدی، بل يحمل علی المحبة الشخصية له بالنسبة إلی علی عليه السلام ... لكن الموجود فی روايات أهل السنة و أكابر محدثيهم أنه منع بريدة بالخصوص من ذلك قائلا له

«لا تقع فی علی فإنّه منی و أنا منه و هو وليّكم بعدی» كما فی (مسند أحمد بن حنبل [۱]) و فی (انسان العيون): «يا بريدة لا تقع فی علی فإن عليا منی و أنا منه» [... ۲].

و قال ابن حجر المکی: «و أیضا، فسبب ذلک کما نقله الحافظ شمس الدین الجزری عن ابن إسحاق: إن علیا تکلّم فیه بعض من کان معه فی الیمن، فلما قضی صلّی اللّه علیه و سلّم حجه خطبها تنبیها علی قدره و ردّا علی من تکلّم فیه کبریدة، لما فی البخاری أنه کان یبغضه، و سبب ذلک ما صححه الذهبی أنه خرج معه إلی الیمن، فرأی منه جفوة فنقصه للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل یتغیر وجهه و یقول: یا بریدة أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: بلی یا رسول اللّه.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۳]

۷- حدیث الغدیر کان بأمر من اللّه ... ص: ۲۹۶

لقد دلّت روایات و کلمات أکابر محدثی أهل السنة و أئمتهم أمثال: ابن أبی

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۵۶.

[۲] انسان العیون ۳/ ۳۳۸.

[۳] الصواعق المحرقة: ۲۵.

حاتم الرازی، و أحمد الشیرازی، و أبی بکر ابن مردویه، و أبی إسحاق الثعلبی، و أبی نعیم الاصبهانی، و أبی الحسن الواحدی، و مسعود السجستانی، و القاضی عبد اللّه الحسکانی، و ابن عساکر الدمشقی، و الفخر الرازی، و فرید الدین العطار، و محمد بن طلحة الشافعی، و عبد الرزاق الرسعنی، و نظام الدین النیسابوری، و السید علی الهمدانی، و الحسین المیبدی، و ابن الصباغ المالکی، و بدر الدین العینی، و جلال الدین السیوطی، و محمد محبوب العالم، و الحاج عبد الوهاب، و جمال الدین المحدث الشیرازی، و السید شهاب أحمد، و المیرزا محمد ابن معتمد خان.

لقد دلّت کلمات هؤلاء- المؤیدة بالروایات الکثیرة الواردة من طریق أهل الحق- علی أن سبب حدیث الغدیر لم یکن شکوی إنسان من علی علیه السلام، بل کان ذلک بأمر من اللّه سبحانه و وحی أکید نزل به جبرئیل علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فهو یدلّ دلالة صریحة علی أن مراد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی هذا الحدیث الشریف هو النص علی إمامة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام.

۸- واقعة الغدیر متأخرة عن قضیة شکوی بریدة ... ص: ۲۹۷

و إن المستفاد من روایات أهل السنة: أن قضیة شکوی بریدة علیا علیه السلام عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و منعه إیّاه عن الوقوع و التکلّم فی علی، کانت قبل واقعة غدیر خم التی

قال فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «من کنت مولاه فعلی مولاه»

. فهما قضیتان کما یدل علی ذلک کلام نور الدین علی بن إبراهیم الحلبی فی (سیرته) حیث قال فی وجوه الجواب علی الاستدلال بحدیث الغدیر:

«ثانیها- إن اسم المولی یطلق علی عشرین معنی منها: السید الذی ینبغی

محبّته و یجتنب بغضه، و یؤید إرادة ذلک أن سبب إیراد ذلک:

إن علیا تکلّم فیه بعض من کان معه بالیمن من الصحابة- و هو بریدة- لما قدم هو، و أتاه صلّی اللّه علیه و سلّم فی تلک الحجة التی هی حجة الوداع جعل یشکو له صلّی اللّه علیه و سلّم منه، لأنه حصل له منه جفوة، فجعل یتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: یا بریدة لا تقع فی علی، فإن علیا منی و أنا منه، أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قال: نعم یا رسول اللّه. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

فقال ذلک لبریدة خاصة.

ثم لمّا وصل إلی غدیر خم أحبّ أن یقول ذلک للصحابة عموما. أی فکما علیهم أن یحبونی فکذلک ینبغی أن یحبوا علیا» [۱].

فظهر أن دعوی سببیة شکوی بریدة من علی لحدیث الغدیر دعوی بلا دلیل، و تخرص غیر قابل للتعویل.

۹- علی فرض الاتحاد فالدلالة محفوظة ... ص: ۲۹۸

و علی فرض الاتحاد بین القضیتین، و أن سبب الحدیث الشریف هو تکلّم بریدة أو غیره فی علی علیه السلام، فمن أین یثبت (الدهلوی) إرادته صلّی اللّه علیه و آله المحبة و المودة لا- الامامة و الخلافة؟ إن ما یقوله (الدهلوی) دعوی مجردة عن الدلیل و البرهان، فیکفی فی الجواب عنه المنع المجرد کذلک...

۱۰- بطلان کلام الدهلوی من قاضی القضاة عبد الجبار ... ص: ۲۹۸

اشارة

علی أن بطلان ما قاله (الدهلوی) من دلالة صدور هذا الحدیث الشریف

---

[۱] السیرة الحلبیة ۳/ ۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۲۹۹

فی مورد النهی عن التکلّم فی علی علی إرادة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المحبة و المودة، دون الامامة و الخلافة ثابت من صریح کلام قاضی القضاة عبد الجبار حیث قال بأن ذلک لو صح لم یمنع من التعلق بظاهر الحدیث و ما یقتضیه لفظه ... و إلیک نص عبارته فی الجواب عن حدیث الغدیر: «و قد قال شیخنا أبو الهذیل فی هذا الخبر: إنه لو صحّ لکان المراد به الموالاة فی الدین.

و ذکر بعض أهل العلم حمله علی أن قوما نقموا علی علی بعض أموره، فظهرت مقالاتهم له و قولهم فیه، فأخبر صلّی اللّه علیه و سلّم بما یدل علی منزلته و ولایته دفعا لهم عمّا خاف فیه الفتنة.

و قال بعضهم فی سبب ذلک: إنه وقع بین أمیر المؤمنین و بین أسامة بن زید کلام فقال له أمیر المؤمنین: أتقول هذا لمولاک؟ فقال: لست مولای و إنما مولای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه

. یرید بذلک قطع ما کان من أسامة و بیان أنه بمنزلته فی کونه مولی له.

و قال بعضهم مثل ذلک فی زید بن حارثة، و أنکروا أن خبر الغدیر بعد موته.

و المعتمد فی معنی الخبر علی ما قدمناه، لأن کلّ ذلک لو صحّ، و کان الخبر خارجا علیه فلم یمنع من التعلّق بظاهره و ما یقتضیه لفظه، فیجب أن یکون الکلام فی ذلک، دون بیان السبب الذی وجوده کعدمه فی أن وجود الاستدلال بالخبر لا یتغیّر» [۱].

ترجمة القاضی عبد الجبار ... ص: ۲۹۹

فهذا کلام القاضی عبد الجبار الذی طالما اقتفی القوم أثره فی المناقشة مع

---

[۱] المغنی للقاضی عبد الجبار بن أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۰

الامامیة، و ارتضوا أجوبته و شبهاته حول استدلالات أهل الحق، فی مباحث الامامة و الکلام، و قد أثنوا علیه بالغ الثناء فی کتب التراجم:

قال أبو بکر ابن قاضی شهبة: «عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد ابن الخلیل القاضی، أبو الحسن الهمدانی، قاضی الری و أعمالها. و کان شافعی المذهب و هو مع ذلک شیخ الاعتزال، و له المصنفات الکثیرة فی طریقهم و فی أصول الفقه. قال ابن کثیر فی طبقاته: و من أجلّ مصنفاته و أعظمها (دلائل النبوة) فی مجلدین، أبان فیه عن علم و بصیرة حمیدة، و قد طال عمره و رحل الناس إلیه من الأقطار و استفادوا به. مات فی ذی القعدة سنة ۴۱۵» [۱].

و قال الأسنوی: «القاضی أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار الأسترآبادی، إمام المعتزلة، کان مقلدا للشافعی فی الفروع و علی رأی المعتزلة فی الأصول و له فی ذلک التصانیف المشهورة، تولّی قضاء القضاة بالری. ورد بغداد حاجّا و حدّث بها عن جماعة کثیرین. توفی فی ذی القعدة سنة ۴۱۵ ذکره ابن الصلاح» [۲].

و قال الیافعی: «القاضی عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار. من رؤس أئمة المعتزلة و شیوخهم صاحب التصانیف و الخلاف العنیف» [۳].

۱۱- دلالته علی الامامة حتی إذا کان فی جواب شکوی بریدة ... ص: ۳۰۰

ثم إن حدیث الغدیر یدل علی الامامة حتی فی صورة کونه جوابا علی شکوی بریدة، و ذلک لأن شکوی بریدة من علی علیه السلام کانت عند رجوعه من سفره معه إلی الیمن، فشکی عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اصطفاء

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۱۸۳.

[۲] طبقات الشافعیة للاسنوی ۱/ ۳۵۴.

[۳] مرآة الجنان. حوادث سنة ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۱

أمیر المؤمنین علیه السلام لنفسه جاریة من السبایا، فذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی جوابه ولایة علی علیه السلام، فما معنی ذلک؟ إن معنی ذلک و الغرض منه إثبات أولویة علی علیه السلام بالتصرف فی جمیع الأمور، و أن من کان أولی بالتصرف من غیره فی الأمور، فلیس لأحد أن یعترض علیه أو یتکلّم فیه أو ینازعه فی أمور من الأمور، بل یجب علی الکل متابعته و الانقیاد له، و قد ورد فی حدیث أنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لبریدة: «یا بریدة: إن علیا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیا، فإنه یفعل ما یؤمر. الدیلمی عن علی».

دلّ هذا الحدیث علی ولایة علی علیه السلام و عصمته کما هو واضح.

فإذا كان سبب حديث الغدير شكوى بريدة لأجل الواقعة المذكورة كما يزعم بعضهم، فقد دلّت الواقعة و صدور الحديث الشريف فيها على الامامة و الخلافة، و هو المطلوب.

و أيضا، فقد رووا عن بريدة أنه قال بعد أن نهاه النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن بغض على عليه السلام و تنقيصه: «فما كان من الناس من أحد بعد قول النبى أحبّ إلىّ من على» أخرجه أحمد بن حنبل فى مسنده، و الحافظ ابن كثير عن أحمد [۱] و الشيخ عبد الحق الدهلوى فى معارج النبوة و السيد شهاب الدين أحمد [۲] و البرزنجى [۳] و غيرهم.

و لا ريب فى دلالة مثل هذا الكلام على الأفضلية،

قال اللّاهورى فى (شرح تهذيب الكلام للتفتازانى) فى ذكر أفضلية أبى بكر: «و لقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: و اللّه ما طلعت الشمس و لا غربت بعد النبيين و المرسلين على أحد أفضل من أبى بكر

. و مثل هذا الكلام لبيان الأفضلية، إذ الغالب من حال كل اثنين هو.

التفاضل دون التساوى، فإذا نفى أفضلية أحدهما ثبت أفضلية الآخر».

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۴۵.

[۲] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۳] نواقض الروافض- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۲

و إذا ثبتت الأفضلية لعلى عليه السلام فإنّ الافضلية تثبت إمامته و تبطل خلافة المتقدّمين عليه.

۱۲- اختلافهم فى سبب الحديث دليل الاختلاق ... ص: ۳۰۲

هذا، و لقد اضطرب أهل السنة فى بيان سبب حديث الغدير فذكروا وجوها متضاربة و أسبابا مختلفة، الأمر الذى يدعو كلّ منصف إلى الاعتقاد بأن جميع ما ذكروه مفتعل و مختلق، و لا نصيب لشىء من تلك الوجوه من الصحة أبدا.

فتارة يجعلون السبب شكوى بريدة، و أخرى يجعلونه الكلام الذى وقع بين أمير المؤمنين عليه السلام و بين أسامة بن زيد، و ثالثة يجعلونه الكلام الذى وقع بين زيد بن حارثة و بين أمير المؤمنين عليه السلام.

فأمّا الأول فقد ذكره ابن حجر فى الصواعق و تبعه عليه البرزنجى و عبد الحق الدهلوى و صاحب المرافض و أمثالهم، و اختاره (الدهلوى) مضيفا إليه شكوى خالد بن الوليد و غيره.

و أما الثالث فقد ذكره القاضى عبد الجبار فى المغنى عن بعضهم. و قد اختاره الفخر الرازى حيث قال: «سلّمنا أنه محمول على الأولى، لكن لا نسلّم أنه يجب أن يكون أولى بهم فى كلّ شىء، بل يجوز أن يكون أولى بهم فى بعض الأشياء، و هو وجوب محبته و تعظيمه و القطع على سلامة باطنه. فإنه

روى أنه عليه السلام إنما قال هذا الكلام عند منازعة جرت بين زيد و على فقال على لزيد: أنت مولاى، فقال زيد: لست مولى لك إنما أنا مولى رسول اللّه عليه السلام.

فقال عليه السلام هذا الكلام عند هذه الواقعة، فينصرف الأولوية إلى حكم هذه الواقعة. و هو أن من كنت أولى به فى المحبة و التعظيم و القطع على سلامة الباطن فعلى أولى به فى هذه الأحكام» [۱].

---

[۱] الأربعین للرازی: ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۳

و أما الثانی

فقد ذکره القاضی عبد الجبار عن بعضهم، و اختاره یوسف الأعور الواسطی حیث قال: «الرابع: قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه. قلنا: لا دلالة فی هذا الحدیث علی إمامة علی، لأنه جاء لسبب نزاع زید ابن حارثة عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مع علی حین قال: أ تنازعنی و أنا مولاک؟

فشکی ذلک إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، و لا شک أن أقارب الإنسان موالی عتیقه» [... ۱].

و کأن ابن روزبهان علم بأن هذه الأسباب مخترعة، و أنها علی فرض صحتها لا تنافی مطلوب أهل الحق من حدیث الغدیر، فلذا أعرض عن ذکرها و ذکر سببا آخر یغایرها فقال: «إن واقعة غدیر خم کان فی مرجع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عام حجة الوداع، و غدیر خم محل افتراق قبائل العرب، و کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یعلم أنه آخر عمره و أنه لا یجتمع العرب بعد هذا عنده مثل هذا الاجتماع، فأراد أن یوصی العرب بحفظ محبة أهل بیته و قبیلته، و لا شک أن علیا کرم اللّه وجهه کان بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سید بنی هاشم و أکبر أهل البیت، فذکر فضائله و ساواه بنفسه فی وجوب الولایة و النصرة و المحبة، لیأخذه العرب سیدا و یعرفوا فضله و کماله» [۲].

قلت: و إذا کان النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قد «ساواه بنفسه فی وجوب الولایة و النصرة و المحبة» فهل لأحد أن یدعی التقدّم علیه لأحد فی هذه الأمور و غیرها؟ إن هذا الکلام یفید أفضلیة أمیر المؤمنین ممن تقدّم علیه، و الأفضلیة دلیل الأحقیة بالامامة و الخلافة.

و کذا قوله: «لیأخذه العرب سیدا و یعرفوا فضله و کماله» فلیتأمل.

---

[۱] رسالة یوسف الأعور فی الرد علی الامامیة- مخطوط.

[۲] إبطال الباطل لابن روزبهان الشیرازی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۴

۱۳- الاعتراف بدلالة الحدیث علی الامامة یفنّد هذه الشبهة ... ص: ۳۰۴

اشارة

و بالتالی، فإن اعتراف کبار العلماء من أهل السنة أمثال ابن زولاق المصری، و أبی حامد الغزالی، و الحکیم السنائی، و فرید الدین العطار، و محمد بن طلحة الشافعی، و أبی المظفر شمس الدین سبط ابن الجوزی، و محمد بن یوسف الکنجی، و سعید الدین الفرغانی، و ملک العلماء شهاب الدین الدولت‌آبادی، و محمد بن إسماعیل الأمیر الیمانی، و المولوی محمد إسماعیل الدهلوی، بدلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام یکفی بوحده لإبطال هذه الشبهة التی ذکرها (الدهلوی) تبعا لابن حجر المکّی.

و لقد تقدمت نصوص کلمات هؤلاء الاعلام فی غضون الکتاب، و نضیف إلیها هنا:

۱) کلام الشیخ علاء الدولة أبی المکارم أحمد بن محمد السمنانی حیث قال فی کتابه

(العروة الوثقی):

«و قال لعلی علیه السلام و سلام الملائکة الکرام: أنت منی بمنزلة هارون من موسی و لکن لا نبی بعدی. و قال فی غدیر خم بعد حجة الوداع علی ملأ من المهاجرین و الأنصار آخذا بکتفه: من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه و عاد من عاداه.

و هذا حدیث متفق علی صحّته، فصار سید الأولیاء، و کان قلبه علی قلب محمد علیه التحیة و السلام، و إلی هذا السّر أشار سید الصدیقین صاحب غار النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أبو بکر، حین بعث أبا عبیدة ابن الجراح إلی علی لاستحضاره: یا أبا عبیدة أنت أمین هذه الأمة، أبعثک إلی من هو فی مرتبة من فقدناه بالأمس، ینبغی أن تتکلّم عنده بحسب الأدب» إلی آخر مقالته.

فتری الشیخ علاء الدولة السمنانی یقول: «و هذا حدیث متفق علی صحته، فصار سید الأولیاء، و کان قلبه علی قلب محمد» فهذا مدلول حدیث الغدیر عند أعلام أهل السنة المحققین، فیکون الامام علیه السلام فی مرتبة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۵

رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و یکون علی هذا أفضل من کل من تقدّم علی النبی و جمیع من تأخر، و به ینهدم أساس تأویلات المؤولین و تلفیقاتهم فی مقابلة الاستدلال بهذا الحدیث الشریف.

ترجمة علاء الدین السمنانی ... ص: ۳۰۵

و الشیخ علاء الدولة من أکابر علماء أهل السنة و عرفائهم المشاهیر، و قد ترجموه بکل ثناء و تبجیل، قال الحافظ ابن حجر: «أحمد بن محمد بن أحمد بن السمنانی البیاضی المکی، یلقب علاء الدین و رکن الدین، ولد فی ذی الحجة سنة ۵۹ و تفقّه و طلب الحدیث و سمع من الرشید بن أبی القاسم و غیره، و شارک فی الفضائل و برع فی العلم، و اتصل بأرغون بن الغانم، تاب و أناب و لازم الخلوة، و صحب ببغداد الشیخ عبد الرحمن، و خرج عن بعض ماله، و حجّ مرارا، و له مدارج المعارج.

قال الذهبی: کان إماما جامعا کثیر التلاوة، و له وقع فی النفوس، و کان یحطّ علی ابن العربی و یکفّره، و کان ملیح الشکل حسن الخلق، عزیز الفتوة کثیر البر، یحصل له من أملاکه فی العام نحو تسعین ألفا فینفقها فی القرب، أخذ عنه صدر الدین بن حمویه و سراج الدین القزوینی و إمام الدین علی بن مبارک البکری.

و ذکر: أن مصنفاته تزید علی ثلاثمائة، و کان ملیح الشکل کثیر البر و الإیثار، و کان أولا قد داخل التتار ثم رجع و سکن تبریز و بغداد، و مات فی رجب لیلة الجمعة من سنة ۷۳۶» [۱].

و قال ابن قاضی شهبة: «أحمد بن محمد بن أحمد الملقب بعلاء الدولة و علاء الدین أبو المکارم السمنانی.

ذکره الأسنوی فی طبقاته و قال: کان عالما مرشدا، له کرامات و تصانیف

---

[۱] الدرر الکامنة ۱/ ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۶

کثیرة فی التفسیر و التصوف و غیرهما. توفی قبل الأربعین و سبعمائة بقلیل» [۱].

و قال محمود بن سلیمان الکفوی: «الشیخ العارف الربانی و المرشد الکامل الصمدانی، رکن الدین أبو المکارم علاء الدولة أحمد بن محمد البیانانکی السمنانی» [... ۲].

۲) کلام أبی شکور محمد بن عبد السعید بن محمد الکشی السالمی الحنفی فإنه قال فی (التمهید): «و قالت الروافض: الامامة منصوصة لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، بدلیل أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جعله وصیا لنفسه و جعله خلیفة من بعده حیث قال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی.

ثم هارون علیه السلام کان خلیفة موسی علیه السلام، فکذلک علی رضی اللّه عنه.

و الثانی: و هو

أنّ النبی علیه السلام جعله ولیّا للناس لمّا رجع من مکة و نزل فی غدیر خم، فأمر النبی أن یجمع رحال الإبل، فجعلها کالمنبر و صعد علیها فقال: أ لست بأولی المؤمنین من أنفسهم؟ فقالوا: نعم. فقال علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه. اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله

. و اللّه جل جلاله یقول: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ الآیة. نزلت فی شأن علی رضی اللّه عنه. دلّ أنه کان أولی الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم».

ثم قال أبو شکور المذکور فی الجواب عما ذکره: «و أما قوله: بأنّ النبی علیه السلام جعله ولیا. قلنا: أراد به فی وقته یعنی بعد عثمان رضی اللّه عنه و فی زمن معاویة رضی اللّه عنه، و نحن کذا نقول، و کذا الجواب عن قوله تعالی: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الآیة. فنقول: إن علیا رضی اللّه عنه کان ولیا

---

[۱] طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة ۲/ ۲۴۸.

[۲] کتائب اعلام الأخیار للکفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۷

و أمیرا بهذا الدلیل فی أیامه و وقته، و هو بعد عثمان رضی اللّه عنه، و أما قبل ذلک فلا».

إذن، حدیث الغدیر یدلّ علی إمامة الأمیر علیه السلام، و کذا الآیة المبارکة: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ ... حیث أن المراد من «الولایة» فیها هی «الامامة و الامارة».

فهذا صریح کلامه، و أما تقیید مدلول الآیة المبارکة و الحدیث الشریف بما ذکره من کونه أمیرا و إماما بعد عثمان، فقد عرفت بطلانه بوجوه عدیدة و براهین سدیدة، منها قول عمر بن الخطاب نفسه یوم الغدیر «أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة».

و لعمری، إنّ هذا التأویل مثل تأویل النصاری نبوة نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مع الاعتراف بها بأنه مبعوث إلی العرب خاصة.

قال الکابلی فی (الصواقع): «و قد اعترف الیهود و العیسویة و جم غفیر من القادریّین من النصاری و من تبعهم من نصاری افرنج بنبوته، إلّا أنهم یزعمون أنه مبعوث إلی العرب خاصة، و قد سألت قادریا عنه علیه السلام فقال: هو نبی و اسمه فی کتبنا. فقلت: لم لا تؤمنون؟ فقال: رسولنا فوق رءوسنا إلی السماء».

فتأویل هؤلاء مثل تأویل أهل الکتاب حذو النعل بالنعل و حذو القذة بالقذة.

۱۴- أشعار الأمیر و حسان و قیس و الأدلة الأخری ... ص: ۳۰۷

هذا، و فضلا عن الأدلة العدیدة و البراهین السدیدة التی أقمناها علی دلالة حدیث الغدیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، فإنها- و لا سیّما أشعار سیدنا أمیر المؤمنین و حسان ابن ثابت و قیس بن سعد التی هی نصوص صریحة فی دلالة الحدیث الشریف علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۸

الامامة و الخلافة- کلّها تبطل هذه الشبهة و سائر شبهات (الدهلوی) و غیره من المتعصبین و المعاندین للحق و أهله، التی ذکرناها فی غضون الکتاب بالتفصیل و تکلمنا علیها.

و قد بقیت شبهة أخری ... فلنذکرها ... و لنتکلم علیها...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۰۹

إبطال حمل الإمامة علی إمامة التصوّف ... ص: ۳۰۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۱

و هذه الشبهة ذکرها المولوی سلامت علی ... و هی الأخری تتضمّن الاعتراف بدلالة حدیث الغدیر علی الامامة لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و لکن هذا الرجل لمّا لم ترق له الشبهات التی حیکت و التقوّلات التی قیلت حول حدیث الغدیر لصرفه عن الدلالة علی المطلوب الحق ... و من جهة أخری لم یتمکّن من نفی دلالة الحدیث علی الامامة ... حمل الامامة المستفادة من هذا الحدیث الشریف علی إمامة التصوّف ... فقال هذا الرجل فی کتابه (التبصرة) ما تعریبه:

«لا شک عند أهل السنة فی إمامة أمیر المؤمنین و أن ذلک عین الایمان، لکن ینبغی أن یکون مفاد أحادیث الغدیر الامامة المعنویة لا الخلافة، و هذا المعنی هو المستفاد من کلام أهل السنة و علماء الصوفیة، و من هنا کانت بیعة جمیع السلاسل منتهیة الی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب و عن طریقه تتصل برسول الثقلین».

إلّا أن هذا التأویل علیل بوجوه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۲

۱- لو جاز تأویل دلیل الامامة لجاز تأویل دلیل النبوة ... ص: ۳۱۲

لأن الوجه الذی یمکن لأهل الإسلام إلزام منکری نبوّة الرسول محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو البشارات الدالة علی نبوّته فی کتب الملل السابقة، فإن هذه البشارات التی استخرجها علماء الإسلام من تلک الکتب لا مناص للمخالفین من قبولها، لأنها مستخرجة من کتبهم و واضحة الدلالة علی نبوة خاتم النبیین صلّی اللّه علیه و آله أجمعین.

و حینئذ نقول: إذا جاز لأهل السنّة تأویل حدیث الغدیر و حمله علی الامامة الباطنیة لجاز لأهل الکتاب تأویل ما یدلّ علی نبوّة رسول الإسلام، و حمله علی الرفعة و هو المعنی اللغوی للّفظ، و بذلک یمتنع إلزامهم بما ورد فی کتبهم، و ینسد طریق البحث معهم، و هدایتهم إلی الدین الحق و خاتمة الشرائع السماویة.

فیکون حمل إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام علی الامامة فی التصوّف، مثل حمل منکری الإسلام نبوة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی النبوة بالمعنی اللغوی لا المعنی المصطلح، و کما أن هذا باطل فکذلک ذاک.

۲- هذا التأویل فرع کون الأمیر علیه السلام من الصوفیة ... ص: ۳۱۲

و حمل «الامامة» التی یدل علیها حدیث الغدیر علی الامامة الباطنیة التی یقول بها الصوفیة یتفرّع علی کون أمیر المؤمنین علیه السلام من الصوفیة. و قد أنکر الحافظ ابن الجوزی أن یکون هو علیه السلام و سائر الصحابة من الصوفیة، و استنکر علی أبی نعیم الاصبهانی ذکره إیاهم فی الصوفیة حیث قال «و جاء أبو نعیم الاصفهانی فصنّف لهم [الصوفیة] کتاب الحلیة، و ذکر فی حدود التصوّف أشیاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۳

قبیحة، و لم یستحی أن یذکر فی الصوفیة أبا بکر و عمر و عثمان و علی بن أبی طالب و سادات الصحابة رضی اللّه عنهم» [۱].
أقول: و إذا کان ذکر أمیر المؤمنین علیه السلام فی الصّوفیة من عدم الحیاء، فإن حمل ما یدلّ علی إمامته علی إمامة التصوّف من عدم الحیاء کذلک.

۳- ردود الشاه ولی اللّه علی عقائد الصوفیة ... ص: ۳۱۳

و قد بالغ الشاه ولی اللّه الدهلوی والد مخاطبنا (الدهلوی) فی رد عقائد الصوفیة و إبطال مقالاتهم، و استیصال مطالبهم و بیان عدم ثبوتها من الشّرع الشریف فی کتابه (قرة العینین) فمن شاء الوقوف علی کلامه فلیراجع الکتاب المذکور فإنه کلام طویل. و ما أظن أن أحدا یقف علی هذا الکلام و تسوّل له نفسه لأن یحمل حدیث الغدیر علی هذا المحمل الفاسد.

۴- الامامة مبنیة علی الاظهار خلافا لسائر المقامات ... ص: ۳۱۳

و ذکر المولوی إسماعیل فی (رسالة الامامة) أن الامامة هی ظل الرسالة و مبناها علی الاظهار لا الإخفاء، و لیس کذلک سائر أرباب الولایة، و علی هذا فلا یجوز حمل الکلمات الصادرة من الأئمة فی بیان إمامتهم علی تزکیة النفس و نحو ذلک.
و یفید هذا الکلام أنّ الامامة التی ذکرها أمیر المؤمنین علیه السلام فی أشعاره و أظهرها و أبدی اعتزازه بها لیست الامامة الباطنیة و الّا لما أظهرها و لما ادّعاها.

---

[۱] تلبیس إبلیس ۱۵۹.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۴

۵- نص (الدهلوی) علی لزوم حمل کلام اللّه و الرسول و المرتضی علی الظاهر ... ص: ۳۱۴

و فی الباب الأول من (التحفة) نصّ (الدهلوی) علی أن من مذهب أهل السنة هو حمل کلمات أمیر المؤمنین علیه السلام علی الظاهر، کما هو الشأن بالنسبة إلی کلام اللّه و کلام الرسول، فإنها جمیعا تحمل علی ما هی ظاهرة فیه.
أقول: لقد ورد لفظ الامامة فی أشعار أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا ریب فی أنّ «الامامة» ظاهرة فی المعنی المصطلح لا إمامة التصوّف، فصرف اللفظ عن معناه الظاهر فیه غیر جائز عند (الدهلوی)، بل غیر جائز فی مذهب أهل السنة و الجماعة کما هو صریح کلامه.

۶- نص (الدهلوی) علی أن نصوص الکتاب و السنة محمولة علی ظواهرها ... ص: ۳۱۴

و قال فی باب النبوة: «العقیدة الثانیة عشرة: إنّ نصوص الکتاب و أحادیث الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم کلّها جمیعا محمولة علی المعانی الظاهرة، و قال السبعیة- من الاسماعیلیة- و الخطابیة و المنصوریة و المعمریة و الباطنیة و القرامطة و الرزامیة- من فرق الشیعة- بأن ما ورد فی الکتاب و السنة من ألفاظ الوضوء و التیمم و الصلاة و الصوم و الزکاة و الحج و الجنة و النار و القیامة و الحشر غیر محمولة علی ظواهرها، بل هی إشارات إلی أشیاء أخر لا یعلمها إلا الامام المعصوم» ... ثم ذکر أمثلة من مقالات هذه الفرق فی هذا المقام، و ذکر أن صرف نصوص القرآن و الأحادیث عن ظواهرها من عمل الملاحدة و الزنادقة، و أنه یترتب علی هذا الأمر الشنیع شنائع و فضائح کثیرة، و ینهدم بذلک دعائم الدین- و العیاذ باللّه-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۵

أقول: فیکون تأویل حدیث الغدیر و صرفه عن معناه الظاهر فیه، و کذا أشعار أمیر المؤمنین و حسان و قیس بن سعد، و سائر الأحادیث الدالة علی إمامة أمیر المؤمنین ... من أظهر مصادیق ما ذکره (الدهلوی) فی أنه من صنیع الملاحدة و الزنادقة، و موجب لهدم أساس الدین الحنیف. و العیاذ باللّه.

۷- استدلال أبی بکر بحدیث «الأئمة من قریش» علی خلافته ... ص: ۳۱۵

علی أن هذا التأویل یخالف مقتضی استدلال أبی بکر بحدیث «الأئمة من قریش» علی خلافته فی مقابلة الأنصار، فإن مقتضی ذلک کون الحدیث و فیه مادة «الامامة» ظاهرا فی الامامة و الخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، أی المعنی المصطلح لا الامامة فی التصوّف، و إن أبا بکر قد استند إلی هذا الظهور و احتجّ به ... إذ لو لم تکن «الامامة» دالة علی «الخلافة» لما استند إلی هذا الحدیث لإثبات خلافته عن رسول اللّه.

و أمّا احتجاجه بالحدیث المذکور للخلافة فمذکور فی کتب السیر و التواریخ و غیرها.

۸- «الامامة» ترادف «الخلافة» عند اهل السنة ... ص: ۳۱۵

بل إنّ «الامامة» مرادفة ل «الخلافة» عند أهل السنة کما نصّ علیه شاه ولی اللّه الدهلوی [۱]. و علیه یکون المراد من «الامام» فی أشعار أمیر المؤمنین علیه السلام و حسان و قیس هو «الخلیفة» لا «إمام التصوّف». و بهذا أیضا یبطل تأویل حدیث الغدیر، و یظهر أنه مخالف لمذهب أهل السنة و معتقدهم.

---

[۱] إزالة الخفا. المقصد الاول من الفصل السابع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۶

۹- «الامامة» ریاسة فی الدین و الدنیا ... ص: ۳۱۶

و هذه «الامامة» المصطلحة التی هی مرادفة «للخلافة» عند أهل السنة هی «ریاسة فی الدین و الدنیا عامة ...» نصّ علی ذلک کبار علماء أهل السنة، قال الرازی: «الامامة ریاسة فی الدین و الدنیا عامة لشخص من الأشخاص، و إنما قلنا عامة احترازا عن الرئیس و القاضی و غیرهما، و إنما قلنا لشخص من الاشخاص احترازا عن کلّ الامة إذا عزلوا الامام عند فسقة، فإن کلّ الامة لیس شخصا واحدا» [۱...]

و قال التفتازانی: «و الامامة ریاسة عامة فی أمر الدین و الدنیا خلافة عن النبی» [... ۲].

و کذا فی (شرح التجرید للقوشجی) و غیره.

و به قال (الدهلوی) فی أول باب الامامة من (التحفة).

أقول: و حیث ثبتت إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام یوم الغدیر بنص أشعار الأمیر علیه السلام نفسه و حسان و قیس ... و ثبتت إمامته لجمیع المسلمین- و منهم الشیخان- کما یدل علیه قول عمر: «هنیئا لک یا ابن أبی طالب أصبحت مولای و مولی کلّ مؤمن و مؤمنة» ...لم یبق ریب فی ثبوت الامامة العامة له علیه الصلاة و السلام، لأنه إن کان المراد من تلک الامامة العامة فذاک المطلوب، و إن کان المراد الامامة فی بعض الأمور دون بعض و کان ذلک البعض من أمور الدین أو الدنیا فلأنه علی التقادیر کلّها یکون ثبوت

الامامة له و لو فی أمر من الأمور و لو کان واحدا مستلزما لبطلان خلافة الثلاثة، لأن إمامته و لو فی أمر من الأمور معناها عدم إمامة الثلاثة فی ذلک الأمر فیکونون مأمومین له، فثبت عموم إمامته علیه

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

[۲] شرح المقاصد. باب الامامة ۵/ ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۷

الصلاة و السلام و بطل عموم إمامتهم، و إذا ثبت بطلان عموم إمامتهم ثبت بطلان تقدّمهم علی الأمیر علیه السلام، لعدم جواز تقدم المأموم علی إمامه.

فظهر أن التأویل المذکور لحدیث الغدیر لا ینفع مرام أهل السنة، لا من قریب و لا من بعید، و للّه الحمد علی ذلک حمدا جمیلا.

۱۰- الامامة مستلزمة للعصمة ... ص: ۳۱۷

و بالتالی، فقد ثبتت إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام من أشعاره و أشعار حسان بن ثابت و قیس بن سعد بن عبادة، و إذا کان إماما فهو معصوم من جمیع الذنوب، و إذا کان معصوما فقد ثبتت خلافته و بطلت خلافة من تقدّم علیه، لقبح تقدّم غیر المعصوم علی المعصوم، بل هو من أقبح القبائح.

و أما دلالة لفظ «الامام» علی «العصمة من جمیع الذنوب» فقد اعترف بها فخر الدین الرازی حیث قال:

«قوله تعالی: إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً یدل علی أنه علیه الصلاة و السلام کان معصوما عن جمیع الذنوب، لأن الامام هو الذی یؤتم به و یقتدی، فلو صدرت المعصیة منه لم یجب علینا الاقتداء به فی ذلک، و إلّا فیلزم أن یجب علینا فعل المعصیة و ذلک محال، لأن کونه معصیة عبارة عن کونه ممنوعا عن فعله، و وجوبه عبارة عن کونه ممنوعا من ترکه. و الجمع بینهما محال» [۱].

---

[۱] تفسیر الرازی ۴/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۹، ص: ۳۱۸

(قال المیلانی):

الحمد للّه حمد الشاکرین علی أن وفقنا لإتمام مجلد (حدیث الغدیر) من هذه الموسوعة، و نسأله تعالی أن یتقبل هذا العمل و سائر أعمالنا بفضله و کرمه، و أن یجعلها ذخیرة لیوم لا ینفع مال و لا بنون. بمحمد و آله الطاهرین، و آخر دعوانا أن الحمد للّه رب العالمین.

[الجزء العاشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی سیّدنا محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأوّلین و الآخرین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۰، ص: ۷

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا

الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّقِينَ على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸

حديث أنا مدينة العلم ... ص: ۸

اشارة

من ألفاظه:

«أنا مدينة العلم و على بابها» «فمن أراد المدينة فليأتها من بابها»

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹

كلمة المؤلف ... ص: ۹

لقد خلق اللّه العالم بالعلم، و جعل العلم السبب الكلىّ لخلقه فقال: اللَّهُ الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَماواتٍ وَ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْماً.

و «العلم» أول منة امتن اللّه بها على الإنسان بعد خلقه، فقال فى أول ما أنزل على نبيّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسانَ ما لَمْ يَعْلَمْ فكأنه يقول للإنسان:

كنت فى أول حالك حيث كنت علقة فى أخس المراتب و أدناها، فتكرّمت عليك، و أبلغتك إلى أشرف المراتب و أعلاها و هو «العلم» قال الزمخشرى بتفسير الآية:

«كأنه ليس وراء التكرّم بإفادة الفوائد العلمية تكرّم حيث قال: الأكرم الذى علّم بالقلم علّم الإنسان ما لم يعلم. فدلّ على كمال كرمه بأن علّم عباده ما لم يعلموا، و نقلهم من ظلمة الجهل إلى نور العلم. و نبّه على فضل علم الكتابة لما فيه من المنافع العظيمة التى لا يحيط بها إلّا هو، و ما دوّنت العلوم و لا قيّدت الحكم و لا ضبطت أخبار الأولين و مقالاتهم و لا كتب اللّه المنزلة إلّا بالكتابة،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰

و لولا هى لما استقامت أمور الدين و الدنيا، و لو لم يكن على دقيق حكمة اللّه و لطيف تدبيره دليل إلّا أمر القلم و الخط لكفى به».

فكمال الإنسان إنما هو بالعلم...

إنه لولا العلم لم يخش العبد ربه تلك الخشية التى يعنيها تعالى بقوله: إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.

و لولاه لم يكن «الأتقى» فيكون «الأكرم» عند اللّه تعالى كما قال: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ.

و من هنا يفضّل عز و جل العالمين على من سواهم حيث يقول: هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ و يأمر من لا يعلم بالرجوع إليهم و السؤال منهم حيث يقول: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ و لا ريب فى أن الأمر بالسؤال و التعلّم و الاستهداء أمر بالقبول و الطاعة و الإتباع، و قد قال عز و جل أيضا: أَ فَمَنْ يَهْدِى إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لا يَهِدِّى إِلَّا أَنْ يُهْدى فَما لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ فالسؤال يستتبع الاتباع و الطاعة، لكن الاطاعة المطلقة لا تجوز إلّا للعالم المعصوم، و إذا كان كذلك كان صاحب الولاية الكبرى ... قال تعالى: أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِى الْأَمْرِ مِنْكُمْ.

و اصطفى اللّه تعالى محمّدا للنبوّة و بعثه بالرسالة، و أنزل عليه الكتاب و الحكمة و علّمه ما لم يكن يعلم، من التوراة و الإنجيل... حتى أنه ما بعث نبيّا إلّا و هو صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أعلم منه ... فلم يدّخر وسعا و لم يأل جهدا فى هداية الخلق و تعليم الناس و إرشاد العباد ... مستسهلا فى هذا السبيل أنواع المصاعب، متحمّلا كلّ المشاق، صابرا حليما ... رءوفا رحيما ... حتى قام بأبى و أمى

بواجب الرسالة خير قيام، و أدّى ما كان عليه بأحسن وجه ... و بقى ما على من حوله و المؤمنين به من بعده ... و كلامنا هنا حول الصحابة خاصة...

إن الأخذ و التعلّم من الأستاذ- أى أستاذ- يتطلّب قبل كل شىء و بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱

الإيمان به: الملازمة التامة و الاتصال الشديد، و القلب العقول، و الأذن الواعية ... و كلّما يكون الأستاذ أرفع درجة و أرقى مرتبة، و تكون مادة الدرس أدق و أعمق يكون توفّر هذه الشروط فى الطالب ألزم و آكد ... فما ظنّك بمن يريد التعلّم من النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و الأخذ من علومه؟! نعم ... لقد أخذ من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أصحابه، كلّ على قدر ملازمته له و استيعابه لما يلقيه و وعيه لما يقوله ... إذ كان فيهم من إذا رأوا تجارة انفضّوا إليها و تركوه، و من كان يلهيه الصفق بالأسواق، و من كان يسأله عن التافهات، و من كان لا يفهم ما يقول ... حتى لقد جهل بعض أكابرهم أبسط المعارف و أوليات الأحكام...

و كان على عليه السلام ... من علم أهل العالم بموضعه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «بالقرابة القريبة و المنزلة الخصيصة» «يتبعه اتباع الفصيل اثر أمّه» «إذا سأله أعطاه و إذا سكت ابتدأه» و كان «الأذن الواعية» [۱ ...] فكان كما قال ...: «علم الغيب الذى لا يعلمه أحد إلّا اللّه. و ما سوى ذلك فعلم علّمه اللّه نبيّه فعلّمنيه و دعا لى بأن يعيه صدرى و تضطم عليه جوانحى...»

و هكذا كان أعلم أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و الآثار و الدلائل على ذلك لا تحصى كثرة ... و هو ما شهد به الرسول الكريم و الصحابة و التابعون:

فعن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال لفاطمة: «زوّجتك خير أمتى، أعلمهم علما و أفضلهم حلما و أوّلهم سلما» [۲].

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۱۰، تفسير الطبرى ۲۹/ ۳۵، حلية الأولياء ۱/ ۶۷، مجمع الزوائد ۱/ ۱۳۱، أسباب النزول ۳۲۹ و غيرها.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۲۶، مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۱ و ۱۱۴، الاستيعاب ۳/ ۱۰۹۹، الرياض النضرة ۲/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲

و قال: «إنه لأول أصحابى إسلاما و أكثرهم علما و أعظمهم حلما» [۱].

و قال: «أعلم أمّتى من بعدى على بن أبى طالب» [۲].

و قال: «على عيبة علمى» [۳].

و قال: «قسّمت الحكمة عشرة أجزاء، فأعطى على تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا» [۴].

و قال: «أقضى أمتى على» [۵].

و قال: «أقضاهم على» [۶].

و قال: «أعلم أمتى بالسنّة و القضاء بعدى على بن أبى طالب» [۷].

و عن عمر أنه قال: «أقضانا على» [۸].

و أنه قال: «على أقضانا» [۹].

و أنه كان يقول: «لا أبقانى اللّه بعدك يا على» [۱۰] و أنه كان يقول: «لولا على لهلك عمر» [۱۱].

و عن سعد بن أبى وقاص أنه وقف على قوم مجتمعين على رجل فقال: «ما هذا؟ فقالوا: رجل يشتم على بن أبى طالب. فتقدّم سعد، فأفرجوا له حتى وقف عليه فقال: يا هذا على ما تشتم على بن أبى طالب؟! ألم يكن أوّل من أسلم؟ ألم

---

[۱] كنز العمال ۶/ ۱۳.

[۲] کنز العمال ۶/ ۱۵۳.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۱۵۸، کنز العمال ۶/ ۱۵۳.

[۴] حلیة الأولیاء ۱/ ۶۵.

[۵] فتح الباری ۸/ ۱۳۶، الریاض النضرة ۲/ ۱۹۸، مصابیح السنة ۲/ ۲۷۷.

[۶] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۲.

[۷] کفایة الطالب ۱۹۰.

[۸] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۲.

[۹] حلیة الأولیاء ۱/ ۶۵، تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۳۵۹، الریاض النضرة ۲/ ۱۹۸.

[۱۰] الریاض النضرة ۲/ ۱۹۷، فیض القدیر ۴/ ۳۵۷.

[۱۱] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۳، فیض القدیر ۴/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳

یکن أول من صلّی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ ألم یکن أزهد الناس؟

ألم یکن أعلم الناس» [... ۱].

و عن ابن عباس: «و اللّه لقد أعطی علی بن أبی طالب تسعة أعشار العلم، و أیم اللّه لقد شارککم فی العشر العاشر» [۲].

و عن أبی سعید الخدری: «أقضاهم علی» [۳].

و عن ابن مسعود: «کنا نتحدّث أن أقضی أهل المدینة علی» [۴].

و عن عائشة: «علی أعلم الناس بالسنة» [۵].

و عن عطاء: «أنه سئل: أ کان فی أصحاب محمد أحد أعلم من علی؟ قال:

لا و اللّه ما أعلمه» [۶].

و رجوع الصحابة إلیه فی المعضلات و عدم رجوعه إلی أحد منهم فی شیء مشهور، کما نص علیه الأعلام کالحافظ النووی بترجمته من (تهذیب الأسماء و اللغات)، و استناد جمیع العلوم الإسلامیة إلیه من القضایا الثابتة المتسالم علیها...

و من أقوی الأدلة علی أعلمیة أمیر المؤمنین علیه السلام من جمیع الصحابة...

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

...هذا الحدیث الوارد عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالأسانید و الطرق المعتبرة فی کتب الفریقین، و له ألفاظ مختلفة و شواهد متکثرة، حتی نصّ جماعة من علماء أهل السنّة علی کونه

---

[۱] المستدرک ۳/ ۵۰۰.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۴، الریاض النضرة ۲/ ۱۹۴.

[۳] فتح الباری ۸/ ۱۳۶.

[۴] الاستیعاب ۳/ ۱۱۰۵، الصواعق ۷۶.

[۵] الریاض النضرة ۲/ ۱۹۳، الصواعق ۷۶.

[۶] الریاض النضرة ۲/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴

من الأحاديث المتواترة المشتهرة، و تفرّغ آخرون لإبطال الطاعنين فی سنده...

لكن السبب الأصلی لطعن القوم فی سنده قوة دلالته علی أفضلية الامام عليه السلام ... و الأفضلية مستلزمة للامامة و الخلافة ... بلا كلام ... و لهذا عمد بعضهم إلی التلاعب فی متنه بالتأويل و التحريف.

فمنهم من تأول لفظ «علی» و جعله وصفا من «العلو» للباب، أی: عال بابها، و منهم من حرّف المتن بزيادة فيه، لكن الزيادة جاءت مختلفة لتعدد الأيدی المختلقة، فزاد فيه بعض الكذّابين أسامی الخلفاء الثلاثة قائلا: «أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و علی بابها». و جاء آخر فذكرهم بلفظ: «أنا مدينة العلم و أبو بكر و عمر و عثمان سورها و علی بابها ...» لكن لا ذكر لمعاوية!!. و هذا ما دعا بعض الوضّاعين إلی أن يجعله بلفظ: «أنا مدينة العلم و علی بابها و معاوية حلقتها».

و جاء هذا الكتاب ... ليتناول

حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها»

بالبحث و التحقيق فی سنده و دلالته ... فيثبت تواتره فضلا عن صحّته...

و يبيّن وجوه دلالته علی مذهب الامامية بالاستناد إلی القواعد و الأصول المقررة، و علی ضوء تصريحات أئمة الفن من أهل السنة...

ثم يتعرض لما تعلّق به الطاعنون فی سنده، و لما قاله المكابرون فی دلالته، و لما صنعه الكذّابون فی متنه...

فيظهر فساد كلّ ذلك جملة و تفصيلا...

و اللّه أسأل أن ينفع به كما نفع بأصله، و أن يتقبّله منّا بمحمّد و آله.

علی الحسينی الميلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵

كلام الدهلوی فی الجواب عن حديث أنا مدينة العلم ... ص: ۱۵

قال الشيخ عبد العزيز الدهلوی فی جواب

حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها»

ما هذا تعريبه:

«الحديث الخامس: خبر جابر أن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها

. و هذا الخبر أيضا مطعون فيه. قال يحيی بن معين: لا أصل له، و قال البخاری: إنه منكر و ليس له وجه صحيح، و قال الترمذی: إنه منكر غريب و ذكره ابن الجوزی فی الموضوعات، و قال الشيخ تقی الدين ابن دقيق العيد: هذا الحديث لم يثبتوه، و قال الشيخ محيی الدين النواوی و الحافظ شمس الدين الذهبی و الشيخ شمس الدين الجزری: إنه موضوع.

فالتمسك بهذه الأحاديث الموضوعة- التی أخرجها أهل السنة عن دائرة ما يجوز التمسك و الاحتجاج به- فی مقام إلزامهم بها دليل واضح علی مزيد فهم علماء الشيعة!! إن هذا العمل منهم ليشبه حال من تعامل مع خادم- لشخص عزله عن الخدمة لتقصيراته و خيانته، و أخرجه من داره، و نادی المنادی بذلك بأمره، معلنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶

أن لا علاقة لفلان الخادم بفلان و لا ذمة له عنده- ثم جاء هذا المتعامل مع هذا الخادم عالما بكلّ ما ذكر إلی سيده ليطالبه بدينه علی الخادم!! إن هذا الشخص فی أعلی مراتب الحمق فی نظر العقلاء.

و مع هذا، فإن هذا الحديث غير مفيد لما يدّعونه، فأیّ ملازمة بين كون الشخص باب مدينة العلم و كونه صاحب الرئاسة العامة بلا فصل بعد النبی!! غاية ما فی الباب إنه قد تحقق فيه شرط من شروط الامامة علی الوجه الأتم، و مع وجدان أحد الشروط لا يلزم وجود

المشروط، لا سيّما مع وجود ذاک الشرط أو ما يفوقه فی غيره،

كما ثبت بروايۀ أهل السنۀ، مثل: ما صبّ اللّه شيئا فی صدری إلّا و قد صببته فی صدر أبی بكر. و مثل: لو كان بعدی نبی لكان عمر.

فإن اعتبرت روايات أهل السنۀ فهی معتبرۀ بالنسبۀ إلی الكل، و إلّا سقط إلزامهم، لأنهم لا يلزمون بروايۀ واحدۀ».

(أقول مستعينا بلطف الخبير البصير):

إن من غرائب الأمور صدور مثل هذه الهفوات من مثل من يدّعی- أو يدعی فی حقه- أنه «مسند المحدثين فی عصره» و «إمام المحققين فی زمانه»!! أ يمكن الطعن فی

حديث «أنا مدينۀ العلم و علی بابها»؟

هذا الحديث الذی يعدّ من جلائل فضائل سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، و لم يخل كتاب من كتب المناقب من ذكره؟

إنه حديث تشرّف بروايته كثير من الأئمۀ المعتبرين و المحدثين المشتهرين، و صحّحه جمع من جهابذۀ الحديث، و حسّنه آخرون، و أرسله كثير من الأعلام المعتمدين إرسال المسلم، و وصفه آخرون بالشهرۀ...

و لا بدّ قبل الورود فی الردّ علی تلك الكلمات البشعۀ المستهجنۀ، و التقولات الباردۀ الممتهنۀ، من ذكر مقدمۀ تشتمل علی فوائد عشرۀ:

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷

المقدّمۀ ... ص: ۱۷

اشارۀ

رواۀ الحديث من الصحابۀ* رواۀ الحديث من التابعين* طبقات الرواۀ من العلماء* ذكر من نصّ علی صحته* ذكر* من نصّ علی حسنه* ذكر من أرسله إرسال المسلم* ذكر* من وصف الأمير بباب مدينۀ العلم* ذكر من نظم هذه* الفضيلۀ فی شعر له* فی تواتر حديث مدينۀ العلم* فی توضيح لثبوته.

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹

الفائدۀ الأولی فی أسماء رواۀ الحديث من الأصحاب ... ص: ۱۹

اشارۀ

لقد روی حديث مدينۀ العلم جماعۀ من مشاهير الصحابۀ، عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، و هذه أسماؤهم:

[۱] أمير المؤمنين علی بن أبی طالب عليه السلام ... ص: ۱۹

و قد أخرج حديثه جماعۀ من أعلام أهل السنۀ منهم:

سويد بن سعيد الحدثانی أحمد بن حنبل عبّاد بن يعقوب الرواجنی أبو عيسی الترمذی أبو بكر الباغندی الواسطی محمد بن المظفر البغدادی ابن شاذان الحربی أبو عبد اللّه الحاكم النيسابوری

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰

ابن مردویه الاصبهانی أبو نعیم الاصبهانی أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل المعروف بابن بشران ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی مجد الدین ابن الأثیر ابن النجار البغدادی سبط ابن الجوزی محمد بن یوسف الکنجی المحب الطبری الشافعی شهاب الدین أحمد جلال الدین السیوطی نور الدین السمهودی ابن حجر المکی علی المتقی الهندی إبراهیم الوصابی الیمنی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی أحمد المکی الشافعی محمود الشیخانی القادری الشیخ عبد الحق الدهلوی الشیخ إبراهیم الکردی المیرزا محمد البدخشانی الشیخ محمد الصبان المصری عبد القادر العجیلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱

المولوی محمد مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی المولوی ولی اللّه اللکهنوی المولوی حسن علی المحدّث اللکهنوی نور الدین السلیمانی سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی

[۲] الإمام السبط الحسن المجتبی علیه السلام ... ص: ۲۱

روی حدیثه البلخی القندوزی الحنفی

[۳] الامام السبط الحسین علیه السلام ... ص: ۲۱

روی حدیثه جماعة منهم:

ابن مردویه الاصبهانی ابن بشران الواسطی ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی ابن النجار البغدادی سلیمان البلخی القندوزی

[۴] عبد اللّه بن العباس ... ص: ۲۱

و قد روی حدیثه:

یحیی بن معین ابن فهم البغدادی أبو العباس الأصم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲

ابن تمیم القنطری ابن جریر الطبری أبو القاسم الطبرانی أبو الشیخ الاصبهانی الحاکم النیسابوری ابن مردویه الاصبهانی أبو بکر البیهقی الخطیب البغدادی ابن عبد البر القرطبی ابن المغازلی الواسطی أبو علی البیهقی أحمد بن محمد العاصمی أخطب خوارزم المکّی عز الدین ابن الأثیر الکنجی الشافعی صدر الدین الحموئی أبو الحجاج المزی جمال الدین الزرندی صلاح الدین العلائی مجد الدین الفیروزآبادی شمس الدین الجزری ابن حجر العسقلانی جلال الدین السیوطی السمهودی الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳

علی المتقی الهندی الوصابی الیمنی جمال الدین المحدّث الشیرازی عبد الرءوف المناوی علی العزیزی محمد البدخشانی محمد صدر العالم شاه ولی اللّه الدهلوی محمد مبین اللکهنوی ثناء اللّه بانی‌بتی ولی اللّه اللکهنوی نور الدین السلیمانی البلخی القندوزی

[۵] جابر بن عبد اللّه الأنصاری ... ص: ۲۳

و قد روی حدیثه:

عبد الرزاق الصنعانی أبو بکر البزار أبو القاسم الطبرانی القفال الشاشی ابن السقاء الواسطی الحاکم النیسابوری أبو الحسن العطار الشافعی الخطیب البغدادی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴

أبو محمد الغندجانی ابن المغازلی الواسطی شیرویه الدیلمی شهردار الدیلمی ابن عساکر الدمشقی الکنجی الشافعی علی الهمدانی ابن الجزری الشافعی ابن حجر العسقلانی جلال الدین السیوطی السمهودی الشافعی عبد الوهاب البخاری ابن حجر المکی علی المتقی الهندی العیدروس الیمنی المحدّث الشیرازی عبد الرءوف المناوی الشیخ علی العزیزی الشیخ إبراهیم الکردی المیرزا محمد البدخشانی شاه ولی اللّه الدهلوی الشیخ محمد الصّبان المصری المولوی محمد مبین اللکنهوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵

المولوی حسن علی المحدّث

[۶] عبد اللّه بن مسعود ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه:

السید علی الهمدانی الشیخ سلیمان البلخی

[۷] حذیفة بن الیمان ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه البلخی عن ابن المغازلی

[۸] عبد اللّه بن عمر ... ص: ۲۵

و قد روی حدیثه جماعة، منهم:

أبو القاسم الطبرانی أبو عبد اللّه الحاکم ابن حجر المکی العیدروس الیمنی المیرزا محمد البدخشانی الشیخ محمد الصبان المولوی محمد مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه بانی‌بتی المولوی ولی اللّه اللکهنوی الشیخ سلیمان البلخی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶

[۹] أنس بن مالک ... ص: ۲۶

و قد روی حدیثه:

السید علی الهمدانی الشیخ سلیمان البلخی

[۱۰] عمرو بن العاص ... ص: ۲۶

و قد روی حدیثه أبو المؤید أخطب خوارزم المکی.

إلی غیرهم من الأصحاب کما لا یخفی علی أولی الألباب، ممّن تتبع شواهد هذا الباب.

بل إنّهم جمیعا متفقون علی صدوره عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و معترفون بهذه الفضیلة الدالة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، و یشهد بما ذکرنا قول الزرندی فی عنوان الحدیث «فضیلة أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» [۱] و قال شهاب الدین أحمد بعد روایة الحدیث عن ابن عباس: «رواه الزرندی و قال: هذه فضیلة اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» [۲].

أقول: و إذا کان کذلک فکیف یسوغ الطعن فیه ممن یدعی الانتساب إلی الأصحاب، و یحاول الذبّ عنهم فی کلّ باب؟

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۱۳.

[۲] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷

الفائدة الثانیة فی أسماء رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۲۷

اشارة

و رواه طائفة من کبار التابعین و هم:

[۱] الإمام زین العابدین علی بن الحسین علیه السلام ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو غالب ابن بشران النحوی الفقیه ابن المغازلی الواسطی أحمد بن محمد العاصمی المحب ابن النجار البغدادی البلخی القندوزی

[۲] الإمام الباقر محمد بن علی علیه السلام ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو غالب ابن بشران

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸

الفقیه ابن المغازلی أحمد بن محمد العاصمی المحب ابن النجار البغدادی الشیخ البلخی القندوزی و قد ذکرناهما علیهما السلام فی عداد التابعین بناء علی اصطلاح أهل السنة، کما لا یخفی.

[۳] الأصبغ بن نباتة الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۸

و قد أورد حدیثه:

ابن شاذان الحربی جلال الدین السیوطی

[۴] جریر الضبی ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

أبو بکر الباغندی الواسطی محمد بن المظفر البغدادی الفقیه ابن المغازلی الواسطی

[۵] الحارث بن عبد اللّه الهمدانی الکوفی ... ص: ۲۷

و قد أورد حدیثه:

عباد بن یعقوب الرواجنی أبو بکر الخطیب البغدادی أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹

[۶] سعد بن طریف الحنظلی الکوفی ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

ابن شاذان الحربی جلال الدین السیوطی

[۷] سعید بن جبیر الأسدی الکوفی ... ص: ۲۹

و تظهر روایته للحدیث من تصریح البلخی عن الحموئی

[۸] سلمة بن کهیل الحضرمی الکوفی ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

سوید بن سعید أحمد بن حنبل سبط ابن الجوزی

[۹] سلیمان بن مهران الکوفی المعروف بالأعمش ... ص: ۲۹

و قد أورد حدیثه:

یحیی بن معین ابن فهم البغدادی الأصم النیسابوری ابن تمیم القنطری محمد بن جریر الطبری أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری أبو القاسم الطبرانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰

أبو بکر البیهقی أبو بکر الخطیب البغدادی الفقیه ابن المغازلی الشافعی أبو علی البیهقی أحمد بن محمد العاصمی أخطب خوارزم المکی العز ابن الأثیر الکنجی الشافعی صدر الدین الحموئی صلاح الدین العلائی مجد الدین الفیروزآبادی محمد الجزری الدمشقی جلال الدین السیوطی

[۱۰] عاصم بن ضمرة السلولی الکوفی ... ص: ۳۰

و قد أورد حدیثه:

عباد بن یعقوب الرواجنی أبو بکر الخطیب البغدادی الکنجی الشافعی

[۱۱] عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القاری المکی ... ص: ۳۰

و قد أورد حدیثه:

عبد الرزاق الصنعانی أبو بکر القفال الشاشی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱

ابن السقاء الواسطی أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری أبو الحسن العطّار الشافعی أبو بکر الخطیب البغدادی أبو محمد الغندجانی الفقیه ابن المغازلی الشافعی ابن عساکر الدمشقی الکنجی الشافعی ابن حجر العسقلانی

[۱۲] عبد الرحمن بن عثمان- و یقال بهمان- التیمی المدنی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه رواة حدیث عبد اللّه بن عثمان فلا نعید.

[۱۳] عبد الرحمن بن عسیلة المرادی أبو عبد اللّه الصنابحی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه:

سوید بن سعید أحمد بن حنبل سبط ابن الجوزی

[۱۴] مجاهد بن جبر أبو الحجاج المخزومی المکی ... ص: ۳۱

و قد أورد حدیثه رواة حدیث الأعمش فلا نعید.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲

الفائدة الثالثة فی أسماء رواة الحدیث من الحفاظ و المحدّثین ... ص: ۳۲

اشارة

و قد أخرج حدیث مدینة العلم کبار الأئمة و الحفاظ و العلماء من أهل السنة علی مدی القرون المتمادیة.

القرن الثالث ... ص: ۳۲

أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی (۲۱۱).
أبو زکریا یحیی بن معین المری (۲۳۳) أبو محمد سوید بن سعید الهروی الحدثانی الأنباری (۲۴۰) أحمد بن محمد بن حنبل الشیبانی (۲۴۰) عبّاد بن یعقوب الرواجنی الأسدی (۲۵۰) أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة الترمذی (۲۷۹) أبو علی الحسین بن محمد بن عبد الرحمن بن فهم البغدادی (۲۸۵) أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق المعروف بالبزار (۲۹۲)
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳

القرن الرابع ... ص: ۳۳

أبو جعفر محمد بن جریر الطبری (۳۱۰) أبو بکر محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی الواسطی البغدادی (۳۱۲) أبو العباس محمد بن یعقوب الأموی الأصم (۳۴۶) أبو الحسن محمد بن أحمد بن تمیم الحناط القنطری البغدادی (۳۴۸) أبو بکر محمد بن عمر التمیمی البغدادی المعروف بالجعابی (۳۵۵) أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی (۳۶۰) أبو بکر محمد بن علی بن إسماعیل الشاشی المعروف بالقفال (۳۶۶) أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن حیان الاصبهانی أبو الشیخ (۳۶۹) أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المعروف بابن السقاء الواسطی (۳۷۳) أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی الحنفی (۳۷۹) أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی البغدادی (۳۷۹) أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهین البغدادی (۳۸۵) أبو الحسن علی بن عمر بن محمد بن شاذان السکری الحربی (۳۸۶) أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد بن بطة العکبری المعروف بابن بطة (۳۸۷)

القرن الخامس ... ص: ۳۳

أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه النیسابوری المعروف بالحاکم (۴۰۵) أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی (۴۱۶) أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی (۴۳۰)
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴
أبو الحسن أحمد بن مظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی (۴۴۱) أبو الحسن علی بن محمد البصری الشافعی المعروف بالماوردی (۴۵۰) أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی البیهقی (۴۵۸) أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی المعروف بابن بشران (۴۶۲) أبو بکر أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی (۴۶۳) أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی (۴۶۳) أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الغندجانی (۴۶۷) أبو الحسن علی بن محمد بن الطیب الجلابی المعروف بابن المغازلی (۴۸۳) أبو

المظفر منصور بن محمد بن عبد الجبار السمعانی (۴۸۹)

القرن السادس ... ص: ۳۴

أبو علی إسماعیل بن أحمد بن الحسین البیهقی (۵۰۷) أبو شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه الهمدانی الدیلمی (۵۰۹) أحمد بن محمد العاصمی صاحب (زین الفتی- شرح سورة هل أتی) شهردار بن شیرویه الدیلمی الهمدانی (۵۵۸) أبو سعد عبد الکریم بن محمد التمیمی السمعانی المروزی (۵۶۲) أبو المؤید موفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم المکی (۵۶۸) أبو القاسم بن علی بن الحسن الدمشقی المعروف بابن عساکر (۵۷۱) أبو الحجاج یوسف بن محمد البلوی الأندلسی (۶۰۵) تقریبا.

القرن السابع ... ص: ۳۴

أبو السعادات المبارک بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر (۶۰۶)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵

أبو الحسن علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر (۶۳۰) محی الدین محمد بن علی بن عربی الطائی الأندلسی (۶۳۸) محب الدین محمد بن محمود البغدادی المعروف بابن النجار (۶۴۳) کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحة القرشی النصیبی الشافعی (۶۵۲) شمس الدین أبو المظفر سبط ابن الجوزی (۶۵۴) أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی (۶۵۸) عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام السلمی (۶۶۰) جلال الدین محمد المعروف بالمولوی الرومی (۶۷۲) أبو زکریا یحیی بن شرف بن مری النووی (۶۷۶) محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری الشافعی المکی (۶۹۴) سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی (۶۹۹)

القرن الثامن ... ص: ۳۵

أحمد بن منصور الکازرونی المتوفی بعد (۷۰۷) حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی (۷۱۸) أبو المجامع ابراهیم بن محمد الجوینی الحموئی (۷۲۲) نظام الدین محمد بن أحمد البخاری المشهور عندهم بنظام الأولیاء (۷۲۵) جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزی (۷۴۲) محمد بن یوسف الزرندی المتوفی بعد (۷۵۰) صلاح الدین أبو سعید خلیل بن کیکلدی العلائی الدمشقی (۷۶۱) السید علی بن شهاب الدین الهمدانی (۷۸۶) نور الدین جعفر بن سالار البدخشانی المعروف بأمیر ملّا خلیفة الهمدانی بدر الدین محمد بن بهادر الزرکشی الشافعی (۷۹۴)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶

القرن التاسع ... ص: ۳۶

کمال الدین محمد بن عیسی الدمیری (۸۰۸) محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی اللغوی (۸۱۶) إمام الدین محمد الهجروی الإیجی الواسطی شمس الدین محمد بن محمد بن محمد الجزری (۸۳۳) زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی (۸۳۸) شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی (۸۴۹) السید شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل نور الدین علی بن

محمد ابن الصباغ المالکی المکی (۸۵۵) عبد الرحمن بن محمد البسطامی (۸۵۸) شمس الدین محمد بن یحیی الجیلانی اللاهجی المتوفی بعد (۸۷۷)

القرن العاشر ... ص: ۳۶

شمس الدین أبو الخیر محمد بن عبد الرحمن السخاوی (۹۰۲) الحسین بن علی الکاشفی (۹۱۰) جلال الدین عبد الرحمن السیوطی (۹۱۱) نور الدین علی بن عبد اللّه السمهودی (۹۱۱) فضل اللّه بن روزبهان الشیرازی عز الدین عبد العزیز بن عمر ابن فهد الهاشمی المکی (۹۲۲) شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی المصری الشافعی (۹۲۳) جلال الدین محمد بن أسعد الصدیقی الدوانی (۹۲۸)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷

کمال الدین حسین بن معین الدین المیبدی غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر صاحب (حبیب السیر) عبد الوهاب بن محمد رفیع الدین البخاری (۹۳۲) شمس الدین محمد بن یوسف الشامی الدمشقی الصالحی (۹۴۲) الشیخ أبو الحسن علی بن محمد بن عرّاق الکنانی (۹۶۳) أحمد بن محمد بن علی حجر الهیتمی المکی (۹۷۴) علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی (۹۷۵) إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی الشافعی محمد بن طاهر الفتنی الهندی (۹۸۶) عباس بن معین الدین الجرجانی الشهیر بمیرزا مخدوم (۹۸۸) کمال الدین بن فخر الدین الجهرمی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی (۹۹۰) جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه المحدّث الشیرازی (۱۰۰۰) أبو العصمة محمد معصوم بابا السمرقندی.

القرن الحادی عشر ... ص: ۳۷

علی بن سلطان الهروی المعروف بالقاری (۱۰۱۴) محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی (۱۰۳۱) الملا یعقوب البنبانی اللاهوری أبو العباس أحمد بن محمد المقری الأندلسی (۱۰۴۱) أحمد بن الفضل بن محمد بن باکثیر المکی الشافعی (۱۰۴۷) محمد بن محمد بن علی الشیخانی القادری عبد الحق بن سیف الدین الدهلوی البخاری (۱۰۵۲)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸

السید محمد بن السید جلال الدین ماه عالم البخاری اللّه بن عبد الرحیم الجشتی العثمانی عبد الرحمن بن عبد الرسول الجشتی.

شیخ بن علی بن محمد الخفری (۱۰۶۳) علی بن أحمد بن محمد العزیزی (۱۰۷۰) أبو الضیاء نور الدین علی بن علی الشبراملسی القاهری الشافعی (۱۰۸۲) تاج الدین السنبهلی النقشبندی

القرن الثانی عشر ... ص: ۳۸

إبراهیم بن حسن الکردی الکورانی الشافعی (۱۱۰۱) السید محمد بن عبد الرسول البرزنجی (۱۱۰۳) إسماعیل بن سلیمان الکردی البصری محمد بن عبد الباقی الأزهری الزرقانی المالکی (۱۱۲۲) سالم بن عبد اللّه بن سالم البصری الشافعی المتوفی بعد (۱۱۲۱) المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی محمد صدر العالم شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی (۱۱۷۶) محمد معین بن محمد أمین السندی محمد بن سالم بن أحمد الشافعی المصری الشهیر بالحفنی (۱۱۸۱) محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی

(۱۱۸۲) الشیخ سلیمان جمل قمر الدین الحسینی الأورنقابادی (۱۱۹۳)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹

القرن الثالث عشر ... ص: ۳۹

شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی الشیخ محمد بن علی الصبان (۱۲۰۵) محمد مبین بن محب اللّه السهالوی اللکهنوی (۱۲۲۵) ثناء اللّه بانی‌بتی (۱۲۲۵) عبد العزیز بن ولی اللّه (الدهلوی) الشیخ جواد ساباط بن إبراهیم الساباطی الحنفی عمر بن أحمد الخربوتی محمد بن علی الشوکانی (۱۲۵۰) محمد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی المحدث تلمیذ (الدهلوی) نور الدین بن إسماعیل السلیمانی ولی اللّه بن حبیب اللّه السهالوی اللکهنوی (۱۲۷۰) شهاب الدین محمود بن عبد اللّه البغدادی الشهیر بالآلوسی (۱۲۷۰) سلیمان بن إبراهیم القندوزی البلخی (۱۲۹۳) سلامة اللّه البدایونی حسن الزمان محمد بن قاسم الترکمانی التبریزی ثم الحیدرآبادی علی بن سلیمان الشاذلی عبد الغنی الغنیمی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰

الفائدة الرابعة فی ذکر من نص علی صحة الحدیث ... ص: ۴۰

و لقد نص جماعة من أکابر علماء أهل السنة علی صحة حدیث مدینة العلم و منهم:

یحیی بن معین و محمد بن جریر الطبری، و قد اختار اتحاده مع حدیث «أنا دار الحکمة» و الحاکم النیسابوری و محمد بن طلحة الشافعی و سبط ابن الجوزی و محمد بن یوسف الکنجی فی (کفایة الطالب) و صلاح الدین العلائی، علی ما ذکر السخاوی و ابن حجر المکی و شمس الدین ابن الجزری فی (أسنی المطالب) و شمس الدین السخاوی فی (المقاصد الحسنة) و جلال الدین السیوطی فی (جمع الجوامع) و فضل اللّه ابن روزبهان الشیرازی فی کتابه (الباطل)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱

و علی المتقی الهندی و السید محمد البخاری و المیرزا محمد البدخشانی فی (نزل الأبرار) الذی التزم فیه بالصحة و محمد صدر العالم فی (معارج العلی) و محمد الأمیر الیمانی فی (الروضة الندیة) و ثناء اللّه بانی‌بتی فی (السیف المسلول) المولوی حسن الزمان و ستأتی کلماتهم فی مواضعها إن شاء اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۲

الفائدة الخامسة فی ذکر من نص علی حسن الحدیث ... ص: ۴۲

و قد نص جماعة منهم علی حسن هذا الحدیث مطلقا أو فی بعض طرقه- و فیهم بعض القائلین بصحته، إما لأنه کان یقول بحسنه ثم ظهر له صحته کما صرح به السیوطی فی حق نفسه، و إما لأنه یری فی بعض طرقه الصحة و فی بعضها الحسن کالکنجی- و من هؤلاء: الترمذی، علی ما نسب إلیه عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و الکنجی حیث قال بالنسبة إلی حدیث ابن عباس «هذا حدیث حسن عال» و صلاح الدین العلائی و البدر الزرکشی علی ما نسب إلیه المناوی و حسن الزمان و المجد الشیرازی فی (نقد الصحیح) و ابن حجر العسقلانی فی (فتاواه) و فی أجوبة الأحادیث التی تعقبها السراج القزوینی و السخاوی بالنسبة إلی حدیث ابن عباس فی (المقاصد الحسنة)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۳

و السیوطی فی (تاریخ الخلفاء) و غیره و السمهودی، حیث أورد تصحیح الحاکم و تحسین العلائی و ابن حجر، ساکتا علی ذلک، فلا أقل من أنه یقول بحسنه.

و محمد بن یوسف الشامی الصالحی فی (سبل الهدی و الرشاد) و أبو الحسن علی بن عرّاق فی (تنزیه الشریعة) و ابن حجر المکی فی (الصواعق) و (المنح المکیة) و (تطهیر الجنان) و غیرها.

و محمد طاهر الفتنی حیث نقل کلام العلائی و ابن حجر فی (تذکرة الموضوعات) و علی القاری فی (المرقاة) و المناوی فی (فیض القدیر) و محمد الحجازی الشعرانی علی ما نقل عنه العزیزی و عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و غیره و العزیزی فی (السراج المنیر) و علی بن علی الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیة) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة) و الصبان فی (إسعاف الراغبین) و الشوکانی فی (الفوائد المجموعة) و حسن علی المحدّث فی (تفریح الأحباب).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۴

الفائدة السادسة فی ذکر من أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۴۴

و قد أرسل حدیث أنا مدینة العلم جماعة کبیرة من أکابر أهل السنة إرسال المسلم، منهم:

أبو اللیث السمرقندی أحمد بن محمد العاصمی أبو المجد الغزنوی أبو الحجاج البلوی ابن عربی الأندلسی ابن طلحة الشافعی أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی العز ابن عبد السلام محب الدین الطبری الشافعی سعید الدین الفرغانی أمیر حسینی الفوزی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۵

نظام الأولیاء الهندی شمس الدین الزرندی السید علی الهمدانی کمال الدین الدمیری زین الدین الخوافی شهاب الدین الدولت‌آبادی شهاب الدین أحمد ابن الصباغ المالکی عبد الرحمن البسطامی شمس الدین اللاهجی حسین بن علی الکاشفی جلال الدین الدوانی الحسین المیبدی الیزدی خواند أمیر المؤرّخ ابن حجر المکی جمال الدین المحدّث الشیرازی أبو العصمة السمرقندی الشیخ علی القاری عبد الرحمن الجشتی شیخ بن علی الخفری الشیخ إبراهیم الکردی شاه ولی اللّه الدهلوی الشیخ سلیمان جمل قمر الدین الحسینی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۶

المولوی مبین اللکهنوی المولوی ثناء اللّه الشیخ جواد الساباطی المولوی ولی اللکهنوی فهل یستریب أحد فی کون هذا الحدیث من الأحادیث الثابتة؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۷

الفائدة السابعة فی ذکر من وصف أمیر المؤمنین ب «باب مدینة العلم ...» ص: ۴۷

و لقد وصف کبار أئمة أهل السنة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینة العلم» و ما یماثله، أو وصفوا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ب «مدینة العلم». کلّ ذلک أخذا

بحدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و هذا من أوضح البراهین علی تصحیح هؤلاء لهذا الحدیث الشریف. و منهم:

أبو نعیم الاصبهانی أبو سعد السمعانی أبو المؤید الخوارزمی أبو عبد اللّه الکنجی سعید الدین الکازرونی شمس الدین الزرندی السید

علی الهمدانی المیرزا محمد البدخشانی الهروی الإیجی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۸

شهاب الدین الدولت‌آبادی شهاب الدین أحمد شهاب الدین القسطلانی جلال الدین الدوانی شمس الدین الصالحی الدمشقی ابن حجر المکی جمال الدین المحدث الشیرازی الشیخ علی القاری عبد الرءوف المناوی عبد الحق الدهلوی سید محمد ماه العالم عبد الرحمن الجشتی الشیخ تاج الدین النقشبندی الشیخ إبراهیم الکردی الشیخ سالم البصری السید محمد البرزنجی محمد معین السندی محمد بن إسماعیل الأمیر شهاب الدین أحمد العجیلی رشید الدین الدهلوی سلامة اللّه البدایونی حسن الزمان الترکمانی عبد الغنی الغنیمی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۹

الفائدة الثامنة فی ذکر من نظم هذه المأثرة فی أشعاره ... ص: ۴۹

و لقد نظم جماعة من کبار العلماء الأدباء هذه المنقبة فی أشعارهم مثل:

أبی القاسم إسماعیل بن عباد المعروف بالصاحب و أبی القاسم حسن بن إسحاق الطوسی المعروف بالفردوسی و أبی المجد مجدود بن آدم الحکیم السنائی و الموفق بن أحمد الخوارزمی المکی و أفضل الدین إبراهیم بن علی الشهیر بالخاقانی و فرید الدین محمد بن إبراهیم المعروف بالفرید العطار و جلال الدین محمد بن محمد البلخی الرومی المعروف بالمولوی.

و محیی الدین یحیی بن شرف النووی و شرف الدین مصلح بن عبد اللّه الشیرازی الشهیر بالسعدی و شمس الدین محمد بن أحمد الأندلسی الهواری المعروف بابن جابر.

و فخر الدین عبد الرحمن بن مکانس القبطی المصری و عز الدین عبد العزیز بن عمر الهاشمی المکی المعروف بابن فهد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۰

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی و شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۱

الفائدة التاسعة فی شهرة هذا الحدیث و تواتره علی ضوء کلمات علماء أهل السنة ... ص: ۵۱

اشارة

فظهر أن هذا الحدیث الشریف من الأحادیث المشهورة بل المتواترة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و یشهد بذلک أمور:

الأول ...: ص: ۵۱

تصریح سبط ابن الجوزی فی (تذکرة الخواص) بأن هذا الحدیث من الفضائل المشتهرة الثابتة، و قد نص القسطلانی علی أن المشهور یلحق بالتواتر عند علماء الدرایة.

الثانی ...: ص: ۵۱

تصریح الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات) و (شرح المشکاة الفارسی) بشهرة هذا الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۲

الثالث ...: ص: ۵۲

وصف الشیخ محمد بن إسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی إیّاه فی (الروضة الندیة) بالشهرة.

الرابع ...: ص: ۵۲

اعتراف (الدهلوی) نفسه بشهرته فی جواب سؤال بعضهم عن ذلک کما ستدری إن شاء اللّه.

الخامس ...: ص: ۵۲

تصریح المولوی حسن الزمان فی (القول المستحسن) بشهرته کما سیأتی.

السادس ...: ص: ۵۲

دعوی ابن حجر المکی فی (الصواعق) [۱] تواتر حدیث «مروا أبا بکر فلیصل بالناس» بزعمه وروده عن ثمانیة من الصحابة. فلو کان روایة هذا العدد مفیدا للتواتر فإن حدیث مدینة العلم- الذی رواه عشرة منهم- متواتر بالأولویة.

السابع ...: ص: ۵۲

دعوی ابن حزم فی (المحلی) تواتر المنع عن بیع الماء، و هو غیر منقول إلّا عن أربعة من الصحابة، فإذا کان نقل الأربعة مفیدا للتواتر فإنّ حدیث مدینة العلم متواتر قطعی الصدور بالأولویة القطعیة.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۱۳ قال: «و اعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشة و ابن مسعود و ابن عباس و ابن عمر و عبد اللّه بن زمعة و أبی سعید و علی بن أبی طالب و حفصة»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۳

الثامن ...: ص: ۵۳

زعم ابن تیمیة فی (المنهاج) تواتر الحدیث الموضوع «لو کنت متخذا من أهل الأرض خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا» بدعوی وروده

عن ابن مسعود و أبی سعید و ابن عباس و ابن الزبیر، و قوله ما نصه: «و هذا الحدیث مستفیض بل متواتر عند أهل العلم بالحدیث، فإنه قد أخرج فی الصحاح من وجوه متعددة من حدیث ابن مسعود و أبی سعید و ابن عباس و ابن الزبیر».

فیکون حدیث مدینة العلم متواترا عند أهل العلم- بالأولویة القطعیة- لأنه قد أخرج من وجوه متعددة من حدیث عشرة من الأصحاب و هم: أمیر المؤمنین علیه السلام و الامام الحسن و الامام الحسین- علیهما السلام- و ابن عباس و جابر و ابن مسعود و حذیفة و عبد اللّه بن عمر و أنس و عمرو بن العاص.

التاسع ...: ص: ۵۳

دعوی (الدهلوی) فی (التحفة) فی الکلام علی مطاعن عثمان تواتر الکلام المکذوب علی أمیر المؤمنین علیه السلام «إنما مثلی و مثل عثمان کمثل أنوار ثلاثة» بمجرّد وروده فی کتب الفریقین کما زعم حیث قال: «و هذه القصة بلغت من الشهرة و التواتر حدا حتی ذکرت فی کتب الفریقین، فلا مجال لانکارها».

فإذا کان ورود هذا الکلام الموضوع فی کتب الفریقین!! دلیلا علی تواتره، کان تواتر حدیث مدینة العلم قطعیا، لأن من المتعذر إحصاء الکتب التی ورد فیها هذا الحدیث عند الفریقین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۴

الفائدة العاشرة فی زیادة توضیح لثبوت الحدیث ... ص: ۵۴

اشارة

و یزید ثبوت حدیث مدینة العلم و قطعیة صدوره عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وضوحا وجوه:

الأول ...: ص: ۵۴

إنه من حدیث أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد قامت البراهین الواضحة و الأدلة القویمة علی عصمته علیه الصلاة و السلام، بل اعترف بعصمته الشاه ولی اللّه و (الدهلوی) نفسه، کما صرح (الدهلوی) بصدقه علیه السلام بإجماع أهل السنة ... فلا محیص من الاعتراف بقطعیة صدوره.

الثانی ...: ص: ۵۴

إنه من حدیث سیدنا الامام الحسن علیه السلام. و لا ریب فی عصمته بالأدلة العامة و الخاصة، فلا ریب فی قطعیة صدوره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۵

الثالث ...: ص: ۵۵

إنه من حديث سيدنا الامام الحسين عليه السلام. و لا ريب فی عصمته كذلك فالحديث قطعی الصدور.

الرابع ...: ص: ۵۵

أنه من حديث سيدنا الامام زين العابدين عليه السلام. و لا ريب فی عصمته كذلك، فالحديث قطعی الصدور.

الخامس ...: ص: ۵۵

إنه من حديث سيدنا الامام الباقر عليه السلام. و لا ريب فی عصمته كذلك، فالحديث قطعی الصدور.

السادس ...: ص: ۵۵

إنه من حديث سيدنا الامام جعفر بن محمد الصادق عليه السلام- كما سيأتی إن شاء اللّه- و هو لا ريب فی عصمته، فالحديث قطعی الصدور.

السابع ...: ص: ۵۵

إنه من حديث سيدنا الامام موسى الكاظم عليه السلام- كما سيأتی- و لا ريب فی عصمته كآبائه الطاهرين، فالحديث قطعی الصدور.

الثامن ...: ص: ۵۵

إنه من حديث سيدنا الامام الرضا عليه السلام- كما ستعلم عن قريب- و هو لا ريب فی عصمته، فالحديث قطعی الصدور.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۶

التاسع ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوی) فی (التحفة) حديث «لا نورث» ... الموضوع كالقرآن الكريم فی إفادة اليقين، بزعم أنه من حديث أمير المؤمنين عليه السلام.
و إن حديث مدينة العلم من حديثه عليه الصلاة و السلام كما علمت، فهو كالقرآن الكريم فی القطعية علی ضوء كلام (الدهلوی).

العاشر ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوی) الحديث الموضوع المذكور مفيدا لليقين كالقرآن المبين لكونه- بزعمه- من حديث حذيفة.

و قد علمت أن حذيفة من رواة حديث مدينة العلم، فهذا الحديث يساوى آى القرآن العظيم فى إفادة اليقين.

الحادى عشر ...: ص: ۵۶

لقد جعل (الدهلوى) الحديث الموضوع المذكور مفيدا لليقين، لأنه من حديث كل من الزبير و أبى الدرداء و أبى هريرة و العباس و عبد الرحمن بن عوف و سعد.

فحديث مدينة العلم كذلك، لأنه من حديث عشرة من الصحابة كما عرفت.

فظهر قطعية صدور حديث مدينة العلم على ضوء كلمات (الدهلوى) نفسه، و الحمد للّه على ذلك.

الثانى عشر ...: ص: ۵۶

لقد ذكر الحافظ القاضى عياض ما نصه ... «و كذلك قصة نبع الماء

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۷

و تكثير الطعام رواها الثقات و العدد الكثير عن الجماء الغفير عن العدد الكثير من الصحابة ... فهذا النوع كله مما يلحق بالقطعى من معجزاته» [... ۱].

قلت: فكذلك حديث مدينة العلم، رواه الثقات و العدد الكثير من الأئمة عن العدد الكثير من الصحابة، فهو قطعى أيضا.

الثالث عشر ...: ص: ۵۷

لقد قال القاضى عياض فى كلامه السابق «و منها ما رواه الكافة عن الكافة، متصلا عمن حدّث بها من جملة الصحابة و أخبارهم، أن ذلك كان فى مواطن اجتماع الكثير منهم فى يوم الخندق و فى غزوة بواط و عمرة الحديبية و غزوة تبوك و أمثالها من محافل المسلمين و مجمع العساكر، و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوى فيما حكاه و لا إنكار لما ذكر عنهم أنهم رووه كما رواه، فسكوت الساكت منهم كنطق الناطق، إذ هم المنزهون عن السكوت على باطل و المداهنة فى كذب، و ليس هناك رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لو كان ما سمعوه منكرا عندهم غير معروف لديهم أنكروا كما أنكر بعضهم على بعض أشياء رووها من السنن و السير و حروف القرآن، و خطّأ بعضهم بعضا و وهّمه فى ذلك مما هو معلوم، فهذا النوع كله مما يلحق بالقطعى من معجزاته لما بيناه» [... ۲].

هذا كلامه، و على هذا الأساس نقول: إن أكثر فضائل أمير المؤمنين عليه السلام قطعى، و لا سيما حديث مدينة العلم لما سيجىء- فى روايات الأعلام- من حديث جابر من أن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال ذلك فى غزوة الحديبية و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة لجابر فيما حكاه فى الباب.

بل يظهر من عبارة الزرندى إجماعهم على الاعتراف بذلك، فقد قال هى فضيلة «اعترف بها الاصحاب و ابتهجوا، و سلكوا طريق الوفاق و انتهجوا» و قد نقل

---

[۱] الشفا بتعريف حقوق المصطفى: ۳۰۸- ۳۰۹ بشرح القارى.

[۲] الشفا بتعريف حقوق المصطفى: ۳۰۹ بشرح القارى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۸

شهاب الدین أحمد هذا الکلام عنه فی [توضیح الدلائل . فإذن کلّهم معترفون بهذه الفضیلة و ناطقون بها، و لیس هناک رغبة و لا رهبة تمنعهم، بل کان الأمر- بالنسبة إلی فضائل الامام علیه السلام- بالعکس، فقد کانت دواعی الکتم و الإخفاء فی أکثرهم موجودة.

الرابع عشر ...: ص: ۵۸

قال القاضی بعد کلامه السابق: «و أیضا، فإن أمثال الأخبار التی لا أصل لها و بنیت علی باطل لا بدّ مع مرور الأزمان و تداول الناس و أهل البحث من انکشاف ضعفها و خمول ذکرها، کما یشاهد فی کثیر من الأخبار الکاذبة و الأراجیف الطاریة.

و أعلام نبینا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذه الواردة من الطریق الآحاد لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و کثرة طعن العدو و حرصه علی توهینها و تضعیف أصلها و اجتهاد الملحد علی إطفاء نورها إلّا قوة و قبولا، و للطاعن علیها إلّا حسرة و غلیلا » [۱...].

أقول: و هذا البیان بحذافیره جار فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام کما هو الواقع- و هو یکفی برهانا علی صحتها و قطعیة صدورها عن النبی الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

الخامس عشر ...: ص: ۵۸

لقد اشتغل کبار علماء الفریقین- من الصدر الأول حتی الآن- بهذا الحدیث و تناقلوه و حققوه و شرحوه مبتهجین و متبرکین به، و من راجع کلماتهم حوله لم یبق له ریب فی صحته و ثبوته، و لم یصغ إلی أراجیف شذاذ من أهل الزیغ

---

[۱] الشفا: ۳۰۹ بشرح القاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۵۹

و العناد.

السادس عشر ...: ص: ۵۹

إن هذا الحدیث مما اتفق علیه الفریقان، و ذلک من أوضح الأدلة علی قطعیة صدوره، کما بیّنا ذلک بالتفصیل فی مجلد حدیث الطیر علی ضوء کلمات (الدهلوی) فی کتابه (التحفة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۱

سند حدیث مدینة العلم ... ص: ۶۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۳

۱ رواية الامام الرضا عليه السلام ... ص: ۶۳

اشارة

لقد روى سيدنا الامام الرضا عليه السلام حديث مدينة العلم فى (الصحيفة) المباركة عن آبائه المعصومين صلوات اللّه عليهم أجمعين ...و هذا نصها:

«و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: إن قاتل الحسين فى تابوت من نار، و عليه نصف عذاب أهل الدنيا، و قد شدّ يداه و رجلاه بسلاسل من النار حتى يقع فى قعر جهنم، و له ريح يتعوّذ أهل النار إلى ربهم من شدّة نتنه، و هو فيها خالد ذائق العذاب الأليم، كلّما نضجت جلودهم بدّل اللّه لهم الجلود، لا يفتّر عنهم ساعة، و يسقون من حميم جهنم، فالويل من عذاب اللّه عز و جلّ.

و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب.

و بإسناده قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: إذا كان يوم القيامة نوديت من بطنان العرش نعم الأب أبوك ابراهيم و نعم الأخ أخوك على بن أبى طالب».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۴

صحيفة الرضا من الأصول المعتبرة ... ص: ۶۴

و (صحيفة الرضا عليه السلام) من الكتب المعروفة المعتمدة و الأصول المشهورة المعتبرة، لدى العلماء الأعلام من أهل السنة، فقد قال أبو شجاع شيرويه ابن شهردار الديلمى ما نصه: «أما بعد فإنى رأيت أهل زماننا هذا خاصة أهل بلدنا أعرضوا عن الحديث و أسانيده، و جهلوا معرفة الصحيح و السقيم، و تركوا الكتب التى صنفها أئمة الدين قديما و حديثا، و المسانيد التى جمعوها فى الفرائض و السنن، و الحلال و الحرام، و الآداب و الوصايا، و الأمثال و المواعظ، و فضائل الأعمال، و اشتغلوا بالقصص و الأحاديث المحذوفة أسانيدها، التى لم يعرفها نقله الحديث، و لم تقرأ على احد من أصحاب الحديث، و طلبوا الموضوعات التى وضعها القصاص لينالوا بها للقطعيات فى المجالس على الطرق، ثبت فى كتابى هذا اثنى عشر ألف حديث و نيفا من الأحاديث الصغار على سبيل الاختصار، من الصحاح و الغرائب و الأفراد و الصحف المروية عن النبى لعلى بن موسى الرضا و عمر بن شعيب» [... ۱].

و قال جار للّه الزمخشرى: «كان يقول يحيى بن الحسين الحسينى فى إسناد صحيفة الرضا: لو قرئ هذا الإسناد على أذن مجنون لأفاق» [۲].

و قال السمعانى: «الرّضوى بفتح الراء و الضاد و فى آخرها الواو، هذه النسبة إلى الرضا و هو على بن موسى بن جعفر بن محمد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب أبى الحسن المعروف بالرضا المدفون بطوس، يروى صحيفة عن آبائه، و جماعة من أولاده نسبوا إليه يقال لكلّ واحد منهم الرضوى» [۳].

و قال سبط ابن الجوزى بترجمة الامام عليه السلام: «و ذكر عبد اللّه بن أحمد

---

[۱] مسند الفردوس- خطبة الكتاب- مخطوط.

[۲] ربيع الأبرار ۳/ ۲۷۸.

[۳] الأنساب- الرضوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۵

المقدسی فی کتاب أنساب القرشیین نسخة یرویها علی بن موسی الرضا عن أبیه موسی عن أبیه جعفر عن أبیه محمد عن أبیه علی عن أبیه الحسین عن أبیه علی علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، إسناد لو قرئ علی مجنون برئ» [۱].

و قال المزی «روی عنه ابنه محمد، و عثمان بن المثاور، و النحوی علی بن علی الدعبلی، و أیوب بن منصور النیسابوری، و أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی، و المأمون بن الرشید، و علی بن مهدی بن صدقة له عنه نسخة، و أبو أحمد داود بن سلیمان بن سیف الغازی القزوینی له عنه نسخة، و أحمد بن عامر ابن سلیمان الطائی له عنه نسخة کبیرة» [۲].

و قد عدّها المحبّ الطبری من مآخذ کتابه معبرا عنها ب (مسند الرضا)، و نقل عنها فی مواضع منه، منها: قوله فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام «ذکر أنه أول من یقرع باب الجنة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی، إنک أول من یقرع باب الجنة فیدخله بغیر حساب بعدی. خرّجه الامام علی بن موسی الرضا فی مسنده» [۳].

و منها قوله «ذکر إخبار جبرئیل عن اللّه تعالی أن علیا من النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة هارون من موسی:

عن أسماء بنت عمیس قالت: هبط جبرئیل علیه السلام علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا محمد، إن ربک یقرئک السلام و یقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکن لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» [۴].

و منها قوله «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنک سیّد

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۵۲.

[۲] تهذیب الکمال ۲۱/ ۱۴۸.

[۳] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۲/ ۲۱۱.

[۴] المصدر نفسه ۲/ ۲۱۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۶

المسلمین و قائد الغر المحجلین و یعسوب الدین. خرّجه علی بن موسی الرضا» [۱].

کما نقل عنها المحب الطبری فی کتابه الآخر (ذخائر العقبی) جملة من فضائل أهل البیت علیهم السلام [۲].

و روی عن الصحیفة إبراهیم بن عبد اللّه الوصابی الیمنی فی مواضع من کتابه (الاکتفاء فی فضائل الأربعة الخلفاء) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام معبّرا عنها ب (مسند الرضا) کذلک، فلیراجع.

و قال ابن باکثیر المکی: «و عن سیدنا علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لما أسری بی إلی السماء، أخذ جبرئیل بیدی و أقعدنی علی درنوک من درانیک الجنة و ناولنی سفرجلة، فکنت أقلّبها إذ انفلقت و خرجت منها حوراء لم أر أحسن منها، فقالت: السلام علیک یا محمد، فقلت: و علیک السلام من أنت؟ قالت: أنا الراضیة المرضیة، خلقنی الجبار من ثلاثة أصناف: أعلای من عنبر، و وسطی من کافور، و أسفلی من مسک، عجننی بماء الحیوان ثم قال لی:

کونی فکنت، خلقنی لأخیک و ابن عمک علی بن أبی طالب. أخرجه الامام علی بن موسی الرضا» [۳].

بل عدّها محمد عابد السندی فی الکتب المعتبرة التی یرویها بأسانیده الصحیحة حیث قال فی (حصر الشارد) «و أما الأربعون من نسخة علی بن موسی الرضا عن آبائه فأرویها بالسند المتقدّم إلی الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن أبی المقدسی، عن سلیمان بن حمزة، أنا محمود بن إبراهیم، أنا الحسن بن محمد بن عباس الراسمی، أنا أبو بکر أحمد بن علی بن خلف، أنا أبو القاسم الحسن بن محمد بن حبیب، أنا أبو بکر محمد بن عبد اللّه حفید العباس بن حمزة، أنا أبو القاسم عبد اللّه بن أحمد بن عامر الطائی».

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۲۳۴.

[۲] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، أنظر: ۲۶، ۳۲، ۳۹، ۴۴، ۴۷، ۴۸...

[۳] وسیلة المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۷

ترجمة السندی ... ص: ۶۷

و السندی من أعلام علماء القوم، و قد ترجم الصدیق حسن القنوجی للشیخ محمد عابد السندی فی (أبجد العلوم) و أثنی علیه قائلا: «الشیخ محمد عابد السندی ابن أحمد علی بن یعقوب، الحافظ، من بنی أبی أیوب الأنصاری، ولد ببلدة سیون و هی علی شاطئ النهر شمالی حیدرآباد السند مما یلی بلدة بویک، هاجر جدّه الملقب بشیخ الإسلام إلی أرض العرب، و کان من أهل العلم و الصلاح.

و أقام الشیخ محمد عابد بزبید دارة علم بالیمن معروفة، و استفاد من علمائها و اقتبس من أشعة عظمائها، حتی عدّ من أهلها، و دخل صنعاء الیمن یتطبب لامامهم و تزوج ابنة وزیره، و ذهب مرة سفیرا من إمام صنعاء إلی مصر، و کان شدید التحنن إلی ربوع طابة، و عاود مرة أرض قومه فدخل نواری بلدة بأرض السند مما یلی بندر کراجی و أقام بها لیالی معدودات، ثم عاد إلی المدینة الطیبة، و ولی رئاسة علمائها من قبل والی مصر، و خلّف من مصنفاته کتبا مبسوطة و مختصرة ... و کان ذا عصبیة للمذهب الحنفی»...

من رواة الصحیفة ... ص: ۶۷

لقد ظهر من عبارة السندی أن جماعة من حفاظ أهل السنة- أمثال ابن حجر العسقلانی- یروون صحیفة الامام الرضا علیه السلام.

و یوجد (فی المکتبة الناصریة) نسختان من الصحیفة یروی إحداهما: أبو الفتح عبید اللّه بن عبد الکریم بن هوازن القشیری النیشابوری الشافعی، المترجم فی (طبقات الشافعیة للسبکی ۷/ ۲۰۷) و الأخری یرویها: صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی الجوینی المتوفی سنة ۷۲۲، و المترجم فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۲۹۸) و (مرآة الجنان- حوادث ۷۲۲) و (العبر حوادث ۷۹۵) و (الدرر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۶۸

الکامنة ۱/ ۶۷) و غیرها.

هذا، و سیعلم فی محلّه إخراج العاصمی و ابن النجار حدیث مدینة العلم من حدیث سیدنا الامام الرضا علیه السلام بعین لفظ (الصحیفة).

و لا ریب أن روایة هذا الامام المعصوم علیه السلام کافیة لمن رام الحق، و لا یجحدها إلّا من أضمر البغض و العداء.

۲ روایة الامام الرضا علیه السلام بلفظ آخر ... ص: ۶۸

اشارة

و روی الامام علیه السلام حدیث مدینة العلم، عن آبائه الکرام عن جدّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علیهم أجمعین بلفظ آخر، فقد

قال ابن المغازلی ما نصه: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه تعالی فیما أذن لی فی روایته عنه: أن أبا طاهر إبراهیم بن عمر بن یحیی یحدّثهم قال: نا محمد بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عیسی- سنة عشر و ثلاثمائة- نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقی الصفار بالبصرة- سنة أربع و أربعین و مائتین- نا أبو الحسن علی بن موسی الرضا قال: حدثنی أبی عن أبیه جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علی بن الحسین عن أبیه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من [قبل الباب» [۱].

شأن هذا الاسناد ... ص: ۶۸

و هذا إسناد یمتنع الوصول إلی کنه عظمته و جلالته، إنه إسناد التمس کبار

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۵.

الأئمة و الحفاظ أن یحدّثهم الامام الرضا علیه السلام بحدیث به. و قال أحمد بن حنبل: لو قرئ هذا الإسناد علی مجنون لبرء من جنونه

فقد ذکر أبو سعید منصور ابن الحسین الآبی الوزیر ما نصه: «حدّث أبو الصّلت قال: کنت مع علی بن موسی- و قد دخل نیسابور و هو راکب بغلة شهباء- فغدا إلی طلبه علماء البلد:

أحمد بن حرب، و یاسین بن النضر، و یحیی بن یحیی، و عدة من أهل العلم.

فتعلّقوا بلجامه فی المربعة فقالوا: بحق آبائک الطاهرین حدثنا بحدیث سمعته من أبیک. قال: حدثنی أبی العبد الصالح موسی بن جعفر، قال حدثنی أبی الصادق جعفر بن محمد، قال حدثنی أبی باقر علم الأنبیاء محمد بن علی، قال حدثنی أبی سید العابدین علی بن الحسین، قال حدثنی أبی سید شباب أهل الجنة الحسین بن علی، قال سمعت أبی سید العرب علی بن أبی طالب قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: الایمان معرفة بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأرکان.

قال قال أحمد بن حنبل: لو قرأت هذا الاسناد علی مجنون لبرء من جنونه.

و روی عن عبد الرحمن بن أبی حاتم مثل ذلک یحکیه عن أبیه و أنه قرأه علی مصروع فأفاق» [۱].

و قال ابن الصباغ «و روی المولی السعید إمام الدنیا عماد الدین محمد بن أبی سعید بن عبد الکریم الوزان- فی محرم سنة ست و تسعین و خمسمائة- قال: أورد صاحب کتاب تاریخ نیسابور فی کتابه: أن علی بن موسی الرضا لمّا دخل إلی نیسابور فی السفرة التی خص فیها بفضیلة الشهادة، کان فی قبة مستورة بالسقلاط علی بغلة شهباء، و قد شق سوق نیسابور، فعرض له الامامان الحافظان للأحادیث النبویة، و المثابران علی السنّة المحمدیة: أبو زرعة الرازی و محمد بن أسلم الطوسی، و معهما خلائق لا یحصون من طلبة العلم و الحدیث و أهل الروایة و الدرایة فقالا له: أیها السید الجلیل ابن السادة الأئمة، بحق آبائک الطاهرین

---

[۱] نثر الدر ۱/ ۳۶۲.

و أسلافک الأکرمین إلّا ما أریتنا وجهک المبارک المیمون، و رویت لنا حدیثا عن آبائک عن جدّک محمد صلّی اللّه علیه و سلّم نذکرک به، فاستوقف البغلة و أمر غلمانه بکشف المظلة عن القبة، و أقر عیون تلک الخلائق برؤیة طلعته المبارکة، فکانت له ذؤابتان

مـدليتان على عـاتقه، و الناس كلهم قيام على طبقاتهم ينظرون إليه، و هم ما بين صارخ و باك و متمرغ فى التراب و مقبّل لحافر بغلته، و علا الضجيج، فصاحت الأئمة و الفقهاء و العلماء: معاشر الناس اسمعوا وعوا و انصتوا لسماع ما ينفعكم و لا تؤذونا بكثرة صراخكم و بكائكم، و كان المستملى أبو زرعة و محمد بن أسلم الطوسى.

قال على بن موسى الرضا: حـدثنى أبى موسى الكاظم، عن أبيه جعفر الصادق، عن أبيه محمـد الباقر، عن أبيه زين العابدين، عن أبيه الحسين الشـهيد بكربلاء عن أبيه على بن أبى طـالب كرّم اللّه وجهه أنّه قـال: حـدّثنى جبرئيل قال سـمعت رب العزة سـبحانه و تعالى يقول: كلمة لا إله إلّا اللّه حصنى فمن قالها دخل حصنى، و من دخل حصنى أمن من عذابى.

ثم أرخى الستر على القبة و سار، فعدّ أهل المحابر و الدوى الذين كانوا يكتبون فأنافوا على عشرين ألفا.

قال الأسـتاذ أبو القاسم القشيرى: اتصل هـذا الحـديث ببعض أمراء السامانية فكتبه بالذهب، و أوصـى أن يدفن معه فى قبره، فرأى فى النوم بعد موته فقيل له: ما فعل اللّه بك؟ قال: غفر لى بتلفظى بلا إله إلّا اللّه و تصديقى بأن محمدا رسول اللّه» [۱].

و فى (جواهر العقدين) عن الجمال الزرندى فى كتابه معراج الوصول: «و زاد- عقب قوله و تصديقى بأن محمدا رسول اللّه- و كتابتى هذا الحديث بالذهب تعظيما له و احتراما» [۲].

---

[۱] الفصول المهمة فى معرفة الأئمة ۲۴۱.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۱

و إن شـئت المزيد من مراجع القضية فراجع (المقاصد الحسنة) و (مفتاح النجا) و (الحق المبين) و (فصل الخطاب). و ممن رواها أيضا سبط ابن الجوزى فى (تذكرة الخواص ۳۵۲) و ابن حجر المكى فى (الصواعق ۱۲۲).

و قد أضاف بعضهم فى الرواية: «فلما مرت الراحلة نادانا: بشروطها و أنا من شروطها» قال خواجه بارسا «قيل: من شروطها الإقرار له بأنه إمام مفترض الطاعة».

الامام الرضا عليه السلام معصوم من الخطأ ... ص: ۷۱

و بالرغم من ثبوت عصـمة الإمام الرضا عليه السـلام بالأدلـة العامـة و الخاصة غير الخاضة للحصـر و الإحصاء، فإنا نذكر هنا دليلين من الأدلة الخاصة به من كتب أهل السنة بالمناسبة:

-۱

ما رواه خواجه بارسا فى (فصل الخطاب) و عبد الحق الدهلوى فى (رسالة مناقب الأئمة) و محمد مبين اللكهنوى فى (وسـيلة النجاة) و الجـامى فى (شواهـد النبوة) و رشـيد الـدين الـدهلوى فى (إيضاح لطافـة المقال) و ولى اللّه اللكهنوى فى (مرآة المؤمنين) عن موسـى الكـاظم عليه السـلام أنه قال «رأيت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم فى المنام- و أمير المؤمنين رضـى اللّه عنه معه- فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم: على ابنـك ينظر بنور اللّه عز و جـل و ينطق بحكمـة، يصـيب و لا يخطى، و يعلم و لا يجهل، قـد ملئ حكما و علما».

-۲

مـا رواه الجـامى فى (شواهـد النبوة) و الشـيخ عبـد الحق الـدهلوى فى (رسالـة منـاقب الأئمـة) و خواجه بارسـا فى (فصـل الخطاب) و المولوى محمد مبين فى (وسـيلة النجاة) و المولوى ولى اللّه فى (مرآة المؤمنين) أنه «قيل لأبى جعفر محمد بن على رضـى اللّه عنهما:

إن أباک سمّاه المأمون الرضا و رضیه لولایة عهده، فقال: بل اللّه سبحانه سمّاه الرضا، لأنه کان رضا اللّه عز و جل فی سمائه و رضا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی أرضه، و خص من بین آبائه الماضین بذلک، لأنه رضی به

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۲

المخالفون کما رضی به الموافقون، و کان أبوه موسی الکاظم رضی اللّه عنه یقول:

أدعوا لی ولدی الرضا، و إذا خاطبه قال یا أبا الحسن».

و غیر خفی أن روایة هذا الامام المعصوم هذا الحدیث بهذا السند عن جدّه الأعظم علیه و آله السلام کاف للإذعان بأنه حدیث قطعی، لا یشوبه ریب و لا یعتریه شک، و الحمد للّه رب العالمین.

۳ روایة عبد الرزاق الصّنعانی ... ص: ۷۲

اشارة

قال الحاکم بعد أن أخرج الحدیث من حدیث ابن عباس و صححه ما نصه:

«و لهذا الحدیث شاهد من حدیث سفیان الثوری بإسناد صحیح: حدثنی أبو بکر محمد بن علی الفقیه الامام الشاشی القفال ببخاری- و أنا سألته- حدثنی النعمان بن هارون البلدی ببلد من أصل کتابه، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید الحرانی، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفیان الثوری، عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم، عن عبد الرحمن بن عثمان التیمی، قال: سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

کما سیعلم روایته من (المناقب لابن المغازلی) و (تاریخ دمشق) و (تاریخ بغداد) و (کفایة الطالب).

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۳

رجال الحدیث ... ص: ۷۳

اشارة

و لنذکر بعض کلماتهم فی توثیق رجال هذا السند، تأکیدا لتصحیح الحاکم إیّاه فنقول:

أمّا سفیان الثوری ... ص: ۷۳

فهو من رجال الصحاح الستة، و قد وثّقه ابن حبان [۱]، ترجم له:

۱- السمعانی بقوله: «و أما نسب ثور ابن عبد مناة فالإمام أبو عبد اللّه سفیان بن سعید ... و کان من سادات أهل زمانه فقها و ورعا و حفظا و إتقانا، شمائله فی الصلاح و الورع أشهر من أن یحتاج إلی الإغراق فی ذکرها» [... ۲].

۲- ابن الأثیر: «إمام المسلمین و حجة اللّه علی خلقه، یفوت فضائله الإحصاء و تعجز العادین، جمع فی زمنه بین الفقه و الاجتهاد فیه و الحدیث و الزهد و العبادة و الورع و الثقة، و إلیه المنتهی فی علم الحدیث و غیره من العلوم، أجمع الناس علی دینه و زهده و ورعه و

ثقته، و لم يختلفوا فی ذلک، و هو أحد الأئمة المجتهدين و أحد أقطاب الإسلام و أركان الدين [...» ۳].

۳- الذهبی «أحد الأعلام علما و زهدا» [۴].

۴- ابن حجر: «قال شعبة و ابن عيينة و أبو عاصم و ابن معين و غير واحد من العلماء: سفيان أمير المؤمنين فی الحديث. و قال ابن المبارک: كتبت عن ألف و مائة شيخ، ما كتبت عن أفضل من سفيان، فقال له رجل: يا أبا عبد اللّه رأيت سعيد ابن جبير و غيره و تقول هذا؟ قال: هو ما أقول، ما رأيت أفضل من سفيان.

---

[۱] الثقات ۶/ ۴۰۱.

[۲] الأنساب- الثوری.

[۳] جامع الأصول لابن الأثير- مخطوط.

[۴] الكاشف ۱/ ۳۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۴

و قال وكيع عن شعبة: سفيان أحفظ منی. و قال ابن مهدی كان وهب يقدّم سفيان فی الحفظ على مالک. و قال يحيى القطان: ليس أحد أحب إلیّ من شعبة و لا يعدله أحد عندی، و إذا خالفه سفيان أخذت بقول سفيان. و قال الدوری:

رأيت يحيى بن معين لا يقدّم على سفيان فی زمانه أحدا فی الفقه و الحديث و الزهد و كل شیء. و قال الآجری عن أبی داود: ليس يختلف سفيان و شعبة فی شیء إلّا يظفر سفيان. و قال أبو داود: بلغنی عن ابن معين قال: ما خالف أحد سفيان فی شیء إلّا كان القول قول سفيان. و قال العجلی: أحسن أسناد الكوفة سفيان عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن عبد اللّه ... و قال المروزی عن أحمد: لا يتقدّم فی قلبی أحد سفيان. و قال عبد اللّه بن داود: ما رأيت أفقه من سفيان. و قال أبو قطن: قال لی شعبة إن سفيان ساد الناس بالورع و العلم.

قال الخطيب: كان إماما من أئمة المسلمين و علما من أعلام الدين، مجمعا على أمانته بحيث يستغنی عن تزكيته، مع الإتقان و الحفظ و المعرفة و الضبط و الورع و الزهد. و قال ابن سعد: كان ثقة مأمونا و كان عابدا ثبتا. و قال النسائی: هو أجلّ من أن يقال فيه ثقة، و هو أحد الأئمة الذين أرجوا أن يكون ممن جعله اللّه للمتقين إماما. و قال ابن أبی حاتم: ما رأيت أشبه بالتابعين من سفيان. و قال زائدة: كان أعلم الناس فی أنفسنا. و قال ابن حبان: كان من سادات الناس فقها و ورعا و إتقانا» [۱].

و أما عبد اللّه بن عثمان بن خثيم القاری ... ص: ۷۴

فقد ترجم له ... ص: ۷۴

۱- ابن حبان قائلا: «عبد اللّه بن عثمان بن خثيم المكی، يروی عن سعيد ابن جبير، روی عنه ابن جريج، روی عنه أهل الحجاز. مات سنة ۱۳۲» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۱۳.

[۲] الثقات ۵/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۵

۲- السمعانی: «و ابو عثمان عبد اللّه بن عثمان بن خثيم من القارة، يروی عن أبی الطفيل، عداده فی أهل مكة، روی عنه معمر، مات سنة ۱۴۴، و قد قيل سنة ۱۳۵» [۱].

۳- ابن حجر: «قال ابن أبی مریم عن ابن معین: ثقة حجة. و قال العجلی: ثقة. و قال أبو حاتم: ما به بأس صالح الحدیث. و قال النسائی: ثقة.

و قال مرة لیس بالقوی. و ذکره ابن حبان فی الثقات ... و قال ابن سعد...

کان ثقة و له أحادیث حسنة» [۲].

و أما عبد الرحمن بن بهمان المدنی ... ص: ۷۵

اشارة

الذی عبّر عنه الحاکم فی المستدرک ب «عبد الرحمن بن عثمان التیمی» فقد.

ترجم له ... ص: ۷۵

۱- ابن حبان فی (الثقات).

۲- الذهبی و قال: «وثق» [۳].

۳- ابن حجر و وثقه [۴].

و روی عبد الرزاق بن همام حدیث مدینة العلم بسند آخر، فقد جاء فی (المناقب) ما نصه: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسی، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت القرشی، نا علی بن محمد المصری، نا محمد بن عیسی بن شیبة البزار، نا أحمد بن عبد اللّه بن یزید المؤدّب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه

---

[۱] الأنساب- القاری.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۱۴.

[۳] الکاشف ۲/ ۱۵۸.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴، تهذیب التهذیب ۶/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۶

ابن عثمان عن عبد الرحمن قال: سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصاری یقول سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیة- و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب- هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله. ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

رجال السند ... ص: ۷۶

اشارة

و رجال هذا الحدیث ثقات. فأما معمر فقد أخرج له أصحاب الصحاح الستة و ترجم له بکل ثناء و تعظیم فی (الثقات) و (تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۰۷) و (تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۹۰) و (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۴۳) و (العبر ۱/ ۲۲۰) و (الکاشف ۲/ ۲۶۶) و (مرآة الجنان ۱/ ۳۲۳) و (طبقات الحفاظ ۸۲) و غیرها.

و أما عبد اللّه بن عثمان، و عبد الرحمن بن بهمان، فقد مرّ طرف من كلمات الثناء عليهما.

و أما عبد الرزاق بن همام ... ص: ۷۶

نفسه، فقد ترجمنا له بالتفصيل فی مجلّد (حديث التشبيه) عن طائفة من معاجم التراجم المعتبرة [۲].

۴ تصحيح يحيى بن معين ... ص: ۷۶

على صحة حديث مدينة العلم،

قال المزیّ و العسقلانی بترجمة أبی الصلت

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۴.

[۲] أنظر: الكمال فی أسماء الرجال- مخطوط، الأنساب: الصنعانی، دول الإسلام: حوادث ۲۱۱، مرآة الجنان حوادث: ۲۱۱، تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۳۴...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۷

عبد السلام بن صالح الهروی: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: حدثنا أبو الصلت الهروی، حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش عن مجاهد، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت بابه.

عبد الرحمن الأنباری: حدثنا أبو الصلت الهروی، حدثنا أبو معاوية، عن الأعمش عن مجاهد، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت بابه.

قال القاسم: سألت يحيى بن معين عن هذا الحديث فقال: صحيح.

قال أبو بكر ابن ثابت الحافظ: أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية و ليس بباطل، إذ قد رواه غير واحد عنه» [۱].

و قال السيوطی: «روى الخطيب فی تاريخه عن يحيى بن معين أنه سئل عن حديث ابن عباس فقال: هو صحيح» [۲].

و قال المناوی: «و رواه الخطيب فی التاريخ باللفظ المذكور من حديث أبی معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس. ثم قال: قال القاسم سألت ابن معين عنه فقال: هو صحيح. قال الخطيب: قلت: أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية و ليس بباطل، إذ رواه غير واحد عنه» [۳].

و قال الشوكانی فی مقام الجواب عن القدح فيه: «و أجيب عن ذلك بأن محمد بن جعفر البغدادی الفيدی قد وثّقه يحيى بن معين، و أن أبا الصلت الهروی قد وثقه ابن معين و الحاكم، و قد سئل يحيى عن هذا الحديث فقال: صحيح» [۴].

---

[۱] تهذيب الكمال فی أسماء الرجال- مخطوط، تهذيب التهذيب ۶/ ۳۱۹.

[۲] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۳.

[۳] فيض القدير فی شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۷.

[۴] الفوائد المجموعة للقاضی الشوكانی ۳۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۸

و قال الأمير: «و روى الخطيب فی تاريخه عن يحيى بن معين أنه سئل عن حديث ابن عباس فقال: هو صحيح» [۱].

هذا، و أما دعوى أنه أراد أنه صحيح من حديث أبی معاوية ... فعارية عن الدليل، و من هنا نقل السيوطی و الشوكانی و غيرهما

تصحیحه إیاه مطلقا، و لو سلّم فإن أبا معاویة و الأعمش و مجاهد ثقات، فالحدیث صحیح بلا کلام، و سیأتی لذلک مزید تأیید و تحقیق من کلام الحافظ العلائی و العلامة الفیروزآبادی، کما ستعلم عند نقض کلمات (الدهلوی) إثبات یحیی بن معین لهذا الحدیث مرة بعد أخری ... فانتظر.

ترجمته ۱- ابن جزلة: «کان إماما حافظا متقنا ... قال علی بن المدینی: انتهی العلم بالبصرة إلی یحیی بن أبی کثیر و قتادة، و علم الکوفة إلی إسحاق و الأعمش، و انتهی علم الحجاز إلی ابن شهاب و عمرو بن دینار، و صار علم هؤلاء الستة بالبصرة إلی سعید بن أبی عروبة و شعبة و معمر و حماد بن سلمة و أبی عوانة، و من أهل الکوفة إلی سفیان الثوری و سفیان بن عیینة، و من أهل الحجاز إلی مالک بن أنس، و من أهل الشام إلی الأوزاعی، فانتهی علم هؤلاء إلی محمد بن إسحاق و هشیم و یحیی بن سعید و ابن أبی زائدة و وکیع و ابن المبارک- و هو أوسع هؤلاء علما- و ابن مهدی و ابن آدم، و صار علم هؤلاء جمیعا إلی یحیی بن معین.

و قال أحمد: کل حدیث لا یعرفه یحیی بن معین فلیس هو بحدیث.

و قال ابن الرومی: ما سمعت أحدا قط یقول الحق فی المشایخ غیر یحیی بن معین، و غیره کان یتحامل بالقول» [... ۲].

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة.

[۲] مختار مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۷۹

۲- السمعانی: «کان إماما ربّانیا عالما حافظا ثبتا متقنا مرجوعا إلیه فی الجرح و التعدیل ... انتهی علم العلماء إلیه حتی قال أحمد بن حنبل: هاهنا رجل خلقه اللّه لهذا الشأن و أظهر کذب الکذابین- یعنی یحیی بن معین- و قال علی بن المدینی: لا نعلم أحدا من لدن آدم کتب من الحدیث ما کتب یحیی بن معین.

قال أبو حاتم الرازی: إذا رأیت البغدادی یحب أحمد بن حنبل فاعلم أنه صاحب سنة، و إذا رأیته یبغض یحیی بن معین فاعلم أنه کذّاب» [۱].

۳- النووی: «هو إمام أهل الحدیث فی زمنه و المعوّل علیه فیه ... أجمعوا علی إمامته و توثیقه و حفظه و جلالته و تقدّمه فی هذا الشأن و اضطلاعه منه...

و أحواله و فضائله رضی اللّه عنه غیر منحصرة» [... ۲].

۴- ابن خلکان: «الحافظ المشهور، کان إماما عالما حافظا متقنا ... و هو صاحب الجرح و التعدیل، روی عنه کبار الأئمة منهم أبو عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری، و أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری، و أبو داود السجستانی، و غیرهم من الحفاظ، و کان بینه و بین الامام أحمد بن حنبل رضی اللّه عنه من الصحبة و الألفة و الاشتراک فی الاشتغال بعلوم الحدیث ما هو مشهور، لا حاجة إلی الاطالة فیه» [... ۳].

۵- أبو الفداء الأیوبی: «کان إماما حافظا» [... ۴].

۶- الذهبی: «یحیی بن معین هو الامام الحافظ الجهبذ شیخ المحدثین ... قال عبد الرحمن بن أبی حاتم: سئل أبی عن یحیی فقال: إمام. و قال النسائی: أبو زکریا أحد الأئمة فی الحدیث، ثقة مأمون.» [۵].

---

[۱] الأنساب- المری.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۵۶.

[۳] وفیات الأعیان ۶/ ۱۳۹.

[۴] المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۳۷.

[۵] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۰

۷- الـذهبی: «یحیی بن معین الامام الفرد سـید الحفّاظ ... قال یحیی القطان: ما قدم علینا مثل هذین أحمد بن حنبل و یحیی بن معین. قال أحمد بن حنبل: یحیی بن معین أعلمنا بالرجال.

قلت: یحیی أشهر من أن نطول الشرح بمناقبه. قال خنیس بن مبشر أحد الثقات: رأیت یحیی بن معین فی النوم فقلت: ما فعل اللّه بک؟ قال أعطانی و حبانی و زوّجنی ثلاث مائـة حوراء، و مهّد لی بین الناس. توفی فی ذی القعدة غریبا بمدینة النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم سنة ۲۳۳» [۱].

۸- الذهبی أیضا: «الامام أبو زکریا یحیی بن معین البغدادی الحافظ، أحد الأعلام و حجة الإسلام ... حدیثه فی الکتب الستة» [۲].

۹- الذهبی أیضا: «إمام المحدثین، فضائله کثیرة، مولده سنة ۱۵۸، و مات طالب الحج بالمدینة فی ذی القعدة ۲۳۳، و حمل علی أعواد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۳].

۱۰- الیافعی بنحو ما تقدم [۴].

۱۱- القنوجی فی (التاج المکلل: ۱۴۱).

۵ روایة سوید بن سعید الحدثانی ... ص: ۸۰

اشارة

من مشایخ مسلم و ابن ماجة. قال ابن کثیر- بعد أن روی حدیث أنا دار

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۲۹.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۱/ ۴۱۵.

[۳] الکاشف ۲/ ۳۵۸.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۱

الحکمة...

عن الترمذی- «قلت: روایة سوید بن سـعید عن شـریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و رواه الذهبی بإسناده عنه

، کما ستعلم فی محلّه إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۸۱

۱- السمعانی فی (الأنساب- الحدثانی).

۲- المزی فی (تهذیب الکمال ۱۲/ ۲۴۷).

۳- الذهبی فی (تهذیب التهذیب- مخطوط) و (تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۵۴) و (العبر فی خبر من غبر ۱/ ۴۳۲).

۴- ابن حجر فی (تهذیب التهذیب ۴/ ۲۷۲).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۱۹۸).

و غیرهم ... و قد أثنوا علیه و وصفوه بالأوصاف الحمیدة، و أطروه غایة الإطراء، فلیراجع.

۶ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۸۱

اشارة

رواه من طرق عدیدة...

قال العلامة محمد بن علی بن شهرآشوب (المترجم فی الوافی بالوفیات ۴/ ۱۶۴ و البلغة للفیروزآبادی ۲۴۰ و لسان المیزان ۵/ ۳۱۰ و بغیة الوعاة ۱/ ۱۸۱ و طبقات المفسرین للداودی ۲/ ۱۹۹) «و قال النبی علیه السلام بالإجماع أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت

---

[۱] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۹.

الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق» [۱].

و قال سبط ابن الجوزی: «أحمد فی الفضائل: ثنا إبراهیم بن عبد اللّه، ثنا محمد ابن عبد اللّه (عمر) الرومی، ثنا شریک عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

و قال السمهودی: «رواه الامام أحمد فی الفضائل عن علی رضی اللّه عنه» [۳].

کما یظهر ذلک من کلام المناوی و الشیخانی القادری فیما سیأتی إن شاء اللّه.

متی روی أحمد حدیثا وجب المصیر إلیه ... ص: ۸۲

و لقد بنی علماء أهل السنة علی وجوب المصیر إلی الحدیث الذی یرویه أحمد بن حنبل، لأنه إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن، قال أخطب خوارزم و الکنجی فی بیان کثرة فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «و یدلّ علی ذلک ما رویناه عن إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل، و هو أعرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث، قریع أقرانه و إمام زمانه، و المقتدی به فی هذا الفن فی إبانه، و الفارس الذی یکب فرسان الحافظ فی میدانه، و روایته مقبولة، و علی کاهل التصدیق محمولة و لا یتّهم فی دینه، و لا یشک أنه یقول بتفضیل الشیخین أبی بکر و عمر رضی اللّه عنهما و أرضاهما و أظلنا بظل رضاهما- فجاءت روایته فیه کعمود الصباح، و لا یمکن ستره بالراح» [... ۴].

و قال سبط ابن الجوزی فی ذکر حدیث المؤاخاة: «و نحن نقول: الحدیث

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۴۷.

[۳] جواهر العقدین- مخطوط.

[۴] المناقب للخوارزمی: ۳، کفایة الطالب: ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۳

الـذی رواه أحمـد فی الفضائل لیس فیه میسـرة و لا الحکم، و أحمـد مقلّد فی الباب، متی روی حدیثا وجب المصـیر إلی روایته، لأنه إمام زمانه و عالم أوانه و المبرز فی علم النقل علی أقرانه، و الفارس الذی لا یجاری فی میدانه، و هذا هو الجواب عن جمیع ما یرد فی الباب و فی أحادیث الکتاب» [۱].

۷ روایة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۸۳

الرواجنی الأسدی شیخ البخاری و ابن ماجة و الترمذی، و سیظهر ذلک من کلام الخطیب البغدادی و الکنجی ان شاء اللّه.

و قد ترجمنا له بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

۸ روایة الترمذی ... ص: ۸۳

اشارة

رواه فی صـحیحه کمـا فی (جـامع الأـصول) حیث قـال: «علی: إن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم قـال: أنا مدینـة العلم و علی بابها. أخرجه الترمذی» [۲].

و فی (مطالب السـئول): «و لم یزل- أی علی علیه السّـلام- بملازمـة رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، یزیده اللّه تعالی علما حتی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه

[۱] تذکرة خواص الأمة: ۲۲.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۴

و سلّم- فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه- أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

و فیه فی شواهد علمه علیه السـلام: «و من ذلک ما رواه الامام الترمذی فی صـحیحه بسـنده- و قد تقدم ذکره فی الاستشـهاد فی صفة أمیر المؤمنین بالأنزع البطین- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

و قال السیوطی: «و أخرج الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها ، هذا حدیث حسن علی الصواب» [۳].

و فی (السیرة الشامیة) فی أسماء الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم: «مدینة العلم. روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها . و الصواب أنه حدیث حسن».

و قد اعترف ابن تیمیة فی (المنهاج) و ابن روزبهان فی (الباطل) بإخراج الترمذی حدیث مدینة العلم فی صحیحه.

کما سیظهر ذلک من: (الصواعق) و (النواقض) و (العقد النبوی) و (الصراط السوی) و (أسماء رجال المشکاة) و (تیسیر المطالب) و (النبراس) و (شرح المواهب اللدنیة) و (إسعاف الراغبین) و (ذخیرة المآل) و (شرح المثنوی) و غیرها- إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۸۴

و لا بأس بإیراد طرف من فضائل الترمذی و محامده عن کتب أعیان أهل السنة و مشاهیرهم، فممن ترجم له:

---

[۱] مطالب السئول: ۳۵.

[۲] مطالب السئول: ۶۱.

[۳] تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۵

۱- السمعانی: «هذه النسبة إلی بوغ، و هی قریة من قری ترمذ علی ستة فراسخ، منها الامام أبو عیسی بن سورة بن شداد البوغی الترمذی الضریر، إمام عصره بلا مدافعة، صاحب التصانیف» [... ۱].

و قال: «أحد الأئمة الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث، صنّف کتاب الجامع و التاریخ و العلل تصنیف رجل عالم متقن، و کان یضرب به المثل فی الحفظ و الضبط، تلمذ لأبی عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری، و یشارک معه فی شیوخه» [... ۲]

۲- المجد ابن الأثیر: «هو أحد العلماء الحفاظ الأعلام، و له فی الفقه ید صالحة، أخذ عن جماعة من أئمة الحدیث و لقی الصدر الأول من المشایخ...

و له تصانیف کثیرة فی علم الحدیث، و کتابه هذا الصحیح أحسن الکتب و أکثرها فائدة و أحسنها ترتیبا و أقلها تکرارا، و فیه ما لیس فی غیره من ذکر المذاهب و وجوه الاستدلال و تبیین أنواع الحدیث من الصحیح و الحسن و الغریب، و فیه جرح و تعدیل، و فی آخره کتاب العلل قد جمع فیه فوائد حسنة کما لا یخفی قدرها علی من وقف علیها. قال الترمذی رحمه اللّه: صنفت هذا الکتاب فعرضته علی علماء الحجاز فرضوا به، و عرضته علی علماء العراق فرضوا به، و عرضته علی علماء خراسان فرضوا به، و من کان فی بیته هذا الکتاب فکأنما فی بیته نبی یتکلم» [۳].

۳- العز ابن الأثیر: «کان إماما حافظا، له تصانیف حسنة منها الجامع الکبیر فی الحدیث، و هو أحسن الکتب، و کان ضریرا» [۴].

۴- ابن خلکان بمثل کلام السمعانی [۵].

---

[۱] الأنساب- البوغی.

[۲] المصدر- الترمذی.

[۳] جامع الأصول ۱/ ۱۹۳- ۱۹۴.

[۴] الکامل فی التاریخ- حوادث: ۲۷۹.

[۵] وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۶

۵- أبو الفداء الأیوبی: «کان إماما حافظا له تصانیف حسنة منها الجامع الکبیر فی الحدیث، و کان ضریرا، و هو من أئمة الحدیث

المشهورین الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث» [... ۱].

۶- الذهبی: «الامام الحافظ أبو عیسی محمد بن عیسی بن سورة السلمی الترمذی الضریر مصنف الجامع و کتاب العلل...

قال ابن حبان فی کتاب الثقات: کان أبو عیسی ممن جمع و صنف و حفظ و ذاکر. و قال أبو سعید الادریسی: کان أبو عیسی یضرب به المثل فی الحفظ. و قال الحاکم: سمعت عمر بن علیک یقول: مات البخاری فلم یخلف بخراسان مثل أبی عیسی فی العلم و الحفظ و الورع و الزهد، بکی حتی عمی و بقی ضریرا سنین...

قال: ما أخرجت فی کتابی هذا إلّا حدیثا قد عمل به بعض الفقهاء» [... ۲].

۷- الذهبی أیضا ...: «کان من أئمة هذا الشأن» [... ۳].

۸- الخطیب التبریزی بمثل کلام المجد ابن الأثیر [۴].

۹- السیوطی: «الحافظ العلامة، طاف البلاد و سمع خلقا کثیرا من الخراسانیین و العراقیین و الحجازیین و غیرهم» [... ۵].

۱۰- القاری: «هو أحد أئمة عصره و أجلة حفاظ دهره- قیل: ولد أکمه- سمع خلقا کثیرا من العلماء الأعلام و حفاظ مشایخ الإسلام، مثل قتیبة بن سعید و البخاری و الدارمی و نظرائهم، و جامعه دال علی اتساع حفظه و وفور علمه، کأنه کاف للمجتهد و شاف للمقلد، و نقل عن الشیخ عبد اللّه الأنصاری

---

[۱] المختصر- حوادث: ۲۷۹.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۳۳.

[۳] العبر ۲/ ۶۲.

[۴] أسماء رجال المشکاة المطبوع مع المشکاة ۳/ ۸۰۳.

[۵] طبقات الحفاظ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۷

أنه قال: جامع الترمذی عندی أنفع من کتابی البخاری و مسلم» [... ۱].

و انظر: (دول الإسلام ۱/ ۱۶۸) و (مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳) و (تتمة المختصر حوادث ۲۷۹) و غیرها.

۹ روایة ابن فهم البغدادی ... ص: ۸۷

اشارة

قال الحاکم فی (المستدرک) «حدثنا بصحة ما ذکره الامام أو زکریا یحیی بن معین: أبو الحسین محمد بن أحمد بن تمیم القنطری، ثنا الحسین بن فهم، ثنا محمد بن یحیی بن الضریس، ثنا محمد بن جعفر الفیدی، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأت الباب. قال الحسین بن فهم:

حدثناه أبو الصلت الهروی عن أبی معاویة.

قال الحاکم: لیعلم المستفید لهذا العلم: أن الحسین بن فهم بن عبد الرحمن ثقة مأمون حافظ» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۷

و عبارة الحاکم هذه فی حق ابن فهم تغنینا عن ترجمته، و قد ذکره الحافظ الذهبی فی حوادث سنة ۲۸۹ قائلا: «و فیها الحسین بن محمد بن فهم بن علی البغدادی الحافظ، أحد أئمة الحدیث، أخذ عن یحیی بن معین و روی الطبقات عن ابن سعد» [۳].

---

[۱] شرح الشمائل للقاری ۱/ ۷.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۷.

[۳] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۸

۱۰ روایة البزار ... ص: ۸۸

اشارة

ابن حجر المکّی: «أخرج البزّار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه ... قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [... ۱].

و ستعلم روایته من (العقد النبوی) و (نزل الأبرار) و (إسعاف الراغبین) و (مفتاح النجا) و (وسیلة النجاة) و (السیف المسلول) و غیرها أیضا.

ترجمته ...: ص: ۸۸

۱- أبو نعیم بقوله: «أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصری أبو بکر البزّار الحافظ، قدم أصبهان مرّتین» [۲].

۲- الذهبی: «و فیها مات حافظ وقته أبو بکر أحمد بن عمرو البصری البزار صاحب المسند الکبیر بالرملة» [۳].

۳- السیوطی: «البزّار الحافظ العلامة الشهیر» [... ۴].

۴- الأزهری: «سنن البزار الحافظ أبی بکر أحمد بن عبد الخالق البزار العتکی ... قال ابن أبی خثیمة: هو رکن من أرکان الإسلام، کان یشبه بابن

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

[۲] اخبار أصفهان ۱/ ۱۰۴.

[۳] دول الإسلام ۱/ ۱۷۷.

[۴] طبقات الحفاظ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۸۹

حنبل فی زهده و ورعه» [... ۱].

۵- (الدهلوی) فی کتابه (التحفة) و وصفه ب «عمدة المحدثین» و اعتمد علی نقله و استشهد برواياته فی مواضع عدیدة منه.

۱۱ روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۸۹

اشارة

قال السیوطی بعد أن

روی حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» عن الترمذی و الطبری و أبی نعیم

، ثم ذکر عبارة الترمذی حوله، قال: «و قال ابن جریر: هذا خبر صحیح سنده، و قد یجب أن یکون هذا علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلّتین: إحداهما: إنه خبر لا یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هذا الوجه، و الأخری: إن سلمة بن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجة.

و قد وافق علیا فی روایة هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

ثنا محمد بن إبراهیم الفزاری ثنا عبد السلام بن صالح الهروی ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

ثنا إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفراء- ثنا أبو معاویة بإسناده مثله.

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث. انتهی کلام ابن جریر» [۲].

---

[۱] رسالة الأسانید: ۴۴.

[۲] جمع الجوامع ۱/ ۳۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۰

ترجمته ...: ص: ۹۰

۱- ابن جزلة فی مختار مختصر تاریخ بغداد- مخطوط.

۲- السمعانی فی الأنساب- الطبری.

۳- یاقوت فی معجم الأدباء ۶/ ۴۲۳.

۴- النووی فی تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵- الذهبی فی تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۱۰ و العبر.

۶- ابن الوردی فی تتمة المختصر حوادث ۳۰۷.

۷- الیافعی فی مرآة الجنان ۲/ ۲۶۱.

۸- السبکی فی طبقات الشافعیة ۲/ ۱۳۵.

۹- ابن الشحنة فی روضة المناظر حوادث ۳۱۰.

۱۰- ابن قاضی شهبة الأسدی فی طبقات الشافعیة ۱/ ۱۰۱.

۱۱- السیوطی فی طبقات الحفاظ ۳۰۷.

۱۲- الدوادی فی طبقات المفسرین ۲/ ۱۰۶.

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد حدیث الولایة.

و قال ابن خلکان ما ملخصه: «کان إماما فی فنون کثیرة منها التفسیر و الحدیث و الفقه و التاریخ و غیر ذلک، و له مصنفات ملیحة فی فنون عدیدة تدل علی سعة علمه و غزارة فضله، و کان من الأئمة المجتهدین لم یقلّد أحدا، و کان أبو الفرج المعافی بن زکریا النهروانی المعروف بابن طرار علی مذهبه، و سیأتی ذکره إن شاء اللّه تعالی.

و کان ثقة فی نقله و تاریخه أصح التواریخ و أثبتها، و ذکره الشیخ أبو إسحاق الشیرازی فی طبقات الفقهاء من جملة المجتهدین»... [۱].

---

[۱] وفیات الأعیان ۴/ ۱۹۱.

و قال أبو الفداء الأیوبی: «کان حافظا لکتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصیرا بالمعانی، و کان من المجتهدین لم یقلّد أحدا، و کان فقیها عالما عارفا بأقاویل الصحابة و التابعین و من بعدهم ... و لمّا مات تعصّبت علیه العامّة و رموه بالرفض، و ما کان سببه إلّا أنّه صنّف کتابا فیه اختلاف الفقهاء و لم یذکر فیه أحمد ابن حنبل فقیل له فی ذلک، فقال: لم یکن أحمد بن حنبل فقیها و إنما کان محدّثا.

فاشتد ذلک علی الحنابلة و کانوا لا یحصون کثرة ببغداد فشنّعوا علیه بما أرادوه» [۱].

و قال الجزری: «الامام أبو جعفر الطبری الآملی البغدادی أحد الأعلام و صاحب التفسیر و التاریخ و التصانیف ... قال الخطیب: کان أحد الأئمة العلم یحکم بقوله و یرجع إلی رأیه لمعرفته و فضله، و کان قد جمع من العلوم ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، فکان حافظا لکتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصیرا بالمعانی، فقیها فی أحکام القرآن، عالما بالسنن و طرقها، صحیحها و سقیمها، ناسخها و منسوخها، عارفا بأقوال الصحابة و التابعین، عارفا بأیّام الناس و أخبارهم» [... ۲].

۱۲ روایة أبی بکر الباغندی ... ص: ۹۱

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن محمد ابن سلیمان، نا محمد بن مصفی نا حفص بن عمر العدنانی، نا علی بن عمرو عن أبیه

---

[۱] المختصر- حوادث ۳۰۷.

[۲] غایة النهایة فی طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

عن جریر عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و لا تؤتی البیوت إلّا من أبوابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۲

۱- السمعانی فی (الأنساب- الباغندی).

۲- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۳۶) و (العبر ۲/ ۱۵۳) و (دول الإسلام حوادث ۳۱۲).

۳- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۱۱) و غیرهم، فلیراجع.

۱۳ روایة الأصم ... ص: ۹۲

اشارة

قال الحاکم ما نصّه: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملة، ثنا أبو الصّلت عبد السلام بن صالح، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأت الباب.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه، و أبو صلت ثقة مأمون،

فإنی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصّلت الهروی فقال: ثقة فقلت:

ألیس قد حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش أنا مدینة العلم؟ فقال: حدّث به محمد ابن جعفر الفیدی و هو ثقة مأمون» [... ۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۱.

[۲] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۶.

و

قال ابن المغازلی «أخبرنا أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الأصفهانی- قدم علینا واسطا، إملاء فی جامعنا فی شهر رمضان من سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة- أنا أبو سعید محمد بن موسی بن الفضل بن شاذان الصیرفی بنیسابور، أنا أبو العباس محمد بن یعقوب الأصم، نا محمد بن عبد الرحیم الهروی، نا عبد السلام بن صالح نا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۳

۱- السمعانی: «الأصم- بفتح الألف و الصاد المهملة و تشدید المیم فی آخر الکلمة- هذه صفة لمن کان لا یسمع، من الصمم، و المشهور به فی المشرق و المغرب: أبو العباس محمد بن یعقوب، محدّث عصره بلا مدافعة، و لم یختلف قط فی صدقه و صحة سماعه، قال الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ: ما رأینا الرحالة فی بلد من بلاد الإسلام أکثر منها إلیه، فناهیک بهذا شرفا و اشتهارا و علوا فی الدین و قبولا فی بلاد المسلمین بطول الدنیا و عرضها» [۲].

۲- الذهبی: «الأصم: الامام الثّقة محدث المشرق، قال الحاکم: سمعت محمد بن الفضل بن خزیمة قال سمعت جدی إمام الأئمة- و سئل عن کتاب المبسوط للشافعی فقال- اسمعوه من أبی العباس الأصم فإنه ثقة قد رأیته یسمع بمصر، و سمعت أبا أحمد الحافظ

یقول: سمعت عبد الرحمن بن أبی حاتم یقول:

ما بقی لکتاب المبسوط راو غیر أبی العباس الوراق، و بلغنا أنه ثقة صدوق» [۳].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۳.

[۲] الأنساب- الأصم. ملخصا.

[۳] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۶۰. ملخّصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۴

و فی (العبر): «و فیها محدّث خراسان و مسند العصر أبو العباس الأصم محمد بن یعقوب» [... ۱].

۳- السیوطی: «الأصم: الامام المفید الثقة محدّث المشرق ... محدّث عصره بلا مدافعة» [... ۲].

۱۴ روایة أبی الحسن ابن تمیم البغدادی ... ص: ۹۴

لقد ظهرت روایته للحدیث من عبارة الحاکم الآنفة الذکر، کما ستعلم ذلک فیما یأتی أیضا.

۱۵ روایة أبی بکر ابن الجعابی ... ص: ۹۴

اشارة

قال ابن شهرآشوب: «و قال النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق، و إبراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق» [۳].

---

[۱] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۳۶۴.

[۲] طبقات الحفاظ ۳۵۴.

[۳] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۵

ترجمته ...: ص: ۹۵

ترجم له الحافظ جلال الدین السیوطی بما هذا نصّه: «ابن الجعابی الحافظ البارع، فرید زمانه، قاضی الموصل أبو بکر محمد بن عمر بن محمد بن مسلم التمیمی البغدادی، ولد فی صفر سنة ۲۸۴ و تخرّج بابن عقدة، و صنف الأبواب و الشیوخ، روی عنه الدارقطنی و الحاکم و أبو نعیم- و هو خاتمة أصحابه-. قال أبو علی: ما رأیت فی المشایخ أحفظ من ابن الجعابی، و سمعت من یقول: إنه یحفظ مائتی ألف حدیث و یجیب فی مثلها، إلّا أنه کان یفضل الحافظ، فإنه یسوق المتون بألفاظها، و أکثر الحفاظ یتسمحون فی ذلک، و کان إماما فی معرفة العلل و ثقات الرجال و تواریخهم. مات بغداد فی رجب سنة ۳۵۵» [۱].

۱۶ روایة الطبرانی ... ص: ۹۵

اشارة

لقد أخرجه من حدیث ابن عباس، حیث قال: «ثنا الحسن بن علی المعمری و محمد بن علی الصائغی المکی قال ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۲].

و رواه بهذا اللفظ عنه: ابن حجر- علی ما نقل عنه السیوطی فی شرح

---

[۱] طبقات الحفاظ ۳۷۵ و له ترجمة فی تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۲۵ و فی العبر ۲/ ۳۰۲.

[۲] عن المعجم الکبیر.

الترمذی و السیوطی فی (جمع الجوامع)، و المتقی فی (کنز العمال) و البدخشانی فی (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و المولوی مبین فی (وسیلة النجاة) و ولی اللّه فی (مرآة المؤمنین)

کما ستعرف فیما یأتی إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه فیه عن ابن عباس بلفظ آخر، قال السیوطی: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب، عق عد طب ک» [۱].

و رواه بهذا اللفظ عنه: السمهودی فی (جواهر العقدین) و المتقی فی (کنز العمال) کما ستعلم.

و تظهر روایته إیاه من حدیث ابن عباس من (النکت البدیعات) و (شرح المواهب) و (الفوائد المجموعة) کما سیأتی فیما بعد إن شاء اللّه.

و أخرجه الطبرانی فی (الأوسط) من حدیث جابر بن عبد اللّه الأنصاری، فقد قال ابن حجر المکی «الحدیث التاسع: أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی رضی اللّه عنه، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

و تظهر روایته له من حدیث جابر من (العقد النبوی) و (النبراس) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبین) و (إسعاف الراغبین) و (وسیلة النجاة) و (السیف المسلول) کما سیأتی فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه من حدیث ابن عمر کما عرفت ذلک من عبارة (الصواعق) الآنفة قریبا، و ستعرفه من عبارات (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبین) و (إسعاف الراغبین) و (وسیلة النجاة) إن شاء اللّه.

هذا: و یعلم إخراجه حدیث مدینة العلم بنحو الإطلاق من عبارة (کنوز الحقائق) إن شاء اللّه.

---

[۱] الجامع الصغیر من أحادیث البشیر النذیر ۱/ ۱۰۸.

[۲] الصواعق المحرقة: ۷۳.

ترجمته ...: ص: ۹۷

۱- السمعانی فی (الأنساب- الطبرانی).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۲۱۵).

۳- الذهبی فی (العبر ۲/ ۳۱۵).

۴- الیافعی فی (مرآة الجنان (۲/ ۳۷۲).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۷۲).

۶- الجزری فی (طبقات القراء ۱/ ۳۱۱).

و قد ذکرنا ترجمة بالتفصیل عن هذه الکتب و غیرها فی مجلد (حدیث الطیر).

و قال الذهبی: «الطبرانی: الحافظ الامام العلامة الحجة أبو القاسم سلیمان ابن أحمد بن أیوب بن مطیر الشامی اللخمی الطبرانی مسند الدنیا» [... ۱].

و فی (دول الإسلام) «مسند الدنیا الحافظ أبو القاسم» [... ۲].

و قال القنوجی «کان حافظ عصره، رحل فی طلب الحدیث من الشام إلی العراق و الحجاز و الیمن و مصر و بلاد الجزیرة الفراتیة، و أقام فی الرحلة ثلاثا و ثلاثین سنة، و سمع الکثیر، و عدد شیوخه ألف شیخ، و له المصنفات الممتعة النافعة الغریبة، منها المعاجم الثلاثة» [... ۳].

هذا، و قد تمسک (الدهلوی)- کغیره- فی مواضع عدیدة من کتابه (التحفة) بأخبار الطبرانی و أقواله.

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۱۲.

[۲] دول الإسلام ۱/ ۲۲۳.

[۳] التاج المکلل: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۸

۱۷ روایة أبی بکر القفال الشاشی ... ص: ۹۸

اشارة

قال الحاکم بعد أن أخرج الحدیث من حدیث ابن عباس «و لهذا الحدیث شاهد من حدیث سفیان الثوری بإسناد صحیح: حدثنی أبو بکر محمد بن علی الفقیه الامام الشاشی القفال ببخارا- و أنا سألته- حدثنی النعمان بن هارون البلدی ببلد من أصل کتابه، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید الحرانی، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفیان الثوری، عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم، عن عبد الرحمن بن عثمان التیمی، قال سمعت جابر بن عبد اللّه یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۸

۱- السمعانی: «الامام أبو بکر محمد بن علی بن إسماعیل القفال الشاشی، أحد أئمة الدنیا فی التفسیر و الحدیث و الفقه و اللغة»...

[۲].

و قال فی (القفال) «إمام أهل عصره بلا مدافعة، و کان إماما أصولیا لغویا شاعرا، أفنی عمره فی طلب العلم و نشره، و شاع ذکره فی الشرق و الغرب، و صنف التصانیف الحسان» [... ۳].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۷.

[۲] الأنساب- الشاشی.

[۳] المصدر نفسه- القفال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۹۹

۲- الرافعی: «إمام من أئمة أصحاب الشافعی رضی اللّه عنه، مقدّم فی العلوم، و له تصانیف مشهورة فی التفسیر و الحدیث و الأصول و الفقه» [... ۱].

۳- النووی: «کان إمام عصره بما وراء النهر و أعلمهم بالأصول، و له مصنّفات من أجلّ المصنفات، و هو أول من صنف الجدل و شرح رسالة الشافعی.

قال الشیخ أبو إسحاق فی طبقاته: له مصنفات کثیرة لیس لأحد مثلها ... و قال الامام أبو عبد اللّه الحلیمی: کان شیخنا القفال الشاشی أعلم من لقیته من علماء عصره» [... ۲].

۴- ابن خلکان: «الفقیه الشافعی، إمام عصره بلا مدافعة، کان فقیها محدّثا أصولیا لغویا شاعرا، لم یکن بما وراء النهر فی الشافعیین مثله فی قوته» [... ۳].

۵- الذهبی: «هو صاحب وجه فی المذهب» [۴].

۶- الیافعی: «الامام النحریر، الفاضل الشهیر المعروف بالقفال الکبیر و بالقفال الشاشی الفقیه الشافعی، إمام عصره بلا منازع، و فرید دهره بلا مدافع، صاحب المصنفات المفیدة و الطریقة الحمیدة ...، روی عن أکابر من العلماء منهم الامامان الکبیران محمد بن جریر الطبری و إمام الأئمة محمد بن خزیمة و أقرانهما، و روی عنه جماعة من الکبار منهم: الحاکم أبو عبد اللّه و ابن منده و أبو عبد الرحمن السلمی و غیرهم» [... ۵].

۷- السبکی: «الامام الجلیل أحد أئمة الدهر، ذو الباع الواسع فی العلوم و الید الباسطة و الجلالة التامة و العظمة الوافرة، کان إماما فی التفسیر، إماما فی الحدیث، إماما فی الکلام، إماما فی الأصول، إماما فی الفروع، إماما فی الورع

---

[۱] التدوین بذکر علماء قزوین ۱/ ۴۵۷.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۸۲.

[۳] وفیات الأعیان ۳/ ۳۳۸.

[۴] العبر ۲/ ۳۳۸.

[۵] مرآة الجنان- حوادث: ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۰

و الزهد، إماما فی اللغة و الشعر، ذاکرا للعلوم، محققا لما یورده، حسن التصرف فیما عنده، فردا من أفراد الزمان.

قال فیه أبو عاصم العبادی: هو أفصح الأصحاب قلما، و أثبتهم فی دقائق العلوم قدما، و أسرعهم بیانا، و أثبتهم جنانا، و أعلاهم إسنادا، و أرفعهم عمادا.

قال الحلیمی: کان شیخنا القفال أعلم من لقیته من علماء عصره ... و قال الحاکم أبو عبد اللّه: هو الفقیه الأدیب إمام عصره بما وراء النهر للشافعیین، و أعلمهم بالأصول و أکثرهم رحلة فی طلب الحدیث، و قال الشیخ أبو إسحاق الشیرازی: کان إماما و له مصنفات کثیرة لیس لأحد مثلها.. و قال ابن الصلاح:

القفال الکبیر علم من أعلام المذهب مرفوع، و مجمع علوم هو بها علیم و لها جموع» [... ۱].

۸- الأسنوی: «أحد أئمة الإسلام» [... ۲].

۱۸ روایة أبی الشیخ ابن حیّان ... ص: ۱۰۰

اشارة

لقد رواه فی (کتاب السنة) علی ما ذکره السخاوی حیث قال: «حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها. الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و أبو الشیخ ابن حیان فی السنة له، و غیرهم، کلّهم من حدیث أبی معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة: فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۳].

---

[۱] طبقات الشافعیة للسبکی ۳/ ۲۰۰.

[۲] طبقات الشافعیة للاسنوی ۲/ ۷۹.

[۳] المقاصد الحسنة: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۱

کما ستعلم ذلک من تصریح السمهودی و المناوی و الزرقانی.

ترجمته ...: ص: ۱۰۱

۱- السّمعانی: «و المشهور بهذه النسبة: أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن جعفر ابن حیان الاصبهانی المعروف بأبی الشیخ، حافظ کبیر ثقة، صنّف التصانیف الکثیرة و أکثر عنه أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الحافظ، و آخر من روی عنه أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحیم الکاتب بأصبهان» [۱].

۲- الذهبی: «أبو الشیخ حافظ أصبهان و مسند زمانه، الامام أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن جعفر بن حیان الأنصاری، صاحب التصانیف السائرة، و یعرف بأبی الشیخ ... و کان مع سعة علمه و غزارة حفظه صالحا خیّرا قانتا للّه صدوقا ... قال ابن مردویه: ثقة مأمون، صنّف التفسیر و الکتب الکثیرة- فی الأحکام و غیر ذلک. قال أبو بکر الخطیب: کان حافظا ثبتا صدوقا ... قال أبو نعیم: کان أحد الأعلام ... و کان ثقة» [۲].

۳- السیوطی: «أبو الشیخ حافظ أصبهان و مسند زمانه، الامام ... کان مع سعة علمه و غزارة حفظه أحد الأعلام، صالحا خیّرا صدوقا مأمونا ثقة متقنا، صنف التفسیر و غیره. مات فی محرم سنة ۳۶۹» [۳].

هذا، و جاء فی (کفایة المتطلع) و هو الکتاب الذی ألّفه تاج الدین الدّهان فی الکتب التی یرویها الشیخ حسن العجیمی- ما نصه «کتاب أخلاق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم للإمام المحدّث أبی عبد اللّه محمد بن محمد بن جعفر بن حیان المعروف بأبی الشیخ

رحمه اللّه تعالى: أخبر به عن الشيخ محمد بن علاء الدين البابلى عن محمد حجازى الشعرانى عن المعمر محمد أركماس عن الحافظ أحمد بن

---

[۱] الأنساب- الحيانى.

[۲] تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۴۵.

[۳] طبقات الحفاظ: ۳۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۲

حجر العسقلانى عن أبى إسحاق إبراهيم بن صديق الرسام قال أنا أبو محمد إسحاق بن يحيى الآمدى قال أنا أبو سفيان خليل الحافظ قال أنا ناصر بن محمد الويرى قال أنا جعفر بن عبد الواحد الثقفى قال أنا أبو طاهر محمد بن أحمد بن عبد الرحيم قال أنا به مؤلفه أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن جعفر بن حيان فذكره».

و الشيخ حسن العجيمى من المشايخ السبعة الذى يفتخر شاه ولى اللّه فى (الإرشاد إلى مهمات الاسناد) باتصال أسانيده إليهم. و على هذا يكون الشيخ أبو الشيخ الحيانى من شيوخ مشايخ والد (الدهلوى).

أضف إلى ذلك: تمسك الكابلى فى (الصواقع) و كذلك (الدهلوى) نفسه فى (التحفة) برواية أبى الشيخ ... فمن العجيب تمسكه بروايته فى مورد و إعراضه عنها فى مورد آخر، و هل هذا إلّا تعصب؟!

۱۹ رواية ابن السقاء الواسطى ... ص: ۱۰۲

اشارة

قال ابن المغازلى: «قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر أحمد العطار الفقيه الشافعى رحمه اللّه- بقراءتى عليه فأقرّ به، سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- قلت له: أخبركم أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنى الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطى رحمه اللّه، نا عمر بن الحسن الصيرفى رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد، نا عبد الرزاق قال أنا سفيان الثورى عن عبد اللّه ابن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بعضد على فقال: هذا أمير البررة و قاتل الكفرة، منصور من نصره، مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

---

[۱] المناقب لابن المغازلى: ۸۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۳

ترجمته ...: ص: ۱۰۳

۱- ابن المغازلى فى (ذيل تاريخ واسط- مخطوط).

۲- السمعانى فى (الأنساب- السقاء).

۳- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۶۵) و (العبر ۲/ ۳۶۵).

۴- ابن ناصر الدین فی (الطبقات).

۵- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۸۵).

۶- البدخشاتی فی (تراجم الحفاظ- مخطوط).

و نکتفی هنا بعبارة الذهبی فی (العبر) حیث قال «و أبو محمد ابن السقاء الحافظ عبد اللّه بن محمد بن عثمان الواسطی، روی عن أبی خلیفة و عبدان و طبقتهما، و ما حدث إلّا من حفظه، توفی فی جمادی الآخرة، و کان من کبراء أهل واسط و أولی الحشمة، رحل به أبوه» [۱].

۲۰ روایة أبی اللیث ... ص: ۱۰۳

اشارة

و روی أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی حدیث مدینة العلم حیث قال:

«عن قیس بن أبی حازم رضی اللّه عنه قال: جاء رجل إلی معاویة رضی اللّه عنه فسأله عن مسألة فقال: سل عنها علی بن أبی طالب فهو أعلم بها، فقال الرجل: قولک أحب إلیّ من قول علی، فقال معاویة: بئسما قلت و لؤم ما جئت

---

[۱] العبر فی خبر من غبر ۳/ ۳۶۵.

به، لقد کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یهزه للعلم هزا [۱] و قد قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، و لقد کان عمر بن الخطاب یسأله و یأخذ عنه، و لقد شهدت عمر ابن الخطاب إذا أشکل علیه شیء فقال [۲] هاهنا علی بن أبی طالب. ثم قال للرجل- معاویة رضی اللّه عنه- قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان.

و یروی أن سائلا سأل عائشة رضی اللّه عنها عن المسح علی الخفین فقالت:

سلوا عنها علی بن أبی طالب، فإنه أعلم بالسنّة.

و قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۳].

ترجمته ...: ص: ۱۰۴

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ).

۲- عبد القادر فی (الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۹۶).

۳- الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار- مخطوط).

۴- القاری فی (الأثمار الجنیة فی طبقات الحنفیة).

۵- الدهان فی (کفایة المتطلع- مخطوط).

۶- الکاتب الجلبی فی (کشف الظنون ۴۴۱).

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الطیر).

---

[۱] کذا.

[۲] کذا.

[۳] المجالس- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۵

۲۱ روایة محمد بن المظفر البغدادی ... ص: ۱۰۵

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد ابن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن محمد بن سلیمان، نا محمد بن مصفا، نا حفص بن عمر العدنی، نا علی بن عمرو عن أبیه عن جریر عن علی علیه السلام قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و لا تؤتی البیوت إلّا من أبوابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۵

۱- الذهبی: فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰) و (العبر ۳/ ۱۲) و (دول الإسلام ۱/ ۲۳۱).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۴/ ۳۴).

۳- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۸۹).

و غیرهم ... و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل فی مجلد (حدیث الثقلین).

۲۲ روایة ابن شاهین ... ص: ۱۰۵

اشارة

قال ابن شهرآشوب: «و قال النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۶

و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق و ابراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق، و ابن شاهین من أربعة طرق» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۶

۱- السمعانی فی (الأنساب).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل حوادث: ۳۸۵).

۳- الخوارزمی فی (أسماء رجال مسانید أبی حنیفة).

۴- الذهبی فی (العبر ۳/ ۲۹).

۵- الیافعی فی (مرآة الجنان ۲/ ۴۲۶).

۶- الجزری فی (طبقات القراء ۱/ ۵۸۸).

۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۳۹۲).

۸- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۲).

۹- الدیاربکری فی (الخمیس حوادث ۳۸۵).

۱۰- الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۶۶).

و نکتفی هنا بخلاصة ترجمته فی (تذکرة الحفاظ) للاختصار:

«ابن شاهین، الحافظ المفید المکثر محدّث العراق، قال ابن ماکولا: ثقة مأمون، سمع بالشام و فارس و البصرة، جمع الأبواب و التراجم، و صنّف شیئا کثیرا. قال الأزهری: و ابن شاهین ثقة عنده عن البغوی سبعمائة جزء، و قال ابن أبی الفوارس: ثقة مأمون صنّف ما لم یصنّفه أحد» [۲].

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۷

۲۳ إثبات الصّاحب بن عباد ... ص: ۱۰۷

اشارة

لقد جاء فی (المناقب) حیث استشهد بأبیات لبعض الشعراء فی علم أمیر المؤمنین علیه السلام- ما نصه: «الصاحب:

کان النبی مدینة هو بابها لو أثبت النصاب ذات المرسل

و له:

باب المدینة لا تبغوا سواه لها لتدخلوها فخلّوا جانب التیه»

و قال فی ذکر بعض من نظم حدیث رد الشمس و أشعارهم: «الصاحب:

کان النبی مدینة العلم التی حوت الکمال و کنت أفضل باب

ردت علیک الشمس و هی فضیلة ظهرت فلم تستر بلف نقاب» [۱]

ترجمته ...: ص: ۱۰۷

۱- الثعالبی فی (یتیمة الدهر ۳/ ۳۱- ۱۱۸).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۷۵).

۳- ابو الفداء الأیوبی فی (المختصر- حوادث: ۳۸۵).

۴- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۳۸۵).

۵- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۳۸۵).

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۸

۶- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۳۸۵).

۷- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۳۸۵).

۸- السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱۹۶).

و قد ذکرنا ترجمته فی مجلد (حدیث الطیر) بالتفصیل.

۲۴ روایة ابن شاذان السکری الحربی ... ص: ۱۰۸

اشارة

رواه فی کتاب (الامالی) حیث قال: «ثنا إسحاق بن مروان، ثنا أبی، ثنا عامر بن کثیر السراج عن أبی خالد عن سعد بن طریف عن الأصبغ بن نباتة عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر بابها».

ترجمته ...: ص: ۱۰۸

۱- السمعانی فی (الأنساب- السکری).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۳۸۶).

۳- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۳۸۶).

و قد أوردنا ترجمته فی مجلد (حدیث الطیر).

۲۵ روایة ابن بطة ... ص: ۱۰۸

اشارة

لقد علمت من کلام ابن شهر آشوب أنه قد رواه من ستة طرق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۰۹

ترجمته ...: ص: ۱۰۹

۱- السمعانی فی (الأنساب- العکبری).

۲- الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء ۶/ ۵۲۹).

۳- ابن کثیر فی (تاریخه ۱۱/ ۳۲۱).

۴- ابن العماد فی (شذرات الذهب ۳/ ۱۲۲).

و غیرهم، و قد ذکرنا فی مجلد (حدیث الطیر) تمسک ابن تیمیة برواياته و اعتماده علیها، کما ذکرنا فی مجلد (حدیث التشبیه) أن ابن بطة من شیوخ مشایخ شاه ولی اللّه والد (الدهلوی...)

۲۶ روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۱۰۹

اشارة

لقد رواه من طرق عدیدة حدیث قال: «حدثنا أبو العباس محمد بن یعقوب، ثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملة، ثنا أبو الصلت عبد السّلام بن صالح، ثنا أبو معاویة بن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة من العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأت الباب.

هذا حدیث صحیح الاسناد و لم یخرجاه، و أبو الصلت ثقة مأمون،

فإنی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصلت الهروی فقال: ثقة، فقلت: ألیس قد حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش حدیث أنا مدینة العلم؟

فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی و هو ثقة مأمون

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۰

سمعت أبا نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی أمام عصره ببخارا یقول:

سمعت صالح بن محمد بن حبیب الحافظ یقول- و سئل عن أبی الصلت الهروی فقال- دخل یحیی بن معین و نحن معه علی أبی الصلت فسلّم علیه فلمّا خرج تبعته فقلت له: ما تقول رحمک اللّه فی أبی الصلت؟ فقال: هو صدوق، فقلت له: إنه یروی حدیث الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها؟ فقال: قد روی هذا ذاک الفیدی عن أبی معاویة عن الأعمش کما رواه أبو الصلت.

حدثنا بصحة ما ذکره الامام أبو زکریا یحیی بن معین: - أبو الحسین محمد ابن أحمد بن تمیم القنطری، ثنا الحسین بن فهم، ثنا محمد بن یحیی بن الضریس، ثنا محمد بن جعفر الفیدی، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. قال الحسین بن فهم: حدثناه أبو الصلت الهروی عن أبی معاویة.

قال الحاكم: ليعلم المستفيد لهذا العلم أن الحسين بن فهم بن عبد الرحمن ثقة مأمون حافظ. و لهذا الحديث شاهد من حديث سفيان الثورى بإسناد صحيح:

حدثنى أبو بكر محمد بن على الفقيه الامام الشاشى القفال ببخارا- و أنا سألته- حدثنى النعمان بن هارون البلدى- ببلد من أصل كتابه- ثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد الحرانى، ثنا عبد الرزاق ثنا سفيان الثورى عن عبد اللّه بن عثمان ابن خثيم عن عبد الرحمن بن عثمان التيمى قال: سمعت جابر بن عبد اللّه يقول:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۲۶- ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۱

(أقول):

لقد جهد الحاكم فى تصحيح هذا الحديث الشريف و سعى فى تنقيحه، و صحّح سنده مرة بعد أخرى، ليوهن كيد الجاحدين و يقلع ريب المرتابين...

و الحمد للّه رب العالمين.

و لقد أخرج الحاكم حديث مدينة العلم من حديث أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام أيضا...

قال السيوطى: «و أخرج الترمذى و الحاكم عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها» [... ۱].

كما يعلم ذلك من (الصواعق) و (العقد النبوى) و (النبراس) و (شرح المواهب) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين) و (إسعاف الراغبين) و (وسيلة النجاة) و (مرآة المؤمنين) و (ينابيع المودة).

و أخرجه من حديث ابن عمر أيضا. قال ابن حجر: «الحديث التاسع:

أخرج البزار و الطبرانى فى الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانى و الحاكم و العقيلى فى الضعفاء و ابن عدى عن ابن عمر، و الترمذى و الحاكم عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها..» [۲].

و يعلم ذلك أيضا من (العقد النبوى) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين) و (إسعاف الراغبين) و (وسيلة النجاة) و (مرآة المؤمنين) و (ينابيع المودة)

كما ستقف عليه فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ...: ص: ۱۱۱

۱- أبو موسى المدينى فى (المصنف المفرد- مخطوط).

۲- عبد الغافر الفارسى فى (تاريخ نيسابور).

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۱۷۰.

[۲] الصواعق المحرقة: ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۲

۳- الفخر الرازى فى (مناقب الشافعى).

۴- ابن الأثیر فی (جامع الأصول- مخطوط).

۵- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۴۰۵).

۶- النووی فی (تهذیب الأسماء و اللغات).

۷- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۳/ ۴۰۸).

۸- أبو الفداء الأیوبی فی (المختصر ۲/ ۱۴۴).

۹- الذهبی فی (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳).

۱۰- ابن الوردی فی (تتمة المختصر ۱/ ۴۵۳).

۱۱- الخطیب التبریزی فی (رجال المشکاة- المطبوع مع المشکاة).

۱۲- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۰۵).

۱۳- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۱۵۵).

۱۴- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۰۹).

۱۵- القنوجی فی (التاج المکلل ۱۱۳).

و غیرهم، و قد ذکرنا طرفا من تراجمه فی بعض المجلدات السابقة، و لعلّنا نذکر بعضها الآخر فی المجلّدات اللّاحقة.

هذا، بالاضافة إلی أن شاه ولی اللّه الدهلوی یعتبره فی (قرة العینین) مجدد الدین علی رأس القرن الرابع، و یتمسک برواياته فیه و فی (إزالة الخفاء)، و کذلک (الدهلوی) نفسه فی مباحث کتابه (التحفة).

۲۷ إثبات الفردوسی ... ص: ۱۱۲

اشارة

لقد أرسل أبو القاسم حسن بن إسحاق الفردوسی حدیث مدینة العلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۳

إرسال المسلم حیث قال فی (الشاهنامه):

چهارم علی بود جفت بتول که او را بخوبی ستاید رسول

که من شهر علمم علیّم درست درست این سخن قول پیغمبر است

گواهی دهم کین سخن را ز اوست تو گوئی دو گوشم بر آواز اوست

بدان باش کو گفت زان برمگرد چو گفتار روایت نیاور بدرد»

أقول: و هذا خیر شاهد علی اشتهار حدیث مدینة العلم و استفاضته بین الأمة منذ العصور القدیمة، بل یدل علی صحته و ثبوته لدی جمیع المسلمین حتی المتعصبین من أهل السنة، و ذلک لأن الفردوسی نظم (الشاهنامه) بأمر السلطان محمود ابن سبکتکین، و قد کان هذا السلطان من أشدّ الناس قیاما علی الشیعة و أتباع أهل البیت علیهم السلام، و کان مولعا بعلم الحدیث و من فقهاء الشافعیة، فلو کان فی الحدیث مجال للطعن لفعل، و هذه عبارات بعض علماء أهل السنة فی الثناء علیه:

ترجمة السلطان محمود ...: ص: ۱۱۳

۱- قال ابن تیمیة فی (منهاج السنة): «و أما ما ذکره من الصلاة التی لا یجیزها أبو حنیفة و فعلها عند بعض الملوک حتی رجع عن مذهبه، فلیس بحجة علی فساد مذهب أهل السنة، لأن أهل السنة یقولون أن الحق لا یخرج عنهم، لا یقولون أنه لا یخطئ أحد منهم، و هذه الصلاة ینکرها جمهور أهل السنة کمالک و الشافعی و أحمد، و الملک الذی ذکره هو محمود بن سبکتکین، و إنما رجع إلی ما ظهر عنده أنه من سنة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و کان من خیار الملوک و أعدلهم، و کان من أشدّ الناس قیاما علی أهل البدع لا سیّما الرافضة».

۲- قال ابن خلکان: «و ذکر إمام الحرمین أبو المعالی عبد الملک الجوینی- المقدّم ذکره- فی کتابه الذی سماه مغیث الخلق فی اختیار الأحق: إن السلطان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۴

المحمود المذکور کان علی مذهب أبی حنیفة رضی اللّه عنه، و کان مولعا بعلم الحدیث، و کانوا یسمعون الحدیث من الشیوخ بین یدیه و هو یسمع، و کان یستفسر الأحادیث، فوجد أکثرها موافقا لمذهب الشافعی رضی اللّه عنه، فوقع فی جلده حکة فجمع الفقهاء من الفریقین فی مرو و التمس منهم الکلام فی ترجیح أحد المذهبین علی الآخر، فوقع الاتفاق علی أن یصلّوا بین یدیه رکعتین علی مذهب الامام الشافعی رضی اللّه عنه و علی مذهب أبی حنیفة رضی اللّه عنه، لینظر فیه السلطان و یتفکر و یختار ما هو أحسنهما، فصلی القفّال المروزی- و قد تقدم ذکره- بطهارة مسبغة و شرائط معتبرة من الطهارة و السترة و استقبال القبلة، و أتی بالأرکان و الهیئات و السنن و الآداب و الفرائض علی وجوه الکمال و التمام و قال: هذه صلاة لا یجوز الامام الشافعی دونها رضی اللّه تعالی عنه. ثم صلّی رکعتین علی ما یجوز أبو حنیفة رضی اللّه عنه، فلبس جلد کلب مدبوغا، ثم لطخ ربعه بالنجاسة، و توضأ بنبیذ التمر، و کان فی صمیم الصیف فی المفازة، و اجتمع الذباب و البعوض، و کان وضوئه منکسا منعکسا، ثم استقبل القبلة و أحرم بالصلاة من غیر نیة فی الوضوء و کبّر بالفارسیة، ثم قرأ آیة بالفارسیة دو برک سبز، ثم نقر نقرتین کنقرات الدیک من غیر فصل و من غیر رکوع، و تشهد و ضرط فی آخره من غیر نیة السلام، و قال: أیها السلطان هذه صلاة أبی حنیفة.

فقال السلطان: لو لم تکن هذه الصلاة صلاة أبی حنیفة لقتلتک، لأن مثل هذه الصلاة لا یجوّزها ذو دین، فأنکرت الحنفیة أن تکون هذه صلاة أبی حنیفة، فأمر القفال بإحضار کتب أبی حنیفة، و أمر السلطان نصرانیا کاتبا یقرأ المذهبین جمیعا، فوجدت الصلاة علی مذهب أبی حنیفة علی ما حکاه القفال، فأعرض السلطان عن مذهب أبی حنیفة و تمسک بمذهب الشافعی رضی اللّه عنه. انتهی کلام إمام الحرمین.

و کانت مناقب السلطان محمود کثیرة، و سیره من أحسن السیر، و مولده لیلة عاشوراء سنة إحدی و ستین و ثلاثمائة، و توفی فی شهر ربیع الآخر و قیل حادی عشر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۵

صفر سنة إحدی و قیل اثنتین و عشرین و أربعمائة بغزنة، رحمه اللّه تعالی» [۱].

۳- الذهبی: «قال عبد الغافر الفارسی: کان صادق النیة فی إعلاء کلمة اللّه تعالی، مظفرا فی غزواته، ما خلت سنة من سنی ملکه عن غزوة أو سفرة، و کان ذکیا بعید الغور موفق الرأی، و کان مجلسه مورد العلماء» [... ۲].

۴- الیافعی: بنحو ما تقدّم [۳].

۵- السبکی: «محمود بن سبکتکین السلطان الکبیر، أبو القاسم، سیف الدولة ابن الأمیر ناصر الدولة أبی منصور: أحد أئمة العدل، و من دانت له البلاد و العباد و ظهرت محاسن آثاره، و کان یلقّب قبل السلطنة سیف الدولة، و أما بعدها فلقّب یمین الدولة، و بهذا اللقب سمی الکتاب الیمینی الذی صنفه أبو النصر محمد بن عبد الجبار العتبی فی سیرة هذا السلطان، و أهل خوارزم و ما والاها یعتنون بهذا الکتاب و یضبطون ألفاظه أشد من عنایة أهل بلدنا بمقامات الحریری.

کان هذا السلطان إماما عادلا شجاعا مفرطا فقیها سمحا جوادا سعیدا مؤیّدا، و قد اعتبرت فوجدت أربعة لا خامس لهم فی العدل بعد عمر بن عبد العزیز رضی اللّه عنه- إلّا أن یکون بعض الناس لم تطل لهم مدة و لا ظهرت عنهم آثاره ممتدة و هم: السلطان محمود و الوزیر نظام الملک- و بینهما فی الزمان مدة- و سلطان و ملک فی بلدنا هما السلطان صلاح الدین یوسف بن أیوب فاتح بیت المقدس، و قبله الملک نور الدین محمود بن زنکی الشهید» [... ۴].

هذا، و قد ترجم الفردوسی: دولت شاه السمرقندی فی (تذکرة الشعراء:

۵۷) و ذکر بعض أحواله مع السلطان محمود بن سبکتکین بالتفصیل...

فلیراجع.

---

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۸۴.

[۲] العبر- حوادث: ۴۲۱.

[۳] مرآة الجنان- حوادث: ۴۲۱.

[۴] طبقات الشافعیة للسبکی ۵/ ۳۱۴- ۳۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۶

۲۸ روایة أبی بکر ابن مردویه ... ص: ۱۱۶

اشارة

رواه من حدیث أمیر المؤمنین علیه السلام قائلا: «عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب».

و من حدیث ابن عباس حیث قال: «عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

و تظهر روایته له من حدیث ابن عباس من عبارة الشوکانی الآتیة إن شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۱۶

۱- یاقوت الحموی (معجم البلدان ۲/ ۳۴۶).

۲- الذهبی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۱۲) و (العبر- حوادث: ۴۵۸).

۳- ابن کثیر (التاریخ- حوادث: ۴۵۸).

۴- السیوطی (طبقات الحفاظ ۴۴۶).

۵- الزرقانی (شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۶۸).

۲۹ روایة أبی نعیم الاصبهانی ... ص: ۱۱۶

اشارة

لقد رواه أبو نعيم الاصبهانی فی کتاب (معرفة الصحابة) فقد جاء فی:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۷

(جمع الجوامع) «أنا مدينة العلم و علی بابها. أبو نعيم فی المعرفة عن علی» [۱].

و قال السيوطی أيضا: «الحديث السادس عشر: عنه- أی عن علی کرّم اللّه وجهه-: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها.

أخرجه أبو نعيم فی المعرفة» [۲].

کما تعلم روايته الحديث فی (المعرفة) من (الاکتفاء) و (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين)، و قد أوردها نور الدين السليمانی فی (الدر اليتيم) کما ستعرف إن شاء اللّه تعالی.

کما ذکر أبو نعيم معنی حديث مدينة العلم فی جملة ألقاب سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، و ذلک يدل علی ثبوته بلا ريب، و هذا نص کلامه بترجمة الامام عليه السلام:

«سيّد القوم، محبّ المشهود و محبوب المعبود، باب مدينة الحکم [العلم و العلوم، و رأس المخاطبات و مستنبط الإشارات، راية المهتدين و نور المطيعين، و ولی المتقين و إمام العادلين، أقدمهم إجابة و إيمانا، و أقومهم قضية و إيقانا، و أعظمهم حلما و أوفرهم علما، علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، قدوة المتقين، و زينة العارفين، المنبی عن حقائق التوحيد، المشير إلی لوامع علم التفريد، صاحب القلب العقول و اللسان السئول، و الاذن الواعی و العهد الوافی، فقأ عيون الفتن، و وقی من فنون المحن، فدفع الناکثين و وضع القاسطين و دمغ المارقين، الأخيشن فی دين اللّه، المموس فی ذات اللّه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۱۱۷

۱- الفخر الرازی فی (مناقب الشافعی).

---

[۱] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۸.

[۲] القول الجلی فی مناقب علی: ۳۵.

[۳] حلية الأولياء ۱/ ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۸

۲- ابن الأثير فی (الکامل- حوادث: ۴۳۰).

۳- الخوارزمی فی (أسماء رجال مسانيد أبی حنيفة).

۴- ابن خلکان فی (وفيات الأعيان ۱/ ۲۶).

۵- أبو الفداء الأيوبی فی (المختصر- حوادث ۴۳۰).

۶- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۲) و (العبر ۳/ ۱۷۰) و (دول الإسلام حوادث ۴۳۰).

۷- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۴۳۰).

۸- الخطيب التبريزی فی (أسماء رجال المشکاة- المطبوع مع المشکاة ۳/ ۸۰۵).

۹- الصفدى فى (الوافى بالوفيات ۷/ ۸۱).

۱۰- اليافعى فى (مرآة الجنان- حوادث ۴۳۰).

۱۱- السبكى فى (طبقات الشافعية ۴/ ۱۸).

۱۲- الأسنوى فى (طبقات الشافعية ۲/ ۴۷۴).

۱۳- السيوطى فى (طبقات الحفاظ ۴۲۳).

۱۴- الشعرانى فى (لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار).

۱۵- الدياربكرى فى (الخميس- حوادث: ۴۳۰).

۱۶- القنوجى فى (التاج المكلل: ۳۱).

۱۷- (الدهلوى) فى (بستان المحدثين).

و غيرهم كما سيأتى فى بعض مجلّدات الكتاب.

قال ابن خلكان: «الحافظ أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسى بن مهران الاصبهانى الحافظ المشهور، صاحب كتاب حلية الأولياء، كان من أعلام المحدثين و أكابر الحفاظ الثقات، أخذ عن الأفاضل و أخذوا عنه و انتفعوا به، و كتابه الحلية من أحسن الكتب، و له كتب تاريخ أصبهان نقلت

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۱۹

منه» [... ۱].

و فى (العبر «...) تفرّد بالدنيا بعلوّ الإسناد، مع الحفظ و الاستبحار من الحيث و فنونه ... و صنّف التصانيف الكبار المشهورة فى الأقطار» [۲].

۳۰ رواية أحمد بن المظفر الفقيه الشافعى ... ص: ۱۱۹

اشارة

رواه بإسناده عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، كما تقدّم عن (المناقب) لابن المغازلى، و ستقف عليه فيما بعد أيضا إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ...: ص: ۱۱۹

ترجم له الذهبى [۳] كما تظهر جلالته من رواية ابن المغازلى عنه و وصفه إيّاه بالفقيه الشافعى فى مواضع عديدة من كتابه (المناقب).

۳۱ رواية أبى الحسن الماوردى ... ص: ۱۱۹

اشارة

و قد رواه أقضى القضاة أبو الحسن على بن محمد بن حبيب البصرى الشافعى المعروف بالماوردى على ما نقل عنه ابن شهر آشوب

حیث قال: «و قال

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۲۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۷۰.

[۳] نفس المصدر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۰

النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه أحمد من ثمانیة طرق، و إبراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق، و ابن شاهین من أربعة طرق، و الخطیب التاریخی من ثلاثة طرق، و یحیی بن معین من طریقین. و قد رواه السمعانی و القاضی الماوردی و أبو منصور السکری» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۲۰

۱- السمعانی: «أقضی القضاة أبو الحسن علی بن محمد بن حبیب البصری المعروف بالماوردی، من أهل البصرة سکن بغداد، و کان من وجوه الفقهاء الشافعیین، و له تصانیف عدة فی أصول الفقه و فروعه و غیر ذلک، قال الخطیب کتبت عنه و کان ثقة» [۲].

۲- ابن الأثیر: «و کان إماما و له تصانیف کثیرة، منها الحاوی و غیره فی علوم کثیرة، و کان عمره ستا و ثمانین سنة» [۳].

۳- ابن خلکان: «کان من وجوه الفقهاء الشافعیة و کبارهم و کان حافظا للمذهب، و له فیه کتاب الحاوی الذی لم یطالعه أحد إلّا و شهد له بالتبحر و المعرفة التامة بالمذهب، و فوّض إلیه القضاء ببلدان کثیرة» [... ۴].

۴- الذهبی: «و کان إماما فی الفقه و الأصول و التفسیر، بصیرا بالعربیة» [... ۵].

۵- الیافعی: «الامام النحریر و البحر الکبیر أقضی القضاة» [... ۶].

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] الأنساب- الماوردی. ملخّصا.

[۳] الکامل فی التاریخ- حوادث: ۴۵۰. ملخّصا.

[۴] وفیات الأعیان ۱/ ۳۲۶.

[۵] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۴۵۰.

[۶] مرآة الجنان- حوادث: ۴۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۱

۶- السبکی: «الامام الجلیل القدر الرفیع الشأن أبو الحسن الماوردی صاحب الحاوی ... کان إماما جلیلا رفیع الشأن، له الید الباسطة فی المذهب و التفنن التام فی سائر العلوم، قال الشیخ أبو إسحاق: درس بالبصرة و بغداد سنین کثیرة، و له تصانیف کثیرة فی الفقه و الأدب، و کان حافظا للمذهب. و قال الخطیب: من وجوه الفقهاء الشافعیین، و له تصانیف عدة فی أصول الفقه و فروعه و غیر ذلک، قال: و جعل إلیه القضاء ببلدان السلطان، و کان أحد الأئمة، له التصانیف الحسان فی کلّ فن من العلم...

و من کلام الماوردی الدال علی دینه و مجاهدته لنفسه ما ذکره فی کتاب أدب الدین و الدنیا فقال: و مما أتدرک به من حالی أنّی صنّفت فی البیوع کتابا جمعته ما استطعت من کتب الناس، و اجتهدت فیه نفسی و کرّرت فیه خاطری، حتی إذا نهدت و استکمل و

کدت أعجب به، و تصوّرت أنی أشدّ الناس اطلاعا بعلمه، حضرنی- و أنا فی مجلس- أعرابیان فسألانی عن بیع عقداه فی البادیة علی شروط تضمنت أربع مسائل لم أعرف لشیء منها جوابا، فأطرقت مفکرا و بحالی و حالهما معتبرا، فقالا: أما عندک فیما سألنا جواب و أنت زعیم هذه الجماعة؟ فقلت: لا، فقالا: إیها لک و انصرافا، ثم أتیا من قد یتقدّمه فی العلم کثیر من أصحابی فسألاه فأجابهما مسرعا بما اقنعهما، فانصرفا عنه راضیین بجوابه حامدین لعلمه- إلی أنّ قال- فکان ذلک زاجر نصیحة و تدبر عظیمة، تذلل لهما قیاد النفس و انخفض لهما جناح العجب.

قال الخطیب: کان ثقة» [... ۱...]

---

[۱] طبقات الشافعیة للسبکی ۳/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۲

۳۲ روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۱۲۲

اشارة

قال أخطب خوارزم «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ، قال أخبرنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، قال أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسین ابن داود العلوی رحمه اللّه تعالی، قال أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی الشعرانی، قال حدثنا محمد بن عبد الرحمن النیسابوری، قال حدثنا أبو الصلت الهروی، قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۲۲

۱- الفخر الرازی فی (مناقب الشافعی).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۴۵۸).

۳- یاقوت فی (معجم البلدان ۱/ ۸۰۴).

۴- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۲۰).

۵- أبو الفداء الأیوبی فی (المختصر- حوادث: ۴۵۸).

۶- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۴۵۸).

۷- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲) و (العبر ۳/ ۲۴۰) و (دول

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۳

الإسلام حوادث: ۴۵۸).

۸- الخطیب التبریزی فی (أسماء رجال المشکاة المطبوع مع المشکاة ۳/ ۸۰۶).

۹- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث ۴۵۸).

۱۰- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۸).

۱۱- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۹۸).

۱۲- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۳۳).

۱۳- القاری فی (المرقاة ۱/ ۲۳).

۱۴- المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۲۸).

۱۵- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۳۳).

۱۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۱۷- القنوجی فی (التاج المکلل: ۲۸).

و غیرهم، و قد ذکرنا ترجمته فی بعض مجلّدات الکتاب بالتفصیل، و نقتصر هنا علی عبارة ابن خلکان، و هی هذه: «أبو بکر أحمد بن الحسین بن علی بن عبد اللّه بن موسی البیهقی الخسروجردی، الفقیه الشافعی، الحافظ الکبیر المشهور، واحد زمانه و فرد أقرانه فی الفنون، من کبار أصحاب الحاکم أبی عبد اللّه ابن البیع فی الحدیث، ثم الزائد علیه فی أنواع العلوم، أخذ الفقیه عن أبی الفتح ناصر بن محمد العمری المروزی، غلب علیه الحدیث و اشتهر به و رحل فی طلبه إلی العراق، و الحجاز، و سمع بخراسان من علماء عصره، و کذلک ببقیة البلاد التی انتهی إلیها، و شرع فی التصنیف، فصنّف فیه کثیرا حتی قیل تبلغ تصانیفه ألف جزء، و هو أول من جمع نصوص الامام الشافعی رضی اللّه تعالی عنه فی عشر مجلّدات ... و کان قانعا من الدنیا بالقلیل، و قال إمام الحرمین فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّا و للشّافعی علیه منة إلّا أحمد البیهقی فإنّ له علی الشافعی منة.

و کان من أکثر الناس نصرا لمذهب الشافعی، و طلب إلی نیسابور لنشر العلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۴

فأجاب و انتقل إلیها، و کان علی سیرة السلف، و أخذ عنه الحدیث جماعة من الأعیان»....

۳۳ روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۱۲۴

اشارة

لقد علمت روایته من عبارة (المناقب) لابن المغازلی، و ستقف علی ذلک فیما بعد أیضا ان شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۲۴

۱- الذهبی فی (العبر- حوادث ۴۶۲).

۲- القرشی فی (الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۱).

۳- الیافعی (مرآة الجنان- حوادث ۴۶۲).

۴- القاری فی (الأثمار الجنیّة فی طبقات الحنفیة).

و قد أوردنا ذلک فی مجلّد (حدیث الطیر).

۳۴ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۲۴

اشارة

لقد أخرج حدیث مدینة العلم عن ابن عباس بطرق متعددة حیث قال:

«أخبرنا الحسین بن علی الصیمری، قال حدثنا أحمد بن محمد بن علی الصیرفی، قال ثنا إبراهیم بن أحمد بن أبی حصین، قال حدثنا محمد بن عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۵

أبو جعفر الحضرمی، قال حدثنا جعفر بن محمد البغدادی أبو محمد الفقیه- و کان فی لسانه شیء- قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

«أخبرنی أحمد بن محمد العتیقی، قال ثنا عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه الشاهد، قال ثنا أبو بکر أحمد بن فاذویه بن عزرة الطحان، قال ثنا أبو عبد اللّه أحمد بن أحمد بن یزید بن سلیم، قال حدثنی رجاء بن سلمة قال حدثنا أبو معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲].

«حدثنا محمد بن أحمد بن رزق، قال أخبرنا أبو بکر مکرم القاضی، قال حدثنا القاسم بن عبد الرحمن الأنباری، قال ثنا أبو الصلت عبد السلام بن صالح بن سلیمان بن میسرة الهروی، قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۳].

و أخرجه من حدیث جابر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حیث قال:

«أخبرنا یحیی بن علی الدسکری بحلوان، قال أخبرنا أبو بکر محمد بن المقری بأصبهان، قال ثنا أبو الطیّب محمد بن عبد الصمد الدقاق، قال ثنا أحمد بن عبد اللّه أبو جعفر المکتب، قال أخبرنا عبد الرزاق قال ثنا سفیان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیة و هو آخذ بید علی: هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله- یمد بها صوته- أنا مدینة

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۱۷۲.

[۲] المصدر نفسه ۴/ ۳۴۸.

[۳] المصدر نفسه ۱۱/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۶

العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و أخرجه من حدیث سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام قائلا: «أخبرنا عبد اللّه ابن محمد بن عبد اللّه، حدثنا محمد بن المظفر، حدثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عباد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر الکندی عن اسماعیل بن إبراهیم الهمدانی عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی. و عن عاصم بن ضمرة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلقنی و علیا من

شجرة، أنا أصلها و علی فرعها، و الحسن و الحسین ثمرتها، و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطیب إلّا الطیّب، و أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأت الباب» [۲].

و یعلم هذا من (کفایة الطالب فی مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب)

أیضا. کما سیأتی.

و أخرجه من حدیث ابن عباس فی کتاب (المتفق و المفترق) علی ما جاء فی (الاکتفاء للوصابی) و هذا نصه: - «و عنه (أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه) قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه الحاکم فی المستدرک و الخطیب فی المفترق و المتفق» [۳].

کما أورد فی (تاریخ بغداد) عدة روایات عن یحیی بن معین تتضمن إثبات و تصحیح حدیث مدینة العلم

، و ستقف علیها إن شاء اللّه تعالی فیما بعد.

ترجمته ...: ص: ۱۲۶

۱- السمعانی فی (الأنساب- البغدادی).

۲- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۴۶۳).

---

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۳۷۷.

[۲] المصدر نفسه ۱۱/ ۴۹.

[۳] الاکتفاء للوصابی عن المتفق و المفترق للخطیب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۷

۳- الخوارزمی فی (أسماء رجال جامع مسانید أبی حنیفة).

۴- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۲۷).

۵- أبو الفداء الأیوبی فی (المختصر- حوادث: ۴۶۳).

۶- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۴۶۳).

۷- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۵) و (العبر ۳/ ۲۵۳) و غیرهما.

۸- الیافعی فی (مرآة الجنان ۳/ ۸۷).

۹- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۲۹).

۱۰- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۱).

۱۱- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۳۴).

۱۲- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث: ۴۶۳).

۱۳- المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۲۹).

۱۴- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۱۰۵).

۱۵- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۴۶).

۱۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۱۷- القنوجی فی (التاج المکلل).

قال القنوجی: «الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی ابن ثابت البغدادی، المعروف بالخطیب صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنفات، کان من الحفاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه فانه یدل علی اطلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائة مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف، و أخذ الفقه عن أبی الحسن المحاملی و القاضی أبی الطیّب الطبری و غیرهما، و کان فقیها فغلب علیه الحدیث و التاریخ، ولد فی جمادی الآخرة سنة ۳۹۲ یوم الخمیس لست بقین من الشهر، و توفی یوم الاثنین سابع ذی الحجة سنة ۴۶۳ ببغداد، رحمه اللّه تعالی، و قال السمعانی: توفی فی شوال. و سمعت أنّ الشیخ أبا إسحاق الشیرازی رحمه اللّه کان من جملة من حمل نعشه، لأنه انتفع به

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۸

کثیرا و کان یراجعه فی تصانیفه، و العجب إنه کان فی وقته حافظ المشرق و أبو عمرو یوسف بن عبد البر صاحب کتاب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی سنة واحدة» [... ۱].

۳۵ روایة ابن عبد البر القرطبی ... ص: ۱۲۸

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم بترجمة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال: «و روی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۲۸

۱- السمعانی فی (الأنساب- القرطبی).

۲- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۲/ ۳۴۸).

۳- أبو الفداء فی (المختصر حوادث: ۴۶۳).

۴- ابن الوردی فی (تتمة المختصر حوادث: ۴۶۳).

۵- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۸) و (العبر ۳/ ۲۵۵) و غیرهما.

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۶۳).

۷- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث ۴۶۳).

۸- ابن ناصر الدین فی (طبقات الحفاظ- مخطوط).

---

[۱] التاج المکلل: ۳۲.

[۲] الاستیعاب فی معرفة الاصحاب ۳/ ۱۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۲۹

۹- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۳۲).

۱۰- الزرقانی فی (شرح المواهب ۱/ ۱۲۶).

۱۱- البدخشانی فی (تراجم الحفاظ- مخطوط).

۱۲- القنوجی فی (التاج المکلل ۱۵۳).

۱۳- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

قال المیرزا محمد البدخشانی ما ملخصه: «یوسف بن عبد اللّه بن محمد بن عبد البر النمری الأندلسی أبو عمر، المعروف بابن عبد البر، أحد الأئمة- ذکره فی نسبة القرطبی- الحافظ، کان إماما فاضلا کبیرا جلیل القدر، صنّف التصانیف.

مات سنة ۴۶۳. و ذکره الذهبی و ابن ناصر الدین فی طبقات الحفّاظ».

۳۶ روایة الغندجانی ... ص: ۱۲۹

لقد روی أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الغندجانی حدیث مدینة العلم، کما تقدم و یأتی فی کلام ابن المغازلی، و قد أوردنا ترجمة الغندجانی فی مجلد حدیث الثقلین عن (کتاب الأنساب) فانّه جاء فیه: «کان شیخا صالحا ثقة صدوقا، سکن واسط بأخرة» ... و له ترجمة فی (معجم الأدباء ۷/ ۲۶۱) و (بغیة الوعاة: ۲۱۷) و غیرهما.

۳۷ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۲۹

اشارة

لقد روی هذا الحدیث بطرق عدیدة و ألفاظ مختلفة، حیث قال:

«حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۰

إبراهیم بن عبد الرحمن، قال حدثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملة، قال حدثنا أبو الصلت الهروی عبد السلام بن صالح، قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فیمن أراد العلم فلیأته من بابه».

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر بن أحمد العطار الفقیه الشافعی رحمه اللّه بقراءتی علیه فأقرّ به سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة قلت له: أخبرکم أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنی الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی رحمه اللّه، نا عمر بن الحسن الصیرفی رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن یزید، نا عبد الرزاق، قال أنا سفیان الثوری عن عبد اللّه ابن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعضد علی فقال: هذا أمیر البررة و قاتل الکفرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثمّ مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان بن الفرج رحمه اللّه تعالی، أنا أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن شاذان البزاز إذنا، نا محمد بن حمید اللخمی أنا أبو جعفر محمد بن عمار بن عطیة، نا عبد السلام بن صالح الهروی، نا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان، أنا أبو الحسین محمد بن المظفر بن موسی ابن عیسی الحافظ البغدادی، نا الباغندی محمد بن

محمد بن سليمان، نا محمد بن مصفا، نا حفص بن عمر العدنی، نا علی بن عمر عن أبيه عن جرير عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها و لا تؤتی البيوت إلّا من أبوابها.

أخبرنا أبو منصور زيد بن طاهر بن سيار البصری- قدم علينا واسطا- نا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۱

أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن داسة، نا أحمد بن عبيد اللّه، نا بكر بن أحمد بن مقيل نا محمد بن الحسن بن العباس، نا عبد السلام بن صالح، نا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا أبو القاسم الفضل بن محمد بن عبد اللّه الاصفهانی- قدم علينا واسطا إملاء فی جامعنا فی شهر رمضان سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- أنا أبو سعيد محمد بن موسی بن الفضل بن شاذان الصيرفی بنيسابور، أنا أبو العباس محمد ابن يعقوب الأصم، نا محمد بن عبد الرحيم الهروی، نا عبد السلام بن صالح، نا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسی، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت القرشی، نا علی بن محمد المقری، نا محمد بن عيسی بن شعبة البزاز، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدّب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن قال سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصاری يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبية- و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب- هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه تعالی- فيما أذن لی فی روايته عنه- أن أبا طاهر إبراهيم بن عمر بن يحيی يحدّثهم نا محمد بن عبيد اللّه بن [محمد بن عبيد اللّه بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عيسی سنة عشر و ثلاثمائة، نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقی الصفّار بالبصرة سنة أربع و أربعين و مائتين، نا أبو الحسن علی بن موسی الرضا قال: حدثنی أبی عن أبيه جعفر بن محمد عن أبيه عن جدّه علی بن الحسن عن أبيه الحسين عن أبيه علی ابن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: يا علی أنا مدينة العلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۲

و أنت الباب، كذب من زعم أنه يصل إلی المدينة إلّا من قبل الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳۲

ترجم له جماعة من أكابر علماء أهل السنة، و أثنوا عليه الثناء البالغ، كما ذكرنا فی بعض مجلّدات الكتاب، و هذه جملة من مصادر ترجمته: الأنساب- الجلّابی، ذيل تاريخ بغداد لابن النجار ۴/ ۷۱، الوافی بالوفيات ۲۲/ ۱۳۳، و اللباب فی الأنساب ۱/ ۳۱۹، تبصير المنتبه ۱/ ۳۸۰...

۳۸ رواية أبی المظفر السمعانی ... ص: ۱۳۲

اشارة

قال ابن شهرآشوب «قال النبی علیه السلام بالإجماع: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب.

رواه أحمد من ثمانیة طرق، و إبراهیم الثقفی من سبعة طرق، و ابن بطة من ستة طرق، و القاضی الجعابی من ستة طرق، و ابن شاهین من أربعة طرق، و الخطیب التاریخی من ثلاثة طرق، و یحیی بن معین من طریقین.

و قد رواه السمعانی و القاضی الماوردی و أبو منصور السکری» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۳۲

۱- عبد الغافر الفارسی فی (سیاق تاریخ نیسابور).

۲- السمعانی فی (الأنساب- السمعانی).

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۸۰- ۸۵.

[۲] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

۳- الرافعی فی (التدوین ۴/ ۱۱۸).

۴- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان).

۵- الذهبی فی (العبر حوادث ۴۸۹) و (دول الإسلام حوادث ۴۸۹).

۶- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۴۸۹).

۷- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۳۳۰).

۸- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۲۹).

۹- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۳۸۱).

۱۰- الداودی فی (طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹).

و غیرهم. قال الرافعی ما ملخصه:

«منصور بن محمد السمعانی التمیمی أبو المظفر، تفقه علی أبیه علی مذهب أبی حنیفة رضی اللّه عنه حتی برع فی الفقه، ثم ورد بغداد و اجتمع بأبی إسحاق الشیرازی، و جری بینه و بین أبی نصر بن الصباغ صاحب الشامل مسألة أحسن الکلام فیها، ثم انتقل إلی مذهب الشافعی رضی اللّه عنه.

و قال أبو الحسن عبد الغافر بن إسماعیل الفارسی فی سیاق تاریخ نیسابور:

أبو المظفر السمعانی وحید عصره فضلا و طریقة، من بیت العلم و الزهد.

و صنف الامام أبو المظفر التفسیر فی ثلاث مجلدات، و صنّف فی الخلاف کتبا مشهورة، توفی سنة تسع و ثمانین و أربعمائة».

۳۹ روایة أبی علی البیهقی ... ص: ۱۳۳

اشارة

لقد روی أبو علی إسماعیل بن أحمد بن الحسین البیهقی حدیث مدینة العلم، کما علمت سابقا من عبارة (المناقب) لأخطب خطباء خوارزم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۴

ترجمته ...: ص: ۱۳۴

۱- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۵۰۷).

۲- أبو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۵۰۷).

۳- ابو الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث ۵۰۷).

۴- السبکی فی (طبقات الشافعیة الوسطی- مخطوط).

۵- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۰).

۶- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث: ۵۰۷).

و غیرهم. قال ابن الأثیر: «و إسماعیل بن أحمد بن الحسین بن علی، أبو علی، ابن أبی بکر البیهقی، الامام ابن الامام، و مولده سنة ثمان و عشرین و أربعمائة، و توفی بمدینة بیهق، و لوالده تصانیف کثیرة مشهورة».

۴۰ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۴

اشارة

رواه حیث قال: «أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳۴

۱- الرافعی فی (التدوین ۳/ ۸۵).

۲- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۹) و (العبر ۴/ ۱۸) و غیرهما.

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۵۰۹).

۴- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۱۰۴).

---

[۱] فردوس الأخبار ۱/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۵

۵- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۷/ ۱۱۱).

۶- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۲۹۲).

۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۵۷).

۸- المناوی فی (فیض القدیر ۱/ ۲۸).

و غیرهم، و ستقف علی ترجمته بالتفصیل فی موضعه إن شاء اللّه تعالی.

هذا، و لا یخفی علی أهل العلم أن کتاب (الفردوس) فی أعلی درجات الاعتبار و الشهرة لدی العلماء الأعلام، و جهابذة الحدیث و الأخبار، کما نصّ مؤلفه (الدیلمی) فی دیباجته علی أنه قد انتقی أحادیثه من الأحادیث الصحاح و الغرائب و الأفراد، و صرح بخلوّه عن الأکاذیب الموضوعات.

کما أشاد ولده بفضل هذا الکتاب و شأنه فی (مسند الفردوس)، و کذا السید علی الهمدانی فی (روضة الفردوس) فراجع.

۴۱ روایة العاصمی ... ص: ۱۳۵

رواه فی (زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی) حیث قال: «ذکر مشابه أبینا آدم علیه السلام: أما آدم علیه السلام، فإنّه قد وقعت المشابهة بین المرتضی و بینه علیه السلام بعشرة أشیاء: أوّلها: بالخلق و الطینة، و الثانی: بالمکث و المدة، و الثالث: بالصاحبة و الزوجة، و الرابع: بالتزویج و الخلعة، و الخامس: بالعلم و الحکمة، و السادس: بالذهن و الفطنة، و السابع: بالأمر و الخلافة، و الثامن: بالأعداء و المخالفة، و التاسع: بالوفاة و الوصیة و العاشر: بالأولاد و العترة».

قال: «و أما بالعلم و الحکمة فإنّ اللّه تعالی قال لآدم علیه السلام: وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها ففضّل بالعلم العباد الذین کانوا لا یعصون اللّه ما أمرهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۶

و یفعلون بما یؤمرون، و استحق بذاک منهم السجود له، فکما لا یصیر العلم جهلا و العالم جاهلا فکذلک لم یصر آدم المفضل بالعلم مفضولا و کذلک حال من فضل بالعلم، و أما من فضل بالعبادة فربّما یصیر مفضولا، لأن العابد ربما یسقط عن درجة العبادة إن ترکها معرضا عنها، أو توانی فیها تغافلا منها فیسقط فضله، و لذلک قیل: بالعلم و یعلو و لا یعلی، و العالم یزار و لا یزور، و من ذلک وجوب الوصف للّه سبحانه بالعلم و العالم و فساد الوصف له بالعبادة و العابد، و لذلک منّ علی نبیه علیه السلام بقوله: وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ وَ کانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکَ عَظِیماً فعظّم الفضل علیه بالعلم دون سائر ما أکرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح علیه البلاد و الآفاق.

و کذلک المرتضی رضوان اللّه علیه، فضّل بالعلم و الحکمة ففاق بهما جمیع الأمة ما خلا الخلفاء الماضین رضی اللّه عنهم أجمعین، و لذلک وصفه الرسول علیه السلام بهما حیث قال: یا علی ملئت علما و حکمة، و ذکر

فی الحدیث عن المرتضی رضوان اللّه علیه: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان ذات لیلة فی بیت أم سلمة فبکرت إلیه بالغداة، فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلی المسجد و أنا عن یمینه و ابن عباس عن یساره فقال النبی علیه السلام: یا علی ما أول نعم اللّه علیک؟ قال: أن خلقنی فأحسن خلقی. قال: ثم ما ذا؟

قال: أن عرّفنی نفسه، قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: و إن تعدوا نعمة اللّه لا تحصوها. قال: فضرب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی کتفی و قال: یا علی ملئت علما و حکمة. و لذلک قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمة و علی بابها.

أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه، قال حدثنا أبو سعید الرازی، قال قرئ علی أبی الحسن بن محمد بن مهرویه القزوینی بها فی الجامع و أنا اسمع، قال حدّثنا أبو أحمد داود بن سلیمان بن وهب الفراء قال حدثنی علی بن موسی الرضا، قال حدثنی أبی موسی بن جعفر عن أبیه جعفر بن محمد عن أبیه محمد بن علی عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۷

أبیه علی بن الحسین عن أبیه الحسین بن علی عن أبیه علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب

. و لهذا الحدیث طرق أخر نذکرها فی فصل خصائص المرتضی رضوان اللّه علیه إن شاء اللّه عز و جلّ».

و رواه فی «ذکر مشابه داود ذی الأید صلوات اللّه و سلامه علیه» قال:

«و وقعت المشابهة بین المرتضی رضوان اللّه علیه و بین داود علیه السلام بثمانیة أشیاء ... و الثامن بفصل الخطاب ... و أما فصل الخطاب فقوله تعالی:

وَ آتَیْناهُ الْحِکْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ ... فکذلک المرتضی رضوان اللّه علیه أوتی من فصل الخطاب کما ذکرناه فی معنی

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها، و فی فصل قضائه».

و رواه أیضا فی «أسماء الامام علیه السلام» حیث ذکر فیها «باب مدینة العلم و باب دار الحکمة» ثم قال: و أما باب مدینة العلم فإنه أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه، قال فیما أجاز لنا أبو حفص بن عمر، قال أخبرنا أبو بکر بن إسحاق قال أخبرنا العباس بن الفضل قال حدثنا أبو الصلت الهروی قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

۴۲ إثبات الحکیم السنائی ... ص: ۱۳۷

اشارة

لقد أرسله أبو المجد مجدود بن آدم الشهیر بالحکیم السنائی فی کتاب [حدیقة الحقیقة و الشریعة و الطریقة] إرسال المسلم حیث قال ما نصه «فی مناقب زوج البتول و ابن عم الرسول أبی الحسن و الحسین، المبارز الکرار غیر الفرار،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۸

غالب الجیش، سید المهاجرین و الأنصار أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه: من أحبّ علیا فقد استمسک بالعروة الوثقی، الذی أنزل اللّه تعالی فی شأنه: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ و قال النبی علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها. و قال: یا علی أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله. و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. و قال جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما:

دخلت عائشة رضی اللّه عنها و عن أبیها علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا عائشة ما تقولین فی أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه؟ فأطرقت ملیا ثم رفعت رأسها فقالت بیتین:

إذا ما التبرحک علی المحک تبین غشه من غیر شک

و فینا الغش و الذهب المصفی علی بیننا شبه المحک»

و فی [حدیقة الحقیقة] فی مدح الامام علیه السلام:

«آل یس شرف بدو دیده ایزد او را بعلم بگزیده

مر نبی را وصی و هم داماد جان پیغمبر از جمالش شاد

کتب نادیده بود خوانده بود بدل علم هر دو جهان ورا حاصل

بفصاحت جو او سخن گفتی مستمع زان حدیث در سفتی

لطف او بود لطف پیغمبر عنف او عنف شیر شرزه نر

خوانده در دین و ملک مختارش هم در علم و هم علمدارش»

ترجمته ...: ص: ۱۳۸

۱- عبد الرحمن الجامی فی (نفخات الأنس من حضرات القدس ۵۹۵).

۲- دولت شاه السمرقندی فی (تذکرة الشعراء ۱۰۶).

۳- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۳۹

و غیرهم ... و قد عدّه (الدهلوی) فی (التحفة) من کبار أهل السنة المقبولین لدیهم، و من أجلة عظمائهم الذین جمعوا بین الشریعة و الطریقة ... کما استشهد بشعر له فی تفسیره (فتح العزیز) معبّرا عنه ب «بعض المحققین».

هذا، و قد ذکر الکاتب الجلبی کتابه المذکور بقوله: «حدیقة الحقیقة و شریعة الطریقة المعروف بفخری نامه، فارسی منظوم لأبی المجد- محمد- بن آدم الشهیر بالحکیم السنائی المتوفی سنة ۵۲۵، نظمه من بحر الخفیف لبهرام شاه القونوی السبکتکینی، و رتّب علی عشرین بابا فی التوحید و کلام اللّه و نعت الرسول و فضل الصحابة و الخلفاء و فضل السیدین الشهیدین، و الإمامین أبی حنیفة و الشافعی، و العقل و العلم و العشق و القلب و التصوف و صفة البشر و الشیخوخة و غور الغفلة و الحکمة و الشهوة و صنعة الأفلاک و الربیع. و مدح بهرام شاه و مدح ولده دولت شاه. و الحکم و الأمثال. فرغ من نظمه سنة ۵۲۴» [۱].

۴۳ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۳۹

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم فی کتابه (مسند الفردوس) الذی خرج فیه سند کل حدیث رواه والده فی کتاب (الفردوس). قال المناوی فی (فیض القدیر) «فر للدیلمی فی مسند الفردوس المسمی بمأثور الخطاب المخرج علی کتاب الشهاب، و الفردوس للإمام عماد الإسلام أبی شجاع الدیلمی، ألّفه محذوف الأسانید مرتّبا علی الحروف لیسهل حفظه، و أعلم بإزائها بالحروف للمخرجین کما مر، و مسنده لولده سید الحفاظ أبی منصور شهردار بن شیرویه، خرّج سند کل حدیث تحته و سمّاه: إبانة الشبهة فی معرفة کیفیة الوقوف علی ما فی کتاب الفردوس من علامات الحروف» [۲].

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۶۴۵.

[۲] فیض القدیر ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۰

و قد تقدم ذکر روایة والده الحدیث فی کتاب (الفردوس).

ترجمته ...: ص: ۱۴۰

۱- الذهبی فی (العبر- حوادث: ۵۵۸).

۲- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۴/ ۲۲۹).

۳- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۱۰۵).

۴- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۳۲۴).

۵- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

و قد تقدّم عن المناوی وصفه إیاه بسید الحفاظ.

۴۴ إثبات السمعانی ... ص: ۱۴۰

اشارة

لقد قال السمعانی ما نصه:

«الشهید- بفتح الشین المعجمة و کسر الهاء و سکون الیاء المعجمة بنقطتین من تحتها و فی آخرها الدال المهملة- اشتهر بهذا الاسم جماعة من العلماء المعروفین قتلوا فعرفوا بالشهید، أوّلهم ابن باب مدینة العلم و ریحانة رسول اللّه الشهید ابن الشهید الحسین بن علی سید شبّان أهل الجنة، و کان یکنّی أبا عبد اللّه» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۰

۱- ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۵۶۲) و (اللباب- السمعانی).

۲- المحب ابن النجار فی (تاریخه- مخطوط).

---

[۱] الأنساب- الشهید.

۳- ابن خلکان (وفیات الأعیان ۱/ ۳۰۱).

۴- أبو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۵۶۲).

۵- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۵۶۲).

۶- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۱۶) و (العبر ۴/ ۱۷۸).

۷- الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۳۷۱).

۸- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۷/ ۱۸۰).

۹- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۵۵).

۱۰- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۱).

۱۱- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث ۵۶۲).

۱۲- القنوجی فی (التاج المکلل ۷۶).

و غیرهم. قال فی (تذکرة الحفاظ) ما ملخصه: «السّمعانی: الحافظ البارع العلّامة تاج الإسلام، أبو سعد عبد الکریم التمیمی السّمعانی المروزی صاحب التصانیف، ولد فی شعبان سنة ست و خمسمائة، و رحل إلی الأقالیم النائیة، و کان ذکیا فهما سریع الکتابة ملیحها، درّس و أفتی و وعظ و أملی، و کتب عمن دبّ و درج، و کان ثقة حافظا حجة واسع الرّحلة عدلا دیّنا جمیل السّیرة حسن الصحبة کثیر المحفوظ.

قال ابن النجّار: و سمعت من یذکر أنّ عدد شیوخه سبعة آلاف شیخ و هذا شیء لم یبلغه أحد، و کان ملیح التصانیف کثیر الشیء و الأسانید لطیف المزاج ظریفا حافظا واسع الرّحلة ثقة صدوقا دینا، سمع منه مشایخه و أقرانه، و حدّث عنه جماعة.

مات فی ربیع الأول سنة اثنتین و ستین و خمسمائة بمرو، و له ست و خمسون سنة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۲

۴۵ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۴۲

اشارة

قال أبو المؤید الموفق بن أحمد بن إسحاق الخوارزمی المکّی المعروف بأخطب خوارزم و الخطیب الخوارزمی، فی ألقاب علی علیه السلام:

«الألقاب له، هو: أمیر المؤمنین، و یعسوب الدین و المسلمین، و مبیر الشرک و المشرکین، و قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین، و مولی المؤمنین، و شبیه هارون، و المرتضی، و نفس الرسول، و أخوه، و زوج البتول، و سیف اللّه المسلول و أبو السبطین، و أمیر البررة، و قاتل الفجرة، و قسیم الجنة و النار، و صاحب اللواء، و سید العرب، و خاصف النعل، و کاشف الکرب، و الصدیق الأکبر، و أبو الریحانتین، و ذو القرنین، و الهادی، و الفاروق، و الواعی، و الشاهد، و باب المدینة، و بیضة البلد، و الولی، و الوصی، و قاضی دین الرسول، و منجز وعده» [۱].

و قال فی الفصل السابع: فی بیان غزارة علمه و أنه أقضی الأصحاب: - «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی قال أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ، قال أخبرنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، قال أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود العلوی رحمه اللّه، قال أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی الشعرانی، قال حدثنا محمد بن عبد الرحمن النیسابوری، قال حدّثنا أبو الصلت الهروی، قال حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲].

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۸.

[۲] نفس المصدر: ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۳

و قال فی الفصل السادس عشر ما نصه: «روی أن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب أرسل إلی معاویة رسله: الطرماح و جریر بن عبد اللّه البجلی و غیرهما قبل مسیره إلی صفین، و کتب إلیه مرّة بعد أخری یحتج علیه ببیعة أهل الحرمین له و سوابقه فی الإسلام، لئلا

یکون بین أهل العراق و أهل الشام محاربة، و معاویة یعتل بدم عثمان و یستغوی بذلک جهال أهل الشام و أجلاف العرب، و یستمیل طلبة الدنیا و الولایات، و کان یشاور فی أثناء ذلک ثقاته و أهل مودته و عشیرته فی قتال علی علیه السلام، فقال له أخوه عتبة: هذا أمر عظیم لا یتم إلّا بعمرو بن العاص فإنه قریع زمانه فی الدهاء و المکر، یخدع و لا یخدع، و قلوب أهل الشام مائلة إلیه، فقال معاویة: صدقت و لکنه یحب علیا فأخاف أن لا یجیبنی، فقال:

اخدعه بالأموال و مصر.

فکتب إلیه معاویة: من معاویة بن أبی سفیان- خلیفة عثمان بن عفان إمام المسلمین و خلیفة رسول رب العالمین ذو النورین، ختن المصطفی علی ابنتیه و صاحب جیش العسرة و بئر دومة، المعدوم الناصر الکثیر الخاذل المحصور فی منزله المقتول عطشا و ظلما فی محرابه المعذب بأسیاف الفسقة- إلی عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ثقته و أمیر عسکره بذات السلاسل، المعظّم رایه المفخم تدبیره:

أمّا بعد فلن یخفی علیک احتراق قلوب المؤمنین و ما أصیبوا به من الفجیعة بقتل عثمان، و ما ارتکب به جاره حسدا و بغیا بامتناعه من نصرته و خذلانه إیاه، و إشلائه الغاغة علیه [واشیا العامة علیه حتی قتلوه فی محرابه، فیا لها من مصیبة عمّت المسلمین و فرضت علیهم طلب دمه من قتلته، و أنا أدعوک إلی الحظ الأجزل من الثواب و النصیب الأوفر من حسن المآب، بقتال من آوی قتلة عثمان رضی اللّه عنه و أحلّه جنة المأوی.

فکتب إلیه عمرو: من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی معاویة بن أبی سفیان: أما بعد فقد وصل کتابک فقرأته و فهمته، فأمّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۴

ما دعوتنی إلیه من خلع ربقة الإسلام من عنقی و التهور فی الضّلالة معک و إعانتی إیاک علی الباطل و اختراط السیف علی وجه علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه- و هو أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه و وارثه و قاضی دینه و منجز وعده و زوج ابنته سیدة نساء أهل الجنة و أبو السبطین الحسن و الحسین سیدی شباب أهل الجنة- [فلن یکون .

و أمّا ما قلت من أنک خلیفة عثمان فقد صدقت، و لکن تبیّن الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیره و زالت خلافتک.

و أمّا ما عظمتنی و نسبتنی إلیه من صحبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنی صاحب جیشه فلا أغتر بالتزکیة و لا أمیل بها عن الملة.

و أمّا ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی الحسد و البغی علی عثمان، و سمّیت الصّحابة فسقه، و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا غوایة، ویحک یا معاویة: أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرة و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

هو منّی و أنا منه، و هو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی، و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلیّ مولاه، أللهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله، و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: اللهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک، فلما دخل إلیه قال: و إلیّ و إلیّ، و قد قال فیه یوم النظیر: علی إمام البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله، و قد قال فیه: علی ولیّکم من بعدی، و آکد القول علیک و علیّ و علی جمیع المسلمین و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه عز و جل و عترتی و قد قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قد علمت یا معاویة ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوّات فی فضائله التی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۵

لا یشترک فیها أحد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ و إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ. أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قال اللّه تعالی لرسوله علیه السلام قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن یکون سلمک سلمی و حربک حربی و تکون أخی و ولیی فی الدنیا و الآخرة، یا أبا الحسن من أحبّک فقد أحبّنی و من أبغضک فقد أبغضنی، و من أحبّک أدخله اللّه الجنة، و من أبغضک أدخله اللّه النار.

و کتابک یا معاویة الذی کتبت هذا جوابه، لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین، و السلام» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۵

و الخطیب الخوارزمی من أعیان علماء أهل السنة، و من أساطین محدّثیهم الثقات المعتمدین، و قد أثنی علیه و نقل عنه کبار علمائهم و مشاهیر حفاظهم أمثال:

أبی حامد محمود بن محمد الصالحانی.

و عماد الدین الکاتب الاصفهانی.

و أبی الفتح ناصر بن عبد السید المطرزی.

و محبّ الدین ابن النجار البغدادی.

و جمال الدین القفطی.

و أبی المؤید الخوارزمی.

و أبی عبد اللّه الکنجی الشافعی.

و شمس الدین الذهبی.

و جمال الدین الزرندی.

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۱۲۸.

و صلاح الدین الصفدی.

و عبد القادر القرشی.

و محمد بن أحمد الفارسی.

و أحمد بن إبراهیم الصنعانی المعروف بابن الوزیر.

و شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

و نور الدین ابن الصباغ المالکی.

و جلال الدین السیوطی.

و نور الدین السمهودی.

و الشمس الدمشقی الصالحی.

و شهاب الدین ابن حجر المکی.

و أحمد بن باكثير المكى.

و عبد اللّه بن محمد المطيرى.

و ولى اللّه اللكهنوى.

و (الدهلوى نفسه...)

فراجع أسفارهم، و قد أوردنا طرفا من كلماتهم فى بعض المجلدات.

۴۶ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۴۶

اشارة

لقد روى أبو القاسم على بن الحسن المعروف بابن عساكر الدمشقى حديث مدينة العلم بطرق عديدة كما قال الكنجى و هذا نصّ عبارته:

«أخبرنا العلامة قاضى القضاة أبو نصر محمد بن هبة اللّه ابن قاضى القضاة و محمد بن هبة اللّه بن محمد الشيرازى، أخبرنا الحافظ أبو القاسم أخبرنا أبو القاسم ابن [محمد] السمرقندى، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدة، أخبرنا حمزة بن يوسف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۷

أخبرنا أبو أحمد ابن عدى، حدثنا النعمان بن هارون البلدى و محمد بن أحمد بن المؤمل الصيرفى و عبد الملك بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدب حدثنا عبد الرزاق عن سفيان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابرا يقول: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبية- و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب و هو يقول-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره و مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب.

قلت: هكذا رواه ابن عساكر فى تاريخه و ذكر طرقه عن مشايخه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۷

۱- ياقوت الحموى فى (معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳).

۲- الخوارزمى فى (أسماء رجال جامع مسانيد أبى حنيفة).

۳- ابن خلكان فى (وفيات الأعيان ۱/ ۳۳۵).

۴- أبو الفداء فى (المختصر- حوادث: ۵۷۱).

۵- ابن الوردى فى (تتمة المختصر- حوادث: ۵۷۱).

۶- الذهبى فى (تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۳۲۸) و (العبر ۴/ ۲۱۲) و (دول الإسلام حوادث ۵۷۱).

۷- اليافعى فى (مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳).

۸- السبكى فى (طبقات الشافعية ۷/ ۲۱۵).

۹- الأسنوى فى (طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶).

۱۰- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۵).

۱۱- جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۴۷۴).

۱۲- الدیاربکری فی (الخمیس- حوادث: ۵۷۱).

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۸

۱۳- القنوجی فی (التاج المکلل ۸۴).

قال ابن خلکان ما ملخصه: «الحافظ أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی الملقّب ثقة الدین، کان محدّث الشام فی وقته، و من أعیان الفقهاء الشافعیة، غلب علیه الحدیث فاشتهر به و بالغ فی طلبه إلی أن جمع منه ما لم یتفق لغیره، و رحل و طوف و جاب البلاد و لقی المشایخ، و کان حافظا دیّنا جمع بین معرفة المتون و الأسانید و کان حسن الکلام علی الأحادیث، محفوظا فی الجمع و التألیف، صنّف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدة أتی فیه بالعجائب، و هذا الذی ظهر هو الذی اختاره و ما صحّ له هذا إلّا بعد مسوّدات ما یکاد ینضبط حصرها، و له غیره توالیف حسنة و أجزاء ممتعة».

و فی (العبر): «الحافظ ابن عساکر صاحب التاریخ الثمانین مجلّدا، محدّث الشام، ثقة الدین، ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله، و بلغ فی ذلک الذروة العلیا، و من تصفح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ».

۴۷ إثبات أفضل الدین الخاقانی ... ص: ۱۴۸

اشارة

لقد أرسله أفضل الدین إبراهیم بن علی المعروف بالخاقانی إرسال المسلّم، و أثبته جازما به فی کتابه (تحفة العراقین) حیث قال فی قصیدة له فی مدح محمد بن مطهر العلوی:

«این قدر وصفا که خاطرم راست از خدمت سید اجل خاست

این مایه که طبع را قوام است هم همت سید امام است

ذو الفضل محمد مطهر آن عرق محمد پیمبر

آن مردم دیده مصطفی را وان وارث صدق مصطفی را

قدرش ز دو کون بر گذشته یک موی ز مصطفی نگشته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۴۹

إلی أن قال:

در شهر علم حیدر وین سید دین کلید آن در

وقف ابدیست بر زبانش هر خانه که داشت شهر دانش

جای شرفست و بحر علم است استاد سرای شهر علم است

بیش کرمش ز روی تسلیم بیش قلمش ببوی تعلیم

شهری که خراجش آورد دهر او میوه باغ آن چنان شهر»

هـذا، و قـد ذكر كتـاب (تحفـة العراقين) فى (كشف الظنون) بقوله: «تحفـة العراقين، فارسـى، منظومـة لأفضـل الـدين إبراهيم بن على الخاقانى الشاعر المتوفى سنة ۵۸۲، وزنه من مزاحفات المسدس» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۴۹

۱- دولت شاه السمرقندى فى (تذكرة الشعراء: ۸۸).

۲- عبد الرحمن الجامى فى (نفحات الأنس: ۶۰۷).

۴۸ إثبات ابن الشيخ البلوى ... ص: ۱۴۹

اشارة

لقد ذكر أبو الحجاج يوسف بن محمد البلوى الأندلسى المعروف بابن الشيخ حديث مدينة العلم فى مناقب أمير المؤمنين عليه السلام، جازمـا بصـحته و قاطعـا بثبوته و ذلك حيث قال فى كتابه (ألف با) بعـد أن أورد كلمات لابن عباس فى أعلميّة الامام عليه السـلام ما نصه: «و إذ قد وقع ذكر على و ابن عباس رضى

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۳۶۹.

اللّه عنهما فلنـذكر بعض فضائلهما، و لنبـدأ بمفاخر على الزكى العلى ابن عم النبى، و لنثن بالثناء على ابن عباس العدل الرضـى ابن عم النبى أيضا:

قال أبو الطفيل: شهدت عليا يخطب و هو يقول: سلونى، فو اللّه لا تسألونى عن شىء إلّا أخبرتكم به، و سلونى عن كتاب اللّه فو اللّه ما من آية إلّا و أنا أعلم بليل نزلت أم بنهار، أم فى سهل أم فى جبل، و لو شئت لأوقرت سبعين بعيرا من تفسير فاتحة الكتاب.

و سيأتى

قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فيه: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأته من بابه،

و قول ابن عباس فيه: لقد أعطى على تسعة أعشار العلم و أيم اللّه لقد شاركهم فى العشر العاشر» [... ۱].

و أورده مرة أخرى فى كتابه المـذكور- بعـد أن ذكر حكاية فيها قول الحجاج الثقفى فى أمير المؤمنين عليه السـلام «فإنه المرء يرغب عن قوله» - قائلا:

«قلت: و لمّا رأيت هـذه الحكايـة فى الكامل و قول الحجاج فى على رضـى اللّه عنه هـذا الجفا لم أملك نفسـى، و حملتنى الغيرة على حبيبى على رضى اللّه عنه أن كتبت فى طرة الكتاب:

حجاج فيما قلته تكذب فى قول من فيه الورى يرغب

ذاك على ابن أبى طالب من مثله أو منه من يقرب

يكفيه أن كان ابن عم الذى فى جاهه تطمع يا مذنب

صلّى عليه اللّه من سيد ما تطلع الشمس و ما تغرب

و قلت أيضا: أنظر إلى الحجاج و قلّة جدّه مع سطاحة خده، يقول فى مولانا على هذه المقالة و يرغب عما قاله، تاللّه ما حمله على هذا القول الردى إلّا الحسد المردى، و إلّا فقد علم الغوى أن مكان على فى العلم المكان العلى، كيف لا؟

و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقول فيه: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم

---

[۱] كتاب الالف باء ۱/ ۱۲۲.

فليأته من بابه.

و ابن عباس رضى اللّه عنه يقول: و اللّه لقد أعطى على بن أبى طالب رضى اللّه عنه تسعة أعشار العلم، و أيم اللّه لقد شاركهم فى العشر العاشر.

و قال عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه: أقضانا على. و قال ابن مسعود رضى اللّه عنه: أعلم أهل المدينة بالفرائض ابن أبى طالب»... [۱].

كتاب ألف باء ... ص: ۱۵۱

هذا، و قد ذكر كتابه (ألف باء) فى (كشف الظنون) بقوله: «ألف با فى المحاضرات للشيخ أبى الحجاج يوسف بن محمد البلوى الأندلسى المعروف بابن الشيخ، و هو مجلد ضخم، أوله: إن أفصح كلام سمع و أعجز و أوضح نظام و أوجز حمد اللّه تعالى نفسه... إلخ، ذكر فيه أنه جمع فوائد بدائع العلوم لابنه عبد الرحيم ليقرأه بعد موته، إذ لم يلحق بعد لصغره إلى درجة النبلاء، و سمى ما جمعه لهذا الطفل بكتاب ألف با ... و هو تأليف غريب لكن فيه فوائد كثيرة» [۲].

۴۹ رواية أبى السعادات ابن الأثير ... ص: ۱۵۱

اشارة

لقد روى أبو السعادات المبارك بن محمد المعروف بابن الأثير الجزرى حديث مدينة العلم حيث قال: «على: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها. أخرجه الترمذى» [۳].

و فى (توضيح الدلائل) «عن على رضى اللّه تعالى عنه: إن رسول اللّه صلّى

---

[۱] الالف باء.

[۲] كشف الظنون ۱/ ۱۵۰.

[۳] جامع الأصول ۹/ ۴۷۳.

اللّه عليه و آله و بارك و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها. رواه فى جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۲

۱- أبو الحسن ابن الأثیر فی (الکامل- حوادث: ۶۰۶).

۲- ابن المستوفی فی (تاریخ إربل- مخطوط).

۳- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۴۴۱).

۴- ابو الفداء فی (المختصر- حوادث: ۶۰۶).

۵- ابن الوردی فی (تتمة المختصر- حوادث: ۶۰۶).

۶- الذهبی فی (العبر حوادث ۶۰۶) و (دول الإسلام- حوادث ۶۰۶).

۷- الخطیب التبریزی فی (أسماء رجال المشکاة ۳/ ۸۰۸).

۸- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۶۰۶).

۹- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۱۵۳).

۱۰- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۳۰).

۱۱- ابن شحنة فی (روضة المناظر- حوادث: ۶۰۶).

۱۲- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۳۹۲).

۱۳- السیوطی فی (بغیة الوعاة: ۳۸۵).

۱۴- القنوجی فی (التاج المکلل ۱۰۰).

و غیرهم، و قد ذکرنا ذلک فی مجلد (حدیث الطیر) قال السبکی ما ملخصه «المبارک بن محمد الشیبانی العلّامة مجد الدین أبو السعادات الجزری ابن الأثیر، صاحب جامع الأصول و غریب الحدیث و شرح مسند الشافعی و غیر ذلک، کان فاضلا رئیسا مشارا الیه، توفی سنة ست و ستمائة».

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۳

۵۰ إثبات فرید الدین العطّار ... ص: ۱۵۳

اشارة

لقد أثبت الشیخ فرید الدین محمد بن إبراهیم الهمدانی المعروف بالعطار حدیث مدینة العلم فی مواضع من دیوانه (مظهر العجائب) منها قوله فی قصیدة له:

هیچ میدانی که معجز آن کیست وین همه مدح و ثنا در شأن کیست

که نهاده پای بر کتف رسول مصطفی کرده و معراجش قبول

که بده خود تاجدار انما که بده در ملک معنی هل اتی

که بده قرآن ناطق در عیان که شده در لو کشف اسرار دان

کیست باب علم از گفت رسول خود کرا بودست در علم قبول

و قال فی دیوانه (اسرار نامه):

اگر فرمانبری فرمان شه بر و گرنه اوفتادی خود به چه در

اگر فرمانبری فرمان حیدر چو باب است آن بعلم مصطفی در»

و قال فی دیوانه (الهی نامه):

«پیمبر گفت با آن نور دیده ز یک نوریم هر دو آفریده

علی چون با نبی باشد ز یک نور یکی باشند هر دو از دوی دور

چنان در شهر دانش باب آمد که جنت را بحق بواب آمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۴

ترجمته ...: ص: ۱۵۴

ترجم له کبار علماء أهل السنة و عدوّه من مشاهیر عرفائهم، کما سیأتی فی بعض مجلدات الکتاب بالتفصیل إن شاء اللّه تعالی، و قد نص (الدهلوی) علی أنه من الأکابر المقبولین لدی أهل السنة، کما استشهد هو و الکابلی بکلام له، قال الکابلی: قال الشیخ الجلیل فرید الدین أحمد بن محمد النیسابوری: من آمن بمحمد و لم یؤمن بأهل بیته فلیس بمؤمن، أجمع العلماء و العرفاء علی ذلک و لم ینکره أحد» أنظر: (الصواعق للکابلی) و (التحفة الاثنا عشریة).

۵۱ روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۵۴

اشارة

لقد روی أبو الحسن علی بن محمد الجزری المعروف بابن الأثیر حدیث مدینة العلم فی کتابه (أسد الغابة فی معرفة الصحابة) حیث قال: «أنبأنا زید بن الحسن بن زید أبو الیمن الکندی و غیره کتابة قالوا: أنبأنا أبو منصور زریق أنبأنا أحمد بن علی بن ثابت، أنبأنا محمد بن أحمد بن رزق، أنبأنا أبو بکر بن مکرم بن أحمد بن مکرم القاضی، حدثنا القاسم بن عبد الرحمن الأنباری، حدثنا أبو الصّلت الهروی حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت بابه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵۴

۱- ابن خلکان فی (وفیات الأعیان ۱/ ۳۴۷).

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۲۲.

۲- الذهبی فی (دول الإسلام- حوادث: ۶۳۰) و (العبر ۵/ ۱۲۰).

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان- حوادث: ۶۳۰).

۴- السبکی فی (طبقات الشافعیة ۵/ ۱۲۷).

۵- الاسنوی فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۱۳۲).

۶- ابن شحنة فی (روضة المناظر حوادث ۶۳۰).

۷- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۴۱۲).

۸- السیوطی فی (طبقات الحفاظ: ۴۹۲).

و غیرهم من کبار العلماء فی کتبهم المعتبرة، قال الذهبی ما ملخصه بلفظه:

«ابن الأثیر: الامام العلامة الحافظ فخر العلماء، عز الدین أبو الحسن علی بن الأثیر الجزری المحدّث اللغوی صاحب التاریخ و معرفة الصحابة و الأنساب و غیر ذلک، کانت داره مجمع الفضلاء، و کان مکملا فی الفضائل، علامة نسابة أخباریا عارفا بالرجال و أنسابهم، لا سیّما الصحابة مع الأمانة و التواضع و الکرم.

مات فی أواخر شهر شعبان سنة ثلاثین و ستمائة» [۱].

۵۲ إثبات محیی الدین ابن عربی ... ص: ۱۵۵

اشارة

لقد أرسله محیی الدین ابن عربی الطائی إرسال المسلّم حیث قال فی کتابه (الدر المکنون و الجوهر المصون)- علی ما نقل عنه البلخی القندوزی- ما نصه: «و الامام علی رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سیدنا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارة بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۲]

_____.

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۹۹.

[۲] ینابیع المودة ۴۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۶

ترجمته ...: ص: ۱۵۶

و قد ترجم لابن عربی جمع من أعلام المؤرخین و الرجالیین، و نقل عنه کبار المحدثین و العرفاء، و فیهم من وصفه بالأوصاف الجلیلة و عزاه إلی المقامات العالیة، و ممن ترجم له و أثنی علیه أو نقل عنه فی کتابه و اعتمد علیه:

۱- ابن النجار فی (ذیل تاریخ بغداد).

۲- ابن نقطة فی (تکملة الإکمال).

۳- ابن العدیم فی (تاریخ حلب).

۴- المنذری فی (الوفیات).

۵- ابن الأبار فی (التاریخ).

۶- ابن الزبیر فی (التاریخ).

۷- ابن الدبیثی فی (ذیل تاریخ بغداد).

۸- أبو العلاء الفرضی فی (مشتبه النسبة).

۹- قطب الدین الیونینی فی (تاریخ مصر).

۱۰- سبط ابن الجوزی فی (مرآة الزمان).

۱۱- القطب الیونینی فی (ذیل مرآة الزمان).

۱۲- ابن فضل اللّه فی (المسالک).

۱۳- الاسکندری فی (لطائف المنن).

۱۴- الیافعی فی (مرآة الجنان).

۱۵- الصفدی فی (الوافی بالوفیات).

۱۶- ابن شاکر الکتبی فی (فوات الوفیات).

۱۷- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۱۸- الجامی فی (نفحات الأنس).

۱۹- الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۷

۲۰- الأزنیقی فی (مدینة العلوم).

۲۱- البرزنجی فی (الاشاعة).

۲۲- السهالوی فی (الصبح الصادق).

۲۳- صدیق حسن فی (الجنة فی اتباع السنة).

۲۴- (الدهلوی) فی (رسالة الرؤیا).

و منهم من ألّف فی مناقبه کتابا مفردا کالجلال السیوطی، له (تنبیه الغبی فی مناقب ابن عربی).

و إلیک بعض مصادر ترجمته: الوافی بالوفیات ۴/ ۱۷۳، البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۵۶، سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۸، مرآة الجنان ۴/ ۱۰۰، طبقات المفسرین ۳۸، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۳۹ فوات الوفیات ۲/ ۲۴۱، شذرات الذهب ۵/ ۱۹۰ نفح الطیب ۷/ ۹۰، تاریخ ابن الأبار ۱/ ۳۵۶، التکملة لوفیات النقلة ۳/ ۵۵۵.

۵۳ روایة محب الدین ابن النجار ... ص: ۱۵۷

اشارة

و رواه محب الدین محمد بن محمود البغدادی المعروف بابن النجار بإسناده عن سیدنا الامام الرضا علیه السلام إذ قال: «أنبأتنا رقیة بنت معمر بن عبد الواحد أنبأتنا فاطمة بنت محمد بن أبی سعد البغدادی، أنا سعید بن أحمد النیسابوری أنا علی بن الحسن بن بندار بن المثنی، أنا علی بن محمد مهرویه ثنا داود بن سلیمان الغازی ثنا علی بن موسی الرضا عن آبائه عن علی مرفوعا: أنا مدینة العلم و

علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

---

[۱] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۸

ترجمته ...: ص: ۱۵۸

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۲۸) و (العبر ۵/ ۱۸۰).

۲- الصفدی فی (الوافی بالوفیات ۵/ ۹).

۳- الیافعی فی (مرآة الجنان ۴/ ۱۱۱).

۴- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۵۰۲).

۵- الکتبی فی (فوات الوفیات ۲/ ۵۲۲).

۶- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۱/ ۴۵۴).

۷- صدیق حسن القنوجی فی (التاج المکلل ۱۸۰).

ترجمة علی بن محمد بن مهرویه ... ص: ۱۵۸

و لا یخفی أن: «علی بن محمد بن مهرویه» الواقع فی سند الحدیث فی روایة ابن النجار و العاصمی من کبار المحدثین الموثّقین، فقد قال السمعانی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی حدّث فی القریة ببغداد و الجبال. عن یحیی بن عبدک القزوینی، و داود بن سلیمان الغازی، و محمد بن المغیرة، و الحسن ابن علی بن عفان.

روی عنه: عمر بن محمد بن سنبک، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه الأبهری، و محمد بن عبید اللّه بن الشخیر، و أبو حفص ابن شاهین الواعظ و غیرهم.

ذکره أبو الفضل صالح بن محمد بن أحمد الحافظ فی طبقات أهل همدان و قال: أبو الحسن القزوینی قدم علینا سنة ثمان عشرة، روی عن هارون بن هزاری و داود بن سلیمان الغازی نسخة علی بن موسی الرضا، و محمد بن الجهم السمری و العباس بن محمد الدوری و یحیی بن أبی طالب و أبی حاتم الرازی، سمعت منه مع أبی، و کان یأخذ علی نسخة علی بن موسی الرضا، و کان شیخا مسنّا و محلّه الصدق» [۱].

---

[۱] الأنساب- القزوینی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۵۹

و کذا ذکره الرافعی [۱]، و ذکر عن الخطیب أنّه حدّث ببغداد سنة ثلاث و عشرین و ثلاثمائة.

ترجمة داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۱۵۹

و «داود بن سلیمان الغازی القزوینی» أیضا من مشاهیر الروایة و أئمة الحدیث، فقد ذکر الرافعی ما نصه: «داود بن سلیمان بن یوسف الغازی أبو أحمد القزوینی، شیخ اشتهر بالروایة عن علی بن موسی الرضا، و یقال: إنّ علیا کان مستخفیا فی داره مدة مکثه بقزوین، و له نسخة عنه یرویها أهل قزوین عن داود، کاسحاق بن محمد و علی بن محمد بن مهرویه و غیرهما» [... ۲].

و فی (إیضاح لطافة المقال للرشید الدهلوی) فی ذکر الامام الرضا علیه السلام «و قد روی عنه أکثر أئمة الحدیث، قال فی مفتاح النجا بترجمته: روی عنه إسحاق ابن راهویه، و یحیی بن یحیی، و عبد اللّه بن عباس القزوینی، و داود بن سلیمان، و أحمد بن حرب، و محمد بن أسلم و خلق غیرهم، روی له ابن ماجة»....

۵۴ إثبات ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۵۹

اشارة

و قد أثبته ابن طلحة الشافعی جازما بصحته، مستشهدا به، فی کلام له فی الفصل الرابع حول صفة أمیر المؤمنین علیه السلام ب «الأنزع البطین». و هذا نص بعض کلامه:

---

[۱] التدوین بذکر علماء قزوین ۳/ ۴۱۷.

[۲] التدوین ۳/ ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۰

«و لم یزل بملازمة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزیده اللّه تعالی علما حتی

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم-: فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه- أنا مدینة العلم و علی بابها.

فکان من غزارة علمه یذلّل جوامع القضایا، و یوضح مشکلات الوقائع، و یسهل مستصعب الأحکام، فکلّ علم کان له فیه أثر، و کلّ حکمة کان له علیها استظهار، و سیأتی تفصیل هذا التأصیل فی الفصل السادس المعقود لبیان علمه و فضله إن شاء اللّه تعالی».

و قال فی الفصل السادس الذی أشار الیه: «و من ذلک ما رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده و قد تقدم ذکره فی الاستشهاد فی صفة أمیر المؤمنین بالانزع البطین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسم بالمصابیح إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها

. لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خص العلم بالمدینة و الدار بالحکمة لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا، و أکثر تشعبا، و أغزر فائدة، و أعم نفعا من الحکمة، خص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر. إلی آخر ما سیأتی إن شاء اللّه تعالی فیما بعد».

کتاب مطالب السئول ... ص: ۱۶۰

و کتاب (مطالب السئول) یعدّ فی الکتب الجلیلة و الأسفار المعتبرة، و قد اعتمد علیه کبار العلماء فی شتی کتبهم، و لقد استند إلیه و استشهد بمواضیعه محمد محبوب العالم فی مواضع من تفسیره الذی أثنی علیه (الدهلوی) و تلمیذه الرشید و أشادوا بعظمته و وثاقته.

کما صرح ابن طلحة نفسه فی صدر کتابه المذکور بثقته بأحادیث هذا الکتاب، و قد أوردنا نص کلامه فی مجلّد (حدیث الطیر).

بل صرّح فی الفصل السادس- حیث أورد فیه حدیث مدینة العلم- بقوله:

«لم أورد فیه ما یصل إلیه وارد الاضطراب، و لا أودعته ما یدخل علیه رائد الارتیاب، و لا ضمّنته غثّا تمجّه أصداف الأسماع، و لا غثاء تقذفه أصناف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۱

الألباب، بل مریت له أخلاف روایة الخلف عن السلف، حتی اکتنفت بزبد الأوطاب، و نظمت فیه جواهر درر صرحت ألسن السنن و نطقت بها آیات الکتاب، و قررته بأدلة نظر محکمة الأسباب بالصواب، هامیة السحاب بالمحاب، مفتحة الأبواب للطلاب مثمرة إن شاء اللّه تعالی لجامعها جمیل الثناء و جزیل الثواب».

و مما قال فی الفصل المذکور: «فقد صدّرت هذا الفصل المعقود لبیان فضله الموفور و علمه المشهور، من الآیات القرآنیة و الأحادیث النبویة بما فیه شفاء الصدور و وفاء بالمستطاع و المقدور، و اهتداء یخرج القلوب الضالة من الظلمات إلی النور، و اقتصرت علیها لکونها واضحة جددا، راجحة صحة و معتقدا، و قد جعلت المعقبات الإلهیة من بین یدیها و من خلفها لحفظها رصدا، و لم أتجاوزها إلی إیراد أخبار کثیرة عددا واهیة سندا و مستندا»....

۵۵ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۶۱

اشارة

و نقله شمس الدین أبو المظفر یوسف بن قزعلی المعروف ب «سبط ابن الجوزی» عن أحمد بن حنبل و صححه حیث قال: «حدیث أنا مدینة العلم:

قال أحمد فی الفضائل: حدثنا إبراهیم بن عبد اللّه ثنا محمد بن عبد اللّه [۱] الرومی ثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و فی روایة: أنا دار الحکمة و علی بابها، و فی روایة: أنا مدینة الفقه و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. و رواه عبد الرزاق فقال: فمن أراد الحکم فلیأت الباب.

---

[۱] کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۲

فإن قیل: قد ضعّفوه. فالجواب: إن الدارقطنی قال: قد رواه سوید بن غفلة عن الصنابحی و لم یذکر سوید بن غفلة، و قول الدارقطنی إن ثبت فهو صفة الإرسال، و المرسل حجة فی باب الأحکام فکیف بباب الفضائل؟

فإن قیل: فی هذه الروایات مقال. قلنا: نحن لم نتعرض لها، بل نحتج بما خرّجه أحمد و هو الروایة الأولی عن علی، و إذا ثبتت الروایة الأولی ثبتت الروایات کلّها، لأن روایة الحدیث بالمعنی جائزة فی أحکام الشریعة فههنا أولی.

فإن قیل: محمد بن علی [۱] الرومی شیخ شیخ أحمد بن حنبل ضعّفه ابن حبان فقال: یأتی علی الثقات بما لیس من أحادیث الأثبات.

قلنا: قد روی عنه إبراهیم بن محمد شیخ أحمد، و لو کان ضعیفا لبیّن ذلک، و کذا أحمد فإنه أسند إلیه و لم یضعّفه و من عادته الجرح و التعدیل، فلمّا أسند عنه علم أنه عدل فی روایته» [۲].

هذا، و الجدید بالذکر أنه قال فی کتابه فی الباب الثانی المعقود لبیان فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «فضائله أشهر من الشمس و

القمر، و أكثر من الحصى و المدر، و قد اخترت منها ما ثبت و اشتهر، و هى قسمان: قسم مستنبط من الكتاب و الثانى من السنّة الطاهرة التى لا شكّ فيها و لا ارتياب» [۳].

فثبت أن حديث مدينة العلم من فضائله عليه السلام الثابتة المشتهرة التى لا ريب فيها و لا ارتياب.

و يدل على التزامه بنقل ما ثبت فحسب قوله فى الفصل الذى عقد فى ذكر أم أمير المؤمنين عليهما السلام: «قلت: و قد أخرج لها أبو نعيم الحافظ حديثا طويلا فى فضلها، إلّا أنّهم قالوا: فى إسناده روح بن صلاح، ضعّفه ابن عدى، فلذلك لم نذكره» [۴].

---

[۱] كذا.

[۲] تذكرة خواص الامة: ۴۷- ۴۸.

[۳] تذكرة خواص الامة: ۱۳.

[۴] المصدر نفسه: ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۳

على أن مجرد رواية أحمد الحديث فى فضائله كاف لصحته لدى سبط ابن الجوزى و غيره، لأنّهم يرون أن كل حديث يرويه أحمد حجة، و أنه يجب المصير إليه، كما تقدم فى رواية احمد للحديث.

ترجمته ...: ص: ۱۶۳

و توجد ترجمة سبط ابن الجوزى مع التجليل و الإكبار فى كتب التاريخ و طبقات الفقهاء، كما نقل عنه كبار العلماء الأعلام فى كتب الحديث و الفقه و السيرة ... و من ذلك:

۱- وفيات الأعيان لابن خلكان.

۲- ذيل مرآة الزمان لليونينى.

۳- المختصر فى أخبار البشر لأبى الفداء.

۴- تتمة المختصر لابن الوردى.

۵- العبر فى خبر من غبر للذهبى.

۶- الوافى بالوفيات للصفدى.

۷- مرآة الجنان لليافعى.

۸- الجواهر المضية فى طبقات الحنفية للقرشى.

۹- الأثمار الجنيّة فى طبقات الحنفيّة للقارى.

۱۰- طبقات الشافعية لابن قاضى شهبة.

۱۱- مختصر الجواهر المضية للفيروزآبادى.

۱۲- غاية المرام بأخبار البلد الحرام لابن فهد.

۱۳- إتحاف الورى بأخبار أم القرى لابن فهد.

۱۴- طبقات المفسرين للداودى.

۱۵- كتائب أعلام الأخيار للكفوى.

۱۶- القول المنبی للسخاوی.

۱۷- حسن المقصد للسیوطی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۴

۱۸- الدر المختار للحصکفی.

۱۹- جواهر العقدین للسمهودی.

۲۰- الصواعق المحرقة لابن حجر.

۲۱- إنسان العیون للحلبی.

۲۲- کفایة الطالب للکنجی.

۲۳- مفتاح النجا للبدخشانی.

۲۴- التحفة (للدهلوی).

و إلیک بعض مصادر ترجمته: المختصر ۳/ ۲۶، العبر ۵/ ۲۲۰، مرآة الجنان ۴/ ۱۳۶، الجواهر المضیة ۲/ ۲۳۱، طبقات المفسرین ۲/ ۳۸۳.

۵۶ روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۱۶۴

اشارة

و قد عقد أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی بابا من کتابه (کفایة الطالب) لحدیث مدینة العلم، فأثبته فیه بطرق عدیدة و وجوه سدیدة حیث قال:

«الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها.

أخبرنا العلامة قاضی القضاة صدر الشام أبو الفضل محمد بن قاضی القضاة شیخ المذاهب أبی المعالی محمد بن علی القرشی، أخبرنا حجة العرب زید ابن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ أهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا أبو عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، حدثنا محمد بن المظفر، حدثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عباد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر [بشر] الکندی عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۵

إسماعیل بن إبراهیم الهمدانی عن أبی إسحاق عن الحرث عن علی، و عن عاصم ابن ضمرة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه خلقنی و علیا من شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرتها و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطیب إلّا الطیب؟ أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأتها [فلیأت الباب .

قلت: هکذا رواه الخطیب فی تاریخه و طرقه.

و أخبرنا العلامة قاضی القضاة أبو نصر محمد بن هبة اللّه و قاضی القضاة محمد بن هبة اللّه بن محمد الشیرازی: أخبرنا الحافظ أبو القاسم أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدة، أخبرنا حمزة بن یوسف، أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا النعمان بن هارون البلدی و محمد بن أحمد بن المؤمل الصیرفی و عبد الملک بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید المؤدّب، حدثنا عبد الرزاق عن سفیان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن بهمان قال سمعت جابرا یقول: سمعت

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول يوم الحديبيـة- و هو آخذ بضبع على بن أبى طالب و هو يقول- هذا أمير البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره، مخذول من خذله، ثمّ مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد المدينة فليأت الباب [فليأتها من بابها].

[قلت هكذا رواه ابن عساكر فى تاريخه و ذكر طرقه عن مشايخه.

أخبرنا على بن عبد اللّه بن أبى الحسن الأزجى بدمشق عن المبارك بن الحسن أخبرنا أبو القاسم بن البسرى، أخبرنا أبو عبد اللّه [بن محمد أخبرنا محمد بن الحسين حدثنا أبو الحسن على بن إسحاق بن زاطيا، حدثنا عثمان بن عبد اللّه العثمانى حدثنا عيسى بن يونس، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها.

قلت: هذا حديث حسن عال.

و قد تكلّم العلماء فى معنى هذا الحديث إن عليا باب العلم، فأكثروا حتى قالت طائفة: إنما أراد

النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «أنا مدينة العلم»

أى: أنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۶

معدن العلم و موضعه، و ما كان عند غيرى فغير معدود من العلم، و

قوله: «و على بابها»

يريد: إن باب هذه المدينة رفيع من حيث أن شريعة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أثبت الشرائع و أقومها و أهداها، لا يدخل عليها النسخ و لا التحريف و لا التبديل، بل هى محفوظة بحفظ اللّه عز و جل، مصونة من النقص لا ينسخها شىء، فلهذا نسبها إلى العلو، و كتابه آخر الكتب التى أنزلها اللّه عز و جل فلا يدخل عليه النسخ قال اللّه تعالى: وَ مُهَيْمِناً عَلَيْهِ أى: إن القرآن يحكم على سائر الكتب المنزلة قبله، و ما ورد فيه من الحرام و الحلال لا يتغير و لا ينسخ و لا يبطل، فكان القرآن أجل الكتب التى أنزلها اللّه تعالى، و شريعة الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم أجل الشرائع و أعلاها و أبهاها و أسناها و أسماها، حيث لا يدخل عليها النسخ و لا التبديل، فهى عالية سامية عال بابها.

قلت- و اللّه أعلم- إن وجه الحديث عندى

أن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: «أنا مدينة العلم و على بابها»

أراد صلّى اللّه عليه و سلّم أن اللّه تعالى علّمنى العلم و أمرنى بدعاء الخلق إلى الإقرار بوحدانيّته فى أول النبوة، حتى مضى شطر زمان الرسالة على ذلك، ثم أمرنى اللّه بمحاربة من أبى الإقرار للّه عزّ و جلّ بالوحدانية بعد منعه من ذلك

«فأنا مدينة العلم»

فى الأوامر و النواهى، و فى السلم و الحرب حتى جاهدت المشركين

«و على بن أبى طالب بابها»

أى هو أن من يقاتل أهل البغى بعدى من أهل بيتى و سائر أمتى، و لو لا أن عليا بين [سن للناس قتال أهل البغى و شرع الحكم فى قتلهم و اطلاق الأسارى منهم و تحريم سلب أموالهم و ذراريهم لما عرف ذلك، فالنبى صلّى اللّه عليه و سلّم سنّ فى قتال المشركين نهب أموالهم و سبى ذراريهم، و سنّ على فى قتال أهل البغى أن لا يجهز على جريح، و لا يقتل الأسير، و لا تسبى النساء و الذرية، و لا تؤخذ أموالهم. و هذا وجه حسن صحيح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابة و التابعين و أهل بيته بتفصيل على، و زيادة علمه و غزارته وحدة فهمه و وفور حكمته و حسن قضاياه و صحة فتواه، و قد كان أبو بكر و عمر و عثمان و غيرهم من علماء الصحابة يشاورونه فى الأحكام،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۷

و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حکمه.

و لیس هذا الحدیث فی حقه بکثیر، لأن رتبته عند اللّه و عند رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم و عند المؤمنین من عباده أجل و أعلی من ذلک» [۱].

کفایة الطالب ... ص: ۱۶۷

هذا، و قد صرّح الحافظ الکنجی فی مقدمة کتابه بأنّه «کتاب یشتمل علی بعض ما رویناه عن مشایخنا فی البلدان، من أحادیث صحیحة من کتب الأئمة و الحفاظ فی مناقب أمیر المؤمنین علی، الذی لم ینل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فضیلة فی آبائه و طهارة مولده إلّا و هو قسیمه فیها»....

ترجمته ...: ص: ۱۶۷

و ترجم له کبار العلماء و أعیان المؤرخین فی کتب التاریخ و الرجال، و قد ترجمنا له فی بعض مجلّدات الکتاب، و من مصادر ترجمته: ذیل مرآة الزمان ۱/ ۳۹۲، الوافی بالوفیات ۵/ ۲۵۴، تلخیص مجمع الآداب ۳/ ۳۸۹.

۵۷ إثبات العزّ ابن عبد السلام ... ص: ۱۶۷

اشارة

و لقد ذکره الشیخ عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام السلمی الدمشقی الشافعی، فی کلام له أنشأه عن لسان مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، أورده بنصه شهاب الدین أحمد فی کتابه (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) حیث

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۰- ۲۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۸

قال:

«قال سلطان العلماء فی عصره، و برهان العرفاء فی دهره، الشیخ القدوة الامام فی الأجلة الأعلام، مفتی الأنام، عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام عن لسان حال أول الأصحاب بلا مقال، و أفضل الأتراب لدی عدّ الخصال: علی ولی اللّه فی الأرض و السماء، رضی اللّه تعالی عنه و نفعنا به فی کلّ حال: یا قوم نحن أهل البیت، عجنت طینتنا بید العنایة فی معجن الحمایة، بعد أن رش علینا [علیها] فیض الهدایة، ثم خمرت بخمیرة النبوة و سقیت بالوحی، و نفخ فیها روح الأمر، فلا أقدامنا تزل، و لا أبصارنا تضل، و لا أنوارنا تقل، و إذا نحن ضللنا فمن بالقوم یدل الناس؟! من أشجار شتی و شجرة النبوة واحدة، و محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم أصلها و أنا فرعها، و فاطمة الزهراء ثمرها، و الحسن و الحسین أغصانها، فأصلها نور، و فرعها نور، و ثمرها نور، و غصنها نور، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار، نور علی نور، یا قومی: لما کانت الفروع تبنی علی الأصول، بنیت فصل فضلی علی طیب أصلی،

فورثت علمی عن ابن عمی، و کشف به غمی، تابعت رسولا أمینا، و ما رضیت غیر الإسلام دینا، فلو کشف الغطاء ما ازددت یقینا، و لقد توجنی بتاج من کنت مولاه و منطقنی بمنطقة أنا مدینة العلم و علی بابها، و قلّدنی بتقلید أقضاکم علی، و کسانی بحلة أنا من علی و علی منی، شعر:

عجبت منک أشغلتنی بک عینی أدنیتنی منک حتی ظننت أنک أنی

إلی آخر ما ذکر» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۶۸

۱- الذهبی: «و عز الدین شیخ الإسلام أبو محمد عبد العزیز بن

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۶۹

عبد السلام بن أبی القاسم السلمی الدمشقی الشافعی ... برع فی الفقه و الأصول و العربیة، و درّس و أفتی و صنّف، و بلغ رتبة الاجتهاد، و انتهت إلیه معرفة المذهب، مع الزهد و الورع و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و الصّلابة فی الدین» [... ۱].

۲- الیافعی: «الشیخ الفقیه العلامة الامام المفتی المدرّس القاضی الخطیب سلطان العلماء و محل النجباء، المقدّم فی عصره علی سائر الأقران، بحر العلوم و المعارف و المعظم فی سائر البلدان، ذو التحقیق و الإتقان، و العرفان و الإیقان المشهود له بمصاحبة العلم و الصّلاح و الجلالة و الوجاهة و الاحترام، الذی أرسل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مع الشاذلی إلیه السلام، مفتی الأنام و شیخ الإسلام: عز الدین عبد العزیز بن عبد السلام أبی القاسم السلمی الدمشقی الشافعی...

برع فی الفقه و الأصول و العربیة، و درّس و أفتی، و صنّف المصنفات المفیدة، و أفتی الفتاوی السدیدة، و جمع من فنون العلوم العجب العجاب من التفسیر و الحدیث و الفقه و العربیة و الأصول و اختلاف المذهب و العلماء و أقوال الناس و مآخذهم، حتی قیل بلغ رتبة الاجتهاد، و رحل إلیه الطلبة من سائر البلاد، و انتهت إلیه معرفة المذهب مع الزهد و الورع، و قمعه للضلالات و البدع، و قیامه بالأمر بالمعروف و النهی عن المنکر، و غیر ذلک مما عنه اشتهر، کان یصدع بالحق و یعمل به، متشددا فی الدین، لا تأخذه فی اللّه لومة لائم، و لا یخاف سطوة ملک و لا سلطان، بل یعمل بما أمر اللّه و رسوله و ما یقتضیه الشرع المطهر، توفی رحمه اللّه بمصر سنة ستین و ستمائة» [۲].

۳- الأسنوی: «کان رحمه اللّه شیخ الإسلام علما و عملا و ورعا و زهدا و تصانیف و تلامیذ، آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر» [... ۳].

---

[۱] العبر فی خبر من غبر حوادث: ۶۶۰.

[۲] مرآة الجنان- حوادث: ۶۶۰.

[۳] طبقات الشافعیة للاسنوی ۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۰

۴- ابن قاضی شهبة: «الشیخ الامام العلامة وحید عصره، سلطان العلماء عز الدین أبو محمد السلمی ... روی عنه الدمیاطی و خرّج له أربعین حدیثا، و ابن دقیق العید- و هو الذی لقّبه بسلطان العلماء- و خلق، و کان أمّارا بالمعروف نهاء عن المنکر، و قد ولی الخطابة بدمشق فأزال کثیرا من بدع الخطباء ... و أبطل صلاة الرغائب و النصف فوقع بینه و بین ابن الصلاح بسبب ذلک منازعة» [... ۱].

۵- السیوطی: «أبو محمد شیخ الإسلام، سلطان العلماء، قال الذهبی فی العبر: انتهت إلیه معرفة المذهب مع الزهد و الورع و بلغ رتبة الاجتهاد. و قال الشیخ أبو الحسن الشاذلی: قیل لی ما علی وجه الأرض مجلس فی الفقه أبهی من مجلس الشیخ عز الدین بن عبد السلام. و قال ابن کثیر فی تاریخه: انتهت إلیه ریاسة المذهب و قصد بالفتوی من سائر الآفاق، ثم کان فی آخر عمره لا یتعبد بالمذهب، بل اتسع نطاقه و أفتی بما أدی إلیه اجتهاده. و قال تلمیذه ابن دقیق العید: کان ابن عبد السلام أحد سلاطین الإسلام. و قال الشیخ جمال الدین ابن الحاجب: ابن عبد السلام أفقه من الغزالی» [۲].

۵۸ إثبات جلال الدین محمد المعروف بمولوی ... ص: ۱۷۰

اشارة

و قد ضمّن جلال الدین محمد بن محمد البلخی المعروف بمولوی حدیث مدینة العلم قصیدة له أنشأها بمدح مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام فی دیوانه (المثنوی) هذا أولها:

«از علی آموز اخلاص عمل شیر حق را دان منزه از دغل»

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۴۴۰.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۱

الی أن قال:

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

باز باش ای باب بر جویای باب تا رسند از تو قشور اندر لباب

باز باش ای باب رحمت تا ابد بارگاه ما له کفوا احد»

ترجمته ...: ص: ۱۷۱

۱- عبد القادر القرشی: «محمد بن محمد بن محمد بن حسین بن أحمد بن قاسم بن مسیب بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی بکر الصدیق ابن أبی قحافة التیمی، المعروف بمولانا جلال الدین الغزنوی. [القونوی کان عالما بالمذهب، واسع الفقه، عالما بالخلاف و أنواع من العلوم ...، ثم إن الشیخ جلال الدین انقطع و تجرّد و هام، و ترک التصنیف و الاشتغال» [... ۱].

۲- الفاضل الازنیقی «و من علماء الحنفیة الشیخ جلال الدین ... و تلقب أیضا بسلطان العلماء، أو لقب [لقبه بهذا اللقب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، هکذا سمعه کثیر من الصلحاء عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام» [... ۲].

۳- عبد الرحمن الجامی ترجمة مفصلة [۳].

۴- مجد الدین البدخشانی کذلک [۴].

هذا، و قد أثنی المولوی عبد العلی بن نظام الدین الأنصاری الملقّب عندهم ب «بحر العلوم» علی «المولوی» و «المثنوی» فی مقدمة کتابه «شرح المثنوی».

[۱] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۲۳- ۱۲۴.

[۲] مدینة العلوم للأزنیقی.

[۳] نفحات الانس: ۴۵۹.

[۴] جامع السلاسل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۲

۵۹ إثبات محیی الدین النووی ... ص: ۱۷۲

اشارة

لقد أثبت حدیث مدینة العلم، حیث ضمّنه فی بیت شعر له فی مدح أمیر المؤمنین علیه السلام ... کما فی (توضیح الدلائل) فی ذکر من مدح الامام علیه السلام: «و کالإمام فی الإسلام و المشار الیه فی الأعلام، مرجع العلوم و الفتاوی أبی زکریا محیی الدین یحیی النووی، فإنه قد قال و أجاد المقال:

إمام المسلمین بلا ارتیاب أمیر المؤمنین أبو تراب

نبی اللّه خازن کل علم علی للخزانة مثل باب»

ترجمته ...: ص: ۱۷۲

ترجم له أعلام الحفاظ و المؤرخین و أثنوا علیه بما لا مزید علیه ... راجع:

۱- تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۰.

۲- العبر ۵/ ۳۱۲.

۳- مرآة الجنان- حوادث سنة ۶۷۶.

۴- تتمة المختصر- حوادث ۶۷۶.

۵- طبقات الشافعیة للاسنوی ۲/ ۴۷۶.

۶- طبقات الشافعیة للسبکی ۸/ ۳۹۵.

۷- النجوم الزاهرة ۷/ ۳۷۸.

۸- طبقات الحفاظ ۵۱۰.

۹- الخمیس- حوادث ۶۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۳

۶۰ إثبات السعدی الشیرازی ... ص: ۱۷۳

اشارة

لقد أثبت الشيخ شرف الدين مصلح بن عبد اللّه السعدى الشيرازى هذا الحديث، حيث ضمّنه فى قصيدة له فى مدح مولانا أمير المؤمنين عليه السلام، ذكرها نور الدين جعفر الشهير بمير ملا البدخشى، و هذا نصها:

«منم كز جان شدم مولاى حيدر امير المؤمنين آن شاه صفدر

على كورا خدا بى‌شك ولى خواند بأمر حق على كردش پيمبر

بحق پادشاه هر دو عالم خداى بى‌نياز فرد اكبر

بحق آسمانها و ملائك كز آن جا هيچ جاى نيست برتر

به پنج اركان شرع و هفت اقليم به نه چرخ و ده و دو برج ديگر

به كرسى و به عرش و لوح محفوظ بحق جبرئيل آن خوب منظر

به ميكائيل و إسرافيل و صورش به عزرائيل و هول كور و منكر

به تورات و زبور و صحف و انجيل بحق حرمت هر جار دفتر

بحق آية الكرسى و يس بحق سوره طه سراسر

بحق آدم و نوح ستوده بحق هود و شيث دادگستر

بدرد يحيى و درمان لقمان به ذو القرنين و لوط نيك محضر

به ابراهيم و قربان كردن او به إسحاق و اسماعيل و هاجر

بختم انبيا احمد كه باشد شفيع عاصيان در روز محشر

بحق مكه و بطحا و زمزم بحق مروه و ركنى ز مشعر

بتعظيم رجب با قدر شعبان بحق روزه و تصديق داور

به رنج اهل بيت و آه زهرا به خون ناحق شبير و شبر

به آب ديده طفلان محروم به سوز سينه پيران محروم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۴

كه بعد از مصطفى در جمله عالم نه بد فاضل‌تر و بهتر ز حيدر

مسلم بد سلونى گفتن او را كه علم مصطفى را بود او در

يقين اندر سخا و علم و عصمت ز پيغمبر نبود او هيچ كمتر

اگر دانى بگوئى جز على كيست كه دلدل زير رانش بود و رخور

چه گويم وصف آن شاهى كه جبريل گهى بد مدح گويش گاه چاكر

بدان گفتم كه تا خلقان بدانند كه سعدى زين سعادت نيست بى بر

يا سعدى تو نيكو اعتقادى ز دين و اعتقاد خويش برخورد» [۱]

ترجمته ... ص: ۱۷۴

۱- عبد الرحمن الجامى فى (نفحات الانس ۶۰۰).

۲- السمرقندى فى (تذكرة الشعراء: ۲۲۳).

۶۱ روایة المحب الطبری ... ص: ۱۷۴

اشارة

رواه فی (الریاض النضرة) حیث قال: «ذکر اختصاصه بأنه باب دار العلم و باب مدینة العلم: عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها.

أخرجه فی المصابیح فی الحسان

، و

أخرجه أبو عمرو قال: أنا مدینة العلم و زاد: «فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۲].

و فی (ذخائر العقبی): «ذکر أنه رضی اللّه عنه باب دار العلم و باب مدینة العلم عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه البغوی فی المصابیح فی الحسان.

---

[۱] خلاصة المناقب- مخطوط.

[۲] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۲/ ۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۵

و خرجه أبو عمرو قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، و زاد: «فمن أراد العلم فلیأته من بابه [۱].

ترجمة ... ص: ۱۷۵

ترجم له کبار الأئمة الحفاظ بکل تبجیل و إکبار. راجع:

۱- تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- طبقات السبکی ۸/ ۱۸.

۳- مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۵- طبقات الحفاظ ۵۱۱.

۶۲ إثبات الفرغانی ... ص: ۱۷۵

اشارة

و قد أثبته سعید الدین محمد بن أحمد الفرغانی، و أرسله إرسال المسلّم حیث قال فی (شرح التائیة) بشرح قول ابن الفارض:

«کراماتهم من بعض ما خصهم به بما خصهم من إرث کل فضیلة»

قال: «و أما حصة علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه: العلم [فالعلم و الکشف و کشف معضلات الکلام العظیم و الکتاب الکریم، الذی

هو من أخص معجزاته صلّى اللّه عليه و سلّم، بأوضح بيان بما ناله

بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها

، و

بقوله: أنا مدينة العلم و على بابها

، مع فضائل أخر لا تعدّ و لا تحصى».

و قال فی الشرح الفارسی بشرح:

«و أوضح بالتأويل ما كان مشكلا على بعلم ناله بالوصية»

---

[۱] ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۶

قال: «أوضح علی بالتأويل ما كان مشكلا فهمه من معانی الكتاب و السنة علی غيره من الأصحاب، لا سيّما عمر القائل فی هذا الشأن: لو لا علی لهلك عمر، و لقد أوضح تلك المشكلات بما ناله من العلوم و انتقل اليه بالوصية من المصطفی صلّى اللّه عليه و سلّم، و لهذا

قال: إنی تارك فيكم الثقلين كتاب اللّه و عترتی، أذكركم اللّه فی أهل بيتی- قاله ثلاثا-.

و قال أيضا: أنت منی بمنزلة هارون من موسی غير أنه لا نبی بعدی.

و قال أيضا: أنا مدينة العلم و علی بابها».

الفرغانی و شرح التائية ... ص: ۱۷۶

و ليعلم أن شرح الفرغانی علی التائية من الكتب المعروفة، و هو من أكابر علماء أهل السنة، قال فی (كشف الظنون):

«تائية فی التصوف للشيخ أبی حفص عمر بن علی من الفارض الحموی المتوفی سنة ۵۷۶ ... و لها شروح، منها: شرح السعيد محمد بن أحمد الفرغانی المتوفی فی حدود سنة ۷۰۰، و هو الشارح الأول لها، و أقدم الشارحين له، حكی أن الشيخ صدر الدين القونوی عرض لشيخه محيی الدين ابن العربی فی شرحها، فقال للصدر: لهذه العروس لعل من أولادك، فشرحها الفرغانی و التلمسانی، و كلاهما من تلاميذه، و حكی أن ابن عربی وضع عليها قدر خمسة كراريس و كانت بيد صدر الدين، قالوا: و كان فی آخر درسه يختم ببيت منها و يذكر عليه كلام ابن عربی، ثم يتلوه بما هو رده بالفارسية، و انتدب لجمع ذلك سعيد الدين. و حكی أن الفرغانی قرأها أولا علی جلال الدين الرومی المولوی، ثم شرحها فارسيا ثم عربيا، و سماه منتهی المدارك، و هو كبير أورد فی أوله مقدمة فی أحوال السلوك أوله: الحمد للّه الرب القديم الذی تعزز» [... ۱].

و قد ذكره الجامی و قال: «هو من أكمل أرباب العرفان، و أكابر أصحاب

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۲۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۷

الذوق و الوجدان، و لم يبين أحد مسائل علم الحقيقة مع الضبط و التحقيق كما بين فی ديباجة شرح تائية ابن الفارض، و قد كان قد كتبه أولا بالفارسية، و عرضه علی شيخه الشيخ صدر الدين القونوی قدّس سرّه و قد استحسنه الشيخ كثيرا و قرضه، و قد أورد الشيخ

السعید تقریضه فی دیباجة الشرح علی سبیل التیمن و التبرک، ثم إنه کتبه لتعمیم و تتمیم فائدته باللسان العربی، و أضاف إلیه فوائد أخری، جزاه اللّه تعالی عن الطالبین خیر الجزاء.

و له تصنیف آخر سمّاه بمناهج العباد إلی المعاد، بیّن فیه مذاهب الأئمة الأربعة رضوان اللّه علیهم أجمعین فی مسائل العبادات و بع المعاملات» [... ۱].

و ترجم له محمود بن سلیمان الکفوی بقوله: «الشیخ الفاضل الربانی، الکامل الصمدانی، سعید الدین الفرغانی. هو من أعزة أصحاب الشیخ صدر الدین القونوی، مرید الشیخ محیی الدین العربی.

کان من أکمل أرباب العرفان، و أفضل أصحاب الذوق و الوجدان، و کان جامعا للعلوم الشرعیة و الحقیقة. و قد شرح أحسن الشروح أصول الطریقة، و کان لسان عصره و برهان دهره و دلیل طریق الحق، و سر اللّه بین الخلق، بسط مسائل علم الحقیقة و ضبط فنون أصول الطریقة فی دیباج شرح القصیدة التائیة الفارضیة» [... ۲].

و قال الذهبی: «و الشیخ سعید الکاشانی الفرغانی، شیخ خانقاه الطاجون و تلمیذ الصدر القونوی، کان أحد من یقول بالوحدة، شرح تائیة ابن الفارض فی مجلدتین، و مات فی ذی الحجة عن نحو سبعین سنة» [۳].

---

[۱] نفحات الانس: ۵۵۹.

[۲] کتائب اعلام الأخیار- مخطوط.

[۳] العبر فی خبر من غبر- حوادث: ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۸

۶۳ إثبات الکازرونی ... ص: ۱۷۸

اشارة

لقد أثبت أحمد بن منصور الکازرونی حدیث مدینة العلم، إذ وصف أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب العلم» بترجمته علیه السلام فی کتابه (مفتاح الفتوح) حیث قال ما نصه:

«أبو الحسن علی بن أبی طالب، أوّل من سمّاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أمیر المؤمنین، خاتم الخلفاء الراشدین، أقدمهم إجابة و إیمانا، و أوّلهم تصدیقا و إیقانا، و أقومهم قضیة و إتقانا، باب العلم، و معدن الفضل، و حائز السبق، و یعسوب الدین، و قاتل المشرکین و المتمردین، ذو القرنین، و أب [أبو] الریحانتین، ابن عم النبی لحا و قسمة، و أخوه حقا و نسبا، و صاحبه دنیا و دینا، ختم اللّه به الخلافة کما ختم بمحمد صلّی اللّه علیه و سلّم الرسالة، و لمّا کان النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یضم الشکل إلی الشکل، و الجنس إلی الجنس، و المثل إلی المثل، ادّخر علیا لنفسه و اختصه بأخوته، و ناهیه بهذا شرفا و فخرا.

و من تأمل فی کلامه و کتبه و خطبه و رسالاته علم أن علمه لا یوازی علم أحد، و فضائله لا یشاکل فضائل أحد بعد محمد صلّی اللّه علیه و سلّم: و من جملتها کتاب نهج البلاغة، و أیم اللّه لقد وقف دونه فصاحة الفصحاء و بلاغة البلغاء و حکمة الحکماء.

نزلت فی شأنه آیات کثیرة، و وردت فی فضائله أحادیث غیر قلیلة، کتب التفاسیر مشحونة بذلک، و بطون الأسانید مطویة علیها، لا یحصیها عاد، و لا یحویها تعداد، فما من مشکل إلّا و له فیه الید البیضاء، و لا من معضل إلّا و جلاه حق الجلاء، لقد صدق الفاروق حیث قال: أعوذ باللّه من معضلة لیس فیها أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۷۹

الحسن.

لعلی أسماء أوردها الأئمة فی کتبهم منها فی السماء «أعلی»، و فی الأرض:

«علی»، و فی التوراة: «ولی» و فی الإنجیل: «وفی»، و فی الزبور: «تقی» و عند حملة العرش: «سخی» و فی الجنة: «الساقی»، و عند المؤمنین: «المرتضی» و «حیدر»، و فی القرآن: رُکَّعاً سُجَّداً و یسمی «قصما»، سمّاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم «علیا» و کنّاه بأبی الحسن، و أبی التراب، نسبه نسب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و حسبه حسبه، و دینه دینه، قریب القربة، قدیم الهجرة.

و امه فاطمة رضی اللّه عنها بنت أسد، و هی أول هاشمیة ولدت لهاشمی، قیل: ولدت فاطمة علیا فی الکعبة، و نقل عنها: أنها کانت إذا أرادت أن تسجد لصنم و علی فی بطنها لم یمکّنها، یضع رجله علی بطنها و یلصق ظهره بظهرها، و یمنعها عن ذلک، و لذلک یقال عند ذکر اسمه: کرّم اللّه وجهه، أی: کرّم اللّه وجهه من أن یسجد لصنم» [۱].

کتاب مفتاح الفتوح ... ص: ۱۷۹

و کتاب (مفتاح الفتوح) من شروح کتاب (المصابیح) المعروفة، قال فی (کشف الظنون): «و من شروح المصابیح: مفتاح الفتوح، أوله: الحمد للّه الذی قصرت الافهام عما یلیق بکبریائه ... إلخ. ذکر فیه: انه جمعه من شرح السنة و الغریبین و الفائق و النهایة، و وضع حروف الرموز لتلک الکتب، و فرغ منه فی إحدی و عشرین [من رمضان سنة سبع و سبعمائة» [۲].

---

[۱] مفتاح الفتوح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۷۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۰

۶۴ إثبات أمیر حسینی الفوزی ... ص: ۱۸۰

اشارة

لقد أثبت حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی حدیث مدینة العلم، إذ وصف أمیر المؤمنین علیه السلام بهذا الوصف فی جملة أوصافه التی ذکرها فی ترجمته علیه السلام فی کتاب (نزهة الأرواح).

ترجمته ...: ص: ۱۸۰

و یوجد الثناء علیه و علی (نزهة الأرواح) و سائر مصنفاته فی الکتب المؤلفة فی تراجم العرفاء و مشایخ الصوفیة، مثل:

۱- نفحات الأنس: ۶۰۵.

۲- جامع السلاسل- مخطوط.

و فی (کشف الظنون): «نزهة الأرواح فارسی لفخر السادات حسین بن محمد المعروف بأمیر حسینی الفوزی، ألفه سنة ۷۱۱، مختصر

منثور و منظوم» [... ۱].

۶۵ روایة صدر الدین الحموئی ... ص: ۱۸۰

اشارة

لقد روی صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی الجوینی

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۹۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۱

حدیث مدینة العلم حیث قال:

«أخبرنی الشیخ الصالح أحمد بن محمد بن محمد القزوینی مشافهة بها، بروایته عن الامام أبی القاسم محمد بن عبد الکریم إجازة «ح» و أنبأنی الشیخ العدل بهاء الدین محمد بن یوسف بن محمد بن یوسف بسماعی علیه بمسجد الربوة ظاهر مدینة دمشق، قال أنبأنا شیخ الشیوخ تاج الدین أبو محمد عبد اللّه بن عمر بن علی بن محمد بن حمویه الجوینی إجازة، قالا أنبأنا شیخ الشیوخ سعد الدین أبو سعد عبد الواحد بن أبی الحسن علی بن محمد بن حمویه إجازة «ح» و أخبرنا الشیخ علی بن محمد بن أحمد بن محمد بن حمزة الثعلبی إجازة بروایتهما عن أبی بکر وجیه بن طاهر بن محمد الشحامی، قال أنبأنا شیخ الشیوخ أبو سعد قراءة علیه بنیسابور فی سلخ شهر رمضان سنة ثمان و ثلاثین و خمسمائة أنبأنا أبو محمد الحسن بن أحمد الحافظ قال أنبأنا السید أبو طالب حمزة بن محمد الجعفری قال أنبأنا محمد بن أحمد الحافظ قال أنبأنا أبو صالح الکرسی [الکرابیسی أنبأنا صالح ابن أحمد قال أنبأنا أبو الصلت الهروی قال أنبأنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس.

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و فی (ینابیع المودة) بعد أن أورده عن ابن المغازلی: «أیضا: أخرج هذا الحدیث موفق بن أحمد، و الحموینی، و الدیلمی فی الفردوس، و صاحب کتاب المناقب عن مجاهد عن ابن عباس» [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۸۱

۱- الذهبی: «و فیها قدم شیخ الشیوخ صدر الدین ابراهیم ابن الشیخ

---

[۱] فرائد السمطین ۱/ ۹۸.

[۲] ینابیع المودة: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۲

سعد الدین بن حمویه الجوینی طالب حدیث، فسمع الکثیر، و روی لنا عن أصحاب المؤید الطوسی، و أخبر ان ملک التتار غازان ابن ارغون أسلم علی یده بواسطة نائبه نوروز، و کان یوما مشهودا» [۱].

۲- الذهبی أیضا حیث قال فی ذکر شیوخه: «و سمعت من الامام المحدّث الأوحد الأکمل فخر الإسلام صدر الدین ابراهیم بن محمد

بن المؤید بن حمویه الخراسانی الجوینی شیخ الصوفیة، قدم علینا طالب حدیث، و روی لنا عن رجلین من أصحاب المؤید الطوسی، و کان شدید الاعتناء بالروایة و تحصیل الأجزاء، علی یده أسلم غازان الملک، مات سنة ۷۲۲، و له ثمان و سبعون سنة» [۲].

۳- الیافعی بمثل عبارة العبر [۳].

۴- الأسنوی: «کان إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعة، مشهورا بالولایة» [۴].

و قد أوردنا هذه الکلمات و غیرها فی مجلد (حدیث الطیر).

۶۶ إثبات نظام الأولیاء البخاری ... ص: ۱۸۲

اشارة

لقد أثبت- نظام الدین محمد بن أحمد بن علی البخاری المشهور علی ألسنتهم بنظام الأولیاء- حدیث مدینة العلم، و صرّح بأنه من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام و خصائصه، علی ما نقل عنه عبد الرحمن الجشتی فی (مرآة الأسرار) ذکر أحواله علیه الصلاة و السلام.

---

[۱] العبر- حوادث: ۷۹۵.

[۲] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۵۰۵.

[۳] مرآة الجنان- حوادث: ۷۲۲.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۳

ترجمته ...: ص: ۱۸۳

ترجم له کبار العرفاء فی کتبهم المؤلفة فی تراجم مشایخهم أمثال:

۱- عبد الرحمن الجامی فی (نفحات الأنس ۵۰۴).

۲- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۳- عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار: ۵۶).

۴- والد (الدهلوی) فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

۶۷ روایة أبی الحجّاج المزّی ... ص: ۱۸۳

اشارة

لقد روی جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی حدیث مدینة العلم بترجمة الامام علیه السلام قائلا:

«و روی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت من بابه» [۱].

و قد رواه أیضا فی الکتاب المذکور بترجمة أبی الصلت الهروی

کما تقدم و یأتی.

ترجمته ...: ص: ۱۸۳

۱- الذهبی فی (تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۹۸) و غیره.

۲- ابن الوردی فی (تتمة المختصر حوادث: ۷۴۲).

۳- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۴۶۴).

---

[۱] تهذیب الکمال ۲۰/ ۴۸۵.

۴- ابن شحنة فی (روضة المناظر حوادث ۷۴۲).

۵- ابن حجر فی (الدرر الکامنة ۵/ ۲۳۳).

۶- ابن تغری بردی فی (النجوم الزاهرة ۱۰/ ۷۶).

۷- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۱۷).

۸- الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۳۵۳).

۹- صدیق حسن خان فی (التاج المکلل ۴۷۵).

قال السیوطی: «المزّی الامام العالم الحبر الحافظ الأوحد محدّث الشام ... تفقه قلیلا ثم أقبل علی هذا الشأن، و رحل و سمع الکثیر و نظر فی اللغة و مهر فیها و فی التصریف و قرأ العربیة، و أمّا معرفة الرجال فهو حامل لوائها، لم تر العیون مثله، صنف تهذیب الکمال و الأطراف، و أملی مجالسه و أوضح مشکلات و معضلات ما سبق إلیها من علم الحدیث و رجاله، و ولی مشیخة دار الحدیث الأشرفیة، مات یوم السبت ثانی عشر صفر سنة ۷۴۲».

و قال الأسنوی ما ملخصه: «کان أحفظ أهل زمانه، لا سیّما الرجال المتقدمین و انتهت إلیه الرحلة من أقطار الأرض لروایته و درایته، و کان إماما فی اللغة و التصریف، دیّنا خیّرا منقبضا عن الناس، طارحا للتکلّف، فقیرا، صنف تهذیب الکمال فی أسماء الرجال، و کتاب الأطراف».

۶۸ روایة جمال الدین الزرندی ... ص: ۱۸۴

اشارة

قال جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی الأنصاری فی ذکر ترتیب کتابه:

«فالسمط الأول مشتمل علی فضائل جناب سید المرسلین و خاتم النبیین و رسول رب العالمین محمد- علیه أفضل صلوات المصلّین- و شمائله و صفاته و ما

خصه اللّه تعالی به من آیاته و معجزاته، و علی مناقب ابن عمه و باب مدینة علمه أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» [۱].

ثم قال فی القسم الثانی من السمط الأول: «القسم الثانی من السمط الأول فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین، عین مناهج الحق و الیقین و رأس الأولیاء و الصدیقین، زوج فاطمة البتول قرة عین الرسول، ابن عمه و باب مدینة علمه، مؤازره و أخیه، و قرة عین صنو أبیه، المرتضی المجتبی الذی فی الدنیا و الآخرة إمام سید. و فی ذات اللّه سبحانه و تعالی و إقامة دینه قوی أید، ذی القلب العقول و الاذن الواعیة و الهمة التی هی بالعهود و الذمام وافیة، یعسوب الدین و أخی رسول رب العالمین ... اللیث القاهر و العقاب الکاسر و السیف البتور و البطل المنصور و الضیغم الهصور و السید الوقور و البحر المسجور و العلم المنشور، و العباب الزاخر الخضم و الطود الشاهق الأشم، و ساقی المؤمنین من الحوض بالاوفی و الأتم، أسد اللّه الکرار، أبی الأئمة الأطهار. المشرّف بمزیة

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المؤیّد بدعوة

اللهم وال من والاه و عاد من عاداه

، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق بخاتمه فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، هزبر کلّ عرین و ضرغام کلّ غاب، الذی کلّ لسان کلّ معتاب و مغتاب و بیان کل ذام و مرتاب عن قدح فی قدح معالیه لنقاء جنابه عن کلّ ذم و عاب، المخصوص من الحضرة النبویة بکرامة الأخوة و الانتخاب المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نزل [نطق الکتاب، المکنی بأبی الریحانتین و أبی الحسن و أبی التراب» [... ۲].

و قال: «فضیلة أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا:

عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] نظم درر السمطین: ۲۰.

[۲] نظم درر السمطین: ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۸۶

و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و قال الزرندی فی کتابه (معارج الوصول): «روی ابن عباس رضی اللّه عنهما: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۲].

و قال الزرندی فی کتابه (الأعلام) ما نصّه: «باب فی خلافة أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب بن عبد المطلب الهاشمی رضی اللّه عنه، یجتمع مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی عبد المطلب، فهو ابن عمه و باب مدینة علمه و مؤازره و مؤاخیه و قرة عین صنو أبیه ... المخصوص من الحضرة النبویة بکرامة الاخوة و الانتخاب و المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب » [...۳].

الزرندی حجة ... ص: ۱۸۶

و الزرندی من أکابر حفاظ أهل السنة، و قد أوردنا نصوص عباراتهم فی الثناء علیه فی مجلد (حدیث النور).

و جاء فی (ذخیرة المآل):

«هذا الذی قرّره الأجلة و المقتضی و لازم الأدلة

و ذلک أن أجلة العلماء لمّا صرحت لهم الأدلة بهذه الخصوصیات لأهل البیت الشریف قرروا ذلک و حرروه، مثل: السید علی السمهودی إمام أهل السنة فی جواهره و الحافظ الطبری الشافعی فی ذخائره، و الحجة الزرندی الشافعی فی معارجه و شیخ الإسلام ابن حجر الشافعی فی صواعقه، و جلال الدین السیوطی الشافعی فی الثغور الباسمة فی مناقب السیدة فاطمة، و إحیاء المیت فی ذکر أهل البیت، و السمطین فی السبطین، و أسنی المطالب فی فضائل علی بن أبی طالب».

---

[۱] المصدر: ۱۱۳.

[۲] معارج الوصول الی معرفة فضل آل الرسول- مخطوط.

[۳] الاعلام- مخطوط.

«الحجة» فی الاصطلاح ... ص: ۱۸۷

قال الذهبی: «فأعلی العبارات فی الرواة المقبولین: ثبت حجة، حافظ ثقة متقن ثقة، ثقة ثم ثقة، ثم صدوق، و لا بأس به، و لیس به بأس، ثم محله الصدق و جید الحدیث، و صالح الحدیث، و شیخ وسط، و شیخ، و حسن الحدیث، و صدوق إن شاء اللّه، و صویلح، و نحو ذلک» [۱].

و قال: «و الحافظ أعلی من المفید فی العرف، کما أن الحجة فوق الثقة» [۲].

و قال العراقی: «قال ابن أبی حاتم وجدت الألفاظ فی الجرح و التعدیل علی مراتب شتی، فإذا قیل للواحد: انه ثقة أو متقن فهو ممن یحتج بحدیثه. قال ابن الصلاح: و کذا إذا قیل: ثبت أو حجة، و کذا إذا قیل فی العدل: إنه حافظ أو ضابط. قال الخطیب: أرفع العبارات أن یقال: حجة أو ثقة» [۳].

و قال السخاوی: «فکلام أبی داود یقتضی أن الحجة أقوی من الثقة، و ذلک أن الآجری سأله عن سلیمان بن بنت شرحبیل فقال: ثقة یخطئ کما یخطئ الناس. قال الآجری: فقلت: هو حجة؟ قال: الحجة أحمد بن حنبل. و کذا قال عثمان بن أبی شیبة فی أحمد بن عبد اللّه بن یونس: ثقة و لیس بحجة، و قال ابن معین فی محمد بن إسحاق: ثقة و لیس بحجة، و فی أبی أویس: صدوق و لیس بحجة. و کأن لهذه النکتة قدمها الخطیب حیث قال: أرفع العبارات أن یقال:

حجة أو ثقة» [۴].

و قال القاری: «ثم الحافظ فی اصطلاح المحدّثین من أحاط علمه بمائة ألف حدیث متنا و اسنادا، و الطالب هو المبتدی الراغب فیه، و المحدّث و الشیخ و الامام هو الأستاذ الکامل، و الحجة من أحاط علمه بثلاثمائة ألف حدیث متنا و إسنادا،

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۴.

[۲] تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۷۹.

[۳] شرح ألفیة الحدیث للزین العراقی ۲/ ۴.

[۴] شرح ألفیة الحدیث للسخاوی ۳/ ۲۱.

و أحوال رواته جرحا و تعدیلا و تاریخا، و الحاکم هو الذی أحاط علمه بجمیع الأحادیث المرویة کذلک» [۱].

۶۹ تحسين صلاح الدين العلائى ... ص: ۱۸۸

اشارة

لقد أثبت صلاح الدين أبو سعيد خليل بن كيكلدى العلائى الدمشقى الشافعى حديث مدينة العلم و ذكر ما يشهد بصحته، فقد جاء فى (المقاصد الحسنة) فى الكلام على هذا الحديث ما نصه: «بل صرح العلائى بالتوقف فى الحكم عليه بذلك، فقال: و عندى فيه نظر، ثمّ بيّن ما يشهد بصحّته، لكون أبى معاوية راوى حديث ابن عباس حدث به، فزال المحذور ممن هو دونه، قال: و أبو معاوية ثقة حافظ يحتج بافراده كابن عيينة و غيره، فمن حكم على الحديث مع ذلك بالكذب فقد أخطأ، قال: و ليس هو من الألفاظ المنكرة التى تأباها العقول، بل هو كحديث أرحم أمتى بأمتى- يعنى الماضى- و هو صنيع معتمد» [۲].

و قال السيوطى: «قال الحافظ صلاح الدين العلائى- و من خطّه نقلت- فى أجوبته عن الأحاديث التى تعقبها السّراج القزوينى على مصابيح البغوى و ادعى انها موضوعة-:

حديث أنا مدينة العلم و على بابها

، قد ذكره أبو الفرج فى الموضوعات من طرق عدة و جزم ببطلان الكل، و كذلك قال من بعده جماعة منهم الذهبى فى الميزان و غيره، و المشهور بروايته أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروى عن أبى معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا.

و عبد السلام هذا تكلّموا فيه كثيرا: قال النسائى: ليس بثقة، و قال الدارقطنى و ابن عدى: متهم زاد الدارقطنى: رافضى، و قال أبو حاتم: لم يكن عندى

---

[۱] جمع الوسائل فى شرح الشمائل ۱/ ۷.

[۲] المقاصد الحسنة: ۹۷.

بصدوق، و ضرب أبو زرعة على حديثه.

و مع ذلك

فقد قال الحاكم: ثنا الأصم ثنا عباس- يعنى الدورى- قال: سألت يحيى بن معين عن أبى الصلت، فقال: ثقة، فقلت: أليس قد حدّث عن أبى معاوية حديث أنا مدينة العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفيدى و هو ثقة عن أبى معاوية. و كذلك روى صالح جزرة عن ابن معين، ثم ساقه الحاكم من طرق محمد بن يحيى بن الضريس و هو ثقة حافظ عن محمد بن جعفر الفيدى عن أبى معاوية

. قال العلائى: فقد برئ أبو الصلت عبد السلام من عهدته و أبو معاوية ثقة مأمون من كبار الشيوخ و حفّاظهم المتفق عليهم، و قد تفرّد به عن الأعمش فكان ما ذا. و أى استحالة فى أن يقول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مثل هذا فى حق على رضى اللّه عنه؟

و لم يأت كلّ من تكلّم فى هذا الحديث و جزم بوضعه بجواب عن هذه الروايات الصحيحة عن ابن معين.

و مع ذلك، فله شاهد

رواه الترمذى فى جامعه عن إسماعيل بن موسى الفزارى عن محمد بن عمر بن الرومى عن شريك بن عبد اللّه عن سلمة بن كهيل عن سويد بن غفلة عن أبى عبد اللّه الصنابحى عن على مرفوعا: أنا دار الحكمة و على بابها. و رواه أبو مسلم الكجى و غيره عن محمد بن عمر بن الرومى و هو ممن روى عنه البخارى فى غير الصحيح و قد وثّقه ابن حبان و ضعفه أبو داود، قال أبو زرعة فيه لين، و قال

الترمذی بعد إخراج الحدیث: هذا حدیث غریب، و قد روی بعضهم هذا عن شریک

و لم یذکر فیه الصنابحی و لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک.

قال العلائی: فقد برئ محمد بن عمر بن الرومی من التفرد به، و شریک هو: ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتج به مسلم و علّق له البخاری و وثقه یحیی ابن معین، و قال العجلی: ثقة حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون تفرده [مفردة] حسنا فکیف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۰

إذا انضم إلی حدیث أبی معاویة؟ و لا یرد علیه روایة من أسقط منه الصنابحی، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم أدرک الخلفاء الأربعة، و سمع منهم، فذکر الصنابحی فیه من المزید فی متصل الأسانید، و لم یأت أبو الفرج و لا غیره بعلة قادحة فی حدیث شریک، سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر. انتهی کلام الحافظ صلاح الدین العلائی» [۱].

و قد أورد السیوطی هذا الکلام فی (قوت المغتدی فی شرح الترمذی) أیضا [۲].

و قال فی (النکت البدیعات): «و تعقب الحافظ أبو سعید العلائی علی ابن الجوزی فی هذا الحدیث بفصل طویل سقته فی الأصل و ملخّصه، أن قال: هذا الحدیث حکم ابن الجوزی و غیره بوضعه، و عندی فی ذلک نظر، إلی أن قال:

و الحاصل إنه ینتهی بطرقه إلی درجة الحسن المحتج به، فلا یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا».

و تجد کلام العلائی المذکور فی الکتب التالیة أیضا: (الأحادیث المشتهرة للزرکشی) و (الدرر المنتثرة للسیوطی) و (جواهر العقدین للسمهودی) و (السیرة الشامیة) و (تنزیه الشریعة لابن عراق) و (تذکرة الفتنی) و (المرقاة للقاری) و (فیض القدیر للمناوی) و (حاشیة المواهب اللدنیة للشبراملسی) و (القول المستحسن).

ترجمته ...: ص: ۱۹۰

۱- الذهبی فی (المعجم المختص: ۹۲).

۲- الأسنوی فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۹).

۳- ابن حجر فی (الدرر الکامنة ۲/ ۱۷۹).

۴- السیوطی فی (طبقات الحفاظ ۵۲۸).

۵- العلیمی فی (الانس الجلیل ۲/ ۱۰۶).

---

[۱] اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة ۱/ ۳۳۲.

[۲] قوت المغتدی فی شرح صحیح الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۱

۶- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۲۴۵).

و هذه ترجمة الشوکانی له ملخصة: «ولد فی ربیع الأول سنة ۶۹۴، سمع علی شرف الدین الفزاری و برهان الدین الذهبی و ابن عبد الدائم و القاسم بن عساکر، و جماعة کثیرة بلغوا إلی سبعمائة، و رحل إلی الأقطار، و اشتغل قبل ذلک بالفقه و العربیة، و مهر و صنّف التصانیف فی الفقه و الأصول و الحدیث.

قال ابن حجر فی الدرر: إنه صنف کتبا کثیرة جدّا سائرة مشهورة نافعة.

و وصفه الذهبی بالحفظ و قال: استحضر الرجال و العلل و تقدّم فی هذا الشأن، مع صحة الذهن و سرعة الفهم.

و قال غیره: و کان إماما فی الفقه و النحو و الأصول و الحدیث و فنونه حتی صار بقیة الحفاظ، عارفا بالرجال علّامة فی المتون و الأسانید، و مصنفاته تنبئ عن إمامته فی کلّ فن.

و قال الأسنوی: کان حافظ زمانه...

مات سنة ۷۶۱.».

۷۰ روایة السید علی الهمدانی ... ص: ۱۹۱

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم حیث قال: «عن جابر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و عن ابن مسعود، و عن أنس مثل ذلک» [۱]

. و قال فی (السبعین فی فضائل أمیر المؤمنین علی): «الحدیث الثانی و العشرون: قال جابر: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عضد علی و قال: هذا إمام البررة و قاتل الفجرة، مخذول من خذله، منصور من نصره، ثم مدّ صوته

---

[۱] أنظر: ینابیع المودة: ۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۲

و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن المغازلی» [۱].

و قال فی (روضة الفردوس): «الباب الأول یفتتح بما یروی باب مدینة العلم و منبع الکرم و الحلم صاحب المناقب علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه» [۲].

و قال فی الباب الحادی عشر الحاوی لما روی عن جابر: «و عنه قال قال علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۳].

و أرسله إرسال المسلّم فی کتابه الآخر: (مشارب الأذواق).

ترجمته ...: ص: ۱۹۲

ترجم له کبار العلماء الأعیان و العرفاء الاعلام ذاکرین مدائحه العظیمة و مناقبه الکریمة، کما تقدّم فی (حدیث الغدیر) و سیأتی فی مجلّد (حدیث التشبیه) إن شاء اللّه تعالی.

۷۱ إثبات نور الدین البدخشانی ... ص: ۱۹۲

اشارة

و قد أثبته نور الدین جعفر بن سالار البدخشانی المعروف بأمیر ملّا، خلیفة السید الهمدانی المذکور، حیث نقل حدیثا عن الامام علیه

السلام واصفا إیاه ب «باب مدینة العلم و منبع الکرم و الحلم» [... ۴].

---

[۱] أنظر: ینابیع المودة: ۲۳۴.

[۲] روضة الفردوس- مخطوط.

[۳] المصدر نفسه.

[۴] خلاصة المناقب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۳

ترجمته ...: ص: ۱۹۳

۱- شاه ولی اللّه فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه).

۲- مجد الدین البدخشانی فی (جامع السلاسل- مخطوط).

۷۲ تحسین البدر الزرکشی ... ص: ۱۹۳

اشارة

لقد حکم بدر الدین محمد بن بهادر الزرکشی الشافعی بأن حدیث مدینة العلم «ینتهی إلی درجة الحسن المحتج به، و لا یکون ضعیفا فضلا عن کونه موضوعا».

و ممن نقل عنه ذلک: المناوی [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۹۳

۱- ابن قاضی شهبة: «محمد بن بهادر بن عبد اللّه، العالم العلامة المصنّف المحرّر بدر الدین أبو عبد اللّه المصری الزرکشی، مولده سنة خمس و أربعین، و أخذ عن الشیخین جمال الدین الأسنوی و سراج الدین البلقینی، و رحل إلی حلب إلی الشیخ شهاب الدین الأذرعی و تخرج فی الحدیث بمغلطائی، و سمع الحدیث بدمشق و غیرها.

قال بعض المؤرخین: کان فقیها، أصولیا، فاضلا فی جمیع ذلک، و درّس و أفتی، توفی فی رجب سنة أربع و تسعین و سبعمائة» [۲].

---

[۱] فیض القدیر شرح الجامع الصغیر ۳/ ۴۷.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۴

۲- ابن حجر فذکر مشایخه و مصنفاته [۱].

۳- السیوطی و قال: «أخذ عن الأسنوی و مغلطای و ابن کثیر و الاذرعی و غیرهم، و ألّف تصانیف کثیرة فی عدة فنون» [... ۲].

۴- الداودى: «الامام العالم العلامة المصنف المحرر ... و كان فقيها أصوليا مفسّرا، أديبا فاضلا فى جميع ذلك، و درّس و أفتى»... [۳].

۵- (الدهلوى) نفسه فى (بستان المحدثين) حيث ذكر كتابه (التنقيح لألفاظ الجامع الصحيح). و قد ذكر مشايخه و مصنفاته و أثنى عليه.

۷۳ إثبات فخر الدين ابن مكانس ... ص: ۱۹۴

اشارة

و قد أثبته فخر الدين عبد الرحمن بن عبد الرزاق بن ابراهيم بن مكانس القبطى المصرى، حيث أورده فى أبيات له امتدح بها أمير المؤمنين عليه السلام، فقد قال ابن حجة:

«و قد نقلت منه ما امتدح به أمير المؤمنين على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه:

يا ابن عم النبى إن أناسا قد توالوك بالسعادة فازوا

أنت للعلم فى الحقيقة باب يا إماما و ما سواك مجاز» [۴]

---

[۱] الدرر الكامنة لابن حجر ۴/ ۱۷.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۴۳۷.

[۳] طبقات المفسرين ۲/ ۱۵۷.

[۴] خزانة الأدب لابن حجة الحموى: ۷۵، ۳۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۵

ترجمته ...: ص: ۱۹۵

ترجم له ابن حجر العسقلانى بقوله:

«عبد الرحمن بن عبد الرزاق بن إبراهيم بن مكانس القبطى المصرى فخر الدين، ولد فى سلخ ذى الحجة سنة ۶۴۵، و كان أبوه من الكتاب فى الدواوين فنشأ فى ذلك، و كان له ذكاء، فتولع بالأدب فأخذ عن القيراطى و غيره، و صحب الشيخ بدر الدين البشتكى، و نظم الطريقة النباتية فأجاد مع قصور بين فى العربية لكنه كان قوى الذهن، حسن الذوق، حاد النادرة، يتوقد ذكاء، و ولى نظر الدولة و غيرها من المناصب بالقاهرة، و صودر مرة مع الصاحب كريم الدين أخيه، ثم ولى وزارة الشام فأقام بها مدة، و دخل إلى حلب صحبة الظاهر برقواق، و طارح فضلاء الشام فى البلدين، ثم طلب من دمشق ليلى الوزارة بالديار المصرية فيقال إنه اغتيل بالسم و هو راجع، فوصل إلى بيته ميتا، و ذلك فى ثانى عشر ذى الحجة سنة ۷۹۴ و لم يكمل خمسين سنة، اجتمعت به غير مرة، و سمعت منه شيئا من الشعر» [... ۱].

۷۴ إثبات كمال الدين الدميرى ... ص: ۱۹۵

اشارة

و قال کمال الدین محمد بن موسی الدمیری ما نصه: «و مناقبه رضی اللّه تعالی عنه کثیرة جدّا، و یکفی منها قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲]

---

[۱] الدرر الکامنة ۲/ ۳۳۰.

[۲] حیاة الحیوان للدمیری ۱/ ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۶

ترجمته ...: ص: ۱۹۶

۱- ابن قاضی شهبة قائلا: «محمد بن موسی بن عیسی الدمیری المصری کمال الدین، ولد فی حدود الخمسین و تکسب بالخیاطة، ثم خدم الشیخ بهاء الدین السبکی و أخذ عنه، و عن الشیخ جمال الدین الأسنوی و أثنی علیه ثناء کثیرا، و تخرج و مهر فی الفنون و قال الشعر، و ولی تدریس الحدیث بالقبة الزکیة بالقرب من باب النصر، و حج مرارا و جاور و تکلّم علی الناس فی جامع الظاهر بالحسینیة، و کان ذا حظ من العبادة و التلاوة لا یفتر لسانه غالبا عنهما، و له شرح المنهاج فی أربع مجلدات ضمّنه فوائد کثیرة خارجة عن الفقه، و الدیباجة فی شرح سنن ابن ماجة فی أربع مجلدات، و جمع کتابا سماه حیاة الحیوان أجاد فیه ذکر فیه جملا من الفوائد الطبیّة و الخواص و الأدبیة و الحدیثیة و غیر ذلک، و له خطب مدونة جمعیّة و وعظیة.

و قال الحافظ شهاب الدین ابن حجر فی المعجم: و کان له حظ من العبادة تلاوة و صیاما و مجاورة بمکة و المدینة، و اشتهرت عنه کرامات و اخبار بأمور مغیبات یسندها إلی المنامات تارة و إلی بعض الشیوخ أخری، و غالب الناس یعتقد انه یقصد بذلک الستر. توفی فی جمادی الآخرة سنة ثمان و ثمانمائة» [۱].

۲- تقی الدین الفاسی فذکر شیوخه و مصنفاته، و ذکر کتاب (حیاة الحیوان) و قال «و هو کتاب نفیس و قد اختصرته» و ذکر أنه «لما رآه الشیخ بهاء الدین السبکی أهلا للتدریس و الفتوی تکلم له مع جدی القاضی کمال الدین أبی الفضل النویری فی أن یجیز له ذلک ففعل» قال: «و برع فی التفسیر و الحدیث و الفقه و أصوله و العربیة و الأدب» [۲].

۳- شمس الدین السخاوی ترجمة مطولة نلخصها فی ما یلی بلفظه: «وصفه

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۳۹۰.

[۲] العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الامین ۲/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۷

الزیلعی فی الطبقة بالفاضل کمال الدین کمال، و برع فی التفسیر و الحدیث و الفقه و أصوله و العربیة و الأدب و غیرها. و أذن له بالإفتاء و التدریس و تصدی للإقراء، انتفع به جماعة، و کتب علی ابن ماجة شرحا عظم الانتفاع به، و حیاة الحیوان و هو نفیس أجاده و أکثر فوائده.

و قد ترجمه التقی الفاسی فی تاریخ مکة، و ذکره شیخنا فی أنبائه فقال: مهر فی الفقه و الأدب و الحدیث و شارک فی الفنون، و درس للمحدثین بقبة بیبرس و فی عدة أماکن، و وعظ فأفاد و خطب فأجاد، و کان ذا حظ من العبادة تلاوة و صیاما و مجاورة

بالحرمین، و یذکر عنه کرامات کان یخفیها و ربما أظهرها و أحالها علی غیره» [۱].

۴- جلال الدین السیوطی و قال ...: «مهر فی الأدب و درس الحدیث بقبة بیبرس، و له تصانیف منها شرح المنهاج و المنظومة الکبری و حیاة الحیوان، و اشتهرت عنه کرامات و أخبار بأمور مغیبات» [... ۲].

۷۵ إثبات مجد الدین الفیروزآبادی ... ص: ۱۹۷

اشارة

و قال مجد الدین محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی ما نصه: - «حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

. ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من عدة طرق، و جزم ببطلان الکل، و قال مثل ذلک جماعة. و عندی فی ذلک نظر کما سنبینه.

و المشهور بروایته أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی عن أبی معاویة

---

[۱] الضوء اللامع بأعیان القرن التاسع ۱۰/ ۵۹- ۶۲.

[۲] حسن المحاضرة ۱/ ۳۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۸

محمد بن خازم الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنه، و عبد السلام هذا ضعّفوه جدّا و اتّهم بالرفض و هو مع ذلک صدوق، و

قد روی عباس بن محمد الدوری فی سؤالاته عن یحیی بن معین أنه سأله عن أبی الصلت هذا فوثّقه، فقال: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها؟ فقال: قد حدث به عن أبی معاویة محمد بن جعفر الفیدی، و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ و أحمد بن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا

، و فی روایة ابن محرز قال یحیی: هذا الحدیث هو من حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما ثم کفّ عنه، و أبو الصلت الهروی کان رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یکرم المشایخ، یعنی: فخصّه أبو معاویة بهذا الحدیث.

فقد برئ عبد السلام عن عهدة هذا الحدیث من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول، بل هو مثل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: فی حدیث أرأف أمتی بأمتی أبو بکر الحدیث.

و قد حسّنه الترمذی و صحّحه غیره، و لم یأت من تکلم علی

حدیث أنا مدینة العلم

بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن معین، و الحکم بالوضع علیه باطل قطعا، و إنما سکت أبو معاویة عن روایته شائعا لغرابته لا لبطلانه، إذ لو کان کذلک لم یحدث به أصلا مع حفظه و إتقانه.

و للحدیث طریق آخر

رواه الترمذی فی جامعه عن اسماعیل بن موسی الفزاری، عن محمد بن عمر الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها، و تابعه أبو مسلم الکجی و غیره علی روایته عن محمد بن عمر الرومی، و محمد هذا روی عنه البخاری فی غیره الصحیح

، و وثقه ابن حبان و ضعّفه أبو داود، و قال الترمذی بعد سیاق الحدیث: هذا حدیث غریب و قد روی بعضهم هذا عن شریک و لم یذکروا فیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۱۹۹

الصنابحی، قال: و لا نعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک.

قلت: فلم یبق الحدیث من أفراد محمد الرومی، و شریک هذا احتج به مسلم و علق له البخاری، و وثّقه ابن معین و العجلی و زاد حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون مفردة حسنا و لا یرد علیه روایة من أسقط الصنابحی منه، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم، روی عن أبی بکر و عمر و عثمان و علی رضی اللّه عنهم، و سمع منهم فیکون ذکر الصنابحی من باب المزید فی متصل الأسانید.

و الحاصل: إن هذا الحدیث ینتهی بمجموع طریقی أبی معاویة و شریک إلی درجة الحسن المحتج به، و لا یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا، و لم أجد لمن ذکره فی الموضوعات طعنا مؤثرا فی هذین السندین، و باللّه التوفیق» [۱].

و قد أورد الشیخ عبد الحق الدهلوی هذه العبارة فی (اللمعات فی شرح المشکاة) کما ستعرف فیما بعد ان شاء اللّه تعالی.

ترجمته ...: ص: ۱۹۹

۱- ابن قاضی شهبة فی (طبقات الشافعیة ۲/ ۳۹۱).

۲- تقی الدین الفاسی فی (العقد الثمین ۲/ ۳۹۲).

۳- السخاوی فی (الضوء اللامع ۱۰/ ۷۹).

۴- السیوطی فی (بغیة الوعاة ۱/ ۲۷۳).

۵- الشوکانی فی (البدر الطالع ۲/ ۲۸۰).

۶- طاش کبری زاده فی (الشقائق النعمانیة: ۲۱).

و غیرهم ... و لنذکر طرفا من عبارات بعضهم، قال طاش کبری زاده فی ذکر علماء الطبقة الرابعة ما ملخصه: «و منهم المولی الفاضل صاحب القاموس، برع فی العلوم کلها، سیما الحدیث و التفسیر و اللغة، و له تصانیف کثیرة تنیف علی

---

[۱] نقد الصحیح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۰

أربعین مصنفا، و کان سریع الحفظ، و کان یقول: لا أنام إلّا و أحفظ مائتی سطر، و کان کثیر العلم و الاطلاع علی المعارف العجیبة، و بالجملة: کان آیة فی الحفظ و التصنیف»....

و قال الشوکانی ما ملخصه: «الامام الکبیر، الماهر فی اللغة و غیرها من الفنون ولد سنة ۷۲۹ بکازرون، و ارتحل إلی العراق و دخل واسط، ثم دخل بغداد، ثم ارتحل الی دمشق، و دخل بعلبک و حماة و حلب و القدس، و استقر بالقدس نحو عشر سنین، و درّس و تصدّر و ظهرت فضائله و کثر الأخذ عنه، و تلمّذ له جماعة من الأکابر کالصلاح الصفدی و غیره، و جال فی البلاد الشمالیة و المشرقیة، و دخل الروم و الهند، ثم دخل الیمن، و کان زائد الحظ مقبولا عند السّلاطین، فلم یدخل بلدا إلّا و أکرمه صاحبها، مع کثرة دخوله إلی الممالک، و له مصنفات کثیرة نافعة، و قد أخذ عند الأکابر فی کلّ بلاد وصل الیه، و من جملة تلامذته: الحافظ ابن حجر و المقریزی و البرهان الحلبی، و مات ممتعا بسمعه و حواسه فی لیلة عشرین من شوال سنة ۸۱۲».

۷۶ إثبات إمام الدين الهجروى ... ص: ۲۰۰

اشارة

و أثبت إمام الدين محمد الهجروى الإيجى حديث مدينة العلم فى كتاب (أسماء النبى و خلفائه الأربعة) على ما نقل عنه شهاب الدين أحمد فى (توضيح الدلائل) حيث قال بعد ذلك بعض أسماء أمير المؤمنين عليه السلام و إيراد الهجروى المذكور لها: «و منها باب مدينة العلم- عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و بارك و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها، فمن أراد العلم فليأت من بابه، رواه الطبرى من تخريج أبى عمرو، و أورده الامام الفقيه المذكور و قال كما فى الحديث».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۱

ترجمته ...: ص: ۲۰۱

و الهجروى من كبار فقهاء أهل السنة و عرفائهم، و قد وصفه شهاب الدين المذكور فى كتابه ب «الامام الشيخ العالم العارف الربانى، الملقب لوفور علمه و معرفته بالغزالى الثانى، مرشد الخلائق الفقيه إمام الدين محمد الهجروى الإيجى قدس سره» و نحو ذلك.

۷۷ إثبات يوسف الأعور الواسطى ... ص: ۲۰۱

و لم يجترئ يوسف الأعور الواسطى فى رسالته المشهورة فى رد الامامية على جحد أصل حديث مدينة العلم، فأخذ يتنكب فى تأويله يمينا و شمالا، فذكر وجوها فى الجواب عنه سنجيب عنها فى ما بعد إن شاء اللّه تعالى، و هذا نص كلامه:

«الثانى من وجوه حجج الرافضة بالعلم

حديث أنا مدينة العلم و على بابها.

و الجواب عنه أيضا من وجوه: أحدها- إن هذا الحديث يتضمن العلم لعلى، و لا شك أنه بحر علم زاخر لا يدرك قعره، إلّا أنه لا يتضمن ثبوت الرجحان على غيره، بدليل ثبوت العلم لغيره على وجه المساواة

بقول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى مجموع الأصحاب: أصحابى كالنجوم بأيديهم اقتديتم اهتديتم.

فثبت العلم لكلهم.

ثانيها: إن بعض أهل السنة ينقل زيادة على هذا القدر، و ذلك قولهم: ان

النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها و أبو بكر و عمر و عثمان حيطانها و أركانها

. و الباب فضاء فارغ و الحيطان و الأركان ظرف محيط، فرجحانهنّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۲

على الباب ظاهر.

ثالثها: دفع فى تأويل على بابها، أى مرتفع. و على هذا يبطل الاحتجاج به للرافضة».

فالعجب كل العجب من (الدهلوى) كيف جمع بين الطعن فى سنده و النكول عن معناه و مدلوله، حتى فاق بصنيعه أهل النصب و الانحراف؟

۷۸ روایة شمس الدین ابن الجزری ... ص: ۲۰۲

اشارة

لقد روی حدیث مدینة العلم حیث قال: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال قراءة علیه عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا أحمد بن محمد بن محمد فی کتابه من أصبهان، أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسین المقری، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سفیان، أخبرنا عبد الحمید بن بحر، أخبرنا شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی، حدثنا محمد بن عمر الرومی، حدثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن الصنابحی عن علی و قال: حدیث غریب. و رواه بعضهم عن شریک و لم یذکروا فیه الصنابحی قال: و لا یعرف هذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید، و رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۳

و رواه الحاکم من طریق مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها. فمن أراد العلم فلیأتها من بابها

. و قال الحاکم: صحیح الاسناد و لم یخرجاه.

و رواه أیضا من حدیث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

اعتبار أحادیث أسنی المطالب ... ص: ۲۰۳

و لا یخفی أن ابن الجزری یصرّح فی خطبة هذا الکتاب باعتبار الأحادیث التی حواها، و هذا نص کلامه: «و بعد، فهذه أحادیث مسندة مما تواتر و صح و حسن من أسنی مناقب الأسد الغالب، مفرّق الکتائب، و مظهر العجائب، لیث بنی غالب أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب کرّم اللّه وجهه و رضی اللّه عنه و أرضاه، أردفتها بمسلسلات من حدیثه و بمتصلات من روایته و تحدیثه، و بأعلی إسناد صحیح إلیه من القرآن و الصحبة و الخرقة التی اعتمد فیها أهل الولایة علیه، نسأل اللّه تعالی أن یثیبنا علی ذلک و یقربنا لدیه».

و قال فی خاتمته: «فهذا نزر من بحر و قل من کثر، بالنسبة إلی مناقبه الجلیلة و محاسنه الجمیلة، و لو ذهبنا لاستقصاء ذلک بحقه لطال الکلام بالنسبة إلی هذا المقام، و لکن نرجو من اللّه تعالی أن ییسر افراد ذلک بکتاب نستوعب فیه ما بلغنا من ذلک، و اللّه الموفق للصواب».

ترجمته ...: ص: ۲۰۳

ترجم له و وصف بالأوصاف الجلیلة فی جمیع المعاجم الرجالیة و کتب الحدیث و غیرها، و من ذلک:

۱- معجم الشیوخ لنجم الدین ابن فهد المکی.

[۱] أسنى المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۴

۲- أنباء الغمر لابن حجر العسقلانی.

۳- الدرر الفریدة للمقریزی.

۴- الضوء اللامع للسخاوی.

۵- الانس الجلیل للعلیمی.

۶- الحبل المتین فی إجازات الأمین لابن روزبهان.

۷- شرح الشمائل له.

۸- طبقات الحفاظ للسیوطی.

۹- حسن المقصد له.

۱۰- میزان المعدلة له.

۱۱- الإتقان له.

۱۲- الصواعق لابن حجر المکی.

۱۳- مقالید الأسانید للثعالبی.

۱۴- الشقائق النعمانیة لطاش کبری زاده.

۱۵- النواقض للبرزنجی.

۱۶- کفایة المتطلع للدهان.

۱۷- مدارج الاسناد لأبی علی الصفوی.

۱۸- حصر الشارد لمحمد عابد السندی.

۱۹- المرافض للسهارنفوری.

۲۰- الصواقع للکابلی.

۲۱- الانتباه فی سلاسل أولیاء لشاه ولی اللّه الدهلوی.

۲۲- البدر الطالع للشوکانی.

۲۳- بستان المحدثین (للدهلوی).

۲۴- التحفة له.

۲۵- إشباع الکلام لشاه سلامة اللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۵

۲۶- التاج المکلل لصدیق حسن خان.

و قد ذکرنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد (حدیث الغدیر) و هذا بعض مصادرها:

الضوء اللامع ۹/ ۲۵۵، الانس الجلیل ۲/ ۱۰۹، الشقائق النعمانیة ۱/ ۹۸ طبقات الحفاظ ۵۴۳، البدر الطالع ۲/ ۲۵۷، التاج المکلل ۴۶۳.

۷۹ إثبات زین الدین الخوافی ... ص: ۲۰۵

اشارة

لقد أثبت الشيخ زين الدين أبو بكر محمد بن محمد بن على الخوافى حديث مدينة العلم جازما به، على ما نقل عنه شهاب الدين أحمد فى (توضيح الدلائل) حيث قال بعد ذكر نزول قوله تعالى: وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ فى شأن أمير المؤمنين عليه السلام قال: «قال شيخ المشايخ فى زمانه و واحد الأقران فى علومه و عرفانه:

الشيخ زين الدين أبو بكر محمد بن على الخوافى قدس اللّه تعالى سره: فلذا اختص على كرّم اللّه وجهه بمزيد العلم و الحكمة، حتى قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و بارك و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها

، و قال عمر: لولا على لهلك عمر».

ترجمته ...: ص: ۲۰۵

۱- عبد الرحمن الجامى فى (نفحات الانس ۴۹۲).

۲- عبد الحق الدهلوى فى (أخبار الأخيار ۴۸).

۳- القشاشى فى (السمط المجيد ۷۷).

و قد أثنوا عليه الثناء البالغ و وصفوه بالأوصاف الجميلة، و عن الخواجا محمد بارسا- و هو شيخ الخوافى- وصف الخوافى بقوله: «ذو العلم النافع و العمل الرافع، ملاذ الجمهور شفاء الصدور، و صفوة العلماء و العرفاء و الفقهاء، رافع أعلام السنة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۶

و قامع أضاليل البدعة، ناهج مناهج الحقيقة سالك مسالك الشريعة و الطريقة الداعى إلى اللّه سبحانه على طريق اليقين: سيّدنا و مولانا زين الملة و الدين»....

۸۰ إثبات ملك العلماء الدولت‌آبادى ... ص: ۲۰۶

اشارة

و قد أثبته ملك العلماء شهاب الدين ابن شمس الدين الزاولى الدولت‌آبادى و أرسله إرسال المسلّم فى (هداية السعداء). و ذكره من جملة الأدلة على أن عليا عليه السلام هو وارث النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، دون عمه العباس.

ترجمته ...: ص: ۲۰۶

و ترجم له كبار العلماء فى كتبهم، و قد أوردنا ترجمته فى مجلد (حديث النور) و نقتصر هنا على ترجمة غلام على آزاد له و هى هذه: «مولانا القاضى شهاب الدين ابن شمس الدين الزاولى الدولت‌آبادى نوّر اللّه ضريحه، ولد القاضى بدولت‌آباد دهلى و تلمذ على القاضى عبد المقتدر الدهلى و مولانا خواجكى الدهلوى و هو من تلامذة مولانا معين الدين العمرانى رحمهم اللّه تعالى، ففاق أقرانه و سبق إخوانه، و كان القاضى عبد المقتدر يقول فى حقه يأتينى من الطلبة من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم، و لمّا توجّه

الموکب التیموری إلی الهند، و خرج مولانا خواجکی قبل وصوله إلی دهلی منها إلی بکالبی، و ذهب القاضی شهاب الدین صحبة أستاذه إلی کالبی فأقام مولانا خواجکی بکالبی، و ذهب القاضی إلی دار الخیورجونفور- بفتح الجیم و سکون الواو و النون و ضم الفاء و سکون الواو و آخرها راء، بلدة عظیمة من صوبة آله‌آباد، کانت دار الخلافة للسلاطین الشرقیة، و ذکر طبقتهم مسطور فی تواریخ الهند، نشأ بها کثیر من المشایخ و العلماء- فاغتنم السلطان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۷

ابراهیم الشرقی والی جونفور وروده و نضر سقاه اللّه تعالی سحائب الإحسان وروده، عظمه بین الکبراء و لقبه بملک العلماء، فزین القاضی مسند الافادة، وفاق البرجیس فی افاضة السعادة، و ألّف کتبا سارت بها رکبان العرب و العجم، و أذکی سراجا أهدی من النار الموقدة علم العلم...

توفی لخمس بقین من رجب المرجب سنة تسع و أربعین و ثمانمائة» [... ۱].

۸۱ إثبات ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۰۷

اشارة

و لقد أثبت شهاب الدین أبو الفضل ابن حجر العسقلانی حدیث مدینة العلم، و أورده فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و حکم ببطلان القول بوضعه، و نصّ علی کثرة طرقه ... فی کتبه المختلفة:

فقال بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام فی جملة من فضائله: «و روی أنه علیه الصلاة و السلام قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قال عمر: علی أقضانا و أبی أقرؤنا.

و قال یحیی بن سعید عن سعید بن المسیب: کان عمر یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو الحسن.

و قال سعید بن جبیر عن ابن عباس: کنا إذا أتانا الثبت عن علی لم نعدل به.

و قال معمر عن وهب بن عبد اللّه عن أبی الطفیل شهدت علیا یخطب و هو یقول: سلونی فو اللّه لا تسألونی عن شیء إلّا أخبرتکم به، و سلونی عن کتاب اللّه

---

[۱] سبحة المرجان فی آثار هندوستان: ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۸

فو اللّه ما من آیة إلّا و أنا أعلم أ بلیل نزلت أم بنهار أم فی سهل أم فی جبل» [... ۱].

و قال السیوطی فی (قوت المغتذی): «و قال الحافظ ابن حجر فی أجوبته:

حدیث ابن عباس أخرجه ابن عبد البر فی کتاب الصحابة المسمی بالاستیعاب و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه، و صحّحه الحاکم، و أخرجه الطبرانی من حدیث ابن عباس

بهذا اللفظ، و رجاله رجال الصحیح إلّا عبد السلام الهروی، فإنّه ضعیف.

قاله فی جواب فتیا رفعت إلیه فی هذا الحدیث».

و قد أورد هذه الفتوی عنه ابن حجر المکی فی (المنح المکیة) کما سیأتی.

و صرّح فی فتوی أخری له بحسن حدیث مدینة العلم و بطلان القول بوضعه، جاء ذلک فی (اللآلی المصنوعة) حیث قال: «و سئل

شیخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر عن هذا الحدیث فی فتیا فقال: هذا الحدیث أخرجه الحاکم فی المستدرک و قال: إنه صحیح، و خالفه أبو الفرج ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب. و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی کذب، و بیان ذلک یستدعی طولا، و لکن هذا هو المعتمد فی ذلک، انتهی و من خطه نقلت» [۲].

و قد ذکرت فتواه هذه فی (جمع الجوامع) و (النکت البدیعات) و (الدرر المنتثرة) و (جواهر العقدین).

کما ذکر حکمه بحسن الحدیث فی (السیرة الشامیة) و (تنزیه الشریعة) و (تذکرة الموضوعات) و (المرقاة) و (فیض القدیر) و (رجال المشکاة) و (حاشیة المواهب اللدنیة) و (شرح المواهب اللدنیة) و (نزل الأبرار) و (تحفة المحبین) و (الروضة الندیة) و (وسیلة النجاة) و (السیف المسلول) و (الفوائد المجموعة) و (مرآة المؤمنین) و (القول المستحسن).

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۳۷.

[۲] اللئالی المصنوعة ۱/ ۳۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۰۹

و قد حکم بحسنه فی أجوبته عن الأحادیث التی انتقدها السراج القزوینی علی المصابیح، و زاد أن له شاهدا ... جاء ذلک فی (اللآلی المصنوعة) بعد العبارة السابقة، حیث قال: «و ذکر فی أجوبته عن الأحادیث التی انتقدها السراج القزوینی علی المصابیح نحو ذلک. و زاد أن الحاکم روی له شاهدا من حدیث جابر قال: حدثنی أبو بکر محمد بن علی الفقیه الشاشی القفال حدثنی النعمان بن هارون البلدی، ثنا أحمد بن عبد اللّه بن یزید الحرانی، ثنا عبد الرزاق، ثنا سفیان الثوری عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم عن عبد الرحمن بن عثمان التیمی عن جابر مرفوعا به».

و قد صرح العسقلانی فی (لسان المیزان) بکثرة طرقه، و هذا نص کلامه کما فی (اللآلی المصنوعة) بعد العبارة السابقة: «و قال فی لسان المیزان- عقب إیراد الذهبی روایة جعفر بن محمد عن أبی معاویة و قوله: هذا موضوع- ما نصه: و هذا الحدیث له طرق کثیرة فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۰۹

۱- البدر البشتکی فی (الطبقات).

۲- الفاسی فی (ذیل التقیید).

۳- ابن ناصر الدین فی (توضیح المشتبه).

۴- ابن خطیب الناصریة فی (الدر المنتخب).

۵- المقریزی فی (العقود الفریدة).

۶- ابن قاضی شهبة الأسدی فی (الأعلام).

۷- التقی ابن فهد المکی فی (ذیل طبقات الحفاظ).

۸- النجم ابن فهد المکی فی (معجم الشیوخ).

---

[۱] اللئالی المصنوعة ۱/ ۳۳۴، و انظر لسان المیزان ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۰

۹- القطب الخیضری فی (طبقات الشافعیة).

۱۰- السخاوی فی (الضوء اللامع).

۱۱- السیوطی فی (طبقات الحفاظ).

۱۲- السیوطی أیضا فی (نظم العقیان).

۱۳- السیوطی أیضا فی (حسن المحاضرة).

۱۴- الشوکانی فی (البدر الطالع).

۱۵- شاه ولی اللّه فی (قرة العینین).

۱۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدثین).

۱۷- صدیق حسن خان فی (التاج المکلل).

توجد ترجمته و النقل عنه و الاعتماد علیه فی هذه الکتب و غیرها، و قد أوردنا طرفا من کلمات القوم فی التعظیم له و الثناء علیه فی بعض مجلدات الکتاب، و من مصادر ترجمته: ذیل طبقات الحفاظ لابن فهد ۳۸۰، الضوء اللامع ۲/ ۳۶ شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰، نظم العقیان ۴۵، البدر الطالع ۱/ ۸۷- ۹۲ طبقات الحفاظ ۵۴۷، حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳. و للسخاوی: الجواهر و الدرر فی ترجمة شیخ الإسلام ابن حجر.

۸۲ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۱۰

و عقد شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) بابا خاصا بروایة حدیث مدینة العلم و حدیث أنا دار الحکمة، و تحقیق أعلمیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «الباب الخامس عشر فی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلم دار حکمة و مدینة علم و علی لهما باب، و أنه أعلم الناس باللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۱

تعالی و أحکامه و آیاته، و کلامه بلا ارتیاب:

عن مولانا أمیر المؤمنین علی رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلم: یا علی إن اللّه أمرنی أن أدنیک فأعلمک لتعی، و أنزلت هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ و أنت أذن واعیة لعلمی. رواه الحافظ الامام أبو نعیم فی الحلیة

، و

رواه سلطان الطریقة و برهان الحقیقة الشیخ شهاب الدین أبو جعفر عمر السهروردی فی العوارف بأسناده إلی عبد اللّه بن الحسن رضی اللّه تعالی عنهما و لفظه قال: حین نزلت هذه الآیة: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم لعلی رضی اللّه تعالی عنه: سألت اللّه أن یجعلها أذنک یا علی. قال علی کرّم اللّه تعالی وجهه: فما نسیت شیئا بعده و ما کان لی أن أنسی.

قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالی سره:

فلذا اختص علی کرّم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمة حتی

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و قال عمر: لولا علی لهلک عمر.

و عن علی رضی اللّه تعالی عنه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه فی جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذی.

و عن ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا. رواه الزرندی

و قال: هذه فضیلة اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا.

رواه الطبری و قال: أخرجه أبو عمر و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه».

و قال فی ذکر أسماء أمیر المؤمنین علیه السّلام: «و منها: (باب مدینة العلم).

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۲

أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه، رواه الطبری من تخریج أبی عمر، و أورده الامام الفقیه المذکور

و قال کما فی الحدیث: و اعلم أن الباب سبب لزوال الحائل و المانع من الدخول إلی البیت، فمن أراد الدخول و أتی البیوت من غیر أبوابها شق و عسر علیه دخول البیت، فهکذا من طلب العلم و لم یطلب ذلک من علی رضی اللّه عنه و بیانه، فإنه لا یدرک المقصود، فإنه رضی اللّه عنه کان صاحب علم و عقل و بیان، و رب من کان عالما و لا یقدر علی البیان و الإفصاح، و کان علی رضی اللّه عنه مشهورا من بین الصحابة بذلک، فباب العلم و روایته و استنباطه من علی رضی اللّه عنه، و هو کان بإجماع الصحابة مرجوعا إلیه فی علمه موثوقا بفتواه و حکمه، و الصحابة کلّهم یراجعونه مهما أشکل علیهم و لا یسبقونه، و من هذا المعنی قال عمر: لو لا علی لهلک عمر. رضی اللّه تعالی عنهم».

و قال: «و منها (الفاروق) و قد تقدّم حدیثه قبل ذلک، و إنی قد وجدت بخط بعض سادة العلماء و الأکابر ما هذه صورته بتحبیر المحابر مما

قال أمیر المؤمنین و إمام المتقین علی بن أبی طالب کرم اللّه تعالی وجهه علی المنبر: أنا النون و القلم، و أنا النور و مصباح الظلم، أنا الطریق الأقوم، أنا الفاروق الأعظم، أنا عیبة العلم، أنا أوبة الحلم، أنا النبأ العظیم، أنا الصراط المستقیم، أنا وارث العلوم، أنا هیولی النجوم، أنا عمود الإسلام، أنا مکسر الأصنام، أنا لیث الزحام، أنا أنیس الهوام، أنا الفخار الأفخر، أنا الصدیق الأکبر، أنا إمام المحشر، أنا ساقی الکوثر، أنا صاحب الرایات، أنا سریرة الخفیات، أنا جامع الآیات، أنا مؤلف الشتات، أنا مفرّج الکربات، أنا دافع الشقاة، أنا حافظ الکلمات، أنا مخاطب الأموات، أنا حلال المشکلات، أنا مزیل الشبهات، أنا صنیعة الغزوات، أنا صاحب المعجزات، أنا الزمام الأطول، أنا محکم المفصل، أنا حافظ القرآن، أنا تبیان الایمان، أنا قسیم الجنان، أنا شاطر النیران، أنا مکلم الثعبان، أنا حاطم الأوثان، أنا حقیقة الأدیان، أنا عین الأعیان، أنا قرن الأقران، أنا مذل الشجعان، أنا فارس الفرسان، أنا سؤال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۳

متی، أنا الممدوح بهل أتی، أنا شدید القوی، أنا حامل اللوا، أنا کاشف الردی، أنا بعید المدی، أنا عصمة الوری، أنا ذکی الوغی، أنا قاتل من بغی، أنا موهوب الشذا، أنا أئمة القذی، أنا صفوة الصفا، أنا کفو الوفا، أنا موضح القضایا، أنا مستودع الوصایا، أنا معدن الإنصاف، أنا محض العفاف، أنا صواب الخلاف، أنا رجل الأعراف، أنا سور المعارف، أنا معارف العوارف، أنا صاحب الاذن، أنا قاتل الجن، أنا یعسوب الدین و صالح المؤمنین و إمام المتقین، أنا أول الصدیقین، أنا الحبل المتین، أنا دعامة الدین، أنا صحیفة المؤمن، أنا ذخیرة المهیمن، أنا الحبل المتین، أنا دعامة الدین، أنا صحیفة المؤمن، أنا ذخیرة المهیمن، أنا الامام الامین، أنا الدرع الحصین، أنا الضارب بالسیفین، أنا الطاعن بالرمحین، أنا صاحب بدر و حنین، أنا شقیق الرسول، أنا بعل البتول، أنا سیف اللّه المسلول، أنا أوام الغلیل، أنا شفاء العلیل، أنا سؤال المسائل، أنا نجحة الوسائل، أنا قالع الباب، أنا مفرق الأحزاب، أنا سید العرب، أنا کاشف

الکرب، أنا ساقی العطاش، أنا النائم علی الفراش، أنا الجوهرة الثمینة، أنا باب المدینة، أنا حکمة الحکمة، أنا واضع الشریعة، أنا حافظ الطریقة، أنا موضح الحقیقة، أنا مطیة الودیعة، أنا مبید الکفرة، أنا أبو الأئمة، أنا الدوحة الأصلیة، أنا مفضال الفضیلة، أنا خلیفة الرسالة، أنا سمیدع البسالة، أنا وارث المختار، أنا ظهیر الاطهار، أنا عقاب الکفور، أنا مشکاة النور، أنا جملة الأمور، أنا زهرة النور، أنا بصیرة البصائر، أنا ذخیرة الذخائر، أنا بشارة البشر، أنا الشفیع المشفّع فی المحشر، أنا ابن عم البشیر النذیر، أنا طود الأطواد، أنا جود الأجواد، أنا حلیة الخلد، أنا بیضة البلد، أنا صمصام الجهاد، أنا جلسة الآساد، أنا الشاهد المشهود، أنا العهد المعهود، أنا منحة المنائح، أنا صلاح المصالح، أنا غمضة الغوامض، أنا لحظة اللواحظ، أنا عذوبة اللفظ، أنا أعجوبة الحفظ، أنا نفیس النفائس، أنا غیاث الضنک، أنا سریع الفتک، أنا رحیب الباع، أنا وقر الأسماع، أنا ارث الوارث، أنا نفثة النافث، أنا جنب اللّه، أنا وجه اللّه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۴

و قال: «قال الامام الهمام المتفق علی علوّ شأنه فی العلوم و الأعمال، المتسق له دراری الفضل فی سلک النظم بألسنة أهل الکمال، الحافظ الورع البارع العالم العامل العارف الکامل بلا شک و مریة، أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی فی کتابه الفائق اللائق المسمی بالحلیة:

و سید القوم، محب الشهود و محبوب المعبود، باب مدینة الحکم و العلوم و رأس المخاطبات و مستنبط الإشارات، رایة المهتدین و نور المطیعین و ولی المتقین و امام العادلین، أقدمهم إجابة و إیمانا، و أقومهم قضیة و إیقانا، و أعظمهم حلما و أوفرهم علما: علی بن أبی طالب رضوان اللّه تعالی علیه، قدوة المتقین و زینة العارفین المنبئ عن حقائق التوحید و المشیر إلی لوامع علم التفرید، صاحب القلب العقول، و اللسان السئول، و الاذن الواعی و العهد الوافی، فقأ عیون الفتن، و وقی من فنون المحن، فدفع الناکثین و وضع القاسطین و دمغ المارقین»....

کما أورد کلام العز ابن عبد السلام عن لسان حال أمیر المؤمنین علیه السلام و شعر أبی زکریا النووی، و کلام الزرندی فی نظم درر السمطین ... و قد تقدم کلّ واحد فی محله.

۸۳ إثبات ابن الصباغ ... ص: ۲۱۴

اشارة

و قد أرسله نور الدین علی بن محمد بن الصباغ المالکی المکی إرسال المسلّم بعد ذکر حکم الامام علیه السلام فی قضیة الخنثی، قال: «فانظر رحمک اللّه إلی استخراج أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه بنور علمه و ثاقب فهمه ما أوضح به سبیل السداد و بیّن به طریق الرشاد، و أظهر به جانب الذکورة علی الأنوثة من مادة الإیجاد و حصلت له هذه المنة الکاملة و النعمة الشاملة بملاحظة النبی علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۵

السلام و تربیته إیاه و حنّوه علیه و شفقته، فاستعد لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمة من ألفاظه ملتقطة و العلوم الظاهرة و الباطنة بفؤاده مرتبطة، لم تزل بحار العلوم تتفجر من صدره و یطفو عبابها، حتّی

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۵

ترجم له نجم الدين عمر بن فهد المكى و عدّه من علماء مكة المكرمة، و أرخ وفاته سنة ۸۵۵، و كذا تلميذه السخاوى [۲].

و قد وصفه أحمد بن عبد القادر العجيلى فى (ذخيرة المآل) بأوصاف جليلة مثل «الشيخ» و «الامام» و صرّح بكونه من علماء المالكيّة، و نقل كلماته و اعتمد عليها فى مواضع من كتابه.

و كذا عبد اللّه بن محمد المطيرى فى كتابه (الرياض الزاهرة فى فضل آل بيت النبى و عترته الطاهرة) و هكذا اعتمد على كتابه (الفصول المهمة) و نقل عنه كل من: المولوى إكرام الدين الدهلوى فى (سعادة الكونين) و البلخى القندوزى فى (ينابيع المودة) و السمهودى فى (جواهر العقدين) و الحلبى فى (إنسان العيون) و الشيخانى القادرى فى (الصراط السوى) و الصفورى فى (نزهة المجالس) و محبوب عالم فى (تفسيره) و الصبان فى (إسعاف الراغبين) و العدوى الحمزاوى فى (مشارق الأنوار) و الشبلنجى فى (نور الأبصار).

هذا ... و قد عدّه رشيد الدين خان- تلميذ (الدهلوى)- فى (إيضاح لطافة المقال) فى علماء أهل السنة المؤلفين فى فضائل أهل البيت عليهم الصلاة و السلام، إذ ذكره واصفا إياه ب «الشيخ الجليل» و ذكر كتابه (الفصول المهمة).

و كفى بذلك حجة قاهرة على ثقته و اعتباره، و بيّنة زاهرة على جلالته و اشتهاره.

---

[۱] الفصول المهمة فى معرفة الأئمة: ۱۹.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۶

۸۴ إثبات البسطامى الحنفى ... ص: ۲۱۶

اشارة

و قد أثبت عبد الرحمن بن محمد بن على بن أحمد البسطامى الحنفى حديث مدينة العلم فى كتابه (درة المعارف الإلهية فى الأسرار الحرفية) على ما نقل عنه البلخى حيث قال: «ثم إن الامام عليا كرّم اللّه وجهه ورث علم الأسرار و الحروف من سيدنا و مولانا محمد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إليه الإشارة

بقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۶

ترجم له السخاوى بقوله: «عبد الرحمن بن محمد بن على بن أحمد، أو أحمد ابن على البسطامى الحنفى، ممن أخذ عن العزّ محمد بن جماعة فى سنة بضع و ثمانى مائة، و تميز فى علم الحروف، و له فيه شمس الآفاق فى علم الحروف و الأوفاق، و كان حيّا سنة إحدى و أربعين» [۲].

۸۵ إثبات الشّمس الجيلانى ... ص: ۲۱۶

اشارة

أثبت شمس الدين محمد بن يحيى بن على الجيلانى اللاهجى النوربخشى

---

[۱] ينابيع المودة: ۴۰۰.

[۲] الضوء اللامع ۴/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۷

حديث مدينة العلم، ضمن فضائل لأمير المؤمنين عليه السلام فی (مفاتيح الإعجاز فی شرح گلشن راز) بشرح قوله:

«زهر سايهٔ كه اول گشت حاصل در آخر شد يكى ديگر مقابل»

مفاتيح الاعجاز ... ص: ۲۱۷

و قد ذكر حاجى خليفة كتابه المذكور فی شروح «گلشن راز» حيث قال «و شرحه مظفر الدين على الشيرازى، و الشيخ شمس الدين محمد بن يحيى بن على اللاهجى الجيلانى النوربخشى شرحا فارسيّا ممزوجا سمّاه مفاتيح الاعجاز، بيّضه فی ذى الحجة سنة ۸۷۷» [۱].

۸۶ إثبات شمس الدين السخاوى ... ص: ۲۱۷

اشارة

و قد أثبت شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن السخاوى المصرى و حقّق حديث مدينة العلم فی كتابه (المقاصد الحسنة) حيث قال:

«حديث أنا مدينة العلم و على بابها، الحاكم فی المناقب من مستدركه، و الطبرانى فی معجمه الكبير، و أبو الشيخ ابن حيان فی السنة له، و غيرهم، كلّهم من حديث أبى معاوية الضرير عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزيادة فمن أراد العلم فليأت الباب.

و رواه الترمذى فی المناقب من جامعه، و أبو نعيم فی الحلية و غيرهما من حديث على رضى اللّه عنه: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا دار الحكمة و على بابها.

---

[۱] كشف الظنون ۲/ ۱۵۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۸

قال الدارقطنى فی العلل عقب ثانيهما: إنه حديث مضطرب غير ثابت.

و قال الترمذى: إنه منكر. و كذا قال شيخه البخارى و قال: إنه ليس له وجه صحيح. و قال يحيى بن معين- فيما حكاه الخطيب فی تاريخ بغداد-: إنه كذب لا أصل له. و قال الحاكم- عقب أولهما-: إنه صحيح الاسناد. و أورده ابن الجوزى من هذين الوجهين فی الموضوعات، و وافقه الذهبى و غيره على ذلك، و أشار إلى هذا ابن دقيق العيد بقوله: هذا الحديث لم يثبتوه و قيل إنه باطل، و هو

مشعر بتوقفه فیما ذهبوا إلیه من الحکم بکذبه، بل صرّح العلائی بالتوقّف فی الحکم علیه بذلک فقال: و عندی فیه نظر، ثمّ بیّن ما یشهد بصحته، لکون أبی معاویة راوی حدیث ابن عباس حدّث به، فزال المحذور ممن هو دونه، قال: و أبو معاویة ثقة حافظ یحتج بافراده کابن عیینة و غیره، فمن حکم علی الحدیث بالوضع مع ذلک فقد أخطأ، قال: و لیس هو من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول، بل هو کحدیث أرحم أمتی بأمتی- یعنی الماضی-.

و هو صنیع معتمد، فلیس هذا الحدیث بکذب.

خصوصا و

قد أخرج الدیلمی فی مسنده بسند ضعیف جدّا عن ابن عمر مرفوعا: علی بن أبی طالب باب حطة فمن دخل فیه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا.

و من حدیث أبی ذر رفعه: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی حبه إیمان و بغضه نفاق و النظر إلیه عبادة.

و من حدیث ابن عباس رفعه: أنا میزان العلم و علی کفّتاه و الحسن و الحسین خیوطه. الحدیث.

و أورد صاحب الفردوس- و تبعه ابنه المذکور بلا اسناد- عن ابن عباس رفعه: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها.

و عن أنس مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها و معاویة حلقتها.

و بالجملة، فکلها ضعیفة، و ألفاظ أکثرها رکیکة، و أحسنها حدیث ابن عباس بل هو حسن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۱۹

و

قد روی الترمذی أیضا و النسائی و ابن ماجة و غیرهم من حدیث حبشی بن جنادة مرفوعا: علی منی و أنا من علی لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۱۹

۱- عبد القادر العیدروس الیمنی ترجمة مفصلة ذکر فیها شیوخه و تصانیفه و ما قیل فی حقه من سائر العلماء، و قد وصفه فی أول الترجمة ب «الشیخ العلامة الرحلة الحافظ» و قال: «لم یخلف بعده مثله فی مجموع فنونه ... و أما مقرواته و مسموعاته فکثیرة جدّا لا تکاد تنحصر، و أخذ عن جماعة لا یحصون، حتی بلغت عدة من أخذ عنه زیادة عن أربعمائة نفس، و أذن له غیر واحد بالإفتاء و التدریس و الاملاء...

و کان شیخه شیخ الإسلام ابن حجر یحبه و یثنی علیه و ینّوه بذکره و یعرّف بعلوّ فخره، و یرجّحه علی سائر جماعته المنسوبین إلی الحدیث و صناعته ... و مما وصفه به بعض الحفاظ: هو و اللّه بقیة من رأیت من المشایخ، و أنا و جمیع طلبة الحدیث بالبلاد الشامیة و البلاد المصریة و سائر بلاد الإسلام عیال علیه، و اللّه ما أعلم فی الوجود له نظیرا. و قال غیره: هو الآن من الأفراد فی علم الحدیث الذی اشتهر فیه فضله و لیس بعد شیخ الإسلام ابن حجر فیه مثله ... و قال آخر: هو الذی انعقد علی تفرده بالحدیث النبوی الإجماع، و انه فی کثرة اطلاعه و تحقیقه لفنونه بلغ ما لا یستطاع، و دوّنت تصانیفه و اشتهرت، و ثبت سیادته فی هذا الفن النفیس و تقررت، و لم یخالف أحد من العقلاء فی جلالته و وفور ثقته و دیانته و أمانته، بل صرحوا بأجمعهم بأنه هو المرجوع إلیه فی التعدیل و التجریح و التحسین و التصحیح، بعد شیخه شیخ الإسلام ابن حجر حامل رایة العلوم و الأثر» [... ۲].

[۱] المقاصد الحسنة: ۹۷.

[۲] النور السافر: ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۰

۲- فضل اللّه بن روزبهان فی (شرح الشمائل) إذ وصفه ب «الشیخ الامام الرحلة، حافظ العصر مسند مصر، الذی تفرّد فی زمانه بعلوّ الإسناد و رفعة الشأن، حتی أذعن لجلالة قدره أجلة أئمة الدوران».

۳- عبد الغفار العدثانی فی (عجالة المراکب و بغیة الطالب) بقوله: «الحافظ الکبیر العلم الشهیر خاتمة الحفاظ بلا نزاع، ولد بربیع الأول سنة ۸۲۱ بالقاهرة ... إمام جلیل القدر و خاتم حفاظ العصر. توفی سنة ۹۰۱ بالمدینة الشریفة».

۴- الشوکانی ترجمة مفصلة کذلک [۱].

۸۷ اثبات الکاشفی الواعظ ... ص: ۲۲۰

اشارة

و لقد أثبته حسین بن علی الکاشفی المعروف بالواعظ البیهقی فی ذکر مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام و بیان فضائله و مناقبه ... من کتابه الشهیر (روضة الشهداء).

روضة الشهداء ... ص: ۲۲۰

و غیر خفی أن کتاب (روضة الشهداء) من الکتب المعروفة التی اعتنی بها العلماء قال فی (کشف الظنون) «روضة الشهداء فارسی لحسین بن علی الکاشفی المعروف بالواعظ البیهقی المتوفی سنة ۹۱۰، و ترجمه الفضولی محمد بن سلیمان البغدادی المتوفی سنة ۹۷۰ و سمّاه حدیقة السعداء قال فیه: اقتدیت بروضة الشهداء فی أصل التألیف و ألحقت الفوائد من الکتب، فکان کتابا مستقلا کما مر فی الحاء، و ترجمه أیضا الجامی المصری المتوفی سنة، و سمّاه سعادت نامه، قال:

---

[۱] البدر الطالع ۲/ ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۱

اقتفیت اثره غیر أنی أوردت الآیات و الأحادیث فی خلال الحکایات» [... ۱].

۸۸ روایة جلال الدین السیوطی ... ص: ۲۲۱

اشارة

لقد روی جلال الدین السیوطی حدیث مدینة العلم و أثبته و حققه فی جملة من مصنفاته:

قال فی (القول الجلی) «الحدیث السادس عشر- و عنه- أی علی کرم اللّه وجهه- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

أخرجه أبو نعيم فی المعرفة.

الحديث السابع عشر عن جابر: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. أخرجه الحاكم و تعقب.

الحديث الثامن عشر- عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه. أخرجه الطبرانی».

القول الجلی ... ص: ۲۲۱

و قد قال السيوطی فی أول كتابه (القول الجلی): «و بعد، فهذه نبذة من قطرة من قطرات بحار زاخرة، أوردت فيها يسيرا من المناقب الباهرة، لسيدنا على كرم اللّه وجهه، ملقبة بالقول الجلی فی فضائل على، و ضمنتها أربعين حديثا مختصرة متبعة بالعزو لمخرجيها و بعض غريب ألفاظها و مشكل معانيها، و اللّه أسأل أن يتحفنی بالقبول، و أن يرزقنی ببركة الاستمساك بحب آل البيت أشرف مأمول».

و قد عدّه (الدهلوی) فی (رسالة أصول الحديث) و المولوی صديق حسن

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۹۲۶.

خان القنوجی فی (الحطة فی ذكر الصحاح الستة) فی كتب أحاديث المناقب التی صنّفها كبار المحدثين، حيث قالا- و اللفظ للثانی-: «و أحاديث المناقب و المثالب تسمی علم المناقب، و فيها أيضا تصانيف عديدة متنوعة، و قد أفرز بعض المحدثين مناقب بعضهم عن بعض سيما مناقب الآل و الأصحاب لغرض تعلق به، كمناقب قريش، و مناقب الأنصار، و مناقب العشرة المبشرة المسماة بالرياض النضرة فی مناقب العشرة المبشرة للمحب الطبری، و ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، و حلبة الكميت فی مناقب أهل البيت، و الديباج فی مناقب الأزواج.

و صنفت كتب كثيرة فی مناقب الخلفاء الراشدين كالقول الصواب فی مناقب عمر ابن الخطاب، و القول الجلی فی مناقب على، و للنسائی رسالة طويلة الذيل فی مناقبه كرم اللّه وجهه، و عليها نال الشهادة فی دمشق من أيدی نواصب الشام، لفرط تعصبهم و عداوتهم معه رضی اللّه عنه».

و قال السيوطی فی (جمع الجوامع): «أنا مدينة العلم و على بابها و من أراد العلم فليأت الباب: ك و تعقب عن جابر، ك و تعقب، و الخطيب عن ابن عباس.

أنا مدينة العلم و على بابها. أبو نعيم فی المعرفة عن على.

أنا مدينة العلم و على بابها و من أراد العلم فليأته من بابه. طب عن ابن عباس» [۱]

و رواه فی (الجامع الصغير) بقوله: «أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. عق عد طب ك» [۲]

و قال فی (الدرر المنتثرة فی الأحاديث المشتهرة): «حديث أنا مدينة العلم و على بابها. الترمذی من حديث على

و قال منكر، و أنكره البخاری أيضا، و الحاكم فی مستدركه من حديث ابن عباس و قال: صحيح، قال الذهبی: بل هو موضوع

---

[۱] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۸.

[۲] الجامع الصغير من أحاديث البشير النذير بشرح المناوی ۳/ ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۳

و قال أبو زرعة: کم خلق افتضحوا فیه، و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سعید، قال الدارقطنی: غیر ثابت، و قال ابن دقیق العید:

لم یثبتوه، و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات.

و قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب أنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا.

قلت: و کذا قال شیخ الإسلام ابن حجر فی فتوی له، و قد بسطت کلام العلائی و ابن حجر فی التعقبات التی لی علی الموضوعات» [۱].

و قال فی (تاریخ الخلفاء): «و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و أخرج الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

. هذا حدیث حسن علی الصواب لا- صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قاله جماعة منهم ابن الجوزی و النووی، و قد بیّنت حاله فی التعقبات علی الموضوعات» [۲].

و تعقّب فی (النکت البدیعات علی الموضوعات) علی ابن الجوزی فی حکمه بوضعه قائلا- «حدیث ت ک: أنا مدینة العلم و علی بابها، أورده من حدیث علی و ابن عباس. قلت: حدیث علی أخرجه الترمذی و الحاکم، و حدیث ابن عباس أخرجه الحاکم و الطبرانی، و حدیث جابر أخرجه الحاکم.

و تعقّب الحافظ أبو سعید العلائی علی ابن الجوزی فی هذا الحدیث بفصل طویل سقته فی الأصل و ملخّصه أن قال:

هذا الحدیث حکم ابن الجوزی و غیره بوضعه، و عندی فی ذلک نظر، إلی أن قال: و الحاصل أنه ینتهی بطرقه إلی درجة الحسن المحتج به، و لا- یکون ضعیفا فضلا عن أن یکون موضوعا. و رأیت فیه فتوی قدّمت للحافظ ابن حجر فکتب علیها: هذا الحدیث أخرجه الحاکم فی المستدرک و قال إنه صحیح، و خالفه ابن

---

[۱] الدرر المنتثرة فی الأحادیث المشتهرة: ۲۳.

[۲] تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۴

الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب، و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا. و لکنّ هذا هو المعتمد، هذا لفظه بحروفه».

و کذا فعل فی (اللئالی المصنوعة) و انتقد حکم ابن الجوزی مستشهدا بکلمات الحاکم و الخطیب و العلائی و ابن حجر العسقلانی [۱...].

و هکذا فی (قوت المغتذی علی جامع الترمذی) حیث شیّد أرکانه و أثبته بکلام العلائی و ابن حجر المتقدمین فی محلّهما.

بل حکم بصحّته

فی کتاب (جمع الجوامع) حیث قال ما نصه: «قال الترمذی و ابن جریر معا: ثنا إسماعیل بن موسی السری أنا محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. حل. قال الترمذی: هذا حدیث غریب، و فی نسخة: منکر، و روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس.

و قال ابن جریر: هذا خبر عندنا صحیح، و قد یجب أن یکون علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلّتین: إحداهما أنه خبر لا

یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هذا الوجه. و الأخری: إن سلمة بن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجة، و قد وافق علیا فی روایة هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

حدثنی محمد بن إسماعیل الفزاری ثنا عبد السلام بن صالح الهروی ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

حدثنی إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفراء- ثنا أبو معاویة بإسناده مثله،

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث انتهی کلام ابن جریر.

---

[۱] اللئالی المصنوعة ۱/ ۳۳۲.

و قد أورد ابن الجوزی فی الموضوعات حدیث علی و ابن عباس و أخرج ک حدیث ابن عباس و قال: صحیح الاسناد. و روی خط فی تاریخه عن یحیی بن معین أنه سئل عن حدیث ابن عباس فقال: هو صحیح. و قال عد فی حدیث ابن عباس: انه موضوع.

و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلة قادحة سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر. و قال الحافظ ابن حجر فی لسانه: هذا الحدیث له طرق کثیرة فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع، و قال فی فتوی له: هذا الحدیث أخرجه ک فی المستدرک و قال: انه صحیح، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال انه کذب، و الصواب خلاف قولیهما معا و إن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا و لکن هذا هو المعتمد فی ذلک انتهی.

و قد کنت أجیب بهذا الجواب دهرا إلی أن وقفت علی تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار، مع تصحیح ک لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن رتبة الحسن إلی مرتبة الصحة. و اللّه أعلم» [۱] و صنّف السیوطی جزء فی طرق

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

، کما نص علی ذلک فی فهرست مصنفاته فی الکتب التی صنّفها فی فن الحدیث و تعلقاته، و قد أورد الفهرست فی ترجمته لنفسه فی (حسن المحاضرة).

ترجمته ...: ص: ۲۲۵

۱- الشعرانی ترجمة مطولة فی (لواقح الأنوار) نلخصها فیما یلی: «و منهم شیخنا و قدوتنا إلی اللّه الشیخ جلال الدین السیوطی رحمه اللّه تعالی، و قد ذکر الشیخ عبد القادر الشاذلی بعض مناقبه فی جزء، وها أنا ملخص لک عیونه فأقول

---

[۱] جمع الجوامع ۱/ ۳۸۸.

و باللّه التوفیق: کان الشیخ جلال الدین رحمه اللّه تعالی مجبولا علی الخصال الحمیدة الجمیلة من صفاء الباطن و سلامة السریرة و حسن الاعتقاد، زاهدا ورعا مجتهدا فی العلم و العمل، و له من المؤلفات أربعمائة و ستون مؤلفا مذکورة فی فهرست کتبه من عشر مجلّدات إلی ما دونها، و انتشرت مؤلفاته فی البلاد، و کان رضی اللّه عنه یقول: قد رزقنی اللّه تعالی التبحّر فی سبعة علوم: التفسیر و

الحديث و الفقه و النحو و المعانى و البيان و البديع، و كان رضى اللّه عنه يقول: قد بلغت مقام الكمال فى جميع آلات الاجتهاد المطلق المنتسب، و صرّحت بذلك تحدّثا بنعمة اللّه تعالى، قال: و أما أنا فأحفظ مائتى ألف حديث، و لو وجدت أكثر لحفظته، و لعلّه لا يوجد على وجه الأرض الآن أكثر من ذلك، و أما الاجتهاد فى الفقه فقد ألّفنا فيه كتبا، و كان يقول: ما أجبت قط عن مسألة إلّا و أعددت لها جوابا بين يدى اللّه عز و جلّ إن سئلت عنه.

و كان رضى اللّه عنه أعلم أهل زمانه بالفقه و الحديث و فنونه، حافظا متفننا، يعرف غريب ألفاظه و استنباط الأحكام، و كان رضى اللّه عنه يجتمع بالنبى صلّى اللّه عليه و سلّم يقظة، و مناقب الشيخ كثيرة مشهورة».

۲- العيدروس اليمنى «و فى يوم الجمعة وقت العصر تاسع عشر جمادى الأولى، سنة إحدى عشرة توفى الشيخ العلّامة الحافظ أبو الفضل جلال الدين ... السيوطى المصرى الشافعى ... و وصلت مصنفاته نحو ستمائة مصنف، سوى ما رجع عنه و غسله، و ولى المشيخة فى مواضع متعددة من القاهرة، ثم إنه زهد فى جميع ذلك و انقطع إلى اللّه بالروضة، و كانت له كرامات و علم غالبها بعد وفاته» [... ۱].

۳- أبو مهدى الثعالبى فى (مقاليد الأسانيد) بقوله: «هو الامام الحافظ أبو الفضل ... له التصانيف التى عمّ نفعها و عظم فى نفوس ذوى الكمال وقعها، و اغتبط بها الشادى و البادى، و انتجع إلى خصيب مرعاها الحاضر و البادى، و قد

---

[۱] النور السافر عن أخبار القرن العاشر ۵۴- ۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۷

أفرد أسماءها فى جزء»....

۴- و وصفه محمد بن يوسف الشامى فى أوّل (سبل الهدى و الرشاد) ب «شيخنا حافظ الإسلام بقية المجتهدين الأعلام».

۵- و المناوى ب «الحافظ الكبير الامام الجلال» [۱].

۶- و المقرّى المالكى فى (فتح المتعال فى مدح النعال) ب «مجدّد المائة التاسعة و مقرب الفوائد الشاسعة الجلال السيوطى».

۷- و القشاشى ب «شيخ الإسلام الحافظ الزاهد الجامع بين العلم و الدين السالك سبيل السادة الأقدمين» [۲].

و الجدير بالذّكر: إن السيوطى شيخ مشايخ والد (الدهلوى) كما فى (الإرشاد إلى مهمّات الاسناد) حيث قال: «فصل: قد اتصل سندى و الحمد للّه بسبعة من المشايخ الجلة الكرام الأئمة القادة الأعلام من المشهورين بالحرمين المحترمين المجمع على فضلهم من بين الخافقين ...

فصل: سند هؤلاء المشايخ السبعة ينتهى إلى الإمامين الحافظين القدوتين الشهيرين بشيخ الإسلام زين الدين زكريا و الشيخ جلال الدين السيوطى»....

كما أنه من مشايخه فى سلسلة التصوف و الخرقة كما فى (الانتباه فى سلاسل أولياء اللّه) و قد ذكر ذلك ولده (الدهلوى) فى (رسالة أصول الحديث) أيضا.

۸۹ رواية نور الدين السمهودى ... ص: ۲۲۷

اشارة

و قد رواه نور الدين على بن عبد اللّه السمهودى و أثبته إذ قال: «و قد أخرج

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر- مقدمة الکتاب.

[۲] السمط المجید: ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۸

ابن السمان عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنه سمع عمر یقول لعلی رضی اللّه عنهما- و قد سأله عن شیء فأجابه ففرّج عنه-: لا أبقانی اللّه بعدک یا علی.

قال الزین العراقی فی شرح التقریب فی ترجمة علی رضی اللّه عنه قال عمر رضی اللّه عنه: أقضانا علی، و کان یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو حسن. انتهی، و هذا التعوّذ رواه الدارقطنی و غیره و لفظه: أعوذ باللّه من معضلة لیس لها أبو حسن، و فی روایة له عن أبی سعید الخدری قال: قدمنا مع عمر مکة و معه علی بن أبی طالب فذکر له علی شیئا فقال عمر: أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم یا أبا الحسن قالوا: و إنما لم یولّه شیئا من البعوث لأنه کان یمسکه عنده لأخذ رأیه و مشاورته.

و أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه ما علمته.

قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلة علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه الامام أحمد فی الفضائل عن علی رضی اللّه عنه و الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و أبو الشیخ ابن حیان فی السنة له، و غیرهم، کلّهم عن ابن عباس مرفوعا بزیادة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی من حدیث علی مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و قال الترمذی عقب هذا: إنه منکر، و کذا قال شیخه البخاری، و قال الحاکم عقب الأول: إنه صحیح الاسناد، و أورده ابن الجوزی مع الثانی فی الموضوعات.

و قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصّواب أنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا، و کذا قال الحافظ ابن حجر فی فتوی له» [۱].

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۲۹

ترجمته ...: ص: ۲۲۹

ترجم له و أثنی علیه و اعتمد علی کلماته فی الکتاب المذکور و غیره جل من تأخر عنه من العلماء الاعلام ... راجع:

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع).

۲- جار اللّه بن فهد المکی فی (ذیل الضوء اللّامع).

۳- قطب الدین المکی فی (الإعلام بأعلام بیت اللّه الحرام).

۴- العیدروس الیمنی فی (النور السافر).

۵- العدثانی فی (عجالة الراکب و بلغة الطالب).

۶- محمد بن یوسف الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد).

۷- ابن باکثیر المکی فی (وسیلة المآل).

۸- الشیخانی فی (الصراط السوی).

۹- عبد الحق الدهلوی فی (جذب القلوب).

۱۰- الکردی الکورانی فی (بلغة المسیر).

۱۱- تاج الدین الدهان فی (کفایة المتطلع).

۱۲- رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة).

۱۳- البزرنجی فی (الإشاعة) و (النواقض).

۱۴- البدخشی فی (مفتاح النجا).

۱۵- العجیلی فی (ذخیرة المآل).

۱۶- الشوکانی فی (البدر الطالع).

۱۷- رشید الدین الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال).

۱۸- حیدر علی فی (إزالة الغین).

و قد أوردنا شطرا من عبارات هؤلاء القوم فی مجلد (حدیث الغدیر).

و انظر: الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵، البدر الطالع ۱/ ۴۷۰، النور السافر ۸۵- ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۰

جواهر العقدین ...: ص: ۲۳۰

قال فی (کشف الظنون): «جواهر العقدین فی فضل الشرفین شرف العلم الجلی و النسب العلی، للسید نور الدین أبی الحسن علی بن عبد اللّه السمهودی المدنی الشافعی المتوفی سنة إحدی عشرة و تسعمائة، و هو مجلد أوله: الحمد للّه الذی أعز أولیائه إلخ، رتب علی قسمین الأول فی فضل العلم و العلماء و فیه ثلاثة أبواب، و الثانی فی فضل أهل البیت النبوی و شرفهم و فیه خمسة عشر بابا، ذکر أنه فرغ من تألیفه سنة ۸۹۸» [۱].

و قد ذکر رشید الدین خان کتاب (جواهر العقدین) فی الکتب التی ألّفها علماء أهل السنة فی مناقب أهل البیت النبوی علیهم الصلاة و السلام.

کما یظهر اعتباره من کلام السمهودی نفسه فی خطبة الکتاب.

۹۰ تصحیح ابن روزبهان ... ص: ۲۳۰

اشارة

و قد اعترف فضل اللّه بن روزبهان الخنجی الشیرازی- مع ما هو علیه من التعصب و التعنت- بصحة حدیث مدینة العلم، إذ قال فی (إبطال الباطل) فی جواب کلام العلامة الحلی رحمه اللّه و استدلاله بأعلمیة أمیر المؤمنین علیه السلام لإثبات الإمامة، ثم استشهاده

بحديث الترمذى فى صحيحه: أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: أنا مدينة العلم و على بابها.

قال ابن روزبهان: «ما ذكره المصنف من علم أمير المؤمنين فلا شك فى أنه من علماء الأمة، و الناس محتاجون إليه فيه و كيف لا؟ و هو وصى النبى صلّى اللّه

---

[۱] كشف الظنون ۱/ ۶۱۴.

عليه و سلّم فى إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع لأحد فيه. و أمّا ما ذكره من صحيح الترمذى فصحيح».

و قال بجواب قوله «التاسع عشر:

فى مسند أحمد بن حنبل و صحيح مسلم قال: لم يكن أحد من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول سلونى إلّا على بن أبى طالب.

و

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها»

قال:

«هذا يدل على وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع و اطلاعه على العلوم و المعارف، و كلّ هذه الأمور مسلّمة، و لا دليل على النص ....»

فهذا منه اعتراف بصحة حديث مدينة العلم مع ما هو عليه من العناد و اللجاج مع الحق و أهله، فالعجب من (الدهلوى) كيف تفوّه بالطعن فى سند هذا الحديث؟

ترجمته ...: ص: ۲۳۱

ترجم له شمس الدين السخاوى [۱]. و أثنى عليه رشيد الدين خان الدهلوى، و اعتمد على أقواله فى مختلف كتبه، كما نسج على منواله و تبعه فى خرافاته حيدر على صاحب (منتهى الكلام) فى مواضع من كتابه.

و بالجملة، فهو من أكابر محدثى أهل السنة، و من مشاهير متكلّميهم، و قد ذكرنا ترجمته فى مجلد (حديث الطير).

۹۱ إثبات العز ابن فهد المكى ... ص: ۲۳۱

اشارة

و قال عز الدين عبد العزيز عمر المعروف بابن فهد الهاشمى المكّى، بترجمة

---

[۱] الضوء اللّامع ۶/ ۱۷۱.

مولانا على عليه السلام:

«مفرق الکتائب و مفرج النوائب، عضنفر الهیجاء بلا مریة و هزبر المعامع من غیر ما فریة، معدن الفضائل و طیب الشمائل، ذی العدل العمیم و الفضل الجسیم المجمع علی کمال سیادته، المتفق علی شدة إبائه و فرط شجاعته، ذی السبق و الأخوة و المنعة و الفتوة، زوج البتول و ابن عم الرسول، لیث بنی غالب ذی الفضائل و المناقب، أمیر المؤمنین علی الذی فضله بین الأنام جلی، علیه من ربّه الرحمة و الرضوان ما اختلف الملوان:

لیث الحروب المدره الضرغام من بحسامه جاب الدیاجی و الظلم

صهر الرسول أخوه باب علومه أقضی الصحابة ذو الشمائل و الشیم

الزهد و الورع الشدید شعاره و دثاره العدل العمیم مع الکرم

فی جوده ما البحر ما التیار ما کل السیول و ما الغوادی و الدیم

و له الشجاعة و الشهامة و الحیا و کذا الفصاحة و البلاغة و الحکم

ما عنتر ما غیره فی البأس ما أسد الشری معه إذا الحرب اصطلم

ما نجل ساعدة البلیغ لدیه ما سحبان إن نثر الکلام و إن نظم

حاز الفضائل کلها سبحان من من فضله أعطاه ذاک من القدم

نصر الرسول و کم فداه فیا له من نجل عم فضله للخلق عم

کل أقر بفضله حقا و ذا أمر جلی فی علی ما انبهم

فعلیه منّی ألف ألف تحیة و علی الصحابة کلهم أهل الذمم» [۱]

ترجمته ...: ص: ۲۳۲

۱- السخاوی بقوله: «عبد العزیز بن عمر بن محمد بن محمد بن أبی الخیر محمد العز أبو فارس و أبو الخیر، ابن صاحبنا النجم أبی القاسم الهاشمی المکی الشافعی و یعرف کسلفه «ابن فهد». برع فی الحدیث طلبا و ضبطا ... و أذنت

---

[۱] غایة المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۳

له فی التدریس و الافادة و التحدیث، و کذا أذن له الجوجری فی تدریس الفقه و النحو و الافادة، و المحیوی ضمن جماعة فی إقراء الألفیة، و لیس بعد أبیه ببلاد الحجاز من یدانیه فی الحدیث، مع المشارکة فی الفضائل، وجودة الخط و الفهم، و جمیل الهیئة و علی الهمة، و المروة و التخلق بالأوصاف الجمیلة، و التقنّع بالیسیر و إظهار التجمل و عدم التشکی، و هو حسنة من حسنات بلده» [۱].

۲- ابنه جار اللّه ابن فهد و قال: «و بعد المؤلف انفرد بها و صار شیخ المحدثین فیها، و أخذ عنه غالب مروایاته خلق من أهلها و القادمین علیها» [... ۲].

۳- و قال تاج الدین المکی فی کتابه (کفایة المتطلع) الذی جمع فیه مرویّات شیخه حسن العجیمی ما نصّه: «الموطأ روایة أبی عبد الرحمن عبد اللّه بن سلمة القعنبی رحمه اللّه تعالی- أخبر به عن الامام صفی الدین أحمد بن محمد القشاشی عن الشیخ عبد الرحمن بن عبد القادر بن فهد الهاشمی عن عمه الرحلة محمد جار اللّه ابن الرحلة عز الدین عبد العزیز ابن الحافظ عمر ابن الحافظ تقی الدین بن فهد قال أخبرنی والدی عمر بن فهد مع ابن عمه شیخنا الخطیب محب الدین النویری»....

و یستفاد من هذه العبارة أیضا کون «عبد العزیز بن فهد» من مشایخ «الشیخ حسن العجیمی» المعلوم کونه أحد السبعة من مشایخ «شاه

ولی اللّه الدهلوی»، فهو إذن من شیوخ مشایخ والد (الدهلوی).

---

[۱] الضوء اللامع ۴/ ۲۲۴.

[۲] ذیل الضوء اللامع. و توجد ترجمته فی شذرات الذهب ۸/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۴

۹۲ إثبات القسطلانی ... ص: ۲۳۴

اشارة

و لقد أثبته شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی الشافعی حیث قال فی ذکر أسماء الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «و الذی رأیته فی کلام شیخنا فی القول البدیع، و القاضی عیاض فی الشفاء، و ابن العربی فی القبس و الاحکام له، و ابن سید الناس، و غیرهم، یزید علی الأربعمائة، و قد سردتها مرتبة علی حروف المعجم».

ثم ذکر فی حرف المیم أسماء له صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منها «مدینة العلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۳۴

۱- السخاوی فی (الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳).

۲- ابن فهد المکی فی (ذیل الضوء اللامع).

۳- الشعرانی فی (لواقح الأنوار).

۴- العیدروس فی (النور السافر: ۱۱۳).

۵- الثعالبی فی (مقالید الأسانید).

۶- القشاشی فی (السمط المجید: ۹۷).

۷- الدهان المکی فی (کفایة المتطلع).

۸- الشوکانی فی (البدر الطالع ۱/ ۱۰۲).

---

[۱] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۵

۹- (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین).

۱۰- صدّیق حسن خان فی (اتحاف النبلاء المتقین).

قال ابن فهد: «کثرت مؤلفاته و اشتهرت، منها المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة عظیم فی بابه، و إرشاد الساری علی صحیح البخاری مزجا فی أربع مجلّدات، و شرح صحیح مسلم مثله لم یکمله، و اشتهر بالصلاح و التقشّف علی طریق أهل الفلاح ... مات فی لیلة الجمعة سابع المحرم سنة ۹۳۳ ... و لم یخلف بعده مثله. نفعنا اللّه ببرکاته».

۹۳ إثبات جلال الدين الدوانى ... ص: ۲۳۵

اشارة

و لقد أثبت جلال الدين محمد بن أسعد الدوانى الصديقى حديث مدينة العلم إذ قال فى (شرح الزوراء) ما نصه: «فأوّل ما أقول: إن لهذه الرسالة شأنا و هو: إنى رأيت فى منامى- فى خارج بغداد ظاهر دار السلام على قرب من شاطئ الزوراء- أمير المؤمنين يعسوب الموحدين عليا كرّم اللّه وجهه فى مبشرة طويلة محصلها: إنه كرم اللّه وجهه كان ملتفتا إلىّ بنظر العناية، و معتنيا بشأنى بطريق الكلائه، فصار ذلك باعثا على أن أعلق رسالة معنوية باسمه العالى متبرّكا به، و أتلوها على روضته المقدسة وقت التشرف بزيارته و الاكتحال بنور تراب عتبته، و كنت مترددا فى تعيين المقصد فى تلك الرسالة، فتارة كنت أعزم أن اكتبها فى تحقيق ماهية العلم لمناسبة

قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها،

و أخرى يخطر ببالى غير ذلك، و لم يتعين شىء من الخواطر، إلى أن وفّقنى اللّه تعالى للاستسعاد بلثم العتبة القدسية الغروية و المقدسة الحائرية على النبى و على ساكنيهما الصلاة و السلام، ثم بعد المراجعة سألنى واحد من أصحابى المستعدين

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۶

لدرك الحقائق ممن كان له درك رائق و ذهن فائق، كريم الشيم و السجايا، حسن الاسم و المسمى، و قد قرأ على كتاب حكمة الاشراق للشيخ الأجل و الحكيم الأكمل شهاب الدين السهروردى، و كنت أقرّر له أثناء مباحثة هذا الكتاب طرفا من السوانح، و أملى عليه بعضا من اللوائح، أن أجمعها له فى رسالة، فصار سؤاله سببا للإقدام على هذه الرسالة، فاجتمع مقاصدها فى خاطرى فى أقرب من ساعة و كنت ذاهلا عن المقصد الأول إلى أن أتممته، فلمّا نظرت فيها بعد التمام، وجدتها بعينها هى التى كانت ترام، فتيقنت أن نفحات الامداد فيها كانت تهب من باب مدينة العلم، و سفينة الجود المستوى على جودى الحكم و الحلم على النّبى و عليه الصلاة و السلام و التحية و الإكرام، و سميتها بالزوراء، و هى اسم الدجلة، و المناسبة ظاهرة، مع ما فيه من التلويح إلى أن هذا الفيض من زيارة المشاهد المقدسة و المواقف المونسة، و اللّه تعالى مناح الغيوب فتاح القلوب».

و قال: «فاجعل ذلك هنا لك تكسر به صولة ما فر طبعك عنه فى بدو النظر حتى يأتيك اليقين، و تتصعد إلى الأفق المبين، و ترى بعين العيان ما يعجز عنه البيان، و تشرف على حقيقة

قول سيدنا النبى المبعوث عليه السلام لتتميم سائر ما أتت به الأنبياء: النوم أخ الموت

، و

قول صاحب سرّه و باب مدينة علمه عليه السلام: الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا».

ترجمته ...: ص: ۲۳۶

۱- السخاوى قائلا: «محمد بن أسعد مولانا جلال الدين الصديقى الدّوانى- بفتح المهملة و تخفيف النون نسبة لقرية من كازرون- الكازرونى الشافعى القاضى بإقليم فارس، و المذكور بالعلم الكثير، ممن أخذ عن المحيوى اللارى و حسن ابن البقال، و تقدّم فى العلوم سيما العقليات، و أخذ عنه أهل تلك النواحى، و ارتحلوا إليه من الروم و خراسان و ما وراء النهر، و سمعت الثناء عليه من جماعة ممن أخذ عنى، و استقر به السلطان يعقوب فى القضاء، و صنّف الكثير، من

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۷

ذلک شرح علی شرح التجرید للطوسی عمّ الانتفاع به، و کذا کتب علی العضد، مع فصاحة و بلاغة و صلاح و تواضع، هو الآن فی سنة سبع و تسعین حی ابن بضع و سبعین» [۱].

۲- العیدروس قال: «و فی سنة ثمان و عشرین: توفی العلّامة محمد بن أسعد جلال الدین الصدیق الدوانی» [... ۲].

۳- محمد بن یعقوب الاماسی فی (حاشیة روض الأخیار) و قال: «قد تفوّق فی رأس المائة التاسعة فی الفنون الحکمیة، و تبحّر فی العلوم الشرعیة من الفقه و الحدیث و القراءة، و صنّف فی التصوف و علم الأخلاق، و مؤلفاته قریبة إلی مائة.

روی العلوم الأدبیة و العقلیة و الحدیث و التفسیر و الفقه، عن والده مولانا أسعد الصدیقی المحدّث بالجامع المرشدی بکازرون»....

۴- الشوکانی و قال: «عالم العجم بأرض فارس، و إمام المعقولات و صاحب المصنفات، أخذ العلم عن المحیوی و البقال، و فاق فی جمیع العلوم لا- سیما العقلیة، و أخذ عنه أهل تلک النواحی، و ارتحل إلیه أهل الروم و خراسان و ما وراء النهر، و له شهرة کبیرة وصیت عظیم، و تکاثر تلامذته» [... ۳].

روایتهم لتصانیفه ... ص: ۲۳۷

و قد روی علماء أهل السنة تصانیف جلال الدین الدوانی بأسانیدهم المتصلة، کما هو واضح لمن راجع کتب هذا الشأن مثل (الأمم لإیقاظ الهمم) و (کفایة المتطلع) و (الإمداد بمعرفة الاسناد) و (الدرر السنیة فیما علا من الأسانید الشنوانیة) و (إتحاف الأکابر بإسناد الدفاتر) و (حصر الشارد).

---

[۱] الضوء اللامع ۷/ ۱۳۳.

[۲] النور السافر ۱۳۳- ۱۳۴.

[۳] البدر الطالع ۲/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۸

۹۴ إثبات المیبدی ... ص: ۲۳۸

اشارة

و قد أثبت القاضی کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی و حقّق حدیث مدینة العلم، حیث أورده

عن صحیح الترمذی و لفظه: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و نقل بعده

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا میزان الحکمة و علی لسانه» عن الغزالی

، إلی غیرهما من فضائله علیه السلام الباهرة و مناقبه المشتهرة» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۲۳۸

ترجم له کبار العلماء الاعلام و وصفوه بالأوصاف الجمیلة الحمیدة، و قد ترجمنا له بالتفصیل فی مجلد (حدیث التشبیه).

۹۵ إثبات عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۳۸

اشارة

و قد أثبته عبد الوهاب بن محمد بن رفیع الدین أحمد البخاری فی تفسیره (الأنوری) بتفسیر قوله تعالی قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی إذ قال: «اعلم یا هذا أن الآیة لبیان فرضیة حبّ أهل البیت علی جمیع المسلمین إلی

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان امیر المؤمنین: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۳۹

یوم القیامة صلّی اللّه علی محمد و أهل بیته،

فقد روی: أنّها لمّا نزلت قیل یا رسول اللّه من قرابتک هؤلاء الذین وجبت علینا مودتهم؟ قال: علی و فاطمة و ابناهما»

ثم قال بعد ذکر نبذة من فضائلهم

«عن جابر رضی اللّه عنه قال: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعضد علی و قال: هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، مخذول من خذله منصور من نصره، ثمّ مدّ صوته و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن المغازلی»

ثم قال بعد أحادیث رواها ما نصه:

«اعلم یا هذا أن هذه الأحادیث وردت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی رضی اللّه عنه»....

ترجمته ...: ص: ۲۳۹

۱- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار ۲۰۶).

۲- السید محمد ماه عالم فی (تذکرة الأبرار- مخطوط).

۹۶ إثبات خواند أمیر ... ص: ۲۳۹

اشارة

و قال غیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر فی خطبة کتابه (حبیب السیر فی أخبار أفراد البشر ...): «صلوات اللّه علیه و سلامه و علی عترته، سیما وصیه و وارث علمه و خلیفته المکرم بتکریم:

أنا مدینة العلم و علی بابها

، المتشرف بتشریف:

أنت منی بمنزلة هارون من موسی،

مظهر العجائب و مظهر الغرائب، أمیر المؤمنین و إمام المسلمین علی بن أبی طالب»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۰

حبیب السیر ... ص: ۲۴۰

جاء فی (کشف الظنون): «حبیب السیر فی أخبار أفراد البشر- فارسی، لغیاث الدین بن همام الدین المدعو بخواند أمیر، و هو تاریخ کبیر ... من الکتب الممتعة المعتبرة»....

و قد اعتمد علیه العلماء کحسام الدین السهارنفوری فی (المرافض) و (الدهلوی) نفسه فی مواضع من (التحفة...)

۹۷ إثبات محمد بن یوسف الصالحی الشامی ... ص: ۲۴۰

اشارة

و قد حکم بحسنه و أثبته محمد بن یوسف الصالحی الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد) حیث قال فی ذکر أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «مدینة العلم.

روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و الصواب أنه حدیث حسن کما قال الحافظان العلائی و ابن حجر، و قد بسط الشیخ الکلام علیه فی کتابه تهذیب الموضوعات، و فی النکت».

ترجمته ...: ص: ۲۴۰

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار): «و منهم: الأخ الصالح العالم الزاهد المتمسک بالسنّة المحمّدیة: الشیخ محمد الشامی نزیل التربة البرقوتیة رضی اللّه عنه، کان عالما صالحا متفننا فی العلوم، و ألّف السیرة المشهورة التی جمعها من ألف کتاب، و أقبل الناس علی کتابتها، و مشی فیها علی أنموذج لم یسبق إلیه»....

۲- و وصفه ابن حجر المکی فی (الخیرات الحسان) ب «الامام العلامة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۱

الصالح الفهامة، الثقة المطلع و الحافظ المتتبع، الشیخ محمد الشامی الدمشقی ثم المصری»....

۳- و قال المفتی صدر الدین خان فی (منتهی المقال): «قال الشیخ الامام العالم العلامة، أفضل المحققین و المحدّثین محمد الشامی، فی باب الدلیل علی مشروعیة السفر، و شدّ الرحال لزیارة سیّدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و الرد علی من زعم أن شدّ الرحل لزیارته صلّی اللّه علیه و سلّم معصیة: قد تقدم أنه انعقد الإجماع علی تأکّد زیارته»....

۴- و قال المولوی حسن زمان: «و قال العلامة الحافظ الشامی صاحب السیوطی، فی السیرة المسماة بسبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد صلّی اللّه علیه و سلّم: و مشروعیة السفر لزیارة قبر النبی صلّی اللّه علیه و آله الأمجاد قد ألّف فیها الشیخ تقی الدین السبکی، و الشیخ کمال الدین ابن الزملکانی، و الشیخ أبو داود سلیمان کتاب الانتصار، و ابن جملة، و غیرهم من الأئمة» [... ۱].

۹۸ تحسین أبی الحسن ابن عرّاق الکنانی ... ص: ۲۴۱

اشارة

و قد حکم بحسنه أبو الحسن علی بن محمد بن عراق الکنانی قال:

«حدیث أنا دار الحکمة و علی بابها. ابن بطة نع مرطب حب عد خط.

و

فی لفظ: أنا مدینة الفقه

، و

آخر: أنا مدینة العلم.

و فیه جماعة کثیرة مجروحون و مجاهیل، تعقب بأنه أخرجه الحاکم و الترمذی، و قال الحافظ ابن حجر: أخرجه الحاکم و صحّحه، و خالف أبو الفرج ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات.

و الصواب خلاف قولیهما معا، و أن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن. و له ترجمة فی شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰.

الصحة و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی طولا، لکن هذا هو المعتمد. و کذا حسّنه العلائی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴۲

۱- رحمة اللّه السندی فی خطبة (مختصر تنزیه الشریعة): «شیخنا الامام الحافظ العلامة، عالم المدینة النبویة فی زمانه، الشیخ علی بن محمد بن العراق، ولی الخلّاق المشهور فی الآفاق».

۲- العیدروس: «اعلم أن فی قلبی حسرة عظیمة، إذ لم یتیسر لی الوقوف علی تواریخ جماعة من الأعیان المشهورین، کطائفة من الأولیاء الکرام، و جملة من العلماء الأعلام، مثل شیخ الشیوخ علی الإطلاق الشیخ محمد بن عراق و ولدیه الشیخ الامام العلامة علی و الشیخ الفاضل عبد النافع» [... ۲].

قال ...: «فکان من کبار أهل العلم و له جملة مصنفات» [... ۳].

۳- الصدیق حسن خان القنوجی: فی (أبجد العلوم): «الشیخ علی بن محمد ابن عراق عالم المدینة المنورة، و خطیب مسجد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، کان نائبا مناب أبیه فی العلم و العمل و التقوی، له تصانیف مفیدة، منها کتاب:

تنزیه الشریعة عن الأحادیث الموضوعة، لخصه تلمیذه الشیخ رحمة اللّه السندی، و هو فی غایة اللطف من الاختصار».

و له ترجمة فی: شذرات الذهب ۸/ ۳۳۷، الکواکب السائرة ۲/ ۱۹۷.

[۱، ۲] تنزیه الشریعة ۱/ ۳۷۷.

[۳] النور السافر فی أعیان القرن العاشر: ۸۴.

۹۹ تحسین ابن حجر المکّی ... ص: ۲۴۳

اشارة

و حکم بحسنه شهاب الدین أحمد بن محمد بن حجر الهیتمی المکی فی عدة من مصنفاته:

قال فی (الصواعق) فی أحادیث فضائل علی علیه السلام: «التاسع- أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی رضی اللّه عنه، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

فی أخری عند الترمذی عن علی قال: أنا دار الحکمة و علی بابها

. و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی...

و صوّب بعض محققی المتأخرین المطّلعین من المحدثین أنه حدیث حسن و مر الکلام علیه» [۱].

و قال فی (المنح المکیة شرح القصیدة الهمزیة ...)-: «و کعلی رضی اللّه عنه لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم- فی الحدیث الحسن- خلافا لمن زعم وضعه- أنا مدینة العلم و علی بابها

، و من ثمّ قال ابن عباس رضی اللّه عنه: جمیع ما آثرته لکم من التفسیر فإنما هو من علی کرّم اللّه وجهه»....

و قال ... «إن لهم فیه أربعة آراء: صحیح و هو ما ذهب إلیه الحاکم و یوافقه قول الحافظ العلائی ... و حسن و هو التحقیق، و یوافقه قول شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر: رجاله رجال الصحیح إلّا عبد السلام الهروی فإنه

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

ضعیف عندهم انتهی و سبقه الی آخر کلامه الحافظ العلائی فقال: الهروی هذا تکلّموا فیه کثیرا انتهی.

و یعارض ذلک تعقیب أبی زرعة علی حدیثه، و نقل الحاکم عن یحیی بن معین: أنه وثقه، فثبت أنه حسن مقارب للصحیح بما علمت من قول ابن حجر أنّ رواته کلهم رواة الصحیح إلّا الهروی، و أن الهروی وثّقه جماعة و ضعّفه آخرون.

و ضعیف أی بناء علی رأی من ضعف الهروی.

و موضوع و علیه کثیرون أئمة حفاظ کالقزوینی و ابن الجوزی، و جزم ببطلان جمیع طرقه الذهبی فی میزانه و غیره.

و هؤلاء- و إن کانوا أئمة أجلّاء، لکنهم- تساهلوا تساهلا کثیرا کما علم مما قررته، و کیف ساغ الحکم بالوضع مع ما تقرر أن رجاله کلّهم رجال الصحیح إلّا واحدا فمختلف فیه، و یجب فیه تأویل کلام القائلین بالوضع، بأنّ ذلک لبعض طرقه لا کلّها، و ما أحسن قول بعض الحفاظ فی أبی معاویة أحد رواته المتکلم فیهم بما لا یسمع: هو ثقة مأمون من کبار المشایخ و حفاظهم، و قد تفرد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أی استحالة فی أنه صلّی اللّه علیه و سلّم: یقول مثل هذا فی حق علی»....

و قال فی (تطهیر الجنان) مدافعا عن معاویة «السادس- خروجه علی علی کرّم اللّه وجهه و محاربته له، مع أنه الامام الحق بإجماع أهل الحل و العقد و الأفضل و الأعدل و الأعلم بنص الحدیث الحسن- لکثرة طرقه، خلافا لمن زعم وضعه، و لمن زعم صحته، و لمن أطلق حسنه-:

أنا مدينة العلم و علی بابها.

قال الأئمة الحفاظ: لم يرد لأحد من الصحابة رضی اللّه عنهم من الفضائل و المناقب و المزايا ما ورد لعلی كرّم اللّه وجهه» [... ۱].

---

[۱] تطهير الجنان: ۷۴ هامش الصواعق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۵

قال: «قال ابن عباس: «و هذا- أی كون علی رضی اللّه عنه يخبر بالأشياء المغيبة فيقع كما أخبر- لما كان رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يخبره- أی بالمغيبات- فيخبر بها علی كرّم اللّه وجهه كما أخبره صلّی اللّه عليه و سلّم: و من استند إخباره إلی إخبار الصادق لا يكون إلّا صادقا، و فی هذه منقبة علية جدّا لعلی كرّم اللّه وجهه لما أتحفه صلّی اللّه عليه و سلّم به من العلوم الغيبية، و لذا كان باب مدينة العلم النبوی و أمين السرّ العلوی».

و فی (فتاواه): «و سئل رضی اللّه عنه: أن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و علی بابها.

هل الحديث صحيح أم لا؟

فأجاب بقوله: الحديث رواه صاحب مسند الفردوس و تبعه ابنه بلا اسناد، عن ابن مسعود رضی اللّه عنه مرفوعا، و هو حديث ضعيف، كحديث أنا مدينة العلم و علی بابها و معاوية حلقتها، و هو ضعيف أيضا.

و أما

حديث: أنا مدينة العلم و علی بابها

، فهو حديث حسن، بل قال الحاكم: صحيح- و قول البخاری: ليس له وجه صحيح و الترمذی: منكر، و ابن معين: كذب، معترض- و ان ذكره ابن الجوزی فی الموضوعات، و تبعه الذهبی و غيره علی ذلك»....

ترجمته ...: ص: ۲۴۵

۱- الشعرانی فی (لواقح الأنوار فی طبقات الأخيار).

۲- الخفاجی فی (ريحانة الألباء ۲۱۱- ۲۱۲).

۳- العيدروس فی (النور السافر ۲۸۷- ۲۹۸).

۴- الشرقاوی فی (التحفة البهية فی طبقات الشافعية).

۵- القاری فی (المرقاة فی شرح المشكاة).

۶- عبد الحق الدهلوی فی (ما ثبت بالسنة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۶

۷- الدهان المكی فی (كفاية المتطلع).

۸- ابن سالم البصری فی (الإمداد فی علوّ الاسناد).

۹- الشنوانی فی (الدرر السنية فی الأسانيد الشنوانية).

۱۰- (الدهلوی) فی (رسالة أصول الحديث).

و لعبد القادر بن أحمد الفاكهی: (كتاب فی فضائل شيخه ابن حجر الهيتمی) كما فی (البدر الطالع ۱/ ۱۰۹) بترجمته.

۱۰۰ روایة المتقی الهندی ... ص: ۲۴۶

اشارة

و قال علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. عق، عد، طب، ک، عن ابن عباس، عد، ک عن جابر» [۱].

«أنا مدینة العلم و علی بابها. أبو نعیم فی المعرفة، عن علی.

«أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه. طب، عن ابن عباس» [۲].

و قال المتقی: «قال الترمذی و ابن جریر معا: ثنا إسماعیل بن موسی السری أنبأ محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. حل.

قال الترمذی: هذا حدیث غریب، و فی نسخة: منکر، و روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه الصنابحی و لم یعرف هذا الحدیث

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۱.

[۲] کنز العمال ۱۲/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۷

عن أحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

و قال ابن جریر: هذا خبر صحیح سنده، و قد یجب أن یکون هذا علی مذهب الآخرین سقیما غیر صحیح لعلتین، إحداهما: أنه خبر لا یعرف له مخرج عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلّا من هذا الوجه. و الأخری: أن سلمة ابن کهیل عندهم ممن لا یثبت بنقله حجة.

و قد وافق علیا فی هذا الخبر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم غیره:

ثنا محمد ابن إبراهیم الفزاری، ثنا عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها. ثنا إبراهیم بن موسی الرازی- و لیس بالفرا- ثنا أبو معاویة بإسناده مثله.

هذا الشیخ لا أعرفه و لا سمعت منه غیر هذا الحدیث. انتهی کلام ابن جریر.

و قد أورد ابن الجوزی فی الموضوعات حدیث علی و ابن عباس. و أخرج ک حدیث ابن عباس و قال: صحیح الإسناد، و روی خط فی تاریخه عن یحیی بن معین: أنه سئل عن حدیث ابن عباس فقال: هو صحیح، و قال عد فی حدیث ابن عباس: إنه موضوع، و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلّة قادحة سوی دعوی الوضع دفعا بالصّدر.

و قال الحافظ ابن حجر فی لسانه: هذا الحدیث له طرق کثیرة فی مستدرک الحاکم، أقلّ أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع. و قال فی فتوی: هذا الحدیث أخرجه ک فی المستدرک و قال: إنه صحیح، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات و قال: إنه کذب.

و الصّواب خلاف قولهما معا و أن الحدیث من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب، و بیان ذلک یستدعی

طولا، و لكن هذا هو المعتمد فی ذلك. انتهی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۸

و قد كنت أجيب بهذا الجواب دهرا، إلی أن وقفت علی تصحيح ابن جرير لحديث علی فی تهذيب الآثار مع تصحيح ك لحديث ابن عباس فاستخرت اللّه و جزمت بارتقاء الحديث عن مرتبة الحسن إلی مرتبة الصحة. و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴۸

ذكر جماعة ترجمة المتقی و آيات علوّ درجته و مقامه، و منهم:

۱- عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخيار ۲۴۵).

۲- العيدروس اليمنی فی (النور السافر ۳۱۵).

۳- غلام علی آزاد فی (سبحة المرجان ۴۳).

۴- حاجی خليفة فی (كشف الظنون ۲/ ۱۵۱۸).

و للشيخ عبد القادر الفاكهی كتاب (القول النقی فی مناقب المتقی).

كما للشيخ عبد الوهاب المتقی القادری كتاب (إتحاف التقی فی فضل الشيخ علی المتقی).

۱۰۱ رواية الوصّابی الشافعی ... ص: ۲۴۸

و رواه إبراهيم بن عبد اللّه الوصابی اليمنی الشافعی فی كتاب فضائل أمير المؤمنين عليه السلام حيث قال: «الباب التاسع فی فضل علمه رضی اللّه عنه ... و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها. أخرجه أبو نعيم فی المعرفة» [۲].

---

[۱] كنز العمال ۱۵/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۲] الاكتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۴۹

قال: «و عنه- أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فليأت الباب، أخرجه الحاكم فی المستدرك، و الخطيب فی المفترق و المتفق» [۱]

۱۰۲ تحسين محمد طاهر الفتنی ... ص: ۲۴۹

اشارة

و قال محمد طاهر الفتنی: «أنا مدينة العلم و علی بابها. أورده من حديث علی و ابن عباس و جابر

: قلت: قد تعقّب العلائی علی ابن الجوزی فی حكمه بوضعه، فإنه ينتهی طرقه إلی درجة الحسن، فلا يكون ضعيفا فضلا عن أن يكون موضوعا. و قال ابن حجر: صحّحه الحاكم و خالفه ابن الجوزی فكذّبه، و الصواب خلاف قولهما، و الحديث حسن لا صحيح و لا

کذب» [۲].

قال: «له متابعات، فمن حکم بکذبه فقد أخطأ» [۳].

ترجمته ...: ص: ۲۴۹

۱- العیدروس فی حوادث سنة ۹۸۶: «و فیها استشهد الرجل الصالح العلامة جمال الدین محمد طاهر الملقّب بملک المحدثین الهندی رحمه اللّه آمین، علی ید المبتدعة من فرقتی الرافضة السبّابة و المهدویّة القتّاله، و سبب ذلک أنه کان یناقرهم و یناظرهم و یریدهم یرجعون إلی الحق، و یترکون ما هم علیه من الضلالة و الزندقة، و کان هذا دأبه أبدا، و جری له معهم وقائع کثیرة و قهرهم فی مجالس عدیدة، و أظهر فضائحهم و کشف خزعبلاتهم و ردعهم، و أدحض حجتهم

---

[۱] نفس المصدر- مخطوط.

[۲] تذکرة الموضوعات: ۹۵.

[۳] نفس المصدر: ۹۶.

و أبطلها و بالغ فی الرد علیهم و التحذیر عنهم، حتی قال بکفرهم و جزم بخروجهم من الدین و المنهج القویم و ضلالهم عن الصراط المستقیم، و أراد إعدام هذا المذهب القبیح رأسا، و سعی فی ذلک سعیا بلیغا، و أراد التوصّل إلی سلطان الزمان لذلک، فاحتالوا علیه حتی قتلوه قبل أن یصل إلی ذلک، و لا حول و لا قوّة إلّا باللّه.

و هو الذی أشار إلیه صلّی اللّه علیه و سلّم بالمزیّة فی الرؤیا التی رآها الشیخ المتقی السابقة، و ناهیک بها من منقبة علیّة، و کان علی قدم من الصلاح و الورع و التبحّر فی العلم» [... ۱].

۲- عبد الحق الدهلوی بمثل ما تقدم [۲].

۳- غلام علی آزاد بقوله: «مولانا الشیخ محمد طاهر الفتنی ... هو خادم الأحادیث المقدسة و ناصر السنن المؤسسة» [... ۳].

۴- صدیق حسن خان القنوجی بقوله ...: «صار رأسا فی العلوم الحدیثة و الأدبیة، و رحل إلی الحرمین الشریفین و أدرک علماءهما و مشایخهما سیما الشیخ علی المتقی ... و قد ذکر الشیخ عبد الحق الدهلوی ترجمته فی أخبار الأخیار، و ذکرتها أنا فی إتحاف النبلاء، و أیضا أفردت ترجمته فی رسالة مستقلة» [... ۴].

۱۰۳ روایة میرزا مخدوم الشیرازی ... ص: ۲۵۰

و قد ذکره عباس بن معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی ثم

---

[۱] النور السافر ۳۶۱.

[۲] أخبار الأخیار: ۲۶۸.

[۳] سبحة المرجان ۴۳- ۴۴.

[۴] أبجد العلوم ۸۹۵.

الشیرازی فی (نواقض الروافض) فی الفصل الثانی «فی فضائل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» ... حدیث أورد طائفة من أحادیث فضائله و مناقبه علیه السلام، قائلا: «و

عن علی: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها. أخرجه الترمذی».

۱۰۴ روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۲۵۱

اشارة

و روی شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی حدیث مدینة العلم حیث قال:

«و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها

. و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی» [۱].

و قد ذکر العیدروس قصیدة ابن جابر الأندلسی مستحسنا إیاها بقوله: «و للّه درّ ابن جابر الأندلسی حیث قال:

و إن علیا کان سیف رسوله و صاحبه السامی لمجد مشیّد

و صهر النبی المجتبی و ابن عمه أبا الحسنین المحتوی کلّ سؤدد

و خیر نساء الغر زوجته غدت و حسبک هذا سؤدد المسوّد

و زوّجه رب السماء من سمائه و ناهیک تزویجا من العرش قد بری

فباتا و حلی الزهد خیر حلاهما و قد آثرا بالزاد من جاء یجتدی

فأثمرت الجنات من حلل و من حلاهما رعیا لذاک التزهد

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۲

و ما ضرّ من قد بات و الصوف لبسه و فی السندس الغالی سوف یغتدی

و قال رسول اللّه إنی مدینة من العلم و هو الباب و الباب فاقصد» [۱]

کما أورد قصیدة أبی الحسن علی بن أبی بکر بن عبد الرحمن السقاف، و قد نظم فی أحد أبیاتها حدیث مدینة العلم و هو ذا:

«و من سرّ باب العلم أکرم حلة علی العلی أکرم بذاک المهذّب» [۲]

ترجمته ...: ص: ۲۵۲

۱- عبد القادر بن شیخ العیدروس ترجمة مطولة هذا ملخّصها: «و فی لیلة السبت لخمس و عشرین خلت من رمضان سنة تسعین: توفی الشیخ الکبیر و العلم الشهیر القطب العارف باللّه شیخ بن عبد اللّه العیدروس بأحمدآباد، و دفن بها فی صحن داره، و علیه قبة عظیمة، و کان مولده سنة تسع عشرة و تسعمائة ... و لقد صار بحمد اللّه شیخ زمانه باتفاق عارفی وقته، و قد ألهم اللّه أهله حیث سموه شیخا قبل أوانه و وقته ... و من شیوخه شیخ الإسلام الحافظ شهاب الدین ابن حجر الهیثمی المصری، و الفقیه الصالح العلّامة عبد اللّه بن أحمد باقشیر الحضرمی، و له من کل منهما إجازة، فی جماعة آخرین یکثر عددهم، و اجتمع بالعلامة الدیبع بزبید، و أما مقروّاته فکثیرة جدا، و من تصانیفه العقد النبوی و السر المصطفوی ... و مناقبه و کراماته لیس هذا محلّها، و قد أفردها غیر واحد من العلماء بالتصنیف» [... ۳].

۲- و وصفه الشیخانی القادری لدی النقل عن کتابه ب «الشیخ الامام و الغوث الهمام، بحر الحقائق و المعارف السید السند و الفرد الأمجد الشریف الحسینی» [۴].

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

[۲] نفس المصدر.

[۳] النور السافر ۳۷۲.

[۴] الصراط السوی- مخطوط.

۱۰۵ روایة جمال الدین المحدّث الشیرازی ... ص: ۲۵۳

اشارة

و قال جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدّث: «الحدیث السادس عشر عن جابر بن عبد اللّه و عبد اللّه بن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم- و فی روایة: أنا دار الحکمة- و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و قال المحدّث الشیرازی فی مقدمة کتابه: «و بعد: فیقول العبد الفقیر إلی اللّه الغنی، عطاء اللّه بن فضل اللّه المشتهر بجمال الدین المحدّث الحسینی، أحسن اللّه أحواله و حقق بجوده العمیم آماله: هذه أربعون حدیثا فی مناقب أمیر المؤمنین و إمام المتقین، و یعسوب المسلمین و رأس الأولیاء و الصدّیقین، و مبیّن مناهج الحق و الیقین، کاسر الأنصاب و هازم الأحزاب، المتصدّق بخاتمه فی المحراب، فارس میدان الطعان و الضراب، المخصوص بکرامة الأخوة و الانتجاب، المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب، و بفضله و اصطفائه نزل الوحی و نطق الکتاب»....

و قد وصفه علیه الصلاة و السلام بمثل هذه العبارات فی صدر کتابه الآخر (تحفة الأحباء من مناقب آل العبا).

کما أثبته فی کتاب (روضة الأحباب) عند بیان مقام أمیر المؤمنین علیه السلام و منزلته العلمیة...

---

[۱] الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین- مخطوط.

روضة الأحباب ... ص: ۲۵۴

و کتابه (روضة الأحباب فی سیرة النبی و الآل و الأصحاب) من الکتب المشتهرة فی الآفاق فی التاریخ و السیرة، و قد اعتمد علیه المؤرّخون و صرحوا باعتباره و استندوا إلی روایاته، منهم غیاث الدین خواند أمیر فی (حبیب السیر) و الدیار بکری فی (الخمیس) و عبد الحق الدهلوی فی (مدارج النبوة) و شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی (إزالة الخفا)، و قد ذکره حاجی خلیفة فی (کشف الظنون) [۱].

۱۰۶ إثبات أبی العصمة محمد معصوم السمرقندی ... ص: ۲۵۴

و قد أثبت أبو العصمة محمد معصوم بابا السمرقندی فی رسالته (الفصول الأربعة) حدیث مدینة العلم و احتج به، حیث قال فی الفصل الثانی فی الجواب علی قضیة غصب فدک: «و بعد التسلیم بصحة ما قیل من شهادة الأمیر بذلک، فإنه لا یلزم علی القاضی قبول تلک الشهادة، مع أن الشریعة المطهّرة صریحة فی عدم قبولها، و هذا من الأدلة علی کذب هذه الروایة، إذ لا یتصور من حضرة الأمیر کرّم اللّه وجهه مع اختصاص شرف

«أنا مدینة العلم و علی بابها»

به أن یقدم علی مثل هذه الشهادة، و من هذا القبیل شهادة الحسنین رضی اللّه عنهما».

۱۰۷ روایة علی القاری ... ص: ۲۵۴

اشارة

و قال علی بن سلطان محمد الهروی المعروف بالقاری فی (شرح الفقه

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۹۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۵

الأکبر) بشرح قول الماتن «ثم علی بن أبی طالب» ما نصه:

«أبی ابن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی القرشی الهاشمی، و هو المرتضی زوج فاطمة الزهرا و ابن عم المصطفی، و العالم فی الدرجة العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فیها فضائل کثیرة شهیرة، تحقّق

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و

قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۱].

و قال فی (المرقاة): «ثم اعلم أن

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها رواه الحاکم فی المناقب من مستدرکه من حدیث ابن عباس

و قال: صحیح. و تعقّبه الذهبی فقال: بل هو موضوع، و قال أبو زرعة: کم خلق افتضحوا فیه، و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سعید، و قال الدارقطنی: ثابت، و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه و قال: إنه منکر، و کذا قال البخاری و

قال: إنه ليس له وجه صحيح، و أورده ابن الجوزى فى الموضوعات، و قال ابن دقيق العيد: هذا الحديث لم يثبتوه، و قيل: إنه باطل. لكن قال الحافظ أبو سعيد العلائى: الصّواب إنه حسن باعتبار طرقه لا- صحيح و لا- ضعيف، فضلا عن أن يكون موضوعا. ذكره الزركشى، و سئل الحافظ العسقلانى عنه فقال: إنه حسن لا- صحيح كما قال الحاكم و لا- موضوع كما قال ابن الجوزى. و قال السيوطى: و قد بسطت كلام العلائى و العسقلانى فى التعقبات التى على الموضوعات» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۵۵

۱- المحبى: «على بن محمد السلطان الهروى المعروف بالقارى الحنفى نزيل مكة، و أحد صدور العلم، فرد عصره، الباهر السمت فى التحقيق و تنقيح

---

[۱] شرح الفقه الأكبر: ۱۱۳.

[۲] المرقاة فى شرح المشكاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۶

العبارات، و شهرته كافية عن الإطراء فى وصفه ... اشتهر ذكره و طار صيته، و ألّف التآليف الكثيرة اللطيفة التأدية، المحتوية على الفضائل الجليلة» [... ۱].

۲- الشوكانى: «قال العصامى فى وصفه: الجامع للعلوم العقلية و النقلية و المتضلّع فى السنّة النبوية، أحد جماهير الأعلام و مشاهير أولى الحفظ و الأفهام- ثم قال- لكنه امتحن بالاعتراض على الأئمة لا سيّما الشافعى و أصحابه، و اعترض على الامام مالك بن أنس فى إرساله يديه، و لهذا تجد مؤلّفاته ليس عليها نور العلم، و لهذا نهى عن مطالعتها كثير من العلماء و الأولياء انتهى.

و أقول: هذا دليل على علوّ منزلته، فإن المجتهد شأنه أن يبيّن ما يخالف الأدلة الصحيحة و يعترضه، سواء كان قائله عظيما أو حقيرا، فتلك شكاة ظاهر عنك عارها. و كان وفاة صاحب الترجمة سنة ۱۰۱۴» [۲].

۳- صديق حسن خان القنوجى فى (اتحاف النبلاء) و قال: «تآليفه مقبولة و متداولة بين أهل العلم، فما معنى ليس عليها نور العلم؟ ...»

و قد اعتمد أقواله و استند إليها كبار العلماء المتأخرين عنه، كالفاضل الرشيد، و شاه سلامة اللّه، و المولوى حيدر على. كما أن جماعة رووا كتبه بالأسانيد المتصلة إلى مؤلّفها القارى، كتاج الدين الدّهان، و محمد عابد السندى...

۱۰۸ رواية عبد الرءوف المناوى ... ص: ۲۵۶

اشارة

و رواه عبد الرءوف بن تاج العارفين المناوى الشافعى فى كتبه ... ففى

---

[۱] خلاصة الأثر ۳/ ۱۸۵.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۴۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۷

(کنوز الحقائق): «أنا مدینة العلم و علی بابها. ط» [۱].

و فی (فیض القدیر) بشرح حدیث: «عن باب مدینة العلم و ربان سفینة الفهم، سیّد الحنفاء زین الخلفاء، ذی القلب العقول و اللسان السؤل بشهادة الرسول، أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب القائل فیه المصطفی: من کنت مولاه فعلی مولاه و القائل هو: لو شئت لأوقرت لکم من تفسیر الفاتحة سبعین وقرا، و القائل: أنا عبد اللّه و أخو رسوله و الصدیق الأکبر لا یقولها بعدی إلّا کاذب» [... ۲].

و قال شارحا حدیث مدینة العلم: «فإن المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینة الجامعة لمعانی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینة من باب، فأخبر أن بابها هو علی کرّم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینة و من أخطأه أخطأ طریق الهدی، و قد شهد له بالأعلمیة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف، و خرّج الکلاباذی: إن رجلا سأل معاویة عن مسألة فقال: سل علیا هو أعلم منی، فقال: أرید جوابک فقال: ویحک کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغره بالعلم غرا، و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر رضی اللّه عنه یسأله عما أشکل علیه، جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله، فقال:

أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین فقال: قم لا أقم اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان، و صح عنه من طرق أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم، حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل. و أخرج الحافظ عبد الملک بن سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟ فقال: لا و اللّه.

و قال الحرالی: قد علم الأولون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضل عن الباب الذی من ورائه، یرفع اللّه من القلوب

---

[۱] کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر ۱/ ۸۰.

[۲] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۱- ۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۸

الحجاب حتی یتحقق الیقین الذی لا یتغیر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [... ۱].

و قد أفتی بحسن الحدیث فی (التیسیر) حیث قال بعد شرحه إیاه «و هو حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن کونه موضوعا، و وهم ابن الجوزی» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۵۸

ترجم له المحبی ترجمة حافلة هذا ملخّصها: «الامام الکبیر، الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانیف السائرة، و أجل أهل عصره من غیر ارتیاب، و کان إماما فاضلا زاهدا عابدا، قانتا خاشعا له، کثیر النفع، و کان متقربا بحسن العمل مثابرا علی التسبیح و الأذکار، صابرا صادقا، و قد جمع من العلوم و المعارف علی اختلاف أنواعها و تباین أقسامها ما لم یجتمع فی أحد ممّن عاصره. ولّی تدریس المدرسة الصالحیة فحسده أهل عصره، و کانوا لا یعرفون مزیة علمه لانزوائه عنهم، و لما حضر الدّرس فیها ورد علیه من کلّ مذهب فضلاؤه منتقدین علیه، و شرع فی إقراء مختصر المزنی، و نصب الجدل فی المذاهب، و أتی فی تقریره بما لم یسمع من غیره، فأذعنوا لفضله و صار أجلاء العلماء یبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق کثیر، و تآلیفه کثیرة. و بالجملة، فهو أعظم علماء هذا التاریخ آثارا، و مؤلفاته غالبا متداولة کثیرة النفع، و للناس علیها تهافت زائد و یتغالون فی أثمانها، و أشهرها شرحاه علی الجامع الصغیر، و شرح السیرة المنظومة للعراقی.

و کانت ولادته فی سنة ۹۵۲، و توفی ۱۰۳۱» [۳].

و قد روی کتبه و نقل عنها کبار العلماء کما فی (مقالید الأسانید) و (الامداد

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۶.

[۲] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۷۷.

[۳] خلاصة الأثر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۵۹

بمعرفة علوّ الأسناد) و (أسانید أحمد النخلی المکی) و (غرة الراشدین) و (إزالة الغین). و قد مدح (الدهلوی) کتابه (فیض القدیر) فی (أصول الحدیث).

۱۰۹ إثبات الملّا یعقوب البنبانی ... ص: ۲۵۹

اشارة

و قد سلّم الملّا یعقوب البنبانی اللّاهوری ثبوت هذا الحدیث فی (عقائده) و ان ناقش فی مدلوله ... و سیأتی نص کلامه فی محله.

ترجمته ...: ص: ۲۵۹

ترجم له صاحب (نزهة الخواطر) [۱] و وصفه بالشیخ العالم المحدث، أحد الرجال المشهورین فی الفقه و الحدیث و الفنون الحکمیة، ثم نقل الثناء علیه عن (الأفق المبین فی أحوال المقربین) و (مرآة آفتاب نما) و ذکر مؤلفاته و أرخّ وفاته بسنة ۱۰۹۸.

و قد نقل (الدهلوی) مناقشته فی دلالة حدیث الثقلین معتمدا علیها فی حاشیة (التحفة الاثنا عشریة). و قد ذکرناها و بیّنا ما فیها فی مجلّد (حدیث الثقلین).

۱۱۰ إثبات المقری الأندلسی ... ص: ۲۵۹

اشارة

و قد أثبت أبو العباس أحمد بن محمد المقری الأندلسی حدیث مدینة

---

[۱] نزهة الخواطر ۴/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۰

العلم، إذ نقل الأبیات المذکورة فی الوجه (۱۰۴) من قصیدة ابن جابر الأندلسی ثم قال «و هذا ما وقفت علیه من هذه القصیدة الفریدة، و لیس بیدی الآن دیوان شعره حتی أکتبها بکمالها، فإنها مناسبة لهذا الباب الذی جعلناه ختما للکتاب، کما لا یخفی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۶۰

۱- الشهاب الخفاجی: «العلامة شهاب الدین أحمد بن محمد المقری المغربی المالکی نزیل مصر، فاضل لغر المناقب مشرق، و بدر لعلو همته سار من المغرب للمشرق، و هو رفیق السداد و بیت مجده منتظم الأسباب ثابت الأوتاد، و هو- کما قیل- فیه دمث من غیر خفر، و لین جانب من غیر خور، ذو رأی یرد اللبن فی الضرع و النار فی الزند، و له آثار یثنی علیها ثناء النسیم علی الند، و أدب امتزج باللطف امتزاج الماء بالخمر، و فیصل حکم رفع به التنازع بین زید و عمرو، و هو لفقه مالک أکرم سید مالک، و قد بوّاه اللّه فی الحدیث تکرمة بین العلیاء و السند، و جدّ فی إرث المجد بغیر کلالة عن أکرم أب و جد» [... ۲].

۲- المحبی ...: «حافظ المغرب جاحظ البیان، و من لم یر نظیره فی جودة القریحة و صفاء الذهن و قوة البدیهة، و کان آیة باهرة فی علم الکلام و التفسیر و الحدیث، و معجزا باهرا فی الأدب و المحاضرات، و له المؤلفات الشائعة» [... ۳].

۳- رضی الدین الشامی فی (تنضید العقود السنیة) بترجمة الشریف المبارک ابن الشریف نامی: «فصل فی الحوادث المتعلقة بدولة صاحب الترجمة رحمه اللّه إلی عام وفاته: ففی سنة ثنتین و أربعین بعد الألف توفی العالم العلامة الشیخ أحمد المقری المالکی صاحب التصانیف الجمة و العلوم الکثیرة، ولد بتلمسان و سکن

---

[۱] نفح الطیب ۴/ ۶۰۳.

[۲] ریحانة الألباء ۲۹۳- ۲۹۷.

[۳] خلاصة الأثر ۱/ ۳۰۲- ۳۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۱

فاس من أرض المغرب، و أخذ العلم بها، و اتسعت معرفته و کملت فضیلته، و رحل إلی الحرمین و مصر و الشام ... و کان واسع الفضل، له مشارکة تامة فی سائر العلوم»....

۴- صدیق حسن خان القنوجی بنحو ما تقدم [۱].

و الجدیر بالذکر أن الشهاب أحمد المقری من شیوخ مشایخ والد (الدهلوی) الذین حمد اللّه باتصال سنده إلیهم، و وصفهم «بالمشایخ الأجلة الکرام و الأئمة القادة الأعلام، و المشاهیر بالحرمین المحترمین، و المجمع علی فضلهم من بین الخافقین».

۱۱۱ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۶۱

اشارة

و رواه أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی الشافعی حیث قال: «و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه. أخرجه أبو عمرو» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۶۱

و ذکرنا ترجمة ابن باکثیر و اعتبار کتابه المذکور فی مجلد (حدیث الولایة) و من مصادر ترجمته: (خلاصة الأثر فی أعیان القرن

الحادی عشر ۱/ ۲۷۱).

---

[۱] التاج المکلل: ۳۲۴.

[۲] وسیلة المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۲

۱۱۲ روایة الشیخانی القادری ... ص: ۲۶۲

اشارة

و رواه محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری حیث قال: «روی الامام أحمد فی الفضائل و الترمذی مرفوعا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و لهذا کان ابن عباس یقول: من أتی العلم فلیأت الباب و هو علی رضی اللّه عنه» [۱].

الصراط السوی ... ص: ۲۶۲

و یظهر اعتبار کتاب (الصراط السوی) هذا من کلام مؤلّفه فی صدره، فإنه قال بعد التحمید و التصلیة «أما بعد، فإنّ العمل بغیر العلم وبال، و العلم بغیر العمل خیال، و لا یقبض العلم إلّا بموت العلماء کما فی الحدیث المتفق علی صحته

فی روایة عبد اللّه بن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ اللّه لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من الناس و لکن یقبض العلم بموت العلماء، کلّما ذهب عالم ذهب بما معه، حتی إذا لم یبق عالم اتخذ الناس رؤساء جهالا، فسئلوا فأفتوا بغیر علم فضلّوا و أضلّوا.

و اعلم أن الفحول قد قبضت و الوعول قد هلکت، و انقرض زمان العلم و خمدت جمرته و هزمته کرة الجهل و علت دولته، حتی لم یبق من الکتب التی یعتمد علیها فی ذکر الأنساب إلّا بعض الکتب المؤلّفة التی صنّفها أصحاب البدعة کما ستقف علی أسمائها فی تضاعیف الکتاب ان شاء اللّه تعالی، یلوح لک شرارها من

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۳

بعید کالسراب، لکونها فارغة عن الصدق و الصواب، و ذلک إما لاندراس محبة آل بیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من قلوب الصالحین من أهل السنة و العیاذ باللّه من تلک الفتنة، أو لنقص فی الایمان و تردد فی الیقین، أو لشین فاحش و کلم فی أمر الدین، و الدلیل علی ذلک أنی سمعت من جماعة لا یعبأ اللّه بها أنهم یسبّون الأشراف القاطنین بمکة المشرفة و المدینة المنورة من بنی الحسن و الحسین فأجبتها بقول القائل:

لو کلّ کلب عوی لقّمته حجرا لأصبح الصّخر مثقالا بدینار

ثم نودی فی سری فی الروضة بین القبر الشریف و المنبر بالانتصار لأهل البیت، فشرعت عند ذلک فی کتاب أذکر فیه مناقب أهل البیت علی ما اتفق علیه أهل السنة و الجماعة علی وجه الاختصار، و أذکر فیه إن شاء اللّه تعالی مع ذکر کل واحد من أئمة أهل البیت

من کان معاصرا لهم من أصحابهم و أعدائهم، کما تری ذلک إن شاء اللّه تعالی قریبا، و سمیته (الصراط السوی فی مناقب آل النبی)

و لقد أجاد من قال ارتجالا فیه شعرا حسنا:

هذا کتاب نفیس قد حوی دررا فی مدح آل رسول اللّه و الشرف

أنعم به من کتاب تحفة برزت ما مثلها فی خبایا الدهر من تحف

فغنّ به صاح و اغنم فی مطالعه و استخرج الجوهر المکنون فی الصدف

یزول عنک العنا و الهمّ سائره و فیه تهدی صراطا غیر مختلف

فهو الصراط السوی فی الاسم شهرته تألیف محمود تالی منهج السّلف

القادری طریقا فی مسالکه الشافعی اتباعا للعهود و فی»

۱۱۳ إثبات الشیخ عبد الحق الدهلوی ... ص: ۲۶۳

اشارة

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) بصدد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۴

إثبات حدیث مدینة العلم ما نصه: «و اعلم أن المشهور من لفظ الحدیث فی هذا المعنی:

أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قد تکلّم النقّاد فیه، و أصله من أبی الصلت و کان شیعیا، و قد تکلّم فیه، و صحّح هذا الحدیث الحاکم، و حسّنه الترمذی و ضعّفه آخرون، و نسبه إلی الوضع طائفة، و نحن ننقل ما ذکره علماؤنا فی ذلک بعباراتهم، و إن کانت مشتملة علی التکرار فنقول:

قال الشیخ مجد الدین الشیرازی اللغوی صاحب القاموس فی نقد الصحیح: حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من عدّة طرق، و جزم ببطلان الکلّ، و قال مثل ذلک جماعة، و عندی فی ذلک نظر کما سنبیّنه، و المشهور بروایته أبو الصلت عبد السّلام بن صالح الهروی عن أبی معاویة محمد بن خازم الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنهما، و عبد السلام هذا ضعّفوه جدّا و اتّهم بالرفض.

و مع ذلک

فقد روی عباس بن محمد الدوری فی سؤالاته عن یحیی بن معین أنه سأله عن أبی الصلت هذا فوثّقه فقال: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة: أنا مدینة العلم و علی بابها؟ فقال: قد حدّث به عن أبی معاویة محمد بن جعفر الفیدی.

و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ الملقب جزرة، و أبو الصلت أحمد ابن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا، و فی روایة أبی الصلت ابن محرز قال یحیی فی هذا الحدیث: هو من حدیث أبی معاویة أخبرنی ابن نمیر قال حدّث به أبو معاویة قدیما ثم کفّ عنه، و کان أبو الصلت الهروی رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یکرم المشایخ- یعنی فخصّه أبو معاویة بهذا الحدیث- فقد برئ عبد السلام عن عهدة هذا الحدیث، و أبو معاویة الضریر حافظ یحتجّ بأفراده کابن عیینة و غیره، و لیس هذا الحدیث من الألفاظ المنکرة التی تأباها العقول بل هو مثل

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی حدیث أرأف أمتی أبو بکر الحدیث.

و قد حسّنه الترمذی و صحّحه غیره، و لم یأت من تکلّم علی حدیث أنا مدینة العلم بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن

معین، و الحکم علیه بالوضع باطل قطعا، و إنما أمسک أبو معاویة عن روایته شائعا لغرابته لا لبطلانه، إذ لو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۵

کان کذلک لم یحدّث به أصلا مع حفظه و إتقانه.

و للحدیث طریق أخری

رواها الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه: أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و تابعه أبو مسلم الکجی و غیره علی روایته عن محمد بن عمر الرومی. و محمد هذا روی عنه البخاری فی غیر الصحیح، و وثّقه ابن حبان و ضعّفه أبو داود.

و قال الترمذی بعد سیاق الحدیث: هذا حدیث غریب و قد روی بعضهم هذا عن شریک و لم یذکروا فیه الصنابحی، و لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک.

قلت: فلم یبق الحدیث من أفراد الرومی، و شریک احتج به مسلم و علّق له البخاری و وثّقه ابن معین و العجلی و زاد حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون مفردة حسنا. و لا یرد علیه روایة من أسقط الصنابحی منه، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم، روی عن أبی بکر و عمر و عثمان و علی رضی اللّه عنهم و سمع منهم، فیکون ذکر الصنابحی فیه من باب المزید فی متصل الأسانید.

و الحاصل: إن الحدیث ینتهی بمجموع طریقی أبی معاویة و شریک إلی درجة الحسن المحتج به و لا یکون ضعیفا، فضلا عن أن یکون موضوعا، و لم أجده لمن ذکره فی الموضوعات طعنا مؤثرا فی هذین السندین. و باللّه التوفیق. انتهی کلام الشیخ مجد الدین».

ثم نقل الشیخ عبد الحق الدهلوی کلام السخاوی فی (المقاصد الحسنة).

و صوّب هذین الکلامین.

و قد فسّر الحدیث و بیّن معناه فی (أشعة اللمعات) و قال: «و الأصل فی روایة هذا الحدیث هو أبو الصلت عبد السلام بن صالح الهروی، و هو شیعی و لکنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۶

صدوق، و کان یکرم المشایخ» [... ۱].

و قد ذکر «مدینة العلم» فی أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم [۲]، و هو أیضا دلیل علی ثبوت هذا الحدیث عنده.

ترجمته ...: ص: ۲۶۶

و توجد ترجمة الشیخ عبد الحق الدهلوی فی الکتب المؤلّفه بتراجم علماء الهند، مثل (تذکرة الأبرار) و (مرآت آفتاب نما) و (اتحاف النبلاء) و (سبحة المرجان بذکر آثار هندوستان).

قال غلام علی آزاد: «مولانا الشیخ عبد الحق الدهلوی، هو المتضلّع من الکمال الصوری و المعنوی، و العاشق الصادق من عشاق الجمال النبوی، رزق من الشهرة قسطا جزیلا، و أثبت المؤرخون ذکره إجمالا و تفصیلا، و فی قبة مزاره بدهلی لوح من الحجر نقشت علیه فذلکة من أحواله بالفارسیة، و أنا أترجمها بالعربیة:

هو من مبادئ الشعور شدّ نطاقه علی طاعة الحق و طلب العلم، و قریبا من أوان البلوغ تناول الأکثر من العلوم الدینیة، و فرغ من تحصیله کلّها و له اثنان و عشرون سنة، و حفظ القرآن و جلس علی مسند الافادة، و فی عنفوان الشباب أخذته جذبة إلهیة فقطع علاقة محبته

عن الخلّان و الأوطان، و توجّه إلی الحرمین و أقام بتلک الأماکن مدّة، و صحب بها أقطاب الزمان و الأولیاء الکبار مع برکات وافرة، و استقر به اثنین و خمسین سنة فی جمعیّة الظاهر و الباطن، و اشتغل بتکمیل الأولاد و الطالبین، و نشر العلوم لا سیما الحدیث الشریف، بحیث لم یتیسر مثله لأحد من العلماء السابقین و اللاحقین فی دیار الهند، و صنّف فی العلوم خصوصا فی الحدیث کتبا معتبرة اعتنی بها علماء الزمان و جعلوها دستورا لعملهم، و تصانیفه من الکبار و الصغار بلغت مائة مجلّد. ولد فی المحرم سنة ۹۵۸ و توفی سنة ۱۰۵۲. تمّت

---

[۱] أشعة اللمعات ۴/ ۶۶۶.

[۲] مدارج النبوة- فصل اسماء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۷

الترجمة» [... ۱].

و قال اللکهنوی: «الشیخ الامام العالم العلامة المحدّث الفقیه شیخ الإسلام و أعلم العلماء الأعلام و حامل رایة العلم و العمل فی المشایخ الکرام، أول من نشر علم الحدیث بأرض الهند تصنیفا و تدریسا» [۲].

و من آیات جلالة عبد الحق الدهلوی و عظمته کونه من شیوخ الشیخ حسن العجیمی، و العجیمی من مشایخ شاه ولی اللّه الدهلوی السبعة الذین یحمد اللّه علی اتّصال سنده بهم...

و قال شاه ولی اللّه فی (المقدمة السنیة): «و من عجیب صنع اللّه أنه کما تراکم فی عهد هذین (یعنی أکبر شاه و جهانکیر شاه) من الفتن الدهماء ما لم یرو معشاره فی عصور القدماء، فکذلک لم یر مثل عهدهما فی اجتماع الأولیاء أصحاب الآیات الظاهرة و الکرامات الباهرة، و العلماء أصحاب التصانیف المفیدة و التوالیف المجیدة، کالسید عبد الوهاب البخاری، و شاه محمد خیالی صاحب الآیات العجیبة و الشیخ عبد العزیز حامل لواء الجشتیة فی زمانه، و الخواجة باقی ناشر الطریقة النقشبندیة فی أقطار الهند، و الشیخ عبد الحق، له شرحان علی المشکاة، و شرح علی سفر السعادة للشیخ مجد الدین الفیروزآبادی، و له جذب القلوب إلی دیار المحبوب فی تاریخ المدینة المنورة، و غیرها من الرسائل المفیدة، کلّهم بمحروسة دهلی».

۱۱۴ روایة السید محمد ماه عالم ... ص: ۲۶۷

و قد نصّ السیّد محمد ابن السید جلال ماه عالم ابن السید حسن البخاری

---

[۱] سبحة المرجان: ۵۲.

[۲] نزهة الخواطر ۵/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۸

علی صحة حدیث مدینة العلم، حیث قال فی ذکر مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام فی (تذکرة الأبرار): «فضائله أکثر من أن تحصر، و یعجز البیان عن الإحاطة بکمالاته، تتجلی رفعة نسبه الشریف من الخبر المعتبر

عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا و علی من نور واحد»

و عظمة حسبه من

قوله: «أخی فی الدنیا و الآخرة»

و وفور علمه من

الحدیث الصحیح: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و سعة جوده من قوله تعالی: الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ بِاللَّیْلِ وَ النَّهارِ سِرًّا وَ عَلانِیَةً و آثار شجاعته من:

«لا فتی إلّا علی و لا سیف إلّا ذو الفقار»

و أخبار فضیلته من:

«لمبارزة علی بن أبی طالب یوم الخندق أفضل من أعمال أمتی»....

و فیه: «ذکر سید السادات: السید علی ابن السید جعفر البخاری: ینتهی نسبه إلی باب مدینة العلم علی رضی اللّه عنه و عن جمیع أولاده»....

۱۱۵ إثبات اللّه بن عبد الرحیم ... ص: ۲۶۸

و قد أثبت اللّه بن عبد الرحیم بن بینا الحکیم الجشتی العثمانی حدیث مدینة العلم فی کتابه (سیر الأقطاب) ضمن فضائل أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

۱۱۶ إثبات عبد الرحمن الجشتی ... ص: ۲۶۸

اشارة

و کذا أثبت عبد الرحمن بن عبد الرسول بن قاسم الجشتی حدیث أنا مدینة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۶۹

العلم فی (مرآة الأسرار) بترجمة سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام.

مرآة الأسرار ... ص: ۲۶۹

و قد اعتمد علی کتاب (مرآة الأسرار) و نقل عنه شاه ولی اللّه الدهلوی فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) و رشید الدین خان الدهلوی فی (إیضاح لطافة المقال).

۱۱۷ إثبات الجفری ... ص: ۲۶۹

اشارة

و قال شیخ بن علی بن محمد الجفری فی (کنز البراهین الکسبیة و الأسرار الألوهیة الغیبیة لسادات مشایخ الطریقة العلویة): «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و من أراد العلم فلیأت الباب».

ترجمته ...: ص: ۲۶۹

ذكرنا ترجمة الجفرى هذا فى مجلد (حديث الطير).

۱۱۸ تحسين العزيزى ... ص: ۲۶۹

اشارة

و قد أفتى بحسنه على بن أحمد بن محمد بن إبراهيم العزيزى حيث قال:

«أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأت الباب»

يؤخذ منه أنه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۰

ينبغى للعالم أن يخبر الناس بفضل من عرف فضله، ليأخذوا عنه العلم «عق عد طب ك عن ابن عباس عدك عن جابر» ابن عبد اللّه. قال الشيخ: حديث حسن لغيره، أى باعتبار طرقه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۷۰

ترجم له محمد أمين المحبى بقوله: «على العزيزى البولاقى الشافعى، كان إماما فقيها محدّثا حافظا متقنا ذكيا، سريع الحفظ بعيد النسيان، مواظبا على النظر و التحصيل، كثير التلاوة سريعها، متودّدا متواضعا، كثير الاشتغال بالعلم، محبّا لأهله خصوصا أهل الحديث، حسن الخلق و المحاضرة، مشارا إليه فى العلم، شارك النور الشبراملسى فى كثير من شيوخه و أخذ عنه و استفاد منه، و كان يلازمه فى دروسه الأصليّة و الفرعيّة و فنون العربية، و له مؤلفات كثيرة نقله فيها يزيد على تصرفه، منها: شرح على الجامع الصغير للسيوطى فى مجلّدات، و حاشية على شرح التحرير للقاضى زكريا، و حاشية على شرح الغاية لابن قاسم فى نحو سبعين كراسة، و أخرى على شرحها للخطيب، و كانت وفاته ببولاق فى سنة سبعين و ألف و بها دفن، و العزيزى بفتحة و معجمتين مكسورتين بينهما ياء تحتية نسبة للعزيزية من الشرقية بمصر» [۲].

۱۱۹ إثبات النور الشبراملسى ... ص: ۲۷۰

اشارة

و قال أبو الضياء نور الدين على بن على الشبراملسى القاهرى الشافعى فى

---

[۱] السراج المنير فى شرح الجامع الصغير ۲/ ۶۳.

[۲] خلاصة الأثر ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۱

حاشيته على (المواهب اللّدنية) المسماة ب (تيسير المطالب السنية) فى ذكر أسماء النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «قوله: «مدينة العلم» روى الترمذى و غيره مرفوعا: أنا مدينة العلم و على بابها

. و الصواب أنه حديث حسن كما قاله الحافظ العلائى و ابن حجر».

ترجمته ...: ص: ۲۷۱

۱- المحبى بقوله: «على بن على أبو الضياء نور الدين الشبراملسى الشافعى القاهرى، خاتمة المحققين و ولى اللّه تعالى، محررّ العلوم النقليۀ و أعلم أهل زمانه، لم يأت مثله فى دقۀ النظر و جودۀ الفهم و سرعۀ استخراج الأحكام من عبارات العلماء، و قوۀ التأنى فى البحث و اللطف و الحلم و الإنصاف، بحيث أنه لم يعهد منه أنه أساء إلى أحد من الطلبۀ بكلمۀ حصل له منها تعب، بل كان غايۀ ما يقول إذا تغيّر من أحد من تلامذته: اللّه يصلح حالك يا فلان، و كان شيخا جليلا عالما عاملا ...، و كان زاهدا فى الدنيا، لا يعرف أحوال أهلها و لا يتردّد إلى أحد منهم إلّا فى شفاعۀ خير، و كان إذا مرّ فى السوق تتزاحم الناس مسلمها و كافرها على تقبيل يده، و لم ينكر أحد من علماء عصره و أقرانه فضله، بل جميع العلماء إذا أشكلت عليهم مسألۀ يراجعونه فيها فيبيّنها لهم على أحسن وجه و أتمّه.

و قال فيه العلامۀ سرىّ الدين الدرورى: لا يكلّمه أحد إلّا علاه فى كلّ فن، و كان يقول: ما فى الجامع إلّا الأعمى و يشير إليه، و كان سرىّ الدين هذا فريد عصره فى العلوم النظريۀ.

...و لازمه لأخذ العلم عنه أكابر علماء عصره، كالشيخ شرف الدين ابن شيخ الإسلام، و الشيخ زين العابدين، و محمد البهوتى الحنبلى، ويس الحمصى و منصور الطوخى، و عبد الرحمن المحلى، و الشهاب البشبيشى، و السيد أحمد الحموى، و عبد الرزاق الزرقانى، و غيرهم ممّن لا يحصى ... و لم يشتهر من مؤلّفاته إلّا حاشيته على المواهب اللّدنيۀ فى خمس مجلّدات ضخام» [... ۱].

---

[۱] خلاصۀ الأثر ۳/ ۱۷۴- ۱۷۷.

۲- الشرقاوى فى (التحفۀ البهيّۀ فى طبقات الشافعيۀ) بقوله: «شيخ مشايخ الإسلام، ملك العلماء الأعلام، الشيخ نور الدين على الشبراملسى المكنى بأبى الضياء، كان رضى اللّه عنه على خلق عظيم و نفع عميم، و كان فى التواضع و الأدب و عدم دعوى العلم على جانب عظيم، و لم يزل يطلب العلم على مشايخه و يحضر دروسهم حتى قال له الشيخ محمد الشوبرى: إلى متى تطلب العلم على المشايخ و تحضر دروسهم، ألزمتك بالجلوس لإقراء العلم فى الدروس و نفع الطلبۀ. فامتثل كلامه و قرأ العلم و انتفع الناس به، و ألّف كتبا كثيرۀ...

و كان إماما فى سائر العلوم الشرعيۀ و العقليۀ من فقه و حديث و تفسير و أصول و معان و بيان و نحو و صرف و قراءات و غير ذلك من العلوم الدينيۀ، و كان الغالب عليه علم الوهب اللّدنى.

توفى يوم الخميس ثامن عشر شوال من شهور سنۀ ۱۰۸۷، و دفن بتربۀ المجاورين، بجواز تربۀ الشيخ حسن الشرنبلانى».

۳- رضى الدين الشامى فى (تنضيد العقود السنيۀ) فى حوادث السنۀ المذكورۀ: «و فى هذه السنۀ توفى العالم العلّامۀ شيخ الإسلام نور الدين بن على الشبراملسى. كان رئيس العلماء و مقدّم الفضلاء، و انتهت إليه رياسۀ العلم بمصر و غيرها».

كما ذكر اسمه فى كتب الإجازات و الشيوخ بكل احترام و تبجيل مثل (كفايۀ المتطلع) و (الإمداد بمعرفۀ علوّ الإسناد) و (رسالۀ الشيخ أحمد النخلى...)

۱۲۰ إثبات التاج السنبهلى ... ص: ۲۷۲

اشارة

و قد أثبته الشيخ تاج الدين السنبهلى فى رسالة له فى (الأشغال النقشبندية) حيث ذكر شيوخه فى الطريقة قائلا:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۳

«و هذه الطريقة العلية النقشبندية أخذها الفقير الحقير الكامل فى النقصان، و العاجز فى معرفة الرحمن تاج الدين السنبهلى، عن مهدى الزمان الخواجا محمد الباقى، و هو أخذها عن المولى خواجكى أمكنكى و هو أخذها عن المولى درويش محمد، و هو عن المولى محمد الزاهد، و هو عن الغوث الأعظم الخواجا عبيد اللّه أحرار، و هو عن شيخ الشيوخ يعقوب الجرخى و هو عن الخواجا الكبير الخواجة بهاء الدين المعروف بنقشبند، و هو عن السيد أمير كلال، و هو عن الخواجا محمد بابا سهامى، و هو عن حضرة العزيزان الخواجا على الرامتينى، و هو عن الخواجا محمود الخيرفغنوى، و هو عن الخواجا ريوكرى و هو عن الخواجة عبد الخالق الغجدوانى، و هو عن الشيخ يوسف بن يعقوب بن أيوب الهمدانى، و هو عن أبى على الفارمدى، و هو عن أبى الحسن الخرقانى.

و الشيخ أبو على له نسبة الخدمة [الخرقة] و الصحبة و الاستفاضة بالشيخ أبى القاسم الكركانى أيضا، و حيث كان عند المحققين أن الشيوخ ثلاثة: شيخ الخرقة و شيخ الذكر و شيخ الصحبة. و شيخ الصحبة أتم و أكمل فى الارتباط و هو الشيخ الحقيقى، لا جرم أوردنا نسبة الشيخ أبى القاسم الذى انتهى بها السلوك للشيخ أبى على، و بين الشيخ أبى القاسم إلى الإمام على بن موسى الرضا ست وسائط:

الشيخ أبو عثمان المغربى، و أبو على الكاتب، و أبو على الرودبارى، و سيد الطائفة الجنيد البغدادى، و السرى السقطى، و معروف الكرخى، رضى اللّه عنه تعالى عنهم.

و لمعروف قدّس اللّه سرّه نسبة أخرى يتصل بها إلى داود الطائى عن حبيب العجمى، عن الحسن البصرى قدس اللّه أسرارهم، و تمام نسبته إلى باب مدينة العلم معروف و مشهور.

وها أنا الآن أرجع إلى رأس الكلام فاعلم: أن الشيخ أبا الحسن الخرقانى أخذ عن روحانية أبى يزيد البسطامى، كنسبة أويس قدس اللّه سره من منبع الأنوار عليه أفضل الصلاة و السلام و أكمل التحيات، و هكذا نسبة سلطان

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۴

العارفين إلى روحانية جعفر الصادق، و المعروف من خدمته و صحبته غير صحيح، و الإمام جعفر الصادق مع وجود أنوار وراثة آبائه الكرام يتصل لجدّه لأمه القاسم ابن محمد بن أبى بكر الصديق رضى اللّه تعالى عنهم، و هو من الفقهاء السبعة فى التابعين، كان من أكملهم فى علم الظاهر و الباطن، و هو منسوب إلى سلمان الفارسى رضى اللّه عنه، و سلمان مع تشرّفه بصحبة النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أخذ الطريقة عن الصدّيق رضى اللّه تعالى عنه، و هو عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و الطريقة الأخرى للإمام جعفر أبا عن جد إلى باب مدينة العلم معروفة».

السنبهلى و رسالته ...: ص: ۲۷۴

و رسالة السنبهلى هذه من الرسائل المعتبرة لدى أهل السنة، قال شاه ولى اللّه والد (الدهلوى) فى (الانتباه فى سلاسل أولياء اللّه):

«يقول كاتب الحروف:

إن للشيخ تاج الدين السنبهلى خليفة حضرة الخواجا محمد باقى رسالة وجيزة فى باب الأشغال النقشبندية، و كان والدى العظيم يمدحها جدّا، و كان قد استنسخها بخطه عن نسخة لبعض أصحاب الشيخ تاج الدين، و كان يرشد الطالبين إلى العمل بها، و لقد

قرأتها عنده بحثا و درایة، و قد أحببت ذکرها هنا کاملة، و باللّه التوفیق» ثم ذکر شاه ولی اللّه الرسالة بکاملها فی کتابه.

و من مفاخر السنبهلی- هذا- کونه من مشایخ شاه ولی اللّه فی الطریقة، بل هو من مشایخ عبد اللّه بن سالم البصری الذی هو أحد المشایخ السبعة الذین یفتخر ولی اللّه الدهلوی باتصال سنده إلیهم، و یثنی علیهم غایة الثناء فی (الانتباه).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۵

۱۲۱ روایة الکردی الکورانی ... ص: ۲۷۵

اشارة

و قال إبراهیم بن حسن الکردی الکورانی الشهرزوری الشافعی فی کتاب (النبراس لکشف الالتباس الواقع فی الأساس) ما نصه:

«و الصلاة و السلام علی محمد النبی المختار لتبلیغ الرسالة إلی الثقلین لاستیداء شکر نعمته، و علی أخیه و وصیه و باب مدینة علمه المنزّل منزلة هارون إلّا النبوة و ولی عهده بعده فی أمته.

أمّا أخوّته ففی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة.

رواه الترمذی عن ابن عمر رضی اللّه عنهما.

و أما أنه باب مدینة علمه ففی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الترمذی و الحاکم عن علی.

و أمّا أنّه منزّل منزلة هارون ففی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی، رواه الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، و الامام أحمد و البزار عن أبی سعید الخدری، و الطبرانی عن أسماء بنت عمیس، و أم سلمة، و ابن عمر، و ابن عباس، و جابر بن سمرة، و علی، و البراء بن عازب، و زید بن أرقم.

و احتج المؤلّف بهذا الحدیث علی إمامة علی رضی اللّه تعالی عنه فی الفصل الثالث من کتاب الإمامة، و سیجیء الکلام علیه إن شاء اللّه تعالی، و إنه لا دلالة فیه علی ما ذکروه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۶

ترجمته ...: ص: ۲۷۶

۱- المرادی: «إبراهیم بن حسن الکورانی الشهرزوری الشهرانی الشافعی، نزیل المدینة المنورة، الشیخ الامام العالم العلّامة خاتمة المحققین عمدة المسندین، العارف باللّه تعالی، صاحب المؤلّفات العدیدة، الصوفی النقشبندی المحقق المدقّق، الأثری المسند النسابة أبو الوقت برهان الدین، ولد فی شوال سنة خمس و عشرین، و ألف و طلب العلم بنفسه، و رحل إلی المدینة المنورة و توطّنها و أخذ بها عن جماعة من صدور العلماء، و اشتهر ذکره و علا قدره، و هرعت إلیه الطالبون من البلدان القاصیة للأخذ و التلقّی عنه، و درّس بالمسجد الشریف النبوی، و ألّف مؤلفات نافعة عدیدة تنوف عن المائة، و کان جبلا من جبال العلم، بحرا من بحور العرفان. توفی یوم

الأربعاء بعد العصر ثامن عشری شهر ربیع الثانی سنة إحدی و مائة و ألف، بمنزلة ظاهر المدینة المنورة، و دفن بالبقیع رحمه اللّه تعالی» [۱].

۲- الشیخ أحمد النخلی فی (رسالته فی الأسانید) فی ذکر شیوخه: «و منهم العالم العلّامة الحبر الهمام، من حکت أفکاره فی صحة الاستنباط المتقدمین فی جمیع الفنون، فکانت مصنفاته جدیرة بأن تکتب بماء العیون، و أن یبذل فی تحصیلها المال و الأهل و البنون: الشیخ برهان الدین أبو الفضائل إبراهیم بن حسن الکردی الکورانی الشافعی الصوفی، نزیل المدینة المشرفة و عالمها، نفعنا اللّه تعالی به و المسلمین، و رحمه رحمة واسعة فی الدنیا و الآخرة. آمین» [۲].

۳- سالم البصری فی (الإمداد بمعرفة علوّ الاسناد) فی ذکر مشایخ والده قائلا: «و منهم: العلّامة المحقق إبراهیم بن حسن الکورانی المدنی»....

۴- فخر الدین الاورنقابادی لدی النقل عنه «قال زبدة المحدثین عمدة المحققین، مشیّد قواعد الطریقة، الجامع بین الشریعة و الحقیقة، سالک الصراط

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۱/ ۵.

[۲] بغیة الطالبین: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۷

المستقیم، الشیخ إبراهیم الکردی، شیخ شیخ صاحب المقامات العلیة و الکرامات الجلیة الشیخ ولی اللّه المحدّث، سلمه اللّه تعالی و أبقاه، فی فن الحدیث».

۵- المولوی حسن زمان فی کتابه (فخر الحسن): «و الکردی هذا کان آیة من آیات اللّه تعالی فی الأصلین و الفروع الفقهیة و علوم الصوفیّة، و کان فی عصره إلیه النظر و الإشارة فی أقطار الأرض کلّها فی سائر ما ذکر، و کانت ترد علیه المسائل من الخافقین فیجیب عنها و یجعلها رسائل، و له فی جمیع هذه الفنون تحریر کثیر عدیم النظیر تعرف منها براعة علمه و غزارة فضله»...

هذا، و الکردی من مشایخ شاه ولی اللّه الدهلوی، و هذا نص کلامه فی (الإرشاد إلی مهمات الاسناد): «فصل- قد اتصل سندی و الحمد للّه بسبعة من المشایخ الجلّة الکرام، الأئمة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمد بن محمد بن سلیمان الردانی المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، و الشیخ أحمد بن محمد النخلی المکی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثم المکی، و لکل واحد منهم رسالة جمع هو فیها أو جمع له فیها أسانیده المتنوعة فی علوم شتی».

و الجدیر بالذکر: إن (الدهلوی) قد استند إلی کلام للکردی- هذا- فی کتابه (التحفة) فی الجواب عن الاستدلال بقوله تعالی إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ...

الآیة.

فاستدلاله بکلامه هناک و إعراضه عن کلامه هنا بالنسبة إلی حدیث مدینة العلم عجیب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۸

۱۲۲ إثبات الکردی البصری ... ص: ۲۷۸

و لقد أثبت الشیخ إسماعیل بن سلیمان الکردی البصری حدیث مدینة العلم جازما به، فی کتابه (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر) بصدد إبطال نسبة ابن تیمیة الناصب العنید الخطأ إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا نص عبارته بعد کلامه له:

«و إیّاک و الاغترار بظواهر الآثار و الأحوال من التزیّی بزی آثار الفقر، کلبس المرقعات و حمل العکاز و غیر ذلک، لأنها لیست نافعة لمن اتصف بها و هو لیس علی شیء من المعرفة باللّه، بل قد یکون المتّصف بها صاحب انتقاد علی المشایخ بنظره إلی نفسه، حیث أنه یری حقیقة الأمر عنده دون غیره، و کثیر من أهل هذا الشأن هلکوا فی أودیة الحیرة، لأنهم اعتراهم الجهل المرکّب فلا یدرون و لا یدرون أنهم لا یدرون، کابن تیمیة، و ابن المقری، و السعد التفتازانی، و ابن حجر العسقلانی و غیرهم، فإن اعتراضهم علی معاصریهم و علی من سبق من الموتی دال علی حصرهم طریق الحق عندهم لا غیر.

و قد زاد ابن تیمیة بأشیاء، و من جملتها ما ذکره الفقیه ابن حجر الهیتمی رحمه اللّه فی فتاواه الحدیثیة عن بعض أجلاء عصره: إنه سمعه یقول- و هو علی منبر جامع الجبل بالصالحیة- أن سیدنا عمر رضی اللّه تعالی عنه له غلطات، و أیّ غلطات، و أن سیدنا علی رضی اللّه عنه أخطأ فی أکثر من ثلاثمائة مکان، فیا لیت شعری من أن یحصل لک الصواب إذ أخطأ عمر و علی رضی اللّه عنهما بزعمک؟

أما سمعت

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق سیدنا علی رضی اللّه عنه: أنا مدینة العلم و علی بابها»...؟

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۷۹

۱۲۳ روایة الزرقانی المالکی ... ص: ۲۷۹

اشارة

و قال محمد بن عبد الباقی بن یوسف الأزهری الزرقانی المالکی، بشرح أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«مدینة العلم. کما

قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه الترمذی و الحاکم و صحّحه و غیرهما عن علی، و الحاکم أیضا و الطبرانی و أبو الشیخ و غیرهم عن ابن عباس.

و الصّواب أنه حدیث حسن کما قاله الحفاظان العلائی و ابن حجر، لا موضوع کما زعم ابن الجوزی، و لا صحیح کما قال الحاکم، لکن فی المحدّثین من یسمی الحسن صحیحا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۷۹

ترجم له المرادی قائلا- «محمد الزرقانی ابن عبد الباقی بن یوسف الأزهری المالکی الشهیر بالزرقانی، الامام المحدّث و الناسک النحریر الفقیه العلّامة، أخذ عن والده و عن النور علی الشبراملسی، و عن الشیخ محمد البابلی و غیرهم، و له من المؤلّفات: شرح علی الموطأ، و شرح علی المواهب و غیر ذلک. و أخذ عن الشیخ محمد بن خلیل العجلونی الدمشقی، و الجمال عبد اللّه الشبراوی. و کانت وفاته سنة ۱۱۲۲ رحمه اللّه تعالی» [۲].

---

[۱] شرح المواهب اللدنیة ۳/ ۱۴۳.

[۲] سلک الدرر ۴/ ۳۲- ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۰

شرح المواهب ... ص: ۲۸۰

قال فی (کشف الظنون): «و شرح المواهب المولی العلامة خاتمة المحدّثین محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری المالکی المتوفی سنة ۱۱۲۲، شرحا حافلا فی أربعة مجلّدات، جمع فیه أکثر الأحادیث المرویّة فی شمائل المصطفی صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم و سیره و صفاته الشریفة، جزاه اللّه خیرا و رحمه رحمة واسعة» [۱].

و قد ذکره زینی دحلان فی مصادر (سیرته) و نصّ علی أن «هذه الکتب هی أصح الکتب المؤلّفة فی هذا الشأن»....

کما أشار مؤلفه الزرقانی فی صدر الکتاب باعتباره...

۱۲۴ إثبات سالم البصری ... ص: ۲۸۰

اشارة

و قال سالم بن عبد اللّه بن سالم البصری الشافعی فی (الامداد بمعرفة علوّ الاسناد):

«و أمّا سلسلة الطریقة النقشبندیة فقد أخذها الشیخ الوالد حفظه اللّه تعالی عن شیخه عبد اللّه باقشیر، و هو أخذها عن الشیخ العارف تاج الدین العثمانی النقشبندی و هو عن الخواجا محمد باقی» ... إلی آخر ما تقدم فی الوجه (۱۲۰).

ترجمته ...: ص: ۲۸۰

و الشیخ سالم بن عبد اللّه البصری من مشایخ إجازات کبار العلماء،

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۱۸۹۶.

کالشیخ محمد بن محمد الأمیر الأزهری المالکی کما فی (رسالة أسانیده) و شاه ولی اللّه الدهلوی کما فی (الإرشاد إلی مهمات الاسناد)، و الشوکانی کما فی (إتحاف الأکابر بأسناد الدفاتر). و غیرهم.

۱۲۵ إثبات البرزنجی المدنی ... ص: ۲۸۱

اشارة

و قال محمد بن عبد الرسول البرزنجی الکردی المدنی فی (الاشاعة فی أشراط الساعة) بعد نقل الحکایة الموضوعة فی تعلم الخضر من أبی حنیفة عن کتاب (المشرب الوردی فی مذهب المهدی لعلی القاری) قال:

«قال الشیخ علی: و لا یخفی أن هذا مع رکاکته و لحنه کلام بعض الملحدین الساعین فی فساد الدین، إذ حاصله: أن الخضر الذی قال

اللّه تعالی فی حقه عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً و قد تعلم منه موسی علیه السلام تلمیذ أبی حنیفة، و ما أسرع فهم التلمیذ حیث أخذ عن الخضر فی ثلاث سنین ما تعلّم الخضر من أبی حنیفة حیّا و میتا فی ثلاثین سنة، و أعجب منه أن أبا القاسم القشیری لیس معدودا فی طبقات الحنفیة، ثم العجب من الخضر أنه أدرک النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لم یتعلّم منه الإسلام، و لا من علماء الصحابة کعلی باب مدینة العلم و أقضی الصحابة»....

ترجمته ...: ص: ۲۸۱

ترجم له المرادی بقوله: «محمد البرزنجی ابن عبد الرسول بن عبد السید ابن عبد الرسول بن قلندر بن عبد السید، المتصل النسب بسیدنا الحسن بن علی ابن أبی طالب رضی اللّه عنه، الشافعی البرزنجی الأصل و المولد، المحقق المدقق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۲

النحریر الأوحد الهمام، ولد بشهر زور لیلة الجمعة ثانی عشر ربیع الأول سنة أربعین و ألف، و نشأ بها و قرأ القرآن وجوده علی والده، و به تخرّج فی بقیة العلوم ... ثمّ توطّن المدینة الشریفة و تصدّر التدریس و صار من سراة رءوسها، و ألّف تصانیف عجیبة ... و بالجملة، فقد کان من أفراد العالم علما و عملا، و کانت وفاته فی غرة محرم سنة ثلاث و مائة و ألف، و دفن بالمدینة رحمه اللّه تعالی» [۱].

۱۲۶ روایة البدخشانی ... ص: ۲۸۲

و رواه المیرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشانی بقوله: «و أخرج البزار عن جابر بن عبد اللّه، و العقیلی و ابن عدی عن ابن عمر، و الطبرانی عن کلیهما و الحاکم عن علی و ابن عمر، و أبو نعیم فی المعرفة عن علی رضی اللّه عنه قالوا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. زاد الطبرانی فی روایة عن ابن عباس رضی اللّه عنهما مرفوعا: فمن أراد العلم فلیأته من بابه.

و هذا الحدیث صحیح علی رأی الحاکم، و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات، و قال الحافظ ابن حجر: الصّواب خلاف قولیهما معا، فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع، و هو

عند الترمذی و أبی نعیم فی الحلیة عن علی کرّم اللّه وجهه بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۲].

و رواه فی (مفتاح النجا) کذلک ثم قال: «أقول: ذهب أکثر محققی المحدثین إلی أن هذا الحدیث حدیث حسن، بل قال الحاکم صحیح، و لم یصب ابن الجوزی فی إیراده فی الموضوعات» [۳].

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۶۵- ۶۶.

[۲] نزل الأبرار بما صح فی مناقب اهل البیت الاطهار- ۷۳.

[۳] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۳

و رواه فی (تحفة المحبین) أیضا بقوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها. ر، طس عن جابر بن عبد اللّه، عق، طب، عد عن ابن عمر. عم فی المعرفة عن علی. ک عن کلا الأخیرین.

أقول: هذا الحدیث صحّحه الحاکم و خالفه ابن الجوزی فذکره فی الموضوعات، و قال الحافظ ابن حجر: الصواب خلاف قولیهما معا، فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع.

أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه. طب عن ابن عباس» [۱].

۱۲۷ إثبات صدر العالم ... ص: ۲۸۳

و قد أثبته محمد صدر العالم [۲] حيث أورد كلام الحافظ السيوطی فی (جمع الجوامع) بطوله، و قد تقدم نصه فی محله (الوجه ۸۸).

۱۲۸ رواية شاه ولی اللّه ... ص: ۲۸۳

اشارة

و أرسله شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی مواضع من كتابه (قرة العينين)

---

[۱] تحفة المحبين- مخطوط.

و البدخشانی من كبار محدثی أهل السنة المعتمدين، فان كثيرا من علمائهم المتأخرين عنه ينقلون عن كتبه: نزل الأبرار، تحفة المحبين، مفتاح النجا، و يستشهدون برواياته فيها و قد ترجم له صاحب (نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹) قائلا: «الشيخ العالم المحدث محمد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورين فی الحديث و الرجال» ثم ذكر كتبه المذكورة و غيرها.

[۲] و هو من كبار علماء أهل السنة فی الديار الهندية فی القرن الثانی عشر، كان معاصرا لشاه ولی اللّه الدهلوی و قد أثنی عليه و مدحه فی كتابه (التفهيمات الالهية).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۴

إرسال المسلم، فمنها:

قوله فی فضائل أمير المؤمنين عليه السلام: «و قد شهد صلّی اللّه عليه و سلّم بعلمه بقوله: أنا مدينة العلم و علی بابها

، و بتفوّقه فی القضاء

بقوله: أقضاكم علی».

و منها: قوله:

«و قال صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها».

و منها قوله: «النكتة السابعة: لقد شاء اللّه تعالی انتشار دينه بواسطة رسوله فی جميع الآفاق، و هذا لم يمكن إلّا عن طريق العلماء و القرّاء الذين أخذوا القرآن منه صلّی اللّه عليه و سلّم، فأظهر سبحانه علی لسانه صلّی اللّه عليه و سلّم فضائل جماعة من الصحابة ليكون حثّا للناس علی أخذ العلم و القرآن منهم، و أصبحت تلك الفضائل بمثابة إجازات المحدثين لتلاميذهم، ليعرف الأقوال بالرجال من لا يعرف الرجال بالأقوال، و لقد كان علماء الأصحاب يشتركون فی هذه الفضائل كما تنطق بذلك كتب الحديث، و من هذا الباب: أنا مدينة العلم و علی بابها، و أقرؤكم أبی، و أعلمكم بالحلال و الحرام معاذ».

و قال شاه ولی اللّه فی (إزالة الخفا فی سيرة الخلفا) فی مآثر أمير المؤمنين عليه السلام

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنها قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب.

و

عن جابر بن عبد اللّه يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و علی بابها و من أراد العلم فليأت الباب».

و لقد اعترف (الدهلوی) بروایة والده حدیث مدینة العلم حیث قال فی رسالته التی ألّفها فی بیان اعتقادات والده- علی ما فی (ذخیرة العقبی لعاشق علی خان الدهلوی) قال: «و قد أخرج فی مصنفاته ما لا یحصی من أحادیث مناقب أمیر المؤمنین، و لا سیّما «حدیث غدیر خم» و

«أنت منی و أنا منک»

و

«من فارقک یا علی فقد فارقنی»

و

حدیث «ائتنی بأحب خلقک إلیک»

و «

أنا مدینة العلم و علی بابها»

و

حدیث «هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة»

و أخرج حدیث رد الشمس- الذی اختلف المحدثون فیه- بطریق صحیح عن الشیخ أبی طاهر المدنی عن أبی القاسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۵

الطبرانی، ثم نقل شواهده عن الطحاوی و غیره من کبار المحدثین، و حکم بصحته، کما روی کرامات عدیدة للمرتضی بطرق صحیحة».

ترجمته ...: ص: ۲۸۵

و الشاه ولی اللّه الدهلوی غنی عن التعریف، فهو شیخ علماء الهند و من علیه اعتمادهم، فقد وصفه محمد معین السندی ب «عالم الهند و عارف وقته» [... ۱].

و فی موضع آخر ب «قدوة علماء دهره یعسوب زماننا، الشیخ الأجل، الصوفی الأکمل، إمام بلاد الهند» [... ۲].

و وصفه رشید الدین الدهلوی فی (غرة الراشدین) ب «عمدة المحدثین، قدوة العارفین»....

و وصفه حیدر علی الفیض‌آبادی فی (منتهی الکلام) ب «خاتم العارفین، قاصم المخالفین، سید المحدثین، سند المتکلمین، حجة اللّه علی العالمین»....

و ترجم له الصدیق حسن خان القنوجی فی (اتحاف النبلاء) و (أبجد العلوم)، و هذه خلاصة ما ذکر فی الکتاب الثانی:

«مسند الوقت الشیخ الأجل شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم المحدّث الدهلوی. له رسالة سماها الجزء اللطیف فی ترجمة العبد الضعیف ذکر فیها ترجمته بالفارسیة مفصلة، حاصلها: إنه ولد یوم الأربعاء رابع شوال وقت طلوع الشمس فی سنة ۱۱۱۴ الهجریة، تاریخه عظیم الدین، و رأی جماعة من الصلحاء منهم والده الماجد مبشرات قبل ولادته، و هی مذکورة فی کتاب القول الجلی فی ذکر آثار الولی للشیخ محمد عاشق بن عبید اللّه البارهوی البهلیتی المخاطب بعلی، و اکتسب فی صغر سنّه الکتب الفارسیة و المختصرات من العربیة، و اشتغل بأشغال المشایخ

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب: ۲۷۳.

[۲] نفس المصدر: ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۶

النقشبندیة، و لبس خرقة الصوفیة، و أجیز بالدّرس و فرغ من تحصیل العلم، و أجازه والده بأخذ البیعة ممن یریدها و قال: یده کیده، ثم اشتغل بالدرس نحو اثنی عشرة سنة، و حصل له فتح عظیم فی التوحید و الجانب الواسع فی السلوک، و نزل علی قلبه العلوم الوجدانیة فوجا فوجا، و خاض فی بحار المذاهب الأربعة و اشتاق إلی زیارة الحرمین الشریفین، فرحل إلیهما فی سنة ۱۱۴۳ و أقام هناک عامین کاملین، و تلمذ علی الشیخ أبی الطاهر المدنی و غیره من مشایخ الحرمین.

و من نعم اللّه تعالی علیه أن أولاه خلعة الفاتحیة، و ألهمه الجمع بین الفقه و الحدیث، و أسرار السنن و مصالح الأحکام، و سائر ما جاء به صلّی اللّه علیه و سلّم من ربه عزّ و جل، حتی أثبت عقائد أهل السنة بالأدلة و الحجج، و طهّرها من قذی أهل المعقول، و أعطی علم الإبداع و الخلق و التدبیر و التدلی مع طول و عرض و علم استعداد النفوس الانسانیة لجمیعها، و أفیض علیه الحکمة العملیة و توفیق تشییدها بالکتاب و السنة، و تمییز العلم المنقول من المحرف المدخول، و فرق السنة السنیة من البدعة غیر المرضیة. انتهی.

و کانت وفاته سنة ۱۱۷۶ الهجریة. و له مؤلفات جلیلة ممتعة یجل تعدادها منها: فتح الرحمن فی ترجمة القرآن، و الفوز الکبیر فی أصول التفسیر، و المسوّی و المصفّی فی شروح الموطإ، و القول الجمیل و الخیر الکثیر، و الانتباه، و الدر الثمین، و کتاب حجة اللّه البالغة، و کتاب إزالة الخفا عن خلافة الخلفاء، و رسائل التفهیمات. و غیر ذلک.

و قد ذکرت له ترجمة حافلة فی کتابی إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین، و ذکر له معاصرنا المرحوم المولوی محمد محسن بن یحیی البکری التیمی الترهتی رحمه اللّه ترجمة بلیغة فی رسالته الیانع الجنی، و بالغ فی الثناء علیه، و أتی بعبارة نفیسة جدا، و أطال فی ذکر أحواله الأولی و الأخری و أطاب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۸۷

۱۲۹ إثبات محمد معین السندی ... ص: ۲۸۷

اشارة

و قال معین بن محمد أمین السندی: «و استدلّوا علی حجیة القیاس بعمل جمع کثیر من الصحابة، و أن ذلک نقل عنهم بالتواتر، و إن کانت تفاصیل ذلک آحادا، و أیضا: عملهم بالقیاس و ترجیح البعض علی البعض تکرر و شاع من غیر نکیر، و هذا وفاق و إجماع علی حجیة القیاس.

فالجواب: إنه کما نقل عنهم القیاس نقل ذمّهم القیاس أیضا، فعن باب مدینة العلم رضی اللّه عنه أنه قال: لو کان الدین بالقیاس لکان باطن الخف أولی بالمسح من ظاهره» [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۸۷

و محمد معین السندی من مشاهیر محققی أهل السنة، و من تلامذة الشیخ عبد القادر مفتی مکّة المکرّمة و من معاصری شاه ولی اللّه، و کتابه (دراسات اللبیب) من الکتب المعتبرة المشهورة، قال فیه: «و قد وافقنا علی هذا الرأی قدوة علماء دهره یعسوب زماننا الشیخ الأجل الصوفی الأکمل إمام بلاد الهند الشیخ ولی اللّه ابن عبد الرحیم مشافهة، فی جملة صالحة من آرائنا مخاطبا لی فی تفرّدی ببعض

ما خالفت فیه الجماهیر: و من الردیف فقد رکبت غضنفرا؟. و الحمد للّه تعالی علی ذلک حمدا کثیرا طیبا مبارکا فیه کما یحب ربنا و یرضی».

و قد ذکره المولوی صدیق حسن خان القنوجی فی (إتحاف النبلاء المتقین

---

[۱] دراسات اللبیب: ۲۸۴.

بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین) و وصفه ب «الشیخ الفاضل المحقق» و أثنی علیه و علی کتابه المذکور، و نوّه بالقصیدة التی أنشدها بعض معاصری السندی- و هو القاضی البشاوری- فی وصف (دراسات اللبیب) و استجودها، و هی مطبوعة فی آخر الکتاب المذکور.

۱۳۰ إثبات محمد سالم الحفنی ... ص: ۲۸۸

اشارة

و أثبته الشیخ محمد بن سالم الحفنی الشافعی فی (حاشیة الجامع الصغیر) بقوله: «قوله (فلیأت الباب) یعنی: علیا، فقد ورد إن العلم جزّا عشرة أجزاء أعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا، و لذا سئل سیدنا معاویة فقال للسائل:

سل علیا فإنه أعلم منی».

ترجمته ...: ص: ۲۸۸

۱- محمد بن محمد الأمیر الأزهری فی (أسانیده) بعد ذکر أخیه جمال الدین الحفنی «و منهم أخوه طراز عصابة العلماء المحققین، و بقیة السادة الهداة العارفین، بهجة الدنیا و زینة الملة و الدین، موصل السالکین و مجمل الواصلین، الأستاذ الأعظم شیخ الشیوخ، أبو عبد اللّه بدر الدین سیدی محمد الحفنی رضی اللّه عنه و أرضاه، حضرته فی مجالس من الجامع الصغیر و النجم الغیطی فی مولده صلّی اللّه علیه و سلّم، و فی متن الشمائل للترمذی، و مات رحمه اللّه أثناء قراءتها، و تلقنت عنه الذکر من طریق الخلوتیة، و أجازنی إجازة عامّة»....

۲- المرادی: «محمد الحفنی- الشیخ العالم المحقق المدقق العارف باللّه تعالی قطب وقته أبو المکارم نجم الدین، ولد سنة ۱۱۰۱ و دخل الأزهر و اشتغل

بالعلم علی من به من الفضلاء، و ألّف التآلیف النافعة، و کان یحضر درسه أکثر من خمسمائة طالب، و کان حسن التقریر ذا فصاحة و بیان، شهما مهابا محققا مدققا یهرع إلیه الناس جمیعا، و اشتهرت طریقة الخلوتیة عنه فی مشرق الأرض و مغربها فی حیاته. و کانت وفاته فی شهر ربیع الأول سنة ۱۱۸۱» انتهی ملخصا [۱].

۱۳۱ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۸۹

اشارة

و روی محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی حدیث مدینة العلم و أثبت صحته، إذ قال فی (الروضة الندیة فی شرح التحفة العلویة) ما نصه:

«قوله:

[باب علم المصطفی إن تأته فهنیئا لک بالعلم مریا] البیت

إشارة إلی الحدیث المشهور المروی من طرق ابن عباس و غیره، و لفظه

عن ابن عباس أنه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه العقیلی و ابن عدی و الطبرانی و الحاکم.

أخرج ابن عدی أیضا و الحاکم من حدیث جابر، و

أخرج الترمذی من حدیث علی علیه السلام بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها

. قال الترمذی: هذا حدیث غریب- و فی نسخة: منکر-.

و قال العلّامة الحافظ الکبیر المجتهد محمد بن جریر الطبری: هذا حدیث عندنا صحیح، صحیح سنده. و قال الحاکم فی حدیث ابن عباس: صحیح الاسناد. و روی الخطیب فی تاریخه عن یحیی بن معین أنه سئل عن حدیث ابن

---

[۱] سلک الدرر ۴/ ۳۸.

عباس و قال: هو صحیح.

و قال ابن عدی: إنه موضوع، و أورد ابن الجوزی الحدیثین حدیث جابر و ابن عباس فی الموضوعات، و قال الحافظ صلاح الدین العلائی: قد قال ببطلانه أیضا الذهبی فی المیزان و غیره، و لم یأتوا فی ذلک بعلة قادحة سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر.

و قال الحافظ ابن حجر: هذا الحدیث له طرق کثیرة فی مستدرک الحاکم أقل أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع و قال:

الصواب خلاف قول الحاکم إنه صحیح و خلاف قول ابن الجوزی إنه موضوع، بل هو من قسم الحسن، لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحطّ إلی الکذب.

قال الحافظ السیوطی: قد کنت أجیب بهذا الجواب- و هو أنه من قسم الحسن- دهرا إلی أن وقفت [علی تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار مع تصحیح الحاکم لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن رتبة الحسن إلی رتبة الصحة. انتهی.

قلت: قد قسم أئمة الحدیث الصحیح من الأحادیث إلی أقسام سبعة أحدها: أن ینص إمام من أئمة الحدیث غیر الشیخین [علی أنه صحیح، و هذا الحدیث قد نص إمامان حافظان کبیران الحاکم أبو عبد اللّه و العلامة محمد بن جریر الذی قال الخطیب البغدادی فی حقه: و کان ابن جریر من الأئمة یحکم بقوله و یرجع إلی رأیه لمعرفته و فضله، جمع من العلوم ما لم یشارکه أحد من أهل عصره، و قال فی حقه المعروف عندهم بإمام الأئمة ابن خزیمة: ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من محمد بن جریر، و أما الحاکم فهو إمام غیر منازع. قال الذهبی فی حقه: المحدّث الحافظ الکبیر إمام المحدّثین، و قال الخلیل بن عبد اللّه: هو ثقة واسع بلغت تصانیفه قریبا من خمسمائة.

قلت: فأین یقع ابن الجوزی عند هذین الإمامین؟ و أین هو من طبقتهما و حفظهما و اتقانهما؟ و هو الذی قال الحافظ الذهبی فی

حقه- نقلا عن الموقانی- أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۱

ابن الجوزی کان کثیر الغلط فیما یصنفه، ثم قال الذهبی قلت: نعم له و هم کثیر فی تواليفه، یدخل علیه الداخل من العجلة و التحوّل من کتاب إلی آخر. انتهی.

قلت: و سمعت ما قاله الحافظ العلائی أنه لا علة قادحة، و إنما دعوی الوضع دفع بالصدر، و قد قال الذهبی فی حق العلائی: إنه قرأ و أفاد و انتقی و نظر فی الرجال و العلل، و تقدّم فی هذا الشأن مع صحة الذهن و سرعة الفهم. انتهی.

هذا کلام الذهبی فیه و هو عصریّه و من أقرانه، و قد أثنی علیه غیره ممن تأخر عن عصره بأکثر من هذا.

فظهر لک بطلان دعوی الوضع و صحة القول بالصحة کما أختاره الحافظ السیوطی، و هو قول الحاکم و ابن جریر».

و فی (الروضة الندیة) أیضا:

«و کفاه کونه للمصطفی ثانیا فی کلّ ذکر وصفیّا

قوله: و کفاه، أی کفاه شرا و فخرا أنه یذکر ثانیا و تالیا لذکره صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنه صفی و مختار للّه تعالی و لرسوله کما تقدم من إکرامه، و البیت یشیر إلی ما خص اللّه الوصی علیه السلام من إلقاء ذکره الشریف علی ألسنة العالم من صبی و مکلّف و حر و عبد و ذکر و أنثی، فإنهم إذ ذکروا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکروه لذکره، و هذا من إکرام اللّه له، ینشأ الصبی فیهتف یا محمد یا علی، و العامی و غیرهما، و هذا من رفع الذکر الذی طلبه خلیل اللّه فی قوله: وَ اجْعَلْ لِی لِسانَ صِدْقٍ فِی الْآخِرِینَ و هو الذی امتن اللّه به علی رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی قوله تعالی: وَ رَفَعْنا لَکَ ذِکْرَکَ.

و کفاه شرفا أنه أول السابقین إلی الإسلام.

و کفاه شرفا أنه أول من صلّی، و الذی رقی جنب أبی القاسم صلّی اللّه علیه و سلّم لکسر الأصنام.

و کفاه شرفا أنه الذی فداه بنفسه لیلة مکر الذین کفروا به.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۲

و کفاه شرفا أنه الذی أدّی عنه الأمانات.

و کفاه شرفا أنه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بمنزلة الرأس من البدن.

و کفاه شرفا أنه من رسول اللّه و أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منه.

و کفاه شرفا أنه سلّمت علیه الأملاک یوم بدر.

و کفاه شرفا أنه الذی قطر أبطال المشرکین فی کلّ معرکة.

و کفاه شرفا أنه قاتل عمرو بن عبد ود.

و کفاه شرفا أنه فاتح خیبر.

و کفاه شرفا أنه مبلّغ براءة إلی المشرکین.

و کفاه شرفا أن اللّه سبحانه زوّجه البتول.

و کفاه شرفا أن أولاده لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولاد.

و کفاه شرفا أنه خلیفته یوم غزوة تبوک، و أنه منه بمنزلة هارون من موسی.

و کفاه شرفا أنه أحب الخلق إلی اللّه بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أن اللّه باهی به ملائکته.

و کفاه شرفا أنه قسیم النار و الجنة.

و کفاه شرفا أنه أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه من آذاه فقد أذی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أن النظر إلی وجهه عبادة.

و کفاه شرفا أنه لا یبغضه إلّا منافق و لا یحبّه إلّا مؤمن.

و کفاه شرفا أن فیه مثلا من عیسی بن مریم علیهما السلام.

و کفاه شرفا أنه ولی کلّ مؤمن و مؤمنة.

و کفاه شرفا أنه سیّد العرب.

و کفاه شرفا أنه سید المسلمین.

و کفاه شرفا أنه یحشر راکبا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۳

و کفاه شرفا أنه یسقی من حوض رسول اللّه المؤمنین و یذود المنافقین.

و کفاه شرفا أنه لا یجوز أحد الصراط إلّا بجواز منه.

و کفاه شرفا أنه یکسی حلة خضراء من حلل الجنة.

و کفاه شرفا أنه ینادی من تحت العرش نعم الأخ أخوک علی.

و کفاه شرفا أنه مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی قصره مع ابنته سیدة نساء العالمین.

و کفاه شرفا أنه حامل لواء الحمد، آدم و من ولده یمشون فی ظله.

و کفاه شرفا أنه یقول أهل المحشر حین یرونه: ما هذا إلّا ملک مقرب أو نبی مرسل، فینادی مناد لیس هذا بملک مقرب و لا نبی مرسل، و لکنه علی بن أبی طالب أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه مکتوب اسمه مع اسم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

محمد رسول اللّه أیدته بعلی و نصرته به.

و کفاه شرفا أنه یقبض روحه کما یقبض روح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و کفاه شرفا أنه تشتاق الیه الجنة کما فی حدیث أنس: تشتاق الجنة إلی ثلاثة علی و عمار و سلمان.

و کفاه شرفا أنه باب مدینة علمه.

و کفاه شرفا أنها سدّت الأبواب إلّا بابه.

و کفاه شرفا أنه لم یرمد بعد الدعوة النبویة و لا أصابه حر و لا برد.

و کفاه شرفا أنه أول من یقرع باب الجنة.

و کفاه شرفا أن قصره فی الجنة بین قصری خلیل الرحمن و سید ولد آدم صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا نزول آیة الولایة فیه.

و کفاه شرفا أن اللّه سماه مؤمنا فی عشرة آیات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۴

و کفاه شرفا أکله من الطائر مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا بیعة الرضوان.

و کفاه شرفا أنه رأس أهل بدر.

و کفاه شرفا أنه وصی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کفاه شرفا أنه وزیره.

و کفاه شرفا أنه أعلم أمته.

و کفاه شرفا أنه یقاتل علی تأویل القرآن کما قاتل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی تنزیله.

و کفاه شرفا أنه قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین.

و کفاه شرفا أنه حامل لوائه صلّی اللّه علیه و سلّم فی کلّ معرکة.

و کفاه شرفا أنه الذی غسل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و تولّی دفنه.

و کفاه شرفا ما أعطاه اللّه من الزهادة و العبادة و التأله.

و کفاه شرفا ما فاز به من الزهادة و الزلفی.

هذی المفاخر لا قعبان من لبن شیبا بماء فعادا بعد أبوالا

ترجمته ...: ص: ۲۹۴

توجد مفاخره السامیة و ترجمته الحافلة فی الکتب التالیة:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۳۳- ۱۳۹.

۲- الجنة فی الاسوة الحسنة بالسنّة للقنوجی.

۳- إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین.

۴- الحطة فی ذکر الصحاح الستة للقنوجی.

۵- ذخیرة المآل فی عدّ مناقب الآل، للعجیلی.

۶- أبجد العلوم ۸۶۸.

۷- التاج المکلل ۴۱۴.

و غیرها...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۵

۱۳۲ روایة محمّد الصبان ... ص: ۲۹۵

و قال محمد بن علی الصبان: «أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء، و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی. قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها

، و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی.

و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعة علی أنه موضوع، منهم ابن الجوزی و النووی، و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح، و صوّب بعض محققی المتأخرین المطّلعین من المحدّثین أنه حسن» [۱].

۱۳۳ إثبات سلیمان الجمل ... ص: ۲۹۵

[۲] و قال الشیخ سلیمان جمل فی کتاب (الفتوحات الأحمدیة بالمنح المحمدیة)

---

[۱] اسعاف الراغبین هامش نور الأبصار: ۱۵۶.

و أبو العرفان الشیخ محمد بن علی الصبان الشافعی المتوفی سنة ۱۲۰۶ عالم کبیر محقق، ولد بمصر و تخرج علی علمائها حتی برع فی العلوم النقلیة و العقلیة، و اشتهر بالتحقیق و التدقیق و شاع ذکره فی مصر و الشام، و له مؤلفات کثیرة مفیدة.

[۲] هو الشیخ سلیمان بن عمر بن منصور العجیلی الأزهری المعروف بالجمل، فاضل من أهل منیة عجیل- إحدی قری الغربیّة بمصر- انتقل الی القاهرة، له مؤلفات» ... الاعلام ۳/ ۱۳۱ و أرخ وفاته بسنة ۱۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۶

بشرح:

«و وزیر ابن عمه فی المعالی و من الأهل تسعد الوزراء»

و قوله «و من الأهل إلخ» من تلک السعادة ما أمدّ به من المؤاخاة،

فقد أخرج الترمذی: آخی صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه، فجاء علی تدمع عیناه فقال:

یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تواخ بینی و بین أحد. فقال: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة

، و منها العلوم التی أشار إلیها

بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب».

۱۳۴ إثبات الاورنقابادی ... ص: ۲۹۶

اشارة

و قال قمر الدین الحسینی الاورنقابادی فی (نور الکونین) فی ذکر بیت النبوة:

«حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها، و سدّوا کلّ خوخة إلّا خوخة أبی بکر، و سدّوا کل خوخة إلّا باب علی

، فیها إشارة إلی کلیة هذا البیت، و إلی أبوابه».

ترجمته ...: ص: ۲۹۶

۱- غلام علی آزاد فی سبحة المرجان ۱۰۱.

۲- صدیق حسن خان القنوجی فی (أبجد العلوم): «السید قمر الدین الحسینی الأورنک‌آبادی، کان قمرا طالعا فی میزان الشرع المبین، و کوکبا ساطعا فی أوج الشرف الرصین، آباؤه من سادات خجند، و السید ظهیر الدین منهم هاجر منها إلی الهند، و توفّی فی أمن‌آباد

من توابع لاهور، ثم ابنه السید محمد رحل إلی الدکن، و کان ابنه السید عنایة اللّه من العرفاء، أخذ الطریقة النقشبندیة عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۷

الشیخ أبی المظفر البرهانفوری عن الشیخ محمد معصوم عن أبیه الشیخ أحمد السهرندی، و توطّن ببلدة بالابور علی أربع منازل برهانفور، و توفی بها سنة ۱۱۱۷، و ابنه السید منیب اللّه المتوفی سنة ۱۱۶۱ کان من العرفاء أیضا، و صاحب هذه الترجمة ولده الأرشد. ولد سنة ۱۱۲۳ و ساح فی مناهج الفنون و برع فی العلوم العقلیة و النقلیة، حتی صار فی النقلیات إماما بارعا، و فی العقلیات برهانا ساطعا، حفظ القرآن وزان العلم بالعمل و راح إلی دهلی و سهرند، و زار قبر المجدد، و رحل إلی لاهور و اجتمع بطائفة من العلماء و العرفاء فی تلک البلاد، ثم رجع إلی بالابور، و جاء إلی أورنک‌آباد، و انعقد الوداد بینه و بین السید آزاد، فکانا فرقدین علی فلک الاتحاد، ثم ارتحل إلی الحرمین الشریفین مع ابنیه الکریمین میر نور الهدی و میر نور العلی، و رجع إلی الهند، ثم انتهض مع أهل بیته إلی أورنک‌آباد، له کتاب فی مسألة الوجود سماه مظهر النور، بین فیه مذاهب العلماء و مسالک المتکلمین و الحکماء، ذکر طرفا منها السید آزاد فی السبحة، و أرخ له بأبیات عربیة...

توفی فی أورنک‌آباد فی سنة ۱۱۹۳ و دفن داخل البلد. قال آزاد فی تاریخ وفاته: موت العلماء ثلمة».

۱۳۵ روایة شهاب الدین العجیلی ... ص: ۲۹۷

و قال شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی ما نصه:

«و دعوة الحق و باب العلم و أعلم الصحب بکل حکم

قالت أم سلمة رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أما ترضین یا فاطمة أن زوّجتک أقدم أمتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۸

حلما؟

و

قالت أم سلمة رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: علی مع القرآن و القرآن مع علی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض، فهو الداعی إلی الحق، و هو دعوة الحق

. و

فی الجامع الکبیر: قسمت الحکمة عشرة أجزاء فأعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا و علی أعلم بالواحد منهم.

و أخرج الترمذی أنه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و لهذا کانت الطرق و السلسلات راجعة الیه. و

فی الکبیر للسیوطی رحمه اللّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبین لأمّتی ما أرسلت به من بعدی، رواه أبو ذر

. و

فیه قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: علی بن أبی طالب أعلم الناس باللّه و أکثر الناس حبا و تعظیما لأهل لا إله إلّا اللّه. أخرجه أبو نعیم

. و کان عمر رضی اللّه عنه یقول: أعوذ باللّه من معضلة لیس فیها أبو الحسن، و یقول: إن علیا أقضانا، و لو لا علی لهلک عمر. و قالت عائشة رضی اللّه عنها: إنه أعلم من بقی بالسنة، و

من کلامه رضی اللّه عنه: لو شئت لأوقرت سبعین بعیرا من تفسیر سورة الفاتحة

. و

کان یشیر إلی صدره و یقول: کم من علوم هاهنا لو وجدت لها حاملا» [۱].

و قال أیضا: «و المراد بقولی علی اصطلاح العلماء، أعنی مدینة العلم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أعنی أعلم خلق اللّه بمراد اللّه، و أعنی باب المدینة و نقطة الباء رضی اللّه عنه، و أعنی عالم قریش الذی یملأ طباق الأرض علما، و من تابعهم علی ذلک المنهج سلفا و خلفا، فإن صریح أقوالهم ما ذکرته فی المنظومة: إن الشیعة کلّ من تولّی علیا و أهل بیته و تابعهم فی أقوالهم و أفعالهم، فمن سلک منهجهم القویم و اتخذهم أولیاء صدق علیه اسم التشیع، إذ هو المتبع لهم حقیقة و لا نفضّل مذهبا من مذهب و لا فرقة من فرقة، و من أظهر اتباعهم و تشیع به و هو عار منه فهو من أعدائهم و ان تسمی بذلک الاسم، فالأسماء لا تغیّر المعانی، و من تبعنی فإنّه منی».

---

[۱] ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللئال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۲۹۹

و قال بعد نقل کلام نسبوه إلی أمیر المؤمنین علیه السلام فی حق الشیخین «فانظر إلی کلام باب مدینة العلم و شهادته لهما بالحق، فإنک تعرف بذلک من دخل الباب و من خرج» [۱].

۱۳۶ روایة محمد مبین السهالوی ... ص: ۲۹۹

اشارة

و قال محمد مبین بن محب اللّه السهالوی:

«و أما بیان علمه و حکمته و حلّه للمشکلات و فقاهته و ذکائه و جوده، فالقلم عاجز عنه، و لکن نتعرض إلی طرف منه، و یکفی لطالبی الحقیقة

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی حقه: أنا مدینة العلم و علی بابها. أخرجه البزار عن جابر ابن عبد اللّه و العقیلی و ابن عدی عن ابن عمر، و الطبرانی عن کلیهما، و الحاکم عن علی و ابن عمر، و زاد الطبرانی فی روایة عن ابن عباس مرفوعا: فمن أراد العلم فلیأته من بابه.

و هذا الحدیث صحیح علی رأی الحاکم و قال ابن حجر حسن، و هو

عند الترمذی و أبی نعیم عن علی بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها.

بار بگشا أی علی مرتضی ای پس از سوء القضا حسن القضا

چون تو بابی آن مدینه علم را چون شعاعی آفتاب حلم را

باز باش ای باب رحمت تا ابد بارگاه ما له کفوا أحد

از همه طاعات اینت بهترست سبق یأبی بر هر آن سابق که هست» [۲].

---

[۱] و العجیلی من کبار علماء القرن الثالث عشر و أدبائه، ترجم له القنوجی: «بالشیخ العلامة المشهور، عالم الحجاز علی الحقیقة لا المجاز» ... إلخ. التاج المکلل: ۵۰۹.

[۲] وسیلة النجاة: ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۰

و کفاه شرفا أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم انتجاه.

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

ذکرنا مآثره و مفاخره عن أهل السنة فی مجلد (حدیث الولایة)، و قد وصفه صاحب نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳ بالشیخ الفاضل الکبیر... أحد الفقهاء الحنفیة ... ثم ذکر کتابه، و أرخ وفاته بسنة ۱۲۲۵.

۱۳۷ روایة ثناء اللّه بانی‌بتی ... ص: ۳۰۰

اشارة

و قال ثناء اللّه بانی‌بتی فی (السیوف المسلول): «الخامس حدیث جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. رواه البزار و الطبرانی عن جابر
، و له شواهد من حدیث ابن عمر و ابن عباس و علی و أخیه، و صحّحه الحاکم، و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و قال یحیی بن معین: لا أصل له، و قال البخاری و الترمذی: إنه منکر و لیس له وجه صحیح، و قال النووی و الجزری: إنه موضوع. و قال الحافظ ابن حجر: الصواب خلاف قول الفریقین- یعنی من قال إنه صحیح و من قال إنه موضوع- فالحدیث حسن لا صحیح و لا موضوع.
أقول: ما ذکره ابن حجر هو الصواب بالنظر إلی سند الحدیث، و أما بالنظر إلی کثرة شواهده فیحکم بصحته.
و الجواب: إن هذا الحدیث لا دلالة فیه علی الامامة».

ترجمته ...: ص: ۳۰۰

قال الصدیق حسن‌خان القنوجی فی (إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین) ما حاصله: «القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی، من أحفاد الشیخ
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۱
جلال الدین الجشتی کبیر الأولیاء، و ینتهی نسبه إلی عثمان رضی اللّه عنه، کان متبحّرا فی العلوم العقلیة و النقلیة، و قد بلغ مرتبة الاجتهاد فی الفقه و الأصول، له کتاب واسع فی الفقه ذکر فیه أدلة الأقوال و فتاوی المجتهدین الأربعة فی کلّ مسألة، و قد ذکر مختاره مع دلیله فی رسالة مستقلة أسماها بمأخذ الأقوی، کما حرّر مختاراته فی الأصول، و له تفسیر کبیر جمع فیه أقوال المفسرین، و له رسائل فی التصرف و تحقیق معارف مجدّد الألف الثانی الشیخ أحمد السرهندی، و کان شاه عبد العزیز الدهلوی یعبر عنه ببیهقی العصر، له تآلیف کثیرة نافعة و مقبولة، و کان یروی عنه شاه ولی اللّه المحدّث الدهلوی.
و کمالاته و فضائله أکثر من أن تحصر فی هذا المختصر، و لم یظهر له نظیر فی علماء الحنفیة فی بلاد الهند من حیث التحقیق و الإنصاف و عدم التعصب و متابعة الدلیل. توفی سنة ۱۲۲۵».

۱۳۸ إثبات الدّهلوی ... ص: ۳۰۱

و لقد أثبت (الدهلوی) حدیث مدینة العلم فی فتوی له موجودة بخط بعض أفاضل أهل السنة، و هذه صورة السؤال و الجواب:

«السؤال: لقد ثبت لدی أهل الحق- أعنی أهل السنّة و الجماعة- بالبراهین العقلیة و النقلیة اختصاص العصمة بالأنبیاء و الملائکة فقط، و أنه لا یصح وصف أحد سواهم بالعصمة، و لذا منع الفقهاء و المتکلّمون من ذلک، و لکن ذکر جناب فخر المحدثین جناب شاه ولی اللّه قدس سره فی التفهیمات و غیره تحقق الصفات الأربعة- و هی العصمة و الحکمة و الوجاهة و القطبیة الباطنیة- فی الأئمة الاثنی عشر، کما أنه أثبت ذلک لهم فی رسالته التی ألّفها فی اعتقاداته- فعلی أیّ وجه صحیح یمکن حمل هذا الکلام؟ و ما الدلیل علیه من الکتاب و السنّة و الإجماع؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۲

و کیف الجمع بینه و بین مذهب أهل السنة؟

و أیضا: فإنّه ینافی تفضیل الخلفاء الثلاثة رضی اللّه عنهم خصوصا حضرات الشیخین، و الحال أن هذا التفصیل مما أجمع علیه أهل السنة الذین یعتدّ بهم، علی أنه قدّس سرّه قد قرر مسألة التفضیل هذه بکلّ جهده بالدلائل العقلیة و النقلیة و الکشفیة و الوجدانیة، فما یرفع هذا التخالف و التعارض؟

الجواب من مولانا شاه عبد العزیز المحدّث الدهلوی: - إن للعصمة و الحکمة و الوجاهة معان اصطلاحیة لدی الصوفیة، و قد ذکر ذلک فی کتب هذا الشأن لا سیّما مصنفات حضرة الوالد الماجد قدس سره...

و الحکمة معناها العلم النافع، فإن کان مکتسبا لم یسم حکمة فی اصطلاحهم بل یسمونه «فضیلة» و إن کان نازلا علی قلب شخص عن طریق الوهب سمّی عندهم «حکمة» نحو قوله تعالی: وَ آتَیْناهُ الْحِکْمَةَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ وَ کُلًّا آتَیْنا حُکْماً وَ عِلْماً سواء ذاک العلم فی باب العقائد أو الاعمال أو الأخلاق، و هذا المعنی أیضا یختص بالأنبیاء کقوله تعالی: وَ لَقَدْ آتَیْنا لُقْمانَ الْحِکْمَةَ أَنِ اشْکُرْ لِلَّهِ الآیة، فما کان حاصلا بالوحی فهو خاص بالأنبیاء، و فی

الحدیث: أنا دار الحکمة و علی بابها

، و

فی الحدیث المشهور: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و المراد من العلم هنا هو المعنی المذکور کذلک»....

کما أن (الدهلوی) أثبت حدیث مدینة العلم فی رسالته التی کتبها فی اعتقادات والده شاه ولی اللّه الدهلوی، و قد تقدم کلامه فی الوجه (۱۲۸) فلا نعید.

فهذا (الدهلوی) الماهر، قد ألجأه الحق القاهر، فأثبت بنفسه هذا الحدیث السافر الزاهر، و اعترف بشهرته فی جواب مسألة له بالاعتراف الجلی الظاهر، و أثبته أیضا فی رسالته المعمولة لتبرئة والده الزائغ المجاهر عن شین عناد الأطیبین الأطاهر، فیا عجبا من صنع (الدهلوی) الشاهر للخلاف الفاضح الجاهر، کیف آثر طعن الحدیث فی (تحفته) المردودة بالحجج القواهر، و رام من غمط الحق ما هو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۳

فوق کل قنة و ظاهر؟!

۱۳۹ إثبات الساباطی الحنفی ... ص: ۳۰۳

و قال الشیخ جواد ساباط بن إبراهیم ساباط الحنفی [۱] فی (البراهین الساباطیة) فی البرهان السابع من براهین المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة بعد نقل عبارة من رؤیا یوحنا- قال: «و ترجمته العربیة و الأبواب الاثنا عشر اثنا عشر لؤلؤة کل واحد من الأبواب کان من لؤلؤة

واحدة و ساحة المدينة من الذهب الأبريز كالزجاج الشفاف.

أقول: هذا بيان لما قبله و صفة للأبواب و كون كل باب من لؤلؤة واحدة فيه البشارة إلى ما يدّعيه الاماميّون من عصمة أئمتهم، لأن اللؤلؤة كرويـة، و لا شكّ أن الشكل الكروى لا يمكن انثلامه، لأنه لا يباشر الأجسام إلّا على ملتقى نقطة واحدة كما صرح به اوقليدس، و الأصل فى عصمة الامام أمّا عند أهل السنة و الجماعة فإن العصمة ليست بشرط بل العمدة فيه انعقاد الإجماع، و أما عند الاماميـة فهى واجبة فيه، لأنه لطف و لأن النفوس الزكيـة الفاضلة تأبى عن اتباع النفوس الدنيـة المفضولة، و عدم العصمة علّة عدم الفضيلة، و لهما فيها بحث طويل لا يناسب هذا المقام.

قوله: و ساحة المدينة من الذهب الإبريز كالزجاج الشفاف، يريد بذلك

---

[۱] قال فى هدية العارفين ۱/ ۲۵۸: «جواد ساباط بن ابراهيم ساباط بن محمد ساباط باسيفين الحسينى الهجرى الأصل البصرى الحنفى. ولد فى مارية ۱۱۸۸ و توفى فى حدود سنة ۱۲۵۰. من تصانيفه:

أنموذج الساباطى فى العروض و القوافى. البراهين الساباطية فيما يستقيم به دعائم الملة المحمدية و تنهدم به أساطين الشريعة المنسوخة العيسوية فرغ منها سنة ۱۲۲۸»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۴

أهل ملّته صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنهم لا ينحرفون عن اعتقادهم و لا ينصرفون عن مذهبهم فى حالة العسرة، و أما الذين أغواهم قسوس الانكتاريين فمن الجهال الذين لا معرفة لهم بأصول دينهم، و هذا هو مصداق

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها».

۱۴۰ روایة الخربوتی الحنفی ... ص: ۳۰۴

اشارة

و قال عمر بن أحمد الخربوتى الحنفى [۱] فى (عصيدة الشهدة فى شرح قصيدة البردة) بشرح: «فاق النبيين فى خلق و فى خلق و لم يدانوه فى علم و لا كرم» قال ما نصه: «ثم اعلم أن بيان علمه ثابت بقوله تعالى وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ و بقوله عليه السلام: أنا مدينة العلم. الحديث. و غير ذلك».

ترجمته ...: ص: ۳۰۴

لقد أثنى عليه و قرّض كتابه المذكور أفاضل عصره و أماثل جهابذة وقته، و قد ذكرت نصوص تلك التقريظات فى آخر الكتاب، فراجع.

۱۴۱ روایة الشوکانی ... ص: ۳۰۴

اشارة

و قال القاضی محمد بن علی الشوکانی الصنعانی فی (الفوائد المجموعة فی

---

[۱] قال الزرکلی: «عمر بن أحمد بن محمد سعید الخربوتی الرومی المتخلص بنعیمی: ففیه حنفی أدیب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۵

الأحادیث الموضوعة):

«حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب، رواه الخطیب عن ابن عباس مرفوعا، و رواه الطبرانی و ابن عدی و العقیلی و ابن حبان عن ابن عباس

أیضا مرفوعا، و فی إسناده جعفر بن محمد البغدادی و هو متهم، و فی إسناد الطبرانی أبو الصلت الهروی عبد السلام بن صالح، قیل هو الذی وضعه. و فی إسناد ابن عدی أحمد بن سلمة الجرجانی یحدّث عن الثقات بالأباطیل، و فی إسناد العقیلی عمر بن إسماعیل بن مجالد کذاب، و فی إسناد ابن حبان إسماعیل بن محمد بن یوسف و لا یحتج به، و قد رواه ابن مردویه عن علی مرفوعا، و فی اسناد من لا یجوز الاحتجاج به، و

رواه أیضا ابن عدی عن جابر مرفوعا بلفظ: هذا- یعنی علیا- أمیر البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب

، قیل: لا یصح و لا أصل له، و قد ذکر هذا الحدیث ابن الجوزی فی الموضوعات من طرق عدة، و جزم ببطلان الکل، و تابعه الذهبی و غیره.

و أجیب عن ذلک بأن محمد بن جعفر البغدادی الفیدی قد وثّقه یحیی بن معین، و أن أبا الصلت الهروی قد وثّقه ابن معین و الحاکم، و قد سئل یحیی عن هذا الحدیث فقال: صحیح، و أخرجه الترمذی عن علی مرفوعا، و أخرجه الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس مرفوعا و قال: صحیح الإسناد، قال الحافظ بن حجر: و الصواب خلاف قولهما معا- یعنی ابن الجوزی و الحاکم- و إن الحدیث من قسم الحسن لا یرتقی إلی الصحة و لا ینحط إلی الکذب. انتهی. و هذا هو الصواب لأن یحیی بن معین و الحاکم قد خولفا فی توثیق أبی الصلت و من تابعه، فلا یکون مع هذا الخلاف صحیحا بل حسنا لغیره، لکثرة طرقه کما بیّناه، و له طرق أخری ذکرها صاحب اللآلی و غیره».

مولده و وفاته فی خربوت بترکیا. کان مفتیا لها، و صنف کتبا منها: عصیدة الشهدة فی شرح قصیدة البردة. ط. و شروح و حواش و رسائل» الاعلام ۵/ ۴۱. و أرخ وفاته بسنة ۱۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۶

ترجمته ...: ص: ۳۰۶

و ترجمة القاضی الشوکانی فی کافة المصادر تجدها منقولة عنها فی مجلّدات کتابنا، و قد ترجم له علماء الهند أیضا فی کتبهم: فالصدیق حسن ترجم له فی (التاج المکلّل) و فی (أبجد العلوم) و فی (اتحاف النبلاء) قال فی الأول نقلا عن کتاب (الدیباج الخسروانی) لحسن البهلکی:

«السنة الخمسون بعد المائتین و الالف، و فیها فی شهر جمادی الآخرة کانت وفاة شیخنا محمد بن علی الشوکانی، و هو قاضی الجماعة، شیخ الإسلام، المحقق العلامة الامام، سلطان العلماء، إمام الدنیا، خاتمة الحفاظ بلا مراء، الحجة النقاد، عالی الاسناد، السابق

فی میدان الاجتهاد، المطلع علی حقائق الشریعة و غوامضها، العارف بمداركها و مقاصدها. و علی الجملة فما مثل نفسه و لا رأی من رآه مثله، علما و ورعا و قياما بالحق بقوة جنان و سلاطة لسان، قد أفرد ترجمته تلميذه الأديب العلامة محمد بن حسن الشيخی الذماری بمؤلف سماه: (التقصار فی جيد زمن عالم الأقاليم و الأمصار) قصره علی ذكر مشايخه و تلامذته و سيرته، و ما انطوت عليه شمائله، و ما قاله من شعر و ما قيل فيه من مدح و ثناء بالنظم و النثر، جاء فی مجلّد ضخم.

مولده يوم الاثنين الثامن و العشرين من ذی القعدة الحرام سنة اثنين و سبعين بعد المائة و الألف»....

و قال صديق حسن خان: «محمد بن علی بن محمد الشوكانی، شيخنا الامام العلّامة الربّانی و السهيل الطالع من القطر اليمانی، إمام الأئمة و مفتی الأمة، بحر العلوم و شمس الفهوم، سند المجتهدين الحفاظ، فارس المعانی و الألفاظ، فريد العصر نادرة الدهر، شيخ الإسلام قدوة الأنام علامة الزمان ترجمان الحديث و القرآن، علم الزهاد أوحد العباد قامع المبتدعين آخر المجتهدين، رأس الموحّدين تاج المتّبعين، صاحب التصانيف التی لم يسبق إلی مثلها، قاضی الجماعة شيخ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۷

الرواية و السماعة، عالی الاسناد السابق فی ميدان الاجتهاد علی الأكابر الأمجاد، المطّلع علی حقائق الشريعة و مواردها، العارف بغوامضها و مقاصدها.

قال القاضی العلامة عبد الرحمن بن أحمد البهكلی فی كتابه نفح العود فی أيام الشريف حمود ... صار مشارا إليه فی علوم الاجتهاد بالبنان، و المجلّی فی معرفة غوامض الشريعة عند الرهان، له المؤلفات فی أغلب العلوم ... و قد تفضل عليه بالاجتهاد ... و قد جمعت فتاواه و رسائله فجاءت فی مجلدات...

قال السيد الجليل العلامة عبد الرحمن بن سليمان بن يحيی بن عمر مقبول الأهدل رحمه اللّه فی كتابه المسمی بالنفس اليمانی و الروح الريحانی فی إجازة القضاة بنی الشوكانی ما عبارته: و ممن تخرّج بسيدی الامام عبد القادر بن أحمد الحسنی: إمام عصرنا فی سائر العلوم و خطيب دهرنا فی إيضاح دقائق المنطوق و المفهوم، الحافظ المسند الحجة الهادی فی إيضاح السنن النبوية إلی المحجة عز الإسلام، محمد بن علی الشوكانی بلغه اللّه فی الدارين أقصی الأمانی ... و قد ذكر لی بعض المعتمدين أن مؤلفاته الحاصلة الآن مائة و أربعة عشر مؤلّفا عدد سور كتاب اللّه تعالی، قد شاعت فی الأمصار الشاسعة فضلا عن القريبة...

و قد اعتنی بشرح مناقبه و فضائله عدّة من العلماء الأعلام و الجهابذة الفخام» [... ۱].

۱۴۲ إثبات رشيد الدين الدهلوی ... ص: ۳۰۷

اشارة

و قد وصف محمد رشيد الدين خان تلميذ (الدهلوی) سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام ب «باب مدينة العلم» حيث قال فی (إيضاح لطافة المقال): «إن الحق

---

[۱] ابجد العلوم ۳۰۵- ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۸

الذی كان مع باب مدينة العلم كان مؤهلا له للخلافة، و لا ريب فی استحقاق من خالف هذا الحق للطعن و الملامة»....

ترجمته ...: ص: ۳۰۸

و رشید الدین خان هذا من أکابر متکلمی و محدّثی أهل السنة، و قد مدحه شیخه (الدهلوی) کما ذکر هو فی کتابه (غرة الراشدین).

و استند إلی أقواله حیدر علی الفیض‌آبادی فی کتابه (إزالة الغین).

و ذکره الصدیق حسن خان فی (ابجد العلوم) فی أصحاب (الدهلوی) بقوله:

«و منهم الشیخ رشید الدین خان الدهلوی. کان فاضلا جامعا بین کثیر من العلوم الدرسیة، و کان حسن العبارة و آیة الذب عن حمی أهل السنة و الجماعة و النکایة فی الرافضة المشائیم، صنّف فی الردّ علیهم کتابه الشوکة العمریة و غیرها، مما یعظم موقعه عند الجدلیین من أهل النظر، و نجاره کشمیری» و ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۱۷۷ و أثنی علیه الثناء الکبیر، و ذکر تتلمذه علی صاحب التحفة و أخویه حتی صار علما مفردا فی العلم معقولا و منقولا...

ثم ذکر مصنّفاته و أرخ وفاته بسنة ۱۲۴۳.

۱۴۳ روایة میرزا حسن المحدّث ... ص: ۳۰۸

اشارة

و قال جمال الدین أبو عبد اللّه محمد بن عبد العلی القرشی المعروف بمیرزا حسن علی المحدّث، تلمیذ (الدهلوی):

«و أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر و أبو نعیم فی المعرفة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

، هذا حدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۰۹

حسن علی الصواب، لا صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قاله جماعة منهم ابن الجوزی و النووی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۰۹

لقد أثنی علیه و نقل کلماته رشید الدین فی (إیضاحه) و سلامة اللّه البدایونی فی (إشباع الکلام...)

۱۴۴ روایة نور الدین السلیمانی ... ص: ۳۰۹

و رواه نور الدین بن إسماعیل السلیمانی فی (الدرر الیتیم) نقلا عن الاکتفاء حیث قال:

«و عنه- أی عن علی رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها. أخرجه أبو نعیم فی المعرفة».

و فیه نقلا عنه: «و عنه- أی عن ابن عباس رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب. أخرجه الحاکم فی المستدرک و الخطیب فی المفترق و المتفق».

۱۴۵ روایة ولی اللّه السهالوی ... ص: ۳۰۹

اشارة

و قال ولی اللّه بن حبیب اللّه بن محب اللّه السهالوی اللکهنوی فی بیان

---

[۱] تفریح الأحباب: ۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۰

فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «و منها

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق علی رضی اللّه عنه: أنا مدینة العلم و علی بابها.

أخرج الحاکم عن علی و ابن عمر و أبو نعیم فی المعرفة عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و الطبرانی عن ابن عباس أنه قال: فمن أراد العلم فلیأته من بابه، و صححه الحاکم، و أنکر ابن الجوزی، و اختار الحافظ ابن حجر أنه حسن لا صحیح و لا موضوع، و أورد الترمذی لفظ الدار مکان المدینة» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

ترجم له فی نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷ و وصفه بالشیخ الفاضل العلامة أحد الأساتذة المشهورین. ثم ذکر مصنفاته منها کتابه المذکور. و وفاته سنة ۱۲۷۰.

۱۴۶ إثبات شهاب الدین الآلوسی ... ص: ۳۱۰

اشارة

و قال شهاب الدین محمود بن عبد اللّه الآلوسی البغدادی فی تفسیره (روح المعانی) فی بحثه حول رؤیة اللوح المحفوظ ما نصه: «ثم إن الإمکان ممّا لا نزاع فیه، و لیس الکلام إلّا فی الوقوع، و ورد ذلک عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و أجلة الصحابة، کالصّدیق و الفاروق و ذی النورین و باب مدینة العلم و النقطة تحت الباء رضی اللّه عنهم أجمعین».

ترجمته ...: ص: ۳۱۰

ترجم له الصدیق حسن خان القنوجی حیث قال: «السید شهاب الدین

---

[۱] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۱

محمود ابن السید عبد اللّه أفندی آلوسی‌زاده البغدادی، ینتهی نسبه الشریف من جهة الأب إلی الحسین، و من جهة الأم إلی الحسن رضی اللّه عنهما، بواسطة الشیخ الربانی السید عبد القادر الجیلانی قدس سره، و کان رحمه اللّه خاتمة المفسرین و نخبة المحدّثین،

أخذ العلم عن فحول العلماء، منهم والده العلامة و منهم الشيخ السويدى و منهم خالد النقشبندى و الشيخ على الموصلى، و كل ذلك مفصل فى (حديقة الورود فى مدائح السيد شهاب الدين محمود). و كان أحد أفراد الدنيا بقول الحق و اتّباع الصدق و حب السنن و تجنب الفتن، حتى جاء مجدّدا و للدين الحنيفى مسدّدا.

دنيا بها انقرض الكرام فأذنبت و كأنما بوجوده استغفارها

و كان جلّ ميله إلى خدمة كتاب اللّه و حديث جدّه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنهما المشتملان على جميع العلوم و إليهما المرجع فى المنطوق و المفهوم، و كان غاية فى الحرص على تزايد علمه و توفير نصيبه منه و سهمه، و كان كثيرا ما ينشد:

سهرى لتنقيح العلوم ألذّ لى من وصل غانية و طيب عناق

و اشتغل بالتدريس و التأليف و هو ابن ثلاثة عشر سنة، و درّس و وعظ و أفتى للحنفية فى بغداد المحمية، و أكثر من إملاء الخطب و الرسائل و الفتاوى و المسائل، و خطه كأنه اللؤلؤ و المرجان أو العقود فى أجياد الحسان، قلد الإفتاء سنة ۱۲۴۸ و هو عام ولادة محرر هذه السطور، أرسل إليه السلطان بنيشان ذى قدر و شأن.

قال نجله السيد أحمد- كان اللّه له خير ناصر- فى ترجمته المسماة بأرج الند و العود: كان عالما باختلاف المذاهب، مطلعا على الملل و النحل و الغرائب، سلفى الاعتقاد شافعى المذهب كآبائه الأمجاد، إلّا أنه فى كثير من المسائل يقتدى بالإمام الأعظم، ثم فى آخر أمره مال إلى الاجتهاد كأمثاله من العلماء النقاد، حسبما صرّح به الأئمة فى كتب الأصول و تعرفه الجهابذة الفحول، قال: و من مؤلفاته ما هو أعظمها قدرا و أجلها فخرا تفسيره المسمى بروح المعانى فى تفسير القرآن و السبع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۲

المثانى...

توفى رحمه اللّه فى ۲۱ ذى القعدة سنة ۱۲۷۰» [... ۱].

۱۴۷ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۱۲

و رواه سليمان بن إبراهيم البلخى القندوزى [۲] فى كتابه (ينابيع المودة) بالأسانيد المتنوعة و الطرق المختلفة...

فقد قال: «الحموينى فى فرائد السمطين بسنده عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضى اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا على أنا مدينة العلم و أنت بابها، و لن تؤتى المدينة، إلّا من قبل الباب، و كذب من زعم أنه يحبّنى و يبغضك، لأنك منى و أنا منك، لحمك لحمى و دمك من دمى، و روحك من روحى، و سريرتك من سريرتى و علانيتك من علانيتى، سعد من أطاعك و شقى من عصاك، و ربح من تولّاك و خسر من عاداك، فاز من لزمك و هلك من فارقك، و مثل الأئمة من ولدك بعدى مثل سفينة نوح من ركبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثلكم كمثل النجوم كلما غاب نجم طالع نجم إلى يوم القيامة».

و قال: «الباب الرابع عشر فى غزارة علمه عليه السلام [۳]: و فى الدر المنظم لابن طلحة الحلبى الشافعى ... قال النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها و قال اللّه تعالى: وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها فمن أراد العلم

---

[۱] التاج المكلل: ۳۶۰ و له ترجمة فى الاعلام ۷/ ۱۷۶ عن عدة من المصادر، و ذكر أنه قد ألفت فى ترجمته رسائل مفصلة.

[۲] هو الشيخ سليمان ابن الشيخ ابراهيم المعروف ب (خواجه كلان) الحسينى البلخى القندوزى الحنفى، المتوفى فى القسطنطينية بسنة ۱۲۷۰، أو ۱۲۹۳.

[۳] ينابيع المودة ۶۵- ۷۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۳

فليأت الباب.

و قال: «ابن المغازلی بسنده عن مجاهد عن ابن عباس، و أيضا عن جابر بن عبد اللّه رضی اللّه عنهما قالا: أخذ النبی صلّی اللّه عليه و سلّم بعضد علی و قال:

هذا أمير البررة و قاتل الكفرة منصور من نصره مخذول من خذله، فمدّ بها صوته ثم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. أيضا: أخرج هذا الحديث موفق بن أحمد و الحموينی و الديلمی فی الفردوس و صاحب كتاب المناقب عن مجاهد عن ابن عباس.

أيضا:

ابن المغازلی أخرج عن حذيفة بن اليمان عن علی رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها و لا تؤتی البيوت إلّا من أبوابها

. ابن المغازلی بسنده عن محمد بن عبد اللّه قال حدثنا علی بن موسی الرضا عن أبيه عن آبائه عن أمير المؤمنين علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: يا علی أنا مدينة العلم و أنت بابها، كذب من زعم أنه يصل إلی المدينة إلّا من قبل الباب

. عن الأصبغ بن نباتة قال: لمّا جلس علی عليه السلام فی الخلافة خطب خطبة ذكرها أبو سعيد البحتری إلی آخرها ثم قال للحسن عليه السلام: يا بنی فاصعد المنبر و تكلّم، فصعد و بعد الحمد و التصلية قال: أيها الناس سمعت جدی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول: أنا مدينة العلم و علی بابها و هل تدخل المدينة إلّا من بابها فنزل. ثم قال للحسين عليه السلام فاصعد المنبر و تكلّم، فصعد فقال بعد الحمد و التصلية: أيها الناس سمعت جدی صلّی اللّه عليه و آله و سلّم يقول: إن عليا مدينة هدی فمن دخلها نجی و من تخلّف عنها هلك. فنزل ثم قال علی عليه السلام: أيها الناس إنهما والدا رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و وديعته التی استودعها علی أمته و سائل عنهما».

و قال: «عن كنوز الحقائق: أنا مدينة العلم و علی بابها. للطبرانی و الديلمی».

و قال: عن الجامع الصغير: «أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. للعقيلی و ابن عدی و الطبرانی فی الكبير و الحاكم عن ابن عباس،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۴

و أيضا رواه ابن عدی و الحاكم عن جابر».

و قال: عن ذخائر العقبی: «فی ذكر كثرة علم علی: و عن علی مرفوعا: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه البغوی فی المصابيح

، و

أخرجه أبو عمر: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأته من بابه».

و قال: نقلا عن كتاب السبعين: «الحديث الثانی و العشرون قال جابر: أخذ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عضد علی و قال: هذا إمام البررة و قاتل الفجرة مخذول من خذله منصور من نصره، ثم مدّ صوته و قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب. رواه ابن المغازلی.

و قال: عن مودة القربی: «جابر رفعه: أنا مدينة العلم و علی بابها. و رواه ابن مسعود و أنس مثله».

و قال: نقلا عن الصواعق: «أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبد اللّه. و أيضا الطبرانی و الحاكم و العقيلی و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و أيضا

الحاكم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها.

و

فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، و

فی أخری عن الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها».

و قال عن درّة المعارف: «ثم إن الامام علیا کرّم اللّه وجهه ورث علم أسرار الحروف من سیدنا و مولانا محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارة بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و هو أول من وضع وفق مائة من مائة فی الإسلام».

و قال نقلا عن الدر المنظم: «و الغرض من هذا السر الباهر و الرمز الفاخر إظهار لوائح لأرباب الذوق، لأنه من العلوم الجسیمة الفاتحة لأبواب المدینة لا یسمّه ناسوتی و لا ینظر به إلّا لاهوتی، و هذا هو العلم الذی خصّ به آل محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و العلم الذی محمد صلّی اللّه علیه و سلّم مدینته و علی بابها».

و قال: عن الکتاب المذکور: «و هما کتابان جلیلان أحدهما: ذکره الامام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۵

علی کرم اللّه وجهه علی المنبر و هو قائم یخطب بالکوفة علی ما سیأتی بیانه و هو المسمی بخطبة البیان، و الآخر: أسره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا العلم المکنون هو المشار إلیه

بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، و أمره بتدوینه، فکتبه الامام علی رضی اللّه عنه حروفا مفرّقة علی طریقة سفر آدم علیه السلام فی جفر

، یعنی فی رق قد صنع من جلد البعیر و اشتهر بین الناس بالجفر الجامع و النور اللامع، و قیل الفجر و الجامعة».

و قال عن الدر المکنون و الجوهر المصون: «و الامام علی رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سیدنا محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلیه الإشارة بقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فعلیه بالباب».

۱۴۸ إثبات البدایونی ... ص: ۳۱۵

و قد وصف سلامة اللّه البدایونی الامام أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینة العلم» فی (معرکة الآراء) حیث قال بعد إیراد حدیث «أصبت و أخطأت» الموضوع قال: «و الحاصل أنه لما خطّأ السائل جواب باب مدینة العلم قال: لقد أصبت و أخطأت، و فوق کل ذی علم علیم».

۱۴۹ إثبات حسن الزمان ... ص: ۳۱۵

و قال المولوی حسن الزمان ما نصه: «تنبیه: من أحسن بینة علی معنی ختم الأولیاء الحدیث المشهور الصحیح الذی صحّحه جماعات من الأئمة منهم: أشد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۶

الناس مقالا فی الرجال سند المحدثین ابن معین کما أسنده عنه و وافقه الخطیب فی تاریخه و قد کان قال أولا لا أصل له، و منهم: الامام الحافظ المنتقد المجتهد المستقل المجدّد الجامع من العلوم، کما ذکره السیوطی و ابن حجر و التاج السبکی و الذهبی و النووی عن الامام الحافظ الخطیب البغدادی ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، و یؤیّده قول إمام الأئمة ابن خزیمة ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من ابن جریر- فی تهذیب الآثار، و قد قال الخطیب: لم أر مثله فی معناه کما نقل کلامه السیوطی فی مسند علی من

جمع الجوامع، و منهم: الحاكم و من آخرهم الحافظ المجد الشيرازى شيخ ابن حجر فى نقد الصحيح و أطنب فى تحقيقه كما نقله الدهلوى فى لمعات التنقيح، و اقتصر على تحسينه العلائى و الزركشى و ابن حجر فى أقوام أخر ردّا على ابن الجوزى من قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها و لا يؤتى المدينة إلّا من بابها.

قال اللّه تعالى:

وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها و هو أقوى شاهد لصحة رواية صحّحها الحاكم: فمن أراد العلم فليأت الباب، و هذا مقام الختم من أنه لا ولىّ بعده إلّا و هو راجع إليه آخذ من لديه، و إليه الإشارة بما فى الحديث الصحيح المستفيض المشهور بل المتواتر من الأمر بسدّ كلّ باب إلّا بابه مستندا إلى أمر اللّه تعالى بذلك» [... ۱].

و فيه: «و قد صحّ عن أئمة الصحابة كباب مدينة العلم و ابن مسعود و ابن عباس تأويل فواتح السور و هى من المتشابه».

و فيه بعد كلام له: «و الأخبار و الآثار فى ذلك عن باب مدينة العلم و دار الحكمة لا تكاد تحصى كثرة» [... ۲].

---

[۱] القول المستحسن فى فخر الحسن: ۴۵۲.

[۲] القول المستحسن فى فخر الحسن، انظر مثلا: ۶۵.

۱۵۰ إثبات على بن سليمان الشاذلى ... ص: ۳۱۷

و قد أثبته على بن سليمان الدمنتى المغربى المالكى الشاذلى [۱]، حيث تكلّم عليه بالتفصيل، و أجاب عن المناقشة فى سنده بكلام الحافظين الصلاح العلائى و ابن حجر [... ۲].

۱۵۱ إثبات عبد الغنى الغنيمى ... ص: ۳۱۷

و وصف عبد الغنى أفندى الغنيمى أمير المؤمنين عليه السلام ب «باب مدينة العلم» كما ذكر سليم فارس أفندى. مدير الجوائب- فى (قرة الأعيان و مسرّة الأذهان) حيث قال: «و قال العالم المتفنن النحرير المتقن السيد عبد الغنى أفندى الغنيمى: الحمد للّه الذى جعل العلماء ورثة الأنبياء، و اجتباهم لحفظ الشريعة الغرّاء شريعة نبيه المصطفى، و خصّهم بمزيد الهبات و أدام بدوامهم آثار من مضى وفات، و ميّز بين مراتبهم تحقيقا لقوله تعالى: وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ أحمده سبحانه من إله كريم جواد، جعل العلم مجازا فى الحقيقة لكل إسعاد، و الصلاة و السلام على سيّدنا محمد أشرف مرسل و أكرم مبعوث و أفضل

---

[۱] ترجم له فى الأعلام ۴/ ۲۹۲ قال: «فقيه من أعلام المغاربة» و ذكر مؤلفاته. و لم يذكر شرحه على الترمذى- و أرخ وفاته بسنة ۱۳۰۶.

[۲] نفع قوت المغتدى: ۱۴۸.

و على آله و أصحابه و ذريته الذين حازوا الشرف بتبعيته.

أما بعد: فقد وقفت على هذا التأليف الميمون، فوجدته و هو بغرر الدرر مشحون، حيث أخذ بأطراف الفنون و أظهر سرها المكنون، و كيف لا- و منشؤه ملك العلماء الأكرمين، و ابن أمير المؤمنين خاتمة الخلفاء الأربعة الراشدين، باب مدينة العلم على ابن عم سيد

المرسلین، فهو الحائز للشرفین الحسب و النسب الأفخم و الجامع بین الفضیلتین السیف و القلم» [... ۱].

---

[۱] و ترجم له فی الاعلام بقوله: «عبد الغنی بن طالب بن حمادة بن ابراهیم الغنیمی الدمشقی المیدانی.

فاضل من فقهاء الحنفیة» ثم ذکر مؤلفاته. و قد أرخ وفاته بسنة ۱۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۱۹

شواهد حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۳۱۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۱

و الآن ... و بعد أن أسمعناک نصوص روایات الأئمة الأعلام و کلماتهم بالنسبة إلی حدیث أنا مدینة العلم ... و تحقّق لدیک صحة هذا الحدیث و ثبوته عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... فلنذکر طائفة من الشواهد و المؤیّدات للحدیث المذکور- و هی أحادیث معتبرة یصلح کل منها باستقلاله للاستدلال به ... و منها:

۱ أنا دار الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۲۱

اشارة

و ممن رواه أو أرسله إرسال المسلم:

۱- أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل.

۲- أبو عیسی الترمذی.

۳- أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی.

۴- أبو جعفر محمد بن جریر الطبری.

۵- أبو بکر محمد بن محمد الباغندی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۲

۶- أبو الحسین محمد بن المظفر البغدادی.

۷- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد العکبری المعروف بابن بطة.

۸- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

۹- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی.

۱۰- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

۱۱- أبو الحسن علی بن محمد بن الطیّب المعروف بابن المغازلی.

۱۲- أبو المظفر منصور بن محمد السمعانی.

۱۳- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۱۴- أبو محمد الحسین بن مسعود الفراء البغوی.

۱۵- أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۱۶- کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحة الشافعی.

۱۷- أبو المظفر یوسف بن قزعلی المعروف بسبط ابن الجوزی.

۱۸- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی الشافعی.

۱۹- محب الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۲۰- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموئی.

۲۱- ولیّ الدین محمد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی.

۲۲- جمال الدین محمد بن یوسف الزرندی.

۲۳- صلاح الدین خلیل بن کیکلدی العلائی.

۲۴- مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی.

۲۵- شمس الدین محمد بن محمد الجزری.

۲۶- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۲۷- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۲۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۲۹- شهاب الدین أحمد بن محمد القسطلانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۳

۳۰- شمس الدین محمد العلقمی.

۳۱- شمس الدین محمد بن یوسف الشامی.

۳۲- أحمد بن محمد ابن حجر المکی.

۳۳- علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی.

۳۴- إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی.

۳۵- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی.

۳۶- رحمة اللّه بن عبد اللّه السندی.

۳۷- جمال الدین عطاء بن فضل اللّه الشیرازی.

۳۸- محمد عبد الرءوف بن تاج العارفین المناوی.

۳۹- محمد حجازی بن محمد الشعرانی.

۴۰- ملا یعقوب البنبانی اللّاهوری.

۴۱- أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی.

۴۲- الشیخ عبد الحق الدهلوی.

۴۳- شیخ بن علی بن محمد الجفری.

۴۴- نور الدین علی بن أحمد العزیزی.

۴۵- نور الدین علی بن علی الشبراملسی.

۴۶- محمد بن عبد الباقی الزرقانی.

۴۷- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشی.

۴۸- محمد صدر العالم.

۴۹- نظام الدین بن قطب الدین السهالوی.

۵۰- شاه ولی اللّه بن عبد الرحیم الدهلوی.

۵۱- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۵۲- محمد بن علی الصبّان المصری.

۵۳- محمد مبین بن محب السهالوی اللکهنوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۴

۵۴- عبد العزیز بن ولی اللّه (الدهلوی).

۵۵- محمد إسماعیل بن عبد الغنی الدهلوی.

۵۶- حسن علی المحدّث الدّهلوی.

۵۷- نور الدین بن إسماعیل السلیمانی.

۵۸- ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی.

۵۹- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی.

۱ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۲۴

لقد رواه أحمد بن حنبل بسنده عن الصنابحی فی کتاب (المناقب) علی ما جاء فی (تفریح الأحباب) حیث قال: «عن علی رضی اللّه عنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب. و قال: روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکر فیه عن الصنابحی، و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک. و رواه أحمد عن الصنابحی» [۱]

۲ روایة الترمذی ... ص: ۳۲۴

و رواه أبو عیسی الترمذی فی (الجامع الصحیح) کما فی (ذخائر العقبی):

---

[۱] تفریح الأحباب ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۵

«عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حدیث حسن» [۱].

و فی (الریاض النضرة: «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب».

و تعلم روایته من (المشکاة) و (أجوبة العلائی) و (تاریخ ابن کثیر) و (نقد الصحیح) و (أسنی المطالب) (و الجامع الصغیر) و

(الصواعق) و (کنز العمال) و (المرقاة) و غیرها أیضا.

۳ روایة أبی مسلم الکجّی ... ص: ۳۲۵

اشارة

و رواه أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه الکجی بسنده عن علی علیه السلام کما تقدم فی مواضع من الکتاب، نقلا عن صلاح الدین العلائی قوله: «و مع ذلک فله شاهد

رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر بن الرومی عن شریک بن عبد اللّه عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی عبد اللّه الصنابحی عن علی مرفوعا: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و رواه أبو مسلم الکجی و غیره عن محمد بن عمر بن الرومی».

و تقدّم عن الفیروزآبادی قوله: «و للحدیث طریق آخر رواه الترمذی فی جامعه ... و تابعه أبو مسلم الکجی و غیره علی روایته»....

ترجمته ...: ص: ۳۲۵

۱- السمعانی: «الکجی ... اشتهر بهذه النسبة أبو مسلم إبراهیم بن

---

[۱] ذخائر العقبی ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۶

عبد اللّه ... کان من ثقات المحدّثین و کبارهم» [... ۱].

۲- الذهبی: «أبو مسلم الکجّی الحافظ المسند ... صاحب کتاب السنن و بقیة الحفاظ ... وثّقه الدارقطنی و غیره، و کان سرّیا نبیلا عالما بالحدیث ... مات ببغداد فی المحرم سنة ۲۹۲ و حمل إلی البصرة و قد قارب المائة» [۲].

و فی (العبر): «الحافظ صاحب السنن و مسند الوقت ... وثّقه الدارقطنی.

و کان محدّثا حافظا محتشما کبیر الشأن» [۳].

و فی (دول الإسلام): «شیخ المحدثین» [۴].

۳- الیافعی: «الحافظ صاحب السنن و مسند الوقت، و کان محدّثا حافظا محتشما کبیر الشأن» [۵].

۴- السیوطی: «أبو مسلم الکجی الحافظ المسند، وثقه [بقیة] الشیوخ قال الدارقطنی: کان ثقة نبیلا عالما بالحدیث» [۶].

۴ روایة الطبری ... ص: ۳۲۶

و رواه أبو جعفر محمد بن جریر الطبری فی کتابه (تهذیب الآثار) و نصّ علی صحّته بقوله: «هذا الخبر عندنا صحیح» و قد عرفت ذلک من عدة کتب فیما سلف. و قال السیوطی: «کنت أجیب بهذا الجواب دهرا إلی أن وقفت علی

---

[۱] الأنساب- الکجی.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۲۶۰.

[۳] العبر- حوادث ۲۹۲.

[۴] دول الإسلام- حوادث ۲۹۲.

[۵] مرآة الجنان- حوادث ۲۹۲.

[۶] طبقات الحفاظ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۷

تصحیح ابن جریر لحدیث علی فی تهذیب الآثار، مع تصحیح الحاکم لحدیث ابن عباس، فاستخرت اللّه تعالی و جزمت بارتقاء الحدیث عن مرتبة الحسن إلی مرتبة الصحة».

۵ روایة ابن بطة ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو عبد اللّه العکبری المعروف بابن بطة بالسند الآتی:

«أبو علی محمد بن أحمد الصواف، ثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه البصری، ثنا محمد بن عمر بن الرومی، ثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها».

کما علمت روایته من کلام ابن عراق. الوجه (۹۸).

۶ روایة الحاکم ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری فی (المستدرک)، کما سیأتی فی کلام الصالحی و الشبراملسی و الزرقانی.

۷ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۲۷

و رواه أبو بکر ابن مردویه الاصبهانی، بسنده عن الشعبی عن: «علی قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۲۸

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها».

کما علمت روایته فی کلام ابن عراق. الوجه (۹۸) أیضا.

۸ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۲۸

و رواه أبو نعیم الاصبهانی حیث قال: «حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، نا الحسن بن سفیان، ثنا عبد الحمید بن بحر، ثنا شریک عن سلمة ابن کهیل عن الصنابحی عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه، و مجاهد عن ابن عباس. عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثله» [۱].

و رواه فی کتاب (المعرفة) أیضا

۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۲۸

و رواه أبو الحسن ابن المغازلی الواسطی حیث قال: «قوله علیه السلام: أنا دار الحکمة:

أخبرنا أبو طالب محمد بن أحمد بن عثمان البغدادی- قدم علینا واسطا- أنا أبو الحسن علی بن محمد بن لؤلؤ إذنا، نا عبد الرحمن بن محمد بن المغیرة، نا محمد ابن یحیی، نا محمد بن جعفر الکوفی عن محمد بن الطفیل، عن أبی معاویة عن

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۶۴.

الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. فمن أراد الحکمة فلیأت الباب.

أخبرنا محمد بن أحمد بن عثمان بن الفرج قال أنا محمد بن المظفر بن موسی بن عیسی الحافظ إجازة نا الباغندی محمد بن محمد بن سلیمان نا سوید عن شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأتها من بابها» [۱].

۱۰ روایة أبی المظفّر السمعانی ... ص: ۳۲۹

و رواه أبو المظفر السمعانی فی کتابه (مناقب الصحابة): «عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۲].

۱۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۲۹

و رواه الدیلمی صاحب (فردوس الأخبار) بقوله: «أنا دار الحکمة و علی بابها» [۳].

۱۲ روایة العاصمی ... ص: ۳۲۹

و رواه العاصمی صاحب (زین الفتی) حیث ذکر مشابه أمیر المؤمنین علیه

---

[۱] المناقب ۸۶- ۸۷.

[۲] مناقب الصحابة- مخطوط.

[۳] فردوس الأخبار.

السلام لآدم أبی البشر. فقال فی شبهه به فی العلم و الحکمة: «و لذلک

قال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمة و علی بابها».

و رواه أیضا فی مقام تفصیل الأسماء التی سمّی بها النبی صلّی اللّه علیه و آله علیا علیه السلام، قال: «و أما باب دار الحکمة، فإنه أخبرنا الشیخ أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن نصر رحمه اللّه، قال أخبرنا الشیخ إبراهیم بن أحمد الحلوانی رحمه اللّه، عن محمود بن محمد بن رجا، عن المأمون بن أحمد و عمّار بن عبد المجید و سلیمان بن خمیرویه، عن الامام محمد بن کرّام رحمه اللّه، عن أحمد بن محمد بن فضیل عن زیاد بن زیاد، عن عبید بن أبی جعد، عن جابر بن عبد اللّه قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب

. مذکور فی کتاب المکتفی.

و أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه، قال أخبرنا علی بن إبراهیم بن علی قال: حدثنا أو الحسن أحمد بن محمد بن عبدوس الطرائفی، قال حدثنا حکیم بن الحجاج الهروی قال حدثنا إسماعیل بن بنت السدی، قال حدثنا محمد بن عمر الرومی عن شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی، عن علی قال قال رسول اللّه: صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و أخبرنا محمد بن أبی زکریا رحمه اللّه قال أخبرنا أبو إبراهیم إسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن أحمد الواعظ قراءة علیه بنیسابور، قال أخبرنا أبو بکر هلال ابن محمد بالبصرة قال حدثنا أبو مسلم إبراهیم بن عبد اللّه البصری، قال حدثنا محمد بن عمر بن عبد اللّه، قال حدثنا شریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی.

و ذکر الحدیث» [۱].

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۱

۱۳ روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۳۳۱

و رواه أبو سالم محمد بن طلحة الشافعی بد حدیث مدینة العلم کما سمعت سابقا حیث قال: «و نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

۱۴ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۳۱

و رواه یوسف سبط ابن الجوزی حیث قال بعد حدیث مدینة العلم: «و فی روایة: أنا دار الحکمة و علی بابها. و فی روایة: أنا مدینة الفقه و علی بابها» [۲].

۱۵ روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۳۳۱

و رواه أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی حیث عقد بابا خاصا به و هو: «الباب الحادی و العشرون، فیما خصّ اللّه تعالی علیا رضی اللّه عنه بالحکمة. قال اللّه تعالی: وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً.

أخبرنا عبد اللطیف بن محمد ببغداد، أخبرنا محمد بن عبد الباقی، أخبرنا أبو الفضل بن أحمد حدثنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، حدثنا الحسن بن سفیان، حدثنا عبد الحمید بن بحر حدثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن

الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی

---

[۱] مطالب السئول: ۶۱.

[۲] تذکرة خواص الأمة: ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۲

علیه و آله و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قلت: هذا حدیث حسن عال. و قد فسّرت الحکمة بالسنّة لقوله عز و جل:

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْکَ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ الآیة: یدل علی صحة هذا التأویل ما

قد قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أوتیت الکتاب و مثله معه.

أراد بالکتاب القرآن. و مثله معه ما علّمه اللّه تعالی من الحکمة، و بیّن له من الأمر و النهی و الحلال و الحرام.

فالحکمة هنا هی السنة، فلهذا

قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

۱۶ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۳۲

و رواه محب الدین الطبری الشافعی حیث قال: «ذکر اختصاصه بأنه باب دار الحکمة-

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب» [۲].

و قال أیضا: «ذکر أنه رضی اللّه عنه باب دار الحکمة-

عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

، و قال: حدیث حسن» [۳].

۱۷ روایة الحمّوئی ... ص: ۳۳۲

و رواه صدر الدین الحمّوئی بسنده حیث قال: «أخبرنا شیخنا الامام أبو

---

[۱] کفایة الطالب ۱۱۸- ۱۱۹.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۲۵۵.

[۳] ذخائر العقبی: ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۳

عمرو ابن الموفق بقراءتی علیه، قال أنبأ شیخ الإسلام سعد الحق و الدین محمد بن المؤید الحموئی قدّس اللّه روحه إجازة قال: أنبأ شیخ الإسلام نجم الدین أحمد بن عمر ابن محمد بن عبد اللّه الخیوقی إجازة إن لم یکن سماعا قال أنبأ محمد بن عمر ابن علی الطوسی سماعا علیه بقراءتی علیه بنیسابور، قال أنبأ أبو العباس أحمد ابن أبی الفضل السقائی أنبأ أبو سعید محمد بن طلحة الجنابذی،

أنبأ أبو على أحمد ابن عبد الرحمن الدمشقى، أنبأ أبو بكر يوسف بن القاسم القاضى، نبّأ أبو عبد اللّه ابن محمد القاضى الكوفى، أنبأ إسماعيل بن موسى الفزارى، أنبأنا محمد بن عمر الرومى عن شريك عن سلمة بن كهيل عن الصنابحى عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا دار الحكمة و على بابها» [۱].

۱۸ رواية الخطيب التبريزى ... ص: ۳۳۳

و رواه ولىّ الدين الخطيب التبريزى صاحب (المشكاة) عن على عليه السلام: «قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا دار الحكمة و على بابها.

رواه الترمذى

و قال: هذا حديث غريب. و قال: روى بعضهم هذا الحديث عن شريك و لم يذكروا فيه عن الصنابحى، و لا نعرف هذا الحديث عن أحد من الثقات غير شريك» [۲].

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۹۹.

[۲] مشكاة المصابيح ۳/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۴

۱۹ رواية الزرندى ... ص: ۳۳۴

و أرسله محمد بن يوسف الزرندى إرسال المسلم، حيث قال بمدح الامام على عليه السلام: «المخصوص من الحضرة النبوية بكرامة الأخوة و الانتخاب، المنصوص عليه بأنه لدار الحكمة و مدينة العلم باب».

۲۰ رواية العلائى ... ص: ۳۳۴

و دافع صلاح الدين العلائى عن هذا الحديث و أثبت صحته، ردا على من طعن فيه ... و قد تقدم نص كلماته عن (اللآلى المصنوعة) فى الوجه (۶۹).

۲۱ رواية الفيروزآبادى ... ص: ۳۳۴

و رواه مجد الدين الفيروزآبادى فى (نقد الصحيح) و حقّقه. و قد تقدمت عبارته سابقا. الوجه (۷۵).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۵

۲۲ رواية ابن الجزرى ... ص: ۳۳۵

و رواه شمس الدین ابن الجزری فی کتابه (أسنی المطالب) و قد تقدم نص عبارته. (۷۸).

۲۳ روایة العسقلانی ... ص: ۳۳۵

و رواه ابن حجر العسقلانی و أفتی بحسنه، کما ستعلم من عبارة الشامی و العلقمی و المناوی و الزرقانی.

۲۴ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۳۵

و رواه السید شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل) فی: «الباب الخامس عشر- فی أنّ النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلم دار الحکمة و مدینة علم و علی لهما باب. و أنه أعلم باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب».

قال: «عن علی رحمة اللّه و رضوانه علیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحافظ أبو نعیم و الطبری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۶

و رواه فی المشکاة و قال: أخرجه الترمذی» [۱].

۲۵ روایة السیوطی ... ص: ۳۳۶

و رواه جلال الدین السیوطی فی عدة من کتبه: ففی (القول الجلی):

«الحدیث الخامس عشر- عن علی کرّم اللّه وجهه إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال غریب» [۲].

و فی (الجامع الصغیر): أنا دار الحکمة و علی بابها. ت عن علی» [۳].

و فی (جمع الجوامع): «أنا دار الحکمة و علی بابها. ت غریب. حل».

و کذا فی (اللئالی المصنوعة) و (شرح الترمذی). و قد أورد کلام ابن جریر و العلائی.

۲۶ إثبات القسطلانی ... ص: ۳۳۶

و أثبته شهاب الدین القسطلانی بوصف النبی صلّی اللّه علیه و آله ب «دار الحکمة» حیث قال: «د- دار الحکمة، الداعی إلی اللّه، دعوة إبراهیم، دعوة النبیین، دلیل الخیرات» [۴].

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۲] القول الجلی: ۳۳.

[۳] الجامع الصغیر ۱/ ۱۰۸.

[۴] المواهب اللدنیة ۱/ ۱۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۷

۲۷ روایة العلقمی ... ص: ۳۳۷

و رواه العلقمی فی شرحه علی الجامع الصغیر حیث قال: «حدیث أنا دار الحکمة و علی بابها.

و قال فی الکبیر: ت غریب. قلت: و زعم القزوینی و ابن الجوزی بأنه موضوع. و ردّ علیهما الحافظ العلائی و ابن حجر و المؤلف بما یبطل قولیهما» [۱].

۲۸ روایة الشامی ... ص: ۳۳۷

و قال محمد بن یوسف الشامی فی أسماء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

«حرف الدال- دار الحکمة. أخذه الشیخ رحمه اللّه تعالی من حدیث علی رضی اللّه عنه: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک

و صحّحه، و ادعی ابن الجوزی أنه موضوع. و تعقّبه الشیخ رحمه اللّه تعالی فی النکت و فی اللآلی. و قال الحافظان العلائی و ابن حجر: الصواب أنه حسن لا صحیح و لا موضوع. و قد بسطت الکلام علیه فی کتاب الفوائد المجموعة فی بیان الأحادیث الموضوعة».

---

[۱] الکوکب المنیر- شرح الجامع الصغیر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۸

۲۹ روایة ابن حجر المکی ... ص: ۳۳۸

و رواه شهاب الدین ابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة) کما سمعت سابقا حیث قال: «و فی أخری عند الترمذی عن علی قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱] و کذا فی (المنح المکیة).

۳۰ روایة المتقی ... ص: ۳۳۸

و رواه علی المتقی الهندی فی فضائله علیه السلام حیث قال: «أنا دار الحکمة و علی بابها. ت عن علی» [۲].

و رواه عن الترمذی و ابن جریر

ثم ذکر قول ابن جریر: «هذا خبر صحیح سنده».

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۳.

[۲] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۳۹

۳۱ روایة الوصابی ... ص: ۳۳۹

و رواه إبراهیم الوصابی الیمنی: «و عنه- أی عن أمیر المؤمنین- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی فی جامعه

و قال: غریب و أبو نعیم فی المعرفة» [۱].

۳۲ روایه العیدروس ... ص: ۳۳۹

و رواه شیخ بن عبد اللّه العیدروس قائلا: «و فی أخری عن الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۲]

۳۳ روایة السندی ... ص: ۳۳۹

و رواه رحمه اللّه السندی قائلا: «حدیث- أنا دار الحکمة و علی بابها. ابن

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۲] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۰

بطة. نع مرطب حب عد خظ و فی لفظ: أنا مدینة الفقه. و آخر: أنا مدینة العلم» [... ۱].

۳۴ إثبات المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۰

و أثبته جمال الدین المحدّث فی (أربعینه) حیث وصف الامام علیا علیه السلام ب «المنصوص علیه بأنه لدار الحکمة و مدینة العلم باب» [۲].

۳۵ روایة المناوی ... ص: ۳۴۰

و رواه عبد الرءوف المناوی فی (کنوز الحقائق) و فی (التیسیر) و فی (فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر). و هذا نص عبارته فی الکتاب الأخیر: «أنا دار الحکمة- و فی روایة: أنا مدینة العلم- و علی بابها

، أی علی بن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة، و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها.

و من زعم أن المراد

بقوله: «و علی بابها»

إنه مرتفع من العلو و هو الارتفاع، فقد تحمّل لغرضه الفاسد بما لا يجديه و لا يسمنه و لا يغنيه.

أخرج أبو نعيم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عزّ و جلّ يا أيها

---

[۱] مختصر تنزيه الشريعة- مخطوط.

[۲] الأربعين فی فضائل أمير المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۱

الذين آمنوا إلّا و علی رأسها و أميرها

، و

أخرج عن ابن مسعود قال: كنت عند النبی صلّی اللّه عليه و سلّم، فسئل عن علی كرّم اللّه وجهه، فقال: قسمت الحكمة عشرة أجزاء فأعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا

، و

عنه أيضا: أنزل القرآن علی سبعة أحرف ما منها حرف إلّا له ظهر و بطن، و أما علی فعنده منه علم الظاهر و الباطن

، و

أخرج أيضا: علی سيد المرسلين [المسلمين و إمام المتقين،

و أخرج أيضا: أنا سيد ولد آدم و علی سيد العرب

، و

أخرج أيضا: علی راية الهدی،

و أخرج أيضا: إن اللّه أمرنی أن أدنيك و أعلمك لتعی و أنزلت علیّ هذه الآية:

وَ تَعِيَها أُذُنٌ واعِيَةٌ

و أخرج أيضا عن ابن عباس: كنا نتحدث أن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عهد إلی علی كرّم اللّه وجه سبعين عهدا لم يعهد إلی غيره.

و الأخبار فی هذا الباب لا تكاد تحصی.

«ت» عن اسماعيل بن موسی الفزاری عن محمد بن عمر الرومی عن شريك عن سلمة بن كهيل عن سويد بن غفلة عن أبی عبد اللّه الصنابحی عن علی أمير المؤمنين «و قال غريب» و زعم القزوينی كابن الجوزی وضعه، و أطال العلائی ردّه و قال: لم يأت أبو الفرج و لا غيره بعلة قادحة فی هذا الخبر سوی دعوی الوضع دفعا بالصدر.

و سئل عنه الحافظ ابن حجر فی فتاويه فقال: هذا حديث صحّحه الحاكم و ذكره ابن الجوزی فی الموضوعات و قال إنه كذب، و الصواب خلاف قوليهما معا و أنه من قسم الحسن لا يرتقی إلی الصحة و لا ينحط إلی الكذب، قال: و بيانه يستدعی طولا، لكن هذا هو المعتمد» [۱].

---

[۱] فيض القدير فی شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۲

و رواه محمد حجازی الشعرانی فی (فتح المولی النصیر بشرح الجامع الصغیر) و حکم بکونه حسنا کما فی شرح العزیزی، فإنه المراد من «قال الشیخ» ... و سیأتی.

۳۷ إثبات یعقوب اللّاهوری ... ص: ۳۴۲

و أثبته الملّا یعقوب البنبانی اللاهوری. و سیأتی کلامه فیما بعد.

۳۸ روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۳۴۲

و رواه أحمد بن الفضل المکی حیث قال: «و عنه أیضا کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی» [۱].

---

[۱] وسیلة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۳

۳۹ إثبات عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۴۳

و أثبته الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات شرح المشکاة) و کذا فی (أشعة اللمعات). کما ذکر «دار الحکمة» فی أسماء النبی فی (مدارج النبوة).

۴۰ روایة الجفری ... ص: ۳۴۳

و أرسله شیخ بن علی الجفری إرسال المسلّم حیث قال فی (کنز البراهین الکسبیة): «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها».

۴۱ روایة العزیزی ... ص: ۳۴۳

و رواه الشیخ علی العزیزی بشرح الجامع الصغیر و قال: «قال العلقمی:

و زعم القزوینی و ابن الجوزی أنه موضوع. و ردّ علیهما الحافظ العلائی و ابن حجر و المؤلف بما یبطل قولهما ... و قال الشیخ: حدیث حسن» [۱].

---

[۱] السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۴

۴۲ روایة الشبراملسی ... ص: ۳۴۴

و رواه علی الشبراملسی فی حاشیته علی المواهب اللدنیة بشرح «دار الحکمة» من أسماء النبی صلّی اللّه علیه و آله قال: «قوله: دار الحکمة. أخذه الشیخ من حدیث علی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک و صححه».

۴۳ روایة الزرقانی ... ص: ۳۴۴

و أثبته الزرقانی المالکی شارح المواهب اللدنیة و حققه بشرح «دار الحکمة» قال: «لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحاکم فی المستدرک

و صححه، و زعم ابن الجوزی و الذهبی أنه موضوع. و ردّ بما یطول.

قال الحافظان العلائی و ابن حجر: الصواب إنه حسن لا صحیح و لا موضوع» [۱].

---

[۱] شرح المواهب اللدنیة ۳/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۵

۴۴ روایة البدخشانی ... ص: ۳۴۵

و رواه المیرزا محمد البدخشانی فی کتابه (نزل الأبرار) حیث قال بعد ذکر حدیث مدینة العلم: «و هو عند الترمذی و أبی نعیم فی الحلیة عن علی کرم اللّه وجهه بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها».

و فی کتابه (مفتاح النجا): «و أخرجه الترمذی و أبو نعیم فی الحلیة عن علی کرم اللّه وجهه مرفوعا بلفظ: أنا دار الحکمة و علی بابها».

و فی کتابه (تحفة المحبین) عن الترمذی و حکم بحسنه بالنظر إلی شواهده.

۴۵ روایة محمد صدر العالم ... ص: ۳۴۵

و رواه محمد صدر العالم فی (معارج العلی) نقلا عن (جمع الجوامع) و قد مرّت عبارته فیما سبق.

۴۶ إثبات النظام السهالوی ... ص: ۳۴۵

و أثبته نظام الدین السهالوی فی (الصبح الصادق) کما ستعرف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۶

۴۷ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۴۶

و رواه شاه ولی اللّه الدهلوی فی (قرة العینین) و اختار أنه حسن.

۴۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۴۶

و رواه محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی عن الترمذی، و نقل تصحیح الطبری فی (الروضة الندیة).

۴۹ روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۳۴۶

و رواه المولوی محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلة النجا) عن الترمذی و أبی نعیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۷

۵۰ روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۴۷

و قال عبد العزیز (الدهلوی) فی کتابه (عزیز الاقتباس): «حدیث أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی».

و ذکره (الدهلوی)

فی جواب سؤال بعض السائلین و احتج به، و قد مضت عبارته.

۵۱ إثبات محمد إسماعیل الدهلوی ... ص: ۳۴۷

و هو ابن أخ (الدهلوی ...) فإنه أثبت حدیث أنا دار الحکمة فی رسالته (منصب امامت) قال: «و من ذلک الحکمة. قال اللّه تبارک و تعالی وَ لَقَدْ آتَیْنا لُقْمانَ الْحِکْمَةَ أَنِ اشْکُرْ لِلَّهِ و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها

. و دعا صلّی اللّه علیه و سلّم لابن عباس: اللهم علمه الحکمة».

۵۲ روایة المحدّث الدهلوی ... ص: ۵۲

و رواه حسن علی المحدث الدهلوی تلمیذ (الدهلوی) قائلا: «عن علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۸

رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب، و قال روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکر فیه عن الصنابحی، و لا نعرف هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک، و رواه أحمد عن الصنابحی».

و کذا أثبته فی کتابه (شرح عزیز الاقتباس).

۵۳ روایة السلیمانی ... ص: ۳۴۸

و رواه نور الدین السلیمانی فی (الدر الیتیم) نقلا عن کتاب (الاکتفاء):
«و عنه- أی عن علی علیه السلام- إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی فی جامعه و قال غریب. و أبو نعیم فی المعرفة».

۵۴ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۴۸

و رواه ولی اللّه اللکهنوی حیث قال بعد حدیث مدینة العلم: «و أورد الترمذی لفظ الدار مکان المدینة».
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۴۹

۵۵ روایة البلخی القندوزی ... ص: ۳۴۹

و رواه الشیخ سلیمان القندوزی حیث قال: «الترمذی و الحموینی بسندیهما عن سوید بن غفلة عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها و فی الباب عن ابن عباس.
الحموینی عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.
ابن المغازلی بسنده عن مجاهد عن ابن عباس
.و
أیضا عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها».
و روی عن (کنوز الحقائق): «أنا دار الحکمة و علی بابها. للترمذی» و کذا عن (الجامع الصغیر) و عن (الصواعق المحرقة).

۵۶ روایة الشاذلی ... ص: ۳۴۹

و رواه الشاذلی الدمنتی فی (شرح الترمذی) حیث أخرجه.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۰

۲ أنا مدینة الحکمة و علی بابها ... ص: ۳۵۰

اشارة

و ممن رواه أو أرسله إرسال المسلّم:

۱- إسماعيل المدنى الأنماطى ۲- أبو الحسن شاذان الفضلى.

۳- أبو الحسن على بن عمر الدارقطنى.

۴- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانى.

۵- أبو بكر أحمد بن على الخطيب البغدادى.

۶- أبو المجامع ابراهيم بن محمد الحموئى.

۷- السيد شهاب الدين أحمد.

۸- جلال الدين عبد الرحمن السيوطى.

۹- عبد الرءوف بن تاج العارفين المناوى.

۱۰- شاه ولى اللّه الدهلوى.

۱۱- المولوى ولى اللّه اللكهنوى.

۱۲- الشيخ سليمان البلخى القندوزى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۱

۱ رواية الأنماطى ... ص: ۳۵۱

لقد روى هذا الحديث بترجمة مولانا أمير المؤمنين عليه السلام من كتابه فى (تاريخ الصحابة) قائلا: «حدثنا أبو بكر ابن خلاد و فاروق الخطابى قالا: أخبرنا أبو مسلم الكجى، عن محمد بن عمر بن الرومى، عن شريك عن سلمة بن كهيل، عن الصنابحى عن على قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة الحكمة و على بابها»

۲ رواية شاذان الفضلى ... ص: ۳۵۱

و رواه أبو الحسن شاذان الفضلى فى كتابه فى (خصائص على) عليه السلام على ما نقل عنه جلال الدين السيوطى، كما ستعلم.

۳ رواية الدارقطنى ... ص: ۳۵۱

و رواه أبو الحسن على بن عمر الدارقطنى أيضا ... كما ستعلم من عبارة الحافظ الخطيب البغدادى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۲

۴ إثبات أبى نعيم ... ص: ۳۵۲

و أثبت الحافظ أبو نعيم هذا الحديث بوصفه سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام ب «مدينة الحكمة»، إذ فى مدحه بقوله: «سيد القوم، محب الشهود و محبوب العبود، باب مدينة الحكمة و العلوم» [... ۱].

۵ روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۵۲

و رواه الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی فی (تاریخ بغداد) حیث قال:

«أخبرنا علی بن أبی علی المعدّل و عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن سابور، حدثنا عثمان بن إسماعیل بن مجالد، حدثنا أبو معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب» [۲].

و فی کتاب (تلخیص المتشابه فی الرسم) بقوله: «أخبرنی الحسن بن أبی طالب نا علی بن عمر الحافظ، ثنا محمد بن إبراهیم الأنماطی، نا الحسین بن عبید اللّه التمیمی، نا حبیب بن النعمان قال: أتیت المدینة لأجاور بها، فسألت

---

[۱] حلیة الأولیاء ۱/ ۶۱.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۳

من خیر أهلها فأشاروا إلی جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب، فأتیته فسلّمت علیه، فقال لی: أنت الأعرابی الذی سمعت من أنس بن مالک خمسة عشر حدیثا؟ قال قلت: نعم. قال: فأملها علی، قال: فأملیتها علی ابنه و هو یسمع فقلت له: الا تحدثنی بحدیث عن جدّک أخبرک به أبوک؟ قال: یا أعرابی ترید أن یبغضک الناس و ینسبوک إلی الرفض؟ قال قلت: لا. قال: حدثنی أبی عن جدّی قال حدثنی جابر بن عبد اللّه قال رسول اللّه: أبو بکر و عمر سیدا کهول أهل الجنة.

قال: فعجّلت. فعرف الذی أردت. قال:

و حدثنی أبی عن أبیه عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الحکم- أو الحکمة- و علی بابها، فمن أراد المدینة فلیأت الباب» [۱].

کما و ستعلم ذلک من عبارة السیوطی الآتیة.

۶ روایة الحموئی ... ص: ۳۵۳

و رواه صدر الدین أبو المجامع الحموینی، کما ستعلم من عبارة القندوزی.

۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۵۳

و قال شهاب الدین أحمد: «قال الامام الهمام المتفق علی علو شأنه فی العلوم

---

[۱] تلخیص المتشابه ۱/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۴

و الأعمال، المتّسق له درای الفضل فی سلک النظم بألسنة أهل الکمال، الحافظ الورع البارع العالم العامل العارف الکامل بلا شک و مریة: أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی، فی کتابه الفائق اللائق المسمی بالحلیة: «و سید القوم محب الشهود و محبوب المعبود،

باب مدينة الحكم و العلوم» [... ۱].

۸ روایة السیوطی ... ص: ۳۵۴

و قال جلال الدين السيوطى: «قال أبو الحسن شاذان الفضلى فى خصائص على: ثنا أبو بكر محمد بن ابراهيم بن فيروز الأنماطى، ثنا الحسين بن عبد اللّه التميمى، ثنا حبيب بن النعمان، حدثنى جعفر بن محمد، حدثنى أبى عن جدى عن جابر بن عبد اللّه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة الحكمة و على بابها فمن أراد المدينة فليأت إلى بابها.

أخرجه الخطيب فى تلخيص المتشابه من طريق الدارقطنى، ثنا محمد بن ابراهيم الأنماطى به» [۲]

۹ روایة المناوی ... ص: ۳۵۴

و رواه عبد الرءوف المناوى حيث قال: «أنا دار الحكمة. و فى رواية: أنا

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۲] اللئالى المصنوعة ۱/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۵

مدينة الحكمة- و على بابها

. أى: على بن أبى طالب هو الباب الذى يدخل منه إلى الحكمة» [۱].

۱۰ روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۳۵۵

و رواه شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا) مستشهدا به مرسلا إيّاه إرسال المسلّم حيث قال فى ذكر مآثر أمير المؤمنين عليه السلام: «و حكمته أكثر من أن تحصر و تحصى و كيف يتيسر ذلك و قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة الحكمة و على بابها»؟

۱۱ روایة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۳۵۵

و كذا قال المولوى ولى اللّه اللكهنوى فى ذكر مناقب الامام عليه السلام من كتابه (مرآة المؤمنين).

۱۲ روایة القندوزی ... ص: ۳۵۵

اشارة

و قال القندوزی البلخی الحنفی: «أخرج الحموینی عن سعید بن جبیر عن

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۶

ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة الحکمة و أنت بابها و لن تؤتی المدینة إلّا من قبل الباب، و کذب من زعم أنه یحبّنی و یبغضک، لأنک منی و أنا منک، لحمک من لحمی و دمک من دمی و روحک من روحی و سریرتک من سریرتی و علانیتک من علانیتی. و أنت إمام أمّتی و وصیی.

سعد من أطاعک و شقی من عصاک و ربح من تولاک و خسر من عاداک. فاز من لزمک و هلک من فارقک و مثلک و مثل الأئمة من ولدک مثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق. و مثلکم مثل النجوم کلما غاب نجم طلع نجم إلی یوم القیامة» [۱].

تنبیه ... ص: ۳۵۶

یظهر من الحافظ الدارقطنی أن له کلاما فی ثبوت

حدیث: (أنا مدینة الحکمة و علی بابها) عن سیدنا علی علیه السلام.

و هذا نص کلامه

فی (العلل): «و سئل عن حدیث الصنابحی عن علی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الحکمة و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها.

فقال: هو حدیث یرویه سلمة بن کهیل. و اختلف عنه. فرواه شریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی. و اختلف عن شریک، فقیل عنه عن سلمة عن رجل عن الصنابحی. و رواه یحیی بن سلمة بن کهیل عن أبیه عن سوید بن غفلة عن الصنابحی و لم یسنده.

و الحدیث مضطرب غیر ثابت. و سلمة لم یسمع من الصنابحی» [۲].

أقول: هذا من الدارقطنی غیر مقبول. إذ لا تنافی بین طرق الحدیث، بل إن بعضها یقوّی البعض الآخر، و لا اضطراب ... و توضیح ذلک:

---

[۱] ینابیع المودة: ۱۳۰ ۶/ ۲۳۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۵۷

إن الطریق الذی فیه «شریک عن سلمة عن الصنابحی عن علی» لا کلام فی ثبوت الحدیث به، و دعوی الدارقطنی أن «سلمة لم یسمع من الصنابحی» غیر مسموعة، لأنها شهادة علی النفی، بل لا وجه لاستبعاد سماعه منه، لأن سلمة ولد سنة ۷۴ کما ذکر ابن حجر [۱]. و قد مات الصنابحی- و هو عبد الرحمن بن عسیلة- زمن عبد الملک، و ذکره البخاری فیمن مات بین السبعین إلی الثمانین کما قال ابن حجر. فلو کانت وفاته سنة ۷۰ کان سلمة من أبناء الثالثة و العشرین.

فلا إشکال فی سماعه منه.

و الطریق الذی فیه: «شریک عن سلمة عن رجل عن الصنابحی» یثبت به الحدیث کذلک، لأن «الرجل» فیه هو «سوید بن غفلة» بقرینة الطریق الآخر و هو من ثقات التابعین قال الذهبی: «سوید بن غفلة الجعفی أبو أمیة ولد عام الفیل قدم المدینة حین دفنوا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. و سمع أبا بکر و عدّة.

و عنه سلمة بن كهيل و عبدة بن أبى لبابة. ثقة إمام زاهد قوّام» [۲].

و أما قول الدارقطنى: «و رواه يحيى بن سلمة بن كهيل عن أبيه عن سويد ابن غفلة عن الصنابحى و لم يسنده» أى: لم يسنده إلى الصنابحى، بل رواه عن أمير المؤمنين عليه السلام من دون ذكر له.

ففيه: إن «سويد بن غفلة» تابعى مخضرم، روى عن الخلفاء الأربعة كما لا يخفى على من لاحظ كتب الرجال، و قد نص على ذلك الحافظ العلائى فى (أجوبته) و الفيروزآبادى فى (نقد الصحيح). على أنه و الصنابحى فى طبقة واحدة و لم يكن بين قدومهما المدينة المنورة إلّا أيّام معدودة. قال ابن حجر: «سويد بن غفلة- بفتح المعجمة و الفاء- أبو أمية الجعفى، مخضرم من كبار التابعين، قدم المدينة يوم دفن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و كان مسلما فى حياته، ثم نزل الكوفة

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۲۳۰.

[۲] الكاشف ۱/ ۴۱۲.

و مات سنة ۸۰ و له مائة و ثلاثون سنة» [۱].

و قال: «عبد الرحمن بن عسيلة- بمهملة مصغرا- المرادى أبو عبد اللّه الصنابحى ثقة من كبار التابعين. قدم المدينة بعد موت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بخمسة أيام، مات فى خلافة عبد الملك» [۲].

فلا مانع من سماع كلا الرجلين الحديث من أمير المؤمنين عليه السلام مباشرة، فعدم إسناد «سويد بن غفلة» الحديث إلى «الصنابحى» لا يوجب الطعن فى هذا الطريق.

فظهر أن تعلّل الدارقطنى بهذا فى (العلل) ليس إلّا عن جهل و غفلة إن لم يكن من علة فى قلبه...

و لا يخفى أن ما ذكره يدور حول الحديث عن أمير المؤمنين خاصة ... و قد علمت من عبارة الخطيب و السيوطى أن الدارقطنى من رواته عن جابر. كما عرفت من رواية الحموينى ورود هذا الحديث عن ابن عباس أيضا.

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۳۴۱.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۴۹۱.

۳ أنا دار العلم و على بابها ... ص: ۳۵۹

اشارة

و ممن رواه أو أثبته:

۱- أبو محمد الحسين بن مسعود البغوى.

۲- محب الدين أحمد بن عبد اللّه الطبرى.

۳- على بن سلطان القارى.

۴- أحمد بن الفضل بن باكثير المكى.

۵- شیخ بن علی الجفری.

۶- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۱ روایة البغوی ... ص: ۳۵۹

أما البغوی فقد روی هذا الحدیث الشریف فی کتابه (مصابیح السنة) کما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۰

ستعلم من عبارة المحب الطبری الآتیة.

۲ روایة المحب الطبری ... ص: ۳۶۰

فقد قال محب الدین الطبری فی (ذخائر العقبی) إذ قال: «ذکر أنه رضی اللّه عنه باب دار العلم و باب مدینة العلم. عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها.

أخرجه البغوی فی المصابیح فی الحسان.

و أخرجه أبو عمرو قال: أنا مدینة العلم و علی بابها. و زاد: فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

و فی (الریاض النضرة): «ذکر اختصاصه بأنه دار العلم و باب مدینة العلم. عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه فی المصابیح فی الحسان»....

و فیه: «ذکر علمه و فقهه. و قد تقدم- فی ذکر أعلمیته مطلقا و أعلمیته بالسنة، و أنه باب دار العلم، و أن أحدا من الصحابة لم یکن یقول: «سلونی» غیره، و إحالة جمع من الصحابة علیه- معظم أحادیث هذا الذکر».

۳ روایة القاری ... ص: ۳۶۰

و قال علی القاری: «و عنه. أی عن علی. قال قال رسول اللّه صلّی اللّه

---

[۱] ذخائر العقبی ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۱

علیه و سلّم: أنا دار الحکمة. و فی روایة: أنا مدینة العلم.

و

فی روایة المصابیح: أنا دار العلم و علی بابها. و فی روایة زیادة: فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

۴ روایة ابن باکثیر ... ص: ۳۶۱

و قال ابن باکثیر المکی: «و عن سیدنا علی کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها. أخرجه

البغوی فی الحسان من المصابیح»

۵ روایة الجفری ... ص: ۳۶۱

و قال الجفری فی (کنز البراهین): «و قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار العلم و علی بابها»

۶ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۱

و رواه القندوزی البلخی عن (ذخائر العقبی) کما تقدم.

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۲

۴ أنا میزان العلم و علی کفّتاه ... ص: ۳۶۲

اشارة

و من رواته:

۱- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی ۲- السید علی بن شهاب الدین الهمدانی.

۳- عبد الوهاب بن محمد رفیع الدین البخاری.

۴- سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایة الدیلمی ... ص: ۳۶۲

قال الدیلمی فی (فردوس الأخبار): «ابن عباس: أنا میزان العلم، و علی کفّتاه، و الحسن و الحسین خیوطه، و فاطمة علاقته، و الأئمة من أمتی عموده. یوزن فیه أعمال المحبین لنا و المبغضین لنا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۳

۲ روایة الهمدانی ... ص: ۳۶۳

و رواه السید علی الهمدانی فی (روضة الفردوس) و (مودة القربی) و (السبعین فی فضائل أمیر المؤمنین) کذلک عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۳ روایة عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۶۳

و رواه عبد الوهاب البخاری فی تفسیره (تفسیر أنوری) عن صاحب الفردوس عن ابن عباس کذلک.

۴ روایة القندوزی ... ص: ۳۶۳

و أورد الشیخ سلیمان القندوزی روایات الهمدانی فی کتابه (ینابیع المودة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۴

۵ أنا مدینة الجنة و علی بابها ... ص: ۳۶۴

و من رواته:

۱- أبو الحسن علی بن محمد- ابن المغازلی.

۲- سلیمان القندوزی البلخی.

قال ابن المغازلی:

«قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الجنة:

أخبرنا محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه إذنا، عن أبی طاهر ابراهیم بن محمد بن عمر بن یحیی العلوی، نا عمر بن عبد اللّه بن محمد بن عبید اللّه، نا عبد الرزاق ابن سلیمان بن غالب الأزدی، نا رباح و محمد بن سعید ابن شرحبیل، نا أبو عبد الغنی الحسن بن علی نا عبد الوهاب بن همام، حدثنی أبی عن أبیه عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة الجنة و علی بابها فمن أراد الجنة فلیأتها من بابها» [۱].

و رواه القندوزی عن ابن المغازلی کذلک.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین لابن المغازلی: ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۵

۶ أنا مدینة الفقه و علی بابها ... ص: ۳۶۵

اشارة

و من رواته:

۱- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمد- ابن بطة العکبری.

۲- شمس الدین یوسف بن قزعلی- سبط ابن الجوزی.

۳- أبو الحسن علی بن محمد بن عراق الکنانی.

۴- رحمة اللّه بن عبد اللّه السندی.

۱ روایة ابن بطة ... ص: ۳۶۵

رواه ابن بطة العکبری بالسند الآتی: «ثنا أبو بکر محمد بن القاسم النحوی قال ثنا عبد اللّه بن ناجیة، قال ثنا أبو منصور شجاع بن شجاع، قال ثنا عبد الحمید بن بحر البصری، قال ثنا شریک، قال حدثنا سلمة بن کهیل عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۶

عبد الرحمن عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة الفقه و علی بابها».

۲ روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۶۶

و قال سبط ابن الجوزی فی ذکر حدیث أنا مدینة العلم: «و فی روایة: أنا دار الحکمة و علی بابها. و فی روایة: أنا مدینة الفقه و علی بابها» [۱].

۳ روایة ابن عراق ... ص: ۳۶۶

و قال ابن عراق کما سمعت سابقا: «أنا دار الحکمة و علی بابها. ابن بطة نع مرطب حب عد خط.

و

فی لفظ: أنا مدینة الفقه. و فی آخر: أنا مدینة العلم»....

۴ روایة السندی ... ص: ۳۶۶

و أورد رحمة اللّه السندی فی (مختصر تنزیه الشریعة) عبارة ابن عراق بنصها.

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۷

۷ أنا میزان الحکمة و علی لسانه ... ص: ۳۶۷

و ممن أثبته:

۱- أبو حامد محمد بن محمد الغزالی.

۲- کمال الدین الحسین المیبدی الیزدی.

قال المیبدی:

«و یجب علی طالبی طریق الإیقان و شاربی رحیق العرفان- بحکم:

«أنا مدینة العلم و علی بابها» أخرجه الترمذی.

و

«أنا میزان الحکمة و علی لسانه» المذکور فی الرسالة العقلیة للإمام الغزالی

- التوجه إلی باطن ملکوت موطن سیدنا أمیر المؤمنین، إمام المحسنین، یعسوب الواصلین، مطلوب الکاملین» [... ۱].

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۸

۸ أنا المدینة و أنت الباب و لا تؤتی المدینة إلّا من بابها ... ص: ۳۶۸

و ممن رواه: العاصمی.

قال أبو محمد أحمد بن محمد العاصمی ما نصه: «و أخبرنا محمد بن أبی زکریا الثقة رحمه اللّه، قال حدثنا أبو الحسن علی بن أحمد بن عبدان، قال أخبرنا محمد ابن عمر بن سلم الجعابی الحافظ أبو بکر، قال حدثنی أبو محمد القاسم بن محمد ابن جعفر بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن عمد بن علی، قال حدثنی أبی عن أبیه عن محمد بن عبد اللّه عن أبیه عبد اللّه بن محمد عن أبیه محمد عن أبیه عمر عن أبیه علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: إن اللّه أمرنی أن أدنیک و لا أقصیک، و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذا الآیة: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ فأنت الاذن الواعیة لعلمی یا علی، و أنا المدینة و أنت الباب و لا تؤتی المدینة إلّا من بابها» [۱].

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۶۹

۹ فهو باب مدینة علمی- أو- فهو باب علمی ... ص: ۳۶۹

اشارة

قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث المعراج، و من رواته:

۱- أبو الحسن علی بن محمد- ابن المغازلی.

۲- أبو المؤیّد الموفق بن أحمد- الخطیب الخوارزمی.

۳- الشیخ سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۶۹

قال أبو الحسن ابن المغازلی: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل بدرنوک من درانیک الجنة:

أخبرنا أبو محمد الحسن بن أحمد بن موسی الکندجانی، نا أبو الفتح هلال ابن محمد الحفّار، نا إسماعیل بن علی بن رزین، نا أخی دعبل بن علی، نا شعبة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۰

ابن الحجّاج عن أبی التیاح عن ابن عبّاس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل بدرنوک من الجنة، فجلست علیه، فلمّا صرت بین یدی ربی فکلّمنی و ناجانی، فما علّمنی شیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینة علمی.

ثم دعاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی، سلمک سلمی و حربک حربی، و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۱].

۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۷۰

و رواه الموفّق الخوارزمی المکی بلفظ ...: «فهو باب علمی» ... علی ما نقل عنه القندوزی. فإنه بعد أن أورد الحدیث عن ابن المغازلی کما تقدّم رواه عن الخوارزمی بسنده عن ابن عباس، لکن بلفظ «فهو باب علمی» [۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی ۵۰.

[۲] ینابیع المودة ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۱

۱۰ علی منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی ... ص: ۳۷۱

قاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حدیث لعبد الرحمن بن عوف.

رواه السید علی الهمدانی، و عنه القندوزی، و هذا لفظه:

«عن عکرمة عن ابن عباس رضی اللّه عنه: - قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعبد الرحمن بن عوف: یا عبد الرحمن، إنّکم أصحابی، و علی بن أبی طالب أخی و منی و أنا من علی، فهو باب علمی و وصیی. و هو و فاطمة و الحسن و الحسین هم خیر أهل الأرض عنصرا و شرفا و کرما» [۱].

---

[۱] ینابیع المودة ۲۶۳ عن المودة فی القربی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۲

۱۱ علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به ... ص: ۳۷۲

اشارة

و من رواته:

۱- شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۲- شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۳- السید علی الهمدانی.

۴- جلال الدین السیوطی.

۵- عبد الوهاب البخاری.

۶- علی المتقی الهندی.

۷- إبراهیم الوصابی الیمنی.

۸- جلال الدین المحدّث الشیرازی.

۹- محمد صدر العالم.

۱۰- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۱- نور الدین السلیمانی.

۱۲- ولی اللّه اللکهنوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۳

۱۳- سلیمان القندوزی البلخی.

۱ روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۳۷۳

أما شیرویه الدیلمی فتعلم من عبارة الهمدانی فی (المودة القربی) و المتقی فی (کنز العمال) و غیرهما.

۲ روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۳۷۳

و أما روایة شهردار الدیلمی فتعلم من عبارة السیوطی فی (اللآلی) و الوصابی فی (الاکتفاء) و غیرهما.

۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۷۳

و أما روایة الهمدانی فهی فی کتابه (السبعین من مناقب أمیر المؤمنین):

«الحدیث التاسع و العشرون. عن أبی الدرداء [أبی ذر] رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة و مودة عبادة. رواه صاحب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۴

الفردوس» [۱]

۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۷۴

و أما روایة السیوطی فهذا نصها فی (اللآلی المصنوعة): «و قال الدیلمی:

أنا أبی، أنا المیدانی، أنا أبو محمد الحلّاج، أنا أبو الفضل محمد بن عبد اللّه، ثنا أحمد بن عبید الثقفی، ثنا محمد بن علی بن خلف العطار، ثنا موسی بن جعفر ابن إبراهیم بن محمد بن علی بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، ثنا عبد المهیمن ابن العباس عن أبیه، عن جده سهل بن سعد عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی،

حبّه إيمان و بغضه نفاق، و النظر إليه رأفة» [۲].

و رواه فی کتابه (جمع الجوامع) و لفظه: «علی باب علمی و مبيّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إيمان و بغضه نفاق، و النظر إليه رأفة. الديلمی عن أبی ذر».

و قال فی (القول الجلی فی فضائل علی): «الحديث الثامن و الثلاثون- عن أبی ذر: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال علی باب علمی و مبيّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إيمان و بغضه نفاق و النظر إليه رأفة».

---

[۱] انظر: ينابيع المودة: ۲۵۴.

[۲] اللئالی المصنوعة ۱/ ۳۳۵.

۵ رواية عبد الوهاب البخاری ... ص: ۳۷۵

و أما رواية عبد الوهاب البخاری فهی فی تفسيره (تفسير أنوری) عن الديلمی صاحب الفردوس باللفظ المتقدم.

۶ رواية المتقی ... ص: ۳۷۵

و أما رواية علی المتقی فهی: «علی باب علمی و مبيّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إيمان و بغضه نفاق، و النظر إليه رأفة. الديلمی عن أبی ذر» [۱].

۷ رواية الوصابی ... ص: ۳۷۵

و أما رواية الوصابی فهی عن (مسند الفردوس) عن ابن عباس. قال:

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: علی باب علمی و مبيّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إيمان و بغضه نفاق، و النظر إليه

---

[۱] كنز العمال ۱۲/ ۲۱۲.

رأفة أخرجه الديلمی فی مسند الفردوس» [۱].

۸ رواية الجمال المحدّث ... ص: ۳۷۶

و أمّا رواية جمال الدين المحدّث فهذا لفظها: «الحديث الثامن عشر- عن أبی ذر عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم أنه قال: علی باب علمی و هديی، و مبيّن لأمّتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إيمان و بغضه نفاق» [۲].

۹ روایة صدر العالم ... س: ۳۷۶

و أما روایة محمد صدر العالم فهی فی (معارج العلی) عن الدیلمی عن أبی ذر.

۱۰ روایة العجیلی ... ص: ۳۷۶

و أمّا روایة أحمد العجیلی فقوله: «و فی الکبیر للسیوطی رحمه اللّه، قال صلّی

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الخلفاء- مخطوط.

[۲] الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین الحدیث: ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۷

اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی. رواه أبو ذر» [۱].

۱۱ روایة السلیمانی ... ص: ۳۷۷

و أما روایة نور الدین السلیمانی فهی هذه: «و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق و النظر إلیه رأفة. أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس» [۲].

۱۲ روایة اللکهنوی ... ص: ۳۷۷

و أمّا روایة ولی اللّه اللکهنوی فهی قوله: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة» [۳].

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

[۲] الدر الیتیم- مخطوط.

[۳] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۸

۱۳ روایة القندوزی ... ص: ۳۷۸

و أما روایة الشیخ سلیمان القندوزی فهی فی (ینابیع المودة) عن (السبعین) باللفظ المتقدم. و کذا عن (المودة فی القربی) [۱].

---

[۱] ینابیع المودة: ۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۷۹

۱۲ ... و أنت باب علمی ... ص: ۳۷۹

اشارة

هو فی حدیث طویل مشتمل علی جملة من فضائل علی علیه السلام، روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، مخاطبا للإمام علیه السلام یوم خیبر ... و من رواته:

۱- أبو سعد عبد الملک الخرکوشی.

۲- أبو نعیم الاصبهانی.

۳- أبو منصور شهردار الدیلمی.

۴- أبو المؤیّد الموفّق الخوارزمی.

۵- أبو العلاء العطّار الهمدانی.

۶- أبو حامد محمود الصالحانی.

۷- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۸- السید شهاب الدین أحمد.

۹- الشیخ سلیمان القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۰

۱ روایة الخرکوشی ... ص: ۳۸۰

أما روایة الخرکوشی فهی فی (شرف النبوة) کما ستعلم من (توضیح الدلائل).

۲ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۰

و أما روایة أبی نعیم فستعلم من عبارة (توضیح الدلائل).

۳ روایة الدیلمی ... ص: ۳۸۰

و أما روایة الدیلمی فستعلمها من عبارة الموفّق الخوارزمی، فإنه یروی الحدیث عنه معبّرا عنه ب «سید الحفّاظ».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۱

۴ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۱

فقد قال ما نصه: «حدثنا سیّد الحفاظ أبو منصور شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ من همدان- حدثنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه ابن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنا الشیخ أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة رضی اللّه عنه- من مسند زید بن علی رضی اللّه عنه،- حدثنا الفضل بن الفضل ابن العباس، حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن سهل، حدّثنا محمد بن عبد اللّه البلدی، حدثنی إبراهیم بن عبید اللّه بن العلا، حدثنی أبی عن زید بن علی رضی اللّه عنه عن أبیه عن جدّه عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال:

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لولا أن یقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم، لقلت الیوم فیک مقالا لا تمرّ علی ملأ من المسلمین إلّا أخذوا من تراب نعلیک و فضل طهورک یستشفون به.

و لکن حسبک أن تکون منی و أنا منک، ترثنی و أرثک. و أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی. أنت تؤدّی دینی و تقتل علی سنتی، و أنت فی الآخرة أقرب الناس منی، و أنک غدا علی الحوض خلیفتی و تذود عنه المنافقین، و أنت أول من یرد علی الحوض، و أنت أول داخل الجنة من أمتی، و إن شیعتک علی منابر من نور رواء مرویین مبیضّة وجوههم حولی، أشفع لهم فیکونون غدا فی الجنة جیرانی. و إن عدوّک ظماء مظمئون مسودّة وجوههم مقمحون، حربک حربی و سلمک سلمی، و سرک سری و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری، و أنت باب علمی.

و إن ولدک ولدی، و لحمک لحمی، و دمک دمی. و إن الحق معک، و الحق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۲

علی لسانک، و فی قلبک، و بین عینیک، و الإیمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی. و إن اللّه عزّ و جلّ أمرنی أن أبشرّک أنک و عترتک فی الجنة و أن عدوک فی النار، لا یرد الحوض علیّ مبغض لک، و لا یغیب عنه محب لک.

قال علی: فخررت له سبحانه و تعالی ساجدا، و حمدته علی ما أنعم به علی من الإسلام و القرآن، و حبّبنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین صلّی اللّه علیه و آله و سلّم» [۱].

۵ روایة العطّار الهمدانی ... ص: ۳۸۲

و أما روایة الحفاظ أبی العلاء العطّار فستعلمها من عبارة الکنجی، فإنه من أعلام سند روایته.

۶ روایة الصالحانی ... ص: ۳۸۲

و أما روایة أبی حامد الصالحانی فتعلم من عبارة (توضیح الدلائل)، فقد نقل عنه الحدیث.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین. و عنه القندوزی فی الینابیع: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۳

۷ روایة الکنجی ... ص: ۳۸۳

و أما روایة الکنجی الشافعی ... فقد قال ما نصه: «أخبرنی أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف بن برکة الکتبی، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانی، أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه الهمدانی، حدثنا أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة عن مسند زید بن علی رضی اللّه عنه، حدثنا الفضل بن الفضل بن العباس»...

إلی آخره [۱]، کما تقدم فی الخوارزمی.

۸ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۸۳

و أما روایة شهاب الدین أحمد فهی: «عن زید بن علی بن الحسین بن علی ابن أبی طالب، عن أبیه عن جده عن علی بن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه و عنهم، قال قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لولا أن تقول طوائف من أمتی فیک ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم...

رواه الامام الحافظ الصالحانی و قال: أخبرنا محمد بن إسماعیل بن أبی نصر بدانکفاد بقراءتی علیه قال: حدثنا الحسن بن أحمد قال: أخبرنا الامام الحافظ العالم الربانی أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی بسنده إلی زید بن علی.

فذکر سنده

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۶۴.

و رواه أیضا الإمام أبو سعد فی شرف النبوة بتغییر یسیر فی اللفظ و زیادة هی: لیس أحد من الأمة یتقدّمک، و أن أمیر المؤمنین علیا کرم اللّه تعالی وجهه خرّ ساجدا، ثم قال: الحمد للّه الذی أنعم علیّ بالإسلام، و هدانی بالقرآن، و حبّبنی إلی خیر البریة خاتم النبیین و سید المرسلین، إحسانا منه و تفضّلا.

أقول: هذا حدیث جامع یدخل فیه أشتات أبواب المناقب، و یشتمل أسباب خصائص الفضائل و علو المراتب، قد رواه أجلة الثقات من أهل السنة و عناه أدلة الثقاة، و للّه الفضل و المنة، و المراد من إیراده فی هذا الباب کما خطّه قلمی لفظة: و تقاتل علی سنتی و الایمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی» [۱].

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۸۴

و أما روایة القندوزی فهی: «الموفق بن أحمد قال: أخبرنا سیّد الحفاظ أبو منصور» ... إلی آخر ما تقدم فی الخوارزمی [۲].

---

[۱] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

[۲] ینابیع المودة: ۶۳.

۱۳ عیبة علمی و بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۸۵

اشارة

و من رواته:

۱- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۲- أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد الخوارزمی.

۳- أبو القاسم عبد الکریم بن محمد الرافعی.

۴- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی.

۵- أبو المجامع صدر الدّین الحموئی.

۶- حسام الدین أبو عبد اللّه حمید المحلی.

۷- السید شهاب الدین أحمد.

۸- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۹- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۶

۱ روایة أبی نعیم ... ص: ۳۸۶

رواه أبو نعیم الاصفهانی بإسناده عن ابن عباس- حیث قال: «حدثنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائی قال: حدثنا محمد بن جریر قال: حدّثنا عبد اللّه بن داهر الرازی قال: حدّثنی أبی داهر بن یحیی الأحمری المقری قال: حدّثنا الأعمش عن عبایة، عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی و دمه من دمی، و هو منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی.

و قال: یا أم سلمة، اشهدی و اسمعی: هذا علی أمیر المؤمنین و سید المسلمین و عیبة علمی بابی الذی أوتی منه، و الوصی علی الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا و خدینی فی الآخرة، و معی فی السّنام الأعلی» [۱].

۲ روایة الخوارزمی ... ص: ۳۸۶

و رواه الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی فی (المناقب) بقوله: «أنبأنی مهذب الأئمة هذا قال: أنبأنا محمد بن علی الشاهد قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقری- قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا حبیب بن الحسن قال: حدثنا

---

[۱] منقبة المطهرین أهل بیت محمد سید الأولین و الآخرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۷

عبد اللّه بن أیوب القرنی قال: حدّثنا زکریا بن یحیی المنقری قال: حدّثنا إسماعیل ابن عباد المدنی، عن شریک، عن منصور، عن ابراهیم بن علقمة، عن عبد اللّه قال: خرج النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من عند زینب بنت جحش، فأتی بیت أم سلمة- و کان یومها من رسول اللّه- فلم یلبث أن جاء علی رضی اللّه عنه فدقّ الباب دقّا خفیفا، فاستثبت رسول اللّه الدقّ و أنکرته أمّ سلمة، فقال لها رسول

اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: قومى فافتحى له الباب. فقالت: يا رسول اللّه من هذا الذى بلغ من خطره ما أفتح له الباب فأتلقاه بمعاصمى و قد نزلت فىّ آية من كتاب اللّه بالأمس؟ فقال- كالمغضب-: إنّ طاعة الرسول طاعة اللّه، و من عصى الرسول فقد عصى اللّه. إنّ بالباب رجلا- ليس بالنزق و لا- الخرق، يحب اللّه و رسوله و يحبه اللّه و رسوله. ففتحت له الباب، فأخذ بعضادتى الباب، حتى إذا لم يسمع حسّا و لا حركة، و صرت إلى خدرى- استأذن فدخل.

فقال رسول اللّه: أ تعرفينه؟ قلت: نعم، هذا على بن أبى طالب. قال:

صدقت. سجيّته من سجيّتى، و لحمه من لحمى، و دمه من دمى، و هو عيبة علمى.

اسمعى و اشهدى: و هو قاتل الناكثين و القاسطين و المارقين من بعدى.

اسمعى و اشهدى: لو أن عبدا عبد اللّه ألف عام من بعد ألف عام بين الركن و المقام، ثمّ لقى اللّه مبغضا لعلى رضى اللّه عنه لأكبّه اللّه يوم القيامة على منخريه فى نار جهنم».

و قال الخوارزمى: «أنبأنى أبو العلاء هذا، أخبرنا الحسن بن أحمد المقرى قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: أخبرنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائى» ... إلى آخر ما تقدم فى أبى نعيم

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۸

۳ رواية الرّافعى ... ص: ۳۸۸

و رواه عبد الكريم الرافعى فى (التدوين فى أخبار قزوين) حيث قال:

«كتب إلينا أبو الفتح محمد بن عبد الباقى- و قرأت على يوسف بن عمر بسماعه منه- قال: ثنا أبو الفضل أحمد بن حسن خيرون، أنبأ أبو على أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان، ثنا أبو بكر بن كامل، ثنا القاسم بن العباس، ثنا زكريا بن يحيى الحراز، ثنا إسماعيل بن عبّاد، ثنا شريك عن منصور عن إبراهيم، عن علقمة عن عبد اللّه قال: خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من بيت زينب»... بنحو ما تقدم إلى آخره.

۴ رواية الكنجى ... ص: ۳۸۸

و رواه أبو عبد اللّه الكنجى بقوله: «أخبرنا المعمّر أبو إسحاق إبراهيم بن عثمان بن يوسف الكاشغرى، أخبرنا الشيخان ابن النبطى و الكاغذى، قال أبو الفتح أخبرنا أبو الفضل ابن خيرون، و قال أبو المظفر أخبرنا أبو بكر أحمد بن على الطريثيثى قالا: أخبرنا أبو على ابن شاذان، أخبرنا عبد اللّه بن جعفر بن درستويه، أخبرنا الحافظ أبو يوسف يعقوب بن سفيان الفارسى الفسوى فى مشيخته، حدثنا أبو طاهر محمد بن قسيم الحضرمى، حدثنا حسن بن حسين العرنى، حدثنى يحيى بن عيسى الرملى، عن الأعمش عن حبيب بن أبى ثابت عن سعيد بن جبير

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۸۹

عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لأمّ سلمة: هذا على بن أبى طالب، لحمه من لحمى و دمه من دمى، و هو منى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبى بعدى. يا أم سلمة: هذا على أمير المؤمنين و سيّد المسلمين و وعاء علمى و وصيى و بابى الذى أوتى منه. أخى فى الدنيا و الآخرة، و معى فى المقام الأعلى، يقتل القاسطين و الناكثين و المارقين» [۱].

و قال الكنجي الشافعي: «الباب السادس و الثمانون: في أن خلق علي رضي اللّه عنه مثل خلق النبي: أخبرنا أبو الحسن بن أبي عبد اللّه بن [أبي الحسن الأرجي بدمشق، عن الحافظ أبي الفضل محمد بن ناصر بن علي السّلامي، أخبرنا محمد بن علي بن عبيد اللّه، ثنا عمي أحمد بن عبيد اللّه، حدثنا أبو الحسين بن الصواف، حدثنا عبد اللّه بن أبي سفيان، حدثنا محمد بن الكديمي، حدثنا زكريا ابن يحيى، حدثنا إسماعيل بن عبّاد عن شريك النخعي، عن سعيد بن زيد قال:

خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من بيت زينب حتى دخل بيت أم سلمة- و كان يومها من رسول اللّه- فلم يلبث أن جاء علي بن أبي طالب فدقّ الباب» ... إلى آخر ما تقدم [۲].

۵ روایة الحموئی ... ص: ۳۸۹

و رواه صدر الدّين الحموئي بسنده عن ابن درستويه عن الفسوي...

عن الأعمش عن حبيب بن أبي ثابت عن سعيد بن جبير عن ابن عباس، كما تقدم

---

[۱] كفاية الطالب: ۱۶۷.

[۲] المصدر: ۱۹۸.

فی الكنجی [... ۱].

۶ روایة المحلی ... ص: ۳۹۰

و رواية حميد المحلي تعلم من كلام الأمير الصنعاني الآتي.

۷ روایة شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۹۰

و رواه السيد شهاب الدين أحمد في (توضيح الدلائل) عن ابن عباس، كما تقدم.

۸ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۰

و رواه محمد بن إسماعيل الأمير الصنعاني في (الروضة الندية- شرح التحفة العلوية) حيث قال: «ذكر الفقيه العلامة حميد رحمه اللّه في شرحه بعضا من الروايات في الخوارج و لم يستوف كما سقناه، إلّا أنه ذكر ما لم نذكره فيما مضى، و ذكر بسنده الى ابن عباس قال: كان ابن عباس جالسا بمكة يحدّث الناس على شفير زمزم، فلما انقضى حديثه نهض إليه رجل من القوم فقال: يا ابن عباس، إنّي رجل من أهل الشام. قال: أعوان كلّ ظالم إلّا من عصم اللّه منكم، سل عما

---

[۱] فرائد السمطين ۱/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۱

بدا لک قال: یا ابن عباس إنی جئت أسألک عن علی بن أبی طالب و قتله أهل لا إله إلّا اللّه لم یکفروا بقبلة و لا حج و لا صیام رمضان. فقال له: ثکلتک أمّک سل عما یعنیک قال: یا عبد اللّه ما جئتک أضرب من حمص لحج و لا عمرة، و لکن أتیتک لتخرج لی أمر علی و فعاله. فقال ویحک إن علم العالم صعب لا یحتمل، و لا تقربه القلوب (إلی أن نقل عن ابن عباس أنه قال فی خطاب الشامی) فاجلس حتی أخبرک الذی سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و عاینته:

إن رسول اللّه تزوّج بنت جحش فأولم، و کانت ولیمته الحیس، و کان یدعو عشرة عشرة من المؤمنین، فکانوا إذا أصابوا من طعام نبی اللّه استأنسوا إلی حدیثه ... فمکث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سبعة أیام و لیالیها، ثم تحوّل إلی بیت أم سلمة بنت أمیة- و کان لیلتها و صبحها و یومها من رسول اللّه- فلما تعالی النهار و انتهی علی إلی الباب، فدقه دقا خفیفا، فعرف رسول اللّه دقّه و أنکرته أم سلمة، فقال: یا أم سلمة قومی و افتحی الباب...

فقال الشامی: فرّجت عنی یا ابن عباس، أشهد أن علیا مولای و مولی کل مسلم».

۹ روایة القندوزی ... ص: ۳۹۱

و رواه القندوزی عن الخوارزمی بسنده عن ابن عباس. و عن الحموینی بسنده عن ابن مسعود».

أقول: و یؤید هذا الحدیث:

۱- قول أمیر المؤمنین علیه السلام فی کلام له «أنا عیبة العلم أنا أوبة الحلم» رواه صاحب (توضیح الدلائل)

و قد تقدّم النص الکامل له فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۲

۲-

قوله علیه السلام فی خطبة له فی وصف آل محمد: «هم موضع سره و لجأ أمره و عیبة علمه» رواها باختصار القندوزی فی (ینابیع المودة- ۵۲۰).

۳-

قول سیدنا علی بن الحسین علیه السلام: «نحن أبواب اللّه و نحن الصراط المستقیم و نحن عیبة علمه»

و سیأتی نصّه قریبا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۳

۱۴ و هو بابی الذی أوتی منه ... ص: ۳۹۳

اشارة

و من رواته:

۱- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

۲- أبو القاسم علی بن الحسن ابن عساکر.

۳- أبو عبد اللّه محمد بن یوسف الکنجی.

۱ روایة ابن مردویه ... ص: ۳۹۳

أما روایة أبی بکر ابن مردویه الاصبهانی فهذا نصها علی ما نقل: «حدثنا سلیمان بن أحمد قال: حدثنا عبد اللّه بن داهر: قال حدثنی أبی عن الأعمش عن عبایة الأسدی عن ابن عباس قال: ستکون فتنة فمن أدرکها- أو فإن أدرکها أحد منکم- فعلیه بخصلتین، کتاب اللّه و علی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۴

صلّی اللّه علیه و سلّم یقول- و هو آخذ بید علی بن أبی طالب-: هذا أوّل من آمن بی و أوّل من یصافحنی یوم القیامة، و هو فاروق هذه الأمة یفرق بین الحق و الباطل، و هو یعسوب المؤمنین و المال یعسوب الظلمة، و هو الصّدیق الأکبر و هو بابی الذی أوتی منه».

۲ روایة ابن عساکر ... ص: ۳۹۳

و أما روایة ابن عساکر، فقد ذکرها الکنجی، و إلیک نص کلامه:

۳ روایة الکنجی ... ص: ۳۹۴

فی الباب الرابع و الأربعین من کتابه: «أخبرنا العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمد بن هبة اللّه القاضی، أخبرنا أبو القاسم الحافظ، أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبرنا أبو القاسم ابن مسعدة، أخبرنا أبو عبد الرحمن بن عمرو الفارسی، أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا علی بن سعید بن بشیر، حدثنا عبد اللّه بن داهر الرازی، حدثنا أبی عن الأعمش عن عبایة عن ابن عباس قال: ستکون فتنة فمن أدرکها منکم فعلیه بخصلة من کتاب اللّه تعالی و علی بن أبی طالب ... هکذا أخرجه محدّث الشّام فی فضائل علی فی الجزء التاسع و الأربعین بعد الثلاثمائة من کتابه بطرق شتی» [۱].

---

[۱] کفایة الطالب ۱۷۸- ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۵

۱۵ علی بن أبی طالب باب حطّة ... ص: ۳۹۵

اشارة

و من رواته:

۱- أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی.

۲- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۳- السید علی بن شهاب الهمدانی.

۴- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۵- عبد الوهاب بن محمد رفیع البخاری.

۶- أحمد بن محمد- ابن حجر المکی.

۷- علی بن حسام الدین المتقی.

۸- شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی.

۹- علی بن أحمد العزیزی الشافعی.

۱۰- میزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۱- محمد صدر العالم.

۱۲- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۶

۱۳- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۴- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۱ روایة الدّارقطنی ... ص: ۳۹۶

أما روایة الدارقطنی، فستعلمها من نقل السیوطی و ابن حجر و المتقی و غیرهم.

۲ روایة الدیلمی ... ص: ۳۹۶

و أمّا الدیلمی، فقد رواه عن ابن عباس فی کتاب (فردوس الأخبار) حیث قال: «ابن عباس: علی باب حطة من دخل منه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا».

۳ روایة الهمدانی ... ص: ۳۹۶

و أمّا الهمدانی، فقد رواه فی (روضة الفردوس) و فی (المودة فی القربی) کذلک عن ابن عباس باللفظ المتقدم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۳۹۷

۴ روایة السیوطی ... ص: ۳۹۷

و أما السیوطی فرواه بقوله: «علی باب حطة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کافرا. قط فی الأفراد» [۱].

و هو الحدیث التاسع و الثلاثون من (القول الجلی).

۵ روایة ابن حجر ... ص: ۳۹۷

و أما ابن حجر المکی، فرواه عن الـدارقطنی فی (الصواعق) حیث جعله الحدیث الرابع و الثلاثین من مناقب أمیر المؤمنین علیه السـلام [۲].

۶ روایة المتقی ... ص: ۳۹۷

و أما المتقی، فقـد رواه بقوله: «علی بن أبی طالب باب حطة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. قط فی الأفراد عن ابن عباس» [۳].

---

[۱] الجامع الصغیر ۲/ ۶۶.

[۲] الصواعق المحرقة: ۷۵.

[۳] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۳.

۷ روایة العیدروس ... ص: ۳۹۸

و أما العیدروس، فرواه عن الدارقطنی عن ابن عباس کذلک [۱].

۸ روایة العزیزی ... ص: ۳۹۸

و أما العزیزی، فقال فی شرحه: «علی باب حطة- أی طریق حط الخطایا، من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. یحتمل أن المراد الحثّ علی اتّباعه و الزجر عن مخالفته. و قال المناوی: أی إنه تعالی کما جعل لبنی إسـرائیل دخولهم الباب متواضـعین خاشعین سببا للغفران، جعل الاهتـداء بهـدی علی سـببا للغفران. و هذا نهایة المدح. و قال العلقمی: أشار إلی قوله تعالی وَ قُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَکُمْ خَطایاکُمْ أی قولوا حط عنا ذنوبنا، و ارتفعت علی معنی مسألتنا أو أمرنا. فعلی رضـی اللّه عنه و من اقتدی به و اهتدی بهدیه و تبعه فی أحواله و أقواله کان مؤمنا کامل الإیمان. قط الأفراد عن ابن عباس» [۲].

---

[۱] العقد النبوی و السر المصطفوی- مخطوط.

[۲] السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر- ۲/ ۴۱۷.

۹ روایة الأمیر الصنعانی ... ص: ۳۹۹

و أما الأمير الصنعانى فقد قال:

قل من المدح بما شئت فلم تأت فيما قلته شيئا فريّا

كلّ من رام يدانى شأوه فى العلى فاعدده روما أ شعبيا

هـذه فذلكـة لما تقـدم من فضائله، كأنه قال: إذا قـد عرفت أنه أحرز كل كمال و بـذ فى كل فضـيلة كملة الرجال، فقلت ما شئت فى مـدحه. كـأن تمـدحه بالعبادة فإنه بلغ رتبتها العليّة. و بالشـجاعة فإنه أنسـى من سـبقه من أبطال البريـة، و بالزهادة فإنّه إمامها الـذى به يقتدى، و بالجود فإنه الذى إليه فيه المنتهى.

و بالجملة، فلا فضيلة إلّا و هو حامل لوائها و مقدّم أمرائها. فقل فى صفاته ما انطلق به اللسان، فلن يعيبك فى ذلك إنسان.

و فى هـذا إشارة إلى عدم انحصار فضائله كما قد أشـرنا إليه سابقا، و كيف تحصـر لنا و قد قال إمام المحدثين أحمد بن حنبل: إنه ما ثبت لأحد من الفضائل الصحيحة مثل ما ثبت للوصى عليه السلام. و قد علم أن كتب السنة قد شرقت و غربت و بلغت مبلغ الرياح، فلا يمكن حصرها. و لنشر إلى ما لم نورده سابقا.

فمن ذلك: إنه من الرسول صلّى اللّه عليه و سلّم بمنزلة الرأس من البدن.

كما أخرجه الخطيب من حديث البراء. و

الديلمى فى مسند الفردوس من حديث ابن عباس رضى اللّه عنهما عنه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى بمنزلة رأسى من بدنى

. و من ذلك: إنه باب حطّة كما

أخرجه الـدارقطنى فى الأفراد عن ابن عبـاس عنه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: على باب حطـة من دخل منه كان مؤمنا و من خرج منه كان كافرا»

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۰

۱۶ على بن أبى طالب باب الدين ... ص: ۴۰۰

و من رواته:

۱- أبو شجاع شيرويه الديلمى ۲- السيد على الهمدانى.

۳- سليمان القندوزى البلخى.

روى القنـدوزى فى (ينابيع المودة) عن كتاب (السـبعين) للسـيّد على الهمـدانى: «الحديث الأربعون- عنه- أى عن ابن عباس- قال قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: على ابن أبى طـالب بـاب الـدين. من دخـل فيه كـان مؤمنـا و من خرج منه كان كافرا. رواه صاحب الفردوس» [۱].

و يؤيـد هـذا الحـديث: قـول أم الخير بنت حريش بن سـراقة البـارقى، فى كلام لهـا فى فضـل أمير المـؤمنين عليه السـلام: «فـإلى أين تريدون- يرحمكم اللّه- عن ابن عم رسول اللّه و صهره و أبى سبطيه؟ خلق من طينته و تفرّغ من نبعته و جعله

---

[۱] ينابيع المودة ۲۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۱

باب دينه».

و قد أورد كلامها بتمامه ابن عبد ربه القرطبى فى كتاب الجمانة، تحت عنوان «وفود أم الخير بنت حريش على معاوية» [۱].

---

[۱] العقد الفرید ۲/ ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۲

۱۷ و أنت باب اللّه ... ص: ۴۰۲

و من رواته:

القندوزی البلخی. رواه حیث قال: «و عن یاسر الخادم عن علی الرضا، عن أبیه، عن آبائه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: یا علی أنت حجة اللّه و أنت باب اللّه، و أنت الطریق إلی اللّه، و أنت النبأ العظیم، و أنت الصراط المستقیم، و أنت المثل الأعلی، و أنت إمام المسلمین، و أمیر المؤمنین، و خبر الوصیین، و سید الصدّیقین، یا علی: أنت الفاروق الأعظم، و أنت الصدّیق الأکبر، و إن حزبک حزبی و حزبی حزب اللّه، و إن حزب أعدائک حزب الشیطان» [۱].

و یؤیّده: ما جاء فی خطبة لأمیر المؤمنین علیه السلام،

رواها القندوزی حیث قال: «فی المناقب عن أبی بصیر عن جعفر الصادق قال: قال أمیر المؤمنین علی سلام اللّه علیه فی خطبته: أنا الهادی و أنا المهتدی، و أنا أبو الیتامی و المساکین

---

[۱] ینابیع المودة ۴۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۳

و زوج الأرامل، و أنا ملجأ کلّ ضعیف و مأمن کلّ خائف، و أنا قائد المؤمنین إلی الجنة، و أنا حبل اللّه المتین، و أنا العروة الوثقی و کلمة التقوی، و أنا عین اللّه و باب اللّه و لسان اللّه الصادق، و أنا جنب اللّه الذی یقول اللّه تعالی فیه أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ یا حَسْرَتی عَلی ما فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ و أنا ید اللّه المبسوطة علی عباده بالرحمة و المغفرة، و أنا باب حطة من عرفنی و عرف حقی فقد عرف ربّه، لأنی وصی نبیه فی أرضه و حجّته علی خلقه، لا ینکر هذا إلّا راد علی اللّه و رسوله» [۱].

و یؤیده:

قول سیدنا زین العابدین «نحن أبواب اللّه» رواه القندوزی حیث قال: «و فی المناقب عن ثابت الثمالی عن علی بن الحسین رضی اللّه عنهما قال: لیس بین اللّه و بین حجته حجاب، و لا للّه دون حجته سر، نحن أبواب اللّه، و نحن الصراط المستقیم، و نحن عیبة علم اللّه و تراجمة وحیه، و نحن أرکان توحیده و موضع سرّه» [۲].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۹۵.

[۲] ینابیع المودة ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۴

۱۸ أنا باب المدینة ... ص: ۴۰۴

قاله الامام فی خطبة له. رواها:

۱- کمال الدین ابن طلحة.

۲-

القندوزی البلخی، عن ابن طلحة، و هی خطبة طویلة ننقل منها ما یلی:

قال علیه السلام: «أنا سرّ الأسرار، أنا شجر الأنوار، أنا دلیل السماوات، أنا أنیس المسبحات، أنا خلیل جبرائیل، أنا صفی میکائیل، أنا قائد الأملاک، أنا سمندل الأفلاک، أنا سریر الصراح، أنا حفیظ الألواح، أنا قطب الدیجور، أنا البیت المعمور، أنا مزن السحائب، أنا نور الغیاهب، أنا فلک اللجج، أنا حجة الحجج، أنا مسدد الخلائق، أنا محقق الحقائق، أنا مأول التأویل، أنا مفسر الإنجیل، أنا خامس الکساء، أنا تبیان النساء، أنا ألفة الإیلاف، أنا رجال الأعراف.

أنا سرّ إبراهیم، أنا ثعبان الکلیم، أنا ولی الأولیاء، أنا ورثة الأنبیاء، أنا أوریا الزبور، أنا حجاب الغفور، أنا صفوة الجلیل، أنا إیلیاء الإنجیل، أنا شدید

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۵

القوی، أنا حامل اللوا، أنا إمام المحشر، أنا ساقی الکوثر، أنا قسیم الجنان، أنا مشاطر النیران، أنا یعسوب الدین، أنا إمام المتقین، أنا وارث المختار، أنا ظهیر الاظهار، أنا مبید الکفرة.

أنا أبو الأئمة البررة، أنا قالع الباب، أنا مفرّق الأحزاب، أنا الجوهرة الثمینة، أنا باب المدینة، أنا مفسّر البیّنات، أنا مبیّن المشکلات، أنا النون و القلم، أنا مصباح الظلم، أنا سؤال متی، أنا ممدوح هل أتی، أنا النبأ العظیم، أنا الصراط المستقیم، أنا لؤلؤ الأصداف، أنا جبل قاف، أنا سرّ الحروف، أنا نور الظروف، أنا الجبل الراسخ، أنا العلم الشامخ، أنا مفتاح الغیوب، أنا مصباح القلوب، أنا نور الأرواح، أنا روح الأشباح، أنا الفارس الکرّار، أنا نصرة الأنصار، أنا السیف المسلول.

أنا الشهید المقتول، أنا جامع القرآن، أنا بنیان البیان، أنا شقیق الرسول، أنا بعل البتول، أنا عمود الإسلام، أنا مکسر الأصنام، أنا صاحب الأذن، أنا قاتل الجن، أنا صالح المؤمنین، أنا إمام المفلحین، أنا إمام أرباب الفتوة، أنا کنز أسرار النبوة، أنا المطلع علی أخبار الأوّلین، أنا المخبر عن وقائع الآخرین» [... ۱].

---

[۱] ینابیع المودة ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۶

۱۹ علی منی و أنا منه و لا یؤدّی إلّا أنا أو علی ... ص: ۴۰۶

ذکره السخاوی مؤیّدا لحدیث أنا مدینة العلم، و هو من أشهر أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام و خصائصه، رواه و أخرجه کبار الأئمة و الحفاظ و العلماء فی مختلف القرون و منهم:

۱- أبو بکر عبد اللّه ابن أبی شیبة.

۲- أبو الحسن عثمان بن أبی شیبة.

۳- أبو عبد اللّه أحمد بن حنبل.

۴- أبو عبد اللّه محمد بن ماجة القزوینی.

۵- أبو عیسی الترمذی.

۶- أبو بکر ابن أبی عاصم.

۷- أبو عبد الرحمن النسائی.

۸- أبو القاسم البغوی.

۹- أبو الحسین ابن قانع البغدادی.

۱۰- أبو القاسم الطبرانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۷

۱۱- أبو الحسن الجلّابی- ابن المغازلی الواسطی.

۱۲- أبو محمد الحسین بن مسعود البغوی.

۱۳- أبو طاهر السّلفی الاصبهانی.

۱۴- مجد الدّین ابن الأثیر الجزری.

۱۵- ضیاء الدین المقدسی الحنبلی.

۱۶- أبو عبد اللّه الکنجی الشافعی.

۱۷- أبو الفتح محمد بن محمد الباوردی.

۱۸- محیی الدین النووی.

۱۹- محب الدین الطبری الشافعی.

۲۰- صدر الدین أبو المجامع الحموئی.

۲۱- شمس الدین الذّهبی.

۲۲- ولی اللّه الخطیب التبریزی.

۲۳- شمس الدین السّخاوی.

۲۴- جلال الدین السّیوطی.

۲۵- أحمد ابن حجر الهیثمی المکی.

۲۶- علی بن حسام المتقی.

۲۷- إبراهیم الوصّابی الیمنی.

۲۸- شیخ بن عبد اللّه العیدروس.

۲۹- عبد الرءوف المناوی.

۳۰- علی بن أحمد العزیزی البولاقی.

۳۱- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۳۲- محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

۳۳- محمد بن علی الصبان المصری.

۳۴- شهاب الدین الحفظی العجیلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۰۸

۳۵- محمد مبین اللکهنوی.

۳۶- ولی اللّه اللکهنوی.

۳۷- سلیمان بن إبراهیم القندوزی.

۳۸- سید مؤمن الشبلنجی المصری.

و لو أردنا إیراد روایات هؤلاء جمیعا بأسنادها و متونها لطال بنا المقام جدّا...

غیر أنا نذکر منها و نکتفی بالإشارة إلی البقیة، و نذکر عدّة من المصادر لیراجع من أراد التفصیل ... فنقول:

قال أحمد: «ثنا يحيى بن آدم و ابن أبى بكير قالا: ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة، قال يحيى بن آدم السلولى- و كان قد شهد يوم حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۱].

«ثنا أسود بن عامر، أنا شريك عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على.

ثنا يحيى بن آدم ثنا شريك عن أبى إسحاق، عن حبشى بن جنادة السلولى قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على. قال شريك: قلت لأبى إسحاق: أنت سمعته منه؟ قال: موضع كذا و كذا، لا أحفظه.

ثنا أبو أحمد ثنا إسرائيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة السلولى- و كان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۲].

و قال ابن ماجة القزوينى: «حدثنا أبو بكر بن أبى شيبة و سويد بن سعيد

---

[۱] المسند ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

[۲] المسند ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

و إسماعيل بن موسى قالوا ثنا شريك عن أبى إسحاق» [... ۱].

و قال الترمذى: «حدثنا إسماعيل بن موسى، نا شريك عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنّى إلّا أنا أو على.

هذا حديث حسن غريب صحيح» [۲].

و قال أبو عبد الرحمن النسائى: «ذكر قوله صلّى اللّه عليه و سلّم لا يؤدّى إلّا أنا أو على: أخبرنا أحمد بن سليمان قال [حدثنا يحيى بن آدم قال حدثنا إسماعيل عن أبى إسحاق عن حبشى بن جنادة السلولى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا منه، فلا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على» [۳].

و قال النووى: «و عن حبشى بن جنادة الصحابى رضى اللّه عنه قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على. رواه الترمذى و النسائى و ابن ماجة

. قال الترمذى: حديث حسن و فى بعض النسخ: حسن صحيح» [۴].

و قال المحب الطبرى تحت عنوان «ذكر اختصاصه بالتبليغ عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: «و عن حبشى بن جنادة ... خرّجه الحافظ السلفى» [۵].

و رواه الذهبى بترجمة سويد بن سعيد عن طريق أبى القاسم البغوى عن أبى إسحاق عن حبشى» [... ۶].

و قال المتقى: «على منى و أنا من على و لا يؤدّى عنى إلّا أنا أو على ش حم ت حسن صحيح غريب. ن ه و ابن أبى عاصم و البغوى و الباوردى. و ابن قانع

---

[۱] سنن ابن ماجة ۱/ ۴۴.

[۲] صحيح الترمذى ۵/ ۶۳۶.

[۳] الخصائص للنسائى: ۹۰.

[۴] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۷.

[۵] الریاض النضرة ۲/ ۱۷۴.

[۶] تذکرة الحفاظ ۲/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۰

طب ص عن حبشی بن جنادة السلولی» [۱].

و قال الوصابی: «و عن حبشی بن جنادة- و کان قد شهد حجة الوداع- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی منی و أنا منه و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی. أخرجه الإمام أحمد فی مسنده، و الترمذی فی جامعه، و النسائی و عثمان بن أبی شیبة فی سننهما، و الحافظ أبو طاهر أحمد بن محمد بن سلفة فی السلفیات.

و

فی روایة أخری عنه: إن رسول اللّه قال: علی منی و أنا من علی و لا یؤدّی عنّی إلّا أنا أو علی. أخرجه ابن ماجة و ابن أبی عاصم فی سننهما، و البغوی فی المعجم، و الطبرانی فی الکبیر، و الضیاء فی المختارة، و الباوردی و ابن قانع» [۲].

و انظر: مشکاة المصابیح ۳/ ۲۴۳، الجامع الصغیر ۲/ ۶۶ الصواعق المحرقة: ۸۳، المقاصد الحسنة: ۹۸، جامع الأصول ۹/ ۴۷۱ المناقب لابن المغازلی ۲۲۲ فرائد السمطین ۱/ ۵۸، کفایة الطالب ۲۷۶، إسعاف الراغبین ۱۵۵، ینابیع المودة ۱۸۰، ۲۸۱، کنوز الحقائق- هامش الجامع الصغیر- ۲/ ۱۶، نزل الأبرار: ۳۸.

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۲۰۳.

[۲] الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۱

۲۰ فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجا و من أباهم هوی ... ص: ۴۱۱

اشارة

قاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی خطبة له فی فضل أهل البیت علیهم السلام، و من رواتها المشهورین:

أبو نعیم الاصبهانی، رواها بإسناده:

«عن جابر بن عبد اللّه قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و معه علی و الحسن و الحسین- فخطبنا فقال: أیها الناس! إن هؤلاء أهل بیت نبیکم، قد شرّفهم اللّه بکرامته و استحفظهم سرّه و استودعهم علمه، فهم عماد الدین و شهداء علی أمته، برأهم قبل خلقه إذ هم أظلة تحت عرشه نجباء فی علمه، و ارتضاهم و اصطفاهم، فجعلهم علماء و فقهاء لعباده، و دلّهم علی صراطه، فهم الأئمة المهدیّة و القادة الداعیة و الأئمة الوسطی و الرحم الموصولة [الموصولة]، هم الکهف الحصین للمؤمنین، و نور أبصار المهتدین، و عصمة من لجأ إلیهم و نجاة لمن احترز بهم، یغتبط من والاهم و یهلک من عاداهم، و یفوز من تمسّک بهم، الراغب عنهم مارق من الدین، و المقصّر عنهم زاهق، و اللازق لهم لاحق، فهم الباب المبتلی بهم، من أتاهم نجی و من أباهم هوی، هم حطّة لمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۲

دخله و حجّة اللّه علی من جهله، إلی اللّه یدعون و بأمر اللّه یعملون و بآیاته یرشدون، فیهم نزلة الرسالة و علیهم هبطت ملائکة الرحمة و إلیه بعث الروح الأمین، تفضلا من اللّه و رحمة و آتاهم ما لم یؤت أحدا من العالمین، فعندهم- بحمد اللّه- ما یلتمس و یحتاج من

العلم و الهدی فی الدین، و هم النور من الضـلالة عند دخول الظلم، و هم الفروع الطیبة من الشجرة المبارکة، و هم معدن العلم و أهل بیت الرحمة و موضع الرسالة و مختلف الملائکة، الذین أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهیرا» [۱].

و یؤیّده ...: ص: ۴۱۲

قال ابن عباس فی کلام له فی مـدح أمیر المؤمنین و أهل البیت علیهم السـلام: «هم الرحم الموصولة و الأئمة المتخیرة و الباب المبتلی به الناس، من أتاهم نجی و من نأی عنهم هوی، حطة لمن دخلهم و حجة علی من ترکهم».

رواه العاصمی [۲].

و قد أوردنا نصه بتمامه فی مجلد (حدیث السفینة).

---

[۱] منقبة المطهرین- مخطوط.

[۲] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۳

۲۱ مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة ... ص: ۴۱۳

اشارة

و هذا الحدیث أیضا ذکره السـخاوی مؤیّدا لحدیث أنا مدینة العلم، و هو من أشهر الأحادیث فی مناقب العترة الطاهرة، رواه و أخرجه عدد کبیر من مشاهیر الأئمة و الحفاظ و المحدثین و منهم:

۱- أبو بکر أحمد بن عبد الخالق البزار.

۲- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۳- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

۵- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصبهانی.

۶- أبو شجاع شیرویه الدیلمی.

۷- أبو محمد العاصمی.

۸- أبو محمد عبد العزیز الجنابذی.

۹- صدر الدین أبو المجامع الحموئی.

۱۰- السید علی الهمدانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۴

۱۱- شمس الدین السخاوی.

۱۲- جلال الدین السیوطی.

۱۳- نور الدین السمهودی.

۱۴- ابن حجر الهیتمی المکی.

۱۵- علی المتقی الهندی.

۱۶- شاه ولی اللّه الدهلوی.

۱۷- الشیخ سلیمان القندوزی.

۱۸- أحمد زینی دحلان.

و لو أردنا إیراد روایات هؤلاء جمیعا لخرجنا عن المقصود کذلک، و لذا نکتفی بذکر الأهم منها فنقول:

قال الحاکم: «أخبرنی أحمد بن جعفر بن حمدان الزاهد ببغداد، ثنا العباس ابن ابراهیم القراطیسی، ثنا محمد بن إسماعیل الأحمسی، ثنا مفضل بن صالح عن أبی إسحاق عن حنش الکنانی قال: سمعت أبا ذر رضی اللّه عنه یقول- و هو أخذ بباب الکعبة-: من عرفنی فأنا من عرفنی، و من أنکرنی فأنا أبو ذر، سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: مثل أهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح فی قومه من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق، و مثل حطّة لبنی إسرائیل» [۱].

و رواه أبو نعیم الاصفهانی عن أبی سعید الخدری و أبی ذر فی کتابه (منقبة المطهرین).

و رواه السید علی الهمدانی عن الدیلمی صاحب الفردوس فی کتابه (السبعین فی مناقب أمیر المؤمنین) [۲]. و کذا فی (روضة الفردوس).

و قال السخاوی بعد أن رواه عن الحاکم: «و أخرجه أبو یعلی أیضا من حدیث أبی الطفیل عن أبی ذر رضی اللّه عنه بلفظ: إن مثل أهل بیتی فیکم مثل

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۵۰.

[۲] أنظر ینابیع المودة ۲۴۰.

سفینة نوح من رکب فیها نجی و من تخلف عنها غرق. و إن أهل بیتی مثل باب حطة. و أخرجه البزار من طریق سعید بن المسیب عن أبی ذر نحوه.

و

عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنما مثل أهل بیتی فیکم کمثل سفینة نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق. و إنما مثل أهل بیتی فیکم مثل باب حطة فی بنی إسرائیل من دخله غفر له. رواه الطبرانی فی الصغیر و الأوسط» [۱].

و قال السمهودی بعد أن رواه عن عدة من الحفاظ: «و أخرجه الحافظ أبو محمد عبد العزیز بن الأخضر فی معالم العترة النبویة»... [۲].

و انظر: فرائد السمطین ۲/ ۲۴۲، الصّواعق المحرقة ۱۴۰، کنز العمال ۱۳/ ۸۵، ینابیع المودة ۵۲۷، الفتح المبین ۲/ ۲۸۲ و غیرها.

و یؤیّده ...: ص: ۴۱۵

قول أمیر المؤمنین علیه فی السلام فی وصف العترة: «و مثلهم باب حطة و هم باب السلم» رواه القندوزی حیث قال: «و فی تفسیر یا

أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ فی المناقب: عن مسعدة بن صدقة عن جعفر الصادق عن أبيه عن جدّه عن الحسين عن أمير المؤمنين على عليهم السلام قال: ألا إن العلم الذى هبط به آدم عليه السلام و جميع ما فضّلت به النبيون إلى خاتم النبيين فی عترة خاتم النبيين، فأين يتاه بكم، و أين تذهبون؟

و إنهم فيكم كأصحاب الكهف، و مثلهم باب حطة و هم باب السلم فی قوله تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ [۳].

---

[۱] استجلاب ارتقاء الغرف- مخطوط.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] ينابيع المودة ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۶

۲۲ و هم أبواب العلم فی أمّتی ... ص: ۴۱۶

اشارة

قاله فی وصف أهل بيته عليهم السلام. و من رواته:

القندوزى البلخى حيث قال: «و فی المناقب بالاسناد عن أبی الزّبير المكّی عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى رضی اللّه عنهما، قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ اللّه تبارك و تعالى اصطفانی و اختارنی و جعلنی رسولا، و أنزل علیّ سيد الكتب فقلت: إلهی و سيّدی إنك أرسلت موسى إلى فرعون فسألك أن تجعل معه أخاه هارون وزيرا يشد به عضده و يصدّق به قوله، و إنی أسألك يا سيدی و إلهی أن تجعل لی من أهلی وزيرا تشد به عضدی، فاجعل لی عليا وزيرا و أخا، و اجعل الشجاعة فی قلبه و ألبسه الهيبة على عدوّه، و هو أول من آمن بی و صدّقنی، و أوّل من وحّدك اللّه معی، و إنی سألت ذلك ربی عزّ و جل فأعطانيه و هو سيد الأوصياء، اللحوق به سعادة و الموت فی طاعته شهادة، و اسمه فی التوراة مقرون إلى اسمی و زوّجته الصديقة الكبرى ابنتی، و ابناه سيدا شباب أهل الجنة ابنای، و هو و هما و الأئمة من بعدهم حجج اللّه على خلقه بعد النبيين، و هم أبواب العلم فی أمتی، من تبعهم نجا من النار و من اقتدى بهم هدى إلى صراط مستقيم، لم يهب اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۰، ص: ۴۱۷

محبّتهم لعبد إلّا أدخله اللّه الجنة» [۱].

و يؤيّده ...: ص: ۴۱۷

قول أمير المؤمنين عليه السلام فی خطبة له: «نحن الشّعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب، و لا تؤتى البيوت إلّا من أبوابها».

رواها القندوزى أيضا [۲].

---

[۱] ينابيع المودة: ۶۲.

[۲] ینابیع المودة: ۲۵.

[الجزء الحادی عشر]

تتمة حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵

ملحق سند حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاة و السلام علی سیّدنا محمد و آله الطاهرین و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

(و بعد):

فهذه أسماء جماعة آخرین من کبار الأئمة و الحفّاظ و العلماء الأعلام من أهل السنّة، الرواة الحدیث أنا مدینة العلم فی مختلف القرون ... استخرجتها من الأسانید أو نقلتها من المصادر بقدر الاستطاعة و کلّما سنحت فرصة، أوردها هنا تتمیما للفائدة، و اللّه هو الموفق.

(۱) روایة داود بن سلیمان الغازی ... ص: ۷

اشارة

و هو من کبار مشایخ الحدیث بقزوین، اشتهر بروایته عن سیدنا الامام علی بن موسی الرضا علیه السلام.

روی الحافظ ابن النجار الحدیث الشریف عن طریقه عن الامام الرضا علیه السلام [۱].

---

[۱] راجع روایة ابن النجار فی الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸

ترجمته ...: ص: ۸

قال الرافعی: «داود بن سلیمان بن یوسف الغازی أبو أحمد القزوینی شیخ اشتهر بالروایة عن علی بن موسی الرضا و یقال: ان علیا کان مستخفیا فی داره مدة مکثه بقزوین، و له نسخة عنه یرویها أهل قزوین عن داود. کإسحاق بن محمد و علی بن محمد بن مهرویه و غیرهما» [۱]

(۲) روایة أبی معاویة الضّریر ... ص: ۸

اشارة

من أشهر و أعظم رواة حديث أنا مدينة العلم: أبو معاوية محمد بن خازم التميمى الضرير، المتوفى سنة ۱۹۵. فإنّه وقع فى كثير من أسانيد القوم فى رواية هذا الحديث عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس ... كما لا يخفى على من نظر فيها.

ترجمته ... ص: ۸

: ۱- الخطيب: «روى عنه: أحمد بن حنبل و يحيى بن معين و أبو خيثمة زهير ابن حرب» ... ثم أورد كلمات الثناء عليه و وثّقه [۲].

۲- الذهبى: «أبو معاوية الحافظ الثبت، محدّث الكوفة» [... ۳].

---

[۱] التدوين بذكر أهل العلم بقزوين: ۳/ ۳.

[۲] تاريخ بغداد: ۵/ ۲۴۲.

[۳] تذكرة الحفاظ: ۱/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹

۳- ابن حجر: «ثقة، أحفظ الناس لحديث الأعمش» [... ۱].

۴- السيوطى: «وثقه ابن معين و العجلى و النسائى و الدار قطنى» [۲].

(۳) رواية أبى عبيد ... ص: ۹

اشارة

و هو القاسم بن سلام البغدادى المتوفى سنة ۲۲۴.

رواه عن أبى معاوية الضرير، كما فى (فتح الملك العلى) عن ابن حبّان [۳].

ترجمته ...: ص: ۹

۱- الخطيب: ترجم له ترجمة مطوّلة جدّا [۴].

۲- الذهبى: «الإمام، المجتهد، البحر، القاسم بن سلام البغدادى اللغوى الفقيه صاحب المصنفات» فحكى قول إسحاق بن راهويه: «اللّه يحبّ الحقّ، أبو عبيد أعلم منّى و أفقه» و قوله: «نحن نحتاج إلى أبى عبيد، و أبو عبيد لا يحتاج إلينا» و قول أحمدك «أبو عبيد أستاذ، و هو يزداد كلّ يوم خيرا» و قول يحيى بن معين- و قد سئل عنه-: «أبو عبيد يسأل عن الناس» و قول أبى داود: «ثقة مأمون». ثم قال الذهبى:

«من نظر فى كتب أبى عبيد علم مكانه من الحفظ و العلم، و كان حافظا للحديث و علله، و معرفته متوسطة، عارفا بالفقه و الاختلاف، رأسا فى اللغة،

[۱] تقریب التهذیب: ۲/ ۱۵۷.

[۲] طبقات الحفاظ: ۱۲۲.

[۳] فتح الملک: ۴۴.

[۴] تاریخ بغداد: ۱۲/ ۴۰۳- ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰

إماما فی القراءات له فیها مصنّف، ولّی قضاء الثغور مدة. مات بمکة سنة ۲۲۴» [۱].

۳- ابن حجر العسقلانی، فذکر جملة من الکلمات فی حقّه [۲].

و توجد ترجمته فی الطبقات ۷/ ۳۵۵، المعارف ۵۴۹، معجم الأدباء ۱۶/ ۳۵۴ وفیات الأعیان ۴/ ۶۰، النجوم الزاهرة ۲/ ۲۴۱ و غیرها.

(۴) روایة الفیدی ... ص: ۱۰

اشارة

و هو: محمد بن جعفر العلّاف، المتوفی سنة ۲۳۶. رواه عنه یحیی بن معین. و هو فی طریق روایة الحاکم.

ترجمته ...: ص: ۱۰

۱- الذهبی: «خ، محمد بن جعفر الفیدی العلّاف. عن وکیع و نحوه.

و عنه: البخاری. مات بعد الثلاثین» [۳].

۲- ابن حجر: «خ، محمد بن جعفر ... روی عنه البخاری حدیثا واحدا فی الهبة ... ذکره ابن حبان فی الثقات. قال أبو القاسم: مات یوم الخمیس غرة جمادی الآخرة سنة ۲۳۶» [... ۴].

[۱] تذکرة الحفاظ: ۲/ ۴۱۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۱۵.

[۳] الکاشف: ۳/ ۲۸.

[۴] تهذیب التهذیب ۹/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱

(۵) روایة ابن خداش ... ص: ۱۱

اشارة

و هو أبو محمد بن خداش الطالقانی، المتوفی سنة ۲۵۰.

رواه عن أبی معاویة الضریر کما فی (فتح الملک) [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۱

۱- الخطیب: «محمود بن خداش، أبو محمد الطالقانی، سکن بغداد و حدّث بها» ثم روی ثقته عن ابن معین و أبی الفتح محمد بن الحسین الأزدی الحافظ ... و ذکر عن البخاری أنه مات سنة ۲۵۰ [۲].

۲- الذهبی: «الامام الحافظ الثقة» [۳].

۳- ابن حجر: «روی عنه: الترمذی و النسائی فی مسند علی و ابن ماجة و إبراهیم الحربی.

قال ابن محرز عن ابن معین: ثقة.

و قال أبو الفتح الأزدی: من أهل الصدق و الثقة.

و ذکره ابن حبان فی الثقات.

و قال مسلمة: ثقة» [۴].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۴۳.

[۲] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۹۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۲/ ۱۷۹.

[۴] تهذیب التهذیب: ۱۰/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲

(۶) روایة إسحاق الحربی ... ص: ۱۲

اشارة

هو من رواة الحدیث عن أبی الصّلت الهروی، و قد رواه الحافظ الخطیب عن طریقه فی تاریخه [۱]، و أورد الحافظ المغربی روایته فیمن رواه عن أبی الصلت [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۲

قال الحافظ الذهبی: «الامام الحافظ الصدوق: أبو یعقوب إسحاق بن الحسن بن میمون البغدادی الحربی، ولد سنة نیف و تسعین و مائة. حدّث عنه:

محمد بن مخلد، و أبو بکر النجار، و أبو سهل بن زیاد، و أبو بکر الشافعی، و أبو علی ابن الصواف، و أبو بکر القطیعی، و خلق کثیر.

قال الدار قطنی: قال لنا أبو بکر الشافعی: سئل إبراهیم الحربی عن إسحاق بن الحسن فقال: هو ینبغی أن یسأل عنا.

و قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: هو ثقة...

قلت: كان من العلماء السّادة. مات فی شوال ۲۸۴ و قد جاوز التسعين» [۳].

و له ترجمة فی: المنتظم ۵/ ۱۷۴، الوافی بالوفيات ۸/ ۴۰۹، شذرات

---

[۱] تاريخ بغداد: ۱۱/ ۴۸۰.

[۲] فتح الملك العلی: ۲۴.

[۳] سير أعلام النبلاء: ۱۳/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳

(۷) روایة محمّد بن إسماعيل الضراری ... ص: ۱۳

اشارة

قال الحافظ المغربی: «أما روایة محمد بن إسماعيل فأخرجها ابن جرير فی تهذيب الآثار قال: حدثنا محمد بن إسماعيل الضراری، ثنا عبد السلام بن صالح الهروی، ثنا أبو معاوية عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها، فمن أراد المدينة فليأتها من بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۳

قال الحافظ ابن حجر: «محمد بن إسماعيل بن أبی ضرار الضرائری أبو صالح الرازی. روی عن يونس بن محمد المؤدب، و يعلی بن عبيد، و عبد الرزاق، و عبيد اللّه بن موسی، و عبد اللّه بن يزيد المقری، و أبی نعيم، و الفريابی، و غيرهم.

و عنه: ابن ماجة، و أبو حاتم و قال: صدوق، و أبو بشر الدولابی، و أبو جعفر محمد بن جرير الطبری» [۲].

و قال الذهبی: «سمع عبد الرزاق و طبقته. و عنه: ق و محمد بن جرير، و جماعة. صدوق» [۳].

---

[۱] فتح الملك العلی: ۲۳.

[۲] تهذيب التهذيب: ۹/ ۶۰. و انظر الجرح و التعديل: ۷/ ۱۹۰.

[۳] الكاشف: ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴

(۸) روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری ... ص: ۱۴

اشارة

هو من رواة الحديث عن أبی الصّلت الهروی. و قد رواه الحافظ الخطيب بسنده عنه [... ۱].

و قال الحافظ ابن حجر: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: سألت يحيی بن معين عن حديث حدّثنا به أبو الصلت ... فقال: هو

صحیح» [۲].

و قال الحافظ المغربی: «و أمّا روایة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری فأخرجها الخطیب [... ۳].

ترجمته ...: ص: ۱۴

و ترجم له الحافظ ابن حجر حیث قال: «و فی الرواة القاسم بن عبد الرحمن الأنباری- بالموحدة بعد النون- و اسم جده زیاد. روی عن أبی جعفر النفیلی و غیره. و عنه: أبو عمرو بن السمّاک و طبقته» [... ۴].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۲/ ۴۳۷.

[۲] تهذیب التهذیب: ۶/ ۳۲۰.

[۳] فتح الملک العلی: ۲۴.

[۴] لسان المیزان: ۴/ ۴۶۲.

(۹) روایة المبرّد ... ص: ۱۵

اشارة

و هو أبو العباس محمد بن یزید الأزدی المتوفی سنة ۲۸۶.

رواه عن أمیر المؤمنین علیه السّلام مرسلا حیث قال: «قال علی رحمة اللّه علیه فی حدیث: و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۵

۱- الخطیب: «محمد بن یزید ... أبو العباس الأزدی، ثمّ الثمالی، المعروف بالمبرد، شیخ أهل النحو و حافظ علم العربیة ... و کان عالما فاضلا موثوقا به فی الروایة» [... ۲].

۲- الذهبی: «کان إماما علّامة جمیلا و سیما فصیحا مفوّها موثقا صاحب نوادر و ظرف ... مات ۲۸۶» [۳].

۳- الداودی: «کان عالما فاضلا فصیحا بلیغا مفوها ثقة أخباریا موثوقا به فی الروایة» [... ۴].

---

[۱] کتاب الفاضل: ۳.

[۲] تاریخ بغداد: ۳/ ۳۸۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۳/ ۵۷۶.

[۴] طبقات المفسرین: ۲/ ۲۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶

(۱۰) روایة أبی عبد اللّه الصائغ ... ص: ۱۶

اشارة

هو ممن روی الحدیث عن أبی الصّلت، فقد أخرج الطبرانی الحدیث عنه و عن الحسن بن علی المعمری جمیعا عن أبی الصّلت، عن أبی معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس [۱].

و أورده الحافظ المغربی فی کتابه [۲].

ترجمته ...: ص: ۱۶

و ترجم الحافظ الذهبی بقوله: «الصائغ المحدّث الامام الثقة أبو عبد اللّه محمّد بن علی بن زید المکی الصائغ، سمع ...

مع الصدق و الفهم و سعة الروایة.

حدث عنه: دعلج بن أحمد، و أبو محمد الفاکهی، و سلیمان الطبرانی، و خلق کثیر من الرّحالین.

وفاته بمکة فی ذی القعدة سنة ۲۹۱» [۳].

و له ترجمة فی: تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۹، العبر ۲/ ۹۰، شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

---

[۱] المعجم الکبیر: ۱۱/ ۶۵ رقم ۱۱۰۶۱.

[۲] فتح الملک العلی: ۲۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ملخصا: ۱۳/ ۴۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷

(۱۱) روایة أحمد بن حفص ... ص: ۱۷

اشارة

و هو: أحمد بن حفص السعدی الجرجانی المتوفی سنة ۲۹۳، أو ۲۹۴، و هو شیخ ابن عدی الجرجانی، روی عنه حدیث أنا مدینة العلم بسنده عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عبّاس [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۱۷

قال الحافظ السّهمی: «أبو محمّد أحمد بن حفص بن عمر بن حاتم بن النجم بن ماهان السعدی الجرجانی، یعرف ب «حمدان». روی عن: علی بن الجعد، و سوید بن سعید، و محمد بن عبد اللّه بن نمیر، و ابنی أبی شیبة أبی بکر و عثمان، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن

معین، و یحیی بن أکثم. و غیرهم.

مات فی سنة ثلاث أو أربع و تسعین و مائتین.

سمعت الامام أبا بکر الإسماعیلی یقول: کان یعرف الحدیث، صدوقا، و کان ممرورا» [... ۲].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۴۴.

[۲] تاریخ جرجان: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸

(۱۲) روایة صالح بن محمد جزرة ... ص: ۱۸

اشارة

هو ممّن روی الحدیث الشّریف عن أبی الصّلت الهروی، فقد رواه الحافظ السمرقندی فی کتابه (بحر الأسانید) عن أبی طالب حمزة بن محمد الحافظ، عن محمد بن أحمد الحفاظ، عن أبی صالح الکرابیسی، عن صالح بن محمد، عن أبی الصلت الهروی، أنا أبو معاویة، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۸

و هو: صالح بن محمّد المتوفی سنة ۲۹۴.

قال الذهبی: «صالح بن محمّد ... الامام الحافظ الکبیر الحجّة محدّث المشرق أبو علی الأسدی البغدادی الملقب جزرة ... حدّث عنه مسلم بن الحجاج خارج الصحیح، و هو أکبر منه بقلیل...

قال الدار قطنی: کان ثقة حافظا غازیا.

و قال الحافظ أبو سعد الإدریسی: ما أعلم فی عصره بالعراق و خراسان فی الحفظ مثله.

الخطیب: کان صدوقا ثبتا ذا مزاح» [... ۲].

---

[۱] أنظر فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۲۳ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹

و توجد ترجمته فی: تاریخ بغداد ۹/ ۳۲۲، تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۴۱، النجوم الزاهرة ۳/ ۱۶۱، شذرات الذهب ۲/ ۲۱۶، تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۰۲ و غیرها.

(۱۳) روایة المعمری ... ص: ۱۹

اشارة

و هو الحسن بن على المعمرى المتوفى سنة ۲۹۵. و هو شيخ الطبرانى الذى روى عنه حديث أنا مدينة العلم فى (المعجم الكبير) [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۹

۱- الخطيب: «الحسن بن على بن شبيب أبو على المعمرى الحافظ، رحل فى الحديث الى البصرة و الكوفة و الشام و مصر ... كان من أوعية العلم، يذكر بالفهم و يوصف بالحفظ، ذكره الدار قطنى فقال: صدوق حافظ ... مات سنة ۲۹۵» [... ۲].

۲- ابن الجوزى: «أبو على المعمرى الحافظ ...، كان من أوعية العلم، و له حفظ و فهم. و قال الدار قطنى: صدوق حافظ ... و كان فى الحديث و جمعه و تصنيفه إماما ربّانيا» [... ۳].

۳- السيوطى: «المعمرى الحافظ العلامة البارع أبو على» [... ۴].

---

[۱] المعجم الكبير ۱۱/ ۶۵.

[۲] تاريخ بغداد: ۷/ ۳۶۹.

[۳] المنتظم: ۶/ ۷۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۲۹۰.

(۱۴) رواية ابن زاطيا ... ص: ۲۰

اشارة

و هو على بن إسحاق بن عيسى بن زاطيا المتوفى سنة ۳۰۶. فقد وقع فى طريق اسناد رواية الحافظ ابن عدى بترجمة «عثمان بن عبد اللّه الأموى» و رواية الحافظ الكنجى فى كتابه (كفاية الطالب).

ترجمته ...: ص: ۲۰

۱- الخطيب: «على بن إسحاق بن عيسى بن زاطيا ... روى عنه: أبو عمرو ابن السّماك، و أبو بكر الشافعى، و عبد العزيز بن محمد بن الواثق باللّه، و عبد اللّه بن إبراهيم الزبيبى، و عيسى بن حامد الرخجى، و أبو حفص ابن الزيات، و على بن عمر السكرى و غيرهم. و كان صدوقا» [... ۱].

۲- الذهبى: «المحدّث ... روى عنه ... و أبو بكر ابن السنّى و قال: لا بأس به. قلت: كفّ بصره بأخرة. توفى فى جمادى الأولى سنة ۳۰۶» [۲].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۳۴۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱

(۱۵) روایة الخثعمی الأشنانی ... ص: ۲۱

اشارة

و هو أبو جعفر محمد بن الحسین المتوفی سنة ۳۱۵، شیخ الخطیب البغدادی، رواه عنه فی (تاریخه) و (تلخیص المتشابه).

ترجمته ...: ص: ۲۱

۱- الخطیب: «کان ثقة حجة» [۱].

۲- الذهبی: «الخثعمی: الامام الحجة المحدث أبو جعفر ... قال الدار قطنی: أبو جعفر ثقة مأمون» [۲].

۳- السمعانی: «أبو جعفر محمد بن الحسین بن حفص بن عمر الأشنانی الکوفی، ثقة صالح مأمون، سمع عباد بن یعقوب الرواجنی... و کان تقوم به الحجة. وفاته سنة ۳۱۵» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۲/ ۲۳۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۵۲۹.

[۳] الأنساب- الاشنانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲

(۱۶) روایة ابن مروان القرشی ... ص: ۲۲

اشارة

و هو إبراهیم بن عبد الرحمن بن عبد الملک بن مروان القرشی الدمشقی المتوفی سنة ۳۱۹.

و هو شیخ عبد الوهاب الکلابی روی عنه الحدیث.

ترجمته ...: ص: ۲۲

۱- الذهبی: «ابن مروان. هو الحافظ الامام أبو إسحاق إبراهیم بن عبد الرحمن بن عبد الملک بن مروان القرشی الدمشقی، محدّث رحّال ... عنه ... عبد الوهاب الکلابی، و حمید الورّاق، و آخرون. مات فی رجب سنة ۳۱۹» [۱].

۲- الذهبی: «ابن مروان الامام الحافظ الثقة الرّحال» [... ۲].

۳- الصفدی: «الأموی الدمشقی ... الحافظ» [۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ: ۸۰۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۵/ ۶۲.

[۳] الوافی بالوفیات: ۶/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳

(۱۷) روایة أبی الطیب الدقّاق ... ص: ۲۳

اشارة

و هو محمد بن عبد الصمد المتوفی سنة ۳۱۹. رواه عنه الخطیب البغدادی فی تاریخه.

ترجمته ...: ص: ۲۳

قال الخطیب: «محمد بن عبد الصمد أبو الطّیب الدقاق یعرف بالبغوی.

و کان ابن خالة عبد اللّه بن محمد البغوی ... حدّث عنه: القاضی أبو الحسن الجراحی، و أبو حفص ابن شاهین، و محمد بن عبد اللّه ابن أخی میمی، و ما علمت من حاله إلّا خیرا» [... ۱].

(۱۸) روایة عبد الملک الجرجانی ... ص: ۲۳

اشارة

و هو عبد الملک بن محمد بن عدی، أبو نعیم، الفقیه الجرجانی، المعروف بالاسترابادی، المتوفی سنة ۳۲۲- أو ۳۲۳. و هو شیخ أبی أحمد ابن عدی الجرجانی، و قد وقعا فی طریق روایة الحافظ الکنجی الحدیث فی کتابه (کفایة

---

[۱] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴

الطالب) [۱].

ترجمته ...: ص: ۲۴

۱- الخطیب البغدادی: «کان أحد أئمة المسلمین، و من الحفّاظ لشرائع الدین، مع صدق و تورع و ضبط و تیقّظ، سافر الکثیر، و کتب بالعراق و الحجاز، و الشام و مصر، و ورد بغداد قدیما» [... ۲].

۲- الـذهبی: «أبو نعیم ابن عـدی الامام الحافظ الکبیر الثقـة ... قال حمزة ابن یوسف: کان مقـدّما فی الفقه و الحدیث و کانت الرحلة الیه ... قال الحاکم:

هو الفقیه الحافظ للمسانید و الفقهیّات عن الصحابة و التابعین» [... ۳].

۳- الأسـنوی: «کان إماما حافظا ورعا فقیها رحّالا إلی الآفاق، قال أبو الولید حسان القرشی: لم یکن فی عصرنا بخراسان أحفظ للفقه و أقاویل الصحابة منه. و کان الرحال تشدّ إلیه. ولد سنة ۲۴۲ و مات سنة ۳۲۳» [... ۴].

(۱۹) روایة مکرم بن أحمد ... ص: ۲۴

اشارة

المتوفی سنة ۳۴۵. فقد ورد فی طریق روایة الحافظ ابن الأثیر فی (أسد الغابة).

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۱.

[۲] تاریخ بغداد: ۱۰/ ۴۲۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۴/ ۵۴۱.

[۴] طبقات الشافعیة: ۱/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵

ترجمته ...: ص: ۲۵

۱- الخطیب: «حدثنا عنه: أبو الحسن ابن رزقویه و أبو الحسین بن الفضل القطّان و أبو علی ابن شاذان.

و کان ثقة. أخبرنا ابن شاذان: توفی سنة ۳۴۵» [... ۱].

۲- الـذهبی: «حـدّث عنه: ابن منـدة، و الحـاکم، و أبو الحسن ابن رزقویه، و ابن الفضل القطّان، و أبو علی ابن شاذان، و آخرون. وثّقه الخطیب» [... ۲].

(۲۰) روایة أحمد بن فاذویه الطحّان ... ص: ۲۵

قال الخطیب: «أحمد بن فاذویه بن عزرة أبو بکر الطحان، حدّث عن أحمد ابن محمد بن یزید بن سلیم. روی عنه محمد بن المظفر، و أبو القاسم بن الثلّاج.

أخبرنی أحمـد بن محمـد العتیقی، حـدثنا عبـد اللّه بن محمـد بن عبـد اللّه الشاهـد، حـدثنا أبو بکر أحمد بن فاذویه بن عزرة الطحان، حدثنا أبو عبد اللّه أحمد بن محمد ابن یزید بن سـلیم، حدثنی رجاء بن سـلمة، حدثنا أبو معاویة الضـریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۲۲۱.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۵/ ۲۱۷، العبر: ۲/ ۲۶۹.

[۳] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶

(۲۱) روایة النعمان بن هارون البلدی ... ص: ۲۶

اشارة

هو من رجال الحاکم فی (المستدرک) و قد صحّح الحدیث.

ترجمته ...: ص: ۲۶

و ذکره الحافظ الخطیب فی (تاریخه) فقال: «النعمان بن هارون بن محمد بن هارون بن جابر بن النعمان، أبو القاسم الشیبانی البلدی، یعرف بابن أبی الدلهاث. قدم بغداد و حدّث بها...

روی عنه: محمد بن المظفر، و علی بن عمر السکری. و ما علمت من حاله إلّا خیرا» [۱].

(۲۲) روایة عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی الجرجانی ... ص: ۲۶

اشارة

هو شیخ الحافظ ابن عدی. و عنه روی الحدیث الشریف کما سیأتی.

ترجمته ...: ص: ۲۶

قال السهمی: «عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی بن عدی أبو سعید

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۳/ ۴۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷

الجرجانی نزیل مکة. روی عن أحمد بن سعید الرازی، حدّثنا عنه عبد اللّه بن عدی الحافظ، و أبو بکر محمد بن أحمد المفید بجرجرایا» [... ۱].

(۲۳) روایة ابن مهرویه ... ص: ۲۷

اشارة

و هو: علی بن محمد بن مهرویه القزوینی، کان حیا سنة ۳۵۵.

فقد وقع فی طریق روایة الحافظ ابن النجار حدیث أنا مدینة العلم عن الامام الرّضا علیه السلام عن آبائه الطاهرین علیهم السلام [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۷

۱- السمعانی: «و أبو الحسن علی بن محمد بن مهرویه القزوینی حدّث فی القریة ببغداد و الجبال عن یحیی بن عبدک القزوینی، و داود بن سلیمان الغازی، و محمد بن المغیرة، و الحسن بن علی بن عفان. روی عنه: عمر بن محمد بن سنبک، و أبو بکر محمد بن عبد اللّه الابهری، و محمد بن عبید اللّه بن الشخیر، و أبو حفص ابن شاهین الواعظ و غیرهم.

ذکره أبو الفضل صالح بن محمد بن أحمد الحافظ فی طبقات أهل همدان و قال ...: کان یأخذ علی نسخة علی بن موسی الرضا. و کان شیخا مسنّا و محلّه الصدق» [۳].

---

[۱] تاریخ جرجان: ۲۷۴.

[۲] أنظر روایة ابن النّجار، فتح الملک العلی: ۵۴.

[۳] الأنساب- القزوینی.

۲- الرافعی: ذکره کذلک و أضاف أنه حدّث ببغداد سنة ۳۲۳. [۱]

(۲۴) روایة ابن خلّاد ... ص: ۲۸

اشارة

و هو أبو بکر أحمد بن یوسف المتوفی سنة ۳۵۹ شیخ الحافظ أبی نعیم.

قال أبو نعیم: «حدثنا أبو بکر ابن خلاد و فاروق الخطابی قالا: ثنا أبو مسلم الکشی، ثنا محمد بن عمر بن الرومی، ثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

ترجمته ...: ص: ۲۸

قال الذهبی: «الشیخ الصدوق المحدّث مسند العراق ... روی عنه:

الدار قطنی، و ابن رزقویه، و هلال الحفار، و أبو علی ابن شاذان، و محمد بن عبد الواحد بن رزمة، و أبو نعیم الحافظ و آخرون.

قال الخطیب: کان لا یعرف شیئا من العلم غیر أنّ سماعه صحیح.

و قال أبو نعیم: کان ثقة.

و کذا وثّقه أبو الفتح ابن أبی الفوارس» [۳].

و توجد ترجمته فی تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۰.

[۱] التدوین فی أهل العلم بقزوین: ۳/ ۴۱۷.

[۲] معرفة الصحابة- مخطوط.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۶۹ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹

(۲۵) روایة فاروق الخطابی ... ص: ۲۹

اشارة

و هو شیخ الحافظ أبی نعیم.

و قد عرفت روایته من عبارة (معرفة الصحابة).

ترجمته ...: ص: ۲۹

قال الذهبی: «فاروق بن عبد الکبیر بن عمر. المحدّث المعمّر، مسند البصرة أبو حفص الخطابی البصری...

حدّث عنه: أبو بکر محمد بن أبی علی الذکوانی، و أحمد بن محمد بن الصقر البغدادی، و علی بن عبد کویه، و أبو نعیم الحافظ و آخرون.

و ما به بأس.

بقی إلی سنة ۳۶۱» [۱].

(۲۶) روایة ابن عدی ... ص: ۲۹

اشارة

روی الحدیث بترجمة «سعید بن عقبة أبی الفتح الکوفی» و بترجمة «أحمد بن سلمة» و بترجمة «عثمان بن عبد اللّه الأموی». قال فی الأول:

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۱۴۰ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰

«حدّثنا أحمد بن حفص، ثنا سعید بن عقبة أبو الفتح الکوفی، ثنا سلیمان الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

قال الشیخ: و هذا یروی عن أبی معاویة عن الأعمش، و عن أبی معاویة یعرف بأبی الصلت الهروی عنه، و قد سرقه من أبی الصّلت جماعة ضعفاء» [۱].

و روی أبو القاسم السهمی الحدیث عن ابن عدی بسنده [... ۲].

و ابن عساکر عن السهمی عنه بسنده [... ۳].

ترجمته ...: ص: ۳۰

و هو الحافظ أبو أحمد عبد اللّه بن علی ابن عدی صاحب (الکامل فی الضعفاء) المتوفی سنة ۳۶۵:

قال السمعانی: «أبو أحمد بن عبد اللّه بن علی بن محمد الجرجانی المعروف بابن القطّان الحافظ من أهل جرجان، کان حافظ عصره، رحل إلی الإسکندریة و سمرقند، و دخل البلاد و أدرک الشیوخ. کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله» [۴].

و توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۶۱، مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱، العبر ۳/ ۵۱.

---

[۱] الکامل ۳/ ۱۲۴۷.

[۲] تاریخ جرجان: ۲۴.

[۳] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق: ۲/ ۴۶۲.

[۴] الأنساب- الجرجانی.

(۲۷) روایة شمس الدین المقدسی ... ص: ۳۱

اشارة

و هو: صاحب کتاب (أحسن التقاسیم) من علماء القرن الرابع علی ما فی بعض المصادر، رواه فی کتابه المذکور [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۱

۱- حاجی خلیفة: «أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم للشیخ شمس الدین أبی عبد اللّه محمد بن أحمد المقدسی الحنفی المتوفی سنة ...و هو کتاب مرتّب علی الأقالیم العرفیّة» [... ۲].

۲- الزرکلی: «محمد بن أبی بکر البناء المقدسی و یقال له: البشاری، شمس الدین أبو عبد اللّه، رحّالة جغرافی، ولد فی القدس، و تعاطی التجارة، فتجشّم أسفارا هیّأت له المعرفة بغوامض أحوال البلاد، ثم انقطع إلی تتّبع ذلک فطاف أکثر بلاد الإسلام، و صنّف کتابه أحسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم»...

و أرخّ وفاته بسنة: نحو ۳۸۰. [۳].

۳- کحالة: «مؤرّخ رحّالة جغرافی» و أرخّه بسنة ۳۷۵ [۴].

۴- و أرخ وفاته فی هدیة العارفین بحدود سنة ۴۱۴.

---

[۱] أحسن التقاسیم: ۱۲۷.

[۲] کشف الظنون: ۱/ ۱۶.

[۳] الاعلام: ۵/ ۳۱۲.

[۴] معجم المؤلفین: ۸/ ۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲

(۲۸) روایة ابن شاذان ... ص: ۳۲

اشارة

و هو أحمد بن إبراهیم بن شاذان البزاز المتوفّی سنة ۳۸۳. فقد وقع فی سند روایة ابن المغازلی، کما لا یخفی علی من راجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۲

۱- الخطیب: «روی عنه الدار قطنی ... و کان ثقة ثبتا صحیح السّماع کثیر الحدیث ... سمعت الأزهری یقول: کان ابن شاذان ثقة ثبتا حجّة...

أخبرنا أحمد بن محمّد العتیقی قال: سنة ۳۸۳ فیها توفی أبو بکر ابن شاذان لثلاث عشرة لیلة بقین من شوال، ثقة مأمون فاضل کثیر الکتب، صاحب أصول حسان» [۱].

۲- الذهبی: «ابن شاذان الشیخ الامام المحدّث الثقة المتقن» [... ۲].

(۲۹) روایة الدار قطنی ... ص: ۳۲

اشارة

و هو أبو الحسن علی بن عمر البغدادی المتوفی سنة ۳۸۵. فقد وقع فی غیر واحد من أسانید روایة حدیث أنا مدینة العلم، منها روایة الحافظ ابن عساکر فی

---

[۱] تاریخ بغداد: ۴/ ۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۶/ ۴۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳

تاریخ دمشق بترجمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام [۱].

ترجمته ...: ص:

الـذهبی: «الدار قطنی- أبو الحسن علی بن عمر البغدادی الحافظ المشـهور، صاحب التصانیف. ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصـره فی الحفظ و الفهم و الورع، إماما فی القرّاء و النحاة، صادقته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها. و قال الخطیب: کان فرید عصـره و فزیع دهره و نسـیج وحـده و إمام وقته، انتهی إلیه علم الأثر و المعرفة بالعلل و أسـماء الرجال، مع الصّدق و صـحة الاعتقاد و الاضـطلاع من علوم سوی علم الحـدیث ... و قـال أبو ذر الهروی قلت للحـاکم: هل رأیت مثل الـدار قطنی؟ فقال: هو إمام لم یر مثل نفسه فکیف أنا.

و قال البرقانی: کان الـدار قطنی یملی علیّ العلل من حفظه. و قال القاضـی أبو الطیب الطبری: الـدارقطنی أمیر المؤمنین فی الحـدیث» [۲].

(۳۰) روایة الکلابی ... ص: ۳۳

اشارة

و هو أبو الحسین عبد الوهاب بن الحسن بن الولید الکلابی، المعروف بابن أخی تبوک، المتوفی سنة ۳۹۶.

روی حدیث مدینة العلم حیث قال:

«حدثنا إبراهیم بن عبد الرحمن قال: حدثنا محمد بن عبد الرحیم الهروی بالرملة قال: حدثنا أبو الصـلت الهروی عبد السـلام بن صالح قال: حدثنا أبو

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق، الحدیث رقم: ۹۹۵.

[۲] العبر: ۳/ ۲۸، حوادث سنة: ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۴

معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۴

۱- الـذهبی: «الکلابـی المحـدّث الصّادق المعمّر» ثم ذکر مشایخه و الرواة عنه، و أرخّ وفاته بالسـنة المـذکورة. و نقل عن عبـد العزیز الکتانی قوله: کان ثقة نبیلا مأمونا [۲].

۲- الذهبی کذلک فی العبر [۳].

۳- ابن العماد، فذکر عبارة العبر علی عادته [۴].

(۳۱) روایة أبی الحسن العلوی ... ص: ۳۴

اشارة

و هو أبو الحسن محمد بن الحسين العلوى النيسابورى المتوفى سنة ۴۰۱، و كان من شيوخ الحاكم و أبى بكر البيهقى ... و قد وقع فى طريق إسناد رواية الموفق بن أحمد الخطيب الخوارزمى فراجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۴

۱- الذهبى: «العلوى- الامام السيد المحدّث الصدوق، مسند

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب- المطبوع مع ابن المغازلى-: ۴۲۶.

[۲] سير أعلام النبلاء: ۱۶/ ۵۵۷.

[۳] العبر: ۳/ ۶۱.

[۴] شذرات الذهب: ۳/ ۱۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵

خراسان، أبو الحسن محمد بن الحسين بن داود بن على العلوى الحسنى النيسابورى. الحسيب، رئيس السادة ... حدّث عنه الحاكم و أبو بكر البيهقى و هو أكبر شيخ له ... قال الحاكم: هو ذو الهمّة العالية و العبادة الظاهرية، و كان يسئل أن يحدّث فلا يحدّث، ثم فى الآخر عقدت له مجلس الاملاء و انتقيت له ألف حديث، و كان يعدّ فى مجلسه ألف محبرة، فحدّث و أملى ثلاث سنين. مات فجأة فى جمادى الآخرة سنة ۴۰۱» [۱].

۲- السبكى و ساق نسبه نقلا عن الحاكم قال: و أثنى عليه و قال: شيخ الشرق فى عصره [... ۲].

۳- الأسنوى، حيث ترجم له و لأخيه أبى على محمد و قال: «كانا من سادات الشافعية، و أعيان العلماء و خيار أهل السنة» [۳].

(۳۲) رواية محمد بن أحمد بن رزق ... ص: ۳۵

اشارة

و هو شيخ الحافظ الخطيب البغدادى. روى عنه هذا الحديث الشريف فى تاريخه [۴].

ترجمته ...: ص: ۳۵

۱- الخطيب: «محمد بن أحمد بن محمّد بن أحمد بن رزق ... أبو الحسن البزاز المعروف بابن رزقويه ... و كان ثقة صدوقا كثير السماع و الكتابة، حسن

---

[۱] سير أعلام النبلاء: ۱۷/ ۸۹.

[۲] طبقات الشافعية: ۳/ ۱۴۸.

[۳] طبقات الشافعية: ۱/ ۸۴.

[۴] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۶

الاعتقاد، جمیل المذهب، مدیما لتلاوة القرآن، شدیدا علی أهل البدع، و مکث یملی فی جامع المدینة من بعد سنة ۳۸۰ إلی قبل وفاته بمدة. و هو أول شیخ کتبت عنه، و أوّل ما سمعت منه فی سنة ۴۰۳» [... ۱].

۲- الذهبی: «الإمام المحدّث المتقن المعمّر شیخ بغداد» [... ۲].

۳- ابن تغری بردی: «سمع الحدیث فأکثر، و کان ثقة صدوقا کثیر السماع حسن الاعتقاد جمیل المذهب» [۳].

(۳۳) روایة الصّیرفی ... ص: ۳۶

اشارة

و هو: أبو سعید محمد بن موسی بن الفضل بن شاذان النیسابوری المتوفی سنة ۴۲۱. و قد طریق روایة ابن المغازلی فراجعه.

ترجمته ...: ص: ۳۶

۱- الذهبی: «الصّیرفی الشیخ الثقة المأمون ... و سمع أیضا من أبی عبد اللّه محمد بن یعقوب الشیبانی ... حدّث عنه أبو بکر البیهقی و الخطیب» [... ۴].

۲- ابن العماد: «أبو سعید الصیرفی محمد بن موسی ... کان ثقة» [... ۵].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱/ ۳۵۱.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱/ ۲۵۸.

[۳] النجوم الزاهرة: ۴/ ۲۵۶.

[۴] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۳۵۰.

[۵] شذرات الذهب: ۳/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۷

(۳۴) روایة البرقانی ... ص: ۳۷

اشارة

و هو أبو بکر أحمد بن محمد بن أحمد الخوارزمی الشافعی المتوفی سنة ۴۲۵.

فقد وقع فی طریق روایة الحافظ ابن عساکر فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۷

۱- الخطیب: «أحمد بن محمد بن أحمد بن غالب، أبو بکر، الخوارزمی، المعروف بالبرقانی- فذکر أسفاره و مشایخه فی البلاد. ثم قال- ثم عاد إلی بغداد فاستوطنها و حدّث بها، فکتبنا عنه، و کان ثقة ورعا متقنا متثبّتا فهما، لم یر فی شیوخنا أثبت منه...

سمعت أبا القاسم الأزهری یقول: البرقانی إمام إذا مات ذهب هذا الشأن. یعنی الحدیث.

سمعت أبا محمد الخلّال- ذکر البرقانی فقال-: کان نسیج وحده...

و مات رحمه اللّه فی یوم الأربعاء أول یوم من رجب سنة ۴۲۵» [۲].

۲- الذهبی: «البرقانی، الامام الحافظ شیخ الفقهاء و المحدّثین ... شیخ بغداد» [... ۳].

۳- الأسنوی: «کان إماما حافظا ورعا مجتهدا فی العبادة حافظا للقرآن» [... ۴].

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق، الحدیث رقم: ۹۹۴.

[۲] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۷۳.

[۳] تذکرة الحفاظ: ۳/ ۱۰۷۴.

[۴] طبقات الشافعیة: ۱/ ۲۳۱.

(۳۵) روایة النرسی ... ص: ۳۸

اشارة

و هو محمد بن عمر النرسی المتوفی سنة ۴۲۶ شیخ الخطیب البغدادی، رواه عنه فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۳۸

و قال بترجمته: «محمد بن عمر بن القاسم بن بشر بن عاصم بن أحمد، أبو بکر النرسی، یعرف بابن عدسیّة، کتبنا عنه، و کان شیخا صالحا صدوقا من أهل السنة، معروفا بالخیر» [... ۲].

(۳۶) روایة الثعلبی ... ص: ۳۸

اشارة

و هو أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهیم المتوفی سنة ۴۲۷ أو ۴۳۷.

رواه فی تفسیره المعروف، عن طریق أحمد و الترمذی، بعین لفظهما.

ترجمته ...: ص: ۳۸

۱- السبکی: «کان أوحد زمانه فی علم القرآن» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد: ۱۱/ ۴۸.

[۲] تاریخ بغداد: ۳/ ۳۷.

[۳] طبقات الشافعیة: ۴/ ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۹

۲- الداودی: «کان أوحد زمانه فی علم القرآن، حافظا للّغة، بارعا فی العربیة، واعظا، موثقا» [... ۱].

۳- الأسنوی: «ذکره ابن الصلاح و النووی من الفقهاء الشافعیة، و کان إماما فی اللغة و النحو» [۲].

(۳۷) روایة الدسکری ... ص: ۳۹

اشارة

و هو أبو طالب یحیی بن علی المتوفی سنة ۴۳۱، شیخ الخطیب البغدادی، روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۳].

ترجمته ...: ص: ۳۹

۱- عبد الغافر الفارسی: «أبو طالب الدسکری یحیی بن علی بن الطیب، الفقیه الصوفی، الدسکری، أبو طالب، المقیم بحلوان، خادم الفقراء بها، و شیخ البلد، و المفتی و المحدّث و القاضی، کتب بجرجان و نیسابور و أصبهان، و حدّث عن الغطریفی و ابن المقری، و روی الکثیر، فسمع منه الغرباء تبرّکا بروایته، و توفی یوم الجمعة فی رجب سنة ۴۳۱. روی عنه: أحمد بن أبی سعد بن علی النیسابوری ...المؤذن» [۴].

---

[۱] طبقات المفسرین: ۱/ ۶۵.

[۲] طبقات الشافعیة: ۱/ ۴۲۹.

[۳] تاریخ بغداد: ۲/ ۳۷۷.

[۴] تاریخ نیشابور: ۷۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۰

۲- السبکی: «یحیی بن علی ... الشیخ الجوّال فی البلاد، سمع أبا أحمد الغطریفی و غیره. روی عنه أبو بکر الخطیب و غیره» ... ثم أورد کلام الفارسی المذکور [۱].

(۳۸) روایة الصّیمری ... ص: ۴۰

اشارة

و هو الحسین بن علی المتوفی سنة ۴۳۶، شیخ الخطیب البغدادی، روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۰

۱- الخطیب: «سکن بغداد، و کان أحد الفقهاء المذکورین من العراقیین، حسن العبارة جید النظر، ولی قضاء المدائن فی أول أمره، ثم ولّی بأخرة القضاء بربع الکرخ، و لم یزل یتقلّده إلی حین وفاته ... کتبت عنه، و کان صدوقا وافر العقل جمیل المعاشرة، عارفا بحقوق أهل العلم ... مات سنة ۴۳۶» [۳].

۲- ابن الجوزی: ترجمة بعبارة الخطیب المتقدمة [۴].

۳- الذهبی: «الصیمری القاضی العلّامة ... و کان من کبار الفقهاء المناظرین، صدوقا وافر العقل» [... ۵].

---

[۱] طبقات السبکی: ۵/ ۳۵۷.

[۲] تاریخ بغداد: ۷/ ۱۷۲.

[۳] تاریخ بغداد: ۸/ ۷۸.

[۴] المنتظم: ۸/ ۱۱۵.

[۵] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۶۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۱

۴- السمعانی: «أحد الفقهاء المذکورین من أصحاب أبی حنیفة» ثم ذکر عبارة الخطیب. [۱]

(۳۹) روایة السهمی ... ص: ۴۱

اشارة

و هو حمزة بن یوسف السّهمی أبو القاسم الجرجانی المتوفی سنة ۴۳۷.

روی هذا الحدیث الشریف حیث قال: «أخبرنا ابن عدی: أحمد بن سلمة هذا حدیث عن الثقات. أخبرنا أبو أحمد ابن عدی، حدثنا عبد الرحمن بن سلیمان بن موسی بن عدی الجرجانی بمکة، حدثنا أحمد بن سلمة بن عمرو الجرجانی، حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها» [۲]

ترجمته ...: ص: ۴۱

۱- ابن الجوزی: «حمزة بن یوسف ... أبو القاسم الجرجانی. روی الحدیث الکثیر» [۳].

۲- الذهبی: «السهمی الامام الحافظ المحدّث المتقن المصنف أبو القاسم ... محدّث جرجان ... صنف التصانیف و تکلّم فی العلل و الرجال ... مات سنة ۴۲۸ و قیل ۲۷. حدّث الخطیب عن رجل عنه» [۴].

[۱] الأنساب- الصیمری.

[۲] تاریخ جرجان: ۲۴، ط حیدرآباد.

[۳] المنتظم: ۸/ ۸۷.

[۴] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۴۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۲

۳- السیوطی: «الامام الثبت ... جال البلاد ... و صنّف و رجح و عدّل و صحّح و علّل. مات سنة ۴۲۷» [۱].

(۴۰) روایة العتیقی ... ص: ۴۲

اشارة

و هو أحمد بن محمد العتیقی المتوفی سنة ۴۴۱، شیخ الخطیب البغدادی روی عنه الحدیث فی تاریخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۴۲

۱- الخطیب: «کتبت عنه و کان صدوقا ... سمعت أبا القاسم الأزهری ذکر أبا الحسن العتیقی فأثنی علیه خیرا و وثّقه. مات العتیقی سحر یوم الثلاثاء الحادی و العشرین من صفر سنة ۴۴۱» [۳].

۲- السمعانی: «کان أحد الثقات المکثرین من الحدیث، رحل إلی الشام و دیار مصر و سمع الحدیث الکثیر، روی عنه أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب» [۴].

۳- ابن الجوزی: «کان صدوقا» [۵].

۴- الذهبی: «الامام المحدّث الثقة» [۶].

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۲۲.

[۲] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۴۸.

[۳] تاریخ بغداد: ۴/ ۳۷۹.

[۴] الأنساب: ۸/ ۳۹۳.

[۵] المنتظم: ۸/ ۱۴۲.

[۶] سیر أعلام النبلاء: ۱۷/ ۶۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۳

(۴۱) روایة أبی سعید الفقیه ... ص: ۴۳

اشارة

رواه الحافظ ابن عساکر عن الحافظ زاهر بن طاهر الشحامی عنه.. [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۳

قال الـذهبی: «الشیخ الفقیه الامام، الأدیب النحوی الطبیب، مسـند خراسان، أبو سـعد محمـد بن عبـد الرحمن بن محمـد بن أحمد بن محمد بن جعفر النیسابوری الکنجرودی أو الجنرودی- و جنزرود محلة- عنه: البیهقی و السّکری.

و روی الکثیر، و انتهی إلیه علوّ الإسناد. حدّث عنه ...: و زاهر الشحامی...

قلت: توفی فی صفر سنة ۴۵۳. سمعنا کثیرا من حدیثه بالاجازة العالیة» [۲].

و له ترجمة فی:

الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱، طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة ۱/ ۷۸، شذرات الذهب ۳/ ۲۹۱، العبر ۳/ ۲۳۰.

---

[۱] التجرید لابن عساکر- مخطوط.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱۸/ ۱۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۴

(۴۲) روایة الجوهری ... ص: ۴۴

اشارة

و هو أبو محمد الحسن بن علی البغدادی المتوفی سنة ۴۵۴، وقع فی طریق روایة الحافظ ابن عساکر للحدیث الشریف فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۴

۱- الخطیب: «کتبنا عنه، و کان ثقة أمینا کثیر السماع» [۲].

۲- الذهبی: «انتهت الیه علو الروایة فی الحدیث، و أملی مجالس کثیرة، و کان صاحب حدیث» [۳].

۳- ابن الأثیر: «بغدادی ثقة مکثر، أصل من شـیراز و ولد ببغداد، و سمع أبا بکر القطیعی و أبا عمرو ابن حیویه و غیرهما. روی عنه أبو بکر الخطیب...

و توفی سنة ۴۵۴» [۴].

(۴۳) روایة العیّار ... ص: ۴۴

اشارة

و هو أبو عثمان سعید بن أحمد النیسابوری المتوفی سنة ۴۵۷. وقع فی طریق

---

[۱] تاریخ دمشق. ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام. الحدیث: ۹۹۵.

[۲] تاریخ بغداد: ۷/ ۳۹۳.

[۳] العبر: ۳/ ۲۳۱.

[۴] اللباب: ۱/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۵

روایة الحافظ ابن النجاری. [۱]

ترجمته ...: ص: ۴۵

۱- الذهبی: «العیّار الشیخ العالم الزاهد المعمّر أبو عثمان سعید بن أبی سعید أحمد بن محمد بن نعیم بن أشکاب النیسابوری الصوفی المعروف بالعیّار ... حدّث عنه: محمد بن الفضل الفراوی، و زاهر الشحامی، و أبو المعالی محمد ابن اسماعیل الفارسی، وعدّة. و من أصبهان: غانم بن أحمد الجلودی، و فاطمة بنت محمد البغدادی ... قال عبد الغافر: مات العیار بغزنة فی ربیع الأول سنة ۴۵۷» [۲].

۲- الصفدی: «عمّر حتی جاوز المائة، و تفرّد بالروایة عن أشیاخه...

و روی عنه الکبار و الأئمة. و توفی بغزنة سنة ۴۵۷» [۳].

۳- ابن العماد کذلک [۴].

(۴۴) روایة الحسکانی ... ص: ۴۵

اشارة

و هو الحافظ القاضی أبو القاسم الحسکانی الحذّاء المتوفی بعد سنة ۴۷۰.

روی حدیث أنا مدینة العلم بقوله: «أخبرنا السیّد أبو الحسن محمد بن الحسینی رحمه اللّه قراءة، أخبرنا محمد بن محمد بن سعد الهروی- و کتبه لی بخطّه

---

[۱] أنظر: روایته و فتح الملک العلی: ۵۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۱/ ۸۶.

[۳] الوافی بالوفیات: ۱۵/ ۱۹۸.

[۴] شذرات الذهب: ۳/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۶

- أخبرنا محمد بن عبد اللّه الشامی و أبو الصّلت الهروی و أبو معاویة، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۶

۱- عبد الغافر: «أبو القاسم الحسکانی الحذاء عبید اللّه بن عبد اللّه بن أحمد ... الحافظ المتقن، من أصحاب أبی حنیفة، فاضل، عن بیت العلم و الوعظ و الحدیث ... سمع عالیا، و انتخب علی الشیوخ، و جمع الأبواب و الکتب و الطرف ... و لم یأل فی الطلب ثم فی النشر و الإفادة» [۲].

۲- الذهبی: «الحسکانی القاضی المحدّث ... الحافظ، شیخ متقن ذو عنایة تامّة بعلم الحدیث ... و کان معمّرا عالی الإسناد ... و ما زال یسمع و یجمع و یفید، و قد أکثر عنه المحدّث عبد الغافر بن اسماعیل الفارسی و ذکره فی تاریخه، لکن لم أجده ذکر له وفاة، و قد توفی بعد ۴۷۰، و وجدت له مجلسا یدل علی تشیّعه و خبرته بالحدیث، و هو تصحیح خبر ردّ الشمس لعلی رضی اللّه عنه و ترغیم النواصب الشمس» [۳].

(۴۵) روایة ابن مسعدة ... ص: ۴۶

اشارة

و هو أبو القاسم إسماعیل بن مسعدة الجرجانی المتوفی سنة ۴۷۴.

---

[۱] شواهد التنزیل: ۸۱.

[۲] السیاق فی تاریخ نیسابور: ۴۶۳.

[۳] تذکرة الحفاظ: ۳/ ۱۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۷

وقع فی طریق روایة الحافظ ابن عساکر [۱].

ترجمته ...: ص: ۴۷

الذهبی: «الإمام المفتی الرئیس أبو القاسم إسماعیل بن مسعدة بن إسماعیل ابن الامام الکبیر أبی بکر الإسماعیلی الجرجانی، سمع أباه و عمه المفضل و حمزة بن یوسف الحافظ، و القاضی محمد بن یوسف الشالنجی، و أحمد بن إسماعیل الرباطی.

و عنه: زاهر الشحامی و أخوه وجیه ... ولد سنة ۴۰۴ و مات بجرجان و له ۷۰ سنة، و کان صدرا معظّما إماما واعظا بلیغا، له النظم و النثر وسعة العلم.

روی ابن السمرقندی عنه کتاب الکامل لابن عدی» [۲].

و له ترجمة فی المنتظم ۹/ ۱۰، الوافی بالوفیات ۹/ ۲۲۳، شذرات الذهب ۳/ ۳۵۴ و غیرها.

(۴۶) روایة أبی الولید الباجی ... ص: ۴۷

اشارة

و هو أبو الوليد سليمان بن خلف الأندلسی المتوفی سنة ۴۷۴. وقع فی سند روایة العلّامة المحدّث أحمد المغربی فی کتابه فتح الملک [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۷

۱- ابن خلکان: «أبو الوليد الباجی سليمان بن خلف ... من علماء

---

[۱] ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ۲/ ۴۶۴، رقم: ۹۸۶.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۶۴.

[۳] فتح الملک العلی: ۵۷.

الأندلس و حفّاظها ... و هو أحد أئمة المسلمين ... و توفی بالمرية سنة ۴۷۴» [۱].

۲- الذهبی: «أبو الوليد الباجی، الامام العلامة الحافظ ذو الفنون القاضی، أبو الوليد سليمان بن خلف» [... ۲].

۳- اليافعی: «کان من علماء الأندلس و حفاظها» ثم ذکر کلمات ابن خلکان و الذهبی [۳].

۴- السيوطی: «العلامة الحافظ ذو الفنون ... برع فی الحديث و علله و رجاله و الفقه و غوامضه و الکلام و مضايقه، و تفقه به الأصحاب، و روی عنه خلائق» [... ۴].

(۴۷) روایة السّمرقندی ... ص: ۴۸

اشارة

و هو أبو محمد الحسن بن أحمد بن محمد السمرقندی المتوفی سنة ۴۹۱.

وقع فی کثير من الطرق و الأسانيد ... و قال المغربی: «و أخرجه الحافظ أبو محمد الحسن ابن أحمد السمرقندی فی (بحر الأسانيد فی صحاح المسانيد) الذی جمع فيه مائة ألف حديث بالأسانيد الصحيحة».

ترجمته ...: ص: ۴۸

۱- الذهبی: «السمرقندی، الحافظ الامام الرجال أبو محمد الحسن بن

---

[۱] وفيات الأعيان: ۲/ ۴۰۸.

[۲] سير أعلام النبلاء: ۱۸/ ۵۳۵.

[۳] مرآة الجنان: ۳/ ۱۰۸.

[۴] طبقات الحفاظ: ۴۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۴۹

أحمد بن محمد ... قال أبو سعد السمعانی: سألت إسماعیل الحافظ عنه فقال:

إمام حافظ سمع و جمع و صنف. و قال عمر بن محمد النسفی فی کتاب القند:

الامام الحافظ قوام السنّة أبو محمد السمرقندی نزیل نیسابور، لم یکن فی زمانه فی فنّه مثله فی الشرق و الغرب.

له کتاب (بحر الأسانید فی صحاح المسانید) جمع فیه مائة ألف حدیث، لو رتب و هذّب لم یقع فی الإسلام مثله، و هو ثمانمائة جزء ...مات فی ذی القعدة سنة ۴۹۱» [۱].

۲- السیوطی: «کان إماما حافظا عدیم النظیر فی حفظه، لم یکن فی وقته مثله فی الشرق و الغرب» [۲].

(۴۸) روایة الراغب الاصبهانی ... ص: ۴۹

اشارة

و هو أبو القاسم الحسین بن محمّد المتوفی- علی ما قیل- سنة ۵۰۲، رواه مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حیث قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۹

۱- الذهبی: «الراغب العلامة الماهر المحقّق الباهر، أبو القاسم الحسین ابن محمد بن المفضل الاصبهانی الملقب بالراغب، صاحب التصانیف، کان من

---

[۱] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۱۲۳۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۴۴۹.

[۳] المفردات: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۰

أذکیاء المتکلمین. لم أظفر له بوفاة و لا بترجمة» [۱].

۲- السیوطی: «الراغب، صاحب المصنفات، کان فی أوائل المائة الخامسة. له «مفردات القرآن» و «أفانین البلاغة» و «المحاضرات» وقفت علی الثلاثة. و قد کان فی ظنّی أن الراغب معتزلی حتی رأیت بخط الشیخ بدر الدین الزرکشی علی ظهر نسخة من القواعد الصغری لابن عبد السلام ما نصه: ذکر الامام فخر الدین الرازی فی تأسیس التقدیس فی الأصول أن أبا القاسم الراغب من أئمة السنة، و قرنه بالغزالی. قال: و هی فائدة حسنة، فإن کثیرا من الناس یظنون أنه معتزلی» [۲].

(۴۹) روایة ابن قبیس ... ص: ۵۰

اشارة

هو من رجال الحافظ ابن عساکر [۳].

ترجمته ...: ص: ۵۰

قال الـذهبی: «الشـیخ الامام الفقیه، النحوی، الزاهـد العابـد القـدوة، أبو الحسن علی بن أحمـد بن منصور بن محمـد بن قبیس الغسانی الدمشقی المالکی، ولد سنة ۴۴۲..

سمع أباه و أبا القاسم السمیاطی و أبا بکر الخطیب...

حدّث عنه: أبو القاسم ابن عساکر...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۱۸/ ۱۲۰.

[۲] بغیة الوعاة: ۲/ ۲۹۷.

[۳] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق: ۲/ ۴۶۴ رقم: ۹۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۱

قال ابن عساکر: کان ثقة متحرّزا متیقّظا منقطعا فی بیته بدرب النقاشة أو بیته فی المنارة الشـرقیة بالجامع، و کان فقیها مفتیا یقرئ النحو و الفرائض، و کان متغالیا فی السـنّة، محبّا لأصـحاب الحدیث، و کان لا یحدث إلّا من أصل، سـمعت منه الکثیر، و مات یوم عرفة سنة ۵۳۰.

و قـال السـلفی: کـان یسـکن المنارة، و کان زاهـدا عابـدا ثقـة لم یکن فی وقته مثله بـدمشق، و هو مقـدّم فی علوم شتّی، محـدث ابن محدث» [۱].

و له ترجمة له: مرآة الجنان ۳/ ۲۵۷، العبر ۴/ ۸۲، النجوم الزاهرة ۵/ ۲۵۹، إنباه الرواة ۲/ ۲۳۲...

(۵۰) روایة ابن القشیری ... ص: ۵۱

اشارة

و هو شیخ الحافظ ابن عساکر. روی عنه الحدیث الشریف [۲]. و توفی سنة ۵۳۲.

ترجمته ...: ص: ۵۱

قال الذهبی: «ابن القشـیری: عبد المنعم الشـیخ الامام المسـند المعمّر أبو المظفّر ابن الأستاذ أبی القاسم عبد الکریم بن هوازن القشیری النیسابوری. ولد سنة ۴۴۵.

حدّث عنه: عبد الوهاب الانماطی، و أبو الفتح ابن عبد السلام، و أبو سعد السمعانی، و ابن عساکر.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۸.

[۲] ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من تاريخ دمشق: ۲/ ۴۶۴ رقم: ۹۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۲

قال السمعانی: شيخ ظريف مستور الحال سليم الجانب، غير مداخل للأمور» [... ۱].

و له ترجمة فی: المنتظم ۱۰/ ۷۵، طبقات الشافعية للسبكی ۷/ ۱۹۲ و غيرهما.

(۵۱) روایة زاهر الشّحامی ... ص: ۵۲

اشارة

و هو أبو القاسم زاهر بن طاهر الشحامی المتوفی سنة ۵۳۳، وقع فی غير واحد من الأسانيد، منها طريق الحافظ ابن عساكر فی تاريخه [۲].

ترجمته ...: ص: ۵۲

۱- الذهبی: و وصفه ب «مسند خراسان» [۳].

۲- ابن الجوزی فی حوادث سنة ۵۳۳ [۴].

۳- ابن الجزری: «زاهر بن طاهر بن محمد بن محمد أبو القاسم الشحامی المستملی، ثقة صحيح السماع. كان مسند نيسابور، توفی فی ربيع الآخر سنة ۵۳۳» [۵].

---

[۱] سير أعلام النبلاء: ۱۹/ ۶۲۳ باختصار.

[۲] ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام. الحديث: ۹۸۴.

[۳] العبر: ۴/ ۹۱.

[۴] المنتظم: ۱۰/ ۷۹.

[۵] طبقات القراء: ۱/ ۲۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۳

(۵۲) روایة أبی منصور القزّاز ... ص: ۵۳

اشارة

و هو أبو منصور عبد الرحمن بن محمد بن زريق القزاز المتوفی سنة ۵۳۵، وقع فی طريق رواية ابن الأثير حيث رواه عنه بواسطة أبی اليمن الكندی [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۳

۱- ابن الجوزی: «کان صحیح السماع ... و کان ساکنا قلیل الکلام خیّرا سلیما صبورا علی العزلة حسن الأخلاق» [... ۲].

۲- الذهبی: «القزاز الشیخ الجلیل الثقة أبو منصور ... راوی تاریخ الخطیب عنه ... حدّث عنه: ابن عساکر، و السمعانی، و أبو موسی المدینی، و ابن الجوزی ... و أبو الیمن الکندی ... و کان شیخا صالحا، متوددا سلیم القلب حسن الأخلاق صبورا، مشتغلا بما یعنیه. توفی سنة ۵۳۵ و کان صحیح السماع، أثنی علیه السمعانی و غیره» [۳].

۳- ابن الأثیر: «روی عنه الناس فأکثروا. و من طریقه اشتهر تاریخ بغداد للخطیب» [۴].

---

[۱] أسد الغابة: ۴/ ۲۲.

[۲] المنتظم: ۱۰/ ۹۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۶۹.

[۴] اللباب: ۳/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۴

(۵۳) روایة الزمخشری ... ص: ۵۴

اشارة

و هو جار اللّه محمود بن عمر الزمخشری المتوفی سنة ۵۳۸. رواه فی کتابه فی غریب الحدیث، و فی (خصائص العشرة) [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۴

۱- ابن خلکان: «أبو القاسم محمود بن عمر ... الامام الکبیر فی التفسیر و الحدیث و النحو و اللغة و علم البیان. کان إمام عصره من غیر مدافع. تشدّ إلیه الرّحال فی فنونه» [... ۲].

۲- یاقوت الحموی: «کان إماما فی التفسیر و النحو و اللغة و الأدب، واسع العلم، کبیر الفضل، متفنّنا فی علوم شتی، معتزلی المذهب، متجاهرا بذلک» [... ۳].

۳- الداودی: «کان واسع العلم کثیر الفضل، غایة فی الذکاء وجودة القریحة، متفننا فی کلّ علم، لقی الکبار و صنف التصانیف المفیدة» [... ۴].

---

[۱] الفائق فی غریب الحدیث: ۱/ ۲۸، خصائص العشرة ط بغداد سنة ۱۳۸۸: ۹۸.

[۲] وفیات الأعیان: ۵/ ۱۶۸.

[۳] معجم الأدباء: ۷/ ۱۴۷.

[۴] طبقات المفسرین: ۲/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۵

(۵۴) روایة الأنماطی ... ص: ۵۵

اشارة

و هو أبو البرکات عبد الوهاب الانماطی المتوفی سنة ۵۳۸ من مشایخ الحافظ ابن عساکر و ممّن روی عنه الحدیث الشریف فی تاریخه [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۵

۱- الذهبی: «قال السمعانی: هو الحافظ ثقة متقن واسع الروایة دائم البشر سریع الدمعة عند الذکر حسن المعاشرة ... قال السلفی: کان عبد الوهاب رفیقنا حافظا ثقة، لدیه معرفة جیدة، قال ابن ناصر: کان بقیة الشیوخ، سمع الکثیر، و کان یفهم، مضی مستورا، و کان ثقة» [۲].

۲- السیوطی: «الأنماطی الحافظ العالم محدّث بغداد أبو البرکات» [... ۳].

(۵۵) روایة ابن خیرون ... ص: ۵۵

اشارة

و هو: أبو منصور محمد بن خیرون البغدادی المتوفی سنة ۵۳۹. رواه عنه الحافظ ابن عساکر فی تاریخه [۴].

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق. الحدیث: ۹۹۴.

[۲] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۱۲۸۲. و له ترجمة فی سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۳۴.

[۳] طبقات الحفاظ: ۴۶۴.

[۴] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام: الحدیث: ۹۹۲.

ترجمته ...: ص: ۵۶

۱- ابن الجوزی: «کان ثقة، و کان سماعه صحیحا، سمعت علیه الکثیر و قرأت علیه» [۱].

۲- الذهبی: «ابن خیرون الشیخ الامام المعمّر- قال السمعانی: ثقة صالح ماله شغل سوی التلاوة و الاقراء. و قال ابن الخشّاب: کان شافعیّا من أهل السنة ... مات فی رجب سنة ۵۳۹ ببغداد» [۲].

۳- ابن الجزری: «روی عنه الحافظ ... و کان صالحا خیّرا إماما فی القراءات» [... ۳].

(۵۶) روایة فاطمة بنت محمّد البغدادی ... ص: ۵۶

اشارة

المتوفاة سنة ۵۳۹. شیخه السمعانی، و ابن عساکر، و أبی موسی المدینی، و غیرهم من الأعلام الحفّاظ. وقعت فی طریق روایة الحافظ ابن النجار الحدیث الشریف، حیث رواه عنها بواسطة واحدة، و هی ترویه عن العیّار النیسابوری المتقدم ذکره.

ترجمتها ...: ص: ۵۶

۱- الذهبی: «فاطمة بنت البغدادی، الشیخة العالمة الواعظة الصالحة

---

[۱] المنتظم: ۱۰/ ۱۱۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۹۴.

[۳] طبقات القراء: ۲/ ۱۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۷

المعمرة، مسندة أصبهان، أم البهاء فاطمة بنت محمد بن أبی سعد أحمد بن الحسن ابن علی بن البغدادی الاصبهانی. مولدها بعد الأربع و أربعمائة ... و عمّرت و تفرّدت بأشیاء. حدّث عنها: السمعانی، و ابن عساکر، و أبو موسی المدینی ...، قال السمعانی، شیخة معمّرة مسندة. و أرخ مولدها. و قال أبو موسی:

توفیت فی الخامس و العشرین من رمضان سنة ۵۳۹. قال: و لها قریب من ۹۴ سنة» [۱].

۲- ابن العماد: «مسندة أصبهان ... و سمعت صحیح البخاری من سعید العیّار» [... ۲].

(۵۷) روایة وجیه بن طاهر ... ص: ۵۷

اشارة

و هو: وجیه بن طاهر الشحامی البغدادی التوفی سنة ۵۴۱، وقع فی طریق روایة الحافظ الحموینی فی (فرائد السمطین) و الحافظ الذهبی فی (تذکرة الحفاظ)، حیث روی هذا الحدیث الشریف عن الحسن بن أحمد السمرقندی.

ترجمته ...: ص: ۵۷

۱- ابن الجوزی: «کان شیخا صالحا صدوقا صالحا، حسن السیرة، منوّر الوجه و الشیبة، سریع الدمعة، کثیر الذکر، ولی منه إجازة بمسموعاته و مجموعاته» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۴۸، العبر: ۴/ ۱۰۹.

[۲] شذرات الذهب: ۴/ ۱۲۳ و لها ترجمة فی أعلام النساء: ۴/ ۱۱.

[۳] المنتظم: ۱۰/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۸

۲- الذهبی: «کان خیّرا متواضعا متعبّدا لا کأخیه، و قد تفرد فی عصره» [۱].

و قال أیضا: «الشیخ العدل مسند خراسان ... حدّث عنه ابن عساکر و السمعانی ... قال السمعانی: کتبت عنه الکثیر، و کان کخیر الرجال متواضعا متوددا ألوفا، دائم الذکر، کثیر التلاوة، وصولا للرّحم، تفرّد فی عصره بأشیاء» [۲].

(۵۸) روایة القاضی عیاض ... ص: ۵۸

اشارة

و هو: عیاض بن موسی المتوفی سنة ۵۴۴. وقع فی سند روایة الحافظ المغربی فی کتابه (فتح الملک) [۳].

ترجمته ...: ص: ۵۸

۱- ابن الوردی: «القاضی عیاض بن موسی بن عیاض البستی بمراکش. و مولده بسبته سنة ۴۷۶. أحد الأئمة الحفاظ المحدثین الأدباء، و تآلیفه و أشعاره شاهدة بذلک» [۴].

۲- ابن خلکان: «إمام وقته فی الحدیث و علومه» [۵].

---

[۱] العبر: ۴/ ۱۱۳.

[۲] سیر أعلام النبلاء: ۲۰/ ۱۰۹.

[۳] فتح الملک العلی: ۵۷.

[۴] تتمة المختصر: ۲/ ۷۲.

[۵] وفیات الأعیان: ۳/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۵۹

۳- الذهبی: «قال ابن بشکوال: هو من أهل العلم و الیقین و الذکاء و الفهم» [۱].

(۵۹) روایة الدهلقی ... ص: ۵۹

رواه فی کتابه (لباب الألباب فی فضائل الخلفاء) فی فصل الأخبار المسندة فی شأن أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «أخبرنا أستادی الفقیه الامام الأقبل، صائن الدین شرف الإسلام، أبو حفص عمر بن عیسی الخطیبی قال: أخبرنا منصور بن هبة اللّه الأسدآبادی- فی یوم الجمعة الثالث عشر من ذی القعدة سنة ۵۴۳- قال: أخبرنا أبو الدرداء سعد بن أبی عبد اللّه الحسین بن محمد الزوزنی قال: أخبرنا أبو الفضل عبد الملک بن أبی الحسن بن محمد الهروی قال: ثنا أبو عثمان قال: ثنا قتیبة بن سعید قال: ثنا یعقوب بن عبد الرحمن و عبد العزیز بن أبی خازم- و اللفظ لیعقوب- قال: أخبرنا سهل بن سعد الساعدی عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

(۶۰) روایة الملا ... ص: ۵۹

اشارة

و هو: عمر بن محمد بن خضر الموصلی المعروف بالملّا، المتوفّی سنة ۵۷۰.

---

[۱] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۱۳۰۴.

روی هذا الحدیث الشریف فی کتابه (وسیلة المتعبدین) الذی اعتمد علیه القوم و نقلوا عنه فی کتب الحدیث و السّیرة النبویّة [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۰

ترجم له و أثنی علیه جماعة کبیرة من الأعلام، منهم:

۱- ابن الجوزی فی تاریخه [۲].

۲- سبط ابن الجوزی فی تاریخه [۳].

۳- ابن تغری بردی فی تاریخه [۴].

۴- ابن کثیر فی تاریخه [۵].

(۶۱) روایة ابن الأنباری ... ص: ۶۰

اشارة

و هو: أبو البرکات عبد الرحمن بن محمّد ابن الأنباری المتوفی سنة ۵۷۷، رواه مرسلا إیّاه إرسال المسلّم حیث قال: «و الرّسول یقول فی حقّه: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۶].

---

[۱] وسیلة المتعبدین: ۲/ ۱۶۴.

[۲] المنتظم: ۱۰/ ۲۴۹.

[۳] مرآة الزمان: ۸/ ۳۱۰.

[۴] النجوم الزاهرة: ۶/ ۶۷.

[۵] البدایة و النهایة: ۲/ ۲۸۲.

[۶] لمع الأدلة فی النحو: ۴۶.

ترجمته ...: ص: ۶۱

۱- الأسنوی: «ابن الأنباری اللغوی أبو البرکات عبد الرحمن بن محمد ابن عبید اللّه ... تبحّر فی علم الأدب إلی أن صار إمام وقته بتصانیف و تلامیذ ... توفی ببغداد لیلة الجمعة تاسع شعبان سنة ۵۷۷. ذکره ابن خلکان» [۱].

۲- ابن شاکر الکتبی: «کان إماما ثقة صدوقا، غزیر العلم و رعا زاهدا تقیا عفیفا، لا یقبل من أحد شیئا» [۲].

۳- ابن العماد: «العبد الصالح أبو البرکات ... کان زاهدا عابدا مخلصا ناسکا تارکا للدنیا» [... ۳].

(۶۲) روایة الطّالقانی ... ص: ۶۱

اشارة

و هو: رضی الدین أبو الخیر أحمد بن إسماعیل الطالقانی القزوینی المتوفی سنة ۵۹۰.

رواه فی کتابه (الأربعین) فی الباب الثالث و العشرین و الذی عنونه بأنه «فی کون علی باب مدینة العلم» بقوله:

«و به قال الحاکم: أنا أبو العباس الأموی، نا محمد بن عبد الرحمن الهروی. قال الحاکم: و حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الصفار، نا إبراهیم ابن إسحاق السّراج النیسابوری ببغداد، نا أبو الصّلت عبد السلام بن صالح بن سلیمان بن میسرة الهروی بنیسابور، نا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن

---

[۱] طبقات الشافعیة: ۱/ ۱۲۰.

[۲] فوات الوفیات: ۲/ ۲۹۲.

[۳] شذرات الذهب: ۴/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۶۲

عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۲

۱- الذهبی: «الطالقانی الشیخ الامام العلامة الواعظ ذو الفنون رضی الدین أبو الخیر أحمد بن إسماعیل بن یوسف الطالقانی القزوینی الشافعی ... قال ابن النجار: کان إماما فی المذهب و الأصول و التفسیر و الخلاف و التذکیر ... و کان کثیر العبادة و الصلاة، دائم الذکر، قلیل المأکل ... و هو ثقة فی روایته ... و قال ابن الدّبیثی: أملی عدة مجالس، و کان مقبلا علی الخیر کثیر الصلاة ... إلی أن توفی فی المحرم سنة ۵۹۰» [... ۲].

۲- السبکی: «الشیخ الامام الفقیه الصوفی الواعظ الملقّب رضی الدین أحد الأعلام» ... و أطال فی ترجمته [۳].

(۶۳) روایة أبی الیمن الکندی ... ص: ۶۲

اشارة

و هو: زيد بن الحسن الكندى البغدادى المتوفى سنة ۶۱۳، فقد وقع فى طريق رواية الحافظ الكنجى و الحافظ ابن الأثير فى (أسد الغابة).

ترجمته ...: ص: ۶۲

۱- الذهبى: «العلّامة تاج الدين الكندى أبو اليمن زيد بن الحسن بن

---

[۱] كتاب الأربعين المنتقى من مناقب المرتضى- مخطوط.

[۲] سير أعلام النبلاء: ۲۱/ ۱۹۰.

[۳] طبقات الشافعية: ۶/ ۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۳

زيد بن الحسن البغدادى المقرئ اللغوى، شيخ الحنفية و القراء و النحاة بالشام، و مسند العصر» [... ۱].

۲- ابن الجزرى: «ولد فى شعبان سنة ۵۲۰ ببغداد، و تلقى القرآن على سبط الخياط و له نحو من سبع سنين و هذا عجيب. و أعجب من ذلك أنه قرأ القراءات العشر و هو ابن عشر، و هذا لا يعرف لأحد قبله، و أعجب من ذلك طول عمره و انفراده فى الدنيا بعلوّ الاسناد فى القرآت و الحديث، فعاش بعد أن قرأ القرآت ثلاثا و ثمانين سنة، و هذا ما نعلمه وقع فى الإسلام» [۲].

۳- ابن الأثير: «كان إماما فى النحو و اللغة، و له الاسناد العالى فى الحديث، و كان ذا فنون كثيرة من أنواع العلوم» [۳].

(۶۴) رواية الرّافعى ... ص: ۶۳

اشارة

و هو: أبو القاسم عبد الكريم بن محمد الرافعى القزوينى المتوفى سنة ۶۲۴، وقع فى طريق رواية الحافظ الحموينى فى (فرائد السمطين) [۴].

ترجمته ...: ص: ۶۳

و هو من كبار أعلام السنة المعتمدين عندهم فى الحديث و التاريخ و الرّجال، أثنى عليه مترجموه و أطروه و مدحوه، و كتابه (التدوين بذكر أهل العلم

---

[۱] العبر حوادث سنة: ۶۱۳.

[۲] طبقات القراء: ۱/ ۲۹۷.

[۳] الكامل فى التاريخ: ۱۲/ ۱۳۰.

[۴] فرائد السمطين: ۱/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۴

بقزوین) من الکتب المعتبرة المشهورة بینهم ... أنظر:

۱- السبکی فی طبقات الشافعیة ۵/ ۱۱۹.

۲- ابن الوردی فی تتمة المختصر ۲/ ۱۴۸.

۳- ابن شاکر فی فوات الوفیات ۲/ ۳.

و غیرها من الکتب المصنفة فی الرجال و التاریخ.

(۶۵) روایة أبی نصر الدمشقی ... ص: ۶۴

اشارة

و هو: أبو نصر شمس الدین محمد بن هبة اللّه الدمشقی المتوفی سنة ۶۳۵ و هو شیخ الحافظ الکنجی الذی روی عنه الحدیث، و وصفه بالعلامة قاضی القضاة.

ترجمته ...: ص: ۶۴

۱- الذهبی: «أبو نصر ابن الشیرازی القاضی شمس الدین محمد بن هبة اللّه بن محمد بن هبة اللّه بن یحیی الدمشقی الشافعی. ولد سنة ۵۴۹ و أجاز له أبو الوقت و طائفة. و سمع من أبی یعلی بن الحبوبی و طائفة کبیرة و له مشیخة فی جزء. درّس و أفتی و ناظر و صار من کبار أهل دمشق دی العلم و الروایة و الریاسة و الجلالة. درّس مدة بالشامیة الکبری، و توفی فی ثانی جمادی الآخرة» [۱].

۲- ابن قاضی شهبة: «کان فقیها فاضلا خیّرا دیّنا منصفا، علیه سکینة و وقار، حسن الشکل، یصرف أکثر أوقاته فی نشر العلم» [۲].

---

[۱] العبر: ۵/ ۱۴۵.

[۲] طبقات الشافعیة: ۲/ ۱۱۳، و له ترجمة فی: البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۵۱، شذرات الذهب:

۵/ ۱۷۴، طبقات السبکی: ۵/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۵

(۶۶) روایة أبی الرجا الخوارزمی ... ص: ۶۵

اشارة

المتوفی سنة ۶۵۸.

روی هذا الحدیث الشریف فی کتاب (فضائل شهر رمضان) فی «اللیلة السادسة عشرة-: ابن عباس رضی اللّه عنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

ترجمته ...: ص: ۶۵

و هو: أبو الرجا نجم الـدين مختار بن محمود بن محمـد الزاهـدی الخوارزمی الحنفی. ترجم له و أثنی علیه فی غیر واحد من المصادر راجع: تاج التراجم ۵۴، الجواهر المضیّئة ۲/ ۱۶۶، الفوائد البهیّئة ۲۱۳ معجم المؤلفین ۱۲/ ۲۱۱.

و کتابه المذکور لا یزال مخطوطا.

(۶۷) روایة ابن أبی جمرة المالکی ... ص: ۶۵

اشارة

و هو: أبو محمد عبد اللّه بن أبی جمرة المتوفی سـنة ۶۹۹. أرسـله إرسال المسلّم فی کتابه بلفظ: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

---

[۱] بهجة النفوس: ۲/ ۱۷۵، ۴/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۶

ترجمته ...: ص: ۶۶

۱- محمـد مخلوف: «أبو محمـد عبـد اللّه بن أبی جمرة المحـدّث الراویـة القدوة المقرئ العمدة الولی الصالح الزاهد العارف باللّه، له کرامات جمعت فی کراریس.

أخذ عن جماعة منهم أبو الحسن الزیات، أخذ عنه صاحب المدخل ابن الحاج.

ألف مختصر البخاری و شرحه بهجة النفوس مشهور. توفی سنة ۶۶۹» [۱].

۲- حاج خلیفة فی شـروح البخاری: «و شـرح العارف القدوة عبد اللّه بن سعد بن أبی جمرة- بالجیم- الاندلسی. و هو علی ما اختصره من البخاری، و هو نحو ثلاثة آلاف حدیث. و سمّاه: بهجة النفوس و غایتها بمعرفة ما لها و ما علیها» [۲].

(۶۸) روایة النویری ... ص: ۶۶

اشارة

و هو: شهاب الدین أبو العباس أحمد بن عبد الوهاب المتوفی سنة ۷۳۲

رواه بقوله: «و روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أنّه قال: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه» [۳].

ترجمته ...: ص: ۶۶

قال ابن تغری بردی: «الشیخ الامام المؤرخ الفقیه شهاب الدین أبو

---

[۱] شجرة النور الزکیة فی طبقات المالکیة: ۱۹۹.

[۲] کشف الظنون: ۱/ ۵۵۰.

[۳] نهایة الأرب: ۲۰/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۷

العباس أحمد بن عبد الوهاب بن أحمد بن عبد الوهاب بن عبادة البکری النویری الشافعی. صاحب التاریخ المعروف بتاریخ النویری. فی یوم الحادی و العشرین من شهر رمضان.

کان فقیها فاضلا مؤرّخا بارعا، و له مشارکة جیّدة فی علوم کثیرة» [... ۱].

(۶۹) روایة الذهبی ... ص: ۶۷

اشارة

و هو: محمد بن أحمد المتوفی سنة ۷۴۸ ... رواه فی (تذکرة الحفاظ) بسنده عن السمرقندی قال: «أخبرنا إسحاق بن یحیی، أنا الحسن بن عباس، أنا عبد الواحد بن حمویه، أنا وجیه بن طاهر، أنا الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ» [... ۲].

ترجمته ...: ص: ۶۷

ترجم له السبکی فی طبقاته ۵/ ۲۱۶، و ابن حجر العسقلانی فی الدرر الکامنة ۴/ ۴۲۶، و السیوطی فی طبقات الحفاظ ۵۱۷، و الشوکانی فی البدر الطالع ۲/، ۰۱۱ و هذا خلاصة ما قال الشوکانی:

«محمد بن أحمد الذهبی الحافظ الکبیر المؤرخ صاحب التصانیف السائرة فی الأقطار، مهر فی فن الحدیث، قال ابن حجر: کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمیع مصنفاته مقبولة مرغوب فیها»....

---

[۱] النجوم الزاهرة: ۹/ ۲۹۹.

[۲] تذکرة الحفاظ: ۴/ ۲۸، حیدرآباد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۶۸

(۷۰) روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۶۸

اشارة

و هو: إسماعیل بن عمر بن کثیر المتوفی سنة ۷۷۴.

روی حدیث أنا مدینة العلم فی تاریخه بقوله: «و أمّا حدیث ابن عباس فرواه ابن عدی من طریق أحمد ابن سلمة أبی عمرو الجرجانی،

ثنا أبو معاویـة عن الأعمش عن مجاهـد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت باب المدینة» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۸

ترجم له ابن حجر العسقلانی فی الدرر الکامنة ۱/ ۳۹۹ و السیوطی فی طبقات الحفاظ: ۵۲۹. و قال الداودی بترجمته:
«إسـماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قـدوة العلماء و الحفاظ و عمـدة أهل المعانی و الألفاظ، سـمع الکثیر، و أقبل علی حفظ القرآن و معرفـة الأسانیـد و العلل و الرجال و التاریـخ، حتی برع فی ذلک و هو شاب» ثم ذکر کلمات الـذهبی و ابن حجر و غیرهما فی وصـفه [۲].

---

[۱] البدایة و النهایة: ۷/ ۳۵۸.

[۲] طبقات المفسرین: ۱/ ۱۱۰.

(۷۱) روایة الزین العراقی ... ص: ۶۹

اشارة

و هو: عبد الرحیم بن الحسین المعروف بالزین العراقی المتوفی سنة ۸۰۶.
وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی فی کتابه فتح الملک [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۹

۱- ابن الجزری: «عبد الرحیم بن الحسـین ... المعروف بالعراقی، حافظ الدیار المصـریّة و محدّثها و شیخها ... برع فی الحدیث متنا و إسـنادا، و تفقّه علی شـیخنا الأسـنوی و غیره. و کتب و ألّف و جمع و خرّج و انفرد فی وقته. توفی یوم الأربعاء ثانی شـعبان سنة ۸۰۶» [۲].

۲- السـیوطی: «العراقی. الحافظ الامام الکبیر الشهیر ... حافظ العصر ... کان شیوخ عصره یبالغون فی الثناء علیه بالمعرفة، کالسبکی و العلائی و العز ابن جماعة و العماد بن کثیر و غیرهم» [... ۳].

۳- السخاوی. ترجم له ترجمة مطوّلة [۴].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] طبقات القراء: ۱/ ۳۲۸.

[۳] طبقات الحفاظ: ۵۴۳.

[۴] الضوء اللامع: ۴/ ۱۷۱- ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۰

(۷۲) روایة الهیثمی ... ص: ۷۰

اشارة

و هو: نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی المتوفی سنة ۸۰۷.

روی حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها بقوله: «و عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه. رواه الطبرانی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۰

السّخاوی: «علی بن أبی بکر الحافظ و یعرف بالهیثمی، ولد فی رجب سنة ۷۳۵. و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد.

قال شیخنا فی معجمه: و کان خیّرا ساکنا لیّنا سلیم الفطرة شدیدة الإنکار للمنکر.

و قال البرهان الحلبی: إنه کان من محاسن القاهرة.

و قال التقی الفاسی: کان کثیر الحفظ للمتون و الآثار، صالحا خیّرا.

و قال الأقفهسی: کان إماما عالما حافظا زاهدا متواضعا متودّدا فی الناس، ذا عبادة و تقشّف و ورع.

و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدّا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق» [۲].

---

[۱] مجمع الزوائد: ۹/ ۱۱۴.

[۲] الضوء اللامع: ۵/ ۲۰۰ ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۱

(۷۳) روایة القلقشندی ... ص: ۷۱

اشارة

و هو: أبو العباس أحمد بن علی المتوفی سنة ۸۲۱.

قال: «و من السجلّات بالوظائف الدینیّة علی هذه الطریقة ما کتب به القاضی الفاضل عن العاضد بولایة بعض القضاة و هو:

الحمد للّه الواسعة عطایاه ... و علی أخیه و ابن عمه القائم مقامه بفصل حکمه و فضل علمه: أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب، الذی حرز له من المکرمات لبابها، و طابت بغبار حلمه إقامة الألباب و إلبابها، و میزّه عن الکافّة بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها» [... ۱].

ترجمته ...: ص: ۷۱

قال السخاوی: «أبو العباس أحمد بن علی بن أحمد القلقشندی ثم القاهری. کان أدیبا مؤرخا مفنّنا، اشتهر بکتابه صبح الأعشی. و هو أفضل تصانیفه، لکونه جامعا بین الأدب و التاریخ و وصف البلدان و نحو ذلک. و له غیره. توفی سنة ۸۲۱» [۲].

---

[۱] صبح الأعشی ۱۰/ ۴۲۵.

[۲] الضوء اللامع ۲/ ۸ ملخصا.

(۷۴) روایة العینی ... ص: ۷۲

اشارة

و هو: بدر الدین محمود بن أحمد الحنفی العینی المتوفی سنة ۸۵۵.

رواه فی شرحه علی صحیح البخاری [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۲

۱- ابن العماد: «بدر الدین أبو الثناء و أبو محمد محمود ... الحنفی المعروف بالعینی. قال تلمیذه ابن تغری بردی: هو العلامة، فرید عصره و وحید دهره، عمدة المؤرخین مقصد الطالبین قاضی القضاة ... و کان أحد أوعیة العلم. و أخذ عنه من لا یحصی» [... ۲].

۲- السخاوی. ترجم له ترجمة مفصّلة و وصفه بقوله: «و کان إماما عالما علّامة عارفا بالصرف و العربیة و غیرها، حافظا للتاریخ، و للّغة، کثیر الاستعمال لها، مشارکا فی الفنون، اشتهر اسمه و بعد صیته، مع لطف العشرة و التواضع، حدّث و أفتی و درّس» ثم ذکر ترجمته عن ابن حجر و غیره [۳].

---

[۱] عمدة القاری ۷/ ۶۳۱.

[۲] شذرات الذهب حوادث: ۸۵۵.

[۳] الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱- ۱۳۵. ملخصا.

(۷۵) روایة الأعور الواسطی ... ص: ۷۳

اشارة

و هو صاحب الرّسالة المشهورة التی ألّفها فی الردّ علی الامامیّة. فأجاب عنه غیر واحد من کبار علمائها. روی حدیث أنا مدینة العلم

فی رسالته فی مقام الجواب عن الاستدلال بها. و سیأتی التعرّض لأقاویله فی موضعها من الکتاب ان شاء اللّه.
تعالی.

ترجمته ...: ص: ۷۳

قال السخاوی: «یوسف. الجمال أبو المحاسن الواسطی الشافعی تلمیذ النجم السکاکینی. ممّن لقیه الشیخ عبد اللّه البصری نزیل مکة. رأیت له مؤلّفا سماه: الرسالة المعارضة فی الرد علی الرافضة. و کذا اختصر الملحة نظما» [۱].

(۷۶) روایة ابن الوزیر الحنفی ... ص: ۷۳

المتوفی سنة ۹۲۰.
رواه فی کتابه (الروضة) مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بلفظ: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

---

[۱] الضوء اللامع فی أعیان القرن التاسع ۱۰/ ۳۳۸.
[۲] الروضة المربعة فی سیرة الخلفاء الأربعة- مخطوط.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۴

(۷۷) روایة ابن الدیبع ... ص: ۷۴

اشارة

و هو: عبد الرحمن بن علی المتوفی سنة ۹۴۱.
رواه من طریق الترمذی فی صحیحه عن علی علیه السلام.
و من طریق الحاکم فی المستدرک عن ابن عباس رضی اللّه عنه [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۴

۱- ابن العیدروس ترجم له ترجمة مطولة، و بالغ فی الثناء علیه و وصفه بأعلی الأوصاف: «الامام الحافظ الحجة المتقن، شیخ الإسلام علامة الأنام، الجهبذ الامام مسند الدنیا أمیر المؤمنین فی حدیث سید المرسلین، خاتمة المحققین شیخ مشایخنا المبرزین» [۲].
۲- الغزی: «عبد الرحمن بن علی ... الشیخ الامام العلامة الأوحد المحقق الفهامة، محدّث الیمن و مؤرّخها و محیی علوم الأثر بها، وحید الدین أبو الفرج الشیبانی الزبیدی الشافعی، المعروف بابن الدیبع بکسر الدال المهملة» [۳].
۳- الشوکانی نحو ذلک [۴].

---

[۱] تمییز الطیب من الخبیث: ۴۱.

[۲] النور السافر ۲۱۲- ۲۲۱.

[۳] الکواکب السائرة ۲/ ۱۵۸.

[۴] البدر الطالع ۱/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۵

(۷۸) روایة النجم الغیطی ... ص: ۷۵

اشارة

و هو نجم الدین محمد بن أحمد الغیطی السکندری الشافعی المتوفی سنة ۹۸۴، الواقع فی طریق روایة الحافظ المغربی [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۵

و توجد ترجمته فی الکواکب السائرة و شذرات الذهب و غیرهما...

قال ابن العماد بعد أن عنونه کذلک: «الامام العلامة المحدث المسند شیخ الإسلام...

قال فی الکواکب ... انتهت إلیه الریاسة فی علم الحدیث و التفسیر و التصوف ... أجمع أهل مصر علی جلالته، و ما رأیت أحدا من أولیاء مصر إلّا یحبّه و یجلّه.

و ذکره القاضی محب الدین الحنفی فی رحلته إلی مصر و قال: و أمّا حافظ عصره، و محدّث مصره و وحید دهره، الرحلة الامام و العمدة الهمام الشیخ نجم الدین الغیطی، فإنه محدّث هذه الدیار علی الإطلاق، جامع للکمالات الجمیلة و محاسن الأخلاق... أجمعت علی صدارته فی العلم علماء البلاد» [... ۲].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] شذرات الذهب حوادث سنة: ۹۸۴، ۸/ ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۶

(۷۹) روایة أحمد بن خلیل السبکی ... ص: ۷۶

اشارة

و هو الشیخ شهاب الدین أحمد بن خلیل بن ابراهیم الشافعی المصری المتوفی سنة ۱۰۳۲ الواقع فی سند روایة الحافظ المغربی صاحب کتاب فتح الملک العلی [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۶

قال المحبی: «الشیخ أحمد ... ذکره الشیخ مدین القوصونی فیمن ترجم من علماء عصره و قال فی حقّه: الفاضل العلامة الفقیه المفید ...و أخذ عن الشیخ محمد الرملی ... و له من المؤلفات حاشیة علی الشفا للقاضی عیاض...

و رأیت فی تعالیق أخینا الفاضل مصطفی بن فتح اللّه ترجمته و ذکر: إنه أخذ عن النجم الغیطی و من فی طبقته من علماء وقته. و عنه الشیخ سلطان الزاجی و الشمس محمد البابلی و غیرهما. و کان له مهارة فی علوم الحدیث...

و کانت وفاته سنة ۱۰۳۲» [۲].

(۸۰) روایة الشمس البابلی ... ص: ۷۶

اشارة

و هو أبو عبد اللّه محمد بن علاء الدین- أو علی- القاهری الأزهری

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] خلاصة الأثر: ۱/ ۱۸۵.

الشافعی شمس الدین البابلی. المتوفی سنة ۱۰۷۷.

وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی.

ترجمته ...: ص: ۷۷

۱- قال الزرکلی: «فقیه شافعی من علماء مصر» [۱].

۲- قال کحالة: «محدّث، حافظ، فقیه» [۲].

(۸۱) روایة المقدسی الحنفی ... ص: ۷۷

رواه فی کتابه (مناقب الخلفاء) فی الباب الرابع فی مناقب علی بن أبی طالب. فصل فی خصائصه:

«منها: أنه باب دار الحکمة و باب دار العلم و أنه أقضی الامة: عن علی رضی اللّه عنه: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

و فی روایة: أنا دار العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه».

(۸۲) روایة عبد القادر الکردی ... ص: ۷۷

رواه فی کتابه (الریحانة الشّمیمة فی شرح الموضحة القویمة فی فضل

---

[۱] الأعلام: ۶/ ۲۷۰.

[۲] معجم المؤلفین: ۱۱/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۸

الخلفاء الأربعة الکریمة) حیث قال: «و عنه: قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها»

و «عن سعید بن المسیب قال: لم یکن أحد من الصحابة یقول: «سلونی» الّا علی

. و عن ابن مسعود قال: أفرض أهل المدینة و أقضاها علی. و عن عائشة: إن علیا ذکر عندها: أما أنه أعلم من بقی بالسنة».

(۸۳) روایة عبد الکریم بن ولی الدین ... ص: ۷۸

رواه فی کتابه (مزیل الاشتباه فی أسماء الصحابة) بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام قائلا: «أنا مدینة العلم و علی بابها. رواه محیی السنة فی مصابیحه و أبو عمر و العقیلی و ابن عدی و الطبرانی عن ابن عباس، و الحاکم عن جابر، کما فی الجامع».

(۸۴) روایة المغربی ... ص: ۷۸

اشارة

و هو: محمد بن محمّد المالکی المتوفی سنة ۱۰۹۴، رواه عن علی علیه السلام مرفوعا حیث قال: «علی- رفعه: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

ترجمته ...: ص: ۷۸

قال المحبی: «محمد بن محمد ... المغربی المالکی نزیل الحرمین: الامام

---

[۱] جمع الفوائد: ۳/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۷۹

الجلیل المحدّث المفنن، فرد الدنیا فی العلوم کلّها، الجامع بین منطوقها و مفهومها، و المالک لمجهولها و معلومها. نقلت عن شیخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادی- هو ممّن أخذ عنه و سافر إلی الروم فی صحبته و انتفع به، و کان یصفه بأوصاف بالغة حدّ الغلو- فإنه کان یقول: إنه یعرف الحدیث و الأصول معرفة ما رأینا من یعرفها ممّن أدرکناه. و أمّا علوم الأدب فإلیه النهایة ...، و قد أخذ عنه بمکة و المدینة و الروم خلق، و مدحه جماعة و أثنوا علیه. و کان وفاته بدمشق یوم الأحد عاشر ذی القعدة سنة ۱۰۹۴» [۱].

(۸۵) روایة المغربی ... ص: ۷۹

اشارة

و هو عبد الملک بن حسین العصامی المکی المتوفی سنة ۱۱۱۱.

روی الحدیث الشریف فی کتابه سمط النجوم [۲].

ترجمته ...: ص: ۷۹

۱- البدر الطالع للشوکانی [۳].

۲- سلک الدرر للمرادی [۴].

---

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر: ۴/ ۲۰۴.

[۲] سمط النجوم العوالی: ۴۹۱.

[۳] البدر الطالع: ۱/ ۴۰۲.

[۴] سلک الدرر: ۳/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۰

(۸۶) روایة العجلونی ... ص: ۸۰

اشارة

و هو: إسماعیل بن محمّد، المتوفی سنة ۱۱۶۲. رواه فی کتابه (کشف الخفا) الحدیث رقم ۶۱۸.

ترجمته ...: ص: ۸۰

قال المرادی: «إسماعیل بن محمد ... الشیخ الامام العالم الهمام الحجة الرحلة العمدة الورع العلامة. کان عالما بارعا صالحا مفیدا محدّثا مبجّلا قدوة سندا خاشعا، له ید فی العلوم، لا سیّما الحدیث و العربیة و غیر ذلک مما یطول شرحه، و لا یسع فی هذه الطروس وصفه. له القدم الراسخ فی العلوم و الید الطولی فی دقائق المنطوق و المفهوم ... اشتغل علی جماعة أجلّاء بالفقه و الحدیث و التفسیر و العربیة و غیر ذلک، إلی أن تمیّز علی أقرانه بالطلب ... و مشایخه کثیرون، و الکتب التی قرأها لا تعد لکثرتها.

ترجمه الشیخ سعید السمّان فی کتابه و قال فی وصفه: خاتمة أئمة الحدیث.

و بالجملة، فهو أحد الشیوخ الذین لهم القدم العالی فی العلوم و الرسوخ و کانت وفاته ۲۶۱۱» [۱].

---

[۱] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر: ۱/ ۲۵۹- ۲۷۲، ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۱

(۸۷) روایة الزبیدی ... ص: ۸۱

اشارة

و هو: محمد مرتضی الحسینی الحنفی المتوفی سنة ۱۲۰۵.

رواه من طریق الحاکم و الطبرانی عن أبی معاویة الضریر عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. لکنّه قال: من أتی العلم فلیأت الباب [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۱

قال الزرکلی: «علّامة باللغة و الحدیث و الرجال و الأنساب، من کبار المصنفین، أصله من واسط فی العراق، و مولده بالهند فی بلجرام، و منشؤه فی زبید بالیمن. رحل إلی الحجاز و أقام بمصر، فاشتهر فضله و انهالت علیه الهدایا و التحف، و زاد اعتقاد الناس فیه، و توفی بالطاعون فی مصر» ثم ذکر مؤلفاته [۲].

(۸۸) روایة محمد الکزبری ... ص: ۸۱

اشارة

المتوفی سنة ۱۲۲۱. وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی [۳].

---

[۱] إتحاف السادة المتقین فی شرح إحیاء علوم الدین: ۶/ ۲۴۴.

[۲] الأعلام: ۷/ ۷۰.

[۳] فتح الملک العلی: ۲۲.

ترجمته ...: ص: ۸۲

ذکره صاحب معجم المؤلفین و قال: محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن زین الدین بن عبد الکریم الصفدی العطار الشهیر بالکزبری، محدّث مسند. ولد فی ۱۳ شعبان، و درّس الحدیث فی جامع بنی أمیة، و توفی بدمشق ... من آثاره» [... ۱].

(۸۹) روایة الآلوسی ... ص: ۸۲

اشارة

و هو نعمان بن محمود البغدادی المتوفی سنة ۱۲۵۲. یرویه حیث یصف مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «هو باب مدینة العلم و النقطة تحت الباء» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۲

قال الزركلی: «نعمان بن محمود بن عبد اللّه، أبو البركات خير الدين الآلوسی. واعظ فقيه باحث. من أعلام الأسرة الآلوسية فی العراق، ولد و نشأ ببغداد، و ولی القضاء فی بلاد متعددة، منها الحلة، و ترک المناصب.

من كتبه: جلاء العينين فی محاكمة الأحمدين ابن تيمية و ابن حجر» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفين: ۱۰/ ۱۵۲.

[۲] جلاء العينين: ۷۰.

[۳] الأعلام: ۷/ ۴۲.

(۹۰) روایة عبد الرحمن الكزبری ... ص: ۸۳

اشارة

المتوفی سنة ۱۲۶۲. وقع فی طريق رواية الحافظ المغربی [۱].

ترجمته ...: ص: ۸۳

ذكره صاحب معجم المؤلفين بقوله:

«عبد الرحمن بن محمد بن عبد الرحمن الكزبری الدمشقی الشافعی. أبو المحاسن وجيه الدين. عالم محدث. ولد بدمشق و توفی بمكة حاجا فی ۱۹ ذی الحجة. له ثبت» [۲].

(۹۱) روایة زینی دحلان ... ص: ۸۳

اشارة

و هو: أحمد زينی دحلان الشافعی المتوفی سنة ۱۳۰۴. رواه فی كتابه (الفتوحات الإسلامية) [۳].

---

[۱] فتح الملک العلی: ۲۲.

[۲] معجم المؤلفين: ۵/ ۱۷۷.

[۳] الفتوحات الإسلامية: ۲/ ۵۱۰.

ترجمته ...: ص: ۸۴

هو: أحمد زینی دحلان الشافعی المکی، فقیه محدّث، مؤرّخ مشارک فی أنواع العلوم، مفتی الشّافعیة بمکة، و المدرّس بها.
له مؤلّفات عدیدة. توفی سنة ۱۳۰۴ [۱].
و للشیخ عثمان الدمیاطی- کان حیّا سنة ۱۳۰۰- کتاب نفحة الرحمن فی مناقب السید أحمد زینی دحلان [۲].

(۹۲) روایة الأبیاری ... ص: ۸۴

اشارة

و هو الأستاذ عبد الهادی الأبیاری المصری المتوفی سنة: ۱۳۰۵.
أرسله فی کتابه (جالیة الکدر) عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقوله: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

ترجمته ...: ص: ۸۴

قال الزرکلی: «عبد الهادی نجا بن رضوان نجا بن محمد الأبیاری المصری. کاتب أدیب، له نظم ... توفی فی القاهرة. له نحو أربعین کتابا» [۳].

---

[۱] الأعلام: ۱/ ۱۳۰، معجم المؤلفین: ۲/ ۲۲۹.
[۲] معجم المؤلفین: ۶/ ۲۷۰.
[۳] الأعلام: ۴/ ۲۷۳.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۵

(۹۳) روایة الولاتی ... ص: ۸۵

اشارة

و هو: محمد بن یحیی بن عمر المتوفی سنة ۱۳۲۹. أو ۱۳۳۰ وقع فی طریق روایة الحافظ المغربی.

ترجمته ...: ص: ۸۵

۱- قال الزرکلی: «عالم بالحدیث، من فقهاء المالکیة، شنقیطی الأصل، کان قاضی القضاة بجهة الحوض بصحراء الغرب الکبری»...

[۱].

۲- قال کحالة: «محدّث، فقیه، أصولی، ناظم» [... ۲].

(۹۴) روایة البرزنجی ... ص: ۸۵

اشارة

و هو: احمد بن إسماعیل الشافعی المتوفی سنة ۱۳۳۲ رواه فی (مقاصد الطالب) مرسلا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، قال: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

---

[۱] الأعلام: ۷/ ۱۴۲.

[۲] معجم المؤلفین: ۱۲/ ۱۰۸.

ترجمته ...: ص: ۸۶

قال کحالة: «أحمد بن إسماعیل البرزنجی الحسینی الموسوی المدنی. عالم مشارک فی علوم مختلفة. توفی بالمدینة.

من مؤلفاته: رسالة فی مناقب عمر بن الخطاب.

مقاصد الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب» [۱].

(۹۵) روایة بهجت أفندی ... ص: ۸۶

و رواه الشیخ القاضی محمد بهجة أفندی المتوفی سنة ۱۳۵۰ فی کتابه (تاریخ آل محمد: ۵۶).

(۹۶) روایة النبهانی ... ص: ۸۶

اشارة

و هو: یوسف بن إسماعیل الشافعی المتوفی سنة ۱۳۵۰:

رواه فی غیر واحد من مؤلّفاته، ففی (الفتح الکبیر): «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. عق، عد، طب ک عن ابن عباس» [۲].

و رواه فی (الشرف المؤبّد) [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱/ ۱۶۴.

[۲] الفتح الکبیر: ۲/ ۱۷۶- ۱۷۷.

[۳] الشرف المؤبد: ۱۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۷

ترجمته ...: ص: ۸۶

قال کحالة: «یوسف بن إسماعیل بن یوسف النبهانی الشافعی أبو المحاسن. أدیب شاعر صوفی. من القضاة ... تولی القضاء فی قصبة جنین من أعمال نابلس، و رحل إلی القسطنطینیة، و عیّن قاضیا بکوی سنجق من أعمال ولایة الموصل، فرئیسا لمحکمة الجزاء باللاذقیة، ثم بالقدس فرئیسا لمحکمة الحقوق ببیروت» [۱].

(۹۷) روایة محمّد مخلوف المالکی ... ص: ۸۷

اشارة

المتوفی سنة ۱۳۶۰ رواه حیث ذکر مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله:

«و یروی من فضائله أنه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

ترجمته ...: ص: ۸۷

قال الزرکلی: «محمد بن محمد بن عمر بن علی بن سالم مخلوف، عالم بتراجم المالکیة، من المفتین. مولده و وفاته فی المنستیر بتونس. تعلّم بجامع الزیتونة، و درّس فیه ثم بالمنستیر و ولی الإفتاء بقابس سنة ۱۳۱۳ فالقضاء بالمنستیر ۱۳۱۹. فوظیفة باش مفتی بها. أی المفتی الأکبر سنة ۱۳۵۵ إلی أن توفی.

اشتهر بکتابه: شجرة النور فی طبقات المالکیة» [۳].

---

[۱] معجم المؤلفین: ۱۳/ ۲۷۵.

[۲] شجرة النور الزکیة: ۲/ ۷۱.

[۳] الأعلام: ۷/ ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۸۸

(۹۸) روایة الشنقیطی ... ص: ۸۸

اشارة

محمد حبیب بن عبد اللّه، المتوفی سنة ۱۳۶۳.

رواه فى كتابه (كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۴۸).

ترجمته ...: ص: ۸۸

قال كحالة: «محمّد حبيب اللّه بن عبد اللّه بن أحمد الشنقيطى...
محدّث ... اختير مدرّسا فى كليّة أصول الدين بجامعة الأزهر، و توفى بالقاهرة فى ۸ صفر، و دفن بمقابر الامام الشافعى» [... ۱].

(۹۹) رواية أحمد عبد الجواد و عباس أحمد صقر ... ص: ۸۸

رويا حديث مدينة العلم فى كتاب (جامع الأحاديث) حيث جاء فيه: «أنا مدينة العلم و على بابها. أبو نعيم فى المعرفة. عن على» [۲].

---

[۱] معجم المؤلفين: ۹/ ۱۷۶.

[۲] جامع الأحاديث: ۳/ ۲۳۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۸۹

(۱۰۰) رواية ابن الصديق المغربى ... ص: ۱۰۰

اشارة

صاحب كتاب (فتح الملك العلى بصحّة حديث باب مدينة العلم على).
قال فى مقدمته: «فإنّ الأحاديث الصحيحة الواردة بفضل أمير المؤمنين على ابن أبى طالب عديدة متكاثرة و شهيرة متواترة، حتى قال جمع من الحفاظ: إنه لم يرد من الفضائل لأحد من الصحابة بالأسانيد الصحيحة الجياد ما ورد لعلى بن أبى طالب. إلّا أن هناك أحاديث اختلف فيها أنظار الحفاظ، فصحّحها بعضهم و تكلّم فيها آخرون، منها: حديث الطير، و حديث الموالاة، و حديث ردّ الشمس، و حديث باب العلم.
...و أما حديث باب العلم فلم أر من أفرده بالتأليف، و لا وجّه العناية اليه بالتصنيف. فأفردت هذا الجزء لجمع طرقه و ترجيح قول من حكم بصحته»....
ثم روى الحديث بقوله: «أنبأنا عشرة قالوا: أنبأنا البرهان السقاء، أنا ثعيلب، أنا الملوى و الجوهرى قالا: أنا أبو العز محمد بن أحمد العجمى، أنا الشمس البابلى، أنا أحمد بن خليل السبكى، أنا النجم الغيطى، أنا زكريا، أنا محمد بن عبد الرحيم، أنا عبد الوهاب بن على.
ح- و أنبأنا العفرى، أنا البرزنجى، أنا الفلانى، أنا ابن سنه، أنا الوولاتى، أنا ابن أركماش، أنا أحمد بن على الحافظ، أنا عبد الرحيم بن الحسين الحافظ، أنا الصلاح بن كيكلدى الحافظ.
قالا: أنا محمد بن أحمد بن عثمان الحافظ، أنا إسحاق بن يحيى، أنا الحسن ابن عباس، أنا عبد الواحد بن حمويه، أنا وجيه بن طاهر، أنا الحسن بن أحمد
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۰

السمرقندی الحافظ، أنا أبو طالب حمزة بن محمد الحافظ، أنا محمد بن أحمد الحافظ، أنا أبو صالح الكرابيسی، أنا صالح بن محمد، أنا أبو الصلت الهروی، أنا أبو معاوية، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس:

عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد بابها فليأت عليا.

أخرجه الحافظ أبو محمد الحسن بن أحمد السمرقندی فی كتابه (بحر الأسانيد فی صحاح المسانيد) الذی جمع فيه مائة ألف حديث بالأسانيد الصحيحة، و فيه يقول الحافظ أبو سعد ابن السمعانی: لو رتّب و هذّب لم يقع فی الإسلام مثله، و هو فی ثمانمائة جزء.

قلت: و الحديث رواه عن أبی الصلت جماعة منهم:

محمد بن إسماعيل الضرارى.

و محمد بن عبد الرحيم الهروی.

و الحسن بن علی المعمری.

و محمد بن علی الصائغ.

و إسحاق بن حسن بن ميمون الحربی.

و القاسم بن عبد الرحمن الأنبارى.

و الحسين بن فهم بن عبد الرحمن.

أمّا رواية محمد بن إسماعيل، فأخرجها ابن جرير فی تهذيب الآثار قال...

و أمّا رواية محمد بن عبد الرحيم، فأخرجها الحاكم فی المستدرك علی الصحيحين قال...

و أمّا رواية الحسن بن علی و محمد بن الصائغ، فأخرجها الطبرانی فی المعجم الكبير قال...

و أمّا رواية إسحاق بن الحسن الحربی، فأخرجها الخطيب ... قال...

و أمّا رواية القاسم بن عبد الرحمن الأنبارى، فأخرجها الخطيب أيضا قال...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۱

و أمّا رواية الحسين بن فهم، فأخرجها الحاكم فی المستدرك قال...

فهذا الحديث بمفرده علی شرط الصحيح، كما حكم به يحيی بن معين، و الحاكم، و أبو محمد السمرقندی. و بيان ذلك من تسعة مسالك»....

ثم شرع فی ذكر المسالك حتی آخر الكتاب حيث ردّ فی نهايته علی كلام من ناقش فی صحة الحديث ... فراجعه من أوّله إلی آخره، فإنّه من خير ما كتب من هذا الباب...

ترجمته ...: ص: ۹۱

و أمّا مؤلّفه فإنّ المعلومات عن حاله قليلة جدّا، و لعلّه لكونه فی بلاد المغرب العربی. قال كحالة: «أبو الفيض أحمد بن محمد بن الصديق الحسينی المغربی.

محدّث، حافظ، من أهل المغرب الأقصی. توفی سنة ۱۳۸۰» [۱].

---

[۱] معجم المؤلفين: ۱۳/ ۳۶۸.

مع الدهلوی فی سند حدیث المدینة ... ص: ۹۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۵

مقدمة الرد ... ص: ۹۵

قوله:

«الحدیث الخامس: ما رواه جابر: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها».

أقول:

عبارته توهم أن لم یرو هذا الحدیث من الصّحابة إلّا جابر، و قد علمت- فی الفائدة الأولی من الفوائد العشرة المتقدّمة فی أوّل الکتاب- روایة کبار الأئمة و الحفّاظ حدیث مدینة العلم عن جملة من الأصحاب، منهم: سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و سیّدنا الامام الحسن علیه السلام، و سیّدنا الامام الحسین علیه السلام، و عبد اللّه بن عباس، و جابر بن عبد اللّه، و عبد اللّه بن مسعود، و حذیفة ابن الیمان، و عبد اللّه بن عمر، و أنس بن مالک، و عمرو بن العاص.

بل تقدّم عن الحافظ الزرندی قوله عند ذکر هذا الحدیث: «فضیلة اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا» ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۹۶

و لا یتوهّم أنّ (الدهلوی) لعلّه رواه عن جابر من جهة کونه من حدیث جابر أشهر منه من حدیث غیره من الأصحاب، إذ لا یخفی علی الخبیر أنّ الأشهر بین المحدّثین حدیث ابن عباس دون غیره من الأصحاب.

کما لا یتوهّم: لعلّ (الدهلوی) ذکره من حدیث جابر لکون حدیثه هو مورد استدلال الإمامیّة دون حدیث غیره، لأنّ علماء أهل الحق رووا حدیث مدینة العلم عن جابر و غیره من الأصحاب، محتجّین به فی الکتب الکلامیة، کما لا یخفی من راجع (المناقب لابن شهرآشوب) و (العمدة لابن بطریق) و (غایة المرام للبحرانی) و غیرها من الأسفار.

هذا ... ولیت (الدهلوی) حیث اقتصر علی حدیث جابر- لیوهم الناظرین فی کتابه أنّه لم یروه أحد من الأصحاب سواه- ذکر حدیث جابر بتمامه، و لم یسقط منه الفقر المتعدّدة، و بالرغم من وضوح ذلک ممّا تقدّم نعید ذکر النصّ الکامل له

بروایة الحافظ الخطیب البغدادی بسنده عن عبد الرحمن بن بهمان:

«قال سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول یوم الحدیبیة- و هو آخذ بید علی- هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، فمدّ بها صوته و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

فهذا ما رواه جابر علی حقیقته، و هو حدیث یشتمل علی کلمات تکشف عن مدی اهتمام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إثبات خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام و بیان أفضلیّته من غیره ... و لکن لم یرق (للدهلوی) ذکر هذه الجمل.

بل الأعجب من ذلک إسقاطه ذیل الحدیث، و هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

مع بلوغه أقصی درجات الشهرة و الإعتبار، و عدم خلوّ لفظ من ألفاظ الحدیث- فی روایة جابر و غیره- منه...

[۱] تاریخ بغداد ۲/ ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۷

و هـذه مؤاخذات لا مفرّ (للدهلوی) منها، إلّا الاعتراف بقصور باعه و عدم اطّلاعه علی طرق الحدیث و أسانیده، غیر أنّه تبع الکابلی و قلّده فی هذا الموضع کسائر مواضع کتابه،

فقد قال الکابلی فی (صواقعه):

«الخامس- ما رواه جابر: إنّ النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و هـو باطـل، لأـنّ الخـبر مطعـون فیه، قـال یحیی بن معین: لاـ أصـل له، و قـال البخـاری: إنه منکر و أنّه لیس له وجه صـحیح. و قـال الترمذی أیضا:

إنّه منکر. و قال الشیخ تقی الـدین ابن دقیق العیـد: هـذا الحـدیث لم یثبتوه. و قال الشـیخ محی الدین النووی، و الحافظ شـمس الدین الذهبی، و الشـیخ شـمس الدین الجزری: إنه موضوع فلا یجوز الاحتجاج به. و لأنّ من کان باب مدینة العلم لا یلزم أن یکون صاحب الزعامة الکبری. و لأنّه لا یقاوم الأخبار الصحاح الدالة علی خلافة المتقدّمین علیه».

(قوله):

«و هذا الخبر أیضا مطعون فیه».

أقول:

علی رسـلک أیّهـا الشـیخ المهـذار، و علی ضـلعک أیّها المتفیهق المتنطّع المکثار، أمالک حیاء؟! کیف نصـبت نفسک لقـدح فضائل وصـیّ المختار- علیهما و آلهما الصّلاة و السلام- و رمی مناقبه بالوضع و الصّغار؟ لقد تهت فی بادیة عظیمة الأهوال، و ارتقیت مرقبا صعب المنال، و أتعبت نفسک بالمحال و المحال، و بالغت فی الخدع و الاحتیال...

کیف تبطل و ترد و تنفی مثل هذا الحدیث المشهور الشائع، و الخبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۸

المسـتفیض الذائع، الصـحیح سندا و الواضح جددا، اللّامع منارا البالغ أنوارا، الذی نقله و رواه و خرّجه جهابذة الأخبار و منقّدوا الآثار، و نظمه الأعلام الأحبار فی الأشـعار، و ذکروه فی الکتب و الأسـفار علی مـدی تحوّل الأعصار، و هو من الاشـتهار و الشّـیوع و الثقـة و الاعتبار، و تمسّک الخلف و السـلف و الاعتناء بشأنه بمکان عظیم الشأن لا تمسّه ید الإنکار و التضـعیف، و لا تصل إلیه غائلة التوهین و التسـخیف؟! و لعمری إنّ الطّاعنین فی الحدیث الشریف شذاذ لا یعبأ بهم ذو و التحقیق، و معاندون لا یحتفل بهم أولوا النظر الدقیق، قد أخطئوا وجه الصواب فهم فی غلواء العصبیّة متمادون، و فی سورة حمیّة الجاهلیة عادون...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۹۹

ردّ نسبة القدح الی ابن معین ... ص: ۹۹

اشارة

(قوله):

«قال یحیی بن معین: لا أصل له».

أقول:

نسبة القدح فی خصوص حدیث مدینة العلم و علی بابها إلی یحیی بن معین مکذوبة، و لا یخفی بطلانها علی أهل النّظر و التحقیق، و نحن نوضّح ذلک فی وجوه:

۱- إنّه صحّحه فی جواب سؤال الأنباری ... ص: ۹۹

لقد أفتی یحیی بن معین بصحّة حدیث مدینة العلم فی جواب سؤال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: «سألت یحیی عن هذا الحدیث فقال: هو صحیح. قال الخطیب: أراد إنّه صحیح من حدیث أبی معاویة و لیس بباطل، إذ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۰۰

قد رواه غیر واحد عنه».

و فی تهذیب الکمال بترجمة أبی الصّلت عبد السلام بن صالح الهروی: «قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: حدّثنا أبو الصّلت الهروی قال: حدّثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت بابه.

قال القاسم:

سألت یحیی بن معین عن هذا الحدیث فقال: صحیح. قال أبو بکر بن ثابت الحافظ: أراد إنّه صحیح من حدیث أبی معاویة و لیس بباطل، إذ قد رواه غیر واحد عنه» [۱].

و فی تهذیب التهذیب بترجمة أبی الصّلت: «و قال القاسم بن عبد الرحمن الأنباری: سألت یحیی بن معین عن حدیث حدّثنا به أبو الصلت عن أبی معاویة، عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها.

الحدیث. فقال: هو صحیح. قال الخطیب: أراد به صحیح عن أبی معاویة، إذ قد رواه غیر واحد عنه» [۲].

و قد ورد تصحیح ابن معین للحدیث فی کتب أخری غیر ما ذکر، کما مرّ فیما مضی.

۲- إنّه أثبته فی جواب الدوری ... ص: ۱۰۰

لقد أثبت یحیی بن معین حدیث مدینة العلم فی جواب سؤال عباس بن محمد الدّوری...

فقد قال الحاکم النیسابوری بعد إخراج حدیث مدینة العلم

---

[۱] تهذیب الکمال ۱۸/ ۷۹.

[۲] تهذیب التهذیب: ۶/ ۳۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۰۱

بطریق أبی الصلت الهروی-: «و أبو الصّلت ثقة مأمون، فإنّی سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب فی التاریخ یقول: سمعت العباس بن محمد الدوری یقول: سألت یحیی بن معین عن أبی الصّلت الهروی، فقال: ثقة، فقلت: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش: أنا مدینة العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد ابن جعفر الفیدی و هو ثقة مأمون» [۱].

و قال الخطیب فی (تاریخ بغداد)- علی ما نقل عنه السّیوطی: «قال عباس الدّوری: سمعت یحیی بن معین یوثّق أبا الصّلت عبد السّلام بن صالح فقلت له: إنّه حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش: أنا مدینة العلم و علی بابها! فقال:

ما تریدون من هذا المسکین؟ أ لیس قد حدّث به محمّد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة» [۲].

و قال عبد الغنی المقدسی بترجمة أبی الصّلت: «قال عباس بن محمد: سمعت یحیی بن معین یوثق أبا الصلت، فقیل له: إنه حدّث عن أبی معاویة:

أنا مدینة العلم و علی بابها! فقال: ما تریدون من هذا المسکین؟ أ لیس قد حدّث به محمد الفیدی عن أبی معاویة؟» [۳].

و قال المزی بترجمته: «قال عباس بن محمد الدوری: سمعت یحیی بن معین یوثّق أبا الصّلت عبد السلام بن صالح، فقلت: إنه حدّث عن أبی معاویة عن الأعمش: أنا مدینة العلم و علی بابها! فقال: ما تریدون من هذا المسکین؟ أ لیس قد حدّث محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة فقال نحوه» [۴].

و قال ابن حجر: «و قال الدوری: سمعت ابن معین یوثق أبا الصلت و قال

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین: ۳/ ۱۲۶- ۱۲۷.

[۲] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۳۳۲.

[۳] الکمال فی اسماء الرجال- مخطوط.

[۴] تهذیب الکمال- ۱۸/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۲

فی حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة» [۱].

و قد استشهد بهذا الکلام العلائی و الفیروزآبادی فی دفاعهما عن هذا الحدیث کما مرّ فیما مضی.

۳- إنّه أثبته فی جواب ابن المحرز ... ص: ۱۰۲

و أثبته یحیی بن معین فی جواب سؤال أحمد بن محمد بن القاسم بن المحرز عن أبی الصلت عبد السّلام الهروی، فقد ذکر الخطیب فی (تاریخه)- علی ما نقل عنه السیوطی ما نصّه: «و قال أحمد بن محمد بن القاسم بن المحرز: سألت یحیی ابن معین عن أبی الصلت عبد السلام بن صالح الهروی فقال: لیس ممّن یکذب، فقیل له فی حدیث أبی معاویة أنا مدینة العلم، فقال: هو من حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما، ثمّ کفّ عنه، و کان أبو الصّلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ، فکانوا یحدّثونه بها» [۲].

و فی تهذیب الکمال: «و قال أحمد بن محمد القاسم بن محرز: سألت یحیی ابن معین عن أبی معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس: أنا مدینة العلم و علی بابها. فقال: هو من حدیث أبی معاویة و فی حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما ثمّ کفّ عنه، و کان ابو الصلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ، و کانوا یحدّثونه بها» [۳].

و فی قوت المغتذی عن الحافظ العلائی: «و قال أحمد بن محمّد بن محرز: سألت یحیی بن معین عن أبی الصّلت فقال: لیس ممّن یکذب، فقیل له فی حدیث

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۶/ ۳۲۱.

[۲] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۳۳۳.

[۳] تهذیب الکمال- ۱۸/ ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۳

أبی معاویة أنا مدینة العلم، فقال: هو من حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما ثم کفّ عنه، و کان أبو الصّلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ» [۱].

و تجده کذلک فی نقد الصّحیح کما تقدّم، و فی تهذیب التهذیب.

۴- إنّه أثبته فی جواب صالح جزرة ... ص: ۱۰۳

و کذلک أثبت ابن معین هذا الحدیث فی جواب سؤال صالح بن محمد جزرة عن أبی الصّلت الهروی، قال الحاکم: «سمعت أبا نصر أحمد بن سهل الفقیه القبانی إمام عصره ببخاری یقول: سمعت صالح بن محمد بن حبیب الحافظ یقول: و سئل عن أبی الصلت الهروی فقال: دخل یحیی بن معین- و نحن معه- علی أبی الصّلت فسلّم علیه، فلما خرج تبعته، فقلت له: ما تقول- رحمک اللّه- فی أبی الصّلت؟ فقال: هو صدوق، فقلت له: إنه یروی حدیث الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأتها من بابها فقال: قد روی هذا ذاک الفیدی عن أبی معاویة عن الأعمش، کما رواه أبو الصّلت» [۲].

و فی اللآلی المصنوعة عن الخطیب البغدادی: «و قال عبد المؤمن بن خلف النسفی: سألت أبا علی صالح بن محمد عن أبی الصلت الهروی فقال: رأیت یحیی بن معین یحسن القول فیه، و رأیته سئل عن الحدیث الذی روی عن أبی معاویة: أنا مدینة العلم و علی بابها، فقال: رواه أیضا الفیدی. قلت: ما اسمه؟

قال: محمد بن جعفر» [۳].

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

[۲] المستدرک علی الصحیحین: ۳/ ۱۲۷.

[۳] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۴

و فی قوت المغتذی عن الحافظ العلائی- بعد نقل روایة الدوری السالفة الذکر- «و کذلک روی صالح جزرة أیضا عن ابن معین» [۱].

و فی نقد الصحیح کذلک: «و کذلک روی صالح بن محمد الحافظ و أحمد ابن محمد بن محرز عن یحیی بن معین أیضا» [۲].

أقول:

فظهر أنّ «یحیی بن معین» ممّن یصحّح حدیث مدینة العلم و یثبته، و قد علم من الوجوه المذکورة أنه قد سعی- السّعی الجمیل- فی سبیل إثبات هذا الحدیث و ردّ الشّبهات عنه، فکیف یجوز نسبة کلمة «لا أصل له» إلیه؟

اللّهمّ إلّا أن یقال بأنّ هذه الکلمات قد صدرت منه قبل وقوفه علی حقیقة أمر الحدیث، ثم صرّح بما هو الحق الثابت و الحقیقة الراهنة، و هذا هو الذی اختاره المولوی حسن الزمان حیث قال: «تنبیه: من أحسن بیّنة علی معنی ختم الأولیاء الحدیث المشهور الصحیح الذی صحّحه جماعات من الأئمة، منهم أشدّ الناس مقالا فی الرّجال، سند المحدثین ابن معین، کما أسنده عنه و وافقه الخطیب فی تاریخه، و قد کان قال أوّلا: لا أصل له» [... ۳].

لکنّ المستفاد من کلام السّخاوی أن هذه الکلمة لم تصدر من ابن معین بالنسبة إلی حدیث مدینة العلم فی حین من الأحیان، بل إن

ذلک- علی فرض ثبوته- کان منه بالنسبة إلی

حدیث: أنا دار الحکمة

...قال السخاوی: «

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها. الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و ابو الشیخ ابن حیان فی السّنة له، و غیرهم، کلّهم من حدیث أبی معاویة

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

[۲] نقد الصحیح لمجد الدین الفیروزآبادی.

[۳] القول المستحسن: ۴۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۵

الضریر، عن الأعمش، عن مجاهد عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه، و أبو نعیم فی الحلیة، و غیرهما، من حدیث علی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قال الدار قطنی فی العلل عقیب ثانیهما: إنّه حدیث مضطرب غیر ثابت، و قال الترمذی: إنه منکر، و کذا قال شیخه البخاری و قال: إنه لیس له وجه صحیح، و قال یحیی بن معین- فیما حکاه الخطیب فی تاریخ بغداد- إنه کذب لا أصل له.

و قال الحاکم عقیب أوّلهما: إنّه صحیح الإسناد» [۱].

أقول:

لکنّ صدوره بالنّسبة إلی هذا الحدیث أیضا مستبعد عندی، لأنّه- کحدیث مدینة العلم- حدیث صحیح، و قد نصّ علی صحته ابن جریر الطبری، و العلائی، و الفیروزآبادی، و غیرهم.

فالعجب من (الدهلوی) کیف غفل عن هذا کلّه؟! و کأنّه لم یحفظ من کلمات أعلام طائفته شیئا، و اقتصر علی استراق هفوات الکابلی العنید فی صواقعه!! و لقد بلغ دفاع ابن معین عن حدیث مدینة العلم من المتانة و القوّة حدّا لم یتمکّن أحد من القادحین فیه من الإتیان بجواب عنه، و من هنا قال العلائی- فیما نقل عنه السّیوطی فی (قوت المغتذی)-: «و لم یأت کلّ من تکلّم علی

حدیث أنا مدینة العلم

بجواب عن هذه الروایات الثابتة عن یحیی بن معین». و قال ابن حجر المکی فی المنح المکیّة نقلا عن العلائی: «و لم یأت أحد ممن تکلّم فی هذا

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۶

الحدیث بجواب عن هذه الروایات الصحیحة عن یحیی بن معین».

و من شواهد ما ذکره العلائی و الفیروزآبادی ما جاء فی سیر أعلام النبلاء بترجمة أبی الصّلت الهروی، حیث حکی توثیق یحیی بن معین إیّاه و إثباته حدیث مدینة العلم بقوله: «و قال عباس: سمعت ابن معین یوثّق أبا الصّلت، فذکر له حدیث أنا مدینة العلم فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة» [۱].

و قد أقرّ الذّهبی ما رواه عباس الدّوری عن یحیی بن معین، غیر أنّه اعترض علیه من ناحیة أخری، فعقبّه بقوله: «قلت: جبلت القلوب

علی حبّ من أحسن إلیها، و کان هذا بارّا بیحیی، و نحن نسمع من یحیی دائما و نحتجّ بقوله فی الرجال، ما لم یتبرهن لنا و هن رجل انفرد بتقویته أو قوّة من وهّاه».

و هذا الکلام یضرّ بمذهب أهل السّنة، بل یمکن القول بأنّه یهدم أساس مذهبهم، إذ لا یخفی علوّ قدر ابن معین و جلالة منزلته فی علوم الحدیث- و لا سیّما.

فن الجرح و التعدیل- علی من راجع تراجمه فی تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۸۰ و تهذیب الأسماء و اللغات ۲/ ۱۵۶ و وفیات الأعیان ۶/ ۱۳۹ و تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۲۹ و مرآة الجنان حوادث: ۲۰۳ و غیرها.

بل ذکر ابن الرّومی- فیما نقل عنه ابن خلکان-: «ما سمعت أحدا قط یقول الحق غیر ابن معین، و غیره کان یتحامل بالقول».

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۴۶.

ردّ قدح البخاری ... ص: ۱۰۷

اشارة

(قوله):

«و قال البخاری: انه منکر و لیس له وجه صحیح».

أقول:

أوّلا: صدور هذا الکلام من البخاری بالنّسبة إلی

حدیث «أنا مدینة العلم»

ممنوع، بل إنّه قد تفوّه به بالنّسبة إلی

حدیث «أنا دار الحکمة»

کما علمت بذلک من عبارة السّخاوی المتقدّمة، فذکر (الدّهلوی) إیّاه بصدد ردّ

حدیث «أنا مدینة العلم»

باطل.

و ثانیا: لو سلّمنا صدوره بالنّسبة إلی

حدیث «أنا مدینة العلم»

فإنه مردود بوجوه:

۱- البخاری مجروح ... ص: ۱۰۷

إنّ البخاری مقدوح و مجروح، حسب إفادات أکابر علماء أهل السّنة،

فلاحظ نبذا من مثالبه و قوادحه فی کتاب (استقصاء الإفحام) و مجلّد حدیث الغدیر من هذا الکتاب، فلا وزن لکلامه لدی أهل النظر و التحقیق و لا سیّما فی خصوص هذا الحدیث العظیم.

۲- البخاری منحرف ... ص: ۱۰۸

و إن البخاری من أعداء أهل البیت علیهم السلام و المنحرفین عن أمیر المؤمنین، و الشواهد الصحیحة علی هذا کثیرة، و هو أمر قد اعترف به أعاظم علمائهم، کما لا یخفی علی من طالع کتاب (استقصاء الافحام) و مجلّد حدیث الولایة من هذا الکتاب، فلا یلتفت إلی طعنه فی هذه الفضیلة العظیمة و المنقبة الباهرة الثابتة لسیّدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام.

۳- روایة عبد الرّزاق الحدیث ... ص: ۱۰۸

و لقد روی عبد الرزاق بن همام الصنعانی حدیث مدینة العلم بطریقین صحیحین کما دریت سابقا، و عبد الرزاق- هذا- من کبار مشایخ البخاری، و قد أکثر من الروایة عنه فی صحیحه کما لا یخفی علی المتتبع، و مع هذا لا یبقی ریب فی سقوط قدح البخاری.

۴- روایة أحمد ... ص: ۱۰۸

و لقد أخرج أحمد بن حنبل حدیث مدینة العلم، و أحمد أحد الأئمّة الأربعة، و من مشایخ البخاری أیضا، أخرجه- کما علمت سابقا- بطرق متعددة، و قد نصّ سبط ابن الجوزی و غیره علی أنّ أحمد متی روی حدیثا وجب المصیر إلی روایته، فلا یعبأ حینئذ بقدح البخاری أو غیره فی هذا الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۰۹

۵- روایة ابن معین ... ص: ۱۰۹

و قد رواه یحیی بن معین أیضا، و هو من أرکان ثقات علمائهم، و من أعاظم مشایخ البخاری کذلک، و قد أثبته و صرّح بصحته مرة بعد أخری کما سبق آنفا، فلا قیمة لقدح البخاری بعد تصحیح ابن معین إیّاه.

۶- روایة الطبری ... ص: ۱۰۹

و لقد حکم محمد بن جریر الطبری بصحّة حدیث «أنا دار الحکمة» فی کتابه (تهذیب الآثار)

کما علمت سابقا، و اختار اتّحاده مع

حدیث «أنا مدینة العلم».

و مع تصحیح هذا الامام العظیم لا یصغی منصف إلی قدح البخاری فی هذا الحدیث.

۷- روایة الحاکم ... ص: ۱۰۹

و أخرج الحاکم النیسابوری حدیث «أنا مدینة العلم» فی (المستدرک علی الصحیحین)
و صحّحه علی شرط الشیخین، و هذا من أوضح الشواهد علی أنّ قدح البخاری لیس إلّا من تعصّبه و عناده مع الحق و أهله، و هو یکفی دلیلا علی سقوط هذا القدح.

۸- روایة الترمذی ... ص: ۱۰۹

و أخرج الترمذی حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها فی صحیحه
، علی ما نقل
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۰
عنه ابن طلحة الشافعی فی (مطالب السئول) کما تقدّم، و هذا أیضا یسقط قدح البخاری فیه عن درجة الاعتبار.

۹- جزم جماعة من الحفاظ بصحّته ... ص: ۱۱۰

کما جزم و حکم جماعة من أعیان حفّاظ أهل السّنة بصحّة حدیث مدینة العلم، غیر مبالین بقدح البخاری فیه، و منهم: سبط ابن الجوزی، و أبو عبد اللّه الکنجی، و جلال الدین السیوطی، و المتقی الهندی، و محمد صدر العالم، و محمد البدخشانی، و الأمیر الصنعانی، و المولوی حسن زمان.
و إعراض هؤلاء عن قدح البخاری دلیل آخر علی وهنه...

۱۰- تحسین جماعة ... ص: ۱۱۰

و حکم بحسن
حدیث أنا مدینة العلم
جماعة آخرون من الحفاظ و العلماء، و صرّحوا ببطلان قدح القادحین فیه، و منهم: العلائی، و الفیروزآبادی، و ابن حجر العسقلانی، و السخاوی، و محمد بن یوسف الشامی، و ابن حجر المکی، و محمد طاهر الفتنی، و محمد حجازی، و عبد الحق الدهلوی، و العزیزی، و الشبراملسی، و الزرقانی، و الصبّان، و الشوکانی، و المیرزا حسن علی المحدّث...
فقدح البخاری باطل لدی کلّ هؤلاء المحقّقین...

۱۱- کلام الزرکشی ... ص: ۱۱۰

و حکم بدر الدین الزرکشی الشّافعی بأنّ حدیث أنا مدینة العلم ینتهی إلی درجة الحسن المحتجّ به، و لا یکون ضعیفا فضلا عن کونه موضوعا، فهو- إذن- یری بطلان دعوی البخاری کما هو واضح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۱

۱۲- فتوی ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۱

و أفتی ابن حجر المکّی فی (فتاواه الحدیثة) بحسن

حدیث أنا مدینة العلم،

بل صرّح بصحته تبعا للحاکم، ثم اعترض علی قدح البخاری و غیره فیه، و هذا نصّ کلامه: «و أمّا

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

، فهو حدیث حسن، بل قال الحاکم صحیح، و قول البخاری: لیس له وجه صحیح، و الترمذی: منکر، و ابن معین: کذب- معترض، و إن ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و تبعه الذهبی علی ذلک».

۱۳- إعراض جماعة عن قدح البخاری ... ص: ۱۱۱

و لقد نقل جماعة من أعیان علماء أهل السنة کلمة البخاری فی حدیث أنا مدینة العلم ثم أعرضوا عنها و لم یعبئوا بها، و ذهبوا إلی اعتبار الحدیث و تحسینه و الاحتجاج به، و منهم: السّیوطی- فی (الدرر المنتثرة)- و السمهودی، و القاری، و المنّاوی، و ثناء اللّه بانی‌بتی- و هو بیهقی عصره فی رأی (الدهلوی)-.

فاستناد (الدّهلوی) إلی کلام البخاری مع روایة مشایخ البخاری الحدیث و تصحیحهم له، و تصحیح جماعة من الحفاظ و تحسین آخرین له، و هکذا إعراض کبار العلماء عن قدح البخاری- عجیب جدا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۲

ردّ نسبة القدح إلی الترمذی ... ص: ۱۱۲

اشارة

(قوله):

«و قال الترمذی: إنّه منکر غریب».

أقول:

إنّ نسبة القدح فی حدیث أنا مدینة العلم إلی الترمذی کذب محض لوجوه:

(۱) نقل جماعة الحدیث عن صحیح الترمذی ... ص: ۱۱۲

۱- ابن طلحة الشافعی ... ص: ۱۱۲

قال ابن طلحة الشافعی فی مطالب السئول فی حق أمیر المؤمنین علیه السلام: «و لم یزل بملازمة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یزیده

اللّه تعالی علما، حتی قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیما نقله الترمذی فی صحیحه بسنده عنه: أنا مدینة العلم و علی بابها».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۳

۲- ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۳

فقد أورده عن صحیح الترمذی و استدل به، و لو کان ثمة قدح من الترمذی لما تمّ استدلاله.

قال ابن تیمیّة فی منهاجه: «و

حدیث أنا مدینة العلم

أضعف و أوهی و لهذا إنّما یعدّ فی الموضوعات و إن رواه الترمذی، و ذکره ابن الجوزی و بیّن أنّ سائر طرقه موضوعة».

و لو کان للترمذی قدح فی حدیث مدینة العلم لذکره هذا الناصب العنید، إذ هو بصدد ردّ هذا الحدیث، کما هو واضح!!

۳- ابن روزبهان ... ص: ۱۱۳

لقد اعترف الفضل ابن روزبهان بروایة الترمذی هذا الحدیث فی صحیحه، اعترف به فی ردّه علی کلام العلّامة الحلّی قدس سره، و لو کان الترمذی قد قال فیه «إنه منکر غریب» لذکر کلامه البتّة، و هذا من الظهور بمکان...

۴- المیبدی ... ص: ۱۱۳

و نقل الحسین المیبدی حدیث أنا مدینة العلم فی (الفواتح) عن صحیح الترمذی و احتجّ به لمرامه

، کما وقفت فیما سبق علی نصّ کلامه...،

۵- محمد بن یوسف الشامی ... ص: ۱۱۳

و تقدّم نصّ

کلام محمد بن یوسف الشامی فی سیرته حیث قال «روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و الصواب إنه حدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۴

حسن» ... و لو کان الترمذی قد قدح فیه لما جاز له السّکوت عن نقل قدحه.

۶- ابن حجر المکی ... ص: ۱۱۴

و ذکر ابن حجر المکی فی صواعقه روایة الترمذی هذا الحدیث الشریف، و لم ینسب إلیه أیّ قدح فیه، و لو کان لذکره قطعا.

۷- المیرزا مخدوم ... ص: ۱۱۴

و نقل المیرزا مخدوم حدیث مدینة العلم فی نواقضه عن الترمذی، و أورده فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، قال: «إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، أخرجه الترمذی».

و لو کان ما نسب (الدهلوی) إلی الترمذی صحیحا لما أثبت المیرزا مخدوم هذا الحدیث فی فضائل علی علیه السلام، و لذکر- علی الأقل- قدح التّرمذی فیه.

۸- العیدروس الیمنی ... ص: ۱۱۴

و ذکر العیدروس الیمنی فی العقد النّبوی حدیث مدینة العلم بروایة الترمذی فی فضائل سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا یدل علی عدم صدور القدح فیه من التّرمذی.

۹- الشیخانی القادری ... ص: ۱۱۴

و کذلک الشیخانی القادری فی الصراط السّوی، رواه عن الترمذی و هو بصدد ذکر رواته، فلو کان ثمة قدح منه لذکره أو نوّه به فی الأقل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۵

۱۰- عبد الحق الدهلوی ... ص: ۱۱۵

و الشیخ عبد الحق الدهلوی ذکر إخراج الترمذی حدیث مدینة العلم فی رجال المشکاة.

۱۱- الشبراملسی ... ص: ۱۱۵

و تقدّم فی محلّه قول نور الدین الشبراملسی فی تیسیر المطالب:

«قوله مدینة العلم: روی الترمذی و غیره مرفوعا: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و الصواب إنه حدیث حسن کما قاله الحافظ العلائی و ابن حجر» و هذا أیضا یبطل دعوی قدح الترمذی فی هذا الحدیث الشریف.

۱۲- الکردی ... ص: ۱۱۵

و قال إبراهیم الکردی الکورانی فی نبراسه کما سمعت فیما مضی: «و أمّا أنه باب مدینة علمه ففی قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر بن عبد اللّه، و الترمذی و الحاکم عن علی».

و هذا أیضا ممّا یدفع نسبة صدور القدح فی هذا الحدیث عن الترمذی.

۱۳- الزرقانی ... ص: ۱۱۵

و هکذا رواه محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی شرح المواهب اللدنیة و قد مضت عبارته...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۶

۱۴- الصبّان ... ص: ۱۱۶

و ذکر الصبّان المصری فی إسعاف الراغبین روایة الترمذی حدیث مدینة العلم و هو بصدد إثباته کما دریت فی مضی، و هذا دلیل آخر علی کذب ما نسب إلی الترمذی...

۱۵- العجیلی ... ص: ۱۱۶

و تقدم أیضا قول العجیلی فی ذخیرة المآل: «و أخرج الترمذی أنّه قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم

فليأت الباب، و لهذا كانت الطرق و السلسلات راجعة إليه».

فالعجيلى رواه عن الترمذى

و هو بصدد إثباته و بيان أعلمية أمير المؤمنين عليه السلام من غيره على ضوء الحديث، و لو كان الترمذى قادحا فيه لما استند إليه، و ذلك ظاهر كلّ الظهور.

(۲) تحسين الترمذى الحديث ... ص: ۱۱۶

بل إنّ الترمذى قد حسّن حديث أنا مدينة العلم و على بابها، فضلا عن روايته له، جاء ذلك فى اللّمعات فى شرح المشكاة و هذه عبارته- كما سمعت سابقا- «و اعلم أن المشهور من لفظ الحديث فى هذا المعنى: أنا مدينة العلم و على بابها.

و قد تكلّم النقّاد فيه، و أصله من أبى الصّلت عبد السلام و كان شيعيّا و قد تكلّم فيه، و صحّح هذا الحديث الحاكم و حسّنه الترمذى ....»

فهل يبقى شك فى كذب دعوى (الدهلوى)؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۱۷

(۳) اعتراض السّيوطى على ابن الجوزى ... ص: ۱۱۷

لقد ذكر السّيوطى إخراج الترمذى حديث مدينة العلم فى النكت البديعات على الموضوعات، معترضا به على قدح ابن الجوزى فى الحديث و إيراده إيّاه فى الموضوعات، و هذا نصّ كلامه: «حديث- ق ك- أنا مدينة العلم و على بابها.

أورده من حديث على و ابن عباس و جابر.

قلت: حديث على أخرجه الترمذى و الحاكم، و حديث ابن عباس أخرجه الحاكم و الطبرانى، و حديث جابر أخرجه الحاكم»....

و قال السّيوطى فى اللآلى المصنوعة بعد ذكر قدح ابن الجوزى: «قلت:

حديث على أخرجه الترمذى»....

فكأنّه يقول لابن الجوزى: كيف تورد حديث مدينة العلم من حديث على فى الموضوعات و تقدح فيه و قد أخرجه الترمذى؟!...

(۴) كلام الشوكانى ... ص: ۱۱۷

و قد نقل الشوكانى فى الفوائد المجموعة القدح فى هذا الحديث عن بعض المتعنّتين ثمّ قال: «و أجيب عن ذلك بأنّ محمد بن جعفر البغدادى الفيدى قد وثّقه يحيى بن معين، و أن أبا الصلت الهروى قد وثّقه ابن معين و الحاكم، و قد سئل عن هذا الحديث فقال: صحيح، و أخرجه الترمذى عن على مرفوعا، و أخرجه الحاكم فى المستدرك عن ابن عباس مرفوعا و قال: صحيح الإسناد»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۱۸

ردّ قدح ابن الجوزى ... ص: ۱۱۸

اشارة

(قوله):

«و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات».

أقول:

احتجاج (الدهلوی) بذکر «ابن الجوزی» حدیث مدینة العلم فی «الموضوعات» غریب جدّا، و ذلک لسقوط ابن الجوزی و کتابه المذکور عن درجة الاعتبار، لدی أکابر العلماء الأعلام، و لنذکر شطرا من کلماتهم فی هذا المضمار:

من کلمات العلماء فی ابن الجوزی ... ص: ۱۱۸

قال ابن الأثیر فی حوادث سنة ۵۹۷ من الکامل: - «و فی هذه السّنة فی شهر رمضان توفی أبو الفرج عبد الرحمن بن علی بن الجوزی الحنبلی الواعظ ببغداد، و تصانیفه مشهورة، و کان کثیر الوقیعة فی الناس، لا سیّما فی العلماء المخالفین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۱۹

لمذهبه و الموافقین له، و کان مولده سنة ۵۱۰».

و کذا فی الخمیس فی حوادث السنة المذکورة.

و فی المختصر فی أخبار البشر: «و کان کثیر الوقیعة فی العلماء».

و فی الکامل بترجمة عبد الکریم السمعانی: «و قد جمع مشیخته فزادت عدّتهم علی أربعة آلاف شیخ، و قد ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فقطّعه، فمن جملة قوله فیه: إنه کان یأخذ الشیخ ببغداد و یعبر به إلی فوق نهر عیسی فیقول: حدثنی فلان بما وراء النهر. و هذا بارد جدا، فإنّ الرجل سافر إلی ما وراء النهر حقّا، و سمع فی عامة بلاده من عامة شیوخه، فأیّ حاجة به إلی هدا التدلیس البارد، و إنّما ذنبه عند ابن الجوزی أنه شافعی، و له أسوة بغیره، فإن ابن الجوزی لم یبق علی أحد إلّا مکثری الحنابلة» [۱].

و ذکره ابن الوردی [۲].

و قال الیافعی فی مرآة الجنان حوادث ۵۹۵ «و فیها أخرج ابن الجوزی من سجن واسط و تلقّاه الناس، و بقی فی المطمورة خمس سنین، کذا ذکره الذهبی، و لم یتبیّن لأیّ سبب سجن، و کنت قد سمعت فیما مضی أنه حبس بسبب الشیخ عبد القادر بأنّه کان ینکر علیه، و کان بینه و بین أبیه عداوة بسبب الإنکار المذکور، و أخبرنی من وقف علی کتاب له أنّه ینکر فیه علی قطب الأولیاء تاج المفاخر الذی خضعت لقدمه رقاب الأکابر الشیخ محی الدین عبد القادر قدس اللّه روحه و نوّر ضریحه، و إنکار ابن الجوزی علیه و علی غیره من الشیوخ أهل المعارف و النور من جملة الخذلان و تلبیس الشیطان و الغرور، و العجب منه فی إنکاره علیهم و بمحاسنهم یطرز کلامه فقد ملأت- و الحمد للّه- محاسنهم الوجود، فلا مبالاة بذم کلّ مغرور و حسود».

---

[۱] الکامل- حوادث: ۵۹۷.

[۲] تتمة المختصر- حوادث: ۵۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۰

و قال الذهبی بترجمة أبان بن یزید العطّار: «ثم قال ابن عدی: هو حسن الحدیث متماسک، یکتب حدیثه، و عامّتها مستقیمة، و أرجو أنّه من أهل الصدق.

قلت: بل هو ثقة حجة، ناهيك بأن أحمد بن حنبل ذكره فقال: كان ثبتا فی كلّ المشايخ، و قال ابن معين و النسائی: ثقة. و قد أورده العلامة أبو الفرج ابن الجوزی فی الضعفاء و لم يذكر فيه اقوال من وثّقه، و هذا من عيوب كتابه، يسرد الجرح و يسكت عن التوثيق، و لو لا أنّ ابن عدی و ابن الجوزی ذكرا أبان بن يزيد لما ذكرته أصلا» [۱].

و قال الذهبی فی تذكرة الحفاظ: «قرأت بخطّ الموقانی أن ابن الجوزی شرب البلاذر فسقطت لحيته فكانت قصيرة جدّا، و كان يخضبها بالسواد، و كان كثير الغلط فيما يصنّفه، فإنه كان يفرغ من الكتاب و لا يعتبره. قلت: له و هم كثير فی تواليفه، يدخل عليه الداخل من العجلة و التحول إلى مصنف آخر، و من أن جلّ علمه من كتب و صحف ما مارس فيه أرباب العلم كما ينبغی» [۲].

و قال ابن حجر بترجمة ثمامة بن الأشرس البصری: «و ذكر أبو منصور بن طاهر التميمی فی كتاب الفرق بين الفرق، أنّ الواثق لما قتل أحمد بن نصر الخزاعی- و كان ثمامة ممّن سعی فی قتله- فاتفق أنه حجّ فقتله ناس من خزاعة بين الصّفا و المروة. و أورد ابن الجوزی هذه القصّة فی حوادث سنة ثلاث عشرة، و ترجم لثمامة فيمن مات فيها و فيها تناقض، لأن قتل أحمد بن نصر تأخّر بعد ذلك بدهر طويل، فإنه قتل فی خلافة الواثق سنة بضع و عشرون، فكيف يقتل قاتله سنة ثلاث عشرة، و الصّواب أنه مات فی سنة ثلاث عشرة، و دلّت هذه القصة على أن ابن الجوزی حاطب ليل لا ينتقد ما يحدّث به» [۳].

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۱/ ۱۶.

[۲] تذكرة الحفاظ: ۴/ ۱۳۴۲.

[۳] لسان الميزان: ۲/ ۸۴.

و فی طبقات الحفاظ للسيوطی و طبقات المفسّرين للداودی بترجمة ابن الجوزی «قال الذهبی فی التاريخ الكبير: لا يوصف ابن الجوزی بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة، بل باعتبار كثرة اطلاعه و جمعه» [۱].

من كلمات العلماء فی الموضوعات لابن الجوزی ... ص: ۱۲۱

قال ابن الصلاح: «و لقد أكثر الذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلّدين، فأودع فيها كثيرا ممّا لا دليل على وضعه، و إنما حقّه أن يذكر فی مطلق الأحاديث الضعيفة» [۲].

و قال محمد بن إبراهيم بن جماعة الكنانی فی المنهل الروی فی علم أصول حديث النبیّ: «و صنّف الشيخ أبو الفرج ابن الجوزی كتابه فی الموضوعات، فذكر كثيرا من الضعيف الذی لا دليل على وضعه».

و قال ابن كثير «و قد صنّف الشيخ أبو الفرج ابن الجوزی كتابا حافلا فی الموضوعات، غير أنّه أدخل فيه ما ليس منه، و أخرج عنه ما كان يلزمه ذكره، فسقط عليه و لم يهتد إليه» [۳].

و قال الزين العراقی بشرح قوله:

«و أكثر الجامع فيه إذ خرج لمطلق الضعف عنی أبا الفرج».

قال: «قال ابن الصلاح: و لقد أكثر الذی جمع ... و أراد ابن الصلاح بالجامع المذكور أبا الفرج ابن الجوزی، و أشرت إلى ذلك بقولی عنی أبا الفرج» [۴].

---

[۱] طبقات الحفاظ: ۴۷۸، طبقات المفسرين: ۱/ ۲۷۴.

[۲] علوم الحدیث: ۲۱۲.

[۳] الباعث الحثیث: ۷۵.

[۴] شرح الألفیّة: ۱/ ۲۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۲

و قال ابن حجر العسقلانی بعد إثبات حدیث سدّ الأبواب إلّا باب علی علیه السلام: «و قد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات، و أخرجه من حدیث سعد بن أبی وقاص و زید بن أرقم و ابن عمر مقتصرا علی بعض طرقه عنهم، و أعلّه ببعض من تکلّم فیه من رواته، و لیس بقادح، لما ذکرت من کثرة الطرق، و أعلّه أیضا بأنّه مخالف للأحادیث الصحیحة الثابتة فی باب أبی بکر، و زعم أنه من وضع الرافضة قابلوا به الحدیث الصحیح فی باب أبی بکر. انتهی، و أخطأ فی ذلک خطأ شنیعا فإنه سلک ردّ الأحادیث الصحیحة بتوهّمه المعارضة، مع أنّ الجمع بین القصتین ممکن».

و قال ابن حجر أیضا فی بحثه حول الحدیث المذکور: «قول ابن الجوزی فی هذا الحدیث إنه باطل و إنه موضوع، دعوی لم یستدل علیها إلّا بمخالفة الحدیث الذی فی الصحیحین، و هذا إقدام علی ردّ الأحادیث الصحیحة بمجرّد التوهّم، و لا ینبغی الإقدام علی الحکم بالوضع إلّا عند عدم إمکان الجمع، و لا یلزم من تعذّر الجمع فی الحال أنه لا یمکن بعد ذلک، لأن فوق کلّ ذی علم علیم، و طریق الورع فی مثل هذا أن لا یحکم علی الحدیث بالبطلان، بل یتوقّف فیه إلی أن یظهر لغیره ما لم یظهر له، و هذا الحدیث من هذا الباب، هو حدیث مشهور له طرق متعددة، کلّ طریق منها علی انفراده لا تقصر عن رتبة الحسن، و مجموعها ممّا یقطع بصحّته علی طریقه کثیر من أهل الحدیث» [۱].

و قال السخاوی: «و یوجد الموضوع کثیرا فی الکتب المصنفة فی الضعفاء و کذا فی العلل، و لقد أکثر الجامع فیه مصنفا نحو مجلّدین، إذ خرج عن موضوع کتابه لمطلق الضعف، حیث أخرج فیه کثیرا من الأحادیث الضعیفة التی لا- دلیل معه علی وضعها، و عنی ابن الصلاح بهذا الجامع الحافظ الشهیر أبا الفرج ابن الجوزی، بل ربما أدرج فیها الحسن و الصحیح مما هو فی أحد الصحیحین فضلا

---

[۱] القول المسدّد فی الذب عن مسند أحمد: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۳

عن غیرهما، و هو- مع إصابته فی أکثر ما عنده- توسع منکر ینشأ عنه غایة الضرر، من ظن ما لیس بموضوع بل هو صحیح موضوعا، مما قد یقلّده فیه العارف تحسینا للظن به، حیث لم یبحث فضلا عن غیره، و لذا انتقد العلماء صنیعه إجمالا، و الموقع له استناده فی غالبه بضعف راویه الذی رمی بالکذب مثلا، غافلا عن مجیئه من وجه آخر» [... ۱].

و فیه: «ثم إنّ من العجب إیراد ابن الجوزی فی کتابه العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة کثیرا ممّا أورده فی الموضوعات، کما أن فی الموضوعات کثیرا من الأحادیث الواهیة، بل قد أکثر فی تصانیفه الوعظیة و ما أشبهها من إیراد الموضوع و شبهه. قال شیخنا: وفاته من نوعی الموضوع و الواهی فی الکتابین قدر ما کتب، قال: و لو انتدب شخص لتهذیب الکتاب ثم لإلحاق ما فاته لکان حسنا، و إلّا فیما تقرر عدم الانتفاع به إلّا للناقد، إذ ما من حدیث إلّا و یمکن أن لا یکون موضوعا» [۲].

و قال السّیوطی: «و قد جمع فی ذلک الحافظ أبو الفرج ابن الجوزی کتابا، فأکثر فیه من إخراج الضعیف الذی لم ینحط إلی رتبة الوضع بل و من الحسن و من الصحیح، کما نبّه علی ذلک الأئمة الحفاظ و منهم ابن الصّلاح فی علوم الحدیث و أتباعه» [۳].

و فیه: «و اعلم أنه جرت عادة الحفّاظ کالحاکم و ابن حبّان و العقیلی و غیرهم أنهم یحکمون علی حدیث بالبطلان من حیثیّة سند مخصوص، لکون راویه اختلق ذلک السند لذلک المتن، و یکون ذلک المتن معروفا من وجه آخر، و یذکرون ذلک فی ترجمة ذلک الراوی یجرحونه به، فیغتّر ابن الجوزی بذلک و یحکم علی المتن

[۱] فتح المغیث- شرح ألفیة الحدیث ۱/ ۲۳۶.

[۲] نفس المصدر ۱/ ۲۳۷.

[۳] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۴

بالوضع مطلقا و یورده فی کتاب الموضوعات، و لیس هذا بلائق، و قد عاب علیه الناس ذلک، آخرهم الحافظ ابن حجر»....

و فیه فی تحقیق حدیث «من قرأ آیة الکرسی دبر کلّ صلاة»...

قال: «و قال الحافظ ابن حجر فی تخریج أحادیث المشکاة: غفل ابن الجوزی فأورد هذا الحدیث فی الموضوعات، و هو أسمج ما وقع له.

و قال الحافظ شرف الدین الدمیاطی فی جزء جمعه فی تقویة هذا الحدیث:

محمد بن حمیر القضاعی الشبلنجی الحمصی کنیته ابو عبد الحمید، احتج به البخاری فی صحیحه، و کذلک محمد بن زید الألهانی أبو سفیان الحمصی، احتج به البخاری أیضا، و قد تابع أبا أمامة علی بن أبی طالب، و عبد اللّه بن عمرو بن العاصی، و المغیرة بن شعبة، و جابر، و أنس، فرووه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أورد حدیث علی من الطریقین السابقین، و حدیث ابن عمرو، و المغیرة، و جابر، و أنس، من الطرق التی سأزیدها، ثم قال: و إذا انضمّت هذه الأحادیث بعضها إلی بعض أخذت قوة.

و قال الذهبی فی تاریخه: نقلت من خط السیف أحمد بن أبی المجد الحافظ قال: صنّف ابن الجوزی کتاب الموضوعات فأصاب فی ذکره أحادیث مخالفة للنقل و العقل، و مما لم یصب فیه إطلاقه الوضع علی أحادیث بکلام بعض الناس فی أحد رواتها، کقوله فلان ضعیف، أو لیس بالقوی، أولیّن، و لیس ذلک الحدیث مما یشهد القلب ببطلانه، و لا فیه مخالفة و لا معارضة لکتاب و لا سنة و لا اجماع، و لا حجة بأنه موضوع سوی کلام ذلک الرجل فی راویه، و هذا عدوان و مجازفة. قال:

فمن ذلک أنه أورد حدیث أبی أمامة فی قراءة آیة الکرسی بعد الصّلاة، لقول یعقوب بن سفیان فی راویه محمد بن حمیر: لیس بالقوی، و محمد هذا روی له البخاری فی صحیحه، و وثّقه أحمد و ابن معین» [۱].

[۱] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۵

و فیه فی الکلام حول حدیث «أوّلکم ورودا علیّ الحوض أوّلکم إسلاما علی ابن أبی طالب»

: «و العجب من المصنف أنه قال فی العلل باب فضل علی بن أبی طالب: قد وضعوا أحادیث خارجة عن الحدّ ذکرت جمهورها فی کتاب الموضوعات، و إنّما أذکر هاهنا ما دون ذلک، ثمّ أورد هذا الحدیث، و هذا یدل علی أن متنه عنده لیس بموضوع فکیف یورده فی الموضوعات؟ و قد عاب علیه الحفاظ هذا الأمر بعینه فقالوا: إنّه یورد حدیثا فی کتاب الموضوعات و یحکم بوضعه، ثم یورده فی العلل و موضوعه الأحادیث الواهیة التی لم تنته إلی أن یحکم علیها بالوضع، و هذا تناقض» [۱].

و فیه بعد حدیث «إن طالت بک مدة أو شک أن تری قوما یغدون فی سخط اللّه و یروحون فی لعنته فی أیدیهم مثل أذناب البقر» و ذکر قدح ابن الجوزی:

«قلت: لا و اللّه ما هو بباطل، بل صحیح فی نهایة الصحة، أخرجه مسلم فی صحیحه

، قال شیخ الإسلام ابن حجر فی القول المسدد: هذا حدیث صحیح خرجه مسلم عن جماعة من مشایخه ... و قد أخطأ ابن الجوزی فی تقلیده لابن حبان فی هذا الموضع خطأ شدیدا، و غلط ابن حبان فی أفلح فضعّفه بهذا الحدیث ... و لقد أساء ابن الجوزی لذکره

فی الموضوعات حدیثا فی صحیح مسلم، و هذا من عجائبه».

و فیه بعد حدیث «إذا أتاکم کریم قوم فأکرموه»

«قلت: بل وا عجبا من المؤلّف کیف یحتم علی رد الأحادیث الثابتة من غیر تثبت و لا تتبع، فإن

حدیث إذا أتاکم کریم قوم فأکرموه

ورد من روایة أکثر من عشرة من الصحابة، فهو متواتر علی رأی من یکتفی فی التواتر بعشرة»....

و قال السّیوطی فی صدر النکت البدیعات علی الموضوعات «و بعد، فإنّ کتاب الموضوعات جمع الامام أبی الفرج ابن الجوزی قد نبّه الحفاظ قدیما و حدیثا

---

[۱] اللآلی المصنوعة: ۱/ ۳۲۶.

علی أنّ فیه تساهلا- کثیرا، و أحادیث لیست بموضوعة، بل هی من وادی الضعیف، و فیه أحادیث حسان و أخری صحاح، بل و فیه حدیث من صحیح مسلم نبّه علیه الحافظ أبو الفضل ابن حجر، و وجدت فیه حدیثا من صحیح البخاری روایة حماد بن شاکر، و آخر متنه فی البخاری من روایة صحابی غیر الذی أورده عنه»....

و قال فی خاتمته: «هذا آخر ما أوردته فی هذا الکتاب من الأحادیث المتعقّبة، التی لا سبیل إلی إدراجها فی سلک الموضوعات، و عدّتها نحو ثلاثمائة حدیث، منها فی صحیح مسلم حدیث، و فی صحیح البخاری روایة حماد بن شاکر حدیث، و فی مسند أحمد ثمانیة و ثلاثون حدیثا، و فی سنن أبی داود تسعة أحادیث، و فی جامع الترمذی ثلاثون حدیثا، و فی سنن النسائی عشرة أحادیث، و فی سنن ابن ماجة ثلاثون حدیثا، و فی مستدرک الحاکم ستون حدیثا، علی تداخل فی العدة، فجمیع ما فیه من الکتب الستة و المسند و المستدرک مائة حدیث و ثلاثون حدیثا، و فیه من مؤلفات البیهقی: السنن، و الشعب، و البعث، و الدلائل، و غیرها، و من صحیح ابن خزیمة و التوحید له، و صحیح ابن حبان، و مسند الدارمی، و تاریخ الطبری، و خلق أفعال العباد، و جزء القراءة له، و سنن الدار قطنی جملة وافرة».

و قال السّیوطی: «و قد أکثر جامع الموضوعات فی نحو مجلّدین أعنی أبا الفرج ابن الجوزی، فذکر فی کتابه کثیرا مما لا دلیل علی وضعه، بل هو ضعیف بل و فیه الحسن بل و الصحیح» [... ۱].

و قال الشامی فی سبل الهدی و الرشاد: «و قد نص ابن الصّلاح فی علوم الحدیث و سائر من تبعه علی أن ابن الجوزی تسامح فی کتابه الموضوعات، فأورد فیه أحادیث و حکم بوضعها و لیست بموضوعة، بل هی ضعیف فقط و ربما تکون

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۲۳۵.

حسنة أو صحیحة، قال زین الدین العراقی فی ألفیّته:

و أکثر الجامع فیه إذ خرج لمطلق الضعف عنی أبا الفرج.

و ألّف شیخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر- رحمه اللّه تعالی- کتابا سمّاه:

القول المسدّد»....

و إن شئت المزید من کلماتهم فراجع: صدر (مختصر تنزیه الشریعة) و صدر (تذکرة الموضوعات) و (أسماء رجال المشکاة لعبد الحق) و (کشف الظنون) و (المسلک الوسط الدانی إلی الدر الملتقط للصغانی) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (نیل الأوطار) و (القول

المستحسن فی فخر الحسن) و (الفوائد المجموعة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۸

ردّ العلماء علی قدح ابن الجوزی ... ص: ۱۲۸

و بالاضافة إلی ما تقدّم: فإن کبار الحفاظ و العلماء أبطلوا بالأدّلة القاطعة دعوی ابن الجوزی، و انتقدوا إیداعه حدیث أنا مدینة العلم

فی الموضوعات، و قد تقدّمت نصوص عباراتهم فی ذلک فی مواضعها من الکتاب، و نکتفی هنا بذکر أسمائهم:

۱- الحافظ صلاح الدین العلائی.

۲- الحافظ بدر الدین الزرکشی.

۳- شیخ الإسلام الحافظ العسقلانی.

۴- الحافظ السخاوی.

۵- الحافظ السیوطی.

۶- الحافظ السمهودی.

۷- الحافظ ابن عرّاق.

۸- الحافظ ابن حجر المکّی.

۹- العلّامة مجد الدین الفیروزآبادی.

۱۰- العلّامة المتقی الهندی.

۱۱- العلّامة القاری.

۱۲- العلّامة المنّاوی.

۱۳- العلّامة الشیخ عبد الحق الدهلوی.

۱۴- العلّامة الزرقانی.

۱۵- العلّامة البدخشانی.

۱۶- العلّامة محمد صدر العالم.

۱۷- العلّامة الأمیر الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۲۹

۱۸- العلّامة الصبان المصری.

۱۹- العلّامة القاضی ثناء اللّه الهندی.

۲۰- قاضی القضاة الشوکانی.

۲۱- العلّامة المیرزا حسن علی المحدّث.

۲۲- العلّامة ولی اللّه اللکهنوی.

۲۳- العلّامة المولوی حسن الزمان.

۲۴- العلّامة الدمنتی الشّاذلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۰

ردّ قدح ابن دقیق العید ... ص: ۱۳۰

(قوله):

«و قال الشّیخ تقیّ الدین ابن دقیق العید: هذا الحدیث لم یثبتوه».

أقول:

إنّ هذا الکلام بعید عن الصدق و الصّواب غایة البعد، فقد علمت فیما تقدّم إثبات کبار المحدّثین و أعاظم المسندین و مشاهیر الحفاظ المعتمدین هذا الحدیث الشریف، فی کتبهم المعتبرة و أسفارهم المعتمدة، مصرّحین بصحته أو حسنه أو ثبوته عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما أنّ جماعة کبیرة منهم وصفوا سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ب «باب مدینة العلم» و «باب مدینة الحکم و العلوم» و أمثال ذلک، کما نظم آخرون منهم هذه المأثرة فی أشعارهم...

فهل یبقی مع هذا کلّه وزن لقول هذا الرّجل «هذا الحدیث لم یثبتوه»؟! و هل یجوز لأحد أن یحتجّ بمثل هذا الکلام؟! و من هنا تری إعراض جماعة من محققیهم عن هذا الکلام مع ذکرهم له،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۱

کالزرکشی فی (اللآلی المنثورة) و السخاوی فی (المقاصد الحسنة) و السیوطی فی (الدرر المنتثرة) و القاری فی (المرقاة...)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۲

الکلام علی رأی النووی و الذهبی و الجزری ... ص: ۱۳۲

اشارة

(قوله):

«و قال الشیخ محی الدین النواوی و الحافظ شمس الدین الذهبی و الشیخ شمس الدین الجزری: إنه موضوع».

أقول:

لا بدّ من تحقیق الحال و بیان الحقیقة فی مقامات:

(۱) رأی الشّیخ محیی الدّین النواوی ... ص: ۱۳۲

اشارة

أمّا محیی الدین النواوی، فالواقع أنّه قد قدح فی

حدیث «أنا دار الحکمة و علیّ بابها»

، و هذا نصّ کلامه «و أمّا

الحدیث المروی عن الصنابحی عن علی قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۳

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا دار الحكمة و على بابها.

و

فی روایة: أنا مدينة العلم و على بابها، فحديث باطل، رواه الترمذی

و قال: هو حديث منكر، و فی بعض النسخ: غريب، قال: و لم يروه من الثقات غير شريك، و روى مرسلا» [۱].

فظهر أنّ قدحه متوجّه فی الأصل إلى

حديث «أنا دار الحكمة»

، غير أنّه توهّم أنّ

حديث «أنا مدينة العلم»

روايـة من روايات ذاك الحـديث، و لا يخفى سـقوط هـذا التوهّم على من لاحظ روايات المحدثين و طرق الحديثين المذكورين فی مختلف الكتب و الأسـفار، لأنّ كلّا منهما قـد روى و أخرج فيها بطرق و أسانيـد كثيرة خاصـة به، بحيث لا يلزم من القدح فی أحدهما القدح فی الآخر ... فهذا و هم من (الدهلوی) إن لم يكن كذب و تدليس.

ثبوت حديث: «أنا دار الحكمة و علیّ بابها ...» ص: ۱۳۳

اشارة

على أنّ

حديث «أنا دار الحكمة و علیّ بابها»

حـديث ثابت، قـد أخرجه جهابـذة الحـديث و أعلام الحفاظ و العلماء، فـدعوى بطلانه ساقطة، و من المناسب أن نعيد ذكر بعض من أخرجه من مشاهير محدثی أهل السّنة ... فنقول:

۱- رواية أحمد ...: ص: ۱۳۳

لقد روى أحمد حديث «أنا دار الحكمة و على بابها» عن الصـنابحی عن أمير المؤمنين عليه السـلام ... ذكر ذلك المولوی حسن على فی (تفريح الأحباب)،

و قد تقدّم سابقا عن جماعة قولهم: إذا روى أحمد حديثا وجب المصير إليه...

۲- رواية الترمذی و تحسينه ...: ص: ۱۳۳

و لقد أخرجه الترمذی فی صحيحه و حكم بحسنه كما فی ذخائر العقبى حيث

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات: ۱/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۴

قال: «ذكر أنه- رضـی اللّه عنه- باب دار الحكمة: عن على رضـی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم: أنا دار الحكمة و على بابها، أخرجه الترمذی

و قال: حديث حسن» [۱].

و قوله «حديث حسن» دليل على اعتباره، لأنّه قال «و ما ذكرنا فی هذا الكتاب فی إسناده من يتهم بالكذب، و لا يكون الحديث شاذا و

یروی من غیر وجه نحو ذاک فهو عندنا حدیث حسن».

۳- روایة الطبری و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴

و علم فیما تقدّم روایة أبی جعفر محمد بن جریر الطبری هذا الحدیث فی (تهذیب الآثار) و حکمه بصحّته...

۴- روایة الحاکم و تصحیحه ...: ص: ۱۳۴

و أخرجه الحاکم فی (المستدرک علی الصحیحین) و صحّحه، قاله محمد بن یوسف الشامی فی سبل الهدی و الرشاد، و الشبراملسی فی تیسیر المطالب السنیة و الزرقانی فی شرح المواهب اللدنیة.

۵- روایة جماعة آخرین ...: ص: ۱۳۴

کما علم ممّا تقدّم روایة جماعة آخرین لحدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» و هم بین من یثبته، و من یصحّحه، و من یقول إنه حسن و منهم: الکنجی، و المحبّ الطبری، و العلائی، و الفیروزآبادی، و الجزری، و العسقلانی، و السیوطی، و العلقمی، و الشامی، و المناوی، و الدهلوی، و العزیزی، و الزرقانی، و البدخشانی، و شاه ولیّ اللّه...،

فظهر بطلان قول النواوی: «فحدیث باطل».

---

[۱] ذخائر العقبی: ۷۷.

ردّ نسبة القدح فی الحدیث المذکور للترمذی ... ص: ۱۳۵

و أمّا قوله «رواه الترمذی و قال: هو حدیث منکر، و فی بعض النسخ:

غریب» فمن المنکرات الفاضحة، بل الحق الثابت أنّه رواه و قال «حسن غریب» کما تقدّم عن المحبّ الطبری فی (ذخائره) و سیأتی عن (ریاضه) أیضا.

تحریف عبارة الترمذی ... ص: ۱۳۵

غیر أنّ الأیدی الأثیمة قد غیّرت و حرّفت عبارة التّرمذی، و قد عمد النواوی إلی اعتماد هذه العبارة المحرّفة، جحدا لفضیلة من فضائل سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام...

لقد قال الترمذی فی هذا الحدیث إنه «حسن غریب» کما علمت من روایة محبّ الدین الطبری عنه فی (ذخائر العقبی). و

قال فی الریاض النضرة: «عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب» [۱].

هذا ما نقله المحبّ الطبری عن الترمذی، و هو من أقدم و أوثق نقلة هذا الحدیث عن صحیح الترمذی...

لکنّ بعض المعاندین أسقطوا کلمة «حسن» و ترکوا کلمة «غریب» من کلام الترمذی من بعض نسخ صحیحه، و من هنا نسب غیر واحد ممّن تأخّر عن المحبّ الطبری إلی الترمذی قوله فی هذا الحدیث «غریب» من دون کلمة «حسن»!! کالخطیب التبریزی فی (المشکاة)، و العلائی فی (أجوبته)، و ابن کثیر فی

[۱] الرياض النضرة: ۲/ ۲۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۶

(تأريخه)، و الفيروزابادى فى (نقد الصحيح)، و السّيوطى فى (القول الجلى)، و الوصّابى فى (الاكتفاء)، و المناوى فى (التيسير) و (فيض القدير)، و العزيزى فى (السّراج المنير...)

و جاء آخرون ... فلم يتركوا كلمة «غريب» بعد حذف «حسن» على حالها، بل أبدلوها بلفظ «منكر»، و كأنّ النواوى قد قدّم هذه النسخة على تلك، إذ نسب إلى الترمذى أنّه «حديث منكر»، ثم قال: «و فى بعض النسخ: غريب»!! كما اغتر بهذا التحريف السخاوى فى (المقاصد الحسنة).

و قد ترقّى آخرون حتى جمعوا فى بعض نسخ صحيح الترمذى- بعد حذف لفظ «حسن» - بين «منكر» و «غريب»، و قد نسب ذلك بعضهم إلى الترمذى غفلة أو تغافلا، كما فعله ولى اللّه الدهلوى فى (قرة العينين)!! فتنبّه، و لا تكن من المغترين الغافلين، و المنخدعين الذاهلين، و استعذ باللّه من تبديل المدغلين و تحريف المبطلين...

و كم له من نظير ...!! ص: ۱۳۶

و لا تستبعد هذا الذى حقّقناه، فكم له من نظير عندهم، و لا بأس بذكر أحد موارد تحريفاتهم:

لقد التزم البغوى فى (مصابيحه) الإعراض عن ذكر الحديث المنكر، فإنّه قال فى صدر كتابه ما نصه «و تجد أحاديث كلّ باب منها تنقسم إلى صحاح و حسان، و أعنى بالصحاح ما أخرجه الشيخان أبو عبد اللّه محمد بن إسماعيل الجعفى البخارى، و أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيرى النيسابورى- رحمهما اللّه- فى جامعيهما، و أعنى بالحسان ما أورده أبو داود سليمان بن الأشعث السجستانى، و أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذى، و غيرهما من الأئمة فى تصانيفهم- رحمهم اللّه-، و أكثرها صحاح بنقل العدل عن العدل، غير أنّها لم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۷

تبلغ غاية شرط الشيخين فى علوّ الدرجة من صحة الإسناد، إذ أكثر الأحكام ثبوتها بطريق حسن.

و ما كان فيها من ضعيف أو غريب أشرت إليه، و أعرضت عن ذكر ما كان منكرا أو موضوعا، و اللّه المستعان و عليه التكلان».

و لكنّك تجد كلمة «منكر» بعد حديث فى مدح قبيلة «حمير»، و هذا نصّ عبارته فى «باب فى مناقب قريش و ذكر القبائل»:

«عن أبى هريرة قال: كنّا عند النّبى عليه السلام، فجاءه رجل أحسبه من قريش فقال: يا رسول اللّه العن حميرا! فقال النبى عليه السلام: رحم اللّه حميرا، أفواههم سلام، و أيديهم طعام، و هم أهل أمن و إيمان. منكر» [۱].

و لقد صرّح شارحه الخلخالى بإلحاق بعضهم لفظ «منكر» حيث قال:

«قوله: منكر، أى هذا الحديث منكر، يحتمل أنّ إلحاق لفظ المنكر هاهنا من غير المؤلّف من بعض أهل المعرفة بالحديث، لأنه لو كان يعلم أنه منكر لم يتعرّض له، لأنّه قد التزم الإعراض عن ذكر المنكر فى عنوان الكتاب» [۲].

و فى المرقاة فى شرح الحديث: «و قال شارح المصابيح قوله منكر، هذا إلحاق من بعض أهل المعرفة بالحديث» [... ۳].

تصرّف النووى فى كلام الترمذى ... ص: ۱۳۷

ثمّ إنّ النووى ذكر عن الترمذى أنّه «قال: و لم يروه من الثقات غير شريك» و هذا لا يطابق عبارة التّرمذى فى صحيحه، و هذا لفظه «و لا نعرف هذا الحديث

[۱] مصابیح السنة: ۲/ ۱۹۲.

[۲] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۳] المرقاة فی شرح المشکاة: ۵/ ۵۱۲- ۵۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۸

عن أحد من الثقات غیر شریک» و لا یخفی الفرق بین الکلامین علی ذوی الفضل و النظر الدقیق.

و علی کلّ حال ... فإنّ هذا الکلام لا یقتضی قدحا فی

حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها»

، إذ لو سلّم ذلک کان هذا الحدیث من أفراد شریک، و هذا لا یمنع صحته أو حسنه، و لهذا قال الترمذی نفسه- فیما نقله عنه المحبّ الطبری- حدیث حسن ... و قال العلائی: «و شریک هو ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتج به مسلم و علّق له البخاری، و وثّقه یحیی بن معین، و قال العجلی: ثقة حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون بمفرده حسنا» و قال الفیروزابادی:

«و شریک هذا احتج به مسلم، و علّق له البخاری، و وثّقه ابن معین و العجلی و زاد: حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی علمه من شریک، فعلی هذا یکون بمفرده حسنا».

علی أنّه قد علمت سابقا أنه قد رواه غیر شریک من الثقات.

تحریف آخر لکلام الترمذی ... ص: ۱۳۸

و من عجائب الأمور تحریف بعض الزائغین لهذه العبارة أیضا من کلام الترمذی، فإنّهم لما رأوا أنّ هذه العبارة تدلّ علی ثبوت هذا الحدیث و اعتباره، بدّلوا کلمة «غیر شریک» إلی «عن شریک ...» جاء ذلک فی المرقاة بشرح کلام الترمذی هذا حول

حدیث أنا مدینة العلم

: «و لا نعرف» أی نحن «هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک» بالنصب علی الاستثناء، و فی نسخة بالجر علی أنه بدل من أحد. قیل: و فی بعض نسخ الترمذی: عن شریک بدل غیر شریک، و اللّه أعلم» [۱].

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۳۹

و لا یخفی غرضهم من هذا التحریف و ما یؤول إلیه معنی العبارة علی النّبیه ... و لکنّ هذا التحریف لم یلق رواجا بل جاءت عبارة الترمذی علی أصلها و واقعها لدی المحدثین، کما فی (المشکاة) و (نقد الصحیح) و (أسنی المطالب) و (جمع الجوامع) و (کنز العمّال) و (معارج العلی) و غیرها...

توهّم النووی ... ص: ۱۳۹

و نقل النووی عن التّرمذی فی ذیل کلامه أنّه قال «و روی مرسلا» و هذا أیضا و هم صریح، فقد قال الترمذی- بعد أن أخرج حدیث: أنا دار الحکمة بسنده عن شریک عن سلمة عن سوید عن الصنابحی عن أمیر المؤمنین علیه السلام- «روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی» [۱] فتوهّم النووی من قوله «و لم یذکروا فیه عن الصنابحی» کونه مرسلا، و الحال أن هذا لا

یوجب الإرسال، لأن «سوید بن غفلة» تابعی مخضرم، أدرک الخلفاء الأربعة و سمع منهم الحدیث، فحدیثه عن أمیر المؤمنین علیه السلام بلا واسطة متصل لا منقطع، فذکر الترمذی أو غیره «الصنابحی» فیه من المزید فی متصّل الأسانید، و کأنّ النووی قد غفل عن هذا فزعم إرساله، لکن صرّح به الحافظ العلائی- کما دریت سابقا- حیث قال «و لا یرد علیه روایة من أسقط منه الصنابحی، لأنّ سوید بن غفلة تابعی مخضرم أدرک الخلفاء الأربعة و سمع منهم، فذکر الصنابحی، فیه من المزید فی متّصل الأسانید ...» و کذا صرّح به الفیروزآبادی أیضا فی (نقد الصحیح...)

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۶.

رواة حدیث أنا دار الحکمة من الصّحابة و التابعین ... ص: ۱۴۰

و لا یخفی عدم انفراد الصنابحی، و سوید بن غفلة، فی روایة حدیث «أنا دار الحکمة» عن أمیر المؤمنین علیه السلام، بل رواه عنه جماعة من التابعین کذلک أیضا و هم:

۱- أبو عمرو عامر بن شراحیل الشّعبی، و قد أخرج حدیثه ابن مردویه.

۲- أبو القاسم أصبغ بن نباته التمیمی الحنظلی الکوفی، و قد أخرج حدیثه أبو نعیم فی (الحلیة) و الجزری فی (أسنی المطالب).

۳- أبو زهیر الحارث بن عبد اللّه الأعور الهمدانی الکوفی، کما فی (الحلیة) و (أسنی المطالب).

کما قد تابع علیا أمیر المؤمنین علیه السلام فی روایته من الصحابة:

۱-

عبد اللّه بن عباس، ففی حلیة الأولیاء: «حدّثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، نا الحسن بن سفیان، نا عبد المجید بن بحر، نا شریک، عن سلمة ابن کهیل، عن الصنابحی، عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه، و مجاهد عن ابن عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثله» [۱].

۲-

جابر بن عبد اللّه الأنصاری، ففی زین الفتی: - «أخبرنا الشیخ أبو محمد عبد اللّه بن أحمد بن نصر رحمه اللّه قال: أخبرنا الشیخ إبراهیم بن أحمد الحلوائی رحمه اللّه، عن محمود بن محمد بن رجا، عن المأمون بن أحمد و عمار بن عبد المجید و سلیمان بن خمیرویه، عن الامام محمد بن کرام رحمه اللّه، عن أحمد، عن محمد بن فضیل، عن زیاد بن زیاد، عن عبید بن أبی جعد، عن جابر بن

---

[۱] حلیة الأولیاء: ۱/ ۶۴.

عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا دار الحکمة و علی بابها، فمن أراد الحکمة فلیأت الباب، مذکور فی کتاب المکتفی» [۱].

نتیجة البحث ... ص: ۱۴۱

فتلخص مما تقدّم: بطلان تکلّم النووی فی

حدیث «أنا دار الحکمة»

، و من ذلک یتضّح بطلان ما یتوجّه من ذلک من القدح فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

بناء علی تسلیم کونه روایة من روایات الحدیث الأوّل، فظهر سقوط الاحتجاج بکلام النووی مطلقا.

بطلان قدحه من کلام العلماء ... ص: ۱۴۱

و لقد تعرّض جماعة من العلماء لقدح النووی و أعرضوا عنه أو أبطلوه، و منهم:

۱- السیوطی فی تاریخ الخلفاء: ۱۷۰.

۲- ابن حجر المکی فی المنح المکیة فی شرح الهمزیّة و الصّواعق.

۳- الشیخ عبد الحق الدهلوی فی أسماء رجال المشکاة.

۴- محمد بن علی الصبان فی إسعاف الرّاغبین: ۱۵۶.

۵- القاضی ثناء اللّه فی السّیف المسلول و هو بیهقی عصره عند (الدهلوی).

۶- المولوی حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب و هو تلمیذ (الدهلوی).

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورة هل اتی. مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۲

ثبوت حدیث مدینة العلم من شعر للنووی ... ص: ۱۴۲

و من آیات علوّ الحق أن النووی أثبت

حدیث «أنا مدینة العلم»

فی أبیات له من الشعر ذکرها شهاب الدین أحمد فی توضیح الدلائل و قد تقدّمت سابقا.

(۲) رأی شمس الدین الذّهبی ... ص: ۱۴۲

اشارة

و أمّا شمس الدین الذّهبی فإنّه و إن قدح فی حدیث مدینة العلم غیر أنّه لا یلتفت إلی قدحه و لا یعبأ به، لوجوه:

۱- انحراف الذّهبی و تعصّبه ... ص: ۱۴۲

لقد اشتهر الذهبی بالانحراف عن أهل البیت علیهم السلام، و تعصّبه علیهم و نصبه العداء لهم، و قد فصّلنا الکلام حول ذلک علی ضوء کلمات و اعترافات کبار علماء أهل السنة فی مجلد حدیث الطیر، و علی هذا الأساس فلا أثر و لا قیمة لطعنه فی حدیث مدینة العلم...

۲- تحقیق العلائی ... ۱۴۲

و قد تعرّض الحافظ العلائی لقدح الذهبی و ردّ علیه الرّد الصریح و حقّق هذا الحدیث الصّحیح، و هذا نصّ کلامه علی ما نقله السیوطی حیث قال: «و قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۴۳

الحافظ صلاح الدین العلائی فی أجوبته: هذا الحدیث ذکره أبو الفرج ابن الجوزی فی الموضوعات من طرق عدّة، و حکم ببطلان الکل، و کذلک قال بعده جماعة منهم الذهبی فی المیزان و غیره.

و المشهور به روایة أبی الصّلت عبد السلام بن صالح الهروی، عن أبی معاویة، عن الأعمش، عن مجاهد، عن ابن عباس مرفوعا، و عبد السلام هذا تکلّموا فیه کثیرا، قال النسائی: لیس بثقة، و قال الدار قطنی و ابن عدی: متّهم زاد الدار قطنی: رافضی، و قال أبو حاتم: لم یکن عندی بصدوق، و ضرب أبو زرعة علی حدیثه.

و مع ذلک

فقد قال الحاکم: حدّثنا الأصم، حدثنا عباس- یعنی الدوری- قال: سألت یحیی بن معین عن أبی الصلت فقال: ثقة، فقلت: أ لیس قد حدّث عن أبی معاویة حدیث أنا مدینة العلم؟ فقال: قد حدّث به محمد بن جعفر الفیدی- و هو ثقة- عن أبی معاویة، و کذلک روی صالح جزرة أیضا عن ابن معین

. ثمّ ساقه الحاکم من طریق محمد بن یحیی بن الضریس- و هو ثقة حافظ- عن محمد بن جعفر الفیدی عن أبی معاویة. و

قال أبو الصّلت أحمد بن محمد بن محرز: سألت یحیی ابن معین عن أبی الصلت فقال: لیس ممّن یکذب، فقال: له فی حدیث أبی معاویة، أنا مدینة العلم، فقال: هو من حدیث أبی معاویة، أخبرنی ابن نمیر قال: حدّث به أبو معاویة قدیما ثمّ کفّ عنه، و قال: کان أبو الصلت رجلا موسرا یطلب هذه الأحادیث و یلزم المشایخ.

قلت: فقد برئ أبو الصّلت عبد السلام من عهدته، و أبو معاویة ثقة مأمون من کبار الشیوخ و حفّاظهم المتّفق علیهم، و قد تفرّد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أیّ استحالة فی أن یقول النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم مثل هذا فی حقّ علی؟

و لم یأت کلّ من تکلّم فی هذا الحدیث و جزم بوضعه بجواب عن هذه الروایات الصحیحة عن یحیی بن معین، و مع ذلک فله شاهد » [۱...].

---

[۱] قوت المغتذی- کتاب المناقب، مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۴۴

۳- ردّ ابن حجر العسقلانی علی الذهبی ... ص: ۱۴۴

و قد بلغت دعوی الذهبی هذه من البطلان حدّا حتی ردّ علیها الحافظ ابن حجر العسقلانی، و تعقّبه بکلامه الحق الحقیق بالقبول، و لنورد أوّلا نصّ کلام الذهبی فی المیزان:

قال «جعفر بن محمد الفقیه، فیه جهالة، قال مطین: حدثنا جعفر، حدثنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس [قال : سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها

. [و] هذا موضوع» [۱].

فقال ابن حجر: «هذا الحدیث له طرق کثیرة فی مستدرک الحاکم، أقلّ أحوالها أن یکون للحدیث أصل، فلا ینبغی أن یطلق القول علیه بالوضع» [۲].

۴- ردّ ابن حجر المکی علیه ... ص: ۱۴۴

و ردّ ابن حجر المکّی- علی ما هو علیه من التعصّب و التعنّت- علی القول بوضع الحدیث بعد أن نسبه إلی جماعة- منهم الذهبی فی میزانه- و هذا نصّ کلامه: «و هؤلاء و إن کانوا أئمّة أجلّاء، لکنّهم تساهلوا تساهلا کثیرا کما علم مما قرّرته، و کیف ساغ الحکم بالوضع مع ما تقرّر أنّ رجاله کلّهم رجال الصحیح إلّا واحد فمختلف فیه؟! و یجب تأویل کلام القائلین بالوضع بأن ذلک لبعض طرقه لا لکلّها، و ما أحسن قول بعض الحفاظ فی أبی معاویة أحد رواته المتکلّم فیهم بما لا یسمع: هو ثقة مأمون من کبار المشایخ و حفّاظهم، و قد تفرّد به عن الأعمش، فکان ما ذا؟ و أیّ استحالة فی أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول مثل هذا فی حق علی»...؟

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۴۱۵.

[۲] لسان المیزان: ۲/ ۱۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۵

هذا کلامه فی المنح المکیة فی شرح الهمزیّة و قال فی فتاواه: «و أمّا

حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها

، فهو حدیث حسن بل قال الحاکم صحیح، و قول البخاری لیس له وجه صحیح، و الترمذی منکر، و ابن معین کذب- معترض و ان ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات و تبعه الذهبی و غیره علی ذلک».

۵- إعراض جماعة آخرین و ردّهم علیه ... ص: ۱۴۵

و لقد أعرض جماعة آخرون عن قدح الذهبیّ و ردّوا علیه، مثبتین للحدیث و مستشهدین بأجوبة العلائی و ابن حجر و غیرهما علی ذلک و منهم:

۱- السّیوطی فی (اللآلی المصنوعة) و (جمع الجوامع) و (قوت المغتذی).

۲- السخاوی فی (المقاصد الحسنة).

۳- المتقی فی (کنز العمال).

۴- عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة).

۵- القاری فی (المرقاة فی شرح المشکاة).

۶- المناوی فی (فیض القدیر).

۷- محمد صدر العالم فی (معارج العلی).

۸- محمد الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیّة فی شرح التحفة العلویة).

۹- الدمنتی الشاذلی فی (نفح قوت المغتذی).

و قد تقدمت نصوص عباراتهم سابقا.

۶- من آیات علوّ الحق ... ص: ۱۴۵

و من آثار علوّ الحق و آیاته روایة الذهبی هذا الحدیث بسنده، عن سوید بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۶

سعید، عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ضمن ما وقع له من عالی حدیثه، فقد قال بترجمة سوید من میزانه ما نصّه: «قلت: عاش

سوید مائة سنة، و مات فی سنة أربعین و مائتین، وقع لنا من عالی حدیثه:

أخبرنا أبو المعالی الأبرقوهی، أنا المبارک بن أبی الجود أنا أحمد بن أبی غالب، أنا عبد العزیز بن علی، أنا أبو طاهر الذهبی، ثنا عبد اللّه بن محمّد، ثنا سوید بن سعید، ثنا زیاد بن الربیع، عن صالح الدهان، عن جابر بن زید قال: نظرت فی أعمال المرء، فإذا الصّلاة تجهد بالبدن و لا تجهد بالمال، و کذلک الصیام، و الحج یجهد المال و البدن، فرأیت أنّ الحجج أفضل من ذلک کلّه.

أخبرنا محمد بن عبد السّلام، عن زینب بنت أبی القاسم، أنا عبد المنعم ابن القشیری، أنا أبو سعید الأدیب، ثنا محمد بن بشیر، ثنا أبو لبید السرخسی، ثنا سوید، ثنا علی بن مسهر، عن داود، عن عکرمة عن ابن عباس قال: صاحب الذبح إسحاق، و قوله: وَ بَشَّرْناهُ بِإِسْحاقَ أی بنبوّته.

و به نا علی، عن أشعب، عن ابن سیرین، عن الجارود العبدی قال: أتیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أبایعه فقلت: إنی علی دین. و إنّی إن ترکت دینی و دخلت فی دینک لا یعذّبنی اللّه فی الآخرة؟ قال: نعم.

و به ثنا عبد الرحیم بن سلیمان، عن عبید بن أبی الجحد قال: سئل جابر عن قتال علی، فقال: ما یشکّ فی قتاله إلّا کافر.

و به ثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد المدینة فلیأت باب المدینة» [۱].

هذا کلام الذهبی فی المیزان، و بعد هذا البیان، و غبّ ذلک التبیان، لا یخلد إلی قدح هذا الحدیث إلّا من غلب علی قلبه العناد و ران، و استهام به الغرور

---

[۱] میزان الاعتدال: ۲/ ۲۵۰- ۲۵۱ بتقدیم و تأخیر فی العبارة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۷

و استهواه الشیطان، و اللّه العاصم عمّا یروث سخط الرحمن و یقود إلی لظی النیران...

(۳) رأی شمس الدین الجزری ... ص: ۱۴۷

اشارة

و أمّا نسبة القدح فی حدیث مدینة العلم إلی شمس الدین الجزری فکذب فاضح و فریة واضحة.

فلقد روی الجزری حدیث أنا مدینة العلم فی کتابه (أسنی المطالب فی مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب) و بالغ فی إثباته و تحقیقه، و هذه عبارته فیه بلفظها:

«أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال- قراءة علیه- عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا احمد بن محمد بن محمد- فی کتابه من أصبهان- أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسین المقرئ، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سفیان، أخبرنا عبد الحمید بن بحر، أخبرنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن الصنابحی، عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی، حدّثنا محمد بن عمر الرومی، حدثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن سوید بن غفلة، عن الصنابحی عن علی و قال:

حدیث غریب، و رواه بعضهم عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی، قال:

و لا نعرف هذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید، و رواه الأصبغ بن نباتة و الحارث عن علی نحوه، و

رواه الحاکم من طریق مجاهد عن ابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۸

عباس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها.

و قال الحاکم: صحیح الإسناد و لم یخرجاه. و

رواه أیضا من حدیث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

هذا، و قد قال الجزری فی صدر کتابه المذکور: «و بعد، فهذه أحادیث مسندة ممّا تواتر و صحّ و حسن من أسنی مناقب الأسد [اسد اللّه الغالب، مفرّق الکتائب و مظهر العجائب، لیث بنی غالب أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب- کرّم اللّه تعالی وجهه و رضی عنه و أرضاه- أردفتها بمسلسلات من حدیثه و بمتّصلات من روایته و تحدیثه، و بأعلی إسناد صحیح إلیه، من القرآن و الصحبة و الخرقة التی اعتمد فیها أهل الولایة علیه، نسأل اللّه تعالی أن یثیبنا علی ذلک و یقرّبنا لدیه».

و قال بعد إیراد أحادیث المناقب التی أشار إلیها «قلت: فهذا نزر من بحر، و قل من کثر، بالنسبة إلی مناقبه الجلیلة و محاسنه الجمیلة، و لو ذهبنا لاستقصاء ذلک بحقّه لطال الکلام بالنسبة إلی هذا المقام، و لکن نرجو من اللّه تعالی أن ییسّر إفراد ذلک بکتاب نستوعب فیه ما بلغنا من ذلک، و اللّه الموفق للصّواب».

فظهر أنّ الجزری قد روی حدیث مدینة العلم فی هذا الکتاب، الذی ألّفه لما تواتر و صحّ و حسن من أسنی مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام الجلیلة و محاسنه الجمیلة، و هو یرجو اللّه تعالی أن یثیبه علی ذلک و یقرّبه لدیه...

فوا عجباه!! کیف یستجیز (الدهلوی) نسبة القدح إلیه مع کلّ هذا؟

و یرتکب هذا الإفک المبین؟ و لکن لیس هذا منه ببدیع و طریف، فقد عرف قدما بالتهالک علی الافتراء و التحریف، و اللّه المجازی کلّ من یعتدی لزیغه علی الحق و یحیف.

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۴۹

هذا، و الجدیر بالذکر: إن القاضی بانی‌بتی نسب القدح کذلک إلی الجزری، غیر أنّه أبطله بکلام ابن حجر، و أضاف أنّه بالنظر إلی کثرة شواهد هذا الحدیث یمکن الحکم بصحّته...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۰

(قوله):

«فالتّمسک بهذه الأحادیث الموضوعة- التی أخرجها أهل السنة عن دائرة ما یجوز التّمسک و الاحتجاج به- فی مقام إلزامهم بها، دلیل واضح علی مزید فهم علماء الشیعة!!».

أقول:

لقد علم- ممّا تقدّم فی الکتاب من کلمات کبار الأئمة و الحفاظ، و مشاهیر العلماء و المحققین- أن حدیث مدینة العلم من الأحادیث الصحیحة و الأخبار المعتبرة المحتج بها ... و أن ذلک کلّه یشهد بصحّة استدلال أهل الحق به لإثبات خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل، و کذا إلزامهم من خالف ذلک بهذا الحدیث الشریف...

فقد عنی بروایته و إخراجه و إثباته جمّ غفیر من الحفّاظ المسندین، و نصّ علی صحّته طائفة منهم، و علی حسنه آخرون، و صرّح بعضهم ببلوغه درجة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۱

الحسن المحتج به...

استدلال علماء أهل السنة بحديث مدينة العلم ... ص: ۱۵۱

بل احتج بحديث مدينة العلم جماعة من مشاهير علمائهم، و استدلّوا به فی مختلف بحوثهم، و هذا من أقوی الشواهد علی أنّه من الأحاديث المحتج بها...

فمنهم: العاصمی، حيث قال فی ذكر الشّبه بين أمير المؤمنين و داود عليهما السلام «فكذلك المرتضی رضوان اللّه عليه أوتی من فصل الخطاب، كما ذكرناه فی معنی

قوله عليه السلام: أنا مدينة العلم و علی بابها، و فی فصل قضائه» [۱].

و منهم: الخوارزمی، حيث استدل بحديث مدينة العلم علی غزارة علم أمير المؤمنين عليه السلام [۲].

و منهم: أبو الحجاج البلوی، استدل به علی علوّ مكانه عليه السلام فی العلم [۳].

و منهم: ابن عربی إذ قال فی كتاب (الدرر المكنون و الجوهر المصون)- علی ما نقل عنه القندوزی البلخی-: «و الامام علی رضی اللّه عنه ورث علم الحروف من سيّدنا محمد صلّی اللّه عليه و سلّم، و إليه الاشارة

بقوله صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فعليه بالباب» [۴].

و منهم: ابن طلحة الشافعی حيث استشهد به فی الفصل الرابع، فی كلام له حول وصف أمير المؤمنين عليه السلام ب «الأنزع البطين»، و قد تقدم نصّه [... ۵].

---

[۱] زين الفتی- مخطوط.

[۲] مناقب أمير المؤمنين للخوارزمی: ۴۰.

[۳] الالف باء ۱/ ۱۳۲.

[۴] ينابيع المودة: ۴۱۴.

[۵] مطالب السئول: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۲

و منهم: الكنجی الحافظ، استدل به علی أولويّة الامام عليه السلام فی قتال أهل البغی [... ۱].

و منهم: محبّ الدين الطبری، استشهد به ذخائر العقبی علی أنه عليه السلام باب مدينة العلم، و استدل به علی اختصاصه بهذه الفضيلة فی الرياض النضرة [۲].

و منهم: سعيد الدين الفرغانی، ذكره فی شرح التائيّة فی بيان حصّة أمير المؤمنين من العلم...

و منهم: السيد علی الهمدانی، احتج به فی مشارب الأذواق و قد تقدم كلامه.

و منهم: إمام الدين الهجروی، استدل بهذا الحديث علی كون «باب مدينة العلم» من أسمائه عليه السلام فی كتابه أسماء النبیّ و خلفائه الأربعة.

و منهم: الخوافی، أورده تأييدا لما ذكره من اختصاصه عليه السلام بمزيد العلم و الحكمة.

و منهم: الدولت‌آبادی، احتجّ به فی كتابه هداية السّعداء.

و منهم: شهاب الدين احمد، استدل به فی الفصل الخامس عشر من كتابه توضيح الدلائل علی أنّه عليه السلام «باب مدينة العلم».

و منهم: ابن الصباغ المالكی، تمسّك به فی بيان تفجّر بحار العلوم من صدره عليه السلام [۳].

و منهم: البسطامی فی درة المعارف حیث استدل به علی أنّه علیه السلام ورث علم الحروف من النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

---

[۱] کفایة الطالب: ۱۶۸.

[۲] ذخائر العقبی: ۷۷، الریاض النضرة: ۲/ ۲۵۵.

[۳] الفصول المهمة: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۳

و منهم: شمس الدین اللاهیجی، استدل به فی مفاتیح الإعجاز علی أنّه علیه السلام أقرب النّاس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و منهم: الکاشفی، استدلّ به فی روضة الشهداء فی مدح علم الامام علیه السلام.

و منهم: ابن روزبهان، استدل به علی وفور علمه فی کتابه الباطل.

و منهم: المیبدی، استدل به فی شرح الدیوان علی وجوب توجّه أهل العرفان إلی أمیر المؤمنین علیه السلام.

و منهم: الشّامی صاحب السّیرة استدل به علی کون «مدینة العلم» من أسماء الرّسول الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی سیرته.

و منهم: ابن حجر المکی، استدل به فی المنح المکیة علی أنّ الامام علیه السلام وارث معظم علم القرآن من النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فی تطهیر الجنان علی أعلمیّته...

و منهم: جمال الدین المحدّث، استدل به فی روضة الأحباب فی مدح علم الامام علیه السلام.

و منهم: السید محمد البخاری فی تذکرة الأبرار علی وفور علمه.

و منهم: العزیزی فی السراج المنیر، استدل به علی أنه ینبغی للعالم أن یخبر الناس بفضل من علم فضله [... ۱].

و منهم: الشبراملسی فی تیسیر المطالب علی أن من أسماء النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «مدینة العلم».

و منهم: الکردی فی النبراس علی أن «باب مدینة العلم» من أسماء الامام علیه السلام...

و منهم: إسماعیل الکردی فی جلاء النظر، استدل به علی براءة ساحته علیه

---

[۱] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر: ۲/ ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۴

السلام عن الخطأ...

و منهم: الزرقانی، استدل به فی شرح المواهب اللدنیّة علی کون «مدینة العلم» من أسماء النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. [۱].

و منهم: سلیمان جمل، استدل به فی الفتوحات الأحمدیة علی إمداد النبی علیا بالعلوم.

و منهم: الأورنقابادی، استدل به فی نور الکریمتین علی أن النبی أشار إلی کلّیة بیت النبوّة...

و منهم: العجیلی، احتج به فی ذخیرة المآل علی أنه علیه السلام باب مدینة العلم.

إحتجاج شاه ولی اللّه ... ص: ۱۵۴

و من العجیب إنکار (الدهلوی) صلوح حدیث مدینة العلم للاحتجاج به، مع احتجاج والده فی مواضع من (قرة العینین) و کذا فی (إزالة الخفاء) به...

إحتجاج (الدهلوی) نفسه ... ص: ۱۵۴

و الأعجب من ذلک أنّه یقول هـذا مع اسـتدلاله هو بحدیث مدینة العلم فی فتوی له، و قد تقدّم ذکر السؤال و جوابه عنه فی محلّه من الکتاب، و هل هذا إلّا تناقض؟! و من هنا یتضّح لک أنّ «الحقّ یعلو و لا یعلی علیه» و الحمد للّه علی ذلک حمدا جزیلا.

---

[۱] شرح المواهب اللدنیة: ۳/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۵

(قوله):

«إنّ هذا العمل منهم لیشبه حال من تعامل مع خادم- لشخص عزله عن الخدمة لتقصیراته و خیانته، و أخرجه من داره، و نادی المنادی بـذلک بأمره، معلنا أن لا علاقـة لفلان الخادم بفلان و لا ذمّـة له عنـده- ثم جاء هـذا المتعامل مع هـذا الخادم عالما بکلّ ما ذکر، إلی سیّده، لیطالبه بدینه علی الخادم!! إنّ هذا الشخص فی أعلی مراتب الحمق فی نظر العقلاء».

(أقول):

لا یخفی علی المنصف النبیل أن (الدهلوی) قد ضلّ سواء السبیل فی هذا التمثیل العلیل، کبر مقتا عند اللّه أن یرمی الحدیث الصـحیح بالسّـخریة و الاستهزاء، و یعزو الحق الواضح إلی الکذب و الافتراء، و لا یخاف بطش اللّه و سطوته، و لا یخشی أخذه بالقدرة و نقمته. و لکنّ حب الباطـل یعمی البصـائر و یغشـی السـرائر، و یصمّ الآـذان و یفسـد الإیمان، و یبعث علی الاقتحام فی المهالک و التوغّل فی الحوالک.

و قـد حاق- و الحمـد للّه- بنفسه و بال هـذا التمثیل الأعوج، و نزل به بوالده نکال هذا الهذر الأسـمج، فإنّهما بنفسـهما قد اعتمدا علی هذا الحدیث الشریف و استندا بهذا الخبر المنیف، فکیف ینسب نفسه و والده إلی الاعتماد علی الخادم الخائن، و الرکون إلی السارق المائن، هل هذا إلّا هذر قبیح و هراء فضیح؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۷

دلالة حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها ... ص: ۱۵۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۵۹

(قوله):

«و مع هـذا، فإنّ هـذا الحدیث غیر مفید لما یدّعونه! فأیّ ملازمة بین کون الشـخص باب مدینة العلم و کونه صاحب الرئاسة العامة بلا فصل بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم؟».

أقول:

إنّ انکـار دلالـة حـدیث مدینـة العلم علی مـذهب أهـل الحق عـدوان محض و غمـط للحق، و لاـ یرتضـیه ذوو الإنصاف و البصـیرة و المتجنّبون للعناد و العصبیّة، و نحن نوضّح دلالته فی وجوه:

۱- دلالة حدیث مدینة العلم علی الأعلمیّة ... ص: ۱۵۹

اشارة

إنّ

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

یدلّ علی أعلمیّة أمیر المؤمنین علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۰

السلام، و الأعلمیة تستلزم الأفضلیّة، و لا ریب فی استحقاق الأفضل الامامة و تعیّنه لها دون غیره.

أمّا دلالته علی أعلمیّته فلأنّه باب مدینة العلم، إذ لو کان غیره أعلم منه لزم النقص فی الباب، و النقص فیه یفضی إلی النقص فی المدینة، و ذلک ما لا یجترئ مسلم علی تقوّله و لا مؤمن علی تخیّله...

و أیضا: صریح الحدیث إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مدینة العلم، و إنّ أمیر المؤمنین علیه السلام باب تلک المدینة، و العقل السلیم یحکم بأنّه لا یکون بابا لمدینة العلم إلّا من أحاط بجمیع علومها ... و هذا المعنی یستلزم أعلمیّة أمیر المؤمنین علیه السلام من کافّة الخلائق- فضلا عن سائر الأصحاب- لأنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان أفضل و أکمل من جمیع الأنبیاء و المرسلین و الملائکة المقرّبین بالإجماع...

و نحن نورد فی المقام کلمات بعض العلماء الأعلام فی تقریر أعلمیّة مدینة العلم علیه و آله السلام، لئلّا یرتاب أحد فی حصول کمالاته و علومه لباب المدینة علیه السلام:

قال أبو حامد الغزالی فی (الرسالة اللدنیّة):

«و الطریق الثانی: التعلیم الرّبانی، و ذلک علی وجهتین: الأوّل: إلقاء الوحی و هو أنّ النفس إذا کملت بذاتها یزول عنها دنس الطبیعة و درن الحرص و الأمل، و ینفصل نظرها عن شهوات الدنیا و ینقطع نسبها عن الامانی الفانیة، و تقبل بوجهها علی بارئها و منشئها، و تتمسّک بجود مبدعها و تعتمد علی إفادته و فیض نوره، و اللّه تعالی- بحسن عنایته- یقبل علی تلک النفس إقبالا کلّیا و ینظر إلیها نظرا إلیها، و یتّخذ منها ألواحا و من النفس الکلّی قلما، و ینقش فیها جمیع علومه، و یصیر العقل الکلّی کالمعلّم و النفس القدسی کالمتعلّم، فیحصل جمیع العلوم لتلک النفس و ینقش فیها جمیع الصّور من غیر تعلّم و تفکّر، و مصداق هذا قول اللّه تعالی لنبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم: وَ عَلَّمَکَ ما لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ الآیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۱

فعلم الأنبیاء أشرف مرتبة من جمیع علوم الخلائق، لأنّ حصوله من اللّه تعالی بلا واسطة و وسیلة، و بیان هذه الکلمة یوجد فی قصة آدم و الملائکة، فإنّهم تعلّموا طول عمرهم و حصلوا بفنون الطرق الکثیرة العلوم حتی صاروا أعلم المخلوقات و أعرف الموجودات، و آدم لمّا جاء ما کان عالما لأنّه ما تعلّم و ما رأی معلّما، فتفاخرت الملائکة علیه و تجبّروا و تکبّروا و قالوا: نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِکَ وَ نُقَدِّسُ لَکَ و نعلم حقائق الأشیاء، فرجع آدم إلی باب خالقه و أخرج قلبه و أقبل بالاستغاثة علی الربّ تعالی، وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ کُلَّها، ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَی الْمَلائِکَةِ فَقالَ: أَنْبِئُونِی بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ فصغر حالهم عند آدم و قلّ علمهم و انکسرت سفینة جبروتهم، فغرقوا فی العجز فقالوا: لا عِلْمَ لَنا، فقال تعالی:

یا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فأنبئهم آدم عن مکنونات الغیب و مستترات الأمر.

فتقرّر الأمر عند العقلاء: أن العلم الغیبی المتولّد عن الوحی أقوی و أکمل من العلوم المکتسبة، و صار علم الوحی إرث الأنبیاء و حق الرسل، حتی أغلق اللّه باب الوحی فی عهد سیدنا محمد علیه الصلاة و السلام، فکان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خاتم النبیین، و کان أعلم و أفصح العرب و العجم، و کان

یقول: أدّبنی ربّی فأحسن تأدیبی

، و

قال لقومه: أنا أعلمكم باللّه و أخشاكم من اللّه

، و إنّما كان علمه أشرف و أكمل و أقوى لأنّه حصل عن التعليم الربانى و ما اشتغل قط بالتعلّم و التعليم الانسانى، فقال تعالى: عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوى .

و قال القاضى عياض:

«فصل: و من معجزاته الباهرة: ما جمعه اللّه تعالى له من المعارف و العلوم، و خصّه به من الاطّلاع على جميع مصالح الدنيا و الدين، و معرفته بأمور شرائعه و قوانين دينه و سياسة عباده و مصالح أمته، و ما كان فى الأمم قبله، و قصص الأنبياء و الرسل و الجبابرة و القرون الماضية من لدن آدم إلى زمنه، و حفظ شرائعهم و كتبهم، و وعى سيرهم و سرد أنبائهم و أيّام اللّه فيهم، و صفات أعيانهم و اختلاف آرائهم، و المعرفة بمددهم و أعمارهم، و حكم حكمائهم، و محاجّة كلّ أمّة من الكفرة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۲

و معارضة كلّ فرقة من الكتابيين بما فى كتبهم، و إعلامهم بأسرارها و مخبّآت علومها، و إخبارهم بما كتموه من ذلك و غيره.

إلى الاحتواء على لغات العرب و غريب ألفاظ فرقها و الإحاطة بضروب فصاحتها، و الحفظ لأيّامها و أمثالها و حكمها و معانى أشعارها، و التخصيص بجوامع كلمها، إلى المعرفة بضرب الأمثال الصحيحة و الحكم البيّنة، لتقريب التفهيم للغامض و التبيين للمشكل.

إلى تمهيد قواعد الشرع الذى لا تناقض فيه و لا تخاذل، مع اشتمال شريعته على محاسن الأخلاق و محامد الآداب و كلّ شىء مستحسن مفضّل لم ينكر منه ملحد ذو عقل سليم شيئا إلّا من جهة الخذلان، بل كلّ جاحد له و كافر به من الجاهلية إذا سمع ما يدعو إليه صوّبه و استحسنه، دون طلب إقامة برهان عليه، ثمّ ما أحلّ لهم من الطّيبات و حرّم عليهم من الخبائث، و صان به أنفسهم و أعراضهم و أموالهم من المعاقبات و الحدود عاجلا و التخويف بالنار آجلا.

إلى الاحتواء على ضروب العلوم و فنون المعارف كالطب و العبادة و الفرائض و الحساب و النسب و غير ذلك من العلم، ممّا اتّخذ أهل هذه المعارف كلامه عليه السلام فيها قدوة و أصولا فى علمهم...

هذا، مع أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان لا يكتب، و لكنّه أوتى علم كلّ شىء ... و لا سبيل إلى جحد الملحد بشىء ممّا ذكرناه، و لا وجد الكفرة حيلة فى دفع ما نصصناه، إلّا قولهم: أساطير الأوّلين، و إنّما يعلّمه بشر، فردّ اللّه قولهم بقوله: لِسانُ الَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هذا لِسانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» [... ۱].

و قال الرازى فى بيان الحجج على أفضليّة نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من سائر الأنبياء عليهم السلام:

«الحجة السادسة عشرة: قال محمّد بن عيسى الحكيم الترمذى فى تقرير

---

[۱] الشفاء بتعريف حقوق المصطفى: ۴۱۲- بشرح القارى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۳

هذا المعنى: إنّ كلّ أمير فإنّه مزيّته على قدر رعيّته، فالأمير الذى تكون إمارته على قرية تكون إمارته و مزيّته بقدر تلك القرية، و من ملك الشرق و الغرب احتاج إلى أموال و ذخائر أكثر من أموال تلك القرية، فكذلك كلّ رسول بعث إلى قومه فأعطى من كنوز التوحيد و جواهر المعرفة على قدر ما حمل من الرّسالة، فالمرسل إلى قومه فى طرف مخصوص من الأرض إنّما يعطى من هذه الكنوز الروحانيّة بقدر ذلك الموضع، و المرسل إلى كلّ أهل الشرق و الغرب- إنسهم و جنّهم- لا بدّ و أن يعطى من المعرفة بقدر ما يمكنه أن يقوم بسعيه بأمور أهل الشرق و الغرب.

و إذا كان كذلك كان نسبة نبوة محمد صلّى اللّه عليه و سلّم إلى نبوة سائر الأنبياء كنسبة كلّ المشارق و المغارب إلى ملك بعض

البلاـد المخصوصـة، و لو کـان کـذلک لا جرم أعطی من کنوز الحکمـة و العلم ما لم یعط أحـد قبله، فلا جرم بلغ فی العلم إلی الحدّ الذی لم یبلغه أحد من البشر قال تعالی فی حقّه: فَأَوْحی إِلی عَبْدِهِ ما أَوْحی و فی الفصاحة إلی أن

قال: أوتیت جوامع الکلم

، و صار کتابه مهیمنا علی الکتب و صارت امّته خیر الأمم» [۱].

و قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیّة) بشرح قول البوصیری:

«لک ذات العلوم من عالم الغیب و منها لآدم الأسماء».

قـال ... «و احتاج الناظم إلی هـذا التفصـیل مع العلم به ممّا قبله، لأنّ آدم میّزه اللّه تعالی علی الملائکـة بالعلوم التی علّمها له، و کانت سببا لأمرهم بالسـجود و الخضوع له، بعـد اسـتعلائهم علیه بذمّه و مدحهم أنفسـهم بقولهم أَ تَجْعَلُ فِیها مَنْ یُفْسِدُ إلخ، فربما یتوهم أنّ هـذه المرتبـة الباهرة لم تحصل لنبیّنا صـلّی اللّه علیه و سـلّم، إذ قـد یوجد فی المفضول ما لیس فی الفاضل، فردّ ذلک التوهّم ببیان أن آدم علیه الصـلاة و السلام لم یحصل له من العلوم إلّا مجرّد العلم بأسمائها، و أن الحاصل لنبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم هو العلم بحقائقها و مسمّیاتها، و لا ریب أن

---

[۱] تفسیر الرازی.

العلم بهذا أعلی و أجلّ من العلم بمجرّد أسـمائها، لأنّها إنّما یؤتی بها لتبیین المسمّیات فهی المقصودة بالذات و تلک بالوسیلة و شتان ما بینهما.

و نظیر ذلک أن المقصود من خلق آدم صـلّی اللّه علیه و سـلّم انّما هو خلق نبیّنا صـلّی اللّه علیه و سـلّم من صـلبه، فهو المقصود بطریق الذّات و آدم بطریق الوسـیلة، و من ثمّ قال بعض المحققین: إنّما سجد الملائکة لأجل نور محمد صلّی اللّه علیه و سلّم الذی فی جبینه ....»

و قال الشیخ خالد الأزهری شارحا قول البوصیری:

«فاق النبیین فی خلق و فی خلق و لم یدانوه فی علم و لا کرم

و کلّهم من رسول اللّه ملتمس غرفا من البحر أو رشفا من الدیم

و واقفون لدیه عند حدّهم من نقطة العلم أو من شکلة الحکم»

قال الأزهری: «و معنی الأبیات الثلاثة: إنّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم علا جمیع النبیین فی الخلقة و السـجیّة، و لم یقاربوه فی العلم و لا فی الکرم، کمـا سـیأتی بیـانه فی قوله: یا أکرم الرسل، و فی قوله: و من علومک علم اللوح و القلم. و کلّ النبیّین أخـذ من علم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مقدار غرفة من البحر أو مصّة من المطر الغزیر، و کلّهم واقفون عند غایتهم من نقطة العلم أو من شکلة الحکم، و خصّ الشکلة بالحکم لزیادة التفهیم بها علی النقطة» [۱].

و کـذا قال العصام بشـرح الأبیات المـذکورة فی (شـرح البردة) فقال فی شـرح الأول: «قال: لم یـدانوه- و لم یقل: لم یـدانه کلّ واحد منهم، لأنّ ذلک أبلغ، إذ معناه أنهم لو جمعوا و قوبلوا بمحمّد علیه الصّلاة و السّلام وحده لم یدانوه، فکیف لو قوبل واحد بواحد... و فی قـوله: فی کرم- دلالـة علی أنهـم لاـ یـدانوه فی علم وحـده و لاـ فی کرم وحـده، لاـ أنهم لاـ یـدانوه فی العلم و الکرم من حیث المجموع»

---

[۱] شرح البردة الأزهری: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۵

انتهی ملخصا.

و قال فی شرح الثانی: «فإن قلت: هم علیهم الصّلاة و السّلام سابقون علی النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم کیف یلتمسون غرفا من بحره؟ قلت: هم سألوا منه مسائل مشکلة فی علم التوحید و الصفات، فأجاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و حلّ مشکلاتهم، و بین یدیه جرت المحاجّة بین آدم صفی اللّه و بین موسی کلیم اللّه لیلة المعراج، و إلیه أشار

بقوله: حاج موسی آدم فحج آدم موسی.

أو تقول:

«الاعتبار بتقدّم الروح العلوی لا القالب السفلی، و روح نبیّنا مقدم علی سائر الأنبیاء، و إلیه أشار

بقوله: کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین.

و الحاصل: کلّ الأنبیاء من نبینا لا من غیره استفادوا العلم و طلبوا الشفقة إذ هو البحر من العلم و السّحاب من الجود و هم کالأنهار و الأشجار». انتهی ملخصا.

فظهر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أعلم من جمیع الأنبیاء و المرسلین و الملائکة، و کلّهم ملتمس منه غرفا من البحر أو رشفا من الدیم، و هذه المراتب بعض مراتب علم «مدینة العلم» صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فأمیر المؤمنین علی علیه السلام أعلم منهم جمیعا، لأنّه «باب مدینة العلم» و لأنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نصّ علی أنّ من أراد «المدینة» فلیأتها من «بابها».

اعترافهم بدلالة الحدیث علی الأعلمیّة ... ص: ۱۶۵

و لقد بلغت دلالة حدیث مدینة العلم علی أعلمیة الإمام علی علیه السلام حدّا من الظهور و الوضوح حتّی صرّح بذلک جماعة من علماء أهل السّنة و لنذکر کلمات بعضهم:

قال شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل): «الباب الخامس عشر- فی أنّ النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم دار حکمة و مدینة علم و علی لهما باب، و أنّه أعلم الناس باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۶

عن مولانا أمیر المؤمنین علی رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: یا علی إنّ اللّه أمرنی أن أدنیک فأعلّمک لتعی و أنزلت هذه الآیة: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ و أنت أذن واعیة لعلمی. رواه الحافظ الامام أبو نعیم فی الحلیة

، و

رواه سلطان الطریقة و برهان الحقیقة الشیخ شهاب الدین أبو حفص عمر السهروردی فی الشوارق بإسناده إلی عبد اللّه بن الحسن رضی اللّه تعالی عنهما و لفظه قال: حین نزلت هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم لعلی رضی اللّه تعالی عنه: سألت اللّه أن یجعلها أذنک یا علی، قال علی کرم اللّه تعالی وجهه: فما نسیت شیئا بعده، و ما کان لی أن أنسی

. قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالی سرّه: فلذا اختص علی کرم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمة، حتی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و قال عمر: لو لا علی لهلک عمر».

و قال ابن روزبهان بجواب قول العلامة الحلی: «التاسع عشر- فی مسند أحمد بن حنبل و صحیح مسلم قال: لم یکن احد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سلونی إلّا علی بن أبی طالب، و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها».

قال: «هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع، و اطّلاعه علی أشتات العلوم و المعارف، و کلّ هذه الأمور مسلّمة و لا دلیل علی النصّ، حیث أنه لا یجب أن یکون الأعلم خلیفة، بل الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمّة، و لو لم یکن أبو بکر أصلح للامامة لما اختاروه کما مرّ».

و قال المناوی بشرح

حدیث مدینة العلم ما نصه: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

فإنّ المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینة الجامعة لمعالی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینة من باب، فأخبر أنّ بابها هو علی کرم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینة، و من أخطأه أخطأ طریق الهدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۶۷

و قد شهد له بالأعلمیة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف: أخرج الکلاباذی أنّ رجلا سأل معاویة عن مسألة فقال: سل علیا هو أعلم منی، فقال:

أرید جوابک، قال: و یحک کرهت رجلا کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغره بالعلم غرا. و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر یسأله عمّا أشکل علیه: جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله، فقال: أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین، قال: قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان. و صحّ عنه من طرق أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم، حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل.

و أخرج الحافظ عبد الملک بن سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه.

و قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه عن القلوب الحجاب حتی یتحقّق الیقین الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۱].

و فیه: «أنا دار الحکمة

- و

فی روایة: أنا مدینة الحکمة- و علی بابها

، أی علی ابن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها، و من زعم ان المراد

بقوله: و علی بابها

- أنه مرتفع من العلوّ و هو الارتفاع فقد تمحّل لغرضه الفاسد، لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه.

أخرج أبو نعیم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عز و جل یا أیّها الذین آمنوا إلّا و علی رأسها و أمیرها

. و

أخرج عن ابن مسعود قال: کنت عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: فسئل عن علی کرّم اللّه وجهه فقال: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء، فأعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزء واحدا.

و

عنه أیضا: أنزل القرآن

[۱] فیض القدیر: ۱/ ۴۶- ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۸

علی سبعة أحرف، ما منها حرف إلّا و له ظهر و بطن، و أمّا علی فعنده منه علم الظاهر و الباطن.

و

أخرج أیضا: علی سید المسلمین و إمام المتقین

. و

أخرج أیضا: أنا سید ولد آدم و علی سید العرب.

و

أخرج أیضا: علی رایة الهدی.

و

أخرج أیضا: یا علی إنّ اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ

و أخرج أیضا عن ابن عباس: کنّا نتحدّث أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی علی کرّم اللّه وجهه سبعین عهدا لم یعهد إلی غیره.

و الأخبار فی هذا الباب لا تکاد تحصی» [۱].

و قال ابن حجر المکی فی (المنح المکّیة): «تنبیه: ممّا یدلّ علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من لعلم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی

، و هو حدیث صحیح لا نزاع فیه، و

قوله: أنا دار الحکمة

- و

فی روایة أنا مدینة العلم- و علی بابها».

و قال ابن حجر أیضا فی (تطهیر الجنان) فی الدفاع عن معاویة: «السادس:

خروجه علی علی کرّم اللّه وجهه و محاربته له، مع أنّه الامام الحق بإجماع أهل الحل و العقد، و الأفضل الأعدل الأعلم بنصّ الحدیث الحسن- لکثرة طرقه- خلافا لمن زعم وضعه و لمن زعم صحته و لمن اطلق حسنه:

أنا مدینة العلم و علی بابها...

». و اما استلزام الأعلمیة للأفضلیة فهو موضع وفاق بین العلماء و العقلاء. لأنّ العلم أشرف الفضائل و أعلی المناقب و أسنی المراتب، و إن من فاق الناس علما کان أفضلهم و أشرفهم مقاما و أعلاهم درجة...

و بالرّغم من تقرّر هذا المعنی و ثبوته، و لکن من المناسب إیراد عبارات بعض کبار العلماء لمزید الوضوح و التّبیین:

قال الحکیم الترمذی: «الأصل الخامس و الثلاثون و المائة- حدثنا إسماعیل ابن نصر بن راشد قال: حدّثنا مسدّد قال: حدّثنا بشر بن المفضل قال: حدّثنا

---

[۱] فیض القدیر: ۱/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۶۹

عمر مولی عقدة قال: سمعت أیوب بن صفوان یذکر عن جابر بن عبد اللّه قال: خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: أیّها الناس من کان یحبّ أن یعلم منزلته عند اللّه فلینظر کیف منزلة اللّه عنده، فإن اللّه ینزل العبد منه حیث أنزله من نفسه، و إن للّه سرایا من الملائکة تحلّ و تقف علی مجالس الذکر، فاغدوا و روحوا فی ذکر اللّه، ألا فارتعوا فی ریاض الجنة. قالوا: و أین ریاض الجنة یا رسول اللّه؟ قال: مجالس الذکر فاغدوا و روحوا فی ذکر اللّه و ذکّروه بأنفسکم.

فمنزلة اللّه عند العبد إنّما هو علی قلبه علی قدر معرفته إیّاه و علمه و هیبته منه و إجلاله له، و تعظیمه و الحیاء منه و الخشیة منه و الخوف من عقابه و الوجل عند ذکره و إقامة الحرمة لأمره و نهیه، و قبول منته و رویة تدبیره، و الوقوف عند احکامه و طیب النفس بها، و التسلیم له بدنا و روحا و قلبا، و مراقبة تدبیره فی أموره و لزوم ذکره و النهوض بأثقال نعمه و إحسانه، و ترک مشیّاته لمشیّاته، و حسن الظن به فی کلّ ما نابه.

و الناس فی هذه الأشیاء علی درجات یتفاضلون، فمنازلهم عند ربهم علی قدر حظوظهم من هذه الأشیاء، و إنّ اللّه تبارک اسمه أکرم المؤمنین بمعرفته، فأوفرهم حظا من المعرفة أعلمهم به، و أعلمهم بهم أوفرهم حظا من هذه الأشیاء، و أوفرهم حظا منها أعظمهم منزلة عنده، و أرفعهم درجة و أقربهم وسیلة، و علی قدر نقصانه من هذه الأشیاء ینتقص حظّه و ینحط درجته و تبعد وسیلته و یقل علمه به و تضعف معرفته إیّاه و یسقم إیمانه و یملکه نفسه. قال اللّه تبارک اسمه وَ لَقَدْ فَضَّلْنا بَعْضَ النَّبِیِّینَ عَلی بَعْضٍ وَ آتَیْنا داوُدَ زَبُوراً فإنّما فضّل الخلق بالمعرفة له و العلم به لا بالأعمال، و الیهود و النصاری و سائر أهل الملل قد علموا أعمال الشریعة فصارت هنا هباء منثورا، فبالمعرفة تزکو الأعمال، و بها تقبل منهم، و بها تطهر الأبدان، فمن فضّل بالمعرفة فقد أوتی حظّا من العلم به، و من فضل بالعلم به یکون هذه الأشیاء التی وصفنا موجودة عنده» [۱].

---

[۱] نوادر الأصول- الأصل: ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۰

و قال الغزالی فی (الرّسالة اللّدنیة): «اعلم أنّ العلم هو تصوّر النفس الناطقة المطمئنّة حقائق الأشیاء و صورها المجرّدة عن المواد بأعیانها و کیفیّاتها و کمّیاتها و جواهرها و ذواتها إن کانت مفردة و ان کانت مرکبة، فالعالم هو المحیط المدرک المتصوّر، و المعلوم هو ذات الشیء الذی ینتقش علمه فی النفس، و شرف العلم بقدر شرف معلومه و رتبة العالم بحسب رتبة العلم.

و لا- شک أنّ أفضل المعلومات و أعلاها و أشرفها و أجلّها هو اللّه تعالی الصانع المبدع الحق الواحد، فعلمه- و هو علم التوحید- أفضل العلوم و أجلّها و أکملها، و هذا العلم الضروری واجب تحصیله علی جمیع العقلاء، کما قال صاحب الشّرع علیه الصلاة و السلام: طلب العلم فریضة علی کلّ مسلم، و أمر بالسّفر فی طلب العلم فقال: اطلبوا العلم و لو بالصین.

و عالم هذا العلم أفضل العلماء، و بهذا السبب خصّ هم اللّه تعالی بالذکر فی أجلّ المراتب، فقال: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِکَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ فعلماء التوحید لا بإطلاق هم الأنبیاء، و بعدهم العلماء الذین هم ورثة الأنبیاء، و هذا العلم و إن کان شریفا فی ذاته کاملا بنفسه لا- ینفی سائر العلوم، بل لا- یحصل إلّا بمقدمات کثیرة، و تلک المقدمات لا تنتظم إلّا عن علوم شتی، مثل علم السماوات و الأفلاک و جمیع علوم المصنوعات، و یتولّد عن علم التوحید علوم أخر کما سنذکرها بأقسامها فی مواضعها» و قد ذکر الغزالی فی الباب الأوّل من کتاب العلم من کتاب (إحیاء علوم الدین) فضل العلم و التّعلیم و التعلّم و شواهده من النقل و العقل ... و بحث حول ذلک بالتّفصیل [۱].

و قال الفخر الرازی فی تفسیره:

«و اعلم أنه یدل علی فضیلة العلم: الکتاب و السّنة و المعقول، أمّا الکتاب فوجوه:

---

[۱] احياء علوم الدين: ۱/ ۵- ۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۱

الأول: إنّ اللّه تعالى سمّى العلم بالحكمة، ثم أنّه تعالى عظّم أمر الحكمة، و ذلك يدل على عظم شأن العلم.

الثانى: قوله تعالى: قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ.

الثالث: قوله تعالى: أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِى الْأَمْرِ مِنْكُمْ المراد بأولى الأمر العلماء فى أصحّ الأقوال، لأن الملوك يجب عليهم طاعة العلماء و لا ينعكس.

ثم انظر إلى هذه المرتبة، فإنه تعالى ذكر العالم فى موضعين من كتابه فى المرتبة الثانية قال: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ قائِماً بِالْقِسْطِ و قال: أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِى الْأَمْرِ مِنْكُمْ ثم إنّه سبحانه و تعالى زاد فى الإكرام فجعلهم فى المرتبة الأولى فى آيتين فقال تعالى: وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ و قال تعالى: كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِى وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتابِ.

الرابع: يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ.

و اعلم أنه تعالى ذكر الدرجات لأربعة أصناف، أوّلها: للمؤمنين من أهل بدر قوله: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ إلى قوله: لَهُمْ دَرَجاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ و الثانية: للمجاهدين قوله: وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِينَ عَلَى الْقاعِدِينَ و الثالثة: للصالحين: وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلى و الرابعة: للعلماء وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ.

فاللّه تعالى فضّل أهل بدر على غيرهم من المؤمنين بدرجات، و فضّل المجاهدين على القاعدين أجرا عظيما درجات منه، و فضّل الصالحين على هؤلاء بدرجات، ثم فضّل العلماء على جميع الأصناف بدرجات.

فوجب كون العلماء أفضل الناس.

الخامس: قوله: إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ و إن اللّه تعالى وصف

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۷۲

العلماء فى كتابه بخمس مناقب:

أحدها: الايمان: وَ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا.

و ثانيها: التوحيد و الشهادة: شَهِدَ اللَّهُ إلى قوله وَ أُولُوا الْعِلْمِ.

و ثالثها: البكاء: يَخِرُّونَ لِلْأَذْقانِ يَبْكُونَ.

و رابعها: الخشوع: إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ.

و خامسها: الخشية: إِنَّما يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبادِهِ الْعُلَماءُ.

و أمّا الأخبار فوجوه» [... ۱].

و قال النيسابورى فى تفسيره: «البحث الثالث فى فضل العلم: لو كان فى الإمكان شىء أشرف من العلم لأظهر اللّه تعالى فضل آدم بذلك الشىء، و ممّا يدل على فضله الكتاب و السّنة و المعقول..» فذكر الآيات التى ذكرها الرازى، ثم الأحاديث عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى فضل العلم و العلماء» [... ۲].

كما خصّ السمهودى الباب الأول من كتاب (جواهر العقدين) للكلام «فى إيراد الدلائل الدالة على فضل العلم و العلماء، و وجوب توقيرهم و احترامهم و التحذير من بعضهم و الأذى لبعضهم، و قد تظاهرت الآيات و صحيح الأخبار و الآثار و تواترت، و تطابقت الدلائل العقلية و النقليّة و توافقت على هذا الغرض الذى أشرنا إليه، و عوّلنا فى هذا الباب عليه»....

و قال المولوى عبد العلى فى (شرح مسلم) فى الكلام على مقامات الأولياء و التفاضل بينهم، قال بعد كلام له: «لأنّ التفاضل ليس إلّا

بالعلم، و الفضل بما عداه غير معتد به».

---

[۱] تفسير الرازى: ۱/ ۱۷۸.

[۲] تفسير النيسابورى ۱/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۳

قصّة استخلاف آدم عليه السلام ... ص: ۱۷۳

قال اللّه تعالى فى كتابه العزيز وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَةِ إِنِّى جاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ قالَ إِنِّى أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ* وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلائِكَةِ فَقالَ أَنْبِئُونِى بِأَسْماءِ هؤُلاءِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ* قالُوا سُبْحانَكَ لا عِلْمَ لَنا إِلَّا ما عَلَّمْتَنا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ* قالَ يا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمائِهِمْ قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّى أَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ أَعْلَمُ ما تُبْدُونَ وَ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ.

قال الرازى:

«اعلم أنّ الملائكة لمّا سألوا عن وجه الحكمة فى خلق آدم و ذرّيته، و إسكانه تعالى إيّاهم فى الأرض، و أخبر اللّه تعالى عن وجه الحكمة فى ذلك على سبيل الإجمال بقوله تعالى: إِنِّى أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ أراد تعالى أن يزيدهم بيانا و أن يفصّل لهم ذلك المجمل، فبيّن تعالى لهم من فضل آدم عليه السلام ما لم يكن ذلك معلوما لهم، و ذلك بأن علّم آدم الأسماء كلّها ثم عرضهم عليهم، ليظهر بذلك كمال فضله و قصورهم عنه فى العلم، فيتأكّد ذلك الجواب الإجمالى بهذا الجواب التفصيلى» [۱].

قال: «المسألة السادسة: هذه الآية دالّة على فضل العلم، فإنه سبحانه ما اظهر كمال حكمته فى خلقة آدم عليه السلام إلّا بأن أظهر علمه، فلو كان فى الإمكان وجود شىء أشرف من العلم لكان من الواجب إظهار فضله بذلك الشىء لا بالعلم» [۲].

---

[۱] تفسير الرازى: ۱/ ۱۷۵.

[۲] المصدر: ۱/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۴

قال: «ثم خذ من أوّل الأمر، فإنه سبحانه لمّا قال إِنِّى جاعِلٌ فِى الْأَرْضِ خَلِيفَةً فلما قالت الملائكة أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها قال سبحانه إِنِّى أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ فأجابهم سبحانه بكونه عالما، فلم يجعل سائر صفات الجلال من القدرة و الإرادة و السمع و البصر و الوجوب و القدم و الاستغناء عن المكان و الجهة جوابا لهم و موجبا لسكوتهم، و إنما جعل صفة العلم جوابا لهم، و ذلك يدل على أن صفات الجلال و الكمال و ان كانت بأسرها فى نهاية الشرف إلّا أنّ صفة العلم أشرف من غيرها.

ثم إنّه سبحانه إنّما أظهر فضل آدم عليه السلام بالعلم، و ذلك يدل أيضا على أنّ العلم أشرف من غيره.

ثم إنّه سبحانه لمّا أظهر علمه جعله مسجود الملائكة و خليفة العالم السفلى، و ذلك يدل على أنّ تلك المنقبة إنّما استحقّها آدم عليه السلام بالعلم.

ثم إنّ الملائكة افتخرت بالتسبيح و التقديس، و الافتخار بهما إنما يحصل لو كانا مقرونين بالعلم، فإنهما إن حصلا بدون العلم كان ذلك نفاقا، و النفاق أخسّ المراتب، قال تعالى: إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ أو تقليدا و التقليد مذموم فثبت أن تسبيحهم و تقديسهم إنما صار موجبا للافتخار ببركة العلم» [۱].

و قال بتفسیر وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ...

«اعلم أنّ هذا هو النعمة الرابعة من النعم العامة على جميع البشر، و هو أنّه سبحانه و تعالى جعل أبانا مسجود الملائكة، و ذلك لأنه تعالى ذكر تخصيص آدم بالخلافة أوّلا، ثم تخصيصه بالعلم الكثير ثانيا، ثمّ بلوغه فى العلوم إلى أن صارت الملائكة عاجزين عن بلوغ درجته فى العلم، و ذكر الآن كونه مسجودا للملائكة» [۲].

---

[۱] تفسير الرازى: ۱/ ۱۹۹.

[۲] تفسير الرازى: ۱/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۵

و هكذا قال بتفسير الآيات المذكورة كلّ من النيسابورى فى تفسيره (غرائب القرآن) و البيضاوى فى (تفسير: ۱۴۰) و الخطيب الشربينى فى (السراج المنير ۱/ ۴۸) و غيرهم من مشاهير المفسّرين.

المشابهة بين على و آدم عليهما السلام ... ص: ۱۷۵

و من لطائف المقام أنّ العاصمى ذكر- لإثبات المشابهة بين أمير المؤمنين و آدم عليهما السلام فى العلم و الحكمة أنه كما أنّ آدم فضّل على جميع الملائكة بالعلم- و هو أفضل الخصال- فكذلك سيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام فضّل على جميع الأمّة بالعلم و الحكمة- ما خلا الخلفاء الماضين-.

إلّا أنّه باستدلاله على هذا المطلب

بحديث: «يا على ملئت علما و حكمة»،

و

بحديث: «أنا مدينة العلم و على بابها»

قد أبطل- من حيث لا يشعر- استثنائه الخلفاء الثلاثة، و أيّد استدلال أهل الحق بحديث «أنا مدينة العلم و على بابها» على أفضليّة الامام عليه السلام- عن طريق الأعلمية- عن جميع الخلائق سوى أخيه و صنوه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و هذا نصّ كلامه فى (زين الفتى): «و أمّا العلم و الحكمة، فإنّ اللّه تعالى قال لآدم عليه السلام وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها ففضّل بالعلم العباد الذين لا يعصون اللّه ما أمرهم و يفعلون ما يؤمرون و استحق بذلك منهم السجود له، فكما لا يصير العلم جهلا و العالم جاهلا فكذلك لم يصر آدم المفضّل بالعلم مفضولا، و كذلك حال من فضّل بالعلم فأمّا من فضل بالعبادة فربّما يصير مفضولا، لأنّ العابد ربّما يسقط عن درجة العبادة إن تركها معرضا عنها، أو يتوانى فيها تغافلا عنها فيسقط فضله، و لذلك قيل: بالعلم يعلو و لا يعلى، و العالم يزار و لا يزور و من ذلك وجوب وصف اللّه سبحانه بالعلم و العالم، و فساد الوصف له بالعبادة و العابد، و لذلك منّ على نبيّه عليه السلام بقوله: وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَ كانَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۶

فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً فعظّم الفضل عليه بالعلم دون سائر ما أكرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح عليه من البلاد و الآفاق.

و كذلك المرتضى- رضوان اللّه عليه- فضّل بالعلم و الحكمة ففاق بهما جميع الأمة ما خلا الخلفاء الماضين- رضى اللّه عنهم أجمعين- و لذلك

وصفه الرسول عليه السلام بهما حيث قال: يا على ملئت علما و حكمة

، و ذکر

فی الحدیث عن المرتضی رضوان اللّه علیه أنّ النبی صلّی اللّه علیه کان ذات لیلة فی بیت أمّ سلمة فبکرت إلیه بالغداة، فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبی صلّی اللّه علیه إلی المسجد و علی عن یمینه و ابن عباس عن یساره، فقال النبی علیه السلام: یا علی ما أوّل نعم اللّه علیک؟ قال: أن خلقنی فأحسن خلقی، قال: ثم ما ذا؟ قال:

أن عرّفنی نفسه، قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: و إن تعدّوا نعمة اللّه لا تحصوها.

قال: فضرب النبی صلّی اللّه علیه یده علی کتفی و قال: یا علی ملئت علما و حکمة و لذلک قال النبی صلّی اللّه علیه: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمة و علی بابها».

۲- دلالته علی العصمة ... ۱۷۶

إنّ حدیث مدینة العلم یدلّ علی عصمة سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام، و لا ریب حینئذ فی خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا فصل...

و أمّا دلالته علی العصمة فقد أفصح عنها المحقّقون من أهل السّنة، قال إسماعیل بن سلیمان الکردی فی (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر) بعد کلام له: «و إیّاک و الاغترار بظواهر الآثار و الأحوال من التزیّی بزیّ آثار الفقر، کلبس المرقّعات، و حمل العکاز و غیر ذلک، لأنها لیست نافعة لمن اتصف بها و هو لیس علی شیء من المعرفة باللّه، بل قد یکون المتصف بها صاحب انتقاد علی المشایخ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۷

بنظره إلی نفسه، حیث أنه یری حقیقة الأمر عنده دون غیره، و کثیر من اهل هذا الشأن هلکوا فی أودیة الحیرة، لأنّهم اغتراهم الجهل المرکب، فلا یدرون و لا یدرون أنّهم لا یدرون، کابن تیمیّة و ابن المقری و السّعد التفتازانی و ابن حجر العسقلانی و غیرهم، فإنّ اعتراضهم علی معاصریهم و علی من سبق من الموتی دال علی حصرهم طریق الحق عندهم لا غیر.

و قد زاد ابن تیمیّة بأشیاء و من جملتها: ما ذکره الفقیه ابن حجر الهیتمی- رحمه اللّه- فی فتاواه الحدیثیة، عن بعض أجلّاء عصره أنّه سمعه یقول- و هو علی منبر جامع الجبل بالصالحیة-: إنّ سیدنا عمر- رضی اللّه عنه- له غلطات و أیّ غلطات، و إن سیّدنا علی- رضی اللّه عنه- أخطأ فی أکثر من ثلاثمائة مکان!! فیا لیت شعری من أین یحصل لک الصواب إذا أخطأ عمر و علی رضی اللّه عنهما بزعمک؟ أما سمعت

قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حقّ سیدنا علی: أنا مدینة العلم و علی بابها»....؟

فإنّ ظاهر عبارته و استدلاله بحدیث مدینة العلم فی الردّ علی ذاک المتعصّب العنید دلالة هذا الحدیث الشریف علی عصمة الامام علیه السلام...

و قال المولوی نظام الدین السهالوی الأنصاری فی (الصبح الصادق) ما نصّه: «إفاضة- قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر- بعد ما أثبت عتق أمّ الولد و انعدام جواز بیعها عن عدّة من الصحابة رضوان اللّه تعالی علیهم، و بالأحادیث المرفوعة، و استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع- ممّا یدلّ علی ثبوت ذلک الإجماع ما أسنده عبد الرزاق، أنبأنا معمر، عن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدة السلمانی قال: سمعت علیا یقول: اجتمع رأیی و رأی عمر فی أمّهات الأولاد أن لا یبعن، ثمّ رأیت بعد أن یبعن، فقلت له: فرأیک و رأی عمر فی الجماعة أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقة، فضحک علی رضی اللّه تعالی عنه.

و اعلم أن رجوع علی- رضی اللّه تعالی عنه- یقتضی أنّه یری اشتراط انقراض العصر فی تقرّر الإجماع، و المرجّح خلافه، و لیس یعجبنی أنّ لأمیر المؤمنین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۸

شأنا یبعد اتباعه أن یمیلوا إلی دلیل مرجوح و رأی مغسول و مذهب مرذول، فلو کان عدم الاشتراط أوضح لا کوضوح شمس النهار کیف یمیل هو إلیه، و

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، رواه الصحیحان

، و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی

، فالانقراض هو الحق.

لا- یقال: إن الخلفاء الثلاثة أیضا أبواب العلم، و قد حکم عمر بامتناع البیع. لأنّ غایة ما فی الباب أنهما تعارضا، ثم المذهب أن أمیر المؤمنین عمر أفضل، و هو لا یقتضی أن یکون الأفضلیّة فی العلم أیضا، و قد ثبت أنه باب دار الحکمة، و الحکمة حکمه».

و مفاد هذا الکلام دلالة

حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها»

علی عصمة الامام علیه السلام، و حینئذ تکون دلالة

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

ثابتة علیها بالأولویّة، لما سیأتی عن ابن طلحة قوله: «لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خصّ العلم بالمدینة و الدار بالحکمة لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فتونا و أکثر شعبا و أغزر فائدة و أعمّ نفعا من الحکمة، خصص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر».

۳- دلالته علی أنّ الامام واسطة العلوم ... ص: ۱۷۸

و یدل حدیث مدینة العلم علی أنّ الأمّة یجب أن تستمدّ العلوم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بواسطة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا شرف یتضاءل عنه کلّ شرف، و فضیلة لیس فوقها فضیلة، و مرتبة تثبت الأفضلیّة فضلا عن غیرها من الأدلّة ... و من هنا أیضا تثبت خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام بلا کلام:

قال محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیة) بعد تصحیح الحدیث: «نعم، و لعلّک تقول: کیف حقیقة هذا الترکیب النبوی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۷۹

أعنی

قوله: أنا مدینة العلم و علی بابها

؟ فأقول: الکلام فیه استعارة تخییلیّة و مکنیّة و ترشیح، و ذلک أنّه شبّه العلم بمحسوس من الأموال یحاز و یحرز، لأنّ بین العلم و المال تقارن فی الأذهان، و لذلک یقرن بینهما کثیرا، مثل ما فی کلام الوصی علیه السلام: العلم خیر من المال، فی کلامه المشهور الثابت لکمیل بن زیاد، و

فی الحدیث النبوی: منهومان لا یشبعان طالب علم و طالب دنیا

، فشبّه العلم بالمال بجامع النفاسة فی کلّ منهما، و الحرص علی طلبهما و الفخر بحیازتهما، و لذلک قال الشافعی رحمه اللّه:

قیمة المرء علمه عند ذی العلم و ما فی یدیه عند الرّعاع

و إذا ما جمعت علما و مالا کنت عین الوجود بالإجماع

و لمّا شبّه العلم بالمال أثبت له ما هو من لوازم المال، و هو ما یجمعه و یحفظ فیه من المکان، و جعل المکان المدینة، لأنّه لم یرد نوعا من العلم مشبّها بنوع من المال، بل علوم جمة واسعة من فنون مختلفة کالأموال المتعددة الأنواع التی لا یحفظها إلّا مدینة، ثم

طوی ذکر المشبّه به أعنی المال کما هو شأن المکنیّة، و رمز إلیه بلازمه و هو المدینة استعارة تخییلّیة، ثم أثبت لها الباب ترشیحا، مثل قولهم:

أظفار المنیّة نشبت بفلان، ثم حمل ضمیر قوله: مدینة العلم علی ضمیر نفسه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبر عنه بها، و أخبر عن علی علیه السلام بأنه بابها، فلمّا کان الباب للمدینة من شأنه أن یجلب منه إلیها منافعهما و یستخرج منه إلی غیرها مصالحها کان فیه إیهام أنه صلّی اللّه علیه و سلّم یستمدّ من غیره بواسطة الباب الذی هو علی علیه السلام، دفع صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الإیهام

بقوله: «فمن أراد العلم فلیأت من الباب»

، إخبارا بأنّ هذا باب تستخرج منه العلوم و تستمد بواسطته، لیس له من شأن الباب إلّا هذا، لا کسائر الأبواب فی المدن، فإنّها للجلب إلیها و الإخراج عنها، فللّه درّ شأن الکلام النبوی ما أرفع شأنه و أشرفه و أعظم بنیانه، و یحتمل وجوها من التخریج أخر، إلّا أنّ هذا أنفسها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۰

و إذا عرفت هذا عرفت أنّه قد خصّ اللّه الوصیّ علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و توّه شأنه، إذ جعله باب أشر فما فی الکون و هو العلم، و أن منه یستمد ذلک منه أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم النبویة، ثم لأجمع خلف اللّه علما و هو سیّد رسله صلّی اللّه علیه و سلّم، و إنّ هذا الشرف یتضاءل عنه کلّ شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کلّ من سلف و خلف، و کما خصّه باب مدینة العلم فاض عنه منها ما یأتیک من دلائل ذلک قریبا».

۴- دلالته علی أنّ الامام حافظ العلم ... ص: ۱۸۰

و یدلّ حدیث مدینة العلم علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام حافظ علوم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا المعنی بوحده دلیل علی أفضلیّته علیه السلام من سائر الأصحاب، و هو المطلوب فی هذا الباب.

و لقد صرّح بما ذکرنا کمال الدین ابن طلحة حیث قال فی ذکر شواهد علم الامام و فضله:

«و من ذلک ما

رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده، و قد تقدّم ذکره فی الاستشهاد فی صفة أمیر المؤمنین بالأنزع البطین: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

، و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها

، لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خصّ العلم بالمدینة و الدار بالحکمة، لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا و أکثر شعبا و أغزر فائدة و أعمّ نفعا من الحکمة خصّص الأعم بالأکبر و الأخص بالأصغر.

و فی قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک إشارة إلی کون علی علیه السلام نازلا من العلم و الحکمة منزلة الباب من المدینة و الباب من الدار، لکون الباب حافظا لما هو داخل المدینة و داخل الدار من تطرّق الضّیاع و اعتداء ید الذهاب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۱

علیه، و کان معنی الحدیث أنّ علیا علیه السلام حافظ العلم و الحکمة، فلا یتطرّق إلیهما ضیاع و لا یخشی علیها ذهاب، فوصف علیا بأنّه حافظ العلم و الحکمة، و یکفی علیا علیه السلام علوّا فی مقام العلم و الفضیلة أن جعله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حافظا للعلم و الحکمة» [۱].

۵- دلالته علی وجوب الرجوع إلیه ... ص: ۱۸۱

و یدلّ حدیث مدینة العلم علی وجوب رجوع الأمّة إلی أمیر المؤمنین علیه السلام لأخذ العلم منه، و لذا قال صلّی اللّه علیه و آله فی ذیله «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و

قال «کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من الباب».

و هذا أیضا وجه آخر لإثبات المطلوب. و الحمد للّه.

قال العلّامة ابن شهرآشوب علیه الرحمة بعد نقل الحدیث من طرق المخالفین: «و هذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه کنّی عنه بالمدینة و أخبر أن الوصول إلی علمه من جهة علی خاصة، لأنه جعله کباب المدینة الذی لا یدخل إلیها إلّا منه. ثمّ أوجب ذلک الأمر به

بقوله: «فلیأت الباب»

. و فیه دلیل علی عصمته، لأنّه من لیس بمعصوم یصحّ منه وقوع القبیح، فإذا وقع کان الاقتداء به قبیحا فیؤدّی إلی أن یکون علیه السلام قد أمر بالقبیح و ذلک لا یجوز، و یدلّ أیضا: أنه أعلم الأمة، یؤید ذلک ما قد علمناه من اختلافها و رجوع بعضها إلی بعض و غناه علیه السلام عنها، و أبان علیه السلام ولایة علی علیه السلام و إمامته و أنّه لا یصح أخذ العلم و الحکمة فی حیاته و بعد وفاته إلّا من قبله و روایته عنه کما قال اللّه تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها» [۲].

---

[۱] مطالب السئول: ۶۱- ۶۲.

[۲] مناقب آل أبی طالب: ۲/ ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۸۲

و قال القاضی التستری الشهید نوّر اللّه مرقده فی (إحقاق الحق):

«أقول: فی الحدیث إشارة إلی قوله تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و فی کثیر من روایات ابن المغازلی تصریح بذلک، ففی بعضها مسندا إلی جابر رضی اللّه عنه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب

. و

فی بعضها مسندا إلی علی علیه السلام: یا علی أنا مدینة و أنت الباب کذب من زعم أنّه یصل إلی المدینة إلّا من الباب

. و

روی عن ابن عباس: أنا مدینة الجنة و علی بابها فمن أراد الجنّة فلیأتها من بابها

. و

عن ابن عباس أیضا بطریق آخر: أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب.

و هذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کنّی عن نفسه الشریفة بمدینة العلم و بدار الحکمة، ثم أخبر أن الوصول إلی علمه و حکمته و إلی جنّة اللّه سبحانه من جهة علی خاصة، لأنّه جعله کباب مدینة العلم و الحکمة و الجنة التی لا یدخل إلیها إلّا منه، و کذّب علیه السلام من زعم أنّه یصل إلی المدینة لا من الباب، و تشیر إلیه الآیة أیضا کما ذکرناه.

و فیه دلیل علی عصمته و هو ظاهر، لأنّه علیه السلام أمر بالاقتداء به فی العلوم علی الإطلاق، فیجب أن یکون مأمونا عن الخطأ، و یدل

علی أنه إمام الأمة لأنه الباب لتلك العلوم، و یؤید ذلک ما علم من اختلاف الأمة و رجوع بعض إلی بعض و غناؤه علیه السلام عنها، و یدل أیضا علی ولایته و إمامته علیه السلام، و أنّه لا یصح أخذ العلم و الحکمة و دخول الجنة فی حیاته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من قبله، و روایة العلم و الحکمة إلّا عنه، لقوله تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها حیث کان علیه السلام هو الباب، و للّه در القائل:

«مدینة علم و ابن عمک بابها فمن غیر ذاک الباب لم یؤت سورها».

و یدل أیضا: علی أنه من أخذ شیئا من هذه العلوم و الحکم التی احتوی علیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من غیر جهة علی علیه السلام کان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۳

عاصیا کالسارق و المتسوّر، لأنّ السارق و المتسوّر إذا دخلا من غیر الباب المأمور بها و وصلا إلی بغیتهما کانا عاصیین، و

قوله علیه السلام: «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

لیس المراد به التخییر، بل المراد به الإیجاب و التهدید کقوله عز و جل فَمَنْ شاءَ فَلْیُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْیَکْفُرْ و الدلیل علی ذلک: أنّه لیس هاهنا نبی غیر محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو مدینة العلم و دار الحکمة، فیکون العالم مخیّرا بین الأخذ من أحدهما دون الآخر. و فقد ذلک دلیل علی إیجابه و أنّه فرض لازم.

و الحمد للّه».

و قال: ثمّ لا یخفی علی أولی الألباب أن المراد بالباب فی هذه الأخبار الکنایة عن الحافظ للشیء الذی لا یشذّ عنه منه شیء و لا یخرج الّا منه و لا یدخل علیه الّا به، و إذا ثبت أنه علیه السلام الحافظ لعلوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حکمته، و ثبت أمر اللّه تعالی و رسوله بالتوصّل به إلی العلم و الحکمة وجب اتباعه و الأخذ عنه، و هذا حقیقة معنی الامام کما لا یخفی علی ذوی الأفهام».

۶- دلالته علی أنّ الامام أوّل من یقاتل أهل البغی ... ص: ۱۸۳

و ممّا یدلّ علیه حدیث مدینة العلم ما ذکره الکنجی من أنّ أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام أوّل من یقاتل أهل البغی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و هذا الوجه أیضا یقتضی أفضلیّة الامام علیه السلام من سائر الأصحاب، و صحّة الاستدلال به علی مطلوب أهل الحق ... و هذا نصّ کلام الحافظ الکنجی:

«قلت- و اللّه أعلم-: إنّ وجه هذا عندی

أنّ النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

، أراد صلّی اللّه علیه و سلّم أن اللّه تعالی علّمنی العلم و أمرنی بدعاء الخلق إلی الإقرار بوحدانیّته فی أوّل النّبوة، حتی مضی شطر زمان الرسالة علی ذلک، ثم أمرنی اللّه بمحاربه من أبی الإقرار للّه عز و جل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۴

بالوحدانیّة بعد منعه من ذلک، فأنا مدینة العلم فی الأوامر و النواهی و فی السلم و الحرب، حتی جاهدت المشرکین، و علی بن أبی طالب بابها، أی: هو أوّل من یقاتل أهل البغی بعدی من أهل بیتی و سائر أمتی، و لو لا أنّ علیا بیّن الناس قتال أهل البغی، و شرع الحکم فی قتلهم و إطلاق الأسری منهم و تحریم سلب أموالهم و سبی ذراریهم، لما عرف ذلک، فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم سنّ فی قتال المشرکین و نهب أموالهم و سبی ذراریهم، و سنّ علیّ فی قتال أهل البغی أن لا یجهز علی جریح و لا یقتل الأسیر و لا تسبی النساء و الذریّة و لا تؤخذ أموالهم، و هذا وجه حسن صحیح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصّحابة و التابعین و أهل بیته: بتفضیل علی، و زیادة علمه، و غزارته، و حدّته فهمه و وفور حکمته، و حسن قضایاه و صحّة فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصّحابة یشاورونه فی الأحکام، و یأخذون بقوله فی

النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حكمه، و ليس هذا الحديث فی حقّه بكثير، لأنّ رتبته عند اللّه عزّ و جل و عند رسوله و عند المؤمنين من عباد أجلّ و أعلی من ذلك» [۱].

۷- الحديث فی رواية جابر ... ص: ۱۸۴

قال الخطيب: «أخبرنا أبو طالب يحيی بن علی الدسكری قال: أخبرنا أبو بكر بن المقری قال: ثنا أبو الطيب محمد بن عبد الصّمد الدقاق قال: حدثنا أحمد ابن عبيد اللّه أبو جعفر المكتّب قال: أخبرنا عبد الرزاق قال: ثنا سفيان عن عبد اللّه ابن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال: سمعت جابر بن عبد اللّه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يوم الحديبيّة و هو آخذ بيد علی: هذا أمير

---

[۱] كفاية الطالب: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۵

البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، يمدّ بها صوته، أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۱].

و قال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفّر بن أحمد العطّار الفقيه الشافعی- رحمه اللّه تعالی، بقراءتی عليه فأقرّ به، سنة أربع و ثلاثين و أربعمائة- قلت له: أخبركم أبو محمّد عبد اللّه بن محمد بن عثمان المزنی- الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی رحمه اللّه- نا عمر بن الحسن الصيرفی رحمه اللّه، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد، نا عبد الرزاق قال: أنا سفيان الثوری عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن بن بهمان عن جابر بن عبد اللّه قال: أخذ النبی صلّی اللّه عليه و سلّم بعضد علی فقال: هذا أمير البررة و قاتل الكفرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب».

و قال: «أخبرنا الحسن بن أحمد بن موسی، أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصّلت القرشی، نا علی بن محمد بن المقری، نا محمد بن عيسی ابن شعبة البزاز، نا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدب، نا عبد الرزاق، أنا معمر عن عبد اللّه بن عثمان عن عبد الرحمن قال سمعت جابر بن عبد اللّه الأنصاری يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول- يوم الحديبيّة، و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فليأت الباب» [۲].

و قال الكنجی: «أخبرنا العلامة قاضی القضاة أبو نصر محمد بن هبة اللّه ابن قاضی القضاة محمد بن هبة اللّه بن محمد الشيرازی، أخبرنا الحافظ أبو القاسم، أخبرنا القاسم بن السمرقندی، أخبرنا أبو القاسم بن مسعدة، أخبرنا حمزة بن يوسف، أخبرنا أبو أحمد بن عدی، حدثنا النعمان بن هارون البلدی

---

[۱] تاريخ بغداد ۲/ ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

[۲] مناقب أمير المؤمنين لابن المغازلی: ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۶

و محمد بن أحمد بن المؤمّل الصيرفی و عبد الملك بن محمد قالوا: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن يزيد المؤدّب، حدثنا عبد الرزاق، عن سفيان عن عبد اللّه بن عثمان بن خثيم عن عبد الرحمن بن بهمان قال: سمعت جابرا يقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يقول- يوم الحديبيّة و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب و هو يقول-: هذا أمير البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول منخذله، ثمّ مدّ بها صوته و قال: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب. قلت:

هکذا رواه ابن عساکر فی تاریخه

، و ذکر طرقه عن مشایخه» [۱].

أقول: فهذا الحدیث قد رواه کبار الحفّاظ أمثال:

عبد الرّزاق بن همام الصنعانی.

و ابن السقاء الواسطی.

و أبی الحسن العطّار الشافعی.

و الخطیب البغدادی.

و أبی محمد الغندجانی.

و ابن المغازلی.

و ابن عساکر، و الکنجی الشافعی.

و هـذا الحدیث یدلّ من جهات عدیدة علی اهتمام النبیّ صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم بالإفصاح عن إمامة أمیر المؤمنین علیه السـلام و أفضلیّته قولا و فعلا، و تلک الجهات هی:

۱- إیراده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هذا الکلام «یوم الحدیبیة»، و هو مشهد عظیم من مشاهد المسلمین یجتمع فیه الوضیع و الشریف و الصغیر و الکبیر...

۲- أخذه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بضبع أمیر المؤمنین علیه السلام لمزید التأکید و إتمام الحجة علی الحاضرین و الغائبین...

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۰.

-۳

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقه: «هذا أمیر البررة و قاتل الکفرة»

و هو نصّ صریح فی إمامته...

-۴

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «منصور من نصره مخذول من خذله»

إیجابا لطاعته و إلزاما لاتّباعه...

-۵

مدّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صوته بقوله: «أنا مدینة»...

إبلاغا لجمیع الحاضرین...

فکیف یقال: إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یقصد بهذا الحدیث إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام؟ و أنّ هذا الحدیث لیس فیه دلالة علی مدّعی أهل الحق؟

۸- الحدیث فی خطبة الامام الحسن علیه السلام ... ص: ۱۸۷

روی القندوزی الحنفی:

«عن الأصـبغ بن نباتـة قال: لمّا جلس علی علیه السـلام فی الخلافة خطب خطبة ذکرها أبو سـعید البخری إلی آخرها، ثم قال للحسـن

علیهما السلام: یا بنی فاصعد المنبر و تکلّم، فصعد و بعد الحمد و التّصلیة قال: أیها الناس سمعت جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أنا مدینة العلم و علی بابها، و هل تدخل المدینة إلّا من بابها. فنزل.

ثمّ قال الحسین علیه السلام فاصعد المنبر و تکلّم فصعد، فقال بعد الحمد و التّصلیة: أیّها الناس سمعت جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول:

إنّ علیا مدینة هدی فمن دخلها نجی و من تخلّف عنها هلک، فنزل.

ثم قال علی علیه السلام: أیها الناس إنّهما ولدا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ودیعته التی استودعهما علی أمّته، وسائل عنهما» [۱].

---

[۱] ینابیع المودة: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۸

فذکر الامام الحسن علیه السلام حدیث مدینة العلم فی هذا الحال- أی عند جلوس الامام علی علیه السلام فی الخلافة- و اقتصاره علیه، من أوضح البراهین علی دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، و وجوب متابعته و الانقیاد له...

۹- رجوع الطرق إلی الامام علیه السلام ... ص: ۱۸۸

قال شهاب الدین أحمد بن عبد القادر العجیلی:

«و دعوة الحق و باب العلم و أعلم الصّحب بکلّ حکم».

قالت أم سلمة رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: أما ترضین- یا فاطمة- أن زوّجتک أقدم أمتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما

. و

قالت أمّ سلمة رضی اللّه عنها: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول: علی مع القرآن و القرآن مع علی لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض.

فهو الداعی إلی الحق و هو دعوة الحق.

و فی الجامع الکبیر: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء، فأعطی علی سبعة أجزاء و الناس جزء و علی أعلم بالواحد منه منهم

. و أخرج الترمذی أنه قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و لهذا کانت الطرق و السّلسلات راجعة إلیه».

أی: لمّا کان علی علیه السلام باب مدینة العلم کانت الطرق و السّلسلات راجعة إلیه، و هذا المعنی أیضا یثبت أفضلیته، و ثبوتها کاف فی هذا الباب کما لا یخفی علی أولی الألباب» [۱].

---

[۱] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۸۹

۱۰- دلالة الحدیث علی أنّ الامام خاتم الأولیاء ... ص: ۱۸۹

قال المولوی حسن الزمان:

«تنبیه: و من أحسن بیّنة علی معنی ختم الأولیاء: الحدیث المشهور الصحیح الذی صحّحه جماعات من الأئمة:

منهم: أشدّ الناس مقالا فی الرجال سند المحدثین ابن معین، کما أسنده و وافقه الخطیب فی تاریخه- و قد کان قال أوّلا لا أصل له-.

و منهم: الامام الحافظ المنتقد المجتهد المستقل المجدد الجامع من العلوم- کما ذکره السیوطی، و ابن حجر، و التاج السبکی، و الذهبی، و النووی، عن الامام الحافظ الخطیب البغدادی ما لم یشارکه فیه أحد من أهل عصره، و یؤیده قول إمام الأئمة ابن خزیمة: ما أعلم علی أدیم الأرض أعلم من ابن جریر- فی تهذیب الآثار، و قد قال الخطیب: لم أرد مثله فی معناه، کما نقل کلامه السیوطی فی مسند علی من جمع الجوامع.

و منهم: الحاکم.

و من آخرهم: المجد الشیرازی شیخ ابن حجر، فی نقد الصحیح، و أطنب فی تحقیقه کما نقله الدهلوی فی لمعات التنقیح.

و اقتصر علی تحسینه: العلائی، و الزرکشی، و ابن حجر، فی أقوام أخر، ردّا علی ابن الجوزی.

من قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها و لا تؤتی المدینة إلّا من بابها، قال اللّه تعالی:

وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها.

و هو أقوی شاهد لصحة

روایة صحّحها الحاکم: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و هذا مقام الختم من أنّه لا ولیّ بعده إلّا و هو راجع إلیه، آخذ من لدیه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۰

و إلیه الاشارة بما فی الحدیث الصحیح المستفیض المشهور بل المتواتر، من الأمر بسدّ کلّ باب فی المسجد إلّا بابه، مستندا إلی أمر اللّه تعالی بذلک، فهو سدّ کلّ باب من صاحب الشریعة إلّا ما شاء فی الطریقة إلی الحقیقة إلّا بابه، فلا جرم قد انحصرت سلاسل الطریقة فی باب المرتضی إلّا ما ندر کخوخة الصدیق أبی بکر، و یؤیّده الأحادیث الصحیحة المذکورة و غیرها المشهورة.

و من هنا کان المرتضی مثل عیسی- علی نبیّنا و کلّ الأنبیاء الصلاة و السلام- فی إفراط و تفریطهم فیه کما ورد، و قد استشهد لیلة رفع فیها عیسی کما ورد من طرق عن الامام الحسن بن علی فی الخطبة، فإنّه خاتم الولایة العامة من آدم إلی آخر ولی.

و المرتضی کرّم اللّه وجهه خاتم الولایة الخاصة المحمدیة الأکبر، فالمهدی الوارد فیه- عند الطبرانی و جماعة: المهدی منّا أهل البیت یختم الدین به کما فتح بنا- فولی آخر من العرب من أکرمها أصلا، و یدا کان الشیخ الأکبر خاتم الولایة المحمدیة الأصغر عاصره و لقیه و نفیه خاتما خاصا فی العالم غیره قبل تحققه برتبته و إن کان بشّر به فنسی، ثم لمّا تحقّق حقّق» [۱].

و حاصل هذا الکلام: إن حدیث مدینة العلم من أحسن بیّنة علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام خاتم الأولیاء، و أنّ کلّ ولی راجع إلیه، آخذ من لدیه، و هذا وجه آخر لدلالة حدیث مدینة العلم علی أفضلیته فإمامته علیه السلام...

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۱

(قوله):

«غایة ما فی الباب أنّه قد تحقّق فیه شرط من شروط الامامة علی الوجه الأتم، و مع وجدان أحد الشروط لا یلزم وجود المشروط».

أقول:

لقد ثبت- من البحوث المتقدّمة- دلالة حدیث مدینة العلم علی إمامة سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام، و کلام (الدهلوی)

هـذا يؤيّـد اسـتدلال أهل الحق بهذا الحديث الشـريف على الامامة و الخلافة، لأنّ تحقق أحد شـروط الامامة فيه- و هو العلم- بالوجه الأتم ثبتت أعلمية الامام عليه السلام، و هذه تقتضى أفضليّته و حينئذ لا يبقى ريب فى وجدانه لسائر شرائط الامامة.

أدلة أخرى على استلزام الأعلمية للأفضلية فالامامة ... ص: ۱۹۱

اشارة

و بالرغم من ثبوت اسـتلزام الأعلمية للأفضـلية، و أيضا اسـتحقاق الأعلم للإمامة و الخلافة، من الوجوه المذكورة سابقا، لكنّا نذكر فيما يلى بعض الأدلّة المحكمة على هذا المطلب:

۱- قصّة جالوت ... ص: ۱۹۱

قال اللّه تعالى: أَ لَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِى إِسْرائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى إِذْ قالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِكاً نُقاتِلْ فِى سَبِيلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۲

أَلَّا تُقـاتِلُوا قـالُوا وَ مـا لَنـا أَلَّا نُقاتِـلَ فِى سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِيارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً قالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَ لَمْ يُؤْتَ سَـعَةً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَيْكُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ يُؤْتِى مُلْكَهُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ.

قال الثعلبى و البغوى و النسـفى و غيرهم: «قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْـطَفاهُ اختاره عَلَيْكُمْ وَ زادَهُ بَسْـطَةً فضيلة وسعة فِى الْعِلْمِ و ذلك أنه كان أعلم بنى إسرائيل فى وقته» [۱].

۲- قصّة استخلاف داود سليمان عليهما السلام ... ص: ۱۹۲

و هذه القصّة ذكرها أبو الحسن محمد بن عبد اللّه الكسائى فى (قصص الأنبياء)، و أبو إسحاق أحمد بن محمد الثعلبى فى (العرائس)، و عبيد اللّه الكاشغرى فى (نفائس العرائس) بألفاظ متقاربة، و هذه هى القصة بلفظ أبى إسحاق الثعلبى:

«باب فى قصّة استخلاف داود ابنه سليمان- عليهما السلام- و ذكر بدو الخاتم. قال أبو هريرة رضى اللّه عنه:

أنزل اللّه تعالى كتابا من السماء على داود عليه السلام مختوما بخاتم من ذهب فيه ثلاثة عشر مسألة، فأوحى اللّه تعالى إليه أن سل عنها ابنك، فإن هو أخرجهنّ فهو الخليفة من بعدك، قال: فدعا داود عليه السـلام سبعين قسّا و سبعين حبرا، و أجلس سليمان بين أيديهم و قال: يا بنىّ إن اللّه تعالى أنزل علىّ كتابا من السـماء فيه مسائل، و أمرنى أن أسألك منها، فإن أخرجتهنّ فأنت الخليفـة من بعدى. فقال سليمان: ليسأل نبىّ اللّه عمّا بدا له و ما توفيقى إلا باللّه، قال داود:

---

[۱] معالم التنزيل ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۳

يا بنى ما أقرب الأشـياء؟ و ما أبعد الأشـياء؟ و ما آنس الأشياء؟ و ما أوحشها؟ و ما أحسن الأشياء؟ و ما أقبحها؟ و ما أقل الأشياء؟ و ما أكثرهـا؟ و مـا القائمـان؟ و مـا الساعيـان؟ و ما المشتركان؟ و ما المتباغضان؟ و ما الأمر الـذى إذا ركبه الرجل حمـد آخره؟ و ما الأمر

الذی إذا رکبه الرجل ذم آخره؟

فقال سلیمان علیه السلام: أمّا أقرب الأشیاء فالآخرة، و أما أبعد الأشیاء فما فاتک من الدنیا، و أما آنس الأشیاء فجسد فیه روح، و أما أوحش الأشیاء فجسد لا روح فیه، و أمّا أحسن الأشیاء فالإیمان بعد الکفر، و أمّا أقبح الأشیاء فالکفر بعد الایمان، و أما أقل الأشیاء فالیقین، و أما أکثر الأشیاء فالشک، و أما القائمان فالسماء و الأرض، و أما الساعیان فالشمس و القمر، و أما المشترکان فاللیل و النهار، و أما المتباغضان فالموت و الحیاة، و أما الأمر الذی إذا رکبه الرجل حمد آخره فالحلم عند الغضب، و أما الأمر الذی إذا رکبه الرجل ذم آخره فالحدّة عند الغضب.

قال: ففکّوا الخاتم، فإذا جواب المسائل سواء علی ما نزل من السماء فقال القسیسون: لا نرضی حتی نسأله عن مسألة، فإن أخرجها فهو الخلیفة من بعدک، فقال سلیمان علیه السلام: سلونی و ما توفیقی إلّا باللّه، فقالوا له: ما الشیء الذی إذا صلح صلح کلّ شیء من الإنسان، و إذا فسد فسد کلّ شیء من الإنسان؟ فقال: هو القلب.

فقام داود فصعد المنبر فحمد اللّه تعالی و أثنی علیه ثم قال: إن اللّه تعالی یأمرنی أن أستخلف علیکم سلیمان. قال: فضجّت بنو إسرائیل و قالوا: غلام حدث یستخلف علینا! و فینا من هو أفضل منه و أعلم! فبلغ ذلک داود علیه السلام، فدعا أسباط رؤساء بنی إسرائیل و قال لهم: إنه قد بلغنی مقالتکم، فأرونی عصیّکم، فأیّ عصاه أثمرت فإنّ صاحبها ولی هذا الأمر بعدی، قالوا:

قد رضینا فجاءوا بعصّیهم، فقال لهم داود: لیکتب کلّ رجل منکم اسمه علی عصاه، فکتبوا، ثم جاء سلیمان بعصاه، فکتب علیها اسمه، ثم أدخلت بین

العصیّ و أغلق علیها الباب و حرست رؤس أسباط بنی إسرائیل، فلما أصبح صلّی بهم الغداة ثم أقبل ففتح فأخرج عصّیهم فإذا هی کما هی، و عصا سلیمان قد أورقت و أثمرت، قال: فسلّموا ذلک لداود علیه السلام، فلما رأی ذلک داود حمد اللّه و جعل سلیمان خلیفة ثم سار به فی بنی إسرائیل فقال: إنّ هذا خلیفتی علیکم من بعدی».

۳- حدیث: من استعمل عاملا ... ص: ۱۹۴

و من الأدّلة علی تعیّن الأعلم للخلافة و الامامة: ما جاء فی (کنز العمال) من قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«من استعمل عاملا- من المسلمین و هو یعلم أنّ فیهم أولی بذلک منه و أعلم بکتاب اللّه و سنّة نبیّه فقد خان اللّه و رسوله و جمیع المسلمین. م د. عن ابن عباس» [۱].

لأنّه إذا کان استعمال عامل هذا شأنه فی أمر صغیر خیانة للّه و رسوله و جمیع المسلمین، فما ظنّک بالولایة العامة و الامامة الکبری و الخلافة العظمی عن رسول اللّه؟!

۴- الدلیل من الأشعار المرویّة ... ص: ۱۹۴

و من الأدلة علی اقتضاء الأعلمیة للامامة: الأشعار التی رویت عن واحد من الصحابة أنه قالها بعد السقیفة فی مدح علی علیه السلام، و بیان أنّه صاحب الخلافة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دون أبی بکر بن أبی قحافة، و هذه هی:

---

[۱] کنز العمال: ۶/ ۴۰.

ما کنت أحسب أنّ الأمر منحرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّى لقبلتكم و أعلم الناس بالآثار و السّنن

و أقرب الناس عهدا بالنبی و من جبريل عون له فی الغسل و الكفن

من فيه ما فی جميع الناس كلّهم و ليس فی الناس ما فيه من الحسن

ما ذا الذی ردّكم عنه فنعرفهها إن بيعتكم من أول الفتن»

و هذه الأبيات ذكرها الخوارزمی و نسبها إلی «العباس بن عبد المطلب» [۱].

و ذكرها الأيوبی فی (المختصر فی أخبار البشر) إلّا البيت الأخير منها مع اختلاف يسير فی بعض الألفاظ، ناسبا إيّاها إلی «عتبة بن أبی لهب» [۲] و عزاها فی (الموفقيات) إلی «بعض ولد أبی لهب بن عبد المطّلب» و هذا نصّ كلامه:

«روی محمد بن إسحاق: إن أبا بكر لمّا بويع افتخرت تيم بن مرة، قال:

و كان عامة المهاجرين و جلّ الأنصار لا يشكّون أن عليا هو صاحبها بعد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقال الفضل بن عباس: يا معشر قريش- و خصوصا يا بنی تيم- إنكم إنّما أخذتم الخلافة بالنبوة و نحن أهلها دونكم، و لو طلبنا هذا الأمر الذی نحن أهله لكانت كراهة الناس لنا أعظم من كراهتهم لغيرنا، حسدا منهم لنا و حقدا علينا، و إنا لنعلم أن عند صاحبنا عهدا هو ينتهی إليه، و قال بعض ولد أبی لهب بن عبد المطلب:

ما كنت أحسب أنّ الأمر منصرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّى لقبلتكم و أعلم الناس بالقرآن و السّنن

و أقرب الناس عهدا بالنبی و من جبريل عون له فی الغسل و الكفن

من فيه ما فيهم لا يمترون به و ليس فی الناس ما فيه من الحسن

ما ذا الذی ردّهم عنه فنعلمهها إنّ ذا غبننا من أعظم الغبن»

---

[۱] المناقب للخوارزمی: ۸.

[۲] المختصر فی اخبار البشر: ۱/ ۱۵۶.

و عزاها الزين العراقی فی (شرح الألفية) و فی (التقييد و الإيضاح)، و كذا السخاوی فی (فتح المغيث- شرح ألفية الحديث) فی البحث حول أوّل من أسلم ... إلی «خزيمة بن ثابت» و هذا نصّ كلام العراقی فی كتابه الثانی:

«و الصحيح أنّ عليّا أوّل ذكر أسلم، و حكی ابن عبد البر الاتفاق عليه كما سيأتی، و قال ابن إسحاق فی السيرة: أول من آمن خديجة ثم علی بن أبی طالب، و كان أوّل ذكر آمن برسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم و هو ابن عشر سنين، ثم زيد ابن حارثة فكان أول ذكر أسلم بعد علی، ثم أبو بكر فأظهر إسلامه إلی آخر كلامه. و ما ذكرنا أن الصحيح من أن عليا أول ذكر أسلم هو قول أكثر الصحابة: أبی ذر، و سلمان الفارسی، و خباب بن الأرت، و خزيمة بن ثابت، و زيد بن أرقم، و أبی أيوب الأنصاری، و المقداد بن الأسود، و يعلی بن مرة، و جابر بن عبد اللّه، و أبی سعيد الخدری، و أنس بن مالك، و عفيف الكندی.

و أنشد أبو عبد اللّه المرزبانی لخزيمة بن ثابت:

ما كنت أحسب هذا الأمر منصرفا عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

أليس أوّل من صلّی لقبلتهم و أعلم الناس بالفرقان و السنن» [۱]

و كذا نسبها إليه الشيرازی فی (روضة الأحباب) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنية).

و عزاها بعضهم کالفخر الرازی فی تفسیره (مفاتیح الغیب) و النیسابوری فی تفسیره (غرائب القرآن) و البیضاوی فی (تفسیره) إلی «حسّان بن ثابت» [۲].

و عزاها بعضهم کأبی جعفر الإسکافی فی (نقض العثمانیّة) إلی «أبی سفیان ابن حرب» حیث قال فی بیان أنه علیه السلام أوّل من أسلم: «و أما الأشعار المرویّة

---

[۱] فتح المغیث ۳/ ۱۲۴.

[۲] الرازی النیسابوری البیضاوی تفسیر الآیة: ۳۴ من سورة البقرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۷

فمعروفة کثیرة منتشرة، فمنها قول عبد اللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطلب مجیبا للولید بن عقبة بن أبی معیط:

و إنّ ولیّ الأمر بعد محمد علی و فی کل المواطن صاحبه

وصی الرسول حقا و صنوه و أوّل من صلّی و من لاذ جانبه

و قال خزیمة بن ثابت:

وصیّ رسول اللّه من دون أهله و فارسه مذ کان فی سالف الزمن

و أوّل من صلّی من الناس کلّهم سوی خیرة النسوان و اللّه ذو منن

و قال أبو سفیان بن حرب بن أمیة بن عبد شمس حین بویع أبو بکر:

ما کنت أحسب أن الأمر منصرف عن هاشم ثم منها عن أبی حسن

ألیس أوّل من صلّی لقبلتهم و أعلم الناس بالأحکام و السنن

و قال أبو الأسود الدؤلی یهدّد طلحة و الزبیر:

و إنّ علیا لکم مصحر یماثله الأسد الأسود

أما إنه أوّل العابدین بمکّة و اللّه لا یعبد

و قال سعید بن قیس الهمدانی یرتجز بصفین:

هذا علی و ابن عم المصطفی أوّل من أجابه فیما روی

هو الامام لا یبالی من غوی و قال زفر بن یزید بن حذیفة الأسدی:

فحوطوا علیا و انصروه فإنّه وصی و فی الإسلام أول أول

و إن تخذلوه و الحوادث جمّة فلیس لکم عن أرضکم متحوّل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۱۹۸

و الأشعار کالأخبار إذا امتنع فی مجیء القبیلتین التواطی و الاتفاق کان ورودهما حجة».

۵- قول عمر: لو أدرکت معاذ بن جبل ... ص: ۱۹۸

و من غرائب الأمور: ما رووه عن عمر بن الخطاب أنّه کان یتمنّی وجود معاذ بن جبل حین موته لیستخلفه من بعده، و کان السبب فی ذلک ما کان سمعه- علی حدّ زعمه- من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقّ معاذ «إن العلماء إذا اجتمعوا یوم القیامة کان معاذ بن جبل بین أیدیهم».

و ممّن روی هذه القصّة: ابن سعد (الطبقات) و أحمد (المسند) و ابن قتیبة (الامامة و السیاسة) و أبو نعیم (الحلیة) و ابن حجر و

العسقلانی (فتح الباری) و المتقی (کنز العمال...)

قال ابن سعد: «أخبرنا یزید بن هارون، أنا سعید بن أبی عروبة: سمعت شهر بن حوشب یقول: قال عمر بن الخطاب: لو أدرکت معاذ بن جبل فاستخلفته، فسألنی عنه ربی لقلت: ربی! سمعت نبیّک یقول: إن العلماء إذا اجتمعوا یوم القیامة کان معاذ بن جبل بین أیدیهم بقذفة حجر».

و من هنا یعلم أن تقدّم الرجل فی العلم کاف لاستخلافه، و أن عمر کان یری جواز ذلک بالاستناد إلی تلک الجهة، و هذا من أقوی الشواهد علی أفضلیّة الأعلم و أولویّته بالخلافة و الامامة، و من ادعی خلاف هذا المعنی فقد سفّه عمر و جهّله...

هذا، مع عدم وجدان معاذ غیر العلم من الشروط المعتبرة فی الامام، منها القرشیّة و قد تقرّر أن «الأئمة من قریش...»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۱۹۹

(قوله):

«لا سیّما مع وجود ذاک الشرط أو ما یفوقه فی غیره، کما

ثبت بروایة أهل السنة، مثل: ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و قد صببته فی صدر أبی بکر».

أقول:

إنّ من له أدنی تتبع للأخبار و الآثار یعلم أنّ الشیوخ الثلاثة کانوا علی جانب عظیم من الجهل و الغباوة، و قد ذکر العلامة السید محمد قلی طرفا من براهین ذلک فی (تشیید المطاعن) و من شاء فلیراجع.

و بالنظر إلی هذه الحقیقة الراهنة لم یشترط أهل السنة فی الامام أن یکون عالما بالفعل بجمیع الأحکام، بل اکتفی جمهورهم باشتراط الاجتهاد، إلّا أن بعضهم لم یشترطها و جوّز أن یکون الامام مقلّدا للمجتهدین فی أمور الدین، و لیس هذا إلّا محاولة منهم لتصحیح خلافة المشایخ...

و قد ذکر ذلک کلّه التفتازانی فی (شرح المقاصد) فی ذکر شروط الامام حیث قال «و زاد الجمهور اشتراط أن یکون شجاعا لئلّا یجبن عن إقامة الحدود و مقاومة الخصوم، مجتهدا فی الأصول و الفروع لیتمکّن من القیام بأمر الدین، ذا رأی فی تدبیر الأمور لئلّا یخبط فی سیاسة الجمهور.

و لم یشترطها بعضهم لندرة اجتماعها فی الشخص، و جواز الاکتفاء فیها بالاستعانة من الغیر، بأن یفوّض أمر الحروب و مباشرة الخطوب إلی الشجعان، و یستفتی المجتهدین فی أمور الدین، و یستشیر أصحاب الآراء الصائبة فی أمور الملک» [۱].

---

[۱] شرح المقاصد ۵/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۰

و لقد أیّد صدیق حسن خان قول هذا البعض و دافع عنه فی (إکلیل الکرامة فی تبیان الامامة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۱

دحض المعارضة ب «ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بکر ...» ص: ۲۰۱

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۳

قوله: «مثل: ما صبّ اللّه شیئا فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بکر».

أقول:

هذه المعارضة مردودة باطلة لوجوه:

۱- الحدیث مختلق ... ص: ۲۰۳

إنّ آثار الاختلاق علی هذا الحدیث ظاهرة، و العقل السّلیم یحکم ببطلانه، و ذلک لأنّ مفاده المساواة بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أبی بکر فی جمیع العلوم، و هذا مما یقطع ببطلانه کلّ مسلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۴

۲- مصادمته للواقع ... ص: ۲۰۴

و أیضا، یفید هذا الکلام أنّ أبا بکر کان حاملا لجملة علوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فهو باطل من هذا الحیث کذلک، لأنّ جهل أبی بکر بالأحکام و غیرها لا یکاد یخفی علی أحد، و قد فصّل الکلام علی موارد من ذلک فی کتاب (تشیید المطاعن)، حیث یظهر بمراجعته جهل أبی بکر بکثیر من الأحکام و المعارف الیقینیّة و الآیات القرآنیّة و مسائل الشّریعة ... حتی لقد اعترف بالجهل فی مواضع و رجع إلی غیره یستفتیه فی الحوادث الواقعة ... و هذا ما یدلّ علی أنّ «ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر» کذب موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۳- رأی ابن الجوزی ... ص: ۲۰۴

و قال ابن الجوزی بعد إیراد نبذة من الموضوعات فی شأن أبی بکر: «قال المصنف: و قد ترکت أحادیث کثیرة یروونها فی فضل أبی بکر، منها صحیح المعنی لکنه لا یثبت منقولا، و منها ما لیس بشیء، و ما أزال أسمع

العوام یقولون عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم أنه قال: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر. و إذا اشتقت إلی الجنة قبّلت شیبة أبی بکر. و کنت أنا و أبو بکر کفرسی رهان سبقته فاتّبعنی و لو سبقنی لاتّبعته

فی أشیاء ما رأینا لها أثرا لا فی الصحیح و لا فی الموضوع، و لا فائدة فی الإطالة بمثل هذه الأشیاء» [۱].

و فی هذا الکلام فوائد:

---

[۱] الموضوعات: ۱/ ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۵

الأولی: لقد بلغ هذا الحدیث المزعوم من البطلان حدّا حتّی لم یفرده ابن الجوزی بالذکر و القدح فیه، بل ترکه مع الأحادیث الواضحة الهوان و البیّنة البطلان...

الثانیة: إن هذا الکلام ممّا افتراه العوام و تناقلوه، و أنّ العلماء لم یتطرّقوا إلی ذکره مطلقا...

الثالثة: إنّه من المفتریات التی لا أثر لها لا فی الصحیح و لا فی الموضوع، و هذا غایة السّقوط...

الرابعة: إنّه لا فائدة فی الاطالة بمثله.

و من عجیب صنع (الدهلوی) أنه عند ما یحاول عبثا الطعن فی حدیث (مدینة العلم) یستند إلی کلام (ابن الجوزی)، و لکنّه یعرض عن طعنه فی: «ما صبّ اللّه فی صدری» ... المزعوم!! ... و هذا ممّا لا یکاد یقضی منه العجب إلی آخر الأبد، و کم مثله (للدهلوی)

المتعوّد للأود و اللد...

۴- رأی الطّیبی ... ص: ۲۰۵

اشارة

و نصّ علی وضعه الحسین بن عبد اللّه الطّیبی فی کتابه (الخلاصة فی أصول الحدیث) کما سیعلم من عبارتی الفتنی و الشوکانی...

ترجمة الطّیبی ... ص: ۲۰۵

و الطیبی- هذا- من مشاهیر محققی أهل السّنة فی الحدیث:

قال الخطیب التبریزی فی خاتمة (الإکمال فی أسماء الرجال): «و فرغت من هذه تصنیفا یوم الجمعة عشرین رجب الحرام الفرد، سنة أربعین و سبعمائة من جمعه و تهذیبه و تشذیبه، و أنا أضعف العباد الراجی عفو اللّه تعالی و غفرانه محمد بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۶

عبد اللّه الخطیب ابن محمّد، بمعاونة شیخی و مولای سلطان المفسّرین و إمام المحققین، شرف الملة و الدین، حجة اللّه علی المسلمین، الحسین بن عبد اللّه بن محمد الطیبی، متعهّم اللّه بطول بقائه، ثم عرضته علیه کما عرضت المشکاة، فاستحسنه کما استحسنها، و استجاده کما استجادها، و الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی محمد و آله و أصحابه أجمعین».

و قال ابن حجر: «الحسین بن محمد بن عبد اللّه الطیبی، الامام المشهور، صاحب شرح المشکاة و غیره ... کان کریما متواضعا حسن المعتقد ... مقبلا علی نشر العلم، آیة فی استخراج الدقائق من القرآن و السنن» [... ۱].

و قال السیوطی ...: «الامام المشهور العلّامة فی المعقول و العربیة و المعانی و البیان» ثم نقل کلام ابن حجر العسقلانی [۲].

۵- رأی ابن القیّم ... ص: ۲۰۶

اشارة

و هذا الکلام فی رأی ابن قیم الجوزیة «مما وضعه جهلة المنتسبین إلی السّنة» و سیأتی کلامه بعینه عن القاری قریبا.

ترجمة ابن القیّم ... ص: ۲۰۶

و نکتفی لترجمة ابن القیّم بما ذکره السیوطی و هذا نصّه «محمد بن أبی بکر ابن أیوب بن سعید بن جریر، الشمس ابن قیم الجوزیة الحنبلی العلامة، ولد فی سابع صفر سنة ۶۹۱، و قرأ العربیة علی المجد التونسی، و ابن أبی الفتح البعلی،

---

[۱] الدرر الکامنة: ۲/ ۶۸.

[۲] بغیة الوعاة: ۲۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۷

و الفقه و الفرائض علی ابن تیمیة، و الأصلین علیه و علی الصفی الهندی، و سمع الحدیث من التقی سلیمان، و أبی بکر بن عبد الدائم، و أبی نصر ابن الشیرازی، و عیسی المطعم، و غیرهم.

و صنّف و ناظر و اجتهد، و صار من الأئمة الکبار فی التفسیر و الحدیث و الفروع و الأصلین العربیة، و له من التصانیف: زاد المعاد، و مفتاح دار السعادة، مهذّب سنن أبی داود، سفر النجدین بین رفع الیدین فی الصلاة، معالم الموقعین عن ربّ العالمین» [...، ۱].

۶- رأی الفیروزابادی ... ص: ۲۰۷

و قال مجد الدین محمد بن یعقوب الشیرازی الفیروزآبادی فی خاتمة کتابه (سفر السعادة): «و من أشهر الموضوعات فی باب فضائل أبی بکر رضی اللّه عنه

حدیث: إنّ اللّه یتجلّی یوم القیامة للناس عامة و لأبی بکر خاصة

، و

حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر

، و

حدیث: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذا اشتاق الجنة قبّل شیبة [أبی بکر]

و

حدیث: أنا و أبو بکر کفرسی رهان

و

حدیث: إن اللّه تعالی لمّا اختار الأرواح اختار روح اختار روح أبی بکر.

و أمثالها من المفتریات المعلوم بطلانها ببداهة العقل».

فهل یجوز الاستناد إلی مثل هذا الکلام و الاعتماد علیه لاثبات علم لأبی بکر؟ إنّ هذا لعمری من أفظع الفظائع و أشنع الشنائع و أفجر الصنائع!!

---

[۱] بغیة الوعاة: ۲۵. و له ترجمة فی الدرر الکامنة ۳/ ۴۰۰، و الوافی بالوفیات ۲/ ۲۷۰، و البدر الطالع: ۲/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۸

۷- رأی الفتنی ... ص: ۲۰۸

و صرّح محمد طاهر الکجراتی الفتنی بوضعه حیث

قال: «فی الخلاصة: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا صببته فی صدر أبی بکر

، موضوع». [۱].

۸- رأی القاری ... ص: ۲۰۸

و قال القاری فی (الموضوعات الکبری) نقلا عن ابن القیّم: «و ممّا وضعه جهلة المنتسبین إلی السنة فی فضل الصّدیق

حدیث: إن اللّه یتجلی للناس عامة یوم القیامة و لأبی بکر خاصة

. و

حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا صببته فی صدر أبی بکر

. و

حدیث: کان إذا اشتاق إلی الجنة قبّل شیبة أبی بکر

و

حدیث: أنا و أبکر کفرسی رهان

و

حدیث: إنّ اللّه لمّا اختار الأرواح اختار روح أبی بکر

و حدیث عمر: کان رسول اللّه علیه السلام و أبی [أبو] بکر یتحدثان و کنت کالزنجی بینهما و حدیث: لو حدّثتکم بفضائل عمر عمر نوح فی قومه ما فنیت و إنّ عمر حسنة من حسنات أبی بکر، و

حدیث: ما سبقکم أبی [أبو] بکر بکثرة صوم و لا صلاة و إنّما سبقکم بشیء وقر فی صدره، و هذا من کلام أبی بکر ابن عیّاش».

و من هنا یعلم أنّ احتجاج (الدهلوی) بهذا الإفک المبین- مع ما یدّعیه لنفسه من الفضل و العلم- لیس إلّا مکابرة و معاندة للحق و أهله...

۹- رأی عبد الحق الدّهلوی ... ص: ۲۰۸

و لقد أیّد الشیخ عبد الحق الدهلوی رأی الفیروزآبادی فی (شرح سفر

---

[۱] تذکرة الموضوعات: ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۰۹

السعادة) بقوله: «قال المصنف: إن أمثال هذه الأحادیث- لاستلزامها الأفضلیة من جمیع الخلائق من الأنبیاء و غیرهم، أو إفادتها المساواة لسید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم فی رتبته، أو خروجها عن دائرة حکم العقل و العادة- کلّها موضوعات».

۱۰- رأی الإله‌آبادی ... ص: ۲۰۹

اشارة

و اعترف محمد فاخر الإله‌آبادی بوضع هذا الفریة الشّنیعة و أثبت ذلک بما لا مزید علیه ... و بیان ذلک:

إنّ النیسابوری قال بتفسیر آیة الغار: «استدل أهل السنة بالآیة علی أفضلیة أبی بکر، و غایة إنجاده و نهایة صحبته و موافقة باطنه ظاهره، و إلّا لم یعتمد الرسول علیه فی مثل تلک الحالة، و أنه کان ثانی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الغار، و فی العلم

لقوله: ما صبّ شیء فی صدری إلّا و صببته فی صدر أبی بکر» [... ۱].

فردّ علیه العلّامة نور اللّه التستری فی (کشف العوار فی تفسیر آیة الغار) بقوله: «و أما ما ذکره من انضمام کون ثانی اثنین فی العلم، ثم الاستدلال علیه

بقول: ما صبّ فی صدری إلّا صببته فی صدر أبی بکر

، فمن فضول الکلام و لا تعلّق له بالاستدلال من الآیة علی أفضلیة أبی بکر، علی أنّ الشیخ الفاضل خاتم محدثی الشافعیة مجد الدین الفیروزآبادی- صاحب القاموس فی اللغة- قد ذکر فی خاتمة کتابه المشهور الموسوم بسفر السعادة: إنّ هذا الحدیث و غیره مما روی فی شأن أبی بکر من أشهر الموضوعات و المفتریات المعلوم بطلانها ببداهة العقل إلخ».

فقال محمد فاخر الإله‌آبادی فی کتابه (درّة التحقیق فی نصرة الصدّیق) فی ردّه علی القاضی التستری مع الإشارة إلی کلام النیسابوری.

---

[۱] تفسیر النیسابوری ۱۰/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۰

«و أمّا خامسا: فلأن الحدیث الذی أتی به دلیلا علی الثانویّة فی العلم فنحن أیضا بحمد اللّه تعالی نعرفه من الموضوعات، صرّح به غیر واحد من الجهابذة الثقات، وددت أنّ العلامة المستدل به لم یحتج به، و أسقط هذه الثانویة من نضد الکلام، لضعف الاحتجاج و إیهامه سوء الأدب، هل یکون أحد ثانیا لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی العلم نبیّا کان أو ولیّا؟ هذا دأب من لا خلاق له من الدین، و لا یعرف مقام سید المرسلین صلّی اللّه علیه و سلّم، کما یذکره الشیعة فی فضائل أئمة أهل البیت سلام اللّه علیهم، عفا اللّه تعالی عنا و عن العلامة و عن سائر من اجترأ مثل جرأته، فاللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم و الصدّیق و الأئمة- رضی اللّه تعالی عنهم- برآء عن أمثال هذه الإطراءات، و للّه در الامام الهمام- رحمه اللّه تعالی- حیث لم یذکر هذه الثانویة، کما یظهر من عبارة التفسیر الکبیر، و مرّ سابقا».

أقول: و هذا الکلام یدل علی بطلان الحدیث المزعوم من جهات عدیدة لا تخفی، و أمّا ما شنّع به بزعمه علی الشّیعة فهو منبعث من عدم معرفته بمراتب أئمة أهل البیت و منازلهم السّامیة من جهة، و من عدم وقوفه علی الأحادیث الصحیحة الواردة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حقهم فی هذا الباب من جهة أخری، و قد تقدّم منا ذکر شطر منها فی مؤیّدات حدیث مدینة العلم فلیراجع.

ترجمة الإله‌آبادی ... ص: ۲۱۰

و الإله‌آبادی من کبار محدّثی أهل السّنة، فی الهند. ترجم له و بالغ فی الثناء علیه: الصدیق حسن خان فی (إتحاف النبلاء المتقین بإحیاء مآثر الفقهاء و المحدثین).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۱

۱۱- رأی الشوکانی ... ص: ۲۱۱

و قال قاضی القضاة الشوکانی فی (الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة): «حدیث: ما صبّ اللّه فی صدری شیئا إلّا و صببته فی صدر أبی بکر، ذکره صاحب الخلاصة

و قال: موضوع».

۱۲- بطلانه من کلام الدهلوی ... ص: ۲۱۱

و یثبت بطلان هـذا الکلام المنسوب إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم کذبا و افتراء من کلام (الدهلوی) نفسه. فقد ذکر فی (التحفة) أنّ کلّ حدیث لا سند له لا یصغی إلیه، و قد تقدّم نصّ ابن الجوزی علی أنّه من الأحادیث التی لا أثر لها لا فی الصحیح و لا فی الموضوع، فمن العجیب- اذن- احتجاج (الدهلوی) بهذا الکلام المزعوم.

خلاصة و نقاط ... ص: ۲۱۱

فتلخّص ممّا تقدّم أمور:

الأوّل: إنّه لیس لأهل السّـنة دلیل یحتجّون به علی اتّصاف أبی بکر بالعلم، لا من الصحاح و لا من الموضوعات، و إلّا لم یحتجّوا بمثل هذا الکلام من خرافات العوام و هفوات الجهّال...

الثانی: لقـد علم من کلام ابن الجوزی أنّ هـذا الکلام من أخسّ الموضوعات و أرذل المفتریات، و لم نجد أحدا من جهابذة الحدیث خالفه فی هـذا الحکم، فکیف أعرض (الـدهلوی) عن کلامه المقبول لـدی الجمیع فاسـتند إلی تجاسره فی القـدح فی حـدیث مدینة العلم مع ردّ کبار الحفاظ علیه؟ إن هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۱۲

عجیب!! و من هنا یظهر مجانبة (الدهلوی) للانصاف و سلوکه طریق الغیّ و الاعتساف...

الثـالث: لقـد علم من کلام الفیروزابادی أنّه من الموضوعات و المفتریات المعلوم بطلانها ببداهـة العقل ... فما ظنّک ب (الـدهلوی) الّذی یحتجّ به...؟!!

الرّابع: لقد علم من کلام ابن القیّم أنّ هذا الکلام ممّا وضعه جهلة المنتسبین إلی السّنة...

و منه یعلم أنّ (الـدهلوی) قـد اقتفی أثر الجهلـة باحتجاجه بهـذا الکلام، فعدّه حینئذ فی زمرة العلماء و نظمه فی سـلک المحدثین ظلم قبیح.

الخـامس: لقـد علم من کلام ابن الجوزی أنّ هـذا الکلام ممّـا صـدر من العوام و سـمع منهم، و أنّه لا أثر له لا فی الصـحیح و لا فی الموضوع ... و بذلک یعرف شأن (الدهلوی...)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۱۳

دحض المعارضة ب «لو کان بعدی نبی لکان عمر ...» ص: ۲۱۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۱۵

قوله: «و مثل: لو کان بعدی نبی لکان عمر».

أقول:

إن هذا باطل، و المعارضة به ساقطة لوجوه:

۱- کفر عمر سابقا ... ص: ۲۱۵

لا خلاف بین المسـلمین فی أنّ عمر بن الخطاب کان قـد أمضـی شـطرا کبیرا من عمره فی الشـرک و عبادة الأوثان، و هـذا الأمر ثبت

بالتواتر و لا يحتاج إلى الاستدلال و البرهان، و لا يسع أحدا- و لو كان فى غاية العصبيّة و العناد- جحده، فمن المستحيل صدور هذا الكلام- الدال على استحقاق عمر للنبوّة- من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لأنّه يخالف الإجماع القائم بين المسلمين على أنّ الكفر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۶

مانع عن النّبوة، و المسبوق بالكفر لا يكون نبيا.

و أمّا دلالته على استحقاقه النبوّة فواضحة جدا، و ظاهرة من كلمات القوم و يشهد بذلك:

أوّلا: أنّهم أوردوا هذا الكلام فى باب فضائل عمر بن الخطّاب...

و ثانيا: أن الطيبىّ زعم بلوغ عمر درجة الأنبياء فى الإلهام، ثمّ ذكر أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كأنّه تردّد فى أنه هل هو نبى أم لا!! ثم ذكر هذا الحديث المزعوم تأييدا لكلامه، و هذا نصّه كما

جاء فى (المرقاة) بشرح حديث أبى هريرة: «لقد كان فيما قبلكم من الأمم محدّثون فإن يك من أمتى أحد فإنّه عمر».

قال:

«قال الطيبى: هذا الشرط من باب قول الأجير: إن كنت عملت لك فوفّنى حقّى، و هو عالم بذلك، و لكنّه يخيّل من كلامه أن تفريطك فى الخروج عن الحق فعل من له شك فى الاستحقاق مع وضوحه، و المراد بالمحدّث: الملهم المبالغ فيه الذى انتهى إلى درجة الأنبياء فى الإلهام، فالمعنى: لقد كان فيما قبلكم من الأمم أنبياء يلهمون من قبل الملأ الأعلى، فإن يك فى أمتى أحد هذا شأنه فهو عمر، جعله لانقطاع قرينه و تفوّقه على أقرانه فى هذا، كأنّه تردّد فى أنه هل هو نبى أم لا، فاستعمل إن، و يؤيّده ما ورد فى الفصل الثانى:

لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطّاب

، ف «لو» فى الحديث بمنزلة «إن» على سبيل الفرض و التقدير، كما فى قول عمر رضى اللّه عنه: نعم العبد صهيب لو لم يخف اللّه لم يعصه» [۱].

و ثالثا: لقد ذكر الشيخ أحمد السرهندى المجدّد فى مكاتيبه [۲]: انّ الشيخين

---

[۱] المرقاة فى شرح المشكاة: ۵/ ۵۳۱- ۵۳۲.

[۲] المكتوب رقم: ۲۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۷

يعدّان فى الأنبياء، و هما محفوفان بفضائل الأنبياء. ثمّ احتجّ لذلك بهذا الكلام الباطل.

و رابعا: قال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (اللمعات فى شرح المشكاة) بشرحه: «قوله: لكان عمر بن الخطاب. لعلّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال ذلك لأجل كون عمر ملهما محدّثا، يلقى الملك فى روعه الحق، و له مناسبة بعالم الوحى و النبوة. و اللّه أعلم».

و خامسا: قال الشيخ ولى اللّه الدهلوى: «النوع التاسع و الثلاثون: لو كان بعده صلّى اللّه عليه و سلّم نبى لكان عمر،

فقد روى عن عقبة بن عامر أنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب.

أخرجه الترمذى» [۱].

۲- عمر غير معصوم ... ص: ۲۱۷

اتفق المسلمون على أنّ عمر لم يكن معصوما. و الشواهد على هذا من كلامه هو و غيره كثيرة جدا، و من لم يكن معصوما فلا يجوز

أن يكون نبيّا البتّة، فالكلام المحتجّ به- الدالّ على جواز نبوّة عمر لو كان بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم نبىّ- باطل.

۳- استلزامه أفضليّة عمر من أبى بكر ... ص: ۲۱۷

ثمّ إنّ هذا الكلام يستلزم أن يكون عمر أفضل من أبى بكر، و لكنهم أجمعوا على أنّ الأفضل منهما هو أبو بكر، فهذا دليل آخر على بطلان هذا الحديث

---

[۱] قرة العينين: ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۸

المزعوم.

و من الغريب ذكر بعضهم إيّاه فى الأدلّة الدالّة على أنّ الأفضلية بترتيب الخلافة، قال التفتازانى فى (تهذيب الكلام): «و الأفضلية بترتيب الخلافة، أما إجمالا- فلأنّ اتّفاق أكثر العلماء على ذلك يشعر بوجود دليل لهم عليه. و أمّا تفصيلا فلقوله تعالى: وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِى يُؤْتِى مالَهُ يَتَزَكَّى و هو أبو بكر.

و لقوله عليه السلام: و اللّه ما طلعت الشمس و لا غربت بعد النبيّين و المرسلين على أحد أفضل من أبى بكر

. و

قوله: خير أمّتى أبو بكر ثم عمر.

و

قال: لو كان بعدى نبى لكان عمر

. و

قال: عثمان أخى و رفيقى فى الجنة».

لكنّ الملّا يعقوب اللّاهورى- نبّه إلى خطأ هذا الاستدلال فقال فى (شرح التهذيب): «و

لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: خير أمتى أبو بكر ثم عمر

. و

قال عليه السلام: لو كان بعدى نبى لكان عمر.

لا شكّ أنّ هذا و ما بعده يدل على فضل من ورد فى فضله، و أما على الوجه الذى يدّعيه أهل الحق ففى ثباته له نوع تردّد، و لو قرّرنا هذا الدليل بأنّه لو كان بعده عليه السلام نبى لكان هو خيرا من غيره و أنّ عمر وحده صالح لنيل النبوة على تقدير عدم ختمها، يلزم أن يكون عمر أفضل من أبى بكر، و التخصيص يخلّ بالتنصيص».

۴- بطلانه ببداهة العقل ... ص: ۲۱۸

إنّ هذا الحديث المزعوم من الموضوعات المعلوم بطلانها ببداهة العقل، كسائر ما روى فى شأن أبى بكر و عمر، و قد أورد الفيروزآبادى بعضها- و قد تقدّم نصّ كلامه- بل إنّه أعظم و أطمّ من تلك كما هو واضح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۱۹

۵- ضعف أسانيده ... ص: ۲۱۹

اشارة

و هو- بالإضافة الی ما تقدّم- ضعیف سندا، و لنوضّح ذلک فیما یلی:

إنهم یروونه- فی الأکثر- من حدیث «عقبة بن عامر» و مداره علی «مشرح ابن هاعان».

قال الترمذی: «حدثنا سلمة بن شبیب، نا المقری، عن حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح بن هاعان، عن عقبة بن عامر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو کان نبی بعدی لکان عمر بن الخطّاب

.هذا حدیث غریب لا نعرفه إلّا من حدیث مشرح بن هاعان» [۱].

ضعف مشرح بن هاعان ... ص: ۲۱۹

فنقول: إنّ «مشرح بن هاعان» من ضعفاء المحدّثین، ذکره ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین) قائلا: «مشرح بن هاعان المغافری المصری لا یحتج به».

و قال بعد القدح. فیه و هو الحدیث الثانی من فضائل عمر:

«قال ابن حبان: انقلبت علی مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» [۲].

و قال الذهبی:

«د ت ق: مشرح بن هاعان المصری، عن عقبة بن عامر، صدوق، لیّنه ابن حبان، و قال عثمان بن سعید عن ابن معین ثقة، و قال ابن حبان: یکنی أبا مصعب، یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها. روی عنه اللیث و ابن لهیعة.

---

[۱] صحیح الترمذی: ۵/ ۶۱۹.

[۲] الموضوعات: ۱/ ۳۲۱.

فالصواب ترک ما انفرد به. و ذکره العقیلی فما زاد فی ترجمته من أن: قیل: إنه جاء مع الحجاج إلی مکة و نصب المنجنیق علی الکعبة» [۱].

و فی (حسن المحاضرة) بترجمته: «قال ابن حبان: یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها» [۲].

فظهر ضعف الرجل و سقوط حدیثه فقد أورده ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین) و العقیلی فی (الضعفاء) و قال ابن الجوزی: «لا یحتج به»، و قال ابن حبّان: «انقلبت علیه صحائفه فبطل الاحتجاج به».

و لأنّه جاء مع الحجاج إلی مکة و نصب المنجنیق علی الکعبة، و أیّ قدح أعلی من هذا؟ و هل یجوز الاحتجاج بحدیث من هذا حاله و فعله؟

و من هنا یظهر أیضا سقوط توثیق ابن معین- علی فرض ثبوته- له، علی أنّ الجرح المفسّر سببه مقدّم علی التعدیل کما تقرّر فی محلّه، و کأنّ الذهبی استصغر هذه الطامّة من الرّجل فقال: صدوق...!!

و یزید سقوط الحدیث وضوحا قول ابن حبان: «یروی عن عقبة مناکیر لا یتابع علیها». و قد علمت أنّ هذا الحدیث منها، و قوله أیضا: «فالصواب ترک ما انفرد به» و قد علمت من کلام الترمذی انفراده به...

ضعف بکر بن عمرو ... ص: ۲۲۰

ثم إن راویه عن مشرح هو: «بکر بن عمرو المغافری» و هو أیضا مطعون فیه، قال ابن حجر: «قال الحاکم: سألت الدار قطنی عنه فقال: ینظر فی أمره» [۳]

---

[۱] میزان الاعتدال: ۴/ ۱۱۷.

[۲] حسن المحاضرة: ۱/ ۲۷۰.

[۳] تهذیب التهذیب: ۱/ ۴۸۶.

و قال الذهبی: «قال أبو عبد اللّه الحاکم: ینظر فی أمره» [۱] و فی (تهذیب التهذیب) «قال ابن القطّان: لا نعلم عدالته» [۲].

و من هنا فقد ذکره ابن حجر العسقلانی فی مقدمة (فتح الباری) فی سیاق أسماء من طعن فیه من رجال البخاری. [۳].

الحدیث من طریق آخر ... ص: ۲۲۱

و رواه الطّبرانی فی (المعجم الصّغیر) من روایة «عصمة بن مالک» لکنّ إسناده ضعیف کذلک، قال المناوی: «لو کان بعدی نبی لکان عمر بن الخطاب.

أخبر عمّا لم یکن لو کان کیف یکون، و فیه إبانة عن فضل ما جعله اللّه لعمر من أوصاف الأنبیاء و خلال المرسلین، حم ت ک عن عقبة بن عامر الجهنی طب عن عصمة بن مالک و إسناده ضعیف» [۴].

و قال بعد قول السیوطی: «طب عن عصمة بن مالک» قال: «قال البیهقی: و فیه: الفضل بن مختار، و هو ضعیف» [۵].

ضعف الفضل بن المختار ... ص: ۲۲۱

أقول: و لنذکر بعض کلماتهم فی ضعف هذا الرجل:

قال ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین): «الفضل بن المختار أبو سهل

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۳۴۷.

[۲] تهذیب التهذیب: ۱/ ۴۸۶.

[۳] هدی الساری ۳۹۱.

[۴] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر: ۲/ ۳۱۰.

[۵] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر: ۵/ ۳۲۵.

البصری. منکر الحدیث. و قال ابو حاتم الرازی: یحدث بالأباطیل، سمع محمد ابن مسلم الطائفی، و أبان بن أبی عیّاش. روی عنه

إبراهيم بن مخلّد، و سعيد بن عفير».

و فی (ميزان الاعتدال): «الفضل بن المختار أبو سهل البصری، عن ابن أبی ذئب و غيره، قال أبو حاتم: أحاديثه منكرة يحدّث بالأباطيل. و قال الأزدی:

منكر الحديث جدّا، و قال ابن عدی: أحاديثه منكرة عامّتها لا يتابع عليها» ثم روی عنه أحاديث فقال: «فهذه أباطيل و عجائب» [۱].

و فی (المغنی فی الضعفاء): «الفضل بن المختار أبو سهل عن ابن أبی ذئب، مجهول، قال أبو حاتم: و يحدّث بأباطيل» [۲].

و فی (لسان الميزان): «و قال العقيلی يحدّث عن محمد بن مسلم الطّائفی، و هو منكر الحديث» [... ۳].

و قال السّيوطی فی (ذيل اللآلی المصنوعة): «ابن عدی: حدثنا الحسين بن عبد الغفار الأزدی، حدثنا سعيد بن كثير بن عفير، حدثنا الفضل بن المختار، عن أبان، عن أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم لأبی بكر: يا أبا بكر ما أطيب مالك، منه بلال مؤذّنی و ناقتی التی هاجرت عليها، و زوجتنی ابنتك، و واسيتنی بنفسك و مالك، كأنی أنظر إليك علی باب الجنّة تشفع لأمتی. أورده ابن الجوزی فی الواهيات، و قال: أبان متروك، و الفضل بن المختار قال أبو حاتم الرازی: يحدّث بالأباطيل، و أورده صاحب الميزان فی ترجمة الفضل

و قال: هذا باطل».

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۳/ ۳۵۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء: ۲/ ۵۱۳.

[۳] لسان الميزان: ۴/ ۴۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۳

الحديث بلفظ آخر ... ص"۲۲۳

و جاء بعض الوضّاعين

فنسب إلی النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال لعمر بن الخطاب: «لو كان بعدی نبی لكنته».

لكنّ المحقّقين النقاد من أهل السّنة كالخطيب البغدادی و ابن عساكر أنكروه،

فقد قال المتقی: «عن ابن عمر: قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم لعمر بن الخطاب: لو كان بعدی نبی لكنته.

خط و قال: منكر، كر» [۱].

و قال: «لو كان بعدی نبی لكنته قاله لعمر. الخطيب فی رواة مالك، و ابن عساكر عن ابن عمر

و قال: منكر» [۲].

بل لقد أورده ابن الجوزی فی (الموضوعات...)

قال البدخشانی فی (تحفة المحبين): «لو كان بعدی نبی لكنته. قاله لعمر. خط فی رواة مالك، عس و قال:

منكر، كلاهما عن ابن عمر، و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات»

الغرض من وضع هذا الحديث ... ص: ۲۲۳

ثمّ إنّ الغرض من هذا الافتراء و التزویر هو مقابلة

الحدیث المتواتر الوارد فی حق أمیر المؤمنین علیه السلام: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی»

إذ فیه إیماء لطیف إلی أنّه لو کان بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نبی لکان علی علیه السلام، و قد اعترف علماء أهل السنة بهذا المعنی، کما لا یخفی علی من لاحظ (المرقاة فی شرح المشکاة).

---

[۱] کنز العمال: ۱۴/ ۲۴۴.

[۲] کنز العمال: ۱۲/ ۱۸۶.

بل لقد صرّح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بهذا فی بعض طرق حدیث المنزلة...

قال العلامة ابن شهرآشوب: «و فی روایات کثیرة: إلّا أنه لا نبی بعدی و لو کان لکنته. رواه الخطیب فی التاریخ، و عبد الملک العکبری فی الفضائل، و أبو بکر بن مالک، و ابن الثلاج، و علی بن الجعد، فی أحادیثهم، و ابن فیاض فی شرح الأخبار عن عمّار بن مالک، عن سعید بن خالد، عن أبیه» [۱].

و قال السیوطی فی (بغیة الوعاة) فی «باب فی أحادیث منتقاة من الطبقات الکبری، عنّ لنا أن نختم بها هذا المختصر، لیکون المسک ختامه و الکلم الطیب تمامه» بعد أحادیث رواها بسنده عن الخطیب:

«و به إلیه: أنبأنا أبو القاسم الأزهری، حدثنا المعافی بن زکریا، حدثنا ابن أبی الأزهر، حدثنا أبو کریب محمد بن العلا، حدثنا محمد بن إسماعیل بن صبیح، حدثنا أبو أویس، حدثنا محمد بن المنکدر، حدثنا جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی و لو کان لکنته» [۲].

بل إنّ هناک أحادیث أخری من فضائله تدل علی هذا المعنی،

ففی کتاب (المودّة فی القربی للهمدانی): «عن أنس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن اللّه اصطفانی علی الأنبیاء و اختار لی وصیّا و خیرت ابن عمی وصیّی، و شدّ به عضدی کما شدّ عضد موسی بأخیه هارون، و هو خلیفتی و وزیری، و لو کان بعدی النبوة لکان نبیا».

و یؤیّده أخبار أخری، منها

ما رواه النطنزی فی (الخصائص العلویة) بقوله:

«أخبرنی أبو علی الحداد قال: حدّثنی أبو نعیم الأصفهانی بإسناده عن الأشج قال: سمعت علی بن أبی طالب یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

---

[۱] مناقب آل أبی طالب: ۳/ ۶.

[۲] بغیة الوعاة: ۴۴۰.

یقول: یا علی إنّ اسمک فی دیوان الأنبیاء الذین لم یوح إلیهم».

و الجدیر بالذکر أن بعض مهرة الوضع قلب متن ذاک الحدیث الموضوع فذکره بلفظ «لو لم أبعث فیکم لبعث عمر» فقد جاء فی (میزان الاعتدال) ما نصه:

«رشدین بن سعد المهری المصری، عن زهرة بن معبد، و یونس بن یزید و عنه:

قتیبة، و أبو کریب، و عیسی بن مثرود، و خلق. قال أحمد: لا- یبالی عمّن روی، و لیس به بأس فی الرقاق و قال: أرجو أنه صالح الحدیث. و قال ابن معین: لیس بشیء، و قال أبو زرعة: ضعیف، و قال الجوزجانی: عنده مناکیر کثیرة. قلت:

کان صالحا عابدا سیّئ الحفظ غیر معتمد. مات سنة ۱۸۸. و قال أبو یوسف الرقی: إذا سمعت بقیّة یقول ثنا أبو الحجاج المهری فاعلم أنّه رشدین بن سعد، و عن قتیبة قال: ما وضع فی ید رشدین شیء إلّا و قرأه، و قال س: متروک.

عمرو الناقد، ثنا عبد اللّه بن سلیمان الرقی، ثنا رشدین، عن عقیل، عن الزهری، عن أبی سلمة، عن أبی هریرة مرفوعا: لکلّ شیء قمامة و قمامة المسجد لا و اللّه و بلی و اللّه.

رشدین، عن ریان بن قائد، عن سهل بن معاذ، عن أبیه مرفوعا: الذی یتخطّی رقاب الناس یوم الجمعة یتّخذ جسرا إلی جهنم.

أحمد بن الحجاج القهستانی، ثنا ابن المبارک، ثنا رشدین بن سعد، عن عمرو بن الحرث، عن أبی السمج، عن أبی الهیثم، عن أبی سعید: لعن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الفاعل و المفعول به و قال: أنا منهم بریء.

ابن أبی السری العسقلانی، ثنا رشدین، ثنا ابن لهیعة، عن مشرح بن هاعان، عن عقبة بن عامر مرفوعا: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر نبیا.

قال ابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۶

عدی: قلّب رشدین متنه، إنما متنه لو کان بعدی نبی لکان عمر» [۱]

أورده ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۲۲۶

بل لقد أورده ابن الجوزی فی (الموضوعات) ضمن الأحادیث الموضوعة فی فضل عمر قائلا:

«الحدیث الثانی: أنبأنا إسماعیل بن أحمد قال: أنبأنا ابن مسعدة قال: أنبأ حمزة قال: أنبأ ابن عدی قال: ثنا علی بن الحسن بن قدید قال: ثنا زکریا ابن یحیی الوقار قال: ثنا بشر بن بکر، عن أبی بکر بن عبد اللّه بن أبی مریم، عن ضمرة بن حبیب، عن عصیف بن الحارث، عن بلال بن رباح قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

قال ابن عدی: و ثنا عمر بن الحسن بن نصر الحلبی قال: ثنا مصعب بن سعد أبو خیثمة قال: ثنا عبد اللّه بن واقد قال: حدّثنا حیوة بن شریح، عن بکر ابن عمرو، عن مشرح بن هاعان، عن عقبة بن عامر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

قال المصنف: هذان حدیثان لا- یصحّان عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم. أمّا الأوّل: فإن زکریا بن یحیی کان من الکذّابین الکبار، قال ابن عدی: کان یضع الحدیث. و أمّا الثّانی: فقال أحمد و یحیی: عبد اللّه بن واقد لیس بشیء. و قال النسائی: متروک الحدیث، و قال ابن حبّان: انقلبت علی مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» [۲].

---

[۱] میزان الاعتدال: ۲/ ۴۹.

[۲] الموضوعات: ۱/ ۳۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۷

دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۷

و من الصنائع المستفظعة: کلام السّیوطی فی تعقیب کلام ابن الجوزی و الدفاع عن هذا الحدیث الباطل و الکذب الواضح، إذ قال: «ابن عدی، ثنا علی بن الحسین بن قدیر، ثنا زکریا بن یحیی الوقار، ثنا بشر بن بکر، عن أبی بکر بن عبد اللّه بن أبی مریم الغسّانی، عن ضمرة، عن عصیف بن الحارث، عن بلال ابن رباح مرفوعا: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر.

و قال: ثنا عمر بن الحسن بن نصر الحلبی، ثنا معصب بن سعد أبو حنیفة، ثنا عبد اللّه بن واقد، ثنا حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح ابن هاعان، عن عقبة بن عامر مرفوعا: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر. لا یصح.

زکریا کذّاب یضع، و ابن واقد متروک، و مشرح لا یحتج به.

قلت: زکریا ذکره ابن حبان فی الثقات، و ابن واقد هو أبو قتادة الحرانی وثّقه ابن معین و أحمد و غیرهما، و مشرح ثقة صدوق، روی له أبو داود و الترمذی و ابن ماجة.

و قال أبو العباس الزوزنی فی کتاب شجرة العقل: ثنا علی بن الحسین بالرقة، ثنا أبو عبد اللّه محمد بن عتبة المعروف بالرملی، ثنا الحسین بن الفضل الواسطی، ثنا عبد اللّه بن واقد، عن صفوان بن عمرو، عن راشد بن سعد، عن عبد اللّه بن جبیر الحضرمی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعمر: لو لم أبعث لبعثت.

و قد ورد من حدیث أبی بکر و أبی هریرة.

قال الدیلمی: أنا أبی، أنا عبد الملک بن عبد الغفار، أنا عبد اللّه بن عیسی بن هارون، عطاء بن میسرة الخراسانی، عن أبی هریرة رفعه: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر، أیّد اللّه عمر بملکین یوفّقانه و یسدّدانه، فإذا أخطأ صرفاه حتی یکون صوابا

. قال الدیلمی:

تابعه راشد بن سعد، عن المقدام بن معدی کرب، عن أبی بکر الصدیق. و اللّه

أعلم» [۱].

الرّد علی دفاع السّیوطی ... ص: ۲۲۸

و دفاع السّیوطی عن هذا الحدیث المصنوع الموضوع مردود و ذلک:

أوّلا: لأنّ السّیوطی قد حرّف کلام ابن الجوزی، فقد جاء فی کلامه فی جرح (زکریّا بن یحیی) قوله: «کان من الکذابین الکبار» لکنّ السّیوطی ذکر بدل هذه الجملة کلمة «کذّاب».

کما ذکر ابن الجوزی عن أحمد و یحیی قولهما فی (عبد اللّه بن واقد): «لیس بشیء». لکنّ السّیوطی أسقط ذلک من عبارة ابن الجوزی تمهیدا لزعمه بعد ذلک «وثّقه ابن معین و أحمد».

و أیضا، جاء فی کلام ابن الجوزی عن ابن حبان «انقلبت علی مشرح صحائفه فبطل الاحتجاج به» لکنّ السّیوطی حوّرها إلی کلمة «لا یحتج به».

إلی غیر ذلک من الدقائق التی لا تخفی علی أهل النظر...

و ثانیا: لأنّ قوله فی حق (زکریا بن یحیی): «ذکره ابن حبان فی الثقات» لو سلّم فهو معارض بطعن و جرح جماعة من الأئمة، قال

الـذهبی: «زکریا بن یحیی المصـری، أبو یحیی الوقار، عن ابن وهب فمن بعـده، قال ابن عـدی: یضع الحدیث، کذّبه صالح جزرة، قال صالـح: ثنـا زکریـا الوقـار و کـان من الکـذّابین الکبـار، و قـال ابن یونس: کان فقیها صاحب حلقـة، عاش ثمانین سـنة، و قیل کان من الصلحاء العباد الفقهاء نزح عن مصر أیام محنة القرآن إلی طرابلس المغرب، ضعّفه ابن یونس و غیره» [۲].

---

[۱] اللئالی المصنوعة: ۱/ ۳۰۲.

[۲] میزان الاعتدال: ۲/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۲۹

و قال (المغنی فی الضعفاء): «زکریا بن یحیی الوقار عن ابن وهب، و کان احد الفقهاء اتّهم بالکذب» [۱].

بل لقـد ضـعّفه السّـیوطی نفسه و نقل کلمات الأعلام فی ذلک، فقـد جاء فی کتاب الأنبیاء و القدماء من (ذیل اللآلی المصـنوعة) بعد حدیث: «قلت: زکریا الوقار، قال ابن عدی: یضع الحدیث. و قال صالح جزرة: کان من الکذّابین الکبار. و قال ابن حبان: أخطأ فی هذا الحدیث. و قال العقیلی: حدّث عن ابن وهب حدیثا باطلا».

و ثالثـا: لأنّ ما ذکره لتوثیق «ابن واقـد» مردود بما تقـدّم فی کلام ابن الجوزی عن احمـد و یحیی من أنّه «لیس بشـیء» و عن النسائی: «متروک الحـدیث». لکنّ السّـیوطی أسـقط من کلام ابن الجوزی قدح أحمد و یحیی، و لم ینسب قدح النسائی إلیه بل قال: «متروک» من دون ما نسبة إلی قائل ... و هل هذا إلّا تخدیع شنیع؟!.

و لو کان السیوطی بصـدد التحقیق فی المسألـة لکان مقتضـی القاعدة عدم تحریف کلام ابن الجوزی، و ذکر نصه بتمامه ثم التحقیق فی ثبوت قـدح أحمـد و یحیی، فإمّا یـذعن بـذلک و إما یبطله و یثبت توثیقهما الرجل ببرهان مبین، أو یرجّح التوثیق علی الجرح- لو ثبت کلا الطرفین- بدلیل...

لکنّه سلک غیر سبیل المحقّقین و ارتکب ما لا یجوز...

و التحقیق: إنّه لو ثبت توثیق أحمـد و یحیی «لابن واقـد» لعارضه جرحهما إیّاه- بنقل ابن الجوزی- و تکون النتیجـة سـقوطهما معا، و بقاء جرح النسائی بلا معارض، و هو کاف لضعف الرجل. فکیف و قد وافقه علی ذلک جماعة، کأبی زرعة، و أبی حاتم، و البخاری، و ابن سعد، و صالح جزرة، و الحربی، و ابن عدی، و الدار قطنی، و أبی داود، و أبی نعیم، و غیرهم؟!. بل لو فرض ثبوت توثیق

---

[۱] المغنی: ۱/ ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۰

أحمد و یحیی لم یلتفت إلیه مع ذلک ... قال الذهبی: «ق: عبد اللّه بن واقد، أبو قتادة الحرانی، مات سـنة عشر و مائتین. قال البخاری: سکتوا عنه، و قال أیضا:

ترکوه، و قال أبو زرعـة و الدار قطنی: ضـعیف، و قال أبو حاتم: ذهب حدیثه، و روی عبد اللّه بن أحمد عن ابن معین: لیس بشـیء، و روی الدولابی عن عباس عن یحیی: لیس بشیء، و قال أیضا: لیس به بأس، کثیر الغلط.

ابن عـدی، ثنا ابن حوصا، ثنا عباس بن محمـد عن ابن معین: أبو قتادة الحرانی ثقة. و قال عبد اللّه بن أحمد: قلت لأبی: إن یعقوب بن إسـماعیل بن صبیح ذکر أن أبا قتادة الحرانی کان یکذب، فعظم ذلک عنده جدّا و قال: هؤلاء أهل حران یحملون علیه، کان أبو قتادة یتحرّی الصّـدق، و لقـد رأیته یشـبه أصـحاب الحدیث، و قال أحمد فی موضع آخر: ما به بأس، رجل صالح یشـبه أهل النسک و ربّما أخطأ و قال الجوزجانی: متروک.

و قال یحیی بن بکیر: قدم ابو قتادة علی اللیث و علیه جبّة صوف و هو یکتب فی کتف قد وضع صوفة فی قشـر جوزة فکتب منها، فلمّا

ذهب إلی منزله بعث إليه سبعين دينارا فردّها.

و قال ابن حبان: كان أبو قتادة من عبّاد الجزيرة فغفل عن الإتقان، فوقعت المناكير فی أخباره، فلا يجوز أن يحتجّ بخبره» [۱].

و قال ابن حجر: «قال الميمونی عن أحمد: ثقة إلّا أنّه كان ربما أخطأ، و كان من أهل الخير يشبه النسّاك، و كان له ذكاء، و قال عبد اللّه عن أبيه نحو ذلك، و زاد: فقيل له: إن قومه يتكلّمون فيه، قال: لم يكن به بأس، فقلت: إنهم يقولون: لم يكن يفصل بين سفيان و يحيى بن أبی أنيسة، قال: لعلّه اختلط، أما هو فكان ذكيا، فقلت: إن يعقوب بن إسحاق بن صبيح ذكر أنه كان يكذب، فعظم ذلك عنده جدّا و قال: كان أبو قتادة يتحری الصّدق و أثنی عليه قال: قد رأيته

---

[۱] ميزان الاعتدال: ۲/ ۵۱۷.

يشبه أصحاب الحديث، و أظنّه كان يدلّس، و لعله كبر فاختلط.

قال عبد اللّه بن أحمد: و قال يحيى بن معين: ليس بشیء، و قال الدوری عن يحيى: ثقة، و قال ابن أبی حاتم: سألت أبا زرعة عنه فقلت: ضعيف الحديث؟ قال: نعم لا يحدّث عنه. قال: و سألت أبی عنه، فقال: تكلّموا فيه، منكر الحديث و ذهب حديثه، و قال البخاری: تركوه منكر الحديث و قال فی موضع آخر: سكتوا عنه، و قال النسائی: ليس بثقة، و قال الجوزجانی: متروك الحديث.

قال البخاری مات سنة ۲۰۷. و قال أبو عروبة الحرانی: ذكر أصحابنا أنه مات سنة ۲۱۰.

قلت: و قال ابن سعد: كان لأبی قتادة فضل و عبادة و لم يكن فی الحديث بذاك، و قال البزار: لم يكن بالحافظ، و كان عفيفا متفّقها بقول أبی حنيفة، و كان يغلط و لا يرجع إلی الصواب. و قال ابن حبان: كان من عبّاد الجزيرة فغفل عن الإتقان و حدّث عن الوهم فوقع المناكير فی حديثه، فلا يجوز الاحتجاج بخبره.

و قال صالح جزرة: ضعيف مهين. و قال الحربی: غيره أوثق منه- و هذه العبارة يقولها الحربی فی الذی يكون شديد الضعف- و قال أبو عروبة: كان يتكّل علی حفظه فيغلط، و قال ابن عدی: ليس هو عندی ممّن يتعمّد الكذب، إنما يخطئ، و قال أبو داود: أهل حرّان يضعّفونه و أحمد ثنا عنه. و قال: إنما كان يؤتی من لسانه، و قال الحاكم أبو أحمد: حديثه ليس بقائم، و قال أبو نعيم الاصبهانی: روی عن هاشم و ابن جريج منكرات» [۱].

و أمّا دعوی السيوطی توثيق «غيرهما» - أی غير أحمد و يحيی- «لابن واقد» فلم نجد فی كتب الرجال ما يدلّ عليها، و علی المدّعی إثبات ذلك ... نعم ذكروا القدح فيه عن جماعة من الأساطين بالاضافة إلی أحمد و يحيی، كما علم من عبارات (الميزان) و (تهذيب التهذيب) و كذا فی غيرهما من الكتب ... ففی

---

[۱] تهذيب التهذيب: ۶/ ۶۶.

(الضعفاء المتروكين لابن الجوزی): «عبد اللّه بن واقد أبو قتادة الحرانی مشهور بالحديث و الزهد. قال أبو حاتم: ذهب حديثه. و قال الدار قطنی و غيره: ضعيف.

و أما أحمد فقال: ما به بأس و ربما أخطأ، و قال البخاری: تركوه».

و فی (تقريب التهذيب): «عبد اللّه بن واقد الحرانی أبو قتادة، أصله من خراسان-: متروك، و كان أحمد يثنی عليه و قال: لعلّه كبر و اختلط و كان يدلّس.

من التاسعة. مات سنة ۲۱۰» [۱].

و قال السندی فی (مختصر تنزیه الشریعة): «عبد اللّه بن واقد أبو قتادة الحرانی، روی خبرا موضوعا مهتوکا قال الذهبی هو آفته، و قال ابن الجوزی:

دسّ فی حدیثه، و کان مغفّلا».

بل انّ السّیوطی نفسه طعن فیه، و هذا من العجائب المستطرفة-

فقد جاء فی کتاب الجهاد من (ذیل اللآلی المصنوعة) ما نصه: «الدیلمی: أنبأنا أبی، أنبأنا عبد الباقی بن محمد، أنبأنا أحمد بن محمد بن عمران، أنبأنا الحسن بن أحمد بن سعید الرهاوی، حدثنی سعید، عن عثمان بن مطر، عن قیس بن الربیع، عن أبی إسحاق، عن عبد اللّه بن واقد، عن أبی سعید رفعه: من رابط یوما فی سبیل اللّه کان له کعتاقه ألف رجل کل رجل عبد اللّه ألف عام.

عثمان بن مطر متروک، و کذا عبد اللّه بن واقد».

فتخلّص: أن ضعف «عبد اللّه بن واقد» ثابت لدی المحققین. بل لقد زاد الحدیث المفتعل «لو لم أبعث فیکم لبعث عمر» ضعفا و هوانا وقوعه فی سنده، و من هنا ذکره الذهبی فی (المیزان) بترجمة ابن واقد ضمن الأحادیث الضّعیفة بسببه حیث

قال: «ابو خیثمة مصعب بن سعید، ثنا عبد اللّه بن واقد، ثنا حیاة بن شریح، عن بکر بن عمرو، عن مشرح، عن عقبة بن عامر قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو لم أبعث فیکم لبعث عمر» [۲].

---

[۱] تقریب التهذیب: ۱/ ۴۵۹.

[۲] میزان الاعتدال: ۲/ ۵۱۹.

و رابعا: لأنّ ما ذکره بصدد توثیق «مشرح» یبطله ما تقدم سابقا من وجوه ضعفه عن العقیلی، و ابن حبان، و ابن الجوزی...

و خامسا: لأنّ ما أورده عن الزوزنی فی سنده «ابن واقد» أیضا و قد عرفته، و أیضا فی سنده «راشد بن سعد الحمصی» و قد ضعّفه الدار قطنی و ابن حزم. قال ابن حجر بترجمته: «و ذکر الحاکم أن الدار قطنی ضعّفه، و کذا ضعّفه ابن حزم.

و قد ذکر البخاری أنه شهد صفین مع معاویة» [۱].

بل یکفی فی سقوطه ما ذکره البخاری من خروجه مع الفئة الباغیة...

علی أنّه من أهل حمص، و أهل حمص معروفون ببغض أمیر المؤمنین علیه السلام و نصبهم العداء له، کما أنّهم موصوفون بالرّقاعة، کما لا یخفی علی من راجع (معجم البلدان) [۲] و (شرح مقامات الحریری) و غیرهما.

و سادسا: لأنّ حدیث أبی هریرة- الذی رواه الدیلمی و ذکره السیوطی مؤیّدا للحدیث المفتعل- فی طریقه «إسحاق بن نجیح» و هو من أکذب النّاس لدی نقّاد الحدیث و علماء الرجال:

قال ابن الجوزی فی (الضعفاء و المتروکین): «إسحاق بن نجیح أبو صالح الملطی أکذب الناس».

و قال الذهبی فی (میزان الاعتدال): «قال أحمد: هو من أکذب الناس.

و قال یحیی: معروف بالکذب و وضع الحدیث، و قال یعقوب الفسوی: لا یکتب حدیثه، و قال س و الدار قطنی: متروک. و قال الفلّاس: کان یضع الحدیث صراحا...

و قال یزید بن مروان الخلّال: ثنا إسحاق بن نجیح، عن عطا، عن أبی

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۳/ ۲۲۶.

[۲] معجم البلدان: ۲/ ۳۰۴: «و من عجیب ما تأمّلته من أمر حمص فساد هوائها و تربتها اللذین یفسدان العقل حتی یضرب بحماقتهم

المثل، ان أشد الناس علی علی رضی اللّه عنه بصفین مع معاویة کان اهل حمص و أکثرهم تحریضا علیه وجدّا فی حربه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۴

هریرة مرفوعا: إن لکلّ نبی خلیلا من أمته و إنّ خلیلی عثمان.

و هذا باطل، و یدل علی ذلک

قوله علیه السلام: لو کنت متّخذا من هذه الأمة خلیلا لاتخذت أبا بکر خلیلا.

قال أحمد بن حنبل فیما رواه عنه ابنه عبد اللّه: إسحاق بن نجیح من أکذب الناس، یحدّث عن النّبی و عن ابن سیرین برأی أبی حنیفة.

و قال أحمد بن محمد القاسم بن المحرز: سمعت یحیی بن معین یقول: إسحاق بن نجیح الملطی کذاب عدوّ اللّه رجل سوء خبیث. و قال عبد اللّه بن علی المدینی: سألت أبی عن إسحاق الملطی فقال بیده هکذا، أی لیس بشیء. و من علی المدینی: سألت أبی عن إسحاق الملطی فقال بیده هکذا، أی لیس بشیء. و من أباطیل الملطی» [... ۱].

و ذکره الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) قائلا: «إسحاق بن نجیح الملطی، عن عطاء الخراسانی و ابن نجیح: معروف بالوضع» [۲].

و قال ابن حجر: «قال أحمد: إسحاق من أکذب الناس یحدّث عن النبیّ- یعنی عثمان- و عن ابن سیرین برأی أبی حنیفة. و قال ابن محرز: سمعت ابن معین یقول: کذاب عدوّ اللّه رجل سوء خبیث. و قال ابن أبی شیبة عنه: کان ببغداد قوم یضعون الحدیث منهم إسحاق بن نجیح الملطی، و قال ابن أبی مریم عنه:

من المعروفین بالکذب و وضع الحدیث. و قال عبد اللّه بن علی بن المدینی: سألت أبی عنه فقال بیده هکذا، أی لیس بشیء و ضعّفه، و قال فی موضع آخر: روی عجائب، و قال عمرو بن علی: کذّاب کان یضع الحدیث، و قال الجوزجانی: غیر ثقة و لا من أوعیة الأمانة، و قال علی بن نصر الجهضمی و البخاری: منکر الحدیث، و قال النسائی: متروک الحدیث، و قال یعقوب الفسوی: لا یکتب حدیثه، و قال صالح بن محمد: ترک حدیثه، و قال أبو أحمد بن عدی: أحادیثه موضوعات وضعها هو و عامّة ما أتی عن ابن جریح بکلّ منکر وضعه علیه، و هو بیّن الأمر فی الضعفاء، و هو ممّن یضع الحدیث.

---

[۱] میزان الاعتدال: ۱/ ۲۰۰.

[۲] المغنی فی الضعفاء: ۱/ ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۳۵

قلت: و قال النسائی فی التمییز: کذّاب، و قال أبو أحمد الحاکم: منکر الحدیث، و قال ابن حبان: دجال من الدجاجلة یضع الحدیث صراحا، و قال البرقی: نسب إلی الکذب، و قال الجوزجانی: کذّاب وضّاع لا یجوز قبول خبره و لا الاحتجاج بحدیثه و یجب بیان أمره، و أبو سعید النّقاش: مشهور بوضع الحدیث، و قال ابن طاهر: دجال کذاب، و قال ابن الجوزی: أجمعوا علی أنه کان یضع الحدیث. و ذکره الدولابی و الساجی و العقیلی و غیرهم فی الضعفاء» [۱].

بل لقد ضعّفه السیوطی نفسه،

فقد قال فی (ذیل اللآلی المصنوعة) بعد أن روی حدیثه «إن لکلّ نبی خلیلا من أمته و إن خلیلی عثمان بن عفان» قال: أورده ابن الجوزی فی الواهیات

و قال: إسحاق بن نجیح معروف بالکذب و وضع الحدیث. و قال ابن حبان: کان یضع الحدیث علی رسول اللّه صراحا. و یزید بن مروان قال یحیی: کذّاب. و قال ابن حبان: یروی الموضوعات عن الأثبات لا یجوز الاحتجاج به. و قال فی المیزان: هذه من أباطیل إسحاق».

و فی کتاب الأطعمة منه بعد حدیث: «إسحاق بن نجیح کذّاب یضع الحدیث».

فالعجب کیف یذکر فی هذا المقام حدیث هذا الدجّال الکذّاب مؤیّدا للحدیث المفتعل الموضوع فی فضل عمر...؟!

هذا کلّه مضافا إلی:

أن فی إسناد حدیث أبی هریرة «عطاء الخراسانی» و قد ذکره البخاری و العقیلی فی الضعفاء، و کان یکذب علی سعید بن المسیب، و قال ابن حبان: کان ردیّ الحفظ یخطئ و لا یعلم، فبطل الاحتجاج به ... جاء ذلک بترجمته فی (میزان الاعتدال ۳/ ۷۴) و (تهذیب التهذیب ۷/ ۲۱۲).

و إلی أنّ عطاء عن أبی هریرة مرسل، قال ابن حجر: «روی عن الصحابة

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۱/ ۲۵۲.

مرسلا کابن عباس، و عدی بن عدی الکندی، و المغیرة بن شعبة، و أبی هریرة، و أبی الدرداء، و أنس، و کعب بن عجرة، و معاذ بن جبل. و غیرهم».

قال «و قال الطبرانی: لم یسمع من أحد من الصّحابة إلّا من أنس» [۱].

و إذا کان مرسلا و لم یعرف الواسطة فلا اعتبار لهذا الحدیث من هذه الجهة کذلک.

و باختصار: إنّ هذا الحدیث موهون للغایة، و من هنا قال المناوی: «و أما

خبر الدیلمی عن أبی هریرة: لو لم أبعث لبعث عمر

فمنکر» [۲].

و أمّا حدیث أبی بکر الذی جعله السیوطی مؤیّدا للحدیث الموضوع فمداره علی «راشد بن سعد». و قد عرفته فیما تقدّم.

فظهر: بطلان حدیث الدیلمی بکلا طریقیه و سقوطه عن درجة الاعتبار، و من هنا أورده البدخشانی فی (تحفة المحبّین) عن الفردوس عن أبی بکر و أبی هریرة، فی الفصل الثالث- من باب فضائل عمر- الذی خصّه بالأحادیث الضّعاف، کما لا یخفی علی من راجع الکتاب المذکور.

فسقط دفاع السّیوطی عن الحدیث المفتعل الموهون، و سقوط ما ذکره بالتفصیل، و للّه الحمد علی ذلک حمدا کثیرا.

---

[۱] تهذیب التهذیب: ۷/ ۲۱۲.

[۲] فیض القدیر: ۵/ ۳۲۵.

وجوه استدلال الشیعة بروایات أهل السنة ... ص: ۲۳۷

اشارة

(قوله):

«فإن اعتبرت روایات أهل السنة فهی معتبرة بالنسبة إلی الکل، و إلّا سقط إلزامهم، لأنهم لا یلزمون بروایة واحدة».

أقول:

یتضّح سقوط هذا الکلام و سخافته بالوجوه التالیة:

۱- بطلان احتجاجاته به ... ص: ۲۳۷

إنه یجوز للشّیعة إلزام (الدهلوی) و سائر علماء أهل السنة بنفس هذا البیان الذی أورده لإلزامهم، فلهم أن یقولوا- لمن احتجّ بروایة من روایاتهم من باب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۸

الإلزام- هذا الکلام فی جوابه، و علی هذا الأساس تبطل جمیع احتجاجات (الدهلوی) فی کتابه (التحفة).

۲- النقض باستدلال المسلمین ... ص: ۲۳۸

و لو کان هذا الکلام صحیحا لبطل استدلال المسلمین بروایات المخالفین من الیهود و النصاری و غیرهم و إلزامهم بها، إذ یجوز لهم- بناء علیه- أن یجیبوا عن ذلک بمثل هذا الکلام، و به یبطل ما یذکره المسلمون و یستدلون به علی نبوّة نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی ضوء روایات المخالفین.

و کأنّ (الدهلوی) حیث یرید نصرة المشایخ الثلاثة لا یدری- أو لا یلتفت- إلی ما یترتّب علی کلامه من المفاسد!!

۳- لزوم غلق باب الإلزام ... ص: ۲۳۸

بل إنّه یستلزم غلق باب الإلزام و الاحتجاج، و هو أهمّ أبواب علم الکلام و المناظرة، لأنّ کلّا من المتخاصمین یحتجّ بروایات الآخر لیلزمه بها، فلکل منهما أن یقول هذا الکلام فی جواب الآخر، و حینئذ ینسدّ باب المناظرة، و تبطل جمیع استدلالات المتکلّمین فی سائر کتب الکلام.

۴- وجه استدلال الشّیعة ... ص: ۲۳۸

إنّ استدلال أهل الحق

بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بإخراج أهل السّنة إیّاه فی کتبهم، لیس من جهة أنّهم یعتقدون صحة تلک الروایات و اعتبارها، بل إنّما یستدّلون بتلک الرّوایات لإتمام الحجة علی أهل السّنة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۳۹

و دعوتهم الی الأخذ به و العمل بمقتضاه، و بذلک یسقط ما ذکره (الدهلوی) و لا یصغی إلیه.

۵- قاعدة الإقرار ... ص: ۲۳۹

إنّه لمّا کانت قضّیة (إقرار العقلاء علی أنفسهم مقبول و علی غیرهم مردود) مسلّمة لدی جمیع العقلاء، و کان حدیث مدینة العلم قد رواه و أخرجه کبار علماء أهل السّنة، و أوضحوا دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بلا فصل، صحّ للشّیعة الاستدلال علی مطلوبهم بروایات أهل السّنة، و کان فی غایة المتانة.

و أمّا احتجاج (الدهلوی) بروایات بعض أهل نحلته فی فضل الخلفاء فهی من متفردات رواتها و واضعیها، فلا یجوز له الاستناد إلیها، و إلزام أهل الحق بها البتّة...

و بهذا الوجه أيضا يبطل هذا الكلام...

۶- اعتبار اقرار الخصم ... ص: ۲۳۹

إن موقف أهل السّنة- حيث يروون و يثبتون

حديث «أنا مدينة العلم»

و غيره من فضائل أمير المؤمنين عليه السلام- موقف الخصم المقر، و فی مورد روایة فضائل الشّيوخ موقف الخصم المدعی، و قد تقرّر لدی الجميع اعتبار إقرار الخصم علی كلّ حال، و بطلان دعواه إلّا أن يقيم عليها الدليل و البرهان.

و علی هذا الأساس يتم استدلال أهل الحق بروايتهم حديث «مدينة العلم» و لا يتمّ (للدهلوی) الاحتجاج بحديث «ما صبّ اللّه» ... و حديث «لو كان بعدی». ... لأنّه ادعاء محض، و كان علی (الدهلوی) إقامة البرهان و الدليل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۴۰

علی صحّة هذين الحديثين ليجوز له الاحتجاج بهما.

و لا يخفی أنّ الشّواهد علی ما ذكرنا من اعتبار إقرار الخصم دون دعواه- إلّا مع الدليل- كثيرة جدا، لكنّا نكتفی هنا بذكر واحد منها، و ذلك ما جاء فی (تاريخ الخلفاء) حيث قال: «و أخرج عن إبراهيم بن الحسن قال قال المدائنی للمأمون:

إن معاوية قال: بنو هاشم أسود و أحداء و نحن أكثر سيدا، فقال المأمون: إنّه قد أقرّ و ادّعی، فهو فی ادّعائه خصم و فی إقراره مخصوم» [۱].

فظهر أنّ ما أراده (الدهلوی) من إلزام أهل الحق- الذين يحتجون بروایة أهل السنة فضائل الامام عليه السلام- بقبول «ما صبّ اللّه»... و غيره من الخرافات لا يلتفت إليه أدنی التفات...

۷- كلام رشيد الدين ... ص: ۲۴۰

و لقد قال رشيد الدين خان تلميذ (الدهلوی) فی (الشوكة العمرية): «إنّه و إن كان الأئمة الأطهار عليهم السلام- بمقتضی الأحاديث التی ذكرها صاحب الرسالة و غيرها من الأحاديث الشائعة المستفيضة- سادة الأمّة، و إن أخبار أولئك الأخيار هی مفاتيح المغلقات و مصابيح الظلمات و مصادر الحكمة و مظاهر الشريعة، إلّا أنّ الكلام فی أسانيد تلك الأخبار، و كثيرا ما يكون رواة إحدی الفرق لديهم مأمونين ولدی غيرهم مطعونين، و لذا ترى كلّ فرقة صحّة ما ورد عن طريق رواتها و تقدح ما ورد عن طريق رواة الفرقة المخالفة لها».

فمن العجيب تغافل (الدهلوی) عن هذا الأصل الذی ذكره تلميذه فی مقام البحث و المناظرة ... فيطالب الشيعة بقبول «ما صبّ اللّه » ...و أمثاله من الخرافات، فی مقابل احتجاجهم بروايات أهل السّنة فی باب فضائل أمير المؤمنين

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۴۱

عليه السلام و أهل البيت الطاهرين.

۸- كلام الدهلوی فی صدر التحفة ... ص: ۲۴۱

و لقد ذکر (الدهلوی) نفسه فی صدر کتابه (التحفة) بأنه قد التزم فیه الاحتجاج مع الشیعة بما ورد فی کتبهم المعتبرة، لأنّ کلا من الطرفین المتخاصمین ینسب الآخر إلی التّعصب و العناد و لا یثق برواياته ... فالعجب منه کیف نسی هذا الإلزام؟! و کیف احتجّ ب «ما صبّ اللّه» ... و غیره من الخرافات؟! و کیف طالب الشیعة بقبول هذه الخرافات؟! و هل هذا إلّا تهافت غریب و تناقض عجیب؟!!

۹- کلام والده ... ص: ۲۴۱

و بمثل کلام الرشید صرّح شاه ولی اللّه الدهلوی فی خاتمة کتابه (قرة العینین فی تفضیل الشیخین). و قد صرّح بأنّه لا یجوز المناظرة مع الامامیة بأحادیث الصحیحین فضلا عن غیرها ... فلیراجع.

۱۰- بطلان الحدیثین المزعومین ... ص: ۲۴۱

لقد ظهر بالتفصیل صحّة حدیث مدینة العلم و ثبوته سندا و دلالة، حسب تصریحات کبار أعلام أهل السنة. و ظهر بطلان «ما صبّ اللّه » ...و «لو کان بعدی» ... حسب تصریحات کبار علمائهم کذلک.

فمطالبة أهل الحق باعتبار هذین الحدیثین- بعد ذلک- و عدم الالتزام بمقتضی حدیث (مدینة العلم) سخیف للغایة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۴۲

و من هنا یظهر انطباق المثل الذی ذکره علی نفسه، و اللّه سبحانه العاصم و هو ولی التوفیق، و صلّی اللّه علی سیدنا محمد و آله الطیبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و الحمد للّه رب العالمین.

قال المیلانی: هذا آخر الکلام علی ما تفوّه به (الدهلوی) فی الجواب عن

حدیث «أنا مدینة العلم»

و لنتعرّض لما أتی به غیره من علماء أهل السنة فی هذا الباب و اللّه المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۴۳

مع العلماء الآخرین فیما قالوه حول حدیث مدینة العلم ... ص: ۲۴۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۴۵

و إذ فرغنا من نقض کلمات (الدهلوی) حول

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و إبطال هفواته فی تضعیفه، کان من المناسب التعرّض لکلمات غیره من علماء و محدّثی أهل السّنة بالنّسبة إلی هذا الحدیث، أو

حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها»

إفحاما للخصام و استیفاء للکلام، و اللّه ولیّ التوفیق:

(۱) مع العاصمی فی کلامه حول حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۲۴۵

اشارة

قال أبو محمد أحمد بن محمد بن على العاصمى ما نصّه:

«و تكلّموا فى تأويل هذا الحديث.

فذهبت الخوارج و من قال بقولهم إلى أنه أراد

بقوله «و على بابها»

الرفيع الباب من العلوّ، على بمعنى العالى لا الاسم العلم الذى كان المرتضى رضوان اللّه عليه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۶

مسمّى به، يقال: شيء عال و علىّ، و باب عال و علىّ، مثل سامع و سميع، و عالم و عليم، و قادر و قدير.

و إنما أرادوا بذلك الوقيعة فى المرتضى رضوان اللّه عليه و الحطّ عن رتبته.

و هيهات لا يخفى على البصر النّهار.

و ذهب بعض من يخالفهم الى أنّ المرتضى- رضوان اللّه عليه- لما كان باب المدينة، و لا يوصل إلى المدينة إلّا من جهة بابها، فكذلك النبى صلّى اللّه عليه و سلّم مدينة العلم و النبوة، و لا يوصل إلى علم النبى إلّا من جهة على.

و هذا أيضا غلو و تجاوز عن الحدّ، نستعيذ باللّه مما يوجب سخط اللّه، لأنّهم يتطرّقون بذلك إلى إبطال إمامة الشيخين، ثم إلى إبطال إمامة ذى النورين! و إن كان الأمر على ما قالوا لما كان يوصل إلى العلم و الأحكام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته، و لكان فيه إبطال كلّ حديث لم يكن المرتضى طريقه، و لكان فيه إبطال كثير من شرائع الدين التى أجمعت عليها الأمة باليقين.

و وجه الحديث عندنا: إنّ المدينة لا تخلو من أربعة أبواب، لأنّها مبنيّة على أربعة أركان و أسباب، ففى كل ركن باب، و قد كان المرتضى أحد أبوابها، و كان الخلفاء الثلاثة قبله هم الأبواب الثلاثة، و هذا و إن كان صحيحا فى المعنى و الحكم فإنّ تخصيص النبى عليه السلام إيّاه بلفظة باب مدينة العلم يدل على تخصيص كان له فى العلم و الخبرة و كمال فى الحكمة و نفاذ فى القضية، و كفى بها رتبة و فضيلة و منقبة شريفة جليلة» [۱].

دلالة الحديث على مذهب الامامية ... ص: ۲۴۶

أقول: لا ريب فى أنّ الصحيح هو الوجه الثانى، لكنّ العاصمى رماه بالغلو و التّجاوز، لأنّه يقتضى إمامة أمير المؤمنين عليه السلام بعد رسول اللّه صلّى

---

[۱] زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى. مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۷

اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل فاستعاذ منه، و الحال أن ما ذكره الامامية هو المعنى الحقيقى

لحديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم «فمن أراد العلم فليأت الباب» كما رواه الحاكم

و غير واحد، و

قوله «فمن أراد العلم فليأت باب المدينة» كما رواه سويد الحدثانى

، و

قوله: «فمن أراد المدينة فليأت الباب» كما رواه الحاكم فى المستدرك،

و

قوله: «فمن أراد المدينة فليأتها من بابها» كما رواه محمد ابن جرير الطبرى فى تهذيب الآثار

، و

قوله: «فمن أراد العلم فليأته من بابه» كما رواه الطبرانى فى المعجم الكبير

، و

قوله: «يا على كذب من زعم أنه يدخلها من غير بابها» كما رواه أبو الحسن الحربى فى كتاب الأمالى

، و

قوله: «و لا تؤتى البيوت إلّا من أبوابها» كما رواه ابن المغازلى فى المناقب

، و

قوله: «كذب من زعم أنه يصل إلى المدينة إلّا من قبل الباب» كما رواه ابن المغازلى أيضا فى المناقب...

كلّ ذلك من الشواهد الواضحة و الدلائل الساطعة على هذا المعنى.

بل إنّ كلمات كبار علماء أهل السّنة فى شرح

حديث «أنا مدينة العلم»

صريحة فى هذا المعنى، قال المناوى: «فإنّ المصطفى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم المدينة الجامعة لمعانى الديانات كلّها و لا بدّ لها من باب، فأخبر أنّ بابها هو على كرم اللّه وجهه، فمن أخذ طريقه دخل المدينة، و من أخطأه أخطأ طريق المهدى» [۱].

و قال أيضا: «قال الحرالى: قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم كتاب اللّه منحصر إلى علم على، و من جهل ذلك فقد ضلّ عن الباب الذى من ورائه يرفع اللّه من القلوب الحجاب، حتى يتحقّق اليقين الذى لا يتغيّر بكشف الغطاء. إلى هنا كلامه» [۲].

---

[۱] فيض القدير فى شرح الجامع الصغير ۳/ ۴۶.

[۲] المصدر نفسه ۳/ ۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۴۸

و قال أيضا: «فإنّ المصطفى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو المدينة الجامعة لمعانى الديانات كلّها، و لا بدّ للمدينة من باب يدخل منه، فأخبر أنّ بابها هو على، فمن أخذ طريقه دخل المدينة، و من لا فلا» [۱].

و قال محمد بن إسماعيل الأمير اليمانى- بعد كلام له فى معنى هذا الحديث-: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصىّ عليه السلام بهذه الفضيلة العجيبة و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشرف ما فى الكون و هو العلم، و أنّ منه يستمد ذلك من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هى العلوم النبوية، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سيد رسله صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنّ هذا الشرف يتضاءل عنه كلّ شرف، و يطأطئ رأسه تعظيما له كلّ من سلف و خلف» [۲].

فإنكار العاصمى هذا المعنى الواضح الذى ينادى به الحديث الشريف بمختلف ألفاظه، و يعترف به غير واحد من شرّاحه و غيرهم، عجيب للغاية.

و من آيات علوّ الحق:

أنّ السخاوی و الزرکشی قد أیّدا فی (المقاصد الحسنة) و (الدرر المنتثرة) حدیث مدینة العلم بحدیث: «علی منی و أنا من علی لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی»

الدال بصراحة علی انحصار أداء الأحکام و غیرها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعلیّ علیه الصلاة و السلام، فیکون معنی حدیث مدینة العلم عندهما نفس المعنی الذی ذکرناه، و هو أنّه لا یمکن الوصول إلی علم رسول اللّه إلّا من طریق أمیر المؤمنین. فمن شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر! و أمّا قول العاصمی: «و إن کان الأمر علی ما قالوا لما کان یوصل إلی العلم و الأحکام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته» فکلام عاطل، لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أخبر أنّ الطریق الموصل إلی ذلک هو طریق علی علیه السلام لا غیر، و أنّ من زعم الوصول إلی ذلک لا عن طریقه فهو مفتر کذّاب، و یکفی فی

---

[۱] التیسیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۸۴.

[۲] الروضة الندیة: ۷۶.

إظهار کذبهم

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر بابها»

و أیضا

قوله علیه و آله الصلاة و السلام: «کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من قبل الباب».

و لو سلّم وصول بعضهم إلی بعض الأمور لا- عن طریقه لم یکن ذلک وصولا- علی المنهج المعتبر و الوجه المأمور به، بل یکون وصولهم کوصول السّارق و المتسوّر، قال اللّه عزّ و جلّ: وَ لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها [۱]. و من هنا

قال أمیر المؤمنین علیه السلام فی بعض خطبه: «و نحن الشعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب و لا تؤتی البیوت إلّا من أبوابها، فمن أتاها من غیر أبوابها سمّی سارقا»

و قد ذکر الشیخ سلیمان القندوزی هذا الکلام ضمن شواهد حدیث مدینة العلم [۲] کما ورد فی کتاب (نهج البلاغة) الذی اعترف أکابر علماء أهل السّنة بأنّه من کلام سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد قال عبد الحمید بن أبی الحدید المعتزلی بشرحه: [۳] «ثم ذکر أن البیوت لا- تؤتی إلّا من أبوابها. قال اللّه تعالی: وَ لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها ثم قال:

من أتاها من غیر أبوابها سمّی سارقا، و هذا حق ظاهرا و باطنا. أما الظاهر فلأن من یتسوّر البیوت من غیر أبوابها هو السارق. و أما الباطن فلأن من طلب العلم من غیر أستاذ محقق فلم یأته من بابه فهو أشبه شیء بالسارق» [۴].

ثم إنّ هذا المعنی الذی یذکره أهل الحق لا یستلزم إبطال کلّ حدیث لم یکن الامام علیه السلام فی طریقه، بل ینظر فإن کان من طریق الصحابة العدول

---

[۱] سورة البقرة: ۱۷۷.

[۲] ینابیع المودة ۱/ ۷۵.

[۳] نهج البلاغة ط صبحی الصالح: ۲۱۵.

[۴] شرح نهج البلاغة ۹/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۰

المقبولین، و کان موافقا لما وصل من طریق باب مدینة العلم، لم یکن لابطاله وجه، و إلّا کان باطلا بلا ریب، فبطل ما زعمه العاصمی. و الحمد للّه.

و أیضا: لا یستلزم ذلک إبطال شیء من شرائع الدین التی أجمعت علیها الأمّه، لأنّ الإجماع علی تلک الشرائع إن کان أمیر المؤمنین علیه السلام داخلا فیه وجب اتباع تلک الشّرائع- و لا یجوز إنکار الوصول إلیها من طریقه علیه السلام- و إن لم یکن الامام داخلا فیه لم یجز اتّباعها و العلم بها، بل لا یجوز دعوی اجماع الأمّة علیها حینئذ، بل إطلاق «شرائع الدین» علیها بعید عن الصّواب.

وجوه الجواب عن تأویل العاصمی ... ص: ۲۵۰

اشارة

و أمّا قوله: «و وجه الحدیث عندنا أنّ المدینة لا تخلو من أربعة أبواب، لأنها مبنیّة علی أربعة أرکان و أسباب، ففی کلّ رکن باب، و قد کان المرتضی أحد أبوابها، و کان الخلفاء الثلاثة قبله هم الأبواب الثلاثة» فالجواب عنه من وجوه:

۱- إنه دعاوی فارغة ... ص: ۲۵۰

إنّ هذا الوجه لیس إلّا دعاوی فارغة و تخرّصات عاطلة، فإنّه یدّعی أولا «أن المدینة لا تخلو من أربعة أبواب» ثم یعلّل هذه الدعوی بقوله «لأنّها مبنیّة علی أربعة أرکان و أسباب» ... و یستنتج: «و قد کان المرتضی» ... و کلّ ذلک دعوی بلا دلیل، بل إنّها دعاوی ممنوعة، لأنّ المدینة قد تخلو من أربعة أبواب، و لا یشترط أن تکون مبنیّة علی أربعة أرکان و أسباب، و لو سلّم ذلک فلا یشترط أن یکون فی کلّ رکن باب، و مع التّسلیم فکیف یجوز قیاس مدینة العلم بالمدینة المادیة الظاهریّة؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۱

إنّ أهل الحق لیترفّعون عن التفوّه بمثل هذه الکلمات و التخیّلات، و التشبث بها فی مقام الاستدلال...

۲- لم یذکر النبی الّا بابا واحدا ... ص: ۲۵۱

و لو کان الخلفاء الثلاثة الأبواب الثلاثة الأخری للمدینة لذکر النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذلک کما ذکر علیّا علیه السلام، بل کان علیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أن یذکرهم قبله- علی ما یدّعی العاصمی- و الّا لزم ترجیح المرجوح فی الذکر و ترک ذکر الراجح و الأسبق، و هو غیر جائز.

و حیث لم یذکر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بابا للمدینة سوی أمیر المؤمنین علیه السلام ظهر بطلان ما زعمه العاصمی فی معنی الحدیث.

و بما ذکرنا یظهر لنقّاد الکلام إن ما تفوّه به العاصمی- علی أثر حبّ الشیوخ الثّلاثة- من الکلام الباطل العاطل فی نفسه یستلزم نسبة الظلم إلی النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و العیاذ باللّه.

۳- أمر النبی بإتیان هذا الباب فقط ... ص: ۲۵۱

و أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فی ذیل الحدیث- بإتیان الباب، و هو لا یرید من «الباب» إلّا «علیّا علیه السلام»، بل لقد

صرّح باسمه

فی بعض ألفاظ الحدیث بقوله: «فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و من الواضح جیّدا: أنّه لو کان الخلفاء الثلاثة قد بلغوا هذه المرتبة لذکرهم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما ذکره، إذ لو کان ثمّة مصلحة لعدم ذکرهم فی صدر

---

[۱] من ذلک: الحدیث فی فرائد السمطین، فراجع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۲

الحدیث فلا أقل من الإرجاع إلیهم و الأمر بإتیانهم فی ذیله! و إذ لم یشر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی هذا الأمر، و اقتصر علی ذکر علی علیه السلام کیف یجوز أن یقال بأنّهم کانوا الأبواب الثلاثة؟ و هل هذا إلّا مجرّد الإفک و الافتراء؟

۴- عدم ذکره الثلاثة فی حدیث آخر ... ص: ۲۵۲

و لو فرض وجود مصلحة لترک الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ذکر کون الثلاثة الأبواب الأخری لمدینة العلم فی هذا الحدیث، کان من اللازم أن یصرّح بهذا المعنی فی حدیث آخر، و لکن دون إثبات ذلک خرط القتاد.

و من هنا أیضا یظهر أنّ دعوی العاصمی ذلک لیس إلّا من الهواجس النفسانیة.

۵- اعترافهم بالجهل فی مواضع عدیدة ... ص: ۲۵۲

و مما یبطل الوجه الذی ذکره العاصمی جهل المشایخ بالأحکام و القضایا، و اعترافهم بعدم التفقّه فی الدین، فی مواضع کثیرة جدا، فمن لم یکن له حظ من العلم کیف یکون بابا لمدینة العلم؟.

۶- النقض علیه بکلام نفسه ... ص: ۲۵۲

و بالتّالی، فإنّ هذا الوجه الذی ذکره العاصمی منقوض بما قاله هو فی الجواب عمّا یذهب إلیه الشیعة من أنه «إن کان الأمر علی ما قالوا لما کان یوصل إلی العلم و الأحکام و الحدود و شرائع الإسلام إلّا من جهته، و لکان فیه إبطال کلّ حدیث لم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۳

یکن المرتضی طریقه، و لکان فیه إبطال کثیر من شرائع الدین التی أجمعت علیها الامّة بالیقین» فإنّ هذا الکلام بعینه یتوجّه إلی الوجه الذی اختاره، و لا سیّما و أنّ أهل السّنة یأخذون عن کلّ من دبّ و درج من أصحابهم، و أنّ روایات غیر الخلفاء فی مصادر الحدیث عندهم اکثر بکثیر من روایات الخلفاء.

۷- بطلانه من ذیل کلامه ... ص: ۲۵۳

و من الطّریف قول العاصمی بعدئذ: «و هذا و إن کان صحیحا فی المعنی و الحکم، فإن تخصیص النبی علیه السلام إیّاه بلفظة باب مدینة العلم یدلّ علی تخصیص کان له فی العلم و الخبرة و کمال فی الحکمة و نفاذ فی القضیّة، و کفی بها رتبة و فضیلة و منقبة شریفة جلیلة». فإنه بعد ما حاول تأویل الحدیث و توجیهه بما ذکره لم یجد بدّا من الاعتراف بتخصیص أمیر المؤمنین علیه السلام بهذه الفضیلة، لعدم وصف أولئک بلفظ «باب مدینة العلم» أو نحوه لا فی هذا الحدیث و لا فی غیره من الأحادیث، فاعترف بدلالة هذا التخصیص «علی تخصیص کان له فی العلم و الخبرة و کمال فی الحکمة و نفاذ فی القضیة، و کفی بها رتبة و فضیلة و منقبة

شریفه جلیلة» و هذا یفید أعلمیة الامام علیه السلام.

فهذا الحدیث یدلّ علی إمامته من جهة دلالته علی الأعلمیة. کما یدلّ علی الامامة من جهة دلالته علی أنّه لا یوصل إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من جهته علیه الصلاة و السلام.

فکلام العاصمی هذا یتضمّن وجها آخر لدلالة

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام. و اللّه یحق الحق بکلماته، و یبطل الباطل بقواهر حججه و بیّناته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۵۴

(۲) مع العاصمی أیضا ... ص: ۲۵۴

اشارة

و اعلم أنّ للعاصمی فی کتابه المذکور کلاما آخر حول حدیث مدینة العلم هذا نصّه:

«قلت: و معنی الحدیث أنّ النبی صلّی اللّه علیه مثل المدینة، و إذا کانت مدینة مثل النبی صلّی اللّه علیه فلیس بعجب أن یکون لها أبواب کثیرة، لأن مدینة مثلها مثل النّبی علیه السلام فلیس بعجب أن یکون لها طول و سعة و عرض کأوسع مدینة فی الدنیا، و لیس بعجب أن یکون لها أبواب کثیرة.

فعلی باب منها فی القضاء، کما خصّه النبی صلّی اللّه علیه به:

أخبرنا الحسین بن محمد البستی قال: حدّثنا عبد اللّه بن أبی منصور قال: حدّثنا محمد بن بشر قال: حدّثنا محمد بن إدریس قال: حدّثنا محمد بن عبد اللّه بن المثنی قال:

حدّثنی حمید عن أنس قال: قضی علی قضاء، فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه فأعجبه فقال: الحمد للّه الذی جعل الحکمة فینا أهل البیت. قال: و بعثه رسول اللّه صلّی اللّه علیه إلی الیمن بالقضاء فقال: یا رسول اللّه لا علم لی بالقضاء.

فوضع النبی صلّی اللّه علیه یده علی صدره ثم قال: أللهم اهد قلبه و سدّد لسانه.

قال: فما شککت فی قضاء بین اثنین حتی جلست مجلسی هذا.

ثم یکون أبو بکر الصدیق رضوان اللّه علیه بابا منها، و هو أوّل باب و أفضل باب، حیث جعله النبی صلّی اللّه علیه أوّلهم فی الحدیث الذی ذکر فیه أصحابه و خصّ کلّ واحد منهم بخاصیّة، فکان رضوان اللّه علیه بابا فی الرحمة و الرأفة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۵۵

بالمسلمین و الشفقة علیهم کما

قال صلّی اللّه علیه: أرحم أمتی أبو بکر.

و

فی روایة أخری: أرأف أمتی بأمتی أبو بکر. و لا یکون الرحمة بالمسلمین إلّا من أصل العلم.

و بعد الصّدیق کان عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه بابا فی الشدّة علی المنافقین و المخالفین فی الدین،

قوله صلّی اللّه علیه: و أشدّهم- و روی: و أصلبهم- فی دین اللّه عمر بن الخطاب.

ثم عثمان بن عفان الباب الثالث منها فی صدق الحیاء،

قوله صلّى اللّه عليه: و أصدق أمتى حياء عثمان بن عفان.

و باب منها: أبيّ بن كعب حيث فضّله النبى صلّى اللّه عليه بعلم القرآن و قراءته،

قوله عليه السلام: و أقرؤهم أبيّ بن كعب

، و

روى: و أقرؤهم لكتاب اللّه.

و منها: معاذ بن جبل، لما فضّله النبى صلّى اللّه عليه فى العلم خاصة دون غيره،

قوله عليه السلام: و أعلم أمتى بالحلال و الحرام معاذ بن جبل.

و باب منها: زيد بن ثابت، لما فضّله النبى صلّى اللّه عليه بعلم الفرائض خاصة دون غيره،

قوله عليه السلام: و أفرض أمتى زيد بن ثابت.

و باب منها: أبو عبيدة بن الجراح فى الأمانة فى الإسلام، حيث خصّه النبى عليه السلام بالأمانة فى الإسلام، و الأمانة لا تؤدّى إلّا بالعلم،

قوله عليه السلام: و لكل أمة أمين و أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجرّاح.

ثمّ قال لأبى ذر فى غير هذا الحديث: من أراد أن ينظر إلى بعض زهد عيسى فلينظر إليه

. فينبغى أن يكون له باب فى الزهد من تلك المدينة. و جعل له أيضا باب الصّدق،

قوله صلّى اللّه عليه: ما حملت الأرض و لا أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبى ذر

، فجعل له بابين: باب الصدق و باب الزهد. و الزهد فى الدنيا جامع للعلم كلّه، و قد ذكرنا- فى فضل مشابه أبينا آدم عليه السلام- فى معنى هذا الحديث ما اغنى عن إعادته هاهنا».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۵۶

وجوه الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۲۵۶

اشارة

و فى هذا الكلام وجوه من النّظر، منها ما نذكره فيما يلى باختصار:

۱- التناقض فى كلماته ... ص: ۲۵۶

إن هذا الكلام يناقض كلامه المردود المتقدّم، لأنّه زعم هناك «إنّ المدينة لا تخلو من أربعة أبواب، لأنّها مبنيّة على أربعة أركان و أسباب» ... فجعل الخلفاء الأربعة الأبواب المؤدية الى المدينة، و هنا يقول: «فليس بعجب أن يكون لها أبواب كثيرة» ... ثم ذكر تسعة أشخاص جعلهم الأبواب الموصلة إليها، مستندا إلى روايات موضوعة سيأتى بيان حالها.

۲- بطلان دعوى اختصاص على بالقضاء ... ص: ۲۵۶

و إن قوله: «فعلى باب منها فى القضاء» تخصيص بلا مخصّص إلّا التعصّب و العناد، و أمّا الحديثان اللذان ذكرهما فى باب قضائه عليه السلام فلا يقتضيان تخصيص

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

بكونه بابها فى القضاء، بل إنّهما يدلّان على علوّ مقامه فى القضاء و أعلميته من سائر الأصحاب، و ذلك يستلزم إمامته و خلافته من

تلک الجهة، کما سیأتی بیانه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

علی أنّه لو سلّم هذا التخصیص فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

فإنّه سیأتی أن تخصیص النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إیّاه بهذه الفضیلة تصریح منه بأنّه قد جمع له جمیع العلوم و سائر أنواعها و أقسامها، فلو فرض أن یکون معنی حدیث أنا مدینة العلم کون علی علیه السلام بابا لها فی القضاء، ثبت کونه بابا إلیها فی جمیع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۷

العلوم، و من هنا قال ابن حجر المکی: «تنبیه- ممّا یدلّ علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات:

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی.

و هو حدیث صحیح لا نزاع فیه، و

قوله: أنا دار الحکمة- و فی روایة- مدینة العلم و علی بابها» [۱]

حیث جعل کلا من حدیث «مدینة العلم» و

حدیث «أقضاکم علی»

دالا علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات...

۳- حدیث: أرحم أمتی ... موضوع ... ص: ۲۵۷

اشارة

و استند العاصمی فی هذا الکلام إلی

حدیث: أرحم أمتی أبو بکر...

و هو من الأکاذیب الموضوعة و الأباطیل المصنوعة، حسب اعتراف کبار حفّاظ أهل السّنة و مشاهیر علمائهم، کما سنوضّح ذلک عن قریب.

و لمّا کان هذا الحدیث مما وضعته ألسنة المفترین و صنعته أیدی الوضّاعین و الکذّابین، نجد الاختلاف الفاحش فی ألفاظه، فهو فی بعضها کذب من أوّله إلی آخره، و فی بعضها یشتمل علی بعض الجمل الصادقة الصادرة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی حق علی علیه السلام و بعض خواص أصحابه، و هی فضائل واردة فی أحادیث صحیحة خلطتها أیدی الخیانة مع هذا الحدیث الموضوع لغرض التغطیة. و لنرفع السّتار عن ذلک بالإجمال فنقول:

الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۲۵۷

لقد رووا هذا الحدیث عن أنس بن مالک، و أخرجه الترمذی و ابن ماجة من أصحاب الصحاح...

قال الترمذی: «مناقب معاذ بن جبل و زید بن ثابت

---

[۱] المنح المکیة فی شرح القصیدة الهمزیة: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۵۸

و أبی و أبی عبیدة بن الجراح رضی اللّه عنهم:

حدثنا سفیان بن وکیع، حدثنا حمید بن عبد الرحمن، عن داود بن العطار، عن معمر، عن قتادة، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه

صلّى اللّه عليه و سلّم: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و اشدّهم فى أمر اللّه عمر، و أصدقهم حياء عثمان ابن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زيد بن ثابت، و أقرؤهم أبى بن كعب، و لكل أمة أمين و أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح.

هذا حديث غريب لا نعرفه من حديث قتادة إلّا من هذا الوجه.

و قد رواه أبو قلابة عن أنس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نحوه: - حدثنا محمد بن بشار، نا عبد الوهاب بن عبد الحميد الثقفى، حدثنا خالد الحذاء، عن أبى قلابة، عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدّهم فى أمر اللّه عمر، و أصدقهم حياء عثمان، و أقرؤهم لكتاب اللّه أبى بن كعب، و أفرضهم زيد بن ثابت، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ ابن جبل. ألا و إنّ لكلّ أمّة أمينا و إنّ أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح.

هذا حديث حسن صحيح» [۱].

و قال ابن ماجة: «حدثنا محمد بن المثنى، ثنا عبد الوهاب بن عبد المجيد، ثنا خالد الحذاء، عن أبى قلابة، عن أنس بن مالك إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أرحم أمتى بأمتى أبو بكر، و أشدّهم فى دين اللّه عمر، و أصدقهم حياء عثمان، و أقرؤهم لكتاب اللّه أبى بن كعب، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زيد بن ثابت، ألا و إنّ لكلّ أمة أمينا و أمين هذه الأمة أبو عبيدة ابن الجراح. حدثنا على بن محمد ثنا وكيع عن سفيان عن خالد الحذاء عن أبى قلابة مثله» [۲].

---

[۱] صحيح الترمذى ۵/ ۶۲۳.

[۲] سنن ابن ماجة ۱/ ۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۵۹

نظرة فى رجاله ... ص: ۲۵۹

أمّا «أنس بن مالك» فهو من كبار أعداء أمير المؤمنين عليه السلام.

و حديث قصّة الطائر المشوى من أصدق الشواهد على ذلك، بل يدلّ على ذلك هذا الحديث نفسه- على فرض ثبوته- حيث مدح فيه الثلاثة و جماعة من أشياعهم، و لم يذكر فيه أمير المؤمنين عليه السلام.

و أمّا «أبو قلابة» الذى عليه مدار حديثى ابن ماجة و طريقه الثانى عند الترمذى، فهو أيضا مقدوح و مجروح كما سيأتى.

و أمّا «خالد الحذاء» - و هو من رجال ابن ماجة فى طريقيه و الترمذى فى الطريق الثانى- فقد طعن فيه و جرحه أعلام القوم: كشعبة بن الحجاج، و ابن علّية و حمّاد بن زيد، و سليمان التيمى، و أبى حاتم، و العقيلى صاحب الضعفاء ... كما لا يخفى على ناظر كتب القوم، و ستسمع بعض ذلك فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

و أمّا «عبد الوهاب بن عبد المجيد» - الثقفى الواقع فى الطريق الثانى عند الترمذى، و الأول عند ابن ماجة- فقد قال ابن حجر العسقلانى: «عدّه ابن مهدى فيمن كان يحدّث عن كتب الناس و لا يحفظ ذلك الحفظ» قال: «و قال الدورى عن ابن معين: اختلط بآخره. و قال عقبة بن مكرم: اختلط قبل موته بثلاث سنين أو أربع سنين» و فيه: «و قال عمرو بن على: اختلط حتى كان لا يعقل، و سمعته و هو مختلط يقول: حدثنا محمد بن عبد الرحمن بن ثوبان باختلاط شديد» [۱] و قال سبط ابن العجمى الحلبى: «عبد الوهاب بن عبد المجيد بن الصلت قال عقبة بن مكرم: كان قد اختلط قبل موته بثلاث سنين أو أربع. قال أبو داود: تغيّر، و ذكره العقيلى فقال: تغيّر فى آخر عمره، و ذكره ابن الصلاح أيضا

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۰

فیهم» [۱].

و أمّا «محمد بن بشار» - راویه عن «عبد الوهاب» فی الطریق الثانی عند الترمذی- فسیأتی القدح فیه إن شاء اللّه تعالی.

و أمّا «سفیان الثوری» - راویه عن «خالد» عند ابن ماجة فی الطریق الثانی- فسیأتی بیان القدح فیه کذلک.

و أمّا «وکیع» - راویه عن «سفیان» عند ابن ماجة فی الطریق الثانی- فقد طعن فیه أحمد و ابن المدینی کما فی (تهذیب التهذیب) [۲] و ذکره الذهبی فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) [۳].

و أمّا «قتادة» - راویه عن «أنس» فی الطریق الأول عند الترمذی- فله قوادح عظیمة و مثالب جسیمة، لا تخفی علی من راجع ترجمته فی (تهذیب التهذیب) [۴] و غیره.

و أمّا «داود بن العطار» - راویه عن «معمر» فی أول طریقی الترمذی- ففی (میزان الاعتدال): «قال الحاکم: قال یحیی بن معین: ضعیف الحدیث. و قال الأزدی: یتکلّمون فیه» [۵].

و أمّا «سفیان بن وکیع» - فی طریق الترمذی- فمقدوح کذلک، قال الذهبی: «قال البخاری: یتکلّمون فیه لأشیاء لقّنوه إیّاها، و قال أبو زرعة: یتّهم بالکذب، و قال ابن أبی حاتم: أشار أبی علیه أن یغیّر ورّاقه فإنّه أفسد حدیثه

---

[۱] الاغتباط بمن رمی بالاختلاط.

[۲] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۱۰۹.

[۳] میزان الاعتدال ۴/ ۳۳۶.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۱۵.

[۵] میزان الاعتدال ۲/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۱

» [...۱] و فی (الکاشف): «ضعیف» [۲] و ذکره الذهبی أیضا فی (المغنی فی الضعفاء) قائلا: «ضعّف. و قال أبو زرعة: کان یتّهم بالکذب» [۳].

إنه لا یخلو عن إرسال ... ص: ۲۶۱

ثمّ إنّ هذا الحدیث لا یخلو عن إرسال، فلو سلم رواته عن الطعن لم یجز الحکم بصحته...

قال ابن حجر بشرح قول عمر «أقرؤنا أبیّ»: «کذا أخرجه موقوفا، و قد أخرجه الترمذی و غیره من طریق أبی قلابة عن أنس مرفوعا فی ذکر أبی و فیه ذکر جماعة و أوّله: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر و فیه: أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب. الحدیث

و صححه. لکن قال غیره: إن الصّواب إرساله» [۴].

و قال السخاوی فی

حدیث أرحم أمتی بأمتی أبو بکر

: «و الحدیث أعلّ بالإرسال، و سماع أبی قلابة من أنس صحیح إلّا أنه قیل: إنه لم یسمع منه هذا.

و قد ذکر الدار قطنی فی العلل الاختلاف فیه علی أبی قلابة، و رجّح هو و غیره کالبیهقی و الخطیب فی المدرج أن الموصول منه ذکر أبی عبیدة، و الباقی مرسل، و رجّح ابن الموافق و غیره روایة الموصول» [۵].

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۳.

[۲] الکاشف ۱/ ۳۷۹.

[۳] المغنی ۱/ ۲۶۹.

[۴] فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۱۳۵.

[۵] المقاصد الحسنة: ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۲

المرسل حدیث ضعیف ... ص: ۲۶۲

و من المعلوم أنّ الحدیث المرسل ضعیف و الاحتجاج به ساقط، و قد نصّ علی ذلک ابن الصّلاح فی (علوم الحدیث) و السّیوطی فی (تدریب الراوی فی شرح تقریب النواوی) و کذا غیرهما، و هذه عبارة السیوطی: «ثم المرسل حدیث ضعیف لا یحتجّ به عند جماهیر المحدثین و الشافعی، کما حکاه عنهم مسلم فی صدر صحیحه، و ابن عبد البر فی التمهید، و حکاه الحاکم عن ابن المسیّب و مالک و کثیر من الفقهاء و أصحاب الأصول و النظر» [... ۱].

روایة العاصمی واضحة الإرسال ... ص: ۲۶۲

و أمّا العاصمی نفسه فقد روی هذا الحدیث بسند مرسل، حیث رواه بإسناده عن أبی قلابة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلا وساطة أنس، فانّه لم یجرأ علی دعوی سماعها منه، و من المعلوم ان أبا قلابة تابعی لم یدرک صحبة النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا نصّ روایته:

«أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللّه قال: حدثنا أبو سعید الرازی قال: حدثنا یوسف بن عاصم الرازی البزار قال: حدثنا إبراهیم بن الحجاج قال: حدثنا حماد عن عاصم الأحول، عن أبی قلابة أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أحدّهم فی دین اللّه عمر، و أکثرهم حیاء عثمان بن عفان، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبیّ بن کعب، و لکلّ أمة أمین و أمین هذه الأمّة أبو عبیدة بن الجرّاح».

---

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۳

روایة قتادة مرسلا ... ص: ۲۶۳

بل یظهر من مراجعة (المصابیح) و (المشکاة) و (فتح الباری) روایة قتادة هذا الحدیث مرسلا، فلم یجرأ علی دعوی سماعها من أنس کذلک، و هذه عبارة

[المصابیح للبغوی : «عن أنس رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم بأمّتی فی أمر اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ ابن جبل، و لکل أمّة أمین و أمین هذه الأمة أبو عبیدة بن الجراح. صح. و رواه بعضهم عن قتادة رضی اللّه عنه مرسلا و فیه: و أقضاهم علی».

حصیلة البحث ... ص: ۲۶۳

إن هذا الحديث عن أنس مرسل، فضلا عن كونه ضعيفا سندا، و جعل الترمذى و ابن ماجة- و من حذا حذوهما- أنسا بين أبى قلابة أو قتادة و بين رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم خطأ فاحش أو تدليس ظاهر.

الحديث عن ابن عمر ... ص: ۲۶۳

و قد روى هذا الحديث الموضوع عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم برواية عبد اللّه بن عمر

قال الحاكم: «حدّثنا عبد الرحمن بن حمدان الجلّاب بهمدان، حدثنا أبو حاتم الرازى، حدثنا محمد بن يزيد بن سنان الرّهاوى، حدثنا الكوثر ابن حكيم أبو محمد الحلبى، عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ أرأف أمتى بها أبو بكر، و إنّ أصلبها فى أمر اللّه عمر، و إنّ أشدّها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۶۴

حياء عثمان، و إنّ أقرأها أبىّ بن كعب، و إنّ أفرضها زيد بن ثابت، و إنّ أقضاها على بن أبى طالب، و إنّ أعلمها بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و إنّ أصدقها لهجة أبو ذر، و إنّ أمين هذه الأمة أبو عبيدة بن الجراح، و إنّ حبر هذه الأمة لعبد اللّه بن عباس» [۱].

نظرة فى رجاله ... ص: ۲۶۴

و هذا السند ضعيف أيضا، فأمّا «محمد بن يزيد بن سنان الرهاوى» فقد صرّحوا بضعفه، ففى (الميزان): «قال الدار قطنى: ضعيف ... و قال النسائى:

ليس بالقوى» [۲] و أورده فى (المغنى فى الضّعفاء) [۳] و قال ابن حجر: «قال ابن أبى حاتم: سألت أبى عنه فقال: ليس بشىء، هو أشدّ غفلة من أبيه ... و قال البخارى أبو فروة متقارب الحديث إلا ابنه محمدا يروى عنه مناكير. و قال الآجرى عن أبى داود: و أبو فروة الجزرى ليس بشىء و ابنه ليس بشىء. و قال النسائى ليس بالقوى ... قال الترمذى: لا يتابع على روايته و هو ضعيف و قال الدار قطنى:

ضعيف» [۴] و قال ابن حجر فى (تقريب التهذيب): «ليس بالقوى» [۵].

و أمّا «كوثر بن حكيم» ففى (الضعفاء و المتروكين للبخارى): «كوثر بن حكيم عن نافع: منكر الحديث» و فى (الضّعفاء و المتروكين للنّسائى): «متروك الحديث» و قال الذهبى: «قال أبو زرعة: ضعيف، و قال ابن معين، ليس بشىء، و قال أحمد بن حنبل، أحاديثه بواطيل ليس بشىء، و قال الدار قطنى و غيره:

---

[۱] المستدرک ۳/ ۵۳۵.

[۲] ميزان الاعتدال ۴/ ۶۹.

[۳] المغنى فى الضعفاء ۲/ ۶۴۴.

[۴] تهذيب التهذيب ۹/ ۴۶۲.

[۵] تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۶۵

متروك» [۱] و قال الذهبى أيضا «تركوا حديثه، له عجائب» [۲].

طريق آخر عن ابن عمر ... ص: ۲۶۵

و قد أورد السیوطی هذا الحدیث الموضوع عن مسند أبی یعلی الموصلی عن ابن عمر حیث قال: «أرأف أمّتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم فی دین اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقضاهم علی، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم أبی، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ. ألا و إنّ لکلّ أمة أمینا و أمین هذه الأمة أبو عبیدة ابن الجراح. عن ابن عمر» [۳].

نظرة فی سنده ... ص: ۲۶۵

لا حاجة لأن نراجع مسند أبی یعلی للوقوف علی رجال هذا السند بالتفصیل، لأن الحافظ السخاوی و العلامة المنّاوی قد نصّا- کما ستسمع- علی أنّه من طریق ابن البیلمانی عن أبیه، و کلاهما ساقط عن درجة الاعتبار، فأمّا «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی» فقد قال البخاری: «محمد بن عبد الرحمن البیلمانی عن أبیه.

منکر الحدیث، کان الحمیدی یتکلّم فیه» و قال النسائی: «منکر الحدیث» [۴] و فی (الموضوعات لابن الجوزی) بعد حدیث فی فضل جدّة: «محمد بن عبد الرحمن قال یحیی: لیس بشیء. و قال ابن حبان: حدّث عن أبیه بنسخة شبیها بمائتی

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۴۱۶.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۵۳۴.

[۳] الجامع الصغیر بشرح المناوی ۱/ ۴۵۹.

[۴] الضعفاء و المتروکین انظر المجموع: ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۶

حدیث کلّها موضوعة، لا یحل الاحتجاج به» [۱] و فی (میزان الاعتدال): «محمد ابن عبد الرحمن بن البیلمانی عن أبیه: ضعّفوه. و قال البخاری و أبو حاتم: منکر الحدیث، و قال الدار قطنی و غیره: ضعیف ... قال ابن عدی: کلّما یرویه ابن البیلمانی البلاء منه» [۲] و قال فی (المغنی فی الضعفاء): «ضعّفوه. و قال ابن حبان:

روی عن أبیه نسخة موضوعة» [۳] و أورده سبط ابن العجمی فی (الکشف الحثیث عمّن رمی بوضع الحدیث) و قال ابن حجر: «ضعیف، و قد اتّهمه ابن عدی و ابن حبان» [۴].

و أمّا أبوه «عبد الرحمن بن البیلمانی» ففی (میزان الاعتدال): «عبد الرحمن ابن البیلمانی، من مشاهیر التابعین، یروی عن ابن عمر، لیّنه أبو حاتم و قال الدار قطنی: ضعیف لا تقوم به حجة» [۵] و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۶] و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف» [۷].

حصیلة البحث ... ص: ۲۶۶

فظهر بطلان هذا الحدیث عن ابن عمر بکلا طریقیه، و من هنا قال الحافظ السخاوی: «و عن ابن عمر عند ابن عدی فی ترجمة کوثر بن حکیم، و هو متروک.

و له طریق أخری فی مسند أبی یعلی من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عنه» [۸] فإنّ فی

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۵۱.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۷.

[۳] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۰۳.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲.

[۵] میزان الاعتدال ۲/ ۵۵۱.

[۶] المغنی ۲/ ۳۷۷.

[۷] تقریب التهذیب ۱/ ۴۷۴.

[۸] المقاصد الحسنة ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۷

هذا الکلام فوائد:

۱- إن

حدیث: ارحم أمتی بأمتی ... عن ابن عمر مذکور فی کتاب الکامل لابن عدی

، و ذلک مما یدلّ علی وهنه، لأنّ کتاب الکامل لابن عدی موضوعه الضّعفاء و المجروحون و أحادیثهم.

۲- إن ابن عدی أورد هذا الحدیث فی ترجمة کوثر بن حکیم، و منه یظهر أنّه یتّهم کوثر بن حکیم بوضع هذا الحدیث.

۳- إن راویه کوثر بن حکیم متروک عند الحافظ السخاوی.

۴- إن طریقه الآخر هو من طریق ابن البیلمانی عن أبیه عن ابن عمر.

۵- إن ضعف ابن البیلمانی و أبیه ثابت مشهور إلی حدّ أعرض السخاوی عن بیانه، و اکتفی بالقول بأنه من طریق ابن البیلمانی عن أبیه.

الحدیث عن جابر ... ص: ۲۶۷

و أخرج الطبرانی هذا الحدیث الموضوع عن جابر حیث

قال: «ثنا علی بن جعفر الملحی الاصبهانی، ثنا محمد بن الولید العباسی، ثنا عثمان بن زفر، ثنا مندل بن علی، عن ابن جریح، عن محمد بن المنکدر عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أرفق أمتی لأمّتی عمر بن الخطاب، و أصدق أمتی حیاء عثمان، و أقضی أمتی علی بن أبی طالب، و أعلمها بالحلال و الحرام معاذ بن جبل یجیء یوم القیامة أمام العلماء برتوة، و أقرأ أمتی أبی بن کعب، و أفرضها زید بن ثابت. و قد أوتی عویمر عبادة یعنی أبا الدرداء رضی اللّه عنهم أجمعین. لم یروه عن ابن جریح إلّا مندل» [۱].

---

[۱] المعجم الصغیر ۱/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۶۸

نظرة فی رجاله ... ص: ۲۶۸

و هذا الحدیث أیضا مطروح، لأن فی طریقه «مندل بن علی» - و قد تفرّد به عن ابن جریح کما نص علیه الطبرانی نفسه- قال النسائی (کتاب الضعفاء و المتروکین): «مندل بن علی ضعیف» و قال الذهبی: «قال أبو حاتم: شیخ. و قال أبو زرعة: لیّن. و قال أحمد: ضعیف» [۱] و فی (الضعفاء للذهبی): «فیه لین، ضعّفه أحمد و الدار قطنی» [۲] و قال ابن حجر: «قال الجوزجانی: ذاهب الحدیث، و قال الحاکم أبو أحمد: لیس بالقوی عندهم. و قال الساجی: لیس بثقة، روی مناکیر. و قال ابن معین: کان عبد الرحمن بن مهدی لا یحدّث عنه. و قال ابن قانع و الدار قطنی: ضعیف. و قال ابن حبان: کان ممن یرفع المراسیل و الموقوفات من سوء حفظه فاستحق الترک. و قال الطحاوی: لیس من أهل الثبت فی الروایة بشیء و لا یحتجّ به» [۳] و فی (تقریب التهذیب): «ضعیف» [۴] و قال صفی الدین

الخزرجی: «ضعّفه أحمد و غیره» [۵].

و «ابن جریج» قال ابن حجر العسقلانی «قال الجرمی عن مالک: کان ابن جریح حاطب لیل» قال: «و قال عثمان الدارمی عن ابن معین: لیس بشیء فی الزهری» قال: «و قال جعفر بن عبد الواحد عن یحیی بن سعید: کان ابن جریح صدوقا فإذا قال حدثنی فهو سماع، و إذا قال أخبرنی فهو قراءة، و إذا قال: قال فهو شبه الریح» [۶]. قلت: و أنت تری فی سند الطبرانی أنّه لم یقل: «قال» أیضا.

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۸۰.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۶۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۲۶۴.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۴.

[۵] خلاصة تذهیب الکمال: ۳۸۷.

[۶] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۶۹

و قال الدار قطنی بأنّه قبیح التّدلیس، ففی (تهذیب التهذیب): «و قال الدار قطنی یتجنّب تدلیس ابن جریج فإنه قبیح التدلیس، لا یدلّس إلّا ممّا سمعه من مجروح» و فیه عن ابن حبان: «و کان یدلّس» و فیه: «و قال أبو بکر: و رأیت فی کتاب علی بن المدینی: سألت یحیی بن سعید عن حدیث ابن جریح عن عطاء الخراسانی فقال: ضعیف. قلت لیحیی: انه یقول: أخبرنی. قال: لا شیء، إنه ضعیف، إنما هو کتاب وقفه علیه» [۱]. قلت: و سیأتی ذکر بعض المطاعن التی تترتّب علی ارتکاب التّدلیس، و لقد بلغت جرأة ابن جریح علی التّدلیس حدّا کان یرتکب الکذب فیه بصراحة و وضوح ففی (تهذیب التهذیب): «قال ابن سعد:

ولد سنة ۸۵ عام الجحاف. أنا محمد بن عمر- یعنی الواقدی- قال ثنا عبد الرحمن ابن أبی الزناد قال: شهدت ابن جریح جاء إلی هشام بن عروة فقال: یا أبا المنذر الصحیفة التی أعطیتها فلانا أ هی من حدیثک؟ قال: نعم. قال محمد بن عمر:

فسمعت ابن جریج بعد ذلک یقول: حدثنا هشام الأحصی» [۲].

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۲۶۹

و روی ابن عبد البر هذا الحدیث الموضوع عن أبی سعید الخدری حیث

قال: «و قد أخبرنا عبد الوارث بن سفیان قال: حدثنا قاسم بن أصبغ قال: حدثنا أحمد بن زهیر قال: حدثنا أحمد بن عبد اللّه بن یونس قال: حدثنا سلام، عن زید العمی عن أبی الصّدیق الناجی، عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی بها أبو بکر، و أقواهم فی دین اللّه عمر، و أصدقهم حیاء عثمان، و أقضاهم علی، و أفرضهم زید بن ثابت، و أقرؤهم لکتاب اللّه أبی بن کعب، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و أمین هذه الأمة أبو عبیدة ابن

---

[۱] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۶/ ۳۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۷۰

الجراح، و أبو هریرة و وعاء للعلم- أو قال و وعاء العلم- و عند سلمان علم لا یدرک، و ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء من ذی لهجة أصدق من أبی ذر» [۱].

نظرة فی رجاله ... ص: ۲۷۰

و فی سنده «زید العمّی» قال النسائی (کتاب الضعفاء و المتروکین): «زید العمی ضعیف» [۲] و فی (میزان الاعتدال): «قال ابن معین: صالح، و قال مرة:

لا شیء. و قال مرة: ضعیف یکتب حدیثه. و قال أبو حاتم: ضعیف یکتب حدیثه. و قال الدار قطنی: صالح. و ضعّفه النسائی. و قال ابن عدی: لعلّ شعبة لم یرو عن أضعف منه. و قال السعدی: متماسک» [... ۳] و قال فی (الکاشف):

«فیه ضعف» [۴] و قال ابن حجر: «ضعیف» [۵].

و فی هذا السند «سلام» و هو «سلام بن سلیم الطویل» قال النسائی «متروک الحدیث» [۶] و فی (الموضوعات لابن الجوزی) فی حدیث فی فضل المؤذّنین: «و فیه سلام الطویل قال یحیی: لیس بشیء لا یکتب حدیثه. و قال البخاری: ترکوه.

و قال النسائی و الدار قطنی: متروک و قال ابن حبان: یروی عن الثقات الموضوعات کأنه کان المعتمّد لها» [۷] و قد أورد الذهبی هذا الحدیث بعد کلمات القدح فیه فی (میزان الاعتدال) و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۸] و قال ابن حجر: «قال

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۱۷.

[۲] الضعفاء و المتروکین: ۱۰۶.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۰۲.

[۴] الکاشف ۱/ ۳۳۷.

[۵] تقریب التهذیب ۱/ ۲۷۴.

[۶] الضعفاء و المتروکین. المجموع: ۱۱۳.

[۷] الموضوعات ۲/ ۸۸.

[۸] میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۶، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۲۷۰.

أحمد: روی أحادیث منکرة. و قال ابن أبی مریم عن ابن معین: له أحادیث منکرة. و قال الدوری و غیره عن ابن معین: لیس بشیء. و قال ابن المدینی:

ضعیف. و قال ابن عمار: لیس بحجة. و قال الجوزجانی: لیس بثقة. و قال البخاری: ترکوه. و قال مرة: یتکلّمون فیه. و قال أبو حاتم: ضعیف الحدیث، ترکوه. و قال أبو زرعة: ضعیف. و قال النسائی: متروک و قال مرة: لیس بثقة و لا یکتب حدیثه. قال ابن خراش: کذّاب، و قال مرة: متروک. و قال أبو القاسم البغوی: ضعیف الحدیث جدّا. و روی ابن عدی أحادیث و قال: لا یتابع علی شیء منها ...و قال ابن حبان: روی عن الثقات الموضوعات کأنه کان المتعمّد لها ... و قال العجلی: ضعیف. و قال الساجی: عنده مناکیر. و قال الحاکم:

روی أحادیث موضوعة. و قال أبو نعیم فی الحلیة فی ترجمة الشعبی: سلام بن سلیم الخراسانی متروک باتفاق» [... ۱].

و من هنا تری الحافظ السخاوی یقول فی هذا الحدیث بهذا الطریق: «و عن أبی سعید عن قاسم بن أصبغ، عن ابن أبی خیثمة. و عنه العقیلی فی الضعفاء عن علی بن عبد العزیز کلاهما عن أحمد بن یونس عن سلام عن زید العمی عن أبی الصدیق عنه. و زید و سلام ضعیفان» [۲].

و قال محمد بن معتمد خان فی (تحفة المحبین) فی فصل الأحادیث الضّعیفة: «أرحم أمتی بها أبو بکر ... أخرجه ابن عبد البر فی

الاستیعاب عن أبی سعید الخدری

. و فی سنده سلام و هو الطویل متروک عن زید العمی ضعیف» [۳].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۴/ ۲۴۷.

[۲] المقاصد الحسنة: ۱۲۴.

[۳] تحفة المحبین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۲

الحدیث عن أبی محجن الثقفی ... ص: ۲۷۲

و أخرجه ابن عبد البر عن أبی محجن الثقفی حیث قال: «و قد وصف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم وجوه أصحابه و خلالهم لیقتدی به فیهم بمثل ذلک، فیما رواه شیخنا عیسی بن سعید بن سعدة المقری قال: حدّثنا أبو بکر أحمد بن إبراهیم ابن شاذان قال: حدّثنا أبو محمد یحیی بن محمد بن صاعد، و أنبأنا به أبو عثمان سعید بن عثمان قال: حدّثنا أحمد بن دحیم قال: حدّثنا یحیی بن محمد بن صاعد قال: حدّثنا محمد بن عبید بن ثعلبة العامری بالکوفة قال: حدّثنا عبد الحمید بن عبد الرحمن أبو یحیی الحمانی قال: حدّثنا أبو سعد الأعور. یعنی البقال و کان مولی لحذیفة- قال حدثنا شیخ من الصحابة یقال له أبو محجن أو محجن بن فلان قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ أرأف أمتی بأمتی أبو بکر، و أقواها فی دین اللّه عمر، و أصدقها حیاء عثمان، و أقضاها علی بن أبی طالب، و أقرأها أبی بن کعب، و أفرضها زید بن ثابت، و أعلمهم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل، و لکل أمة أمین و أمین هذه الأمة أبو عبیدة بن الجراح» [۱].

نظرة فی سنده ... ص: ۲۷۲

و فی سنده «سعید البقّال» قال النسائی: «ضعیف» [۲] و قال الذهبی: «ترکه الفلّاس. و قال ابن معین: لا یکتب حدیثه. و قال أبو زرعة: صدوق مدلس.

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۱۶.

[۲] الضعفاء و المتروکین. أنظر: المجموع: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۳

و قال ح: منکر الحدیث» [... ۱] و ذکره فی (المغنی فی الضعفاء) [۲] و قال «ابن حجر:

ضعیف مرسل» [۳] و قال صفی الدین الخزرجی: «قال الذهبی مات سنة بضع و أربعین و مائة و ما علمت أحدا وثّقه» [۴] و قد نصّ ابن حجر فی الاصابة بترجمة أبی محجن علی ضعف الرجل و أنه لم یدرک أبا محجن [۵].

و أما «أبو محجن الثقفی» فکان فاسقا فاجرا منهمکا فی الشّراب لا یکاد یقلع عنه و لا یردعه حد و لا لوم، جلده عمر بن الخطاب فی الخمر مرارا- و قد کان عمر یحاول ان لا یجری الحدّ فی شاربی الخمر من أصحابه لأنه کان منهم- لانهماکه و تجریه و فعله ذلک علانیة و جهارا، و نفاه إلی جزیرة فی البحر، و قد حضر القادسیة و هو سکران من الخمر، فأمر به سعد بن أبی وقاص إلی القید... فهذا طرف من قبائح هذا الرجل و فضائحه و من شاء التفاصیل فلیرجع إلی ترجمته فی (الاستیعاب) و (أسد الغابة) و (الاصابة) و غیرها من مصادر تراجم الصحابة.

الحديث عن شدّاد بن أوس فی الموضوعات ... ص: ۲۷۳

و قد أخرج أبو جعفر العقيلی هذا الحديث الموضوع عن شداد بن أوس فی (كتاب الضعفاء) و ابن عساكر فی (تاريخ دمشق) و ضعفه، و أورده ابن الجوزی فی (الموضوعات) و فی سنده مجروحون، و اتّهم منهم بشير بن زاذان فإمّا وضعه و إمّا دلّسه عن بعض الضعفاء...

قال محمد بن معتمد خان البدخشانی فی (تحفة

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۱۵۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۲۶۶.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۳۰۵.

[۴] خلاصة تذهيب الكمال: ۱۴۲.

[۵] الاصابة ۴/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۷۴

المحبين) فی الفصل الذی عقده للأحاديث الضعيفة: «أبو بكر أرأف أمتی و أرحمها، و عمر بن الخطاب خير أمتی و أعدلها، و عثمان بن عفان أحيا أمتی و أكرمها، و علی بن أبی طالب ألبّ أمتی و أشجعها. عق عس و ضعّفه عن شداد ابن أوس. و فی سنده مجروحون و اتّهم منهم بشير فإمّا وضعه و إمّا دلّس عن بعض الضعفاء. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات» [۱].

و هذه عبارة ابن الجوزی فی (الموضوعات):

«حديث فی ذكر جماعة من الصحابة: أنبأنا عبد الوهاب بن المبارك قال:

أنبأنا محمد بن المظفر قال: أنبأ أبو الحسن أحمد بن محمد العتيقی قال: أخبرنا يوسف بن الدخيل قال: ثنا أبو جعفر العقيلی قال: ثنا بشر بن موسی قال: ثنا عبد الرحيم بن واقد الواقدی قال: ثنا بشير بن زاذان، عن عمر بن صبيح عن كن عن شدّاد بن أوس: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم قال: أبو بكر أوزن أمتی و أرجحها، و عمر بن الخطاب خير أمتی و أكملها، و عثمان أحيا أمتی و أعدلها، و علی بن أبی طالب ولی أمتی و أوسمها، و عبد اللّه بن مسعود أمين أمتی و أوصلها، و أبو ذر أزهد أمتی و أرأفها، و أبو الدرداء أعدل أمتی و أرحمها، و معاوية بن أبی سفيان أحلم أمتی و أجودها

. طريق آخر- أخبرنا علی بن عبيد اللّه قال: أنبأ علی بن أحمد البندار قال:

أنبأنا أبو عبد اللّه ابن بطة قال: حدّثنی أبو صالح محمد بن أحمد قال: ثنا خلف ابن عمرو العكبری قال: حدّثنا محمد بن إبراهيم قال: ثنا يزيد الحلال صاحب ابن أبی الشوارب قال: حدّثنا أحمد بن القاسم بن بهرام قال: ثنا محمد بن بشير عن بشير بن زاذان عن عكرمة عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أبو بكر خير أمتی و أتقاها، و عمر أعزّها و أعدلها، و عثمان أكرمها و أحياها، و علی ألبّها و أوسمها، و ابن مسعود آمنها و أعدلها، و أبو ذر أزهدها و أصدقها، و أبو

---

[۱] تحفة المحبّين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۷۵

الدرداء أعبدها، و معاوية أحلمها و أجودها.

قال المصنف: هذا حديث موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، و فی الطريقين جماعة مجروحون، و المتهم به عندی بشير

بن زاذان، إما أن يكون من فعله أو من تدليسه عن الضعفاء و قد خلط فی إسناده. قال ابن عدی: هو ضعيف يحدّث عن الضّعفاء» [۱].

و «بشير بن زاذان» ضعّفه الذهبی أيضا، إذ ذكره فی (المغنی فی الضعفاء) و قال: «ضعّفه الدار قطنی و غيره» [۲].

الحديث عن ابن عباس لا سند له ... ص: ۲۷۵

و روی الملّا فی سيرته هذا الافك الشنيع و الكذب الفظيع عن ابن عباس:

قال المحبّ الطبری فی: «الفصل الرابع فی وصف كلّ واحد من العشرة بصفة حميدة- عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بكر، و أقواهم فی دين اللّه عمر، و أشدّهم حياء عثمان، و أقضاهم علی بن أبی طالب، و لكل نبی حواری و حواریّ طلحة و الزبير، و حيثما كان سعد ابن أبی وقاص كان الحق معه، و سعد بن زيد من أحباء الرحمن، و عبد الرحمن بن عوف من تجار الرحمن، و أبو عبيدة بن الجراح أمين اللّه و أمين رسوله، و لكل نبی صاحب و صاحب سرّی معاوية بن أبی سفيان، فمن أحبّهم فقد نجا و من أبغضهم فقد هلك. خرجه الملّا فی سيرته» [۳].

و هذا الحديث باطل قطعا، إذ لا سند له أبدا، و ركاكة ألفاظه و سخافة

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۲۹.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰۸.

[۳] الرياض النضرة ۱/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۷۶

معانيه تشهد بوضعه، و ممّا ينادی بذلك اشتماله علی فضيلة لمعاوية بن أبی سفيان، و قد نصّ كبار الأئمة كالبخاری، و النسائی، و الحاكم، و ابن الجوزی، و ابن تيمية، و ابن حجر، و غيرهم، علی أنّه لم يثبت حديث فی فضل معاوية بن أبی سفيان ... كما ستطلع عليه فی ما بعد إن شاء اللّه تعالی.

حصيلة البحث ... ص: ۲۷۶

و قد علم من هذا البحث بوضوح: أن

حديث «أرحم أمتی بأمتی»....

حديث موضوع و مفتعل بجميع طرقه و ألفاظه، علی ضوء كلمات كبار أئمة الجرح و التعديل، و مشاهير حفاظ الحديث و الأخبار.

آراء المحققين الآخرين ... ص: ۲۷۶

و قد نصّ جماعة من مشاهير محقّقی أهل السّنة فی الحديث و الرجال علی وضع هذا الحديث أو بطلانه أو ضعفه و لا بأس بذكر بعض كلماتهم فی هذا المقام:

قال المناوی بشرح هذا الحديث: «ع من طريق ابن البيلمانی عن أبيه عن ابن عمر بن الخطاب. و ابن البيلمانی حاله معروف. لكن فی الباب أيضا عن أنس و جابر و غيرهما عند الترمذی، و ابن ماجة، و الحاكم و غيرهم. لكن قالوا فی روايتهم بدل أرأف: ارحم. و قالت: حسن صحيح. و قال ك: علی شرطهما.

و تعقّبهم ابن عبد الهادی فی تذكرته بأن فی متنه نكارة، و بأن شيخه ضعّفه، بل رجح وضعه» [۱].

[۱] فیض القدیر ۱/ ۴۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۷

ترجمة ابن عبد الهادی ... ص: ۲۷۷

و ابن عبد الهادی- الذی تعقّب القوم فی تذکرته بأنّ فی الحدیث نکارة و بأنّ شیخه ابن تیمیّة ضعّفه بل رجح وضعه- من محققی حفّاظ أهل السّنة المشاهیر، قال الحافظ الذهبی فی ذکر مشایخه:

«و سمعت من الامام الأوحد الحافظ، ذی الفنون، شمس الدین محمد بن أحمد بن عبد الهادی. ولد سنة خمس أو ست و سبعمائة، و سمع من القاضی ولی الدین عبد الدائم و المطعم، و اعتنی بالرجال و العلل و برع و جمع، و تصدی للافادة و الاشتغال فی القراءات و الحدیث و الفقه و الأصول و النحو، و له توسّع فی العلوم و ذهن سیّال. توفی فی شهر جمادی الأولی سنة ۷۴۴» [۱].

و قال ابن رجب بترجمته: «المقرئ الفقیه المحدّث الحافظ الناقد النحوی المتفنّن ... عنی بالحدیث و فنونه و معرفة الرجال و العلل و برع فی ذلک، و تفقّه فی المذهب و أفتی و قرأ الأصلین و العربیة و برع فیها، و لازم الشیخ تقی الدین ابن تیمیّة مدة ... و کتب بخطه المتقن الکثیر، و صنف کتبا کثیرة» [... ۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «مهر فی الحدیث و الفقه و الأصول و العربیة و غیرها. قال الصفدی: لو عاش لکان آیة ... و قال الذهبی فی معجمه المختص: الفقیه البارع المقرئ المجوّد المحدّث الحافظ النحوی الحاذق ذو الفنون، کتب عنی و استفدت منه. و قال ابن کثیر: کان حافظا علّامة ناقدا، حصّل من العلوم ما لا یبلغه الشیوخ الکبار، و برع فی الفنون، و کان جبلا فی العلل و الطرق و الرجال، حسن الفهم جدا صحیح الذهن» [... ۳].

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۵۰۸.

[۲] طبقات ابن رجب ۲/ ۴۳۶.

[۳] الدرر الکامنة ۳/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۷۸

۴- بطلان دعوی ان ابا بکر اوّل باب لأنه باب فی الرحمة ... ص: ۲۷۸

اشارة

و قول العاصمی: «ثم یکون أبو بکر الصدیق رضوان اللّه علیه بابا منها، و هو أول باب و أفضل باب، حیث جعله النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أوّلهم فی الحدیث الذی ذکر فیه أصحابه، و خصّ کلّ واحد منهم بخاصّیة، فکان رضوان اللّه علیه بابا فی الرحمة و الرأفة بالمسلمین و الشفقة علیهم، کما

قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی أبو بکر

. و

فی روایة أخری: أرأف أمتی بأمتی أبو بکر. و لا یکون الرحمة بالمسلمین إلّا من أصل العلم».

واضح البطلان، لأنّ شواهد جهل أبی بکر متظافرة جدّا، و من کان جاهلا بمعنی «الأب» و «الکلالة» و «إرث العمّة و الخالة» کیف یجوز أن یکون بابا لمدینة العلم؟! و کیف یکون أوّل باب و أفضل باب؟! و قد عرفت أن الحدیث المذکور موضوع، فبطل الاستدلال به.

نوادر الأثر فی شدة أبی بکر ... ص: ۲۷۸

علی أن هناک فی کتب أهل السّنة، أحادیث و آثارا تحکی شدّة أبی بکر علی المسلمین، و هذا من وجوه بطلان قوله: «فکان بابا فی الرحمة و الرأفة بالمسلمین و الشفقة علیهم ...» و من تلک القضایا ما یلی:

(۱) ما أخرجه البخاری فی کتاب الأدب قائلا: «باب ما یکره من الغضب و الجزع عند الضیف- حدّثنا عیّاش بن الولید، حدّثنا عبد الأعلی قال: حدّثنا سعید الجریری، عن أبی عثمان، عن عبد الرحمن بن أبی بکر: إن أبا بکر تضیّف رهطا فقال لعبد الرحمن: دونک أضیافک فإنی منطلق إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فافرغ من قراهم قبل أن أجیء. فانطلق عبد الرحمن فأتاهم بما عنده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۷۹

فقال: اطعموا. فقالوا: این ربّ منزلنا؟ قال: أطعموا. قالوا: ما نحن بآکلین حتی یجیء رب منزلنا. قال: اقبلوا عنا قراکم فإنه إنّ جاء و لم تطعموا لنلقینّ منه، فأبوا. فعرفت انه یجد علیّ، فلما جاء تنحیّت عنه. فقال: ما صنعتم؟ فأخبروه.

فقال: یا عبد الرحمن، فسکتّ. ثم قال: یا عبد الرحمن. فسکتّ. فقال: یا غنثر أقسمت علیک إن کنت تسمع صوتی لمّا جئت. فخرجت فقلت: سل أضیافک.

فقالوا: صدق، أتانا به. قال: فإنما انتظرتمونی، و اللّه لا أطعمه اللیلة. فقال الآخرون: و اللّه لا نطعمه حتی تطعمه. قال: لم ار فی الشر کاللّیلة! ویلکم ما أنتم! لما لا تقبلون عنا قراکم. هات طعامک. فجاء به، فوضع یده فقال: بسم اللّه الأولی للشیطان. فأکل و أکلوا» [۱].

و أخرجه مسلم فی باب إکرام الضّیف و فضل إیثاره: «حدثنا محمد بن مثنی قال: نا سالم بن نوح العطار عن الجریری عن أبی عثمان عن عبد الرحمن بن أبی بکر قال: نزل علینا أضیاف لنا. قال و کان أبی یتحدّث إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من اللیل فانطلق و قال: یا عبد الرحمن افرغ من أضیافک. قال: فلما أمسیت جئنا بقراهم قال: فأبوا فقالوا: حتی یجیء أبو منزلنا فیطعم معنا. قال فقلت لهم: إنه رجل حدید و إنکم إن لم تفعلوا خفت أن یصیبنی منه أذی. قال:

فأبوا. فلما جاء لم یبدأ بشیء أول منهم فقال: أفرغتم من أضیافکم. قال: قالوا:

لا- و اللّه ما فرغنا. قال: الم آمر عبد الرحمن؟ قال: و تنحّیت عنه. فقال: یا عبد الرحمن! قال: فتنحّیت عنه. قال فقال: یا غنثر أقسمت علیک إن کنت تسمع صوتی إلّا جئت. قال: فجئت. قال فقلت: و اللّه ما لی ذنب، هؤلاء أضیافک فسلهم، قد أتیتهم بقراهم فأبوا أن یطعموا حتی تجیء قال فقال: ما لکم ألّا تقبلوا عنا قراکم؟ قال فقال أبو بکر: فو اللّه لا أطعمه اللیلة. قال فقالوا و اللّه لا نطعمه حتی تطعمه. قال فقال: ما رأیت فی الشر کاللیلة قط، ویلکم مالکم ألّا تقبلوا

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۳۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۸۰

عنا قراکم! قال: ثم قال: أما الأولی فمن الشیطان هلمّوا قراکم. قال: فجیء بالطعام فسمّی فأکل و أکلوا. قال: فلما أصبح غدا علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا رسول اللّه برّوا و حنثت. قال فأخبره. فقال: بل أنت أبرّهم و أخیرهم.

قال: و لم تبلغنی کفارة» [۱].

أقول: و هذا الحدیث یدل علی الشدّة و الغضب من جهات:

فالأولی: قول عبد الرحمن: «إنه رجل حدید، و إنکم إن لم تفعلوا خفت أن یصیبنی منه أذی» فهذا یشهد بأنّ ما رووه من أنه أرحم الامّة بالأمّة ... کذب مختلق.

و الثّانیة: تنحّی عبد الرحمن عنه.

و الثّالثة: نداؤه عبد الرحمن: «یا غنثر» و هو شتم أی: یا لئیم أو نحو ذلک من المعانی القبیحة. و قد اخرج البخاری فی باب قول الضیف «لا آکل حتی تأکل» القصّة و فیها: «فغضب أبو بکر فسبّ و جدع» قال القسطلانی فی شرحه:

«فسبّ أی شتم لظنّه أنّهم فرّطوا فی حق ضیفه، و جدّع بالجیم المفتوحة و الدال المهملة المشددة و بعدها عین مهملة: دعا بقطع الأنف أو الاذن أو الشفة» فهذا یدلّ علی شدة غضبه و بذاءة لسانه و سوء خلقه، حیث جعل یدعو علیهم بذلک من غیر استعلام منهم هل فرّطوا فی حق ضیفه أولا!! بل المستفاد من البخاری أنه فعل ذلک بعد أن سأل أهله: «ما صنعتم؟ فأخبروه» و حینئذ یکون سبّه إیّاهم أشنع و أفظع.

و الرّابعة: قوله للأضیاف: «فو اللّه لا أطعمه اللیلة» صنیع قبیح منه تجاه إبائهم عن الأکل حتی یجیء، یکشف عن غضبه معهم و عدم إکرامه لهم، من دون أن یکون منهم شیء یستحقّون ذلک به!! بل یجب إکرام الضیف عقلا و عرفا و شرعا علی کلّ حال، و هذا أمر یعرفه و یفعله حتی أجلاف العرب...

---

[۱] صحیح مسلم ۶/ ۱۳۱.

بل من عادة الأضیاف أنّهم لا یأکلون حتی یأکل معهم مضیّفهم، کما یشهد بذلک ما أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب الأدب: إنّ سلمان زار أبا الدرداء «فصنع له طعاما فقال: کل فإنی صائم. قال: ما أنا بآکل حتی تأکل ...» فلو کان فی أبی بکر شیء من الرحمة و الرأفة لأکل مع أضیافه بعد انتظارهم له و إن کان صائما، لا أن یقول بکلّ خشونة: و اللّه لا أطعمه اللیلة!! و الخامسة: إنه لا ریب فی مرجوحیة هذا القسم، لظهور رجحان الأکل مع الأضیاف و لو استلزم الترک هتکهم کان حراما لحرمة هتک المسلم- و هذا من آیات جهله و سوء خلقه.

و السادسة: قوله: «ما رأیت فی الشر کاللیلة قط» کلام خشن یؤذی الأضیاف بلا موجب.

و السابعة: قوله لهم: «ویلکم» ... ینافی الأدب و الإکرام...

(۲)

ما أخرجه محی السّنة البغوی فی (المصابیح) و الخطیب التبریزی فی (مشکاة المصابیح): «عن النعمان بن بشیر إنه قال: استاذن أبو بکر رضی اللّه عنه علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع صوت عائشة رضی اللّه عنها عالیا، فلمّا دخل تناولها لیلطمها و قال: لا أراک ترفعین صوتک علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فجعل النبی یحجزه، و خرج أبو بکر مغضبا فقال النبی حین خرج أبو بکر: کیف رأیتنی أنقذتک من الرجل؟ قالت: فمکث أبو بکر أیاما ثم استأذن فوجدهما قد اضطجعا فقال لهما: أدخلانی فی سلمکما کما أدخلتمانی فی حربکما. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: قد فعلنا، قد فعلنا» [۱].

و من الواضح: أنه کان علیه بادئ بدء أن ینهاها عن ذلک بلسانه، ثم إذا لم تنته بادر إلی لطمها، فإنّ ذلک طریق الأمر بالمعروف و النّهی عن المنکر.

أقول: و سبب هذه القضیّة اعتراض عائشة علی النبی صلّی اللّه علیه و آله

---

[۱] مشکاة المصابیح ۳/ ۱۳۷۰.

و سلّم فی أنّ علیا أحبّ إلیه من أبیها و منها، حسدا منها و عنادا له علیه الصلاة و السّلام، و لکن أبا داود و من حذا حذوه أسقطوا من الحدیث هذه الفقرة و قد جاء بتمامه فی (المسند) حیث قال: «ثنا أبو نعیم، ثنا یونس، ثنا العیزار بن حریث قال قال النعمان بن بشیر:

استأذن أبو بكر على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسمع صوت عائشة عاليا و هى تقول: و اللّه لقد عرفت أن عليّا أحبّ إليك من أبى و منّى- مرتين أو ثلاثا- فاستأذن أبو بكر فدخل فأهوى إليها فقال: يا بنت فلانة! لا أسمعك ترفعين صوتك على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم».

و رواه النسائى قائلا: «أخبرنى عبدة بن عبد الرحيم المروزى قال: أنبأنا عمر بن محمد قال: أنبأنا يونس بن أبى إسحاق، عن العيزار بن حريث عن النعمان بن بشير قال: استأذن أبو بكر على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فسمع صوت عائشة عاليا و هى تقول: و اللّه لقد علمت أن عليا أحبّ إليك من أبى، فأهوى لها ليلطمها و قال لها: يا بنت فلانة أراك ترفعين صوتك على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم! فامسكه رسول اللّه و خرج أبو بكر مغضبا. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يا عائشة! كيف رأيتنى أنقذتك من الرجل! ثم استأذن أبو بكر بعد ذلك و قد اصطلح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و عائشة فقال: أدخلانى فى السلم كما أدخلتمانى فى الحرب. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: قد فعلنا» [۱].

و قد جاء فى هذا اللفظ قوله لعائشة: «يا بنت فلانة» و لا يخفى عليك معناه!! (۳)

ما رواه محى السّنة البغوى فى تفسيره قائلا: «أخبرنا إسماعيل بن عبد القاهر، أنا عبد الغافر بن محمد، أنا محمد بن عيسى الجلودى، أنا ابراهيم بن محمد بن سفيان، أنا مسلم بن الحجاج، أنا زهير بن حرب، أنا روح بن عبادة،

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۲۷۵، خصائص على: ۸۱.

أنا زكريا بن إسحاق، أنا أبو الزبير، عن جابر بن عبد اللّه قال: دخل أبو بكر يستأذن على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوجد الناس جلوسا ببابه و لم يؤذن لأحد منهم. قال: فأذن لأبى بكر فدخل، ثم أقبل عمر فاستأذن فأذن له، فوجد النبى جالسا حوله نساؤه واجما ساكتا قال: فقال: لأقولنّ شيئا أضحك النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال: يا رسول اللّه ما لو رأيت بنت خارجة سألتنى النفقة فقمت إليها فوجأت عنقها؟ فضحك رسول اللّه و قال: هنّ حولى كما ترى يسألننى النفقة. فقام أبو بكر إلى عائشة يجأ عنقها، و قام عمر الى حفصة يجأ عنقها، كلاهما يقول: تسألن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما ليس عنده؟! قلن: و اللّه لا نسأل رسول اللّه شيئا أبدا ليس عنده» [... ۱].

و انظر (لباب التأويل) عن مسلم، (تفسير ابن كثير) عن أحمد، (الدر المنثور) عن أحمد و النسائى و ابن مردويه.

(۴)

ما أخرجه أحمد قال: «ثنا عبد اللّه بن إدريس قال: ثنا ابن إسحاق عن يحيى بن عباد بن عبد اللّه بن الزبير عن أبيه: إن أسماء بنت أبى بكر قالت: خرجنا مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حجاجا، حتى إذا كنا بالعرج نزل رسول اللّه، فجلست عائشة إلى جنب رسول اللّه و جلست إلى جنب أبى، و كانت زمالة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و زمالة أبى بكر واحدة مع غلام أبى بكر، فجلس أبو بكر ينتظره أن يطلع عليه، فطلع و ليس معه بعير فقال: أين بعيرك؟ قال: قد أضللته البارحة. فقال أبو بكر: بعير واحد تضلّه! فطفق يضربه و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يتبسّم و يقول: أنظروا إلى هذا المحرم و ما يصنع» [۲].

و انظر: (سنن أبى داود) و (سنن ابن ماجة) و (الدر المنثور) بتفسير فَلا رَفَثَ وَ لا فُسُوقَ وَ لا جِدالَ فِي الْحَجِّ عن الحاكم

- قال و صححه ...- لكن عند ابن

---

[۱] معالم التنزيل ۴/ ۴۶۰.

[۲] المسند ۶/ ۳۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۴

ماجة «و کانت زمالتنا و زمالة أبی بکر واحدة مع غلام أبی بکر» و عند الحاکم:

«و کانت زاملتنا مع غلام أبی بکر».

(۵) ما أخرجه فی (مشکاة المصابیح) فی باب حفظ اللسان و الغیبة و الشتم:

«و عن عائشة قالت: مرّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بأبی بکر- و هو یلعن بعض رقیقه- فالتفت إلیه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: لعّانین و صدّیقین!! کلّا و ربّ الکعبة، فأعتق أبو بکر یومئذ بعض رقیقه ثم جاء إلی النبی فقال: لا أعود» [۱].

أقول: من الواضح أن ذلک البعض من رقیقه لم یکن مستحقا للّعن، إذ لو کان مستحقا له لما منع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن لعنه، و لما اعتقه أبو بکر یومئذ، و لما قال للنبی: لا أعود...

و یستفاد من هذا الحدیث أنّ اللّعان لا یکون صدّیقا، لأن هاتین الصفتین لا یجتمعان، و قد بلغ امتناع اجتماعهما حدّا أقسم علیه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقوله: «کلّا و ربّ الکعبة ...» و حیث ثبت من هذا الحدیث کون أبی بکر لعّانا فهو لیس صدّیقا، فمن هنا أیضا یثبت بطلان ما نسبوه إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی باب تلقیبه أبا بکر بالصدّیق...

هذا، و

فی (المشکاة): «عن أبی هریرة: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا ینبغی لصدّیق أن یکون لعّانا. رواه مسلم.

و عن أبی الدرداء قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللعانین لا یکونون شهداء، و لا شفعاء یوم القیامة. رواه مسلم» [۲].

و فیه: «و عن ابن مسعود قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لیس المؤمن بالطعّان و لا باللّعان و لا الفاحش و لا البذی. رواه الترمذی و البیهقی فی

---

[۱] مشکاة المصابیح ۳/ ۱۳۶۵.

[۲] مشکاة المصابیح ۳/ ۱۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۵

شعب الإیمان. و فی أخری له: و لا الفاحش البذی

و قال الترمذی: هذا حدیث غریب.

و عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یکون المؤمن لعّانا.

و

فی روایة: لا ینبغی للمؤمن أن یکون لعّانا. رواه الترمذی.

و عن سمرة بن جندب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تلاعنوا بلعنة اللّه و لا بغضب اللّه و لا بجهنّم

. و

فی روایة: و لا بالنار. رواه الترمذی و أبو داود» [... ۱].

(۶) ما رواه الطبری و ابن الأثیر فی تاریخیهما فی ذکر جیش أسامة و اللفظ للأول: «فوقف أسامة بالناس ثم قال لعمر: إرجع إلی خلیفة رسول اللّه فاستأذنه یأذن لی أن أرجع بالناس، فإنّ معی وجوه الناس و جلّتهم، و لا- آمن علی خلیفة رسول اللّه و ثقل رسول اللّه و أثقال المسلمین أن یتخطّفهم المشرکون. و قالت الأنصار: فإن أبی إلّا أن نمضی فأبلغه عنّا، و اطلب إلیه أن یولّی أمرنا رجلا أقدم سنّا من أسامة. فخرج عمر بأمر أسامة و أتی أبا بکر فأخبره بما قال أسامة. فقال أبو بکر: لو خطفتنی الکلاب و الذیاب لم أرد قضاء قضی

به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. قال: فإنّ الأنصار أمرونى أن أبلغك، و أنهم يطلبون إليك أن تولّى أمرهم رجلا اقدم سنّا من أسامة.

فوثب أبو بكر- و كان جالسا- فأخذ بلحية عمر فقال له: ثكلتك أمك و عدمتك يا ابن الخطاب! استعمله رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و تأمرنى أن أنزعه؟! فخرج عمر إلى الناس فقالوا له: ما صنعت؟ قال: امضوا ثكلتكم أمهاتكم، ما لقيت فى سببكم من خليفة رسول اللّه!» [۲].

---

[۱] مشكاة المصابيح ۳/ ۱۳۶۲.

[۲] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۲۶. الكامل لابن الأثير ۲/ ۳۳۴.

لكنّ ابن الأثير حرّف الرواية و أسقط منها جملة «قال: امضوا ثكلتكم أمّهاتكم» ... لأنّه كلام شديد قاله عمر للأصحاب، تشفيا من قول أبى بكر له: «ثكلتك أمّك و عدمتك يا ابن الخطاب».

و لمّا كانت القصّة- على كلّ حال- تدلّ على غلظة الرجلين و شدّتهما و عدم رأفتهما فقد رواها ابن خلدون محرفة محوّرة فقال: «و وقف أسامة للناس و رغب من عمر التخلّف عن هذا البعث، و المقام مع أبى بكر شفقة من أن يدهمه أمر. و قالت له الأنصار: فإن أبى إلّا المضىّ فليولّ علينا أسنّ من أسامة. فأبلغ عمر ذلك كلّه أبا بكر. فقام و قعد و قال: لا أترك أمر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حتى أخرج و أنفذه» [۱] فانظر كيف جعل جملة «فقام و قعد و قال» ... مكان: «فوثب أبو بكر و كان جالسا فأخذ بلحية عمر»!!...

و ما أكثر صنائع يد الأمانة!! من نظائر المقام...

قال أبو بكر: إنّ لى شيطانا يعترينى ... ص: ۲۸۶

و ما ذكرنا بعض الأدلّة و الشواهد على أنّ أبا بكر ارحم الأمة بالأمة!!! و سبب وقوع هذه الصّنائع القبيحة منه- بالإضافة إلى قساوته الطبيعيّة و جفائه الباطنى- شيطانه الذى كان يعتريه و يتخبّطه من المسّ، و هذا أمر قد اعترف به على رءوس الأشهاد فى أوّل خطبة خطبها ... قال الحافظ جلال الدين السيوطى:

«أخرج ابن سعد عن الحسن البصرى قال: لما بويع أبو بكر قام خطيبا فقال: أمّا بعد فإنّى وليّت هذا الأمر و أنا له كاره، و اللّه لوددت أنّ بعضكم كفانيه، ألا- و إنّكم إن كلّفتمونى أن أعمل فيكم بمثل عمل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لم أقم به، كان رسول اللّه عبدا أكرمه اللّه بالوحى و عصمه به، ألا- و إنما أنا بشر و لست بخير من أحدكم فراعونى، فإذا رأيتمونى استقمت فاتّبعونى، و إذا رأيتمونى زغت

---

[۱] تاريخ ابن خلدون ۴/ ۸۵۶.

فقوّمونى. و اعلموا أنّ لى شيطانا يعترينى، فإذا رأيتمونى غضبت فاجتنبونى لا أوثر فى أشعاركم و أبشاركم» [۱].

و انظر: (الطبرى) و (الرياض النضرة) و (منهاج السنة) و (كنز العمال) و (الصّواعق) و غيرها.

هذا ... و لو سلّمنا كون أبى بكر أرحم الأمة بالأمة، فإنّ هذا لا يتمّ للعاصمى مرامه، لأنّ قوله: «و لا تكون الرحمة بالمسلمين إلّا من أصل العلم» ممنوع، و إلّا لزم أن يكون كثير من النسوان و الصبيان ذوى الرحمة بالمسلمين علماء، و هذا ممّا يضحك الثكلى...

و لو سلّمنا كونه أرحم الأمة و أن الرحمة بالمسلمين لا تكون إلّا من أصل العلم ... فإنّ هذا يستلزم ثبوت علم له فى الجملة، و من

الواضح أنّ حصول علم فى الجملة لأحد لا يكفى لأن يكون باب مدينة العلم، و الّا للزم أن يكون كلّ من حصل على علم مّا فى الجملة بابا لمدينة العلم، و هذا من البطلان بمكان، لا يتجاسر عليه أحد من أهل الإيمان.

۵- بطلان دعوى أنّ عمر باب المدينة بعد أبى بكر ... ص: ۲۸۷

اشارة

قال العاصمى: «و بعد الصديق كان عمر بن الخطاب بابا فى الشدة على المنافقين و المخالفين فى الدين، قوله: «صلّى اللّه عليه: و أشدّهم- و روى:

و أصلبهم- فى دين اللّه عمر بن الخطّاب».

و هو باطل جدّا، فإنّ «و أشدّهم» ... فقرة من الحديث الموضوع الذى أوّله:

أرحم أمّتى بأمّتى

...و قد تقدّم إثبات وضعه بجميع طرقه و ألفاظه. فهذا

---

[۱] تاريخ الخلفاء: ۷۱.

أولا.

من شواهد محاماة عمر للمنافقين و المخالفين ... ص: ۲۸۸

و ثانيا: دعوى كونه شديدا على المنافقين و المخالفين كذب صريح، و تلك قضاياه فى المحاماة لهم و المجاملة معهم و الثناء عليه مدوّنة فى كتب الحديث و التاريخ، نتعرض لبعضها هنا باختصار:

(۱)

ما رواه الحافظ السّيوطى فى الدر المنثور بتفسير قوله تعالى: وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ عن دلائل النبوة للبيهقى فى رواية مطوّلة فى غزوة بدر: «ثم سار رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لا يلقاه خبر و لا يعلم بنفرة قريش، فقال رسول اللّه أشيروا علينا فى أمرنا و مسيرنا. فقال أبو بكر: يا رسول اللّه أنا أعلم الناس بمسافة الأرض، أخبرنا عدى بن أبى الزغباء أنّ العير كانت بوادى كذا و كذا، فكأنّا و إيّاهم فرسا رهان إلى بدر.

ثم قال: أشيروا علىّ. فقال عمر بن الخطاب: يا رسول اللّه إنها قريش و عزّها، و اللّه ما ذلّت منذ عزّت و لا آمنت منذ كفرت، و اللّه لتقاتلنّك، فتأهّب لذلك أهبته و أعدد له عدّته.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أشيروا علىّ. فقال المقداد بن عمرو:

إنّا لا نقول لك كما قال أصحاب موسى فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لكن اذهب أنت و ربّك فقاتلا إنّا معكم متبعون» [۱].

و فى (السيرة الحلبيّة): «ثم قال: أشيروا علىّ. فقال عمر: يا رسول اللّه إنها قريش و عزّها، و اللّه ما ذلّت منذ عزّت و لا آمنت منذ كفرت، و اللّه لتقاتلنّك،

---

[۱] الدر المنثور ۳/ ۱۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۸۹

فتأهّب لذلک أهبته و أعدّ لذلک عدّته» [۱].

أقول: لقد آذی عمر بکلامه المذکور رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أغضبه حتی احمرّت وجنتاه، و لقد حاول أهل السنّة إخفاء هذا الأمر، و لکنّه لا یخفی علی المتتبع للأخبار و الآثار، قال الطبری فی ذکر غزوة بدر: «ثنا محمد بن عبید المحاربی قال: ثنا إسماعیل بن ابراهیم ابو یحیی قال: ثنا المخارق، عن طارق، عن عبد اللّه بن مسعود قال: لقد شهدت من المقداد مشهدا لأن أکون أنا صاحبه أحبّ إلیّ ممّا فی الأرض من شیء، کان رجلا فارسا و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا غضب احمارّت وجنتاه، فأتاه المقداد علی تلک الحال فقال:

أبشر یا رسول اللّه، فو اللّه لا نقول لک کما قالت بنو إسرائیل لموسی: فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لکن و الذی بعثک بالحق لنکوننّ من بین یدیک و من خلفک و عن یمینک و عن شمالک، أو یفتح اللّه لک» [۲].

و قد أسقط بعض مؤرّخیهم کلامی أبی بکر و عمر الدال أحدهما علی الجبن و الخور و الآخر علی مدح أهل الکفر و الجور ... ففی (طبقات ابن سعد) «و مضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، حتی إذا کان دون بدر أتاه الخبر بمسیر قریش، فأخبر به رسول اللّه «ص» أصحابه و استشارهم، فقال المقداد بن عمرو البهرانی:

و الذی بعثک بالحق لو سرت إلی برک الغماد لسرنا معک حتی ننتهی إلیه» [۳].

و أسقطهما البعض الآخر، و جعل فی مکان کلّ واحد «قال فأحسن» ثم ذکر کلام المقداد بتمامه ... ففی (سیرة ابن هشام): «و أتاه الخبر عن قریش بمسیرهم لیمنعوا غیرهم، فاستشار الناس و أخبرهم عن قریش. فقام أبو بکر الصدیق فقال و أحسن. ثم قام عمر بن الخطاب فقال و أحسن. ثم قام المقداد بن عمرو فقال:

---

[۱] السیرة الحلبیة ۲/ ۳۸۶.

[۲] تاریخ الطبری ۲/ ۱۴.

[۳] طبقات ابن سعد ۲/ ۴۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۰

یا رسول اللّه، امض لما أراک اللّه فنحن معک، و اللّه لا نقول لک کما قالت بنو إسرائیل لموسی فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ و لکن اذهب أنت و ربک فقاتلا إنا معکما مقاتلون، فو الذی بعثک بالحق لو سرت بنا إلی برک الغماد لجالدنا معک من دونه حتی تبلغه. فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیرا و دعا له به» [۱].

و لکنّ صنیع هؤلاء لا ینفع الشّیخین بحال، فقد رفعت روایتا السیوطی و الطبری السّتار عن حقیقة أمرهما، و کشفتا النقاب عن باطن سرّهما، و علم أنه کیف أغضب عمر بکلامه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنه کیف أزال المقداد کربته بکلامه فدعا له و قال له خیرا، حتی تمنی ابن مسعود أن یکون صاحب هذا الموقف الکریم و المشهد العظیم...

(۲)

ما أخرجه الحاکم فی کتاب قسم الفیء حیث قال:

«أخبرنا أبو جعفر محمد بن علی الشیبانی، ثنا ابن أبی عزرة، ثنا محمد بن سعید الاصبهانی، ثنا شریک، عن منصور، عن ربعی بن خراش، عن علی قال: لما فتح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مکة أتاه ناس من قریش فقالوا: یا محمد إنا حلفاؤک و قومک، و إنه لحق بک أرقّاؤنا، لیس لهم رغبة فی الإسلام، و إنهم فرّوا من العمل، فاردهم.

فشاور أبا بکر فی أمرهم فقال: صدقوا یا رسول اللّه.

فقال لعمر: ما ترى؟ فقال قول أبى بكر.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا معشر قريش، ليبعثنّ اللّه عليكم رجلا منكم امتحن اللّه قلبه للإيمان يضرب رقابكم على الدين.

فقال أبو بكر: أنا هو يا رسول اللّه؟ قال: لا.

قال عمر: أنا هو يا رسول اللّه؟ قال: لا.

---

[۱] السيرة لابن هشام ۱/ ۶۱۴.

و لكن خاصف النعل فى المسجد، و قد كان ألقى نعله إلى على يخصفها. ثم قال: أما إنى سمعته يقول: لا تكذبوا علىّ فإنه من يكذب علىّ يلج النار.

هذا حديث صحيح على شرط مسلم و لم يخرجاه» [۱].

و انظر: (مسند أحمد) و (الخصائص) و (كنز العمال) و غيرها. و قد عدّ القضية شاه ولى اللّه الدهلوى فى (إزالة الخفا) من مآثر أمير المؤمنين عليه السلام و صرّح بدلالته على خلافته.

أقول: و لمّا كانت هذه القصّة دالة على مجاراة الشيخين للكفّار و محاماتهما لهم و التصديق لقولهم، فقد رجّح بعض محدثى القوم تحريفها بإسقاط كلامهما فى النقل رأسا...

ففى (صحيح الترمذى) ما هذا لفظه: «حدثنا سفيان بن وكيع، نا أبى عن شريك، عن منصور عن ربعى بن حراش قال: نا على بن أبى طالب بالرّحبة فقال: لمّا كان يوم الحديبيّة خرج إلينا ناس من المشركين، فيهم سهيل بن عمرو و أناس من رؤساء المشركين فقالوا: يا رسول اللّه خرج إليك ناس من أبنائنا و إخواننا و أرقّائنا، و ليس لهم فقه فى الدين، و إنّما خرجوا فرارا من أموالنا و ضياعنا، فاردهم إلينا، فإن لم يكن لهم فقه فى الدين سنفقّههم.

فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: يا معشر قريش لتنتهينّ أو ليبعثن اللّه عليكم من يضرب رقابكم بالسّيف على الدّين» [... ۲].

لكن البعض الآخر منهم رجّح الإبقاء على نصّ الرواية، لكن جعل كلمة «فقال ناس: صدقوا يا رسول اللّه ردّهم إليهم» بدل اسم الشيخين سترا عليهما...

فى (سنن أبى داود) ما نصّه: «باب فى عبيد المشركين يلحقون بالمسلمين فيسلمون- حدثنا عبد العزيز بن يحيى الحرانى قال: ثنا محمد- يعنى ابن سلمة- عن محمد بن إسحاق، عن أبان بن صالح، عن منصور بن المعتمر، عن ربعى

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۲۳

[۲] صحيح الترمذى ۵/ ۵۹۲

ابن خراش عن على بن أبى طالب قال: خرج عبدان إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعنى يوم الحديبيّة قبل الصلح- فكتب إليه مواليهم فقالوا: يا محمد، و اللّه ما خرجوا إليك رغبة فى دينك، و انما خرجوا هربا من الرق. فقال ناس: صدقوا يا رسول اللّه ردّهم إليهم. فغضب رسول اللّه و قال: ما أراكم تنتهون يا معشر قريش حتى يبعث اللّه عليكم من يضرب رقابكم على هذا. و أبى أن يردّهم و قال:

هم عتقاء اللّه عز و جل» [۱].

و انظر: (المستدرک) و (المصابیح) و (المشکاة) و غیرها.

و هذا التحریف و إن کان لغرض حمایة الشیخین، لکن شاء اللّه تعالی أن یکون سببا لمزید هتکهما و ظهور کفرهما و وضوح نفاقهما ...و ذلک لأنّ شرّاح (المصابیح) و (المشکاة)- حیث شرحوا هذا الحدیث المحرّف و غفلوا عن أنّ القائل لهذا القول هما الشیخان- ذکروا فی تعلیل غضب النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

«لأنّهم عارضوا حکم الشرع فیهم بالظن و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه ... فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان».

و لنذکر نصوص عباراتهم لتعرف حقیقة أمر الرجلین و معنی کلامهما فی تصدیق المشرکین:

قال فضل اللّه بن الحسن التوربشتی فی (شرح المصابیح): «و إنما غضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم عارضوا حکم الشّرع فیهم بالظن و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه أنهم خرجوا من الرق لا رغبة فی الإسلام، و کان حکم الشرع فیهم أنّهم صاروا بخروجهم عن دار الحرب مستعصمین بعروة الإسلام أحرارا، فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان» [۲].

---

[۱] سنن أبی داود ۱/ ۴۲۳.

[۲] المیسّر فی شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۲۹۳

و قال الخلخالی: «قوله: ردّهم إلیهم. أمر مخاطب. فغضب رسول اللّه علیه السلام، لأنهم عارضوا حکم الشرع فیهم بالظنّ و التخمین، و شهدوا لأولیائهم المشرکین بما ادّعوه أنهم خرجوا هربا من الرق لا رغبة فی الإسلام، و کان حکم الشرع فیهم أنهم صاروا بخروجهم من دار الحرب مستعصمین بعروة الإسلام أحرارا، فکان معاونتهم لأولیائهم تعاونا علی العدوان.

قوله: ما أراکم تنتهون

. النفی و إن دخل علی أراکم ظاهرا لکنه بالحقیقة ینفی الانتهاء، أی أراکم ما تنتهون من تعصب أهل مکة.

حتی یبعث اللّه علیکم من یضرب رقابکم علی هذا

. أی علی هذا الحکم.

و أبی أن یردهم

. أی و أبی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أن یردّ العبدان» [۱].

و قال الطیبی: «و

قوله: ما أراکم تنتهون

. فیه تهدید عظیم...

التوربشتی: و إنّما غضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأنهم عارضوا حکم الشرع فیهم» [... ۲].

و کذا جاء فی (المرقاة فی شرح المشکاة) و (أشعة اللمعات فی شرح المشکاة لعبد الحق الدهلوی) فراجع.

(۳) ما رواه القوم من امتناعه من قتل ذی الثّدیة المنافق، بالرغم من أمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقتله، فقد قال الحافظ ابن حجر بترجمة ذی الثدیة: «و قال أبو یعلی فی مسنده- روایة ابن المقری عنه- ثنا محمد بن الفرج، ثنا أحمد بن الزبرقان، حدثنی موسی بن عبیدة، أخبرنی هود بن عطا، عن أنس قال: کان فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم رجل یعجبنا تعبّده و اجتهاده، فذکرنا ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم باسمه فلم یعرفه، و وصفناه بصفته فلم یعرفه، فبینا نحن نذکره إذ طلع الرجل فقلنا: هو هذا، قال: إنکم لتخبرونی عن

[۱] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۲] الکاشف فی شرح المشکاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۴

رجل إنّ فی وجهه سفعة من الشیطان، فأقبل حتی وقف علیهم و لم یسلّم، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنشدک اللّه هل قلت حین وقفت علی المجلس ما فی القوم أحد أفضل منی أو خیر منی؟

قال: أللهم نعم. ثم دخل یصلّی، فقال رسول اللّه: من یقتل الرجل؟ قال أبو بکر: أنا، فدخل علیه فوجده یصلی فقال: سبحان اللّه أقتل رجلا یصلی و قد نهی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن قتل المصلّین! فخرج. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما فعلت؟ قال: کرهت أن أقتله و هو یصلی و قد نهیت عن قتل المصلین! فقال: من یقتل الرجل؟ قال عمر: أنا. فدخل فوجده واضعا جبهته، قال عمر: أبو بکر أفضل منّی، فخرج! فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: مه؟ قال:

وجدته واضعا جبهته للّه فکرهت أن أقتله! فقال: من یقتل الرجل؟ فقال علی: أنا. فقال: أنت إن أدرکته، قال:

فدخل علیه فوجده قد خرج. فرجع إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له:

مه؟ قال: وجدته قد خرج. قال: لو قتل ما اختلف من أمتی رجلان کان أوّلهم و آخرهم.

قال موسی: فسمعت محمد بن کعب یقول: هو الذی قتله علی، ذو الثدیة» [۱].

و انظر: (نوادر الأصول) و (حلیة الأولیاء) و (الباهر فی حکم النبی بالباطن و الظاهر) قال السیوطی بعد الحدیث: «أخرجه أبو یعلی فی مسنده من طرق عن موسی به. و موسی و شیخه فیهما لین. و لکن للحدیث طرق متعددة تقتضی ثبوته» ... فذکر تلک الطرق بالتفصیل عن أبی یعلی، و البزار، و البیهقی، و المحاملی من حدیث أنس، و عن ابن أبی شیبة، و ابن منیع، و أبی یعلی من حدیث

[۱] الاصابة ۱/ ۴۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۲۹۵

جابر، و قال: «هذا إسناد صحیح علی شرط مسلم».

و رواه السیوطی فی (الخصائص الکبری) عن ابن أبی شیبة و أبی یعلی، و البزار، و البیهقی من حدیث أنس...

(۴)

ما رووه من امتناعه عن قتل منافق فی قضیّة مشابهة للقضیّة السّابقة، قال أحمد: «ثنا روح، ثنا عثمان الشحام، ثنا مسلم بن أبی بکرة عن أبیه: أنّ نبی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مرّ برجل ساجد و هو ینطلق الی الصلاة، فقضی الصلاة و رجع علیه و هو ساجد، فقام النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: من یقتل هذا؟

فقام رجل فحسر عن یدیه فاخترط سیفه و هزّه، ثم قال: یا نبی اللّه بأبی أنت و أمّی کیف أقتل رجلا ساجدا یشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله؟! ثم قال: من یقتل هذا؟ فقام رجل فقال: أنا، فحسر عن ذراعیه و اخترط سیفه و هزّه حتی أرعدت یده، فقال: یا نبی اللّه، کیف أقتل رجلا ساجدا یشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمدا عبده و رسوله؟! فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: و الذی نفس محمد بیده لو قتلتموه لکان أوّل فتنة و آخرها» [۱].

و رواه أبو العباس المبرّد فی (الکامل) و السیوطی فی (الباهر) عن المسند، ثم قال: «هذا الاسناد أیضا صحیح علی شرط مسلم، فإنّ روحا من رجال الصحیحین، و عثمان الشحام و مسلم بن أبی بکرة کلاهما من رجال مسلم

. و سیاق هذه القصة فیه مغایرة لسیاق حدیث أنس و جابر، فلعلّها قصة أخری وقعت لرجل آخر»....

(۵) ما رووه فی قصة أخری تتعلّق بالخوارج أیضا...

قال أحمد: «ثنا بکر ابن عیسی، ثنا جامع بن مطر الحبطی، ثنا أبو روبة شداد بن عمران القیسی، عن أبی سعید الخدری، إن أبا بکر جاء إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

یا رسول اللّه إنی مررت بوادی کذا و کذا، فإذا رجل متخشّع حسن الهیئة یصلّی.

---

[۱] المسند ۵/ ۴۲.

فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اذهب إلیه فاقتله. قال: فذهب إلیه أبو بکر، فلمّا رآه علی تلک الحال کره أن یقتله! فرجع إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعمر: اذهب فاقتله. فذهب عمر فرآه علی تلک الحال التی رآه أبو بکر، فکره أن یقتله. فرجع فقال: یا رسول اللّه إنّی رأیته یصلّی متخشّعا فکرهت أن أقتله. قال: یا علی اذهب فاقتله. قال: فذهب علی فلم یره. فرجع علی فقال: یا رسول اللّه إنی لم أره. قال فقال النبی: إنّ هذا و أصحابه یقرؤن القرآن لا یجاوز تراقیهم، یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة، ثم لا یعودون فیه حتی یعود السهم فی قوسه، فاقتلوهم هم شرّ البریة» [۱].

و فی (فتح الباری): «تنبیه: جاء عن أبی سعید الخدری قصة أخری تتعلق بالخوارج، فیها ما یخالف هذه الروایة، و ذلک فیما أخرجه أحمد بسند جید عن أبی سعید قال: جاء أبو بکر ... و له شاهد من حدیث جابر. أخرجه أبو یعلی و رجاله ثقات» [۲].

(۶) ما رووه فی قصّة الرجل المنافق الأسود الذی اعترض علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تقسیمه غنائم خیبر، فأمر الشیخین بقتله فأبیا و لم یطیعاه...

قال المبرّد: «و یروی أنّ رجلا أسود شدید السواد، شدید بیاض الثیاب، وقف علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو فیهم یقسّم غنائم خیبر، و لم تکن إلّا لمن شهد الحدیبیّة، فأقبل ذلک الأسود علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: ما عدلت منذ الیوم.

فغضب رسول اللّه حتی رؤی الغضب فی وجهه الشریف. فقال عمر بن الخطاب رضی اللّه تعالی عنه: ألا أقتله یا رسول اللّه؟

فقال: لا، إنه یکون لهذا و أصحابه نبأ.

قال أبو العباس: و فی حدیث آخر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال له: ویحک فمن یعدل إذا لم أعدل؟ ثم قال لأبی بکر رضی اللّه تعالی عنه: أقتله.

---

[۱] المسند ۳/ ۱۵.

[۲] فتح الباری ۱۲/ ۲۵۱.

فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه رأیته راکعا. ثم قال لعمر: أقتله. فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه رأیته ساجدا. ثم قال لعلی: أقتله فمضی ثم رجع فقال: یا رسول اللّه لم أره، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو قتل هذا ما اختلف اثنان فی دین اللّه».

هذا، و

فی بعض الروایات: أنّ عثمان ذهب لیقتله بعد رجوع الشیخین «فوجده فی السجود. فقال: إن أبا بکر و عمر لم یقتلاه فی القیام و الرکوع، فکیف أقتله فی السجود؟ فرجع» [۱].

(۷) و من المواقف التی أظهر فیها عمر ضعفه فی الدّین و رأفته بالمنافقین قضیّة المرتدّین، قال ابن الأثیر فی حدیث طویل عن عمر:

«و أمّا یومه، فلما قبض رسول اللّه ارتدت العرب و قالوا: لا نؤدّی زکاة. فقال: لو منعونی عقالا لجاهدتهم علیهم. فقلت: یا خلیفة رسول اللّه تألّف الناس و ارفق بهم. فقال لی: أ جبّار فی الجاهلیة و خوّار فی الإسلام؟! إنه قد انقطع الوحی و تمّ الدین، أ ینقص و أنا حی؟!» [۲].

و. انظر: (الریاض النّضرة) و (المشکاة) و (تاریخ الخلفاء) و (کنز العمال) و (الصواعق) و غیرها.

أقول: و إنّ لم تؤمن بدلالة کلام عمر و جواب أبی بکر علی ضعف عمر و وهنه فی أمر الدّین، و رفقه و رأفته تجاه المنافقین، فعلیک بمراجعة شروح المشکاة ... و هذا نصّ عبارة الطّیبی فی (الکاشف) نورده لیطمئنّ قلبک: «قوله: خوّار فی الإسلام. یه: هو من خار یخور، إذا ضعفت قوته و وهنت. أقول: أنکر علیه ضعفه و وهنه فی أمر الدین، و لم یرد أن یکون جبّارا، بل أراد به التصلّب و الشدة فی الدین، لکن لما ذکر الجاهلیة قرنه بذکر الجبار. و من العجب أن أبا بکر رضی

---

[۱] الکامل فی الأدب ۲/ ۱۴۱.

[۲] جامع الأصول ۹/ ۴۴۲.

اللّه عنه کان منسوبا إلی الرفق و الدماثة، و عمر رضی اللّه عنه الی الشدة و الصّلابة، فعکس الأمر فی هذه القضیّة».

اختلاق آخر ... ص: ۲۹۸

و لمّا رأی القوم أنّ ما وضعوه علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من أنّ

«أشدّهم فی دین اللّه عمر»

لا یصدق فی حق عمر، و تنّبهوا إلی أنّ الحقائق التاریخیّة تکشف عن ذلک لا محالة ... التجئوا إلی وضع جملة أخری بدلها، فنسبوا إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قوله: «أرحم أمتی بأمتی أبو بکر و أرفق أمّتی لأمتی عمر»

أخرجه الطبرانی و رواه عنه المحبّ الطبری حیث قال: «ذکر ما جاء فی وصف جمع کلا بصفة حمیدة. عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أشدّهم فی دین اللّه عمر...

و

خرّجه الطبرانی فقال: أرحم أمتی بأمتی أبو بکر، و أرفق أمتی لأمتی عمر، و أقضی أمتی علی بن أبی طالب.

ثم معنی ما بقی» [۱].

و لکن قد غفل واضعه عمّا قصده واضع الحدیث الأول من «وصف جمع کلا بصفة حمیدة» حیث وصف أبا بکر «بالرحمة» و وصف عمر «بالشدّة فی الدین» أمّا فی هذا الاختلاق الجدید فقد وصف أبو بکر «بالرحمة» و وصف عمر «بالرّفق» و کلاهما واحد.

و بعد، فلو سلّم کون عمر «أشدّهم فی دین اللّه» فإنّ هذا الوصف لا یقتضی لأن یکون عمر بابا لمدینة العلم أعنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فبطل ما ادّعاه العاصمی و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] الریاض النضرة: ۴۰.

اختصاص حذیفة بعلم المنافقین ... ص: ۲۹۹

و من الجدیر بالذکر هنا ما جاءت به أحادیث القوم من جهل عمر بالمنافقین و اختصاص حذیفة بن الیمان بهذا العلم، فإنّ عمر کان یسأل حذیفة عنهم و کان هو المعروف بین الصحابة بهذا العلم، بل فی بعض روایاتهم أن عمر خاطبه بقوله: «یا حذیفة، باللّه أنا من المنافقین ...!» و إلیک بعض ما جاء فی ذلک:

قال ابن عبد البر بترجمة حذیفة: «و کان عمر بن الخطاب یسأله عن المنافقین و هو معروف فی الصحابة بصاحب سرّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و کان عمر ینظر إلیه عند موت من مات منهم، فإن لم یشهد جنازته حذیفة لم یشهدها عمر» [۱].

و فی (إحیاء علوم الدین): «و لقد کان عمر رضی اللّه عنه یبالغ فی تفتیش قلبه، حتی کان یسأل حذیفة رضی اللّه عنه أنه هل یعرف به من آثار النفاق شیئا، إذ کان قد خصّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعلم المنافقین» [۲].

و قال الذهبی: «زید بن وهب الجهنی الکوفی من جلة التابعین و ثقاتهم، متفق علی الاحتجاج به، إلّا ما کان عن یعقوب الفسوی، فإنه قال فی تاریخه: فی حدیثه خلل کثیرة و لم یصب الفسوی، ثم إنه ساق من روایته قول عمر: یا حذیفة باللّه أنا من المنافقین! قال: و هذا محال، أخاف أن یکون کذبا. قال: و مما یستدل به علی ضعف حدیثه روایته عن حذیفة: إن خرج الدجال تبعه من کان یحبّ عثمان. و من خلل روایته قوله: ثنا- و اللّه- أبو ذر، ثنا بریدة قال: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فاستقبلنا أحدا. الحدیث.

---

[۱] الاستیعاب ۱/ ۳۳۵.

[۲] احیاء علوم الدین ۱/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۰

فهذا الذی استنکره الفسوی من حدیثه ما سبق إلیه، و لو فتحنا هذه الوساوس علینا رددنا کثیرا من السنن الثابتة بالوهم الفاسد، و لا نفتح علینا فی زید بن وهب خاصة باب الاعتزال بردّ حدیثه الثابت عن ابن مسعود حدیث الصادق المصدوق. و زید سید جلیل القدر، هاجر إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقبض و زید فی الطریق، و روی عن: عمر، و عثمان، و علی، و السابقین، و حدّث عنه خلق، و وثّقه ابن معین و غیره، حتی أن الأعمش قال: إذا حدّثک زید بن وهب عن أحد فکأنّک سمعته من الذی حدّثک عنه. قلت: مات سنة تسعین أو بعدها» [۱].

و فی (السیرة الحلبیة) فی ذکر واقعة عقبة: «و کان یقال لحذیفة رضی اللّه عنه: صاحب سر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ... فلما توفی رسول اللّه کان عمر بن الخطاب- رضی اللّه عنه- فی خلافته إذا مات الرجل ممن یظنّ به أنه من أولئک، أخذ بید حذیفة رضی اللّه عنه فناداه إلی الصّلاة علیه، فإن مشی معه حذیفة صلّی علیه عمر رضی اللّه عنه، و إن انتزع یده من یده ترک الصلاة علیه» [۲].

أقول: فإذا کان هذا حال عمر فی الجهل بالمنافقین، کیف یعقل أن یصفه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنّه «أشدّهم علی المنافقین»! بل لو کان الأشدّ علیهم لکان من المناسب أن یعرّفه النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالمنافقین، لا أن یسرّ بأسمائهم إلی حذیفة دونه! بل لقد عرفت أنّه کان یسأل حذیفة «أنّه هل یعرف به من آثار النفاق شیئا؟»! بل جاء فی حدیث زید بن وهب- المتفق علی الاحتجاج به- أنه قال لحذیفة: «باللّه أنا من المنافقین»! فهل یعقل أن یکون «أشدّهم علی المنافقین» و الحال هذه؟!

---

[۱] میزان الاعتدال ۲/ ۱۰۷.

[۲] السّیرة الحلبیّة ۳/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۱

۶- بطلان دعوی أن عثمان باب المدینة بعد عمر ... ص: ۳۰۱

قال العاصمی: «ثم عثمان بن عفان الباب الثالث منها فی صدق الحیاء، قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: و أصدق أمتی حیاء عثمان بن عفان».

أقول: و هذا باطل أیضا، لأنّ هذا الذی نسبه إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو من أجزاء الحدیث الطویل الموضوع الذی أوضحنا وضعه بالتّفصیل سابقا.

علی أنّ ثبوت الحیاء لعثمان- فضلا عن صدقه- یعدّ من المستحیلات، لأنّ کلّ واحد من قضایاه و أموره و ما أحدثه دلیل قاطع علی عدم حیائه من اللّه و من النّاس، حتی جاهده القوم و فعلوا به ما فعلوا، ثم قتلوه شرّ قتله...

و لمّا کانت تلک القضایا التی نقم علیه بها من ضروریّات التّاریخ التی لا تقبل أیّ بحث و جدال، فلا نطیل المقام بذکرها و لا نسوّد الصّفحات بإیرادها.

۷- بطلان دعوی کون أبیّ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۱

ثم قال العاصمی: «و باب منها أبیّ بن کعب، حیث فضّله النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم بعلم القرآن و قراءته. قوله علیه السلام: و أقرؤهم أبی بن کعب.

و روی: و أقرؤهم لکتاب اللّه»

. أقول: دعوی أنّ أبیّ بن کعب من أبواب مدینة العلم استنادا إلی دعوی أنّ النّبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فضّله بعلم القرآن و قراءته، فی غایة الغرابة، و هی باطلة لوجوه:

الأول: إنّه لا دلیل من النصوص و الأحادیث علی کونه بابا للمدینة، و کونه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۲

أقرأ الأصحاب للقرآن- لو صحّ- لا یقتضی ذلک البتة.

الثانی: استدلاله بما نسب إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنه

قال «و أقرؤهم أبی بن کعب»

باطل، لأن ذلک من أجزاء الحدیث الطویل الذی أوضحنا کونه موضوعا بالتفصیل.

الثالث: لو سلّمنا صحة الحدیث، لکنه لا یقتضی تفضیل أبی علی جمیع الأصحاب فی علم قراءة القرآن، کما تشهد بهذا کلمات أعلام القوم، حیث صرّحوا بکونه أقرأ «بالنسبة لجماعة مخصوصین أو وقت من الأوقات، فإنّ غیره کان أقرأ منه ...» قاله المناوی فی (فیض القدیر) و انظر أیضا کلامه فی (التیسیر) و کلام نور الدین العزیزی فی (السراج المنیر فی شرح الجامع الصّغیر).

فظهر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یفضّله بعلم القرآن و قراءته، فبطل ما ادّعاه العاصمی فی هذا المقام أیضا.

۸- بطلان دعوی کون معاذ من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۰۲

اشارة

ثم قال العاصمی: «و باب منها معاذ بن جبل، لما فضّله النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی العلم خاصة دون غیره، قوله علیه السلام: و أعلم أمّتی بالحلال و الحرام معاذ بن جبل».

وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۰۲

أقول: و هذه الدعوی باطلة کذلک لوجوه:

الأول: إنّ دعوى كون «معاذ بن جبل» بابا من أبواب مدينة العلم من غير نصّ صريح فى ذلك عن مدينة العلم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تجاسر قبيح و تخرّص فضيح.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۰۳

الثانى: استشهاده بما

نسب إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: «و أعلم أمتى بالحلال و الحرام معاذ بن جبل»

يبطله كون هذا من الحديث الطويل الثابت وضعه و اختلاقه على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

الثالث: إن كون معاذ بن جبل بابا من أبواب المدينة إنّما يثبت فى حال اختصاص علم الحلال و الحرام به دون غيره من الأصحاب، او إثبات كونه مبرّزا من بينهم فى هذا العلم، و كلا الأمرين غير ثابت، فإن كونه مخصوصا بهذا العلم دونهم- بأن يكون هو العالم بهذا العلم و ليس لغيره منهم نصيب منه- ظاهر البطلان جدّا، و لا يلتزم به أحد من أهل السنة أبدا. و أمّا الأمر الثانى فغير ثابت كذلك، لتنصيص العلماء المحققين على أنه «يصير كذلك بعد انقراض عظماء الصحابة و أكابرهم» قال المناوى (فيض القدير): «يعنى انه يصير كذلك بعد انقراض عظماء الصحابة و أكابرهم، و إلّا فأبو بكر و عمر و على أعلم منه بالحلال و الحرام» ... و فى (التيسير): «يعنى: سيصير أعلمهم بعد انقراض أكابر الصحابة» و قال العزيزى «يعنى سيصير أعلمهم بعد انقراض أكابر الصحابة».

من شواهد جهل معاذ بالحلال و الحرام ... ص: ۳۰۳

الرابع: إنه مع قطع النظر عمّا تقدّم هناك فى أمهات مصادر أهل السّنة شواهد على جهل معاذ بالحلال و الحرام، و معها تبطل دعوى العاصمى من أصلها ... و من ذلك ما رواه ابن سعد بترجمته حيث قال:

«أخبرنا عبيد اللّه بن موسى، أنا شيبان، عن الأعمش، عن شقيق قال:

استعمل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم معاذا على اليمن، فتوفى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم و استخلف أبو بكر و هو عليها و كان عمر عامئذ على الحج، فجاء معاذ إلى مكة و معه رقيق و وصفاء على حدة. فقال له عمر: يا أبا عبد الرحمن لمن هؤلاء الوصفاء؟ قال: هم لى. قال: من أين هم لك؟ قال: أهدوا لى. قال: أطعنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۰۴

و أرسل بهم إلى أبى بكر، فإن طيّبهم لك فهم لك. قال: ما كنت لأطيعك فى هذا، شىء أهدى لى أرسل بهم إلى أبى بكر؟! قال: فبات ليلة ثم أصبح فقال:

يا ابن الخطاب ما أرانى إلّا مطيعك، إنى رأيت اللّيلة فى المنام كأنّى أجّر و أقاد- أو كلمة تشبهها- إلى النار و أنت آخذ بحجزتى! فانطلق بى و بهم إلى أبى بكر. فقال:

أنت أحق بهم. فقال أبو بكر: هم لك. فانطلق بهم إلى أهله فصفّوا خلفه يصلّون. فلما انصرف قال: لمن تصلّون؟ قالوا: للّه تبارك و تعالى. قال: فانطلقوا فأنتم له» [۱].

و فيه أيضا: «أخبرنا محمد بن عمر، حدثنى عيسى بن النعمان، عن معاذ ابن رفاعة، عن جابر بن عبد اللّه قال: كان معاذ بن جبل- رحمه اللّه- من أحسن الناس وجها و أحسنه خلقا و أسمحه كفّا، فادّان دينا كثيرا، فلزمه غرماؤه حتى تغيّب منهم أيّاما فى بيته، حتى استأدى غرماؤه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأرسل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى معاذ يدعوه، فجاءه و معه غرماؤه، فقالوا: يا رسول اللّه خذلنا حقّنا منه.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: رحم اللّه من تصدّق عليه.

قال: فتصدّق عليه ناس و أبى آخرون و قالوا: يا رسول اللّه، خذلنا حقّنا منه.

فقال رسول اللّه: اصبر لهم يا معاذ.

قال: فخلعه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من ماله فدفعه إلى غرمائه فاقتسموه بينهم فأصابهم خمسة أسباع حقوقهم.

قالوا: يا رسول اللّه بعه لنا.

قال لهم رسول اللّه «ص»: خلّوا عنه فليس لكم إليه سبيل.

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۵

فانصرف معاذ الى بنى سلمة فقال له قائل: يا أبا عبد الرحمن، لو سألت رسول اللّه، فقد أصبحت اليوم معدما. قال: ما كنت لأسأله. قال: فمكث يوما، ثم دعاه رسول اللّه فبعثه إلى اليمن و قال: لعلّ اللّه يجبرك و يؤدّى عنك دينك.

قال: فخرج معاذ إلى اليمن فلم يزل بها حتى توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فوافى السنة التى حجّ فيها عمر بن الخطاب- استعمله أبو بكر على الحج- فالتقيا يوم التروية بمنى، فاعتنقا و عزّى كلّ واحد منهما صاحبه برسول اللّه، ثم أخلدا إلى الأرض يتحدّثان، فرأى عمر عند معاذ غلمانا فقال: ما هؤلاء يا أبا عبد الرحمن؟ قال: أصبتهم فى وجهى هذا. فقال عمر: من أىّ وجه؟ قال: أهدوا إلىّ و أكرمت بهم فقال عمر: أذكرهم لأبى بكر. فقال معاذ: ما ذكرى هذا لأبى بكر؟

و نام معاذ، فرأى فى النوم كأنّه على شفير النّار و عمر آخذ بحجزته من ورائه يمنعه أن يقع فى النار، ففزع معاذ فقال: هذا ما أمرنى به عمر. فقدم معاذ، فذكرهم لأبى بكر، فسوّغه ابو بكر ذلك و قضى بقيّة غرمائه و قال: إنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: لعلّ اللّه يجبرك» [۱].

أقول: و هذه القصّة فيها دلالة واضحة على جهل معاذ بالحلال و الحرام، و عدم تورّعه فى جمع الأموال، و حينئذ لا يعقل أن يصدق فى حقه كونه أعلم الأصحاب و الأمّة بالحلال و الحرام.

حديث موضوع فى الذّب عن معاذ ... ص: ۳۰۵

و ممّا يضحك الثكلى وضع بعض أسلاف القوم حديثا فى حماية معاذ و ذبّ هذه المنقصة المذكورة عنه ... و ذلك ما جاء فى (الاصابة) بترجمة معاذ و هذا

---

[۱] الطبقات ۳/ ۵۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۰۶

نصّه: «و

ذكر سيف فى الفتوح بسند له عن عبيد بن صخر قال قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لمعاذ- حين بعثه إلى اليمن-: إنى قد عرفت بلاءك فى الدين، و قد طيّبت لك الهدية، فإن أهدى لك شىء فاقبل. قال: فرجع حين رجع بثلاثين رأسا أهديت له» [۱].

الوجوه الدالة على وضعه ... ص: ۳۰۶

أقول: و هذا حديث موضوع مختلق لوجوه:

الأول: إنّه من حديث «سيف بن عمر الكوفى» صاحب كتاب الفتوح و هو ضعيف جدا، بل إنه متهم بالزندقة ... قال الذهبى: «قال عباس عن يحيى:

ضعيف. و روى مطين عن يحيى: فليس خير منه. و قال أبو داود: ليس بشيء.

و قال أبو حاتم متروك. و قال ابن حبان: اتّهم بالزندقة. و قال ابن عدى: عامّة حديثه منكر».

قال: «و كان سيف يضع الحديث و قد اتّهم بالزندقة» [۲].

و قد أورد ابن حجر هذه الكلمات و غيرها بترجمته من (تهذيب التهذيب) [۳].

الثانى: لقد أغفل ابن حجر فى (الاصابة) ذكر سند رواية سيف، فلم نعلم حاله، لكن غالب من يروى عنه سيف من المجهولين كما نصّ عليه الذهبى، و يؤيد ذلك انّ

فى (الاصابة) بترجمة عبيد بن صخر بن لوذان الأنصارى- بعد ذكر أخبار رواها سيف عن سهل بن يوسف بن سهل، عن أبيه، عن عبيد بن صخر-: «و بهذا الاسناد: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كتب إلى معاذ أنّى عرفت بلاءك فى الدين، و الذى ذهب من مالك حتى ركبك الدين، و قد طيّبت لك الهدية،

---

[۱] الاصابة ۳/ ۴۲۷.

[۲] ميزان الاعتدال ۲/ ۲۵۵.

[۳] تهذيب التهذيب ۴/ ۲۵۹.

فإن أهدى إليك شيء فاقبل» [۱]

و هذا نفس حديث سيف الذى أسقط ابن حجر سنده، و «سهل بن يوسف»، و «يوسف بن سهل» كلاهما مجهولان.

و لعلّه من هنا أفتى الامام أبو جعفر الطبرى بضعف هذا الحديث،

ففى (كنز العمال) ما نصه: «عن معاذ بن جبل: لمّا بعثنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى اليمن، قال: إنى قد علمت ما لقيت فى اللّه و رسوله و ما ذهب من مالك، و قد طيّبت لك الهديّة، فما أهدى لك من شيء فهو لك.

ابن جرير و ضعّفه» [۲].

الثالث: لقد ورد فى الأحاديث الكثيرة تحريم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هدايا العمّال و جعلها «غلولا» و نهى عن قبولها قولا و فعلا، و قد أخرج تلك الأحاديث البخارى فى صحيحه فى «باب من لم يقبل الهدية لعلّة» و «باب كيف كانت يمين النبى» و «باب احتيال العامل ليهدى له» و «باب هدايا العمال» و «باب محاسبة الامام عماله».

و مسلم فى «باب تحريم هدايا العمال».

و أحمد بن حنبل فى مسنده.

و من الأحاديث التى اتفقوا عليها ما أخرجه أحمد قائلا: «ثنا سفيان، عن الزهرى سمع عروة يقول: أنا أبو حميد الساعدى. قال: استعمل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم رجلا من الأزد يقال له ابن اللتبية على صدقة فجاء فقال: هذا لكم و هذا أهدى لى. فقام رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على المنبر فقال: ما بال العامل نبعثه فيجيء فيقول: هذا لكم و هذا أهدى لى!! أفلا جلس فى بيت أمّه و أبيه فينظر أ يهدى إليه أم لا؟! و الذى نفس محمد بيده، لا يأتى أحد منكم منها بشيء إلّا جاء به يوم القيامة على رقبته، إن كان بعيرا له رغاء أو بقرة لها خوار أو شاة تبعر. ثم رفع يديه حتى رأينا عفرة يديه ثم قال: اللهم هل بلّغت- ثلاثا-.

---

[۱] الاصابة ۲/ ۴۴۴.

[۲] كنز العمال ۱۳/ ۵۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۰۸

و زاد هشام بن عروة: قال أبو حميد: سمع أذنى و أبصر عينى، و سلوا زيد بن ثابت» [۱].

و فى (المسند) أيضا: «حدثنا إسحاق بن عيسى، ثنا إسماعيل بن عياش، عن يحيى بن سعيد، عن عروة بن الزبير عن أبى حميد الساعدى: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: هدايا العمال غلول» [۲].

الرابع: انه لو كان النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد طيّب الهدية لمعاذ بن جبل لاعتذر بذلك معاذ امام عمر بن الخطاب، عند ما أمره بإرسال الغلمان إلى أبى بكر حتى يطيّبهم له، فإنّه لو صحّ تطييب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم له ذلك لم يكن مورد لتطييب أبى بكر أو عدم تطييبه، لا أن يعتذر بقوله: «ما كنت لأطيعك فى هذا، شىء أهدى لى، أرسل بهم إلى أبى بكر!!».

الخامس: إنه لو كان لهذا الحديث الموضوع أصل لما رأى معاذ فى المنام «كأنّه على شفير النار و عمر آخذ بحجزته من ورائه يمنعه أن يقع فى النّار»...

لأنّ ما طيّبه له النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا يوجب تملّكه دخول النار البتّة، فرؤيته ذلك فى المنام و فزعه منه ثم مجيؤه بهم إلى أبى بكر- كما أمره عمر بن الخطّاب- يدلّ بوضوح على ارتكابه الذّنب العظيم الموجب لدخول النّار، و يدل أيضا على أنّ حديث سيف موضوع باطل لا أصل له.

و ممّا يؤكّد ما ذكرنا و يقطع الألسنة و يحسم النّزاع فى المقام: ما أخرجه الترمذى فى صحيحه من نهى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم معاذ نهيا قاطعا عن إصابة شىء من الأموال بغير اذن منه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إليك نصّ الحديث:

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۴۲۳.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۴۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۰۹

«باب ما جاء فى هدايا الأمراء. حدثنا أبو كريب، حدثنا أبو أسامة، عن داود بن يزيد الأودى، عن المغيرة بن شبيل، عن قيس بن أبى حازم، عن معاذ ابن جبل قال: بعثنى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى اليمن، فلمّا سرت أرسل فى أثرى فرددت فقال: أ تدرى لم بعثت إليك؟ لا تصيبنّ شيئا بغير إذنى، فإنّه غلول و من يغلل يأت بما غلّ يوم القيامة. لهذا دعوتك. فامض لعملك.

قال: و فى الباب عن عدى بن عميرة، و بريدة، و المستورد بن شداد، و أبى حميد، و ابن عمر» [۱].

فإن هذا الحديث نهى قاطع مع التحذير و التّخويف الشديدين، و ينبغى أن يعدّ هذا الحديث من معاجز النبى- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و من آيات نبوّته، حيث يظهر منه علمه بما سيرتكبه معاذ فى مسيره هذا، فمنعه عن ذلك من ذى قبل، و ذكّره بحرمة إصابة شىء من تلك الأموال، و لكنّ ذلك كلّه لم ينفع معاذا و لم يردعه عن التّصرف فى الأموال.

اتّجار معاذ فى مال اللّه ... ص: ۲۰۹

و ممّا ارتكبه معاذ جهلا بالأحكام اتّجاره فى مال اللّه الذى كان بيده «و كان أوّل من اتّجر فى مال اللّه» حتى ذكّره عمر فأبى، إلى أن رأى فى منامه ما رأى، و إليك نصّ الخبر الوارد بترجمته حيث قال ابن عبد البر:

«حدثنا خلف بن قاسم، حدثنا ابن المفسّر، حدثنا أحمد بن على، حدثنا يحيى بن معين، حدثنا عبد الرزاق، أنبأنا معمر عن الزهرى، عن عبد الرحمن ابن عبد اللّه بن كعب بن مالك، عن أبيه قال: كان معاذ بن جبل شابا جميلا أفضل من شباب قومه سمحا لا يمسك، فلم يزل يدّان حتى أغلق ماله من الدين،

[۱] صحیح الترمذی ۳/ ۶۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۰

فأتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فطلب إلیه أن یسأل غرمائه أن یضعوا له فأبوا، و لو ترکوا لأحد من أجل أحد لترکوا معاذ من أجل رسول اللّه.

فباع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ماله کلّه فی دینه، حتی قام معاذ بغیر شیء، حتی إذا کان عام فتح مکة بعثه النبی إلی طائفة من الیمن لیجبره، فمکث معاذ بالیمن أمیرا- و کان أوّل من اتّجر فی مال اللّه هو- فمکث حتی قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلمّا قدم قال عمر لأبی بکر رضی اللّه عنهما: أرسل إلی هذا الرجل فدع له ما یعیّشه و خذ سائره منه، فقال أبو بکر: إنما بعثه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبره، و لست بآخذ منه شیئا إلّا أن یعطینی. فانطلق عمر إلیه إذ لم یطعه أبو بکر فذکر ذلک لمعاذ. فقال معاذ: إنما أرسلنی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لیجبرنی و لست بفاعل. ثم لقی معاذ عمر فقال: قد أطعتک و أنا فاعل ما أمرتنی به، إنی رأیت فی المنام أنی فی حومة ماء قد خشیت الغرق فخلّصتنی منه یا عمر، فأتی معاذ أبا بکر فذکر ذلک له و حلف أن لا یکتمه شیئا، فقال أبو بکر رضی اللّه عنه: لا آخذ منک شیئا قد وهبته. فقال: هذا حین حل و طاب، و خرج معاذ عند ذلک إلی الشام» [۱].

۹- بطلان دعوی کون زید من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۰

ثم قال العاصمی: «و باب منها: زید بن ثابت لما فضّله النبی صلّی اللّه علیه بعلم الفرائض خاصة دون غیره.

قوله علیه السلام: و افرض أمتی زید بن ثابت».

أقول: و هذا باطل لوجوه:

الأول: إنّه لم یثبت عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و هو مدینة العلم- ما یفید کون زید بابا لهذه المدینة.

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۴۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۱

الثانی: استدلاله بجملة

«و أفرض أمتی زید بن ثابت»

واضح البطلان، لأنّ هذه الجملة من أجزاء الحدیث الطویل الذی بیّنا کونه موضوعا بالتفصیل سابقا.

الثالث: مقتضی هذه الجملة الموضوعة اختصاص علم الفرائض بزید بن ثابت أو کونه الأفضل فیه من بین جمیع الأصحاب، أمّا اختصاصه به بحیث لم یکن لغیره حظ من هذا العلم فواضح البطلان. و أمّا کونه الأفضل فیه فلا سبیل إلی إثباته، بل لقد صرّح المحققون من أهل السّنة بأن معناه صیرورة زید أفرض الأمّة بعد انقراض عظماء الصحابة، بل یتضّح بطلان هذا الکلام بما نقل المناوی عن ابن عبد الهادی من أنه لم یکن زید فی عهد المصطفی مشهورا بالفرائض أکثر من غیره، و لا اعلم انه تکلّم فیها علی عهده و لا علی عهد أبی بکر ... قال المناوی:

«و أعلمهم بالحلال و الحرام. أی بمعرفة ما یحل و یحرم من الأحکام معاذ بن جبل الأنصاری، یعنی أنه یصیر کذلک بعد انقراض عظماء الصحابة و أکابرهم، و إلّا فأبو بکر و عمر و علی أعلم منه بالحلال و الحرام، و أعلم من زید بن ثابت بالفرائض. ذکره ابن عبد الهادی، قال: و لم یکن زید فی عهد المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم مشهورا بالفرائض أکثر من غیره، و لا أعلم أنه تکلّم فیها علی عهده و لا علی عهد أبی بکر رضی اللّه عنه» [۱].

و فی (التیسیر): «أی: إنه سیصیر کذلک بعد انقراض أکابر الصحابة. و الّا فعلی و أبو بکر و عمر أفرض منه» فظهر بطلان دعوی العاصمی و قوله: «لما فضّله النبی»....

۱۰- بطلان دعوی کون أبی عبیدة من أبواب مدینة العلم ... ص: ۳۱۱

اشارة

ثم قال العاصمی: «و باب منها أبو عبیدة بن الجراح فی الأمانة فی

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۴۶۰.

الإسلام، حیث خصّه النبی علیه السلام بالأمانة فی الإسلام، و الأمانة لا تؤدّی إلّا بالعلم.

قوله علیه السلام: و لکلّ أمة أمین و أمین هذه الأمة أبو عبیدة بن الجراح».

أقول: و هذا باطل کذلک، و نحن نوضح ذلک فی وجوه:

وجوه بطلان هذه الدعوی ... ص: ۳۱۲

الوجه الأول ... ص: ۳۱۲

: لقد ذکرنا غیر مرّة عدم جواز جعل أحد بابا لمدینة العلم إلّا مع وصول نصّ صحیح صریح فی ذلک عن مدینة العلم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم نفسه.

الوجه الثانی ... ص: ۳۱۲

اشارة

: إنّ ما ذکره من

«قوله علیه السلام: و لکلّ أمّة أمین»...

تقوّل علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هو کلام مختلق موضوع لا أصل له.

و لقد ذکروا هذا الکلام ضمن

حدیث «أرحم أمتی بأمّتی»...

و قد سبق أنّ هذا الحدیث طویل موضوع بطوله.

و رووه أیضا حدیثا مستقلا برأسه، لکنّ جمیع طرقه فی الصحیحین مقدوحة و موهونة سندا، فإنّ عامّة طرقه مطعونة و لم یسلم منها شیء، فإذا لم یصح هذا الحدیث بطرق الکتابین فکیف بأسانیده الأخری؟

و لنذکر طرقه فی البخاری أوّلا، ثم نتبعها بطرقه عند مسلم فنتکلّم علیها بالتفصیل:

طرق الحدیث فی صحیح البخاری ... ص: ۳۱۲

قال البخاری فی کتاب المناقب: «مناقب أبی عبیدة بن الجراح- حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۱۳

عمرو بن علی، ثنا عبد الأعلی، ثنا خالد، عن أبی قلابة قال: حدّثنی أنس بن مالک: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لکلّ أمّة أمین و إنّ أمیننا أیتها الأمة أبو عبیدة بن الجراح.

حدثنا مسلم بن إبراهیم، ثنا شعبة، عن أبی إسحاق، عن صلة، عن حذیفة قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لأهل نجران: لأبعثنّ- یعنی علیکم- أمینا حق أمین، فأشرف أصحابه، فبعث أبا عبیدة».

و فی کتاب المغازی: «باب قصة أهل نجران- حدثنی عباس بن الحسین، حدثنا یحیی بن آدم، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذیفة قال: جاء العاقب و السید صاحبا نجران إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یریدان أن یلاعناه قال فقال أحدهما لصاحبه: لا- تفعل، فو اللّه لئن کان نبیّا فلاعنّا لا نفلح نحن و لا عقبنا من بعدنا، قالا: إنّا نعطیک ما سألتنا فابعث معنا رجلا أمینا و لا تبعثه معنا إلّا أمینا. فقال: لأبعثنّ معکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف له أصحاب رسول اللّه فقال: قم یا أبا عبیدة بن الجراح، فلما قام قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا أمین هذه الأمة.

حدثنی محمد بن بشار، حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، قال سمعت أبا إسحاق عن صلة بن زفر عن حذیفة قال: جاء أهل نجران إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: ابعث لنا رجلا- أمینا، فقال: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف له الناس فبعث أبا عبیدة.

حدثنا أبو الولید، حدثنا شعبة، عن خالد عن أبی قلابة عن أنس عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لکلّ أمة أمین، و أمین هذه الأمة أبو عبیدة بن الجراح».

و فی کتاب أخبار الآحاد: «حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن أبی إسحاق، عن صلة عن حذیفة: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لأهل نجران: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، فاستشرف لها أصحاب النبی، فبعث أبا عبیدة

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۱۴

حدثنا سلیمان بن حرب، حدثنا شعبة، عن خالد، عن أبی قلابة، عن أنس قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لکلّ أمة أمین، و أمین هذه الأمة أبو عبیدة» [۱].

طرق الحدیث فی صحیح مسلم ... ص: ۳۱۴

و قال مسلم: «حدثنا أبو بکر بن أبی شیبة، نا إسماعیل بن علیة، عن خالد. ح و حدثنی زهیر بن حرب، نا إسماعیل بن علیة، أنا خالد عن أبی قلابة قال قال أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن لکلّ أمة أمینا و إن أمیننا أیتها الأمة أبو عبیدة بن الجراح.

حدثنی عمرو الناقد قال: نا عفّان، نا حماد، عن ثابت عن أنس: إنّ أهل الیمن قدموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: ابعث معنا رجلا یعلّمنا السنة و الإسلام. قال: فأخذ بید أبی عبیدة فقال: هذا أمین هذه الأمة.

حدثنا محمد بن المثنی و ابن بشار- و اللفظ لابن المثنی- قالا: ثنا محمد بن جعفر قال: سمعت أبا إسحاق یحدّث عن صلة بن زفر، عن حذیفة قال: جاء أهل نجران إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: یا رسول اللّه ابعث إلینا رجلا أمینا. فقال: لأبعثنّ إلیکم رجلا أمینا حق أمین، قال: فاستشرف لها الناس. قال: فبعث أبا عبیدة بن الجراح.

حدثنا إسحاق بن إبراهیم قال: أنا أبو داود الحفری قال: نا سفیان عن أبی إسحاق بهذا الاسناد نحوه» [۲].

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۷۴۰.

[۲] صحیح مسلم ۷/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۵

وجوه الوهن فی هذه الطرق ... ص: ۳۱۵

و غیر خاف علی ذوی العلم و التحقیق أن عامة هذه الطرق مطعون، و إلیک البیان:

أمّا الطّریق الأول عند البخاری فمداره علی «أنس بن مالک» و من أعظم قوادح أنس عداؤه لأمیر المؤمنین علی علیه السلام، و قد فصّلنا الکلام فی ذلک فی مجلّد حدیث الغدیر، و مجلّد حدیث الطائر.

* و فیه «أبو قلابة عبد اللّه بن زید الجرمی» و هو أیضا من المشهورین بالنصب و التحامل علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و هذا من أعظم الجرائم و أقبح الآثام المسقطة عن العدالة و الوثاقة، بل الموجبة للکفر و الخلود فی العذاب الألیم- لکنّ القوم یوثّقونه مع اعترافهم بذلک!!- قال ابن حجر: «و قال العجلی:

بصری تابعی ثقة، و کان یحمل علی علی و لم یرو عنه شیئا» [۱].

و من قوادحه إنه کان یدلّس ... قال الذهبی «إمام شهیر من علماء التابعین، ثقة فی نفسه، إلّا أنه یدلّس عمن لحقهم و عمّن لم یلحقهم، و کان له صحف یحدّث منها و یدلّس» [۲].

و من هنا فقد أورده البرهان سبط ابن العجمی فی (التّبیین لأسماء المدلّسین).

و من الواضح أنّ ارتکاب التدلیس خیانة واضحة علی الشرع، و قد ذهب فریق من المحدثین و الفقهاء إلی أنّ من عرف بارتکاب التدلیس و لو مرة صار مجروحا مردودا...

هذا کلّه بالاضافة إلی تصریح جماعة من الحفّاظ و أعیان العلماء بأنّ أبا قلابة

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۹۷.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۴۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۶

معدود عند الناس فی البلّه، و علی هذا الأساس تعجّبوا من عمر بن عبد العزیز إبطال حکم القسامة الثابت بحکم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و عمل الخلفاء الراشدین بقول أبی قلابة، فی قضیة ذکرها البخاری فی (صحیحه).

فراجع کلماتهم فی (عمدة القاری) و (إرشاد الساری) و کذا فی ترجمة أبی قلابة من (تهذیب التهذیب).

فظهر أنّ الرجل مجروح مقدوح للغایة، و انّ أعظم قوادحه و جرائمه انحرافه عن سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام کأنس بن مالک، و لذا نراه قد ابتلاه اللّه تعالی- کما ابتلی أنسا- بالأسقام و الأمراض، قال الذهبی: «و أخبرنی عبد المؤمن بن خالد الحافظ قال: و أبو قلابة ممن ابتلی فی بدنه و دینه، أرید علی القضاء بالبصرة فهرب إلی الشام فمات بعریش مصر سنة أربع، و قد ذهبت یداه و رجلاه و بصره، و هو مع ذلک حامد شاکر» [۱].

و فی (حاشیة میزان الاعتدال): «أبو قلابة ابتلی فی دینه فأرید للقضاء فهرب الی الشام، و فی بدنه فأصابه الجذام، فذهبت یداه و رجلاه و بصره و هو مع ذلک شاکر، زاره عمر بن عبد العزیز فقال له: یا ابا قلابة تشدّد لا یشمت بنا المنافقون».

* و فی هذا الطریق «خالد بن مهران الحذّاء» و هو أیضا مجروح جدّا، قال أبو حاتم: لا یحتجّ به، و وقع فیه شعبة، و ضعّفه ابن علّیة... کما فی ترجمته من (تهذیب التهذیب).

و فی (تقریب التهذیب): «قد أشار حمّاد بن زید إلی أنّ حفظه تغیّر لمّا قدم من الشام، و عاب علیه بعضهم دخوله فی عمل السلطان».

* و فی هذا الطریق «عبد الأعلی بن عبد الأعلی البصری» قال الذهبی:

«قال محمد بن سعد: لم يكن بالقوى، و مات سنة تسع و ثمانين و مائة. و قال أحمد:

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۷

كان يرى القدر، و قال بندار: و اللّه ما كان يدرى أىّ رجليه أطول» [۱] و كذا ذكره فی (المغنی فی الضعفاء) و ابن حجر فی (تهذيب التهذيب).

و قد عدّه السيوطی فی (تدريب الراوی) فی «من رمی ببدعة ممّن أخرج لهم البخاری و مسلم أو أحدهما» [۲].

و أمّا الطريق الثانی عند البخاری الذی جاء فی- كتاب المناقب- أيضا ففيه «أبو إسحاق السبيعی» و قد كان مختلطا قال الذهبی: «و روى جرير عن مغيرة قال: ما أفسد حديث أهل الكوفة غير أبی إسحاق و الأعمش. و قال الفسوی قال ابن عيينة: ثنا أبو إسحاق فی المسجد ليس معنا ثالث. قال الفسوی: قال بعض أهل العلم: كان قد اختلط، و انما تركوه مع ابن عيينة لاختلاطه» [۳].

و كان مدلّسا ... قال ابن حجر: «و قال ابن حبان فی كتاب الثقات: كان مدلّسا: ولد سنة ۲۹ و يقال: ۳۲. و كذا ذكره فی المدلّسين: حسين الكرابيسی و أبو جعفر الطبری. و قال ابن المدينی فی العلل قال شعبة: سمعت أبا إسحاق يحدّث عن الحرث بن الأرمع بحديث فقلت له: سمعت منه؟ فقال:

حدثنی به مجالد عن الشعبی عنه. قال شعبة: و كان أبو إسحاق إذا أخبرنی عن رجل قلت له: هذا أكبر منك؟ فإن قال: نعم علمت أنه لقی، و إن قال: أنا أكبر منه تركته.

و قال أبو إسحاق الجوزجانی: كان قوم من أهل الكوفة لا تحمد مذاهبهم- يعنی التشيّع- هم رؤس محدّثی الكوفة مثل: أبی إسحاق، و الأعمش، و منصور و زبيد، و غيرهم من أقرانه، احتملهم الناس على صدق ألسنتهم فی الحديث، و وقفوا عند ما أرسلوا، لما خافوا أن لا يكون مخارجها صحيحة فأمّا أبو إسحاق يروى عن قوم لا يعرفون، و لم ينشر عنهم عند أهل العلم إلّا ما حكى أبو إسحاق

---

[۱] ميزان الاعتدال ۲/ ۵۳۱.

[۲] تدريب الراوی ۱/ ۲۷۹.

[۳] ميزان الاعتدال ۳/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۱۸

عنهم، فإذا روى تلك الأشياء عنهم كان التوقف فی ذلك عندی الصّواب، و قد حدّثنا أبو إسحاق، ثنا جرير عن مغيرة قال: أفسد حديث أهل الكوفة الأعمش و أبو إسحاق- يعنی للتدليس-. و قال يحيى بن معين: سمع منه ابن عيينة بعد ما تغيّر» [۱].

و قد ذكره سبط ابن العجمی فی (التبيين لأسماء المدلّسين) و فی (الاغتباط بمن رمی بالاختلاط).

و من قوادحه العظيمة روايته عن عمر بن سعد- لعنه اللّه- قاتل سيّدنا الحسين بن علیّ عليهما السلام ... قال الذهبی: «عمر بن سعد بن أبی وقاص عن أبيه. و عنه ابنه ابراهيم و أبو إسحاق. و أرسل عنه الزهری و قتادة. قال ابن معين: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟! قتله المختار سنة ۶۵ أو سنة ۶۷» [۲] و فی (ميزان الاعتدال): «عمر بن سعد بن أبی وقاص الزهری، هو فی نفسه غير متهم، لكنه باشر قتال الحسين عليه السلام و فعل الأفاعيل، روى شعبة عن أبی إسحاق عن العيزار بن حريث عن عمر بن سعد فقام إليه رجل فقال: أما تخاف اللّه! تروى عن عمر بن سعد؟ فبكى و قال: لا أعود. و قال العجلی: روى عنه الناس، تابعی ثقة. و قال أحمد بن زهير: سألت ابن معين: أعمر بن سعد ثقة؟

فقال: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟! قال: خليفة: قتله المختار سنة خمس و ستين» [۳].

و الأفظع من ذلک روایته عن شمر بن ذی الجوشن قال الذهبی: «شمر بن ذی الجوشن أبو السابغة الضبابی. عن أبیه. و عنه أبو إسحاق السبیعی. لیس بأهل للروایة، فإنه أحد قتلة الحسین رضی اللّه عنه، و قد قتله أعوان المختار.

روی أبو بکر ابن عیاش عن أبی إسحاق قال: کان شمر یصلّی معنا ثم یقول:

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۵۹.

[۲] الکاشف ۲/ ۳۱۱.

[۳] میزان الاعتدال ۳/ ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۱۹

أللهم إنّک تعلم أنی شریف فاغفر لی. قلت: کیف یغفر لک و قد أعنت علی قتل ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال: و یحک فکیف نصنع! إنّ أمراءنا هؤلاء أمرونا بأمر فلم نخالفهم، و لو خالفنا هم کنّا شرّا من هذه الحمیر السقاة. قلت:

إنّ هذا العذر قبیح، فإنما الطاعة فی المعروف» [۱].

و أمّا الطریق الثالث عند البخاری فی کتاب المغازی: * ففیه «أبو إسحاق السبیعی». و قد عرفته قریبا.

* و فیه: «إسرائیل بن یونس» و قد ضعّفه ابن المدینی شیخ البخاری، و کان یحیی القطّان لا یرضاه و لا یحدّث عنه، و عن أحمد أنه قال «فیه لین» و قال عبد الرحمن بن مهدی: «لصّ یسرق الحدیث» راجع: (میزان الاعتدال) و (تهذیب التهذیب) و غیرهما.

* و فیه: «عباس بن الحسین القنطری» و هو مجهول، قال ابن حجر (تهذیب التهذیب): «و قال ابن أبی حاتم عن أبیه: مجهول» [۲].

و أمّا الطریق الرابع عند البخاری فی کتاب المغازی فمداره علی «أبو إسحاق السبیعی». و قد عرفته آنفا.

* و فیه «محمد بن جعفر غندر» و قد کان من المغفّلین قال الذهبی: «و قیل:

کان مغفّلا» [۳] و فی (تذکرة الحفاظ): «و مع إتقانه کان فیه تغفّل». قال علی بن غنام: أتیت غندرا فذکر من فضله و علمه بحدیث شعبة، فقال لی: هات کتابک، فأبیت إلّا أن یخرج کتابه و أخرجه و قال: یزعم الناس أنی اشتریت سمکا فأکلوه و أنا نائم و لطّخوا به یدی، ثم قالوا: أکلت فشمّ یدک، أ فما کان یدلّنی بطنی» [۴].

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۲۷۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۲.

[۳] میزان الاعتدال ۳/ ۵۰۲.

[۴] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۰

و ممّا یقتضی ضعفه و یقضی بسقوطه عن درجة الاعتبار ما حکاه الذهبی قائلا: «قال الدینوری فی المجالسة: نا جعفر بن أبی عثمان سمعت یحیی بن معین یقول: دخلنا علی غندر فقال: لا أحدّثکم بشیء حتی تمشوا خلفی إلی السوق فیراکم الناس فیکرمونی، فمشینا خلفه فجعل الناس یقولون: من هؤلاء یا أبا عبد اللّه؟ فیقول: هؤلاء أصحاب الحدیث جاءونی من بغداد یکتبون عنّی» [۱].

و من هنا کان یحیی بن سعید إذا ذکر غندر عنده عوّج فمه کأنّه یستضعفه، قال ابن حجر: «قال ابن المدینی: کنت إذا ذکرت غندرا عند یحیی بن سعید عوّج فمه کأنّه یستضعفه» [۲].

* و فیه: «محمد بن بشار بندار» و له قوادح کثیرة، منها: انهماکه فی المجون حتی کان یستهزئ عند التحدث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال الذهبی:

«قال إسحاق بن إبراهيم الفزارى: كنّا عند بندار فقال فى حديث عن عائشة:

قال قالت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. فقال رجل: تمزح؟! أعيذك باللّه فما أفضحك!! فقال: كنا إذا خرجنا من عند روح دخلنا على أبى عبيدة فقال: قد بان عليك ذاك» [۳] و قال ابن حجر: «قال إسحاق بن إبراهيم الفزارى: كنّا عند بندار فقال فى حديث عن عائشة قال قالت رسول اللّه. فقال له رجل: تسخر منه أعيذك باللّه ما أفضحك؟! فقال: كنّا إذا خرجنا من عند روح دخلنا إلى أبى عبيدة فقال: قد بان ذلك عليك» [۴].

و منها: إن عمرو بن على الفلّاس كان يحلف أن بندارا يكذب، قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن محمد بن سيّار: سمعت عمرو بن على يحلف أن بندارا يكذب فيما يروى».

---

[۱] تذكرة الحفاظ ۱/ ۲۷۷.

[۲] تهذيب التهذيب ۹/ ۸۴.

[۳] ميزان الاعتدال ۳/ ۴۹۰.

[۴] تهذيب التهذيب ۹/ ۶۱.

و منها: إنّ على بن المدينى كذّب حديثه،

قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن على بن المدينى: سمعت أبى- و سئل عن حديث رواه بندار، عن ابن مهدى، عن أبى بكر بن عياش، عن عاصم عمن روى- عن عبد اللّه عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم قال تسحّروا فإن فى السحور بركة

- فقال: هذا كذب، و أنكره أشدّ الإنكار و قال حدثنى أبو داود موقوفا».

و منها: إنّ يحيى بن معين كان لا يعبأ به و يستضعفه، قال الذهبى: «قال عبد اللّه بن الدورقى: كنّا عند ابن معين فجرى ذكر بندار فرأيت يحيى بن معين لا يعبأ به و يستضعفه» [۱].

و منها: إنّ القوارير كان لا- يرضاه و قال: كان صاحب حمام ... قال الذهبى: «قال عبد اللّه بن الدورقى: كنا عند يحيى بن معين فجرى ذكر بندار، فرأيت يحيى لا يعبأ به و يستضعفه، و رأيت القوارير لا يرضاه و قال: كان صاحب حمام» [۲].

و كذا بترجمته من (تهذيب التهذيب).

و لقد بلغ حال بندار فى الضعف و القدح حدّا جعل الأدفوى رواية الشيخين عن بندار من وجوه الجرح فى صحيحهما حيث قال (الامتاع فى أحكام السّماع):

«و وراء هذا بحث آخر و هو: إنّ قول الشيخ أبى عمرو بن الصلاح: إنّ الأمّة تلقّت الكتابين بالقبول، إن أراد كلّ الأمة فلا يخفى فساد ذلك، إذ الكتابان إنّما صنّفا فى المائة الثالثة بعد عصر الصحابة و التابعين و تابعى التابعين و أئمة المذاهب المتّبعة و رؤس حفاظ الأخبار و نقّاد الآثار، المتكلّمين فى الطّرق و الرّجال، المميّزين بين الصحيح و السّقيم.

و إن أراد بالأمة الذين وجدوا بعد الكتابين فهم بعض الأمة، فلا يستقيم له دليله الذى قرّره من تلقى الأمة و ثبوت العصمة لهم، و الظاهرية إنّما يعتنون

---

[۱] المغنى فى الضعفاء ۲/ ۵۵۹.

[۲] ميزان الاعتدال ۳/ ۴۹۰.

بإجماع الصّحابة خاصة، و الشيعة لا تعتد بالكتابين و طعنت فيهما، و قد اختلف فی اعتبار قولهم فی الإجماع و انعقاده.

ثمّ إن أراد كلّ حديث فيهما تلقی بالقبول من الناس كافة فغير مستقيم، قد تكلّم جماعة من الحفّاظ فی أحاديث فيهما، فتكلّم الدار قطنی فی أحاديث و علّلها، و تكلّم ابن حزم فی أحاديث كحديث شريك فی الإسراء قال إنه خلط، و وقع فی الصحيحين أحاديث متعارضة لا يمكن الجمع بينهما، و القطع لا يقع التعارض فيه.

و قد اتّفق البخاری و مسلم علی إخراج حديث محمد بن بشار بندار، و أكثرا من الاحتجاج بحديثه، و تكلّم فيه غير واحد من الحفاظ و أئمة الجرح و التعديل، و نسب إلی الكذب، و حلف عمرو بن علی الفلاس شيخ البخاری أنّ بندارا يكذب فی حديثه عن يحيی، و تكلّم فيه أبو موسی، و قال علی بن المدينی فی الحديث الذی رواه فی السحور: هذا كذب. و كان يحيی لا يعبأ به و يستضعفه و كان القواريری لا يرضاه».

و أمّا الطريق الخامس عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب المغازی أيضا فمداره علی «أبو قالبة» و «خالد الحذاء». و قد عرفت أنّهما مجروحان و مقدوحان...

و أمّا الطريق السادس عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب أخبار الآحاد فمداره علی «أبو إسحاق السبيعی». و قد عرفت أنه مقدوح.

و أمّا الطريق السابع عند البخاری الذی أخرجه فی كتاب أخبار الآحاد كذلك، فمداره علی «أبو قلابة» و «خالد الحذاء». و قد عرفت أنّهما مقدوحان و مجروحان.

و أمّا طرق مسلم، فالطريق الأول منها مداره علی «أبی قلابة» و «خالد الحذاء». و قد سبق قدحهما بالتفصيل.

* و فيه «إسماعيل بن علية»، و هو أيضا لا يخلو عن قدح، قال الذهبی:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۳

«سهل بن شاديويه، سمعت علی بن خشرم يقول: قلت لوكيع: رأيت ابن علية يشرب النبيذ حتی يحمل علی الحمار يحتاج من يردّه إلی منزله. قال وكيع: إذا رأيت البصری يشرب فاتّهمه. قلت: و كيف؟ قال: الكوفی يشربه تديّنا و البصری يتركه تديّنا.

قال عفان: ثنا حماد بن سلمة: ما كنا نشبّه شمائل ابن عليه إلّا بشمائل يونس بن عبيد حتی دخل فيما دخل فيه. و قال مرّة: حتی أحدث ما أحدث» [۱].

و أمّا الطريق الثانی عند مسلم فمداره علی «ثابت البنانی» و قدح فيه بالاختلاط، قال ابن حجر: «و فی سؤالات أبی جعفر محمد بن الحسين البغدادی لأحمد بن حنبل: سئل أبو عبد اللّه عن ثابت و حميد أيّهما أثبت فی أنس؟ فقال قال يحيی القطان: ثابت اختلط، و حميد أثبت فی أنس منه» [۲].

* و فيه «حمّاد بن سلمة» و هو كذلك، قال ابن حجر: «حماد بن سلمة بن دينار البصری، أبو سلمة، ثقة عابد، أثبت الناس فی ثابت، و تغيّر حفظه بآخره، من كبار الثامنة، مات سنة ۶۷» [۳] و فی (الكاشف): «هو ثقة صدوق يغلط و ليس فی قوة مالك» و فی (الموضوعات لابن الجوزی) فی حديث فيه حماد بن سلمة: «هذا حديث لا يثبت. قال ابن عدی الحافظ: كان ابن أبی العوجاء ربيب حماد بن سلمة و كان يدسّ فی كتبه الأحاديث».

* و فيه «عمرو الناقد» قال ابن حجر: «و أنكر علی بن المدينی عليه روايته عن ابن عيينة، عن ابن أبی نجيح، عن مجاهد، عن أبی معمر، عن ابن مسعود:

إن ثقفيّا و قرشيا و أنصاريا عند أستار الكعبة. الحديث. و قال: هذا كذب لم يرو هذا ابن عيينة عن ابن أبی نجيح. قال الخطيب: و الأصح أن حجّاجا سأل أحمد

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۲۱۹.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۳.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۴

عنه فقال أحمد ذلک» [۱].

و أمّا الطریق الثالث عند مسلم فإنّ مداره علی «أبی إسحاق السبیعی» و قد تقدم القدح فیه بالتفصیل قریبا.

* و فیه: «محمد بن جعفر غندر» و قد تقدم قدحه أیضا.

* و فیه: «محمد بن بشار بندار» و قد تقدم قدحه ایضا.

و أمّا الطریق الرابع عند مسلم فمداره علی «أبو إسحاق السبیعی» المذکور قدحه سابقا.

أقول:

و إذا عرفت القدح و الجرح فی طرق البخاری و مسلم التی هی أحسن طرق هذا الحدیث فی فضل أبی عبیدة، فلا حاجة إلی الخوض فی بیان بطلان أسانید الترمذی، فإن تلک الأسانید مشتملة علی بعض هؤلاء الرجال المقدوحین، کما لا تخفی علی من راجعها.

حدیث أمانة أبی عبیدة بلفظ آخر و قدح الحفاظ فیه ... ص: ۳۲۴

ثم إنّ بعض رواة أهل السنة رووا حدیث أمانة أبی عبیدة بلفظ و سیاق آخر، لکنه قد بلغ من البطلان حدّا التجأ الحافظ الذهبی، و الحافظ العسقلانی، إلی الاعتراف ببطلانه.

قال الذهبی: «الحسین بن محمد بن عباد. بغدادی لا یعرف. روی البزار عنه عن محمد بن یزید بن سنان، ثنا کوثر بن حکیم، عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ أمین هذه الأمة أبو عبیدة، و إن حبر هذه الأمة ابن عباس.

و هذا باطل» [۲].

و قال ابن حجر العسقلانی: «الحسین بن محمد بن عباد بغدادی لا یعرف،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۸۵.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۵۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۲۵

روی البزار عنه ... هذا باطل. و هذا لا ذنب فیه لشیخ البزار، و الحمل فیه علی کوثر بن حکیم فانه متهم بالکذب و سیأتی» [۱].

الوجه الثالث: بطلان الحدیث معنی ... ص: ۳۲۵

اشارة

و بالإضافة إلی بطلان حدیث أمانة أبی عبیدة سندا، فإنّ هذا الحدیث موضوع باطل معنی، لأمور نذکرها فیما یلی باختصار:

۱- خیانة أبی عبیدة فی کتمان خبر عزل خالد ... ص: ۳۲۵

اشارة

لو کان أبو عبیدة أمینا لما کتم خبر عزل خالد بن الولید عن أمارة جیوش المسلمین فی فتح الشّام، و قد ذکر المؤرّخون الأثبات أنّ

عمرا قد کتب إلی أب المسلمین فی فتح الشّام، و قد ذکر المؤرّخون الأثبات أنّ عمر قد کتب إلی أبی عبیدة بولایة الشّام و أمارة جیوش للمسلمین و عزل خالد عن ذلک، فکتم أبو سمرته إلی البیاض و غضب ... و قد ذکر الواقدی الخبر بالتفصیل فی کتاب (فتوح الشام).

اعتذار الطبری و ردّه ... ص: ۳۲۵

و بالرّغم من أنّه لم یکن لأبی عبیدة فی کتم الخبر عذر إلّا الضّعف و اللین و الخیانة و الاستهانة بدماء المسلمین و أموالهم و أمورهم، فقد حاول رواة أهل السنة و علماؤهم أن یعتذروا له، فذکروا لهذا الأمر أعذارا شتّی، فجعل الطبری عذره

---

[۱] لسان المیزان ۲/ ۳۰۹.

الاستحیاء حیث قال:

«ثم ساروا إلی دمشق و خالد علی مقدمة الناس و قد اجتمعت الروم إلی رجل منهم یقال له یاهان بدمشق، و قد کان عمر عزل خالد بن الولید و استعمل أبا عبیدة علی جمیع الناس، فالتقی المسلمون و الروم فیما حول دمشق فاقتتلوا قتالا شدیدا، ثم هزم اللّه الروم و أصاب منهم المسلمون، و دخلت الروم دمشق فغلّقوا أبوابها، و جثم المسلمون علیها فرابطوها حتی فتحت دمشق و أعطوا الجزیة. و قد قدم الکتاب علی أبی عبیدة بإمارته و عزل خالد، فاستحیی أبو عبیدة أن یقرئ خالدا الکتاب حتی فتحت دمشق، و جری الصلح علی یدی خالد و کتب الکتاب باسمه» [۱].

و لکنّ هذا العذر غیر مقبول، إذ لا مجال للحیاء فی إنفاذ الأمور الدّینیة و لا سیّما الأمارة و نحوها، علی أن کتاب عمر إلی أبی عبیدة ینادی ببطلان هذا العذر، حیث کتب له- کما فی (فتوح الشام للواقدی): «بسم الله الرحمن الرحیم: من عبد اللّه أمیر المؤمنین و أجیر المسلمین إلی أبی عبیدة عامر بن الجراح- سلام علیکم، فإنی أحمد اللّه الذی لا إله إلّا هو، و أصلّی علی نبیه محمد صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قد ولیتک علی أمور المسلمین، فلا تستحی فإنّ اللّه لا یستحی من الحقّ شیئا».

اعتذار سبط ابن الجوزی و وجوه ردّه ... ص: ۳۲۶

و اعتذر له سبط ابن الجوزی بأنه قد کتم الحال حیاء من خالد و خوفا من اضطراب الأمور، حیث قال فی (مرآة الزّمان): «فکتب عمر إلی أبی عبیدة: سلام علیک، أما بعد فإنّی قد عزلت خالدا عن جند الشام و ولّیتک أمرهم، فقم به.

و السلام. فوصل الکتاب إلی أبی عبیدة، فکتم الحال حیاء من خالد و خوفا من

---

[۱] تاریخ الطبری ۳/ ۴۳۵.

اضطراب الأمور، و لم یوقفه علی الکتاب حتی فتحت دمشق و کان خالد علی عادته فی الإمرة و أبو عبیدة یصلّی خلفه».

و هذا العذر غیر مقبول کذلک لوجوه:

(الأول): لو کان هناک خوف من اضطراب أمر المسلمین لما صدر هذا الأمر من عمر، إذ لا یشکّ أهل السّنة فی بصیرة عمر بأمور الرّعیة و إدارة الدولة، بل ظاهر کلماتهم تقدّمه علی أبی بکر فی هذا الشأن.

(الثانی): لو کان الخوف من اضطراب الأمور هو العذر الحقیقی لأبی عبیدة- فی کتم الحال عن خالد- لما غضب عمر من ذلک، بل کان یستحسن ذلک من أبی عبیدة و یشکره علیه، و قد ذکر الواقدی أن عمر قال: «یا ابن قرط: ما علم المسلمون بموت أبی بکر الصدیق و لا بولایتی علیهم أبا عبیدة؟ قال: لا، فغضب و جمع الناس إلیه و قام علی المنبر»....

(الثالث): إنّه لو فرض بأنّ غضب عمر کان علی عادته فی الغلظة و الفظاظة، و أنه لو کان قد علم بهذا العذر من أبی عبیدة لما غضب، لکان علی عبد اللّه بن قرط أن یخبر عمر بواقع العذر لیمنعه عن هذا الغضب، و لکنّا لم نجد لذلک أثرا فی التّاریخ، و ذلک دلیل علی بطلان هذا الاعتذار.

(الرابع): أنّه لو سلّم هذا العذر باعتبار أنّ الظروف لم تکن مساعدة للإخبار بالعزل و المسلمون محاصرون لدمشق، فلو أخبر احتمل اضطراب أمورهم و ضعف عزائمهم ... فإنه لا محال لهذا العذر فی کتم الکتاب الثانی الذی أرسله عمر بعد فتح دمشق، و لکنّ أبا عبیدة کتم الحال عن خالد، حتی کتب خالد بفتح الشام و ما جری من الأمور باسم أبی بکر، و أرسل الکتاب علی ید عبد اللّه بن قرط الذی حمل الکتاب الأول من عمر إلی أبی عبیدة، و من هنا لما وجد عمر الکتاب باسم أبی بکر خاطب عبد اللّه بقوله: «یا ابن قرط ...»

و غضب من ذلک غضبا شدیدا...

فظهر بطلان هذا العذر أیضا کسابقه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۸

فإن قیل: إن عمرو إن کتب إلی أبی عبیدة بأمارة الجیوش و عزل خالد عنها، لکنّه لم یعلم أبا عبیدة سبب عزل خالد و هو ارتکابه القبائح و صدور الفسوق منه، و إلّا لما توانی أبو عبیدة فی إطاعة الأمر و امتثاله.

قلنا: إنّ هذا ایضا لا یکون عذرا لأبی عبیدة کذلک.

أمّا أولا فلأنّ التفریط فی أوامر الخلیفة و التأخیر فی امتثالها- و لا سیّما مثل هذا الأمر- غیر جائز، و الجهل بسبب النصب و العزل لا یجوّز ذلک.

و أمّا ثانیا فلأن عمر قد أعلم أبا عبیدة بسبب عزل خالد کما فی (الطبری) و (الکامل) و (مرآة الزمان) و (تاریخ ابن کثیر) قال الطبری: «و أما ابن إسحاق فإنه قال فی أمر خالد و عزل عمر إیّاه ما: ثنا محمد بن حمید قال: ثنا سلمة عنه قال:

إنّما نزع عمر خالدا فی کلام کان خالد تکلّم به فیما یزعمون، و لم یزل عمر علیه ساخطا و لأمره کارها فی زمان أبی بکر، کلّمه لوقعته بابن نویرة و ما کان یعمل به فی حربه، فلما استخلف عمر کان أول ما تکلّم به عزله، فقال: لا یلی لی عملا أبدا.

فکتب إلی أبی عبیدة: إن خالد أکذب نفسه فهو أمیر علی ما هو علیه، و إن هو لم یکذّب نفسه فأنت الأمیر علی ما هو علیه، ثم انزع عمامته عن رأسه و قاسمه ماله نصفین» [۱].

و ممّا ذکرنا یظهر أنّ الواقدی لم یذکر النّص الکامل للکتاب الأوّل الذی أرسله عمر إلی أبی عبیدة...

۲- مخالفة أخری لأبی عبیدة فی باب کتمان عزل خالد ... ص: ۳۲۸

و لأبی عبیدة فی قضیّة عزل خالد بن الولید مخالفة صریحة لحکم عمر بن الخطاب، توجب القدح فی أمانته و دیانته، و إلیک تفصیل القضیّة من الطبری:

---

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۲۹

«و فی هذه السنة (سنة ۱۷) أدرب خالد بن الولید و عیاض بن غنم فی روایة سیف عن شیوخه. ذکر ذلک: کتب إلیّ السری: عن شعیب عن سیف عن أبی عثمان و أبی حارثة و المهلّب، قالوا: و أدرب سنة ۱۷ خالد و عیاض، فسارا فأصابا أموالا عظیمة، و کانا توجّها من الجابیة، فرجع عمر إلی المدینة و علی حمص أبو عبیدة، و خالد تحت یدیه علی قنّسرین، و علی دمشق یزید بن أبی سفیان، و علی الأردن معاویة، و علی فلسطین علقمة بن مجزز، و علی الاهراء عمرو بن عبسة، و علی السّواحل عبد اللّه بن قیس، و علی کلّ عمل عامل، فقامت مسالح الشام و مصر و العراق علی ذلک إلی الیوم لم تجز أمّة إلی أخری عملها، بعد إلّا أن یفحموا علیهم بعد کفرهم منهم فیقدموا مسالحهم بعد ذلک، فاعتدل ذلک سنة ۱۷.

کتب إلیّ السری: عن شعیب، عن سیف، عن أبی المجالد و أبی عثمان و الربیع و أبی حارثة قالوا: و لمّا قفل خالد و بلغ الناس ما أصابت تلک الصائفة انتجعه رجال، فانتجع خالدا رجال من أهل الآفاق، فکان الأشعث بن قیس ممّن انتجع خالدا بقنسرین فأجازه بعشرة آلاف، و کان عمر لا یخفی علیه شیء فی عمله، و کتب معه إلی أبی عبیدة أن یقیم خالدا و یعقله بعمامته و ینزع عنه قلنسوته، حتی یعلمهم من أین إجازة الأشعث، أ من ماله؟ أ من إصابة أصابها؟

فإن زعم أنها من إصابة أصابها فقد أقرّ بخیانة، و إن زعم أنها من ماله فقد أسرف. و اعزله علی کلّ حال و اضمم إلیک عمله.

فکتب أبو عبیدة إلی خالد، فقدم علیه، ثم جمع الناس و جلس لهم علی المنبر، فقام البرید فقال: یا خالد أ من مالک أجزت بعشرة آلاف أم من إصابة؟

فلم یجبه، حتی أکثر علیه و أبو عبیدة ساکت لا یقول شیئا. فقام بلال إلیه فقال:

إن أمیر المؤمنین أمر فیک بکذا و کذا. ثم تناول قلنسوته فعقله بعمامته و قال: ما تقول أ من مالک أم من إصابة؟ قال: لا، بل من مالی، فأطلقه و أعاد قلنسوته ثم عمّمه بیده ثم قال: نسمع و نطیع لولاتنا و نفخم و نخدم موالینا.

قالوا: و أقام خالد متحیّرا لا یدری أ معزول أم غیر معزول؟ و جعل أبو

عبیدة لا یخبره، حتی إذا طال علی عمر أن یقدم ظنّ للذی قد کان، فکتب إلیه بالإقبال، فأتی خالد أبا عبیدة فقال: رحمک اللّه ما أردت إلی ما صنعت!! کتمتنی أمرا کنت أحبّ أن أعلمه قبل الیوم.

فقال أبو عبیدة: إنی و اللّه ما کنت لأروّعک ما وجدت لذلک بدّا، و قد علمت أنّ ذلک یروّعک. قال: فرجع خالد إلی قنسرین فخطب أهل عمله و ودّعهم و تحمل، ثم أقبل إلی حمص فخطبهم و ودّعهم، ثم خرج نحو المدینة حتی قدم علی عمر فشکاه و قال: لقد شکوتک إلی المسلمین، و باللّه إنک فی أمری غیر مجمل یا عمر.

فقال عمر: من أین هذا الثراء؟ قال: من الأنفال و السهمان ما زاد علی الستین ألفا فلک. فقوّم عمر عروضه، فخرجت إلیه عشرون ألفا فأدخلها بیت المال. ثم قال: یا خالد و اللّه إنک علیّ لکریم و إنک إلیّ لحبیب، و لن تأتینی بعد الیوم علی شیء» [۱].

و قد رواه عز الدین ابن الأثیر فی تاریخه کذلک [۲].

۳- تهاون أبی عبیدة فی إجراء الحدّ الشرعی و هو خیانة عظیمة ... ص: ۳۳۰

و ممّا ینافی الأمانة و یؤکّد وضع الحدیث الموضوع فی أمانة أبی عبیدة: تهاونه فی إجراء حدّ شرب الخمر فی أبی جندل و صاحبیه، فإن التهاون تجاه الحدود الإلهیّة خیانة کبیرة و ذنب عظیم. قال ابن عبد البر بترجمة أبی جندل: «و ذکر عبد الرزاق عن ابن جریح قال: أخبرت أن أبا عبیدة بالشّام وجد أبا جندل بن سهیل و ضرار ابن الخطاب و أبا الأزور- و هم من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قد

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۶۶.

[۲] الکامل فی التاریخ ۲/ ۵۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۱

شربوا الخمر. فقال أبو جندل: لَیْسَ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جُناحٌ فِیما طَعِمُوا الآیة کلها. فکتب أبو عبیدة إلی عمر: إن أبا جندل خصمنی بهذه الآیة. فکتب عمر: إن الذی زیّن لأبی جندل الخطیئة زیّن الخصومة، فأحددهم.

قال أبو الأزور: أ تحدّوننا؟ قال أبو عبیدة: نعم. قال: فدعونا نلقی العدوّ غدا، فإن قتلنا فذاک و إن رجعنا إلیکم فحدّونا. فلقی أبو جندل و ضرار و ابو الأزور العدو فاستشهد أبو الأزور و حدّ الآخران» [۱].

و رواه ابن حجر العسقلانی بترجمة أبی الأزور [۲]، و ابن الأثیر بترجمة أبی جندل [۳] و الطبری فی حوادث سنة ۱۸ [۴] و المتقی عن عروة بن الزبیر [۵].

۴- رأی أبی عبیدة فی أهل حمص ینافی الأمانة و الدیانة ... ص: ۳۳۱

و ذکر المؤرخون: إن أبا عبیدة صالح أهل حمص علی أن لا یخرجهم من دیارهم، ثم ارتأی نقض العهد معهم و إخراجهم، إلّا أن أصحابه منعوه من ذلک. فقد جاء فی کتاب (فتوح الشام) تحت عنوان جمع الروم للمسلمین بعد أن أخرجهم المسلمون من الشام:

«فلما جاء أبا عبیدة خبرهم و عددهم و کثرتهم و ما أقبلوا به من غیرهم ممن کان علی دینهم و طاعتهم من الجنود، رأی ألّا یکتم ذلک المسلمین، و أن یستشیرهم فیه لینظر ما یؤول إلیه رأی جماعتهم، فدعا رؤس المسلمین و ذوی الهیئة و الصّلاح منهم، ثم قام فحمد اللّه و أثنی علیه و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه ثم قال:

---

[۱] الاستیعاب ۴/ ۱۶۲۲.

[۲] الاصابة ۴/ ۵.

[۳] اسد الغابة ۵/ ۱۶۰.

[۴] تاریخ الطبری ۴/ ۹۷.

[۵] کنز العمال ۵/ ۵۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۳۲

أمّا بعد فإنّ اللّه عزّ و جل و له الحمد قد أبلاکم أیها المؤمنون فأحسن البلاء عندکم، و صدقکم الوعد و أعزّکم بالنصر، و أراکم فی کلّ موطن ما تسرّون به، و قد سار إلیکم عدوّکم من المشرکین بعدد کثیر، و نفروا إلیکم فیما حدثنی عیون نفیر الروم الأعظم، فجاءوکم برّا و بحرا حتی خرجوا إلی صاحبهم بأنطاکیة، ثم قد وجّه إلیکم ثلاثة عساکر فی کلّ عسکر منها ما لا یحصیه إلّا اللّه من البشر، و قد أحببت ألّا أغرّکم من أنفسکم و أن لا أطوی عنکم خبر عدوّکم، ثم تشیرون علیّ برأیکم و أشیر علیکم برأی، فإنّما أنا کأحدکم.

فقام یزید بن أبی سفیان فحمد اللّه و أثنی علیه و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه ثم قال له: نعم ما رأیت رحمک اللّه، إذ لم تکتم عنّا ما أتاک من عدوّنا و أنا مشیر علیک، فإن کان صوابا فذاک ما نویت، و إن لم یکن الرأی غیر ما أشیر به فإنّی لا اعتمد غیر ما یصلح المسلمین. أری أن تعسکر علی باب مدینة حمص بجماعة المسلمین، و تدخل النساء و الأبناء و الأولاد داخل المدینة ثم تجعل المدینة فی ظهورنا، ثم تبعث إلی خالد بن الولید فیقدم علیک من دمشق، و تبعث إلی عمرو ابن العاص فیقدم علیک من الأردن و أرض فلسطین، فتلقاهم بجماعة من معک من المسلمین.

و قام شرحبيل بن حسنة، فحمد اللّه و أثنى عليه و صلّى على النبى صلّى اللّه عليه ثم قال: أمّا بعد فإنّ هذا مقام لا بدّ فيه من النصيحة للمسلمين، و إن خالف الرجل منّا أخاه فإنما على كلّ امرئ منّا أن يجهد نفسه و رأيه للمسلمين فى النصيحة، و أنا الآن فقد رأيت غير ما رأى يزيد و هو- و اللّه- عندى من الناصحين لجماعة المسلمين، و لكن لا أجد بدّا من أن أشير عليكم بما أظنّه خيرا للمسلمين، إنى لا أرى أن تدخل ذرارى المسلمين مع أهل حمص و هم على دين عدوّنا هذا الذى أقبل إلينا من المشركين، و لا آمن إن وقع بيننا و بينهم من الحرب ما نتشاغل به أن ينقضوا عهدنا و أن يثبوا على ذرارينا، فيتقرّبون بهم إلى عدونا.

فقال له أبو عبيدة: إنّ اللّه قد أذلّهم لكم، و سلطانكم أحبّ إليهم من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۳

سلطان عدوّكم، و أما إذ ذكرت ما ذكرت و خوّفتنا ما خوفتنا، فإنى أخرج أهل المدينة منها و أنزلها عيالنا، و أدخل رجالا من المسلمين فيقومون على سورها و أبوابها، و نقيم نحن بمكاننا هذا حتى يقدم علينا إخواننا.

فقال له شرحبيل: إنه ليس لك و لا لنا معك أن نخرجهم من ديارهم و قد صالحناهم عليها و على أموالهم ألّا نخرجهم منها».

و من رواة الخبر أيضا: صاحب كتاب (روضة الصفا) و المحدّث الشيرازى فى (روضة الأحباب).

۵- ما كان بين أبى عبيدة و الروم فى قصّة التمثال ... ص: ۳۳۳

و جوّز أبو عبيدة أن يصنع تمثال منه و تفقأ عين التمثال إرضاء للكفّار فى مقابل أنّ بعض المسلمين فقأ عين تمثال ملكهم من غير عمد، فقد روى الواقدى:

«عن ملتمس بن عامر قال: كنّا فى بعض الغارات إذ نظرت إلى العمود عليه صورة الملك هرقل، فعجبنا منه، و جعلنا نحوم حوله و نحن نلعب بخيولنا و نعلّمها الكرّ و الفرّ، و كان بيد أبى جندلة قناة تامّة، فقرّب به فرسه من الصورة و هو لا يريد ذلك، و هو غير متعمّد، ففقأ عين الصّورة. و كان قوم من الروم من غلمان صاحب قنّسرين يحفظون المدد، فرجع بعضهم إلى البطريق و حدّثه بذلك، فدفع صليبا من الذهب إلى بعض أصحابه، و سلّم إليه مائة فارس من أعلام الروم عليهم الديباج، و فى أوساطهم المناطق المزخرفة، و أمر إصطخر أن يصير معهم، و قال له: إرجع إلى أمير العرب و قل له: غدرتم بنا، و لم تفوا بذمّتكم، و من غدر خذل.

فأخذ إصطخر الصليب و سار مع المائة، حتى أشرف على أبى عبيدة، فلمّا نظر المسلمون إلى الصليب و هو مرفوع، أسرعوا إليه و نكسوه، و وثب أبو عبيدة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۴

و استقبلهم و قال: من أنتم؟ قال إصطخر: أنا رسول إليك من صاحب قنسرين، و قد غدرتم و نقضتم. قال أبو عبيدة: و ما سبب نقضنا لصلحكم؟ و من نقض؟

قال: نقضه الذى فقأ عين ملكنا. فقال أبو عبيدة: و حقّ رسول اللّه ما علمت بذلك، و سوف أسأل عن ذلك.

قال: ثم نادى أبو عبيدة فى العرب: يا معاشر العرب، من فقأ عين التمثال فليخبرنا عن ذلك! قال أبو جندلة بن سهيل بن عمرو: أنا فعلت ذلك من غير تعمد. فما الذى يرضيك منا؟ قالت الأعلاج: لا نرضى حتى نفقأ عين ملككم- يريدون بذلك لينظروا إلى وفاء ذمة المسلمين-. فقال أبو عبيدة: فها أنا، اصنعوا بى مثل ما صنع بصورتكم. قالوا: لا نرضى بذلك، و لا نرضى إلّا بملككم الأكبر الذى يلى العرب كلّها. قال أبو عبيدة: إن عين ملكنا أمنع من ذلك، قال: و غضب المسلمون إذ ذكروا عين عمر رضى اللّه عنه و همّوا بقتلهم، فنهاهم أبو عبيدة عن ذلك. فقال المسلمون: نحن دون إمامنا، نفديه بأنفسنا، و نفقأ عيوننا دونه. فقال إصطخر عند ما نظر إلى المسلمين قد همّوا بقتله: لا نفقأ عينه و لا عيونكم، لكن نصوّر صورة أميركم على عمود، و نصنع به مثل الذى صنعتم بصورة ملكنا. فقال المسلمون: إن صاحبنا ما صنع ذلك إلّا من غير تعمّد، و أنتم تريدون العمد.

فقال أبو عبیدة: مهلا یا قوم، فإذا رضی القوم بصورتی فأنا أجیبهم إلی ذلک، لا نغدر و لا یتحدّث القوم، إنّا عاهدنا ثم غدرنا، فإنّ هؤلاء القوم لا عقل لهم. ثم أجابهم أبو عبیدة إلی ذلک. قال: فصوّرت الروم مثل صورة أبی عبیدة علی عمود له عینان من الزجاج، فأقبل رجل منهم حنقا و فقأ عین الصورة برمحه، ثم رجع إصطخر إلی صاحب قنسرین، فأخبره بذلک. فقال لقومه: بهذا الأمر تمّ لهم ما یریدون» [۱].

---

[۱] فتوح الشام للواقدی ۱/ ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۵

۶- ظن عمر بأبی عبیدة الظنون ... ص: ۳۳۵

و عند ما صالح أبو عبیدة أهل قنّسرین ظنّ عمر به الظنون، و حسب أنه قد داخله جبن و رکن الی القعود عن الجهاد، فکتب إلیه کتابا یتوعّده فیه و یحذّره المعصیة ... و من الواضح أنه لو کان أبو عبیدة «أمین الأمّة» لما کان ذلک من عمر، و لما جاز له أن یظنّ به الظنون...

قال الواقدی: «فقام ابو عبیدة علی حمص یغار یمینا و شمالا، ینتظر خروج السّنة، ثم ینظر ما یفعل بعد ذلک، و أبطأ خبر أبی عبیدة علی عمر رضی اللّه عنه، إذ لم یر له کتابا و لا فتحا، فأنکر ذلک من أمره، و ظن به الظنون، و حسب أنه قد داخله جبن و رکن إلی القعود عن الجهاد، فکتب إلیه: بسم الله الرحمن الرحیم، إلی أبی عبیدة بن الجراح: سلام علیکم، فإنی أحمد اللّه الذی لا إله إلّا هو، و أصلّی علی نبیّه، و آمرک بتقوی اللّه و أحذّرک معصیته، و أنهاک أن تکون ممن قال اللّه فیهم فی کتابه: قُلْ إِنْ کانَ آباؤُکُمْ وَ أَبْناؤُکُمْ وَ إِخْوانُکُمْ وَ أَزْواجُکُمْ وَ عَشِیرَتُکُمْ الآیة. و صلّی اللّه علی خاتم النبیین. و نفذ الکتاب إلیه.

فلما قرأه علی المسلمین علموا أنه یحرّضهم علی الجهاد، ندم أبو عبیدة علی ما صالح أهل قنسرین. و لم یبق أحد من المسلمین إلّا بکی من کتاب عمر رضی اللّه عنه».

۷- اعتراف أبی عبیدة بمخالفة النّبی و قلقه من لقائه ... ص: ۳۳۵

اشارة

و قد خالف أبو عبیدة أمر النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی التقلیل من الخیل و الخدم، فملأ بیته رقیقا و مربطة خیلا، حتی کان یبکی و یقول: کیف ألقی رسول اللّه؟!...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۶

قال أحمد: «ثنا أبو المغیرة، ثنا صفوان بن عمرو، ثنا أبو حسبه مسلم بن أکیس مولی عبد اللّه بن عامر عن أبی عبیدة بن الجراح قال: ذکر من دخل علیه فوجده یبکی. فقال: ما یبکیک یا أبا عبیدة؟ فقال: یبکینی أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر یوما ما یفتح اللّه علی المسلمین و یفیء علیهم، حتی ذکر الشام فقال: إن ینسأ فی أجلک یا أبا عبیدة فحسبک من الخدم ثلاثة: خادم یخدمک، و خادم یسافر معک، و خادم یخدم أهلک و یرد علیهم. و حسبک من الدواب ثلاثة: دابّة لرجلک، و دابة لثقلک، و دابة لغلامک.

ثمّها أنا ذا أنظر إلی بیتی قد امتلأ رقیقا، و أنظر إلی مربطی قد امتلأ دوابّ و خیلا، فکیف ألقی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعد هذا!! و قد أوصانا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنّ أحبّکم إلیّ و أقربکم منی من لقینی علی مثل الحال الذی [التی. ظ] فارقنی علیها» [۱].

و أخرجه محبّ الدين الطبرى عن أحمد [۲].

و الملّا على المتقى عن ابن عساكر [۳].

حديث مفتعل فى زهد أبى عبيدة ... ص: ۳۳۶

و مع هذا، فقد اختلق أهل السنة حديثا فى زهد أبى عبيدة، لكن آثار الاختلاق و الافتعال لائحة عليه، ففى كتاب (الرياض النضرة): «ذكر زهده: عن عروة بن الزبير قال: لمّا قدم عمر بن الخطاب الشام تلقّاه أمراء الأجناد و عظماء أهل الأرض، فقال عمر: اين أخى؟ قالوا: من؟ قال: أبو عبيدة. قالوا: يأتيك الآن. فلما أتاه نزل فاعتنقه. ثم دخل عليه بيته فلم ير فى

---

[۱] المسند ۱/ ۱۹۶.

[۲] الرّياض النضرة ۴/ ۳۵۳.

[۳] كنز العمّال ۱۳/ ۲۱۷.

بيته إلّا سيفه و ترسه و رحله، فقال له عمر: ألا اتّخذت ما اتّخذ أصحابك! فقال:

يا أمير المؤمنين: هذا يبلغنى المقيل. أخرجه فى الصفوة و الفضائل، و زاد بعد قوله يأتيك الآن: فجاء على ناقة مخطومة بحبل.

و فى رواية: إن عمر قال له: اذهب بنا إلى منزلك. قال: و ما تصنع! ما تريد إلّا أن ينغص عيشك على. قال: فدخل منزله فلم ير شيئا. قال: أين متاعك فإنى لا أرى إلّا لبدا و صحفة و سيفا و أنت أمير!! أ عندك طعام؟ فقام أبو عبيدة إلى جونة فأخذ منها كسرات. فبكى عمر. فقال له أبو عبيدة: قد قلت لك سينغص عيشك على يا أمير المؤمنين، يكفيك ما يبلغك المقيل. فقال عمر: غرّتنا الدنيا كلّنا غيرك يا أبا عبيدة» [۱].

(الوجه الرابع) لو سلّمنا هذا الحديث فلا يتم للعاصمى مقصوده، لأنه إن أراد من اختصاص أبى عبيدة بالأمانة عدم اتّصاف أحد غيره من أصحاب النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بصفة الأمانة، فإنّ بطلانه فى غاية الوضوح و الظّهور.

و إن أراد من ذلك أن اتّصاف أبى عبيدة بتلك الصفة أكثر و أشد من اتّصاف غيره من الصحابة بها، فهذا أيضا فى غاية البطلان، إذ لا يصدّق عاقل من المسلمين أن يكون اتّصافه أكثر من اتّصاف نفس رسول اللّه أمير المؤمنين عليه السلام، و سائر الأصحاب الأطياب أمثال سلمان و أبى ذر و المقداد و عمّار بتلك الصفة.

و أيضا، فإنّ من البعيد التزام أهل السّنة بكون أبى عبيدة أكثر أمانة من الشيخين، و إن احتملنا التزامهم بذلك بالنسبة إلى الثالث لاشتهاره بالخيانة فى مال اللّه و حقوق المسلمين.

و على كلّ حال فلا مزيّة لأبى عبيدة على سائر الأصحاب فى صفة الأمانة، و حينئذ كيف يجوز جعله باب النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى الأمانة، و أحد أبواب مدينة العلم؟!

---

[۱] الرياض النضرة ۴/ ۳۵۲.

(الوجه الخامس) قول العاصمى: «و الأمانة لا تؤدّى إلّا بالعلم» ممنوع، فأىّ ملازمة بين العلم و الأمانة؟ إنّ «الأمانة» منفكّة عن «العلم» بالقطع و الوجدان، و على هذا، فلو سلّمنا كون أبى عبيدة أمينا فلا دليل على كون أدائه للأمانة بالعلم...

(الوجه السادس) إنه مع غض النظر عن جميع ما ذكرنا: إذا كان أبو عبيدة باب مدينة العلم فى الأمانة، كان من المناسب وصول أخبار

الأمانـة و أحكامها عن مدينـة العلم عن طريق أبى عبيدة، و لا أقل من وصول جلّها عن طريقه، و لكن لم يؤثر عن أبى عبيدة شـىء فى هذا الباب بتلك المثابة، و لم يدّع احد من أهل السّنة ذلك أبدا، فكيف يجوز أن يكون باب مدينة العلم فى الأمانة؟

(الوجه السـابع) إنه مع التنزّل عما سبق كله نقول: إذا كان أبو عبيـدة باب مدينـة العلم فى الأمانـة أليس كان من اللازم أن تكون آثار الأمانة و علائمها لائحة فى سيرته و أعماله، فيكون بابا للمدينة فى الامانة بحسب سيرته و أفعاله، و يكون حاكيا لأمانة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى أعماله و أقواله؟! (الوجه الثامن) لو تنزلنا عن ذلك فلا أقلّ من نزاهة هذا الرجل و براءته عن كلّ ما يتنافى و الأمانة ... إن هذا أقلّ ما يرجى ممّن يتصف بالأمانة، و يريد أن يكون بابا لمدينة العلم فى هذه الصفة...

لكن التأمّل فى سيرة أبى عبيدة و التدبّر فى أخباره و أحواله يظهر لنا بعد هذا الرجل عن هذه الصـفة، و عدم لياقته لتلك المنزلة ... و قد تقدّمت عما قريب نماذج تغنينا فى هذا المقام. و باللّه التوفيق.

۱۱- بطلان دعوى كون أبى ذر من أبواب مدينة العلم ... ص: ۳۳۸

اشارة

قال العاصمى فى نهاية كلامه: «ثمّ قال لأبى ذر رضى اللّه عنه فى غير هذا الحديث: من أراد أن ينظر إلى بعض زهد عيسى فلينظر إليه . فينبغى أن يكون

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۳۹

له باب فى الزهد من تلك المدينة و جعل له أيضا باب الصدق،

قوله صلّى اللّه عليه: ما حملت الأرض و لا أظلّت الخضراء ذا لهجة أصدق من أبى ذر

، فجعل له بابين باب الصدق و باب الزهد. و الزهد فى الدنيا جامع للعلم كله»....

و نقول: فى كلامه وجوه من النّظر:

۱- عبارة العاصمى حول أبى ذر تختلف عن عبارته حول من سبقه ... ص: ۳۳۹

ذكر العاصـمى حول أبى ذر أنّه «ينبغى أن يكون له باب فى الزهـد من تلك المدينة» و هذه العبارة تختلف عن عبارته حول الصّحابة الآخرين الذين جعل لهم أبوابا على سبيل الجزم، فإن أراد من «ينبغى» معناه الحقيقى، فهذا لا ينافى مطلوب الشيعة و مقصودهم، لأنّهم يـذعنون بجلالـة قـدر سـيدنا أبى ذر رضـى اللّه عنه و بلوغه الذروة العليا فى الزهد و الورع، و إن أبا ذر عند الشـيعة الامامية ممّن أتى مدينة العلم من بابها، و حصل له من الشأن و المقام الرفيع ما لم يحصل إلّا لأفراد معدودين من أصـحاب سيّد المرسلين صلوات عليه و آله أجمعين.

و إن أراد من «ينبغى» معناه المجازى، و قصد إثبات باب لأبى ذر كما زعم ذلك لغيره ففيه:

أوّلا- إنّه لا- يجوز جعل أحـد من الصـحابة بابا لتلك المدينـة الّا بنص صـريح من النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و لو كان ذاك الصحابى كثير الفضائل و جليل القدر.

ثانيا: كون الرجل بابا لهذه المدينة شرف عظيم يستلزم العصـمة كما دريت فيما سبق، و أبو ذر الغفارى رضى اللّه عنه على جلالته و عظمته بين الفريقين غير معصوم اجماعا.

ثالثا: إن باب المدينـة متّحـد مع المدينـة، و أبو ذر و ان بلغ المقامات الرفيعـة و الـدرجات الشامخة لم يصل إلى مقام الاتحاد مع النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۰

النفس.

رابعا: إنه لم يبلغ أبو ذر تلك الدرجات و لم يحصّل تلك الفضائل إلّا بولائه لأهل البيت عليهم السلام و متابعته و مشايعته لهم، بل إن أعلى مناقبه و أفضل محامده هو انقياده لهم و اقتفاؤه لآثارهم، فلا يعقل أن يكون مشاركا لهم فی مقاماتهم الخاصة بهم، و من المعلوم أن كونهم باب مدينة العلم من فضائلهم الخاصة كما شهدت بذلك الأحاديث المنقولة سابقا.

خامسا: كونه باب مدينة العلم فی الزهد يتوقف على تقدّمه على جميع الأصحاب فی هذه الصفة، لكن بلوغه فی ذلك إلى مرتبة سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام غير مقبول فضلا عن كونه أزهد منه، و ليس لأحد من المسلمين فضلا عن المؤمنين أن يدّعی ذلك، فكيف يكون أبو ذر باب المدينة فی الزهد و لا يكون على عليه السلام بابا لها فيه؟

۲- أحاديث شبه أبی ذر بعيسى من متفرّدات أهل السّنة ... ص: ۳۴۰

إن فضائل أبی ذر و مناقبه على كثرتها مقبولة لدى الفريقين، و كتبهم مشحونة بنقلها، و لا يجوز لأحد نفيها و إنكارها، لكنّ أحاديث شبه أبی ذر بعيسى بن مريم من متفرّدات أهل السّنة، فإن الشيعة لا يروون تلك الأحاديث و لا يرون صحّة مضمونها، لأنّ تشبيه غير المعصوم بالمعصوم عندهم غير جائز.

۳- شذوذ الحديث الذی ذكره العاصمی فی زهد أبی ذر ... ص: ۳۴۰

و إن هذا الحديث الذی ذكره العاصمی هنا غير موجود فی كتب الحديث المشهورة و الأسفار المعتبرة، فالأحاديث التی رواها أهل السنة فی تشبيه زهد أبی ذر بزهد عيسى بن مريم هی:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۱

ما أخرجه الترمذی بإسناده «عن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء من ذی لهجة أصدق و لا أوفى من أبی ذر شبه عيسى بن مريم عليه السلام. فقال عمر بن الخطاب كالحاسد: يا رسول اللّه أ فتعرف ذلك له؟ قال: نعم فاعرفوه له

. هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه. و

قد روى بعضهم هذا الحديث فقال: أبو ذر يمشی فی الأرض بزهد عيسى بن مريم عليه السلام» [۱].

و ما أخرجه ابن عبد البر قال: «و روى عن النبی صلّى اللّه عليه و سلّم أنه قال: أبو ذر فی أمّتی شبيه عيسى بن مريم فی زهده» [۲].

و ما أخرجه ابن عبد البر أيضا: «و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أبو ذر فی أمتی على زهد عيسى بن مريم» [۳].

ما أخرجه المتقی قال: «ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء على ذی لهجة اصدق من أبی ذر. من سرّه أن ينظر إلى زهد عيسى بن مريم فلينظر إلى أبی ذر.

ابن سعد عن مالك بن دينار مرسلا.

ما أظلّت الخضراء و لا أقلّت الغبراء على ذی لهجة أصدق من أبی ذر ثم رجل من بعدی، من سره أن ينظر إلى عيسى بن مريم زهدا و سمتا فلينظر إلى أبی ذر. ابن عساكر عن الهجنع بن قيس مرسلا» [۴].

۴- النظر فی كلام العاصمی حول صدق لهجة أبی ذر ... ص: ۳۴۱

و أمّا قول العاصمی: «و جعل له أيضا باب الصّدق» ... فهو كعبارته

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۲۸.

[۲] الاستیعاب، حرف الجیم ۱/ ۲۵۵.

[۳] المصدر، باب الکنی ۴/ ۱۶۵۵.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۲

السابقة حول زهد أبی ذر محتمل للوجهین المذکورین، فإن أراد بیان اتّصاف أبی ذر بهذه الصّفة الحمیدة فلا کلام فی ذلک لأحد من المسلمین، و إن کذّبه عثمان ابن عفان و أتباعه. و إن أراد کونه باب مدینة العلم فی الصّدق فهذا باطل بنفس ما تقدّم، و انّ صدق اللهجة لا یستلزم کونه باب مدینة العلم.

و بما ذکرنا یبطل قوله: «فجعل له بابین باب الصدق و باب الزهد» إن أراد الجعل الحقیقی.

۵- تصرّف العاصمی فی حدیث: ما أظلّت ... ص: ۳۴۲

و قد رأیت تصرّف العاصمی فی حدیث «ما أظلّت» ... لأنّ اللّفظ الذی ذکره یغایر لفظ الحدیث المذکور فی کتب الفریقین و المشهور علی ألسنة المسلمین، و لم یظهر لنا وجه هذا التّصرف.

۶- بطلان دعوی ان الزهد جامع للعلم کلّه ... ص: ۳۴۲

و أمّا قوله: «و الزّهد جامع للعلم کلّه» فکلام باطل، کما هو ظاهر کلّ الظّهور، علی أنّه إن کان أبو ذر جامعا للعلم کلّه- بسبب زهده- کان فی درجة أمیر المؤمنین علیه السلام فی العلم، و هذا لا یلتزم به أحد، و الأدلّة علی أعلمیة أمیر المؤمنین علیه السلام من جمیع الأصحاب لا تحصی کثرة.

بل یلزم من کلام العاصمی هذا مساواة أبی ذر للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی العلم ... و هذا فی غایة البطلان.

هذا تمام الکلام علی کلمات العاصمی فی هذا المقام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۳

(۳) مع الطیبی فی کلامه حول حدیث أنا دار الحکمة ... ص: ۳۴۳

اشارة

و للحسین بن عبد اللّه بن محمد الطیبی شارح المشکاة تأویل

الحدیث «أنا دار الحکمة»

نری من الضروری أن نذکره و نکشف عواره ... قال:

«قوله: و علی بابها

. لعلّ الشیعة تتمسّک بهذا التمثیل أنّ أخذ الحکمة و العلم مختصّ به رضی اللّه عنه لا یتجاوز إلی غیره إلّا بواسطته رضی اللّه عنه، لأن الدار إنما یدخل فیها من بابها، و قد قال تعالی لَیْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ ظُهُورِها وَ لکِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها.

و لا حجة لهم. إذ ليس دار الجنة بأوسع من دار الحكمة، و لها ثمانية أبواب» [۱].

أقول: هذا كلامه، و هو فاسد بوجوه متكاثرة، يتّضح أكثرها ممّا تقدّم، و نشير هنا إلى بعضها.

وجوه بطلان كلام الطّيبى ... ص: ۳۴۳

۱- سعة الدار لا تستلزم وجود أكثر من باب ... ص: ۳۴۳

إنّ سعة الدار لا تستلزم أبدا أن يكون لها أكثر من باب، و إنّما اللازم اتّساع باب الدار بما يتناسب وسعتها، و لا ريب فى سعة باب دار الحكمة بما يتناسب

---

[۱] الكاشف فى شرح المشكاة- مخطوط.

وسعة دار الحكمة، و لقد بلغت سعة هذا الباب حدّا تقصر عنه عقول الحكماء و عبارات البلغاء ... و سيأتى مزيد بيان لهذا فى غضون الكتاب، و به صرّح ابن حجر المكى حيث قال:

«مما يدلّ على أنّ اللّه سبحانه اختص عليا من العلوم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم على

. و هو حديث صحيح لا نزاع فيه، و

قوله: أنا دار الحكمة

- و

فى رواية: مدينة العلم- و على بابها» [۱].

۲- تعدّد أبواب الجنة بحسب أفعال أهل الجنة لا بحسب سعتها ... ص: ۳۴۴

و تدلّ الأخبار الكثيرة الواردة فى كتب أهل السنة على أن تعدّد أبواب الجنة و تعيينها هو بحسب أفعال الخير الصادرة من أهل الجنة فى دار الدنيا، و ليس ذلك بحسب سعة الجنة حتى يقال بأن دار الجنة ليست بأوسع من دار الحكمة، و لها ثمانية أبواب، فيلزم أن يكون لدار الحكمة ثمانية أبواب كذلك أو أكثر ... و لا بأس بذكر نصوص من هذه الأخبار:

قال السّيوطى: «باب عدد أبواب الجنة و أسمائها: قال اللّه تعالى وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها.

أخرج الشيخان عن سهل بن سعد: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: فى الجنة ثمانية أبواب، منها: باب الرّيان، لا يدخله إلّا الصائمون، و فى لفظ: إن فى الجنة بابا يقال له: الريان، يدخل منه الصائمون يوم القيامة، لا يدخل معهم أحد غيرهم، يقال: أين الصائمون؟ فيدخلون منه، فإذا دخل آخرهم أغلق فلم يدخل منه أحد.

و أخرج الطبرانى فى الأوسط من حديث أبى هريرة نحوه.

و أخرج الشيخان عن أبى هريرة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

---

[۱] المنح المكية: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۵

من أنفق زوجين من ماله فی سبيل اللّه دعی من أبواب الجنة، و للجنة أبواب، فمن كان من أهل الصلاة دعی من باب الصلاة، و من كان من أهل الصيام دعی من باب الرّيان، و من كان من أهل الصدقة دعی من باب الصدقة، و من كان من أهل الجهاد دعی من باب الجهاد» [... ۱].

و قال السيوطی بتفسير حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها:

«أخرج البخاری و مسلم و الطبرانی عن سهل بن سعد رضی اللّه عنه: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال: فی الجنة ثمانية أبواب، منها: باب يسمّی الرّيان، لا يدخله إلّا الصائمون.

و أخرج مالك و أحمد و البخاری و مسلم و الترمذی و النسائی و ابن حبان عن أبی هريرة رضی اللّه عنه عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم قال: من أنفق زوجين من ماله فی سبيل اللّه دعی من أبواب الجنة، و للجنة أبواب، فمن كان من أهل الصّلاة دعی من باب الصلاة، و من كان من أهل الصيام دعی من باب الرّيان، و من كان من أهل الصدقة دعی من باب الصدقة، و من كان من أهل الجهاد دعی من باب الجهاد» [... ۲].

و فيه: «و أخرج ابن أبی حاتم عن ابن عبّاس رضی اللّه عنهما قال: للجنة ثمانية أبواب: باب للمصلّين، و باب للصائمين، و باب للحاجّين، و باب للمعتمرين، و باب للمجاهدين، و باب للذاكرين، و باب للشاكرين.

و أخرج أحمد عن أبی هريرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: لكلّ عمل أهل من أبواب الجنة، يدعون منه بذلك العمل» [۳].

و قال النووی: «قوله صلّی اللّه عليه و سلّم من باب كذا و من باب كذا، فذكر الصلاة و الصدقة و الصيام و الجهاد.

قال القاضی: و قد جاء ذكر بقية أبواب

---

[۱] البدور السافرة عن أمور الآخرة: ۳۴.

[۲] الدر المنثور فی التفسير بالمأثور ۵/ ۳۴۲.

[۳] الدر المنثور ۵/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۶

الجنة الثمانية

فی حديث آخر فی باب التوبة، و باب الكاظمين الغيظ، و العافين عن الناس، و باب الراضين

. فهذه سبعة أبواب جاءت فی الأحاديث. و جاء فی حديث السبعين ألفا الذين يدخلون الجنة بغير حساب أنهم يدخلون من الباب الأيمن، فلعلّه الباب الثامن» [۱].

و قال القسطلانی: «و فی نوادر الأصول: من أبواب الجنة باب محمد صلّی اللّه عليه و سلّم، و هو باب الرحمة، و هو باب التوبة. و سائر الأبواب مقسومة على أعمال البرّ: باب الزكاة، باب الحج، باب العمرة. و عند عياض: باب الكاظمين الغيظ، باب الراضين، الباب الأيمن الذی يدخل منه من لا حساب عليه. و عند

الآجری عن أبی هريرة مرفوعا: إن فی الجنة بابا يقال له الضحى، فإذا كان يوم القيامة ينادی مناد: أين الذين كانوا يديمون صلاة الضحى، هذا بابكم فادخلوا منه.

و

فی الفردوس عن ابن عباس يرفعه: للجنة باب يقال له الفرح، لا يدخل منه الّا مفرّح الصبيان و عند الترمذی: باب للذكر. و عند ابن

بطّال: باب للصابرين.

و الحاصل: إن كلّ من أكثر نوعا من العبادة خص بباب يناسبها، ينادى منه جزاء و قدرا. و قل من يجتمع له عمل بجميع انواع التطّوعات، ثم إنّ من يجتمع له ذلك إنما يدعى من جميع الأبواب على سبيل التكريم، و الّا فالدخول إنما يكون من باب واحد، و هو باب العمل الذى يكون أغلب عليه» [۲].

۳- تمثيل النبى نفسه ب «دار الجنة ...» ص: ۳۴۶

على أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد ورد عنه تمثيل نفسه الشريفه ب

---

[۱] المنهاج فى شرح صحيح مسلم ۷/ ۱۱۷.

[۲] ارشاد السارى إلى صحيح البخارى ۳/ ۳۴۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۷

«دار الجنّة»، كما ورد التمثيل ب «دار الحكمة»، و لا ريب فى أنّه كان يعلم بأن للجنة ثمانية أبواب، و أنّ نفسه الشريفة أوسع من دار الجنّة، و هو مع ذلك جعل أمير المؤمنين عليه السلام بمفرده باب دار الجنّة. فظهر بطلان كلام الطّيبى، و لعلّه لم يقف على الحديث المذكور.

۴- لو كان لدار الحكمة أبواب فهم الأئمة المعصومون ... ص: ۳۴۷

و لو كان لدار الحكمة أبواب عديدة فليس تلك الأبواب إلّا الأئمة المعصومون عليهم السلام، لأنهم أبواب العلم، و أنّهم الموصوفون ب «الباب المبتلى به من أتاهم نجى و من أباهم هوى» و أنّهم الذين

قال فيهم: «مثل أهل بيتى فيكم مثل باب حطة من دخله غفر له»

...و لم يرد فى حقّ غيرهم شىء من هذا القبيل، بل إن غيرهم لا يليق لهذا المقام، للمفضولية و عدم العصمة و غيرهما من الموانع.

۵- ظاهر الحديث وحدة الباب ... ص: ۳۴۷

ثم إنّ ظاهر

حديث «أنا دار الحكمة و على بابها»

وحدة الباب، فلو تصوّر تعدّد الباب بوجه من الوجوه، وجب أن يكون لتلك الأبواب نوع من الوحدة و الاتّحاد، لكنّ هذه الوحدة لا تتحقّق بالنسبة إلى الأصحاب، لكثرة التفرّق و الاختلاف فيما بينهم، بخلاف الأئمّة المعصومين، فإنهم بحكم الباب الواحد و حقيقتهم واحدة و من هنا ترى وصف جميعهم بالباب فى

قوله: «فهم الباب المبتلى به»...

كما صحّ التعبير عنهم بالأبواب كما فى

قوله: «و هم أبواب العلم فى أمّتى من تبعهم نجا من النار و من اقتدى بهم هدى إلى صراط مستقيم».

و قد ذكرنا سابقا الخطبة المشتملة على جملة: «فهم الباب» ... عن كتاب (منقبة المطهرين لأبى نعيم)، و لنورد هنا نصّ رواية أبى الفتح النطنزى لتلك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۸

الخطبة، فإنه

قال:

«أخبرنا أبو بكر محمد بن أبى نصر شجاع بن أبى بكر الحافظ قراءة عليه و أنا أسمع، قال: أخبرنا أبو الخير محمد بن أحمد بن هارون، قال: أخبرنا أبو بكر أحمد ابن موسى الحافظ، قال: حدثنا أبو أحمد بن يوسف الجرجانى، قال: حدثنا محمد ابن إبراهيم البزاز، قال: حدثنا محمد بن حميد. قال: حدثنا هارون بن عيسى، قال حدثنا زاهر بن الحكم، قال: حدثنا أبو حكيم الحناط، عن جابر بن يزيد عن أبى جعفر عن أبيه عن جابر بن عبد اللّه الأنصارى قال: خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يوما و معه على و الحسن و الحسين، فخطب ثم قال: أيها الناس إن هؤلاء أهل بيت نبيّكم، قد شرّفهم اللّه بكرامته، و استحفظهم سرّه، و استودعهم علمه، عماد الدين، شهداء على أمته، برأهم قبل خلقه، إذ هم أظلّة تحت عرشه، نجباء فى علمه، اختارهم فارتضاهم و اصطفاهم، فجعلهم علماء فقهاء لعباده، فهم الأئمة المهديّة، و القادة الباعثة، و الأمة الوسطى، و الرحمة الموصولة، هم الكهف الحصين للمؤمنين، و نور أبصار المهتدين، و عصمة لمن لجأ إليهم، و نجاة لمن احترز بهم، يغتبط من والاهم، و يهلك من عاداهم، و يفوز من تمسّك بهم، الراغب عنهم مارق، و المقصّر عنهم زاهق، و اللازم بهم لاحق، فهم الباب المبتلى به، من أتاهم نجا، و من أباهم هوى، هم حطة لمن دخله، و حجة اللّه على من جهله، إلى اللّه يدعون، و بأمر اللّه يعملون، و بآياته يرشدون، فيهم نزلت الرسالة، و عليهم هبطت ملائكة الرحمة، و إليهم بعث الروح الأمين تفضلا من اللّه و رحمة، و آتاهم ما لم يؤت أحدا من العالمين، و عندهم- بحمد اللّه- ما يلتمس و يحتاج من العلم و الهدى فى الدين، و هم النور فى الضلالة عند دخول الظلمة، و هم الفروع الطيبة من الشجرة المباركة، و هم معدن العلم، و أهل بيت الرحمة، و موضع الرسالة، و مختلف الملائكة، هم الذين أذهب اللّه عنهم الرجس و طهّرهم تطهيرا» [۱].

---

[۱] الخصائص العلوية- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۱، ص: ۳۴۹

و من هنا أيضا جعل النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عليا بوحده باب حطة، كما جعل أهل بيته باب حطّة فى حديث آخر ... و قد مرّت طرق هذا الحديث بالتفصيل، كما أن عليا عليه السلام قال: «مثلنا» ليشير إلى الاتحاد المذكور بينه و بين سائر أهل البيت،

فقد روى السيوطى قائلا: «أخرج ابن أبى شيبة عن على ابن أبى طالب قال: إنما مثلنا فى هذه الأمة كسفينة نوح و كباب حطة فى بنى إسرائيل» [۱].

فسواء كان لدار الحكمة باب واحد أو أبواب، فإن الأمر لا يخرج عن على و أهل البيت إلى غيرهم، فبطل ما توخّاه الطيبى. و الحمد للّه.

۶- الأئمة الإثنا عشر أبواب النبى ... ص: ۳۴۹

و من آيات علوّ الحق: اعتراف بعض علماء أهل السنة بأنّ الأئمة الاثنى عشر هم أبواب النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل ذكر هذا المطلب عن رسالة يوحنّا المسيحى، ضمن البراهين التى أقامها لإثبات نبوة نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و جعله مصداقا

لقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها:

قال العلامة جواد الساباطى فى المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة من كتابه (البراهين الساباطية) بعد إيراد البرهان الخامس عن رسالة يوحنا: «و ترجمته بالعربية: فأخذتنى الروح إلى جبل عظيم شامخ، و أرتنى المدينة العظيمة أورشليم المقدسة نازلة من السماء من عند اللّه، و فيها مجد اللّه، و ضوؤها كالحجر الكريم كحجر اليشم و البلور، و كان لها سور عظيم عال، و اثنا عشر بابا، و على الأبواب اثنا عشر ملكا، و كان قد كتب عليها أسماء أسباط إسرائيل الاثنى عشر.

[۱] الدر المنثور ۱/ ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵۰

أقول: لا تأویل لهذا النص، بحیث أن یدل علی غیر مکة شرّفها اللّه تعالی، و المراد بمجد اللّه بعثته محمدا صلّی اللّه علیه و سلّم فیها، و الضوء عبارة عن الحجر الأسود، و تشبیهه بالیشم و البلور إشارة إلی صحیح

الروایات التی وردت فی أنه لمّا نزل کان أبیض

، و المراد بالسور هو رب الجنود صلّی اللّه علیه و سلّم.

و الأبواب الاثنی عشر: أولاده الأحد عشر و ابن عمه علی، و هم: علی، و الحسن، و الحسین، و علی، و محمد، و جعفر، و موسی، و علی، و محمد، و علی، و الحسن، و القائم المهدی محمد رضی اللّه عنهم. و

قوله: و علی الأبواب الاثنی عشر اثنا عشر ملکا.

یدل علی عظم مرتبته، و علی عموم نبوّته، و قیام دعوته، و علی انقیاد جمیع الأسباط له، و الأسباط الاثنا عشر عبارة عن أولاد یعقوب علیه السلام، و هم: روبیل، و شمعون، و لاوی، و یهودا، و اسخر، و زابلون، و بن یامین، و دان، و نفتالی، و یاد، و عاشر، و یوسف، علیه السلام. و هذا مصداق

لقوله: لولاک لما خلقت الأفلاک».

و فی (البراهین الساباطیة) أیضا بعد إیراد البرهان السادس عن الرسالة المذکورة: «و ترجمته بالعربیة: و لسور المدینة اثنا عشر أساسا، و علیها أسماء رسل الحمل الاثنی عشر.

أقول: هذا تأکید صریح لما قبله، و الاثنا عشر الأساس هم: الأئمة الاثنا عشر، و رسل الحمل الاثنا عشر الحواریون الاثنا عشر رضی اللّه عنهم، و هم:

سمعون، بطرس، و اندریاس، و یعقوب، و یوحنا، و فیلبوس، و برتولوماؤس، و توما، و متی، و یعقوب، و لباؤس، و سمعون القالی، و بولوص [۱] علی رأیی أنا، لأنّ یهودا الاسخریوطی کان قد خنق نفسه و هلک، و أقیم بولوص مقامه. و فیه إشارة إلی انقیاد جمیع المذاهب العیسویة لشریعة خیر البریة».

و فی (البراهین الساباطیة) أیضا بعد إیراد البرهان السابع عن الرسالة

[۱] جاء فی هامش عبقات الأنوار: فیه ما فیه، کما لا یخفی علی النبیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۱، ص: ۳۵۱

المذکورة: «و ترجمته بالعربیة: و الأبواب الاثنا عشر اثنا عشر لؤلؤة، کلّ واحد من الأبواب کان من لؤلؤة واحدة، و ساحة المدینة من الذهب الإبریز کالزجاج الشفاف.

أقول: هذا بیان لما قبله، و صفة الأبواب، و کون کلّ باب من لؤلؤة واحدة.

فیه إشارة إلی ما یدّعیه الإمامیون من عصمة أئمتهم، لأنّ اللؤلؤة کرویة، و لا شک أن الشکل الکروی لا یمکن انثلابه، لأنه لا یباشر الأجسام إلّا علی ملتقی نقطة واحدة کما صرح به أوقلیدس، و الأصل فی عصمة الامام، أمّا عند أهل السنة و الجماعة فإنّ العصمة لیست بشرط، بل العمدة فیه انعقاد الإجماع، و أما عند الإمامیة فهی واجبة فیه لأنه لطف، و لأن النفوس الزکیة الفاضلة تأبی عن اتباع النفوس الدنیة المفضولة، و عدم العصمة علة عدم الفضیلة. و لهما فیها بحث طویل لا یناسب هذا المقام. و قوله: و ساحة المدینة من الذهب الإبریز کالزجاج الشفاف. یرید بذلک أهل ملته صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم لا ینحرفون عن اعتقادهم، و لا ینصرفون عن

مذهبهم فی حالة العسرة. و أما الذین أغواهم قسوس الانکتاریین فمن الجهال الذین لا معرفة لهم بأصول دینهم. و هذا هو مصداق قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

».

[الجزء الثانی عشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵

[تتمة حدیث أنا مدینة العلم ... ص: ۵

[تتمة کلام العلماء حول حدیث «أنا مدینة العلم ...»] ص: ۵

۴ مع ابن تیمیّة الحرّانی فی کلامه حول حدیث «أنا مدینة العلم ...» ص: ۵

اشارة

و من المواضع التی یتبیّن فیها بوضوح نصب ابن تیمیّة و عناده للحق و أهله هو: مبحث

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

، فقد بالغ فی هذا المقام فی الکذب و الافتراء، فی سبیل ردّ هذا الحدیث الشریف و تکذیبه، و نحن نذکر أوّلا عبارته، ثم نتکلّم حولها، فهذا نصّ عبارته:

«و

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

أضعف و أوهی، و لهذا إنّما یعدّ فی الموضوعات، و إن رواه الترمذی، و ذکره ابن الجوزی و بیّن أن سائر طرقه موضوعة.

و الکذب یعرف من نفس متنه، فإنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذا کان مدینة العلم، و لم یکن لها إلّا باب واحد، و لم یبلّغ عنه العلم إلّا واحد فسد أمر الإسلام، و لهذا اتفق المسلمون علی أنه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم إلّا واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر، الذین یحصل العلم بخبرهم للغائب، و خبر الواحد لا یفید العلم إلّا بقرائن، و تلک قد تکون منتفیة أو خفیة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶

عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترة.

و إذا قالوا: ذلک الواحد معصوم یحصل العلم بخبره.

قیل لهم: فلا بدّ من العلم بعصمته أوّلا، و عصمته لا تثبت بمجرد خبره قبل أن تعلم عصمته فإنه دور، و لا تثبت بالإجماع فإنه لا إجماع فیها، و عند الإمامیة إنما یکون الإجماع حجة لأن فیهم الإمام المعصوم، فیعود الأمر إلی إثبات عصمته بمجرد دعواه، فعلم أن عصمته لو کانت حقّا لا بدّ أن تعلم بطریق آخر غیر خبره، فلو لم یکن لمدینة العلم باب إلّا هو لم یثبت لا عصمته و لا غیر ذلک من أمور الدین.

فعلم أنّ هذا الحديث إنما افتراه زنديق جاهل ظنّه مدحا، و هو يطرق الزنادقة إلى القدح فی دين الإسلام، إذ لم يبلّغه إلّا واحد.

ثم إن هذا خلاف المعلوم بالتواتر، فإن جميع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غير علی:

أما أهل المدينة و مكة فالأمر فيهما [فيهم ظاهر، و كذلك الشام و البصرة، فإن هؤلاء لم يكونوا يروون عن علیّ إلّا شيئا قليلا، و إنما كان غالب علمه فی الكوفة، و مع هذا فأهل الكوفة كانوا تعلّموا القرآن و السنّة قبل أن يتولی عثمان فضلا عن علی. و فقهاء أهل المدينة تعلّموا الدّين فی خلافة عمر، و تعليم معاذ بن جبل لأهل اليمن و مقامه فيهم أكثر من علیّ، و لهذا روی أهل اليمن عن معاذ بن جبل أكثر ممّا رووا عن علی، و شريح و غيره من أكابر التابعين إنما تفقّهوا علی معاذ ابن جبل، و لمّا قدم علی الكوفة كان شريح فيها قاضيا، و هو و عبيدة السلمانی تفقّها علی غيره، فانتشر علم الإسلام فی المدائن قبل أن يقدم علی الكوفة» [۱].

۱- بطلان دعوی ضعف الحديث ... ص: ۶

اشارة

نقول: دعوی أن حديث مدينة العلم أضعف و أوهی، و لهذا إنما يعدّ فی

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۳۸.

الموضوعات، إفك فضيح، لما عرفت سابقا من صحّة هذا الحديث و استفاضته و شهرته بل و تواتره، حتی تجلّی ذلك كالشمس المنجلی عنها الغمام علی رغم آناف المنكرين الطّغام، فمن العجيب تعامی ابن تيميّة عن جميع تلك النصوص و التصريحات من كبار المحقّقين، و مشاهير نقدة الأخبار و الحديث المعتمدين!!

ثناء ابن تيمية علی ابن معين و أحمد ... ص: ۷

أليس فيمن صحّح حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها» يحيی بن معين هذا الرجل الذی أذعن ابن تيميّة نفسه- فيمن أذعن- بجلالة قدره و سمّو منزلته فی علم الحديث و نقده؟ بل لقد عدّه ابن تيميّة فيمن يرجع إليه فی التمييز بين الصّدق و الكذب حيث قال: «المنقولات فيها كثير من الصدق و كثير من الكذب، و المرجع فی التمييز بين هذا و هذا إلی أهل العلم بالحديث، كما يرجع إلی النحاة فی الفرق بين لحن العرب و نحو العرب، و يرجع إلی علماء اللغة فيما هو من اللغة و ما ليس من اللغة، و كذلك علماء الشعر و الطب و غير ذلك، فلكلّ علم رجال يعرفون به.

و العلماء بالحديث أجلّ هؤلاء، و أعظم قدرا، و أعظمهم صدقا، و أعلاهم منزلة، و أكثرهم دينا، فإنهم من أعظم الناس صدقا و دينا و أمانة و علما و خبرة بما يذكرونه من الجرح و التعديل، مثل: مالك، و شعبة، و سفيان بن عيينة، و سفيان الثوری، و يحيی بن سعيد القطّان، و عبد الرحمن بن مهدی، و عبد اللّه بن المبارك، و وكيع بن الجراح، و الشافعی، و أحمد بن حنبل، و إسحاق ابن راهويه، و يحيی ابن معين، و علی بن المدينی، و البخاری، و مسلم، و أبی داود، و أبی زرعة، و أبی حاتم، و النسائی، و العجلی، و أبی أحمد ابن عدی، و أبی حاتم البستی، و أبی الحسن الدار قطنی.

و أمثال هؤلاء خلق كثير لا يحصی عددهم، من أهل العلم بالرجال و الجرح و التعديل، و إن كان بعضهم أعلم من بعض، و بعضهم أعدل من بعض فی وزن

کلامه، کما أنّ الناس فی سائر العلوم کذلک» [۱].

فإذا کان «یحیی بن معین» فی هذه المرتبة من الجلالة و العظمة عند ابن تیمیّة، فلما ذا لا ینظر ابن تیمیّة إلی تنصیص یحیی بن معین علی صحة حدیث مدینة العلم بعین الاعتبار؟ و لما ذا یقول ما لا یفعل؟ و اللّه تعالی یقول: لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ* کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ.

و ذکر ابن تیمیّة «یحیی بن معین» فی موضع آخر من کتابه فی جماعة من أئمة أهل السنة، وصفهم ب «أئمة الحدیث و نقّاده و حکّامه و حفّاظه، الذین لهم خبرة و معرفة تامة بأقوال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أحوال من نقل العلم و الحدیث عن النبی من الصحابة و التابعین و تابعیهم، و من بعد هؤلاء من نقلة العلم» و إلیک نصّ عبارته کاملة لما فیها من الفوائد فی هذا المقام:

«فإن قیل: فهذا الحدیث قد ذکره طائفة من المفسّرین و المصنّفین فی الفضائل، کالثعلبی و البغوی و أمثالهما، و المغازلی و أمثاله.

قیل له: مجرّد روایة هؤلاء لا توجب ثبوت الحدیث باتّفاق أهل العلم بالحدیث، فإن فی کتب هؤلاء من الأکاذیب الموضوعة ما اتّفق أهل العلم علی أنه کذب، و الثعلبی و أمثاله لا یتعمّدون الکذب، بل فیهم من الصلاح و الدّین ما منعهم من ذلک، لکن ینقلون ما وجدوه فی الکتب، و یدوّنون ما سمعوه، و لیس لأحدهم من الخبرة بالأسانید ما لأئمة الحدیث، کشعبة، و یحیی بن سعید القطّان، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و یحیی بن معین، و إسحاق بن راهویه، و محمّد بن یحیی الذهلی، و البخاری، و مسلم، و أبی داود، و النسائی، و أبی حاتم و أبی زرعة الرازیین، و أبی عبد اللّه بن منده، و الدار قطنی، و عبد الغنی بن سعید، و أمثال هؤلاء من أئمة الحدیث و نقّاده...

و قد صنّفوا الکتب الکثیرة فی معرفة الرجال الذین نقلوا الآثار و أسمائهم،

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۰.

و ذکروا أخبارهم و أخبار من أخذوا عنه، و من أخذ عنهم، مثل: کتاب العلل و أسماء الرجال عن یحیی بن سعید القطان، و علی بن المدینی، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و البخاری، و مسلم، و أبی زرعة، و أبی حاتم، و النسائی، و الترمذی، و أبی أحمد ابن عدی، و أبی حاتم ابن حبان، و أبی الفتح الأزدی، و الدارقطنی، و غیرهم» [۱].

فلما ذا یعدّ حدیث مدینة العلم فی الموضوعات مع تصحیح یحیی بن معین إیّاه، و هو کالبخاری و مسلم و مشایخهما و أضرابهما من نقدة الحدیث و حفاظه، و المرجع إلیهم فی تمییز صدقه من کذبه؟

و فی موضع ثالث یزید فی المبالغة و الإغراق فی مدح یحیی بن معین فیقول فی کلام له:

«و من أراد أن یعرف فضائلهم و منازلهم عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فلیتدبّر الأحادیث الصحیحة التی صحّحها أهل العلم بالحدیث، الذین کملت خبرتهم بحال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و محبّتهم له و صدقهم فی التبلیغ عنه، و صار هواهم تبعا لما جاء به، فلیس لهم غرض إلّا معرفة ما قاله، و تمییزه عمّا یخلط بذلک من کذب الکاذبین و غلط الغالطین، کأصحاب الحدیث مثل: البخاری، و مسلم، و الإسماعیلی، و البرقانی، و أبی نعیم، و الدار قطنی، ثم مثل صحیح [۲] ابن خزیمة، و ابن منده، و أبی حاتم البستی، ثم الحاکم، و ما صحّحه أئمة أهل الحدیث الذین هم أجلّ من هؤلاء، أو مثلهم من المتقدمین و المتأخرین، مثل:

مالک بن أنس، و شعبة بن الحجاج، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و عبد اللّه بن المبارک، و أحمد بن حنبل، و یحیی بن معین، و علی بن المدینی، و أبی حاتم و أبی زرعة الرازیین، و خلائق لا یحصی عددهم إلّا اللّه.

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۸۴.

[۲] لفظة «الصحیح» لا تناسب المقام، فلعلّها من هفوات القلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰

فإذا تدبّر العاقل للأحادیث الصحیحة الثابتة عند هؤلاء و أمثالهم، عرف الصّدق من الکذب، فإنّ هؤلاء من أکمل الناس معرفة بذلک، و أشدّهم رغبة فی التمییز بین الصّدق و الکذب، و أعظمهم ذبّا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فهم المهاجرون إلی سنّته و حدیثه و الأنصار له فی الدین، یقصدون ضبط ما قاله و تبلیغه للناس، و ینفون عنه ما کذبه الکاذبون، و غلط فیه الغالطون، و من شرکهم فی عملهم علم ما قالوه، و علم بعض قدرهم، و إلّا فلیسلّم القوس إلی باریها، کما یسلم إلی الأطباء طبّهم، و إلی النحاة نحوهم، و إلی الفقهاء فقههم، و إلی الحسّاب حسابهم، و إلی أهل العلم بالأوقات علمهم» [۱].

فهذا الکلام صریح فی أنّ «یحیی بن معین» ممّن کملت خبرته، و کبرت معرفته، بحال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حدیثه، و أنّ ما صحّحه صدق، و أنّه لا بدّ من تسلیم أمر التمییز بین الصدق و الکذب إلیه...

فلما ذا یقف هذا الموقف تجاه حدیث مدینة العلم الذی ثبت تصحیح یحیی ابن معین إیّاه؟

و هل هذا إلّا تهافت؟

و أیضا، فإنّ من رواة حدیث مدینة العلم هو «أحمد بن حنبل»، و قد عرفت من کلمات ابن تیمیّة ثنائه علی أحمد أیضا، إذ قد ذکره فی عداد أئمة الحدیث و نقدته و حفّاظه...

لقد روی أحمد بن حنبل حدیث مدینة العلم فی فضائل و مناقب سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام بطرق متعدّدة، أ فهل یعقل أنّ یروی أحمد حدیثا موضوعا بطرق عدیدة، و یعدّه من فضائل علی علیه السلام، و هو و مصنّفاته علی تلک الجلالة و العظمة التی وصفه بها ابن تیمیّة؟

و لو کان

حدیث أنا مدینة العلم

من الموضوعات لجعل ابن تیمیّة مصنّفات

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱

أحمد کمصنّفات الثعلبی و البغوی و أمثالهما الموصوفة عنده بالاشتمال علی الصّدق و الکذب، لکنّه جعل مصنفات أحمد و أمثاله فی مقابل مصنفات أولئک ... کما رأیت فی عبارته السابقة، فإن هذا یدل علی أنّ أحمد ما کان یدوّن فی کتبه کلّ ما سمعه، فضلا عن تعمّد الکذب و نقل الأحادیث الموضوعة.

فثبت بطلان زعم ابن تیمیّة بکلام نفسه حول أحمد بن حنبل و مصنفاته.

بل لقد نصّ ابن تیمیّة علی أنّ أحمد بن حنبل کان من العلماء الذین لا یروون عن شخص لیس بثقة عندهم، و لا یروون حدیثا یعلمون أنه عن کذّاب، و هذا نصّ کلامه حیث قال:

«و الناس فی مصنّفاتهم منهم من لا یروی عمّن یعلم أنه یکذب مثل:

مالک، و شعبة، و یحیی بن سعید، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل. فإن هؤلاء لا یروون عن شخص لیس بثقة عندهم، و لا یروون حدیثا یعلمون أنّه عن کذاب، و لا یروون أحادیث الکذابین الذین یعرفون بتعمّد الکذب» [۱].

فإذا کان هذا حال أحمد بن حنبل فی اعتقاد ابن تیمیّة، و قد عرفت أنّ أحمد یروی حدیث مدینة العلم بطرق عدیدة، فإن هذا الحدیث لیس بموضوع، و لیس رواته غیر ثقاة، و إلّا لما رواه أحمد.

فظهر خزی ابن تیمیّة حسب ما اعترف به فی حق أحمد بن حنبل، و الحمد للّه ربّ العالمین.

اعتراف ابن تیمیّة بروایة الترمذی ... ص: ۱۱

و اعترف ابن تیمیّة فی کلامه فی ردّ حدیث مدینة العلم بروایة الترمذی إیّاه، و الترمذی من أرباب الصحاح الستّة عند أهل السنّة، و قد وصفوا جامعه الصحیح بأعلی أوصاف المدح، و بعجائب المآثر العالیة، و بجّلوه غایة التبجیل، حتّی لو أنّ

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۵.

أحدا حلف علی صحّة أحادیثه بالطلاق لم یحنث، بل زعموا اتّفاق أهل الشرق و الغرب علی صحّة أحادیث الکتب الستة و منها کتاب الترمذی ... و قد ذکرنا ذلک مفصّلا فی مجلّد حدیث الطیر.

فحدیث مدینة العلم- المخرّج عند الترمذی باعتراف ابن تیمیّة- لا یحنث من حلف علی صحته بالطلاق، و یکون من الأحادیث المجمع علی صحتها بین أهل الشرق و الغرب، فمن طعن فیه فهو خارج عن دائرة الإجماع کما قرّروا، و تکون عاقبته النار و بئس المصیر.

ثناء ابن تیمیّة علی الترمذی و اعتماده علیه ... ص: ۱۲

هذا کلّه من جهة، و من جهة أخری فإنّ من یلاحظ کلمات ابن تیمیّة نفسه فی حقّ الترمذی، و اعتماده علی روایاته فی مواضع عدیدة من بحوثه، یتّضح له شناعة ردّه لحدیث مدینة العلم مع اعترافه بروایة الترمذی له، فمن ذلک: عدّه الترمذی فی نقدة الحدیث و حکّامه و حفّاظه ... و أنّه لیس کالثعلبی و أمثاله، الذین یروون الأحادیث الموضوعة، و یدوّنون کلّ ما سمعوه فی کتبهم ... و قد تقدّم نصّ کلامه فی ذلک قریبا.

و إذا کان هذا شأن الترمذی فإنّ العاقل لا یجوّز الطعن فی حدیث مدینة العلم- الذی اعترف ابن تیمیّة روایة الترمذی له-، إذ لو صحّ الطّعن فیه لزم اشتمال کتاب الترمذی علی الموضوعات کذلک، فلا یبقی فرق بینه و بین الثعلبی و غیره، و هذا ممّا لا یرتضیه ابن تیمیّة، فلا مناص لابن تیمیّة من التسلیم بصحة حدیث مدینة العلم شاء أو أبی.

و من ذلک قوله:

«قال الرافضی: الثانی ما رووه

عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أنّه قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر

. و الجواب: المنع من الروایة، و من دلالته علی الإمامة، فإن الاقتداء بالفقهاء لا یستلزم کونهم أئمة. و أیضا: فإن أبا بکر

و عمر قد اختلفا فی کثیر من الأحکام، فلا یمکن الاقتدا بهما. و أیضا: فإنه معارض بما

رووه من قوله: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

، مع إجماعهم علی انتفاء إمامتهم.

و الجواب من وجوه أحدها: أن یقال: هذا الحدیث أقوی من النص الذی یروونه فی إمامة علی، فإن هذا معروف فی کتب أهل الحدیث المعتمدة، رواه أبو داود فی سننه، و الإمام أحمد فی مسنده، و الترمذی فی جامعه. و أمّا النص علی علی فلیس فی شیء من کتب أهل الحدیث» [۱].

فکتاب الجامع الصحیح للترمذی من کتب أهل الحدیث المعتمدة عند ابن تیمیّة، و من هنا یحتجّ به فی مقابلة الشیعة، و یجعل ما أخرج فیه أقوی من النص علی أمیر المؤمنین علیه السّلام، و العیاذ باللّه.

و هل یجوز أن یکون هذا الکتاب معتمدا فی مورد حدیث الاقتداء المزعوم- بالرغم من ثبوت وضعه بوجوه عدیدة، و قد طعن الترمذی فی بعض طرقه- و لا یکون معتمدا فی مورد حدیث مدینة العلم؟ لکن ابن تیمیّة باحتجاجه بکتاب الترمذی قد أفحم نفسه فی مورد حدیث مدینة العلم الذی اعترف بروایة الترمذی له، و أوضح للملإ أنّ طعنه فی هذا الحدیث لیس إلّا للعناد و التعصّب، نستجیر باللّه.

و من ذلک قوله:

«و مع هذا، فقد أخبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حق عمر من العلم و الدین و الإلهام بما لم یخبر بمثله، لا فی حق عثمان و لا علی لا طلحة و لا الزبیر،

ففی الترمذی عن ابن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إن اللّه جعل الحق علی لسان عمر و قلبه

. قال: و قال ابن عمر: ما نزل بالناس أمر قط فقالوا فیه و قال فیه عمر إلّا نزل فیه القرآن علی نحو ما قال عمر. و

فی سنن أبی داود عن

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۲۳۸.

أبی ذر رضی اللّه عنه قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إن اللّه وضع الحق علی لسان عمر یقول به

. و

فی الترمذی عن عقبة بن عامر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لو کان بعدی نبی لکان عمر بن الخطاب» [۱].

فأیّ إنصاف هذا؟! یجعل حدیث الترمذی حجة علی الشیعة، و مستندا فی إثبات فضیلة لعمر بن الخطاب یدعی أنها لم تکن لغیره، و یسقط عن الإعتبار و الاعتماد فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و حدیث مدینة العلم الصحیح الثابت؟!

غلوّ ابن تیمیّة فی ابن جریر الطبری ... ص: ۱۴

و من رواة حدیث مدینة العلم و مصحّحیه هو: أبو جعفر محمد بن جریر الطبری، إذ أخرج هذا الحدیث فی کتابه (تهذیب الآثار) و أثبته و حکم بصحته، کما عرفت سابقا من عبارة (جمع الجوامع) لجلال الدین السّیوطی.

و قد ذکر ابن تیمیّة ابن جریر الطبری بما لا یجوز لنا الإذعان به، بل لا یجوز نقله و التفوّه به، و لکنّ ضرورة البحث تلجأ إلی إیراد نصّ عبارته هنا، حتی یتّضح مدی فظاعة ردّه للحدیث الذی رواه الطبری ... لقد قال ابن تیمیّة ما نصّه:

«و أمّا قوله: و لم یلتفتوا إلی القول بالرأی و الاجتهاد، و حرّموا الأخذ بالقیاس و الاستحسان، فالکلام علی هذا من وجوه:

أحدها: إن الشیعة فی هذا مثل غیرهم، ففی أهل السنة النزاع فی الرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، کما فی الشیعة النزاع فی ذلک، فالزیدیّة تقول بذلک و تروی فیه الروایات عن الأئمة.

الثانی: إن کثیرا من أهل السنة العامة و الخاصة لا تقول بالقیاس، فلیس کلّ من قال بإمامة الخلفاء الثلاثة قال بالقیاس، بل المعتزلة البغدادیون لا یقولون

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵

بالقیاس، و حینئذ، فإن کان القیاس باطلا أمکن الدخول فی أهل السنة و ترک القیاس، و إن کان حقا أمکن الدخول فی أهل السنة و الأخذ بالقیاس.

الثالث: أن یقال: القول بالرأی و الاجتهاد و القیاس و الاستحسان، خیر من الأخذ بما ینقله من یعرف بکثرة الکذب عمّن یصیب و یخطی، نقل غیر مصدق عن قائل غیر معصوم.

و لا یشک عاقل أن رجوع مثل مالک، و ابن أبی ذئب، و ابن الماجشون، و اللیث بن سعد، و الأوزاعی، و الثوری، و ابن أبی لیلی، و شریک، و أبی حنیفة، و أبی یوسف، و محمد بن الحسن، و زفر، و حسن بن زیاد اللؤلؤی، و الشافعی، و البویطی، و المزنی، و أحمد بن حنبل، و أبی داود السجستانی، و الأثرم، و إبراهیم الحربی، و البخاری، و عثمان بن سعید الدارمی، و أبی بکر بن خزیمة، و محمد بن جریر الطبری، محمد بن نصر المروزی، و غیر هؤلاء إلی اجتهادهم و اعتبارهم، مثل أن یعلموا سنة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثابتة عنه و یجتهدوا فی تحقیق مناط الأحکام، و تنقیحها و تخریجها، خیر لهم من أن یتمسّکوا بنقل الروافض عن العسکریین و أمثالهما!! فإنّ الواحد من هؤلاء أعلم بدین اللّه و رسوله من العسکریین أنفسهما!! فلو أفتاه أحدهما بفتیا کان رجوعه إلی اجتهاده أولی من رجوعه إلی فتیا أحدهما، بل هو الواجب علیه!! فکیف إذا کان ذلک نقلا عنهما من مثل الرافضة.

و الواجب علی مثل العسکریین و أمثالهما أن یتعلّموا من الواحد من هؤلاء!!» [۱].

إن صریح هذا الکلام أعلمیّة محمد بن جریر الطبری من الإمامین المعصومین العسکریین، و هما الإمام علی بن محمد الهادی، و الإمام الحسن بن علی

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶

علیهما الصلاة و السلام، و أنّه یجب علیهما أن یتعلّما منه و من أمثاله، نعوذ باللّه من الضلالة و الکفر.

فهذا صریح کلامه فی الطبری، و هو فی نفس الوقت لا ینظر إلی تصحیحه لحدیث مدینة العلم بنظر الاعتبار، بل یتجاسر فیعدّه فی الأحادیث الموضوعة، و ما هذا إلّا من شدّة العناد و کثرة التعصّب...

فاللّه حسیبه و حسیب أمثاله، و هو المنتصر من أعدائه بمخزیات عقابه و نکاله.

ثناء ابن تیمیّة علی الحاکم ... ص: ۱۶

و ممّن أخرج حدیث مدینة العلم و صحّحه هو الحاکم النیسابوری، لکن ابن تیمیّة لا یعتنی بروایة الحاکم و تصحیحه و مساعیه الجمیلة فی سبیل إثبات هذا الحدیث و تحقیقه علی شرط البخاری و مسلم، بالرغم من علوّ مرتبته فی علوم الحدیث عند أهل السنّة قاطبة، و أنّ ابن تیمیّة ذکره فی أهل العلم بالحدیث، الذین کانوا أکمل الناس خبرة بحال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کانوا أشدهم رغبة فی التمییز بین الصدق و الکذب، فهم المهاجرون إلی سنة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حدیثه، یقصدون ضبط ما قاله و تبلیغه للناس، و ینفون ما کذبه الکاذبون، و غلط فیه الغالطون، إلی آخر ما قال.

فمن الغریب أمره العاقل بالتدبّر للأحادیث الصحیحة الثابتة عند هؤلاء و أمثالهم، لغرض معرفة الصدق من الکذب، ثم لا یفعل هو بما أمر به، و کأنّه لیس من العقلاء! و علی الجملة، فإن دعواه أنّ هذا الحدیث الشریف «أضعف و أوهی، و لهذا إنما یعدّ فی الموضوعات» من الأکاذیب الصّریحة الواضحة، و الأباطیل الفضیحة اللائحة، و وجوه بطلانها لا تعدّ و لا تحصی کثرة، و قد أشبعنا الکلام فی إثبات هذا الحدیث و تحقیقه بما لا مزید علیه، و الحمد للّه علی التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷

۲- سقوط التمسّک بقدح ابن الجوزی ... ص: ۱۷

و أمّا تمسّک ابن تیمیّة بقدح ابن الجوزی فی حدیث مدینة العلم، فقد تقدّم الجواب عنه فی ضمن ردّ کلام (الدهلوی)، بحیث یذعن کلّ منصف بصحة ما ذکرناه إذا وقف علیه، و لو تظاهر عظماء العلماء لما تمکّنوا من إنکاره و جحده، و کیف لا؟ و قد نصّ المحققون من أهل السنّة علی تجاسر ابن الجوزی و تهوّره فی الحکم علی الأحادیث مطلقا، و أنّ جماعة منهم ردّوا کلامه فی خصوص حدیث مدینة العلم.

إذن، لا یجوز الاعتماد علی کلام من اشتهر بین علماء أهل السنة و حفّاظهم بهذه الصفة، و علی هذا الأساس أعرضوا عن کلماته فی الأحادیث، أو توقّفوا عن قبولها، و قد بلغ سقوط تقوّلاته فی خصوص هذا الحدیث إلی حدّ انبری جماعة من أعلام المحققین للردّ علیه و بیان فساده و بطلانه، إلّا أنّ ابن تیمیّة لا یستحی من التمسّک بکلام ابن الجوزی الباطل، و «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و نحن کما فنّدنا کلام ابن تیمیّة بالنسبة إلی حدیث مدینة العلم بکلام نفسه، نثبت بطلان کلام ابن الجوزی الذی تمسّک به ابن تیمیّة فی ردّ هذا الحدیث مزیدا للإفحام و الإلزام، و ذلک أنّ ابن الجوزی یقول فی کتابه (الموضوعات): «فمتی رأیت حدیثا خارجا عن دواوین الإسلام، کالموطأ، و مسند أحمد، و الصحیحین، و سنن أبی داود، و الترمذی، و نحوها، فانظر فیه، فإن کان له نظیر فی الصحاح و الحسان فرتّب أمره، و إن ارتبت به فرأیته یباین الأصول فتأمّل رجال إسناده، و اعتبر أحوالهم من کتابنا المسمّی بالضعفاء و المتروکین، فإنک تعرف وجه القدح فیه» [۱].

ففی هذا الکلام اعتراف بکون (کتاب الترمذی) من دواوین الإسلام،

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

و أنّ کلّ حدیث مخرج فیه مقبول و معتبر بلا نظر و تردّد فیه، بل فیه تصریح بأنّ ما کان خارجا عنه و عن غیره من دواوین الإسلام، و کان له نظیر فی الصحاح و الحسان المخرجة فی هذه الدواوین یرتّب أمره بلا ارتیاب ... و هذا مقام جلیل، و شأن عظیم لکتاب الترمذی و أمثاله ... و إذا کان کذلک فلما ذا یرمی ابن الجوزی حدیث مدینة العلم المخرج فی صحیح الترمذی مع الحکم بالحسن- کما مضی بیانه- بالوضع؟ هذا من موارد تسرّع ابن الجوزی، و من مصادیق التهوّر کما وصفه بذلک کبار المحقّقین المتأخرین عنه.

فاللّازم من کلام ابن الجوزی نفسه أن یتوب عمّا قال فی حدیث مدینة العلم، و بذلک یزید سقوط تمسّک ابن تیمیّة بکلامه وضوحا و ظهورا، و للّه الحمد علی ما أبان دحوض حجة هذا الناصب العنید.

ثمّ إنّ قوله: «و ذکره ابن الجوزی و بیّن أنّ سائر طرقه موضوعة» کذب آخر، فإنّ ابن الجوزی لم یذکر جمیع طرق حدیث مدینة العلم، و إنما ذکر بعض طرقه التی کان یمکنه الخدشة فی أسانیدها بزعمه، مع أنّ ما قاله بالنسبة إلی تلک الطرق غیر مقبول لدی المحققین، و من هنا تعقّبوا کلماته فیها. و أمّا سائر طرقه الصحیحة المخرجة فی کتب علماء الحدیث المعتمدة فلم یذکرها ابن الجوزی أصلا، فقول ابن تیمیّة أنه «بیّن أنّ سائر طرقه موضوعة» إفک صریح، و کذب فضیح.

۳- قوله: «و الکذب یعرف من نفس متنه ...» ص: ۱۸

فإن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذا کان مدینة العلم، و لم یکن لها إلّا باب واحد، و لم یبلّغ عنه العلم إلّا واحد، فسد أمر الإسلام» من الخرافات الواضحة البطلان.

و من یلاحظ ردود ابن تیمیّة علی الإمامیة، یری أنّ کلماته فی الغالب تنتهی إلی هدم مبانی دین الإسلام، و تشیید أفکار المنکرین لنبوة الرسول الأعظم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إلّا أنّه لفرط نفاقه و شدة شقاقه یسعی فی سبیل الردّ علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹

الإمامیة غیر مبال بما یترتّب علی أباطیله.

إنّ هذا الذی ذکره ابن تیمیّة فی جحد حدیث مدینة العلم یمهّد الطّریق للکفّار لأن یقولوا: إنّه إذا کان اللّه عالما بشرائع الدین و الأحکام التکلیفیة للعباد، و لم یبلّغها من جانبه فی کلّ عصر إلّا واحد، لفسد أمر الدین و بطلت الشرائع، لأن التبلیغ عن اللّه فی کلّ عصر یلزم أن یکون بواسطة عدد کثیر من الأنبیاء یبلغون إلی حدّ التّواتر.

و هذا النقض کاف للرد علی ما ذکره ابن تیمیّة، لأنّ کلّما أجیب به عنه فهو جوابنا علی کلامه الباطل.

و أیضا: کما أنّ نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بوحده کاف للإبلاغ عن اللّه عزّ و جلّ، و أنّه لثبوت حقّیّته غیر محتاج إلی أن یشارکه فی الإخبار عن اللّه غیره، کذلک یکفی فی الإبلاغ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وجود سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا حاجة إلی أن یشارکه أحد فی الإبلاغ کائنا من کان، للقطع بحقّیّة ما یبلّغه عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و إنّ حدیث مدینة العلم- بالإضافة إلی غیره من الأدلة- شاهد صدق علی ذلک. و من هنا جعل أهل العلم و الیقین حدیث مدینة العلم من أدلة عصمة أمیر المؤمنین، و قد مرّ التصریح بذلک من نصوص أعاظم المخالفین.

و الحاصل: کما لا یضر توحّد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغه، بعد ثبوت حقّیّته، کذلک لا یضرّ توحّد الإمام فی تبلیغه عن النبی، بعد ثبوت حقّیّته بالأدلة الکثیرة و منها حدیث مدینة العلم.

۴- بطلان دعوی وجوب أن یکون المبلّغون أهل التواتر ... ص: ۱۹

و أمّا قول ابن تیمیّة: «و لهذا اتفق المسلمون علی أنّه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر، الذین یحصل العلم بخبرهم» فظاهر السقوط جدّا، لمنافاته لتصریحات أئمة علم أصول الفقه و علوم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰

الحدیث، کما لا یخفی علی المتتبّع لها، فإنّ قاطبة أهل السنة یوجبون العمل بخبر الواحد، و لم یخالف فی هذا الحکم إلّا شاذ لا یعبأ به، و إلیک نصّ عبارة أبی الحسن البزدوی فی هذا المطلب، لیتّضح بطلان دعوی ابن تیمیّة بوجوه عدیدة:

قال البزدوی: «باب خبر الواحد [۱]، و هو الفصل الثالث من القسم الأول، و هو کلّ خبر یرویه الواحد أو الاثنان فصاعدا، لا عبرة للعدد فیه، بعد أن یکون دون المشهور و المتواتر، و هذا یوجب العمل و لا یوجب العلم یقینا عندنا، و قال بعض الناس: لا یوجب العمل، لأنه لا یوجب العلم، و لا عمل إلّا عن علم. قال اللّه تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ و هذا لأن صاحب الشرع موصوف بکمال القدرة، فلا ضرورة له فی التجاوز عن دلیل یوجب علم الیقین، بخلاف المعاملات لأنها من ضروراتنا، و کذلک الرأی من ضروراتنا، فاستقام أن یثبت غیر موجب علم الیقین. و قال بعض أهل الحدیث: یوجب علم الیقین، لما ذکرنا أنه أوجب العمل، و لا عمل من غیر علم، و قد ورد الآحاد فی أحکام الآخرة مثل: عذاب القبر، و رؤیة اللّه تعالی بالأبصار، و لا حظّ لذلک إلّا العلم. قالوا:

و هذا العلم یحصل کرامة من اللّه تعالی، فثبت علی الخصوص للبعض دون البعض، کالوطء تعلّق من بعض دون بعض، و دلیلنا فی أنّ خبر الواحد یوجب العمل واضح، من الکتاب و السنة و الإجماع و الدلیل المعقول.

أمّا الكتاب: قال اللّه تعالى: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ و كل واحد إنما يخاطب بما فى وسعه، و لو لم يكن خبره حجة لما أمر ببيان العلم. و قال جلّ ذكره: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ و هذا فى كتاب اللّه أكثر من أن يحصى.

و أمّا السنة: فقد صحّ عن النبى عليه السلام قبوله خبر الواحد، مثل خبر بريرة فى الهدية، و خبر سلمان فى الهدية و الصدقة، و ذلك لا يحصى عدده، و مشهور

---

[۱] فى هذه العبارة و أمثالها شىء كثير من الأدلة و الوقائع التى لا يصحّحها الاماميّة، فليتنبّه.

عنه أنّه بعث الأفراد إلى الآفاق، مثل على و معاذ و عتاب بن أسيد و دحية و غيرهم رضى اللّه عنهم، و هذا أكثر من أن يحصى و أشهر من أن يخفى. و كذلك أصحابه رضى اللّه عنهم عملوا بالآحاد و حاجّوا بها، قد ذكر محمد رحمه اللّه فى هذا غير حديث فى كتاب الاستحسان، و اقتصرنا على هذه الجملة لوضوحها و استفاضتها.

و أجمعت الأمة على قبول أخبار الآحاد من الوكلاء و الرسل و المضاربين و غيرهم.

و أما المعقول فلأن الخبر يصير حجة بصفة الصدق، و الخبر يحتمل الصدق و الكذب، و بالعدالة بعد أهلية الأخبار يترجّح الصدق، و بالفسق الكذب، فوجب العمل برجحان الصّدق ليصير حجة للعمل، و يعتبر احتمال السهو و الكذب لسقوط علم اليقين، و هذا لأن العمل صحيح من غير علم اليقين، ألا ترى أنّ العمل بالقياس صحيح بغالب الرأى، و عمل الحكام بالبيّنات صحيح بلا يقين، فكذلك هذا الخبر من العدل يفيد علما بغالب الرأى، و ذلك كاف للعمل، و هذا ضرب علم فيه اضطراب، فكان دون علم الطمأنينة» [۱].

و لقد أكّد هذا المعنى و أوضح دلالة الأدلة عليه من الكتاب و السنة و الإجماع و العقل: عبد العزيز بن أحمد البخارى فى (كشف الأسرار- شرح أصول البزدوى)، و هذا نصّ عبارته بطولها:

«قوله: و هذا أى خبر الواحد يوجب العمل و لا- يوجب العلم يقينا، أى لا يوجب علم يقين و لا علم طمأنينة و هو مذهب أكثر أهل العلم و جملة الفقهاء، و ذهب بعض الناس إلى أن العمل بخبر الواحد لا يجوز أصلا و هو المراد من قوله:

لا يوجب العمل. ثم منهم من أبى جواز العمل به عقلا مثل الجبائى و جماعة من المتكلمين، و منهم من منعه سمعا مثل القاسانى و أبى داود و الرافضة. و احتجّ من منع عنه سمعا بقوله تعالى: وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ أى لا تتّبع ما لا

---

[۱] الأصول- بشرح البخارى ۲/ ۶۷۸- ۶۹۴.

علم لك به و خبر الواحد لا يوجب العلم، فلا يجوز اتّباعه و العمل به بظاهر هذا النص.

قالوا: و لا- معنى لقول من قال: إن العلم ذكر نكرة فى موضع النفى فيقتضى انتفاءه أصلا، و خبر الواحد يوجب نوع علم و هو علم غالب الظن الذى سماه اللّه تعالى علما فى قوله تعالى فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فلا يتناوله النهى.

لأنّا إن سلّمنا أنه يفيد الظن فهو محرّم الاتّباع أيضا بقوله تعالى: إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً.

ثم أشار الشيخ إلى شبهة من منع عنه عقلا بقوله: و هذا أى عدم جواز العمل به لأنّ صاحب الشرع أى من يتولى وضع الشرائع- و هو اللّه تعالى إذ الرسول مبلّغ عنه- موصوف بكمال القدرة، فكان قادرا على إثبات ما شرعه بأوضح دليل، فأى ضرورة له فى التجاوز عن الدليل القطعى إلى ما لا يفيد إلّا الظن؟ كيف و إنه يؤدّى إلى مفسدة عظيمة، و هى أن الواحد لو روى خبرا فى سفك دم أو استحلال بضع و ربّما يكذب فنظر أنّ السفك و الإباحة بأمر اللّه تعالى و لا يكونان بأمره فكيف يجوز الهجوم بالجهل؟ و من شككنا فى إباحة بضعه و سفك دمه لا يجوز الهجوم بالشك، فيقبح من الشارع حوالة الخلق على الجهل و اقتحام الباطل بالتوهم، بل إذا أمر اللّه تعالى

بأمر فليعرّفنا أمره لنكون على بصيرة إما ممتثلون أو مخالفون، بخلاف المعاملات فإنّ خبر الواحد يقبل فيها بلا خلاف، لأنّها من ضروراتنا أى قبوله فيها من باب الضرورة لأنّا نعجز عن إظهار كلّ حق لنا بطريق لا يبقى فيه شبهة، فلهذا جوّزنا الاعتماد فيها على خبر الواحد.

و قوله: و كذلك الرأى من ضروراتنا جواب عن تمسّكهم بالقياس فى الأحكام، مع أنّه لا يفيد إلّا الظن فقال: هو من باب الضرورة أيضا، لأن الحادثة إذا وقعت و لم يكن فيها نص يعمل به يحتاج إلى القياس ضرورة، و لأن القياس ليس بمثبت بل هو مظهر، و خبر الواحد مثبت، و الإظهار دون الإثبات، و هذا على قول من جوّز التمسّك بالقياس منهم، فأمّا على قول من لم يجعل القياس

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳

حجة مثل النظام و أهل الظاهر فلا حاجة إلى الفرق.

قوله: و قال بعض أصحاب الحديث، كذا ذهب أكثر الحديث إلى أن الأخبار التى حكم أهل الصنعة بصحتها توجب علم اليقين بطريق الضرورة، و هو مذهب أحمد بن حنبل، و ذهب داود الظاهرى إلى أنها توجب علما استدلاليا.

و أشار الشيخ إلى شبهة الفريقين، فمن قال بأنه يوجب العلم الاستدلالى تمسك بأن خبر الواحد لو لم يفد العلم لما جاز اتّباعه لنهيه تعالى عن اتّباع الظنّ بقوله تعالى: وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ و ذمّه على اتّباعه فى قوله جلّ جلاله:

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ. و قد انعقد الإجماع على وجوب الاتباع على ما تبيّن، فيستلزم إفادة العلم لا محالة. و من قال إنه يوجب علما ضروريا قال: إنا نجد فى أنفسنا فى خبر الواحد الذى وجد شرائط صحته العلم بالمخبر به ضرورة من غير استدلال و نظر بمنزلة العلم الحاصل بالمتواتر.

و يرد عليهم: أنه لو كان ضروريا لما وقع الاختلاف فيه، و لا استوى الكل فيه.

فقالوا هذا العلم يحصل كرامة من اللّه تعالى فيجوز أن يختص به البعض، و وقوع الاختلاف لا يمنع من كونه ضروريا كالعلم الحاصل بالمتواتر فإنه ضرورى و قد وقع الاختلاف فيه.

قوله: قال اللّه تعالى: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ الآية، أخبر اللّه تعالى أنه أخذ الميثاق و العهد من الذين أوتوا الكتاب ليبيّنوه للناس و لا يكتموه منهم، فكان هذا أمرا بالبيان لكلّ واحد منهم و نهيا له عن الكتمان، لأنهم إنما يكلّفون بما فى وسعهم، و ليس فى وسعهم أن يجتمعوا ذاهبين إلى كل واحد من الخلق شرقا و غربا للبيان، فيتعين أن الواجب على كلّ واحد منهم أداء ما عنده من الأمانة و الوفاء بالعهد، و لأن الحكم فى الجمع المضاف إلى الجماعة أنه يتناول كل واحد منهم، و لأن أخذ الميثاق من أصل الدين و الخطاب للجماعة بما هو أصل الدين يتناول كلّ واحد من الأفراد، ثم ضرورة توجه الأمر بالإظهار إلى كل واحد أمر السامع بالقبول منه و العمل به، إذ أمر الشرع لا يخلو عن فائدة حميدة، و لا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴

فائدة فى الأمر بالبيان و النهى عن الكتمان سوى هذا.

و اعترض عليه: بأن انحصار الفائدة على القبول غير مسلّم، بل الفائدة هى الابتلاء فيستحق الثواب إن امتثلوا و العقاب إن لم يمتثلوا. ألا ترى أنّ الفاسق منهم داخل فى هذا الخطاب مأمور بالبيان بحيث لو امتنع عنه يأثم ثم لا يقبل ذلك منه، و كذا الأنبياء صلوات اللّه عليهم أجمعين مأمورون بالتبليغ، و إن علم قطعا بالوحى أنه لا يقبل منهم.

و أجيب عنه: بأن للبيان و التبليغ طرفين، طرف المبلّغ و طرف السامع، و لا بدّ من أن يتعلّق بكل طرف فائدة، ثم ما ذكرتم من الفائدة مختص بجانب المبلّغ و ليس فى طرف السامع فائدة سوى وجوب القبول و العمل به.

و لا يقال: بل فيه فائدة أخرى و هى جواز العمل به. لأنا نقول: جواز العمل مستلزم لوجوبه، لأن من قال بالجواز قال بالوجوب، و من أنكر الوجوب أنكر الجواز. و أما الفاسق فلا نسلّم وجوب البيان عليه قبل التوبة، بل الواجب عليه التوبة ثم ترتيب البيان عليه، فعلى هذا

بيانه يفيد وجوب القبول عليه و العمل به كذا قال شمس الأئمة.

قوله: و قال: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ الآية، وجه التمسك به: إنه تعالى أوجب على كلّ طائفة خرجت من فرقة الإنذار- و هو الإخبار المخوف- عند الرجوع إليهم، و إنما أوجب الإنذار طلبا للحذر لقوله: لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ و الترجّى من اللّه تعالى محال، فيحمل على الطلب اللازم و هو من اللّه تعالى أمر فيقتضى وجوب الحذر، و الثلاثة فرقة و الطائفة منها إمّا واحد أو اثنان، فإذا روى الراوى ما يقتضى المنع من فعل وجب تركه لوجوب الحذر على السامع، و إذا وجب العمل بخبر الواحد و الاثنين هاهنا وجب مطلقا، إذ لا قائل بالفرق.

و لا يقال: الطائفة اسم للجماعة، بدليل لحوق هاء التأنيث بها فلا يصح حملها على الواحد و الاثنين. لأنا نقول: اختلف المتقدّمون فى تفسيرها، فقيل:

هى اسم لعشرة، و قيل: لثلاثة، و قيل: لاثنين، و قيل: لواحد و هو الأصح، فإنّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵

المراد من قوله تعالى: وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ الواحد فصاعدا. كذا قال قتادة، و كذا نقل فى سبب نزول قوله تعالى: وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا إنهما كانا رجلين أنصاريين بينهما مدافعة فى حق فجاء أحدهما إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم دون الآخر. و قيل: كان أحدهما من أصحاب النبى عليه السلام و الآخر من أتباع عبد اللّه بن أبى المنافق على ما عرف. على أنّا لو حملناها على أكثر ما قيل و هو العشرة لا ينتفى توهّم الكذب عن خبرهم، و لا يخرج خبرهم عن الآحاد إلى التواتر.

و لا يقال: سلّمنا أن الراجع مأمور بالإنذار بما سمعه، و لكن لا نسلّم أن السامع مأمور بالقبول، كالشاهد الواحد مأمور بأداء الشهادة و لا يجب القبول ما لم يتم نصاب الشهادة و تظهر العدالة بالتزكية. لأنا نقول: وجوب الإنذار مستلزم لوجوب القبول على السامع كما بيّنا، كيف و قوله تعالى: لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ يشير إلى وجوب القبول و العمل. فأما الشاهد الواحد فلا نسلّم أن عليه وجوب أداء الشهادة، لأن ذلك لا ينفع المدعى و ربما يضرّ بالشاهد بأن يحدّ حد القذف إذا كان المشهود به زنا و لم يتم نصاب الشهادة.

و هذا أى الدليل على قبول خبر الواحد فى كتاب اللّه أكثر من أن يحصى.

منه:

قوله تعالى: فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ أمر بسؤال أهل الذكر و لم يفرّق بين المجتهد و غيره، و سؤال المجتهد لغيره منحصر فى طلب الاخبار بما سمع دون الفتوى، و لو لم يكن القبول واجبا لما كان السؤال واجبا.

و منه: قوله تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَداءَ أمر بالقيام بالقسط و الشهادة للّه. و من أخبر عن الرسول بما سمع فقد قام بالقسط و شهد للّه و كان ذلك واجبا عليه بالأمر، و إنما يكون واجبا لو كان القبول واجبا و إلّا كان وجوب الشهادة كعدمها و هو ممتنع.

و منه: قوله تعالى: إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الْهُدى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶

الآية. أوعد على كتمان الهدى فيجب على من سمع من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم شيئا إظهاره، فلو لم يجب علينا قبوله لكان الاظهار كعدمه.

و منه: قوله تعالى: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَداءَ لِلَّهِ أمر بالتبيّن و التثبت، و علّل بمجيء الفاسق بالخبر، إذ ترتيب الحكم على الوصف لمناسب يشعر بالعليّة، و لو كان كون الخبر من أخبار الآحاد مانعا من القبول لم يكن لهذا التعليل فائدة، إذ علّية الوصف اللازم تمنع من علّية الوصف العارض، فإنّ من قال: الميت لا يكتب لعدم الدواة و القلم عنده يستقبح و يسفّه، لأن الموت ما كان وصفا لازما صالحا لعلية امتناع صدور الكتابة عن الميت استحال تعليل امتناع الكتابة بالوصف العارض و هو عدم الدواة و القلم.

و فی کلّ من هذا التمسکات اعتراضات مع أجوبتها ترکناها احترازا عن لإطناب.

قوله: مثل خبر بریرة فی الهدیة. فإنه روی أنه علیه السلام قبل قولها فی الهدیة. و

خبر سلمان فی الهدیة و الصدقة، فإنه روی أنّ سلمان رضی اللّه عنه کان من قوم یعبدون الخیل البلق، فوقع عنده أنه لیس علی شیء، و جعل ینتقل من دین إلی دین طالبا للحق حتی قال له بعض أصحاب الصوامع: لعلّک تطلب الحنیفیة و قد قرب أوانها فعلیک بیثرب، و من علامات النبی المبعوث أنه یأکل الهدیة و لا یأکل الصدقة و بین کتفیه خاتم النبوة. فتوجّه نحو المدینة فأسره بعض العرب و باعه من الیهود بالمدینة، و کان یعمل فی نخیل مولاه بإذنه، حتی هاجر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی المدینة، فلما سمع بمقدم النبی علیه الصلاة و السلام أتاه بطبق فیه رطب و وضعه بین یدیه فقال: ما هذا؟ فقال: صدقة. فقال لأصحابه: کلوا، و لم یأکل. فقال سلمان فی نفسه: هذه واحدة. ثم أتاه من الغد بطبق فیه رطب فقال: ما هذا یا سلمان؟ فقال: هدیة. فجعل یأکل و یقول لأصحابه: کلوا. فقال سلمان: هذه أخری. ثم تحوّل خلفه فعرف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مراده فألقی الرداء من کتفیه حتی نظر سلمان إلی خاتم النبوّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷

بین کتفیه فأسلم. فقبل النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قوله فی الصدقة و الهدیة، مع أنه کان عبدا حینئذ

. و ذلک أی قبول خبر الواحد منه کثیر، فإنّه قبل خبر أم سلمی فی الهدایا أیضا. و کانت الملوک یهدون إلیه علی أیدی الرسل و کان یقبل قولهم، و لا شک أن الإهداء منهم لم یکن علی أیدی قوم لا یتصور تواطؤهم علی الکذب. و کان یجیب دعوة المملوک و یعتمد علی خبره أنی مأذون. و قبل شهادة الأعرابی فی الهلال، و قبل خبر الولید بن عقبة حین بعثه ساعیا إلی قوم فأخبر أنهم ارتدّوا حتی أجمع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی غزوهم فنزل قوله تعالی: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ الآیة.

و کان یقبل أخبار الجواسیس و العیون المبعوثة إلی أرض العدو.

و مشهور عنه أی قد اشتهر و استفاض بطریق التواتر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه بعث الأفراد إلی الآفاق لتبلیغ الرسالة و تعلیم الأحکام، فإنه بعث علیا رضی اللّه عنه إلی الیمن أمیرا، و بعده بعث معاذا أیضا إلی الیمن أمیرا لتعلیم الأحکام و الشرائع، و بعث دحیة بن خلیفة الکلبی بکتابه إلی قیصر و هرقل بالروم، و بعث عتّاب بن أسید إلی مکة أمیرا معلّما للشرائع، و بعث عبد اللّه بن حذافة السهمی بکتابه إلی کسری، و عمرو بن أمیة الضمری إلی الحبشة، و عثمان ابن أبی العاص إلی الطائف و حاطب بن أبی بلتعة إلی المقوقس صاحب الإسکندریة، و شجاع بن وهب الأسدی إلی الحارث بن أبی شمر الغسانی بدمشق، و سلیط بن عمرو العامری إلی هوذة بن خلیفة بالیمامة، و أنفذ عثمان بن عفان إلی أهل مکة عام الحدیبیة، و ولّی علی الصدقات عمر، و قیس بن عاصم، و مالک بن نویرة، و الزبرقان بن بدر، و زید بن حارثة، و عمرو بن العاص، و عمرو ابن حزم، و أسامة بن زید، و عبد الرحمن بن عوف، و أبا عبیدة بن الجراح، و غیرهم ممن یطول ذکرهم. و إنما بعث هؤلاء لیدعوا إلی دینه و لیقیموا الحجة، و لم یذکر فی موضع مّا أنه بعث فی وجه واحد عددا یبلغون حدّ التواتر و قد ثبت باتفاق أهل السیر أنّه کان یلزمهم قبول قول رسله و سعاته و حکامه، و إن احتاج فی کل رسالة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸

إلی إنفاذ عدد التواتر لم یف بذلک جمیع أصحابه و خلت دار هجرته عن أصحابه و أنصاره، و تمکّن منه أعداؤه و فسد النظام و التدبیر، و ذلک و هم باطل قطعا.

فتبین بهذا أنّ خبر الواحد موجب للعمل مثل التواتر، و هذا دلیل قطعی لا یبقی معه عذر فی المخالفة. کذا ذکر الغزالی و صاحب القواطع.

قوله: و کذلک الصحابة عملوا بالآحاد و حاجّوا بها فی وقائع خارجة عن العد و الحصر من غیر نکیر منکر و لا مدافعة دافع، فکان

ذلک منهم إجماعا علی قبولها و صحة الإحتجاج بها.

فمنها:

ما تواتر أن یوم السقیفة لّما احتجّ أبو بکر رضی اللّه عنه علی الأنصار بقوله علیه الصلاة و السلام: الأئمة من قریش

، قبلوه من غیر إنکار علیه.

و منها: رجوعهم إلی

خبر أبی بکر رضی اللّه عنه فی قوله علیه الصلاة و السلام: الأنبیاء یدفنون حیث یموتون.

و

قوله علیه الصلاة و السلام: نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث ما ترکناه صدقة.

و منها: رجوعه إلی توریث الجدّة

بخبر المغیرة و محمد بن مسلمة أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أعطاها السدس

، و نقضه حکمه فی القضیة التی أخبر بلال أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حکم فیها بخلاف ما حکم هو فیها.

و رجوع عمر رضی اللّه عنه عن تفصیل الأصابع فی الدیة- حیث کان یجعل فی الخنصر ستة من الإبل و فی البنصر تسعة و فی الوسطی و السبابة عشرة عشرة و فی الإبهام خمسة عشر- إلی خبر عمرو بن حزم أن فی کل إصبع عشرة. و عن عدم توریث المرأة من دیة زوجها إلی توریثها منها

بقول الضحاک بن مزاحم أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کتب إلیه أن یورّث امرأة أشیم الضبابی من دیة زوجها،

و عمله

بخبر عبد الرحمن بن عوف فی أخذ الجزیة من المجوس و هو قوله علیه الصلاة و السلام: سنّوا بهم سنّة أهل الکتاب

، و عمله

بخبر حمل بن مالک و هو قوله: کنت بین جارتین لی یعنی ضرّتین فضربت إحداهما الأخری بمسطح فألقت جنینا میّتا، فقضی فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بغرّة

. فقال عمر رضی اللّه عنه: لو لم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹

نسمع هذا لقضینا فیه برأینا.

و منها: إن عثمان رضی اللّه عنه أخذ

بروایة فریعة بنت مالک حین قالت: جئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم استأذنه بعد وفاة زوجی فی موضع العدة فقال: امکثی حتی تنقضی عدّتک

، و لم ینکر الخروج للاستفتاء فی أن المتوفی عنها زوجها تعتدّ فی منزل الزوج و لا تخرج لیلا و لا نهارا إذا وجدت من یقوم بأمرها.

و منها: ما اشتهر من عمل علی رضی اللّه عنه بروایة المقداد فی حکم المذی، و من قبوله خبر الواحد و استظهاره بالیمین حتی

قال فی الخبر المشهور: کنت إذا سمعت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیثا نفعنی اللّه بما شاء منه، و إذا حدّثنی غیره حلّفته فإذا حلف صدّقته

. و التحلیف إنما کان للاحتیاط فی سیاق الحدیث علی وجهه، و لئلا یقدم علی الروایة بالظن، لا لتهمة الکذب.

و منها: رجوع الجمهور إلی خبر عائشة رضی اللّه عنها فی وجوب الغسل بالتقاء الختانین.

و منها: عمل ابن عباس بخبر أبی سعید الخدری فی الرّبا فی النقد بعد أن کان لا یحکم بالربا فی غیر النسیئة. و منها: عمل زید بن

ثابت رضی اللّه عنه بخبر امرأة من الأنصار أنّ الحائض تنفر بلا وداع، بعد أن کان لا یری ذلک. و منها:

ما روی عن أنس رضی اللّه عنه قال: کنت أسقی أبا عبیدة و أبا طلحة و أبی بن کعب شرابا إذ أتانا آت و قال: إن الخمر قد حرّمت، فقال أبو طلحة: قم یا أنس إلی هذه الجرار فاکسرها، فقمت إلی مهر لیس لنا فضربتها إلی أسفله حتی تکسّرت. و منها: ما اشتهر من عمل أهل قبا فی التحوّل عن القبلة إلی الکعبة حیث أخبرهم واحد أن القبلة نسخت. و منها:

ما روی عن ابن عمر رضی اللّه عنه أنه قال: کنا نخابر أربعین سنة و لا نری به بأسا، حتی روی لنا رافع بن خدیج أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن المخابرة فانتهینا.

و علی ذلک جرت سنّة التابعین کعلی بن الحسین، و محمد بن علی، و سعید ابن جبیر، و نافع بن جبیر، و خارجة بن زید، و أبی سلیمان بن عبد الرحمن، و سلیمان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۰

ابن بشار، و عطاء بن بشار، و طاوس، و سعید بن المسیب، و فقهاء الحرمین.

و فقهاء البصرة، کالحسن، و ابن سیرین. و فقهاء الکوفة و تابعیهم، کعلقمة و الأسود و الشعبی، و مسروق. و علیه جری من بعدهم من الفقهاء من غیر إنکار علیهم من أحد فی عصر.

و اعلم أنّ هذه الأخبار و إن کانت أخبار آحاد لکنها متواترة من جهة المعنی، کالأخبار الواردة بسخاء حاتم و شجاعة علی رضی اللّه عنه. فلا یکون لقائل أن یقول: ما ذکرتموه فی إثبات کون خبر الواحد حجة هی أخبار آحاد، و ذلک یتوقف علی کونها حجة فیدور.

و لئن قال الخصوم: لا- نسلّم أنهم عملوا بها بل لعلّهم عملوا بغیرها من نصوص متواترة أو أخبار آحاد مع ما اقترن بها من المقاییس و قرائن الأحوال. فلا- وجه له، لأنه عرف من سیاق تلک الأخبار أنهم إنما عملوا بها علی ما قال عمر رضی اللّه عنه: لو لم نسمع بهذا لقضینا برأینا، و حیث قال ابنه: حتی روی رافع بن خدیج إلی آخره.

فإن قیل: ما ذکرتم من قبولهم خبر الواحد معارض بإنکارهم إیّاه فی وقائع کثیرة، فإن أبا بکر رضی اللّه عنه أنکر خبر المغیرة فی میراث الجدّة حتی انضمّ إلیه روایة محمد بن مسلمة، و أنکر عمر رضی اللّه عنه خبر فاطمة بنت قیس فی السکنی، و أنکرت عائشة رضی اللّه عنها خبر ابن عمر فی تعذیب المیت ببکاء أهله علیه، وردّ علی رضی اللّه عنه خبر معقل بن سنان الأشجعی فی قصة بروع بنت واشق. قلنا: إنهم إنما أنکروا لأسباب عارضة، من وجود معارض أو فوات شرط، لا لعدم الاحتجاج بها فی جنسها. فلا یدل علی بطلان الأصل، کما أن ردّهم بعض ظواهر الکتاب و ترکهم بعض أنواع القیاس، وردّ القاضی بعض الشهادات لا یدل علی بطلان الأصل.

قوله: و قد ذکر محمد فی هذا أی قبول خبر الواحد غیر حدیث أی أحادیث کثیرة، و قد ذکرنا أکثرها فیما أوردناه و اختصرنا هذه الجملة، أی اکتفینا بإیراد ما ذکرنا من خبر بریرة و سلمان و تبلیغ معاذ و غیرها و لوضوحها. أو معناه: لم نذکر ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۱

أورده محمد لشهرتها. و لفظ التقویم: و نحن سکتنا عنها اختصارا و اکتفاء بما فعل الناس.

قوله: و أجمعت الامة علی کذا. أی الإجماع منهم فی هذه الصور علی القبول یدل علی ثبوت الحکم فی المتنازع فیه. و بیانه: إن الإجماع قد انعقد منهم علی قبول خبر الواحد فی المعاملات، فإن العقود کلّها بنیت علی أخبار الآحاد، مع أنّه قد یترتّب علی خبر الواحد فی المعاملات ما هو حق اللّه تعالی کما فی الإخبار بطهارة الماء و نجاسته، و الإخبار بأن هذا الشیء أو هذه الجاریة أهدی إلیک فلان، و أنّ فلانا وکّلنی ببیع هذه الجاریة، أو بیع هذا الشیء. و أجمعوا أیضا علی قبول شهادة من لا یقع العلم بقوله، مع أنها قد یکون فی إباحة دم و إقامة حدّ و استباحة فرج، و علی قبول قول المفتی للمستفتی مع أنه قد یجیب بما بلغه عن الرسول علیه التحیة و السلام بطریق الآحاد، فإذا جاز القبول فیما ذکرنا من أمر الدین و الدنیا جاز فی سائر المواضع.

فإن قيل: الفرق بين المحلّين ثابت، فإنّ فی بعض المعاملات قد يقبل خبر من يسكن القلب إلی صدقه من صبی و فاسق بل كافر، و لا يقبل خبر هؤلاء فی أخبار الدين، فكيف يحتجّ بهذا الفصل مع وقوع الفرق بينهما؟ قلنا: محل الاستدلال هو استعمال قول من لا يؤمن الغلط عليه و وقوع الكذب منه و هو موجود فی الأمرين، و إن كان أحدهما يتساهل فيه ما لا يتساهل فی الآخر، و إنما يراعی فی الجمع و الفرق الوصف الذی يتعلق به الحكم دون ما عداه. و ما ذكروا من الفرق بين المعاملات و أخبار الدين ليس بصحيح، لأن الضرورة متحققة فی الأخبار كتحققها فی المعاملات، لأن المتواتر لا يوجد فی كل حادثة و لو ردّ خبر الواحد بشبهة فی النقل لتعطّلت الأحكام، فأسقطنا اعتبارها فی حق العمل كما فی القياس و الشهادة.

و أما الجواب عن تمسّكهم بالآيتين فنقول: لا نسلّم أن المراد منهما المنع عن اتّباع الظن مطلقا، بل المراد المنع من اتّباعه فيما المطلوب منه العلم اليقين من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۲

اصول الدين و فروعه. و قيل: المراد من الآية أعنی قوله تعالی: وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ منع الشاهد من جزم الشهادة إلّا بما يتحقق. علی أنّا ما اتّبعنا الظن فيه و إنما اتّبعنا الدليل القاطع الذی يوجب العمل بخبر الواحد من السنّة المتواترة و الإجماع» [۱].

و قال الفخر الرازی ما نصه: «المسلك الرابع: الإجماع. العمل بالخبر الذی لا يقطع مجمع عليه بين الصحابة، فيكون العمل به حقّا. إنما قلنا: إنه مجمع عليه بين الصحابة، لأن بعض الصحابة عمل بالخبر الذی لا يقطع علی صحته، و لم يبد من أحدهم إنكار علی فاعله، و ذلك يقتضی حصول الإجماع.

و إنما قلنا إن بعض الصحابة عمل به لوجهين:

الأول: و هو أنه روی بالتواتر أن يوم السقيفة لّما احتج أبو بكر رضی اللّه عنه علی الأنصار بقوله عليه السلام: الأئمة من قريش، مع كونه مخصصا لعموم قوله تعالی: أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْكُمْ قبلوه و لم ينكر عليه أحد، و لم يقل أحد: كيف تحتجّ علينا بخبر لا نقطع بصحته، فلمّا لم يقل أحد منهم ذلك علمنا أن ذلك كالأصل المقرّر عندهم.

الثانی: الاستدلال بأمور لا ندّعی التواتر فی كلّ واحد منها بل فی مجموعها، و تقريره: إن الصحابة عملوا علی وفق خبر الواحد، ثم نبيّن أنهم عملوا به لا بغيره. و أما المقام الأول فبيانه بصور:

(أ) رجوع الصحابة إلی

خبر الصديق رضی اللّه عنهم فی قوله عليه السلام: الأنبياء يدفنون حيث يموتون

. و

فی قوله: الأئمة من قريش.

و

فی قوله عليه السلام: نحن معاشر الأنبياء لا نورّث.

(ب) روی أن أبا بكر رضی اللّه عنه رجع فی توريث الجدّة إلی خبر المغيرة ابن شعبة و محمد بن مسلمة، و نقل عنه أيضا أنه قضی بقضيّة بين اثنين فأخبره

---

[۱] كشف الأسرار ۲/ ۶۷۸- ۶۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۳

بلال أنه عليه السلام قضی بخلاف قضائه فنقضه.

(ج) روی أن عمر رضی اللّه عنه كان يجعل فی الأصابع نصف الدية و يفصل بينهما، فيجعل فی الخنصر ستّة و فی البنصر تسعة و فی

الوسطی و السبابة عشرة عشرة، و فی الإبهام خمسة عشر، فلما روی له فی کتاب عمرو بن حزم أن فی کل إصبع عشرة رجع من رأیه.

و

قال فی الجنین: رحم اللّه أمرأ سمع من رسول اللّه علیه السلام شیئا. فقام إلیه حمل بن مالک فأخبره بأن الرسول علیه الصلاة و السلام قضی بغرّة

. فقال عمر رضی اللّه عنه: لو لا سمعنا هذا لقضینا فیه بغیره.

(د) و إنه کان لا یری توریث المرأة من دیة زوجها، فأخبره الضحاک أنه علیه السلام کتب إلیه أن یورّث امرأة أشیم الضبابی من دیة زوجها. فرجع إلیه.

(ه)

تظاهرت الروایة أن عمر رضی اللّه تعالی عنه قال فی المجوس: ما أدری ما الذی أصنع بهم، فقال عبد الرحمن بن عوف: أشهد أنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: سنّوا بهم سنة أهل الکتاب، فأخذ منهم الجزیة و أقرّهم علی دینهم.

(و) أنه ترک رأیه فی بلاد الطاعون بخبر عبد الرحمن.

(ز)

روی عن عثمان أنه رجع إلی قول فریعة بنت مالک اخت أبی سعید الخدری حین قالت: جئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أستأذنه بعد وفاة زوجی فی موضع العدة فقال علیه السلام: امکثی فی بیتک حتی تنقضی عدّتک،

و لم ینکر علیها الاستفتاء، فأخذ عمر روایتها فی الحال فی أن المتوفی عنها زوجها تعتد فی منزل الزوج، و لا تخرج لیلا و تخرج نهارا إن لم یکن لها من یقوم بأحوالها.

(ح) اشتهر عن علی رضی اللّه تعالی عنه أنه کان یحلّف الراوی، و قبل روایة أبی بکر رضی اللّه عنه من غیر حلف. و أیضا: قبل روایة المقداد فی حکم المذی.

(ط) رجوع الجماهیر إلی قول عائشة رضی اللّه عنها فی وجوب الغسل من التقاء الختانین.

(ی) رجوع الصحابة فی الربا إلی خبر أبی سعید.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۴

(یا)

قال ابن عمر رضی اللّه عنهما: کنّا نخابر أربعین سنة و لا نری بها بأسا حتی روی لنا رافع بن خدیج نهیه علیه السلام عن المخابرة.

(یب) قال أنس: کنت أسقی أبا عبیدة و أبا طلحة و أبیّ بن کعب شرابا أتانا آت فقال: حرمت الخمر. فقال أبو طلحة: قم یا أنس إلی هذه الجرار فاکسرها، فقمت فکسرتها.

(یج) اشتهر عمل أهل قبا فی التحوّل عن القبلة بخبر الواحد.

(ید)

قیل لابن عباس رضی اللّه عنهما: إن فلانا یزعم أن موسی صاحب الخضر لیس موسی بنی إسرائیل فقال ابن عبّاس: کذب عدو اللّه، أخبرنی أبیّ بن کعب قال: خطبنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ذکر موسی و الخضر بشیء یدل علی أن موسی صاحب الخضر هو موسی بنی إسرائیل.

(یه)

عن أبی الدرداء أنّه لّما باع معاویة شیئا من أوانی الذهب و الفضّة بأکثر من وزنها قال أبو الدرداء: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ینهی عنه.

فقال معاویـة: لا أری به بأسا. فقال أبو الـدرداء: من معذری من معاویة! أخبره عن رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، و هو یخبرنی عن رأیه، لا أساکنک بأرض أبدا.

فهـذه الأخبار قطرة من بحار هذا الباب، و من نظر فی کتب الأخبار وجد فیها من هذا الجنس ما لا حدّ له و لا حصـر، و کل واحد منها و إن لم یکن متواترا لکنّ القـدر المشترک بین الکـلّ و هو العمـل علی وفق الخبر الـذی لا یعلم صـحته معلوم، فصار ذلک متواترا فی المعنی.

أمـا المقـام الثـانی، و هو أنهم إنما عملوا علی وفق هـذه الأخبار لأجلها، فبیانه من وجهین: الأول: لو لم یعملوا لأجلها بل لأمر آخر، إما لاجتهاد تجـدّد لهم، أو ذکروا شـیئا سـمعوه من الرسول علیه السـلام، لوجب من جهـة الـدین و العادة أن ینقلوا ذلک. أما العادة: فلأن الجمع العظیم إذا اشتد اهتمامهم بأمر قد التبس علیهم، ثم زال اللبس عنهم فیه بدلیل سمعوه أو لرأی حدث لهم فإنّه لا بدّ لهم

من إظهـار ذلک الـدلیل و الاسـتبشار بسـبب الظفر و العجب من ذهاب ذلک علیهم، فإن جاز فی الواحـد أن لا یظهر له ذلک لم یجز ذلک فی الکل. و أما الدین:

فلأن سـکوتهم عن ذکر ذلک الـدلیل و عملهم عند الخبر بموجبه یوهم أنهم عملوا لأجله کما یدل عملهم بموجب آیة سـمعوها علی أنهم عملوا لأجلها. و إیهام الباطل غیر جائز» [۱].

و قـال عضـد الـدین الإیجی بشـرح مختصـر ابن الحاجب: «قـد ثبت جواز التعبّـد بخبر الواحـد و هو واقع، بمعنی أنه یجب العمل بخبر الواحـد، و قـد أنکره القاشـانی و الرافضـة و ابن داود. و القائلون بالوقوع قـد اختلفوا فی طریق إثباته، و الجمهور علی أنه یجب بـدلیل السمع، و قال أحمد و القفال و ابن سریج و أبو الحسین البصری بدلیل العقل.

لنا: إجماع الصـحابة و التابعین، بدلیل ما نقل عنهم من الاسـتدلال بخبر الواحد و عملهم به فی الوقائع المختلفة التی لا تکاد تحصی، و قـد تکرّر ذلـک مرة بعـد أخری و شـاع و ذاع بینهم، و لم ینکر علیهم أحـد و إلّـا نقـل، و ذلـک یوجب العلم العادی باتّفاقهم کالقول الصریح، و إن کان احتمال غیره قائما فی واحد.

فمن ذلک: عمل أبو بکر بخبر المغیرة فی میراث الجدّة، و عمل عمر بخبر عبد الرحمن فی جزیة المجوس، و بخبر حمل بن مالک فی وجوب الغرة بالجنین، و بخبر الضـحاک فی میراث الزوجة من دیة الزوج، و بخبر عمرو بن حزم فی دیة الأصابع. و عمل عثمان و علی بخبر فریعة فی أن عدّة الوفاة فی منزل الزوج، و عمل ابن عباس بخبر أبی سعید بالربا فی النقد، و عمل الصحابة

بخبر أبی بکر: الأئمة من قریش، و الأنبیاء یدفنون حیث یموتون، و نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث.

إلی غیر ذلک مما لا یجدی استیعاب النظر فیه إلّا التطویل، و موضعه کتب السیر.

و قد اعترض علیه بوجوه، الأول: قولهم: لا نسلّم أن العمل فی هذه

---

[۱] المحصول فی علم الأصول ۲/ ۱۸۰- ۱۸۴.

الوقائع کان بهـذه الأخبار، إذ لعلّه بغیرها، و لا یلزم من موافقـة العمل الخبر أن یکون به علی أنه السـبب للعمل. و الجواب: إنه قـد علم من سیاقها أن العمل بها، و العادة تحیل کون العمل بغیرها.

الثانی: قولهم: هذا معارض بأنه أنکر أبو بکر خبر المغیرة حتی رواه محمد ابن مسـلمة، و أنکر عمر خبر أبی موسی فی الاستیذان حتی رواه أبو سـعید، و أنکر خبر فاطمـة بنت قیس و قال: کیف نترک کتاب اللّه بقول امرأة لا نعلم أصـدقت أم کذبت، وردّ علی خبر أبی سنـان و کـان یحلّف غیر أبی بکر، و أنکرت عائشـة خبر ابن عمر فی تعـذیب المیت ببکـاء أهله علیه. و الجواب: إنهم إنما أنکروه مع

الارتیاب و قصروه فی إفادة الظن، و ذلک مما لا نزاع فیه. و أیضا: فلا یخرج بانضمام ما ذکرتم من کونه خبر واحد و قد قبل مع ذلک فهو دلیل علیکم لا لکم.

الثالث: إنهم انما قالوا لعلّها أخبار مخصوصة تلقّوها بالقبول، فلا یلزم فی کلّ خبر. الجواب: إنا نعلم أنهم عملوا بها لظهورها و إفادتها الظن لا بخصوصیاتها کظواهر الکتاب المتواتر، و هو اتفاق علی وجوب العمل بما أفاد الظن.

و لنا أیضا: تواتر أنه کان صلّی اللّه علیه و سلّم ینفذ الآحاد إلی النواحی لتبلیغ الأحکام، مع العلم بأن المبعوث إلیهم کانوا مکلّفین بالعمل بمقتضاه».

و قال التفتازانی فی شرح التوضیح: «و استدلّ علی کون الخبر الواحد موجبا للعمل بالکتاب و السنّة. أمّا الکتاب: فقوله تعالی: فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَةٍ الآیة. و ذلک أن لعلّ هنا للطلب أی الإیجاب لامتناع الترجی علی اللّه تعالی، و الطائفة بعض من الفرقة واحد و اثنان، إذ الفرقة هی الثلاثة فصاعدا. و بالجملة لا یلزم أن یبلغ حد التواتر، فدل علی أن قول الآحاد یوجب الحذر. و قد یجاب:

بأن المراد الفتوی فی الفروع بقرینة التفقّه، و یلزم تخصیص القوم بغیر المجتهدین بقرینة أن المجتهد لا یلزمه وجوب الحذر بخبر الواحد، لأنه ظنّی و للمجتهد فیه مساغ و مجال. علی أن کون لعلّ للإیجاب و الطلب محل نظر. ثم قوله تعالی: کُلِ

فِرْقَةٍ و إن کان عاما إلّا أنه قد خصّ بالإجماع علی عدم خروج واحد من کل ثلاثة.

و أما السنّة فلأنّه علیه السلام قبل خبر بریرة فی الهدیة، و خبر سلمان فی الهدیة و الصدقة حین أتی بطبق رطب فقال: هذا صدقة فلم یأکل منه، و أمر أصحابه بالأکل، ثمّ أتی بطبق رطب و قال: هذا هدیة، فأکل و أمر أصحابه بالأکل. و لأنه علیه السلام کان یرسل الأفراد من أصحابه إلی الآفاق لتبلیغ الأحکام و إیجاب قبولها علی الأنام. و هذا أولی من الأول لجواز أن یحصل للنبی علیه السلام علم بصدقهما، علی أنه إنما یدل علی القبول دون وجوبه.

فإن قیل: هذه أخبار آحاد فکیف یثبت به کون خبر الواحد حجة و هو مصادرة علی المطلوب؟ قلنا: تفاصیل ذلک و إن کانت آحادا إلّا أن جملتها بلغت حد التواتر، کشجاعة علی رضی اللّه عنه وجود حاتم، و إن لم یلزم التواتر فلا أقل من الشهرة.

و ربما یستدل بالإجماع، و هو أنه نقل من الصحابة و غیرهم الاستدلال بخبر الواحد و عملهم به فی الوقائع المختلفة التی لا تکاد تحصی، و تکرّر ذلک و شاع من غیر نکیر، و ذلک یوجب العلم عادة بإجماعهم کالقول الصریح، و قد دلّ سیاق الأخبار علی أن العمل فی تلک الوقائع کان بنفس خبر الواحد، و ما نقل من إنکارهم بعض أخبار الآحاد إنما کان عن قصور فی إفادة الظن و وقوع ریبة فی الصدق» [۱].

و لقد أکثر العلماء من الأدلة المختلفة فی هذه المسألة، و بلغ القول بحجیّة خبر الواحد حدا من الخطورة، حتّی ألّف الکثیرون من علماء أهل السنة فی هذه المسألة مصنّفات مستقلّات، نصّ علی ذلک الحافظ النووی حیث قال: «و قد تظاهرت دلائل النصوص الشرعیّة و الحجج العقلیّة، علی وجوب العمل بخبر.

---

[۱] التلویح فی شرح التوضیح- مبحث خبر الواحد.

الواحد، و قد قرّر العلماء فی کتب الفقه و الأصول ذلک بدلائله، و أوضحوه أوضح [أبلغ إیضاح، و صنّف جماعات من أهل الحدیث و غیرهم مصنّفات مستکثرات مستقلات فی خبر الواحد و وجوب العمل به. و اللّه أعلم» [۱].

۵- قوله: «خبر الواحد لا یفید العلم الا بقرائن ... ص: ۳۸

اشارة

و تلك قد تكون منتفية أو خفيّة عن أكثر الناس، فلا يحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترة» و الكلام عليه فی وجوه:

۱) قال أحمد: خبر الواحد يفيد العلم مطلقا ... ص: ۳۸

إنّ هـذا الكلام ردّ على أحمد بن حنبل، القائل بإفادة خبر الواحد العلم حتى مع عدم القرينة، فقد ذكر القاضـی عضد الدين الإيجی ما نصّه: «قـد اختلف فی خبر الواحـد العـدل هل يفيـد العلم أو لا؟ و المختار: إنه يفيد العلم لانضـمام القرائن، و عنی به الزائدة على ما لا ينفك التعريف عنه عادة. و قال قوم:

يحصل العلم به بغير قرينـة أيضا. ثم اختلفوا فقال أحمـد فی قول: يحصل العلم به بلا قرينة و يطرد، أی كلّما حصل خبر الواحد حصـل العلم. و قال قوم: لا يطرد، أی قـد يحصل العلم به، لكن ليس كلما حصل حصل العلم به. و قال الأكثرون: لا يحصل العلم به، لا بقرينة و لا بغير قرينة» [۲].

و قال جلال الـدين المحلّی فی (شـرح جمع الجوامع): «[مسألـة: خبر الواحـد لا يفيد العلم إلّا بقرينة] كما فی إخبار الرجل بموت ولده المشرف على الموت، مع قرينة البكاء، و إحضار الكفن و النعش. [و قال الأكثر لا يفيد مطلقا] و ما ذكره من القرينة يوجد مع الإغماء. [و قال الإمام [أحمد] يفيد [مطلقا] بشرط العدالة»....

و قد ردّ عليه العالم الحنفی عبد العلی الملقّب ببحر العلوم حيث قال:

---

[۱] المنهاج فی شرح صحيح مسلم ۱/ ۸۵ هامش القسطلانی.

[۲] شرح المختصر ۲/ ۵۵- ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۳۹

«و قيـل: خبر الواحـد العـدل يفيـد العلم مطلقـا، محفوفـا بالقرائن أو لا. فعن الامام أحمـد: هـذا الحكم مطرد، فيكون كلّما أخبر العـدل حصل العلم. و هذا بعيد عن مثله، فإنه مكابرة ظاهرة، قال الإمام فخر الإسـلام: و أما دعوى علم اليقين فباطل بلا شبهة، لأن العيان يردّه من قبل، و إنّا قـد بيّنا أن المشـهور لا يوجب علم اليقين، فهذا أولى، و هذا لأن خبر الواحد محتمل لا محالة، و لا يقين مع الاحتمال، و من أنكر هذا فقد أسـفه نفسه، و أضلّ عقله. و قيل: لا يطرد هذا الحاكم بل قد يفيد فی بعض الصور، كرامة من اللّه تعالى. و هو فاسد أيضا، لأنه تحكّم صريح» [۱].

بل قد علمت من عبارة شرح العضد على مختصر ابن الحاجب أنّ القول بإفادة خبر الواحد للعلم مطلقا هو قول جماعة.

۲) قال الأكثر: لا يفيد العلم مطلقا ... ص: ۳۹

و من ناحية أخرى: قد عرفت من عبارة القاضی العضد و الجلال المحلّی:

أنّ القول بعدم إفادة خبر الواحد للعلم مطلقا هو مذهب أكثر الأصوليين من أهل السنة.

۳) لا حاجة إلى القرينة بعد النّص ... ص: ۳۹

ثم إنّ الحق الحقيق بالقبول هو: أنّه لا بدّ للمنصوب من قبل النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لأجل الإخبار و التبليغ عنه إلى الأمّة، من حجـة- من نص أو دليـل- تثبت حقيّته، كی تقبـل منه الأمّـة مـا يبلّغه إليهـا، و مع وجود النّص أو الـدليل لا- حاجـة إلى احتفاف خبره

بقرینة، حتی یقال بأنها: «قد تکون منتفیة أو خفیة عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنن المتواترة»، بل إنّ خبره یکون- بسبب النص علیه- مفیدا للعلم. و هذا المعنی ثابت فیما نحن فیه، لإفادة حدیث مدینة العلم نصب علی علیه السلام لهذا المنصب، فخبره علیه

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلم الثبوت ۲/ ۱۲۱ هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۰

السلام مفید للعلم و الیقین.

و من هنا یظهر أنّ قیاس خبره علیه الصلاة و السلام علی خبر غیره من آحاد المخبرین کقیاس الماء علی السّراب، و هو یخالف الحق و الصواب.

۴) لما ذا التخصیص بالقرآن و السنة المتواترة ...؟ ص: ۴۰

ثم إنّ التخصیص بالقرآن و السنة لا وجه له، لأنه بناء علی ما توهّمه ابن تیمیّة لا یثبت بخبر هذا المخبر علم مطلقا، سواء کان قرآنا أو سنة متواترة، أو سنة غیر متواترة، فقصر نفی العلم علی القرآن و السّنّة المتواترة لا وجه له، بل کان مقتضی القاعدة أن یقول: «بالقرآن و السنة غیر المتواترة، بل السّنّة المتواترة» کما لا یخفی علی البصیر بأسالیب الکلام.

۶- الإشارة إلی أدلّة عصمة علی علیه السلام ... ص: ۴۰

و أمّا قوله: «و إذا قالوا: ذلک الواحد معصوم یحصل العلم بخبره. قیل لهم: فلا بدّ من العلم بعصمته أولا» فالکلام علیه بوجوه:

الأول: کأنّ ابن تیمیّة لا یعلم بأنّ مقتضی مذهب الإمامیة هو القول بعصمة هذا المبلّغ المنصوب للتبلیغ!!.

الثانی: إنّ عصمة هذا المبلّغ الواحد ثابتة من حدیث مدینة العلم کما عرفت ذلک سابقا، و قد اعترف به بعض المنصفین من أهل السّنة، فیکون حدیث مدینة العلم دالا علی مبلّغیة أمیر المؤمنین علیه السلام و عصمته معا. فبطل قوله:

«فلا بدّ من العلم بعصمته أوّلا».

الثالث: إن عصمة أمیر المؤمنین علیه السلام ثابتة من آیات من الکتاب، و أحادیث کثیرة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و تفصیل هذا المطلب موکول إلی محلّه.

الرابع: إن نصب هذا المبلّغ من قبل النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو- عند التأمل- عین النصب للإمامة و الخلافة، و قد ثبت فی محلّه ضرورة کون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۱

الإمام معصوما، فیکون مجرّد النصب دلیل العصمة.

الخامس: لقد دلّت الآیة المبارکة: وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی علی أن جملة أفعال النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هی من جانب اللّه عز و جل، و علی هذا یمکن أن یقال بکون الناصب للتبلیغ هو اللّه عزّ و جل نفسه، و لّما کان هذا النصب عین النصب للإمامة و الخلافة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هی لا تثبت إلّا للمعصوم، فالنصب الإلهی للتبلیغ کاشف عن اتّصاف المنصوب له بالعصمة.

و بما ذکرنا یظهر الجواب عن قوله: «و عصمته لا تثبت بمجرّد خبره، قبل أن یعلم عصمته، فإنّه دور» إذ لا توقف لثبوت عصمته علی

خبره، لکن یمکن إثبات عصمته بخبره أیضا، لأن خبره لیس مجردا بل مقرون بالمعجزات الباهرة المتواترة الموجبة للعلم بالعصمة، فلا دور کذلک.

و أمّا قوله: «و لا تثبت بالإجماع، فإنه لا إجماع فیها عند الإمامیة، و إنما یکون الإجماع حجة لأن فیهم الامام المعصوم، فیعود الأمر إلی إثبات عصمته بمجرّد دعواه» فجوابه: أنه إن أراد نفی الإجماع من أصحاب الضلال فهذا لا یضرّنا أبدا، إذ لا حجّیة لإجماع هؤلاء أصلا، و إن أراد نفی إجماع الامامیة فهذا إنکار للبداهة، لأن الإمامیة أجمعین أکتعین قائلون بعصمة هذا الواحد المبلّغ عن الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ثم إنّ المراد من هذا المبلّغ هو أمیر المؤمنین علیه السلام، و النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم داخل فی الإجماع المتحقّق علی عصمته- و عصمة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یرتاب فیها مؤمن، و إن کان لأهل السنة فیها کلام-.

و أیضا: فإنّ الحسنین علیهما السلام داخلان فی المجمعین، و عصمتهما ثابتة بالدلائل القطعیة الأخری غیر الإجماع.

و أیضا: فی المجمعین سائر أئمة أهل البیت، المعصومون بالأدلة من الکتاب و السنّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۲

فظهر بطلان دعواه بعود الأمر إلی إثبات عصمته بمجرّد دعواه، و ظهر جواز الاستدلال بالإجماع لإثبات عصمة کلّ واحد من الأئمة الأطهار، لأنه لیس من قبیل إثبات عصمة ذاک الامام بقول نفسه لیلزم الدور، و أمّا عصمة کلّهم فقد ثبتت بالأدلة القطعیّة الأخری غیر الإجماع، کما ثبت عصمة کلّ واحد واحد منهم بها کما أشرنا، و ظهر أیضا بطلان قوله بعد ذلک:

«فعلم أنّ عصمته لو کانت حقّا، لا بدّ أن تعلم بطریق آخر غیر خبره».

لما عرفت من إمکان ثبوت عصمته بخبره، لاقترانه بما یوجب العلم و الیقین، فضلا عن ثبوتها بالأدلّة و الطرق الأخری.

و إذ ظهر بطلان کلماته، فقد ظهر بطلان ما قاله کنتیجة لتلک الکلمات، و هو قوله:

«فلو لم یکن لمدینة العلم باب إلّا هو، لم یثبت لا عصمته و لا غیر ذلک من أمور الدّین».

و تحصّل: أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام هو الباب لمدینة العلم، و هو المبلّغ الوحید عن النبی الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و إذا ثبت ذلک ثبتت عصمته و غیر ذلک من امور الدین، و الحمد للّه رب العالمین.

۷- لازم قوله: هذا الحدیث إنما افتراه زندیق ... ص: ۴۲

اشارة

و أمّا ما تفوّه به ابن تیمیّة لشدة عناده و حقده: «فعلم أنّ هذا الحدیث إنما افتراه زندیق جاهل، ظنّه مدحا و هو یطرق الزنادقة إلی القدح فی دین الإسلام، إذ لم یبلّغه إلّا واحد» فمن الکفریّات الشنیعة، و اللّه سبحانه و تعالی حسیبه و المنتقم منه یوم القیامة.

لقد علمت أنّ حدیث مدینة العلم حدیث رواه أکابر العلماء الثقات من أهل السّنة، طبقة بعد طبقة، و جیلا بعد جیل، و فیهم من حکم بصحّته، و جعله جماعة من أجلی فضائل و مناقب النبی و الوصی علیهما و آلهما الصلاة و السّلام...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۳

و قد وقفت علی عبارات هؤلاء الکبار، و إفادات أولئک الأحبار، فیلزم من تقوّل ابن تیمیّة هذا أنّ یکون کلّ أولئک الأئمة الکبار و المشایخ العظام:

عبد اللّه بن عثمان القارئ، و سفیان بن سعید الثوری، و عبد الرزاق الصنعانی، و یحیی بن معین، و سوید بن سعید الحدثانی شیخ مسلم، و أحمد بن حنبل، و عباد بن یعقوب الرواجنی شیخ البخاری، و أبو عیسی الترمذی، و الحسین بن فهم البغدادی، و أبو بکر

البزّار، و محمد بن جریر الطبری، و أبو بکر الباغندی، و أبو العباس الأصم، و أبو الحسن القنطری، و أبو بکر الجعابی، و أبو القاسم الطبرانی، و أبو بکر القفّال، و أبو الشیخ الأصبهانی، و ابن السقاء الواسطی، و أبو اللیث السمرقندی، و محمد بن المظفر البغدادی، و ابن شاهین البغدادی، و أبو الحسن السکری الحربی، و ابن بطة العکبری.

و الحاکم النیسابوری، و ابن مردویه الأصبهانی، و أبو نعیم الأصبهانی، و أبو الحسن العطّار، و أبو الحسن الماوردی، و أبو بکر البیهقی، و ابن بشران، و الخطیب البغدادی، و ابن عبد البر، و أبو محمد الغندجانی، و ابن المغازلی، و ابو المظفر السمعانی، و أبو علی البیهقی، و شیرویه الدیلمی، و عبد الکریم السمعانی، و أخطب خوارزم، و ابن عساکر، و أبو الحجاج الأندلسی، و مجد الدین ابن الأثیر، و عز الدین ابن الأثیر، و...

أن یکون کلّ واحد من هؤلاء زندیقا جاهلا!!، و إذا کان هؤلاء زنادقة جهالا فهل تبقی لمذهب أهل السنة من باقیة؟!.

و إنّ ما ذکره ابن تیمیّة ینطبق علی من روی حدیث مدینة العلم، من علماء أهل السنة المتأخرین عن ابن تیمیّة، و هم جماعات غیر محصورة، أمثال: جمال الدّین الزرندی، و صلاح الدّین العلائی، و علی الهمدانی، و نور الدّین البدخشانی، و بدر الدّین الزرکشی، و کمال الدّین الدمیری، و مجد الدّین الفیروزآبادی، و إمام الدّین الهجروی، و شمس الدّین الجزری، و زین الدّین الخوافی، و شهاب الدّین الدولت‌آبادی، و ابن حجر العسقلانی، و شهاب الدّین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۴

أحمد، و ابن الصبّاغ المالکی، و عبد الرحمن البسطامی، و شمس الدّین الجیلانی، و شمس الدّین السخاوی، و حسین الواعظ الکاشفی، و جلال الدّین السیوطی، و نور الدّین السمهودی، و فضل اللّه ابن روزبهان، و عز الدّین بن فهد الهاشمی المکّی، و شهاب الدّین القسطلانی، و جلال الدّین الدوانی، و کمال الدّین المیبدی، و غیاث الدّین بن همام الدین، و جلال الدّین البخاری، و شمس الدّین الشامی، و ابن عراق الکنانی.

و ابن حجر المکی، و علی المتقی الهندی، و إبراهیم الوصابی، و محمد طاهر الفتنی، و عباس بن معین الدّین الجرجانی، و کمال الدّین الجهرمی، و العیدروس الیمنی، و جمال الدّین المحدّث الشیرازی، و علی القاری الهروی، و عبد الرءوف المنّاوی، و یعقوب اللاهوری، و أبی العباس المقری، و أحمد بن الفضل المکّی، و محمود القادری، و تاج الدّین السنبهلی، و عبد الحق الدهلوی، و السید محمد البخاری، و عبد الرحمن الجشتی، و علی بن محمد الجشتی، و علی بن محمد الجفری، و علی العزیزی، و نور الدین الشبراملسی، و إبراهیم الکردی، و إسماعیل الکردی، و الزرقانی المالکی، و سالم بن عبد اللّه البصری، و محمد بن عبد الرسول البرزنجی، و المیرزا محمد البدخشانی، و محمد صدر العالم، و ولی اللّه الدّهلوی، و محمد معین السندی، و الشیخ محمد الحفنی، و محمد بن إسماعیل الیمانی، و الصبّان المصری، و سلیمان جمل، و قمر الدین الأورنقابادی، و شهاب الدین العجیلی، و محمد مبین اللکهنوی، و ثناء اللّه بانی‌بتی.

و عبد العزیز الدهلوی، و جواد ساباط، و عمر الخربوتی، و القاضی الشوکانی، و رشید الدین الدهلوی، و جمال الدین القرشی، و نور الدین السلیمانی، و ولی اللّه اللکهنوی، و شهاب الدین الآلوسی، و القندوزی البلخی، و البدایونی، و المولوی حسن زمان، و علی الدمنتی، و عبد الغنی الغنیمی، و غیرهم.

بل عرفت أنّ هذا الحدیث الشریف قد رواه التابعون العظام، عن صحابة النبی علیه و آله السلام، فاعترفوا به و جعلوه فضیلة لمولانا أمیر المؤمنین، لا سیّما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۵

أصحاب الشوری، الذین تلقّوه بالتسلیم، و قد صرّح بثبوته عبد الرحمن بن عوف منهم تصریحا تامّا.

و لقد عرفت سابقا أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یکتف بمجرّد

قوله أنا مدينة العلم و علی بابها

، بل إنّه بذل غاية الاهتمام فی إبلاغ ذلک إلی الامة، إذ قاله فی يوم الحديبيّة، مادّا صوته، و آخذا بعضد أمير المؤمنين ... إلی غير ذلک من الأمور الدالّة علی اهتمامه بإبلاغ هذا المعنی إلی الامّة.

و بما ذكرنا يظهر أنّ ما قاله ابن تيميّة لا يقول به إلّا «زنديق جاهل، و هو يطرق الزنادقة إلی القدح فی دين الإسلام».

من الأحاديث الدالّة علی أنّ عليا مبلّغ علوم النبی ... ص: ۴۵

و لا يخفی علی ذوی النهی أنّ هذا الذی ذكره ابن تيميّة ليس إنكارا

لحديث «أنا مدينة العلم و علی بابها»

فقط، بل يستلزم إنكار أحاديث كثيرة رواها أعلام الحفّاظ من السّابقين و اللّاحقين فی حق مولانا أمير المؤمنين، لابتناء كلامه علی أنّ حديث مدينة العلم يدل علی أنّ عليا هو المبلّغ الوحيد عن النبی، لكن المبلّغ لا يكون واحدا و إلّا فسد أمر الإسلام، فهذا الحديث باطل.

إلّا أنّه لا ريب لأهل الحق و الإيقان فی أنّه عليه السلام هو الباب الوحيد لمدينة العلم، و لا مبلّغ عن النبی سواه، و قد دلّت علی ذلک الأحاديث الأخری بالإضافة إلی حديث مدينة العلم، مثل:

قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: «علی باب علمی، و مبيّن لامّتی ما أرسلت به من بعدی»....

و قوله فی حديث طويل ...: «و أنت باب علمی»....

و قوله فی حديث فی حق علی: «عيبة علمی، و بابی الذی أوتی منه».

و قوله: «هذا أول من آمن بی، و أول من يصافحنی يوم القيامة ... و هو بابی الذی أوتی منه»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۶

و

قوله: «علی باب حطّة، من دخل منه كان مؤمنا، و من خرج منه كان كافرا».

و قوله: «علی بن أبی طالب باب الدّين، من دخل فيه كان مؤمنا، و من خرج منه كان كافرا».

و قوله عليه و آله الصلاة و السلام: «يا علی! أنت حجة اللّه، و أنت باب اللّه».

و قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: «علی منی و أنا منه، و لا يؤدی عنی إلّا أنا أو علی»

. و قد وقفت علی طرف من طرق هذه الأحاديث و غيرها من مؤيّدات حديث مدينة العلم، و سنذكر طائفة أخری من الأحاديث فی مبحث الأعلميّة إن شاء اللّه تعالی.

و لقد تسالم الأصحاب علی أنّ عليا عليه السلام هو الأعلم من بينهم- و لذا كانوا يرجعون إليه فيما أشكل عليهم، و يسألون عمّا جهلوه أو أبهم عليهم- و أنه المبلّغ الوحيد عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، حتی ورد عن ابن عباس وصفه بهذه الصّفة فی كلام له فی أهل البيت: «فروع طيّبة، و أصول مباركة، معدن الرحمة، و ورثة الأنبياء، بقيّة النقباء، و أوصياء الأوصياء، منهم الطيّب ذكره، المبارك اسمه، أحمد الرضی و رسوله الامی، من الشجرة المباركة، صحيح الأديم، واضح البرهان. و المبلّغ بعده ببيان التأويل و بحكم التفسير علی بن أبی طالب، عليه من اللّه الصلاة الرضيّة و الزكاة السنيّة، لا يحبّه إلّا مؤمن تقی، و لا يبغضه إلّا منافق شقی» [۱].

فقد تسالم الأصحاب علی هذه الحقيقة، و اقتفی أثرهم من بعدهم، لثبوته عندهم بكلّ وضوح، حتی اعترف به جماعة من مشاهير علماء أهل السّنة، و أذعن

[۱] زین الفتی فی تفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۷

بعض متعصّبیهم کابن روزبهان الشیرازی، حیث نص علی أنّ الامام علیه السلام «هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی إبلاغ العلم» بلا نزاع، و هذه عبارته فی جواب العلّامة الحلّی رحمه اللّه: «و ما ذکره من علم أمیر المؤمنین فلا شکّ فی أنّه من علماء الامة، و الناس محتاجون إلیه فیه، و کیف لا؟ و هو وصیّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فیه لأحد».

۸- انتشار العلم عن علی ... ص: ۴۷

اشارة

ثم قال ابن تیمیّة: «ثم إنّ هذا خلاف المعلوم بالتواتر، فإنّ جمیع مدائن الإسلام بلغهم العلم عن الرسول من غیر علی». و هذا کلام متعصّب سفیه لأنه:

أولا: دعوی باطلة ظاهرة الکذب.

و ثانیا: دعوی تواتره کذب آخر.

و ثالثا: یخالف إفادات أکابر علماء أهل السنّة، کما ستسمع، و فیها التصریح بانتشار العلوم عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فی البلاد المختلفة.

و رابعا: لو سلّمنا بلوغ العلم إلی جمیع المدائن الإسلامیة من غیر علی، فمن أین یثبت أنّ ما بلغها کان «العلم عن الرسول»، و من الواضح أنّ مجرّد النسبة إلیه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یثبت کونه منه، و إلّا لزم تصدیق کلّ من یدّعی الإبلاغ عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فیه من الفساد ما لا یخفی، کیف و قد کثرت الکذّابة علیه علی عهده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حتی قال: «من کذب علیّ متعمدا فلیتبوّأ مقعده من النار».

و خامسا: سلّمنا کونه علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لکن هذا لا یضرّنا، بل یضر الآخذین لذلک العلم العاملین به، لأنهم أخذوه من غیر باب مدینة العلم، و کلّ ما أخذ عن غیر باب مدینة العلم فلا یجوز العمل به، بل إنّه من قبیل السرقة و یستتبع الحدّ الشرعی علی ارتکابه، و من هنا

قال مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «نحن الشعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب، و لا تؤتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۴۸

البیوت إلّا من أبوابها، فمن أتاها من غیر أبوابها سمّی سارقا».

أقول: و هذا القدر کاف فی ردّ ما ادّعاه ابن تیمیّة، و جمیع ما بناه علی هذا الکلام، و لکن لّما کانت عبارته مشتملة علی أکاذیب أخری، فنحن مضطرّون إلی التنبیه علی مواضع کذبه بالتفصیل. قال ابن تیمیّة: «أما أهل المدینة و مکة فالأمر فیهما [فیهم ظاهر. و کذلک الشام و البصرة، فإن هؤلاء لم یکونوا یروون عن علی إلّا شیئا قلیلا».

قلت: هذه دعوی بلا دلیل، علی أنه من الممکن بلوغ علم الرسول إلیهم عن علی علیه السلام و لکنّهم لم یروه عنه لعداوتهم له، أو رووا و لکن سلاطین الجور و أمراء الفسق- الذین کانوا یمنعون من ذکر مجرّد اسمه- حالوا دون انتشار تلک الروایات، علی أنّ قلة الروایة- لو سلّمنا کونها کاشفة عن قلّة الأخذ- لا تنافی کون الامام علیه السلام باب مدینة العلم، و إنّما تکشف عن إعراض هؤلاء عن باب مدینة العلم. و ذلک علیک و علیهم، لو کنت تعقل و یعقلون، و سیعلم الذین ظلموا أی منقلب ینقلبون.

المدينة المنوّرة ... ص: ۴۸

ثم نقول: أما المدينة المنوّرة فقد قضى عليه الصّلاة و السلام فيها الشطر الأعظم من حياته المباركة، و كان الرجوع إليه فيها فی جميع المشكلات، لمن تصدّی أمر الخلافة و غيرهم من الأصحاب، و هذا مما لا ريب فيه لأحد و لا نزاع، بل اعترف و أقرّ به جمع من العلماء الأعيان:

قال النووی: «و سؤال كبار الصحابة له، و رجوعهم إلى فتاواه و أقواله فی المواطن الكثيرة و المسائل المعضلات، مشهور» [۱].

و قال ابن روزبهان: «رجوع الصّحابة إليه فی الفتوى غير بعيد، لأنه كان

---

[۱] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

من مفتی الصحابة، و الرجوع إلى المفتی من شأن المستفتين، و إن رجوع عمر إليه كرجوع الأئمة و ولاة العدل إلى علماء الأمة» [۱].

و قال العجيلی: «و لم يكن يسأل منهم واحدا، و كلّهم يسأله مسترشدا، و ما ذاك إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الاطّلاع» [۲].

إلى غير ذلك من كلماتهم الآتية فی مبحث الأعلمية إن شاء اللّه تعالى.

مكّة المكرّمة ... ص: ۴۹

و أمّا مكّة المكرّمة فقد عاش فيها عليه الصلاة و السلام منذ الولادة حتى الهجرة، و قد أتاها بعد الاستيطان فی المدينة المنوّرة مرّات عديدة، فكيف يقال بعدم بلوغ العلم عنه إلى أهل مكة؟

على أنّ تلميذه الخاص به «عبد اللّه بن عباس» أقام فی مكة زمنا طويلا يعلّمهم القرآن و ينشر العلم، قال الذهبی بترجمة ابن عباس: «الأعمش، عن أبی وائل قال: استعمل على ابن عباس على الحج، فخطب يومئذ خطبة لو سمعها الترك و الروم لأسلموا. ثم قرأ عليهم سورة النّور، فجعل يفسّرها» [۳].

و قال ابن سعد: «أخبرنا محمد بن عمر حدّثنی واقد بن أبی ياسر عن طلحة ابن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن أبی بكر عن أبيه عن عائشة: إنها نظرت إلى ابن عباس- و معه الخلق ليالی الحج، و هو يسئل عن المناسك- فقالت: هو أعلم من بقی بالمناسك» [۴].

و قال أبو عمر ابن عبد البر: «روينا: أن عبد اللّه بن صفوان مرّ يوما بدار عبد اللّه بن عباس بمكة، فرأى فيها جماعة من طالبی الفقه، و مرّ بدار عبيد اللّه بن

---

[۱] إبطال الباطل لابن روزبهان الشيرازی- مخطوط.

[۲] ذخيرة المال- مخطوط.

[۳] تذكرة الحفّاظ ۱/ ۳۸.

[۴] الطبقات الكبرى لابن سعد ۲/ ۳۶۹. و فيه «الحلق» بدل «الخلق».

عباس، فرأى فيها جمعا يتناولونها للطّعام، فدخل على ابن الزبير فقال له:

أصبحت و اللّه كما قال الشاعر:

فإن تصبك من الأيّام قارعة لم تبك منك على دنيا و لا دين

قال: و ما ذاك يا أعرج؟ قال: هذان ابنا عباس، أحدهما يفقّه الناس، و الآخر يطعم الناس، فما أبقيا لك مكرمة. فدعا عبد اللّه بن مطيع

فقال: انطلق إلى ابنى عباس، فقل لهما: يقول لكما أمير المؤمنين أخرجا عنّى أنتما و من أصغى إليكما من أهل العراق، و إلّا فعلت و فعلت. فقال عبد اللّه بن عباس: قل لابن الزبير و اللّه ما يأتينا من الناس إلّا رجلين، رجل يطلب فقها، و رجل يطلب فضلا، فأىّ هذين تمنع!. و كان يحضر أبو الطفيل عامر بن واثلة الكنانى، فجعل يقول:

لا درّ درّ الليالى كيف يضحكنا منها خطوب أعاجيب و تبكينا

و مثل ما يحدث الأيام من غير فى ابن الزبير من الدنيا تسلينا

كنّا نجىء ابن عباس فيفتينا فقها و يكسبنا أجرا و يهدينا

و لا يزال عبيد اللّه مترعة جفانه مطعما ضيفا و مسكينا

فالبر و الدين و الدنيا بدارهما ننال منها الذى نبغى إذا شينا

إلى آخر الأبيات» [۱].

و لقد ثبت نشر ابن عبّاس- تلميذ أمير المؤمنين- تفسير القرآن فى أهل مكة و تحقّق، حتى اعترف بذلك ابن تيمية نفسه، و من هنا وصف أهل مكة بأنهم أعلم الناس بالتفسير، ففى (الإتقان): «قال ابن تيميّة: أعلم الناس بالتفسير أهل مكة، لأنهم أصحاب ابن عباس رضى اللّه عنهما، كمجاهد، و عطاء بن أبى رباح، و عكرمة مولى ابن عباس، و سعيد بن جبير، و طاوس، و غيرهم» [۲].

---

[۱] الاستيعاب ۳/ ۹۳۷.

[۲] الإتقان فى علوم القرآن ۲/ ۱۹۰.

الشام ... ص: ۵۱

و أما أهل الشام فأعلمهم و أفقههم أبو الدرداء، و هو أخذ من عبد اللّه بن مسعود، و ابن مسعود من تلامذة أمير المؤمنين عليه السلام، قال الذهبى بترجمة أبى الدرداء: «و كان عالم أهل الشام، و مقرئ أهل دمشق، و فقيههم و قاضيهم» [۱].

و قال الموفّق بن أحمد المكى: «عن أبى الدرداء رضى اللّه عنه: العلماء ثلاثة، رجل بالشام- يعنى نفسه-، و رجل بالكوفة- يعنى عبد اللّه بن مسعود-، و رجل بالمدينة- يعنى عليا. فالذى بالشام يسأل الذى بالكوفة، و الذى بالكوفة يسأل الذين بالمدينة، و الذى بالمدينة لا يسأل أحدا» [۲].

و قال محبّ الدّين الطبرى: «عن أبى الزعراء عن عبد اللّه قال: علماء الأرض ثلاثة، عالم بالشام، و عالم بالحجاز، و عالم بالعراق، فأمّا عالم أهل الشام فهو أبو الدرداء، و أمّا عالم أهل الحجاز فعلى بن أبى طالب، و أما عالم أهل العراق فأخ لكم، و عالم أهل الشام و عالم أهل العراق يحتاجان إلى عالم أهل الحجاز، و عالم أهل الحجاز لا يحتاج إليهما. أخرجه الحضرمى» [۳].

هذا، بالإضافة إلى رجوع معاوية- و هو حاكم أهل الشام- إلى أمير المؤمنين فى المعضلات بكثرة، كما ستطلّع على تفاصيل ذلك فيما بعد، إن شاء اللّه، فى مبحث الأعلميّة.

البصرة ... ص: ۵۱

و أما البصرة فورود الامام عليه السلام إليها بنفسه، و كثرة خطبه و إرشاداته و مواعظه فيها غير مخفى على أحد، و إن شئت تفاصيل ذلك فارجع إلى التواريخ،

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۲۴.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین: ۵۵.

[۳] الریاض النضرة ۲/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۲

کتاریخ ابن جریر الطبری و غیره.

کما لا یخفی علی أحد ولایة ابن عباس علی البصرة من قبله، و أخذ أهلها منه الفقه و التفسیر مدة إقامته فیها، فلا یبقی أیّ ریب فی بلوغ العلم من الإمام علیه السلام إلی أهل البصرة، و إلیک بعض الکلمات الصریحة فی أخذ أهل البصرة من ابن عباس تلمیذ الامام علیه السلام، و الوالی علیها من قبله:

«المدائنی عن نعیم بن حفص قال أبو بکرة: قدم ابن عباس علینا البصرة، و ما فی العرب مثله جسما و علما و بیانا و جمالا و کمالا» [۱].

و قال ابن سعد: «أخبرنا عبد اللّه بن جعفر الرقی نا معتمر بن سلیمان عن أبیه عن الحسن قال: أوّل من عرف بالبصرة عبد اللّه بن عباس، قال: و کان مثجة کثیر العلم. قال: فقرأ سورة البقرة ففسّرها آیة آیة» [۲].

و قال ابن حجر: «و أخرج الزبیر بسند له أن ابن عباس کان یعشی الناس فی رمضان، و هو أمیر البصرة، فما ینقضی الشهر حتی یفقّههم» [۳].

فظهر أنّ الامام علیه السلام قد انتشر علمه فی جمیع البلدان الإسلامیة، من مکة و المدینة و الشام و البصرة و غیرها، إلّا أنّ ذلک لا یلزم أن یکون کلّ من أخذ منه أو بلغه علمه علیه السلام من التابعین له و القائلین بإمامته، کما هو واضح.

الکوفة ... ص: ۵۲

و أمّا

قول ابن تیمیّة: «و إنّما کان غالب علمه بالکوفة» ففیه: أنّ علم الامام علیه السلام- و هو بعینه علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- کان فی الکثرة

---

[۱] تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۸. الاصابة ۲/ ۳۲۲. و فیه «حشما» بدل «جسما» و «ثیابا» بدل «بیانا».

[۲] الطبقات ۲/ ۳۶۷.

[۳] الاصابة ۲/ ۳۲۵. و فیه «یغشی» بدل «یعشی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۳

و الغزارة بحیث لو أخذ منه أهل العالم کلّهم أجمعون لوسعهم من غیر أن تنفد علومه، و أنّی کان للکوفة و أهلها أن یسعوا غالب علمه علیه السلام و هو القائل علی منبر الکوفة: «سلونی قبل أن تفقدونی، فإنما بین الجوانح منّی علم جم، هذا سفط العلم، هذا لعاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، هذا ما زقّنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم زقا من غیر وحی أوحی اللّه إلی، فو اللّه لو ثنّیت لی و سادة فجلست علیها لأفتیت لأهل التوراة بتوراتهم، و لأهل الإنجیل بإنجیلهم، حتی ینطق اللّه التوراة و الإنجیل، فیقول: صدق علی، أفتاکم بما أنزل فیّ، و أنتم تتلون الکتاب، أفلا تعقلون».

و کان یقول علیه السلام مشیرا إلی صدره الشریف: «کم من علوم هاهنا لو وجدت لها حاملا».

و قال أیضا: «لو شئت لأوقرت سبعین بعیرا من تفسیر سورة الفاتحة».

و إن أراد ابن تیمیّة أنّ غالب ما ظهر من علومه کان بالکوفة، ففیه: إن غالب علمه کان بالمدینة لا بالکوفة، فإن رجوع الشیوخ الثّلاثة

و غیرهم من الأصحاب إلیه فی المعضلات و المشکلات کان بالمدینة، و أمّا فی الکوفة فلم یتفرّغ للتعلیم و الإرشاد، لاشتغاله علیه السلام فیها غالبا بما یتعلّق بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین.

قال: «و مع هذا فأهل الکوفة قد تعلّموا القرآن و السنة من قبل أن یتولّی عثمان فضلا عن علی».

أقول: یرید ابن تیمیّة تعلّم أهل الکوفة القرآن و السنة علی عهد عمر بن الخطاب، و لکن هذا توهّم باطل و خیال فاسد، و ذلک لوجوه:

الأول: إن الکوفة إنما اختطّت للمسلمین فی السنة السابعة عشرة، و قد کان موت عمر بن الخطاب فی السنة الثالثة و العشرین من الهجرة، فکیف تعلّم أهل الکوفة القرآن و السنة- أو أکثرهما- فی مدة ستة سنوات، مع أنّ عمر بن

الخطاب قد تعلّم سورة البقرة وحدها فی اثنی عشرة سنة کما فی (الدر المنثور) [۱] و غیره؟.

الثانی: کیف یدعی ابن تیمیّة تعلّم أهل الکوفة القرآن و السنة عن عمر بن الخطاب، مع ما ثبت و اشتهر من جهل عمر بألفاظ القرآن و معانیه، و مجانبته للسنّة الشریفة و معالمها؟ فإن أراد تعلّمهم القرآن و السنة من أتباعه و أشیاعه فهم أدنی مرتبة و أقلّ شأنا من إمامهم.

الثالث: إنّ الذی ورد الکوفة من قبل عمر بن الخطاب هو عمار بن یاسر یصحبه عبد اللّه بن مسعود، فإن أراد ابن تیمیّة تعلّم أهل الکوفة من هذین الرجلین فذاک یضرّه و لا ینفعه، فإن هذین الصحابیّین الجلیلین- و إن کان المرسل لهما إلی الکوفة هو عمر بن الخطّاب- من أشهر و أفضل تلامذة أمیر المؤمنین علیه السلام و الآخذین عنه، فثبت أنّ أهل الکوفة قد تعلّموا القرآن و السنّة و أخذوهما عن باب مدینة العلم و هو علی، و الحمد للّه علی ظهور الحق. و إلیک بعض الشواهد علی ما ذکرناه:

قال ابن سعد: «أخبرنا عفان بن مسلم و موسی بن إسماعیل قالا: نا وهیب عن داود عن عامر: إن مهاجر عبد اللّه بن مسعود کان بحمص، فحدره عمر إلی الکوفة و کتب إلیهم: إنی- و اللّه الذی لا إله إلّا هو- آثرتکم به علی نفسی فخذوا منه» [۲].

و قال ابن سعد: «أخبرنا وکیع بن الجراح عن سفیان عن أبی إسحاق عن حارثة بن مضرب قال: قرئ علینا کتاب عمر بن الخطاب أمّا بعد: فإنی بعثت إلیکم عمّار بن یاسر أمیرا و ابن مسعود معلّما و وزیرا، و قد جعلت ابن مسعود علی بیت مالکم، و إنهما لمن النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، من أهل بدر، فاسمعوا لهما و أطیعوا و اقتدوا بهما، و قد آثرتکم بابن أم عبد علی نفسی،

---

[۱] الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۱/ ۲۱.

[۲] طبقات ابن سعد ۳/ ۱۵۷.

و بعثت عثمان بن حنیف علی السواد، و رزقتهم کل یوم شاة فاجعلوا شطرها و بطنها لعمار، و الشطر الباقی بین هؤلاء الثلاثة» [۱].

و قال ابن عبد البر: «و بعثه عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه إلی الکوفة، مع عمار بن یاسر، و کتب إلیهم: إنی بعثت علیکم بعمّار بن یاسر و عبد اللّه بن مسعود معلّما و وزیرا، و هما من النجباء من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من أهل بدر، فاقتدوا بهما و اسمعوا من قولهما، و قد آثرتکم بعبد اللّه بن مسعود علی نفسی» [۲].

و قال: «و روی شعبة عن أبی إسحاق عن حارثة بن المضرب قال: قرأت کتاب عمر إلی أهل الکوفة أمّا بعد: فإنی بعثت إلیکم عمّارا أمیرا و عبد اللّه بن مسعود وزیرا و معلما، و هما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فاسمعوا لهما و اقتدوا بهما، فإنی قد آثرتکم بعبد اللّه علی نفسی أثرة» [۳].

و قال ابن الأثیر: «و استعمله عمر بن الخطاب علی الکوفة، و کتب إلی أهلها: أما بعد فإنی قد بعثت إلیکم عمّارا أمیرا، و عبد اللّه بن مسعود وزیرا و معلّما، و هما من نجباء أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فاقتدوا بهما» [۴].

و قال الذهبی: «الثوری، عن أبی إسحاق، عن حارثة بن مضرب قال:

قرئ علینا کتاب عمر: إنی قد بعثت إلیکم عمار بن یاسر أمیرا، و عبد اللّه بن مسعود معلّما و وزیرا، و هما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم من أهل بدر، فاقتدوا بهما و اسمعوا، و قد آثرتکم بعبد اللّه بن مسعود علی نفسی» [۵].

و قال ابن حجر: «و سیّره عمر إلی الکوفة، لیعلّمهم أمور دینهم، و بعث عمارا

---

[۱] المصدر نفسه ۳/ ۲۵۵.

[۲] الاستیعاب ۳/ ۹۹۲.

[۳] المصدر نفسه ۳/ ۱۱۴۰.

[۴] أسد الغابة ۳/ ۲۵۸.

[۵] تذکرة الحفاظ ۱/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۶

أمیرا و قال: إنهما من النجباء من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فاقتدوا بهما» [۱].

و قال بترجمة عمّار: «ثم استعمله عمر علی الکوفة، و کتب إلیهم أنه من النجباء من أصحاب محمد» [۲].

و من جمیع ما ذکرنا یظهر بطلان قوله الآخر: «و فقهاء أهل المدینة تعلّموا الدین فی خلافة عمر». بالإضافة إلی ما ثبت و اشتهر من رجوع عمر بنفسه إلی الامام علیه السلام فی المعضلات بکثرة، فلو أنّ أهل المدینة تعلّموا الدّین فی خلافة عمر فلا بدّ و أنهم قد تعلّموه من أمیر المؤمنین، باب مدینة علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لا من عمر الذی اشتهر عنه قوله: «لو لا علی لهلک عمر» و قوله: «کلّ الناس أفقه من عمر حتی المخدّرات فی الحجال» و قوله: «ألا- تعجبون من إمام أخطأ و امرأة أصابت، ناضلت إمامکم فنضلته».

الیمن ... ص: ۵۶

و أمّا قوله: «و تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن و مقامه فیهم أکثر من علی، و لهذا روی أهل الیمن عن معاذ بن جبل أکثر مما رووا عن علی». فیشتمل علی دعاوی عدیدة باطلة:

۱- تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن.

۲- مقام معاذ بن جبل فی أهل الیمن.

۳- إن تعلیم معاذ بن جبل لأهل الیمن أکثر من تعلیم علی علیه السلام.

۴- إن مقام معاذ فیهم أکثر من مقام علی علیه السلام.

۵- روایة أهل الیمن عن معاذ.

۶- إنّ ما رووه عن معاذ أکثر ممّا رووا عن علی علیه السلام.

---

[۱] الاصابة ۲/ ۳۶۱.

[۲] الاصابة ۲/ ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۷

و لیس لابن تیمیّة أیّ دلیل أو شاهد لشیء من هذه الدعاوی، فذکر هذه الأمور فی مقابلة الامامیة لیس إلّا سفاهة و رقاعة، بل إنّ

كثيرا منها لا يقبل الإثبات على ضوء كلمات أهل السنة و رواياتهم أيضا، و تفصيل ذلك هو:

أنّ الأصل فى هذا المطلب بعث النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أمير المؤمنين عليه السلام و معاذ بن جبل إلى اليمن، لكن بعث الامام متّفق عليه بين الفريقين. أمّا بعث معاذ فممّا رواه أهل السّنة خاصة، و لا يجوز لهم إلزام الشيعة به، و لو سلّمنا ذلك لم يكن فيه نفع لابن تيميّة، لعدم الريب فى أنّ بعث الامام عليه السلام كان للتعليم و الإرشاد، و أنّ بعث معاذ بن جبل كان لأجل جبر حالته الدنيويّة كما دريت ممّا ذكرناه سابقا فى جواب كلام العاصمى. و أما ما ذكره بعض أهل السنّة من أنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بعث معاذا إلى اليمن للقضاء فباطل محض، و افتعال صرف، لم يرد به حديث صحيح، بل الأصل فى ذلك الحديث الذى رواه الترمذى، و قدح فيه هو و غيره من أكابر علمائهم، و إن شئت تفصيل الكلام فى إثبات وضع هذا الحديث حسب كلمات مشاهير أهل السنة، فراجع كتاب (استقصاء الإفحام فى الرد على منتهى الكلام).

و إذا كان بعث معاذ بن جبل إلى اليمن لأمر دنيوى خاص به، لم يجز القول بأنّه راح إليها للتعليم، فضلا عن القول بأنّ تعلّم أهل اليمن منه كان أكثر من تعلّمهم من على، و لو فرض قيام معاذ ببعض التعليم مع ذلك، فلا ريب فى فساد ما ألقاه إليهم، لما تقدّم سابقا من جهل معاذ بمسائل الحلال و الحرام، و من شاء فليرجع إليه، و حينئذ فلو كان معاذ قد عمّر عمر نوح و أقام فى أهل اليمن كلّ تلك المدّة لما أفادهم مثل نقير، فضلا عن أن يفوق على باب مدينة العلم فى تعليمهم.

و مع تسليم أنّه بعث إلى اليمن للتعليم كما يدّعى المتخرّصون من أهل السنة، فإنّ ترجيح تعليمه على تعليم الإمام عليه السلام غير جائز، لعدم الخلاف بين المسلمين فى أنّه عليه السلام أفضل من معاذ بن جبل، و على هذا فلو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۸

بقى معاذ فى أهل اليمن عمر نوح، و لم يلبث فيهم الامام إلّا يسيرا لرجح تعليم الامام على تعليم معاذ و كان أفضل و أشدّ تأثيرا و أكثر فائدة، و ستعلم فيما بعد أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بعث خالد بن الوليد إليهم أولا، و لبث فيهم خالد ستة أشهر يدعوهم إلى الإسلام فلم يجبه أحد، ثم بعث الامام عليه السلام فأسلم على يده همدان فى أول يوم، و هذا أصدق شاهد على أنّ كلام الفاضل أشد تأثيرا من كلام المفضول، و إن كانت إقامته أطول و دعوته أكثر ... من هنا يظهر بطلان قياس تعليم الامام عليه السلام بتعليم غيره، فضلا عن تعليم معاذ على تعليمه، و لنعم ما

قال عليه السلام: «لا يقاس بآل محمد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من هذه الامة أحد، و لا يسوّى بهم من جرت نعمته عليهم أبدا».

و أمّا ما ادّعاه ابن تيميّة فى قوله: «و شريح و غيره من أكابر التابعين إنما تفقّهوا على معاذ بن جبل» فكذب شنيع، لا يمكن لأحد من أولياء ابن تيميّة تصحيحه على اصول السنّية، فضلا عن طريق الإمامية، فإنّ تعلّم شريح من معاذ لم يذكره إلّا على بن المدينى غير جازم به، بل حكاه عن قائل مجهول، ففى (الإصابة) بترجمة شريح: «و قال ابن المدينى: ولى قضاء الكوفة ثلاثا و خمسين سنة، و نزل البصرة سبع سنين، و يقال: إنه تعلم من معاذ، إذ كان باليمن» [۱]، و من الواضح أنّ هكذا أمر لا يثبت بمجرد قول من مجهول.

بل إنّ التتبع لكتب الرجال و التراجم يفيد بعض القرائن على النفى، منها:

عدم ذكر معاذ فيمن روى عنه شريح، و لو كان متفقّها عليه لذكر اسمه فيمن روى عنه قبل غيره قطعا، و لا أقل من ذكره فيما بينهم. و إليك نصّ ترجمة ابن حبان لشريح: «شريح بن الحارث القاضى الكندى حليف لهم ... كنيته أبو أمية، و قد قيل: أبو عبد الرحمن، كان قائفا، و كان شاعرا، و كان قاضيا، يروى عن عمر بن الخطاب، روى عنه الشعبى، مات سنة ثمان و سبعين أو سبع

---

[۱] الاصابة ۲/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۵۹

و ثمانين، و هو ابن مائة و عشر سنين، و قد قيل: ابن مائة و عشرين سنة، و كان قد بقى على القضاء خمسا و سبعين سنة، ما تعطّل فيه

الّا ثلاث سنين فی فتنة ابن الزبير» [۱].

و قال النووی: «أدرک النبی صلّی اللّه عليه و سلّم و لم يلقه، و قيل: لقيه، و المشهور الأول، قال يحيی بن معين: كان فی زمن النبی و لم يسمع منه. روی عن: عمر بن الخطاب، و علی، و ابن مسعود، و زيد بن ثابت، و عبد الرحمن بن أبی بكر، و عروة البارقی رضی اللّه عنهم» [۲].

و قال ابن حجر: «روی عن النبی صلّی اللّه عليه و سلّم مرسلا، و عن عمر و علی و ابن مسعود و عروة البارقی و عبد الرحمن بن أبی بكر» [۳].

و قال الخزرجی: «كان من أجلّة العلماء و أذكی العالم، عن: علی و ابن مسعود. و عنه: الشعبی و أبو وائل» [۴].

و عدم ذكرهم معاذا فيمن روی عنه شريح قرينة جليّة علی عدم روايته عنه، لأنه لو روی عنه و لو قليلا لذكر، لأن ابن تيميّة يری أنّ قلّة الرواية دليل علی قلّة الأخذ، فإذ لم يذكر أصلا فإنه لم يأخذ عنه أبدا.

هذا كلّه بالنسبة إلی دعوی تفقّه شريح علی معاذ.

و أما دعوی تفقّه غيره من أكابر التابعين علی معاذ بن جبل، فهی دعوی عاريّة عن الدليل، و لم يقل بها قائل معروف و لا مجهول.

و أمّا قوله: «و لمّا قدم علی الكوفة كان شريح فيها قاضيا» فكلام لا نفع له فيه أبدا، فأیّ دليل علی صحّة قضاءه فی الكوفة قبل ورود الامام عليه السلام، و ما أكثر الذين نصبوا للقضاء و هم جهال؟ سلّمنا لكنّه ممّن روی عن أمير المؤمنين

---

[۱] الثقات لابن حبان ۴/ ۳۵۲.

[۲] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۲۴۳.

[۳] تهذيب التهذيب ۴/ ۳۲۶.

[۴] خلاصة تذهيب التهذيب: ۱۶۵.

عليه السلام كما عرفت. هذا مع أنّه كان يرجع فی المعضلات الواردة عليه إلی الإمام عليه السلام و عبيدة السلمانی و هو من تلامذة الامام ... كما ستعرف عن قريب، فلم يكن مستغنيا عن الأخذ من الامام عليه السلام، كما لم يستغن عنه الثلاثة و أكابر الصحابة.

فقوله: «و هو و عبيدة السلمانی تفقّها علی غيره» مردود، لأنّ تفقّه شريح علی غير الإمام عليه السلام دعوی بلا دليل، أمّا تفقّهه علی معاذ بن جبل- كما زعم- فقد عرفت عدم الدليل عليه، بل الدليل علی عدمه، و أمّا تفقّهه علی غير معاذ فمن هو ذلك الغير؟

و أمّا دعوی تفقّه عبيدة السلمانی علی غير الإمام عليه السلام فمن أعاجيب الأكاذيب، لإجماع علماء الرجال علی تفقه عبيدة السلمانی علی الامام و عبد اللّه بن مسعود، قال السمعانی: «هو من أصحاب علی و ابن مسعود، حديثه مخرّج فی الصحيحين ... و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: عبيدة السلمانی كان أعور، و كان أحد أصحاب عبد اللّه الذين يقرؤن و يفتون. و كان شريح إذا أشكل عليه الشیء قال: إن هاهنا رجلا فی بنی سلمة فيه خبرة، فيرسلهم إلی عبيدة، و كان ابن سيرين من أروی الناس عنه، و كلّ شیء روی ابن سيرين عن عبيدة سوی رأيه فهو عن علی. و مات سنة اثنتين و سبعين أو ثلاث من الهجرة» [۱].

و قال النووی: «هو مشهور بصحبة علی. روی عنه: الشعبی و النخعی و أبو حصين و ابن سيرين و آخرون، نزل الكوفة، و ورد المدينة، و حضر مع علی قتال الخوارج، و كان أحد أصحاب ابن مسعود الذين يقرؤن و يفتون، و كان شريح إذا أشكل عليه شیء أرسل إلی عبيدة» [... ۲].

و قال المزی: «قال العجلی: كوفی تابعی ثقة، أسلم قبل وفاة النبی صلّی اللّه عليه و سلّم بسنتين، و لم ير النبی، و كان من أصحاب علی و ابن مسعود، و كان

[۱] الأنساب- السّلمانی.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۱۷. و فیه: «أرسلهم» بدل «أرسل».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۱

أعور، و کان شریح إذا أشکل علیه الشیء بعث إلیه، و کلّ شیء روی ابن سیرین عن عبیدة فهو عن علی سوی رأیه» [۱].

و قال ابن حجر: «و کان من اصحاب علی و عبد اللّه» [۲].

و قال أیضا: «وعدّه علی بن المدینی فی الفقهاء من أصحاب ابن مسعود» [۳].

فظهر أن ما ذکره من تفقّه عبیدة السلمانی علی غیر الامام علیه السلام إفک محض و بهت بحت، لأن تفقّهه لیس إلّا علیه إمّا مباشرة و إمّا بواسطة تلمیذه عبد اللّه بن مسعود، لکنّ التفقّه علی الامام علیه السلام و الأخذ عنه لا یلازم التشیّع و المتابعة، کما ذکرنا، و من هنا نری أنّ هذین الرجلین لم یکونا علی مذهب الإمام علیه السلام، بل کان بعض فتاویهما فی الکوفة علی خلاف رأیه، إلّا أنّ الامام ترکهما علی ذلک خشیة الفتنة و الإختلاف،

ففی البخاری: «حدثنا علی بن الجعد، نا شعبة بن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدة عن علی قال: أقضوا کما کنتم تقضون، فإنی أکره الاختلاف، حتی یکون الناس جماعة، أو أموت کما مات أصحابی» [۴].

و قد أوضح ذلک شرّاح البخاری، قال ابن حجر: «قوله: عن علی قال:

أقضوا کما فی روایة الکشمیهنی علی ما کنتم تقضون

. قیل: و فی روایة حماد بن زید عن أیوب: أنّ ذلک بسبب قول علی فی بیع أم الولد، و أنّه کان یری هو و عمر أنهنّ لا یبعن، و أنّه رجع عن ذلک فرأی أن یبعن. قال عبیدة: فقلت له: رأیک و رأی عمر فی الجماعة أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقة، فقال علی ما قال. قلت:

و قد وقفت علی روایة حماد بن زید، أخرجها ابن المنذر عن علی بن عبد العزیز عن أبی نعیم عنه، و عنده قال لی عبیدة: بعث إلیّ علی و إلی شریح فقال: إنی أبغض

[۱] تهذیب الکمال ۱۹/ ۲۶۶.

[۲] تهذیب التهذیب ۷/ ۸۴.

[۳] المصدر نفسه ۷/ ۸۵.

[۴] صحیح البخاری ۵/ ۸۱- فضائل أصحاب النبی مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۲

الإختلاف،

فاقضوا کما کنتم تقضون

، فذکره إلی قوله أصحابی، قال: فقتل علی قبل أن یکون جماعة. قوله: فإنی أکره الإختلاف، أی الذی یؤدّی إلی النزاع، قال ابن التین: یعنی مخالفة أبی بکر و عمر. و قال غیره: المراد المخالفة التی تؤدّی إلی النزاع و الفتنة، و یؤیّده قوله بعد ذلک: حتی یکون الناس جماعة» [... ۱].

فاندفع ما توخّاه بقوله: «فانتشر علم الإسلام فی المدائن قبل أن یقدم علی الکوفة» لما عرفت من أنّ علم الإسلام انتشر فی المدائن عن طریق باب مدینة العلم فقط دون غیره، و أنّه لا سبیل إلی علم النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من هذا الباب، فمن أتاه فقد امتثل

أمر النبی، و من لم یأته هلک و خسر، و کلّ ما خرج من هذا الباب فهو علم و نور و هدایة، و کلّ ما کان من غیره فهو جهل و ظلمة و ضلالة.

و لقد دمّرنا بفضل اللّه علی تزویقات ابن تیمیّة تدمیرا، و تبّرنا قاطبة تلفیقاته تتبیرا، و لم نترک من کلماته الزائغة نقیرا و لا قطمیرا، و للّه الحمد علی ذلک حمدا کثیرا.

---

[۱] فتح الباری ۷/ ۵۹. و انظر: عمدة القاری ۱۶/ ۲۱۸. و إرشاد الساری ۶/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۳

۵ مع یوسف الأعور فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۶۳

اشارة

و أجاب یوسف الأعور الواسطی فی (رسالته) فی الردّ علی الشیعة، عن حدیث مدینة العلم بقوله: «الثانی من حجج الرافضة بالعلم:

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

. و الجواب عنه أیضا من وجوه:

أحدها: إن هذا الحدیث یتضمّن ثبوت العلم لعلی رضی اللّه عنه، و لا شکّ أنه بحر علم زاخر لا یدرک قعره، إلّا أنّه لا یتضمّن ثبوت الرجحان علی غیره، بدلیل ثبوت العلم لغیره علی وجه المساواة،

بقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم عن مجموع الأصحاب: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم.

فثبت العلم لکلّهم.

ثانیها: إن بعض أهل السنة ینقل زیادة علی هذا القدر، و ذلک قولهم إنّ

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، و أبو بکر و عمر و عثمان حیطانها و أرکانها.

و الباب فضاء فارغ، و الحیطان و الأرکان طرف محیط، فرجحانهنّ علی الباب ظاهر.

ثالثها: دفع فی تأویل علی بابها. أی مرتفع. و علی هذا یبطل الإحتجاج به للرافضة».

أقول: أمّا الوجه الأول فالجواب عنه من وجوه:

دلالة الحدیث علی رجحان علم الامام ... ص: ۶۳

أحدها: إن

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها

یتضمن رجحان علم الامام علیه السلام علی علم غیره، لا علی ثبوت العلم له علیه السلام کما زعم الأعور، لأنّ من بلغ فی العلم مرتبة جعله النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بابا إلی نفسه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۴

- و هو مدینة العلم- یکون أعلی مرتبة و أرجح علما من غیره، و هذا ظاهر کلّ الظهور.

دلالته علی الإحاطة بعلوم النبی ... ص: ۶۴

و ثانیها: إن هذا الحدیث یدلّ علی إحاطة أمیر المؤمنین علیه السلام و علمه بجمیع علوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و رجحان علم النبیّ لا یشک فیه أحد، فمن کان عالما بجمیع علومه یکون علمه راجحا علی غیره بالضرورة.

دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۶۴

و ثالثها: إنّ هذا الحدیث یدل علی أعلمیة الامام علیه السلام، کما اعترف به جماعة من أهل السنة الأعلام، أمثال أبی بکر محمد بن علی الخوافی، و شهاب الدین أحمد، و ابن روزبهان الشیرازی، و عبد الرءوف المناوی، و ابن حجر المکی، و غیرهم، و علیک بمراجعة کلمات هؤلاء و غیرهم لئلّا تغترّ بأقاویل الأعور.

بطلان دعوی المساواة بین الأصحاب فی العلم ... ص: ۶۴

و رابعها: ما ذکره بقوله: بدلیل ثبوت العلم لغیره علی وجه المساواة، من الأباطیل الواضحة، فإنّ اختلاف مراتب الصحابة فی العلم من الأمور الضروریّة عند کلّ ذی فهم فضلا عن العلماء الأعلام.

حدیث أصحابی کالنجوم موضوع ... ص: ۶۴

و خامسها: إحتجاجه

بحدیث «أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم»

من غرائب الأمور، فإنّ هذا الحدیث کذب، و قد حکم بوضعه أکابر المحققین من أهل السّنة، کما دریت ذلک بالتفصیل فی قسم حدیث الثقلین، و نشیر هنا إلی بعض کلمات القوم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۵

۱- قال حافظ المغرب أبو عمر ابن عبد البرّ القرطبی ما نصه:

«قال المزنی رحمه اللّه فی

قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم

قال: إن صحّ هذا الخبر فمعناه فیما نقلوا عنه و شهدوا به علیه، فکلّهم ثقة مؤتمن علی ما جاء به، لا یجوز عندی غیر هذا. و أمّا ما قالوا فیه برأیهم فلو کان عند أنفسهم کذلک ما خطّأ بعضهم بعضا و لا أنکر بعضهم علی بعض، و لا رجع منهم أحد إلی قول صاحبه. فتدبّر.

و عن محمد بن أیوب الرقی قال قال لنا أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار: سألتم عمّا یروی عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ممّا فی أیدی العامّة،

یروونه عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: مثل أصحابی کمثل النجوم و أصحابی کالنجوم فبأیهما اقتدوا اهتدوا. قال: و هذا الکلام لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی

صلّى اللّه عليه و سلّم. و ربّما رواه عبد الرحيم عن أبيه عن ابن عمر

. و إنّما أتى ضعف هذا الحديث من قبل عبد الرحيم بن زيد، لأن أهل العلم قد سكتوا عن الرواية لحديثه.

و الكلام أيضا منكر عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد روى عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بإسناد صحيح: عليكم بسنّتى و سنّة الخلفاء الراشدين المهديّين بعدى فعضّوا عليها بالنواجذ. و هذا الكلام يعارض حديث عبد الرحيم لو ثبت فكيف و لم يثبت، و النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لا يبيح الاختلاف بعده من أصحابه. و اللّه أعلم. هذا آخر كلام البزار.

قال أبو عمر: قد روى أبو شهاب الخيّاط عن حمزة الجزرى عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنما أصحابى مثل النجوم فأيّهم أخذتم بقوله اهتديتم

. و هذا لا يصح و لا يرويه عن نافع من يحتج به. و ليس كلام البزار بصحيح على كلّ حال. لأن الاقتداء بأصحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم منفردين إنما هو لمن جهل ما يسأل عنه، و من كانت هذه حاله فالتقليد لازم له،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۶۶

و لم يأمر أصحابه أن يقتدى بعضهم ببعض، إذا تأوّلوا تأويلا- سائغا جائزا ممكنا فى الأصول، و إنما كلّ واحد منهم نجم جائز أن يقتدى به العامى الجاهل بمعنى ما يحتاج إليه من دينه، و كذلك سائر العلماء من العامة، و اللّه أعلم.

و قد روى فى هذا الحديث إسناد غير ما ذكر البزار،

عن سلام بن سليم قال: حدّثنا الحارث بن غصين عن الأعمش عن أبى سفيان عن جابر قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أصحابى كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم

. قال أبو عمر: هذا إسناد لا تقوم به حجة، لأن الحارث بن غصين مجهول» [۱].

و فى هذا الكلام دلالة على بطلان حديث النجوم من وجوه عديدة لا تخفى على النبيه.

۲- و قال ابن تيميّة الحرانى: «أما

قوله: أصحابى كالنجوم فبأيهم اقتديتم اهتديتم

، فهذا الحديث ضعيف، ضعّفه أئمة الحديث. قال البزار: هذا حديث لا يصح عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و ليس هو فى كتب الحديث المعتمدة» [۲].

۳- و قال أبو حيّان محمد بن يوسف الغرناطى: «قال الزمخشرى: فإن قلت: كيف كان القرآن تبيانا لكلّ شىء؟ قلت: المعنى أنّه بيّن كل شىء من أمور الدين، حيث كان نصّا على بعضها، و إحالة على السّنة حيث أمر فيه باتّباع رسول اللّه و طاعته و قيل: وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى و حثّا على الإجماع فى قوله: وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ و قد رضى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لأمته إتّباع أصحابه و الاقتداء بآثارهم فى

قوله: أصحابى كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم

. و قد اجتهدوا و قاسوا و وطّأوا طرق القياس و الاجتهاد، فكانت السنّة و الإجماع و القياس و الاجتهاد مستندة إلى تبيين الكتاب، فمن ثمّ كان تبيانا لكلّ شىء. انتهى.

و قوله: و قد رضى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلى قوله اهتديتم. لم يقل

---

[۱] جامع بيان العلم ۲/ ۸۹- ۹۰.

[۲] منهاج السنّة ۴/ ۲۳۹.

ذلک رسول صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو حدیث موضوع لا یصح بوجه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

قال الحافظ أبو محمّد علی بن أحمد بن حزم فی رسالته فی إبطال الرأی و القیاس و الاستحسان و التعلیل و التقلید ما نصه: و هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصح قط. و ذکر إسنادا إلی البزّار صاحب المسند قال: سألتم عمّا روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مما فی أیدی العامّة ترویه

عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال: ربما مثل أصحابی کمثل النجوم أو کالنجوم بأیّها اقتدوا اهتدوا، و هذا کلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، رواه عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن ابن عمر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم

. و إنما أتی ضعف هذا الحدیث من قبل عبد الرحیم، لأن أهل العلم سکتوا عن الروایة لحدیثه. و الکلام أیضا منکر و لم یثبت، و النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا یبیح الإختلاف بعده من أصحابه. هذا نصّ کلام البزار. و قال ابن معین:

عبد الرّحیم بن زید کذّاب خبیث لیس بشیء. و قال البخاری: و هو متروک. و رواه أیضا حمزة، و حمزة هذا ساقط متروک» [۱].

۴- و

قال أبو الفضل عبد الرحیم بن الحسین العراقی: «حدیث: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم. رواه الدار قطنی فی الفضائل و ابن عبد البر فی العلم من طریقه من حدیث جابر و قال: هذا اسناد لا یقوم حجة، لأن الحارث ابن غصین مجهول، وراه عبد بن حمید فی مسنده من روایة عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن ابن المسیب عن ابن عمر

. قال البزّار: منکر لا یصح. و

رواه ابن عدی فی الکامل من روایة حمزة بن أبی حمزة النصیبی بلفظ: فأیّهم أخذتم بقوله بدل اقتدیتم.

و إسناده ضعیف من أجل حمزة، فقد اتّهم بالکذب. و رواه البیهقی فی المدخل من حدیث عمر، و من حدیث ابن عباس بنحوه، من وجه آخر

---

[۱] البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸.

مرسلا و قال: متنه مشهور و أسانیده ضعیفة لم یثبت فی هذا إسناد. و قال ابن حزم:

مکذوب موضوع باطل. قال البیهقی: یروی بعض معناه» [۱].

۵- و

قال الحافظ ابن حجر: «(حدیث) أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. عبد بن حمید فی مسنده من طریق حمزة النصیبی عن نافع ابن عمر، و حمزة ضعیف جدا. و رواه الدار قطنی فی غرائب مالک من طریق جمیل بن زید عن مالک عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جابر، و جمیل لا یعرف، و لا أصل له فی حدیث مالک و لا من فوقه، و ذکره البزار من روایة عبد الرحیم بن زید العمی عن أبیه عن سعید بن المسیب عن عمر، و عبد الرّحیم کذّاب. و من حدیث أنس أیضا و إسناده واه. و رواه القضاعی فی مسند الشهاب له من حدیث الأعمش عن أبی صالح عن أبی هریرة، و فی إسناده جعفر بن عبد الواحد الهاشمی و هو کذّاب، و رواه أبو ذر الهروی فی کتاب السنّة من حدیث مندل عن جویبر عن الضحّاک بن مزاحم منقطعا

، و هو فی غایة الضعف.

قال أبو بکر البزار: هذا الکلام لم یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

و قال ابن حزم: هذا خبر مکذوب موضوع باطل. و

قال البیهقی فی الإعتقاد عقب حدیث أبی موسی الأشعری الذی أخرجه مسلم بلفظ: النجوم أمنة أهل السماء فإذا ذهبت النجوم أتی

أهل السّماء ما يوعدون، و أصحابى أمنة لامتى فإذا ذهب أصحابى أتى أمتى ما يوعدون.

قال البيهقى: روى فى حديث موصول بإسناد غير قوى، يعنى حديث عبد الرّحيم العمى، و فى حديث منقطع، يعنى حديث الضحّاك بن مزاحم: مثل أصحابى كمثل النجوم فى السّماء من أخذ بنجم منها اهتدى.

قال: و الذى رويناه هاهنا من الحديث الصحيح يؤدّى بعض معناه.

قلت: صدق البيهقى، هو يؤدى صحّة التشبيه للصحابة بالنجوم خاصة، أمّا فى الاقتداء فلا يظهر فى حديث أبى موسى. نعم يمكن أن يتلمّح ذلك من

---

[۱] تخريج أحاديث المنهاج- مخطوط.

معنى الاهتداء بالنجوم. و ظاهر الحديث إنما هو إشارة إلى الفتن الحادثة بعد انقراض عصر الصّحابة من طمس السنن و ظهور البدع و فشو الفجو فى أقطار الأرض. فاللّه المستعان» [۱].

عدم دلالة حديث النجوم على المساواة ... ص: ۶۹

و سادسها: إن

حديث أصحابى كالنجوم

لا يثبت العلم للصحابة على وجه المساواة كما يزعم الأعور، بل هو ظاهر فى اختلاف مراتب الأصحاب فى العلم، كما ذكر الشيخ على القارى فى كلامه الآتى نصّه فيما بعد إن شاء اللّه.

و قال إبراهيم بن الحسن الكردى الكورانى فى كتابه (النبراس): «إن اللّه تعالى ما أمرنا فى كتابه إلّا باتّباع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ و قال: فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِى يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ كَلِماتِهِ وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ و قال: ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا و قال: مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ و قال للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم: قُلْ إِنَّما أَتَّبِعُ ما يُوحى إِلَيَّ مِنْ رَبِّى هذا بَصائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ.

فكان اتّباع النبى هو عين اتباع ما يوحى إليه من ربّه. و لذا قال: اتَّبِعُوا ما أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ فاتّباع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فيما جاء به من عند اللّه و إطاعته هو المأمور به.

فرجعنا إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم حتى ننظر ما ذا يأمرنا به و ما ذا ينهانا عنه، حتى نأخذ بالأول و ننتهى عن الثانى، فرأيناه يقول: مهما أوتيتم من كتاب اللّه فالعمل به لا عذر لأحد فى تركه، فإن لم يكن فى كتاب اللّه فبسنّة منّى ماضية، فإن لم تكن سنّة فما قال أصحابى، إن أصحابى بمنزلة النجوم فى السّماء فأيّما أخذتم

---

[۱] التلخيص الحبير ۴/ ۱۹۰- ۱۹۱.

به اهتديتم، و اختلاف أصحابى لكم رحمة.

فعلمنا أن ما يوجد منصوصا عليه فى كتاب اللّه لا بدّ من الأخذ به، و المخالف التارك للعمل به لا عذر له فهو زائغ، ثم ما لم يوجد منصوصا عليه فى الكتاب و وجد منصوصا عليه فى السنّة وجب الأخذ به و المخالف مخطئ آثم، ثم إن لم يوجد منصوصا عليه فيهما

رأيناه قد أحالنا على الأخذ بقول المجتهدين من الصحابة رضى اللّه عنهم، و صوّب الجميع حيث نصّ على أن الآخذ بقول أيّهم كان مهتديا، و لا يكون التابع مهتديا إلّا إذا كان المتبوع مهتديا بلا شبهة. و أشار بتشبيههم بالنجوم إلى تفاوت مراتبهم فى العلم، فإن النجوم و إن كانت مشتركة فى أصل النور الذى يهتدى به فى ظلمات البر و البحر، لكنه لا خفاء فى تفاوت مراتبها فى النور و الإشراق و الإضاءة. و أشار بذلك أيضا إلى أنّ تفاوت مراتبهم فى نور العلم لا يوجب خللا فى الاهتداء بهم، و لا أن الآخذ بقول أقلّهم علما غير مهتد، كما لا يوجب تفاوت مراتب النجوم فى النور أن يكون الآخذ بالأقل نورا غير مهتد.

يوضحه

ما أخرجه السجزى فى الابانة و ابن عساكر عن عمر رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: سألت ربى تبارك و تعالى فيما يختلف فيه أصحابى من بعدى، فأوحى إلىّ يا محمد: إن أصحابك عندى بمنزلة النجوم فى السّماء بعضها أضوء من بعض، فمن أخذ شيئا مما هم عليه من اختلافهم فهو عندى على هدى.

انتهى. و ما أحسن قول القائل:

من تلق منهم تقل لاقيت سيّدهم مثل النجوم التى يسرى بها السارى

و سيّدنا الامام على و ابناه رضى اللّه تعالى عنهم داخلون فى الصّحابة كما لا يخفى. فعلمنا أنّ جميع الصّحابة مشتركون فى أصل الاهتداء بهم مع تفاوت درجاتهم».

إثبات العلم لكلّ الصحابة محال ... ص: ۷۰

و سابعها: كيف يتمكّن الأعور من إثبات العلم لكلّ الصحابة، على وجه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۱

المساواة أو التفاوت؟ و أى دلالة فى حديث النجوم الموضوع على ذلك؟ و من هنا ترى الكردى ينزّل الحديث على المجتهدين من الصحابة فيقول: «ثم إن لم يوجد منصوصا عليه فيهم، رأيناه قد أحالنا على الأخذ بقول المجتهدين من الصحابة رضى اللّه عنهم، و صوب الجميع حتى نصّ على أنّ الآخذ بقول أيّهم كان مهتديا».

و يقول نصر اللّه الكابلى فى (الصواقع) عند ذكر حديث النجوم: «و المراد من الأصحاب من لازمه عليه السلام، من المهاجرة و الأنصار و غيرهم، غدوة و عشية، و صحبه فى السفر و الحضر، و تلقّى الوحى منه طريّا، و أخذ عنه الشريعة و الأحكام و آداب الإسلام، و عرف الناسخ و المنسوخ، كالخلفاء الراشدين و غيرهم، لا كل من رآه مرة أو أكثر».

و أمّا الوجه الثانى فالجواب عنه أيضا من وجوه:

حديث مدينة العلم ثابت عن طرق الفريقين ... ص: ۷۱

أحدها: إنّ

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

ثابت من طرق الفريقين، فليثبت الأعور تلك الزيادة المزعومة من طرق الفريقين كذلك، و ليس له إلى آخر الدهر من سبيل.

ليس للزيادة المزعومة طريق واحد موثوق به ... ص: ۷۱

و ثانیها: و هل بوسع الأعور أن یـذکر لهذه الزیادة المزعومة فی الحدیث طریقا واحدا عن أهل مذهبه؟ لا سبیل له إلی ذلک کذلک، فإنّ أحدا من علماء أهل السنة الأثبات لم یثبت هذه الزیادة، و من ادّعی فعلیه البیان.

و من الذی رواها ...؟ ص: ۷۱

و ثالثهما: إنه لا أقل من أن یذکر الأعور أسماء بعض رواة هذه الزیادة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۲

و الناقلین لها فی کتبهم، لننظر فی أحوالهم، و نراجع ألفاظهم و أقوالهم.

لو ثبتت لم تکن حجة علی الامامیة ... ص: ۷۲

و رابعها: إنه لو فرض ذکر الأعور أسـماء نقلـة هـذه الزیادة، و زعمه أنهم من أکابر أهل السـنة، فإن من المعلوم أنّ حدیث الخصم من طرقه لاـ یکون حجـة الطرف الآـخر فی مقـام الاحتجـاج، و لاـ یجوز له إلزامه به، فکیف بزیـادة بعض الوضّاعین الأفّاکین فی حـدیث مروی عن سید المرسلین، بطرق معتبرة لدی جمیع المسلمین؟

الأصل فی الزیادة و الکلمات فیه و فی واضعها ... ص: ۷۲

فمن هو الأصل فی هذه الزّیادة؟ و ما هی آراء أئمة الحدیث فیها و فی واضعها؟.

قال السـیوطی: «و قال ابن عساکر فی تاریخه، أنا أبو الحسن بن قبیس ثنا عبد العزیز بن أحمد، ثنا أبو نصـر عبد الوهاب بن عبد اللّه بن عمر المری، ثنا أبو القاسم عمر بن محمد بن الحسـین الکرخی، ثنا علی بن محمد بن یعقوب البرذعی، ثنا أحمد بن محمد بن سلیمان قاضـی القضاة حدثنی أبی، ثنا الحسن بن تمیم بن تمام عن أنس مرفوعا: أنا مدینة العلم و أبو بکر و عمر و عثمان سورها و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب.

قال ابن عساکر: منکر جدّا إسنادا و متنا.

و قـال ابـن عسـاکر: أنبأنـا أبـو الفرج غیث بن علی الخطیب، حـدثنی أبـو الفرج الإسـفرائنی قـال: کـان أبـو سـعد إسـماعیل بن المثنی الأسترآبادی یعظ بـدمشق، فقام إلیه رجل فقال: أیها الشّیخ ما تقول فی قول النبی صـلّی اللّه علیه و سـلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها؟ قال: فأطرق لحظـة ثم رفع رأسه و قال: نعم، لا یعرف هذا الحدیث علی التمام إلّا من کان صدرا فی الإسـلام، إنما قال النبی صـلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۳

و سلّم: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها.

قـال: فاسـتحسن الحاضـرون ذلـک و هـو یردّده. ثـم سـألوه أن یخرج لهـم إسـناده فـأنعم و لم یخرجه لهم. ثم قـال شـیخی أبـو الفرج الإسفرائنی: ثم وجدت هذا الحدیث بعد مدة فی جزء علی ما ذکره ابن المثّنی. انتهی» [۱].

یفید هذا الکلام أنّ واضع هذه الزیادة فی

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

هو «إسماعیل الأسترآبادی»، و لا ینافی ذلک قول أبی الفرج أنّه قد وجد هذا الحدیث بعد مدّة فی جزء علی ما ذکره إسماعیل بن المثنی الأسترآبادی، لاحتمال کون صاحب الجزء قد سمع الحدیث من الأسترآبادی المذکور، و من هنا ذکر ابن حجر هذا الحدیث شاهدا علی اتّهام إسماعیل الأسترآبادی حیث قال:

«إسماعیل بن علی بن المثنّی الأسترآبادی الواعظ. کتب عنه أبو بکر الخطیب و قال: لیس بثقة. و قال ابن طاهر: مزّقوا حدیثه بین یدیه ببیت المقدس.

و فی تاریخ الخطیب عنه: حدّثنا أبی، حدّثنا محمد بن إسحاق الرّملی، حدّثنا هشام بن عمار، أنا إسماعیل بن عیاش عن بحیر بن سعد، عن خالد عن شداد ابن أوس مرفوعا قال: بکی شعیب من حبّ اللّه حتی عمی. فذکر الحدیث و فیه:

فلذا أخدمتک موسی کلیمی.

قلت: هذا حدیث باطل لا أصل له. انتهی. و قد رواه الواحدی فی تفسیره عن أبی الفتح محمد بن علی المکفوف عن علی بن الحسن بن بندار والد إسماعیل،

فبرئ إسماعیل من عهدته، و التصقت الجنایة بأبیه و سیأتی.

و إسماعیل مع ذلک متّهم،

قال غیث بن علی الصوری: حدّثنی سهل بن بشیر بلفظه غیر مرة قال: کان إسماعیل یعظ بدمشق فقام إلیه رجل فسأله عن حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها. فقال: هذا مختصر و إنما هو: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها . قال: فسألوه أن یخرج

---

[۱] اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة ۱: ۳۳۵.

لهم إسناده فوعدهم به.

قال الخطیب: سألته عن مولده فقال: ولدت بأسفراین سنة ۳۷۵ قال و مات فی المحرّم سنة ۴۴۸.

و قال أبو سعد ابن السمعانی فی الأنساب: کان یقال له کذّاب ابن کذّاب، ثم نقل عن عبد العزیز النخشبی قال: و حدّث عن شافع بن أبی عوانة و أبی سعد ابن أبی بکر الإسماعیلی و الحاکم و السلمی و أبی الفضل الخزاعی و غیرهم، و کان یقص و یکذب، و لم یکن علی وجهه سیما المتّقین. قال النخشبی: دخلت علی أبی نصر عبید اللّه بن سعید السجزی بمکة فسألته عنه فقال: هذا کذّاب ابن کذّاب لا یکتب عنه و لا کرامة. قال: و تبیّنت ذلک فی حدیثه و حدیث أبیه، یرکّب المتون الموضوعة علی الأسانید الصحیحة، و لم یکن موثوقا به فی الروایة» [۱].

و هذا هو النصّ الکامل لعبارة السمعانی بترجمة الرجل: «و أبو سعد إسماعیل بن علی بن الحسین بن بندار بن مثنی التمیمی الأسترآبادی العنبری، من أهل أسترآباد. قیل: هو کذّاب ابن کذّاب یروی عن أبیه و أبوه أبو الحسن من الکذّابین أیضا. رحل إلی الشام و العراق و الحجاز یروی عن شیوخ کثیرة مثل:

أبی عبد اللّه محمد بن إسحاق الرّملی و ابن کرمون الأنطاکی. روی عنه ابنه أبو سعد و أبو محمد بن إسماعیل بن کثیر الأسترآبادی، و هو آخر من روی عنه فیما أظن.

قال أبو محمد عبد العزیز بن محمد النخشبی: أبو سعد الأسترآبادی التمیمی کذّاب و أبوه کذّاب ایضا، یروی عن أبی بکر الجارودی، و کان هذا الجارودی یروی عن یونس بن عبد الأعلی و طبقته الذین ماتوا بعد الستّین و مائتین، فروی أبو الحسن بن المثنی عنه عن

هشام بن عمار فكذب عليه ما لم يكن يجترى أن يكذب هو بنفسه، لا يحلّ الرواية عنه إلّا على وجه التعجّب.

قال أبو سعد: ولد والدى بآمل و أصله من البصرة عاش أظنه مائة و إحدى

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۴۲۲.

عشر سنة كما سمعت، قرأ الفقه على أبى إسحاق المروزى، و شاهد أبا بكر بن مجاهد المقرى، و أبا الحسن الأشعرى، و نفطويه، و غلام ثعلب، و أبا بكر الشبلى و غيرهم من أئمة العلماء، و توفى باستراباد فى رجب سنة أربعمائة. و ابنه أبو سعد التميمى حدّث عن أبيه، و شافع بن محمد بن أبى عوانة الإسفرائنى، و أبى العبّاس الضرير الرازى، و أبى سعد بن أبى بكر الإسماعيلى، و أبى عبد اللّه بن البيّع الحافظ، و أبى عبد الرحمن السلمى، و أبى الفضل محمد بن جعفر الخزاعى و غيرهم.

روى عنه عبد العزيز بن محمد النخشبى، و أحمد بن على بن ثابت الخطيب الحافظان قال الخطيب: قدم علينا بغداد حاجّا سمعت منه حديثا واحدا مسندا منكرا. و ذكره النخشبى فى معجم شيوخه فقال: أبو سعد ابن المثنى التميمى، و فى التميمى نظر، شيخ كذّاب ابن كذّاب، يقصّ و يكذب على اللّه و على رسوله، و يجمع الذهب و الفضّة، لم يكن على وجهه سيما الإسلام. دخلت على الشيخ أبى نصر عبيد اللّه بن سعيد السجزى العالم بمكة فسألته عنه فقال: هو كذّاب ابن كذّاب، لا يكتب عنه و لا كرامة، تبيّنت ذلك فى حديثه و حديث أبيه، يركّب المتون الموضوعة على الأسانيد الصحاح و نعوذ باللّه من الخذلان. قال أبو بكر الخطيب بعد أن روى حديثا و بيتين من الشعر عنه عن طاهر الخثعمى عن الشبلى ثم قال:

هذا جميع ما سمعت من أبى سعد ببغداد. و لم يكن موثوقا به فى الرواية ثم لقيته ببيت المقدس عند عودى من الحج سنة ۴۴۶، فحدّثنى عن جماعة و سألته عن مولده فقال: ولدت باسفراين فى سنة ۳۷۵ و مات ببيت المقدس فى المحرّم سنة ۴۴۸» [۱].

فهذا هو الذى وضع هذه الزيادة، و هذه هى حاله، و الأعور ذكر هذه الزيادة باختلاف فى لفظها، إمّا من نفسه و إمّا من بعض الكذّابين الآخرين، إلّا

---

[۱] الأنساب- التميمى.

أنّ أبا شكور السّلمى يذكرها بلفظ آخر حيث يقول:

«القول الخامس فى تفضيل الصّحابة بعضهم على بعض رضى اللّه عنهم.

قال أهل السّنة و الجماعة: إنّ أفضل الخلق بعد الأنبياء و الرسل و الملائكة عليهم السّلام كان أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم على رضى اللّه عنهم. و روى عن أبى حنيفة رضى اللّه عنه أنّه قال: من السّنة أن تفضّل الشيخين و تحبّ الختنين. و روى عنه رضى اللّه عنه أنه قال: عليك أن تفضّل أبا بكر و عمر رضى اللّه عنهما. و تحب عثمان و عليا رضى اللّه عنهما. و فى رواية و تحب عليا و عثمان رضى اللّه عنهما. و لم يرد بهذا أفضلية على رضى اللّه عنه على عثمان رضى اللّه عنه، لأن الترتيب فى الذكر لا يوجب الترتيب فى الحكم. و روى عن جماعة من الفقهاء قالوا: ما رأينا أحدا أحسن قولا فى الصحابة رضى اللّه عنهم من أبى حنيفة رضى اللّه عنه. و لما

روى عن على بن أبى طالب رضى اللّه عنه: أنه كان على المنبر بالكوفة فقال ابنه محمد ابن الحنفية رضى اللّه عنه: من خير هذه الامة بعد نبيّنا عليه السلام؟ فقال: أبو بكر رضى اللّه عنه. فقال: ثمّ من؟ فقال: عمر رضى اللّه عنه. فقال: ثم من؟

فقال: عثمان رضى اللّه عنه. فقال: ثم من؟ فسكت على رضى اللّه عنه، ثم قال: لو شئت لأنبأتكم بالرابع و سكت فقال محمد رضى اللّه عنه: أنت؟ فقال:

أبوک امرؤ من المسلمين

. و

روى عن النبى عليه السّلام: أنا مدينة العلم و أساسها أبو بكر و جدرانها عمر و سقفها عثمان و بابها على» [۱].

و سيجيء إن شاء اللّه تعالى شطر من الكلام فى هذا الباب، فى ردّ هفوات ابن حجر.

دلالة الزّيادة على خلاف مرامهم ... ص: ۷۶

و خامسها: إن هذه الزيادة الموضوعة تدلّ على خلاف مرام واضعها و من

---

[۱] التمهيد فى بيان التوحيد- القول الخامس من مباحث النّبوة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۷

يحتجّ بها، لأنّ كون الثلاثة حيطان المدينة و أركانها معناه كونهم الحائل و المانع عن الدخول إلى المدينة و من حال دون وصول الامة إلى مدينة العلم فليس بأهل للإمامة. لكن الأعور قد أعمى قلبه فلم يتفطّن إلى ما يؤول إليه معنى هذه الزيادة المزعومة.

و قد أشار إلى ما ذكرنا بعض علماء أهل السنة فى شرح

حديث أنا مدينة العلم و على بابها

، عند ذكر أسماء الإمام على عليه السلام،

فقال: «و منها: باب مدينة عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على آله و بارك و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها فمن أراد العلم فليأته من بابها. رواه الطبرى من تخريج أبى عمر. و أورده الامام الفقيه المذكور و قال كما فى الحديث.

و اعلم أنّ الباب سبب لزوال الحائل و المانع عن الدخول إلى البيت، فمن أراد الدخول و أتى البيوت من غير أبوابها شقّ و عسر عليه دخول البيت، فهكذا من طلب العلم و لم يطلب ذلك من على رضى اللّه عنه و بيانه، فإنه لا يدرك المقصود، فإنه رضى اللّه عنه كان صاحب علم و عقل و بيان، و ربّ من كان عالما و لا يقدر على البيان و الإفصاح، و كان على رضى اللّه عنه مشهورا من بين الصحابة بذلك، فباب العلم و روايته و استنباطه من على رضى اللّه عنه، و هو كان بإجماع الصحّابة مرجوعا إليه فى علمه، موثوقا بفتواه، و حكمه، و الصحابة كلّهم يراجعونه مهما أشكل عليهم و لا يسبقونه، و من هذا المعنى قال عمر: لو لا على لهلك عمر. رضى اللّه تعالى عنهم» [۱].

ثم إن قول الأعور: «و الباب فضاء فارغ، و الحيطان و الأركان طرف محيط، فرجحانهنّ على الباب ظاهر» كلام سفيه لا يعقل ما يقول، لأن كون الباب فضاء فارغا ممنوع أولا. و ثانيا: لو سلّمنا ذلك، فإنّ كونه كذلك كمال له و ليس نقصا، لأن الوصول إلى المدينة موقوف على أنّ يكون للباب فضاء، بخلاف الحيطان

---

[۱] توضيح الدلائل بتصحيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۸

و الأركان فإنها مانعة عن الوصول، و حائلة دون الدخول، و بطلان ترجيح المانع عن الدخول على سبب الدخول من أوضح الواضحات.

و أمّا الوجه الثالث فالجواب عنه أيضا من وجوه:

تأويل لفظ «على» من صنع الخوارج ... ص: ۷۸

أحدها: إن تأويل «على» فی
قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أنا مدينة العلم و على بابها»
من أقبح وجوه التحريف و التّضليل، و من جملة صنائع الخوارج و النواصب، لا يرتضيه من كان فی قلبه أقل مراتب حبّ أهل البيت عليهم السّلام، فقد نصّ أبو محمد أحمد بن على العاصمی فی (زين الفتى) على أنّ الغرض من هذا التأويل هو «الوقيعة فی المرتضى رضوان اللّه عليه و الحطّ عن رتبته» و قد تقدمت عبارته سابقا.

إنّه خلاف ما فهمه الناس ... ص: ۷۸

و الثانی: إنّ هذا التأويل تخطئة لفهم الناس أجمعين من هذا الحديث الشريف، كما صرّح بذلك العلامة محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير فی عبارته الآتية.

يبطله ذكرهم الحديث فی مناقب الامام ... ص: ۷۸

و الثالث: إنّ هذا التأويل تسفيه و تجهيل للجماعات الكثيرة من أكابر العلماء و أئمة المحدثين، الذين ذكروا
حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»
ضمن مناقب أمير المؤمنين عليه السلام و فضائله، فهل يرضى عاقل من أهل السنّة بتجهيل و تضليل هؤلاء الأئمة و المهرة فی الحديث؟
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۷۹

وضع الزيادة فيه دليل بطلان تأويله ... ص: ۷۹

و الرابع: إنه إذا كان المراد من «على» فی الحديث هو «المرتفع» لا سيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام فلما ذا صدرت تلك التمحّلات و التكلّفات فی ردّ الحديث؟ و لما ذا وضع بعضهم زيادة كون المشايخ حيطان المدينة و أركانها؟ إن هذا الحديث من فضائل الامام عليه السلام، و لهذا أقحموا فيه أسماء المشايخ الثلاثة، حتى لا يكون فضيلة خاصّة به، فجعلوهم الحيطان و الأركان كما جعله النبی صلّى اللّه عليه و سلّم و سلّم الباب. و من العجيب جمع الأعور بين الأمرين، حيث احتجّ بتلك الزيادة الموضوعة المزعومة فی الوجه الثانی، و تمسّك بهذا التأويل الباطل فی الوجه الثالث.

طعن بعضهم فی سنده دليل بطلان تأويله ... ص: ۷۹

و الخامس: إنّ هذا الحديث من فضائل مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام، و لو كان «على» فيه بمعنى «مرتفع» لما كان فيه أی ضرر على

الثلاثة و خلافتهم، لكن طعن بعض متعصّبيهم فى سند هذا الحديث دليل آخر على أن «على» فيه اسم الامام، و أنّ تأويله بمعنى «مرتفع» باطل حتى عند هؤلاء الطاعنين فى سنده بالرغم من رواية الأئمة الأثبات إيّاه و إثباته.

قول الامام: أنا باب المدينة ... ص: ۷۹

و السادس:

قول الامام على عليه السلام- فى خطبة رواها أبو سالم كمال الدين محمد بن طلحة الشافعى-: «أنا باب المدينة»، و إليك نصّ الخطبة: «و قد ثبت عند علماء الطريقة و مشايخ الحقيقة بالنقل الصحيح و الكشف الصريح أن أمير المؤمنين على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه قام على المنبر بالكوفة و هو يخطب فقال:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۰

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد للّه بديع السّماوات و الأرض و فاطرها و ساطح المدحيات و وازرها، و مطوّد الجبال و قافرها، و مفجر العيون و نافرها، و مرسل الرياح و زاجرها، و ناهى القواصف و آمرها، و مزيّن السّماء و زاهرها، و مدبّر الأفلاك و مسيّرها، و مقسّم المنازل و مقدّرها، و منشئ السّحاب و مسخرّها، و مولج الحنادس و منوّرها، و محدث الأجسام و مقررها، و مكوّر الدهور و مكرّرها، و مورد الأمور و مصدرها، و ضامن الأرزاق و مدبّرها، و محى الرفات و ناشرها.

أحمده على آلائه و توافرها و أشكره على نعمائه و تواترها، و أشهد أن لا إله إلّا اللّه وحده لا شريك له، شهادة تؤدّى إلى السّلامة ذاكرها، و تؤمّن من العذاب ذاخرها، و أشهد أن محمّدا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم الخاتم لما سبق من الرسل و فاخرها، و رسوله الفاتح لما استقبل من الدعوة و ناشرها، أرسله إلى أمة قد شعر بعبادة الأوثان شاعرها، فأبلغ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى النصيحة وافرها، و أنار منار أعلام الهداية و منابرها، و محا بمعجز القرآن دعوة الشيطان و مكائرها، و أرغم معاطيس غواة العرب و كافرها، حتى أصبحت دعوته الحق بأوّل زائرها، و شريعته المطهرة إلى المعاد يفخر فاخرها، صلّى اللّه عليه و آله الدوحة العليا و طيب عناصرها.

أيّها الناس سار المثل و حقق العمل، و تسلّمت الخصيان و حكّمت النسوان، و اختلفت الأهواء و عظمت البلوى، و اشتدّت الشكوى و استمرت الدعوى، و زلزلت الأرض و ضيّع الفرض، و كتمت الأمانة و بدت الخيانة، و قام الأدعياء و نال الأشقياء، و تقدّمت السفهاء و تأخر الصلحاء و ازورّ القرآن و احمرّ الدبران، و كملت الفترة و درست الهجرة، و ظهرت الأفاطس فحسمت الملابس، يملكون السرائر و يهتكون الحرائر، و يجيئون كيسان و يخربون خراسان، فيهدمون الحصون و يظهرون المصون، و يفتحون العراق بدم يراق، فآه آه ثم آه لعريض الأفواه و ذبول الشفاه، ثم التفت يمينا و شمالا و تنفّس الصعداء، لا ملالا، و تأوّه خضوعا و تغيّر خضوعا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۱

فقام إليه سويد بن نوفل الهلالى فقال: يا أمير المؤمنين، أنت حاضر بما ذكرت و علم به؟ فالتفت إليه بعين الغضب و قال له: ثكلتك الثواكل و نزلت بك النوازل، يا ابن الجبان الخبيث و المكذب الناكث، سيقصر بك الطول و يغلبك الغول.

أنا سرّ الأسرار، أنا شجرة الأنوار، أنا دليل السّماوات أنا أنيس المسبّحات، أنا خليل جبرائيل، أنا صفى ميكائيل، أنا قائد الأملاك، انا سمندل الأفلاك، أنا سرير الصّراح أنا حفيظ الألواح، أنا قطب الديجور، أنا البيت المعمور، أنا مزن السّحائب أنا نور الغياهب أنا فلك اللجج أنا حجة الحجج، أنا مسدّد الخلائق أنا محقّق الحقائق، أنا مأوّل التأويل أنا مفسّر الإنجيل، أنا خامس الكساء أنا تبيان النساء، أنا ألفة الإيلاف أنا رجال الأعراف، أنا سرّ إبراهيم أنا ثعبان الكليم، أنا ولى الأولياء أنا وارث الأنبياء، أنا أوريا الزبور أنا حجاب الغفور، أنا صفوة الجليل أنا إيلياء الإنجيل، أنا شديد القوى أنا حامل اللواء، أنا إمام المحشر أنا ساقى الكوثر، أنا قسيم الجنان أنا مشاطر

النیران، أنا یعسوب الدین أنا إمام المتقین، أنا وارث المختار أنا طهر الأطهار، أنا مبید الکفرة أنا أبو الأئمة البررة، أنا قالع الباب أنا مفرّق الأحزاب، أنا الجوهرة الثمینة أنا باب المدینة إلخ» [۱].

و قال شهاب الدین أحمد فی ذکر أسماء الامام علیه السلام:

«و منها الفاروق، و قد تقدّم حدیثه قبل ذلک. و إنّی قد وجدت بخطّ بعض سادة العلماء و الأکابر ما هذه صورته بتحبیر المحابر: مما قال أمیر المؤمنین و إمام المتقین علی بن أبی طالب کرّم اللّه تعالی وجهه، علی المنبر: أنا النون و القلم و أنا النور و مصباح الظلم، أنا الطریق الأقوم أنا الفاروق الأعظم، أنا عیبة العلم أنا أوبة الحکم، أنا النبأ العظیم أنا الصراط المستقیم،

---

[۱] ینابیع المودة: ۴۸۶- ۴۸۸.

أنا وارث العلوم أنا هیولی النجوم، أنا عمود الإسلام أنا مکسر الأصنام، أنا لیث الزّحام، أنا أنیس الهوام، أنا الفخار الأفخر أنا الصدیق الأکبر، أنا إمام المحشر أنا ساقی الکوثر، أنا صاحب الرایات أنا سریرة الخفیات، أنا جامع الآیات أنا مؤلّف الشتات، أنا مفرّج الکربات، أنا دافع الشقاة أنا حافظ الکلمات، أنا مخاطب الأموات أنا حلّال المشکلات، أنا مزیل الشبهات أنا صنیعة الغزوات، أنا صاحب المعجزات، أنا الزمام الأطول أنا محکم المفصل، أنا حافظ القرآن، أنا تبیان الایمان، أنا قسیم الجنان أنا مشاطر النیران، أنا مکلم الثعبان أنا حاطم الأوثان، أنا حقیقة الأدیان أنا عین الأعیان، أنا قرن الأقران، أنا مذل الشجعان أنا فارس الفرسان، أنا سؤال متّی أنا الممدوح بهل أتی أنا شدید القوی، أنا حامل اللواء أنا کاشف الردی أنا بعید المدی أنا عصمة الوری أنا ذکی الوغی أنا قاتل من بغی، أنا موهوب الشذی أنا إثمد القذی أنا صفوة الصفا أنا کفو الوفا، أنا موضّح القضایا أنا مستودع الوصایا، أنا معدن الإنصاف أنا محض العفاف أنا صواب الخلاف أنا رجال الأعراف، أنا سور المعارف أنا معارف العوارف، أنا صاحب الاذن أنا قاتل الجن، أنا یعسوب الدین و صالح المؤمنین و إمام المتقین، أنا أول الصدّیقین أنا الحبل المتین أنا دعامة الدین، أنا صحیفة المؤمن أنا ذخیرة المهیمن، أنا الامام الأمین أنا الدرع الحصین، أنا الضّارب بالسیفین أنا الطاعن بالرمحین أنا صاحب بدر و حنین، أنا شقیق الرسول أنا بعل البتول أنا سیف اللّه المسلول، أنا أوام الغلیل أنا شفاء العلیل، أنا سؤال المسائل أنا نجعة الوسائل، أنا قالع الباب أنا مفرّق الأحزاب، أنا سید العرب أنا کاشف الکرب، أنا ساقی العطاش أنا النائم علی الفراش، أنا الجوهرة الثمینة أنا باب المدینة إلخ» [۱].

و فی (توضیح الدلائل) أیضا: «قال سلطان العلماء فی عصره، و برهان العرفاء فی دهره: الشیخ القدوة الامام فی الأجلة الأعلام، مفتی الأنام عز الدین

---

[۱] توضیح الدلائل- مخطوط.

عبد العزیز بن عبد السلام، عن لسان حال أوّل الأصحاب بلا مقال، و أفضل الأتراب لدی عدّ الخصال، علی ولی اللّه فی الأرض و السماء رضی اللّه تعالی عنه و نفعنا به فی کل حال: یا قوم نحن أهل البیت عجنت طینتنا بید العنایة فی معجن الحمایة بعد أن رشّ علیها فیض الهدایة، ثم خمرت بخمیرة النبوّة و سقیت بالوحی و نفخ فیها روح الأمر، فلا أقدامنا تزلّ و لا أبصارنا تضل و لا أنوارنا تقل. و إذا نحن ضللنا فمن بالقوم یدل الناس؟ من أشجار شتّی و شجرة النبوة واحدة، محمد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم أصلها و أنا فرعها و فاطمة الزهراء ثمرها و الحسن و الحسین أغصانها، أصلها نور و فرعها نور و ثمرها نور و غصنها نور، یکاد زیتها یضیء و لو لم تمسسه نار نور علی نور، یا قوم، لمّا کانت الفروع تبنی علی الأصول بنیت فصل فضلی علی أطیب اصلی، فورثت علمی عن ابن عمی و کشفت به غمی، تابعت رسولا- أمینا و ما رضیت غیر الإسلام دینا، فلو کشف الغطاء ما ازددت یقینا و لقد

توجّنی بتاج: من کنت مولاه فعلی مولاه، و منطقنی بمنطقة: أنا مدینة العلم و علی بابها. و قلّدنی بتقلید: أقضاکم علی. و کسانی حلّة: أنا من علی و علی منّی.

عجبت منک أشغلتنی بک عنّی أدنیتنی منک حتی ظننت أنک أنّی

و کما أنه لا نبیّ بعده کذلک لا وصیّ بعدی، فهو خاتم الأنبیاء و أنا خاتم الخلفاء إلخ».

إحتجاج الامام بالحدیث یوم الشوری ... ص: ۸۳

و السابع من وجوه بطلان هذا التأویل هو: إحتجاج الامام علیه السّلام

بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی یوم الشوری، ضمن الفضائل الأخری التی احتجّ بها علی أصحاب الشوری فی ذلک الیوم، و إذعان القوم بجمیع ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۴

احتجّ و ناشدهم به. فلو کان المراد من «علی» فی الحدیث هو «مرتفع» لا اسم الامام علیه السّلام لما احتج به البتّة کما هو واضح، و لو احتجّ لردّ علیه القوم بأن المراد هو «المرتفع».

و قد روی تلک المناشدة جمال الدین عطاء اللّه المحدّث الشیرازی فی کتابه (روضة الأحباب) عن بعض کتب التواریخ.

استدلال ابن عباس بالحدیث ... ص: ۸۴

و الثامن:

ما رواه جمال الدین المحدّث الشیرازی المذکور أیضا من أن ابن عباس احتجّ بحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی مکالمة له مع عائشة، و أنّ عائشة قابلت استدلاله بالسکوت.

احتجاج عمرو بن العاص به علی معاویة ... ص: ۸۴

و التاسع: إنه

قد ورد حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فی جملة من مناقب الامام، احتجّ بها عمرو بن العاص فی کتاب له إلی معاویة، حیث قال فیه: «و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی الحسد و البغی علی عثمان، و سمّیت الصّحابة فسقة و زعمت أنه أشلاهم علی قتله، فهذا غوایة.

ویحک یا معاویة، أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بین یدی اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بات علی فراشه، و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرة، و

قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هو منی و أنا منه و هو منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبیّ بعدی.

و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و اخذل من خذله.

و هو الذی قال فیه علیه السّلام یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة غدا رجلا یحب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۵

اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله.

و هو الذی

قال فیه علیه السّلام یوم الطیر: أللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فلمّا دخل إلیه قال: و إلی و إلی.

و قد قال فیه یوم النضیر: علی إمام البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله.

و قد قال فی: علی ولیّکم من بعدی.

و أکّد القول علیکم و علیّ و علی جمیع المسلمین و

قال: إنی مخلّف فیک الثقلین کتاب اللّه عزّ و جل و عترتی.

و قد قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قد علمت- یا معاویة- ما أنزل اللّه تعالی من الآیات المتلوّات فی فضائله التی لا یشرک فیها أحد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ و إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قال اللّه تعالی لرسوله علیه السّلام قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی

و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن یکون سلمک سلمی و حربک حربی، و تکون أخی و ولیّی فی الدنیا و الآخرة. یا أبا الحسن من أحبّک فقد أحبّنی و من أبغضک فقد أبغضنی، و من أحبّک أدخله اللّه الجنة و من أبغضک أدخله اللّه النار.

و کتابک یا معاویة الذی کتبت هذا جوابه، لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین و السّلام» [۱].

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی آخر الحدیث: «فلیأت علیّا ...» ص: ۸۵

العاشر:

لقد جاء فی بعض ألفاظ الحدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۶

فمن أراد بابها فلیأت علیا»

قال الزرندی: «فضیلة أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا:

عن ابن عباس رضی اللّه عنهما أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم علی بابها فمن أراد بابها فلیأت علیا» [۱].

و أورده شهاب الدین أحمد عن الزّرندی [۲].

و أخرج ابن عساکر فقال: «و أخبرناه أبو علی الحسن بن المظفّر، و أبو عبد اللّه الحسین بن محمد بن عبد الوهاب، و أم أبیها فاطمة بنت علی بن الحسین، قالوا:

أنبأنا أبو الغنائم محمد بن علی بن علی الدجاجی، أنبأنا أبو الحسن علی بن عمر ابن محمد الحربی، أنبأنا الهیثم بن خلف الدوری، أنبأنا عمر بن إسماعیل بن مجالد، أنبأنا أبو معاویة عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد الباب فلیأت علیا» [۳].

و رواه صدر الدین الحموئی بسنده عن الأعمش عن مجاهد عن ابن عباس کذلک [۴].

و عبارة الزرندی صریحة فی اتفاق جمیع الأصحاب و اعترافهم بهذه الفضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام، فالتأویل المذکور مخالف لفهم الصحابة و إجماعهم علی هذا المعنی، و قد تقرر عند أهل السنة أنّ المخالف لإجماع الصحابة مصداق لقوله تعالی: وَ مَنْ یُشاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُ الْهُدی وَ یَتَّبِعْ غَیْرَ سَبِیلِ الْمُؤْمِنِینَ نُوَلِّهِ ما تَوَلَّی وَ نُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً.

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۱۳.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] ترجمة أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق ۲: ۴۶۹.

[۴] فرائد السمطین ۱: ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۷

القرائن فی بعض الألفاظ ... ص: ۸۷

و الحادی عشر: إنّ فی بعض ألفاظ حدیث المدینة قرائن تبطل هذا التأویل بکلّ وضوح،

فعن جابر بن عبد اللّه الأنصاری: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الحدیبیة و هو آخذ بید علی: هذا أمیر البررة، منصور من نصره مخذول من خذله، فمد بها صوته و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

رواه الخطیب [۱]

و غیره. و فیه دلالة علی إمامة الامام و خلافته من وجوه.

و قال الکنجی الشافعی: «الباب الثامن و الخمسون فی تخصیص علی علیه السلام بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها، أخبرنا العلامة قاضی القضاة صدر الشام أبو المفضل محمد بن قاضی القضاة شیخ المذاهب أبی المعالی محمد بن علی القرشی، أخبرنا حجة العرب زید بن الحسن الکندی، أخبرنا أبو منصور القزاز، أخبرنا زین الحفاظ و شیخ أهل الحدیث علی الإطلاق أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، أخبرنا عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه، حدّثنا محمد بن المظفر، حدّثنا أبو جعفر الحسین بن حفص الخثعمی، حدثنا عبّاد بن یعقوب، حدثنا یحیی بن بشیر الکندی، عن إسماعیل بن إبراهیم الهمدانی، عن أبی إسحاق عن الحارث عن علی، و عن عاصم بن ضمرة عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه خلقنی و علیا من شجرة أنا أصلها و علی فرعها و الحسن و الحسین ثمرها، و الشیعة ورقها، فهل یخرج من الطّیب إلّا الطّیب؟. أنا مدینة العلم و علی بابها من أراد المدینة فلیأت الباب. قلت: هکذا روی الخطیب فی تاریخه و طرّقه» [۲].

و قال أبو الحسن علی بن عمر السکری الحربی فی (کتاب الأمالی): «ثنا

---

[۱] تاریخ بغداد ۲: ۳۷۷، ۴/ ۲۱۹.

[۲] کفایة الطالب: ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۸

إسحاق بن مروان، ثنا أبی، ثنا عامر بن کثیر السّراج، عن أبی خالد عن سعد بن طریف عن الأصبغ بن نباته، عن علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و أنت بابها، یا علی کذب من زعم أنّه یدخلها من غیر بابها».

و قال أبو الحسن الجلابی المعروف بابن المغازلی: «أخبرنا أبو غالب محمد بن أحمد بن سهل النحوی رحمه اللّه تعالی- فیما أذن لی

فی روایته- أنّ أبا طاهر إبراهیم ابن عمر بن یحیی حدّثهم: نا محمد بن عبید اللّه بن محمد بن عبید اللّه بن المطلب، نا أحمد بن محمد بن عیسی سنة ۳۱۰، نا محمد بن عبد اللّه بن عمر بن مسلم اللاحقی الصفار بالبصرة ۲۴۴، نا أبو الحسن علی بن موسی الرضا قال: حدّثنی أبی عن أبیه عن جعفر بن محمد عن أبیه عن جدّه علی بن الحسین عن أبیه الحسین عن أبیه علی بن أبی طالب قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا علی أنا مدینة العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من قبل الباب» [۱]

شواهد الحدیث تکذّب التأویل ... ص: ۸۸

و الثانی عشر: إنّ لحدیث مدینة العلم شواهد و مؤیّدات من الأحادیث الأخری، و هی الأخری تبطل هذا التأویل و تکذّبه، و من ذلک:

ما رواه ابن المغازلی بإسناده عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «أتانی جبرئیل بدرنوک من الجنة، فجلست علیه، فلما صرت بین یدی ربی کلّمنی و ناجانی، فما علمت شیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینة علمی.

ثم دعاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی سلمک سلمی و حربک حربی، و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۲].

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۸۵.

[۲] المناقب لابن المغازلی: ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۸۹

و ما رواه العاصمی بإسناده: «عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنهم قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: إن اللّه أمرنی أن أدنیک و لا أقصیک، و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة: وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ فأنت الأذن الواعیة لعلمی یا علی، و أنا المدینة و أنت الباب، و لا یؤتی المدینة إلّا من بابها» [۱].

و ما رواه السید علی الهمدانی عن أبی نعیم بإسناده: «عن أبی ذر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب علمی و مبیّن لأمتی ما أرسلت به من بعدی، حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة و مودّة عبادة» [۲].

و ما رواه الخوارزمی بإسناده قائلا- «حدّثنا سیّد الحفاظ أبو منصور شهردار ابن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ من همدان- حدّثنا أبو الفتح عبدوس بن عبد اللّه بن عبدوس الهمدانی کتابة، أخبرنا الشیخ أبو طاهر الحسین ابن علی مسلمة رضی اللّه عنه- من مسند زید بن علی رضی اللّه عنه- حدّثنا الفضل ابن العباس، حدثنا أبو عبد اللّه محمد بن سهل، حدّثنا محمد بن عبد اللّه البلدی، حدّثنی إبراهیم بن عبید اللّه بن العلا، حدّثنی أبی عن زید بن علی رضی اللّه عنه عن أبیه عن جدّه عن علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یوم فتحت خیبر: لو لا أن یقول فیک طوائف من أمتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت الیوم فیک مقالا- لا- تمرّ علی ملأ- من المسلمین إلّا أخذوا من تراب رجلیک و فضل طهورک، یستشفون به، و لکن حسبک أن تکون منّی و أنا منک، ترثنی و أرثک.

و أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی، و أنت تؤدّی دینی و تقاتل عن سنّتی، و أنت فی الآخرة أقرب الناس منّی، و أنک غدا علی الحوض خلیفتی تذود عنه المنافقین، و أنت أوّل من یرد علیّ الحوض، و أنت أوّل داخل

---

[۱] زین الفتی بتفسیر سورة هل أتی- مخطوط.

[۲] المودة فی القربی، ینابیع المودّة: ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۰

الجنة من أمتی، و أن شیعتک علی منابر من نور رواء مرویّین مبیضّة وجوههم حولی، أشفع لهم فیکونون غدا فی الجنة جیرانی، و ان عدوّک ظماء مضمئون مسودّة وجوههم مقمحون حربک حربی و سلمک سلمی و سرّک سرّی و علانیتک علانیتی، و سریرة صدرک کسریرة صدری، و أنت باب علمی، و أن ولدک ولدی و لحمک لحمی و دمک دمی، و أن الحق معک و الحق علی لسانک و فی قلبک و بین عینیک، و الإیمان مخالط لحمک و دمک کما خالط لحمی و دمی، و أن اللّه عزّ و جلّ أمرنی أن أبشرک أنک و عترتک فی الجنة، و أن عدوّک فی النار، لا یرد الحوض علیّ مبغض لک و لا یغیب عنه محب لک.

قال علیّ: فخررت له سبحانه و تعالی ساجدا، و حمدته علی ما أنعم به علیّ من الإسلام و القرآن، و حبّبنی إلی خاتم النبیین و سید المرسلین صلّی اللّه علیه و آله» [۱].

و ما رواه الخوارزمی أیضا بسنده:

«عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی و دمه من دمی، و هو منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی. و قال: یا أم سلمة اشهدی و اسمعی، هذا علی أمیر المؤمنین و سید المسلمین و غیبة علمی و بابی الذی أوتی منه، أخی فی الدنیا و خدنی فی الآخرة، و معی فی السنام الأعلی» [۲]

. و ما رواه الکنجی بسنده:

«عن ابن عباس قال: ستکون فتنة فمن أدرکها منکم فعلیکم بخصلتین:

کتاب اللّه و علی بن أبی طالب، فإنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو آخذ بید علی، و هو یقول: هذا أوّل من آمن بی و أوّل من یصافحنی، و هو فاروق هذه الأمة، یفرّق بین الحق و الباطل، و هو یعسوب المؤمنین، و المال یعسوب

---

[۱] مناقب الخوارزمی: ۷۵.

[۲] المناقب للخوارزمی: ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۱

الظالمین، و هو الصدّیق الأکبر، و هو بابی الذی أوتی منه، و هو خلیفتی من بعدی» [۱].

و ما رواه الهمدانی عن ابن عباس قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی بن أبی طالب باب الدین، من دخل فیه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا. رواه صاحب الفردوس» [۲].

و ما رواه القندوزی:

«عن یاسر الخادم عن علی الرضا عن أبیه عن آبائه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: یا علی أنت حجة اللّه و أنت باب اللّه، و أنت الطریق إلی اللّه، و أنت النبأ العظیم، و أنت الصراط المستقیم، و أنت المثل الأعلی، و أنت إمام المسلمین و أمیر المؤمنین و خیر الوصیّین و سیّد الصدّیقین. یا علی، أنت الفاروق الأعظم، و أنت الصدّیق الأکبر، و إن حزبک حزبی و حزبی حزب اللّه، و إن حزب أعدائک حزب الشیطان» [۳].

و ما رواه السیوطی:

«عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علی بن أبی طالب باب حطّة من دخل منه کان مؤمنا، و من خرج منه کان کافرا. أخرجه الدارقطنی فی الافراد» [۴].

و قد عرفت سابقا- من کلام الحافظ السخاوی- کون حدیث «باب حطّة» من مؤیّدات

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

و ما روی بطرق متکاثرة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من قوله: «علی

---

[۱] کفایة الطالب: ۱۸۷.

[۲] السبعین فی مناقب أمیر المؤمنین، ینابیع المودّة: ۲۸۱.

[۳] ینابیع المودة.

[۴] القول الجلی فی مناقب علی. رقم الحدیث: ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۲

منی و أنا منه و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی» أخرجه أحمد [۱]

و غیره.

ردّ أعلام القوم التأویل المذکور ... ص: ۹۲

و الثالث عشر: و قد بلغ هذا التأویل من السخافة و الهوان حدّا، دعا طائفة من أعلام القوم- و فیهم بعض المتعصّبین- إلی الردّ علیه، و التنصیص علی بطلانه و هو انه، و إلیک نصوص عبارات هؤلاء:

العاصمی: «و إنما أرادوا بذلک الوقیعة فی المرتضی رضوان اللّه علیه، و الحط عن رتبته، و هیهات لا یخفی علی البصیر النهار» [۲].

ابن حجر المکی: «و احتجّ بعض من لا تحقیق عنده علی الشیعة بان «علی» اسم فاعل من العلو، أی «عال بابها»، فلا ینال لکلّ أحد. و هو بالسفساف أشبه، لا سیّما و

فی روایة رواها ابن عبد البر فی استیعابه: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأته من بابه

، إذ مع تحدیق النظر فی هذه الروایة لا یبقی تردد فی بطلان ذلک الرأی، فاستفده بهذا» [۳].

المناوی: «و من زعم أنّ المراد بقوله «و علی بابها» إنه مرتفع من العلو، فقد تمحّل لغرضه الفاسد بما لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه» [۴].

محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر فی (الروضة الندیّة): «و أمّا ما قیل فی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «و علی بابها»

إن علیّا هنا صفة مشبهة بالفعل، أی مرتفع بابها علی متناوله، و عال عن أیدی متعاطیه، فکلام من جنس کلام الباطنیّة لا تقبله الأسماع.

أمّا أوّلا: فلأنه خلاف ما فهمه الناس أجمعون من الحدیث.

و أما ثانیا: فلأنه ینافی

ما ثبت من قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: بعثت بالحنیفیة

---

[۱] مسند أحمد بن حنبل ۴/ ۱۶۴- ۱۶۵.

[۲] زین الفتی- مخطوط.

[۳] المنح المکیّة فی شرح القصیدة الهمزیة.

[۴] فیض القدیر ۳/ ۴۶. و انظر التیسیر ۱: ۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۳

السّمحة السهلة

، فانّ علومه صلّی اللّه علیه و سلّم علوم واضحة الألفاظ ظاهرة الدلالات فهمها أهل الحضر البوادی. و أمّا ثالثا: فلأنه لا طائل تحت الإخبار بأن باب علومه صلّی اللّه علیه و سلّم عال مرتفع، إلّا تبعید العلم و توعیر مسلکه و سدّ بابه، و قد علم أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما شدد فی ذلک، و لا- کان من هدیه صلّی اللّه علیه و سلّم توعیر مسالک العلم، سیّما العلوم النبویة، و کیف یوعر مسالک علم الشریعة؟ و قد بعث مبیّنا للناس ما نزل إلیهم، و بالجملة: لو لا عمی البصائر و العصبیّة التی تکنّها الضمائر لما کان مثل هذا الکلام یکتب، و لا یفتقر إلی الجواب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۴

۶ مع السخاوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۹۴

اشارة

و قد أغرب السخاوی إذ قال بعد ذکر حدیث مدینة العلم و تحقیقه:

«و لیس فی هذا کلّه ما یقدح فی إجماع أهل السنّة، من الصحابة و التابعین فمن بعدهم، علی أنّ أفضل الصحابة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی الإطلاق أبو بکر ثم عمر رضی اللّه عنهما. و قال ابن عمر رضی اللّه عنهما: کنّا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حی: أفضل هذه الأمة بعد نبیّها أبو بکر و عمر و عثمان، فیسمع ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا ینکره. بل

ثبت عن علی نفسه أنه قال: خیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أبو بکر ثم عمر ثم رجل آخر، فقال له ابنه محمد بن الحنفیة: ثم أنت یا أبت؟ فکان یقول: ما أبوک إلّا رجل من المسلمین.

رضی اللّه عنهم و عن سائر الصحابة أجمعین» [۱].

نقول: لا یخفی علی المتتبّع الخبیر أنّ السخاوی قد ذکر فی هذا المقام حدیث ابن عمر بسیاق یخالف سیاق البخاری، و فیه زیادات عدیدة منکرة مکذوبة قطعا، لا سیّما قوله: «فیسمع ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلا ینکره» فإنه أنکر شیء فی هذا الخبر، و لم توجد هذه الزیادة، إلّا فی طریق مقدوح جدّا، و لیس فی جامع البخاری و أمثاله منه عین و لا أثر، و بالجملة فلیت السخاوی إذ ذکر هذا الإفک ذکره بلفظ إمامه البخاری، الذی أورده فی صحیحه الذی یعدّونه أصحّ الکتب بعد کتاب الباری، مع أن لفظ البخاری أیضا محرّف غیر صحیح کما ستراه عن قریب، إن شاء اللّه تعالی، فیما سیأتی.

و أیضا: فإنّ الذی ذکره السخاوی منسوبا إلی الإمام علی علیه السّلام،

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۵

و إن کان کذبا بجمیع سیاقاته، و لکن السیّاق الذی أورده هاهنا أردی و أخبث و أظهر کذبا من الجمیع، و هو أیضا مخالف لسیاق البخاری، کما ستعرف أیضا، و فیه زیادات باطلة لا یخفی بطلانها علی متأمّل، منها: و قال: ثم رجل آخر. فإنها زیادة أقحمت لإظهار فضل عثمان، و المقصود منها أنّ یظن الناظر أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام- و العیاذ باللّه- بعد ما اعترف بفضل الشیخین أبان فضل عثمان أیضا بقوله: ثم رجل آخر.

و لعمری إن واضع هذه الزیادة أجرأ من واضع أصل الخبر، لأن واضع أصل الخبر- کما ستعرف عن سیاق البخاری- اقتصر علی تفضیل الشیخین، و لم یجترئ علی عز و تفضیل عثمان إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، نعم وضع علی محمد ابن الحنفیة أنه بعد ما سمع من أبیه تفضیل الشیخین قال: و خشیت أن یقول عثمان، فقلت: ثم أنت؟ و هذا المتجاسر الذی زاد هذه الزیادة قد نسب تفضیل عثمان أیضا إلی علی علیه السلام و لو بالإبهام، حتی یتم له تفضیل الثلاثة.

ثم لا أدری أیّ داع دعا هذا الواضع إلی اختلاق هذه الزیادة بهذا الإبهام؟

و لعلّه استحیا أن یعزو تفضیل عثمان إلی علی علیه السلام صراحة، فلهذا أتی بقوله: ثم رجل آخر.

و علی الجملة: فسیاق البخاری یشهد ببطلان هذه الزیادة.

و أمّا بطلان أصل الخبرین و ما ذکره السخاوی فی هذا الکلام فیظهر بالوجوه الآتیة:

دعوی إجماع الصحابة و التابعین علی أفضلیة الشیخین فاسدة ... ص: ۹۵

أحدها: إن دعوی اجماع الصحابة و التابعین فمن بعدهم علی أنّ أفضل الصحابة أبو بکر ثم عمر، کذب محض، و لنا علی بطلانها وجوه عدیدة و براهین سدیدة، ذکرناها فی قسم (حدیث الطیر).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۶

لو سلّمنا انعقاده فحدیث مدینة العلم و غیره یبطله ... ص: ۹۶

و الثانی: و علی فرض انعقاد هذا الإجماع، فإن

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و غیره من أحادیث مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، الدالّة علی أفضلیّته تبطل هذا الإجماع، و تسقطه عن الإعتبار، لأن الإجماع القائم علی خلاف النّص لا اعتبار به و لا یصغی إلیه.

عدم صحّة معنی حدیث ابن عمر فی المفاضلة ... ص: ۹۶

و الثالث: إنّ الاستدلال بحدیث ابن عمر من قبیل استشهاد ابن آوی بذنبه، فمن هو ابن عمر و أیّ وزن لکلامه فی مثل هذه الأمور؟ علی أنّه رجل مقدوح مطعون فیه، کما لا یخفی علی من یراجع کتاب (استقصاء الإفحام فی ردّ منتهی الکلام). و مع ذلک کلّه فقد نصّ الحافظ ابن عبد البر علی انّه لا یصح معناه حیث قال ما نصّه: «قال أبو عمر: من قال بحدیث ابن عمر: کنّا نقول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أبو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت. یعنی فلا نفاضل. و هو الذی أنکر ابن معین، و تکلّم فیه بکلام غلیظ، لأن القائل بذلک قد قال خلاف ما اجتمع علیه السنّة من السلف و الخلف، من أهل الفقه و الآثار، أنّ علیا کرم اللّه وجهه أفضل الناس بعد عثمان، هذا ممّا لم یختلفوا فیه، و إنما اختلفوا فی تفضیل علی و عثمان. و اختلف السلف أیضا فی تفضیل علی رضی اللّه عنه و أبی بکر رضی اللّه عنه. و فی إجماع الجمیع الذین وصفناه دلیل علی أن حدیث ابن عمر و هم و غلط، و أنّه لا یصح معناه و إن کان اسناده صحیحا، و یلزم من قال به أن یقول بحدیث جابر و حدیث أبی سعید: کنّا نبیع أمهات الأولاد علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هم لا یقولون بذلک، فقد ناقضوا. و باللّه التوفیق» [۱].

[۱] الاستیعاب ۳/ ۱۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۷

عدم صحّة سند حدیث ابن عمر ... ص: ۹۷

و الرّابع: إنّه و إن نصّ ابن عبد البر علی بطلان حدیث ابن عمر معنی، فإنّه لم ینصف فی وصف هذا الحدیث بالصحة سندا، و شرح ذلک: أنّ لهذا الحدیث طریقین فقط فی البخاری، و کلاهما مقدوح و مجروح. و نحن نذکر أوّلا کلا طریقی الحدیث ثم نتکلّم فی سندیهما:

قال البخاری فی مناقب أبی بکر: «حدّثنا عبد العزیز بن عبد اللّه، ثنا سلیمان عن یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال: کنا نخیّر بین الناس فی زمان [زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فنخیّر أبا بکر ثم عمر بن الخطاب ثم عثمان بن عفان» [۱].

و قال فی مناقب عثمان: «حدّثنا محمد بن حاتم بن بزیع، ثنا شاذان، ثنا عبد العزیز بن أبی سلمة الماجشون عن عبید اللّه عن نافع عن ابن عمر قال: کنّا فی زمن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا نعدل بأبی بکر أحدا ثم عمر ثم عثمان. ثم نترک أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لا نفاضل بینهم. تابعه عبد اللّه بن صالح عن عبد العزیز» [۲].

النّظر فی الطریق الأوّل ... ص: ۹۷

أما الطریق الأول- ففیه: «عبد العزیز بن عبد اللّه الأویسی» ضعّفه أبو داود، قال ابن حجر: «و فی سؤالات أبی عبید الآجری عن أبی داود قال:

عبد العزیز الأویسی ضعیف» [۳].

و فیه: «سلیمان بن بلال» و هو أیضا مجروح، قال ابن حجر: «و قال ابن

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۶۳.

[۲] صحیح البخاری ۵/ ۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۶/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۸

الجنید عن ابن معین انما وضعه عند اهل المدینة أنّه کان علی السوق، و کان أروی الناس عن یحیی بن سعید» [۱]. قال: «قال ابن شاهین فی کتاب الثقات: قال عثمان بن أبی شیبة: لا بأس به و لیس ممن یعتمد علی حدیثه» [۲].

و فیه: «نافع» و هو أیضا مجروح، قال ابن عبد البر: «و قد روی عن أبی حنیفة أنه قیل له: مالک لا تروی عن عطا؟ قال: لأنی رأیته یفتی بالمتعة. و قیل له: مالک لا تروی عن نافع؟ قال: رأیته یفتی بإتیان النساء فی أعجازهنّ فترکته» [۳] و فی (تفسیر الرازی): «ذهب أکثر العلماء إلی ان المراد من الآیة: أنّ الرجل مخیّر بین أن یأتیها من قبلها فی قبلها، و بین أن یأتیها من دبرها فی قبلها.

فقوله: أَنَّی شِئْتُمْ محمول علی ذلک. و نقل نافع عن ابن عمر أنه کان یقول:

المراد من الآیة تجویز إتیان النساء فی أدبارهنّ، و سائر الناس کذبّوا نافعا فی هذه الروایة» [۴].

أقول: و قد كان على أهل الإنصاف تكذيب نافع فى هذه الرّوايۀ أيضا.

أضف إلى ذلك إنكاره أن يكون على عمر بن الخطاب دين، و هذا الإنكار يدلّ على تمادى الرجل فى الكذب و جرأته على الافتراء، لأنّ دين عمر أمر محقّق ثابت لا يقبل الإنكار من أى شخص. أخرج البخارى عن عمر أنّه قال: «يا عبد اللّه بن عمر، أنظر ما علىّ من الدّين، فحسبوه فوجدوه ستۀ و ثمانين ألفا أو نحوه. قال: إن و فى له مال آل عمر فأدّه من أموالهم، و الّا فسل فى بنى عدى بن كعب، فإن لم تف أموالهم فسل فى قريش، و لا تعدهم إلى غيرهم، فأدّ عنّى هذا المال» [۵].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۵۴.

[۲] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۴۵.

[۳] جامع بيان العلم ۲/ ۱۵۳.

[۴] تفسير الرازى ۶/ ۷۱.

[۵] صحيح البخارى ۵/ ۷۸.

نفحات الازهار فى خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۹۹

و قد ذكر ابن حجر إنكار نافع هذا الدّين، فى شرح الحديث بقوله: «و قد أنكر نافع مولى ابن عمر أن يكون على عمر دين، فروى عمر بن شبّۀ فى كتاب المدينۀ بإسناد صحيح أنّ نافعا قال: من أين يكون على عمر دين؟ و قد باع رجل من ورثته ميراثه بمائۀ ألف. انتهى» ثم قال ابن حجر: «و هذا لا ينفى أن يكون عند موته عليه دين، فقد يكون الشخص كثير المال، و لا يستلزم نفى الدين عنه، فلعلّ نافعا أنكر أن يكون دينه لم يقض» [۱].

و لا يخفى عليك أنّ الاحتمال الذى ذكره ابن حجر لا يساعده لفظ الروايۀ عن نافع: «من أين يكون على عمر دين» فإنه ينكر أصل الدين، و لا تعرّض له لقضائه و عدم قضائه. هذا أوّلا. و ثانيا: إنما استشهد نافع ببيع أحد ورثۀ عمر ميراثه بمائۀ ألف لأجل إنكار الدين من أصله، لا لأجل انكار أن يكون دينه لم يقض.

على أنّ ابن حجر نفسه قال: و قد أنكر نافع مولى ابن عمر أن يكون على عمر دين، فالحمل الذى ذكره ابن حجر لا ينفع نافعا، و لعلّه من هنا ذكر العينى إنكار نافع و لم يذكر ما ذكره ابن حجر العسقلانى [۲].

النّظر فى الطريق الثانى ... ص: ۹۹

و أمّا الطرق الثانى- فمداره على «نافع» و قد عرفته.

و فيه: «عبيد اللّه بن عمر العمرى» و هو من أولاد عمر، و لذلك فهو متّهم فى هذا الحديث و أمثاله.

حديث ابن عمر بلفظ صريح فى أفضليۀ الامام ... ص: ۹۹

و الخامس: و على فرض التسليم بأن يكون لحديث ابن عمر أصل من جهۀ

---

[۱] فتح البارى ۷: ۵۳.

[۲] عمدۀ القارى فى شرح البخارى ۱۶/ ۲۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۰

السند، فإنّ أصله من جهة المتن لا یدل علی مطلوب أهل السنّة، بل یدل علی عکسه، و هذا نصّه «عن أبی وائل عن عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنه قال: کنّا إذا عدّدنا أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قلنا: أبو بکر و عمر و عثمان. فقال رجل: یا أبا عبد الرحمن فعلی؟! قال: علی من أهل البیت لا یقاس به أحد، مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و فی درجته، إنّ اللّه یقول: الَّذِینَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّیَّتُهُمْ بِإِیمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ ففاطمة مع رسول اللّه (صلّی اللّه علیه و سلّم) فی درجته و علی معها» [۱].

فابن عمر یصرّح فی هذا الحدیث بأفضلیّة الامام علیه السلام من الصحابة قاطبة، و أنه کان یفضّل الثلاثة علی الترتیب المذکور فی خصوص الصحابة، و أما علی علیه السلام فلا یقاس به، مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی درجته بحکم الآیة المبارکة.. و بعد هذا التصریح من ابن عمر لیس لأحد أن ینسب إلیه تفضیل أبی بکر علی الامام علیه الصلاة و السّلام، و یستند إلیه فی مقابلة الامامیة.

و من هنا یظهر لک تحریف البخاری و تصرّفه فی هذا الحدیث، و هذه من عظائم مکایده فی کتابه.

تصریح ابن عمر بأفضلیة الامام فی أحادیث أخری ... ص: ۱۰۰

أضف إلی ذلک الأحادیث الأخری، التی صرّح ابن عمر فیها بأفضلیة الامام علیه السلام مطلقا، و نهی عن المقایسة بینه و بین سائر الأصحاب، مستشهدا ببعض فضائله الثابتة، قال ابن حجر: «و عن ابن عمر قال: کنّا نقول زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خیر الناس، ثم أبو بکر ثم عمر. و لقد أعطی علی بن أبی طالب ثلاث خصال، لأن یکون لی واحدة منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم: زوّجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ابنته

---

[۱] المودة فی القربی، ینابیع المودّة: ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۱

و ولدت له، و سدّ الأبواب إلّا بابه فی المسجد، و أعطاه الرایة یوم خیبر. أخرجه أحمد، و إسناده حسن.

و أخرج النسائی من طریق العلاء بن عراء- بمهملات- قال: فقلت لابن عمر: أخبرنی عن علی و عثمان. فذکر الحدیث و فیه: و أما علی فلا تسأل عنه أحدا، و انظر إلی منزلته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قد سدّ أبوابنا فی المسجد و أقرّ بابه. و رجاله الصحیح، إلّا العلاء و قد وثّقه یحیی بن معین و غیره.

و هذه الأحادیث یقوّی بعضها بعضا، و کلّ طریق منها صالح للاحتجاج فضلا عن مجموعها» [۱].

و قال ابن حجر: «و قد اعترف ابن عمر بتقدیم علی علی غیره. کما تقدّم فی حدیثه الذی أوردته فی الباب الذی قبله» [۲].

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) بشرح حدیث ابن عمر فی المفاضلة: «قوله: لا نفاضل بینهم. قالوا: أراد الشیوخ و ذوی الأسنان، الذین إذا حزن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أمر شاورهم. و علی رضی اللّه عنه کان فی زمنه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیث السن. و إلّا فأفضلیته من ورائهم لا ینکرها أحد. و أیضا: التفاضل ثابت بین الصحابة بلا شبهة، کأهل بدر و أهل بیعة الرضوان و علماء الصحابة. و أخرج أحمد عن ابن عمر أنه قال: کنّا فی زمن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نری خیر الناس بعد رسول اللّه أبا بکر ثم عمر.

و قال: و أمّا علی بن أبی طالب فقد أوتی ثلاث خصال لو کان لی واحد منها کان خیرا من الدنیا و ما فیها، زوّجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بنته فکان له منه ولد، و سدّ أبواب الناس إلّا بابه، و أعطاه رایته یوم خیبر.

و روی النسائی أنّه سئل ابن عمر: ما تقول فی عثمان و علی؟ فحدّث بهذا

[۱] فتح الباری ۷/ ۱۲.

[۲] نفس المصدر ۷/ ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۲

الحدیث ثم قال: لا تسألوا عن علی و لا تقیسوا أحدا علیه، سدّ أبوابنا إلّا بابه».

و یؤیّد

ما أخرجه النسائی ما رواه أبو الحسن ابن المغازلی بسنده عن نافع قال: «قلت لابن عمر: من خیر الناس بعد رسول اللّه؟ قال: ما أنت و ذاک لا أم لک. ثم قال: استغفر اللّه، خیرهم بعده من کان یحلّ له ما کان یحلّ له، و یحرم علیه ما کان یحرم علیه. قلت: من هو؟ قال: علی سدّ أبواب المسجد و ترک باب علی و قال له: لک فی هذا المسجد ما لی و علیک فیه ما علیّ، و أنت وارثی و وصیّ، تقضی دینی و تنجز عداتی و تقتل علی سنّتی، کذب من زعم أنه یبغضک و یحبنی» [۱].

و هذه الأحادیث و غیرها ألجأت الملّا علی القاری إلی أن یبذل بعض الإنصاف، فیقول فی شرح حدیث ابن عمر الذی تمسّک به السخاوی: «و لعلّ هذا التفاضل بین الأصحاب، و أمّا أهل البیت فهم أخص منهم، و حکمهم یغایرهم، فلا یرد عدم ذکر علی و الحسنین و العمّین رضی اللّه عنهم أجمعین» [۲].

تأملات القوم فی حدیث ابن عمر ... ص: ۱۰۲

ثم إن حدیث ابن عمر فی المفاضلة- و إن ذکره بعض أسلاف أهل السنة فی فضل المشایخ- غیر واضح لدی المحققین المنقّدین منهم فی الحدیث، فقد احتملوا فیه وجوها مختلفة، و لم یتحقّق عندهم کونه واردا فی مسألة التفضیل و التقدیم فحسب. قال ابن عبد البر: «روی یحیی بن سعید و عبید اللّه بن عمر و عبد العزیز ابن أبی سلمة عن نافع عن أبن عمر أنه قال: کنّا نقول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أبو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت. فقیل: هذا فی الفضل، و قیل: فی الخلافة» [۳].

و قال ابن الأثیر: «قال: و حدّثنا محمد بن عیسی حدثنا أحمد بن إبراهیم

[۱] المناقب لابن المغازلی ۲۶۱.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۲۷.

[۳] الاستیعاب ۳/ ۱۰۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۳

الدورقی، حدثنا العلاء بن عبد الرحمن العطار، حدّثنا الحارث بن عمیر عن عبید اللّه بن عمر عن نافع عن ابن عمر قال: کنّا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حی: أبو بکر و عمر و عثمان. فقیل: فی التفضیل. و قیل: فی الخلافة» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و قد جاء فی بعض الطرق فی حدیث ابن عمر تقیید الخیریة المذکورة و الأفضلیة بما یتعلّق بالخلافة، و ذلک فیما أخرجه ابن عساکر عن عبد اللّه بن یسار عن سالم عن ابن عمر قال: إنکم لتعلمون أنا کنّا نقول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أبو بکر و عمر و عثمان- یعنی فی الخلافة- کذا فی أصل الحدیث. و من طریق عبید اللّه عن نافع عن ابن عمر کنّا نقول فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من یکون أولی الناس بهذا الأمر. فنقول:

أبو بکر ثم عمر» [۲].

و من الوجوه المذکورة فیه هو: أنّ اللّه قد رضی عن الثلاثة، فلا علاقة للحدیث بالتفضیل و لا بالخلافة، قال شمس الدین الخلخالی: «قوله: [أبو بکر و عمر و عثمان مقول لقوله: [نقول و [رسول اللّه حی جملة حالیة معترضة، أبو بکر و ما عطف علیه مبتدأ، و خبره: [رضی اللّه عنهم » [۳].

و قال القاری: «عن ابن عمر رضی اللّه عنهما قال: [کنّا نقول و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حی جملة حالیة معترضة بین القول و مقوله [أبو بکر و عمر و عثمان أی علی هذا الترتیب عند ذکرهم و بیان أمرهم [رضی اللّه عنهم و قال شارحه: أبو بکر و ما عطف علیه مبتدأ، خبره رضی اللّه عنهم، و الجملة مقول القول، و رسول اللّه حی جملة معترضة، أی: کنا نذکر هؤلاء الثلاثة بأنّ اللّه تعالی رضی عنهم» [۴].

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۳۷۹.

[۲] فتح الباری ۷/ ۱۳.

[۳] المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط.

[۴] المرقاة فی المشکاة ۵/ ۵۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۴

و قال عبد الحق الدهلوی فی (اللّمعات): «قوله: أبو بکر و عمر و عثمان رضی اللّه عنهم. أی: کنّا هؤلاء الثلاثة بأنّ اللّه تعالی رضی عنهم. و یحتمل أن یکون [رضی اللّه عنهم دعاء من الرواة»....

أقول: فانظر یرحمک اللّه و أنصف ... أ فهل یجوز التمسّک لمسألة التفضیل البالغة الأهمیة بمثل حدیث هذا حاله عند اهل السّنة أنفسهم؟

رأی علی فی الشیخین ... ص: ۱۰۴

و السادس:

قول السخاوی «بل ثبت عن علی نفسه أنه قال: خیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أبو بکر ثم عمر ثم رجل آخر، فقال له ابنه محمد بن الحنفیّة: ثم أنت یا أبت؟ فکان یقول: ما أبوک إلّا رجل من المسلمین»

فریة واضحة، و کذبة لائحة، فإنّ الحدیث المذکور واحد من الأخبار المتعدّدة التی وضعها القوم و اختلقوها فی هذا الباب، و هذا لفظه فی البخاری:

«حدثنا محمد بن کثیر أنا سفیان، ثنا جامع بن أبی راشد، ثنا أبو یعلی عن محمد ابن الحنفیة قال قلت لأبی: أیّ الناس خیر بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال:

أبو بکر. قال قلت: ثم من؟ قال: عمر. و خشیت أن یقول: عثمان قلت: ثم أنت؟ قال: ما أنا إلّا رجل من المسلمین» [۱].

إن هذا الحدیث تکذبه الأدلّة القطعیة من الکتاب و السنّة المتواترة و الآثار الثابتة، الدالّة علی أفضلیة الإمام أمیر المؤمنین بعد النبی صلّی اللّه علیهما و آلهما و سلّم، و هذه الأدلّة کثیرة لا تعدّ و لا تحصی. و أیضا تکذّبه المطاعن الثابتة بالأدلة القطعیّة للشیخین و الثلاثة، و هی أیضا تفوق حدّ الحصر و العد...

و من أبین الدلائل علی بطلان هذا الحدیث الموضوع هو: أنّه لا ریب فی أنّ الامام علیه السلام کان یقول- فی مسألة منع أبی بکر الزهراء علیها السلام من المیراث- بکذب أبی بکر و عمر و ظلمهما و خیانتهما، و کان یظهر هذا الأمر للناس

[۱] صحیح البخاری ۵/ ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۵

کما اعترف به عمر بن الخطاب نفسه، و نعوذ باللّه من أن ننسب إلی الامام علیه السلام القول بتفضیل من یراه کاذبا آثما غادرا خائنا ...

أمّا أنّه کان یری أبا بکر و عمر کذلک فذاک أمر لا یخفی علی أدنی المتتبّعین و المسلّمین بالأخبار و الأحادیث، إلّا أنّا نذکر هنا طرفا من الشواهد علی ذلک،

فقد أخرج مسلم فی (الصحیح) فی کتاب الجهاد عن مالک بن أوس فی حدیث طویل أنّه قال عمر بن الخطاب لعلی و العباس ما هذا نصه: «فلّما توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال أبو بکر: أنا ولّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فجئتما تطلب میراثک من ابن أخیک، و یطلب هذا میراث امرأته من أبیها، فقال ابو بکر: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا نوّرث ما ترکنا صدقة.

فرأیتماه کاذبا آثما غادرا خائنا، و اللّه یعلم إنه لصادق بارّ راشد تابع للحق. ثم توفی أبو بکر فکنت أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ولیّ أبی بکر، فرأیتمانی کاذبا غادرا خائنا، و اللّه یعلم أنی لصادق بار راشد تابع للحق» [۱].

تحریف من البخاری ... ص: ۱۰۵

و الجدیر بالذکر هنا أنّ البخاری قد أخرج هذا الحدیث فی مواضع من کتابه، مع التصرّف فی متنه بأشکال مختلفة من التصرّف، کالتحریف و الإسقاط و التقطیع، کما هی عادته بالنسبة إلی أحادیث کثیرة، فأخرجه فی باب فرض الخمس باللفظ التالی: «قال عمر: ثم توفی اللّه نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و اللّه یعلم أنه فیها لصادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بکر فکنت أنا ولی أبی بکر فقبضتها سنتین من أمارتی، أعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بما عمل فیها

[۱] صحیح مسلم- کتاب الجهاد ۵/ ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۶

أبو بکر، و اللّه یعلم أنی فیها لصادق بار راشد تابع للحق» [۱].

و أخرجه فی کتاب المغازی باب حدیث بنی النضیر: «ثم توفی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال أبو بکر: فأنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضه أبو بکر فعمل فیه بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنتم حینئذ،- فأقبل علی علی و عباس و قال-: تذکران أن أبا بکر فیه کما تقولان، و اللّه یعلم إنه فیه لصادق بار راشد تابع للحق، ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر، فقبضته سنتین من أمارتی أعمل فیه بما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر، و اللّه یعلم أنی فیه صادق بار راشد تابع للحق» [۲].

و أخرجه فی کتاب النفقات باب حبس نفقة الرجل قوت سنته: «ثم توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضها أبو بکر یعمل فیها بما عمل به فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنتما حینئذ- و أقبل علی علی و عباس- تزعمان أن أبا بکر کذا و کذا، و اللّه یعلم أنه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر» [۳].

و أخرجه فی کتاب الفرائض باب قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: لا نورّث ما ترکناه صدقة

: «فتوفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضها فعمل بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضتها سنتین أعمل فیها ما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر» [۴].

---

[۱] صحیح البخاری ۴/ ۵۰۳.

[۲] صحیح البخاری ۵/ ۱۸۸.

[۳] صحیح البخاری ۷/ ۱۲۰.

[۴] صحیح البخاری ۸/ ۵۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۷

و أخرجه فی کتاب الاعتصام باب ما یکره من التعمّق و التنازع: «ثم توفی اللّه نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال أبو بکر: أنا ولی رسول صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضها أبو بکر، فعمل فیها بما عمل فیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنتما حینئذ، و أقبل علی علی و عباس فقال-: تزعمان أن أبا بکر فیها کذا. و اللّه یعلم أنه فیها صادق بار راشد تابع للحق. ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبی بکر، فقبضتها سنتین أعمل فیها بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر» [۱].

و إنّ کلّ سعی البخاری ینصبّ علی ستر معایب الشیخین التی لا تخفی علی کلّ ذی عینین، لکنّ شرّاح صحیح البخاری لم یهتدوا إلی الغرض الذی دعا البخاری إلی ما صنع، فباحوا بالحقیقة التی أراد البخاری کتمها، مع نسبة هذه الصنیعة الشنیعة إلی الزهری، قال ابن حجر العسقلانی فی شرح الحدیث فی باب الخمس: «قوله: ثم توفی اللّه نبیه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضها أبو بکر فعمل فیها بما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. زاد فی روایة عقیل: و أنتما حینئذ و أقبل علی علی و عباس:

تزعمان أنّ أبا بکر کذا و کذا. و فی روایة شعیب: کما تقولان، و

فی روایة مسلم من الزیادة: فجئتما تطلب میراثک من ابن أخیک، و یطلب هذا میراث امرأته من أبیها، فقال أبو بکر: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا نورّث ما ترکناه صدقة

، فرأیتماه کاذبا آثما غادرا خائنا.

و کأنّ الزهری کان یحدّث به تارة فیصرّح، و تارة فیکنی، و کذلک مالک».

و قال ابن حجر بشرح الحدیث فی باب ما یکره من التعمق و التنازع:

«و قوله: تزعمان أن أبا بکر فیها کذا. هکذا هنا وقع بالإبهام، و قد بیّنت فی شرح الروایة الماضیة فی فرض الخمس أن تفسیر ذلک وقع فی روایة مسلم، و خلت

---

[۱] صحیح البخاری ۹/ ۷۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۸

الروایة المذکورة عن ذلک إبهاما».

و کذلک فعل أبو بکر أحمد بن عبد العزیز الجوهری، صاحب کتاب (السقیفة)، حیث ذکر حدیث «کاذبا آثما غادرا خائنا» بألفاظ أخری، فقد أورد فی کتابه المذکور حدیث مالک بن أوس باللفظ الآتی: «ثم توفی فقال أبو بکر: أنا ولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضه اللّه و قد عمل فیها بما عمل به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنتما حینئذ، و التفت إلی علی و العباس: تزعمان أنّ أبا بکر فیها ظالم فاجر، و اللّه یعلم أنه فیها لصادق بار راشد تابع للحق، ثم توفی اللّه أبا بکر فقلت: أنا أولی الناس بأبی بکر و برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقبضتها سنتین- أو قال: سنین- من أمارتی أعمل فیها مثل ما عمل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أبو بکر، ثم قال- و أقبل علی العباس و علی- تزعمان أنی فیها ظالم فاجر، و اللّه یعلم أنی لصادق بار راشد تابع للحق».

و رواه مرة أخری بطریق آخر أنّ عمر قال: «فلما توفّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقبضها أبو بکر، فجئت یا عباس تطلب میراثک من ابن أخیک، و جئت یا علی تطلب میراث زوجتک من أبیها، و زعمتما أنّ أبا بکر کان فیها خائنا فاجرا، و اللّه لقد کان امرأ مطیعا تابعا للحق، ثم توفی أبو بکر فقبضتها فجئتمانی تطلبان میراثکما، أما أنت یا عباس فتطلب میراثک من ابن أخیک، و أما علی فیطلب میراث زوجته من أبیها، و زعمتما أنی فیها خائن فاجر، و اللّه یعلم أنی فیها مطیع تابع للحق».

و رواه مرة ثالثة عن أبی البختری: «فکان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتصدق به و یقسم فضله، ثم توفی فولیه أبو بکر سنتین، یصنع فیها ما کان یصنع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنتما تقولان أنه کان بذلک خاطئا و کان بذلک ظالما، و ما کان بذلک إلّا راشدا، ثم ولیته بعد أبی بکر فقلت لکما: إن شئتما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۰۹

قبلتکماه علی عمل رسول اللّه و عهده الذی عهد فیه، فقلتما: نعم، و جئتمانی الآن تختصمان یقول هذا: أرید نصیبی من ابن أخی، و یقول هذا: أرید نصیبی من امرأتی، و اللّه لا أقضی بینکما إلّا بذلک».

نظرة فی سند حدیث مختلق ... ص: ۱۰۹

و إنّ ما ذکرناه یکفی فی الدلالة علی فساد الحدیث المزعوم الذی تمسّک به السخاوی، هذا مع أنّه مخدوش سندا، فقد عرفت أن البخاری یرویه عن محمد ابن کثیر و هو العبدی و هذا مجروح کما ذکر الذهبی بترجمته، حیث قال: «و روی أحمد ابن أبی خیثمة قال لنا: ابن معین لا تکتبوا عنه لم یکن بالثقة» [۱] و قال العسقلانی: «قال ابن معین: لم یکن بالثقة». قال: «و قال ابن الجنید عن ابن معین: کان فی حدیثه ألفاظ کامنة ضعیفة، ثم سألت عنه فقال: لم یکن بأهل أن یکتب عنه» [۲].

و فی طریقه سفیان الثوری و قد کان یدلّس عن الضعفاء کما ذکره الذهبی و ابن حجر العسقلانی [۳] و غیرهما.

بل لقد اشتهر بتدلیس التسویة، الذی قالوا بأنّه أفحش أنواع التدلیس مطلقا و شرّها [۴]، قال السّیوطی: «قال العراقی: و هو قادح فیمن تعمّد فعله، و قال شیخ الإسلام: لا شک أنه جرح و إن وصف به الثوری و الأعمش، فلا اعتذار أنهما لا یفعلانه إلّا فی حق من یکون ثقة عندهما ضعیفا عند غیرهما» [۵].

و قال القاری: «و هذا القسم من التدلیس مکروه جدّا، و فاعله مذموم عند أکثر

---

[۱] میزان الاعتدال ۴/ ۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۹/ ۳۷۱.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۱۶۹، تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۱.

[۴] أنظر تدریب الراوی ۱/ ۱۸۶ و غیره.

[۵] تدریب الراوی ۱/ ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۰

العلماء، و من عرف به فهو مجروح عند جماعة، لا یقبل روایته بیّن السّماع أو لم یبیّنه» [۱].

و قال ابن الجوزی فی ذم التدلیس: «هذا خیانة منهم علی الشرع» [۲].

و قال أیضا: «هو من أعظم الجنایات علی الشریعة» [۳].

و قال النووی: «التدلیس قسمان: أحدهما: أن یروی عمّن عاصره ما لم یسمع منه، موهما سماعه، قائلا: فلان أو عن فلان أو نحوه، و ربما لم یسقط شیخه و أسقط غیره، ضعیفا أو صغیرا، تحسینا لصورة الحدیث. و هذا القسم مکروه جدا، ذمّه أکثر العلماء، و کان شعبة من أشدّهم ذمّا له، و ظاهر کلامه أنه حرام، و تحریمه ظاهر، فإنه یوهم الاحتجاج بما لا یجوز الاحتجاج به، و یسبب أیضا إلی إسقاط العمل بروایات نفسه، مع ما فیه من الغرور، ثم إنّ مفسدته دائمة، و بعض هذا یکفی فی التحریم، فکیف باجتماع هذه الأمور» [۴].

هذا، و لسفیان الثوری قوادح أخری، منها: القول بمذهب الخوارج، و منها: الحسد لأبی حنیفة و العداوة له و الطعن فیه ... ذکرها أبو المؤیّد محمود بن محمد الخوارزمی [۵]، و هذا القوادح تسقط الثوری عن درجة الاعتبار لدی أهل السنة، لا سیّما الحنفیّة منهم کما لا یخفی.

و من أعظم قوادح «سفیان الثوری» اعتراضه علی الإمام الصادق علیه السّلام،

قال الشعرانی: «و دخل علیه الثوری رضی اللّه عنه، فرأی علیه جبّة من خز، فقال له: إنکم من بیت نبوة تلبسون هذا!! فقال: ما تدری، أدخل یدک، فإذا تحته مسح من شعر خشن، ثم قال: یا ثوری أرنی تحت جبّتک، فوجد تحتها

---

[۱] شرح شرح نخبة الفکر ۱۱۲.

[۲] تلبیس إبلیس ۳۴.

[۳] الموضوعات ۱/ ۵۲.

[۴] المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱/ ۳۳.

[۵] جامع مسانید أبی حنیفة ۲/ ۴۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۱

قمیصا أرق من بیاض البیض، فخجل سفیان، ثم قال: یا ثوری لا تکثر الدخول علینا، تضرّنا و نضرّک» [۱].

فظهر أنّ الحدیث الذی أخرجه البخاری عن محمد بن الحنفیّة، حدیث مختلق مکذوب.

حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱

و مثله فی الاختلاق و البطلان الحدیث الآخر، الذی رواه المتقی: «عن زید ابن علی بن الحسینی قال: سمعت أبی علی بن الحسین یقول: سمعت أبی الحسین ابن علی یقول: قلت لأبی بکر: یا أبا بکر من خیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال لی: أبوک. فسألت أبی علیا فقلت: من خیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقال: أبو بکر- الدغولی، کر» [۲].

فإنّ آثار الکذب و الافتراء لائحة علیه و بادیة فیه، کما لا یخفی علی کلّ منصف نبیه، علی أنّه حدیث لم نقف له علی سند، و قد صرّح (الدهلوی) بأنّ کلّ حدیث لا سند صحیح له فهو ساقط عن درجة الاعتبار.

حدیث مختلق آخر ... ص: ۱۱۱

و لّما رأی بعض الوضّاعین من أهل السنّة وضوح فظاعة ما وضع عن لسان الامام علیه السلام فی تفضیل الشیخین مطلقا، عمد إلی وضع حدیث عن لسانه ینصّ علی أفضلیتهما من جمیع الأصحاب سوی أهل البیت،

فقد روی المتقی:

«عن أبی البختری قال: خطب علی فقال: ألا- إن خیر هذه الأمة بعد نبّیها أبو بکر و عمر. فقال رجل: و أنت یا أمیر المؤمنین؟ فقال: نحن أهل البیت لا یوازینا

---

[۱] لواقح الأنوار ۱/ ۳۲.

[۲] کنز العمال ۱۲/ ۴۸۹.

أحد. حل» [۱]

. و هذا أیضا حدیث مختلق، فإنّ من یری الشیخین «کاذبین آثمین غادرین خائنین» کیف یفضّلهما علی سلمان و أبی ذر و المقداد و عمار بن یاسر و نظرائهم؟! إن هذا إلّا إفک مبین.

علی أنّ راویه «أبو البختری» لم یسمع من الامام علیه السلام شیئا، و إنما کان یرسل عنه کثیرا، قال ابن حجر: «سعید بن فیروز، و هو ابن أبی عمران، أبو البختری الطائی مولاهم الکوفی، روی عن: أبیه، و ابن عباس، و ابن عمر، و أبی سعید، و أبی کبشة و أبی برزة، و یعلی بن مرة، و أبی عبد الرحمن السلمی، و الحارث الأعور. و أرسل عن: عمر، و علی و حذیفة، و سلمان، و ابن مسعود. و عنه:

عمرو بن مرة، و عبد الأعلی بن عامر، و عطاء بن السائب، و سلمة بن کهیل و یونس بن حبان، و حبیب بن أبی ثابت، و یزید بن أبی زیاد، و غیرهم.

قال عبد اللّه بن شعیب عن ابن معین: أبو البختری الطائی اسمه سعید، و هو ثبت، و لم یسمع من علی شیئا» [۲].

و لکثرة روایته عن الأصحاب مع عدم سماعه منهم حکم بعض نقدة الحدیث بضعف مراسیله قال ابن سعد ...: «کان کثیر الحدیث، یرسل حدیثه و یروی عن الصحابة، و لم یسمع من کثیر أحد، فما کان من حدیثه سماعا فهو حسن، و ما کان عن إرسال فهو ضعیف» [۳].

و قال بن حجر ایضا: «قال أبو أحمد الحاکم فی الکنی: لیس بالقوی عندهم» ثم قال ابن حجر: «کذا قال و هو سهو» [۴] قلت: و هو تحکّم محض.

---

[۱] کنز العمّال ۱۳/ ۷.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۶۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۶۵.

[۴] تهذیب التهذیب ۴/ ۶۵.

۷ مع السیوطی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۳

و ممّن تنطّع و تعنّت فی باب حدیث مدینة العلم: جلال الدین السّیوطی، إذ قال بشرح

حدیث: أنا دار الحکمة

: «قال الطیبی: تمسّک الشیعة بهذا الحدیث فی أنّ أخذ العلم و الحکمة مختص به، لا یتجاوزه إلی غیره إلّا بواسطته، لأن الدار إنما یدخل إلیها من بابها. و لا حجة لهم فیه، إذ لیس دار الجنة بأوسع من دار الحکمة، و لها ثمانیة أبواب» [۱].

و هذا نفس کلام الطّیبی الذی تقدّم الکلام علیه بالتّفصیل، و أوضحنا بطلانه بما لا مزید علیه، و اللّه ولی التوفیق.

---

[۱] قوت المغتذی فی شرح الترمذی. کتاب المناقب، باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۴

۸ مع السمهودی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۱۴

اشارة

و حاول علی بن عبد اللّه السمهودی صرف

حدیث أنا مدینة العلم

عن مفاده الصّریح فیه، بما یحیّر الأفهام، فقال بعد أن أورد بعض ما یدل علی أعلمیّة الإمام علیه السلام: «قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلة علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه الامام أحمد فی الفضائل عن علی رضی اللّه عنه، و الحاکم فی المناقب من مستدرکه، و الطبرانی فی معجمه الکبیر، و أبو الشیخ ابن حیان فی السنة له، و غیرهم کلّهم عن ابن عباس مرفوعا به بزیادة: فمن أتی العلم فلیأت الباب.

و رواه الترمذی من حدیث علی مرفوعا: انا مدینة العلم و علی بابها

، و قال الترمذی عقب هذا: انه منکر. و کذا قال شیخه البخاری، و قال الحاکم عقب الأول: إنه صحیح الإسناد، أورده ابن الجوزی من الثانی فی الموضوعات. و قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب أنه حسن باعتبار طرقه، لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. و کذا قال الحافظ ابن حجر فی فتوی له.

و لا ینافیه تفضیل أبی بکر رضی اللّه عنه مطلقا، بشهادة علی و غیره بذلک له، و شهد له بالعلم أیضا،

فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم و ما اختلفوا فی شیء إلّا کان الحق معه

. و عدم اشتهار علمه لعدم طول مدّته بعد الاحتیاج إلیه بموت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

و فی هذا الکلام نظر من وجوه:

۱- نسبة الطعن إلی البخاری و الترمذی کذب ... ص: ۱۱۴

إنّ السمهودی- و إن لم ینکر أصل الحدیث، بل حقّقه و أثبته عن جماعة من

---

[۱] جواهر العقدین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۵

أئمة مذهبه- نسب إلی الترمذی أنه قال عقب الحدیث: «هذا منکر». و قد أثبتنا سابقا عدم صحّة هذه النسبة، و أنّ الترمذی لم یقل هذا بعد هذا الحدیث أبدا، بل صریح الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (اللمعات فی شرح المشکاة) أنّ الترمذی قال: إنه حسن.

و یؤیّد هذا أنّ الترمذی قد حسّن حدیث «أنا دار الحکمة» - المؤیّد لحدیث:

«أنا مدینة العلم» - کما صرّح به المحبّ الطبری فی (ذخائر العقبی) و فی (الریاض النضرة). و کما نسب بعض المفسّرین إلی الترمذی القدح فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

فقد نسب إلیه ذلک بالنسبة إلی

حدیث «أنا دار الحکمة»

أیضا، کما فصّلناه فیما مضی فی ردّ کلام النووی.

علی أنّ کثیرا من محققی أهل السنّة ینقلون الحدیثین معا عن الترمذی، و ظاهر عباراتهم أنّه قد أخرجهما فی (الصحیح) من دون أیّ غمز فیهما، کما لا یخفی علی من راجع ما ذکرناه سابقا فی إثبات إخراج الترمذی لحدیث مدینة العلم، و فی إثبات إخراجه لحدیث دار الحکمة، من عبارات أئمة القوم الدالّة علی ذلک، و علیک بالتأمّل فیما ذکره ابن حجر المکی فی (الصواعق) و ما قاله العیدروس الیمنی فی (العقد النبوی) و ما أورده الصبان المصری فی (إسعاف الراغبین). فإن عبارات هؤلاء الأعلام أصرح فی المقصود و المطلوب.

و علی الجملة، فإن نسبة السمهودی القدح فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

إلی الترمذی کذب واضح، و لعلّه ذکر ذلک من غیر أن یراجع جامع الترمذی، فلو کان راجع النسخة الصحیحة منه لما نسب إلی الترمذی ذلک، بل النسخة المحرّفة من الترمذی کذلک، لأنّ الذی فعله المحرّفون هو إسقاط

حدیث «أنا مدینة العلم»

و إبقاء

حدیث «أنا دار الحکمة»

مع إضافة کلمة «منکر» إلیه، و لم نجد نسخة صحیحة و لا محرّفة ذکر فیها

حدیث «أنا مدینة العلم»

مع لفظة «منکر»، و من ادّعی فعلیه البیان.

و أما نسبة القول بأنّه منکر إلی البخاری فباطلة کذلک، ففی (اللآلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۶

المنثورة) و (المقاصد الحسنة) أنّ البخاری قاله بالنسبة إلی

حدیث «أنا دار الحکمة».

فذکر هذا بالنّسبة إلی

حدیث «أنا مدینة العلم»

باطل.

۲- دعوی عدم المنافاة بین الحدیث و تفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶

ثم إنّ

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

یدل من وجوه کثیرة و بدلالة واضحة علی إمامة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام، و لا یشک عاقل فی دلالته علی أفضلیّة الامام و أعلمیّته المطلقة، فإمّا ینکر هذا الحدیث و یحکم بوضعه- کما صنع بعض النواصب- و إمّا ترفع الید عن الاعتقاد بتفضیل أبی بکر علی الامام علیه السّلام. فظهر بطلان قول السمهودی- بعد إثبات الحدیث و تحقیقه-: «و لا ینافیه تفضیل أبی بکر مطلقا»، إذ لا مناص من القول بأفضلیة الإمام علیه السلام مطلقا، بعد القول بثبوت الحدیث الشریف.

۳- دعوی شهادة الامام بتفضیل أبی بکر باطلة ... ص: ۱۱۶

و مثله فی البطلان دعواه شهادة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام بتفضیل أبی بکر، فقد عرفت فی جواب السخاوی: أن لا أصل للروایات المتضمّنة لهذا المعنی عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنها روایات مختلقة مکذوبة، باطلة سندا و متنا، و لا سیّما ما أخرجه البخاری و هو العمدة فیها، کما لا یخفی.

۴- دعوی شهادة غیر الامام بذلک باطلة ... ص: ۱۱۶

و من الذی شهد بذلک غیر الامام علیه السلام حتّی یقول السمهودی:

«بشهادة علی و غیره بذلک له»؟ لم نجد أحدا شهد بذلک من الصحابة العدول، و من ادّعی فعلیه البیان، و علینا إبطاله بأوضح الدلیل و البرهان ... و علی فرض صدور شیء فی حق أبی بکر من أحدهم فلا ریب فی عدم صلاحیته لأن یقابل به الوجوه الکثیرة علی أفضلیة أمیر المؤمنین المطلقة.

۵- دعوی شهادة الامام له بالعلم کاذبة ... ص: ۱۱۶

و من الدعاوی الکاذبة للسمهودی فی هذا الکلام قوله: «و شهد له بالعلم أیضا، فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم». فمن الذی روی ذلک؟ ولیت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۷

السمهودی ذکر له مصدرا و لو من موضوعات أسلافه؟! فالعجب منه کیف یستدلّ بما لا عین له و لا أثر فی الموضوعات فضلا عن الکتب الموصوفة بالصحاح!! مع أنّه لو کان قد أخرج فی الصحاح عندهم فضلا عن الموضوعات لم یکن حجة علی الإمامیة، و ما کان یجوز الاحتجاج به فی مقابلتهم...

۶- دعوی کون الحق مع أبی بکر فی موارد الاختلاف کاذبة ... ص: ۱۱۷

و من الدعاوی الکاذبة قول السمهودی: «و ما اختلفوا فی شیء إلّا کان الحق معه»، و هی دعوی بلا برهان، بل الأدلّة و البراهین علی بطلانها لا تعد و لا تحصی، و لو لم یمکن إلّا واقعة السقیفة و قضیة فدک و مسألة الخمس لکفی دلیلا و برهانا علی کون أبی بکر علی الخطأ و الباطل، فإنها أمور وقع فیها الاختلاف بین علی و أبی بکر، و لا یصدّق عاقل بکون الحق فیها مع أبی بکر، لثبوت عصمة أمیر المؤمنین و الصدّیقة الزهراء بالکتاب و السنة، أما أبو بکر فیعرّف نفسه بقوله: «إن لی شیطانا یعترینی».

۷- الاعتذار بقصر مدّة أبی بکر غیر مسموع ... ص: ۱۱۷

و کأنّ السمهودی ملتفت إلی ورود الإشکال علیه بأنه: لو کان أبو بکر أعلم الأصحاب مطلقا، فأین أقواله و آراؤه فی القضایا المختلفة؟ و لما ذا لم یشتهر بالعلم؟

فالتجأ إلی الاعتذار عن أبی بکر بقوله: «و عدم اشتهار علمه لعدم طول مدّته بعد الاحتیاج إلیه بموت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم». إلّا أنّ هذا الاعتذار غیر مسموع لدی ذوی الألباب و الأبصار، لوجوه:

أحدها: إن توقف اشتهار العلم علی طول المدة ممنوع، بل إن ملاک اشتهار العلم هو الکمال العلمی للشخص، فکلّما کان العلم أکثر کان الاشتهار به أکثر، ألا تری أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- علی قلة مکثه فی أمّته- اشتهر علمه بحیث لم یبلغ اشتهار علوم الأنبیاء السابقین علیه معشار اشتهار علمه، مع وجود مثل نوح فیهم الذی اشتهر بطول العمر حتی ضرب به المثل فیه.

فالحق هو أنّ أبا بکر لم یشتهر علمه لانتفاء الموضوع- و هو العلم- لا لوجود

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۱۲، ص: ۱۱۸

المانع و هو قصر مدّته.

و الثانی: سلّمنا التوقف المذکور، لکن مدّة أبی بکر منذ إسلامه حتی موته کانت طویلة، فلو کان أعلم الصحابة لظهرت آثار أعلمیته فی هذه المدة، و لاشتهر علمه، و أما التعلّل بعدم الاحتیاج إلیه فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و عند الاحتیاج إلیه بعد موت النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم تطل مدته، فلیس بنافع، لأن أعلم الصحابة محتاج إلیه علی کلّ حال، و لذا نری احتیاج الناس إلی أمیر المؤمنین علیه السلام- و هو الأعلم فی الواقع و الحقیقة- علی حیاة النبی و بعد وفاته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و من هنا نری رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یدلّ الأمة و یرشدهم نحو الامام

بقوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب».

و أیضا: قد اشتهرت قضایا الامام علیه السلام و فتاواه علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سواء فی سفره إلی الیمن أو فی المدینة المنوّرة.

أما أبو بکر فلم ینقل عنه ما یدل علی علمه فضلا عن أعلمیته فی مدّة خلافته مع احتیاج الامة إلیه بعد النبی، فضلا عن زمان حیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ثم إن ما ذکره السمهودی من أنّ زمان خلافة أبی بکر کان وقت اشتهار علمه، لکن منع من ذلک عدم طول مدتّه. ینافیه ما سیأتی عن البنبانی من أن عصر خلافة الثلاثة لم یکن زمان ظهور علومهم، بل إنّ اشتغالهم بأمور الخلافة حال دون إفادة الأمة و تعلیمهم، و أنّ ذلک هو السبب فی رجوعهم إلی أمیر المؤمنین علیه السلام. فإنّ بین هذین الزّعمین من التضاد ما لا یخفی علی أهل السداد و الرشاد.

و الثالث: سلّمنا أنّ السّبب فی عدم اشتهار علمه عدم طول مدتّه بعد الاحتیاج إلیه، إلّا أنّ هذا لا یحقّق غرض السمهودی، لأنه إن لم یشتهر علمه فلا أقل من عدم اشتهار جهله و ضلاله، و لکنّ المتتبع للأخبار و الآثار یعلم جیّدا بکثرة الموارد التی ظهر فیها جهل أبی بکر و عدم علمه بالأحکام الشرعیة، و قد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۱۹

تضمّن کتاب (تشیید المطاعن) طرفا من تلک الأخبار، و حینئذ لا مساغ لدعوی العلم لأبی بکر فضلا عن دعوی الأعلمیة المطلقة!!

۸- اعتراف الشیخین بأعلمیّة علی و رجوعهما إلیه ... ص: ۱۱۹

و بعد، فالعجب من السمهودی، کیف یدّعی الأعلمیّة لأبی بکر، و هو نفسه یروی- فیمن یروی- قسما من أخبار رجوع أبی بکر و عمر إلی أمیر المؤمنین و اعترافهما بما یفید أعلمیّته منهما؟! لقد ذکر السمهودی فی کتابه (جواهر العقدین) فی قضیّة حکم عمر برجم المرأة المجنونة، و نقض الامام علیه السلام ذلک الحکم: «و فی روایة: فقال عمر:

لو لا علی لهلک عمر. و روی بعضهم: إنه اتفق لعلی مع أبی بکر رضی اللّه عنهما نحو ذلک».

و قال فیه أیضا: «و قد أخرج ابن السّمان عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنّه سمع عمر یقول لعلی رضی اللّه عنهما- و قد سأله عن شیء فأجابه ففرّج عنه-: لا أبقانی اللّه بعدک یا علی»، و هذا دلیل واضح علی أعلمّیّة الإمام علیه السّلام. و قد اعترف السمهودی نفسه بکونه من شواهد

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

حیث قال: «قلت: هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلة علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث أنا مدینة العلم و علی بابها».

و قال السمهودی فی (جواهر العقدین): «قال الزّین العراقی فی شرح التقریب فی ترجمة علی رضی اللّه عنه، قال عمر: أقضانا علی، و کان یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو حسن».

قال: «و هذا التعوّذ رواه الدار قطنی و غیره، و لفظه: أعوذ باللّه من معضلة لیس لها أبو حسن».

قال: «و فی روایة له عن أبی سعید الخدری قال: قدمنا مع عمر مکة و معه علی بن أبی طالب، فذکر له علی شیئا، فقال عمر: أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۰

و قال: «أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه ما علمته».

و قال: «و قول عمر رضی اللّه عنه: علی أقضانا. رواه البخاری فی صحیحه، و نحوه عن جماعة من الصحابة».

و قال: «و الحاکم فی المستدرک عن ابن مسعود قال: کنا نتحدّث أنّ أقضی أهل المدینة علی. و قال: إنه صحیح و لم یخرجاه».

و قال: «و أصل ذلک: قصة بعثه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه إلی الیمن قاضیا، فقال: یا رسول اللّه بعثتنی أقضی بینهم و أنا شاب لا أدری ما القضاء؟ فضرب صلّی اللّه علیه و سلّم فی صدری و قال: اللهم اهده و ثبّت لسانه.

قال: فو الذی فلق الحبّة و برئ النسمة ما شککت فی قضاء بین اثنین. رواه أبو داود و الحاکم

و قال: صحیح الإسناد».

و قال: «روی أحمد و الطبرانی برجال وثّقوا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال لفاطمة رضی اللّه عنهما: أما ترضین أن زوّجتک أقدم أمّتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۱

۹ مع ابن روزبهان فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۲۱

اشارة

و قال الفضل بن روزبهان الشیرازی- و هو من مشاهیر المتکلّمین من أهل السنة، و المتأخرون عنه عیال علیه- فی جواب احتجاج العلّامة الحلّی

بقول الامام علیه السلام «سلونی قبل أن تفقدونی» و قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

قال ما نصه: «أقول: هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع و اطّلاعه علی أشتات العلوم و المعارف. و کلّ هذه الأمور مسلّمة، و لا دلیل علی النص، حیث أنّه لا یجب أن یکون الأعلم خلیفة، بل الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، و لو لم یکن أبو بکر أصلح للإمامة لما اختاروه».

أقول: لم یجد ابن روزبهان مناصا من الاعتراف بدلالة

حدیث أنا مدینة العلم

علی الأعلمیّة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام، غیر أنّه ینکر اشتراط الأعلمیّة فی الخلیفة، و من هنا یقول بأنّ هذا الحدیث لا یکون نصّا علی خلافة الامام علیه السلام، و یستدل باختیار الأمة أبا بکر للإمامة مع کونه غیر أعلم، و ما ذکره مردود من وجوه:

أحدها: إنّ

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

من الأدلة الواضحة علی خلافة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد بیّنا ذلک بوجوه عدیدة فیما سبق من الکتاب.

و الثانی: لقد دلّ الکتاب و السنة المتأیدة بأقوال المفسرین من أهل السنّة، علی تعیّن الأعلم للإمامة و الخلافة، و قد تقدّم بیان ذلک بالدلائل الکثیرة المفیدة للقطع و الیقین، و لو لم یکن فیها سوی ما ذکره اللّه سبحانه فی قصة آدم، و قصة طالوت، لکفی فی ذلک دلیلا و برهانا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۲

و الثالث: إنّه لا ریب فی کون الأعلم هو الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، و من هنا یظهر بطلان دعوی کون أبی بکر الأحفظ للحوزة و الأصلح للأمة، مع الاعتراف بکونه غیر أعلم، متی کان أبو بکر أحفظ للحوزة؟ أ فی میادین القتال و الجهاد مع الکفار؟ أو فی حلّ المشکلات و المعضلات؟

و الرّابع: إنّ الاستدلال باختیار الناس أبا بکر للخلافة واضح الفساد، إذ لو سلّمنا وقوع الاختیار من الناس، فإنّ الاشکال یرد أوّلا علی الذین اختاروه، ثم علی الذین یستدلّون بهذا الاختیار علی صحّة إمامة أبی بکر...

کلام آخر لابن روزبهان ... ص: ۱۲۲

اشارة

و لابن روزبهان فی باب حدیث مدینة العلم و

حدیث أنا دار الحکمة

، کلام آخر هو أعجب و أغرب من کلامه الذی ذکرناه، و بیان ذلک: أن العلّامة الحلی رحمه اللّه یقول: «المطلب الثانی- العلم. و

الناس کلّهم بلا خلاف عیال علی علیه السلام، فی المعارف الحقیقیة و العلوم الیقینیة و الأحکام الشرعیّة و القضایا النقلیة، لأنه علیه السلام کان فی غایة الذکاء و الحرص علی التعلّم، و ملازمته لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الذی هو أشفق الناس علیه عظیمة جدا، لا ینفک عنه لیلا و لا نهارا، فیکون بالضرورة أعلم من غیره. و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی حقّه: أقضاکم علی

. و القضاء یستلزم العلم و الدین. و

روی الترمذی فی صحیحه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و

روی البغوی فی الصحاح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها».

فقال ابن روزبهان فی جواب هذا الکلام: «ما ذکره المصنف من علم أمیر المؤمنین فلا شک فی أنه من علماء الأمة، و الناس محتاجون إلیه فیه، و کیف لا و هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف، فلا نزاع فیه لأحد. و أما ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح. و ما ذکره من صحاح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۳

البغوی فإنه قال: الحدیث غریب لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب، فکان ینبغی أن یذکر ما ذکره من معایب الحدیث، لیکون أمینا فی النقل».

و هذا الکلام غریب من وجوه:

۱- علی أعلم الأمة لا أنه من علماء الأمة فقط ... ص: ۱۲۳

إن قول ابن روزبهان: «ما ذکره المصنف من علم أمیر المؤمنین فلا شک أنّه من علماء الأمة» تفریط فی حق الامام علیه السلام، لأنّ الامام علیه السلام أعلم الأمة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما أثبتناه سالفا. هذا بالإضافة إلی اعتراف ابن روزبهان فی کلامه السابق بأعلمیّة الامام علیه الصلاة و السلام.

۲- الناس محتاجون الیه کاحتیاجهم الی النبی ... ص: ۱۲۳

و لیس احتیاج الناس إلی أمیر المؤمنین علیه السلام کاحتیاجهم إلی واحد من علماء الأمة، بل إنّ الناس کلّهم عیال علیه فی جمیع العلوم و الأحکام- کما ذکر العلّامة الحلی- لأنّه أقرب الناس إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أکثرهم ملازمة له، فهم کانوا یحتاجون إلیه فی العلم لکونه أعلمهم، فإن أراد ابن روزبهان من قوله: «و الناس محتاجون إلیه فیه» هذا المعنی فمرحبا بالوفاق، لانّ هذا المعنی یثبت خلافة الامام بعد النبی بلا فصل، لقبح تأمیر المحتاج البیّن الاحتیاج العظیم الاحواج، علی من هو غنی ملی بعلم صاحب المعراج صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. و إن أراد ابن روزبهان معنی آخر فقد کابر مکابرة بیّنة، و أغلب الظّن أنّه یرید المعنی الأوّل، لأنه اعترف بأعلمیته علیه السلام فی الکلام السابق.

۳- اعتراف ابن روزبهان بکون الامام وصی النبی فی إبلاغ العلم ... ص: ۱۲۳

و قول ابن روزبهان فی هذا الکلام: «کیف لا، و هو وصی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف» صریح فی أنه الامام بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، إذ لا یعقل أن یکون وصی النبی فی إبلاغ العلم و بدائع حقائق المعارف غیر الأعلم و غیر الامام من بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۴

لعدم انفکاک الأعلمیة عن مثل هذا العلم المنصوب، المخصوص بالعلم المصبوب، و لقبح ترجیح المرجوح و بطلان تفضیل المفضول.

ثم إنّ قوله: «فلا نزاع فیه لأحد» کلمة حق جرت علی لسانه، لکنّ ما استشهد به العلّامة الحلّی یدلّ علی أعلمیة الامام علیه السلام، و هذا هو المطلوب من الاستشهاد و الاستدلال، و الأعلمیة تلازم الامامة و الخلافة کما مرّ غیر مرة.

فإذا کان علی ابن روزبهان التسلیم بإمامة الامام، و ترک النزاع فی إمامته أیضا.

۴- اعترافه بروایة الترمذی ... ص: ۱۲۴

و قول ابن روزبهان: «و أما ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح» اعتراف بصحة

حدیث «أنا مدینة العلم»

سندا، و قد اعترف ابن روزبهان بدلالة هذا الحدیث علی أعلمیّة الامام علیه السّلام بالرغم من قیام البراهین المحکمة علی تعیّن الأعلم للخلافة عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أیضا، فإن حدیث مدینة العلم یدل بالوجوه العدیدة المذکورة سابقا علی إمامة الامام علیه السلام، فکان علی ابن روزبهان الاعتراف بالنتیجة کما اعترف بالمقدّمة.

۵- دفع إیراد ابن روزبهان علی العلامة الحلی ... ص: ۱۲۴

اشارة

و أمّا ما ذکره ابن روزبهان للطعن علی العلامة الحلی بقوله: «و ما ذکره من صحاح البغوی فإنه قال: الحدیث غریب لا یعرف هذا من أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب. فکان ینبغی أن یذکر ما ذکره من معایب الحدیث، لیکون أمینا فی النقل» فمردود بوجوه عدیدة:

اسقاطهم حدیث أنا مدینة العلم من صحیح الترمذی ... ص: ۱۲۴

أحدها: - ما الدلّیل علی وجود الجملة التی ذکرها ابن روزبهان فی نسخة العلّامة الحلی؟

إن اختلاف النسخ فی کتب الحدیث غیر عزیز، بل إنّ الکتب الموصوفة بالصّحاح عند أهل السنة مختلفة زیادة و نقیصة و تغییرا و تبدیلا، کما لا یخفی علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۵

من راجع (جامع الأصول لابن کثیر) و (مشکاة المصابیح للخطیب التبریزی) و (المرقاة لعلی القاری ...) و من الشواهد علی ذلک حدیث «أنا مدینة العلم»

و (صحیح الترمذی). فقد عرفت أنّ العلامة الحلی رحمه اللّه ینقل هذا الحدیث عن (صحیح الترمذی)، و یعترف ابن روزبهان بصحة ذلک قائلا: «و أمّا ما ذکره من صحیح الترمذی فصحیح»، و قد نقله عن الترمذی قبل العلّامة: ابن الأثیر الجزری فی (جامع الأصول) و محمد بن طلحة الشافعی فی (مطالب السؤول).

و اعترف ابن تیمیة الحرانی- و هو معاصر العلامة- فی (منهاج السنة) بروایة الترمذی حدیث مدینة العلم.

و نقله عن الترمذی جماعة من علماء السنّة المتأخرین عن العلامة الحلّی رحمه اللّه أمثال:

السید شهاب الدین أحمد فی کتابه (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

و جلال الدین السیوطی فی (تاریخ الخلفاء).

و حسین بن معین الدین المیبدی فی (الفواتح- شرح دیوان علی).

و محمد بن یوسف الشامی فی سیرته (سبل الهدی و الرشاد).

و ابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة).

و المیرزا مخدوم فی کتابه (نواقض الروافض).

و شیخ بن عبد اللّه العیدروس فی (العقد النبوی).

و محمود الشیخانی القادری فی (الصراط السوّی).

و الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أسماء رجال المشکاة).

و نور الدین الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیة).

و إبراهیم الکردی الکورانی فی (النبراس).

و محمد بن عبد الباقی الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنّیة).

و محمد الصبّان المصری فی (إسعاف الراغبین).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۶

و شهاب الدین العجیلی الشافعی فی (ذخیرة المآل).

و المولوی عبد العلی المشهور ببحر العلوم فی (شرح المثنوی).

...و مع ذلک کلّه ... فإنّ

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

غیر مذکور فی نسخ (الترمذی) الموجودة، و الموجود فیها هو حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها».

التّحریف فی المصابیح للبغوی ... ص: ۱۲۶

و کذلک الحال فی کتاب مصابیح السنة للبغوی، فکما أخرج فیه

حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها»

أخرج

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

، و قد نقل جماعة من أکابر علماء أهل السنة کالمحبّ الطبری فی (الریاض النضرة) و فی (ذخائر العقبی) و القاری فی (المرقاة) و أحمد بن الفضل المکی فی (وسیلة المآل) و غیرهم ... حدیث مدینة العلم عن (المصابیح للبغوی)، بل صرّح بعضهم بإخراج البغوی إیّاه فی قسم الحسان من أحادیث الکتاب المذکور ... لکنّ النسخ التی وقفنا علیها من (المصابیح) خالیة عن

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

فهذا تحریف فی (المصابیح) حذفا و إسقاطا، و لهم فیه تحریف زیادة و إلحاق، ففی الوقت الذی یلتزم البغوی بعدم إخراج المناکیر فی کتابه، و یصرّح فی أوّل کتابه بأن «ما کان فیها من ضعیف أو غریب أشرت إلیه، و أعرضت عن ذکر ما کان منکرا أو موضوعا» تجد فیه حدیثا وصف بأنه «منکر»، و هذا نصّه:

«عن أبی هریرة رضی اللّه عنه قال: کنّا عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فجاءه رجل أحسبه من قیس، فقال یا رسول اللّه: ألعن حمیرا؟

فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: رحم اللّه حمیرا أفواههم سلام و أیدیهم طعام و هم أهل أمن و إیمان- منکر» [۱]

---

[۱] مصابیح السنة- باب مناقب قریش و ذکر القبائل ۴/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۷

و من هنا تری المحققین من علمائهم یعترفون بأن لفظ «منکر» إلحاق و إقحام فی الکتاب، من قبل بعض من وصفوه بأهل المعرفة بالحدیث، قال شمس الدین محمد بن مظفر الخلخالی: «قوله: منکر. أی هذا الحدیث منکر. یحتمل أن إلحاق لفظ المنکر هاهنا من غیر المؤلّف، من بعض أهل المعرفة بالحدیث، لأنه لو کان یعلم أنه منکر لم یتعرّض له، لأنه قد التزم الإعراض عن ذکر المنکر فی عنوان الکتاب».

و فی (المرقاة): «قال شارح المصابیح: قوله منکر. هذا إلحاق من بعض أهل المعرفة بالحدیث، لأن المؤلف رحمه اللّه- یعنی محیی السنة- لو کان یعلم أنه منکر لم یتعرّض له، لأنه قد التزم الإعراض عن ذکر المنکر فی عنوان الکتاب، و اللّه أعلم بالصواب».

و بعد ... فإنّا لا نستبعد أن تکون العبارة التی ذکرها ابن روزبهان من المقحمات فی کتاب (المصابیح) من قبل بعض المتعصّبین، و إن وصفوا بأهل المعرفة بالحدیث ... و أنّها لم تکن فی نسخة العلّامة الحلّی رحمه اللّه و لذا لم یذکرها، فإشکال ابن روزبهان علی العلامة فی غیر محلّه.

و الثانی: لو فرضنا کون العبارة من کلام البغوی، و أنّها کانت موجودة فی نسخة العلامة الحلّی رحمه اللّه، فإنّ الذی تفوّه به ابن روزبهان غیر وارد کذلک، لأنا نقول حینئذ: بأنّ إعراض العلامة الحلّی عن ذکر العبارة مبنی علی ما تقرّر من أنّ «إقرار العقلاء علی أنفسهم مقبول و علی غیرهم مردود»، و أنّ «الإنکار بعد الإقرار غیر مسموع».

و توضیح ذلک هو: أنّ البغوی قال فی صدر کتابه المعروف بالمصابیح: «أمّا بعد: فهذه ألفاظ صدرت عن صدر النبوّة، و سنن سارت عن معدن الرّسالة، و أحادیث جاءت عن سید المرسلین و خاتم النبیّین، هنّ مصابیح الدجی خرجت عن مشکاة التقوی، مما أورده الأئمة فی کتبهم، جمعتها للمنقطعین إلی العبادة، لتکون لهم بعد کتاب اللّه حظا من السنن، و عونا علی ما هم فیه الطاعة، و ترکت ذکر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۸

أسانیدها حذرا من الإطالة علیهم، و اعتمادا علی نقل الأئمة».

فهذا ما وصف به أحادیث کتابه، فالأوصاف هذه منطبقة علی حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» باعترافه، فلو کان ادّعی البغوی بعد ذلک کون الحدیث منکرا فقد أنکر بعد أن أقر، و الإنکار بعد الإقرار غیر مسموع، و لذا أعرض العلامة عن ذکر إنکاره.

الثالث: سلّمنا، لکنّ إعراض العلّامة عن ذکر الکلام المزبور ستر لمعائب البغوی، لا ستر لمعائب الحدیث کما زعم ابن روزبهان.

و بیان ذلک هو: أنّ قوله: «الحدیث غریب لا یعرف هذا عن أحد من الثقات غیر شریک، و إسناده مضطرب» یشتمل علی دعویین:

أحداهما: إن الحدیث غریب لا یعرف عن أحد من الثقات غیر شریک.

و هذه الدعوی تدلّ علی قصر باعه و قلّة اطّلاعه، لأنّ الأمر لیس کذلک کما لا یخفی علی المتتبّع الخبیر، بل إنّه حدیث مشهور رواه غیر شریک من الثقات، کما دریت سابقا بالتّفصیل.

علی أنّه لو کان کذلک فهو مما تفرّد به شریک، و هذا لا یمنع صحته أو حسنه، و من هنا حسّنه الترمذی کما صرح به المحبّ الطبری فی (الرّیاض النضرة) و (ذخائر العقبی)، مع أنّ روایة الترمذی مقتصرة علی طریق شریک، و صحّحه ابن جریر الطبری فی (تهذیب الآثار) کما نقله السّیوطی فی (جمع الجوامع) و هو أیضا لم یروه إلّا عن شریک، و صحّحه الحاکم أیضا کما صرّح به الشامی فی (سبل الهدی و الرشاد) و الشبراملسی فی (تیسیر المطالب السنیة) و الزرقانی فی (شرح المواهب اللدنّیة). و حسّنه الحافظ العلائی و

المجد الفیروزآبادی، فقد قال العلائی- کما فی (اللآلی المصنوعة) نقلا عن أجوبة عن اعتراضات السّراج القزوینی علی أحادیث المصابیح للبغوی-: «و شریک هو ابن عبد اللّه النخعی القاضی، احتجّ به مسلم، و علّق له البخاری، و وثّقه یحیی بن معین، و قال العجلی: ثقة حسن الحدیث، و قال عیسی بن یونس: ما رأیت أحدا قط أورع فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۲۹

علمه من شریک. فعلی هذا یکون تفرّده حسنا».

و کذا قال الفیروزآبادی فی کتابه (نقد الصحیح) بعد

حدیث: أنا دار الحکمة.

فعلی هذا لا یکون تفرّد شریک بمانع عن صحة الحدیث أو حسنه، و لا یوجب و هنا فیه أبدا، فکیف مع اشتراک غیر شریک من الثقات فی روایة هذا الحدیث الشریف!! و الثانیة: إن إسناده مضطرب. و هذا باطل بحت، فإن من نظر فی أسانید هذا الحدیث وجدها متعددة، و کلّها ثابتة بلا تزلزل و اضطراب، و أغلب الظن فی سبب هذه الدعوی الباطلة هو الغلط فی فهم کلام الترمذی فی هذا المقام. و بیان ذلک هو:

أنّ الترمذی أخرج حدیث «أنا دار الحکمة» بإسناده عن: شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن الصنابحی عن أمیر المؤمنین علیه السلام

، ثم قال: «روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک، و لم یذکروا فیه عن الصنابحی» و هذا الکلام مفاده روایة بعض المحدّثین هذا الحدیث عن: شریک عن سلمة بن کهیل عن سوید بن غفلة عن أمیر المؤمنین علیه السلام، فلمّا رأی البغوی وجود «الصنابحی» فی روایة بعضهم، و عدم وجوده فی روایة البعض الآخر، توهّم کون إسناده مضطربا، و لم یتفطّن إلی أنّ کلا السندین صحیح، لأن «سوید بن غفلة» من التابعین الرواة عن الامام أمیر المؤمنین علیه السلام بلا واسطة، فهو یروی الحدیث عنه علیه السلام بلا واسطة تارة، و بواسطة «الصنابحی» تارة أخری، فکلا الروایتین صحیح متّصل، و ذکر الصنابحی فی أحدهما من باب المزید فی متّصل الأسانید.

و بما ذکرنا صرّح بعض المحققین من أعلام السّنة، فقد قال الحافظ صلاح الدّین العلائی: «و لا یرد علیه روایة من أسقط منه الصنابحی، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم، أدرک الخلفاء الأربعة و سمع منهم، فذکر الصنابحی فیه من المزید فی متّصل الأسانید».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۰

و قال الفیروزآبادی: «و لا یرد علیه روایة من أسقط الصنابحی منه، لأن سوید بن غفلة تابعی مخضرم، روی عن أبی بکر و عمر و عثمان و علی رضی اللّه عنهم، و سمع منهم، فیکون ذکر الصنابحی من باب المزید فی متّصل الأسانید».

و علی تقدیر تسلیم الغلط فی إسقاط الصنابحی من الأسناد، و أن سوید بن غفلة لم یسمع هذا الحدیث من الامام علیه السلام بل سمعه من الصنابحی، فإنّ هذا لا یوجب الاضطراب فی الإسناد، فإنّ من أسقط «الصنابحی» من الإسناد فقد أخطأ، و الصحیح روایة البعض الآخر المذکور فیها الصنابحی، و خطأ الراوی فی إسناد لا یوجب العیب فی إسناد آخر صحیح، و لا یضرّ بأصل سند الحدیث... فالتعلّل بمثل هذه الأمور للقدح فی الأحادیث المسندة الصحیحة من کثرة التعنّت و قلّة الحیاء، کما نصّ علیه ابن حزم فی (المحّلی). و قد سبق کلامه حیث ذکرنا مؤیدات

حدیث «أنا مدینة العلم»،

و أثبتنا

حدیث «أنا مدینة الحکمة و علی بابها»

، و تکلّمنا علی کلام الدار قطنی فی هذا الحدیث، فراجعه إن شئت، فهو أحری بالرجوع لمثل هذا التحقیق، و اللّه ولی التوفیق.

فظهر أنّ دعوی اضطراب إسناد

حدیث «أنا دار الحکمة»

لیست إلّا توهّما و سوء فهم، فلو أنّ العلّامة الحلّی رحمه اللّه أعرض عن ذکرها، فقد ستر معایب البغوی و لیس فی الحدیث عیب أبدا ...و إنّ هذا الذی زعمه ابن روزبهان لم یثمر إلّا الکشف عن توهّم البغوی و قلّة فهمه للدقائق العلمیّة، قال اللّه تعالی:

یُخْرِبُونَ بُیُوتَهُمْ بِأَیْدِیهِمْ وَ أَیْدِی الْمُؤْمِنِینَ.

و ان تشدّق القوم و تعنّتوا قطعنا ألسنتهم بنقل کمال الدین ابن طلحة الشافعی- و هو أقدم زمانا من العلامة الحلّی رحمه اللّه، و قد ترجم له بکل تبجیل فی (مرآة الجنان) و (طبقات الشافعیة) للسبکی و الاسنوی و غیرها-

حدیث «أنا دار الحکمة و علی بابها» - عن (المصابیح للبغوی) کما نقل العلّامة الحلی، و هذا عین عبارته فی بیان أدلّة علم الامام علیه السلام:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۱

«و من ذلک: ما رواه الامام الترمذی فی صحیحه بسنده، و قد تقدّم ذکره فی الاستشهاد فی صفة أمیر المؤمنین بالأنزع البطین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و

نقل الامام أبو محمد الحسین بن مسعود القاضی البغوی فی کتابه الموسوم بالمصابیح: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا دار الحکمة و علی بابها.

لکنّه صلّی اللّه علیه و سلّم خص العلم بالمدینة و الدار بالحکمة، لما کان العلم أوسع أنواعا و أبسط فنونا و أکثر شعبا و أغزر فائدة و أعم نفعا من الحکمة، خصّص الأعم بالأکبر و الأخصّ بالأصغر» [۱].

فهذا نقل هذا الفقیه المحدّث الشافعی، المتقدم زمانا علی العلّامة الحلّی، و هو یطابق نقل العلّامة الحلّی، و لیس فیه العبارة التی زعمها ابن روزبهان، فالعلامة أمین فی النقل، و لکن نسخ المصابیح حرّفتها الأیدی الأثیمة، و اللّه ولی التوفیق، و هو المستعان.

---

[۱] مطالب السؤول: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۲

۱۰ مع ابن حجر المکی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۳۲

اشارة

و قال ابن حجر المکی فی مبحث أعلمیة أبی بکر بزعمه: «لا یقال: بل علی أعلم منه للخبر الآتی فی فضائله: أنا مدینة العلم و علی بابها.

لأنا نقول: سیأتی أن ذلک الحدیث مطعون فیه، و علی تسلیم صحّته أو حسنه فأبو بکر محرابها،

و روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب

لا تقتضی الأعلمیة، فقد یکون غیر الأعلم یقصد لما عنده من زیادة الإیضاح و البیان و التفرّغ للناس، بخلاف الأعلم. علی أنّ تلک الروایة معارضة

بخبر الفردوس: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها

.فهذه صریحة فی أنّ أبا بکر أعلمهم، و حینئذ فالأمر بقصد الباب إنما هو لنحو ما قلناه، لا لزیادة شرفه علی ما قبله، لما هو معلوم ضرورة أن کلا من الأساس و الحیطان و السقف أعلی من الباب. و شذّ بعضهم فأجاب بأنّ معنی: و علی بابها. أی من العلو، علی حدّ قراءة: هذا صراط علی مستقیم، برفع علی و تنویه، کما قرأ به یعقوب» [۱].

علی الأعلم لحدیث مدینة العلم ... ص: ۱۳۲

أقول: إنّ حدیث مدینة العلم یدل علی أعلمیّة الامام أمیر المؤمنین علیه السلام کما سبق تقریره منّا، فهو أعلم الخلائق بعد النبی صلّی اللّه علیه و آله، حتّی الملائکة المقربین و الأنبیاء و المرسلین، فهذه دلالة

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

، و قد شهدت بذلک کلمات کثیر من أعلام أهل السنّة، و کان منها عبارات ابن حجر المکی نفسه فی کتابه (المنح المکیة)، فمن الغریب بعدئذ دعواه فی

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۳

(الصواعق) أعلمیّة من جهل حتی معنی «الأب» و «الکلالة»، استنادا إلی دعاوی فارغة و أکاذیب واضحة کما سیأتی، فإذن، من الحق أن یقال: علی أعلم.

۱- دعوی أنّ الحدیث مطعون باطلة ... ص: ۱۳۳

اشارة

و أمّا قوله: «لأنا نقول: سیأتی أن ذلک الحدیث مطعون» فمن فظائع المناقشات، لما عرفت من صحة هذا الحدیث و ثبوته بل تواتره و قطعیة صدوره، حسب إفادات أکابر الأعلام و المحقّقین من أهل السنّة، بحیث لا یبقی مجال لأیّ قیل و قال...

ثم إنّ کلام ابن حجر فی الموضع الذی أحال إلیه بقوله «سیأتی» یتضمّن وجوها عدیدة علی فساد زعمه «أنّ ذلک الحدیث مطعون» ...و شرح ذلک هو:

أن ابن حجر قال فی الفصل الثانی من الباب التاسع من (الصواعق): «ثم اعلم أنه سیأتی فی فضائل أهل البیت أحادیث مستکثرة من فضائل علی رضی اللّه عنه، فلتکن منک علی ذکر، و أنّه مرّ فی کثیر من الأحادیث السابقة فی فضائل أبی بکر جمل من فضائل علی، و اقتصرت هنا علی أربعین حدیثا، لأنها من غرر فضائله» ثم

قال: «الحدیث التاسع- أخرج البزار و الطبرانی فی الأوسط عن جابر ابن عبد اللّه، و الطبرانی و الحاکم و العقیلی فی الضعفاء، و ابن عدی عن ابن عمر، و الترمذی و الحاکم عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

.و

فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة و علی بابها

، و

فی أخری عند ابن عدی: علی باب علمی.

و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعة علی أنه موضوع، منهم ابن الجوزی و النووی، و ناهیک بهما معرفة بالحدیث و طرقه، حتی قال بعض محققی المحدّثین: لم یأت بعد النووی من یدانیه فی علم الحدیث فضلا عن أن یساویه.

و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح، و صوّب بعض محققی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۴

المتأخرین المطلعین علی الحدیث: أنه حدیث حسن. و مرّ الکلام علیه» [۱].

و هذا الکلام- الذی أوردناه فی مبحث الردّ علی قدح النووی- أعدناه هنا بنصه لیعلم أنّ ابن حجر یعدّ

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

من فضائل الامام علیه السلام، و «غرر فضائله» و من «الأربعین حدیثا» التی رجّحها فی الذکر علی سائر فضائله علیه السلام. ثم ینصّ علی إخراج «البزار» و «الطبرانی» و «العقیلی» و «ابن عدی» و «الترمذی» و «الحاکم» له عن عدة من الصحابة، و «العقیلی» و ان کان قد أخرجه فی الضعفاء، إلّا أن ابن حجر یری روایته صالحة للتأیید، و کذا روایة ابن عدی ... و هؤلاء الحفّاظ کما تعلم من مشاهیر أئمة الحدیث عند اهل السنّة، و من بینهم الترمذی و کتابه یعدّ من الصحاح الستة عندهم.

ثم

إن ابن حجر یقول: «و فی روایة: فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و هذا ظاهر فی ثبوت هذا اللفظ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثم

یقول:

«و فی أخری عند الترمذی عن علی: أنا دار الحکمة»

و هذا من مؤیّدات

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

و من هنا ذکره ابن حجر فی هذا المقام، و کذا

حدیث «علی باب علمی».

ثم إنّه ینص علی تصحیح الحاکم حدیث «أنا مدینة العلم» و علی أنه قد «صوّب بعض محققی المتأخّرین المطّلعین علی الحدیث أنه حدیث حسن».

فإذن الحدیث من غرر فضائل الامام، و قد أخرجه جماعة من الأئمة الحفّاظ عن جماعة من الصحابة، و له مؤیّدات أخرجها جماعة منهم کذلک، و هو صحیح عند الحاکم، و صوّب بعض المحققین أنه حدیث حسن، هذه أمور اعترف بها ابن حجر المکی فی کلامه الذی أحال إلیه بقوله «سیأتی» و هذه الأمور تکفینا فی مقام الاحتجاج و إلزام الخصم، و لإبطال قوله «مطعون».. و الحمد للّه ربّ العالمین.

---

[۱] الصواعق: ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۵

و أما قوله: «و قد اضطرب الناس» ففیه: إن المنصفین لم یضطربوا فی هذا الحدیث. و أمّا المتعصّبون فلا یلتفت إلیهم البتّة.

و أمّا قوله: «فجماعة على أنه موضوع منهم ابن الجوزى و النووى» ففيه أوّلا: إن ما ذكراه حول الحديث باطل مردود، كما تقدّم فى الكتاب بالتفصيل.

و ثانيا: ان المحقّقين من أهل السنّة لا يعبئون بقدح ابن الجوزى و طعنه فى الأحاديث، و قد نصّ جماعة منهم على معايب لابن الجوزى، و صدرت منهم كلمات مختلفة فى ذمّه و الطعن عليه ... و من هؤلاء:

ابن الأثير فى الكامل فى التأريخ.

و أبى الفداء الأيوبى فى المختصر فى أحوال البشر.

و عبد اللّه بن أسعد اليافعى فى مرآة الجنان.

و خواجه بارسا فى الفصول الستة.

و شمس الدين الذهبى فى ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، و فى تذكرة الحفاظ.

و ابن حجر العسقلانى فى لسان الميزان.

و جلال الدين السيوطى فى طبقات الحفاظ.

و شمس الدين الداودى فى طبقات المفسرين.

و الشيخ عبد الحق الدهلوى فى أسماء رجال المشكاة.

كما نصّ جماعة منهم على تسرّع ابن الجوزى فى الطعن فى الأحاديث الصّحيحة فى كتابه (الموضوعات). و من هؤلاء:

ابن الصلاح فى علوم الحديث، و ابن جماعة فى المنهل الروى، و الطيبى فى الكاشف، و ابن كثير فى الباعث الحثيث، و الزين العراقى فى ألفيّة الحديث و شرحها، و ابن حجر العسقلانى فى فتح البارى و القول المسدّد، و السخاوى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۶

فتح المغيث، و السيوطى فى اللآلى المصنوعة و النكت البديعات و تدريب الراوى، و محمد بن يوسف الشامى فى سبل الهدى و الرشاد، و رحمة اللّه السندى فى مختصر تنزيه الشريعة، و محمد طاهر الفتنى فى تذكرة الموضوعات، و الشيخ عبد الحق فى أسماء رجال المشكاة، و الجلبى فى كشف الظنون، و إبراهيم الكردى فى المسلك الوسط الدانى، و الزرقانى فى شرح المواهب، و السندى فى دراسات اللبيب، و محمد ابن إسماعيل الأمير فى الروضة الندية، و الشوكانى فى الفوائد المجموعة و فى نيل الأوطار، و المولوى حسن الزمان فى القول المستحسن، و المولوى القنوجى فى إتحاف النبلاء المتقين.

ردّ العلماء على طعن ابن الجوزى فى حديث مدينة العلم ... ص: ۱۳۶

فهذه آراؤهم فى ابن الجوزى و آرائه فى الأحاديث بصورة عامّة، و قد ردّ عليه فى خصوص طعنه فى

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

جماعة من مشاهير علماء أهل السنّة النحارير، و نقدة الحديث و المطّلعين على الأخبار، منهم:

الحافظ صلاح الدين العلائى فى أجوبة سؤالات السّراج القزوينى.

و المحقق بدر الدين الزركشى فى اللآلى المنثورة.

و العلامة مجد الدين الفيروزآبادى فى نقد الصحيح.

و شيخ الإسلام الحافظ ابن حجر فى فتوى له.

و العلامة شمس الدين السخاوى فى المقاصد الحسنة.

و الحافظ جلال الدین السیوطی فی تاریخ الخلفاء، و النکت البدیعات، و اللآلی المصنوعة، و قوت المغتذی، و جمع الجوامع.

و العلامة نور الدین السمهودی فی جواهر العقدین.

و العلامة ابن عراق فی تنزیه الشریعة.

و علی بن حسام الدین المتقی فی کنز العمال.

و محمد طاهر الفتنی فی تذکرة الموضوعات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۷

و علی القاری الهروی فی المرقاة.

و العلامة الزرقانی فی شرح المواهب اللدّنیة.

و المیرزا محمد البدخشانی فی نزل الأبرار، و مفتاح النجاة، و تحفة المحبین.

و محمد صدر العلم فی معارج العلی.

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر فی الروضة الندیة.

و محمد الصبان المصری فی إسعاف الراغبین.

و القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی فی السیف المسلول.

و قاضی القضاة الشوکانی فی الفوائد المجموعة.

و المیرزا حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب.

و ولی اللّه اللکهنوی فی مرآة المؤمنین.

و المولوی حسن الزمان فی القول المستحسن.

و امّا «النووی» فلا یجوز الاستناد إلی کلامه فی المقام، لما عرفت سابقا من أنّ النووی یقدح فی حدیث «أنا دار الحکمة»

و قد بیّنا بطلان قدحه، و أوردنا کلمات کبار الحفاظ فی ردّ کلامه ... و أمّا قدحه فی حدیث «أنا مدینة العلم»

المستفاد من لحن کلامه، فقد بلغ فی السخافة حدّا حمل جماعة من الأعلام علی الردّ علیه بصراحة: کالسیوطی فی تاریخ الخلفاء، و الشیخ عبد الحق فی أسماء رجال المشکاة، و الصّبان المصری فی إسعاف الراغبین، و القاضی ثناء اللّه فی السیف المسلول، و حسن علی المحدّث فی تفریح الأحباب.

و بما ذکرنا یظهر سقوط قول ابن حجر المکی فی تعظیم الرجلین: «و ناهیک بهما معرفة بالحدیث و طرقه» ... فإن هذا المدح لهما لیس بنافع فی المقام، بعد الکلمات التی قالها الأعلام فی ابن الجوزی، و فی الردّ علی طعن ابن الجوزی و النووی فی خصوص حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بل إنّ ما ذکره ابن حجر کذب صریح، و تعصّب مقیت، إذ من المستبعد جدّا أن تخفی هذه الکلمات فی القدح فی ابن الجوزی و نسبته إلی کثرة الغلط و الوهم و شدة الغفلة و الاشتباه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۸

علی مثل ابن حجر المکی ... و کذا الکلام فی مدحه للنّووی، فإن ما ذکرناه سابقا فی ردّ کلامه یکشف عن تعصّبه، و یعلن للملإ العلمی قصر باعه و عدم معرفته بالحدیث و طرقه.

و أمّا قول ابن حجر: «و بالغ الحاکم علی عادته فقال: إن الحدیث صحیح» ففیه: أنّه قد سبقه یحیی بن معین، و محمد بن جریر الطبری،

إلی الحکم بصّحة هذا الحدیث الشریف، کما سبق بالتّفصیل ... إذن لم یکن الحاکم مبالغا فی هذا القول، علی أن الحاکم- بالإضافة إلی تصحیح الحدیث- یذکر الدلائل السدیدة و البراهین العدیدة علی صحته کما لا یخفی علی من راجع کلماته.

و من هنا یظهر وجه آخر من وجوه تعصّب ابن حجر، فهو یذکر أنّ بعض المحققین صوّب حسن الحدیث، و لا یذکر الذین نصّوا علی صحتّه کیحیی بن معین و الطبری، و أما الحاکم فیصفه بالمبالغة.. فاعترافه بتحسین بعض المحققین- و إن کان یردّ علی طعن الطاعنین کابن الجوزی- لکنّه فی نفس الوقت محاولة لستر حقیقة راهنة لا تقبل الستر بنحو من الأنحاء، و اللّه العاصم عن بغی کل معاند لدود.

۲- تحسین ابن حجر فی المنح المکیّة ... ص: ۱۳۸

و یرد کلام ابن حجر ما ذکره هو فی کتاب (المنح المکیة- شرح القصیدة الهمزیة) من تحسین

حدیث «أنا مدینة العلم»

بکلّ صراحة، و الاستدلال به علی أن الامام علیه السلام ورث علوم القرآن عن النبی علیه و آله الصلاة و السلام، فقد قال بشرح قول البوصیری:

«کم أبانت آیاته من علوم عن حروف أبان عنها الهجاء»

قال ابن حجر بعد أن ذکر أقوالا عن الشافعی: «و تبعه- یعنی الشافعی- العلماء علی ذلک فقال واحد: ما قال صلّی اللّه علیه و سلّم شیئا أو قضی أو حکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۳۹

بشیء إلّا و هو أو أصله فی القرآن قرب أو بعد. و قال آخر: ما من شیء فی العالم إلّا و هو فیه، فقیل له: أین ذکر الخانات فیه؟ فقال: فی قوله تعالی: لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُناحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُیُوتاً غَیْرَ مَسْکُونَةٍ فهی الخانات. و قال آخر: ما من شیء إلّا و یمکن استخراجه من القرآن لمن فهمه اللّه تعالی حتی أن عمر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث و ستّون سنة استنبط من آخر سورة المنافقین، لأنها رأس ثلاث و ستین سورة و عقبها بالتغابن لظهوره بفقده صلّی اللّه علیه و سلّم. قال آخر: لم یحط بالقرآن إلّا المتکلّم به، ثم نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فیما عدا ما استأثر اللّه تعالی بعلمه.

ثم ورث عنه معظم ذلک أعلام الصحابة مع تفاوتهم فیه بحسب تفاوت علومهم، کأبی بکر، فإنه أعلمهم بنص ابن عمر و غیره، و کعلی کرّم اللّه وجهه لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحدیث الحسن خلافا لمن زعم وضعه:

أنا مدینة العلم و علی بابها

. و من ثمّ قال ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما: جمیع ما أبرزته لکم من التفسیر فإنما هو عن علی کرم اللّه وجهه. و کابن عباس حتی أنه قال: لو ضاع لی عقال بعیر لوجدته فی کتاب اللّه تعالی. ثم ورث عنه التابعون معظم ذلک، ثم تقاصرت الهمم عن حمل ما حمله أولئک من علومه و فنونه، فنوّعوا علومه أنواعا لیضبط کل طائفة علما و فنّا و یتوسّعوا فیه بحسب مقدرتهم، ثم أفرد غالب تلک العلوم و تلک الفنون التی کادت أن تخرج عن الحصر و قد بیّن هذا القائل وجه استنباط غالبها منه بتآلیف لا تحصی».

فبطل قوله: «إن الحدیث مطعون» بکلام نفسه.

و أمّا دعواه أنّ أبا بکر أعلمهم بنص ابن عمر و غیره، فمن غرائب الکلام، إذ کیف یدّعی أعلمیة من جهل «الکلالة» و «الأب»؟ و نصّ ابن عمر- إن صّح- لا ینفع فی مثل المقام، إذ الاستشهاد به فیه من قبیل استشهاد ابن آوی بذنبه، بل هو أوضح شناعة منه، لکثرة ما اشتهر من الجهل عن ابن عمر.

أمّا نصّ غيره على ذلك، فدعوى كاذبة، و من ادّعى فعليه البيان، و علينا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۰

ردّه و إبطاله بأمنع دليل و أتم برهان.

و أيضا: لا نسلّم كون ابن عباس قد ورث عن النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم علم القرآن، لدلالة الأدلّة الكثيرة المتقنة مثل

حديث: إنى تارك فيكم الثقلين

، و حديث باب حطّة.. و غيرهما.. على اختصاص علم القرآن و سائر علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالأئمة المعصومين من أهل بيته الطّاهرين ... نعم، لا ريب فى تحصيل ابن عباس طرفا كبيرا من علم التفسير و التأويل ببركة تتلمذه على سيّدنا أمير المؤمنين باب مدينة العلم عليه السّلام، كما اعترف بذلك فى كلامه الذى أورده ابن حجر، أعنى قوله: «جميع ما أبرزته لكم من التفسير فإنما هو من على»، و قد رويت عنه كلمات أخرى فى هذا المضمار ستسمع جانبا منها فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

و قال ابن حجر المكى فى موضع آخر من (المنح المكية) بشرح قول البوصيرى:

«لم يزده كشف الغطاء يقينا بل هو الشمس ما عليه غطاء»

قال ما نصّه: «تنبيه: مما يدل على أن اللّه سبحانه و تعالى اختص عليّا من العلوم بما تقصر عنه العبارات

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أقضاكم على.

و هو حديث صحيح لا نزاع فيه. و

قوله: أنا دار الحكمة

، و

رواية أنا مدينة العلم و على بابها

قد كثر اختلاف الحفّاظ و تناقضهم فيه بما يطول بسطه و ملخصه: إن لهم فيه أربعة آراء:

صحيح، و هو ما ذهب إليه الحاكم و يوافقه قول الحافظ العلائى، و قد ذكر له طرقا و بيّن عدالة رجالها، و لم يأت أحد ممن تكلّم فى هذا الحديث بجواب عن هذه الروايات الصحيحة عن يحيى بن معين، و بيّن ردّ ما طعن فيه فى بعض رواته كشريك القاضى، بأن مسلما احتج به و كفاه بذلك فخرا له و اعتمادا عليه، و قد قال النووى فى حديث رواه فى البسملة ردّا على من طعن فيه: يكفينا أن نحتج

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۱

بمن احتج به مسلم. و لقد قال فيه بعض معاصريه: ما رأيت أحدا قط أورع منه فى علمه.

حسن، و هو التحقيق، و يوافقه قول شيخ الإسلام الحافظ ابن حجر:

رجاله رجال الصحيح إلّا عبد السّلام الهروى فإنه ضعيف عندهم. انتهى.

و سبقه إلى آخر كلامه الحافظ العلائى فقال: إن الهروى هذا تكلّموا فيه كثيرا.

انتهى. و يعارض ذلك تصويب أبى زرعة على حديثه، و نقل الحاكم عن يحيى بن معين أنه وثّقه. فثبت أنه حسن مقارب للصحيح لما علمت من قول ابن حجر إن رواته كلهم رواة الصحيح إلّا الهروى، و إن الهروى وثّقه جماعة و ضعّفه آخرون.

ضعيف، أى بناء على رأى من ضعف الهروى.

موضوع، و عليه كثيرون أئمة حفّاظ، كالقزوينى و ابن الجوزى و جزم ببطلان جميع طرقه، و الذهبى فى ميزانه و غيره. و هؤلاء و إن كانوا أئمة أجلّاء لكنّهم تساهلوا تساهلا كثيرا، كما علم مما قرّرته. و كيف ساغ الحكم بالوضع مع ما تقرر أن رجاله كلّهم جال الصحيح إلّا واحد فمختلف فيه، و يجب تأويل كلام القائلين بالوضع بأن ذلك لبعض طرقه لا كلّها. و ما أحسن قول بعض الحفّاظ فى

أبی معاویـة أحد رواته المتکلّم فیهم بما لم یسـمع: هو ثقة مأمون من کبار المشایخ و حفّاظهم، و قد تفرد به عن الأعمش فکان ما ذا؟ و أیّ استحالة فی أن صلّی اللّه علیه و سلّم یقول مثل هذا فی حق علیّ؟».

فـالعجب منه کیف یقول فی (الصواعق): «ان الحـدیث مطعون»؟ فـإنّ هـذا الکلام- و إن کان لا یخلو بعض مواضـعه من کلام- یـدلّ علی ثبوت

حدیث «أنا مدینة العلم»

و صحة الاحتجاج به، و یبطل ما ذکره فی (الصواعق) من وجوه عدیدة لا تخفی علی الخبیر.

۳- تحسین ابن حجر فی تطهیر الجنان ... ص: ۱۴۱

و أیضا، حکم بحسنه فی کتابه الآخر (تطهیر الجنان) حیث قال فی ذکر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۲

مطـاعن معاویـة و الجواب عنهـا: «السـادس: خروجه علی علی کرم اللّه وجهه و محـاربته له، مع أنه الامـام الحق بإجمـاع أهـل الحل و العقد، و الأفضل الأعدل الأعلم بنص الحدیث- الحسن لکثرة طرقه خلافا لمن زعم وضعه، و لمن زعم صحته، و لمن أطلق حسنه-: أنا مدینة العلم و علی بابها

. قال الأئمة الحفّاظ: لم یرد لأحد من الصحابة رضی اللّه عنهم من الفضائل و المناقب و المزایا ما ورد لعلی کرّم اللّه وجهه. و سببه أنه رضـی اللّه عنه و کرّم وجهه لما اسـتخلف کثرت أعداؤه و ساورت المتقوّلون علیه، فأظهروا له معایب و مثالب زورا و بهتانا و إلحادا و عدوانا، و ورث ذلک من تبعهم علی ضلالتهم، فلما رأی الحفّاظ ذلک نصبوا نفوسهم لبیان الباطل من ذلک و إظهار ما یردّه مما ورد عندهم فی حقه، فبادر کلّ أحد إلی بثّ جمیع ما عنده من فضائله و مناقبه.

و الجواب: إن ذلـک لاـ یکون قادحا فی معاویـة إلّا لو فعله من غیر تأویل محتمل. و قـد تقرر المرّة بعـد المرّة أنه لتأویل محتمل بنص کلام علی کرم اللّه وجهه، و أنه من أهل الاجتهاد، و غایته أنه مجتهد مخطئ، و هو مأجور غیر مأزور» [۱].

و من هـذا الکلام یظهر أنّ قوله فی (الصواعق): «هـذا الحـدیث مطعون» لیس إلّا عن عناد و عصبیّـة، و إلّا لأجاب عن الحدیث بالطعن فی سـنده، قبـل أن یعتـذر لمعاویـة بالاجتهاد فی محاربته لإمام وقته ... إلّا أنّ قوله: «الحسن لکثرة طرقه خلافا لمن زعم وضـعه و لمن زعم صـحته و لمن أطلق حسـنه» لا یخفی ما فیه، لما عرفت من صـحة هـذا الحـدیث و ثبوته فضـلا عن إطلاق حسـنه، بل إنّه حـدیث متواتر مقطوع صدوره، کما نصّ علی ذلک الأئمة الکبار، فلتکن منک علی ذکر.

و قال ابن حجر فی (تطهیر الجنان) أیضا: «قال ابن عباس رضی اللّه عنهما:

و هذا- أی کون علی یخبر بالأشیاء المغیّبة فیقع- لما کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخبره بالمغیبات، فیخبر بها کما أخبره صلّی اللّه علیه و سلّم، و من استند إخباره

---

[۱] تطهیر الجنان- هامش الصواعق: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۳

إلی إخبار الصادق صـلّی اللّه علیه و سـلّم لا یکون إلّا صادقا. و فی هـذا منقبـة علیّة جدّا لعلی، لما أتحفه صـلّی اللّه علیه و سـلّم به من العلوم المغیبة، و لذا کان باب مدینة العلم النبوی، و أمین السرّ العلوی» [۱].

ألا تری کیف یذکر هذا الحدیث جازما به و یرسـله إرسال المسـلّمات و یستشهد به لکلام ابن عباس فی مدح الامام علیه السلام...؟

إلّا أنّه حيث يستدل الإماميـة بهـذا الحـديث على الأعلميـة فالامامة تثور عصبيّته و تضـيق الدنيا فی عينه، فيبادر إلى الطعن فی سـنده و يقول: «هذا الحديث مطعون»، و لعمری إن أمثال هذه البدائع، و أضـراب تلك الشـنائع، مما يحيّر الأفهام و الأفكار، و يدهش أصحاب الأحكام و الأبصار!!.

۴- تحسين ابن حجر فی بعض فتاويه ... ص: ۱۴۳

و صوّب ابن حجر حسن هذا الحديث، بل صحّته فی بعض فتاويه،

فقـد جـاء فی (فتاويه): «سـئل رضـی اللّه عنه: أن النبی صـلّی اللّه عليه و سـلّم قال: أنا مدينـة العلم و أبو بكر أساسـها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها

. هل الحديث صحيح أم لا؟

فأجـاب بقـوله: الحـديث رواه صـاحب مسـند الفردوس، و تبعه ابنه بلاـ إسـناد، عن ابن مسـعود رضـی اللّه عنه مرفوعـا، و هـو حـديث ضعيف،

كحديث: أنا مدينة العلم و على بابها و معاوية حلقتها

، فهو ضعيف أيضا.

و أمّا

حديث: أنا مدينة العلم و على بابها

، فهو حديث حسن، بل قال الحاكم صـحيح- و قول البخاری: ليس له وجه صحيح، و الترمذی: منكر، و ابن معين: كذب- معترض، و إن ذكره ابن الجوزی فی الموضوعات، و تبعه الذهبی و غيره على ذلك».

---

[۱] تطهير الجنان- هامش الصواعق: ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۴

و هو يدل على ثبوت هذا الحديث، و بطلان طعن الطاعنين، و كذا قوله نفسه فی (الصواعق): «مطعون» من وجوه عديدة لا تخفى.

ثم إنّ ما نسبه إلى البخاری و الترمذی و ابن معين- و إن اعترضه- غير ثابت بالنسبة إلى

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

، لا سـيّما على النهـج الذی ذكره، و قد فصّلنا ذلك فی الردّ على كلمات (الدّهلوی) فراجعه حتى تتّضح لك حقيقة الأمر، و اللّه ولی التوفيق.

۵ ...- و أبو بكر محرابها ...؟! ص: ۱۴۴

اشارة

ثم قال ابن حجر: «و على تسليم صحّته أو حسنه فأبو بكر محرابها».

أقول: أمّا حسن الحـديث بل صـحّته فلا كلام، بل الحق المحقّق تواتر هـذا الحـديث و قطعيّة صدوره، و قد عرفت ذلك كلّه و الحمد للّه، فلا مجال لقوله: «و على تسليم».

و أمّا «أبو بكر محرابها» فالجواب من وجوه.

أحدها: إنه على تسليم صحة هذه الزيادة أو حسنها فالاحتجاج بها فی مقابلة الامامية لا وجه له، لأنّ أصل

حديث: «أنا مدينة العلم»

متّفق عليه بين الفريقين، و هذه الزيادة ممّا تفرّد به أهل السنّة، فكيف و ثبوت صحّتها أو حسنها غير ممكن على أصول أهل السنّة؟! و من ادّعى فعليه البيان، و ليس له إلى ذلك من سبيل إلى آخر الدهر و الزمان.

الحديث ضعفه ابن حجر نفسه ... ص: ۱۴۴

و الثانی: إنّ هذه الزيادة نصّ ابن حجر المكی نفسه على ضعفها، حيث قال فی (المنح المكية) بشرح البوصيری: «لم يزده كشف الغطاء» ... ما نصّه:

«و فی حديث عند الواحدی لكنّه ضعيف: و على بابها و أبو بكر محرابها»!.

الثالث: إنّ هذه الزّيادة نصّ المولوی ولی اللّه اللكهنوی على كونها فرية

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۵

موضوعة، كما لا يخفى على من راجع عبارته التی نقلناها عن كتابه (مرآة المؤمنين) فی ردّ كلام (الدهلوی).

الرابع: إن هذه الزيادة واضحة البطلان من حيث المفاد و المعنى أيضا، فإنّ «المحراب» بمعناه المعروف ليس ممّا يصح إضافته إلى «المدينة»، بل لا يضاف إلّا إلى «المسجد»، نعم فی (القاموس): «و المحراب: الغرفة، و صدر البيت، و أكرم مواضعه، و مقام الامام من المسجد، و الموضع يتفرّد به الملك فيتباعد عن الناس، و الأجمة، و عنق الدابة و محاريب بنی إسرائيل مساجدهم التی كانوا يجلسون فيها» [۱]، فمن معانيه: «صدر البيت و أكرم مواضعه» فهو مخصوص «بالبيت»، و كذا المعنى الآخر من معانيه و هو «الموضع يتفرّد به الملك فيتباعد عن الناس»، و نسبته إلى «المدينة» غلط.

إحداث المحاريب بدعة عند أهل السنة ... ص: ۱۴۵

ثم لو التجأ بعض أهل العناد إلى القول بأنّ المراد من «محراب المدينة» هو «محراب مسجد المدينة» فالجواب- مضافا إلى أنّه تعسّف و تكلّف واضح- هو: إن إحداث المحاريب فی المساجد- فی رأی أهل السنّة- من جملة البدع المخترعة، فإنّ مسجد النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن له محراب فی زمان الخلفاء الأربعة، بل لم يحدث إلّا فی أوائل القرن الثانی ... هذا مع نهی النبی صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی أخبار أهل السنة و أحاديثهم، و أنّه من أشراط الساعة...

فكيف ينسب «و أبو بكر محرابها» إلى النبی؟ و كيف يوافق أهل السنّة على تشبيه أبی بكر بشیء ينهى النبی عن إحداثه و يذمّه؟

و نحن فی هذا المقام نكتفی بإيراد نصّ الرسالة التی صنّفها الحافظ السيوطی فی هذه المسألة، و إليك نسختها:

---

[۱] القاموس المحيط ۱/ ۵۳ «حرب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۶

بسم اللّه الرحمن الرحيم قال شيخنا الامام العالم العلّامة حافظ العصر و مجتهد الوقت و فريد الدهر، إنسان عين الزمان حافظ العصر و الأوان، الجلال السيوطی، أعاد اللّه تعالى علينا و على سائر المسلمين من بركاته و توجّهاته و تهجداته و أوراده فی الدنيا و الآخرة.

الحمد للّه و سلام على عباده الذين اصطفى: هذا جزء سميته إعلام الأريب بحدوث بدعة المحاريب، لأن قوما خفی عليهم كون المحراب فی المسجد بدعة، و ظنوا أنه كان فی مسجد النبی صلّى اللّه عليه و سلّم فی زمنه، و لم يكن فی زمانه قط محراب و لا فی

زمان الخلفاء الأربعة فمن بعدهم إلى آخر المائة الأولى، و إنما حدث فی أول المائة الثانية، مع ورود الحديث بالنهی عن اتّخاذه، و أنه من شأن الكنائس، و أن اتّخاذه فی المسجد من أشراط الساعة:

قال البيهقی فی السنن الكبرى باب فی كيفية بناء المساجد: أخبرنا أبو نصر ابن قتادة، أنا أبو الحسن محمد بن الحسن البراج، نبأ مطين نبأ سهل بن زنجلة الرازی نبأ أبو زهير عبد الرحمن بن مغرا، عن ابن أبجر عن نعيم بن أبی هند عن سالم بن أبی الجعد، عن عبد اللّه بن عمرو رضی اللّه عنهما قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: اتّقوا هذه المذابح يعنی المحاريب.

هذا حديث ثابت. فإنّ سالم بن أبی الجعد من رجال الصحيحين بل الأئمة الستة، و نعيم بن أبی هند من رجال مسلم، و ابن أبجر اسمه عبد الملك بن سعيد من رجال مسلم أيضا، و أبو زهير عبد الرحمن بن مغرا من رجال الأربعة قال الذهبی فی الكاشف: وثّقه أبو زرعة الرازی و غيره و ليّنه ابن عدی. و قال فی الميزان: ما به بأس. و قال فی المغنی: صدوق. فالحديث علی رأی أبی زرعة و متابعيه صحيح، و علی رأی ابن عدی حسن. و الحسن إذا ورد من طريق ثان ارتقی إلى درجة الصحيح، و هذا له طرق أخرى تأتی، فيصير المتن صحيحا من قسم الصحيح لغيره، و هو أحد قسمی الصحيح. و لهذا احتج به البيهقی فی الباب مشيرا إلى كراهة اتّخاذ المحاريب. و البيهقی مع كونه من كبار الحفاظ فهو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۷

أيضا من كبار أئمة الشافعية الجامعين للفقه و الأصول و الحديث، كما ذكره النووی فی شرح المهذب، فهو أهل أن يستنبط و يخرج و يحتج. و أمّا سهل بن زنجلة و مطين فإمامان حافظان ثقتان و فوق الثقة.

و قال البزار فی مسنده نبأ محمد بن مرداس نبأ محبوب بن الحسن نبأ أبو حمزة عن إبراهيم بن علقمة عن عبد اللّه بن مسعود: إنه كره الصلاة فی المحراب و قال:

إنما الكنائس فلا تشبّهوا بأهل الكتاب يعنی: إنه كره الصلاة فی الطاق. قال شيخ شيوخنا الحافظ أبو الحسن الهيثمی فی مجمع الزوائد: رجال موثوقون.

و قال ابن أبی شيبة فی المصنّف: وكيع نبأ إسرائيل عن موسى الجهنی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: لا تزال هذه الأمّة أو قال أمتی بخير ما لم يتّخذوا فی مساجدهم مذابح كمذابح النصارى

. هذا مرسل صحيح الإسناد، فإنّ وكيعا أحد الأئمة الأعلام من رجال الأئمة الستة، و كذا شيخه، و موسى من رجال مسلم، قال فی الكاشف: حجة. و الموصل عند الأئمة الثلاثة صحيح مطلقا، و عند الامام الشافعی رضی اللّه عنه صحيح إذا اعتضد بواحد من عدة أمور منها مرسل آخر أو مسند ضعيف أو قول صحابی أو فتوى أكثر أهل العلم بمقتضاه أو مسند صحيح. و أوردوا علی هذا الأخير أنه إذا وجد المسند الصحيح استغنی عن المرسل، فإن الحجة تقوم به وحده. و أجيب: بأن وجود المسند الصحيح يصيّر المرسل حديثا صحيحا و يصير فی المسألة حديثان صحيحان.

قال العراقی فی ألفيّته مشيرا إلى ذلك:

فإن يقل فالمسند المعتمد فقل دليلان به يعتضد

و هذا المرسل قد عضده المسند المبتدأ بذكره، و قد تقدم أنه صحيح علی رأی من وثّق راويه، و حسن علی رأی من ليّنه. و لهذا اقتصر البيهقی علی الإحتجاج به، و عضده قول ابن مسعود السابق، و عضده أحاديث أخر مرفوعة و موقوفة و فتوى جماعة من الصحابة و التابعين بمقتضاه.

و أخرج ابن أبی شيبة عن أبی ذر قال: إن من أشراط الساعة أن تتّخذ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۸

المذابح فی المسجد

. هذا له حكم الرفع، فإن الإخبار عن أشراط الساعة و الأمور الآتية لا مجال للرأى فيه، و إنما يدرك بالتوقيف من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

و أخرج ابن أبى شيبة عن عبيد بن أبى الجعد قال: كان أصحاب محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم يقولون: إن من أشراط الساعة أن تتّخذ المذابح فى المساجد. يعنى الطاقات.

هذه بمنزلة عدّة أحاديث مرفوعة، فإن كلّ واحد من الصحابة المذكورين سمع ذلك من النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و أخبر به.

و أخرج ابن أبى شيبة عن على بن أبى طالب رضى اللّه عنه: إنه كره الصلاة فى الطاق.

و أخرج ابن أبى شيبة عن ابن مسعود رضى اللّه عنه قال: اتقوا هذه المحاريب.

و أخرج ابن أبى شيبة عن إبراهيم النخعى: إنه كان يكره الصلاة فى الطاق.

و أخرج ابن أبى شيبة عن سالم بن أبى الجعد قال: لا تتّخذوا المذابح فى المساجد.

و أخرج ابن أبى شيبة عن كعب: إنه كره المذابح فى المسجد.

و أخرج عبد الرزاق فى المصنف عن كعب قال: يكون فى آخر الزمان قوم يزيّنون مساجدهم و يتّخذون بها مذابح كمذابح النصارى، فإذا فعلوا ذلك صبّ عليهم البلاء.

و أخرج عبد الرزاق عن الضحاك بن مزاحم قال: أوّل شرك كان فى هذه الصلاة هذه المحاريب.

و قال عبد الرزاق عن الثورى عن منصور و الأعمش عن إبراهيم: إنه كان يكره أن يصلّى فى طاق الامام. و قال الثورى: و نحن نكره.

و أخرج عبد الرزاق عن الحسن: إنه صلّى و اعتزل الطاق أن يصلى فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۴۹

فائدة:

روى الطبرانى فى الأوسط عن جابر بن أسامة قال: لقيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى أصحابه بالسوق فقلت: أين يريد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قال: يريد أن يخطّ لقومك مسجدا فأتيت و قد خطّ لهم مسجدا و عن غربى قبلته خشبة فأقامها قبلة.

تم ذلك. و الحمد للّه و له الفضل و المنة على ذلك. من يهدى اللّه فلا مضلّ له و من يضلل فلا هادى له، و لا حول و لا قوة الا باللّه العلى العظيم. علق بيده الفانية لنفسه زكريا بن محمد المحلى الشافعى، لطف اللّه تعالى به و رحم أبويه.

و كان الفراغ من تعليق ذلك فى سادس عشر رمضان سنة إحدى عشرة و تسعمائة».

أول من أحدث المحراب عمر بن عبد العزيز ... ص: ۱۴۹

هذا، و قد ذكروا أنّ أول من أحدث المحراب هو عمر بن عبد العزيز، فقد قال السمهودى: «و ليحيى عن عبد المهيمن بن عباس عن أبيه: مات عثمان و ليس فى المسجد شرفات و لا محراب. فأوّل من أحدث المحراب و الشرفات عمر بن عبد العزيز» [۱].

و قال القارى: «و عن أنس قال: رأى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم نخامة بالضم فى القبلة. أىّ جدار المسجد الذى يلى القبلة، و ليس المراد بها المحراب الذى يسمّيه الناس قبلة، لأن المحاريب من المحدثات بعده صلّى اللّه عليه و سلّم، و من ثمّ كره جمع من السلف اتخاذها و الصلاة فيها، قال القضاعى: و أوّل من أحدث ذلك عمر بن عبد العزيز، و هو يومئذ عامل للوليد بن عبد الملك على المدينة، لّما أسس مسجد النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و هدمه و زاد فيه» [۲].

---

[۱] خلاصة الوفا: ۱۲۹.

[۲] المرقاة فى شرح المشكاة ۱/ ۴۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۰

واقع حال أبی بکر لا یناسب تلک النسبة ... ص: ۱۵۰

الخامس: و علی فرض تسلیم نسبة «المحراب» إلی «المدینة» بأحد معانیه فلا یتم جملة «و أبو بکر محرابها» فی حدیث مدینة العلم، إذ یلزم علی تقدیر الانتساب أن یکون للمحراب حظ وافر من علوم المدینة، بل یزعم ابن حجر کون «المحراب» أعلم من «الباب»، و لکنّ النظر فی حال أبی بکر و مراجعة أخباره و سیرته تکذّب هذه النّسبة، فقد کان أبو بکر جاهلا حتی بالنسبة إلی أبسط الأمور و أوضح المفاهیم، و ما أکثر ما أعلن بنفسه عن جهله بالأحکام الشرعیّة و علم القرآن، و ما أکثر موارد عجزه عن حلّ المشکلات و المعضلات الواردة علیه...

کما ستقف علی تفاصیل ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی ... فلا أظن أن یصرّ أحد من المسلمین- مع هذه الحال- علی صحّة هذه الزیادة الموضوعة، بل إنّ ذلک یمسّ بکرامة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یشین بمقامه ... کما لا یخفی علی ذوی الأفهام.

الفروق بین «الباب» و «المحراب ...» ص: ۱۵۰

السادس: - سلّمنا ... لکنّ هذه الزیادة لا تفید أعلمیّة أبی بکر من أمیر المؤمنین بوجه من الوجوه ... فأیّ دلیل و برهان علی رجحان «المحراب» علی «الباب»؟ و من ادّعی فعلیه البیان.

بل الأمر علی العکس من ذلک، فإنّ للباب مزایا خاصة هی غیر حاصلة للمحراب، و ذلک:

أوّلا: إنه لا بدّ للمدینة من باب، بخلاف المحراب فلا یلزم وجوده فیها، من هنا قال المناوی بشرح

حدیث «أنا مدینة العلم»

: «فإن المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینة الجامعة لمعانی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینة من باب، فأخبر أن بابها هو علی کرّم اللّه وجهه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۱

و ثانیا: إنّه لا- بدّ لمن یطلب الوصول إلی المدینة من إتیان الباب علی کلّ حال، و لا یتیسّر لأحد الوصول إلیها إلّا من قبل بابها، بخلاف المحراب فإنه لیس کذلک، إذ من الممکن أن یصل إلی المدینة و لا یمرّ علی محرابها أصلا.

و ثالثا: إنّ من عدل عن باب المدینة لا- یصل إلیها و یبقی فی خارجها، بخلاف المحراب إذ من الممکن أن یدخل إلی المدینة و یعدل عن محرابها ... و من هنا تری المناوی یقول: «فمن أخذ طریقه دخل المدینة، و من أخطأ أخطأ طریق الهدی».

و رابعا: إن الباب هو الواسطة لخروج ما فی المدینة من العلوم إلی خارجها، و لیس للمحراب هذه الصفة ... و من هنا

قال صاحب (المعارف فی شرح الصحائف): «قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها

. معناه: إنه یصل علومی إلیه و منه إلی الخلق، کما أنّ الباب یصل إلیه من یخرج من البلد». و قال محمد بن إسماعیل الأمر الیمانی فی (الروضة الندیة): «فلمّا کان الباب للمدینة من شأنه أن تجلب منه إلیها منافعها، و تستخرج منه إلی غیرها مصالحها، کان فیه إیهام أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم یستمدّ من غیره بواسطة الباب الذی هو علیه السلام، دفع صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الإیهام

بقوله: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، إخبارا بأنّ هذا باب یستخرج منه العلوم و یستمد بواسطته، لیس له من شأن الباب إلّا هذا، لا کسائر الأبواب فی المدن فإنّها للجلب إلیها و الإخراج عنها. فللّه قدر شأن الکلام النبوی ما أرفع شأنه و أشرفه و أعظم بنیانه، و یحتمل وجوها من التخریج أخر، إلّا أنّ هذا أنفسها».

ثم قال: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشرف ما فی الکون و هو العلم، و أنّ منه یستمد ذلک من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم النبویة، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سید رسله صلّی اللّه علیه و سلّم. و هذا هو الشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کل من سلف و خلف».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۲

و خامسا: إنّ الباب یحفظ جمیع ما فی المدینة، بخلاف المحراب فلا علاقة له بهذه الجهة أصلا ... و بهذا المعنی صرّح بعض أعلام السنّة، قال ابن طلحة فی (مطالب السئول): «و فی قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ذلک إشارة إلی کون علی علیه السلام نازلا من العلم و الحکمة منزلة الباب من المدینة، و الباب من الدار، لکون الباب حافظا لما هو داخل المدینة و داخل الدار من تطرّق الضیاع، و اعتداء ید الذهاب علیه، و کان معنی الحدیث: إن علیا علیه السلام حافظ العلم و الحکمة، فلا یتطرّق إلیهما ضیاع، و لا یخشی علیها ذهاب، فوصف علیا بأنه حافظ العلم و الحکمة، و یکفی علیا علیه السلام علّوا فی مقام العلم و الفضیلة أن جعله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حافظا للعلم و الحکمة».

و سادسا: إنه لا بدّ للباب من الاطّلاع علی جمیع ما یدخل فی المدینة، بخلاف المحراب إذ لا یلزم أن یکون کذلک، کما لا یخفی علی من له حظّ من البصر و البصیرة ... و بهذا المعنی صرّح النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بنفسه فی حدیث الدرنوک، الذی رواه الفقیه ابن المغازلی بقوله: «قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبریل بدرنوک من درانیک الجنة. أخبرنا أبو محمد الحسن بن أحمد ابن موسی الکندرجانی، نا أبو الفتح هلال بن محمد الحفار، نا إسماعیل بن علی ابن رزین، نا أخی دعبل بن علی، نا شعبة بن الحجاج عن أبی التیاح عن ابن عباس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتانی جبرئیل علیه السلام بدرنوک من الجنة، فجلست علیه، فلما صرت بین یدی ربی کلّمنی و ناجانی، فما علّمنی شیئا إلّا علمه علی، فهو باب مدینة علمی. ثم دعاه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إلیه فقال له: یا علی سلمک سلمی و حربک حربی و أنت العلم بینی و بین أمتی من بعدی» [۱].

و سابعا: إن الباب محیط و مطلّع بالضرورة علی جمیع ما یخرج من المدینة،

---

[۱] المناقب لابن المغازلی: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۳

و لیس المحراب کذلک...

و ثامنا: إن الباب هو الواسطة للوصول إلی المدینة لمن هو فی خارجها، بخلاف المحراب حیث لا وساطة له من هذه الناحیة بنحو من الأنحاء...

فتحصّل: أنا لو سلّمنا أن یکون للمدینة محراب، و أن أبا بکر محراب مدینة العلم، فإنّ کلّ واحد من هذه الفروق التی ذکرناها بین «الباب» و «المحراب» یکفی فی الرد علی الاستدلال بهذه الزیادة المزعومة علی أعلمیّة أبی بکر. بل الأمر بالعکس، فإنّ کل واحد منها دلیل مستقل علی أعلمیّة أمیر المؤمنین علیه السلام من جمیع الصحابة، بل من جمیع الأنبیاء و المرسلین، ما عدا نبیّنا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و السابع: من الوجوه المبطلة لهذه الزیادة و دلالتها علی زعم ابن حجر هو:

أنّه لو کان لأبی بکر حظ من العلم لما رجع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام فی شیء من الحوادث الواقعة، بداهة أنّ الأعلم لا یرجع إلی غیره، لکن القضایا التی رجع فیها إلی أمیر المؤمنین علیه السلام کثیرة جدّا، و قد حوی کتاب (تشیید المطاعن) طرفا منها، کما سیأتی فی کتابنا نبذة من تلک القضایا، فانتظر.

۶- قوله: «فمن أراد العلم» ... لا يقتضى الأعلمية ... ص: ۱۵۳

اشارة

و أمّا

قول ابن حجر: «و رواية: فمن أراد العلم فليأت الباب

، لا تقتضى الأعلمية، فقد يكون غير الأعلم يقصد لما عنده من زيادة الإيضاح و البيان و التفرّغ للناس، بخلاف الأعلم» فمن غرائب المكابرات، و نحن نوضّح ذلك فى وجوه:

قوله: «أنا مدينة العلم و على بابها» بوحده يقتضى الأعلمية ... ص: ۱۵۳

أحدها: إن مجرّد

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «أنا مدينة العلم و على بابها»

يقتضى الأعلميّة و يدلّ عليها بوجوه عديدة سديدة كما تقدم سابقا، و قد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۴

اعترف بذلك كثيرون من كبار علماء أهل السنّة كما دريت هناك، بل قد عرفت أن ابن حجر نفسه من المعترفين بذلك فى (المنح المكية) و فى (تطهير الجنان). فالمناقشة بعد هذا فى دلالة جملة: «فمن أراد العلم» ... على الأعلمية لا مورد لها.

هل يجوز الإرجاع إلى غير الأعلم ...؟ ص: ۱۵۴

الثانى: إن

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فليأت الباب»

يقتضى أعلمية الامام عليه السلام، و إلّا لزم إرجاعه الناس إلى غير الأعلم مع وجود الأعلم، و هذا غير صحيح شرعا و عقلا ... و يخالف سيرة العقلاء و العلماء...

و أيضا: هو ينافى مقتضى نصح النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لأمّته، مع أنّه أنصح الخلائق لها...

و أيضا: هو ظلم بالنسبة إلى الأعلم.

و أيضا: هو ترجيح للمرجوح، و ذلك لا يكون من أدنى المتشرّعين فضلا عن شارع دين الإسلام عليه و آله الصلاة و السّلام.

و أيضا: فى

قوله: «فمن أراد العلم فليأت الباب»

دلالة ظاهرة على حصر المرجعيّة بالباب، و ذلك يقتضى الأعلميّة، و إلّا فإنّ الإرجاع إلى غير الأعلم مع وجود الأعلم قبيح كما تقدّم، فكيف بحصر المرجعيّة فيه؟.

إبطال توجيه ابن حجر ... ص: ۱۵۴

الثالث: قول ابن حجر فى توجيه الإرجاع إلى غير الأعلم: «فقد يكون غير الأعلم يقصد لما عنده من زيادة الإيضاح و البيان و التفرغ للناس» فيه: أنّ باب مدينة العلم، و الحائز لجميع علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كما هو حق الباب، و المقدّم على غيره من حيث الإيضاح و البيان هو الأعلم من غيره بالضرورة لا غيره، و دعوى انفكاك «الأعلمية» عن هكذا شخص مكابرة واضحة...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۵

فظهر أنّ ما ذکره ابن حجر فی توجیه دعواه هو فی الحقیقة دلیل علی بطلان مدّعاه، و هذا من جلائل آثار علوّ الحق و الصواب.

علی أنّه لا یخفی ما فی کلامه من دعوی وجود الإیضاح و البیان عند أبی بکر، لکن للإمام علیه السلام زیادة علیه!! و أمّا «التفرغ للناس» فما الدلیل علی أنّ تفرّغ الامام علیه السلام للناس علی عهد النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان أکثر من تفرّغ أبی بکر؟ و من ادّعی فعلیه البیان ... بل إذا نظرت فی تاریخ الرجلین و سیرتهما رأیت الامام علیه السلام خائضا فی الحروب و المغازی و البعوث و السّرایا ... بخلاف أبی بکر...

فقد کان فی معزل عن تحمّل هذه المکاره لخوره و جبنه، فأیهما کان المتفرّغ؟! إذن، لیس الإرجاع فی العلوم بسبب التفرّغ للناس، بل الملاک هو الأعلمیّة کما هو مقتضی السیرة العقلائیّة ... هذا بالنسبة إلی زمن الحیاة النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و أمّا بعده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حیث کان أبو بکر خلیفة و الامام علیه السلام جلیس بیته، أ لیس من أهمّ و أجلّ وظائف الخلیفة و أعماله تعلیم الأمة و نشر العلوم الدینیّة بین الناس؟ فهل یعقل أن یسند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أمر الخلافة عنه إلی شخص ثمّ یرجع الناس فی أهمّ واجباته و وظائفه- مع کونه أعلم الناس- إلی غیره؟! بل الحق أنّ إرجاع النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الأمة إلی الامام علیه السلام فی أخذ العلم منه دلیل واضح علی إمامته، و برهان لائح علی خلافته، و إنّ ما کان منه علیه السلام من نشر علم الدین علی عهد النبی و بعده علی عهد حکومة الخلفاء من أقوی الأدلة علی ذلک، و إن تغلّب القوم علی الخلافة...

فالخلیفة الحقیقی عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من حفظ دینه و نشر علومه، و حلّ المشکلات و المعضلات...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۶

۷- حدیث: أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها ... ص: ۱۵۶

اشارة

ثم إن ابن حجر عارض

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بحدیث مختلق موضوع فقال: «علی أن تلک الروایة معارضة بخبر الفردوس: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها. فهذه صریحة فی أن أبا بکر أعلمهم» لکنّها معارضة باطلة سندا و دلالة، أما سندا فمن وجوه:

هو من وضع إسماعیل الأسترآبادی ... ص: ۱۵۶

أحدها: إنّ هذا الحدیث من وضع «إسماعیل الأسترآبادی» کما سبق بیانه فی ردّ کلام الأعور بالتفصیل، و قد کان الأحری بابن حجر أن لا یفضح نفسه بالتفوّه بهذا الإفک المبین.

السخاوی و هذا الحدیث ... ص: ۱۵۶

و الثانی: لقد ضعّف الحافظ السخاوی هذا الحدیث و أمثاله من الموضوعات المختلقة المختلفة فی مدح الثلاثة أو الأربعة،

فقد قال: «و أورده صاحب الفردوس، و تبعه ابنه المذکور بلا إسناد، عن ابن مسعود رفعه: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علی بابها

.و

عن أنس مرفوعا: أنا مدينة العلم و معاوية حلقتها.

و بالجملة فكلّها ضعيفة، و ألفاظ أكثرها ركيكة» [۱].

و لا يخفى أنّ ذكر ابنه هذا الحديث بلا اسناد- مع أنّ موضوع كتابه (مسند الفردوس) ذكر أسانيد كتاب والده الفردوس- من أقوى الشواهد على كون الحديث موضوعا، فلو وجد الابن سندا لهذا الحديث و لو ضعيفا لأورده مثل كثير من الأسانيد الضعيفة الواردة فی مسند الفردوس ... و أنى للديلمى ذلك و أين!!

---

[۱] المقاصد الحسنة: ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۷

و قد عرفت سابقا عن ابن عساكر فی تاريخه أن هذا الحديث وضعه إسماعيل الأسترآبادی، و لما سئل عن سنده عجز حتى عن اختلاق سند له...

و كيف كان، فما ذكرناه عن السخاوی فی شأن هذا الحديث كاف لإبطال احتجاج ابن حجر به فی هذا المقام ... و من الغريب أنّ الشيخ عبد الحق الدهلوی نقل فی (اللّمعات فی شرح المشكاة) عبارة السخاوی هذه مبتورة منقوصة ... فلاحظ.

ابن حجر نفسه و هذا الحديث ... ص: ۱۵۷

و الثالث: ان ابن حجر نفسه يضعّف هذا الحديث،

فقد جاء فی كتاب (الفتاوی الحديثية): «و سئل رضی اللّه عنه: ان النبی صلّى اللّه عليه و سلّم قال:

أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها. هل الحديث صحيح أم لا؟ فأجاب: الحديث رواه صاحب مسند الفردوس، و تبعه ابنه بلا إسناد عن ابن مسعود رضی اللّه عنه مرفوعا، و هو حديث ضعيف كحديث أنا مدينة العلم و على بابها و معاوية حلقتها

، فهو ضعيف أيضا».

ألا يظنّ ابن حجر أنّه مؤاخذ بهذا التناقض و التهافت؟

البدخشانی و هذا الحديث ... ص: ۱۵۷

و الرابع: إنه قد أنصف العلامة البدخشانی، حيث صرّح بكونه موضوعا، و نصّ على الغرض الواقعی من وضعه،

فقال: «أنا مدينة العلم و أبو بكر أساسها و عمر حيطانها و عثمان سقفها و على بابها لا تقولوا فی أبی بكر و عمر و عثمان و على إلّا خيرا. فرب لا إسناد عن ابن مسعود. و هو منكر جدّا و أظنه موضوعا، و إنما وضعه من وضعه ليقابل به حديث أنا مدينة العلم و على بابها

. و سيأتی» [۱].

---

[۱] تحفة المحبين بمناقب الخلفاء الراشدين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۸

اللكهنوی و هذا الحديث ... ص: ۱۵۸

و الخامس: إنّ ولی اللّه اللکهنوی نصّ فی (مرآة المؤمنین) بعد ذکر حدیث مدینة العلم علی: «إن ما ألحق بهذا الحدیث فی بعض ألفاظه فی حق الأصحاب موضوع و مفتری علی ما فی الصواعق».

فالحمد للّه المتفضّل بإفاضة الحقائق، حیث ظهر بنص هذا الفاضل أن ما أتی به ابن حجر المائق فی (الصواعق) هو من الموضوعات و المفتریات التی ألحقها الوضّاعون فی هذا الحدیث الرائق...

هذا کلّه بالنسبة إلی سند هذا الحدیث.

...أبو بکر أساسها ...!! ... ص: ۱۵۸

و أما بالنظر إلی متن هذا الحدیث و معناه نقول: بأنّه باطل من وجوه کذلک:

أحدها: جعل من وضع هذا الحدیث أبا بکر «أساس المدینة»، و جعله واضع الحدیث السابق «محرابها»، و هذا التناکر الشنیع بین الحدیثین دلیل قطعی علی أنّ کلیهما موضوع، و لا غرابة فی وقوع هذا التنافر بین الموضوعات، فأحد الوضّاعین یضع لفظا من غیر اطّلاع منه علی ما وضعه الآخر، لکنّ الغرابة فی مناقضة ابن حجر لنفسه فی کلام واحد، لأنّ أبا بکر إذا کان «محراب المدینة» فلیس هو «أساسها»، و إذا کان «أساسها» فلیس «محرابها ...» لکنّ هذا من آثار خذلان ابن حجر ... فاللّه حسیبه و حسیب أمثاله، و هو المؤاخذ إیّاه علی سوء فعاله.

و الثانی: إن الواقع و الحقیقة یکذّب و ینفی أن یکون أبو بکر أساس مدینة العلم، و ذلک لجهل أبی بکر بالأحکام الشرعیة و المعارف الدینیّة، و الأمثلة و الشواهد علی جهله کثیرة جدا، و مشهورة بین الفریقین، و سیأتی ذکر طرف منها.

و أیضا: رجوعه إلی أمیر المؤمنین علیه السلام فی المعضلات و المشکلات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۵۹

مشهور کذلک، بل لقد أدّی جهله و ضلاله إلی أن یقول علی رءوس الأشهاد:

«إنّ لی شیطانا یعترینی فإذا استقمت فأعینونی و إذا زغت فقوّمونی».

و الثالث: إنّ کون أبی بکر «أساسها» یستلزم معنی باطلا لا یلتزم به مسلم، و ذلک لأنّ أساس المدینة مقدّم علی نفس المدینة، فیکون أبو بکر مقدّما علی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هذا کفر صریح، لا یطیق أهل السنة إظهاره و إن اعتقدوا به فی قلوبهم...

هذا بالنسبة إلی فقرة «و أبو بکر أساسها».

...و عمر حیطانها ...!! ... ص: ۱۵۹

و أمّا بالنسبة إلی فقرة «و عمر حیطانها» فنقول: هو باطل من وجوه:

أحدها: إنّ جعل «الحیطان» للمدینة غلط ... و من هنا کان اللفظ فی الحدیث الموضوع الآخر: «سورها»، لکن واضعها جعل ثلاثتهم «سورها» فلفظه:

«أنا مدینة العلم و أبو بکر و عمر و عثمان سورها و علی بابها»

...!! و أمثال هذه الاختلافات فی أشباه تلک الاختلاقات مما یهتک أستارها، و یکشف أسرارها، و یبدی عوارها، و یعلن عارها.

و الثانی: کیف یکون «عمر حیطانها» و قد کان کلّ الناس أعلم منه حتی ربّات حجالها؟! ألیس قال عمر نفسه: «کلّ أحد أفقه من عمر»؟ و قال: «کلّ الناس أفقه من عمر»؟ و قال: «کلّ الناس أفقه من عمر حتی المخدّرات فی الحجال»؟ و قال:

«کلّ الناس أفقه من عمر حتی النساء»؟ و قال: «کلّ الناس أعلم من عمر حتی العجائز»؟

بل إنّ جعل هکذا شخص من مدینة العلم «حیطانها» یوجب انخرام المدینة، و ذلک ممّا یهدم أساس الدین، و لا یلتزم به أحد من

الممیّزین فضلا عن الراشدین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۰

و الثالث: انه ما أکثر القضایا التی رجع فیها عمر إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، بل إلی جماعة من تلامذته، مثل ابن عباس، و ابن مسعود. بل لقد اتّفق رجوعه إلی بعض الأصحاب القاصرین مثل: معاذ بن جبل، و عبد الرحمن بن عوف؟

فکیف یجوز جعل هکذا شخص سورا لمدینة العلم؟ إن هذا إلّا جرأة عظیمة من الوضّاعین الکذّابین، الذین لا یتورّعون عن الخدشة فی مقام النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی سبیل مدح أئمتهم...

هذا بالنسبة إلی: «و عمر حیطانها».

...و عثمان سقفها ...!! ... ص: ۱۶۰

و أمّا بالنسبة إلی فقرة: «و عثمان سقفها» فنقول هو باطل من وجوه أیضا:

أحدها: إنّ المدینة لا یکون لها سقف ... کما هو واضح، فهل یعقل صدور هذا الکلام من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟، فذکر الدیلمی الحدیث فی (الفردوس) و احتجاج ابن حجر به فی (الصواعق) فی غایة الغرابة.

و الثانی: إنّه مع الغضّ عن ذلک، فلیس عثمان قابلا لأن یکون جزء من أجزاء مدینة العلم، لفرط جهله بالمعارف الدینیة و الأحکام الشرعیّة، و ستطّلع علی جانب من ذلک فیما بعد إن شاء اللّه بالتّفصیل ... فلا مناسبة بین عثمان و بین مدینة العلم علی أی نهج کان، فضلا عن التعبیر عنه بکونه سقفا لها، فإنّه من التعبیرات الباطلة السخیفة.

و الثالث: ما اشتهر عن عثمان من الاعتراف بالجهل. و أیضا: رجوعه إلی أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام فی القضایا و الحوادث الواقعة ... کما ستقف علی ذلک فیما بعد إن شاء اللّه تعالی، مبطل لهذا الحدیث.

و لنا علی بطلان هذا الحدیث الموضوع وجوه أخری کثیرة ذکرناها فی جواب کلمات (الدهلوی) و العاصمی و الطیّبیّ و ابن تیمیّة و الأعور ... و کلّ ذلک یکون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۱

جوابنا عن ذکر محمد بن محمد الحافظی المعروف بخواجة بارسا فی (فصل الخطاب) و حسین بن محمد الدیار بکری فی (الخمیس فی أحوال أنفس نفیس) هذا الحدیث الموضوع المصنوع عن کتاب (الفردوس) من غیر ردّ و نکیر...

و بعد کلّ هذا الذی ذکرناه یسقط قول ابن حجر بعد ذلک: «فهذه صریحة فی أنّ أبا بکر أعلمهم، و حینئذ فالأمر بقصد الباب إنما هو لنحو ما قلناه، لا لزیادة شرفه علی ما قبله» ... لما عرفت من سقوط هذا الحدیث سندا و دلالة، فکیف بمعارضته مع

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

، فکیف بالاستدلال به علی أعلمیّة أبی بکر من أمیر المؤمنین علیه السلام، فکیف بدعوی صرف دلالة الجملة:

«فمن أراد العلم فلیأت الباب»

عن مدلولها الصریح فی أعلمیة الامام علیه السلام بسبب هذا الحدیث الموضوع...؟!!

و کذا ما ذکره فی نهایة کلامه تعلیلا لدعواه السابقة قائلا: «لما هو معلوم بالضرورة أنّ کلّا من الأساس و الحیطان و السقف أعلی من الباب». لأنّه یبتنی علی الحدیث المذکور، و قد عرفت کونه موضوعا و باطلا سندا و دلالة.

ثم ما أراد من العلو فی هذا الکلام؟ فإن أراد من العلو: العلوّ الظاهری الحسیّ فهو باطل لوجهین: أحدهما: أنّ ذلک یصادم العیان و یخالف الحس و الوجدان، فإنّ کل ذی عینین یری أنّ الباب أعلی من الأساس، و إذا کان الأعلی أزید شرفا- کما زعم- فأمیر المؤمنین علیه السلام الأشرف و الأعلم.

و الثانی: إنه إذا کان المدار علی العلو الظاهری، فلا ریب فی أن الحیطان أعلی من الأساس، و السقف أعلی من الحیطان، فیلزم أن یکون عمر أعلم من أبی بکر، و أن یکون عثمان أعلم من کلیهما. و هذا مع کونه خلاف الواقع لا یرضی به أحد منهم.

و إن أراد من العلوّ: العلوّ المعنوی الحقیقی، فإنّ الباب أعلی و اشرف من الأساس و الحیطان و السقف بلا شبهة و ارتیاب، و إن هذه الأجزاء من المدینة أو الدار- مجموعة أو کلا علی انفراد- لیس لها أدنی مراتب العلو المعنوی، بل الباب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۲

أعلی و أرفع منها بمراتب لا تعدّ و لا تحصی، علوّا معنویا حقیقیا، و بالنظر إلی المعانی المقصودة من الباب و الآثار المترتبة علی وجوده، اعترف أکابر علماء أهل السنّة بالأعلمیّة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام، بسبب کونه باب مدینة العلم و أثبتوا له فضائل عظیمة و خصائص جلیلة کلّها مستنبطة من

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

فظهر أنّ العلوّ الحقیقی المعنوی ثابت للباب، لا للأساس المرفوض الموهوم و الحیطان و السقف المهدوم المعدوم، فالأعلمیة المطلقة ثابتة له علیه السلام علی کلا التقدیرین المذکورین فی «العلو»، و إنکار ابن حجر المکی هذا المعنی لا أساس له، و ذلک منه عجیب جدا، و قد اعترف هو فی (المنح المکیة) و فی (تطهیر الجنان) بما ذکرناه ... و قد تقدّمت عبارته فی الکتابین.

رأی ابن حجر فی تأویل «علی ...» ص: ۱۶۲

ثم إن ابن حجر تعرّض فی (الصواعق) إلی تأویل «علی» فی الحدیث الشّریف قائلا: «و شذّ بعضهم فأجاب بأن معنی:

و علی بابها

. أی من العلو، علی حدّ قراءة: هذا صراط علی مستقیم، برفع علی و تنوینه کما قرأ به یعقوب» فعبّر عن هذا التأویل ب «الشذوذ» و لم یصرّح ببطلانه و سخافته، و قد تقدّم منا الجواب علی هذا التأویل فی جواب کلام الأعور، فراجع.

أمّا فی (المنح المکیة) فقد ردّ علی هذا التأویل و أجاد بقوله: «و احتجّ بعض من لا تحقیق عنده علی الشیعة، بأنّ «علی» اسم فاعل من العلو، أی عال بابها فلا ینال لکلّ أحد، و هو بالسفساف أشبه، لا سیّما

فی روایة رواها ابن عبد البر فی استیعابه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأته من بابه

، إذ مع تحدیق النّظر فی هذه الرّوایة لا یبقی تردّد فی بطلان ذلک الرأی، فاستفده بهذا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۳

قوله تعالی: هذا صِراطٌ عَلَیَّ مُسْتَقِیمٌ فی قراءة أهل البیت و أمّا الآیة الکریمة التی أشار إلیها ابن حجر فی عبارته فإنّ لفظ «علی» فیها هو اسم سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام- کما هو الحال فی

حدیث: «أنا مدینة العلم»

فالصراط مضاف إلی علی، و هذه هی قراءة أهل البیت، الذین هم أدری بما فی البیت، و هم المقرونون بالکتاب فی حدیث الثقلین ...و هی أیضا قراءة الحسن البصری کما عن أبی بکر الشیرازی، ففی کتاب (مناقب آل أبی طالب):

«أبو بکر الشیرازی فی کتابه، بالإسناد عن شعبة عن قتادة، سمعت الحسن البصری یقرأ هذا الحرف: هذا صراط علی مستقیم. قلت: ما معناه؟ قال: هذا طریق علی بن أبی طالب و دینه طریق و دین مستقیم، فاتّبعوه و تمسّکوا به، فإنه واضح لا عوج فیه [۱].

و کتاب أبی بکر الشیرازی- الموسوم بکتاب ما نزل من القرآن فی علی- یرویه ابن شهر آشوب عن مؤلّفه أبی بکر محمد بن مؤمن الشیرازی بالاجازة کما قال رحمه اللّه فی أول کتابه: «و حدّثنی محمود بن عمر الزمخشری بکتاب الکشاف و الفائق و ربیع الأبرار. و أخبرنی الکیاشیرویه بن شهردار الدیلمی بالفردوس. و أنبأنی أبو العلاء العطار الهمدانی بزاد المسافر، و کاتبنی الموفق بن احمد

المکی خطیب خوارزم بالأربعین، و روی لی القاضی أبو السعادات الفضائل، و ناولنی أبو عبد اللّه محمد ابن أحمد النطنزی بالخصائص العلویة، و أجاز لی أبو بکر محمد بن مؤمن الشیرازی روایة کتاب ما نزل من القرآن فی علی علیه السلام، و کثیرا ما أسند إلی أبی العزیز کادش العکبری، و أبی الحسن العاصمی الخوارزمی، و یحیی بن سعدون القرطبی، و أشباههم».

و الکتاب المذکور لأبی بکر الشیرازی من الکتب المعتمدة عند أهل السنة،

---

[۱] مناقب آل أبی طالب: ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۴

بل هو من جملة الکتب التی یفتخر (الدهلوی) بتألیف أهل السنة إیّاها فی مناقب أهل البیت کما فی حاشیة التعصّب الثالث عشر، من الباب الحادی عشر، من کتابه (التحفة).

...و حلقتها معاویة ...!! ... ص: ۱۶۴

و زاد بعض الوضّاعین فی

حدیث «أنا مدینة العلم»

جملة فی فضل معاویة،

فقد روی الدیلمی فی (فردوس الأخبار) هذا الحدیث باللفظ التالی: «أنا مدینة العلم و علی بابها و حلقتها معاویة» [۱]

...فهذا إفک شنیع، و قد کفانا مؤنة الردّ علیه السخاوی فی (المقاصد الحسنة) و ابن حجر المکّی فی (الفتاوی الحدیثیة)، حیث صرّحا بعدم صحّته، فمن العجیب

نقل المناوی إیّاه فی (کنوز الحقائق) بقوله: «أنا مدینة العلم و علی بابها و معاویة حلقتها. فر» [۲]. أی أخرجه الدیلمی فی الفردوس

لا یصحّ عن النبی فی فضل معاویة شیء ... ص: ۱۶۴

بل لقد نصّ کبار الأئمة و الحفّاظ علی أنّه لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی فضل معاویة شیء، و هذا من الأمور المسلّمة بینهم، و لمزید الفائدة و البیان نذکر بعض نصوصهم فی هذا المقام:

قال ابن الجوزی: «أنبأنا زاهر بن طاهر، قال: أنبأنا أحمد بن الحسین البیهقی، قال: ثنا أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاکم، قال: سمعت أبا العباس محمد بن یعقوب بن یوسف یقول: سمعت أبی یقول: سمعت إسحاق بن إبراهیم الحنظلی یقول: لا یصح عن النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و سلّم فی فضل معاویة

---

[۱] فردوس الأخبار ۱/ ۴۴ رقم ۱۰۸.

[۲] کنوز الحقائق هامش الجامع الصغیر: ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۵

ابن أبی سفیان شیء.

أنبأنا هبة اللّه بن أحمد الحریری قال: أنبأنا محمد بن علی بن الفتح، قال أنبأ الدارقطنی قال حدثنا أبو الحسین محمد بن إبراهیم بن جعفر بن بیان الرزاز قال: ثنا أبو سعید الخرقی قال: حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل قال: سألت أبی فقلت: ما تقول فی علی و معاویة؟ فأطرق ثم قال: انشر قولی فیهما: اعلم أن علیا کان کثیر الأعداء ففتّش له أعداؤه عیبا فلم یجدوا فجاءوا إلی رجل قد حاربه و

قاتله فأطروه کیادا منهم له» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانی: «تنبیه: عبّر البخاری فی هذه الترجمة بقوله:

«ذکر» و لم یقل «فضیلة» و لا «منقبة» لکون الفضیلة لا تؤخذ من حدیث الباب، إلّا أنّ ظاهر شهادة ابن عباس له بالفقه و الصحبة دالّة علی الفضل الکثیر. و قد صنف ابن أبی عاصم جزءا فی مناقبه، و کذلک أبو عمر غلام ثعلب، و أبو بکر النقاش. و أورد ابن الجوزی فی الموضوعات بعض الأحادیث التی ذکروها ثم ساق عن إسحاق بن راهویه أنه قال: لم یصح فی فضائل معاویة شیء. فهذه النکتة فی عدول البخاری عن التصریح بلفظ منقبة اعتمادا علی قول شیخه لکن بدقیق نظره استنبط ما یدمغ به رؤس الروافض و قصة النسائی فی ذلک مشهورة و کأنه اعتمد أیضا علی قول شیخه إسحاق، و کذلک فی قصة الحاکم.

و أخرج ابن الجوزی أیضا من طریق عبد اللّه بن أحمد بن حنبل سألت أبی:

ما تقول فی علی و معاویة؟ فأطرق ثم قال: اعلم أن علیا کان کثیر الأعداء ففتّش أعداؤه له عیبا فلم یجدوا، فعمدوا إلی رجل قد حاربه فأطروه کیادا منهم لعلی.

فأشار بهذا إلی ما اختلقوه لمعاویة من الفضائل مما لا أصل له. و قد ورد فی فضائل معاویة أحادیث کثیرة لکن لیس فیها ما یصح من طریق الإسناد، و بذلک جزم إسحاق ابن راهویه و النسائی و غیرهما و اللّه أعلم» [۲].

---

[۱] الموضوعات ۲/ ۲۴.

[۲] فتح الباری ۷/ ۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۶

و قال العینی: «مطابقته للترجمة من حیث أن فیه ذکر معاویة، و لا یدل هذا علی فضیلته. فإن قلت: قد ورد فی فضیلته أحادیث کثیرة. قلت: نعم، و لکن لیس فیها حدیث یصح من طریق الإسناد، نصّ علیه إسحاق بن راهویه و النسائی و غیرهما، و لذلک قال: باب ذکر معاویة و لم یقل فضیلة و لا منقبة» [۱].

و قال ابن خلکان بترجمة النسائی: «قال محمد بن إسحاق الأصبهانی سمعت مشایخنا بمصر یقولون: إنّ أبا عبد الرحمن فارق مصر فی آخر عمره و خرج إلی دمشق، فسئل عن معاویة و ما روی من فضائله فقال: أما یرضی معاویة أن یخرج رأسا برأس حتی یفضل! و فی روایة أخری: ما أعرف له فضیلة إلّا لا أشبع اللّه بطنک» [۲].

و قال أبو الفداء بترجمته: «ثم عاد إلی دمشق فامتحن فی معاویة و طلب منه أن یروی شیئا من فضائله فامتنع و قال: ما یرضی معاویة أن یکون رأسا برأس حتی یفضل!» [۳].

و قال أبو الحجاج المزی نقلا عن أبی بکر المأمونی: «و قیل له و أنا حاضر:

ألا تخرج فضائل معاویة؟ فقال: أی شیء أخرج! اللهم لا تشبع بطنه! و سکت و سکت السائل»

. قال «قال الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ: سمعت علی بن عمر یقول: کان أبو عبد الرحمن أفقه مشایخ مصر فی عصره و أعرفهم بالصحیح و السقیم من الآثار، و أعلمهم بالرجال. فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه، فخرج إلی الرملة فسئل عن فضائل معاویة، فأمسک عنه، فضربوه فی الجامع فقال:

أخرجونی إلی مکة، فأخرجوه إلی مکة و هو علیل و توفی بها مقتولا شهیدا. قال الحاکم أبو عبد اللّه: و مع ما جمع أبو عبد الرحمن من الفضائل رزق الشهادة فی آخر عمره، فحدّثنی محمد بن إسحاق الأصبهانی قال: سمعت مسائخنا بمصر

---

[۱] عمدة القاری ۱۶/ ۲۴۸.

[۲] وفيات الأعيان ۱/ ۵۹.

[۳] المختصر فی أخبار البشر حوادث: ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۷

يذكرون أن أبا عبد الرحمن فارق مصر فی آخر عمره و خرج إلی دمشق، فسئل بها عن معاوية بن أبی سفيان و ما روی من فضائله فقال: ألا يرضی معاوية رأسا برأس حتی يفضل! فما زالوا يدفعون فی حضنيه حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مكة و مات بها» [۱].

و قال الذهبی نقلا عن المأمونی «سمعت قوما ينكرون علی أبی عبد الرحمن كتاب الخصائص لعلی رضی اللّه عنه و تركه تصنيف فضائل الشيخين، فذكرت له ذلك فقال: دخلت دمشق و المنحرف عن علی بها كثير، فصنّفت كتاب الخصائص رجوت أن يهديهم اللّه. ثم إنه صنّف بعد ذلك فضائل الصحابة فقيل له و أنا أسمع: ألا تخرج فضائل معاوية؟ فقال: أی شیء أخرج! حديث اللهم لا تشبع بطنه! فسكت السائل. قلت: لعلّ هذه منقبة معاوية لقول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: اللهم من لعنته أو شتمته فاجعل ذلك له زكاة و رحمة».

قال: «قال أبو عبد اللّه ابن مندة عن حمزة العقبی المصری و غيره: إن النسائی خرج من مصر فی آخر عمره إلی دمشق، فسئل بها عمّا جاء من فضائله فقال: ألا يرضی رأسا برأس حتی يفضل! قال: فما زالوا يدفعون فی خصيته حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مكة فتوفی بها. كذا فی هذه الرواية إلی مكة و صوابه: الرملة» [۲].

و قال ابن الوردی: «و عاد إلی دمشق فامتحن فی معاوية و طلب منه أن يروی شيئا من فضائله فقال: ما يرضی معاوية أن يكون رأسا برأس حتی يفضل» [۳].

و قال صلاح الدين الصفدی: «و أنكر عليه قوم كتاب الخصائص لعلی رضی اللّه عنه و تركه تصنيفه فضائل الشيخين، فذكر له ذلك فقال: دخلت دمشق و المنحرف بها عن علی كثير، فصنّفت الخصائص رجاء أن يهديهم اللّه تعالی. ثم

---

[۱] تهذيب الكمال ۱/ ۳۲۸.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۶۹۸.

[۳] تتمة المختصر حوادث: ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۶۸

صنف بعد ذلك فضائل الصحابة فقيل له: ألا تخرج فضائل معاوية! فقال: أی شیء أخرج! اللهم لا تشبع بطنه! فسكت السائل. قال شمس الدين: لعل هذا فضيلة له لقول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: اللهم من لعنته و سببته فاجعل ذلك له زكاة و رحمة»

قال «و لما خرج من مصر إلی دمشق فی آخر عمره سئل عن معاوية رضی اللّه عنه و ما دوّن من فضائله فقال: لا يرضی رأسا برأس حتی يفضل! فما زالوا يطعنون فی خصيتيه حتی أخرج من المسجد، ثم حمل إلی مكة و قيل الرملة، و توفی بها» [۱].

و قال اليافعی: «و خرج إلی دمشق فسئل عن معاوية و ما روی من فضائله فقال: أما يرضی معاوية أن يخرج رأسا برأس حتی يفضل! و فی رواية أخری: ما أعرف له فضيلة إلّا لا أشبع اللّه بطنك» [۲].

و قال الفاسی: «قال الدار قطنی: و كان أفقه مشايخ مصر فی عصره و أعلمهم بالحديث و الرجال، فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه، فخرج إلی الرملة فسئل عن فضائل معاوية فأمسك عنه، فضربوه فی الجامع فقال: أخرجونی إلی مكة، فأخرجوه إلی مكة و هو عليل، و توفی بها مقتولا شهيدا» [۳].

و قال ابن حجر العسقلانی بترجمة النسائی نقلا- عن الحاكم: «سمعت علی ابن عمر يقول: النسائی أفقه مشايخ مصر فی عصره و

أعرفهم بالصحيح و السقيم و أعلمهم بالرجال. فلما بلغ هذا المبلغ حسدوه فخرج إلى الرملة فسئل عن فضائل معاوية فأمسك عنه، فضربوه فی الجامع فقال: أخرجونی إلى مكة فأخرجوه و هو عليل و توفی مقتولا شهيدا»

قال «و قال أبو بكر المأمونی سألته عن تصنيفه كتاب الخصائص فقال: دخلت دمشق و المنحرف بها عن علی كثير، فصنفت كتاب الخصائص رجاء أن يهديهم اللّه تعالى. ثم صنف بعد ذلك كتاب فضائل

---

[۱] الوافی بالوفيات ۶/ ۴۱۶.

[۲] مرآة الجنان حوادث: ۳۰۳.

[۳] العقد الثمين ۳/ ۴۵.

الصحابة و قرأها علی الناس و قيل له- و أنا حاضر- ألا تخرج فضائل معاوية؟

فقال: أی شیء أخرج! اللهم لا تشبع بطنه! و سكت و سكت السائل» [۱].

و قال المناوی بترجمة النسائی: «دخل دمشق فذكر فضائل علیّ فقيل له فمعاوية؟ قال: ما كفاه أن يذهب رأسا برأس حتی يذكر له فضائل. فدفع فی خصيتيه حتی أشرف علی الموت فأخرج فمات فی الرملة أو فلسطين سنة ثلاث و ثلاثمائة. و حمل للمقدس أو مكة فدفن بين الصفا و المروة» [۲].

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوی فی رجال المشكاة بترجمة النسائی: «قال الأمير جمال الدين المحدّث عن الشيخ الإمام عبد اللّه اليافعی أنه ذكر فی تأريخه: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائی صاحب المصنفات و مقتدی زمانه، سكن مصر ثم جاء بدمشق، فقال له أهل تلك الناحية يوما فی المسجد: ما تقول فی معاوية و ما ورد فی فضله؟ فأجاب: أما يرضی معاوية أن يخرج عنی رأسا برأس حتی يفضل! و فی رواية: قال: لا أعرف له فضيلة إلّا لا أشبع اللّه بطنه. فقام الناس و وقعوا فيه و أهانوه و ضربوه و جرّوه من المسجد، و أذهبوه برملة فمرض فمات بذلك.

و فی رواية: أذهبوه بمكة فمرض و مات بمكة. و دفنوه بين الصّفا و المروة» و قال ابن تيمية الحرّانی: «و معاوية ليس له بخصوصه فضيلة فی الصحيح، لكن قد شهد مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم حنينا و الطائف و غزوة تبوك، و حجّ معه حجة الوداع، و كان يكتب الوحی، فهو ممّن ائتمنه النبی صلّی اللّه عليه و سلّم علی كتابة الوحی، كما ائتمن غيره من الصحابة» قال «بل قد رووا فی فضائل معاوية أحاديث كثيرة، و صنّف فی ذلك مصنفات، و أهل العلم بالحديث لا يصحّحون لا هذا و لا هذا» [۳].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۳۲.

[۲] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۱/ ۲۵.

[۳] منهاج السنة ۲/ ۲۰۷.

بطلان الجملة الموضوعة معنی ... ص: ۱۷۰

ثم إنّ «معاوية حلقتها» باطل من وجوه:

أحدها: المدينة مطلقا لا حاجة لها إلی الحلقة، بل لا ينسبها أحد من العقلاء إليها أصلا، و من ادّعی فعليه البيان، و علينا دمغ رأسه بمقمعة البرهان.

و الثانى: مدينة العلم بالخصوص لا حاجة لها إلى الحلقة.

و الثالث: جعل معاوية كالحلقة لمدينة العلم عيب للمدينة، لا يجرأ على التفوّه بذلك إلّا من خرج عن الإيمان بل عن العقل و الشّعور.

و الرابع: معنى احتياج المدينة إلى الحلقة هو احتياج النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلى معاوية فى العلم، و هذا مما يهدم أركان الدين.

و الخامس: معنى كونه حلقة المدينة أنّ معاوية له حظ من العلم، لكنّ جهله بالأحكام الشرعيّة فضلا عن المعارف العالية و الحقائق السامية أظهر من أن يذكر.

و السادس: إنّ لمعاوية مطاعن عظيمة و معايب كثيرة، تمنعه من أن يكون له أدنى اتّصال بالنبى الكريم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و السابع: و لو قيل معنى الجملة هو كونه حلقة الباب، أى:

أنا مدينة العلم و على بابها و معاوية حلقة بابها

، فيبطله أنّ باب مدينة العلم غير محتاج إلى الحلقة كنفس المدينة. و أيضا: جهل معاوية خير دليل على بطلان كونه حلقة باب مدينة العلم. و أيضا: مطاعنه تمنع من أن يكون له هذا الاتصال بالمدينة. أضف إلى ذلك عدائه لأمير المؤمنين عليه السلام.

و هناك وجوه أخرى تبطل هذه الجملة الموضوعة من حيث المعنى، نحيل استنباطها و استخراجها إلى الناظر فيها و فى الوجوه التى ذكرناها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۱

حديث المدينة بلفظ آخر موضوع ... ص: ۱۷۱

إلى هنا تمّ الكلام على تصرّفات بعض القوم فى لفظ

حديث: «أنا مدينة العلم و على بابها»

...و اختلق بعضهم لفظا آخر لحديث المدينة يتّضح بطلانه سندا و دلالة من البحوث المذكورة فى الألفاظ المتقدمة ... و ذلك ما جاء

فى كتاب (كنج سعادت) لمعين الدين بن خواجة خاوند محمود الخوارزمى النقشبندى من أنه: «قال عليه السلام: أنا مدينة الصدق و أبو بكر بابها، و أنا مدينة العدل و عمر بابها، و أنا مدينة الحياء و عثمان بابها، و أنا مدينة العلم و على بابها».

لكن العجيب استناد بعضهم إلى هذا الحديث الموضوع فى مسألة المفاضلة بين الأصحاب، و هو الشيخ رجب بن أحمد التيرى فى كتابه (الوسيلة الأحمدية و الذريعة السّرمدية فى شرح الطريقة المحمدية) حيث قال فى مبحث التفضيل:

«و نحن نقول: الأولى فى تفضيل الخلفاء الأربعة: أن كلّ واحد منهم أفضل من الآخر باعتبار الوصف الذى اشتهر به، لأنّ فضيلة الإنسان ليست من حيث ذاته، بل باعتبار أوصافه، و

قد قال عليه السلام: أنا مدينة الصّدق و أبو بكر بابها، و أنا مدينة العدل و عمر بابها، و أنا مدينة الحياء و عثمان بابها، و أنا مدينة العلم و على بابها. رواه الزاهدى فى كتابه عن بعض الأفاضل

. و على هذا نقول: إن أبا بكر الصديق أفضل الصحابة باعتبار، كثرة صدقه و اشتهاره فيما بينهم به، و عمر أفضلهم من جهة العدل، و عثمان أفضلهم من جهة الحياء، و على أفضلهم من جهة العلم و اشتهاره به، و بهذا يستقيم المرام و يتم الكلام».

فإنّ ما ذكره فى التفضيل شىء لم يقل به أحد، فهو خرق للإجماع المركّب، و الحديث موضوع مختلق، و فى كلّ فقرة من فقره بحث واضح طويل الذيل، يتجلّى جانب منه بمراجعة كتاب (تشييد المطاعن) و غيره من كتب الباب.

بل الحق الثابت بالأدلة القطعيّة أنّ الامام عليا عليه السلام أفضل القوم من جميع الجهات، بل هو الأفضل من جميع الخلائق بعد النبى

صلّی اللّه علیه و آله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۲

و سلّم من الأولین و الآخرین ... علی أنّ هذا الحدیث الموضوع اشتمل علی جملة

«و علی بابها»

، و قد عرفت أنّ کونه باب مدینة العلم یوجب الأعلمیة الموجبة للأفضلیة علی الإطلاق، حسب إفادات المحقّقین من أهل السنّة، فیکون هذا الحدیث الموضوع أیضا مفیدا للافضلیّة المطلقة للإمام، خلافا لمن أراد إثبات الأفضلیة له من جهة واحدة ... و الحمد للّه رب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۳

۱۱ مع القاری فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۷۳

اشارة

و قال الملّا علی القاری بشرح حدیث «أنا دار الحکمة» ما نصّه:

«و عنه أی عن علی قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة- و فی روایة: أنا مدینة العلم

. و

فی روایة المصابیح: أنا دار العلم- و علی بابها.

و فی روایة زیادة: فمن أراد العلم فلیأته من بابه

. و المعنی: علیّ باب من أبوابها، و لکن التخصیص یفید نوعا من التعظیم و هو کذلک. لأنه بالنسبة إلی بعض الصحابة أعظمهم و أعلمهم. و مما یدلّ علی أن جمیع الأصحاب بمنزلة الأبواب

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیهم اقتدیتم اهتدیتم

، مع الإیماء إلی اختلاف مراتب أنوارها فی الاهتداء.

و مما یحقق ذلک أن التابعین أخذوا أنواع العلوم الشرعیّة من القراءة و التفسیر و الحدیث و الفقه من سائر الصحابة غیر علی رضی اللّه عنه أیضا، فعلم عدم انحصار البابیة فی حقّه. اللهم إلّا أن یختص بباب القضاء فإنه ورد فی شأنه إنّه:

أقضاکم. کما أنه جاء فی حق أبی: أقرؤکم. و فی حق زید بن ثابت: إنه أفرضکم. و

فی حق معاذ بن جبل: إنه أعلمکم بالحلال و الحرام.

و ممّا یدل علی جزالة علمه ما

فی الریاض عن معقل بن یسار قال: وضّأت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال هل لک فی فاطمة نعودها؟ فقلت: نعم، فقام متوکئا علیّ فقال: إنه سیحمل ثقلها غیرک و یکون أجرها لک. قال: فکأنّه لم یکن علیّ شیء، حتی دخلنا علی فاطمة فقلنا: کیف تجدینک؟ قالت: لقد اشتد حزنی و اشتدّ فاقتی و طال سقمی

. قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل: وجدت بخط أبی فی هذا الحدیث قال: أو ما ترضین أنّ زوجک أقدمهم سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما. أخرجه أحمد

. و عن ابن عباس و قد سأله الناس فقالوا: أیّ رجل کان علی؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۴

قال: کان قد ملئ جوفه حکما و علما و بأسا و نجدة، مع قرابته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. أخرجه أحمد فی المناقب. و عن سعید بن المسیب قال: کان عمر یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو حسن. أخرجه أحمد.

قال الطیبی: لعلّ الشیعة تتمسک بهذا التمثیل: أن أخذ العلم و الحکمة منه مختص به لا یتجاوزه إلی غیره إلّا بواسطته رضی اللّه عنه، لأن الدار إنما یدخل إلیها من بابها و قد قال تعالی: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها. و لا حجة لهم فیه، إذ لیس دار الجنة بأوسع من دار الحکمة و لها ثمانیة أبواب. رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب. أی إسنادا و قال أی الترمذی: روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک، و هو شریک بن عبد اللّه قاضی بغداد ذکره الشارح، و لم یذکروا أی ذلک البعض فیه أی فی إسناد هذا الحدیث عن الصنابحی بضم صاد و کسر موحدة و مهملة، و لا نعرف أی نحن هذا الحدیث عن أحد من الثقات غیر شریک بالنصب علی الاستثناء، و فی نسخة بالجرّ علی أنه بدل من أحد، قیل: و فی بعض نسخ الترمذی: عن شریک بدل غیر شریک. و اللّه أعلم.

ثم اعلم أن

حدیث: أنا مدینة العلم و علی بابها، رواه الحاکم فی المناقب من مستدرکه من حدیث ابن عباس

و قال صحیح. و تعقّبه الذهبی فقال: بل هو موضوع. و قال أبو زرعة: کم خلق افتضحوا فیه. و قال یحیی بن معین: لا أصل له. کذا قال أبو حاتم و یحیی بن سعید و قال الدار قطنی ثابت. و رواه الترمذی فی المناقب من جامعه و قال: إنه منکر، و کذا قال البخاری: إنه لیس له وجه صحیح. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات. و قال ابن دقیق العید: هذا الحدیث لم یثبتوه. و قیل: إنه باطل. لکن قال الحافظ أبو سعید العلائی: الصواب إنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. ذکره الزرکشی. و سئل الحافظ العسقلانی عنه فقال: إنه حسن لا صحیح کما قال الحاکم و لا موضوع کما قال ابن الجوزی. قال السیوطی: و قد بسطت کلام العلائی و العسقلانی فی التعقبات التی علی الموضوعات. انتهی. و

فی خبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۵

الفردوس: أنا مدینة العلم و أبو بکر أساسها و عمر حیطانها و عثمان سقفها و علیّ بابها

. و شذّ بعضهم فأجاب: إن معنی و علیّ بابها إنه فعیل من العلوّ علی حد قراءة صراط علیّ مستقیم برفع علی و تنوینه کما قرأ به یعقوب» [۱].

علی باب المدینة لا سواه ... ص: ۱۷۵

أقول: و فی هذا الکلام خلط بین الغث و السّمین، و نحن نشیر إلی ما فیه بالإجمال:

أمّا أن یکون المعنی: «علی باب من أبوابها» فأوّل من قاله هو العاصمی، و قد بیّنا بطلانه بالتفصیل، و هنا نقول باختصار: إنّ لفظ الحدیث یدلّ علی انحصار البابیّة فی الامام علیه السلام، و غیره لا یلیق لأن یکون بابا لدار الحکمة و مدینة العلم، فلا یجوز دعوی ذلک لأحد إلّا بنص من النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. علی أنّ لهؤلاء الثلاثة قبائح و مطاعن تمنعهم من أن یکونوا أبوابا لمدینة العلم، بل تمنعهم عن أن یکون لهم أقل اتّصال به، و قد تکفّل کتاب (تشیید المطاعن) بذکر بعضها فراجعه إن شئت.

ثم إنّ کون الشخص بابا لمدینة العلم و الحکمة یستلزم العصمة له، و أن یکون محیطا لما فی المدینة من حکمة و علم ... و قد کان أمیر المؤمنین علیه السلام و لم یکن غیره کذلک، و یشهد بذلک استغناؤه عن الکلّ و احتیاج الکلّ إلیه کما هو معروف عند الکلّ.

علی أنّه جاء فی بعض ألفاظ الحدیث الأمر بإتیان علی علیه السلام،

ففی لفظ: «أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب

، و

فی آخر: «أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب»

، و الناس بین مطیع و عاص، فمن أتاه علیه السلام و أخذ الحکمة منه فهو محتاج إلیه و لا یکون بابا لها

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۵۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۶

مثله، و من لم یمتثل أمر الرّسول فغیر لائق لأن یکون بابا له، فلیس للمدینة باب سوی الامام علیه السلام.

و بما ذکرنا یظهر ما فی قوله:

«و لکنّ التّخصیص یفید نوعا من التعظیم، و هو کذلک، لأنه بالنسبة إلی بعض الصحابة أعظمهم و أعلمهم».

لأنّ التخصیص المذکور فی الحدیث تخصیص حقیقی لا إضافی، و قد عرفت سابقا دلالة الحدیث علی أنه علیه السلام من الصحابة کلّهم أعظمهم و أعلمهم، لا بالنسبة إلی بعضهم.

حدیث النجوم موضوع ... ص: ۱۷۶

و أمّا قوله: «و مما یدلّ علی أنّ جمیع الأصحاب بمنزلة الأبواب قوله»....

ففیه: إنّ

حدیث أصحابی کالنّجوم

ممّا ثبت وضعه و اختلاقه، و قد تکلّمنا علیه سابقا فی الردّ علی کلام الأعور، و لو سلّمنا صحته فإنه لا یقتضی أن یکون الأصحاب کلّهم أبوابا، لما عرفت من أن هذا الشرف العظیم و المنصب الجلیل مخصوص بسیدنا علی علیه السلام، و إن دلّ علی شیء فإنّما یدل علی حصول بعضهم علی العلم، و هذا لا یکفی لأن یکونوا أبوابا لمدینة العلم، لأن باب المدینة یجب أن یکون محیطا بجمیع علوم المدینة، فبین کون الرّجل ذا علم فی الجملة، و بین کونه بابا لدار الحکمة و مدینة العلم بون بعید، إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ.

و من العجیب استدلال القاری بهذا الحدیث، و هو یذکر فی کتابه (المرقاة) کلمات أعلام طائفته فی قدحه، فقد قال بشرحه ما نصّه:

«قال ابن الدیبع: اعلم أن

حدیث أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. أخرجه ابن ماجة کذا ذکره الجلال السیوطی فی تخریج أحادیث الشفاء، و لم أجده فی سنن ابن ماجة بعد البحث عنه. و قد ذکره ابن حجر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۷

العسقلانی فی تخریج أحادیث الرافعی فی باب أدب القضاء

و أطال الکلام علیه، و ذکر أنه ضعیف واه، بل ذکر عن ابن حزم أنه موضوع باطل. لکن ذکر عن البیهقی أنه قال: إن حدیث مسلم یؤدّی بعض معناه، یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: النجوم أمنة للسماء.

الحدیث. قال ابن حجر: صدق البیهقی هو یؤدی صحة التشبیه للصحابة بالنجوم أما فی الاقتداء فلا یظهر. نعم یمکن أن یتلمّح ذلک

من معنی الاهتداء بالنجوم. قلت: الظاهر إن الاهتداء فرع الاقتداء.

قال: و ظاهر الحدیث إنما هو إشارة إلی الفتن الحادثة بعد انقراض الصحابة من طمس السنن و ظهور البدع و نشر الجور فی أقطار الأرض انتهی.

و تکلّم علی هذا الحدیث ابن السبکی فی شرح ابن الحاجب الأصلی فی الکلام علی عدالة الصحابة و لم یعزه لابن ماجة، و ذکره فی جامع الأصول و لفظه:

عن ابن المسبب عن عمر بن الخطاب مرفوعا: سألت ربی. الحدیث إلی قوله اهتدیتم.

و کتب بعده: أخرجه. فهو من الأحادیث التی ذکرها رزین فی تجرید الأصول و لم یقف علیها ابن الأثیر فی الأصول المذکورة، و ذکره صاحب المشکاة و قال: أخرجه رزین» [۱].

و ما ذکره القاری فی تأیید الاستدلال بحدیث النجوم بقوله: «و ممّا یحقّق ذلک أن التابعین أخذوا أنواع العلوم الشرعیة من القراءة و التفسیر و الحدیث و الفقه من سائر الصحابة غیر علی رضی اللّه عنه، فعلم عدم انحصار البابیّة فیه» فرکیک فی الغایة، لأنّه استدلال بفعل التابعین فی مقابلة النصّ الصریح من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هو غیر جائز، فلیس هناک إلّا انّهم خالفوا أمره صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و کیف یقول القاری بعدم انحصار البابیّة فیه علیه السلام؟ و النبی نفسه ینصّ علی هذا الانحصار و یقول: «یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر

---

[۱] المرقاة- شرح المشکاة ۵/ ۵۲۲.

بابها»

، و

یقول: «کذب من زعم أنّه یصل إلی المدینة لا من قبل الباب»

...و قد کان هذا المعنی هو ما اعترف به الأصحاب و ابتهجوا کما ظهر سابقا من إفادة الزرندی فی (نظم درر السمطین) و من حدیث الشوری الذی ذکره جمال الدین المحدّث الشیرازی.

ثم إنّ التّابعین الآخذین من غیره علیه السلام ینقسمون إلی قسمین لا- ثالث لهما، فالقسم الأول من أخذ عمّن أخذ من الإمام علیه السلام کسلمان، و المقداد، و أبی ذر، و عمار، و عبد اللّه بن مسعود، و عبد اللّه بن عباس و أمثالهم...

و هؤلاء التابعون لا یرون أولئک الصحابة أبوابا للعلوم، بل أخذهم فی الحقیقة من الامام علیه السلام ... و القسم الثانی من خالف قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «فمن أراد العلم فلیأت الباب و من أراد الحکمة فلیأتها من بابها»

و أعرض عنه عنادا و انحرافا عن باب مدینة العلم و باب دار الحکمة، و من الواضح أنّ هؤلاء لا یعبأ بأقوالهم و أفعالهم أبدا...

دعوی تخصیص الحدیث باب القضاء ... ص: ۱۷۸

و أمّا ما ذکره القاری: «أللهم إلّا أن یختص بباب القضاء، فإنه ورد فی شأنه أنه أقضاکم، کما أنه جاء فی حق أبیّ أنه أقرؤکم، و فی حقّ زید بن ثابت أنه أفرضکم، و

فی حق معاذ بن جبل: أنه أعلمکم بالحلال و الحرام»

فقد عرفت الجواب عنه فی الردّ علی کلام العاصمی، و علی فرض التسلیم فإن هذا الاختصاص یفید الأعلمیّة المطلقة له علیه السلام، لأنّ کونه أقضی الأصحاب یستلزم إحاطته بأنواع العلوم الشرعیّة، مع المزیّة و الأفضلیّة من غیره فی هذا الباب، و سیأتی مزید توضیح لذلک فیما بعد إن شاء اللّه.

أمّا قول النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أقضاکم علی»

فممّا لا ریب فیه و لا کلام، کما ستعرف فیما بعد إن شاء اللّه تعالی مفصّلا، لکنّ ما ذکره فی حقّ غیره موضوع و باطل سندا و دلالة، کما بیّناه بالتفصیل فی جواب کلام العاصمی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۷۹

فراجع إن شئت.

و قوله: «و مما یدل علی جزالة علمه» ... و إن اشتمل علی بعض فضائل الامام علیه السلام، فلا یخفی ما فیه، لأنّ ما ذکره یدلّ علی أعلمیة الإمام بصراحة کاملة،- لا أنّه یدلّ علی جزالة علمه- أضف إلی ذلک النصوص الصریحة الواردة عن مشاهیر الأصحاب- من الموافقین له و المعادین- فی أعلمیّته، و من هنا قال المناوی: «و قد شهد له بالأعلمیة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف» [۱]

بل قال القاری نفسه فی (شرح الفقه الأکبر) بشرح قول الماتن: «ثم علی بن أبی طالب» قال ما نصه:

«أی ابن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی، القرشی الهاشمی، و هو المرتضی زوج فاطمة الزهراء و ابن عمّ المصطفی، و العالم فی الدرجة العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فیها فضائل کثیرة شهیرة تحقق

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها، و قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۲].

فظهر أنّ الامام علیه السلام هو الأعلم من جمیع الأصحاب، لا فی القضاء بل فی جمیع الأبواب...

الاشارة إلی جواب سائر کلمات القاری ... ص: ۱۷۹

و أمّا کلمات القاری الأخری فنشیر إلیها و إلی الجواب عنها:

۱- قوله: «قال الطیّبی». ... و قد تقدّم الجواب عن کلام الطیبی هذا فی موضعه فلا نعید.

۲- قوله: «رواه الترمذی». ... قد عرفت الکلام علیه فی جواب کلام النووی.

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۳.

[۲] شرح الفقه الأکبر: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۰

۳- قوله: «ثم اعلم أن حدیث». ... فیه اعتراف بتصحیح الحاکم...

و أما أقوال القادحین فی الحدیث فقد تعرّضنا لها فی مواضعها.

۴- قوله: «و فی خبر الفردوس» ... و قد تقدّم الکلام علی هذا الحدیث الموضوع فی جواب کلام الأعور و ابن حجر المکی...

۵- قوله: «و شذّ بعضهم». ... هذا کلام ابن حجر المکی فی (الصواعق) و قد عرفت ما فیه.

و لیکن هذا آخر ما نردّ به کلام القاری العاری، و الحمد للّه الفاطر الباری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۱

۱۲ مع البنبانی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۸۱

اشارة

و قال الملّا محمد یعقوب البنبانی فی (عقائده) فی الجواب علی استدلال الشیعة

بحدیث «أنا مدینة العلم»

و

حدیث «أنا دار الحکمة»

ما نصّه: «و استدلّ الخصم علی تفضیل علی رضی اللّه عنه بأنه أعلم، و هو أولی بالخلافة لأنه تعالی فضّل آدم علیه السلام علی الملائکة و اختاره للخلافة بالعلم. أمّا أنّه کان أعلم

فلقوله علیه الصلاة و السلام: أنا مدینة العلم و علیّ بابها. و أنا دار الحکمة و علیّ بابها

. و علم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو أزید کذلک علم علیّ، و أنه لا یخرج ما فی الدار إلّا من الباب. فعلمه صلّی اللّه علیه و سلّم إنما وصل بمن وصل من قبل علی رضی اللّه عنه.

و الجواب: إنّ هذا یوجب أنه لم یبلّغ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ما أرسل به إلّا علیّا، ثم هو بلّغ غیره. و لا یخفی أنه مما لا یقول به الخصم أیضا. و المراد من الحدیث المذکور- و اللّه أعلم- بیان أن علیّا باب العلوم بالنسبة إلی جماعة لم یدرکوا شرف الصحبة. و هذا مبنی علی أمر و هو: إن أعلم الصحابة هم الخلفاء الراشدون، و قد کان أبو بکر رضی اللّه عنه مقیّدا بأمر الخلافة بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مدة حیاته، ثم عمر رضی اللّه عنه کذلک، ثم عثمان کذلک رضی اللّه عنه، و قد کان علی رضی اللّه عنه فی أیام خلافتهم مشغولا بالإفادة و الإفاضة، فالذین لم یدرکوا شرف الصحبة أتوا الیه و أخذوا منه رضی اللّه عنه.

ثم لا أدری أیّ لفظ فی الحدیث یدل علی أن لیس لمدینة العلم إلّا باب واحد هو علی رضی اللّه عنه، بل یجوز أن یکون لها أبواب و یکون علی کرّم اللّه وجهه بابا منها».

و الجواب عنه من وجوه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۲

أحدها: إن أساس استدلال الشیعة

بحدیث «أنا مدینة العلم»

کما ذکر البنبانی أیضا هو بدلالته علی أعلمیة الامام أمیر المؤمنین، و هی تکشف عن الأفضلیة و تستلزم الخلافة و الامامة کما یدلّ علیه قصة آدم علیه السلام ... و قد علمت أنّ دلالة الحدیث علی الأعلمیّة تامّة بکلّ وضوح، حتی اعترف بها جماعة من علماء أهل السنّة، و ذکر المنّاوی أنها مما اتّفق علیه الموافق و المخالف، و من هنا تری البنبانی عاجزا عن الجواب علی هذا الاستدلال القوی المتین، بل زاد فی تقریره جملة: «و علم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما هو أزید کذلک علم علی».

الثانی: قد ذکر البنبانی وجه استدلال الشیعة

بحدیث «أنا دار الحکمة»

بقوله: «و أنه لا یخرج ما فی الدار». ... لکنّه لم یفهم مراد الشیعة من ذلک، و إلّا لم یقل فی الجواب: «و الجواب- إن هذا یوجب»... إذ لیس مرادهم ذلک أبدا، بل المراد أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أودع جمیع علوم الشریعة- المعبّر عنها بالحکمة- عند علی علیه السلام، و أمر الأمة بالرجوع إلیه و الأخذ منه، و أنّه لم یصل شیء من علومه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلی الأمّة إلّا بواسطة

الإمام علیه السلام.

علی أنّه لا یخفی علی المتأمّل الفرق بین تبلیغ النبی ما أرسل به، و تبلیغه علم ما أرسل به، و من هنا تری أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلّغ ما أرسل به- و هو القرآن- إلی جمیع الناس، و لکن لا یمکن القول بأنّه بلّغ علم القرآن إلی جمیع الناس کذلک، نعم علّمه أمیر المؤمنین علیه السلام و جعله مبلّغا لعلوم القرآن إلی الناس قاطبة، و من هنا ذکروا أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علمه علیه السلام، قال المناوی: «قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه عن القلوب [الغیوب الحجاب، حتی یتحقق الیقین الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۱] ...فإذا کان هذا حال علم القرآن الذی أمر

---

[۱] فیض القدیر ۳/ ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۳

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بتبلیغه إلی جمیع الناس، فالعلوم الأخری منحصرة إلی فهمه علیه السلام بالأولویة القطعیّة.

دعوی تخصیص کونه بابا لغیر الصحابة ... ص: ۱۸۳

الثالث: دعوی تخصیص کون الامام علیه السلام باب العلوم إلی جماعة لم یدرکوا شرف الصحبة، هذه الدعوی التی ذکرها بقوله: «و المراد من الحدیث المذکور- و اللّه أعلم- بیان أن علیا باب العلوم الشّرعیّة» ... تخرّص باطل، فإنّه تخصیص بلا مخصّص، و یبطله اعتراف أصحاب الشوری- فیما رواه المحدّث الشیرازی فی (روضة الأحباب) بأنّ حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها» جاء لیعلم الصحابة بأنّ علیا باب مدینة علم الأوّلین و الآخرین، فکیف تختص با بیّته بجماعة لم یدرکوا شرف الصحبة؟ بل لو کان معنی الحدیث ما ذکره البنبانی لما احتج به الامام علیه السلام- فیما احتج به- علی أصحاب الشوری، و لما اعترف القوم بما أراد الامام من الاحتجاج به.

و مما یبطل هذا المعنی الذی ذکره البنبانی إقرار الأصحاب بأعلمیّة الإمام علیه السلام،

فهذا ابن عباس یقول- فیما یرویه الشیخانی القادری فی (الصراط السوی)-: «من أتی العلم فلیأت الباب و هو علی رضی اللّه عنه» ، و

هذا عمرو ابن العاص یحتجّ بهذا الحدیث علی معاویة فی کتاب له إلیه- فیما رواه الخوارزمی فی (المناقب) و یقول: «و أکّد القول علیک و علی جمیع المسلمین و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه عزّ و جلّ و عترتی، و قد قال: أنا مدینة العلم و علی بابها».

و من هنا تری الحافظ الزرندی یقول فی عنوان الحدیث: «فضیلة أخری اعترف بها الأصحاب و ابتهجوا، و سلکوا طریق الوفاق و انتهجوا- عن ابن عباس رضی اللّه عنهما: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد بابها فلیأت علیا»

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۴

دعوی أنّ أعلم الصحابة هم الخلفاء ... ص: ۱۸۴

ثم إنّ الأمر الذی بنی علیه البنبانی المعنی الذی ذکره لحدیث المدینة، و هو: «أنّ أعلم الصحابة هم الخلفاء الراشدون» ... باطل من

وجوه أيضا.

أمّا أولا: فإن الثلاثة ليسوا من الخلفاء الراشدين عن رسول رب العالمين صلّى اللّه عليه و آله المعصومين.

و أمّا ثانيا: فلأن أحدا من أهل الإنصاف لا يرتضى القول بأعلميّة الثلاثة من: سلمان، و أبى ذر، و المقداد، و عمار، و ابن عباس، و حذيفة، و ابن مسعود، و أبى بن كعب، و أبى الدرداء، و جابر بن عبد اللّه، و أبى سعيد الخدرى، و أمثالهم من مشاهير الأصحاب... بل إنّ هؤلاء، بل و معاذ بن جبل و أبو هريرة و زيد ابن ثابت و أضرابهم ... أعلم من الثلاثة قطعا ... بل الحق أن الثلاثة لم يحصلوا على شيء من العلوم، و تلك آثار جهلهم بالأمور الواضحة مشهودة و مشهورة، و ستقف على ذلك فيما بعد بالتفصيل إن شاء اللّه.

و أمّا ثالثا: فلأنهم لو كانوا علماء لأفادوا و أفاضوا، و ظهرت الآثار و اشتهرت الشواهد على بلوغهم المراتب العلميّة فى الموارد المختلفة، و انتشرت بواسطتهم أحكام الحلال و الحرام، من غير أن يمنعهم عن ذلك الخلافة، بل إنه من أجلّ و أهمّ أعمال خليفة النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. ألا ترى أنّ الامام عليه السلام- على قصر مدّته- لم تشغله الحروب عن نشر العلوم الجليلة و المعارف السّامية،

و لقد صدق ضرار حيث قال فى وصفه عليه السلام: «يتفجر العلم من جوانبه و تنطق الحكمة من نواحيه» كما رواه ابن عبد البر القرطبى بترجمته عليه السلام فى (الاستيعاب).

و أمّا رابعا: سلّمنا أنّ تقيّدهم بأمر الخلافة منعهم عن الإفادة، فما الذى منعهم عنها فى حياة النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؟ و ما الذى منع عمر و عثمان عنها أيام أبى بكر؟ و ما الذى منع عثمان عنها أيام عمر؟ نعم إنهم يقولون بأن عمر

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۵

و عثمان كانا يفتيان فى خلافة أبى بكر، و أن عثمان كان يفتى فى خلافة عمر،...

قال ابن سعد: «أخبرنا محمد بن عمر الأسلمى، نا جارية بن أبى عمران، عن عبد الرحمن بن القاسم عن أبيه: إن أبا بكر الصديق كان إذا نزل به أمر يريد فيه مشاورة أهل الرأى و أهل الفقه، دعا رجالا من المهاجرين و الأنصار، دعا عمر و عثمان و عليا و عبد الرحمن بن عوف و معاذ بن جبل و أبىّ بن كعب و زيد بن ثابت، و كلّ هؤلاء كان يفتى فى خلافة أبى بكر، و إنما تصير فتوى الناس إلى هؤلاء، فمضى أبو بكر على ذلك، ثمّ ولّى عمر فكان يدعو هؤلاء النفر، و كانت الفتوى تصير و هو خليفة إلى عثمان و أبى و زيد» [۱].

لكن ما السّبب فى عدم ظهور آثار أعلميّة عمر و عثمان للمستفيدين و المستفتين بل لغيرهم؟ بل لم تظهر آثار عالميّتهم، و لم نعثر على ما يدلّ على رسوخ قدم لهم فى العلم...

و قد رووا أيضا: إنّ عمر كان يشغل منصب القضاء على عهد أبى بكر، روى ابن عبد البرّ عن إبراهيم النخعى: «قال: أول من ولّى شيئا من أمور المسلمين عمر بن الخطاب، ولّاه أبو بكر القضاء، و كان أول قاض فى الإسلام، و قال: اقض بين الناس فإنى فى شغل» [۲]، و روى الطبرى: «و استقضى أبو بكر فيها عمر بن الخطاب، فكان على القضاء أيام خلافته» [۳]. و روى ابن الأثير:

«و فيها استقضى أبو بكر عمر بن الخطاب، و كان يقضى بين الناس خلافته كلّها» [۴]، و القضاء من أحسن أسباب ظهور الآثار، فأين قضايا عمر الدالّة على سعة علمه فضلا عن أعلميّته؟ و لما ذا لم يذكروا قضية واحدة- و لو مفتعلة- من قضاياه على عهد أبى بكر، تدلّ على عالميّته فضلا عن أعلميّته؟

---

[۱] الطبقات الكبرى ۲/ ۳۵۰.

[۲] الاستيعاب ۳/ ۱۱۵۰.

[۳] تاريخ الطبرى حوادث سنة ۱۱.

[۴] الکامل فی التاریخ. حوادث سنة ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۶

بل إنهم یروون اشتغال الثلاثة بالقضاء أیّام خلافتهم ... قال السیوطی: «و أخرج أبو القاسم البغوی عن میمون بن مهران قال: کان أبو بکر إذا ورد علیه الخصم نظر فی کتاب اللّه فإن وجد فیه ما یقضی بینهم قضی به، و إن لم یکن فی الکتاب و علم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی ذلک الأمر سنّة قضی به، فإن أعیاه خرج فسأل المسلمین و قال: أتانی کذا و کذا فهل علمتم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قضی فی ذلک بقضاء؟ فربما اجتمع علیه النفر کلّهم یذکر من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیه قضاء، فیقول أبو بکر: الحمد للّه الذی جعل فینا من یحفظ عن نبینا، فإن أعیاه أن یجد فیه سنّة من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جمع رؤس الناس و خیارهم فاستشارهم، فإن أجمع أمرهم علی رأی قضی به. و کان عمر رضی اللّه عنه یفعل ذلک فإن أعیاه أن یجد فی القرآن و السنّة نظر هل کان لأبی بکر فیه قضاء، فإن وجد أبا بکر قد قضی فیه بقضاء قضی به و إلّا دعا رؤس المسلمین فإذا اجتمعوا علی أمر قضی به» [۱]. و قد رواه المتقی فی (کنز العمال) و المحبّ الطبری- قبل السیوطی- فی (الریاض النضرة).

و لکن أین آثار أعلمیّتهم؟ بل إنّ أکثر تلک الأخبار یشتمل علی شواهد بیّنة علی جهلهم و بلادتهم ... و سنذکر بعضهم فیما بعد إن شاء تعالی فانتظر.

و أمّا خامسا: فرضنا أنّ تقیّدهم بأمر الخلافة منعهم عن الإفادة و نشر العلوم و الآثار الدالّة علی أعلمیّتهم، لکنّ التقیّد بأمر الخلافة لا یوجب ظهور آثار الجهل و الضلال منهم، فإذا کان من المعقول اختفاء أعلمیّة شخص أو علم عالم بوجه من الوجوه، فإن شیئا لا یکون سببا فی ظهور جهله، بل لا یعقل ذلک مع فرض عالمیّته فضلا عن کونه الأعلم، لأن العلم و الجهل ضدّان، مع أنّ آثار الجهل المنقولة عنهم کثیرة جدّا بحیث لا تقبل الستر و الکتمان.

---

[۱] تاریخ الخلفاء: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۷

أخذ الخلفاء و غیرهم من الامام ... ص: ۱۸۷

و أمّا قول البنبانی: «و قد کان علی رضی اللّه عنه فی أیام خلافتهم مشغولا بالإفادة و الإفاضة، فالذین لم یدرکوا شرف الصحّبة أتوا إلیه و أخذوا منه رضی اللّه عنه» ففیه: إنّ الامام علیه السلام کان مشغولا بالإفادة و الإفاضة و سائر شئون الإمامة و الخلافة طیلة أیام حیاته الکریمة الشّریفة، و لم یکن الأخذ منه منحصرا بالذین لم یدرکوا شرف الصحّبة، بل لقد أخذ منه کبار الصحابة، و الخلفاء الثلاثة، و أئمة التابعین ... کما عرفت و ستعرف إن شاء اللّه ربّ العالمین...

و لقد اشتهر عن عمر قوله: «لو لا علی لهلک عمر» و قوله: «أعوذ باللّه من معضلة لیس لها أبو الحسن» حتی صار من الأمثال ... و اشتهر رجوعهم إلیه حتی اعترف بذلک کبار علماء أهل السنة سلفا و خلفا:

قال ابن الأثیر: «و له أخبار کثیرة نقتصر علی هذا منها، و لو ذکرنا ما سأله الصحابة مثل عمر و غیره رضی اللّه عنهم لأطلنا» [۱].

و قال الکنجی: «و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابة و التابعین و أهل بیته بتفضیل علی، و زیادة علمه و غزارته و حدّة فهمه و وفور حکمته و حسن قضایاه و صحة فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصحابة یشاورونه فی الأحکام، و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حکمه» [۲].

و قال النووی: «و سؤال کبار الصحابة له و رجوعهم إلی فتاویه و أقواله فی المواطن الکثیرة و المسائل المعضلات مشهور» [۳].

و قال شهاب الدين أحمد: «و هو كان بإجماع الصحابة مرجوعا إليه فی

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۲۳.

[۲] كفاية الطالب: ۲۲۳.

[۳] تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۸

علمه، موثوقا بفتواه و حكمه، و الصحابة كلّهم يراجعونه فيما أشكل عليهم و لا يسبقونه، و من هذا المعنى قال عمر: لو لا علی لهلك عمر. رضی اللّه تعالی عنهم» [۱].

و قال القاری: «و المعضلات التی سأله كبار الصحابة و رجعوا إلی فتواه فيها [فيها] فضائل كثيرة شهيرة، تحقق

قوله عليه السلام: أنا مدينة العلم و علی بابها،

و

قوله عليه السلام: أقضاكم علی» [۲].

و قال عبد الحق الدهلوی: «و سؤال كبار الصحابة و رجوعهم إلی فتاواه و أقواله فی المواطن الكثيرة و المسائل المعضلات مشهور، و كان عمر رضی اللّه عنه يرجع إليه و يسأله و لا يحكم حتی يسأله، و كان

يقول: أقضانا علی» [۳].

و قال نصر اللّه الكابلی- فی مبحث حديث السفينة، فی ذكر أهل البيت-:

«و لا شك أن الفلاح منوط بولائهم و هداهم، و الهلاك بالتخلّف عنهم، و من ثمة كان الخلفاء و الصحابة يرجعون إلی أفضلهم فيما أشكل عليهم من المسائل» [۴].

و قال العجيلی: «و لم يكن يسأل منهم واحدا، و كلّهم يسأله مسترشدا، و ما ذلك إلّا لخمود نار السؤال تحت نور الإطّلاع» [۵].

و قال الحفنی: «قوله: عيبة علمی. أی وعاء علمی الحافظ له، فإنه باب مدينة العلم، و لذا كانت الصحابة تحتاج إليه فی فكّ المشكلات» [۶].

و قال البنبانی نفسه: «و كفاك شاهدا علی كونه أعلم: إن سلاسل العلماء من المفسرين و أهل العربية و غيرهم و العرفاء تنتهی إليه، و أن الحكماء كانوا يعظّمونه غاية التعظيم، و الكبراء من الصحابة كانوا يرجعون إليه فيما كان يشكل

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۲] شرح الفقه الأكبر: ۱۱۳.

[۳] أسماء رجال المشكاة- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام.

[۴] الصواقع الموبقة- مخطوط.

[۵] ذخيرة المآل- مخطوط.

[۶] حاشية الجامع الصغير: ۱۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۸۹

عليهم، و هو المجيب عن شبهات اليهود و ظلمات النصاری، كما هو المعروف و المشهور» [۱].

فهذه كلمات القوم فی رجوع الصحابة و الخلفاء إلی الامام عليه السلام، و هذا كلام البنبانی نفسه، و كفی بذلك شاهدا علی خزيه و

افتضاحه.

دلالة الحديث على أنّ للمدينة بابا واحدا فقط ... ص: ۱۸۹

و آخر ما قال البنبانی هنا هو قوله: «ثم لا أدری أیّ لفظ فی الحدیث یدلّ علی أن لیس لمدینة العلم إلّا باب واحد هو علی رضی اللّه عنه، بل یجوز أن یکون لها أبواب، و یکون علی کرّم اللّه وجهه بابا» و هو یدلّ علی شدة جهله، إذ لا ریب فی وجود لفظ «بابها» فی هذا الحدیث، و من کان له أدنی شعور فهم منه وحدة الباب.

و أیضا: یدل علی وحدة الباب سیاق الحدیث بجمیع ألفاظه، الدال علی أنّ غرض النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم اختصاص شرف البابیة بعلی علیه السلام، کما اختصّ بنفسه الشریفة شرف کونه مدینة العلم ... و للحدیث ذیل فی کثیر من طرقه یزید معنی الحدیث وضوحا و یؤکّده،

کقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم «فمن أراد العلم فلیأت الباب»

و

قوله: «فمن أراد العلم فلیأت باب المدینة»

و

قوله: «فمن أراد المدینة فلیأت الباب»

و

قوله: «فمن أراد المدینة فلیأتها من بابها»

و

قوله: «فمن أراد العلم فلیأته من بابه»

و

قوله: «أنا مدینة العلم و أنت بابها یا علی کذب من زعم أنه یدخلها من غیر بابها»

و

قوله: «أنا مدینة العلم و أنت الباب، کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من قبل الباب»

...و هذه الألفاظ وردت فی طرق الحاکم، و الحدثانی، و الطبری، و الطبرانی، و الحربی، و ابن المغازلی، کما دریت سابقا فلا تکن من الذاهلین.

---

[۱] شرح تهذیب الکلام- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۰

مضافا: إلی ما سبق

عن کتاب (المناقب لابن المغازلی) من أنّ جابر بن عبد اللّه الأنصاری روی الحدیث قائلا: «سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یقول یوم الحدیبیّة- و هو آخذ بضبع علی بن أبی طالب-: هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة، منصور من نصره، مخذول من خذله، ثم مدّ بها صوته فقال: أنا مدینة العلم و علی بابها، فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

و من هنا: رأیت الأصحاب متّفقین علی هذا المعنی، احتج به الامام علی أصحاب الشوری و اعترفوا به، و احتج به ابن عباس فی مقابلة

عائشة، و عمرو بن العاص فى مقابلة معاوية...

و لمّا رأى علماء أهل السنّة ذلك: اعترفوا بهذا المعنى و لم يكن لهم مناص من ذلك:

قال الكنجى: «الباب الثامن و الخمسون- فى تخصيص على رضى اللّه عنه بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا مدينة العلم و على بابها» [۲].

و قال محبّ الدين الطبرى: «ذكر اختصاصه بأنه باب دار العلم و باب مدينة العلم- عن على رضى اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أنا دار العلم و على بابها. أخرجه فى المصابيح فى الحسان

، و

أخرجه أبو عمر و قال: أنا مدينة العلم، و زاد: فمن أراد العلم فليأته من بابه» [۳].

و قال الحسين بن محمد الفوزى فى (نزهة الأرواح) فى مدح الامام: «هو الذى لولاه لم يكن لمدينة العلم باب، و معه لا حاجة لملك الدين إلى باب».

و قال نظام الدين محمد بن أحمد البخارى فى (ملفوظاته ...): «و هو المخصوص من بين جملة الصحابة بكثرة العلم، لقول رسول اللّه: أنا مدينة العلم و على بابها

، و لهذا قال عمر بن الخطاب: لو لا على لهلك عمر».

---

[۱] المناقب لابن المغازلى: ۸۴.

[۲] كفاية الطالب: ۲۲۰.

[۳] الرياض النضرة ۲/ ۱۵۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۱

و قال مغلطاى بن قليج فى (التلويح- شرح البخارى) على ما نقله بدر الدين العينى حيث قال: «و فى التلويح: و من خواصّه- أى خواص على رضى اللّه تعالى عنه- فيما ذكره أبو الثناء: إنه كان أقضى الصحابة، و إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم تخلّف عن أصحابه لأجله، و أنه باب مدينة العلم، و إنّه لما أراد كسر الأصنام التى فى الكعبة المشرفة أصعده النبى صلّى اللّه تعالى عليه و سلّم برجليه على منكبيه، و إنّه حاز سهم جبرئيل عليه الصلاة و السلام بتبوك فقيل فيه:

على حوى سهمين من غير أن غزا غزاة تبوك حبّذا سهم مسهم

و أنّ النظر إلى وجهه عبادة، روته عائشة رضى اللّه تعالى عنها، و أنه أحبّ الخلق إلى اللّه بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. رواه أنس فى حديث الطائر.

و سمّاه النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يعسوب الدين، و سمّاه أيضا زر الأرض. و قد رويت هذه اللفظة مهموزة و ملينة» [... ۱].

و قال محمد بن إسماعيل بن صلاح الأمير فى (الروضة الندية) بعد أن بيّن معنى

حديث أنا مدينة العلم

كما مرّ: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصى عليه السلام بهذه الفضيلة العجيبة، و نوّه شأنه إذ جعله باب أشرف ما فى الكون و هو العلم، و أن منه يستمد ذلك من أراده. ثم إنه باب لأشرف العلوم و هى العلوم الدينية، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سيد رسله صلّى اللّه عليه و سلّم.

و أن هذا الشرف يتضاءل عنه كل شرف، و يطأطئ رأسه تعظيما له كلّ من سلف و خلف.

و كما خصّه اللّه بأنه باب مدينة العلم فاض عنه منها ما يأتيك من ذلك قريبا».

فتلخص: أن دعوى عدم دلالة الحديث على اختصاص الأمير عليه السلام بالبابيّة ... مندفعة، و أنّه لا يدّعيها إلّا المكابر للحق، و

المعاند لأهل

---

[۱] عمدة القاری ۱۶/ ۲۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۲

البیت الطاهرین، و المخالف لما علیه جمیع الأصحاب و أعاظم علماء أهل مذهبه.

و مع التنزّل عن جمیع ما ذکر نقول: من المراد من الأبواب فی قول البنبانی:

«بل یجوز أن یکون لها أبواب، و یکون علی کرم اللّه وجهه بابا منها»؟ و ما الدلیل علی کونهم أبوابا؟ إن أرید من الأبواب المشایخ الثلاثة، فیکون للمدینة أربعة أبواب، فهذا ما ادّعاه العاصمی و أجبنا عنه بالتفصیل. و إن أرید منهم الثلاثة و أبی و معاذ و زید بن ثابت و أبو عبیدة و أبو ذر ... فهذا قد ادّعاه العاصمی أیضا، و سبق أن أجبنا عنه فی محلّه. و إن أرید أن جمیع الأصحاب هم الأبواب لها، فهذا ما زعمه القاری، و قد أبطلناه. و إن أرید من قوله: «یجوز أن یکون لها أبواب» جعل أبواب تخییلیة للمدینة، فإنّ أمیر المؤمنین علیه السلام هو الباب الحقیقی لمدینة العلم، و البابیّة الحقیقیة منحصرة فی وجوده الشریف، و من هنا قال فخر الدین ابن مکانس المصری فی مدحه:

«یا ابن عم النبی إن أناسا قد توالوک بالسعادة فازوا

أنت للعلم فی الحقیقة باب یا إماما و ما سواک مجاز» [۱]

علی أنّ جعل بعض الأصحاب أبوابا للمدینة- مع أنّه ثبت بطلانه بوجوه غیر محصورة- لا ینفع البنبانی و غیره علی حال من الأحوال، و من هنا لم یتفّوه به أحد قبل العاصمی، و کیف یتخیّل أحد ذلک مع أنه لا مجال له فی الحدیث أبدا، و من هنا تری الوضّاعین یتصرّفون فی الحدیث و یضعون له زیادات و ألفاظا رکیکة کما رأیت، و لا تجد أحدا منهم یجرأ علی افتعال

حدیث بلفظ: أنا مدینة العلم و أبو بکر و عمر و عثمان و علی و معاویة أبوابها

، فلو جاز ذلک لوضعوه کما وضعوا الألفاظ الأخری.

ثم أنّه لو لا دلالة الحدیث علی اختصاص هذا المقام العظیم بالإمام علیه السلام لما کانت تلک المکابرات الفاضحة فی مقابلة هذا الحدیث المخرّج فی

---

[۱] خزانة الأدب لابن حجة الحموی: ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۳

الصّحاح و المسانید و الجوامع المعتبرة الأخری، لکنّهم لما رأوا دلالته علی الإختصاص المذکور المقتضی للأعلمیّة المستلزمة للامامة قدحوا فیه، لأنه یهدم أساس مذهبهم و یبطل کیان خلافتهم، ألا تری إلی ابن تیمیّة کیف لا یمکنه المناقشة فی دلالة هذا الحدیث، و أنّ الداعی علی الطعن فیه هو نفس دلالته علی الإختصاص؟! إنّه یقول: «و الکذب یعرف من نفس متنه، فإن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم إذا کان مدینة العلم و لم یکن لها إلّا باب واحد و لم یبلّغ عنه العلم إلّا واحد فسد أمر الإسلام» و حینئذ یقع التنافر و التهافت بین کلام ابن تیمیّة و کلام یعقوب البنبانی، فبکلام ابن تیمیّة أیضا یسقط کلام البنبانی ... أما کلام ابن تیمیّة فقد أبطلناه فی موضعه، فراجع ما ذکرناه هناک إن شئت ... بل إنّ کلام البنبانی نفسه متناقض متهافت، فإنّ الناظر فیه لا یشک فی دلالة الحدیث علی أنّ للمدینة بابا واحدا عند البنبانی أیضا، و هو یعترف بأنّ الباب هو علی، و یعتذر للخلفاء بتقیّدهم بأمر الخلافة، غایة ما فی الباب إنّه یزعم کونه بابا للتابعین فقط لا للصّحابة- و هذا أمر آخر بیّنا بطلانه فیما سبق ...- و الحمد للّه رب العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۴

۱۳ مع القادری فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۴

و انتحل محمود بن محمد بن علی الشیخانی القادری کلام السمهودی فی تأویل حدیث مدینة العلم فقال: «و

روی الإمام أحمد فی الفضائل و الترمذی مرفوعا: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و لهذا کان ابن عباس یقول: من أتی العلم فلیأت الباب. و هو علی رضی اللّه عنه.

و قال الترمذی عقب هذا: إنه منکر. و کذا قال شیخه البخاری. و صحّحه الحاکم. و أورده ابن الجوزی فی الموضوعات. و قال الحافظ أبو سعید العلائی:

الصواب إنه حسن باعتبار طرقه لا صحیح و لا ضعیف، فضلا عن أن یکون موضوعا. و کذا قال شیخ الإسلام الحافظ ابن حجر فی فتوی له.

و لا ینافیه تفضیل أبی بکر عنه مطلقا بشهادة علی و غیره بذلک له، و شهد له بالعلم أیضا، فقد قال علی: أبو بکر أعلمهم و أفضلهم. و ما اختلفوا فی شیء إلّا کان الحق معه، و عدم اشتهار علمه لعدم طول مدته بعد الاحتیاج بموت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

و هذا عین ألفاظ السمهودی فی (جواهر العقدین) انتحلها الشیخانی من غیر أن یشیر إلی ذلک، و أمّا تصرّفه الطفیف فی أوّل الکلام فلا یخرجه عن دائرة الانتحال، بل یکشف عن قلّة فهمه، کما لا یخفی علی من طابق بین الکلامین.

و علی کلّ حال، یکفی فی الجواب عما قاله الشیخانی ما ذکرناه فی جواب کلام السمهودی، فراجعه لتظهر لک حقیقة الحال.

ثم إنّه کما ذکر السّمهودی- قبل کلامه المتعلّق بحدیث مدینة العلم و بعده- بعض الأخبار و الآثار المثبتة لأعلمیّة الإمام علیه السلام، و الکاشفة عن

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

جهل الشیخین، کذلک القادری ذکر تلک الآثار و الأخبار، و أبطل بها مقالته حول حدیث مدینة العلم من حیث لا یشعر، و هذا نصّ ما ذکره القادری قبل مقالته، بعد ذکر روایة حکم عمر برجم المرأة المجنونة: «و فی روایة فقال عمر: لو لا علی لهلک عمر. و روی بعضهم: إنه اتّفق لعلی مع أبی بکر رضی اللّه عنهما نحو ذلک، و کان عمر یقول لعلی: لا أبقانی اللّه بعدک یا علی. کذا أخرجه ابن السّمان. و کان عمر یقول: أقضانا علی، و کان یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو حسن. رواه الدارقطنی. و لفظ التعوذ: أعوذ باللّه من معضلة لیس لها أبو حسن. و کان عمر یقول: أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن، و کان عمر لا یبعث علیا لبعوث لأخذ رأیه و مشاورته. و کان عطا یقول: و اللّه ما علمت أحدا من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی. کذا أخرجه الحافظ الذهبی» [۱].

و قال بعد مقالته: «و قول عمر رضی اللّه عنه: علی أقضانا. رواه البخاری فی صحیحه و نحوه عن جماعة من الصحابة. و للحاکم فی المستدرک عن ابن مسعود قال: کنّا نتحدّث أنّ أقضی أهل المدینة علی و قال: إنه صحیح، و لم یخرجاه.

و أصل ذلک قصة بعثه صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی رضی اللّه عنه إلی الیمن قاضیا فقال: یا رسول اللّه بعثتنی أقضی بینهم و أنا شاب لا أدری ما القضاء!! فضرب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی صدره و قال: اللهم اهده و ثبّت لسانه. قال:

فو الذی فلق الحبة و برأ النسمة ما شککت فی قضاء بین اثنین. رواه أبو داود و الحاکم

و قال: صحیح الإسناد».

و قال أیضا: «و عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أنه قال لفاطمة: أما ترضین أن زوّجتک أقدم أمتی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم

حلما؟!. رواه أحمد و الطبرانی

برجال وثقوا بهم».

و اللّه یحقّ بکلماته، و الحمد للّه رب العالمین.

---

[۱] الصراط السوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۶

۱۴ مع عبد الحق فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۱۹۶

اشارة

و قال الشیخ عبد الحق الدهلوی فی تأویل

حدیث: «أنا دار الحکمة»

ما نصه:

«قوله: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قیل: لا شک أنّ العلم قد جاء منه صلّی اللّه علیه و سلّم من قبل باقی الصحابة، و لیس بمنحصر فی علی المرتضی رضی اللّه عنه، فلا بدّ أن یکونوا أبواب العلم، لکن لا بدّ للتخصیص من وجه، بأن یکون متمیّزا من سائر الأبواب بالسّعة و الفتح و العظمة و نحوها، و اللّه أعلم» [۱].

أقول: و ما ذکره مردود من وجوه:

أحدها: دعوی مجیء العلم من قبل باقی الصحابة باطلة بالضّرورة، فقد کان فی الصحابة من لا حظّ له من العلم و لا کلمة، و علیک بمراجعة أسامی الصحابة فی (الإستیعاب) و (أسد الغابة) و (الإصابة) و أمثالها لیتّضح لک واقع الأمر.

و الثانی: إنه لا یکفی نقل شیء من العلم عن رجل لأن یکون بابا للعلم، لما قرّرنا بالتفصیل من أنّ باب مدینة العلم محیط بجمیع علم المدینة، و تحقّق هذه المرتبة لجمیع أفراد الأصحاب من المستحیلات.

و الثالث: إنه لیس کلّ ما نقل عن کلّ صحابی بعلم، فبعض ما یرویه أهل السنّة عن الصحابة و أودعوه فی أسفارهم و جوامعهم لیس بعلم، فإنّ کثیرا من الأشیاء المنقولة عندهم تکذّبها الآیات القرآنیة و أحادیث اهل بیت العصمة علیهم السلام بصراحة، و من الواضح أنّ نقلة هکذا أشیاء لا یعدّون علماء و لا

---

[۱] اللّمعات فی شرح المشکاة- باب مناقب علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۷

یکونون أبوابا للعلوم.

بل کان فیهم أشخاص معروفون بالکذب و الاختلاق کأبی هریرة و أمثاله، و منافاة الکذب و الافتراء علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لبابیّة مدینة العلم، و بعد المتّصف بهذه الصفة عن مدینة العلم فی غایة الوضوح.

و الرابع: إن الصحابة کلّهم- کما صرّح به العجیلی فی (ذخیرة المآل)- کانوا یسألون الامام أمیر المؤمنین علیه السلام، و یرجعون إلیه

فی القضایا و الأحکام، و لا سیّما الثلاثة منهم، فإن رجوعهم إلیه فی نهایة الشّهرة و التواتر، فکیف یکونون أبوابا لمدینة العلم کما هو سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام؟! بل إنّ بعضهم اشتهر- علی العکس من ذلک- بالجهالات الفاضحة حتی ضرب به المثل، فالقول بأنّ العلم قد جاء منه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من قبل باقی الصّحابة مکابرة واضحة.

و الخامس: إن کثیرا من الصحابة کانت لهم مطاعن عظیمة و معایب بادیة- کما فصّل فی (تشیید المطاعن)- خرجوا بها عن العدالة، بل لقد صدرت من بعضهم أعمال شنیعة خرجوا بها عن الإسلام- کما فصّل فی کتب الأصحاب لا سیّما (تشیید المطاعن)- و حینئذ کیف یکون باقی الصحابة کلّهم أبواب العلم.

السادس: لقد کان فی الصحابة أناس کثیرون یعادون النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و یعاندونه، و کان فیهم جمیع کثیر یبغضون أمیر المؤمنین علیه السلام ... فهل یجوّز العاقل أن یکونوا أبواب العلم؟!

دعوی أنّ وجه التخصیص تمیّزه بالسّعة ... ص: ۱۹۷

فظهر أنّ غیر الامام علیه السلام لیس بابا لمدینة العلم، فلا وجه لقول عبد الحق بعدئذ: «لکن لا بدّ للتخصیص من وجه بأن یکون متمیّزا من سائر الأبواب بالسعة و الفتح و العظمة و نحوها» لکن قائله بعد أن فرض کون باقی الصّحابة أبوابا لما لم یجد فی الحدیث ذکرا لغیر الامام علیه السلام استدرک قائلا ذلک، لکنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۸

غیر نافع له أبدا، لأنّ کلمات أهل السنّة الصریحة فی اختصاص هذا الشرف العظیم و المقام الجلیل بسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام تردّه و تبطله، بل اعترف بذلک أکابر الأصحاب من الموالین و المخالفین لأمیر المؤمنین، بالاضافة إلی احتجاج الامام نفسه بهذا الاختصاص.

و لو سلّمنا کلام القائل هذا، فإنّ التمیّز الذی ذکره هو دلیل الأعلمیّة، و الأعلمیة دلیل الخلافة، فبطلت خلافة المتقدّمین علیه.

فظهر من هاهنا أن صاحب القیل فی هذا التوجیه و التأویل لا یحصل الّا علی ما یورث له التعییر و التخجیل، و یجعل کیده فی تضلیل.

فهذا جواب ما ذکره عبد الحق الدّهلوی عن قائل لم یصرّح باسمه.

ثم قال عبد الحق الدهلوی بعد کلام له: «و لکن لا یقتضی ذلک الحصر فی هذا الباب، و هذا باب خاص و مخصوص بدخول العلم، فقد جاء أقضاکم علی، و لکل من الخیرات و المبرّات و الأنوار و الأسماء التی أشرقت و ظهرت من شمس النبوّة لها مظاهر و مجالی متعددة، بل لا تعدّ و لا تحصی:

فإنه شمس فضل هم کواکبها یظهرن أنوارها للناس فی الظلم

أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

. و فی الحقیقة لمسألة الفضیلة وجوه و حیثیات، و هذا هو المخلص و المسلک فی هذا الباب، و اللّه أعلم بالحق و الصواب، و إلیه المرجع و المآب».

و هو أیضا مردود من وجوه:

أحدها: قد عرفت مرارا أن

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

یقتضی ذلک الحصر، و أنّ بعض روایاته صریح فی ذلک، مع اعتراف الصحابة به سواء کانوا من الموالین المؤالفین أو من المعاندین المخالفین.

و الثانی: قوله: «و هذا باب خاص و مخصوص بدخول العلم

فقد جاء أقضاکم علی»

من غرائب الکلام، لأنه إن أراد- کما هو ظاهر العبارة- أن هذا الباب- یعنی الإمام علیه السلام- خاص و مخصوص بدخول العلم منه إلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۱۹۹

المدینة، فبطلانه ظاهر جدّا، و إن أراد أنّ الامام علیه السلام خاص و مخصوص بدخول مدینة العلم لأخذ العلم، أی إنّ من أراد الدخول إلی مدینة العلم فلا بدّ أن یدخل من هذا الباب الخاص المخصوص. فهذا حق و صدق، لکنّ عبارته قاصرة عن أداء هذا المعنی، و هو حینئذ یبطل ما ذکره سابقا عن قائل مجهول، و کذا قوله هنا: و لکن لا یقتضی ذلک الحصر، اللهم إلّا أن یقول بأنّ کلّ واحد من الأصحاب باب فی صفة من الصفات، فأبو بکر فی الرأفة، و عمر فی الشّدة ... و إلی هذا الوجه یوحی استدلاله

بقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أقضاکم علی»

فیبطله وجوه:

۱- إنّ عبارته قاصرة عن أداء هذا المعنی.

۲- إنّ کون کلّ واحد من الأصحاب بابا فی صفة من الصفات ... ذکره العاصمی استنادا إلی حدیث موضوع، و قد تکلّمنا علیه سابقا بالتفصیل، فراجع إن شئت.

۳- إن کون الإمام علیه السلام أقضی الأصحاب یستلزم کونه بابا لمدینة العلم فی جمیع علومها، و سیأتی مزید بیان لهذا إن شاء اللّه تعالی.

لا مظاهر لصفات النبوة إلّا أهل البیت ... ص: ۱۹۹

الثالث: و قوله: «و لکل من الخیرات و المبرات و الأنوار و الأسرار التی أشرقت من شمس النبوة لها مظاهر و مجالی متعدّدة بل لا تعدّ و لا تحصی» زعم فاسد، لأنّ مظاهر و مجالی ذلک کلّه هم أهل البیت المعصومون، لأنّهم المخلوقون من نوره و طینته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما تحقّق فی (قسم حدیث النور) من (کتابنا ...) و لو کان وراءهم من الأصحاب أحد له الأهلیّة لهذه المنزلة فهم أشخاص معدودون، فقوله: «لا تعد و لا تحصی» ساقط ... علی أنّ من حصل علی ذلک فبواسطة أهل البیت علیهم السلام حصل،

قال أمیر المؤمنین علیه السلام: «نحن الشعار و الأصحاب و الخزنة و الأبواب و لا تؤتی البیوت إلّا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۰

أبوابها»

...فهم أفضل من هؤلاء الأصحاب المعدودین قطعا.

العلم أجلّ الصفات ... ص: ۲۰۰

و الرابع: إنّ العلم أجل الصّفات و أعلاها، فمن کان مظهر العلم و مجلاة فهو أفضل من غیره الذی هو مظهر صفة من الصّفات الأخری، و هذا فی غایة الوضوح.

ثم إنه إن أراد عبد الحق: أنّ لکلّ واحد من «الخیرات و المبرات و الأنوار و الأسرار» مظاهر و مجالی متعددة بل لا تعد و لا تحصی،

فلا یرتاب عاقل فی بطلانه، إذ لم یتحقق لواحد من الأنوار و الأسرار مظاهر و مجالی لا تعد و لا تحصی، فکیف بکل واحد واحد منها؟! نعم لّما کان أهل بیته جمیعا مظاهر و مجالی الخیرات و المبرّات و الأنوار و الأسرار، و کانوا متعدّدین، أمکن إثبات المظاهر و المجالی لکل واحد واحد من الخیرات و المبرات...

و إن أراد: أنّ لمجموع الخیرات و المبرات ... من حیث المجموع مظاهر و مجالی لا تعد و لا تحصی ... فهذا أقلّ شناعة من الفرض الأول، لکنّه باطل کذلک قطعا، إلّا أهل البیت الأطهار علیهم الصلاة و السلام، الذین لم یختلفوا عنه لا خلقا و لا خلقا ... بالأدلّة المتکاثرة من الکتاب و السنّة المتواترة...

و الخامس: الشعر الذی استشهد به هو من أبیات البردة البوصیریّة و المراد من الضمیر فی «فإنه» هو النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و فی «هم کواکبها» هم الأنبیاء علیهم السلام:

قال الشیخ خالد الأزهری بشرحه:

و کل آی أتی الرسل الکرام بها فإنما اتّصلت من نوره بهم

فإنه شمس فضل هم کواکبها یظهرن أنوارها للناس فی الظلم

(اللغة) أی جمع آیة بمعنی علامة، و أتی أی جاء، و الرسل جمع رسول و هو إنسان أوحی إلیه بالعمل و التبلیغ، و الکرام جمع کریم، و الاتصال ضدّ الانقطاع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۱

و النور ضد الظلام.

(و الإعراب) و کلّ مبتدأ، آی بمد الهمزة مضاف إلیه، أتی فعل ماض، الرسل فاعل، الکرام نعت الرسل، بها متعلق بأتی، فإنما حرف حصر، اتصلت فعل ماض و فاعله ضمیر مستتر فیه یعود علی آی، من نوره بهم متعلّقان باتّصلت، فإنه شمس، إن و اسمها و خبرها فضل مضاف إلیه، هم کواکبها مبتدأ و خبر و الضمیر المضاف إلیه الشمس، یظهرن بضم الیاء التحتیة و کسر الهاء فعل مضارع و فاعل و النون ضمیر الکواکب، أنوارها مفعول یظهرن و الضمیر المضاف إلیه للشمس، للناس فی الظلم متعلّقان بیظهرن.

(و معنی البیتین) أی جمیع الآیات التی جاءت بها المرسلون إنما اتّصلت بهم من نور النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنّ خلق نوره سابق علیهم، و هو صلّی اللّه علیه و سلّم بالنسبة إلی الفضل و الشرف کالشمس و المرسلون کالکواکب، و نور الکواکب مستفاد من نور الشمس، فإن الکواکب تظهر أنوار الشمس للناس فی الظلام، فإذا أظهرت الشمس لا یبقی للکواکب نور یری بل تستتر عن العیون».

و قال الشیخ إبراهیم الباجوری: «قوله: و کلّ آی أتی الرسل إلخ. أی:

و کلّ المعجزات التی أتی بها الرسل الکرام لأممهم فلم تتصل بهم إلّا من معجزاته صلّی اللّه علیه و سلّم، أو من نوره الذی هو أصل الأشیاء کلّها، فالسماوات و الأرض من نوره، و الجنة و النار من نوره، و معجزات الأنبیاء من نوره، و هکذا.

فالآی بمعنی المعجزات جمع آیة بمعنی المعجزة، و الرسل بسکون السین و یقال فی غیر النظم رسل بضمها جمع رسول، و الکرام جمع کریم. و قوله بها متعلق بأتی و الضمیر راجع للآی، و إنما للحصر، و المراد بنوره معجزاته و سمیت نورا لأنه یهتدی بها، و یصح حمله علی النور المحمدی الذی هو أصل المخلوقات کلها، کما حمله علیه بعض الشارحین. و من للابتداء و الباء للإلصاق.

لا یقال: کیف تکون المعجزات التی أتی بها الرسل الکرام لأممهم من نوره صلّی اللّه علیه و سلّم، مع أنهم متقدّمون علیه فی الوجود؟ لأنا نقول: هو صلّی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۲

علیه و سلّم متقدّم علی جمیع الأنبیاء من حیث النور المحمدی.

(قوله فإنه شمس فضل إلخ) هذا البیت تعلیل للبیت قبله و المعنی علی التشبیه أی: فإنه کالشمس فی الفضل و قوله هم کواکبها أی

الرسل کواکب الشمس و المعنی علی تشبیه أیضا أی مثل کواکبها. و وجه التشبیه فیهما: إن الشمس جرم مضیء بذاته و الکواکب أجرام غیر مضیئة بذاتها لکنها صقیلة تقبل الضوء، فإذا کانت الشمس تحت الأرض فاض نورها من جوانبها فیطلب الصعود، لأن النور یطلب مرکز العلو فیصادف أجرام الکواکب الصقیلة المقابلة له، فیرتسم فیها فتضیء فی الظلمات و تظهر أنوار الشمس فیها للناس من غیر ان ینقص من نور الشمس شیء. فنوره صلّی اللّه علیه و سلّم لذاته و نور سائر الأنبیاء ممتد من نوره من غیر أن ینقص من نوره شیء، فیظهرون ذلک النور فی الکفر الشبیه بالظلم فلذلک قال المصنف: یظهرن أنوارها للناس فی الظلم. و کما أن الشمس إذا بدت لم یبق اثر للکواکب، فکذلک شریعته صلّی اللّه علیه و سلّم لما بدت نسخت غیرها من سار الشرائع، کما یشیر لذلک قوله فی بعض النسخ:

حتی إذا طلعت فی الأفق عمّ هداها العالمین و أحیت سائر الأمم

و ظاهر هذا البیت أنه صلّی اللّه علیه و سلّم مرسل للأمم السابقة لکن بواسطة الرسل، فهم نوّاب عنه صلّی اللّه علیه و سلّم، و بهذا قال الشیخ السبکی و من تبعه أخذا ممن قوله تعالی: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَةٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ و الذی علیه الجمهور: إنه صلّی اللّه علیه و سلّم مرسل لهذا الأمّة دون الأمم السابقة، فالمسألة خلافیة، و الحق الأوّل».

حدیث النجوم موضوع ... ص: ۲۰۲

و أمّا استدلاله

بحدیث «أصحابی کالنجوم»

فلا یخفی علی ذوی العلم ما فیه، لأنّه حدیث موضوع مختلق، کما ذکرنا فی جواب الأعور فیما سبق، علی أنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۳

- إن صحّ- یدلّ علی صدق الأصحاب فی النقل و الروایة کما ذکر المزنی، و أین هذا عن کونهم مجالی و مظاهر الکمالات النبویّة؟ هذا کلّه مع الغض عن اتصاف کثیر من الأصحاب بمساوئ و مطاعن تتنافی و هذا المقام العظیم و المنزلة الرّفیعة.

و أمّا قوله: «و فی الحقیقة» ... فکلام بارد، فإنّ حدیث مدینة العلم یدلّ علی حصر الأفضلیة فی الامام علیه السلام، فلا ربط لما ذکره بالبحث ... و لو فرض أن مراده من «الفضیلة» هو «الأفضلیة» ففیه: إن محطّ الکلام هو الأفضلیة المطلقة، لا الأفضلیة من جهة من الجهات ... فأین «المخلص و المسلک...»!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۴

۱۵ مع ولی اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۰۴

اشارة

و قال شاه ولی اللّه الدهلوی ما معرّبه: «لقد شاء اللّه تعالی أن ینتشر دینه فی الآفاق بواسطة نبیّه، و ذلک ما کان یمکن إلّا بسبب العلماء و القرّاء الذین أخذوا القرآن عنه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأجری اللّه علی لسانه صلّی اللّه علیه و سلّم فضائل جماعة من الصّحابة ترغیبا فی أخذ العلم و القرآن منهم، فکانت تلک الفضائل بمنزلة الإجازات المتداولة بین المحدّثین و تلامذتهم، لیعرف الأقوال بالرجال من

لا یمکنه معرفة الرجال بالأقوال، و أنّ جمیع علماء الصحابة مشترکون فی هذه الفضائل کما یظهر من کتب الحدیث، و من هذا الباب: أنا مدینة العلم و علی بابها، و أقرؤکم أبی و أعلمکم بالحلال و الحرام معاذ» [۱].

و هذا الکلام مخدوش بوجوه:

أحدها: إن انتشار دین اللّه تعالی ممکن بواسطة خلیفة النبی المنصوص علیه من قبل اللّه و رسوله، المعصوم و الأفضل من جمیع الخلائق، بل تحقّق ذلک بواسطته أتمّ و أحسن من تحقّقه بواسطة العلماء و قرّاء القرآن من أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و الثانی: لو لم ینصب الخلیفة المتّصف بالصفات المذکورة لأجل روایة القرآن عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فلا بدّ من بلوغ الرّواة عنه حدّ التواتر و إن لم یکونوا من العدول، لا أن یکونوا رواة معدودین ... و إنّ الأفراد الذین ذکرهم ولی اللّه رواة للقرآن عنه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لا یبلغون حدّ التواتر کما هو واضح ... و قد نصّ علی اشتراط بلوغ الحدّ المذکور ابن تیمیّة الحرّانی- الذی

---

[۱] قرة العینین: ۱۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۵

طالما اقتدی به ولی اللّه الدهلوی و أخذ بأقواله فی مباحث الإمامة و الردّ علی الامامیّة- حیث قال: «و لهذا اتّفق المسلمون علی أنّه لا یجوز أن یکون المبلّغ عنه العلم واحدا، بل یجب أن یکون المبلّغون أهل التواتر الذین یحصل العلم بخبرهم للغائب، و خبر الواحد لا یفید العلم إلّا بقرائن، و تلک قد تکون منتفیة أو خفیّة عن أکثر الناس، فلا یحصل لهم العلم بالقرآن و السنّة المتواترة».

و الثالث: لقد دلّت الأدلّة المتکاثرة من الکتاب و السنّة علی أنّ علم الکتاب و السنة لا یؤخذ إلّا من أهل بیت النبوة، کقوله تعالی: کُونُوا مَعَ الصَّادِقِینَ و قوله: وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِیعاً و قوله: وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها و حدیث «باب حطّة» و «حدیث الثقلین» و حدیث «أنا مدینة العلم»

و

حدیث «علی مع القرآن و القرآن مع علی»

و ما یماثل ذلک...

و الرابع: تنزیل الفضائل بمنزلة الإجازات الرّوائیة سخیف جدّا، لأنّ إجازة الحدیث تتعلّق بمجرّد روایة الحدیث علی اللفظ المسموع أو الوجه المجاز، لکنّ الفضائل الثابتة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تدلّ علی مقامات جلیلة، بل إنّ حدیث «أنا مدینة العلم» نص صریح فی الأعلمیة و الأفضلیة المستلزمة للخلافة و الإمامة العامّة ... یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ.

و الخامس: إن المبلّغین إن بلغوا حدّ التواتر أفاد خبرهم العلم لمن یعرف الرجال بالأقوال و من یعرف الأقوال بالرجال علی السواء، و إن لم یبلغوا ذلک الحدّ لم یفد خبرهم العلم مطلقا کذلک و إن کانوا أصحاب فضائل و مناقب، إلّا أن یکون أحدهم الامام المعصوم، فإن إخباره بوحده کاف.

و السادس: دعوی اشتراک جمیع الصحابة فی الفضائل باطلة:

أمّا أولا: فلأنّ إطلاق صفة «علماء الصحابة» علی غیر المتّبعین لباب المدینة إطلاق فی غیر محلّه.

و أمّا ثانیا: فلأنه لا دلیل علی الاشتراک المذکور، و من ادّعی فعلیه البیان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۶

و أمّا ثالثا: فلأن ثبوت بعض الفضائل لبعض الصحابة لیکون ترغیبا للناس فی الأخذ منهم، منوط باتّباعهم الثقلین و رجوعهم إلی باب

مدینة العلم، و مشروط ببقائهم علی حالة الإطاعة و الولایة للثقلین و رکوب سفینة النجاة...

فظهر أنّ من ثبت فی حقّه من الفضائل بعض الشیء فذلک بفضل متابعة أهل البیت، فبطلت دعوی المشارکة فی الفضائل.

و السابع: إن

حدیث «أنا مدینة العلم»

یدل علی شأن جلیل خاص بسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام کما تقدّم بالتفصیل مرارا. و أمّا ما ذکره فی حق أبی و معاذ فهو بعض الحدیث الطویل الموضوع، الذی بحثنا عنه بالتفصیل فی جواب کلام العاصمی، فراجع.

ثم لو کان أبی بن کعب من علماء الدین الذین انتشر بهم دین اللّه و جری علی لسان نبیّه بعض فضائله لیرغب فی الأخذ منه ... کما زعم ولی اللّه، فما هذا الذی کان من عمر بن الخطاب فی أبی، و قد رواه شاه ولی اللّه نفسه فی نفس کتابه حیث قال: «و عن سلیمان بن حنظلة قال: أتینا أبی بن کعب لنتحدّث إلیه، فلما قام قمنا و نحن نمشی خلفه، فرهقنا عمر فتبعه فضربه عمر بالدرة، قال: فاتّقاه بذراعیه فقال: یا أمیر المؤمنین ما تضع؟! قال: أو ما تری فتنة للمتبوع مذلّة التابع. أخرجه الدارمی» [۱].

کلام آخر لولی اللّه ... ص: ۲۰۶

و لولیّ اللّه الدهلوی کلام آخر فی حدیث مدینة العلم، قال ما تعریبه:

«و مثلا:

أنا مدینة العلم و علی بابها

. مقرون بأحادیث کثیرة فی حق الشیخین، مثل حدیث الاقتداء، و حدیث رؤیا اللبن و القمیص، و فی حقّ غیرهما، کفضائل ابن مسعود و عائشة و معاذ و أبی بن کعب، و کلّ واحد من هؤلاء مبشر بالعلم، و قد أمر بأخذ العلوم منهم» [۲].

---

[۱] قرة العینین: ۸۴.

[۲] قرة العینین: ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۷

و هذا الکلام کسابقه مرفوض و مردود من وجوه:

الأول: دعوی أنّ حدیث أنا مدینة العلم مقرون بفضائل کثیرة للشیخین باطلة:

أمّا أوّلا: فلا أحادیث دالّة علی فضل الشیخین مطلقا.

و أمّا ثانیا: فلا أحادیث دالّة علی علم الشیخین، و ما رواه أهل السنة فی حقّهما فی هذا الباب غیر ثابت.

و أمّا ثالثا: فلأنّ حدیث أنا مدینة العلم متّفق علیه بین الفریقین، و ما زعم من فضائل للشیخین انفرد بروایته أهل السنّة، فکیف یقارن المنفرد به المتّفق علیه؟

النظر فی حدیث الاقتداء ... ص: ۲۰۷

و الثانی: إن حدیث الاقتداء الذی ذکره الدهلوی هنا قرینا لحدیث مدینة العلم، حدیث مقدوح سندا و دلالة عند أهل السنّة، بل نصّ بعض المحققین منهم علی کونه موضوعا، و تفصیل البحث حوله فی قسم حدیث الطیر من (کتابنا ...) و نکتفی فی هذا المقام بکلام

ابن حزم ... و هذا نصّه:

«و أيضا، فإنّ الرواية قد صحّت بأنّ امرأة قالت: يا رسول اللّه، أ رأيت إن رجعت و لم أجدك- كأنها تريد الموت- قال: فأتى أبا بكر.

و هذا نص جلى على استخلاف أبى بكر.

و أيضا،

فإن الخبر قد جاء من الطرق الثابتة إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال لعائشة رضى اللّه عنها فى مرضه الذى توفى فيه عليه السلام: لقد هممت أن أبعث إلى أبيك و أخيك، فأكتب كتابا و أعهد عهدا لكيلا يقول قائل: أنا أحق. أو يتمنّى متمنّ، و يأبى اللّه و المؤمنون إلّا أبا بكر

.و

روى أيضا: و يأبى اللّه و النبيّون إلّا أبا بكر.

فهذا نص جلى على استخلافه عليه الصلاة و السلام أبا بكر على ولاية الأمة بعده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۸

قال أبو محمد: و لو أننا نستجيز التدليس- و الأمر الذى لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا- لاحتججنا بما

روى: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر

.قال أبو محمد: و لكنه لم يصح، و يعيذنا اللّه من الاحتجاج بما لا يصح» [۱].

النظر فی حدیث اللبن سندا ... ص: ۲۰۸

و الثالث: إنّ حديث اللبن الذى ذكره ولى اللّه أيضا، مقدوح كذلك سندا، لأنّ عمدة أسانيده فى البخارى، و مدارها جميعا على (ابن عمر) و (حمزة بن عبد اللّه) و (ابن شهاب الزهرى)، و هؤلاء كلّهم مقدوحون مجروحون ... و لنذكر أولا الحديث

عن البخارى، فنقول:

أخرج فى صحيحه: «باب فضل العلم: حدثنا سعيد بن عفير قال:

حدّثنى الليث قال: حدثنى عقيل عن ابن شهاب عن حمزة بن عبد اللّه بن عمر:

أن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: بينا أنا نائم أتيت بقدح لبن فشربت حتى أنى لأرى الرىّ يخرج من أظفارى، ثم أعطيت فضلى عمر ابن الخطاب. قالوا فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۲].

«حدّثنى محمد بن الصلت أبو جعفر الكوفى، حدّثنا ابن المبارك عن يونس عن الزهرى أخبرنى حمزة عن أبيه: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال بينا أنا نائم شربت- يعنى اللبن- حتى أنظر إلى الرّى يجرى فى ظفرى، أو فى أظفارى. ثم ناولت عمر قالوا: فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۳].

«باب اللبن: حدّثنا عبدان، أخبرنا عبد اللّه، أخبرنا يونس عن الزهرى، أخبرنى حمزة بن عبد اللّه: أن ابن عمر قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه

---

[۱] الفصل فى الملل و النحل ۴/ ۸۸.

[۲] صحيح البخارى- كتاب العلم ۱/ ۱۰۶.

[۳] صحيح البخارى- كتاب الفضائل، مناقب عمر ۵/ ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۰۹

و سلّم یقول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه، حتی أنی لأری الریّ یخرج من أظفاری، ثم أعطیت فضلی- یعنی عمر- قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال:

العلم».

«باب إذا جری اللبن فی أطرافه أو أظافیره. حدّثنا علی بن عبد اللّه، حدثنا یعقوب بن إبراهیم، حدثنا أبی عن صالح عن ابن شهاب، حدثنی حمزة بن عبد اللّه بن عمر، أنه سمع عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنهما یقول: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه حتی أنی لأری الریّ یخرج من أطرافی، فأعطیت فضلی عمر بن الخطاب فقال من حوله: فما أوّلت ذلک یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۱].

«باب إذا أعطی فضله غیره فی النوم: حدّثنا یحیی بن بکیر، حدّثنا اللیث عن عقیل عن ابن شهاب أخبرنی حمزة بن عبد اللّه بن عمر: ان عبد اللّه بن عمر قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه حتی إنی لأری الریّ یجری، ثم أعطیت فضله عمر. قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۲].

«باب القدح فی النوم: حدّثنا قتیبة بن سعید، حدّثنا اللیث عن عقیل عن ابن شهاب عن حمزة بن عبد اللّه بن عمر رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: بینا أنا نائم أتیت بقدح لبن فشربت منه، ثم أعطیت فضلی عمر بن الخطاب. قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: العلم» [۳].

تحقیق فی حال رواته ... ص: ۲۰۹

ثم نقول: أمّا ابن عمر فقد تکفّل ببیان قوادحه و مطاعنه کتاب (استقصاء

---

[۱] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۵۶.

[۲] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۶۳.

[۳] صحیح البخاری- کتاب تعبیر الرؤیا ۹/ ۶۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۰

الإفحام فی ردّ منتهی الکلام) بالتفصیل، فراجعه.

و أمّا حمزة بن عبد اللّه بن عمر فیکفی فی قدحه بیعته لیزید بن معاویة، و قد جمع ابن عمر حشمه و ولده و نهاهم عن نقض بیعة یزید،

أخرج البخاری فی کتاب الفتن: «باب إذا قال عند قوم شیئا ثم خرج فقال بخلافه: حدّثنا سلیمان بن حرب، حدّثنا حماد بن زید عن أیوب عن نافع قال: لّما خلع أهل المدینة یزید بن معاویة، جمع ابن عمر حشمه و ولده فقال: إنی سمعت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: ینصب لکل غادر لواء یوم القیامة، و إنا قد بایعنا هذا الرجل علی بیع اللّه و رسوله، و إنی لا أعلم غدرا أعظم من أن یبایع رجل علی بیع اللّه و رسوله، ثم ینصب له القتال، و إنی لا أعلم أحدا منکم خلعه و لا بایع فی هذا الأمر إلّا کانت الفیصل بینی و بینه» [۱].

و أمّا ابن شهاب الزهری فقد ذکر القوم له قوادح کثیرة جدا، ذکر جملة منها فی (تشیید المطاعن)، و إلیک بعضها:

۱- کونه من المنحرفین عن أمیر المؤمنین علیه السلام- قال ابن أبی الحدید:

«و کان الزهری من المنحرفین عنه. و روی جریر بن عبد الحمید عن محمد بن شیبة قال: شهدت مسجد المدینة، فإذا الزهری و عروة

بن الزبير جالسان يذكران عليّا، فنالا منه، فبلغ ذلك على بن الحسين- عليهما السلام- فجاء حتى وقف عليهما فقال: أما أنت يا عروة فإن أبى حاكم أباك إلى اللّه فحكم لأبى على أبيك. و أما أنت يا زهرى فلو كنت بمكة لأريتك كير أبيك» [۲].

و من انحرافه ما ذكره ابن عبد البر بترجمة زيد بن حارثة إنّه «قال: ما علمنا أحدا أسلم قبل زيد بن حارثة. قال عبد الرزاق: و ما أعلم أحدا ذكره غير الزهرى» [۳].

---

[۱] صحيح البخارى ۹/ ۶۹۰.

[۲] شرح نهج البلاغة ۹/ ۶۹۰.

[۳] الاستيعاب ۲/ ۵۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۱

۲- روايته عن عمر بن سعد قاتل الحسين عليه السلام- ذكر ذلك علماء الرجال بترجمة عمر بن سعد ... قال الذهبى: «عنه الزهرى و قتادة. قال ابن معين: كيف يكون من قتل الحسين ثقة؟» [۱].

۳- مجالسته لبنى أميّة و عمله لهم- و حكم من خالط الظالمين و جالسهم، و عمل لهم و أخذ جوائزهم- واضح. قال الذهبى: «قال سعيد بن عبد العزيز:

أدّى هشام عن الزهرى سبعة آلاف دينار دينا، و كان يؤدّب ولده و يجالسه، قلت:

وفد فى حدود سنة ۸۰ على الخليفة عبد الملك، فأعجب بعلمه و وصله و قضى دينه» [۲].

و قال ابن حجر بترجمة الأعمش: «حكى الحاكم عن ابن معين أنّه قال:

أجود الأسانيد: الأعمش عن إبراهيم عن علقمة عن عبد اللّه. فقال له إنسان:

الأعمش مثل الزهرى. فقال: تريد من الأعمش أن يكون مثل الزهرى! الزهرى يرى العرض و الإجازة، و يعمل لبنى أمية. و الأعمش فقير صبور مجانب للسلطان، ورع عالم بالقرآن» [۳].

و قال عبد الحق الدهلوى: «و يقال: إنه قد ابتلى بصحبة الأمراء بقلّة الديانة، لضرورات عرضت له، و كان أقرانه من العلماء و الزهّاد يأخذون عليه و ينكرون ذلك منه، و كان يقول: أنا شريك فى خيرهم دون شرّهم، فيقولون:

ألا ترى ما هم فيه و تسكت» [۴].

كتاب أبى حازم إلى الزهرى ... ص: ۲۱۱

و من هنا كتب إلى الزهرى أخ له فى الدّين كتابا ينكر عليه ما كان منه من

---

[۱] الكاشف ۲/ ۳۱۱. و أنظر تهذيب التهذيب ۷/ ۳۹۶. و خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ۲/ ۲۷۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۰۸.

[۳] تهذيب التهذيب ۴/ ۱۹۷.

[۴] رجال المشكاة- ترجمة الزهرى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۲

مخالطة سلاطين الجور ... قال أبو حامد الغزّالى: «و لما خالط الزهرى السلطان كتب أخ له فى الدين إليه: عافانا اللّه و إيّاك أبا بكر

من الفتن، فقد أصبحت بحال ينبغى لمن عرفك أن يدعو لك اللّه و يرحمك، أصبحت شيخا كبيرا قد أثقلتك نعم اللّه لما فهّمك من كتابه و علّمك من سنّة نبيّه محمد صلّى اللّه عليه و سلّم، و ليس كذلك أخذ اللّه الميثاق على العلماء. قال اللّه تعالى: لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَكْتُمُونَهُ و اعلم أن أيسر ما ارتكبت و أخف ما احتملت أنك آنست وحشة الظالم و سهّلت سبيل البغى، بدنوّك ممن لم يؤدّ حقا و لم يترك باطلا حين أدناك، اتّخذوك قطبا تدور عليك رحى ظلمهم، و جسرا يعبرون عليك إلى بلائهم، و سلّما يصعدون فيه إلى ضلالتهم، يدخلون بك الشك على العلماء و يقتادون بك قلوب الجهلاء، فما أيسر ما عمروا لك فى جنب ما خرّبوا عليك، و ما أكثر ما أخذوا منك فيما أفسدوا عليك من دينك، فما يؤمنك أن تكون ممن قال اللّه تعالى فيهم فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضاعُوا الصَّلاةَ الآية. و إنك تعامل من لا يجهل و يحفظ عليك من لا يغفل فداو دينك فقد دخله سقم، و هيّئ زادك فقد حضر سفر بعيد، و ما يخفى على اللّه من شىء فى الأرض و لا فى السماء. و السلام» [۱].

و أورده جار اللّه الزمخشرى فى تفسير قوله تعالى: وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ [۲...]

و قال الطيبى بشرح

الحديث: «إذا مدح الفاسق غضب الرب تعالى و اهتزّ له العرش»

ما نصّه: «

قوله: اهتز له العرش.

اهتزاز العرش عبارة عن وقوع أمر عظيم و داهية دهياء، لأن فيه رضى بما فيه سخط اللّه و غضبه، بل يقرب أن يكون كفرا، لأنه يكاد يفضى إلى استحلال ما حرّمه اللّه تعالى. و هذا هو الداء العضال لأكثر العلماء و الشعراء و القرّاء و المرائين فى زماننا هذا. و إذا كان هذا حكم من مدح

---

[۱] احياء علوم الدين- كتاب الحلال و الحرام ۲/ ۱۴۳.

[۲] تفسير الكشاف ۲/ ۴۳۳.

الفاسق فكيف بمن مدح الظالم و ركن إليه ركونا و قد قال تعالى: وَ لا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ.

الكشاف: النهى متناول للانحطاط فى هواهم و الانقطاع إليهم، و مصاحبتهم و مجالستهم و زيارتهم و مداهنتهم و الرضا بأعمالهم و التشبّه بهم، و التزيى بزيّهم و مدّ العين إلى زهرتهم و ذكرهم بما فيه تعظيم لهم. و لّما خالط الزهرى السلاطين» [... ۱].

و قد نقل عبارة الطيبى الملّا على القارى فى شرح الحديث المذكور فى (المرقاة) [۲].

و يظهر من (شرح الإحياء) أنّ الكتاب أطول ممّا ذكروا، و أنّ كاتبه هو «أبو حازم الأعرج» [۳]، فلأمر مّا لم يذكروا النصّ الكامل للكتاب، و لم يذكروا اسم كاتبه، و إليك ما أورد الزبيدى بعد شرح النّص المتقدّم القصّة كاملة عن (حلية الأولياء) ننقلها لفوائدها الجمّة: «هذه القصّة أوردها أبو نعيم فى الحلية فى ترجمة أبى حازم بأطول مما هنا، وها أنا أسوقها بتمامها. قال: حدّثنا أحمد بن محمد بن مقسم أبو الحسن، و أبو بكر محمد بن أحمد بن هارون الوراق الأجهانى قالا: حدّثنا أحمد بن محمد بن عبد اللّه صاحب ابن شجرة، حدّثنا هارون بن حميد الذهلى، حدثنا الفضيل بن عتبة عن رجل قد سمّاه و أراه عبد الحميد بن سليمان، عن الذيالى ابن عباد قال: كتب أبو حازم الأعرج إلى الزهرى: عافانا اللّه و إيّاك أبا بكر من الفتن و رحمك من النار، فقد أصبحت بحال ينبغى لمن عرفك بها أن يرحمك بها،

---

[۱] الكاشف للطيّبى- مخطوط.

[۲] المرقاة فی شرح المشکاة ۴/ ۶۴۰.

[۳] هذا بناء علی ما جاء فی کتب القوم، لکن الصحیح أنّ الکاتب هو الامام علی بن الحسین السجّاد علیه الصلاة و السلام کما فی کتاب (تحف العقول عن آل الرسول) لکن فی المتن الوارد فی کتب القوم زیادات علی المتن الوارد فی الکتاب المذکور. فلأمر مّا کتموا اسم الکاتب أو نسبوه إلی غیره و زادوا فیه!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۴

أصبحت شیخا کبیرا قد أثقلتک نعم اللّه علیک بما أصح من بدنک و أطال من عمرک، و علمت حجج اللّه تعالی بما حمّلک من کتابه و فقّهک فیه من دینه و فهّمک من سنّة نبیّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فرمی بک فی کل نعمة أنعمها علیک و کلّ حجة یحتج بها علیک الغرض الأقصی، ابتلی فی ذلک شکرک و أبدی فیه فضله علیک، و قد قال: لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ.

أنظر أیّ رجل تکون إذا وقفت بین یدی اللّه فیسألک عن نعمه علیک کیف رعیتها، و عن حججه علیک کیف قضیتها، و لا تحسبن اللّه تعالی راضیا منک بالتغریر، و لا قابلا منک التقصیر، هیهات لیس کذلک فی کتابه إذ قال: لَتُبَیِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَ لا تَکْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَراءَ ظُهُورِهِمْ الآیة. إنک تقول: إنک جدل ماهر عالم، قد جادلت الناس فجدلتهم و خاصمتهم فخصمتهم، إدلالا منک بفهمک و اقتدارا منک برأیک، فأین تذهب عن قول اللّه تعالی ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ جادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا فَمَنْ یُجادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ یَوْمَ الْقِیامَةِ الآیة.

اعلم أن أدنی ما ارتکبت و أعظم ما اقتفیت أن آنست الظالم و سهّلت له طریق الغی بدنوّک حین أدنیت و بإجابتک حین دعیت، فما أخلقک أن ینوّه باسمک غدا مع الجرمة، و أن تسئل بإغضائک عمّا أردت عن ظلم الظلمة، إنک أخذت ما لیس لمن أعطاک، و دنوت ممن لم یرد علی أحد حقّا و لا- یرد باطلا- حین أدناک، و أجبت من أراد للتدلیس بدعائه إیّاک حین دعاک، جعلوک قطبا تدور رحی باطلهم و جسرا یعبرون بک إلی بلائهم، و سلّما إلی ضلالتهم، و داعیا إلی غیّهم، سالکا سبیلهم، یدخلون بک الشک علی العلماء و یقتادون بک قلوب الجهلاء، فلم یبلغ أخص وزرائهم و لا أقوی أعوانهم لهم إلّا دون ما بلغت من إصلاح فسادهم و اختلاف الخاصة و العامة إلیهم. فما أیسر ما عمروا لک فی جنب ما خرّبوا علیک، و ما أقلّ ما أعطوک فی قدر ما أخذوا منک، فانظر لنفسک فإنه لا- ینظر لها غیرک، و حاسبها حساب رجل مسئول، و انظر کیف إعظامک أمر من جعلک بدینه فی الناس مبجّلا، و کیف صیانتک من جعلک بکسوته ستیرا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۵

و کیف قربک و بعدک ممن أمرک أن تکون منه قریبا.

مالک لا- تنتبه من نومتک و تستقل من عثرتک فتقول: و اللّه ما قمت للّه مقاما واحدا أحیی له فیه دینا و لا- أمتّ فیه باطلا- إنما شکرک لمن استحملک کتابه و استودعک علمه، فما یؤمنک أن تکون من الذین قال اللّه تعالی: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْکِتابَ یَأْخُذُونَ عَرَضَ هذَا الْأَدْنی إنک لست فی دار مقام و إخلاد، أذنت بالرحیل فما بقاء امرئ بعد أقرانه. طوبی لمن کان فی الدنیا علی و جل، یا بؤس من یموت و تبقی ذنوبه من بعده. إنک لن تؤمر بالنظر لوارثک علی نفسک، لیس أحد أهلا أن تترکه علی ظهرک، ذهبت اللذّة و بقیت التبعة، ما أشقی من سعد بکسبه غیره، احذر فقد أتیت و تخلّص فقد ذهبت. إنک تعامل من لا یجهل و الذی یحفظ علیک لا یغفل، تجهّز فقد دنا منک سفر بعید، و داو دینک فقد دخله سقم شدید. و لا تحسبنّی أنی أردت توبیخک أو تعییرک و تعنیفک، و لکن أردت أن تنعش ما فات من رأیک، و ترد علیک ما غرب عنک من حلمک، و ذکرت قوله تعالی وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ.

أغفلت ذکر من مضی من أسنانک و أقرانک، و بقیت بعدهم کقرن أعضب. فانظر هل ابتلوا بمثل ما ابتلیت به، أو دخلوا فی مثل ما دخلت فیه، و هل تراه ادخر لک خیرا منعوه، أو عملت شیئا جهلوه، بل جهلت ما ابتلیت به من حالک فی صدور العامة. و کلفهم بک،

أن صاروا يقتدون برأيك و يعملون بأمرك، إن أحللت أحلوا و إن حرّمت حرّموا، و ليس ذلك عندك و لكنهم أكبّهم عليك رغبتهم فيما فی يدك و تغلب عماهم و غلبة الجهل عليك و عليهم وحب الرياسة و طلب الدنيا منك و منهم. أما ترى ما أنت فيه من الجهل و الغرّة، و ما الناس فيه من البلاء و الفتنة، ابتليتهم بالشغل عن مكاسبهم و فتنتهم بما رأوا من أثر العلم عليك، و تاقت أنفسهم إلى أن يدركوا بالعلم ما أدركت و يبلغوا منه مثل الذى بلغت، فوقعوا منك فی بحر لا يدرك قعره و فی بلاء لا يقدّر قدره، فاللّه لنا و لك و لهم المستعان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۶

اعلم أن الجاه جاهان: جاه يجريه اللّه على يدى أوليائه لأوليائهم فهؤلاء قال اللّه تعالى: أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ و ما أخوفنى أن تكون نظيرا لمن عاش مستورا عليه فی دينه مقتورا عليه فی رزقه، معزولة عنه البلايا مصروفة عنه الفتن فی عنفوان شبابه و ظهور جلده و كمال شهوته، فغنى بذلك، حتى إذا كبرت سنّة و دقّ عظمه و ضعفت قوته و انقطعت شهوته و لذّته فتحت عليه الدنيا شر مفتوح، فلزمته تبعتها و علقته فتنتها و أعشت عينيه زهرتها وصفت لغيره منفعتها. فسبحان اللّه ما أبين هذا الغبن و أخسر هذا الأمر، فهلّا إذا عرضت لك فتنها ذكرت أمير المؤمنين عمر رضى اللّه عنه فی كتابه إلى سعد حين خاف عليه مثل الذى وقعت فيه- عند ما فتح اللّه على سعد- أمّا بعد فأعرض عن زهرة ما أنت فيه حتى تلقى الماضين الذين دفنوا فی أرماسهم لاصقة بطونهم بظهورهم، ليس بينهم و بين اللّه حجاب، لم تفتنهم الدنيا و لم يفتتنوا بها رغبوا فطلبوا فما لبثوا أن لحقوا.

فإذا كانت الدنيا تبلغ من مثلك هذا فی كبر سنّك و رسوخ علمك و حضور أجلك فمن يلوم الحدث فی شبيبته الجاهل فی علمه فی رأيه المدخول فی عقله. إنّا للّه و إنّا إليه راجعون على من المعوّل و عند من المستغاث. و نشكو إلى اللّه شيئا و ما نرى منك. و نحمد اللّه الذى عافانا مما ابتلاك به. و السلام عليك و رحمة اللّه تعالى» [۱].

ترجمة أبی حازم الأعرج ... ص: ۲۱۶

و لا يخفى أنّ أبا حازم الأعرج من كبار علماء أهل السنّة، و من مشاهير رجال الصحاح الستّة، قال ابن حبان: «سلمة بن دينار ... و كان قاصّ أهل المدينة، من عبّادهم و زهّادهم، بعث إليه سليمان بن عبد الملك بالزهرى أن ايتنى، فقال

---

[۱] حلية الأولياء ۳/ ۲۴۶- ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۱۷

له الزهرى: أجب الأمير، فقال له: مالى إليه حاجة، فإن كان له حاجة فليأتنى» [۱].

و قال ابن الأثير: «من عبّاد أهل المدينة و ثقاتهم، و المشهورين من تابعيهم» [... ۲].

و قال الذهبى: «أحد الأعلام ... قال ابن خزيمة: ثقة لم يكن فی زمانه مثله. توفى سنة ۱۴۰ و قيل ۱۳۵ و قيل ۱۴۲» [۳].

و قال الذهبى: «مناقب أبی حازم كثيرة، و كان فقيها ثبتا كبير القدر» [۴].

و قال ابن حجر: «ثقة عابد، من الخامسة، مات فی خلافة المنصور» [۵].

حال والد الزهرى و جدّه ... ص: ۲۱۷

و لا يخفى أنّ الزهرى قد ورث العداء لأهل البيت من أجداده، فقد «كان أبو جدّه عبد اللّه بن شهاب شهد مع المشركين بدرا، و كان

أحد النفر الذين تعاقدوا يوم أحد لئن رأوا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ليقتلنّه أو ليقتلنّ دونه.

و روى: أنه قيل للزهرى: هل شهد جدك بدرا؟ فقال: نعم و لكن من ذلك الجانب. يعنى إنه كان فى صف المشركين.

و كان أبوه مسلم مع مصعب بن الزبير» [... ۶].

بل ذكر بعض العلماء: أن جدّه هو الذى شجّ وجه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم [۷].

---

[۱] الثقات ۴/ ۳۱۶.

[۲] جامع الأصول- مخطوط.

[۳] الكاشف ۱/ ۱۳۴.

[۴] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۳۴.

[۵] تقريب التهذيب ۱/ ۳۱۶.

[۶] وفيات الأعيان ۳/ ۳۱۷.

[۷] أنظر ترجمة عبد اللّه بن شهاب من الاستيعاب و أسد الغابة، و غزوة أحد من كتب السّير: السيرة

۴- اشتهاره بالتّدليس- قال الذهبى: «كان يدلّس فى النادر» [۱]. و قال أيضا: «قال قدامة السرخسى قال يحيى بن سعيد: مرسل الزهرى شرّ من مرسل غيره» [... ۲]. و ذكره سبط ابن العجمى فى (التبيين لأسماء المدلّسين) و نصّ على أنّه «مشهور به».

هذا، و قد أعرض ولى اللّه الدهلوى نفسه عن حديث الزهرى فى المتعة فى كتاب (قرة العينين) و قال بأنّ ما رواه لم يروه الثقات. و من أراد أن يقف على تفصيل هذا المرام، فليرجع إلى مبحث تحريم المتعة من كتاب (تشييد المطاعن).

النظر فى حديث اللبن دلالة ... ص: ۲۱۸

و الرابع: إنّ حديث اللبن مقدوح من حيث المعنى و الدّلالة أيضا، فقد كان حينذاك فى الأصحاب من هو أفضل من عمر بن الخطاب، فيقتضى هذا الحديث أن يكون النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد رجّح المفضول على الفاضل، و هو قبيح قطعا، و لا يجوز نسبة القبيح إلى النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و أيضا: ينافى مذهب أهل السنة فى التفضيل، لأنّه يقتضى تفضيل عمر بن الخطاب على أبى بكر...

و أيضا: يصادم الواقع و العيان، فقد علم الكلّ بجهل عمر بأوضح المسائل، فلو كان للحديث حظ من الصحّة، و كان عمر قد حصل على قطرة من بحار علوم النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و لو فى عالم المنام- لما كان بهذه الدرجة من الجهل و الغباوة ... حتى أنهم رووا عنه قوله: «و إنى لا أدع بعدى شيئا أهم إلىّ من الكلالة، و ما أغلظ لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى شىء منذ صاحبته

النبويّة لابن هشام، و زاد المعاد لابن القيّم، و سبل الهدى و الرشاد، و إنسان العيون لنور الدين الحلبى.

[۱] ميزان الاعتدال ۴/ ۴۰.

[۲] تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۰۸.

ما أغلظ لی فی الکلالة، و ما راجعته فی شیء ما راجعته فی الکلالة، حتی طعن بإصبعه فی صدری و قال: یا عمر ألا تکفیک آیة الصیف التی فی آخر سورة النساء» [۱]. و عنه أنّه قال فی الکلالة: «ما أرانی أعلمها أبدا، و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال» [۲].

و من هنا یعلم عدم اطّلاع واضع الخبر علی واقع حال عمر.

ثم أیّ مناسبة لهذا الحدیث من

حدیث أنا مدینة العلم

؟ فإنه لو سلّمنا صحته سندا، و فرضنا ثبوت معناه، فإنّ غایة مدلوله حصول جزء یسیر ممّا فضل عن علم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر بن الخطاب، و أین من حصل علی جزء یسیر من العلم عمّن کان باب مدینة العلم!! إنّ حدیث مدینة العلم یدلّ علی المساواة بین النبی و علی علیهما و آلهما السلام فی العلم، و قد تحقّق ذلک فیما سبق بنصوص أساطین أهل السنة، و حدیث اللبن یدلّ علی حصول ما فضل عن علم النبی لعمر، و قد نصّ علی ذلک أساطین أهل السنة کذلک، فقد قال الحافظ ابن حجر: «قوله: باب فضل العلم. الفضل هنا بمعنی الزیادة، أی ما فضل عنه» [۳ ...] و قال بشرحه فی کتاب المناقب: «و المراد بالعلم هنا العلم بسیاسة الناس بکتاب اللّه و سنة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و اختص عمر بذلک لطول مدّته بالنسبة إلی أبی بکر، و باتّفاق الناس علی طاعته بالنسبة إلی عثمان، فإن مدّة أبی بکر کانت قصیرة، فلم

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۲۷.

[۲]

کنز العمال ۱۱/ ۷۸: «عن سعید بن المسیّب: انّ عمر سأل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کیف یورث الکلالة؟ قال: أو لیس قد بیّن اللّه ذلک؟ قرأ وَ إِنْ کانَ رَجُلٌ یُورَثُ کَلالَةً أَوِ امْرَأَةٌ إلی آخر الآیة. و کان عمر لم یفهم. فأنزل اللّه یَسْتَفْتُونَکَ قُلِ اللَّهُ یُفْتِیکُمْ فِی الْکَلالَةِ إلی آخر الآیة.

فکان عمر لم یفهم. فقال لحفصة: إذا رأیت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیب نفس اسألیه عنها! فقال: أبوک ذکر لک هذا؟ ما أری أباک یعلمها أبدا! فکان یقول: ما أرانی أعلمها أبدا و قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ما قال. ابن راهویه و ابن مردویه. و هو صحیح».

[۳] فتح الباری ۱/ ۱۴۶.

یکثر فیها الفتوح التی هی أعظم الأسباب فی الاختلاف، و مع ذلک فساس عمر فیها مع طول مدّته الناس، بحیث لم یخالفه أحد، ثم ازدادت اتّساعا فی خلافة عثمان، فانتشرت الأقوال و اختلفت الآراء، و لم یتفق له ما اتفق لعمر من طواعیة الخلق له، فنشأت من ثم الفتن إلی أن أفضی الأمر إلی قتله، و استخلف علی فما ازداد الأمر إلّا اختلافا و الفتن إلّا انتشارا» [۱].

و قال فی کتاب التعبیر: «و أمّا إعطاؤه فضله عمر ففیه إشارة إلی ما حصل لعمر من العلم باللّه، بحیث کان لا یأخذه فی اللّه لومة لائم» [۲...].

و کذا قال غیره من شراح البخاری کالعینی و القسطلانی فراجع.

و لا تجد أحدا منهم یجرأ علی القول بتساوی النبی و عمر فی العلم، استنادا إلی هذا الحدیث المصنوع الموضوع...

و الخامس: إنّ حديث القميص الذى ذكره ولى اللّه، فى مقابلة حديث مدينة العلم، من أضغاث أحلام أسلاف السنّية، و ليس له ذكر فى أخبار الشيعة الاماميّة، بخلاف حديث مدينة العلم المتفق عليه بين الفريقين، و هذا كاف لبطلان كلام ولى اللّه.

على أنّه حديث مقدوح سندا كحديث اللّبن، فإن مدار عمدة أسانيده- و هى أسانيد البخارى- على «ابن شهاب الزهرى» الذى عرفت حاله عن قريب، و إن شئت التأكّد ممّا ذكرناه فانظر إلى سنده

فى (صحيح البخارى):

«حدثنا محمد بن عبيد اللّه قال: حدّثنا إبراهيم بن سعد عن صالح عن ابن شهاب عن أبى أمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدرى يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: بينا أنا نائم رأيت الناس يعرضون علىّ و عليهم قمص، منها

---

[۱] المصدر نفسه ۷/ ۳۵.

[۲] المصدر نفسه ۱۲/ ۳۳۲.

ما يبلغ الثدى و منها ما دون ذلك، و عرض علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجرّه. قالوا: فما أوّلت ذلك يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۱].

«حدثنا يحيى بن بكير، حدّثنا الليث عن عقيل عن ابن شهاب قال:

أخبرنى أبو أمامة بن سهل بن حنيف عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: بينا أنا نائم رأيت الناس عرضوا علىّ و عليهم قمص، فمنها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و عرض علىّ عمر و عليه قميص اجتره. قالوا: فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۲].

«باب القميص فى المنام. حدّثنا على بن عبد اللّه، حدّثنا يعقوب بن إبراهيم، حدّثنى أبى عن صالح عن ابن شهاب، حدّثنى أبو أمامة بن سهل أنه سمع أبا سعيد الخدرى يقول قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: بينما أنا نائم رأيت الناس يعرضون علىّ و عليهم قميص، منها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و مر علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجره. قالوا: ما أوّلت يا رسول اللّه؟ قال: الدين».

«باب جرّ القميص فى المنام. حدّثنا سعيد بن عفير، حدّثنى الليث، حدّثنى عقيل عن ابن شهاب، أخبرنى أبو أمامة بن سهل، عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. يقول: بينا أنا نائم رأيت الناس عرضوا علىّ و عليهم قمص، فمنها ما يبلغ الثدى و منها ما يبلغ دون ذلك. و عرض علىّ عمر بن الخطاب و عليه قميص يجترّه. قالوا: فما أوّلته يا رسول اللّه؟ قال: الدين» [۳].

هذا من جهة. و من جهة أخرى ترى الزهرى ينسب الحديث تارة إلى أبى سعيد الخدرى، كما فى روايات البخارى المذكورة، و أخرى يبهم فينسبه إلى بعض

---

[۱] صحيح البخارى- كتاب الايمان ۱/ ۷۴.

[۲] صحيح البخارى- كتاب المناقب ۵/ ۷۳.

[۳] صحيح البخارى- كتاب التعبير ۹/ ۶۵۷.

أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، کما

فی روایة الترمذی، قال: «حدّثنا الحسین بن محمد الجریری البلخی، حدّثنا عبد الرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن أبی امامة بن سهل بن حنیف، عن بعض أصحاب النبی: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: بینما أنا نائم رأیت الناس یعرضون علیّ و علیهم قمص، منها ما یبلغ الثدی و منها ما یبلغ أسفل من ذلک، فعرض علیّ عمر و علیه قمیص یجرّه، قالوا: فما أوّلته یا رسول اللّه؟ قال: الدّین» [۱].

و لّما کان الزهری مشهورا بالتصرّف فی الأسانید، کما سبق التنبیه علیه عن قریب فی قوادحه، و یلاحظه کل من راجع ترجمته فی کتب الرجال، فإنّ اضطرابه فی خصوص هذا الحدیث یوجب وهنه و هوانه عند أهل الإنصاف و الإمعان.

النّظر فی حدیث القمیص دلالة ... ص: ۲۲۲

ثم إنّ هذا الحدیث یشتمل علی أنّ عمر کان علیه قمیص یجرّه، لکنّ تطویل القمیص و جرّه ممّا ثبت الوعید علیه، کما لا یخفی علی من نظر فی أحادیث کتاب اللباس من (صحیح البخاری)، و کأنّ واضع هذا الحدیث غفل عمّا یستتبع هذا الحدیث من نسبة تقریر الفعل غیر المشروع فی الشریعة إلی صاحبها صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من هنا قال بعض الشرّاح بأنّ جرّ القمیص فی الیقظة مذموم و فی المنام محمود، لکن لا دلیل لهم علی ذلک، و الاستناد فیه إلی نفس هذا الحدیث مصادرة ... قال ابن حجر و القسطلانی: «و هذا من أمثلة ما یحمد فی المنام و یذمّ فی الیقظة شرعا، أعنی جرّ القمیص، لما ثبت من الوعید علی تطویله» [۲].

و ممّا یدلّ علی بطلانه دلالة هو: إنّه ینافی مذهب أهل السنّة، لأنّه یدلّ علی أفضلیّة عمر من أبی بکر، فاضطرّ القوم إلی توجیهه و تأویله بنحو من الأنحاء- و لو

---

[۱] صحیح الترمذی ۴/ ۴۶۷.

[۲] فتح الباری ۱۲/ ۳۳۳، إرشاد الساری ۱۰/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۳

لم یکن فی البخاری لأسقطوه رأسا- لکنّ کلماتهم متهافتة و أقوالهم متناقضة، «و لن یصلح العطّار ما أفسده الدهر»:

قال ابن حجر: «و قد استشکل هذا الحدیث بأنه یلزم منه أن عمر أفضل من أبی بکر الصدّیق، و الجواب عنه: تخصیص أبی بکر من عموم قوله: عرض علیّ الناس. فلعلّ الذین عرضوا إذ ذاک لم یکن فیهم أبو بکر، و إن کون عمر علیه قمیص یجرّه لا یستلزم أن لا یکون علی أبی بکر قمیص أطول منه و أسبغ، فلعلّه کان کذلک، إلّا أن المراد کان حینئذ بیان فضیلة عمر فاقتصر علیها. و اللّه أعلم» [۱].

«و فیه فضیلة لعمر، و قد تقدّم الجواب عمّا یستشکل من ظاهره، و إیضاح أنه لا یستلزم أن یکون أفضل من أبی بکر، و ملخّصه: إن المراد بالأفضل من یکون أکثر ثوابا و الأعمال علامات الثواب، فمن کان عمله أکثر فدینه أقوی، و من کان دینه أقوی فثوابه أکثر، و من کان ثوابه أکثر فهو أفضل، فیکون عمر أفضل من أبی بکر. و ملخّص الجواب: إنه لیس فی الحدیث تصریح بالمطلوب، فیحتمل أن یکون أبو بکر لم یعرض فی أولئک الناس، إمّا لأنه کان قد عرض قبل ذلک، و إما لأنه لا یعرض أصلا، أو أنّه لما عرض کان علیه قمیص أطول من قمیص عمر، و یحتمل أن یکون سرّ السکوت عن ذکره الاکتفاء بما علم من أفضلیته.

و یحتمل أن یکون وقع ذکره فذهل عنه الراوی. و علی التنزل بأن الأصل عدم جمیع هذه الاحتمالات فهو معارض بالأحادیث الدالّة علی أفضلیّة الصدّیق، و قد تواترت تواترا معنویا، فهی المعتمدة. و أقوی هذه الاحتمالات أن لا یکون أبو بکر عرض مع المذکورین.

و المراد من الخبر التنبيه على أنّ عمر ممن حصل له الفضل البالغ فى الدين، و ليس فيه ما يصرّح بانحصار ذلك فيه» [۲].

و كذا قال غيره من شرّاح البخارى، فراجع العينى و القسطلانى فى المواضع المذكورة.

---

[۱] فتح البارى ۷/ ۴۱.

[۲] فتح البارى ۱۲/ ۳۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۴

و أيضا: لو صحّ هذا الحديث لما ظهرت عورة جهل عمر، لأنّهم قالوا فى شرحه بأنّ الدين يستر عورة الجهل ... قال ابن حجر فى كتاب التعبير: «و قال ابن العربى: إنما أوّله النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بالدّين، لأنّ الدين يستر عورة الجهل كما يستر الثوب عورة البدن ...» و الحال أنّ عورة جهل عمر بادية لكلّ ناظر فى أحواله و سيره، كما هو مفصّل فى كتب أصحابنا الأعلام، لا سيّما (تشييد المطاعن ...) و لعلّ واضع الحديث لم يقف على حقيقة حال الخليفة و إلّا لم يضعه، و هكذا يفتضح الخرّاصون بما يعملون، و اللّه خبير بما يفتعلون و يفعلون.

إيقاظ و تنبيه ... ص: ۲۲۴

إنّ احتجاج وليّ اللّه الدهلوى بخبر رؤيا اللبن و حديث رؤيا القميص على علم عمر بن الخطاب، يدل بوضوح على شدّة فقره و خلوّ يده من حديث لائق بالاحتجاج فى هذا الباب، و إلّا لم يتمسّك بمنامين مصنوعين، فى مقابلة حديث مدينة العلم المتفق عليه بين الفريقين، لكنّ الإمامية يتمسّكون بحديث المدينة و نظائره من الأحاديث المعتبرة- مضافا إلى الآيات القرآنية- لإثبات أعلميّة سيدنا أمير المؤمنين من جميع الخلائق بعد النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... لكنّ أعلميته ثابتة عن طريق المنامات أيضا، فقد ثبت فى علم تعبير الرؤيا أن من رأى الامام عليه السلام فى المنام رزقه اللّه العلم، و ليس هذا إلّا لكونه أعلم الأمة بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و أنّه لم ينل هذه المرتبة أحد من أصحابه...

و إليك كلمات بعض علماء السنّة الصريحة فيما ذكرنا:

قال أبو سعد الخركوشى: «و إن رأى أمير المؤمنين على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه حيّا أكرم بالعلم و رزق الشجاعة و الزهد» [۱].

و قال خليل بن شاهين الظاهرى: «و من رأى على بن أبى طالب كرّم اللّه وجهه فإنه يكون عالى المحلّ و رفيع المكان و طلق اللسان و شجاعا و قوى القلب

---

[۱] كتاب التعبير. الباب الرابع.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۵

مؤثّرا مصدّقا. و قيل: من رآه و هو طلق الوجه ينال علما و شجاعة، و من رآه حيّا فى مكان ينال أهل ذلك المكان العلم و العدل و الإنصاف، و يرفع عنهم الجور و الاعتساف» [۱].

و قال عبد الغنى ابن النابلسى: «و إن رآه عالم ينال علما و نسكا و جلالا و قوة على مناظرته» [۲].

قال: «و ربما دلّت رؤياه على الخلافة و الامامة و الأسفار الشاقة و الغنائم للمؤمنين و على إظهار الكرامات، و من رآه أكرم بالعلم و رزق السخاء و الشجاعة و الزهد، و من رآه حيّا صار محسودا، و آتاه اللّه تعالى الحكم و نفاذ الأمر و التقوى و اتّباع السّنة».

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل ابن مسعود لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۵

ثم إن ولی اللّه الدهلوی ادّعی مقارنة

ما ورد فی فضل عبد اللّه بن مسعود لحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

...و هـذه دعوی مردودة، لأنّ ما أشار إلیه الدّهلوی ممّا تفرّد به أهل السـنّة، و لا یقارن المتفرد به المتّفق علیه، و لأنّ تلک الأحادیث التی رووها فی باب علم ابن مسعود لا تقابل حـدیث المدینة من حیث السّند، فإنّه حدیث متواتر کما بیّنا سابقا، و تلک الأحادیث لم تبلغ حدّ التواتر، کما لا یخفی علی من رجع إلیها، و غیر المتواتر لا یقارن المتواتر.

هـذا، علی أنّ ابن مسـعود من تلامـذة أمیر المؤمنین علیه السـلام، و من المعترفین بأعلمیّته کما سـیأتی إن شاء اللّه فیما بعد بالتفصـیل، فکلّ فضیلة تثبت له فهی ببرکة تتلمذه علی الإمام، فما یروونه فی حقّه مؤیّد لمطلوب الامامیة لا مخالف

---

[۱] الإشارات فی علم العبارات ۲/ ۲۵ هامش تعطیر الأنام.

[۲] تعطیر الأنام فی تعبیر المنام ۲/ ۷۷.

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل عائشة لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶

و أمّا دعواه مقارنة ما ورد فی فضل عائشة

لحدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها»

فأضـعف من سابقتها، إذ لم یثبت فی فضل عائشـة حـدیث واحـد من طرق أهل السـنّة، و من ادّعی فعلیه البیان و علینا دمغ رأسه بأبین الدّلیل و البرهان...

و مع التسلیم فهو ممّا تفرّد به أهل السنّة، و هو لا یقارن ما اتفق علیه الطرفان.

ثمّ إنّ عائشة تعترف بأعلمیّة الامام علیه السلام- کما سیأتی- فکیف یدّعی معارضة ما وضع فی شأنها مع

حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها؟!

و أیضـا، جهلهـا بـأقوال النبی و حالاـته، و اسـتدراکاتها الباطلـة علی أصـحابه ... من القضایا المشـهورة، و قـد ألّفت فی ذلک الکتب الخاصـة مثـل (الاصابـة لإـیراد مـا اسـتدرکته عائشـة علی الصـحابة، للزّرکشـی) و (عین الإصابـة فی اسـتدراک عائشـة علی الصّحابة، للسّیوطی...)

دعوی مقارنة ما ورد فی فضل معاذ و أبیّ لحدیث المدینة ... ص: ۲۲۶

و کذا الکلام فی دعواه معارضة ما ورد فی فضل معاذ بن جبل و أبیّ بن کعب لحدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، فلو ورد فی حقّهما شیء فی هـذا البـاب، و ثبت سـندا، فـإنه حـدیث تفرّد به أهـل السـنة، و هو من أخبـار الآحـاد قطعا، و ما کان من هـذا القبیل لا یقاوم حدیث مدینة العلم المتواتر المتّفق علیه بین الجمیع، و الدال علی العصمة و الأعلمیة المطلقة بالأدلة و الوجوه الکثیرة المتقنة.

و بما ذکرنا ظهر سـقوط کلامه الأخیر من أن هؤلاء الصـحابة الذین ذکرهم هم المبشّرون للعلم، و الذین ورد الأمر بأخذ العلوم عنهم،

إذ لم يثبت كونهم مبشّرين للعلم، فضلا عن الأمر بأخذ العلوم عنهم، و من ادّعى فعليه الإثبات.

و لو سلّم كون ابن مسعود و أبيّ مبشرين له فأين الأمر بالأخذ عنهما؟ و لو سلّم فهو بفضل تتلمذهما على الامام عليه السلام، فلا ينافى ما نحن بصدده من إثبات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۷

الأعلميّة له.

توقيف فيه تعنيف ... ص: ۲۲۷

ثم إذا كان الأمر كما ذكر الدهلوى، فلما ذا نهى عمر ابن مسعود من نشر علمه و حال دون أخذ الأمّة منه ...؟! فقد ذكر الدهلوى نفسه: «عن محمد بن سيرين قال قال عمر لابن مسعود: ألم أنبأ- أو أنبئت- أنك تفتى و لست بأمير، ولّ حارّها من تولى قارّها- أخرجه الدارمى» [۱].

و لما ذا فعل به عثمان ما فعل ممّا طفحت به الكتب و الأسفار؟! و أيضا: لما ذا اشتد عمر على أبيّ بن كعب و أغلظ له و أساء إليه فى مواضع كثيرة:

منها: فى قوله تعالى: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ

قال الحاكم: «حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، أخبرنا العباس بن الوليد بن مزيد، ثنا محمد بن شعيب بن شابور ثنا عبد اللّه بن العلاء بن زبر عن بسر بن عبيد اللّه عن أبى إدريس عن أبيّ بن كعب: إنه كان يقرأ: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ و لو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ. فبلغ ذلك عمر فاشتدّ عليه، فبعث إليه و هو يهنا ناقة له، فدخل عليه فدعا ناسا من أصحابه فيهم زيد بن ثابت فقال: من يقرأ منكم سورة الفتح؟ فقرأ زيد على قراءتنا اليوم، فغلظ له عمر فقال له أبيّ: أتكلم فقال:

تكلّم. فقال: لقد علمت أنى كنت أدخل على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و يقرئنى و أنتم بالباب، فإن أحببت أن أقرئ الناس على ما أقرأنى و إلّا لم أقرأ حرفا ما حييت. قال له: بل أقرئ الناس

. هذا حديث صحيح على شرط الشيخين و لم يخرجاه» [۲].

---

[۱] قرة العينين: ۱۸۸.

[۲] المستدرک على الصحيحين ۲/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۲۸

و

روى المتقى: «عن أبى إدريس الخولانى قال: كان أبيّ يقرأ: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ و لو حميتم كما حموا لفسد المسجد الحرام، فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ. فبلغ ذلك عمر فاشتدّ عليه، فبعث إليه فدخل عليه فدعا ناسا من أصحابه فيهم زيد بن ثابت فقال: من يقرأ منكم سورة الفتح؟ فقرأ زيد على قراءتنا اليوم، فغلظ له عمر. فقال أبيّ: أتكلّم؟ قال:

تكلّم، فقال: لقد علمت أنى كنت أدخل على النبى صلّى اللّه عليه و سلّم و يقرئنى و أنت بالباب. فإن أحببت أن أقرئ الناس على ما أقرأنى و إلّا لم أقرئ حرفا ما حييت! قال: بل أقرئ الناس. رن و ابن أبى داود فى المصاحف، ك. و روى ابن خزيمة بعضه» [۱].

و رواه ولى اللّه الدهلوى نفسه فى المقصد الثانى من (إزالة الخفاء) و فى (قرة العينين) عن الحاكم.

و منها: فی قوله تعالی: مِنَ الَّذِینَ اسْتَحَقَّ عَلَیْهِمُ الْأَوْلَیانِ الآیة- قال المتقی: «عن أبی مجلز: إن أبی بن کعب قرأ: مِنَ الَّذِینَ اسْتَحَقَّ عَلَیْهِمُ الْأَوْلَیانِ.

فقال عمر: کذبت. قال: أنت أکذب. فقال رجل: تکذّب أمیر المؤمنین!! قال:

أنا أشدّ تعظیما لحق أمیر المؤمنین منک، و لکن کذّبته فی تصدیق کتاب اللّه، و لم أصدّق أمیر المؤمنین فی تکذیب کتاب اللّه. فقال عمر: صدق. عبد بن حمید، و ابن جریر، عد» [۲].

و منها: فی قوله تعالی: وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ روی المتقی: «عن عمر بن عامر الأنصاری: إن عمر بن الخطاب قرأ: وَ السَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهاجِرِینَ وَ الْأَنْصارِ الذین اتّبعوهم بإحسان. فرفع الأنصار و لم یلحق الواو فی الذین. فقال له زید بن ثابت: و الذین اتّبعوهم بإحسان. فقال عمر:

الذین اتّبعوهم بإحسان. فقال زید: أمیر المؤمنین أعلم. فقال عمر: ایتونی بأبی

---

[۱] کنز العمال ۲/ ۵۶۸، ۵۹۴.

[۲] کنز العمال ۲/ ۵۹۶.

ابن کعب، فسأله عن ذلک. فقال أبیّ: و الذین اتّبعوهم بإحسان. فجعل کل واحد منهما یشیر إلی أنف صاحبه بإصبعه. فقال أبیّ: و اللّه أقرأنیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنت تتبع الخبط. فقال عمر: نعم اذن. فنعم اذن. نتابع أبیّا.

أبو عبید فی فضائله و ابن جریر. و ابن المنذر. و ابن مردویه» [۱].

کلام آخر لولیّ اللّه ... ص: ۲۲۹

و فی موضع آخر من (قرة العینین) خصّ ولیّ اللّه الدهلوی «العلم» فی

حدیث: «أنا مدینة العلم و علی بابها»

بعلم الباطن، زاعما المساواة بین الامام و سائر الصحابة فی علم الظاهر ... ثم ذکر أنّ لهذا الحدیث نظائر: خذوا ربع العلم عن هذه الحمیراء. اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. رضیت لکم ما رضی ابن أم عبد [۲].

فنقول: أمّا التخصیص بعلم الباطن فلا دلیل علیه، بل الحدیث مطلق، و هو یدلّ علی أعلمیة علی علیه السلام مطلقا، فی علم الظاهر و علم الباطن، و من جمیع الصحابة بل جمیع الخلائق- ما عدا النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...-

و الأدلة و الشواهد علی ذلک کتابا و سنة و اعترافا من الصحابة و کبار العلماء، و غیر ذلک، کثیرة جدا...

و أمّا دعوی وجود النظائر له، فیظهر بطلانها ممّا ذکرنا، لأنّ مدلول هذا الحدیث مقام عظیم یعدّ من خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام التی لا یشارکه فیها أحد من الأصحاب، و قد نصّ علی ذلک أساطین العلماء ... قال محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی...: « و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و نوّه شأنه، إذ جعله باب أشرف ما فی الکون

---

[۱] کنز العمال ۲/ ۵۹۷.

[۲] قرة العینین: ۲۲۴.

و هو العلم، و أن منه يستمد ذلك من أراده، ثم إنه باب لأشرف العلوم، و هى العلوم النبوية، ثم لأجمع خلق اللّه علما، و هو سيد رسله صلّى اللّه عليه و سلّم، و إنّ هذا لشرف يتضاءل عنه كل شرف، و يطأطئ رأسه تعظيما له كلّ من سلف و خلف» [۱].

النظر فی سند حدیث خذوا عن الحمیراء ... ص: ۲۳۰

و أمّا تعديده حديث: «خذوا ربع العلم عن هذه الحميراء» فى نظائر حديث «مدينة العلم» بزعمه فباطل من وجوه:

۱- إن حديث مدينة العلم من أحاديث الفريقين، و ما ذكره من متفردات أهل السنة، بل من تقوّلات الدهلوى.

۲- حديث مدينة العلم متواتر، و ما ذكره الدهلوى لا سند له أصلا.

۳- حديث مدينة العلم من الأحاديث الصحاح، و ما ذكره الدهلوى لا أثر له حتى فى الكتب الموضوعة لجمع الموضوعات ... نعم يوجد فى كلمات المحدّثين ما يقرب منه مع التنصيص على قدحه و جرحه: قال ابن القيّم فى جواب السؤال: «هل يمكن معرفة الحديث الموضوع بضابط من غير أن ينظر فى سنده» قال: «فصل- و منها أن يكون الحديث باطلا فى نفسه، فيدلّ بطلانه على أنه ليس من كلامه عليه السلام: كحديث المجرة التى فى السماء من عرق الأفعاء التى تحت العرش. و

حديث: إذا غضب الرب أنزل الوحى بالفارسية، و إذا رضى أنزله بالعربية

، و

حديث: ست خصال تورث النسيان: سؤر الفأر، و إلقاء القمّل فى النار، و البول فى الماء الراكد، و مضغ العلك، و أكل التفاّح الحامض.

و

حديث: الحجامة على القفاء تورث النسيان.

و

حديث: يا حميراء لا تغتسلى بالماء المشمّس فإنه يورث البرص.

و كلّ حديث فيه «يا حميراء» أو ذكر «الحميراء» فهو كذب مختلق، و كذا:

---

[۱] الروضة الندية- شرح التحفة العلوية.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۱

يا حميراء لا تأكلى الطين فإنه يورث كذا و كذا

. و

حديث: خذوا شطر دينكم عن الحميراء» [۱].

و قال ابن أمير الحاج بعد ذكر

حديث النجوم: «و الثانى- أى خذوا شطر دينكم عن الحميراء

- معناه إنكم ستأخذون، فلا يعارضان الأوّلين. و الحق: إنهما لا يعارضانهما. أما الأول فلما قدّمناه. و أما الثانى فقد قال شيخنا الحافظ: لا أعرف له إسنادا و لا رأيته فى شىء من كتب الحديث إلّا فى النهاية لابن الأثير، ذكره فى مادة- ح م ر. و لم يذكر من خرّجه. و رأيته أيضا

فى كتاب الفردوس لكن بغير لفظه، ذكره من حديث أنس بغير إسناد أيضا، و لفظه: خذوا ثلث دينكم من بيت الحميراء

، و بيّض له صاحب مسند الفردوس فلم يخرج له إسنادا. و ذكر الحافظ عماد الدين ابن كثير أنه سأل الحافظين المزّى و الذهبى عنه فلم يعرفاه. و قال الذهبى: هو من الأحاديث الواهية التى لا يعرف لها إسناد. بل قال تاج الدين السبكى: و كان شيخنا الحافظ أبو الحجّاج المزى يقول: كلّ حديث فيه لفظ الحميراء لا أصل له إلّا حديثا واحدا فى النسائى، فلا يحتاج إلى هذا التأويل» [۲].

و قال السخاوى: «حديث: خذوا شطر دينكم عن الحميراء

. قال شيخنا فى تخريج ابن الحاجب من إملائه: لا أعرف له إسنادا ... و ذكر الحافظ عماد الدين» [... ۳].

و قال السيوطى: «حديث: خذوا شطر دينكم عن الحميراء

- لم أقف عليه.

و قال الحافظ عماد الدين ابن كثير فى تخريج أحاديث مختصر ابن الحاجب: هو حديث غريب جدا بل هو حديث منكر. سألت عنه شيخنا الحافظ أبا الحجّاج المزّى فلم يعرفه قال: و لم أقف له على سند إلى الآن. و قال شيخنا الذهبى: هو من الأحاديث الواهية التى لا يعرف لها إسناد. انتهى- لكن

فى الفردوس من

---

[۱] أورد هذا القارى فى الموضوعات الكبرى: ۱۹۰- ۱۹۱.

[۲] التقرير و التحبير فى شرح التحرير ۳/ ۹۹.

[۳] المقاصد الحسنة: ۱۹۸.

حديث أنس: خذوا ثلث دينكم من بيت عائشة.

و لم يذكر له إسنادا» [۱].

و هكذا قال ابن الديبع الزبيدى فى (تمييز الطيّب من الخبيث) و الفتنى فى (تذكرة الموضوعات) و القارى فى (الموضوعات) و (المرقاة) و الشوكانى فى (الفوائد المجموعة فى الأحاديث الموضوعة) و نظام الدين فى (الصبح الصادق- شرح المنار) و عبد العلى فى (فواتح الرحموت فى شرح مسلّم الثبوت ...) و غيرهم من أئمة الحديث و الرجال و الأصول...

النظر فى حديث خذوا عن الحميراء دلالة ... ص: ۲۳۲

ثم إنّ الحديث المزعوم يدلّ بالمطابقة على علم عائشة بربع الدين. و أمّا

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

فيدلّ على: إحاطة أمير المؤمنين عليه السلام بجميع علوم مدينة العلم، و على أعلميّته المطلقة حتى من الأنبياء و المرسلين- ما عدا نبيّنا صلّى اللّه عليه و آله و سلّم-، و على عصمته ... و أين معنى الحديث المزعوم عن معنى هذا الحديث المتواتر المعلوم؟!.

النظر فى حديث الاقتداء سندا و دلالة ... ص: ۲۳۲

و أمّا

حديث «اقتدوا باللّذين»...

فباطل کذلک. أمّا دلالة فبأکثر الوجوه المذکورة فی إبطال الحدیث السابق. و أمّا سندا فقد تقدّم کلام ابن حزم فیه عن قریب، و قد تکلّمنا علیه فی قسم (حدیث الثقلین) و قسم (حدیث الطیر) بالتفصیل.

النظر فی حدیث «رضیت لکم ...» ... ص: ۲۳۲

و أمّا

حدیث: «رضیت لکم ما رضی ابن أم عبد»

أی عبد اللّه بن مسعود.

---

[۱] الدرر المنتثرة: ۷۹.

فالجواب عن الاستدلال به هنا نفس الجواب عن الاستدلال بالحدیثین السابقین ... علی أنّه لا یدلّ علی فضل لابن مسعود، بل إنه کلام قاله النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قضیة فی واقعة،

فقد أخرج الحاکم قائلا: «أخبرنا أبو الفضل الحسن بن یعقوب بن یوسف العدل، ثنا محمد بن عبد الوهاب العبدی، أنبأ جعفر بن عون أنبأ المسعودی عن جعفر بن عمرو بن حریث عن أبیه قال قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ. قال: أقرأ و علیک أنزل؟

قال: إنی أحبّ أن أسمعه من غیری. قال: فافتتح سورة النساء حتی بلغ:

فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً فاستعبر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و کفّ عبد اللّه. فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

تکلّم.

فحمد اللّه فی أول کلامه و أثنی علی اللّه، و صلّی علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و شهد شهادة الحق و قال: رضینا باللّه ربا و بالإسلام دینا. و رضیت لکم ما رضی اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: رضیت لکم ما رضی لکم ابن أم عبد.

هذا حدیث صحیح الإسناد، و لم یخرجاه» [۱].

هذا، و قد بحثنا عن هذا الحدیث فی قسم (حدیث الثقلین) أیضا فراجع.

و علی الجملة، فإنّ شیئا ممّا ذکره ولی اللّه الدهلوی لا یقابل

حدیث «أنا مدینة العلم و علی بابها».

لا سندا و لا دلالة، و إنّ کلّ ما ذکره تعصب مقیت و مکابرة واضحة...

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۳۱۹.

۱۶ مع الأورنق‌آبادی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۳۴

اشارة

و قال قمر الدين الأورنق‌آبادى فى كتابه (نور الكريمتين): «و حديث: أنا مدينة العلم و على بابها
، و سدّوا كلّ خوخة إلّا خوخة أبى بكر، و سدّوا كلّ خوخة إلّا باب على. إشارة إلى كلّية هذا البيت، و إلى أبوابه، لكن إضافة الباب إلى على كرم اللّه وجهه يمكن أن تكون إضافة بيانيّة، لأن عليا نفسه باب، كما كان عمر رضى اللّه عنه نفسه بابا فى حديث حذيفة رضى اللّه عنه. و فى
حديث: أنا مدينة العلم
إشارة إلى أنّ ما كان فى بيت النبوة من متاع فهو العلم، أمّا النقود و الأعيان الأخرى فمعدومة هناك، و هذا العدم و الفقدان للنقود و الأعيان هو حقيقة الفقر و الإفلاس، و لهذا قال: إنّ الأنبياء لم يورّثوا دينارا و لا درهما، إنما أورثوا العلم فمن أخذه أخذ بحظ وافر ....»

و هذا الكلام باطل و سخيف من وجوه:

أحدها: كون حديث مدينة العلم إشارة إلى كلّية البيت، فإنّ ذلك إن تمّ على مذاقه لزم أن يكون النبى عليه و آله السلام بيتا كليا للنبوة، و أن لا يكون من أهل بيت النبوة، لكنّ هذا اللازم- مع كونه منافيا لمطلوبه- لا يلتزم به أحد من أهل الإسلام، لأنّ كونه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من أهل بيت النبوة من الأمور المسلّمة الضروريّة، و لو تمثّلت النبوة فى بيت كان هو و أهله ذاك البيت بلا ريب.

الثانى: كون الحديث إشارة إلى أبواب البيت ... و قد عرفت أنّ الحديث ليس إيماء و إشارة بل تصريح صريح بأنّ الامام عليا عليه السلام هو الباب الوحيد لمدينة العلم، و ليس للمدينة أبواب متعدّدة، أللّهم إلّا الأئمة الأطهار المتحقّقة فيهم الوحدة فى عين التعدد و الكثرة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۵

النظر فى حديث الخوخة ... ص: ۲۳۵

الثالث: حديث الخوخة الذى ذكره حديث موضوع، وضعه واضعه ليقابل به حديث سدّ الأبواب الوارد فى حق أبى الأئمة الأطياب...

و لمزيد الوضوح و البيان نورده أولا عن (صحيح البخارى) ثم نتكلّم على سنده:

قال البخارى: «حدّثنا عبد اللّه بن محمد الجعفى، قال حدّثنا وهب بن جرير، قال حدّثنا أبى قال سمعت يعلى بن حكيم عن عكرمة عن ابن عباس قال خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى مرضه الذى مات فيه عاصبا رأسه بخرقة، فقعد على المنبر فحمد اللّه و أثنى عليه ثم قال: إنه ليس من الناس أحد امنّ علىّ فى نفسه و ماله من أبى بكر بن أبى قحافة، و لو كنت متّخذا من الناس خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا، و لكن خلّة الإسلام أفضل، سدّوا عنّى كل خوخة فى هذا المسجد غير خوخة أبى بكر» [۱].

«حدّثنا إسماعيل بن عبد اللّه قال: حدّثنى مالك عن أبى النضر مولى عمر ابن عبيد اللّه عن عبيد يعنى ابن حنين، عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم جلس على المنبر فقال: إنّ عبدا خيّره اللّه بين أن يؤتيه من زهرة الدنيا ما شاء و بين ما عنده، فاختار ما عنده. فبكى أبو بكر و قال فديناك بآبائنا و أمهاتنا. فعجبنا له و قال الناس: أنظروا إلى هذا الشيخ يخبر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن عبد خيّره اللّه بين أن يؤتيه من زهرة الدنيا و بين ما عنده، و هو يقول: فديناك بآبائنا و أمهاتنا. فكان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هو المخيّر و كان أبو بكر هو أعلمنا به. و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن من أمنّ

الناس علیّ فی صحبته و ماله أبا بکر، و لو کنت متّخذا خلیلا من أمتی لاتّخذت أبا بکر إلّا خلّة الإسلام، لا یبقینّ فی المسجد خوخة إلّا خوخة أبی

---

[۱] صحیح البخاری- باب الخوخة و الممر فی المسجد ۱/ ۲۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۶

بکر» [۱].

ترجمة جریر بن حازم ... ص: ۲۳۶

ففی الطریق الأول (جریر بن حازم) و قد قدح فیه البخاری فضلا عن غیره من الأعلام، قال الذهبی: «جریر بن الحازم ثقة إمام، تغیّر قبل موته، فحجبه ابنه وهب، فما حدّث حتی مات. قال ابن معین: هو فی قتادة ضعیف. و قال البخاری: ربما یهم» [۲].

و قال الذهبی: «و قال یحیی القطان: کان جریر یقول فی حدیث الضبع:

عن جابر عن عمر، ثم جعله بعد عن جابر إن رسول اللّه سئل عن الضبع.

فقال: هی من الصید. و جعل فیها إذا أصابها المحرم کبشا. تابعه ابن جریج عن عبد اللّه.

و فی الجملة: لجریر عن قتادة أحادیث منکرة. قال عبد اللّه بن أحمد:

سألت یحیی عن جریر بن حازم فقال: لیس به بأس فقلت: إنه یحدث عن قتادة عن أنس بمناکیر! فقال: هو عن قتادة ضعیف».

قال: «و قال البخاری: ربّما یهمّ فی الشیء» [۳].

و قال ابن حجر: «و قال عبد اللّه بن أحمد: سألت ابن معین عنه فقال: لیس به بأس فقلت: إنه یحدّث عن قتادة عن أنس أحادیث مناکیر؟ فقال: لیس بشیء هو عن قتادة ضعیف».

«و قال ابن عدی: و قد حدّث عنه أیوب السختیانی و اللیث بن سعد، و له أحادیث کثیرة عن مشایخه، و هو مستقیم الحدیث صالح فیه إلّا روایته عن قتادة، فإنه یروی عنه أشیاء لا یرویها غیره».

---

[۱] صحیح البخاری- باب هجرة النبی و أصحابه إلی المدینة ۵/ ۱۳۸.

[۲] المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۲۹.

[۳] میزان الاعتدال ۱/ ۳۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۷

«و قال مهنا عن أحمد: جریر کثیر الغلط. و قال ابن حبان فی الثقات: کان یخطئ لأن أکثر ما کان یحدّث من حفظه».

«و قال الساجی: صدوق حدّث بأحادیث و هم فیها و هی مقلوبة. حدّثنی حسین عن الأثرم قال قال أحمد: جریر بن حازم حدّث بالوهم بمصر و لم یکن یحفظ. و حدّثنی عبد اللّه بن خراش ثنا صالح عن علی بن المدینی قلت لیحیی بن سعید: أبو الأشهب أحب إلیک أم جریر بن حازم؟ قال: ما أقربهما، و لکن کان جریر أکبرهما، و کان یهم فی الشیء، و کان یقول فی حدیث الضبع عن جابر عن عمر ثم صیّره عن جابر عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. قال و حدّثت عن عبد اللّه ابن أحمد حدثنی أبی عن عفان قال: راح أبو جری نصر بن طریف إلی جریر یشفع لإنسان یحدّثه فقال جریر: حدّثنا قتادة عن أنس قال: کانت قبیعة سیف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من فضة. فقال أبو جری: ما حدّثناه قتادة إلّا عن سعید ابن أبی الحسن. قال أبی: القول قول أبی جری و أخطأ جریر» «و قال

الحسن بن علی الحلوانی: ثنا عفان ثنا جریر بن حازم سمعت أبا فروة یقول حدّثنی جار لی أنه خاصم إلی شریح قال عفان فحدّثنی غیر واحد عن الأغصف قال: سألت جریرا عن حدیث أبی فروة هذا فقال: حدّثنیه الحسن بن عمارة.

و ذکره العقیلی من طریق عفان قال: اجتمع جریر بن حازم و حماد بن زید فجعل جریر یقول سمعت محمدا یقول سمعت شریحا یقول، فقال له حماد:

یا أبا النضر محمد عن شریح.

و قال المیمونی عن أحمد: کان حدیثه عن قتادة غیر حدیث الناس، یوقف أشیاء و یسند أشیاء. ثم أثنی علیه. و قال: صالح صاحب سنّة و فضل.

و قال الأزدی: جریر صدوق خرج عنه بمصر أحادیث مقلوبة و لم یکن بالحافظ، حمل رشدین و غیره عنه مناکیر» «و نسبه یحیی الحمانی إلی التدلیس» [۱].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۲/ ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۸

ترجمة عکرمة ... ص: ۲۳۸

و فیه (عکرمة الخارجی)، و قوادح هذا الرجل لا تعدّ و لا تحصی: قال ابن سعد بترجمته فی کتاب (الطبقات): «أخبرنا إسماعیل بن إبراهیم عن أیوب قال:

نبّئت عن سعید بن جبیر أنه قال: لو کفّ عنهم عکرمة من حدیثه لشدّت إلیه المطایا».

«أخبرنا سلیمان بن حرب، قال ثنا حماد بن زید عن أیوب، قال قال عکرمة: أ رأیت هؤلاء الذین یکذّبونی من خلفی أفلا یکذّبونی فی وجهی، فإذا کذّبونی فی وجهی فقد و اللّه کذّبونی. أخبرنا سلیمان بن حرب، قال ثنا حماد بن زید قال قال رجل لأیوب یا أبا بکر عکرمة کان یتّهم؟ قال: فسکت ثم قال: أما أنا فإنی لم أکن أتّهمه».

«أخبرنا عفّان بن مسلم، قال ثنا حماد بن زید، قال ثنا أیوب عن إبراهیم ابن میسرة عن طاوس قال: لو أنّ مولی ابن عباس هذا اتّقی اللّه و کفّ من حدیثه لشدّت إلیه المطایا».

«أخبرنا شبابة بن سوار، قال أخبرنی أبو الطیّب موسی بن یسار، قال رأیت عکرمة جائیا من سمرقند و هو علی حمار، تحته جوالقان أو خرجان فیهما حریر، أجازه بذلک عامل سمرقند، و معه غلام. قال و سمعت عکرمة بسمرقند- و قیل له: ما جاء بک إلی هذه البلاد؟- قال: الحاجة».

«أخبرنا شبابة بن سوار قال أنا شعبة عن عمران بن حدیر قال: رأیت عکرمة و عمامته متخرقة فقلت: ألا أعطیک عمامتی؟ فقال: إنا لا نقبل إلّا من الأمراء.

أخبرنا عبد الوهاب بن عطاء العجلی قال: أنا عمران بن حدیر قال:

انطلقت أنا و رجل إلی عکرمة فرأینا علیه عمامة مشقّقة فقال له صاحبی: ما هذه العمامة؟ إن عندنا عمائم. فقال عکرمة: إنا لا نأخذ من الناس شیئا إنما نأخذ من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۳۹

الأمراء. قلت: بل الإنسان علی نفسه بصیرة. فسکت قلت: إن الحسن قال: یا ابن آدم عملک أحق بک. قال: صدق الحسن».

«أخبرنا عبيد اللّه بن موسى قال أنا حسن بن صالح عن سماك قال: رأيت فى يد عكرمة خاتما من ذهب».

«أخبرنا محمد بن عمر قال حدثتنى ابنة عكرمة ان عكرمة توفى سنة خمس و مائة و هو ابن ثمانين سنة. أخبرنا محمد بن عمر قال حدّثنى خالد بن القاسم البياضى قال: مات عكرمة و كثير عزّة الشاعر فى يوم واحد سنة خمس و مائة، فرأيتهما جميعا صلّى عليهما فى موضع واحد بعد الظهر فى موضع الجنائز فقال الناس: مات اليوم أفقه الناس و أشعر الناس. قال و قال غير خالد بن القاسم:

و عجب الناس من اجتماعهما فى الموت و اختلاف رأيهما، عكرمة يظن أنه يرى رأى الخوارج يكفّر بالنظرة، و كثير شيعى يؤمن بالرجعة.

و قد روى عكرمة عن ابن عباس و أبى هريرة و الحسين بن على و عائشة و قال أبو نعيم الفضل بن دكين: مات عكرمة سنة سبع و مائة. و قال غير الفضل بن دكين: سنة ست و مائة. أخبرنا مصعب بن عبد اللّه بن مصعب بن ثابت الزبيرى قال: كان عكرمة يرى رأى الخوارج فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده. قالوا: و كان عكرمة كثير الحديث و العلم بحرا من البحور، و ليس يحتج بحديثه، و يتكلّم الناس فيه» [۱].

و قال ابن قتيبة: «عكرمة مولى ابن عباس، كان عبدا لابن عباس و مات و عكرمة عبد، فباعه على بن عبد اللّه بن عباس على خالد بن يزيد بن معاوية بأربعة آلاف دينار، فأتى عكرمة عليا فقال له: ما خير لك بعت علم أبيك بأربعة آلاف دينار. فاستقاله فأقاله و أعتقه، و كان يكنى أبا عبد اللّه. و روى جرير عن يزيد بن أبى زياد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت على علىّ بن عبد اللّه بن

---

[۱] الطبقات لابن سعد ۵/ ۲۲۸- ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۰

عباس و عكرمة موثّق على باب كنيف، فقلت: أ تفعلون هذا بمولاكم؟ قال: إن هذا يكذب على أبى. حدثنى ابن الخلّال قال سمعت يزيد بن هارون يقول: قدم عكرمة البصرة فأتاه أيوب و سليمان التيمى و يونس، فبينا هو يحدّثهم سمع صوت غناء فقال عكرمة: اسكتوا فتسمّع ثم قال: قاتله اللّه لقد أجاد أو قال: ما أجود ما غنّى. فأما سليمان و يونس فلم يعودا إليه و عاد إليه أيوب. قال يزيد: و قد أحسن أيوب.

حدثنى الرياشى عن الأصمعى عن نافع المدنى قال: مات كثير الشاعر و عكرمة فى يوم واحد قال الرياشى: فحدثنى ابن سلام أن الناس ذهبوا فى جنازة كثير.

و كان عكرمة يرى رأى الخوارج و طلبه بعض الولاة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده. و مات عكرمة سنة خمس و مائة و قد بلغ ثمانين سنة» [۱].

«و برد مولاه و قال له: يا برد إيّاك و أن تكذب علىّ كما يكذب عكرمة على ابن عباس. فقال كلّ حديث حدّثكموه برد ليس معه غيره مما تنكرون فهو كذب» [۲].

و قال الطبرى فى (ذيل المذيّل): «حدثنى الضرار بن محمد بن إسماعيل قال نا إسماعيل قال ثنا إبراهيم بن سعد عن أبيه قال: كان سعيد بن المسيب يقول لبرد مولاه: يا برد لا تكذب علىّ كما يكذب عكرمة على ابن عباس، كلّ حديث حدّثكموه برد عنّى مما تنكرون ليس معه فيه غيره فهو كذب. ثنا ابن حميد قال ثنا جرير عن يزيد بن أبى زياد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت على علىّ بن عبد اللّه بن عباس و عكرمة مقيّد على باب الحشّ قال قلت له: ما لهذا كذا؟ قال:

إنه يكذب على أبى».

«و قال آخرون ممن لا يرى الاحتجاج بخبر عكرمة: لم ننكر من أمر عكرمة روايته ما روى من الأخبار، و إنما أنكرنا من أمره مذهبه. و قالوا: إنّه كان يرى رأى

[۱] المعارف- ترجمة عکرمة: ۲۵۸.

[۲] المعارف- ترجمة سعید بن المسیب: ۲۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۱

الصفریة من الخوارج. و ذکر أنه نحل ذلک الرأی إلی ابن عباس، و کان ذلک کذبه علی ابن عباس.

و حدّثت عن مصعب الزبیری قال: کان عکرمة یری رأی الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدینة فتغیّب عند داود بن الحصین و مات عنده.

و ذکر عن یحیی بن معین أنه قال: إنما لم یذکر مالک بن أنس عکرمة لأن عکرمة کان ینتحل رأی الصفریة.

و قد اختلفوا فی وقت وفاة عکرمة فقال بعضهم: توفی سنة ۱۰۵.

ذکر محمد بن عمر أن ابنة عکرمة حدّثته أن عکرمة توفی سنة ۱۰۵ و هو ابن ثمانین سنة. قال ابن عمر: و حدّثنی خالد بن القاسم البیاضی قال: مات عکرمة و کثیر عزّة الشاعر فی یوم واحد سنة ۱۰۵ فرأیتهما جمیعا صلّی علیهما فی موضع واحد بعد الظهر فی موضع الجنائز فقال الناس: مات الیوم أفقه الناس و أشعر الناس.

قال: و قال غیر خالد بن القاسم: و عجب الناس لاجتماعهما فی الموت و اختلاف رأیهما، عکرمة یظن به أنه یری رأی الخوارج یکفر بالنظرة، و کثیر شیعی یؤمن بالرجعة.

حدثنی یحیی بن عثمان بن صالح السهمی قال: ثنا ابن بکیر قال ثنا الدراوردی قال: توفی عکرمة و کثیر عزّة الشّاعر بالمدینة فی یوم واحد، فما حمل جنازتهما إلّا الزنج.

و قال أبو نعیم الفضل بن دکین: مات عکرمة فی سنة ۱۰۷.

و روی عن یحیی بن معین أنه قال: مات عکرمة سنة ۱۰۵.

و کان عکرمة جوّالا فی البلاد، قدم البصرة فسمع منه أهلها، و الکوفة فحمل عنه کثیر ممّن بها، و الیمن فکتب عنه بها کثیر من أهلها، و المغرب فسمع منه به جماعة من أهله، و المشرق فکتب عنه به.

حدثنی یحیی بن عثمان بن صالح قال ثنا نعیم بن حماد قال ثنا عبد المؤمن بن خالد الحنفی قال: قدم علینا عکرمة خراسان فقلت له: ما أقدمک إلی بلادنا؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۲

قال: قدمت آخذ من دنانیر ولاتکم و دراهمهم.

و أما أبو تمیلة فإنه روی عن عبد العزیز بن أبی رواد قال قلت لعکرمة:

ترکت الحرمین و جئت إلی خراسان؟ قال: أسعی علی بناتی. غیر أنّ وفاته کانت بمدینة رسول اللّه».

و قال بتفسیر: وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ الآیة [۱] من (تفسیره): «حدثنا ابن وکیع قال ثنی أبی عن عبد الجبار بن ورد عن القاسم بن أبی بزة قال قال لی مجاهد: سل عنها عکرمة وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ. فسألته فقال:

الإخصاء. قال مجاهد: ماله؟ لعنه اللّه! فو اللّه لقد علم أنه غیر الإخصاء. ثم قال: سله، فسألته فقال عکرمة: ألم تسمع إلی قول اللّه تبارک و تعالی: فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ؟ قال: لدین اللّه. فحدثت به مجاهد فقال: ماله أخزاه اللّه».

«حدثنی المثنی قال ثنا مسلم بن إبراهیم قال ثنا هارون النحوی قال ثنا مطر الوراق قال: ذکرت لمجاهد قول عکرمة فی قوله فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ. فقال:

کذب العبد وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ قال: دین اللّه».

و قال الزمخشری بتفسیر الآیة [۲] من (الکشاف): «و قیل للحسن: أن عکرمة یقول: هو الخصاء. فقال: کذب عکرمة، هو دین اللّه».

و قال الشهرستانی: «و لنختم المذاهب بذکر رجال الخوارج من المتقدمین:

عکرمة، و أبو هارون العبدی، و أبو الشعثاء، و إسماعیل بن سمیع» [۳].

و قال یاقوت بترجمة عکرمة: «و مات- فیما قرأت بخط الصولی من کتاب البلاذری- سنة خمس و مائة، و قیل ست و مائة، و هو ابن ثمانین سنة قال: و کان موته و موت کثیر عزّة الشاعر فی یوم واحد، فوضعا جمیعا و صلّی علیهما، و کثیر کان

---

[۱] سورة النساء: ۱۱۹.

[۲] سورة النساء: ۱۱۹.

[۳] الملل و النحل ۱/ ۱۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۳

شیعیا و عکرمة یری رأی الخوارج، ذکره الحاکم أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه ابن البیع فی تاریخ نیسابور».

«و ذکر القاضی أبو بکر محمد بن عمر الجعابی فی کتاب الموالی عن ابن الکلبی قال: و عکرمة هلک بالمغرب، و کان قد دخل فی رأی الحروریة الخوارج، فخرج یدعوهم بالمغرب إلی الحروری.

أبو علی الأهوازی قال: لّما توفی عبد اللّه بن عباس کان عکرمة عبدا مملوکا، فباعه علی بن عبد اللّه بن عباس علی خالد بن یزید بن معاویة بأربعة آلاف دینار، فأتی عکرمة علیا فقال له: ما خیر لک، أ تبیع علم أبیک؟ فاستقال خالدا فأقاله و أعتقه، و کان یری رأی الخوارج و یمیل إلی استماع الغناء. و قیل عنه: إنه کان یکذب علی مولاه. و اللّه أعلم.

و قال عبد اللّه بن الحارث: دخلت علی علیّ بن عبد اللّه بن عباس و عکرمة موثق علی باب الکنیف، فقلت: أ تفعلون هذا بمولاکم؟ فقال: إن هذا یکذب علی أبی.

و قد قال ابن المسیب لمولاه: لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس.

و قال یزید بن هارون: قدم عکرمة مولی ابن عباس البصرة، فأتاه أیوب السختیانی و سلیمان التیمی و یونس بن عبید، فبینا هو یحدّثهم إذ سمع غناء فقال عکرمة: اسکتوا، فتسمع، ثم قال: قاتله اللّه فلقد أجاد، أو قال: ما أجود ما قال. فأما سلیمان و یونس فلم یعودا إلیه و عاد إلیه أیوب. فقال یزید بن هارون:

لقد أحسن أیوب.

الریاشی عن الأصمعی عن نافع المدنی قال: مات کثیر الشاعر و عکرمة فی یوم واحد، قال الریاشی: فحدّثنا ابن سلام: إن أکثر الناس کانوا فی جنازة کثیر، لأن عکرمة کان یری رأی الخوارج، و تطلّبه بعض الولاة فتغیّب عند داود بن الحصین حتی مات عنده سنة سبع و مائة فی أیام هشام بن عبد الملک، و هو یومئذ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۴

ابن ثمانین سنة».

«حماد بن زائدة ثنا عثمان بن مرة قلت للقاسم: إن عکرمة مولی ابن عباس قال ثنا ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نهی عن المزفت و المقیّر و الدباء و الحنتم و الجرار

فقال: یا ابن أخی إن عکرمة کذّاب یحدّث غدوة حدیثا یخالفه عشیا.

یحیی بن البکاء سمعت ابن عمر یقول لنافع: اتّق اللّه- ویحک یا نافع- و لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس.

یزید بن زنّاد قال دخلت علی علی بن عبد اللّه بن عباس و عکرمة مقیّد علی باب الحش، قلت: ما لهذا کذا؟ قال: إنه یکذب علی أبی» [۱].

و قال النووی بترجمته: «و قال محمد بن سعد: کان کثیر العلم بحرا من البحور، لیس یحتجّ بحدیثه، و یتکلّم الناس فیه» [۲].

و قال ابن خلکان: «و قد تکلّم الناس فیه، لأنه کان یری رأی الخوارج» قال: «و قال عبد اللّه بن أبی الحارث: دخلت علی علی بن عبد اللّه بن عباس و عکرمة موثق علی باب کنیف. فقلت: أ تفعلون هذا بمولاکم؟ فقال: إن هذا یکذب علی أبی» [۳].

و قال المزی بترجمته: «قال بشر بن المفضل عن عبد اللّه بن عثمان بن خثیم:

سألت عکرمة أنا و عبد اللّه بن سعید عن قوله تعالی: وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ لَها طَلْعٌ نَضِیدٌ قال: بسوقها کبسوق النساء عند ولادتها. قال: فرجعت إلی سعید بن جبیر فذکرت ذلک له فقال: کذب، بسوقها طولها.

و قال إسرائیل عن عبد الکریم الجزری عن عکرمة إنه کره کری الأرض.

قال: فذکرت ذلک لسعید بن جبیر فقال: کذب عکرمة سمعت ابن عباس: إن

---

[۱] معجم الأدباء ۱۲/ ۱۸۱.

[۲] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۳۴۱.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۲۸.

أمثل ما أنتم صانعون استیجار الأرض البیضاء سنة بسنة.

و قال مسلم بن إبراهیم عن الصلت بن دینار أبی شعیب المجنون: سألت محمد بن سیرین عن عکرمة قال: ما یسوءنی أنه یکون من أهل الجنة، و لکنّه کذّاب.

و قال عامر عن الصلت بن دینار قلت لمحمد بن سیرین: إن عکرمة یؤذینا و یسمعنا ما نکره. قال فقال کلاما فیه لین: أسأل اللّه أن یمیته و یریحنا منه.

و قال وهب بن خالد سمعت یحیی بن سعید الأنصاری و أیوب ذکرا عکرمة فقال یحیی: کان کذّابا.

و قال أبو بکر الإسماعیلی عن هشام بن عبد اللّه بن عکرمة المخزومی سمعت ابن أبی ذیب یقول: رأیت عکرمة مولی ابن عباس و کان غیر ثقة.

قال إبراهیم بن المنذر الحزامی عن معین بن عیسی و مطرف بن عبد اللّه المدنی و محمد بن الضحاک قالوا: کان مالک لا یری عکرمة ثقة و یأمر أن لا یؤخذ عنه.

و قال أبو بکر بن أبی خیثمة: رأیت فی کتاب علی بن المدینی سمعت یحیی ابن سعید یقول: حدّثونی- و اللّه- عن أیوب أنه ذکر له أن عکرمة لا یحسن الصلاة. قال أیوب: و کان یصلی؟.

و قال الفضل بن موسی عن رشدین بن کریب: رأیت عکرمة قد أقیم قائما فی لعب النرد.

قال أحمد بن سلیمان عن إسماعیل بن علیّة: ذکر أیوب عکرمة فقال: کان قلیل العقل.

قال سعید: کان عکرمة یحدّث بالحدیث ثم یقول فی نفسه إن کان کذلک.

قال أحمد: کان من أعلم الناس و لکنّه کان یری رأی الخوارج، و لم یدع موضعا إلّا خرج إلیه، و رأی الصفریة من عکرمة لما کان عندهم.

قال الحاکم أبو أحمد: احتجّ بحدیثه الأئمة القدماء، لکن بعض المتأخّرین

أخرج حدیثه من حیّز الصحاح.

و قال مصعب بن عبد اللّه الزبیری: کان یری رأی الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدینة فتغیّب عند داود بن الحصین حتی مات عنده.

و قال أبو داود السنجی عن الأصمعی عن أبی الزناد: مات کثیر و عکرمة مولی ابن عباس فی یوم واحد قال: فأخبرنی غیر الأصمعی قال: فشهد الناس جنازة کثیر و ترکوا جنازة عکرمة.

و قال یحیی بن بکیر عن الدراوردی، فما شهدهما إلّا سودان المدینة.

عن علی بن المدینی قال: سمعت بعض المدنیّین یقول: اتفقت جنازته و جنازة کثیر عزة بباب المسجد فی یوم واحد، فما قام إلیها أحد من أهل المسجد، و من هناک لم یرو عنه مالک.

قال الواقدی قال غیر خالد بن القاسم: عجب الناس لاجتماعهما فی الموت و اختلاف رأیهما، عکرمة یظن أنه یری رأی الخوارج یکفر بالنظرة، و کثیر شیعی یؤمن بالرجعة» [۱].

و قال الذهبی بترجمته: «حماد بن زید: قیل لأیّوب: أ کان عکرمة یتّهم؟

فسکت ساعة ثم قال: أما أنا فلم أکن أتّهمه.

عفان ثنا وهب قال شهدت یحیی بن سعید الأنصاری و أیوب فذکرا عکرمة فقال یحیی: کذّاب، و قال أیوب: لم یکن بکذّاب.

جریر بن یزید عن أبی زیاد عن عبد اللّه بن الحارث قال: دخلت علی علی ابن عبد اللّه فإذا عکرمة فی وثاق عند باب الحش، فقلت له: ألا تتق اللّه؟ فقال:

إن هذا الخبیث یکذب علی أبی.

و یروی عن ابن المسیب أنه کذّب عکرمة.

الحصیب بن ناصح ثنا خالد بن خداش: شهدت حماد بن زید فی آخر یوم

---

[۱] تهذیب الکمال ۲۰/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۷

مات فیه فقال: أحدّثکم بحدیث لم أحدّث به قط، لأنی أکره أن ألقی اللّه و لم أحدّث به: سمعت أیوب یحدّث عن عکرمة قال: إنما أنزل اللّه متشابه القرآن لیضلّ به. قلت: ما أسوأها عبارة و أخبثها! بل أنزله لیهدی به و لیضل به الفاسقین.

فطر بن خلیفة قلت لعطا: إن عکرمة یقول قال ابن عباس: سبق الکتاب الخفین. فقال: کذب عکرمة، سمعت ابن عباس یقول: لا بأس بمسح الخفین و إن دخلت الغائط. قال عطا: و اللّه إن کان بعضهم لیری أن المسح علی القدمین یجزی.

إبراهیم بن میسرة عن طاوس قال: لو أن عبد ابن عباس اتّقی اللّه و کفّ من حدیثه لشدّت إلیه المطایا.

مسلم بن إبراهیم ثنا الصلت أبو شعیب قال سألت: محمد بن سیرین عن عکرمة فقال: ما یسوءنی أن یکون من أهل الجنة و لکنّه کذّاب.

ابن عیینة عن أیوب: أتینا عکرمة فحدّث فقال أ یحسن حسنکم مثل هذا.

إبراهیم بن المنذر ثنا هشام بن عبد اللّه المخزومی سمعت ابن أبی ذئب یقول: رأیت عکرمة و کان غیر ثقة.

قال محمد بن سعد: کان عکرمة کثیر العلم و الحدیث بحرا من البحور، و لیس یحتج بحدیثه، و یتکلّم الناس فیه».

«و قال مطرف بن عبد اللّه: سمعت مالکا یکره أن یذکر عکرمة و لا یری أن یروی عنه.

قال أحمد بن حنبل: ما علمت أن مالکا حدّث بشیء لعکرمة إلّا فی الرجل یطأ امرأته قبل الزیارة. رواه عن ثور عن عکرمة.

أحمد بن أبی خیثمة قال: رأیت فی کتاب علی بن المدینی سمعت یحیی بن سعید یقول: حدّثونی- و اللّه- عن أیوب أنه ذکر له عکرمة لا یحسن الصلاة فقال أیوب: و کان یصلی؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۸

الفضل السینانی عن رجل قال: رأیت عکرمة قد أقیم قائما فی لعب النرد.

یزید بن هارون: قدم عکرمة البصرة فأتاه أیوب و یونس و سلیمان التیمی فتسمع صوت غناء فقال: اسکتوا. ثم قال: قاتله اللّه لقد أجاد. فأما یونس و سلیمان التیمی فما عادا إلیه.

عمرو بن خالد بمصر ثنا خلاد بن سلیمان الحضرمی عن خالد بن أبی عمران قال: کنّا بالمغرب و عندنا عکرمة فی وقت الموسم فقال: وددت أن بیدی حربة فأعترض بها من شهد الموسم یمینا و شمالا.

ابن المدینی عن یعقوب الحضرمی عن جدّه قال: وقف عکرمة علی باب المسجد فقال: ما فیه إلّا کافر. قال: و کان یری رأی الأباضیّة.

یحیی بن بکیر قال: قدم عکرمة مصر و هو یرید المغرب، قال: فالخوارج الذین هم بالمغرب عنه أخذوا.

قال ابن المدینی: کان یری رأی نجدة الحروری. قال مصعب الزبیری کان عکرمة یری رأی الخوارج قال: و ادّعی علی ابن عباس أنه کان یری رأی الخوارج.

خالد بن نزار ثنا عمر بن قیس عن عطا بن أبی رباح: إن عکرمة کان إباضیا.

أبو طالب سمعت أحمد بن حنبل یقول: کان عکرمة من أعلم الناس و لکنه کان یری رأی الصفریة، و لم یدع موضعا إلّا خرج إلیه: خراسان و الشام و الیمن و مصر و إفریقیة، کان یأتی الأمراء فیطلب جوائزهم، و أتی الجند إلی طاوس فأعطاه ناقة.

و قال مصعب الزبیری: کان عکرمة یری رأی الخوارج، فطلبه متولی المدینة فتغیّب بالمدینة عند داود بن الحصین حتی مات عنده.

و روی سلیمان بن معبد السنجی قال: مات عکرمة و کثیر عزّة فی یوم فشهد الناس جنازة کثیر و ترکوا جنازة عکرمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۴۹

و قال عبد العزیز الدراوردی: مات عکرمة و کثیر عزّة فی یوم، فما شهدهما إلّا سودان المدینة.

إسماعیل بن أبی أویس عن مالک عن أبیه قال: أتی بجنازة عکرمة مولی ابن عباس و کثیر عزة بعد العصر، فما علمت أن أحدا من أهل المسجد حل حبوته إلیهما.

قال جماعة: مات سنة خمس و مائة. و قال الهیثم و غیره: سنة ست و قال جماعة: سنة سبع و مائة.

و عن ابن المسیب أنه قال لمولاه برد: لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس.

و یروی ذلک عن ابن عمر أنه قال لنافع، و لم یصحّ سنید بن داود فی تفسیره.

ثنا عباد بن عباد عن عاصم الأحول عن عکرمة فی رجل قال لغلامه: إن لم أجلدک مائة سوط فامرأتی طالق. قال: لا یجلد غلامه و لا یطلق امرأته. هذه من خطوات الشیطان. ذکره فی تفسیر لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ [۱].

و قال فی (المغنی فی الضعفاء): «عکرمة مولی ابن عباس. من أوعیة العلم، تکلّموا فیه لرأیه لا لحفظه، اتهم برأی الخوارج، وثّقه غیر واحد، و کذّبه مجاهد و ابن سیرین و مالک. فاللّه أعلم. و اعتمده البخاری، و أما مسلم فروی له مقرونا بآخر» [۲].

و قال فی (تذکرة الحفاظ): «و قد تکلّم فیه بأنه علی رأی الخوارج، و من ثمّ أعرض عنه مالک الامام، و مسلم». قال: «و قال طاوس: لو أن عبد ابن عباس اتّقی اللّه و أمسک عن بعض حدیثه لشدّت إلیه المطایا» [۳].

و قال ابن حجر بترجمته: «و قال حماد بن زید عن أیوب قال عکرمة: أ رأیت

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۹۳- ۹۷.

[۲] المغنی ۲/ ۴۳۸.

[۳] تذکرة الحفاظ ۱/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۰

هؤلاء الذین یکذّبونی من خلفی أفلا یکذّبونی فی وجهی، فإذا کذّبونی فی وجهی فقد و اللّه کذّبونی.

و قال ابن لهیعة عن أبی الأسود قال: کان عکرمة قلیل العقل خفیفا، کان قد سمع الحدیث من رجلین، و کان إذا سئل حدّث به عن رجل، ثم یسئل عن بعد ذلک فیحدّث به عن الآخر، فکانوا یقولون: ما أکذبه.

قال ابن لهیعة: و کان قد أتی نجدة الحروری فأقام عنده ستة أشهر، ثم أتی ابن عباس فسلّم علیه فقال ابن عباس: قد جاء الخبیث قال: و کان یحدّث برأی نجدة.

و قال ابن لهیعة عن أبی الأسود: کان أوّل من أحدث فیهم- أی أهل المغرب- رأی الصفریة.

و قال یعقوب بن سفیان: سمعت ابن بکیر یقول: قدم عکرمة مصر و هو یرید المغرب، و نزل هذه الدار و خرج إلی المغرب، فالخوارج الذین بالمغرب عنه أخذوا.

و قال علی بن المدینی: کان عکرمة یری رأی نجدة.

و قال یحیی بن معین: إنما لم یذکر مالک بن أنس عکرمة لأن عکرمة کان ینتحل رأی الصفریة.

و قال عطا: کان إباضیا.

و قال الجوزجانی: قلت لأحمد عکرمة کان إباضیا؟ فقال یقال: إنه کان صفریا.

و قال خلاد بن سلیمان عن خالد بن أبی عمران: دخل علینا عکرمة إفریقیة وقت الموسم فقال: وددت أنی الیوم بالموسم بیدی حربة أضرب بها یمینا و شمالا. قال: فمن یومئذ رفضه أهل إفریقیة.

و قال مصعب الزبیری: کان عکرمة یری رأی الخوارج و زعم أن مولاه کان کذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۱

و قال أبو خلف الخراز عن یحیی البکاء: سمعت ابن عمر یقول لنافع: اتّق اللّه ویحک یا نافع و لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس.

و قال إبراهیم بن سعد عن أبیه عن سعید بن المسیب: إنه کان یقول لغلامه برد: یا برد لا تکذب علیّ کما یکذب عکرمة علی ابن عباس.

و قال اسحق بن عیسی الطباع: سألت مالک بن أنس: أبلغک أن ابن عمر قال لنافع لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس؟ قال: لا، و لکن بلغنی أن سعید بن المسیب قال ذلک لبرد مولاه.

و قال جریر بن عبد الحمید عن یزید بن أبی زیاد: دخلت علی علی بن عبد اللّه بن عباس و عکرمة مقید علی باب الحش قال قلت: ما لهذا؟ قال: إنه یکذب علی أبی. و قال هشام بن سعد عن عطاء الخراسانی قلت لسعید بن المسیب: إن عکرمة یزعم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تزوّج میمونة و هو محرم فقال: کذب مخبثان.

و قال شعبة عن عمرو بن مرة: سأل رجل ابن المسیب عن آیة من القرآن فقال: لا تسألنی عن القرآن و سل عنه من یزعم أنه لا یخفی علیه منه شیء. یعنی عکرمة.

و قال فطر بن خلیفة قلت لعطا: إن عکرمة یقول سبق الکتاب المسح علی الخفّین فقال: کذب عکرمة سمعت ابن عباس یقول: امسح علی الخفین و إن خرجت من الخلاء.

و قال إسرائیل عن عبد الکریم الجزری عن عکرمة أنه کره کری الأرض، قال: فذکرت ذلک لسعید بن جبیر فقال: کذب عکرمة سمعت ابن عباس یقول: إن أمثل ما أنتم صانعون استیجار الأرض البیضاء سنة بسنة.

و قال وهیب بن خالد عن یحیی بن سعید الأنصاری: کان کذّابا.

و قال إبراهيم بن المنذر عن معن بن عيسى و غيره: كان مالك لا يرى عكرمة ثقة و يأمر أن لا يؤخذ عنه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۲

و قال الدورى عن ابن معين: كان مالك يكره عكرمة قلت: فقد روى عن رجل عنه قال: نعم شيء يسير.

و قال الربيع عن الشافعى و هو- يعنى مالك بن أنس- سيّء الرأى فى عكرمة قال: لا أرى لأحد أن يقبل حديثه.

و قال حنبل بن إسحاق عن أحمد بن حنبل: عكرمة- يعنى ابن خالد المخزومى- أوثق من عكرمة مولى ابن عباس.

و قال أبو عبد اللّه: و عكرمة مضطرب الحديث يختلف عنه و ما أدرى.

و قال ابن عليّة: ذكره أيوب فقال: كان قليل العقل.

و قال الأعمش عن إبراهيم: لقيت عكرمة فسألته عن البطشة الكبرى قال: يوم القيامة. فقلت إنّ عبد اللّه كان يقول: يوم بدر، فأخبرنى من سأله بعد ذلك فقال: يوم بدر.

و قال عباس بن حماد بن زائدة و روح بن عبادة عن عثمان بن مرة قلت للقاسم: إنّ عكرمة مولى ابن عباس قال كذا و كذا. فقال: يا ابن أخى إن عكرمة كذّاب يحدّث غدوة حديثا يخالفه عشية.

و قال القاسم بن معن بن عبد الرحمن: حدّثنى أبى عن عبد الرحمن قال:

حدّث عكرمة بحديث فقال: سمعت ابن عباس يقول كذا و كذا. قال فقلت:

يا غلام هات الدواة فقال: أعجبك؟ قلت: نعم. قال: تريد أن تكتبه؟ قلت:

نعم. قال: إنما قلته برأيى.

و قال إبراهيم بن ميسرة عن طاوس: لو أن مولى ابن عباس اتّقى اللّه و كفّ من حديثه لشدّت إليه المطايا».

«و قال الحاكم أبو أحمد: احتجّ بحديثه الأئمة القدماء، لكن بعض المتأخرين أخرج حديثه من حيّز الصحاح.

و قال مصعب الزبيرى: كان يرى رأى الخوارج، فطلبه بعض ولاة المدينة فتغيّب عند داود بن الحصين حتى مات عنده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۳

و قال البخارى و يعقوب بن سفيان عن على بن المدينى: مات بالمدينة سنة ۱۰۴. زاد يعقوب عن على: فما حمله أحد، اكتروا له أربعة. و سمعت بعض المدنيّين يقول: اتّفقت جنازته و جنازة كثير عزّة بباب المسجد فى يوم واحد فما قام إليها أحد. قال: فشهد الناس جنازة كثير و تركوا عكرمة.

و عن أحمد نحوه لكن قال: فلم يشهد جنازة عكرمة كثير أحد.

و قال الدراوردى نحو الذى قبله لكن قال: فما شهدهما إلّا السودان، و من هنا لم يرو عنه مالك.

و قال مالك بن أنس عن أبيه نحوه لكن قال: فما علمت أن أحدا من أهل المسجد حل حبوته إليهما.

و قال أبو داود السنجى عن الأصمعى عن ابن أبى الزناد: مات كثير و عكرمة فى يوم واحد فأخبرنى غير الأصمعى [قال فشهد الناس جنازة كثير و تركوا جنازة عكرمة].

و قال عمرو بن على و غير واحد مات سنة ۱۰۵.

و قال الواقدى: حدثتنى ابنته أم داود أنه توفى سنة ۱۰۵ و هو ابن ثمانين سنة.

و قال أبو عمر الضرير و الهيثم بن عدى: مات ۱۰۴.

و قال عثمان بن أبى شيبة و غير واحد: مات سنة ۱۰۷، و قيل: إنه مات سنة ۱۱۵ و ذلك و هم.

قلت: و نقل الإسماعيلى فى المدخل أن عكرمة ذكر عند أيوب و أنه لا يحسن الصلاة فقال أيوب: أو كان يصلى؟

و من طريق هشام بن عبد اللّه المخزومى: سمعت ابن أبى ذيب يقول: كان عكرمة غير ثقة و قد رأيته.

و عن مطرف: کان مالک یکره أن یذکر عکرمة و لا یری أن یروی عنه.

و من طریق جریر بن حازم عن أیوب: کنّا نأتی عکرمة فیحلف أن لا یحدّثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۴

فما نکون بأطمع منه فی ذلک إذا حلف، فقال له رجل فی ذلک فقال: تحدیثی لکم کفارته» [۱].

و قال العینی: «السابعة: فی الصحیح جماعة جرحهم بعض المتقدّمین، و هو محمول علی أنه لم یثبت جرحهم بشرطه، فإن الجرح لا یثبت إلّا مفسّرا مبیّن السبب عند الجمهور، و مثّل ذلک ابن الصلاح بعکرمة، و إسماعیل بن أبی اویس، و عاصم بن علی، و عمرو بن مرزوق، و غیرهم. قال و أحتج مسلم بسوید ابن سعید و جماعة منهم اشتهر الطعن فیهم، قال: و ذلک دال علی أنهم ذهبوا إلی أن الجرح لا یقبل إلّا إذا فسّر سببه.

قلت: قد فسّر الجرح فی هؤلاء. أمّا عکرمة فقال ابن عمر- رضی اللّه عنه- لنافع: لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس رضی اللّه تعالی عنهما.

و کذّبه مجاهد و ابن سیرین و مالک. و قال أحمد: یری رأی الخوارج الصفریة. و قال ابن المدینی: یری رأی نجدة. و یقال: کان یری السیف. و الجمهور وثّقوه و احتجوا به، و لعلّه لم یکن داعیة» [۲].

و قال السیوطی فی (الأوائل): «أول من قال برأی الصفریة فی المغرب:

عکرمة مولی ابن عباس. أخرجه ابن عساکر من طریق ابن لهیعة عن أبی الأسود».

و قال عبد الحق الدهلوی فی (رجال المشکاة) بترجمة عکرمة: «و قیل: إنه کان یری رأی الخوارج، و ینسبه إلی عباس أیضا. و قال ابن عمر لنافع: اتّق اللّه و لا تکذب علیّ کما کذب عکرمة علی ابن عباس» قال: «و قال القاسم: عکرمة کذّاب، یحدّث بکرة و ینسی عشیّة. و قال طاوس: لو أنّ مولی ابن عباس اتّقی اللّه و کفّ عن حدیثه لشدّت إلیه المطایا».

---

[۱] تهذیب التهذیب ۷/ ۲۳۴.

[۲] عمدة القاری- المقدّمات ۱/ ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۵

ترجمة إسماعیل بن أبی أویس ... ص: ۲۵۵

و فی الطریق الثانی (إسماعیل بن عبد اللّه الأصبحی المعروف بابن أبی أویس) و هو ابن أخت مالک. و لا تخفی مثالب هذا الرجل و قوادحه علی من نظر فی کتب الرجال لأهل السنة. قال النّسائی فی (الضعفاء): «إسماعیل بن أبی أویس ضعیف» [۱] و قال الذهبی: «و قال ابن عدی قال أحمد بن أبی یحیی: سمعت ابن معین یقول: هو و أبوه یسرقان الحدیث. و قال الدولابی فی الضعفاء: سمعت النضر بن سلمة المروزی یقول: کذّاب، کان یحدّث عن مالک بمسائل ابن وهب. و قال العقیلی: حدثنی أسامة البصری سمعت یحیی بن معین یقول:

إسماعیل بن أبی أویس یساوی فلسین فلسین. قلت: و ساق له ابن عدی ثلاثة أحادیث ثم قال: روی عن خاله مالک غرائب لا یتابعه علیها أحد» [۲].

و قال فی (الکاشف): «إسماعیل بن عبد اللّه بن أبی أویس الأصبحی، عن خاله مالک و أبیه و أخیه أبی بکر عبد الحمید و سلمة بن وردان. و عنه خ م و إسماعیل القاضی و علی البغوی و أمم قال أبو حاتم: مغفّل محلّه الصدق. و ضعّفه النسائی مات سنة ۲۲۶» [۳].

و قال ابن حجر العسقلانی: «و قال ابن أبی خیثمة عنه (أی عن ابن معین) صدوق ضعیف العقل لیس بذاک. یعنی إنه لا یحسن الحدیث و لا یعرف أن یؤدّیه أو یقرأ من غیر کتابه.

و قال معاویة بن صالح عنه: هو و أبوه ضعیفان.

و قال عبد الوهاب بن عصمة عن أحمد بن أبی یحیی عن ابن معین: ابن أبی أویس و أبوه یسرقان الحدیث.

---

[۱] الضعفاء للنسائی- المجموع فی الضعفاء و المتروکین: ۵۴.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۲۲۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۶

و قال إبراهیم بن الجنید عن یحیی: مخلّط یکذب و لیس بشیء.

و قال أبو حاتم: محلّه الصدق و کان مغفّلا.

و قال النسائی: ضعیف.

و قال فی موضع آخر: غیر ثقة.

و قال اللالکائی: بالغ النسائی فی الکلام علیه إلی أن یؤدّی إلی ترکه و لعلّه بان له ما لم یبن لغیره، لأنّ کلام هؤلاء کلّهم یؤول إلی أنه ضعیف.

و قال ابن عدی: روی عن خاله أحادیث غرائب لا یتابعه علیها أحد.

و قال الدولابی فی الضعفاء: سمعت النضر بن سلمة المروزی یقول: ابن أبی أویس کذّاب کان یحدّث عن مالک بمسائل ابن وهب.

و قال العقیلی فی الضعفاء: ثنا أسامة الرفاف بصری سمعت یحیی بن معین یقول: ابن أبی أویس یسوی فلسین.

و قال الدار قطنی: لا أختاره فی الصحیح» «و حکی ابن أبی خیثمة عن عبد اللّه بن عبید اللّه العباسی صاحب الیمن أن إسماعیل ارتشی من تاجر عشرین دینارا حتی باع له علی الأمیر ثوبا یساوی خمسین بمائة.

و ذکره الإسماعیلی فی المدخل فقال: کان ینسب فی الخفة و الطّیش إلی ما أکره ذکره.

قال و قال بعضهم: جانبناه للسنّة.

و قال ابن حزم فی المحلی قال أبو الفتح الأزدی: حدّثنی سیف بن محمد أن ابن أبی أویس کان یضع الحدیث. و قرأت علی عبد اللّه بن عمر عن أبی بکر بن محمد: إن عبد الرحمن بن مکی أخبرهم کتابة أنا الحافظ أبو طاهر السلفی، أنا أبو غالب محمد بن الحسن بن احمد البقلانی، أنا الحافظ أبو بکر أحمد بن محمد بن غالب البرقانی، ثنا أبو الحسن الدار قطنی، قال ذکر محمد بن موسی الهاشمی- و هو أحد الأئمة و کان النسائی یخصه بما لم یخص به ولده- فذکر عن أبی عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۵۷

الرحمن قال: حکی لی سلمة بن شبیب قال: بم توقّف أبو عبد الرحمن. قال: فما زلت بعد ذلک أداریه أن یحکی لی الحکایة حتی قال قال لی سلمة بن شبیب:

سمعت إسماعیل بن أبی أویس یقول: ربما کنت أضع الحدیث لأهل المدینة إذا اختلفوا فی شیء فیما بینهم.

قال البرقانی قلت للدار قطنی: من حکی لک هذا عن محمد بن موسی؟

قال: الوزیر، کتبتها من کتابه و قرأتها علیه. یعنی بالوزیر الحافظ الجلیل جعفر بن خنزابة.

قلت: و هذا هو الذی بان للنسائی منه حتی تجنّب حدیثه، و أطلق القول فیه بأنه لیس بثقة، و لعل هذا کان من إسماعیل فی شبیبته ثم

انصلح. و أما الشيخان فلا يظن بهما أنهما أخرجا عنه إلّا الصحيح من حديثه الذى شارك فيه الثقات. و قد أوضحت ذلك فى مقدمة شرحى على البخارى و اللّه أعلم» [۱].

قلت: ما ذكره ابن حجر أخيرا من قوله: «لعلّ هذا كان من إسماعيل فى شبيبته ثم انصلح» فاحتمال- لو قبل- لم يبق مجالا للطعن فى راو من الرواة أبدا، و قوله «و أمّا الشيخان فلا يظن بهما أنهما أخرجا عنه إلّا الصحيح من حديثه الذى شارك فيه الثقات» ظن لا يغنى عن الحق، و لا يغيّر من الواقع و الحقيقة شيئا، و أمّا قوله «و قد أوضحت ذلك فى مقدمة شرحى على البخارى» فهذا نصّ ما قاله هناك:

«إسماعيل بن أبى أويس عبد اللّه بن عبد اللّه بن أويس بن مالك بن عامر الأصبحى، ابن أخت مالك بن أنس، احتج به الشيخان إلّا أنهما لم يكثرا من تخريج حديثه، و لا أخرج له البخارى مما ينفرد به، سوى حديثين. و أمّا مسلم فأخرج له أقل مما خرّج له البخارى. و روى له الباقون سوى النسائى فإنه أطلق القول بضعفه. و روى عن سلمة بن شبيب ما يوجب طرح روايته و اختلف فيه قول ابن معين فقال مرة: ضعيف. و قال مرة: كان يسرق الحديث هو و أبوه. و قال

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۲۷۱.

أبو حاتم محلّه الصدق و كان مغفّلا- و قال أحمد بن حنبل: لا بأس به. و قال الدار قطنى: لا أختاره فى الصحيح. قلت: و روينا فى مناقب البخارى بسند صحيح إن إسماعيل أخرج له أصوله و أذن له أن ينتقى منها، و أن يعلّم له على ما يحدّث به، و يعرض عمّا سواه، و هو مشعر بأنّ ما أخرجه البخارى عنه هو من صحيح حديثه، لأنه كتب من أصوله، و على هذا فلا يحتجّ بشىء من حديثه غير ما فى الصحيح، من أجل ما قدح فيه النسائى و غيره، إلّا أن يشاركه غيره فيعتبر به» [۱].

و أنت ترى أنّه لم يذكر فى هذه العبارة كثيرا من كلمات الجرح فى الرّجل، التى أوردها هو نفسه بترجمته من (تهذيب التهذيب...) بل حتى أنه سلك سبيل الإجمال فيما ذكره، حماية للبخارى و ذبّا عن كتابه مهما أمكن...

و أما دعوى أنّ «ما أخرجه البخارى عنه هو من صحيح حديثه لأنه كتب من أصوله» - و لعلّ هذا هو المقصود من قوله: «و قد أوضحت» - ... فالجواب عنها: أنّ هذا غير مسلّم، و لو سلّم فلا ينفع، لأنّ الرجل بالإضافة إلى ضعف عقله و تخليطه و كذبه... يعترف على نفسه بالوضع ... فإذا كان الرّجل بنفسه معترفا بالوضع كيف يطمئن و يوثق بأخباره حتى أصوله ...؟ و من هنا ترى ابن حجر يقول بالتالى: «فلا يحتجّ بشىء من حديثه غير ما فى الصحيح» ... و هذا حسن ظن بالبخارى و فعله لا غير.

و قال العينى فى المقدّمة السابعة: «و أما إسماعيل بن أبى أويس فإنه أقرّ على نفسه بالوضع كما حكاه النسائى عن سلمة بن شعيب [شبيب عنه. و قال ابن معين: لا يساوى فلسين، هو و أبوه يسرقان الحديث، و قال النضر بن سلمة المروزى فيما حكاه الدّولابى عنه: كذّاب كان يحدّث عن مالك بمسائل ابن وهب».

---

[۱] مقدمة فتح البارى: ۳۸۸.

مالک بن أنس ... ص: ۲۵۹

و فى الطريق الثانى (مالك بن أنس) و له قوادح عظيمة، أعظمها: العداء لأمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام و أهل بيته الطاهرين، و

تفصيل ذلك كلّه مذكور فى (استقصاء الإفحام) فليرجع إليه من شاء ... هذا كلّه بالنسبة إلى سند هذا الحديث.

و أمّا متنه و دلالته فأضعف و أوهن، و إن شئت بيان ذلك فارجع إلى كتاب (شوارق النصوص)، فإن هناك ما يبهر الناظر اللبيب، و يقضى منه العجب العجيب.

تحريف البخارى فى حديث الخوخة و ضعف أسانيده ... ص: ۲۵۹

ثم إنّ بعض المتضلّعين من أهل السنة فى الاختلاق و الافتعال لم يكتف بجعل «الخوخة» لأبى بكر، فأبدلها بلفظ «الباب» لتتمّ بزعمه المعارضة

لحديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

...ألا ترى أنّ البخارى بعد أن روى حديث الخوخة تحت عنوان «باب الخوخة و الممرّ فى المسجد» من كتاب الصلاة، عن ابن عباس.

قال فى كتاب المناقب: «باب قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: سدّوا الأبواب إلّا باب أبى بكر. قاله ابن عباس عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم».

و قد تنبّه شرّاحه إلى هذا التحريف، فحاولوا إصلاحه فقالوا: بأنّه نقل بالمعنى، قال ابن حجر: «وصله المصنف فى الصلاة بلفظ: سدّوا عنى كلّ خوخة. فكأنه ذكره بالمعنى» [۱]. و قال العينى: «هذا وصله البخارى فى الصلاة بلفظ: سدّوا عنى كل خوخة فى المسجد. و هذا هنا نقل بالمعنى، و لفظه فى الصلاة فى باب الخوخة و الممرّ فى المسجد» [۲].

---

[۱] فتح البارى ۱/ ۴۴۲.

[۲] عمدة القارى ۴/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۰

و لا يخفى عليك ما فى هذا التأويل، أمّا أولا: فلأنّه ينافى تلك المبالغات و الإغراقات التى يذكرها أولياء البخارى له فى احتياطه فى النقل و التزامه بنقل ألفاظ الأحاديث كما هى من غير تصرّف، كما لا يخفى على ناظر كلماتهم و متتبّع سقطاتهم. و أمّا ثانيا: فلأنه ليس تصرف البخارى هذا من النقل بالمعنى، لوضوح الفرق بين «الخوخة» و «الباب» حتى على الأطفال و ربّات الحجال، فضلا عن ذوى الألباب من الرجال.

و كما حرّف البخارى لفظ الحديث عن ابن عباس، كذلك حرّفه نقلا عن أبى سعيد الخدرى أيضا، فقد عرفت أنّه أخرجه عن أبى سعيد فى «باب هجرة النبى و أصحابه إلى المدينة» بلفظ «الخوخة»، لكنّه ذكر نفس

الحديث فى مناقب أبى بكر فى «باب قول النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: سدّوا الأبواب إلّا باب أبى بكر، واضعا لفظ «الباب» بدلا عن «الخوخة» و هذا نصّ كلامه:

«حدثنى عبد اللّه بن محمد، حدثنى أبو عامر، حدثنا فليح قال حدثنى سالم أبو النضر، عن بسر بن سعيد عن أبى سعيد الخدرى رضى اللّه عنه قال: خطب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الناس و قال: إن اللّه خيّر عبدا بين الدنيا و بين ما عنده، فاختار ذلك العبد ما عند اللّه. قال: فبكى أبو بكر، فعجبنا لبكائه أن يخبر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عن عبد خيّر، فكان رسول اللّه هو المخيّر، و كان أبو بكر أعلمنا، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ من أمنّ الناس علىّ فى صحبته و ماله أبا بكر، و لو كنت متّخذا خليلا غير ربى لاتخذت أبا بكر خليلا، و لكن أخوة الإسلام و مودّته. لا يبقينّ فى المسجد باب إلّا سدّ إلّا باب أبى بكر» [۱].

و قد بذل شرّاحه قصارى سعيهم فى سبيل عز و هذا التحريف الشنيع إلى رواة الحديث، و أنّ البخارى نفسه برئ من ذلك ... لكنّ حقيقة الحال لا تخفى على أهل التحقيق، و إن حاول الشراح الإخفاء و التّلبيس...

---

[۱] صحيح البخارى- مناقب أبى بكر ۵/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۱

ثم إنّ هذا السّند مقدوح أيضا كالسّندين السابقين، لوقوع (فليح بن سليمان) فى طريقه ... قال النسائى فى (الضعفاء): «فليح بن سليمان، ليس بالقوى، مدنى»..

و قال الذّهبى: «فليح بن سليمان العدوى مولاهم، المدنى ... قال ابن معين و أبو حاتم و النسائى: ليس بالقوى. مات سنة ۱۶۸» [۱]. و قال فى (المغنى) بترجمته: «و قد قال ابن معين و أبو حاتم و النسائى: ليس بالقوى» [۲]. و قال فى (المغنى) بترجمة محمد بن طلحة بن مصرف: «قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت ابن معين يقول: ثلاثة يتّقى حديثهم: محمد بن طلحة بن مصرف، و أيوب بن عتبة، و فليح بن سليمان. قلت لابن معين: عمّن سمعت هذا؟ قال: سمعته من أبى كامل مظفر بن مدرك» [۳].

و قال الذهبى فى (الميزان) بترجمة فليح: «فليح بن سليمان المدنى أحد العلماء الكبار عن نافع و الزهرى و عدّة. احتجّ به فى الصحيحين.

و قد قال ابن معين و أبو حاتم و النسائى: ليس بالقوى و قال أبو حاتم:

سمعت معاوية بن صالح سمعت يحيى بن معين يقول: فليح بن سليمان ليس بثقة و لا ابنه ثم قال أبو حاتم: كان ابن معين يحمل على محمد بن فليح. و روى عثمان بن سعيد عن يحيى: ضعيف ما أقربه من أبى اويس. و روى عباس عن يحيى: لا يحتجّ به. و قال عبد اللّه بن أحمد: سمعت ابن معين يقول: ثلاثة يتّقى حديثهم: محمد ابن طلحة بن مصرف، و أيوب بن عتبة، و فليح بن سليمان. قلت له: ممن سمعت هذا؟ قال: من مظفر بن مدرك و كنت آخذ عنه هذا الشأن.

قلت: مظفر هو أبو كامل من حفّاظ بغداد من طبقة عفّان.

---

[۱] الكاشف ۲/ ۳۸۷.

[۲] المغنى فى الضعفاء ۲/ ۵۱۶.

[۳] المصدر نفسه ۲/ ۵۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۲

و روى معاوية بن صالح عن يحيى: فليح ضعيف. و قال الساجى: يهمّ و إن كان من أهل الصدق. و أصعب ما رمى به ما ذكر عن ابن معين عن أبى كامل قال: كنّا نتّهمه لأنه كان يتناول من أصحاب النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

قلت: قد اعتمد أبو عبد اللّه البخارى فليحا فى غير ما حديث،

كحديث: إن فى الجنة مائة درجة

.و

حديث: هل فيكم أحد لم يقارف الليلة

.و

حديث: إذا سجد أمكن جبهته و أنفه من الأرض. صحّحه الترمذى.

و

حدیث: یخالف الطریق یوم العید.

سعید بن منصور نبأ فلیح عن أبی طوالة عن سعید بن یسار عن أبی هریرة قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من تعلّم علما مما یبتغی به وجه اللّه لا یستعمله إلّا لیصیب به عرضا من عرض الدنیا لم یجد عرف الجنة.

و قال أبو داود: لا یحتج بفلیح.

و قال الدار قطنی: یختلفون فیه و لا بأس به.

قلت: مات سنة ثمان و ستین و مائة» [۱].

و قال ابن حجر: «قال عثمان الدارمی عن ابن معین: ما أقربه من أبی أویس.

و قال الدوری عن ابن معین: لیس بالقوی و لا یحتجّ بحدیثه و هو دون الدراوردی.

و قال أبو حاتم: لیس بقوی.

و قال الآجری: قلت لأبی داود: أبلغک أن یحیی بن سعید کان یقشعرّ من أحادیث فلیح؟ قال: بلغنی عن یحیی بن معین قال: کان أبو کامل مظفر بن مدرک یتکلّم فی فلیح. قال أبو کامل: کانوا یرون أنه یتناول رجال الزهری. قال أبو داود: و هذا خطأ، هو یتناول رجال مالک.

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۳۶۵.

و قال الآجری قلت لأبی داود: قال ابن معین: عاصم بن عبید اللّه و ابن عقیل و فلیح لا یحتج بحدیثهم. قال: صدق.

و قال النسائی: ضعیف.

و قال مرة: لیس بالقوی و قال الحاکم أبو أحمد: لیس بالمتین عندهم.

و قال الدارقطنی: یختلفون فیه و لیس به بأس.

و قال ابن أبی شیبة: قال علی بن المدینی: کان فلیح و أخوه عبد الحمید ضعیفین.

و قال البرقی عن ابن معین: ضعیف و هم یکتبون حدیثه و یشتهونه.

و قال الساجی: هو من أهل الصدق و یهم. و قال الرملی عن داود: لیس بشیء.

و قال الطبری: ولّاه المنصور علی الصدقات لأنه کان أشار علیهم بحسن ابن حسن لما طلب محمد بن عبد اللّه بن الحسن.

و قال ابن القطان: أصعب ما رمی به ما روی عن یحیی بن معین عن أبی کامل قال: کنّا نتّهمه لأنه کان یتناول أصحاب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. کذا ذکر هذا هکذا ابن القطان فی کتاب البیان له، و هو من التصحیف الشنیع الذی وقع له. و الصّواب ما تقدم. ثم رأیته مثل ما نقل ابن القطان فی رجال البخاری للساجی، فالوهم منه» [۱].

و قال ابن حجر: «احتج به البخاری و أصحاب السنن، و روی له مسلم حدیثا واحدا و هو حدیث الإفک. و ضعّفه یحیی بن معین و النسائی و أبو داود، و قال الساجی: هو من أهل الصدق و کان یهم. و قال الدار قطنی: یختلف فیه و لا بأس به. و قال ابن عدی: له أحادیث صالحة مستقیمة و غرائب، و هو عندی لا بأس به.

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۷۲.

قلت: لم یعتمد علیه البخاری اعتماده علی مالک و ابن عیینة و أضرابهما.

و إنما خرّج له أحاديث أكثرها فی المتابعات و بعضها فی الرقائق» [۱].

و من غرائب الأمور: أن البخاری يذكر هذه الرواية المسندة إلى أبی سعيد الخدری مع هذا التحريف، أعنی تبديل لفظة «الخوخة» بلفظة «الباب» فی كتاب الصلاة، باب الخوخة و الممرّ فی المسجد، و هذا نصّ عبارته:

«حدّثنا محمد بن سنان قال: حدّثنا فليح قال حدّثنا أبو النضر عن عبيد بن حنين عن بسر بن سعيد عن أبی سعيد الخدری قال: خطب النبی فقال: إن اللّه سبحانه خيّر عبدا» [... ۲].

و هذا السند أيضا مقدوح: لاشتماله على (فليح بن سليمان) أيضا، و قد عرفته، و لأنّ ظاهره رواية: (عبيد بن حنين) عن (بسر بن سعيد)، و هذا غلط واضح، و من هنا انبرى أولياء البخاری لإصلاحه بطرق مختلفة، و كان الأحرى أن يعترفوا بالعجز عن إصلاحه...

قال ابن حجر فی مقدمة (فتح الباری) فی الكلام على الأحاديث التی اعترض الحفّاظ فيها على البخاری: «الحديث الرابع- قال البخاری باب الخوخة و الممرّ فی المسجد: حدّثنا محمد بن سنان...

الحديث. قال الدار قطنی: هذا السّياق غير محفوظ، و اختلف فيه على فليح فرواه محمد بن سنان هكذا و تابعه المعافی بن سليمان الحرانی، و رواه سعيد بن منصور و يونس بن محمد المؤدّب و أبو داود الطيالسی عن فليح عن أبی النضر عن عبيد بن حنين و بسر بن سعيد جميعا عن أبی سعيد.

قلت: أخرجه مسلم عن سعيد، و أبو بكر بن أبی شيبة عن يونس، و ابن حبّان فی صحيحه من حديث الطيالسی، و رواه أبو عامر العقدی عن فليح عن أبی النضر عن بسر بن سعيد عن أبی سعيد، و لم يذكر عبيد بن حنين، أخرجه

---

[۱] مقدمة فتح الباری: ۴۳۵.

[۲] صحيح البخاری- كتاب الصلاة ۱/ ۲۶۰.

البخاری فی مناقب أبی بكر. فهذه ثلاثة أوجه مختلفة. فأما رواية أبی عامر فيمكن ردّها إلى رواية سعيد بن منصور بأن يكون اقتصر فيها على أحد شيخی أبی النضر دون الآخر، و قد رواه مالك عن أبی النضر عنهما جميعا، حدّث به القعنبی فی الموطأ عنه و تابعه جماعة عن مالك خارج الموطأ، و أخرجه البخاری أيضا عن ابن أبی أويس عن مالك فی الهجرة، لكنه اقتصر فيه على عبيد بن حنين حسب. و أما رواية محمد بن سنان فوهم، لأنه صيّر بسر بن سعيد شيخا لعبيد بن حنين، و إنما هو رفيقه فی رواية هذا الحديث. و يمكن أن يكون الواو سقطت قبل قوله عن بسر، و قد صرّح بذلك البخاری فيما رواه أبو على بن السكن الحافظ فی زوائده فی الصحيح قال: أنا الفربری قال قال البخاری: هكذا رواه محمد بن سنان عن فليح، و إنما هو عن عبيد بن حنين و عن بسر بن سعيد. يعنی بواو العطف فقد أفصح البخاری بأن شيخه سقطت عليه الواو من هذا السياق، و أن من إسقاطها نشأ هذا الوهم. و إذا رجعنا إلى الإنصاف لم تكن هذه علة قادحة مع هذا الإيضاح. و اللّه أعلم» [۱].

و قال بشرح الحديث: «(قوله عن عبيد بن حنين عن بسر بن سعيد) هكذا فی أكثر الروايات، و سقط من رواية الأصيلی عن أبی زيد ذكر بسر بن سعيد فصار عن عبيد بن حنين عن أبی سعيد، و هو صحيح فی نفس الأمر لكن محمد بن سنان

---

[۱] كيف لا تكون فی هذا الخبر علة قادحة، و قد اضطرب فيه فليح اضطرابا عظيما أدّى إلى روايته بثلاثة أوجه، أوّلها و هم صريح و الحمل فيه على ابن سنان كما اختاره البخاری ليس بصحيح، فقد تابعه فيه المعافی بن سليمان الحرانی، فبرئ ابن سنان عن العهدة و صار الأمر إلى فليح و هو مطعون فی نفسه. و مع ذلك فقد اضطرب فی هذا الخبر اضطرابا لا مزيد عليه. و أما مالك فقد اضطرب أيضا فی هذا الخبر و إن كان اضطرابه دون اضطراب فليح. و هو أيضا مطعون أما البخاری فلا يكاد يتخلص من ورطة إيراده هذا

الخبر بسند قد اشتمل علی و هم صریح، و العذر عنه بأنه أفصح للفربری خلط شیخه محمد بن سنان لا یجدی شیئا، لأن الحمل علی شیخه غیر مسلم، بل الحمل علی فلیح المطعون کما عرفت، و لو سلّم فسکوت البخاری فی الصحیح علی هذا الغلط کائنا عمّن کان مع عدم التنبیه علیه مع الشعور به قادح. و اللّه العاصم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۶

إنما حدّث به کالذی وقع فی بقیة الروایات، فقد نقل ابن السکن عن الفربری عن البخاری أنه قال: هکذا حدّث به محمد بن سنان، و هو خطأ و إنما هو عن عبید بن حنین و عن بسر بن سعید. یعنی بواو العطف. فعلی هذا یکون أبو النضر سمعه من شیخین حدّثه کل منهما به عن أبی سعید، و قد رواه مسلم کذلک عن سعید بن منصور عن فلیح عن أبی النضر عن عبید و بسر جمیعا عن أبی سعید، و تابعه یونس بن محمد عن فلیح، أخرجه أبو بکر بن أبی شیبة عنه. و رواه أبو عامر العقدی من فلیح عن أبی النضر عن بسر وحده، أخرجه المصنف فی مناقب أبی بکر. فکأن فلیحا کان یجمعهما مرّة و یقتصر مرة علی أحدهما. و قد رواه مالک عن أبی النضر عن عبید وحده عن أبی سعید، أخرجه المصنف أیضا فی الهجرة، و هذا مما یقوی أن الحدیث عند أبی النضر عن شیخین، و لم یبق إلّا أن محمد بن سنان أخطأ فی حذف الواو العاطفة، مع احتمال أن یکون الخطأ من فلیح حال تحدیثه له به. و یؤید هذا الاحتمال: أن المعافی بن سلیمان الحرانی رواه عن فلیح کروایة محمد بن سنان، و قد نبّه المصنف علی أن حذف الواو خطأ، فلم یبق للاعتراض علیه سبیل. قال الدار قطنی: روایة من رواه عن أبی النضر عن عبید عن بسر غیر محفوظة» [۱].

و هکذا قال العینی بشرح الحدیث من (عمدة القاری) [۲].

الرابع: ما ادعاه من کون حدیث الخوخة إشارة إلی کلّیة بیت النبوّة- مع غض النظر عن بطلان الحدیث المزعوم- سخیف جدا، فأین الاشارة المذکورة؟

و أین خوخة بیت أبی بکر عن بیت النبوة؟

و الخامس: اللفظ الذی ذکره لحدیث سدّ الأبواب لفظ مهمل، و سیاقه مختلّ لم نعلم من أین ینقله ... و لما ذا وضع هذا اللفظ فی موضع الجملة

---

[۱] فتح البخاری ۱/ ۴۴۳.

[۲] عمدة القاری ۴/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۷

الشریفة:

«سدّوا هذه الأبواب إلّا باب علی»

الصریحة الواضحة الدلالة، و الواردة عن أکابر الأئمة من أحمد، و النسائی، و الحاکم، و الضیاء المقدسی، و غیرهم...!! ...

و السادس: کیف تکون إضافة «الباب» إلی «علی» إضافة بیانیة؟ مع أنّ شرط الإضافة البیانیة أن یکون المضاف من جنس المضاف إلیه، کخاتم فضة ... و أیضا: فی الاضافة البیانیة یجوز إظهار «من» فیقال: خاتم من فضة، و هنا لا یصح: باب من علی.

و السابع: لقد اشتبه الأمر علی الأورنقابادی، فتوهّم الاتّحاد بین حدیث مدینة العلم، و حدیث سدّوا الأبواب، من جهة وجود لفظ «الباب» فی الحدیثین، لکن «الباب» فی الأوّل معنوی، و فی الثانی ظاهری، کما لا یخفی علی أولی الأفهام.

النظر فی حدیث حذیفة فی بابیّة عمر ... ص: ۲۶۷

و الثامن: جعله عمر بابا استنادا إلى حديث حذيفة واضح البطلان و الاعتساف، فإنّ هذا الحديث من متفرّدات أهل السنّة، على أنّه ذمّ لعمر و ليس مدحا، إذ هو ظاهر فی كونه «باب الفتنة» لا «باب العلم ...» و

قد ذكره الأورنقابادی نفسه فی حاشية هذا الموضع من كتابه بقوله: «و هو مخرج فی البخاری و مسلم عن سفيان [شقيق عن حذيفة: قال كنّا عند عمر فقال: أيّكم يحفظ حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فی الفتنة؟ فقلت: أنا أحفظ كما قال.

قال: هات، إنك لجری، و كيف قال؟ قلت: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: فتنة الرجل فی أهله و ماله و نفسه و ولده و جاره، يكفّرها الصيام و الصّلاة و الصدقة و الأمر بالمعروف و النهی عن المنكر

.فقال عمر: ليس هذا أريد، إنما أريد التی تموج كموج البحر. قال قلت: مالك و لها يا أمير المؤمنين، إن بينك

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۸

و بينها بابا مغلقا. قال: فيكسر الباب أو يفتح؟ قال قلت: لا بل يكسر. قال:

ذاك أحری أن لا يغلق أبدا. قال: فقلنا لحذيفة: هل كان عمر يعلم من الباب؟

قال: نعم كما يعلم أن دون غد ليلة، إنی حدّثته حديثا ليس بالأغاليط. قال:

فهبنا أن نسأل حذيفة من الباب. فقلنا لمسروق: سله. فقال: عمر»....

فأنت ترى حذيفة يقول لعمر فی هذا السياق: «إنّك بينك و بينها بابا مغلقا ...» و هو ظاهر فی كونه «باب الفتنة» غير أنه «مغلق ...» و قد توهّم الأورنقابادی أنّ كونه مغلقا مدح لعمر، مع أنّ كون الشخص «باب الفتنة» ذم له و إن كان مغلقا.

هذا بالنسبة إلى السياق الذی ذكره الأورنقابادی، و أمّا سياقاته الأخرى فلا يفيد شیء منها كون عمر بابا...

ففی (صحيح مسلم) كتاب الإيمان: «حدّثنا محمد بن عبد اللّه بن نمير قال ثنا أبو خالد- يعنی سليمان بن حيّان- عن سعد بن طارق، عن ربعی عن حذيفة قال: كنّا عند عمر فقال: أيّكم سمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يذكر الفتن؟ فقال قوم: نحن سمعناه. فقال: لعلّكم تعنون فتنة الرجل فی أهله و ماله و جاره. قالوا: أجل. قال: تلك تكفّرها الصلاة و الصيام و الصدقة، و لكن أيّكم سمع النبی صلّى اللّه عليه و سلّم يذكر التی تموج موج البحر؟ قال حذيفة: فأسكت القوم. فقلت: أنا. فقال: أنت للّه أبوك! قال حذيفة: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: تعرض الفتن على القلوب كالحصير عودا عودا، فأیّ قلب أشربها نكت فيه نكتة سوداء، و أیّ قلب أنكرها نكت فيه نكتة بيضاء، حتى تصير على قلبين على أبيض مثل الصفا فلا تضرّه فتنة ما دامت السماوات و الأرض، و الآخر أسود مربادّا كالكوز مجنحيّا لا يعرف معروفا و لا ينكر منكرا إلّا ما أشرب من هواه. قال حذيفة: و حدّثته أن بينك و بينها بابا مغلقا يوشك أن يكسر قال عمر: أ كسرا لا أبالك، فلو أنّه فتح لعلّه كان يعاد.

قلت: لا- بل يكسر. و حدّثته أن ذلك الباب رجل يقتل أو يموت حديثا ليس بالأغاليط. قال أبو خالد فقلت لسعد: يا أبا مالك، ما أسود مربادّا؟ قال: شدة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۶۹

البياض فی سواد. قال قلت: فما الكوز مجنحيّا؟ قال: منكوسا» [۱]

.و فی هذا السياق: «إن بينك و بينها بابا مغلقا» فالباب غير عمر ... و لا تخفی وجوه الفرق الأخرى بين هذا السّياق و السياق الذی ذكره الأورنقابادی.

و كيف كان، فلا دلالة فی هذا الحديث على معنى يصلح لأن يذكر فی مقابلة

حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها».

دعوى دلالة حديث المدينة على عدم تملّك بيت النّبوة شيئا من المال ... ص: ۲۶۹

و التاسع: و زعم الأورنقابادى كون

حديث «أنا مدينة العلم»

إشارة و إيماء إلى أنّ بيت النبوة خال من جميع الأموال إلّا العلم، ثم استشهد لذلك بما رووا عنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنه قال: إن الأنبياء لم يورّثوا...

فنقول: أوّلا: لا ذكر فى حديث المدينة لبيت النّبوة و لا سيّما بالمعنى الذى توهّمه ... و ثانيا: الإشارة المذكورة ممنوعة، أ فهل يجوز القول بخلوّ بيت النبوة من متاع الصلاة و الصوم و الزكاة و الحج و الجهاد ... و من متاع الزهد و الورع و التقوى و الشجاعة و العدالة و حسن الخلق ... و ما سواها من الخصال الحميدة؟ نعم يدلّ الحديث على انحصار أخذ العلم من باب مدينة العلم دلالة ظاهرة أظهر من الشّمس و أبين من الأمس، و لكن هذا الانحصار يأتى على مذهب الأورنقابادى بالدمار. و ثالثا: لو سلّمنا كون الحديث إشارة إلى انحصار متاع البيت فى «العلم» فغاية ذلك هو: أنّ متاع بيت النبوة فى بيت النبوة من حيث أنه بيت النبوة هو «العلم» و أنّ الأموال لا يعتنى إليها فيه، لا- أنّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و هو صاحب بيت النبوة- لم يكن يملك شيئا من الأموال، كما هو مزعوم جمع من المتصوّفين، و إليه يميل كلام الأورنقابادى المهين.

و أمّا حديث: «إنّ الأنبياء» ... فلا يدلّ على الفقر بالمعنى الذى يتوهّمه

---

[۱] صحيح مسلم- كتاب الايمان ۱/ ۸۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۰

المتصوّفة، بل يدلّ على الزهد و الورع و الكرم و الإيثار ... هذا، على أنّ هذا الحديث فى (جامع الترمذى) مقدوح سندا،

فقد قال: «حدّثنا محمود بن خداش البغدادى: نا محمد بن يزيد الواسطى نا عاصم بن رجاء بن حياة عن قيس بن كثير قال: قدم رجل من المدينة على أبى الدرداء و هو بدمشق فقال: ما أقدمك يا أخى؟ قال: حديث بلغنى أنك تحدّثه عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال:

أما جئت لحاجة؟ قال: لا، قال: فإنى سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: من سلك طريقا يبتغى فيه علما سلك اللّه به طريقا إلى الجنة، و إن الملائكة لتضع أجنحتها رضى لطالب العلم، و إن العالم ليستغفر له من فى السماوات و من فى الأرض حتى الحيتان فى الماء، و فضل العالم على العابد كفضل القمر على سائر الكواكب، إن العلماء ورثة الأنبياء، ان الأنبياء لم يورّثوا دينارا و لا درهما، إنما ورّثوا العلم، فمن أخذ به فقد أخذ بحظّ وافر.

و لا نعرف هذا الحديث إلا من حديث عاصم بن رجاء بن حيوة، و ليس إسناده عندى بمتصل. هكذا حدّثنا محمود بن خداش هذا الحديث، و إنما يروى هذا الحديث عن عاصم بن رجاء بن حيوة عن داود بن جميل عن كثير بن قيس عن أبى الدرداء عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، و هذا أصح من حديث محمود بن خداش» [۱].

فإن كلام الترمذى نفسه كاف لسقوط الحديث، و نضيف إلى ذلك أنّ:

كثير بن قيس- راوى الحديث عن أبى الدرداء- ضعّفه الدار قطنى و غيره، قال الذهبى: «كثير بن قيس، تابعى، تقدّم فى الدال تضعيف الدارقطنى له» [۲].

و قال ابن حجر: «كثير بن قيس الشامى، و يقال قيس بن كثير- و الأول أكثر- ضعيف، من الثالثة، و وهم ابن قانع فأورده فى الصحابة» [۳]. و قال الخزرجى:

---

[۱] جامع الترمذی ۵/ ۴۶.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۴۰۹.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۱

«د ت ق. کثیر بن قیس- أو عکسه- عن أبی الدرداء. و عنه: داود بن جمیل.

و الاسناد مضطرب» [۱].

و داود بن جمیل راویه عن کثیر بن قیس- و قد أسقطه شیخ الترمذی من السند- قال الذهبی: «داود بن جمیل- و بعضهم یقول: الولید بن جمیل- عن:

کثیر بن قیس عن أبی الدرداء بخبر من سلک طریقا یطلب علما. و عنه: عاصم ابن رجا بن حیاة. حدیثه مضطرب، و ضعّفه الأزدی. و أما ابن حبّان فذکره فی الثقات، و داود لا یعرف کشیخه، و قال الدار قطنی فی العلل: عاصم و من فوقه ضعفاء و لا یصح» [۲]. و هذا صریح لا فی ضعف داود بن جمیل فقط، بل فی ضعف عاصم و من فوقه أیضا، فالحدیث غیر صحیح.

و قال الذهبی: «وثّق و أما الأزدی فضعّفه، و فیه جهالة» [۳]. و قال ابن حجر: «ضعیف» [۴]. و قال الخزرجی: «هو مضطرب» [۵ ...] و من هنا: تعرف السرّ فی إسقاط داود بن جمیل من سند الترمذی.

و عاصم بن رجاء- عرفت ضعفه عند الدار قطنی، قال ابن حجر العسقلانی بعد نقل توثیقه عن بعضهم: «قلت: و تکلّم فیه» [۶ ...] و قال هو: «صدوق یهم» [۷].

الأئمة الأطهار فی العلم سواء ... ص: ۲۷۱

العاشر: زعم الأورنقابادی فی آخر کلامه أنّ أهل البیت علیهم السلام

---

[۱] خلاصة تذهیب تهذیب الکمال ۲/ ۳۶۳.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۴.

[۳] المغنی ۱/ ۲۱۷.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۲۳۱.

[۵] خلاصة التهذیب ۱/ ۳۰۰.

[۶] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۷.

[۷] تقریب التهذیب ۱/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۲

ورثوا العلم عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بحسب إختلاف مراتبهم فی باب الإرث ... نشأ من قلّة معرفته بأحوال الأئمة المعصومین علیهم السلام، و من نظر فی سیرهم و فضائلهم علم أنهم فی العلم سواء، و قد اعترف بهذا المعنی علماء أهل السنّة أیضا:

قال ابن الصبّاغ المالکی فی ذکر الامام الحسین علیه السلام: «فصل فی علمه و شجاعته و شرف نفسه و سیادته علیه السلام قال بعض أهل العلم: علوم أهل البیت لا- تتوقف علی التکرار و الدرس، و لا- یزید یومهم فیها علی ما کان فی الأمس، لأنهم المخاطبون فی أسرارهم و المحدّثون فی النفس، فسماء معارفهم و علومهم بعیدة عن الإدراک و اللمس، و من أراد سترها کان کمن أراد ستر وجه

الشمس، و هذا مما يجب أن يكون ثابتا و مقررا فی النفس، فهم يرون عالم الغيب فی عالم الشهادة، و يقفون على حقائق المعارف فی خلوات العبادة و تناجيهم ثواقب أفكارهم فی أوقات أذكارهم بما تسنّموا به غارب الشرف و السيادة و حصلوا بصدق توجّههم إلى جناب القدس، فبلغوا به منتهى السؤال و الإرادة فهم كما فی نفوس أوليائهم و محبّيهم و زيادة، فما تزيد معارفهم فی زمان الشيخوخة على معارفهم فی زمن الولادة، و هذه أمور تثبت لهم بالقياس و النظر، و مناقب واضحة الحجول بادية الغرر، و مزايا تشرق إشراق الشمس و القمر، و سجايا تزيّن عيون التواريخ و عنوانات الأثر، فما سألهم مستفيد أو ممتحن فوقفوا، و لا أنكر منكر أمرا من الأمور إلّا علموا و عرفوا، و لا جرى معهم غيرهم فی مضمار شرف إلّا سبقوا و قصر مجاروهم و تخلّفوا، سنّة جرى عليها الذين تقدّموا منهم، و أحسن أتباعهم الذين خلفوا، و كم عانوا فی الجدال و الجلاد أمورا فبلغوها بالرأی الأصيل و الصبر الجميل، فما استكانوا و لا ضعفوا، فبهذا و أمثاله سموا على الأمثال و شرفوا، تفتر الشقاشق إذا هدرت شقاشقهم و تصغی الأسماع إذا قال قائلهم أو نطق ناطقهم، و يكثف الهواء إذا قيست به خلائقهم، و يقف كل ساع عن شأوهم فلا يدرك فائتهم و لا ينال طرائقهم، و سجايا منحهم بها خالقهم، و أخبر بها صادقهم فسرّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۳

بها أولياؤهم و أصادقهم و حزن لها مباينهم و مفارقهم» [۱].

و قال العجيلی: «قال بعض أهل العلم: علوم أهل البيت لا تتوقف على التكرار و الدرس، و لا يزيد يومهم فيها على ما كان فی الأمس، لأنهم المخاطبون فی أسرارهم المحدّثون فی النفس، فسماء معارفهم و علومهم بعيدة عن الإدراك و اللمس، و من أراد سترها كان كمن أراد ستر الشمس، فهم يرون عالم الغيب فی عالم الشهادة و يقعون على حقائق المعارف فی خطوات العبادة، و يناجيهم ثواقب أفكارهم فی أوقات أذكارهم، فهم كما فی نفوس أوليائهم و محبّيهم و زيادة، فما تزيد معارفهم فی زمان الشيخوخة على معارفهم فی زمن الولادة، و هذه أمور تثبت لهم بالقياس و النظر، و مناقب واضحة الحجول و الغرر، و مزايا تشرق إشراق الشمس و القمر، و سجايا تزيّن عيون التواريخ و عنوان الأثر، فما سألهم مستفيد أو ممتحن فتوقفوا، و لا أنكر منكر أمرا من الأمور إلّا عرفوا و علموا، و لا جرى معهم غيرهم فی مضمار شرف إلّا سبقوا و قصر مجاريهم و تخلفوا، سنّة جرى عليه الذين تقدّموا منهم و أحسن أتباعهم الذين خلفوا. و كم عانوا فی الجدال و الجلاد أمورا فبلغوا بالرأی الأصيل و الصبر الجميل، فما استكانوا و لا ضعفوا، سجايا منحهم بها خالقهم، و أخبر بها صادقهم، فرح بها أولياؤهم و أوصياؤهم، و حزن بها مباينهم و مفارقهم» [۲].

لم يرث العلم إلّا الأئمة الأطهار ... ص: ۲۷۳

ثم إنّ العلم لم يرثه عن «المدينة» إلّا الأئمة الأطهار من «أهل بيت المدينة»، و قد دلّ على هذا المعنى

حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها»

و غيره من الأدلّة، و به صرّح و عليه نصّ كبار الأعلام و العرفاء الكرام من أهل السنّة، كالقاضی شهاب

---

[۱] الفصول المهمة: ۱۵۹.

[۲] ذخيرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۴

الدين فی كتاب (هداية السعداء) و الشيخ سعد الدين الحموی كما فی كتاب (ينابيع المودة للقندوزی) و القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی فی خاتمة كتابه (سيف مسلول...)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۵

۱۷ مع القاضی ثناء اللّه فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۷۵

اشارة

و حمل القاضی ثناء اللّه بانی‌بتی

حدیث: «أنا دار الحکمة»

و

«حدیث أنا مدینة العلم»

کلیهما علی العلوم الباطنة ... إذ قال: فی ذیل الآیة: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ ما نصّه: «و قیل: الشاهد هو علی بن أبی طالب.

قال البغوی قال علی رضی اللّه عنه: ما من رجل من قریش إلّا و قد نزلت فیه آیة من القرآن. فقال له رجل: و أنت أیش نزل فیک؟ قال: و یتلوه شاهد منه.

فإن قیل: فما وجه تسمیة علی بالشاهد؟ قلت: لعلّ وجه ذلک أنه أوّل من أسلم من الناس، فهو أول من شهد بصدق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. و الأوجه عندی أن یقال: إن علیا رضی اللّه عنه کان قطب کمالات الولایة، و سائر الأولیاء حتی الصحابة رضوان اللّه علیهم أتباع له فی مقام الولایة، و أفضلیة الخلفاء الثلاثة علیه بوجه آخر. کذا حقّق المجدّد رضی اللّه عنه فی مکتوب من أواخر مکتوباته.

فکان معنی الآیة: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ یعنی حجة واضحة و برهان قاطع و هو محمد صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنه کان علی حجة واضحة من ربّه و برهان قاطع یفید العلم بالقطع أنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و ذلک معجزاته و أفضلها القرآن و علومه المستندة إلی الوحی وَ یَتْلُوهُ أی یتبعه شاهِدٌ من اللّه علی صدقه، و هو علی و من شاکله من الأولیاء، فإن کرامات الأولیاء معجزات النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و علومهم المستندة إلی الإلهام و الکشف ظلال لعلوم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم المستندة إلی الوحی، فتلک الکرامات و العلوم شاهدة علی صدق النبی صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الترمذی بسند

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۶

صحیح عن علی

.و

أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب. رواه ابن عدی فی الکامل و العقیلی فی الضعفاء و الطبرانی و الحاکم عن ابن عباس، و ابن عدی و الحاکم عن جابر

، إشارة إلی علوم الأولیاء دون علوم الفقهاء، فإن أخذ علوم الفقهاء لم ینحصر علی علی رضی اللّه عنه، بل

قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم».

و هذا الکلام و إن اشتمل علی بعض المطالب الصادقة مخدوش من وجوه:

الحمل على العلوم الباطنة باطل ... ص: ۲۷۶

أحدها: إنّه و إن كان اعترافه بكون أمير المؤمنين عليه السلام «قطب كمالات الولاية، و سائر الأولياء حتى الصّحابة أتباع له فى مقام الولاية» دليلا على أفضلية الامام من الصّحابة من وجه، لكنّ

حديث «أنا مدينة العلم»

و نظائره يدلّ على أفضليّته و أعلميّته منهم من جميع الجهات و الوجوه...

و حمله

حديث: «أنا دار الحكمة»

على أنه «إشارة إلى علوم الأولياء دون علوم الفقهاء» باطل قطعا، لأن «الحكمة» هو «العلم النافع ...» و لا ريب فى أنّ علوم الفقهاء من العلم النّافع.

أمّا أنّ «الحكمة» هو «العلم النافع» فقد صرّح به عبد العزيز (الدهلوى) فى جواب سؤال عن ثبوت «العصمة» و «الحكمة» و «الوجاهة» و «القطبيّة» للأئمة الاثنى عشر عليهم السلام ... و نصّ على أنه المراد من

حديث «أنا دار الحكمة و على بابها»

و

حديث «أنا مدينة العلم و على بابها»

...و لمزيد الفائدة نذكر كلمات بعض العلماء حول معنى

حديث: «أنا دار الحكمة»

ليتّضح لك بطلان الحمل المذكور على لسان علماء أهل السنّة:

العاصمى: «أمّا العلم و الحكمة فإنّ اللّه تعالى قال لآدم عليه السلام وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْماءَ كُلَّها ففضّل بالعلم العباد الذين كانوا لا يعصون اللّه ما أمرهم و يفعلون ما يؤمرون، و استحق بذاك منهم السجود له، فكما لا يصير العلم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۷

جهلا و العالم جاهلا فكذلك لم يصر آدم المفضل بالعلم مفضولا. و كذلك حال من فضّل بالعلم. فأمّا من فضل بالعبادة فربّما يصير مفضولا لأن العابد ربما يسقط عن درجة العبادة إن تركها معرضا عنها، أو توانى فيها تغافلا عنها، فيسقط فضله. و لذلك قيل: بالعلم يعلو و لا يعلى، و العالم يزار و لا يزور. و من ذلك وجوب الوصف للّه سبحانه بالعلم و العالم، و فساد الوصف له بالعبادة و العابد و لذلك منّ على نبيّه عليه السلام بقوله وَ عَلَّمَكَ ما لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ. وَ كانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً فعظم الفضل عليه بالعلم دون سائر ما أكرمه به من الخصال و الأخلاق، و ما فتح عليه من البلاد و الآفاق.

و كذلك المرتضى رضوان اللّه عليه، فضّل بالعلم و الحكمة ففاق بهما جميع الأمة ما خلا الخلفاء الماضين رضى اللّه عنهم أجمعين.

و لذلك وصفه الرسول عليه السلام بهما حيث

قال «يا على ملئت علما و حكمة»

و ذكر فى

الحديث عن المرتضى رضوان اللّه عليه: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان ذات ليلة فى بيت أم سلمة، فبكّرت إليه بالغداة فإذا عبد اللّه بن عباس بالباب، فخرج النبى صلّى اللّه عليه و سلّم إلى المسجد و أنا عن يمينه و ابن عباس عن يساره فقال النبى عليه السلام: يا على ما أول نعم اللّه عليك؟ قال: أن خلقنى فأحسن خلقى. قال: ثم ما ذا؟

قال: أن عرّفنی نفسه. قال: ثم ما ذا؟ قال قلت: وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لا تُحْصُوها قال: فضرب النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده علی کتفی و قال: یا علی ملئت علما و حکمة. و لذلک قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها. و فی بعض الروایات: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

الکنجی الشافعی: «الباب الحادی و العشرون، فیما خصّ اللّه تعالی علیا رضی اللّه عنه بالحکمة. قال اللّه تعالی: وَ مَنْ یُؤْتَ الْحِکْمَةَ فَقَدْ أُوتِیَ خَیْراً کَثِیراً.

---

[۱] زین الفتی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۸

أخبرنا عبد اللطیف بن محمد ببغداد، أخبرنا محمد بن عبد الباقی، أخبرنا أبو الفضل بن أحمد، حدّثنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدّثنا أبو أحمد محمد بن أحمد الجرجانی، حدّثنا الحسن بن سفیان، حدّثنا عبد الحمید بن بحر، حدّثنا شریک عن سلمة بن کهیل عن الصنابحی عن علی رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها.

قلت: هذا حدیث حسن عال. و قد فسّرت الحکمة بالسنّة لقوله عزّ و جل:

وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْکَ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ. الآیة. یدل علی صحة هذا التأویل ما

قد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أوتیت الکتاب و مثله معه

. أراد بالکتاب القرآن. و مثله معه ما علّمه اللّه تعالی من الحکمة. و بیّن له من الأمر و النهی و الحلال و الحرام. فالحکمة هی السنّة، فلهذا

قال: أنا دار الحکمة و علی بابها» [۱].

السید شهاب الدین أحمد: «الباب الخامس عشر: فی أن النبی صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم دار حکمة و مدینة علم و علی لهما باب، و أنه أعلم باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب ... و عن علی رحمة اللّه و رضوانه علیه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا دار الحکمة و علی بابها. رواه الحافظ أبو نعیم، و الطبری، و رواه فی المشکاة و قال: أخرجه الترمذی» [۲]

. المناوی: «أنا دار الحکمة

و

فی روایة: أنا مدینة الحکمة و علی بابها.

أی علی ابن أبی طالب هو الباب الذی یدخل منه إلی الحکمة. و ناهیک بهذه المرتبة ما أسناها و هذه المنقبة ما أعلاها. و من زعم أنّ المراد

بقوله: و علی بابها

أنه مرتفع من العلوّ و هو الارتفاع، فقد تمحّل لغرضه الفاسد بما لا یجدیه و لا یسمنه و لا یغنیه.

أخرج أبو نعیم عن ترجمان القرآن مرفوعا: ما أنزل اللّه عزّ و جل یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إلّا و علی رأسها و أمیرها

. و

أخرج عن ابن مسعود قال: کنت عند

---

[۱] کفایة الطالب: ۱۱۸.

[۲] توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۷۹

النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فسئل عن علی کرّم اللّه وجهه فقال: قسّمت الحکمة عشرة أجزاء فاعطی علی تسعة أجزاء و الناس جزءا واحدا

. و

عنه أیضا: أنزل القرآن علی سبعة أحرف ما منها حرف إلّا له ظهر و بطن، و أما علیّ فعنده منه علم الظاهر و الباطن

. و

أخرج أیضا: علی سید المسلمین و إمام المتقین

. و

أخرج أیضا: أنا سیّد ولد آدم و علی سید العرب

. و

أخرج أیضا: علی رایة الهدی

. و

أخرج أیضا: یا علی، إنّ اللّه أمرنی أن أدنیک و أعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ

. و أخرج أیضا عن ابن عباس: کنّا نتحدّث أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عهد إلی علی کرّم اللّه وجهه سبعین عهدا لم یعهد إلی غیره.

و الأخبار فی هذا الباب لا تکاد تحصی» [۱].

ابن حجر المکی فی (المنح المکیة): «و مما یدلّ علی أنّ اللّه سبحانه اختص علیا من العلوم بما تقصر عنه العبارات: قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی

. و هو حدیث صحیح لا نزاع فیه، و

قوله: أنا دار الحکمة،

و

روایة: أنا مدینة العلم و علی بابها».

العزیزی: «أنا دار الحکمة

. قال المناوی: و فی روایة مدینة الحکمة. و علی ابن أبی طالب بابها.

فیه التنبیه علی فضل علی، و استنباط الأحکام الشرعیة منه» [۲].

نظام الدین السهالوی فی (الصبح الصادق): «إفاضة: قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر بعد ما أثبت عتق ام الولد و انعدام جواز بیعها عن عدّة من الصحابة رضوان اللّه تعالی علیهم، و بالأحادیث المرفوعة، استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع. ممّا یدل علی ثبوت ذلک الإجماع:

ما أسنده عبد الرزاق أنبأنا معمر عن أیوب عن ابن سیرین عن عبیدة السلمانی قال: سمعت علیا یقول:

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۳/ ۴۶.

[۲] السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۴۴.

اجتمع رأيي و رأى عمر فى أمهات الأولاد أن لا يبعن، ثم رأيت بعد أن يبعن.

فقلت له: فرأيك و رأى عمر فى الجماعة أحب إليّ من رأيك وحدك فى الفرقة.

فضحك على رضى اللّه تعالى عنه.

و اعلم أن رجوع على رضى اللّه تعالى عنه يقتضى أنه يرى اشتراط انقراض العصر فى تقرّر الإجماع، و المرجّح خلافه، و ليس يعجبنى أن لأمير المؤمنين شأنا يبعد اتّباعه أن يميلوا إلى دليل مرجوح و رأى مغسول و مذهب مرذول، فلو كان عدم الاشتراط أوضح لا كوضوح شمس النهار كيف يميل هو إليه، و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنه لا نبى بعدى. رواه الصحيحان

.و

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و على و آله و سلّم: أنا دار الحكمة و على بابها رواه الترمذى

.فالانقراض هو الحق.

لا- يقال: إن الخلفاء الثلاثة أيضا أبواب العلم، و قد حكم عمر بامتناع البيع. لأن غاية ما فى الباب أنهما تعارضا. ثم المذهب أن أمير المؤمنين عمر أفضل، و هو لا يقتضى أن يكون الأفضلية فى العلم أيضا، و قد ثبت أنه باب دار الحكمة فالحكمة حكمه».

هذا كلّه بالنسبة إلى

حديث «أنا دار الحكمة».

و بالنسبة إلى معنى

حديث: «أنا مدينة العلم»:

ابن طلحة الشافعى فى معنى «الأنزع البطين»: «و لما اكتنفت العناية الإلهية، و أحاطت الألطاف الربانية، و أحدقت الرأفة الملكوتيّة برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فجعلت قلبه مشكاة لأنوار النبوّة و الرسالة، و أنزل اللّه عليه الكتاب و الحكمة و علّمه ما لم يكن يعلم، و على يومئذ مشمول ببركات تربيته محصول له ثمرات حنوه عليه، فبشفقته لمع من تلك الأنوار بارقها و طلع من آفاق مشكاتها شارقها، فاستنار قلب على بتلك الأنوار و زكا بتلك الآثار، و صفا من شوائب الأكدار و استعدّ بقبول ما يفيض عليه من أسرار العلوم و علوم الأسرار، و يحلّ فيه من مقدار الحكم و حكم الأقدار، فتحلّى بيمن الإيمان و تزيّن بعوارف

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۱

المعرفة، و اتّصف بمحكم الحكمة و أدرك أنواع العلم، فصارت الحكم من ألفاظه ملتقطة، و شوارد العلوم الظاهرة و الباطنة به آنسة، و عيونها من قليب قلبه متفجرة.

و لم يزل بملازمة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يزيده اللّه تعالى علما حتى

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- فيما نقله الترمذى فى صحيحه بسنده عنه-: أنا مدينة العلم و على بابها

. فكان من غزارة علمه يذلّل جوامع القضايا، و يوضّح مشكلات الوقائع، و يسهّل مستصعب الأحكام. فكلّ علم كان له فيه أثر، و كل حكمة كان له عليها استظهار. و سيأتى تفصيل هذا التأصيل فى الفصل السادس المعقود لبيان علمه و فضله إن شاء اللّه تعالى.

و حيث اتّضح ما آتاه اللّه تعالى من أنواع العلم و أقسام الحكمة، فباعتبار ذلك وصف بلفظة البطين، فإنها لفظة يوصف بها من هو عظيم البطن متّصف بامتلائه. و لّما كان عليه السلام قد امتلأ علما و حكمة، و تضلّع من أنواع العلوم و أقسام الحكمة ما صار غذاء له مملوّا به وصف باعتبار ذلك بكونه بطينا من العلم و الحكمة، كمن تضلّع من الأغذية الجسمانية ما عظم به بطنه و صار باعتباره بطينا، فأطلقت هذه اللفظة نظرا إلى ذلك» [۱].

الكنجى الشافعى: «قلت: و اللّه أعلم: إن وجه هذا عندى:

أن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أنا مدینة العلم و علی بابها

. أراد صلّی اللّه علیه و سلّم أن اللّه تعالی علّمنی العلم و أمرنی بدعاء الخلق إلی الإقرار بوحدانیّته فی أول النبوة، حتی مضی شطر زمان الرسالة علی ذلک. ثم أمرنی اللّه بمحاربة من أبی الإقرار للّه عزّ و جل بالوحدانیّة بعد منعه من ذلک، فأنا مدینة العلم فی الأوامر و النواهی و فی السلم و الحرب حتی جاهدت المشرکین، و علی بن أبی طالب بابها، أی هو أول من یقاتل أهل البغی بعدی من أهل بیتی و سائر أمتی، و لو لا أنّ علیا بیّن للناس قتال أهل البغی و شرّع الحکم فی قتلهم، و إطلاق الأسری منهم، و تحریم

---

[۱] مطالب السئول: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۲

سلب أموالهم و سبی ذراریهم، لما عرف ذلک، فالنبی صلّی اللّه علیه و سلّم سنّ فی قتال المشرکین و نهب أموالهم و سبی ذراریهم، و سنّ علی فی قتال أهل البغی أن لا یجهز علی جریح و لا یقتل الأسیر و لا تسبی النساء و الذریة، و لا تؤخذ أموالهم.

و هذا وجه حسن صحیح.

و مع هذا، فقد قال العلماء من الصحابة و التابعین و أهل بیته بتفضیل علیّ، و زیادة علمه و غزارته وحدّة فهمه و وفور حکمته و حسن قضایاه و صحة فتواه، و قد کان أبو بکر و عمر و عثمان و غیرهم من علماء الصحابة یشاورونه فی الأحکام و یأخذون بقوله فی النقض و الإبرام، اعترافا منهم بعلمه و وفور فضله و رجاحة عقله و صحة حکمه، و لیس هذا الحدیث فی حقّه بکثیر، لأنّ رتبته عند اللّه عزّ و جل و عند رسوله و عند المؤمنین من عباده أجلّ و أعلی من ذلک» [۱].

النووی:

«إمام المسلمین بلا ارتیاب أمیر المؤمنین أبو تراب

نبی اللّه خازن کلّ علم علی للخزانة مثل باب»

ذکر البیتین شهاب الدین فی (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

أبو بکر الخوافی، فقد قال شهاب الدین أحمد: «الباب الخامس عشر فی أن النبی صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم دار حکمة و مدینة علم و علی لهما باب. و أنه أعلم الناس باللّه تعالی و أحکامه و آیاته و کلامه بلا ارتیاب.

عن مولانا أمیر المؤمنین علی رضی اللّه تعالی عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: یا علی إن اللّه أمرنی أن أدنیک فاعلّمک لتعی، و أنزلت علیّ هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ فأنت اذن واعیة لعلمی. رواه الحافظ الامام أبو نعیم فی الحلیة.

و رواه سلطان الطریقة و برهان الحقیقة الشیخ شهاب الدین أبو جعفر عمر

---

[۱] کفایة الطالب: ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۳

السهروردی فی العوارف بإسناده إلی عبد اللّه بن الحسن رضی اللّه عنهما و لفظه: قال حین نزلت هذه الآیة وَ تَعِیَها أُذُنٌ واعِیَةٌ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم لعلی رضی اللّه تعالی عنه: سألت اللّه أن یجعلها اذنک یا علی. قال علی کرّم اللّه تعالی وجهه: فما نسیت شیئا بعده و ما کان لی أن أنسی.

قال شیخ المشایخ فی زمانه و واحد الأقران فی علومه و عرفانه الشیخ زین الدین أبو بکر محمد بن محمد بن علی الخوافی قدس اللّه تعالی سرّه: فلذا اختص علی کرّم اللّه وجهه بمزید العلم و الحکمة حتی قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی و آله و بارک و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها

. و قال عمر: لو لا علی لهلک عمر».

شهاب الدین أحمد، قال بعد حدیث مدینة العلم: «و اعلم أن الباب سبب لزوال الحائل و المانع من الدخول إلی البیت، فمن أراد الدخول و أتی البیوت من غیر أبوابها شقّ و عسر علیه دخول البیت، فهکذا من طلب العلم و لم یطلب ذلک من علی رضی اللّه عنه و بیانه، فإنه لا یدرک المقصود، فإنه رضی اللّه عنه کان صاحب علم و عقل و بیان، و ربّ من کان عالما و لا یقدر علی البیان و الإفصاح، و کان علی رضی اللّه عنه مشهورا من بین الصحابة بذلک. فباب العلم و روایته و استنباطه من علی رضی اللّه عنه، و هو کان بإجماع الصحابة مرجوعا إلیه فی علمه، موثوقا بفتواه و حکمه، و الصحابة کلهم یراجعونه مهما أشکل علیهم، و لا یسبقونه، و من هذا المعنی قال عمر: لو لا علی لهلک عمر. رضی اللّه تعالی عنهم».

ابن الصباغ المالکی بعد نقل حکم الامام فی الخنثی: «فانظر رحمک اللّه إلی استخراج أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه بنور علمه و ثاقب فهمه ما أوضح به سبیل السداد، و بیّن به طریق الرشاد، و أظهر به جانب الذکورة علی الأنوثة من مادة الإیجاد، و حصلت له هذه المنة الکاملة و النعمة الشاملة بملاحظة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم له، و تربیته و حنّوه علیه و شفقته، فاستعدّ لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمة من ألفاظه ملتقطة، و العلوم الظاهرة و الباطنة بفؤاده مرتبطة، لم تزل بحار العلوم تنفجر من صدره و یطفو عبابها. حتی

قال صلّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۴

اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

نور الدین السمهودی: «و قد أخرج ابن السمّان عن أبی سعید الخدری رضی اللّه عنه أنه سمع عمر یقول لعلی رضی اللّه عنهما- و قد سأله عن شیء فأجابه ففرّج عنه- لا أبقانی اللّه بعدک یا علی. قال الزین العراقی فی شرح التقریب فی ترجمة علی رضی اللّه عنه: قال عمر رضی اللّه عنه: أقضانا علیّ، و کان یتعوّذ من معضلة لیس لها أبو حسن. انتهی. و هذا التعوّذ رواه الدار قطنی و غیره و لفظه:

أعوذ باللّه من معضلة لیس لها أبو حسن. و فی روایة له عن أبی سعید الخدری قال: قدمنا مع عمر مکة و معه علی بن أبی طالب فذکر له علی شیئا فقال عمر:

أعوذ باللّه أن أعیش فی قوم لست فیهم أبا حسن. قالوا: و إنما لم یولّه شیئا من البعوث لأنه کان یمسکه عنده لأخذ رأیه و مشاورته. و أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفقه من علی؟ قال: لا و اللّه ما علمته.

قلت: و هذا و أشباهه مما جاء فی فضیلة علی فی هذا الباب شاهد

لحدیث: أنا مدینة العلم و علیّ بابها» [۲].

الفضل ابن روزبهان، فی جواب کلام العلّامة الحلّی و قد استدل فیه

بقوله علیه السلام: سلونی

، و بحدیث مدینة العلم کما سمعت: «هذا یدل علی وفور علمه و استحضاره أجوبة الوقائع و اطّلاعه علی العلوم و المعارف، و کلّ هذه الأمور مسلّمة» [۳].

الملّا علی القاری: «ثم علی بن أبی طالب. أی ابن عبد المطلب بن هاشم ابن عبد مناف بن قصی القرشی الهاشمی. و هو المرتضی، زوج فاطمة الزهراء،

---

[۱] الفصول المهمة: ۱۹.

[۲] جواهر العقدین- مخطوط.

[۳] إبطال الباطل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۵

و ابن عم المصطفی، و العالم فی الدرجة العلیا، و المعضلات التی سأله کبار الصحابة عنها و رجعوا إلی فتواه، فیها فضائل کثیرة شهیرة، تحقق

قوله علیه السلام: أنا مدینة العلم و علی بابها

.و

قوله علیه السلام: أقضاکم علی» [۱].

القاری أیضا بعد نقل حکایة مکذوبة فی تعلّم الخضر علیه السلام من أبی حنیفة: «و لا یخفی أن هذا من کلام بعض الملحدین الساعی فی فساد الدین، إذ حاصله أن الخضر- الذی قال اللّه تعالی فی حقّه: عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَیْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً و قد تعلّم موسی علیه السلام بعض العلوم منه بما أوتی علما- من جملة تلامیذ أبی حنیفة، ثم عیسی علیه السلام یأخذ أحکام الإسلام من تلمیذ تلمیذ أبی حنیفة فی ذلک المقام، و ما أسرع فهم التلمیذ حیث أخذ عن الحضر فی ثلاث سنین ما تعلّم الخضر من أبی حنیفة حیّا و میّتا فی ثلاثین سنة. و أعجب منه أن أبا القاسم القشیری لیس معدودا فی طبقات الحنفیة و إنما هو أحد أکابر الشافعیة.

ثم العجب من الخضر أنه أدرک النبی علیه السلام و لم یتعلّم منه الإسلام و لا- من علماء الصحابة الکرام، کعلیّ باب مدینة العلم و أقضی الصحابة، و زید أفرضهم، و أبی أقرأ القرّاء، و معاذ بن جبل الأعلم بالحلال و الحرام. و لا من التابعین العظام کالفقهاء السبعة. و سعید بن المسیّب بالمدینة، و عطاء بمکة، و الحسن بالبصرة، و مکحول بالشام. و قد رضی لجهله بالشریعة الحنیفیّة حتی تعلّم مسائلها بدلائلها فی أواخر عمر أبی حنیفة، فهذا مما لا یخفی بطلانه علی العقول السخیفة و الفهوم الضعیفة. بل لو أطلق علی هذه المقالة الردیّة علماء الشّافعیة أو الحنابلة أو المالکیة أخذوها علی وجه السخریّة و جعلوها وسیلة فی قلة عقل الطائفة الحنفیة، حیث لم یعلموا أن أحدا منهم لم یرض بهذه القضیة بالکلیّة. ثم لو تعرّضت لما فی منقوله من الخطأ فی مبانیه و معانیه الدالة علی نقصان

---

[۱] شرح الفقه الأکبر: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۶

معقوله لصار کتابا مستقلا فی ردّ محصوله، إلّا أنی أعرضت عنه صفحا لقوله تعالی خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ و قال عزّ و جل فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُحْسِنِینَ» [۱].

المنّاوی: «أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

فإن المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم المدینة الجامعة لمعالی الدیانات کلّها، و لا بدّ للمدینة من باب، فأخبر أن بابها هو علی کرّم اللّه وجهه، فمن أخذ طریقه دخل المدینة، و من أخطأه أخطأ طریق الهدی. و قد شهد له بالأعلمیّة الموافق و المؤالف و المعادی و المخالف. و خرّج الکلاباذی أن رجلا سأل معاویة عن مسألة فقال: سل علیا هو أعلم منی. فقال: أرید جوابک. قال: ویحک کرهت رجلا- کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یغرّه بالعلم غرّا. و کان أکابر الصحب یعترفون له بذلک، و کان عمر یسأله عمّا أشکل علیه. جاءه رجل فسأله فقال: هاهنا علی فاسأله فقال: أرید أن أسمع منک یا أمیر المؤمنین قال: قم لا أقام اللّه رجلیک، و محا اسمه من الدیوان. و صحّ عنه من طریق: أنه کان یتعوّذ من قوم لیس هو فیهم حتی أمسکه عنده و لم یولّه شیئا من البعوث لمشاورته فی المشکل. و أخرج الحافظ الذهبی عن عبد الملک بن أبی سلیمان قال: ذکر لعطاء أ کان أحد من الصحب أفقه من علی؟

قال: لا- و اللّه. و قال الحرالی: قد علم الأوّلون و الآخرون أن فهم کتاب اللّه منحصر إلی علم علی. و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه من القلوب الحجاب حتی یتحقق الیقین الذین لا یتغیر بکشف الغطاء. إلی هنا کلامه» [۲].

عبد الحق الدهلوی. و قد تقدّم کلامه.

عبد الرحمن بن عبد الرسول الجشتی، فی مقدمة کتابه (مرآة الأسرار).

---

[۱] المشرب الوردی فی مذهب المهدی- مخطوط.

[۲] فیض القدیر ۳/ ۴۶.

إسماعیل بن سلیمان الکردی. فی کتابه (جلاء النظر فی دفع شبهات ابن حجر).

محمد بن عبد الرسول البرزنجی- فی کتابه (الاشاعة لأشراط الساعة).

ولی اللّه الدهلوی- و قد تقدمت عباراته عن قریب.

محمد معین السندی- فی جواب استدلال القائلین بالقیاس: «و استدلّوا أیضا علی حجیة القیاس بعمل جمیع کثیر من الصحابة، و أن ذلک نقل عنهم بالتواتر، و إن کانت تفاصیل ذلک آحادا. و أیضا: عملهم بالقیاس و ترجیح البعض علی البعض تکرر و شاع من غیر نکیر، و هذا وفاق و إجماع علی حجیة القیاس. فالجواب: إنه کما نقل عنهم القیاس نقل ذمّهم القیاس أیضا، فعن باب مدینة العلم رضی اللّه عنه أنه قال: لو کان الدین بالقیاس لکان باطن الخف أولی بالمسح من ظاهره» [۱].

محمد بن إسماعیل الأمیر ...: «و إذا عرفت هذا عرفت أنه قد خصّ اللّه الوصی علیه السلام بهذه الفضیلة العجیبة، و نوّه شأنه إذ جعله باب أشرف ما فی الکون و هو العلم، و أنه منه یستمد ذلک من أراده. ثم أنه باب لأشرف العلوم و هی العلوم الدینیة، ثم لأجمع خلق اللّه علما و هو سیّد رسله صلّی اللّه علیه و سلّم.

و إن هذا لشرف یتضاءل عنه کل شرف، و یطأطئ رأسه تعظیما له کل من سلف و خلف. و کما خصّه اللّه بأنّه باب مدینة العلم فاض عنه منها ما یأتیک من دلائل ذلک قریبا» [۲].

الشیخ سلیمان جمل حیث قال بشرح:

«و وزیره ابن عمه فی المعالی و من الأهل تسعد الوزراء»

قال: «و قوله: و من الأهل ... إلخ. من تلک السعادة ما أمدّ به من المؤاخاة

فقد أخرج الترمذی: آخی صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه فجاء علی

---

[۱] دراسات اللّبیب: ۱۸۸.

[۲] الروضة الندیة.

تدمع عیناه فقال: یا رسول اللّه آخیت بین أصحابک و لم تؤاخ بینی و بین أحد.

فقال: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة.

و منها: العلوم التی أشار إلیها

بقوله: أنا مدینة العلم و علی بابها. فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

العجیلی الشافعی: «و لّما أصاب أهل مکة جدب شدید أخذه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم من عمه أبی طالب و ربّاه و أزلفه، و هداه

إلی مکارم الأخلاق، فحصلت له العلوم بملاحظته له و حنوّه علیه و شفقته، فاستعد لقبول الأنوار و تهیّأ لفیض العلوم و الأسرار، فصارت الحکمة من ألفاظه ملتقطة، و العلوم الظاهرة و الباطنة بفؤاده مرتبطة، یتفجّر بحار العلوم من صدره. و لذلک قال صلّی اللّه علیه و سلّم: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۲].

حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها ...» ص: ۲۸۸

الثانی: و إنّ ممّا یردّ الحمل علی العلوم الباطنة

حدیث «أنا مدینة الفقه و علی بابها»

فکما ورد الحدیثان عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فقد ورد هذا الحدیث الشریف عنه أیضا، و أخرجه و أثبته جماعة من العلماء الأعیان ... کما علمت سابقا ... و کما لا مجال للتأویل و الحمل فیه کذلک لا مجال له فی الحدیثین، فظهر بطلان ما ذکره القاضی الهندی بهذا البیان أیضا، فلیمت الجاحد المنکر لذلک غیظا.

الثالث: إنّ جمیع هذه الأحادیث تدلّ علی اختصاص العلوم مطلقا و انحصارها بمولانا أمیر المؤمنین علیه السلام ... و قد ذکرنا الوجوه الدالّة علی ذلک فی جواب کلمات العاصمی و القاری و غیرهما، و ذکرنا هناک کلمات الأعلام

---

[۱] الفتوحات الاحمدیة بشرح الهمزیة.

[۲] ذخیرة المآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۸۹

فی هذا الباب، و قد کان منها ما نقله المناوی عن الحرالی: «قد علم الأوّلون و الآخرون أنّ فهم کتاب اللّه منحصر إلی علی، و من جهل ذلک فقد ضلّ عن الباب الذی من ورائه یرفع اللّه من القلوب الحجاب، حتی یتحقّق الذی لا یتغیّر بکشف الغطاء».

فبطل قوله: «فإن أخذ علوم الفقهاء لم ینحصر علی علی رضی اللّه عنه».

قدح حدیث النجوم ... ص: ۲۸۹

الرابع: تمسّکه

«بحدیث أصحابی کالنجوم»

لما زعمه من عدم الانحصار المذکور، أضعف و أوهن ...، فإنّ هذا الحدیث موضوع باعتراف أکابر الحفاظ و الأئمة من أهل السنّة، ...و قد تقدم قدحه فی جواب کلام الأعور الواسطی، و ممّن نصّ علی بطلان هذا الحدیث: ابن عبد البر، و ابن تیمیة، و أبو حیان، و الزین العراقی، و ابن حجر العسقلانی، و ابن أمیر الحاج، و السیوطی، و الخفاجی، و الشوکانی ... و تفصیل الکلام فیه مذکور فی قسم (حدیث الثقلین) من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۰

۱۸ مع الدهلوی فی کلامه حول الحدیث ... ص: ۲۹۰

و قال عبد العزیز الدهلوی فی الباب الحادی عشر من (التحفة) فی بیان أنواع أوهام الشیعة علی زعمه: «النوع الثالث- أن یکون

المطلوب شيئا، و نتيجة الاستدلال شيئا آخر، لكنّهم يتوهّمون و يجعلونها عين المطلوب لكمال القرب و المجاورة بينها و بين المطلوب، و على هذا الأساس يتم أكثر استدلالات الشيعة، كما تقدّم بالتفصيل فی مباحث الإمامة، من ذلك: أنّ الأمير باب مدينة العلم، و كل من كان باب مدينة العلم فهو الامام، و من جهة أنّ الامام رئيس الأمة، و الباب له رئاسة الدار بوجه من الوجوه، و إذا كان الأمير الباب فهو الإمام.

و الحال أنّ كونه باب مدينة العلم أمر، و كونه الامام أمر آخر، و ليس بين الأمرين اتّحاد و لا تلازم».

أقول: و هذا الكلام مرفوض و مردود بوجوه كثيرة. نكتفی هنا بإيراد بعضها:

أحدها: دعوى عدم تفرقة الشيعة بين المطلوب و النتيجة زعم فاسد، فإنّ الشيعة أجلّ شأنا و أعظم قدرا من ذلك، كما ستراه عمّا قريب بعون المنعم المثيب.

و الثانی: دعواه أنّ أكثر استدلالات الشيعة من هذا القبيل، دعوى كاذبة، و يكفيك مراجعة استدلالاتنا فی المواضع المختلفة من مباحث الامامة و الثالث: ما ذكره حول استدلال الشيعة بحديث أنا مدينة العلم باطل، فقد عرفت من بحوث كتابنا هذا حول حديث «أنا مدينة العلم و علی بابها» سندا و دلالة، متانة استدلالاتنا، و تماميّة دلالة هذا الحديث علی مطلوبنا.

و الرابع: إنّ طريق استدلال الشيعة بحديث مدينة العلم موجود و مضبوط فی كتبها، و ليس طريق الاستدلال المبهم و المجمل الذی نسبه (الدهلوی) إليهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۱

فی شیء من مؤلّفاتهم، و نحن نورد هنا طريق الاستدلال عن بعض أصحابنا لترى خيانة (الدهلوی) و كذبه فی هذه المقالة:

قال أبو جعفر محمد بن علی بن شهر آشوب السروی بعد نقل الحديث عن المخالفين: «و هذا يقتضی وجوب الرجوع إلی أمير المؤمنين عليه السلام، لأنه كنّی عنه بالمدينة، و أخبر أن الوصول إلی علمه من جهة علیّ خاصة، لأنه جعله كباب المدينة الذی لا يدخل إليها إلّا منه. ثم أوجب ذلك الأمر به بقوله: فليأت الباب. و فيه دليل علی عصمته، لأنه من ليس بمعصوم يصحّ منه وقوع القبيح، فإذا وقع كان الاقتداء به قبيحا فيؤدّی إلی أن يكون عليه السلام قد أمر بالقبيح، و ذلك لا يجوز. و يدلّ أيضا علی أنه أعلم الأمة، يؤيد ذلك ما قد علمناه من اختلافها و رجوع بعضها إلی بعض و غناءه عليه السلام عنها، و أبان عليه السلام ولاية علی عليه السلام و إمامته، و أنه لا يصح أخذ العلم و الحكمة فی حياته و بعد وفاته إلّا من قبله و روايته عنه كما قال اللّه تعالی وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها» [۱].

و قال يحيی بن الحسن الحلی المعروف بابن البطريق: «و اعلم أن هذا الفصل قد جمع أشياء فی فنون شتی من مناقبه كلّها يوجب لأمير المؤمنين عليه السلام السيادة و اتّباع الأمة و الاقتداء به. منها،

قوله: أنا مدينة العلم و علی بابها فمن أراد المدينة فليأت الباب

. و كذلك

قوله: أنا مدينة الجنة.

و قد قدّمنا فضل العالم علی من ليس بعالم، و أن اللّه قد ميّز العالم علی من ليس بعالم، و أن اللّه تعالی قد أوجب اتّباع من يهدی إلی الحق و هو أحق بالاتّباع من غيره، و ليس ذلك إلّا لتفضيل العالم علی من ليس كذلك، فقد وجبت له السيادة و وجب اتّباعه. و قد استوفينا ذلك فيما مضی فلا وجه لإعادته» [۲].

و قال القاضی السيد نور اللّه التستری: «أقول: فی الحديث إشارة إلی قوله تعالی وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوابِها و فی كثير من روايات ابن المغازلی تصريح

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۳۴.

[۲] العمدة: ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۲

بذلک،

ففی بعضها مسندا إلی جابر: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

فی بعضها مسندا إلی علی علیه السلام: یا علی أنا المدینة و أنت الباب. کذب من زعم أنه یصل إلی المدینة إلّا من الباب.

و

روی عن ابن عباس: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب.

و

عن ابن عباس أیضا: أنا مدینة الجنة و علی بابها فمن أراد الجنة فلیأتها من بابها.

و

عن ابن عباس أیضا بطریق آخر: أنا دار الحکمة و علی بابها فمن أراد الحکمة فلیأت الباب.

فهذا یقتضی وجوب الرجوع إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کنّی عن نفسه الشریفة بمدینة العلم و مدینة الجنة و بدار الحکمة، ثم أخبر أن الوصول إلی علمه و حکمته و إلی جنة اللّه سبحانه من جهة علی خاصة، لأنه جعله کباب مدینة العلم و الحکمة و الجنة التی لا یدخل إلیها إلّا منه، و کذّب علیه السلام من زعم أنه یصل إلی المدینة لا من الباب. و تشیر إلیه الآیة أیضا کما ذکرناه.

و فیه دلیل علی عصمته و هو ظاهر، لأنه علیه السلام أمر بالاقتداء به فی العلوم علی الإطلاق، فیجب أن یکون مأمونا عن الخطأ.

و یدل علی أنه إمام الأمة، لأنه الباب لتلک العلوم. و یؤیّد ذلک ما علم من اختلاف الأمة و رجوع بعض إلی بعض و غناءه علیه السلام عنها.

و یدل أیضا علی ولایته و إمامته علیه السلام و أنه لا یصح أخذ العلم و الحکمة و دخول الجنّة فی حیاته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إلّا من قبله، و روایة العلم و الحکمة إلّا عنه لقوله تعالی وَ أْتُوا الْبُیُوتَ مِنْ أَبْوابِها حیث کان علیه السلام هو الباب. و للّه درّ القائل:

مدینة علم و ابن عمک بابها فمن غیر ذاک الباب لم یؤت سورها

و یدل أیضا علی أن من أخذ شیئا من هذه العلوم و الحکم التی احتوی علیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من غیر جهة علی علیه السلام کان عاصیا کالسارق و المتسوّر، لأن السارق و المتسوّر إذا دخلا من غیر الباب المأمور به و وصلا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۳

إلی بغیتهما کانا عاصیین. و

قوله علیه السلام: فمن أراد العلم فلیأت الباب

، لیس المراد به التخییر، بل المراد به الإیجاب و التهدید کقوله عزّ و جل فَمَنْ شاءَ فَلْیُؤْمِنْ وَ مَنْ شاءَ فَلْیَکْفُرْ و الدلیل علی ذلک أنه لیس هاهنا نبیّ غیر محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هو مدینة العلم و دار الحکمة، فیکون العالم مخیّرا بین الأخذ من أحدهما دون الآخر، و فقد ذلک دلیل علی إیجابه و أنّه فرض لازم. و الحمد للّه.

ثم لا یخفی علی أولی الألباب أن المراد بالباب فی هذه الأخبار الکنایة عن الحافظ للشیء الذی لا یشذّ عنه منه شیء، و لا یخرج إلّا منه و لا یدخل علیه إلّا به. و إذا ثبت أنه علیه السلام الحافظ لعلوم النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و حکمته، و ثبت أمر اللّه تعالی و

رسوله بالتوصّل به إلی العلم و الحکمة وجب اتّباعه و الأخذ عنه، و هذا حقیقة معنی الامام، کما لا یخفی علی ذوی الأفهام» [۱].

و الخامس: لقد توهّم (الدهلوی) فی هذه العبارة، فذکر أنّ الباب له رئاسة الدار، و قد کان علیه أن یقول هنا: باب المدینة له رئاسة المدینة، ألا یفرّق (الدهلوی) بین «الدار» و «المدینة»؟

و السادس: إن للدهلوی هنا غلطا آخر، فإنّ للباب رئاسة علی الداخلین و الخارجین من المدینة أو الدار، لا علی نفس المدینة أو الدار ...و هذا مما لا یرتاب فیه عاقل ... فهذا خطأ من (الدهلوی) فی خطأ فی خطأ.

و السابع: قد عرفت أنّ کونه علیه السلام باب مدینة العلم یثبت إمامته و مرجعیّته لجمیع الخلائق فی جمیع العلوم ...، و کونه باب مدینة العلم بهذا المعنی متحد مع الإمامة کما لا یخفی.

و أیضا: یدل الحدیث علی الأعلمیة، و الأعلمیة مستلزمة للإمامة.

---

[۱] احقاق الحق- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۲، ص: ۲۹۴

إذن، بین الحدیث و الامامة اتحاد من جهة، و ملازمة من جهة ... فنفی (الدهلوی) ذلک باطل...

تمّ الکتاب، و الحمد للّه ربّ العالمین، و صلّی اللّه علی محمّد و آله الطّاهرین

[الجزء الثالث عشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵

(إهداء) الی حامل لواء الامامة الکبری و الخلافة العظمی ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَیْنا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷

حدیث الطّیر ... ص: ۷

اشارة

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی فجاء علیّ- بعد أن ردّه أنس مرّات- فأکل معه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹

کلمة المؤلّف ... ص: ۹

اشارة

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه ربّ العالمین، و الصلاة و السلام علی سیدنا محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم

أجمعين، من الأوّلين و الآخرين.

و بعد، فهذا هو البحث عن (حديث الطّير) سندا و دلالة.

هذا الحديث الذى أخرجه المئات من أعلام أهل السنّة فى القرون المختلفة عن عشرات من التابعين، عن اثنى عشر شخصا من صحابة رسول ربّ العالمين عليه و آله الصلاة و السّلام، و هم:

١- أمير المؤمنين عليه السّلام، أخرجه ابن عساكر و أشار إليه الحاكم [١].

٢- سعد بن أبى وقاص، أخرجه أبو نعيم فى الحلية.

٣- أبو سعيد الخدرى، أخرجه ابن كثير فى تاريخه، و أشار إليه الحاكم.

۴- أبو رافع، أخرجه ابن كثير.

۵- أبو الطفيل، أخرجه ابن عقدة، و الحاكم، و غيرهما.

---

[١] نكتفى هنا بذكر واحد أو اثنين للاختصار.

۶- جابر بن عبد اللّه الأنصارى، أخرجه ابن عساكر و ابن كثير.

٧- حبشى بن جنادة، أخرجه ابن كثير.

٨- يعلى بن مرة، أخرجه الخطيب، و ابن كثير.

٩- ابن عباس، أخرجه الطّبرانى.

١٠- سفينة مولى رسول اللّه، أخرجه أحمد و أبو يعلى، و أشار إليه الحاكم.

١١- أنس بن مالك، و هو المشهور بروايته.

١٢- عمرو بن العاص، فى كتاب له إلى معاوية، رواه الخوارزمى.

و رواه الإمامان الباقر و الصّادق عليهما السلام، فى رواية أبى الشيخ الأصفهانى الحافظ.

و لكثرة طرقه ألّف جماعة من الأعلام كتبا مفردة فيه، ستعرفهم.

و جاء فى غير واحد من الكتب الصحاح أو الملتزم فيها بالصحّة، كصحيح الترمذى، و سنن النسائى، و صحيح ابن حبّان، و صحيح الحاكم، و المختارة...

و فى عدّة من المسانيد، كمسند أبى يعلى، و مسند البزّار...

و رواه من أئمّة المذاهب الأربعة و غيرهم: أبو حنيفة، و أحمد بن حنبل، و مالك بن أنس، و الأوزاعى...

و رواه جماعة كبيرة من مشايخ البخارى و مسلم...

و آخرون من رجال الصّحاح الستّة...

و البخارى فى (تاريخه الكبير).

و الأئمّة الأعلام ... فى كلّ قرن...

و قد نصّ غير واحد منهم على صحّة بعض طرقه...

كما صحّحنا عدّة من أسانيده فى بعض الكتب، على ضوء كلمات الأئمة...

* و لعظمة هذا الحديث و ما تنطوى عليه قصّة الطّير من فضيلة لأمير المؤمنين عليه السّلام- لا يشاركه فيها أحد، فتدلّ على إمامته بعد

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و من مداليل أخرى فى مجال معرفة الصّحابة...

فقد بذل المتعصّبون قصارى جهودهم فى المنع من نقله و انتشاره، ثمّ فى إبطاله من الناحية السنديّة أوّلا، ثمّ من الناحية الدلاليّة، بالتلاعب بمتنه فيسقط عن الدّلالة، أو بحمله و تأويله ... حتّى إذا أعيتهم السّبل عارضوه بما يروونه فى حقّ غير الإمام عليه السّلام من الفضائل.

و نحن نشير إلى بعض الوقائع و القضايا ... و الأساليب و التمحّلات...

فى كلّ مرحلة باختصار، ليتجلّى سمّو هذا الحديث و رفعته، و أنّه لو لا ثبوته و قوّة دلالته لما بذلت تلك الجهود، و ما كان ذاك الإنكار و الجحود...

قصّة الحاكم النيسابورى ... ص: ۱۱

فإن الحاكم أخرج هذا الحديث فى (المستدرك على الصحيحين) و أصرّ على صحّته على شرط الشيخين، و أنّه كان عليهما إخراجه و لم يخرجاه! فقامت القيامة عليه و على كتابه، فرمى الحاكم بالرّفض ممّن رمى حديث الطير بالوضع! و هو: محمّد بن طاهر المقدسى، فردّ عليه: «إنّ اللّه يحبّ الإنصاف، ما الرجل برافضى» [... ۱]. و رمى كتابه بأن ليس فيه حديث واحد على شرط البخارى و مسلم! فأجيب: «هذه مكابرة و غلوّ» [۲]، و حكى ابن طاهر: إنّ المستدرك ذكر بين يدى الدار قطنى فقال: نعم، يستدرك عليهما حديث الطّير! فأجيب: «هذه حكاية منقطعة، بل لم تقع» [۳].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۴، لسان الميزان ۵/ ۲۳۳.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۵.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲

و كأنّ رمى الكتاب و مؤلّفه لم يشف غليل ابن طاهر و من لّف لفّه، فزعم:

«انّ الحاكم أخرج حديث الطير من المستدرك» لمّا بلغه اعتراض الدار قطنى، فأجيب «إن حديث الطير موجود فى المستدرك» [۱] و قد ألّفه بعد موت الدار قطنى بمدّة [۲].

و قال السبكى: «حكى شيخنا أنّ الحاكم سئل عن حديث الطير فقال:

لا يصحّ، و لو صحّ لما كان أحد أفضل من على بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

ثمّ قال شيخنا: و هذه الحكاية سندها صحيح، فما باله أخرج حديث الطير فى المستدرك؟!».

قال السبكى: «و قد جوّزت أن يكون زيد فى كتابه، و ألّا يكون هو أخرجه! و بحثت عن نسخ قديمة من المستدرك، فلم أجد ما ينشرح الصدر لعدمه، و تذكّرت قول الدارقطنى: إنّه يستدرك حديث الطير، فغلب على ظنّى أنّه لم يوضع عليه، ثمّ تأمّلت قول من قال: إنّه أخرجه من الكتاب، فجوّزت أن يكون خرّجه، ثمّ أخرجه من الكتاب، و بقى فى بعض النسخ، فإن ثبت هذا صحّت الحكايات و يكون خرّجه فى الكتاب قبل أن يظهر له بطلانه، ثم أخرجه منه لاعتقاده عدم صحته، كما فى هذه الحكاية التى صحّح الذهبى سندها، و لكنّه بقى فى بعض النسخ، إمّا لانتشار النسخ بالكتاب، أو لإدخال بعض الطاعنين إيّاه فيه، فكلّ هذا جائز، و العلم عند اللّه تعالى» [۳].

فلما ذا كلّ هذه الاحتمالات و التمحّلات يا ترى؟! و لهذا الحديث و أمثاله ممّا أخرجه الحاكم و صحّحه، فقد كسر

[۱] طبقات السبکی ۴/ ۱۶۴.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

[۳] طبقات السبکی ۴/ ۱۶۸- ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳

المتعصّبون منبر الحاکم و منعوه من الخروج من داره!! [۱].

قصّة ابن السقّاء ... ص: ۱۳

و هکذا فعل بالحافظ ابن السقّاء لمّا حدّث بحدیث الطیر: «قال السلفی:

سألت خمیسا الحوزی عن ابن السقّاء فقال: هو من مزینة مضر ... و اتّفق أنّه أملی حدیث الطائر، فلم تحتمله أنفسهم، فوثبوا به، و أقاموه، و غسلوا موضعه، فمضی و لزم بیته، لا یحدّث أحدا من الواسطیّین، و لهذا قلّ حدیثه عندهم» [۲].

فهکذا کانوا یقابلون أخبار فضائل علی و أهل البیت- علیهم السلام- و رواتها علی جلالة شأنهم و علوّ مقامهم!! ألم یدوسوا خصیتی النّسائی فی دمشق، حتی أخرج و مات علی أثر ذلک؟ [۳].

ألم یبقروا بطن الحافظ الکنجی فی وسط جامع دمشق، لأنّه أملی فضائل علی و ألّف فیها؟ [۴].

اضطراب المتعصبین تجاه الحدیث ... ص: ۱۳

لکنّ هذه الأسالیب لم تجد نفعا، فالحدیث کثرت طرقه و رواته، حتی أنّ جماعة من الأعلام عمدوا إلی جمعها فی کتب خاصّة ... و لذا کان قول بعضهم تبعا لمحمّد بن طاهر المقدسی: «هو حدیث موضوع» [۵] مردودا عندهم، حتی أن السبکی ردّه تبعا للصلاح العلائی [۶].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۲.

[۳] راجع ترجمته فی مختلف الکتب.

[۴] أنظر ترجمته فی الکتاب.

[۵] التحفة الإثنا عشریة: ۲۱۲.

[۶] طبقات الشافعیة ۴/ ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴

و حتی ابن الجوزی لم یدرجه فی (الموضوعات)- و إن قیل ذلک کذبا و زورا [۱] و إنّما ذکره فی کتابه الآخر (العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة) [۲] لکنّک إذا راجعته رأیته یتکلّم علی بعض أسانیده علی مبانیه و یسکت عن بعض، و کذلک ابن کثیر یقول: «له طرق متعددة و فی کلّ منها نظر، و نحن نشیر إلی شیء من ذلک» لکنّه لا یشیر- لا من قریب و لا بعید- إلی شیء من ذلک بالنسبة إلی بعض الطّرق [۳].

و زاد بعضهم أنّ کثرة طرقه یزیده وهنا!! قال الزیلعی: «و کم من حدیث کثرت رواته و تعدّدت طرقه و هو حدیث ضعیف، کحدیث الطیر، و حدیث الحاجم و المحجوم، و حدیث من کنت مولاه فعلیّ مولاه، قد لا یزید الحدیث کثرة الطرق إلّا ضعفا» [۴].

مع أن القاعدة المقرّرة عندهم أنّ الحديث إذا تعدّدت طرقه يتقوّى و يبلغ إلى درجة الحسن، قال المنّاوى بشرح بعض الأحاديث- و هو يرد على ابن تيميّة: «و هذه الأخبار و إن فرض ضعفها جميعا، لكن لا ينكر تقوّى الحديث الضعيف بكثرة طرقه و تعدّد مخرّجيه إلّا جاهل بالصناعة الحديثية أو معاند متعصّب، و الظنّ به- يعنى ابن تيميّة- أنّه من القبيل الثانى» [۵].

و على هذا الأساس قال غير واحد من علمائهم الكبار بحسن حديث الطّير.

---

[۱] كالقارى فى (المرقاة) و الشوكانى فى (الفوائد المجموعة) و الصبّان فى (إسعاف الراغبين).

[۲] العلل المتناهية ۱/ ۲۲۸.

[۳] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۵۰.

[۴] تخريج الهداية ۱/ ۱۸۹ عنه تحفة الأحوذى ۱۰/ ۱۵۴.

[۵] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۳/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵

اضطراب كلمات الذهبى ... ص: ۱۵

و اضطربت كلمات الذّهبى فى كتبه تجاه حديث الطير:

ففى (تلخيص المستدرك): «قلت: ابن عياض لا أعرفه. و لقد كنت زمانا طويلا أظن أن حديث الطير لم يجسر الحاكم أن يودعه فى مستدركه، فلمّا علّقت هذا الكتاب رأيت الهول من الموضوعات التى فيه، فإذا حديث الطير بالنسبة إليها سماء. قال: و قد رواه عن أنس جماعة أكثر من ثلاثين نفسا، ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد و سفينة» [۱].

و فى هذه العبارة مطالب:

الأول: أن سند الحديث فيه «ابن عياض» و الذهبى لا يعرفه.

و الثانى: إن حديث الطير بالنسبة إلى الموضوعات التى هى فى (المستدرك) سماء.

و الثالث: إنّ الحاكم قال: «ثمّ صحّت الرواية عن على و أبى سعيد و سفينة» فوافقه الذهبى على هذا القول.

إذن، الذهبى هنا يقر بصحّة الحديث عن: على و أبى سعيد و سفينة.

و أمّا «ابن عياض» و هو: «محمّد بن أحمد بن عياض» الذى قال هنا «لا أعرفه» فقد عرفه فى كتابه الآخر (ميزان الاعتدال) فقال هناك ما هذا نصّه:

«محمّد بن أحمد بن عياض. روى عن أبيه أبى غسّان أحمد بن عياض، عن [۲] أبى طيبة المصرى، عن يحيى بن حسّان، فذكر حديث الطير.

و قال الحاكم: هذا على شرط البخارى و مسلم.

قلت: الكلّ ثقات إلّا هذا، فأنا اتّهمته به، ثم ظهر لى أنه صدوق...

---

[۱] تلخيص المستدرك. ط معه ۳/ ۱۳۱.

[۲] كذا، و الصحيح: بن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶

فأمّا أبوه فلا أعرفه» [۱].

فالذی کان یتّهمه به صدوق، و بقی الإشکال فی «أبیه» و قد رفعه ابن حجر العسقلانی، کما ستعلم، فی أول ملحق السند.

إذن، فالحدیث فی (المستدرک) صحیح وفاقا للحاکم عن: علی و أبی سعید و سفینة.

و علی هذا، فاقتصاره فی (تذکرة الحفاظ) علی القول: «بأنّ للحدیث أصلا» عجیب، و هذه عبارته:

«و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدّا، قد أفردتها بمصنف، و مجموعها یوجب أن یکون الحدیث له أصل» [۲].

و کذا اقتصاره علی عبارة أخری له فی (تاریخ الإسلام) بترجمة أمیر المؤمنین فی سیاق مناقبه، فلم ینص علی الصحّة!! قال:

«و له طرق کثیرة عن أنس، متکلّم فیها، و بعضها علی شرط السنن، من أجودها: قطن بن نسیر- شیخ مسلم- ثنا جعفر بن سلیمان، ثنا عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس بن مالک، عن أنس» [... ۳].

خلاصة مدلول الحدیث ... ص: ۱۶

ثمّ إنّ العمدة فی مدلول الحدیث الشریف أمران:

أحدهما: دلالته علی أنّ أحبّ الخلق إلی اللّه و الرسول هو «علی»، و «الأحب» هو «الأحق» لأن یکون خلیفة للنبی.

و الثانی: کذب أنس بن مالک مرات، و منعه علیّا من الدخول علی

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۴۶۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۱۰۳۹.

[۳] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۳.

الرسول علیه و آله السلام و الصلاة.

و قد کان هذان الأمران هما الباعث لهم علی إنکار الحدیث أو إبطاله، و کما جاء التصریح بذلک علی لسان بعضهم:

«أبو نعیم الحداد: سمعت الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ، سمعت أبا عبد الرحمن الشاذیاخی الحاکم یقول: کنا فی مجلس السید أبی الحسن، فسئل أبو عبد اللّه الحاکم عن حدیث الطیر. فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد النبی صلّی اللّه علیه و سلّم».

قال الذهبی بعد أن حکاه: «فهذه حکایة قویّة، فما باله أخرج حدیث الطیر فی المستدرک؟! فکأنّه اختلف اجتهاده. و قد جمعت طرق حدیث الطیر فی جزء، و طرق حدیث: من کنت مولاه، و هو أصحّ، و أصحّ منهما ما أخرجه مسلم عن علی قال: إنّه لعهد النبی الامی إلیّ: إنّه لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق. و هذا أشکل الثلاثة، فقد أحبّه قوم لا خلاق لهم، و أبغضه بجهل قوم من النواصب، فاللّه أعلم» [۱].

و قال السبکی: «غایة جمع هذا الحدیث أن یدلّ علی أنّ الحاکم یحکم بصحته، و لو لا ذلک لما أودعه المستدرک، و لا یدل ذلک منه علی تقدیم علی رضی اللّه عنه علی شیخ المهاجرین و الأنصار، أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه، إذ له معارض أقوی لا یقدر علی دفعه، و کیف یظن بالحاکم- مع سعة حفظه- تقدیم علی، و من قدّمه علی أبی بکر فقد طعن علی المهاجرین و الأنصار، فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بالحاکم» [۲].

هذا بالنسبة إلی الأمر الأوّل.

و بالنسبة إلی الأمر الثانی قال الذهبی: «قال أبو أحمد ابن عدی:

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۸- ۱۶۹.

[۲] طبقات الشافعیة ۴/ ۱۶۵- ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸

سمعت علی بن عبد اللّه الداهری یقول: سألت ابن أبی داود عن حدیث الطیر فقال: إن صحّ حدیث الطیر فنبوة النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- باطلة، لأنّه حکی عن حاجب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم خیانة- یعنی أنسا- و حاجب النبیّ لا یکون خائنا».

قال الذهبی: «قلت: هذه عبارة ردیئة و کلام نحس، بل نبوة محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم حق قطعی، إن صحّ حدیث الطیر و إن لم یصح، و ما وجه الارتباط؟! هذا أنس قد خدم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن یحتلم و قبل جریان القلم، فیجوز أن تکون قصّة الطائر فی تلک المدة، فرضنا أنّه کان محتلما ما هو بمعصوم من الخیانة، بل فعل هذه الجنایة الخفیفة متأوّلا. ثم إنّه حبس علیّا عن الدخول کما قیل فکان ما ذا؟ و الدعوة النبویة قد نفذت و استجیبت، فلو حبسه أو ردّه مرات ما بقی یتصور أن یدخل و یأکل مع المصطفی سواه إلّا» [... ۱].

قلت: لکنّ الباعث لابن أبی داود أن یقول هذا بالنسبة إلی حدیث الطیر إنّما هو لکونه من أصح و أشهر مناقب علی الدالة علی إمامته بعد رسول اللّه علیه و آله الصلاة و السلام، و بغض هذا الرجل و نصبه لأمیر المؤمنین معروف مذکور بتراجمه، فلاحظ [۲].

التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۸

و لهذه الأمور و غیرها عمد بعض القوم إلی اختصار لفظ الحدیث لدی روایته و بعض آخر إلی تحریفه...

فالبخاری أخرجه باللفظ التالی: «عن أنس: اهدی للنبی صلّی اللّه

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۹- ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹

علیه و سلّم طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک. فجاء علی» [۱].

و بلفظ:

«عن أنس بن مالک قال: اهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر کان یعجبه فقال: اللّهم ائتنی بأحب خلقک إلیک یأکل هذا الطیر، فاستأذن علی، فسمع کلامه فقال: أدخل» [۲].

أمّا أحمد فأسقط ما دلّ علی الفضیلة لعلی علیه السّلام و ما دلّ علی الخیانة و الکذب من أنس...

فقال: «قال: سمعت أنس بن مالک و هو یقول: أهدیت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث طوائر فأطعم خادمه طائرا، فلما کان من الغد أتت به فقال لها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ألم أنهک أن ترفعی شیئا، فإن اللّه عزّ و جلّ یأتی برزق کلّ غد» [۳].

و قد روی جماعة غیره هذه الواقعة و فیها الفقرتان الدالّتان علی الأمرین المذکورین.

أمّا فی روایة أبی الشیخ- مثلا- فجاء فیه ما یدل علی الأمر الأول و أسقط الثانی:

«عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

فذکر الحدیث» [۴].

و أمّا بعضهم فحذف الفقرتین و أبقی اعتذار النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لأنس فیما یروون فقال:

...«عن أنس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا یلام الرجل

---

[۱] التاریخ الکبیر ۱/ ۳۵۷.

[۲] التاریخ الکبیر ۲/ ۲.

[۳] مسند أحمد ۳/ ۱۹۸.

[۴] طبقات المحدّثین بأصبهان ۳/ ۴۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰

علی قومه».

قال ابن حجر: «هذا طرف من حدیث الطیر» [۱].

تأویل الحدیث و التشکیک فی دلالته ... ص: ۲۰

لکنّ الإنکار ... و التکذیب ... و التحریف ... لا تحلّ المشکلة...

فلجأوا إلی التأویل، و باب التأویل واسع لمن یتکلّم بجهل أو هوی، لأنّهم قد ألزموا أنفسهم [۲] دفع کل ما یدلّ علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام...

فذکروا وجوها ما أنزل اللّه بها من سلطان، مصرّحین قبل ذلک بأنّ الحدیث یدل علی أفضلیة علی من أبی بکر، و قد اتّخذه الشیعة ذریعة للطعن فی خلافة المتقدّمین علیه، فلا بدّ من تأویله ... فلاحظ شروح (المصابیح) و (مشکاة المصابیح) و غیرها...

و قد کان عمدة تأویلاتهم حمل لفظة

«أحبّ خلقک إلیک و إلیّ»

علی «من أحبّ خلقک إلیک و إلیّ».

و کانت عمدة التشکیکات فی دلالته علی الأفضلیّة احتمال عدم وجود الشیخین فی المدینة المنوّرة یوم قصّة الطّیر ... لکنّه غفلة أو تغافل عمّا جاء فی الحدیث فی روایة بعضهم من أنّه لمّا قال النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- ذلک قالت عائشة: «اللّهم اجعله أبی» و قالت حفصة: «اللّهم اجعله

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۵۸.

[۲] جاء فی تفسیر النیسابوری تعقیبا علی ما ذکره الرازی جوابا عن الاستدلال بآیة النجوی: «قلت:

هذا الکلام لا یخلو عن تعصّب مّا! و من أین یلزمنا أن نثبت مفضولیة علی رضی اللّه عنه فی کلّ خصلة؟ و لم لا یجوز أن یحصل له فضیلة لم توجد لغیره من أکابر الصحابة؟ فقد روی عن ابن عمر. کان لعلی رضی اللّه عنه ثلاث لو کانت لی واحدة منهنّ کانت أحب إلیّ من حمر النعم:

تزویجه فاطمة رضی اللّه عنها، و إعطاؤه الرایة یوم خیبر، و آیة النجوی». هامش الطبری ۲۸/ ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱

أبی» و قال أنس: «اللّهمّ اجعله سعد بن عبادة». أخرجه أبو یعلی. و جاء فی روایة البعض الآخر: «فجاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه». أخرجه النسائی.

و هذه من موارد تحریفاتهم.

دعوی المعارضة ... ص: ۲۱

و أخیرا ... المعارضة ... ذکرت فی کثیر من الکتب، و أشار إلیها السبکی، لکنّهم اخفقوا فی إثباتها، إذ لم یأتوا بمعارض قویّ- حتّی من طرقهم و علی ضوء کلمات علمائهم- یقابل حدیث الطّیر المقطوع بصدوره، المتفق علیه بین الفریقین.

و قد کان عمدة ما عارضوا به

حدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

و سنقف علی حقیقة الحال فیه.

و تلخّص ...: ص: ۲۱

إنّ حدیث الطیر مقطوع بصدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و إنّ دلالته علی الأفضلیّة تامة، و لا یعتریها أی شک، و لا یسمع فیها أی تأویل أو تشکیک.

و إنّ ما ذکر فی مقابله لا یصلح للمعارضة.

فهو حدیث صادر عن رسول اللّه، و دال علی إمامة أمیر المؤمنین بعده مباشرة، علی ضوء کتب أهل السنّة...

و التّفصیل ... فی الکتاب...

علی الحسینی المیلانی محرم الحرام/ ۱۴۱۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳

کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۲۳

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الذی أبان أحبّیة الوصیّ إلیه و إلی النّبی فی قصّة الطائر المشویّ، و أظهر بالحجج الدامغة و البراهین السابغة عیث کلّ قاصر دنی و عجز کلّ خاسر ونی، و طیّب لنا ببرکة موالاة أهل البیت- علیهم السلام- العیش الرّافع الهنیّ، و صلّی اللّه علی نبیّه المعتام لإنقاذ الخلق من إشراک الضّلال الردی، و الدالّ لهم علی اقتفاء الحق و الصواب المنجی من إضلال کلّ غوی، و آله الکرام السّادة القادة الأقیال الذین لا یزورّ و لا یحید عن التمسّک بحبلهم إلّا کلّ شقی، و لا سیّما ابن عمّه و وزیره الذی لا یبلغ إلیه الطّیر و إن طار کلّ مطیر و سعی فی مجاراته بالإبکار و العشی.

و بعد فیقول القاصر العاثر حامد حسین ابن العلّامة السید محمد قلی الموسوی النیسابوری- عفا اللّه عن جرائمه، و تجاوز برحمته عن عظائمه-:

هذا هو المجلّد الرابع من المنهج الثانی من کتاب: عبقات الأنوار فی إمامة الأئمّة الأطهار، و هو مؤسس لحصد نواجم شبهات صاحب (التحفة) علی حدیث (الطیر) الشائع بین العام و الخاص، و قد جعله هذا المتحذلق القمقام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴

الحدیث الرابع من الأحادیث الدّالة علی إمامة علی بن أبی طالب علیه السلام، و ذکر فی الفصیة عنه ما یحیّر الأذهان و الأفهام، و یدهش أفکار أولی الأحلام، و یقضی علی صاحبه بالانحیاز التام، عن التدبر و الإمعان و الإنعام، و هذا أوان الأخذ و الشروع فی المرام، و من اللّه الاستعانة فی المبدأ و الختام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵

كلام الشيخ عبد العزيز الدهلوى ... ص: ۲۵

«الحديث الرابع: عن أنس بن مالك: إنّه كان عند النبى صلّى اللّه عليه و سلّم طائر قد طبخ له أو اهدى إليه، فقال: اللهم ائتنى بأحبّ الناس يأكل معى هذا الطير، فجاء على.

و اختلفت الروايات فى الطير المشوى،

ففى رواية: إنّه النحام

، و

فى رواية: إنّه حبارى

، و

فى رواية: إنّه حجل.

و هذا الحديث قال أكثر المحدثين: إنّه موضوع، و ممّن صرّح بوضعه:

الحافظ شمس الدين الجزرى، و قال إمام أهل الحديث شمس الدين أبو عبد اللّه محمد بن أحمد الدمشقى الذهبى فى تلخيصه: لقد كنت زمنا طويلا- أظنّ أن حديث الطير لم يحسن الحاكم أن يودعه فى مستدركه، فلمّا علّقت هذا الكتاب رأيت الهول من الموضوعات التى فيه.

و مع هذا، فإنّه لا يفيد المدّعى، إذ القرينة تدل على أنّ المراد هو أحبّ الناس إلى اللّه فى الأكل مع النبى، و لا ريب فى كون الأمير أحبّ الناس إلى اللّه فى هذه الصفة، إذ مشاركة الابن أو من كان بمنزلة الابن فى الأكل يوجب تضاعف لذّة الطعام. و لو كان المراد هو الأحب مطلقا لم يفد المدعى كذلك، إذ لا ملزم لأن يكون أحب الخلق إلى اللّه صاحب الرئاسة العامّة، فما أكثر الأولياء الكبار و الأنبياء العظام الذين كانوا أحبّ الخلق إلى اللّه و لم تكن لهم الرئاسة العامّة، مثل: زكريا و يحيى، بل شموئيل الذى كانت الرئاسة العامة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶

فى عصره- بنص الكتاب- لطالوت.

و أيضا: يحتمل أن لا يكون أبو بكر حاضرا فى ذلك الوقت فى المدينة المنورة، و قد كان الدعاء خاصّا بالحاضرين دون الغائبين،

لقوله: اللهم ائتنى،

لأن الإتيان بالغائب من المسافة البعيدة فى لمحة واحدة ليحضر مجلس الأكل و الشرب إنّما يتصوّر حصوله عن طريق الإعجاز، و الأنبياء لا يطلبون من اللّه تعالى خرق العادة إلّا عند التحدّى مع الكفّار، و إلّا لم يلجئوا إلى الحرب و القتال و تهيئة الأسباب الظاهريّة، و توصّلوا إلى مقاصدهم بالمعجزات.

و يحتمل أن يكون المراد بمن هو من أحبّ الناس إليك، و هذا استعمال رائج و معروف كما فى قولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم.

و على تقدير الدلالة على المدّعى، فإنّه لا يقاوم الأخبار الصحاح الدالّة بصراحة على خلافة أبى بكر و عمر، مثل:

اقتدوا باللّذين من بعدى أبى بكر و عمر

، و غير ذلك» [۱].

---

[۱] التحفة الإثنا عشرية: ۲۱۱- ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷

أقول:

إنّ حديث (الطير) من الأحاديث الصادرة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بالقطع و اليقين، و إنّ استدلال أهل الحق به لإثبات إمامة أمير المؤمنين عليه السلام من بعده بلا فصل فی أعلى مراتب الصحّة و الرّزانة، و سيتجلّى ذلك بالتّفصيل لكلّ منصف، و اللّه هو الموفّق.

و لا بدّ قبل الورود فی البحث سندا و دلالة، من ذكر فوائد:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹

فوائد حول حديث الطّير ... ص: ۲۹

اشارة

* ذكر أسامی رواته فی القرون المختلفة* ثلّة من الرواة مشايخ إجازة والد الدهلوی* ذكر من أفرد طرقه بالتأليف* ذكر من أورده بصيغة الجزم* ذكر الكتب المشهورة التی اخرج فيها* ذكر رواته من التابعين* ذكر رواته من الصحابة* ذكر وجوه صحّته* ذكر وجوه شهرته* ذكر وجوه القطع بصدوره

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱

الفائدة الأولى فی ذكر أسامی رواته فی القرون المختلفة ... ص: ۳۱

لقد روى هذا الحديث كبار الأئمّة الأعلام من أهل السنّة فی مختلف القرون، و منهم:

۱- أبو حنيفة النعمان بن ثابت الكوفی (سنة ۱۵۰). ذكر روايته: ابن الأثير فی اسد الغابة.

۲- أبو عبد اللّه أحمد بن محمد بن حنبل (سنة ۲۴۱). رواه فی: كتاب مناقب على عليه السلام.

۳- عبّاد بن يعقوب الرواجنی (سنة ۲۵۰). رواه فی: كتاب المعرفة.

۴- أبو حاتم محمّد بن إدريس الرازی (سنة ۲۷۷). ذكر روايته:

الخوارزمی المكی فی كتاب: المناقب.

۵- أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذی (سنة ۲۸۹). رواه فی: الجامع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲

الصحيح.

۶- أحمد بن يحيى بن جابر البلاذری. رواه فی: تاريخه.

۷- أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن حنبل (سنة ۲۹۰). رواه فی زوائد المناقب.

۸- أبو بكر أحمد بن عمر بن عبد الخالق البزار (سنة ۲۹۲). رواه فی مسنده.

۹- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائی (سنة ۳۰۳). رواه فی كتاب: خصائص على.

۱۰- أبو يعلى أحمد بن على الموصلی (سنة ۳۰۶). رواه فی مسنده.

۱۱- أبو جعفر محمد بن جرير الطبری (سنة ۳۱۰). رواه فی مجلّد جمع فيه طرقه و ألفاظه.

۱۲- أبو القاسم عبد اللّه بن محمد البغوی (سنة ۳۱۷). رواه فی:

معجم الصّحابة.

۱۳- أبو محمّد يحيى بن صاعد (سنة ۳۱۸). ذكر روايته: الخوارزمی المكّی، فی كتاب: المناقب.

۱۴- أبو محمّد عبد الرحمن بن أبی حاتم (سنة ۳۲۷). ذکر روایته: ابن کثیر فی: تاریخه.

۱۵- أبو عمر أحمد بن محمّد بن عبد ربّه القرطبی (سنة ۳۲۸). ذکره فی کتابه: العقد.

۱۶- أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی (سنة ۳۳۰). رواه فی کتابه: الأمالی.

۱۷- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعید ابن عقدة (سنة ۳۳۳). رواه فی: کتاب الطیر.

۱۸- أبو الحسین علی بن الحسین المسعودی (سنة ۳۴۵). أثبته فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳

تاریخه: مروج الذهب.

۱۹- أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی. ذکر روایته الذهبی فی: المیزان، و ابن حجر فی: لسان المیزان.

۲۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی (سنة ۳۶۰). رواه فی:

المعجم الکبیر، و المعجم الأوسط.

۲۱- أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد الواسطی المعروف بابن السّقاء (سنة ۳۷۳). ذکر روایته: ابن المغازلی، و الذّهبی.

۲۲- أبو اللّیث نصر بن محمّد السّمرقندی (سنة ۳۷۶). رواه فی:

المجالس.

۲۳- أبو القاسم اسماعیل بن عبّاد الملقّب بالصاحب (سنة ۳۸۵). ذکر شعره فیه: الخوارزمی المکّی.

۲۴- أبو حفص عمر بن أحمد الواعظ ابن شاهین (سنة ۳۸۵). رواه فی جزء من حدیثه، و ذکر روایته: ابن المغازلی.

۲۵- أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی (سنة ۳۸۵)، أثبته فی کتابه:

العلل.

۲۶- أبو الحسن علی بن عمر ابن شاذان السکّری الحربی (سنة ۳۸۶). ذکر روایته: المحب الطبری فی: الریاض النضرة.

۲۷- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمّد ابن بطّة العکبری (سنة ۳۸۷). رواه فی: کتاب الإبانة.

۲۸- أبو بکر محمّد بن عمیر بن بکیر النّجار. رواه فی جزء له، و ذکر روایته: المحب الطبری و غیره.

۲۹- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه النیسابوری الحاکم (سنة ۴۰۵). رواه فی کتاب: المستدرک علی الصحیحین، و فی کتاب فی طرقه.

۳۰- أبو سعد عبد الملک بن محمّد النیسابوری الخرکوشی (سنة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴

۴۰۷). رواه فی: شرف المصطفی.

۳۱- أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی (سنة ۴۱۰). رواه فی کتاب فی طرقه.

۳۲- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانی (سنة ۴۳۰). رواه فی: حلیة الأولیاء، و فی: کتاب الطیر.

۳۳- أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان الخراسانی (سنة ۴۴۱). رواه فی کتاب طرق حدیث الطیر.

۳۴- أحمد بن مظفّر العطّار الفقیه الشافعی (سنة ۴۴۱). ذکر روایته:

ابن المغازلی فی: کتاب المناقب.

۳۵- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی (سنة ۴۵۸). ذکر روایته:

الخوارزمی المکّی فی کتاب المناقب.

۳۶- محمّد بن أحمد بن سهل المعروف بابن بشران (سنة ۴۶۲). ذکر روایته: ابن المغازلی.

۳۷- أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البرّ القرطبی (سنة ۴۶۳). رواه فی کتاب: بهجة المجالس.

۳۸- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی (سنة ۴۶۳). رواه فی:

تاریخ بغداد.

۳۹- أبو الحسن علی بن محمّد الجلّابی المعروف بابن المغازلی (سنة ۳۸۳). رواه فی کتاب المناقب.

۴۰- أبو المظفّر منصور بن محمّد السّمعانی (سنة ۴۸۹). رواه فی:

فضائل الصحابة.

۴۱- محیی السنّة أبو محمّد الحسین بن مسعود الفرّاء البغوی (سنة ۵۱۶). رواه فی: مصابیح السنّة.

۴۲- أبو الحسن رزین بن معاویة العبدری (سنة ۵۳۵). رواه فی کتاب:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵

الجمع بین الصحاح الستّة.

۴۳- محمّد بن علی بن إبراهیم النطنزی. رواه فی کتاب: الخصائص العلویّة.

۴۴- أبو المؤید الموفق بن أحمد الخوارزمی المکّی (سنة ۵۶۸). رواه فی: مناقب علی بن أبی طالب.

۴۵- عمر بن محمّد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا. رواه فی:

وسیلة المتعبّدین.

۴۶- أبو القاسم علی بن الحسن المعروف بابن عساکر (سنة ۵۷۱).

رواه فی: تاریخه.

۴۷- أبو السعادات المبارک بن محمّد المعروف بابن الأثیر الجزری (سنة ۶۰۶). رواه فی: جامع الأصول.

۴۸- أبو الحسن علی بن محمّد المعروف بابن الأثیر الجزری (سنة ۶۳۰). رواه فی: اسد الغابة.

۴۹- أبو عبد اللّه محمّد بن محمود المعروف بابن النّجار (سنة ۶۴۳).

رواه فی: تاریخه.

۵۰- أبو سالم محمّد بن طلحة القرشی (سنة ۶۵۲). أورده فی: مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول.

۵۱- شمس الدین أبو المظفر یوسف سبط ابن الجوزی (سنة ۶۵۴).

أورده فی: تذکرة خواص الامة.

۵۲- أبو عبد اللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی (سنة ۶۵۸). رواه فی: کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب.

۵۳- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری (سنة ۶۹۴). أثبته فی کتابیه: الریاض النضرة، و ذخائر العقبی.

۵۴- إبراهیم بن محمّد الحموینی (سنة ۷۲۲). رواه فی: فرائد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶

السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین.

۵۵- فخر الدین الهانسوی. أثبته فی: دستور الحقائق.

۵۶- ولیّ الدّین أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی. رواه فی: مشکاة المصابیح.

۵۷- أبو الحجّاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی (سنة ۷۴۲). رواه فی:

تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف.

۵۸- شمس الدین أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبی (سنة ۷۴۸).

رواه فی کتاب جمع فیه طرقه، و ذکره فی بعض تآلیفه.

۵۹- محمّد بن یوسف الزرندی (بضع و خمسین و سبعمائة). رواه فی:

نظم درر السمطین، و فی: معارج الوصول.

۶۰- شهاب الدین أحمد. رواه فی: توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل.

۶۱- شهاب الدین بن شمس الدین الزاولی الدولت‌آبادی الهندی ملک العلماء (سنة ۸۴۹). ذکره فی: هدایة السعداء.

۶۲- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی (سنة ۸۵۲). رواه فی: المطالب العالیة. و غیره.

۶۳- علی بن محمّد المعروف بابن الصبّاغ المالکی (سنة ۸۵۵). رواه فی: الفصول المهمّة فی معرفة الأئمة.

۶۴- حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی (سنة ۸۷۰). ذکره فی:

الفواتح فی شرح دیوان علی.

۶۵- عبد اللّه بن محمّد المطیری. رواه فی: الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبی و عترته الطاهرة.

۶۶- أحمد بن محمّد الحافی الحسینی. ذکره فی: التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷

۶۷- عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری. أثبته فی: نزهة المجالس و منتخب النفائس.

۶۸- فضل اللّه بن روزبهان الخنجی الشیرازی. أثبته فی: کتابه الباطل.

۶۹- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی (سنة ۹۱۱).

رواه فی: جمع الجوامع.

۷۰- أحمد بن محمّد المعروف بابن حجر المکی (سنة ۹۷۳). ذکره فی: المنح المکیة بشرح الهمزیة.

۷۱- علی بن حسام الدین المتقی الهندی (سنة ۹۷۵). رواه فی: کنز العمال.

۷۲- عباس الشهیر بمیرزا مخدوم الجرجانی (سنة ۹۹۵). أورده فی:

نواقض الروافض.

۷۳- إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی الیمنی الشافعی. رواه فی: الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء.

۷۴- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی (سنة ۱۰۰۰). رواه فی:

الأربعین.

۷۵- شیخ بن علی بن محمّد الجفری (سنة ۱۰۶۳). أثبته فی: کنز البراهین الکسبیّة.

۷۶- أبو مهدی عیسی بن محمّد الثعالبی (سنة ۱۰۸۰). ذکره فی:

مقالید الأسانید، نقلا عن الذهبی.

۷۷- حسام الدین بن محمّد بایزید السهارنفوری. أثبته فی: مرافض الروافض.

۷۸- المیرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی. نقله فی: مفتاح النجا، عن الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸

۷۹- محمّد صدر عالم. نقله فی: معارج العلی، عن الترمذی.

۸۰- ولیّ اللّه أحمد بن عبد الرحیم العمری (سنة ۱۱۷۶) والد (الدهلوی). أثبته فی: قرّة العینین، و ذکره فی: إزالة الخفا.

۸۱- محمّد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی (سنة ۱۱۸۲). أثبته فی:

الروضة الندیة.

۸۲- المولوی مبین بن محبّ اللّه السهالی اللکهنوی (سنة ۱۲۲۵). رواه فی: وسیلة النجاة.

۸۳- عبد العزیز بن ولی اللّه (الدّهلوی) المتوفی سنة (۱۲۳۹) و هو المخاطب. ذکره فی الرسالة التی موضوعها بیان عقیدة والده، و أثبته فی: بستان المحدثین، و فی فتاواه بجواب بعض السائلین.

۸۴- محمّد بن إسماعیل العمری (سنة ۱۲۴۷) و هو ابن أخ (الدهلوی). أورده فی: منصب الإمامة.

۸۵- المولوی حسن علی المحدّث، و هو تلمیذ (الدهلوی). نقله فی:

تفریح الأحباب، عن الترمذی.

۸۶- نور الدین السلیمانی، نزیل رامفور، رواه فی: الدر الیتیم.

۸۷- المولوی ولیّ اللّه بن حبیب اللّه السهالی اللکهنوی (سنة ۱۲۷۰).

رواه فی: مرآة المؤمنین.

۸۸- سلیمان بن إبراهیم البلخی القندوزی (سنة ۱۲۷۰). رواه فی:

ینابیع المودة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹

الفائدة الثّانیة فی أنّ ثلّة من الأعلام الرواة للحدیث هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) ص: ۳۹

ثمّ إنّ ثلّة من الأئمّة الأعلام المذکورین- فی الفائدة الأولی- هم من مشایخ إجازات والد (الدهلوی ...) فإنّه یروی عنهم بواسطة المشایخ السّبعة المشهورین بالحرمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین ... کما قال ... فی عبارته الآتیة.

و هؤلاء هم:

۱- أبو حنیفة النعمان بن ثابت.

۲- أحمد بن محمّد بن حنبل.

۳- أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی.

۴- عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

۵- أبو بکر أحمد بن عمرو البزّار.

۶- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی.

۷- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۸- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری.

۹- أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی.

۱۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۱۱- أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی.

۱۲- أبو عبد اللّه عبید اللّه بن محمّد ابن بطة العکبری.

۱۳- أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰

۱۴- أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الاصفهانی.

۱۵- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی.

۱۶- أبو عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر القرطبی.

۱۷- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۱۸- محیی السنة حسین بن مسعود البغوی.

۱۹- علی بن الحسن ابن عساکر الدمشقی.

۲۰- مجد الدین المبارک بن الأثیر الجزری.

۲۱- عز الدین علی بن الأثیر الجزری.

۲۲- محمّد بن محمود المعروف بابن النجار البغدادی.

۲۳- یوسف بن قزغلی المعروف بسبط ابن الجوزی.

۲۴- محبّ الدین أحمد بن عبد اللّه الطبری.

۲۵- أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموینی.

۲۶- ولی الدین محمّد بن عبد اللّه الخطیب التبریزی.

۲۷- أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی.

۲۸- شمس الدین محمد بن أحمد الذهبی.

۲۹- شهاب الدین أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۳۰- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۳۱- أحمد بن محمّد المعروف بابن حجر المکی.

۳۲- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

۳۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

فهؤلاء من رواة حدیث الطیر- أو المعترفین به- عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و الشیخ ولی اللّه والد (الدهلوی) یروی عنهم بواسطة مشایخه الذین یصفهم فی أوّل کتابه (الإرشاد إلی مهمّات الاسناد) بقوله:

«فصل- قد اتّصل سندی- و الحمد للّه- بسبعة من المشایخ الجلّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۱

الکرام، الأئمّة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمّد بن محمّد بن سلیمان الردانی المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، و الشیخ أحمد بن محمّد النخلی المکی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثمّ المکی.

و لکلّ واحد منهم رسالة جمع هو فیها- أو جمع له فیها- أسانیده المتنوّعة فی علوم شتّی:

أمّا البابلی، فأجازنی بجمیع ما فی (منتخب الأسانید) الذی جمعه الشیخ عیسی له، شیخنا الثقة الأمین أبو طاهر محمّد بن إبراهیم الکردی عن أبیه، و عن مشایخه الثلاثة الذین سردنا أسمائهم بعد أبیه، کلّهم عن البابلی.

و أمّا الشیخ عیسی، فناولنی (مقالید الأسانید) تألیفه شیخنا أبو طاهر، و أجازنی بجمیع ما فیه أبو طاهر عن الأربعة المذکورین عنه.

أمّا ابن سلیمان، فأجازنی بجمیع ما فی (صلة الخلف) تألیفه، شیخنا أبو طاهر مشافهة عن المصنف مکاتبة. ح و أجازنی بجمیع ما فیه ولده محمّد، وفد اللّه عنه. ح و أجازنی بجمیعه السیّد عمر ابن بنت الشیخ عبد اللّه بن سالم، عن جدّه، عنه.

و أمّا الکردی، فأخبرنی بجمیع (الأمم) تألیفه- سماعا علیه-: أبو طاهر، بقراءته علی أبیه المذکور.

و أمّا العجیمی فألّف الشیخ تاج الدین الدهّان (رسالة) ببسط فیها أسانیده، أجازنی بجمیع ما رواه العجیمی: أبو طاهر، عنه، و کان أبو طاهر قاری دروسه و أخص تلامذته، و قرأ علیه الستة بکمالها. ح سمعت من الشیخ تاج الدین القلعی الحنفی مفتی مکّة أوائل الستّة، و شیئا من مسند الدارمی، و موطّأ محمّد و آثاره، و أجازنی بسائرها و بجمیع ما تصح له روایته عن العجیمی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۲

أمّا النخلی فله (رسالة) فیها أسانیده، أجازنی بها أبو طاهر عنه. ح ناولنیها الشیخ عبد الرحمن النخلی ابن الشیخ أحمد المذکور، و أجازنی بها عن أبیه.

و أمّا البصری فألّف ولده الشیخ سالم (رسالة) أجازنی بها و بجمیع ما تصحّ له روایته: السید عمر عن جدّه الشیخ عبد اللّه المذکور. و سمعت عنه أوائل الکتب. ح أجازنی أبو طاهر عنه، و قد سمع منه أبو طاهر مسند الإمام أحمد بکماله عند قبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و قرأ علیه شمائل الترمذی بکماله، إلّا حدیث سمر النساء، فإنّه سمعه منه».

أقول:

فإذا راجعنا هذه الکتب التی جمع فیها أسانید هؤلاء المشایخ السّبعة وجدنا:

* أن (أبا حنیفة) من مشایخ الإجازة للشیخ إبراهیم الکردی- الذی هو أحد السّبعة- فإنّه یقول فی (الأمم لإیقاظ الهمم): «مسند الإمام أبی حنیفة- رضی اللّه عنه- للحسین بن محمّد بن خسرو البلخی، بالسند إلی الفخر ابن البخاری، عن أبی طاهر برکات بن إبراهیم الخشوعی الدمشقی عن مؤلّفه».

* و أن (أحمد بن حنبل) من مشایخ إجازة الشیخ عیسی المغربی- الذی هو أحد السّبعة- کما لا یخفی علی من راجع (مقالید الأسانید) حیث یذکر مسند أحمد بن حنبل، و طرقه فی روایته.

و أیضا: هو من مشایخ إبراهیم الکردی، فإنّه یقول فی (الأمم): «مسند الإمام أحمد بن محمّد بن حنبل الشیبانی- رضی اللّه عنه و شکر سعیه-:

سمعت طرفا منه علی شیخنا الإمام صفی الدین أحمد- روّح اللّه روحه- بسنده السابق إلی الفخر ابن البخاری: أنا أبو علی حنبل بن عبد اللّه بن الفرج المکبّر، أنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمّد بن عبد الواحد بن الحصین، أنا أبو علی الحسن ابن علی التمیمی المذهب الواعظ، أنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، ثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۳

عبد اللّه ابن الإمام أحمد، ثنی أبی».

و أیضا: هو من مشایخ الشیخ حسن العجیمی ... کما جاء فی (رسالة الدهّان) التی أسماها ب (کفایة المتطّلع لما ظهر و خفی من غالب مرویّات شیخنا العلّامة الحسن بن علی العجیمی الحنفی).

و أیضا: هو من مشایخ الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری- و هو أحد المشایخ السبعة- کما لا یخفی علی من راجع (رسالة) أسانیده المسمّاة ب (الإمداد بمعرفة علوّ الأسناد).

* و أنّ (الترمذی) من مشایخ الشیخ عیسی المغربی، کما لا یخفی علی من راجع (مقالید الأسانید) فإنّه یقول: «کتاب الجامع الکبیر لأبی عیسی الترمذی، أخبرنا به إجازة مع ما بآخره من العلل، عن شیوخه الثلاثة بسندهم، إلی ابن غازی، عن أبی عبد اللّه محمّد بن محمّد بن یحیی السرّاج عن أبیه، عن جدّه، عن أبی العبّاس أحمد بن قاسم بن عبد الرحمن القبّا- بفتح القاف و تشدید الموحّدة- عن یحیی بن محمّد بن عمر بن رشید، عن أبیه، عن شرف الدین محمّد بن عبد الخالق بن طرخان القرشی الاموی، عن أبی الحسن علی ابن نصر بن المبارک الأنصاری المکی المشهور بابن البنّا- لأنّ أباه کان بنّاء بالحرم الشریف.

ح و بسند الشهاب المرزوق إلی ابن مرزوق الحفید، عن أبی طیّب محمّد بن علوان التونسی عن أبی العبّاس أحمد العبرینی، عن أبی

عبد اللّه محمّد بن صالح، عن القاضی أبی قطران، عن أبی الحسن بن کوثر، قال هو- و ابن البنا-: أخبرنا أبو الفتح عبد الملک بن أبی سهل الکروخی، سماعا- بسماعه- من القاضی عامر بن محمود بن القاسم الأزدی قال: أخبرنا به أبو محمّد عبد الجبار بن محمّد الجراحی المروزی قال: حدّثنا أبو العباس محمّد ابن أحمد بن محبوب المحبوبی المروزی قال: أخبرنا به الحافظ أبو عیسی محمّد بن عیسی بن سورة الترمذی، فذکره».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۴

و أیضا: هو من مشایخ الکردی فی (الأمم).

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی فی (کفایة المتطلّع).

و أیضا: هو من مشایخ البصری فی (الامداد).

و أیضا: هو من مشایخ النخلی- و هو أحد السبعة- فی (الرسالة).

* و أنّ (عبد اللّه بن أحمد) من مشایخ: عیسی المغربی، و البصری، و العجیمی، و ذلک ظاهر لمن راجع أسانیدهم فی روایتهم لمسند أحمد بن حنبل.

* و أن (البزّار) من مشایخ الشیخ عیسی المغربی فی (مقالید الأسانید) و العجیمی کما فی (کفایة المتطلّع) حیث تذکر الأسانید إلی (مسند البزّار).

* و أن (النّسائی) من مشایخ الشیخ المغربی فی (مقالید الأسانید) و الکردی فی (الأمم)، و العجیمی کما فی (کفایة المتطلّع)، و البصری فی (الامداد)؛ و النخلی کما فی (الرسالة ...) و هذه عبارة (الأمم):

«سنن الحافظ أبی عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی- رحمه اللّه تعالی- سمعت طرفا منه علی شیخنا الإمام صفی الدین أحمد- قدّس سرّه- بسنده السابق إلی التنوخی، بسماعه علی أیّوب بن نعمة اللّه النابلسی، أنبأنا إسماعیل بن أحمد العراقی، عن عبد الرزاق بن إسماعیل القوینی أنا أبو محمّد عبد الرحمن بن حمد الدونی، أنا أبو النصر أحمد بن الحسین القاضی الدینوری المعروف بالکسّار، أنا الحافظ أبو بکر أحمد بن محمّد بن إسحاق القاضی الدینوری المعروف بابن السنی، أنا النسائی».

* و أن (أبا یعلی) من مشایخ المغربی، و العجیمی.

* و أن (الطبری) من مشایخ العجیمی، ففی (کفایة المتطلّع): «کتاب التاریخ الکبیر للإمام أبی جعفر محمد بن جریر الطبری، أخبر به عن العلّامة علی الأجهوری، عن السرّاج عمر بن الجائی عن قاضی القضاة زکریا الأنصاری، عن الشرف أبی الفتح محمّد ابن القاضی أبی بکر المراغی، عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۵

أبی الحسن علی بن محمّد بن أبی المجد الدمشقی، عن أبی محمّد القاسم ابن عساکر، عن أبی الحسن بن المقری، عن أبی الفتح ابن البطّی، عن أبی عبد اللّه محمّد بن فتوح الحمیدی، عن الإمام أبی عمر یوسف بن عبد البرّ و الحافظ أبی محمّد علی بن أحمد بن سعید بن حزم قالا: أخبرنا به أبو عمر أحمد بن محمّد بن الجوربی، عن أبی بکر أحمد بن الفضل بن العباس الدینوری قال: أخبرنا به مؤلّف الإمام أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، فذکره».

* و أن (المحاملی) من مشایخ المغربی حیث یذکر فی (مقالید الأسانید) إسناده إلی (أمالی المحاملی).

* و أن (الطبرانی) من مشایخ المغربی، حیث یذکر فی (مقالید الأسانید) إسناده إلی (المعاجم الثلاثة) للطبرانی.

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی، کما فی (کفایة المتطلّع).

و أیضا: هو من مشایخ البصری، کما فی (الامداد).

و أیضا: هو من مشایخ الکردی کما فی (الأمم).

* و أن (الدار قطنی) من مشایخ الشیخ عیسی المغربی، کما فی (مقالید الأسانید) فی روایة (سنن الدار قطنی).

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی، کما فی (کفایة المتطلّع) فی سند روایة الکتاب المذکور.

و أیضا: هو من مشایخ البصری کما فی (الإمداد) و الکردی کما فی (الأمم).

* و أن (ابن بطة) من مشایخ الشیخ المغربی، لأنّ ابن بطة من مشایخ الجلال السیوطی کما فی (زاد المسیر) له، و المغربی یروی بالاسناد (زاد المسیر) بکماله، فکلّ من کان شیخا للسیوطی فیه فهو شیخ للمغربی، و علیه یکون (ابن بطة) من مشایخ (المغربی) الذی هو أحد المشایخ السبعة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۶

* و أن (الحاکم) من مشایخ المغربی فی (مقالید الأسانید) حیث یذکر طریقه إلی (صحیح الحاکم، و هو المستدرک).

و أیضا: هو من مشایخ الکردی فی (الأمم) حیث یقول: «المستدرک للحاکم، هو الحافظ أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه النیسابوری، بالسند إلی ابن المقیّر، عن أبی الفضل أحمد بن طاهر المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی ابن خلف الشیرازی، عن الحاکم، به و سائر کتبه».

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی کما فی (کفایة المتطلّع).

و أیضا: هو من مشایخ البصری فی (الامداد) یرویه بالسند المتقدّم عن (الأمم).

* و أن (أبا نعیم) شیخ الشیخ المغربی، کما فی (مقالید الأسانید) و الکردی کما فی (الأمم) و العجیمی کما فی (کفایة المتطلّع) و البصری کما فی (الامداد). قال الأخیر:

«و أما الحلیة لأبی نعیم، فبالسند إلی الفخر ابن البخاری، عن ابن اللبّان، عن الحدّاد، عنه».

* و أن (البیهقی) من مشایخ الشیخ المغربی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و النخلی.

* و أن (ابن عبد البرّ) من مشایخ المغربی، و العجیمی، حیث یذکر الإسناد إلی کتاب (الاستیعاب) له.

* و أن (الخطیب البغدادی) من مشایخ المغربی، و العجیمی.

* و أن (البغوی) من مشایخ المغربی، لکونه من مشایخ أبی زید عبد الرحمن بن محمّد بن مخلوف الثعالبی کما فی کتاب (غنیمة الوافد و بغیة الطالب الماجد) لأبی زید المذکور، و هذا الکتاب یرویه الشیخ المغربی بالإجازة فی (مقالید الأسانید)، فکلّ من ذکر فی کتاب (غنیمة الوافد) شیخا لأبی زید فهو من مشایخ الشیخ المغربی، و منهم البغوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۷

و أیضا: هو من مشایخ الکردی، فقد جاء فی (الأمم): «معالم التنزیل للحافظ أبی محمد الحسین بن مسعود البغوی، الملّقب بمحیی الدین و السنّة، و سائر تصانیفه کشرح السنّة و المصابیح، بالإسناد إلی الفخر ابن البخاری، عن فضل اللّه بن أبی سعد النوقانی، عن البغوی».

و أیضا: هو من مشایخ العجیمی، کما فی (کفایة المتطلّع).

و أیضا: هو من مشایخ البصری، کما فی (الإمداد).

* و أن (ابن عساکر) من مشایخ العجیمی. قال فی (کفایة المتطلّع):

«تاریخ دمشق للإمام الحافظ أبی القاسم علی بن الحسن بن هبة اللّه بن عساکر الدمشقی- رحمه اللّه تعالی- أخبر به عن العلّامة الشهاب أحمد الخفاجی، عن الشیخ حسن الکرخی، عن شیخ الإسلام زکریا بن محمّد الأنصاری، عن الحافظ تقی الدین محمّد بن فهد المکّی، عن ام عبد اللّه عائشة بنت محمّد بن عبد الهادی المقدسیة، عن محمّد بن محمّد بن الشیرازی، عن جدّه محمّد الشیرازی، عن مؤلّفه».

* و أن (مجد الدين ابن الأثير) من مشايخ العجيمى، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (جامع الأصول) له.

* و أن (عز الدين ابن الأثير) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (اسد الغابة) له.

* و أن (ابن النجّار) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (تاريخ المدينة) له.

* و أن (سبط ابن الجوزى) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى كتاب (مرآة الزمان) له.

* و أن (المحبّ الطبرى) من مشايخ العجيمى كذلك، فقد ذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (الرياض النضرة) له.

* و أن (الحموينى) من مشايخ العجيمى كذلك، لكون الحموينى فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۸

طريق إسناد العجيمى إلى كتاب (الحاوى) و كتاب (اللباب) و كلاهما لعبد الغفار بن عبد الكريم القزوينى، فقد جاء فى (كفاية المتطلّع) ما نصه:

«كتاب الحاوى، و اللباب و شرحه العجاب، و غير ذلك، للعلّامة نجم الدين عبد الغفار بن عبد الكريم القزوينى، أخبر بها عن الشيخ أحمد العجل، عن الإمام يحيى الطبرى، عن الحافظ عبد العزيز ابن فهد، و الحفاظ عبد الرحمن بن أبى بكر السيوطى، عن المشايخ الثلاثة خاتمة الحفاظ شهاب الدين أحمد بن على بن حجر العسقلانى، و القاضى كمال الدين أبى الفضل محمّد، و أخته أم الكمال كمالية، ابنى العلّامة نجم الدين محمّد بن أبى بكر المرجانى: زاد العز ابن فهد فقال: و المسندة الأصلية أم الفضل هاجر ابنة المحدّث شرف الدين محمّد بن محمّد بن أبى بكر المقدسى، زاد الحافظ السيوطى فقال: و خليل بن عبد القادر بن جلال الدين النابلسى، و فاطمة بنت أبى القاسم ابن على البسرى، قالوا جميعا: أخبرنا مسند الشام زين الدين أبو هريرة عبد الرحمن، عن الحافظ شمس الدين محمّد بن أحمد بن عثمان الذهبى، عن أبى المجامع إبراهيم بن محمّد بن حمويه الجوينى، عن مؤلّفه العلّامة».

و قد ظهر من هذا الإسناد أن الحموينى من مشايخ ابن حجر العسقلانى و السيوطى بل و الذهبى.

* و أن (الخطيب التبريزى) من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (مشكاة المصابيح).

* و أن (المزّى) من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (تهذيب الكمال).

و أيضا: هو من مشايخ المغربى فى (مقاليد الأسانيد).

* و أن (الذهبى) من مشايخ العجيمى، فقد جاء فى (كفاية المتطلّع):

«تواريخ الحافظ الكبير شمس الدين محمّد بن أحمد بن عثمان الذهبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۹

الدمشقى، أخبر بها عن الشيخ محمّد بن علاء الدين البابلى، عن المعمر محمّد حجازى الشعرانى، عن المعمر محمّد بن أركماس، عن الحافظ أحمد ابن حجر العسقلانى قال: أخبرنا به جماعة منهم ابن مؤلّفها المسند أبو هريرة عبد الرحمن، عن والده الحافظ»....

* و أن (ابن حجر العسقلانى) من مشايخ الشيخ عيسى المغربى، فقد جاء فى (مقاليد الأسانيد): «و أمّا فتح البارى و مقدّمته للحافظ أبى الفضل ابن حجر، فأخبرنا بهما سماعا و قراءة لكثير منهما و إجازة لسائرهما، عن أعلامه الثلاثة، بسندهم إلى ابن غازى، عن الحافظ شمس الدين محمّد بن عبد الرحمن السخاوى، و الحافظ أبى عمرو عثمان الديمى. ح و بسندهم إلى شيخ الإسلام زكريا الأنصارى قالوا ثلاثتهم: أخبرنا الحافظ أبو الفضل شهاب الدين أحمد بن على بن حجر العسقلانى- رحمه اللّه- بهما و بجميع تصانيفه، فذكرهما».

و أيضا: هو من مشايخ الكردى كما فى (الأمم) فى طريق رواية صحيح البخارى.

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، حيث يذكر فى (كفاية المتطلّع) إسناده إلى (فتح البارى).

و أيضا: هو من مشايخ البصرى كما فى (الإمداد).

و أيضا: هو من مشايخ النخلى، كما فى (رسالته).

* ثمّ إنّ (السيوطى) من مشايخ المشايخ السبعة كلّهم، فقد جاء فى (الإرشاد إلى مهمّات الإسناد): «فصل- سند هؤلاء المشايخ السبعة ينتهى إلى الإمامين الحافظين القدوتين الشهيرين بشيخ الإسلام: زين الدين زكريا، و الشيخ جلال الدين السيوطى»....

* و أمّا (ابن حجر المكّى) فمن مشايخ الكردى، كما فى (الأمم) فى ذكر طريق رواية صحيح البخارى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۰

و أيضا: هو من مشايخ العجيمى، فقد ذكر طريق روايته (شرح الهمزية) و (شرح الشمائل) لابن حجر المكّى.

و أيضا: هو من مشايخ البصرى كما فى (الإمداد) و النخلى كما فى (رسالته).

* و أمّا (على المتقى الهندى) فمن مشايخ العجيمى، ففى (كفاية المتطلّع): «كتابا التبويبين للجامع الكبير و الصغير المذكورين مع زيادة فى الكبير، للإمام العلّامة قبلة أهل السلوك نور الدين على بن حسام الدين المتّقى- رحمه اللّه تعالى- أخبر بهما و سائر مؤلفاته عن العلّامة على ابن الامام عبد القادر الطبرى المكّى، عن صهره الشيخ محمّد عارف عن والده شيخ أهل العرفان عبد الوهاب بن ولى اللّه الهندى، عن مؤلّفها أستاذه العارف باللّه تعالى الشيخ على بن حسام الدين المتقى، فذكرها».

* و أمّا (جمال الدين المحدّث الشيرازى) فهو من مشايخ الشيخ عبد اللّه البصرى فى (الإمداد) فقد وقع فى طريق روايته (مشكاة المصابيح) الخطيب التبريزى، كما لا يخفى على من راجعه.

أقول:

فالعجب كلّ العجب من (الدهلوى)، حيث أنه كذّب هذا الحديث الشريف، و لم يدر أنّه رواه طائفة من كبار شيوخ مشايخ والده، و حدّث به جماعة من أساتذة أساتذته! فليت شعرى كيف أعرض عن هذا الحديث و حاد، فأبطل فخار والده النقّاد، باتّصال سنده إلى شيوخه السبعة الأمجاد، و أظهر أنّ شيوخهم رواة لموضوعات الروايات و الأخبار، و مفتراة الأحاديث و الآثار؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۱

الفائدة الثالثة فى ذكر من جمع طرقه و أفراده بالتأليف ... ص: ۵۱

اشارة

لقد أفرد جماعة من أعلام المحدّثين الكبار حديث الطير بالتأليف، و جمعوا طرقه و أسانيده فى كتب مفردة و مؤلّفات خاصّة، و منهم:

۱- أبو جعفر محمد بن جرير الطبرى، ذكره ابن كثير الشامى فى تاريخه [۱].

۲- أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد المعروف بابن عقدة، ذكره ابن شهرآشوب [۲].

۳- أبو عبد اللّه الحاكم، ذكره الكنجى [۳]، و ابن تيميّة [۴]، و العسقلانى [۵].

۴- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الأصبهانى، ذكره ابن تيميّة [۶]، و العسقلانى [۷] و ابن حجر المكى [۸].

۵- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانى، ذكره ابن تيميّة [۹] نقلا عن أبى موسى المدينى.

---

[۱] البداية و النهاية ۷/ ۳۵۴.

[۲] مناقب آل أبى طالب ۲/ ۲۸۲.

[۳] كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۱۵۲.

[۴] منهاج السنة ۴/ ۹۹.

[۵] لسان الميزان ۱/ ۴۲.

[۶] منهاج السنة ۴/ ۹۹.

[۷] لسان الميزان ۱/ ۴۲.

[۸] المنح المكية فی شرح الهمزية.

[۹] منهاج السنة ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۲

۶- أبو طاهر محمّد بن أحمد المعروف بابن حمدان، ذكره الذهبی [۱] و ابن كثير فی تاريخه [۲] و السيوطی [۳].

۷- شمس الدين محمد بن أحمد الذهبی، نصّ علی ذلک هو بنفسه [۴].

وجوه دلالة ذلک علی اعتبار الحديث ... ص: ۵۲

اشارة

و إفراد هؤلاء الأئمة هذا الحديث بالتأليف و جمعهم أسانيده فی كتاب مفرد يدل علی اعتباره و بطلان تقوّلات (الدّهلوی) و نظرائه من وجوه:

۱- الظنّ القوی بصدوره ... ص: ۵۲

إنّ كثرة طرقه و رواته- بحيث أفرد بالتأليف- يوجب الظنّ المتاخم لليقين بصدقه و صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلم، إذ يستحيل- عادة- اجتماع هذه الكثرة من الرواة فی الطبقات المختلفة و تواطؤهم علی الكذب.

و لقد كان من الجدير ب (الدهلوی) الوقوف علی هذه التآليف القيّمة قبل التفوّه بالقدح فی هذا الحديث الشريف، إلّا أنّ تصديه لشؤون الزعامة و الرئاسة!! حال دون إتعاب نفسه فی البحث عنها و التحقيق فی هذا المضمار...

۲- صحّته ... ص: ۵۲

قال السّبكی بترجمة الحاكم النيسابوری صاحب المستدرک فی مقام

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۱۲.

[۲] البداية و النهاية ۷/ ۳۵۴.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۲۶.

[۴] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۳

الدفاع عنه:

«ثم ذكر ابن طاهر أنه رأی بخط الحاكم حديث الطير فی جزء ضخم جمعه، قال: و قد كتبته للتعجب. قلت: و غاية جمع هذا الحديث أن يدل علی أنّ الحاكم يحكم بصحته، و لولا ذلک لما استودعه المستدرک، و لا يدل ذلک منه علی تقديم علی رضی اللّه عنه علی

شیخ المهاجرین و الأنصار أبی بکر الصدیق رضی اللّه عنه، إذ له معارض أقوی لا یقدر علی دفعه، و کیف یظن بالحاکم- مع سعة حفظه- تقدیم علی؟ و من قدّمه علی أبی بکر فقد طعن علی المهاجرین و الأنصار، فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بالحاکم» [۱].

فظهر- إذن- أنّ جمع هذا الحدیث یدلّ علی الحکم بصحته، فالجامعون طرقه یحکمون بصحته، و لو لا ذلک لما استودعه الحاکم کتابه المستدرک علی الصحیحین...

۳- حسنه ... ص: ۵۳

و لو سلّمنا- علی سبیل التنزّل- عدم دلالة جمع الطّرق علی الحکم بالصحّة، لکنّه یدلّ علی کثرة طرقه و أسانیده علی کلّ حال، و من المعلوم أنّ تعدّد طرق الحدیث یبلغ به درجة الحسن، و إن لم یکن کلّ واحد واحد منها حسنا، فلا أقل من أن یکون حدیث الطیر حسنا.

أمّا حسن الحدیث باعتبار کثرة طرقه فذلک أمر مسلّم به لدی المحققین، و الشواهد علیه فی کلماتهم کثیرة جدا:

قال المنّاوی بشرح

(أحبّ الأدیان إلی اللّه الحنیفیّة السمحة)

: «قال الهیثمی: فیه عبد اللّه بن إبراهیم الغفاری، منکر الحدیث، قال قیل یا رسول اللّه: أیّ الأدیان أحب إلی اللّه؟ فذکره. و قال شیخنا العراقی: فیه محمد بن

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۴/ ۱۶۵.

إسحاق، رواه بالعنعنة، أی و هو یدلّس عن الضعفاء، فلا یحتج إلّا بما صرّح فیه بالتحدیث. انتهی، قال العلائی: لکن له طرق لا ینزل عن درجة الحسن بانضمامها» [۱].

و قال المناوی بشرح (أحب الطّعام إلی اللّه): «قال البیهقی- بعد ما عزاه للطبرانی و أبی یعلی-: فیه عبد المجید بن أبی رواد، و فیه ضعف. و قال الزین العراقی: إسناده حسن. انتهی، و لعلّه باعتبار طرقه، و إلّا فقد قال البیهقی عقب تخریجه ما نصّه: تفرّد به عبد المجید بن عبد العزیز بن أبی روّاد عن ابن جریج. انتهی، و عبد المجید أورده الذهبی فی الضعفاء و المتروکین، و قال المنذری: رواه أبو یعلی، و الطبرانی، و أبو الشیخ فی الثواب، کلّهم من روایة عبد المجید بن أبی روّاد و قد وثّق، قال: لکن فی الحدیث نکارة. انتهی» [۲].

و قال بشرح (اطلبوا العلم و لو بالصین): «... و حکم ابن الجوزی بوضعه، و نوزع بقول المزی: له طرق ربما یصل بمجموعها إلی الحسن» [۳].

۴- قوّته ... ص: ۵۴

و لو سلّمنا عدم وصول حدیث الطّیر بتعدّد طرقه إلی درجة الحسن، و أنّه لا یحتج بشیء من طرقه بمفرده، لکن المقرر لدی أهل السنة أنّ الطرق یقوّی بعضها بعضا، فیتقوّی المتن بذلک و یصلح للاحتجاج و الاستدلال، و الشواهد علی هذه القاعدة المقررة کثیرة:

قال ابن حجر العسقلانی بشرح حدیث الولایة من حدیث بریدة: «و أخرج أحمد أیضا هذا الحدیث من طریق أجلح الکندی عن عبد اللّه بن بریدة بطوله، و زاد فی آخره: لا تقع فی علی فإنه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی. و

أخرجه

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۶۹

[۲] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۷۲

[۳] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۴۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۵

أحمد أیضا و النسائی، من طریق سعد بن عبیدة، عن عبد اللّه بن بریدة مختصرا، و فی آخره: فإذا النبی صلّی اللّه علیه و سلم قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیه. أخرجه الحاکم

من هذا الوجه مطولا، و فیه قصة الجاریة نحو روایة عبد الجلیل. و هذه طرق یقوی بعضها ببعض» [۱].

و قال ابن الوزیر فی کلامه حول حدیث (یحمل هذا العلم من کلّ خلف عدوله) قال: «و قد یکثر الطرق الضعیفة فیقوی المتن علی حسب ذلک الضعف فی القلة و الکثرة، کما یعرف ذلک من عرف کلام أهل هذا العلم فی مراتب التجریح و التعدیل» [۲].

و قال المناوی بشرح (آفة العلم النسیان): «... و ظاهر اقتصار المصنف علی عزوه لابن أبی شیبة من طریقیه: أنه لا یعرف لغیره و الّا لذکره تقویة لهما، لکونه معلولا، و الأمر بخلافه، فقد رواه بتمامه من هذا الوجه: الدارمی فی مسنده، و العسکری فی الأمثال، عن الأعمش. و

رواه عنه ابن عدی من عدة طرق بلفظ: آفة العلم النسیان و إضاعته أن تحدّث به من لیس له بأهل

، و

رواه من طریق عن قیس بن الربیع بلفظ: و إضاعته أن تضعه عند غیر أهله

. و

روی صدره عن ابن مسعود أیضا البیهقی فی المدخل، قال الحافظ العراقی: و رواه مطین فی مسنده من حدیث علی بلفظ: آفة الحدیث الکذب و آفة العلم النسیان.

فکان ینبغی للمصنف الإکثار من مخرجیه إشارة إلی تقویته» [۳].

۵- صیانته عن الطعن ... ص: ۵۵

إن تعدّد طرق الحدیث و کثرة مخرجیه یصونه عن ورود الطعن فیه، فقد

[۱] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۵۴ کتاب المغازی.

[۲] الروض الباسم فی الذب عن سنة أبی القاسم: ۳۲.

[۳] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۶

قال المناوی بشرح (اتق اللّه حیثما کنت): «... أکثر المصنف- رحمه اللّه- من مخرجیه إشارة إلی ردّ الطعن فیه» [۱].

و علی هذا الأساس نقول: إن کثرة طرق حدیث الطیر و رواته و مخرجیه- حتی أفرد جماعة لجمعها مصنفات خاصّة- کافیة لردّ طعن (الدهلوی) فیه. و للّه الحمد علی ذلک.

۶- لو کان فیه شیء لبیّنوا ... ص: ۵۶

قال الـذهبی بترجمـة أبی زرعة ما نصّه: «قلت: له التصانیف الکثیرة، یروی فیها المناکیر کغیره من الحفاظ و لا یبیّن حالها، و ذلک مما یزری بالحافظ» [۲].

و علی ضوء هـذا الکلام نقول: إذا کان روایـة المناکیر مع عدم تبیین حالها یزری بالحافظ، فإن تصـنیف الکتاب حول حدیث موضوع مع عـدم تبیین حـاله یزری به بالأولویـة، بل یؤدّی به إلی السـقوط الفظیع و الوهن الشـنیع، و کیف یظن بمثل ابن جریر الطبری، و ابن عقدة، و الحاکم أن یصنّفوا فی هذا الحدیث و یجمعوا طرقه و لا یبیّنوا حاله إن کان فیه شیء؟! فمعاذ اللّه أن یظنّ ذلک بهم...

۷- لو کان باطلا لما کتبوه ... ص: ۵۶

قال السبکی بترجمة الحاکم بعد عبارته التی تقدّم نقلها:

«ثمّ ینبغی أن یتعجب من ابن طـاهر فی کتـابته هـذا الجزء، مع اعتقـاده بطلان الحـدیث، مع أن کتابته سـبب شـیاع هـذا الخبر الباطل و اغترار الجهّال به،

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۲۰.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۷

أکثر مما یتعجّب من الحاکم ممن یخرجه و هو یعتقد صحته» [۱].

و علی ضوء هذا الکلام نقول: إن جلالة هؤلاء- المصـنّفین فی حدیث الطیر- وسعة حفظهم و عظمة شأنهم ... کلّ ذلک یمنع من أن یکتبوا هـذا الحـدیث و یجمعوا طرقه مع اعتقـادهم بطلانه، فهم- إذن- یعتقـدون بصـحّته و یعترفون بمفاده، و هـذا کاف لإثبات هـذا الحدیث، و بطلان شبهة (الدهلوی)، و اللّه الموفّق.

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۴/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۸

الفائدة الرّابعة فی ذکر من أورده بصیغة الجزم و أرسله إرسال المسلّم ... ص: ۵۸

اشارة

لقد أورد جماعة من الأعلام حدیث الطیر و نسبوه إلی سیدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بصیغة الجزم، و سیأتی أن ذلک یدلّ علی صحّته أو حسنه ... و من هؤلاء.

۱-

أبو الحسن المسعودی، حیث قال فی عداد فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «ثمّ دعاؤه- یعنی النبی علیه السلام- و قد قدّم إلیه أنس الطائر:

اللهم أدخل إلیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی، إلی آخر الحدیث.

فهذا و غیره من فضائله و ما اجتمع فیه من الخصال مما تفرّق فی غیره» [۱].

۲- ابن عبد البرّ، حیث قال: «اهدی للنبی صلّی اللّه علیه و سلم طوائر ... إلخ» [۲].

۳- محمد بن طلحة، حیث قال: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و قد احضر الیه الطیر لیأکله» [...- ۳].

۴-

الصفوری، حیث قال: «قال أنس رضی اللّه عنه: قدّمت للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم طعاما، فسمّی و أکل لقمة و قال: اللهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ» [... ۴].

---

[۱] مروج الذهب ۱/ ۷۱۱.

[۲] بهجة المجالس.

[۳] مطالب السؤول: ۴۲.

[۴] نزهة المجالس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۵۹

۵- ابن روزبهان، حیث قال: «حدیث الطیر مشهور، و هو فضیلة عظیمة و منقبة جسیمة، و لکن لا تدل علی النص» [۱].

۶- الخفری، حیث قال: «اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر ... إلخ» [۲].

۷- شاه ولی اللّه، حیث قال: «قدّم لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرخ مشوی ... إلخ» [۳].

ذکر الحدیث بصیغة الجزم حکم بالصحّة أو الحسن ... ص: ۵۹

: هذا، و قد تقرر لدی المحدّثین و رواة الأخبار: أن ذکر الحدیث بصیغة الجزم حکم بصحّته أو حسنه، و إذا لم یکن حسنا أو صحیحا لا یذکر کذلک، و قد نصّ علی ذلک جماعة:

قال النووی: «قال العلماء: ینبغی لمن أراد روایة الحدیث أو ذکره أن ینظر، فإن کان صحیحا أو حسنا قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم کذا أو فعله، أو نحو ذلک من صیغ الجزم، و إن کان ضعیفا فلا یقل: قال، أو فعل، أو أمر، أو نهی أو شبه ذلک من صیغ الجزم، بل یقول: روی عنه کذا، و جاء عنه کذا، أو یروی، أو یذکر، أو یحکی، أو یقال، أو بلغنا، أو ما أشبهه، و اللّه أعلم» [۴].

و قال السیوطی فی الکلام علی تعلیقات الصحیحین ما نصّه: «فما کان منه بصیغة الجزم کقال، أو فعل، أو أمر، و روی و ذکر فلان، فهو حکم بصحته عن المضاف إلیه، لأنّه لا یستجیز أن یجزم بذلک عنه إلّا و قد صحّ عنده

---

[۱] إبطال الباطل مخطوط.

[۲] کنز البراهین الکسبیّة.

[۳] قرة العینین فی تفضیل الشیخین.

[۴] المنهاج- شرح صحیح مسلم ۱/ ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۰

عنه» [۱].

و قال- بعد أن ذکر وضع ما یروی عن أبی بن کعب فی فضل القرآن سورة سورة-: «و قد أخطأ من ذکره من المفسّرین فی تفسیره: کالثعلبی، و الواحدی، و الزمخشری، و البیضاوی. قال العراقی: لکن من أبرز إسناده منهم- کالأوّلین- فهو أبسط لعذره، إذ أحال ناظره

علی الکشف عن سنده، و إن کان لا یجوز له السکوت علیه. و أمّا من لم یبرز سنده و أورده بصیغة الجزم فخطؤه أفحش» [۲].

و کیف یظنّ بهؤلاء الأعلام أن یذکروا حدیث الطیر بصیغة الجزم مع اعتقادهم عدم صحّته أو حسنه، فیکونوا قد ارتکبوا هذا الخطأ الفاحش الذی لا یغتفر؟

---

[۱] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۹۰.

[۲] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۱

الفائدة الخامسة فی ذکر الکتب التی أخرج فیها و هی من مرویّات علمائهم ... ص: ۶۱

اشارة

لقد أخرج حدیث الطیر فی جملة من الکتب المشهورة و الأسفار المعتبرة، التی یرویها کبار العلماء الأعلام، و یذکرونها فی سلاسل إجازاتهم ... و منها:

۱- مناقب أمیر المؤمنین، لأحمد بن حنبل.

۲- الجامع الصحیح، لمحمد بن عیسی الترمذی.

۳- زوائد المناقب، لأحمد بن حنبل، روایة ابنه عبد اللّه.

۴- المسند، لأبی یعلی الموصلی.

۵- العلل، لأبی الحسن الدار قطنی.

۶- الإبانة، لأبن بطّة.

۷- المستدرک، لأبی عبد اللّه الحاکم.

۸- حلیة الأولیاء، لأبی نعیم الأصبهانی.

۹- بهجة المجالس، لأبن عبد البرّ القرطبی.

۱۰- تاریخ بغداد، لأبی بکر الخطیب.

۱۱- مصابیح السنّة، لمحیی السنة البغوی.

۱۲- الجمع بین الصحاح الستة، لرزین العبدری.

۱۳- تاریخ دمشق، لابن عساکر الدمشقی.

۱۴- جامع الأصول، لابن الأثیر الجزری.

۱۵- اسد الغابة، لابن الأثیر الجزری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۲

۱۶- الریاض النضرة، لمحبّ الدین الطبری.

۱۷- ذخائر العقبی، لمحب الدین الطبری.

۱۸- مشکاة المصابیح، للخطیب التبریزی.

۱۹- تحفة الأشراف، لأبی الحجّاج المزی.

۲۰- تذکرة الحفّاظ، لشمس الدین الذهبی.

۲۱- لسان المیزان، لابن حجر العسقلانی.

۲۲- جمع الجوامع، لجلال الدین السیوطی.

۲۳- المنح المکیّة، لابن حجر المکی.

۲۴- کنز العمال، لعلی المتقی الهندی.

أما المناقب لأحمد ...: ص: ۶۲

فهو من مرویّات السیوطی مع غیره من مصنفات أحمد، قال السیوطی فی (زاد المسیر):

«مسند الإمام احمد بن حنبل:

أخبرنی شیخنا الإمام تقی الدین الشمنی- بقراءتی علیه لنحو الثلث الأول منه و إجازة لباقیه-، و شیخنا قاضی القضاة عز الدین أبو البرکات أحمد ابن قاضی القضاة برهان الدین إبراهیم ابن قاضی القضاة ناصر الدین نصر اللّه الکنانی الحنبلی، و أولاد خاله الشهاب أحمد و إلف و نشوان أولاد الجمال عبد اللّه بن قاضی القضاة علاء الدین علی الکنانی الحنبلی،- سماعا علی الأربعة لثلاثیاته و إجازة منه لسائره- قالوا: نا الجمال عبد اللّه المذکور- قال الثلاثة: سماعا لجمیعه، و قالت إلف و نشوان: سماعا للثلاثیات و إجازة لسائره- قال: أنا علاء الدین ابو الحسن علی بن أحمد العرضی، قال أخبرتنا به زینب بنت مکی بن علی الدین الحرّانیة- سماعا- و الفخر بن البخاری إجازة.

ح و أنبأنی عالیا محمد بن مقبل عن الصلاح بن أبی عمر قال: أنا الفخر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۳

ابن البخاری سماعا.

قالا: أبو علی حنبل ابن عبد اللّه ابن الفرج المکبر، أنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن عبد الواحد بن الحصین، أنا أبو علی الحسن التمیمی المذهب الواعظ، أنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، قال: ثنا عبد اللّه بن الإمام أحمد قال: حدثنی به أبی.

ح و به إلی الفخر بن البخاری، عن أبی الیمن الکندی، عن أبی بکر محمد بن عبد الباقی الأنصاری، عن الحسن بن علی الجوهری، عن أبی بکر القطیعی.

قال السرّاج القزوینی: نروی بهذا الإسناد جمیع مصنفات الإمام أحمد و مصنفات ولده عبد اللّه- سماعا لبعضها و إجازة لسائرها- من کلّ شیخ لمن روی عنه من المذکورین».

هذا، و لا یخفی أن (زاد المسیر) من مرویّات أبی مهدی الثعالبی، فالمناقب من مرویات الثعالبی أیضا.

و أمّا جامع الترمذی ...: ص: ۶۳

فهو من مرویّات: السیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و النخلی، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، و قد سمعت آنفا عبارات الثعالبی و الکردی و العجیمی و البصری و النخلی، و إلیک عبارات سائرهم: قال السیوطی فی (زاد المسیر):

«الجامع للتّرمذی: أخبرنی به السیّدان أبو العباس أحمد بن عبد القادر ابن محمد بن طریق الساوی- بقراءتی علیه لبعضه و إجازة

لباقیه- و أبو الفضل محمد بن عمر بن حصین الأزهری- إجازة- قالا: أنا به أبو إسحاق التنوخی- قال الأول إجازة، و الثانی سماعا لبعضه و إجازة لباقیه- قال: أنا به أبو الحسن علی بن محمد بن محمود بن جامع البندنیجی، أنا أبو منصور محمد بن علی ابن عبد الصمد البغدادی المعروف بابن الهنی، أنا الحافظ أبو محمد عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۴

العزیز بن محمود بن الأخضر، أنا أبو الفتح عبد الملک بن أبی سهل بن أبی القاسم الکروخی.

قال البندنیجی: و أنا به عالیا أبو محمد عبد الخالق بن الأنجب البشتبری- إجازة- عن الکروخی، قال: أنا أبو عامر محمود بن القاسم الأزدی، و أبو بکر أحمد بن عبد الصمد الفورجی، قالا: أنا أبو محمد عبد الجبار بن محمد بن عبد اللّه بن الجراح المروزی، أنا أبو العباس محمد بن أحمد بن محبوب، أنا الترمذی».

و قال محمد الأمیر فی (رسالة الأسانید): «و أمّا الجامع للحافظ أبی عیسی الترمذی، فأرویه مسلسلا بالصّوفیّة عن شیخنا الشیخ عن الصمیدی الصوفی، عن شیخه الشیخ عقیلة المکی الصوفی، عن الشیخ حسن العجیمی الصوفی، عن الشیخ أحمد بن محمد القشاشی الصوفی، عن شیخه الشیخ أحمد بن علی الشناوی الصوفی، عن والده الشیخ علی بن عبد القدوس الشناوی الصوفی، عن الشیخ عبد الوهاب الشعرانی الصوفی، عن الشیخ زکریا بن محمد الفقیه الصوفی، عن العارف باللّه تعالی زین الدین المراغی العثمانی الصوفی، عن أستاذ الصّوفیة شرف الدین إسماعیل بن إبراهیم الجبرتی العقیلی الصوفی، عن المسند أبی الحسن علی بن عمر الدابی الصوفی، عن أستاذ أهل التحقیق الشیخ محبّ الدین محمد بن علی ابن عربی الطائی الحاتمی الصوفی، عن شیخ الشیوخ عبد الوهاب بن علی بن سکینة البغدادی الصوفی، عن أبی الفتح عبد الملک بن عبد اللّه الکروخی الصوفی، عن شیخه المحقق الحافظ أبی إسماعیل عبد اللّه بن محمد الأنصاری الهروی شیخ الإسلام الصوفی، عن عبد الجبار الجراحی، عن أبی العباس محمد بن أحمد بن محبوب المحبوبی، عن مؤلّفه الترمذی أبی عیسی محمد بن سورة بن موسی الضحّاک السّلمی الضریر البوغی».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر بأسناد الدفاتر):

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۵

سنن الترمذی: أرویها بالسّماع لجمیعها من لفظ شیخنا السید العلامة عبد القادر بن أحمد، بإسناده المتقدم فی تفسیر الثعلبی، إلی الشماخی، عن أحمد بن محمد السراجی الیمنی، عن زاهر بن رستم الأصفهانی، عن القاسم ابن أبی سهیل الهروی، عن محمود بن القاسم الأزدی، عن عبد الجبار بن محمد المروزی، عن محمد بن أحمد بن محبوب المروزی، عن المؤلف.

ح و أرویها عن شیخنا المذکور بإسناده المتقدم فی أول هذا المختصر إلی محمد البابلی، عن النور علی بن یحیی الزیادی، عن الرملی، بإسناده المتقدم قریبا إلی ابن طبرزد، عن عبد الملک بن أبی سهل الکروخی، عن محمود بن القاسم الأزدی، عن عبد الجبار بن محمد المروزی، عن محمد بن محبوب، عن المؤلّف.

ح و أرویها عن شیخنا المذکور عن محمد بن طیب المغربی، عن إبراهیم بن محمد المراغی، عن أحمد بن محمد العجل، عن یحیی بن مکرم الطبری، عن جدّه المحبّ الطبری، عن الزین المراغی، عن أبی العباس أحمد بن أبی طالب الحجّار، عن أبی النجا اللتی، عن أبی الوقت عن أبی عامر الأزدی، عن أبی محمد الجراحی، عن أبی العباس المحبوبی، عن المؤلّف.

ح و أرویها عن شیخنا السیّد علی بن إبراهیم بن عامر بإسناده السابق فی سنن أبی داود، إلی الربیع، عن السخاوی، عن ابن حجر، عن البرهان التنوخی، عن القاسم بن عساکر، عن عبد الرحمن بن محمد بن مسعود، عن محمد بن علی بن صالح، عن أبی عامر الأزدی، عن أبی محمد الجراحی، عن أبی العباس محمد بن أحمد المحبوبی، عن المؤلف.

ح و أرویها عن شیخنا الحسن بن إسماعیل المغربی بالاسناد المتقدم فی سنن أبی داود إلی علی بن احمد المرحومی، عن إبراهیم الدماوی، عن الشهاب القلیوبی، عن النور الزیادی، عن الشمس الرملی، عن زکریا الأنصاری عن الشمس اللقانی، عن احمد بن أبی

زرعة، عن أبيه الزين عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۶

الرحيم العراقی، عن عمر العراقی، عن علی بن البخاری، عن ابن طبرزد، بإسناده السابق إلی المؤلّف.

ح و أرويها عن شيخنا يوسف بن محمد بن علاء الدين المزجاجی، عن أبيه، عن جده عن إبراهيم الكردی، بإسناده المتقدّم فی سنن أبی داود، إلی ابن طبرزد، بإسناده المذكور هاهنا إلی المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمّات الأسناد)- بعد ذكر أسناده إلی المشايخ السبعة إلی زين الدين زكريا، و جلال الدين السيوطی إلی شهاب الدين أحمد بن أبی طالب الحجار المعروف بابن شحنه، و فخر الدين أبو الحسن علی بن أحمد بن عبد الواحد المعروف بابن البخاری، و شرف الدين عبد المؤمن بن خلف الدمياطی- قال:

«و أمّا جامع الترمذی، فرواه ابن البخاری عن عمر بن طبرزد، أنا أبو الفتح عبد الملك بن أبی القاسم عبد اللّه بن أبی سهل الكروخی، عن أبی عامر محمود بن القاسم الأزدی، و أبی بكر أحمد بن عبد الصمد التاجر الغورجی، و أبی نصر عبد العزيز بن أحمد الهروی التريا قی.- إلّا الجزو الأخير، و هو من أول مناقب ابن عباس إلی آخر الكتاب، فسمعه الكروخی من أبی المظفر عبيد اللّه بن علی بن ياسين الدهان الهروی- قالوا جميعا: أنا أبو محمد عبد الجبار ابن محمد بن عبد اللّه ابن أبی الجراح الجراحی المروزی، أنا الشيخ الثقة الأمين أبو العباس محمد بن أحمد بن محبوب بن فضيل التاجر المحبوبی، عن الترمذی».

و أمّا زوائد كتاب المناقب ... ص: ۶۶

فهو من مرويّات السيوطی، كما علم من عبارة (زاد المسير) المتقدمة، و هذا الكتاب من مرويّات الثعالبی. (فالزوائد) من مرويات الثعالبی أيضا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۷

و أمّا مسند أبی يعلی ...: ص: ۶۷

فهو من مرويّات السيوطی، و الثعالبی، و الكردی، و الأمير، و الشوكانی، و شاه ولی اللّه، قال السيوطی فی (زاد المسير): «مسند أبی يعلی: أنبأنی به محمد بن مقبل، عن الصلاح بن أبی عمر، عن أبی الحسن بن البخاری، و أبی الفضل أحمد بن هبة اللّه بن عساكر، كلاهما عن أبی روح عبد المعز بن محمد الهروی، أنا تميم بن أبی سعيد الجرجانی، أنا أبو سعيد محمد بن عبد الرحمن الكنجرودی، أنا أبو عمرو حمدان، أنا أبو يعلی به».

و قال محمد الأمير فی (رسالة الأسانيد): «مسند الحافظ أبی يعلی أحمد ابن علی التميمی الموصلی، أرويه بالسّند المتقدم إلی الفخر بن البخاری، عن أبی روح عبد المعز بن محمد الهروی، حدّثنا تميم بن أبی سعيد الجرجانی، حدّثنا أبو سعيد محمد بن عبد الرحمن الكنجرودی، حدّثنا محمد بن أحمد بن حمدان، حدّثنا أبو يعلی».

و قال الشوكانی فی (إتحاف الأكابر): «مسند أبی يعلی، أرويه بالإسناد المتقدم إلی الفخر بن البخاری، عن أبی روح عبد العزيز بن محمد الهروی، عن تميم بن أبی سعيد الجرجانی، عن أبی سعيد محمد بن عبد الرحمن الكنجرودی، عن محمد بن أحمد بن حمدان، عن المؤلّف.

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمات الأسناد): «و أما مسند أبی يعلی، فرواه ابن البخاری، عن أبی روح عبد المعز بن محمّد

الهروی، أنا تمیم بن أبی سعید الجرجانی، أنا أبو سعید محمد بن عبد الرحمن الکنجرودی، أنا محمد بن أحمد بن حمدان، أنا أبو یعلی».

و أمّا العلل ...: ص: ۶۷

فهو من مرویات السیوطی، کما علم من عبارة (زاد المسیر) المتقدمة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۸

و هذا الکتاب من مرویات الثعالبی (فالزوائد) من مرویات الثعالبی أیضا.

و أمّا الابانة ...: ص: ۶۸

فهو من مرویّات السیوطی، لأنه یروی جمیع تصانیف ابن بطّة، کما علم سابقا من عبارة (زاد المسیر)، و هو من مرویات الثعالبی، (فالابانة) من مرویات الثعالبی أیضا.

و أمّا المستدرک ...: ص: ۶۸

فهو من مرویّات السیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه. و قد تقدم عبارات الثعالبی و الکردی و العجیمی و البصری، و قال السیوطی فی (زاد المسیر): «المستدرک للحاکم: بالإسناد السابق و المتأخر إلی ابن المقیّر، عن أبی الفضل المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی بن خلف، عن الحاکم به و سائر کتبه، و السند کلّه إجازات».

و قال الأمیر فی (رسالة الأسانید): «المستدرک للحاکم أبی عبد اللّه محمد ابن عبد اللّه النیسابوری- و یقال له ابن البیّع، بفتح الموحدة و کسر المثنّاة التحتیّة و تشدیدها، بعدها عین مهملة ...- أرویه بالسّند السابق إلی ابن المقیر، عن أبی الفضل أحمد بن طاهر المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی ابن خلف الشیرازی، عن الحاکم، إجازة بسائر کتبه».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «مستدرک الحاکم: أرویه عن شیخنا یوسف بن محمد بن علاء الدین المزجاجی، عن أبیه، عن جدّه، عن الشیخ إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا السیّد عبد القادر بن احمد، عن شیخه عبد الخالق بن أبی بکر المزجاجی عن محمد ابراهیم الکردی، عن أبیه. ح و أرویه عن شیخنا السیّد المذکور، عن الشیخ علاء الدین بن عبد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۶۹

الباقی، عن محمد بن علاء الدین، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا المذکور، عن شیخه محمد حیات السّندی، عن سالم بن عبد اللّه ابن سالم البصری، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا السیّد العلامة علی بن إبراهیم بن عامر، عن شیخه أبی الحسن السندی، عن شیخه محمد حیات السندی، عن سالم بن عبد اللّه البصری، عن أبیه، عن إبراهیم الکردی. ح و أرویه عن شیخنا صدیق بن علی المزجاجی، عن شیخه سلیمان ابن یحیی الأهدل، عن أحمد بن محمد الأهدل، عن أحمد بن محمد النخلی، عن إبراهیم الکردی.

و إبراهیم الکردی یرویه عن شیخه أحمد بن محمد المدنی، عن الشمس الرملی، عن الزین زکریا، عن عبد الرحیم بن محمد بن الفرات، عن محمود بن خلیفة المنیحی، عن عبد المؤمن بن خلف الدمیاطی، عن علی بن الحسین بن المقیر، عن أحمد بن طاهر

المیهنی، عن أحمد بن علی بن خلف الشیرازی، عن المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد): «و أمّا المستدرک للحاکم، فرواه الدمیاطی، عن ابن المقیر، عن أبی الفضل أحمد بن طاهر المیهنی، عن أبی بکر أحمد بن علی بن خلف الشیرازی، عن الحاکم».

و أمّا حلیة الأولیاء ...: ص: ۶۹

فهو من مرویّات السیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه الدّهلوی:

قال السیوطی فی (زاد المسیر): «الحلیة لأبی نعیم: أخبرنی بها: هاجر بنت محمد القدسی- سماعا لبعضها و إجازة لسائرها- قالت: أنا إبراهیم بن داود الآمدی- کذلک-، أنا إبراهیم بن علی بن یوسف الزرزائی- سماعا علیه لجمیع الکتاب- أنا الحافظ شرف الدین الدمیاطی- سماعا- أنا الحافظ أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۰

الحجاج یوسف بن خلیل، أنا أبو المکارم احمد بن محمد اللّبان، أنا أبو علی الحدّاد، أنا أبو نعیم. ح قال الزرزائی: أخبرنا- عالیا- النجیب الحرانی- سماعا- عن أبی المکارم- إجازة به-. ح و أنبأنی- عالیا، بدرجة أخری- محمد بن مقبل، عن الصلاح، عن ابن عمر، عن الفخر بن البخاری، عن أبی المکارم به».

و قال الأمیر فی (رسالة الأسانید): «الحلیة و المستخرج علی صحیح مسلم لأبی نعیم أحمد بن عبد اللّه ... أرویه بالسّند إلی الفخر بن البخاری، عن أبی جعفر محمد بن أحمد بن نصر، عن أبی علی حسن الحدّاد، عن الحافظ أبی نعیم».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «الحلیة لأبی نعیم: أرویها- مع سائر تصانیفه- بالإسناد المتقدم إلی الشماخی، عن علی بن محمد حرّویه الموصلی، عن مجد الدین أبی الفرج یحیی بن محمد الثقفی، عن الحسن بن علی الحدّاد، عن المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد): «و أما الحلیة للحافظ أبی نعیم فرواه ابن البخاری، عن ابن اللّبان، عن الحدّاد عنه».

و أمّا بهجة المجالس ...: ص: ۷۰

فهو من مرویّات السّیوطی مع سائر کتبه، فقد قال فی (زاد المسیر):

«التّمهید و الاستیعاب لابن عبد البر و سائر کتبه: أخبرتنی آسیة بنت جار اللّه بن صالح الطبری إجازة، عن إبراهیم بن محمد بن صدیق، عن أبی العبّاس الحجّار، عن جعفر بن علی الهمدانی، عن أبی القاسم بن بشکوال، عن أبی عمران موسی بن أبی تلید، عن أبی عمر بن عبد البر، بجمیع تصانیفه سماعا لما سمع و إجازة لسائرها».

و هو من مرویات الثعالبی أیضا، لما تقدم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۱

و أمّا تاریخ بغداد:

فهو من مرویّات السیوطی، و الثعالبی، و العجیمی، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه الدّهلوی:

قال السیوطی فی (زاد المسیر): «تاریخ بغداد للخطیب و سائر کتبه: أخبرنی بها أبو الفضل المرجانی- إجازة- عن أبی الفرج الغزی، عن یونس بن إبراهیم الدبوسی، عن أبی الحسن ابن المقیّر، عن الفضل بن سهل الأسفراینی، عن الخطیب إجازة».

و قال الأمیر فی (رسالة الأسانید): «أمّا تآلیف الخطیب البغدادی فمن طریق الصدفی، عن القاضی أبی القاسم علی بن محمد بن أحمد

المحاملی، عن الخطیب البغدادی».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «مؤلفات أبی بکر الخطیب، أرویها بالإسناد المتقدم فی تفسیر الثعلبی إلی نفیس الدین العلوی، عن أبیه، عن محمد بن أحمد الطبری، عن عبد الرحمن بن محمد بن علی الطبری، عن أبی الحسن بن المقیّر، عن الامام أبی المعالی الفضل بن سهل بن بشر الإسفرائنی، عن المؤلّف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد): «و أما تصانیف الخطیب، فرواها الدمیاطی، عن ابن المقیر، عن أبی المعالی الفضل بن سهل الإسفرائنی إجازة عن مؤلّفها إجازة».

و أمّا مصابیح السنّة ...: ص: ۷۱

فهو من مرویات: السیّوطی، و الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، و قد مضت عبارات: الثعالبی، و الکردی، و العجیمی، و البصری، الدالة علی ذلک. و قال السیوطی فی (زاد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۲

المسیر:) «معالم التنزیل، و شرح السّنة، و المصابیح، و سائر تصانیف البغوی:

أخبرنی بها محمد بن مقبل- إجازة- عن الصلاح بن أبی عمر- و هو آخر من روی عنه- عن الفخر البخاری- و هو آخر من روی عنه- عن أبی المکارم فضل ابن محمّد النوقانی- و هو آخر من روی عنه- عن البغوی، و هو آخر من روی عنه».

و قال محمد الأمیر فی (رسالة الأسانید): «و أمّا تآلیف البغوی: شرح السنّة و المصابیح و السیر و غیر ذلک، فمن طریق ابن البخاری، عن محیی السنة أبی القاسم الحسین بن مسعود الفراء».

و قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «المصابیح للبغوی، أرویها بالإسناد المتقدّم فی أول الکتاب إلی البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن أحمد بن محمد الرملی، عن محمد بن عبد الرحمن السحاری، عن العزّ عبد الرحیم بن الفرات، عن الصلاح بن أبی عمر، عن الفخر بن البخاری، عن فضل اللّه بن أبی سعید النوقانی، عن المؤلف».

و قال شاه ولی اللّه فی (الإرشاد إلی مهمّات الإسناد):

«و أما شرح السنّة و المصابیح و معالم التنزیل للبغوی، فرواها ابن البخاری، عن فضل اللّه بن أبی سعد النوقانی، عن مؤلّفها محیی السنّة الحسین بن مسعود الفراء البغوی».

و أمّا الجمع بین الصحاح الستّة ...: ص: ۷۲

فهو من مرویّات محمد الأمیر، قال فی (رسالته): «جامع الأصول لرزین من طریق السلفی عنه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۳

و أمّا تاریخ دمشق ...: ص: ۷۳

فهو من مرویّات حسن العجیمی کما دریته سابقا.

و من مرویات الأمیر، ففی (رسالته): «و أمّا تآلیف ابن عساکر: الأربعین و غیرها، فبسند شیخنا السقّاط المتقدم فی الصحیح للبخاری،

المسلسل بالمالكيـة إلى أبى عبد اللّه الغربرى، عن المنبوذى أبى عبد اللّه محمد بن عبد الملك القيسـى، عن القاضـى أبى بكر أحمد بن محمد بن جزء، عن أبى محمد عبد المهيمن بن محمد الحضـرمى، عن أبى اليمن ابن عساكر، عن نضـر بن شميل، عن الحافظ أبى القاسم على بن الحسين بن هبة اللّه بن عبد اللّه بن الحسن بن عساكر الدمشقى».

و أمّا جامع الأصول ...: ص: ۷۳

فهو من مرويّات العجيمى، و الشوكانى و شاه ولى اللّه الدهلوى. و قد تقدمت عبارة العجيمى، و قال الشوكانى فى (إتحاف الأكابر):
«جامع الأصول لابن الأثير، أرويه عن شيخنا السيد عبـد القادر بن أحمد عن محمد حياة السـندى، عن الشـيخ أبى المكارم محمد بن محمـد، عن الشـيخ حسن بن على العجيمى، عن الشـيخ أحمـد بن محمـد العجل، عن الإمام يحيى بن مكرّم الطبرى، عن عز الدين بن فهد، عن القاضى عبد الرحيم بن ناصر الدين بن الفرات، عن محمد البيانى، عن الفخر على بن أحمد البخارى، عن المؤلّف».
و قال شاه ولى اللّه فى (الإرشاد): «و أما جامع الأصول، فرواه ابن البخارى، عن مؤلّفه الامام مجد الدين ابن الأثير الجزرى».
نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۴

و أما اسد الغابة ...: ص: ۷۴

فهو من مرويّات العجيمى، و قد اطّلعت على عبارته فيما سبق.

و أمّا الرياض النضرة ...: ص: ۷۴

فهو من مرويّات العجيمى، و محمـد عابـد بن على السـندى. أمّـا عبـارة الأول فقـد تقـدمت سابقا، و أما السّـندى فقـد قال فى (حصـر الشـارد): «و أمـا الرياض النضـرة فى مناقب العشـرة للمحب الطبرى، فأرويه بالسّـند المتقـدم إلى أبى إسـحاق التنوخى، عن محمـد بن أحمد بن خلف، أنا المؤلّف».

و أمّا ذخائر العقبى ...: ص: ۷۴

فهو من مرويّات الشوكانى، قال فى (إتحاف الأكابر): «ذخائر العقبى فى فضائل ذوى القربى للطبرى، أرويه بالإسـناد المتقدّم فى تفسير الثعلبى إلى الشماخى، عن المؤلّف».

و أمّا مشكاة المصابيح ...: ص: ۷۴

فهو من مرويّات العجيمى، و البصـرى، و الشوكـانى، و السـندى. و قـد تقـدمت عبارتا العجيمى و البصـرى سابقا، و قال الشوكانى فى (إتحاف الأكابر):
«المشـكاة للتبريزى: أرويها بالإسـناد المتقـدم إلى إبراهيم الكردى، عن شـيخه أحمـد بن محمـد المـدنى، عن احمد بن على العباسـى

الشناوی، عن السیّد غضنفر بن جعفر النهروانی، عن محمد بن سعید المشهور بمیرکلان، عن نسیم الدین میرکشاه، عن والده عطاء اللّه بن غیاث الدین، عن السید عبد اللّه ابن عبد الرحمن بن عبد اللطیف الشیرازی، عن عبد الرحیم بن عبد الکریم الصدیقی، عن علی بن مبارکشاه الصدیقی، عن المؤلّف».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۵

و قال السندی فی (حصر الشارد):

«و أما مشکاة المصابیح للحافظ الخطیب ولی الدّین محمد بن علی التبریزی، فأرویه بالأسانید المتقدّمة فی صحیح البخاری إلی ابن الربیع أی الزین السرجی، أنا محمد بن محمد بن محمد الجزری، أنا الشیخ أبو إسحاق إبراهیم بن الشیخ تقی الدین أبی الفتح محمد بن محمد بن علی بن الهمام، عن والده عن المؤلّف.

ح و ابن الربیع یرویه أیضا عن الشمس السخاوی، أنا أبو الفتح محمد ابن أبی بکر بن الحسین العثمانی المراغی، أنا أبو محمد الحسن بن محمد الأبیوردی، أنا ابو عبد اللّه أحمد بن نصر القزوینی المشهور بالشیخ، عن مؤلّفه.

ح و السخاوی یرویه أیضا عن ابن حجر، عن مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی، عن جمال الدین حسین الأخلاطی و شمس الدین المقدسی، کلاهما عن مؤلّفه، و کذلک یرویان کلاهما عن الطّیبی شرحه المشکاة أیضا.

ح و أرویه عن عمی الشیخ محمد حسین الأنصاری، عن أبیه محمد مراد ابن یعقوب الأنصاری السندی، عن الشیخ محمد هاشم بن عبد الغفور السندی، عن الشیخ عبد القادر بن أبی بکر بن عبد القادر الصدیقی- نسبا، مفتی الإنصاف بمکة- عن الشیخ أحمد بن علی العبّاسی الشناوی ثم المدنی، عن السید غضنفر بن السید جعفر النهروانی ثم المدنی، عن شیخ الحرم المکی فی القرن العاشر محمد سعید المشهور بمیرکلان بن مولانا خواجه، عن نسیم الدین میرکشاه، عن والده عطاء اللّه بن غیاث الدین فضل اللّه بن عبد الرحمن، عن عمه أصیل الدین عبد اللّه بن عبد الرحمن بن عبد اللطیف بن محیی الدین الشیرازی الحسینی، عن عبد الرحیم بن عبد الکریم الجرمی الصدیقی، عن علی بن مبارکشاه الصدیقی، عن مؤلّفه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۶

و أمّا تحفة الأشراف ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات: الشوکانی، و السندی، قال الأوّل فی (إتحاف الأکابر): «الأطراف للمزّی، أرویها بالإسناد المتقدم قریبا إلی السخاوی، عن عبد الرحیم بن محمد بن الفرات، عن ابن الحریری، عن عائشة بنت محمد المقدسیة، عن المؤلف».

و قال السندی فی (حصر الشارد): «و أما تحفة الأشراف فی معرفة الأطراف للحافظ المزی، فأرویها بالسّند المتقدم فی البیّنات إلی مؤلّفها أبی الحجّاج المزی. ح و أرویها بالسّند المتقدم فی البعث و النشور للبیهقی إلی الحافظ ابن حجر، عن أحمد بن علی بن عبد الحق، عن مؤلفها».

و أمّا تذکرة الحفّاظ ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات محمد عابد السندی، قال فی (حصر الشارد):

«و أمّا تذکرة الحفاظ للحافظ شمس الدین محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی، فأرویها بالأسانید المتقدمة فی الإکلیل إلی الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری، عن الشمس محمد بن علاء الدین البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن الشهاب أحمد بن محمد الرملی، عن

الشمس محمد بن عبد الرحمن السخاوی، عن أبی المعالی عبد الکافی بن أحمد الذهبی، عن أبی هریرة عبد الرحمن بن الحافظ محمد بن أحمد بن عثمان الذهبی، عن أبیه المؤلّف».

و أمّا لسان المیزان ...: ص: ۷۶

فهو من مرویّات: الشوکانی، و السندی. قال الشوکانی فی (إتحاف الأکابر): «لسان المیزان لابن حجر: أرویه بالإسناد المتقدم إلیه فی بلوغ المرام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۷

له».

و قال السّندی فی (حصر الشارد) «أما لسان المیزان للحافظ ابن حجر فأرویه بالسند المتقدم إلی مؤلّفه».

و أمّا جمع الجوامع ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات: الأمیر، و الشوکانی. قال الأمیر فی (رسالته): «الجامع الکبیر و الصغیر للحافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی- و بقیة مؤلّفاته- عن شیخنا الصعیدی بالسّند السابق، إلی السنهوری، عن الشمس العلقمی، عن المؤلّف».

و قال الشوکانی (إتحاف الأکابر): «الجامع الکبیر و الجامع الصغیر للسیوطی: أرویها بالإسناد المتقدم فی غیر موضع إلی البابلی، عن علی بن یحیی الزیادی، عن یوسف بن عبد اللّه الأرمیونی، عن المؤلّف».

و أمّا المنح المکیة ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات العجیمی- کما عرفته آنفا-، و الأمیر إذ قال فی (رسالته): «أمّا تآلیف أحمد بن محمد بن حجر الهیتمی- بالمثناة الفوقیة، نسبة إلی هیتم من قری مصر- فعن الجعفی، عن البدیری، عن الشهاب أحمد بن عبد اللطیف البشیشی، عن العلامة محمد البابلی، عن الشیخ أحمد السنهوری، عن مؤلّفها».

و أمّا کنز العمال ...: ص: ۷۷

فهو من مرویّات العجیمی، و قد دریته أیضا فیما مضی.

فظهر أن هذا الحدیث مروی فی جلائل المصنفات التی رواها العلماء الکبار، و حدّث بها الأساطین الأحبار، و من الواضح أنّ الروایة لکلّ ما فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۸

الکتاب یستلزم روایة جزئه بلا ارتیاب.

فثبت أنّ کلّ شیخ وقع فی سلسلة روایة هذه الکتب و الأسفار راو لحدیث الطیر بلا احتجاب و لا استتار، و للّه الحمد أوّلا و آخرا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۷۹

الفائدة السادسة فی ذکر رواة الحدیث من التابعین ... ص: ۷۹

اشارة

لقد روی حدیث الطیر جماعة کبیرة من التّابعین، فمنهم:

۱- أبو سعد أبان بن تغلب الکوفی.

۲- أبو إسماعیل أبان بن أبی عیّاش البصری.

۳- أبو إسحاق إبراهیم بن مهاجر البجلی.

۴- أبو هدبة إبراهیم بن هدبة.

۵- أبو یحیی إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة المدنی الأنصاری.

۶- إسماعیل بن سلمان بن أبی المغیرة الأزرق التمیمی الکوفی.

۷- إسماعیل بن سلیمان التیمی.

۸- إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب الهاشمی.

۹- إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمة السدّی.

۱۰- إسماعیل بن وردان.

۱۱- بریدة بن سفیان الأسلمی.

۱۲- برذعة بن عبد الرحمن البنانی.

۱۳- أبو الحسن بسّام بن عبد اللّه الصیرفی الکوفی.

۱۴- أبو محمد ثابت بن أسلم البنانی البصری.

۱۵- ثابت البلخی.

۱۶- ثمامة بن عبد اللّه بن أنس بن مالک الأنصاری البصری.

۱۷- جعفر بن سلیمان الضبعی.

۱۸- الحرث بن مجد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۰

۱۹- الحسن بن أبی حسن البصری.

۲۰- حسن بن الحکم البجلی.

۲۱- أبو عبیدة حمید بن أبی حمید الطویل الخزاعی البصری.

۲۲- أبو عصام خالد بن عبید العتکی البصری.

۲۳- دینار الذی روی عن أنس.

۲۴- أبو عبد اللّه زبیر بن عدی الهمدانی الیامی الکوفی.

۲۵- زیاد بن ثروان.

۲۶- زیاد بن محمد الثقفی.

۲۷- أبو النصر سالم بن أبی أمیّة مولی عمر بن عبید اللّه التیمی المدنی.

۲۸- سعید بن المسیب القرشی المخزومی.

۲۹- سعید بن المیسرة البکری.

۳۰- سلیمان بن الحجاج الطائفی.

۳۱- أبو المعتمر سلیمان بن طرخان التیمی البصری.

۳۲- سلیمان بن عامر بن عبد اللّه بن عباس.

۳۳- أبو محمد سلیمان بن مهران الأسدی الکاهلی الأعمش.

۳۴- شقیق بن أبی عبد اللّه الکوفی.

۳۵- أبو عمرو عامر بن شراحیل الشعبی.

۳۶- عباد بن عبد الصمد.

۳۷- عبد الأعلی بن عامر الثعلبی الکوفی.

۳۸- عبد اللّه بن مالک الأنصاری البصری.

۳۹- عبد اللّه بن سلیمان، الذی یروی عن أنس.

۴۰- عبد اللّه القشیری، الذی یروی عنه أیضا.

۴۱- عبد الرحمن بن أبی لیلی الأنصاری المدنی ثم الکوفی.

۴۲- عبد العزیز بن زیاد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۱

۴۳- عبد الملک بن أبی سلیمان میسرة العرزمی.

۴۴- عبد الملک بن عمیر بن سوید اللخمی الکوفی.

۴۵- عثمان الطویل.

۴۶- عطاء بن أبی رباح أسلم القرشی المکّی.

۴۷- عطیة بن سعد بن جنادة العوفی الجدلی.

۴۸- علی بن أبی رافع، الذی روی عن أنس.

۴۹- علی بن عبد اللّه بن عباس الهاشمی.

۵۰- أبو معاویة عمّار بن معاویة الدهنی البجلی الکوفی.

۵۱- عمر بن أبی حفص الثقفی.

۵۲- عمر بن یعلی بن مرّة الثقفی الکوفی.

۵۳- عمر بن سلیم البجلی.

۵۴- أبو إسحاق عمرو بن عبد اللّه الهمدانی السبیعی.

۵۵- عمران بن مسلم الطائی.

۵۶- عمران بن هیثم، الراوی عن أنس.

۵۷- أبو بکر عیسی بن طهمان الجشمی البصری.

۵۸- أبو الفضل فضیل بن غزوان بن جریر الضبی.

۵۹- أبو الخطّاب قتادة بن دعامة بن قتادة السدوسی البصری.

۶۰- کلثوم بن جبر البصری.

۶۱- محمد بن جحادة الکوفی.

۶۲- محمد بن خالد المنتصر الثقفی.

۶۳- محمد بن سلیم، الراوی عن أنس.

۶۴- أبو الرجال محمد بن عبد الرحمن بن حارثة الأنصاری المدنی.

۶۵- الامام الهمام أبو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الهاشمی علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۲

۶۶- محمد بن عمرو بن علقمة بن وقّاص اللّیثی المدنی.

۶۷- محمد بن مالک الثقفی.

۶۸- أبو بکر محمد بن مسلم القرشی الزهری.

۶۹- أبو حسان مسلم بن عبد اللّه الأحرد الأعرج البصری.

۷۰- أبو عبد اللّه مسلم بن کیسان الملّائی البرّاد الأعور.

۷۱- مصعب بن سلیمان الأنصاری.

۷۲- أبو الرجا مطرب بن طهمان الورّاق السلمی الخراسانی.

۷۳- مطیر بن أبی خالد، الراوی عن أنس.

۷۴- أبو موسی بن عبد اللّه الجهنی الکوفی.

۷۵- میمون بن جابر السّلمی.

۷۶- أبو أیوب میمون بن مهران الجزری الکوفی.

۷۷- أبو خلف میمون، الذی روی عن أنس.

۷۸- أبو عبد اللّه نافع المدنی، مولی ابن عمر.

۷۹- هلال بن سوید، الراوی عنه.

۸۰- أبو سعید یحیی بن سعید بن قیس الأنصاری المدنی.

۸۱- أبو داود یحیی بن هانی بن عروة المرادی الکوفی.

۸۲- أبو المهزم یزید بن سفیان التمیمی البصری.

۸۳- یعلی بن مرة الکوفی.

۸۴- یغنم بن سالم بن قنبر، الراوی عن أنس.

۸۵- أبو شیبة یوسف بن إبراهیم التمیمی الواسطی.

۸۶- أبو الجارود بن طارق.

۸۷- أبو جعفر السبّاک.

۸۸- أبو حذیفة العقیلی.

۸۹- أبو حمزة الواسطی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۳

۹۰- أبو داود السبیعی.

۹۱- أبو الهندی.

ذکر مواضع روایات هؤلاء ... ص: ۸۳

و فیما یلی نذکر بعض من أخرج أو اثبت روایة کلّ واحد من هؤلاء التابعین:

حدیث أبان بن تغلب: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبان بن أبی عیّاش: الحاکم، الکنجی.

حدیث إبراهیم بن مهاجر: الحاکم، الکنجی.

حدیث ابن هدبة: الحاکم، الکنجی.

حدیث إسحاق بن عبد اللّه: الحاکم، أبو نعیم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث الأزرق: أبو حاتم، البیهقی، الحاکم، ابن المغازلی، العاصمی، الخوارزمی، الکنجی.

حدیث إسماعیل التیمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث إسماعیل بن عبد اللّه: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، محمد الأمیر الیمانی.

حدیث السدّی: الترمذی، النسائی، أبو یعلی، الحاکم، ابن المغازلی، أبو المظفر السّمعانی، البغوی، رزین، الخوارزمی، ابن الأثیر، سبط ابن الجوزی، الکنجی، الخطیب التبریزی، المزّی، البلخی القندوزی.

حدیث ابن وردان: الحاکم، الکنجی.

حدیث بریدة بن سفیان: المحاملی، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث بسّام الصیرفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث ثابت بن أسلم: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۴

حدیث ثابت البلخی: الحموینی.

حدیث ثمامة: الحاکم، ابن مردویه، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث جعفر بن سلیمان: الحاکم، الکنجی.

حدیث الحرث بن محمد: الخوارزمی أخطب خطباء خوارزم.

حدیث الحسن البصری: الحاکم، ابن الأثیر، الکنجی.

حدیث الحسن بن حکم: الحاکم، ابن مردویه، الکنجی.

حدیث حمید الطّویل: ابن السقاء، الحاکم، أحمد بن المظفر، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی.

حدیث خالد بن عبید: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث دینار: ابن عساکر، ابن النجار، السّیوطی، المتقّی، الوصّابی، الأمیر.

حدیث الزبیر بن عدی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الحموینی.

حدیث زیاد بن ثروان: الحاکم، الکنجی.

حدیث زیاد الثقفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث سالم بن أبی أمیّة: أحمد بن سعید الجدیّ.

حدیث سعید بن المسیب: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الأمیر، البلخی.

حدیث سعید بن میسرة: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان الطّائفی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الأمیر، حدیث سلیمان التیمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان بن عامر: الحاکم، الکنجی.

حدیث سلیمان الأعمش: الحاکم، الکنجی.

حدیث شقیق: الحاکم، الکنجی.

حدیث عامر الشعبی: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۵

حدیث عبّاد بن عبد الصمد: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد الأعلی الثعلبی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد اللّه بن أنس: أبو یعلی، الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث عبد اللّه بن سلیمان: ابن المغزلی.

حدیث عبد اللّه القشیری: ابن عساکر، السّیوطی، المتّقی، الوصّابی، الأمیر.

حدیث عبد الرحمن بن أبی لیلی: أبو نعیم الأصبهانی.

حدیث عبد العزیز بن زیاد: الحاکم، الکنجی.

حدیث عبد الملک بن أبی سلیمان: ابن أبی حاتم، الدار قطنی، الحاکم، ابن بشران النحوی، ابن المغازلی، الکنجی، ابن حجر العسقلانی.

حدیث عبد الملک بن عمیر: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی، الحموینی.

حدیث عثمان الطویل: ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث عطاء بن أبی ریاح: الدار قطنی، الخطیب، العقیلی، ابن حجر العسقلانی.

حدیث عطیّة العوفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث علی بن أبی رافع: الحاکم، الکنجی.

حدیث علی بن عبد اللّه بن العبّاس: یحیی بن محمد بن صاعد، الخوارزمی، البلخی.

حدیث عمار الدهنی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر الثقفی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر بن یعلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث عمر البجلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی إسحاق السّبیعی: ابن المغازلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۶

حدیث عمران الطائی: الحاکم، أبو المظفر السمعانی، الکنجی.

حدیث عمران بن هیثم: الحاکم، الکنجی.

حدیث عیسی الجشمی: الحاکم، الکنجی.

حدیث قتادة السّدوسی: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث کلثوم بن جبر: الحاکم الکنجی.

حدیث محمد بن جحادة: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن خالد: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن سلیم: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الرجال الأنصاری: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث الإمام محمد بن علی الباقر علیه السلام: الحاکم، ابن مردویه، الکنجی.

حدیث محمد بن عمرو: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن مالک: الحاکم، الکنجی.

حدیث محمد بن مسلم الزهری: الحاکم، ابن المغازلی، ابن النجار، الکنجی، السیوطی، المتقی.

حدیث مسلم بن عبد اللّه: ابن مردویه، ابن المغازلی.

حدیث مسلم بن کیسان: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث مصعب بن سلیمان: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الرجا مطر بن طهمان: الحاکم، ابن النجار، الکنجی.

حدیث مطیر بن أبی خالد: الحاکم، الکنجی.

حدیث موسی بن عبد اللّه: الحاکم، الکنجی.

حدیث میمون بن جابر: الحاکم، الکنجی.

حدیث میمون بن مهران: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی خلف میمون: الحاکم، الکنجی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۷

حدیث نافع مولی ابن عمر: الحاکم، ابن بشران، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث هلال بن سوید: الحاکم، الکنجی.

حدیث یحیی بن سعید: الحاکم، الکنجی.

حدیث یحیی بن هانی: الحاکم، الکنجی.

حدیث یزید بن سفیان: الحاکم، الکنجی.

حدیث یعلی بن مرّة: الحاکم، الخطیب، الکنجی.

حدیث یغنم بن سالم: ابن شاهین، الحاکم، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی، الأمیر.

حدیث یوسف بن إبراهیم: الحاکم، ابن المغازلی، الکنجی.

حدیث أبی الجارود: ابن المغازلی.

حدیث أبی جعفر السبّاک: ابن المغازلی.

حدیث أبی حذیفة العقیلی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی حمزة الواسطی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی داود السبیعی: الحاکم، الکنجی.

حدیث أبی الهندی: الحاکم، ابن المغازلی، ابن الأثیر، الکنجی، الأمیر.

فضائل التّابعين ... ص: ۸۷

هـذا، و غير خاف على أهل العلم أن أهل السـنّة يعتبرون التابعين خير الناس بعد صـحابة رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سـلّم، و أنّ قرنهم خير القرون بعـد قرنهم، فهم موصوفون عنـدهم بالصّدق و الورع و العدالـة، و يروون فی حقهم الأحاديث عن رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

قال أبو حاتم محمد ابن حبان البستی فی أوّل كتاب التّابعين:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۸

«أنا الحسن بن سـفيان، ثنا أبو بكر بن أبی شـيبة، ثنا أبو الأحوص، عن منصور، عن إبراهيم، عن عبيدة، عن عبد اللّه قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم: خير أمتی القرن الـذی أنا فيه، ثم الـذين يلونهم، ثم الـذين يلونهم، ثم يجیء قوم يسـبق شـهادة أحدهم يمينه و يمينه شهادته.

قال: خير الناس قرنا بعد الصحابة من شافه أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و حفظ عنهم الدين و السنن» [۱].

و قال فی أوّل كتاب أتباع التابعين:

«حـدثنا أبو يعلى أحمـد بن على بن المثنى بالموصـل، حـدثنا إبراهيم بن الحجاج الشامی، قال سـمعت أبان بن يزيـد يحـدّث عن أبی حمزة، عن زهـدم الجرمی، عن عمران بن حصين عن النـبی صـلّى اللّه عليه و سـلّم قـال: خير أمّتی القرن الـذی بعثت فيهم، ثمّ الـذين يلونهم، ثم الـذين يلونهم، ثم يفشو قوم يشـهدون و لا- يستشـهدون، و يحلفون و لا يسـتحلفون، و يخونون و لا يؤتمنون، و يفشو فيهم السمن» [۲].

و قال فی أوّل الثقات: «فأوّل ما أبدأ فی كتابنا هذا ذكر المصـطفى صـلّى اللّه عليه و سـلّم، و مولده و مبعثه و هجرته، إلى أن قبضه اللّه تعالى إلى جنّته، ثم نذكر بعده الخلفاء الراشدين المهذّبين بأيّامهم، إلى أن قتل على رحمة اللّه عليه، ثم نذكر صـحب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سـلّم واحـدا واحـدا، إذ هم خير النـاس قرنا بعـد رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم، ثم نـذكر بعـدهم التابعين الـذين شافهوا أصـحاب رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم فی الأقاليم كلّها على المعجم، إذ هم خير الناس قرنا بعـد الصـحابة، ثم نـذكر القرن الثالث الذين رأوا التابعين، فأذكرهم على نحو ما ذكرنا الطبقتين الأوليين ثم نذكر القرن

---

[۱] الثقات ۴/ ۲.

[۲] الثقات ۶/ ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۸۹

الرابع الذين هم أتباع على سبيل من قبلهم، و هذا القرن ينتهی إلى زماننا هذا» [۱].

و قد صنّف الحافظ السّيوطی رسالة فی فضل القرون الثلاثة- أعنی الصحابة و التابعين و أتباع التابعين- و قد جاء فيها:

«قـد أجمعت الامـة على أن القرون الثلاثة الاول هی الفاضـلة، و جعلوا لها مزّية على ما بعدها، و أجمعوا على أن قرن الصـحابة أفضل، ثمّ قرن التابعين، ثم قرن أتباع التابعين، و ذكروا فی مناقب الأمام أبی حنيفة هذا الحديث بيانا لفضـيلته التی امتاز بها على سائر الامة، و هی أنه رأى من رأى النبی صلّى اللّه عليه و سلّم».

و قال عبد العزيز بن أحمد البخارى- بعد ذكر إجماع الصّحابة على قبول الخبر المرسل-:

«فإن قيل: نحن نسـلّم ذلك فی الصـحابة و نقبل مراسـيلهم، لثبوت عدالتهم قطعا بالنصوص، و إن الكلام فيمن بعدهم. قلنا: لا فرق بين

صحابی یرسل و تابعی یرسل، لأنّ عدالتهم تثبت بشهادة الرسول أیضا، خصوصا إذا کان إرسال من وجوه التابعین مثل: عطاء بن أبی رباح من أهل مکة، و سعید بن المسیب من أهل المدینة، و بعض الفقهاء السبعة، و مثل الشعبی و النخعی من أهل الکوفة، و أبی العالیة و الحسن من أهل البصرة، و مکحول من أهل الشام.

فإنهم کانوا یرسلون و لا یظن بهم إلّا الصدق» [۲].

و قد نصّ (الدهلوی) علی ثبوت صدق و صلاح الصحابة و التابعین حسب

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: خیر القرون قرنی ثمّ الذین یلونهم.

و الخلاصة: إن احتمال صدور الکذب من هذه الجماعة علی أصول

---

[۱] الثقات ۸/ ۱.

[۲] کشف الأسرار فی شرح الأصول ۳/ ۱۱.

أهل السنة محض المجون و عین الخلاعة، لأنّهم خیر القرون بعد قرن الصّحابة بنص الرسول علیه و آله الصلاة و السلام، و إجماع العلماء الأعلام...

الفائدة السابعة فی ذکر رواة الحدیث من الصّحابة ... ص: ۹۱

اشارة

لقد روی جماعة من الأصحاب حدیث الطیر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

أوّلهم و أفضلهم: أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام و یوجد الحدیث عنه عند:

ابن عقدة، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخوارزمی، و الکنجی الشافعی.

الثانی: عبد اللّه بن عباس، و حدیثه عند:

یحیی بن محمد بن صاعد، و الخوارزمی، و الکنجی، و البلخی القندوزی.

الثالث: أبو سعید الخدری، و حدیثه عند:

الحاکم، و الکنجی.

الرابع: سفینة، و حدیثه عند:

أحمد، و عبد اللّه بن أحمد، و البغوی، و المحاملی، و الحاکم، و ابن المغازلی، و سبط ابن الجوزی، و الکنجی، و المحب الطبری، و الحموینی، و محمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی.

الخامس: أبو الطفیل عامر بن واثلة، و حدیثه عند:

ابن عقدة، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخوارزمی، و الکنجی.

السّادس: أنس بن مالک، و حدیثه عند:

أبی حنیفة، و الترمذی، و أبی حاتم، و البزار، و النسائی، و أبی یعلی، و ابن أبی حاتم، و أحمد بن سعید الجدّی، و الطبری، و أبی اللیث، و ابن شاهین، و أبی الحسن السکری الحربی، و الحاکم، و ابن مردویه، و أبی نعیم، و أحمد ابن المظفّر، و البیهقی، و ابن بشران، و الخطیب، و ابن المغازلی، و أبی المظفر السمعانی، و البغوی، و رزین، و الخوارزمی، و ابن عساکر، و أبی السعادات ابن الأثیر، و أبی الحسن بن الأثیر، و ابن النجّار، و سبط ابن الجوزی، و الکنجی، و المحب الطبری، و الحموینی، و الخطیب التبریزی، و المزی، و الزرندی، و شهاب الدین أحمد، و الدولت آبادی، و ابن حجر العسقلانی، و ابن الصباغ، و المیبدی، و المطیری، و الخافی، و الصفوری، و السیوطی، و ابن حجر المکی، و المتقی، و المیرزا مخدوم، و الوصابی، و الجمال المحدّث، و محمد المصری، و السهارنفوری، و البدخشانی، و محمد صدر العالم، و شاه ولی اللّه، و الأمیر الصنعانی، و المولوی مبین اللکهنوی، و المولوی حسن علی المحدّث، و نور الدین السلیمانی، و المولوی ولی اللّه اللکهنوی، و البلخی القندوزی.

السّابع: سعد بن أبی وقاص، و حدیثه عند:

أبی نعیم الأصبهانی.

الثامن: عمرو بن العاص، ذکر حدیث الطیر فی کتاب له إلی معاویة، رواه الخوارزمی.

التاسع: أبو مرازم یعلی بن مرّة، و حدیثه عند:

أبی عبد اللّه الکنجی الشّافعی.

هذا، و من المعلوم أن أهل السنّة یذهبون إلی عدالة جمیع الصّحابة، و یستدلّون لذلک بآیات من الکتاب العزیز، و بأحادیث عن سیّدنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من شاء الوقوف علی طرف من فضائل هؤلاء الأصحاب فلیراجع کتب هذا الشأن، مثل (الإستیعاب) و (اسد الغابة) و (الإصابة) و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۳

امّا مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام بالخصوص ف

«لو أنّ الفیاض أقلام، و البحر مداد، و الجنّ حسّاب، و الإنس کتّاب، لما أحصوا فضائله» کما فی الحدیث الشریف المتّفق علیه بین الفریقین.

تکمیل و تذییل ... ص: ۹۳

و سیأتی فی ما بعد- إن شاء اللّه تعالی- حدیث مناشدة أمیر المؤمنین علیه السلام فی الشوری، حیث احتجّ بجملة من فضائله و ذکر منها «حدیث الطیر» مخاطبا عثمان، و سعد بن أبی وقاص، و عبد الرحمن بن عوف، و طلحة، و الزبیر، و قد سلّم جمیعهم بتلک الفضائل کلّها. و تسلیم هؤلاء- و لو لم یکونوا رواة لحدیث الطیر ما عدا سعد لما تقدم- یکفی دلیلا لصحّة احتجاج الإمامیة بحدیث الطیر، فالحمد للّه علی ذلک.

تنبیه ...: ص: ۹۳

لم یذکر السیّد قدّس سرّه من الصحابة:

۱- جابر بن عبد اللّه الأنصاری، و حدیثه عند: ابن عساکر، ابن کثیر.

۲- أبو رافع، و حديثه عنه: ابن كثير.

۳- حبشی بن جنادة، و حديثه عند: ابن كثير.

و قد أشرنا إلى روايتهم فی مقدمة الكتاب، و ستعرف بالتفصيل فی غضون الكتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۴

الفائدة الثامنة فی ذكر وجوه صحة هذا الحديث ... ص: ۹۴

اشارة

إن حديث الطير صحيح ثابت لوجوه:

۱- عدالة رواته ... ص: ۹۴

إن حديث الطير صحيح باعتبار رجال جملة من طرقه، كما سيتضح ذلك كلّ الوضوح لدى ترجمة رجاله و تعديلهم، على ضوء كلمات علماء الجرح و التعديل من أهل السنّة.

۲- تصحيح جماعة إيّاه ... ص: ۹۴

لقد نصّ جماعة من أعلام المحدثين و علماء أهل السنّة على صحّة حديث الطير، و هم:

۱- أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه الحاكم النيسابوری، و هو من أشهر نقّاد الحديث المرجوع إليهم فی معرفته و لذا لقّب بالحاكم.

۲- قاضی القضاة عبد الجبّار بن أحمد المعتزلی.

۳- أبو عبد اللّه محمد بن يوسف الكنجی.

۴- شهاب الدين بن شمس الدين الزاولی الدولت‌آبادی.

۵- علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالكی.

۶- عبد اللّه بن محمد المطيری.

و ممن صرّح بصحته أيضا: إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل بن حمّاد ابن زيد، فإنّه قد اعترف بصحته لدى مناظرته مع المأمون العبّاسی، كما ستسمعه إن شاء اللّه تعالى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۹۵

و حيث أنّ الحاضرين فی مجلس المناظرة سلّموا بإقرار إسحاق بن إبراهيم بصحة الحديث، و قد كانوا ثلاثين رجلا من كبار الفقهاء و مشاهير العلماء مع قاضی القضاة يحيى بن أكثم ... فإنّ تسليمهم بذلك يعتبر قبولا لصحة الحديث، و دليلا على اعتقادهم بثبوته... بناء على ما ذكره (الدهلوی)- فی مواضع من كتابه، و تبعه تلميذه (الرشيد)- من أن السّكوت دليل التسليم و القبول...

بل قال يحيى بن أكثم فی نهاية البحث مخاطبا المأمون: «يا أمير المؤمنين، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخير، و أثبتّ ما لا يقدر أحد أن يدفعه» و هذا يقتضی اعترافه بصحّة حديث الطّير سندا، و أنّه يدلّ على مطلوب أهل الحق و لا يقدر أحد أن يدفعه لأنّه من

جملة ما أثبته المأمون فی بحثه، و أوضح به الحق لمن أراد اللّه به خیرا.

و کیف یظنّ بهؤلاء جمیعا أنّهم صحّحوا ما لیس بصحیح، أو صرّحوا بصحّة الباطل أکمل التصریح؟!

۳- الحسن کالصّحیح بل قسم منه ... ص: ۹۵

إنّه و إن أبی بعض علمائهم کالعسقلانی و ابن حجر المکی التنصیص علی صحّة حدیث الطیر، لکنّهم ذهبوا إلی حسنه و صرّحوا بذلک کما ستدری عن کثب إن شاء اللّه...

و من المعلوم أنّ الحدیث الحسن یحتجّ به کالصحیح، بل ذهب بعض العلماء إلی أنّه قسم من الصحیح، و علیه، فإن القول بحسن حدیث الطیر یؤیّد ما یذهب إلیه أهل الحق من القول بصحّته، و هو المطلوب.

۴- القول بمضمون الحدیث یقتضی صحّته ... ص: ۹۵

لقد احتجّ المأمون العبّاسی بحدیث الطیر کما سیأتی، و هکذا الشیخ أبو

عبد اللّه- کما ذکر القاضی عبد الجبار- علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه الصّلاة و السّلام. و هذا بنفسه یقتضی اعتقادهما بصحّة هذا الحدیث الشریف کما هو واضح، و من هنا قال السّیوطی فی رسالته فی فضل القرون الثلاثة الاولی- بعد کلام له-: «و یضاف إلی ذلک ما قاله جمع من العلماء أنّ مما یقتضی صحة الحدیث قول أهل العلم بمقتضاه».

فظهر أن المأمون و الشیخ أبو عبد اللّه یعتقدان صحة حدیث الطیر.

۵- عقد الحدیث فی الشعر یدل علی اشتهاره و صحته ... ص: ۹۶

إنّ عقد حدیث من الأحادیث فی الشّعر یدلّ علی ثبوته و شهرته فی الصدر الأوّل، لقول السیوطی فی خطبة کتاب له فی هذا الشأن: «هذا جزء جمعت فیه الأشعار التی عقد فیها شیء من الأحادیث و الآثار، سمّیته بالازهار، و له فوائد:

منها: الاستدلال به علی شهرة الحدیث فی الصدر الأول و صحته، و قد وقع ذلک لجماعة من المحدثین».

و لقد عقد أبو القاسم إسماعیل بن عبّاد المعروف بالصاحب، حدیث الطّیر، فی أشعار عدیدة له، نقلها المحققون الکبار، کالخطیب الخوارزمی و الحافظ الکنجی الشافعی، و هکذا عقده الخوارزمی فی قصیدته البائیة، و الإمام المنصور باللّه، و محمد بن إسماعیل الأمیر فی (التحفة العلویة) [۱].

و هذا أیضا من الأدلّة علی شهرة حدیث الطیر فی الصدر الأوّل و صحته...

---

[۱] و راجع أیضا: ترجمة أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق. ۲/ ۱۵۵- ۱۵۸. الهامش.

الفائدة التاسعة فی ذکر وجوه اشتهار الحدیث و تواتره ... ص: ۹۷

اشارة

بل إنّ حديث الطير يعد من الأحاديث المتواترة، حسب كلمات كبار أساطين علماء أهل السنّة، و نحن نذكر ذلك فی وجوه:

۱- كلام ابن حجر المكی فی مسألة صلاة أبی بكر ... ص: ۹۷

قال ابن حجر المكی بعد الحديث الموضوع: (مروا أبا بكر فليصلّ بالناس) قال: «و اعلم أنّ هذا الحديث متواتر، فإنه ورد من حديث: عائشة، و ابن مسعود، و ابن عباس، و ابن عمر، و عبد اللّه بن زمعة، و أبی سعيد، و علی ابن أبی طالب، و حفصة» [۱].

و إذا كان ابن حجر يدّعی تواتر هذا الحديث الموضوع بزعم وروده من ثمانية من الصّحابة، فإنّ حديث الطير الذی رواه أحد عشر منهم- بالإضافة إلی سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام- يكون متواترا بالأولويّة، هذا، بغض النظر عن تسليم عثمان و عبد الرحمن بن عوف و طلحة و الزبير يوم الشّوری، و أمّا معه فيكون تواتر اكثر و آكد.

۲- كلام ابن حزم فی مسألة بيع الماء ... ص: ۹۷

اشارة

و قال ابن حزم فی (المحلّی) فی مسألة عدم جواز بيع الماء- بعد إيراد أحاديث المنع عن أربعة من الأصحاب-: «فهؤلاء أربعة من الصحابة رضی

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۱۳.

اللّه عنهم، فهو نقل تواتر لا تحلّ مخالفته».

فابن حزم يری بلوغ الخبر حدّ التواتر بنقل أربعة من الصحابة، و قد علمت أنّ حديث الطير ورد عن اثنی عشر من الصحابة، فهو نقل متواتر قطعا.

توفّر شروط التواتر فيه ... ص: ۹۸

لقد روی الجم الغفير و الجمع الكثير من أعيان أهل السنّة و مشاهير الأمّة من الصّحابة و التابعين و أتباعهم و غيرهم، من العلماء المتقدمين و المتأخّرين من الصدر الأوّل إلی هذا الحين، حديث الطير، و هو نقل تواتر قطعا، لأنّ رواته مستندون فيه إلی الحس، و قد بلغت كثرتهم حدّا يمنع تواطئهم علی الكذب، و بلغت طبقاتهم فی الأوّل و الآخر و الوسط عدد التواتر، و هذه هی الشروط التی يعتبرها أرباب الأصول فی التواتر، قال عضد الدّين الإيجی:

«قد ذكر فی التواتر شروط صحيحة و شروط فاسدة، أمّا الشروط الصحيحة فثلاثة، كلّها فی المخبرين: أحدها- تعدّدهم تعدّدا يبلغ فی الكثرة إلی أن يمنع الاتفاق بينهم و التواطؤ علی الكذب عادة. ثانيها- كونهم مستندين لذلك الخبر إلی الحس فإنّه فی مثل حدوث العالم لا يفيد قطعا. ثالثها- استواء الطرفين و الواسطة، أعنی بلوغ جميع طبقات المخبرين فی الأول و الآخر و الوسط، بالغا ما بلغ عدد

التواتر» [۱].

و لا یخفی، أنه لا یشترط فی حصول التواتر عدالة الرّواة بل لا یشترط الإسلام، فلو کان جمیع هؤلاء الرواة غیر عدول بل غیر مسلمین لحصل المطلوب، فکیف و کلّهم من عدول رجال القوم!! أمّا عدم اشتراط ذلک فقد قال الإیجی: «ما ذکرناه هی الشروط المتفق علیها فی التواتر، أما المختلف فیه فقال قوم: یشترط الإسلام و العدالة کما فی

---

[۱] شرح مختصر الأصول ۲/ ۵۳.

الشهادة، و إلّا أفاد إخبار النصاری بقتل المسیح العلم به و إنه باطل.

و الجواب: منع حصول شرائط التواتر لاختلال فی الأصل و الوسط، أی قصور الناقلین عن عدد التواتر فی المرتبة الاولی، أو فی شیء مما بینهم و بین الناقلین إلینا. من عدد التواتر، و لذلک یعلم أنّ أهل قسطنطینیة لو أخبروا بقتل ملکهم حصل العلم به» [۱].

إشکال ورّد ... ص: ۹۹

و لو قال مشکّک أو متعصّب بأنّه لو کان هذا الحدیث متواترا لصرّح بذلک بعض العلماء فی الأقلّ، و إذ لیس فلیس.

فجوابه من وجوه:

الأوّل: إنّه شهادة علی النّفی، و هی غیر مقبولة کما علیه المحقّقون.

و الثانی: إنّ عدم الوجدان لا یدلّ علی عدم الوجود.

و الثالث: سلّمنا عدم تنصیص أحد منهم بتواتره، لکن لا غرابة فی ذلک من علماء أهل السنّة، لأنّهم طالما حاولوا کتم فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام وسعوا فی طمس مناقبه، فلم تسمح لهم أنفسهم بروایتها فکیف بالاعتراف بتواترها!! و الرّابع: و لو سلّمنا وجود من ینصف فیهم لکن لعلّهم لم یصرحوا بتواتره لغفلتهم عن طرقه، إلّا أنّ عدم علم أحد به لا یمنع من حصول العلم به لغیره.

قال القاضی عیاض: «و لا یبعد أن یحصل العلم بالتواتر عند واحد و لا یحصل عند آخر، فإنّ أکثر الناس یعلمون بالخبر کون بغداد موجودة، و أنها مدینة عظیمة و دار الإمامة و الخلافة، و آحاد من الناس لا یعلمون اسمها فضلا عن وصفها، و هکذا یعلم الفقهاء من أصحاب مالک بالضرورة و تواتر النقل عنه أن مذهبه

---

[۱] شرح مختصر الأصول ۲/ ۵۵.

إیجاب قراءة ام القرآن فی الصلاة للمنفرد و الإمام، و إجزاء النیّة فی أوّل لیلة من رمضان عن ما سواه، و أنّ الشافعی یری تجدید النیة کلّ لیلة، و الاقتصار فی المسح علی بعض الرأس، و إنّ مذهبهما القصاص فی القتل بالمحدود و غیره، و إیجاب النیّة فی الوضوء، و اشتراط الولی فی النکاح، و إن أبا حنیفة- رضی اللّه عنه- یخالفهما فی هذه المسائل، و غیرهم ممّن لا یشتغل بمذاهبهم و لا روی أقوالهم لا یعرف هذا من مذاهبهم، فضلا عمّن سواهم» [۱].

و الخامس: و لو فرض أن متعصّبا أنکر تواتر حدیث الطیر، فإنه لا یصغی إلی کلامه البتّة، فکیف یوجب عدم تصریح واحد منهم بتواتره- مع قیام الأدلّة القاهرة و البراهین الباهرة علی تواتره- خللا فی ذلک؟!! إلّا أنّ الحلیمی و أتباعه- کوالد (الدهلوی)- أنکروا خبر انشقاق القمر فضلا عن تواتره، لکنّ المحققین لم یعبئوا بذلک، و لم یشکوا فی تواتر ذاک الحدیث و ثبوته، قال القاضی عیاض فیه ما نصه: «و أنا أقول صدعا بالحق: إنّ کثیرا من هذه الآیات المأثورة عنه علیه السلام معلومة بالقطع. أما انشقاق القمر فالقرآن نصّ

بوقوعه و أخبر عن وجوده، و لا يعدل عن ظاهره إلّا بدليل، و جاء برفع احتماله صحيح الأخبار من طرق كثيرة، فلا يوهن عزمنا خلاف أخرق منحلّ عرى الدين، و لا يلتفت إلى سخافة مبتدع يلقى الشك على قلوب ضعفاء المؤمنين، بل يرغم بهذا أنفه و ينبذ بالعراء سخفه» [۲].

---

[۱] الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۴۷۱ بشرح الخفاجي.

[۲] الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۱

الفائدة العاشرة فی ذكر الوجوه المفيدة للقطع بصدوره ... ص: ۱۰۱

اشارة

بل إنّ حديث الطير حديث مقطوع بصدوره من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للوجوه المتينة التالية:

۱- رواية الفريقين بالطرق المتضافرة ... ص: ۱۰۱

يكفى لحصول القطع بصدور هذا الحديث إثبات أركان الفريقين- من السابقين و اللاحقين- إيّاه بالطّرق الكثيرة و الأسانيد المتضافرة، خلفا عن سلف، عن الصّحابة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم...

و لا يقدح فى ذلك قدح شرذمة قليلة من أهل العناد و العصبية و الهوى ... كما هو واضح.

۲- وجوب الأخذ بالمتّفق عليه ... ص: ۱۰۱

إنه لو فرضنا وقوع الخلاف بين أهل السنّة فى هذا الحديث، لكنّ كونه موضع الوفاق بين أهل الحقّ يقتضى أن يكون ثبوته متفقا عليه بين المسلمين، لما ذكره (الدهلوى) فى الجواب عن الأدلّة العقلية التى يذكرها الإمامية لإمامة أمير المؤمنين عليه السلام، حيث قال: «الدليل الرابع: إن أمير المؤمنين- رضى اللّه عنه- كان يتظلّم دائما و يشكو الخلفاء الثلاثة، و يصرّح بأنه مظلوم و مقهور، و ما ذلك إلّا لغصب الإمامة عنه، فيكون الإمامة حقّه دون غيره، لأنه صادق بالإجماع.

و الجواب عنه: المنع من صحّة تلك الرّوايات، إذ لم يرد عند أهل السنّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۲

شىء منها، بل الرّوايات فى الموافقة و النصح و الثناء عليهم و الدعاء لهم و إعانتهم متواترة لدى أهل السنة. أمّا روايات الإمامية فمختلفة، فأكثرها موافقة لروايات أهل السنّة، فإنها تدل على موافقته للخلفاء و نصحه لهم و إشارته عليهم ما داموا احياء، كما فى قصة عمر بن الخطاب رضى اللّه عنه، كما عن نهج البلاغة، و كذا بعد موتهم فإنّه كان يثنى عليهم، و يمدح أعمالهم، و يشهد لهم بالخير و النّجاة كما

عن نهج البلاغة من قوله: للّه بلاد أبى بكر

، إلی آخر الخطبة.

فأخذ أهل السنّة المتّفق علیه و طرحوا المختلف فیه الذی انفرد به الشیعة- و حال رواتهم معلوم- و کلّ عاقل یأخذ بالمتّفق علیه و یترک المختلف فیه» [۱].

و علی ضوء هذا الکلام نقول بوجوب الأخذ بحدیث الطّیر، لأنّه المتّفق علیه بین الشیعة و أهل السنّة، حتی لو کان المخالفون من أهل السنّة یعادلون الموافقین للشیعة فی العدد، کما یفهم من کلام (الدهلوی) المذکور.

۳- روایة أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۱۰۲

لقد ورد حدیث الطیر من حدیث سیّدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام- کما ستطّلع علیه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی- و بما أنه علیه السلام معصوم- حسب کلمات العلماء المحققین الأعلام من أهل السنّة، کما لا یخفی علی من راجع (تشیید المطاعن) و لا سیّما شاه ولی اللّه فی (التفهیمات الإلهیة)، و کذا صرّح بذلک (الدهلوی) نفسه فی (التحفة) و تفسیره (فتح العزیز)- فإنّ هذا بوحده یفید الیقین و یوجب القطع بصدور هذا الحدیث من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۲۳.

۴- احتجاج الأمیر به ... ص: ۱۰۳

و لقد احتجّ به علیه الصلاة و السلام- فیما احتجّ- یوم الشوری کما سیأتی فی ما بعد إن شاء اللّه- لأولویّته بالإمامة و الخلافة و أفضلیّته من سائر الصّحابة، و لقد سلّم الحاضرون منهم بذلک و اعترفوا بتلک الفضائل، و من المحال- حسب اعتقاد أهل السنة فی الصحابة- أن یعترفوا و یسلّموا بما لم یثبت، و لا سیّما أهل الشّوری منهم الذین فوّض إلیهم أمر الخلافة، و زعم عمر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مات و هو راض عنهم...

و لنعم ما أفاد الشیخ المفید قدّس سرّه حیث قال: «إن التواتر قد ورد بأن أمیر المؤمنین علیه السلام احتج به فی مناقبه یوم الدار فقال: أنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطائر، فجاء أحد غیری؟ قالوا: اللهم لا. قال:

اللهم اشهد. فاعترف الجمیع بصحته

، و لم یکن أمیر المؤمنین علیه السلام لیحتج بباطل، لا- سیّما و هو فی مقام المنازعة و التوصل بفضائله إلی أعلی الرتب التی هی الإمامة و الخلافة للرسول صلّی اللّه علیه و آله، و إحاطة علمه بأنّ الحاضرین معه فی الشوری یریدون الأمر دونه، مع

قول النبی صلّی اللّه علیه و آله: علی مع الحق و الحق مع علی یدور معه حیثما دار» [۱].

۵- کلام القاضی عیاض حول معاجز النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... ص: ۱۰۳

قال القاضی عیاض بعد کلامه الذی أوردناه سابقا حول القطع بقصّة انشقاق القمر: «و کذلک قصة نبع الماء و تکثیر الطعام، رواها

الثقات و العدد الكثير عن الجمّاء الغفير عن العدد الكثير من الصحابة، و منها ما رواه الكافّة

---

[۱] الفصول المختارة من العيون و المحاسن: ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۴

عن الكافّة متّصلا عمّن حدّث بها من جملة الصحابة، و إخبارهم أن ذلك كان فی مواطن اجتماع الكثير منهم، فی يوم الخندق، و فی غزوة بواط، و عمرة الحديبيّة، و غزوة تبوك، و أمثالها من محافل المسلمين و مجمع العساكر، و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوی فيما حكاه، و لا إنكار لما ذكر عنهم أنهم رووه، فسكوت الساكت منهم كنطق الناطق، إذ هم المنزّهون عن السكوت على باطل و المداهنة فی كذب، و ليس هناك رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لو كان ما سمعوه منكرا عندهم غير معروف لديهم لأنكروا كما أنكر بعضهم على بعض أشياء رووها من السنن و السير و حروف القرآن، و خطأ بعضهم بعضا و وهّمه فی ذلك، مما هو معلوم، فهذا النوع كلّه مما يلحق بالقطعی من معجزاته، لما بيّناه.

و أيضا، فإنّه أمثال الأخبار التی لا أصل لها و بنيت على باطل لا بدّ مع مرور الأزمان و تداول الناس و أهل البحث من انكشاف ضعفها و خمول ذكرها كما يشاهد فی كثير من الأخبار الكاذبة و الأراجيف الطارية، و أعلام نبيّنا هذه الواردة من الطريق الآحاد لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و كثرة طعن العدو و حرصه على توهينها و تضعيف أصلها و اجتهاد الملحد على إطفاء نورها إلّا قوة و قبولا، و للطاعن عليها إلّا حسرة و غليلا.

و كذلك إخباره عن الغيوب و إنباؤه بما يكون و كان معلوم من آياته على الجملة بالضرورة، و هذا حق لا غطاء عليه و قد قال به من أئمتنا القاضی و الأستاذ أبو بكر و غيرهما رحمهم اللّه، و ما عندی أوجب قول القائل أنّ هذه القصص المشهورة من باب خبر الواحد إلّا قلّة مطالعته للأخبار و روايتها، و شغله بغير ذلك من المعارف، و إلّا فمن اعتنى بطرق النقل و طالع الحديث و السير لم يرتب فی صحة هذه القصص المشهورة على الوجه الذی ذكرناه» [۱].

---

[۱] الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۴۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۵

قوله: «و كذلك قصة نبع الماء و تكثير الطّعام رواها الثقات و العدد الكثير عن الجمّاء الغفير عن العدد الكثير من الصحابة» أی: إنّها معلومة بالقطع لذلك.

أقول: و كذلك حديث الطّير ... فيجب أن يكون معلوما بالقطع.

۶- فائدة أخرى فی كلام القاضی ... ص: ۱۰۵

قوله: «و منها ما رواه الكافة عن الكافة متّصلا عمّن حدّث بها من جملة الصحابة و إخبارهم أن ذلك كان فی مواطن اجتماع الكثير منهم ... و لم يؤثر عن أحد من الصحابة مخالفة للراوی فی ما حكاه و لا إنكار..»

أقول: و كذلك حديث الطّير، فإن أمير المؤمنين عليه السلام رواه و احتجّ به لأحقيّته بالإمامة و الخلافة فی اجتماعهم يوم الدّار، و لم يؤثر عن أحد منهم مخالفة و لا إنكار.

بل إنّه أولى بالقطع، لأنّهم فضلا عن السكوت عن الإنكار قد نطقوا بالتسليم و الاعتراف بصحّته، كما سيأتی ذلك كلّه إن شاء اللّه تعالى.

و لأنّ هؤلاء الصّحابة- الذين فوض إليهم أمر الخلافة- كانوا أبعد منهم عن السّكوت على باطل و المداهنة على كذب، و ليس هناك رغبة و لا رهبة تمنعهم، و لا سيّما أنّهم قد اجتمعوا للشورى حول الخلافة و كان المقام مقام المنازعة حولها. فلو كان ما سمعوه منكرا غير معروف لديهم لأنكروا، لتوفّر الدواعى على ذلك، كما لا يخفى.

۷- فائدة ثالثة من كلام القاضى ... ص: ۱۰۵

قوله: «و أيضا، فإنّ أمثال الأخبار التى لا أصل لها»...

أقول: «و كذلك فضائل أمير المؤمنين عليه السلام و أعلام إمامته، فإنها لا تزداد مع مرور الزمان إلّا ظهورا، و مع تداول الفرق و كثرة طعن العدو و حرصه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۶

على توهينها و تضعيف أصلها و اجتهاد الفجار على إطفاء نورها إلّا قوة و قبولا، و للطاعن عليها إلّا حسرة و غليلا ... فهذا دليل آخر على ثبوتها و قطعيّة صدورها.

و لا سيّما حديث الطّير، فقد ابتلى بهذه الأمور من المتعصبين المتعنّتين، و قد قدح فيه شرذمة من المتنطّعين، و لكنّه مع ذلك ازداد نورا و قبولا مع مرور الأزمان، و لنعم ما قال الصّاحب:

«علىّ له فى الطير ما طار ذكره و قامت له أعداؤه و هى تشهد»

۸- كلام (الدهلوى) فى الدفاع عن أبى بكر ... ص: ۱۰۶

و لقد قال (الدهلوى) فى كتابه فى الدفاع عن أبى بكر: «و أمّا ما قيل من عدم ردّ أحد فاطمة إلّا هو، فكذب محض، فقد صحّ هذا الخبر و ثبت فى كتب أهل السنة من حديث: حذيفة بن اليمان، و الزبير بن العوام، و أبى الدرداء، و أبى هريرة، و العباس، و على، و عثمان، و عبد الرحمن بن عوف، و سعد بن أبى وقاص، و هؤلاء هم أجلّة الصحابة و فيهم من بشّر بالجنّة، و قد روى الملا عبد اللّه المشهدى فى إظهار الحق عن النبى فى حقّ حذيفة: ما حدّثكم به حذيفة فصدّقوه، و فيهم المرتضى على المعصوم بإجماع الشيعة و الصّادق بإجماع أهل السنة- و لا اعتبار فى هذا المقام برواية عائشة و أبى بكر و عمر-:

أخرج البخارى عن مالك بن أوس بن الحدثان النصرى: إنّ عمر بن الخطاب قال بمحضر من الصحابة- فيهم: على و العباس و عثمان عبد الرحمن ابن عوف و الزبير بن العوام و سعد بن أبى وقاص-: أنشدكم باللّه الذى بإذنه تقوم السماء و الأرض، أ تعلمون أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لا نورّث ما تركناه صدقة؟ قالوا: اللهم نعم.

ثم أقبل على على و العباس و قال: أنشدكما باللّه، هل تعلمان أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قد قال ذلك؟ قالا: اللهم نعم

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۷

فعلم أنّ هذا الخبر يعادل الآية من الكتاب فى القطعيّة، لأنّ هؤلاء الذين ذكرت أسماؤهم يفيد خبر الواحد منهم لليقين فكيف بهذا الجمع الكثير، و لا سيّما و أنّ عليا المرتضى معصوم لدى الشيّعة، و رواية المعصوم يوازى القرآن فى إفادة اليقين عندهم» [۱].

أقول: و على ضوء هذا الكلام يجب القطع بصدور حديث الطّير، بل إنّه أولى بذلك، لوروده من حديث سعد بن أبى وقاص- و هو أحد الذين ذكر أنّ رواية أحدهم بوحده تفيد اليقين- بالإضافة إلى اعترافه هو و عثمان و عبد الرحمن ابن عوف و الزبير- بل و طلحة- بصحّة هذا الحديث الشريف.

فیجب الاعتقاد بصدور هذا الحدیث و افادته القطع کالاعتقاد بالآیة الشریفة من القرآن العظیم فی ذلک...

۹- فائدة أخری من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷

ثم إنّ کلّ ما دلّ علی إفادة حدیث أبی الدرداء و أبی هریرة و العباس و أمثالهم الیقین، و کون حدیثهم کالآیة الشریفة من القرآن فی قطعیّة الصدور، یدلّ بنفسه أو بالاولویة إفادة روایة سائر رواة حدیث الطیر من الصحابة للیقین کذلک.

۱۰- فائدة ثالثة من کلام (الدهلوی ...) ص: ۱۰۷

ثم إنّ من رواة حدیث الطیر هو مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، و قد صرّح (الدهلوی) بکون حدیثه کالقرآن فی إفادة القطع و الیقین.

و أما عصمته علیه السلام فقد أثبتها (الدهلوی) نفسه فی کتابه (التحفة) و تفسیره (فتح العزیز) و کذا والده فی (التفهیمات الالهیة) و غیرهم من علماء أهل السنة کما فی (تشیید المطاعن)، فلا وجه لما ذکره (الدهلوی) بالنسبة إلیها هنا

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۲۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۰۹

سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۱

و الآن ... فلنشرع فی ذکر أسانید حدیث الطّیر بروایة الأئمة و الأعلام و جهابذة علم الحدیث من أهل السنّة ... عبر القرون المختلفة ...

(۱) روایة أبی حنیفة ... ص: ۱۰۹

اشارة

لقد روی أبو حنیفة النعمان بن ثابت- إمام الحنفیّة- حدیث الطّیر فقد قال ابن الأثیر: «أنا أبو الفرج الثقفی، أنبأنا الحسن بن عیسی، حدّثنا الحسن عن أحمد بن عبد اللّه الحافظ، ثنا محمد بن إسحاق بن إبراهیم الأهوازی، حدّثنا الحسن بن عیسی، ثنا الحسن بن السمیدع، ثنا موسی بن أیوب، عن شعیب بن إسحاق، عن أبی حنیفة، عن مسعر، عن حماد، عن إبراهیم، عن أنس قال: أهدی إلی النبی طیر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجاء علی، فأکل معه.

تفرّد به شعیب عن أبی حنیفة» [۱].

---

[۱] اسد الغابة فی معرفة الصحابة ۴/ ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۲

ترجمة شعیب بن إسحاق ...: ص: ۱۱۲

و فضائل أبی حنیفة- إمامهم الأعظم- و جلالة شأنه و رفعة مکانه و علوّ مقامه ... کلّ ذلک من الشیوع و الشّهرة بمکان، فلا حاجة به إلی الشرح و البیان، لکنّا ننقل هنا طرفا من کلمات علماء أهل السنّة فی الثناء علی تلمیذه شعیب بن إسحاق: - ۱- الذهبی: «شعیب بن إسحاق الدمشقی، عن هشام بن عروة، و عبید اللّه بن عمر. و عنه: إسحاق و دحیم. قال أبو داود: ثقة مرجئ. توفی سنة ۱۸۹» [۱].

۲- ابن حجر العسقلانی: «خ م د س ق: شعیب بن إسحاق بن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن راشد الدمشقی الاموی، مولی رملة بنت عثمان، أصله من البصرة، روی عن أبیه و أبی حنیفة،- و تمذهب له- و ابن جریج و الأوزاعی ... قال ابن طاهر: ثقة ما أصحّ حدیثه و أوثقه، و قال أبو داود: ثقة و هو مرجئ ... و قال ابن معین و دحیم و النسائی: ثقة، و قال أبو حاتم: صدوق، و قال الولید بن مسلم: رأیت الأوزاعی یقرّبه و یدنیه. قال دحیم: ولد سنة ۱۰۸ و مات سنة ۱۸۹...

قلت: و فی سنة ۱۸۹ أرّخه ابن حبّان فی الثقات، و نقل أبو الولید الباجی عن أبی حاتم قال: شعیب بن إسحاق: ثقة مأمون» [۲].

---

[۱] الکاشف ۲/ ۱۱.

[۲] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۳

(۲) روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۱۱۳

اشارة

و رواه أحمد بن حنبل- إمام الحنابلة- فی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین ...) و هذا نصّ روایته: «حدثنا عبد اللّه بن محمد، نا عبد اللّه بن عمر، نا یونس بن أرقم، قال حدثنا مطیر بن أبی خالد، عن ثابت البجلی، عن سفینة قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- طیرین بین رغیفین فقدّمت إلیه الطیرین. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ فقال: علیّ. قال: فافتح له، ففتحت، فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتی فنیا» [۱].

و قال محب الدین الطبری: «عن سفینة قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقدّمت إلیه الطیرین، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک- ثمّ ذکر معنی حدیث النجار و قال فی آخره-: فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من الطیرین حتی فنیا. خرّجه أحمد فی المناقب» [۲].

و قال سبط ابن الجوزی: «حدیث الطائر و قد أخرجه أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن، فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه

---

[۱] فضائل علی، الحدیث رقم: ۹۴۵، و فی اللفظ سقط واضح.

[۲] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۴

صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فإذا بالباب یفتح، فدخل علی فأکل معه» [۱].

و قال (الدهلوی) فی جواب سؤال بعد روایة الترمذی: «و قد أخرجه الامام أحمد فی المناقب من حدیث سفینة» و سیأتی نص کلامه فی محلّه إن شاء اللّه تعالی.

روایة أحمد دلیل الثبوت ... ص: ۱۱۴

و لقد تقرر لدی المحققین: أنّ روایة أحمد لحدیث یقتضی صحّته و ثبوته: قال أخطب خوارزم- فی بیان کثرة فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام- ما نصه: «أنبأنی أبو العلاء الحافظ هذا قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقرئ، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، حدّثنا أحمد بن یعقوب بن المهرجان، حدّثنا علی بن محمد النخعی القاضی، حدّثنا الحسین بن الحکم، حدّثنا الحسن ابن الحسین، عن عیسی بن عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه قال قال رجل لابن عباس: سبحان اللّه ما أکثر مناقب علی و فضائله، إنّی لأحسبها ثلاث آلاف. فقال ابن عباس: أو لا تقول إنها إلی الثلاثین ألفا أقرب؟

و یدلّک علی ذلک أیضا: ما یروی عن الامام الحافظ أحمد بن حنبل، و هو- کما عرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث- قریع أقرانه و إمام زمانه، و المقتدی به فی هذا الفن فی إبانه، و الفارس الذی یکبّ فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته عنه مقبولة و علی کاهل التصدیق محمولة، لما علم أن الامام أحمد بن حنبل و من احتذی علی أمثاله- و تسبح علی منواله و حطب فی حبله و انضوی الی حفله، مالوا إلی تفضیل الشیخین رضوان اللّه علیهما، فجاءت روایته فیه کعمود الصباح لا یمکن ستره بالراح، و هو: ما رواه الشیخ الإمام الزّاهد

---

[۱] تذکرة خواص الأمة: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۵

فخر الأئمة أبو الفضل بن عبد الرحمن الحفربندی الخوارزمی رحمه اللّه تعالی ... إلخ» [۱].

و قال محمد بن یوسف الحافظ الکنجی: «أخبرنا أبو إسحاق إبراهیم بن یوسف بن برکة الکتبی بالموصل، عن الحافظ أبی العلاء الحسن بن أحمد، أخبرنا الحسین بن أحمد المقری ... عن عیسی بن عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه، قال قال رجل لابن عباس: سبحان اللّه ما أکثر مناقب علی و فضائله! إنّی لأحسبها ثلاثة آلاف. فقال ابن عباس: او لا تقول إنها إلی ثلاثین ألفا أقرب.

خرّج هذا الأثر عن ابن عباس الأئمة فی کتبهم.

قلت: و یدلّک علی ذلک ما روینا عن إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل، و هو أعرف أصحاب الحدیث فی علم الحدیث، قریع أقرانه و إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن فی إبّانه، و الفارس الذی یکبّ فرسان الحفاظ فی میدانه، و روایته مقبولة و علی کاهل التصدیق محمولة، و لا یتّهم فی دینه و لا یشکّ أنه یقول بتفضیل الشیخین أبی بکر و عمر، فجاءت روایته فیه کعمود الصّباح، لا یمکن ستره بالراح، و هو ما أخبرنا العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمد بن هبة اللّه بن محمد بن جمیل الشیرازی؟» [... ۲].

و قال سبط ابن الجوزی بتصحیح حدیث المواخاة من حدیث مجدوح بن زید الباهلی: «و أحمد مقلّد فی الباب، متی روی حدیثا

وجب المصير إلى روايته، لأنه إمام زمانه، و عالم أوانه، و المبرّز فى علم النقل على أقرانه، و الفارس الذى لا يجارى فى ميدانه، و هذا هو الجواب عن جميع ما يرد فى الباب فى أحاديث الكتاب» [۳].

و قال السبكى فى مقام توثيق رجال حديث (من زار قبرى وجبت له

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۳.

[۲] كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۲۵۳.

[۳] تذكرة خواص الأمة: ۲۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۶

شفاعتى) ردّا على ابن تيمية- بعد كلام له-: «و أحمد- رحمه اللّه- لم يكن يروى إلّا عن ثقة، و قد صرّح الخصم بذلك فى الكتاب الذى صنّفه فى الردّ على البكرى بعد عشر كراريس منه، قال: إنّ القائلين بالجرح و التعديل من علماء الحديث نوعان، منهم من لم يرو إلّا عن ثقة عنده، كمالك، و شعبة، و يحيى بن سعيد، و عبد الرحمن بن مهدى، و أحمد بن حنبل، و كذلك البخارى و أمثاله...

و قد كفانا الخصم بهذا الكلام مؤنة تبيين أنّ أحمد لا يروى إلّا عن ثقة و حينئذ لا يبقى له مطعن فيه» [۱].

من مصادر ترجمة أحمد ... ص: ۱۱۶

و إليك بعض مصادر ترجمة أحمد بن حنبل و فضائله الجمّة:

۱- سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۷۷.

۲- تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۱.

۳- وفيات الأعيان ۱/ ۶۳.

۴- حلية الأولياء ۹/ ۱۶۱.

۵- تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۰.

۶- الوافى بالوفيات ۶/ ۳۶۳.

۷- مرآة الجنان ۲/ ۱۳۲.

۸- طبقات السبكى ۲/ ۲۷.

۹- طبقات الحفاظ: ۱۸۶.

۱۰- طبقات المفسرين ۱/ ۷۰.

۱۱- العبر ۱/ ۴۳۵.

---

[۱] شفاء الأسقام فى زيارة خير الأنام: ۱/ ۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۷

۱۲- تاريخ بغداد ۴/ ۴۱۲.

۱۳- تهذيب التهذيب ۱/ ۶۲.

۱۴- طبقات القراء ۱/ ۱۱۲.

۱۵- البدایة و النهایة ۱۰/ ۲۳۵.

و قد ذکرنا طرفا من فضائله فی القسم الثانی من مجلّد حدیث الغدیر، و فی مجلّد حدیث التشبیه.

و من جلائل مناقبه ما جاء «عن إبراهیم بن الحارث من ولد عبادة بن الصامت: قیل لبشر الحافی- حین ضرب أحمد بن حنبل فی المحنة-: لو قمت و تکلّمت کما تکلّم، فقال: لا أقوی علیه، إن أحمد قام مقام الأنبیاء» [۱].

و فی (رجال المشکاة) بترجمته: «قال المیمونی: قال لی ابن المدینی بالبصرة بعد المحنة: یا میمونی ما قام أحد فی الإسلام ما قام أحمد، فعجبت من هذا و أبو بکر قد قام فی الردّة، قلت: بأیّ شیء؟ قال: إن أبا بکر وجد أنصارا، و إن أحمد لم یجد ناصرا».

(۳) روایة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۷

اشارة

و رواه أبو سعید عبّاد بن یعقوب الرّواجنی الأسدی فی (کتاب المعرفة) [۲]

---

[۱] تهذیب الأسماء و اللغات ۱/ ۱۱۲.

[۲] نقل عنه الذهبی حدیثا بترجمة فطر بن خلیفة قال: «قال عبّاد بن یعقوب فی کتاب المناقب له:

أنبأنا أبو عبد الرحمن الأصباغی و غیره، عن جعفر الأحمر قال: دخلنا علی فطر بن خلیفة- و هو مغمی علیه، فأفاق فقال-: یا عبد اللّه: ما یسرّنی أن مکان کلّ شعرة فی جسدی لسان یسبّح اللّه بحبّی أهل البیت» سیر أعلام النبلاء ۷/ ۳۳.

- الذی ألّفه فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام- حیث قال: «حدّثنا عیسی، عن عبد اللّه بن محمد بن عمر بن علی، حدّثنی أبی عن أبیه عن جدّه علی قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر- یقال له الحبازی- فوضع بین یدیه، و کان انس بن مالک یحجبه، فرفع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده إلی اللّه ثمّ قال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر- قال أنس:

فجاء علیّ فأستأذن، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع، ثمّ أعاد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الدعاء، فجاء علی فردّه أنس، ثمّ دعا الثالث، فجاء فأدخله، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللهم و إلیّ، فأکل معه، ثمّ خرج علی. قال أنس قلت: یا أبا الحسن استغفر لی، فإنّ لی إلیک ذنبا، و إنّ عندی بشارة، فأخبرته بما کان من دعاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و استغفر لی و رضی عنّی، و أذهب ذنبی عنده بشارتی إیّاه».

وجوه وثاقة عبّاد بن یعقوب ... ص: ۱۱۸

اشارة

و عباد بن یعقوب الرواجنی من کبار المحدّثین الثقات، حسب تصریحات المحقّقین، فیجوز الاحتجاج بحدیثه، و لنوضّح ذلک فی الوجوه التالیة إفحاما للمکابرین:

۱- إنّه شیخ البخاری ... ص: ۱۱۸

إنّ عبّاد بن يعقوب من شيوخ البخارى صاحب الصّحيح، نصّ على ذلك السمعانى حيث قال: «الرواجنى بفتح الراء و الواو و كسر الجيم و فى آخرها النون، هذه بالنسبة سألت عنها استاذى أبو القاسم إسماعيل بن محمد بن الفضل الحافظ بإصبهان فقال: هذا نسبة أبى سعيد عبّاد بن يعقوب شيخ البخارى، و أصل هذه النسبة الدواجن بالدال المهملة، و هى جمع داجن و هو الشاة التى تسمن فى الدار، فجعلها الناس الرواجن بالراء، و نسب عباد إلى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۱۹

ذلك. هكذا قال و لم يسند الحكاية إلى أحد. و ظنّ أنّ الرواجن بطن من بطون القبائل، و اللّه أعلم» [۱].

و يدل على ذلك أيضا روايته عنه فى صحيحه حيث قال فى كتاب التوحيد: «باب و سمى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم الصّلاة عملا و قال: لا صلاة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب: حدّثنى سليمان قال: حدّثنا شعبة بن الوليد. ح و حدّثنى عبّاد بن يعقوب الأسدى قال قال: أخبرنا عبّاد بن العوّام، عن الشيبانى، عن الوليد بن العيزار، عن أبى عمرو الشيبانى عن ابن مسعود: إن رجلا سأل النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم أىّ الأعمال أفضل؟ قال: الصلاة لوقتها و برّ الوالدين ثم الجهاد فى سبيل اللّه» [۲].

فثبت كون عباد بن يعقوب شيخ البخارى، و ناهيك به دلالة على كمال الاعتماد و الاعتبار و الوثوق، و زهوق شكوك أرباب الجحود و المروق.

۲- إنه شيخ الترمذى ... ص: ۱۱۹

إنّ عباد بن يعقوب من مشايخ الترمذى صاحب الصحيح كما سيأتى.

۳- إنه شيخ ابن ماجة ... ص: ۱۱۹

و هو من مشايخ ابن ماجة صاحب السنن، الذى هو أحد الصّحاح الستة كما سيأتى.

۴- رواية الأساطين عنه ... ص: ۱۱۹

و لقد روى عنه غير هؤلاء جماعة من كبار الأئمة الاعلام و أساطين

---

[۱] الأنساب- الرواجنى.

[۲] صحيح البخارى ۴/ ۸۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۰

الحديث قال عبد الغنى المقدسى بترجمته: «عبّاد بن يعقوب، أبو سعيد الرواجنى الكوفى الأسدى، روى عن: شريك، و حاتم بن إسماعيل، الوليد بن أبى ثور، و على بن هاشم بن البريد، و محمد بن فضل، و عمرو بن ثابت، و الحسين بن زيد بن على، و إسماعيل بن عيّاش، و عبد اللّه بن عبد القدوس، و عبد الرحمن بن محمد بن عبيد اللّه العزرمى.

روى عنه: البخارى، و الترمذى، و ابن ماجة، و محمد بن إسحاق بن خزيمة، و أبو بكر بن أبى داود، و أحمد بن إسحاق بن البهلول، و أبو حاتم- و سئل عنه فقال: كوفى شيخ- و الحسين بن إسحاق، و جعفر بن محمد بن مالك الغزارى الكوفى.

مات سنة ۲۵۰» [۱].

و قال ابن حجر العسقلانى: «روى عن: شريك النخعى، و عباد بن الكلام، و عبد اللّه بن عبد القدّوس، و إبراهيم بن محمد بن أبى يحيى ...

و عنه: البخاری حدیثا واحدا مقرونا، و الترمذی، و ابن ماجة، و أبو حاتم و أبو بکر البزار، و علی بن سعید بن بشر الرازی، و محمد بن علی الحکیم الترمذی، و صالح بن محمد جزرة، و ابن خزیمة، و ابن صاعد، و ابن أبی داود، و القاسم بن زکریا المطرز، و خلق» [۲].

و یفید التتبع لکلمات المحققین منهم: أنّ روایة الأکابر عن رجل تدل علی جلالته بل اعتباره و وثاقته، و قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایة بعض الشواهد علی ذلک، کاستدلال الذهبی لجلالة أحمد بن عمر بن أنس بن دلهاث الأندلسی بروایة ابن عبد البر و ابن حزم عنه [۳]، و استدلال ابن حجر

---

[۱] الکمال فی معرفة الرجال- مخطوط.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۳] العبر فی حوادث من غبر- حوادث ۴۷۸: و من جلالته أنّ إمامی الأندلس ابن عبد البر و ابن حزم رویا عنه.

المکی بروایة الصّحابة و التابعین عن معاویة، علی علم معاویة و فقهه [۱...]

و قال ابن قیم الجوزیّة بأنّ مجرّد روایة العدل عن غیره تعدیل له علی أحد القولین، و إن لم ینص الراوی علی ثقة المروی عنه.

۵- توثیق أبی حاتم ... ص: ۱۲۱

و قد وثّقه أبو حاتم محمد بن إدریس الرازی، قال الذهبی: «عبّاد بن یعقوب الرّواجنی، أبو سعید، شیعی جلد، عن الولید بن أبی ثور و شریک و عدّة. عنه (خ) مقرونا و (ت- ق) و ابن خزیمة و ابن صاعد و خلق. وثّقه أبو حاتم. توفی سنة ۲۵۰» [۲].

و فی (تهذیب التهذیب): «قال أبو حاتم: شیخ ثقة» [۳].

و قال ابن حجر: «عبّاد بن یعقوب الرواجنی الکوفی، أبو سعید، رافضی مشهور إلّا أنّه کان صدوقا، وثّقه أبو حاتم» [... ۴].

و توثیق أبی حاتم یکفی للاعتماد علی الرجل، فإنّ (کلّ الصید فی جوف الفرا) لأن الذهبی الذی تعصّبه و تعنته ظاهر جلی قال بترجمة أبی حاتم ما لفظه: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسّک بقوله فإنّه لا یوثّق إلّا رجلا صحیح الحدیث، و إذا لیّن رجلا أو قال فیه: لا یحتج به فتوقّف حتی تری ما قال غیره فیه، فإن وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنّه متعنّت فی الرجال، قد قال فی طائفة من رجال الصحاح لیس بحجة، لیس بقوی، أو نحو ذلک» [۵].

---

[۱] تطهیر الجنان- هامش الصواعق المحرقة: ۵۳.

[۲] الکاشف ۲/ ۶۳.

[۳] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۴] مقدمة فتح الباری: ۴۱۰.

[۵] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

۶- توثیق ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲

اشارة

و کذا وثّقه ابن خزیمة بصراحة، قال ابن حجر: «قال الحاکم: کان ابن خزیمة یقول: حدّثنا الثقة فی روایته المتّهم فی دینه عبّاد بن

یعقوب» [۱].

و قال: «قال الحاکم: کان ابن خزیمة إذا حدّث عنه یقول: حدّثنا الثقة فی روایته المتّهم فی دینه عباد بن یعقوب» [۲].

و أمّا جواب اتّهام ابن یعقوب فی الدین فسیجیء بالبیان الظاهر المبین إن شاء اللّه المعین.

ترجمة ابن خزیمة ... ص: ۱۲۲

و ابن خزیمة من مشاهیر أئمّة أهل السنّة و أساطین محدّثیهم: قال الذهبی: «إن خزیمة الحافظ الکبیر، إمام الأئمة، شیخ الإسلام أبو بکر محمد ابن إسحاق بن خزیمة ... جوّد و صنّف و اشتهر اسمه و انتهت إلیه الإمامة و الحفظ فی عصره بخراسان، حدّث عنه الشیخان خارج صحیحیهما، و محمد ابن عبد اللّه بن عبد الحکم أحد شیوخه، و أحمد بن المبارک المستملی، و إبراهیم ابن أبی طالب، و أبو علی النیسابوری، و إسحاق بن سعید النسائی، و أبو عمرو ابن حمدان، و أبو حامد أحمد بن محمد بن بالویه، و أبو بکر أحمد بن مهران المقری، و محمد بن أحمد بن بصیر، و حفیده محمد بن الفضل بن محمد، و خلق لا یحصون.

قال أبو عثمان الحیری: حدّثنا ابن خزیمة قال: کنت إذا أردت أن اصنّف الشیء دخلت فی الصّلاة مستخیرا حتی یقع لی فیها ثم ابتدئ، ثم قال

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۲] مقدمة فتح الباری: ۴۱۰.

أبو عثمان الزاهد: إنّ اللّه لیدفع البلاء عن أهل نیسابور بابن خزیمة.

قال أبو علی النیسابوری: لم أر مثل ابن خزیمة...

قلت: هذا الامام کان فرید عصره، فأخبرنی الحسن بن علی ... أنا أبو حاتم محمّد بن حبّان التمیمی قال: ما رأیت علی وجه الأرض من یحسن صناعة السنن و یحفظ ألفاظها الصحاح و زیاداتها- حتی کأن السنن بین عینیه- إلّا محمد بن إسحاق بن خزیمة فقط.

قال الدار قطنی: کان ابن خزیمة إماما ثبتا معدوم النظیر، و حکی أبو بشر القطان قال: رأی جار لابن خزیمة من أهل العلم کأنّ لوحا علیه صورة نبیّنا صلّی اللّه علیه و سلّم و ابن خزیمة یصقله، فقال المعبّر: هذا رجل یحیی سنة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال أبو العباس بن شریح و ذکر ابن خزیمة فقال: یستخرج النکت من حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالمنقاش.

و قال الحاکم فی کتاب علوم الحدیث: فضائل ابن خزیمة مجموعة عندی فی أوراق کثیرة، و مصنفاته تزید علی مائة و أربعین کتابا، سوی المسائل و المسائل المصنفة مائة جزء، و له فقه حدیث بریدة فی ثلاثة أجزاء.

قال أحمد بن عبد اللّه المعدّل: سمعت عبد اللّه بن خالد الأصبهانی یقول: سئل عبد الرحمن بن أبی حاتم عن ابن خزیمة فقال: و یحکم، هو یسأل عنّا و لا نسأل عنه، هو إمام یقتدی به...

و کانت وفاته فی ثانی ذی القعدة سنة ۳۱۱ و هو فی تسع و ثمانین سنة» [۱].

۷- قال الدار قطنی: صدوق ... ص: ۱۲۳

و قد نصّ الدار قطنی علی أنّ عبّاد بن یعقوب صدوق قال ابن حجر:

«قال الدار قطنی: شیعی صدوق» [۲].

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۲۰.

[۲] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۴

و فی نصّ الدار قطنی کفاء لمکتف و شفاء لمشتف، فجاء الحق و زهق الباطل، إنّ الباطل کان زهوقا.

۸- صحّة حدیثه ... ص: ۱۲۴

و جاء فی (تهذیب التهذیب) بترجمته: «و قال ابن ابراهیم بن أبی بکر بن أبی شیبة: لو لا رجلان من الشیعة ما صحّ لهم حدیث: عبّاد بن یعقوب، و إبراهیم بن محمد بن میمون» [۱].

فثبت بهذا التصریح أن حدیث عبّاد صحیح.

۹- قال ابن حجر: صدوق ... ص: ۱۲۴

اشارة

و قد حکم بصدقه ابن حجر العسقلانی کذلک، حیث قال: «صدوق رافضی؛ حدیثه فی البخاری مقرون، بالغ ابن حبان فقال: یستحق الترک، من العاشرة، مات سنة خمسین» [۲].

و فی (هدی الساری): «رافضی مشهور، إلّا أنّه کان صدوقا، وثّقه أبو حاتم..» [۳].

و فیه کفایة لأهل الرشاد و الإیقان، و قمع لأساس هواجس أصحاب الرّیب و العدوان...

الرّفض لا یوجب التّرک ... ص: ۱۲۴

و أمّا قولهم: «رافضی» فتلک شکاة ظاهر عنک عارها، و غیر خاف علی الممارس فی هذا الشأن أنّ ترک حدیث أحد لأجل «الرفض» و «التشیع» عین

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۰۹.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۳۹۴.

[۳] مقدمة فتح الباری ۱/ ۳۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۵

التهوّر و التنطّع، أما سمعت ابن قتیبة یقول: «أسماء الغالیة من الرافضة: أبو الطفیل صاحب رایة المختار، و کان آخر من رای رسول اللّه صلّی اللّه علیه موتا، و المختار، و أبو عبد اللّه الجدلی، و زرارة بن أعین، و جابر الجعفی» [۱].

فقد علم منه کون «أبو الطفیل الصحابی» من «غلاة الرّافضة» فکون «عبّاد بن یعقوب» هذا «رافضیا» فحسب لا یقتضی الطعن بالأولویّة، و لو کان «الرفض» بل «الغلو فی الرفض» موجبا للقدح و الجرح للزم سقوط دعوی عدالة الصحابة أجمعین أکتعین...

و علیه، فلو رفع القادحون فی «عبّاد بن یعقوب» الید عن دعوی «عدالة جمیع الصحابة» فإنّا نرفع الید عن توثیق «عبّاد بن یعقوب» و لکنّا لا نظنّهم یختارون ذلک، فإنّه قوام مذهبهم، بل یختارون التّسلیم بوثاقة «عبّاد بن یعقوب ...» و مرام أهل الحق حاصل علی کلّ حال، کما لا یخفی.

و علی هذا الأساس نجیب عمّا قیل فی حقّ عبّاد بن یعقوب فی الکتب الرجالیة، فقد جاء فی (تهذیب التهذیب):

«قال ابن عدی: سمعت عبدان یذکر عن أبی بکر بن أبی شیبة أو هنّاد السّری أنّهما أو أحدهما فسّقه و نسبه إلی أنه یشتم السلف، قال ابن عدی:

و عبّاد فیه غلو فی التشیّع، و روی أحادیث أنکرت علیه فی الفضائل و المثالب، و قال صالح بن محمد: کان یشتم عثمان قال: و سمعته یقول: اللّه أعدل من أن یدخل طلحة و الزبیر الجنّة، لأنهما بایعا علیا ثم قاتلاه.

و قال القاسم بن زکریا المطرز: وردت الکوفة فکتبت من شیوخها کلّهم إلّا عبّاد بن یعقوب، فلمّا فرغت دخلت علیه و کان یمتحن من یسمع منه، فقال لی: من حفر البحر؟ فقلت: اللّه خلق البحر، قال: هو کذلک و لکن من حفره؟

قلت: یذکر الشیخ؟ قال: علی. ثم قال: من أجراه؟ قلت: اللّه أجری الأنهار

---

[۱] المعارف: ۶۲۴.

و وسّع العیون، قال: هو کذلک لکن من أجراها؟ قلت: یذکر الشیخ، قال:

أجراها الحسین. قال: و کان مکفوفا، و رأیت فی بیته سیفا معلقا فقلت: لمن هذا؟ قال: أعددته لأقاتل به مع المهدی. قال: فلما فرغت من سماع ما أردت و عزمت علی السفر دخلت علیه، فسألنی فقال: من حفر البحر؟ فقلت: حفره معاویة و أجراه عمرو بن العاص، ثم وثبت، فجعل یصیح: أدرکوا الفاسق عدو اللّه فاقتلوه.

قال البخاری: مات فی شوال، و قال محمد بن عبد اللّه الحضرمی: فی ذی القعدة سنة ۲۵۰» [۱].

فإنّ حاصل ذلک کلّه «رفض» عبّاد بن یعقوب، و قد ذکرنا الجواب، و أوضحنا أنّ ذلک لا یضرّ بعدالة الرجل بحال.

و أمّا قول ابن حجر: «ذکر الخطیب أن ابن خزیمة ترک الروایة عنه آخرا» فیجاب عنه علی تقدیر تسلیمه: بأنّه لا یعبأ به بعد تصریحه بوثاقته، لأنّ ذلک مؤیّد بتوثیق أبی حاتم و غیره من أعلام الجرح و التعدیل، علی أنّه قد تقدم عن ابن حجر العسقلانی قوله فی (التقریب): «و بالغ ابن حبان فقال: یستحق الترک» فلو لم یسبق توثیقه الترک أیضا لما التفت الیه المحققون حسب تصریح ابن حجر العسقلانی.

و أمّا قول ابن حجر: «قال ابن حبان: کان رافضیا داعیة و مع ذلک یروی المناکیر عن المشاهیر فاستحق الترک، روی عن شریک عن عاصم عن زر عن عبد اللّه بن عوف: إذا رأیتم معاویة علی منبری فاقتلوه» فنقول:

أمّا کونه «رافضیا» فلا یضرّ، کما تقدّم.

و أمّا کونه «داعیة» فهی دعوی أجاب عنها السمعانی بقوله: «قلت: روی عنه جماعة من مشاهیر الأئمة مثل: أبی عبد اللّه محمد بن إسماعیل البخاری،

---

[۱] تهذیب التهذیب ۵/ ۱۱۰.

لأنه لم یکن داعیة إلی هواه». علی أنّا قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایة- حسب تصریحات المحققین المنصفین من أهل السنة- أن کون الراوی داعیة لا یسبب طرح حدیثه و عدم الاعتماد علیه، فلیراجع.

و أمّا کونه «یروی المناکیر عن المشاهیر» فدعوی بلا دلیل، فهی غیر مسموعة.

و أمّا کونه مستحقّ الترک، فقد تقدّم الجواب عنه.

و أمّا روایته عن شریک عن عاصم ... فإنّها لا توجب القدح، لأنّ مطاعن معاویة کثیرة جدا بحیث لا یستبعد منصف- بعد النّظر فیها-

صحّة هذا الحديث.

هذا، و قد أورد السّمعانی كلام ابن حبّان هذا الذی ظهر فساده من أوّله إلی آخره، فأجاب عنه بما تقدم نقله عنه آنفا، فلا نعيد.

و من لطائف المقام: قول السمعانی بعد ذلك: «و روی عنه حديث أبی بكر رضی اللّه عنه: أنه قال: لا تفعل يا خالد ما أمرتك به. سألت الشريف عمر ابن إبراهيم الحسينی بالكوفة عن معنی هذا الأثر فقال: كان أمر خالد بن الوليد أن يقتل عليا، ثم ندم بعد ذلك، فنهی عن ذلك».

و بما أنّ السمعانی قد سكت عن الكلام فی هذا الحديث فإنّ سكوته يدلّ علی تسليمه بصحّته، علی ما تقرّر لدی علماء أهل السنّة، كما لا يخفی علی من تتبّع كلماتهم، و علی هذا الأساس استدل (الدهلوی) فی الباب الرابع من (التحفة) بسكوت القاضی التستری- رحمه اللّه- فی (مجالس المؤمنين) أمام كلام الذهبی فی (الميزان) فی القدح فی (زرارة بن أعين).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۸

(۴) روایة أبی حاتم ... ص: ۱۲۸

اشارة

و ممّن رواه أبو حاتم محمد بن إدريس الرازی، قال أخطب خوارزم: «أخبرنا الشيخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال:

أخبرنا القاضی الامام شيخ القضاة إسماعيل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا والدی أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقی، قال: أخبرنا أبو علی الحسين بن محمد بن علی الرودباری قال: أخبرنا أبو بكر محمد بن مهرويه بن عباس بن سنان الرازی قال: حدّثنا أبو حاتم الرازی قال: حدّثنا عبيد اللّه بن موسی قال:

أخبرنا إسماعيل الأزرق، عن أنس بن مالك قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، قال: فذهب ثم جاء، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، قال:

فذهب ثم جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: افتح، ففتحت، ثم دخل فقال: ما حبسك يا علی؟ قال: هذه آخر ثلاث كرّات يردّنی أنس، يزعم أنك علی حاجة، قال: ما حملك علی ما صنعت يا أنس؟ قال: سمعت دعائك فأحببت أن يكون فی رجل من قومی، فقال النبی صلّی اللّه عليه و سلّم: إنّ الرجل قد يحبّ قومه» [۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۲۹

ترجمة أبی حاتم ... ص: ۱۲۹

و أبو حاتم من مشاهير أئمة الحديث و نقدة الأخبار و نحارير الجرح و التعديل:

۱- السمعانی: «و أبو حاتم كان إماما حافظا فهما، من مشاهير العلماء، له رحلة إلی الشام و مصر و العراق، روی عنه أبو عمرو بن

حکیم، و عالم لا یحصون کثرة، توفی سنة ۲۷۷» [۱].

۲- ابن الأثیر: «هو من أقران البخاری و مسلم» [۲].

۳- الذهبی: «و فی سنة سبع مات حافظ زمانه: أبو حاتم محمد بن إدریس الحنظلی الرازی، فی شعبان، و هو فی عشر التسعین، و کان جاریا فی مضمار أبی زرعة و البخاری» [۳].

۴- ابن حجر: «أحد الحفاظ» [۴].

و قد جاءت ترجمته مفصّلة فی مجلّد حدیث التشبیه [۵].

(۵) روایة الترمذی ... ص: ۱۲۹

اشارة

و رواه أبو عیسی محمد بن عیسی الترمذی فی مناقب أمیر المؤمنین علیه

---

[۱] الأنساب- الجزّی.

[۲] الکامل فی التاریخ حوادث: ۲۷۷.

[۳] دول الإسلام حوادث: ۲۷۷.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۴۳.

[۵] و من مصادر ترجمته أیضا: تاریخ بغداد ۲/ ۷۳، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۲۷، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۰

السلام حیث قال: «باب: حدّثنا سفیان بن وکیع، نا عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

هذا حدیث غریب لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه، و قد روی هذا الحدیث من غیر وجه عن أنس، و السدّی اسمه: إسماعیل بن عبد الرحمن، و قد أدرک أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی» [۱].

و إذا کان الترمذی- و هو أحد الأرکان الستّة- راویا لهذا الحدیث الشریف، فإنه لا یرتاب فی صحته إلّا المعاند المارق أو المتعصّب المائق، و اللّه ولی التوفیق.

ثم

إن سبط ابن الجوزی نقل عن التّرمذی توثیق السدّی و تعدیله، و هذه عبارته- فی ذکر حدیث الطائر-: «و أمّا الترمذی فقال: ثنا سفیان بن وکیع، عن عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی فأکل معه.

قال الترمذی: السدّی: اسمه إسماعیل بن عبد الرحمن، سمع من أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی، و وثّقه سفیان الثوری، و شعبة، و یحیی بن سعید القطّان، و غیرهم.

قلت: امّا ذکر الترمذی هذا فی تعدیل السدّی لأنّ جماعة تعصّبوا علیه لیبطلوا هذا الحدیث، فعدّله الترمذی» [۲].

وثاقة السدّی ... ص: ۱۳۰

اشارة

و بالرغم من کفایة توثیق الترمذی و تعدیله للاعتماد علی هذا

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۵.

[۲] تذکرة الخواص من الامة: ۳۹.

الحدیث، و دفع تشکیکات أهل المراء و اللجاج، فإنّا نذکر وجوها أخری لوثاقته: -

۱- توثیق أحمد ... ص: ۱۳۱

لقد وثّقه أحمد بن حنبل، کما جاء فی (تهذیب التهذیب) بترجمته: «قال أبو طالب عن أحمد: ثقة» [۱].

و توثیق أحمد یدل علی وثاقة الرّجل، لأن مجرّد روایته عن أحد یدل علی ذلک، فتوثیقه الصریح بالأولویّة.

۲- توثیق العجلی ... ص: ۱۳۱

و وثّقه أحمد بن عبد اللّه [۲] علی ما جاء فی (تهذیب التهذیب) أیضا حیث قال: «قال العجلی: ثقة، عالم بالتفسیر، روایة له» [۳].

۳- قال النسائی: صالح ... ص: ۱۳۱

و قال النسائی فی حقه مرة: «صالح» و قال أخری: «لیس به بأس»، قال ابن حجر بترجمته: «قال النسائی فی الکنی: صالح، و قال فی موضع آخر:

لیس به بأس» [۴].

هذا، و قد ذکر علماء الدّرایة: أنّ النّسائی أشدّ شرطا فی الرجال من الشیخین، فقوله: «صالح» و «لیس به بأس» یفید غایة وثاقة السدّی و نهایة الاعتماد علیه، لا سیّما و أنّه قد أخرج حدیثه فی صحیحه کما ستعرف إن شاء

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

[۲] توجد ترجمته فی: سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۰۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۳۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

اللّه تعالی.

۴- قال ابن عدی: مستقیم الحدیث صدوق ... ص: ۱۳۲

و قال ابن عدی [۱]: «هو عندی مستقیم الحدیث صدوق لا بأس به». قال ابن حجر: «قال ابن عدی: له أحادیث یرویها عن عدة شیوخ،

و هو عندی مستقیم الحدیث صدوق لا بأس به» [۲].

۵- ذکره ابن حبان فی الثقات ... ص: ۱۳۲

و قد ذکره ابن حبان فی (الثقات) حیث قال: «إسماعیل بن عبد الرحمن ابن أبی ذویب السدّی الأعور، مولی زینب بنت قیس بن مخرمة من بنی عبد مناف، یروی عن أنس بن مالک، و قد رأی ابن عمر. روی عنه: الثوری، و شعبة، و زائدة. مات سنة سبع و عشرین و مائة، فی إمارة ابن هبیرة» [۳].

هذا، و قد قال ابن حبّان فی أوّل کتابه المذکور: «و لا أذکر فی هذا الکتاب الأول إلّا الثقات الذین یجوز الاحتجاج بخبرهم».

و قال: فکلّ من أذکره فی هذا الکتاب الأول فهو صدوق یجوز الاحتجاج بخبره إذا تعدّی خبره عن خصال خمس» ثم قال بعد أن ذکر تلک الخصال «و إنما أذکر فی هذا الکتاب الشیخ بعد الشیخ، و قد ضعّفه بعض المشایخ و وثقه بعضهم، فمن صح عندی منهم أنه ثقة بالدلائل النّیرة التی بیّنتها فی کتاب الفصل بین النقلة، أدخلته فی هذا الکتاب، لأنه یجوز الاحتجاج بخبره، و من صحّ عندی منهم أنه ضعیف بالبراهین الواضحة التی ذکرتها فی کتاب

---

[۱] من مصادر ترجمته: سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۵۴.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

[۳] الثقات ۴/ ۲۰.

الفصل بین النقلة، لم أذکره فی هذا الکتاب، لکنّی أدخلته فی کتاب الضعفاء بالعلل، لأنه لا یجوز الاحتجاج بخبره، فکل من ذکرته فی کتابی هذا إذا تعدّی خبره عن الخصال الخمس التی ذکرتها فهو عدل یجوز الاحتجاج بخبره».

۶- توثیق السمعانی ... ص: ۱۳۳

و وثّقه السمعانی حیث قال مترجما ایّاه ...: «و هو السدّی الکبیر، ثقة مأمون، روی عنه: الثوری، و شعبة و زائدة ... قال یحیی بن سعید: ما سمعت أحدا یذکر السدّی إلّا بخیر، و ما ترکه أحد» [۱].

۷- تخریج مسلم حدیثه ... ص: ۱۳۳

و السدّی من رجال صحیح مسلم، قال المقدسی ابن القیسرانی فی أفراد مسلم ممّن اسمه إسماعیل: «إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمة الهاشمی المعروف بالسدّی الأعور الکوفی، أصله حجازی، مولی زینب بنت قیس بن مخرمة من بنی عبد المطلب، یکنّی أبا محمد، سمع أنس بن مالک، و لقی عبد اللّه و سعد بن عبادة و یحیی بن عبّاد، روی عنه: أبو عوانة، و الثوری، و الحسن بن صالح، و زائدة، و إسرائیل مات سنة سبع و عشرین و مائة» [۲].

هذا، و قد ذکر ابن القیسرانی فی صدر کتابه المذکور: أنّه قد صحّ لدی حفّاظ الحدیث کابن عدی و الدار قطنی و ابن مندة و الحاکم و غیرهم من السابقین و اللّاحقین ممّن تأخر عن الشیخین: أنّ من أخرجا له صحیح الحدیث، لأنهما لم یخرجا إلّا عن ثقة عدل حافظ ...

و قال ابن حجر: «ینبغی لکلّ منصف أن یعلم أن تخریج صاحب

---

[۱] الأنساب- السدّی.

[۲] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۴

الصحیح لأنّ راو کان متقض لعدالته عنده و صحة ضبطه و عدم غفلته، و لا سیّما ما انضاف ذلک من اطباق جمهور الأئمة علی تسمیة الکتابین بالصحیحین، و هذا معنی لم یحصل لغیر من خرّج عنه فی الصحیح، فهو بمثابة إطباق الجمهور علی تعدیل من ذکر فیهما».

و قال القاری: «و قد کان أبو الحسن المقدسی یقول فیمن خرّج أحدهما فی الصحیح: هذا جاز القنطرة، یعنی: لا یلتفت إلی ما قیل فیه، لأنهما مقدّمان علی أئمة عصرهما و من بعدهما فی معرفة الصحیح و العلل» [۱].

۸- إنه من رجال الصّحاح ... ص: ۱۳۴

هذا، بالإضافة إلی أنّ السدّی من رجال صحیح أبی داود و صحیح الترمذی و صحیح النسائی و صحیح ابن ماجة ... کما یفهم من الرموز الموضوعة علی ترجمته فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب) و غیرهما من کتب رجال الحدیث.

و قد ذکرنا فی مجلّد حدیث الولایة عن بعض علماء أهل السنّة: أنّ رجال الصحاح الستة کلّهم عدول ثقات، و معروفون بالتقی و الدیانة فی کلّ عصر...

و قد علمت أن «السدّی» من رجال البخاری و مسلم و الأربعة.

۹- کونه شیخ شعبة ... ص: ۱۳۴

و علی فرض عدم توثیق شعبة إیّاه، فإنّ السدی من شیوخه، و قد علمت من کلام السبکی فی (شفاء الأسقام) عن ابن تیمیّة أنّ شعبة ممّن لا یروی إلّا عن ثقة، و به قال ابن حجر فی صدر کتابه (لسان المیزان) کما لا یخفی علی من طالعه.

---

[۱] مرقاة المفاتیح فی شرح مشکاة المصابیح ۱/ ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۵

۱۰- روایة الأعاظم عنه ... ص: ۱۳۵

و لقد روی عنه جماعة من أعاظم العلماء، کأبی عوانة، و الثوری، و الحسن بن صالح، و زائدة، و إسرائیل، و سماک بن حرب، و إسماعیل بن أبی خالد، و سلیمان التیمی، و أبی بکر بن عیاش ... و قد علمت آنفا أن فی روایة الأکابر دلالة علی وثاقة الرّجل، بل هی تعدیل له.

۱۱- تصریح الکابلی بوثاقته ... ص: ۱۳۵

و قد صرّح نصر اللّه الکابلی صاحب (الصواقع) المعروف بتعصّبه و عناده للحق و أهله. بثقة السدّی، حیث قال فی الکتاب المذکور فی المطلب السادس فی بیان المکاید من المقصد الأول: «السّادسة و العشرون: نقل أخبار عن بعض کتب أهل السنة مما رواه بعض محدّثیهم عن رجل یشارکه غیره فی اسمه أو لقبه أو کلیهما، أحدهما صدوق و الآخر کذوب، و ترک ما یمیّز به أحدهما عن الآخر، لیعلم أنه صحیح، کالسدّی، فإنه مشترک بین رجلین أحدهما الکبیر و الآخر الصغیر، و الأول منهما ثقة و الآخر کذّاب وضّاع رافضی،

فینخدع من لا یعرف حقیقة الأمر و لیس له دربة»

۱۲- تصریح (الدهلوی) بوثاقته ... ص: ۱۳۵

و هکذا. نصّ (الدهلوی) علی وثاقة السدّی فی کتابه (التحفة)، فی الباب الثانی فی بیان المکیدة التاسعة عشر.

تتمّة فی وصف التّرمذی الحدیث بالغرابة ... ص: ۱۳۵

و أمّا بالنسبة الی وصف الترمذی حدیث الطّیر بالغرابة- کما فی النسخة- فنقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۶

أولا: لم یرد هذا فی نقل سبط ابن الجوزی.

ثانیا: إنّ الغرابة لا تدل علی عدم الصّحة، لأنّ الحدیث الغریب قد یکون صحیحا، فالغریب یعم الصحیح و غیر الصحیح، و لا دلالة للعام علی الخاص، لکنّ إخراج الترمذی إیّاه فی صحیحه و توثیقه السدّی- ردا علی جماعة تعصّبوا علیه لیبطلوا الحدیث- یدل بصراحة علی تصحیحه له و إن وصفه بالغرابة.

و یشهد بما ذکرنا من عموم «الغریب» کلمات علماء الدرایة فی تعریفه، قال ابن الصّلاح بتعریفه: «ثم إنّ الغریب ینقسم إلی صحیح کالأفراد المخرّجة فی الصحیح، و إلی غیر صحیح، و ذلک هو الغالب علی الغرائب، روینا عن أحمد بن حنبل رضی اللّه عنه أنه قال غیر مرة: لا تکتبوا هذه الأحادیث الغرائب فإنها مناکیر و عامّتها من الضعفاء» [۱]. و هذا الکلام یدل علی المطلوب من وجهین:

الأول: إنّ الغریب ینقسم الی صحیح و الی غیر صحیح، فلیس کل غریب غیر صحیح.

الثانی: لو کان حدیث الطیر من الغریب غیر الصّحیح لما أخرجه أحمد ابن حنبل و قد قال غیر مرة: لا تکتبوا هذه الأحادیث الغرائب ...

فثبت أنّ حدیث الطیر لیس من الغرائب غیر الصحیحة، بل إنّه حدیث صحیح رواه الثقات المعتمدون.

جامع التّرمذی صحیح ... ص: ۱۳۶

هذا کلّه، بالإضافة إلی أنّهم صرّحوا بصحّة أحادیث جامع التّرمذی و اعتبارها، و علی هذا الأساس یصحّ الاحتجاج بحدیث الطیر المخرّج فیه،

---

[۱] علوم الحدیث: ۳۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۳۷

و بذلک یظهر بطلان تکذیبه ... و لنذکر فی هذا المقام طرفا من کلماتهم فی حقّ الترمذی و جامعه:

۱- قال السیوطی بترجمته: «قال أبو سعید الإدریسی: کان أحد الأئمة الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث، صنّف کتاب الجامع و العلل و التاریخ، تصنیف رجل عالم متقن، کان یضرب به المثل فی الحفظ» [۱].

۲- السمعانی: «أحد الأئمة الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث، صنف کتاب الجامع و التاریخ و العلل تصنیف رجل عالم متقن، و کان یضرب به المثل فی الحفظ و الضبط» [... ۲].

۳- ابن خلّکان: «الحافظ، أحد الأئمة الذین یقتدی بهم فی علم الحدیث، صنّف کتاب الجامع و العلل تصنیف رجل متقن، و به یضرب المثل» [... ۳].

فثبت من هذه الكلمات أنّ صحيحه موصوف بالإتقان، حرىّ بالاعتماد، محفوظ من الطعن...

۴- و قال ابن الأثير ...: «و هـذا كتابه الصـحيح أحسن الكتب، و أكثرها فائدة، و أحسـنها ترتيبا، و أقلّها تكرارا، و فيه ما ليس فى غيره من ذكر المذاهب و وجوه الاستدلال، و تبيين أنواع الحديث من الصحيح و الحسن و الغريب، و فيه جرح و تعديل، و فى آخره كتاب العلل، قد جمع فيه فوائد حسنة لا يخفى قدرها على من وقف عليها.

قال الترمـذى رحمه اللّه: صـنّفت هـذا الكتاب فعرضـته على علماء الحجاز فرضوا به، و عرضـته على علماء العراق فرضوا به، و عرضـته على علماء خراسان

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

[۲] الأنساب- الترمذى.

[۳] وفيات الأعيان ۴/ ۲۷۸.

فرضوا به، و من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنّما فى بيته نبى يتكلّم» [... ۱].

فقـد وصف ابن الأثير كتاب الترمـذى بالصـحّة، و ذكر أنه أحسن الكتب، و نقل عن الترمـذى رضا علماء الأقطار بهذا الكتاب بعد أنّ عرضه عليهم، و قوله: «من كان فى بيته هذا الكتاب فكأنّما فى بيته نبىّ يتكلّم».

و قد جاءت هذه الكلمة و قضـية العرض على علماء البلاد عن الترمذى فى كثير من الكتب ك (تذكرة الحفاظ) و (رجال المشكاة) و (كشف الظنون) و (مقاليد الأسانيد) و نحوها.

۵- و ذكر أبو الحجّاج المزىّ فى (تحفـة الأشـراف بمعرفة الأطراف): «أما بعد، فإنى قد عزمت على ان أجمع فى هذا الكتاب- إن شاء اللّه تعالى- أطراف الكتب السـتة، التى هى عمدة كتب أهل الإسـلام، و عليها مدار عامة الأحكام، و هى: صـحيح محمد بن إسـماعيل البخارى، و صـحيح مسـلم بن الحجاج النيسابورى، و سنن أبى داود السجستانى، و جامع أبى عيسى الترمذى، و سنن أبى عبد الرحمن النسائى، و سنن أبى عبد اللّه ابن ماجة القزوينى» [... ۲].

فكتاب الترمذى أحد «الكتب السّتّة التى هى عمدة كتب أهل الإسلام و عليها مدار عامة الأحكام».

۶- و قال الكاتب الجلبى: «و الكتب المصـنّفة فى علم الحديث أكثر من أن تحصـى، إلّا أن السـلف و الخلف قد اطبقوا على أنّ أصـح الكتب بعد كتاب اللّه سـبحانه و تعالى: صـحيح البخارى، ثم صـحيح مسـلم، ثم الموطّأ، ثم بقيّة الكتب السـتة و هى: سنن أبى داود، و الترمذى، و النسائى، و ابن ماجة، و الدار قطنى، و المسندات المشهورة» [۳].

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۱۴.

[۲] تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف- المقدمة.

[۳] كشف الظنون عن أسامى الكتب و الفنون ۱/ ۵۵۹.

۷- و قال عبد اللّه بن سالم البصرى فى ختم جامع الترمذى- نسـخة مكتبة الحرم المكى-: «قال القاضـى أبو بكر ابن العربى أوّل شرح الترمذى:

اعلموا أنـار اللّه افئـدتكم: ان كتـاب الجعفى أى البخـارى هو الأصـل الثـانى فى هـذا الباب، و الموطّأ هو الأوّل و اللّباب، و عليهما بنى الجميع كالقشـيرى، و الترمـذى، فمن دونهما، ما طفقوا يصـنعونه، و ليس فى قـدر كتاب أبى عيسـى مثله حلاوة مقطع و نفاسة منزع و

عذوبة مشرع، و فيه أربعة عشر علما: صنف- و ذلك أقرب إلى العمل- و أسند و صحّح و أسقم، و عدّد الطرق، و جرح و عدّل، و أسمى و أكنى، و وصل و قطع، و أوضح المعمول به و المتروك، و بيّن اختلاف العلماء فى الردّ و القبول لآثاره، و ذكر اختلافهم فى تأويلها، و كلّ علم من هذه العلوم أصل فى بابه و فرد فى نصابه، و القارئ له لا يزال فى رياض مونقة و علوم متفتقة.

قال: و وجدت بخطّ الشيخ أبى الصّبر أيّوب بن عبد أبياتا فى شرح مصنّف الترمذى غير منسوبة و هى هذه:

كتاب الترمذى رياض علم حكت أزهاره زهر النجوم

به الآثار واضحة أبينت بألقاب أقيمت كالرسوم

فأعلاها الصحاح و قد أنارت نجوما للخصوص و للعموم

و من حسن يليها أو غريب و قد بان الصّحيح من السّقيم

فعلّله أبو عيسى مبينا معالمه لطلّاب العلوم

و طرّزه بآثار صحاح تخيّرها أولو النظر السّليم

من العلماء و الفقهاء قدما و أهل الفضل و النهج القويم

فجاء كتابه علقا نفيسا ينافس فيه أرباب العلوم

و يقتبسون منه نفيس علم يفيد نفوسهم أسنى الرسوم».

۸- و قد ذكر الثعالبى هذه القصيدة مع زيادة الأبيات التالية:

«كتبناه روّيناه لنروى من التسنيم فى دار النّعيم

و غاص الفكر فى بحر المعانى فأدرك كل معنى مستقيم

جزى الرّحمن خيرا بعد خير أبا عيسى على الفكر الكريم».

أقول: و من هذه الأوصاف الحسنة يعلم أنّ حديث «الطير» و حديث «الولاية» و أمثالهما ممّا أورده الترمذى فى صحيحه موصوفة بتلك الصفات و معدودة فى الصّحاح و متلقاة بالقبول، و إنّ المكذّب لها خارج عن أرباب النظر السليم، و متنكّب عن طريقة أهل الفضل و أرباب النهج القويم، منهمك فى التخديع و التدسيس، مولع بالتلميع و التلبيس، مستحق للطّعن المليم و الجرح الذّميم...

۹- و قال الكمال الأدفوى [۱] فى (الأمتاع): «قد تلقّت الامّة الكتب الخمسة أو الستة بالقبول، و أطلق عليها جماعة أسم الصحيح و رجّح بعضهم بعضها على كتاب مسلم و غيره، قال أبو سليمان أحمد الخطابى: كتاب السنن لأبى داود كتاب شريف لم يصنّف فى الدين كتاب مثله، و قد رزق من الناس القبول كافة، فصار حكما بين فرق العلماء و طبقات الفقهاء على اختلاف مذاهبهم، و كتاب السّنن أحسن وضعا و أكثر فقها من كتاب البخارى و مسلم.

و قال الحافظ أبو الفضل محمد بن طاهر المقدسى: سمعت الإمام أبا الفضل عبد اللّه بن محمد الأنصارى بهراة يقول- و قد جرى بين يديه ذكر أبى عيسى الترمذى و كتابه فقال- كتابه عندى أنفع من كتاب البخارى و مسلم»....

۱۰- و قد ذكر الطيّبى: «خطّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أى خط لأجل تفهيمنا سبيل الاعتقاد الحق و العمل الصالح و ذا لا يتعدد أنحاؤه، ثم خط

---

[۱] و هو: جعفر بن ثعلب، المتوفى سنة ۷۴۸ أو ۷۴۹. توجد ترجمته فى: طبقات السبكى ۶/ ۸۶ و الأسنوى ۱/ ۸۶ ابن قاضى شهبة ۲/ ۱۷۲ الدرر الكامنة ۲/ ۷۲، حسن المحاضرة ۱/ ۳۲۰ و غيرها.

خطوطا عن یمینه و شماله، إشارة إلی أن سبیله وسط بین الإفراط و التفریط کالجبر و القدر، و تلک الخطوط مذاهب أهل الأهواء اثنتین و سبعین فرقة.

فإن قلت: ما وثوقک أنک علی الصراط المستقیم، فإن کلّ فرقة تدّعی أنّها علیه؟

قلت: بالنقل عن الثقات المحدّثین، الذین جمعوا صحاح الأحادیث فی أموره صلّی اللّه علیه و سلّم و أحواله، و فی أحوال الصحابة، مثل الصحاح الستة التی اتّفق الشرق و الغرب علی صحتها، و شرّاحها کالخطّابی، و البغوی، و النووی، اتفقوا علیه، فبعد ملاحظته ینظر من الذی تمسّک بهدیهم و اقتفی أثرهم» [۱].

و کذا قال محمد طاهر الفتنی فی (مجمع البحار) بشرح الحدیث المذکور.

و قال المنّاوی بشرح حدیث افتراق الامّة: «فإن قیل: ما وثوقک بأنّ تلک الفرقة الناجیة هی أهل السنة و الجماعة، مع أنّ کلّ واحد من الفرق یزعم أنه هی دون غیره؟

قلنا: لیس ذلک بالادّعاء و التشبث باستعمال الوهم القاصر و القول الزاعم، بل بالنقل علی جهابذة أهل الصنعة و أئمة الحدیث، الذین جمعوا صحاح الأحادیث فی امور المصطفی صلّی اللّه علیه و سلّم و أحواله و أفعاله و حرکاته و سکناته، و أحوال الصحب و التابعین، کالشیخین و غیرهما من الثقات المشاهیر، الذین اتّفق أهل المشرق و المغرب علی صحة ما فی کتبهم، و من تکلّف باستنباط معانیها و کشف مشکلاتها، کالخطّابی، و البغوی، و النووی، جزاهم اللّه خیرا، و من اقتفی أثرهم و اهتدی بسیرتهم فی الأصول و الفروع، فیحکم بأنهم هم» [۲].

---

[۱] الکاشف فی شرح المشکاة- مخطوط.

[۲] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۲

أقول: فثبت أنّ حدیث «الطیر» و «الولایة» و غیرهما ممّا أخرج فی صحیح الترمذی و غیره من الکتب الستة، مما اتّفق علیه أهل الشرق و الغرب، و حکموا بصحّته...

۱۱- و قال الشنوانی فی (الدرر السنّیة فیما علا من الأسانید الشنوانیة) بعد أن ذکر أسانید الصحّاح الستّة- و منها صحیح الترمذی-: «تنبیه: هذه الکتب المذکورة- أعنی البخاری و ما ذکر بعده- هی الکتب الستّة المشهورة بین المحدثین بالفضل المتین، قالوا: و ینبغی لطالب الحدیث أن یتلقّنها علی ترتیبها المذکور: البخاری، فمسلم، فسنن أبی داود، سواء کان ذلک التلقی قراءة منه علی شیخه أو سماعا من شیخه أو إجازة منه، و کذا کتب الأئمة الآتی ذکرها یتلقّی علی ترتیبها الآتی».

أقول: فظهر أن «حدیث الطیر» من الأحادیث المشهورة بین المحدّثین، و من الآثار المأثورة الشائعة بین المنقّدین، و متصف بالفضل المتین و الشرف المبین، و ینبغی لطالب الحدیث أن یتلقاه بالقبول، و یعدّ تلقیه أسنی مقصد و أشرف مأمول.

۱۲- و قال محمّد بن إبراهیم الصنعانی المعروف بابن الوزیر- بعد أن ذکر کلام ابن دحیة حول استشهاد الإمام الحسین السبط علیه السلام-: «و فیما ذکره ابن دحیة أوضح دلیل علی براءة المحدّثین و أهل السنة، فیما افتراه علیهم المعترض من نسبتهم إلی التشیّع لیزید و تصویب قتله الحسین، و کیف! و هذه روایاتهم مفصحة بضدّ ذلک- کما بیّناه- فی مسند أحمد، و صحیح البخاری، و جامع الترمذی، و أمثالها، و هذه الکتب هی مفزعهم و إلی ما فیها مرجعهم، و هی التی یخضعون لنصوصها و یقصرون التعظیم علیها بخصوصها» [۱].

و قد ترجم الشوکانی لابن الوزیر و أثنی علیه الثّناء البالغ [۲].

---

[۱] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم: ۱۱۲.

[۲] البدر الطالع ۲/ ۸۱. و انظر أیضا: الضوء اللامع ۶/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۳

۱۳- و قال ابن روزبهان فی کتابه (الباطل): «و لیس أخبار الصحاح الستّة مثل أخبار الروافض، فقد وقع إجماع الأئمة علی صحتها».

و قال أیضا: «و صحاحنا لیس ککتب الشیعة- التی اشتهر عند السنّة أنها من موضوعات یهودی کان یرید تخریب بناء الإسلام، فعملها و جعلها ودیعة عند الإمام جعفر الصادق، فلمّا توفی حسب الناس أنّه من کلامه و اللّه أعلم بحقیقة هذا الکلام، و هذا من المشهورات، و مع هذا لا ثقة لأهل السنّة بالمشهورات، بل لا بدّ من الإسناد الصحیح حتی تصح الروایة و أمّا صحاحنا فقد اتفق العلماء أنّ کلّ ما عدّ من الصحاح- سوی التعلیقات- فی الصحاح الستة لو حلف الطلاق أنه من قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أو من فعله و تقریره، لم یقع الطلاق و لم یحنث».

۱۴- و قال معین الدین الشهیر بمیرزا مخدوم حفید الشریف الجرجانی فی (نواقض الروافض): «العاشر: إنکارهم کتب الأحادیث الصحاح التی اتفقت الامة بقبولها، منها صحیحا البخاری و مسلم، اللذین مرّ ذکرهما رضوان اللّه علیهما ... و قد بلغ القدر المشترک مما ذکر فی میامنهما و برکاتهما حدّ التواتر، و صارا فی الإسلام رفیقی المصحف الکریم و القرآن العظیم، فهؤلاء من کثرة جهلهم و قلّة حیائهم ینکرون الصحیحین المزبورین و سائر صحاحنا».

أقول: أ لیست هذه التشنیعات منطبقة علی (الدهلوی) المنکر لحدیث «الطیر» و حدیث «الولایة» المخرّجین فی صحیح الترمذی؟! ۱۵- و قال الشاه ولی اللّه والد (الدهلوی): «الطبقة الثانیة: کتب لم تبلغ مبلغ الموطّأ و الصحیحین و لکنّها تتلوها، کان مصنفوها معروفین بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحّر فی فنون الحدیث، و لم یرضوا فی کتبهم هذه بالتساهل فیما اشترطوا علی أنفسهم، فتلقّاها من بعدهم بالقبول و اعتنی بها المحدثون و الفقهاء، طبقة بعد طبقة، و اشتهرت فیما بین الناس، و تعلّق بها القوم شرحا لغریبها و فحصا عن رجالها و استنباط لفقهها، و علی تلک الأحادیث بناء عامة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۴

العلوم: کسنن أبی داود، و جامع الترمذی، و مجتبی النسائی، و هذه الکتب- مع الطبقة الأولی- اعتنی بأحادیثها رزین فی تجرید الصحاح، و ابن الأثیر فی جامع الأصول، و کاد مسند أحمد یکون من جملة هذه الطبقة، فإن الإمام أحمد جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم، قال: و ما لیس فیه فلا تقبلوه» [۱].

أقول: فالعجب من (الدهلوی) الفخور المختال کیف طاب نفسا لعقوق (والده) السابق فی مضمار الکمال، فلم یصغ إلی وعظه، و لم یعرّج علی ندائه، و لم یحتفل بتصریحه، و لم یکترث بتحقیقه...!!

۱۶- بل لقد أورد (الدهلوی) کلام والده فی کتابه (اصول الحدیث)، و أیضا: مدح الترمذی و أثنی علی (صحیحه) و رجحه علی سائر الکتب من جهات و أورد مدائح القوم له، کقصیدة الأندلسی المتقدمة مسبقا، فی کتابه الآخر (بستان المحدثین).

فمن عجائب الأمور أن یثبت (الدهلوی) الجسور هذه المدائح الجلیلة لصحیح الترمذی، ثم ینسی ذلک أو یتناسی، و یتساهل و یغفل أو یتغافل، و یکذّب حدیث «الطیر» و «الولایة» المذکورین فی هذا الصحیح، البریء- حسب إفادته- عن الخلل، جریا فی مضمار فاحش الزلل، و اللّه العاصم من دحض الأقدام فی القول و العمل.

(۶) روایة البلاذری ... ص: ۱۴۴

اشارة

و رواه أحمد بن يحيى البلاذرى ... فقد قال ما نصّه: «المدائنى، عن

---

[۱] حجة اللّه البالغة: ۱۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۵

المثنى بن أبان، عن أنس قال: كنت مع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى حائط، و بين يديه طائر، فقال: يا رب ائتنى بأحبّ الخلق إلىّ يأكل منه فجاء على فأكل معه» [۱].

و رواه عنه الحافظ ابن شهر آشوب المازندرانى فى (مناقب آل أبى طالب): «روى حديث الطير جماعة، منهم الترمذى فى جامعه، و أبو نعيم فى حلية الأولياء و البلاذرى فى تاريخه» [... ۲].

ترجمة البلاذرى ... ص: ۱۴۵

و البلاذرى من مشاهير حفّاظ أهل السنّة، قال الذهبى- بعد أن ترجم لأحمد بن محمّد البلاذرى: «قلت: هذا البلاذرى الصغير، فأمّا الكبير فإنّه أحمد بن يحيى صاحب التاريخ المشهور، من طبقة أبى داود السجستانى، حافظ أخبارى» [۳].

و كذا قال السيوطى [۴].

و من مصادر ترجمة البلاذرى ما يلى:

۱- معجم الأدباء ۵/ ۸۹.

۲- الوافى بالوفيات ۸/ ۲۳۹.

۳- فوات الوفيات ۱/ ۱۵۵.

۴- البداية و النهاية ۱۱/ ۶۵.

۵- سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۶۲.

---

[۱] أنساب الأشراف ۲/ ۱۴۲ رقم ۱۴۱.

[۲] مناقب آل أبى طالب ۲/ ۲۸۲.

[۳] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۸۹۲.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۶

ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۱۴۶

۱- الصّلاح الصفدى [۱] بقوله: «محمّد بن على بن شهرآشوب- الثانية بسين مهملة- أبو جعفر السروى المازندرانى، رشيد الدين، الشيعى، أحد شيوخ الشيعة، حفظ أكثر القرآن و له ثمان سنين، و بلغ النهاية فى اصول الشيعة، كان يرحل إليه من البلاد، ثمّ تقدّم فى علم القرآن و الغريب و النحو، و وعظ على المنبر أيّام المقتفى ببغداد فأعجبه و خلع عليه، و كان بهىّ المنظر، حسن الوجه و الشيبة، صدوق اللهجة، مليح العبارة، واسع العلم، كثير الخشوع و العبادة و التهجّد، لا يكون إلّا على وضوء، أثنى عليه ابن أبى طى فى تاريخه

ثناء كثيرا، توفى سنة ۵۸۸» [۲].

۲- السّيوطى: «قال الصفدى: كان مقدّما فى علم القرآن و الغريب و النحو، واسع العلم، كثير العبادة و الخشوع. ألّف: الفصول فى النحو، أسباب نزول القرآن، متشابه القرآن، مناقب آل أبى طالب، المكنون، المائدة و الفائدة فى النوادر و الفوائد. مات سنة ۵۸۸» [۳].

۳- الداودى ...: «و كان إمام عصره و واحد دهره، و كذا التأليف، غلب عليه علم القرآن و الحديث، و هو عند الشيعة كالخطيب البغدادى لأهل السنّة فى تصانيفه، فى تعليقات الحديث و رجاله و مراسيله و متفّقه و مفترقه، إلى غير ذلك من أنواعه» [... ۴].

---

[۱] توجد ترجمته فى: الدرر الكامنة ۲/ ۸۷، البدر الطالع ۱/ ۲۴۳، شذرات الذهب ۶/ ۲۰۰، طبقات ابن قاضى شهبة ۲/ ۲۴۱، طبقات السبكى ۶/ ۹۴.

[۲] الوافى بالوفيات ۴/ ۱۴۶.

[۳] بغية الوعاة فى طبقات اللغويين و النحاة: ۷۷.

[۴] طبقات المفسّرين ۲/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۷

و كذا ترجم له ابن حجر [۱] و الفيروزآبادى.

(۷) رواية عبد اللّه بن أحمد ... ص: ۱۴۷

اشارة

رواه فى (زوائد المسند) حيث قال: «حدثنى أبى قال: أخبرنا ابن مالك قال: حدّثنا عبد اللّه بن عمر قال: حدّثنا يونس بن أرقم قال: حدّثنا مطير بن أبى خالد، عن البجلى، عن سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرين بين رغيفين، فقدمت إليه الطيرين، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم:

اللهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك، فجاء على فرفع صوته. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على، قال: فافتح له، ففتحت له، فأكل مع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا»

. و قال محمّد بن إسماعيل فى (الروضة الندية): «أخرج عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل- من حديث سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدت امرأة من الأنصار طيرين بين رغيفين، فقدمت إليه الطيرين، فقال:

اللهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك، فجاء على فرفع صوته، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على قال: فافتح له، ففتحت له، فأكلا من الطيرين حتى فنيا».

ترجمته ... ص: ۱۴۷

۱- عبد الغنى المقدسى: «قال أبو بكر الخطيب: كان ثقة ثبتا فهما.

و قال بدر بن أبى بدر البغدادى: عبد اللّه بن أحمد جهبذ ابن جهبذ. و قال أبو

---

[۱] لسان الميزان ۵/ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۸

الحسين ابن المنادی: لم يكن فی الدنيا أروی عن أبيه منه ... قال: و ما زلنا نری أكابر شيوخنا يشهدون له بمعرفة الرجال، و علل الحديث، و الأسماء و الكنی، و المواظبة علی طلب الحديث، فی العراق و غيرها، و يذكرون عن أسلافهم الإقرار له بذلك، حتی أن بعضهم ليسرف فی تقريظه إيّاه بالمعرفة و زيادة السماع للحديث علی أبيه» [... ۱].

۲- ابن حجر: «قال عباس الدّوری: سمعت أحمد يقول: قد وعی عبد اللّه علما كثيرا. و قال الخطبی: بلغنی عن أبی زرعة قال قال لی أحمد:

ابنی عبد اللّه محفوظ من علم الحديث لا يكاد يذاكر إلّا بما أحفظ. و قال أبو علی الصّواف: قال عبد اللّه بن أحمد: كلّ شیء أقول: قال أبی، فقد سمعته مرّتين أو ثلاثة، و قال ابن أبی حاتم: كتب إلیّ بمسائل أبيه و بعلل الحديث...

و قال ابن عدی: نبل بأبيه و له فی نفسه محل فی العلم، و لم يكتب عن أحد إلّا من أمره أبوه أن يكتب عنه ... و قال النسائی: ثقة. و قال السّلمی: سألت الدار قطنی عن عبد اللّه بن أحمد و حنبل بن إسحاق فقال: ثقتان نبيلان. و قال أبو بكر الخلّال: كان عبد اللّه رجلا صالحا صادق اللهجة كثير الحياء» [۲].

۳- الذهبی: «و فيها توفی الحافظ أبو عبد الرحمن عبد اللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل الذهلی الشيبانی، ببغداد، فی جمادی الآخرة، و له سبع و سبعون سنة كأبيه، و كان إماما خبيرا بالحديث و علله مقدّما فيه، و كان من أروی الناس عن أبيه، و قد سمع من صغار شيوخ أبيه، و هو الذی رتّب مسند والده» [۳].

۴- السيوطی: «عبد اللّه بن أحمد بن حنبل البغدادی الحافظ، روی عن: أبيه، و ابن معين، و خلق. و عنه: النسائی، و ابن صاعد، و أبو عوانة،

---

[۱] الكمال فی معرفة الرجال- مخطوط.

[۲] تهذيب التهذيب ۵/ ۱۴۱.

[۳] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۴۹

و الطبرانی، و أبو بكر النجار، و القطيعی، و أبو بكر الشافعی، و خلق» [... ۱].

(۸) روایة أبی بكر البزّار ... ص: ۱۴۹

اشارة

أخرج الحديث فی (مسنده) بقوله:

«حدثنا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلام، ثنا سهل بن شعيب، ثنا بريدة بن سفيان، عن سفينة- و كان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم طوائر و صنعت له بعضها، فلمّا أصبح أتيته به فقال: من أين لك هذا؟ فقلت: من الذی أتيت به أمس، قال:

ألم أقل لك لا تدّخرنّ لغد طعاما: لكلّ يوم رزقه. ثمّ قال: اللهم أدخل علیّ أحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، فدخل

علی- رضی اللّه عنه- فقال: اللهم ولی.

حدّثنا أحمد بن عثمان بن حکیم، ثنا عبید اللّه بن موسی، ثنا إسماعیل ابن سلمان الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نساءه، فأصاب کلّ امرأة منها ثلاثة، فأصبح عند بعض نساءه- صفیة أو غیرها- فأتته بهنّ، فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا، فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، انظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: انظر من علی الباب، فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۲۹۲.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک رحمک اللّه؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرات، یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک، فأحببت أن یکون من قومی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحب قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

قلت: عند الترمذی طرف منه.

قال البزار: قد روی عن أنس من وجوه، و کلّ من رواه عن أنس فلیس بالقوی، و إسماعیل کوفی حدّث عن أنس بحدیثین» [۱].

* و قد أخرج الحدیث عن الحافظ البزّار غیر واحد من المتأخرین عنه، منهم: الحافظ الهیثمی فی (مجمعه) فإنّه قال:

«و عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها بین نسائه، فأصاب کلّ امرأة منها ثلاثة، فأصبح عند بعض نسائه- صفیّة أو غیرها- فأتته بهنّ فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا. فقلت: اللهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی رضی اللّه عنه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، انظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: انظر من علی الباب، فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک رحمک اللّه؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرّات یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجة. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک، فأحببت أن یکون من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ

---

[۱] کشف الأستار عن زوائد البزّار ۳/ ۱۹۳- ۱۹۴. رقم ۲۵۴۷، ۲۵۴۸.

قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

رواه البزّار

. و فیه إسماعیل بن سلمان، و هو متروک.

و عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر فصنعت لها بعضها، فلمّا أصبح أتیته به فقال: من أین لک هذا؟ فقلت من التی أتیت به أمس. فقال: ألم أقل لک لا تدّخرنّ لغد طعاما، لکلّ یوم رزقه، ثم قال: اللهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فدخل علی رضی اللّه عنه علیه، فقال: اللهم و إلیّ.

رواه البزار و الطّبرانی باختصار

، و رجال الطبرانی رجال الصّحیح غیر فطر ابن خلیفة و هو ثقة» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۵۱

و توجد ترجمة أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البزّار المتوفی سنة ۲۹۲ فی:

۱- تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۵۳.

۲- تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴.

۳- الوافی بالوفیات ۷/ ۸.

۴- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴.

۵- العبر فی خبر من غبر ۲/ ۹۲.

۶- طبقات الحفّاظ: ۲۸۵.

إلی غیر ذلک من المصادر.

و قد عنونه الذهبی فی (سیر أعلام النبلاء) بقوله: «البزّار: الشیخ، الامام الحافظ الکبیر، أبو بکر، أحمد بن عمرو بن عبد الخالق، البصری، البزار،

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۶.

صاحب المسند الکبیر الذی تکلّم علی أسانیده».

(۹) روایة النّسائی ... ص: ۱۵۲

اشارة

رواه بسند صحیح حیث قال: «أخبرنی زکریّا بن یحیی قال: أخبرنا الحسن بن حمّاد قال: ثنا مسهر بن عبد الملک، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له» [۱].

رجال السّند ... ص: ۱۵۲

اشارة

و غیر خاف علی أهل العلم أنّ رجال هذا السند من مشاهیر الثقات عند أهل السنّة، و مع ذلک نورد تراجمهم هنا باختصار:

النسائی ... ص: ۱۵۲

امّا النسائی فمدائحه أکثر من أن تحصر، و أشهر من أن تذکر، و إلیک بعض کلماتهم فی الثناء علیه:

۱- ابن خلکان: «أبو عبد الرحمن أحمد بن علی بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر النسائی، الحافظ، کان إمام عصره فی الحدیث، و له کتاب السنن، و سکن مصر، و انتشرت بها تصانیفه، و أخذ عنه الناس» [...، ۲].

۲- أبو الحجاج المزّی: «أحمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر بن

---

[۱] خصائص علی الحدیث: ۱۲.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۳

دینار، أبو عبد الرحمن النسائی، القاضی، الحافظ، صاحب کتاب السنن و غیره من المصنفات المشهورة، أحد الأئمة المبرّزین، و الحفّاظ المتقنین، و الأعلام المشهورین، طاف البلاد، و سمع بخراسان و العراق و الحجاز و مصر و الشام و الجزیرة، من جماعة یطول ذکرهم، قد ذکرنا روایته عنهم فی تراجمهم من کتابنا هذا» [... ۱].

۳- الخطیب التبریزی: «و هو أحد الأئمّة الحفّاظ، و العلماء الفقهاء، لقی المشایخ الکبار، و أخذ الحدیث عن: قتیبة بن سعید، و هنّاد بن السری، و محمّد بن بشار، و محمّد بن غیلان، و أبی داود سلیمان بن أشعث، و غیر هؤلاء من المشایخ الحفاظ، و أخذ الحدیث عنه خلق کثیر منهم: أبو القاسم ابن الطبرانی، و أبو جعفر الطحاوی، و أبو بکر إسحاق النسفی الحافظ، و له کتب کثیرة فی الحدیث و العلل و غیر ذلک.

قال مأمون المصری الحافظ: خرجنا مع أبی عبد الرحمن إلی طرسوس، فاجتمع جماعة من مشایخ الإسلام، و اجتمع من الحفّاظ عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و محمّد بن إبراهیم، و غیرهما، فتشاوروا من ینتقی لهم علی الشیوخ، فأجمعوا علی أبی عبد الرحمن النسائی، و کتبوا کلّهم بانتخابه.

و قال الحاکم النیسابوری: أما کلام أبی عبد الرحمن علی فقه الحدیث فأکثر من أن یذکر، و من نظر فی کتاب السنن له تحیّر فی حسن الکلام، و قال:

سمعت علی بن عمر الحافظ غیر مرّة یقول: أبو عبد الرحمن مقدّم علی کلّ من یذکر بهذا العلم فی زمانه، کان شافعی المذهب، و کان ورعا متبحرا رحمه اللّه.

النسائی، بفتح النون و تخفیف السین. المهملة و بالمد و الهمزة، منسوب إلی مدینة نسأ من خراسان» [۲].

---

[۱] تهذیب الکمال ۱/ ۲۳.

[۲] الإکمال فی أسماء الرجال المشکاة ط معه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۴

۴- ابن الوردی ...: «إمام حافظ محدّث» [... ۱].

۵- الصلاح الصفدی ...: «مصنف السنن و غیرها، بقیة الأعلام...

و قال ابن طاهر المقدسی: سألت سعد بن علی الزنجانی عن رجل فوثّقه، فقلت: ضعّفه النسائی، فقال: یا بنی، إن لأبی عبد الرحمن شرطا فی الرجال أشدّ من شرط البخاری و مسلم. و قال الدار قطنی: کان ابن حدّاد أبو بکر کثیر الحدیث و لم یحدّث عن غیر النسائی و قال: قد رضیت به حجة بینی و بین اللّه» [... ۲].

۶- الذهبی فی حوادث ۳۰۳: «و فیها توفی الامام أحد الأعلام صاحب التصانیف أبو عبد الرحمن» [... ۳].

۷- الیافعی: «فیها توفی الحافظ، أحد الأئمّة الأعلام، صاحب المصنّفات، أبو عبد الرحمن أحمد بن علی النسائی، کان إمام عصره فی الحدیث» [... ۴].

۸- الأسنوی: «الإمام أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب بن علی النسائی، المشهور فی الحدیث اسمه، و کتابه الجامع بین الحدیث و الفقه، سکن مصر و أخذ عن یونس بن عبد الأعلی صاحب الشافعی، و کان أفقه مشایخ مصر فی عصره و أعلمهم بالحدیث» [... ۵].

۹- السبکی: «أحمد بن شعیب بن علی بن سنان بن بحر، الإمام الجلیل، أبو عبد الرحمن النسائی، أحد أئمة الدنیا فی الحدیث، و المشهور اسمه و کتابه ... قال أبو علی النیسابوری. حافظ خراسان فی زمانه: حدّثنا

---

[۱] تتمة المختصر فی أحوال البشر حوادث: ۳۰۳.

[۲] الوافی بالوفیات ۶/ ۴۱۶.

[۳] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۲۳.

[۴] مرآة الجنان ۲/ ۱۲۳.

[۵] طبقات الشافعیة ۲/ ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۵

الإمام فی الحدیث بلا مدافعة أبو عبد الرحمن النسائی. و قال المنصور الفقیه و أبو جعفر الطحاوی رحمهما اللّه: النسائی إمام من أئمة المسلمین...

قلت: سمعت شیخنا أبا عبد اللّه الذهبی الحافظ و سألته: أیّهما أحفظ مسلم بن الحجاج صاحب الصحیح أو النسائی؟ فقال: النسائی، ثم ذکرت ذلک للشیخ الإمام الوالد- تغمّده اللّه برحمته- فوافق علیه» [... ۱].

و من مصادر ترجمة النسائی أیضا:

۱- الأنساب- النسائی.

۲- تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۹۸.

۳- البدایة و النهایة ۱۱/ ۱۲۳.

۴- طبقات القراء ۱/ ۶۱.

۵- تهذیب التهذیب ۱/ ۳۶.

۶- حسن المحاضرة ۱/ ۳۴۹.

۷- العقد الثمین ۳/ ۴۵.

۸- طبقات الحفاظ: ۳۰۳.

۹- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۸۸.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۲۳۹.

زکریا بن یحیی ... ص: ۱۵۵

و أما زکریا بن یحیی، فهذه بعض کلماتهم فی حقّه:

۱- الذهبی: «س- زکریا بن یحیی السجزی الحافظ، أبو عبد الرحمن، عن شیبان و قتیبة، و عنه: س رفیقه، و الطبرانی. ثقة، ولد ۱۹۵، و مات ۲۸۹» [۲].

[۱] طبقات الشافعیة ۳/ ۱۴.

[۲] الکاشف ۱/ ۳۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۶

۲- ابن حجر: «قال النسائی: ثقة، و قال عبد الغنی بن سعید: ثقة، و قال ابن یونس: قدم مصر و کتب عنه و خرّج» [... ۱].

۳- و قال: «یعرف بخیّاط السنّة، ثقة حافظ، من الثانیة عشرة..» [۲].

حسن بن حماد ... ص: ۱۵۶

و أما حسن بن حماد:

۱- ابن حبان: «الحسن بن حماد الضبی الکوفی، أبو علی، الذی یقال له سجادة، یروی عن وکیع و أهل بلده، ثنا عنه أبو یعلی و جماعة من شیوخنا، مات یوم السبت لثمان بقین من رجب سنة ۲۴۱» [۳].

۲- الذهبی: «س- حسن بن حماد الضبّی الکوفی ... ثقة توفی ۲۳۸» [۴].

۳- ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: سألت موسی بن إسحاق عنه فقال:

ثقة مأمون، و قال السرّاج: کوفی ثقة، قدم بغداد سنة ۳۵ و حدّث بها، و قال مطین: مات فی رجب سنة ۲۳۸. له فی السنن حدیث واحد فی اعتکاف عمر.

قلت: و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۵].

۴- و قال أیضا: «ثقة، من العاشرة، مات سنة ۳۸» [۶].

مسهر بن عبد الملک ... ص: ۱۵۶

و أمّا مسهر بن عبد الملک فقد ترجم له:

* الذهبی بقوله: «مسهر بن عبد الملک بن سلع الهمدانی الکوفی، عن

[۱] تهذیب التهذیب ۳/ ۳۳۴.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۲.

[۳] الثقات ۸/ ۱۷۵.

[۴] الکاشف ۱/ ۲۲۰.

[۵] تهذیب التهذیب ۲/ ۲۳۷.

[۶] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۷

أبیه، و الأعمش، و عیسی بن عمر القاری، و عنه: ابن راهویه، و الحسن بن علی، الحلوانی، و أبو سعید الأشج، و الحسین بن عیسی البسطامی، و محمّد ابن عبد اللّه بن المبارک المخزومی، و جماعة. وثّقه الحسن بن حمّاد الوراق، و ذکره ابن حبان فی الثقات» [۱].

عیسی بن عمر ... ص: ۱۵۷

و أما عیسی بن عمر:

۱- ابن حبان: «عیسی بن عمر القاری الهمدانی، أبو عمر الأعمی، من أهل الکوفة، یروی عن الشعبی و الکوفیین، روی عنه ابن المبارک و جریر و وکیع» [۲].

۲- الذهبی: ت، س- عیسی بن عمر الأسدی الکوفی المقری، صاحب الحروف، و یعرف بالهمدانی ... قال أحمد: لیس به بأس. مات سنة ۱۵۶» [۳].

۳- ابن حجر: «قال المیمونی عن أحمد: لیس به بأس، و قال إسحاق ابن منصور عن ابن معین: ثقة، و قال الدوری عن ابن معین: عیسی بن عمر الکوفی صاحب الحروف هو همدانی، و عیسی بن النحوی بصری، و قال النسائی: ثقة، و قال أبو حاتم: لیس بحدیثه بأس، و قال أیضا: ثنا مقاتل بن محمّد، ثنا وکیع، عن عیسی بن عمر الهمدانی و کان ثقة، قال الخطیب: کان ثقة، و ذکره ابن حبان فی الثقات ... قلت: و قال العجلی: کوفی ثقة، رجل صالح، کان أحد قرّاء الکوفة، رأسا فی القرآن، و قال أبو بکر البزار: لیس به بأس، و قال ابن خلفون: وثّقه ابن نمیر» [... ۴].

---

[۱] تهذیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الثقات ۷/ ۲۳۳.

[۳] الکاشف ۲/ ۳۶۹.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۱۹۹.

۴- و قال: «ثقة، من السابعة، مات سنة ست و خمسین» [۱].

السدّی ... ص: ۱۵۸

و أمّا السدّی، فقد مرّت ترجمته و کلمات المدح و الثناء فیه بالتفصیل سابقا.

أنس بن مالک ... ص: ۱۵۸

و أمّا أنس بن مالک، فهو صحابیّ من أشهر أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قد تقرر عندهم عدالة جمیعهم، فلا حاجة إلی ذکر تراجمهم له.

أقول: فإذا کان النسائی عمدة أهل التحقیق، قد روی هذا الحدیث الشریف الأنیق، بطریق صحیح وثیق، إظهارا للحق الذی هو بالإذعان حقیق، کیف یرکن ذو خبر بصیر أفیق إلی إبطاله و ردّه، فیلقی نفسه فی العذاب الواصب و ألیم الحریق؟!

صحّة أحادیث الخصائص و جواز الاحتجاج بها ... ص: ۱۵۸

ثمّ إنّه مع قطع النّظر عن خصوص هذه الرّوایة الصحیحة السند کما عرفت، فإنّ مجرّد إخراج النسائی إیّاه فی کتاب (الخصائص) دلیل علی صحّته و جواز الاحتجاج به، و ذلک لأمرین:

أحدهما: إنّ سبب تصنیفه هذا الکتاب هو: أنّه لمّا دخل دمشق وجد المنحرف بها عن أمیر المؤمنین علیه السلام کثیرا، فصنّف (الخصائص) رجاء لأن یهدیهم اللّه تعالی به ... فی قضیّة مفصّلة مذکورة بترجمته فی الکتب

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۵۹

المعتبرة، راجع منها:

وفیات الأعیان، و تذهیب التهذیب، و تهذیب التهذیب، و تهذیب الکمال، و تذکرة الحفّاظ، و مرآة الجنان، و طبقات السّبکی...

و من الواضح: إن هدایة المنحرفین عن سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام لا تتحقّق بذکر الأحادیث غیر الصحیحة، بل إنّه یزیدهم عنادا و انحرافا...

فظهر أنّ حدیث «الطیر» و کذا حدیث «الولایة» و أمثالهما ممّا أخرج النسائی فی (خصائصه) أحادیث صحیحة سندا و تامّة دلالة، یرجی بها الهدایة للمنحرفین عن أهل البیت الطّاهرین، و رجوعهم إلی الحق و إلی الطریق المستقیم.

لکنّ هذا الکتاب- و إن نفع بعض النواصب، و أنقذهم من بغض علی علیه السلام- لم ینفع (الدهلوی) الذاهب من الجفاء و الانحراف إلی أقصی المذاهب!! و الثانی: إنّ کتاب (الخصائص) جزء من کتاب (السنن) للنسائی، الذی هو أحد الصحاح السّتّة ... قال الذهبی: «و قد صنّف مسند علی، و کتابا حافلا فی الکنی. و أما کتاب خصائص علی فهو داخل فی سننه الکبیر» [۱].

و قال ابن حجر:

«و قد ذکر المؤلّف- یعنی المزّی- الرقوم: للستة ع، و للأربعة ۴، و للبخاری خ، و لمسلم م، و لأبی داود د، و للترمذی ت، و للنسائی س، و لابن ماجة ق، و للبخاری: فی التعالیق خت، و فی الأدب المفرد بخ، و فی جزء رفع الیدین ی، و فی خلق أفعال العباد عخ، و فی جزء القراءة خلف الامام ر.

و لمسلم فی مقدمة کتابه مق، و لأبی داود فی المراسیل مد، و فی القدر قد، و فی الناسخ و المنسوخ خد، و فی کتاب التفرّد ف، و فی فضائل الأنصار ص، و فی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۰

المسائل ل، و فی مسند مالک کد، و للترمذی فی الشمائل تم، و للنسائی فی الیوم و اللیلة سی، و فی مسند مالک کن، و فی خصائص علی ص، و فی مسند علی عس، و لابن ماجة فی التفسیر، فق.

هذا الذی ذکره المؤلّف من تواریفهم، و ذکر أنّه ترک تصانیفهم فی التواریخ عمدا، لأن الأحادیث التی تورد فیها غیر مقصودة بالاحتجاج» [... ۱].

فإنّ کلامه هذا یفهم أن أحادیث «الخصائص». مثل کتب الصحاح و نحوها «مقصودة بالاحتجاج ...» ثم قال ابن حجر:

«و بقی علیه من تصانیفهم التی علی الأبواب عدّة کتب ... و کذلک أفرد خصائص علی و هو من جملة المناقب فی روایة ابن سیّار » ...أی: إنّ کتاب «الخصائص» من جملة (المناقب فی سنن النسائی) فی روایة ابن سیّار فما وجه إفراده بالذکر؟

و هذا یعنی أن «الخصائص» من (السنن) الذی هو أحد الصّحاح الستة، فهذا وجه آخر لصحّة الاحتجاج بأحادیث «الخصائص».

و قد صرّح ابن حجر العسقلانی باعتبار أحادیث هذا الکتاب حیث قال:

«قد أخرج المصنّف من مناقب علی أشیاء فی غیر هذا الموضع، منها: حدیث عمر: علیّ أقضانا، و سیأتی فی تفسیر البقرة، و له شاهد صحیح من حدیث ابن مسعود عند الحاکم. و منها: حدیث قتاله البغاة، و هو فی حدیث أبی سعید فی علامات النبوة، و غیر ذلک مما یعرف بالتتبّع، و رغب فی جمع مناقبه من الأحادیث الجیاد النسائی فی کتاب الخصائص».

فظهر أن حدیث (الطیر) المذکور فی (الخصائص) جیّد من حیث الإسناد، قمین بالاحتجاج و الاستناد، و ما صدر من (الدهلوی)

محض الخبط و العناد، بحت العصبيّة و اللّداد...

---

[۱] تهذيب التهذيب- المقدمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۱

و قد ذكر (الدهلوی) فی (أصول الحديث) له، و الصدّيق حسن خان فی (الحطة فی ذكر الصحاح الستة) كتاب «الخصائص» فی الكتب المصنفة فی (المناقب) قالا: «و للنسائی رسالة طويلة الذيل فی مناقبه كرّم اللّه وجهه، و عليها نال الشهادة فی دمشق من أيدی نواصب الشام، لفرط تعصبهم و عداوتهم معه رضی اللّه عنه».

و استشهد (الدهلوی) فی كتابه (التحفة) بقصّة النسائی و كتابه «الخصائص» فی مقام الدفاع عن أهل السنّة، و دفع ما قيل من أنّهم يبطنون بغض أمير المؤمنين عليه الصلاة و السّلام، و لكن العجب منه تكذيبه حديث الطير و حديث الولاية المخرجين فی هذا الكتاب، فهو مرة يستشهد باستشهاد النسائی علی أيدی النواصب و بتصنيفه كتاب الخصائص لولاء أهل نحلته لأهل البيت الأمجاد، و مرة يشاقق النسائی بتكذيب حديث الولاية، و أخری بتكذيب حديث الطير، و يسرّ قلوب أهل النصب و العناد، و هل هذا إلّا تدافع و تهافت و تناقض...؟!

و هكذا، فقد باهی تلميذه رشيد الدين خان فی كتابه (إيضاح لطافة المقال) و افتخر بكتاب «الخصائص»، و عدّه من مصنّفات عظماء أهل التحقيق من أهل السنّة فی فضائل أهل البيت عليهم السلام، و لكن شيخه (الدهلوی) قد أبطل هذا الافتخار بإبطال حديث الولاية و حديث الطير، المسرودين فی (الخصائص) و غيره من الأسفار المشهورة بالاعتبار...

(۱۰) رواية أبی يعلی ... ص: ۱۶۱

اشارة

رواه بقوله: «ثنا الحسن بن حمّاد الوراق ثنا مسهر بن عبد الملك بن سلع- ثقة- ثنا عيسی بن عمر عن إسماعيل السدّی، عن أنس بن مالك: إن رسول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۲

اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم كان عنده طائر فقال: اللهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، فجاء أبو بكر فردّه ثم جاء عمر فردّه ثم جاء عثمان فردّه ثم جاء علی فأذن له» [۱].

و قال أبو يعلی أيضا: «ثنا قطن بن نسير، ثنا جعفر بن سليمان الضبعی، ثنا عبد اللّه بن مثنی، ثنا عبد اللّه بن أنس، عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطعام، فقالت عائشة:

اللّهم اجعله أبی، و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی، قال أنس فقلت أنا: اللّهم اجعله سعد به عبادة. قال أنس: سمعت حركة الباب، فإذا علی فسلّم، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فانصرف، ثم سمعت حركة الباب فسلّم علی، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم صوته فقال:

انظر من هذا؟ فخرجت فإذا علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم فأخبرته، فقال: ائذن له فأذنت له فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ».

اعتبار مسند أبی یعلی ... ص: ۱۶۲

و مسند أبی یعلی من المسانید المعتبرة المشهورة، و الأسفار المقبولة المعروفة، و من مرویّات مشاهیر العلماء: کالسیوطی، و الثعالبی، و الکردی، و الأمیر، و الشوکانی، و شاه ولی اللّه، و غیرهم.

و قال الذهبی بترجمة أبی یعلی: «أبو یعلی، الموصلی، الحافظ الثقة، محدّث الجزیرة ... صاحب المسند الکبیر».

قال: «قال السمعانی: سمعت إسماعیل بن محمّد بن الفضل الحافظ یقول: قرأت المسانید، کمسند العدنی و مسند أبی منیع، و هی کالأنهار، و مسند

---

[۱] مسند أبی یعلی ۷/ ۱۰۵.

أبی یعلی کالبحر یکون مجتمع الأنهار.

قلت: سمعنا مسند أبی یعلی بفوت نصف جزء بالإجازة العالیة، و یقع من حدیثه بعلو لابن البخاری» [۱].

و قال فی (العبر) له: «أبو یعلی الموصلی، أحمد بن علی بن المثنی بن یحیی، التمیمی، الحافظ، صاحب المسند» [... ۲].

و کذا قال: صلاح الدین الصفدی، و الیافعی بترجمته. و قد أورد السیّوطی، و الثعالبی فی (طبقات الحفاظ) و (مقالید الأسانید) و (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) کلمة إسماعیل بن الفضل الحافظ المتقدمة.

* و قال الحافظ الهیثمی: «عن أنس بن مالک قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدّم فرخا مشویّا، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فجاء علی و دقّ الباب، فقال أنس: من هذا؟ قال: علی، فقلت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف، ثمّ تنحی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أکل، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فجاء علی فدقّ الباب دقّا شدیدا، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: یا أنس، من هذا؟ قلت: علی. قال:

أدخله، فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لقد سألت اللّه ثلاثا أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ یأکل معی من هذا الفرخ، فقال علی: و أنا- یا رسول اللّه- فقد جئت ثلاثا، کلّ ذلک یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: أحببت أن تدرک الدعوة رجلا من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۷.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۱۳۴.

حبّ قومه.

و فی روایة: کنت مع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی حائط، و قد أتی بطائر.

و فی روایة قال: أهدت أمّ أیمن إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائرا بین رغیفین، فجاء النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: هل عندکم شیء؟

فجاءته بالطائر.

قلت: عند الترمذی طرف منه.

رواه الطبرانی فی الأوسط و الکبیر باختصار.

و أبو یعلی باختصار کثیر، إلّا أنّه قال: فجاء أبو بکر فردّه، ثم جاء عمر فردّه، ثم جاء علی فأذن له.

و فی إسناد الکبیر: حمّاد بن المختار و لم أعرفه، و بقیّة رجاله رجال الصحیح.

و فی أحد أسانید الأوسط: أحمد بن عیاض بن أبی طیبة، و لم أعرفه، و بقیة رجاله رجال الصحیح.

و رجال أبی یعلی ثقات، و فی بعضهم ضعف» [۱].

رجال الحدیث ... ص: ۱۶۴

و رجال أبی یعلی ثقات. أمّا الحدیث الأوّل فرجاله رجال النسائی فی الخصائص، و قد عرفتهم، و أمّا الحدیث الثانی فهم ثقات بلا کلام.

و قول الهیثمی- بعد توثیق رجال إسناد أبی یعلی- «و فی بعضهم ضعف» ما هو إلّا إشارة إلی تکلّم بعضهم- عن تعصّب- فی «السدّی»، و قد عرفت أنّه من رجال الصّحاح.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۵

ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۶۵

و أبو یعلی- أحمد بن علی بن المثنی التمیمی الموصلی- فهو من الحفاظ المشاهیر الأعلام، و هذه طائفة من مصادر ترجمته- و قد ترجمنا له فی بعض المجلّدات بالتفصیل-:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۰۷.

۲- العبر ۲/ ۱۳۴.

۳- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۴۹.

۵- البدایة و النهایة ۱۱/ ۱۳۰.

۶- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۹۷.

۷- طبقات الحفاظ: ۳۰۶.

۸- دول الإسلام ۱/ ۱۸۶.

۹- سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۷۴.

و قد وصفه الذهبی فی (سیره) ب «الإمام، الحافظ، شیخ الإسلام»....

(۱۱) روایة ابن جریر الطّبری ... ص: ۱۶۵

اشارة

و أبو جعفر محمد بن جرير الطّبرى من رواة حديث الطّير، و قد جمع طرقه فى مؤلّف مفرد لكثرتها. قال الحافظ ابن كثير- فى ذكر الحديث-: «و قد جمع الناس فى هذا الحديث مصنّفات مفردة، منهم: أبو بكر ابن مردويه، و الحافظ أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان- فيما رواه شيخنا الذهبى- و رأيت فيه مجلّدا فى جمع طرقه و ألفاظه لأبى جعفر محمّد بن جرير الطبرى المفسّر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۶

صاحب التاريخ» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۶۶

و قد ترجمنا لابن جرير الطّبرى فى بعض المجلّدات. و من مصادرها:

۱- تاريخ بغداد ۲/ ۱۶۲.

۲- معجم الأدباء ۱۸/ ۴۰.

۳- الأنساب- الطبرى.

۴- تهذيب الأسماء و اللغات ۱/ ۷۸.

۵- طبقات الحفّاظ: ۳۰۷.

۶- تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۱۰.

۷- طبقات السبكى ۳/ ۱۲۰.

۸- طبقات الداودى ۲/ ۱۰۶.

۹- الوافى بالوفيات ۲/ ۲۸۴.

۱۰- العبر ۲/ ۱۴۶.

۱۱- طبقات القراء ۲/ ۱۰۶.

۱۲- مرآة الجنان ۲/ ۲۶۰.

۱۳- البداية و النهاية ۱۱/ ۱۴۵.

۱۴- شذرات الذهب ۲/ ۲۶۰.

هفوة من ابن كثير ... ص: ۱۶۶

و أمّا قول ابن كثير بعد العبارة المذكورة: «ثمّ وقفت على مجلّد كبير فى ردّه و تضعيفه سندا و متنا، للقاضى أبى بكر الباقلانى المتكلّم».

---

[۱] البداية و النهاية ۷/ ۳۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۷

فیضعّف بأنّ الباقلانی لا- یبلغ أدنی المراتب الحاصلة للطبری فی معرفة الحدیث و الرجال، و أین الثریّا من الثّری؟ و أین الدرّ من الحصی؟! فلا وجه لهذه المعارضة...

بل لا یخفی علی الممارس لعلم الحدیث و العارف بأحوال العلماء و الرّجال: أنّ الباقلانی لا یعدّ من علماء الحدیث، و لا یلتفت إلی أقواله فی هذا الفن، و قد نصّ علی ذلک شاه ولیّ اللّه والد (الدهلوی) فی کتاب (قرة العینین).

(۱۲) روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۱۶۷

اشارة

رواه من حدیث سفینة مولی- رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- «قال: أهدت امرأة من الأنصار طائرین فی رغیفین إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و لم یکن فی البیت غیری و غیر أنس، فجاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فدعا بغدائه فقلت: یا رسول اللّه، قد أهدت لک امرأة من الأنصار هدیّة، فقدّمت إلیه الطّائرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی بن أبی طالب، فضرب الباب ضربا خفیفا، فقلت: من هذا؟ فقال:

أبو الحسن، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

من هذا؟ قلت: علی بن أبی طالب، قال: افتح له، ففتحت له، فأکل معه من الطیرین حتی فنیا» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۶۷

۱- السمعانی: «أبو القاسم عبد اللّه بن محمّد بن عبد العزیز بن المرزبان

---

[۱] معجم الصحابة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۸

ابن سابور بن شاهنشاه البغوی ابن بنت أحمد بن منیع البغوی ... کان محدّث العراق فی عصره، عمّر العمر الطویل حتی رحل الناس إلیه، و کتب عنه الأجداد و الأحفاد و الآباء و الأولاد، و کان ثقة مکثرا فهما عارفا بالحدیث، و کان یورق أوّلا ثم رجع، و صنف المعجم الکبیر للصحابة، و جمع حدیث علی بن الجعد، و غیره.

سمع: أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و علی بن الجعد، و خلف ابن هشام، و محمّد بن عبد الوهاب الهارونی، ... و خلقا یطول ذکرهم من شیوخ البخاری و مسلم سوی هؤلاء.

روی عنه: یحیی بن محمّد بن صاعد، و علی بن إسحاق بن البحتری الماوردی، و عبد الباقی بن قانع، و حبیب بن الحسن الفرّاء، و أبو بکر محمّد ابن عمر بن الجعابی، و أبو حاتم البستی، و أبو أحمد بن عدی الحافظ، و أبو بکر الإسماعیلی، و أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، و أبو بکر ابن المقرئ، و أبو الحسن الدار قطنی، و محمّد بن المظفّر، و خلق کثیر سوی هؤلاء» [... ۱].

۲- الذهبی: «البغوی، الحافظ الثقة الکبیر، مسند العالم ... قال ابن أبی حاتم: أبو القاسم البغوی یدخل فی الصحیح، و قال الدار قطنی: کان البغوی قلّ أن یتکلّم علی الحدیث، فإذا تکلّم کان کلامه کالمسمار فی السّاج. قال ابن عدی: کان البغوی صاحب حدیث...

قلت: و قد احتجّ به عامّة من خرّج الصحیح، کالإسماعیلی، و الدار قطنی، و البرقانی. و عاش مائة سنة و ثلاث سنین، قال الخطیب: أبو

بکر کان ثقة ثبتا فهما عارفا. و قال السلمی: سألت الدّار قطنی عن البغوی فقال:

ثقة إمام جبل إمام، أقلّ المشایخ خطأ» [... ۲].

---

[۱] الأنساب- البغوی.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۶۹

۳- الذهبی أیضا: «و کان محدّثا حافظا مجوّدا مصنفا، انتهی إلیه علوّ الإسناد فی الدنیا» [... ۱].

۴- السیوطی: «البغوی، الحافظ الکبیر الثقة مسند العالم» [... ۲].

(۱۳) روایة ابن صاعد ... ص: ۱۶۹

اشارة

قال الخوارزمی: «أخبرنا صمصام الأئمة أبو عفان عثمان بن أحمد الصرام الخوارزمی قال: أخبرنا عماد الدین أبو بکر بن الحسن النسفی قال:

حدّثنی الشیخ الفقیه أبو القاسم میمون بن علی المیمونی قال: حدّثنا الشیخ.

الزاهد أبو محمّد إسماعیل بن الحسین قال: حدّثنا أبو الحسن القاضی علی ابن الحسن بن علی بن مطرف الجراحی ببغداد قال: حدّثنا یحیی بن صاعد قال: حدّثنا إبراهیم بن سعید الجوهری قال: حدّثنا أبو أحمد الحسین بن محمّد قال: حدّثنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب، عن داود بن علی ابن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه عبد اللّه بن عباس- رضی اللّه عنه- قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجائه علی بن أبی طالب» [۳].

ترجمته ... ص: ۱۶۹

۱- الذهبی: «یحیی بن صاعد بن کاتب، مولی أبی جعفر المنصور، الحافظ الإمام الثقة ... قال الدار قطنی: ثقة ثبت حافظ، و قال أحمد بن عبدان

---

[۱] العبر ۲/ ۱۷۰.

[۲] طبقات الحفاظ: ۳۱۲.

[۳] مناقب علی بن أبی طالب: ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۰

الشیرازی: هو أکثر حدیثا من محمّد بن محمّد الباغندی، و لا یتقدّمه أحد فی الدرایة، قال أبو علی النیسابوری: لم یکن بالعراق فی أقران ابن صاعد أحد فی فهمه، و الفهم عندنا أجلّ من الحفظ، و هو فوق ابن أبی داود فی الفهم و الحفظ، و سئل ابن الجعابی: هل کان ابن صاعد یحفظ؟ فتبسّم و قال: لا یقال لأبی محمّد یحفظ، کان یدری ... قال الخطیب: کان ابن صاعد ذا محلّ من العلم، و له

تصانیف فی السنن و الأحکام...

قلت: لابن صاعد کلام متین فی الرجال و العلل، یدل علی تبحّره، مات فی ذی القعدة سنة ۳۱۸» [۱].

۲- الیافعی و وصفه ب «الحافظ الحجة» [۲].

۳- السیوطی: «یحیی بن محمّد بن صاعد بن کاتب، مولی أبی جعفر المنصور، الحافظ الإمام الثقة» [... ۳].

(۱۴) روایة ابن أبی حاتم الرازی ... ص: ۱۷۰

اشارة

رواه بإسناد أجود من إسناد الحاکم، قال ابن کثیر فی ذکر حدیث الطّیر فی فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «و رواه ابن أبی حاتم، عن عمّار ابن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس، فذکر الحدیث. و هذا أجود من إسناد الحاکم» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۷۶.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۲۷۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۲۳۵.

[۴] البدایة و النهایة ۷/ ۳۵۳.

ترجمته ... ص: ۱۷۱

۱- الذهبی: فی حوادث ۳۲۷ «و فیها: توفی عبد الرحمن بن أبی حاتم محمّد بن إدریس بن المنذر، الحافظ الجامع، التمیمی الرازی بالراء، و قد قارب التسعین، رحل به أبوه فی سنة خمس و خمسین و مائتین، فسمع أبا سعید الأشج، و الحسن بن عرفة و طبقتهما، قال أبو یعلی الخلیلی: أخذ عن أبیه و أبی زرعة، کان بحرا فی العلوم و معرفة الرجال، صنّف فی الفقه و اختلاف الصحابة و التابعین و علماء الأمصار، ثمّ قال: و کان زاهدا یعدّ من الإبدال» [۱].

۲- الیافعی و وصفه ب «الحافظ العالم» ثمّ نقل کلام الخلیلی المتقدم [۲].

۳- السبکی: «الإمام ابن الإمام، حافظ الری و ابن حافظها، کان بحرا فی العلم، و له المصنفات المشهورة» [... ۳].

و قد ترجمنا له فی مجلد حدیث الغدیر.

(۱۵) روایة ابن عبد ربّه ... ص: ۱۷۱

اشارة

رواه فی کتابه فی إحتجاج للمأمون علی الفقهاء، فی بحوث مفصّلة جرت، فذکر حدیث الطیر و مفاده، و هذه عبارة ابن عبد ربّه حیث

قال: «إحتجاج المأمون على الفقهاء فی فضل علی: إسحاق بن إبراهیم بن إسماعیل بن حماد ابن زید قال: بعث إلیّ یحیی بن أکثم و إلی عدة من أصحابی، و هو یومئذ قاضی القضاة فقال: إن أمیر المؤمنین أمرنی أن أحضر معی غدا مع الفجر أربعین

---

[۱] العبر ۲/ ۲۰۸.

[۲] مرآة الجنان حوادث: ۳۲۷.

[۳] طبقات السبکی ۳/ ۳۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۲

رجلا، کلّهم فقیه یفقه ما یقال له و یحسن الجواب، فسمّوا من تظنّونه یصلح لما یطلب أمیر المؤمنین، فسمّینا له عدّة و ذکر هو عدّة، حتی تم العدد الذی أراد، و کتب تسمیة القوم و أمر بالبکور فی السحر، و بعث إلی من لم یحضر فأمره بذلک، فغدونا علیه قبل طلوع الفجر، فوجدناه قد لبس ثیابه و هو جالس ینتظرنا، فرکب و رکبنا معه حتی صرنا إلی الباب، فإذا بخادم واقف فلمّا نظر إلینا قال: یا أبا محمّد، أمیر المؤمنین ینتظرک. فأدخلنا، فأمرنا بالصلاة، فأخذنا فیها، فلم نستتمها حتی خرج الرّسول فقال: ادخلوا، فدخلنا فإذا أمیر المؤمنین جالس علی فراشه و علیه سوادة و طیلسانه و الطویلة و عمامته، فوقفنا و سلّمنا فردّ السلام، و أمر لنا بالجلوس، فلمّا استقرّ بنا المجلس تحدّر عن فراشه و نزع عمامته و طیلسانه و وضع قلنسوته، ثمّ أقبل علینا فقال: إنّما فعلت ما رأیتم لتفعلوا مثل ذلک، و أما الخف فمنع من خلفه علّة، من قد عرفها منکم فقد عرفها، و من لم یعرفها فسأعرّفه، و مدّ رجله. و قال: انزعوا قلانسکم و خفافکم و طیالستکم، قال: فأمسکنا فقال لنا یحیی: انتهوا إلی ما أمرکم به أمیر المؤمنین، فتنحّینا، فنزعنا أخفافنا و طیالستنا و قلانسنا و رجعنا، فلمّا استقرّ بنا المجلس قال:

إنما بعثت إلیکم- معشر القوم- فی المناظرة، فمن کان به شیء من الخبثین لم ینتفع بنفسه و لم یفقه ما یقول، فمن أراد منکم الخلاء فهناک، و أشار بیده، فدعونا له.

ثمّ ألقی مسألة من الفقه فقال: یا أبا محمّد قل و لیقل القوم من بعدک، فأجابه یحیی، ثمّ الذی یلی یحیی، ثمّ الذی یلیه، حتی أجاب آخرنا فی العلّة و علّة العلّة و هو مطرق لا یتکلّم، حتی إذا انقطع الکلام التفت إلی یحیی فقال:

یا أبا محمّد، أصبت الجواب و ترکت الصواب فی العلّة، ثمّ لم یزل یردّ علی کلّ واحد منا مقالته، و یخطّئ بعضنا و یصوّب بعضنا، حتی أتی علی آخرنا.

ثمّ قال: إنی لم أبعث فیکم لهذا، و لکنی أحببت أن أبسطکم، إنّ أمیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۳

المؤمنین أراد مناظرتکم فی مذهبه الذی هو علیه و الذی یدین اللّه به، قلنا:

فلیفعل أمیر المؤمنین وفّقه اللّه فقال:

إن أمیر المؤمنین یدین اللّه علی أنّ علی بن أبی طالب خیر خلفاء اللّه بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم، و أولی الناس بالخلافة له.

قال إسحاق: فقلت: یا أمیر المؤمنین، إنّ فینا من لا یعرف ما ذکر أمیر المؤمنین فی علی، و قد دعانا أمیر المؤمنین للمناظرة! فقال: یا إسحاق، اختر، إن شئت سألتک أسألک، و إن شئت أن تسأل فقل. قال إسحاق: فاغتنمتها منه. فقلت: بل أسألک یا أمیر المؤمنین قال: سل.

قلت: من أین قال أمیر المؤمنین إن علی بن أبی طالب أفضل الناس بعد رسول اللّه و أحقّهم بالخلافة بعده؟

قال: یا إسحاق، خبّرنی عن الناس بما یتفاضلون حین یقال: فلان أفضل من فلان؟ قلت: بالأعمال الصالحة، قال: صدقت. قال: فأخبرنی عمّن فضل صاحبه علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، ثمّ إنّ المفضول عمل بعد وفاة رسول اللّه بأفضل من عمل الفاضل علی

عهد رسول اللّه يلحق به. قال: فأطرقت، فقال لی: يا أبا إسحاق لا تقل: نعم، فإنّک إن قلت نعم أوجدتک فی دهرنا هذا من هو أكثر منه جهادا و حجا و صياما و صلاة و صدقة، فقلت: أجل، يا أمير المؤمنين لا يلحق المفضول علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم الفاضل أبدا.

قال: يا إسحاق فانظر ما رواه لک أصحابک- و من أخذت عنهم دينک و جعلتهم قدوتک- من فضائل علی بن أبی طالب فقس عليها ما أتوک به من فضائل أبی بكر، فإنّی رأيت فضائل أبی بكر تشاكل فضائل علی فقل إنّه أفضل منه، لا و اللّه، و لكن قس إلی فضائله ما روی لک من فضائل أبی بكر و عمر، فإن وجدت لهما من الفضائل ما لعلی وحده فقل إنّهما أفضل منه، لا و اللّه، و لكن قس إلی فضائله فضائل أبی بكر و عمر و عثمان، فإن وجدتها مثل فضائل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۴

علی فقل إنّهم أفضل منه، لا و اللّه، و لكن قس بفضائل العشرة الذين شهد لهم رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم بالجنّة، فإن وجدتها تشاكل فضائله فقل إنّهم أفضل منه.

قال: يا إسحاق، أیّ الأعمال كانت أفضل يوم بعث اللّه رسوله؟ قلت:

الإخلاص بالشهادة، قال: أليس السبق إلی الإسلام؟ قلت: نعم، قال: اقرأ ذلک فی كتاب اللّه تعالی، يقول: وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ إنّما عنی من سبق إلی الإسلام، فهل علمت أحدا سبق عليا إلی الإسلام؟

قلت: يا أمير المؤمنين إنّ عليا أسلم و هو حديث السن لا يجوز عليه الحكم، و أبو بكر أسلم و هو مستكمل يجوز عليه الحكم. قال: أخبرنی أيّهما أسلم قبل ثمّ أناظرک من بعده فی الحداثة و الكمال؟ قلت: علی أسلم قبل أبی بكر، علی هذه الشريطة، فقال: نعم. فأخبرنی عن إسلام علی حين أسلم لا يخلو من أن يكون رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم دعاه إلی الإسلام أو يكون إلهاما من اللّه؟

قال: فأطرقت، فقال لی: يا إسحاق لا تقل إلهاما، فتقدّمه علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، لأنّ رسول اللّه لم يعرف الإسلام حتی أتاه جبرئيل عن اللّه تعالی. قلت: أجل، بل دعاه رسول اللّه إلی الإسلام، قال: يا إسحاق، فهل يخلو رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم حين دعا إلی الإسلام، من أن يكون دعاه بأمر اللّه أو تكلّف ذلک من نفسه؟ قال: فأطرقت، فقال: يا إسحاق لا تنسب رسول اللّه إلی التكلف، فإنّ اللّه يقول: وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ.

قلت: أجل، يا أمير المؤمنين، بل دعاه بأمر اللّه، قال: فهل من صفة الجبّار- جلّ ذكره- أن يكلّف رسله دعاء من لا يجوز عليه حكم؟ قلت: أعوذ باللّه، فقال: أ فتراه فی قياس قولک- يا إسحاق-: إنّ عليا أسلم صبيّا لا يجوز عليه الحكم، قد كلّف رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم من دعاء الصبيان ما لا يطيقون، فهل يدعوهم السّاعة و يرتدّون بعد ساعة فلا يجب عليهم فی ارتدادهم شیء، و لا يجوز عليهم حكم الرسول عليه السلام، أ ترى هذا جائزا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۵

عندک أن تنسبه إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم؟ قلت: أعوذ باللّه، قال:

يا إسحاق فأراک إنّما قصدت لفضيلة فضّل بها رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم عليّا علی هذا الخلق، إبانة بها منهم ليعرفوا فضله، و لو كان اللّه أمره بدعاء الصبيان لدعاهم كما دعا عليا، قلت: بلی، قال: فهل بلغک أنّ الرسول صلّی اللّه عليه و سلّم دعا أحدا من الصبيان من أهله و قرابته لئلّا تقول: إنّ عليا ابن عمّه؟ قلت: لا أعلم و لا أدری فعل أو لم يفعل، قال: يا إسحاق، أ رأيت ما لم تدره و لم تعلمه هل تسئل عنه؟ قلت: لا، قال: فدع ما قد وضعه اللّه عنا و عنک.

قال: ثمّ أیّ الأعمال كانت أفضل بعد السبق إلی الإسلام؟ قلت:

الجهاد فی سبيل اللّه، قال: صدقت، فهل تجد. لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم ما تجد لعلی فی الجهاد؟ قلت: فی أیّ وقت؟ قال: فی أیّ الأوقات شئت.

قلت: بـدر. قال: لا أریـد غیرها، فهل تجـد لأحـد إلّا دون ما تجـد لعلی یوم بدر؟ أخبرنی کم قتلی بدر؟ قلت: نیف و سـتّون رجلا من المشرکین. قال:

فکم قتل علی وحـده؟. قلت: لا أدری، قال: ثلاثـة و عشـرین، أو اثنین و عشـرین، و الأربعون لسائر الناس، قلت: یا أمیر المؤمنین: کان أبـو بکر مع رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی عریشه، قـال: مـا ذا یصـنع؟ قلت: یـدبّر، قـال: ویحـک یـدبّر دون رسول اللّه، أو معه شریکا، أم افتقارا مره رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی رأیه؟ أیّ الثلاث أحبّ إلیک؟ قلت: أعوذ باللّه أن یدبّر أبو بکر دون رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، أو یکـون معه شـریکا، أو أن یکون برسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم افتقـار إلی رأیه، قـال: فمـا الفضـیلة بالعریش إذا کان الأمر کذلک؟ أ لیس من ضرب بسیفه بین یدی رسول اللّه أفضل ممّن هو جالس؟ قلت: یا أمیر المؤمنین کلّ الجیش کان مجاهدا، قال:

صدقت کلّ مجاهد، و لکنّ الضارب بالسیف المحامی عن رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۶

علیه و سـلّم و عن الجالس أفضل من الجالس، أما قرأت کتاب اللّه: لا یَسْـتَوِی الْقاعِـدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ غَیْرُ أُولِی الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِـدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِـهِمْ، فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِـدِینَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِـهِمْ عَلَی الْقاعِـدِینَ دَرَجَةً وَ کُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْـنی وَ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجاهِدِینَ عَلَی الْقاعِدِینَ أَجْراً عَظِیماً؟ قلت:

و کان أبو بکر و عمر مجاهدین، قال: فهل کان لأبی بکر و عمر فضل علی من لم یشهد ذلک المشهد؟ قلت: نعم، قال: فکذلک سبق الباذل نفسه فضل أبی بکر و عمر، قلت: أجل.

قال: یا إسـحاق هل تقرأ القرآن؟ قلت: نعم، قال: اقرأ علیّ هَلْ أَتی عَلَی الْإِنْسانِ حِینٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ یَکُنْ شَیْئاً مَذْکُوراً فقرأت منها حتی بلغت:

یَشْـرَبُونَ مِنْ کَـأْسٍ کانَ مِزاجُها کافُوراً- إلی قوله- وَ یُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ مِسْـکِیناً وَ یَتِیماً وَ أَسِـیراً قال: علی رسلک، فیمن نزلت هذه الآیات؟ قلت: فی علی، قال: فهل بلغک أنّ علیا حین أطعم المسـکین و الیتیم و الأسیر قال: إِنَّما نُطْعِمُکُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ؟ و هل سمعت اللّه وصف فی کتابه أحدا بمثل ما وصف به علیا؟ قلت: لا، قال: صدقت، لأن اللّه- جلّ ثناؤه- عرف سیرته.

یا إسـحاق، أ لست تشـهد أنّ العشـرة فی الجنّـة؟ قلت: بلی یا أمیر المؤمنین، قال: أ رأیت لو انّ رجلا قال: و اللّه ما أدری هذا الحدیث صحیـح أم لاـ و لاـ أدری أن کان رسول اللّه قاله أم لم یقله، أ کان عنـدک کافرا؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: أ رأیت لو أنّه قال: ما أدری هذه السورة من کتاب اللّه أم لا کان کافرا؟ قلت: نعم، قال: یا إسحاق أری بینهما فرقا، یا إسحاق: أ تروی الحدیث؟ قلت: نعم.

قال: فهل تعرف حدیث الطیر؟

قلت: نعم.

قال: فحدثنی به.

قال: فحدّثته الحدیث. فقال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۷

یا إسـحاق، إنی کنت أکلّمک و أنا أظنّک غیر معاند للحق، فأمّا الآن فقد بان لی عنادک، إنّک توقن أنّ هذا الحدیث صـحیح؟ قلت: نعم، رواه من لا یمکننی ردّه، قال: أ فرأیت أنّ من أیقن أنّ هذا الحدیث صـحیح ثمّ زعم أنّ أحدا أفضل من علی. لا یخلو من إحدی ثلاثـة: من أن یکون دعوة رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم عنـده مردودة علیه، أو أن یقول: عرف الفاضل من خلقه و کان المفضول أحبّ إلیه، أو أن یقـول: إن اللّه عزّ و جـلّ لم یعرف الفاضـل من المفضول، فـأیّ الثلاثـة أحبّ إلیـک أن تقول؟ فـأطرقت، ثم قـال: یا إسحاق لا تقل منها شیئا، فإنّک إن قلت منها شیئا استتبتک، و إن کان للحدیث عندک تأویل غیر هذه الثلاثة الأوجه فقله.

قلت: لا أعلم.

و إنّ لأبى بكر فضلا، قال: أجل لو لا أن له فضلا لما قيل إنّ عليا أفضل منه، فما فضله الذى قصدت له الساعة؟

قلت: قول اللّه عزّ و جلّ: ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِي الْغارِ إِذْ يَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فنسبه إلى صحبته. قال: يا إسحاق، أمّا إنى لا أحملك على الوعر من طريقك إنى وجدت اللّه تعالى نسب إلى صحبة من رضيه و رضى عنه كافرا و هو قوله: قالَ لَهُ صاحِبُهُ وَ هُوَ يُحاوِرُهُ أَ كَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاكَ رَجُلًا لكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَ لا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَداً قلت:

إن ذلك كان صاحبا كافرا، و أبو بكر مؤمن، قال: فإذا جاز أن ينسب إلى صحبته من رضيه كافرا جاز أن ينسب إلى صحبة نبيّه مؤمنا، و ليس بأفضل المؤمنين و لا الثانى و لا الثالث. قلت: يا أمير المؤمنين إن قدر الآية عظيم، إنّ اللّه يقول:

ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِي الْغارِ إِذْ يَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا قال:

يا إسحاق تأبى الآن إلّا أن أخرجك إلى الاستقصاء عليك، أخبرنى عن حزن أبى بكر، أ كان رضا أم سخطا؟ قلت: إن أبا بكر إنّما حزن من أجل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم خوفا عليه و غمّا أن يصل إلى رسول اللّه شيء من

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۸

المكروه، قال: ليس هذا جوابى، إنّما كان جوابى أن تقول رضى أم سخط، قلت: بل كان رضا للّه، قال: و كان اللّه جلّ ذكره بعث إلينا رسولا ينهى عن رضا اللّه عزّ و جلّ و عن طاعته! قلت: أعوذ باللّه، قال: أ و ليس قد زعمت أن حزن أبى بكر رضا للّه؟ قلت: بلى قال: أ و لم تجد أنّ القرآن يشهد

أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: لا تحزن

، نهيا له عن الحزن؟ قلت: أعوذ باللّه. قال:

يا إسحاق إنّ مذهبى الرفق بك، لعلّ اللّه يردّك إلى الحق، و يعدل بك عن الباطل، لكثرة ما تستعيذ به.

و حدثنى عن قول اللّه: فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ من عنى بذلك، رسول اللّه أم أبو بكر؟ قلت: بل رسول اللّه قال: صدقت.

قال: فحدّثنى عن قول اللّه عزّ و جلّ: وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ- إلى قوله- ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ، أتعلم من «المؤمنين» الذين أراد اللّه فى هذا الموضع؟ قلت: لا أدرى يا أمير المؤمنين، قال: الناس جميعا انهزموا يوم حنين، فلم يبق مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إلّا سبعة نفر من بنى هاشم: على يضرب بسيفه بين يدى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و العباس آخذ بلجام بغلة رسول اللّه، و الخمسة محدقون به خوفا من أن يناله من جراح القوم شيء، حتى أعطى اللّه لرسوله الظفر، فالمؤمنون فى هذا الموضع علىّ خاصة ثم من حضره من بنى هاشم، قال: فمن أفضل، من كان مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى ذلك الوقت أم من انهزم عنه و لم يره اللّه موضعا لينزلها عليه؟ قلت: بل من أنزلت عليه السكينة.

قال: يا إسحاق، من أفضل، من كان معه فى الغار أم من نام على فراشه و وقاه بنفسه حتّى تمّ لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما أراد من الهجرة؟

إن اللّه تبارك و تعالى أمر رسوله أن يأمر عليا بالنوم على فراشه، و أن يقى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بنفسه، فأمره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بذلك،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۷۹

فبكى على رضى اللّه عنه فقال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما يبكيك يا على أ جزعا من الموت؟ قال: لا و الذى بعثك بالحق يا رسول اللّه، و لكن خوفا عليك، أ فتسلم يا رسول اللّه؟ قال: نعم، قال: سمعا و طاعة و طيبة نفسى بالفداء لك يا رسول اللّه، ثمّ أتى مضجعه و اضطجع و تسجّى بثوبه، و جاء المشركون من قريش فحفّوا به لا يشكّون أنّه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد أجمعوا أن يضربه من كلّ بطن من بطون قريش رجل ضربة بالسيف، لئلّا يطلب الهاشميّون من البطون بطنا بدمه، و على يسمع القوم فيه من

تلاف نفسه و لم یدعه ذلک إلی الجزع کما جزع صاحبه فی الغار، و لم یزل علی صابرا محتسبا، فبعث اللّه ملائکته فمنعته من مشرکی قریش حتی أصبح، فلمّا أصبح قام فنظر القوم إلیه فقالوا: أین محمّد؟ قال: و ما علمی بمحمّد أین هو؟ قال:

فلا نراک إلّا مغررا بنفسک منذ لیلتنا

، فلم یزل علی أفضل ما بدأ به یزید و لا ینقص حتی قبضه اللّه إلیه.

یا إسحاق، هل تروی حدیث الولایة؟ قلت: نعم یا أمیر المؤمنین، قال:

اروه، ففعلت، قال: یا إسحاق، أ رأیت هذا الحدیث هل أوجب علی أبی بکر و عمر ما لم یوجب لهما علیه؟ قلت: إن النّاس ذکروا أنّ الحدیث إنّما کان بسبب زید بن حارثة، لشیء جری بینه و بین علی و أنکر ولاء علی،

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه

، قال: فی أیّ موضع قال هذا؟ أ لیس بعد منصرفه من حجة الوداع؟

قلت: أجل، قال: فإن قتل زید بن حارثة قبل الغدیر، کیف رضیت لنفسک بهذا؟ أخبرنی لو رأیت ابنا لک قد أتت علیه خمسة عشر سنة یقول: مولای مولی ابن عمی أیها الناس فاعلموا ذلک، أ کنت منکرا ذلک علیه تعریفه الناس ما لا ینکرون و لا یجهلون؟ فقلت: اللّهم نعم، قال: یا إسحاق أ فتنزّه ابنک عمّا لا تنزّه عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟.

و یحکم لا تجعلوا فقهائکم أربابکم، إنّ اللّه جلّ ذکره قال فی کتابه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۰

اتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللَّهِ و لم یصلّوا لهم و لا صاموا و لا زعموا أنّهم أرباب، و لکن أمروهم فأطاعوا أمرهم.

یا إسحاق: أ تروی

حدیث: أنت منی بمنزلة هارون من موسی

؟ قلت:

نعم یا أمیر المؤمنین، قد سمعته و سمعت من صحّحه و جحده، قال: فمن أوثق عندک، من سمعت منه فصحّحه أو من جحده؟ قلت: من صحّحه، قال: فهل یمکن أن یکون الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم مزح بهذا القول؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: فقال قولا لا معنی له فلا یوقف علیه؟ قلت: أعوذ باللّه، قال: أ فما تعلم ان هارون کان أخا موسی لأبیه و أمّه؟ قلت: بلی، قال: فعلی من رسول اللّه لأبیه و امّه؟ قلت: لا، قال: أ و لیس هارون نبیا و علی غیر نبی؟ قلت: بلی، قال: فهذان الحالان معدومان فی علی و قد کانا فی هارون فما معنی أنت منّی بمنزلة هارون من موسی؟

قلت له: إنّما أراد أن یطیّب بذلک نفس علی لمّا قال المنافقون إنّه خلّفه استثقالا له، قال: فأراد أن یطیّب نفسه بقول لا معنی له؟

قال: فأطرقت، قال: یا إسحاق له معنی فی کتاب اللّه بیّن، قلت: و ما هو یا أمیر المؤمنین؟ قال: قوله عزّ و جلّ حکایة عن موسی أنّه قال لأخیه هارون: اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِیلَ الْمُفْسِدِینَ قلت: یا أمیر المؤمنین: إن موسی خلّف هارون فی قومه و هو حی و مضی إلی ربّه، و إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خلّف علیا کذلک حین خرج إلی غزاته، قال: کلّا لیس کما قلت، أخبرنی عن موسی حین خلّف هارون هل کان معه حین ذهب إلی ربّه أحد من أصحابه أو أحد من بنی إسرائیل؟ قلت: لا، قال: أو لیس استخلفه علی جماعتهم؟ قلت: نعم، قال: فأخبرنی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حین خرج إلی غزاته هل خلّف إلّا الضعفاء و النساء و الصبیان؟ فأنّی یکون مثل ذلک؟! و له عندی تأویل آخر من کتاب اللّه یدلّ علی استخلافه إیّاه، لا یقدر أحد أن یحتجّ فیه، و لا أعلم أحدا احتجّ به، و أرجو أن یکون توفیقا من اللّه. قلت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۱

و ما هو یا أمیر المؤمنین؟ قال: قوله عزّ و جلّ حین حکی عن موسی قوله:

وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی وَ أَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیراً وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً

فأنت منّی یا علی بمنزلة هارون من موسی وزیری من أهلی و أخی، شدّ اللّه به أزری و أشرکه فی أمری،

کی نسبّح اللّه کثیرا و نذکره کثیرا، فهل یقدر أحد أن یدخل فی هذا شیئا غیر هذا؟ و لم یکن لیبطل قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أن یکون لا معنی له.

قال: فطال المجلس و ارتفع النهار، فقال یحیی بن أکثم القاضی: یا أمیر المؤمنین، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخیر، و أثبت ما لا یقدر أحد أن یدفعه، قال إسحاق: فأقبل علینا و قال: ما تقولون؟ فقلنا کلّنا: نقول بقول أمیر المؤمنین أعزّه اللّه،

فقال: و اللّه لو لا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اقبلوا القول من الناس

، ما کنت لأقبل منکم القول.

اللّهم قد نصحت لهم القول، اللّهم إنی قد أخرجت الأمر من عنقی، اللّهم أدینک بالتقرّب إلیک بحبّ علی و ولایته» [۱].

ابن عبد ربّه و العقد الفرید ... ص: ۱۸۱

ثمّ إنّ «ابن عبد ربّه» القرطبی من مشاهیر علماء أهل السنّة و أدبائهم، و کتابه «العقد الفرید» من الکتب المشهورة و الأسفار الممتعة:

۱- قال ابن ماکولا: «أحمد بن محمّد بن عبد ربّه بن حبیب بن جدیر ابن سالم، مولی هشام بن عبد الملک بن مروان، أبو عمر، أندلسی مشهور بالعلم و الأدب و الشعر، و هو صاحب کتاب العقد فی الأخبار، و شعره کثیر جدا، و هو مجید» [۲].

۲- ابن خلکان: «کان من العلماء المکثرین من المحفوظات و الاطلاع

---

[۱] العقد الفرید ۵/ ۳۴۹.

[۲] الإکمال ۶/ ۳۶.

علی أخبار الناس، و صنف کتابه العقد، و هو من الکتب الممتعة، حوی من کلّ شیء» [... ۱]

۳- الذهبی: «و فیها أبو عمر ... العلّامة مصنّف العقد، و له اثنتان و ثمانون سنة، و شعره فی الذروة العلیا، سمع من بقی بن مخلد و محمّد بن وضاح» [۲].

۴- أبو الفدا: «و کان من العلماء المکثرین من المحفوظات، و صنّف کتاب العقد، و هو من الکتب النفیسة، و مولده فی سنة ست و أربعین و مائتین» [۳].

۵- المقری: «و قال- یعنی لسان الدین- فی ترجمة صاحب العقد» الفقیه العالم أبی عمر ابن عبد ربّه: عالم ساد بالعلم و راس، و اقتبس به من الحظوة أیّما اقتباس، و شهر بالأندلس حتی سار إلی المشرق ذکره، و استطار بشرر الذکاء فکره، و کانت له عنایة بالعلم و ثقة و روایة له متسقة، و أما الأدب فهو کان حجّته و به غمرت الأفهام لجّته، مع صیانة و ورع، ورد مائها فکرع، و له التألیف المشهور الذی سمّاه بالعقد، و حماه عن عثرات النقد، لأنّه أبرزه مثقف القناة مرهف الشباة تقصر عنه ثواقب الألباب، و یبصر السحر منه فی کلّ باب، و له شعر انتهی منتهاه، و تجاوز سماک الإحسان و سماه» [... ۴].

و من مصادر ترجمته أیضا:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۸۳.

۲- معجم الأدباء ۴/ ۲۱۱.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۹۵.

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۱۱۰.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۲۱۱.

[۳] المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۹۲.

[۴] نفح الطیب عن غصن الأندلس الرطیب ۴/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۳

۴- البدایة و النهایة ۱۱/ ۱۹۳.

۵- بغیة الوعاة: ۱۶۱.

و قال الذهبی: «ابن عبد ربّه، العلّامة الأدیب الأخباری، صاحب کتاب العقد ... و کان موثّقا نبیلا بلیغا شاعرا، عاش ۸۲ سنة، و توفی سنة ۳۲۸».

(۱۶) روایة المحاملی ... ص: ۱۸۳

اشارة

و رواه القاضی المحاملی حیث قال:

«حدّثنا الحسین، ثنا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلّام، ثنا سهل ابن شعیب، عن بریدة بن سفیان عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر قال: و رفعت له ام أیمن بعضها، فلمّا أصبح أتته بها فقال: ما هذا یا ام أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما فاهدی لک أمس. قال: أ و لم أنهک أن ترفعی لأحد- أو لغد- طعاما! إنّ لکلّ غد رزقه. ثمّ قال: أللّهم أدخل بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی علیه السلام فقال: اللّهم و إلیّ» [۱].

قال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو طالب محمّد بن علی بن أحمد البیّع البغدادی رحمه اللّه- قدم علینا واسطا- ثنا أبو عبد اللّه محمّد بن أبی بکر، أنّه قال: حدّثنا الحسین بن إسماعیل المحاملی، نا عبد الأعلی بن واصل، ثنا عون بن سلام، ثنا سهل بن شعیب، عن بریدة بن سفیان عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر، قال: فرفعت له أم أیمن بعضها، فلمّا أصبح أتته بها فقال:

---

[۱] الأمالی: ۴۴۳- ۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۴

ما ذا یا ام أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما اهدی إلیک أمس، قال: أولم أنهک أن ترفعی لغد طعاما، إنّ لکلّ غد رزقه؟ ثم قال: اللّهم أدخل أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی، فقال: اللّهم و إلیّ.

هذا حدیث غریب من هذا الطریق» [۱].

و تظهر روایته للحدیث من سند روایة الکنجی الشافعی الآتیة فی محلّها إن شاء اللّه.

ترجمته ... ص: ۱۸۴

۱- السمعانی: «أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی، کان:

فاضلا، صادقا، ثبتا، دیّنا، ثقة، صدوقا» [... ۲].

۲- ابن الأثیر فی حوادث ۳۳۰: «و فیها توفی القاضی أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل بن محمّد بن إسماعیل المحاملی الفقیه الشافعی: و هو من المکثرین فی الحدیث، و کان مولده سنة خمس و ثلاثین و مائتین، و کان علی قضاء الکوفة و فارس فاستعفی من القضاء و ألحّ فی ذلک، فأجیب إلیه» [۳].

۳- الذهبی: «المحاملی، القاضی الإمام العلّامة الحافظ، شیخ بغداد و محدّثها، أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل بن محمّد الضبی البغدادی. ولد فی أوّل سنة خمس و ثلاثین و مائتین، و أول سماعه فی سنة أربع و أربعین، سمع: أبا حذافة أحمد بن إسماعیل السهمی صاحب مالک، و عمرو بن علی الفلّاس، و زیاد بن أیوب، و أحمد بن المقدام العجلی، و یعقوب بن إبراهیم الدورقی، و محمّد بن المثنی العنزی، و أبا هشام، و عبد الرحمن بن یونس السراج، و الزبیر بن بکّار، و طبقتهم و من بعدهم، فأکثر و صنّف و جمیع.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۷۵.

[۲] الأنساب ۵/ ۲۰۸- المحاملی.

[۳] الکامل فی التاریخ ۸/ ۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۵

روی عنه: دعلج، و الدار قطنی، و ابن جمیع، و إبراهیم بن جرولة الباجی، و ابن الصّلت الأهوازی، و أبو عمرو ابن مهدی، و أبو محمّد بن البیّع، و آخرون.

قال الخطیب: کان: فاضلا، دیّنا، صادقا، شهد عند القضاة و له عشرون سنة، ولی قضاء الکوفة ستّین سنة» [... ۱].

۴- الیافعی: «الإمام الکبیر، القاضی أبو عبد اللّه المحاملی الشهیر...

قال أبو بکر الدراوردی: کان یحضر مجلس المحاملی عشرة آلاف رجل» [۲].

۵- السیوطی: «المحاملی القاضی، الإمام العلّامة الحافظ، شیخ بغداد و محدّثها ... و کان: فاضلا، دیّنا، صدوقا» [... ۳].

و من مصادر ترجمته أیضا:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۸.

۲- تاریخ بغداد ۸/ ۱۹.

۳- الوافی بالوفیات ۱۲/ ۳۴۱.

۴- العبر ۲/ ۲۲۲.

۵- البدایة و النهایة ۱۱/ ۲۰۳.

(۱۷) روایة ابن عقدة ... ص: ۱۸۵

اشارة

لقد رواه فی «کتاب الطیر» الذی جمع فیه طرقه و ألفاظه کما قال ابن شهر آشوب السّروی- المترجم له ببالغ الثناء فی معاجم التراجم کما علمت

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۸۲۴.

[۲] مرآة الجنان ۲/ ۲۹۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۶

سابقا-: «روی حدیث الطیر جماعة ... و رواه ابن بطة فی الإبانة من طریقین، و الخطیب أبو بکر فی تاریخ بغداد من سبعة طرق، و قد صنّف أحمد ابن محمّد بن سعید کتاب الطیر» [... ۱].

أقول: و من ذلک

قوله: «ثنا محمّد بن أحمد بن الحسن، ثنا یوسف بن عدی، ثنا حمّاد بن المختار الکوفی، ثنا عبد الملک بن عمیر، عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر، فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال: فجاء علی فدقّ الباب فقال: من ذا؟ فقال: أنا علی»....

کما تظهر روایته من کلام ابن المغازلی، الآتی فی محلّه.

ترجمته ... ص: ۱۸۶

و ابن عقدة من أعلام الحدیث و مشاهیر الأئمة الثقات، و قد ترجمنا له و أثبتنا ثقته علی ضوء المصادر المعتبرة فی بعض مجلّدات الکتاب.

و توجد ترجمته فی الکتب الآتیة:

۱- تاریخ بغداد ۵/ ۱۴.

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۳۹.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۳۱۱.

۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۳۹۵.

۵- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۸۱.

۶- العبر ۲/ ۲۳۰.

۷- طبقات الحفاظ: ۳۴۸.

۸- شذرات الذهب ۲/ ۳۳۲.

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۷

(۱۸) روایة المسعودی ... ص: ۱۸۷

اشارة

لقد أثبته فى تاريخه أيّما إثبات، و ذكره فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام الخاصّة به، حيث قال: «و الأشياء التى استحق بها أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الفضل هى: السبق إلى الإيمان، و الهجرة و النصرة لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و القربى منه، و القناعة، و بذل النفس له، و العلم بالكتاب و التنزيل، و الجهاد فى سبيل اللّه، و الورع، و الزهد، و القضاء و الحكم، و العفة و العلم.

و كل ذلك لعلى- رضى اللّه عنه- منه النّصيب الأوفر و الحظ الأكبر، إلى ما ينفرد به من

قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حين آخى بين أصحابه:

أنت أخى

، و هو صلّى اللّه عليه و سلّم لا ضدّ له و لا ند، و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبى بعدى

، و

قوله عليه السلام: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه

، ثم

دعاؤه عليه السلام- و قد قدم إليه أنس الطائر-: اللّهم أدخل إلىّ أحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر

، فدخل عليه على عليه السلام إلى آخر الحديث، فهذا و غيره من فضائله و ما اجتمع فيه من الخصال ممّا تفرّق فى غيره» [۱].

ترجمته ... ص: ۱۸۷

۱- ابن شاكر الكتبى: «على بن الحسين بن على، أبو الحسين،

---

[۱] مروج الذهب ۱/ ۷۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۸

المسعودى المؤرّخ، من ذرية عبد اللّه بن مسعود رضى اللّه عنه، قال الشيخ شمس الدين: عداده فى البغداديين و أقام بمصر مدة، و كان أخباريّا علّامة، صاحب غرائب و ملح و نوادر، مات سنة ۳۴۶، و له من التّصانيف: كتاب مروج الذهب» [... ۱].

۲- السبكى: «و كان أخباريا متفنّنا، علّامة، صاحب ملح و غرائب، سمع من نفطويه و ابن زبر القاضى و غيرهما، و دخل إلى البصرة، فلقى بها أبا خليفة الجمحى، و لم يعمّر على ما ذكر، و قيل: إنّه كان معتزلى العقيدة، مات سنة خمس و أربعين أو ست و أربعين و ثلاثمائة، و هو الذى علّق عن أبى العباس ابن شريح رسالة البيان عن أصول الأحكام، و هذه الرسالة عندى نحو خمس عشرة ورقة»... [۲].

(۱۹) رواية أحمد بن سعيد بن فرقد الجدّى ... ص: ۱۸۸

لقد روى حديث الطير بإسناد الصّحيحين، لكنّ الذهبى- الشهير بتعصّبه على الحق و إنكاره لفضائل أمير المؤمنين (عليه السلام)-

اتّهمه بوضعه، و هذا نصّ كلامه بترجمته:

«أحمد بن سعيد بن فرقد الجدّى، روى عن أبى حمّة، و عنه الطبرانى، فذكر حديث الطير بإسناد الصحيحين، فهو المتّهم بوضعه» [۳].

لكن تعقّبه ابن حجر فذكر إخراج الحاكم الحديث عن طريق أحمد بن سعيد، ثمّ أضاف بأنّ الرجل معروف و من شيوخ الطبرانى، و هذا نصّ كلامه:

---

[۱] فوات الوفيات ۲/ ۴۵.

[۲] طبقات الشافعية ۲/ ۳۰۷.

[۳] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۸۹

«قلت: أخرجه الحاكم عن محمّد بن صالح الأندلسى عن أحمد- هذا- عن أبى حمة محمّد بن يوسف، عن أبى قرة موسى بن طارق، عن موسى بن عقبة، عن سالم أبى النضر، عن أنس. و أحمد بن سعيد معروف من شيوخ الطبرانى، و أظنّه دخل عليه إسناد فى إسناد» [۱].

و أمّا ظنّ العسقلانى أنّه «دخل عليه إسناد فى إسناد» فهو ظن لا يغنى من الحق شيئا، و تضليل ليس لأحد إلى قبوله من سبيل، و اللّه الهادى الصائن عن كيد كلّ خادع ضئيل...

هذا، و قد صرّح السمعانى ايضا برواية الطبرانى عن أحمد بن سعيد [۲]، و قد تقرّر فى محلّه أن رواية الأكابر الأعلام دليل على كمال الشرف و الجلالة، بل هى عين التوثيق و التعديل عند بعض أئمة هذا الشأن الجليل، و اللّه الهادى إلى سواء السبيل...

(۲۰) رواية الطبرانى ... ص: ۱۸۹

اشارة

رواه بسند صحيح. حيث قال:

«نا أحمد بن سعيد بن فرقد الجدّى، قال: نا أبو حمة محمّد بن يوسف اليمانى قال: نا أبو قرة موسى بن طارق، عن موسى بن عقبة، عن أبى النضر سالم مولى عمر بن عبيد اللّه، عن أنس بن مالك قال: بينا أنا واقف عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم إذ اهدى إليه طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى، فجاء على بن أبى طالب فقلت: رسول اللّه على حاجة، ثمّ

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۱۷۷.

[۲] الأنساب- الجدّى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۰

جاء على فدخل، فقال له رسول اللّه: اللّهم و إلىّ اللّهم و إلىّ، فأكل معه».

فقد رواه الطبرانى عن شيخه أحمد بن سعيد، بإسناده عن أنس

، و هو نفس الإسناد الذى صرّح الذهبى- و سلّم به العسقلانى- بأنّه إسناد الصحيحين ... فظهر رواية الطبرانى حديث الطير بسند صحيح. و الحمد للّه على ذلك.

و قال الطبرانى ...: ص: ۱۹۰

«حدثنا عبيد العجلى، ثنا إبراهيم بن سعيد الجوهرى، ثنا حسين بن محمّد، ثنا سليمان بن قرم، عن فطر بن خليفة، عن عبد الرحمن بن أبى نعيم، عن سفينة مولى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: أنّ النبى صلّى اللّه عليه و سلّم أتى بطير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء على رضى اللّه عنه فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم و إلىّ» [۱].

و قال الطبرانى ...: ص: ۱۹۰

«حدثنا عمرو بن أبى الطاهر بن السّرح المصرى، ثنا يوسف بن عدى، ثنا حمّاد بن المختار، عن عبد الملك بن عمير، عن أنس- رضى اللّه عنه- قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر، فوضع بين يديه فقال:
اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى، فجاء على بن أبى طالب- رضى اللّه عنه- فدقّ الباب، فقلت: ذا؟ فقال: أنا على، فقلت: النبى صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فرجع، ثلاث مرار، كلّ ذى يجئ، قال: فضرب الباب برجله فدخل فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك؟ قال: قد جئت ثلاث مرات، كلّ ذلك يقول: النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- على

---

[۱] المعجم الكبير ۷/ ۸۲.

حاجة: فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حملك على ذلك؟ قلت: كنت أردت أن يكون رجل من قومى» [۱].

و قال الطبرانى ...: ص: ۱۹۱

«عن أنس بن مالك قال: أهدت أم أيمن إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم طائرا بين رغيفين، فجاء النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: هل عندكم شىء؟
فجاءته بالطائر، فرفع يديه فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على، فقلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مشغول، و إنّما دخل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم آنفا [۲ ...] النبى من الطائر شيئا، ثمّ رفع يده فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على، فارتفع الصوت بينى و بينه، فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم لها: خلّه من كان يدخل، فقال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم: و إلىّ يا رب- ثلاث مرات- فأكل مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حتى فرغا.
لم يرو هذا الحديث عن الأوزاعى إلّا عبد الرزاق، تفرّد به سلمة» [۳].
* و جاء التصريح فى غير واحد من الكتب برواية الطبرانى حديث الطّير، و قد أورد الهيثمى الحديث عن الطّبرانى بأسانيد، فنصّ على أن رجال إسناده فى (المعجم الكبير) رجال الصحيح ما عدا واحد فقال: «لم أعرفه و بقيّة رجاله رجال الصحيح» و أنّ له أسانيد فى (المعجم الأوسط) فسكت إلّا عن واحد منها فقال: «و فى أحد أسانيد الأوسط أحمد بن عياض بن أبى طيبة و لم أعرفه، و بقيّة و رجاله رجال الصحيح»، ثمّ أخرجه عن البزار و الطبرانى عن سفينة فقال: «و رجال

---

[۱] المعجم الكبير ۱/ ۲۵۳.

[۲] فی النسخة: هنا کلمة لا تقرأ.

[۳] المعجم الأوسط ۲/ ۴۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۲

الطبرانی رجال الصحیح، غیر فطر بن خلیفة و هو ثقة» [۱] فإذن، الطبرانی یروی حدیث الطیر بسند آخر اعترف الهیثمی بصحّته، فإذا ثبت ثقة من قال «لم أعرفه» کانت الأسانید الصحیحة عند الطبرانی فی روایة حدیث الطیر کثیرة، و اللّه الموفق.

ترجمته ... ص: ۱۹۲

۱- السمعانی: «أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب بن مطیر اللخمی الطبرانی، حافظ عصره، صاحب الرّحلة، رحل إلی دیار: مصر، و الحجاز، و الیمن، و الجزیرة، و العراق، و أدرک الشیوخ، و ذاکر الحفّاظ، و سکن أصبهان إلی آخر عمره، و صنّف التصانیف، یروی عن: إسحاق بن إبراهیم الدیری الصنعانی، و جمع شیوخه الذین سمع منهم و کانوا ألف شیخ، روی عنه: أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی، و أبو نعیم الحافظ، و العالم.

ولد سنة ستین و مائتین بطبریة، مات لللیلتین بقیتا من ذی القعدة سنة ستّین و ثلاثمائة بإصبهان، و کان یقول: أول ما قدمت أصبهان سنة تسعین و مائتین» [۲].

۲- ابن خلّکان: «کان حافظ عصره ... و له المصنفات الممتعة النافعة الغریبة، منها: المعاجم الثلاثة» [... ۳].

۳- الذهبی حوادث ۳۶۰: «و فیها: الطبرانی الحافظ العلم مسند العصر ... و کان ثقة صدوقا واسع الحفظ، بصیرا بالعلل و الرجال و الأبواب، کثیر التصانیف» [... ۴].

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵ ۱۲۶.

[۲] الأنساب- الطبرانی.

[۳] وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۷.

[۴] العبر ۲/ ۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۳

۴- السیوطی: «الطّبرانی: الإمام العلّامة بقیّة الحفّاظ ... مسند الدنیا، و أحد فرسان هذا الشأن ... قال ابن مندة: أحد الحفّاظ المذکورین ...قال أبو العباس الشیرازی: کتبت عن الطبرانی ثلاث مائة ألف حدیث، و هو ثقة» [... ۱].

هذا، و قد اعتمد العلماء علی کتبه و احتّجوا بروایاته فی مختلف کتبهم ... کما احتجّ بروایاته (الدهلوی) نفسه فی مواضع من (التحفة).

(۲۱) روایة ابن السقّاء ... ص: ۱۹۳

اشارة

لقد روی ابن السقّاء حدیث الطیر و أملاه فی واسط، فلم تحمل نفوس المتعصّبین المنطویة علی بغض أهل البیت سماع هذه الفضیلة

الجليلة، الهادمة لأساس التزوير و القالعة لبنيان التلميع، حتى وثبوا به لنصبهم الشديد، فأقاموه و غسلوا موضعه لاعتقادهم نجاسته بذلك! فمضى ابن السقّاء و لزم بيته...

و لقد أورد هذه القضية الذهبى بترجمته حيث قال: «قال السلفى: سألت الحافظ خميسا الحوزى عن ابن السقاء. فقال: هو من مزينة مضر و لم يكن سقاء بل لقب له، من وجوه الواسطيّين و ذوى الثروة و الحفظ، رحل به أبوه فأسمعه من: أبى خليفة، و أبى يعلى، و ابن زيدان البجلى، و المفضل بن الجندى. و بارك اللّه فى سنّه و علمه، و اتفق أنّه أملى حديث الطير، فلم تحمله نفوسهم فوثبوا به، فأقاموه و غسلوا موضعه، فمضى و لزم بيته، و لم يحدّث أحدا من الواسطيين، فلهذا قلّ حديثه عندهم، و توفّى سنة إحدى و سبعين و ثلاثمائة،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۳۷۲.

حدّثنى به شيخنا أبو الحسن المغازلى» [۱].

كما تظهر روايته من عبارة ابن المغازلى الآتية فيما بعد.

ترجمته ... ص: ۱۹۴

۱- قال الذهبى: «ابن السقاء، الحافظ الإمام محدّث واسط، أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان الواسطى ... روى عنه: الدار قطنى، و أبو الفتح يوسف القوّاس، و أبو العلاء محمّد بن على القاضى ... و آخرون.

قال أبو العلاء ابن المظفر و الدار قطنى: يقولون لم نر مع ابن السقاء كتابا و إنّما حدّثنا حفظا، و قال على بن محمّد بن الطيّب الجلابى فى تاريخه: ابن السقّاء من أئمة الواسطيين و الحفاظ المتقنين، توفى فى جمادى الآخرة سنة ۳۷۳» [... ۲].

و قال: «ابن السقاء: الإمام الحافظ الثّقة الرّحال» [... ۳].

۲- السمعانى: «و اشتهر به أبو محمّد ... المعروف بابن السقاء، من أهل الفهم و الحفظ و المعرفة بالحديث» [... ۴].

۳- السيوطى: «ابن السقّاء- الحافظ الإمام محدّث واسط، أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان، سمع: أبا خليفة، و أبا يعلى، و منه: الدار قطنى و أبو نعيم، و كان من أئمة الواسطيين، و الحفّاظ المتقنين، و ذوى المروة و الوجاهة، يحدّث حفظا، مات فى جمادى الآخرة سنة ۳۷۳» [۵].

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۹۶۵، سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۲.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۹۶۵.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۱.

[۴] الأنساب ۷/ ۹۰.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۳۸۵.

(۲۲) رواية أبى اللّيث السّمرقندى ... ص: ۱۹۵

اشارة

رواه فی (المجالس) له حیث قال: «قال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أفضلکم علی بن أبی طالب، و عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث طوائر فقال: اللّهم سق إلیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال أنس: فکنت علی الباب فجاء علی فرددته رجاء أن یجئ رجل من الأنصار، ثمّ جاء علی فأذنت له، فقال رسول اللّه: کل یا علی، فأنت أحبّ خلقک اللّه إلیه، و قد دعوت أن یسوق أحبّ خلقه إلیه».

ترجمته ... ص: ۱۹۵

۱- الذهبی: «أبو اللیث: الإمام الفقیه المحدّث الزاهد» [... ۱].

۲- الکفوی: «الشیخ الإمام أبو اللّیث الفقیه نصر بن محمّد بن إبراهیم السمرقندی، کان یعرف بإمام الهدی، و کان مشهور بالکنیة و الفقیه، و فی تقدمة المقدمة: قیل: سماه النبی فقیها لما روی أنّه لما صنّف کتابه المسمّی تنبیه الغافلین عرضه علی روضة النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و بات اللیلة، فرأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فناوله کتابه فقال: هذا کتابک یا فقیه، فانتبه فوجد فیه مواضع ممحوّة، فکان یتبرّک باسم الفقیه فاشتهر به» [... ۲].

۳- محی الدین القرشی: «نصر بن محمّد بن أحمد بن إبراهیم السّمرقندی الفقیه أبو اللیث المعروف بإمام الهدی، تفقّه علی الفقیه أبی جعفر

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۲۲.

[۲] کتائب أعلام الأخیار- مخطوط.

الهندوانی، و هو الإمام الکبیر صاحب الأقوال المفیدة و التصانیف المشهورة، توفی رحمه اللّه تعالی لیلة الثلاثاء لإحدی عشرة خلت من جمادی الآخرة سنة ۳۷۳» [... ۱].

(۲۳) إثبات الصّاحب ابن عبّاد ... ص: ۱۹۶

اشارة

و لقد أثبت أبو القاسم إسماعیل بن عبّاد الملقّب بالصاحب حدیث الطیر، إذ أورده فی أشعار له فی مدح مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام: «فقد جاء فی کتاب (المناقب) ما نصه: «و للصاحب کافی الکفاة:

یا أمیر المؤمنین المرتضی إن قلبی عندکم قد وقفا

کلما جدّدت مدحی فیکم قال ذو النصب یسبّ السّلفا

من کمولای علی زاهدا طلّق الدنیا ثلاثا و وفی؟

من دعی للطیر یأکله؟ و لنا فی مثل هذا مکتفی

من وصی المصطفی عندکم فوصیّ المصطفی یصطفی؟» [۲].

و فیه: «و قال الصاحب کافی الکفاة فی مدح علی:

هو البدر فی هیجاء بدر و غیره فرائصه من ذکره السیف ترعد

و کم خبر فی خیبر قد رویتم و لکنکم مثل النعام تشرد؟

و فی احد ولیّ رجال و سیفه یسوّد وجه الکفر و هو مسوّد

علیّ له فی الطیر ما طار ذکره و قامت به أعداؤه و هی تشهد

و ما شدّ عن خیر المساجد بابه و أبوابهم إذ ذاک عنه تسدّد

---

[۱] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیّة ۲/ ۱۹۶.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۷

و زوجته الزهراء خیر کریمة لخیر کریم فضلها لیس یجحد»

و ذکر أشعارا أخری له فی الباب [۱].

ترجمته ... ص: ۱۹۷

فهذا الصاحب بن عباد، الذی فاق فی الفضل و ساد، قد أبان صحة هذا الحدیث لکل ذی سداد، حیث نظمه جازما بثبوته لأبی الأئمة الأمجاد، علیه و آله آلاف السلام من ربّ العباد، فقلع أسّ المکابرة و العناد، و ألقم الحجر فی فم کل شاحن ذی احتداد منطو علی کوامن الضغائن و الأحقاد، و اللّه المتفضل بالهدایة و الإرشاد...

و قد أثنی علی الصاحب و مدحه کبار علماء أهل السنّة و صفوه بالمآثر الجمیلة و المکارم الجلیلة ...، راجع:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۲۲۸.

۲- معجم الأدباء ۶/ ۱۶۸.

۳- یتیمة الدهر ۳/ ۱۸۸.

۴- العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۸.

۵- الکامل ۸/ ۳۵۲.

۶- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۳۰.

۷- مرآة الجنان ۲/ ۴۲۱.

۸- تتمة المختصر ۱/ ۳۱۲.

۹- بغیة الوعاة ۱/ ۴۴۹.

۱۰- شذرات الذهب ۳/ ۱۱۳.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب للخوارزمی: ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۱۹۸

(۲۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۱۹۸

اشارة

أخرجه عن طریقه ابن عساکر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام غیر مرة، فمن ذلک قوله:

«أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان، أنبأنا یحیی بن محمّد بن صاعد، أنبأنا إبراهیم بن سعید الجوهری، أنبأنا حسین بن محمّد، أنبأنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب، عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه ابن عباس قال: أتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر، فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبّه اللّه و رسوله. فجاء علی علیه السلام، فقال: اللّهم و إلیّ».

و قوله: «أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص ابن شاهین، أنبأنا یحیی بن محمّد بن صاعد، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن عبد الکبیر بن الحجاب- بالبصرة- حدثنی عمی صالح ابن عبد الکبیر، أنبأنا عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید، عن سعید ابن المسیب، عن أنس بن مالک قال...

قال ابن شاهین: تفرّد بهذا الحدیث عبد القدوس بن محمّد بن عمّه، لا أعلم حدّث به غیره، و هو حدیث حسن غریب».

و قوله: «حدثنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص بن شاهین، أنبأنا محمّد بن إبراهیم الأنماطی، أنبأنا محمّد بن عمرو بن نافع، أنبأنا علی بن الحسن، أنبأنا خلید بن دعلج، عن قتادة، عن

أنس» [... ۱].

و قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمّد بن علی- إجازة- أنّ أبا حفص عمر ابن أحمد بن شاهین الواعظ حدّثهم: نا محمّد بن الحسین الجواربی، نا إبراهیم بن صدقة، نا یغنم بن سالم، نا أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر، و ذکر الحدیث» [۲].

و قال: «أخبرنا أبو طالب بن محمّد بن علی بن الفتح الحربی البغدادی- فیما کتب به إلیّ- أن أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهین حدثهم قال: نا نصر ابن القاسم الفرضی، نا عیسی بن مساور الجوهری قال: قال لی یغنم بن سالم ابن قنبر- و لقیته سنة تسعین و مائة و قال یغنم بن سالم: لی اثنی عشرة و مائة سنة- قال لی أنس بن مالک: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک أو بمن تحبّه- الشک من عیسی بن مساور الجوهری- فجاء علی، فرددته، فدخل فی الثالثة أو فی الرابعة، فقال له النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک- أو ما أبطأک- عنّی یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس. قال: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ أ رجوت أن یکون رجلا من الأنصار؟ فقلت: نعم، فقال: یا أنس، أوفی الأنصار أفضل من علی؟!» [۳].

و قال المحبّ الطبری: «و خرّجه الحافظ أبو حفص عمر بن عثمان بن شاهین، فی جزء من حدیثه، و لم یذکر زیادة الحربی، و قال بعد قوله: فجاء علی فرددته: ثمّ جاء فرددته، فدخل فی الثالثة أو فی الرابعة، فقال له النبی

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من تاریخ دمشق ج ۲ الأحادیث: ۶۱۱، ۶۱۸، ۶۲۱.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۴.

[۳] المصدر نفسه: ۱۶۵.

صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك عنى- أو ما أبطأ بك عنّى- يا على؟ قال:

جئت فردّنى أنس، ثم جئت فردّنى أنس، قال: يا أنس، ما حملك على ما صنعت؟ قال: رجوت أن يكون رجلا من الأنصار، فقال: أو فى الأنصار خير من على- أو أفضل من على-؟!» [۱].

و قال ابن شهر آشوب: «و حدّثنى أبو العزيز كادش العكبرى، عن أبى طالب الحربى العشارى، عن ابن شاهين الواعظ- فى كتابه ما قرب سنده- قال: حدّثنى نصر بن القاسم الفرائضى قال: أخبرنا أبو محمّد عيسى الجوهرى قال قال يغنم بن سالم بن قنبر قال: قال أنس بن مالك. الخبر» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۰۰

و ابن شاهين من كبار علماء أهل السنّة و محدّثيهم الثقات و حفاظهم الأعيان، و سنذكر ترجمته فى مجلّد حديث التشبيه، و من مصادر ترجمته:

۱- الأنساب- الشاهينى.

۲- الكامل فى التاريخ ۹/ ۱۱۵.

۳- تذكرة الحفّاظ ۳/ ۹۸۷.

۴- طبقات القرّاء ۱/ ۵۸۸.

۵- العبر ۳/ ۲۹.

۶- مرآة الجنان ۲/ ۴۲۶.

۷- طبقات الحافظ: ۳۹۲.

۸- طبقات المفسرين ۲/ ۲.

۹- تاريخ بغداد ۱۱/ ۲۶۵.

---

[۱] الرياض النضرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

[۲] مناقب آل أبى طالب ۲/ ۲۸۲.

۱۰- البداية و النهاية ۱۱/ ۳۱۶.

۱۱- شذرات الذهب ۳/ ۱۱۷.

۱۲- شرح المواهب اللدنيّة ۱/ ۱۶۶.

(۲۵) رواية الدار قطنى ... ص: ۲۰۱

اشارة

رواه فى كتابه (المؤتلف و المختلف) حيث قال:

«و حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعيد، حدّثنا إبراهيم بن محمّد بن صدقة العامرى، حدّثنا يغنم بن سالم بن قنبر، عن أنس بن مالك، عن النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بحديث الطير فى فضيلة على: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. الحديث» [۱].

و جاء فى (العلل):

«سئل: عن حديث عطاء بن أبى رباح، عن أنس: حديث الطير فقال:

يرويه ابن حميد الرازى و اختلف عنه، فرواه إسماعيل بن الفضل، عن ابن حميد، عن إسحاق بن إسماعيل بن حبويه، عن عبد الملك بن أبى سليمان، عن عطا، عن أنس. و غيره يرويه عن ابن حميد، عن إسماعيل بن سليمان الرازى- أخى إسحاق- عن عبد الملك. و هو أشبه» [۲].

و عن طريقه أخرجه غير واحد من الأعلام:

قال الحافظ ابن عساكر: «أخبرنا أبو محمّد ابن الأكفانى- بقراءتى- أنبأنا أبو محمّد عبد العزيز بن أحمد، أنبأنا أبو الحسن على بن موسى بن الحسين،

---

[۱] المؤتلف و المختلف ۴/ ۲۲۳۴.

[۲] العلل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۲

أنبأنا أبو الحسن على بن عمر الدار قطنى، أنبأنا محمّد بن مخلّد بن حفص العطّار، أنبأنا حاتم بن اللّيث الجوهرى، أنبأنا عبد السلام بن راشد، أنبأنا عبد اللّه بن المثنى، عن ثمامة، عن أنس» [... ۱].

ترجمته ... ص: ۲۰۲

۱- السمعانى ...: «كان أحد الحفّاظ المتقنين المكثرين، و كان المثل فى الحفظ ... و ذكره أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب فى التاريخ و قال: أبو الحسن الدار قطنى، كان فريد عصره و قريع دهره و نسيج وحده و إمام وقته، انتهى إليه علم الأثر و المعرفة بعلل الحديث و أسماء الرجال و أحوال الرواة، مع الصدق و الأمانة و الثقة و العدالة و قبول الشهادة، و صحة الإعتقاد و سلامة المذهب، و الاضطلاع بعلوم سوى علم الحديث ... و كان عبد الغنى ابن سعيد يقول: أحسن الناس كلاما على حديث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثلاثة: على بن المدينى فى وقته، و موسى بن هارون فى وقته، و على بن عمر الدار قطنى فى وقته...

ولد الدار قطنى سنة ست و ثلاثمائة، و مات فى ذى القعدة سنة خمس و ثمانين و ثلاثمائة، و دفن بمقبرة باب الدير، قريبا من قبر معروف الكرخى» [۲].

۲- ابن خلكان: «الحافظ المشهور، كان عالما حافظا فقيها على مذهب الإمام الشافعى ... و سأل الدار قطنى يوما أصحابه: هل رأى الشيخ مثل نفسه؟

فامتنع من جوابه و قال: قال اللّه تعالى: فَلا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ فألحّ عليه فقال:

إن كان فى فن واحد فقد رأيت من هو أفضل منى، و إن كان من اجتمع فيه مثل لما اجتمع فىّ فلا.

---

[۱] ترجمة أمير المؤمنين من تاريخ دمشق ج ۲ حديث رقم: ۶۱۳.

[۲] الأنساب ۵/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۳

و کان مفننا فی علوم کثیرة، إماما فی علوم القرآن» [... ۱].

۳- الذهبی: «الدار قطنی الإمام شیخ الإسلام حافظ الزمان ... و قال أبو ذر الحافظ: قلت للحاکم: هل رأیت مثل الدار قطنی؟ فقال: هو لم یر مثل نفسه فکیف أنا ... قال القاضی أبو الطیب الطبری: الدار قطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث» [... ۲].

۴- الذهبی أیضا ...: «الحافظ المشهور، و صاحب التصانیف...

ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاة، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنفات یطول ذکرها» [... ۳].

۵- السبکی ...: «الإمام الجلیل، أبو الحسن الدارقطنی البغدادی، الحافظ المشهور صاحب المصنفات، إمام زمانه و سید أهل عصره، و شیخ أهل الحدیث» [۴].

و انظر أیضا:

۱- تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴.

۲- المنتظم ۷/ ۱۸۳.

۳- المختصر ۲/ ۱۳۰.

۴- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۴۹.

۵- طبقات الأسنوی ۱/ ۵۰۸.

۶- طبقات القراء ۱/ ۵۵۸.

۷- طبقات الحفّاظ: ۳۹۳.

و قال الفخر الرازی فی (مناقب الشافعی): «و أمّا المتأخّرون من

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۲۹۷.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۹۹۱.

[۳] العبر ۳/ ۲۸.

[۴] طبقات الشافعیّة ۳/ ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۴

المحدّثین، فأکثرهم علما و أقواهم قوة و أشدّهم تحقیقا فی علم الحدیث هؤلاء، و هم: أبو الحسن الدار قطنی و الحاکم ... فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، و هم بأسرهم متفقون علی تعظیم الشافعی»....

و قال ابن تیمیّة فی (المنهاج): «الثعلبی و أمثاله لا یتعمّدون الکذب، بل فیهم من الصلاح و الدین ما منعهم من ذلک، لکن ینقلون ما وجدوه فی الکتب و یدونون ما سمعوه، و لیس لأحدهم من الخبرة بالأسانید ما لأئمّة الحدیث، کشعبة، و یحیی بن سعید القطان، و عبد الرحمن بن مهدی، و أحمد بن حنبل، و علی بن المدینی، و یحیی بن معین، و إسحاق بن راهویه، و محمّد بن یحیی الذهلی، و البخاری، و مسلم، و أبی داود، و النسائی، و أبی حاتم و أبی زرعة الرازیان، و أبی عبد اللّه بن منده، و الدار قطنی، و عبد الغنی بن سعید، و أمثال هؤلاء من أئمة الحدیث و نقّاده و حکّامه و حفاظه، الذین لهم خبرة و معرفة تامة بأقوال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، و أحوال من نقل العلم و الحدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [... ۱].

(۲۶) روایة أبی الحسن الحربی ... ص: ۲۰۴

أخرج هذا الحدیث فی (فوائده) المعروفة ب (الحربیّات) [۲].

و قال ابن عساکر: «أخبرنا أبو الفرج قرام بن زید بن عیسی، و أبو القاسم ابن السمرقندی قالا: أنبأنا أبو الحسین ابن النقور، أنبأنا علی بن عمر بن محمد الحربی، أنبأنا أبو الحسن علی بن سراج المصری، أنبأنا أبو محمّد فهد بن

---

[۱] منهاج السنّة ۴/ ۸۳.

[۲] موجودة فی المجموع رقم ۱۰۴ فی دار الکتب الظاهریة.

سلیمان بن النحاس، أنبأنا أحمد بن یزید الورتنیس، أنبأنا زهیر، أنبأنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالک» [... ۱].

و قال محبّ الدین الطبری: «عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه. خرّجه الترمذی و قال: غریب و البغوی فی المصابیح فی الحسان

و

خرجه الحربی و زاد بعد قوله: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر و کان ممّا یعجبه أکله، و زاد بعد قوله: فجاء علی بن أبی طالب فقال: استأذن علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: ما علیه إذن و کنت أحبّ أن یکون رجلا من الأنصار» [۲].

و قال المولوی حسن زمان فی (القول المستحسن): «و فی الریاض النضرة بعد ذکر تخریج الترمذی له و البغوی فی المصابیح فی الحسان: و خرّجه الحربی، أی: الحافظ أبو الحسن علی بن عمر بن الحسن السکری الحربی فی أجزاء من حدیثه»....

ترجمته ۱- السمعانی: «أبو الحسن علی بن عمر بن محمّد بن الحسن بن شاذان بن إبراهیم بن إسحاق السکّری الحمیری، ذکره أبو بکر الخطیب الحافظ فی التاریخ و قال: أبو الحسن الحمیری- أصله ناحیة من حضر موت إلی جبل- و یعرف بالسکّری، و بالصیرفی، و بالکیّال، و بالحربی، سمع:

أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفی، و جعفر بن أحمد بن محمّد الصبّاح الجرجرائی، و الهیثم بن خلف الدوری، و محمّد بن محمّد بن سلیمان بن

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین من تاریخ دمشق ۲/ ۱۱۷ حدیث: ۶۲۲.

[۲] الریاض النضرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

الباغندی، و أبا القاسم البغوی، و غیرهم. روی عنه: القاضی أبو الطیب الطبری، و أبو القاسم الأزهری، و أبو محمّد الخلّال، و أبو القاسم التنوخی، و أبو الحسن ابن حسنون بن النرسی- فی جماعة- آخرهم: أبو الحسن بن النّقور البزاز. و تکلّم فیه أبو بکر البرقانی و قال: لا یساوی فلسا، و قال أبو القاسم الأزهری: هو صدوق، و کان سماعه فی کتب أخیه، لکن بعض أصحاب الحدیث قرأ علیه شیئا منها لم یکن فیه سماعه و ألحق فیه السماع، و جاء آخرون فحکوا الإلحاق و أنکروه، و أما الشیخ فکان فی نفسه ثقة. و قال عبد العزیز الأرجی: الحربی کان صحیح السّماع، و لمّا أضرّ قرأ بعض الطلبة علیه شیئا لم یکن فیه سماعه و لا ذنب له فی ذلک، و کفّ بصره فی آخر عمره. و قال العتیقی:

کان ثقة مأمونا.

و کان ولادته مستهل المحرم من سنة ۲۹۶، و مات فی شوال سنة ۳۸۶ ببغداد» [۱].

۲- الذهبی: «و الحربی، أبو الحسن علی بن عمر الحمیری البغدادی، و یعرف أیضا بالسکری» [... ۲].

۳- و ذکره ابن الأثیر: فی حوادث سنة ۳۸۶ [۳].

(۲۷) روایة ابن بطّة ... ص: ۲۰۶

اشارة

رواه فی کتاب (الإبانة)، فقد تقدّم عن ابن شهر آشوب قوله: «قد روی

---

[۱] الأنساب ۷/ ۹۶.

[۲] العبر ۳/ ۳۳.

[۳] الکامل فی التاریخ ۹/ ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۷

حدیث الطیر جماعة منهم: الترمذی فی جامعه، و أبو نعیم فی حلیة الأولیاء ... و رواه ابن بطة فی الإبانة من طریقین».

ترجمته ... ص: ۲۰۷

و ابن بطّة العکبری من کبار محدّثی أهل السنّة الثقات، و سنذکر ترجمته فی مجلّد حدیث التشبیه.

و من مصادر ترجمته:

۱- تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۷۱.

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۹.

۳- تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۳۲۱.

۴- العبر ۳/ ۳۵.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۲۲.

و قد عنونه الذهبی بقوله: «ابن بطة الإمام القدوة، العابد الفقیه المحدث، شیخ العراق، أبو عبد اللّه، عبید اللّه بن محمّد بن محمّد بن حمدان العکبری الحنبلی، ابن بطة، مصنف کتاب: الإبانة الکبری، فی ثلاث مجلدات».

و یذکر ان ابن بطة من شیوخ المشایخ السبعة الذین یتباهی والد (الدهلوی) باتّصال أسانیده بهم.

و یکفی لإثبات جلالته اعتماد ابن تیمیّة المتعصّب العنید علی روایته فی کتابه (المنهاج).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۰۸

(۲۸) روایة أبی بکر النجّار ... ص: ۲۰۸

اشارة

قال المحبّ الطبری: «و خرّجه النجّار عنه و قال: قدمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر، فسمّی فأکل لقمة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فأتی علی فضرب الباب فقلت: من أنت؟ قال: علی، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثم أکل لقمة و قال مثل الأول، فضرب علی فقلت: من أنت؟ قال: علی، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ أکل لقمة و قال مثل ذلک، قال: فضرب علی و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب، قال:

فدخل، فلمّا رآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم و قال: الحمد للّه الذی جعلک، فإنّی أدعو فی کل لقمة أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت، قال: فو الذی بعثک بالحقّ نبیا، إنی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردنی أنس، قال: فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسم النبی صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: ما یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

و ستعلم ذلک من (ذخائر العقبی) و (توضیح الدلائل) و (الروضة الندیة) أیضا.

ترجمته ... ص: ۲۰۸

الخطیب: «محمّد بن عمر بن بکر [۲] بن ود بن وداد، أبو بکر النجّار، جار

---

[۱] الریاض النضرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

[۲] فی العبر ۲/ ۲۶۷: «بکیر».

أبی القاسم بن بشران، فی الجانب الشرقی، بدرب الدیوان.

سمع: أبا بکر ابن خلاد النصیبی، و أبا بحر بن کوثر البر بهاری، و أبا إسحاق المزکّی، و أحمد بن جعفر بن سلم، و أبا بکر ابن مالک القطیعی، و الحسن بن أحمد الشماخی الهروی، و محمّد بن یوسف بن یعقوب الصواف، و أبا الحسن بن مقسم، و جماعة نحوهم.

کتبت عنه، و کان شیخا مستورا ثقة، من أهل القرآن.

قرأ علی البزوردی- صاحب أحمد بن فرج- و سمعته یقول: «ولدت لثمان خلون من شوال سنة ۳۴۶، و مات فی یوم الخمیس الثالث من شهر ربیع الأول، سنة ۴۳۲. و دفن من الغد فی مقبرة الخیزران» [۱].

(۲۹) روایة الحاکم و تصنیفه فی جمع طرقه ... ص: ۲۰۹

اشارة

رواه فی کتاب (المستدرک علی الصحیحین)، و نصّ علی أنّه صحیح علی شرط الشیخین، و أضاف بأنّه «قد رواه عن أنس جماعة من أصحابه زیادة علی ثلاثین نفسا» قال: «ثمّ صحّت الروایة عن علی و أبی سعید الخدری و سفینة...»

و قد أحرق الحاکم بذلک قلوب منکری هذا الحدیث الشریف، و للّه الحمد علی وضوح الحق جهرة مرة بعد أخری ... و إلیک نصّ کلامه.

«حدثنی أبو علی الحافظ، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد بن أیوب الصفار و حمید بن یوسف بن یعقوب الزیّات قالا: ثنا محمّد بن

أحمد بن عياض

---

[۱] تاريخ بغداد ۳/ ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۰

ابن أبی طيبة، ثنا يحيى بن حسان، عن سليمان بن بلال، عن يحيى بن سعيد، عن أنس بن مالك- رضی اللّه عنه- قال: كنت أخدم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقدّم لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فرخ مشوى فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطائر فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی رضی اللّه عنه فقلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی حاجة، ثمّ جاء فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: افتح، فدخل فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حملك علی ما صنعت؟ فقلت: يا رسول اللّه، سمعت دعائك فأحببت أن يكون رجلا من قومی، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن الرجل قد يحبّ قومه.

هذا حديث صحيح علی شرط الشيخين و لم يخرجاه، و قد رواه عن أنس جماعة من أصحابه زيادة علی ثلاثين نفسا، ثمّ صحّت الرواية عن علی و أبی سعيد الخدری و سفينة.

و فی حديث ثابت البنانی عن أنس زيادة ألفاظ، كما حدّثنا به الثقة المأمون أبو القاسم الحسن بن محمّد بن الحسين بن إسماعيل بن محمّد بن الفضل بن علية بن خالد السكونی- بالكوفة من أصل كتابه- ثنا عبيد بن كثير العامری، ثنا عبد الرحمن بن دبيس.

و حدّثنا أبو القاسم، ثنا محمّد بن عبد اللّه بن سليمان الحضرمی، ثنا عبد اللّه بن عمر بن أبان بن صالح قالا: ثنا إبراهيم بن ثابت البصری القصار، ثنا ثابت البنانی: إن أنس بن مالك- رضی اللّه عنه- كان شاكيا فأتاه محمّد بن الحجاج يعوده فی أصحاب له، فجری الحديث حتی ذكروا عليا- رضی اللّه عنه- فتنقّصه محمّد بن الحجاج، فقال أنس: من هذا؟ أقعدونی، فأقعدوه فقال: يا ابن الحجاج أراك تنقّص علی بن أبی طالب! و الذی بعث محمّدا- صلّى اللّه عليه و سلّم- بالحق، لقد كنت خادم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بين يديه، و كان كلّ يوم يخدم بين يدی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۱

غلام من أبناء الأنصار، و كان ذلك اليوم يومی، فأتت أمّ أيمن مولاة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بطير، فوضعته بين يدی رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-، فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: يا امّ أيمن ما هذا الطائر؟

قالت: هذا الطائر أصبته فصنعته لك.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم جئنی بأحبّ خلقك إليك و إلیّ يأكل معی من هذا الطائر، و ضرب الباب فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، فانظر من علی الباب، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فذهبت فإذا علی بالباب، قلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فجئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب فقال: يا أنس انظر من علی الباب، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فذهبت فإذا علی بالباب، قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فجئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، اذهب فأدخله، فلست بأوّل رجل أحبّ قومه، ليس هو من الأنصار. فذهبت فأدخلته فقال: يا أنس قرّب إليه الطير، قال: فوضعته بين يدی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأكلا جميعا.

قال محمّد بن الحجاج: يا أنس كان هذا بمحضر منك؟ قال: نعم، قال: اعطی اللّه عهدا أن لا أنتقص عليا بعد مقامی هذا، و لا أعلم أحدا ينتقصه إلّا أشبت له وجهه» [۱].

هذا، و عن محمّد بن طاهر المقدسی: «قال أبو عبد اللّه الحاكم: حديث الطائر لم يخرّج فی الصحيح، و هو صحيح» [۲].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۰.

[۲] المنتظم ۷/ ۲۷۵ ترجمة الحاکم- حوادث ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۲

کلام الحاکم فی کتاب الطّیر ... ص: ۲۱۲

و قد نصّ علی أنّ الحدیث من الأحادیث الصحاح المشهورة الکثیرة الطّرق و الأسانید حیث قال: «فربّ حدیث مشهور لم یخرّج فی الصحیح، من ذلک

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: طلب العلم فریضة ... الخوارج کلاب النار...

فکلّ هذه الأحادیث مشهورة بأسانیدها و طرقها، و أبواب یجمعها أصحاب الحدیث، و کلّ حدیث منها تجمع طرقه فی جزء أو جزءین ... و من الطوالات المشهورة التی لم تخرج فی الصحیح: حدیث الطیر» [۱].

و قد کان هذا ممّا دعا الحاکم إلی تألیف کتاب مفرد، قال:

«جمع الأبواب التی یجمعها أصحاب الحدیث ... و أنا أذکر...

الأبواب التی جمعتها و ذاکرت جماعة من المحدثین ببعضها، فمن هذه الأبواب: قصّة الخوارج، لا تذهب الأیّام و اللیالی، قصة الغار، من کنت مولاه...

لأعطینّ الرایة

، قصة المخدّج، قصة الطیر...

أنت منی بمنزلة هارون من موسی

...

تقتل عمّارا الفئة الباغیة» [۲].

و قد کان کتابه کتابا ضخما، قال محمّد بن طاهر: «و رأیت أنا حدیث الطیر جمع الحاکم بخطّه فی جزء ضخم، فکتبته للتعجّب!» [۳].

و قد أخرج هذا الحدیث- فی کتابه- عن أنس بن مالک عن ستة و ثمانین رجلا، قال الحافظ محمّد بن یوسف الکنجی: «و حدیث أنس الذی صدّرته فی أول الباب خرّجه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ النیسابوری، عن ستة و ثمانین رجلا، کلّهم رووه عن أنس، و هذا ترتیبهم علی حروف المعجم:

---

[۱] علوم الحدیث: ۱۱۴.

[۲] علوم الحدیث: ۳۱۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۳

إبراهیم بن هدبة، أبو هدبة.

و إبراهیم بن مهاجر أبو إسحاق البجلی.

و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب.

و إسماعیل بن عبد الرحمن السدّی.

و إسماعيل بن سلمان بن المغيرة الأزرق.

و إسماعيل بن وردان.

و إسماعيل بن سليمان.

و إسماعيل- غير منسوب- من أهل الكوفة.

و إسماعيل بن سليمان التيمى.

و إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة.

و أبان بن أبى عيّاش أبو إسماعيل.

و بسّام الصيرفى الكوفى.

و برذعة بن عبد الرحمن، و ثابت بن أسلم البنانيان.

و ثمامة بن عبد اللّه بن أنس.

و جعفر بن سليمان الضبعى.

و حسن بن أبى حسن البصرى.

و حسن بن الحكم البجلى.

و حميد بن تيرويه الطّويل.

و خالد بن عبيد أبو عصام.

و الزبير بن عدى.

و زياد بن محمّد الثقفى.

و زياد بن ثروان.

و سعيد بن المسيب.

و سعيد بن ميسرة البكرى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۴

و سليمان بن طرخان التيمى.

و سليمان بن مهران الأعمش.

و سليمان بن عامر بن عبد اللّه بن عبّاس.

و سليمان بن الحجاج الطائفى.

و شقيق بن أبى عبد اللّه.

و عبد اللّه بن أنس بن مالك.

و عبد الملك بن عمير.

و عبد الملك بن أبى سليمان.

و عبد العزيز بن زياد.

و عبد الأعلى بن عامر الثعلبى.

و عمر بن أبى حفص الثقفى.

و عمر بن سليم البجلى.

و عمر بن یعلی الثقفی.

و عثمان الطویل.

و علی بن أبی رافع.

و عامر بن شراحیل الشعبی.

و عمران بن مسلم الطائی.

و عمران بن هیثم.

و عطیّة بن سعد العوفی.

و عبّاد بن عبد الصمد.

و عیسی بن طهمان.

و عمّار بن معاویة الدّهنی.

و فضیل بن غزوان.

و قتادة بن دعامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۵

و کلثوم بن جبر.

و محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب الباقر.

و محمّد بن مسلم الزهری.

و محمّد بن عمرو بن علقمة.

و محمّد بن عبد الرحمن أبو الرجال.

و محمّد بن خالد بن المنتصر الثقفی.

و محمّد بن سلیم.

و محمّد بن مالک الثقفی.

و محمّد بن جحادة.

و مطیر بن أبی خالد.

و معلی بن هلال.

و میمون بن أبی خلف.

و میمون- غیر منسوب-.

و مسلم الملّائی.

و مطر بن طهمان الورّاق.

و میمون بن مهران.

و مسلم بن کیسان.

و میمون بن جابر السلمی.

و موسی بن عبد اللّه الجهنی.

و مصعب بن سلیمان الأنصاری.

و نافع مولى عبد اللّه بن عمر.

و نافع أبو هرمز.

و هلال بن سويد.

و يحيى بن سعيد الأنصارى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۶

و يحيى بن هانى.

و يوسف بن إبراهيم و يوسف أبو شيبة- و قيل: هما واحد-.

و يزيد بن سفيان.

و يعلى بن مرّة.

و نعيم بن سالم.

و أبو الهندى.

و أبو مليح.

و أبو داود السبيعى.

و أبو حمزة الواسطى.

و أبو حذيفة العقيلى.

و رجل من آل عقيل.

و شيخ- غير منسوب-» [۱].

* و ممّا رواه الحاكم فى كتاب الطير حديث مناشدة أمير المؤمنين عليه السلام أهل الشورى بعدّة من فضائله الباهرة، و منها حديث الطير، قال الكنجى:

«روى عن عامر بن واثلة أبو الطفيل قال: كنت يوم الشّورى على الباب، و على يناشد عثمان، و طلحة، و الزّبير، و سعدا، و عبد الرحمن- بعدّة من فضائله- منها ردّ الشّمس.

كما أخبرنا أبو بكر بن الخازن، أخبرنا أبو زرعة، أخبرنا أبو بكر بن خلف الحاكم، أخبرنا أبو بكر بن أبى دارم الحافظ بالكوفة- من أصل كتابه- حدّثنا منذر بن محمّد بن منذر، حدّثنا أبى، حدّثنا عمّى، حدّثنا أبى، عن أبان بن تغلب، عن عامر بن واثلة قال: كنت على الباب يوم الشورى و على فى البيت

---

[۱] كفاية الطالب: ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۷

يقول:

استخلف أبو بكر و أنا فى نفسى أحق بها منه، فسمعت و أطعت، و استخلف عمر و أنا فى نفسى أحق بها منه، فسمعت و أطعت، و أنتم تريدون أن تستخلفوا عثمان، إذا لا أسمع و لا أطيع، جعل عمر فى خمسة أنا سادسهم لا يعرف لهم فضل، أما- و اللّه- لأحاجنّهم بخصال لا يستطيع عربيّهم و لا عجميّهم المعاهد منهم و المشرك أن ينكر منها خصلة:

أنشدكم باللّه- أيها الخمسة- أمنكم أخو رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم غيرى؟ قال: لا.

قال: أمنكم أحد له أخ مثل أخى، المزيّن بجناحين يطير مع الملائكة فى الجنّة؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له زوجة مثل زوجتی فاطمة سيدة نساء الامة؟

قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له سبطان مثل الحسن و الحسين سبطی هذه الامة ابنی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، غيری؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد قتل مشركی قريش، قبلی؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد ردّت عليه الشمس بعد غروبها حتی صلّی العصر، غيری؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم- حين قرّب إليه الطير فأعجبه-: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير، فجئت و أنا أعلم ما كان من قول النبی صلّی اللّه عليه و سلّم فدخلت، قال:

و إلیّ يا رب، و إلیّ يا رب، غيری؟ قالوا: لا.

هكذا رواه الحاكم فی كتابه بجمع طرق حديث الطير

، و ناهيك به

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۸

راويا» [۱].

ترجمته و إليك قائمة بأسماء مصادر ترجمة الحاكم الحافلة بالتعظيم و التبجيل و الثناء العظيم:

۱- تهذيب الأسماء و اللغات.

۲- وفيات الأعيان ۴/ ۲۸۰.

۳- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۹.

۴- تاريخ بغداد ۵/ ۴۷۳.

۵- الأنساب ۲/ ۳۷۰.

۶- المنتظم ۷/ ۲۷۴.

۷- الوافی بالوفيات ۳/ ۳۲۰.

۸- طبقات السبكی ۴/ ۱۵۵.

۹- طبقات القرّاء ۲/ ۱۸۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۰۹.

و لا بأس بإيراد بعض الكلمات فی حقه.

قال عبد الغافر (ذيل تاريخ نيسابور): «أبو عبد اللّه الحاكم: هو إمام أهل الحديث فی عصره، العارف به حق معرفته ... و لقد سمعت مشايخنا يذكرون أيّامه و يحكون أن مقدّمی عصره- مثل الصعلوكی و الإمام ابن فورك و سائر الأئمة- يقدّمونه علی أنفسهم، و يراعون حق فضيلته، و يعرفون له الحرمة الأكيدة».

و بعد ما أطنب فی تعظيمه و تبجيله قال: «هذه جمل يسيرة، و هو غيض

---

[۱] كفاية الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۱۹

من فيض سيرته و أحواله، و من تأمّل كلامه فی تصانيفه و تصرّفه فی أماليه و نظره فی طرق الحديث، أذعن بفضله و اعترف له بالمزية علی من تقدّمه، و إتعابه من بعده، و تعجيزه اللّاحقين عن بلوغ شأنه، عاش حميدا و لم يخلف فی وقته مثله» [۱].

و قال السبکی (الطبقات ...): «کان إماما جلیلا- و حافظا حفیلا، اتفق علی إمامته و جلالته و عظمة قدره ... قال أبو حازم عمر بن أحمد بن إبراهیم العبدوی الحافظ: إن الحافظ أبا عبد اللّه قلّد قضاء نسأ سنة تسع و خمسین فی أیام السامانیّة و وزارة العتبی، فدخل الخلیل بن أحمد السجزی القاضی علی أبی جعفر العتبی فقال: هنأ اللّه الشیخ فقد جهّز إلی نسأ ثلاثمائة ألف حدیث لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فتهلّل وجهه، (قال): و قلّد بعد ذلک قضاء جرجان، فامتنع.

قال: و سمعت مشیختنا یقولون: کان الشیخ أبو بکر بن إسحاق و أبو الولید النیسابوری یرجعان إلی أبی عبد اللّه الحاکم فی السؤال عن الجرح و التعدیل و علل الحدیث و صحیحه و سقیمه، (قال): و أقمت عند الشیخ أبی عبد اللّه العصمی قریبا من ثلاث سنین- و لم أر فی جملة مشایخنا أتقی منه و لا أکثر تنقیرا- فکان إذا أشکل علیه شیء أمرنی أن أکتب إلی الحاکم أبی عبد اللّه، و إذا ورد علیه جوابه حکم به و قطع بقوله.

و حکی القاضی أبو بکر الحیری: أن شیخا من الصالحین حکی أنّه رأی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام، قال: قلت یا رسول اللّه بلغنی أنّک قلت: ولدت فی زمن الملک العادل، و إنّی سألت الحاکم أبا عبد اللّه عن هذا الحدیث فقال: هذا کذب و لم یقله رسول اللّه، فقال: صدق أبو عبد اللّه.

قال أبو حازم ... و تفرّد الحاکم أبو عبد اللّه فی عصرنا من غیر أن یقابله

---

[۱] ذیل تاریخ نیسابور- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۰

أحد: بالحجاز، و الشام، و العراقین، و الجبال، و الری، و طبرستان، و قومس، و خراسان بأسرها، و ما وراء النهر»....

(۳۰) روایة الخرکوشی ... ص: ۲۲۰

اشارة

رواه فی کتابه (شرف المصطفی) کما علمت سابقا من عبارة ابن شهر آشوب إذ قال: «قد روی حدیث الطیر جماعة، منهم: الترمذی فی جامعه، و أبو نعیم فی حلیة الأولیاء، و البلاذری فی تاریخه، و الخرکوشی فی شرف المصطفی».

ترجمته ... ص: ۲۲۰

۱- السمعانی: «و أما أبو سعید عبد الملک بن أبی عثمان محمّد بن إبراهیم الواعظ الخرجوشی من أهل نیسابور: کان إماما زاهدا فاضلا عالما، له البر و أعمال الخیر، و القیام بمصالح الناس و إیصال النفع إلیهم، سمع ببلده:

أبا عمرو بن بخید السلمی، و جماعة کثیرة سواهم، و رحل إلی: العراق، و الحجاز، و دیار مصر، و أدرک الشیوخ، و صنّف التصانیف المفیدة ... و توفی فی جمادی الاولی سنة سبع و أربع مائة» [۱].

و أضاف فی (الخرکوشی): «تفقّه فی حداثة السنّ، و تزهّد و جالس الزهّاد و المجردین، إلی أن جعله اللّه خلف الجماعة ممّن تقدّمه من العباد المجتهدین و الزهاد القانعین، و تفقّه بفقه الشافعی علی أبی الحسن الماسرخسی، و سمع بالعراق بعد السبعین و الثلاثمائة، ثمّ خرج إلی الحجاز و جاور حرم اللّه و أمنه

[۱] الأنساب- الخرجوشی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۱

مکّة، و صحب به العباد الصالحین، و سمع الحدیث من أهلها و الواردین، و انصرف إلی نیسابور و لزم منزله» [... ۱].

۲- الذّهبی فی حوادث سنة ۴۰۷: «و عبد الملک بن أبی عثمان أبی سعد النیسابوری، الواعظ القدوة، المعروف بالخرکوشی، صنّف: کتاب الزهد، و کتاب دلائل النبوة، و غیر ذلک. قال الحاکم: لم أر أجمع منه علما و زهدا و تواضعا و إرشادا إلی اللّه، زاده اللّه توفیقا و أسعدنا بأیّامه. قلت: روی عن حامد الرفاء و طبقته، و توفی فی جمادی الاولی» [۲].

۳- ابن الأثیر حوادث ۴۱۶: «و فیها توفی: عبد الملک بن أبی عثمان الخرکوشی الواعظ النیسابوری، و کان صالحا خیّرا، و کان إذا دخل علی محمود ابن سبکتکین یقوم و یلتقیه، و کان محمود قد قسط علی نیسابور مالا یأخذه منهم فقال له الخرکوشی: بلغنی أنّک تکدّی الناس و ضاق صدری، فقال: و کیف؟

قال: بلغنی أنّک تأخذ أموال الضعفاء و هذه کدیة، فترک القسط و أطلقه» [۳].

۴- الأسنوی: «الأستاذ الکامل، الزاهد ابن الزاهد، الواعظ، من أفراد خراسان» [... ۴].

۵- السّبکی: کذلک [۵].

---

[۱] الأنساب- الخرکوشی.

[۲] العبر ۳/ ۹۶.

[۳] الکامل ۹/ ۳۵۰.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۲۸.

[۵] طبقات الشافعیة ۵/ ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۲

(۳۱) تصنیف ابن مردویه فی جمع طرق الحدیث و روایته له ... ص: ۲۲۲

اشارة

لقد صنّف طراز المحدّثین أبو بکر ابن مردویه الأصبهانی کتابا جمع فیه طرق حدیث الطیر، جاء ذلک فی کلام جماعة:

قال ابن حجر العسقلانی بترجمة إبراهیم بن ثابت القصّار: «قد جمع طرق حدیث الطیر ابن مردویه و الحاکم و جماعة، و أحسن شیء منها طریق أخرجه النسائی فی الخصائص» [۱].

و قال ابن کثیر: «و قد جمع الناس فی هذا الحدیث مصنفات مفردة، منهم أبو بکر ابن مردویه» [۲].

و قال ابن تیمیة: «قال الحافظ أبو موسی المدینی: قد جمع غیر واحد من الحفّاظ طرق حدیث الطیر للاعتبار و المعرفة، کالحاکم النیسابوری، و أبی نعیم، و ابن مردویه» [۳].

و قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیة) بعد کلام له: «فالحق ما سبق أن کثرة طرقه- أی کثرة طرق حدیث الطیر- صیّرته حسنا یحتج به، و لکثرتها جدّا أخرج الحافظ أبو بکر ابن مردویه فیها جزءا».

و قال الموفق المکی الخوارزمی: «و أخرج الحافظ ابن مردویه هذا الحدیث بمائة و عشرین اسنادا» [۴].

---

[۱] لسان المیزان ۱/ ۴۲.

[۲] تاریخ ابن کثیر ۷/ ۳۵۴.

[۳] منهاج السنة ۴/ ۹۹.

[۴] مقتل الحسین ۱/ ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۳

أقول: لقد أخرجه فیه من طرق عدیدة، هذا بعضها:

«نا علی بن إبراهیم بن حمّاد قال: نا محمد بن خلید بن الحکم قال: نا محمد بن طریف قال: نا مفضل بن صالح، عن الحسن بن الحکم، عن أنس ابن مالک: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک- ثلاثا- فدق علی، فقال: یا أنس، افتح له، فدخل».

«نا فهد بن إبراهیم البصری قال: نا محمد بن زکریا قال: نا العباس بن بکار الضبی قال: نا عبد اللّه بن المثنی الأنصاری، عن عمّه ثمامة بن عبد اللّه، عن أنس بن مالک: إن ام سلمة صنعت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا- أو اضباعا- فبعثت به إلیه، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع علی (فدعا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع علی. ظ) و اجتهد النبی فی الدعاء قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیک و أوجههم عندک، فجاء علی، فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، قال أنس: فرفع علی یده فوکز فی صدری ثم دخل، فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام قائما فضمّه إلیه قال: یا رب و إلیّ یا ربّ و إلیّ. ما أبطأ بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه، قد جئت ثلاثا کلّ ذلک یردّنی أنس، قال أنس: فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: یا أنس ما حملک علی ردّه؟ قلت: یا رسول اللّه سمعتک تدعو فأحببت أن تکون الدعوة فی الأنصار، قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه، أبی اللّه- یا أنس- إلّا أن یکونه ابن أبی طالب».

«نا محمد بن الحسین قال: حدّثنا أحمد بن محمد بن عبد الرحمن قال:

نا علی بن الحسن السّمالی قال: حدّثنی محمد بن الحسن بن الجهم، عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۴

عبد اللّه بن میمون، عن جعفر بن محمد، عن أبیه عن أنس قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فأعجبه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر، قال أنس قلت:

اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرف به، قال: فإذا علی، فلمّا أن رأیته حسدته فقلت: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، فرجع، قال: فدعا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم الثانیة، فأقبل علی کأنّما یضرب بالسّیاط، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح، فدخل فسمعته یقول: اللّهم و إلیّ، حتی أکل معه من ذلک الطیر» [۱].

---

[۱] قال المیلانی: و هذه الأحادیث الثلاثة أوردها ابن الجوزی عن ابن مردویه فی کتابه (العلل المتناهیة فی الأحادیث الواهیة ۱/ ۲۳۴) و الذی نحن بصدده- الآن- ذکر رواة حدیث الطّیر و أسانیدهم، و لسنا فی مقام مناقشة الأقوال، إلّا أن تعصّب ابن الجوزی یضطّرنا

إلی أن نتعقّب بعض کلامه، لتبیّن حقیقة الحال، و علیه فقس ما سواه.

قال ابن الجوزی- بعد الحدیث الثانی من الأحادیث الثلاثة المذکورة-: «قال المصنف:

فی هذا الحدیث (عبد اللّه بن المثنی) و کان ضعیفا. و فیه (العباس بن بکّار) قال الدار قطنی: هو کذّاب».

فنقول:

إن ابن الجوزی لم یطعن فی هذا السّند إلّا من جهة (عبد اللّه بن المثنی) و (العباس بن بکّار) لکنّ:

الأوّل: من رجال: البخاری و الترمذی و ابن ماجة کما بترجمته من (تهذیب التهذیب ۵/ ۳۳۸) و قال: «قال ابن معین- فی روایة إسحاق بن منصور- و أبو زرعة و أبو حاتم: صالح، زاد أبو حاتم: شیخ» ثمّ نقل ثقته عن: ابن حبان و العجلی و الترمذی و الدّار قطنی. و هذا القدر یکفی للاحتجاج به، لا سیّما کلام أبی حاتم، بالنظّر إلی ما سننقله عن الذّهبی.

و أمّا الثانی، فإنّه و إن أورده الذهبی فی (المیزان ۲/ ۳۸۲) و نقل عن الدار قطنی قوله «کذّاب» فقد أوضح العلّة فی رمیه بالکذب بقوله: «قلت: اتهم بحدیثه

عن خالد بن عبد اللّه، عن بیان، عن شعبة، عن أبی جحیفة، عن علی- مرفوعا- إذا کان یوم القیامة نادی منادٍ: یا أهل الجمع غضّوا أبصارکم عن فاطمة حتی تمرّ علی الصراط إلی الجنّة.

و قال العقیلی: الغالب عن حدیثه الوهم و المناکیر» فذکر حدیثا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۵

هذا، و سیأتی عن أخطب خوارزم روایة ابن مردویه حدیث مناشدة الإمام (علیه السلام) فی الشوری، المشتمل علی حدیث الطیر، مع جملة من فضائله علیه الصلاة و السلام.

ترجمته ... ص: ۲۲۵

و ابن مردویه من أعلام الحفّاظ المشاهیر، تجد الثناء العظیم علیه فی:

۱- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۵۰.

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۳۰۸.

۳- الوافی بالوفیات ۸/ ۲۰۱.

۴- طبقات المفسرین ۱/ ۹۳.

ثمّ زعم الاتحاد بینه و بین «العباس بن الولید بن بکار» الذی عنونه ابن حبان و جعل من أباطیله: «عن خالد بن أبی عمرو الأزدی، عن الکلبی، عن أبی صالح، عن أبی هریرة قال:

مکتوب علی العرش: لا إله إلّا اللّه وحدی، محمّد عبدی و رسولی، أیّدته بعلی» و من مصائبه:

«حدثنا عبد اللّه بن زیاد الکلابی عن الأعمش، عن زر، عن حذیفة- مرفوعا- فی المهدی، فقال سلمان: یا رسول اللّه، من أی ولدک؟ قال: من ولدی هذا، و ضرب بیده علی الحسین».

أقول:

کأنّ الرجل یستکثر مثل هذا النداء فی حق فاطمة الزهراء بضعة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فیری مثل هذا الخبر کذبا فیتّهم الرّاوی له!!.

و الجدیر بالالتفات هنا أنّ الذهبی لا یذکر قدحا للرجل إلّا هذا، و لو کان هناک جرح من أحد الأئمة کیحیی بن معین و أبی حاتم و أمثالهما لأورده، لکنّه تعنّت و لم یذکر کلمة أبی حاتم المادحة له: قال ابن أبی حاتم فی (الجرح و التعدیل ۶/ ۲۱۶): «عباس بن بکّار الضبیّ أبو الولید، بصری، روی عن أبی بکر الهذلی، و حماد بن سلمة، و سعید بن زربی. سمع منه أبی بالبصرة أیّام الأنصاری. نا عبد الرحمن قال: سئل أبی عنه فقال: شیخ».

فإذا عرفنا علّة القدح و أنّها واهیة، بقی هذا المدح بلا معارض. و علی فرض التنزّل تقدّم کلام أبی حاتم إذ لا یعارض قول الدار قطنی قوله، و علی فرض التکافؤ تقدّم قول: أبی حاتم لقول الذهبی نفسه: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا- فتمسّک بقوله، فإنّه لا یوثّق إلّا رجلا صحیح الحدیث» سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۶

۵- طبقات الحفّاظ: ۴۱۲.

۶- العبر ۳/ ۱۰۲.

۷- تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۸- النجوم الزاهرة ۴/ ۲۴۵.

قال الذهبی فی (السّیر) ما ملخّصه: «ابن مردویه- الحافظ المجود العلّامة، محدّث أصبهان، قال أبو بکر بن أبی علی- و ذکر أبا بکر ابن مردویه- هو أکبر من أن تدل علیه و علی فضله و علمه و سیره، و أشهر بالکثرة و الثقة من أن یوصف حدیثه.

و کان من فرسان الحدیث، فَهِما یَقِظا متقنا، کثیر الحدیث جدّا، و من نظر فی توالیفه عرف محلّه من الحفظ».

(۳۲) تصحیح القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۲۶

اشارة

لقد أثبت القاضی عبد الجبّار بن أحمد الهمدانی حدیث الطیر و ذکر رجوع الشیخ أبی عبد اللّه البصری إلی هذا الحدیث لإثبات أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السّلام، فقد قال أبو محمد الحسن بن أحمد بن متّویه فی (المجموع المحیط بالتکلیف)- و هو فی الأصل تصنیف القاضی- ما نصّه:

«و قد ذکر- یعنی قاضی القضاة- فی الکتاب إنه قد یستعمل لفظ الفضل فیما لا یتعلق بفعل العبد و اختیاره، کنحو تفضیل العاقل علی غیره، و تفضیل الشجاع علی غیره، و تفضیل من له نسب مخصوص علی من لیس له ذلک النسب، و لیس هذا هو المقصود بهذه المسألة، فإنّا نتکلم فی الفضل الذی یقتضی مدحا و تعظیما فی الدین، فهذا لا بدّ من تعلّقه باختیار الفاضل و وقوفه علی فعله، و فی هذا الباب خاصّة یجوز وقوع الخلاف بین العلماء دون الأول.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۷

و إذا کان کذلک وقف العلم بالقطع علی الأفضل علی سمع وارد به، لأنّه لا مجال للعقل فیه، و علی هذا لا یصح الرجوع فی إثبات الأفضل إلی عدّ الفضائل، لأنّ تلک الأفعال تختلف مواقعها بحسب ما ینضاف علیها من النیّات و القصود، و ذلک مما هو عنّا مغیب، فلا یمکن القضاء بفعل أحد و القطع علی ثوابه فضلا عن تفضیله علی غیره، فیجب الاعتماد فی ذلک علی السمع، فلهذا رجع الشیخ أبو عبد اللّه إلی خبر الطیر، لأنّه قد دلّ بظاهره علی ثبوته أفضل فی الحال، و کل من أثبته فی تلک الحال أفضل قضی باستمرار هذه القضیة فیه، و هکذا خبر المنزلة لأنّها إذا لم یرد بها ما یتّصل بالإمامة فیجب أن نرید به الفضل الذی یلی هارون فیه موسی علیهما

السلام، و أراد بعضهم إثباته فی غالب الظنّ بالرجوع إلی أمارات مخصوصة من نحو ما انتشر عنه من الزّهد و العبادة و العناء فی الحرب و السبق إلی الإسلام و غیر ذلک، فهذا غیر ممنوع، و إلیه ذهب بعض الشیوخ الذین آثروا الموازنة»....

فظهر من هذا الکلام أنّ الشیخ أبا عبد اللّه البصری یری ثبوت حدیث الطیر، و یعتقد بدلالته علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام.

کما أن قاضی القضاة عبد الجبار نفسه یری صحّة حدیث الطیر أیضا فقد قال ابن شهر آشوب: «قال القاضی عبد الجبار: قد صح عندی حدیث الطّیر، و قال أبو عبد اللّه البصری: إن طریقة أبی علی الجبائی فی تصحیح الأخبار یقتضی القول بصحة هذا الخبر، لا یراده یوم الشوری فلم ینکر أحد» [۱].

أقول: و جاء فی کتاب (المغنی) ما نصّه: «فصل- فیما یدلّ قطعا علی أنّ أمیر المؤمنین أفضل: قد استدلّ شیخنا أبو عبد اللّه علی ذلک بأمور، و استدلّ بها الإسکافی، لکنّه فی نصرته بلغ ما لم یبلغه، فمن ذلک

قوله علیه السلام- و قد أهدی إلیه طیر مشوی-: اللّهم أدخل إلیّ أحبّ أهل الأرض إلیک یأکل

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

معی، فدخل علی علیه السلام.

و

فی خبر آخر: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک فإذا علی علیه السلام قد جاء.

و

فی بعض الأخبار: اللّهم إن کان أحب خلقک إلیک فهو أحبّ خلقک إلیّ- ثلاثا- قال: روی ذلک: أنس، و سعد بن أبی وقاص، و أبو رافع مولی النبی، و صفیّه [۱]، و ابن عبّاس.

فاستدلّ علی صحة ذلک بطریقین:

أحدهما: إن هذه الأخبار کانت مشهورة بین الصحابة، لم یختلفوا فی قبولها، مع وقوع الکلام بینهم فی التفضیل، و لم یقع من أحدهم الردّة و النکیر، و لم یجروه مجری أخبار الآحاد.

و الثانی: إنّ أمیر المؤمنین أنشد ذلک أهل الشوری، مع سائر الفضائل، و قام به خطیبا علیهم، و معرّفا حالهم، فأقرّوا بذلک.

فکما ظهر فیهم ظهر فی غیرهم، فلم ینکروا کلا الوجهین.

فدلّ علی صحّة الخبر» [۲].

ترجمته ... ص: ۲۲۸

۱- الخطیب: «سمع علی بن إبراهیم بن سلمة القزوینی و ... و کان ینتحل مذهب الشافعی فی الفروع و مذاهب المعتزلة فی الأصول، و له فی ذلک مصنفات، و ولی قضاء القضاة بالری، و ورد بغداد حاجّا و حدّث بها، حدثنا عنه...

مات عبد الجبار بن أحمد قبل دخولی الری فی رحلتی إلی خراسان، و ذلک فی سنة ۴۱۵» [۳].

---

[۱] کذا، و لعلّه «سفینة».

[۲] المغنی ج ۲۰/ ق ۲ ص ۱۲۲.

[۳] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۲۹

۲- الرافعی: «الخامس: عبد الجبّار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد ابن خلیل بن عبد اللّه الأسدآبادی، قاضی القضاة، أبو الحسن، تولّی القضاء:

بالری، و قزوین، و أبهر، و زنجان، و سهرورد، و قم، و دنباوند، و غیرها، و هذه نسخة عهده حین استقضی فی هذه البلاد، أنشأه الصّاحب إسماعیل بن عباد» ... ثمّ أورد متن العهد، و هو یشتمل علی أوصاف جلیلة له» [... ۱].

۳- السبکی ...: «و هو الذی تلقّبه المعتزلة قاضی القضاة، و لا یطلقون هذا اللقب علی سواه و لا یعنون به عند الإطلاق غیره، کان إمام أهل الاعتزال فی زمانه، و کان ینتحل مذهب الشّافعی فی الفروع، و له التصانیف السائرة و الذکر الشائع بین الأصولیین، عمّر دهرا طویلا حتی ظهر له الأصحاب، و بعد صیته، و رحلت إلیه الطّلاب» [... ۲].

و أنظر:

۱- الأنساب ۱/ ۲۲۵.

۲- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۶۲.

۳- مرآة الجنان ۳/ ۲۹.

۴- طبقات المفسرین ۱/ ۲۵۶.

۵- دول الإسلام ۱/ ۲۴۷.

۶- شذرات الذهب ۳/ ۲۰۲.

---

[۱] التدوین بذکر أهل العلم بقزوین ۳/ ۱۱۹.

[۲] طبقات السبکی ۵/ ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۰

(۳۳) روایة أبی نعیم الأصبهانی و تصنیفه فی هذا الحدیث ... ص: ۲۳۰

اشارة

لقد جمع أبو نعیم الأصبهانی طرق حدیث الطّیر فی مصنّف منفرد، فقد قال ابن تیمیّة: «قال الحافظ أبو موسی المدینی: قد جمع غیر واحد من الحفاظ طرق حدیث الطیر للاعتبار و المعرفة: کالحاکم النیسابوری، و أبی نعیم، و ابن مردویه» [۱].

أقول: و من روایات هذا الکتاب ما یلی: «نا علی بن حمید الواسطی، نا أسلم بن سهل قال: نا محمد بن صالح بن مهران قال: نا عبد اللّه بن محمد ابن عمارة قال: سمعت من مالک بن أنس.

ح عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة عن أنس: قال: بعثتنی ام سلیم إلی رسول اللّه بطیر مشوی- و مع أرغفة من شعیر- فأتیته به فوضعته بین یدیه، فقال: یا أنس ادع لنا من یأکل معنا هذا الطیر، اللّهم ائتنا بخیر خلقک، فخرجت فلم یکن بی همة إلّا رجل من أهلی آتیه فأدعوه، فإذا أنا بعلی بن أبی طالب، فدخلت فقال: أما وجدت أحدا؟ فقلت: لا، قال: انظر، فنظرت فلم أجد أحدا إلّا علیا، ففعلت ذلک ثلاث مرات، فرجعت فقلت: هذا علی ابن أبی طالب فقال: ائذن له، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ».

و قال أبو نعيم، بترجمة ابن أبى ليلى: «حدّثنا محمّد بن المظفر قال: ثنا زيد بن محمّد قال: ثنا أحمد بن محمّد بن الحميم قال: نا رجا بن الجارود أبو

---

[۱] منهاج السنّة ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۱

المنذر قال: ثنا سليمان بن محمّد المباركى قال: ثنا محمّد بن جرير الصنعانى- و أثنى عليه خيرا- قال: ثنا شعبة، عن الحكم، عن ابن أبى ليلى، عن سعد ابن أبى وقاص قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: فى على بن أبى طالب ثلاث خصال: لأعطينّ الراية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله، و حديث الطير، و حديث غدير خم.

غريب من حديث شعبة و الحكم، ما كتبناه إلّا من هذا الوجه» [۱].

و قال أبو نعيم ...: ص: ۲۳۱

«حدّثنا على بن حميد الواسطى، ثنا أسلم بن سهل، ثنا محمّد بن صالح ابن مهران، ثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحى ثمّ السعدى قال: سمعت هذا من مالك بن أنس سماعا يحدّثنا به عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة، عن أنس قال: بعثتنى ام سليم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بطير مشوى- و معه أرغفة من شعير-، فأتيته به، فوضعته بين يديه، فقال: يا أنس، ادع لنا من يأكل معنا من هذا الطير، اللّهم آتنا بخير خلقك، فخرجت فلم تكن لى همة إلّا رجل من أهلى آتيه فأدعوه، فإذا أنا بعلى بن أبى طالب، فدخلت، فقال: أما وجدت أحدا؟ قلت: لا، قال: انظر، فنظرت فلم أجد أحدا إلّا عليا، ففعلت ذلك ثلاث مرّات، ثمّ خرجت فرجعت فقلت: هذا على بن أبى طالب يا رسول اللّه، فقال: ائذن له، اللّهم وال، اللّهم وال، و جعل يقول ذلك بيده، و أشار بيده اليمنى يحرّكها.

غريب من حديث مالك و إسحاق. رواه الجم الغفير عن أنس. و حديث مالك لم نكتبه إلّا من حديث القداحى، تفرّد به» [۲].

---

[۱] حلية الأولياء ۴/ ۳۵۶.

[۲] حلية الأولياء ۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۲

و قال أبو نعيم ...: ص: ۲۳۲

اشارة

حدثنا أبو بكر الطلحى و محمّد بن عبد اللّه الكاتب قالا: ثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمى، ثنا الحسن بن حماد، ثنا مسهر بن عبد الملك بن سلع، عن عيسى بن عمر، عن إسماعيل السدّى، عن أنس: إن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم كان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل معى من هذا الطير، فجاء على فأذن له، فأكل معه» [۱].

و قال:

«حدثنا أبو بكر ابن خلّاد، ثنا محمّد بن هارون بن مجمّع، ثنا الحجاج ابن يوسف بن قتيبة، ثنا بشر بن الحسين، عن الزبير بن عدى، عن أنس بن مالك قال: اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير مشوى، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك يأكل

معی من هذا الطیر، فقرع الباب فقلت: من هذا؟ فقال: علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة. الحدیث» [۲].

کتاب «حلیة الأولیاء» و کتاب (حلیة الأولیاء) من أشهر کتب أبی نعیم الأصبهانی و أحسنها، و هو من مرویّات السیوطی و الثعالبی و غیرهما، کما علمت سابقا، و قال ابن خلکان بترجمته:

«و کتابه الحلیة من أحسن الکتب» [۳].

---

[۱] تاریخ أصبهان ۱/ ۲۰۵.

[۲] تاریخ أصبهان ۱/ ۲۳۲.

[۳] وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۳

و قال الذهبی: «صنّف التصانیف الکبار المشهورة فی الأقطار» [۱].

و قال السبکی: «قال حمزة بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرة سنة بلا نظیر، لا شرقا و لا غربا أعلی إسنادا منه و لا أحفظ، و کانوا یقولون: لمّا صنّف کتاب الحلیة حمل إلی نیسابور حال حیاته، و اشتروه بأربع مائة دینار، و قال ابن الفضل الحافظ: قد جمع شیخنا السلفی أخبار أبی نعیم، و ذکر من حدّث عنه، و هم نحو ثمانین رجلا، قال:

و لم یصنّف مثل کتابه حلیة الأولیاء، سمعنا علی أبی المظفر القاسانی عنه، سوی فوت عنه یسیر» [۲].

و قال الصفدی: «أملی فی فنون الحدیث کتبا سارت فی البلاد و انتفع بها العباد ... و صنّف مصنّفات کثیرة منها: حلیة الأولیاء، و المستخرج علی الصحیحین، ذکر فیهما أحادیث ساوی فیها البخاری و مسلم، و أحادیث علا علیهما فیها کأنّهما سمعاها منه، و ذکر فیهما حدیثا کأن البخاری و مسلم سمعاه ممّن سمعه منه ... و لمّا کتب کتاب الحلیة و حمل إلی نیسابور بیع بأربعمائة دینار» [۳].

و قال ابن قاضی شهبة الأسدی: «و له التصانیف المشهورة، منها: کتاب الحلیة، و هو کتاب جلیل حفیل» [۴].

و فی (فیض القدیر): «قالوا: لمّا صنّف بیع فی حیاته بأربع مائة دینار، و اشتهرت برکته و علت فی الخافقین درجته، و ناهیک بقول الإمام أبی عثمان الصابونی- کما نقله عنه فی الضوء و غیره- کل بیت فیه حلیة الأولیاء لأبی نعیم

---

[۱] العبر ۳/ ۱۷۰.

[۲] طبقات الشافعیة ۴/ ۱۸.

[۳] الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

[۴] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۴

لا یدخل [لا یدخله الشیطان» [۱].

و فی (کشف الظنون ...): «و هو کتاب حسن معتبر» [... ۲].

هذا، و قد ذکر (الدهلوی) بترجمة أبی نعیم من (بستان المحدثین): «إن من نوادر کتبه کتاب حلیة الأولیاء الذی لم یصنّف له نظیر فی الإسلام».

ترجمته ... ص: ۲۳۴

و لقد ترجم لأبی نعیم و أثنی علیه کبار أئمة علماء أهل السنّة کما لا یخفی علی من راجع:

۱- الکامل لابن الأثیر ۹/ ۴۶۶.

۲- وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

۳- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۹۲.

۴- طبقات القرّاء ۱/ ۷۱.

۵- العبر ۳/ ۱۷۰.

۶- طبقات السبکی ۴/ ۱۸.

۷- الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

۸- مرآة الجنان ۳/ ۵۲.

۹- طبقات الأسنوی ۲/ ۴۷۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۲۳.

و غیرها، و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل فی مجلّد حدیث التشبیه.

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۲۸.

[۲] کشف الظنون ۱/ ۶۸۹.

(۳۴) تصنیف ابن حمدان فی طرق هذا الحدیث ... ص: ۲۳۵

اشارة

لقد جمع أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی بن حمدان- و هو من مشاهیر الحفّاظ- طرق حدیث الطیر فی مجلّد، و قد ذکر المترجمون له هذا الکتاب فی مؤلفاته.

قال الذهبی:

«ابن حمدان الإمام الحافظ الثبت، أبو طاهر، محمّد بن أحمد بن علی ابن حمدان، خراسانی رحّال، صحب الحاکم ابن البیّع، و تخرّج به، و سمع ... و له توالیف منها: طرق حدیث الطیر. سمع منه» [... ۱].

و قال:

«ابن حمدان الحافظ، أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی بن حمدان، الخراسانی، أحد الرّحالین المصنّفین المجوّد أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی ابن حمدان الخراسانی، أحد الرحّالین المصنّفین. صحب أبا عبد اللّه الحاکم و تخرّج به، سمع من: أبی بکر الطرازی، و الحافظ أبی بکر الجوزقی، و أبی الحسین القنطری، و أبی طاهر بن خزیمة، و زاهر بن أحمد الفقیه، و إبراهیم ابن محمّد بن موسی السرخسی، و نحوهم بنیسابور ... و له مسند بهز بن حکیم، و طرق حدیث الطیر.

سمع منه: أبو سعید محمّد بن أحمد بن حسین النیسابوری، توفی سنة

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۶

۴۴۱» [... ۱].

و قال السیّوطی ...: ص: ۲۳۶

«ابن حمدان الحافظ المجوّد، أبو طاهر محمّد بن أحمد بن علی بن حمدان الخراسانی، أحد الرحّالین المصنّفین، صحب الحاکم و تخرّج به، و سمع الطبرانی، و الجوزقی، و له مسند بهز بن حکیم، و طرق حدیث الطیر، مات سنة ۴۴۱» [۲].

(۳۵) روایة أبی الحسن العطّار ... ۲۳۶

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر بن أحمد العطّار الفقیه الشافعی رحمه اللّه- بقراءتی علیه فأقرّ به سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة- قلت: أخبرکم أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان المزنی الملقب بابن السقاء الحافظ الواسطی رحمه اللّه، نا أبو الحسن علی بن محمّد بن صدقة الجوهری الواسطی رحمه اللّه- سنة ثلاث و ثلاثمائة- نا محمّد بن زکریا بن دوید العبدی، نا حمید الطویل عن أنس بن مالک، قال: اهدی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بحمامة مشویّة فقال: اللّهم ابعث إلیّ أحبّ خلقک إلیک و إلی نبیّک یأکل معنا من هذه المائدة، قال: فأتی علی فقال: یا أنس استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال فقلت:

النبیّ عنک مشغول، فرجع علی و لم یلبث إلّا قلیلا أن رجع فقال: یا أنس

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۱۱.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۲۶.

استأذن لی علی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: النبیّ عنک مشغول، فرجع و لم یلبث إلّا قلیلا أن رجع فقال: یا أنس استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فهممت أن أقول مثل قولی الأوّل و الثانی، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من داخل الحجرة کلام علی فقال: ادخل یا أبا الحسن، ما أبطأ بک عنی؟ قال: جئت یا رسول اللّه، هذه الثالثة، کلّ ذلک یردّنی أنس یقول:

النبی عنک مشغول، فقال: یا أنس ما حملک علی هذا؟ فقال: یا رسول اللّه، سمعت الدعوة فأحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، کلّ یحبّ قومه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۷

قال الذهبی فی حوادث ۴۴۱: «و أحمد بن المظفر بن أحمد بن یزداد الواسطی العطّار، أبو الحسن، راوی مسند مسدّد عن ابن السقاء، توفی فی شعبان» [۲].

(۳۶) روایة أبی بکر البیهقی ... ص: ۲۳۷

اشارة

و رواه أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی- الذی یری صاحب المشکاة أنّ إسناد الحدیث إلیه کإسناده إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فقد قال ابن الجوزی:

«أنا زاهر بن طاهر قال: أنبأنا إسماعیل بن عبد الرحمن الصابونی و أبو بکر

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۵۶.

[۲] العبر فی خبر من غبر ۲/ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۸

البیهقی قالا: أنا محمّد بن عبد اللّه الأندلسی قال: نا سلیمان بن أحمد اللخمی قال: نا أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی قال: نا أبو حمة محمّد بن یوسف الیمامی قال: نا أبو قرة یوسف بن طارق، عن موسی بن عقبة، عن أبی النضر سالم مولی عمر بن عبید اللّه، عن أنس بن مالک قال: بینا أنا واقف عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذ اهدی إلیه طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی، فقلت: رسول اللّه علی حاجة، ثمّ جاء فدخل فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ. فأکل معه» [۱].

أقول:

لقد سکت ابن الجوزی عن الکلام علی هذا الطریق، و سکوته إقرار بصحّته، و قد تقدّم هذا الطریق تحت عنوان «أحمد بن سعید بن فرقد الجدّی» و عرفت صحّته.

و قال الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی:

«أخبرنا الشّیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، أخبرنا القاضی الإمام شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الحافظ، أخبرنا والدی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، أخبرنا أبو علی الحسین بن محمّد بن علی الروذباری، أخبرنا أبو بکر محمّد بن مهرویه بن عباس بن سنان الرازی، حدّثنا أبو حاتم الرازی، حدّثنا عبید اللّه بن موسی، أخبرنا إسماعیل الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار،

---

[۱] العلل المتناهیة ۱/ ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۳۹

فجاء علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، قال:

فذهب ثمّ جاء فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فذهب ثمّ جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، ففتحت، ثمّ دخل، فقال: ما حدیثک یا علی؟ فقال: هذه آخر ثلاث کرّات یردّنی أنس، یزعم أنک علی حاجة!! قال: ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: سمعت دعاءک فأحببت أن تکون فی رجل من قومی، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ قومه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۳۹

و البیهقی- هذا- من أکابر أئمة أهل السنّة و مشاهیر حفّاظهم، و قد أثنی علیه علماؤهم الثناء البالغ، کما لا یخفی علی من راجع:

۱- معجم البلدان ۱/ ۵۳۸.

۲- الأنساب ۲/ ۳۸۱.

۳- التاریخ الکامل ۱۰/ ۵۲.

۴- وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

۵- تذکرة الحفاظ ۲/ ۱۱۳۲.

۶- دول الإسلام ۱/ ۲۶۹.

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

۸- طبقات السبکی ۴/ ۸.

۹- الوافی بالوفیات ۶/ ۳۵۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۳۳.

و غیرها، و هذه خلاصة ما ذکره السبکی بترجمته:

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین: ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۰

«أحمد بن الحسین بن علی بن عبد اللّه بن موسی الحافظ، أبو بکر البیهقی النیسابوری الخسروجردی، کان الإمام البیهقی أحد أئمة المسلمین و هداة المؤمنین و الدعاة إلی حبل اللّه المتین، فقیه جلیل، حافظ کبیر، اصولی نحریر، زاهد ورع، قانت للّه، قائم بنصرة المذهب، اصولا و فروعا، جبلا من جبال العلم. اشتغل بالتّصنیف بعد أن صار أوحد زمانه و فارس میدانه، و أحذق المحدّثین ذهنا و أسرعهم فهما و أجودهم قریحة، و بلغت تصانیفه ألف جزء، و لم یتهیّأ لأحد مثلها.

أمّا السنن الکبیر فما صنّف فی علم الحدیث مثله تهذیبا و ترتیبا وجودة، و أما المعرفة معرفة السنن و الآثار فلا یستغنی عنه فقیه شافعی، و سمعت الشیخ الإمام [الوالد- ظ] رحمه اللّه یقول: مراده معرفة الشافعی بالسنن و الآثار، و أمّا المبسوط فی نصوص الشافعی فما صنّف فی نوعه مثله، و أمّا کتاب الأسماء و الصفات فلا أعرف له نظیرا، و أمّا کتاب الاعتقاد، و کتاب دلائل النبوة، و کتاب شعب الإیمان، و کتاب مناقب الشافعی، و کتاب الدعوات الکبیر، فأقسم ما لواحد منها نظیر، و أمّا کتاب الخلافیات فلم یسبق إلی نوعه و لم یصنف مثله، و هو طریقة مستقلة حدیثیة لا یقدر علیها إلّا مبرز فی الفقه و الحدیث.

قال عبد الغفار: و کان علی سیرة العلماء، قانعا من الدنیا بالیسیر، متجمّلا فی زهده و ورعه، عاد إلی الناحیة فی آخر عمره، و کانت وفاته بها.

قال شیخنا الذهبی: کان البیهقی واحد زمانه، و فرد أقرانه، و حافظ أوانه...

و قال إمام الحرمین: ما من شافعی إلّا و للشافعی علیه منّة إلّا البیهقی، فإنّه له علی الشافعی منّة»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۱

(۳۷) روایة أبی غالب ابن بشران النحوی ... ص: ۲۴۱

اشارة

قال ابن المغازلی: «أخبرنا محمد بن أحمد بن سهل النحوی- رحمه اللّه، إذنا- أنّ أبا نصر أحمد بن محمّد بن أحمد بن سهل بن مردویه البزّاز- حدّثهم إملاء فی صفر سنة أربعمائة- نا أحمد بن عیسی الناقد، نا صالح بن مسمار، نا ابن أبی فدیک، نا الحسن بن عبد اللّه، عن نافع، عن أنس بن مالک، إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قرّب إلیه الطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب، فأکل معه» [۱].

ترجمته ... ص: ۲۴۱

۱- الذهبی حوادث سنة ۴۶۲: «و أبو غالب بن بشران الواسطی، صاحب اللغة، محمّد بن أحمد بن سهل المعدل الحنفی، و یعرف بابن الخالة، و له اثنتان و ثمانون سنة، و لم یکن بالعراق أعلم منه باللغة، روی عن أحمد بهری و طبقته» [۲].

۲- و قال: «العلامة، شیخ الأدب، أبو غالب، محمّد بن أحمد بن سهل ابن بشران، الواسطی، اللغوی، الحنفی، المعدّل، و کان جدّه للأمّ هو ابن عم المحدّث أبی الحسین ابن بشران. مولد أبی غالب فی سنة ۳۸۰. و سمع من ... روی عنه...

و قال أحمد بن صالح الجیلی: کان أحد شهود واسط، و کان عالما

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۷.

[۲] العبر، حوادث ۴۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۲

بالأدب، روایة له، ثقة، بارعا فی النحو، صار شیخ العراق فی اللغة فی وقته، و انتهت الرحلة إلیه فی هذا العلم...

مات فی نصف رجب سنة ۴۶۲.

قلت: شاخ و عمّر» [۱] ۳- عبد القادر القرشی ...: «أحد الأئمة فی اللغة، مولده سنة ۳۸۰، سمع و حدّث و حرّض، روی عنه فضل اللّه بن محمّد العراقی، قال السمعانی فی ذیله: أحد الأئمة اللغویة [کان فاضلا مکثرا بارعا شیخ العراق فی وقته، مات رحمه اللّه تعالی سنة ۴۶۲» [۲].

۴- الیافعی: «و فیها الإمام اللغوی أبو غالب» [... ۳].

(۳۸) روایة ابن عبد البر ... ص: ۲۴۲

اشارة

رواه فی سیاق فضائل سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام حیث قال: «و اهدی للنبی صلّی اللّه علیه و سلّم ثلاث طوائر فقال: اللّهم سق أحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال: کل یا علی فأنت أحبّ خلق اللّه إلیه» [۴].

ترجمته أثنی علیه و بالغ فی مدحه، و وصفه بأجلّ الصفات جمیع الأعلام

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۳۵.

[۲] الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۱.

[۳] مرآة الجنان، حوادث ۴۶۲.

[۴] بهجة المجالس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۳

المترجمین له، فی الکتب و التواریخ، راجع منها:

۱- الأنساب القرطبی.

۲- وفیات الأعیان ۷/ ۶۶.

۳- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۸.

۴- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

۵- تتمة المختصر ۱/ ۵۶۴.

۶- مرآة الجنان ۳/ ۸۹.

۷- دول الإسلام ۱/ ۲۷۳.

۸- طبقات الحفاظ: ۴۳۲.

و قد أوردنا ترجمته عن هذه و غیرها فی مجلّد حدیث الولایة.

کتاب بهجة المجالس ... ص: ۲۴۳

و کتابه (بهجة المجالس و أنس الجالس) من الکتب المعتبرة کما نصّ علیه فی (کشف الظنون) حیث قال: «بهجة المجالس و أنس الجالس للحافظ أبی عمر یوسف بن عبد اللّه بن عبد البرّ النمری القرطبی، المتوفی سنة ۴۶۳، و هو فی مجلّد، من الکتب المعتبرة فی المحاضرات، مرتب علی مائة و أربعة و عشرین بابا» [... ۱].

(۳۹) روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۲۴۳

اشارة

لقد روی حدیث الطیر فی (تاریخه) بطرق عدیدة، قال ابن شهر آشوب:

---

[۱] کشف الظنون ۱/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۴

«و رواه ابن بطة فی الإبانة من طریقین، و الخطیب أبو بکر فی تاریخ بغداد، من سبعة طرق» [۱].

أقول: منها:

قوله: «أخبرنا التنوخی، حدّثنا أبو الطیّب ظفران بن الحسن بن الفیرزان النخّاس المعروف بالفأفاء- فی سنة ۳۸۴- حدّثنا أبو هارون

موسی بن محمّد ابن هارون الأنصاری، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عاصم الرازی، حدّثنا حفص ابن عمر المهرقانی.

و أخبرنا أبو بکر عبد القاهر بن محمّد بن عترة الموصلی، أخبرنا أبو هارون موسی بن محمّد الأنصاری الزرقی، حدّثنا أحمد- یعنی ابن علی الخراز- حدّثنا محمّد بن عاصم الرازی، حدثنا حفص بن عمر المهرقانی:

حدّثنا النجم بن بشیر، عن إسماعیل بن سلیمان- أخی إسحاق بن سلیمان- الرازی، عن عبد الملک بن أبی سلیمان عن عطاء عن أنس بن مالک قال: أتی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب فدقّ الباب، و ذکر الحدیث» [۲].

و قوله: «أخبرنا أبو محمّد عبد اللّه بن علی بن عیاض القاضی- بصور- أخبرنا محمّد بن أحمد بن جمیع الغسّانی، حدّثنا محمّد بن مخلد، حدّثنی أبو محمّد علی بن الحسن بن إبراهیم بن قتیبة بن جبلة القطّان، حدّثنا سهل بن زنجلة، حدّثنا الصباح- یعنی ابن محارب- عن عمر بن عبد اللّه بن یعلی بن

---

[۱] مناقب آل أبی طالب ۲/ ۲۸۲.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۳۶۹.

مرّة، عن أبیه، عن جدّه و عن أنس بن مالک قالا: أهدی إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- طیر- ما نراه إلّا حباری- فقال: اللّهم ابعث إلیّ أحبّ أصحابی إلیک یؤاکلنی هذا الطیر

. و ذکر الحدیث» [۱].

و قوله: «أنبأنا الحسن بن أبی بکر، حدّثنا أبو بکر محمّد بن العباس بن نجیح، حدّثنا محمّد بن القاسم النحوی أبو عبد اللّه، حدّثنا أبو عاصم، عن أبی الهندی عن أنس قال: أتی النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- بطائر فقال: اللّهم آتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی، فحجبته مرتین، فجاء فی الثالثة فأذنت له فقال:

یا علی ما حبسک؟ قال: هذه ثلاث مرّات قد جئتها فحجبنی أنس. قال: لم یا أنس؟ قال: سمعت دعوتک یا رسول اللّه، فأحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- الرجل یحبّ قومه» [۲].

و قوله: «قرأت فی کتاب عبید اللّه بن أحمد النحوی- المعروف بججح- سماعه من أحمد بن کامل قال: قال لنا محمّد بن موسی البربری: رأیت شیخا فی المسجد الجامع بالرصافة- سنة ۲۹- طویلا أسود یخضّب بالحنّاء فسمعته یقول: سمعت أنس بن مالک یقول: اهدی للنبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک یأکل معی من هذا الطیر» و ذکر الحدیث.

فسألت عن الشیخ فقیل: هذا دینار خادم أنس بن مالک» [۳].

قلت: و قد سکت الحافظ الخطیب البغدادی عن التکلّم فی سند

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۳۷۶.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۱۷۱.

[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۳۸۲.

الحدیثین الأول و الثانی، و کذلک الآخران غیر أنّه ذکر أن «أبا الهندی» و «دینارا» الراویین عن «أنس» مجهولان.

* ثمّ إنّ

الخطيب أخرج هذا الحديث فى كتاب (موضّح أوهام الجمع التفريق) حيث قال:

«أخبرنى أبو الحسن محمّد بن أحمد بن رزقويه قال: حدّثنا عثمان بن أحمد الدقّاق- إملاء- حدّثنا أحمد بن القاسم بن مساور الجوهرى، حدّثنا عبيد اللّه بن عمر بن ميسرة أبو سعيد الجشمى، حدّثنا يونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن كيسان الضّبى، عن أنس بن مالك- رضى اللّه عنه- قال: اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أطيار، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك.

قال أنس فقلت: اللّهم إن شئت جعلته رجلا من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما أنت بأوّل رجل أحبّ قومه، فجاء على، فلمّا رآه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: اللّهم و إلىّ» [۱].

و قال الخطيب: «أخبرنا الحسن بن محمّد الخلّال، حدّثنا محمّد بن إسحاق القطيعى، حدّثنا أحمد بن نصر بن طالب حدّثنا عبد الملك بن يحيى ابن عبد اللّه بن بكير، حدّثنا أبى، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن المغيرة، عن أبى الخليل قال: حدّثنى أنس بن مالك- رضى اللّه عنه- قال: أهدت أم أيمن لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا فقال: اللّهم ائتنى بأحب خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير.

فدخل على بن أبى طالب رضى اللّه عنه، فقال:

اللّهم و إلىّ.

قال أحمد بن نصر: أبو الخليل هذا اسمه: عائذ بن شريح» [۲].

* ثمّ إنّ كثيرا من الأعلام أخرجوا هذا الحديث عن الخطيب بهذه

---

[۱] موضّح أوهام الجمع و التفريق ۲/ ۳۹۸.

[۲] موضّح أوهام الجمع و التفريق ۲/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۷

الأسانيد:

كالحافظ ابن عساكر فى تاريخ دمشق، بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام، كالحديث رقم: ۶۲۸، ۶۳۸.

و كالحافظ ابن كثير فى تاريخه ۷/ ۳۵۱.

و كالحافظ الكنجى فى كفاية الطالب: ۵۹.

كما ستعلم رواية الخطيب هذا الحديث من كلام شهاب الدين أحمد الآتى فى محلّه، إن شاء اللّه تعالى.

ترجمته ... ص: ۲۴۷

۱- السمعانى: «و الإمام أبو بكر أحمد بن على بن ثابت بن أحمد بن مهدى، الخطيب الحافظ الثابتى البغدادى، صاحب التصانيف فى الحديث، منها كتاب تاريخ مدينة السلام بغداد، أشهر من أن يذكر» [... ۱].

و فيه أيضا ...: «كان إمام عصره بلا مدافعة، و حافظ وقته بلا منازعة، صنّف قريبا من مائة مصنّف صارت عمدة لأصحاب الحديث، منها التاريخ الكبير لمدينة السلام بغداد» [... ۲].

۲- السمعانى أيضا: «و الخطيب فى درجة القدماء من الحفّاظ و الأئمة الكبار: كيحيى بن معين، و على بن المدينى، و أحمد بن أبى خيثمة، و طبقتهم، و كان علّامة العصر، اكتسى به هذا الشأن غضارة و بهجة و نضارة، و كان مهيبا وقورا نبيلا خطيرا، ثقة صدوقا متبحرا، حجة فيما يصنّفه و يقوله و يجمعه، حسن النقل و الخط، كثير الشكل و الضبط، قاريا للحديث فصيحا، و كان فى درجة الكمال و الرتبة العليا خلقا و خلقا و هيئة و منظرا، انتهى إليه علم

[۱] الأنساب- الثابتی.

[۲] الأنساب- الخطیب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۸

الحدیث و حفظه، و ختم به الحفّاظ رحمهم اللّه» [... ۱].

۳- ابن خلکان: «الحافظ أبو بکر ... صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنّفات المفیدة، کان من الحفّاظ المتقنین و العلماء المتبحّرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنّه یدلّ علی اطّلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائة مصنف، و فضله أشهر من أن یوصف ... و کان قد انتهی إلیه علم الحدیث و حفظه فی وقته» [... ۲].

۴- الذهبی: «الخطیب الإمام الأوحد صاحب التصانیف و خاتمة الحفّاظ، ولد سنة ۳۹۲ ... کتب الکثیر و تقدم فی هذا الشأن و بذّ الأقران و جمع و صنّف و صحّح و علّل و جرح و عدّل و أوضح، و صار أحفظ أهل عصره علی الإطلاق ... و کان من کبار الشافعیة ...قال ابن ماکولا: کان أبو بکر آخر الأعیان ممّن شاهدناه معرفة و حفظا و إتقانا و ضبطا لحدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و تفنّنا فی علله و أسانید، و علما بصحیحه و غریبه و فرده و منکره و مطروحة، و لم یکن للبغدادیین بعد أبی الحسن الدار قطنی مثله. سألت أبا عبد اللّه الصوری عن الخطیب و أبی نصر السجزی أیّهما أحفظ؟ ففضّل الخطیب تفضیلا بیّنا. قال المؤتمن السّاجی: ما أخرجت بغداد بعد الدار قطنی أحفظ من أبی بکر الخطیب، و قال أبو علی البردانی: لعلّ الخطیب لم یر مثل نفسه ... و قال أبو إسحاق الشیرازی الفقیه: أبو بکر الخطیب یشبه الدار قطنی و نظرائه فی معرفة الحدیث و حفظه، و قال أبو الفتیان الحافظ: کان الخطیب إمام هذه الصنعة، ما رأیت مثله ... و قال السّلفی: سألت شجاعا الذهلی عن الخطیب فقال: إمام مصنّف حافظ لم یدرک مثله» [...۳]

[۱] ذیل تاریخ بغداد- مخطوط.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۴۹

۵- الذهبی أیضا: «الخطیب الحافظ الکبیر، الإمام محدّث الشام و العراق» [... ۱].

۶- الذهبی أیضا حوادث ۴۶۳: «و أبو بکر الخطیب، احمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی، البغدادی الحافظ، أحد الأئمة الأعلام و صاحب التوالیف المنتشرة فی الإسلام. قال: ولدت سنة ۳۹۲ ... و توفی ببغداد فی سابع ذی الحجة، رحمه اللّه» [۲].

۷- ابن الأثیر: فی حوادث السنة المذکورة: «و فی هذه السنة فی ذی الحجة توفی الخطیب أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت البغدادی، صاحب التاریخ، و المصنّفات الکثیرة ببغداد، و کان إمام الدنیا فی زمانه، و ممّن حمل جنازته الشیخ أبو إسحاق الشیرازی» [۳].

۸- أبو الفداء: «کان إمام الدنیا فی زمانه، و ممّن حمل جنازته الشیخ أبو إسحاق الشیرازی، و صنّف تاریخ بغداد الذی ینبئ عن اطّلاع عظیم، و کان من الحفاظ المتبحّرین، و کان فقیها و غلب علیه الحدیث و التاریخ، و مولده فی جمادی الأخری سنة ۳۹۲. و کان الخطیب المذکور فی وقته حافظ المشرق، و أبو عمر یوسف بن عبد البرّ صاحب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی هذه السنة، و لم یکن للخطیب عقب، و صنّف أکثر من ستین کتابا، و وقف جمیع کتبه رحمه اللّه» [۴].

و راجع أیضا إن شئت:

۱- معجم الأدباء ۴/ ۱۳.

۲- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۹۰.

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۵.

[۲] العبر ۳/ ۲۵۳.

[۳] الکامل ۱۰/ ۶۸.

[۴] المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۰

۳- مرآة الجنان ۳/ ۸۷.

۴- طبقات السبکی ۴/ ۲۹.

۵- طبقات الحفاظ: ۴۳۴.

۶- تتمة المختصر ۱/ ۵۶۴.

۷- النجوم الزاهرة ۵/ ۸۷.

۸- الخمیس ۲/ ۳۵۸.

۹- طبقات الاسنوی ۱/ ۲۰۱.

۱۰- البدایة و النهایة ۱۲/ ۱۰۱.

(۴۰) روایة ابن المغازلی ... ص: ۲۵۰

رواه بطرق عدیدة و ألفاظ مختلفة و هذه نصوص عباراته [۱].

«حدّثنا أبو یحیی زکریّا بن أحمد البلخی قال: حدّثنا محمّد بن إبراهیم الحلوانی قال: حدّثنا یوسف بن عدی قال: حدّثنا حماد بن مختار- من أهل الکوفة- عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طعام، فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال: فجاء علی بن أبی طالب فدقّ الباب، قلت: من ذا؟

قال: أنا علی، قال [قلت- ظ]: النبی صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فأتی ثلاث مرّات، کلّ ذلک یجیء فأردّه، فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ قال: جئت ثلاث مرّات، کلّ ذلک یقول [أنس النبی علی حاجة، فقال لی: ما حملک علی ذلک؟ قال [قلت. ظ]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۵۶- ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۱

کنت أحبّ أن یکون رجل من قومی».

«حدیث الطائر و طرقه: أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفّر بن أحمد العطّار الفقیه الشافعی رحمه اللّه- بقراءتی علیه، فأقرّ به سنة أربع و ثلاثین و أربعمائة- قلت: أخبرکم أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن عثمان المزنی، الملقّب بابن السقاء الحافظ الواسطی- رحمه اللّه تعالی- نا أبو الحسن علی بن محمّد بن صدقة الجوهری الواسطی- رحمه اللّه تعالی، سنة ثلاث و ثلاثمائة- نا محمّد بن زکریا بن دوید العبدی، نا حمید الطویل، عن أنس بن مالک قال: اهدی إلی النّبی صلّی اللّه علیه و سلّم بحمامة مشویّة، فقال: اللّهم ابعث إلیّ أحبّ خلقک إلیک و إلی نبیّک یأکل معنا من هذه المائدة، قال: فأتی علی فقال:

یا أنس، استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال فقلت: النبیّ عنک مشغول، فرجع و لم یلبث إلّا قلیلا أن رجع فقال: یا أنس، استأذن لی علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فقلت: النبیّ عنک مشغول، فرجع و لم یلبث إلّا قلیلا أن رجع فقال: یا أنس، استأذن لی علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فهممت أن أقول مثل قولی الأول و الثانی، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من داخل الحجرة کلامی علی فقال: ادخل أبا الحسن، ما أبطأ بک عنی؟ قال: جئت یا رسول اللّه [مرتین هذه الثالثة، کلّ ذلک یردّنی أنس یقول: النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم عنک مشغول، فقال:

یا أنس ما حملک علی هذا؟ فقال: یا رسول اللّه سمعت الدعوة فأحببت أن یکون رجلا من قومی، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس کلّ یحبّ قومه.

أخبرنا أبو بکر أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب بن طاوان السمسار- بقراءتی علیه، فأقرّ به سنة تسع و أربعین و أربعمائة- قلت له: حدّثکم القاضی أبو الفرج أحمد بن علی بن جعفر بن محمّد بن المعلّی الحنوطی الحافظ الواسطی، و أخبرنا القاضی أبو علی إسماعیل بن محمّد بن الطیّب الفقیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۲

العرّاف الواسطی- بقراءتی علیه فأقرّ به- قلت له: أخبرکم أبو بکر أحمد بن عبید بن المفضل بن سهل بن بری الواسطی، و أخبرنا أبو غالب محمّد بن أحمد ابن سهل النحوی- سنة أربع و خمسین و أربعمائة- نا أبو الحسن علی بن الحسن الجاذری الطحّان قالوا: نا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدّل الحافظ الواسطی، نا أبو الحسن أسلم بن سهل الرزاز المعروف ببحشل الواسطی، نا وهب بن بقیّة أبو محمّد الواسطی، نا إسحاق بن یوسف الأزرق- و هو واسطی- عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس بن مالک قال: دخلت علی محمّد بن الحجاج فقال: یا أبا حمزة حدّثنا عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حدیثا، لیس بینک و بینه فیه أحد، فقلت: تحدّثوا، فإنّ الحدیث شجون یجرّ بعضه بعضا، فذکر إنسان حدیثا عن علی بن أبی طالب، فقال له محمّد بن الحجاج:

عن أبی تراب تحدّثنا؟! دعنا من أبی تراب! فغضب أنس و قال: أ لعلیّ تقول هذا؟ [أما و اللّه إذا قلت هذا] لأحدّثنّک حدیثا فیه سمعت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لیس بینی و بینه أحد:

أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یعاقیب، فأکل منها و فضلت فضلة و شیء من خبز، فلمّا أصبح أتیته به فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء رجل فضرب الباب، فرجوت أن یکون رجلا من الأنصار، فإذا بعلیّ فقلت [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة] فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء رجل فضرب الباب، و إذا به علی، فقلت: ألیس إنّما جئت الساعة، فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء رجل فضرب الباب، و إذا به علی، فسمعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ائذن له، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۳

قال أسلم: روی هذا الحدیث عن أنس بن مالک:

یوسف بن إبراهیم الواسطی.

و إسماعیل بن سلیمان الأزرق.

و الزهری.

و إسماعیل السدی.

و إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة.

و ثمامة بن عبد اللّه بن أنس.

و سعيد بن زربى.

قال ابن سمعان: سعيد بن زربى إنّما حدّث به عن أنس.

و قد روى جماعة عن أنس منهم:

سعيد بن المسيب.

و عبد الملك بن عمير.

و مسلم الملّائى.

و سليمان بن الحجاج الطائفى.

و ابن أبى الرجال المدنى.

و أبو الهندى.

و إسماعيل بن عبد اللّه بن جعفر.

و يغنم بن سالم بن قنبر.

و غيرهم.

قال ابن سمعان: و وهم ابن أسلم فى قوله: سعيد بن زربى، لأن سعيد ابن زربى إنّما حدّث به عن ثابت البنانى عن أنس.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان قلت له: أخبركم أبو بكر أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان البزّاز البغدادى- إذنا- أن محمّد بن الحسين بن حميد بن الربيع حدّثهم: ناجدى، نا عبد اللّه بن موسى نا إسماعيل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۴

ابن أبى المغيرة، عن أنس بن مالك قال: اهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أطيار، فقسّمها بين نسائه، فأصاب كلّ إمرأة منهنّ ثلاثة، فأصبح عند بعض نسائه طيران، فبعثت بهما إلى النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك يأكل معى من هذا الطعام، فقلت:

اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء على، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: انظر من على الباب، فنظرت فإذا على، فقلت له: رسول اللّه على حاجة، ثمّ جئت فقمت بين يدى رسول اللّه، فجاء علىّ فقال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: يا أنس انظر من على الباب؟ فنظرت فإذا علىّ [حتّى فعل ذلك ثلاثا] ففتحت له فدخل يمشى و أنا خلفه.

فقال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك؟ فقال: هذا آخر ثلاث مرّات يردّنى أنس يزعم أنك على حاجة، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: ما حملك على ما صنعت؟ قلت يا رسول اللّه سمعت دعاءك فأحببت أن يكون رجلا من قومى، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

إنّ الرّجل قد يحبّ قومه، إنّ الرّجل قد يحبّ قومه، إنّ الرّجل قد يحبّ قومه.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان أنّ أبا الحسين محمّد بن المظفّر بن موسى بن عيسى الحافظ البغدادىّ أخبرهم- إذنا- حدّثنا محمّد بن موسى الحضرمىّ بمصر، حدّثنا محمّد بن سليمان، حدّثنا أحمد بن يزيد، حدّثنا زهير، حدّثنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك قال: اهدى للنبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير كان يعجبه أكله فقال: اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل من هذا الطائر معى، فجاء علىّ فاستأذن على النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فقلت: ما عليه إذن- و كنت أحبّ أن يكون رجلا من الأنصار- فذهب ثمّ رجع فقال: استأذن لى عليه: فسمع النبىّ كلامه فقال: ادخل يا علىّ، ثمّ قال:

و إلىّ.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان، أخبرنا أبو عمر محمّد بن العبّاس بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۵

حيّويه الخزّاز و أبو بكر أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان البزّاز البغداديّان- إذنا- أنّ الحسين بن محمّد حدّثهم قال: حدّثنا الحجّاج بن يوسف بن قتيبة الاصفهانيّ، حدّثنا بشر بن الحسين، حدّثنى الزبير بن عديّ، عن أنس قال:

اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير مشويّ، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر، قال: فقلت فى نفسى: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علىّ فقرع الباب قرعا خفيفا فقلت: من هذا؟ فقال: علىّ. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على حاجة، فانصرف.

قال: فرجعت إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فسمعته يقول الثانية: اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطائر، فقلت فى نفسى: اللّهمّ اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علىّ فقرع الباب فقلت:

ألم أخبرك أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على حاجة؟ فانصرف و رجعت إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فسمعته يقول الثالثة: اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء علىّ فضرب الباب ضربا شديدا فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: افتح افتح افتح! قال:

فلمّا نظر إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: اللّهمّ و إلىّ، اللّهمّ و إلىّ، اللّهمّ و إلىّ. قال: فجلس مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فأكل معه من الطير.

أخبرنا محمّد بن علىّ إجازة أنّ أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهين الواعظ حدّثهم قال: حدّثنا محمّد بن الحسين الجواربىّ، حدّثنا إبراهيم بن صدقة، حدّثنا يغنم بن سالم، حدّثنا أنس قال: اهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طائر ... و ذكر الحديث.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان البغدادىّ- قدم علينا واسطا، بقراءتى عليه فأقرّ به- قلت له: أخبركم عمر بن أحمد بن شاهين أبو حفص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۶

- إذنا- حدّثنا يحيى بن محمّد بن صاعد، حدّثنا إبراهيم بن سعيد الجوهرىّ، حدّثنا حسين بن محمّد، حدّثنا سليمان بن قرم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن علىّ بن عبد اللّه بن عبّاس، عن أبيه عن جدّه: ابن عبّاس قال: أتى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بطائر فقال: اللّهمّ ائتنى برجل يحبّه اللّه و رسوله، فجاء علىّ فقال: اللّهمّ و إلىّ.

هذا حديث غريب تفرّد به حسين المروزىّ عن سليمان بن قرم و لم يحدّث به إلّا إبراهيم بن سعيد.

أخبرنا أبو طالب محمّد بن علىّ بن الفتح الحربىّ البغدادىّ- فيما كتب به إلىّ- أنّ أبا حفص عمر بن أحمد بن شاهين حدّثهم قال: حدّثنا نصر بن القاسم الفرضى حدّثنا عيسى بن مساور الجوهرىّ قال: قال لى يغنم بن سالم ابن قنبر- و لقيته سنة تسعين و مائة؛ و قال يغنم بن سالم: لى اثنا عشر و مائة سنة-: قال لى أنس بن مالك: اهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير مشوىّ فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك- أو بمن تحبّه- الشكّ من عيسى بن مساور الجوهرىّ- فجاء علىّ فرددته ثمّ جاء فرددته، فدخل فى الثالثة أو فى الرابعة فقال له النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: ما حبسك عنّى- أو ما أبطأ بك عنّى- يا علىّ؟ قال: جئت فردّنى أنس، ثمّ جئت فردّنى أنس، ثمّ جئت فردّنى أنس! قال لى: يا أنس ما حملك على ما صنعت؟ أ رجوت أن يكون رجلا من الأنصار؟ فقلت: نعم، فقال: يا أنس أوفى الأنصار خير من علىّ؟ أو فى الأنصار أفضل من علىّ؟.

أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علىّ بن العبّاس البزاز الواسطىّ، أخبرنا أبو القاسم عبيد اللّه بن محمّد بن أحمد بن أسد البزّار، حدّثنا محمّد بن العبّاس ابن أحمد أبو مقاتل، حدّثنا العبّاس حدّثنا أبو عاصم، عن أبى الهندىّ عن أنس أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أتى بطير فقال: اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، قال: فجاء علىّ بن أبى طالب فقال: اللّهمّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۷

و إلیّ اللّهمّ و إلیّ.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن سهل النحویّ رحمه اللّه- إذنا- أنّ أبا نصر أحمد بن محمّد بن سهل بن مردویه البزار حدّثهم- إملاء فی صفر من سنة أربعمائة- قال: حدّثنا أحمد بن عیسی الناقد، حدّثنا صالح بن مسمار، حدّثنا ابن أبی فدیک، حدّثنا الحسن بن عبد اللّه، عن نافع، عن أنس بن مالک أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قرّب إلیه طیر فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر! قال: فجاء علیّ بن أبی طالب فأکل معه.

حدّثنی أبو غالب محمّد بن الحسین بن أبی صالح المقرئ العدل- رحمه اللّه تعالی- حدّثنا أبو نصر أحمد بن أحمد بن سهل بن مردویه البزّار، حدّثنا أبو بکر أحمد بن عیسی الناقد، حدّثنا إبراهیم بن محمّد بن الهیثم، حدّثنا عبید اللّه ابن عمر القواریریّ، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن کیسان، عن أنس بن مالک قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأطیار فوضعهنّ بین یدیه فقال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فقلت: اللّهمّ إن شئت جعلته امرأ من الأنصار، فقال- یعنی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم-: إنّک لست بأوّل من أحبّ قومه، فجاء علیّ فضرب الباب فأذنت له، فلمّا دخل قال: اللّهمّ و إلیّ.

أخبرنا الحسن بن موسی، أخبرنا هلال بن محمّد بن جعفر بن سعدان أبو الفتح، حدّثنا إسماعیل بن علیّ بن رزین بن عثمان بن عبد الرّحمن بن عبد اللّه بن بدیل بن ورقاء الخزاعیّ البزّار- بحرّان- حدّثنا وهب بن بقیّة عن أبی جعفر السبّاک، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طائر مشویّ أهدته له امرأة من الأنصار، فدخل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فوضعت ذلک بین یدیه فقال: اللّهمّ أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من الأوّلین و الآخرین لیأکل معی من هذا الطائر قال أنس: فقلت فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۸

نفسی: اللّهمّ اجعله رجلا من الأنصار من قومی، فجاء علیّ فطرق الباب فرددته و قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم متشاغل، و لم یعلم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بذلک، فقال: اللّهمّ أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من الأوّلین و الآخرین یأکل معی من هذا الطائر قلت: اللّهمّ اجعله رجلا من قومی الأنصار، فجاء علیّ، فرددته.

فلمّا جاء الثالثة قال لی رسول اللّه: قم فافتح الباب لعلیّ، فقمت ففتحت الباب فأکل معه، فکانت الدّعوة له.

أخبرنا أبو الحسن علیّ بن الحسین بن الطیّب الصوفیّ الواسطیّ- بقراءتی علیه فی المحرّم سنة خمس و ثلاثین و أربعمائة قلت له-: أخبرکم أبو القاسم عبید اللّه بن أحمد بن جعفر بن محمّد الصفّار قال: حدّثنا قاضی القضاة أبو محمّد عبید اللّه بن أحمد بن معروف قال: قرئ علی أبی بکر محمّد بن إبراهیم بن نیروز الأنماطیّ- و أنا أسمع- حدّثکم محمّد بن عمر بن نافع، حدّثنا علیّ بن الحسن، حدّثنا خلید- و هو ابن دعلج- عن قتادة عن أنس قال: قدّمت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیرا مشویّا فسمّی و أکل منه ثمّ قال: اللّهمّ ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، قال: فأتی علیّ فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال: أنا علیّ قال: قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حاجة، قال: ثمّ أکل منه لقمة ثمّ قال مثل قوله الأوّل، فضرب الباب، فقلت: من أنت، فقال: أنا علیّ قال: قلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حاجة قال: ثمّ أکل منه لقمة ثمّ قال مثل قوله الأوّل و الثانی فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال علیّ: أنا، قال: قلت: إنّ رسول اللّه علی حاجة قال: ثمّ أکل منه لقمة ثمّ قال مثل قوله الأوّل و الثانی [و الثالث ، قال فضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: یا أنس افتح الباب قال: فدخل فلمّا رآنا تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الّذی جعلک، أدعو فی کلّ لقمة أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، قال: فکنت أنت، قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۵۹

فو الّذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات یردّنی أنس، قال: فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لا یلام الرجل

علی حبّ قومه.

أخبرنا أبو بکر أحمد بن محمّد بن عبد الوهّاب بن طاوان السّمسار- إجازة- أنّ أبا أحمد عمر بن عبد اللّه بن أحمد بن عمر بن شوذب المقرئ الواسطیّ أخبرهم قال: أخبرنا أبو عبد اللّه محمّد بن الحسین بن سعید الزّعفرانیّ العدل الواسطیّ قال: أخبرنا أبو الأحوص محمّد بن الهیثم حدّثنا یوسف بن عدیّ قال: حدّثنا حمّاد بن المختار رجل من أهل الکوفة عن عبد الملک بن عمیر عن أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه بن عمر بن شوذب، حدّثنا محمّد بن الحسن بن زیاد- یعنی النّقاش- أخبرنا أبو الجارود مسعود بن محمّد- بالرّملة- حدّثنا عمران بن هارون، حدّثنا یغنم حدّثنا أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه بن عمر بن شوذب، حدّثنا أحمد بن عیسی، حدّثنا ابراهیم بن محمّد بن الهیثم، حدّثنا عبید اللّه بن عمر القواریریّ، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مسلم بن کیسان عن أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه قال: حدّثنی عیسی بن محمّد بن أحمد بن جریح- یعنی الطوماریّ- حدّثنا محمّد بن عبد اللّه بن سلیمان، حدّثنا حسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملک، عن عیسی بن عمر، عن السدیّ...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد اللّه بن زیاد، حدّثنا أحمد بن الحسن، حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملک ابن سلع الهمدانیّ، عن عیسی بن عمر، عن إسماعیل السدّی...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، أخبرنا أبی رحمه اللّه، حدّثنا أحمد بن عمّار، حدّثنا قطن بن نسیر الذّراع أبو عبّاد، حدّثنا جعفر- و هو ابن سلیمان الضبعیّ- حدّثنا عبد اللّه بن المثنّی، عن عبد اللّه بن أنس عن أنس...

و أخبرنا [أبی عبد اللّه بن عمر، حدّثنا محمّد بن إسحاق السوسیّ، حدّثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۰

الحسین بن إسحاق الدّقیقی، حدّثنا بشر بن هلال، حدّثنا جعفر بن سلیمان، عن عبد اللّه بن المثنّی بن عبد اللّه، عن عبد اللّه بن أنس قال: قال: أنس...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدل، حدّثنا أسلم بن سهل، حدّثنا وهب بن بقیّة، أخبرنا إسحاق بن یوسف الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس بن مالک...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا إبراهیم بن محمّد، حدّثنا صالح بن مسمار، حدّثنا ابن أبی فدیک، عن الحسن بن عبد اللّه، عن نافع عن أنس بن مالک...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن یونس بن الحسین، حدّثنا أبو جعفر الحسن بن علیّ بن الولید الفسویّ، حدّثنا إبراهیم بن مهدی المصیّصیّ، حدّثنا علیّ بن مسهر، عن مسلم بن أبی عبد اللّه، عن أنس بن مالک...

و أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن الحسن بن زیاد، حدّثنا أحمد ابن روح المروزیّ بمروز، حدّثنا العلاء بن عمران، حدّثنا خالد بن عبید قال:

قال أنس بن مالک: بینا أنا ذات یوم بباب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إذ جاءه رجل بطبق مغطّی فقال: هل من إذن؟ فقلت: نعم، فوضع الطبق بین یدی رسول اللّه و علیه طائر مشویّ فقال: أحبّ أن تملأ بطنک من هذا یا رسول اللّه: قال: غطّ علیه، ثمّ شال یدیه فقال: اللّهمّ أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک ینازعنی هذا الطعام، قال أنس: فلمّا سمعت ذلک قلت: اللّهمّ اجعل هذه الدعوة فی رجل من الأنصار، فخرجت أشوف رجلا من الأنصار.

بینا أنا کذلک إذ دخل علیّ فقال: هل من إذن؟ فقلت: لا، و لم یحملنی علی ذلک إلّا الحسد، فانصرف فجعلت أنظر یمینا و شمالا هل من أنصاریّ فلم أجد، ثمّ عاد علیّ فقال: هل من إذن؟ فقلت: لا، فانصرف! فنظرت یمینا و شمالا و لا أنصاریّ إذ عاد علیّ فقال:

هل من إذن؟ إذ نادى النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: أن ائذن له، فدخل، فجعل ينازع النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۱

فيومئذ ثبتت مودّة عليّ عليه السلام فی قلبی.

قال عمر بن عبد اللّه: هذا لفظ النقّاش فی حديث المروزيّ، و فی حديث محمّد بن يونس: قال أنس: اهدی لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير مشويّ فوضع بين يديه فقال: اللّهمّ أدخل عليّ من تحبّه و أحبّه، فجاء عليّ ... و ذكر الحديث.

«أخبرنا أبو طالب محمّد بن عليّ بن محمّد بن البيّع البغدادیّ- رحمه اللّه قدم علينا واسطا- أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن بكران قال: حدّثنا الحسين بن إسماعيل المحاملیّ، حدّثنا عبد الأعلى بن واصل، حدّثنا عون بن سلام [حدّثنا] سهل بن شعيب عن بريدة بن سفيان عن سفينة- و كان خادما لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- قال: اهدی لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طوائر، قال: فرفعت له امّ أيمن بعضها فلمّا أصبح أتته به فقال: ما ذا يا امّ أيمن؟ فقالت: هذا بعض ما اهدی إليك أمس، قال: أ و لم أنهك أن ترفعی بعد طعاما؟ إنّ لكلّ غد رزقه، ثمّ قال: اللّهمّ أدخل أحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطائر، فدخل عليّ عليه السلام فقال: اللّهمّ و إلیّ.

هذا حديث غريب من هذا الطريق».

ترجمته و ابن المغازلی من أعاظم محدّثی أهل السنّة و حفّاظهم المعتمدين الثقات، فقد أثنى عليه و مدحه السّمعانی فی (الأنساب) و نصّ على روايته عنه بواسطة ابنه و على بن طراد الوزير. و أورده العلّامة البدخشانی فی (تراجم الحفّاظ) ناقلا ما ذكره السّمعانی بعين لفظه.

مضافا إلى اعتماد أعيان العلماء على أقواله و وثوقهم بنقوله، فالعلّامة الحافظ خميس المترجم له فی (تذكرة الحفّاظ) و (العبر) و (مرآة الجنان) و (طبقات الحفّاظ) و غيرها، ينقل بواسطة ابن المغازلی إملاء ابن السّقاء حديث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۲

الطير فی مدينة واسط معبرا عن ابن المغازلی بكلمة «شيخنا».

و الحافظ الذّهبی يترجم ابن السّقاء فی (تذكرته) و يصفه بالإمامة و الحفظ ... نقلا عن تاريخ ابن المغازلی.

و الحفّاظ و العلماء: كالسمهودی، و ابن حجر المكّی، و البرزنجی، و ابن باكثير، و القندوزی ... و غيرهم ... يحتجّون بمرّوياته... فی كتبهم...

و (الدهلوی) نفسه يذكر ابن المغازلی فی عداد أعلام العلماء من أهل السنّة، الذين صنّفوا فی فضائل علی و أهل البيت ... و كذلك تلميذه الرشيد فی (عزة الراشدين ...) و المولوی حيدر على الفيض‌آبادی فی (إزالة الغين...)

(۴۱) رواية أبی المظفّر السّمعانی ... ص: ۲۶۲

روی حديث الطير بطريقين قال:

«عن عمران الطائی قال: سمعت أنسا يقول: أهدی لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی، و جاء علی يستأذن. فقال أنس: و أحببت أن يكون من الأنصار فقلت له: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة. ثمّ جاء الثانية، فقلت له: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ الثالثة فقلت له: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فدفعنی و دخل. فلمّا رآه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ» [۱].

و رواه أيضا: «عن السدّی عن أنس بن مالك قال: كان عند النبی

[۱] الرسالة القوامیة فی مناقب الصحابة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۳

صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

ترجمته ۱- عبد الکریم بن محمّد السمعانی: «وجدّنا الإمام أبو المظفر منصور ابن محمّد بن عبد الجبار السّمعانی: إمام عصره بلا مدافعة و عدیم النظیر فی فنّه و لا أقدر علی أن أصف بعض مناقبه، و من طالع تصانیفه و أنصف عرف محلّه من العلم، صنّف التفسیر الحسن الملیح الّذی استحسنه کلّ من طالعه، و أملی المجالس فی الحدیث، و تکلّم علی کل حدیث بکلام مفید، و صنّف التصانیف فی الحدیث مثل: منهاج أهل السنّة، و الانتصار، و الردّ علی القدریّة، و غیرها، و صنّف فی اصول الفقه و القواطع، و هو مغن عمّا صنّف فی ذلک الفنّ، و فی الخلاف: البرهان، و هو مشتمل علی قریب من ألف مسألة خلافیّة، و الأوسط، و المختصر الّذی سار فی الآفاق و الأقطار الملّقب بالاصطلام. و ردّ فیه علی زید الدّبوسی و أجاب عن الأسرار الّتی جمعها.

و کان فقیها مناظرا، فانتقل بالحجاز فی سنة اثنتین و ستین و أربعمائة إلی مذهب الشافعی رحمه اللّه، و أخفی ذلک و ما أظهره، إلی أن وصل إلی مرو، و جری له فی الانتقال محن و مخاصمات و ثبت علی ذلک و نصر ما اختاره.

و کانت مجالس وعظه کثیرة النّکت و الفوائد.

سمع الحدیث الکثیر فی صغره و کبره، و انتشرت عنه الرّوایة و کثر أصحابه، و تلامذته، و شاع ذکره.

سمع بمرو أباه و أبا غانم أحمد بن الحسین الکراعی و أبا بکر محمّد بن عبد الصمد الترابی المعروف بابن أبی الهیثم و جماعة کثیرة، بخراسان و العراق

---

[۱] الرسالة القوامیة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۴

و جرجان و الحجاز، و قد جمع الأحادیث الألف الحسان عن مسموعات عن مائة شیخ، له عن کلّ شیخ عشرة أحادیث.

أدرکت جماعة من أصحابه، و تفقّهت علی صاحبیه أبی حفص عمر بن محمّد بن علی السّرخسی و أبی إسحاق إبراهیم بن أحمد بن محمّد المروروذی و اللّه یرحمهما.

و روی لی عنه الحدیث أبو نصر محمّد بن محمّد بن یوسف القاشانی بمرو، و أبو القاسم الجنید بن محمّد بن علیّ القائنی بهراة، و أبو طاهر محمّد ابن أبی بکر السنحی ببلخ، و أبو بکر أحمد بن محمّد بن بشار الجرجردی بنیسابور، و أبو البدر حسان بن کامل بن صخر القاضی بطوس، و أبو منصور محمود بن أحمد بن عبد المنعم بن ماشادة بأصبهان، و جماعة کثیرة تزید علی خمسین نفرا.

و کانت ولادته فی ذی الحجة سنة ستّ و عشرین و أربعمائة، و توفی یوم الجمعة الثالث و العشرین من شهر ربیع الأول سنة تسع و ثمانین و أربعمائة، و دفن بأقصی سنجدان إحدی مقابر مرو و رزق من الأولاد خمسة: أبو بکر محمّد والدی، و أبو محمّد الحسن، و أبو القاسم أحمد، و ابن مراهق و بنت ماتا عقیب موته بمدة یسیرة» [۱].

۲- الذهبی: «و أبو المظفر السمعانی ... العلّامة الحنفی ثمّ الشافعی.

برع علی والده أبی منصور فی المذهب، و سمع أبا غانم الکراعی و طائفة. ثمّ تحوّل شافعیا، و صنّف التصّانیف، و خرّج له الأصحاب.

توفی فی ربیع الأول عن ثلاث و ستین سنة» [۲].

۳- الیافعی: «الإمام العلّامة ... و کان إمام عصره بلا مدافعة، أقرّ له

---

[۱] الأنساب- السمعانی.

[۲] العبر ۳/ ۳۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۵

بذلک الموافق و المخالف» [... ۱].

۴- السبکی: «الإمام الجلیل، العالم الزاهد الورع، أحد أئمة الدنیا، أبو المظفر ابن الإمام أبی منصور ابن السمعانی، الرفیع القدر، العظیم المحلّ، المشهور الذکر، أحد من طبّق الأرض ذکره، و عبّق الکون نشره».

ثمّ إنّ السّبکی شرح ابتداء حال أبی المظفّر و ترجم له و أثنی علیه ثمّ جعل یذکر کلمات الأعلام فی حقّه قائلا: «و من ثناء الأئمة علی الشیخ أبی المظفر قال إمام الحرمین: لو کان الفقه ثوبا طاویا لکان أبو المظفر طرازه.

و قال أبو القاسم ابن إمام الحرمین: أبو المظفر ابن السّمعانی شافعی وقته.

و قال أبو علیّ بن أبی القاسم الصّفار: إذا ناظرت أبا المظفر فکأنی اناظر رجلا من التّابعین.

و قال عبد الغافر الفارسی: أبو المظفر وحید عصره فی وقته فضلا و طریقة و زهدا و ورعا.

قال ابن ابنه الحافظ أبو سعد ابن الإمام أبی بکر بن أبی المظفر السّمعانی هو: أمام عصره بلا مدافعة و عدیم النّظیر فی وقته و لا أقدر علی أن أصف بعض مناقبه، و من طالع تصانیفه و أنصف عرف محلّه من العلم، صنّف التفسیر الحسن الملیح الّذی استحسنه کلّ من طالعه، و أملی المجالس فی الحدیث مثل منهاج السّنّة، و الانتصار، و الردّ علی القدّریّة، و غیرها، و صنّف فی اصول الفقه: القواطع، و هو یغنی عن کل ما صنّف فی ذلک الفن، و فی الخلاف:

البرهان و هو یشتمل علی قریب من ألف مسألة خلافیّة، و الأوسط، و المختصر الّذی سار فی الأقطار المسمّی بالاصطلام ردّ فیه علی أبی زید الدّبوسی، و أجاب عن الأسرار التی جمعها انتهی. ذکره فی الأنساب.

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث سنة ۴۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۶

قلت: و لا- أعرف فیه أجل و لا- أفحل من برهان إمام الحرمین، فبینهما فی الحسن عموم و خصوص، و کان رجوع أبی المظفّر عن مذهب أبی حنیفة فی دار والی البلد میکائیل بحضور أئمة الفریقین فی شهر ربیع الأول سنة ثمان و ستین و أربعمائة، و اضطرب أهل مرو، و أدی الأمر إلی تشویش العوام و الخصومة بین أهل المذهبین، و اغلق باب الجامع الأقدم، و ترک الشافعیّة الجمعة إلی أن وردت الکتب من جهة میکائیل من بلخ فی شأنه و التشدید علیه، فخرّج من مرو لیلة الجمعة أوّل لیلة من شهر رمضان سنة ثمان و ستّین و أربعمائة، و صحبه الشیخ الأجلّ ذو المجد ابن أبی القاسم الموسوی و طائفة من الأصحاب، و سار إلی طوس، ثمّ قصد نیسابور، و استقبلوه استقبالا عظیما حسنا، و کان فی نوبة نظام الملک و عمید الحضرة أبی سعد محمّد بن منصور، فأکرم مورده و انزل فی عزّ و حشمة، و عقد له مجلس التذکیر، و کان بحذاقته حافظا لکثیر من الحکایات و النکت و الأشعار، فظهر له القبول عند الخاص و العامّ، و استحکم أمره فی مذهب الشّافعی و التذکیر و علا- شأنه، و قدّمه نظام الملک علی أقرانه و کان خلیقا بذلک من أئمة المسلمین و أعلام الدّین، یقول:

ما حفظت شیئا نسیته، و جمیع تصانیفه علی مذهب الشّافعی (رض) و لم یوجد له شیء علی مذهب أبی حنیفة. توفی یوم الجمعة ثالث عشری ربیع الأول سنة تسع و ثمانین و أربعمائة بمرو (إلی أن قال السبکی) قال ابن السّمعانی فی الرسالة القوامیّة- و کأنّه صنّفها لنظام الملک- فی تقدیم أدلّة الإمامة: قال أهل السنّة: أبو بکر (رض) أفضل الصحابة فی جمیع الأشیاء قال: و جملة من وسم بالنفاق علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نیف و ثمانون رجلا» [۱].

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۵/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۷

(۴۲) روایة البغوی ... ص: ۲۶۷

رواه فی کتابه (المصابیح) فی باب مناقب الإمام علیه السلام حیث قال:

«و من الحسان: عن عمران بن الحصین: إن النبیّ علیه السلام قال: إن علیا منّی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن.

عن زید بن أرقم عن النبیّ علیه السلام قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

عن حبشی بن جنادة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی منّی و أنا منه، و لا یؤدّی عنی إلّا أنا أو علی.

عن ابن عمر قال: آخی رسول اللّه علیه السلام بین أصحابه، فجاء علی تدمع عیناه فقال: آخیت بین أصحابک و لم تواخ بینی و بین أحد. فقال رسول اللّه علیه السلام: أنت أخی فی الدّنیا و الآخرة

. غریب.

عن أنس قال: کان عند النبیّ علیه السلام طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه

. غریب» [۱].

و قد نصّ البغوی فی صدر کتابه المذکور علی اعتقاده بأنّ أکثر أخبار هذا الکتاب صحاح، بنقل العدل عن العدل عن رسول اللّه. فذکره حدیث الطیر فی الحسان لا ینافی صحته، و هذا متن عبارته:

«أما بعد: فهذه ألفاظ صدرت عن صدر النّبوّة و سنن سارت عن معدن الرسالة، و أحادیث جاءت عن سیّد المرسلین و خاتم النّبیّین، عن مصابیح خرجت عن مشکاة التّقوی، ممّا أوردها الأئمة فی کتبهم، جمعتها للمنقطعین إلی العبادة لیکون لهم بعد کتاب اللّه تعالی حظّا من السّنن، و عونا علی ما هم

---

[۱] مصابیح السنّة ۴/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۸

فیه من الطاعة، ترکت ذکر أسانیدها حذرا من الإطالة علیهم، و اعتمادا علی نقل الأئمة، و ربّما سمّیت فی بعضها الصحابی الّذی یرویه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لمعنی دعا إلیه.

و تجد أحادیث کلّ باب منها تنقسم إلی صحاح و حسان، و أعنی بالصّحاح ما أخرجه الشیخان: أبو عبد اللّه محمّد بن إسماعیل الجعفی البخاری، و أبو الحسین مسلم بن الحجاج القشیری النّیسابوری رحمهما اللّه فی جامعهما أو أحدهما، و أعنی بالحسان ما أورده أبو داود و سلیمان بن الأشعث السجستانی، و أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی و غیرهما من الأئمة فی تصانیفهم، و أکثرها صحاح بنقل العدل عن العدل، غیر أنّها لم تبلغ غایة شرط الشیخین فی علو الدّرجة من صحّة الإسناد، إذ أکثر الأحکام ثبوتها بطریق حسن، و ما کان فیها من ضعیف أو غریب أشرت إلیه، و أعرضت عن ذکر ما کان منکرا أو موضوعا، و اللّه المستعان و علیه التکلان».

ترجمته ۱- ابن خلکان: «أبو محمّد الحسین بن مسعود بن محمّد المعروف بالفرّاء البغوی، الفقیه الشافعی المحدّث المفسّر، کان بحرا فی العلوم، و أخذ الفقه عن القاضی حسین بن محمّد کما تقدّم فی ترجمته. و صنّف فی تفسیر کلام اللّه تعالی، و أوضح المشکلات من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و روی الحدیث، و درّس، و کان لا یلقی الدرس إلّا علی الطهارة، و صنّف کتبا کثیرة ... و رأیت فی کتاب الفوائد السفریة التی جمعها الشیخ الحافظ زکی الدین عبد العظیم المنذری أنّه توفی فی سنة ست عشرة و خمس مائة. و من خطّه نقلت. و اللّه أعلم» [... ۱].

[۱] وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۶۹

۲- الذهبی: «البغوی، الإمام الحافظ المجتهد محیی السنّة ... و بورک له فی تصانیفه لقصده الصالح، فإنّه کان من العلماء الربانیین، کان ذا تعبّد و نسک و قناعة بالیسیر ... توفی سنة ۵۱۶» [۱].

۳- الذهبی أیضا: «المحدّث المفسّر، صاحب التّصانیف، و عالم أهل خراسان ... و کان سیّدا زاهدا قانعا» [... ۲].

۴- الیافعی: کذلک [۳].

۵- علاء الدین الخازن: «الشیخ الجلیل و الحبر النبیل، الإمام العالم الکامل، محیی السنّة، مدره الأمة و إمام الأئمّة، مفتی الفرق، ناصر الحدیث» [... ۴].

۶- السبکی: «کان إماما جلیلا، ورعا زاهدا فقیها، محدّثا مفسرا، جامعا بین العلم و العمل، سالکا سبیل السلف، له فی الفقه الید الباسطة ...

و کان یلقّب بمحیی السنّة، و برکن الدین، و لم یدخل بغداد، و لو دخلها لاتّسعت ترجمته، و قدره عال فی الدین و فی التفسیر و فی الحدیث، و فی الفقه متّسع الدائرة نقلا و تحقیقا، کان الشیخ الإمام یجلّ مقداره جدا، و یصفه بالتحقیق مع کثرة النقل» [... ۵].

۷- الأسنوی: «الإمام فی التفسیر و الحدیث و الفقه ... و کان دیّنا ورعا قانعا بالیسیر» [... ۶].

۸- ابن قاضی شهبة: «أحد الأئمة ... جامع لعلوم القرآآت و السنّة

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۷.

[۲] العبر ۴/ ۳۷.

[۳] مرآة الجنان ۳/ ۲۱۳.

[۴] لباب التأویل تفسیر الخازن. المقدمة.

[۵] طبقات الشافعیة ۷/ ۷۵.

[۶] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۰

و الفقه» [۱].

۹- الخطیب التبریزی: «کان إماما فی الفقه و الحدیث، و کان متورعا صحیح العقیدة فی الدین» [... ۲].

۱۰- السیوطی: «الإمام الفقیه الحافظ المجتهد» [... ۳].

۱۱- الداودی: «کان إماما فی التفسیر، إماما فی الحدیث، إماما فی الفقه» [... ۴]

۱۲- القاری: «کان مفسّرا محدّثا فقیها من أصحاب الوجوه. قال بعض مشایخنا: لیس له قول ساقط، و کان ماهرا فی علم القراءة، عابدا زاهدا، جامعا بین العلم و العمل علی طریقة السلف الصالحین ... و قد روی عنه جماعة من الأکابر، کالحافظ أبی موسی المدینی»... [۵].

(۴۳) روایة رزین العبدری ... ص: ۲۷۰

اشارة

رواه فی کتابه (الجمع بین الصّحاح الستة) [۶] حیث قال:

«عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی. فجاء علی فأکل

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۸۸.

[۲] اسماء رجال المشکاة ۳/ ۸۰۷.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۰۰.

[۴] طبقات المفسرین ۱/ ۱۵۷.

[۵] المرقاة فی شرح المشکاة. المقدمة.

[۶] جاء فی (کشف الظنون) فی ذکر الکتب الستّة: «جمعها رزین بن معاویة العبدری المتوفی سنة ۵۳۴. و رتّبها علی الأبواب أیضا. ذکر فیها فقه مالک الذی فی الموطأ، و تراجم أبواب البخاری».

معه» [۱].

و تظهر روایته من عبارة (جامع الأصول) لابن الأثیر و (جامع الفوائد) للمغربی أیضا.

ترجمته ... ص: ۲۷۱

و رزین العبدری المتوفی سنة ۵۳۴ من أعاظم ثقات محدثی أهل السنّة:

۱- ذکره الخطیب التبریزی فی أوّل کتابه (المشکاة) فی عداد الأئمة الذین وصفهم بقوله: «إنی إذا نسبت الحدیث إلیهم کأنّی أسندت إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم ...» ... و لا بأس بإیراد نصّ عبارته:

«أمّا بعد فإنّ التمسّک بهدیه لا یستتب إلّا بالاقتفاء لما صدر من مشکاته، و الاعتصام بحبل اللّه لا یتم إلّا ببیان کشفه، و کان کتاب المصابیح الّذی صنّفه الإمام محیی السنّة قامع البدعة أبو محمّد الحسین بن مسعود الفرّاء البغوی رفع اللّه درجته أجمع کتاب صنّف فی بابه و أضبط لشوارد الأحادیث و أوابدها، و لما سلک رضی اللّه عنه طریق الاختصار و حذف الأسانید، تکلّم فیه بعض النقّاد و إن کان نقله و إنّه من الثقات کالاسناد، لکن لیس ما فیه أعلام کالاغفال، فاستخرت اللّه تعالی و استوقفت فأعلمت ما أغفله و أودعت کل حدیث منه فی مقرّه، کما رواه الأئمة المتقنون و الثقات الرّاسخون.

مثل أبی عبد اللّه محمّد بن إسماعیل البخاری، و أبی الحسین مسلم بن الحجّاج القشیری، و أبی عبد اللّه مالک بن أنس الأصبحی، و أبی عبد اللّه محمّد ابن إدریس الشافعی، و أبی عبد اللّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشّیبانی، و أبی عیسی محمّد بن عیسی الترمذی، و أبی داود سلیمان بن الأشعث السجستانی، و أبی عبد الرّحمن أحمد بن شعیب النّسائی، و أبی عبد اللّه محمّد بن یزید بن

---

[۱] الجمع بین الصحاح الستة- مخطوط.

ماجة القزوینی، و أبی محمّد عبد اللّه بن عبد الرّحمن الدّارمی، و أبی الحسن علی بن عمر الدّار قطنی، و أبی بکر أحمد بن الحسن البیهقی، و أبی الحسن زرین بن معاویة العبدری، و غیرهم و قلیل ما هو.

و إنّی إذا نسبت الحدیث إلیهم کأنّی أسندت إلی النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنهم قد فرغوا منه و أغنونا عنه، و سردت الکتب و الأبواب کما سردها، و اقتفیت أثره فیها، و قسمت کلّ باب غالبا علی فصول ثلاثة، أوّلها ما أخرجه الشیخان أو أحدهما و اکتفیت بهما و إن اشترک فیه الغیر لعلو درجتهما فی الرّوایة، و ثانیها ما أورده غیرهما من الأئمة المذکورین، و ثالثها ما اشتمل علی معنی الباب من ملحقات مناسبة مع محافظة علی الشریطة، و إن کان مأثورا عن السلف و الخلف».

فیظهر من هذا الکلام أنّ العبدری من الأئمة المتقنین و الثقات الراسخین، و أنه فی ذلک مثل: البخاری، و مسلم، و مالک، و الشافعی، و أحمد، و سائر أصحاب الصحاح و المسانید المعتمدین ... و أنّه إذا نسب إلیه الحدیث کأنّه قد أسند إلی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و ناهیک بهذا المقام من فخر لا یباری و عظمة لا تجاری، و وثوق لا یشق غباره، و اعتماد لا تلحق آثاره...

۲- ابن الأثیر: «و أمّا کتاب رزین فأخبرنا به الشیخ الإمام العالم أبو جعفر المبارک بن أحمد بن رزین الحدّاد المقری الواسطی إجازة، فی سنة ۵۸۹ قال:

أخبرنا الإمام الحافظ أبو الحسن رزین بن معاویة العبدری کتابه فی سنة ۵۲۳» [۱].

۳- الذهبی: «و فیها مات ... الحافظ رزین بن معاویة العبدری بمکة» [۲].

---

[۱] جامع الأصول ۱/ ۱۲۳.

[۲] دول الإسلام، حوادث ۵۳۵. و انظر العبر و مرآة الجنان أیضا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۳

۴- الخطیب التبریزی: «رزین بن معاویة العبدری هو أبو الحسن رزین ابن معاویة العبدری الحافظ، صاحب کتاب التجرید فی الجمع بین الصحاح.

مات بعد العشرین و خمسمائة. رحمه اللّه تعالی» [۱].

۵- و قال القاری فی رسالته (الحظّ الأوفر فی الحج الأکبر): «و أمّا إطلاق الحجّ الأکبر علی حجّ مخصوص بطریق العموم علی یوم عرفة إذا وافق یوم الجمعة علی ما اشتهر علی الألسنة، و ألسنة الخلق أقلام الحق فإنّما هو أمر آخر، و صار اصطلاحا عرفیّا فی الأثر، لکن ما رآه المسلمون حسنا فهو عند اللّه حسن، و مقصودنا فی هذه الرّسالة ما یدل علی تلک المسألة و ما یترتب علیها من الأجوبة و الأسئلة فنقول- و باللّه التّوفیق و بیده أزمّة التحقیق-.

إنّه ذکر الإمام الزیلعی فی شرح کنز الحقائق- و هو من جملة الأئمة الحنفیّة، من أجلّة المحدّثین فی الملّة الحنیفیة- عن طلحة بن عبد اللّه- و هو أحد العشرة المبشّرة تغمدهم اللّه بالرضوان و المغفرة- أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أفضل الأیام یوم عرفة إذا وافق یوم الجمعة، و هو أفضل من سبعین حجّة فی غیر جمعة. رواه رزین بن معاویة فی تجرید الصّحاح.

و أمّا ما ذکر بعض المحدّثین فی إسناد هذا الحدیث بأنّه ضعیف فعلی تقدیر صحّته لا یضرّ فی المقصود، فإنّ الحدیث الضعیف معتبر فی فضائل الأعمال عند جمیع العلماء من أرباب الکمال.

و أمّا قول بعض الجهّال بأن هذا الحدیث موضوع، فهو باطل مصنوع مردود علیه و منقلب إلیه، لأنّ الإمام رزین بن معاویة العبدری من کبراء المحدّثین و من علماء المخرجین و نقله سند معتمد عند المحققین، قد ذکره فی تجرید صحاح السّت، فإن لم یکن روایته صحیحة فلا أقل من أنّها ضعیفة، کیف و قد اعتضد بما ورد من أن العبادة تضاعف فی یوم الجمعة مطلقا بسبعین

---

[۱] الإكمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۴

ضعفا بل بمائة ضعف علی ما سيأتی».

(۴۴) روایة النطنزی ... ص: ۲۷۴

و رواه أبو الفتح محمد بن علی بن إبراهيم النطنزی فی كتابه (الخصائص العلويّة) [۱] علی ما فی كتاب (المناقب) لابن شهر آشوب حيث قال فی حديث الطير:

«قد رواه ابن بطة فی الإبانة بطريقين، و الخطيب فی تاريخ بغداد بسبعة طرق. و قد صنّف أحمد بن محمّد بن سعيد كتاب الطير، و رواه الترمذی فی جامعه، و البلاذری فی تاريخه، و ابن البيع فی صحيحه، و أبو يعلی فی مسنده، و أحمد فی فضائله، و أبو نعيم فی حليته، و النطنزی فی خصائصه»....

ترجمته و «النطنزی» من أعلام الحديث و اللغة و الأدب، ترجم له و أثنی عليه:

۱- السمعانی، و نصّ علی قراءته عليه [۲].

۲- الصفدی، و أرّخ وفاته بحدود ۵۵۰ [۳].

۳- ياقوت [۴].

---

[۱] انظر: إيضاح المكنون ۱/ ۴۳۰.

[۲] الأنساب- النطنزی.

[۳] الوافی بالوفيات ۴/ ۱۶۱.

[۴] معجم البلدان- نطنز.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۵

(۴۵) روایة الخطيب الخوارزمی المكّی ... ص: ۲۷۵

رواه الموفّق بن أحمد المكّی، أخطب خطباء خوارزم، فقال:

«و أخبرنا صمصام الأئمة أبو عفان عثمان بن أحمد الصرام الخوارزمی، أخبرنی عماد الدين أبو بكر محمّد بن الحسن النسفی، حدّثنی الشيخ الفقيه أبو القاسم ميمون بن علی الميمون، حدثنی الشّيخ الزاهد أبو محمّد إسماعيل ابن الحسين، حدّثنی أبو الحسن القاضی علی بن الحسن بن علی بن مطرف الخرّاجی- ببغداد- حدّثنی يحيی بن صاعد، حدّثنی إبراهيم بن سعيد الجوهری، حدّثنی أبو أحمد الحسين بن محمّد بن سليمان بن حزم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبيه، عن جدّه عبد اللّه بن عباس رضی اللّه عنهما قال: أتی النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك و إلیّ، فجائه علی بن أبی طالب عليه السلام فقال: اللّهم ... و إلیّ.

و أخبرنا الشيخ الصالح العالم الأوحد أبو الفتح عبد الملك بن أبی القاسم بن أبی سهل الكروجی الهروی، عن مشايخه الثلاثة: القاضی أبی عمر محمود بن القاسم الأزدی و أبی نصر عبد العزيز بن محمّد الترياقی و أبی بكر أحمد بن عبد الصمد الغورجی ثلاثتهم، عن أبی محمّد بن عبد الجبار بن محمّد الجراحی، عن أبی العباس محمّد بن أحمد المحبوبی، عن الإمام الحافظ أبی عيسی

محمّد بن عیسی الترمذی، حدّثنی سفیان، عن وکیع، حدّثنی عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۶

خلقک إلیک و إلیّ لیأکل معی من هذا الطیر، فجائه علی علیه السلام فأکل معه.

قال رضی اللّه عنه: أخرج أبو عیسی الترمذی هذا الحدیث فی جامعه».

* و روی بإسناده خبر المناشدة فی الشوری، و جاء فیه مناشدة الإمام علیه السلام القوم بحدیث الطیر، و هذا هو النص:

«و أخبرنی الشیخ الإمام شهاب الدین، أفضل الحفّاظ، أبو النجیب سعد ابن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی المعروف بالمروزی- فیما کتب إلیّ من همدان- أخبرنی الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحداد- فیما أذن لی فی الروایة عنه- أخبرنی الشیخ الأدیب أبو یعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهیم الطهرانی- سنة ثلاث و سبعین و أربعمائة- أخبرنی الإمام الحافظ طراز المحدثین أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی. قال الشیخ الإمام شهاب الدین أبو النجیب سعد بن عبد اللّه الهمدانی: و أخبرنا بهذا الحدیث عالیا الإمام الحافظ سلیمان بن إبراهیم الاصبهانی- فی کتابه إلیّ من أصبهان سنة ۴۸۸- عن أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه، حدّثنی سلیمان بن محمّد ابن أحمد، حدّثنی یعلی بن سعد الرازی، حدّثنی محمّد بن حمید، حدّثنی زاهر بن سلیمان بن الحرث بن محمّد، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة قال: کنت مع علی فی البیت یوم الشوری و سمعته یقول لهم: لأحتجنّ علیهم بما لا یستطیع عربیّکم و لا عجمیّکم تغییر ذلک ثم قال:

أنشدکم اللّه أیها النفر جمیعا: أ فیکم أحد وحّد اللّه، قبلی؟ قالوا: لا.

قال: فأنشدکم اللّه هل منکم أحد له أخ مثل جعفر الطیّار فی الجنّة مع الملائکة؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم اللّه هل فیکم أحد له عم کعمّی حمزة أسد اللّه و أسد رسوله سید الشهداء، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد له زوجة مثل زوجتی فاطمة بنت محمّد سیدة نساء أهل الجنّة، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أنشدکم باللّه هل فیکم أحد له سبطان مثل سبطیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۷

الحسن و الحسین سیدا شباب أهل الجنّة، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد ناجی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عشر مرات، قدّم بین یدی نجواه صدقة، قبلی؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره، لیبلّغ الشاهد الغائب، غیری؟

قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، و أشدهم لک حبّا ولی حبّا، یأکل معی من هذا الطیر، فأتاه و أکل معه، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم:

لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله، لا یرجع حتی یفتح اللّه علی یده، إذ رجع غیری منهزما، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال فیه رسول اللّه لوفد بنی ولیعة: لتنتهینّ أو لأبعثنّ إلیکم رجلا نفسه کنفسی و طاعته کطاعتی و معصیته کمعصیتی، یقتلکم بالسیف غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال رسول اللّه:

کذب من زعم أنّه یحبنی و یبغض هذا، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد سلّم علیه فی ساعة واحدة ثلاثة آلاف ملک من الملائکة منهم جبرئیل و میکائیل و إسرافیل، حیث جئت بالماء إلی رسول اللّه من القلیب، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له جبرئیل: هذه هی المواساة، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: إنّه منّی و أنا منه، و قال

جبرئیل: و أنا منکما، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد نودی من السّماء: لا سیف إلّا ذو الفقار و لا فتی إلّا علی، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد یقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین علی لسان النبیّ، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۸

قاتلت علی تنزیل القرآن و تقاتل علی تأویل القرآن، غیری؟ قالوا: اللّهم لا.

قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد ردّت علیه الشمس حتی صلّی العصر فی وقتها، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد أمره رسول اللّه أن یأخذ براءة من أبی بکر، فقال أبو بکر: یا رسول اللّه نزل فیّ شیء؟

فقال: إنّه لا یؤدّی عنّی إلّا علی، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: لا یحبک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا کافر، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أنّه تعالی أمر بسدّ أبوابکم و فتح بابی، فقلتم فی ذلک، فقال رسول اللّه: ما سددت أبوابکم و لا فتحت بابه، بل اللّه سد أبوابک و فتح بابه، غیری؟ قالوا: اللّهم نعم. قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أنّه ناجانی یوم الطائف دون الناس، فأطال ذلک، فقلتم: ناجاه دوننا، فقال: ما أنا انتجیته، بل اللّه انتجاه. غیری؟ قالوا: اللّهم نعم. قال:

فأنشدکم اللّه أ تعلمون أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: الحق مع علی و علی مع الحق یدور الحق مع علی کیف ما دار؟ قالوا: اللّهم نعم.

قال: فأنشدکم باللّه أ تعلمون أن رسول اللّه قال: إنی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی لن تضلّوا ما إن تمسکتم بهما و لن یفترقا حتی یردا علیّ الحوض؟ قالوا: اللّهم نعم. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد وقی رسول فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد بارز عمرو بن عبد ود العامری حیث دعاکم إلی البراز، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم باللّه هل فیکم أحد أنزل اللّه فیه آیة التطهیر حیث قال إِنَّما یُرِیدُ إلخ غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: أنت سید العرب، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: فأنشدکم اللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما سألت اللّه شیئا إلّا سألت لک، غیری؟ قالوا: اللّهم لا.

قال أبو الطفیل: کنت علی الباب یوم الشوری، فارتفعت الأصوات بینهم، فسمعت علیا علیه السلام یقول: بایع الناس أبا بکر و أنا- و اللّه- أولی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۷۹

بالأمر و أحق به منه، فسمعت و أطعت مخافة أن یرجع الناس کفّارا یضرب بعضهم رقاب بعض بالسیف، ثمّ بایع أبو بکر لعمر و أنا- و اللّه- أحق بالأمر منه، فسمعت و أطعت مخافة أن یرجع الناس کفّارا، ثمّ أنتم تریدون أن تبایعوا لعثمان إذا لا أسمع و لا أطیع، إن عمر جعلنی فی خمس نفر أنا سادسهم، لأیم اللّه لا یعرف لی فضل فی الصلاح و لا یعرفونه لی کما نحن فیه شرع سواء، و أیم اللّه لو أشاء أن أتکلّم ثم لا یستطیع عربهم و لا عجمهم و لا المعاهد منهم و لا المشرک أن یرد خصلة منها ثم قال:

أنشدکم اللّه أیها الخمسة أمنکم أخو رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له عم مثل عمّی حمزة بن عبد المطلب أسد اللّه و أسد رسوله، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له ابن عم مثل ابن عمّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له أخ مثل أخی المزیّن بالجناحین یطیر مع الملائکة فی الجنّة؟ قالوا: لا. قال:

أمنکم زوجة مثل زوجتی فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سیدة نساء هذه الامة؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد له سبطان مثل ولدیّ الحسن و الحسین سبطی هذه الامة ابنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غیری؟

قالوا: لا. قال: أمنک أحد قتل مشرکی قریش، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد و حدّ اللّه قبلی؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد صلّی إلی

القبلتین غیری؟

قالوا: لا. قال: أمنکم أحد أمر اللّه بمودّته، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد غسّل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، غیری؟ قالوا: لا. قال:

أمنکم أحد سکن المسجد یمر فیه جنبا، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد ردّت علیه الشمس بعد غروبها حتی صلّی العصر، غیری؟ قالوا: لا. قال:

أمنکم أحد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حین قرّب إلیه الطیر فأعجبه: أللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجئت و أنا لا أعلم ما کان من قوله، فدخلت فقال: و إلیّ یا ربّ و إلیّ یا ربّ، غیری؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۰

قالوا: لا. قال: أمنکم أحد کان أعظم عناء عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم منی، حتی اضطجعت علی فراشه و وقیته بنفسی و بذلت مهجتی، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد کان یأخذ الخمس غیری و غیر زوجتی فاطمة؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد کان له سهم فی الخاص و سهم فی العام، غیری؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد یطهّره کتاب اللّه غیری حتی سدّ النبیّ أبواب المهاجرین و فتح بابی إلیه، حتی قام إلیه عمّاه حمزة و العباس فقالا: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: سددت أبوابنا و فتحت باب علی! فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: ما أنا فتحت بابه و لا سددت أبوابکم، بل اللّه فتح بابه و سدّ أبوابکم؟ قالوا: لا. قال: أمنکم أحد تمّم اللّه نوره من السماء حین قال فَآتِ ذَا الْقُرْبی حَقَّهُ غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال:

أمنکم أحد ناجی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ستة عشر مرة غیری حین قال: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ناجَیْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیْ نَجْواکُمْ صَدَقَةً أعمل بها أحد غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أمنکم أحد ولی غمض رسول اللّه، غیری؟ قالوا: اللّهم لا. قال: أمنکم أحد آخر عهده برسوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حین وضعه فی حفرته، غیری؟ قالوا: لا» [۱].

* و جاء حدیث الطّیر فیما ذکّر به عمرو بن العاص معاویة بن أبی سفیان من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، و ذلک فی کتاب وجّهه إلیه جوابا لکتاب منه إلیه.

و هذا هو نصّ الکتابین،

فی روایة الخطیب الخوارزمی: «فکتب إلیه معاویة:

من معاویة بن أبی سفیان خلیفة عثمان بن عفّان، إمام المسلمین ذو النورین ختن المصطفی علی ابنته، و صاحب جیش العسرة، و بئر دومة،

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۱- ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۱

المعدوم الناصر، الکثیر الخاذل، المحصور فی منزله، المقتول عطشا و ظلما فی محرابه، المعذب بأسیاف الفسقة. إلی عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ثقته و أمیر عسکره بذات السلاسل، المعظم رأیه، المفخم تدبیره: أما بعد، فلن یخفی علیک احتراق قلوب المؤمنین، و ما أصیبوا به من الفجیعة بدم عثمان، و ما ارتکب به جاره حسدا و بغیا بامتناعه من نصرته و خذلانه إیاه، واشیا به العامة علیه، حتی قتلوه فی محرابه، فیا لها من مصیبة عمّت جمیع المسلمین و فرضت علیهم طلب دمه من قتلته، و أنا أدعوک إلی الحظ الأجزل من الثواب و النصیب الأوفر من حسن المآب، بقتال من آوی قتلة عثمان.

فکتب إلیه عمرو: من عمرو بن العاص صاحب رسول اللّه، إلی معاویة ابن أبی سفیان: أما بعد، فقد وصل إلیّ کتابک، فقرأته و فهمته، فأما ما دعوتنی إلیه من خلع ربقة الإسلام من عنقی و التهور فی الضلالة معک، و إعانتی إیاک علی الباطل، و اختراط السیف

فی وجه علی- و هو أخو رسول اللّه، و وصیّه، و وارثه، و قاضی دینه، و منجز وعده، و زوج ابنته سیدة نساء أهل الجنّة، و أبو السبطین الحسن و الحسین سیّدی شباب أهل الجنّة- فلن یکون. و أما ما قلت:

إنک خلیفة عثمان، فقد صدقت و لکن تبیّن الیوم عزلک عن خلافته، و قد بویع لغیرک، فزالت خلافتک. و أما ما عظّمتنی به و نسبتنی إلیه من صحبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أنی صاحب جیشه، فلا أغتر بالتزکیة و لا أمیل بها عن الملة.

و أما ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و وصیّه إلی البغی و الحسد علی عثمان و سمیت الصحابة فسقة، و زعمت أنّه أشلاهم علی قتله، فهذا کذب و غوایة، ویحک- یا معاویة- أما علمت أن أبا الحسن بذل نفسه بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و بات علی فراشه و هو صاحب السبق إلی الإسلام و الهجرة. و قد قال فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: هو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۲

منّی و أنا منه. و هو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنه لا نبی بعدی. و قال فیه یوم غدیر خم: ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه، و انصر من نصره و اخذل من خذله. هو الذی قال فیه یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله. و قال فیه یوم الطیر: اللّهم آتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فلمّا دخل إلیه قال: إلیّ و إلیّ و إلیّ. و قد قال فیه یوم بنی النضیر: علی قاتل الفجرة و إمام البررة منصور من نصره مخذول من خذله. و قال فیه: علی إمامکم بعدی. و أکّد القول علیّ و علیک و علی خاصته و قال: إنی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی. و قد قال فیه: أنا مدینة العلم و علی بابها.

و قد علمت- یا معاویة- ما أنزل اللّه تعالی فی کتابه من الآیات المتلوات فی فضائله التی لا یشارکه فیها أحد کقوله تعالی: یُوفُونَ بِالنَّذْرِ و قوله تعالی:

إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ و قوله تعالی: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ و قوله تعالی: رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللَّهَ عَلَیْهِ و قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و قد قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن یکون سلمک سلمی و حربک حربی و تکون أخی و ولی فی الدنیا و الآخر: یا أبا الحسن من أحبک فقد أحبنی و من أبغضک فقد أبغضنی، و من أحبک أدخله اللّه الجنة و من أبغضک أدخله اللّه النار.

و کتابک- یا معاویة الذی هذا جوابه- لیس مما ینخدع به من له عقل أو دین. و السلام.

ثمّ کتب إلیه معاویة یعرض علیه الأموال و الولایات، و کتب فی آخر کتابه هذا الشعر» [...: ۱].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۹- ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۳

* و

روی الخوارزمی المکّی حدیث الطیر بسند له قال:

«و أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، أخبرنی القاضی الإمام شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ، أخبرنی والدی أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، أخبرنی أبو علی الحسین بن محمّد بن علی الرودباری، أخبرنی أبو بکر محمّد بن مردویه بن عباس بن سنان الرازی، حدّثنی أبو حاتم الرازی، حدّثنی عبید اللّه بن موسی، أخبرنی إسماعیل الأزرق، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم آتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی علیه السلام فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة قال: فذهب ثمّ جاء، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة قال: فذهب ثمّ جاء، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح الباب، ففتحت، ثمّ دخل فقال له: ما حدیثک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا آخر ثلاث کرات قد أتیت و یردنی أنس، و یزعم

أنّک علی حاجة قال: النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم:

ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: سمعت دعاک، فأحببت أن یکون فی رجل من قومی الأنصار، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إن الرجل لیحب قومه.

و للصاحب کافی الکفاة یمدح الإمام علی بن أبی طالب علیه السلام:

یا أمیر المؤمنین المرتضی إن قلبی عندکم قد وقفا

کلّما جدّدت مدحی فیکم قال ذو النصب تسبّ السلفا

من کمولای علی زاهدا طلّق الدنیا ثلاثا و وفی؟

من دعی للطیر أن یأکله و لنا فی بعض هذا مکتفی

من وصی المصطفی عندکم فوصی المصطفی من یصطفی» [۱]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۶۴- ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۴

و قال الخطیب الخوارزمی:

و قال الصاحب کافی الکفاة یمدح أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام:

هو البدر فی هیجاء بدر و غیره فرائصه من ذکره السیف ترعد

و کم خبر فی خیبر قد رویتم و لکنکم مثل النعام تشرد

و فی احد ولّی الرجال و سیفه یسود وجه الکفر و هو مسود

علی له فی الطیر ما طار ذکره و قامت به أعداؤه و هی تشهد

و ما سدّ عن خیر المساجد بابه و أبوابهم إذ ذاک عنه تسدد

و زوجته الزهراء خیر کریمة لخیر کریم فضلها لیس یجحد

و قال الصاحب أیضا فی مدحه علیه السلام:

ما لعلی العلی أشباه لا و الذی لا إله إلّا هو

مبناه مبنی النبیّ تعرفه و ابناه عند التفاخر ابناه

إن علیا علا إلی شرف لو رامه الوهم ذلّ مرقاه

أیا غداة الکساء لا تهنی عن شرح علیاه إذ تکساه

یا صحوة الطیر تنبئ شرفا فاز به لا ینال أقصاه

براءة اعلمی بلاغک من أقعد عنه و من تولّاه

یا مرحب الکفر من أذاقک من حد الضبا ما کرهت ملقاه

یا عمرو من ذا الذی أنالک من صارمه الحتف حین تلقاه

أما رأیتم محمّدا حذرا علیه قد حاطه و ربّاه

و اختصه یافعا و آثره و اعتامه مخلصا و آخاه

زوجه بضعة النبوة إذ رآه خیر امرئ و أتقاه» [۱]

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۵

و نظم الخوارزمی هذه المأثرة فی قصیدة له. قال:

هل أبصرت عیناک فی المحراب کأبی تراب من فتی محراب

للّه درّ أبی تراب إنّه أسد الحراب و زینة المحراب

هو ضارب و سیوفه کثواقب هو مطعم و جفانه کجواب

هو ماهد الأرض الدماء و مطلع شهب الأسنة فی سماء تراب

هو قاصم الأصلاب غیر مدافع یوم الهیاج و قاسم الأسلاب

إن النبیّ مدینة لعلومه و علی الهادی لها کالباب

لو لا علی ما اهتدی فی مشکل عمر الإصابة و الهدی لصواب

قد نازع الطیر النبیّ و ردّه من ردّه فاصدق و قل بکذاب» [۱]

ترجمته و توجد ترجمة الخطیب المکّی الخوارزمی المتوفی سنة ۵۶۸ فی بعض مجلّدات کتابنا، و من مصادرها:

۱- العقد الثمین فی أعلام البلد الأمین ۷/ ۳۱۰.

۲- الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۸۸.

۳- إنباه الرواة علی أنباء النحاة ۳/ ۳۳۲.

۴- إعلام الأخیار بأعلام فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

۵- بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة: ۴۰۱.

۶- المختصر المحتاج إلیه ۱۵/ ۳۶۰.

ثمّ إنّ الخطیب الخوارزمی من أعلام تلامذة جار اللّه الزمخشری، کما إنّه قد تخرّج به جماعة من الأعلام، منهم: ناصر بن عبد السیّد المطرزی

---

[۱] القصیدة مطبوعة فی آخر المناقب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۶

الخوارزمی، کما فی وفیات الأعیان، و معجم الأدباء، و غیرهما من المصادر بترجمة المطرزی المذکور.

(۴۶) روایة الملّا الأردبیلی ... ص: ۲۸۶

رواه فی کتابه (وسیلة المتعبّدین) [۱] کما ذکر الشیخ حسن بن محمّد بن علی السهمی فی (الأنوار البدریّة) حیث قال: «و قد أخرجه الفرّاء فی مصابیحه فی الغریب- و هو قسم من الصحیح- و أخرجه صاحب جامع الأصول، و أخرجه صاحب الوسیلة فیما خصّ به علی» [۲].

قلت: و هذا نصّ عبارته:

«قوله فیما خصّ به- عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه- قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی- رضی اللّه عنه- یستأذن قال أنس: و أحببت أن یکون من الأنصار، فقلت لعلی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة مشغول، فانصرف علی، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

یأکل معی، فعاد علی فی الثالثة، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الحاجة، قال: فدفعنی و دخل، فلما رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم وال، اللّهم وال. و فی أخری: فجاء علی- رضی اللّه عنه- و أکل معه» [۳].

---

[۱] قال کاشف الظنون: «وسیلة المتعبدین للشیخ الصالح عمر بن محمّد بن خضر الأردبیلی المتوفی سنة و هو الذی کان یعتقده نور الدین الشهید».

[۲] الأنوار البدریة فی الردّ علی رسالة الأعور الواسطی- مخطوط.

[۳] وسیلة المتعبدین ج ۵ ق ۲ ص ۱۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۷

ترجمته و الملّا من أکابر الحفاظ المشهورین المستندین، فقد أثنی علیه علماء أهل السنّة، و وصفوه بالصلاح و الدیانة، و جعلوه أسوة و قدوة لهم فی عقائدهم و أعمالهم ... قال الحافظ الدمشقی الصالحی: «قال الإمام الحافظ أبو محمّد ابن عبد الرحمن بن إسماعیل المعروف بأبی شامة فی کتابه (الباعث علی إنکار البدع و الحوادث) قال الربیع قال الشافعی رحمه اللّه تعالی: المحدثات من الأمور ضربان أحدهما: ما أحدث مما یخالف کتابا أو سنّة أو أثرا أو إجماعا.

فهذه البدعة هی الضلالة. و الثانی: ما أحدث من الخیر لا خلاف فیه لأحد من هذا، فهی محدثة غیر مذمومة. قال عمر رضی اللّه عنه فی قیام رمضان: نعمة البدعة هذه. یعنی أنها محدثة لم تکن. و إذا کانت فلیس فیها ردّ لما مضی، فالبدع الحسنة متفق علی جواز فعلها، و الاستحباب لها، و رجاء الثواب لمن حسنت نیّته فیها، و هی کل مبتدع موافق للقواعد الشرعیة، غیر مخالف لشیء منها، و لا یلزم من فعله محذور شرعی، و ذلک نحو بناء المنائر و الربط و المدارس و خانات السبیل، و غیر ذلک من أنواع البرّ التی لم تعهد فی الصدر الأول، فإنّه موافق لما جاءت به السنّة من اصطناع المعروف، و المعاونة علی البرّ و التقوی.

و من أحسن البدع ما ابتدع فی زماننا هذا من هذا القبیل: ما کان یفعل بمدینة إربل کلّ عام فی الیوم الموافق لیوم مولد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، من الصدقات و المعروف، و إظهار الزینة و السرور، فإن ذلک- مع ما فیه من الإحسان إلی الفقراء- یشعر بمحبّة النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و تعظیمه و إجلاله فی قلب فاعله، و شکر اللّه تعالی علی ما منّ به من إیجاد رسوله الذی هو رحمة للعاملین صلّی اللّه علیه و سلّم.

و کان أوّل من فعل بالموصل عمر بن محمّد الملّا أحد الصالحین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۸

المشهورین، و به اقتدی فی ذلک صاحب إربل و غیره، رحمهم اللّه تعالی».

قلت: و من أکابر العلماء و الرجال الذین اقتدوا به. الحافظ السخاوی، و الحافظ ابن الجزری، و الحافظ أبو شامة، و ابن طغریل صاحب (الدر المنتظم)، و الشیخ ابن فضل، و یوسف الحجّار، و ابن البطّاح، و الإمام جمال الدین، و الإمام ظهیر الدین، و الشیخ نصیر الدین، و الإمام الحافظ أبو محمّد، و الإمام العلّامة صدر الدین، و الحافظ السیوطی ... و غیرهم ... هؤلاء کلّهم اقتدوا بالملّا فی إقامة الشعائر المذکورة یوم میلاد الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ناهیک بذلک من فضیلة جلیلة و منقبة جمیلة...

و قد أورد المولوی سلامة اللّه عبارة الحافظ الصالحی بطولها فی کتابه (إشباع الکلام).

و اعتمد علی روایات الملّا و أوردها کلّ من: الحافظ المحبّ الطبری و الحافظ نور الدین السمهودی. بل استند إلی أحادیثه و تمسّک بها الکابلی فی (صواقعه) و (الدهلوی) فی (تحفته).

و کتابه (وسیلة المتعبّدین) من مشاهیر الکتب المصنّفة فی السّیرة النبویّة، و قد ذکره (الدهلوی) فی رسالته فی (أصول الحدیث) فی عداد السیرة لابن إسحاق، و السّیرة لابن هشام...

و أورد صدیق حسن خان کلام (الدهلوی) فی کتابه (الحطّة).

(۴۷) روایة ابن عساکر ... ص: ۲۸۸

روی الحدیث بطرق جمّة بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۸۹

(تاریخه) حیث قال:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبر أبو الفتح هبة اللّه بن علی بن محمّد بن الطیب بن الجار القرشی الکوفی ببغداد، أنبأنا أبو الحسن محمّد بن جعفر بن محمّد التمیمی النحوی- یعرف بابن النجار الکوفی- أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی، أنبأنا عباد بن یعقوب:

أنبأنا عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی، حدثنی أبی، عن أبیه، عن جده، عن علی قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یقال له الحباری فوضعت بین یدیه- و کان أنس بن مالک یحجبه- فرفع النبی صلّی اللّه علیه و سلّم یده إلی اللّه ثمّ قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. قال: فجاء علی فاستأذن فقال له أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة! فرجع، ثمّ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [الثانیة فجاء علی فاستأذن فقال أنس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة] فرجع!! ثمّ دعا الثالثة فجاء علی فأدخله، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ. فأکل معه، فلمّا کان رسول اللّه [کذا] صلّی اللّه علیه و سلّم خرج علی قال أنس: اتبعت علیا فقلت: یا أبا حسن استغفر لی فإن لی إلیک ذنبا، و إن عندی [لک بشارة! فأخبرته بما کان من النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه، و استغفر لی و رضی عنی، أذهب ذنبی عنده بشارتی إیاه.

أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمد الجوهری، أنبأنا أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان، أنبأنا یحیی بن محمد بن صاعد، أنبأنا إبراهیم بن سعید الجوهری، أنبأنا حسین بن محمد، أنبأنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب:

عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جده ابن عباس قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبه اللّه و رسوله. فجاء علی علیه السلام فقال: اللّهم و إلیّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۰

و

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، و أبو غالب أحمد بن علی بن الحسین، قالا: أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا محمّد بن عبد اللّه بن الحسن، أنبأنا یحیی بن محمّد، أنبأنا إبراهیم بن سعید الجوهری، أنبأنا أبو أحمد حسین بن محمّد، أنبأنا سلیمان بن قرم، عن محمّد بن شعیب:

عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه ابن عباس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فجاءه علی فقال: اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو محمّد بن الأکفانی- بقراءتی- أنبأنا أبو محمّد عبد العزیز بن أحمد، أنبأنا أبو الحسن علی بن موسی بن الحسین، أنبأنا أبو الحسن علی بن عمر الدار قطنی، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص العطّار، أنبأنا حاتم بن اللیث الجوهری، أنبأنا عبد السلام بن راشد.

أنبأنا عبد اللّه بن المثّنی، عن ثمامة، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی منه. فجاء علی علیه السلام فأکل معه.

و رواه غیره عن [عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس:

أخبرتنا [به أم المجتبی بنت ناصر، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا قطن بن نسیر،

أنبأنا جعفر بن سليمان الضبعی، أنبأنا عبد اللّه بن المثنی:

عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک، قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزة و صبابة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی. قال أنس: و قلت:

اللّهم اجعله سعد بن عبادة، قال أنس: فسمعت حرکة بالباب فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۱

ثمّ سمعت حرکة بالباب، فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة فانصرف، ثمّ سمعت حرکة بالباب فسلّم علی فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا.

فخرجت فإذا هو علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: فأخبرته.

فقال: ائذن له، فدخل علی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو الفضل عبید اللّه بن محمّد بن عبد الرحمن بن محمّد الزهری، أنبأنا عبد اللّه بن إسحاق المدایني، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن شعیب الحجاب، حدّثنی عمّی صالح بن عبد الکبیر ابن شعیب، حدّثنی عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء:

عن سعید بن المسیب، عن أنس، قال: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ أهل الأرض إلیک یأکل معی. قال أنس: فجاء علی فحجبته، ثمّ جاء ثانیة فحجبته، ثمّ جاء ثالثة فحجبته رجاء أن تکون الدعوة لرجل من قومی، ثمّ جاء الرابعة فأذنت له، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم و أنا أحبه. فأکل معه من الطیر.

[و بالسند المتقدم قال: و أنبأنا عبد اللّه، أنبأنا أبو هشام محمّد بن یزید الرفاعی، عن ابن فضیل:

عن مسلم الملائی، عن أنس بن مالک، قال: أهدت أم أیمن إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا، فقال: اللّهم أدخل [علیّ من تحبه یأکل معی من هذا الطیر. فجاء رجل فاستأذن و أنا علی الباب، فقلت: أنّه علی حاجة، فرجع ثمّ جاء الثانیة فاستأذن فقلت: إنّه علی حاجة! فرجع ثمّ جاء الثالثة فاستأذن فسمع [النبیّ صوته فقال: ائذن له. [قال: فأذنت له فجاءه و هو موضوع بین یدیه، فأکل [معه .

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو عثمان بن سعید بن محمّد بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۲

أحمد البجیری، أنبأنا زاهر بن أحمد، أنبأنا محمّد بن نوح، قال: قرئ علی عبد القدوس بن محمّد بن شعیب، أنبأنا عمّی صالح، أنبأنا عبید [۱] اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید:

عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک، قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک من أهل الأرض یأکل معی منه. قال أنس: فجاء علی فحجبته، ثمّ جاء الثانیة فحجبته، ثمّ جاء الثالثة فحجبته رجاء أن تکون الدعوة لرجل من قومی، ثمّ جاء الرابعة فأذنت له فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم إنی أحبه. فأکل معه من ذلک الطیر.

أخبرنا أبو الأعز قراتکین بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهری، أنبأنا أبو حفص ابن شاهین، أنبأنا یحیی بن محمّد بن صاعد، أنبأنا عبد القدوس بن محمّد بن عبد الکبیر بن الحجاب بالبصرة، حدّثنی عمّی صالح بن عبد الکبیر، أنبأنا عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید:

عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک، قال: اهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ [أهل الأرض إلیک یأکل معی. قال أنس: فجاء علی بن أبی طالب فحجبته، ثمّ جاء الثانیة فحجبه أنس، ثمّ جاء الثالثة فحجبه أنس

رجاء أن تكون الدعوة لرجل من قومه! قال: ثمّ جاء الرابعة فأذن له، فلمّا رآه النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم، قال: و أنا أحبّه. فأكل معه.

قال ابن شاهين: تفرّد بهذا الحديث عبد القدوس بن محمّد عن عمّه، لا أعلم حدّث به غيره، و هو حديث حسن غريب.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، أنبأنا أبو القاسم بن مسعدة، أنبأنا

---

[۱] فی الحدیث السابق علیه و الآتی بعده: «عبد اللّه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۳

حمزة بن يوسف، أنبأنا أبو أحمد بن عدى، أنبأنا جعفر بن أحمد بن عاصم.

حيلولة: و أنبأنا أبو محمّد ابن الأكفانى، أنبأنا أبى أبو الحسين، أنبأنا أبو الحسن ابن السمسار، أنبأنا أبو الحسين أحمد بن على بن إبراهيم الأنصارى، أنبأنا أبو محمّد جعفر بن عاصم بن الرواس، أنبأنا محمّد بن مصفى، أنبأنا حفص بن عمر، عن موسى بن سعد:

عن الحسن، عن أنس، قال: أتى النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بطير جبلى، فقال: اللّهم ائتنى برجل يحب اللّه و رسوله و يحبه اللّه و رسوله. فإذا على يقرع الباب، قال أنس: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مشغول- زاد الأكفانى: قال: و كنت أحبّ أن يكون رجلا من الأنصار. و قالا: - ثمّ أتى الثانية، فقال أنس: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مشغول!! ثمّ أتى الثالثة فقال: يا أنس أدخله فقد عنيته! قال: فقال النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم و إلىّ اللّهم و إلىّ.

أخبرناه عاليا أبو القاسم الشحامى، أنبأنا أبو سعد الجنزرودى، أنبأنا الحاكم أبو أحمد، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن عمرو بن الحسن الأشعرى بحمص، أنبأنا محمّد بن مصفى، أنبأنا حفص بن عمر العدنى، أنبأنا موسى ابن سعد البصرى، قال:

سمعت الحسن يقول: سمعت أنس بن مالك يقول: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، طير فقال: اللّهم ائتنى برجل يحبه اللّه و يحبه رسوله.

قال أنس: فأتى على فقرع الباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مشغول- و كنت أحبّ أن يكون رجلا من الأنصار- ثمّ إن عليّا فعل مثل ذلك، ثمّ أتى الثانية فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس أدخله فقد عنيته! فلمّا أقبل إليه قال: اللّهم إلىّ اللّهم إلىّ.

أخبرنا أبو الأعز قراتكين بن الأسعد، أنبأنا أبو محمّد الجوهرى، أنبأنا أبو حفص بن شاهين، أنبأنا محمّد بن إبراهيم الأنماطى، أنبأنا محمّد بن عمرو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۴

ابن نافع، أنبأنا على بن الحسن [الشامى أنبأنا خليد بن دعلج:

عن قتادة، عن أنس، قال قدّمت إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا مشويا فسمى و أكل منه، ثمّ قال: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك و إلىّ.

[قال:] فذكر الحديث.

أخبرنا أبو الفرح قرام بن زيد بن عيسى، و أبو القاسم بن السمرقندى قالا: أنبأنا أبو الحسين بن النقور، أنبأنا على بن عمر بن محمّد الحربى، أنبأنا أبو الحسن على بن سراج المصرى، أنبأنا أبو محمّد فهد بن سليمان بن النحاس، أنبأنا أحمد بن يزيد الورتنيس أنبأنا زهير:

أنبأنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك، قال: أهدى إلى النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائر كان يعجبه أكله، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. فجاء على فقال: استأذن [لى على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فقلت: ما عليه إذن- و كنت أحب أن يكون رجل من الأنصار- فذهب ثمّ رجع فقال: استأذن لى عليه. فسمع النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم كلامه فقال: ادخل يا على، ثمّ قال:

اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه بن موسی، أنبأنا سکین بن عبد العزیز:

عن میمون أبی خلف، حدثنی أنس بن مالک، قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحامات فقال: اللّهم وفق لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. قال أنس: قلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. فجاء علی فضرب الباب، قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة.

قال فدفع الباب ثمّ دخل فقال [رسول اللّه لمّا رآه:] اللّهم و إلیّ.

قال الدار قطنی: هذا حدیث غریب، من حدیث میمون أبی خلف عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۵

أنس، تفرّد به سکین بن عبد العزیز عنه.

أخبرناه عالیا أبو عبد اللّه الخلال و فاطمة بنت ناصر- و اللفظ للخلال، قالا: أنبأنا إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا إبراهیم الشامی، أنبأنا سکین:

أنبأنا میمون الرفاء أبو خلف، عن أنس بن مالک، قال أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم نحامات، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: [اللّهم وفق لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فقال أنس فقلت: اللّهم اجعله رجلا- من الأنصار. قال: فبینما أنا کذلک إذ جاء علی فضرب الباب، فقلت: إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع فلم یلبث أن رجع فضرب الباب، فقلت: إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع فلم یلبث أن رجع فضرب الباب، فقلت إن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرمی الباب و دخل، فلمّا رآه النبی صلّی اللّه علیه و سلّم، قال: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرنا أبو بکر محمّد بن أبی نصر بن أبی بکر، أنبأنا أبو الخیر محمّد بن أحمد بن محمّد بن عبد اللّه الإمام، و أبو مسعود سلیمان بن إبراهیم بن سلیمان، قالا- أنبأنا أبو الفرج عثمان بن أحمد بن إسحاق البرجی أنبأنا أبو جعفر محمّد بن عمر بن حفص الجورجیری، أنبأنا أبو یعقوب إسحاق بن الفیض، أنبأنا العناء بن [کذا] الجارود:

عن عبد العزیز بن زیاد، أن الحجاج بن یوسف دعا أنس بن مالک من البصرة فسأله عن علی بن أبی طالب، فقال: أهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فأمر به فطبخ و صنع، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیّ یأکل معی. فجاء علی فرددته، ثمّ جاء ثانیة فرددته، ثمّ جاء الثالثة فرددته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس إنی قد دعوت ربّی و قد استجیب لی، فانظر من کان بالباب فأدخله، فخرجت فإذا أنا بعلی فأدخلته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۶

فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إنی قد دعوت ربّی أن یأتینی بأحبّ خلقه إلیّ و قد استجیب لی فما حبسک؟ قال: یا نبیّ اللّه جئت أربع مرات کل ذلک یردنی أنس، قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک یا أنس؟

قال: قلت: یا نبیّ اللّه بأبی أنت و أمی، إنّه لیس أحد إلّا و هو یحب قومه، و إن علیا جاء فأحببت أن یصیب دعاؤک رجلا من قومی، قال: و کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم نبیّ الرحمة، فسکت و لم یقل شیئا.

کتب إلیّ أبو علی الحسن بن أحمد المقری فی کتابه، و حدثنی أبو مسعود المعدل عنه، أنبأنا أبو نعیم الحافظ، أنبأنا أبو بکر بن خلاد، أنبأنا محمّد بن هارون بن مجمع، أنبأنا الحجاج بن یوسف بن قتیبة، أنبأنا بشر بن الحسین:

عن الزبیر بن عدی، عن أنس بن مالک، قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. فقرع الباب فقلت: من هذا؟ فقال: علی فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی

حاجة، الحديث.

أخبرنا أبو بكر محمّد بن الحسين، أنبأنا أبو الحسين بن المهتدى، أنبأنا أبو القاسم عبيد اللّه بن أحمد بن على الصيدلانى، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص العطار قال أبو العيناء [كذا] أنبأنا أبو عاصم:

عن أبى الهندى، عن أنس، قال: أتى النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بطير، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك. فجاء على. فقال: اللّهم و إلىّ.

كتب إلىّ أبو بكر أحمد بن المظفر بن الحسن بن سوسن التمار، و أخبرنى أبو طاهر محمّد بن أبى بكر بن عبد اللّه عنه، أنبأنا أبو على الحسن بن أحمد بن إبراهيم بن شاذان، أنبأنا أبو بكر محمّد بن جعفر بن محمّد الآدمى القارئ، أنبأنا محمّد بن القاسم مولى بنى هاشم.

و أخبرنا أبو طاهر أيضا و أبو محمّد بختيار بن عبد اللّه الهندى، قالا: أنبأنا

أبو سعد محمّد بن عبد الملك بن عبد القاهر الأسدى، أنبأنا أبو على بن شاذان.

حيلولة: و أخبرنا أبو القاسم على بن إبراهيم، و أبو الحسن على بن أحمد، و أبو منصور بن زريق، أنبأنا أبو بكر الخطيب، أنبأنا الحسن بن أبى بكر، أنبأنا أبو بكر محمّد بن العباس بن النجيح، أنبأنا محمّد بن القاسم النحوى أبو عبد اللّه، أنبأنا أبو عاصم:

عن أبى الهندى، عن أنس قال: أتى النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى

-.

زاد الآدمى: جئنى بأحبّ خلقك إليك يأكله معى. و قال الآدمى: و إليك و إلىّ يأكل معى- [قال فجاء على فحجبته- و فى حديث الخطيب: فحجبه مرتين فجاء فى الثالثة. و قال الآدمى: فحجبته- ثمّ جاء الثانية فحجبته، ثمّ الثالثة- و قالا: - فأذنت له، فقال [النبيّ يا على ما حبسك؟ قال: هذه ثلاث مرات قد جئتها- و قال الآدمى: قد جئت- فحجبنى أنس. قال: لم يا أنس؟ قال: سمعت دعوتك يا رسول اللّه.

- و قال الآدمى: قلت: لأنى سمعت دعوتك. و قالا: - فأحببت أن يكون رجلا من قومى. فقال النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم: الرجل يحبّ قومه.

أخبرنا أبو على الحسن بن المظفر، و أبو عبد اللّه الحسين بن محمّد بن عبد الوهاب، و أم البهاء فاطمة بنت على بن الحسين بن جدا، قالوا: أنبأنا محمّد بن على بن على، أنبأنا على بن عمر بن محمّد، أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه ابن إسحاق المدائنى- سنة عشر و ثلاثمائة- أنبأنا عبد اللّه بن على بن الحسن، أنبأنا محمّد بن على.

أنبأنا الحكم بن محمّد بن سليم، عن أنس بن مالك، قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير مشوى، فقال: اللّهم أدخل علىّ من تحبه و أحبه يأكل معى من هذا الطير فجاء على بن أبى طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فرجع ثمّ قال النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

اللّهم أدخل- زاد ابن السبط: علىّ. و قالوا: - من تحبه و أحبّه يأكل معى من هذا الطير. فجاء على بن أبى طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة فرجع ثمّ قال النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم أدخل- زاد ابن السبط: علىّ- من تحبه و أحبّه يأكل معى من هذا الطير. فجاء على بن أبى طالب، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: على حاجة، فدفعنى و دخل فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما بطأ بك يا ابن أبى طالب؟ قال:

قد جئت ثلاث مرّات كل ذلك يردنى أنس. قال: ما حملك على هذا يا أنس؟

قلت: یـا رسول اللّه سـمعتک تـدعو فـأحببت أن یکون رجلا من قومی. فقال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: لست بأوّل رجل أحبّ قومه.

أخبرنا أبو غالب بن البناء، أنبأنا أبو الحسـین بن الآبنوسی، أنبأنا أبو الحسن الدار قطنی، أنبأنا محمّد بن مخلد بن حفص، أنبأنا حاتم بن اللیث، أنبأنا عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر القاری:

عن السدی [قال أنبأنا أنس بن مالک، قال: أهدی إلی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم أطیار، فقسـمها و ترک طیرا فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب، فدخل یأکل معه من ذلک الطیر.

قال الدار قطنی: تفرّد به عیسی بن عمر، عن السدی.

أخبرنا أبو المظفر ابن القشیری، أنبأنا أبو سعد الأدیب، أنبأنا أبو عمرو الحیری.

حیلولة: و أخبرتنا أم المجتبی فاطمة بنت ناصر، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقرئ قالا: أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا الحسن بن حمّاد- زاد ابن المقرئ: الورّاق- أنبأنا مسـهر بن عبـد الملک بن سـلع- و هو ثقـة- أنبأنا- و قال ابن المقرئ: عن عیسـی بن عمر:

عن إسماعیل السدی عن أنس- زاد ابن حمدان: ابن مالک- أنّ النبیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۲۹۹

صلّی اللّه علیه و سـلّم کـان عنـده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هـذا الطیر.- فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر- و قال الحیری: عثمان- فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له.

أخبرنا أبو القاسم ابن السـمرقندی، أنبأنا أبو الحسـین عاصم بن الحسن، أنبأنا أبو العباس ابن عقـدة، أنبأنا محمّـد بن أحمد بن الحسن، أنبأنا یوسف بن عدی، أنبأنا حمّاد بن المختار الکوفی:

أنبأنـا عبـد الملـک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: أهـدی لرسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طائر فرفع بین یـدیه، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی. قال: فجاء علی بن أبی طالب فدق الباب فقلت: من ذا؟

قال: أنا علی. فقلت: أنّ النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم علی حاجة، حتی فعل ذلک ثلاثا، فجاء الرابعة فضـرب الباب برجله، فدخل، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرات [و منعنی أنس . فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک [یا أنس ؟ قال: قلت: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا أبو محمّد أحمد بن علی بن الحسن بن أبی عثمان، و أبو طاهر أحمد بن محمّد بن إبراهیم.

حیلولة: و أخبرنا أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد، أنبأنا أبی أبو طاهر، قالا:

أنبأنـا أبو طـاهر قالا- أنبأنا أبو القاسم إسـماعیل بن الحسن بن عبـد اللّه، أنبأنا حمزة بن القاسم الهاشـمی، أنبأنا محمّـد بن الهیثم، أنبأنا یوسف بن عدی، أنبأنا حمّاد بن المختار من أهل الکوفة:

عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس قال: أهدی لرسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم طائر فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک لیأکل.

قال: فجاء علی فـدق الباب فقلت: من ذا؟ فقال: أنا علی. فقلت: النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم علی حاجـة، فرجع ثلاث مرات کل ذلک یجیء فأقول له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۰

ذلک فیذهب، حتی جاء فی المرة الرابعة، فقلت له مثل ما قلت فی الثلاث مرات قال: فضـرب الباب برجله فدخل فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سلّم:

ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرّات کل ذلک یقول [أنس : النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم [یا أنس ما حملک علی ذلک؟ قال: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی.

أخبرنا أبو سعد بن أبی صالح، أنبأنا أبو بکر بن خلف، أنبأنا أبو عبد اللّه الحافظ، أنبأنا عبدان بن یزید بن یعقوب الدقاق بهمدان، أنبأنا إبراهیم بن الحسین الکسائی، أنبأنا أبو توبة الربیع بن نافع الحلبی، أنبأنا حسین بن سلیمان:

عن عبد الملک بن عمیر، قال: کنا عند أنس بن مالک فدخل علینا محمّد بن الحجاج یشتم علی بن أبی طالب، قال [أنس : ویحک أنت الشاتم علیا؟ کنت خادما للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم إذ أهدی له طائر.

[قال:] فذکر الحدیث بطوله. قال الحاکم: لم نکتبه إلّا بهذا الإسناد.

أخبرنا أبو عبد اللّه الفراوی، و أبو القاسم زاهر الشحامی، قالا: أنبأنا أبو یعلی الصابونی، أنبأنا أبو سعید الرّازی، أنبأنا محمّد بن أیوب الرازی، أنبأنا مسلم بن إبراهیم، أنبأنا الحرث بن نبهان:

أنبأنا إسماعیل- رجل من أهل الکوفة- عن أنس بن مالک: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أهدی له طیر، ففرّق بعضها فی نسائه و وضع بعضها بین یدیه، فقال: اللّهم سق أحب خلقک إلیک یأکل معی.

قال: و ذکر حدیث الطیر.

أخبرنا أبو القاسم بن مندویه، أنبأنا أبو الحسن علی بن محمّد، أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمّد بن موسی، أنبأنا أبو العباس ابن عقدة، أنبأنا أحمد بن یحیی بن زکریا، أنبأنا إسماعیل بن أبان:

أنبأنا عبد اللّه بن مسلم الملائی، عن أبیه عن أنس، قال: أهدت أم أیمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۱

إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی منه. فجاء علی فأکل معه.

أخبرتنا- أعلا من هذه أو أتم- أم المجتبی فاطمة العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقری، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا أبو هشام، أنبأنا ابن فضیل:

أنبأنا مسلم الملائی، عن أنس [بن مالک قال: أهدت أم أیمن إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا مشویا فقال: اللّهم ائتنی بمن تحبه یأکل معی من هذا الطیر. قال أنس فجاء علی فاستأذن، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: ائذن له. فدخل و هو موضوع بین یدیه، فأکل منه، و حمد اللّه.

أخبرنا أبو الحسن علی بن الحسن بن سعید، أنبأنا أبو النجم بدر بن عبد اللّه الشیحی، [کذا] أنبأنا أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت، أنبأنا التنوخی، أنبأنا أبو الطیب ظفران بن الحسن بن الفیرزان النخاس المعروف بالفأفاء- سنة أربع و ثمانین و ثلاث مائة- أنبأنا أبو هارون موسی بن محمّد بن هارون الأنصاری، أنبأنا أحمد بن محمّد بن عاصم الرازی، أنبأنا حفص بن عمر المهرقانی.

حیلولة: قال: و أنبأنا أبو بکر عبد القاهر بن محمّد بن عترة الموصلی، أنبأنا أبو هارون موسی بن محمّد الأنصاری الزرقی، أنبأنا أحمد بن علی الخراز، أنبأنا محمّد بن عاصم الرازی، أنبأنا حفص بن عمر المهرقانی، أنبأنا النجم بن بشیر، عن إسماعیل بن سلیمان الرازی- أخی إسحاق بن سلیمان- عن عبد الملک بن أبی سلیمان:

عن عطاء، عن أنس بن مالک، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فجاء علی بن أبی طالب فدق الباب. و ذکر الحدیث

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۲

أخبرنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمّد، أنبأنا أبو الحسن الحسن‌آبادی، أنبأنا أحمد بن محمّد، أنبأنا أبو العباس الکوفی، أنبأنا محمّد ابن سالم بن عبد الرحمن الطحان الأزدی، أنبأنا أحمد بن النضر بن الربیع بن سعد مولی جعفر بن علی، حدثنی سلیمان بن قرم، عن

محمّد بن على السلمى:

عن أبى حذيفة العقيلى، عن أنس بن مالك، قال: كنت أنا و زيد بن أرقم نتناوب [باب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فأتته أم أيمن بطير أهدى له من الليل، فلمّا أصبح أتته بفضله، فقال: ما هذا؟ قالت: فضل الطير الذى أكلت البارحة. فقال: أما علمت أن كل صباح يأتى برزقه؟ اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير. قال: فقلت: اللّهم اجعله من الأنصار. قال:

فنظرت فإذا على قد أقبل فقلت له: إنّما دخل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الساعة فوضع ثيابه، فسمعنى أكلّمه فقال: من هذا الذى تكلّمه؟ قلت على.

فلمّا نظر إليه قال: اللّهم أحب خلقك إليك و إلىّ.

و روى عن سفينة عن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

أخبرنا أبو محمّد بن طاوس، أنبأنا أبو الغنائم بن أبى عثمان، أنبأنا أبو محمّد عبد اللّه بن عبيد اللّه بن يحيى، أنبأنا أبو عبد اللّه المحاملى، أنبأنا عبد الأعلى بن واصل، أنبأنا عون بن سلام، أنبأنا سهل بن شعيب:

عن بريدة بن سفيان، عن سفينة- و كان خادما لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طوائر قال: فرفعت أم أيمن بعضها، فلمّا أصبحت أتته بها فقال: ما هذا يا أم أيمن؟ فقالت:

هذا بعض ما أهدى لك أمس. فقال: أ و لم أنهاك أن ترفعى لأحد أو لغد طعاما، إن لكل غد رزقه. ثمّ قال: اللّهم و إلىّ إلىّ.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، و أبو عبد اللّه الحسين بن ظفر بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۳

الحسين الناطقى، قالا: أنبأنا أبو الحسين بن النقور، أنبأنا أبو طاهر المخلص، أنبأنا أبو القاسم البغوى، أنبأنا يونس بن أرقم، أنبأنا مطير:

عن ثابت البجلى، عن سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائرين بين رغيفين، و لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس، فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بغدائه، فقلت: يا رسول اللّه قد أهدت لك امرأة من الأنصار هديّة، فقدمت الطائرين إليه، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك. فجاء على بن أبى طالب فضرب الباب ضربا خفيفا فقلت من هذا؟ قال: أبو الحسن، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته، فقال صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على بن أبى طالب. قال: افتح له، ففتحت له فأكل معه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا.

و أخبرتنا به أم المجتبى قالت: قرئ على إبراهيم، أنبأنا ابن المقرئ أنبأنا أبو يعلى، أنبأنا عبيد اللّه القواريرى، أنبأنا يونس بن أرقم، أنبأنا مطير بن أبى خالد:

عن ثابت البجلى، عن سفينة- صاحب دار النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرين بين رغيفين، و كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى المسجد [و] لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس بن مالك، فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بالغذاء فقلت: يا رسول اللّه قد أهدت لك امرأة هديّة، فقدّمت إليه الطيرين فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك- أحسبه قال: إليك و إلى رسولك.- قال فجاء على فضرب الباب ضربا خفيفا فقلت من هذا؟ قال أبو الحسن، ثمّ ضرب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على. قال: افتح له. ففتحت [له الباب فأكل مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۴

ترجمته ۱- ياقوت: «هو أبو القاسم على بن الحسن ... الشّافعى. الحافظ.

أحد أئمة الحديث المشهورين، و العلماء المذكورين. ولد فى المحرم سنة ۴۹۹. و مات فى الحادى عشر من رجب سنة ۵۷۱» [۱].

۲- ابن خلکان: «الحافظ أبو القاسم ... الملقب ثقة الدین. کان محدّث الشام فی وقته، و من أعیان الفقهاء الشافعیة. غلب علیه الحدیث فاشتهر به، و بالغ فی طلبه إلی أن جمع منه ما لم یتّفق لغیره. و رحل و طوّف و جاب البلاد و لقی المشایخ، و کان رفیق الحافظ أبی سعد عبد الکریم بن السمعانی فی الرحلة، و کان حافظا دیّنا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید...

و کان حسن الکلام علی الأحادیث، محظوظا فی الجمع و التألیف، صنّف التاریخ الکبیر لدمشق فی ثمانین مجلدة، أتی فیه بالعجائب، و هو علی نسق تاریخ بغداد» [... ۲].

۳- الذهبی: «ابن عساکر- الإمام الحافظ الکبیر، محدّث الشام، فخر الأئمة ثقة الدین ... قال السمعانی: أبو القاسم، حافظ، ثقة، متقن، دیّن، خیّر، حسن السمت، جمع بین معرفة المتن و الإسناد، کان کثیر العلم غزیر الفضل صحیح القراءة مثبتا، رحل و تعب و بالغ فی الطلب، و جمع ما لم یجمعه غیره، و أربی علی الأقران...

قال سعد الخیر: ما رأیت فی سنن ابن عساکر مثله.

قال القاسم ابن عساکر: سمعت التاج المسعودی یقول: سمعت أبا العلاء الهمدانی یقول لرجل استأذنه فی الرحلة: إن عرفت أحدا أفضل منی

---

[۱] معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۵

حینئذ آذن لک أن تسافر إلیه، إلّا أن تسافر إلی ابن عساکر فإنه حافظ کما یجب. حدّثنی أبو المواهب بن صصری قال: لمّا دخلت همدان قال لی الحافظ: أنا أعلم أنّه لا یساجل الحافظ أبا القاسم فی شأنه أحد.

سمعت أبا الحسن علی بن محمّد الحافظ سمعت الحافظ أبا محمّد المنذری یقول: سألت شیخنا أبا الحسین علی بن المفضل عن أربعة تعاصروا أیّهم أحفظ؟ فقال: من؟ قلت: الحافظ ابن ناصر و ابن عساکر. فقال: ابن عساکر أحفظ. قلت: الحافظ أبو العلاء و ابن عساکر. قال: ابن عساکر أحفظ.

قلت: الحافظ أبو طاهر السلفی و ابن عساکر. فقال: السلفی شیخنا، السلفی شیخنا.

قلت: یعنی أنّه ما أحبّ أن یصرّح بتفضیل ابن عساکر علی السلفی فإنّه شیخه. ثمّ أبو موسی أحفظ من السلفی مع أن السلفی من بحور الحدیث و علمائه. و کان شیخنا أبو الحجاج یمیل إلی ابن عساکر و یقول: ما رأی حافظا مثل نفسه.

قال الحافظ عبد القادر: ما رأیت أحفظ من ابن عساکر.

و قال ابن النجار: أبو القاسم إمام المحدثین فی وقته، انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان و النقل و المعرفة التامة، و به ختم هذا الشأن.

فقرأت بخطّ الحافظ معمر بن الفاخر فی معجمه: ثنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی بمنی- و کان أحفظ من رأیت من طلبة الحدیث و الشأن. و کان شیخنا إسماعیل بن محمّد الإمام یفضّله علی جمیع من لقیناهم، قدم أصبهان و نزل فی داری و ما رأیت شابا أورع و لا أحفظ و لا أتقن منه» [... ۱].

۴- الیافعی: «الفقیه، الإمام، المحدّث البارع، الحافظ المتقن، الضابط ذو العلم الواسع، شیخ الإسلام و محدث الشام، ناصر السنّة قامع

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۶

البدعة، زين الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، و رئيس المحدثين، المقرّ له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدين أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه ابن عساكر، الذى اشتهر فى زمانه بعلوّ شأنه و لم ير مثله فى أقرانه، الجامع بين المعقول و المنقول، و المميّز بين الصحيح و المعلول، كان محدّث زمانه و من أعيان الفقهاء الشافعية» [... ۱].

۵- السبكى: «الإمام الجليل، حافظ الامة، أبو القاسم ابن عساكر، هو الشيخ الإمام ناصر السنّة و خادمها، و هازم جند الشيطان بعساكر اجتهاده و هادمها، إمام أهل الحديث فى زمانه، و ختام الجهابذة الحفّاظ و لا ينكر أحد منهم مكين مكانه، محطّ رحال الطالبين و موئل ذوى الهمم من الراغبين، الأوحد الذى أجمعت الامة عليه، و الواصل إلى ما لا تطمح الآمال إليه...

ولد فى مستهل رجب سنة ۴۹۹، و سمع خلائق، و عدة شيوخه ألف و ثلاثمائة شيخ، و من النساء بضع و ثمانون امرأة. و ارتحل إلى العراق و مكّة و المدينة، و ارتحل إلى بلاد العجم ... و لمّا دخل بغداد أعجب به العراقيون و قالوا: ما رأينا مثله، و كذلك قال مشيخة الخراسانيين.

و قال شيخه أبو الفتح المختار بن عبد الحميد: قدم علينا أبو على ابن الوزير فقلنا: ما رأينا مثله، ثمّ قدم علينا أبو سعد ابن السمعانى فقلنا: ما رأينا مثله، حتى قدم علينا هذا فلم نر مثله.

و قال فيه الشيخ محى الدين النووى- و من خطه نقلت- هو حافظ الشام بل هو حافظ الدنيا، الإمام مطلقا، الثقة الثبت» [... ۲].

۶- الأسنوى ... كذلك [۳].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳.

[۲] طبقات الشافعية ۷/ ۲۱۵.

[۳] طبقات الشافعية ۲/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۷

۷- و ابن قاضى شهبة [... ۱].

۸- السيّوطى: «ابن عساكر، الإمام الكبير، حافظ الشام، بل حافظ الدنيا، الثقة الثبت الحجة، ثقة الدنيا ... و كان من كبار الحفّاظ المتقنين، من أهل الدين و الخير، غزير العلم، كثير الفضل، جمع بين معرفة المتن و الإسناد، و أملى مجالس متينة» [... ۲].

۹- أبو الفداء: «الحافظ أبو القاسم ... كان إماما فى الحديث من أعيان الشافعيّة، صنّف تاريخ دمشق فى ثمانين مجلدة» [۳].

۱۰- ابن الوردى: «الحافظ أبو القاسم على بن الحسن بن هبة اللّه بن عساكر الدمشقى نور الدين. من أعيان الشافعية و المحدّثين»... [۴]

(۴۸) رواية مجد الدين المبارك ابن الأثير ... ص: ۳۰۷

روى حديث الطير من فضائل الإمام عليه السّلام حيث قال:

«أنس قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطائر. فجاء على فأكل معه.

أخرجه الترمذى

. و

قال رزين: قال أبو عيسى: فى هذا الحديث قصة، و فى آخرها: إن أنسا قال لعلى: استغفر لى و لك عنى بشارة، ففعل فأخبره بقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم

. انتهی» [۵].

---

[۱] طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۵.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۷۴.

[۳] المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۵۹.

[۴] تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۳۲.

[۵] جامع الأصول ۹/ ۴۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۸

ترجمته ۱- ابن الأثیر: «و فیها فی سلخ ذی الحجة توفی أخی مجد الدین أبو السعادات المبارک بن محمّد بن محمّد بن عبد الکریم الکاتب. مولده فی أحد الربیعین سنة أربع و أربعین. و کان عالما فی عدة علوم منها: الفقه و الاصولان و النحو و الحدیث و اللغة. و له تصانیف مشهورة فی التفسیر و الحدیث و النحو و الحساب و غریب الحدیث. و له رسائل مدوّنة. و کان کاتبا مفلقا یضرب به المثل، ذا دین متین، و لزوم طریق مستقیم، رحمه اللّه و رضی عنه، فلقد کان من محاسن الزمان، و لعلّ من یقف علی ما ذکرته یتّهمنی فی قولی، و من عرفه من أهل عصرنا یعلم إنی مقصّر» [۱].

۲- ابن خلکان نقلا عن ابن المستوفی: «اشتهر العلماء ذکرا و أکبر النبلاء قدرا، و أحد الفضلاء المشار إلیهم، و فرد الأماثل المعتمد فی الأمور علیهم» [... ۲].

۳- الذهبی، و وصفه بالعلّامة [۳].

۴- أبو الفداء: «و کان عالما بالفقه و الأصولین و النحو و الحدیث و اللغة.

و له تصانیف مشهورة: و کان کاتبا مفلقا» [۴].

و هکذا تجد ترجمته و الثناء علیه فی کتب أخری منها:

۱- سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۸۸.

۲- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۳- العبر ۵/ ۱۹.

---

[۱] الکامل ۱۲/ ۱۲۰.

[۲] وفیات الأعیان ۴/ ۱۴۱.

[۳] العبر ۵/ ۱۹ دول الإسلام ۲/ ۸۴.

[۴] المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۰۹

۴- طبقات السبکی ۵/ ۱۵۳.

۵- بغیة الوعاة ۲/ ۲۷۴.

۶- شذرات الذهب ۵/ ۲۲.

(۴۹) روایة أبی الحسن علی ابن الأثیر ... ص: ۳۰۹

روی حدیث الطیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام بأسانیده عن أنس ابن مالک حیث قال ما نصّه:

«أنبأنا المنصور بن أبی الحسن الفقیه، بإسناده إلی أبی یعلی قال:

حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا مسهر بن عبد الملک، حدّثنا عیسی بن عمر، عن السدی، عن أنس بن مالک: إن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه، فجاء عثمان فردّه. فجاء علی فأذن له.

ذکر أبی بکر و عمر و عثمان فی هذا الحدیث غریب جدا.

و قد روی من غیر وجه عن أنس. و رواه غیر أنس من الصّحابة.

أنا أبو الفرج الثقفی، أنبأنا الحسن بن عیسی، حدّثنا الحسن بن أحمد- و أنا حاضر أسمع- أنبأنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ، ثنا محمّد بن إسحاق بن إبراهیم الأهوازی، حدّثنا الحسن بن عیسی، ثنا الحسن بن السمیدع، ثنا موسی بن أبی أیوب، عن شعیب بن إسحاق، عن أبی حنیفة، عن مسعر، عن حماد، عن إبراهیم عن أنس قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فجاء علی فأکل معه.

تفرد به شعیب عن أبی حنیفة.

أخبرنا محمّد بن أبی الفتح بن الحسن النقّاش الواسطی، ثنا أبو روح عبد

المعز بن محمّد بن أبی الفضل البزاز، أنبأنا زاهر بن طاهر الشحامی، أنا أبو سعید الکنجرودی أخبرنا الحاکم أبو أحمد، أنا عبد اللّه محمّد بن عمرو بن الحسین الأشعری بحمص، نا محمّد بن مصفی، نا حفص بن عمر المعرّی، نا موسی بن سعد البصری قال: سمعت الحسن یقول: سمعت أنس بن مالک یقول: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی برجل یحبّه اللّه و یحبّه رسوله. قال أنس: فأتی علی فقرع الباب. فقلت: إن رسول اللّه مشغول- و کنت أحبّ أن یکون رجلا من الأنصار- ثمّ إن علیا فعل مثل ذلک، ثمّ أتی الثالثة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، أدخله فقد عنیته. فلمّا أقبل قال: اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ.

و قد رواه عن أنس غیر من ذکرنا: حمید الطویل، و أبو الهندی، و یغنم ابن سالم- یغنم بالیاء تحتها نقطتان و الغین المعجمة و النون و آخره میم. و هو اسم مفرد. و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ۱- ابن خلکان: «أبو الحسن علی بن أبی الکرم محمّد بن محمّد بن عبد الکریم بن عبد الواحد الشیبانی، المعروف بابن الأثیر الجزری، الملقب عزّ الدین ... کان إماما فی حفظ الحدیث و معرفته و ما یتعلّق به، و حافظا للتواریخ المتقدمة و المتأخرة، و خبیرا بأنساب العرب و أخبارهم و أیامهم و وقائعهم ... و لمّا وصلت إلی حلب فی أواخر سنة ۶۲۶ کان عزّ الدین المذکور مقیما بها... فاجتمعت به فوجدته رجلا مکمّلا فی الفضائل و کرم الأخلاق و کثرة التواضع، فلازمت التردّد إلیه...

و توفی فی شعبان سنة: ۶۳۰» [... ۲].

---

[۱] أسد الغابة ۴/ ۳۰.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۳۴۸.

۲- الذهبی: «ابن الأثیر، الإمام العلّامة الحافظ فخر العلماء عز الدین أبو الحسن ... المحدّث اللغوی، صاحب التاریخ. و معرفة الصحابة و غیر ذلک ... و کان مکمّلا فی الفضائل، علّامة، نسّابة، أخباریا، عارفا بالرجال و أنسابهم و لا سیّما الصحابة، مع الأمانة و التواضع و الکرم» [... ۱].

۳- الیافعی: «الإمام الحافظ، ابن الأثیر أبو الحسن» [... ۲].

۴- الأسنوی ...: «فأمّا عز الدین فکان محدّثا حافظا، و مؤرخا» [... ۳].

۵- السیوطی: «ابن الأثیر، الإمام العلّامة الحافظ» [... ۴].

و کذا ترجم له فی (المختصر) و (العبر) و (دول الإسلام) و (روضة المناظر) فی حوادث سنة ۶۳۰.

(۵۰) روایة محبّ الدّین ابن النّجار ... ص: ۳۱۱

روی حدیث الطّیر فی (ذیل تاریخ بغداد) بترجمة «سهل بن عبید بن سورة الخراسانی الأصبهانی» علی ما نقل عنه. حیث قال عن سهل المذکور أنّه:

«حدّث عن إسماعیل بن هارون عن الصعق بن حرب عن مطر الورّاق قال: أهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یقال له النحام، فأکله و استطابه و قال: اللّهم أدخل إلیّ أحبّ خلقک إلیک- و أنس رضی اللّه تعالی عنه،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۹۹.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۶۳۰.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۷۱.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۴۹۵.

بالباب- فجاء علی رضی اللّه تعالی عنه، فقال: یا أنس، استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال: إنّه علی حاجة، فدفع صدره و دخل، فقال رضی اللّه تعالی عنه: یوشک أن یحال بیننا و بین رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم وال من ولاه».

و ستعلم روایته من عدّة من الکتب أیضا.

ترجمته ۱- الذهبی: «ابن النجار، الحافظ الإمام البارع مؤرّخ العصر، مفید العراق، محبّ الدین أبو عبد اللّه محمّد بن محمود بن الحسن بن هبة اللّه بن محاسن بن النجار البغدادی، صاحب التصانیف. ولد سنة ۵۷۸ ... و کان من أعیان الحفّاظ الثقات، مع الدین و الصیانة و الفهم و سعة الرّوایة ... و اشتملت مشیخته علی ثلاثة آلاف شیخ ... و کان من محاسن الدنیا. توفی فی خامس شعبان سنة ۶۴۳» [۱].

۲- ابن شاکر: «الحافظ الکبیر محبّ الدین ابن النجار البغدادی صاحب التاریخ- و کان إماما ثقة حجة مقریا مجوّدا حسن المحاضرة کیسا متواضعا» [... ۲].

۳- الصفدی: «و کان إماما ثقة حجة» [... ۳].

۴- الیافعی: «الحافظ الکبیر ... و کان ثقة متقنا، واسع الحفظ، تام المعرفة» [۴].

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۲۸ و أنظر العبر، دول الإسلام- حوادث ۶۴۳.

[۲] فوات الوفیات ۴/ ۳۶.

[۳] الوافی بالوفیات ۵/ ۹.

[۴] مرآة الجنان. حوادث ۶۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۳

۵- الأسنوی: «کان إماما حافظا» [۱].

(۵۱) روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۳۱۳

رواه فی کتابه (مطالب السؤول) بقوله:

«و قال صلّی اللّه علیه و سلّم یوما- و قد أحضر إلیه طیر لیأکله- اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه منه. و کان أنس حاضرا یسمع قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قبل المجیء، فبعد ذلک جاء أنس إلی علی فقال: استغفر لی و لک عندی بشارة. ففعل. فأخبره بقول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم» [۲].

ترجمته توجد ترجمة أبی سالم محمّد بن طلحة و مآثره الفاخرة فی:

۱- مرآة الجنان ۲/ ۱۲۸.

۲- طبقات الأسنوی ۲/ ۵۰۳.

۳- طبقات ابن قاضی شهبة ۲/ ۵۳.

۴- سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۹۳.

۶- العبر ۵/ ۲۱۳.

و هذه عبارة ابن قاضی شهبة: «محمّد بن طلحة بن محمّد بن الحسن، الشیخ کمال الدین، أبو سالم القرشی العدوی النصیبی... مصنّف کتاب

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۵۰۲.

[۲] مطالب السؤول: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۴

العقد الفرید، أحد الصدور و الرؤساء المعظمیّن ولد سنة ۵۸۲ و تفقّه و شارک فی العلوم، و کان فقیها بارعا عارفا بالمذهب و الأصول و الخلاف، ترسّل عن الملوک، و ساد و تقدّم، و سمع الحدیث، و حدّث فی بلاد کثیرة ... قال السید عز الدین: أفتی و صنّف، و کان أحد العلماء المشهورین و الرؤساء المذکورین ... توفی فی حلب فی رجب سنة ۶۵۲ و دفن فی المقام».

و قد اعتمد جماعة من الأعلام علی روایاته و کلماته فی کتابه (مطالب السؤول) و منهم: الکنجی الشافعی فی (کفایة الطالب) و البدخشانی فی (مفتاح النجا ...) و قد مدح هو نفسه کتابه المذکور فی خطبته ... فراجعه.

(۵۲) روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۳۱۴

اشارة

و رواه أبو المظفّر سبط ابن الجوزی حیث قال فی ذکر أحادیث فضائل الإمام علیه السلام: «و أمّا السنّة فأخبار. فنبتدئ منها بما ثبت فی الصحیح و المشاهیر من الآثار...

حدیث الطائر:

و قد أخرجه: أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن.

فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا بین رغیفین، فقدّمته إلی رسول اللّه- و فی روایة: طیرین بین رغیفین- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. فإذا بالباب یفتح، فدخل علی فأکل معه.

و أمّا الترمذی فقال: ثنا سفیان بن وکیع، عن عبید اللّه بن موسی، عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۵

عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی فأکل معه.

قال الترمذی: السدّی اسمه: إسماعیل بن عبد الرحمن، سمع من أنس بن مالک، و رأی الحسین بن علی، و وثّقه سفیان الثوری و شعبة و یحیی بن سعید القطان و غیرهم.

قلت: إنّما ذکر الترمذی هذا فی تعدیل السدّی، لأن جماعة تعصّبوا علیه لیبطلوا هذا الحدیث، فعدّله الترمذی.

و قال الحاکم أبو عبد اللّه النیسابوری: حدیث الطائر صحیح، یلزم البخاری و مسلما إخراجه فی صحیحیهما، لأنّه من شرطهما» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۱۵

و سبط ابن الجوزی من کبار الحفّاظ المشهورین العلماء الاعلام المعتمدین، فقد ترجم له و وصفه بذلک، و اعتمد علی روایاته و أقواله مشاهیر الأئمة فی الکتب المختلفة، و قد أوردنا طرفا من ذلک فی قسم (حدیث النور) و من مصادر ترجمته الکتب التالیة:

۱- وفیات الأعیان ۳/ ۱۴۲.

۲- فوات الوفیات ۴/ ۳۵۶.

۳- ذیل مرآة الزمان ۱/ ۳۹.

۴- المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۲۰۶.

۵- تتمة المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۲۸۶.

۶- العبر ۵/ ۲۲۰.

۷- طبقات المفسرین ۲/ ۲۸۳.

---

[۱] تذکرة خواص الامة: ۳۸- ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۶

۸- مرآة الجنان ۴/ ۱۳۶.

۹- الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیّة ۲/ ۲۳۰.

۱۰- البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۹۴.

۱۱- النجوم الزاهرة ۷/ ۳۹.

۱۲- النجوم الزاهرة ۷/ ۳۹.

۱۳- سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۹۶.

هذا، و لا یخفی علی أهل العلم أنّ (الدّهلوی) أیضا ممّن یعتمد علی سبط ابن الجوزی و یستند إلی روایته، فی نفس کتابه (التحفة).

(۵۳) روایة الکنجی الشّافعی ... ص: ۳۱۶

اشارة

رواه فی باب عقده لنقله بأسانیده قائلا:

«الباب الثالث و الثلاثون- فی حدیث الطائر:

أخبرنا منصور بن محمّد أبو غالب المراتبی بها، أخبرنا أبو الفرج بن أبی الحسین الحافظ، أخبرنا أحمد بن محمّد السدّی، أخبرنا علی بن عمر بن محمّد السکری، أخبرنا أبو الحسن علی بن السراج المصری، حدّثنا أبو محمّد فهد بن سلیمان النحاس، حدّثنا أحمد بن یزید، حدّثنا زهیر، حدّثنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالک، أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طائر و کان یعجبه أکله، فقال: ائتنی بأحبّ الخلق یأکل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب فقال: استأذن علی رسول اللّه، قال: فقلت ما علیه إذن- و کنت أحب أن یکون رجلا من الأنصار- فذهب، ثمّ رجع فقال:

استأذن لی علیه، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله کلامه فقال: ادخل یا علی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۷

ثمّ قال: اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ.

أخبرنا الشیخ العلّامة أبو محمّد عبد اللّه بن أبی الوفا محمّد بن الحسن الباذرائی الحافظ، عن الحافظ أبی محمّد عبد العزیز بن محمود بن الأخضر قال: أخبرنا أبو الفتح عبد الملک بن أبی القاسم بن أبی سهل الهروی، أخبرنا أحمد بن عبد الصمد بن أبی الفضل بن أبی حامد، و القاضی أبو عامر محمود ابن القاسم الأزدی، و أبو نصر عبد العزیز بن محمّد بن إبراهیم الترياقی، قالوا:

أخبرنا أبو محمّد عبد الجبار بن محمّد بن عبد اللّه بن أبی الجراح المروزی، أخبرنا أبو العباس محمّد بن أحمد بن محبوب، أخبرنا الحافظ أبو عیسی محمّد ابن عیسی الترمذی، حدّثنا سفیان بن وکیع، حدّثنا عبید اللّه بن موسی عن عیسی ابن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک، قال: کان عند النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک یأکل معی هذا الطائر، فجاء علی فأکل معه.

قلت: هکذا أخرجه الترمذی فی جامعه، و هو أحد الصحاح الستّة.

و قد صحّح الترمذی سماع السدّی من أنس، و وثقه أحمد بن حنبل و سفیان الثوری، و شعبة، و عبد الرحمن بن مهدی، و یحیی بن سعید القطان.

و قال الحاکم النیسابوری: حدیث الطائر یلزم البخاری و مسلم إخراجه فی صحیحیهما لأن رجاله ثقات.

و أخبرنا إبراهیم بن برکات بن إبراهیم الخشوعی، أخبرنا الحافظ أبو القاسم، أخبرنا أبو القاسم السمرقندی، أخبرنا أبو محمّد أحمد بن علی بن الحسن بن أبی عثمان، و أبو طاهر أحمد بن محمّد بن إبراهیم، قالا: أخبرنا أبو القاسم إسماعیل بن الحسن بن عبد اللّه، حدّثنا حمزة بن القاسم الهاشمی، حدّثنا محمّد بن الهیثم، حدّثنا یوسف بن عدی، حدّثنا حماد بن المختار عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فوضع بین یدیه، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۸

علی فدّق الباب فقلت: من ذا؟ فقال: أنا علی، فقلت: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع، ثلاث مرات کل ذلک یجیء،

قال: فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک؟ قال: جئت ثلاث مرات کل ذلک یقول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة.

فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قال قلت:

کنت أحب أن یکون رجلا من قومی.

قلت: هکذا رواه الحافظ فی تاریخه و طرّقه عن جماعة من الصحابة و التابعین.

أخبرنا شیخ الشیوخ أبو البرکات عبد الرحمن بن أبی الحسن عبد اللطیف بن إسماعیل بن أبی السعید الصوفی- قراءة علیه و أنا أسمع ببغداد- أخبرنا أبو الفتح عبید اللّه بن عبد اللّه بن شاتیل، أخبرنا أحمد بن المظفر بن الحسین بن سوسن، أخبرنا أبو علی الحسن بن أحمد بن شاذان، أخبرنا محمّد ابن العباس بن نجیح، حدّثنا محمّد بن القاسم النحوی، حدّثنا أبو عاصم، عن أبی الهندی، عن أنس، قال: أتی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بطائر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی فحجبته مرتین، فجاء فی الثالثة فأذنت له، فقال: یا علی ما حبسک؟ قال: هذه ثلاث مرات قد جئتها فحبسنی أنس، قال: لم یا أنس؟ قال: سمعت دعوتک یا رسول اللّه فأحببت أن یکون رجلا من قومی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: الرجل یحب قومه.

قلت: رزقناه عالیا، ذکره ابن نجیح البزاز فی الأوّل من منتقی أبی حفص عمر البصری.

و قد رواه أیضا سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، کما أخبرتنا الشیخة الصالحة شرف النساء، و ابنة الإمام أبی الحسن أحمد بن عبد اللّه بن علی الأبنوسی إجازة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۱۹

و حدّثنی عنها الإمام الحافظ أبو محمّد الحسین بن الحافظ عبد اللّه بن الحافظ عبد الغنی من لفظه، قالت: أخبرنا والدی أبو الحسن، أخبرنا أبو الغنائم محمّد بن علی بن الحسن الدقاق، أخبرنا أبو محمّد بن البیع، أخبرنا أبو عبد اللّه المحاملی، حدّثنا عبد الأعلی بن واصل، حدّثنا عون بن سلام، حدّثنا سهل بن شعیب، عن بریدة بن سفیان، عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر. قال: فرفعت له أم أیمن بعضها فلمّا أصبح أتته بها، فقال: ما هذا أم أیمن؟ فقالت: هذا بعض ما أهدی لک أمس. قال: أو لم أنهک أن ترفعی لأحد أو لغد طعاما، إن لکلّ غد رزقه ثمّ قال: اللّهم أدخل لی أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر، فدخل علی فقال: اللّهم و إلیّ.

قلت: رواه المحاملی فی الجزء التاسع من أمالیه، کما أخرجناه سواه،

و فیه دلالة واضحة علی أن علیا علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه، و أدل الدلالة علی ذلک دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فیما دعا به.

و قد وعد اللّه تعالی من دعاه بالاجابة، حیث قال عزّ و جلّ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ فأمر بالدعاء و وعد بالإجابة، و هو عزّ و جلّ لا یخلف المیعاد.

و ما کان اللّه عزّ و جلّ لیخلف وعده رسله و لا یرد دعاء رسوله لأحب الخلق إلیه، و من أقرب الوسائل إلی اللّه تعالی محبته و محبة من یحب لحبه، کما أنشدنی بعض أهل العلم فی معناه:

بالخمسة الغرّ من قریش و سادس القوم جبرئیل

بحبهم ربّ فاعف عنی بحسن ظنی بک الجمیل

العدد الموسوم فی هذا البیت أراد بهم أهل البیت أصحاب العباء الذین قال اللّه تعالی فی حقهم: لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و هم محمّد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و علی، و فاطمة، و الحسن، و الحسین صلوات اللّه علیهم و سادس القوم

جبرئیل علیه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۰

و حدیث أنس الذی صدّرته فی أوّل الباب أخرجه الحاکم أبو عبد اللّه الحافظ النیسابوری عن ستة و ثمانین رجلا، کلهم رووه عن أنس، و هذا ترتیبهم علی حروف المعجم.

- أ- إبراهیم بن هدبة أبو هدبة، و إبراهیم بن مهاجر أبو إسحاق البجلی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و إسماعیل بن عبد الرحمن السدّی، و إسماعیل بن سلیمان بن المغیرة الأزرق، و إسماعیل بن وردان، و إسماعیل بن سلیمان، و إسماعیل غیر منسوب من أهل الکوفة، و إسماعیل بن سلیمان التیمی، و إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة، و أبان بن أبی عیاش أبو إسماعیل.

- ب- بسام الصیرفی الکوفی، و برذعة بن عبد الرحمن.

- ث- ثابت بن أسلم البنانیان، و ثمامة بن عبد اللّه بن أنس.

- ج- جعفر بن سلیمان الضبعی.

- ح- حسن بن أبی الحسن البصری، و حسن بن الحکم البجلی، و حمید بن التیرویه الطویل.

- خ- خالد بن عبید أبو عاصم.

- ز- الزبیر بن عدی، و زیاد بن محمّد الثقفی، و زیاد بن ثروان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۱

- س- سعید بن المسیب، و سعید بن میسرة البکری، و سلیمان بن طرخان التیمی، و سلیمان بن مهران الأعمش، و سلیمان بن عامر بن عبد اللّه بن عباس، و سلیمان بن الحجاج الطائفی.

- ش- شقیق بن أبی عبد اللّه.

- ع- عبد اللّه بن أنس بن مالک، و عبد الملک بن عمیر، و عبد الملک بن أبی سلیمان، و عبد العزیز بن زیاد، و عبد الأعلی بن عامر الثعلبی، و عمر بن أبی حفص الثقفی، و عمر بن سلیم البجلی، و عمر بن یعلی الثقفی، و عثمان الطویل، و علی بن أبی رافع، و عامر بن شراحیل الشعبی، و عمران بن مسلم الطائی، و عمران بن هیثم، و عطیة بن سعد العوفی، و عباد بن عبد الصمد، و عیسی بن طهمان، و عمار بن أبی معاویة الدهنی.

- ف- فضیل بن غزوان.

- ق- قتادة بن دعامة.

- ک- کلثوم بن جبر.

- م- محمّد بن علی بن الحسین بن علی بن أبی طالب علیهم السلام، و محمّد بن مسلم الزهری، و محمّد بن عمر بن علقمة، و محمّد بن عبد الرحمن أبو الرجال، و محمّد بن خالد بن المنتصر الثقفی، و محمّد بن سلیم، و محمّد ابن مالک الثقفی، و محمّد بن جحادة، و مطیر بن أبی خالد، و معلّی بن هلال،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۲

و میمون أبو خلف، و میمون غیر منسوب، و مسلم الملائی، و مطر بن طهمان الوراق، و میمون بن مهران، و مسلم بن کیسان، و میمون بن جابر السلمی، و موسی بن عبد اللّه الجهنی، و مصعب بن سلیمان الأنصاری.

- ن- نافع مولی عبد اللّه بن عمر، و نافع أبو هرمز.

- ه- هلال بن سوید.

- ی- یحیی بن سعید الأنصاری، و یحیی بن هانی، و یوسف بن إبراهیم، و یوسف أبو شیبة- و قیل هما واحد- و یزید بن سفیان، و

یعلی بن مرّة، و یغنم ابن سالم.

- أبو- أبو الهندی، و أبو ملیح، و أبو داود السبیعی، و أبو حمزة الواسطی، و أبو حذیفة العقیلی، و رجل من آل عقیل، و شیخ غیر منسوب.

و رواه عن أنس و سفینة الإمام أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام:

أخبرنا أبو بکر محمّد بن سعید بن الموفق، أخبرنا أبو زرعة، أخبرنا أبو بکر بن خلف، أخبرنا الحاکم أبو عبد اللّه، أخبرنی أبو القاسم الحسن بن محمّد ابن الحسن السکونی بالکوفة، حدّثنی محمّد بن إبراهیم الفزاری، حدّثنا أحمد ابن موسی بن إسحاق، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه.

قال الحاکم: و أخبرنا علی بن عبد الرحمن بن عیسی، حدّثنا محمّد بن إبراهیم العامری، حدّثنا محمّد بن راشد، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه بن محمّد ابن عمر بن علی بن أبی طالب، عن أبیه، عن جدّه عمر بن علی بن أبی طالب علیه السلام قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۳

أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم طیر- یقال له الحبار- و کان أنس بن مالک یحجبه، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، قال أنس: أرید أن یأکله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وحده، فجاء علی فقلت: رسول اللّه نائم، ثمّ قال:

فرفع یده ثانیة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فقلت: رسول اللّه نائم، قال: فرفع یده الثالثة فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر. قال أنس: کم أرد علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم!!، أدخل، فلمّا رآه قال: اللّهم و إلیّ. قال: فأکلا جمیعا.

قال أنس: فخرج فتبعته فقلت: استغفر لی یا أبا الحسن، فإنّ لی إلیک ذنبا، و لک عندی بشارة فأخبرته بما کان من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فحمد اللّه و أثنی علیه و غفر لی ذنبی عنده ببشارتی إیاه.

و روی من وجه آخر و فی ردّ الشمس علیه، ذکرته فی فصل ردّ الشمس.

و رواه عبد اللّه بن عباس، و أبو سعید الخدری، و یعلی بن مرّة الثقفی، کلهم عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و من الرواة عدّة کثیرة من کبار التابعین المتفق علی ثقتهم و عدالتهم المخرّج حدیثهم فی الصحاح ممّن لا ارتیاب فی واحد منهم.

و الحدیث مشهور و بالصحّة مذکور».

* و

قال الکنجی فی فصل «ردّ الشمس» ما نصّه: «روی عن عامر بن واثلة أبی الطفیل قال: کنت یوم الشوری علی الباب، و علی یناشد عثمان و طلحة و الزبیر و سعدا و عبد الرحمن بعدّة من فضائله منها: ردّ الشمس.

کما أخبرنا أبو بکر بن الخازن، أخبرنا أبو زرعة، أخبرنا أبو بکر بن خلف الحاکم، أخبرنا أبو بکر بن أبی دارم الحافظ- بالکوفة من أصل کتابه- حدّثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۴

منذر بن محمّد بن منذر، حدّثنا أبی، حدّثنا عمّی، حدّثنا أبی، عن أبان بن تغلب، عن عامر بن واثلة قال: کنت علی الباب یوم الشوری و علیّ فی البیت فسمعته یقول:

استخلف أبو بکر و أنا فی نفسی أحقّ بها منه، فسمعت و أطعت، و استخلف عمر و أنا فی نفسی أحقّ بها منه، فسمعت و أطعت، و أنتم تریدون أن تستخلفوا عثمان، إذا لا أسمع و لا أطیع، جعل عمر فی خمسه أنا سادسهم لا یعرف لهم فضل، أما و اللّه لأحاجنّهم بخصال لا یستطیع عربیّهم و لا عجمیّهم، المعاهد منهم و المشرک أن ینکر منها خصلة.

أنشدكم باللّه أيّها الخمسة أمنكم أخو رسول اللّه، غيرى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له عمّ مثل عمّى حمزة بن عبد المطّلب أسد اللّه و أسد رسوله، غيرى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد له أخ مثل أخى المزّين بالجناحين يطير مع الملائكة فى الجنّة؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد له زوجة مثل زوجتى فاطمة سيدة نساء الامّة، غيرى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد له سبطان مثل الحسن و الحسين سبطى هذه الامة ابنى رسول اللّه، غيرى؟ قالوا: لا.

قال: أمنكم أحد قتل مشركى قريش قبلى؟ قالوا: لا. قال: أمنكم أحد ردّت عليه الشمس بعد غروبها حتّى صلّى العصر، غيرى؟ قالوا: لا- قال: أمنكم أحد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم حين قرّب إليه الطير فأعجبه: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجئت و أنا أعلم ما كان من قول النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فدخلت قال: و إلىّ يا رب و إلىّ يا رب، غيرى؟ قالوا: لا.

هكذا رواه الحاكم فى كتابه بجمع طرق حديث الطير و ناهيك به راويا».

ترجمته ... ص: ۳۲۴

و قد ذكرنا فى بعض المجلّدات بعض ما يدلّ على جلالة شأن أبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۵

عبد اللّه الكنجى فى الحديث و غيره من العلوم، حتى أنّ المتأخّرين عنه يصفونه لدى النقل عنه ب «الحافظ» و كذلك (كاشف الظنون) حيث يذكر مؤلّفاته.

و قال الصفدى: «عنى بالحديث، و سمع، و رحل، و حصّل، و كان إماما محدّثا، لكنه كان يميل إلى الرفض» [۱].

غير أنّ المؤرّخين و الرجاليين يحاولون إهمال الرّجل، لتأليفه (كفاية الطالب) و غيره، فى أهل البيت عليهم الصلاة و السّلام، و هو الأمر الذى كان السبب فى قيام العامّة ضدّه و قتله فى وسط الجامع الذى يحدّث فيه، و فى شهر رمضان المبارك:

قال ابن شامة: «و فى ۲۹ من رمضان قتل بالجامع: الفخر محمّد بن يوسف ابن محمّد الكنجى، و كان من أهل العلم بالفقه و الحديث، لكنّه كان فيه كثرة كلام و ميل إلى مذهب الرافضة، جمع لهم كتبا توافق أغراضهم» [... ۲].

و قال اليونينى ...: «فثار العوام بدمشق و قتلوا الفخر محمّد بن يوسف ابن محمّد الكنجى فى جامع دمشق، و كان المذكور من أهل العلم، لكنه كان فيه شر و ميل إلى مذهب الشيعة» [۳].

و قال ابن كثير: «و قتلت العامّة وسط الجامع شيخا رافضيّا» [... ۴].

و كان بسنة ۶۵۸.

---

[۱] الوافى بالوفيات ۵/ ۲۵۴.

[۲] ذيل الروضتين: ۲۰۸.

[۳] ذيل مرآة الزمان ۱/ ۳۶۰.

[۴] البداية و النهاية ۱۳/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۶

(۵۴) رواية محبّ الدين الطبرى ... ص: ۳۲۶

اشارة

و رواه الحافظ محبّ الدين أحمد بن عبد اللّه الطبرى بقوله:

«عن أنس بن مالك قال: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطير، فجاء على بن أبى طالب فأكل معه.

خرّجه الترمذى و قال غريب.

و البغوى فى المصابيح فى الحسان.

و خرّجه الحربىّ و زاد بعد قوله أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير: و كان ممّا يعجبه أكله. و زاد بعد قوله: فجاء على بن أبى طالب فقال:

استأذن على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقلت: ما عليه إذن- و كنت أحب أن يكون رجلا من الأنصار-.

و خرّجه عمر بن شاهين و لم يذكر زيادة الحربى و قال بعد قوله فجاء على فرددته: ثمّ جاء فرددته فدخل فى الثالثة أو فى الرابعة فقال له النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: ما حبسك عنّى أو ما أبطأ بك عنّى يا على؟ قال: جئت فردّنى أنس قال: يا أنس ما حملك على ما صنعت؟ قال: رجوت أن يكون رجلا من الأنصار فقال: يا أنس أوفى الأنصار خير من على أو أفضل من على.

و خرّجه النجّار عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا فسمّى فأكل لقمة و قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ، فأتى على فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ قال: على، قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ أكل لقمة و قال مثل الأوّل، فضرب على فقلت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۷

من أنت؟ قال: على، قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ أكل لقمة و قال مثل ذلك قال: فضرب على و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، افتح الباب قال: فدخل، فلمّا رآه النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم تبسّم و قال: الحمد للّه الّذى جعلك، فإنّى أدعو فى كلّ لقمة أن يأتينى اللّه بأحبّ الخلق إليه و إلىّ، فكنت أنت، قال: فو الّذى بعثك بالحقّ نبيّا إنى لأضرب الباب ثلاث مرّات و يردّنى أنس، قال فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قال: كنت أحبّ معه رجلا- من الأنصار، فتبسّم النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: ما يلام الرجل على حبّ قومه.

و عن سفينة قال: أهدت امرأة من الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرين بين رغيفين، فقدّمت إليه الطيرين فقال صلّى اللّه عليه و سلّم:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك، ثمّ ذكر معنى حديث النجار و قال فى آخره: فأكل مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علىّ من الطيرين حتى فنيا.

خرّجه أحمد فى المناقب» [۱].

كتاب (الرياض النضرة ...): ص: ۳۲۷

و كتاب الرياض النضرة للحافظ محبّ الدين الطبرى من الكتب المعروفة ذكره الجلبى فى (كشف الظنون) و علماء الإجازات فى الكتب التى يروونها بالأسانيد المعتبرة و يعتمدون على أخبارها و رواياتها فى بحوثهم، فقد ذكره تاج الدين الدّهان فى كتابه (كفاية المتطلّع) الذى وضعه فى مرويات شيخه العجيمى، و محمّد عابد السندى فى كتابه فى الأسانيد المسمى ب (حصر الشارد).

[۱] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۸

و ذکره الحسین الدیار بکری فی مصادر کتابه (الخمیس) و وصفه بالاعتبار، و أورده (الدهلوی) فی رسالته فی (اصول الحدیث) فیما ألّف فی المناقب. بل اعتمد علیه فی کتابه (التحفة) فی الردّ علی الإمامیة تبعا لوالده فی کتاب (إزالة الخفا)، و کذا المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی کتابه (منتهی الکلام) حیث احتج برواياته بل جعله کصحیح البخاری شاهد عدل علی مطلوبه.

فلا أدری کیف یرد (الدهلوی) حدیث الطیر المذکور فی الریاض النضرة، مع أنّه سفر عظیم من الأسفار الشهیرة المعتبرة، لا سیّما و قد تمسّک برواياته والده بل المخاطب بنفسه جعل روایته حجة مختبرة؟

* و

روی الحافظ المحبّ الطبری حدیث الطّیر حیث قال:

«ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کان عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه. أخرجه الترمذی و البغوی فی المصابیح فی الحسان.

و أخرجه الحربی و قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر و کان ممّا یعجبه أکله، ثمّ ذکر الحدیث.

و أخرجه الإمام أبو بکر محمّد بن عمیر بن بکیر النجّار و قال: عن أنس ابن مالک قدمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا فسمّی و أکل لقمة و قال:

اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فجاء علی رضی اللّه عنه فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال علیّ، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة. قال ثمّ أکل لقمة و قال مثل الأولی، فضرب علی رضی اللّه عنه الباب فقلت: من أنت؟ قال: علیّ، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، قال: ثمّ أکل لقمة و قال مثل ذلک قال: فضرب علیّ رضی اللّه عنه الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس افتح الباب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۲۹

قال: فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلک، فإنّی أدعو فی کل لقمة أن یأتینی اللّه أحب الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت: قال علیّ: و الذی بعثک بالحق نبیّا إنّی لأضرب الباب ثلاث مرات و یردنی أنس قال فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قلت: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: لا یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

کتاب (ذخائر العقبی ...): ص: ۳۲۹

و کتاب (ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی) للحافظ المحبّ الطبری من الکتب المعروفة المعتبرة لدی القوم، فابن الوزیر جعله فی (الروض الباسم) من مصادر مناقب أهل البیت، و کذا أحمد بن الفضل بن باکثیر المکّی فی (وسیلة المآل) و ذکر أنّه ینبغی أن یکتب هذا الکتاب بماء الذهب، و عدّه (الدهلوی) فی رسالته فی (أصول الحدیث) فی الکتب المصنّفة من قبل علماء أهل السنّة فی مناقب أهل البیت، و محمّد بن إسماعیل الأمیر فی (الروضة الندیة) من أجّل ما اعتمد علیه، و قال العجیلی فی (ذخیرة المآل) بأنّ هذا الکتاب من مصنّفات أجلّة العلماء. و ذکره الحسین الدیار بکری فی مصادر کتابه (الخمیس) و السندی فی (حصر الشارد) و الشّوکانی فی

(إتحاف الأكابر) فی مروياتهما.

فإذا كان كتاب (ذخائر العقبى) من معاريف الكتب المعتبرة عنـد أهل السـنّة، فلا يجحد حديث الطير الوارد فيه إلّا من لم ينه نفسه عن الهوى، و تبع سنن البغضاء و التعصّب الأعمى...

---

[۱] ذخائر العقبى فی مناقب ذوی القربى: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۰

ترجمته و توجد ترجمة المحبّ الطبرى المفعمة بآيات الثناء و التكريم فی:

۱- تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۷۴.

۲- الوافی بالوفيات ۷/ ۱۳۵.

۳- مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۵- البداية و النهاية ۱۳/ ۳۴۰.

۶- طبقات السبكی ۵/ ۸.

۷- طبقات الأسنوی ۲/ ۱۷۹.

۸- طبقات الحفّاظ: ۵۱۰.

۹- العبر ۵/ ۳۸۲.

۱۰- تتمة المختصر ۲/ ۳۴۳.

و هذا نصّ ما قاله الأسنوی:

«المحبّ الطبرى شيخ الحرم محبّ الـدين أبو العبّاس أحمـد بن عبد اللّه ابن محمّد الطبرى ثمّ المكّی شـيخ الحجاز، كان عالما عاملا، جليل القدر، عالما بالآثار و الفقه ... ولد يوم الخميس ۲۷ جمادى الآخرة سنة ۶۱۵ و توفی سنة ۶۹۴»....

(۵۵) رواية صدر الدّين الحموينی ... ص: ۳۳۰

اشارة

و رواه صدر الدين أبو المجامع إبراهيم بن محمّد الحموينی بطرق متعددة حيث قال ما نصّه فی كتاب (فرائد السمطين):

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۱

«الباب الثانی و الأربعون:

فضيلة طار ذكرها فی الآفاق، و أمنت ملابس فخرها من الأخلاق:

«أخبرنا الشيخ الزاهـد عفيف الـدين أبو محمّـد عبـد السـلام بن محمّد بن مزروع البصـرى- بقراءتی عليه بالمدينة المعظّمة، فی الحرم الشـريف النبوىّ بين الروضـة و المنبر، صـلوات اللّه و سـلامه على الحـالّ به، ضـحوة يوم الثانی عشـر من شـهر اللّه الحرام، محرّم، سـنة ثمانين و ست مائة- قال: أخبرنا الشيخ موفق الدين أبو المحاسن فضل اللّه بن أبی بكر عبد الرزاق بن عبد القادر الحنبلی رحمهم اللّه- بقراءة محيی الـدين على بن إبراهيم بن الدردانـة الحربی، فی يوم الخميس سـنة خمس و خمسـين و ست مائـة، بـباب الأزج ببغـداد و

أجاز لنا جميع رواياته لفظا- قال: أخبرنا أبو الفتح عبد اللّه بن عبد اللّه بن محمّد بن نجاء بن شاتيل الدباس- قراءة [عليه و أنا أسمع، فی يوم الجمعة من شوال، سنة ثمان و سبعين و خمس مائة، بجامع القصر ببغداد قبل صلاة الجمعة-.

و أخبرنی الشيخ الصالح أبو عبد اللّه محمّد بن يعقوب ابن أبی الفرج- إذنا- بروايته، عن أبی الفتح عبد اللّه بن شاتيل- إجازة- قال: أخبرنا أبو غالب محمّد بن الحسن بن أحمد الباقلانی- قراءة عليه و أنا أسمع، فی رمضان سنة تسع و تسعين و أربع مائة- قال: أخبرنا أبو عبد اللّه أحمد بن الحسين بن إسماعيل المحاملی- فی صفر سنة ثمان و عشرين و أربع مائة- قال: أخبرنا أبو بكر محمّد بن أحمد بن أحمد بن مالك الأشجعی- قراءة عليه فی شهر ذی القعدة، من سنة خمسين و ثلاث مائة- قال: حدّثنا أبو الأحوص محمّد بن الهيثم بن حمّاد القاضی العكبری- سنة ست و سبعين و مائتين- قال: حدّثنا يوسف بن عدی قال: حدّثنا حمّاد بن المختار- من أهل الكوفة- عن عبد الملك بن عمير، عن أنس قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم طير، فوضع بين يديه فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك ليأكل معی. فجاء علی فدقّ الباب، فقلت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۲

من ذا؟ فقال: أنا علی. فقلت: النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فرجع ثلاث مرات كلّ ذلك يجیء، فأقول له ذلك فيذهب، حتّی جاء فی المرة الرابعة فقلت له مثل ما قلت فی الثلاث مرّات قال: فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم: ما حبسك؟ قال: قد جئت ثلاث مرات كلّ ذلك يقول [لی أنس : النبیّ علی حاجة، فقال صلّی اللّه عليه و سلّم: [يا أنس ما حملك علی ذلك؟ قال: كنت أحبّ أن يكون رجلا من قومی!!!

منقبة فاضلة، و فضيلة للحساد مناضلة ... ص: ۳۳۲

أخبرنی الإمام العلّامة تاج الدين أبو المفاخر محمّد بن أبی القاسم محمود السديدی- كتابة إلیّ من كرمان فی رجب سنة أربع و ستّين و ستّ مائة- قال: أخبرنا الصدر الكبير ركن الإسلام إمام الأئمة مفتی الشرق و الغرب ابن ثابت عبد العزيز بن عبد الجبار بن علی الكوفی إجازة- فی رجب سنة اثنتين و ثمانين و خمس مائة- قال: أخبرنا قاضی القضاة عماد الدين شيخ الإسلام ذو المعالی أبو سعيد محمّد بن أحمد بن محمّد بن صاعد- إجازة- قال: حدّثنا الشيخ يعقوب بن أحمد بن محمّد- صاحب التخريج للأحاديث- قال: حدّثنا الشيخ الصالح أبو بكر محمّد بن إسماعيل بن محمّد بن إبراهيم المؤذن رحمه اللّه- فی شوال سنة عشر و أربع مائة- قال: حدّثنا أبو العباس الفضل بن عباس الكندی الهمذانی الإمام فی جامع همذان [قال:] حدّثنی أبو يعقوب إسحاق ابن إبراهيم بن بهرام الزنجانی- سنة ستّ و تسعين و مائتين- قال: حدّثنا بشر بن الحسين ابن أبی محمّد الأصفهانی قال: حدّثنا الزبير بن عدی عن أنس بن مالك رضی اللّه عنه قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم طير مشوی، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير. قال [أنس :

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۳

فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار قال: فجاء علی بن أبی طالب عليه السلام فقرع الباب قرعا خفيفا، فقلت: من هذا؟ قال: علیّ. فقلت: إنّ النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فانصرف [علیّ قال: فرجعت إلی النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم و هو يقول الثانية: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی [من هذا الطير. فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا- من الأنصار، فجاء علی فقرع الباب، فقلت: ألم أخبرك أنّ النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، فانصرف [علیّ قال: فرجعت إلی النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم و هو يقول الثالثة: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی [من هذا الطير. فجاء علیّ فضرب الباب ضربا شديدا فقال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم: افتح افتح [ففتحت له الباب فدخل فلمّا نظر إليه رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال:

اللّهم و إلیّ اللّهم و إلیّ. قال: فجلس مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و أکل معه الطیر.

فضیلة مثلها فی الشیوع و الاستفاضة ... ص: ۳۳۳

أخبرنا الشیخ الإمام نجم الدین عثمان بن الموفّق الأذکانی، عن والدی شیخ الإسلام سعد الحق و الدین محمّد بن المؤید الحموئی قدس اللّه روحه- بقراءتی علیه بمدینة أسفرایین، فی جمادی الآخرة سنة خمس و ستین و ست مائة، إجازة کتبها له فی سنة أربعین و ست مائة- بروایته عن شیخ الإسلام نجم الدین أبی الجناب أحمد بن عمر بن محمّد الخیوقی رحمه اللّه- إجازة- قال: أخبرنا محمّد بن عمر بن علی الطوسی قال: أخبرنا أبو العباس أحمد ابن أبی الفضل الشقانی قال: أخبرنا أبو سعید محمّد بن طلحة الجنابذی قال: أخبرنا والدی أبو منصور طلحة، قال: أخبرنا محمّد بن محمّد بن عبد الرحمن الذهلی ببغداد، حدّثنا عبد اللّه بن عمر بن عبد العزیز البغوی، حدّثنا عبد اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۴

ابن عمر القواریری، حدّثنا یونس بن أرقم، حدّثنا مطیر [بن أبی خالد]، عن ثابت البجلی، عن سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [قال : أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائرین بین رغیفین [و] لم یکن فی البیت غیری و غیر أنس، فجاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فدعا بغدائه، فقلت: یا رسول اللّه قد أهدت إلینا امرأة من الأنصار هدیة، فقدّمت الطائرین إلیه فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک. فجاء علی بن أبی طالب فضرب الباب ضربا خفیفا، فقلت: من هذا؟ فقال أبو الحسن. ثمّ ضرب الباب فرفع صوته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح له. [الباب . ففتحت له فأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من الطیرین حتّی فنیا».

ترجمته ۱-

الحموینی من مشایخ الذهبی، فقد أورده فی (المعجم المختص) بقوله: «إبراهیم بن محمّد بن المؤید بن عبد اللّه بن علی بن محمّد بن حمویه.

الإمام الکبیر المحدّث، شیخ المشایخ صدر الدین أبو المجامع الخراسانی الجوینی الصوفی. ولد سنة ۶۴۴ و سمع بخراسان و بغداد و الشام و الحجاز، و کان ذا اعتناء بهذا الشأن، و علی یده أسلم الملک غازان، توفی بخراسان فی سنة ۷۲۲. قرأنا علی أبی المجامع إبراهیم بن حمویه سنة ۶۹۵، أنا أبو عمرو عثمان بن موفق الأذکانی بقراءتی سنة ۶۴، أنا المؤید بن محمّد الطوسی. ح و أنا أحمد بن هبة اللّه، عن المؤید أنا هبة اللّه ابن سهل، أنا سعید بن محمّد البحری، أنا زاهر بن أحمد الفقیه، أنا إبراهیم بن عبد الصمد، نبأ أبو مصعب، نبأ مالک عن سمّی مولی أبی بکر بن عبد الرحمن عن أبی صالح السمّان، عن أبی هریرة: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: العمرة إلی العمرة کفارة لما بینهما، و الحج المبرور لیس له جزاء إلّا الجنّة. متّفق علیه، و أخرجه ابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۵

ماجة عن أبی مصعب الزهری، فوافقناه بعلو» [۱].

و فی (تذکرة الحفّاظ) فی عداد شیوخه:

«و سمعت من الإمام المحدّث الأوحد الأکمل فخر الإسلام صدر الدین إبراهیم بن محمّد بن المؤیّد بن حمّویه الخراسانی الجوینی شیخ الصّوفیة، قدم علینا، حدّث، و روی لنا عن رجلین من أصحاب المؤید الطّوسی، و کان شدید الاعتناء بالروایة و تحصیل الأجزاء، علی یده أسلم غازان الملک. مات سنة ۷۲۲ و له ۷۸ سنة» [۲].

۲- الأسنوی: «کان إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعة، مشهورا بالولایة» [... ۳].

۳- ابن حجر العسقلانی: «أکثر عن جماعات بالعراق و الشام و الحجاز، و خرّج لنفسه تساعیّات، و سمع بالحلّة، و تبریز، و بآمل طبرستان، و الشوبک (الشریک) و القدس، و کربلاء، و قزوین، و مشهد علی، و بغداد، و له رحلة واسعة، و عنی بهذا الشأن، و کتب و حصّل.

و کان دیّنا وقورا، ملیح الشکل، جیّد القراءة، و علی یده أسلم غازان، و کان قدم دمشق، و أسمع الحدیث بها فی سنة ۹۵، ثمّ حجّ سنة ۲۱» [۴].

و توجد ترجمته فی مصادر أخری:

کالوافی بالوفیات ۶/ ۱۴۱.

و المنهل الصّافی ۱۰/ ۱۴۱.

و وصفه الحافظ الزرندی لدی النقل عنه ب «الشیخ الإمام العالم» [... ۵].

---

[۱] المعجم المختص: ۶۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۵۰۵.

[۳] طبقات الشافعیّة ۱/ ۴۵۴.

[۴] الدرر الکامنة ۱/ ۶۹.

[۵] نظم درر السمطین: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۶

و کذا اعتمد علی روایته الحافظ السمهودی فی (جواهر العقدین) و شهاب الدین أحمد فی (ترجیح الدلائل).

(۵۶) روایة فخر الدّین الهانسوی ... ص: ۳۳۶

و رواه الشیخ فخر الدین الهانسوی فی کتابه (دستور الحقائق) کما فی کتاب (هدایة السعداء للشهاب الدولت‌آبادی) حیث جاء فیه: «فی دستور الحقائق: روی الجماعة من الجماعات: أهدی إلیه طیر مشوی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فدقّ الباب فقال أنس بن مالک: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فرجع، ثمّ قال رسول اللّه کما قال أوّلا فجاء علی فدقّ الباب فقال أنس کما قال فرجع، ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما قال فی الأولیین، فجاء علی فدقّ الباب أقوی من الأولیین، فسمع النبیّ و قد قال له أنس: إنّه علی حاجة، فآذنه النبیّ بالدخول و قال له: ما أبطأ بک عنی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت الثانیة و الثالثة فردّنی، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ قال: رجوت أن یکون الدعاء لأحد من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه. فأکل معه» [۱].

ترجمته ۱- ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی و وصفه بالأوصاف الجلیلة [۲].

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

[۲] أخبار الأخیار: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۷

۲- و الشیخ عبد الرحمن الجشتی و قال: کان موصوفا بجمیع الفضائل الإنسانیّة [... ۱].

۳- و وصفه الشیخ شهاب الدین الدولت‌آبادی لدی النقل عنه فی المواضع العدیدة ب «الإمام».

۴- المولوی حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالة الغین) فی بحثه حول جواز لعن یزید بن معاویة عند کبار علماء أهل السنّة، عدّ الهانسوی من جملة المجوّزین و قال عنه أنّه: «قال الذین یعتمد علیهم: إنّه کان راضیا بحرب الحسین رضی اللّه عنه، و هو أمر بقتله، و أهان رأسه و أهل بیته بأنواع الإهانة، و هو المشهور، بتفاصیل مختلفة، فلا یمنع اللعن علیه و من أعانه، لأنّه کفر باللّه حین أمر بقتل الحسین و حربه و إهانة أهل البیت، و الامة اجتمعت و الأئمة اتفقت علی کفره و اللعن علی آمره و قاتله، لأنّ الآمر و الراضی بالکفر یکفر قبل أن یفعله المأمور».

(۵۷) روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۳۳۷

اشارة

و رواه ولی الدین الخطیب التبریزی صاحب (المشکاة):

«عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب» [۲].

---

[۱] مرآة الأسرار.

[۲] مشکاة المصابیح ۳/ ۱۷۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۸

ترجمته و التعریف بکتابه ...: ص: ۳۳۸

۱- یظهر من کلام الطیبی فی (الکاشف) أنّ کتاب (المشکاة) قد ألّف بمشورة من الطّیبی، و قد صرّح الخطیب التبریزی نفسه فی (أسماء رجال المشکاة) بأنّ الطّیبی استحسن کتابه و استجوده.

۲- و قال القاری فی مقدمة (المرقاة) فی وصف (المشکاة) و مؤلفه: «لمّا کان کتاب مشکاة المصابیح الذی ألّفه مولانا الحبر العلّامة و البحر الفهامة، مظهر الحقائق و موضح الدقائق، الشیخ التّقی النقی، ولی الدین، محمّد بن عبد اللّه، الخطیب التبریزی، أجمع کتاب فی الأحادیث النبویّة، و أنفع لباب من الأسرار المصطفویّة، و للّه درّ من قال من أرباب الحال:

لئن کان فی المشکاة یوضع مصباح فذلک مشکاة و فیها مصابیح

و فیها من الأنوار ما شاع نفعها لهذا علی کتب العلوم تراجیح

ففیه أصول الدّین و الفقه و الهدی حوائج أهل الصدق منه مناجیح

تعلّق الخاطر الفاتر بقراءته، و تصحیح لفظه و روایته، و الاهتمام ببعض معانیه و درایته، رجاء أن أکون عاملا- بما فیه من العلوم فی الدنیا، و داخلا فی زمرة العلماء العاملین فی العقبی.

فقرأت هذا الکتاب المعظّم علی مشایخ الحرم المحترم، نفعنا اللّه بهم و ببرکات علومهم، فهم»....

۳- و (الدهلوی) یروی کتاب (المشکاة) عن والده بسنده عن مؤلفه الخطیب و عن الشّیخ أبی طاهر عن مشایخه عن المؤلف ... کما فی (أصول الحدیث).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۳۹

(۵۸) روایة أبی الحجاج المزّی ... ص: ۳۳۹

و رواه الحافظ أبو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن المزّی فی کتابه (تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف) فی «إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمة السدّی» بقوله:

«حدیث ت: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک. الحدیث ت فی المناقب، عن سفیان بن وکیع عن عبید اللّه بن موسی عن عیسی بن عمر عنه به

. و قال: غریب، لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه.

و قد روی من غیر وجه عن أنس رضی اللّه عنه» [۱].

ترجمته و الحافظ المزی من أئمة حفّاظ أهل السنّة المشهورین المعتمدین، و قد أوردنا ترجمته فی مجلّد (حدیث الولایة) عن عدّة کبیرة من معاجم التّراجم، أمثال:

۱- تذهیب التهذیب- مخطوط.

۲- تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۹۸.

۳- تتمة المختصر ۲/ ۳۳۲.

۴- طبقات السبکی ۶/ ۲۵۱.

۵- طبقات الأسنوی ۲/ ۲۵۷.

---

[۱] تحفة الأشراف ۱/ ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۰

۶- طبقات ابن قاضی شهبة ۲/ ۲۲۷.

۷- الدرر الکامنة ۵/ ۲۳۳.

۸- النجوم الزاهرة ۱۰/ ۷۶.

۹- طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

۱۰- البدر الطالع ۲/ ۳۵۳.

و هذه عبارة السبکی فی طبقاته ملخّصة:

«یوسف بن الزکی عبد الرحمن، شیخنا و أستاذنا، و قدوتنا، الشیخ جمال الدین أبو الحجاج المزی، حافظ زماننا، حامل رایة السنّة و الجماعة، و القائم بأعباء هذه الصناعة، و المتدرّع جلباب الطاعة، إمام الحفّاظ کلمة لا یجحدونها و شهادة علی أنفسهم یؤدّونها، و رتبة لو بشّر بها أکابر الأعداء لکانوا یودونها، واحد عصره بالإجماع، و شیخ زمانه الذی تصغی لما یقوله الأسماع، ذکره شیخنا الذهبی فی تذکرة الحفّاظ و أطنب محامده، و قد قدّمنا فی ترجمة الشیخ الإمام الوالد أنّی سمعت شیخنا الذهبی یقول: ما رأیت أحفظ منه.

و بالجملة کان شیخنا المزی اعجوبة زمانه، و کان قد انتهت إلیه ریاسة المحدّثین فی الدّنیا» [۱].

(۵۹) روایة الحافظ الذّهبی ... ص: ۳۴۰

و رواه الحافظ شمس الدین الذهبی بطرق ذکرها فی کتاب له مفرد فی هذا الباب و نصّ علی کثرة تلک الطرق جدا و أن مجموعها یوجب أن یکون لهذا الحدیث أصل، و هذا متن عبارته: «و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدا، أفردتها بمصنّف، و مجموعها یوجب أن یکون الحدیث له أصل. و أمّا

حدیث من

---

[۱] طبقات الشافعیة للسبکی ۶/ ۲۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۱

کنت مولاه

. فله طرق جیدة، و قد أفردت ذلک أیضا» [۱].

و قال الذهبی أیضا:

«و قال عبید اللّه بن موسی و غیره، عن عیسی بن عمر القاری، عن السدّی قال: ثنا أنس بن مالک قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار، فقسّمها، و ترک طیرا فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی، و ذکر حدیث الطیر.

و له طرق کثیرة عن أنس متکلّم فیها، و بعضها علی شرط السنن. من أجودها حدیث:

قطن بن نسیر- شیخ مسلم- ثنا جعفر بن سلیمان، ثنا عبد اللّه بن المثنی، عن عبد اللّه بن أنس بن مالک، عن أنس قال: أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، و ذکر الحدیث» [۲].

«و قد جمعت طرق حدیث الطیر فی جزء، و طرق

حدیث: من کنت مولاه.

و هو أصح، و أصح منهما

ما أخرجه مسلم عن علی قال: إنّه لعهد النبیّ الأمیّ إلیّ: إنّه لا یحبّک إلّا مؤمن و لا یبغضک إلّا منافق

. و هذا أشکل الثلاثة، فقد أحبّه قوم لا خلاق لهم، و أبغضه بجهل قوم من النواصب، فاللّه أعلم» [۳].

ترجمته ۱- السبکی: «الشیخ الإمام الحافظ، شمس الدین، أبو عبد اللّه،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ- بترجمة الحاکم- ۲/ ۱۰۳۹.

[۲] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۲

الذّهبی التر کمانی، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، القائم بأعباء هذه الصناعة و حاصل رایة أهل السنّة و الجماعة، إمام أهل العصر حفظا و اتقانا، و فرد الدهر الذی یذعن له أهل العصر، و یقولون لا ننکر أنّک أحفظنا و أتقانا، شیخنا و استأذنا و مخرجنا، و هو علی الخصوص شیخی و سیدی و معتمدی، توفی لیلة الإثنین ثالث ذی القعدة سنة ۷۴۸» [۱].

۲- ابن شاکر: «الشیخ الإمام العلّامة الحافظ شمس الدین، أبو عبد اللّه الذهبی، حافظ لا یجاری، و لافظ لا یبارای، أتقن الحدیث و رجاله و نظر علله و أحواله، و عرف تراجم الناس و أزال الإبهام فی تواریخهم و الألباس، جمع الکثیر و نفع الجّم الغفیر، و أکثر من

التصنیف» [۲].

۳- الأسنوی: «حافظ زمانه، صنّف التصانیف الکثیرة المشهورة النافعة» [۳].

۴- ابن قاضی شهبة: «الإمام العلّامة، الحافظ، المقری، المؤرّخ شیخ الإسلام، تخرّج به حفّاظ العصر، و صنّف التصانیف الکثیرة المشهورة، مع الدین المتین و الورع و الزّهد» [۴].

۵- ابن حجر العسقلانی: «مهر فی فن الحدیث، و جمع فیه المجامیع المفیدة الکثیرة، حتی کان أکثر أهل عصره تصنیفا، و جمع تاریخ الإسلام فأربی فیه علی من تقدمه، بتحریر أخبار المحدثین خصوصا، و رغب الناس فی توالیفه و رحلوا إلیه بسببها، و تداولوها قراءة و نسخا و سماعا. قرأت بخط البدر النابلسی فی مشیخته: کان علّامة زمانه فی الرجال و أحوالهم، حدید الفهم

---

[۱] الطبقات الوسطی- مخطوط.

[۲] فوات الوفیات ۲/ ۱۸۳.

[۳] طبقات الشافعیة ۱/ ۲۷۳.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۳

ثاقب الذهن، و شهرته تغنی عن الإطناب فیه» [۱].

۶- السیوطی: «الذهبی، الإمام الحافظ، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، و مؤرخ الإسلام و فرد الدهر، و القائم بأعباء هذه الصناعة، حکی عن شیخ الإسلام أبی الفضل ابن حجر أنّه قال: شربت ماء زمزم لأصل إلی مرتبة الذهبی فی الحفظ» [۲].

۷- و (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدثین) حیث ذکر کتاب (صلاح المؤمن) وصف الذهبی ب «عمدة محدثی زمانه».

(۶۰) روایة الزرندی المدنی ... ص: ۳۴۳

و رواه الحافظ جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی المدنی الأنصاری: «عن أنس رضی اللّه عنه: أهدی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یسمّی الحجل

، و

فی روایة ما أراه إلّا حباری. فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی فحجبته رجاء أن تکون الدعوة لرجل من قومی

، و

فی روایة قال: قلت:

إن شئت یا ربّ جعلته رجلا من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لست بأوّل من أحبّ قومه. ثمّ جاء علی الثانیة، فحجبته، و جاء علی الثالثة فحجبته. ثمّ جاء علی الرابعة فأذنت له فدخل. فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم إنی أحبّه فأحبّه، فأکل معه من ذلک الطیر.

و فی روایة: إنّه قال: ما حبسک رحمک اللّه؟ قال: هذا آخر ثلاث مرّات،

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۲۳۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۴

کل ذلک یقول أنس: إنّک مشغول علی حاجة. فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من قومی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّ قومه.

و روی أنس رضی اللّه عنه أیضا قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک- و فی روایة برجل- یحبّه اللّه و رسوله. قال أنس: فجاء علی فقرع الباب. فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول- و کنت أحبّ أن یکون رجل من الأنصار- ثمّ أتی علی و قرع الباب فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول. ثمّ أتی الثالثة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته. فلمّا دخل قال: اللّهم و إلیّ.

و عنه أیضا قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر نضیج فأعجبه فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

و رواه الزرندی فی کتابه الآخر (معارج الوصول إلی معرفة فضل آل الرسول) بقوله: «روی أنس رضی اللّه عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی نضیج. فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۲].

ترجمته و الحافظ الزرندی من أکابر حفّاظ أهل السنّة الثقات، فقد ترجم له الحافظ ابن حجر فی (الدرر الکامنة) [۳] و جاء وصفه بالحفظ و نحوه فی (جواهر

---

[۱] نظم درر السمطین: ۱۰۰.

[۲] معارج الوصول- مخطوط.

[۳] الدرر الکامنة ۴/ ۲۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۵

العقدین) و (الفصول المهمة) و (سبل الهدی و الرشاد) و (ذخیرة المآل) و غیرها فی کل موضع نقل عنه معتمدین علیه فی المواضع المختلفة.

(۶۱) روایة الصّلاح العلائی ... ص: ۳۴۵

و قد سعی الحافظ صلاح الدین العلائی سعیا جمیلا و بذل جهدا مشکورا فی الردّ عمّا قال بعض المعاندین المفترین فی هذا المقام ...قال السّیوطی بشرح الترمذی:

«حدّثنا سفیان بن وکیع، ثنا عبید اللّه بن موسی، عن عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی، فأکل معه.

هذا أحد الأحادیث التی انتقدها الحافظ السراج القزوینی علی المصابیح و زعم أنّه موضوع.

و قال الحافظ الصلّاح العلائی: لیس بموضوع، بل له طرق کثیرة غالبها واه، و منها ما فیه ضعف قریب، و ربّما یقوی منها بمثله إلی أن ینتهی إلی درجة الحسن.

و السدّی: إسماعیل، احتج به مسلم و الناس. و عیسی بن عمر هو:

الأسدی الکوفی القاری، وثّقه یحیی بن معین و غیره و لم یتکلّم فیه. و عبید اللّه ابن موسی مشهور من رجال الصحیحین، و قد تابعه علی روایته عن عیسی بن عمر: مسهر بن عبد الملک: أخرجه النسائی فی خصائص علی. و مسهر هذا وثقه ابن حبان.

إلی أن قال السیوطی عن العلائی- بعد ذکره الحسن بن حمّاد، و طریق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۶

الحاکم لحدیث الطیر-: فهذان الطریقان- أی طریق النسائی و الحاکم- أمثل ما روی فیه.

و قد ساق ابن الجوزی فی العلل المتناهیة للحدیث طرقا کثیرة عن أنس واهیة.

و قال الحاکم فی المستدرک: رواه عن أنس جماعة أکثر من ثلاثین نفسا، ثمّ صحّت الروایة عن علی و أبی سعید و سفینة، و لم یذکر طرق أحادیث هؤلاء.

و خرّج أبو بکر ابن مردویه فی طرق هذا الحدیث جزء.

و قال ابن طاهر الحافظ: کل طرقه باطلة معلولة. و هو غلوّ منه فی مقابلة تساهل الحاکم.

و الحکم علی الحدیث بالوضع بعیدا جدّا، و لذلک لم یذکره أبو الفرج فی کتاب الموضوعات» [۱].

ترجمته ۱- الذهبی فی شیوخه: «و سمعت من الإمام المفتی المحدّث صلاح الدین أبی سعید العلائی ... و هو عالم ثبت مقدس الیوم» [۲].

و فی (المعجم المختص): «خلیل بن کیکلدی. الإمام الحافظ الفقیه البارع المفتی صلاح الدین أبو سعید العلائی الدمشقی الشّافعی » [...۳].

۲- الأسنوی: «کان حافظ زمانه، إماما فی الفقه و الأصول و غیرهما.

ذکیا نظّارا فصیحا کریما ذا ریاسة و حشمة. توفی سنة ۷۶۰» [۴].

۳- ابن حجر العسقلانی: «صنّف التصانیف فی الفقه و الأصول

---

[۱] قوت المغتذی فی شرح الترمذی.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۱۰۵۷.

[۳] المعجم المختص: ۹۲.

[۴] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۷

و الحدیث و کتبه کثیرة جدّا سائرة مشهورة نافعة متقنة محرّرة، و کان ممتعا فی کل باب فتح، و یحفظ تراجم أهل العصر و من قبلهم، و کان له ذوق فی الأدب و نظم حسن، مع الکرم و طلاقة الوجه، و وصفه بالحفظ شیخه الذهبی.

و قال الحسینی: کان إماما فی الفقه و النحو و الأصول، مفننا فی علوم الحدیث و فنونه، حتی صار بقیة الحفّاظ، عارفا بالرجال، علامة فی المتون و الأسانید، بقیّة الحفّاظ، و مصنّفاته تنبئ عن إمامته فی کلّ فن، و لم یخلّف بعده مثله.

و قال شیخنا فی الوفیات: درس و أفتی و جمع بین العلم و الدین و الکرم و المروة، و لم یخلّف بعده مثله.

و قال الأسنوی فی الطبقات: کان حافظ زمانه...

و قرأت بخط شیخنا العراقی: توفی حافظ المشرق و المغرب صلاح الدین فی ثالث المحرّم» [۱].

۴- ابن قاضی شهبة: «الإمام البارع المحقق بقیّة الحفّاظ، فاق أهل عصره فی الحفظ و الإتقان، ذکره الذهبی فی معجمه و أثنی علیه، و قال الحسینی ... و قال الأسنوی ... و قال السبکی فی الطبقات الکبری: کان حافظا ثبتا ثقة» [... ۲].

۵- السیوطی: «العلائی، الشیخ الإمام العلّامة الحافظ الفقیه ذو الفنون صلاح الدین أبو سعید. و کان إماما محدثا حافظا متقنا جلیلا فقیها أصولیا نحویا» [۳].

۶- مجیر الدین العلیمی: «شیخ الإسلام، صلاح الدین، الإمام البارع

---

[۱] الدرر الکامنة ۲/ ۱۷۹.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۴۲.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۵۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۸

المحقق، بقیة الحفّاظ» [۱].

۷- الشوکانی. فأورد کلمات الأعلام فی الثناء علیه [۲].

(۶۲) ردّ السبکی علی الحکم بوضع الحدیث ... ص: ۳۴۸

و ردّ الشیخ عبد الوهّاب السبکی علی الحکم علی حدیث الطیر بالوضع بقوله:

«و أمّا الحکم علی حدیث الطیر بالوضع فغیر جید» [۳] و هذا یکفی لإبطال و تقبیح هذر (الدهلوی) و من سبقه من الذین سوّلت لهم أنفسهم ردّ فضائل آل الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ترجمته ۱- الذهبی: «عبد الوهاب ابن شیخ الإسلام تقی الدین علی، أجاز له الحجار و طائفة، و أسمعه أبوه من جماعة. کتب عنی أجزاء و نسخها، و أرجو أن یتمیّز فی العلم. ثمّ درّس و أفتی» [۴].

۲- ابن حجر: «أجاز له ابن الشحنة و یونس الدبوسی و قرأ بنفسه علی المزی و لازم الذهبی و تخرج بتقی الدین ابن رافع، و أمعن فی طلب الحدیث و کتب الأجزاء و الطباق، مع ملازمة الاشتغال بالفقه و الأصول و العربیة، حتّی مهر و هو شاب، و خرّج له ابن سعد مشیخة و حدّث بها، و کان جید البدیهة طلق

---

[۱] الأنس الجلیل ۲/ ۱۰۶.

[۲] البدر الطالع ۱۲/ ۲۴۵.

[۳] طبقات الشافعیة- ترجمة الحاکم- ۴/ ۱۵۵.

[۴] المعجم المختص: ۱۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۴۹

اللسان، أذن له ابن النقیب بالإفتاء و التدریس، و درّس فی غالب مدارس دمشق، و ناب عن أبیه فی الحکم، و انتهت إلیه ریاسة القضاء و المناصب بالشام. مات فی سنة ۷۷۱» [۱].

۳- ابن قاضی شهبة: «إن شمس الدین ابن النقیب أجازه بالإفتاء و التدریس، و لمّا مات ابن النقیب کان عمر القاضی تاج الدین ثمانیة عشر سنة.

و أفتی و درّس و حدّث و صنّف و اشتغل و حصّل فنونا من العلم و الفقه و الأصول، و کان ماهرا فیه، و الدین و الأدب» [... ۲].

(۶۳) روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹

و رواه السیّد شهاب الدین أحمد صاحب کتاب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) من غیر طریق، و استدلّ به علی کون الأمیر

علیه السلام أحبّ الناس إلی اللّه و النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؛ و هذا نصّ کلامه:

«الباب السّابع، فی ترنّم أغانی النبوّة فی مغانی الفتوّة بأحبیّته إلی اللّه تعالی و رسوله، و تنسّمه شقائق أعالی الولایة، بتسنّمه شواهق معالی العنایة، بما ظهر أنّه أشد حبّا للّه و رسوله:

عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم طیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه.

رواه الطبری و قال: خرّجه الترمذی و البغوی فی المصابیح فی الحسان.

---

[۱] الدرر الکامنة ۲/ ۲۴۵.

[۲] طبقات الشافعیة ۲/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۰

و

أخرجه الحربی. و قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر و کان ممّا یعجبه أکله ثمّ ذکر الحدیث.

و خرّجه الإمام أبو بکر محمّد بن عمر بن بکیر النجّار و قال: عن أنس قدّمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم طیرا فسمّی و أکل لقمة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فأتی علی رحمة اللّه تعالی علیه فضرب الباب فقلت: من أنت؟ فقال: علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم علی حاجة قال: ثمّ أکل لقمة و قال صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مثل الأولی، فضرب علیّ فقلت: من أنت؟ قال: علیّ قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم علی حاجة ثمّ أکل لقمة و قال صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مثل ذلک، فضرب علیّ رضی اللّه عنه و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم:

یا أنس افتح الباب قال: فدخل علیّ، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم تبسّم ثمّ قال الحمد [للّه الذی جعلک، فإنّی أدعو فی کلّ لقمة أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ فکنت أنت، قال رضی اللّه عنه: و الّذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: لم رددته؟ قلت: کنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم و قال:

ما یلام الرّجل علی حبّ قومه.

و عن أنس رضی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک، و فی روایة برجل یحبّه اللّه و رسوله، قال أنس: فجاء علی فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مشغول- و کنت أحبّ أن یکون لرجل من الأنصار- ثمّ أتی علی رضی اللّه عنه فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم مشغول، ثمّ أتی الثالثة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۱

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و علی آله و بارک و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا أن أقبل قال صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم و إلیّ.

و عنه رضی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طیر نضیج فأعجبه فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطّیر، فجاء علی رحمة اللّه تعالی علیه فأکل معه. رواه الزّرندی.

و عنه رضی اللّه تعالی عنه قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم طائر فوضع بین یدیه فقال صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال فجاء علی ابن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه فدقّ الباب فقلت: من هذا؟ قال: أنا علی فقلت: إنّ النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم علی حاجة، حتی فعل ذلک ثلاثا، فجاء الرّابعة فضرب الباب برجله فدخل فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: ما حبسک؟ قال: جئت ثلاث مرّات کل ذلک یمنعنی أنس، فقال النبیّ صلّی اللّه تعالی علیه و علی آله و بارک و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قلت: کنت أحبّ أن یکون رجلا من قومی. رواه الحافظ أبو بکر الخطیب البغدادی».

ترجمته و المؤلّف هو: شهاب الدین أحمد بن جلال الدین عبد اللّه بن قطب الدین محمّد بن جلال الدین عبد اللّه بن قطب الدین محمّد بن معین عبد اللّه بن هادی ابن محمّد الحسینی الإیجی الشافعی، من أعلام القرن التاسع.

ترجم له: السّخاوی فی الضّوء اللّامع [۱].

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۲

و بیت المؤلف بیت فقه و حدیث و تصوّف، ینتمون إلی الحسین الأصغر ابن الإمام زین العابدین علیه السّلام، و أصلهم من مکران، و کانوا حکّام البلاد، ثمّ إنّ جدّه الرابع اعتزل الحکم، و آثر العزلة و الانقطاع، فهاجر منها إلی بلاد فارس، و توطّن فی (ایج شبانکاره)، و توفی أبوه سنة ۸۴۰، و جدّه سنة ۷۸۵، و أبو جدّه سنة ۷۶۳، و جدّ جدّه سنة ۷۱۴.

و کان المؤلّف قد ألّف کتابا فی فضائل الخلفاء، ثمّ لمّا رأی أنّ فضائل علی علیه السلام کثیرة، بدا له أن یؤلّف فی فضائله کتابا مفردا، فألّف کتاب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل) [۱].

(۶۴) روایة ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۲

اشارة

و رواه ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الدولت‌آبادی الهندی فی مواضع عدیدة من کتابه (هدایة السعداء) عن عدة من کتب أهل السنّة، و احتج به علی کون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق، کما نصّ علی صحته بإسناد النسائی عن أنس بن مالک، و إلیک نصّ عبارته:

«بیان: خطاب علی کرّم اللّه وجهه بأحبّ الخلق، فی دستور الحقائق روی الجماعة عن الجماعات: أهدی إلیه طیر مشوی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هذا الطّیر، فجاء علی فدقّ الباب فقال أنس بن مالک: إنّ النبیّ علی حاجة فرجع، ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کما قال أوّلا فجاء علی فدق الباب فقال أنس کما قال فرجع، ثمّ قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما قال فی الأولیین، فجاء علی

---

[۱] أهل البیت علیهم السلام- فی المکتبة العربیة، مجلة تراثنا العدد: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۳

فدقّ الباب أقوی من الأوّلیین، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قد قال له أنس إنّه علی حاجة: فآذنه النبیّ بالدخول و قال له: ما أبطأ

بک عنّی؟ قال جئت فردّنی أنس ثمّ جئت الثّانیة و الثّالثة فردّنی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملک علی هذا؟ قال: رجوت أن یکون الدّعاء لأحد من الأنصار، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی أحبّ الخلق إلی اللّه فأکل معه.

و فی النسائی بإسناد صحیح عن أنس بن مالک لمّا قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هذا الحدیث جاء أبو بکر فردّه، فجاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له و أکل معه» [... ۱].

و قال أیضا: «اعلم أنّ أحادیث فضیلة علی کرّم اللّه وجهه من الصحاح و لکن احتجاجهم علی الخطأ. احتج الشیعة بخبر الطیر، و تمام الخبر ذکرناه» [... ۲].

کتاب (هدایة السعداء ...) ص: ۳۵۳

و کتاب (هدایة السعداء) لملک العلماء من محاسن الکتب المعتمدة لدی أهل السنّة، احتج به محمّد محبوب العالم فی (تفسیره)، و قد ذکر ملک العلماء فی مقدمته أنّه قد استخرج روایاته من بطون کتب تبلغ الثلاثمائة.

ملک العلماء الهندی ... ص: ۳۵۳

و أمّا مؤلفه ملک العلماء الدولت‌آبادی الهندی الذی ترجمنا له فی مجلّد (حدیث النور) عن عدة من مصادر التراجم لأهل السنّة، فمن أکابر أهل السنّة و مشاهیر محدثیهم فی الدیار الهندیّة ... قال الصدیق حسن خان القنوجی

---

[۱] هدایة السعداء. الجلوة العاشرة من الهدایة التاسعة.

[۲] المصدر. الجلوة السابعة من الهدایة الاولی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۴

بترجمته فی (أبجد العلوم):

«القاضی شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی، ولد بدولت‌آباد دهلی، و تلمذ علی القاضی عبد المقتدر و مولانا خواجکی الدهلوی، و هو من تلامذة مولانا معین الدین العمرانی، وفاق أقرانه و سبق إخوانه. و کان استاذه القاضی یقول فی حقه: أتانی من الطلبة من جلده علم و لحمه علم و عظمه علم. توفی سنة ۸۴۹».

(۶۵) روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۳۵۴

رواه فی غیر واحد من کتبه:

قال فی (المطالب العالیة): «أنس- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزة و صبابة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام، فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی. قال أنس:

فقلت: اللّهم اجعله سعد بن عبادة. قال: فسمعت حرکة بالباب، فخرجت، فإذا علی، فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف، ثمّ سمعت حرکة بالباب، فخرجت، فإذا علی کذلک، فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا؟ فخرجت، فإذا هو علی، فجئت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته، فقال: اللّهم وال، اللّهم وال.

أنس- قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أطيار، فقسّمها بين نسائه، فأصاب كلّ امرأة ... به. الحديث.

هذا لفظ البزار.

سفينة صاحب زاد النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: أهدت امرأة من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۵

الأنصار إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرين بين رغيفين، و كان فى المسجد، و لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس بن مالك، فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فدعا بالغداء، فقلت: يا رسول اللّه، قد أهدت لك امرأة هديّة، فقدّمت إليه الطيرين فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك- أحسبه قال: - إليك و إلى رسولك، قال: فجاء على فضرب بالباب ضربا حفيفا، فقلت: من هذا؟ قال: أبو الحسن. ثمّ ضرب و رفع صوته، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من هذا؟ قلت: على. قال: افتح له، ففتحت، و أكل مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فينا» [۱].

* و

قال فى (الأجوبة عن أحاديث المصابيح)، أى: أن السراج القزوينى زعم وجود أحاديث موضوعة فى (مصابيح السنّة) فسئل عن الحافظ ابن حجر العسقلانى، و كان منها حديث الطير، و هذه صورة السؤال:

«الحديث السادس عشر: كان عند النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه.

غريب. قال ابن الجوزى: موضوع. و قال الحاكم: ليس بموضوع».

فأجاب ابن حجر:

«قلت: أخرجه الترمذى من طريق عيسى بن عمر، عن إسماعيل بن عبد الرحمن السدّى، عن أنس و قال: غريب، لا نعرفه من حديث السدّى إلّا من هذا الوجه.

و قد روى من غيره عن أنس. قال: و السدّى اسمه: إسماعيل بن عبد الرحمن سمع من أنس.

قلت: أخرج له مسلم، و وثّقه جماعة، منهم: شعبة، و سفيان، و يحيى

---

[۱] المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية ۴/ ۶۱- ۶۳ الأحاديث: ۳۹۶۲- ۳۹۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۶

القطّان.

و أخرجه الحاكم من طريق سليمان بن بلال، عن يحيى بن سعيد، عن أنس: كنت أخدم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقدّم له فرخ مشوى فقال:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فقلت: اجعله رجلا من أهلى الأنصار، فجاء على فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، ثمّ جاء فقلت ذلك، فقال: اللّهم ائتنى ... كذلك. فقلت: ذلك.

فقال لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: افتح، فدخل، فقال: ما حبسك يا على؟ فقال: إن هذه آخر ثلاث كرّات يردّنى أنس، فقال: ما حملك على ما صنعت؟ قلت: أحببت أن يكون رجلا من قومى، فقال: إنّ الرجل محب قومه.

و قال الحاكم: رواه عن أنس أكثر من ثلاثين نفسا، ثمّ ذكر له شواهد عن جماعة من الصحابة.

و فى الطبرانى منها عن: سفينة، و عن ابن عباس

. و سند كلّ منهما متقارب» [۱].

* و قال الحافظ ابن حجر بترجمة إبراهيم بن ثابت القصّار:

«و قد جمع طرق الطير ابن مردويه و الحاكم و جماعة، و أحسن شيء فيها طريق أخرجه النسائي» [۲].

* و بترجمة إسماعيل بن سليمان:

«إسماعيل بن سليمان الرازى، أخو إسحاق بن سليمان. قال العقيلى:

الغالب على حديثه الوهم. حدّثنا جعفر بن أحمد، حدّثنا محمّد بن حميد، حدّثنا إسماعيل بن سليمان، حدّثنا عبد الملك بن أبى سليمان، عن عطا، عن

---

[۱] انظر آخر مشكاة المصابيح ۳/ ۱۷۸۸.

[۲] لسان الميزان ۱/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۷

عبد اللّه بن عمر- رضى اللّه عنهما-: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم كان يطعن فى البيت بمخصرته و يقول ها إنّ هذا البيت مسئول عن أعمالكم يوم القيامة، ما ذا يخبر عنكم:

و روى: عن عطا، عن أنس: حديث الطير. يروى من غير وجه بأسانيد ليّنة.

و حديث عبد اللّه بن عمر يروى من قوله.

قلت: و الحديث الأول رواه البزار فى مسنده، من طريق ليث بن أبى سليم، عن عبد الرحمن بن سابط، عن عبد اللّه بن عمر.

و حديث الطير قد توبع فيه أيضا. و تقدّم أيضا فى ترجمة إبراهيم بن ثابت القصّار» [۱].

ترجمته ۱- الشوكانى: «الحافظ الكبير الشهير، الإمام المتفرد بمعرفة الحديث و علله فى الأزمنة المتأخرة، ارتحل إلى: بلاد الشام، و الحجاز، اليمن، و مكّة، و ما بين هذه النواحى، و أكثر جدّا من المسموع و الشيوخ، و سمع العالى و النازل، و اجتمع له من ذلك ما لم يجتمع لغيره، و أدرك من الشّيوخ جماعة كل واحد رأس فى فنه الذى اشتهر به، ثمّ تصدّى لنشر الحديث، و قصر نفسه عليه مطالعة و إقراء و تصنيفا و إفتاء، و تفرّد بذلك، و شهد له بالحفظ و الإتقان القريب و البعيد و العدو و الصديق، حتى صار إطلاق لفظ «الحافظ» عليه كلمة إجماع، و رحل إليه الطّلبة من الأقطار، و طارت مؤلّفاته فى حياته، و انتشرت فى البلاد، و تكاتب الملوك من قطر إلى قطر فى شأنها. مات فى أواخر ذى الحجة سنة ۸۵۲» [۲].

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۴۰۸.

[۲] البدر الطالع ۱/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۸

۲- السيوطى: «ابن حجر- شيخ الإسلام، و إمام الحفّاظ فى زمانه، و حافظ الديار المصريّة، بل حافظ الدنيا مطلقا قاضى القضاة، شهاب الدين أبو الفضل أحمد بن على ... ولد سنة ۷۷۳، و عانى أوّلا الأدب، فبلغ فيه الغاية، ثمّ طلب الحديث ... و تقدّم فى جميع فنونه... و صنّف التصانيف التى عمّ النفع بها، كشرح البخارى، الذى لم يصنّف أحد فى الأولين و لا فى الآخرين مثله ... توفى فى ذى الحجة سنة ۸۵۲ ... و قد غلق بعده الباب، و ختم به هذا الشأن» [... ۱].

۳- الصدّيق القنوجى: «الحافظ ابن حجر العسقلانى ... ترجمه تلميذه السخاوى فى كتاب سمّاه الجواهر و الدرر فى ترجمة شيخ الإسلام ابن حجر، و ترجمه البلقينى أيضا فى كتاب وقف عليه فى حياته. و قال المعلّم بطرس البستانى فى دائرة المعارف: جدّ فى الفنون حتى بلغ الغاية، و عكف على الزين العراقى و انتفع به، و أخذ عن الشيوخ، و أذن له فى الإفتاء و التدريس، و شهد له أعيان

شیوخه بالحفظ، و زادت تصانیفه التی معظمها فی فنون الحدیث و فنون الأدب و الفقه و غیر ذلک علی مائة و خمسین تصنیفا، و رزق فیها السعد و القبول، خصوصا فتح الباری» [... ۲].

و له ترجمة فی:

۱- حسن المحاضرة فی أخبار مصر و القاهرة ۱/ ۳۶۳.

۲- ذیل طبقات الحفّاظ: ۳۸۰.

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۷۰.

۴- الضوء اللامع ۲/ ۳۶.

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۵۵۲.

[۲] التاج المکلّل: ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۵۹

(۶۶) روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۵۹

و رواه نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، مصرّحا بوروده صحیحا فی کتب الحدیث، و فی الأخبار الصریحة حیث قال:

«فصل- فی محبة اللّه تعالی و رسوله له. و ذلک أنّه صحّ النقل فی کتب الأحادیث الصحیحة و الأخبار الصریحة عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه.

قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی یسمّی الحجل

- و

فی روایة: ما أراه إلّا الحبارى- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فحجبته و قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، رجاء أن تکون الدعوة لرجل من قومی، ثمّ جاء علی ثانیة فحجبته، ثمّ جاء الثالثة فقرع الباب فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا دخل قال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما حبسک عنا یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات و أنس یقول: إنّک مشغول. فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من قومی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّه لقومه. رواه الترمذی» [۱].

ترجمته و نور الدین علی بن محمّد المعروف بابن الصبّاغ المالکی، المتوفی سنة ۸۵۵، من أعلام المحدثین و کبار فقهاء المالکیة:

---

[۱] الفصول المهمة: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۰

۱- ترجم له السّخاوی، و ذکر له کتاب (الفصول المهمّة) و أنّ له منه إجازة [۱].

۲- ذکره عمر بن فهد المکّی فیمن کان بمکّة من الأعلام [۲].

۳- و ذکر أحمد بن عبد القادر العجیلی الشافعی اختلاف الفقهاء فی حکم الخنثی ثمّ قال: «وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمّة فی فضل الأئمة، تصنیف الشیخ الإمام علی بن محمّد الشهیر بابن الصبّاغ من علماء المالکیة» [۳].

و فی هذه العبارة: صحّة نسبة الکتاب إلیه، و وصفه بالشیخ الإمام، و التصریح بکونه من علماء المالکیة.

۴- و ذکر عبد اللّه بن محمّد المطیری کتابه (الفصول المهمّة) فی مصادر کتابه (الریاض الزاهرة).

۵- و نصّ رشید الدین الدهلوی علی أنّه من کتب أهل السنّة المؤلّفة فی فضائل الأئمّة.

۶- و اعتمد علیه و نقل عنه جمع من العلماء المشاهیر فی مصنفاتهم:

کالسمهودی فی (جواهر العقدین)، و الشیخانی القادری فی (الصراط السوی)، و محمّد محبوب فی (تفسیر شاهی).

(۶۷) روایة المیبدی الیزدی ... ص: ۳۶۰

و رواه الحسین بن معین الدین المیبدی الیزدی، حیث أورده بشرح دیوان

---

[۱] الضوء اللّامع ۵/ ۲۸۳.

[۲] إتحاف الوری بأخبار أم القری. حوادث ۸۵۵.

[۳] ذخیرة المآل- مخطوط.

أمیر المؤمنین علیه السلام، عن الترمذی عن أنس [۱].

ترجمته العلّامة المیبدی من أکابر العلماء المشاهیر، و کتابه (الفواتح) من الکتب المعروفة و المعتمدة لدی أهل السنّة، وصفه صاحب (حبیب السّیر) بأنّه من أفاضل علماء العراق بل من أعظم علماء الآفاق، و أورده الکفوی فی (کتائب أعلام الأخیار)، و اعتمد علی کتابه ولی اللّه الدهلوی فی (النوادر من حدیث سید الأوائل و الأواخر)، و ذکر الجلبی کتابه فی (کشف الظنون) معبّرا عن المیبدی ب «مولانا» و سیأتی تفصیل هذا کلّه فی قسم حدیث (الأشباه) إن شاء اللّه.

(۶۸) روایة المطیری ... ص: ۳۶۱

و رواه عبد اللّه بن محمّد المطیری حیث قال:

«الحدیث الثامن و الثمانون، فی محبّة اللّه تعالی لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: و ذلک إنّ صحّ فی کتب الحدیث.

عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه- قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی یسمی الحجل- و فی روایة: ما أراه إلّا الحباری- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فحجبته و قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، رجاء أن یکون الدعوة لرجل من قومی، ثمّ جاء علی- رضی اللّه عنه-

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام: ۴۸.

فحجبته، ثمّ جاء الثالثة، فقرع الباب فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته، فلمّا دخل قال له صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنّا یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات و أنس یقول: إنّک مشغول، فقال: یا أنس: ما حملک علی ذلک؟ قال: سمعت دعوتک و أحببت أن یکون لرجل من قومی، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یلام الرجل علی حبّه لقومه.

رواه الترمذی» [۱]

(۶۹) روایة الحافی الشّافعی ... ص: ۳۶۲

و رواه أحمد بن محمّد بن أحمد الحافی الحسینی الشافعی، فی فضائل الإمام علیه السلام بقوله:

«فی روایة: قدمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا فسمّی و أکل لقمة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فأتی علی فضرب الباب فقلت: من أنت؟ قال: علی. قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ أکل لقمة و قال مثل الاولی، فضرب علی فقلت: من أنت؟ قال:

علی. قلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ أکل لقمة و قال مثل مقالته، فضرب علی و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب، ففتحته، فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلک هو، فإنّی أدعو فی کلم لقمة أن یأتینی اللّه بأحبّ الخلق إلی اللّه و إلیّ، فکنت أنت، فقال: و الذی بعثک بالحق نبیا إنّی لأضرب

---

[۱] الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبیّ و عترته الطاهرة- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۳

الباب ثلاث مرّات، و یدرأنی أنس. قال: لم رددته؟ قال: کمن أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: ما یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

(۷۰) روایة الصّفوری ... ص: ۳۶۳

و رواه الشیخ عبد الرحمن بن عبد السلام الصفوری الشّافعی، فی باب مناقب سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«قال أنس- رضی اللّه عنه-: قدّمت للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طعاما فسمّی و أکل لقمة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ. فطرق علی الباب فقلت: من؟ قال: علی. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، فأکل لقمة ثمّ قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ، فطرق علی الباب و رفع صوته فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح الباب یا أنس، ففتح، فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم و قال الحمد للّه فإنّی أدعو اللّه فی کل لقمة أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ. فقال: و الذی بعثک بالحق إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ما صنعت یا أنس؟ قال: رجوت یا نبیّ اللّه أن یکون رجلا من الأنصار. فقال: أوفی الأنصار خیر من علی و أفضل؟!» [۲].

---

[۱] التبر المذاب فی بیان ترتیب الأصحاب- مخطوط.

[۲] نزهة المجالس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۴

(۷۱) روایة ابن روزبهان ... ص: ۳۶۴

اشارة

و الفضل ابن روزبهان الخنجی الشیرازی ممّن یروی حدیث الطیر، و یصفه بالشهرة، و یعترف بکونه فضیلة عظیمة لأمیر المؤمنین علیه السلام حیث یقول: «أقول: حدیث الطیر مشهور. و هو فضیلة عظیمة و منقبة جسیمة، و لکن لا تدل علی النصّ» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۶۴

۱- السخاوی: «فضل اللّه بن روزبهان بن فضل اللّه الأمین، أبو الخیر، ابن القاضی أبی الخیر بأصبهان أمین الدین، الخنجی الأصل، الشیرازی، الشافعی، الصوفی، و یعرف ب «خواجه ملّا». لازم جماعة کعمید الدین الشیرازی، و تسلک بالجمال الأردستانی و تجرّد معه، و تقدّم فی فنون من عربیة و معان و أصلین و غیرها، مع حسن سلوک و توجّه و تقشّف و لطف عشرة و انطراح و ذوق و تقنّع، قدم القاهرة ... و زار بیت المقدس ... و سافر إلی المدینة المنوّرة، فجاور بها أشهرا من سنة ۸۷ و لقینی ... و قرء علیّ البخاری و غیره بالروضة ... و کتبت له إجازة حافلة» [... ۲].

۲- و قد أکثر الفاضل رشید الدین خان الدهلوی من الاستدلال و الاحتجاج بأقاویل (ابن روزبهان) فی ردوده علی الشیعة و بحوثه معهم، مبجّلا له و مثنیا علیه، و من ذلک استشهاده بکلماته فی نفی إمامة معاویة و خلافته، فی

---

[۱] إبطال الباطل- مخطوط.

[۲] الضوء اللامع ۶/ ۱۷۱.

کتابه (غرة الراشدین).

۳- و کذلک المولوی حیدر علی الفیض فی کتابه (منتهی الکلام) کما لا یخفی علی من راجعه.

(۷۲) روایة جلال الدین السیّوطی ... ص: ۳۶۵

اشارة

و روی جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی حدیث الطیر بطرق متعدّدة، فی کتابه (جمع الجوامع) کما لا یخفی علی من راجع ترتیبه (کنز العمال) و سیأتی ذکرها أیضا إن شاء اللّه. و من ذلک

ما أخرجه فی کتابه المذکور:

«عن الزهری، عن أنس قال: کنت جالسا علی باب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأتته أم أیمن بطیر أهدی لها من اللیل، فأکل منه ثمّ أعطانی فضلة، فجئت حتی انتهیت بفضل ذلک فقال: اللّهم اطلع أحبّ خلقک إلیک، فوقفت علی الباب و أنا أقول: اللّهم أطلع رجلا- من الأنصار، فو اللّه إنی لواقف إذ طلع علی بن أبی طالب، فقلت: هذا علی بن أبی طالب، قد أتی الباب، قال: اللّهم أدخله، الحمد للّه الذی أطلع أحبّ خلقه إلیّ، ادن، فکل معی.

ابن النجار» [۱].

کتاب (جمع الجوامع ...): ص: ۳۶۵

و قد مدح السیوطی کتابه (جمع الجوامع) فی مقدّمته، و وصفه بأنّه «کتاب شریف حافل، و لباب منیف رافل، بجمع الأحادیث الشریفة النبویّة کافل،

[۱] جمع الجوامع ۲/ ۲۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۶

قصدت فیه إلی استیعاب الأحادیث النبویّة، و أرصدته مفتاحا لأبواب المسانید العلیّة» ... و قال کاشف الظنون:

«ثمّ إن الشیخ العلّامة علاء الدین علی بن حسام الدین الهندی الشهیر بالمتقی المتوفی سنة ۹۷۵، رتّب هذا الکتاب الکبیر، کما رتّب الجامع الصغیر، و سماه: کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، ذکر فیه أنّه وقف علی کثیر مما دوّنه الأئمة من کتب الحدیث، فلم یر فیها أکثر جمعا منه، حیث جمع فیه بین الأصول الستة و أجاد، مع کثرة الجدوی و حسن الإفادة» [... ۱].

و ذکر العیدروس بترجمة السیوطی أنّه: «حکی عنه أنّه قال: رأیت فی المنام کأنّی بین یدی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فذکرت له کتابا شرعت فی تألیفه فی الحدیث و هو جمع الجوامع، فقلت له: أقرأ علیکم شیئا منه؟ فقال:

هات یا شیخ الحدیث. قال: هذه البشری عندی أعظم من الدنیا بحذافیرها» [۲].

ترجمته و جلال الدین السّیوطی یلقّب عندهم ب «مجدّد القرن التاسع» و هو شیخ مشایخ (الدّهلوی)، و توجد مناقبه و فضائله بترجمته فی:

۱- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

۲- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۳- النور السافر: ۵۴.

۴- الکواکب السائرة ۱/ ۲۲۶.

و قد ترجم لنفسه ترجمة مفصّلة جدا فی کتابه (حسن المحاضرة).

[۱] کشف الظنون ۱/ ۵۹۷.

[۲] النور السّافر: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۷

کما ترجم له فی مقدّمات مؤلّفاته، من قبل المحققین.

و ألّف بعضهم کتابا خاصّا بمؤلّفاته.

و قد ترجمنا له نحن فی بعض مجلّدات الکتاب، علی ضوء المصادر المذکورة و غیرها.

(۷۳) روایة ابن حجر المکّی ... ص: ۳۶۷

و نصّ ابن حجر الهیتمی المکّی علی کثرة طرق هذا الحدیث و قال بأنّ «کثرة طرقه صیّرته حسنا یحتجّ به ...» و هذه عبارته حیث قال:

«تنبیه: ورد فی مناقب علی حدیث کثر کلام الحفّاظ فیه، فأردت أن الخصّ المعتمد منه، و لفظه عن أنس: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل مع. رواه الترمذی.

و المعتمد عند محققی الحفّاظ فیه: أنّه لیس بموضوع، بل له طرق کثیرة. قال الحاکم فی المستدرک: رواه عن أنس أکثر من ثلاثین نفسا. انتهی.

و حينئذ، فيقوى كلّ من تلك الطرق بمثله، و يصير سنده حسنا لغيره.

و المحققون أيضا على أنّ الحسن لغيره يحتجّ به كالحسن لذاته. و فى جملة طرقه طريق رواتها كلّهم ثقات إلّا واحد قال بعض الحفّاظ: لم أر من وثّقه و لا من جرحه. و له طريق أخرى رواتها كلّهم ثقات أيضا إلّا واحد قال النسائى فيه:

ليس بالقوى، و هو معارض بأنّ غير واحد وثّقه. و ذكر الحاكم: أنّه صح عن:

على، و أبى سعيد، و سفينة. لكن تساهله فى التصحيح معلوم.

فالحقّ ما سبق أنّ كثرة طرقه صيّرته حسنا يحتج به، و لكثرتها جدّا أخرج

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۸

الحافظ أبو بكر ابن مردويه فيها جزء.

و أما قول بعضهم: إنّه موضوع، و قول ابن طاهر: طرقه كلها باطلة معلولة. فهو الباطل. و ابن طاهر معروف بالغلو الفاحش. و ابن الجوزى مع تساهله فى الحكم بالوضع- كما هو معلوم- ذكر فى كتابه العلل المتناهية له طرقا كثيرة واهية، و لذلك لم يذكره فى موضوعاته.

فالحقّ ما تقرر أوّلا أنّه حسن يحتج به» [۱].

ترجمته و ابن حجر المكّى صاحب (الصواعق المحرقة) من أشهر علماء القوم فى الفقه و الحديث و الكلام، يثنون عليه و ينقلون عنه و يستندون إليه فى مختلف بحوثهم ... فراجع:

۱- لواقح الأنوار فى طبقات الأخيار- مخطوط.

۲- ريحانة الألباء: ۲۱۱.

۳- النور السافر عن أخبار القرن العاشر: ۲۸۷.

۴- التحفة البهية فى طبقات الشافعيّة.

۵- المرقاة فى شرح المشكاة.

۶- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۰.

۷- البدر الطالع ۱/ ۱۰۹.

و غيرها من كتب التراجم و الأسانيد و الأخبار...

و قد ألّف بعضهم بترجمته كتاب (نفائس الدرر فى ترجمة شيخ الإسلام ابن حجر).

---

[۱] المنح المكيّة فى شرح الهمزية.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۶۹

(۷۴) رواية المتّقى ... ص: ۳۶۹

رواه بطرق عديدة فى (كنز العمال) فقال:

«عن أنس- إنّ أم سليم أتت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بحجلات قد شوتهنّ بأضباعهنّ و خمرهنّ، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطائر. قال أنس: فجاء على بن أبى طالب فقال: استأذن على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فقلت: هو على حاجة، فأحببت أن يجئ رجل من الأنصار، ثمّ رجع فعاد، فسمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم صوته فقال: ادخل علىّ. اللّهم و إلىّ، اللّهم و إلىّ، اللّهم و إلىّ.

کر» أی أخرجه ابن عساکر.

«مسند أنس- عن دینار عن أنس قال: کنت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی بستان، فأهدی لنا طائر مشوی، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک، فجاء علی بن أبی طالب، فقلت: رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، فرجع، ثمّ جاء بعد ساعة و دقّ الباب، و رددته مثل ذلک. ثمّ قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح له فطالما رددته، فقلت: یا رسول اللّه، کنت أطمع أن یکون رجلا- من الأنصار، فدخل علی بن أبی طالب فأکل معه من الطیر، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: المرء یحب قومه. کر و ابن النجار أیضا» [۱].

«عن عبد اللّه القشیری قال: حدّثنی أنس بن مالک قال: کنت أحجب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و سمعته یقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة، فأتی

---

[۱] کنز العمّال ۱۳/ ۱۶۶- ۱۶۷.

بلحم مشوی فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبّه و یحبّک و یحبّ نبیّک و یحبّه نبیّک. قال أنس: فخرجت فإذا علی بالباب فاستأذننی فلم آذن له، ثمّ عدت فسمعت من النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ذلک. فخرجت فإذا علی بالباب فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنّه قال ثلاثا- فدخل بغیر إذنی، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنی أنس. قال: یا أنس لم حجبته؟ قال: یا رسول اللّه، لمّا سمعت الدعوة أحببت أن یجئ رجل من قومی فتکون له. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یضرّ الرجل محبّة قومه ما لم یبغض سواهم» [۱]

ترجمته و إن شئت الوقوف علی ما ذکروا للمتقی من فضائل و مناقب فراجع:

۱- لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار- مخطوط.

۲- النور السّافر عن أخبار القرن العاشر: ۳۱۵.

۳- سبحة المرجان فی آثار هندوستان: ۴۳.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۵- أبجد العلوم: ۸۹۵.

۶- أخبار الأخیار: ۲۴۵.

و غیرها من الکتب ... و إلیک نبذة من کلماتهم فی حقه:

قال الشعرانی: «منهم- الشیخ الصالح، الورع الزاهد، سیدی علی الهندی رضی اللّه عنه، اجتمعت به فی سنة سبع و أربعین، بمکّة المشرّفة مدة إقامتی بها للحج، و انتفعت برؤیته و لحظه»....

و قال العیدروس: «فی لیلة الثلاثاء وقت السحر توفی العالم الصّالح،

---

[۱] کنز العمّال ۱۳/ ۱۶۷.

الولی الشهیر، العارف باللّه تعالی، علی المتقی بن حسان الدین. و کان من العلماء العاملین و عبّاد اللّه الصالحین، علی جانب عظیم من الورع و التقوی و الاجتهاد فی العبادة و رفض السوی. و له مصنفات عدیدة، و ذکروا عنه أخبارا حمیدة ... مؤلّفاته کثیرة نحو مائة مؤلّف، ما بین صغیر و کبیر، و محاسنه جمّة و مناقبه ضخمة، و قد أفردها العلّامة عبد القادر بن أحمد الفاکهی فی تألیف لطیف سمّاه:

القول النقی فی مناقب المتقی ... فما کان هذا الرجل إلّا من حسنات الدهر و خاتمة أهل الورع و مفاخر الهند، و شهرته تغنی عن ترجمته، و تعظیمه فی القلوب یغنی عن مدحته».

(۷۵) روایة المیرزا مخدوم ... ص: ۳۷۱

و روی المیرزا مخدوم الشریفی هذا الحدیث فی کتابه، و جعله من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«فی فضائل علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه: عن أنس بن مالک قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم الإثنین، و صلّی علیّ یوم الثلاثاء.

أخرجه الترمذی.

و عن ابن عباس قال: أوّل من صلّی علی. أخرجه الترمذی.

و عن زید بن أرقم رضی اللّه عنه قال: أوّل من أسلم علی. قال عمر بن مرة: فذکرت ذلک لإبراهیم النخعی فأنکره و قال: أوّل من أسلم أبو بکر الصدّیق. أخرجه الترمذی.

و عن سعد بن أبی وقاص قال: لمّا آخی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بین أصحابه، جاءه علی تدمع عیناه فقال: یا رسول اللّه، آخیت بین أصحابک فلم تواخ بینی و بین أحد! فقال: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۲

یقول: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة. أخرجه الترمذی.

و عن ابن عمر: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. أخرجه الترمذی.

و عن زید بن أرقم إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال علی: یا رسول اللّه، أ تخلفنی فی النساء و الصبیان! فقال: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبیّ بعدی! أخرجه البخاری و مسلم و الترمذی.

عن سعد بن أبی وقاص: إنّ معاویة بن أبی سفیان أمره فقال: ما یمنعک أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثا قالهنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلن أسبّه، لئن یکون لی واحدة أحبّ من حمر النعم: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول له- و خلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی:

یا رسول اللّه خلفتنی مع النساء و الصّبیان، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّة بعدی! و سمعته یقول یوم خیبر: لاعطینّ الرایة غدا رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله. فتطاولنا، فقال: ادعوا لی علیا، فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه، و دفع الرایة إلیه، ففتح اللّه علیه. و لمّا نزلت هذه الآیة: تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا فقال: اللّهم هؤلاء أهلی. أخرجه مسلم و الترمذی.

و عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریّة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی،- و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثمّ انصرفوا إلی رحالهم- فلمّا قدمت السریّة فسلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۳

فقام أحد الأربعة فقال: ألم تر إلی علی بن أبی طالب فعل کذا و کذا، فأعرض عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. ثمّ قام الثانی فقال

مثل ما قال، فأعرض عنه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. ثمّ قام الثالث فقال مثل مقالتهما. ثمّ قام الرابع فقال ما قالوا. فأقبل إليهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فی وجهه- فقال: ما تريدون من علیّ- ثلاثا- إنّ عليا منّی و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدی. أخرجه الترمذی.

و عن حبشی بن جنادة: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: علیّ منّی و أنا من علی و لا يؤدّی عنّی إلّا أنا أو علی. أخرجه الترمذی.

و عن أنس قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی هذا الطير، فجاء علی فأكل معه.

أخرجه الترمذی» [۱].

(۷۶) روايۀ الوصّابی اليمنی ... ص: ۳۷۳

اشارۀ

رواه بطرق متعدّدة ... قال: «عن أنس رضی اللّه عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا، فسمّی و أكل لقمة و قال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إليك و إلیّ. فأتی علی فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال:

علی. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی حاجة، ثمّ أكل لقمة فقال مثل الأول، فضرب علی الباب، فقلت: من أنت؟ قال: علی. فقلت:

إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی حاجة، ثمّ أكل لقمة فقال مثل ذلك.

فضرب علی فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم:

---

[۱] نواقض الروافض- الفصل الثانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۴

يا أنس، افتح الباب، فدخل، فلمّا رآه النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم تبسّم، ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلك ممّن يحبّه اللّه و رسوله، فإنی دعوت اللّه فی كلّ لقمة أن يأتينی بأحبّ الخلق إليه و إلیّ، فكنت أنت. قال: فو الذی بعثك بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و يردّنی أنس.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قال: كنت أحبّ معه رجلا من الأنصار، فتبسّم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: ما يلام الرجل علی حبّ قومه.

أخرجه ابن عساكر و الحافظ محبّ الدين ابن النجار فی تاريخه».

و قال الوصابی: «و عنه- أی أنس- رضی اللّه عنه: إنّ أم سلمة أتت النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم بحجلات قد شوتهنّ، فقال النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير. قال أنس: فجاء علی ابن أبی طالب فقال: استأذن لی علی رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقلت:

هو علی حاجة، و أحببت أن يجئ رجل من الأنصار، فرجع ثمّ عاد فسمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: أدخل يا علی، اللّهم و

إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. أخرجه ابن عساکر فی تاریخه».

و قال: «عن عبد اللّه القشیری قال: حدّثنی أنس رضی اللّه عنه قال: کنت أحجب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسمعته یقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة، فأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبّه و یحبّک و یحبّ نبیّک و یحبّه نبیّک، فإذا علی بن أبی طالب علی الباب، فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنّه قال: ثلاث مرّات- فدخل بغیر إذنی، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما أبطأ بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنی أنس. فقال: لم حجبت؟ قال: یا رسول اللّه لمّا سمعت الدعوة أحببت أن یجیئ رجل من قومی فتکون له. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یضرّ الرجل محبّة الرجل قومه ما لم یبغض سواهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۵

أخرجه ابن عساکر فی تاریخه» [۱].

الوصّابی و کتابه ...: ص: ۳۷۵

و الشیخ إبراهیم الوصّابی الیمنی من أعلام محدّثی أهل السنّة، وصفه العلّامة العجیلی فی (ذخیرة المآل) بأنّه من أجلّاء العلماء، و المولوی حسن زمان الترکمانی صاحب (القول المستحسن فی فخر الحسن) بالشیخ المحدّث ... و کتابه (الاکتفاء) من الکتب المعتمدة لدی مؤلّفیهم، کما لا یخفی علی من راجع (ذخیرة المآل) و (تفسیر شاهی) و (القول المستحسن) و غیرها من الکتب.

(۷۷) روایة جمال الدین الشیرازی «المحدّث ...» ص: ۳۷۵

اشارة

رواه فی (الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین) حیث قال: «الحادی و العشرون- عن أنس قال: أهدی إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر یسمّی الحجل- و فی روایة: ما أراه إلّا حباری.

و

فی روایة: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر نضیج فأعجبه- فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک و إلیّ یأکل معی من هذا الطیر. فجاء علی ففرع الباب. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول- و کنت أحبّ أن یکون لرجل من الأنصار- ثمّ أتی علی فقرع الباب فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مشغول، ثمّ أتی الثالثة. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أدخله فقد عنیته. فلمّا أن أقبل قال:

---

[۱] الاکتفاء فی مناقب الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۶

ما حبسک یرحمک اللّه؟ قال: هذه آخر ثلاث مرّات. کلّ ذلک کان أنس یقول:

إنّک مشغول علی حاجة، فقال: یا أنس ما حملک علی ذلک. قال: قد سمعت دعوتک فأحببت أن تکون لرجل من الأنصار- و فی روایة قال: من قومی- قال:

فجلس علی فأکل معه».

ترجمته ... ص: ۳۷۶

و جمال الدین عطاء اللّه الشیرازی المعروف ب «المحدّث» من مشاهیر المحدّثین الثقات و العرفاء الکبار عند أهل السنّة، یوجد الثناء علیه و الاستناد إلی روایاته و أقواله فی مختلف کتب الحدیث و الأسانید و التاریخ و الفضائل و الکلام أمثال (حبیب السیر) و (المرقاة فی شرح المشکاة) و (تاریخ الخمیس) و (منتهی الکلام) و (إتحاف الأکابر...)

(۷۸) روایة الجفری ... ص: ۳۷۶

و روی شیخ بن علی الجفری حدیث الطیر حیث قال:

«و أهدی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل من هذا الطّیر، أو أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین، فقال صلّی اللّه علیه و سلّم:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فأتی علی فضرب الباب، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ ضرب الباب فقال له مثل ذلک، ثمّ ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، افتح الباب. فلمّا رآه صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال:

الحمد للّه الذی جعلک أحبّ الخلق إلیه، کنت آکل ثمّ أدعو فی کلّ لقمة أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۷

یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فکنت أنت. فقال: و الذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحب معه رجلا من الأنصار. فتبسّم صلّی اللّه علیه و سلّم و قال: لا یلام الرجل علی حبّ قومه» [۱].

ترجمته:

و ترجم المحبّی للجُفْری ترجمة حسنة هذا نصّها: «شیخ بن علی...

الأستاذ الأعظم الفقیه المقدّم، عرف کسلفه بالجفری- بضم الجیم و سکون الفاء ثمّ بعدها راء- المفضال الکامل الماجد، القاضی الأجلّ المحترم. کان من رؤساء العلم، جلیل المقدار، ذائع الذکر، مقبول السمعة، وافر الحرمة.

ولد بقریة تریس- بالسین المهملة- و حفظ القرآن، و أخذ عن جماعة من العارفین. ثمّ دخل بلاد الهند و السواحل، و أخذ عن أجلّاء لقاهم من العلماء الأعلام، و ضبط و قیّد، و رحل إلی الحرمین، وفاق فی العلوم النقلیة و العقلیة.

ثمّ تدیّر بندر الشحر فاشتهر بها و علا صیته و أقبل علیها أهلها و عظّموه و أجلّوه، و ولی بها مشیخة التدریس بالمدرسة السلطانیة، فدرّس فی العلوم الشرعیة و أفاد، و انتفع به خلق کثیر، و ولی خطابة الجامع، ثمّ ولّی القضاء و جمع بین أطراف الریاسة و المراتب.

و بالجملة، فقد کان من صدور العلماء الأعلام. و کانت وفاته ببندر الشحر فی صفر سنة ۱۰۶۳» [۲].

---

[۱] کنز البراهین الکسبیّة.

[۲] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۸

(۷۹) روایة أبی مهدی الثّعالبی ... ص: ۳۷۸

اشارة

و قال أبو مهدی عیسی بن محمّد الثعالبی فی (مقالید الأسانید) بترجمة الحاکم:

«و قال الخطیب البغدادی: کان الحاکم ثقة، و کان یمیل إلی التشیّع، و جمع أحادیث و زعم أنّها صحاح علی شرط البخاری و مسلم، منها: حدیث الطیر، و

من کنت مولاه فعلی مولاه

. فأنکرها علیه أصحاب الحدیث و لم یلتفتوا إلی قوله. قال الحافظ الذهبی: و لا ریب أن فی المستدرک أحادیث کثیرة لیست علی شرط الصحّة، بل فیه أحادیث موضوعة شان المستدرک بإخراجها فیه. و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جدّا قد أفردتها بمصنف، و مجموعها یوجب أن الحدیث له أصل. و أمّا

حدیث من کنت مولاه فعلی مولاه

فله طرق جیدة و قد أفردت ذلک أیضا».

فقد تعقّب الثعالبی البغدادی، و استشهد بکلام الذهبی لیثبت حدیث الطّیر و غیره و یدافع عن الحاکم و کتابه ... و أنّه إذا ثبت أنّ الحدیث الشریف له طرق کثیرة جدّا، و له أصل بشهادة مثل الذّهبی، فالقول بالبطلان و الوضع جزاف محض و تعصّب بحت.

ترجمته ... ص: ۳۷۸

و الثعالبی من مشایخ والد (الدهلوی) الذین منّ اللّه بهم علیه حسب تعبیره، و قد ترجم له:

۱- المحبی ترجمة مطوّلة فی أعیان قرنه، و إلیک ملخصها بلفظه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۷۹

«عیسی بن محمّد بن محمّد بن أحمد بن عامر، جار اللّه، أبو مکتوم، المغربی، الجعفری، الثعالبی، الهاشمی، نزیل المدینة المنوّرة ثمّ مکّة المشرّفة. إمام الحرمین و عالم المغربین و المشرقین، الإمام العالم العامل، الورع الزاهد، المفنّن فی کل العلوم الکثیر الإحاطة و التحقیق ... و شوهدت له کرامات، و کانت سائر أوقاته معمورة بأنواع العبادة. و انتفع به جماعة من العلماء الکبار، منهم الأستاذ الکبیر إبراهیم بن حسن الکورانی، و شیخنا الحسن بن علی العجیمی، و شیخنا أحمد بن محمّد النخلی، و غیرهم، و له مؤلفات منها (مقالید الأسانید) ذکر فیه شیوخه المالکیین، و أسماء رواة الإمام أبی حنیفة، و فهرست البابلی. و کانت وفاته سنة ۱۰۸۰» [۱].

۲- النخلی (و هو من مشایخ والد (الدهلوی) أیضا) قال بترجمة مشایخه: «و منهم: الشیخ الإمام، الجهبذ الهمام، حبر لا یبارى فی تحقیق العلوم، و بحر لا یجارى فی تدقیق الفهوم، من وصف بحسن التقریر و التألیف إطباق الآفاق، و وضعها بلطف الترصیف الحذّاق علی الأحداق، الشیخ عیسی ابن محمّد بن محمّد الثعالبی الجعفری المالکی، رحمه اللّه تعالی رحمة واسعة فی الدنیا و الآخرة آمین.

حضرت درسه فی مجاورته بمکّة المشرّفة، و قد جاور بها سنین کثیرة، و لازمت درسه إلی أن مات بها، و دفن بالمعلّاة» [۲].

۳- ولیّ اللّه الدّهلوی: «فصل- قد اتصّل سندی- بحمد اللّه- بسبعة من المشایخ الجلّة الکرام، الأئمة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، و الشیخ عیسی المغربی الجعفری، و الشیخ محمّد بن سلیمان الردانی

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۴۰.

[۲] رسالة أسانید النخلی: ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۰

المغربی، و الشیخ إبراهیم بن الحسن الکردی المدنی، و الشیخ حسن بن علی العجیمی المکّی، و الشیخ أحمد بن محمّد النخلی المکّی، و الشیخ عبد اللّه بن سالم البصری ثمّ المکّی. و لکلّ واحد منهم رسالة جمع هو فیها أو جمع له فیها أسانیده المتنوعة فی علوم شتی» [... ۱].

۴- القنوجی: «تلمّذ علیه جمهور أهل الحرمین الشریفین، و صار استاذا لهم، و کان من أدعیة الحدیث و القراءة. قال السید حسن باعمر: من أراد أن ینظر إلی شخص لا یشک فی ولایته فلینظر إلی هذا. و کان لا یعمل إلّا بالسنّة المطهّرة» [... ۲].

(۸۰) روایة حسام الدین السّهارنفوری ... ص: ۳۸۰

و قال حسام الدین بن محمّد با یزید السهارنفوری، فی الفصل الذی عقده من کتابه لبیان الآیات و الأحادیث الواردة فی مناقب أمیر المؤمنین:

«عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجائه علی فأکل معه. رواه الترمذی

و قال: هذا حدیث غریب».

ثمّ ترجمه إلی الفارسیة و قال: «الحدیث الغریب عند المحدّثین هو الحدیث الذی رواه الواحد و لو فی موضع واحد من إسناده» [۳].

و بالجملة: فالسّهارنفوری یروی حدیث الطیر و یعدّه من مناقب الأمیر،

---

[۱] الإرشاد إلی مهمات الاسناد لولی اللّه الدهلوی

[۲] أبجد العلوم للقنوجی

[۳] مرافض الروافض- الفصل التاسع. الباب الأول.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۱

من غیر غمز فی سنده، و (الدّهلوی) یقتدی به و ینتحل أباطیله، لکن لا ینظر إلی موقفه من هذا الحدیث بعین الإعتبار!!

(۸۱) روایة البدخشانی ... ص: ۳۸۱

اشارة

و رواه محمّد بن معتمد خان البدخشانی الحارثی- الذی صرّح (الدهلوی) و تلمیذه الرشید بکونه من أعاظم أهل السنّة- حیث قال: «أخرج الترمذی عن أنس رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه» [۱].

ترجمته ... ص: ۳۸۱

و ترجم له الندوی اللکهنوی فی مشاهیر علماء الهند و وصفه ب «الشیخ العالم المحدّث، محمّد بن رستم بن قباد الحارثی البدخشی، أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال» ثمّ ذکر کتبه: تراجم الحفّاظ، مفتاح النجا، نزل الأبرار، تحفة المحبّین [۲].

(۸۲) روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۳۸۱

و رواه محمّد صدر العالم فی کتابه (معارج العلی) حیث قال: «أخرج

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۲

الترمذی عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه» [۱].

و قد ذکر صدر العالم فی خطبة کتابه: أنّه رأی أمیر المؤمنین علیه السلام فی مبشرة فبایعه قال: «و توجّهت إلیه لأبایع معه، فمدّ إلیّ یده الکریمة فأخذتها و تمسّکت و اعتصمت، و بایعت معه کما یبایع مع الشیوخ، فأرشدنی و أخذ منّی المواثیق الجلیلة: فصرت تلمیذا له و مریدا.

فبعثنی حبّ التلمیذ لاستاذه، و المرید لشیخه، بل العبد لمولاه و العاشق لعشیقه: أن أمدحه و أذکر مناقبه العلیا، و أقرّ عین المحبّین ببیان فضائله الفضلی، و مآثره السمیا، لکی أدخل فی زمرة المدّاحین له و المثنین علیه، و أحسب فی شیعته و المقرّبین لدیه.

ثمّ إنّی ما أردت بکلمة الشیعة الفرقة الرّافضة الشنیعة، و لکنّی قصدت بها الأمة العارفة المحققة الصوفیّة، التی هی الشیعة علی الحقیقة، فشرعت فی تألیف مختصر مسمّی بمعارج العلی فی مناقب المرتضی»....

ترجمته قال الندوی اللکهنوی: «الشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین، و عباد اللّه الصالحین»، ثمّ ذکر مصنّفاته و منها (معارج العلی) و ذکر کلمة ولی اللّه الدهلوی و قصیدته فی تقریظ الکتاب المذکور [۲].

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۳

(۸۳) روایة محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۳۸۳

و الشیخ محمّد بن إسماعیل الأمیر الیمنی الصّنعانی روی هذا الحدیث و حقّقه و أثبته و شیّده ... و هذه عبارته کاملة:

«و غداة الطیر من شارکه فیه إذ جاء له الطیر شوّیا

الغداة أرید الیوم نفسه، و الطیر هو الحجل- بالحاء المهملة و الجیم کما یأتی به الروایة- و الشوی: المشوی.

و البیت: إشارة إلی حدیث الطیر المشهور، و ما فیه من الفضیلة القاضیة له لمحبّة اللّه له و محبّة الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم، بل بما أحبّه اللّه له و أحبّه رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم له. قال المحبّ الطبری رحمه اللّه: ذکر أنّه علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه بعد رسوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی بن أبی طالب فأکل معه. خرّجه الترمذی، و البغوی فی المصابیح- فی الحسان-.

و أخرجه الحربی و قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، و کان ممّا یعجبه أکله.

ثمّ ذکر الحدیث.

و خرّجه الإمام أبو بکر محمّد بن عمیر بن بکیر النجار و قال: عن أنس قال: قدمت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا، فسمّی و أکل لقمة ثمّ قال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلیّ، فأتی علی فضرب الباب. فقلت: من أنت؟ فقال: علی. فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ أکل لقمة فقال مثل الاولی. قال: فضرب علی فقلت: من أنت؟ فقال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۴

علی. فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة. ثمّ أکل لقمة فقال مثل ذلک. قال: فضرب علی و رفع صوته. فقال رسول اللّه: یا أنس، افتح الباب. قال: فدخل علی، فلمّا رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال:

الحمد للّه الذی جعلک. فإنّی أدعو فی کل لقمة أن یأتینی بأحبّ الخلق إلیه و إلیّ. فکنت أنت. فقال: و الذی بعثک بالحقّ إنّی لأضرب الباب ثلاث مرّات و یردّنی أنس. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: لم رددته؟ قال: کنت أحبّ معه رجل من الأنصار. فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال:

لا یلام الرّجل علی حبّه قومه.

قلت: و

فی الجامع الکبیر فی مسند أنس قال: إن أم سلمة أتت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بحجلان قد شرکتهنّ بأصابعهن و خمرهن، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ایتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. قال أنس: فجاء علی بن أبی طالب فقال: استأذن لی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: هو علی حاجة، و أحببت أن یجئ رجل من الأنصار. فرجع ثمّ عاد، فسمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: ادخل یا علی، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. أخرجه ابن عساکر.

و أخرج ابن عساکر أیضا عن دینار عن أنس قال: کنت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأهدی له طائر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک، فجاء علی بن أبی طالب. فقلت: رسول اللّه مشغول، فرجع ثمّ جاء بعد ساعة، فدقّ الباب و رددته مثل ذلک. ثمّ قال رسول اللّه: یا أنس، افتح له فطال ما رددته. قلت: یا رسول اللّه، کنت أطمع أن یکون رجلا من الأنصار.

فدخل علی بن أبی طالب، فأکل معه من الطیر. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: المرء یحبّ قومه.

و أخرج ابن عساکر أیضا عن عبد اللّه القشیری قال: حدّثنی أنس بن مالک قال: کنت أحجب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمعته یقول: اللّهم أطعمنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۵

من طعام الجنّة، فأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبه و یحبّک و یحبّ نبیّک و یحبّه نبیّک. قال أنس: فخرجت فإذا علی بالباب، فاستأذننی فلم آذن له، ثمّ عدت فسمعت من النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم مثل ذلک، فخرجت فإذا علی بالباب فاستأذننی فلم آذن له- أحسب أنّه قال ثلاثا- فدخل بغیر إذنی. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟

قال: یا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنی أنس. قال: یا أنس لم حجبته؟ قال:

یا رسول اللّه لمّا سمعت الدعوة أحببت أن یجئ رجل من قومی فیکون له. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: لا یضر الرجل محبّة قومه

ما لم یبغض سواهم.

و أخرج عبد اللّه بن أحمد بن حنبل من حدیث سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أهدت امرأة من الأنصار طیرین بین رغیفین، فقدمت إلیه الطّیرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک، فجاء علی فرفع صوته فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من هذا؟ قلت: علی.

قال: فافتح له، ففتحت له، فأکلا من الطیرین حتی فنیا.

و أخرج ابن المغازلی فی مناقبه بسنده إلی أنس قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی، فلمّا وضع بین یدیه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیّ یأکل معی من هذا الطائر، قال: فقلت: فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، قال: فجاء علی فقرع الباب قرعا خفیفا فقلت: من هذا؟

قال: علی. قلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة. فانصرف.

فرجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثانیة: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فقلت فی نفسی: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. قال: فجاء علی فقرع الباب. فقلت: ألم أخبرک أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة! فانصرف. قال: فرجعت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یقول الثالثة: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطائر. فجاء علی فضرب الباب ضربا شدیدا. فقال رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۶

صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح افتح افتح. فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ، اللّهم و إلیّ. قال: فجلس مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یأکل معه من الطیر.

قلت: و هذا الخبر رواه جماعة عن أنس، منهم: سعید بن المسیب، و عبد الملک بن عمیر، و شیبة بن الحجاج الطائفی، و ابن أبی الرجال الکوفی، و أبو الهندی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر، و یغنم بن سالم بن قنبر.

و غیرهم» [۱].

ترجمته ۱- الشوکانی: «السید محمّد بن إسماعیل بن صلاح ... الصنعانی المعروف بالأمیر. الإمام الکبیر، المجتهد المطلق، صاحب التصانیف...

رجل إلی مکّة و قرأ الحدیث علی أکابر علمائها و علماء المدینة، و برع فی جمیع العلوم، وفاق الأقران، و تفرّد برئاسة العلم فی صنعاء، و تظهر بالاجتهاد، و عمل بالأدلّة، و نفر عن التقلید، و زیّف ما لا دلیل علیه من الآراء الفقهیة، و جرت له مع أهل عصره خطوب و محن ... و له مصنّفات جلیلة حافلة، و قد أفرد کثیرا من المسائل بالتّصنیف.

و بالجملة، فهو من الأئمة المجددین لمعالم الدین ... و توفی رحمه اللّه فی یوم الثلاثاء، ثالث شهر شعبان، سنة ۱۱۸۲» [... ۲].

۲- القنوجی: «هو الإمام الکبیر المحدّث الاصولی المتکلم الشهیر، قرأ کتب الحدیث و برع فیها، و کان إماما فی الزهد و الورع، یعتقده العامّة و الخاصة، و یأتونه بالنذور...

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة

[۲] البدر الطالع ۲/ ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۷

قال الشیخ أحمد بن عبد القادر الحفظی الشافعی فی ذخیرة المآل فی شرح عقد جواهر اللآل: الإمام السید المجتهد الشهیر، المحدّث الکبیر السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدّیار و مجدّد الدین فی الأقطار، صنّف أکثر من مائة مؤلّف، و هو لا ینسب

إلى مذهب بل مذهبه الحديث.

له مصنفات جليلة ممتعة، تنبئ عن سعة علمه و غزارة اطلاعه على العلوم النقلية و العقلية، و كان ذا علم كبير و رياسة عالية، و له فى النظم اليد الطولى، بلغ رتبة الاجتهاد المطلق، و لم يقلّد أحدا من أهل المذاهب، و صار إماما كاملا مكملا بنفسه» [... ۱].

(۸۴) رواية محمّد مبين السهالى ... ص: ۳۸۷

اشارة

و رواه المولوى محمّد مبين بن محبّ اللّه بن أحمد عبد الحقّ السهالى، قال:

«عن أنس بن مالك، قال: كنت أخدم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: فقدّم لرسول اللّه فرخ مشوى فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء على فقلت: إنّ رسول اللّه على حاجة. ثمّ جاء فقال رسول اللّه: افتح. فدخل، فقال رسول اللّه: ما حملك على ما صنعت؟ فقلت: يا رسول اللّه: سمعت دعاءك فأحببت أن يكون رجلا من قومى. فقال رسول اللّه: إنّ الرجل قد يحبّ قومه. و فى بعض الروايات: ذٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ. و هذا الحديث

---

[۱] أبجد العلوم: ۸۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۸

فى المشكاة أيضا برواية الترمذى» [۱].

ترجمته و كتابه ...: ص: ۳۸۸

و المولوى محمّد مبين من أكابر محدّثى أهل السنّة و علمائهم الأعلام فى بلاد الهند، و قد ترجمنا له فى قسم (حديث الولاية).

و قال الندوى اللكهنوى: «الشيخ الفاضل الكبير مبين بن محبّ اللكهنوى، أحد الفقهاء الحنفيّة» ... ثمّ ذكر كتابه، و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۲۵ [۲].

و كتابه (وسيلة النجاة) من الكتب المعروفة المؤلّفة فى فضل أهل البيت، و قد ذكر مؤلّفه فى خطبته قصة قال بعدها: «و بهذه القصة حدانى صدق النيّة- و أنا أضعف الخليقة، بل لا شىء فى الحقيقة، خادم العلماء الراسخين، و تراب أقدام العرفاء و الكاملين، المدعو بمحمّد مبين، نوّر اللّه قلبه بنور الصدق و اليقين، و رزقه شفاعة سيد المرسلين و آله الطيّبين الطاهرين عليهم الصلاة و السلام من ربّ العالمين- على أن أؤلّف رسالة مشتملة على الآيات النازلة و الأحاديث الواردة فى مودّة القربى، متضمنة لبيان الشمائل و الخصائل التى كانت لهم فى الدنيا، و ما ثبت بالآيات القرآنيّة و الأحاديث النبويّة من مقاماتهم و درجاتهم الرفيعة فى العقبى. و قد و شح به المحدّثون صحائفهم، و الأولياء تصانيفهم، و العلماء كتبهم.

فاستخرجت من الصّحاح بعد كتاب اللّه صحيح البخارى و صحيح مسلم و صحيح الترمذى، و الكتب الموثوقة كجامع الأصول، و الصواعق المحرقة لشهاب الدين ابن حجر المكّى، و الإشاعة فى أشراط الساعة للعلوى الموسوى المدنى، و فصل الخطاب لقدوة العرفاء خواجه محمّد بارسا النقشبندى و إزالة

[۱] وسیلة النجاة: ۲۴۲.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۸۹

الخفاء لرئیس العلماء و عمدة الفضلاء شاه ولی اللّه المحدّث الدهلوی، و مدارج النبوّة للشیخ الکامل عبد الحقّ المحدّث الدهلوی، و شواهد النبوّة لعبد الرحمن الجامی. و غیرها من الکتب المعتبرة فی الأحادیث الشریفة، و القصص الصحیحة، و جمعتها فی هذه الرسالة.

و أعرضت عن الضّعاف المتروکة، و الموضوعات المطروحة، و تمسکت بذیل العدل و الإنصاف، و تجّنبت عن مذهب البغی و الاعتساف، فیما جری بین أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و عملت بحدیث: إیّاکم و ما شجر بین أصحابی.

و اقتصرت علی ما کان ثابتا و حقّا، و ما التفتّ إلی ما کان باطلا و ضعیفا.

و أوردت ما کان فی کتب المحدّثین من تحقیق الواجبات، و رفضت ما کان فی کتب المؤرّخین من الواهیات، و سمیتها ب (وسیلة النجاة فی مناقب الحضرات).

من استمسک بها فقد استمسک بالعروة الوثقی، و من شکّک فقد ضلّ و غوی. إن هی إلّا تذکرة لمن اتّقی، و سیذکّر من یخشی.

و أرجو أن تکون بضاعتی للشفاعة و المغفرة فی العقبی، و وسیلتی للنجاة و الفوز بالدرجات العلی».

(۸۵) روایة محمّد إسماعیل الدّهلوی ... ص: ۳۸۹

ابن أخ (الدهلوی) فهو: محمّد إسماعیل بن عبد الغنی بن ولی اللّه، صاحب کتاب (منصب إمامت ...) فلقد أثبت حدیث الطّیر و احتجّ به فی کتابه المذکور و قال فی القسم الثانی من الفصل الأول منه ما حاصله بتعریبنا:

«التنبیه الأول، فی بیان أن بعض عباد اللّه المقربین- و إن لم یکونوا أئمة- قد حصلت لهم بعض کمالات منصب الإمامة بحسب مراتب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۰

استعداداتهم ... و الدلائل الدالة من الکتاب و السنّة علی هذا المعنی کثیرة، و لو أردنا استقصائها لطال بنا المقام ... لکنّا نذکر هنا أهم تلک الکمالات و الأدلة الدالة علیها بالإجمال فنقول:

یستفاد ثبوت الوجاهة الاجتبائیة لغیر الأنبیاء من قوله تعالی: إِذْ قالَتِ الْمَلائِکَةُ یا مَرْیَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاکِ وَ طَهَّرَکِ وَ اصْطَفاکِ عَلی نِساءِ الْعالَمِینَ و قوله:

فَتَقَبَّلَها رَبُّها بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَ أَنْبَتَها نَباتاً حَسَناً و

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لفاطمة: إن اللّه اطّلع علی أهل الأرض فاختار أباک و بعلک.

و أمّا ذکر شعب هذه الوجاهة بالتفصیل ... فقد جاء ذکر محبوبیّة أصحاب هذه الوجاهة عند اللّه ربّ العالمین فی الآیات و الأحادیث.

قال اللّه تعالی: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللَّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ اللّه تبارک و تعالی أمرنی بحبّ أربعة و أخبرنی أنه یحبّهم. قیل:

یا رسول اللّه سمّهم لنا. قال: علی منهم.- یقول ذلک ثلاثا- و أبو ذر، و مقداد، و سلمان. أمرنی بحبّهم و أخبرنی أنّه یحبّهم».

فالحمد للّه الملک المهیمن القادر، حیث رمی المخاطب المکابر، بأدهی الدواهی و القواهر، و أخذه علی ید ابن أخیه العلّامة الکابر.

ترجمته و الشيخ محمّد إسماعيل الدّهلوى من العلماء الكبار و المحدثين الأجلّة.

قال صديق حسن القنوجى فى (أبجد العلوم) فى ذكر أصحاب (الدهلوى) و تلامذته: «و منهم: ابن أخيه إسماعيل بن عبد الغنى. كان من أذكى الناس بأيّامه، و كان أشدّهم فى دين اللّه و أحفظهم للسنّة، يغضب لها و يندب إليها، و يشنّع على البدع و أهلها ... و من مصنفاته»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۱

و قال بترجمته من (إتحاف النبلاء المتّقين): «محمّد إسماعيل بن الشيخ عبد الغنى العمرى ابن مستند الوقت الشاه ولى اللّه المحدّث الدهلوى- رحمهم اللّه تعالى- أحد أئمة الدين و الفقهاء المتقنين و نبلاء المحدثين» ... ثمّ ذكر مساعيه فى حفظ السنّة و قمع البدعة، و أشار إلى بعض آرائه و أفكاره التى أثارت الخصومات و الفتن بينه و بين بعض علماء عصره، و أثنى على مؤلّفاته و دافع عن مواضيعها و مطالبها، و ذكر أنّه قتل غيلة برصاص الأعداء فى ولاية من ولايات أفغانستان، سنة ۱۲۴۷ تقريبا.

(۸۶) رواية المولوى حسن على المحدّث ... ص: ۳۹۱

تلميذ (الدهلوى ...) حيث

قال فى (تفريح الأحباب) «عن أنس بن مالك- رضى اللّه عنه- قال: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاءه على فأكل. رواه الترمذى

و قال: هذا حديث غريب»

(۸۷) رواية نور الدين السليمانى ... ص: ۳۹۱

و رواه نور الدين بن إسماعيل السليمانى صاحب كتاب (الدر اليتيم) بطرق عديدة، قال:

«عن أنس رضى اللّه عنه قال: قدّمت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا، فسمّى و أكل لقمة و قال: اللّهم ايتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ. فأتى على، فضرب الباب، فقلت: من أنت؟ فقال: على. فقلت: إنّ رسول اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۲

صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة. ثمّ أكل لقمة فقال مثل الأوّل. فضرب على الباب فقلت: من أنت؟ قال: على. قلت: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة. ثمّ أكل لقمة فقال مثل ذلك. فضرب على الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، افتح الباب. فدخل، فلمّا رآه النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم قال: الحمد للّه الذى جعلك، فإنّى دعوت فى كلّ لقمة أن يأتينى اللّه بأحبّ الخلق إليه و إلىّ. فكنت أنت. قال: فو الذى بعثك بالحق إنّى لأضرب الباب ثلاث مرّات و يردّنى أنس. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم رددته؟ قال: كنت أحبّ معه رجلا من الأنصار. فتبسم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و قال: ما يلام الرجل على حبّ قومه. أخرجه ابن عساكر و الحافظ محبّ الدين ابن النجار فى تاريخيهما».

ثمّ رواه عن ابن عساكر عن أنس قال: إنّ أم سلمة أتت»....

و عنه عن القشيرى عن أنس»...

(۸۸) رواية ولى اللّه اللكهنوى ... ص: ۳۹۲

اشارة

و رواه المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه السهالی اللکهنوی صاحب (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سیّد المرسلین) بقوله: «قال صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

و فی الخصائص عن أنس بن مالک: أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی هذا الطائر. فجاء أبو بکر فرده و جاء عمر فرده، ثمّ جاء علی فأذن له...

و وقع فی روایة الطبرانی و أبی یعلی و البزار بعد قوله: فجاء علی- رضی اللّه عنه- فرددته. ثمّ جاء فرددته. فدخل فی الثالثة أو فی الرابعة. فقال له النبیّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۳

صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حبسک عنی- أو ما أبطأ بک عنّی- یا علی؟ قال:

جئت فردّنی أنس. ثمّ جئت فردّنی أنس. فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم:

یا أنس ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار.

فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: أوفی الأنصار خیر من علی أو أفضل من علی؟».

ترجمته و کتابه ...: ص: ۳۹۳

و قال الندوی اللکهنوی بترجمته: «الشیخ الفاضل العلّامة ... أحد الأساتذة المشهورین» ثمّ ذکر مصنفاته و منها هذا الکتاب و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۷۰ [۱].

و المولوی ولی اللّه ملتزم فی هذا الکتاب بنقل الأحادیث المتواترة و المشتهرة عن الکتب المعتبرة، و الأعراض عن الأحادیث المتروکة عند علماء الحدیث ... و هذه عبارته:

«و بعد، فهذه أحادیث مشتملة علی مناقب أهل البیت النبویّة و العترة الطاهرة المصطفویة، من الکتب المعتبرة من الصحاح و التواریخ، منبها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکة عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر أو من الحسان. و جعلته وسیلة الوصول إلی جناب الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بوساطة أهل بیته و الانسلاک فی سلک محبّیهم، المبشّرین بالدخول فی الجنان منه صلّی اللّه علیه و سلّم. فبه وسیلة النجاة و به مناط الشفاعة، و سمیناه ب (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سید المرسلین»....)

و ذکر فی آخره أسامی الکتب التی نقل عنها و قال: «و ذکرت فی مقام الاستنباط نصوص عبارات الکتب المذکورة بألفاظها من غیر تغییر، مکتفیا بترجمتها.

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۴

و أعرضت غالبا عن الأحادیث الموضوعة أو الضعیفة عند المحدّثین، و علی فرض التعرض لشیء من ذلک نبّهت علی تضعیفه بصراحة لئلّا یبقی مجال للفریة و البهتان. و بالجملة، فإنّ هذا الکتاب منتخب الکتب الصحاح، و لیس فیه مجال للریب و الاشتباه ابدا. و ذلک فضل من اللّه و بتأیید منه».

(۸۹) روایة القندوزی الحنفی ... ص: ۳۹۴

اشارة

و رواه الشیخ سلیمان القندوزی الحنفی، عن أحمد و الترمذی، عن أنس و عن الموفق بن أحمد المکّی، بسنده عن داود بن علی بن عبد اللّه بن عباس، عن أبیه، عن جدّه، قال: کان عند النبیّ...

و عنه، عن أنس بطریقین.

قال: «و قد روی أربعة و عشرون رجلا حدیث الطیر عن أنس، منهم:

سعید بن المسیب و السدّی، و إسماعیل. و لابن المغازلی حدیث الطیر من عشرین طریقا» [۱].

کتاب ینابیع المودّة ...: ص: ۳۹۴

و قد ذکر القندوزی أنّ کتاب (ینابیع المودّة) مؤلّف من أخبار الکتب المعتبرة قال:

«و لمّا کانت مودّتهم علی طریق التحقیق و البصیرة موقوفة علی معرفة فضائلهم و مناقبهم، و هی موقوفة علی مطالعة کتب التفاسیر و الأحادیث التی هی المعتمد بین أهل السنّة و الجماعة، و هی الکتب الصحاح الستة من: البخاری،

---

[۱] ینابیع المودة ۱/ ۶۲- ۶۳.

و مسلم، و النسائی، و الترمذی، و أبی داود، باتفاق المحدّثین و المتأخرین، و أمّا السّادس فابن ماجة أو الدارمی أو الموطأ، فبالاختلاف.

فجمع مناقب أهل البیت کثیر من المحدّثین، و ألّفوها کتبا مفردة، منهم:

أحمد بن حنبل، و النسائی- و سمّیاه المناقب- و منهم: أبو نعیم الحافظ الأصفهانی و سمّاه نزول القرآن فی مناقب أهل البیت. و منهم: الشیخ محمّد ابن إبراهیم الجوینی الشافعی الخراسانی و سمّاه: فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و الزهراء و السبطین. و منهم: علی بن عمر الدار قطنی سمّاه مسند فاطمة، و منهم: أبو المؤیّد الموفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم الحنفی سمّاه فضائل أهل البیت. و منهم: علی بن محمّد الخطیب الفقیه الشافعی المعروف بابن المغازلی سمّاه المناقب. رحمهم اللّه. و هؤلاء أخذوا الأحادیث عن مشایخهم...

و منهم من جمع فضائل أهل البیت فی کتاب مفرد و سمّاه المناقب...

و منهم من جمعها و کتب فیها کتابا مفردا، آخذا عن کتب المفسرین و المحدّثین المتقدمین، کصاحب جواهر العقدین، و هو الشریف العلّامة السمهودی المصری رفع اللّه درجاته و وهب لنا برکاته، و صاحب ذخائر العقبی، و صاحب مودّة القربی و هو جامع الأنساب الثلاثة میر سید علی بن شهاب الهمدانی قدّس اللّه سرّه، و وهب لنا برکاته و فتوحه.

و منهم من ذکر فضائلهم فی کتبهم من غیر إفراد کتاب لها، کصاحب الصواعق المحرقة، و هو المحدّث الفقیه المفاضل الشیخ ابن حجر الهیثمی الشافعی الثقة، و المعتمد بین علماء الشافعیة، و صاحب کتاب الإصابة و هو الشیخ الحافظ ابن حجر العسقلانی رحمهما اللّه، و صاحب کتاب جمع الفوائد الذی جمع فیه من الکتابین الکبیرین، أحدهما جامع الأصول الذی جمع فیه ما فی الصحاح الستة

للشیخ الحافظ مجد الدین أبی السعادات المبارک بن محمّد الأثیر الجزری الموصلی. و ثانیهما کتاب مجمع الزوائد للحافظ نور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۶

الدین أبی الحسن علی بن أبی بکر بن سلیمان الهیثمی، جمع فیه ما فی مسند الإمام أحمد بن حنبل، و أبی یعلی الموصلی، و أبی بکر البزار، و معاجم الطبرانی الثلاثة. و صاحب کنوز الدقائق و هو الشیخ عبد الرءوف المناوی المصری. و صاحب الجامع الصغیر و هو الشیخ جلال الدین السیوطی المصری.

و منهم من جمع الأحادیث الواردة فی قیام القائم المهدی علیه الصّلاة و السلام، کعلی القاری الخراسانی الهروی، و غیره.

فالمؤلّف- الفقیر إلی اللّه المنّان سلیمان بن إبراهیم المعروف بخواجة کلان ابن محمّد معروف المشتهر ببابا خواجة ابن إبراهیم بن محمّد معروف ابن الشیخ السید ترسون الباقی الحسینی البخلی القندوزی. غفر اللّه لی و لهم و لآبائهم و أمهاتهم و لمن ولدوا بلطفه و منه- ألّف هذا الکتاب آخذا من هؤلاء الکتب المذکورین»....

(۹۰) روایة شاه ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۹۶

اشارة

و رواه شاه ولی اللّه والد (الدهلوی) فی غیر کتاب من کتبه.

* فی کتابه (إزالة الخفا عن خلافة الخلفاء) وعدّه فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کنت أخدم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقدم لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرخ مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی رضی اللّه عنه فقلت: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثمّ جاء فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: افتح، فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۷

علی ما صنعت؟ فقلت: یا رسول اللّه سمعت دعائک فأحببت أن یکون رجلا [رجل من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّ الرجل قد یحبّ قومه.

قال الترمذی: غریب. و جاء الحاکم بأسانید خرج بها عن الغرابة المحضة».

کتاب (إزالة الخفاء ...): ص: ۳۹۷

و هذا الکتاب من الکتب المعتمدة و الأسفار المعتبرة، مدحه و أثنی علیه (الدهلوی) فی بحوثه و أرجع إلیه و اعتمد علیه فی کتبه... کما لا یخفی علی من لاحظ (التحفة) فی موارد من الباب السابع و غیره.

* و

فی کتابه (قرّة العینین) و عدّه کذلک فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال فیه: «و قدّم لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فرخ مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی، فأکلا منه».

و قال فیه أیضا ناقلا عبارة المحقّق الطوسی فی التجرید «قوله: خبر الطّیر عن أنس قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاءه علی فأکل معه. أخرجه الترمذی»

و علّق علیه قائلا: «و لیعلم أنّه قد ورد فی حقّ الشیخین أیضا مثل هذه الفضائل».

* و فی (رسالة عقائده) الّتی ألّفها ولده (الدهلوی) اعترف بروایته لحدیث الطیر فی مؤلفاته ضمن فضائل أخری لأمیر المؤمنین علیه السلام. قال (الدهلوی) فی الرسالة المذکورة علی ما فی کتاب (ذخیرة العقبی): «و مناقب حضرة أمیر المؤمنین خاصة «حدیث غدیر خم» و

«أنت منی و أنا منک»

و

«من فارقک یا علی فقد فارقنی»

و

حدیث: «ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

و

«أنا مدینة العلم و علی بابها»

و

حدیث: «هذا أمیر البررة و قاتل الفجرة»

و غیرها من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۸

الأحادیث التی لا تحصی مثبتة فی تصانیفه. و حدیث «ردّ الشمس لحضرة المرتضی» الذی اختلف المحدّثون منذ القدیم فی صحّته، رواه بطریق عن الشیخ أبی طاهر المدنی إلی أبی القاسم الطبرانی، و أورد شواهده عن الطحاوی و غیره من أجلّة المحدّثین، و حکم بصحته، کما روی عدّة وقائع من کرامات حضرة المرتضی بطرق صحیحة».

فهذا ولی اللّه والد (الدهلوی) قد روی و أثبت الحدیث فی کتاب و فی آخر نسبه تارة بالجزم إلی سید الثقلین، و عدّه من فضائل وصیّه المنوّرة للقلب و العین، و أخری ساق لفظه نقلا عن الترمذی و سلّم بکونه من فضائل أبی الحسنین، کما اعترف ولده فی مؤلّفه فی عقائد أبیه بإثباته فی تصانیفه ... فکیف ساغ له أن یعاند والده و یردّه فیرتکب العقوق، و یضیع قاطبة الذّمم و الحقوق؟

(۹۱) روایة (الدهلوی ...) ص: ۳۹۸

اشارة

و لو أنّ (الدهلوی) استمرّ فی العناد و المکابرة، و أعرض عن إفادات هذا الجمع الکثیر و الجم الغفیر من الأئمة النحاریر و الأساطین المشاهیر من أبناء قومه، لا سیّما والده الذی طالما یتباهی به و صرّح بکونه آیة من الآیات الإلهیّة و معجزة من المعاجز النبویّة ... فإنّا نبطل خرافاته و نکشف عن تعنّتاته بکلام نفسه، و بتصریح له بکثرة طرق حدیث الطیر و اعترافه بأنّ له أصلا ... فلقد قال (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدّثین) بترجمة الحاکم النیسابوری:

«و قد خطّأ العلماء الأعلام الحاکم فی حکمه بصحة کثیر من أحادیث المستدرک و جعله إیّاها بمثابة أحادیث الصحیحین و أنکروا علیه ذلک، و من ذلک حدیث الطیر المشهور کونه من مناقب علی المرتضی، و من هنا قال الذهبی:

لا یحلّ لأحد أن یغتّر بتصحیح الحاکم ما لم یلحظ تعقباتی له. و قال أیضا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۳۹۹

کثیر من أحادیث المستدرک لیس علی شرط الصّحة بل فیه أحادیث موضوعة عاب بها المستدرک. أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة جمعها الذهبی فی رسالة مفردة یعلم من مجموع تلک الطرق أنّ للحدیث أصلا فی الجملة».

وجوه دلالة کلام (الدهلوی) علی المطلوب ...: ص: ۳۹۹

و فی هذا الکلام دلالة علی مطلوب أهل الحقّ من وجوه:

(الأوّل): اعترافه بکثرة طرق حدیث الطیر. و فی ذلک کفایة لإثبات الحدیث و إحقاقه، و إکفاء الباطل و إهراقه، و إرغام أنف المبطل و إزهاقه.

(الثانی): أنّ الذهبی أفردها بالتألیف لکثرتها. و قد علمت فیما سبق أنّ جمع الأجزاء المخصوصة فی الخبر یفید کمال ثبوته عند أهل الخبرة و البصر، و یؤذن بأقصی تحققه لمن نقد و سبر.

(الثالث): إنّ مجموع ذلک یفید عند (الدهلوی) أنّ للحدیث أصلا.

و هذا واف بالمطلوب و منوّر للصدور و القلوب ... فالجارح لهذا الحدیث مطعون مقصوب، و القادح له مقدوح مجروح مثلوب.

فکیف جاز (للدهلوی) أن یدّعی- فی قبال أهل الحقّ- بأنّه حدیث موضوع مکذوب، و أن أکثر المحدّثین یحکمون بکونه موضوعا؟! و من الطریف قول (الدهلوی) فی باب المکاید طاعنا علی الشّیعة:

«و أعجب العجائب أن کبار علمائهم یروون فی کتبهم روایات غسل الیدین، و لا یأتون بجواب لهم عن تلک الروایات، و لا یذکرون عذرا لرواتها!! إنّ خیر عذر یقال من قبلهم هو أن: لا ذاکرة لکذوب، و النسیان عذر شرعی بالإجماع!!».

فمن أعجب العجائب و أغرب الغرائب و أفظع الشنائع و أشنع الفظائع أن یحکم بوضع حدیث الطّیر فی (التحفة) و ینقل قدح الذهبی له. و فی (بستان المحدّثین) ینصّ علی کثرة طرقه و تصنیف الذهبی جزء فی جمعها لکثرتها،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۰

و یحکم بأنّ للحدیث أصلا، و هو فی غفلة عمّا لو تمسّک الإمامیة بکلماته هذه لوقع فی حیص بیص! لکن خیر عذر و جواب أن یقال بأن لا ذاکرة لکذوب، و النسیان عذر شرعی بالإجماع!! لکن هل یرضی أولیاء (الدّهلوی) بهذا العذر؟

فتوی للدهلوی حول حدیث الطّیر ...: ص: ۴۰۰

و فی مجموعة فتاوی (الدهلوی) الموجودة عند المولوی عبد الحی ابن المولوی عبد الحلیم السّهالی اللکهنوی أنّه سئل:

«قد أخرج النسائی حدیث الطیر فی رسالته، و فیه: «جاء أبو بکر فردّه.

إلی آخر ما قال. و بین الناس حول هذا اللفظ کلام». فأجاب:

«إنّ مدار حدیث الطیر بجمیع طرقه و وجوهه علی شخص أنس بن مالک فقط، و هو غیر مخرّج فی الصحاح إلّا عند الترمذی، و لفظه عنده مجمل و مختصر فی الغایة کما هو معلوم. و أخرجه الإمام أحمد فی المناقب عن سفینة أیضا، لکن یظهر منه أنّه سمع القصة من أنس بن مالک، و علی کلّ حال ففی روایة النّجار عن أنس أنّه ردّ علیا مرّتین و عذره أنّ النبیّ علی حاجة و لیس الآن وقت الدخول علیه، و کان أنس یقصد أن تکون هذه المزیّة لرجل من الأنصار کما قال عند ما سئل عن السبب فیما صنع، و لمّا علا صوت علی فی الثالثة و دقّ الباب سمع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم صوته و أمر بنفسه بدخوله.

و قد روی النسائی هذه القصة فی رسالته عن السدّی، عن أنس و فیه: فجاء أبو بکر فردّه ثمّ جاء عمر فردّه ثمّ جاء علی فأذن له . و السدّی له أوهام».

أقول: لم یجد (الدهلوی) بدّا من الاعتراف بوجود هذا الحدیث و ثبوته، و لا سیّما باللفظ الذی أخرجه النّسائی، و قد أخفق فی الجواب و دفع الاشکال کما سترى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۱

اعترافات (الدهلوی) فی فتواه ...: ص: ۴۰۱

و علی کلّ حال ففی جوابه اعترافات نذکرها و نعلّق علیها:

(الأوّل) و (الثانی) قوله: إنّ هذا الحدیث بجمیع طرقه و وجوهه مداره علی أنس. و فی هذه العبارة اعتراف بأمرین: أحدهما أنّ للحدیث طرقا و وجوها عدیدة. و الآخر: أنّ مدارها علی أنس ... فکیف یسعی فی (التحفة) وراء إبطال هذا الحدیث و إنکاره و یحکم بوضعه؟ لکن دعوی أنّ مدار جمیع الطرق و الوجوه علی أنس فقط کذب کما عرفت من غضون الکتاب!! (الثالث) قوله: إنّه غیر مخرّج فی الصّحاح إلّا الترمذی. تصریح صریح و إقرار صحیح بوجود حدیث الطیر فی صحیح الترمذی و أنّه أحد الصحاح...

فهل یجوز له تکذیب هذا الحدیث المخرّج فی صحیح الترمذی لا سیّما بالنظر إلی ما ذکره هو فی حقّ الترمذی و صحیحه فی کتاب (بستان المحدّثین) من المدح و الثناء و الإطراء؟

ثمّ إن کان مراده من «الصحاح» خصوص الستّة، فهذا مردود بأنّ حدیث الطّیر موجود فی الخصائص للنسائی، و هو جزء من سننه الذی هو من الصحاح الستّة. و إن أراد الأعم منها و غیرها، فهو باطل لإخراج الحاکم حدیث الطیر فی صحیحه المستدرک علی الصّحیحین و حکمه بصحة طرقه و وجوهه العدیدة کما سبق.

(الرابع) قوله: «و هو مجمل و مختصر»، اعتراف بثبوت حدیث الطیر و إبطال لإبطاله، لکن دعوی أنّ «لفظ الترمذی مجمل و مختصر فی الغایة» باطلة فی الغایة، لأنّ مورد الاستدلال و الإحتجاج

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک»

و انطباق ذلک علی «أمیر المؤمنین» علیه السلام، و هذا موجود فی روایة الترمذی. و هذه ألفاظ

الخبر المذکور فیه: «کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۲

خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی. فأکل معه».

(الخامس) قوله: «کما هو معلوم» اعتراف باشتهار وجود هذا الحدیث فی صحیح الترمذی، بحیث لا یخفی علی أحد.

(السادس): اعترافه بإخراج أحمد حدیث الطّیر، دلیل آخر علی بطلان إنکاره و إبطاله إیّاه.

(السابع): دعوی ظهور خبر أحمد فی أن سفینة سمع القصّة من أنس کذب واضح. و إلیک لفظ الخبر عن سبط ابن الجوزی و المحبّ الطبری.

قال سبط ابن الجوزی فی (تذکرة خواص الامة):

«حدیث الطائر. و قد أخرجه أحمد فی الفضائل، و الترمذی فی السنن، فأمّا أحمد فأسنده إلی سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و اسمه مهران- قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرا بین رغیفین، فقدمته إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و فی روایة: طیرین بین رغیفین- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فإذا بالباب

یفتح، فدخل علی فأکل معه».

و قال المحبّ الطبری فی (الرّیاض النضرة):

«و عن سفینة: قال: أهدت امرأة من الأنصار إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیرین بین رغیفین- فقدمت إلیه الطیرین فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک و إلی رسولک- ثمّ ذکر معنی حدیث النجار و قال فی آخره-: فأکل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی من الطیرین حتی فینا. خرّجه أحمد فی المناقب».

بل لفظ الخبر عن عبد اللّه بن أحمد فی (زوائد المسند)، عن سفینة یدل بوضوح علی حضور سفینة بنفسه قصة الطائر عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما هو ظاهر «قدمت» أو «قدّمته» فی روایة أحمد فی المناقب.

و أیضا، خبر سفینة فی روایة البغوی فی (المعجم) یفید بوضوح حضور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۳

سفینة بنفسه القصة عند النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و کذا فی روایة الحموینی فی (فرائد السمطین) فراجع.

(الثامن): ذکره معنی حدیث الطیر بروایة النّجار، عن أنس ... اعتراف بثبوته و تحقّقه، هو کاف فی إبطال ما حاوله فی (التحفة).

(التاسع): ما ذکره من العذر عن أنس، یدلّ بوضوح علی تحقّق واقعة الطیر و ثبوت القصة. و أنّ السّبب الأصلی لرد أنس الإمام علیه السلام لیس إلّا الحسد. و أمّا جملة «و لیس الآن وقت الدخول علیه» فلیست فی روایة النّجار و لا فی شیء من ألفاظ خبر القصّة، و إنّما هی زیادة من (الدهلوی).

(العاشر): ما ذکره من أنّ أنس کان یحبّ أن تکون الدعوة و المزیة لواحد من الأنصار، شاهد آخر علی ثبوت القضیة و تحقّق القصّة.

(الحادی عشر): ما ذکره من أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سأل أنسا عن سبب ردّ الأمیر علیه السلام ... شاهد آخر علی ثبوت القصّة...

لکنّ السّبب الأصلی هو العداء و الحسد، لا ما ذکره من حبّه قومه...

(الثانی عشر): ما ذکره من رفع الإمام علیه السلام صوته فی المرة الثالثة و دقّه الباب اعتراف آخر بحقیّة القصة و تحقق الواقعة. و من ذلک یظهر أنّ الإمام علیه السّلام بعد أن ظهرت دعوة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرتین لم یبال بأنس و ممانعته فی الثالثة، و اضطر إلی رفع صوته و دقّه الباب بقوة.

(الثالث عشر): قد اعترف (الدهلوی) بأنّ النبیّ سمع صوت علی و أنّه أمره بالدخول علیه.

(الرابع عشر): لقد اعترف (الدهلوی) بروایة النسائی هذه القصة عن السدّی فی کتاب الخصائص ... و لم ینبس ببنت شفة حول هذه القصّة و ثبوتها و تحقّقها، و أنّی له ذلک ...! و لکتاب «الخصائص» خصائص و مزایا ذکرها الأعلام و الأکابر من أهل السنّة یرقی بها إلی حدّ الصّحاح. مضافا إلی تصریح بعض الحفّاظ بکونه من سننه الصحیح من الصّحاح الستة. بل إن (الدهلوی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۳، ص: ۴۰۴

نفسه یذکر هذا الکتاب فی کتب أهل السنّة فی مناقب أهل البیت و یعتز و یفتخر به ... کما لا یخفی علی من راجع باب المکاید من (التحفة).

(الخامس عشر): لقد اعترف (الدهلوی) بوجود: «فجاء أبو بکر فردّه» ... فی روایة النسائی عن السدّی. و أمّا دعوی أنّ للسدّی أوهاما، فلیس إلّا تضلیلا و تسویلا ... فإنّ النصوص الصّریحة و الشواهد الصحیحة قائمة علی عدالة الرّجل، بل قال یحیی بن سعید القطّان- علی ما فی الأنساب للسمعانی- إنّه لم یترکه أحد، و لم یذکره أحد إلّا بخیر، و قال ابن عدی: هو مستقیم الحدیث، بل إنّه من رجال مسلم فی صحیحه...

و بعد، فالعجب من (الدهلوی) کیف یقدم علی إبطال مثل هذا الحدیث الذی یرویه هذا الجمّ الغفیر، و الجمع الکثیر من الأئمّة و

الحفّاظ و العلماء الأعلام، و الذی یعترف هو فی حقّه هذه الاعترافات السّدیدة و الأقاریر العدیدة؟!! نعم، إنّ العداء لأهل البیت علیهم السلام یحمل صاحبه علی إنکار فضائلهم، و إن أدّی ذلک إلی تکذیب أئمته و عظماء طائفته و أعلام فرقته، و إن أدّی ذلک إلی التهافت و التناقض فی کلمات نفسه!! لقد ثبت- و الحمد للّه- أنّ الجاحدین الذین وَلَّوْا عَلی أَدْبارِهِمْ نُفُوراً، قد خَتَمَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ وَ عَلی سَمْعِهِمْ و جعل بینهم و بین الحقّ حجابا مستورا، فهم یسلکون لغیّهم و جماحهم سبیلا- مهجورا، و یُوحِی بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً، و سیندمون حین یرون العذاب إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ کانَ مَحْذُوراً ثمّ لا ینفعهم الندم، فکلّهم یلقی فِی جَهَنَّمَ مَلُوماً مَدْحُوراً. فلیندب (الدهلوی) و أحزابه و لیدعوا ویلا و ثبورا، و لیبکوا علی سوء صنیعهم و خاسر عملهم أحقابا و دهورا، فقد افحمناهم و خصمناهم. و کان ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَةِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً.

[الجزء الرابع عشر]

اشارة

(بسم الله الرحمن الرحیم)

[تتمة حدیث الطّیر ...] ص: ۶

ملحق سند حدیث الطّیر ... ص: ۶

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷

(بسم الله الرحمن الرحیم) الحمد للّه رب العالمین، و الصلاة و السلام علی سیدنا محمّد و آله الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین و الآخرین.

و بعد، فقد عرفت الرّواة لهذا الحدیث من الصحابة، و التابعین، و العلماء الأعلام و المحدّثین فی مختلف القرون ... و عرفت الذین أفردوه بالتألیف، و الذین أخرجوه فی الصحّیح ... بما لا یبقی مجالا للریب فی صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

ثمّ إنّا من خلال مراجعاتنا للأسانید و بعض المؤلّفات الأخری وقفنا علی جماعة من رواة هذا الحدیث من الأکابر، وجدنا روایاتهم فی کتبهم أو روایة غیرهم عنهم فی أسانیدهم ... فرأینا من المناسب إلحاقهم لمزید الفائدة.

و قد تبیّن لنا من خلال البحث صحّة عدّة کبیرة من أسانید الحدیث فی خارج الصحاح، مضافا إلی ما کان فیها، فکان من الضروری ذکر ذلک فی هذا المقام، فنقول و باللّه التوفیق:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸

ذکر أسانید صحیحة للحدیث فی خارج الصحاح ... ص: ۸

ما رواه البخاری ... ص: ۸

روی الحدیث بإسناده الآتی عن زهیر عن عثمان الطّویل عن أنس، و لم یشکل فی السّند إلّا أن قال: «و لا یعرف لعثمان سماع عن

أنس».

قلت: قال ابن حبّان: «یروی عن أنس ... و عنه: زهیر» ... و سنذکر عبارته بترجمة عثمان.

فالسند صحیح.

* و رواه عن «عبد الملک- هو ابن أبی سلیمان- عن أنس» فلم یقل إلّا «مرسل».

قلت: الراوی عن أنس هو «عطاء» کما فی سند الحافظ الطبرانی فی الأوسط [۱] و الحافظ الخطیب [۲] روایاه باسنادهما عن «عبد الملک، عن عطاء، عن أنس» و «عطاء» هو «ابن أبی رباح» من رجال الکتب السّتّة و قد ذکروا فی الرواة عنه «عبد الملک بن أبی سلیمان العرزمی» [۳] و هو ثقة [۴] فالسند صحیح.

ما رواه عبّاد بن یعقوب الرواجنی ... ص: ۸

* رواه عن: عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی، عن أبیه عبد اللّه، عن أبیه، عن جدّه، عن علی...

و عن الرّواجنی: ابن عساکر و ابن کثیر و غیر هما، و سند الأوّل إلیه صحیح، کما سیأتی.

---

[۱] المعجم الأوسط ۸/ ۲۲۵ رقم: ۷۴۶۲. و سیأتی قریبا.

[۲] تاریخ بغداد ۹/ ۳۶۹، و قد تقدم فی الأصل.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۱۸۰.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۵۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹

أمّا «الرّواجنی» فمن شیوخ البخاری، و أخرج له فی غیر واحد من الصحّاح، و نصّوا علی صدقه و ثقته.

و أمّا السّند المذکور فصحیح، کما سیأتی تحت عنوانه.

ما رواه أبو یعلی ... ص: ۹

رواه بسندین:

* الحسن بن حمّاد، عن مسهر بن عبد الملک بن سلع، عن عیسی بن عمر، عن السدّی.

و «الحسن» ثقة [۱] و «مسهر» و ثّقة هو، و أخرج له النسائی- و شرطه فی صحیحه أشد من شرط البخاری و مسلم، کما ذکروا- و ذکره ابن حبّان فی الثقات، و «عیسی» - هو القاری- ثقة [۲]، و «السدّی» ثقة کما فصّل فی الأصل.

فالسند صحیح.

* قطن بن نسیر، عن جعفر بن سلیمان الضبعی، عن عبد اللّه بن مثنی، عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس.

و «قطن» ثقة، ذکرناه فی الملحق، و کذا «جعفر» [۳] و «عبد اللّه» ذکرناه فی الملحق.

فالسند صحیح، و هذا هو السند الذی قال عنه الذهبی: «و من أجودها:

حدیث قطن بن نسیر- شیخ مسلم- حدّثنا جعفر»....

ما رواه ابن أبی حاتم ... ص: ۹

* رواه عن: عمّار بن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۱۶۵.

[۲] تقریب التهذیب ۲/ ۱۰۰.

[۳] تقریب التهذیب ۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰

الملک بن أبی سلیمان، عن أنس.

کذا فی (البدایة و النهایة) و قال: «هذا أجود من إسناد الحاکم».

قلت: لأنّ «عمار» ثقة [۱] و کذا «إسحاق» [۲] و «عبد الملک» تقدم.

و لو کان مرسلا- کما زعم البخاری- فقد عرفت الواسطة.

فالسند صحیح.

ما وراه الطبرانی ... ص: ۱۰

* رواه فی (الکبیر) و (الأوسط) و عنه الهیثمی فی (مجمع الزوائد) فذکر عن أنس روایات و قال: «رواه الطبرانی فی الأوسط و الکبیر باختصار ... و فی أحد أسانید الأوسط «أحمد بن عیاض بن أبی طیبة» و لم أعرفه، و بقیّة رجاله رجال الصحیح» [۳].

(قلت):

و کذا قال الذهبی [۴] و الصلاح العلائی [۵] بالنسبة إلی هذا السّند، لکن الحافظ ابن حجر تعقّب الذهبی بإخراج الرجل عن الجهالة، و ثبت مما ذکره- بالإضافة إلی إخراج الحاکم عنه فی مستدرکه و الطبرانی و غیرهما- کون الرجل ثقة ... فیکون الحدیث صحیحا، و یلزم القوم کلّهم القول بصحّته، لأنّ توقفهم عن ذلک لم یکن إلّا من جهته.

---

[۱] تقریب التهذیب ۲/ ۴۷.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۶۳.

[۳] مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵.

[۴] میزان الاعتدال ۳/ ۴۶۵.

[۵] طبقات السبکی ۴/ ۱۷۰ قال: «و رجال هذا السند کلهم ثقات معروفون، سوی أحمد بن عیاض، فلم أر من ذکره بتوثیق و لا جرح».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱

و هذه عبارة ابن حجر الحافظ، بعد إیراد کلام الذهبی:

«قلت: ذکره ابن یونس فی تاریخ مصر قال: أحمد بن عیاض بن عبد الملک بن نصر الفرضی مولی حبیب، یکنّی أبا غسّان، یروی عنه یحیی بن حسان، توفی سنة ۲۹۳ هکذا ذکره، و لم یذکر فیه جرحا. ثم أسند له حدیثا

فقال: حدّثنی المعافی بن عمر بن حفص الرازی، ثنا أبو غسان أحمد بن عیاض المحسّبی، ثنا یحیی بن حسان، عن سلیمان بن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس- رضی اللّه عنه- عن النبی صلّی اللّه علیه و سلّم قال: لا یلام الرجل علی قومه.

و هذا طرف من حدیث الطیر. و أمّا ابنه فذکر مسلمة بن قاسم أنّه مات فی حبس ابن طولون قال: و کان سبب حبسه أن قوما ذکروا عنه أنّه کان یسب علیا- رضی اللّه عنه- فأحضرت البیّنة، فأمر به فجرّد فضرب نحو الثمانین سوطا فی الحبس، و ذلک فی السابع عشر رمضان فلما کان بعد سبعة أیام اخرج میتا. و قال أبو عمر الکندی: کان مازحا هو و ابنه و أبوه» [۱].

* ثم إن الهیثمی قال: «و فی أحد أسانید الأوسط» ... و ظاهره عدم الإشکال فی غیره من أسانیده.

(قلت):

مما أخرجه الطبرانی فی (الأوسط) ما ذکر فی الأصل، و سنده:

«حدّثنا أحمد، قال: حدّثنا سلمة بن شبیب، قال: حدّثنا عبد الرزاق قال: أخبرنا الأوزاعی، عن یحیی بن أبی کثیر عن أنس»....

أمّا «سلمة بن شبیب» فمن رجال مسلم و الأربعة [۲].

و أمّا «عبد الرزاق» و «الأوزاعی» فذکرناهما فی الملحق.

و أمّا «یحیی بن أبی کثیر» فمن رجال الکتب الستة.

---

[۱] لسان المیزان ۵/ ۵۸.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۶.

و بقی «أحمد» شیخ الطّبرانی، و الأحمدون فی مشایخه کثیرون، فأیّهم هذا؟ لا أدری الآن.

* و أخرجه فی (الکبیر) قال: «حدّثنا عبید العجلی، ثنا إبراهیم بن سعید الجوهری، ثنا حسین بن محمّد، ثنا سلیمان بن قرم، عن فطر بن خلیفة، عن عبد الرحمن بن أبی نعیم، عن سفینة مولی النبی» [... ۱].

و هذا هو الذی قال الهیثمی: «رجال الطبرانی رجال الصحیح، غیر فطر ابن خلیفة، و هو ثقة» [۲].

فهذا سند آخر صحیح.

ما رواه الدار قطنی ... ص: ۱۲

* و أخرجه ابن عساکر الحافظ عن طریقه، و هو: عن شیخه «ابن الأکفانی» عن «عبد العزیز الکتانی» عن «ابن السمسار» عن «الدار قطنی» عن «ابن مخلد الدوری» عن «حاتم بن لیث» عن «عبد السلام بن راشد» عن «عبد اللّه ابن المثنی» عن «ثمامة» عن «أنس».

و قد ذکرنا ثقة کلّ واحد من هؤلاء بعنوانه.

فالسند صحیح.

ما رواه الحربی ... ص: ۱۲

* و أخرجه ابن عساکر الحافظ عن طریقه، و هو: عن شیخه «ابن السمرقندی» عن «ابن النقور» عن «الحربی» عن «ابن سراج» عن «فهد بن سلیمان» عن «أحمد الورتنیس» عن «زهیر» عن «عثمان الطویل» عن «أنس».

[۱] المعجم الکبیر ۷/ ۸۲ رقم: ۶۴۳۷.

[۲] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳

و قد ذکرنا ثقة کلّ واحد من هؤلاء بعنوانه.

فالسند صحیح.

ما رواه بحشل ... ص: ۱۳

* رواه عن: وهب بن بقیّة، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملک، عن أنس.

و عنه الفقیه ابن المغازلی بسند صحیح، کما سیأتی.

و رجال «بحشل» کلّهم ثقات کما تجدهم فی الملحق.

فسنده صحیح.

ما رواه أبو نعیم الأصبهانی ... ص: ۱۳

* رواه بسند صحیح ... فإنّه قال:

«حدّثنا علی بن حمید الواسطی، ثنا أسلم بن سهل، ثنا محمّد بن صالح ابن مهران، ثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحی السّعدی قال: سمعت هذا من مالک بن أنس سماعا، یحدّثنا به عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة، عن أنس» ... ثمّ قال أبو نعیم:

«غریب من حدیث مالک و إسحاق، رواه الجم الغفیر عن أنس. و حدیث مالک لم نکتبه إلّا من حدیث القداحی، تفرّد به» [۱].

أقول:

«علی بن حمید» ترجم له الخطیب قال:

«علی بن حمید بن أحمد بن عبد اللّه بن أبی مخلد، أبو الحسین الواسطی، قدم بغداد، و حدّث عن: بشر بن موسی، و محمّد بن أحمد بن

[۱] حلیة الأولیاء ۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴

النضر، و أسلم بن سهل المعروف ببحشل. حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و ذکر أنّه سمع منه فی سنة ۳۵۰ فی دار کعب. أخبرنی محمّد بن أحمد بن رزق» [... ۱].

و «أسلم بن سهل» و هو «بحشل» ترجمنا له فی الملحق.

و «محمد بن صالح بن مهران» قال الخطیب: «محمّد بن صالح بن مهران، المعروف بابن النطاح، مولی بنی هاشم، یکنی أبا عبد اللّه و قیل أبا جعفر بصری قدم بغداد، و حدّث بها عن: یوسف بن عطیّة الصفار، و عون بن کهمس، و المنذر بن زناد الطائی، و ارطأة أبی حاتم، و معتمر بن سلیمان.

و روی عنه: أحمد بن علی الخزاز، و بشر بن موسی الأسدی، و أحمد بن القاسم بن مساور الجوهری، و الهیثم بن خالف الدوری، و عبد اللّه بن محمّد ابن ناجیة، و کان أخباریّا ناسبا، روایة للسیر، و له کتاب الدولة، و هو أول من صنّف فی أخبارها کتابا» ثمّ أسند عنه حدیثا فقال: «حدّثنا أبو نعیم الحافظ إملاء...

أخبرنی أحمد بن علی بن الحسین التوزی، حدّثنا عبید اللّه بن محمّد بن أحمد البزاز، حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبدان الصفّار، حدّثنا أحمد بن علی الخزاز، حدّثنا أبو عبد اللّه محمد بن صالح- قدم علینا بغداد- أخبرنی أبو بشر محمد بن عمر الوکیل، حدّثنا عمر بن أحمد بن عثمان قال: سنة ۲۵۲ فیها مات محمد بن صالح النطّاح» [۲].

و «عبد اللّه بن محمّد بن عمارة» قال الذهبی: «مدنی أخباری، عن أبی ذئب و نحوه. مستور، ما وثّق و لا ضعّف، و قلّ ما روی» [۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۴۲۲.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۳۵۷.

[۳] میزان الاعتدال ۲/ ۴۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵

قلت: و قد ترجم له الخطیب فقال: «من أهل مدینة رسول اللّه، صلّی اللّه علیه و سلّم. حدّث عن: محمّد بن عبد الرحمن بن أبی ذئب، و سلیمان بن بلال، و یعقوب بن محمّد بن أبی صعصعة الحارثی، و إبراهیم بن إسماعیل بن أبی حبیبة الأشهلی، و سلیمان بن داود بن الحصین، و مخرمة بن عبد اللّه بن بکیر، و عبد الرحمن بن أبی الزناد. روی عنه: محمّد بن سعد کاتب الواقدی، و یحیی بن معلّی بن منصور، و محمّد بن علی بن المغیرة الأثرم، و عمر بن شبة النمیری، و الفضل بن سهل الأعرج. و کان عالما بالنسب، سکن بغداد، و له کتاب فی نسب الأنصار خاصة، یرویه عنه مصعب بن عبد اللّه الزبیری، و ابن القداح، یقول فی کتابه: کان فلان هاهنا- یعنی ببغداد- ثم انتقل إلی المدینة» ثم أسند عنه حدیثا فقال:

«حدّثنا أبو عمر عبد الواحد بن محمّد بن عبد اللّه بن مهدی، أخبرنا القاضی أبو عبد اللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی- إملاء- حدثنا فضل الأعرج، حدثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة، حدّثنا مخرمة بن بکیر» [... ۱].

و «مالک بن أنس» هو الإمام المعروف.

و «إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة» من رجال الکتب الستة، قال ابن حجر: «ثقة، حجّة، مات سنة: ۳۳ و قیل بعدها/ ع» [۲].

ما رواه الخطیب البغدادی ... ص: ۱۵

* رواه بسند صحیح فقال:

«أخبرنی محمّد بن أحمد بن رزق، حدثنا أبو الحسن علی بن حمید بن أحمد بن أبی مخلّد الواسطی، حدّثنا أسلم بن سهل الواسطی أبو الحسن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۰/ ۶۲.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶

بحشل، حدّثنا محمّد بن صالح بن مهران، حدّثنا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة القداحی ثمّ الظفری قال: سمعت هذا من مالک بن أنس

سماعا، فحدّثنا به مترسّلا عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة، عن أنس بن مالك قال: بعثتنی ام سلیم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر مشوی و معه أربعة أرغفة من شعیر. و ساق الحدیث» انتهی [۱].

أقول:

«محمّد بن أحمد بن رزق» شیخ الخطیب، حافظ ثقة.

و أمّا سائر رجال الحدیث فقد عرفتهم فی روایة أبی نعیم الحافظ.

ما رواه ابن المغازلی الواسطی ... ص: ۱۶

* رواه عن أنس بن مالك بإسناد صحیح عن طریق بحشل، فقال:

أخبرنا عمر بن عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن عثمان بن سمعان المعدّل، حدّثنا أسلم بن سهل، حدّثنا وهب بن بقیة، أخبرنا إسحاق بن یوسف الأزرق، عن عبد الملك بن أبی سلیمان، عن أنس.

و هؤلاء کلّهم ثقات، و قد عنونّا کلّ واحد منهم، کما قدّمنا روایة بحشل.

فالسند صحیح.

ما رواه ابن عساکر ... ص: ۱۶

* رواه بسند صحیح عن طریق الدار قطنی، کما تقدم ذکره.

* و بسند صحیح إلی عبّاد بن یعقوب بسنده المتقدم الصحیح، قال ابن عساکر:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أخبر أبو الفتح هبة اللّه بن علی بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۴۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷

محمّد بن الطیب بن الجار القرشی الکوفی ببغداد، أنبأنا أبو الحسن محمّد بن جعفر بن محمّد التمیمی النحوی- یعرف بابن النجار- الکوفی، أنبأنا أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زکریا المحاربی، أنبأنا عباد بن یعقوب»....

و رجال سند ابن عساکر إلی عباد کلّهم ثقات، ذکرنا هم واحدا واحدا فی الملحق.

فالسند صحیح.

* و رواه ابن عساکر بسند آخر، قال: «أخبرنا أبو سعد أحمد بن محمّد ابن البغدادی، أنبأنا أبو المظفر محمود بن جعفر بن محمّد الکوسج و أبو منصور محمّد بن أحمد بن شکرویه قالا: أنبأنا أبو علی الحسن بن علی بن أحمد بن سلیمان ابن البغدادی، أنبأنا أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمر بن أبان العبدی، أنبأنا أبو إسماعیل محمّد بن إسماعیل الترمذی، أنبأنا أبو صالح عبد اللّه بن صالح، حدّثنی ابن لهیعة، عن محمّد بن المنکدر، عن جابر بن عبد اللّه الأنصاری...

و قد ذکرنا رجال هذا السند و ثقتهم کلا علی حده.

فالسند صحیح.

* و رواه ابن عساکر بإسناده عن أبی یعلی، عن قطن بن نسیر ... إلی آخر ما تقدم فی روایة أبی یعلی.

و طریقه إلی أبی یعلی هو: «أخبرتنا ام المجتبی بنت ناصر، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقری، أنبأنا أبو یعلی»....

هؤلاء ذکرناهم کلا فی موضعه.

فالسند صحیح.

* و رواه بسنده عن الحربی بإسناده المتقدم فی محلّه.

و هو عن: ابن السمرقندی، عن ابن النقور، عن الحربی...

و الکلّ ثقات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸

فالسند صحیح.

* و رواه بسند صحیح آخر و هو قوله:

«أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا أبو الحسین ابن النقور، أنبأنا أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه بن موسی، أنبأنا سکین بن عبد العزیز، عن میمون أبی خلف، حدّثنی أنس بن مالک»....

و هؤلاء کلّهم ثقات، کما ذکرنا بتراجمهم، کلّ فی موضعه فی الملحق.

فالسند صحیح.

هذا، و لو وجدنا فراغا لصحّحنا أسناد أخری غیر هذه، إلّا أنّ بما ذکرنا کفایة للمنصف ... فلنشرع فی ذکر أسماء طائفة من أعلام رواة حدیث الطّیر، ممّن لم یذکروا فی الأصل:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹

[أسماء طائفة من أعلام رواة حدیث الطّیر ...] ص: ۱۹

(۱) روایة عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی علیه السلام ... ص: ۱۹

عن أبیه، عن جدّه، عن علی.

أخرجه عباد بن یعقوب الرّواجنی.

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناده عنه...

أمّا (عیسی بن عبد اللّه) فقد ذکره ابن حبّان فی الثقات و قال:

«کنیته أبو بکر، فی حدیثه بعض المناکیر» [۱].

و أمّا (عبد اللّه بن محمّد) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب، أبو محمّد العلوی، المدنی، مقبول، من السادسة، مات فی خلافة المنصور/ دس» [۲].

و أمّا (محمّد بن عمر) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب. صدوق، من السادسة، و روایته عن جدّه مرسلة. مات بعد الثلاثین/ ع» [۳].

و أمّا (عمر بن علی) فقد قال الحافظ ابن حجر:

«عمر بن علی بن أبی طالب الهاشمی، ثقة، من الثالثة. مات فی زمن الولید، و قیل قبل ذلک/ ع» [۴].

أقول: فالسند معتبر. و وجود المناکیر فی حدیث (عیسی بن عبد اللّه)

---

[۱] کتاب الثقات ۸/ ۴۹۲.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۴۸.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۹۴.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰

لا یضر بوثاقته، و لذا عدّه ابن حبان فی الثقات مع تنصیصه علی ذلک، و للتفصیل یراجع معنی «المنکر» فی کتب علوم الحدیث، و لعلّ النکارة عندهم من جهة کون کثیر من روایاته من فضائل أهل البیت علیهم السلام.

(۲) روایة سعید بن المسیّب ... ص: ۲۰

و هو: أبو محمّد القرشی المخزومی، المتوفی سنة: ۹۳، أو ۹۴، أو ۹۵، أو ۱۰۵ و تعلم روایته من أسانید ابن عساکر و ابن کثیر، رواه عن أنس بن مالک.

الذهبی: «الإمام العلم، عالم أهل المدینة، و سید التابعین، روی عنه خلق، و کان ممّن برّز فی العلم و العمل» ثم ذکر مناقبه فی فصول، یتقدّمها ذکر کلمات الأعلام فی حقّه، من الصحابة و التابعین فمن بعدهم [۱].

و من مصادر ترجمته:

التاریخ الکبیر ۳/ ۵۱۰، طبقات ابن سعد ۵/ ۱۱۹، حلیة الأولیاء ۲/ ۱۶۱، تهذیب التهذیب ۴/ ۸۴.

(۳) روایة عثمان الطویل ... ص: ۲۰

و هو: راوی الحدیث عن أنس بن مالک.

و عنه: زهیر بن معاویة بن خدیج.

فی أسانید الحافظ ابن عساکر.

و قد أورده ابن حبّان فی الثقات و قال:

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۴/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱

«یروی عن أنس بن مالک- رضی اللّه عنه-، ربما أخطأ. روی عنه:

شعبة، و زهیر» [۱].

(۴) روایة میمون بن أبی خلف ... ص: ۲۱

و هو: الراوی للحدیث عن أنس بن مالک.

و رواه عنه «سکین بن عبد العزیز».

و جاء کذلک فی أسانید ابن عساکر الحافظ.

ابن حجر: «میمون بن جابر أبو خلف البرقانی، عن أنس- رضی اللّه عنه- بحدیث الطیر. قال أبو زرعة: متروک، یروی عنه سکین بن عبد العزیز.

انتهی. و ذکره العقیلی و قال: لا یصح حدیثه» [۲].

قلت: و الأصل فی ذلک ما جاء فی الجرح و التعدیل: «میمون أبو خلف الرفاء، روی عن أنس بن مالک قصة الطیر، روی عنه سکین بن عبد العزیز. نا عبد الرحمن قال: سألت أبا زرعة عنه فقال: منکر الحدیث و ترک حدیثه و لم یقرأ علینا» [۳].

فالرجل منکر الحدیث، و الظاهر أنّهم یقصدون حدیث الطیر، فإنّ معناه عندهم منکر! لکنّ الرجل من التابعین، و التابعون عند أهل السنّة کالأصحاب

لقوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیما رووه-: «خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم»

و لذا لم نجد تصریحا بضعفه، و إنّما یقولون منکر الحدیث، و قد تقرّر عندهم أن روایة الحدیث المنکر لا یکون جرحا للراوی.

---

[۱] کتاب الثقات ۵/ ۱۵۷.

[۲] تقریب التهذیب ۶/ ۱۴۰.

[۳] الجرح و التعدیل ۸/ ۲۳۴.

(۵) روایة محمّد بن المنکدر ... ص: ۲۲

و هو: راوی الحدیث عن جابر بن عبد اللّه.

و عنه: عبد اللّه بن لهیعة.

أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناد له.

و ابن المنکدر من رجال الصحاح الستّة:

ابن حجر: «محمد بن المنکدر بن عبد اللّه بن الهریز- بالتصغیر- التیمی المدنی. ثقة فاضل، من الثالثة، مات سنة ۳۰ أو بعدها/ ع» [۱].

(۶) روایة ثمامة بن عبد اللّه ... ص: ۲۲

و هو حفید أنس بن مالک.

و قد رواه عن أنس. و رواه عنه ابن أخیه عبد اللّه بن المثنی، کما فی الأسانید، منها عند الحافظ ابن عساکر.

قال الحافظ: «ثمامة بن عبد اللّه بن أنس بن مالک، الأنصاری، البصری، قاضیها، صدوق، من الرابعة، عزل سنة عشر. و مات بعد ذلک

بمدة» و قد وضع عليه علامة الكتب الستّة» [۲].

---

[۱] تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۰.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳

(۷) رواية عبد اللّه بن المثّنى ... ص: ۲۳

و هو: عبد اللّه بن المثنى بن عبد اللّه بن أنس بن مالك.

و تعلم روايته من كثير من الأسانيد المذكورة فی الكتاب، منها أسانيد ابن عساكر الحافظ.

و هو من رجال البخارى و الترمذى و ابن ماجة.

قال ابن حجر الحافظ: «صدوق، كثير الغلط، من السادسة» [۱].

(۸) رواية جعفر بن سليمان الضبعى ... ص: ۲۳

المتوفى سنة: ۷۸.

و تعلم روايته من كثير من الأسانيد، رواه عن «عبد اللّه بن المثنّى».

قال الذهبى: «و لحديث الطير طرق كثيرة عن أنس، متكلّم فيها، و بعضها على شرط السنن، و من أجودها حديث:

قطن بن نسير- شيخ مسلم- حدّثنا جعفر بن سليمان، حدّثنا عبد اللّه بن المثّنى، عن عبد اللّه بن أنس، عن أنس» [... ۲].

و قال ابن حجر: «صدوق زاهد، لكنه كان يتشيّع» و وضع عليه علامة:

بخ م ۴ [۳].

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۴۴۵.

[۲] تاريخ الإسلام ۲/ ۱۹۷.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴

(۹) رواية سكين بن عبد العزيز ... ص: ۲۴

و هو: راوى الحديث عن «ميمون أبى خلف عن أنس».

و رواه عنه: «عبيد اللّه بن موسى».

و قد أخرجه عنه بإسناده ابن عساكر الحافظ.

ابن حجر: «سكين- بالتصغير- ابن عبد العزيز بن قيس العبدى، العطار، البصرى، و هو سكين بن أبى الفرات. صدوق، يروى عن

الضعفاء.

من السّابعة/ د» [۱].

(۱۰) روایة الصباح بن محارب ... ص: ۲۴

و تعلم روایته من أسانید الخطیب، فقد رواه عنده عن «عمر بن عبد اللّه ابن یعلی بن مرّة» [۲].

و هو من رجال ابن ماجة.

ابن حجر: «قال أبو زرعة و أبو حاتم صدوق. و قال عبد الرحمن بن الحکم بن بشیر بن سلیمان: رأیت کتابه و کان صحیح الکتاب. و ذکره ابن حبان فی الثقات. قلت: و قال العقیلی: یخالف فی بعض حدیثه. و نقل ابن خلفون فی الثقات عن العجلی توثیقه» [۳].

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۳۷۶.

[۳] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵

(۱۱) روایة ابن لهیعة ... ص: ۲۵

و هو: عبد اللّه بن لهیعة بن عقبة الحضرمی.

روی هذا الحدیث عن: محمد بن المنکدر، عن جابر بن عبد اللّه.

و رواه عنه: أبو صالح المصری، کاتب اللیث.

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناد له.

ابن حجر: «عبد اللّه بن لهیعة- بفتح اللام و کسر الهاء- ابن عقبة الحضرمی، أبو عبد الرحمن المصری، القاضی، صدوق، من السابعة، خلط بعد احتراق کتبه، و روایة ابن المبارک و ابن وهب عنه أعدل من غیرهما. و له فی مسلم بعض شیء مقرون. مات سنة ۷۴ و قد ناف علی الثمانین/ م د ت ق» [۱].

(۱۲) روایة عبد اللّه بن صالح ... ص: ۲۵

و هو: کاتب اللیث، أبو صالح المصری.

روی هذا الحدیث عن ابن لهیعة.

و رواه عنه: محمّد بن إسماعیل التّرمذی...

و أخرجه عنه الحافظ ابن عساکر بإسناده.

ابن حجر: «عبد اللّه بن صالح بن محمّد بن مسلم الجهنی، أبو صالح المصری، کاتب اللیث، صدوق، کثیر الغلط، ثبت فی کتابه، و کانت فیه

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶

غفلة. من العاشرة. مات سنة ۲۲ و له ۸۵ سنة/ خت د ت ق» [۱].

(۱۳) روایة عبد السلام بن راشد ... ص: ۲۶

و هو: راوی الحدیث عن «عبد اللّه بن المثنی» و عنه: «حاتم بن اللیث الجوهری» الحافظ الثقة المکثر المتقن الثبت کما وصفه الخطیب و الذهبی، کما ذکرنا بترجمته.

فبقرینة الراوی یعرف «عبد السلام بن راشد» و یعلم کونه معتمدا، کما أنّ الحدیث بهذا الطریق الّذی أخرجه به الحافظ ابن عساکر معتبر صحیح، لأنّه:

عن شیخه ابن الأکفانی، عن عبد العزیز الکتانی، عن ابن السمسار، عن الدار قطنی، عن ابن مخلد الدوری، عن حاتم بن لیث، عن عبد السلام ابن راشد، عن عبد اللّه بن المثنی، عن ثمامة، عن أنس.

و بهذا تعرف ما فی کلام الذهبی بترجمة عبد السلام بن راشد:

«عبد السلام بن راشد، عن عبد اللّه بن المثنی بحدیث الطیر. لا یعرف و الخبر لا یصح».

بل الخبر صحیح بهذا السند فضلا عن أسانیده الصحاح الأخری، و لذا تعقّبه الحافظ بقوله:

«و قد تابعه علی روایة حدیث الطیر عن عبد اللّه بن المثنی: جعفر بن سلیمان الضبعی، و هو مشهور من حدیثه» [۲].

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۴۲۳.

[۲] لسان المیزان ۴/ ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷

(۱۴) روایة قطن بن نسیر ... ص: ۲۷

و هو: أبو عباد قطن بن نسیر البصری المعروف بالذرع المتوفی سنة:

و تعلم روایته من کثیر من الأسانید.

ابن حجر: «روی عن جعفر بن سلیمان الضبعی ... روی عنه مسلم حدیثا واحدا، و أبو داود، روی الترمذی عن أبی داود عنه» [... ۱].

فهو من رجال مسلم و أبی داود و الترمذی، و کذلک وضع علیه علائم الکتب الثلاثة...

و الذهبی أثبت وثاقته [۲].

و ابن حجر قال: «صدوق یخطئ، من العاشرة» [۳].

(۱۵) روایة الحکم بن عتیبة ... ص: ۲۷

و هو: الراوی لحدیث سعد بواسطة ابن أبی لیلی، توفی سنة: ۱۱۵.

و عنه رواه شعبة بن الحجاج ... فی روایة الحافظ أبی نعیم.

و هو من رجال الکتب الستة.

الذهبی: «الإمام الکبیر، عالم أهل الکوفة» ... ثم أورد کلمات الثناء بالجمیل علیه» [۴].

---

[۱] تهذیب التهذیب ۸/ ۳۴۱.

[۲] میزان الاعتدال ۳/ ۳۹۰.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۶.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۵/ ۲۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸

(۱۶) روایة إسحاق بن عبد اللّه ... ص: ۲۸

و هو: إسحاق بن عبد اللّه بن أبی طلحة المتوفی سنة: ۱۳۳.

راوی الحدیث عن أنس، فی روایة عند الحافظین أبی نعیم و الخطیب.

و هو من رجال الکتب الستة.

قال ابن حجر: «ثقة حجة» [۱].

(۱۷) روایة عبد الملک بن عمیر ... ص: ۲۸

و هو: عبد الملک بن عمیر بن سوید المتوفی سنة ۱۳۶.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الذهبی: «حدّث عن ... و خلق من الصحابة و کبار التابعین، و عمّر دهرا طویلا، و صار مسند أهل الکوفة» ... ثم ذکر الکلمات فی حقّه و قد وضع علیه علامة الکتب الستة [۲].

و له ترجمة فی:

التاریخ الکبیر ۵/ ۴۲۶، تهذیب التهذیب ۶/ ۴۱۱ و غیرهما.

(۱۸) روایة الأوزاعی ... ص: ۲۸

و هو: عبد الرحمن بن عمرو، المتوفی سنة: ۱۵۷.

---

[۱] تقریب التهذیب ۱/ ۵۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۵/ ۴۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹

و تعلم روایته من إسناد الحافظ الطبرانی فی المعجم الأوسط.

الذهبی: «عبد الرحمن بن عمرو بن یحمد، شیخ الإسلام و عالم أهل الشام، أبو عمرو الأوزاعی، قال محمد بن سعد: کان ثقة، و کان خیّرا، فاضلا، مأمونا، کثیر العلم و الحدیث و الفقه، حجة، توفی سنة ۱۵۷، و قال أحمد: یصلح للإمامة. و عن مالک قال: الأوزاعی إمام یقتدی به. قال الخریبی: کان الأوزاعی أفضل أهل زمانه» [... ۱].

و له ترجمة فی:

طبقات ابن سعد ۷/ ۴۸۸، التاریخ الکبیر ۵/ ۳۲۶، حلیة الأولیاء ۶/ ۱۳۵، تهذیب التهذیب ۶/ ۲۳۸. و غیرها.

(۱۹) روایة شعبة ... ص: ۲۹

و هو: ابن الحجاج، المتوّفی سنة: ۱۶۰.

و تعلم روایته من إسناد أبی نعیم الحافظ [۲].

الذهبی: «شعبة/ ع. ابن الحجاج بن الورد، الإمام الحافظ، أمیر المؤمنین فی الحدیث، روی عنه عالم عظیم و انتشر حدیثه فی الآفاق» ثم ذکر فضائله و مناقبه و أطنب فیها [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۷/ ۱۰۷ ملخّصا.

[۲] حلیة الأولیاء ۴/ ۳۵۶.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰

(۲۰) روایة زهیر بن معاویة ... ص: ۳۰

و هو: زهیر بن معاویة بن خدیج الجعفی، المتوفی سنة ۱۷۳ أو ۱۷۷ [۱].

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر ... فقد أخرجه بإسناده عن أحمد بن یزید الورتنیس قال: «أنبأنا زهیر، أنبأنا عثمان الطویل، عن أنس بن مالک» و «زهیر» هو «ابن معاویة» المذکور کما بترجمة «أحمد بن یزید» من (تهذیب التهذیب) [۲].

و «زهیر» من رجال الصحاح الستّة.

قال ابن حجر: «زهیر بن معاویة بن خدیج، أبو خیثمة الجعفی الکوفی، نزیل الجزیرة، ثقة ثبت، إلّا أن سماعه عن أبی إسحاق بأخرة، من السابعة.

مات سنة ۳۲ أو ۳ أو أربع و سبعین، و کان مولده سنة ۱۰۰/ ع» [۳].

(۲۱) روایة مالک بن أنس ... ص: ۳۰

و هو: الإمام المشهور المعروف، المتوفّی سنة: ۱۷۹.

و تعلم روايته من إسناد أبى نعيم الحافظ فى الحلية.

السيوطى: «شيخ الأئمة، و إمام دار الهجرة. روى عن: نافع، و محمد ابن المنكدر، و جعفر الصادق، و حميد الطويل، و خلق. و عنه: الشافعى، و خلائق جمعهم الخطيب فى مجلّد ... قال الشافعى: إذا جاء الأثر فمالك

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۳۰۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۱/ ۷۸.

[۳] تقريب التهذيب ۱/ ۲۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱

النجم» [... ۱].

و له ترجمة فى كافّة المصادر الحديثة و التاريخية و الرجالية و غيرها.

(۲۲) رواية إسحاق الأزرق ... ص: ۳۱

و هو: إسحاق بن يوسف الواسطى المتوفى سنة: ۱۹۵.

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى.

الخطيب: «روى عنه: أحمد بن حنبل، و يحيى بن معين، و عمرو الناقد، و الحسن بن حماد سجادة ... ورد إسحاق بغداد و حدّث بها و كان من الثقات المأمونين، و أحد عباد اللّه الصالحين» ... ثم روى ثقته عن أحمد بن حنبل، و يحيى بن معين، و العجلى، و ابن سعد [۲].

(۲۳) رواية يونس بن أرقم ... ص: ۳۱

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى.

البخارى: ترجم له بلا جرح [۳].

و ابن أبى حاتم كذلك [۴].

و ابن حجر و قال: «قال البخارى: كوفى معروف الحديث، كان يتشيّع، و كذا قال ابن حبان فى الثقات لكن قال: بصرى» [... ۵].

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۹۶.

[۲] تاريخ بغداد ۶/ ۳۱۹- ۳۲۱.

[۳] التاريخ الكبير ۸/ ۴۱۰.

[۴] الجرح و التعديل ۹/ ۳۳۶.

[۵] تعجيل المنفعة: ۳۰۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲

قال: «و قال البزار فى مسنده: يونس بن أرقم كان صدوقا، روى عنه أهل العلم و احتملوا حديثه، على أنّ فيه شيعيّة شديدة» [۱].

(۲۴) روایة الریاحی ... ص: ۳۲

و هو: أبو العوام أحمد بن یزید، المتوفی سنة...

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «حدّث عن مالک بن أنس و ... روی عنه: ابنه محمّد.

و کان ثقة» [... ۲].

(۲۵) روایة عبد الرزّاق الصنعانی ... ص: ۳۲

و هو: أبو بکر عبد الرزاق بن همام المتوفی سنة: ۲۱۱.

و تعلم روایته من إسناد الحافظ الطبرانی فی المعجم الأوسط.

و هو من رجال الکتب الستّة...

الذهبی: «عبد الرزاق بن همام/ ع.

ابن نافع، الحافظ الکبیر، عالم الیمن، أبو بکر، الحمیری مولاهم، الصنعانی، الثقة، الشیعی» ... ثم نقل ثقته و الکلمات فی حقه بما یطول المقام به فلاحظه [۳] و راجع غیره من المصادر مثل:

الطبقات ۵/ ۵۴۸، تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۶۴، تهذیب التهذیب ۶/ ۳۱۰.

---

[۱] لسان المیزان ۶/ ۳۳۱.

[۲] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۹/ ۵۶۳.

(۲۶) روایة عبید اللّه بن موسی ... ص: ۳۳

هو: عبید اللّه بن موسی بن أبی المختار المتوفی سنة ۲۱۳ أو ۲۱۴.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الذهبی: «الإمام، الحافظ، العابد، و کان من حفّاظ الحدیث، مجوّدا للقرآن ... و حدّث عنه: أحمد بن حنبل قلیلا- کان یکرهه لبدعة ما فیه- و إسحاق، و ابن معین، و محمد بن عبد اللّه بن نمیر، و عبد بن حمید، و...

و روی عنه البخاری فی صحیحه، و یعقوب الفسوی فی مشیخته، و ثّقه ابن معین و جماعة.

و حدیثه فی الکتب الستة» [... ۱].

و توجد ترجمته فی:

تهذیب التهذیب ۲/ ۵۰، تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۵۳، الکاشف ۲/ ۲۳۲.

(۲۷) روایة أبی عاصم النبیل ... ص: ۳۳

و هو: الضحّاک بن مخلد الشیبانی المتوفی سنة: ۲۱۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السیوطی: «عنه: أحمد، و إسحاق، و البخاری، و ابن المدینی، و عبد ابن حمید، و ابن المثّنی، و خلق.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۹/ ۵۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴

و کان فقیها، حافظا، عابدا، متقنا» [۱].

و له ترجمة فی مصادر کثیرة.

(۲۸) روایة المصیّصی ... ص: ۳۴

و هو: إبراهیم بن مهدی، المتوفی سنة: ۲۲۵.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: أحمد بن حنبل، و یعقوب الدورقی ... ذکره ابن أبی حاتم الرازی فقال: بغدادی الأصل، سکن المصیصة. و قال أیضا:

سمعت أبی یقول: حدثنا إبراهیم بن مهدی و کان ثقة.

...و سئل یحیی بن معین عن إبراهیم بن مهدی الطرسوسی فقال: کان رجلا مسلما، فقیل له: أهو ثقة؟ فقال: ما أراه یکذب» [... ۲].

(۲۹) روایة القواریری ... ص: ۳۴

و هو: عبید اللّه بن عمر بن میسرة، المتوفی سنة: ۲۳۵.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الذهبی: «الإمام الحافظ، محدّث الإسلام ... حدّث عنه: البخاری، و مسلم، و أبو داود، و أبو زرعة، و إبراهیم الحربی، و أبو حاتم، و عبد اللّه بن أحمد ... و کتب عنه: یحیی بن معین، و أحمد بن حنبل، و ابن سعد.

و ثّقه یحیی، و صالح جزرة الحافظ، و النسائی.

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۱۵۹.

[۲] تاریخ بغداد ۶/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵

و قال ابن سعد: ثقة کثیر الحدیث.

و قال أبو حاتم: صدوق» [... ۱].

و توجد ترجمته فی:

طبقات ابن سعد ۷/ ۳۵۰، التاریخ الکبیر ۵/ ۳۹۵، تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۲۰، تهذیب التهذیب ۷/ ۴۰ ... و غیرها.

(۳۰) روایة سهل بن زنجلة ... ص: ۳۵

و هو: سهل بن أبی سهل الرّازی الخیاط المتوفی سنة: ۲۳۸.

و تعلم روایته من أسانید الخطیب فی تاریخه.

الذهبی: «الحافظ الإمام الکبیر ... قال أبو حاتم: صدوق، و قال أبو یعلی الخلیلی: سهل ثقة حجة، ارتحل مرتین، و له تصانیف، و لا یقدّم علیه أحد فی الإتقان و الدیانة من أقرانه فی وقته» [... ۲].

و له ترجمة فی:

تهذیب التهذیب ۴/ ۲۵۱، تاریخ بغداد ۹/ ۱۱۶، و غیرهما.

(۳۱) روایة وهب بن بقیة ... ص: ۳۵

و هو: وهب بن بقیّة الواسطی المعروف بوهبان، المتوفی سنة: ۲۳۹.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: محمد بن إسماعیل البخاری، و مسلم بن

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۴۲.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۹۲.

الحجاج، و حنبل بن إسحاق، و أبو داود السجستانی...

و کان ثقة ... و کان قدم إلی بغداد فحمل عنه شیوخنا» [۱].

(۳۲) روایة محمّد بن مصفّی ... ص: ۳۶

و هو: ابن بهلول الحمصی، المتوفی سنة: ۲۴۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الحافظ الإمام، عالم أهل حمص ... حدّث عنه: أبو داود، و النسائی، و ابن ماجة، و...

قال أبو حاتم: صدوق» [... ۲].

(۳۳) روایة البخاری ... ص: ۳۶

و هو:

أبو عبد اللّه محمّد بن إسماعيل، المتوفى سنة: ۲۵۶.

و هو صاحب الصحيح، و هو غنى عن التعريف.

قال:

«إسماعيل بن سلمان الأزرق الكوفى، سمع أباه و الشّعبى و أبا عمر، سمع منه وكيع. و قال عبيد اللّه بن موسى: أخبرنا إسماعيل بن سلمان بن أبى المغيرة الأزرق عن أنس: أهدى للنبىّ طائر فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك، فجاء على.

و سمعت أنسا: مرّ أبو ذر برجل عرّس فلم يسلّم عليه. قال أبو عبد اللّه:

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۳/ ۴۸۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۲/ ۹۴.

لا يتابع عليه.

و روى ابن الفضيل، عن مسلم، عن أنس فى الطير.

و قال عبيد اللّه بن موسى: أخبرنا سكين بن عبد العزيز، عن ميمون أبى خلف حدّثه عن أنس، عن النبى صلّى اللّه عليه و سلّم فى الطير» [۱].

و قال:

«أحمد بن يزيد بن إبراهيم أبو الحسن الحرّانى، قال لى محمّد بن يوسف: حدّثنا أحمد قال: ثنا زهير قال: ثنا عثمان الطويل، عن أنس بن مالك قال: اهدى للنبى صلّى اللّه عليه و سلّم طائر كان يعجبه فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل هذا الطير، فاستأذن على، فسمع كلامه فقال:

ادخل.

و لا يعرف لعثمان سماع من أنس: و قال إسحاق بن عبد اللّه بن يوسف، عن عبد الملك- هو ابن أبى سليمان- عن أنس: شهد النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بهذا. مرسل» [۲].

(۳۴) رواية حاتم بن الليث ... ص: ۳۷

و هو: أبو الفضل حاتم بن الليث البغدادى الجوهرى المتوفى سنة:

۲۶۲.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «روى عنه: محمّد بن محمّد الباغندى، و أبو العباس السراج النيسابورى، و جماعة آخرهم: محمّد بن مخلد الدورى. و بعض الرواة عنه

---

[۱] التاريخ الكبير ۱/ ۳۵۷- ۳۵۸.

[۲] التاريخ الكبير ۲/ ۲- ۳

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸

یقول: حدّثنا حاتم بن اللیث و کان ثقة ثبتا متقنا حافظا» [۱].

الذهبی: «الحافظ المکثر الثقة» [... ۲].

(۳۵) روایة فهد بن سلیمان ... ص: ۳۸

و هو الدلّال المتوفی سنة: ۲۷۵.

روی الحدیث عن «أحمد بن یزید الورتنیس».

و رواه عنه: «علی بن سراج المصری».

کما فی أسانید الحافظ ابن عساکر.

و ذکره الذهبی فیمن روی عنه «علی بن سرّاج المصری» و فی وفیات سنة ۲۷۵ من سیر الأعلام [۳].

و قال ابن أبی حاتم: «کتبت فوائده و لم یقض لنا السّماع منه» [۴].

(۳۶) روایة أحمد بن حازم ... ص: ۳۸

و هو: أحمد بن حازم بن محمّد، أبو عمرو الغفاری الکوفی المتوفی سنة ۲۷۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الإمام الحافظ الصدوق أحمد بن حازم ... سمع: جعفر بن عون، و یعلی بن عبید، و عبید اللّه بن موسی ... حدّث عنه: مطیّن، و ابن

---

[۱] تاریخ بغداد ۸/ ۲۴۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۱۹.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۷۷.

[۴] الجرح و التعدیل ۷/ ۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹

دحیم الشیبانی...

و ذکره ابن حبان فی الثقات و قال: کان متقنا» [۱].

و له ترجمة فی:

تذکرة الحفّاظ ۲/ ۵۹۴، الوافی بالوفیات ۶/ ۲۹۸، اللباب ۲/ ۳۷۷.

(۳۷) روایة أبی الأحوص ... ص: ۳۹

و هو: محمّد بن الهیثم بن حماد بن واقد المتوفی سنة ۲۷۹.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

الخطيب: «كان من أهل الفضل، و رحل فى الحديث إلى الكوفة، و البصرة، و الشام، و مصر، فسمع من ... روى عنه: موسى بن هارون الحافظ، و محمّد بن عبد اللّه الحضرمى مطين، و» ... فروى عن: ابن خراش أنّه: «من الأثبات المتقنين» و عن الدار قطنى: «كان من الثقات الحفّاظ» [۲].

(۳۸) رواية محمّد بن إسماعيل الترمذى ... ص: ۳۹

و هو: محمّد بن إسماعيل بن يوسف، أبو إسماعيل السّلمى الترمذى، المتوفى سنة: ۲۸۰.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «سمع ... فى أمثالهم من الشيوخ، و كان فهما متقنا مشهورا بمذهب السنّة، و سكن بغداد، و حدّث بها، فروى عنه ... و روى عنه أيضا أبو

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۹.

[۲] تاريخ بغداد ۳/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰

عيسى الترمذى، و أبو عبد الرحمن النسائى، فى صحيحيهما» ... ثم نقل ثقته عن غير واحد من الأعلام [۱].

(۳۹) رواية الباغندى ... ص: ۴۰

و هو: محمّد بن سليمان بن الحارث أبو بكر الواسطى الباغندى المتوفى سنة: ۲۸۳.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى.

الخطيب: «و الباغندى مذكور بالضّعف، و لا أعلم لأيّة علّة ضعّف! فإنّ رواياته كلّها مستقيمة، و لا أعلم فى حديثه منكرا» [۲].

الذهبى: «الإمام، المحدّث، العالم، الصادق، أبو بكر» [... ۳].

(۴۰) رواية الحسين بن فهم ... ص: ۴۰

و هو: أبو على الحسين بن محمّد بن عبد الرحمن بن فهم البغدادى، المتوفى سنة: ۲۸۹.

و تعلم روايته من أسانيد ابن المغازلى الفقيه الشافعى.

الخطيب: «كان ثقة، و كان عسرا فى الرواية متمنّعا إلّا لمن أكثر ملازمته» [... ۴].

---

[۱] تاريخ بغداد ۲/ ۴۲.

[۲] تاريخ بغداد ۵/ ۲۹۸.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۸۶.

[۴] تاریخ بغداد ۸/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱

الذهبی: «هو الحافظ، العلّامة، النسّابة، الأخباری» [... ۱].

(۴۱) روایة بحشل ... ص: ۴۱

و هو: أبو الحسن أسلم بن سهل بن أسلم الرزاز المتوفی سنة: ۲۹۲.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الذهبی: «الحافظ، الصّدوق، المحدّث، مؤرّخ مدینة واسط ... ثقة، ثبت، إمام، یصلح للصحیح» [... ۲].

السیوطی: «هو الحافظ الصدوق، محدّث واسط و صاحب تاریخها...

قال خمیس الحافظ: ثقة ثبت إمام یصلح للصحیح. مات سنة ۲۹۲» [۳].

(۴۲) روایة أبی جعفر الفسوی ... ص: ۴۱

هو: الحسن بن علی بن الولید، المتوفّی سنة ۲۹۰ أو ۲۹۶.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «سکن بغداد و حدّث بها عن ... روی عنه: أبو عمرو ابن السمّاک، و عبد الصّمد بن علی الطستی، و عبد الباقی ابن قانع القاضی، و أبو بکر الشافعی، و أبو علی ابن الصوّاف، و محمّد بن علی بن حبیش.

و ذکره الدار قطنی فقال: لا بأس به» [۴].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۲۷.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۳.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۲۹۳.

[۴] تاریخ بغداد ۷/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲

(۴۳) روایة مطیّن ... ص: ۴۲

و هو: أبو جعفر محمّد بن عبد اللّه بن سلیمان الحضرمی، المتوفی سنة:

۲۹۷.

و تعلم روایته من إسناد الحاکم.

الذهبی: «الحافظ الکبیر ... کان من أوعیة العلم، حدّث عنه: أبو بکر النجار، و أبو القاسم الطبرانی، و أبو بکر الإسماعیل، و علی بن حسّان الدممی، و...

قال أبو بكر بن أبى دارم الحافظ: كتبت عن مطين مائة ألف.

و سئل عنه الدار قطنى فقال: ثقة جبل» [... ۱].

(۴۴) رواية ابن صدقة ... ص: ۴۲

و هو: إبراهيم بن صدقة...

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى.

الخطيب: «إبراهيم بن صدقة، من أهل المدائن. حدّث عن: داود بن المحبّر، و أبى يحيى زكريا بن عبد الرحمن الملطى. روى عنه: أبو الحسن بن البراء، و بكر بن أحمد بن مقبل البصرى» [... ۲].

---

[۱] تذكرة الحفّاظ: ۶۶۲.

[۲] تاريخ بغداد ۶/ ۱۰۴.

(۴۵) رواية الورتنيس ... ص: ۴۳

و هو: أحمد بن يزيد بن إبراهيم.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

ابن حجر: «أحمد بن يزيد بن إبراهيم الورتّيس- بفتح الواو و سكون الراء و فتح التاء الفوقانية و كسر النون الثقيلة، بعدها ياء أخيرة ساكنة ثمّ سين مهملة- يكنّى أبا الحسن الحرّانى.

ضعّفه أبو حاتم، من العاشرة. و لم يرو عنه البخارى إلّا حديثا واحدا متابعة/ خ» [۱].

أقول:

فالرّجل من رجال البخارى فى صحيحه.

و قد رضيه غير أبى حاتم، قال الذهبى: «ضعّفه أبو حاتم و مشّاه غيره» [۲].

و تضعيف أبى حاتم لا يعبأ به- خاصة إذا عارضه توثيق من غيره- لما ذكره الذهبى بترجمته من أنّه متعنّت فى الرجال، يقدّم توثيق غيره على تضعيفه [۳].

(۴۶) رواية الجاذرى الواسطى ... ص: ۴۳

و هو: أبو الحسن على بن الحسن الجاذرى الطّحان المتوفى سنة:

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۲۸.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۱۶۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء- ترجمة أبی حاتم الرازی ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴

السمعانی: «قال ابن ماکولا: هو شیخ حدّث عنه أبو غالب ابن بشران، یروی عن محمّد بن عثمان بن سمعان تاریخ بحشل» [۱] یاقوت: فی «جاذر» [۲].

(۴۷) روایة الناقد ... ص: ۴۴

و هو: أحمد بن عیسی بن الهیثم بن بابویه أبو بکر التمّار.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «سمع: أحمد بن علی البربهاری، و أبا مسلم الکجی، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و موسی بن إسحاق الأنصاری، و أحمد بن یحیی الحلوانی، و الحسن بن علی المعمری، و جعفر بن محمّد الفریابی.

حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه.

و کان ثقة» [۳].

(۴۸) روایة أبی القاسم القطیعی ... ص: ۴۴

و هو: إبراهیم بن محمّد بن الهیثم المتوفی سنة: ۳۰۱.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «روی عنه: القاضی أبو عبد اللّه المحاملی، و أبو الحسین ابن المنادی، و عبد الصمد بن علی الطستی، و إسماعیل بن علی الخطبی،

---

[۱] الأنساب- الجاذری ۳/ ۱۵۷.

[۲] معجم البلدان ۲/ ۹۲.

[۳] تاریخ بغداد ۴/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۵

و غیرهم.

و ذکره الدار قطنی فقال: ثقة صدوق.

...کان حسن المعرفة بالحدیث، و ثقة متیقّظا، منزله فی الجانب الغربی فی قطیعة عیسی. کتب الناس عنه» [۱].

(۴۹) روایة القرشی الکوفی ... ص: ۴۵

و هو: أبو الفتح هبة اللّه بن علی، المتوفی سنة ۳۰۱ أو ۳۰۲.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الخطيب: «سكن بغداد، و حدّث بها عن القاضى أبى عبد اللّه ابن الهروانى، و محمّد بن جعفر بن النّجار.

كتبت عنه، و كان سماعه صحيحا» [... ۲].

(۵۰) رواية ابن متّويه ... ص: ۴۶

و هو: أبو إسحاق إبراهيم بن محمّد بن الحسن الأصبهانى المتوفى سنة ۳۰۲.

و تعلم روايته من رواية أبى الشيخ و هو شيخه.

الـذهبى: «الإمام المأمون القدوة ... إمام جامع أصـبهان، كان من العبّاد و السادة، يسـرد الصوم، و كان حافظا حجة، من معادن الصدق ...حدّث عنه: أبو الشيخ ابن حيان، و أبو القاسم الطبرانى ... و قال أبو الشيخ: كان من

---

[۱] تاريخ بغداد ۶/ ۱۵۴.

[۲] تاريخ بغداد ۱۴/ ۷۳

معادن الصدق. و قال أبو نعيم: كان من العبّاد الفضلاء. مات فى جمادى الآخرة سنة ۳۰۲. قلت: نيف على الثمانين. رحمه اللّه» [۱].

و له تراجم فى كثير من الكتب.

(۵۱) رواية ابن الأنبارى ... ص: ۴۶

و هو: محمّد بن القاسم بن بشار النحوى المتوفى سنة ۳۰۴.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الخطيب: «كان ابن الأنبارى، صدوقا ديّنا، من أهل السنّة» [... ۲].

الذهبى: «الإمام الحافظ اللغوى ذو الفنون» ... و نقل كلمة الخطيب المذكورة و غيرها [۳].

(۵۲) رواية أبى الحسن ابن سراج ... ص: ۴۶

و هو: على بن سراج الحرشى البصرى المتوفى سنة ۳۰۸.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر و غيره.

الخطيب: «كان عارفا بأيام الناس و أحوالهم، حافظا» [۴].

الـذهبى: الإمـام الحافظ البارع ... حـدّث عنه: أبو بكر الشافعى، و أبو بكر الإسـماعيلى، و أبو أحمـد العسّال، و أبو بكر الجعابى، و أبو عمرو ابن حمدان، و على بن عمر السّكرى، و آخرون.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۴۲.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۱۸۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷۴.

[۴] تاریخ بغداد ۱۱/ ۴۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۷

قال الدار قطنی: کان یحفظ الحدیث.

و قال الخطیب: کان عارفا بأیام الناس و أحوالهم حافظا.

و قیل: مات سنة ۳۰۸ فی ربیع الأول.

إلّا أن الدار قطنی قال: کان یشرب و یسکر» [۱].

(۵۳) روایة الزیادی ... ص: ۴۷

و هو: عمر بن عبد اللّه بن عمر، المعروف بابن أبی حسان المتوفی سنة: ۳۱۴.

و قد عرفت روایته من أسانید ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «روی عنه: محمّد بن جعفر زوج الحرة، و محمّد بن إسحاق القطیعی و أبو الحسن بن لؤلؤ، و محمّد بن المظفّر، و عبد اللّه بن موسی الهاشمی، و أبو حفص ابن شاهین.

و کان ثقة» [۲].

(۵۴) روایة أبی اللیث الفرائضی ... ص: ۴۷

و هو: نصر بن القاسم بن نصر بن زید المتوفی سنة: ۳۱۴.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «روی عنه أبو الحسین بن البوّاب المقرئ، و عمر بن محمّد ابن سبنک، و أبو الفضل الزهری، و أبو حفص ابن شاهین، و غیرهم.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۲۸۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۸

و کان ثقة مأمونا» [... ۱].

الذهبی: «الإمام العلّامة المحدّث المقرئ ... کان إماما فی الفقه کبیر الشأن، حدّث عنه ... و قد وثّق» [... ۲].

(۵۵) روایة أبی الطیّب اللخمی ... ص: ۴۸

و هو: محمّد بن الحسين بن حميد بن الربيع بن مالك أبو الطيّب اللخمى المتوفى سنة: ۳۱۸.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى.

الخطيب: «أبو الطيّب اللخمى الكوفى، سكن بغداد و حدّث بها عن ... أخبرنا أحمد بن محمّد بن غالب قال: أنبأنا أبو يعلى الطوسى قال:

محمّد بن الحسين بن حميد بن الربيع كان ثقة يفهم.

و كان ثقة صاحب مذهب حسن، و جماعة، و أمر بمعروف و نهى عن منكر» [... ۳].

(۵۶) رواية ابن نيروز الأنماطى ... ص: ۴۸

و هو: أبو بكر محمّد بن إبراهيم بن نيروز المتوفى سنة: ۳۰۸ أو ۳۱۹.

و قد عرفت روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلى الشافعى، و الحافظ ابن عساكر.

---

[۱] تاريخ بغداد ۱۳/ ۲۹۵.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۶۵.

[۳] تاريخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۹

الخطيب: «روى عنه: أبو بكر محمّد بن عبد اللّه الشافعى، و عبيد اللّه بن أبى سمرة البغوى، و محمّد بن إبراهيم بن حمدان العاقولى، و محمّد بن عبيد اللّه بن الشخير الصيرفى، و محمّد بن المظفر، و أبو الحسن الدار قطنى، و يوسف بن عمر القواس.

و حدّثنى الحسن بن محمّد الخلال: أن يوسف القوّاس ذكره فى جملة شيوخه الثقات» [... ۱].

الذهبى: «ابن نيروز: الشيخ المسند الصدوق ... و ثّقه القوّاس» [... ۲].

(۵۷) رواية المحاربى ... ص: ۴۹

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن القاسم بن زكريا المحاربى المتوفى سنة:

۳۲۶.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «الشيخ المعمر المحدّث» [... ۳].

ابن حجر: «عن على بن المنذر الطريقى و جماعة. تكلّم فيه و قيل: كان مؤمنا بالرجعة ... حدّث عنه: الدار قطنى، و محمّد بن عبد اللّه القاضى الجعفى» [۴].

قلت: إنّما تكلّم فيه لما قيل من أنّه كان مؤمنا بالرجعة، لكنّ إيمانه بذلك غير ثابت، و على فرضه فغير مضر، و إلّا لما روى عنه مثل الدار قطنى.

---

[۱] تاريخ بغداد ۱/ ۴۰۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۷۳

[۴] لسان المیزان ۵/ ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۰

(۵۸) روایة الجوجیری ... ص: ۵۰

و هو: أبو جعفر محمّد بن عمر بن حفص الأصبهانی المتوفی سنة: ۳۳۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الجورجیری، الشیخ الصدّوق» [... ۱].

و له ترجمة فی:

أخبار أصبهان ۲/ ۲۷۲، الأنساب ۳/ ۳۵۶- الجورجیری. و غیرها.

(۵۹) روایة ابن مخلد العطّار ... ص: ۵۰

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن مخلد بن حفص الدوری البغدادی المتوفی سنة: ۳۳۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان أحد أهل الفهم، موثوقا به فی العلم، متسع الروایة، مشهورا بالدیانة، موصوفا بالأمانة، مذکورا بالعبادة» [۲].

الذهبی: «الإمام الحافظ الثقة القدوة ... و کان موصوفا بالعلم و الصلاح و الصدق و الاجتهاد فی الطلب، طال عمره و اشتهر اسمه و انتهی إلیه العلو مع القاضی المحاملی ببغداد. سئل الدار قطنی عنه فقال: ثقة مأمون» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷۱.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۳۱۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۱

(۶۰) روایة العبدی اللنبانی ... ص: ۵۱

و هو: أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمر بن أبان الاصبهانی المتوفی سنة: ۳۳۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السمعانی: «محدّث مشهور ثقة معروف مکثر» [... ۱].

الذهبی: «الإمام المحدّث ... ارتحل فسمع کثیرا من ابن أبی الدنیا و سمع المسند کلّه من ابن الإمام أحمد ... روی عنه ... توفی فی

ربیع الآخر سنة ۳۳۲» [۲].

(۶۱) روایة حمزة الهاشمی ... ص: ۵۱

و هو: أبو عمر حمزة بن القاسم بن عبد العزیز الهاشمی المتوفی سنة: ۳۳۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الخطیب: «کان ثقة مشهورا بالصّلاح، استسقی للناس فقال: اللّهم إن عمر بن الخطاب استسقی بشیبة العباس فسقی، و هو أبی و أنا استسقی به.

فجاء المطر و هو علی المنبر» [۳].

الذهبی: «الإمام القدوة إمام جامع المنصور ... روی عنه: الدار قطنی،

---

[۱] الأنساب ۵/ ۱۴۲- اللنبانی.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۵- ۳۱۱.

[۳] تاریخ بغداد ۸/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۲

و أبو الحسین ابن المتّیم ... قال الخطیب ... توفی سنة ۳۳۵» [۱].

(۶۲) روایة الزعفرانی الواسطی ... ص: ۵۲

و هو: أبو عبد اللّه محمّد بن الحسین بن محمّد بن سعید المتوفی سنة: ۳۳۷.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «قدم بغداد، و حدّث بها، فروی عنه من أهلها: عیاش بن الحسن بن عیاش مناقب الشافعی، تصنیف زکریا الساجی، و حدّثنا عنه القاضی أبو عمر القاسم بن جعفر الهاشمی، و کان سمع منه بالبصرة.

و کان ثقة» [... ۲].

(۶۳) روایة ابن شوذب البغدادی ... ص: ۵۲

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن عمر المتوفی سنة: ۳۴۲.

و تعلم روایته من أسانید ابن المغازلی الفقیه الشافعی.

الذهبی: «المقرئ المحدّث ... ولد سنة ۴۹. قال أبو بکر أحمد بن بیری: ما رأیت أحدا أقرأ لکتاب اللّه منه» [۳].

و له ترجمة فی:

العبر ۲/ ۲۵۹، طبقات القراء ۱/ ۴۳۷.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۳۷۴.

[۲] تاریخ بغداد ۲/ ۲۴۰.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۳

(۶۴) روایة ابن نجیح ... ص: ۵۳

و هو: أبو بکر محمّد بن العبّاس البغدادی البزّاز المتوفی سنة: ۳۴۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الخطیب: عن ابن رزقویه: «کان حافظا» [۱].

الذهبی: «المحدّث الإمام ... وصفه ابن رزقویه بالحفظ، مات فی جمادی الآخرة سنة ۳۴۵» [۲].

(۶۵) روایة أبی العباس ابن محبوب ... ص: ۵۳

و هو: محمّد بن أحمد المحبوبی المروزی المتوفی سنه: ۳۴۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الإمام المحدّث، مفید مرو، راوی جامع أبی عیسی عنه...

حدّث عنه: أبو عبد اللّه ابن مندة، و أبو عبد اللّه الحاکم ... و کانت الرحلة إلیه فی سماع الجامع.

و کان شیخ البلد ثروة و إفضالا ... قال الحاکم: سماعه صحیح» [... ۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۱۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۴

(۶۶) روایة السوسی ... ص: ۵۴

هو: أبو بکر محمّد بن إسحاق، المتوفّی حدود سنة: ۳۵۰.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «قدم بغداد فی إحدی و أربعین و ثلاثمائة، و حدّث بها عن ... أحادیث مستقیمة. حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و أبو الحسین ابن الفضل القطّان، و روی عنه أبو الحسن الدار قطنی» [... ۱].

السمعانی: کذلک [۲].

(۶۷) روایة أبی جعفر ابن دحیم ... ص: ۵۴

و هو: محمّد بن علی الشیبانی الکوفی المتوفی سنة: ۳۵۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «ابن دحیم، الشیخ الثقة المسند الفاضل محدّث الکوفة أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم الشیبانی الکوفی.

سمع من إبراهیم بن عبد اللّه العبسی القصّار...

حدّث عنه: الحاکم، و أبو بکر ابن مردویه...

و کان أحد الثقات» [... ۳].

---

[۱] تاریخ بغداد ۱/ ۲۵۸.

[۲] الأنساب ۳/ ۳۳۶- السوّسی.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۵

(۶۸) روایة أبی بکر ابن خلّاد ... ص: ۵۵

و هو: أحمد بن یوسف النصیبی البغدادی المتوفی سنة: ۳۵۹.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «روی عنه: أبو الحسن الدار قطنی، و حدّثنا عنه: أبو الحسن ابن رزقویه، و...

کان ابن خلاد لا یعرف من العلم شیئا، غیر أنّ سماعه کان صحیحا، سمعت أبا نعیم الحافظ یقول: حدّثنا أبو بکر ابن خلاد- و کان ثقة- قال...

و کان ثقة، مضی أمره علی جمیل، و لم یکن یعرف الحدیث» [۱].

الذهبی: «الشیخ الصدوق المحدّث، مسند العراق» ... ثم نقل ثقته.

عن الخطیب و أبی نعیم و ابن أبی الفوارس [۲].

(۶۹) روایة الطوماری ... ص: ۵۵

و هو: أبو علی عیسی بن محمّد بن أحمد بن جریح المتوفی سنة: ۳۶۰.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «حدّث عن: أبی الحارث بن أسامة، و الحسین بن فهم...

حدّثنا عنه: أبو الحسن بن رزقویه، و علی بن عبد اللّه الهاشمی، و علی بن أحمد الرزاز، و أبو علی ابن شاذان، و أبو عبد اللّه الخالع، و

محمّد بن جعفر بن علّان،

---

[۱] تاریخ بغداد ۵/ ۲۲۰.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۶

و أحمد بن محمّد بن أبی جعفر الأخرم، و أبو نعیم الأصبهانی» [... ۱].

السمعانی: کذلک [۲].

(۷۰) روایة ابن عدی ... ص: ۵۶

و هو: أبو أحمد عبد اللّه بن عدی المتوفی سنة: ۳۶۵.

و تعلم روایته من إسناد الحافظ حمزة السّهمی.

الذهبی: «هو الإمام الحافظ الناقد الجوّال ... قال الحافظ ابن عساکر:

کان ثقة، علی لحن فیه ... قال حمزة السهمی: کان ابن عدی حافظا متقنا، لم یکن فی زمانه أحد مثله ... و قال أبو یعلی الخلیلی:

کان أبو أحمد عدیم النظیر حفظا و جلالة» [... ۳].

و انظر:

طبقات السبکی ۳/ ۳۱۵، مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱، طبقات الحفاظ:

۳۸۰.

(۷۱) روایة أبی الشیخ الأصبهانی ... ص: ۵۶

اشارة

و هو:

أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد المتوفی سنة: ۳۶۹.

قال:

«حدّثنا إبراهیم قال: ثنا أحمد بن الولید بن برد، قال عبد اللّه بن میمون،

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۷۶.

[۲] الأنساب ۴/ ۸۲- الطوماری.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۷

عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه.

فذكر الحديث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۵۷

الذهبی: «أبو الشيخ: الإمام الحافظ الصادق ... عنه: ابن مندة، و ابن مردويه، و...

قال ابن مردويه: ثقة مأمون.

و قال أبو بكر الخطيب: كان أبو الشيخ حافظا ثبتا متقنا.

و قال أبو القاسم السوذرجانی: هو أحد عباد اللّه الصالحين، ثقة مأمون.

و قال أبو نعيم: كان أحد الأعلام و كان ثقة» [... ۲].

(۷۲) روایة أبی أحمد الحاکم ... ص: ۵۷

و هو: محمّد بن محمّد النيسابوری الكرابيسی صاحب الكنی المتوفی سنة: ۳۷۸.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبی: «أبو أحمد الحاكم، الإمام الحافظ العلامة الثبت، محدّث خراسان، و كان من بحور العلم، حدّث عنه: أبو عبد اللّه الحاكم... فقال:

هو إمام عصره فی هذه الصنعة، كثير التصنيف، مقدّم فی معرفة شروط الصحيح و الأسامی و الكنی ... و كان مقدّما فی العدالة أوّلا ...من الصّالحين الثابتين على سنن السلف، و من المنصفين فيما نعتقده فی أهل البيت

---

[۱] طبقات المحدثين بأصبهان ۳/ ۴۵۴.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۵۸

و الصّحابة ... و هو حافظ عصره بهذه الديار» [... ۱].

و راجع:

المنتظم ۷/ ۱۴۶، مرآة الجنان ۲/ ۴۰۸، طبقات الحفاظ: ۳۸۸.

(۷۳) روایة محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۸

هو: أبو الحسين محمّد بن المظفر بن موسى البغدادی، المتوفی سنة:

۳۷۹.

و تعلم روايته من أسانيد الفقيه ابن المغازلی.

الخطيب: «كان حافظا فهما صادقا مكثرا ... أخبرنی أحمد بن علی المحتسب: حدّثنا محمّد بن أبی الفوارس قال: كان محمّد بن المظفر ثقة أمينا مأمونا حسن الحفظ، و انتهى إليه الحديث و حفظه و علمه ... قال العتيقی:

و كان ثقة مأمونا حسن الخط» [۲].

الذهبی: «الشیخ الحافظ المجوّد، محدّث العراق ... تقدّم فی معرفة الرجال، و جمع و صنّف، و عمّر دهرا، و بعد صیته، و أکثر الحفّاظ عنه، مع الصدق و الإتقان، و له شهرة ظاهرة، و إن کان لیس فی حفظ الدار قطنی» [... ۳].

(۷۴) روایة ابن معروف ... ص: ۵۸

و هو: عبید اللّه بن أحمد بن معروف، قاضی القضاة ببغداد، المتوفی سنة

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ملخصا ۱۶/ ۳۷۰.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

۳۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «حدّث عن: یحیی بن محمّد بن صاعد، و محمّد بن إبراهیم ابن نیروز، و ... حدّثنا عنه: أبو محمّد الخلّال، و الأزهری، و العتیقی...

و کان ثقة.

قلت: کان من أجلّاء الرجال، و ألبّاء الناس، مع تجربة و حنکة و معرفة و فطنة، و بصیرة ثاقبة، و عزیمة ناصبة» [... ۱].

(۷۵) روایة ابن المقرئ ... ص: ۵۹

و هو: أبو بکر محمّد بن إبراهیم الأصبهانی المتوفی سنة: ۳۸۱.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الحافظ الجوّال الصدوق مسند الوقت...

قال ابن مردویه فی تاریخه: ثقة مأمون، صاحب أصول.

و قال أبو نعیم: محدّث کبیر ثقة، صاحب مسانید، سمع ما لا یحصی» [۲].

و له ترجمة فی:

أخبار أصبهان ۲/ ۲۹۷، الوافی بالوفیات ۱/ ۳۴۲، طبقات الحفاظ:

۳۸۷ و غیرها.

---

[۱] تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۶۵.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۹۸.

(۷۶) روایة ابن حیّویه ... ص: ۶۰

و هو: أبو عمر محمّد بن العباس بن حیّویه الخراز المتوفی سنة: ۳۸۲.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «سمع: عبد اللّه بن إسحاق المدائنی، و محمّد بن محمّد بن سلیمان الباغندی، و محمّد بن خلف بن المرزبان، و إبراهیم بن محمّد الخنازیری، و أبا القاسم البغوی، و أبا بکر بن أبی داود، و یحیی بن محمّد بن صاعد، و خلقا یطول ذکرهم.

و کان ثقة، سمع الکثیر، و کتب طول عمره، و روی المصنّفات الکبار».

ثمّ حکی ثقته عن الأزهری، و العتیقی، و البرقانی. و قال مرة أخری:

و کان ثقة متیقّظا [۱].

(۷۷) روایة ابن شاذان البزّاز ... ص: ۶۰

و هو: أبو بکر أحمد بن إبراهیم بن الحسن بن محمّد بن شاذان المتوفی سنة: ۳۸۳.

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «روی عنه: الدار قطنی. و أخبرنا عنه: ابناه الحسن و عبد اللّه، و أحمد بن علی البادا، و أبو بکر البرقانی، و أبو القاسم الأزهری، و أبو محمّد الخلّال، و جماعة سواهم.

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۱

و کان ثقة، ثبتا، صحیح السماع، کثیر الحدیث...

سمعت الأزهری یقول: کان ابن شاذان ثقة ثبتا حجة...

ثقة، مأمون، فاضل، کثیر الکتب، صاحب أصول حسان» [۱].

(۷۸) روایة ابن بیری الواسطی ... ص: ۶۱

و هو: أحمد بن عبید بن الفضل بن سهل المتوفی حدود سنة: ۳۹۰.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

السمعانی: «بیری، و هو اسم جدّ أبی بکر أحمد بن عبید بن الفضل بن سهل بن بیری الواسطی، ثقة صدوق من أهل واسط. روی مسند أحمد بن علی ابن سنان القطّان ... روی عنه» [... ۲].

(۷۹) روایة أبی طاهر المخلّص ... ص: ۶۱

و هو: محمّد بن عبد الرحمن البغدادی المتوفی سنة: ۳۹۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان ثقة» [۳].

الذهبی: «الشیخ المحدّث المعمّر الصّدوق» [... ۴].

و راجع:

المنتظم ۷/ ۲۲۵، اللباب ۳/ ۱۸۱، النجوم الزاهرة ۴/ ۲۰۸.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۱۸.

[۲] الأنساب ۱/ ۴۳۰.

[۳] تاریخ بغداد ۲/ ۳۲۲.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۲

(۸۰) روایة الإسماعیلی ... ص: ۶۲

و هو: أبو سعد إسماعیل بن أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی المتوفی سنة: ۳۹۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان ثقة فاضلا، فقیها علی مذهب الشافعی، و کان سخیّا جوادا مفضلا علی أهل العلم، و الرّیاسة بجرجان الیوم فی ولده و أهل بیته» [۱].

الذهبی: «العلّامة شیخ الشافعیّة ... قال حمزة السّهمی: کان أبو سعد إمام زمانه، مقدّما فی الفقه و أصوله و العربیّة و الکتابة و الشروط و الکلام، صنّف فی اصول الفقه کتابا کبیرا، و تخرّج به جماعة، مع الورع الثخین و المجاهدة و النصح للإسلام» [... ۲].

(۸۱) روایة عبد الوهاب الکلابی ... ص: ۶۲

اشارة

و هو:

المعروف بابن أخی تبوک المتوفی سنة: ۳۹۶.

قال: «حدّثنا أبو یحیی زکریا بن أحمد البلخی قال: حدّثنا محمّد بن إبراهیم الحلوانی قال: حدّثنا یوسف بن عدی قال: حدّثنا حماد بن المختار- من أهل الکوفة- عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر، فوضع بین یدیه، فقال:

---

[۱] تاریخ بغداد ۶/ ۳۰۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۳

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، قال: فجاء علی بن أبی طالب فدقّ الباب، قلت: من ذا؟ قال: أنا علی. قال قلت: النبیّ علی حاجة. فأتی ثلاث مرّات، کلّ ذلک یجیء فأردّه، فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: هلمّ ما حبسک؟ قال: قد جئت ثلاث مرّات، کلّ ذلک یقول:

النبیّ علی حاجة. فقال لی: ما حملک علی ذلک؟ قال قلت: کنت أحبّ أن یکون رجل من قومی» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۳

الذهبی: «الکلابی، المحدّث الصّادق المعمّر، أبو الحسین، عبد الوهاب بن الحسن بن الولید بن موسی الکلابی الدمشقی أخو تبوک. حدّث عن ... حدّث عنه ... و مات فی ربیع الأول سنة ۳۹۶، و له ۹۰ تسعون سنة.

قاله عبد العزیز الکتّانی و قال:

کان ثقة نبیلا مأمونا» [۲].

(۸۲) روایة ابن طاوان ... ص: ۶۳

و هو: أبو بکر أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب المتوفی سنة:

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

السمعانی: «أحمد بن محمّد بن عبد الوهاب بن طاوان البزاز الواسطی الطاوانی، من أهل واسط، له رحلة إلی البصرة ... روی عنه: أبو محمّد عبد العزیز بن محمّد بن محمّد النخشبی، و ذکر أنّه سمع منه بواسط» [۳].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب. الحدیث رقم: ۱۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۵۷.

[۳] الأنساب- الطّاوانی ۸/ ۱۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۴

(۸۳) روایة المعدّل الواسطی ... ص: ۶۴

و هو: محمّد بن عثمان بن سمعان المتوفی سنة...

و تعلم روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی.

الخطیب: «أدرکته و لم یقض لی السّماع عنه، و کتب عنه أصحابنا:

و کان ثقة» [۱].

(۸۴) روایة ابن النجار التمیمی الکوفی ... ص: ۶۴

و هو: أبو الحسن محمّد بن جعفر النحوی، المتوفّی سنة: ۴۰۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «من أهل الکوفة، قدم بغداد، و حدّث بها عن ... و محمّد ابن القاسم بن زکریّا المحاربی ... قال العتیقی: ثقة» [۲].

(۸۵) روایة البرجی ... ص: ۶۴

و هو: الفرج عثمان بن أحمد البرجی المتوفی سنة: ۴۰۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السمعانی: «و المشهور بها: أبو الفرج عثمان بن أحمد بن إسحاق بن بندار البرجی، من أهل أصبهان، کان ثقة، یروی عن: أبی جعفر محمّد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۳/ ۵۲.

[۲] تاریخ بغداد ۲/ ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۵

عمر بن حفص الجورجیری، روی عنه: أبو عبد اللّه القاسم بن الفضل الثقفی، و أبو مسعود سلیمان بن إبراهیم الحافظ، و غیرهما. و توفی لیلة الفطر من سنة ۴۰۶. و کانت ولادته سنة ۳۱۲» [۱].

(۸۶) روایة ابن البیّع ... ص: ۶۵

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن عبید اللّه البغدادی المتوفی سنة: ۴۰۸.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ المعمّر، مسند بغداد ... حدّث عن القاضی أبی عبد اللّه المحاملی ... حدّث عنه: أبو الغنائم محمّد بن أبی عثمان... قال الخطیب: کان یسکن بدرب الیهود، و کان ثقة، لم ارزق السّماع منه، و أعرف لمّا ذهبوا إلیه، فلم أذهب لأجل الحر. مات فی رجب سنة ۴۰۸ و له ۸۷ سنة» [۲].

(۸۷) روایة ابن أبی الجراح المروزی ... ص: ۶۵

و هو: أبو محمّد عبد الجبّار بن محمّد المرزبانی الجرّاحی المتوفی سنة:

۴۱۲.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الصالح الثقة ... قال أبو سعد السّمعانی: توفی سنة ۴۱۲ إن شاء اللّه. قال: و هو صالح ثقة» [۳].

---

[۱] الأنساب ۱/ ۳۱۱. البرجی.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۲۱.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۶

(۸۸) روایة أبی علی ابن شاذان ... ص: ۶۶

و هو: أبو علی الحسن بن أبی بکر أحمد ابن شاذان البغدادی البزاز المتوفی سنة: ۴۲۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبنا عنه و کان صدوقا صحیح الکتاب» [...، ۱].

الذهبی: «الإمام الفاضل الصدوق مسند العراق ... حدّث عنه:

الخطیب، و البیهقی، و أبو إسحاق الشیرازی و» ... ثم نقل ثقته عن غیر واحد [۲].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۸/ ۸۶، البدایة و النهایة ۱۲/ ۳۹، الجواهر المضیّة ۲/ ۳۸.

(۸۹) روایة السّهمی ... ص: ۶۶

اشارة

و هو:

أبو القاسم حمزة بن یوسف الجرجانی المتوفی سنة: ۴۲۷ أو ۴۲۸.

قال:

«جعفر بن محمّد بن محمّد بن عامر، أبو محمّد الدینوری. روی بجرجان عن محمّد بن إسماعیل الأصفهانی. حدّثنا عبد اللّه بن عدی الحافظ، حدّثنا جعفر بن محمّد بن محمّد الدّینوری- بجرجان- حدّثنا محمّد بن

---

[۱] تاریخ بغداد ۷/ ۲۷۹.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۴۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۷

إسماعیل الأصفهانی، حدّثنا أبو مکیس- یعنی دینار- قال: سمعت أنس بن مالک یقول: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحب خلقک إلیک.

و ذکر الحدیث» [۱].

ترجمته ...: ص: ۶۷

الذهبی: «الإمام الحافظ، المحدّث المتقن، المصنّف، محدّث جرجان ... حدّث عنه: أبو بکر البیهقی و ... و صنّف التصانیف، و تکلّم فی العلل و الرّجال» [... ۲].

(۹۰) روایة ابن السمسار ... ص: ۶۷

و هو: أبو الحسن علی بن موسی بن الحسین الدمشقی المتوفی سنة:

۴۳۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الجلیل المسند العالم ... کان مسند أهل الشام فی زمانه، حدّث عنه: عبد العزیز الکتّانی، و أبو نصر بن طلاب، و أبو القاسم المصیّصی، و الحسن بن أحمد بن أبی الحدید، و الفقیه نصر بن إبراهیم، و أحمد بن عبد المنعم الکریدی، و سعد بن علی الزنجانی، و آخرون.

قال الکتّانی: کان فیه تشیّع و تساهل. و قال أبو الولید الباجی: فیه تشیع یفضی به إلی الرفض، و هو قلیل المعرفة، فی أصوله سقم.

مات ابن السمسار فی صفر سنة ۴۳۳ و قد کمل التسعین، و تفرّد بالروایة عن ابن أبی العقب و طائفة، و لعلّ تشیّعه کان تقیة لا سجیّة، فإنّه من بیت

---

[۱] تاریخ جرجان: ۱۷۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۴۶۹.

الحدیث. و لکن غلت الشام فی زمانه بالرفض» [... ۱].

(۹۱) روایة أبی طالب السّوادی ... ص: ۶۸

و هو: محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج بن الأزهر المتوفی سنة:

۴۴۵.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشّافعی.

الخطیب: «سمع أبا حفص ابن الزیّات، و الحسین بن محمّد بن عبید العسکری، و علی بن محمّد بن لؤلؤ الورّاق، و محمّد بن إسحاق القطیعی، و محمّد بن المظفر، و أبا بکر ابن شاذان.

کتبنا عنه، و کان صدوقا» [۲].

(۹۲) روایة ابن العشّاری الحربی البغدادی ... ص: ۶۸

و هو: أبو طالب محمّد بن علی بن الفتح ابن العشّاری الحربی المتوفی سنة: ۴۵۱.

و قد عرفت روایته من أسانید الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

الخطیب: «سمع: علی بن عمر السکری، و أبا حفص ابن شاهین، و أبا الحسن الدار قطنی، و یوسف بن عمر القوّاس، و أبا الهیثم بن حبابة، و خلقا من هذه الطبقة.

کتبت عنه، و کان ثقة دیّنا صالحا» [۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۵۰۶.

[۲] تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

[۳] تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۶۹

(۹۳) روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۹

و هو: محمّد بن عبد الرحمن النیسابوری، المتوفی سنة: ۴۵۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الفقیه، الإمام الأدیب، النحوی، الطبیب، مسند خراسان ... عنه: البیهقی: و السّکری، و روی الکثیر، و انتهی إلیه علوّ الإسناد. حدّث عنه: إسماعیل بن عبد الغافر» [... ۱].

و له ترجمة فی:

الأنساب ۱۰/ ۴۷۹، الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱، بغیة الوعاة ۱/ ۱۵۷.

(۹۴) روایة أبی محمّد الجوهری ... ص: ۶۹

و هو: الحسن بن علی بن محمّد أبو محمّد، المتوفی سنة: ۴۵۴.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبنا عنه و کان ثقة أمینا کثیر السّماع» [... ۲].

الذهبی: «الشیخ الإمام، المحدّث الصدوق، مسند الآفاق ... و کان من بحور الروایة، روی الکثیر، و أملی مجالس عدّة» [... ۳].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۸/ ۲۲۷، الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۲۴، اللباب ۱/ ۳۱۳.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۰۱.

[۲] تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۳.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۰

(۹۵) روایة سبط بحرویه ... ص: ۷۰

و هو: إبراهیم بن منصور السّلمی الکرّانی الاصبهانی المتوفی سنة:

۴۵۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الصالح، الثقة المعمر، أبو القاسم ... سمع مسند أبی یعلی الموصلی من أبی بکر بن المقرئ، و کتاب التفسیر لعبد الرزاق.

حدّث عنه: یحیی بن مندة و قال: کان رحمه اللّه صالحا عفیفا، ثقیل السمع، مات فی ربیع الأول سنة ۴۵۵.

قلت: و حدّث عنه أیضا ...: و فاطمة العلویة أم المجتبی، و آخرون» [۱].

(۹۶) روایة ابن الآبنوسی ... ص: ۷۰

و هو: أبو الحسین محمّد بن أحمد البغدادی المتوفی سنة: ۴۵۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبت عنه و کان سماعه صحیحا» [۲].

الذهبی: «الشیخ الثقة أبو الحسین ... سمع أبا القاسم ابن حبابة، و الدار قطنی، و ابن شاهین ... قال الخطیب» [... ۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۷۳.

[۲] تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۶.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۸۵.

(۹۷) روایة أبو الحسن الحسن‌آبادی ... ص: ۷۱

و هو: علی بن محمّد بن أحمد المعروف بابن أبی عیسی، المتوفی بعد سنة: ۴۶۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

السمعانی: «کان شیخا ثقة صدوقا مکثرا من الحدیث، یرجع إلی فضل و درایة ... روی لنا عنه ابن عمّه أبو الخیر عبد السلام» [... ۱].

(۹۸) روایة ابن المهتدی ... ص: ۷۱

و هو: أبو الحسین محمّد بن علی العبّاسی البغدادی المتوفی سنة:

۴۶۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کتبت عنه و کان فاضلا نبیلا ثقة صدوقا، و ولی القضاء بمدینة المنصور و ما اتّصل بها، و هو ممن اشتهر ذکره و شاع أمره بالصلاح و العبادة، حتی کان یقال له: راهب بنی هاشم» [۲].

الذهبی: «الإمام العالم الخطیب، المحدّث الحجة، مسند العراق» ... ثم نقل ثقته عن: الخطیب و السمعانی، و أبیّ النرسی، و ابن خیرون

و غیرهم [۳].

---

[۱] الأنساب ۲/ ۲۲۰- الحسن آبادی.

[۲] تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۸.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۲

و توجد ترجمته أیضا فی:

المنتظم ۸/ ۲۸۳، الوافی بالوفیات ۴/ ۱۳۷، الکامل ۱۰/ ۸۸.

(۹۹) روایة الکتّانی ... ص: ۷۲

و هو: أبو محمّد عبد العزیز بن أحمد التمیمی الدمشقی المتوفی سنة: ۴۶۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الکتّانی، الإمام الحافظ المفید، الصدوق، محدّث دمشق، حدّث عنه: الخطیب، و الحمیدی، و أبو الفتیان الدهستانی، و أبو القاسم النسیب، وهبة اللّه ابن الأکفانی...

و جمع و صنف، و معرفته متوسطة، و أول سماعه فی سنة ۴۰۷.

قال ابن ماکولا: کتب عنّی و کتبت عنه، و هو مکثر متقن.

و قال الخطیب: ثقة أمین.

و قال ابن الأکفانی: کان کثیر التلاوة، صدوقا، سلیم المذهب» [... ۱].

(۱۰۰) روایة ابن النقور ... ص: ۷۲

و هو: أبو الحسین أحمد بن محمّد البغدادی البزّاز المتوفی سنة: ۴۷۰.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الخطیب: «کان صدوقا» [۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۴۸.

[۲] تاریخ بغداد ۴/ ۳۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۳

الذهبی: «الشیخ الجلیل، الصدوق، مسند العراق ... و کان صحیح السماع، متحریّا فی الروایة» ... ثم نقل ثقته عن جماعة [۱].

ابن الجوزی: کذلک [۲].

(۱۰۱) رواية أبى المظفر الكوسج ... ص: ۷۳

و هو: محمود بن جعفر التميمى الأصبهانى المتوفى سنة: ۴۷۳.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «روى عن: عم أبيه الحسين بن أحمد، و الحسين بن على ابن البغدادى. و عنه: إسماعيل بن محمّد الحافظ ... عدل مرضى. توفى سنة ۴۷۳» [۳].

(۱۰۲) رواية أبى القاسم ابن مسعدة ... ص: ۷۳

و هو: إسماعيل بن مسعدة بن إسماعيل الإسماعيلى الجرجانى المتوفى سنة: ۴۷۴.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «الإمام المفتى، الرئيس ... و كان صدرا، معظّما، إماما، وعاظا، بليغا، له النظم و النثر، وسعة العلم. روى ابن السمرقندى عنه كتاب الكامل لا بن عدى» [۴].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۷۲.

[۲] المنتظم ۸/ ۳۱۴.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۴۹.

[۴] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۶۴.

و له ترجمة فى:

المنتظم ۹/ ۱۰، الوافى بالوفيات ۹/ ۲۲۳، الكامل ۱۰/ ۱۴۱.

(۱۰۳) رواية الغورجى ... ص: ۷۴

و هو: أبو بكر أحمد بن عبد الصمد بن أبى الفضل المتوفى سنة: ۴۸۱.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الذهبى: «الشيخ الثقة الجليل ... و ثّقه المحدّث الحسين بن محمّد الكتبى. توفى فى ذى الحجة سنة ۴۸۱ بهراة، و هو فى عشر التسعين» [۱].

و له ترجمة فى:

المنتظم ۹/ ۴۴، الكامل ۱۰/ ۱۶۸، اللباب ۲/ ۳۹۳ و غيرها.

(۱۰۴) رواية أبى نصر التريقى ... ص: ۷۴

و هو: عبد العزيز بن محمّد الهروى المتوفى سنة: ۴۸۳.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الذهبى: «الشيخ الإمام الأديب المعمّر الثقة» [... ۲].

و له ترجمة فى:

الأنساب ۳/ ۵۰، العبر ۳/ ۳۰۲، معجم البلدان ۲/ ۲۸.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۵

(۱۰۵) رواية أبى الغنائم الدقاق ... ص: ۷۵

و هو: محمّد بن على بن الحسن البغدادى المتوفى سنة: ۴۸۵.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجى.

الذهبى: «الشيخ الجليل، الصالح، المسند ...، و كان خيّرا ديّنا، كثير السماع» [... ۱].

و له ترجمة فى:

المنتظم ۹/ ۵۴، الوافى بالوفيات ۴/ ۱۴۱، شذرات الذهب ۳/ ۳۶۹.

(۱۰۶) رواية ابن خلف ... ص: ۷۵

و هو: أبو بكر أحمد بن على النيسابورى، المتوفى سنة: ۴۸۷.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبى: «الشيخ العلّامة النحوى ... سمع فى سنة ۴۰۴ ثم بعدها من أبى عبد اللّه الحاكم ... قال عبد الغافر ... أما شيخنا ابن خلف فهو الأديب المحدّث، المتقن، الصحيح السماع، أبو بكر، ما رأينا شيخا أروع منه، و لا أشدّ إتقانا، حصل على خطّ وافر من العربية، و كان لا يسامح فى فوات لفظة مما يقرأ عليه، و يراجع فى المشكلات، و يبالغ، رحل إليه العلماء، سمّعه أبوه الكثير، و أملى على الصحة، و سمعنا منه الكثير.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۷۶

قال إسماعيل بن محمّد الحافظ: كان حسن السّيرة، من أهل الفضل و العلم، محتاطا فى الأخذ، ثقة.

و قال السمعانى: كان فاضلا، عارفا باللّغة و الأدب و معانى الحديث، فى كمال العفّة و الورع.

مات فى ربيع الأول سنة ۴۸۷» [۱].

(۱۰۷) روایة القاضی الأزدی ... ص: ۷۶

و هو: أبو عامر محمود بن القاسم المهلّبی الهروی الشافعی المتوفی سنة: ۴۸۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الإمام المسند القاضی أبو عامر ... من کبار أئمة المذهب، حدّث بجامع الترمذی عن عبد الجبّار الجرّاحی. قال أبو النضر الفامی: شیخ عدیم النظیر زهدا و صلاحا و عفّة ... قال السمعانی: هو جلیل القدر کبیر المحلّ عالم فاضل ... و قال أبو جعفر بن أبی علی: کان شیخ الإسلام یزور أبا عامر و یعوده إذا مرض و یتبرّک بدعائه» [۲].

و له ترجمة فی:

طبقات السبکی ۵/ ۳۲۷، العبر ۳/ ۳۱۸ و غیرهما.

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۷۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۲.

(۱۰۸) روایة ابن سوسن ... ص: ۷۷

و هو: أبو بکر أحمد بن المظفر بن حسین التمّار المتوفی سنة: ۵۰۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ المعمّر ... حدّث عن: أبی علی ابن شاذان، و أبی القاسم الحرفی، و عبد الملک بن بشران. حدّث عنه: إسماعیل ابن السمرقندی، و عبد الوهّاب الأنماطی، و أبو طاهر السلفی، و یحیی بن شاکر، و آخرون.

قال: الأنماطی: شیخ مقارب» [... ۱].

(۱۰۹) روایة اسماعیل ابن البیهقی ... ص: ۷۷

و هو: أبو علی إسماعیل بن أحمد بن الحسین، المتوفی سنة: ۵۰۷.

و تعلم روایته من أسناد الخوارزمی المکی.

ابن الجوزی: «کان فاضلا مرضی الطریقة» [۲].

الذهبی: «الفقیه الإمام، شیخ القضاة ...، و کان عارفا بالمذهب، مدرسا، جلیل القدر» [... ۳].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۲۴۱.

[۲] المنتظم ۱۷/ ۱۳۴ حوادث ۵۰۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۱۳.

(۱۱۰) روایة ابن الأکفانی ... ص: ۷۸

و هو: أبو محمّد هبة بن أحمد الأنصاری الدمشقی المتوفی سنة: ۵۲۴.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الإمام، المفنّن المحدّث الأمین، مفید الشام، أبو محمّد ... حدّث عنه ... ابن عساکر ... قال ابن عساکر: سمعت منه الکثیر و کان ثقة ثبتا متیقظا، معتنیا بالحدیث و جمعه ... و قال السلفی: هو حافظ مکثر ثقة، کان تاریخ الشام، کتب الکثیر» [... ۱].

و له ترجمة فی عدّة من المصادر.

(۱۱۱) روایة ابن البنّاء ... ص: ۷۸

و هو: أحمد بن الحسن بن أحمد البغدادی المتوفی سنة: ۵۲۷.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الصالح الثقة، مسند بغداد ... سمع أبا محمّد الجوهری، و تفرّد عنه بأجزاء عالیة، و أبا الحسین ابن حسنون النرسی، و القاضی أبا یعلی ابن الفرّاء ... حدّث عنه: السلفی، و ابن عساکر، و أبو موسی المدینی...

و کان من بقایا الثّقات» [... ۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۷۶.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۰۳.

(۱۱۲) روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۷۹

و هو: النیسابوری الشحامی المتوفی سنة: ۵۳۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ العالم، المحدّث المفید المعمّر، مسند خراسان...

الشاهد ... روی الکثیر، و استملی علی جماعة، و خرّج، و جمع، و انتقی...

و کان ذا حبّ للرّوایة، فرحل لمّا شاخ، و روی الکثیر ببغداد، و بهراة، و أصبهان، و همدان، و الری، و الحجاز، و نیسابور ... قال أبو سعد السمعانی:

کان مکثرا متیقظا، ورد علینا بمرو قصدا للروایة بها، و خرج معی إلی أصبهان، لا شغل له إلّا الروایة بها، و ازدحم علیه الخلق، و کان یعرف الأجزاء، و جمع و نسخ و عمر، قرأت علیه تاریخ نیسابور فی أیام قلائل ... و لکنّه کان یخلّ بالصلوات إخلالا ظاهرا» [... ۱].

(۱۱۳) روایة أم المجتبی ... ص: ۷۹

و هی: فاطمة العلویة بنت ناصر الاصبهانیة، المتوفاة سنة: ۵۳۳.

و یعلم روایتها من أسانید ابن عساکر.

و هی شیخة ابن عساکر و السمعانی، إذ قال فی ترجمتها: «امرأة علویة معمرة، کتبت عنها بأصبهان، و ماتت فی سنة ۵۳۳» [۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹.

[۲] التحبیر ۲/ ۴۳۴ باختصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۰

(۱۱۴) روایة ابن زریق ... ص: ۸۰

و هو: أبو منصور عبد الرحمن بن أبی غالب البغدادی القزّاز المتوفی سنة ۵۳۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر.

الذهبی: «الشیخ الجلیل الثقة ... راوی تاریخ الخطیب ... و له مشیخة حدّث عنه: ابن عساکر، و السمعانی ... و کان شیخا صالحا متودّدا، سلیم القلب، حسن الأخلاق، صبورا، مشتغلا بما یعنیه ... و کان صحیح السماع، أثنی علیه السمعانی و غیره» [۱].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۱۰/ ۹۰، الأنساب- الزریقی، العبر ۴/ ۹۵، مرآة الزّمان ۸/ ۱۰۷.

(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ... ص: ۸۰

(۱۱۵) روایة أبی القاسم ابن السمرقندی

و هو: إسماعیل بن أحمد الدمشقی البغدادی المتوفی سنة: ۵۳۶.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ ابن عساکر و غیره.

الذهبی: «الشیخ الإمام المحدّث المفید المسند، حدّث عنه: السلفی، و ابن عساکر، و السمعانی...،

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۱

قال السمعانی: قرأت علیه الکتب الکبار و الأجزاء، و سمعت أبا العلاء العطّار بهمدان یقول: ما أعدل بأبی القاسم ابن السمرقندی أحدا من شیوخ العراق و خراسان.

و قال عمر البسطامی: أبو القاسم إسناد خراسان و العراق...

قال ابن عساکر: کان ثقة مکثرا، صاحب أصول، دلّالا فی الکتب...

قال السلفی: هو ثقة» [... ۱]

(۱۱۶) روایة أبی الفتح الهروی ... ص: ۸۱

و هو: عبد الملك بن أبی القاسم عبد اللّه الكروخی المتوفی سنة: ۵۴۸.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجی.

الذهبی: «الشيخ الإمام الثقة ... قال السمعانی: هو شيخ صالح، ديّن خيّر، حسن السيرة، صدوق، ثقة، قرأت عليه» [... ۲].

و له ترجمة فی:

المنتظم ۱۰/ ۱۵۴، تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۱۳، الكامل فی التاريخ ۱۱/ ۱۹۰.

(۱۱۷) روایة أبی سعد ابن أبی صالح ... ص: ۸۱

و هو: عبد الوهاب بن الحسن الكرمانی المتوفی سنة: ۵۵۹.

و تعلم روايته من أسانيد ابن عساكر الحافظ.

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸.

[۲] سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۷۳.

الذهبی: «الشيخ الصالح المعمر أبو سعد ... سمع من أبی بكر ابن خلف ... و تفرّد فی وقته، حدّث عنه: السمعانی ... و جماعة. توفی سنة ۵۵۹» [۱]

(۱۱۸) روایة أبی الخير الباغبان ... ص: ۸۲

و هو: محمّد بن أحمد الأصبهانی المتوفی سنة: ۵۵۹.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

الذهبی: «الشيخ المعمر الثقة الكبير ... حدّث عنه: السمعانی و...

قال ابن نقطة: هو ثقة صحيح السّماع» [... ۲].

و له ترجمة فی:

الوافی بالوفيات ۲/ ۱۱۱، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۶۶، العبر ۴/ ۱۶۸.

(۱۱۹) روایة أبی زرعة المقدسی ... ص: ۸۲

و هو: طاهر بن محمّد بن طاهر الشيبانی المقدسی المتوفی سنة: ۵۶۶.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجی.

الذهبی: «الشيخ العالم المسند الصّدوق أبو زرعة ... كان يقدم بغداد، و يحدّث بها، و تفرّد بالكتب و الأجزاء ... حدّث عنه: السمعانی، و ابن الجوزی ... و أبو بكر محمّد بن سعيد ابن الخازن، و آخرون.

...قال ابن النجار ... كان شيخا صالحا» [... ۳].

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۳۹.

[۲] سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۷۸.

[۳] سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۵۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۳

(۱۲۰) روایة ابن شاتیل ... ص: ۸۳

و هو: أبو الفتح عبيد اللّه بن عبد اللّه البغدادی الدبّاس المتوفی سنة:

۵۸۱.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجی.

الذهبی: «الشيخ الجليل المسند المعمر ... عمّر دهرا و تفرّد و رحلوا إليه ... انتهى إليه علوّ الإسناد، حدّث عنه: السمعانی، و ابن الأخضر، و الشيخ الموفّق، و» [... ۱].

(۱۲۱) روایة ابن الأخضر ... ص: ۸۳

و هو: عبد العزيز بن أبی نصر محمود الجنابذی البغدادی المتوفی سنة:

۶۱۱.

و تعلم روايته من أسانيد الحافظ الكنجی.

الذهبی: «الإمام العالم المحدّث الحافظ المعمر مفيد العراق...

صنّف و جمع و كتب عن أقرانه، و حدّث نحوا من ستّين عاما، و كان ثقة فهما خيّرا ديّنا عفيفا» ... ثم نقل ثقته عن ابن نقطة و ابن النّجار [... ۲].

و له ترجمة فی كثير من الكتب الرجاليّة، و التاريخية، مثل:

الكامل ۱۲/ ۱۲۶، تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۸۳، النجوم الزاهرة ۶/ ۲۱۱...

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۱۷.

[۲] سير أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۴

(۱۲۲) روایة المراتبی ... ص: ۸۴

و هو: أبو غالب منصور بن أحمد الخلّال ابن المعوّج المتوفی سنة:

۶۴۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الـذهبی: «الشـیخ أبو غالب ... سـمع ... روی عنه: مجـد الدین ابن العدیم و بالإجازة الفخر ابن عساکر، و أبو المعالی ابن البالسـی، و القاضی الحنبلی، و عیسی المطعّم، و ابن سعد، و أحمد بن الشحنة، و ستّ الفقهاء الواسطیة.

توفی فی جمادی الآخرة سنة ۶۴۳» [۱].

و له ترجمة فی:

العبر ۵/ ۱۸۱، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۵۵ و غیرهما.

(۱۲۳) روایة ابن الخازن ... ص: ۸۴

و هو: أبو بکر محمّد بن سعید بن الموفق النیسابوری البغدادی المتوفی سنة: ۶۴۳.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الشیخ الجلیل الصالح المسند ... سمع أبا زرعة المقدسی و ... حدّث عنه ... و کان شیخا صیّنا متدیّنا مسمتا» [... ۲].

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۲۲۰.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۵

و له ترجمة فی:

تاریخ بغداد لا بن الدبیثی ۱/ ۲۸۳، النجوم الزاهرة ۶/ ۳۵۵، العبر ۵/ ۱۷۹.

(۱۲۴) روایة الباذرائی ... ص: ۸۵

و هو: أبو محمّد عبد اللّه بن محمّد بن حسن البغدادی المتوفی سنة:

۶۵۵.

و تعلم روایته من أسانید الحافظ الکنجی.

الذهبی: «الإمام قاضی القضاة ... قال أبو شامة: و کان فقیها عالما دیّنا متواضعا دمث الأخلاق منبسطا» [... ۱].

و له ترجمة فی:

طبقات السبکی ۸/ ۱۵۹، البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۹۶، ذیل مرآة الزمان ۱/ ۷۰- ۷۲، العبر ۵/ ۲۲۳.

(۱۲۵) روایة ابن کثیر ... ص: ۸۵

اشارة

و هو: إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی المتوفی سنة: ۷۷۴.

قال:

«حدیث الطیر: و هذا الحدیث قد صنّف الناس فیه، و له طرق متعددة، فی کلّ منها نظر، و نحن نشیر إلی شیء من ذلک:

قال الترمذی: حدّثنا سفیان بن وکیع، ثنا عبد اللّه بن موسی، عن عیسی

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۶

ابن عمر، عن السدّی عن أنس قال: «کان عند النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء علی فأکل معه

، ثم قال الترمذی: غریب لا نعرفه من حدیث السدّی إلّا من هذا الوجه، قال: و قد روی من غیر وجه عن أنس.

و قد رواه أبو یعلی: عن الحسن بن حمّاد، عن مسهر بن عبد الملک، عن عیسی بن عمر، به.

و قال أبو یعلی: ثنا قطن بن بشیر، ثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، ثنا عبد اللّه بن مثنی، ثنا عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی بخبزة و ضیافة، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی، و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی، و قال أنس: و قلت: اللّهم اجعله سعد بن عبادة، قال أنس: فسمعت حرکة بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف.

ثم سمعت حرکة بالباب فخرجت فإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف. ثم سمعت حرکة بالباب، فسلّم علی فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا؟

فخرجت فإذا هو علی، فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته فقال: ائذن له یدخل علیّ، فأذنت له فدخل، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم وال من والاه».

و رواه الحاکم فی مستدرکه، عن أبی علی الحافظ، عن محمّد بن أحمد الصفار و حمید بن یونس الزیات، کلاهما عن محمّد بن أحمد بن عیاض، عن أبی غسان أحمد بن عیاض، عن أبی ظبیة، عن یحیی بن حسان، عن سلیمان ابن بلال، عن یحیی بن سعید، عن أنس

فذکره، و هذا إسناد غریب. ثم قال الحاکم: هذا الحدیث علی شرط البخاری و مسلم. و هذا فیه نظر، فإن أبا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۷

علاثة محمّد بن أحمد بن عیاض هذا غیر معروف، لکن روی هذا الحدیث عنه جماعة، عن أبیه، و ممن رواه عنه أبو القاسم الطبرانی ثم قال: تفرد به عن أبیه و اللّه أعلم.

قال الحاکم: و قد رواه عن أنس أکثر من ثلاثین نفسا. قال شیخنا الحافظ الکبیر أبو عبد اللّه الذهبی: فصلهم بثقة یصحّ الإسناد إلیه. ثم قال الحاکم:

و صحّت الروایة عن علی و أبی سعید و سفینة، قال شیخنا أبو عبد اللّه: لا- و اللّه- ما صح شیء من ذلک.

و رواه الحاکم من طریق إبراهیم بن ثابت القصار- و هو مجهول- عن ثابت البنانی عن أنس قال: دخل محمّد بن الحجاج، فجعل یسب علیا، فقال أنس: اسکت عن سب علی، فذکر الحدیث مطولا، و هو منکر سندا و متنا. لم یورد الحاکم فی مستدرکه غیر هذین الحدیثین.

و قد رواه ابن أبی حاتم، عن عمار بن خالد الواسطی، عن إسحاق الأزرق، عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس. و هذا أجود من إسناد الحاکم.

و رواه عبد اللّه بن زیاد أبو العلاء، عن علی بن زید، عن سعید بن المسیب، عن أنس بن مالک. فقال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر.

فذکر نحوه.

و رواه محمّد بن مصفی، عن حفص بن عمر، عن موسی بن سعید، عن الحسن، عن أنس فذکره.

و رواه علی بن الحسن الشامی، عن خلیل بن دعلج، عن قتادة، عن أنس بنحوه.

و رواه أحمد بن یزید الورتنیس، عن زهیر، عن عثمان الطویل، عن أنس فذکره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۸

و رواه عبید اللّه بن موسی، عن سکین بن عبد العزیز، عن میمون أبی خلف، حدّثنی أنس بن مالک فذکره. قال الدار قطنی: من حدیث میمون أبی خلف تفرد به سکین بن عبد العزیز.

و رواه الحجاج بن یوسف بن قتیبة، عن بشر بن الحسین، عن الزبیر بن عدی، عن أنس.

و رواه ابن یعقوب إسحاق بن الفیض، ثنا المضاء بن الجارود، عن عبد العزیز بن زیاد: أن الحجاج بن یوسف دعا أنس بن مالک من البصرة، فسأله عن علی بن أبی طالب فقال: اهدی للنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فأمر به فطبخ و صنع فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیّ یأکل معی. فذکره.

و قال الخطیب البغدادی: أنا الحسن بن أبی بکیر، أنا أبو بکر محمّد بن العباس بن نجیح، ثنا محمّد بن القاسم النحوی أبو عبد اللّه، ثنا أبو عاصم، عن أبی الهندی عن أنس فذکره.

و رواه الحاکم بن محمّد، عن محمّد بن سلیم، عن أنس بن مالک.

فذکره.

و قال أبو یعلی: حدّثنا الحسن بن حماد الوراق، ثنا مسهر بن عبد الملک ابن سلع- ثقة- ثنا عیسی بن عمر، عن إسماعیل السدی: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فجاء أبو بکر فردّه، ثم جاء عمر فردّه، ثم جاء عثمان فردّه، ثم جاء علی فأذن له.

و قال أبو القاسم بن عقدة: ثنا محمّد بن أحمد بن الحسن، ثنا یوسف ابن عدی، ثنا حماد بن المختار الکوفی، ثنا عبد الملک بن عمیر، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طائر فوضع بین یدیه فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی قال: فجاء علی فدّق الباب، فقلت من ذا؟ فقال: أنا علی، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجة. حتی فعل ذلک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۸۹

ثلاثا، فجاء الرابعة فضرب الباب برجله فدخل، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ما حبسک؟ فقال: قد جئت ثلاث مرات فیحبسنی أنس، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما حملک علی ذلک؟ قال قلت: کنت أحب أن یکون رجلا من قومی.

و قد رواه الحاکم النیسابوری، عن عبدان بن یزید، عن یعقوب الدقاق، عن إبراهیم بن الحسین الشامی، عن أبی توبة الربیع بن نافع، عن حسین ابن سلیمان، عن عبد الملک بن عمیر، عن أنس

فذکره. ثم قال الحاکم: لم نکتبه إلّا بهذا الإسناد.

و ساقه ابن عساکر من حدیث الحرث بن نبهان، عن إسماعیل- رجل من أهل الکوفة- عن أنس بن مالک فذکره. و من حدیث حفص بن عمر المهرقانی، عن الحکم بن شبیر بن إسماعیل أبی سلیمان- أخی إسحاق بن سلیمان الرازی- عن عبد الملک بن أبی سلیمان، عن أنس فذکره، و من حدیث سلیمان بن قرم، عن محمّد بن علی السلمی، عن أبی حذیفة العقیلی، عن أنس فذکره.

و قال أبو يعلى: ثنا أبو هشام، ثنا ابن فضيل، ثنا مسلم الملائى، عن أنس قال: أهدت أم أيمن إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طيرا مشويا فقال: اللّهم ائتنى بمن تحبه يأكل معى من هذا الطير، قال أنس: فجاء على فاستأذن فقلت: هو على حاجته، فرجع ثم عاد فاستأذن فقلت: هو على حاجته فرجع، ثم عاد فاستأذن فسمع النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم صوته فقال: ائذن له فدخل- و هو موضوع بين يديه- فأكل منه و حمد اللّه.

فهذه طرق متعددة عن أنس بن مالك، و كل منها فيه ضعف و مقال.

و قال شيخنا أبو عبد اللّه الذهبى- فى جزء جمعه فى هذا الحديث بعد ما أورد طرقا متعددة نحوا مما ذكرنا-: و يروى هذا الحديث من وجوه باطلة أو مظلمة عن: حجاج بن يوسف، و أبى عاصم خالد بن عبيد، و دينار أبى كيسان،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۰

و زياد بن محمّد الثقفى، و زياد العبسى، و زياد بن المنذر، و سعد بن ميسرة البكرى، و سليمان التيمى، و سليمان بن على الأمير، و سلمة بن وردان، و صباح ابن محارب، و طلحة بن مصرف، و أبى الزناد، و عبد الأعلى بن عامر، و عمر بن راشد، و عمر بن أبى حفص الثقفى الضرير، و عمر بن سليم البجلى، و عمر بن يحيى الثقفى، و عثمان الطويل، و على بن أبى رافع، و عيسى بن طهمان، و عطية العوفى، و عباد بن عبد الصمد، و عمار الدّهنى، و عباس بن على، و فضيل بن غزوان، و قاسم بن جندب، و كلثوم بن جبر، و محمّد بن على الباقر، و الزهرى، و محمّد بن عمرو بن علقمة، و محمّد بن مالك الثقفى، و محمّد بن جحادة، و ميمون بن مهران، و موسى الطويل، و ميمون بن جابر السلمى، و منصور بن عبد الحميد، و معلى بن أنس، و ميمون أبى خلف الجراف، و قيل أبو خالد، و مطر بن خالد، و معاوية بن عبد اللّه بن جعفر، و موسى بن عبد اللّه الجهنى، و نافع مولى ابن عمر، و النضر بن أنس بن مالك، و يوسف بن إبراهيم، و يونس بن حيان، و يزيد بن سفيان، و يزيد بن أبى حبيب، و أبى المليح، و أبى الحكم، و أبى داود السبيعى، و أبى حمزة الواسطى، و أبى حذيفة العقيلى، و إبراهيم بن هدبة.

ثم قال بعد أن ذكر الجميع: الجميع بضعة و تسعون نفسا، أقربها غرائب ضعيفة، و أردؤها طرق مختلقة مفتعلة، و غالبها طرق واهية.

و قد روى من حديث سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال أبو القاسم البغوى و أبو يعلى الموصلى قالا: حدّثنا القواريرى، ثنا يونس بن أرقم، ثنا مطير بن أبى خالد، عن ثابت البجلى، عن سفينة مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أهدت امرأة من الأنصار طائرين بين رغيفين- و لم يكن فى البيت غيرى و غير أنس- فجاء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فدعا بغدائه. فقلت: يا رسول اللّه، قد أهدت لك امرأة من الأنصار هدية، فقدمت الطائرين إليه فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۱

إليك و إلى رسولك، فجاء على بن أبى طالب فضرب الباب خفيا فقلت: من هذا؟ قال أبو الحسن، ثم ضرب الباب و رفع صوته فقال رسول اللّه من هذا: قلت على بن أبى طالب. قال: افتح له، ففتحت له فأكل معه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الطيرين حتى فنيا.

و روى عن ابن عباس، فقال أبو محمّد يحيى بن محمّد بن صاعد: ثنا إبراهيم بن سعيد الجوهرى، ثنا حسين بن محمّد، ثنا سليمان بن قرم، عن محمّد بن شعيب، عن داود بن عبد اللّه بن عباس، عن أبيه، عن جده ابن عباس قال: إن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم أتى بطائر فقال: اللّهم ائتنى برجل يحبه اللّه و رسوله. فجاء على فقال: اللّهم و إلىّ.

و روى عن على نفسه فقال عباد بن يعقوب: ثنا عيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن على، حدّثنى أبى، عن أبيه، عن جده، عن على قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير يقال له الحبارى، فوضعت بين يديه- و كان أنس بن مالك يحجبه- فرفع النبى صلّى اللّه عليه و سلّم يده إلى اللّه ثم قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. قال فجاء على فاستأذن فقال له أنس: إن رسول اللّه يعنى على حاجته، فرجع. ثم أعاد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم الدعاء، فرجع. ثم دعا الثالثة فجاء على فأدخله، فلما

رآه رسول اللّه قال: اللّهم و إلیّ. فأكل معه. فلما أكل رسول اللّه و خرج على قال أنس: تبعت عليا فقلت: يا أبا الحسن استغفر لی فإن لی إليك ذنبا، و إن عندی بشارة، فأخبرته بما كان من النبی صلّى اللّه عليه و سلّم، فحمد اللّه و استغفر لی و رضی عنی، أذهب ذنبی عنده بشارتی إياه.

و من حديث جابر بن عبد اللّه الأنصاری، أورده ابن عساكر من طريق عبد اللّه بن صالح كاتب الليث، عن ابن لهيعة.، عن محمّد بن المنكدر، عن جابر. فذكره بطوله.

و قد روی أيضا من حديث أبی سعيد الخدری- و صححه الحاكم- و لكن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۲

إسناده مظلم. و فيه ضعفاء.

و روی من حديث حبشی بن جنادة. و لا يصح أيضا.

و من حديث يعلی بن مرة، و الإسناد إليه مظلم.

و من حديث أبی رافع نحوه. و ليس بصحيح.

و قد جمع الناس فی هذا الحديث مصنفات مفردة منهم: أبو بكر بن مردويه، و الحافظ أبو طاهر محمّد بن أحمد بن حمدان فيما رواه شيخنا أبو عبد اللّه الذّهبی، و رأيت فيه مجلدا فی جمع طرقه و ألفاظه لأبی جعفر بن جرير الطبری المفسر صاحب التاريخ، ثم وقفت على مجلد كبير فی ردّه و تضعيفه سندا و متنا للقاضی أبی بكر الباقلانی المتكلم.

و بالجملة، ففی القلب من صحة هذا الحديث نظر و إن كثرت طرقه.

و اللّه أعلم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۲

و توجد ترجمته و الثناء عليه فی:

۱- الدرر الكامنة ۱/ ۳۹۹.

۲- طبقات ابن قاضی شهبة ۲/ ۱۱۳.

۳- طبقات الحفّاظ: ۵۲۹.

۴- طبقات المفسّرين ۱/ ۱۱۰.

و هی مشحونة بالثناء و الإكبار و التوثيق ... و لا حاجة إلى نقلها.

---

[۱] تاريخ ابن كثير ۷/ ۳۵۱- ۳۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۳

(۱۲۶) روایة العاقولی ... ص: ۹۳

اشارة

و هو:

محمّد بن محمّد بن عبد اللّه العاقولی المتوفی سنة: ۷۹۷.

قال:

«عن أنس قال: كان عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال:

اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطائر. فجاء على فأكل معه.

أخرجه الترمذى» [۱].

ترجمته ...: ص: ۹۳

و كان العاقولى فقيها، محدّثا، أديبا، له مصنّفات، منها الردّ على الرافضة، شرح المشكاة، و شرح منهاج البيضاوى، و غير ذلك [۲].

(۱۲۷) رواية الهيثمى ... ص: ۹۳

و هو:

نور الدين على بن أبى بكر الهيثمى المتوفى سنة: ۸۰۷.

قال:

«و عن أنس بن مالك قال: كنت أخدم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقدّم فرخا مشويّا فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك و إلىّ يأكل معى من هذا الفرخ، فجاء على و دقّ الباب. فقال

---

[۱] الرصف فيما روى عن النبىّ من الفضل و الوصف: باب على عليه السلام: ۳۶۹.

[۲] بغية الوعاة: ۹۷، شذرات الذهب ۶/ ۳۵۱ و غيرهما.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۴

أنس: من هذا؟ قال: على. فقلت: النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم على حاجة، فانصرف. ثمّ تنحى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أكل، ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك و إلىّ يأكل معى من هذا الفرخ. فجاء على فدق الباب دقا شديدا فسمع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: يا أنس، من هذا؟ قلت على، قال: أدخله، فدخل، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لقد سألت اللّه ثلاثا أن يأتينى بأحبّ الخلق إليه و إلىّ يأكل معى من هذا الفرخ. فقال على: و أنا- يا رسول اللّه- لقد جئت ثلاثا، كلّ ذلك يردّنى أنس. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: يا أنس، ما حملك على ما صنعت؟ قال: أحببت أن تدرك الدعوة رجلا من قومى. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لا يلام الرجل على حبّ قومه.

و فى رواية: كنت مع النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فى حائط و قد أتى بطائر.

و فى رواية قال: أهدت ام أيمن إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائرا بين رغيفين فجاء النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: هل عندك شىء؟ فجاءته بالطائر.

قلت: عند الترمذى طرف منه.

رواه الطبرانى فى الأوسط باختصار

، و

أبو يعلى باختصار كثير، إلّا أنه قال: فجاء أبو بكر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء على فأذن له.

و فى إسناد الكبير: حماد بن المختار، و لم أعرفه، و بقيّة رجاله رجال الصحيح.

و فی أحد أسانید الأوسط: أحمد بن عیاض بن أبی طیبة، و لم أعرفه، و بقیّة رجاله رجال الصحیح.

و رجال أبی یعلی ثقات و فی بعضهم ضعف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۵

و عن أنس بن مالک قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أطیار فقسّمها بین نسائه، فأصاب کل امرأة منها ثلاثة، فأصبح عند بعض نسائه- صفیّة أو غیرها- فأتته بهنّ، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا. فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فجاء علی- رضی اللّه عنه- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، أنظر من علی الباب، فنظرت فإذا علی، فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، ثم جئت فقمت بین یدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: أنظر من علی الباب؟ فإذا علی، حتی فعل ذلک ثلاثا، فدخل یمشی و أنا خلفه، فقال النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من حبسک- رحمک اللّه-؟ فقال هذا آخر ثلاث مرات یردّنی أنس یزعم أنک علی حاجة. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

ما حملک علی ما صنعت؟ قلت: یا رسول اللّه، سمعت دعاءک فأحببت أن یکون من قومی. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: إن الرجل قد یحبّ قومه، إنّ الرجل قد یحبّ قومه. قالها ثلاثا.

رواه البزار

، و فیه: إسماعیل بن سلمان، و هو متروک.

و عن سفینة- و کان خادما لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: أهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طوائر، فصنعت له بعضها، فلمّا أصبح أتیته به فقال: من أین لک هذا؟ فقتل: من التی أتیت به أمس: فقال: ألم أقل لک لا تدّخرّن لغد طعاما، لکلّ یوم رزقه؟ ثم قال: اللّهم أدخل علیّ أحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فدخل علی رضی اللّه عنه علیه فقال: اللّهم و إلیّ.

رواه البزار و الطبرانی باختصار

. و رجال الطبرانی رجال الصحیح غیر فطر ابن خلیفة، و هو ثقة.

و عن ابن عباس قال: أتی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بطیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک، فجاء علی فقال: اللّهم و إلیّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۶

رواه الطبرانی

، و فیه: محمّد بن سعید، شیخ یروی عنه سلیمان بن قرم، و لم أعرفه. و بقیّة رجاله و ثّقوا و فیه ضعف» [۱].

ترجمته:

و قد ترجم له فی الموسوعات الرجالیة بکل تفخیم و تجلیل:

السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر: کان خیّرا ساکنا، صیّنا لیّنا، سلیم الفطرة، شدید الإنکار للمنکر، لا یترک قیام اللیل» [... ۲].

السخاوی: «کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد، و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد» ... ثم نقل کلمات الأعلام کابن حجر، و الحلبی، و الفاسی، و ابن خطیب الناصریة، و الأقفهسی ثمّ قال:

«و الثناء علی دینه و زهده و ورعه و نحو ذلک کثیر جدا، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق» [... ۳]

(۱۲۸) روایة الجزری ... ص: ۹۶

و هو: أبو الخیر شمس الدین بن محمّد الجزری الشافعی المتوفی سنة:

۸۳۳.

و تعلم روايته من رواية العصامى.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۵- ۱۲۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۴۱.

[۳] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۷

ترجمته:

و توجد ترجمته و الثناء البالغ عليه فی:

۱- أنباء الغمر ۳/ ۴۶۷.

۲- البدر الطّالع ۲/ ۲۵۷.

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۰۴.

(۱۲۹) رواية المغربى ... ص: ۹۷

و هو:

محمّد بن محمّد المتوفى سنة: ۱۰۹۴.

قال:

«أنس- كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه. هما للترمذى.

زاد رزين: إن أنسا قال لعلى: استغفر لى ذلك، عندى بشارة، ففعل، فأخبره بقوله صلّى اللّه عليه و سلّم» [۱].

ترجمته:

المحبّى: «الإمام الجليل، المحدّث المفنّن، فرد الدنيا فى العلوم كلّها، الجامع بين منطوقها و مفهومها، و المالك لمجهولها و معلومها، ولد سنة ۱۰۳۷ ... نقلت عن شيخنا المرحوم عبد القادر بن عبد الهادى- و هو ممّن أخذ عنه، و سافر إلى الروم فى صحبته و انتفع به- و كان يصفه بأوصاف بالغة حدّ الغلو ... فإنّه كان يقول: إنّه يعرف الحديث و الأصول معرفة ما رأينا من يعرفها

---

[۱] جمع الفوائد ۳/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۹۸

ممّن أدركناه ... و قد أخذ عنه بمكة و المدينة و الروم خلق، و مدحه جماعة و أثنوا عليه» [... ۱].

(۱۳۰) رواية العصامى ... ص: ۹۸

اشارة

و هو:

عبد الملک بن حسین المکّی، المتوفی سنة: ۱۱۱۱.

قال- فی: الأحادیث فی شأن أبی الحسنین کرّم اللّه تعالی وجهه-:

«الحدیث الحادی عشر: عن أنس رضی اللّه عنه قال: کان عنده طیر اهدی إلیه و کان مما یعجبه أکله، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی، فأکل معه. خرّجه الترمذی، و البغوی فی المصابیح. و خرّجه الجزری و زاد بعد قوله: فجاء علی: فقال: استأذن علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: ما علیه إذن. ثمّ جاء فرددته، ثمّ دخل الثالثة أو الرابعة. فقال علیه الصلاة و السلام: ما حبسک عنّی، أو ما أبطأک عنّی، یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس. و کان أنس خادم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال رسول اللّه: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟

قلت: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار. فقال: یا أنس أوفی الأنصار خیر من علی، أو أفضل من علی؟ خرّجه البخاری» [۲].

ترجمته ...: ص: ۹۸

۱- الشوکانی: البدر الطالع ۱/ ۴۰۲.

۲- المرادی: سلک الدرر ۳/ ۱۳۹.

---

[۱] خلاصة الأثر ۴/ ۲۰۴.

[۲] سمط النجوم العوالی فضائل علی، الحدیث: ۱۱.

(۱۳۱) روایة النابلسی ... ص: ۹۹

و هو: عبد الغنی بن إسماعیل المتوفّی سنة: ۱۱۴۳.

رواه فی کتابه (ذخائر المواریث ۱/ ۱۲۸).

و توجد ترجمته فی:

۱- نفحة الریحانة ۲/ ۱۳۷.

۲- سلک الدرر ۳/ ۳۰.

(۱۳۲) روایة الشبراوی ... ص: ۹۹

اشارة

و هو:

عبد اللّه بن محمّد بن عامر المتوفی سنة: ۱۱۷۱.

قال:

«و أخرج الحاکم عن ثابت البنانی: إن أنسا کان شاکیا، فأتاه محمّد بن الحجاج یعوده فی أصحاب له، فجری بینهم الحدیث، حتی

ذکروا علیّا، فانتقصه ابن الحجاج، فقال أنس: من هـذا؟ أقعـدونی فأقعـدوه. فقال: یا ابن الحجاج! أراک تنقص علی بن أبی طالب؟ و الـذی بعث محمّـدا صـلّی اللّه علیه و سـلّم بالحق، لقد کنت خادم رسول اللّه بین یدیه، فجاءت ام أیمن بطیر فوضـعته بین یدی رسول اللّه. فقال: یا ام أیمن ما هـذا؟ قالت: طیر أصـبته فصـنعته لک. فقال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إلیّ و إلیک یأکل معی من هـذا الطیر، فضـرب البـاب. فقال: یا أنس، أنظر من بالباب؟ فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار، فـذهبت فإذا علی بالباب فقلت له: إنّ رسول اللّه علی حاجة، و جئت حتی قمت مقامی، فلم ألبث أن ضرب الباب فقال رسول اللّه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۰

اذهب فـانظر من علی البـاب؟ فقلت: اللّهم اجعله رجلاـ من الأنصـار، فـإذا علی بالباب، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجـة، و جئت حتی قمت مقـامی، فلم ألبث أن ضـرب البـاب. فقـال: یا أنس، أدخله فلست بأوّل رجل أحب قومه، لیس هو من الأنصار، فـذهبت فأدخلته. فقال: یا أنس قرّب إلیه الطیر، فوضعته فأکلا جمیعا.

قال ابن الحجاج: یا أنس، کان هذا بمحضر منک؟ قال: نعم. قال:

أعطی اللّه عهدا أن لا انتقص علیّا بعد مقامی هذا، و لا أسمع أحدا ینقصه إلّا أشنت له وجهه» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۰

و الشبراویّ: محدّث، فقیه، أصولی، متکلّم، أدیب، ولی مشیخة الجامع الأزهر، و له مصنفات منها: الإتحاف بحبّ الأشراف [۲].

(۱۳۳) روایة عبد القادر بدران ... ص: ۱۰۰

اشارة

الحنبلی المتوفی سنة: ۱۳۴۶، صاحب تهذیب تاریخ دمشق.

رواه بترجمة حمزة بن حراس. قال:

...«فقال القشـیری: حدّثنی أنس بن مالک فقال: کنت أصحب النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمعته و هو یقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة.

قـال: فـأتی بلحم طیر مشوی فوضع بین یـدیه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبه و یحبّک و یحبّ نبیک و یحبّه نبیک. قال أنس: فخرجت فإذا علی بن أبی طالب

---

[۱] الإتحاف بحب الأشراف: ۲۸.

[۲] سلک الدرر ۳/ ۱۰۷ عنه: معجم المؤلفین ۶/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۱

بالباب فقال لی: اسـتأذن لی، فلم آذن له. و فی روایة: انه قال ذلک ثلاثا، فدخل بغیر إذنی، فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: ما الذی أبطأ بک یا علی؟

فقال: یا رسول اللّه، جئت لأدخل فحجبنی أنس. فقال: یا أنس لم حجبته؟

فقـال: یـا رسول اللّه، لما سـمعت الـدعوة أحببت أن یجیء رجل من قومی فتکون له. فقال النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: لا تضـر الرجل محبة قومه ما لم یبغض سواهم» [۱].

ترجمته ...: ص: ۱۰۱

کحّالة: «فقیه، أصولی، أدیب، ناثر، ناظم، مؤرّخ، مشارک فی أنواع من العلوم، من مؤلّفاته الکثیرة» [... ۲].

(۱۳۴) روایة بهجت افندی ... ص: ۱۰۱

المتوفی سنة: ۱۳۵۰.

رواه فی (تاریخ آل محمّد: ۳۸) و ترجمه إلی الفارسیة و أوضح مدلوله و معناه.

(۱۳۵) روایة منصور ناصف ... ص: ۱۰۱

اشارة

و هو:

الشیخ منصور علی ناصف، المتوفی بعد سنة: ۱۳۷۱، من علماء الأزهر.

---

[۱] تهذیب تاریخ دمشق ۴/ ۴۴۳.

[۲] معجم المؤلفین ۵/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۲

قال:

«عن أنس- رضی اللّه عنه- قال: کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی فأکل معه».

و قال بشرحه:

«فیه: إنّ علیّا- رضی اللّه عنه- أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی».

ترجمته ...: ص: ۱۰۲

و یکفی للوقوف علی شخصیة الرّجل العلمیة و مزایا کتابه المذکور النظر فی التقاریظ الصادرة عن علماء عصره و المطبوعة فی مقدمة کتابه، فلاحظ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۳

تفنید مزاعم الکابلی و الدهلوی حول سند حدیث الطّیر ... ص: ۱۰۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۵

(قوله):

«الحدیث الرّابع ما رواه أنس: إنّه کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له أو أهدی إلیه، فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الناس إلیک یأکل معی من هذا الطیر. فجاءه علی».

تصرّفات (الدهلوی) فی الحدیث و تلبیساته لدی نقله ... ص: ۱۰۵

أقول:

(للدهلوی) هنا تسویلات و تعسّفات نشیر إلیها:

(۱) من الواضح جدّا أنّ علماء الإمامیّة، کالشیخ المفید، و ابن شهر آشوب و أمثالهما، یثبتون تواتر هذا الحدیث، و لهم فی ذلک بیانات و تقریرات. فکان علی (الدهلوی) أن یشیر إلی تواتر هذا الحدیث- و لو عن الإمامیة، و لو مع تعقیبه بالردّ- لکنّ إعراضه عن ذکر ذلک لیس إلّا لتخدیع عوام أهل نحلته، کیلا یخطر ببال أحد منهم، و لا یطرق آذانهم تواتر هذا الحدیث، حتّی نقلا عن الإمامیّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۶

لکن ثبوت تواتره- حسب إفادات أئمة أهل السنّة- بل قطعیّة صدوره و مساواته للآیة القرآنیة فی القطعیة- حسب إفادة (الدهلوی) نفسه، کما عرفت ذلک کلّه- یکشف النّقاب عن تسویل (الدهلوی) و تلبیسه ... و اللّه یحق الحقّ بکلماته.

(۲) إنّ قوله: «ما رواه أنس» تخدیع و تلبیس آخر، إنّه یرید- لفرط عناده و تعصّبه- إیهام أنّ روایة هذا الحدیث منحصرة فی أنس بن مالک، و أنّه لم یرو عن غیره من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

لکن قد عرفت أنّ رواة هذا الحدیث یروونه عن عدّة من الصحابة عن الرسول الکریم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هم:

۱- أمیر المؤمنین علیه السّلام.

۲- أنس بن مالک.

۳- عبد اللّه بن العباس.

۴- أبو سعید الخدری.

۵- سفینة مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

۶- سعد بن أبی وقاص.

۷- عمرو بن العاص.

۸- أبو الطفیل عامر بن واثلة.

۹- یعلی بن مرّة.

و لا یتوهّم: لعلّ (الدهلوی) إنّما نسبه إلی أنس بن مالک فحسب، لانتهاء طرق أکثر الرّوایات إلیه، و لیس مراده حصر روایته فیه.

لأنّ صریح عبارته فی فتواه المنقولة سابقا أنّ مدار حدیث الطیر بجمیع طرقه و وجوهه علی أنس بن مالک فحسب...

(۳) إنّه بالإضافة إلی ما تقدّم کتم کثرة طرق هذا الحدیث و وجوهه عن أنس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۷

(۴) إنّه- بالإضافة إلی کلّ ما ذکر- لم یذکر لفظا کاملا من ألفاظ الخبر عن أنس بن مالک، المتقدمة فی أسانید الحدیث.

(۵) إنّه قد ارتکب القطع و التغییر فی نفس هذا اللّفظ الذی ذکره...

بحیث أنّا لم نجد فی کتاب من کتب الفریقین روایة حدیث الطیر بهذا اللّفظ ... بل إنّ لفظه لا یطابق حتی لفظ الکابلی المنتحل منه کتابه ... و هذه

عبارة الکابلی کاملة:

«الرابع: ما رواه أنس بن مالک: إنّه کان عند النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم طائر قد طبخ له فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ الناس إلیک یأکل معی. فجاء علی، فأکله معه.

و هو باطل، لأنّ الخبر موضوع، قال الشیخ العلّامة إمام أهل الحدیث شمس الدین أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الدمشقی الذهبی فی تلخیصه: لقد کنت زمنا طویلا أظنّ أنّ حدیث الطیر لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علّقت هذا الکتاب رأیت القول من الموضوعات التی فیه.

و ممّن صرّح بوضعه الحافظ شمس الدین الجزری.

و لأنّه لیس بناص علی المدّعی، فإنّ أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی لا یجب أن یکون صاحب الزعامة الکبری کأکثر الرسل و الأنبیاء.

و لأنّه یحتمل أن یکون الخلفاء غیر حاضرین فی المدینة حینئذ، و الکلام یشمل الحاضرین فیها دون غیرهم، و دون إثبات حضورهم خرط قتاد هوبر.

و لأنّه یحتمل أن یکون المراد بمن هو من أحبّ الناس إلیک کما فی قولهم فلان أعقل الناس و أفضلهم. أی من أعقل و أفضلهم.

و لأنّه اختلف الروایات فی الطیر المشوی، ففی روایة هو النحام، و فی روایة إنّه الحبارى، و فی أخری إنّه الحجل.

و لأنّه لا یقاوم الأخبار الصحاح لو فرضت دلالته علی المدّعی».

فقد أضاف (الدهلوی) جملة «أو أهدی إلیه». و نقص جملة «فأکله معه»

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۸

بتغییر «فجاء علی» إلی «فجاءه علی».

ثمّ إنّ (الدهلوی) وضع- تبعا للکابلی- کلمة «أحبّ الناس» فی مکان «أحبّ الخلق ...» فلما ذا هذا التبدیل و التغییر منهما؟ و الحال أنّه لم یرد لفظ «أحبّ الناس» فی طریق من طرق حدیث الطّیر، لا عند السابقین و لا اللّاحقین ... من أهل السنّة ... و تلک ألفاظهم قد تقدمت فی قسم السّند ... کما لا تجده فی لفظ من ألفاظ الإمامیّة فی شیء من موارد استدلالهم بحدیث الطّیر علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام و خلافته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم! و لعمری، إنّ مثل هذه التبدیلات و التصرّفات و التحریفات، لا یلیق بمثل (الدهلوی) عمدة الکبار، بل هو دأب المحرّفین الأغمار، و دیدن المسوّلین الأشرار ... و اللّه الصائن الواقی عن العثار.

اختلاف الرّوایات فی الطیر غیر قادح فی الحدیث ... ص: ۱۰۸

(قوله):

«و اختلفت الرّوایات فی الطیر المشوی، ففی روایة إنّه النحام، و فی روایة إنّه حبارى، و فی روایة إنّه حجل».

(أقول):

لا أدری ما ذا یقصد (الدهلوی) من ذکر اختلاف الروایات فی الطیر المشوی!! إن أراد أن ذلک موجود فی کلمات علماء الإمامیّة، فهو محض الکذب و الافتراء. و إن أراد إفهام کثرة تتّبعه فی الحدیث و إحاطته بألفاظ هذا الحدیث بالخصوص، فهذا یفتح علیه باب اللّوم و التعییر، لأنّ معنی ذلک أنّه قد وقف علی الطرق الکثیرة و الألفاظ العدیدة لهذا الحدیث، ثمّ أعرض عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۰۹

جمیعها، عنادا للحقّ و أهله. و إن کان ذکر هذا الإختلاف عبثا، فهذا یخالف شأنه، لا سیّما فی هذا الکتاب الموضوع علی الاختصار و الإیجاز، کما یدّعی أولیاؤه.

لکنّ الحقیقة، إنّه قد أخذ هذا المطلب من الکابلی، کغیره ممّا جاء به، فقد عرفت قول الکابلی: «و لأنّه اختلفت الرّوایات فی الطیر المشوی،

ففی روایة هو النحام

، و

فی روایة إنّه الحبارى

، و

فی أخری إنّه الحجل».

غیر أنّ الکابلی ذکر هذا الاختلاف فی وجوه الإبطال بزعمه، و کأن (الدهلوی) استحیا من أن یورده فی ذاک المقام، و إن لم یمکنه کف نفسه فیعرض عنه رأسا.

مجرّد اختلاف الأخبار لا یجوّز تکذیب أصل الخبر ... ص: ۱۰۹

و علی کلّ حال، فإنّ الاستناد إلی إختلاف الروایات فی «الطیر المشوّی»، لأجل القدح و الطعن فی أصل الحدیث، جهل بطریقة علماء الحدیث أو تجاهل عنها، فإنّهم فی مثل هذا المورد لا یکذّبون الحدیث من أصله، و لا ینفون الواقعة التی أخبرت عنها تلک الأخبار، بل إنّهم یجمعون بینها بطرق شتی، منها الحمل علی تعدّد الواقعة ... هذا الطریق الّذی علی أساسه الجمع بین الروایات المختلفة فی واقعة حدیث الطیر...

و لا بأس بذکر بعض موارد الجمع علی هذا الطریق فی کتب الحدیث:

قال الحافظ ابن حجر- بعد ذکر الأحادیث المختلفة فی رمی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم وجوه الکفّار یوم حنین، حیث جاء فی بعضها: أنّه رماهم بالحصی، و فی آخر: بالتراب، و فی ثالث: أنّه نزل عن بغلته و تناول بنفسه، و فی رابع: أنّه طلب الحصی أو التراب من غیره. و اختلفت فی المناول، ففی بعضها: إنّه ابن مسعود، و فی آخر: إنّه أمیر المؤمنین علی علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۰

السلام- قال ابن حجر:

«و یجمع بین هذه الأحادیث:

إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم أولا قال لصاحبه: ناولنی، فناوله، فرماهم. ثمّ نزل عن البغلة فأخذه بیده فرماهم أیضا،

فیحتمل: أنه الحصی فی إحدی المرتین، و فی الأخری التراب. و اللّه أعلم» [۱].

و قال الحافظ ابن حجر بشرح قول البرّاء بن عازب: «و أبو سفیان بن الحارث آخذ برأس بغلته البیضاء»، و هو الحدیث الثانی فی باب غزوة حنین عند البخاری:

«و فی حدیث العباس عند مسلم: شهدت مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یوم حنین، فلزمته أنا و أبو سفیان بن الحارث، فلم نفارقه. الحدیث.

و فیه: ولّی المسلمون مدبرین، فطفق رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یرکض بغلته قبل الکفّار. قال العباس: و أنا آخذ بلجام بغلة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أکفّها إرادة أن لا یسرع، و أبو سفیان آخذ برکابه».

قال ابن حجر: «و یمکن الجمع: بأنّ أبا سفیان أخذ أوّلا بزمامها، فلمّا رکّضها النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم إلی جهة المشرکین خشی العباس، فأخذ بلجام البغلة یکفّها، و أخذ أبو سفیان بالرکاب و ترک اللجام للعباس إجلالا له، لأنّه کان عمه» [۲].

و قال شهاب الدین القسطلانی [۳] بشرح قول البّراء: «و لقد رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی بغلته البیضاء» و هو الحدیث الرابع فی باب غزوة حنین عند البخاری. قال:

«عند مسلم من حدیث سلمة: علی بغلته الشهباء. و عند ابن

---

[۱] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۲۶.

[۲] فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۸/ ۲۴.

[۳] و هو: أحمد بن محمد، المتوفّی سنة: ۹۲۳، الضوء اللّامع ۲/ ۱۰۳.

سعد و من تبعه: علی بغلته دلدل. قال الحافظ ابن حجر: و فیه نظر، لأنّ دلدل أهداها له المقوقس، یعنی لأنّه ثبت فی صحیح مسلم من حدیث العباس: و کان علی بغلة له بیضاء أهداها له فروة بن نفاثة الجذامی.

قال القطب الحلبی: فیحتمل أن یکون یومئذ رکب کلّا من البغلتین إن ثبت أنها کانت صحبته، و إلّا فما فی الصحیح أصح» [۱].

و قال الشّامی [۲]: «السابع- البغلة البیضاء. و فی مسلم عن سلمة بن الأکوع: الشهباء التی کان علیها یومئذ أهداها له فروة- بفتح الفاء و سکون الراء و فتح الواو و بالتاء- ابن نفاثة- بنون مضمومة ففاء مخففة فألف فثاء مثلثة. و وقع فی بعض الروایات عند مسلم فروة بن نعامة- بالعین و المیم- و الصحیح المعروف الأوّل.

و وقع عند ابن سعد و تبعه جماعة ممّن ألّف فی المغازی: إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان علی بغلته دلدل. و فیه نظر، لأنّ دلدل أهداها له المقوقس.

قال القطب: یحتمل أن یکون النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم رکب یومئذ کلا من البغلتین، و إلّا فما فی الصحیح أصّح» [۳].

و قال القسطلانی: «حدّثنی بالإفراد عمرو بن علی- بفتح العین و سکون المیم- ابن بحر أبو حفص الباهلی البصری الصیرفی قال: حدّثنا أبو عاصم النبیل الضحاک بن مخلد قال: حدّثنا سفیان الثوری قال: حدّثنا أبو صخرة جامع بن شداد- بالمعجمة و تشدید الدال المهملة الاولی- المحاربی قال:

حدّثنا صفوان بن محرز- بضم المیم و سکون الحاء المهملة و کسر الراء بعدها زاء- المازنی: قال: حدّثنا عمران بن حصین قال:

---

[۱] إرشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۶/ ۴۰۳.

[۲] محمد بن یوسف الصالحی، المتوفّی سنة: ۹۴۲، شذرات الذهب ۸/ ۲۵۰، کشف الظنون ۲/ ۹۷۸.

[۳] سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد ۵/ ۳۴۹.

جاء بنو تمیم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال لهم: ابشروا- بهمزة قطع- بالجنّة یا بنی تمیم قالوا: أمّا إذا بشّرتنا فأعطنا من المال، فتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فجاء ناس من أهل الیمن- و هم الأشعریون- فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم لهم: اقبلوا البشری یا أهل الیمن إذ لم یقبلها بنو تمیم ... قالوا: قد قبلناها یا رسول اللّه

. کذا ورد هذا الحدیث هنا مختصرا، و سبق تاما فی بدء الخلق، و مراده منه هنا قوله: فجاء ناس من أهل الیمن.

قال فی الفتح: و استشکل بأنّ قدوم و فد بنی تمیم کان سنة تسع، و قدوم الأشعریین کان قبل ذلک عقب فتح خیبر سنة سبع. و أجیب:

باحتمال أن يكون طائفة من الأشعريين قدموا بعد ذلك» [۱].

و قال القسطلانی: «حدّثنی بالإفراد و لأبی ذر حدّثنا محمّد بن العلاء بن كريب الهمدانی الكوفی قال: حدّثنا أبو أسامة حمّاد بن أسامة، عن بريد بن عبد اللّه- بضم الموحدة و فتح الراء- ابن أبی بردة- بضم الموحدة و سكون الراء- عن جدّه أبی بردة عامر بن أبی موسی عبد اللّه بن قيس الأشعری رضی اللّه عنه أنّه قال: أرسلنی أصحابی إلی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم أسأله الحملان لهم- بضم الحاء المهملة و سكون الميم- أی ما يركبون عليه و يحملهم، إذ هم معه فی جيش العسرة و هی غزوة تبوك. فقلت: يا نبیّ اللّه، إنّ أصحابی أرسلونی إليك لتحملهم فقال: و اللّه لا أحملكم علی شیء، و وافقته، أی صادفته و هو غضبان و لا أشعر، أی و الحال أنی لم أكن أعلم غضبه، و رجعت إلی أصحابی حال كونی حزينا من منع النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم أن يحملنا، و من مخافة أن يكون النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم وجد فی نفسه، أی غضب علیّ، فرجعت إلی أصحابی فأخبرتهم الذی قال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم.

---

[۱] إرشاد الساری- شرح صحيح البخاری ۶/ ۴۳۹.

فلم ألبث- بفتح الهمزة و الموحدة بينهما لام ساكنة. آخره مثلثة- إلّا سويعة،- بضم السّين المهملة و فتح الواو مصّغر ساعة- و هی جزء من الزمان، أو من أربعة و عشرين جزء من اليوم و الليلة، إذ سمعت بلالا ينادی، أی عبد اللّه بن قيس، يعنی يا عبد اللّه، و لأبی ذرّ ابن عبد اللّه بن قيس: فأجبته. فقال: أجب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم يدعوك، فلمّا أتيته قال: خذ هذين القرينين و هاتين القرينتين. أی: الناقتين. لستة أبعرة. لعلّه قال: هذين القرينين- ثلاثا- فذكر الراوی مرّتين اختصارا.

لكن قوله فی الرواية الأخری: فأمر لنا بخمس ذود.

مخالف لما هنا.

فيحمل علی التعدد، أو يكون زادهم واحدا علی الخمس، و العدد لا ينفی الزائد» [۱].

فالعجب من الكابلی المتتبع النظّار، كيف عرّض الحديث للقدح و الإنكار بمجرّد اختلاف الروايات فی الطّير المشوی، و لم يقف علی دأب خدّام الحديث النبوی، حيث أنّهم حملوا اختلاف كثير من الأحاديث علی تعدّد الواقعة، و جعلوه حجة نافية للشبهات قاطعة، فليت شعری هل يقف الكابلی عن مقالته السمجة الشنيعة، و يتوب عن هفوته الغثة الفظيعة، أم يصرّ علی ذنبه و يدع النصفة فی جنبه، فيبطل شطرا عظيما من الروايات و الأخبار، و يعاند جمعا كثيرا من العلماء و الأحبار.

بطلان دعوی حكم أكثر المحدّثين بوضع الحديث ... ص: ۱۱۳

(قوله):

«و هذا الحديث قال أكثر المحدّثين بأنّه موضوع».

---

[۱] إرشاد الساری- شرح صحيح البخاری ۶/ ۴۵۰.

أقول:

هذا كذب مبين و تقوّل مهين ... فقد عرفت أنّ رواة هذا الحديث و مخرجيه فی كلّ قرن يبلغون فی الكثرة حدّا لا يبقی معه شكّ فی

تواتره و قطعيّة صدوره و وقوعه...

و أيضا ... قد عرفت أنّ حديث الطير مخرّج فی صحيح الترمذی الذی هو أحد الصحّاح الستّة التی ادّعی جمع من أكابرهم إجماع السابقين و اللاحقين علی صحّة الأحاديث المخرّجة فيها ... فيكون هذا الحديث صحيحا لدی جميع العلماء الأعلام بل الأمة قاطبة...

فهل تصدق هذه الدعوی من (الدهلوی)؟

و هل من الجائز جهله بروایة هؤلاء الذين ذكرناهم و غيرهم لحديث الطّير، و هو يدّعی الإمامة و التبحر فی الحديث؟

لكن هذا القول من (الدهلوی) ليس إلّا تخديعا للعوّام، و إلّا فإنّه لم ينسب القول بوضع هذا الحديث إلّا إلی الجزری و الذهبی!! فيا ليته ذكر أسامی طائفة من «أكثر المحدّثين» القائلين بوضع حديث الطير!! بل الحقيقة، إنّه لا يملك إلّا ما قاله و تقوّله الكابلی ... و قد عرفت أنّ الكابلی لم يعز هذه الفرية إلّا إلی الرجلين المذكورين فقط. لكن لما ذا زاد عليه دعوی حكم أكثر المحدثين بذلك؟

و سواء كان القول بالوضع لهذين الرجلين فحسب أو لأكثر أو أقلّ منهما فإنّه قول من أعمته العصبيّة العمياء، و تغلّب عليه العناد و الشقاء، فخبط فی الظلماء و عمه فی الطخية الطخياء، و بالغ فی الاعتداء و صرم حبل الحياء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۵

حول نسبة القول بوضعه إلی الجزری ... ص: ۱۱۵

اشارة

(قوله):

«و ممّن صرّح بوضعه الحافظ شمس الدين الجزری».

أقول:

فی أی كتاب قال ذلك؟

أوّلا: فی أیّ كتاب و أیّ مقام صرّح الجزری بوضع حديث الطير؟

لم يفصح (الدهلوی) عن ذلك كی نراجع و نطابق بين الحكاية و العبارة.

و لكن أنّی له ذلك و أين؟! فإنّ إمامه الكابلی أيضا قد أغفل و أجمل، و كلّ ما عند (الدهلوی) فمأخوذ منه و من أمثاله...

كذب (الدهلوی) فی نسبة القول بوضع حديث المدينة إليه ... ص: ۱۱۵

و ثانيا: لقد عزا الكابلی القول بوضع

حديث أنا مدينة العلم

إلی الجزری، و قلّده (الدهلوی) فی ذلك ... مع أنّ الجزری روی حديث المدينة بسنده، و لم يحكم بوضعه بل نقل

عن الحاكم تصحيحه ... و هذه عبارته:

«أخبرنا الحسن بن أحمد بن هلال- قراءة عليه- عن علی بن أحمد بن عبد الواحد، أخبرنا أحمد بن محمّد بن محمّد- فی كتابه من أصبهان- أخبرنا الحسن بن أحمد بن الحسين المقری، أخبرنا أحمد بن عبد اللّه بن أحمد الحافظ، أخبرنا أبو أحمد محمّد بن أحمد الجرجانی، أخبرنا الحسن بن سفيان، أخبرنا عبد الحميد بن بحر، أخبرنا شريك، عن سلمة بن كهيل، عن الصنابحی، عن علی- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أنا دار الحكمة و علی بابها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۶

رواه الترمذی فی جامعه عن إسماعیل بن موسی، حدّثنا محمّد بن رومی، حدّثنا شریک، عن سلمة بن کهیل، عن سوید بن غفلة، عن الصنابحی، عن علی و قال: حدیث غریب. و روی بعضهم عن شریک و لم یذکروا فیه عن الصنابحی. قال: لا یعرف هذا الحدیث عن واحد من الثقات غیر شریک، و فی الباب عن ابن عباس. انتهی.

قلت: و رواه بعضهم عن شریک، عن سلمة و لم یذکر فیه عن سوید.

و رواه الأصبغ بن نباتة، و الحارث، عن علی نحوه.

و رواه الحاکم من طریق مجاهد عن ابن عباس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأتها من بابها

. و قال الحاکم: صحیح الإسناد و لم یخرجاه. و

رواه أیضا من حدیث جابر بن عبد اللّه و لفظه: أنا مدینة العلم و علی بابها فمن أراد العلم فلیأت الباب» [۱].

أقول: فمن یری النسبة بلا- تعیین للکتاب و لا- نقل لنصّ العبارة و الکلام- ثمّ یری کذب نسبة القول بالوضع فی حدیث أنا مدینة العلم- یقطع بکذب النّسبة فی حدیث الطیر.

لو قال ذلک فلا قیمة له ... ص: ۱۱۶

و ثالثا: و لو فرضنا جدلا و سلّمنا صدور مثل هذه الهفوة من الجزری، فلا- ریب فی أنّه لا- یعبأ و لا یعتنی به، فی قبال تصریحات أساطین الأئمة المحققین بثبوت حدیث الطیر و تحقق قصّته...

قال ابن حجر و غیره: القول بوضعه باطل ... ص: ۱۱۶

و رابعا: لقد تقدم قول السبکی فی (طبقاته) بترجمة الحاکم: «و أمّا

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۶۹- ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۷

الحکم علی حدیث الطیر بالوضع، فغیر جید» و قول ابن حجر المکّی فی (المنح المکّیة): «و أمّا قول بعضهم: إنّه موضوع، و قول ابن طاهر: طرقه کلها باطلة معلولة، فهو الباطل». فلو کان الجزری قد قال بذلک کان باطلا.

الجزری متّهم بالمجازفة فی القول ... ص: ۱۱۷

و خامسا: إنّ الجزری کان متّهما لدی العلماء بالمجازفة فی القول و بأشیاء أخری ... کما لا یخفی علی من راجع ترجمته. فلو کان قد قال فی حدیث الطیر ما زعمه الکابلی و (الدهلوی) فهو من مجازفاته فی القول.

و إلیک عبارة السّخاوی بترجمته، المشتملة علی ما ذکرنا:

«و قال شیخنا فی (معجمه ...) خرّج لنفسه أربعین عشاریة لفظها من أربعین شیخنا العراقی، و غیر فیها أشیاء و وهم فیها کثیرا، و خرّج جزء فیه مسلسلات بالمصافحة و غیرها، جمع أوهامه فیه فی جزء الحافظ ابن ناصر الدین، وقفت علیه و هو مفید. و کذا انتقد علیه شیخنا فی مشیخة الجنید البلبانی من تخریجه...

و وصفه فی (الإنباء) بالحافظ الإمام المقری ... ثم قال: و ذکر أنّ ابن الخبّاز أجاز له، و اتّهم فی ذلک، و قرأت بخط العلاء ابن خطیب الناصریّة: أنّه سمع الحافظ أبا إسحاق البرهان سبط ابن العجمی یقول: لمّا رحلت إلی دمشق قال لی الحافظ الصدر الیاسوفی:

لا تسمع من ابن الجزری شیئا.

انتهی. و بقیّة ما عند ابن خطیب الناصریة: إنّه کان یتّهم فی أول الأمر بالمجازفة، و أنّ البرهان قال له: أخبرنی الجلال ابن خطیب داریا: أن ابن الجزری مدح أبا البقاء السبکی بقصیدة زعم أنّها له، بل و کتب خطّه بذلک، ثم ثبت للممدوح أنّها فی دیوان قلاقش.

قال شیخنا: و قد سمعت بعض العلماء یتّهمه بالمجازفة فی القول، و أمّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۸

الحدیث فما أظنّ به ذلک، إلّا أنه کان إذا رأی للعصریّین شیئا أغار علیه و نسبه لنفسه، و هذا أمر قد أکثر المتأخّرون منه، و لم ینفرد به.

قال: و کان یلقّب فی بلاده: الإمام الأعظم. و لم یکن محمود السّیرة فی القضاء» [... ۱].

حول نسبة القول بوضعه إلی الذّهبی ... ص: ۱۱۸

اشارة

(قوله):

«قال إمام أهل الحدیث شمس الدین ابو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبی فی تلخیصه».

(أقول):

تصریح الذهبی بأنّ للحدیث طرقا کثیرة و أصلا ... ص: ۱۱۸

أوّلا: قد عرفت سابقا تصریح الذهبی بأنّ لحدیث الطّیر طرقا کثیرة و أنّ له أصلا، بل إنّ الذهبی أفرد طرقه بالتّصنیف، و عرفت أیضا ذکر (الدهلوی) هذا فی کتابه (بستان المحدّثین)، و إقرار العقلاء علی أنفسهم مقبول و علی غیرهم مردود.

و علیه، فإنّ إقرار الذهبی بما ذکر یؤخذ به، و دعواه وضع الحدیث لا یعبأ بها، إذ لیست إلّا عن التعصّب و العناد، و یبطلها إقراره المذکور. لکن العجب من (الدهلوی) کیف یحتّج بکلام الذهبی الصّادر عن البغض و التعصّب، و یعرض عمّا اعترف به فی ثبوت الحدیث و أنّ له أصلا؟ إنّه لیس إلّا التعصب و العناد ... إذ یقبل کلام الذهبی الباطل و لا یقبل کلامه الحق!!

---

[۱] الضوء اللامع فی أعیان القرن التاسع ۳/ ۴۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۱۹

رجوعه عن کلامه الذی استند إلیه الدهلوی و سلفه ... ص: ۱۱۹

و ثانیا: لقد رجع الذهبی عمّا کان یدّعیه و نصّ علی ذلک، فکیف أخذ (الدهلوی) بما قاله الذهبی فی السابق، و لم یلتفت إلی رجوعه و عدوله عنه؟

لقد قال الذهبی فی (میزان الاعتدال) ما نصّه: «محمّد بن أحمد بن عیاض بن أبی طیبة المصری عن یحیی بن حسّان. فذکر حدیث الطّیر. و قال الحاکم: هذا علی شرط البخاری و مسلم.

قلت: الکلّ ثقات إلّا هذا، فإنّه اتّهمته به، ثمّ ظهر لی أنّه صدوق.

روی عنه: الطبرانی، و علی بن محمّد الواعظ، و محمّد بن جعفر الرافقی، و حمید بن یونس الزّیات، و عدة. یروی عن: حرملة، و

طبقته.

و يكنّى أبا علاثة. مات سنة ۲۹۱. و كان رأسا فى الفرائض.

و قد يروى أيضا عن: مكّى بن عبد اللّه الرعينى، و محمّد بن سلمة المرادى، و عبد اللّه بن يحيى بن معبد صاحب ابن لهيعة.

فأمّا أبوه فلا أعرفه» [۱].

فظهر أنّ الذى قاله الذهبى- حول ما رواه الحاكم- كان قبل انكشاف حال «محمّد بن أحمد بن عياض» عنده إذ رواته الآخرون ثقات، فلمّا ظهر له حاله و أنّه صدوق- و رأس فى الفرائض و هو نصف الفقه- رفع اليد عمّا قاله، فالحديث عنده صحيح و الحقّ مع الحاكم. فسقط اعتماد الكابلى و (الدهلوى) على كلام الذهبى السابق.

قال السبكى و غيره: الذهبى متعصّب متهوّر ... ص: ۱۱۹

و ثالثا: و لو فرضنا أنّ الذّهبى لم يعترف بالحق و الأمر الواقع الصحيح فى

---

[۱] ميزان الاعتدال فى نقد الرجال ۳/ ۴۶۵.

باب حديث الطير، و أنّه ليس بين أيدينا إلّا حكمه بوضعه ... فالحقيقة أنّه لا تأثير لكلامه و لا قيمة له حتى يعتمد عليه فى مقام ردّ هذا الحديث، لأنّ كبار المحققين من أهل السنّة لم ينظروا إلى كلامه فى موارد كثيرة من الجرح و التعديل بعين الاعتبار، لفرط تعصّبه، حتى خشى عليه بعض تلامذته يوم القيامة من غالب علماء المسلمين ... و إليك شواهد من كلماتهم فى هذا الباب:

قال السبكى بترجمة أحمد بن صالح المصرى: «و ممّا ينبغى أن يتفقّد عند الجرح حال العقائد و اختلافها بالنسبة إلى الجارح و المجروح، فربّما خالف الجارح المجروح فى العقيدة فجرحه لذلك، و إليه أشار الرّافعى بقوله: و ينبغى أن يكون المزكّون برآء من الشحناء و العصبيّة فى المذهب، خوفا من أن يحملهم ذلك على جرح عدل أو تزكية فاسق، و قد وقع هذا لكثير من الأئمة، جرحوا بناء على معتقدهم و هم المخطئون و المجروح مصيب.

و قد أشار شيخ الإسلام، سيد المتأخرين تقى الدين بن دقيق العيد فى كتابه (الاقتراح) إلى هذا و قال: أعراض المسلمين حفرة من حفر النار، وقف على شفيرها طائفتان من النّاس: المحدّثون و الحكّام.

قلت: و من أمثلته قول بعضهم فى البخارى: تركه أبو زرعة و أبو حاتم من أجل مسألة اللّفظ، فيا للّه و المسلمين! أ يجوز لأحد أن يقول: البخارى متروك؟ و هو حامل لواء الصناعة و مقدّم أهل السنّة و الجماعة، و يا للّه و المسلمين! أ تجعل ممادحه مذام؟! فإنّ الحقّ فى مسألة اللّفظ معه، إذ لا يستريب عاقل من المخلوقين فى أنّ تلفظّه من أفعاله الحادثة التى هى مخلوقة للّه تعالى؟ و إنّما أنكرها الإمام أحمد لبشاعة لفظها.

و من ذلك قول بعض المجسّمة فى أبى حاتم ابن حبان: لم يكن له كثير دين! نحن أخرجناه من سجستان لأنّه أنكر الحدّ للّه. فليت شعرى! من أحق بالإخراج؟ من يجعل ربّه محدودا أو من ينزّهه عن الجسميّة!

و أمثلة هذا تكثر.

و هذا شيخنا الذهبى من هذا القبيل، له علم و ديانة، و عنده على أهل السنّة تحامل مفرط، فلا يجوز أن يعتمد عليه.

و نقلت من خطّ الحافظ صلاح الدين خليل بن كيكلدى العلائى رحمه اللّه ما نصّه: الشيخ الحافظ شمس الدين الذهبى لا شكّ فى دينه و ورعه و تحرّيه فيما يقوله فى الناس، و لكنه غلب عليه مذهب الإثبات و منافرة التأويل و الغفلة عن التنزيه، حتّى أثّر ذلك فى

طبعه انحرافا شدیدا عن أهل التنزیه و میلا- قویا إلی أهل الإثبات، فإذا ترجم واحدا منهم یطنب فی وصفه بجمیع ما قیل فیه من المحاسن، و یبالغ فی وصفه و یتغافل عن غلطاته و یتأوّل له ما أمکن، و إذا ذکر أحدا من الطرف الآخر کإمام الحرمین و الغزّالی و نحوهما لا یبالغ فی وصفه، و یکثر من قول من طعن فیه، و یعید ذلک و یبدیه و یعتقده دینا و هو لا یشعر، و یعرض عن محاسنهم الطافحة فلا یستوعبها، و إذا ظفر لأحد منهم بغلطة ذکرها. و کذا فعله فی أهل عصرنا إذا لم یقدر علی أحد منهم بتصریح یقول فی ترجمته: و اللّه یصلحه. و نحو ذلک. و سببه المخالفة فی العقائد.

انتهی.

و الحال فی شیخنا الذهبی أزید ممّا وصف، هو شیخنا و معلّمنا، غیر أنّ الحق أحق أن یتّبع. و قد وصل من التعصّب المفرط إلی حدّ یسخر منه، و أنا أخشی علیه یوم القیامة من غالب علماء المسلمین و أئمتهم، الذین حملوا لنا الشریعة النّبویّة، فإن غالبهم أشاعرة، و هو إذا وقع بأشعری یبقی و لا یذر، و الذی أعتقده أنّهم خصماؤه یوم القیامة عند من أدناهم عنده أوجه منه. فاللّه المسئول أن یخفّف عنه، و أن یلهمهم العفو عنه، و أن یشفّعهم فیه.

و الذی أدرکنا علیه المشایخ النهی عن النظر فی کلامه، و عدم اعتبار قوله...

فلینظر کلامه من شاء ثمّ یبصر، هل الرّجل متحرّ عند غضبه أو غیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۲

متحر، و أعنی بغضبه وقت ترجمته لواحد من علماء المذاهب الثلاثة المشهورین من الحنفیة و المالکیة و الشافعیة، فإنّی أعتقد أن الرجل کان إذا مدّ القلم لترجمة أحدهم غضب غضبا مفرطا، ثمّ قرطم الکلام و مزّقه و فعل من التعصّب ما لا یخفی علی ذی بصیرة.

ثمّ هو مع ذلک غیر خبیر بمدلولات الألفاظ کما ینبغی، فربّما ذکر لفظة من الذم لو عقل معناها لما نطق بها، و دائما أتعجب من ذکره الإمام فخر الدین الرازی فی کتاب (المیزان) و فی (الضعفاء). و کذلک السیف الآمدی و أقول:

یا للّه العجب، هذان لا روایة لهما، و لا جرحهما أحد، و لا سمع عن أحد أنّه ضعّفهما فی ما ینقلانه من علومهما، فأیّ مدخل لهما فی هذین الکتابین. ثمّ إنا لم نسمع أحدا سمّی الإمام فخر الدین بالفخر، بل إمّا الإمام و إمّا ابن الخطیب، و إذا ترجم کان فی المحمدین، فجعله فی حرف الفاء و سمّاه الفخر، ثمّ حلف فی آخر الکتاب أنّه لم یتعمّد فیه هوی نفس، فأیّ هوی نفس أعظم من هذا؟ فإما أنّ یکون ورّی فی یمینه، أو استثنی غیر الرواة. فیقال له: فلم ذکرت غیرهم. و إمّا أن یکون اعتقد أنّ هذا لیس هوی نفس، و إذا وصل إلی هذا الحدّ- و العیاذ باللّه- فهو مطبوع علی قلبه» [۱].

و قال السبکی بترجمة أحمد بن صالح:

«قاعدة فی المؤرخین نافعة جدّا، فإنّ أهل التاریخ قد وضعوا من أناس أو رفعوا أناسا، إمّا لتعصّب، أو لجهل، أو لمجرّد اعتماد علی من لا- یوثق به، أو غیر ذلک من الأسباب. و الجهل فی المؤرّخین أکثر منه فی أهل الجرح و التعدیل. و کذلک التعصّب قلّ أن رأیت تاریخا خالیا من ذلک.

و أمّا تاریخ شیخنا الذهبی- غفر اللّه له- فإنّه علی جمعه و حسنه، مشحون بالتعصّب المفرط، لا واخذه اللّه، فلقد أکثر الوقیعة فی أهل الدین، أعنی

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۲/ ۱۲- ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۳

الفقراء الذین هم صفوة الخلق، و استطال بلسانه علی کثیر من أئمة الشافعیین و الحنفیین، و مال فأفرط علی الأشاعرة، و مدح فزاد فی المجسّمة، هذا و هو الحافظ المدره و الإمام المبجّل، فما ظنّک بعوام المؤرخین» [۱].

و قال السبکی- بترجمة الحسین الکرابیسی، بعد الکلام فی مسألة اللفظ-:

«فإذا تأمّلت ما سطرناه و نظرت قول شیخنا فی غیر موضع من تاریخه:

أنّ مسألة اللفظ ممّا ترجع إلی قول جهم، عرفت أن الرجل لا یدری فی هذه المضایق ما یقول، و قد أکثر هو و أصحابه من ذکر جهم بن صفوان، و لیس قصدهم إلّا جعل الأشاعرة- الذین قدّر اللّه لقدرهم أن یکون مرفوعا، و للزومهم للسنّة أنّ یکون مجزوما به و مقطوعا- فرقة جهمیّة.

و اعلم أنّ جهما شر من المعتزلة کما یدریه من ینظر الملل و النحل، و یعرف عقائد الفرق، و القائلون بخلق القرآن هم المعتزلة جمیعا، و جهم لا خصوص له بمسألة خلق القرآن، بل هو شر من القائلین بالمشارکة إیّاهم فیما قالوه و زیادته علیهم بطامّات.

فما کفی الذهبی أن یشیر إلی اعتقاد ما یتبرّأ العقلاء عن قوله من قدم الألفاظ الجاریة علی لسانه، حتی ینسب هذه العقیدة إلی مثل الإمام أحمد بن حنبل و غیره من السّادات، و یدّعی أنّ المخالف فیها یرجع إلی قول جهم؟

فلیته دری ما یقول! و اللّه یغفر لنا و له، و یتجاوز عمّن کان السّبب فی خوض مثل الذهبی فی مسائل هذا الکلام، و إنّه لیعزّ علیّ الکلام فی ذلک، و لکن کیف یسعنا السکوت، و قد ملأ شیخنا تاریخه بهذه العظائم التی لو وقف علیها العامّی لأضلّته ضلالا مبینا.

و لقد یعلم اللّه منّی کراهیّة الإزراء بشیخنا، فإنّه مفیدنا و معلّمنا، و هذا

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۲/ ۲۲.

النزر الیسیر الحدیثی الذی عرفناه منه استفدناه، و لکن أری أنّ التنبیه علی ذلک حتم لازم فی الدین» [۱].

و قال السبکی:

«زکریا بن یحیی بن ... السّاجی الحافظ، کان من الثقات الأئمة...

روی عنه الشیخ أبو الحسن الأشعری. قال شیخنا الذهبی: و أخذ عنه مذهب أهل الحدیث.

قلت: سبحان اللّه، هنا تجعل الأشعری علی مذهب أهل الحدیث، و فی مکان آخر- لو لا خشیتک سهام الأشاعرة- لصرّحت بأنّه جهمی، و ما أبو الحسن إلّا شیخ السنّة و ناصر الحدیث و قامع المعتزلة و المجسّمة و غیرهم» [۲].

و قال السبکی- بترجمة الأشعری-:

«و أنت إذا نظرت بترجمة هذا الشیخ- الذی هو شیخ السنّة و إمام الطائفة- فی تاریخ شیخنا الذهبی، و رأیت کیف مزّقها و حار کیف یضع من قدره، و لم یمکنه البوح بالغض منه خوفا من سیف أهل الحقّ، و لا الصبر عن السکوت لما جبلت علیه طوّیته من نقصه، بحیث اختصر ما شاء اللّه أن یختصر فی مدحه، ثمّ قال فی آخر الترجمة: من أراد أن یتبحّر فی معرفة الأشعری فعلیه بکتاب تبیین کذب المفتری لأبی القاسم ابن عساکر، اللّهم توفّنا علی السنّة، و أدخلنا الجنّة، و اجعل أنفسنا مطمئنّة، نحبّ فیک أولیاءک و نبغض فیک أعداءک، و نستغفر للعصاة من عبادک، و نعمل بمحکم کتابک، و نؤمن بمتشابه ما وصفت به نفسک. انتهی.

فعند ذلک یقضی العجب من هذا الذهبی، و یعلم إلی ما ذا یشیر المسکین، فویحه ثمّ ویحه، و أنا قد قلت غیر مرة: إنّ الذهبی أستاذی، و به

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۲/ ۱۱۹- ۱۲۰.

[۲] طبقات الشافعیّة ۳/ ۲۹۹.

تخرّجت فی علم الحدیث، إلّا أنّ الحقّ أحقّ أن یتّبع، و یجب علیّ تبیین الحقّ، فأقول» [... ۱].

و قال السبکی- بترجمة إمام الحرمین الجوینی، بعد کلام عبد الغافر الفارسی-:

«انتهی کلام عبد الغافر، و قد ساقه بکماله الحافظ ابن عساکر، فی کتاب التبیین. و أمّا شیخنا الذهبی- غفر اللّه له- فإنّه حار کیف یصنع فی ترجمة هذا الإمام، الذی هو من محاسن هذه الامة المحمّدیة، و کیف یمزّقها، فقرطم ما أمکنه، ثمّ قال: و قد ذکره عبد الغافر و أسهب و أطنب ... فیقال له:

هلّا زیّنت کتابک بها، و طرّزته بمحاسنها، فإنّها أولی من خرافات تحکیها لأقوام لا یعبأ اللّه بهم...

و قد حکی شیخنا الذهبی کسر المنبر و الأقلام و المحابر، و أنهم أقاموا علی ذلک حولا، ثمّ قال: و هذا من فعل الجاهلیة و الأعاجم، لا من فعل أهل السنّة و الاتباع.

قلت: و قد حار هذا الرجل ما الذی یؤذی به هذا الإمام، و هذا لم یفعله الإمام، و لا أوصی به بأن یفعل، حتی یکون غضّا منه، و إنّما حکاه الحاکون إظهارا لعظمة الإمام عند أهل عصره، و أنّه حصل لأهل العلم- علی کثرتهم، فقد کانوا نحو أربعمائة تلمیذ- ما لم یتمالکوا معه الصبر، بل أدّاهم إلی هذا الفعل، و لا یخفی أنّه لو لم تکن المصیبة عندهم بالغة أقصی الغایات لما وقعوا فی ذلک. و فی هذا أوضح دلالة لمن وقّفه اللّه علی حال هذا الإمام- رضی اللّه عنه- و کیف کان شأنه بین أهل العلم فی ذلک العصر المشحون بالعلماء و الزّهاد» [۲].

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۵/ ۱۸۲.

[۲] طبقات الشافعیّة ۶/ ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۶

و قال السبکی بترجمة أبی حامد الغزالی:

«ذکر کلام عبد الغافر: و أنا أری أن أسوقه بکماله علی نصّه حرفا حرفا، فإن عبد الغافر ثقة عارف، و قد تحزّب الحاکون لکلامه حزبین، فمن ناقل لبعض الممادح و تال لجمیع ما أورده ممّا عیب علی حجة الإسلام، و ذلک صنیع من یتعصّب علی حجة الإسلام، و هو شیخنا الذهبی، فإنّه ذکر بعض الممادح نقلا معجرف اللّفظ محکیّا بالمعنی، غیر مطابق فی الأکثر، و لمّا انتهی إلی ما ذکره عبد الغافر ممّا عیب علیه استوفاه، ثمّ زاد و وشّح و بسط و رشح، و من ناقل لکلّ الممادح، ساکت عن ذکر ما عیب به، و هو الحافظ أبو القاسم ابن عساکر» [... ۱].

و قال السبکی- بترجمة الخبوشانی-:

«و کان ابن الکیزانی- رجل من المشبّهة- مدفونا عند الشافعی- رضی اللّه عنه- فقال الخبوشانی: لا یکون صدّیق و زندیق فی موضع واحد، و جعل ینبش و یرمی عظامه و عظام الموتی الذین حوله من أتباعه، و تعصّبت المشبّهة علیه و لم یبال بهم، و ما زال حتی بنی القبر و المدرسة، و درّس بها، و لعلّ الناظر یقف علی کلام شیخنا الذهبی فی هذا الموضع من ترجمة الخبوشانی فلا یحتفل به و بقوله فی ابن الکیزانی أنّه من أهل السنّة، فالذهبی- رحمه اللّه- متعصّب جدّا، و هو شیخنا، و له علینا حقوق، إلّا أنّ حقّ اللّه مقدّم علی حقّه. و الذی نقوله: إنّه لا ینبغی أن یسمع کلامه فی حنفی و لا شافعی، و لا تؤخذ تراجمهم من کتبه، فإنّه یتعصّب علیهم کثیرا» [... ۲].

و قال الیافعی فی سنة ۵۹۵:

«قال الذهبی: و فیها کانت فتنة الفخر الرازی صاحب التصانیف، و ذلک

---

[۱] طبقات الشافعیّة ۶/ ۲۰۳.

[۲] طبقات الشافعیّة ۷/ ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۷

و حمیت الفتنة، فأرسل السلطان الجند و سکّنهم، و أمر الرازی بالخروج.

قلت: هکذا ذکر من المؤرخّین من له غرض فی الطعن عل، الأئمة و فی طائر جاءت به أم أیمن شعر بیان لمن بالحقّ یرضی و یقنع.

ثمّ أتبع ذلک بقوله: و فیها کانت بدمشق فتنة الحافظ عبد الغنی، و کان أمّارا بالمعروف، داعیا إلی السنّة، فقامت علیه الأشعریّة، و أفتوا بقتله، فأخرج من دمشق مطرودا.

انتهی کلامه بحروفه فی القصّتین معا، و مذهب الکرامیّة و الظاهریّة معروف، و الکلام علیهما إلی کتب الأصول الدّینیّة مصروف، فهنالک یوضح الحق البراهین القواطع، و یظهر الصّواب عند کشف النقاب للمبصر و السامع» [۱].

و قال السیوطی فی (قمع المعارض فی نصرة ابن الفارض):

«و إن غرّک دندنة الذهبی، فقد دندن علی الإمام فخر الدین ابن الخطیب ذی الخطوب، و علی أکبر من الإمام، و هو أبو طالب المکّی صاحب قوت القلوب، و علی أکبر من أبی طالب، و هو الشیخ أبو الحسن الأشعری، الذی یجول ذکره فی الآفاق و یجوب، و کتبه مشحونة بذلک: المیزان، و التاریخ، و سیر النبلاء، فقابل أنت کلامه فی هؤلاء، کلّا و اللّه لا یقابل کلامه فیهم، بل نوصلهم حقّهم و نوفیهم».

أقول: و إذا کان هذا حال تعصّب الذّهبی بالنسبة إلی من خالفه فی العقیدة من أهل السنّة، فما ظنک بحاله بالنسبة إلی من روی منهم شیئا فی مناقب أهل البیت؟ و ما ظنّک بحاله بالنسبة إلی علماء الإمامیّة؟ و ما ظنّک بحاله بالنسبة إلی الأئمة من العترة الطاهرة؟

من تعصباته ضدّ أهل البیت و مناقبهم ... ص: ۱۲۷

فلقد أورد فی کتابه (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) الإمام جعفرا

---

[۱] مرآة الجنان- حوادث ۵۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۸

الصّادق، و الإمام موسی الکاظم، و الإمام علی بن موسی الرضا، علیهم السلام، و عددا کبیرا من أبناء أئمّة أهل البیت و ذریّة العترة الطّاهرة...

بل لقد جرح الرّجل من أهل البیت لا لشیء، بل لمجرّد روایته الفضیلة من فضائل جدّه أمیر المؤمنین علیه السلام ... فاستمع إلی قوله:

«الحسن بن محمّد بن یحیی بن الحسن بن جعفر بن عبد اللّه بن الحسین ابن زین العابدین علی ابن الشهید الحسین العلوی، ابن أخی أبی طاهر النسّابة، عن إسحاق الدبّری، روی بقلّة حیاء عن الدیری، عن عبد الرزاق بإسناد کالشمس: علی خیر البشر.

و عن الدبری، عن عبد الرزاق، عن معمر، عن محمّد بن عبد اللّه بن الصامت، عن أبی ذر مرفوعا قال: علی و ذریّته یختمون الأوصیاء إلی یوم القیامة.

فهذان دالّان علی کذبه و رفضه، عفا اللّه عنه» [۱].

بل الأشنع و الأفظع من هذا: ترجمته یزید بن معاویة، من غیر أن یذکر ما ارتکبه بحق سبط رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و ریحانته، الإمام الحسین الشهید و أهل بیته علیهم السّلام، فقد أعرض عن ذلک و کأنه لم یکن.

أو کأنّه من الأمور السهلة و القضایا الجزئیة التی لا تستحق الذّکر ... إنّه قال فی کتابه (تذهیب التهذیب) ما نصّه:

«یزید بن معاویة، أبو شیبة الکوفی، عن عبد الملک بن عمیر، و عنه سعید بن منصور. ذکر للتمییز.

قلت: و یزید بن معاویة الاموی، الذی ولی الخلافة و فعل الأفاعیل سامحه اللّه. و أخباره مستوفاة فی تاریخ دمشق، و لا روایة له. مات فی نصف ربیع الأول سنة ۶۴ و خلافته أقل من أربع سنین، و عمره ۳۹ سنة. قال نوفل بن

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۱/ ۵۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۲۹

أبی الفرات: کنت عند عمر بن عبد العزیز فذکر رجل یزید بن معاویة فقال:

قال أمیر المؤمنین یزید. قال عمر: تقول أمیر المؤمنین یزید! و أمر فضرب عشرین سوطا. رواها یحیی بن عبد الملک بن أبی عتبة أحد الثقات عن نوفل.

ذکرته للتمییز» [۱].

و أمّا طعنه فی الرجال و المحدّثین الکبار من أهل السنّة بسبب روایة مناقب أهل البیت علیهم السلام فالشّواهد علیه کثیرة ... الأمر الذی جعل العلماء منهم إذا حقّق فضیلة من فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام نبّه علی أنّه من أهل السنّة، و أکّد براءته من الشیعة و التشیع، لئلّا یرمی بالتشیع و یتهم بالخروج عن طریقة أهل السنّة ... و نحن هنا نکتفی بذکر کلام العلّامة الشیخ محمّد معین السندی بعد إثبات عصمة أئمة أهل البیت علیهم السلام:

«و ممّا یجب أن أنبّه علیه أنّ الکلام فی عصمة الأئمة إنّما جرینا فیها علی ما جری الشیخ الأکبر- قدّس سرّه- فیها فی المهدی رضی اللّه تعالی عنه، من حیث أن مقصودنا منه أن قوله صلّی اللّه علیه و سلّم فیه: «یقفو أثری، لا یخطأ» لمّا دلّ عند الشیخ علی عصمته، فحدیث الثقلین یدلّ علی عصمة الأئمة الطاهرین رضی اللّه عنهم، کما مرّ تبیانه. و لیست عقدة الأنامل علی أنّ العصمة الثابتة فی الأنبیاء علیهم الصلاة و السلام توجد فی غیرهم، و إنّما أعتقد فی أهل الولایة قاطبة العصمة بمعنی الحفظ و عدم صدور الذنب، لا استحالة صدوره، و الأئمة الطاهرون أقدم من الکلّ فی ذلک، و بذلک یطلق علیهم الأئمة المعصومون. فمن رمانی من هذا المبحث باتّباع مذهب غیر السنّة ممّا یعلم اللّه سبحانه براءتی منه فعلیه إثم فریته، و اللّه خصیمه.

و کیف لا أخاف الاتّهام من هذا الکلام، و قد خاف شیخ أرباب السیّر فی السیرة الشامیّة من الکلام علی طرق حدیث ردّ الشمس بدعائه صلّی اللّه علیه

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۰

و سلّم لصلاة علی رضی اللّه عنه، و توثیق رجالها، أن یرمی بالتشیع، حیث رأی الحافظ الحسکانی فی ذلک سلفا له، و لننقل ذلک بعین کلامه. قال رحمه اللّه تعالی لمّا فرغ من توثیق رجال سنده: لیحذر من یقف علی کلامی هذا هنا أن یظنّ بی أنی أمیل إلی التشیّع، و اللّه تعالی أعلم أنّ الأمر لیس کذلک.

قال: و الحامل علی هذا الکلام- یعنی قوله: و لیحذر إلی آخره- أن الذهبی ذکر فی ترجمة الحسکانی أنّه کان یمیل إلی التشیّع، لأنّه أملی جزء فی طرق حدیث ردّ الشمس. قال: و هذا الرجل- یعنی الحسکانی- ترجمه تلمیذه الحافظ عبد الغافر الفارسی فی ذیل تاریخ نیسابور، فلم یصفه بذلک، بل أثنی علیه ثناء حسنا، و کذلک غیره من المؤرّخین، و نسأل اللّه تعالی السلامة من الخوض فی أعراض الناس بما لا نعلم. و اللّه تعالی أعلم. انتهی.

أقول: و هذا الجرح فی الحافظ الحسکانی إنّما نشأ من کمال صعوبة الجارح و انحرافه من مناهج العدل و الإنصاف، و إلّا فالحافظ من خدمة الحدیث، بذل جهده فی تصحیح الحدیث و جمع طرقه و أسناده، و أثبت بذلک معجزة من أعظم علامات النبوّة و أکملها، ممّا

یقرّ بصحّته عین کلّ من یؤمن باللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه تعالی علیه و سلّم. و کیف یتّهم و نسب إلی التشیّع بملابسة القضیة لعلی رضی اللّه عنه؟ و لو صحح حافظ حدیثا متمحّضا فی فضله لا یتّهم بذلک، و لو کان کذلک لترک أحادیث أهل البیت رأسا.

و من مثل هذه المؤاخذات الباطلة طعن کثیر من المشایخ العظام.

و مولع هذا الفن الشریف إذا صحّ عنده حدیث فی أدنی شیء من العادات کاد أن یتّخذ لذلک طعاما فرحا بصحة قول الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم عنده، و أین هذا من ذاک؟ و لمّا اطّلع هذا الفقیر علی صحّته کأنّه ازداد سمنا من سرور ذلک و لذّته. أقرّ اللّه سبحانه و تعالی عیوننا بأمثاله. و الحمد للّه ربّ العالمین» [۱].

---

[۱] دراسات اللبیب فی الاسوة الحسنة بالحبیب- مبحث العصمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۱

قوله: نقلا عن الذهبی ...: ص: ۱۳۱

«لقد کنت زمنا طویلا- أظنّ أنّ هذا الحدیث لم یحسن الحاکم أن یودعه فی مستدرکه، فلمّا علقت هذا الکتاب رأیت القول من الموضوعات التی فیه».

أقول:

أوّلا: نقول (للدهلوی) الجسور: لقد صحّفت لفظ «لم یجسر» بلفظ «لم یحسن» فأسأت الفهم و لم تحسن النقل، و هذا دلیل علی طول باعک!! و ثانیا: نقول للذهبی: إن قولک: لقد کنت زمنا طویلا ... اعتراف منک بأنّک قد تهت زمنا طویلا فی مهامة الجهل، و لم تقف علی کتاب المستدرک السائر فی البلدان و الأمصار، و المتداول بین خدمة الأخبار و الآثار، فلم کنت مع جهلک تزعم أن إدخال حدیث الطیر فی المستدرک جسارة، و هل هذا الزعم منک إلّا خسارة و أیّ خسارة؟! و مع ذلک: فکیف تحکم وقت التعلیق بالوضع علی هذا الحدیث الشریف، و لا- تأخذ بطرف من التحقیق، و لا تقبل قول الحاکم، و لا تحتفل بأنّه من مروّیات الأساطین و أجلّة المحدّثین؟ کیف رمیت الحدیث بالوضع من غیر دلیل، فأردیت أتباعک بالإضلال و التضلیل؟ و لکن- للّه الحمد- حیث أفقت من سکر التعصّب و الشنآن و غلبة البغی و العدوان، فاعترفت فی کتاب (المیزان) بالحقّ الصریح الواضح البرهان، کما اعترفت فی (تذکرة الحفّاظ) بأنّ طرق هذا الحدیث کثیرة جدّا حتّی أفردتها بمصنف مجدّا.

و ثالثا: نقول لأساطین العلم و مراجیح الحلم: أنظروا بعین الإنصاف تارکین للاعتساف، کیف سفر الحق غایة السفور، و وضح نهایة الظهور، و بانت الطریقة الواضحة، و استنارت المحجة اللّائحة، حیث أقرّ مثل هذا الجاحد بتفریطه فی أمر هذا الخبر الرفیع الأثیر، و ظهر صدق قوله تعالی فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقاً لِأَصْحابِ السَّعِیرِ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۲

کلام (الدّهلوی) فی الحاشیة ... ص: ۱۳۲

اشارة

و إذ عرفت بطلان ما قاله (الدّهلوی) فی متن (التحفة) فلنبطل کلامه فی الحاشیة فی هذا الموضع ... قال فی الحاشیة:

«قالت النواصب: لقد کذب أنس ثلاثا فی قوله لعلی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة ... علی ما فی کتاب المجالس للشیخ المفید، فکیف یجوز قبول روایته لهذا الحدیث؟».

وجوه الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۱۳۲

أقول:

قبل كلّ شيء: هل هذه الشبهة التى نقلها عن النواصب صحيحة و واردة عند (الدهلوى) أو باطلة مردودة؟ إن قال بصحّتها فقد قلّد النّواصب و ألقى بنفسه و أتباعه فى دركات أسفل السّافلين، و تلك عاقبة الذين ظلموا آل محمّد و نصبوا لهم العداء إلى أبد الآبدين ...و المتيقّن هذا الشقّ، لأنّ نقل القول و السكوت عليه دليل التّسليم و القبول ... كما ذكر (الدهلوى) و تلميذه (الرشيد ...) و يشهد بذلك جدّه و جهده فى متن (التحفة) لأجل ردّ حديث الطير و دعوى وضعه.

و إن قال ببطلانها فلما ذا ذكرها و لم يجب عنها؟

ثمّ إنّ الأصل فى هذه الشبهة هو «الأعور الواسطى» فإن كان مراد (الدهلوى) من «النواصب» هو «الأعور» فمرحبا بالإنصاف و حبّذا الائتلاف- و لا مانع من إطلاق «النّواصب» بصيغة الجمع عليه، لشدّة عداوة «الأعور» و نصبه-.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۳

و كيف كان ... فالشبهة- هذه- مندفعة بوجوه:

كذب «أنس» موجود فى روايات أهل السنّة ... ص: ۱۳۳

الأوّل: إنّ كذب «أنس» فى قصّة حديث الطير ثلاث مرّات لا اختصاص له بروايات الإماميّة للقصة، بل موجود فى روايات أهل السنّة أيضا كما عرفت فى قسم السند ... و اعترف به (الدهلوى) فى (فتواه) المذكورة سابقا، و قد

روى العيدروس اليمنى قائلا:

«روى عن أنس قال: كنت أحجب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فسمعته يقول: اللّهم أطعمنا من طعام الجنّة، فأتى بلحم طير مشوى، فوضع بين يديه فقال: اللّهم ائتنا بمن نحبه و يحبّك و يحبّ نبيّك. قال أنس: فخرجت فإذا على بالباب، فاستأذننى فلم آذن له، ثمّ عدت فسمعت النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم مثل ذلك، فخرجت فإذا على بالباب، فاستأذننى فلم آذن له- أحسب أنه قال: ثلاثا- فدخل بغير إذن، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: ما الذى أبطأ بك يا على؟ قال: يا رسول اللّه جئت لأدخل فحجبنى أنس. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: لم حجبته؟ فقلت: يا رسول اللّه، لمّا سمعت الدعوة أحببت أن يجئ رجل من قومى فتكون له. فقال صلّى اللّه عليه و سلّم: ما يضرّ الرجل محبّة قومه ما لم يبغض سواهم. أخرجه ابن عساكر» [۱].

استدلال الإماميّة بروايته من باب الإلزام ... ص: ۱۳۳

و الثانى: إن رواية أنس مقبولة لدى أهل السنّة، و احتجاج الإماميّة بروايته إلزاما عليهم و إفحاما لهم صحيح و تام ... و لا يضرّ بذلك كونه عندهم فاسقا كاذبا ... كما هو واضح ...

---

[۱] العقد النبوى و السرّ المصطفوى- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۴

الفضل ما شهدت به الأعداء ... ص: ۱۳۴

و الثالث: إنّه لا ريب فى عداء أنس لأمير المؤمنين عليه السلام، و الشواهد على ذلك عديدة، منها موقفه منه عليه السّلام فى قصة

الطائر- فإذا روی شیئا فی فضله و منقبته قبل، لأنّ الفضل ما شهدت به الأعداء ... و من الواضح أنّه لو روی هذا الحدیث عمر بن الخطاب أو أبو بکر لکان اعتباره أکثر و الاعتماد علیه أشد، و کان أدخل فی الإلزام و الإفحام.

قال الشیخ رحمة اللّه السندی فی بیان أمارات الحدیث الموضوع: «منها إقرار واضعه به، و لیس هذا قبولا لقوله مع فسقه، و إنّما هو مؤاخذة بموجب إقراره، کما یؤخذ بالاعتراف بالزنّا أو القتل، و لذا جعل إقراره أمارة، لأنا لا نقطع علی حدیثه بالوضع، لاحتمال کذبه فی إقراره بفسقه، نعم إذا انضم إلی إقراره قرائن تقتضی صدقه فیه قطعنا به، سیّما بعد التوبة» [۱].

روایة غیر «أنس» من الصّحابة ... ص: ۱۳۴

الرابع: إنّه لم ینفرد أنس بروایة هذا الحدیث لیقال: کیف تعتمدون علی روایة الفاسق الکاذب. بل لقد رواه جمع غیره من الصّحابة، و علی رأسهم سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام. و من رواته منهم: ابن عباس، و أبو سعید الخدری، و سفینة مولی النبیّ، و أبو الطفیل، و سعد بن أبی وقاص، و عمرو بن العاص، و أبو مرازم یعلی بن مرّة ... إذن، لقد رواه غیره من الصّحابة. بل إن روایة الأمیر کافیة للإحتجاج و الاستدلال و قاطعة للسان القیل و القال.

---

[۱] مختصر تنزیه الشریعة- المقدمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۵

کلام آخر له فی الحاشیة ... ص: ۱۳۶

اشارة

و ذکر (الدهلوی) فی الحاشیة وجها آخر لإبطال حدیث الطّیر، نتعرّض له و نجیب عنه، لئلّا یبقی شیء من ناحیته لم یتّبین فساده فی هذا المقام...

لقد قال (الدهلوی) فی الحاشیة هنا:

«قال السید الحمیری:

و فی طائر جاءت به أم أیمن بیان لمن بالحقّ یرضی و یقنع.

و قال الصاحب ابن عباد:

علی له فی الطیر ما طار ذکره و قامت به أعداؤه و هی تشهد

هذه الروایة تکذّبها

روایة أبی علی الطبرسی فی کتاب الاحتجاج عن الإمام أبی عبد اللّه علیه السلام: إن الطیر جاء به جبرئیل إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حین کان جائعا، و دعا اللّه أن یشبعه»

انتهی.

وجوه الجواب عن هذا الکلام ... ص: ۱۳۵

و هذا الوجه کسابقه- و کسائر کلمات (الدهلوی)- مردود ... و بالرغم من وضوح بطلانه و سقوطه لدی أولی الألباب و أصحاب الأنظار فإنا نفصّل الکلام فی ردّه و بیان وهنه فی وجوه:

هذا الاعتراض يتوجه إلى روايات أهل السنّة أيضا ... ص: ۱۳۵

الأوّل: إنّه لمّا كان أهل السنّة يروون هذا الحديث، و ينصّ كبار علمائهم على صحته أو حسنه و يجعلونه حجة، فإنّ عليهم الجواب عن هذا الاعتراض، لأنّ الإختلاف الذى أشار إليه (الدهلوى) موجود فى رواياتهم،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۶

ففى بعضها: أنّ الطير أرسلته أم سليم

، و

فى آخر: إنّه أرسلته أم سلمة رضى اللّه عنها

، و

فى ثالث: أنّه جاءت به أم أيمن

، و

فى رابع: أنّه جاء من الجنّة...

بل إنّ (الدهلوى) لمّا ذكر الحديث قال: «كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائر قد طبخ له أو أهدى إليه»....

و بالجملة، فإنّ روايات أهل السنّة فى كيفية مجىء الطائر إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و حضوره عنده مختلفة ... و كما أنّ هذا الاختلاف غير قادح فى ثبوت الحديث لدى رواته و مصححيه و مثبتيه ... من أهل السنّة ... فكذلك الإماميّة.

مقتضى القاعدة الجمع كما فى نظائر المقام ... ص: ۱۳۶

و ثانيا: إنّ هذا الاعتراض من (الدهلوى) يكشف عن جهله بفنون الحديث و علومه و قواعده، هذا الجهل الذى أدّى به إلى الحكم بوضع الحديث بمجرّد اختلاف ألفاظه ... لكن هذا لا يختص بهذا الحديث أو ببعض الأحاديث الأخرى، فإنّ الاختلاف موجود فى مئات الأخبار الحاكية للقضايا و الحوادث و الخصوصيّات، و لا يقول أحد ببطلان جميع تلك الأحاديث و كذب كلّ تلك الحوادث، بل يجمع بينها مهما أمكن على تعدد الواقعة و أمثال ذلك من طرق الجمع، كما عرفت سابقا من تصريحات أساطين القوم.

و هذا الجمع المشار إليه ممكن هنا، بأن تكون الواقعة متعدّدة، فمرة جاء جبرئيل عليه السلام بالطائر من الجنّة، و مرة قدّمته أم أيمن إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

لا منافاة بين مفادى شعر الحميرى و رواية الاحتجاج ... ص: ۱۳۶

و ثالثا: لا منافاة بين مجىء أم أيمن بالطير وقت الأكل، و بين مجىء جبرئيل عليه السلام به، إذ من الممكن أن يكون النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم سلّمه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۷

إيّاها بعد مجىء جبرئيل عليه السلام به، ثمّ جاءت به إليه بعد ذلك. و أمّا ما وقع

فى رواية المستدرك للحاكم من أن أم أيمن لمّا سألها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن الطّير قالت: «هذا الطائر أصبته فصنعته لك»

فليس بمناف لما ذكرنا، لأن كلامنا مسوق للجمع بين ما ورد فى طرق أهل الحقّ، لا للجمع بين ما ورد من طرق أهل الخلاف و لم يقع فى رواية من روايات أهل الحق أن الطائر صنعته أم أيمن. انتهى. قاله السيد محمّد قلى طاب ثراه.

خلط و خطأ للدهلوی فی المقام ... ص: ۱۳۷

و رابعا: إنّه لا دخل لشعر الصاحب ابن عبّاد الذی ذکره بعد شعر السید الحمیری بالاختلاف، إذ لم یتعرّض الصاحب فی هذا البیت إلی کیفیة مجیء الطائر إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لیکون مدلوله مخالفا لشعر الحمیری أو لروایة الطبرسی فی الاحتجاج. و من هنا یظهر اختلاط الأمر علی (الدّهلوی) مع أنّه قد أدّعی متانة بحوثه فی هذا الکتاب فی مقابلة أهل الحقّ.

نتیجة البحث: سقوط دعوی الوضع ... ص: ۱۳۷

و قد تحصّل إلی هنا- حیث تعرضنا لما ذکره (الدهلوی) فی متن (التحفة) و حاشیتها- سقوط دعوی وضع حدیث الطّیر، و قد عرفت التنصیص من ابن حجر المکّی و غیره علی بطلان هذه الدّعوی.

و هذا تمام الکلام مع (الدهلوی) فی هذا المقام. و الحمد للّه وحده.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۳۹

مع العلماء الآخرین فی أباطیلهم حول حدیث الطّیر ... ص: ۱۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۱

سقوط دعوی ابن طاهر بطلان طرقه ... ص: ۱۴۱

اشارة

و کما بطل دعوی وضع حدیث الطیر، فقد بطل دعوی بطلان طرقه کما عن ابن طاهر و من تبعه ... قال ابن حجر المکی فی (المنح المکیة): «أما قول بعضهم: إنّه موضوع و قول ابن طاهر: طرقه کلها باطلة معلولة، فهو الباطل، و ابن طاهر معروف بالغلو الفاحش».

و الحمد للّه الذی أظهر بطلان ما قاله ابن طاهر علی لسان ابن حجر الذی هو من کبار المتعصّبین ضدّ الحقّ و أهله، لأنّه المدافع عن معاویة و القائل بخلافته و المؤلّف فی فضائله و مناقبه الأحادیث الموضوعة کتاب (تطهیر اللسان و الجنان). و هو أیضا صاحب (الصّواعق المحرقة) المشتمل علی التعصّب و العناد لأهل البیت و أتباعهم، کما اعترف الشیخ عبد الحق الدهلوی، و رشید الدین صاحب (إیضاح لطافة المقال) بذلک.

و بالجملة، فإنّ ما ذکره ابن طاهر باطل مردود، حتی لدی المتعصّبین من أهل نحلته و طائفته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۲

ترجمة محمّد بن طاهر المقدسی ... ص: ۱۴۲

و کما وصف ابن حجر المکّی محمّد بن طاهر المقدسی بالغلوّ الفاحش فقد أورده الذهبی فی کتاب (المغنی فی الضعفاء) حیث قال: «محمّد بن طاهر المقدسی الحافظ لیس بالقوی، فإنّ له أوهاما فی تواریفه. و قال ابن ناصر: کان لحنة و کان یصحف. و قال ابن

عساکر: جمع أطراف الکتب السّتّة، رأیته بخطه و أخطأ فیه فی مواضع خطأ فاحشا» [۱].

و فی (میزان الاعتدال) بعد أن ذکر ما تقدّم عن (المغنی): «قلت: و له انحراف عن السنّة إلی تصوّف غیر مرضی، و هو فی نفسه صدوق لم یتهم، و له حفظ و رحلة واسعة» [۲].

و قال الحافظ ابن حجر: «قال الدقاق فی رسالته: کان ابن طاهر صوفیا ملامتیا، له أدنی معرفة بالحدیث فی باب شیوخ البخاری و مسلم، و ذکر لی عنه حدیث الإباحة. أسأل اللّه أن یعافینا منها، و ممّن یقول بها من صوفیة وقتنا. و قال ابن ناصر: ابن طاهر یقرأ و یلحن، فکان الشیخ یحرّک رأسه و یقول: لا حول و لا قوة إلّا باللّه. و قال ابن عساکر: له شعر حسن مع أنّه کان لا یعرف النحو» [۳].

و قال السیوطی: «کان ظاهریّا یری إباحة السّماع و النظر إلی المرد، و صنّف فی ذلک کتابا، و کان لحنة لا یحسن النحو» [۴].

---

[۱] المغنی فی الضعفاء ۲/ ۲۸.

[۲] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۵۸۷.

[۳] لسان المیزان ۵/ ۲۰۷.

[۴] طبقات الحفّاظ: ۴۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۳

کذب قول جماعة: ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات ... ص: ۱۴۳

و من العجائب أن جماعة من أعلام القوم یعزون إلی ابن الجوزی إیراد حدیث الطیر فی کتاب (الموضوعات):

قال الشعرانی: «البحث الثالث و الأربعون، فی بیان أن أفضل الأولیاء المحمدیین بعد الأنبیاء و المرسلین: أبو بکر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ علی- رضی اللّه تعالی عنهم أجمعین- و هذا الترتیب بین هؤلاء الخلفاء قطعی عند الشیخ أبی الحسن الأشعری، ظنّی عند القاضی أبی بکر الباقلانی.

و ممّا تشبّث به الرّافضة فی تقدیمهم علیا- رضی اللّه عنه- علی أبی بکر رضی اللّه عنه

حدیث: إنّه صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فأتاه علی رضی اللّه عنه.

و هذا الحدیث ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات، و أفرد له الذهبی جزء و قال: إنّ طرقه کلّها باطلة. و اعترض الناس علی الحاکم حیث أدخله فی المستدرک» [۱].

فریة الشعرانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۳

و فی هذه العبارة من الکذب و الافتراء و التدلیس ما لا یخفی:

أمّا أولا: فإنّ الشعرانی قد افتری علی ابن الجوزی إیراد هذا الحدیث فی کتاب الموضوعات، و هذه فریة قبیحة و کذبة واضحة، فإنّه- بغضّ النظر عن عدم وجدان هذا الحدیث الشریف فی هذا الکتاب رغم التّفحص التام و التتبع

---

[۱] الیواقیت و الجواهر- المبحث الثالث و الأربعون.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۴

الدقیق فی نسخته الخطیّة العتیقة- قد نصّ الحافظ العلائی و ابن حجر المکّی علی أنّ ابن الجوزی لم یذکر هذا الحدیث فی

الموضوعات. فلو فرضنا أنّ الشعرانی لم یراجع کتاب الموضوعات، و لم یر عبارة العلائی، فهلّا اعتمد علی ابن حجر المکّی الذی بالغ فی مدحه و الثناء علیه فی (لواقح الأنوار) کی لا یقع فی مثل هذه الورطة؟!

فریة علی الذهبی ... ص: ۱۴۴

و أمّا ثانیا: فإنّه قد افتری علی الذهبی حیث نسب إلیه القول بأنّ طرق هذا الحدیث کلّها باطلة، لأنّ الذّهبی ذکر أنّه قد جمع طرقه و أنّها تدل علی أن للحدیث أصلا، و قد تقدّم نقل عبارة الذهبی هذه عن (تذکرة الحفّاظ) و (مقالید الأسانید) و (بستان المحدّثین).

و أیضا: قد عرفت أنّ الذهبی فی (میزان الاعتدال) یصرّح بأنّ رجال روایة الحاکم ثقات.

تدلیس و تلبیس من الشعرانی ... ص: ۱۴۴

و أمّا ثالثا: فإنّ الشعرانی ذکر اعتراض الناس علی الحاکم حیث أدخله فی المستدرک، و لم یتعرض لوجه الاعتراض و الجواب عنه. و قد عرفت أنّ أول المعترضین هو الذهبی فی (تلخیص المستدرک) و منه أخذ من بعده ... و کان وجه الاعتراض اتّهامه «محمّد بن أحمد بن عیاض ...» لکن الذّهبی رجع عن هذا الاتّهام فی (میزان الاعتدال) و ظهر له صدق الرّجل مع تنصیصه علی وثاقة غیره من رجال الحدیث عند الحاکم، فیکون قد صحّح الحدیث و رفع الید عن اعتراضه ... و کلّ هذا لم یتطرّق إلیه الشعرانی، فهل کان قد جهله؟! أو تجاهله و لم یشأ أن یتطرّق إلیه؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۵

فریة محمّد طاهر الفتنی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۵

و قال محمّد طاهر الکجراتی الفتنی: «فی المختصر: اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک یأکل معی هذا الطیر. له طرق کثیرة کلّها ضعیفة. قلت: ذکره أبو الفرج فی الموضوعات» [۱].

و هذه فریة ... إذ أنّه غیر مذکور فی (الموضوعات).

و العجیب أیضا: أنّ الفتنی ینسب هذا إلی ابن الجوزی لیعتمد علیه فی ردّ هذا الحدیث؟ و هو القائل عن ابن الجوزی فی صدر کتابه ما نصّه:

«و لعمری إنّه قد أفرط فی الحکم بالوضع، حتی تعقبه العلماء من أفاضل الکاملین، فهو ضرر عظیم علی القاصرین المتکاسلین. قال مجدد المائة السیوطی: قد أکثر ابن الجوزی فی الموضوعات من إخراج الضعیف بل و من الحسان و من الصّحاح»....

فظهر أنّ النسبة کاذبة من أصلها. و علی فرض الصّحة فإنّه یری ابن الجوزی مفرطا فی الحکم بالوضع، و أنّ کتاب الموضوعات فیه أحادیث صحاح أیضا.

بل، لقد تعقب الفتنی الهندی ابن الجوزی فی بعض ما حکم بوضعه بأنّ الحدیث ممّا أخرجه الترمذی، فلا یحکم علیه بالوضع و إن ضعّفه ... فلو فرض ذکر ابن الجوزی حدیث الطّیر فی الموضوعات لکان علی الفتنی أن یتعقّبه، لکونه من أحادیث الترمذی فی صحیحه، لا سیّما و أن الترمذی لم یحکم علیه بالضعف؟! فما الذی حمل الفتنی علی هذا الموقف من الحدیث غیر التعصّب؟!

---

[۱] تذکرة الموضوعات: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۶

فریة القاری علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶

و قال الشیخ علی القاری: «رواه الترمذی و قال: هذا حدیث غریب. أی إسنادا أو متنا، و لا منع من الجمع. قال ابن الجوزی: موضوع» [۱].

و هذه فریة علی ابن الجوزی، و لا یخفی أنّه لم یقنع بدعوی ذکره إیاه فی الموضوعات بل نسب إلیه القول بأنّه «موضوع ...» لکن این؟ و فی أیّ کتاب؟!

فریة الصبّان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶

و قال الشیخ محمّد الصبّان المصری مقتفیا أثر الشعرانی: «و أمّا ما أخرجه الحاکم فی مستدرکه من أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم أتی بطیر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر، فأتاه علی.

فهو- و إن کان ممّا تشبّث به الرافضة فی تفضیلهم علیا- حدیث باطل. ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات، و أفرده الحافظ الذهبی بجزء و قال: إن طرقه کلها باطلة.

و اعترض الناس علی الحاکم حیث أدخله فی المستدرک» [۲].

و یرد علیه ما ورد علی الشعرانی، لکنه زاد علیه الحکم ببطلان الحدیث، و هذا جزاف محض و عناد بحت...،

فریة الشوکانی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۴۶

و قال الشوکانی: «اللّهم ائتنی بأحبّ الخلق إلیک یأکل معی هذا الطیر.

قال فی المختصر: له طرق کثیرة کلّها ضعیفة. و قد ذکره ابن الجوزی فی

---

[۱] مرقاة المفاتیح- شرح مشکاة المصابیح ۵/ ۵۶۹.

[۲] اسعاف الراغبین فی مناقب النبیّ و أهل بیته الطاهرین: ۱۶۹.

الموضوعات. و أما الحاکم فأخرجه فی المستدرک و صحّحه. و اعترض علیه کثیر من أهل العلم و من أراد استیفاء البحث فلینظر ترجمة الحاکم فی النبلاء» [۱].

و یردّه ما ذکرناه فی الجواب عن کلمات من تقدّمه.

و الحاصل: إنّ نسبة إیراد هذا الحدیث فی کتاب (الموضوعات) أو الحکم بوضعه إلی ابن الجوزی لا أساس لها من الصّحة، و الذی أظنّ: أنّ هؤلاء لمّا کانوا فی مقام الطعن فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام مهما أمکنهم ذلک، عنادا و لجاجا و تعصّبا، و کانوا یعلمون أنّ ابن الجوزی قد أورد طرفا کبیرا من مناقب أمیر المؤمنین و العترة الطاهرة فی کتاب (الموضوعات) فقد نسبوا إلیه إیراد هذا الحدیث فی الکتاب المذکور، رجما منهم بالغیب من دون مراجعة کتابه.

لکنک قد عرفت أن الحافظ العلائی و ابن حجر المکّی ینفیان أن یکون ابن الجوزی قد ذکر حدیث الطیر فی موضوعاته ... مضافا، إلی أنّ هذا الکتاب موجود بین الأیدی، فمن یدّعی فلیثبت؟.

حدیث الطیر فی کتاب العلل المتناهیة ... ص: ۱۴۷

نعم، لقد أورد ابن الجوزی حدیث الطیر فی کتابه (العلل المتناهیة) و موضوعه الأحادیث الضعیفة بحسب السند- بزعم ابن الجوزی-

و التی لا دلالة لألفاظها علی کونها کاذبة ... أورده بطرقه الکثیرة و تکلّم علیها...

لکن هذا لا یضرّ بمطلوب أهل الحقّ لوجوه:

الأوّل: إن ابن الجوزی متعصب مفرط فی أحکامه ... و هذا أمر ثابت من کلمات أکابر علماء أهل السنّة.

الثانی: إنّ ابن الجوزی لم یناقش فی بعض الطرق التی ذکرها. و إذا

---

[۱] الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة: ۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۸

کان طریق البحث و النقاش فی بعض الطرق مسدودا علی مثل ابن الجوزی کان إیراده هذا الحدیث فی کتابه المذکور مجازفة، لأنّ الحدیث حینئذ لا یکون ممّا یناسب الکتاب موضوعا.

و الثالث: إن کثیرا من مناقشاته فی رجال طرقه مردودة.

و الرابع: لو سلّمنا جمیع مناقشاته، کان الحدیث ضعیفا سندا، لکنک قد عرفت سابقا من کلمات أئمة القوم أن اجتماع الطرق الضعیفة علی حدیث واحد یوجب تقوّی بعضها ببعض، و بذلک یرتقی الحدیث إلی درجة الحسن ... و علی هذا، فإنّ مجرّد هذه الطرق الکثیرة التی ذکرها ابن الجوزی و خدش فیها- هی وحدها مع قطع النظر عن غیرها- تقتضی أن یکون الحدیث حسنا لا ضعیفا.

الخامس: إن الوجوه السابقة التی ذکرناها لإثبات صحّة حدیث الطیر و حسنه إذا انضمت إلی هذه الطرق الکثیرة- المفروض ضعفها- بلغت بالحدیث إلی مرتبة القوّة و الاعتبار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۴۹

خلاصة البحوث ... ص: ۱۴۹

و یتلخّص البحث إلی الآن فی نقاط:

۱- إنّ القول بوضع حدیث الطیر باطل، أیّا من کان قائله.

۲- دعوی قول أکثر المحدّثین بوضعه لا أساس لها من الصحة.

۳- دعوی قول ابن الجزری بوضعه لا یعبأ بها.

۴- دعوی قول الذهبی بوضعه کاذبة.

۵- دعوی بطلان طرقه کما عن ابن طاهر و من تبعه باطلة.

۶- دعوی جماعة ذکر ابن الجوزی إیّاه فی (الموضوعات) کاذبة.

۷- إیراد ابن الجوزی إیاه فی (العلل المتناهیة) لا یضر بمطلوب الإمامیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۰

مع ابن تیمیّة الحرّانی ... ص: ۱۵۰

اشارة

و لا بن تیمیّة خرافات و أباطیل فی تکذیب هذا الحدیث الشریف نتعرض لها بالتفصیل...

لقد قال ابن تیمیّة المشهور بالعناد و العصبیة فی جواب العلّامة الحلّی ما نصّه، قال:

«الجواب من وجوه: أحدها: المطالبة بتصحيح النقل.

و قوله: روى الجمهور كافّة. كذب عليهم، فإنّ حديث الطير لم يروه أحد من أصحاب الصحيح، و لا صحّحه أئمة الحديث. و لكن هو ممّا رواه بعض الناس كما رووا أمثاله فی فضل غير على. بل قد رووا فی فضائل معاوية أحاديث كثيرة، و صنّف فی ذلك مصنفات، و أهل العلم بالحديث لا يصحّحون هذا و لا هذا».

جواب قوله: لم يروه أحد من أصحاب الصّحيح ...! ص: ۱۵۰

و هذا الكلام كلّه أكاذيب و أباطيل: إنّه يقول: «إنّ حديث الطّير لم يروه أحد من أصحاب الصحيح» فنقول له:

إنّ حديث الطير مخرّج فی صحيح الترمذی، و صحيح الحاكم، و صحيح النسائی- بناء على أنّ الخصائص من سننه- فكيف يقال: لم يروه أحد من أصحاب الصحيح؟!

جواب قوله: و لا صححه أئمة الحديث ... ص: ۱۵۰

و يقول ابن تيميّة: و لا صحّحه أئمة الحديث. و هذا كذب و إنكار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۱

للحقيقة، لأنّ المأمون العباسی، و قاضی القضاة يحيى بن أكثم، و إسحاق بن إبراهيم بن حمّاد بن يزيد و أربعين- أو تسعة و ثلاثين- من كبار علماء عصر المأمون. و كذا أبو عمر أحمد بن عبد ربّه القرطبی، و أبو عبد اللّه الحاكم، و قاضی القضاة عبد الجبار بن أحمد، و أبو عبد اللّه الكنجی الشافعی...

يصحّحون- أو يسلّمون تصحيح- حديث الطير ... و هؤلاء علماء متبحرون فی علم الحديث...

و هل ينكر ابن تيميّة أن يكون هؤلاء من أئمة الحديث...؟!

نعم: إنّ من يقول الحقّ و يعترف بما ينفع أهل الحقّ لا يكون من أئمّة الحدّيث عند ابن تيمية و أمثاله من المتعصبين المعاندين للحق!!

جواب قوله: و لكن هو ممّا رواه بعض الناس ... ص: ۱۵۱

ثمّ يقول: «و لكن هو ممّا رواه الناس ...» و كأنّه يريد إيهام أنّ رواة حديث الطير و مخرجيه شرذمة شاذة من آحاد الناس و العوام الجهلة ... لكنّا نسائل أهل العلم و الإنصاف، هل أنّ أمثال:

أبی حنيفة، إمام المذهب الحنفی.

و أحمد بن حنبل، إمام المذهب الحنبلی.

و عبّاد بن يعقوب الرواجنی.

و أبی حاتم الرّازی.

و أبی عيسى الترمذی.

و أحمد بن يحيى البلاذری.

و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل.

و أبی بكر البزار.

و أحمد بن شعيب النسائی.

و أبی يعلى الموصلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۲

و محمّد بن جریر الطبری.

و أبی القاسم البغوی.

و یحیی بن صاعد البغدادی.

و ابن أبی حاتم الرّازی.

و أبی عمر ابن عبد ربّه.

و القاضی حسین المحاملی.

و أبی العباس ابن عقدة.

و علی بن الحسین المسعودی.

و أحمد بن سعید الجدّی.

و أبی القاسم الطبرانی.

و ابن السّقاء الواسطی.

و أبی اللّیث الفقیه.

و ابن شاهین البغدادی.

و أبی الحسن الدار قطنی.

و ابن شاذان السکری الحربی.

و ابن بطة العکبری.

و أبی بکر النّجار.

و أبی عبد اللّه الحاکم النیسابوری.

و أبی سعد الخرکوشی.

و أبی بکر ابن مردویه.

و أبی نعیم الأصبهانی.

و أبی طاهر ابن حمدان.

و ابن المظفر العطّار.

و أبی بکر البیهقی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۳

و ابن بشران.

و ابن عبد البرّ.

و أبی بکر الخطیب البغدادی.

و ابن المغازلی الواسطی.

و أبی المظفّر السمعانی.

و محیی السنّة البغوی.

و رزین العبدری.

و ابن عساکر الدمشقی.

و مجد الدین ابن الأثیر.

و ابن النّجار البغدادی.

و محمّد بن طلحة الشافعی.

و سبط ابن الجوزی.

و محمّد بن یوسف الکنجی.

و محبّ الدین الطبری الشافعی.

و إبراهیم الحموینی.

یقال عنهم: «بعض الناس ...» أو أنّ هؤلاء أساطین دین أهل السنّة، و أکابر حفّاظهم المحدّثین، و أئمّتهم المعتمدین؟!

من تناقضات ابن تیمیة ... ص: ۱۵۳

و یا لیته استثنی ممّن عبّر عنه ب «بعض الناس» مستهینا له و مستصغرا إیاه أبا حنیفة و أحمد بن حنبل، و أبا حاتم، و النسائی، و محمّد بن جریر الطبری، و الدار قطنی ... لئلّا یلزم التناقض و التهافت فی کلماته:

و ذلک، لأنّ ابن تیمیة وصف فی کتابه (المنهاج) أحمد بن حنبل، و أبا حاتم، و النسائی، و الدار قطنی، بأنّهم أئمة و نقّاد و حکّام و حفّاظ للحدیث، و لهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۴

معرفة تامّة بأقوال النبیّ و أحوال الصّحابة و التابعین و سائر رجال الحدیث طبقة بعد طبقة، و لهم کتب کثیرة فی معرفة أحوال رجال الحدیث...

و زعم أنّ أبا حنیفة، و أحمد بن حنبل، و محمّد بن جریر الطبری، بلغوا فی العلم مرتبة حتی کانوا- معاذ اللّه- أعلم من الإمامین العسکریّین علیهما السلام بالشریعة!! ... إلی غیر ذلک ممّا قال ... فلا نذکره ... و نعوذ باللّه من الضّلالة و الخسران...

مفاد قوله: أهل العلم بالحدیث لا یصححون فضائل علی و لا فضائل معاویة ... ص: ۱۵۴

و أمّا قوله: «کما رووا أمثاله فی فضائل غیر علی بل قد رووا فی فضائل معاویة أحادیث کثیرة، و صنّف فی ذلک مصنّفات، و أهل العلم بالحدیث لا یصحّحون هذا و لا هذا».

ففیه فوائد:

أمّا أوّلا: فإنّه یبطل دعاوی المتأخرین من علماء أهل السنّة من أن أهل السنّة هم الذین اهتمّوا منذ الیوم الأول بروایة فضائل أهل البیت علیهم السلام و تصحیحها و جمعها ... فی مقابلة النواصب و الأعداء ... و أنّ الإمامیّة فی هذا الباب عیال علی أهل السنّة و مستفیدون منهم ... نعم، إن کلام ابن تیمیة هذا یبطل کلّ هذه الدعاوی و یکذب هذه المزاعم، إذ یقول بأنّ أهل العلم بالحدیث لا یصحّحون فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.

و أمّا ثانیا: فإنّه یقتضی سقوط جمیع روایات أهل السنّة عن الإعتبار، لأنّهم قد وضعوا أحادیث فی فضل معاویة ثمّ أفردوها بالتألیف ...لغرض تضلیل العوام و تخدیعهم ... و حینئذ لا یبقی وثوق و اعتبار لروایاتهم و کتبهم فی الأبواب العلمیة الأخری.

و أمّا ثالثا: فإنّه یفید أنّ المصحّحین لما رووه فی فضل معاویة لیسوا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۵

أهل العلم بالحديث ... و بهذا يعرف حال والد (الدهلوى) الذى حاول إثبات فضائل معاوية فى (إزالة الخفاء)، و حال ابن حجر المكّى المؤلّف كتابا خاصا فى ذلك.

إلى هنا انتهى الكلام حول ما ذكره ابن تيمية فى الوجه الأول.

قال:

«الثانى: إنّ حديث الطير من المكذوبات الموضوعات عند أهل المعرفة بحقائق النقل. قال الحافظ أبو موسى المدينى: قد جمع غير واحد من الحفّاظ طرق أحاديث الطير للاعتبار و المعرفة: كالحاكم النيسابورى، و أبى نعيم و ابن مردويه. و سئل الحاكم عن حديث الطير فقال: لا يصحّ.

هذا مع أنّ الحاكم منسوب إلى التشيّع، و قد طلب منه أن يروى حديثا فى فضل معاوية فقال: ما يجئ من قلبى ما يجئ من قلبى، و قد خوصم على ذلك فلم يفعل، و هو يروى فى المستخرج و الأربعين أحاديث ضعيفة بل موضوعة عند أئمة الحديث، كقوله: تقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين.

لكنّ تشيّعه و تشيّع أمثاله من أهل العلم بالحديث: كالنسائى، و ابن عبد البرّ، و أمثالهما، لا يبلغ إلى تفضيله على أبى بكر و عمر، فلا يعرف فى علماء الحديث من يفضلّه عليهما، بل غاية التشيع منهم أن يفضلّه على عثمان، أو يحصل منه كلام أو إعراض عن ذكر محاسن من قاتله، و نحو ذلك. لأنّ علماء الحديث قد عصمهم و قيّدهم ما يعرفون من الأحاديث الصحيحة الدّالة على فضيلة الشيخين، و من ترفّض ممّن له نوع اشتغال بالحديث: كابن عقدة و أمثاله، فهذا غايته أن يجمع ما يروى فى فضائله من الكذوبات و الموضوعات لا يقدر أن يدفع ما تواتر من فضائل الشيخين، فإنّها باتّفاق أهل العلم بالحديث أكثر ممّا صحّ من فضائل على و أصّح و أصرح فى الدلالة.

و أحمد بن حنبل لم يقل إنّه صحّ لعلى من الفضائل ما لم يصحّ لغيره، بل أحمد أجلّ من أن يقول مثل هذا الكذب، بل نقل عنه أنّه قال: روى له ما

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۶

لم يرو لغيره، مع أنّ فى نقل هذا عن أحمد كلام ليس هذا موضعه».

جواب قوله: حديث الطير من المكذوبات عند أهل المعرفة ... ص: ۱۵۶

و هذا الوجه كسابقه كلّه أكاذيب و أباطيل ... إنّه يدّعى: «أنّ حديث الطّير من المكذوبات الموضوعات عند أهل المعرفة بحقائق النقل» و هذه دعوى باطلة، فالحديث عند أهل التحقيق من أساطين أهل السنّة من الأحاديث الصحاح المعتبرة الصالحة للاستدلال و الاحتجاج ... كما عرفت ذلك بالتفصيل...

و ليت شعرى من «أهل المعرفة بحقائق النقل» القائلين بأنّه من المكذوبات الموضوعات؟ لما ذا لم يذكرهم؟ و لم يذكر واحدا منهم؟ ألم يكن من المناسب أن يذكر و لو اسم واحد فقط!، و إن كانت دعوى وضعه فارغة مردودة لدى المحقّقين الكبار من أهل السنّة أيضا كالعلائى و السّبكى و ابن حجر المكّى؟

لا علاقة لما نقله عن المدينى بمدّعاه ... ص: ۱۵۶

ثمّ نقل عن أبى موسى المدينى أنّه قال: «قد جمع غير واحد من الحفّاظ طرق أحاديث الطّير للاعتبار و المعرفة كالحاكم و أبى نعيم و ابن مردويه» و لكن أىّ علاقة لهذا الذى نقله عن المدينى بما ادّعاه من كون الحديث من المكذوبات الموضوعات عند أهل المعرفة بحقائق النقل؟ و هل يدلّ على مدّعاه بإحدى الدلالات الثلاث؟

بل الأمر بالعکس، و ما ذکره ابن تیمیة اعتراف حدیث الطیر، ... إذ قد عرفت أنّ جمع علماء أهل السنّة طرق هذا الحدیث فی أجزاء مفردة و تآلیف خاصة یدل بوجوه عدیدة علی ثبوته و تحقّقه ... لکنّ هذا الرجل و أمثاله إذا أرادوا البحث مع الإمامیّة یضطربون، و قد یتفوّهون بما یضرّهم و هم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۷

لا یشعرون...

ما نقله عن الحاکم کذب علیه ... ص: ۱۵۷

و أمّا ما ذکره من أنّه «سئل الحاکم عن حدیث الطیر فقال: لا یصح» ففیه:

أوّلا: إنّه کذب علی الحاکم ... و کیف یقول الحاکم بعدم صحته و قد أخرجه فی مستدرکه علی الصحیحین و أثبت صحته رغم الجاحدین؟

و مع هذا، فإنّ نقل حکم الحاکم بعدم صحة هذه الحدیث غایته أن یکون ظنیّا، لکن حکمه بصحته فی المستدرک قطعی، و الظّنی لا یعارض القطعی.

و ثانیا: لو سلّمنا ثبوت هذا الذی حکاه عن الحاکم، فإنّه لا یجوز الاحتجاج به، لتصریح الحافظ برجوع الحاکم عن ذلک کما ستعلم.

و ثالثا: لو سلّمنا ثبوته و فرضنا عدم رجوعه کان الاستدلال و الإحتجاج بتصحیحه إیّاه فی المستدرک من باب الإلزام و الافحام للمخالفین تاما، علی القواعد و الأصول المقرّرة فی باب الإحتجاج و المناظرة.

و رابعا: و لو فرضنا أنّه کان قد قدح فیه و لم یخرجه فی المستدرک، فإنّ الأدلة القویمة و البراهین المتینة علی صحة حدیث الطیر و ثبوته کثیرة، بل یکفی لبطلان القول بوضعه ما قاله العلائی و السبکی و ابن حجر المکّی.

هذا، و قد نصّ الحافظ الذهبی فی (تذکرة الحفّاظ)- بعد أن حکی ذلک القول المنسوب إلی الحاکم- علی رجوعه عنه، و قد أورد الشیخ محمّد الأمیر الصنعانی کلام الذّهبی و علّق علیه حیث قال فی (الروضة الندیة):

«هذا الخبر رواه جماعة عن أنس، منهم: سعید بن المسیب، و عبد الملک بن عمیر، و سلیمان بن الحجاج الطائفی، و ابن أبی الرجال الکوفی، و أبو الهندی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر، و یغنم بن سالم بن قنبر،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۸

و غیرهم.

و أمّا ما قال الحافظ الذهبی فی التذکرة فی ترجمة الحاکم أبی عبد اللّه المعروف بابن البیّع الحافظ المشهور مؤلّف المستدرک و غیره- بعد أن ساق حکایة: و سئل الحاکم أبو عبد اللّه عن حدیث الطیر فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- قال الذهبی: قلت: تغیّر رأی الحاکم فأخرج حدیث الطیر فی مستدرکه. قال الذهبی: و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة قد أفردتها بمصنّف، و مجموعها یوجب أنّ الحدیث له أصل. انتهی کلام الذهبی.

فأقول: کلام الحاکم هذا لا یصح عنه، أو أنّه قاله ثمّ رجع عنه کما قال الذهبی: ثمّ تغیّر رأیه. و إنّما قلنا ذلک لأمرین: أحدهما- و هو أقواهما- أنّ القول بأفضلیّة علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو مذهب الحاکم کما نقله الذهبی أیضا فی ترجمته عن ابن طاهر، قال الذهبی: قال ابن طاهر: کان- یعنی الحاکم- شدید التعصّب للشیعة فی الباطن، و کان یظهر التسنن فی التقدیم و الخلافة، و کان منحرفا عن معاویة، و أنّه یتظاهر بذلک و لا یعتذر فیه.

انتهی کلام ابن طاهر. و قرّره الذهبی بقوله: قلت: أمّا انحرافه عن خصوم علی فظاهر. و أمّا الشیخان فمعظّم لهما بکلّ حال، فهو شیعی لا رافضی. انتهی.

قلت: إذا عرفت هـذا فكيف يطعن الحاكم فی شـیء هو رأيه و مذهبه و من أدلّة ما يجنح إليه؟ فإن صحّ عنه نفی صـحة حديث الطائر فلا بـدّ من تأويله بأنّه أراد نفی أعلی درجات الصـحة، إذ الصـحّة عنـد أئمـة الحديث درجات سبع، أو أنّ ذلك وقع منه قبل الإحاطة بطريق الحديث، ثمّ عرفها بعد ذلك فأخرجه فيما جعله مستدركا علی الصحيحين.

و الثانی: إنّ إخراجه فی المستدرك دليل صحته عنده، فلا يصح نفی الصحة عنه إلّا بالتأويل المذكور.

و علی كلّ حال فقدح الحاكم فی الحديث لا يتم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۵۹

ثمّ هذا الذهبی مع تعاديه و ما يعزی إليه من النصب ألّف فی طرقه جزء.

فعلی كلّ تقدير قول الحاكم: لا يصح. لا بدّ من تأويله.

و لأنّه علّل عـدم صـحته بأمر قـد ثبت من غير حـديث الطّير، و هو: إنّه إذا كان أحبّ الخلق إلی اللّه كان أفضل الناس بعـد رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، فقد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه من غير حديث الطائر ... و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سـلّم فإنّه أحب الخلق إلی اللّه سـبحانه، فإنّ رسول اللّه صـلّی اللّه عليه و سلّم لا يكون الأحب إليه إلّا الأحب إلی اللّه سبحانه، و أنّه قد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه من أدلة غير حديث الطائر.

فما ذا ينكر من دلالـة حديث الطّير علی الأحبيّة الدالّة علی الأفضـلية، و أنّها تجعل هذه الدلالة قادحة فی صـحة الحديث كما نقل عن الحاكم، و يقرب أنّ الحافظ أبا عبد اللّه الحاكم ما أراد إلّا الاسـتدلال علی ما يذهب إليه من أفضـلية علی، بتعليق الأفضـلية علی صحة حديث الطير، و قد عرف أنّه صحيح، فأراد استنزال الخصم إلی الإقرار بما يذهب إليه الحاكم فقال:

لا يصـح، و لو صـحّ لما كان أحـد أفضل من علی بعـده. و قـد تبيّن صـحته عنـده و عنـد خصـمه. فيلزم تمام ما أراده من الـدليل علی مذهبه».

جواب قوله: الحاكم منسوب إلی التشيّع ... ص: ۱۵۹

و أمّا قوله: «مع أنّ الحاكم منسوب إلی التشيّع» ففيه: أنّه إن أراد أنّ بعض المتعصبين نسب الحاكم إلی التشيّع و إن لم يكن متشيّعا فی الواقع، فهذا مسـلّم، لكن ايش يجدی هذا؟ و إن أراد أنّ الحاكم متشـيّع حقّا، فهذا باطل، إذ لا يخفی علی من كان له أدنی تتّبع و نظر فی كتب الرجال عـدم وجود أی دليل متين و برهان مبين علی تشـيّع الحاكم، و من هنا لم يتعرّض كثير ممّن ترجم له إلی هذه الناحية ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۰

علی أنّه لا فائـدة فی الإصـرار علی هذه الدعوی و أمثالها، لثبوت أنّ التشـيّع لا يكون قادحا فی العدالة أبدا، بل لا ينافی الرّفض الوثاقة أصلا...

فلو كان الحاكم متشـيّعا بل رافضيّا لم يضرّ بوثاقته و جلالته و إمامته فی الحديث، فكيف و هو من كبار أهل السنّة بل أساطينهم، و من صدور علمائهم بل سلاطينهم.

حول ما ذكره من أنّه طلب من الحاكم رواية حديث فی فضل معاوية فقال: ما يجيء من قلبی ... ص: ۱۶۰

و أضاف ابن تيميـة لإثبات تشـيّع الحاكم: «و قـد طلب منه أن يروی حـديثا فی فضل معاويـة فقال: ما يجئ من قلبی، ما يجئ من قلبی » ...و هذا عجيب من ابن تيمية جدّا، لأنّه قد ذكر من قبل أنّ أهل العلم بالحديث لا يصـحّحون شيئا فی فضل معاوية، فإذا كان موقف الحاكم من فضائل معاويـة كسائر أهل العلم عـدّ متشـيعا؟ اللّهم إلّا أن يـدّعی الملازمـة بين فضائل معاوية و فضائل أمير المؤمنين عليه

السلام، بأن يكون ردّ فضائلهما معا ديدن أهل العلم بالحديث، و حيث أن الحاكم يصحّح فضائل أمير المؤمنين عليه السلام و لا يصحّح شيئا فی فضائل معاوية فهو شيعی، و هذا ممّا يضحک الثكلی...

علی أنّ السبكی أورد خبر امتناع الحاكم من رواية شیء فی فضل معاوية، و كذّبه جدّا، و إليك نصّ الخبر عنده عن ابن طاهر قال: «سمعت أبا الفتح سمكويه بهراة يقول: سمعت عبد الواحد المليحی يقول: سمعت أبا عبد الرحمن السلمّی يقول: دخلت علی أبی عبد اللّه الحاكم- و هو فی داره لا يمكنه الخروج إلی المسجد، من أصحاب أبی عبد اللّه، و ذلک أنّهم كسروا منبره و منعوه من الخروج- فقلت له: لو خرجت و أمليت فی فضائل هذا الرجل حديثا لاسترحت من هذه الفتنة؟ فقال: لا يجیئ من قلبی- يعنی معاوية-».

فقال السّبكی: «و الغالب علی ظنّی أنّ ما عزی إلی أبی عبد الرحمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۱

السّلمی كذب عليه، و لم يبلغنا أنّ الحاكم ينال من معاوية، و لا يظنّ ذلک فيه، و غاية ما قيل فيه الإفراط فی ولاء علی كرّم اللّه وجهه، و مقام الحاكم عندنا أجلّ من ذلک» [۱].

بطلان حكمه بوضع حديث: تقاتل الناكثين ... ص: ۱۶۱

و أمّا حكم ابن تيميّة بوضع حديث: «تقاتل الناكثين و القاسطين و المارقين» فقلّة حياء، و قد دعاه إلی هذه الوقاحة اعتقاده الخبيث بخطإ أمير المؤمنين عليه السلام فی قتال أهل الجمل و صفّين،- كما قد أظهر هذا الاعتقاد فی بعض المواضع من خرافاته- فهو يريد إبطال كلّ حديث يدلّ علی حقيّة أمير المؤمنين عليه السلام فی قتال أولئک البغاة...

و علی كلّ حال فإنّ هذا الحديث من الأحاديث الصحاح الثّابتة التی لم يجد طائفة من متعصّبيهم بدّا من الاعتراف به ... و حتی أن والد (الدهلوی) مع ميله إلی تخطئة الأمير عليه السلام فی حروبه مع البغاة و الخارجين عليه ينقل هذا الحديث فی كتبه بل يصرّح بثبوته، بل (الدهلوی) نفسه ينصّ فی بحث مطاعن عثمان من (التحفة) علی ثبوت هذا الحديث، فهل يكون (الدهلوی) و والده من الشيعة؟

هذا، وقد روی حديث أمر النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم عليا بقتال الناكثين و القاسطين و المارقين جمع من أئمة أهل السنّة و حفّاظهم الكبار:

منهم: أبو عمرو ابن عبد البرّ بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام حيث قال: «و روی من حديث علی كرّم اللّه وجهه، و من حديث ابن مسعود، و من حديث أبی أيّوب الأنصاری: إنّه: أمر بقتال الناكثين و القاسطين و المارقين» [۲].

---

[۱] طبقات الشافعيّة للسبكی ۴/ ۱۶۳.

[۲] الاستيعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۱۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۲

و منهم:

أبو المؤيّد الموفق بن أحمد الخوارزمی حيث قال: «أخبرنی الشيخ الإمام شهاب الدين أبو النجيب سعد بن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی المعروف بالمروزی- فيما كتب إلیّ من همدان- قال: أخبرنا الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحدّاد بإصبهان- فيما أذن- قال: أخبرنا الشيخ الأديب أبو يعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهيم الطهرانی سنة ۴۷۳ قال: أخبرنا الإمام الحافظ طراز المحدّثين أبو بكر أحمد بن موسی بن مردويه الأصبهانی ... و بهذا الإسناد: عن الحافظ أبی بكر أحمد بن موسی بن مردويه هذا قال: حدّثنا محمّد بن علی بن دحيم، قال: حدّثنا أحمد بن حازم قال:

حدّثنا عثمان بن محمّد قال: حدّثنا يونس بن أبي يعقوب قال: حدّثنا حمّاد بن عبد الرحمن الأنصاری، عن أبی سعید التیمی، عن علی علیه السلام قال: عهد إلیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن أقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین. فقیل له: یا أمیر المؤمنین، من الناکثون؟ قال: الناکثون أهل الجمل، و المارقون الخوارج، و القاسطون أهل الشام» [۱].

و منهم:

ابن الأثیر الجزری بترجمة الإمام علیه السلام حیث قال: «أنبأنا أرسلان بن بعان الصّوفی، حدّثنا أبو الفضل أحمد بن طاهر بن سعید بن أبی سعید المیهنی، أنبأنا أبو بکر أحمد بن خلف الشیرازی، أنبأنا الحاکم أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحافظ، أنبأنا أبو جعفر محمّد بن علی بن دحیم الشیبانی، حدّثنا الحسین بن الحکم الحیری، حدّثنا إسماعیل بن أبان، حدّثنا إسحاق بن إبراهیم الأزدی، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری قال: أمرنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین. فقلنا: یا رسول اللّه: أمرتنا بقتال هؤلاء فمع من؟ فقال: مع علی بن أبی طالب، معه یقتل عمّار بن یاسر.

---

[۱] مناقب أمیر المؤمنین للخوارزمی: ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۳

و

أخبر الحاکم: أنبأنا أبو الحسن بن علی بن محمشاد المعدّل، حدّثنا إبراهیم بن الحسین بن دیرک، حدّثنا عبد العزیز بن الخطا، حدّثنا محمّد بن کثیر، عن الحارث بن حصیرة، عن أبی صادق، عن محنف بن سلیم قال: أتینا أبا أیوب الأنصاری فقلنا: قاتلت بسیفک المشرکین مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثمّ جئت تقاتل المسلمین؟ قال: أمرنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بقتل الناکثین و القاسطین و المارقین.

و أنبأنا أبو الفضل بن أبی الحسن، بإسناده عن أبی یعلی، حدّثنا إسماعیل بن موسی، حدّثنا الربیع بن سهل، عن سهل بن عبید، عن علی بن ربیعة قال: سمعت علیّا علی منبرکم هذا یقول: عهد إلیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أن أقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین» [۱].

و منهم:

شهاب الدین أحمد حیث قال: «عن أبی سعید- رضی اللّه عنه- قال: ذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم لعلی رضوان اللّه تعالی علیه ما یلقی من بعده فبکی و قال: أسألک بقرابتی و صحبتی إلّا دعوت اللّه تعالی أن یقبضنی. قال صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: یا علی تسألنی أن أدعو اللّه لأجل مؤجل! فقال یا رسول اللّه: علی ما أقاتل القوم؟ قال صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم: علی الإحداث فی الدین.

و عن أبی سعید رضی اللّه تعالی عنه، عن علی کرّم اللّه تعالی وجهه قال: عهد إلیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم أن أقاتل الناکثین و القاسطین و المارقین. فقیل له: یا أمیر المؤمنین من الناکثون؟ قال کرّم اللّه تعالی وجهه: الناکثون أهل الجمل، و القاسطون أهل الشام، و المارقون الخوارج.

رواهما الصالحانی و قال: رواهما الإمام المطلق روایة و درایة أبو بکر ابن

---

[۱] أسد الغابة فی معرفة الصحابة ۴/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۴

مردویه، و خطیب خوارزم الموفق أبو المؤید.

أدام اللّه جمال العلم بمأثور أسانيدهما و مشهور مسانيدهما» [۱].

و منهم:

محمد بن طلحة الشافعی- فی الأحادیث الدالّة علی علم علی و فضله-: «و من ذلک ما نقله القاضی الإمام أبو محمّد الحسین بن مسعود البغوی فی کتابه المذکور- یعنی شرح السنّة- عن ابن مسعود قال: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأتی منزل أم سلمة، فجاء علی فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أم سلمة هذا- و اللّه- قاتل الناکثین و القاسطین و المارقین من بعدی

. فالنبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم ذکر فی هذا الحدیث فرقا ثلاثة صرّح بأنّ علیّا یقاتلهم من بعده، و هم: الناکثون، و القاسطون، و المارقون» [۲].

و منهم:

محمّد صدر العالم حیث قال: «و أخرج ابن أبی شیبة، و ابن عدی، و الطبرانی، و عبد الغنی بن سعید فی إیضاح الإشکال، و الأصبهانی فی الحجة، و ابن مندة فی غرائب شعبة، و ابن عساکر: عن علی قال: أمرت بقتل الناکثین و القاسطین و المارقین».

قال محمّد صدر العالم: «و أخرج الحاکم فی الأربعین، و ابن عساکر، عن علی قال: أمرت بقتال ثلاثة: القاسطین و الناکثین و المارقین. أمّا القاسطون فأهل الشام، و أمّا الناکثون فذکرهم، و أما المارقون فأهل النهروان- یعنی الحروریة-» [۳]

. و منهم: محمّد بن إسماعیل الأمیر حیث قال:

و سل الناکث و القاسط و ال مارق الآخذ بالإیمان غیّا»

«و البیت إشارة إلی قتال أمیر المؤمنین علیه السلام ثلاث طوائف بعد

---

[۱] توضیح الدلائل فی ترجیح الفضائل- مخطوط.

[۲] مطالب السؤول فی مناقب آل الرسول ۱/ ۶۷.

[۳] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

إمامته و هم: الناکثون و القاسطون و المارقون.

قال ابن حجر: و قد ثبت عند النسائی فی الخصائص، و البزّار، و الطبرانی من حدیث علی علیه السلام: أمرت بقتال الناکثین و القاسطین و المارقین.

ذکره الحافظ ابن حجر فی التخلیص الحبیر

ثمّ قال: و الناکثون: أهل الجمل، لأنّهم نکثوا بیعتهم، و القاسطون: أهل الشام، لأنّهم جاروا عن الحقّ فی عدم مبایعته، و المارقون: أهل النهروان، لثبوت الخبر الصحیح أنّه یمرقون من الدین کما یمرق السّهم من الرمیة. انتهی بلفظه» [۱].

و بهذا القدر الذی ذکرناه ظهر ثبوت الحدیث عن أمیر المؤمنین علیه السلام، عند کبار الأئمة و الحفّاظ من أهل السنّة أمثال:

أبی بکر ابن أبی شیبة.

و أبی بکر البزّار.

و أحمد بن شعیب النسائی.

و أبی یعلی الموصلی.

و أبی القاسم الطّبرانی.

و ابن عدی الجرجانی.

و ابن مندة الأصبهانی.

و عبد الغنی بن سعید.

و أبی بکر ابن مردویه.

و ابن عبد البرّ القرطبی.

و أبی القاسم إسماعیل الأصبهانی صاحب کتاب الحجة.

و أخطب الخطباء الخوارزمی المکّی.

و ابن عساکر الدمشقی.

---

[۱] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۶

و أبی حامد الصالحانی.

و ابن الأثیر الجزری.

و شهاب الدین أحمد.

و ابن حجر العسقلانی.

و محمّد صدر العالم.

و محمّد بن إسماعیل الأمیر.

إذن، لا یجوز الشک و الریب فی ثبوت هذا الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لا سیّما مع تأیّده بحدیث: ابن مسعود، و أبی أیوب الأنصاری، و أبی سعید الخدری ... کما عرفت...

بطلان دعوی تشیّع النسائی ... ص: ۱۶۶

و دعوی ابن تیمیّة تشیّع النسائی من العجائب، لأنّ النسائی من أساطین أهل السنّة و أرکان مذهبهم، و کتابه أحد الصّحاح الستّة التی یستند إلیها أهل السنّة فی جمیع أمورهم ... فجعل النسائی من أکابر أساطین مذهبهم تارة، و جعله من المتشیّعین تارة أخری ... من عجائب أهل السنّة المختصّة بهم...

بطلان دعوی تشیّع ابن عبد البر ... ص: ۱۶۶

و الأعجب من ذلک دعواه تشیّع ابن عبد البرّ ... مع أنّه من کبار حفّاظهم فی المغرب، و من أشهر فقهاء المذهب المالکی ... تجد مآثره و مفاخره فی کلمات الحفّاظ الکبار و مشاهیر المؤرّخین و المترجمین له أمثال:

أبی سعد عبد الکریم السمعانی فی (الأنساب).

و ابن خلکان فی (وفیات الأعیان).

و شمس الدین الذهبی فی (تذکرة الحفاظ) و (العبر فی خبر من غبر)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۷

و (سیر أعلام النبلاء).

و أبی الفداء فی (المختصر فی أحوال البشر).

و عمر بن الوردی فی (تتمّة المختصر فی أحوال البشر).

و عبد اللّه بن أسعد الیافعی فی (مرآة الجنان).

و ابن الشحنة فی (روضة المناظر فی أخبار الأوائل و الأواخر).

و جلال الدین السیوطی فی (طبقات الحفّاظ).

و الزرقانی المالکی فی (شرح المواهب اللدنیّة).

و (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین).

حول ترّفض ابن عقدة ... ص: ۱۶۷

و إذا کان ابن تیمیّة یتمادی فی الغیّ و الضلالة حتی نسب النسائی و الحاکم و ابن عبد البرّ إلی التشیع، فلا عجب أن ینسب ابن عقدة إلی الترفّض، بل الکفر ... لکن هذه النسبة إلی ابن عقدة باطلة عند محققی أهل السنّة و إن القائل بها متعصّب عنید، یقول محمّد طاهر الفتنی: «حدیث أسماء فی ردّ الشمس. فیه فضیل بن مرزوق، ضعیف، و له طریق آخر فیه ابن عقدة رافضی رمی بالکذب و رافضی کاذب.

قلت: فضیل صدوق احتجّ به مسلم و الأربعة.

و ابن عقدة من کبار الحفّاظ، وثّقه الناس، و ما ضعّفه إلّا عصری متعصّب» [۱].

و تقدّم فی قسم حدیث الغدیر، الأدلة الکثیرة المتینة علی وثاقة ابن عقدة و جلالته ... من شاء فلیرجع إلیه.

---

[۱] تذکرة الموضوعات: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۸

بطلان دعوی تواتر فضائل الشیخین و أنها أکثر من مناقب علی ... ص: ۱۶۸

و ادّعی ابن تیمیّة تواتر فضائل الشّیخین، و أنّها باتّفاق أهل العلم بالحدیث أکثر ممّا صحّ من فضائل علی و أصحّ و أصرح فی الدلالة ...و هذه دعوی فارغة و عن الصحة عاطلة». إنّ الروایات الّتی یشیر إلیها روایات واهیة متناقضة، وضعها قوم تزلّفا إلی الملوک و تقرّبا إلی السلاطین، ثمّ جاء المدّعون للعلم من تلک الطائفة و أدرجوها فی کتبهم ... و أمّا دعوی أنّها أصح و أکثر من مناقب مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام- المتّفق علیها بین الفریقین- فمصادمة للبداهة و الضرورة.

تکذیبه کلمة أحمد فی فضائل علی کذب ... ص: ۱۶۸

و أمّا قوله: و أحمد بن حنبل لم یقل «إنّه صح لعلیّ من الفضائل ما لم یصح لغیره، بل أحمد أجلّ من أن یقول مثل هذا الکذب»... فمن غرائب الهفوات و عجائب الخرافات ... لقد وجد ابن تیمیة هذه الکلمة الشهیرة عن أحمد بن حنبل مکذّبة لدعوة أکثریة فضائل الشیخین من فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، ... و أنّ معناها أفضلیّة الإمام علیه السلام منهما ... فاضطرّ إلی إنکارها ... لکنّ هذا القول منه کسائر أقواله فی السّقوط ... و لا یجدیه النفی و الإنکار ... لکون الکلمة ثابتة عند الأئمة و العلماء الأعلام، ینقلونها عن أحمد بأسانیدهم المتصّلة إلیه أو یرسلونها عنه إرسال المسلّمات ... و قد ذکرها و أکدّ علی قطعیة صدورها العلامة أبو الولید ابن الشّحنة: «و فضائله کثیرة مشهورة. قال أحمد بن حنبل رحمه اللّه: لم یصح فی فضل أحد من الصحابة ما صحّ فی فضل علی رضی اللّه عنه و کرّم اللّه وجهه، و ناهیک به» [۱].

[۱] روضة المناظر- سنة ۴۰، ترجمة أمير المؤمنين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۶۹

ثمّ إنّ جماعة منهم: كابن عبد البرّ، و ابن حجر العسقلانی، و السيّوطی، و السّمهودی، و ابن حجر المكّی، و غيرهم نقلوا الكلمة بلفظ «لم يرد» أو «لم يرو»:

قال ابن عبد البرّ: «قال أحمد بن حنبل و إسماعيل بن إسحاق القاضی:

لم يرو فی فضائل أحد من الصحابة بالأسانيد الجياد ما روی فی فضائل علی ابن أبی طالب كرّم اللّه وجهه. و كذلك قال أحمد بن علی بن شعيب النسائی» [۱].

و قال السّمهودی: «قال الحافظ ابن حجر: قال أحمد، و إسماعيل القاضی، و النسائی، و أبو علی النيسابوری: لم يرد فی حق أحد من الصّحابة بالأسانيد الجياد أكثر ممّا جاء فی علی» [۲].

و إنّ جماعة منهم: كالحاكم، و الثعلبی، و البيهقی، و الخوارزمی، و ابن عساكر، و ابن الأثير الجزری، و الكنجی، و الزرندی، و السّيوطی، و السمهودی، و ابن حجر المكی، و كثيرين غيرهم ... نقلوا الكلمة بلفظ «ما جاء»:

قال الحاكم: «سمعت القاضی أبا الحسن علی بن الحسن الجراحی و أبا الحسين محمّد بن المظّفر يقولان: سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی يقول سمعت أحمد بن حنبل يقول: ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم من الفضائل ما جاء لعلّی بن أبی طالب رضیّ اللّه عنه» [۳].

و قال الخوارزمی فی بيان كثرة فضائل الإمام عليه السلام: «و يدّلك علی ذلك أيضا ما يروی عن الإمام الحافظ أحمد بن حنبل- و هو كما عرف أصحاب

[۱] الاستيعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۱۱۱۵.

[۲] جواهر العقدين- مخطوط.

[۳] المستدرك علی الصحيحين ۳/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۰

الحديث فی علم الحديث، قريع أقرانه و إمام زمانه و المقتدی به فی هذا الفن فی إبّانه، و الفارس الذی يكبّ فرسان الحفّاظ فی ميدانه، و روايته فيه رضی اللّه عنه مقبولة و علی كاهل التصديق محمولة، لما علم أن الإمام أحمد بن حنبل و من احتذی علی مثاله و نسج علی منواله و حطب فی حبله و انضوی إلی حفله مالوا إلی تفضيل الشيخين رضوان اللّه عليهما، فجاءت روايته فيه كعمود الصباح لا يمكن ستره بالراح- و هو:

ما رواه الشيخ الإمام الزاهد فخر الأئمة أبو الفضل ابن عبد الرحمن الحفر بندی الخوارزمی رحمه اللّه- إجازة- قال: أخبرنا الشيخ الإمام أبو محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی قال: أخبرنا أبو القاسم عبد الرحمن بن أحمد بن محمّد بن عبدان العطّار و إسماعيل بن أبی نصر عبد الرحمن الصّابونی و أحمد ابن الحسين البيهقی قالوا جميعا: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ قال: سمعت القاضی الإمام أبا الحسن علی بن الحسين و أبا الحسن محمّد بن المظفر الحافظ يقولان: سمعنا أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی يقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسی يقول: سمعت أحمد بن حنبل يقول: ما جاء لأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم من الفضائل ما جاء لعلی بن أبی طالب عليه السلام» [۱].

و قال ابن الأثير: «قال أحمد بن حنبل: ما جاء لأحد من أصحاب النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم ما جاء لعلی بن أبی طالب» [۲].

و قال ابن حجر المكّی: «الفصل الثانی فی فضائل علی كرّم اللّه وجهه، و هی كثيرة عظيمة شهيرة، حتی قال أحمد: ما جاء لأحد من الفضائل ما جاء لعلی. و قال إسماعيل القاضی، و النسائی، و أبو علی النيسابوری: لم يرو فی

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۳۳.

[۲] الكامل فی التاريخ ۳/ ۳۹۹.

حق أحد من الصحابة بالأسانيد الحسان أكثر ممّا جاء فی علی» [۱].

و هذا تمام الكلام علی ما ذكره ابن تيمية فی الوجه الثانی فی هذا المقام.

قال:

«الثالث: إنّ أكل الطير ليس فيه أمر عظيم يناسب أن يجئ أحب الخلق إلی اللّه ليأكل معه، فإن إطعام الطعام مشروع للبرّ و الفاجر، و ليس فی ذلك زيادة قربة لعند اللّه لهذا الأكل، و لا معونة علی مصلحة دين و لا دنيا، فأیّ أمر عظيم هنا يناسب جعل أحبّ الخلق إلی اللّه بفعله».

جواب إنكار إنّ أكل الطّير مع النبیّ فيه أمر عظيم ... ص: ۱۷۱

و هذا كلام سخيف فی الغاية، و ما أكثر صدور مثله عند ما يحاولون الإجابة من فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، و هم يفقدون كلّ استدلال متين و برهان مبين...

إنّ من الواضح جدّا لدی جميع العقلاء دلالة المؤاكلة مع العظماء، علی الشرف العظيم، فكيف بالمؤاكلة مع النبیّ الكريم صلّی اللّه عليه و آله و سلّم، الذی لا يشك مسلم فی كونها شرفا عظيما جدّا، فدعوة النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم أحبّ الخلق لنيل هذا الشرف العظيم فی كمال المناسبة، و من هنا قالت عائشة- لمّا سمعت هذه الدعوة-: «اللّهم اجعله أبی». و قالت حفصة:

«اللّهم اجعله أبی». و قال أنس: «اللّهم اجعله سعد بن عبادة» و فی رواية:

«اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به».

و أیّ ربط

لقوله: «فإنّ إطعام الطعام مشروع للبرّ و الفاجر..»

بما نحن فيه؟ إذ الكلام فی اختيار النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم و دعوته لأن يأكل معه، و لا يلزم من مشروعيّة الإطعام للبرّ و الفاجر أن لا يطلب النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم حصول شرف المؤاكلة معه لأحبّ الخلق.

---

[۱] الصواعق المحرقة: ۷۲.

و قوله: «و ليس فی ذلك زيادة قربة لعند اللّه» ... خطأ فاحش و سوء أدب، و نفيه ترتّب المصلحة عليه خطأ أفحش ... لأنّ تخصيص رجل بالمؤاكلة- التی هی شرف عظيم- و طلب حضوره مرة بعد أخری، و ردّ غيره، دليل واضح علی فضل ذلك الرّجل، و فی هذا مصلحة عظيمة من مصالح الدين.

و لو تنزّلنا عن كلّ هذا و سلّمنا قوله: بأنّ أكل الطّير ليس فيه أمر عظيم يناسب أن يجئ أحبّ الخلق إلی اللّه ليأكل معه، و ليس فيه زيادة قربة، لا معونة علی مصلحة و مع أنّ طلبه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم ذلك لأحب الخلق لم يكن محرّما و لا مكروها، ليكون

شاهدا على كون الحديث موضوعا ... نعم لو تنزّلنا و سلّمنا ما ذكره، فهل كان ابن تيميّة يقول هذا لو كان هذا الحديث فى حقّ أحد الشيخين أو الشيوخ، و هل كان يقدح فيه بمثل هذه الوجوه؟ لا و اللّه، بل كانوا يجعلون هذا من أعظم مفاخره و أكبر مآثره؟! و لقالوا: إن مجرّد المؤاكلة مع النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فضل عظيم، فكيف بامتناعه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عن مؤاكلة الغير معه، و إرادته هذا الشخص بالخصوص لذلك؟

و على الجملة، فإنّ التعصّب و العناد هو الباعث لمثل ابن تيميّة على الطعن و القدح فى هذا الحديث الشريف، بمثل هذه الشبهات الركيكة و الوساوس السّخيفة.

ثمّ إنّه قد جاء فى روايات الإماميّة أنّ الطّير كان من الجنّة نزل به جبرئيل إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و على هذا الأساس أيضا تبطل شبهة ابن تيميّة و تندفع، لأنّ أكل طعام الجنّة أمر عظيم يناسب أن يجئ أحبّ الخلق إلى اللّه ليأكل منه معه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من الواضح جدّا أن فى أكل طعام الجنّة زيادة قربة، و أنّ اللّه لم يقسّم الأكل منه للبرّ و الفاجر، بل إنّ أهل الحقّ على أنّ الأكل من طعام الجنّة دليل على العصمة و الطّهارة ... قال العلّامة المجلسى طاب ثراه:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۳

«و فى بعض روايات الإماميّة أنّ الطّير المشوى جاء به جبرئيل من الجنّة، و يشهد به عدم إشراكه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أنسا و غيره- مع جوده و سخائه- فى الأكل معه، لأنّ طعام الجنّة لا يجوز أكله فى الدنيا لغير المعصوم. فتكون هذه الواقعة دالّة على فضيلة أمير المؤمنين عليه السلام من جهتين، إذ تكون دليلا على العصمة و الإمامة معا» [۱].

و يؤيّد هذا الكلام

ما رواه أسعد بن إبراهيم الأربلى بقوله:

«الحديث الثانى و العشرون، يرفعه عبد اللّه التنوخى إلى صعصعة بن صوحان قال: أمطرت المدينة مطرا، فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و معه أبو بكر، و التحق به على، فساروا مسير فرحة بالمطر بعد جدب، فرفع النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم طرفه إلى السماء و قال: اللّهم أطعمنا شيئا من فاكهة الجنّة، فإذا هو برمّانة تهوى من السماء، فأخذها النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم و مصّها حتى روى منها، و ناولها عليا فمصّها حتى روى منها. و التفت إلى أبى بكر و قال: لو لا أنّه لا يأكل من ثمار الجنّة فى الدنيا إلّا نبيّ أو وصيّه لأطعمتك منها. فقال أبو بكر: هنيئا لك يا على» [۲].

و كان هذا الوجه الثالث لا بن تيميّة.

قال:

«الرّابع: إنّ هذا الحديث يناقض مذهب الرافضة، فإنّهم يقولون إنّ النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم كان يعلم أنّ عليا أحبّ الخلق إلى اللّه، و أنّه جعله خليفة من بعده. و هذا الحديث يدلّ على أنّه ما كان يعرف أحبّ الخلق إلى اللّه».

---

[۱] بحار الأنوار ۳۸/ ۳۴۸.

[۲] الأربعين فى الحديث- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۴

بطلان دعوى دلالة الحديث على أنّ النبيّ ما كان يعرف أحبّ الخلق ... ص: ۱۷۴

هذا كلامه ... و ليت شعرى إلى أىّ حدّ ينجرّ العناد و تؤدّى الضغائن و الأحقاد!! و ليت أتباع شيخ الإسلام؟! يوضّحون لنا موضع دلالة حديث الطّير على أنّ النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ما كان يعرف أحبّ الخلق إلى اللّه، و كيفية هذه الدلالة، ليكون الحديث

مناقضا لمذهب الإماميّة!!

إن قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنى بأحبّ الخلق إليك»

لا يدلّ على ما يدّعيه ابن تيميّة بإحدى الدّلالات الثلاث، و لا يفهم أهل اللغة و لا أهل العرف و لا أهل الشرع من هذه الجملة ما فهمه ابن تيمية!! بل إنّ أهل العلم يعلمون باليقين أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان يعرف بأنّ عليّا عليه السلام أحبّ الخلق إلى اللّه، و أنّه لم يكن مراده من «أحبّ الخلق» فى ذلك الوقت إلّا الإمام أمير المؤمنين عليه السلام. لكنه إنّما دعاه بهذا العنوان ليظهر فضله، كما اعترف بذلك ابن طلحة الشافعى و أوضحه كما ستعرف.

ثمّ إنّ مفاد بعض أخبار الإماميّة أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قد صرّح فى واقعة حديث الطّير بتعيّن أحبّ الخلق عنده و معرفته به، بحيث لو لم يحضر الإمام عليه السلام عنده فى المرّة الثالثة لصرّح باسمه...

ففى كتاب (الأمالى) للشيخ ابن بابويه القمى:

«حدّثنا أبى رحمه اللّه قال: حدّثنا على بن إبراهيم بن هاشم، عن أبيه، عن أبى هدبة قال: رأيت أنس بن مالك معصوبا بعصابة، فسألته عنها فقال:

هى دعوة على بن أبى طالب، فقلت له: و كيف يكون ذلك؟ فقال: كنت خادما لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فأهدى إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طائر مشوى، فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ يأكل معى هذا الطائر. فجاء على، فقلت له: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عنك

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۵

مشغول، و أحببت أن يكون رجلا من قومى، فرفع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يده الثانية فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على، فقلت له: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عنك مشغول، و أحببت أن يكون رجلا من قومى، فرفع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يده الثالثة فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ يأكل معى من هذا الطائر، فجاء على، فقلت: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عنك مشغول و أحببت أن يكون رجلا من قومى.

فرفع على صوته فقال: و ما يشغل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عنّى، فسمعه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. فقال: يا أنس من هذا؟

قلت: على بن أبى طالب. قال: ائذن له. فلمّا دخل قال له: يا على، إنّى قد دعوت اللّه عزّ و جلّ ثلاث مرّات أن يأتينى بك. فقال عليه السلام: يا رسول اللّه، إنّى قد جئت ثلاث مرّات كلّ ذلك يردّنى أنس و يقول: رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عنك مشغول. فقال لى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: يا أنس ما حملك على هذا؟ فقلت: يا رسول اللّه سمعت الدعوة فأحببت أن يكون رجلا من قومى.

فلمّا كان يوم الدار استشهدنى على عليه السلام فكتمته، فقلت: إنّى نسيته. قال: فرفع على عليه السلام يده إلى السماء فقال: اللّهم ارم أنسا بوضح لا يستره من الناس، ثمّ كشف العصابة عن رأسه فقال: هذه دعوة على.

هذه دعوة على، هذه دعوة على» [۱].

فكيف يناقض هذا الحديث مذهب الإماميّة يا شيخ الإسلام؟!! و هل هذا إلّا رمى للسّهام فى الظلام، و اتّباع الوساوس و الهواجس و الأوهام؟!! و كان هذا ما ذكره ابن تيميّة فى الرابع.

---

[۱] الأمالى للشيخ محمّد بن على بن بابويه: ۷۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۶

و قال فی الخامس و الأخیر:

«الخامس- أن یقال: إمّا أن یکون النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان یعرف أنّ علیّا أحبّ إلی اللّه أو ما کان یعرف، فإن کان یعرف ذلک کان یمکنه أن یرسل بطلبه کما کان یطلب الواحد من أصحابه، أو یقول: اللّهم ائتنی بعلیّ فإنّه أحبّ الخلق إلیک، فأیّ حاجة إلی الدعاء و الإبهام فی الدعاء، و لو سمّی علیا لاستراح أنس من الرجاء الباطل و لم یغلق الباب فی وجه علی. و إن کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم لم یعرف ذلک، بطل ما یدّعونه من کونه کان یعرف ذلک.

ثمّ إنّ فی لفظة «أحبّ الخلق إلیک و إلیّ» فکیف لا یعرف أحبّ الخلق إلیه؟».

جواب اعتراضه بأنّه إن کان یعرفه فلما ذا الإبهام ...؟ ص: ۱۷۶

قلت: قد عرفت أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان یعرف أحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّه لم یکن إلّا علی علیه السلام، فالترديد التی ذکره ابن تیمیّة فی غیر محلّه. و أمّا قوله: فأیّ حاجة إلی الدّعاء و الإبهام فی الدّعاء؟

فالجواب:

إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أراد أن یعلم الامّة بأنّ مصداق هذا العنوان لیس إلّا الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام، و أنّ اللّه عزّ و جلّ هو الذی جعل علیا أحبّ الخلق إلیه و إلی رسوله، لا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جعل علّیا کذلک من عند نفسه ... و لو أرسل بطلبه أو قال: اللّهم ائتنی بعلّی فإنّه أحبّ الخلق إلیک لم تتبیّن هذه الحقیقة، و لتعنّت المنافقون و قالوا بأنّ الذی قاله النبیّ من عنده لا من اللّه عزّ و جل.

فقضیّة الطّیر هذه علی ما ذکرنا تشبه قضیّة شفاعة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی یوم القیامة بتقدّم و طلب من الأنبیاء واحد بعد واحد کما فی الحدیث المرویّ ... قال الإسکندری ما نصّه:

«أمّا المقدمة، فاعلم أنّ اللّه سبحانه و تعالی لمّا أراد إتمام عموم نعمته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۷

و إفاضة فیض رحمته، و اقتضی فضله العظیم أن یمنّ علی العباد بوجود معرفته، و علم سبحانه و تعالی عجز عقول عموم العباد عن التلّقی من ربوبیّته، جعل الأنبیاء و الرسل لهم الاستعداد العام لقبول ما یرد من إلهیّته، یتلقّون منه بما أودع فیهم من سرّ خصوصیّته، و یلقون عنه جمعا للعباد علی أحدیّته، فهم برازخ الأنوار و معادن الأسرار، رحمة مهداة و منّة مصفّاة، حرّر أسرارهم فی أزله من رقّ الأغیار، و صانهم بوجود عنایته من الرکون إلی الآثار، لا یحبّون إلّا إیّاه و لا یعبدون ربّا سواه، یلقی الروح من أمره علیهم و یواصل الإمداد بالتأیید إلیهم.

و ما زال فلک النبوّة و الرسالة دائرا إلی أن عاد الأمر من حیث الابتداء، و ختم بمن له کمال الاصطفاء، و هو نبیّنا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو السیّد الکامل القائم الفاتح الخاتم، نور الأنوار و سرّ الأسرار، المبجّل فی هذه الدار و تلک الدار علی المخلوقات، أعلی المخلوقات منارا و أتمّهم فخارا.

دلّ علی ذلک الکتاب المبین قال اللّه سبحانه: وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ و من رحم به غیره فهو أفضل من غیره. و العالم کلّ موجود سوی اللّه تعالی. و أمّا تفضیله علی بنی آدم خصوصا فمن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: إنّی سید بنی آدم و لا فخر.

و أمّا تفضیله علی آدم علیه اسلام فمن

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: کنت نبیّا و آدم بین الماء و الطین

. و

من قوله: آدم فمن دونه من الأنبياء يوم القيامة تحت لوائى.

و

بقوله: إنّى أوّل شافع و إنّى أوّل مشفّع. و أنا أول من تنشق الأرض عنه

. و حديث الشفاعة المشهور الذى:

أخبرنا به الشيخ الإمام الحافظ بقيّة المحدّثين شرف الدين أبو محمّد عبد المؤمن بن خلف بن أبى الحسن الدمياطى- بقراءتى عليه أو قرئ عليه و أنا أسمع- قال: أخبرنا الشيخان الإمام فخر الدين و فخر القضاة أبو الفضل أحمد ابن محمّد بن عبد العزيز الحبّاب التميمى و أبو التقى صالح بن شجاع بن سيدهم المدلجى الكنانى قالا: أخبرنا الشريف أبو المفاخر سعيد بن الحسين

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۸

ابن محمّد بن سعيد العباسى المأمونى قال: أخبرنا أبو عبد اللّه الفراوى و قال:

أخبرنا عبد الغافر الفارسى قال: أخبرنا أبو أحمد محمّد بن عيسى بن عمرويه الجلودى قال: أخبرنا أبو إسحاق إبراهيم بن محمّد بن سفيان الفقيه قال:

حدّثنا أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيرى النيسابورى قال: حدّثنا أبو الرّبيع العتكى قال: حدّثنا حمّاد بن زيد قال: حدّثنا سعيد بن هلال الغنوى، و حدّثنا سعيد بن منصور- و اللفظ له- قال: حدّثنا حمّاد بن زيد قال: حدّثنا سعيد بن هلال الغنوى قال:

انطلقنا إلى أنس بن مالك و تشفّعنا بثابت، فانتهينا إليه و هو يصلّى الضحى، فاستأذن لنا ثابت، فدخلنا عليه و أجلس ثابتا معه على سريره فقال له:

يا أبا حمزة، إن إخوانك من أهل البصرة يسألونك أن تحدّثهم حديث الشفاعة.

قال:

حدّثنا محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم قال: إذا كان يوم القيامة ماج الناس بعضهم إلى بعض، فيأتون آدم فيقولون: اشفع لذريّتك، فيقول: لست لها و لكن عليكم بموسى فإنّه كليم اللّه. فيأتون موسى فيقول: لست لها و لكن عليكم بعيسى فإنّه روح اللّه و كلمته فيأتون عيسى، فيقول: لست لها و لكن عليكم بمحمّد صلّى اللّه عليه و سلّم فيأتون إلىّ فأقول: أنا لها.

فأنطلق إلى ربّى، فيؤذن لى، فأقوم بين يديه، فأحمده بمحامد لا أقدر عليه إلّا أن يلهمنيه اللّه عزّ و جلّ. ثمّ اخرّ ساجدا فيقال لى: يا محمّد، ارفع رأسك و قل، نسمع لك، و سل تعطه، و اشفع تشفّع. فأقول: ربّى أمّتى أمّتى، فيقال:

انطلق فمن كان فى قلبه أدنى أدنى أدنى من مثقال حبّة من خردل من الإيمان فأخرجه من النار. فأنطلق فأفعل...

فانظر- رحمك اللّه- ما تضمّنه هذا الحديث من فخامة قدره صلّى اللّه عليه و سلّم و جلالة أمره، و إن أكابر الرسل و الأنبياء لم ينازعوه فى هذه الرتبة التى هى مختصة به، و هى الشفاعة العامّة فى كلّ من ضمّه المحشر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۷۹

فإن قلت: فما بال آدم أحال على نوح فى حديث و على إبراهيم فى هذا و دلّ نوح على إبراهيم، و إبراهيم على موسى، و موسى على عيسى، و عيسى على محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم، و لم تكن الدلالة على محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم من الأوّل؟

فاعلم أنّه لو وقعت الدلالة على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من الأوّل لم يتبيّن من نفس هذا الحديث أنّ غيره لا يكون له هذه الرتبة، فأراد اللّه سبحانه و تعالى أن يدلّ كلّ واحد على من بعده، و كل واحد يقول لست لها، مسلّما للرتبة غير مدّع لها، حتى أتوا عيسى عليه السلام، فدلّ على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

فقال: أنا لها» [۱].

هذا، و قول ابن تيمية: «و لو سمّى عليا لاستراح أنس» ... اعتراض صريح على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا يجترئ عليه إلّا

هذا الرّجل و أمثاله و نعوذ باللّه منه ... و نشكره سبحانه و تعالى على أن عافانا ممّا ابتلى به هؤلاء...

---

[۱] لطائف المنن- فی مبحث شفاعة نبيّنا بطلب الأنبياء السابقين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۰

مع الأعور الواسطی ... ص: ۱۸۰

اشارة

و جاء الأعور الواسطی ناسجا علی منوال ابن تيميّة يقول:

«و منها- حديث الطائر المنسوب إلى أنس بن مالك خادم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: أتى رجل إلى النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم بطائر مشوى فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل منه، و كان أنس فی الباب فجاء على رضی اللّه عنه ثلاث مرات و أنس يردّه، فبصق عليه فبرص من فرقه إلى قدمه.

و الجواب من وجوه:

الأوّل- نقول: هذا حديث مكذوب.

الثانی- نقول: مردود، لأنّهم يدّعون أن أنسا كذب ثلاث مرات فی مقام واحد، فترد شهادته.

الثالث- نسلّم صحته و نقول: معنی

«أحبّ خلقك يأكل منه»

: الذی أحببت أن يأكل منه حيث كتبته رزقا له، لا ما يعنيه الرافضة أنّ عليا أحبّ إلى اللّه، فإنّه يلزم أن يكون أحبّ من النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و هو ظاهر البطلان» [۱].

بطلان دعوى أنّ هذا حديث مكذوب ... ص: ۱۸۰

أقول: أمّا الوجه الأوّل فما ذكره فيه مجرّد دعوى فارغة، و لو كان قول القائل «هذا حديث مكذوب» كافيا فی ردّ شیء من الأحاديث، فمن الممكن أن تردّ جميع الأحاديث و الآثار بهذه الكلمة لكلّ أحد.

---

[۱] رسالة الأعور فی الردّ على الإماميّة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۱

ردّ القدح فيه من جهة كذب راويه ... ص: ۱۸۱

و أمّا الوجه الثانی، فقد عرفت الجواب عنه سابقا ... و لعلّ بطلان هذا الكلام لدى الخاص و العام، هو الذی منع (الدهلوی) و سلفه (الكابلی) و غيرهما من متكلّمی القوم من الاستدلال به فی كتبهم الكلاميّة التی وضعوها للردّ على الإماميّة ... نعم ذكره (الدهلوی) فی حاشية كتابه ناسبا إيّاه إلى النّواصب ... مذعنا بناصبيّة الأعور...

الجواب عن المناقشة فی الدلالة ... ص: ۱۸۱

و أمّا الوجه الثالث ... فسيأتى الجواب عنه عند ما نتكلّم بالتفصيل فى مفاد حديث الطّير و دلالته، فانتظر.

و قال فى (التوضيح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور):

«و أمّا الثالث فلأنّا لا نسلّم لزوما ما توهمّه ممّا أرادوه، فإن المعنى به كما سبق أحبّ من يأتى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و النبى ممّن يؤتى، فكيف يلزم أن يكون أحبّ منه على ذلك التقدير؟ بل إنّما يلزم ذلك على تأويله الفاسد و قوله الوهمى الفاسد من أنّ معنى

أحبّ خلقك يأكل معى

: الذى أحببت أن يأكل منه حيث كتبته رزقا له، لأنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أكل منه و كتب رزقا له. ما أعمى قلب الخارجى الخارج عن طريق الصواب، و الأبتر الناصبى الهارب عن المطر الجالس تحت الميزاب».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۲

مع محسن الكشميرى ... ص: ۱۸۲

اشارة

و على هذه الوتيرة كلمات محمّد محسن الكشميرى فى هذا الباب، فإنّه

قال:

«السابع- خبر الطائر، و هو: أنّه أهدى إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائر مشوى. فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى. فجاء على و أكل.

و الجواب من وجوه:

الأوّل: إنّه ذكر مهرة فن الحديث أنّه موضوع، كما صرّح به محمّد بن طاهر الفتنى فى الرسالة له فى بيان الصحيح و الضعيف و الوضّاعين و الضعفاء المجهولين.

الثانى: إنّه لا يدلّ على الإمامة بالمعنى المراد عند الخصم، كما مرّ غير مرة.

الثالث: إن مثله وارد فى حقّ أسامة بن زيد،

حين سأل النبىّ عليه السلام رجل عن أحبّ الناس إليه. فقال عليه الصلاة و السلام: أسامة بن زيد

. فلو كان على أحب إلى الحق من بين الصحابة كان أحب إلى النبىّ أيضا، إذ لا يحبّ النبىّ إلّا لما يحبّ اللّه. فلو كان أحبّ إليه عليه السلام مطلقا كان حديث أسامة معارضا له، فلا بدّ من تخصيص، فلم يبق حجة.

الرابع: إنّه مضمحل بتقديم النبىّ أبا بكر فى الصلاة» [۱].

---

[۱] نجاة المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۳

دعوى وضع الحديث كاذبة ... ص: ۱۸۳

أقول: أمّا الوجه الأوّل فما ذكره فيه من «أنّه ذكر مهرة فنّ الحديث أنّه موضوع» فنسبة كاذبة و دعوى فارغة، إذ قد عرفت سابقا و آنفا

أن مهرة فن الحديث لا يقولون بأنّه موضوع، و من ادّعى ذلك كابن تيميّة فليس من مهرة فنّ الحديث، و ليس لدعوى ذلك وجه يصلح للإصغاء.

فرية على الفتنى ... ص: ۱۸۳

و قوله: «كما صرّح به محمّد بن طاهر الفتنى» ... فرية واضحة، فقد ذكرنا سابقا عبارة الفتنى فى (تذكرة الموضوعات) و ليس فيها نسبة القول بوضع هذا الحديث إلى مهرة فنّ الحديث، و إنّما ذكر عن المختصر أن طرقه ضعيفة و أنّ ابن الجوزى ذكره فى الموضوعات ... و أين هذا من ذاك؟ و قد عرفت أنّ دعوى من يدّعى ضعف جميع طرق حديث الطير كاذبة، و نسبة إيراد ابن الجوزى إيّاه فى الموضوعات افتراء عليه...

المناقشة فى دلالته مردودة ... ص: ۱۸۳

و أمّا الوجه الثانى- و هو المناقشة فى دلالة حديث الطير على مراد الإمامية- فسيظهر اندفاعه من الوجوه التى سنذكرها فى بيان دلالة هذا الحديث على ما يذهب إليه الإماميّة، إذ حاصل ذلك أنّه يدلّ على أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام، و الأفضلية مستلزمة للإمامة بلا كلام.

دحض المعارضة بما رووه فى حق أسامة ... ص: ۱۸۳

و أمّا الوجه الثالث فواضح البطلان. أمّا أولا: فلأن الحديث الذى ذكره الكشميرى غير وارد بهذا اللّفظ فى شىء من روايات أهل السنّة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۴

و أمّا ثانيا: فلأنّ هذا الحديث بأىّ لفظ كان- من متفردّات أهل السنّة و ما كان كذلك فهو غير صالح لإلزام الإماميّة به، و لا اقتضاء له لحملهم على رفع اليد عن عموم حديث الطّير به. و أمّا ثالثا: فلأنّ ما رووه فى أحبيّة أسامة ليس عندهم فى مرتبة حديث الطّير، فإنّ حديث الطّير- كما فصّل سابقا- متواتر مقطوع بصدوره عن النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و قد بلغت طرقه حدّا فى الكثرة حمل بعض أعلام حفّاظهم على جمعها فى أجزاء مفردة. أما حديث أحبيّة أسامة فلم تتعدّد طرقه فضلا عن التواتر و الثبوت.

ردّ الاستدلال بما ادّعاه من تقديم النبىّ أبا بكر فى الصلاة ... ص: ۱۸۴

و أمّا الوجه الرابع- و هو دعوى اضمحلال حديث الطير و مفاده بتقديم النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أبا بكر فى الصّلاة- فأوهن و أسخف ممّا تقدمه، و هو يدلّ على بعد الكشميرى عن أدب المناظرة و الإحتجاج ... و ذلك لأنّ تقديم النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أبا بكر فى الصلاة من الموضوعات، و فيهم من اعترف بوقوع الاختلاف و الاضطراب الفاحش فى روايات القصّة كابن حجر العسقلانى فى شرح البخارى، و هذا الاضطراب و الإختلاف دليل الوضع و الافتعال لدى جماعة من الأكابر منهم: كابن عبد البرّ، و الأعور، و الكابلى، و (الدهلوى) كما تبين فى (تشييد المطاعن).

على أنّ الاستخلاف فى الصّلاة لا دلالة فيه على الإمامة، و بهذا صرّح ابن تيميّة حيث قال: «الاستخلاف فى الحياة نوع نيابة لا بدّ لكلّ ولى أمر، و ليس كلّ من يصلح للاستخلاف فى الحياة على بعض الامة يصلح أن يستخلف بعد الموت، فإنّ النبىّ استخلف غير واحد، و منهم من لا يصلح للخلافة بعد موته» [... ۱].

[۱] منهاج السنّة ۴/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۵

موجز الکلام فی تحقیق خبر صلاة أبی بکر ... ص: ۱۸۵

و حدیث صلاة أبی بکر- و إن رووه فی صحاحهم بطرق عدیدة، و اعتنوا به کثیرا، و استندوا إلیه فی بحوثهم فی الأصول و الفروع- لم یسلم سند من أسانیده من قدح فی الرواة، علی أنّ هناک أدلة و شواهد من خارج الخبر و داخله علی أنّ هذه الصلاة لم تکن بأمر من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم.

و العمدة فی هذا الخبر ما أخرجوه عن عائشة، و سیأتی بعض الکلام علیه، و أمّا عن غیرها، فقد جاء عن أبی موسی الأشعری- أخرجه البخاری و مسلم [۱]- و قد قال الحافظ ابن حجر بأنّه مرسل، و یحتمل أن یکون تلقّاه عن عائشة [۲].

و جاء عن عبد اللّه بن عمر [۳]، و مداره علی «الزّهری» و هو من أشهر المنحرفین عن علی علیه الصّلاة و السلام [۴].

و جاء عن ابن عباس، و هو: «عن أبی إسحاق عن الأرقم بن شرحبیل عن ابن عباس» و قد قال البخاری: «لا نذکر لأبی إسحاق سماعا من الأرقم بن شرحبیل» [۵].

و جاء عن عبد اللّه بن مسعود، و فیه «عاصم بن أبی النجود» قال الهیثمی:

«فیه ضعف» [۶] و عن بعضهم «کان عثمانیا» [۷].

---

[۱] صحیح البخاری ۲/ ۱۳۰ بشرح ابن حجر، صحیح مسلم بشرح النووی- هامش القسطلانی ۳/ ۶۳.

[۲] فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۲/ ۱۳۰.

[۳] صحیح البخاری ۲/ ۳۰۲ بشرح ابن حجر، صحیح مسلم بشرح النووی ۳/ ۵۹ هامش القسطلانی.

[۴] شرح نهج البلاغة ۴/ ۱۰۲.

[۵] هامش سنن ابن ماجة ۱/ ۳۹۱.

[۶] مجمع الزوائد ۵/ ۱۸۳.

[۷] تهذیب التهذیب ۵/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۶

و جاء عن سالم بن عبید و فیه «نعیم بن أبی هند» قالوا: «کان یتناول علیا» [۱].

و جاء عن أنس، و فیه: «أبو الیمان عن شعیب عن الزهری» فأمّا «الزهری» فقد تقدم. و أمّا الآخران فقد قالوا: إن «أبا الیمان» لم یسمع من «شعیب» و لا کلمة [۲].

ثمّ إنّ الحدیث عن عائشة ینتهی بجمیع أسانیده إلی:

۱- الأسود بن یزید النخعی، و هذا الرجل من المنحرفین عن علی علیه السلام [۳] و الراوی عنه هو: إبراهیم بن یزید النخعی، و هو من أعلام المدلّسین [۴].

۲- عروة بن الزبیر، و هو من المشتهرین ببغض علی [۵] و الراوی عنه ابنه «هشام» و هو من کبار المدلّسین [۶].

۳- عبید اللّه بن عبد اللّه، و الراوی عنه عند الشیخین هو «موسی بن أبی عائشة» و قد قال ابن أبی حاتم عن أبیه «ترینی روایة موسی بن أبی عائشة حدیث عبید اللّه بن عبد اللّه فی مرض النبیّ» [۷].

۴- مسروق بن الأجدع، و الراوی عنه: شقیق بن سلمة، و کان عثمانیّا [۸].

[۱] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۴۱۸.

[۲] تهذیب التهذیب ۲/ ۳۸۰.

[۳] شرح نهج البلاغة ۴/ ۹۷.

[۴] معرفة علوم الحدیث: ۱۰۸.

[۵] شرح نهج البلاغة ۴/ ۱۰۲.

[۶] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۴۴.

[۷] تهذیب التهذیب ۱۰/ ۳۱۴.

[۸] تهذیب التهذیب ۴/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۷

ثمّ نقول:

أوّلا- لقد أمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبا بکر بالخروج مع أسامة، إذ لا ریب لأحد فی کونه هو و عمر و غیرهما من کبار المهاجرین و الأنصار فی بعث أسامة [۱].

و ثانیا: إنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بعد أن علم بخروج أبی بکر إلی الصلاة- خرج بنفسه، و هو معتمد علی رجلین، فنحّاه عن المحراب، و صلّی بالناس بنفسه الکریمة [۲].

و ثالثا: إن من الأمور المسلّمة عدم جواز تقدّم أحد علی النبیّ [۳].

و رابعا: إنّ أمیر المؤمنین علیه السلام کان یری أن صلاة أبی بکر کانت بأمر من عائشة [۴] و

«علی مع الحقّ و الحقّ مع علی» [۵]

، و هو ما یدلّ علیه سقوط الأسانید و قرائن الأحوال و الشواهد.

و إن شئت التفصیل فراجع رسالتنا فی الموضوع [۶].

[۱] فتح الباری ۸/ ۱۲۴.

[۲] تجده فی جمیع الروایات فی الصحاح و غیرها.

[۳] فتح الباری ۳/ ۱۳۹، نیل الأوطار ۳/ ۱۹۵، السیرة الحلبیة ۳/ ۳۶۵.

[۴] شرح نهج البلاغة ۹/ ۱۹۶- ۱۹۸.

[۵] صحیح الترمذی ۳/ ۱۶۶، المستدرک ۳/ ۱۲۴، جامع الأصول ۹/ ۴۲۰.

[۶] الإمامة فی أهم الکتب الکلامیة و عقیدة الشیعة الإمامیة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۸

مع القاضی پانی پتی ... ص: ۱۸۸

اشارة

و من الطرائف ردّ القاضی پانی پتی- و هو من مشاهیر متأخری علماء أهل السنّة، بل بیهقی عصره کما

فى (إتحاف النبلاء) عن (الدهلوى)- حديث الطير بقوله تبعا للكابلى:

«الرابع- حديث أنس بن مالك: إنّه كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم طائر قد طبخ له فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ الناس إليك يأكل معى، فجاء على فأكله. رواه الترمذى.

قال شمس الدين أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد الذهبى فى (التلخيص):

لقد كنت زمنا طويلا- أظنّ أن هذا الحديث لم يحسن الحاكم أن يودعه فى مستدركه، فلمّا علقت هذا الكتاب رأيت القول من الموضوعات التى فيه.

و قد صرّح شمس الدين الجزرى بوضع هذا الحديث.

و أيضا: هذا الحديث لا دلالة فيه على الإمامة كما لا يخفى. و المراد من «أحب الناس»: «من أحبّ الناس إليك» كما فى قولهم: فلان أعقل الناس.

و من المحتمل عدم حضور الخلفاء الآخرين فى ذلك الوقت.

و قد ورد مثل هذا الحديث فى حقّ العباس رضى اللّه عنه:

روى ابن عساكر من طريق السبكى عن دحية قال: قدمت من الشام و أهديت إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فاكهة يابسة من فستق و لوز و كعك. فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ أهلى إليك يأكل معى. فطلع العبّاس، فقال: يا عم أجلس. فجلس و أكل.

لكن سنده واه» [۱]

---

[۱] السيف المسلول- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۸۹

تصرّفه فى لفظ الحديث ... ص: ۱۸۹

أقول: أوّل ما فى هذا الكلام تحريفه لفظ الحديث، فقد بدّل لفظ «أحبّ الخلق» إلى «أحبّ الناس».

تصحيفه عبارة الذهبى ... ص: ۱۸۹

ثمّ إنّه ذكر كلمة الذهبى «لم يجسر الحاكم» بلفظ «لم يحسن» و هكذا ترجمها إلى الفارسيّة.

دعواه أنه موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذى إيّاه ... ص: ۱۸۹

و هو يدّعى أنّ الحديث موضوع مع اعترافه بإخراج الترمذى إيّاه حيث قال: «رواه الترمذى ...» و هل فى «الترمذى» حديث «موضوع»؟ لكنّ الحديث عند الترمذى بلفظ «أحبّ الخلق» لا «أحبّ الناس» و كلمة الذهبى «لم يجسر» لا «لم يحسن».

و من هذا كلّه يظهر أنّ الرّجل بصدّد أن يكتب شيئا ليكون بزعمه ردّا على استدلال الإماميّة بهذا الحديث، فجاء بعبارات الكابلى و لم يكلّف نفسه مشقة مراجعة (الترمذى) و (تلخيص المستدرك).

نسبة القول بوضعه إلى ابن الجزرى ... ص: ۱۸۹

كما أنّه تبع الكابلى فى نسبة القول بأنّه حديث موضوع إلى ابن الجزرى، هذه النسبة التى لا شاهد على ثبوتها، بل تدل القرائن على كذبها.

مناقشة فی دلالته و تأویله للفظه ... ص: ۱۸۹

و فی الدلالة تبع الکابلی فی دعوی أنّ هذا الحدیث لا یدلّ علی الإمامة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۰

لکنها دعوی فارغة عاطلة ... ثمّ ادّعی کون المراد من «أحب الناس» هو «من أحبّ الناس ...» ادعی هذا جاز ما به، و الحال أنّه لو کان هذا الحدیث موضوعا کما یزعم فمن أین یثبت أنّ هذا الذی ذکره هو المراد حتما؟

احتماله عدم حضور الخلفاء وقت القصّة ... ص: ۱۹۰

و مع ذلک، احتمل- تبعا للکابلی- أن لا یکون الخلفاء حاضرین فی المدینة وقت قصّة الطیر و دعوة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بحضور «أحبّ الخلق» إلی اللّه و إلیه، إلّا أنّه لیس إلّا محاولة أخری لإسقاط دلالة الحدیث الشریف علی أفضلیة الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام...

و من أدلّة بطلان هذا الاحتمال و سقوطه: خبر الطیر بروایة النسائی.

معارضته الحدیث بحدیث اعترف بوهنه ... ص: ۱۹۰

و لقد زاد القاضی فی الطنبور نغمة أخری، فجاء بما لم یذکره أسلافه ... فزعم معارضة حدیث الطیر بما وضعه بعض الکذّابین منهم فی مقابلته ... لکن الذی یهوّن الأمر قوله بالتالی: «لکنّ سنده واه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۱

مع حیدر علی الفیض‌آبادی ... ص: ۱۹۱

اشارة

و لقد اغترّ المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی بکلمات الکابلی و (الدهلوی) فی هذا الباب و حسبها کلمات حقّ فقال علی ضوئها:

«کیف لا تکون أحادیث تقدیم أبی بکر فی الصلاة- هذه الأحادیث التی رواها أکثر فقهاء الصحابة بل الخلفاء الرّاشدون الملازمون لصحبة خاتم النبیّین، و کذا أهل البیت الطّاهرون، و بلغت حدّ التواتر و الاستفاضة، بحیث انقطع بها نزاع المنازعین فی مجمع المهاجرین و الأنصار، و استدلّ بها المرتضی و الزبیر- دلیلا لاستحقاق الصدّیق للخلافة، ثمّ یستدلّ بخبر الطیر غیر الثابت صحّته، و حدیث أنا مدینة العلم و علی بابها، لإثبات مقصود الشیعة؟

و کیف تفید مثل هذه الأحادیث ما یدّعیه المخالفون؟ و الحال أنّ الإمامة عندهم- فی الحقیقة- أصل الأصول، و قد صرّحوا آلاف المرّات بأنّه لا یفید فی هذا الباب إلّا الروایات المتواترات خلافا لجمهور أهل السنّة القائلین بأنّ الإمامة من الفروع؟» [۱].

کیف تکون الأکاذیب أدلّة علی خلافة الثلاثة ...؟ ص: ۱۹۱

أقول: إنّ هذا الکلام الذی تفوّه به الفیض‌آبادی کلام لا یفضح إلّا نفسه، و لا یثبت إلّا جهله أو تعصبّه ... کیف یجعل الأحادیث الّتی وضعها الموالون لأبی بکر ثابتة فضلا عن استفاضتها و تواترها؟ إنّه لا طریق إلی ذلک إلّا أن یسمّی «الموضوع» ب «الصحیح» و «الخامل» ب «المشهور» و «المنکر»

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن- فضائل أبی بکر، مبحث صلاته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۲

ب «المستفیض» و «الباطل» ب «المتواتر» فإنّه عندئذ یکون لما ذکره وجه!! إنّ هذه الأحادیث التی یدّعیها الرجل و أمثالها إذا وضعت فی میزان النقد لیست إلّا هباء منثورا، و کانت کأن لم یکن شیئا مذکورا؟!

و لا تکون الصحاح و المتواترات أدلّة علی خلافة الأمیر ...؟ ص: ۱۹۲

و أمّا أدلّة إمّامة أمیر المؤمنین علیه السلام و أفضلیته ...: فمن تتّبع أسفار القوم و روایات أئمتهم الأساطین، و نظر فیها بعین الإنصاف، یری أنّها أدلّة محکمة رزینة و براهین متقنة متینة، بحیث لا یؤثر فیها قدح قادح أو طعن طاعن...

و من ذلک حدیث الطّیر ... فإنّ من نظر فی رواته و أسانیده فی کتب القوم یذعن بصحّة إحتجاج الإمامیّة به علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام. و کیف لا یکون کذلک؟ و هو حدیث رواه أرکان مذاهب أهل السنّة و أساطین علمائهم و أعاظم فقهائهم فی القرون المختلفة عن التابعین و معاریف الصحابة الملازمین لخاتم النبیّین، بل عن رئیس أهل البیت و سید العترة أمیر المؤمنین علیه السلام!!...

لقد بلغ حدیث الطیر فی الصحة و الثبوت حدّا حمل جمعا من أکابر أعلامهم المحققین علی الإذعان بذلک.

بل کان ثبوته و صحّته فی زمن المأمون العباسی قاطعا لنزاع النازعین فی مجمع من الفقهاء.

بل لقد استدل و احتّج به سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام یوم الشوری و سلّم به و أذعن بثبوته الزبیر و طلحة و عثمان و عبد الرحمن بن عوف و سعد بن أبی وقاص.

بل لقد احتجّ به عمرو بن العاص علی معاویة؟

و کیف لا یجوز الإحتجاج و الاستدلال بهذا الحدیث علی أهل السنّة و هم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۳

یرون الإمامة فرعا من فروع الدین لا أصلا من أصوله حتی لو لم یکن متواترا؟

فکیف و تواتره ثابت بالقطع و الیقین؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۵

دلالة حدیث الطّیر ... ص: ۱۹۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۷

(قوله):

«و مع هذا فإنّه لا یفید المدّعی».

حاصل مفاد حدیث الطّیر خلافة علی ... ص: ۱۹۷

أقول:

إن منع دلالة حديث الطّير على ما يقوله الإمامية واضح البطلان، فإنّ استدلال الإمامية بهذا الحديث على ما يذهبون إليه فى تمام المتانة و كمال الرزانة. و بيانه:

إنّ علّيا عليه السلام- حسب دلالة هذا الحديث الشريف- أحبّ جميع الخلق إلى اللّه تعالى و إلى رسوله، و كلّ من كان أحبّ الخلق إلى اللّه تعالى و رسوله فهو أفضل من جميع الخلائق عند اللّه و رسوله، و كل من كان أفضل من جميع الخلائق عند اللّه و رسوله فهو متعيّن للخلافة عند اللّه و رسوله، فينتج أنّ عليا عليه السلام متعيّن للخلافة عند اللّه و رسوله.

الأحبيّة تستلزم الأفضلية ... ص: ۱۹۷

أمّا أن كلّ من كان أحبّ الخلق إلى اللّه و رسوله فهو أفضل من جميع الخلائق عند اللّه و رسوله ... ففى غاية الوضوح، لكنّا نستشهد هنا بكلمات لبعض الأساطين حذرا من مكابرة الجاحدين:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۸

شواهد من كلمات العلماء قال القسطلانى ...: ص: ۱۹۸

اشارة

«فإن قلت: من اعتقد فى الخلفاء الأربعة الأفضليّة على الترتيب المعلوم، و لكن محبّته لبعضهم تكون أكثر هل يكون آثما أم لا؟

أجاب شيخ الإسلام الولى العراقى: إنّ المحبة قد تكون لأمر دينىّ، و قد تكون لأمر دنيوى. فالمحبّة الدينية لازمة للأفضلية، فمن كان أفضل كانت محبته الدينيّة له أكثر، فمتى اعتقدنا فى واحد منهم أنّه أفضل ثمّ أحببنا غيره من جهة الدين أكثر كان تناقضا، نعم إن أحببنا غير الأفضل أكثر من محبّة الأفضل لأمر دنيوى كقرابة أو إحسان و نحوه فلا تناقض فى ذلك و لا امتناع.

فمن اعترف بأن أفضل هذه الامة بعد نبيّها أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ على، لكنّه أحبّ عليا أكثر من أبى بكر مثلا فإن كانت المحبّة المذكورة محبة دينية فلا معنى لذلك، إذ المحبّة الدينية لازمة للأفضليّة كما قرّرناه، و هذا لم يعترف بأفضليّة أبى بكر إلّا بلسانه، و أما بقلبه فهو مفضّل لعلى، لكونه يحبّه محبّة دينية زائدة على محبّة أبى بكر، و هذا لا يجوز. و إن كانت المحبة المذكورة دنيوية لكونه من ذرية على أو لغير ذلك من المعانى فلا امتناع فيه.

و اللّه أعلم» [۱].

إذن، المحبّة الدينيّة لازمة للأفضليّة، و هذا أمر مقرّر.

و قال السبكى ...: ص: ۱۹۸

«محمّد بن أحمد بن نصر الشيخ الإمام أبو جعفر الترمذى شيخ الشافعية بالعراق قبل ابن شريح ... و كان إماما زاهدا و رعا قانعا باليسير ...قال أحمد ابن كامل: لم يكن للشافعية بالعراق أرأس منه و لا أورع و لا أكثر تقلّلا. و قال

---

[۱] المواهب اللدنية بالمنح المحمّدية- بشرح الزرقانى ۷/ ۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۱۹۹

الدار قطنى: ثقة مأمون ناسك. توفى أبو جعفر فى المحرم سنة ۲۹۵. و قد كمل أربعا و تسعين سنة. و نقل أنّه اختلط فى آخر عمره.

و له كتاب فى المقالات سمّاه كتاب اختلاف أهل الصلاة فى الأصول، وقف عليه ابن الصّلاح و انتقى منه فقال- و من خطّه نقلت- إنّ أبا جعفر قلّ ما تعرض فى هذا الكتاب لما يختار هو، و أنّه

روى فى أوّله حديث: «تفترق أمتى على ثلاث و سبعين فرقة» عن أبى بكر ابن أبى شيبة.

و أنّه بالغ فى الردّ على من فضّل الغنى على الفقير، و أنّه نقل: إن فرقة من الشيعة قالوا: أبو بكر و عمر أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، غير أنّ عليا أحبّ إلينا.

قال أبو جعفر: فلحقوا بأهل البدع حيث ابتدعوا خلاف من مضى» [۱].

و هذا صريح فى أنّ أحبيّة غير الأفضل لا وجه لها أبدا.

و قال شاه ولى اللّه فى بيان أفضلية الشّيخين:

«و أمّا أفضليّتهم المطلقة من جهة وجود الخصائل الأربع فيهم فثابتة بالأحاديث الكثيرة، منها:

حديث عمرو بن العاص- و هو الحديث الثانى و الأربعون من أحاديث هذا المسلك- فعن عمرو بن العاص: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بعثه على جيش ذات السلاسل فأتيته. فقلت: أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال: عائشة فقلت: من الرجال؟! فقال: أبوها. قلت: ثمّ من؟ قال: عمر بن الخطاب.

و ذلك كناية عن الأفضلية المطلقة» [۲].

و قال أيضا: «إنّ من ضروريات الدين أن الغرض من العبادات و الطاعات و أشغال الصّوفية و غيرهم ليس إلّا حصول القرب من اللّه تعالى، و أن الأنبياء لم يفضلوا على غيرهم، و الأولياء لم يتقدموا على غيرهم، إلّا من جهة قربهم عند

---

[۱] طبقات الشافعية الكبرى ۲/ ۱۸۷.

[۲] إزالة الخفا عن سيرة الخلفا- مبحث أفضلّية الشيخين.

اللّه. و لمّا كان الشيخان أحبّ إلى رسول اللّه من سائر الصّحابة كانا أحقّ بالخلافة من غيرهما.

أمّا المقدّمة الأولى: فللحديث المستفيض عن عائشة: قيل لها: أىّ أصحاب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم كان أحبّ إليه؟ قال: أبو بكر ثمّ عثمان.

و عن عمرو بن العاص قال: عائشة. و من الرجال أبوها ثمّ عمر. و عن أنس مثله.

و المراد من «الأحب» هنا هو «الأقرب منزلة» بدليل قول عائشة: لو كان مستخلفا لاستخلف أبا بكر ثمّ عمر.

و أمّا المقدّمة الثانية: فلأنّه صلّى اللّه عليه و سلّم ما ينطق عن الهوى، و أنّ حبّه بالخصوص لم يكن عن هوى. فالأحبيّة تدل على أفضلية الشيخين» [۱].

و قال أيضا فى الوجوه الدالّة على أفضلية الشيخين: «النوع الخامس عشر: كون الصدّيق أحبّ من سائر الصّحابة، فعن عائشة عن عمر بن الخطاب قال: أبو بكر سيّدنا و خيرنا و أحبّنا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. أخرجه الترمذى. و من حديث ابن عباس [۲]، عن عمر فى قصّة البيعة نحوه. رواه الترمذى» [۳].

فهل يبقى ريب لمنصف أو مجال لتعنّت متعصّب فى أنّ الأحبيّة تستلزم الأفضليّة؟

و قال (الدهلوى) كما فى (مجموعة فتاواه):

«فائدة- كثرة المحبّة الدينيّة لها معنيان، الأوّل: أن يعتقد المحبّ فى محبوبه زيادة فى الأمور الدينية. و هذا المعنى يستلزم البتّة اعتقاده

[۱] إزالة الخفا عن سيرة الخلفا- مبحث أفضلّية الشيخين.

[۲] هنا وهم بيّن فإنّ البخارى إنّما روى نحو تلك الألفاظ فى مناقب أبى بكر فى ضمن قصة البيعة المرويّة عن عروة، عن ابن عباس، عن عمر من هذه الألفاظ شىء إلّا قول عمر: إنّه كان من خيرنا حين توفى اللّه نبيّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

[۳] قرة العينين فى تفضيل الشيخين- النوع الخامس عشر من فضائل أبى بكر.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۱

بأفضليّته. و الثانى: أن يكون حصل المحبّ من محبوبه نفع دينى عظيم لم يصل إليه من غيره. و هذا المعنى لا يستلزم اعتقاده الأفضلية، لأنّ هذه المحبّة موجودة بين كلّ شيخ و مريده، و كلّ تلميذ و أستاذه، مع أنّه لا يعتقد تفضيله».

و من الواضح أنّ محبة اللّه و رسوله ليست إلّا من القسم الأول حيث الأحبيّة تستلزم الأفضلية كما اعترف (الدهلوى). فالحمد للّه الذى أجرى الحقّ على لسانه، و أظهر صحّة استدلال الإماميّة بحديث الطّير من قبله.

و تفيد كلمات بعض الأساطين المحقّقين دلالة الأحبيّة على الأفضليّة:

قال أبو حامد الغزالى ...: ص: ۲۰۱

«بيان محبّة اللّه للعبد و معناها: اعلم أنّ شواهد القرآن متظاهرة على أنّ اللّه تعالى يحب عبده، فلا بدّ من معرفة معنى ذلك. و لنقدّم الشواهد على محبّته، فقد قال اللّه تعالى: يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ. و قال تعالى: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا. و قال تعالى: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ. و لذلك ردّ سبحانه على من ادّعى أنّه حبيب اللّه فقال: قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ.

و قد روى أنس عن النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم أنّه قال: إذا أحب اللّه تعالى عبدا لم يضره ذنب، و التائب من الذنب كمن لا ذنب له. ثمّ تلى: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ

. و معناه: إنّه إذا أحبّه تاب عليه قبل الموت فلم تضره الذنوب الماضية و إن كثرت، كما لا يضر الكفر الماضى بعد الإسلام، و قد اشترط اللّه تعالى للمحبّة غفران الذنب فقال: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ.

و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إن اللّه تعالى يعطى الدنيا من يحب و من لا يحب، و لا يعطى الإيمان إلّا من يحب.

و قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من تواضع للّه رفعه اللّه، و من تكبّر وضعه اللّه، و من أكثر ذكر اللّه أحبّه اللّه

. نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۲

و قال عليه السلام: قال اللّه تعالى: لا يزال العبد يتقرب إلىّ بالنوافل حتّى أحبّه، فإذا أحببته كنت سمعه الذى يسمع به و بصره الذى يبصر به. الحديث.

و قال زيد بن أسلم: إنّ اللّه ليحبّ العبد حتى يبلغ من حبّه له أن يقول:

اعمل ما شئت فقد غفرت لك.

و ما ورد من ألفاظ المحبّة خارج عن الحصر.

و قد ذكرنا أنّ محبة العبد للّه تعالى حقيقة و ليست بمجاز، إذ المحبة فى وضع اللّسان عبارة عن ميل النفس إلى الشىء الموافق، و العشق عبارة عن الميل الغالب المفرط ...

فأمّا حبّ اللّه للعبد فلا يمكن أن يكون بهذا المعنى أصلا، بل الأسامى كلّها إذا أطلقت على اللّه تعالى و على غير اللّه لم تطلق عليهما بمعنى واحد أصلا ... فكلّ ذلك لا يشبه فيه الخالق الخلق، و واضع اللغة إنّما وضع هذه الأسامى أوّلا للخلق، فإنّ الخلق أسبق إلى

العقول و الأفهام من الخالق، فكان استعمالها فی حقّ الخالق بطريق الاستعارة و التّجوز و النقل...

و لذلك قال الشيخ أبو سعيد الميهنی رحمه اللّه تعالی لمّا قرئ عليه قوله تعالی يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ فقال: بحق يحبّهم، فإنه ليس يحبّ إلّا نفسه علی معنی أنّه الكلّ، و أن ليس فی الوجود غيره، فمن لا- يحبّ إلّا نفسه و أفعال نفسه و تصانيف نفسه فلا- يجاوز حبّه و توابع ذاته من حيث هی متعلقة بذاته، فهو إذا لا يحبّ إلّا نفسه.

و ما ورد من الألفاظ فی حبّه لعباده فهو مأوّل، و يرجع معناه إلی كشف الحجاب عن قلب عبده، فهو حادث يحدث بحدوث السبب المقتضی له، كما

قال تعالی: لا يزال عبدی [العبد] يتقرّب إلیّ بالنوافل حتی أحبّه

. فيكون تقرّبه بالنوافل سببا لصفاء باطنه و ارتفاع الحجاب عن قلبه و حصوله فی درجة القرب من ربّه. فكلّ ذلك فعل اللّه تعالی و لطفه به، فهو معنی حبّه...

و القرب من اللّه فی البعد من صفات البهائم و السباع و الشياطين،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۳

و التخلّق بمكارم الأخلاق التی هی الأخلاق الإلهية، فهو قرب بالصّفة لا بالمكان...

فإذا، محبّة اللّه للعبد تقريبه من نفسه بدفع الشواغل و المعاصی عنه و تطهير باطنه عن كدورات الدنيا، و رفع الحجاب عن قلبه حتی يشاهده كأنّه يراه» [... ۱].

أقول: إذا كان هذا حال من أحبّه اللّه فيكف يكون حال أحبّ الخلق إلی اللّه؟ و هل تحصل المراتب الحاصلة لأحبّ الخلق إلی اللّه لغيره؟ و هل يكون أحد فی الفضيلة فی مرتبة أحبّ الخلق إلی اللّه؟ أفلا تدلّ الأحبيّة إليه علی الأفضلية عنده؟

و قال القاضی عياض ...: ص: ۲۰۳

«و أصل المحبّة الميل إلی ما يوافق المحبّ، و لكن هذا فی حقّ من يصحّ الميل منه و الانتفاع بالوفق، و هی درجة المخلوق. فأمّا الخالق- جلّ جلاله- فمنزّه عن الأعراض، فمحبّته لعبده تمكينه من سعادته و عصمته و توفيقه و تهيئة أسباب القرب و إفاضة رحمته عليه، و قصواها كشف الحجب عن قلبه حتی يراه بقلبه و ينظر إليه ببصيرته، فيكون كما قال فی

الحديث: فإذا أحببته كنت سمعه الذی يسمع به و بصره الذی يبصر به و لسانه الذی ينطق به

. و لا ينبغی أن يفهم من هذا سوی التجرّد للّه و الانقطاع إلی اللّه و الإعراض عن غير اللّه و صفاء القلب للّه و إخلاص الحركات للّه» [۲].

إذا، الأحبيّة سبب الأفضليّة...

---

[۱] إحياء علوم الدين ۴/ ۳۲۷- ۳۲۸.

[۲] الشفاء بتعريف حقوق المصطفی ۳/ ۳۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۴

و قال النووی ...: ص: ۲۰۴

«و محبّة اللّه تعالی لعبده تمکینه من طاعته و عصمته و توفیقه، و تیسیر ألطافه و هدایته، و إفاضة رحمته علیه. هذه مبادیها. و أمّا غایتها فکشف الحجب عن قلبه حتی یراه ببصیرته، فیکون کما قال فی
الحدیث الصحیح: فإذا أحببته کنت سمعه الذی یسمع به و بصره» [... ۱].

و قال الاسکندری ...: ص: ۲۰۴

«قال الشیخ أبو الحسن: المحبّة أخذة من اللّه لقلب عبده عن کلّ شیء سواه، فتری النفس مائلة لطاعته و العقل متحصّنا بمعرفته، و الروح مأخوذة فی حضرته، و السرّ مغمورا فی مشاهدته، و العبد یستزید فیزاد و یفاتح بما هو أعذب من لذیذ مناجاته، فیکسی حلل التقریب علی بساط القربة، و یمسّ أبکار الحقائق و ثیبات العلوم، فمن أجل ذلک قالوا: أولیاء اللّه عرائس اللّه و لا یری عرائس اللّه المجرمون» [۲].
فهذه مراتب من أحبّه اللّه، فکیف إذا بلغت هذه المراتب أقصاها و أعلاها بسبب کون العبد أحبّ الخلائق بأجمعها عند اللّه عزّ و جلّ؟! إنّ هذا یدلّ علی الأفضلیّة و الأکرمیّة بلا ریب و لا شبهة.

و قال الفخر الرازی ...: ص: ۲۰۴

بتفسیر قوله تعالی: قُلْ إِنْ کُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْکُمُ اللَّهُ [۳]:

---

[۱] المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱۵/ ۱۵۱.
[۲] لطائف المنن: ۳۸.
[۳] سورة آل عمران: ۳۱.
نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۵
«و المراد من محبّة اللّه تعالی له إعطاؤه الثواب» [۱].
و علیه، فالأحبیّة إلی اللّه عزّ و جلّ تستلزم الأکثریة فی الثواب، و هذه هی الأفضلیة بلا شبهة و ارتیاب...

فی حدیث نبوی ... ص: ۲۰۵

و لو أنّ المتعصّبین و المتعنتین لم یقنعوا بما ذکرنا عن أکابر علمائهم ... فإنّا نستشهد بحدیث یروونه فی کتبهم المعتبرة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...
«عن أسامة قال: کنت جالسا إذ جاء علی و العباس یستأذنان، فقالا لأسامة: استأذن لنا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقلت: یا رسول اللّه، علی و العباس یستأذنان. فقال: أ تدری ما جاء بهما؟ قلت: لا، فقال:
لکنی أدری. ائذن لهما. فدخلا. فقالا: یا رسول اللّه جئناک نسألک أیّ أهلک أحبّ إلیک؟ قال: فاطمة بنت محمّد. قالا: ما جئناک نسألک عن أهلک قال:
أحبّ أهلی إلیّ من قد أنعم اللّه علیه و أنعمت علیه: أسامة بن زید. قالا: ثمّ من؟ قال: ثمّ علی بن أبی طالب. فقال العباس: یا رسول اللّه جعلت فداک عمّک آخرهم؟ قال: إنّ علیا سبقک بالهجرة. رواه الترمذی» [۲].

فظهر أنّ الأحبّيّة عنده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ليس لميل شخصى و هوى نفسى منه، بل إنّ ملاكها الفضائل و الجهات الدينيّة، و لمّا كان على عليه السلام الأحبّ إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بمقتضى حديث الطير، فهو متقدم على جميع الخلائق فى الكمالات الدينية و الفضائل المعنويّة، فيكون الأفضل من الجميع. و أمّا تقديم أسامة عليه فى هذا الحديث فلا يضرّ بالاستدلال، لأنّ هذا من متفردّات أهل السنّة، فلا يكون حجة على الإماميّة.

---

[۱] التفسير الكبير ۸/ ۱۸.

[۲] مشكاة المصابيح ۳/ ۱۷۴۰.

الأحبيّة دليل الأحقيّة بالخلافة فى رأى عمر ... ص: ۲۰۶

و بعد، فمن الضرورى أن ننقل هنا ما يروونه عن عمر بن الخطاب، الصريح فى دلالة الأحبيّة عند النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على الأحقيّة بالخلافة عنه ... فقد روى البخارى قائلا:

«حدّثنا إسماعيل بن أبى أويس، حدّثنى سليمان بن بلال، عن هشام ابن عروة، أخبرنى عروة بن الزبير، عن عائشة زوج النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم:

إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مات و أبو بكر بالسنح- قال إسماعيل يعنى بالعالية- و اجتمعت الأنصار إلى سعد بن عبادة فى سقيفة بنى ساعدة، فقال أبو بكر: نحن الأمراء و أنتم الوزراء. فقال عمر: نبايعك أنت، فأنت سيّدنا و خيرنا و أحبّنا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. فبايعه. فبايعه الناس» [۱].

فالأحبيّة المزعومة عند عمر تدل على الأحقيّة بالخلافة، فلم لا تكون الأحبيّة الثابتة باعتراف الخصوم- بمقتضى حديث الطّير- دالة على ذلك؟!

حبّ اللّه حقّا دليل الأحقيّة بالخلافة عند عمر ... ص: ۲۰۶

بل إنّ «حبّ اللّه حقا» دليل الأحقيّة بالخلافة عنده ... أنظر إلى ما يرويه

أبو نعيم: «حدّثنا أبو حامد بن جبلة، نا محمّد بن إسحاق الثقفى السرّاج، نا محمود بن خداش، نا مروان بن معاوية، نا سعيد قال: سمعت شهر بن حوشب يقول: قال عمر بن الخطاب: لو استخلفت سالما مولى أبى حذيفة، فسألنى عنه ربّى ما حملك على ذلك لقلت: ربّى سمعت نبيّك صلّى اللّه عليه و سلّم و هو يقول: إنّه يحبّ اللّه حقّا من قلبه» [۲].

---

[۱] صحيح البخارى ۵/ ۷- ۸.

[۲] حلية الأولياء ۱/ ۱۷۷.

و رواه الطبرى و ابن الأثير باللفظ الآتى: «لمّا طعن عمر قيل له: لو استخلفت! فقال: لو كان أبو عبيدة حيّا لاستخلفته و قلت لربّى إن سألنى: سمعت نبيّك يقول: أبو عبيدة أمين هذه الامة. و لو كان سالم مولى أبى حذيفة حيّا استخلفته و قلت لربّى إن سألنى: سمعت نبيّك إنّ سالما شديد الحبّ للّه» [۱].

[۱] تاریخ الطبری ۴/ ۲۲۷، الکامل ۳/ ۶۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۰۹

إبطال حمل الأحبّیة من الخلق علی خصوص الأحبّیة فی الأکل مع النبی ... ص: ۲۰۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۱

(قوله):

«إذ القرینة تدلّ علی أنّ المراد هو أحبّ الناس فی الأکل مع النبیّ».

أقول:

۱- إنّه خلاف الظّاهر ... ص: ۲۱۱

إنّ هذا الحمل خلاف الظّاهر فإنّ کلام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ظاهر فی أنّ علیّا علیه السلام أحبّ الخلق إلیه مطلقا، و الحمل المذکور تأویل لا وجه له، و هو غیر جائز.

و قد نصّ (الدهلوی) فی أوّل کتاب (التحفة) علی أنّ مذهب أهل السنّة هو الأخذ بظواهر کلمات المرتضی- لا حملها علی التقیّة و غیرها- کما هو الحال بالنسبة إلی کلام اللّه عزّ و جلّ و کلام الرسول، و علیه، فیجب الأخذ بما ورد عن المرتضی فی تفضیل بعض الأصحاب علی نفسه.

هذا کلامه، و هو کاف لإبطال جمیع ما ورد عنه و عن غیره من أسلافه و أتباعه من التأویل لهذا الحدیث الشریف و غیره من الأحادیث الواردة فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام ... و للّه الحمد علی ذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۲

۲- لو کان المراد ذلک لم یجز إطلاق أفعل التفضیل ... ص: ۲۱۲

فهذا الکلام الصادر عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلق، و لو کان المراد الأحب فی خصوص الأکل- لا مطلقا- کان الکلام غلطا مستبشعا، لانّ إطلاق أفعل التفضیل بلحاظ بعض الحیثیّات غیر المعتد بها غیر جائز، إذ لو جاز ذلک لزم أن یکون العالم بمسألة جزئیّة واحدة من مسائل الوضوء «أعلم» أو «أفقه» ممّن اتفّق جهله بها، و هو عالم بما سواها من مسائل الوضوء بل الطّهارات کلها بل سائر الأبواب الفقهیة ... و هذا بدیهیّ البطلان...

و أیضا: لو کان معظم أعضاء بدن زید أجمل من عمر إلّا عضوا واحدا من عمر و کإصبعه مثلا فکان أجمل ... فإنّه لا یستریب عاقل فی بطلان قول القائل: عمر و أجمل من زید.

إذن، لا یجوز رفع الید عن الإطلاقات بلحاظ هکذا حیثیّات فی شیء من الکلمات، فکیف بکلمات الشارع المقدّس، فإنّ إرادة مثل

هذه الحیثیّات من الإطلاقات أشبه بالألغاز...

۳- لو جاز لزم تفضیل غیر الأنبیاء علی الأنبیاء ... ص: ۲۱۲

و لو جاز إطلاق أفعل التفضیل بلحاظ بعض الأمور غیر المعتبرة فی التفضیل لزم جواز تفضیل من اخترع صناعة أو اکتشف علما... مثلا...

علی الأوصیاء و الأنبیاء المرسلین ... و أن لا یکون مثل هذا من التعریض و سوء الأدب ... لکنّ شناعة هذا واضح لدی المیّزین من الأطفال فضلا عن أرباب الأدب و الکمال ... و لا نظنّ بأحد من أهل السنّة الالتزام بجوازه، و کیف یظنّ بهم ذلک و هم یوجبون الضرب الشدید و الحبس الطویل علی من أقرّ علی قول من عرّض بابنة أبی بکر؟ قال السّیوطی:

«أفتی أبو المطرف الشعبی فی رجل أنکر تحلیف امرأة باللّیل قال: و لو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۳

کانت بنت أبی بکر الصدّیق ما حلفت إلّا بالنهار. و صوّب قوله بعض المتسمّین بالفقه. فقال أبو المطرف: ذکر هذا لابنة أبی بکر رضی اللّه عنها یوجب علیه الضّرب الشدید و الحبس الطویل، و الفقیه الذی صوّب قوله هو أحقّ باسم الفسق من اسم الفقه، فیتقدم إلیه فی ذلک و یؤخر و لا یقبل فتواه و لا شهادته، و هی جرحة تامة، و یبغض فی اللّه» [۱].

فإذا کان هذا فیمن لم یسب و لم یعرض بل أقرّ علی قول من عرّض، فما ظنّک بمن عرّض أو صرّح بالسب، و الغرض من هذا کلّه تقریر أنّه فاسق مرتکب لعظیم من الکبائر، لا مخلص له إلی العدالة بسبیل.

۴- إذا جاز رفع الید عن الإطلاق لجاز فیما رووه عن ابن العاص ... ص: ۲۱۳

و إذا جاز حمل «الأحبّ المطلق» علی «الأحب بالمعنی الخاص» مثل «الأحبّ فی الأکل» و نحو ذلک جاز للإمامیّة أن تقول بأنّ المراد من أحبیّة أبی بکر و عمر- فیما رواه أهل السنّة عن عمرو بن العاص، و بالنظر إلیه حمل ابن حجر و المحبّ الطبری الأحبیّة فی حدیث الطّیر علی المحمل المذکور و سیأتی الکلام علی ذلک- هو «الأحبیّة فی اللّعن» بقرینة ما أخرجه البخاری: «اللّهم العن فلانا و فلانا و فلانا».

أو «الأحبیّة فی ترک الاستخلاف» بقرینة ما رواه الشبلی فی (آکام المرجان) عن ابن مسعود، الظّاهر فی إعراض النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم عن استخلاف الشیخین.

أو «الأحبیّة فی ترک النفاق و الرجوع إلی الإیمان الخالص و تطهیر قلوبهم من البغض و الحسد لأهل البیت» هذا الحسد الذی ظهر من الشیخین فیما تکلّما به فی قضیة النجوی، و غیر ذلک.

---

[۱] إلقام الحجر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۴

أو «الأحبیّة فی الهلاک حتی لا تنعقد سقیفة بنی ساعدة بعد وفاة النبیّ».

و أمثال ذلک من وجوه الحمل و التأویل...

إذن ... خلق هذا الاحتمال فی حدیث الطّیر یفتح الباب لتوجّه ما ذکرناه إلی الحدیث الذی اختلقوه فی أحبیّة الشیخین، فیکون

مصداقا لقوله تعالى: يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ.

۵- أفعل التفضيل بمعنى الزيادة فی الجملة غير وارد قط ... ص: ۲۱۴

هذا، و قد نصّ على عدم جواز إطلاق «أفعل التفضيل» و إرادة معنى «الزيادة فی الجملة» المحقّقون من أهل السنّة، بل نصّ بعضهم على أنّ هذا غير وارد فی اللّغة و العرف قطّ ... فقد قال القوشجی فی شرح قول المحقق الطّوسی: «و على أكرم أحبّائه» قال:

«أی: آله و أصحابه الذين هم موصوفون بزيادة الكرم على من عداهم».

ثمّ قال القوشجی:

«قيل: لم يرد به معيّنا بل ما يتناول متعددا، أعنی من اتصّف من محبوبيّة بزيادة الكرم فی الجملة.

و فيه نظر، لأنّ أفعل التفضيل إذا أضيف فله معنيان، الأوّل- و هو الشائع الكثير- أن يقصد به الزيادة على جميع ما عداه ممّا أضيف إليه. و الثانی: أن يقصد به الزيادة مطلقا لا- على جميع ما عداه ممّا أضيف إليه. و هو بالمعنى الأوّل يجوز أن يقصد بالمفرد منه المتعدد، دون المعنى الثانی. و أمّا أفعل التفضيل بمعنى الزيادة فی الجملة فلم يردّ قط» [۱].

إذن، ليس «الأحبّ» فی حديث الطّير بمعنى «الأحبّ فی الجملة» بل هو الأحبّ على طريقة العموم و الاستغراق، فبطل التأويلات السّخيفة التی

---

[۱] القوشجی على التجريد: ۳۷۹.

اخترعها أرباب الشّقاق.

و قال صدر الدين الشيرازی فی الردّ على التوّهم المذكور:

«و أيضا: لو كان معناها- أی معنى صيغة التفضيل- ذلك- أی الزيادة فی الجملة- فإذا قال سائل: أیّ ابنيك أعلم؟ يصحّ أن يجاب بكليهما.

و العارف باللّسان لا يشك فی عدم جواز هذا الجواب.

فتبيّن أن معناها ليس على ما ظنّه، و إصراره على ذلك أدلّ دليل» [۱].

۶- إختلاف المسلمين فی الأفضليّة دليل على عدم الجواز ... ص: ۲۱۵

ثمّ إنّ المسلمين مختلفون فی أفضليّة بعض الصّحابة من بعض و هذا واضح ... و لو كانت الأفضليّة فی الجملة جائزة و صحّ إطلاق «الأفضل» و إرادة الأفضليّة من بعض الجهات و الوجوه، لانتفى الخلاف ... و هذا ممّا استدل به صدر الّدين الشيرازی على عدم الجواز حيث قال:

«ثمّ اختلف المسلمون فی أفضليّة بعض الصّحابة على بعض، فذهب أهل السنّة إلى أنّ أبا بكر أفضلهم، و أثبتوا ذلك بوجوه مذكورة فی موضعها، و بنوا على إثبات ذلك أنّ غيره من الصّحابة ليس أفضل منه، و منعوا إطلاق الأفضل على غيره منهم.

و ذهب الشيّعة إلى أنّ عليّا أفضلهم، و أثبتوا ذلك بما لهم من الدلائل، و بنوا على إثبات ذلك أنّ غيره من الصّحابة ليس أفضل منه، و منعوا أن يطلق الأفضل على آخر من الصحابة.

و استمرّ الخلاف بينهما، و فی كل من الطائفتين علماء كبار عارفون باللغة حقّ المعرفة، فلو كان معنى الصيغة ما ظنّه هذا القائل لصحّ أن يكون كل واحد منهما أفضل من الآخر، و لم يتمشّ هذا الخلاف و البناء و المنع.

---

[۱] الحاشية على القوشجى على التجريد- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۶

و كيف يجوز أن يكون معناها ذلك و لم يتنبّه به أحد من هذه الجماعات الكثيرة، و نفى الخلاف و البناء و المنع المذكورة بين الطائفتين من قريب ثمانمائة سنة» [۱].

و عليه، فإنّه لمّا ثبت «أحبيّة» أمير المؤمنين عليه السلام من حديث الطّير و الأحاديث الكثيرة غيره، كان إطلاق «الأحبّ» على غيره غير جائز، و بذلك أيضا يسقط التأويل المذكور، كما يسقط ما وضعوه فی «أحبيّة» غيره عليه الصلاة و السلام.

۷- شواهد عدم الجواز فی أخبار الصّحابة و أقوالهم ... ص: ۲۱۶

و لما ذكرنا من عدم جواز إطلاق «أفعل التفضيل» على «المفضول»، و بطلان حمل «أفعل التفضيل» على «الأفضلية الجزئيّة غير المعتنى بها» شواهد فی أقوال الصّحابة و الآثار المنقولة عنهم ... و إليك بعض ذلك:

* قال الغزّالی: «و روى عن ضبّة بن محصن العنزى قال: كان علينا أبو موسى الأشعرى أميرا بالبصرة، فكان إذا خطبنا حمد اللّه و أثنى عليه و صلّى على النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنشأ يدعو لعمر رضى اللّه عنه. قال: فغاظنى ذلك منه، فقمت إليه فقلت له: أين أنت من صاحبه تفضّله عليه؟ فصنع ذلك جمعا.

ثمّ كتب إلى عمر يشكونى يقول: إنّ ضبّة بن محصن العنزى يتعرّض لى فی خطبتى.

فكتب إليه عمر أن أشخصه إلىّ.

قال: فاشخصنى إليه، فقدمت فضربت عليه الباب، فخرج إلىّ فقال:

من أنت؟ فقلت: أنا ضبّة بن محصن العنزى. قال فقال لى: فلا مرحبا و لا

---

[۱] الحاشية على شرح القوشجى على التجريد- مبحث الامامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۷

أهلا. قلت: أما المرحب فمن اللّه. و أما الأهل فلا أهل لى و لا مال، فبما ذا استحللت- يا عمر- إشخاصى من مصرى بلا ذنب أذنبته و لا شیء أتيته؟

فقال: ما الذى شجر بينك و بين عاملى؟ قال قلت: الآن أخبرك به، إنّه كان إذا خطبنا...

قال: فاندفع عمر- رضى اللّه عنه- باكيا و هو يقول: أنت- و اللّه- أوفق منه و أرشد، فهل أنت غافر لى ذنبى، يغفر اللّه لك؟

قال: قلت: غفر اللّه لك يا أمير المؤمنين.

قال: ثمّ اندفع باكيا و هو يقول: و اللّه لليلة أبى بكر و يوم خير من عمر و آل عمر، فهل لك أن احدّثك بليلته و يومه؟

قلت: نعم.

قال: أمّا اللّيلة، فإنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لمّا أراد الخروج من مكّة هاربا من المشركين، خرج ليلا، فتبعه أبو بكر ... فهذه ليلته. و أمّا يومه، فلمّا توفى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ارتدّت العرب...

ثمّ کتب إلی أبی موسی یلومه» [۱].

فإنّ هـذا الخبر یفید أنّه- بالإضافة إلی عدم جواز إطلاق صـیغة أفعل التفضـیل علی المفضول، و إلی بطلان حمل أفعل التفضـیل علی الأفضـلیّة غیر المعتنی بها- لا یجوز الفعل أو الترک المشعر بتفضیل المفضول علی الفاضل، و أنّه لا یجوز تأویل ذلک بإرادة التفضیل من بعض الوجوه، و إلّا لما توجّه غیظ ضبّة و لا لوم عمر علی أبی موسـی الأشـعری، بل کان علی عمر أن یـذکر الوجوه الجزئیّة التی یکون بها أفضل من أبی بکر، فیحمل ما کان یصنعه أبو موسی علی ذلک.

* و روی المتقی: «عن ضبّة بن محصن العنزی قال قلت لعمر بن

---

[۱] إحیاء العلوم ۲/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۸

الخطّاب: أنت خیر من أبی بکر؟

فبکی و قال: و اللّه للیلة من أبی بکر و یوم خیر من عمر عمر. هل لک أن أحدّثک بلیلته و یومه؟

قلت: نعم یا أمیر المؤمنین.

قال: أمّا لیلته، فلمّا خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هاربا...

و أمّا یومه، فلمّا توفی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ارتدّ العرب...

الدینوری فی المجالسة، و أبو الحسن ابن بشران فی فوائده، و ق فی الدلائل، و اللّالکائی فی السنّة» [۱].

و لو کـان یجوز أن یقـال «عمر خیر من أبی بکر» و یراد «أنّه خیر منه من بعض الوجوه» لمّـا «بکی عمر» فقـدّم و فضّـل لیلـة أبی بکر و یومه علی «عمر عمر»!! بـل کـان له إثبات أفضـلیته من أبی بکر ... من بعض الوجوه أمثال «الشـدّة» و «الغلظـة» و «الفظاظـة»!!* و روی المتّقی قال: «جبیر بن نفیر- إن نفرا قالوا لعمر بن الخطاب:

و اللّه ما رأینا رجلا أقضـی بالقسط، و لا أقول بالحقّ، و لا أشـدّ علی المنافقین، منک یا أمیر المؤمنین، فأنت خیر الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقال عوف بن مالک: کذبتم، و اللّه لقد رأینا خیرا منه بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم.

فقال: من هو یا عوف؟

فقال: أبو بکر.

فقال عمر: صدق عوف و کذبتم و اللّه، لقد کان أبو بکر أطیب من ریح المسک، و أنا أضلّ من بعیر أهلی.

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۴۹۳ رقم: ۳۵۶۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۱۹

أبو نعیم فی فضائل الصحابة. قال ابن کثیر: إسناده صحیح» [۱].

و من الواضح أنه لو جاز إطلاق أفعل التفضـیل ببعض الوجوه عیر المعتبرة، کان الواجب حمل قول القائلین لعمر: «أنت خیر الناس بعد رسول اللّه» علی تلک الوجوه، فلا یقول عوف و عمر لهم: «کذبتم و اللّه»....

* و روی المتقی: «عن عمر قال: خیر هذه الامة بعد نبیّها: أبو بکر، فمن قال غیر هذا بعد مقامی هذا فهو مفتر، و علیه ما علی المفتری. اللالکائی» [۲].

و لو جاز التفضیل بلحاظ وجه غیر معتبر لما حکم عمر علی من فضّله علی أبی بکر بما حکم...

* و روى المتقى: «عن زياد بن علاقة قال: رأى عمر رجلا يقول: إنّ هذا لخير الامّة بعد نبيّها. فجعل عمر يضرب الرّجل بالدّرة و يقول: كذب الآخر، لأبو بكر خير منّى و من أبى و منك و من أبيك. خيثمة فى فضائل الصّحابة» [۳].

فلو جاز إطلاق ألفاظ التفضيل- و لو بلحاظ بعض الوجوه- لما فعل عمر ذلك قطعا.

* و قال أبو إسماعيل محمّد بن عبد اللّه الأزدى فى أخبار وقعة فحل «فأرسلوا إلى أبى عبيدة أن أرسل إلينا رجلا من صلحائكم نسأله عمّا تريدون و ما تسألون و ما تدعون إليه، نخبره بذات أنفسنا و ندعوكم إلى حظّكم إن قبلتم.

فأرسل إليهم أبو عبيدة معاذ بن جبل، فأتاهم على فرس له، فلمّا دنا منهم نزل عن فرسه و أخذ بلجامه، ثمّ أقبل إليهم يقود فرسه فقالوا لبعض غلمانهم: انطلق إليه فأمسك فرسه، فجاء الغلام ليمسك له دابّته، فقال معاذ: أنا أمسك فرسى،

---

[۱] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۷.

[۲] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۶.

[۳] كنز العمال ۱۲/ ۴۹۵.

لا أريد أنّ يمسكه أحد غيرى، فأقبل يمشى إليهم، فإذا هم على فرش و بسط و نمارق ... ثمّ أمسك برأس فرسه و جلس على الأرض عند طرف البساط.

فقالوا له: لو دنوت فجلست معنا كان أكرم لك، إنّ جلوسك مع هذه الملوك على هذه المجالس مكرمة لك، و إنّ جلوسك على الأرض متنحيا صنيع العبد بنفسه، فلا نراك إلّا قد أزريت بنفسك.

فأخبره الترجمان بمقالتهم، فجثا معاذ على ركبتيه و استقبل القوم بوجهه و قال للترجمان: قل لهم...

فلمّا فسّر هذا الترجمان لهم نظر بعضهم إلى بعض و تعجّبوا ممّا سمعوا منه و قالوا لترجمانهم: قل له أنت أفضل أصحابك.

فقال معاذ عند ذلك: معاذ اللّه أن أقول ذلك، وليتنى لا أكون شرّهم» [۱].

و لو كان إطلاق صيغة التفضيل على المفضول بلحاظ بعض الحيثيّات جائزا، لما استنكر معاذ قولهم: «أنت أفضل أصحابك» قطعا.

۸- لو كان مراد النبىّ «الأحب فى الأكل» لصرّح به ... ص: ۲۲۰

اشارة

و بعد، فإنّه لو كان مراد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى قصّة الطير طلب أحب الخلق إليه فى الأكل لصرّح به، إذ كان يمكنه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أن يقول: اللّهم ائتنى بالأحبّ فى الأكل. لكنّه لم يقل هكذا بل

قال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلى رسولك يأكل معى من هذا الطائر.

إن تركه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تلك العبارة المختصرة، و قوله هكذا، يدلّ بكلّ وضوح و صراحة على معنى فوق الأحبيّة فى الأكل، و ليس ذلك إلّا أنّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يريد إثبات أنّ الرجل الذى يطلبه أحبّ الخلق إلى اللّه و إلى رسوله على الإطلاق و العموم ... و إلّا فما وجه العدول عن

---

[۱] فتوح الشام- ذكر وقعة فحل.

الجملة المختصرة الدالّة على المقصود إلى جملة طويلة غير واضحة الدلالة عليه؟!

النكات و اللّطائف فيما قاله النبيّ و دعا به ... ص: ۲۲۱

لكنّ

دعائه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بقوله: «اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك»

...من جوامع كلمه و سواطع حكمه، فيه لطائف و نكت رفيعة، و هى بمجموعها تدلّ على اهتمام منه بليغ بإظهار علوّ مقام أمير المؤمنين عليه السلام فى ذلك المقام:

۱- خطابه البارى عزّ و جلّ و نداؤه إيّاه باسم ذاته «اللّه» الذى هو أحبّ الأسماء إليه.

۲- قوله: «اللّهم» دون «يا اللّه» إذ فى الأول دلالة على التفخيم و التعظيم ليست هى فى الثانى، لاشتماله على شدّتين ليستا فى «يا اللّه». و هذه النكتة نظير النكتة فى اختيار ضم الضمير المجرور فى قوله تعالى: عَلَيْهُ اللَّهَ.

۳- فى «اللّهم» نكتة أخرى ليست فى «يا اللّه»، هى أنّ الميم عوض حرف النداء، فدلّت الكلمة على النداء للّه سبحانه مع الابتداء باسمه العظيم، بخلاف «يا اللّه». و من الواضح أنّ الابتداء باسمه أدخل فى التعظيم و التبرّك.

۴- فى أكثر طرق الحديث لفظ «ائتنى». و إنّما اختار صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هذا اللّفظ على «أرسل إلىّ» و «أبعث إلىّ» و نحوهما لما فى «الإتيان» - مع تعديته بالباء- من الدّلالة على مزيد العناية و الاحتفال بشأن المأتىّ به، فكأن المرسل مصاحب للمأتىّ به، كما عن المبرّد فى معنى: «ذهب فلان بزيد» أنّه يدّل على مصاحبة الفاعل للمفعول به، لأنّ الباء المعدّية عنده بمعنى مع.

۵- قوله: «ائتنى» دون «ائت» ليدلّ على أنّ مطلوبه حضور أحبّ الخلق عنده، لا مطلق إتيان أحبّ الخلق.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۲

۶- إختياره لفظ «الأحب» على غيره من الألفاظ الدالّة على التفضيل و التّرجيح ... لأنّ كثرة محبّة اللّه تعالى لشخص تدلّ على جمعه لجميع صفات الكمال و المجد و العظمة، لأنّ مقام المحبّة أعلى المقامات و أسنى الدرجات.

۷- «الأحب» هو «الأكثر محبوبية» فأمير المؤمنين عليه السلام أشدّ الخلق حبا للّه، لأنّ «المحبوبية» فرع «المحبّية» قال اللّه تعالى: إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ.

۸- أضاف لفظة «أحب» إلى «الخلق» ليدلّ بصراحة على أنّ عليا أحبّ خلق اللّه، و لو لا- إرادة الدّلالة الصّريحة لا كتفى بأن يقول «الأحب» معرفا باللّام.

۹- أضاف كلمة «خلق» إلى ضمير الخطاب حيث قال: «خلقك» ليظهر أنّه عليه السلام أحبّ جميع الخلق بحيث كان أهلا لأن يضاف إلى الحقّ جلّ جلاله ... و المراد من «الخلق» هو «المخلصون» فهو الأحبّ من غير المخلصين بالأولويّة.

۱۰- لفظة «الخلق» اسم جنس. و اسم الجنس المضاف يفيد العموم، كما نصّ عليه أكابر العلماء، فالمراد: جميع الخلق المخلصين.

۱۱- إتيانه بكلمة «إليك» هو لغرض إفادة الدّلالة الصريحة، و إلّا لكانت مقدرّة أو كانت الدّلالة على أحبيّته إلى اللّه بالالتزام، لأنّه مع وجود «إلىّ» يكون الأحب إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من كان أحبّ إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فهو أحبّ إلى اللّه تعالى بالالتزام.

۱۲- أضاف صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لفظ «و إلى رسولك» أو «و إلىّ» ليصرّح و ينصّ على أن عليّا أحبّ الخلق إليه، و إن كان فى قوله «إليك» كفاية، لأنّ «الأحبّ إلى اللّه» هو «الأحبّ إلى الرسول» قطعا ... فهو إذن، «الأحبّ إلى النبىّ» بالدّلالتين.

۱۳- إنّه لم يذكر ل «أحبّ» متعلّقا خاصّا، ليدل على عموم أحبيّته

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۳

و شمولها لجميع الأنواع و الأقسام و الأصناف، لأنّ حذف المتعلّق فی مقام البيان دليل العموم..

-۱۴

قوله «يأكل معی من هذا الطائر»

لإثبات أنّ سبب طلبه للأكل معه هو أحبيّته إلی اللّه و رسوله، و ليس أمرا نفسانيا.

۱۵- كلمة «معی» فی

قوله: يأكل معی من هذا الطائر

، لإفادة أنّ عليا عليه السلام لا يأكل الطائر بانفراد، بل إنّه لمّا كان الغرض من الطّلب للأكل إظهار شأن علی و منزلته عند اللّه و رسوله فإنّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم سوف يشاركه فی الأكل من الطير، ليكشف عن سببيّة مقاماته المعنوية و مراتبه الدينيّة و قربه من اللّه و رسوله لطلب حضوره و المؤاكلة معه.

۹- قوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إليک» يكذّب الحمل المذكور ... ص: ۲۲۳

و أيضا: لو كان المراد هو «الأحبّ فی الأكل» لم يكن لقوله صلّی اللّه عليه و آله و سلّم «أحبّ الخلق إليک» معنی، لأنّ «الأحبيّة فی الأكل» ميل طبعی، و ذلک محال فی صفة اللّه تعالی، كما سبق فی كلام الغزالی ... بل هذه الأحبيّة هی الثواب و رفعة المقام و المرتبة. و قال السيّد المرتضی:

«قد قال السائل: هب أنا سلّمنا صحة الخبر، ما أنكرت أن لا يفيد ما ادّعيت من فضل أمير المؤمنين عليه السلام علی المجاعة، و ذلک أن معنی فيه:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إليک يأكل معی

. يريد: أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی فی الأكل معه، دون أن يكون أراد أحبّ الخلق إليه فی نفسه لكثرة أعماله، إذ قد يجوز أن يكون اللّه تعالی يحبّ أن يأكل مع نبيّه من هو غير أفضل، و يكون ذلک أحبّ إليه للمصلحة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۴

فقال الشيخ أيّده اللّه [۱]: هذا الذی اعترضت به ساقط، و ذلک أن محبّة اللّه تعالی ليست ميل الطباع و إنّما هی الثواب، كما أنّ بغضه و غضبه ليستا باهتياج الطباع و إنّما هما العقاب. و لفظ أفعل فی أحبّ و أبغض لا يتوجه إلّا و معناهما من الثواب و العقاب، و لا معنی علی هذا الأصل لقول من زعم أنّ أحبّ الخلق إلی اللّه يأكل مع رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلّم توجه إلی محبّة الأكل و المبالغة فی ذلک بلفظ أفعل، لأنّه يخرج اللفظ ممّا ذكرناه من الثّواب إلی ميل الطباع، و ذلک محال فی صفة اللّه تعالی» [۲].

۱۰- قوله ...: «بأحبّ خلقک إليک و أوجههم عندک ...» ... ص: ۲۲۴

عن (كتاب الطير) قال الحافظ أبو بكر ابن مردويه: «نا فهد بن إبراهيم البصری قال: نا محمّد بن زكريا قال: نا العبّاس بن بكّار الضّبی قال: نا عبد اللّه ابن المثنی الأنصاری، عن عمّه ثمامة بن عبد اللّه، عن أنس بن مالک: إن امّ سلمة صنعت لرسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم طيرا أو أضباعا فبعثت به إليه، فلمّا وضع بين يديه قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إليک يأكل معی من هذا الطائر، فجاء علی بن أبی طالب فقال له أنس: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم علی حاجة، و اجتهد النبیّ فی الدعاء و قال: اللّهم جئنی بأحبّ خلقک إليک و أوجههم عندک. فجاء علی، فقال له أنس: إنّ رسول اللّه علی حاجة. قال أنس: فرفع علی يده فوكز علی صدری ثمّ دخل.

فلمّا نظر إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قام قائما فضمّه إليه و قال: يا ربّ و إليّ، يا ربّ و إليّ. ما أبطأ بك يا علي؟ قال: يا رسول اللّه، قد جئت ثلاثا كلّ ذلك يردّني أنس، فرأيت الغضب في وجه رسول اللّه و قال: يا أنس ما حملك على

---

[۱] يعنى: الشيخ محمّد بن النعمان المفيد البغدادى

[۲] الفصول المختارة: ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۵

ردّه؟ قلت: يا رسول اللّه، سمعتك تدعو فأحببت أن تكون الدّعوة في الأنصار.

قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه، أبى اللّه- يا أنس- إلّا أن يكون ابن أبى طالب».

و قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم جئنى بأحبّ خلقك إليك و أوجههم عندك»

يكذّب الحمل و التأويل المذكور، إذ «الأوجه» فى هذا المقام بمعنى «الأفضل على الإطلاق ...» و منه يعلم أنّ «الأحبّ» كذلك... فقد دلّ الحديث على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام «أحبّ» و «أوجه» و «أشرف» و «أفضل» جميع «الخلق» عند اللّه سبحانه- عدا النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- من الأنبياء و الملائكة و الناس أجمعين...

۱۱- قوله ...: «بخير خلقك ...» ... ص: ۲۲۵

و عن (كتاب الطير) للحافظ أبى نعيم الأصفهانى: «نا على بن حميد الواسطى، نا أسلم بن سهل، نا محمّد بن صالح بن مهران قال: نا عبد اللّه بن محمّد بن عمارة قال: سمعت من مالك بن أنس، عن إسحاق بن عبد اللّه بن أبى طلحة عن أنس قال بعثتنى أم سليم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بطير مشوى و معه أرغفة من شعير، فأتيته به فوضعته بين يديه فقال: يا أنس ادع لنا من يأكل معنا هذا الطير، اللّهم ائتنا بخير خلقك، فخرجت فلم يكن همّى إلّا رجلا من أهلى آتيه فأدعوه، فإذا أنا بعلى بن أبى طالب، فدخلت، فقال: أما وجدت أحدا؟ قلت: لا. قال: انظر. فنظرت فلم أجد أحدا إلّا عليّا. ففعل ذلك ثلاث مرّات. فرجعت فقلت: هذا على بن أبى طالب. فقال: ائذن له، اللّهم و إليّ، اللّهم و إليّ».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۶

۱۲- قوله ...: «أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين ...» ... ص: ۲۲۶

و روى ابن المغازلى حديث الطير بإسناده عن أنس بن مالك و فيه: «اللّهم أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر ... فجاء على»...

و قد تقدّم الحديث بتمامه فى موضعه من قسم السّند، لكنّنا نذكر هنا متنه مرة أخرى:

...«عن أنس بن مالك قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر مشوى- أهدته له امرأة من الأنصار- فدخل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوضعت ذلك بين يديه. فقال: اللّهم أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر. قال أنس: فقلت فى نفسى: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار من قومى. فجاء على، فطرق الباب فرددته و قلت:

رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم متشاغل- و لم يعلم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بذلك- فقال: اللّهم أدخل علىّ أحبّ الخلق من الأوّلين و الآخرين يأكل معى من هذا الطائر. قلت: اللّهم رجلا من قومى الأنصار. فجاء على فرددته.

فلمّا جاء الثّالثة قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قم یا أنس فافتح الباب لعلی. فقمت ففتحت الباب فأکل معه، فکانت الدعوة له» [۱].

و هل بعد هذه الجملة من مجال لتأویل لفظ «الأحبّ» و تقییده؟ لقد ثبت من هذا الحدیث- أیضا- أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی النبیّ- و إلی اللّه بالملازمة- من جمیع الخلق من الأوّلین و الآخرین ... أی حتی الأنبیاء و المرسلین و الملائکة المقرّبین.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۷

۱۳- لو کان الغرض تضاعف لذّة الطعام لجاءت إحدی نسائه ... ص: ۲۲۷

إنّه لو کان المقصود حضور أحبّ الخلق فی الأکل مع النبیّ حتی یتضاعف لذّة الطعام، لکان مقتضی استجابة هذا الدعاء حضور إحدی زوجات النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لوضوح حصول الغرض من الدعاء- و هو الالتذاذ المتضاعف من الطعام- بمؤاکلة الزوجة المحبوبة، و أنّه لا یسدّ مسدّها فی هذه الناحیة أحد من الأولاد فضلا عن غیرهم.

لکنّ عدم حضور أحد من نسائه- لا سیّما تلک التی یزعمون أنّها أحبّ نسائه بل النساء عامّة إلیه- و کذا عدم حضور فاطمة علیها السلام و هی ابنته لو کان الغرض یحصل بمؤاکلة الأولاد، دلیل علی أنّ غرضه من الدّعاء شیء آخر، و أنّ المقصود من «الأحبّ» لیس «الأحبّ فی الأکل...»

لقد استجاب اللّه عزّ و جلّ دعاء نبیّه و حبیبه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فأحضر عنده أحبّ الخلق إلیه و أفضل الناس عنده.

۱۴- صنائع أنس دلیل بطلان التأویل ... ص: ۲۲۷

و لو کان المراد مجرّد الأحبیّة فی الأکل فلما ذا کلّ هذا الاهتمام من أنس ابن مالک لأنّ یختص بذلک قومه من الأنصار؟ و لما ذا منع علیا علیه السلام مرة بعد أخری من الدخول علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟

إنّ کلّ عاقل یلحظ أخبار قصّة الطیر و ما کان فیها من أنس من کذب و احتیال و تعلّل، یحصل له الیقین الثابت بأنّ الدخول علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تلک الساعة و الأکل معه من ذاک الطائر، مرتبة عظیمة و منزلة رفیعة.

و أیضا: من الظّاهر جدّا- بناء علی حمل الأحبیّة علی الأحبیّة فی خصوص الأکل- أنّ الشخص الأحبّ إلیه فی الأکل لیس إلّا من کان أکثر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۸

معاشرة أو أقرب نسبا أو أشدّ ألفة من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و من المعلوم أن الأنصار لم یکونوا حائزین لهذا الشّرف و تلک المرتبة، فکیف یرجو أنس أن یکونوا مصداق دعاء الرسول؟

۱۵- قول أنس: «اللّهم اجعله رجلا منّا حتی نشرّف به ...» ص: ۲۲۸

و عن (کتاب الطیر) للحافظ ابن مردویه: «نا محمّد بن الحسین قال:

حدّثنا أحمد بن محمّد بن عبد الرحمن قال: نا على بن الحسن السمالى قال:

حدّثنى محمّد بن الحسن بن الجهم، عن عبد اللّه بن ميمون، عن جعفر بن محمّد، عن أبيه، عن أنس قال: أهدى لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم طائر فأعجبه، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك و إلىّ يأكل معى من هذا الطير. قال أنس قلت: اللّهم اجعله رجلا منّا حتّى نشرّف به. قال: فإذا على. فلمّا أن رأيته حسدته فقلت: النبىّ مشغول، فرجع، قال: فدعا النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم الثانية، فأقبل على كأنّما يضرب بالسيّاط، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: افتح افتح، فدخل، فسمعته يقول: اللّهم و إلىّ، حتى أكل معه من ذلك الطير».

فإذن ... كانت القضيّة ممّا يتشرف و يعتّز به ... و لم تكن الأحبيّة فى الأكل العارية من كلّ فضيلة و الخالية من كلّ شرف ... كما يزعم النّواصب...

و نعم ما أفاد الشيخ المفيد البغدادى- طاب ثراه- حيث قال:

«إنّ الذى يسقط ما اعترض به السائل فى تأويل

قول النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك»

على المحبّة فى الأكل معه، دون محبّته فى نفسه بإعظام ثوابه بعد الذى ذكرناه فى إسقاطه:

أن الرواية جاءت عن أنس بن مالك أنّه قال: لمّا دعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أن يأتيه تعالى بأحبّ الخلق إليه: قلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار لتكون

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۲۹

لى الفضيلة بذلك. فجاء على فرددته و قلت له إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم على شغل، فمضى، ثمّ دعا ثانية فقال لى: استأذن لى على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم. فقلت له: إنّه على شغل. ثمّ عاد ثالثة فاستأذنت له، و دخل، فقال له النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: قد كنت سألت اللّه تعالى أن يأتينى بك دفعتين، و لو أبطأت علىّ الثالثة لأقسمت على اللّه أن يأتينى بك.

و لو أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم سأل اللّه تعالى أن يأتيه بأحبّ خلقه إليه فى نفسه، و أعظمهم ثوابا عنده، و كانت هذه من أجلّ الفضائل، لما آثر أنس أن يختص بها قومه، و لو لا أنّ أنسا فهم ذلك من معنى كلام النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ما دافع أمير المؤمنين عليه السلام عن الدخول، ليكون ذلك الفضل لرجل من الأنصار، فيحصل له جزء منه» [۱].

۱۶- قول أنس: «فإذا على فلمّا أن رأيته حسدته ...» ص: ۲۲۹

و جاء فى الحديث- فيما رواه ابن مردويه-: «قلت اللّهم اجعله رجلا منّا حتى نشرّف به. قال: فإذا على، فلمّا أن رأيته حسدته، فقلت: النبىّ مشغول، فرجع». و

فى لفظ خبر ابن المغازلى عنه: «بينا أنا كذلك إذ دخل على فقال:

هل من إذن؟ فقلت: لا، و لم يحملنى على ذلك إلّا الحسد».

و هذا دليل آخر على أنّ الأحبيّة لم تكن فى الأكل فقط ... بل إنّها كانت أحبيّة جليلة القدر و عظيمة الفخر ... توجب الأفضليّة التامّة و الأكرمية الكاملة...

---

[۱] الفصول المختارة من العيون و المحاسن: ۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۰

۱۷، ۱۸- قول عائشة و حفصة: «اللّهم اجعله أبی ...» ص: ۲۳۰

و أخرج أبو یعلی حدیث الطیر بسنده باللفظ التالی:

«ثنا قطن بن نسیر، ثنا جعفر بن سلیمان الضبّعی، ثنا عبد اللّه بن مثنّی، نبأ عبد اللّه بن أنس، عن أنس بن مالک قال: اهدی لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حجل مشوی، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام. فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی.

و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی. قال أنس: فقلت اللّهم اجعله سعد بن عبادة.

قال أنس: سمعت حرکة الباب فسلّم فإذا علی. فقلت: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی حاجة، فانصرف ثمّ. ثمّ سمعت حرکة الباب فسلّم علیّ فسمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صوته فقال: انظر من هذا! فخرجت فإذا علی. فجئت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبرته.

فقال: ائذن له، فأذنت له فدخل. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: و إلیّ و إلیّ» [۱].

فلو کان معنی الحدیث «الأحبّ فی الأکل» فما هذا الولوع و الشغف من عائشة و حفصة؟! و هلّا فهمتا هذا المعنی من الحدیث، لا سیّما عائشة التی یزعم المتعصّبون من القوم إرجاع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم الامة إلیها، لأخذ الدین و الأحکام الفقهیة منها!! فلا تدعوان لوالدیهما اللذین هما- بزعمهما- أعلی مرتبة و أجلّ شأنا، لحضور أمر جزئیّ تافه لا أثر له!! لکنّ هذه الأحبیّة هی الأحبیّة التامّة العامّة المطلقة، المقتضیة للأفضلیة التامة المطلقة ... و هی التی تمنّتها عائشة لأبیها!! و حفصة لأبیها!! و أنس

---

[۱] تاریخ دمشق ۲/ ۱۱۱ رقم: ۶۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۱

لسعد أو غیره من الأنصار!!

۱۹- تکرار النبیّ الدعاء و اجتهاده فیه ... ص: ۲۳۱

و قد اتّفقت الأخبار علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کرّر دعائه و طلبه من اللّه تعالی أن یأتیه بأحبّ الخلق إلیه ... بل فی بعضها: «و اجتهد النبیّ فی الدعاء...»

و هکذا یکشف عن أن لمطلوبه شأنا عظیما و مرتبة عالیة ... فاللازم بحکم العقل أن تکون صفة «الأحبیّة» المذکورة فی دعائه المتکرّر صفة جلیلة تکشف عن مقام صاحبها...

۲۰- قیام النبیّ لدی دخول علی و ضمّه إلیه ... ص: ۲۳۱

و فیما رواه الحافظ ابن مردویه عن أنس: «قال أنس: فرفع علی یده، فوکز علی صدری ثمّ دخل، فلمّا نظر إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام قائما فضمّه إلیه و قال: یا ربّ و إلیّ، یا ربّ و إلیّ، ما أبطأ بک یا علی!».

و هذه قرائن أخری علی أنّ هذه «الأحبیّة» شرف عظیم شاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم إظهاره و إثباته لأمیر المؤمنین علیه السلام

باهتمام بالغ...

۲۱- فلمّا رآه تبسّم و قال: الحمد للّه ... ص: ۲۳۱

و هكذا فی روایة النجار و بعض العلماء الكبار...

عن أنس: «قال: فدخل، فلمّا رآه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم تبسّم ثمّ قال: الحمد للّه الذی جعلك. فإنّی أدعو فی كلّ لقمة أن یأتینی أحبّ الخلق إلیه و إلیّ، فكنت أنت».

فما كلّ هذا لو كانت «الأحبیّة» فی الأكل فقط!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۲

۲۲- غضبه علی أنس لردّه علیّا ... ص: ۲۳۲

و فی روایة ابن مردویه عنه أنّه قال صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «ما أبطأ بك یا علی؟. قال: یا رسول اللّه قد جئت ثلاثا، كلّ ذلك یردّنی أنس. قال أنس: فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه و قال: یا أنس ما حملك علی ردّه؟

قلت: یا رسول اللّه، سمعتك تدعو، فأحببت أن تكون الدعوة فی الأنصار.

قال: لست بأوّل رجل أحبّ قومه. أبی اللّه یا أنس إلّا أن یكون ابن أبی طالب».

فلما ذا الغضب من النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو علی خلق عظیم؟! الأمر جزئی لا یعبؤ به؟! و لما ذا ذاك السّرور و الاستبشار من حضور أحبّ الخلق إلی اللّه و إلیه؟! أ لأمر جزئی لا یعبؤ به؟!

۲۳- قوله: أبی اللّه یا أنس إلّا أن یكون ابن أبی طالب ... ص: ۲۳۲

من الأدلّة الواضحة و البراهین الساطعة علی أنّ هذه الأحبیّة تشریف خاص من اللّه لعلی بواسطته صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و من دون أن یكون لمیله النفسانی دخل فی ذلك ... و إلّا لقال: یا أنس أما علمت أنّ علیا أحبّ الخلق إلیّ فی الأكل، لكونه منی بمنزلة ولدی، فلا یكون الدعاء إلّا فیه.

نعم ... یدل هذا الكلام من النبیّ علیه السّلام أن ذاك المقام كان من اللّه سبحانه، و أنّه لا ینال إلّا علیا علیه السلام ... فظهر بطلان ما سنذكره من تأویلی (الدهلوی...)

۲۴- قوله له: علی أحبّ الخلق إلی اللّه ... ص: ۲۳۲

و فی روایة فخر الدین الهانسوی: «فآذنه النبیّ بالدخول و قال: ما أبطأ بك عنّی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت الثانیة و الثالثة فردّنی. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس ما حملك علی هذا؟ قال: رجوت أن یكون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۳

الدعاء لأحد من الأنصار. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه. فأكل معه» [۱].

أی: کیف ترجو أن یکون الـدعاء لأحـد من الأنصـار، و علیّ أحبّ الخلق إلی اللّه؟! و قـد دعوت أن یأتینی بأحبّ خلقه إلیه ... فبطل تأویل «الأحبیّـة» إلی الأحبیّـة فی الأکل لأجل تضاعف لذّة الطّعام ... بل هی الأحبیّة التامة العامّة ... و بذلک تبطل التأویلات الأخری کذلک...

۲۵- قوله فی جوابه: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء ... ص: ۲۳۳

و قـال محمّـد مبین اللکهنوی: «عن أنس بن مالـک قال: کنت أخـدم رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم، فقـدّم لرسول اللّه فرخ مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. قال فقلت: اللّهم اجعله رجلا من الأنصار. فجاء علی، فقلت: إن رسول اللّه علی حاجة، ثمّ جاء فقال رسول اللّه: افتح، فدخل. فقال رسول اللّه: ما حملک علی ما صنعت؟ فقلت:

یا رسول اللّه، سـمعت دعاءک، فأحببت أن یکون رجلا من قومی. فقال رسول اللّه: الرجل قد یحب قومه. و فی بعض الروایات: ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضل العظیم. و هذا الحدیث فی المشکاة أیضا بروایة الترمذی» [۲]

أی: لیس لک أن ترجو أن یکون الـذی دعوت اللّه أن یأتینی به رجلا من قومک ... ذلک فضل اللّه یؤتیه من یشاء و اللّه ذو الفضـل العظیم ... إنّه لا یکون برجاء هذا و ذاک ... بل لیس للنبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أیضا دخل فیه ... إنّه بید اللّه و فضل منه...

---

[۱] دستور الحقائق- مخطوط.

[۲] وسیلة النجاة: ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۴

۲۶- قوله فی جوابه: أو فی الأنصار خیر من علی ...؟! ص: ۲۳۴

قـال ولیّ اللّه اللکهنوی: «و وقع فی روایـة الطـبرانی، و أبی یعلی، و البزار بعـد قوله فجـاء علی رضـی اللّه عنه فرددته، ثمّ جـاء فرددته، فـدخل فی الثّالثة أو فی الرابعة. فقال له النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم: ما حبسک عنّی- أو ما أبطأ بک عنّی- یا علی؟ قال: جئت فردّنی أنس، ثمّ جئت فردّنی أنس. فقال صـلّی اللّه علیه و سلّم: یا أنس، ما حملک علی ما صنعت؟ قال: رجوت أن یکون رجلا من الأنصار. فقال صلّی اللّه علیه و سلّم: أوفی الأنصار خیر من علیّ، أو أفضل من علی؟» [۱]

. فـإذن، ملاک «الأحبیّـة» فی حـدیث الطیر هو «الأفضـلیّة» و أمیر المؤمنین علیه السـلام هو الأفضل من جمیع المهاجرین و الأنصار... فهـل تأویلهـا إلی مـا ذکره (الـدهلوی) إلّـا مکـابرة و لجـاج؟ و هل یجنـح إلیه و یقبله إلّا من أعمته العصبیّـة العمیاء، و غلبت علی قلبه البغضاء؟

۲۷- قول أنس لعلی: إن عندی بشارة ... ص: ۲۳۴

و عن کتـاب (المعرفـة) لعبّاد بن یعقوب الرواجنی و فی غیر واحـد من الکتب: «قال أنس: قلت: یا أبا الحسن اسـتغفر لی فإنّ لی إلیک ذنبـا، و إنّ عنـدی بشارة. فأخبرته بما کان من دعاء النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم. فحمـد اللّه و اسـتغفر لی و رضـی عنّی و أذهب ذنبی عنده بشارتی إیّاه».

ففی هذا الحدیث: إنّ أنسا طلب من أمیر المؤمنین علیه السلام أن یستغفر له ذنبه و هو ردّه إیّاه مرة بعد مرة، للحیلولة دون دخوله علیه السلام علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و وعده- فی مقابل الاستغفار له- أن یبشّره

---

[۱] مرآة المؤمنین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۵

ببشارة، و هی إخباره بما کان من دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی تلک الواقعة.

فلو کانت «الأحبیّة» خاصّة بالأکل معه لم یجعلها بشارة، لأنّ الأحبیّة علی تقدیر تقییدها بمحض الأکل الذی هو أمر حقیر یسیر، ممّا لا یصلح للاعتناء حتّی یهنّأ به وصیّ البشیر النذیر...

۲۸- حدیث الطیر من خصائص علی عند سعد بن أبی وقاص ... ص: ۲۳۵

و روی الحافظ أبو نعیم عن سعد بن أبی وقاص قوله: «قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی علی بن أبی طالب ثلاث خصال: لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله

. و حدیث الطیر. و حدیث غدیر خم» [۱].

إنّ (حدیث الغدیر) و (حدیث الرّایة) من أقوی الأدلّة الصریحة فی خلافة الأمیر علیه السلام، فمقتضی السّیاق- بغض النظر عن الوجوه الأخری- أن یکون حدیث الطیر کذلک ... و کیف یرضی العاقل البصیر أن یکون مدلول حدیث الطیر الواقع فی هذا السیاق مجرّد الأحبیّة فی الأکل لتضاعف لذّة الطعام؟

۲۹- احتجاج الأمیر بحدیث الطیر فی الشوری ... ص: ۲۳۵

و فی حدیث الشوری- الذی رواه: ابن عقدة، و الحاکم، و ابن مردویه، و ابن المغازلی، و الخطیب الخوارزمی، و الکنجی- إنّ الإمام علیه السلام احتجّ علی القوم- فیما احتجّ به علی أفضلیته منهم و أحقیّته بالإمامة- بحدیث الطیر-.

فحدیث الطیر کسائر أحادیث فضائله علیه السلام ممّا یحتجّ به علی

---

[۱] حلیة الأولیاء- ترجمة ابن أبی لیلی ۴/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۶

الإمامة و الخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، لوضوح دلالته علی أفضلیّته کالأحادیث الأخری.

و نقول- بقطع النظر عن أدلّة عصمة الأمیر علیه السلام- إنّه لا یجوّز مسلم تطرّق الغلط فی استدلاله، فإن تجویز ذلک فی الشناعة بحیث جعله (الدهلوی) و والده شاهدا علی حمق قائله و جهله.

و أیضا: فلیس فی حدیث الشوری مطلقا ما یدلّ علی عدم تسلیم القوم ما قاله ... بل إنّه ظاهر فی قبولهم و إن أعرضوا عن ترتیب الأثر علیه ظلما و عدوانا!! و حینئذ، فإنّ جمیع التأویلات التی ذکرها المکابرون ساقطة، وهلّا تبعوا أئمتهم فی التسلیم و القبول!! و لنعم ما قال الشیخ المفید طاب ثراه:

«و شیء آخر و هو: أنّه لو احتمل معنی آخر لا یقتضی الفضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام لما احتجّ به أمیر المؤمنین علیه السلام یوم

الـدار، و لا جعله شاهـده على أنّه أفضل من الجماعـة، و ذلک أنّه لو لم يكن الأمر على ما وصـفناه، و كان محتملا لما ظنّه المخالفون من أنّه سأل ربّه تعالى أن يأتيه بأحبّ الخلق إليه فى الأكل معه، لما أمن أمير المؤمنين عليه السـلام من أن يتعلّق بـذلک بعض خصومه فى الحال، أو يشـتبه ذلک على إنسان، فلمّا احتـجّ به أمير المؤمنين عليه السـلام على القوم، و اعتمده فى البرهان، دلّ على أنّه لم يكن مفهوما منه إلّا فضله عليه السلام.

و كان إعراض الجماعة أيضا بتسـليم ادّعائه دليلا على صحة ما ذكرناه، و هذا بعينه يسقط قول من زعم أنّه يجوز مع إطلاق النبىّ عليه السلام ما يقتضى فضله عند اللّه تعالى على الكافّة وجود من هو أفضل منه فى المستقبل، لأنّه لو جاز ذلک لما عدل القوم عن الاعتماد عليه، و لجعلوه شبهة فى منعه ممّا ادّعاه من القطع على نقصانهم عنه فى الفضل.

و فى عدول القوم عن ذلک دليل على أنّ القول مفيد بإطلاقه فضله،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۷

و مؤمن بلوغ أحد منزلته فى الثواب بشىء من الأعمال. و هذا بيّن لمن تدبّره» [۱].

۳۰- حديث الطير من فضائل على و خصائصه عند عمرو بن العاص ... ص: ۲۳۷

و فى كتـاب (منـاقب على بن أبى طـالب) لموفّق بن أحمـد المكّى الخوارزمى: أنّ عمرو بن العـاص كتب إلى معاويـة كتابـا ذكر فيه مناقب لأمير المؤمنين عليه السلام ... و قد جاء حديث الطير ضمن تلک الفضائل و المناقب التى احتّج بها ابن العاص، لعلّو مقام الإمام و سمّو مرتبة...

و هل من المعقول أن يحتّج به ابن العاص لو كان معناه الأحبّ فى الأكل فقط؟

إنّه لو لا دلالته التامّة على فضل الإمام عليه السـلام لما شـهد به ابن العاص- المعانـد له- فى مقابل رئيس الفرقـة الباغية ... و هذا أمر يعترف به من كان له أقل بصيرة و إنصاف...

أقول:

فمن هـذه الوجوه- و وجوه أخرى لم نـذكرها اختصـارا- لا يبقى أىّ ريب فى عموم «الأحبّيّة» الواردة فى حـديث الطير ... و بطلان تأويلات (الدّهلوى) و من تقدّمة لهذا الحديث الشـريف، لأجل صـرفه عن الدلالة على أفضـليّة أمير المؤمنين عليه السـلام فخلافته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و بـالرغم من كفايـة تلـک الوجوه المتينـة فى الدلالـة على مـا ذكرنا، فإنّا نورد فيما يلى نبـذة من الأحاديث الدالّة بوضوح على عموم أحبّيّة سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، تأكيدا لفساد تخيّلات (الدهلوى) و غيره من المسوّلين...

---

[۱] الفصول المختارة من العيون و المحاسن: ۶۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۳۹

الأخبار و الآثار فى أنّ عليّا أحبّ الخلق مطلقا ... ص: ۲۳۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۱

من الأحادیث الصّریحة فی: أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه و الرّسول مطلقا ... ص: ۲۴۱

۱-

روی الکنجی و البدخشانی عن الحافظ أبی نعیم فی أربعینه و الطبرانی فی الکبیر، و محبّ الدین الطبری عن الحافظ أبی العلاء الهمدانی فی أربعینه فی المهدی ... کلّهم عن علی بن الهلال، عن أبیه، عن علی- و اللّفظ للطبری- قال: «دخلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی الحالة التی قبض فیها، فإذا فاطمة- رضی اللّه عنها- عند رأسه، فبکت حتی ارتفع صوتها، فرفع صلّی اللّه علیه و سلّم طرفه إلیها و قال: حبیبتی فاطمة، ما الذی یبکیک؟

فقالت: أخشی الضّیعة من بعدک. فقال: یا حبیبتی، أما علمت أنّ اللّه تعالی اطّلع علی أهل الأرض اطّلاعة فاختار منها أباک فبعثه برسالته، ثمّ اطّلع اطّلاعة علی أهل الأرض فاختار منها بعلک، و أوحی إلیّ أن أنکحک إیّاه! یا فاطمة: و نحن أهل بیت قد أعطانا اللّه سبع خصال لم یعط أحدا قبلنا، و لا یعطی أحدا بعدنا:

أنا خاتم النبیین و أکرمهم علی اللّه عزّ و جلّ، و أحبّ المخلوقین إلی اللّه تعالی، و أنا أبوک، و وصیی خیر الأوصیاء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ و هو بعلک،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۲

و شهیدنا خیر الشّهداء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ و هو حمزة بن عبد المطلب عمّ أبیک و عمّ بعلک. و منّا من له جناحان أخضران یطیر بهما فی الجنّة حیث یشاء مع الملائکة و هو ابن عمّ أبیک و أخو بعلک. و منّا سبطا هذه الامّة و هما ابناک الحسن و الحسین و هما سیّدا شباب أهل الجنّة و أبوهما- و الذی بعثنی بالحق- خیر منهما.

یا فاطمة، و الذی بعثنی بالحق، إنّ منهما مهدی هذه الامة إذا صارت الدنیا هرجا و مرجا، و تظاهرت الفتن، و تقطّعت السّبل، و أغار بعضهم علی بعض، فلا کبیر یرحم صغیرا و لا صغیر یوقّر کبیرا، یبعث اللّه عزّ و جلّ عند ذلک منها من یفتح حصون الضّلالة، و قلوبا غلفا، یقوم بالدّین فی آخر الزّمان کما قمت به فی أوّل الزمان، و یملأ الأرض عدلا کما ملئت جورا» [۱].

فالنبیّ یصف علیّا- علیه السلام- بقوله: «و وصیی خیر الأوصیاء و أحبّهم إلی اللّه عزّ و جلّ»

و من المعلوم أنّ الأوصیاء السّابقین کانوا أنبیاء ... فعلی علیه السلام أحبّ إلی اللّه من أولئک الأنبیاء ... فمن زید هناک و من عمرو؟! فالحدیث یدلّ علی أحبّیة علی من الأنبیاء بالدلالة المطابقیة، و علی أحبّیة من غیرهم بالأولویّة القطعیّة ... و هذا أیضا مفاد حدیث الطیر، لأنّ الحدیث یفسّر بعضا.

۲-

روی السید علی الهمدانی: «عن أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: حدّثنی جبرئیل عن اللّه عزّ و جلّ: إنّ اللّه یحب علیّا ما لا یحبّ الملائکة و لا النبیّین و لا المرسلین، و ما من تسبیح یسبّحه للّه إلّا و یخلق اللّه ملکا یستغفر لمحبّیه و شیعته إلی یوم القیامة» [۲].

---

[۱] البیان فی أخبار صاحب الزمان: ۷. ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۳۵. مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] مودة القربی- ینابیع المودة: ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۳

فهل من تأمّل فی أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام من الثلاثة؟! ۳-

روى الخطيب الخوارزمی بسنده من طريق محمّد بن جرير الطبری، عن عبد اللّه بن عمر قال: «سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و سئل بأىّ لغة خاطبك ربّك ليلة المعراج فقال- خاطبنی بلغة على بن أبی طالب، فألهمنی أن قلت: يا ربّ خاطبتنی أم على؟ فقال: يا أحمد، أنا شیء ليس كالأشياء، لا أقاس بالناس، و لا اوصف بالشبهات، خلقتك من نورى و خلقت عليا من نورك، فاطّلعت على سرائر قلبك فلم أجد أحدا فی قلبك أحبّ إليك من على بن أبی طالب، فخاطبتك بلسانه كيما يطمئنّ قلبك» [۱].

و رواه نور الدين جعفر البدخشی فی (خلاصة المناقب) مرسلا.

و على ضوء هذا الحديث يتضّح فساد تأويلات (الدهلوى ...) و أنّ حديث الطّير من البراهين السّاطعة على أفضليّة مولانا أمير المؤمنين عليه الصّلاة و السّلام.

و من لطائف هذا المقام:

أنّ السيد على بن أحمد بن معصوم المدنی طاب ثراه يروى هذا الحديث الشريف بسند أكثره من رواية الأبناء عن الآباء حيث يقول: «حدّثنا والدى الأجل أحمد نظام الدين، عن والده السيد الجليل محمّد معصوم، عن شيخه المحقق المولى محمّد أمين الأسترآبادى، عن شيخه طراز المحدّثين الميرزا محمّد الأسترآبادى، عن السيّد أبی محمّد محسن قال:

حدّثنی أبی على شرف الآباء، عن أبيه منصور غياث الدّين أستاذ البشر، عن أبيه محمّد صدر الحقيقة، عن أبيه منصور غياث الدين، عن أبيه محمّد صدر الدين، عن أبيه إبراهيم شرف الملّة، عن أبيه محمد صدر الدين، عن أبيه إسحاق عزّ الدين، عن أبيه على ضياء الدين، عن أبيه عربشاه

---

[۱] مناقب على بن أبی طالب: ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۴

زين الدين، عن أبيه أبی الحسن الأمير نجيب الدين، عن أبيه الأمير خطير الدين، عن أبيه أبی على الحسن جمال الدين، عن أبيه أبی جعفر الحسين العزيزى، عن أبيه أبی سعيد على، عن أبيه أبی إبراهيم زيد الأعثم، عن أبيه أبی شجاع على، عن أبيه أبی عبد اللّه محمّد، عن أبيه على، عن أبيه أبی عبد اللّه جعفر، عن أبيه أحمد السكّين، عن أبيه جعفر، عن أبيه أبی جعفر محمّد، عن أبيه زيد الشهيد، عن أبيه على زين العابدين، عن أبيه الحسين سيّد الشهداء، عن أبيه أمير المؤمنين على بن أبی طالب عليه السلام قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم يقول- و قد سئل بأىّ لغة خاطبك ربّك ليلة المعراج قال-: خاطبنی بلسان على، فألهمنی أن قلت...

توضيح: أقول: هذا الحديث الشريف رواه أيضا أبو المؤيد الموفق بن أحمد الخوارزمی المعروف بأخطب خوارزم...

و اللّغة كاللسان كما تطلق على ما يعبّر به كلّ قوم عن أغراضهم، كلغة العرب و لغة العجم، تطلق على ما يعبّر به الإنسان الواحد عن غرضه، من النطق و تقطيع الصّوت، الذين يمتاز بهما الأشخاص بعضها عن بعض، و يعبّر عنها باللهجة، فقول السائل فی الحديث: بأىّ لغة خاطبك ربّك؟ يحتمل المعنيين. و

قوله: خاطبنی بلسان على

-أو بلغة على كما فی رواية الخوارزمی-

مراد به المعنى الثانی، و هو يتضمن الجواب عن المعنى الأول أيضا إن كان مرادا، لأنّ لغة على عليه السلام كانت عربيّة. و قاس الشیء بالشیء قدّره به، أى جعله على مقداره. و الشبهات جمع شبهة كغرفة و غرفات قال فی القاموس:

الشبهة بالضم الالتباس و المثل انتهى. و إرادة المعنى الثانی هنا أظهر. أى لا أوصف بالأمثال، و إن كان المعنى الأول أيضا ظاهرا» [۱].

۴-

أخرج الترمذی: «حدّثنا محمّد بن بشّار و یعقوب بن إبراهیم و غیر

---

[۱] التذکرة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۵

واحد قالوا: نا أبو عاصم، عن أبی الجراح قال: ثنی جابر بن صبیح قال:

حدّثتنی أم شراحیل قالت: حدّثتنی أم عطیّة قالت: بعث النبی صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا فیهم علی. قالت: فسمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو رافع یدیه یقول: اللّهم لا تمتنی حتی ترینی علیّا

. هذا حدیث غریب حسن، إنّما نعرفه من هذا الوجه» [۱].

و رواه الفقیه ابن المغازلی حیث قال: «قوله علیه السلام: لا- تمتنی حتی ترینی وجه علی. أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علی بن العباس البزاز قال:

أخبرنا أبو القاسم عبید اللّه بن الحسین بن محمّد المحاملی، نا علی بن مسلم، نا أبو عاصم قال: حدّثنی أبو الجراح» [... ۲].

و رواه الخطیب الخوارزمی بسنده عن الحافظ البیهقی قال: «أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ و أبو سعید بن أبی عمر قالا: حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب قال: حدّثنا أبو أمیّة محمّد بن إبراهیم الطرسوسی، قال: حدّثنا أبو عاصم النبیل» [... ۳].

و رواه الکنجی الشّافعی بسنده عن الترمذی ... قال: «هذا حدیث عال، أخرجه أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی فی صحیحه، و وقع إلینا عالیا من غیر هذا الطریق، لکن اقتصرنا علی هذا لشهرته عند أهل النقل» [۴].

و رواه الزرندی عن ام عطیّة [۵].

و کذا حسام الدین [۶] و البدخشانی [۷] عن الترمذی.

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۰۱.

[۲] مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: ۱۲۲.

[۳] مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام: ۳۰.

[۴] کفایة الطالب: ۱۳۳.

[۵] نظم درر السمطین: ۱۰۰.

[۶] مرافض الروافض- مخطوط.

[۷] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۶

و هل فی دلالته علی الأحبّیّة المطلقة العامّة ریب؟! ۵-

قال الحافظ محبّ الدین الطبری تحت عنوان «ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم» بعد أن روی حدیث الطیر:

«و عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال: إنّ علیا دخل علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فقام إلیه و عانقه و قبّل ما بین عینیه، فقال له العباس: أ تحبّ هذا یا رسول اللّه؟ فقال: یا عم، و اللّه للّه أشدّ حبّا له منّی. أخرجه أبو الخیر القزوینی [۱]» [۲].

و کرّر روایته فی «ذکر أن اللّه تعالی جعل ذریّته فی صلب علی» [۳].

و قد بلغت دلالة هذا الحديث فی الوضوح حدّا حتی ذكره الطبری تحت عنوان «ذكر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه» كما نصّ محمّد بن إسماعيل و غيره علی دلالته علی ذلك.

فهذا هو الحديث، و هذه تصريحات المحقّقين من أهل السنّة...

فقل ما يقتضيه الإنصاف فی تأويلات المنحرفين؟! ۶-

روی الخطيب الخوارزمی قائلا: «أنبأنی أبو العلاء الحافظ الحسن ابن أحمد العطار الهمدانی قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقری قال: أخبرنا أحمد بن عبد اللّه الحافظ قال: حدّثنا حبيب بن الحسن قال: حدّثنا عبد اللّه بن أيوب القربی قال: حدّثنا زكريا بن يحيی المنقری قال: حدّثنا إسماعيل بن عبّاد المدنی، عن شريك عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد اللّه قال: خرج النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم من عند زينب بنت جحش فأتی بيت أم سلمة- و كان يومها من رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم- فلم يلبث أن جاء علی فدقّ الباب دقّا خفيفا، فاستثبت رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم الدقّ

---

[۱] هو: أحمد بن إسماعيل المتوفی سنة: ۵۸۹ أو ۵۹۰. ترجم له فی سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۹۰.

[۲] ذخائر العقبی: ۶۲.

[۳] ذخائر العقبی: ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۷

فأنكرته امّ سلمة. قال لها رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: قومی فافتحی له الباب. فقالت: يا رسول اللّه من هذا الذی بلغ من خطره ما أفتح له الباب فأتلقاه بمعاصمی، و قد نزلت فیّ آية من كتاب اللّه بالأمس!! فقال- كالمغضب- إن طاعة الرّسول طاعة اللّه، و من عصی الرسول فقد عصی اللّه! إنّ بالباب رجلا- ليس بالنزق و لا الخرق، يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله. ففتحت له الباب، فأخذ بعضادتی الباب حتی إذا لم يسمع حسّا و لا حركة، و صرت إلی خدری استأذن فدخل.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم: أ تعرفينه؟ قلت: نعم، هذا علی بن أبی طالب. قال: صدقت. سجيّته من سجيّتی، و لحمه من لحمی، و دمه من دمی، و هو عيبة علمی.

اسمعی و اشهدی: هو قاتل الناكثين و القاسطين و المارقين من بعدی.

اسمعی و اشهدی: لو أنّ عبدا عبد اللّه ألف عام من بعد ألف عام بين الركن و المقام، ثمّ لقی اللّه مبغضا لعلی لأكبّه اللّه يوم القيامة علی منخريه فی نار جهنم» [۱].

و لا يخفی: أن هذه الصّفات التی ذكرها النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم إنّما ذكرها جوابا لسؤال امّ سلمة «من هذا الذی بلغ من خطره»؟ ... فلا يعقل أن يكون

قوله «يحبّه اللّه و رسوله»

إلّا بمعنی «الأحبيّة»، لأنّ كلّ مؤمن يحبّه اللّه و رسوله، فلا بدّ أن يكون قوله فی حق علی لإفادة معنی الأحبيّة العامة المطلقة ... و هذا هو المطلوب.

۷-

روی الخطيب الخوارزمی قائلا: «و أنبأنی مهذّب الأئمة هذا قال أخبرنا أبو عبد اللّه أحمد بن محمّد بن علی بن أبی عثمان الدّقاق قال: أخبرنا أبو المظفر هنّاد بن إبراهيم النسفی قال: حدّثنا أبو الحسن علی بن يوسف بن

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين عليه السلام: ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۸

محمّد بن الحجاج الطبری- بساریة طبرستان- قال: حدّثنا أبو عبد اللّه الحسین ابن جعفر بن محمّد الجرجانی قال: حدّثنا أبو عیسی إسماعیل بن إسحاق بن سلیمان النّصیبی قال: حدّثنا محمّد بن علی الکفرثوثی قال: حدّثنی حمید الطویل، عن أنس بن مالک قال: صلّی بنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم صلاة العصر و أبطأ فی رکوعه فی الرکعة الأولی، حتی ظنّ أنّه قد سهی و غفل، ثمّ رفع رأسه و قال: سمع اللّه لمن حمده، ثمّ أوجز فی صلاته، ثمّ أقبل علینا بوجهه کأنّه القمر لیلة البدر فی وسط النجوم، ثمّ جثی علی رکبتیه و بسط قائمه حتی تلألأ المسجد بنور وجهه، ثمّ رمی بطرفه إلی الصفّ الأوّل یتفقّد أصحابه رجلا رجلا، ثمّ رمی بطرفه إلی الصفّ الثّانی، ثمّ رمی بطرفه إلی الصف الثّالث، یتفقّدهم رجلا رجلا، ثمّ کثرت الصّفوف علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثمّ قال:

ما لی لا أری ابن عمّی علی بن أبی طالب، یا ابن عمّی، فأجابه علی من آخر الصفوف و هو یقول: لبّیک لبّیک یا رسول اللّه. فنادی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بأعلی صوته: ادن منّی یا علی. فما زال علی یتخطّی أعناق المهاجرین و الأنصار حتی دنا المرتضی إلی المصطفی، فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: ما الذی خلّفک عن الصفّ الأوّل؟ قال: شککت أنّی علی غیر طهر، فأتیت منزل فاطمة فنادیت یا حسن یا حسین یا فضّة، فلم یجبنی أحد، فإذا بهاتف یهتف بی من ورائی و هو ینادی: یا أبا الحسن یا ابن عمّ النبیّ، التفت، فالتفتّ، فإذا بسطل من ذهب و فیه ماء و علیه مندیل، فأخذت المندیل و وضعته علی منکبی الأیمن و أومأت إلی الماء، فإذا الماء یفیض علی منکبی، فتطّهرت و أسبغت الطهر، و لقد وجدته فی لین الزبد و طعم الشهد و رائحة المسک، ثمّ التفتّ و لا أدری من وضع السّطل و المندیل، و لا أدری من أخذه.

فتبسّم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی وجهه و ضمّه إلی صدره،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۴۹

فقبّل ما بین عینیه ثمّ قال: یا أبا الحسن ألا أبشّرک، إنّ السّطل من الجنّة و الماء و المندیل من الفردوس الأعلی، و الذی هیّأک للصّلاة جبرئیل، و الذی مندلک میکائیل. و الذی نفس محمّد بیده ما زال إسرافیل قابضا بیده علی رکبتی حتی لحقت معی الصّلاة.

أ فیلومنی الناس علی حبّک، و اللّه تعالی و ملائکته یحبّونک فوق السماء؟!» [۱].

-۸

روی الحافظ الدار قطنی: «ثنا أبو القاسم الحسن بن محمّد بن بشر البجلی الکوفی، ثنا علی بن الحسین بن عتبة، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا عبد اللّه بن مسلم الملائی، عن أبیه، عن إبراهیم، عن علقمة و الأسود، عن عائشة قالت: لمّا حضر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الموت قال: ادعوا لی حبیبی، فدعوت له أبا بکر فنظر إلیه ثمّ وضع رأسه، فقال: ادعوا لی حبیبی، فدعوت له عمر فنظر إلیه ثمّ وضع إلیّ رأسه، فقال: ادعوا لی حبیبی فقلت: ویلکم ادعوا لی علی بن أبی طالب، فو اللّه ما یرید غیره. فلمّا رآه أخرج الثوب الذی کان علیه ثمّ أدخله فیه، فلم یزل یحتضنه حتی قبض و یده علیه» [۲].

و رواه الخوارزمی: «أخبرنی الشّیخ الإمام شهاب الدین أبو النجیب سعد ابن عبد اللّه بن الحسن الهمدانی- فیما کتب إلیّ من همدان- أخبرنا الحافظ أبو علی الحسن بن أحمد بن الحسن الحدّاد بأصبهان- فیما أذن لی فی الروایة عنه- قال: أخبرنا الشیخ الأدیب أبو یعلی عبد الرزاق بن عمر بن إبراهیم الطبرانی- سنة ۴۷۳- قال: أخبرنا الإمام الحافظ طراز المحدّثین أبو بکر أحمد ابن موسی بن مردویه الأصبهانی.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۵.

[۲] الأفراد للدار قطنی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۰

و بهذا الإسناد قال أبو النجيب سعد بن عبد اللّه الهمدانی المعروف بالمروزی قال: و أخبرنا بهذا الحديث الإمام الحافظ سليمان بن إبراهيم الأصبهانی- فی كتابه إلیّ من أصبهان سنة ۴۸۸- عن أبی بكر أحمد بن موسی ابن مردويه. قال:

حدّثنا عبد الرحمن بن محمّد بن حمّاد قال: حدّثنا القاسم بن علی بن منصور الطائی قال: حدّثنا إسماعيل بن أبان» [... ۱].

و الكنجی: «أخبرنا أبو محمّد عبد العزيز بن محمّد بن الحسن الصالحی، أخبرنا الحافظ أبو القاسم الدمشقی، أخبرنا أبو غالب ابن البنّاء، أخبرنا أبو الغنائم ابن المأمون، أخبرنا إمام أهل الحديث أبو الحسن الدار قطنی...

قلت: رواه محدّث الشام فی كتابه كما أخرجناه قال قال الدار قطنی: تفرّد به مسلم الملّائی، و هو قريب فی مثل هذا» [۲].

و رواه محمّد باكثير المكّی عن الدار قطنی عن عائشة [۳].

و محبّ الدين الطبری [۴] و إبراهيم الوصّابی [۵]: عن التّمام الرازی فی فوائده، عن عائشة.

و شهاب الدين أحمد، عن المحبّ الطبری، عن الرازی. و عن الصالحانی، عن سليمان الحافظ الأصبهانی، عن ابن مردويه ... عن عائشة [۶].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸.

[۲] كفاية الطالب: ۲۶۲.

[۳] وسيلة المآل- مخطوط.

[۴] ذخائر العقبی: ۷۲.

[۵] الاكتفاء- مخطوط.

[۶] توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۱

و أخرجه الحافظ أبو يعلی من حديث عبد اللّه بن عمرو باللفظ التالی:

«ثنا كامل بن طلحة، ثنا ابن لهيعة، حدّثنی حی بن عبد اللّه المغازی، عن أبی عبد الرحمن الحبلی، عن عبد اللّه بن عمرو: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم قال فی مرضه: ادعوا لی أخی، فدعوا له أبا بكر فأعرض عنه، ثمّ قال: ادعوا لی أخی فدعوا له عمر فأعرض عنه، ثمّ قال: ادعوا لی أخی فدعی له عثمان فأعرض عنه، ثمّ قال: ادعوا لی أخی، فدعی له علی بن أبی طالب، فستره بثوب و أكبّ عليه، فلمّا خرج من عنده قيل له: ما قال؟ قال: علّمنی ألف باب كلّ باب يفتح ألف باب» [۱].

و يفيد هذا الحديث بطرقه- فيما بعد- أنّ الثلاثة ما كانوا فی نظر النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلّم مصداقا لقوله «حبيبی» أو «أخی...» حتی قامت عائشة لأئمة الحاضرين: «ويلكم ادعوا له علی بن أبی طالب ...» إنّ «حبيبه» و «أخاه» ليس إلّا أمير المؤمنين عليه الصّلاة و السّلام ... فهو الأحبّ إليه و الأقرب عنده من جميع الخلائق، فهو الأفضل...

فهل فی سقوط تأويلات (الدهلوی) شكّ و ريب!!

---

[۱] العلل المتناهية ۱/ ۲۲۱، رقم: ۳۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۲

من أقوال الصحابة الصّريحة فی: أنّ علّيا أحبّ النّاس إلی النبی ... ص: ۲۵۲

اشارة

و کما کانت الأحادیث الواردة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صریحة فی الدلالة علی أنّ علیا علیه السّلام کان أحبّ الخلق عنده صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کذلک الآثار التی یروونها عن الصّحابة ... فإنّها صریحة فی أن هذا الأمر کان مفروغا عنه و متسالما علیه بینهم ... سمعوه من النّبیّ...

و فهموه من أحواله و سیرته...

قول أبی ذر الغفاری ... ص: ۲۵۲

عن معاویة بن ثعلبة قال: «جاء رجل إلی أبی ذر- و هو فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فقال: یا أبا ذر، ألا تحدّثنی بأحبّ الناس إلیک! فو اللّه لقد علمت أنّ أحبّهم إلیک أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. قال: أجل و الذی نفسی بیده: إنّ أحبّهم إلیّ أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و هو ذلک الشیخ. و أشار إلی علی».

رواه الخوارزمی بسنده عن البیهقی عن معاویة بن ثعلبة [... ۱].

و المحبّ الطبری [۲] و إبراهیم الوصابی [۳] عن الملّا فی سیرته عنه...

و شهاب الدین أحمد، عن الطبری، عن الملّا [... ۴].

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۹.

[۲] الریاض النضرة ۳/ ۱۱۶، ذخائر العقبی: ۶۲.

[۳] الاکتفاء- مخطوط.

[۴] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۳

و هل یجوّز عاقل تخصیص هذه «الأحبیّة» بالأحبیّة فی الأکل و ما شابه؟

و ما الدلیل علی ذلک؟

قول بریدة ... ص: ۲۵۳

أخرج الحاکم قائلا: «حدّثنا أبو العبّاس محمّد بن یعقوب، حدّثنا العباس بن محمّد الدوری، حدّثنا شاذان الأسود بن عامر، حدّثنا جعفر بن زیاد الأحمر، عن عبد اللّه بن عطا، عن عبد اللّه بن بریدة عن أبیه قال:

کان أحبّ النساء إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فاطمة و من الرجال علی.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه» [۱].

و رواه المولوی مبین عن الحاکم [۲].

و روی البدخشانی، عن الترمذی، عن بریدة قال: «کان أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاطمة و من الرّجال علی» [۳].

قول عائشة ... ص: ۲۵۳

۱- روی الکنجی: «أخبرنا الحافظ محمّد بن محمود- ببغداد- و یوسف ابن خلیل- بحلب- و خالد بن یوسف- بدمشق- و غیرهم، قالوا جمیعا: أخبرنا حجّة العرب زید بن الحسن الکندی، أخبرنا القزاز، أخبرنا إمام أهل الحدیث أحمد بن علی بن ثابت الخطیب

الحافظ، أخبرنا أبو منصور محمّد بن محمّد ابن عثمان السوّاق، أخبرنا أبو جعفر أحمد بن أبی طالب الکاتب، حدّثنا محمّد بن جریر الطبری، حدّثنا محمّد بن عیسی الدّامغانی، حدّثنی یسع بن

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۵۵. و وافقه الذهبی.

[۲] وسیلة النجاة: ۲۷.

[۳] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۴

عدی، حدّثنا شاه بن الفضل، عن أبی المبارک، عن حیوة بن شریح بن هانی، عن أبیه، عن عائشة قالت:

ما خلق اللّه خلقا أحب إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من علی ابن أبی طالب» [۱].

فهذا الحدیث الذی رواه الحفّاظ عن الحافظ الطبری، بسنده عن عائشة، نصّ صریح فیما یدلّ علیه حدیث الطیر من «الأحبیّة» العامّة المطلقة، فلا مجال لشیء من التأویلات الفاسدة.

۲- أخرج التّرمذی: «حدّثنا حسین بن یزید الکوفی، نا عبد السلام بن حرب، عن أبی الجحاف، عن جمیع بن عمیر التیمی قال: دخلت مع عمتی علی عائشة فسئلت: أیّ الناس کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: فاطمة. فقیل: من الرجال؟ قالت: زوجها، أن کان- ما علمت- صوّاما قوّاما. هذا حدیث حسن غریب» [۲].

و أخرجه الحاکم بسنده عن عبد السلام بن حرب [... ۳].

و عن الترمذی: ابن الأثیر [۴] و محبّ الدین الطّبری [۵] و شهاب الدین أحمد [۶] و العیدروس [۷] و الوصّابی [۸] و البدخشانی [۹].

إنّ هذه «الأحبیّة» عامّة قطعا ... و لو کان هناک غیر فاطمة و علی لذکرته

---

[۱] کفایة الطالب: ۳۲۴.

[۲] صحیح الترمذی ۵/ ۶۵۸.

[۳] المستدرک ۳/ ۱۵۷.

[۴] أسد الغابة ۵/ ۱۵۷.

[۵] الریاض النضرة ۳: ۱۱۵، ذخائر العقبی.

[۶] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۷] العقد النبوی- مخطوط.

[۸] الاکتفاء- مخطوط.

[۹] مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۵

عائشة قطعا...

۳- أخرج الحاکم: «حدّثنا أبو بکر محمّد بن علی الفقیه الشاشی، حدّثنا أبو طالب أحمد بن نصر الحافظ، حدّثنا علی بن سعید بن بشیر، عن عبّاد بن یعقوب، حدّثنا محمّد بن إسماعیل بن رجاء الزبیدی، عن أبی إسحاق الشیبانی، عن جمیع بن عمیر قال:

دخلت مع أمی علی عائشة فسمعتها من وراء الحجاب و هی تسألها عن علی فقالت: تسألینی عن رجل- و اللّه- ما أعلم رجلا کان أحبّ إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- منه و لا امرأة من الأرض کانت أحبّ إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- من امرأته.

هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه» [۱].

و رواه المولوى مبين عن الحاكم كذلك [۲].

و أخرجه النّسائى بسنده عن أبى إسحاق الشيبانى [... ۳] و كذا أبو يعلى الموصلى [۴] و كذا الخطيب الخوارزمى [۵].

و رواه الحافظ المحبّ الطبرى عن الحافظين المخلّص الذهبى و أبى القاسم الدمشقى، عن عائشة [۶].

و شهاب الدين أحمد، عن المحبّ عنهما، عن عائشة [۷].

و المولوى ولى اللّه عن النسائى [۸].

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۵۴.

[۲] وسيلة النجاة: ۲۸.

[۳] الخصائص: ۲۹.

[۴] المسند

[۵] مناقب أمير المؤمنين: ۳۷.

[۶] ذخائر العقبى: ۶۲، الرياض النضرة ۳/ ۱۱۶.

[۷] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۸] مرآة المؤمنين- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۶

إذن ... لا أحبّ إلى اللّه و الرسول من أمير المؤمنين عليه السّلام...

و باعتراف من عائشة ... و «الأحبيّة» أحبيّة مطلقة...

۴- روى الحافظ الزرندى بقوله: «و يروى أنّ امرأة من الأنصار قالت لعائشة رضى اللّه عنها: أىّ أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قالت: على بن أبى طالب» [۱].

و رواه شهاب الدين أحمد عن الزرندى [۲].

۵- روى الزرندى: «عن جميع بن عمير قال: دخلت على عائشة فسألتها: من كان أحبّ الناس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قالت:

فاطمة. قلت: لست أسألك عن النساء، إنّما أسألك عن الرجال! فقالت:

زوجها» [۳].

و كذا رواه الابشيهى [۴].

۶- روى المتّقى: «عن عروة قال: قلت لعائشة: من كان أحبّ الناس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قالت: على بن أبى طالب. قلت: أىّ شىء كان سبب خروجك عليه؟ قالت: لم تزوّج أبوك أمك؟ قلت: ذلك من قدر اللّه. قالت: و كان ذلك من قدر اللّه. ن» [۵].

۷-

روى المحبّ الطبرى، و إبراهيم بن عبد اللّه الوصّابى: «عن معاذة الغفارية قالت: كان لى انس بالنبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، أخرج معه فى الأسفار و أقوم على المرضى و اداوى الجرحى، فدخلت إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى بيت عائشة و على خارج من عنده و سمعته يقول:

[۱] نظم درر السمطین: ۱۰۲.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

[۳] نظم درر السمطین: ۱۰۲.

[۴] المستطرف من کل فن مستظرف ۱/ ۱۳۷.

[۵] کنز العمال ۱۱/ ۳۳۴، رقم ۳۱۶۷۰ و فیه: (ز).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۷

یا عائشة، إنّ هذا أحبّ الرجال إلیّ و أکرمهم علیّ، فاعرفی له حقّه و أکرمی مثواه، [فلمّا أن جری بینها و بین علی بالبصرة ما جری رجعت عائشة إلی المدینة، فدخلت علیها فقلت لها: یا ام المؤمنین کیف قلبک الیوم بعد ما سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول لک فیه ما قال؟ قالت معاذة قالت: کیف یکون قلبی لرجل کان إذا دخل علیّ و أبی عندنا لا یملّ من النظر إلیه، فقلت: یا أبة إنّک لتدیم النظر إلی علیّ! فقال: یا بنیّة، سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: النظر إلی وجه علی عبادة]. أخرجه الخجندی [۱]» [۲].

و إنّ هذه الأحادیث لتقلع أساس جمیع التأویلات و التسویلات...

لا سیّما و أنّها عن عائشة التی جری منها علی أمیر المؤمنین علیه السلام ما جری و کان منها ما کان!! و لکن مع ذلک کلّه و بالإضافة إلیه ... نورد عنها الحدیث التّالی:

۸- أخرج أحمد: «ثنا أبو نعیم، حدّثنا یونس، ثنا عمرو بن حریث قال:

قال النّعمان بن بشیر: استأذن أبو بکر علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسمع صوت عائشة عالیا و هی تقول: و اللّه لقد عرفت أنّ علیّا أحبّ إلیک من أبی- ثلاثا-. فاستأذن أبو بکر فدخل فأهوی إلیها و قال لها: یا بنت ام رومان لا أسمعک ترفعین صوتک علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه!» [۳].

و أخرجه النسائی: «أخبرنی عبدة بن عبد الرحیم المروزی قال: أنبأنا عمرو بن محمّد قال: أنبأنا یونس بن أبی إسحاق، عن عمرو بن حریث، عن النعمان بن بشیر قال: استأذن أبو بکر علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع

[۱] و هو: ابو بکر محمد بن عبد اللطیف الاصفهانی الشافعی المتوفی سنة: ۵۵۲. سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۳۸۶.

[۲] الریاض النضرة ۳/ ۱۱۶، الاکتفاء- مخطوط.

[۳] مسند أحمد ۴/ ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۵۸

صوت عائشة عالیا و هی تقول: و اللّه لقد علمت أنّ علیّا أحبّ إلیک من أبی.

فأهوی أبو بکر لیلطمها و قال: یا بنت فلانة، أراک ترفعین صوتک علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فأمسکه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و خرج أبو بکر مغضبا، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: یا عائشة کیف رأیتنی أنقذتک من الرجل! ثمّ استأذن أبو بکر بعد ذلک، و قد اصطلح رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و عائشة فقال: أدخلانی فی السّلم کما أدخلتمانی فی الحرب. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: قد فعلنا» [۱].

و قال الحافظ ابن حجر: «أخرج أحمد، و أبو داود، و النسائی، بسند صحیح، عن النعمان بن بشیر قال: استأذن أبو بکر علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع صوت عائشة عالیا و هی تقول: و اللّه لقد علمت أنّ علیّا أحبّ إلیک من أبی» [۲].

تنبیهات علی بطلان دعاوی و تأویلات ... ص: ۲۵۸

اشارة

لقد کانت تلک ثلّة من الأحادیث و الآثار الواضحة الدلالة علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق لدی اللّه و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقا ... لا سیّما ما کان منها عن عائشة ... مع انحرافها عن الإمام علیه السلام ... و من هنا صرّح العلّامة جلال الدین الخجندی- بالنسبة إلی أحادیث عائشة و معاذة الغفاریة و أبی ذر الغفاری- بأنّ هذه الأحادیث لدلالتها علی أحبیّة علی علیه السّلام تعاضد حدیث الطیر و تؤیّده، و نصّ العلّامة محمّد ابن إسماعیل الأمیر علی أنّ الأخبار المذکورة دلیل علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما سنقف

---

[۱] الخصائص: ۲۸.

[۲] فتح الباری ۷/ ۱۸.

علیه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و لکنّ من القوم من سوّلت له نفسه لأن یدّعی المعارضة بین ذلک، و بین ما رووه من أحبیّة عائشة و أبیها ... فیجمع بینهما بحمل ما ورد فی علی و الزهراء علیهما السلام علی الأحبیّة النسبیّة ... فلننقل کلامه و نبیّن ما فیه:

کلام المحبّ الطبری و بطلانه ... ص: ۲۵۹

لقد جاء فی (الرّیاض النضرة): «ذکر اختصاصه بأحبیّة النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم.

عن عائشة: سئلت: أیّ الناس أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قالت: فاطمة. فقیل: من الرّجال؟ قالت: زوجها، أن کان- ما علمت- صوّاما قوّاما. أخرجه الترمذی. و قال: حسن غریب.

و عنها- و قد ذکر عندها علی فقالت: ما رأیت رجلا کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لا امرأة أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من امرأته. خرّجه المخلّص و الحافظ الدمشقی.

و عن معاذة الغفاریة قالت: کانت لی انس بالنبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- أخرج معه فی الأسفار و أقوم علی المرضی و اداوی الجرحی، فدخلت إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی بیت عائشة- و علی رضی اللّه عنه خارج من عنده- فسمعته یقول: یا عائشة، إنّ هذا أحبّ الرجال و أکرمهم علیّ، فاعرفی له حقّه و أکرمی مثواه. خرّجه الخجندی.

و عن مجمع قال: دخلت مع أمی علی عائشة فسألتها عن أمرها یوم الجمل فقال: کان قدرا من قدر اللّه. و سألتها عن علی فقالت: سألت عن أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و زوجه أحبّ الناس کانت إلیه.

و عن معاویة بن ثعلبة قال: جاء رجل إلی أبی ذر- و هو فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: یا أبا ذر، ألا تخبرنی بأحبّ الناس إلیک، فإنی

أعلم أنّ أحبّ الناس إلیک أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ قال:

إى و ربّ الكعبة، أحبّهم إلىّ أحبّهم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، هو ذاك الشيخ. و أشار إلى على. خرّجه الملّا فى سيرته.

و قد تقدّم لأبى بكر مثل هذه فى المتّفق عليه.

فيحمل هذا على أنّ عليا أحبّ الناس إليه من أهل بيته، و عائشة أحبّ إليه مطلقا، جمعا بين الحديثين. و يؤيّده

ما رواه الدولابى فى الذريّة الطاهرة:

أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم قال لفاطمة: أنكحتك أحبّ أهل بيتى إلىّ.

خرّجه عبد الرزاق، و لفظه: أنكحتك أحبّ أهلى إلىّ» [۱].

و قلّده الوصّابى صاحب (الاكتفاء) فيما قال.

أقول:

إنّ حمل أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام على الأحبيّة النّسبية- بأىّ معنى كانت- حمل باطل، تدفعه الأحاديث التى ذكرناها و الآثار التى أوردناها، خصوصا ما كان منها عن عائشة ... فإنّ هذه الأحاديث و الآثار لا تقبل التأويل بشكل من الأشكال...

على أنّ تخصيص أحبيّة الإمام عليه السلام بأنّها بالنسبة إلى أهل البيت عليهم السلام- على تقدير تسليمه- لا يضرّ بما نقوله، لأنّ مقتضى الأحاديث المعتبرة الكثيرة- كحديث الثقلين، و حديث السّفينة، و أمثالهما ... ممّا رواه القوم و منهم المحبّ الطبرى نفسه- و كذا الأحاديث الواردة فى أفضليّة بنى هاشم من سائر قريش، و هى أيضا أحاديث كثيرة معتبرة جدا [۲ ...] هو أفضليّة أهل البيت عليهم السلام من جميع الناس على العموم. فمن كان الأفضل فى أهل البيت- الذين هم أفضل الناس- كان أفضل الناس، بالأولوية القطعيّة

---

[۱] الرياض النضرة فى مناقب العشرة ۳/ ۱۱۵- ۱۱۶.

[۲] انظر: الجزء ۵ ص ۳۱۶- ۳۲۱ من كتابنا.

الواضحة.

و الشواهد على هذا المعنى من كلام أكابر القوم كثيرة أيضا، من ذلك ما رواه ملك العلماء الهندى عن الحافظ الزرندى: أنّه نقل عن إمام أهل السنّة أبى حنيفة:

«إنّه مرّ يوما فى سكك بغداد، فرأى بعض أولاد السّادات يلعب بالجوز، فنزل من بغلته و أمر أصحابه بالنزول و مشى أربعين خطوة ثم ركب، و توجّه إلى أصحابه فقال: من جال فى قلبه أو ظهر على لسانه أنّه خير من صبى أو غلام من أهل بيت رسول اللّه فهو عندى زنديق» [۱].

فانظر إلى حكم هذا الإمام ... و احكم على طبقته بما شئت على من شئت.

وجوه ردّ حديث عمرو بن العاص ... ص: ۲۶۱

اشارة

لكنا- مع كلّ هذا- نبرهن على أنّ الحديث الذى عارض به المحبّ الطبرى تلك الأحاديث،- و هو حديث ابن العاص- باطل سندا و دلالة فلا معارضة، و لا موجب للحمل الذى زعمه و بطلانه من وجوه:

الوجه الأول ...: ص: ۲۶۱

إنّ حدیث عمرو بن العاص خبر واحد تفرّد بنقله أهل السنّة، و ما کان کذلک فلیس بحجة علی الإمامیّة، إذ لو کانت أخبارهم حجة علی الإمامیة فلم لا تکون أخبار الإمامیّة حجة علیهم کذلک ... و لقد أنصف ولی اللّه الدهلوی فی کتابه (قرّة العینین فی تفضیل الشیخین) حیث نصّ علی أنّه لا یجوز الإحتجاج علی الإمامیّة و الزیدیّة بأحادیث الصحیحین، فضلا عن غیرها. و کذا

---

[۱] هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۲

قال ولده (الدهلوی) فی غیر موضع من کتابه (التحفة).

فهذا الحدیث- و إن کان فی الصحیحین- ممّا لا یصلح الإحتجاج به أمام الإمامیّة.

الوجه الثانی:

إنّ مدار هذا الحدیث المزعوم المتفق علیه!! فی الصحیحین علی «خالد بن مهران الحذّاء»

ففی البخاری:

«حدّثنا معلّی بن أسد، ثنا عبد العزیز بن مختار، ثنا خالد الحذّاء، عن أبی عثمان، ثنی عمرو بن العاص: أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بعثه علی جیش ذات السلاسل، فأتیته فقلت: أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال: عائشة.

فقلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قال فقلت: ثمّ من؟ قال: عمر بن الخطاب، فعدّ رجالا» [۱].

و فیه: «حدّثنا إسحاق قال: حدّثنا خالد بن عبد اللّه، عن خالد الحذّاء، عن أبی عثمان: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث عمرو بن العاص علی جیش ذات السلاسل، قال: فأتیته فقلت: أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال:

عائشة. قلت: من الرجال؟ قال: أبوها. قلت: ثمّ من؟ قال: عمر. فعدّ رجالا، فسکتّ مخافة أن یجعلنی فی آخرهم» [۲].

و فی مسلم: «حدّثنا یحیی بن یحیی قال: أنا خالد بن عبد اللّه، عن خالد الحذّاء، عن أبی عثمان قال: أخبرنی عمرو بن العاص» [... ۳].

فمدار الحدیث علی «خالد الحذّاء»، و هو مقدوح مطعون فیه: قال

---

[۱] صحیح البخاری- باب مناقب أبی بکر ۳/ ۶۴.

[۲] صحیح البخاری- خبر غزوة ذات السلاسل ۳/ ۲۸۶.

[۳] صحیح مسلم- باب مناقب أبی بکر ۷/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۳

الحافظ ابن حجر: «قال أبو حاتم: یکتب حدیثه و لا یحتجّ به» [۱]. و قال أیضا:

«قد أشار حمّاد بن زید إلی أن حفظه تغیّر لما قدم من الشام، و عاب علیه بعضهم دخوله فی عمل السّلطان» [۲].

الوجه الثالث:

إنّه حدیث منقطع، لأنّ خالدا لم یسمع عن أبی عثمان- و هو النهدی- شیئا، قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل- فی کتاب العلل- عن أبیه: لم یسمع خالد الحذّاء عن أبی عثمان النهدی شیئا» [۳].

الوجه الرّابع:

إنّ هذا الحدیث یدل علی أحبیّة عائشة من فاطمة علیها السلام، فیبطله الأحادیث الکثیرة الصحیحة الواردة من طرقهم فی شأن فاطمة علیها السلام، الدالّة علی أحبیّتها و أفضلیّتها من عائشة و غیرها مثل:

حديث: «فاطمة سيّدة نساء أهل الجنّة»

. و

حديث: «فاطمة بضعة منّى فمن أغضبها فقد أغضبنى»

و

حديث: «إنّما هى بضعة منّى يريبنى ما رابها و يؤذينى ما آذاها»

إلى غير ذلك من الأحاديث التى لا تحصى كثرة [۴].

فمن العجيب جدّا دعوى المحبّ كون «عائشة أحبّ إليه مطلقا» فإنّه قلّة حياء ... على أنّه لا يستقيم على اصول السنّة أيضا، لأنّ «الأحبيّة» دليل «الأفضلية» [۵]. فيلزم أن تكون أفضل من أبيها أبى بكر أيضا. و هو كما ترى!!

---

[۱] تهذيب التهذيب ۳/ ۱۰۴.

[۲] تقريب التهذيب ۱/ ۲۱۹.

[۳] تهذيب التهذيب ۳/ ۱۰۵.

[۴] راجع أبواب فضائلها فى الصحاح و غيرها.

[۵] هذا واضح جدّا، و قد نصّ عليه العلماء، كالحافظ النووى بشرح حديث عمرو بن العاص من

الوجه الخامس:

عن أسلم بإسناد صحيح على شرط الشيخين: «إنّه حين بويع لأبى بكر بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و كان على و الزبير يدخلان على فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فيشاورونها و يرتجعون فى أمرهم- فلمّا بلغ ذلك عمر بن الخطّاب خرج، حتى دخل على فاطمة فقال:

يا بنت رسول اللّه، و اللّه ما من الخلق أحد أحبّ إلينا من أبيك، و ما من أحد أحبّ إلينا بعد أبيك منك، و أيم اللّه ما ذاك بمانعى إن اجتمع هؤلاء النفر عندك أن آمر بهم أن يحرق عليهم البيت، قال: فلمّا خرج عمر جاءوها فقالت:

أ تعلمون أن عمر قد جاءنى و قد حلف باللّه لئن عدتم ليحرقنّ عليكم البيت، و أيم اللّه ليمضينّ لما حلف عليه، فانصرفوا راشدين، فرأوا رأيكم و لا ترجعوا إلىّ، فانصرفوا عنها فلم يرجعوا إليها، حتى بايعوا لأبى بكر» [۱]

. و لو كان لحديث عمرو بن العاص أصل لم يكن وجه لما قاله عمر مع الحلف عليه.

الوجه السادس:

إنّه لو كان لهذا الحديث المفترى أصل، فلما ذا اعترفت عائشة بأحبيّة على و الزهراء عليهما السلام؟ و لما ذا لم تجب «جميع بن عمير» و «عروة بن الزبير» و «معاذة الغفاريّة» الذين عيّروها بخروجها على أمير المؤمنين عليه السّلام بكونها هى و أبوها أحبّ النّاس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل قالت:

إنّه كان قضاء و قدرا من اللّه؟

(المنهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج) فراجعه.

[۱] إزالة الخفا عن سيرة الخلفا. و الحديث فى كنز العمال ۵/ ۶۵۱ رقم: ۱۴۱۳۸ عن ابن أبى شيبة.

من هنا یظهر أن حدیث عمرو بن العاص ممّا اختلقته یداه، أو بعض الأیدی الحاقدة علی أمیر المؤمنین علیه السلام من العثمانیة أو المروانیّة...

و إلّا لاحتجت به عائشة فی هذه المواضع و نحوها لتبریر مواقفها و أقوالها...

الوجه السابع:

لقد عرفت من الحدیث الذی أخرجه أحمد و أبو داود و النسائی- بسند صحیح کما اعترف ابن حجر- أن عائشة خاطبت النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بقولها: «و اللّه لقد علمت أنّ علیا أحبّ إلیک من أبی» و أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أقرّها علی هذا و لم یجبها بشیء ... فما نسبه عمرو بن العاص فی هذا الحدیث إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کذب.

کلام ابن حجر و إبطاله ... ص: ۲۶۵

نعم هو افتراء و کذب، و إن حاول الحافظ ابن حجر ترجیح حدیث عمرو، أو الجمع بینهما- لأنّ حدیث عمرو بن العاص صحیح فی زعمه، لأنّه مخرج فی الصحیحین- فقال ما نصه:

«أخرج أحمد و أبو داود و النّسائی- بسند صحیح- عن النعمان بن بشیر قال: استأذن أبو بکر علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، فسمع صوت عائشة عالیا و هی تقول: و اللّه لقد علمت أنّ علیا أحبّ إلیک من أبی. الحدیث.

فیکون علی ممّن أبهمه عمرو بن العاص أیضا.

و هو و إن کان فی الظاهر یعارض حدیث عمرو، لکن یرجّح عمرو أنّه من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و هذا من تقریره.

و یمکن الجمع باختلاف جهة المحبّة، فیکون فی حق أبی بکر علی عمومه بخلاف علی، و یصح حینئذ دخوله فیمن أبهمه عمرو.

و معاذ اللّه أن نقول- کما یقول الرافضة- من إبهام عمرو فیما روی، لما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۶

کان بینه و بین علی رضی اللّه عنهما، فقد کان النعمان مع معاویة علی علی و لم یمنعه ذلک من الحدیث بمنقب علی، و لا ارتیاب فی أنّ عمرا أفضل من النعمان، و اللّه أعلم» [۱].

أقول: لکنّها محاولة یائسة...

أمّا ترجیح حدیث عمرو لکونه من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی حدیث النعمان، لکونه من تقریره، فصدور مثله من شیخ الإسلام عند القوم غریب.

أمّا أوّلا: فلأنّ تقدم أحد المتعارضین لکونه قولا ممنوع فی أمثال المقام.

و أمّا ثانیا: فلأنّ فی حدیث النعمان مرجّحات عدیدة علی اصول أهل السنّة، توجب تقدّمه علی حدیث عمرو بن العاص. منها: جلالة شأن عائشة صاحبة القضیّة، و أنّها أکثر وقوفا علی حالات النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنّها أعرف الناس بحال أبیها من حیث الفضیلة ... إلی غیر ذلک ممّا لا یخفی عند الإمعان.

و من أکبر المرجّحات فی حدیث النّعمان: أنّ هذا الرجل یروی هذا الحدیث مع کونه مع معاویة علی علی علیه السلام، و الفضل ما شهدت به الأعداء، و أیضا: فإنّه من حدیث عائشة، و هی من أشدّ الناس عداوة لأمیر المؤمنین علیه السلام. بخلاف حدیث عمرو بن العاص، فإن عمرا لم یکن له عداوة مع عائشة و أبی بکر و عمر، بل کانوا جمیعا ملة واحدة، و قد کان وزیر معاویة بن أبی سفیان الذی وضعت فی سلطنته الأحادیث الکثیرة فی فضل المخالفین لأهل البیت علیهم السلام، و من الواضح جدّا تقدّم الخبر الذی ینقله مثل النعمان فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام، علی الخبر الذی ینقله مثل ابن العاص فی فضل

[۱] فتح البارى ۷/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۷

أبی بکر و عمر...

و أمّا دعوی الجمع بین الحدیثین بما ذکر فبطلانها واضح ممّا سبق بالتفصیل، حیث علمت أنّ إطلاق أفعل التفصیل علی المفضول بلحاظ وجه حقیر، غیر جائز...

الوجه الثامن:

أخرج الترمذی: «حدّثنا سفیان بن وکیع، نا محمّد بن بکر، عن ابن جریج، عن زید بن أسلم، عن أبیه، عن عمر: أنّه فرض لاسامة فی ثلاثة آلاف و خمسمائة، و فرض لعبد اللّه بن عمر فی ثلاثة آلاف. فقال عبد اللّه بن عمر لأبیه: لم فضّلت أسامة علیّ، فواللّه ما سبقنی إلی مشهد؟ قال: لأنّ زیدا کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من أبیک، و کان أسامة أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منک، فآثرت حبّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی حبّی. هذا حدیث حسن غریب» [۱].

فهذا الحدیث صریح فی أنّ «زید بن حارثة» کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم من «عمر بن الخطاب» بإقرار منه، فما جاء فی ذیل حدیث عمرو بن العاص کذب، و لو کان لما ذکره عمرو أصل لعلمه عمر بن الخطاب، و حمل هذا الإقرار من عمر علی التواضع غیر جائز، لأنّه جاء فی جواب اعتراض من ولده علی ما فعله فلا بدّ من أن یحمل علی الحقیقة و الإطلاق...

و بالجملة، فلا مناص للقوم من الالتزام بأحد الأمرین، إمّا تکذیب عمر ابن الخطاب فی أحبیّة زید منه، و إمّا تکذیب عمرو بن العاص فی حدیثه! لکنّ الإنسان إذا ابتلی ببلیّتین اختار أهونهما ... و الأهون عندهم تکذیب عمرو...

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۸

الوجه التّاسع:

روی المتقی: «عن عمرو بن العاص قال قیل: یا رسول اللّه، أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال: عائشة. فقال: من الرجال؟ قال: أبو بکر، قال: ثمّ من؟

قال: ثم أبو عبیدة. کر» [۱].

و هذا الحدیث الذی رواه المتقی، عن ابن عساکر، عن عمرو بن العاص یعارض حدیثه المذکور...

فأیّ النّاس أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعد أبی بکر:

عمر أو أبو عبیدة؟

لقد وقع الرّجل فی تهافت واضح، و واقع الأمر أنّه عند ما جعل أحد الرجلین أحبّ الناس بعد أبی بکر نسی جعله الآخر من قبل... فکذب مرّتین...

الوجه العاشر:

و روی المتقی أیضا: «عن عمرو بن العاص قال: لمّا قدمت من غزوة السلاسل- و کنت أظن أن لیس أحد أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منّی- فقلت: یا رسول اللّه، أیّ الناس أحبّ إلیک؟ قال: عائشة. قال: إنی لست أسألک عن النساء. قال: أبوها إذن. قلت: فأیّ الناس أحبّ إلیک بعد أبی بکر؟ قال: حفصة. قلت: لست أسألک عن النساء، قال: فأبوها إذن.

قلت: یا رسول اللّه فأین علی؟ فالتفت إلی أصحابه فقال: إنّ هذا یسألنی عن النفس. ابن النجار» [۲].

---

[۱] کنز العمال ۱۲/ ۵۰۰، رقم: ۳۵۶۳۹.

[۲] کنز العمال ۱۳/ ۱۴۲، رقم: ۳۶۴۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۶۹

و هذا حدیث آخر یرویه المتقی، عن الحافظ ابن النجار، عن عمرو بن العاص ... و فی رجوعه من غزوة ذات السلاسل بالذّات، فنقول: إنّه و إن افتری علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی صدر الحدیث أحبیّة فلان و فلان إلیه، إلّا أنّه صرّح فی ذیله- بإلجاء من اللّه سبحانه- بما هو الحق...

و بالرغم من أن للإمامیّة الأخذ بالذیل و تکذیب الصدر أخذا بقاعدة إقرار العقلاء علی أنفسهم مقبول و علی غیرهم مردود، و عملا بما قیل: خذ ما صفی ودع ما کدر ... فلهم الإحتجاج بذیله علی الأحبیّة المطلقة لعلی علیه السلام، لکن لو سلّم صدور الحدیث بکاملة ... فإنّ دلالته علی کونه علیه السّلام أحبّ الخلق إلی الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أحبیة مطلقة عامة صحیحة و تامّة...

و هذا هو المطلوب ... و الحمد للّه الذی أجری الحق علی لسانهم و خرّب بأیدیهم بنیانهم.

هذا تمام الکلام علی ما ادّعاه المحبّ الطبری فی هذا المقام.

کلام آخر للمحبّ الطبری و إبطاله ... ص: ۲۶۹

و کذا ادّعی المحبّ الطبری فی حدیث أحبیّة الصدّیقة الزهراء علیها السلام، حیث قال فی کتابه (ذخائر العقبی): «و ذکر أنّها رضی اللّه عنها کانت أحبّ الناس إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

عن أسامة بن زید- رضی اللّه عنه- قالوا: یا رسول اللّه من أحبّ إلیک؟

قال: فاطمة. قالوا: نسألک عن الرجال؟ قال: أما أنت یا جعفر، و ذکر حدیثا سیأتی إن شاء اللّه تعالی فی مناقب جعفر رضی اللّه عنه و فیه: إنّ أحبّهم إلیه زید بن حارثة رضی اللّه عنه. أخرجه أحمد.

و عن عائشة رضی اللّه عنها قالت: إنّها سئلت: أیّ الناس کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟ فقالت: فاطمة. فقیل: من الرجال؟ قالت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۰

زوجها، أن کان- ما علمت- صوّاما قوّاما. أخرجه الترمذی و قال: حدیث حسن غریب. و أخرجه أبو عمر بن عبید، و زاد بعد قوله قوّاما، جدیرا بقول الحق.

و عن بریدة- رضی اللّه عنه- قال: أحبّ النساء إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاطمة رضی اللّه عنها، و من الرجال علی رضی اللّه عنه. أخرجه أبو عمر. قال إبراهیم: یعنی من أهل بیته.

و یؤیّد تأویل إبراهیم: الحدیث المتقدّم:

أنّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لفاطمة رضی اللّه عنها: أنکحتک أحبّ أهل بیتی إلیّ.

و فی المصیر إلیه جمع بینه و بین ما روی فی الصحیح عن عمرو بن العاص رضی اللّه عنه أنّه سئل عن أحبّهم إلیه قال: عائشة. قالوا: من الرجال؟

قال: أبوها- و قد ذکرنا ذلک فی مناقب أبی بکر رضی اللّه عنه فی کتاب الریاض النضرة فی فضائل العشرة المبشرة، و ذکرناه فی مناقب عائشة رضی اللّه عنها فی کتاب السمط الثمین فی مناقب أمهات المؤمنین-.

و ما أخرجه الحافظ أبو القاسم الدمشقی عن أسامة: إنّ علیا رضی اللّه عنه قال: یا رسول اللّه، أی أهل بیتک أحبّ إلیک؟ قال: فاطمة. قال علی رضی اللّه عنه: و اللّه لا نسألک عن أهلک، قال: فأحبّ أهلی إلیّ من أنعم اللّه علیه و أنعمت علیه: أسامة بن زید. قال: فقال

العباس: و من یا رسول اللّه؟

قال: علی. ثمّ أنت. قال فقال العباس: یا رسول اللّه، جعلت عمّک آخرهم؟! قال قال: إنّ علیا سبقک بالهجرة» [۱].

أقول:

فالعجب من المحبّ الطبری لقد جهل أو تجاهل دلالة الأحادیث الکثیرة الشائعة- و التی روی هو کثیرا منها فی نفس کتابه هذا- علی أنّ أهل البیت

---

[۱] ذخائر العقبی: ۳۵- ۳۶.

علیهم السلام أفضل الناس و أحبّهم إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطلقا، و إلّا لما ارتضی هذا التأویل؟

و الأعجب جعله هذا التأویل طریق الجمع!! و کأنّه ما دری- بغض النظر عن الأمور و الجهات الأخری- أنّ ذکر حدیث عمرو بن العاص مع تلک المثالب و القبائح التی یتّصف بها فی مقابلة أحادیث سیّدنا أبی ذر- رضی اللّه عنه- و غیره من الصحابة ممّا لا یرتضیه إنسان عاقل فضلا عن المؤمن!! و أمّا ما رواه فی أنّ أحبّهم إلیه زید بن حارثة، فممّا تفرّد به أهل السنّة، علی أنّه غیر صحیح علی أصولهم أیضا، فهو ینافی ما أجمع علیه الشیعة و السنّة.

کلام الشیخ عبد الحق الدهلوی و بطلانه ... ص: ۲۷۱

و ممّا یضحک الثکلی قول الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (شرح المشکاة) بشرح حدیث جمیع بن عمیر:

«قوله: قالت: زوجها.

انظر إلی إنصاف الصدّیقة و صدقها علی رغم من یزعم من الزائغین خلاف ذلک. و لقد استحیت أن تذکر نفسها و أباها. و لا یبعد أن لو سئلت فاطمة عن ذلک لقالت: عائشة و أبوها. و قد ورد کذلک فی روایة عن غیر فاطمة رضی اللّه عنها. و من هاهنا یعلم أنّ الوجوه مختلفة و الحیثیّات متعددة، و بهذا ینحلّ الشبهات و یتخلّص عن الورطات».

أقول:

إنّه لم یتعرّض شرّاح (المصابیح) و (المشکاة) لهذه الورطة فی شرحهم لهذا الحدیث، و کأنّه یعلمون بأن لا مخلص لهم منها، فرأوا المصلحة فی السّکوت ... و لیت الشیخ عبد الحق سار علی نهجهم، لکن منعه من ذلک

شدّة تعصّبه، فأتی بما یزید الشّبهة قوة، و أوقع نفسه فی ورطة...

إن من الواضح جدّا: أنّ مثل هذا الحدیث لا ینفی اتّصاف عائشة بالعداء لأمیر المؤمنین علیه السلام و بغضها له ... لکنّ الفضل ما شهدت به الأعداء ... و هل ینکر الشیخ عدائها للإمام علیه السلام حتی آخر لحظة من حیاته، حیث أنشدت- لمّا بلغها نبأ استشهاده-:

فألقت عصاها و استقر بها النوی کما قرّ عینا بالإیاب المسافر؟!

و أمّا قوله: «و لقد استحیت أن تذکر نفسها و أباها» فنقول فی جوابه: أی نسبة بین تلک المتبرّجة المتجمّلة الخارجة علی إمام زمانها ...و بین الحیاء!!...

ثمّ ما یقول الشیخ بالنسبة إلی اعترافها بأحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام مطلقا من غیر سؤال منها عن ذلک ... کقولها: «ما خلق اللّه خلقا أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من علی بن أبی طالب ...»؟ ففی هذا الحدیث الذی رواه الحافظ الکنجی بسنده عنها لم یکن أحد سألها عن أحبّ الناس إلیه، و قد جاءت فیه بعبارة واضحة الدّلالة علی العموم، تشمل نفسها و أباها و سائر الناس

أجمعین ...

و أیضا: ففی الأحادیث المتقدّمة أنّ «جمیعا» و «عروة» و «معاذة» لمّا عیّروها بالخروج إلی البصرة لم تسکت، بل اعتذرت بأنّه کان قضاء و قدرا من اللّه، و أنّها استشهدت فی جواب معاذة بحدیث عن أبیها أبی بکر فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام ... و من الواضح جدّا أنّه متی آل الأمر إلی التعنیف و التعییر- لا- مرة بل مرّات- تحتّم الجواب بما یقطع اللّوم و العتاب ... فلو کان لحدیث أحبیّتها و أحبیّة والدها أصل، فأیّ موضع یکون اولی من هذا الموقع للاعتذار به ... یا أولی الألباب!! و أیضا: لو کان لها نصیب من الحیاء لما قالت لعروة: «لم تزوّج أبوک أمّک»؟ ألم یکن بإمکانها التمثیل بشیء آخر للقضاء و القدر فی جواب ذاک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۳

التابعی الجلیل عند القوم؟

و أیضا: لو کان الحیاء هو المانع لها من ذکر نفسها و أبیها فما الذی حملها علی ذکر أحبیّة علی و الزهراء علیها السلام؟ هلّا سکتت و لم تجب بشیء أصلا؟! و أیضا: فقد أخرج الحاکم أنّها قالت فی جواب أمّ جمیع بن عمیر: «و اللّه ما أعلم رجلا کان أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم منه، و لا امرأة من الأرض کانت أحبّ إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من امرأته» و لیس من شأن أحد من أهل الإیمان أن یذکر- استحیاء- أمرا غیر واقع و یؤکّده بالحلف الشرعی بلفظ الجلالة غیر متأثّم من قوله تعالی: وَ لا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَیْمانِکُمْ!! و أیضا: لقد جاء فی حدیث النعمان بن بشیر- الذی رووه بسند صحیح ...- «فسمع صوتها عالیا و هی تقول: و اللّه لقد علمت أنّ علیا أحبّ إلیک من أبی» ... فلما ذا کلّ ذلک؟ و أین کان حیاؤها؟

و أمّا قوله: «و لا یبعد أن لو سئلت فاطمة»....

فکلام من عنده قاله تسکینا لقلبه ... و فاطمة علیها السلام لا تتفوّه بما لا أصل له و ما تعتقد هی خلافه مطلقا...

و أمّا قوله: «و قد ورد کذلک فی روایة عن غیر فاطمة»....

فإن أراد حدیث عمرو بن العاص، فقد عرفت حاله.

و إن أراد غیره ... فحدیث یتفرّدون به ... و الأدلّة السابقة و اللاحقة تبطله...

و أمّا قوله: «و من هنا یعلم»....

فجوابه: أنّ ممّا ذکرنا- و نذکر- یعلم أن لیس لهم لزیغهم خلاص عن الشبهات، و لا مناص عن الورطات، فهم فیها تائهون حائرون جاهلون مفتونون فَمَأْواهُمُ النَّارُ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها أُعِیدُوا فِیها وَ قِیلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذابَ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۴

النَّارِ الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تُکَذِّبُونَ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۵

من أقوال التّابعین و الخلفاء الصریحة فی أنّ علیّا أحبّ الناس إلی النبی ... ص: ۲۷۵

و کذلک رأی التّابعین ... و أولئک الذین یقول أهل السنّة فیهم بإمرة المؤمنین ... فإنّهم کانوا یرون أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی رسول ربّ العالمین:

قول الحسن البصری ...: ص: ۲۷۵

قال الغزالی: «و یروی عن ابن عائشة: أنّ الحجاج دعا بفقهه البصرة و فقهاء الکوفة. قال: فدخلنا علیه و دخل الحسن البصری رحمه اللّه آخر من دخل. فقال الحجاج: مرحبا بأبی سعید مرحبا بأبی سعید، إلیّ إلیّ، ثمّ دعا بکرسی و وضع إلی جنب سریره، فقعد علیه، فجعل

الحجاج یذاکرنا و یسألنا، إذا ذکر علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فنال منه و نلنا منه مقاربة له و فرقا من شره، و الحسن ساکت عاض علی إبهامه.

فقال: یا أبا سعید، مالی أراک ساکتا؟

قال: ما عسیت أن أقول؟

قال: أخبرنی برأیک فی أبی تراب.

قال: سمعت اللّه جلّ ذکره یقول: وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ إِنْ کانَتْ لَکَبِیرَةً إِلَّا عَلَی الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ فعلی ممّن هدی اللّه من أهل الإیمان، فأقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۶

ابن عمّ النبیّ علیه السلام، و ختنه علی ابنته، و أحبّ الناس إلیه، و صاحب سوابق مبارکات سبقت له من اللّه، لن تستطیع أنت و لا أحد من الناس أن یحظرها علیه، و لا یحول بینه و بینها. و أقول: إنّه إن کانت لعلی هنات فاللّه حسیبه، و اللّه ما أجد فیه قولا أعدل من هذا.

فبسر وجه الحجاج و تغیّر، و قام عن السریر مغضبا، فدخل بیتا خلفه و خرجنا.

قال عامر الشعبی: فأخذت بید الحسن فقلت له: یا أبا سعید، أغضبت الأمیر و أو غرت صدره. فقال: إلیک عنّی یا عامر. یقول الناس: عامر الشعبی عالم أهل الکوفة، أتیت شیطانا من شیاطین الإنس تکلّمه بهواه و تقاربه فی رأیه! و یحک یا عامر، هلّا اتقیت إن سئلت فصدقت أو سکتّ فسلمت. قال عامر:

یا أبا سعید قلتها و أنا أعلم ما فیها. قال الحسن: فذاک أعظم فی الحجة علیک و أشدّ فی التّبعة» [۱].

قول المأمون العبّاسی ...: ص: ۲۷۶

و روی أبو علی مسکویه: إنّ المأمون کتب إلی الناس کتابا یجیب فیه علی اعتراضهم فی کتاب لهم إلیه علی أخذه البیعة منهم لسیّدنا الإمام الرضا علیه السلام، فذکر نصّ الکتاب بطوله، نورد منه قدر الحاجة، و هذا هو:

«بسم اللّه الرحمن الرحیم، الحمد للّه ربّ العالمین، و صلّی اللّه علی محمّد و آل محمّد رغم أنف الراغمین. أما بعد فقد عرف أمیر المؤمنین کتابکم و تدبّر أمرکم و مخض زبدتکم، و أشرف علی قلوب صغیرکم و کبیرکم، و عرفکم مقبلین و مدبرین، و ما آل إلیه کتابکم قبل کتابکم، فی مراوضة الباطل و صرف وجوه الحق عن مواضعها، و نبذکم کتاب اللّه تعالی و الآثار، و کلّ ما جاءکم به

---

[۱] إحیاء علوم الدین ۲/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۷۷

الصادق محمّد صلّی اللّه علیه و آله، حتی کأنکم من الأمم السالفة التی هلکت بالخسف و القذف و الریح و الصیحة و الصواعق و الرجم أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها.

و الذی هو أقرب إلی أمیر المؤمنین من حبل الورید، لولا أن یقول قائل:

إنّ أمیر المؤمنین ترک الجواب من سوء أحلامکم و قلة أخطارکم و رکاکة عقولکم و من سخافة ما تأوون من آرائکم. فلیستمع مستمع و لیبلّغ الشاهد غائبا. أما بعد:

فإنّ اللّه تعالی بعث محمّدا صلّی اللّه علیه و آله علی فترة من الرسل، و قریش فی أنفسها و أموالها لا یرون أحدا یساویهم و لا یناویهم، فکان نبیّنا محمّد صلّی اللّه علیه و آله أمینا من أوسطهم بیتا و أقلّهم مالا.

و کان أول من آمن به خدیجة بنت خویلد، فواسته بمالها. ثمّ آمن به علی ابن أبی طالب- رضی اللّه عنه- و له سبع سنین، لم یشرک

باللّه شيئا، و لم يعبد و ثنا، و لم يأكل ربا، و لم يشاكل أهل الجاهلية فی جهالاتهم. و كانت عمومة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله إما مسلم مهين أو كافر معاند، إلّا حمزة، فإنّه لم يمتنع من الإسلام و لا امتنع الإسلام منه. فمضى لسبيله على بيّنة من ربّه.

أمّا أبو طالب فإنّه كفله و ربّاه مدافعا عنه و مانعا منه، فلمّا قبض اللّه أبا طالب همّ به القوم و أجمعوا عليه ليقتلوه، فهاجر إلى القوم الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِيمانَ مِنْ قَبْلِهِمْ، يُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَيْهِمْ، وَ لا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ.

فلم يقم مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أحد من المهاجرين كقيام على بن أبى طالب، فإنّه آزره و وقاه بنفسه و نام فی مضجعه. ثمّ لم يزل بعد ذلك مستمسكا بأطراف الثغور و ينازل الأبطال، و لا ينكل عن قرن، و لا يولى عن جيش. منيع القلب، يأمّر على جميع و لا يأمّر عليه أحد.

أشدّ الناس و وطأة على المشركين، و أعظمهم جهادا فی اللّه، و أفقههم فی

دين اللّه، و أقرأهم لكتاب اللّه، و أعرفهم بالحلال و الحرام.

و هو صاحب الولاية فی حديث غدير خم، و صاحب قوله صلّى اللّه عليه و آله: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبىّ بعدى، و صاحب يوم الطائف.

و كان أحب الخلق إلى اللّه و إلى رسوله» [... ۱].

---

[۱] الطرائف: ۱۲۲ عن نديم الفريد.

من تصريحات الأعلام بدلالة حديث الطّير على أفضلية الإمام عليه السلام ... ص: ۲۷۹

اشارة

لقد أثبتنا- و الحمد للّه- أنّ الأحبيّة فی حديث الطير هی الأحبيّة المطلقة ... و أنّ جميع تأويلات (الدّهلوی) و غيره باطلة فی الغاية و ساقطة إلى النهاية ... إلّا أنا نذكر فيما يلی تصريحات و نصوصا من عدة من أكابر علماء القوم، فی أنّ حديث الطير دليل على أفضلية سيدنا أمير المؤمنين عليه السّلام و أحبيّته المطلقة عند اللّه و النبىّ الكريم صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... إتماما للحجّة و تنويرا للمحجّة ...

علماء عصر المأمون ... ص: ۲۸۱

قد تقدّم سابقا عن ابن عبد ربّه فيما رواه تحت عنوان «إحتجاج المأمون على الفقهاء فی فضل على» عن إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل بن حمّاد بن زيد قال: «بعث إلىّ يحيى بن أكثم و إلى عدّة من أصحابى- و هو يومئذ قاضى القضاة- فقال: إنّ أمير المؤمنين أمرنى أن احضر معى غدا مع الفجر أربعين رجلا كلّهم فقيه يفقه ما يقال له و يحسن الجواب» أنّ المأمون احتّج على الفقهاء

الحاضرین- و فیهم إسحاق و ابن أکثم- بفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام فی إثبات أفضلیّته من غیره من الأصحاب، و کان منها حدیث الطّیر، حیث قال لإسحاق بن إبراهیم الذی کان المخاطب فیهم:

«یا إسحاق: أ تروی الحدیث؟ قلت: نعم. قال: فهل تعرف حدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۲

الطّیر؟ قلت: نعم. قال: فحدّثنی به. قال: فحدّثته الحدیث فقال:

یا إسحاق، إنی کنت اکلّمک و أنا أظنّک غیر معاند للحق، فأما الآن فقد بان لی عنادک، إنّک توقن أنّ هذا الحدیث صحیح؟ قلت: نعم، رواه من لا یمکننی ردّه. قال:

أ فرأیت أنّ من أیقن أنّ هذا الحدیث صحیح ثمّ زعم أن أحدا أفضل من علی لا یخلو من إحدی ثلاثة: من أن یکون دعوة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عنده مردودة علیه، أو أن یقول: عرف الفاضل من خلقه و کان المفضول أحبّ إلیه، أو أن یقول: إنّ اللّه عزّ و جلّ لم یعرف الفاضل من المفضول. فأیّ الثلاثة أحبّ إلیک أن تقل؟

فأطرقت.

ثمّ قال: یا إسحاق: لا تقل منها شیئا، فإنّک إن قلت منها شیئا استتبتک، و إن کان للحدیث عندک تأویل غیر هذه الثلاثة الأوجه فقله.

قلت: لا أعلم»....

ثمّ إنّ یحیی بن أکثم أعرب عن قبوله لما قال المأمون و عجزه عن الجواب بقوله: «یا أمیر المؤمنین، قد أوضحت الحق لمن أراد اللّه به الخیر، و أثبتّ ما لا یقدر أحد أن یدفعه».

قال إسحاق: «فأقبل علینا و قال: ما تقولون؟ فقلنا: کلّنا نقول بقول أمیر المؤمنین» [... ۱].

الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۸۲

و قال الذهبی بترجمة الحاکم: «و سئل الحاکم أبو عبد اللّه عن حدیث الطیر فقال: لا یصحّ، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد رسول اللّه

---

[۱] العقد الفرید ۵/ ۳۵۴- ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۳

صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

فهذا الکلام الذی نسبه الذهبی إلی الحاکم و أقرّه علیه صریح فی دلالة حدیث الطّیر علی الأفضلیّة ... و لنعم ما أفاد محمّد بن إسماعیل الأمیر فی توضیح هذا الکلام المعزی إلی الحاکم:

«و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه من أدلة غیر حدیث الطیر، فما ذا ینکر من دلالة حدیث الطیر علی الأحبیّة الدالة علی الأفضلیة؟ و کیف تجعل هذه الدلالة قادحة فی صحة الحدیث کما نقل عن الحاکم؟ و یقرب أن الحافظ أبا عبد اللّه الحاکم ما أراد إلّا الاستدلال علی ما یذهب إلیه من أفضلیّة علی، بتعلیق الأفضلیة علی صحة حدیث الطیر، و قد عرف أنّه صحیح، فأراد استنزال الخصم إلی الإقرار بما یذهب إلیه الحاکم فقال: لا یصح و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعده. و قد تبیّن صحّته عنده و عند خصمه، فیلزم تمام ما أراده من الدلیل علی مذهبه» [۲].

الفخر الرّازی ... ص: ۲۸۳

قال إمام الأشاعرة الفخر الرازی ما نصّه:

«فأما خبر الطّیر فلا شک أنّه لو صحّ لدلّ علی کونه أفضل من غیره، لکنه من أخبار الآحاد»....

فهذا کلامه و هو- کما تری- إقرار بالدّلالة بلا تشکیک، و أما ما ذکره بالنسبة إلی سنده فبطلانه ظاهر ممّا تقدّم و سبق فی بحث السند، لا سیّما من الحاکم النیسابوری الممدوح لدی الفخر و المعتمد.

و أیضا:

قال الفخر بعد عبارته المذکورة فی جواب حدیث الطیر: «و هو معارض

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۱۰۳۹.

[۲] الروضة الندیة- شرح التحفة العلویّة.

بأخبار کثیرة وردت فی حق الشیخین...

لا یقال: الأحادیث المرویّة فی حق علی- رضی اللّه عنه- أقوی، لبقائها مع الخوف الشدید علی روایتها فی زمان بنی أمیّة، فلو لا قوّتها فی ابتداء أمرها لما بقیت.

لأنّا نقول: هذا معارض بما أنّ الروافض کانوا أبدا قادحین فی فضائل الصّحابة- رضی اللّه عنهم- فلو لا قوتها فی ابتدائها و إلّا لما بقی الآن شیء منها» [۱].

هذا کلام الفخر ... و لو کان هناک مساغ لشیء من التأویلات التی ذکرها (الدهلوی) أو غیره، أو کان عند الفخر نفسه تأویل غیرها ...لذکره ... فیظهر أن لا طریق عندهم للجواب إلّا الطعن فی السند، و قد عرفت فساده، و المعارضة بما رووه فی فضائل الشیخین، و هی معارضة باطلة، لکون ما یروونه فیهما لیس بحجة، و اللّاحجة لا یعارض الحجة. و أمّا ما ذکره فی جواب الاعتراض فواضح الاندفاع، لأنّه قیاس مع الفارق...

و بالجملة، فهذا الکلام أیضا دال علی المفروغیة عن دلالة حدیث الطّیر علی الأفضلیّة ... و هذا هو المطلوب فی المقام.

محمّد بن طلحة ... ص: ۲۸۴

و قال محمّد بن طلحة الشافعی فی (مطالب السؤول) فی الباب الأول:

«الفصل الخامس: فی محبة اللّه تعالی و رسوله صلّی اللّه علیه و آله، و مؤاخاة الرسول إیاه، و امتزاجه به، و تنزیله إیاه منزلة نفسه، و میله إلیه، و إیثاره إیّاه.

و قبل الشروع فی المعاقد المقصودة و المقاصد المعقودة فی هذا الفصل، لا بدّ من شرح حقیقة المحبّة و کیفیة إضافتها إلی اللّه تعالی و إلی

---

[۱] نهایة العقول- مخطوط.

العبد، فإن العقل إذا لم يحط بتصوّر ذاتها لم ينتظم قضاؤه عليها لا بنفيها و لا إثباتها، و لم يستقم حكمه لها بشيء من نعوتها و صفاتها فأقول:

المحبّة حالة شريفة أخبر اللّه عزّ و جلّ بوجودها منه لعبده و من عبده له، فقال جلّ و علا: فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ و قال إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ و قال: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ...

إنّ حقيقة محبّة اللّه تعالى لعبده: إرادته سبحانه لإنعام مخصوص يفيضه على ذلك العبد من تقريبه، و إزلافه من محال الطهارة و القدس، و قطع شواغله و تطهير باطنه عن كدورات الدنيا، و رفع الحجاب عن قلبه حتى يشاهده كأنّه يراه، فإرادته بأن يخصّ عبده بهذه الأحوال الشريفة هي محبّته له...

و أمّا محبّة اللّه تعالى فهي ميله إلى نيل هذا الكمال، و إرادته درك هذه الفضائل.

فيكون إضافة المحبة إلى اللّه- تعالى جلّ و علا- و إضافتها إلى العبد مختلفين، نظرا إلى الاعتبارين المذكورين.

فإذا وضح معناهما فمن خصّه اللّه- عزّ و علا- بمحبّته على ما تقدم من إرادته بقربه و إزلافه من مقرّ التقديس و التطهير، و قطع شواغله عنه، و تطهير قلبه من كدورات الدنيا و رفع الحجاب، فقد أحرز قصاب السّابقين، و ارتدى بجلباب الفائزين المقربين.

و هذه المحبّة ثابتة لأمير المؤمنين علي، بتصريح رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فإنّه صحّ النقل في المسانيد الصحيحة و الأخبار الصريحة،

كمسندي البخاري و مسلم و غيرهما: أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال يوم خيبر:

لأعطينّ الراية...

و قال صلّى اللّه عليه و سلّم يوما- و قد احضر إليه طير ليأكله- اللّهم ائتني بأحبّ الخلق إليك يأكل معي هذا الطير، فجاء علي فأكل معه. و كان أنس

نفحات الازهار في خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۶

حاضرا يسمع قول النبي صلّى اللّه عليه و سلّم قبل مجيء علي. فبعد ذلك جاء أنس إلى علي فقال: استغفر لي و لك عندي بشارة، ففعل، فأخبره بقول النبي صلّى اللّه عليه و سلّم.

إيقاظ و تنبيه: اعلم- أيدك اللّه بروح منه- أن أخبار النبي صلّى اللّه عليه و سلّم صدق و أقواله حق، فإذا أخبر عن شيء فهو محقّق لا يرتاب في صحته ذوو الإيمان و لا أحد من المهتدين، فكان صلوات اللّه عليه قد اطّلع بنور النبوّة على أنّ عليا ممّن يحبّه اللّه تعالى، و أراد أن يتحقق الناس ثبوت هذه المنقبة السنيّة و الصّفة العليّة التي هي أعلى درجات المتّقين لعلي، و كان بين الصحابة يومئذ منهم حديثو عهد بالإسلام، و منهم سمّاعون لأهل الكتاب، و من فيهم شيء من نفاق، فأحبّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن يثبت ذلك لعلي في نفوس الجميع فلا يتوقف فيه أحد. فقرن صلّى اللّه عليه و سلّم في خبره بثبوت هذه الصفة- و هي المحبة الموصوفة من الجانبين لعلي، التي هي صفة معينة معنوية لا تدرك بالعيان- بصفة محسوسة تدرك بالأبصار أثبتها له و هي فتح خيبر على يديه، فجمع قوله صلّى اللّه عليه و سلّم في وصف علي بين المحبة و الفتح، بحيث يظهر لكلّ ناظر صورة الفتح و يدركه بحاسّته، فلا يبقى عنده توقف في ثبوت الصفة الأخرى المقترنة بهذه الصفة المحسوسة، فيترسّخ في نفوس الجميع ثبوت هذه الصفة الشريفة العظيمة لعلي.

و هكذا في حديث الطير، جعل إتيانه و أكله معه- و هو أمر محسوس مرئي- مثبتا عند كلّ أحد من علمه أنّ عليا متصف بهذه الصفة العظيمة، و زيادة الأحبيّة على أصل المحبة. و في ذلك دلالة واضحة على علّو مكانة علي و ارتفاع درجته و سمّو منزلته، و اتّصافه بكون اللّه تعالى يحبّه و أنّه أحبّ خلقه إليه.

و كانت حقيقة هذه المحبة قد ظهرت عليه آثارها و انتشرت لديه أنوارها، فإنّه كان قد أزلفه اللّه تعالى في مقرّ التقديس، فإنّه

نقل الترمذی فی صحیحه: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم دعا علیا یوم الطائف فانتجاه فقال الناس:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۷

لقد أطال نجواه مع ابن عمه! فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ما انتجیته و لکنّ اللّه انتجاه» [... ۱].

الحافظ الکنجی ... ص: ۲۸۷

و قال الحافظ محمد بن یوسف الکنجی- بعد روایة حدیث الطیر-: «و فیه دلالة واضحة علی أنّ علیّا أحبّ الخلق إلی اللّه، و أدّل الدلالة علی ذلک إجابة دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم فما دعا به. و قد وعد اللّه تعالی من دعاه بالإجابة حیث قال: ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ فأمر بالدعاء و وعد بالإجابة، و هو عزّ و جلّ لا یخلف المیعاد، و ما کان اللّه لیخلف وعده رسله. و لا یردّ دعاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأحبّ الخلق إلیه. و من أقرب الوسائل إلی اللّه محبّته و محبّة من یحبّه لحبّه. کما أنشدنی بعض أهل العلم فی معناه:

بالخمسة الغرّ من قریش و سادس القوم جبرئیل

بحبّهم ربّ فاعف عنّی بحسن ظنّی بک الجمیل

العدد الموسوم بالستّة فی هذا البیت أصحاب العباء الذین قال اللّه تعالی فی حقهم: لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً و هم:

محمّد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و علی و فاطمة و الحسن و الحسین، و سادس القوم جبرئیل» [۲].

المحبّ الطّبری ... ص: ۲۸۷

و قال محبّ الدین الطبری فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام:

«ذکر أنّه أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه

---

[۱] مطالب السؤول ۱/ ۴۲- ۴۳.

[۲] کفایة الطالب: ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۸۸

و سلّم:

عن أنس بن مالک رضی اللّه عنه قال: کان عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم طیر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر. فجاء علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه فأکل معه. أخرجه الترمذی، و البغوی فی المصابیح فی الحسان» [... ۱].

و أیضا:

قال الطبری فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام:

«ذکر اختصاصه بأحبیّة اللّه تعالی له:

عن أنس بن مالک قال: کان عند النبیّ» [... ۲].

و أیضا:

قال: «ذکر محبة اللّه عزّ و جلّ و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم له:

تقدّم فى الخصائص ذكر أحبيّته إلى اللّه و رسوله، و هى متضمّنة للمحبّة مع الترجيح فيها على الغير» [۳].

فليمت المنكرون و الجاحدون حنقا و غيظا...

شهاب الدّين أحمد ... ص: ۲۸۸

و قال السيد شهاب الدين أحمد- بعد حديث أبى ذر فى أحبّ الخلق إلى الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم:

«قال الشيخ العارف اسوة ذوى المعارف جلال الدين أحمد الخجندى قدّس سرّه- بعد رواية حديث عائشة و معاذة و أبى ذر رضى اللّه عنهم كما سبق-:

و هذه الآثار عاضدة حديث الطير، إذ لا يكون أحد أحبّ إلى رسول اللّه

---

[۱] ذخائر العقبى: ۶۱.

[۲] الرياض النضرة ۳/ ۱۱۴.

[۳] الرياض النضرة ۳/ ۱۸۸.

صلّى اللّه عليه و سلّم إلّا أن يكون ذلك أحبّ إلى اللّه عزّ و جل» [۱].

و أيضا:

قال السيد شهاب الدين: «الباب السابع، فى ترنّم أغانى النبوّة فى مغانى الفتوة، بأحبّيته إلى اللّه تعالى و رسوله، و تنسّمه شقائق شواهق معالى العناية بما ظهر أنّه أشدّ حبّا للّه و رسوله:

عن أنس بن مالك- رضى اللّه عنه- قال: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و باركَ و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير. فجاء على بن أبى طالب فأكل معه. و رواه الطبرى و قال: خرّجه الترمذى» [... ۲].

فحديث الطير عنده دليل الأحبيّة...

ابن تيميّة ... ص: ۲۸۹

و قال ابن تيمية فى الجواب عن حديث الطير ما نصّه:

«السادس- إنّ الأحاديث الثّابتة فى الصّحاح التى أجمع أهل الحديث على صحّتها و تلقّيها بالقبول تناقض هذا، فكيف يعارض تلك بهذا الحديث المكذوب الموضوع الذى لم يصحّحوه؟ يتبيّن هذا لكلّ متأمّل ما فى صحيح البخارى و مسلم و غيرهما من فضائل القوم ...

و أيضا: فإنّ الصّحابة أجمعوا على تقديم عثمان، الذى عمر أفضل منه، و أبو بكر أفضل منهما. و هذه المسألة مبسوطة فى غير هذا الموضع، و قد تقدّم بعض ذلك، لكن ذكر هذا ليتبيّن أن حديث الطير من الموضوعات» [۳].

---

[۱] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۲] توضيح الدلائل- مخطوط.

[۳] منهاج السنّة ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۰

فلو لا دلالة هذا الحدیث علی الأفضلیة عند ابن تیمیة لما کان بحاجة إلی المعارضة و الاستدلال بما ذکر ... و لو کانت الأحبّیة فیه نسبیة- کما ذکر (الدهلوی) أو یمکن تأویلها بوجه من الوجوه- لم یکن تناقض بین حدیث الطیر و ما ذکر من أحادیث القوم!! و من هنا یظهر اضطراب القوم فی مقام الجواب عن هذا الحدیث الشریف، فالمتقدّمون کالرّازی و ابن تیمیّة لم یذکروا شیئا من التأویلات إمّا عن عجز و قصور، و إمّا للالتفات إلی رکاکتها و سخافتها، فعمدوا إلی خرافات شیوخهم فی باب فضائل الشیخین، فزعموا مناقضتها لحدیث الطّیر، أو ادّعوا وضع هذا الحدیث الشّریف، مکذّبین کبار أساطین طائفتهم الذین رووه، و أثبتوه فی کتبهم فی جملة فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام.

و المتأخّرون سلکوا سبیل التأویل و إنکار دلالة الحدیث علی الأحبّیة و الأفضلیّة المطلقة، مخطّئین أولئک الذین أذعنوا بالدلالة و ادّعوا المعارضة أو الوضع ...

بل لقد وقع الواحد منهم فی التهافت و التناقض ... فالرازی یعترف فی (نهایة العقول) بدلالة حدیث الطیر علی الأفضلیة بصراحة ثمّ یدّعی المعارضة، و یناقض نفسه فی (الأربعین)- کما ستسمع فیما بعد- و یمنع الدّلالة...

لکن الجمع بین المتناقضات ممتنع، و هم بین أمرین، إمّا رفع الید عن الحکم بالوضع بدعوی معارضته لما وضعوه فی حق الشیخین، و إمّا الإعتقاد و الإقرار بدلالة الحدیث علی الأحبّیة و نبذ التأویلات الموهونة ... و أمّا لا هذا و لا ذاک فهذا من وساوس الخناس الأفّاک، و اللّه ولّی التفضّل بالفهم و الإدراک.

محمّد الأمیر الصّنعانی ... ص: ۲۹۰

و قال العلّامة محمّد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی فی دلالة حدیث الطّیر علی أحبّیة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد إیراد طرقه:

«قلت: هذا الخبر رواه جماعة عن أنس، منهم: سعید بن المسیب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۱

و عبد الملک بن عمیر، و سلیمان بن الحجاج الطّائفی، و أبو الرجال الکوفی، و أبو الهندی، و إسماعیل بن عبد اللّه بن جعفر، و یغنم بن سالم بن قنبر، و غیرهم.

و أمّا ما قال الحافظ الذهبی فی التذکرة فی ترجمة الحاکم أبی عبد اللّه المعروف بابن البیّع الحافظ المشهور، مؤلّف المستدرک و غیره، بعد أن ساق حکایة: و سئل الحاکم أبو عبد اللّه عن حدیث الطیر فقال: لا یصح، و لو صحّ لما کان أحد أفضل من علی بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. قال الذهبی: قلت: ثمّ تغیّر رأی الحاکم، فأخرج حدیث الطیر فی مستدرکه. قال الذهبی: و أمّا حدیث الطیر فله طرق کثیرة قد أفردتها بمصنّف، و مجموعها یوجب أن الحدیث له أصل. انتهی کلام الذهبی. فأقول:

کلام الحاکم هذا لا یصح عنه، أو أنّه قاله ثمّ رجع عنه کما قال الذهبی ثمّ تغیّر رأیه. و إنّما قلنا ذلک لأمرین:

أحدهما- و هو أقواهما- إنّ القول بأفضلیّة علی رضی اللّه عنه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هو مذهب الحاکم، کما نقله الذهبی أیضا فی ترجمته عن ابن طاهر، قال الذهبی قال ابن طاهر: کان- یعنی الحاکم- شدید التعصّب للشیعة فی الباطن، و کان یظهر التسنّن فی التقدیم و الخلافة، و کان منحرفا عن معاویة و إنّه یتظاهر بذلک و لا یعتذر منه. انتهی کلام ابن طاهر، و قرّره الذهبی بقوله: أمّا انحرافه عن خصوم علی فظاهر، و أمّا الشیخان فمعظّم لهما بکلّ حال، فهو شیعی لا رافضی. انتهی.

قلت: إذا عرفت هذا: فکیف یطعن الحاکم فی شیء هو رأیه و مذهبه و من أدلة ما یجنح إلیه؟ فإن صحّ عنه نفی صحة حدیث الطائر

فلا بـدّ من تأويله بأنّه أراد نفى أعلى درجات الصـحّة، إذ الصـحة عنـد أئمـة الحديث درجات سبع، أو أن ذلك وقع منه قبل الإحاطة بطرق الحديث، ثمّ عرفها بعد ذلك فأخرجه فيما جعله مستدركا على الصحيحين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۲

و الثانى: إنّ إخراجه فى المستدرك دليل صحته عنده، فلا يصح نفى الصحة عنه إلّا بالتأويل المذكور.

فعلى كلّ حال فقدح الحاكم فى الحديث لا يتم.

ثمّ هذا الذهبى- مع تعاديه و ما يعزى إليه من النصب- ألّف فى طرقه جزء. فعلى كلّ تقدير قول الحاكم لا يصح. لا بدّ من تأويله.

و لأنّه علّل عدم صـحته بأمر قد ثبت من غير حديث الطير، و هو أنّه: إذا كان أحبّ الخلق إلى اللّه سبحانه كان أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من غير حديث الطائر، كما

أخرجه أبو الخير القزوينى من حـديث ابن عباس: إنّ عليّا- رضـى اللّه عنه- دخل على النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم فقام إليه و عانقه و قبّل بين عينيه، قال له العباس: أ تحب هذا يا رسول اللّه؟ فقال: و اللّه للّه أشدّ حبّا له منّى. ذكره المحبّ الطبرى رحمه اللّه.

قلت: و فى حديث خيبر الماضى- و

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: سأعطى الراية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله-

ما يدلّ لذلك. فإنّه ليس المراد من وصفه بحبّ اللّه إيّاه أدنى مراتبها و لا أوسطها بل أعلاها، لما علم ضرورة من أنّ اللّه يحبّ جماعة من الصـحابة غير على رضـى اللّه عنه، قد ثبت ذلك بالنص على أفراد منهم، و ثبت أنّ اللّه يحبّهم جملة، لقوله تعالى: إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ و قـد أخبر اللّه عنهم فى عـدّة آيات أنّهم اتّبعوا رسوله كقوله تعالى: لَقَـدْ تابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِىِّ وَ الْمُهاجِرِينَ وَ الْأَنْصارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِى ساعَةِ الْعُسْـرَةِ و غيرها من الآيات المثنية عليهم، الدالة على اتّباعهم لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد علّق محبّته تعالى باتّباع رسوله، فدلّ أنّهم محبوبون للّه تعالى، و أنّ رتبتهم فى المحبّة متفاوتة.

فلمّا خصّ عليا يوم خيبر بتلك الصّفة من بينهم، و قـد علم أنّه قد شاركهم فى محبّة اللّه لهم، لأنه رأس المتّبعين لرسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سلّم، علم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۳

أنّه أعلاهم محبـة للّه، كأنّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم قال: لاعطينّ الرّايـة أحبّ الناس إلى اللّه، و لهذا تطاول لها الصـحابة، و امتدّت إليها الأعناق، و أحبّ كلّ و ترجّى أن يخصّ بها.

و قد ثبت أنّ عليا أحبّ الخلق إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم كما أخرجه الترمذى- و قال حسن غريب- من حديث عائشة أنّها سئلت: أىّ الناس أحب إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟ قالت: فاطمة. قيل فمن الرجال؟

قالت: زوجها، إنّه كان- ما علمت- صوّاما قوّاما.

و أخرج المخلّص الذهبى و الحافظ أبو القاسم الدمشـقى من حديث عائشة- و قد ذكر عنها على رضى اللّه عنه- قالت: ما رأيت رجلا أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم منه، و لا امرأة أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من امرأته.

و أخرج الخجنـدى عن معاذة الغفاريـة قالت: دخلت على النبىّ صـلّى اللّه عليه و سـلّم فى بيت عائشـة و على خارج من عنده، فسـمعته يقول: يا عائشة إنّ هذا أحبّ الرجال إلىّ و أكرمهم علىّ، فاعرفى له حقّه و أكرمى مثواه.

و أخرج الملّا فى سيرته عن معاوية بن ثعلبة قال: جاء رجل إلى أبى ذر- و هو فى مسـجد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: يا أبا ذر، ألا- تخبرنى بـأحبّ النـاس إليك، فإنى أعرف أنّ أحبّ الناس إليك أحبّهم إلى رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و سـلّم. قال: أى و ربّ الكعبة، أحبّهم إلىّ أحبّهم إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم هو ذاك الشيخ- و أشار إلى على رضى اللّه عنه-.

ذكر هذه الأحاديث المحبّ الطبرى رحمه اللّه.

و إذا ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فإنّه أحبّ الخلق إلى اللّه سبحانه. فإن رسول اللّه لا يكون الأحب إليه إلّا الأحبّ إلى اللّه سبحانه. و إنّه قد ثبت أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه من أدلّة غير حديث الطائر هذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۴

فما ذا ينكر من دلالة حديث الطّير على الأحبيّة الدالّة على الأفضليّة؟

و انّها تجعل هذه الدلالة قادحة فی صحة الحديث! كما نقل عن الحاكم.

و يقرب أنّ الحافظ أبا عبد اللّه الحاكم ما أراد إلّا الاستدلال على ما يذهب إليه من أفضليّة على رضى اللّه عنه، بتعليق الأفضليّة على صحة حديث الطير، و قد عرف أنّه صحيح، فأراد استنزال الخصم إلى الإقرار بما يذهب إليه الحاكم فقال: لا يصح، و لو صحّ لما كان أحد أفضل من على رضى اللّه عنه بعده صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد تبيّن صحته عنده و عند خصمه، فيلزم تمام ما أراده من الدليل على مذهبه هذا.

و فی حديث الطير معجزة لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم باستجابة دعائه فی إتيانه صلّى اللّه عليه و سلّم بأحبّ الخلق.

و فيه دلالة على أن أحبّ الخلق إلى اللّه على، فإنّه مقتضى استجابة الدعوة، و أنّه لا أرفع منه درجة فی الأحبيّة عنده تعالى بعد رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم، لأنّه صلّى اللّه عليه و سلّم دعا ثلاث مرّات، و كلّها يأتی فيها على رضى اللّه عنه لا غيره، و يرجع من طريقه مرة بعد مرة، يردّه أمر اللّه و الدعوة النبويّة، و ألقى فی قلب أنس ردّه له رضى اللّه عنه مرة بعد مرة، ليظهر الأمر الإلهی و الدعوة النبويّة، إذ لو فتح له عند أوّل مرة لربّما قيل اتّفق أنّه وصل إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم اتّفاقا، فما وقع الترديد من أنس و التردّد منه رضى اللّه عنه إلّا ليعلم اختصاصه، و أنّه لو كان غيره فی رتبته رضى اللّه عنه لجاء به له أو معه، إذ ليست الدعوة مقصورة على أحد.

و قد قدّمنا فی حديث المحبّة بحثا نفيسا فی حديث خيبر فلا نكرّره، و أشار الإمام المنصور باللّه إلى حديث الطير بقوله:

و من غداة الطير كان الذی خصّ بأكل الطّائر المشتوى» [۱]

---

[۱] الروضة الندية- شرح التحفة العلوية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۵

الملّا يعقوب اللّاهورى ... ص: ۲۹۵

و قال الملّا يعقوب اللاهورى فی (شرح تهذيب الكلام) فی البحث عن أدلّة أفضليّة أمير المؤمنين عليه السّلام:

«و لحديث الطير و هو قوله عليه السلام: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی من هذا الطير فجاء على فأكل معه.

رواه الترمذی.

و لا شكّ أنّ الأحبّ إلى اللّه تعالى من كان أكثر ثوابا عنده.

أقول: و هذا الحديث يدلّ على أفضليّة على على النبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و هو خلاف الإجماع، و العام المخصوص لا يكون حجة».

و دلالة هذا الكلام على مطلوب الإمامية واضحة جدّا، فقد نصّ اللّاهورى على دلالة حديث الطير على أفضليّة أمير المؤمنين مطلقا حتى من النبیّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و العياذ باللّه-. لكن زعم شمول هذا الإطلاق للنبیّ عليه و آله السلام صريح البطلان، لما نصّ عليه أكابر العلماء المحققين من عدم دخول المتكلّم فی إطلاق كلامه ... و سيجیء ما يدل على ذلك...

و عليه، فهذا العام ليس مخصّصا حتى يقال: العام المخصوص لا يكون حجة.

و لو سلّمنا کونه عاما مخصوصا فهو- علی ما نصّ علیه أجلّة المحققین فی علم الأصول- حجة أیضا ... بل حجیّته مورد اجماع مستند إلی الصّحابة، و إلیک کلام القاضی عضد الدین الإیجی الصریح فی ذلک، فإنّه قال فی مبحث العام المخصّص من (شرح المختصر): «لنا ما سبق من استدلال الصّحابة مع التخصیص، و تکرر و شاع و لم ینکر، فکان إجماعا. و لنا أیضا: إنا نقطع بأنّه إذا قال: أکرم بنی تمیم و أمّرنا فلانا منهم فلا تکرمه، فترک إکرام سائر بنی تمیم عدّ عاصیا، فدلّ علی ظهوره فیه و هو المطلوب. و لنا أیضا: إنّه کان متناولا للباقی، و الأصل بقاؤه علی ما کان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۶

علیه» [۱].

المولوی حسن زمان ... ص: ۲۹۶

و قال المولوی حسن زمان الهندی فی معنی حدیث الطیر: «و کان إتیان الشیخین اتّفاقا، فلذا صرفهما رضی اللّه عنهما، ثمّ إتیان المرتضی إجابة من اللّه عزّ و جلّ لدعائه، و لذا قبله، حیث علم ذلک صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلّا فکیف یسوغ ردّ من أتی اللّه به! و لذا خرّجه النسائی فی ذکر منزلة علی من اللّه عزّ و جلّ.

و به تبطل إرادة «من أحبّ الخلق» فإنّ الصدّیق و الفاروق کذلک قطعا، فما وجه تخصیصه بالأحبیّة بالإتیان به دونهما! و یبطل احتمال أنّهما لم یکونا حینئذ بالمدینة الطیّبة.

و قیل من قال: إنّ المراد: أحبّ الناس إلی اللّه فی الأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و أنّ المرتضی هو کذا، إذ الأکل مع من هو فی حکم الولد یوجب تضاعف لذّة الطعام. مردود بأنّ أحبّ الناس کذلک شرعا و عرفا و عقلا إنّما هو فاطمة أو أختها إن کانت، أو الحسن و الحسین إن کانا، أو الأزواج المکرّمات.

و احتمال الأحبیّة للمجموع احتمال ناش من غیر دلیل، فلا اختلال به بالاستدلال» [۲].

---

[۱] شرح المختصر فی علم الأصول: ۲۲۴.

[۲] القول المستحسن فی فخر الحسن- فضائل علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۷

قوله ...: ص: ۲۹۷

و لا ریب فی کون حضرة الأمیر أحبّ الناس إلی اللّه فی الوصف المذکور.

أقول:

لا ریب فی کون سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ الخلق إلی اللّه تعالی فی ذاک الوصف، بل جمیع الأوصاف الفاضلة و المحامد الکاملة. و لو فرضنا قصر دلالة هذا الحدیث علی الأحبیّة فی الأکل مع النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لدلّ ذلک علی أفضلیّته من غیره مطلقا، لأنّ محبّة اللّه لیست منبعثة عن الطبائع النفسانیّة، و إنّما هی دائرة مدار الأفضلیّة الدینیّة، فمن کان الأفضل من حیث الفضائل الدینیة کان الأکثر محبوبیة، لامتناع أحبیّة المفضول من الفاضل عنده سبحانه، و لوضوح أنّه الحکیم علی الإطلاق، و أفعاله و أحکامه مبتیّة علی الحکم و المصالح، فهی منزّهة عن اللغو و العبث، و لا مساغ للترجیح أو الترجّح بلا مرجّح فی أقواله و

أفعاله.

و على هذا، فكون المفضول أحبّ عند اللّه فى الأكل مع رسوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عبث صريح بل ظلم قبيح و ترجيح للمرجوح، و كلّ ذلك ممتنع فى حقه، و تعالى شأنه عمّا يقول الظالمون علوا كبيرا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۸

فأحبيّة مولانا أمير المؤمنين عليه السلام فى الأكل مثبتة لأفضليته فى الدين و تقدّمه على غيره من المقرّبين فكيف بالمردودين! فاستبصر و لا تكن من الغافلين.

فهذا التأويل لا ينفع السّاعين وراء إنكار فضائل الوصّى، و دلائل إمامته بعد النبىّ صلوات اللّه عليهما.

(قوله):

لأنّ الأكل مع الولد أو من هو فى حكم الولد يوجب تضاعف لذّة الطعام.

أقول:

لا يخفى أنّ هذه الجملة غير واردة فى كلام الكابلى الذى انتحل (الدهلوى) كلماته، و إنّما هى زيادة منه أتى بها تماديا فى الباطل و سعيا وراء إطفاء نور اللّه ... و لكنّه جهل ما يستلزمه ذلك، و أنّ ذلك سيعرّضه إلى مزيد من النقد، لأنّ أكل الولد أو من فى حكمه مع النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إنّما يوجب تضاعف لذّه الطّعام فيما إذا كان ذاك الولد أو من بحكمه أفضل من غيره لدى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إلّا فمن الواضح جدّا أنّه لو كان هناك أفضل من هذا الآكل معه لم يكن أكل هذا المفضول أحبّ إليه من أكل الأفضل معه، و قد أشرنا سابقا إلى أنّ ملاك الأحبيّة و الأقربيّة إلى اللّه و الرّسول هو الأفضليّة فى الدين، و النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كان يراعى هذا الملاك فى جميع جهات معاشرته مع أصحابه، و لم تكن أفعاله و أقواله منبعثة عن الميول النفسانيّة.

و من هنا كان

ما رواه الحافظ ابن مردويه بسنده: «عن رافع مولى عائشة قال: كنت غلاما أخدمها، فكنت إذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عندها ذات يوم، إذ جاء جاء فدقّ الباب، فخرجت إليه، فإذا جارية مع إناء مغطّى،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۲۹۹

فرجعت إلى عائشة فأخبرتها فقالت: أدخلها، فدخلت فوضعته بين يدى عائشة، فوضعته عائشة بين يدى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فجعل يأكل و خرجت الجارية، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: ليت أمير المؤمنين و سيّد المسلمين و إمام المتّقين يأكل معى. فجاء جاء فدقّ الباب، فخرجت إليه، فإذا هو على بن أبى طالب. قال: فرجعت فقلت: هذا على. فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: مرحبا و أهلا فقد عنيتك مرّتين حتى أبطأت علىّ، فسألت اللّه عزّ و جلّ أن يأتى بك، اجلس فكل معى» [۱].

فهذا الحديث صريح فى أنّ دعاء النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن ناشئا عن الميل النفسانى، بل إنّ دعائه بحضور أمير المؤمنين عليه السلام عنده و أكله معه كان لأجل كونه عليه السلام «أمير المؤمنين و سيّد المسلمين و إمام المتقين» هذه الأوصاف التى يكفى الواحد منها للإمامة و الخلافة من بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلا فصل.

فلو سلّم كون الأحبيّة فى حديث الطير مقيّدة بالأكل مع النبىّ، فلا ريب فى أنّ السبّب فى هذه الأحبيّة هى الأحبيّة الحقيقيّة العامّة و الأفضليّة المطلقة التامّة الثابتة لأمير المؤمنين عليه السلام.

فإنكار دلالة حديث الطير، و دعوى دلالته على مجرّد الأحبيّة فى الأكل- أو تأويله بغير هذا التأويل ممّا ذكره (الدّهلوى)- لا يسقط الحديث عن الصّلاحية للاستدلال به للامامة و الخلافة بلا فصل لأمير المؤمنين عليه الصلاة و السلام.

---

[۱] مناقب أمير المؤمنين عليه السلام لا بن مردويه- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۰

(قوله):

و لو کان المراد الأحبیّة مطلقا فلا دلالة للحدیث علی المدّعی.

أقول:

أمّا أنّ المراد هو الأحبیّة المطلقة فقد بیّنا ثبوته بما لا مزید علیه.

و أمّا أنّ هذه الأحبیّة لا تفید المدّعی فتفوّه (الدهلوی) به بعید، لما أثبتنا بما لا مزید علیه کذلک من دلالة الأحبیّة علی الأفضلیة، و أن الأفضلیّة توجب الإمامة و الرئاسة و الخلافة ... و قد کان عمر بن الخطّاب نفسه یری ذلک، فإنکار استلزام الأحبیّة للأفضلیة الدالّة علی الإمامة تکذیب لخلیفتهم أیضا.

(قوله):

و أیّ دلیل علی أن یکون أحبّ الخلق إلی اللّه صاحب الرئاسة العامّة؟

أقول:

هلّا ألقی (الدهلوی) نظرة فی إفادات والده التی نصّ فیها علی الملازمة بین الأحبیّة و الإمامة؟

لکن لا عجب ... لأنّ الانهماک فی الباطل و السّعی فی إبطال الحق قد یؤدّی إلی ذلک ... و إلّا فإنّ (الدهلوی) متّبع لوالده فی عقائده و أفکاره، و سائر علی نهجه فی أخذه و ردّه...

بل، إنّ هذا الذی قاله تکذیب لجدّه الأعلی، و إبطال لاستدلاله یوم السقیفة علی أولویّة أبی بکر بالخلافة...

و علی کلّ حال، فقد ثبت- و الحمد للّه- وجوب الرئاسة العامة و الإمامة الکبری لأحبّ الخلق إلی اللّه، و أنّ العاقل المنصف لا یجوّز أن یتقدم غیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۱

الأحبّ إلی اللّه و رسوله علی الأحبّ إلیهما فی شأن من الشئون فضلا عن الإمامة و الرئاسة العامة، لا سیّما إذا کان ذلک الغیر غیر محبوب عند اللّه و الرّسول أصلا!! (قوله):

فما أکثر الأولیاء الکبار و الأنبیاء العظام الذین کانوا أحبّ الخلق إلی اللّه و لم یکونوا أصحاب الرئاسة العامّة.

أقول:

علی (الدهلوی) إثبات الأمرین المذکورین. و هما: أولا: إنّ کثیرا من الأولیاء الکبار کانوا أحبّ الخلق إلی اللّه. و ثانیا: إنّ هؤلاء لم یکونوا أصحاب الرئاسة العامة. لکنّه لم یذکر شاهدا واحدا لما ادّعاه فضلا عن جمع منهم، فضلا عن کثیر منهم، فضلا عن إثبات الأحبیّة لهم و نفی الرئاسة عنهم، بدلیل قابل للإصغاء و برهان صالح للاعتناء...

إنّ مرادهم- غالبا- من «الأولیاء» هم «الصوفیة» الذین یدّعون لهم المقامات المعنویة العالیة، و بطلان دعوی أحبیّة هؤلاء من البدیهیات الأوّلیة ... إذ لیس مع وجود الأئمة المعصومین- علیهم السلام- أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله کائنا من کان ... و أهل السنّة لا یقدّمون أحدا- غیر الثلاثة- علی الأئمّة المعصومین، فالقول بوجود أولیاء غیر الأئمة المعصومین هم أحبّ الخلق إلی اللّه و لا یکونون أصحاب الرئاسة العامة من أفحش الأقاویل الباطلة، و أوحش الأکاذیب الفاضحة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۲

(قوله):

مثل سیّدنا زکریا و سیّدنا یحیی.

أقول:

إنّ (الـدهلوی) بعـد أن نفی الرئاسـة العامـة عن کثیر من الأنبیـاء العظام ذکر زکریا و یحیی، و غرضه من ذلک أنّهما مع کونهما أحبّ الخلق إلی اللّه لم تکن لهما الرئاسـة العامّـة. لکن نفی الرئاسة العامة عن هذین النبیّین العظیمین کذب، لأنّه مع ثبوت النبوّة لا ریب فی ثبوت الرئاسـة العامّـة، بـل نفی الرئاسـة نفی للنبوّة، لأنّ معنی النبوّة أن یختار اللّه رجلا معصوما و ینصبه لهدایـة الخلق و یفرض علیهم طاعته فی جمیع امور الـدین و الـدنیا، و هذه هی الرئاسة العامّة ... و هذا ما نصّ علیه ولی اللّه والد (الدهلوی) أیضا فی غیر موضع من کتابه (إزالة الخفا عن سیرة الخلفا).

و الحاصل: إنّه بعد ثبوت النبوّة لزکریّا و یحیی و الرئاسة العامة ثابتة لهما، و إنکارها إنکار للنبوة، و هو کفر.

(قوله):

بل شموئیل الذی کانت الرئاسة العامّة فی زمانه بالنصّ الإلهی لطالوت.

أقول:

هـذا تخـدیع و تضـلیل، أمّـا أوّلا- فإنّ ثبوت الرئاسـة العامـة لطالوت غیر متفّق علیه بین أهل السـنّة. و أمّا ثانیا: فإنّه- علی تقـدیر عموم الرئاسة- لم یکن باستقلاله کذلک، بل صریح المحقّقین منهم أنّ طالوت کان حاکما فی بنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۳

إسرائیل نیابة عن شموئیل ... و ممّن نصّ علیه والد (الدهلوی) فی (إزالة الخفاء).

إذن، لم یثبت انفکاک الرئاسة عن النبوة.

و الحمد للّه ربّ العالمین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۵

بقیّة کلام الدّهلوی احتمالان مردودان ... ص: ۳۰۵

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۷

«۱» إبطال احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینة ... ص: ۳۰۷

اشارة

(قوله):

و أیضا: یحتمل عدم حضور أبی بکر فی المدینة المنّورة.

أقول:

هذا مردود بوجوه:

۱- لا أثر لحضوره و عدم حضوره فی المدینة ... ص: ۳۰۷

إنّه لاـ یخفی علی الممعن المنصـف أن لاـ أثر لحضـور أبی بکر و عـدم حضوره فی المدینـة المنوّرة یوم قصـة الطیر ... فی اسـتدلال

الإمامیّة بالحدیث، و لا علاقة لذلک بوجه من الوجوه فی الإحتجاج به ... لأنّ محطّ الاستدلال

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «أحبّ الخلق إلیک و إلیّ»

، و هذه الجملة صریحة الدّلالة علی أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ إلی اللّه و الرسول من جمیع الحاضرین و الغائبین و السّابقین و اللاحقین، و من کلّ من یدخل تحت عنوان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۸

«الخلق» و یشمله هذا اللفظ. و غیاب أبی بکر لا یستلزم خروجه عن «الخلق» و ولوجه فی غیر المخلوقات.

نعم لو کان أبو بکر غائبا و کذا عمر و عثمان و

قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنی بأحبّ من حضر الآن و فی المدینة إلیک و إلیّ»

أو نحوه ... لکان لما احتمله (الدهلوی) وجه.

و علی الجملة، إنّه لا یکفی إخراج أبی بکر عن المدینة، بل لا بدّ من إخراجه- بل الثانی و الثالث أیضا- عن «الخلق» ثمّ التعرّض للاستدلال بالقدح و الإشکال...

۲- قول عائشة: أللّهم اجعله أبی. و کذا حفصة ... ص: ۳۰۸

إنّ ما أخرجه أبو یعلی فی (المسند) دلیل قاطع علی سقوط هذا الاحتمال الذی أبداه (الدهلوی) تبعا للکابلی ... و ذلک لأنّ

فی الحدیث المذکور:

«فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطعام.

فقالت عائشة: اللّهم اجعله أبی. و قالت حفصة: اللّهم اجعله أبی...

قال أنس: فقلت أنا: اللّهم اجعله سعد بن عبادة»....

فلو کان الأول و الثّانی فی خارج المدینة المنوّرة ساعة دعوة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و أنّ دعائه کان مختصّا بالحاضرین فی المدینة، فما معنی قول عائشة و حفصة: اللّهم اجعله أبی؟ و هلّا یکون دعاء بلا طائل و کلاما بدون حاصل؟

لقد حاول الکابلی و (الدهلوی) بإبداع هذا الاحتمال حفظ شأن الشیخین، و لکنّ لازمه الإزراء و التهجین لامّهما المکرّمتین!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۰۹

۳- کان الشیخان حاضرین للحدیث الصحیح ... ص: ۳۰۹

و کأنّ (الدهلوی) قد أقسم علی تقلید الکابلی و إن خالف ما قالته الأحادیث الصحیحة الواردة فی کتب قومه ... لقد احتمل فی هذا المقام رجما بالغیب غیاب أبی بکر عن المدینة المنوّرة من دون أن ینظر فی أحادیث و أخبار القضیّة ... لقد سمعت- فیما تقدم- روایة أبی یعلی المشتملة علی مجیء الشیخین، و هذا نصّها مرة أخری:

«حدّثنا الحسن بن حماد الوراق، ثنا مسهر بن عبد الملک بن سلع- ثقة-، ثنا عیسی بن عمر، عن إسماعیل السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک یأکل معی من هذا الطیر. فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء عثمان فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له» [۱].

و رواه النّسائی بقوله: «أخبرنی زکریا بن یحیی قال: ثنا الحسن بن حماد قال: ثنا مسهر بن عبد الملک، ثنا عیسی بن عمر، عن السدّی، عن أنس بن مالک: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کان عنده طائر فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطّائر. فجاء أبو بکر فردّه ثمّ جاء عمر فردّه ثمّ جاء علی فأذن له» [۲].

فإذا لم يكن هـذا الحـديث- و بهـذا اللفظ- دليلا على أفضـليّة أمير المؤمنين عليه السّـلام، فما هو مـدلوله يا منصـفون؟ فلقد كان أمير المؤمنين عليه السـلام هو المصداق الوحيد ل «أحبّ الخلق» و أنّه الذى أذن له النبىّ بالدخول و الأكل معه، و أمّا غيره فقد ردّ ... فأىّ قصور فى دلالة هذا الحديث

---

[۱] مسند أبى يعلى ۷/ ۱۰۵ رقم: ۱۲۹۷ باختلاف يسير.

[۲] خصائص على ۲۹/ ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۰

الصحيح على مطلوب الإماميّة، يا منصفون...؟!

و على كلّ حال، فقـد سـقط هـذا الاحتمال الـذى أبداه (الدهلوى) للقدح فى الاسـتدلال بحديث الطّير ... من حديث صـحيح أخرجه الحافظ أبو يعلى فى (مسـنده) و الحافظ النسائى فى (الخصائص) الـذى ذكره له (الـدهلوى) فى (اصول الحـديث) و فى (التحفـة) فى الكتب المصـنّفة من قبل علماء أهل السنّة فى مناقب أهل البيت عليهم السلام ... لكن لا ندرى هل كان حين إبداع هذا الاحتمال على علم بوجود الحـديث المـذكور فى (الخصـائص) أو لا؟ إنّه- و إن كان الاحتمال الثانى هو الأقوى بالنظر إلى القرائن العديـدة- فللأوّل أيضا مجال، لأنّه- مضافا إلى وجود النظائر العديـدة للمقام حيث وجـدناه ينكر شـيئا عن علم و عمـد- أجاب عن سؤال وجّه إليه حول حديث الطّير فى (الخصائص) بالطعن فى راويه- و هو السدّى- لا بإنكار وجوده فى الكتاب المذكور.

۴- هل كانوا خارجين فى جميع وقائع قضية الطير ...؟ ص: ۳۱۰

لو سلّمنا ترتّب أثر على هـذا التأويـل، فإنّما يترتّب فى حال احتمال خروج أبى بكر و عمر و عثمان كلّهم لا الأوّل وحـده من المـدينة المنّورة، فى جميع وقـائع حـديث الطير، لثبوت تعـدّد القضـية و تكرّرها، و من العجيب جـدّا خروجهم كـذلك و لم يـذكره أحـد من أصـحاب السّـير، مع شـدّة اعتنائهم بضـبط الأحوال خاصـة أحوال الثلاثـة، و عدم نقلهم هكذا خبر دليل على عدم وقوعه. كما قال ابن تيميّة فى (منهاجه) فى نظائر المقام.

لقـد ادّعى الكابلى خروج الثلاثة جميعا حيث قال: «و يحتمل أن يكون الخلفاء غير حاضـرين فى المدينة، و الكلام يشـمل الحاضـرين فيهـا دون غيرهم، و دون إثبات حضورهم خرط القتاد»، لكن (الـدهلوى) اسـتبعد هـذا الاحتمال فاسـتحيى من ذكره و اكتفى باحتمال خروج أبى بكر فقط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۱

و بما أنّ الكابلى يعترف بأنّ الكلام يشـمل الحاضـرين فى المدينـة، و قـد عرفت حضور الشـيخين بل الثلاثـة كلّهم بالـدلائل القاطعـة، فالكلام شامل لهم، فأمير المؤمنين عليه السلام أحبّ الخلق إلى اللّه و الرسول منهم. و الحمد للّه على ذلك حمدا كثيرا.

و لا يخفى اضـطراب القوم و تناقضـهم فى مسألـة خروج الشـيخين من المدينـة المنوّرة، فإذا اعترض على الشـيخين و طعن فيهما بعدم تأمير النبىّ صـلّى اللّه عليه و آله و سلّم إياهما فى بعثة أو سريّة و عدم إرساله إيّاهما فى أمر من الأمور- كما كان يفعل مع غيرهما من صحابته- قـالوا بضـرورة وجودهمـا عنـد النبىّ فى المدينـة، لكونهما وزيرين له، يشاورهما فى أموره و جميع شـئونه، فلم يكن له غنى عنهما حتى يرسـلهما فى عمل، و من هنا وضـعوا على لسانه صـلّى اللّه عليه و سلّم أحاديث فى هذا المعنى. أمّا إذا قيل لهم: إنّ حديث الطير و

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك»

يدلّ على أفضليّة على عليه السلام منهما، قالوا: لعلّهما لم يكونا حاضرين فى المدينة حينذاك!! (قوله):

و کان الدعاء خاصّا بالحاضرین لا الغائبین.

أقول:

إنّ (الدهلوی) بعد أن ذکر احتمال عدم حضور أبی بکر فی المدینة المنوّرة لدی دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. ادعی اختصاص هذا الدعاء بالحاضرین، و لکنّ الدلیل الذی أقامه علی هذه الدعوی- و هو: عدم جواز خرق العادة علی الأنبیاء إلّا فی حال التحدّی مع الکفّار- باطل جدّا و معارض بما ستعلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۲

و أیضا، فإنّ أحدا لم یدّع اختصاص دعاء النبیّ فی قصة الطیر بالغائبین، بل لیس هذا الاحتمال ممّا یلتفت إلیه أحد من العقلاء، سواء من الشّیعة أو غیرهم ... فنفی (الدهلوی) احتمال اختصاصه بالغائبین لم یکن مناسبا لشأنه المزعوم فی البلاغة و الرصانة فی البیان، فاستبصر و لا تکن من الغافلین.

نعم لو کانت عبارته: و کان الدعاء خاصّا بالحاضرین و لا یعمّ الغائبین، لم یرد علیه هذا الاعتراض.

قوله:

بدلیل أنّه قال: اللّهم ائتنی...

أقول:

لو قال بدلیل «ائتنی» لکانت عبارته أخصر و أمتن کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم، و هذا التطویل غریب ممّن یدّعی التمییز و الفهم المستقیم، و یرمی کلمات علی علیه السلام بما ینبو عنه الأسماع لوهمه السقیم.

(قوله):

لأنّ إحضار الغائب من المسافة البعیدة عن طریق خرق العادة فی تلک اللّمحة الواحدة التی کانت مجلس الأکل و الشرب أمر متصوّر.

أقول:

کون مطلوبه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حضور من طلب إتیانه «فی لمحة واحدة» لا دلیل علیه فی شیء من ألفاظ حدیث قضیّة الطیر، فمن أین جاء (الدهلوی) بهذا؟

و أیضا: إذا کان التخصیص باللّمحة الواحدة مستفادا من الحدیث عنده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۳

فلما ذا تجشّم مؤنة إیجاد احتمال غیبة أبی بکر عن المدینة المنوّرة؟ هلّا اکتفی باحتمال بعد أبی بکر عن مجلس الأکل بمسافة لا یکون حضوره متصوّرا فی لمحة واحدة من دون خرق العادة؟

(قوله):

و الأنبیاء لا یطلبون خرق العادة من اللّه تعالی إلّا عند التحدّی مع الکفّار.

أقول:

إنّ (الدّهلوی) یدّعی هذا المطلب لکونه فی مقام التحدّی مع الإمامیّة، و إلّا فکیف ینسی الکرامات العجیبة الغریبة التی یدّعونها لأئمتهم فی التصوّف و لا شیء منها فی مقام التحدّی مطلقا؟ فإذا جاز هذا المشایخ الصّوفیّة فما المانع عنه بالنّسبة للأنبیاء؟! بل لقد أجاز ابن تیمیة صدور خوارق العادة من آحاد النّاس، فی جوابه عن کرامة لأمیر المؤمنین علیه السلام أوردها العلّامة الحلّی رحمه اللّه، قال ابن تیمیة:

«روی جماعة أهل السیر بأنّ علیّا کان یخطب علی منبر الکوفة، فظهر ثعبان فرقی المنبر، و خاف الناس و أرادوا قتله فمنعهم، فخاطبه ثمّ نزل، فسأل الناس عنه فقال: إنّه حاکم الجن، التبست علیه قضیّة فأوضحتها له. و کان أهل الکوفة یسمّون الباب الذی دخل فیه باب

الثعبان. فأراد بنو أمیة إطفاء هذه الفضیلة، فنصبوا علی ذلک الباب قتلی مدة طویلة حتی سمّی باب القتلی.

و الجواب: إنّه لا ریب أنّ من دون علی بکثیر یحتاج الجن إلیه و تستفتیه و تسأله، و هذا معلوم قدیما و حدیثا. فإن کان هذا قد وقع فقدره أجلّ من ذلک، و هذا من أدنی فضائل من هو دون علی. و إن لم یکن وقع لم ینقص فضله بذلک، و إنّما من باشر أهل الخیر و الذین لهم أعظم من هذه الخوارق، أو رأی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۴

من نفسه ما هو أعظم من هذه الخوارق، لم تکن هذه ممّا توجب أن یفضّل بها علیّا، و نحن لو ذکرنا ما باشرناه من هذا الجنس ممّا هو أعظم من ذلک لذکرنا شیئا کثیرا، و نحن نعلم أنّ من هو دون علی بکثیر من الصحابة خیر منّا بکثیر، فکیف یمکن مع هذا أن یجعل مثل هذا حجة علی فضیلة علی علی الواحد منّا، فضلا عن أبی بکر و عمر؟

و لکنّ الرافضة لجهلهم و ظلمهم و بعدهم عن طریق أولیاء اللّه لیس لهم من کرامات الأولیاء المتقین ما یعتدّ به، فهم لإفلاسهم منها إذا سمعوا شیئا من خوارق العادات عظّموه تعظیم المفلس للقلیل من النقد، و الجائع للکسرة من الخبز. و الرافضة لفرط جهلهم و بعدهم عن ولایة اللّه و تقواه لیس لهم نصیب کثیر من کرامات الأولیاء، فإذا سمعوا مثل هذا علی علی ظنّوا أنّ هذا لا یکون إلّا لأفضل الخلق، و لیس الأمر کذلک.

بل هذه الخوارق المذکورة و ما هو أعظم منها یکون لخلق کثیر من أمة محمّد المعترفین بأنّ أبا بکر و عمر و عثمان و علیا خیر منهم، الذین یتولّون الجمیع و یحبّونهم و یقدّمون من قدّم اللّه و رسوله، لا سیّما الذین یعرفون قدر الصدّیق و یقدّمونه، فإنّه أخصّ هذه الامة بولایة اللّه و تقواه، و اللبیب یعرف ذلک بطرق، إمّا أن یطالع الکتب المصنّفة فی أخبار الصالحین و کرامات الأولیاء، مثل کتاب ابن أبی الدنیا، و کتاب الخلّال، و کتاب اللالکائی، و غیرهم. و مثل ما یوجد من ذلک فی أخبار الصالحین مثل: کتاب الحلیة لأبی نعیم، و صفوة الصفوة، و غیر ذلک. و إمّا أن یکون قد باشر من رأی منه ذلک. و إمّا أن یخبره بذلک من هو عنده صادق، فما زال الناس فی کلّ عصر یقع لهم من ذلک شیء کثیر، و یحکی ذلک بعضهم لبعض، و هذا کثیر فی کثیر من المسلمین. و إمّا أن یکون نفسه وقع له بعض ذلک.

و هذه جیوش أبی بکر و عمر و رعیّتهما، لهم من ذلک ما هو أعظم من ذلک، مثل: العلاء بن الحضرمی و عبوره علی الماء کما تقدّم ذکره، فإنّ هذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۵

أعظم من نضوب الماء، و مثل: استسقائه و تغیّیب قبره، و مثل: النفر الذین کلّمهم البقر و کانوا جیش سعد بن أبی وقاص فی وقعة القادسیة، و مثل: نداء عمر: یا ساریة الجبل- و هو بالمدینة و ساریة بنهاوند- و مثل: شرب خالد بن الولید السمّ، و مثل: إلقاء أبی مسلم الخولانی فی النار فصارت علیه بردا و سلاما لمّا ألقاه فیها الأسود العنسی المتنبّی الکذّاب، و کان قد استولی علی الیمن، فلمّا امتنع أبو مسلم من الإیمان به ألقاه فی النار، فجعلها اللّه علیه بردا و سلاما، فخرج منها یمسح جبینه، و غیر ذلک ممّا یطول وصفه» [۱].

(قوله):

و إلّا لم یقوموا بحرب و قتال و تجهیز للأسباب الظاهریة، و توصّلوا إلی مقاصدهم بخرق العادة.

أقول:

کأنّ (الدهلوی) لم یفهم أنّ الإیجاب الجزئی لا ینافی السّلب الکلّی، فأخذ الأنبیاء علیهم السلام فی بعض الأحیان بالأسباب الظاهریة لا یستلزم أن یکونوا دائما کذلک، و أنّه إذا لم یطلبوا من اللّه سبحانه إجراء المعجزة علی أیدیهم و خرق العادات، فإنّه لا یستلزم عدم جواز طلبهم ذلک منه بالکلیّة...

إنّ الحرب و القتال و التوسّل بالأسباب الظّاهریة، کلّ ذلک لا یدلّ بإحدی الدلالات الثلاث علی عدم جواز طلبهم من اللّه بغیر تحدّ

خرق العادة...

إنّ الأنبياء يتبعون فی أفعالهم و تروكهم المصالح التی شاءها اللّه سبحانه لهم، يمتثلون ما يأمرهم به، و بأمره يعملون ... و إن كانوا لو أرادوا شيئا من اللّه

---

[۱] منهاج السنة ۴/ ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۶

أعطاهم و لو طلبوا منه إظهار المعجزة على أيديهم أجابهم، سواء حال تحدّی أهل الكفر و الضّلالات و عدمه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۷

«۲» إبطال احتمال كون المراد: بمن هو من أحبّ النّاس ... ص: ۳۱۷

اشارة

(قوله):

و يحتمل أن يكون المراد بمن هو من أحبّ النّاس إليك.

أقول:

۱- هو باطل بالوجوه المبطلة للتأويل الأوّل ... ص: ۳۱۷

إنّ البراهين الدّامغة و الحجج السّاطعة الّتی أقمناها على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام أحب الخلق إلى اللّه و رسوله مطلقا، من الأحاديث النبويّة، و من تصريحات الصّحابة، و من إفادات العلماء ... لا تدع مجالا لأیّ تأويل فی حديث الطّير، و لا حاجة- بالنظر إليها- إلى دفع هذا التأويل أو غيره بوجه أو وجوه أخرى ... لا سيّما هذا التأويل الذی يبطله كثير من تلك البراهين...

فلاحظ.

۲- هو منقوض باستدلالهم بقوله تعالى: وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ... ص: ۳۱۷

و مع ذلك ينبغی أن نذكر جوابا نقضيّا واحدا، و آخر حليّا ... عن هذا الاحتمال الواضح الاختلال ... أمّا الجواب النقضی فهو:

إنّ علماء أهل السنّة يزعمون نزول الآية: وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِی يُؤْتِی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۸

مالَهُ يَتَزَكَّى [۱] فی أبی بكر. و يدّعون أنّ وصف أبی بكر فيها ب «الأتقى» تصريح بأنّه أتقى من سائر الامة ... قال ابن حجر المكّی فی الآيات الدالّة بزعمه على فضل أبی بكر: «أمّا الآيات، فالأولى قوله تعالى: وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِی يُؤْتِی مالَهُ يَتَزَكَّى وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزى إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلى وَ لَسَوْفَ يَرْضى قال ابن الجوزی: أجمعوا على أنّها نزلت فی أبی بكر. ففيها التصريح بأنّه أتقى من سائر الامة، و الأتقى هو الأكرم عند اللّه لقوله تعالى: إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ و الأكرم عند اللّه هو الأفضل، فينتج أنّه أفضل من بقيّة الامة» [۲].

فنقول:

إذا كان لفظ «الأتقى» فی هذه الآية تصريحا بأنّ من نزلت فيه «أتقى من سائر الامّة» فلا ريب فی كون لفظ «أحبّ» فی حديث الطير

تصریحا بأنّ أمیر المؤمنین علیه السلام «أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله من سائر الامة...»

فتأویل الحدیث بتقدیر «من» فاسد ... و کیف یکون لفظ «الأتقی» نصّا صریحا فی کون أبی بکر «أتقی الامة» عندهم، و لا یکون لفظ «أحبّ الخلق» نصّا صریحا فی کون أمیر المؤمنین علیه السلام «أحبّ الخلق» من الشیخین و غیرهم إلی اللّه و رسوله؟! مع أنّ حدیث الطّیر معتضد بأحادیث أخری رووها عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم صریحة الدلالة علی أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام.

ألیس لفظ «الأتقی» و لفظ «الأحبّ» کلاهما من صیغة أفعل التفضیل؟

فهل من فارق إلّا التعصّب و العناد؟! نعم بینهما فرق من جهة أن لفظ «أحبّ» فی الحدیث مضاف إلی

---

[۱] سورة اللیل: ۱۷- ۱۸.

[۲] الصواعق المحرقة: ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۱۹

«الخلق» فیکون دلالته أصرح من دلالة «الأتقی» فیما یزعمون ... فهل هذه الزیادة فی الصّراحة هی المانعة عن الدلالة علی الأحبیّة من جمیع الخلق؟!

۳- هو غیر مانع من دلالة الحدیث علی أحبیة علی من الشیخین ... ص: ۳۱۹

و أمّا الجواب الحلّی فهو: إنّ الغرض من هذا التأویل لیس إلّا منع دلالة حدیث الطیر علی أحبیّة أمیر المؤمنین علیه السلام من الشیخین، فیکون علیه السلام من أحبّ الخلق إلی اللّه و رسوله، لا الأحب مطلقا لیلزم کونه أحبّ منهما، و لکنّ دلالة الحدیث علی أحبیّته علیه السلام منهما ثابتة حتی علی هذا التأویل، و ذلک ... لأنّ النسائی و أبا یعلی رویا الحدیث و فیه: «فجاء أبو بکر فردّه، ثمّ جاء عمر فردّه، ثمّ جاء علی فأذن له».

فظهر أنّ الشیخین لم یکونا أحبّ إلی اللّه و رسوله حتی «من بعض الخلق ...» فیکون هذا التأویل مستوجبا لمزید الحطّ من شأنهما و قدرهما، إذن، بناء علی تقدیر «من» أیضا یکون الحدیث دالا علی أنّه هو الأحبّ إلی اللّه و رسوله و أنّ الشیخین لیسا الأحبّ إلیهما.

لکن (الدهلوی) و من قبله الکابلی ... لم یفهما ما یستلزمه کلامهما و ما ینتهی إلیه مرامهما!! و علی کلّ حال، فإنّ هذا التأویل لا یضرّ باستدلال الشیعة بحدیث الطیر علی کون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ و أفضل من الشیخین و من سائر الخلق أجمعین ... هذه الأحبیّة المطلقة الثابتة له من أحادیث العترة الطاهرة و الأحادیث التی رواها أهل السنّة- المتقدّم بعضها- الآبیة عن کلّ تأویل، و اللازم هو الأخذ بها- و بحدیث الطیر- علی المعنی الذی هی صریحة فیه...

و الحمد للّه ربّ العالمین.

و أمّا دعوی نزول قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی ... فی أبی بکر فقد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۰

أثبت علماء الشّیعة بطلانها بما لا مزید علیه. فراجع [۱].

(قوله):

و هذا استعمال رائج و معروف، کما فی قولهم: فلان أعقل النّاس و أفضلهم.

أقول:

نعم ... التّسویل فی هؤلاء القوم رائج ... إنّهم یحاولون صرف أدلّة

---

[۱] قد استدلوا بالآیة الکریمة علی أفضلیة أبی بکر، فی أغلب کتبهم فی التفسیر کتفسیر الرازی و الکلام کالمواقف و شرحها، و شرح المقاصد، و وجه الاستدلال ما ذکرناه، و قد أبطلناه فی کتابنا (الإمامة فی أهم الکتب الکلامیّة و عقیدة الشیعة الإمامیّة) فی (الطرائف علی شرح المواقف) و (المراصد علی شرح المقاصد) بأنّ الاستدلال موقوف علی نزول الآیة فی أبی بکر و صحّة الخبر فی ذلک، و هذا أوّل الکلام، لأنّ:

۱- هذا الخبر ممّا تفرّدوا بنقله، فلا یکون حجة فی مقام الاستدلال و الإحتجاج.

۲- نزول الآیة فی حق أبی بکر غیر متّفق علیه بینهم، و لذا نسب القول به فی (شرح المواقف) إلی أکثر المفسّرین.

۳- من المفسّرین من حمل الآیة علی العموم، و منهم من قال بنزولها فی قصّة أبی الدحداح و صاحب النخلة، کما فی (الدر المنثور ۶/ ۳۵۸).

۴- خبر نزولها فی أبی بکر إنّما یرویه آل الزبیر، و انحراف هؤلاء عن علی علیه السلام مشهور، فلا یکون قولهم حجة.

۵- سند الروایة غیر معتبر. قال الحافظ الهیثمی فی (مجمع الزوائد ۹/ ۵۰): «و عن عبد اللّه الزبیر قال: نزلت فی أبی بکر الصدّیق: وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی إِلَّا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلی وَ لَسَوْفَ یَرْضی رواه الطبرانی و فیه: مصعب بن ثابت، و فیه ضعف».

قلت: و هو من آل الزبیر، فهو: «مصعب بن ثابت بن عبد اللّه بن الزبیر» قال عبد اللّه بن أحمد، عن أبیه: أراه ضعیف الحدیث، لم أر الناس یحمدون حدیثه، و قال عثمان الدارمی، عن ابن معین: ضعیف، و قال النسائی: لیس بالقوی فی الحدیث، و قال ابن حبان: انفرد بالمناکیر عن المشاهیر فلما کثر ذلک فیه استحقّ مجانبة حدیثه، و قال ابن سعد: یستضعف، و قال الدار قطنی: لیس بالقوی: (تهذیب التهذیب ۱۰/ ۱۴۴).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۱

مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام عن دلالتها بالتأویلات العلیلة، فهم کقول القائل:

وفی تعب من یحسد الشمس نورها و یجهد أن یأتی لها بضریب

فهل من متکلّم عربی أدیب یقول: «فلان أعقل الناس و أفضلهم» و هو یرید «فلان من أعقل الناس و أفضلهم»؟ سلّمنا فما الدلیل علی حجیّة هکذا قول؟ سلّمنا فما الملازمة بین صحّة هکذا کلام و تمامیّة التأویل المذکور فیه، و بین مجیء نفس التأویل فی حدیث الطّیر؟

و الحمد للّه ربّ الذی وفّقنا لبیان رکاکة هذه التأویلات و سخافتها...

فلننظر فیما قاله غیر (الدهلوی) فی هذا الباب...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۳

دحض تقوّلات بعض علماء الحدیث ... ص: ۳۲۳

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۵

التّوربشتی ... ص: ۳۲۵

اشارة

قال الشیخ فضل اللّه التوربشتی- شارح مصابیح السنّة- بشرح حدیث الطیر:

«و منه حدیث أنس رضی اللّه عنه قال: کان عند النبیّ علیه السلام طیر.

الحدیث.

قلت: نحن و إن کنا لا نجهل- بحمد اللّه- فضل علی رضی اللّه عنه و قدمه و بلاءه و سوابقه و اختصاصه برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالقرابة القریبة و مؤاخاته إیّاه فی الدین، و نتمسّک من حبّه بأقوی و أولی ممّا یدّعیه الغالون فیه، فلسنا نری أن نضرب عن تقریر أمثال هذه الأحادیث فی نصابها صفحا، لما نخشی فیها من تحریف الغالین و تأویل الجاهلین و انتحال المبطلین، و هذا باب أمرنا بمحافظته و حمی أمرنا بالذبّ عنه، فحقیق علینا أن ننصر فیه الحق و نقدّم فیه الصدّق.

و هذا حدیث یریش به المبتدع سهامه و یوصل به المنتحل جناحه، فیتّخذه ذریعة إلی الطعن فی خلافة أبی بکر رضی اللّه عنه، التی هی أوّل حکم أجمع علیه المسلمون فی هذه الامة، و أقوم عماد أقیم به الدین بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فأقول- و باللّه التوفیق-:

هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته، من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۶

الأخبار الصّحاح منضمّا إلیها إجماع الصحابة، لمکان سنده، فإن فیه لأهل النقل مقالا، و لا یجوز حمل أمثاله علی ما یخالف الإجماع، لا سیّما و الصحابی الذی یرویه ممّن دخل فی هذا الإجماع، و استقام علیه مدّة عمره، و لم ینقل عنه خلافه، فلو ثبت عنه هذا الحدیث فالسّبیل أن یأوّل علی وجه لا ینقض علیه ما اعتقده و لا یخالف ما هو أصحّ منه متنا و إسنادا، و هو أن یقال:

یحمل قوله «بأحبّ خلقک» علی أنّ المراد منه: ائتنی بمن هو من أحبّ خلقک إلیک، فیشارکه فیه غیره، و هم المفضّلون بإجماع الامّة، و هذا مثل قولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم. أی: من أعقلهم و أفضلهم. و ممّا یبیّن لک أن حمله علی العموم غیر جائز هو أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من جملة خلق اللّه، و لا جائز أن یکون علی أحبّ إلی اللّه منه. فإن قیل: ذاک شیء عرف بأصل الشرع.

قلت: و الذی نحن فیه عرف أیضا بالنصوص الصحیحة و إجماع الامة. فیأوّل هذا الحدیث علی الوجه الذی ذکرناه.

أو علی أنّه أراد به: أحبّ خلقه إلیه من بنی عمّه و ذویه، و قد کان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم یطلق القول و هو یرید تقییده، و یعمّ به و هو یرید تخصیصه، فیعرفه ذو الفهم بالنظر إلی الحال أو الوقت أو الأمر الذی هو فیه» [۱].

أقول:

۱- فی کلامه اعتراف بدلالة حدیث الطیر ... ص: ۳۲۶

تفید عبارة التوربشتی بوضوح دلالة حدیث الطیر علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام و بطلان تقدّم المتغلّبین علیه، إنّه یصرّح بصلاحیّة هذا الحدیث لأن یتخذ ذریعة إلی الطعن فی خلافة أبی بکر ... لکن لمّا کانت

---

[۱] شرح المصابیح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۷

خلافته إجماعیة- بزعمه- فلا مناص من الطّعن فی سند حدیث الطّیر أو تأویله...

۲- بطلان دعوی أنّ فی سنده مقالا ... ص: ۳۲۷

لکنّ دعوی «إنّ فی سنده مقالا لأهل النقل فلا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر» ... باطلة ... فقد أثبتنا- بحمد اللّه- تواتر حدیث الطیر و قطعیّة صدوره عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و رأیت طرقه العدیدة الصحیحة، و تصریحات أکابر أعلام القوم بصحته... بقطع النظر عن تواتره ... فلو کان بعد ذلک لأحد مقال فی سنده فهو مردود علیه.

۳- بطلان دعوی المعارضة ... ص: ۳۲۷

و من العجیب: أنّ هذا المحدّث المتبحر لم یفهم أن أخبار أهل السنّة- و إن بلغت عندهم فی الصّحة أعلی درجاتها- لا تکون حجة علی الآخرین، فقوله: «هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته من الأخبار الصحاح» ساقط فی الغایة.

۴- بطلان دعوی الإجماع علی خلافة أبی بکر ... ص: ۳۲۷

و أیضا یرید هذا المحدّث ردّ حدیث الطیر لمخالفته للإجماع المزعوم علی خلافة أبی بکر ... لکن أین الإجماع علی ذلک؟ لقد ثبت و هن التمسّک بهذا الإجماع فی کتب الإمامیة من المتقدمین و المتأخرین مثل (تشیید المطاعن) و غیره، بما لا مزید علیه ... و المؤمن لا یجوّز رفع الید عن حدیث صادر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بالقطع و الیقین بهکذا دعوی لا أساس لها من الصحة أصلا...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۸

۵- بطلان قوله: إن الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی الإجماع ... ص: ۳۲۸

و أمّا دعوی أن «الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی هذا الإجماع و استقام علیه مدّة عمره و لم ینقل عنه خلافه» فمردودة، لأنّ روایة هذا الحدیث غیر منحصرة فی أنس بن مالک کی یکون لهذه الدعوی حظّ من الواقعیة، بل لقد ثبت أن غیر أنس من الصّحابة کسیدّنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، و ابن عباس، و أبی الطّفیل، و غیرهم، یروون حدیث الطّیر. و من المعلوم أنّ دخول أمیر المؤمنین علیه السلام و ابن عبّاس فی الإجماع المزعوم فی حیّز المنع و الامتناع، و عدم نقل الخلاف عنهما باطل محض، بل الدلائل علی إبطال أمیر المؤمنین علیه السّلام- و کذا ابن عبّاس و سائر بنی هاشم بل غیرهم- خلافة أبی بکر لا تحصی ... و فی کتاب (المعارف) إن أبا الطفیل کان من غلاة الرّوافض [۱] فکیف یقال بأنه ممّن دخل فی الإجماع المدّعی و استقام علیه مدّة عمره و لم ینقل عنه خلافه؟ علی أنّ سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام استدلّ- فیما استدل فی الشوری- بحدیث الطّیر علی أحقیّته بالخلافة، و قد سلّم القوم جمیعا کلامه ... و قد جاء فی حدیث احتجاجه علی القوم بفضائله قوله لهم:

«بایع الناس أبا بکر و أنا و اللّه أولی بالأمر منه و أحق، فسمعت و أطعت مخافة أن یرجع الناس کفّارا یضرب بعضهم رقاب بعض بالسیف، ثمّ بایع أبو بکر لعمر و أنا و اللّه أولی منه بالأمر منه، فسمعت و أطعت مخافة أن یرجع الناس کفّارا، ثمّ أنتم تریدون أن تبایعوا عثمان! إذا لا أسمع و لا أطیع، إنّ عمر جعلنی فی خمسة نفر أنا سادسهم، لا یعرف لی فضل فی الصلاح و لا یعرفونه لی کما نحن فیه شرع سواء، و أیم اللّه لو أشاء أن أتکلّم ثم لا یستطیع عربیّهم

---

[۱] کتاب المعارف: ۶۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۲۹

و لا عجمیّهم و لا المعاهد منهم و لا المشرک ردّ خصلة منها».

و لو سلّمنا ما ذکره من دخول رواة حدیث الطّیر من الصّحابة فی الإجماع و عدم نقل خلاف عنهم ... فأیّ ضرورة لتوجیه هذا

الحدیث علی وجه لا ینافی اعتقادهم بخلافة أبی بکر؟ إنّه کثیرا ما یتّفق اعتراف الشخص بالحق و هو لا یعتقده، و ذاک مصداق قوله علیه السلام: «الحق یعلو و لا یعلی علیه».

۶- صرف ألفاظ الشّارع عن ظاهرها حرام ... ص: ۳۲۹

ثمّ إنّ التأویل کیفما کان، و من أیّ أحد کان، بلا مجوّز، غیر جائز...

و هذا شیء نصّ علیه کبار العلماء و أرسلوه إرسال المسلّمات ... قال المنّاوی بشرح

حدیث: «اتّقوا الحدیث عنّی إلّا بما علمتم»

: «قال الغزالی: و من الطامات: صرف ألفاظ الشارع عن ظاهرها إلی أمور لم تسبق منها إلی الإفهام کدأب الباطنیة، فإن الصّرف عن مقتضی ظواهرها من غیر اعتصام فیه بالنقل عن الشارع، و بغیر ضرورة تدعو إلیه من دلیل عقلی، حرام» [۱].

و لا ریب فی أنّ ما فعله التوربشتی فی حدیث الطیر من أظهر مصادیق هذا الموضوع المتوجّه إلیه هذا الحکم.

۷- دعوی أن ما دلّ علی تقدیم أبی بکر أصحّ متنا و إسنادا باطلة و أمّا دعوی أنّ حدیث الطیر یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا فباطلة ...: ص: ۳۲۹

أمّا أوّلا: فلأنّ الفضائل الموضوعة و المناقب المصنوعة موهونة علی أصولهم، کما فصّل فی کتاب (شوارق النّصوص). و أمّا ثانیا: فلأنّ تلک الأحادیث حتّی لو صحّت عند أهل السنّة فلیست بحجة علی خصومهم.

---

[۱] فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۱۳۲.

۸- سخافة التأویل بتقدیر «من ...» ص: ۳۳۰

و أمّا ما ذکره من تقدیر «من» و حمل «أحبّ الخلق» علی «من أحبّ الخلق» فسخیف فی الغایة، و قد عرفت ذلک فی جواب کلام (الدهلوی).

مضافا إلی أنه- بناء علی هذا التأویل- یکون کلّ من المشایخ الثلاثة المفضّلین علی غیرهم بإجماع الامة- کما زعم- داخلا فی دعاء النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و «من أحبّ الخلق إلی اللّه»، فلما ذا جعل اللّه سبحانه علیا علیه السلام مصداق الدعاء و من طلب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مجیئه إلیه، و لم یجعله أحد الثلاثة المفضّل کلّ منهم علیه علیه السّلام کما زعم؟! و أیضا، لو کان کذلک لم یکن من المناسب أن یردّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم المشایخ الثلاثة بعد مجیء الواحد منهم تلو الآخر کما ثبت من روایة أبی یعلی، إلّا أن یقال بأن اللّه تعالی أجاب دعوة النبیّ و أتاه بأحبّ الخلق إلیه لکنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ردّهم خلافا لمرضاة ربّه!! و لکنّ هذا ممّا یهدم أرکان الإیمان، و إن لا یبعد التزامهم به! ألا تری (الدهلوی)- فی مقام الجواب عن مطعن حدیث القرطاس- ینکر أن تکون جمیع أقوال النبیّ و أفعاله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مطابقة للوحی الإلهی؟!! لکنّ الإصرار علی هذا التأویل العلیل- و الالتزام بهذا اللّازم الفاسد الشنیع- ینجرّ إلی سقوط عمدة أدلّتهم عن الاستدلال، و هو تمسکّهم بقوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی علی أفضلیة أبی بکر. و قد بیّنا وجه ذلک ... فهل یبقون علی إصرارهم؟!!

۹- وجوه الرّد علی طعنه فی العموم باستلزامه دخول النبی ... ص: ۳۳۰

اشارة

و أمّا قوله: «و ممّا يبيّن لک أنّ حمله على العموم غير جائز هو: أنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۱

النبيّ» ... فمن أعاجيب، الهفوات ... و قد كنّا نظنّ أنّ صدور هذا و أمثاله من المتسنّنين المتأخرّين من قلة ممارستهم لكلام العرب و قصر باعهم فی فنون الأدب، لكن صدوره من مثل التوربشتی يبيّن لک أنّ الباعث على هذا و نحوه هو التعصب الأعمى للباطل و السقوط فی دركات الهوى ... و كيف كان، فإنّ الجواب عمّا ذكره من وجوه:

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۱

إنّ أحبيّة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم إلى اللّه من أمير المؤمنين عليه السلام أمر ثابت فی أصل الشرع بالأدلّة القطعيّة، و عليه الإجماع من الشيعة الإمامية و المخالفين لهم قاطبة، فمن الضرورى رفع اليد عن عموم حديث الطّير كيلا يشمل نفس النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و إذ ليس لتخصيص غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم دليل فالحديث بالنسبة إلى من عدا النبيّ باق على عمومه. و تمسّک التوربشتی للتخصيص الزائد «بالنّصوص الصحيحة و إجماع الامة» فباطل. أمّا بالنظر إلى النصوص الصّحيحة فلا نصّ صحيح على أحبيّة أبی بكر و عمر و عثمان- الذين زعم أفضليتهم بإجماع الامة- إلى اللّه و ما يرويه أرباب الكذب و الافتراء فی باب أحبيّة الشيخين إلى النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فإنّما هو كذب مفتعل، مضافا إلى أنّ أحدا من أرباب الكذب لم يرو فی باب أحبيّة عثمان إليه حديثا و لو مفترى عليه. و أمّا بالنّظر إلى إجماع الامّة فدعوى قيامها على أحبيّة أولئک فمن أعاجيب الأكاذيب، لوضوح أنّ الإمامية الاثنی عشرية بل جمهور الشيعة ينفون أصل المحبوبيّة عنهم فضلا عن الأحبيّة، فأين إجماع الامّة؟ و هل يرى التوربشتی أو غيره خروج فرق الشيعة عن الامّة؟

لكنّ دعوى خروج فرق الشيعة عن الامّة و انحصارها فی أهل نحلته لا تخلّصه من الورطة و ذلک:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۲

أوّلا: ما الدليل على قيام إجماع أهل السنّة على أحبيّة القوم؟ و لو كان يكفی مجرد دعوى الإجماع لجاز لكلّ أحد دعواه على مدّعاه.

و ثانيا: سلّمنا، فما الدّليل على حجية إجماعهم على غيرهم؟

و ثالثا: إنّک قد عرفت أن أبا ذر و بريدة كانا يقولان بأحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام، و أنّ عائشة قد اعترفت بذلک غير مرّة حتى أنّها قالت للنبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «و اللّه لقد علمت أنّ عليا أحبّ إليک من أبی» كما ورد عنها ما يدلّ بصراحة على أحبيّة فاطمة الزهراء عليها السلام و أسامة بن زيد إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ... فيكون هؤلاء خارجين عن الإجماع على أحبيّة المشايخ، و إذا خرج أبو ذرّ و بريدة و عائشة و رسول اللّه نفسه عن هذا الإجماع فإنّ وصفه بإجماع الامة عجيب!! و كما ظهر بطلان دعوى إجماع الامّة على ما نحن فيه لخروج جملة من الأصحاب عنه ... يظهر بطلانه أيضا من خروج: الحسن البصرى- من التابعين- و المأمون العباسی- من حكّام أهل السنّة- و يحيى بن أكثم و غيره- من كبار قضاتهم- و الشيخ أبی عبد اللّه البصرى، و الحاكم النيسابورى، و قاضی القضاة عبد الجبار، و محمّد بن طلحة الشافعی، و محمّد بن يوسف الكنجی، و جلال الدين الخجندی، و شهاب الدين أحمد، و محمّد بن إسماعيل الأمير ... و غيرهم ... من كبار علمائهم ... المعترفين بالأحبيّة المطلقة لأمير المؤمنين عليه السلام...

و أيضا، فإنّ كثيرا من الأصحاب و التابعين و علماء الإسلام يقولون بأفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام مطلقا، و بين الأفضلية و الأحبيّة تلازم كما هو واضح.

و أيضا، فإنّ كثيرين منهم فضّلوه على عثمان، فيلزم خروجهم عن الإجماع المدّعى، للتلازم بين الأفضليّة و الأحبيّة...

و أيضا، فإنّ كثيرين منهم فى مسألة الأفضلية متوقّفون ... فدخولهم فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۳

الإجماع المزعوم غير معلوم.

الوجه الثانى ...: ص: ۳۳۳

لقد نصّ أكابر المحققين على أنّ المتكلّم خارج عن عموم كلامه، و بناء على هذه القاعدة فإنّ النبىّ- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- غير داخل من أوّل الأمر فى عموم «أحبّ الخلق» فى حديث الطير، و على هذا أيضا تبطل دعوى عدم عمومه، و لنذكر عبارة واحدة فيها التصريح بالقاعدة المذكورة:

قال شيخ الإسلام عبد اللّه بن حسن الدين ابن جمال الدين الأنصارى المعروف بمخدوم الملك فى كتاب (عصمة الأنبياء): «اتفق المليّون و اجتمعت على أنّهم معصومون قبل البعثة و بعدها من الكفر الحقيقى الاختيارى، غير أنّ الأزارقة و الفضليّة من الخوارج يجوّزون صدور ذلك منهم، لا بمعنى فساد العقيدة فى التوحيد و الجهل فى معرفة الذات و الصّفات، بل باعتبار أنّ كل ذنب كفر عندهم، و صدور الذنب عنهم جائز، فوقوع الكفر عنهم يكون كذلك. و عن الاضطرارى- أى إظهاره تقية- خلافا للشيعة، فإنّهم يجوّزون إظهار الكفر تقية، بل أوجبه بعضهم. و معصومون عن الكفر الحكمى أيضا، بمعنى أنّه لا يحكم عليهم فى صباهم بالكفر تبعا للأبوين و لا تبعا للدار، فإنّهم مولودون على الفطرة و المعرفة باللّه و صفاته و توحيده، و هم نشئوا على المعرفة من بدو خلقتهم و أوّل فطرتهم، و من طالع سيرتهم مذ صباهم إلى مبعثهم يعلم ذلك يقينا، ثم لم يقدر آباؤهم أن يغووهم عن الفطرة، لكونهم عرفاء باللّه تعالى، عقلاء لدينه، مختارين لتوحيده بتأييده. و إسلام الصبى الذى يعقل دينا صحيح، و عقلهم فى هذه الحالة من فضله و رحمته عليهم، و اللّه يختصّ برحمته من يشاء، فلا يكونون أتباعا للآباء.

و قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: «ما من مولود إلّا يولد على فطرة الإسلام و أبواه يهوّدانه أو ينصّرانه أو يمجّسانه»

فليس على عمومه على ما لا يخفى، مع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۴

أنّ المتكلّم لا يدخل تحت الحكم، صرّح به أئمّة الحديث».

الوجه الثالث:

إنّه لو تأمّل التوربشتى فى لفظ الحديث لما تفوّه بهذا الذى تفوّه به...

إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم قال: «اللّهم ائتنى»...

فطلب من اللّه إتيان «أحبّ الخلق» إليه و حضوره عنده صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا عند غيره...

فلم يكن داخلا فى عموم كلامه من أوّل الأمر ... و هذا ظاهر كلّ الظّهور، و لكن من لم يجعل اللّه له نورا فما له نور.

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۴

و قال صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى حديث الطّير: «يأكل معى هذا الطّير»

و هل يعقل أن يكون هو نفسه مصداقا لقوله هذا فيكون المؤاكل نفسه؟

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۴

إنّ فى كثير من طرق الحديث بعد لفظ

«أحبّ خلقك إليك»

أو نحوه لفظ «و إلى رسولك» أو نحوه ... و هذا صريح فی أنّ السؤال لغيره، و أن الدعاء لا يشمل نفسه، و لنعم ما أفاد العلّامة ابن بطريق:

«قد سأل اللّه تعالى أن يأتيه بأحبّ خلقه إليه و إلى رسوله، و تردّد السؤال من النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی ذلك، و فی الجميع لم يأت إلّا أمير المؤمنين على بن أبی طالب عليه السلام. فثبت أنّه دعوة الرسول. و إذا كانت المحبّة من اللّه تعالى له هی إرادة تعظيمه و رفعته و دنوّه منه و قربه من طاعته و قد سألها النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بلفظة «أفعل» و هی مما يبالغ به فی المدح، لأنّه قال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك

، و «الأحبّ» على وزن «أفعل» فصارت هذه غاية المدحة له، و إذا كان اللّه تعالى يريد قربه و رفعته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۵

و تعظيمه زيادة على كافة خلقه، فقد ثبت مزيّته على سائر الخلق، بدليل ثابت و هو سؤال النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم كذلك. و إذا كان أحبّ خلق اللّه تعالى إليه وجب الاقتداء به دون غيره، و هذا غاية التنويه بذكره و دعاء الخلق إلى اتّباعه.

و فی هذه المدحة أيضا قطع النظارة له، لأنّه إذا كان أحبّ خلق اللّه تعالى و لا مماثل له فی ذلك أحد، و النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم خارج من هذه الدعوة، يدلّ على ذلك قوله حين رآه: اللّهم و إليّ، و فی الخبر الآخر يقول:

إليك و إلى رسولك. ثبت أنّ السؤال لمن عداه، لئلّا يعترض معترض على هذا الكلام. و من كان أحبّ خلق اللّه تعالى إليه و أحبّ خلق اللّه إلى رسوله فقد عدم نظيره و وجب تفرّده بعلوّ المنزلة عند اللّه تعالى و عند رسوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

إن عدّ أهل التّقى كانوا أئمّتهم أو قيل من خير أهل الأرض قيل هم

لا يستطيع جواد بعد غايتهم و لا يدانيهم خلق و إن كرموا» [۱]

و لا يخفى أنّه لما لم يكن دخول النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فی عموم

«أحبّ خلقك إليك»

متبادرا إلى الأفهام و لا وجه لصّحة دعواه من أحد، فقد ذكر المحبّ الطّبرى حديث الطير تحت عنوان «ذكر أنّه أحبّ الخلق إلى اللّه تعالى بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم».

۱۰- وجوه الردّ على التأويل بإرادة الأحبّ من بنی عمّه ... ص: ۳۳۵

اشارة

و قول التوربشتی: «فيأوّل هذا الحديث ... على أنّه أراد به أحبّ خلقه إليه من بنی عمّه و ذويه» فتعصّب بحت، و إلّا فإنّه غير نافع له أبدا لوجوه:

---

[۱] العمدة: ۲۵۲- ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۶

الوجه الأوّل ...: ص: ۳۳۶

إنّه لا يقتضی وجه من الوجوه- و لو كان سخيفا- هذا التأويل، و دعوى أنّه مقتضى أفضليّة الشيخين مصادرة على المطلوب.

الوجه الثانی ...: ص: ۳۳۶

إنّه تأویل من غیر دلیل شرعی أو ضرورة عقلیّة، و قد تقدّم أنّ صرف کلام الشارع عن مقتضی ظاهره من غیر اعتصام فیه بالنقل عنه و بغیر ضرورة حرام.

الوجه الثالث ...: ص: ۳۳۶

إنّه تخصیص بلا مخصّص، فهو غیر صحیح و غیر مسموع ... و هذه قاعدة مسلّمة، قال المنّاوی بشرح: «اتّقوا الحدیث عنّی إلّا بما علمتم فمن یکذب علیّ متعمّدا فلیتبوّأ مقعده من النار» قال: «قال الطیّبی: الأمر بالتبوّء تهکّم و تغلیظ، إذ لو قیل: کان مقعده فی النار لم یکن کذلک، و الکذب علیه صلّی اللّه علیه و سلّم من الکبائر الموبقة و العظام المهلکة، لإضراره بالدین و إفساده أصل الإیمان، و الکاذبون علیه کثیرون، و قد اختلفت طرق کذبهم کما هو مبین فی مبسوطات أصول کتب الحدیث. قال بعضهم: و عموم الخبر یشمل الکذب فی غیر الدین، و من خصّ به فعلیه الدلیل» [۱].

الوجه الرابع ...: ص: ۳۳۶

لقد جاء فی صریح الأحادیث المعتبرة الکثیرة عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تفضیل قریش علی غیرها، ثمّ تفضیل بنی هاشم من قریش علی

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۱۳۲.

غیرهم ... و أنّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم یزل من خیار فی خیار ... فلو سلّمنا کون المراد أنّ علیا علیه السلام أحبّ الخلق من بنی عمّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و ذویه لم ینافِ مدلول الحدیث مطلوب أهل الحق ... لأنّ المفروض کون بنی عمّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خیر الخلق مطلقا، فیکون علی علیه السلام أحبّ خیر الخلق و هو المطلوب.

و قال محبّ الدین الطبری: «ذکر ما جاء فی أنّه أفضل من رکب الکور بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: عن أبی هریرة- رضی اللّه عنه- قال: ما احتذی النعال و لا انتعل، و لا رکب المطایا و لا رکب الکور بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أفضل من جعفر. خرّجه الترمذی و قال: حسن صحیح» [۱].

فإذا کان جعفر أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بحسب هذا الحدیث- فهو أحبّ الناس إلیه، لأنّ الأحبیّة تابعة للأفضلیّه ...

و مقتضی التأویل المذکور أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ إلی رسول اللّه من جعفر، فهو أحبّ الخلق إلیه مطلقا. و هو المطلوب.

الوجه الخامس ...: ص: ۳۳۷

لقد دلّت الأحادیث الکثیرة الصحیحة علی أفضلیة أهل البیت علیهم السلام من جمیع الخلق، فهم أحبّ الخلق إلی اللّه و الرسول... فیکون أمیر المؤمنین علیه السلام- الذی هو أحبّ أهل البیت- أحبّ الخلق مطلقا.

الطّیبی ... ص: ۳۳۷

اشارة

و قال الحسين بن عبد اللّه الطيّبى- شارح مشكاة المصابيح- بشرح حديث

---

[۱] ذخائر العقبى: ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۸

الطير:

«قوله: بأحبّ خلقك إليك.

التوربشتى: نحن و إن كنّا لا نجهل- بحمد اللّه- فضل على رضى اللّه عنه و قدمه و سوابقه فى الإسلام و اختصاصه برسول اللّه...

أقول: و الوجه الذى يقتضيه المقام هو الوجه الثّانى، لأنّه صلّى اللّه عليه و سلّم كان يكره أن يأكل وحده، لأنّه ليس من شيمة أهل المروّة، فطلب من اللّه أن يتيح له من يؤاكله، و كان ذلك برا و إحسانا منه إليه، و أبرّ المبرّات برّ ذى الرحم وصلته، كأنّه قال: بأحبّ خلقك إليك من ذوى القرابة و من هو أولى بإحسانى و برّى إليه» [۱].

أقول:

لقد أورد الطّيبى كلام التوربشتى فى تأويل هذا الحديث بنصّه ثمّ أعرض عن الوجه الأوّل لسخافته و أيدّ الوجه الثانى من وجهى التأويل بما ذكر، لكنّ ما جاء به تأييدا لما تقوّله التوربشتى باطل من وجوه:

۱- لو كان الدعاء لكراهة الأكل وحده فقد كان أنس و غيره عنده ... ص: ۳۳۸

إنّه لا ريب فى حضور أنس بن مالك و سفينة عند النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى قضيّة الطائر و ساعة سؤاله من اللّه سبحانه أن يأتيه بأحبّ الخلق إليه، فلو كان السّبب فى دعائه هو «أنّه كان يكره أن يأكل وحده لأنّه ليس من شيمة أهل المروّة» لكان يكفى أكل أحد الحاضرين معه، و لم يكن حاجة لطلب غيره لا مرة بل مرّات.

---

[۱] الكاشف- شرح المشكاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۳۹

۲- لو كان الغرض المؤاكلة فلما ذا ردّ المشايخ ...؟ ص: ۳۳۹

و لو كان الغرض أن لا يأكل وحده «فطلب من اللّه أن يتيح له من يؤاكله» كما يقول الطيّبى، فلما ذا ردّ المشايخ الثّلاثة الواحد بعد الآخر، كما فى حديثى أبى يعلى و النسائى؟ اللّهم إلّا أن يضطّر الطيبى لأن يعترف بعدم أهليّتهم للمؤاكلة معه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم!!

۳- لو كان المطلوب المؤاكلة و البرّ لكان أهل الحاجات أولى ... ص: ۳۳۹

و لو كان المطلوب هو إتاحة من يؤاكله، و ليكون منه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم «برا و إحسانا منه إليه» فقد كان المناسب أن يأتيه اللّه تعالى ببعض الجائعين و أهل الحاجات و المساكين، لا أن يكون أمير المؤمنين عليه السلام المصداق الوحيد لدعائه، لأنّ أولئك-

و إن كان على عليه السلام ذا رحم، و أبرّ المبرّات برّ ذى الرحم وصلته- هم أولى من جهة افتقارهم و شدّة فاقتهم...

۴- لو سلّمنا أولويّة ذى الرحم ففاطمة أولى من على ... ص: ۳۳۹

سلّمنا تقدّم ذى الرّحم فى البرّ و الإحسان و الصّلة على غير ذى الرّحم مع شدّة افتقار الغير، لكن ما كان المناسب أن يكون على عليه السّلام مورد انطباق الدعاء و استجابته، لكون فاطمة عليها السلام أولى منه بالبرّ و الإحسان فى ذوى القرابة القريبة، فكان اللازم أن تكون هى المصداق لدعوته صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

۵- رجاء أنس أن يكون رجلا من الأنصار يبطل هذا الاحتمال ... ص: ۳۳۹

و لو كان مراد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من

«أحبّ خلقك إليك»

هو «أحبّ خلقك إليك من ذوى القرابة القريبة و من هو أولى بإحسانى و برّى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۰

إليه» كما زعم الطيبى، فلما ذا رجا أنس بن مالك أن يكون رجلا من الأنصار؟

ألم يعلم أنس أن لا قرابة بينه و بين الأنصار، و أنّهم ليسوا بأولى الناس بإحسانه و برّه؟

إنّ من الطّريف قول الطيبى نقلا عن التوربشتى أنّه «قد كان النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم يطلق القول و هو يريد التقييد، و يعمّ به و يريد تخصيصه، فيعرفه ذو الفهم بالنظر إلى الحال و الوقت، أو الأمر الذى هو فيه» فإنّه يقول هذا و لا يعبأ بفهم أنس الذى فهم ما يخالف هذا التأويل العليل الذى أورده، مع أنّ أنسا عندهم من ذوى الفهم!! أضف إلى هذه الوجوه: أنّ كثيرا من ألفاظ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى هذا الحديث واضحة على بطلان هذا التأويل،

كقوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «اللّهم جئنى بأحبّ خلقك و أوجههم عندك».

و «اللّهم ائتنا بخير خلقك».

و «اللّهم أدخل علىّ أحبّ خلقك إلىّ من الأوّلين و الآخرين».

و «الحمد للّه الذى جعلك، فإنى أدعو فى كلّ لقمة أن يأتينى اللّه أحبّ الخلق إليه و إلىّ فكنت أنت».

و «أبى اللّه يا أنس إلّا أن يكون على بن أبى طالب».

و «ذلك فضل اللّه يؤتيه من يشاء و اللّه ذو الفضل العظيم».

و «أوفى الأنصار خير من على؟» أو «أفضل من على».

و غير ذلك.

الخلخالى ... ص: ۳۴۰

تأويل التوربشتى فقط ... ص: ۳۴۰

و قال شمس الدين محمّد بن مظفر- شارح مصابيح السنّة- بشرح

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۱

الحديث ناقلا كلا تأويلى التوربشتى: «أوّل بعضهم هذا الحديث على أنّ المراد: بمن هو من أحبّ خلقك إليك، فيشاركه فيه غيره، و

هم المفضّلون بإجماع الأمة، و هو كقولهم: فلان أعقل الناس و أفضلهم. أى: من أعقلهم و أفضلهم. و ممّا يدلّ على أنّ حمله على العموم غير جائز: أنّه عليه السلام من جملة «خلقك» و لا جائز أن يكون على أحبّ إلى اللّه منه. فإن قيل: ذلك شىء عرف بأصل الشرع. أجيب: بأن ما نحن فيه أيضا عرف بالنصوص الصحيحة.

أو يقال: أراد أحبّ خلقه من بنى عمّه، و قد كان عليه السلام يطلق و يريد به التقييد، فيعرفه ذو الفهم بالنظر إلى الحال أو الوقت أو الأمر الذى هو فيه» [۱].

السّيوطى ... ص: ۳۴۱

تأويل التوربشتى فقط ... ص: ۳۴۱

و قال جلال الدين السيوطى- شارح الترمذى- بشرحه: «قال التوربشتى:

قوله: بأحبّ خلقك إليك. أى: من هو من أحبّ خلقك. فيشاركك غيره و هم المفضّلون بإجماع الامة، و هذا مثل قولهم: فلان أفضل الناس و أعقلهم. أى:

من أفضلهم و أعقلهم. و مما يتبيّن لك. أنّ حمله على العموم غير جائز: أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم من جملة خلق اللّه، و لا جائز أن يكون على أحبّ إلى اللّه منه.

أو يأوّل على أنّه أراد به: أحبّ خلقه إليه من بنى عمّه و ذويه، و قد كان صلّى اللّه عليه و سلّم يطلق القول و هو يريد تقييده، و يعم به و يريد تخصيصه، فيعرفه ذو الفهم بالنظر إلى الحال أو الوقت أو الأمر الذى هو فيه» [۲].

---

[۱] المفاتيح- شرح المصابيح- مخطوط.

[۲] قوت المغتذى على شرح الترمذى- باب مناقب على.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۲

القارى ... ص: ۳۴۲

۱- نقله كلامى التوربشتى و الطيّبى ... ص: ۳۴۲

و قال على بن سلطان القارى- شارح مشكاة المصابيح- بشرحه:

«قال الإمام التوربشتى: نحن و إن كنّا لا نجهل بحمد اللّه فضل على...

قال الطيبى: و الوجه الذى يقتضيه المقام هو الوجه الثانى...

و فيه: إنّه لا شك أنّ العم أولى من ابنه، و كذا البنت و أولادها فى أمر البرّ و الإحسان. على أنّ قول الطيبى هذا إنّما يتم إذا لم يكن أحد هناك ممّن يؤاكله، و لا شك فى وجوده لا سيّما و أنس حاضر و هو خادمه، و لم يكن من عادته أن لا يأكل معه. فالوجه الأول هو المعوّل، و نظيره ما ورد من الأحاديث بلفظ:

«أفضل الأعمال» فى أمور لا يمكن جمعها، إلّا أن يقال فى بعضها: إن التقدير من أفضلها» [۱].

۲- ردّه كلام الطيبى ... ص: ۳۴۲

أقول: لقد أورد القارى نصّ عبارة التوربشتى، ثمّ نصّ عبارة الطيبى فى توجيه الوجه الثانى من تأويلى التوربشتى، ثمّ ردّ ما ذكره الطيبى بما رأيت.

فظهر من مجموع ذلك: سقوط الوجه الأوّل عند الطيبى، و سقوط الوجه الثانى عند القارى، مضافا إلى ما ذكرناه بالتفصيل فى ردّ الوجهين و الكلامين.

---

[۱] مرقاة المفاتيح فى شرح مشكاة المصابيح ۵/ ۵۶۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۳

۳- نقد تأييد القارى للوجه الأوّل.

و أمّا تأييد القارى الوجه الأوّل بقوله: «فالوجه الأول هو المعوّل، و نظيره ما ورد من الأحاديث بلفظ» ... ففيه: أنّه إذا كان أهل السنّة مضطرّين إلى التأويل لرفع التهافت فى أحاديثهم تلك، فما الملزم للشيعة الإمامية لأن يلتزموا بالتأويل فى حديث الطير؟!

عبد الحقّ الدّهلوى ... ص: ۳۴۳

۱- نقل كلامى التوربشتى و الطيّبى ... ص: ۳۴۳

و قال الشيخ عبد الحق الدهلوى- شارح مشكاة المصابيح-: «

قوله: بأحبّ خلقك.

أوّله الشّارحون بأنّ المراد من أحبّ خلقك- أو أحبّ خلق اللّه- من بنى عمّه، أو بأحبّ خلقك إليك من ذوى القرابة القريبة، أو من هو أولى و أقرب و أحق بإحسانى إليه. و هذا الوجه الأخير أقرب و أوفق بالمقام. هكذا قالوا.» [۱].

۲- خطأ فضيع من الدهلوى ... ص: ۳۴۳

و هذه هى تأويلات التوربشتى و الطيّبى، و قد عرفت سخافتها و ركاكتها بالتفصيل ... فلا حاجة إلى الإعادة و التكرار ... لكن من العجيب جدّا أنّ هذا الشّيخ ينقل- بعد عبارته المذكورة- كلام التوربشتى- الذى أوردنا نصّه بكاملة و أبطلناه بما لا مزيد عليه- عن (الصواعق) ناسبا إيّاه إلى ابن حجر المكّى ... استمع إليه يقول:

«و لقد أتى الشيخ ابن حجر فى كتاب الصواعق فى الاعتذار عن التأويل

---

[۱] اللمعات فى شرح المشكاة- باب مناقب على.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۴

لهذا الحديث بكلام مليح فصيح طويل، قال: نحن و إن كنّا لا نجهل- بحمد اللّه- فضل على رضى اللّه عنه و قدمه و سوابقه فى الإسلام و اختصاصه برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بالقرابة القريبة، و مؤاخاته إيّاه فى الدين، و نتمسّك من حبّه بأقوى و أولى ممّا يدّعيه الغالون فيه، فلسنا نرى أن نضرب عن تقرير أمثال هذه الأحاديث فى نصابها صفحا، لما نخشى فيها من تحريف الغالين و تأويل الجاهلين و انتحال المبطلين. و هذا باب أمرنا بمحافظته، و حمى أمرنا بالذبّ عنه، فحقيق علينا أن ننصر فيه الحق و نقدّم فيه الصّدق. و هذا حديث يريش به المبتدع سهامه و يوصل به المنتحل جناحه فيتخذّه ذريعة إلى الطّعن فى خلافة أبى بكر، التى هى أوّل حكم

أجمع علیه المسلمون فی هذه الامة، و أقوم عماد أقیم به الدین بعد رسول اللّه فنقول- و باللّه التوفیق:

هذا الحدیث لا یقاوم ما أوجب تقدیم أبی بکر و القول بخیریّته، من الأخبار الصّحاح. منضّما إلیه إجماع الصّحابة، لمکان سنده، فإنّ فیه لأهل النقل مقالا، و لا یجوز حمل أمثاله علی ما یخالف الإجماع، لا سیّما و الصّحابی الذی یرویه ممّن دخل فی هذا الإجماع و استقام علیه مدّة عمره و لم ینقل عنه خلافه، فلو ثبت عنه هذا الحدیث فالسّبیل أن یأوّل علی وجه لا ینتقض علیه ما اعتقده و لا یخالف ما هو أصحّ متنا و إسنادا، و هو أن یحمل علی أحد الوجوه المذکورة».

و هذا کلام التوربشتی الذی أتینا علیه آنفا، غیر أنّ للدهلوی فیه تصرّفا مّا فی آخره، و لیس لهذا الکلام فی (الصواعق) عین و لا أثر أبدا، و لیته نسبه إلی ابن حجر و لم ینص علی أنّه فی (کتاب الصّواعق)!! ثمّ إنّ الدهلوی تصدّی لتأویل الحدیث الشّریف حسبما یروق له و یسوقه إلیه تعصّبه فقال:

«قال العبد الضعیف- عصمه اللّه عمّا یصمّه و صانه عمّا شانه-: إنّ من الظاهر أنّ الحدیث غیر محمول علی الظاهر، لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۵

من جملة خلق اللّه، و هو أحبّ الخلق إلی اللّه من جمیع الوجوه و الحیثیّات، فالمراد أهل زمان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الصحابة، و غیره إنّما یکون من وجه واحد خاص أو وجوه متعدّدة مخصوصة، فلا حاجة إلی تخصیص الخلق، بل إلی تخصیص الوجه أو الوجوه، لأنّه لیس أحبّ و أفضل من جمیع الوجوه سوی سیّد المحبوبین و أفضل المخلوقین صلّی اللّه علیه و سلّم. ثمّ الکلام فی الصحابة إنّما هو فی الأفضلیّة من کثرة الثواب و الأحبیّة، کما فی القول المشهور من بعض العلماء فی الفرق بین الأفضلیة و الأحبیّة. و المخلص فی هذه المسألة: اعتبار الوجوه و الحیثیّات. و اللّه أعلم».

۳- تکراره استلزام دخول النبیّ فی العموم ... ص: ۳۴۵

لقد حکم الدهلوی بعدم جواز بقاء هذا الحدیث علی ظاهره فی العموم «لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم من جملة خلق اللّه و هو أحبّ الخلق إلی اللّه من جمیع الوجوه و الحیثیّات» و هذا تکرار لما سبق عن التوربشتی، و قد عرفت سقوطه بوجوه...

۴- حمله الحدیث علی أنّه أحبّ أهل زمان الرسول إلیه باطل ... ص: ۳۴۵

و أمّا حمله الحدیث- بعد عدم جواز إبقائه علی ظاهره، لأنّ النبیّ من جملة خلق اللّه، و هو أحبّ الخلق إلیه- علی أنّ «المراد أهل زمان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من الصحابة» فواضح البطلان، لأنّا لو سلّمنا رفع الید عن ظاهر الحدیث بسبب استلزام کون أمیر المؤمنین علیه السلام أحبّ إلی اللّه تعالی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فإنّ مقتضی القاعدة رفع الید عن ظاهر الحدیث بقدر الضرورة، بأن یکون عمومه غیر شامل للنبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فقط، و أمّا غیره من الأنبیاء و الأوصیاء و الملائکة و سائر الخلق فباق تحت العموم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۶

إن وجوه بطلان هذا الحمل کثیرة، و هو واضح جدّا، فلا نطیل المقام ببیان تلک الوجوه، و نکتفی بأنّ فی بعض ألفاظ الحدیث: «اللّهم أدخل علیّ أحبّ الخلق من الأوّلین و الآخرین».

۵- دعوی اختصاص النبیّ بالأحبیّة من جمیع الوجوه مردودة ... ص: ۳۴۶

و أمّا قوله: «و غیره إنّما یکون من وجه واحد خاص أو وجوه متعدّدة مخصوصة فلا حاجة إلی تخصیص الخلق بل إلی تخصیص

الوجه أو الوجوه، فإنّه ليس أحبّ و أفضل من جميع الوجوه سوى سيّد المحبوبين و أفضل المخلوقين صلّى اللّه عليه و سلّم» فدعوى بلا دليل، لأنّ اجتماع جميع وجوه الأحبيّة المعتبرة فى الأفضليّة فى غير النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم غير ممنوع أبدا، إنّما الممنوع أن يكون كمال جميع الوجوه الموجودة فى غيره صلّى اللّه عليه و آله و سلّم أزيد من كمالها فى شخصه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

إذن، لا مانع من اجتماع جميع وجوه الأحبيّة فى أمير المؤمنين عليه السّلام، و حينئذ فما الملزم لتخصيص أحبيّته بجهة أو جهات دون غيرها و صرف الكلام النبوى عن ظاهره؟ و لو لم يكن لبطلان هذا التخصيص وجه إلّا صرف الحديث عن ظاهره بلا دليل لكفى، فكيف و الوجوه على بطلانه كثيرة! تقدّمت طائفة منها فى ردّ التأويل الأوّل الذى زعمه (الدّهلوى)، فلا تغفل.

ثمّ العجب من هذا الشيخ يدّعى التّخصيص فى الخلق و يقول «فالمراد أهل زمان رسول اللّه من الصحابة» ثمّ يعود بفاصل قليل ليقول: ...«فلا حاجة إلى تخصيص الخلق بل إلى تخصيص الوجه أو الوجوه» ... و هل هذا إلّا تهافت؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۷

۶- مغايرة الأحبيّة للأفضليّة مردودة عند علمائهم ... ص: ۳۴۷

و أمّا قوله: «ثمّ الكلام فى الصّحابة إنّما هو فى الأفضلية من جهة كثرة الثواب، و الأحبيّة غيرها، كما فى القول المشهور من بعض العلماء فى الفرق بين الأفضليّة و الأحبيّة» فعجيب أيضا، فقد صرّح الرازى فى (تفسيره) بأنّ المحبّة من اللّه إعطاء الثواب، فالأحبيّة إليه توجب أكثريّة الثواب بلا ارتياب، و قد تقدّمت عبارته سابقا، كما ستعلم أن أكابر المتكلّمين من أهل السنّة:

كالرازى، و الأصفهانى، و العضد، و الشّريف الجرجانى، و الدولت‌آبادى، وافقوا على كون الأحبيّة بمعنى أكثريّة الثّواب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۴۹

دحض تقولات بعض علماء الكلام ... ص: ۳۴۹

اشارة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۱

القاضى عبد الجبّار ... ص: ۲۵۱

اشارة

قال قاضى القضاة عبد الجبّار بن أحمد الأسترآبادى ما نصّه:

«دليل لهم آخر: و قد تعلّقوا

بقوله عليه السّلام: لأعطينّ الرّاية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله

.و

بما روى من قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى من هذا الطّائر.

قالوا: إذا دلّ على أنّه أفضل خلق اللّه تعالى بعده و أحبّهم إلى اللّه تعالى فيجب أن يكون هو الإمام.

و هذا بعيد، لأنّه إنّما يمكن أن يتعلّق به فى أنّه أفضل، فأمّا فى النصّ على أنّه إمام فغير جائز التعلّق به، إلّا من حيث أن يقال: الإمامة

واجبة للأفضل. و قد بيّنا أنّها غير مستحقّة بالفضل، فإنّه لا يمتنع فى المفضول أن يتولّاها أو من يساويه غيره فى الفضل» [۱].

إقراره بالسّند و الدلالة و إنكاره تعيّن الأفضل للإمامة ... ص: ۳۵۱

أقول: هذا كلام ظاهر فى قبول القاضى عبد الجبّار حديث الطّير سندا و دلالة، و لو كان عنده تأمّل فى جهة سنده أو جهة دلالته على أفضليّة أمير

---

[۱] المغنى فى الإمامة ج ۲۰ ق ۲/ ۱۲۲.

المؤمنين عليه السّلام لما سكت عن إظهاره، لكنه منع وجوب الإمامة للأفضل و جوّز أن يتولّاها المفضول تصحيحا لخلافة المتغلّبين عليها ... لكن قد أثبتنا فى محلّه أن نصب المفضول لها مع وجود الأفضل غير جائز ... فلا يبقى ريب فى دلالة حديث الطّير على إمامة الإمام و خلافته عن الرّسول بلا فصل.

و لنعم ما أفاد السيّد المرتضى علم الهدى طاب ثراه فى نقض كلام القاضى: «هذان الخبران اللذان ذكرتهما إنّما يدلّان عندنا على الإمامة، كدلالة المؤاخاة و ما جرى مجراها، لأنّا قد بيّنا أنّ كلّ شىء دلّ على التفضيل و التعظيم فهو دلالة على استحقاق أعلى الرتب و المنازل، و إنّ أولى الناس بالإمامة من كان أفضلهم و أحقّهم بأعلى منازل التبجيل و التعظيم، و قد مضى طرف من الكلام فى أنّ المفضول لا يحسن إمامته، و إن ورد من كلامه شىء من ذلك فى المستقبل أفسدناه بعون اللّه» [۱].

الفخر الرّازى ... ص: ۳۵۲

اشارة

و قال الفخر الرّازى- فى ذكر أدلّة الإمامية على أفضليّة الإمام أمير المؤمنين عليه السلام-: «الحجّة الثّانية: التمسّك بخبر الطّير، و هو قوله عليه السلام: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل هذا الطير معى

. و المحبّة من اللّه تعالى عبارة عن كثرة الثواب و التعظيم».

فأجاب: «أمّا الثانى- و هو التمسّك بخبر الطّير- فالاعتراض عليه أن نقول:

قوله عليه السّلام: بأحبّ خلقك.

يحتمل أن يكون [المراد منه أحبّ خلق اللّه فى جميع الأمور، و أن يكون أحبّ خلق اللّه فى شىء معيّن. و الدليل على كونه محتملا لهما: أنّه يصح تقسيمه إليهما فيقال: إمّا أن يكون أحبّ خلق اللّه فى جميع الأمور أو يكون أحبّ خلق اللّه فى هذا الأمر الواحد، و ما به

---

[۱] الشافى فى الإمامة ۳/ ۸۶- ۸۷.

الاشتراك غير مستلزم بما به الامتياز، فإذن، هذا اللفظ لا يدلّ على كونه أحبّ إلى اللّه تعالى فى جميع الأمور، فإذن، هذا اللفظ لا يفيد إلّا أنّه أحبّ إلى اللّه فى بعض الأمور، و هذا يفيد كونه أزيد ثوابا من غيره فى بعض الأمور، و لا يمتنع كون غيره أزيد ثوابا منه فى أمر آخر، فثبت أنّ هذا لا يوجب التفضيل. و هذا جواب قوى» [۱].

و جوب الجواب عن هذا الكلام ... ص: ۳۵۳

و هـذا الاعتراض الـذی وصـفه بالقوة فی غایـة الضـعف و السـخافة، لما قـدّمنا فی جواب التأویل الأول من تأویلات (الـدهلوی)، من الوجوه القویمة الدالّة علی بطلان تأویل حدیث الطیر و حمل «الأحبیّة» فیه علی بعض الوجوه دون بعض.

و نقول هنا بالإضافة إلی ذلک:

أولا: تخصیص «الأحبیّة» ببعض الأمور صرف للکلام عن ظهوره و هو حرام بلا ریب، کما سبق و سیأتی فیما بعد أیضا.

و ثانیا: صـحّة الاستثناء دلیل العموم، إذ یصحّ أن یقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک إلّا فی کذا، و إذ لم یستثن فالکلام عام، و هذه القاعدة مقررة و مقبولة بلا کلام.

و ثالثـا: لو سلّمنا أنّ مـدلول حـدیث الطیر کونه «أحبّ إلی اللّه فی بعض الأمور، و أن هـذا یفیـد کونه أزیـد ثوابا من غیره فی بعض الأمور» فالحـدیث یـدل علی أنّه علیه السـلام أفضل من الثلاثة، إذ لا سبیل لأهل السـنّة لأن یثبتوا للإمامیة أنّ أحدهم یسـتحقّ ثوابا فی الأمر الفلانی المحبوب للّه و رسوله، فضلا عن الأحبیّة و أکثریّة الثواب، فضلا عن أن یکون أحدهم أحبّ و أکثر ثوابا منه

---

[۱] الأربعین فی اصول الدین- مبحث أدلّة الإمامیّة علی أفضلیّة علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۴

علیه السّلام.

الشّمس السّمرقندی ... ص: ۳۵۴

و قال شمس الدین محمّد بن أشرف الحسنی السمرقندی:

«الفصـل الثالث فی أفضل الناس بعـد النبی. المراد بالأفضل هاهنا أن یکون أکثر ثوابا عنـد اللّه. و اختلفوا فیه فقال أهل السـنّة و قـدماء المعتزلة: إنّه أبو بکر. و قال الشیعة و أکثر المتأخرین من المعتزلة: هو علی:

اسـتدلّ أهـل السـنّة بوجهین: الأـول: قوله تعالی: وَ سَـیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ السورة. و المراد هو أبو بکر- رضـی اللّه عنه- عند أکثر المفسّرین، و الأتقی أکرم عند اللّه تعالی، لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ و الأکرم عند اللّه أفضل. الثانی:

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: و اللّه ما طلعت شمس و لا غربت علی أحد بعد النبیین و المرسلین أفضل من أبی بکر.

و أجاب الشیعة: بأنّ هذا لا یدلّ علی أنّه أفضل، بل علی أنّ غیره لیس أفضل منه.

و احتجّت الشـیعة: بأنّ الفضـیلة إمّا عقلیّـة أو نقلیّة، و العقلیّة إمّا بالنسب أو بالحسب، و کان علی أکمل الصّـحابة فی جمیع ذلک، فهو أفضل.

أمّـا النسب: فلأـنّه أقرب إلی رسول اللّه، و العبـاس- و إن کان عمّ رسول اللّه لکنه- کان أخا عبـد اللّه من الأب، و کان أبو طالب أخا منهما. و کان علی هاشـمیا من الأب و الأم، لأنّه علی بن أبی طالب بن عبـد المطلب بن هاشم، و علی بن فاطمة بنت أسد بن هاشم، و الهاشمی أفضل

لقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اصطفی من ولد إسماعیل قریشا و اصطفی من قریش هاشما.

و أمّا الحسب فلأنّ أشرف الصّفات الحمیدة: الزّهد و العلم و الشجاعة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۵

و هی فیه أتم و أکمل من الصحابة.

أمّا العلم: فلأنّه ذكر فی خطبه من أسرار التوحيد و العدل و النبوّة و القضاء و القدر و أحوال المعاد ما لم يوجد فی الكلام لأحد من الصحابة، و جميع الفرق ينتهی نسبتهم فی علم الأصول إليه، فإنّ المعتزلة ينسبون أنفسهم إليه، و الأشعری أيضا منتسب إليه، لأنّه كان تلميذ الجبائی المنتسب إلی علی، و انتساب الشيعة بيّن، الخوارج- مع كونهم أبعد الناس عنه- أكابرهم تلامذته، و ابن عباس رئيس المفسّرين كان تلميذا له. و علم منه تفسير كثير من المواضع التی تتعلّق بعلوم دقيقة مثل: الحكمة و الحساب و الشعر و النجوم و الرمل و أسرار الغيب، و كان فی علم الفقه و الفصاحة فی الدرجة العليا، و علم النحو منه و أرشد أبا الأسود الدؤلی إليه، و كان عالما بعلم السّلوك و تصفية الباطن الذی لا يعرفه إلّا الأنبياء و الأولياء، حتی أخذه جميع المشايخ منه أو من أولاده أو من تلامذتهم، و روی أنّه قال: لو كسرت الوسادة ثمّ جلست عليها لقضيت بين أهل التوارة بتوراتهم و بين أهل الإنجيل بإنجيلهم و بين أهل الزبور بزبورهم و بين أهل الفرقان بفرقانهم، و اللّه ما من آية نزلت فی بر أو بحر أو سهل أو جبل أو سماء أو أرض أو ليل أو نهار إلّا و أنا أعلم فيمن نزلت و فی أیّ شیء نزلت.

و روی أنّه قال: لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا

.

و

قال صلّی اللّه عليه و سلّم: أقضاكم علی.

و القضاء يحتاج إلی جميع العلوم.

و أمّا الزهد: فلمّا علم منه بالتواتر من ترك اللّذات الدنياوية و الاحتراز عن المحظورات من أوّل العمر إلی آخره مع القدرة، و كان زهّاد الصحابة: كأبی ذرّ و سلمان الفارسی و أبی الدرداء تلامذته.

و أمّا الشجاعة: فغنية عن الشرح، حتی

قال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم: لا فتی إلّا علی لا سيف إلّا ذو الفقار

.

و

قال صلّی اللّه عليه و سلّم يوم الأحزاب: لضربة علی خير من عباده الثقلين.

و كذا السخاء: فإنّه بلغ فيها الدرجة القصوی، حتی أعطی ثلاثة أقراص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۶

ما كان له و لا لأولاده غيرها عند الإفطار، فأنزل اللّه تعالی: وَ يُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلی حُبِّهِ مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً.

و كان أولاده أفضل أولاد الصحابة كالحسن و الحسين. و

قال النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم: هما سيّدا شباب أهل الجنّة

، ثمّ أولاد الحسن مثل:

الحسن المثنی، و الحسن المثلث، و عبد اللّه بن المثنی، و النفس الزكيّة. و أولاد الحسين مثل: الأئمة المشهورة و هم إثنا عشر. و كان أبو حنيفة و مالك- رحمهما اللّه- أخذا الفقه من جعفر الصادق و الباقون منهما، و كان أبو يزيد البسطامی- من مشايخ الإسلام- سقّاء فی دار جعفر الصادق، و المعروف الكرخی أسلم علی يد علی الرّضا و كان بوّاب داره.

و أيضا: اجتماع الأكابر من الامة و علمائها علی شيعيّته دالّ علی أنّه أفضل، و لا عبرة بقول العوام.

و أمّا الفضائل النقليّة: فما روی عن النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم:

الاولی: خبر الطير، و هو

قوله صلّی اللّه عليه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك يأكل معی هذا الطير فجاء علی و أكل معه.

الثانية: خبر المنزلة، و هو

قوله صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا إنّه لا نبى بعدى

. و هذا أقوى من

قوله فى حق أبى بكر: و اللّه ما طلعت شمس و لا غربت بعد النبيّين على أفضل من أبى بكر

، لأنّه إنّما يدلّ على أنّ غيره ليس أفضل منه لا على أنّه أفضل من غيره. و أيضا: يدلّ على أنّ الغير ما كان أفضل منه لا على أنّه ما يكون، فجاز أن لا يكون عند ورود هذا الخبر و يكون بعده. و أيضا: خبر المنزلة يدلّ على أنّ له مرتبة الأنبياء

لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: إلّا أنّه لا نبى بعدى

، و خبر أبى بكر إنّما يدلّ على أنّ غيره ممّن هو أولى من مراتب الأنبياء ليس أفضل منه

لقوله صلّى اللّه عليه و سلّم: بعد النبيين و المرسلين،

فجاز أن يكون على أفضل منه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۷

الثالثة: خبر الراية،

روى أنّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعث أبا بكر إلى خيبر فرجع منهزما، ثمّ بعث عمر فرجع منهزما، فبات رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مغتمّا، فلمّا أصبح خرج إلى الناس و معه الراية و قال: لأعطينّ الرّاية رجلا يحبّ اللّه و رسوله، و يحبّه اللّه و رسوله، كرّارا غير فرّار. فتعرّض له المهاجرون و الأنصار فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أين على؟ فقيل: إنّه أرمد العينين، فتفل فى عينيه، ثمّ دفع إليه الرّاية.

الرابعة: خبر السّيادة.

قالت عائشة: كنت جالسة عند النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- إذ أقبل على فقال: هذا سيّد العرب. فقلت: بأبى و أمّى، أ لست سيد العرب؟ فقال: أنا سيد العالمين، و هو سيد العرب.

الخامسة: خبر المولى.

قال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت مولاه فعلىّ مولاه.

و روى أحمد و البيهقى فى فضائل الصحابة أنّه قال صلّى اللّه عليه و سلّم: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، و إلى يوشع فى تقواه، و إلى إبراهيم فى حلمه، و إلى موسى فى هيبته، و إلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى وجه على.

السادسة:

روى عن أنس بن مالك- رضى اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: إنّ أخى و وزيرى و خير من أتركه من بعدى يقضى دينى و ينجز وعدى: على بن أبى طالب.

السابعة:

روى عن ابن مسعود أنّه قال صلّى اللّه عليه و سلّم: على خير البشر من أبى فقد كفر.

الثامنة:

روى أنّه قال صلّى اللّه عليه و سلّم- فى ذى الثدية، و كان رجلا منافقا- يقتله خير الخلق.

و

فى رواية: خير هذه الامة.

و كان قاتله على بن أبى طالب. و

قال صلّى اللّه عليه و سلّم لفاطمة: إنّ اللّه تعالى اطّلع على أهل الدنيا و اختار منهم أباك و اتّخذه نبيّا، ثمّ اطّلع ثانيا فاختار منهم بعلك

. نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۸

هذا ما قالوا.

و الحق: إنّ کلّ واحد من الخلفاء الأربعة- بل جمیع الصحابة- مکرّم عند اللّه، موصوف بالفضائل الحمیدة» [۱].

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأویل ... ص: ۳۵۸

أقول: لقد أنصف السمرقندی، فنقل استدلالات الشّیعة علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، و إن أضاف إلیها- عن کیاسة أو جهل- کلمات غیر صادرة عنهم، و أذعن بدلالاتها و أقرّ بمتانتها ... و منها حدیث الطّیر، فإنّه أورده و لم یناقش فی سنده، و لم یتّبع الفخر الرازی فی تقوّلاته- و إن قلّده فی مواضع کثیرة و نقل أقواله و لو بالتفریق و التوزیع و وافقه علیها- لما رأی فیها من السّخافة و الرکاکة المانعة من التفوّه بها.

و یؤکّد إقراره بالحق أو عجزه عن الجواب تخلّصه عن استدلال الشیعة بقوله: «و الحقّ: إنّ کلّ واحد». ... فإنّه یعلم بأنّ هذه الجملة لا تفی للجواب عن تلک الاستدلالات المتینة و البراهین الرصینة، التی یکفی کل واحد واحد منها لإثبات مطلوب الشیعة، علی أنّ ما قاله مجرّد دعوی فهو مطالب بالدلیل علیها. و لو فرض أنّ الثّلاثة- بل جمیع الصحابة «مکرم عند اللّه موصوف بالفضائل الحمیدة» فإنّ هذا لا ینافی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام منهم.

---

[۱] الصحائف فی علم الکلام- مخطوط. قال کاشف الظنون ۲/ ۱۰۷۵ «أوّله: الحمد للّه الذی استحق الوجود و الوحدة. إلخ. و هو علی مقدمة و ست صحائف و خاتمة، و من شروحه: المعارف فی شرح الصحائف، أوله: الحمد للّه الذی لیس لوجوده بدایة إلخ للسمرقندی شمس الدین محمّد، و شرحه البهشتی أیضا بشرحین» و أرخ وفاته بسنة ۶۰۰. لکن فی هدیّة العارفین ۲/ ۱۰۶: رأیت شرحه علی المقدمة البرهانیّة للنسفی، فرغ منه سنة ۶۹۰ فلیصحح. و ذکر له مؤلّفات أخری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۵۹

القاضی البیضاوی ... ص: ۳۵۹

اشارة

و قال القاضی ناصر الدین عبد اللّه بن عمر البیضاوی- فی بیان وجوه استدلال الشیعة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام-:

«السادس- إنّ علیّا کرّم اللّه وجهه کان أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لأنّه ثبت بالأخبار الصحیحة أنّ المراد من قوله تعالی حکایة أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ علی، و لا شکّ أنّه لیس نفس محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بعینه، بل المراد به أنّه بمنزلته أو هو أقرب الناس إلیه، و کلّ من کان کذلک کان أفضل الخلق بعده. و لأنّه أعلم الصحابة، لأنّه کان أشدّهم ذکاء و فطنة و أکثرهم تدبیرا و رویّة، و کان حرصه علی التعلّم أکثر، و اهتمام الرسول علیه السلام بإرشاده و تربیته أتمّ و أبلغ، و کان مقدّما فی فنون العلوم الدینیة أصولها و فروعها، فإنّ أکثر فرق المتکلّمین ینتسبون إلیه و یسندون اصول قواعدهم إلی قوله، و الحکماء یعظّمونه غایة التعظیم، و الفقهاء یأخذون برأیه.

و قد قال علیه السلام: أقضاکم علی.

و أیضا: فأحادیث کثیرة، کحدیث الطیر و حدیث خیبر، وردت شاهدة علی کونه أفضل. و الأفضل یجب أن یکون إماما».

فقال فی الجواب: «و عن السادس: إنّه معارض بمثله، و الدلیل علی أفضلیة أبی بکر قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی فإنّ المراد به إمّا أبو

بکر أو علی وفاقا، و الثانی مدفوع لقوله تعالی: وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی لأنّ علیا نشأ فی تربیته و إنفاقه و ذلک نعمة تجزی، و کلّ من کان أتقی کان أکرم عند اللّه و أفضل، لقوله تعالی: إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ. و

قوله علیه السلام: ما طلعت الشمس و لا غربت علی أحد بعد النبیّین و المرسلین أفضل من أبی بکر.

و

قوله علیه السلام لأبی بکر و عمر: هما سیّدا کهول أهل الجنّة ما خلا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۰

النبیّین و المرسلین» [۱].

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأویل ... ص: ۳۶۰

أقول: لقد ذکر البیضاوی أدلّة للشیعة علی أفضلیّة الإمام علیه السلام، فلم یناقش فی شیء منها، لا فی السند و لا فی الدلالة. و ذکر منها حدیث الطّیر و أقرّ بدلالته، و لم یذکر له أیّ تأویل.

و یؤکّد ما ذکرنا أنّه لم یأت فی الجواب إلّا بالمعارضة بأشیاء یروونها فی فضل خلفائهم، فإنّ المعارضة- کما هو معلوم- فرع تمامیة السّند و الدّلالة...

لکنّ ما استند إلیه فی المعارضة باطل حتی علی أصولهم [۲]، و علی فرض التسلیم فإنّه لیس بحجة علی الشیعة.

الشّمس الأصفهانی ... ص: ۳۶۰

اشارة

و قال شمس الدین محمود بن عبد الرحمن الأصفهانی- فی بیان أدلّة الشیعة علی إمامة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام: «السادس- إنّ علیّا کان أفضل الناس بعد النبیّ، لأنّه ثبت بالأخبار الصحیحة أنّ المراد من قوله تعالی:

فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَکُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَکُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَکُمْ علی،

---

[۱] طوالع الأنوار- مخطوط.

[۲]

هذا الحدیث أخرجه الهیثمی و حکم بسقوطه، و إلیک نصّه:

«عن جابر بن عبد اللّه قال: رأی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أبا الدرداء یمشی بین یدی أبی بکر، فقال: یا أبا الدرداء تمشی قدّام رجل لم تطلع الشمس بعد النبیّین علی رجل أفضل منه. فما رؤی أبو الدرداء بعد یمشی إلّا خلف أبی بکر. رواه الطبرانی فی الأوسط

، و فیه:

إسماعیل بن یحیی التیمی، و هو کذاب.

و عن أبی الدرداء قال: رآنی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أنا أمشی أمام أبی بکر فقال: لا تمشی أمام من هو خیر منک، إنّ أبا بکر خیر من طلعت علیه الشمس، أو غربت.

رواه الطبرانی، و فیه: بقیّة، و هو مدلّس» مجمع الزوائد ۹/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۱

و لا شکّ أنّ علیّا لیس نفس محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم بعینه، بل المراد أنّ علیّا بمنزلة النبیّ، أو أنّ علیّا هو أقرب الناس إلی النبیّ فضلا، و إذا کان کذلک کان أفضل الخلق بعده.

و لأنّ علیّا کان أعلم الصحابة، لأنّه کان أشدّهم ذکاء و فطنة و أکثرهم تدبیرا و رویّة، و کان حرصه علی العلم أکثر و اهتمام الرسول صلّی اللّه علیه و سلّم بإرشاده و تربیته أتم و أبلغ، و کان مقدّما فی فنون العلوم الدینیة أصولها و فروعها، فإنّ أکثر فرق المتکلّمین ینتسبون إلیه و یسندون اصول قواعدهم إلی قوله، و الحکماء یعظّمونه غایة التعظیم، و الفقهاء یأخذون برأیه، و

قد قال النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم: أقضاکم علی

، و الأقضی أعلم لاحتیاجه إلی جمیع أنواع العلم.

و أیضا: أحادیث کثیرة وردت شاهدة علی أنّ علیا أفضل.

منها: حدیث الطیر، و هو: إنّه علیه السلام اهدی له طیر مشوی،

فقال علیه السلام: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاءه علی و أکل معه، و الأحبّ إلی اللّه تعالی هو من أراد اللّه تعالی زیادة ثوابه. و لیس فی ذلک ما یدلّ علی کونه علیه السلام أفضل من النبیّ و الملائکة، لأنّه قال: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

، و المأتی به إلی النبیّ یجب أن یکون غیر النبیّ، فکأنّه قال: أحبّ خلقک إلیک غیری و

لقوله علیه السلام: یأکل معی

، و تقدیره: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک ممّن یأکل فیأکل معی، و الملائکة لا یأکلون، و بتقدیر عموم اللّفظ للکلّ فلا یلزم من تخصیصه بالنسبة إلی النبیّ علیه السلام و الملائکة تخصیصه بالنسبة إلی غیرهما.

و منها:

حدیث خیبر، فإنّ النبیّ علیه السلام بعث أبا بکر إلی خیبر، فرجع منهزما ثمّ بعث عمر فرجع منهزما. فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لذلک، فلمّا أصبح خرج إلی الناس و معه رایة و قال: لاعطینّ الرّایة الیوم رجلا یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و الرّسول، کرّار غیر فرّار. فعرض له

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۲

المهاجرون و الأنصار قال علیه السلام: أین علی. فقیل له: إنّه أرمد العینین، فتفل فی عینیه، ثمّ دفع الرّایة إلیه.

و ذلک یدلّ علی أنّ ما وصفه به مفقود فیمن تقدم، فیکون أفضل منهما، و یلزم أن یکون أفضل من جمیع الصّحابة. و الأفضل یجب أن یکون إماما».

قال الأصفهانی فی الجواب عمّا ذکر من الأدلّة:

«و عن السّادس: إنّ ما ذکرنا من الدلائل الدالّة علی أنّ علیا أفضل، معارض بما یدلّ علی أنّ أبا بکر أفضل، و الدلیل علی أفضلیّة أبی بکر قوله تعالی: وَ سَیُجَنَّبُهَا الْأَتْقَی الَّذِی ... الآیة. فإنّ المراد إمّا أبو بکر أو علی بالاتفاق، و الثانی- و هو أن یکون المراد به علیا- مدفوع، لأنّه تعالی ذکر فی وصف الأتقی قوله الَّذِی یُؤْتِی مالَهُ یَتَزَکَّی وَ ما لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزی .» [۱].

إقراره بالدلالة و إعراضه عن التأویل تبعا للبیضاوی ... ص: ۳۶۲

و تبع الأصفهانی ماتنه البیضاوی فی ذکر طائفة من دلائل الشیعة، و السکوت عنها من حیث السند و الدلالة، و هو إقرار منه کذلک بالأمرین. ثمّ أجاب عن تلک الدلائل بالمعارضة. و الجواب الجواب.

تأویله الحدیث فی کتاب آخر تبعا للرازی ... ص: ۳۶۲

لکنّه فی کتاب آخر له تبع الفخر الرازی فی دعوی التأویل، فإنّه ذکر حدیث الطیر فیما استدل به الإمامیة بقوله:

«و منها:

حدیث الطائر. بیان ذلک: أنّه اهدی له طائر مشوی فقال:

اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی، فجاء علی و أکل معه

. و الأحبّ إلی

---

[۱] مطالع الأنظار شرح طوالع الأنوار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۳

اللّه تعالی هو من أراد اللّه تعالی زیادة ثوابه، و لیس فی ذلک ما یدلّ علی کونه أفضل من النبیّ و الملائکة، لأنّه

قال: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک

، و المأتی به إلی النبیّ یجب أن یکون غیر النبیّ، فکأنّه قال: أحبّ خلقک إلیک غیری، و

لقوله: یأکل معی

. و تقدیره: ائتنی بأحبّ خلقک ممّن یأکل معی، و الملائکة لا یأکلون. و بتقدیر عموم اللّفظ للکلّ لا یلزم من تخصیصه بالنسبة إلی النبیّ و الملائکة تخصیصه بالنسبة إلی غیرهما».

فأجاب: «و حدیث الطیر لا یدل علی أنّه أحبّ الخلق مطلقا، بل أمکن أن یکون أحبّ الخلق بالنظر إلی شیء دون شیء، إذ یصحّ الاستفسار بأن یقال: أحبّ خلقک فی کلّ شیء أو فی بعضه، و عند ذلک لا یلزم من زیادة ثوابه فی بعض الأشیاء علی غیره الزیادة فی کلّ شیء، بل جاز أن یکون غیره أزید ثوابا فی شیء آخر.

فإن قیل: فعلی هذا التقدیر أیّ فائدة فی

قوله: ائتنی بأحبّ خلقک إلیک؟

قلنا: الفائدة فیه تخصیصه عمّن لیس أحبّ عند اللّه من وجه» [۱].

الردّ علی ما ذکره ... ص: ۳۶۳

أقول: أمّا ما ذکره تبعا للفخر الرازی فقد عرفت اندفاعه فلا نعید.

و أمّا ما ذکره فی جواب الاعتراض الذی أورده: فقد کان الأولی به أن لا یتفوّه به، لأنّ الثلاثة و أضرابهم لم یکونوا محبوبین عند اللّه من وجه من الوجوه فضلا عن الأحبیّة، فیکون الحدیث دلیلا علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام منهم.

و بغض النظر عن ذلک، فقد ثبت أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ردّ

---

[۱] تشیید القواعد شرح تجرید العقائد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۴

الشیخین- بل الثلاثة- من الدخول علیه فی قضیة الطیر، و بناء علی ما ذکره الأصفهانی من أنّ فائدة الحدیث تخصیص علی علیه السلام عمّن لیس بأحبّ عند اللّه من وجه، فالثلاثة لیسوا بأحبّ عند اللّه من وجه، فضلا عن الأحبیّة المطلقة.

القاضی العضدی و الشریف الجرجانی ... ص: ۳۶۴

اشارة

و قال القاضی عضد الدین عبد الرحمن بن أحمد الإیجی فی (المواقف) و کذا السید الشریف علی بن محمّد الجرجانی فی (شرحه) بتأویل حدیث الطیر ... فقد جاء فی (شرح المواقف) فی وجوه أدلّة الشیعة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«الثانی:

حدیث الطیر، و هو قوله علیه السلام- حین أهدی إلیه طائر مشوی-: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فأتی علی و أکل معه الطیر

. و المحبّة من اللّه کثرة الثّواب و التعظیم، فیکون هو أفضل و أکثر ثوابا.

و أجیب: بأنّه لا یفید کونه أحب إلیه فی کلّ شیء، لصحّة التقسیم و إدخال لفظ الکل و البعض، ألا تری أنّه یصح أن یستفسر و یقال: أحبّ خلقه إلیه فی کلّ شیء أو فی بعض الأشیاء؟ و حینئذ جاز أن یکون أکثر ثوابا فی شیء دون آخر، فلا یدلّ علی الأفضلیّة مطلقا» [۱].

ما ذکراه هو تأویل الرازی و الجواب الجواب ... ص: ۳۶۴

أقول: و إنّ ما ذکراه فی الجواب عن حدیث الطّیر، هو التأویل الّذی اعتمده الفخر الرازی، الذی عرفت سقوطه لدی تعرّضنا لکلامه ...فالجواب

---

[۱] شرح المواقف ۸/ ۳۶۷- ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۵

الجواب، فلا نطیل المقام.

السّعد التّفتازانی ... ص: ۳۶۵

اشارة

و قال سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی:

«تمسکّت الشیعة القائلون: بأفضلیّة علی رضی اللّه تعالی عنه بالکتاب و السنّة و المعقول.

أمّا الکتاب فقوله تعالی: فَقُلْ تَعالَوْا نَدْعُ أَبْناءَنا ... و قوله تعالی:

قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی ... و لا خفاء فی أنّ من وجب محبّته بحکم نصّ الکتاب کأن أفضل...

و أمّا السنّة

فقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه و إلی نوح فی تقواه و إلی إبراهیم فی حلمه و إلی موسی فی هیبته و إلی عیسی فی عبادته فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

و لا خفاء فی أن من یساوی هذه الأنبیاء فی هذه الکمالات کان أفضل. و

قوله علیه الصلاة و السلام: أقضاکم علی.

و الأقضی أعلم و أکمل. و

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی من هذا الطیر فجاء علی فأکل معه

. و الأحب إلی اللّه أکثر ثوابا، و هو معنی الأفضل. و کقوله صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، و لم یکن عند موسی أفضل من هارون. و کقوله علیه الصلاة و السلام:

من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث. و قوله علیه الصلاة و السلام یوم خیبر...

و قوله علیه الصلاة و السلام: أنا دار الحکمة و علی بابها. و قوله علیه الصلاة و السلام لعلی: أنت أخی فی الدنیا و الآخرة ... و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم:

لمبارزة علی و عمرو بن عبد ود أفضل من عمل أمتی إلی یوم القیامة. و قوله صلّی اللّه علیه و سلّم لعلی: أنت سید فی الدنیا سید فی الآخرة و من أحبّک فقد أحبنی و من أحبّنی هو حبیب اللّه، و من أبغضک فقد أبغضنی، و بغیضی بغیض اللّه، فالویل لمن أبغضک بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۶

و أمّا المعقول فهو: إنّه أعلم الصحابة ... و أیضا: هو أشجعهم...

و أیضا: هو أزهدهم ... و أیضا: هو أکثرهم عبادة ... و أکثرهم سخاوة...

و أحلمهم ... و أیضا: هو أفصحهم لسانا علی ما یشهد به کتاب نهج البلاغة و أسبقهم إسلاما...

و بالجملة، فمناقبه أظهر من أن تخفی و أکثر من أن تحصی.

فالجواب: إنّه لا کلام فی عموم مناقبه و وفور فضائله و اتّصافه بالکمالات و اختصاصه بالکرامات، إلّا أنّه لا یدلّ علی الأفضلیّة، بمعنی زیادة الثواب و الکرامة عند اللّه تعالی، بعد ما ثبت من الاتّفاق الجاری مجری الإجماع علی أفضلیة أبی بکر و عمر، و الاعتراف من علی رضی اللّه عنه بذلک. علی أنّ فیما ذکر مواضع بحث لا تخفی علی المحصّل، مثل: أنّ المراد ب أَنْفُسَنا نفس النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم کما یقال: دعوت نفسی إلی کذا، و أن وجوب المحبة و ثبوت النصرة علی تقدیر تحققه فی حق علی- رضی اللّه عنه- لا اختصاص به، و کذا الکمالات الثابتة للمذکورین من الأنبیاء، و أنّ أحبّ خلقک یحتمل تخصیص أبی بکر و عمر- رضی اللّه تعالی عنهما- عملا بأدلّة أفضلیّتهما، و یحتمل أن یراد أحبّ الخلق إلیک فی أن یأکل منه» [... ۱].

إنکاره دلالة ما ذکره علی الأفضلیة بمعنی زیادة الثواب مردود ... ص: ۳۶۶

أقول: لقد ذکر التفتازانی طائفة من الحجج البالغة و الدلائل الواضحة علی أفضلیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ... ثم أنکر أن یکون شیء منها دالا علی أفضلیّته بمعنی زیادة الثواب و الکرامة عند اللّه تعالی ... لکن إنکاره ذلک ساقط مردود، فقد أثبت علماء الشیعة دلالة کلّ واحد من تلک الأدلة فی محلّه...

---

[۱] شرح المقاصد ۵/ ۲۹۵- ۲۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۷

و فی خصوص حدیث الطّیر نقول: إن صریح الفخر الرازی فی (تفسیره)- فی عبارته المتقدّمة سابقا- أنّ معنی محبّة اللّه تعالی لعبده إعطاؤه الثواب...

فلا ریب- إذن- فی أنّ معنی أحبیّة العبد لدیه أکثریّة الثواب منه إلیه، و إذا کانت الأحبیّة بمعنی الأکثریة ثوابا لم یبق أیّ ترديد فی

دلالة حديث الطّير على أفضلية الإمام عليه السلام...

و لقد سلّم- و الحمد للّه- الفخر الرازى فى (نهاية العقول) و (الأربعين) و كذا شمس الدين الأصفهانى فى (شرح التجريد) و القاضى العضدى فى (المواقف) و الشريف الجرجانى فى (شرح المواقف) و الشهاب الدولت‌آبادى فى (هداية السعداء) بأنّ الأحبيّة بمعنى الأكثرية فى الثواب.

و إذا رأى المنصف اعتراف هؤلاء الأعاظم- فى مقابلة الشيعة، بكون الأحبيّة فى حديث الطير بمعنى الأكثرية فى الثواب- يفهم جيّدا فظاعة ما تفوّه به التفتازانى فى هذا المقام.

و من العجائب: استدلال التفتازانى- فى نفس هذا الكتاب قبل عبارته هذه بورقة تقريبا- بحديث عمرو بن العاص على أفضليّة أبى بكر، من جهة أنّ الأحبيّة تدلّ على الأكثرية ثوابا فالأفضليّة ... فكيف يقول بدلالة ذاك الحديث على أفضلية أبى بكر و كونه أكثر ثوابا، و مع ذلك ينفى- فى جواب إحتجاج الشيعة بحديث الطير- دلالته على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام أكثر ثوابا؟

وجوه الردّ على دعوى الاتفاق على أفضليّة أبى بكر و عمر ... ص: ۳۶۷

و أمّا قوله: «بعد ما ثبت من الاتفاق الجارى مجرى الإجماع على أفضليّة أبى بكر ثم عمر» فدعوى كاذبة مردودة بوجوه:

الأول: قال الحافظ ابن عبد البر: «من قال بحديث ابن عمر: كنّا نقول على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمان ثمّ نسكت فلا نفاضل. فهو الذى أنكر ابن معين و تكلّم فيه بكلام غليظ، لأنّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۸

القائل بذلك قد قال خلاف ما اجتمع عليه أهل السنّة من السّلف و الخلف من أهل الفقه و الآثار: إن عليا كرّم اللّه وجهه أفضل الناس بعد عثمان. هذا مما لم يختلفوا فيه، و إنّما اختلفوا فى تفضيل على و عثمان. و اختلف السّلف أيضا فى تفضيل على رضى اللّه عنه و أبى بكر رضى اللّه عنه. و فى إجماع الجميع الذى وصفناه دليل على أنّ حديث ابن عمر وهم و غلط، و أنّه لا يصح معناه و إن كان إسناده صحيحا. و يلزم من قال به أن يقول بحديث جابر و حديث أبى سعيد:

كنّا نبيع امّهات الأولاد على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و هم لا يقولون بذلك. فناقضوا. و باللّه التوفيق» [۱].

الثانى: لقد ثبت أنّ جمعا من أعلام الصحابة قالوا بأفضلية الإمام عليه السلام من أبى بكر ... قال ابن عبد البر: «روى عن سلمان و أبى ذر و المقداد و حذيفة و حباب و جابر و أبى سعيد الخدرى و زيد بن الأرقم: أن على بن أبى طالب أوّل من أسلم، و فضّله هؤلاء على غيره» [۲].

قلت: و من الصحابة القائلين بأفضليته: عبد اللّه بن عمر، فقد روى السيّد على الهمدانى: «عن أبى وائل، عن عبد اللّه بن عمر رضى اللّه عنه قال:

كنا إذا عدّدنا أصحاب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم قلنا: أبو بكر و عمر و عثمان.

فقال رجل: يا أبا عبد الرحمن فعلى! قال: على من أهل البيت، لا يقاس به أحد، مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى درجته، إنّ اللّه يقول: الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ففاطمة مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فى درجته، و على معهما» [۳].

و العبّاس عمّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، قال أبو على يحيى بن عيسى بن جزلة الحكيم البغدادى فى (تاريخ بغداد) بترجمة شريك: «دخل

---

[۱] الاستيعاب فى معرفة الأصحاب ۳/ ۵۲- ۵۳.

[۲] الاستیعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۲۷.

[۳] المودة فی القربی. انظر: ینابیع المودّة ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۶۹

شریک علی المهدی فقال له: ما ینبغی أن تقلّد الحکم بین المسلمین. قال:

و لم؟ قال: بخلافک علی الجماعة و قولک بالإمامة. قال: أمّا قولک: بخلافک علی الجماعة فمن الجماعة أخذت دینی، فکیف اخالفهم و هم أصلی فی دینی؟ و أمّا قولک: بالإمامة. فما أعرف إلّا کتاب اللّه و سنة رسوله. و أمّا قولک:

مثلک لا یقلّد الحکم بین المسلمین، فهذا شیء أنتم فعلتموه، فإن کان خطأ فاستغفروا اللّه منه، و إن کان صوابا فأمسکوا عنه. قال: ما تقول فی علی بن أبی طالب؟ قال: ما قال فیه أبوک العبّاس و عبد اللّه. قال: و ما قالا؟ قال: أمّا العباس فمات و علی عنده أفضل الصحابة، و قد کان یری کبراء المهاجرین یسألونه عمّا نزل من النوازل، و ما احتاج هو إلی أحد حتی لحق باللّه. و أمّا عبد اللّه فإنّه کان یضرب بین یدیه، و کان فی حروبه رأسا متّبعا و قائدا مطاعا. فلو کانت إمامة علی جورا کان أولی أن یقعد عنها أبوک، لعلمه بدین اللّه و فقهه فی أحکام اللّه.

فسکت المهدی و أطرق، و لم یمض بعد هذا المجلس إلّا قلیل حتی عزل شریک».

و حسّان بن ثابت. ذکر ذلک (الدهلوی) فی جواب السؤال الرابع من (المسائل البخاریّة).

الثالث: و نفی أبو بکر نفسه کونه خیر الامة، و اعترف بأفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام منه حیث قال علی المنبر مخاطبا المسلمین: «أقیلونی فلست بخیرکم و علی فیکم» [۱].

الرابع: و قال جماعة من أعلام العلماء أیضا بأفضلیة سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام من الشیخین. منهم القاضی شریک کما عرفت من (تاریخ بغداد) و منهم عبد الرزاق الصنعانی، و جماعة الصّوفیة کما فی (المسائل البخاریّة).

الخامس: لو سلمنا قیام هذا الإجماع، فإنّه إجماع علی خلاف قول اللّه

---

[۱] إبطال الباطل- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۰

و رسوله، و ما کان کذلک فلا یحتج به و لا یعبأ به. سلّمنا عدم مخالفته، لکنّه غیر ثابت عند الشّیعة فلا وجه لإلزامهم به.

دعوی اعتراف الإمام بأفضلیة أبی بکر مستندة إلی خبر موضوع ... ص: ۳۷۰

و أمّا دعوی التفتازانی «الاعتراف من علی علیه السلام بأفضلیة الشیخین منه» فإنّها کَبُرَتْ کَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْواهِهِمْ إِنْ یَقُولُونَ إِلَّا کَذِباً و ذکرها فی مقابلة الشیعة مباهتة، و لکن «إذا لم تستح فاصنع ما شئت».

و علی کل حال، فإنّه لم یکن اعتراف من الإمام بأفضلیة الشیخین أو أحدهما منه أبدا، و ما رواه أسلاف القوم فی هذا الباب فخبر مکذوب موضوع قاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّی یُؤْفَکُونَ وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ.

تأویل حدیث الطّیر باطل ... ص: ۳۷۰

و أمّا مناقشته فی دلالة الأدلة التی ذکرها، فمردودة فی مواضع الاستدلال و الاحتجاج بها من کتب الإمامیّة، کما أنّ تأویل حدیث الطیر بما ذکره، قد عرفت أنّ جمیع التأویلات التی ذکروها لها فاسدة، فلا نعید.

العلاء القوشجی ... ص: ۳۷۰

اشارة

و قال علاء الدین علی بن محمد القوشجی: «و خبر الطائر: اهدی إلی النبی صلّی اللّه علیه و سلّم طائر مشوی فقال: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک حتی یأکل معی. فجاء علی و أکل.

و الأحب إلی اللّه تعالی أفضل» فأجاب:

«و أجیب بأنّه: لا کلام فی عموم مناقبه» [... ۱].

---

[۱] شرح التجرید: ۳۷۹.

ذکر عبارة التفتازانی و الجواب الجواب ... ص: ۳۷۱

أقول: لقد تبع القوشجی التفتازانی فی هذا المقام فی الجواب عن الاستدلال بحدیث الطّیر، حیث نقل کلامه بحذافیره، فنکتفی فی الجواب:

بما ذکرناه فی الرد علی التفتازانی و لا نعید.

الشّهاب الدّولت آبادی ... ص: ۳۷۱

اشارة

و قال شهاب الدین ملک العلماء الدولت آبادی الهندی: «اعلم أنّ أحادیث فضیلة علی- کرم اللّه وجهه- من الصحاح، و لکن احتجاجهم علی الخطأ.

احتجّ الشیعة بخبر الطیر ... قال أهل السنّة: هذا الحدیث لا یدل علی أنّه أحب فی کلّ شیء من أبی بکر- رضی اللّه تعالی عنه-. لعل المراد: خیرا لأکل هذا الطیر» [۱].

اعتراف بصحته و تأویل عرفت بطلانه ... ص: ۳۷۱

أقول: قد اعترف هذا الرجل بصحّة حدیث الطّیر، لکنّه أجاب عن الاستدلال به بتأویله عن ظاهره، ناسبا هذا التأویل إلی أهل السنّة، و قد عرفت بطلان هذا التأویل و فساده کغیره ممّا ذکروه، و إنّ کثیرا منهم لم یلجئوا إلی التأویل لوضوح وهنه و سخافته، فزعموا المعارضة بما وضعوه فی فضل الشیخین، أو أحدهما.

---

[۱] هدایة السعداء. الهدایة الاولی من الجلوة السابعة.

إسحاق الهروی ... ص: ۳۷۲

اشارة

و قال إسحاق الهروی- سبط المیرزا مخدوم- مقتصرا علی بعض هفوات التفتازانی فی جواب حدیث الطیر: «و الجواب: إنّه یحتمل تخصیص أبی بکر و عمر- رضی اللّه تعالی عنهما- عملا بأدلّة أفضلیّتهما. و أیضا: یحتمل أن یکون أحب الخلق إلیک فی أن یأکل، لا مطلق الأحب».

ذکر تأویل التفتازانی و قد عرفت فساده ... ص: ۳۷۲

و ما ذکره هذا الرجل لیس إلّا تأویل التفتازانی، و قد عرفت فساده فلا نعید.

حسام الدّین السّهارنفوری ... ص: ۳۷۲

تأویل تقدّم فساده ... ص: ۳۷۲

و اقتصر حسام الدّین السّهارنفوری فی (مرافض الروافض) علی بعض هفوات عبد الحق الدهلوی الذی عرفت فسادها فیما سبق.

محمّد البدخشانی ... ص: ۳۷۲

اشارة

و أجاب المیرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی عن الاستدلال بحدیث الطیر لا بالقدح فی سنده، و لا بالتأویل، بل بالمعارضة بالحدیث الموضوع فی فضل عمر بن الخطّاب: «ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر» [۱].

---

[۱] ردّ البدعة- مخطوط.

اعتراف بالسّند و الدلالة و دعوی المعارضة ... ص: ۳۷۳

و المهمّ اعترافه الضمنی بسند حدیث الطّیر و تمامیّة دلالته علی أفضلیة مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام، فإن فی ذلک تخطئة لکلّ أولئک الذین حاولوا القدح فی سنده أو تأویله عن ظاهره. و أمّا دعوی معارضته بالحدیث الموضوع المذکور فهی متابعة لبعض أسلافه، و قد أجبنا عنها فیما تقدّم. و حاصل ذلک:

أن هذا الحدیث موضوع، و علی فرض تمامیته سندا فهو معتبر عندهم و لیس بحجّة علی الشّیعة، بخلاف حدیث الطّیر الذی ثبت من طرق أهل السنّة فیکون حجة علیهم ... و من المعلوم أنّ ما لیس بحجة لا یعارض الحجة.

ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۳۷۳

اشارة

و تشبّث الشيخ ولى اللّه الدهلوى (والد الدهلوى) فى الجواب عن الاستدلال بحديث الطير بأباطيل عديدة ... حيث قال بجواب المحقّق الطوسى صاحب التجريد:

«قوله: و خبر الطير، عن أنس قال: كان عند النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم طير فقال: اللّهم ائتنى بأحبّ خلقك إليك يأكل معى هذا الطير، فجاء على فأكل معه. أخرجه الترمذى.

لا يخفى ورود مثل هذه الفضائل فى حقّ الشّيخين

كقوله: «يتجلّى اللّه تعالى لأبى بكر خاصّة و للنّاس عامّة». و «ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر».

و أيضا: لا يخفى أنّ لفظ «الأحب» وارد بحق كثير من الصّحابة.

و ترتفع المعارضة بأحد وجوه ثلاثة:

إمّا أن نقول: بأنّ الحب على أنواع: حبّ الرجل زوجته، و تارة يطلقون لفظ «الأحب» و يريدون هذا الحب. و حبّ الرجل أولاده و أقربائه، و حبّ الرجل لليتيم، و حبّ الرجل لشيخه، و حبّ الرجل مشاركه فى العلم. و الحبّ الوارد

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۴

فى هذه الأخبار يمكن تنزيله بالتأمّل على أحد هذه المعانى، كما عن عائشة الصديقة أنّها قالت: كان أبو بكر أحبّ الناس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ثم عمر. ثم قالت: لو استخلف رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لاستخلف أبا بكر ثم عمر. و عن جميع بن عمير، قال: دخلت مع عمّتى على عائشة فسألت: أىّ الناس كان أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؟

قالت: فاطمة. فقيل: من الرجال؟ قالت: زوجها. أخرجه الترمذى.

فظهر أنّ المراد من الأحبيّة فى الحديث الأول حبّ المشابهة فى الفضائل التى هى المناط فى الاستخلاف، و فى الحديث الثانى حبّ الأولاد و الأقارب.

و أمّا أن نقول: بأنّ الحبّ يتعلّق بالصّفات المحمودة التى يحصل بسببها القرب من اللّه تعالى و الرسول و يوجب الرّضا عندهما. و لكلّ صفة من تلك الصفات مقام من الرضا و الحبّ، فيجوز أن يكون شخص أحبّ لصفة مثل الشجاعة و محاربة الأعداء، و الآخر أحبّ بصفة أخرى مثل الحل و العقد فى أمر الخلافة.

و إمّا أن نقول: إنّ «الأحب» بمعنى «من الأحب» فيكون صنف من المحبوبين أرجح على سائر المحبوبين، و «الأحب» لفظ يمكن إطلاقه بإزاء كلّ فرد من هذا الصنف» [۱].

دعوى المعارضة ب «يتجلّى اللّه لأبى بكر ...» ... ص: ۳۷۴

أقول: إنّ هذا الكلام فى أقصى درجات الهوان و مراتب الفساد، كما لا يخفى على من نظر فى مباحثنا المتقدمة بإمعان و إنصاف... و لكن من المناسب أن نبيّن حال هذا الكلام بإيجاز فنقول:

---

[۱] قرة العينين فى تفضيل الشيخين: ۲۸۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۵

أمّا دعواه المعارضة بحديث: يتجلّى اللّه لأبى بكر خاصة و للناس عامّة فباطلة جدا، فمن العجب تمسّك هذا المحدّث الكبير!! بمثل هذا الحديث الموضوع عند محقّقى أهل نحلته!!.

ألا يعلم بتنصيص المجد الفيروزآبادى على أنّه من المفتريات التى يعلم بطلانها ببداهة العقل [۱].

و أنّه قد أورده ابن الجوزى فى (الموضوعات) [۲].

و أخرجه ابن عدى فى كتابه (الكامل فى الضعفاء) و صرّح ببطلانه [۳].

و اعترف الذهبى فى (ميزان الاعتدال فى نقد الرجال) بسقوطه فى غير موضع [۴...]

و قد فصّل ذلك كلّه فى كتاب (شوارق النصوص).

فما يقول أولياء والد (الدهلوى) فى مقام الدفاع عنه و توجيه ما ادّعاه؟!

دعوى المعارضة ب «ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر ...» ص: ۳۷۵

و أمّا دعواه المعارضة

بحديث: «ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر»

فكذلك، لأنّه حديث موضوع مفتعل باطل، كما فصّل فى (شوارق النصوص) كذلك، و إليك عبارة المنّاوى المشتملة على إبطال جماعة إيّاه:

«ما طلعت الشمس على رجل خير من عمر. أخرجه الترمذى فى المناقب و الحاكم فى فضائل الصحابة عن أبى بكر

. قال الترمذى: غريب و ليس إسناده بذاك. انتهى. و قال الذهبى: فيه عبد اللّه بن داود الواسطى ضعفوه، و عبد الرحمن بن أخى محمّد المنكدر لا يكاد يعرف، و فيه كلام.

---

[۱] سفر السعادة- باب فضائل أبى بكر.

[۲] الموضوعات ۱/ ۳۰۴.

[۳] الكامل فى الضعفاء ۴/ ۱۵۵۷.

[۴] ميزان الاعتدال ۲/ ۴۱۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۶

و الحديث شبه الموضوع. انتهى. و قال فى الميزان- فى ترجمة عبد اللّه بن داود الواسطى-: فى أحاديثه مناكير، و ساق هذا منها ثم قال: هذا كذب. و أقرّه فى اللسان عليه» [۱].

و بعد، فإنّ تمسّك وليّ اللّه بهذين الحديثين عجيب من جهة أخرى و هى: إنّ هذا المحدّث ينصّ فى نفس كتابه (قرّة العينين) على أنّ أحاديث الصحيحين- فضلا عن غيرها- غير صالحة للإحتجاج على الإمامية بل الزيدية ... فكيف يحتج فى هذا الكتاب بهكذا حديثين و الحال هذه؟

دعوى المعارضة ب «من أحبّ الناس إليك ...» ...؟ ص: ۳۷۶

و أمّا دعواه ورود لفظ «الأحب» المطلق فى حقّ كثير من الصّحابة فممنوعة، و كذا المعارضة بما لا يجوز الاحتجاج به من أخبارهم:

أمّا حديث عمرو بن العاص المشتمل على مجيء هذا اللفظ بالنّسبة إلى عائشة و أبيها، فحاله فى القدح و الجرح معلوم.

و أمّا حديث أنس الوارد فيه ذلك أيضا، فهو من رواية «حميد عن أنس» و قد نصّوا على عدم جواز الإحتجاج به إلّا إذا قال: «حدّثنا أنس».

أمّا أنّه من رواية «حميد عن أنس» من غير قول «حدّثنا» فذلك ظاهر من رواية ابن ماجة و الترمذى.

قال ابن ماجة: «حدّثنا أحمد بن عبدة و الحسين بن الحسن المروزى قال: ثنا المعتمر بن سليمان، عن حميد، عن أنس قال: قيل: يا رسول اللّه أىّ الناس أحبّ إليك؟ قال: عائشة. قيل: من الرجال؟

قال: أبوها» [۲].

و قال التّرمذى: «حدّثنا أحمد بن عبدة الضبّى، نا المعتمر بن سليمان،

---

[۱] فيض القدير- شرح الجامع الصغير: ۵/ ۴۵۴.

[۲] سنن ابن ماجة ۱/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۷

عن حميد، عن أنس قال قيل: يا رسول اللّه، من أحبّ الناس إليك؟ قال:

عائشة. قيل: من الرجال؟ قال: أبوها

. هذا حديث حسن [صحيح غريب من هذا الوجه من حديث أنس» [۱].

و أمّا أن رواية «حميد عن أنس» لا تقبل إلّا إذا قال حميد «حدّثنا أنس» فقد نصّ عليه ابن حجر بترجمته بقوله: «قال أبو بكر البرديجى: و أمّا حديث حميد، فلا نحتجّ منه إلّا بما قال: حدّثنا أنس» [۲].

و بالجملة، فإنّ حديث أنس- كحديث عمرو بن العاص- لا يجوز الإحتجاج به و إن حكم الترمذى بحسنه و صحّته، لكنه مع ذلك حكم بغرابته ... على أنّه حديث اتّفق الشيخان على الإعراض عنه.

و إذ لا حديث معتبر محتج به مشتمل على إطلاق «الأحب» مطلقا على غير سيدنا أمير المؤمنين عليه السلام، كان حديث الطّير بلا معارض، حتّى يحتاج إلى ما ذكره من وجه لرفع المعارضة.

هذا، و على فرض وجود لفظ «الأحبّ» على الإطلاق فى حق كثير من الصحابة فى الأخبار المتناقضة المتكاذبة عند أهل السنّة، فأىّ ملزم للإماميّة لأن يتكلّفوا و يتجشّموا التأويلات المخترعة لأجل رفع التعارض بين تلك الأحاديث و بين حديث الطير، مع أنّ تلك الأحاديث ليست من أحاديثهم؟ إنّه لا عليهم إلّا التمسّك بالأحاديث الدالّة على أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام، و طرح غيرها من الأحاديث حتى و لو كانت فى أعلى درجات الصحّة عند أهل السنّة؟! على أنّه لو كان على الشيعة جمع الأخبار المتعارضة الواردة عند أهل السنّة فى هذا الباب، فلا موجب لتجشّم الجمع بين ما رووه فى حقّ الشيوخ

---

[۱] صحيح الترمذى ۵/ ۷۰۷.

[۲] تهذيب التهذيب ۳/ ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۸

و أحزابهم، و بين أحاديث أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام، بل مقتضى الإنصاف أنّ أخبارهم فى أحبيّة الشيخين و غيرهما معارضة بأخبار أخرى لهم لا تحصى، فى كفرهم و نفاقهم و فسقهم، فلا تصل النّوبة إلى وقوع المعارضة بين أخبار أحبيّة أولئك، و أخبار أحبيّة الإمام عليه السلام، حتى يحتاج إلى جمع!!

دعوى تنوّع حبّ اللّه و الرّسول ... ص: ۳۷۸

و أمّا قوله: «و ترفع المعارضة بأحد وجوه ثلاثة: إمّا أن نقول بأنّ الحبّ على أنواع ... و الحبّ الوارد فى هذه الأخبار يمكن تنزيله بالتأمّل على أحد هذه المعانى» فمردود بوجوه:

أمّا أوّلا- فلا ريب فى بطلان القول بتنوّع حبّ اللّه تعالى بهذه الأنواع، إذ ليس له تعالى زوجة و لا أولاد و لا شيخ، و مفاد حديث الطّير بصراحة أحبيّة أمير المؤمنين عليه السّلام إلى اللّه عزّ و جلّ. فلو تأمّل المتأمّلون إلى يوم القيامة لم يمكن تنزيل حديث الطّير على شيء من هذه المعانى.

و أمّا ثانيا: فإنّه إذا اضطرّ أولياء ولىّ اللّه إلى القول بأنّ مراده رفع المعارضة بين الأحاديث الأخرى غير حديث الطّير، و تلك الأحاديث مفادها الأحبيّة إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لا- إلى اللّه تعالى، فذلك باطل كذلك، لما نصّ عليه أكابر القوم- كما مضى سابقا- من كون الأحبّ إلى الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم هو الأحب إلى اللّه تعالى، فمن ورد فى حقّه فى الأخبار أنّه أحب الخلق إلى الرسول فالمراد منه الأحبّ إلى اللّه تعالى، و قد عرفت أنّ بطلان تنوع حبّ اللّه إلى تلك الأنواع من القطعيّات. فما ذكره ولى اللّه لا يرفع المعارضة من بين تلك الأخبار أيضا.

و أمّا ثالثا: فإنّ فى انقسام حبّ الرسول- بقطع النظر عمّا ذكر- مناقشات عديدة، بل تجويز بعض أنواع الحبّ بالنسبة إليه واضح الفساد، لعلم الكلّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۷۹

- حتّى الصبيان- بأنّ النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم يكن له شيخ حتى يكون له محبوبا عنده و يطلق عليه «الأحبّ» باعتبار كونه شيخا له.

و أمّا رابعا: فلأنّ كلّ عاقل يعلم- بالنظر إلى الأدلّة السّابقة- بابتناء حبّ النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم للأشخاص على أساس سوابقهم الدينيّة، فمن لم يكن- سواء من اليتامى أو الأولاد أو الأزواج أو غيرهم- أفضل فى الدين من غيره لم يجز أن يكون أحبّ الناس إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

و أمّا خامسا: فلأنّه لو جازت أحبيّة بعض الأزواج أو الأولاد إليه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من حيث كونها زوجة له أو كونه ولدا- حتى مع عدم الأفضلية فى الدين- لم يجز إطلاق لفظ «الأحب» بنحو الإطلاق فى ذاك المورد، لما عرفت- بحمد اللّه- بالتفصيل من عدم جواز إطلاق صيغة أفعل التفضيل بلحاظ بعض الحيثيّات غير المعتبرة...

فظهر عدم جواز تنزيل «الأحب» فى الأخبار المعتبرة على بعض تلك المعانى التى ذكرها ولى اللّه الدهلوى.

الاستدلال بقول عائشة: كان أبو بكر أحبّ الناس ثم عمر ... ص: ۳۷۹

و أمّا قوله: «كما عن عائشة الصدّيقة أنها قالت: كان أبو بكر أحب الناس إلى رسول اللّه ثم عمر. ثم قالت: لو استخلف رسول اللّه لاستخلف أبا بكر ثم عمر» ... فتزوير غريب مطعون فيه بوجوه:

أوّلا: لو صحّ فى أخبارهم صدور هذين القولين من عائشة، فلا ثبوت لهما عند الشيعة، لعدم اعتبارهم بأخبار أهل السنّة هذه.

و ثانيا: على فرض ثبوتهما عنها، فلا اعتبار بها عند الشيعة ليحتجّ بأقوالها عليهم.

و ثالثا: إنّه قد رووا عن عائشة أحبيّة أبى عبيدة بعد الشيخين، و كذا استخلاف النبى صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- لو استخلف!!- أبا عبيدة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۰

بعدهما ... و قد روى ولىّ اللّه الدّهلوى نفسه هذين القولين عنها كذلك فى نفس كتاب (قرة العينين) و هذا لفظه: «قيل لها: أىّ أصحاب النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم كان أحبّ إليه؟ قالت: أبو بكر. قيل: ثم من؟ قالت: عمر. قيل:

ثم من؟ قال: أبو عبيدة. أخرجه الترمذى و ابن ماجة».

«سئلت: من كان رسول اللّه مستخلفا لو استخلف؟ قالت: أبو بكر. فقيل لها: ثم من بعد أبى بكر؟ قالت: عمر. ثم قيل لها: من بعد عمر؟

قالت: أبو عبيدة ابن الجراح. ثم انتهت إلى هذا. أخرجه البخارى و مسلم».

لكن هذين القولين باطلان بالضّرورة، لأنّ الذى بعد الشيخين- بناء على مذهب أهل السنة فى التفضيل- إمّا عثمان و إمّا أمير المؤمنين عليه السّلام، فلا مناص من تكذيب أو تخطئة ما رووا عن عائشة فى هذا الباب.

و رابعا: إن إقرار العقلاء على أنفسهم مقبول و على غيرهم مردود. فقول عائشة فى حقّ غير على و فاطمة عليهما السّلام فى مقابلة قوله الجميع بن عمير غير مقبول.

و خامسا: إنه بقطع النظر عمّا ذكر، فإنّ ما تقوله عائشة فى فضل أبيها غير مقبول لدى العقلاء، لكونها بلا ريب متهمّة فى هذا الباب، بخلاف قولها فى أحبيّة أمير المؤمنين عليه السّلام، فإنّه لا احتمال لأن تكون كاذبة فيه.

و سادسا: إنه لا ريب فى أن عائشة تحبّ أباها أبا بكر بخلاف مولانا أمير المؤمنين عليه السلام الذى بلغت عداوتها له الحدّ الأقصى، فكيف يعبأ عاقل بقولها فى حقّ محبوبها فى مقابلة قولها فى حق المبغوض عندها؟

و سابعا: إن ما رووه عنها فى حقّ أبيها خبر واحد، و ما رووه عنها فى باب أمير المؤمنين عليه السّلام مستفيض، و الواحد لا يقابل الكثير المستفيض.

و ثامنا: إن كلماتها المنقولة عنها فى حقّ أمير المؤمنين عليه السلام أقوى دلالة ممّا قالته فى حقّ أبى بكر، فمن ذلك قولها: «ما خلق اللّه خلقا أحب إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم من على بن أبى طالب» و قولها: «و اللّه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۱

ما أعلم رجلا كان أحب إلى رسول اللّه من على و لا فى الأرض امرأة كانت أحب إلى رسول اللّه من امرأته».

و تاسعا: إنّ بعض المنقول عنها فى حق أمير المؤمنين عليه السلام مؤيّد باليمين بخلاف ما رووه عنها فى حق أبيها.

و عاشرا: إن أقوالها فى حقّه عليه السلام مؤيّدة ببراهين منها نفسها حيث قالت: «أن كان ما علمت صوّاما قوّاما» هكذا رواه الترمذى، و إن أطرح منه ولى اللّه الدهلوى هذه الجملة لدى نقله عن الترمذى! و فى لفظ آخر: «فو اللّه لقد كان صوّاما قوّاما، و لقد سالت نفس رسول اللّه فى يده فردّها إلى فيه». و ليست هذه الأشياء فى قولها فى حق أبى بكر.

و الحادى عشر: لو كان أحبيّة أمير المؤمنين عليه السلام إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم بمعنى مجرّد محبّة الإنسان لأولاده و أقربائه، لما أجابت عائشة سؤال المرأة من الأنصار «أىّ أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أحبّ إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم»؟ فقالت: «على بن أبى طالب»، لأن الأصحاب لم يكونوا منحصرين فى الأولاد و الأقارب، فالسؤال و الجواب لم يكن فى حدود الأولاد و الأقرباء فقط، حتى يحمل ما ورد عن عائشة فى أحبيّة الإمام إلى النبى على أنّه كان أحبّ الأولاد و الأقرباء.

و الثانى عشر: إنّ حمل كلامها على ذلك يبطله أيضا قولها للنبىّ: «و اللّه لقد علمت أن عليا أحبّ إليك من أبى» فما قالته لجميع بن عمير باق على إطلاقه، و تأويله من قبيل تأويل الكلام بما لا يرضى صاحبه.

و الثالث عشر: إنّه لو كان مرادها أحبيّة الإمام إلى النبىّ من بين الأولاد و الأقرباء فقط، لكان ذلك خير طريق لها للتخلّص عن تعيير جميع بن عمير و عروة بن الزبير و معاذة الغفارية، لخروجها على أمير المؤمنين عليه السلام.

و الرابع عشر: إنه لو سلّمنا ما ادّعاه ولىّ اللّه الدهلوى من أنّ مراد عائشة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۲

- فيما روى عنها فى أحبيّة الأمير عليه السلام إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- أنّه أحبّ إليه من بين الأولاد و الأقرباء ... فإنّ ذلك لم يكن إلّا اجتهادا منها فى مقابلة النصّ الوارد عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و من ذلك

قوله صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مخاطبا إيّاها: «يا عائشة، إن هذا أحب الرجال إلىّ و أكرمهم علىّ، فاعرفى له حقّه و أكرمى مثواه»

و من المعلوم أن لا اعتبار باجتهادها فى مقابل النص عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، بل يظهر من ذلك كونها فى مقام

العناد و المخالفة له صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و كذا حال وليّ اللّه الدهلوى الذى يحاول تثبيت التأويل المذكور، و حال غيره أصحاب التأويلات الأخرى.

تأويل الحديث ببعض الوجوه ... ص: ۳۸۲

و بالجملة، فقد ثبت- و الحمد للّه- إطلاق أحبيّة أمير المؤمنين عليه السّلام إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، فهو أحبّ الخلق إليه من جميع الجهات، و إنّ تأويل ذلك بشىء من التأويلات تأباه ألفاظ حديث الطير و غيره من الأخبار و الرّوايات، فيبطل قول ولى اللّه:

«و إمّا أن نقول بأنّ الحبّ يتعلّق بالصّفات المحمودة»....

مضافا إلى بطلان ما يومى إليه كلامه من أنّ أحبيّة الإمام عليه السّلام كانت لمجرّد الشجاعة و محاربة الأعداء، فإنّه باطل بالأدلة المتكثرة و منها أقوال عائشة المشتملة على التعليل بكونه «صوّاما قوّاما» و هو الشىء الذى حذفه ولى اللّه!! و مضافا إلى بطلان ما يومى إليه كلامه من كون الشيخين أحبّ إليه من حيث صفة الحلّ و العقد، فإنّه لو كان كذلك فلما ذا أعرض رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم عمّا قال له ابن مسعود ليلة الجنّ بشأن استخلافهما من بعده كما فى (آكام المرجان لبدر الدين محمّد بن عبد اللّه الشبلى)؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۳

و مما ذكرنا- من إطلاق أحبيّة الإمام إلى النبىّ و بطلان تقييده بجهة من الجهات- يبطل أيضا قوله:

«و إمّا أن نقول: إن الأحبّ بمعنى من الأحب»....

فإنّ هذا تأويل التوربشتى و من تبعه ... و قد عرفت سقوطه بحمد اللّه ... فلا نعيد.

الخلاصة ...: ص: ۳۸۳

إنّ كلّ مساعى القوم فى ردّ حديث الطّير لا تسمن و لا تغنى من جوع، و إنّ كلّ أعمالهم ذاهبة هباء منثورا...

لقد سعوا كثيرا و بذلوا جهدا كبيرا ... لكن ضلّ سعيهم و ما شروا بذلك إلّا جهنّم و سعيرا...

كلمات فى ذم التأويل ... ص: ۳۸۳

إنّه ما كان عند القوم أزيد من القدح فى السند، و المعارضة فى الدلالة، و الحمل و التأويل ... و قد عرفت سقوط ذلك كلّه ... و لننقل بعض الكلمات فى ذم التأويل لآيات الكتاب و الأحاديث النبويّة عن بعض أكابرهم:

قال الغزالى: «و أمّا الطامّات فيدخلها ما ذكرناه فى الشطح، و أمر آخر يخصّ بها و هو: صرف ألفاظ الشرع عن ظواهرها المفهومة إلى أمور باطنة لا يسبق منها إلى الأفهام شىء يوثق به، كدأب الباطنيّة فى التأويلات، فهذا أيضا حرام و ضرره عظيم، فإنّ الألفاظ إذا صرفت عن مقتضى ظواهرها بغير اعتصام فيه بنقل عن صاحب الشرع و من غير ضرورة تدعو إليه من دليل العقل، اقتضى ذلك بطلان الثقة بالألفاظ، و سقط به منفعة كلام اللّه تعالى و رسوله صلّى اللّه عليه و سلّم، فإن ما يسبق منه إلى الفهم لا يوثق به و الباطن لا ضبط له، بل يتعارض فيه الخواطر و يمكن تنزيلها على وجوه شتّى. و هذا أيضا من البدع

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۴

الشائعة العظيمة الضرر، و إنّما قصد أصحابها الإغراب، لأنّ النفوس مائلة إلى الغريب، و مستلّذة له، و بهذا الطريق توصّل الباطنية إلى هدم جميع الشريعة بتأويل ظواهرها و تنزيلها على رأيهم» [... ۱].

و قال ابن قیّم الجوزیّة: «إذا سئل عن تفسیر آیة من کتاب اللّه و سنّة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و أصحابه و سلّم فلیس أن یخرجها عن ظاهرها بوجوه التأویلات الفاسدة الموافقة نحلته و هواه، و من فعل ذلک استحق المنع من الإفتاء و الحجر علیه، و هذا الذی ذکرناه هو الذی صرح به أئمة الکلام قدیما و حدیثا» [۲].

قال: «و قال بعض أهل العلم: کیف لا یخشی الکذب علی اللّه و رسوله من یحمل کلامه علی التأویلات المستنکرة و المجازات المستکرهة التی هی بالألغاز و الأحاجی أولی منها بالبیان و الهدایة؟ و هل یأمن علی نفسه أن یکون ممن قال اللّه فیهم: وَ لَکُمُ الْوَیْلُ مِمَّا تَصِفُونَ...؟

و یکفی المتأوّلین کلام اللّه و رسوله بالتأویلات التی لم یردها و لم یدل علیها کلامه أنهم قالوا برأیهم علی اللّه، و قدّموا آراءهم علی نصوص الوحی، و جعلوا آراءهم عیارا علی کلام اللّه و رسوله؟ و لو علموا علموا أیّ باب شرّ فتحوا علی الامّة بالتأویلات الفاسدة، و أیّ بناء الإسلام هدموا بها، و أیّ معاقل و حصون استباحوها، و کان أحدهم لأن یخرّ من السماء إلی الأرض أحبّ إلیه من أن یتعاطی شیئا من ذلک» [... ۳].

و قال محمّد معین السندی: «و من أشنع ما یخرجون کلام الشارع- صلّی اللّه علیه و سلّم- عن الحقیقة و المجاز، و یفتحون فیه باب التأویل، فهو فعلهم ذلک إذا حملهم علیه نصرة إمامهم علی غیره من الأئمة،

---

[۱] إحیاء علوم الدین ۱/ ۳۷.

[۲] أعلام الموقعین ۴/ ۲۴۵.

[۳] أعلام الموقعین ۴/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۵

فحفظ رأیه أهم علیهم من إخراج کلام نبیّهم صلّی اللّه علیه و سلّم عن الحقیقة ... و الإمام لیس بمعصوم حتی نأوّل له کلمات الشریعة و نترک حقیقة الکلام، و لم یأذن اللّه تعالی و رسوله لأحد بهذه النصرة لأحد» [... ۱].

---

[۱] دراسات اللبیب- الدراسة الثامنة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۷

تفنید المعارضة بحدیث الاقتداء بالشیخین ... ص: ۳۸۷

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۸۹

و بقی شیء ... و هو آخر ما تذرّع به (الدّهلوی) فی جواب حدیث الطّیر ... دعوی معارضته بحدیث الاقتداء الذی یروونه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... و هذا:

(قوله):

«و أیضا، فإنّه- علی تقدیر دلالته علی المدعی- لا یقاوم الأخبار الصحاح الدالة علی خلافة أبی بکر و عمر، مثل:

اقتدوا باللّذین من بعدی أبی بکر و عمر

، و غیر ذلک».

أقول:

هذا الكلام المشتمل على الإحتجاج بحديث الاقتداء فی غاية الوهن و الهوان، لأنّ الحديث المذكور من الأحاديث الموضوعة، فدعوى صحّته و الاحتجاج به باطلة، مضافا إلى الوجوه الأخرى لبطلان هذا الكلام...

فنقول:

۱- المعارضة بما اختصوا بروايته غير مسموعة ... ص: ۳۸۹

إنّ هذا الكلام لا يناسب شأن (الدّهلوی ...) لأنّ من القواعد المقرّرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۰

للبحث و المناظرة، المعلومة لأصاغر الطلبة فضلا عن الأفاضل: عدم جواز الإحتجاج على الخصم بما لا يرويه و لا يرضاه، فكيف يحتّج (الدّهلوی) بحديث الاقتداء و نحوه ممّا اختصّ أهل السنّة بروايته و يريد إلزام الشيعة بذلك؟

إنّه لا يجوز الإحتجاج على الشيعة بما لا ترضاه حتى لو كان فی غاية الصحة عند أهل السنّة...

۲- المعارضة به ينافی ما التزم به (الدّهلوی ...) ص: ۳۹۰

بل معارضة (الدّهلوی) و استدلاله بهذا الحديث ينافی ما التزم به فی نفس كتابه (التحفة ...) فإنّه قد صرّح فی أوّله بأنّه قد التزم فيه بعدم النقل إلّا عن الكتب المعتبرة للشيعة، و أن يكون إلزامهم بها لا بما يرويه أهل السنّة...

فالعجب منه كيف نسی هذا الأصل فی غير موضع من بحوث كتابه!! و الأعجب من ذلك تكراره لهذا الذی التزم به و تأكيده إيّاه، فراجع كلامه فی الباب الرابع بعد ذكر حديث الثقلين، و فی الباب السادس بعد ذكر مسألة تفضيل غير الأنبياء، و فی الباب السّابع أيضا- و هو باب الإمامة- نصّ على عدم تمسكّه بغير روايات الشيعة ... فی مقابلتها! فقد تعهّد (الدّهلوی) و جدّد عهده و ميثاقه غير مرة، و لكنّه نقض العهد و خالف الالتزام غير مرة كذلك!!

۳- المعارضة به ينافی ما نصّ عليه والده ... ص: ۳۹۰

و ينافی أيضا ما نصّ عليه والده ولی اللّه الدهلوی، و هو إمامه و استاذه و مقتداه فی كلّ شیء ... فقد نص وليّ اللّه فی آخر كتابه (قرة العينين فی تفضيل الشيخين) على عدم جواز المناظرة مع الإمامية و الزيدية حتى بأحاديث الصحيحين و أمثالها، لكونهم لا يرون صحّتها، فكيف يلزمون بها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۱

۴- المعارضة به ينافی ما نصّ عليه تلميذه ... ص: ۳۹۰

و هذا هو الذی نصّ عليه و قرّره تلميذه رشيد الدين الدهلوی، فقد نصّ فی كتابه (الشوكة العمرية على أنّ كلّ فرقة من الشيعة و السنة لا تعتمد على ما تختص به الأخرى، إذن، لا يجوز الإحتجاج بهكذا روايات من الطّرفين...

و تلخص- إلى الآن- أنّ احتجاج (الدهلوی) بحديث الاقتداء، و كذا احتجاجه بغير هذا الحديث من أخبارهم التی اختصّوا بها، و كذا احتجاج غيره من علماء القوم ... باطل ... بمقتضى المناظرة ... و هو ما نصّ عليه (الدهلوی) نفسه و والده و تلميذه...

۵- هذا الحدیث واه بجمیع طرقه حسب تصریحاتهم ... ص: ۳۹۱

و بعد ... فإنّ ما ذکرناه هو القاعدة العامّة التی یسقط علی أساسها کثیر من احتجاجات القوم و استدلالاتهم ... و منها الإحتجاج و المعارضة بحدیث الاقتداء...

لکنّ هذا الحدیث مقدوح مطعون فیه بجمیع طرقه ... فوصف (الدهلوی) إیاه بالصحّة جهل أو کذب ... و إلیک بیان ذلک فی رسالة خاصّة استفید فیها کثیرا من تحقیقات السیّد فی هذا الحدیث:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۳

رسالة فی تحقیق حدیث الاقتداء بالشّیخین ... ص: ۳۹۳

اشارة

تألیف السیّد علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۵

بسم الله الرحمن الرحیم الحمد للّه ربّ العالمین، و الصلاة و السلام علی محمّد و آله الطیّبین الطاهرین، و لعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین، من الأولین و الآخرین.

و بعد، فلا یخفی أنّ السنّة النبویة هی المصدر الثانی من مصادر التشریع الإسلامی عند المسلمین- و إن وقع الخلاف بینهم فی طریقها- فمنها- بعد القرآن الکریم- تستخرج الأحکام الإلهیة، و أصول العقائد الدینیة، و المعارف الفذّة، و الأخلاق الکریمة، بل فیها بیان ما أجمله الکتاب، و تفسیر ما أبهمه، و تقیید ما أطلقه، و إیضاح ما أغلقه...

فنحن مأمورون باتّباع السنّة و العمل بما ثبت منها، و محتاجون إلیها فی جمیع الشئون و مناحی الحیاة، الفردیة و الاجتماعیّة...

إلّا أنّ الأیدی الأثیمة تلاعبت بالسنّة الشریفة حسب أهوائها و أهدافها ... و هذا أمر ثابت یعترف به الکلّ...

و لهذا و ذاک ... انبری علماء الحدیث لتمییز الصحیح من السقیم، و الحقّ من الباطل ... فکانت کتب (الصحاح) و کتب (الموضوعات...)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۶

و لکنّ الحقیقة هی تسرّب الأغراض و الدوافع الباعثة إلی الاختلاق و التحریف إلی المعاییر التی اتّخذوها للتمییز و التمحیص ... فلم تخل (الصحاح) من الموضوعات و الأباطیل، و لم تخل (الموضوعات) من الصحاح و الحقائق...

و هذا ما دعا آخرین إلی وضع کتب تکلّموا فیها علی ما اخرج فی الصحاح و أخری تعقّبوا فیها ما أدرج فی الموضوعات ... و قد تعرّضنا لهذا فی بعض بحوثنا المنشورة...

و حدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

أخرجه غیر واحد من أصحاب الصحاح ... و قال بصحّته غیرهم تبعا لهم ... و من ثمّ استندوا إلیه فی البحوث العلمیّة.

ففی کتب العقائد ... فی مبحث الإمامة ... جعلوه من أقوی الحجج علی إمامة أبی بکر و عمر بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...

و فی الفقه ... استدلّوا به لترجیح فتوی الشیخین فی المسألة إذا خالفهما غیرهما من الأصحاب...

و فی الأصول ... فی مبحث الإجماع ... یحتجّون به لحجّیّة اتّفاقهما و عدم جواز مخالفتهما فیما اتّفقا علیه...

فهل هو حديث صحيح حقّا؟

لقد تناولنا هذا الحديث بالنقد، فتتبّعنا أسانيده فی كتب القوم، و دقّقنا النظر فيها على ضوء كلمات أساطينهم، ثم عثرنا على تصريحات لجماعة من كبار أئمّتهم فی شأنه، ثم كانت لنا تأمّلات فی معناه و متنه...

فإلى أهل الفضل و التحقيق هذه الصفحات اليسيرة المتضمّنة تحقيق هذا الحديث فی ثلاثة فصول ... و اللّه أسأل أن يهدينا إلى صراطه المستقيم، و أن يجعل أعمالنا خالصة لوجهه الكريم ... إنّه خير مسئول.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۷

(۱) نظرات فی أسانيد حديث الاقتداء ... ص: ۳۹۷

اشارة

إنّ حديث الاقتداء من الأحاديث المشهورة فی فضل الشيخين، فقد رووه عن عدّة من الصحابة و بأسانيد كثيرة ... لكن لم يخرجه البخاری و مسلم فی صحيحيهما مطلقا، و لم يخرج فی شیء من الصحاح عن غير حذيفة و عبد اللّه بن مسعود، و قد ذهب غير واحد من أعلام القوم إلى عدم قبول ما لم يخرجه الشيخان من المناقب، و كثيرون منهم إلى عدم صحّة ما أعرض عنه أرباب الصحاح.

و على ما ذكر يسقط حديث الاقتداء مطلقا أو ما كان من حديث غير ابن مسعود و حذيفة.

لكنّا ننظر فی أسانيد هذا الحديث عن جميع من روى عنه من الصحابة، إلّا أنّا نهتمّ فی الأكثر بما كان من حديث حذيفة و ابن مسعود، و نكتفی فی البحث عن حديث الآخرين بقدر الضرورة فنقول:

لقد رووا هذا الحديث عن:

۱- حذيفة بن اليمان.

۲- عبد اللّه بن مسعود.

۳- أبی الدرداء.

۴- أنس بن مالك.

۵- عبد اللّه بن عمر.

۶- جدّة عبد اللّه بن أبی الهذيل.

و نحن نذكر الإسناد إلى كلّ واحد منهم، و ننظر فی رجاله:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۳۹۸

حديث حذيفة ... ص: ۳۹۸

رواه أحمد بن حنبل قال ...: ص: ۳۹۸

«حدّثنا سفيان بن عيينة، عن زائدة، عن عبد الملك بن عمير، عن ربعی ابن حراش، عن حذيفة: أنّ النبیّ صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم، قال اقتدوا باللذين من بعدی أبی بكر و عمر» [۱]

و قال أيضا:

«حدثنا وكيع، حدّثنا سفيان، عن عبد الملك بن عمير، عن مولى لربعی ابن حراش، عن ربعی بن حراش، عن حذيفة، كنّا جلوسا عند

النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم فقال: إنّی لست أدری ما قدر بقائی فیکم، فاقتدوا باللذین من بعدی- و أشار إلی أبی بکر و عمر- قال: و ما حدّثکم ابن مسعود فصدّقوه» [۲].

و رواه الترمذی حیث قال ...: ص: ۳۹۸

«حدّثنا الحسن بن الصباح البزّاز، أخبرنا سفیان بن عیینة، عن زائدة، عن عبد الملک بن عمیر، عن ربعی عن حذیفة، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن.

و فیه عن ابن مسعود قال: «روی سفیان الثوری هذا الحدیث عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی، عن ربعیّ، عن حذیفة، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم».

قال: «حدّثنا أحمد بن منیع و غیر واحد، قالوا: أخبرنا سفیان بن عیینة،

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۸۲.

[۲] مسند أحمد ۵/ ۳۸۵.

عن عبد الملک بن عمیر، نحوه».

«و کان سفیان بن عیینة یدلّس فی هذا الحدیث فربّما ذکره عن زائدة عن عبد الملک بن عمیر، و ربّما لم یذکر فیه عن زائدة».

«و روی هذا الحدیث ابراهیم بن سعد، عن سفیان الثوری، عن عبد الملک بن عمیر، عن هلال مولی ربعی، عن ربعی، عن حذیفة، عن النبیّ صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم» [۱].

و قال:

«حدّثنا محمود بن غیلان، أخبرنا وکیع، أخبرنا سفیان، عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة، قال: کنّا جلوسا» [... ۲].

و رواه ابن ماجة بسنده ... ص: ۳۹۹

«عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی بن حراش، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة بن الیمان، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: إنّی لا أدری ما قدر بقائی فیکم» [... ۳].

و رواه الحاکم بإسناده ...: ص: ۳۹۹

«عن عبد الملک بن عمیر، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة بن الیمان، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم یقول: اقتدوا باللذین من بعدی: أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد»

---

[۱] صحیح الترمذی- مناقب أبی بکر و عمر ۵/ ۶۰۹.

[۲] صحیح الترمذی- مناقب عمّار بن یاسر.

[۳] سنن ابن ماجة- مناقب أبی بکر ۱/ ۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۰

و

عنه، عن ربعی، عن حذیفة، قال:

«قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و إذا حدّثکم ابن امّ عبد فصدّقوه».

و عنه:

«عن هلال مولی ربعی، عن ربعی بن حراش، عن حذیفة، أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر».

و بإسناده:

«عن عبد الملک بن عمیر عن ربعی بن حراش، عن حذیفة بن الیمان:

أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن أمّ عبد».

ثمّ قال الحاکم: «هذا حدیث من أجلّ ما روی فی فضائل الشیخین، و قد أقام هذا الإسناد عن الثوری و مسعر: یحیی الحمّانی، و أقامه أیضا عن مسعر:

وکیع و حفص بن عمر الإیلی [۱] ثم قصر بروایته عن ابن عیینة: الحمیدی و غیره، و أقام الإسناد عن ابن عیینة: إسحاق بن عیسی بن الطبّاع.

فثبت بما ذکرنا صحّة هذا الحدیث و إن لم یخرجاه» [۲].

---

[۱] لقد اقتصرنا فی النقد علی الکلام حول «عبد الملک بن عمیر» الذی علیه مدار هذا الحدیث الذی بذل الحاکم جهدا فی تصحیحه فکان أکثر حرصا من الشیخین علی روایة ما وصفه ب «أجلّ ما روی فی فضائل الشیخین» و إلّا فإنّ «حفص بن عمر الإیلی» هذا مثلا أدرجه العقیلی فی الضعفاء و روی عنه حدیث الاقتداء ثم قال: «أحادیثه کلّها إمّا منکر المتن، أو منکر الإسناد، و هو إلی الضعف أقرب» الضعفاء ۲/ ۷۹۷.

و «یحیی الحمّانی» قال الحافظ الهیثمی بعد أن روی الحدیث عن الترمذی و الطبرانی فی الأوسط:

«و فیه یحیی بن عبد الحمید الحمّانی و هو ضعیف» مجمع الزوائد ۹/ ۲۹۵.

[۲] المستدرک ۳/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۱

نقد السند ... ص: ۴۰۱

۱- هذه أشهر طرق هذا الحدیث عن حذیفة بن الیمان، و یری القارئ، الکریم أنّها جمیعا تنتهی إلی:

(عبد الملک بن عمیر) و هو رجل مدلّس، ضعیف جدّا، کثیر الغلط، مضطرب الحدیث جدّا:

قال أحمد: «مضطرب الحدیث جدّا مع قلّة روایته، ما أری له خمسمائة حدیث، و قد غلط فی کثیر منها» [۱].

و قال: إسحاق بن منصور: «ضعّفه أحمد جدّا» [۲].

و قال: أحمد أیضا: «ضعیف یغلط» [۳].

أقول: فمن العجيب جدّا روايـة أحمـد فی مسـنده حـديث الاقتـداء و غيره عن هـذا الرجل الذی يصـفه بالضـعف و الغلط، و قد جعل المسند حجّة بينه و بين اللّه!! و قال ابن معين: «مخلط» [۴] و قال أبو حاتم: «ليس بحافظ، تغيّر حفظه» [۵].

و قال ابن خراش: «كان شعبة لا يرضاه» [۶].

و قال الذهبی: «و أمّا ابن الجوزی فذكره فحكی الجرح و ما ذكر التوثيق» [۷].

و قال السمعانی: «كان مدلّسا» [۸].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۱ و غيره.

[۲] تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۲، ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۳] ميزان الاعتدال ۶/ ۶۶۰.

[۴] ميزان الاعتدال ۶/ ۶۶۰، المغنی ۲/ ۴۰۷، تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۲.

[۵] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۶] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۷] ميزان الاعتدال ۲/ ۶۶۰.

[۸] الأنساب ۱۰/ ۵۰ فی «القبطی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۲

و كذا قال ابن حجر العسقلانی [۱].

و عبد الملك- هذا- هو الذی ذبح عبد اللّه بن يقطر أو قيس بن مسـهر الصـيداوی و هو رسول الحسـين عليه السلام إلی أهل الكوفة، فـإنّه لمّـا رمی بأمر ابن زياد من فوق القصـر و بقی به رمق أتاه عبـد الملك بن عمير فـذبحه، فلمّا عيب ذلك عليه قال: إنّما أردت أن أريحه [۲].

۲- ثمّ إنّ (عبـد الملك بن عمير) لم يسـمع هـذا الحـديث من (ربعی بن حراش) و (ربعی) لم يسـمع من (حذيفـة بن اليمان ...) ذكر ذلـك المنـاوی حيث قـال: «قـال ابن حجر: اختلف فيه علی عبـد الملـك، و أعلّه أبو حـاتم، و قال البزّار كابن حزم: لا يصـحّ لأنّ عبد الملك لم يسمعه من ربعی، و ربعی لم يسمع من حذيفة. لكن له شاهد» [۳].

قلت: الشاهد إن كان حديث ابن مسعود كما هو صريح الحاكم و المناوی فستعرف ما فيه..

و إن كان حديث حذيفة بسند آخر

عن ربعی فهو ما رواه الترمذی بقوله:

«حـدّثنا سـعيد بن يحيی بن سـعيد الأموی، نا وكيع، عن سالم بن العلاء المرادی، عن عمرو بن هرم، عن ربعی بن حراش، عن حذيفة، قال: كنّا جلوسا عنـد النبیّ صـلّی اللّه عليه [و آله و سـلّم فقال: إنّی لا أدری ما بقائی فيكم، فاقتـدوا باللّذين من بعدی، و أشار إلی أبی بكر و عمر» [۴].

و رواه ابن حزم بقوله:

«و أخـذناه أيضا عن بعض أصـحابنا، عن القاضـی أبی الوليـد بن الفرضـی، عن ابن الـدّخيل، عن العقيلی، ثنا محمـد بن إسـماعيل، ثنا محمد بن فضيل، ثنا

---

[۱] تقريب التهذيب ۱/ ۵۲۱.

[۲] تلخیص الشافی ۳/ ۳۵، روضة الواعظین: ۱۷۷، مقتل الحسین: ۱۸۵.

[۳] فیض القدیر ۲/ ۵۶.

[۴] صحیح الترمذی- مناقب أبی بکر و عمر ۵/ ۶۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۳

وکیع، ثنا سالم المرادی، عن عمرو بن هرم، عن ربعی بن حراش و أبی عبد اللّه- رجل من أصحاب حذیفة- عن حذیفة» [۱].

و فی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۰۳

۱- «سالم بن العلاء المرادی» و علیه مداره.

قال ابن حزم بعد أن روی الحدیث کما تقدّم: «سالم ضعیف».

و فی: «میزان الاعتدال»: «ضعّفه ابن معین و النسائی» [۲].

و فی «الکاشف»: «ضعّف» [۳].

و فی «تهذیب التهذیب»: «قال الدوری عن ابن معین: ضعیف الحدیث» [۴].

و فی «لسان المیزان»: «ذکره العقیلی ... و ضعّفه ابن الجارود» [۵].

۲- «عمرو بن هرم» و قد ضعّفه القطّان [۶].

۳- «وکیع بن الجرّاح» و هو مقدوح [۷].

ثم إنّ فی سند الحدیث عن حذیفة فی أکثر طرقه «مولی ربعی بن حراش» و هو مجهول کما نصّ علیه ابن حزم.

و قد سمّی هذا المولی فی بعض الطرق ب «هلال» و هو أیضا مجهول، قال ابن حزم:

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام ۲/ ۲۴۲.

[۲] میزان الاعتدال ۲/ ۱۱۲.

[۳] الکاشف ۱/ ۳۴۴.

[۴] تهذیب التهذیب ۳/ ۴۴۰.

[۵] لسان المیزان ۳/ ۷.

[۶] میزان الاعتدال ۳/ ۲۹۱.

[۷] میزان الاعتدال ۴/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۴

«و قد سمّی بعضهم المولی فقال: هلال مولی ربعی، و هو مجهول لا یعرف من هو أصلا» [۱].

حدیث ابن مسعود ... ص: ۴۰۴

رواه التّرمذی حیث قال ...: ص: ۴۰۴

«حدّثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، حدّثنی أبی، عن أبیه، عن سلمة بن کهیل، عن أبی الزّعراء، عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی:

أبی بکر و عمر. و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود» [۲].

و الحاکم حیث قال- بعد أن أخرج الحدیث عن حذیفة-:

«و قد وجدنا له شاهدا بإسناد صحیح عن عبد اللّه بن مسعود: حدّثنا أبو بکر ابن إسحاق، أنبأ عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، ثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، حدّثنا أبی، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن عبد اللّه بن مسعود رضی اللّه عنه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللّذین من بعدی: أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود» [۳].

نقد السند ...: ص: ۴۰۴

۱- لقد صرّح الترمذی بغرابته و قال: «لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام ۲/ ۲۴۳.

[۲] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

[۳] مستدرک الحاکم ۳/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۵

سلمة بن کهیل» ثم ضعّف الرجل، و هذا نصّ کلامه:

«هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن سلمة بن کهیل، و یحیی بن سلمة یضعّف فی الحدیث» [۱].

۲- فی هذا الإسناد: «یحیی بن سلمة بن کهیل» و هو رجل ضعیف، متروک، منکر الحدیث، لیس بشیء:

قال التّرمذی: «یضعّف فی الحدیث».

و قال المقدسی: «ضعّفه ابن معین، و قال أبو حاتم: لیس بالقویّ؛ و قال البخاری: فی حدیثه مناکیر؛ و قال النسائی: لیس بثقة؛ و قال الترمذی:

ضعیف» [۲].

و قال الذهبی: «ضعیف» [۳].

و قال ابن حجر: «ذکره ابن حبّان أیضا فی الضعفاء فقال: منکر الحدیث جدّا، لا یحتجّ به، و قال النسائی فی الکنی: متروک الحدیث؛ و قال ابن نمیر:

لیس ممّن یکتب حدیثه؛ و قال الدار قطنی: متروک، و قال مرّة: ضعیف؛ و قال العجلی: ضعیف» [... ۴].

۳- و فیه: «إسماعیل بن یحیی بن سلمة» و هو رجل ضعیف متروک:

قال الدار قطنی و الأزدی و غیرهما: «متروک» [۵].

۴- و فیه: «إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی» و هو لیّن، متروک، ضعیف، مدلّس:

قال الذهبی: «لیّنه أبو زرعة، و ترکه أبو حاتم [۶]».

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

[۲] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط-.

[۳] الکاشف ۳/ ۲۵۱.

[۴] تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۲۵.

[۵] میزان الاعتدال ۱/ ۲۵۴، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۸۹، تهذیب التهذیب ۱/ ۳۶۶.

[۶] میزان الاعتدال ۱/ ۲۰، المغنی ۱/ ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۶

و قال ابن حجر: «قال ابن أبی حاتم: کتب أبی حدیثه و لم یأته و لم یذهب بی إلیه و لم یسمع منه زهادة فیه، و سألت أبا زرعة عنه فقال: یذکر عنه أنّه کان یحدّث بأحادیث عن أبیه ثم ترک أباه، فجعلها عن عمّه لأنّ عمّه أجلی عند الناس.

و قال العقیلی: «عن مطیّن: کان ابن نمیر لا یرضاه و یضعّفه و قال: روی أحادیث مناکیر.

قال العقیلی: و لم یکن إبراهیم هذا بقیّم الحدیث» [... ۱].

و لهذا ذکر الحافظ العقیلی «یحیی بن سلمة بن کهیل» فی کتابه «الضعفاء الکبیر» و أورد کلمات عدّة من الأعلام فی قدحه کالبخاری و یحیی بن معین و النسائی، ثم

روی الحدیث عنه بنفس السند الذی فی «صحیح الترمذی» و هذا نصّ عبارته:

«ثنا علی بن أحمد بن بسطام، ثنا سهل بن عثمان، ثنا یحیی بن زکریّا، ثنا ابن أبی زائدة، ثنا یحیی بن سلمة بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن عبد اللّه بن مسعود، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا» [... ۲].

و قال الحافظ الذهبی مشیرا إلی الحدیث الذی حکم الحاکم بصحّته:

«قلت: سنده واه» [۳].

و قال الحافظ السیوطی: «اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود، ت غریب ضعیف.

طب. ک و تعقّب. عن ابن مسعود» [۴].

فالعجب من تصحیح الحاکم لهذا الحدیث و استشهاده به، و کذا

---

[۱] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

[۲] کتاب الضعفاء الکبیر ۷/ ۲۶۵۴.

[۳] تلخیص المستدرک ۳/ ۷۶.

[۴] الجامع الکبیر ۱/ ۱۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۷

المناوی [۱]. و الأعجب قوله: «الترمذی- و حسّنه- عن ابن مسعود» [۲].

و لقائل أن یقول: فما فائدة إخراج الترمذی إیّاه مع التّنصیص علی ضعفه فی کتابه الموصوف بالصحّة؟! قلت: لعلّه إنّما أخرجه و نصّ علیه بما ذکر لئلّا یغترّ به أحد و یتوهّم صحّته ... بالرّغم من اشتمال کتابه- لا سیّما فی باب المناقب- علی موضوعات کما نص علیه الحافظ الذهبی بترجمته من «سیر أعلام النبلاء».

حدیث أبی الدّرداء ... ص: ۴۰۷

رواه ابن حجر المکّی عن الطبرانی حیث قال ...: ص: ۴۰۷

«الحدیث الثانی و السّبعون: أخرج الطبرانی عن أبی الدرداء: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، فإنّهما حبل اللّه الممدود، من

تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروة الوثقی التی لا انفصام لها» [۳].

نقد السند ...: ص: ۴۰۷

۱-

لقد روی الحافظ الهیثمی هذا الحدیث عن الطبرانی و قال: «فیه من لم أعرفهم» و هذا نصّ کلامه:

«و عن أبی الدرداء، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، فإنّهما حبل اللّه الممدود، و من تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروة الوثقی التی لا انفصام لها.

---

[۱] فیض القدیر ۱/ ۵۶.

[۲] فیض القدیر ۱/ ۵۷.

[۳] الصواعق: ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۸

رواه الطبرانی

: و فیه من لم أعرفهم» [۱].

۲- إنّ معاجم الطبرانی لیست من الکتب التی وصفت بالصّحة، و لا من الکتب التی التزم فیها بالصحّة.

و علی هذا ... لا یجوز التمسّک بالحدیث بمجرّد کونه فی أحد المعاجم الثلاثة للطبرانی.

۳- لقد جاء فی الصحیح فی مسند أبی الدرداء ما نصّه:

«قالت امّ الدرداء: دخل علیّ أبو الدرداء و هو مغضب: فقلت: ما أغضبک؟ فقال: و اللّه ما أعرف من أمر محمّد صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم شیئا إلّا أنّهم یصلّون جمیعا».

و لو کان أبو الدرداء قد سمع

قوله صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: «اقتدوا»...

لما قال هذا البتّة!!

حدیث أنس بن مالک ... ص: ۴۰۸

قال جلال الدین السیوطی ...: ص: ۴۰۸

«اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

التّرمذی عن ابن مسعود، الرویانی عن حذیفة، ابن عدیّ فی الکامل عن أنس [۲].

نقد السند ...: ص: ۴۰۸

فأمّا حدیث ابن مسعود: فإنّ التّرمذی ضعّفه بعد أن رواه کما تقدّم.

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

[۲] الجامع الصغیر بشرح المناوی ۱/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۰۹

و أمّا حدیث حذیفة فقد ثبت ضعف جمیع طرقه ... کما تقدّم أیضا.

و أمّا

حدیث أنس، فقد جاء فی «الکامل» لابن عدیّ ما نصّه: «حمّاد بن دلیل. قاضی المدائن. یکنّی أبا زید. حدّثنا علی بن الحسین بن سلیمان، ثنا أحمد ابن محمد بن المعلّی الآدمی، ثنا مسلم بن صالح أبو رجاء، ثنا حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع، عن عمرو بن هرم، قال: دخلت أنا و جابر بن زید علی أنس ابن مالک فقال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبو بکر [۱] و عمر، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد، و اهتدوا بهدی عمّار.

ثنا محمد بن عبد الحمید الفرغانی، ثنا صالح بن حکیم البصری، ثنا أبو رجاء مسلم بن صالح، ثنا أبو زید قاضی المدائن حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع. فذکر بإسناده نحوه.

ثنا محمد بن سعید الحرانی، ثنا جعفر بن محمد بن الصباح، ثنا مسلم بن صالح البصری. فذکر بإسناده نحوه.

ثنا علی بن الحسن بن سلیمان، ثنا أحمد بن محمد المعلّی الآدمی، ثنا مسلم ابن صالح، ثنا حمّاد بن دلیل، عن عمر بن نافع، عن عمرو بن هرم، عن ربعی، عن حذیفة، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله نحوه.

قال ابن عدیّ: و حمّاد بن دلیل هذا قلیل الرّوایة. و هذا الحدیث قد روی له حمّاد بن دلیل إسنادین. و لا یروی هذین الإسنادین غیر حمّاد بن دلیل».

انتهی بطوله [۲].

نقد السند ...: ص: ۴۰۹

فی جمیع هذه الأسانید: مسلم بن صالح، عن حمّاد بن دلیل، عن عمر

---

[۱] کذا.

[۲] الکامل ۲/ ۶۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۰

ابن نافع، عن عمرو بن هرم.

أمّا «عمرو بن هرم» فقد عرفت أنّه مقدوح مطعون فیه.

و أمّا «عمر بن نافع» فعن یحیی بن معین: حدیثه لیس بشیء [۱]، و عن ابن سعد: لا یحتجّ بحدیثه [۲].

و أمّا «حمّاد بن دلیل» فقد أورده ابن عدیّ فی (الکامل فی الضعفاء) و الذهبی فی (المغنی فی الضعفاء) [۳] و فی (میزان الاعتدال فی نقد الرجال) و أضاف: «ضعّفه أبو الفتح الأزدی و غیره» [۴] و ابن الجوزی فی (الضعفاء) [۵].

و أمّا «مسلم بن صالح» فلم أعرفه حتی الآن.

حدیث عبد اللّه بن عمر ... ص: ۴۱۰

رواه الذهبی حیث قال ...: ص: ۴۱۰

«أحمد بن صلیح، عن ذی النّون المصری، عن مالک، عن نافع، عن ابن عمر بحدیث اقتدوا باللذین من بعدی» ثم قال: «و هذا غلط من أحمد لا یعتمد علیه» [۶].

و رواه مرة أخرى، قال:

«محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن عاصم

---

[۱] الكامل ۵/ ۱۷۰۳.

[۲] تهذيب التهذيب ۷/ ۴۹۹.

[۳] المغنى فى الضعفاء ۱/ ۱۸۹.

[۴] ميزان الاعتدال ۱/ ۵۹۰.

[۵] انظر: هامش تهذيب الكمال ۷/ ۲۳۶.

[۶] ميزان الاعتدال ۱/ ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۱

ابن عمر بن الخطّاب العدوى العمرى، ذكره العقيلى و قال: لا يصحّ حديثه و لا يعرف بنقل الحديث:

نبّأه أحمد بن الخليل، حدّثنا إبراهيم بن محمد الحلبى، حدّثنى محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم، أخبرنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذين من بعدى.

فهذا لا أصل له من رواية مالك...

و قال الدار قطنى: العمرى هذا يحدّث عن مالك بأباطيل، و قال ابن مندة: له مناكير» [۱].

و رواه ابن حجر و قال ...: ص: ۴۱۱

«قال العقيلى بعد تخريجه: هذا حديث منكر لا أصل له.

و أخرجه الدار قطنى من رواية أحمد بن الخليل البصرى بسنده و ساق نسبه كذلك ثم قال: لا يثبت، و العمرى هذا ضعيف [... ۲].

كما أورد الذهبى و ابن حجر هذا الحديث بترجمة «أحمد بن محمد بن غالب الباهلى» فبعد نقل كلماتهم فى ذمّه و جرحه، قالا:

«و من مصائبه: قال: حدّثنا محمّد بن عبد اللّه العمرى، ثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر».

ثم قالا:

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

[۲] لسان الميزان ۵/ ۲۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۲

«فهذا ملصق بمالك، و قال أبو بكر النقّاش: و هو واه [... ۱]».

نقد السند ...: ص: ۴۱۲

لقد علم من كلمات الذّهبى و ابن حجر و غيرهما: أنّ حديث عبد اللّه بن عمر هذا باطل بجميع طرقه ... و بذلك نكتفى عن إيراد نصوص كلمات سائر علماء الرجال فى رجاله روما للاختصار.

فالعجب من الحافظ ابن عساكر [۲] و أمثاله الّذين ملأوا كتبهم و سوّدوا صحائفهم بهذه المناكير و أشباهها!!

حدیث جدّة عبد اللّه بن أبی الهذیل ... ص: ۴۱۲

رواه ابن حزم حیث قال ...: ص: ۴۱۲

...«کما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور، ثنا أحمد بن الفضل الدینوری، ثنا محمد بن جریر، ثنا عبد الرحمن بن الأسود الطفاوی، ثنا محمد بن کثیر الملائی، ثنا المفضّل الضبیّ، عن ضرار بن مرّة، عن عبد اللّه بن أبی الهذیل، عن جدّته، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد».

نقد السند ...: ص: ۴۱۲

و نقتصر- فی الکلام علی الحدیث بهذا السند- علی ما ذکره الحافظ ابن حزم نفسه قبل ذلک، و هذا نصّه:

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲، لسان المیزان ۱/ ۲۷۳.

[۲] تاریخ دمشق ۹/ ۶۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۳

«و أمّا الرّوایة: اقتدوا ... فحدیث لا یصحّ، لأنّه مروی عن مولی لربعی مجهول، و عن المفضّل الضبیّ و لیس بحجّة، کما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۴

(۲) کلمات الأئمة و کبار العلماء حول سند حدیث الاقتداء ... ص: ۴۱۴

اشارة

قد عرفت سقوط أسانید هذا الحدیث فیما عرف بالصحیح من الکتب فضلا عن غیره ... و فی هذا الفصل نذکر نصوص عبارات أئمّتهم فی الطّعن فیه إمّا علی الإطلاق بکلمة: «موضوع» و «باطل» و «لم یصحّ» و «منکر» و إمّا علی بعض الوجوه التی وقفنا علی کلماتهم فیها ... فنقول:

(۱) أبو حاتم الرّازی ... ص: ۴۱۴

لقد طعن الإمام أبو حاتم محمد بن إدریس الرازی فی هذا الحدیث...

فقد ذکر العلّامة المناوی بشرحه ...: «و أعلّه أبو حاتم، و قال البزّار کابن حزم:

لا یصحّ، لأنّ عبد الملک لم یسمعه من ربعی، و ربعی لم یسمعه من حذیفة، لکن له شاهد» [... ۱].

ترجمته:

و ابو حاتم الرازی، المتوفّی سنة ۲۷۷ ه، یعدّ من أکابر الأئمّة الحفّاظ المجمع علی ثقتهم و جلالتهم، بل جعلوه من أقران البخاری و مسلم...

---

[۱] فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۵

قال السمعانی: «إمام عصره و المرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث ... کان من مشاهیر العلماء المذکورین الموصوفین بالفضل و الحفظ و الرحلة ... و کان أوّل من کتب الحدیث» [... ۱].

و قال ابن الأثیر: «هو من أقران البخاری و مسلم» [۲].

و قال الذّهبی: «أبو حاتم الرازی الإمام الحافظ الکبیر محمد بن إدریس بن المنذر الحنظلی، أحد الأعلام» [... ۳].

و قال أیضا: «الإمام الحافظ الناقد، شیخ المحدّثین ... و هو من نظراء البخاری» [... ۴].

و له ترجمة فی:

تاریخ بغداد ۲/ ۷۳، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۱، البدایة و النهایة ۱۱/ ۵۹، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۸۳، طبقات الحفّاظ: ۲۵۵.

(۲) أبو عیسی الترمذی ... ص: ۴۱۵

و کذا طعن فیه أبو عیسی الترمذی صاحب «الجامع الصحیح» فإنّه

قال ما نصّه: «حدثنا إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، ثنی أبی، عن أبیه سلمة بن کهیل، عن أبی الزعراء، عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی من أصحابی أبی بکر و عمر،

---

[۱] الأنساب- الحنظلی ۴/ ۲۵۱- ۲۵۲.

[۲] الکامل فی التاریخ ۶/ ۶۷.

[۳] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۵۶۷.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۶

و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

هذا حدیث غریب من هذا الوجه من حدیث ابن مسعود، لا نعرفه إلّا من حدیث یحیی بن سلمة بن کهیل. و یحیی بن سلمة یضعّف فی الحدیث. و أبو الزعراء اسمه عبد اللّه بن هانی، و أبو الزعراء الذی روی عنه شعبة و الثوری و ابن عیینة اسمه عمرو بن عمرو، و هو ابن أخی أبی الأحوص صاحب ابن مسعود» [۱].

ترجمته:

و الترمذی، أبو عیسی محمد بن عیسی، المتوفّی سنة ۲۷۹ ه، صاحب أحمد الصحاح الستّة ... غنیّ عن الترجمة و التعریف، إذ لا کلام بینهم فی جلالته و عظمته و اعتبار کتابه، و هذه أسماء بعض مواضع ترجمته:

وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸، تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۳۳، سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۰، تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷، البدایة و النهایة ۱۱/ ۶۶، الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۴، طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

(۳) أبو بکر البزّار ... ص: ۴۱۶

و أبطله الحافظ الشهیر أبو بکر أحمد بن عبد الخالق البزّار صاحب «المسند» المتوفّی سنة ۲۹۲ ه، کما عرفت من کلام العلّامة المناوی الآنف الذکر.

ترجمته:

قال الذهبی: «الحافظ العلّامة أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۷

البصری، صاحب المسند الکبیر و المعلّل» [... ۱].

و وصفه الذهبی أیضا ب «الشیخ الإمام الحافظ الکبیر» [... ۲].

و هکذا وصف و اثنی علیه فی المصادر التاریخیة و الرجالیّة ... فراجع:

تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴، النجوم الزاهرة ۳/ ۱۵۷، المنتظم ۶/ ۵۰، تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۵۳، الوافی بالوفیات ۷/ ۲۶۸، طبقات الحفّاظ: ۲۸۵، تاریخ أصفهان ۱/ ۱۰۴، شذرات الذهب ۲/ ۲۰۹.

(۴) أبو جعفر العقیلی ... ص: ۴۱۷

اشارة

و قال الحافظ الکبیر أبو جعفر العقیلی، المتوفّی سنة ۳۲۲ ه، فی کتابه فی الضعفاء: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم العمری عن مالک. و لا یصحّ حدیثه و لا یعرف بنقل الحدیث حدّثناه أحمد بن الخلیل الخریبی، حدثنا إبراهیم ابن محمد بن الحلبی، حدثنی محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبید اللّه بن إبراهیم بن عمر بن الخطّاب، قال: أخبرنا مالک، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا بالأمیرین من بعدی أبی بکر و عمر.

حدیث منکر لا أصل له من حدیث مالک» [۳].

و قد أورد الحافظان الذهبی و ابن حجر طعن العقیلی هذا و اعتمدا علیه کما ستعرف.

و أیضا: ترجم العقیلی «یحیی بن سلمة بن کهیل» فی «الضعفاء» و أورد

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۲۲۸.

[۲] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴.

[۳] الضعفاء الکبیر ۴/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۸

الحدیث عنه عن ابن مسعود بنفس السند الذی فی «صحیح الترمذی» و قد تقدّم نصّ عبارته فی الفصل الأول.

ترجمته ...: ص: ۴۱۸

و قد أثنی علی العقیلی کلّ من ترجم له ... قال الذهبی: «الحافظ الإمام أبو جعفر ... قال مسلمة بن القاسم: کان العقیلی جلیل القدر، عظیم الخطر، ما رأیت مثله ... و قال الحافظ أبو الحسن ابن سهل القطّان: أبو جعفر ثقة جلیل القدر، عالم بالحدیث، مقدّم فی الحفظ، توفّی سنة ۳۲۲» [۱] و انظر: سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۳۶، الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۱، طبقات الحفّاظ: ۳۴۶، و غیرها.

(۵) أبو بکر النقّاش ... ص: ۴۱۸

و طعن فیه الحافظ الکبیر أبو بکر النقّاش- المتوفّی سنة ۳۵۴ ه- فقد قال الحافظ الذهبی بعد أن رواه بترجمة أحمد بن محمّد بن غالب الباهلی: «و قال أبو بکر النقّاش: و هو واه» [۲].

ترجمته:

ترجم له الحافظ الذهبی فی «سیر أعلام النبلاء» و وصفه ب «العلّامة المفسّر شیخ القرّاء» [۳]. و هکذا ترجم له و وصفه بجلائل الأوصاف غیره من الأعلام

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۸۳۳.

[۲] میزان الاعتدال ۱/ ۱۴۲.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۱۹

...فراجع:

تذکرة الحفّاظ ۳/ ۹۰۸، تاریخ بغداد ۲/ ۲۰۱، المنتظم ۷/ ۱۴، وفیات الأعیان ۴/ ۲۹۸، الوافی بالوفیات ۲/ ۳۴۵، مرآة الجنان ۲/ ۲۴۷، طبقات الحفّاظ: ۳۷۱.

(۶) ابن عدی ... ص: ۴۱۹

و أورده الحافظ أبو أحمد ابن عدی، المتوفّی سنة ۳۶۵ ه، عن أنس بن مالک بترجمة حمّاد بن دلیل فی «الضعفاء» و عنه السیوطی فی الجامع الصغیر، و نصّ هناک علی أنّ «هذا الحدیث قد روی له حمّاد بن دلیل إسنادین، و لا یروی هذین الإسنادین غیر حمّاد بن دلیل».

و قد تقدّم ذکر عبارته کاملة، حیث عرفت ما فی الإسنادین المذکورین عند ابن عدیّ و غیره من الأئمّة فی الفصل الأول.

ترجمته:

و الحافظ ابن عدیّ من أعاظم أئمّة الجرح و التعدیل لدی القوم...

قال السمعانی بترجمته: «کان حافظ عصره، رحل إلی الاسکندریة و سمرقند، و دخل البلاد و أدرک الشیوخ. کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه مثله.

قال حمزة بن یوسف السهمی: سألت الدار قطنی أن یصنّف کتابا فی ضعفاء المحدّثین، قال: ألیس عندک کتاب ابن عدیّ؟ فقلت: نعم، فقال: فیه کفایة لا یزاد علیه» [۱].

---

[۱] الأنساب- الجرجانی ۳/ ۲۲۱- ۲۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۰

و انظر: تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۶۱، شذرات الذهب ۳/ ۵۱، مرآة الجنان ۲/ ۳۸۱، و غیرها.

(۷) أبو الحسن الدار قطنی ... ص: ۴۲۰

و قال الحافظ الشهیر أبو الحسن الدار قطنی- المتوفی سنة ۳۸۵ ه- بعد أن أخرج الحدیث بسنده عن العمری: «لا یثبت، و العمریّ هذا ضعیف» [۱].

ترجمته:

و کتب الرجال و التاریخ مشحونة بالثناء علی الدار قطنی...

قال الذهبی: «الدار قطنی- أبو الحسن علی بن عمر بن أحمد البغدادی الحافظ المشهور، صاحب التصانیف ... ذکره الحاکم فقال: صار أوحد عصره فی الحفظ و الفهم و الورع، و إماما فی القرّاء و النحاة، صادفته فوق ما وصف لی، و له مصنّفات یطول ذکرها. و قال الخطیب: کان فرید عصره، و فزیع دهره، و نسیج وحده، و إمام وقته ... و قال القاضی أبو الطیّب الطبری: الدار قطنی أمیر المؤمنین فی الحدیث!!» [۲].

و قال ابن کثیر ...: «الحافظ الکبیر، أستاذ هذه الصناعة و قبله بمدة و بعده إلی زماننا هذا ... کان فرید عصره و نسیج وحده و إمام دهره ... و له کتابه المشهور ... و قال ابن الجوزی: قد اجتمع له معرفة الحدیث و العلم بالقراءات و النحو و الفقه و الشعر، مع الإمامة و العدالة و صحّة العقیدة» [۳].

---

[۱] انظر: لسان المیزان ۵/ ۲۳۷.

[۲] العبر ۳/ ۲۸.

[۳] البدایة و النهایة ۱۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۱

و راجع: وفیات الأعیان ۲/ ۴۵۹، تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴، النجوم الزاهرة ۴/ ۱۷۲، طبقات الشافعیة ۳/ ۴۶۲، طبقات القرّاء ۱/ ۵۵۸، و غیرها.

(۸) ابن حزم الأندلسی ... ص: ۴۲۱

و قد نصّ الحافظ ابن حزم الأندلسی، المتوفّی سنة ۴۷۵ ه، علی بطلان هذا الحدیث و عدم جواز الإحتجاج به...

فإنّه قال فی رأی الشیخین ما نصّه:

«أمّا الروایة: اقتدوا باللذین من بعدی

. فحدیث لا یصحّ. لأنّه مرویّ عن مولی لربعیّ مجهول، و عن المفضّل الضبیّ و لیس بحجّة.

کما حدّثنا أحمد بن محمد بن الجسور، نا محمد بن کثیر الملّائی، نا المفضّل الضبیّ، عن ضرار بن مرّة، عن عبد اللّه بن أبی الهذیل العنزی، عن جدّته، عن النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم، قال: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن امّ عبد.

و کما حدّثنا أحمد بن قاسم، قال: نا أبی قاسم بن محمد بن قاسم بن أصبغ، قال: حدّثنی قاسم بن أصبغ، نا إسماعیل بن إسحاق القاضی، نا محمد ابن کثیر، أنا سفیان الثوری، عن عبد الملک بن عمیر، عن مولی لربعی، عن ربعی، عن حذیفة...

و أخذناه أیضا عن بعض أصحابنا، عن القاضی أبی الولید ابن الفرضی، عن ابن الدخیل، عن العقیلی، نا محمد بن إسماعیل، نا محمد بن فضیل، نا وکیع، نا سالم المرادی، عن عمرو بن هرم، عن ربعی بن حراش و أبی عبد اللّه- رجل من أصحاب حذیفة- عن حذیفة.

قال أبو محمد: سالم ضعیف. و قد سمّی بعضهم المولی فقال: هلال مولی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۲

ربعیّ. و هو مجهول لا یعرف من هو أصلا. و لو صحّ لکان علیهم لا لهم، لأنّهم- نعنی أصحاب مالک و أبی حنیفة و الشافعی- أترک الناس لأبی بکر و عمر. و قد بیّنا أنّ أصحاب مالک خالفوا أبا بکر ممّا رووا فی الموطّأ خاصة فی خمسة مواضع، و خالفوا عمر

فی نحو ثلاثین قضیة ممّا رووا فی الموطّأ خاصة. و قد ذکرنا أیضا أنّ عمر و أبا بکر اختلفا، و أنّ اتّباعهما فیما اختلفا فیه متعذّر ممتنع لا یعذر علیه أحد».

و قال فی الفصل:

«قال أبو محمد: و لو أنّنا نستجیز التدلیس و الأمر الذی لو ظفر به خصومنا طاروا به فرحا أو أبلسوا أسفا- لاحتججنا بما

روی: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر.

قال أبو محمد: و لکنّه لم یصحّ، و یعیذنا اللّه من الاحتجاج بما لا یصحّ» [۱].

ترجمته:

و أبو محمد علی بن أحمد بن حزم الأندلسی، حافظ، فقیه، ثقة، له تراجم حسنة فی کتبهم، و إن کانوا ینتقدون علیه صراحته و شدّته فی عباراته...

قال الحافظ ابن حجر: «الفقیه الحافظ الظاهری، صاحب التصانیف، کان واسع الحفظ جدّا، إلّا أنّه لثقة حافظته کان یهجم، کالقول فی التعدیل و التجریح و تبیین أسماء الرواة، فیقع له من ذلک أوهام شنیعة.

قال صاعد بن أحمد الربعی: کان ابن حزم أجمع أهل الأندلس کلّهم لعلوم الإسلام و أشبعهم معرفة، و له مع ذلک توسّع فی علم البیان، و حظّ من البلاغة، و معرفة بالسیر و الأنساب.

قال الحمیدی: کان حافظا للحدیث، مستنبطا للأحکام من الکتاب

---

[۱] الإحکام فی اصول الأحکام: المجلّد ۲ الجزء ۶ ص ۲۴۲- ۲۴۳. الفصل فی الملل و النحل ۴/ ۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۳

و السنّة، متفنّنا فی علوم جمّة، عاملا بعلمه، ما رأینا مثله فیما اجتمع له من الذکاء و سرعة الحفظ و التدیّن و کرم النفس، و کان له فی الأثر باع واسع.

قال مؤرّخ الأندلس أبو مروان ابن حیّان: کان ابن حزم حامل فنون من حدیث و فقه و نسب و أدب، مع المشارکة فی أنواع التعالیم القدیمة، و کان لا یخلو فی فنونه من غلط، لجرأته فی السؤال علی کل فنّ» [۱].

و راجع: وفیات الأعیان ۳/ ۱۳، نفح الطیب ۱/ ۳۶۴، العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۳۹.

(۹) برهان الدین العبری الفرغانی ... ص: ۴۲۳

و قد نصّ العلّامة عبید اللّه بن محمد العبری الفرغانی الحنفی- المتوفّی سنة ۷۴۳ ه- علی أنّه حدیث موضوع لا یجوز الاستدلال به و الاستناد إلیه، و هذا نصّ کلامه: «و قیل: إجماع الشیخین حجّة لقوله صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم:

اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. فالرسول أمرنا بالاقتداء بهما، و الأمر للوجوب، و حینئذ یکون مخالفتهما حراما. و لا نعنی بحجّیّة إجماعهما سوی ذلک.

الجواب: إنّ الحدیث موضوع لما بیّنّا فی شرح الطوالع» [۲].

ترجمته:

و العبری من کبار أئمّة القوم فی علم الکلام و المعقول، و شرحه علی «المنهاج» و علی «الطوالع» للقاضی البیضاوی من أشهر کتبهم فی الکلام و الأصول

---

[۱] لسان الميزان ۴/ ۱۹۸.

[۲] شرح المنهاج- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۴

...و قد ترجموا له و أثنوا عليه و اعترفوا بفضله.

قال الحافظ ابن حجر: «كان عارفا بالأصلين، و شرح مصنّفات ناصر الدين البيضاوى ... ذكره الذهبى فى المشتبه- فى العبرى- فقال: عالم كبير فى وقتنا و تصانيفه سائرة. و مات فى شهر رجب سنة ۷۴۳. قلت: رأيت بخطّ بعض فضلاء العجم أنّه مات فى غرّة ذى الحجّة منها و هو أثبت، و وصفه فقال: هو الشريف المرتضى قاضى القضاة، كان مطاعا عند السلاطين، مشهورا فى الآفاق، مشارا إليه فى جميع الفنون، ملاذ الضعفاء، كثير التواضع و الإنصاف» [۱].

و قال الأسنوى: «كان أحد الأعلام فى علم الكلام و المعقولات، ذا حظّ وافر من باقى العلوم، و له التصانيف المشهورة» [۲].

و قال اليافعى: «الإمام العلّامة، قاضى القضاة، عبيد اللّه بن محمد العبرى الفرغانى الحنفى، البارع العلّامة المناظر، يضرب بذكائه و مناظرته المثل، كان إماما بارعا، متفنّنا، تخرج به الأصحاب، يعرف المذهبين الحنفى و الشافعى.

و أقرأهما و صنّف فيهما. و أمّا الأصول و المعقول فتفرّد فيها بالإمامة، و له تصانيف ... و كان أستاذ الاستاذين فى وقته» [۳].

(۱۰) شمس الدين الذهبى ... ص: ۴۲۴

و أبطل الحافظ الكبير الذهبى- المتوفّى سنة ۷۴۸ ه- هذا الحديث مرّة بعد

---

[۱] الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۲/ ۴۳۳.

[۲] طبقات الشافعية ۲/ ۲۳۶.

[۳] مرآة الجنان ۴/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۵

أخرى، و استشهد بكلمات جهابذة فنّ الحديث و الرجال ... و إليك ذلك:

قال: «أحمد بن صليح، عن ذى النون المصرى، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر بحديث: اقتدوا باللذين من بعدى.

و هذا غلط، و أحمد لا يعتمد عليه» [۱] و قال: «أحمد بن محمد بن غالب الباهلى غلام خليل، عن إسماعيل بن أبى اويس و شيبان و قرّة بن حبيب. و عنه: ابن كامل و ابن السماك و طائفة.

و كان من كبار الزّهاد ببغداد. قال ابن عدىّ: سمعت أبا عبد اللّه النهاوندى يقول: قلت لغلام خليل: ما هذه الرقائق التى تحدّث بها؟ قال: قال وضعناها لنرقّق بها قلوب العامة.

و قال أبو داود: أخشى أن يكون دجّال بغداد.

و قال الدارقطنى: متروك.

و من مصائبه:

قال: حدّثنا محمد بن عبد اللّه العمرى، حدّثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

فهذا ملصق بمالك. و قال أبو بكر النقّاش: و هو واه» [... ۲].

و قال: «محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن عاصم بن عمر بن الخطّاب العدوى، العمرى.

ذکره العقیلی و قال: لا یصحّ حدیثه، و لا یعرف بنقل الحدیث،

حدّثنا أحمد ابن الخلیل، حدّثنا إبراهیم بن محمد الحلبی، حدّثنی محمد بن عبد اللّه بن عمر بن القاسم، أنا مالک، عن نافع، عن ابن عمر مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی.

فهذا لا أصل له من حدیث مالک، بل هو معروف من حدیث حذیفة بن

---

[۱] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۱/ ۱۰۵.

[۲] میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۱/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۶

الیمان.

و قال الدار قطنی: العمری هذا یحدّث عن مالک بأباطیل.

و قال ابن مندة: له مناکیر» [۱].

و قال: «عن یحیی بن سلمة بن کهیل، عن أبیه، عن أبی الزعراء، عن ابن مسعود مرفوعا: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر، و اهتدوا بهدی عمّار، و تمسّکوا بعهد ابن مسعود.

قلت: سنده واه جدّا» [۲].

ترجمته:

و الذهبی أعرف من أن یعرّف، فهو إمام المتأخرین فی التواریخ و السّیر، و الحجّة عندهم فی الجرح و التعدیل ... و إلیک بعض مصادر ترجمته: الدرر الکامنة ۳/ ۳۳۶، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳، طبقات الشافعیة ۵/ ۲۱۶، فوات الوفیات ۲/ ۳۷۰، البدر الطالع ۲/ ۱۱۰، شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳، النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲، طبقات القرّاء ۲/ ۷۱.

(۱۱) نور الدّین الهیثمی ... ص: ۴۲۶

و نصّ الحافظ نور الدین علی بن أبی بکر الهیثمی- المتوفّی سنة ۸۰۷ ه- علی سقوط الحدیث عن أبی الدرداء حیث قال: «و عن أبی الدرداء، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر،

---

[۱] میزان الاعتدال ۳/ ۶۱۰.

[۲] تلخیص المستدرک ۳/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۷

فإنّهما حبل اللّه الممدود، و من تمسّک بهما فقد تمسّک بالعروة الوثقی التی لا انفصام لها.

رواه الطبرانی. و فیه من لم أعرفهم» [۱].

و کذا عن ابن مسعود

. و قد تقدّمت عبارته.

ترجمته:

و الحافظ الهیثمی من أکابر حفّاظ القوم، و أئمّتهم.

قال الحافظ السخاوی بعد وصفه بالحفظ: «و کان عجبا فی الدین و التقوی و الزهد و الإقبال علی العلم و العبادة و الأوراد و خدمة

الشيخ...

قال شيخنا فى معجمه: كان خيّرا ساكنا ليّنا سليم الفطرة، شديد الإنكار للمنكر، كثير الاحتمال لشيخنا و لأولاده، محبّا فى الحديث و أهله...

و قال البرهان الحلبى: إنّه كان من محاسن القاهرة.

و قال التقىّ الفاسى: كان كثير الحفظ للمتون و الآثار، صالحا خيّرا.

و قال الأقفهسى: كان إماما عالما حافظا زاهدا...

و الثناء على دينه و زهده و ورعه و نحو ذلك كثير جدّا» [... ۲].

و راجع أيضا: حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲، طبقات الحفّاظ: ۵۴۱، البدر الطالع ۱/ ۴۴.

(۱۲) ابن حجر العسقلانى ... ص: ۴۲۷

اشارة

و اقتفى الحافظ ابن حجر العسقلانى- المتوفّى سنة ۸۵۲ ه- أثر الحافظ

---

[۱] مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

[۲] الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۸

الذهبى، فأبطل الحديث فى غير موضع.

فقال بترجمة أحمد بن صليح:

«أحمد بن صليح، عن ذى النون المصرى، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر رضى اللّه عنهما بحديث: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

و هذا غلط. و أحمد لا يعتمد عليه» [۱].

و قال بترجمة غلام خليل بعد كلام الذهبى: «و قال الحاكم: سمعت الشيخ أبا بكر ابن إسحاق يقول: أحمد بن محمد بن غالب ممّن لا أشكّ فى كذبه.

و قال أبو أحمد الحاكم: أحاديثه كثيرة لا تحصى كثرة، و هو بيّن الأمر فى الضّعف.

و قال أبو داود: قد عرض علىّ من حديثه فنظرت فى أربعمائة حديث أسانيدها و متونها كذب كلّها. و روى عن جماعة من الثقات أحاديث موضوعة على ما ذكره لنا القاضى أحمد بن كامل، مع زهده و ورعه. و نعوذ باللّه من ورع يقيم صاحبه ذلك المقام» [۲].

و أضاف إلى كلام الذهبى بترجمة محمد العمرى: «و قال العقيلى بعد تخريجه: هذا حديث منكر لا أصل له. و أخرجه الدار قطنى من رواية أحمد الخليلى البصرى بسنده و ساق بسند كذلك ثم قال: لا يثبت، و العمرى هذا ضعيف» [۳].

ترجمته ...: ص: ۴۲۸

و ابن حجر العسقلانى حافظهم على الإطلاق، و شيخ الإسلام عندهم فى جميع الآفاق، إليه المرجع فى التاريخ و الحديث و الرجال، و على كتبه المعوّل فى جميع العلوم ... قال الحافظ السيوطى:

«الإمام الحافظ فى زمانه، قاضى القضاة، انتهت إليه الرحلة و الرياسة فى

[۱] لسان الميزان ۱/ ۱۸۸.

[۲] لسان الميزان ۱/ ۲۷۲.

[۳] لسان الميزان ۵/ ۲۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۲۹

الحديث فی الدنيا بأسرها، لم يكن فی عصره حافظ سواه. و ألّف كتبا كثيرة كشرح البخاری، و تعليق التعليق، و تهذيب التهذيب، و تقريب التهذيب، و لسان الميزان، و الإصابة فی الصحابة، و نكت ابن الصلاح، و رجال الأربعة و شرحها، و الألقاب» [... ۱].

و هكذا وصف فی كلّ كتاب توجد فيه ترجمة له ... فراجع: البدر الطالع ۱/ ۸۷، الضوء اللامع ۲/ ۳۶، شذرات الذهب ۸/ ۲۷۰، ذيل رفع الإصر:

۸۹، ذيل تذكرة الحفّاظ: ۳۸۰.

(۱۳) شيخ الإسلام الهروی ... ص: ۴۲۹

و قال الشيخ أحمد بن يحيى الهروی الشافعی- المتوفّى سنة ۹۱۶ ه- ما نصّه:

«من موضوعات أحمد الجرجانی:

من قال القرآن مخلوق فهو كافر. الإيمان يزيد و ينقص. ليس الخبر كالمعاينة. الباذنجان شفاء من كلّ داء. دانق من حرام أفضل عند اللّه من سبعين حجة مبرورة. موضوع. اقتدوا باللّذين من بعدی أبی بكر و عمر. باطل.

إنّ اللّه يتجلّى للخلائق يوم القيامة و يتجلّى لأبی بكر خاصّة. باطل» [۲].

ترجمته:

و هذا الشيخ من فقهاء الشّافعية، و كان شيخ الإسلام بمدينة هراة، و هو

[۱] حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

[۲] الدرّ النضيد: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۰

حفيد السّعد التفتازانی.

قال الزركلی: «أحمد بن يحيى بن محمد بن سعد الدين مسعود بن عمر التفتازانی الهروی، شيخ الإسلام، من فقهاء الشافعية، يكنّى سيف الدين و يعرف ب «حفيد السعد» التفتازانی. كان قاضی هراة مدّة ثلاثين عاما، و لمّا دخل الشاه إسماعيل بن حيدر الصفوی كان الحفيد ممّن جلسوا لاستقباله فی دار الإمارة، و لكنّ الوشاة اتّهموه عند الشاه بالتعصّب، فأمر بقتله مع جماعة من علماء هراة، و لم يعرف له ذنب، و نعت بالشهيد. له كتب منها: مجموعة سمّيت: الدرّ النضيد من مجموعة الحفيد ط. فی العلوم الشرعية و العربيّة»... [۱].

(۱۴) عبد الرءوف المناوی ... ص: ۴۳۰

و طعن العلّامة عبد الرءوف بن تاج العارفين المناوی المصری- المتوفّى سنة ۱۰۲۹ ه- فی سند الحديث عن حذيفة، و تعقّبه عن ابن مسعود بكلمة الذهبی.

و هذا نصّ عبارته:

«(اقتدوا باللذين) بفتح الذال. أى الخليفتين اللذين يقومان (من بعدى:

أبو بكر و عمر) أمره بمطاوعتهما يتضمّن الثناء عليهما، ليكونا أهلا لأن يطاعا فيما يأمران به و ينهيان عنه، المؤذن بحسن سيرتهما و صدق سريرتهما، و إيماء لكونهما الخليفتين بعده. و سبب الحثّ على الاقتداء بالسابقين الأولين ما فطروا عليه من الأخلاق المرضيّة و الطبيعة القابلة للخيور الستيّة، فكأنّهم كانوا قبل الإسلام كأرض طيّبة فى نفسها، لكنّها معطّلة عن الحرث بنحو عوسج و شجر عضاة. فلمّا

---

[۱] الأعلام ۱/ ۲۷۰.

ازيل ذلك منها بظهور دولة الهدى أنبتت نباتا حسنا، فلذلك كانوا أفضل الناس بعد الأنبياء، و صار أفضل الخلق بعدهم من اتّبعهم بإحسان إلى يوم الصراط و الميزان.

فإن قلت: حيث أمر باتّباعهما فكيف تخلّف على رضى اللّه عنه عن البيعة؟

قلت: كان لعذر ثم بايع. و قد ثبت عنه الانقياد لأوامرهما و نواهيهما و إقامة الجمع و الأعياد معهما و الثناء عليهما حيّين و ميّتين.

فإن قلت: هذا الحديث يعارض ما عليه أهل الأصول من أنّه لم ينصّ على خلافة أحد.

قلت: مرادهم لم ينصّ نصّا صريحا. و هذا كما يحتمل الخلافة يحتمل الاقتداء بهم فى الرأى و المشورة و الصلاة و غير ذلك.

(حم ت) فى المناقب و حسّنه (ه) من حديث عبد الملك بن عمير عن ربعى (عن حذيفة) بن اليمان.

قال ابن حجر: اختلف فيه على عبد الملك. و أعلّه أبو حاتم. و قال البزّار كابن حزم: لا يصحّ. لأنّ عبد الملك لم يسمعه من ربعى، و ربعى لم يسمعه من حذيفة. لكن له شاهد. و قد أحسن المصنّف حيث عقّبه بذكر شاهده فقال:

(اقتدوا باللذين)

بفتح الذال

(من بعدى من أصحابى أبى بكر و عمر، و اهتدوا بهدى عمّار)

بن ياسر، أى سيروا بسيرته و استرشدوا بإرشاده فإنّه ما عرض عليه أمران إلّا اختار أرشدهما، كما يأتى فى

حديث (و تمسّكوا بعهد ابن مسعود)

عبد اللّه، أى ما يوصيكم به.

قال التوربشتى: أشبه الأشياء بما يراد من عهده أمر الخلافة، فإنّه أوّل من شهد بصحّتها و أشار إلى استقامتها قائلا: ألا نرضى لدنيانا من رضيه لديننا بيننا، كما يومئ إليه المناسبة بين مطلع الخبر و تمامه.

(ت) و حسّنه (عن ابن مسعود. الروياني عن حذيفة) قال: بينا نحن عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم إذ قال: لا أدرى ما قدر بقائى فيكم، ثم

ذكره. (عد عن أنس).

و رواه الحاكم عن ابن مسعود باللفظ المذكور

قال الذهبى: و سنده واه» [۱].

ترجمته:

و المناوىّ علّامة محقّق كبير، و كتابه (فيض القدير) من الكتب المفيدة و قد ترجم له و أثنى عليه العلّامة المحبّى و وصفه ب «الإمام الكبير الحجّة» و هذه عبارته:

«عبد الرءوف بن تاج العارفين بن على بن زين العابدين، الملقّب بزين الدين، الحدادى ثم المناوى، القاهرى، الشافعى.

الإمام الكبير الحجّة، الثبت القدوة، صاحب التصانيف السائرة، و أجلّ أهل عصره من غير ارتياب.

و كان إماما فاضلا، زاهدا، عابدا، قانتا للّه خاشعا له، كثير النفع، و كان متقرّبا بحسن العمل، مثابرا على التسبيح و الأذكار، صابرا صادقا، و كان يقتصر يومه و ليلته على أكلة واحدة من الطعام.

و قد جمع من العلوم و المعارف- على اختلاف أنواعها و تباين أقسامها- ما لم يجتمع فى أحد ممّن عاصره» [... ۲].

(۱۵) ابن درويش الحوت ... ص: ۴۳۲

و قال العلّامة ابن درويش الحوت- المتوفّى سنة ۱۰۹۷ ه-: «خبر (اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر).

رواه أحمد و الترمذى و حسّنه. و أعلّه أبو حاتم، و قال البزّار كابن حزم: لا

---

[۱] فيض القدير- شرح الجامع الصغير ۲/ ۵۶.

[۲] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۲/ ۴۱۲- ۴۱۶.

يصحّ. و

فى رواية للترمذى و حسّنها: و اهتدوا بهدى عمّار، و تمسّكوا بعهد ابن مسعود

. و قال الهيثمى: سندها واه» [۱].

---

[۱] أسنى المطالب: ۴۸.

(۳) تأمّلات فى متن و دلالة حديث الاقتداء ... ص: ۴۳۴

اشارة

قد أشرنا فى المقدّمة إلى استدلال القوم بحديث الاقتداء فى باب الخلافة و الإمامة و فى الفقه و الأصول فى مسائل مهمّة...

فقد استدلّ به القاضى البيضاوى فى كتابه الشهير «طوالع الأنوار فى علم الكلام» و ابن حجر المكّى فى «الصواعق المحرقة» و ابن تيميّة فى «منهاج السنّة» و ولى اللّه الدهلوى- صاحب: حجّة اللّه البالغة- فى كتابه «قرّة العينين فى تفضيل الشيخين ...» و من الطريف جدّا أنّ هذا الأخير

ينسب رواية الحديث إلى البخارى و مسلم ... و هذه عبارته:

«قوله صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

فعن حذيفة: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

متّفق عليه.

و عن ابن مسعود، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذين من بعدى من أصحابى أبى بكر و عمر، و اهتدوا بهدى عمّار، و تمسّكوا بعهد ابن مسعود. أخرجه الترمذى» [۱].

إذ لا يخفى أنّ النسبة كاذبة ... إلّا أن يكون «متّفق عليه» اصطلاحا خاصا بالدهلوى، يعنى به اتّفاقهما على عدم الإخراج!! و استدلّ به الشيخ على القارى ... و وقع فيما وقع فيه الدهلوى...

---

[۱] قرّة العينين: ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۵

فقد جاء فى «شرح الفقه الأكبر»: «مذهب عثمان و عبد الرحمن بن عوف: أنّ المجتهد يجوز له أن يقلّد غيره إذا كان أعلم منه بطريق الدين، و أن يترك اجتهاد نفسه و يتّبع اجتهاد غيره. و هو المروى عن أبى حنيفة، لا سيّما و

قد ورد فى الصحيحين: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر

. فأخذ عثمان و عبد الرحمن بعموم هذا الحديث و ظاهره».

و لعلّه يريد غير صحيحى البخارى و مسلم!! و إلّا فقد نصّ الحاكم- كما عرفت- على أنّهما لم يخرجاه!! و هكذا فإنّك تجد حديث الاقتداء ... يذكر أو يستدلّ به فى كتب الأصول المعتمدة ... فقد جاء فى المختصر:

«مسألة: الإجماع لا ينعقد بأهل البيت وحدهم خلافا للشيعة. و لا بالأئمة الأربعة عند الأكثرين خلافا لأحمد. و لا بأبى بكر و عمر- رضى اللّه عنهما- عند الأكثرين. قالوا:

عليكم بسنّتى و سنّة الخلفاء الراشدين من بعدى.

اقتدوا باللذين من بعدى.

قلنا: يدلّ على أهلية اتّباع المقلّد، و معارض بمثل:

أصحابى كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم.

و

خذوا شطر دينكم عن هذه الحميراء».

قال شارحه العضد: «أقول: لا ينعقد الإجماع بأهل البيت وحدهم مع مخالفة غيرهم لهم، أو عدم الموافقة و المخالفة، خلافا للشيعة. و لا بالأئمّة الأربعة عند الأكثرين خلافا لأحمد. و لا بأبى بكر و عمر عند الأكثرين خلافا لبعضهم.

لنا: أنّ الأدلّة لا تتناولهم. و قد تكرّر فلم يكرّر. أمّا الشيعة فبنوا على أصلهم فى العصمة، و قد قرّر فى الكلام فلم يتعرّض له. و أمّا الآخرون فقالوا:

قال عليه الصلاة و السلام: عليكم بسنّتى و سنّة الخلفاء الراشدين من بعدى.

و قال: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر و عمر.

الجواب: أنّهما إنّما يدلّان على أهلية الأربعة أو الاثنين لتقليد المقلّد لهم، لا على حجّيّة قولهم على المجتهد. ثم إنّه معارض بقوله: أصحابى كالنجوم» [... ۱].

---

[۱] شرح المختصر فى الأصول ۲/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۶

و فى المنهاج و شرحه: «و ذهب بعضهم إلى أنّ إجماع الشيخين وحدهما حجّة

لقوله علیه السلام: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. رواه أحمد بن حنبل و ابن ماجة و الترمذی و قال: حسن، و ذکره ابن حبان فی صحیحه.

و أجاب الإمام و غیره عن الخبرین بالمعارضة

بقوله: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم

. و هو حدیث ضعیف. و أجاب الشیخ أبو إسحاق فی (شرح اللمع) بأنّ ابن عبّاس خالف جمیع الصحابة فی خمس مسائل انفرد بها، و ابن مسعود انفرد بأربع مسائل، و لم یحتجّ علیهما أحد بإجماع» [... ۱].

و فی مسلّم الثبوت و شرحه: «و لا ینعقد الإجماع بالشیخین أمیری المؤمنین أبی بکر و عمر عند الأکثر، خلافا للبعض، و لا ینعقد بالخلفاء الأربعة خلافا لأحمد الإمام و لبعض الحنفیة ... قالوا: کون اتّفاق الشیخین إجماعا، قالوا:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر. رواه أحمد

، فمخالفتهما حرام ... قلنا: هذا خطاب للمقلّدین، فلا یکون حجّة علی المجتهدین، و بیان لأهلیّة الاتّباع، لا حصر الاتّباع فیهم، و علی هذا فالأمر للإباحة أو للندب، و أحد هذین التأویلین ضروری، لأنّ المجتهدین کانوا یخالفونهم، و المقلّدون کانوا قد یقلّدون غیرهم و لم ینکر علیهم أحد، لا الخلفاء أنفسهم و لا غیرهم، فعدم حجّیة قولهم کان معتقدهم. و بهذا اندفع ما قیل إنّ الإیجاب ینافی هذا التأویل» [... ۲].

فهذه نماذج من استدلال القوم بحدیث الاقتداء بالشیخین ... فی مسائل الفقه و الأصولیین...

لکنّ الذی یظهر من مجموع هذه الکلمات أنّ الأکثر علی عدم حجّیة إجماعهما...

---

[۱] الإبهاج فی شرح المنهاج ۲/ ۳۶۷.

[۲] فواتح الرحموت فی مسلّم الثبوت ۲/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۷

و إذا ضممنا إلی ذلک أنّ الأکثر- أیضا- علی أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لم ینصّ علی خلافة أحد من بعده ... کما جاء فی المواقف و شرحها «و الإمام الحقّ بعد النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم: أبو بکر ثبتت إمامته بالإجماع، و إن توقّف فیه بعضهم ... و لم ینصّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم علی أحد خلافا للبکریة، فإنّهم زعموا النصّ علی أبی بکر، و للشیعة فإنّهم یزعمون النصّ علی علی کرّم اللّه وجهه، إمّا نصّا جلیا و إمّا نصّا خفیّا. و الحقّ عند الجمهور نفیهما» [۱].

و قال المناوی بشرحه: «فإن قلت: هذا الحدیث یعارض ما علیه أهل الأصول من أنّه لم ینصّ علی خلافة أحد.

قلت: مرادهم: لم ینصّ نصّا صریحا، و هذا کما یحتمل الخلافة یحتمل الاقتداء بهم فی الرأی و المشورة و الصلاة و نحو ذلک [۲].

علمنا أنّ المستدلّین بهذا الحدیث فی جمیع المجالات- ابتداء بباب الإمامة و الخلافة، و انتهاء بباب الاجتهاد و الإجماع- هم «البکریة» و أتباعهم...

إذن ... فالأکثر یعرضون عن مدلول هذا الحدیث و مفاده ... و إنّ المستدلّین به قوم متعصّبون لأبی بکر و إمامته ... و هذا وجه آخر من وجوه وضعه و اختلاقه...

قال الحافظ ابن الجوزی: «قد تعصّب قوم لا خلاق لهم یدّعون التمسّک بالسنّة فوضعوا لأبی بکر فضائل» [... ۳].

لکن من هم؟

هم «البکریة» أنفسهم!!

---

[۱] شرح المواقف- مباحث الإمامة ۸/ ۳۵۴.

[۲] فیض القدیر ۲/ ۵۶.

[۳] الموضوعات ۱/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۸

قال العلّامة المعتزلی: «فلمّا رأت البکریة ما صنعت الشیعة [۱]، وضعت لصاحبها أحادیث فی مقابلة هذه الأحادیث، نحو:

(لو کانت متّخذا خلیلا)

فإنّهم وضعوه فی مقابلة (حدیث الإخاء). و نحو (سدّ الأبواب) فإنّه کان لعلی علیه السلام، فقلبته البکریة إلی أبی بکر. و نحو:

(ایتنی بدواة و بیاض أکتب فیه لأبی بکر کتابا لا یختلف علیه اثنان) ثم قال: (یأبی اللّه و المسلمون إلّا أبا بکر)

فإنّهم وضعوه فی مقابلة

الحدیث المروی عنه فی مرضه: (ایتونی بدواة و بیاض أکتب لکم ما لا تضلّون بعده أبدا. فاختلفوا عنده و قال قوم منهم: لقد غلبه الوجع، حسبنا کتاب اللّه)

و نحو

حدیث: (أنا راض عنک، فهل أنت عنّی راض؟)

و نحو ذلک» [۲].

و بعد، فما مدلول هذا الحدیث و نحن نتکلّم هنا عن هذه الجهة و بغضّ النظر عن السند؟

یقول المناوی: «أمره بمطاوعتهما یتضمّن الثناء علیهما، لیکونا أهلا لأن یطاعا فیما یأمران به و ینهیان عنه»....

لکنّ أوّل شیء یعترض علیه به تخلّف أمیر المؤمنین علیه السلام و من تبعه عن البیعة مع أمرهما به، و لذا قال:

«فإن قلت: حیث أمر باتّباعهما فکیف تخلّف علی رضی اللّه عنه عن البیعة؟

قلت: کان لعذر ثم بایع، و قد ثبت عنه الانقیاد لأوامرهما و نواهیهما» [... ۳].

أقول: لقد وقع القوم- بعد إنکار النصّ و حصر دلیل الخلافة فی الإجماع- فی مأزق کبیر و إشکال شدید، و ذلک لأنّهم قرّروا فی علم الأصول أنّه إذا خالف

---

[۱] الذی صنعته الشیعة أنّها استدلّت بالأحادیث التی رواها أهل السنّة فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام باعتبار أنّها نصوص جلیّة أو خفیّة علی إمامته کما ذکر صاحب «شرح المواقف» و غیره.

[۲] شرح نهج البلاغة ۱۱/ ۴۹.

[۳] فیض القدیر ۲/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۳۹

واحد من الامّة أو اثنان لم ینعقد الإجماع.

قال الغزّالی: «إذا خالف واحد من الامّة أو اثنان لم ینعقد الإجماع دونه، فلو مات لم تصر المسألة إجماعا، خلافا لبعضهم. و دلیلنا: أنّ المحرّم مخالفة الامّة کافّة» [... ۱].

و فی مسلّم الثبوت و شرحه: «قیل: إجماع الأکثر مع ندرة المخالف بأن یکون واحدا أو اثنین إجماع ... و المختار أنّه لیس بإجماع لانتفاء الکلّ الذی هو مناط العصمة. ثم اختلفوا فقیل: لیس بحجّة أصلا کما أنّه لیس بإجماع، و قیل:

بل حجّة ظنّیة غیر الإجماع، لأنّ الظاهر إصابة السواد الأعظم ... قیل: ربّما کان الحقّ مع الأقل و لیس فیه بعد»....

فقال المكتفون بإجماع الأكثر: «صحّ خلافة أبى بكر مع خلاف على و سعد ابن عبادة و سلمان».

فأجيب: «و يدفع بأنّ الإجماع بعد رجوعهم إلى بيعته. هذا واضح فى أمير المؤمنين على».

فلو سلّمنا ما ذكروه من بيعة أمير المؤمنين عليه السلام، فما الجواب عن تخلّف سعد بن عبادة»؟! أمّا المناوى فلم يتعرّض لهذه المشكلة ...و تعرّض لها شارح مسلّم الثبوت فقال بعد ما تقدّم: «لكنّ رجوع سعد بن عبادة فيه خفاء، فإنّه تخلّف و لم يبايع و خرج عن المدينة، و لم ينصرف إلى أن مات بحوران من أرض الشام لسنتين و نصف مضتا من خلافة أمير المؤمنين عمر، و قيل: مات سنة إحدى عشرة فى خلافة أمير المؤمنين الصدّيق الأكبر. كذا فى الاستيعاب و غيره. فالجواب الصحيح عن تخلّفه: أنّ تخلّفه لم يكن عن اجتهاد، فإنّ أكثر الخزرج قالوا: منّا أمير و منكم أمير، لئلّا تفوت رئاستهم ... و لم يبايع سعد لما كان له حبّ السيادة، و إذا لم

---

[۱] المستصفى ۱/ ۲۰۳.

تكن مخالفته عن الاجتهاد فلا يضرّ الإجماع...

فإن قلت: فحينئذ قد مات هو رضى اللّه عنه شاقّ عصا المسلمين مفارق الجماعة و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و أصحابه و سلّم: لم يفارق الجماعة أحد و مات إلّا مات ميتة الجاهلية. رواه البخارى.

و الصحابة لا سيّما مثل سعد برآء عن موت الجاهلية.

قلت: هب أنّ مخالفة الإجماع كذلك، إلّا أنّ سعدا شهد بدرا على ما فى صحيح مسلم، و البدريّون غير مؤاخذين بذنب، مثلهم كمثل التائب و إن عظمت المصيبة، لما أعطاهم اللّه تعالى من المنزلة الرفيعة برحمته الخاصة بهم.

و أيضا: هو عقبى ممّن بايع فى العقبة، و قد وعدهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و أصحابه و سلّم الجنّة و المغفرة. فإيّاك و سوء الظنّ بهذا الصنيع. فاحفظ الأدب» [... ۱].

و لو تنزّلنا عن قضية سعد بن عبادة، فما الجواب عن تخلّف الصدّيقة الزهراء عليها السلام؟! و هى من الصحابة، بل بضعة الرسول صلّى اللّه عليه و آله و سلّم.

فإذا كان الصحابة- لا سيّما مثل سعد- برآء عن موت الجاهلية، فما ظنّك بالزهراء التى

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: «فاطمة بضعة منّى فمن أغضبها أغضبنى» [۲]

و

قال: «فاطمة بضعة منّى، يقبضنى ما يقبضها و يبسطنى ما يبسطها» [۳]

. و

قال: «فاطمة سيّدة نساء أهل الجنّة إلّا مريم بنت عمران» [۴]

هذه الأحاديث التى استدلّ بها الحافظ السهيلى و غيره من الحفّاظ على أنّها أفضل من الشيخين فضلا عن غيرهما [۵].

---

[۱] فواتح الرحموت- شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۲۲۳- ۲۲۴.

[۲] فيض القدير ۴/ ۴۲۱ عن البخارى فى المناقب.

[۳] فيض القدير ۴/ ۴۲۱.

[۴] فيض القدير ۴/ ۴۲۱.

[۵] فيض القدير ۴/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۱

...فإنّ من ضروریّات التاریخ أنّ الزهراء علیها السلام فارقت الدنیا و لم تبایع أبا بکر ... و أنّ أمیر المؤمنین علیه السلام لم یأمرها بالمبادرة إلی البیعة، و هو یعلم أنّه «لم یفارق الجماعة أحد و مات إلّا مات میتة الجاهلیّة»!! أقول:

إذن ... لا یدلّ هذا الحدیث علی شیء ممّا زعموه أو أرادوا له الاستدلال به فما هو واقع الحال؟

سنذکر له وجها علی سبیل الاحتمال فی نهایة المقال...

ثمّ إنّ ممّا یبطل هذا الحدیث من حیث الدلالة و المعنی وجوها أخر.

- ۱ ...- ص: ۴۴۱

إنّ أبا بکر و عمر اختلفا فی کثیر من الأحکام، و الأفعال، و اتّباع المختلفین متعذّر غیر ممکن ... فمثلا: أقرّ أبو بکر جواز المتعة و منعها عمر. و أنّ عمر منع أن یورّث أحدا من الأعاجم إلّا واحدا ولد فی العرب ... فبمن یکون الاقتداء؟! ثم جاء عثمان فخالف الشیخین فی کثیر من أقواله و أفعاله و أحکامه...

و هو عندهم ثالث الخلفاء الراشدین...

و کان فی الصّحابة من خالف الشیخین أو الثلاثة کلّهم فی الأحکام الشرعیة و الآداب الدینیّة ... و کلّ ذلک مذکور فی مظانّه من الفقه و الأصول ... و لو کان واقع هذا الحدیث کما یقتضیه لفظه لوجب الحکم بضلالة کلّ هؤلاء!!

- ۲ ...- ص: ۴۴۱

إنّ المعروف من الشیخین الجهل بکثیر من المسائل الإسلامیّة ممّا یتعلّق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۲

بالأصول و الفروع، و حتّی فی معانی بعض الألفاظ العربیة فی القرآن الکریم...

فهل یأمر النبی صلّی اللّه علیه [و آله و سلّم بالاقتداء المطلق لمن هذه حاله و یأمر بالرجوع إلیه و الانقیاد له فی أوامره و نواهیه کلّها؟!

- ۳ ...- ص: ۴۴۲

إنّ هذا الحدیث بهذا اللفظ یقتضی عصمة أبی بکر و عمر و المنع من جواز الخطأ علیهما، و لیس هذا بقول أحد من المسلمین فیهما، لأنّ إیجاب الاقتداء بمن لیس بمعصوم إیجاب لما لا یؤمن من کونه قبیحا...

- ۴ ...- ص: ۴۴۲

و لو کان هذا الحدیث عن النبی صلّی اللّه علیه و آله لاحتجّ به أبو بکر نفسه یوم السقیفة ... و لکن لم نجد فی واحد من کتب الحدیث و التاریخ أنّه احتجّ به علی القوم ... فلو کان لنقل و اشتهر، کما نقل خبر السقیفة و ما وقع فیها من النزاع و المغالبة...

بل لم نجد احتجاجا له به فی وقت من الأوقات.

- ۵ ...- ص: ۴۴۲

بل وجدناه فی السقیفة یخاطب الحاضرین بقوله: «بایعوا أیّ الرجلین شئتم» یعنی: أبا عبیدة و عمر بن الخطّاب [۱].

---

[۱] انظر: صحیح البخاری- باب فضل أبی بکر، مسند أحمد ۱/ ۵۶، تاریخ الطبری ۳/ ۲۰۹، السیرة الحلبیة ۳/ ۳۸۶، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۳

و یلتفت إلی أبی عبیدة الجرّاح قائلا: «امدد یدک أبایعک» [۱].

- ۶ ...- ص: ۴۴۳

ثمّ لمّا بویع بالخلافة قال:

«أقیلونی، أقیلونی، فلست بخیرکم» [... ۲].

- ۷ ...- ص: ۴۴۳

ثمّ لمّا حضرته الوفاة قال:

«وددت أنّی سألت رسول اللّه لمن هذا الأمر، فلا ینازعه أحد، وددت أنی کنت سألت: هل للأنصار فی هذا الأمر نصیب» [۳].

- ۸ ...- ص: ۴۴۳

و جاء عمر یقول:

«کانت بیعة أبی بکر فلتة، وقی المسلمین شرّها، فمن عاد إلی مثلها فاقتلوه» [۴]

---

[۱] الطبقات الکبری ۳/ ۱۲۸، مسند أحمد ۱/ ۳۵، السیرة الحلبیة ۳/ ۳۸۶.

[۲] الإمامة و السیاسة ۱/ ۱۴، الصواعق المحرقة: ۳۰، الریاض النضرة ۱/ ۱۷۵، کنز العمّال ۳/ ۱۳۲.

[۳] تاریخ الطبری ۳/ ۴۳۱، العقد الفرید ۲/ ۲۵۴، الإمامة و السیاسة ۱/ ۱۸، مروج الذهب ۲/ ۳۰۲.

[۴] صحیح البخاری ۵/ ۲۰۸، الصواعق المحرقة: ۵، تاریخ الخلفاء: ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۴

و بعد:

فما هو متن الحدیث؟ و ما هو مدلوله؟

قد عرفت سقوط هذا الحدیث معنی علی فرض صدوره...

و علی الفرض المذکور ... فلا بدّ من الالتزام بأحد أمرین: إمّا وقوع التحریف فی لفظه، و إمّا صدوره فی قضیّة خاصّة...

أمّا الأوّل فیشهد به: أنّه قد روی هذا الخبر بالنصب، أی جاء بلفظ «أبا بکر و عمر» بدلا عن «أبی بکر و عمر» و جعل أبو بکر و عمر منادیین مأمورین بالاقتداء [... ۱].

فالنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم یأمر المسلمین عامة بقوله «اقتدوا» - مع تخصیص لأبی بکر و عمر بالخطاب- «باللذین من بعده» و هما «الکتاب و العترة»، و هما ثقلاه اللذان طالما أمر بالاقتداء و التمسّک و الاعتصام بهما [۲].

و أمّا الثانی ... فهو ما قیل: من أنّ سبب هذا الخبر: أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کان سالکا بعض الطرق، و کان أبو بکر و عمر متأخّرین عنه، جائیین علی عقبه،

فقال النبی صلّی اللّه علیه و آله لبعض من سأله عن الطریق الذی سلکه فی اتّباعه و اللحوق به: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر و عمر»

و عنی فی سلوک الطریق دون غیره [۳].

و علی هذا فلیس الحدیث علی إطلاقه، بل کانت تحفّه قرائن تخصّه بمورده، فأسقط الرّاوی القرائن عن عمد أو سهو، فبدا بظاهره أمرا مطلقا بالاقتداء بالرجلین ... و کم لهذه القضیة من نظیر فی الأخبار و الأحادیث الفقهیة و التفسیریّة

---

[۱] تلخیص الشافی ۳/ ۳۵.

[۲] إشارة إلی حدیث: «إنّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی أهل بیتی». راجع: الأجزاء الثلاثة الاولی من کتابنا، تجد البحث عنه مستقصی.

[۳] تلخیص الشافی ۳/ ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۵

و التاریخیّة ... و من ذلک ... ما فی ذیل «حدیث الاقتداء» نفسه فی بعض طرقه ... و هذا ما نتکلّم علیه بإیجاز ... لیظهر لک أنّ هذا الحدیث- لو کان صادرا- لیس حدیثا واحدا، بل أحادیث متعدّدة صدر کلّ منها فی مورد خاصّ لا علاقة له بغیره...

تکملة ...: ص: ۴۴۵

لقد جاء فی بعض طرق هذا الحدیث: «اقتدوا باللذین...

و اهتدوا بهدی عمّار.

و تمسّکوا بعهد ابن أمّ عبد: أو: إذا حدّثکم ابن أمّ عبد فصدّقوه. أو: ما حدّثکم ابن مسعود فصدّقوه».

فالحدیث مشتمل علی ثلاث فقرات، الاولی تخصّ الشیخین، و الثانیة عمّار ابن یاسر، و الثالثة عبد اللّه بن مسعود.

أمّا الفقرة الاولی فکانت موضوع بحثنا، فلذا أشبعنا فیها الکلام سندا و دلالة ... و ظهر عدم جواز الاستدلال بها و الأخذ بظاهر لفظها، و أنّ من المحتمل قویّا وقوع التحریف فی لفظها أو لدی النقل لها بإسقاط القرائن الحافّة بها الموجب لخروج الکلام من التقیید إلی الإطلاق، فإنّه نوع من أنواع التحریف، بل من أقبحها و أشنعها کما هو معلوم لدی أهل العلم.

و أمّا الفقرتان الأخریان فلا نتعرّض لهما إلّا من ناحیة المدلول و المفاد لئلّا یطول بنا المقام ... و إن ذکرا فی فضائل الرجلین، و ربّما استدلّ بهما بعضهم فی مقابلة بعض فضائل أمیر المؤمنین علیه الصلاة و السلام ... فنقول:

قوله: «اهتدوا بهدی عمار»

معناه: «سیروا بسیرته و استرشدوا بإرشاده».

فکیف کانت سیرة عمار؟ و ما کان إرشاده؟

و هل سار القوم بسیرته و استرشدوا بإرشاده؟!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۶

هذه کتب السیر و التواریخ بین یدیک!! و هذه نقاط من «سیرته» و «إرشاده»:

تخلّف عن بیعة أبی بکر [۱] و قال لعبد الرحمن بن عوف- حینما قال للناس فی قصة الشوری: أشیروا علیّ- «إن أردت أن لا یختلف المسلمون فبایع علیّا» [۲].

و قال: بعد أن بویع عثمان-: «یا معشر قریش، أمّا إذ صدفتم هذا الأمر عن أهل بیت نبیکم هاهنا مرّة هاهنا مرّة، فما أنا بآمن من أن ینزعه اللّه فیضعه فی غیرکم کما نزعتموه من أهله و وضعتموه فی غیر أهله» [۳] و کان مع علی علیه السلام منذ الیوم الأول حتی استشهد معه بصفّین و

قد قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: «عمار تقتله الفئة الباغية» [۴] و «من عادى عمّارا عاداه اللّه» [۵].

ثم لما ذا أمر النبيّ صلّى اللّه عليه و آله بالاهتداء بهدى عمّار و السير على سيرته؟ لأنّه

قال له من قبل: «يا عمّار، إن رأيت عليا قد سلك واديا و سلك الناس كلّهم واديا غيره فاسلك مع على، فإنّه لن يدليك فى ردى و لن يخرجك من هدى ... يا عمار: إنّ طاعة على من طاعتى، و طاعتى من طاعة اللّه عزّ و جلّ [۶].

و

قوله: «و تمسّكوا بعهد ابن أمّ عبد»

أو

«إذا حدّثكم ابن أمّ عبد فصدّقوه»

ما معناه؟

إن كان «الحديث» فهل يصدّق فى كلّ ما حدّث؟

هذا لا يقول به أحد ... و قد وجدناهم على خلافه ... فقد منعوه من

---

[۱] المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۱۵۶، تتمّة المختصر ۱/ ۱۸۷.

[۲] تاريخ الطبرى ۳/ ۲۹۷، الكامل ۳/ ۳۷، العقد الفريد ۲/ ۱۸۲.

[۳] مروج الذهب ۲/ ۳۴۲.

[۴] المسند ۲/ ۱۶۴، تاريخ الطبرى ۴/ ۲ و ۴/ ۲۸، طبقات ابن سعد ۳/ ۲۵۳، الخصائص: ۱۳۳، المستدرك ۳/ ۳۷۸، عمدة القارى ۲۴/ ۱۹۹۲، كنز العمّال ۱۶/ ۱۴۳.

[۵] الاستيعاب ۳/ ۱۱۳۸، الإصابة ۲/ ۵۰۶، كنز العمال ۱۳/ ۲۹۸، إنسان العيون ۲/ ۲۶۵.

[۶] تاريخ بغداد ۱۳/ ۱۸۶، كنز العمّال ۱۲/ ۲۱۲، فرائد السمطين ۱/ ۱۷۸، المناقب- للخوارزمى-: ۵۷ و ۱۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۴، ص: ۴۴۷

الحديث، بل كذّبوه، بل ضربوه ... فراجع ما رووه و نقلوه [... ۱].

و إن كان «العهد» فأىّ عهد هذا؟

لا بدّ أن يكون إشارة إلى أمر خاصّ ... صدر فى مورد خاصّ ... لم تنقله الرواة...

لقد رووا فى حقّ ابن مسعود حديثا آخر- جعلوه من فضائله- بلفظ: «رضيت لكم ما رضى به ابن أمّ عبد» [۲]

...و لكن ما هو؟

لا بدّ أن يكون صادرا فى مورد خاصّ ... بالنسبة إلى أمر خاصّ ... لم تنقله الرواة...

إنّه- فيما

رواه الحاكم- كما يلى:

«قال النبيّ صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم لعبد اللّه بن مسعود: اقرأ.

قال: أقرأ و عليك انزل؟! قال: إنّى أحبّ أن أسمع من غيرى.

قال: فافتتح سورة النساء حتى بلغ: فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً فاستعبر رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم، و كفّ عبد اللّه.

فقال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم: تكلّم.

فحمد اللّه فى أول كلامه و أثنى على اللّه و صلّى على النبى صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم و شهد شهادة الحقّ. و قال:

رضينا باللّه ربّا و بالإسلام دينا، و رضيت لكم ما رضى اللّه و رسوله.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه [و آله و سلّم: رضيت لكم ما رضى لكم ابن أمّ عبد.

---

[۱] مسند الدارمى ۱/ ۶۱، طبقات ابن سعد ۲/ ۳۳۶، تذكرة الحفّاظ ۱/ ۵- ۸، المعارف: ۱۹۴، الرياض النضرة ۲/ ۱۶۳، تاريخ الخلفاء ۱۵۸، اسد الغابة ۳/ ۲۵۹.

[۲] هكذا رووه فى كتب الحديث ... انظر: فيض القدير ۴/ ۳۳.

هذا حديث صحيح الإسناد و لم يخرجاه» [۱].

فانظر كيف تلاعبوا بأقوال النبى صلّى اللّه عليه و آله و تصرّفوا فى السنّة الشريفة ... فضلّوا و أضلّوا!!...

و نعود فنقول: إنّ السنّة الكريمة بحاجة ماسّة إلى تحقيق و تمحيص، لا سيّما فى القضايا التى لها صلة وثيقة بأساس الدين الحنيف، تبنى عليها اصول العقائد، و تتفرّع منها الأحكام الشرعيّة.

و اللّه نسأل أن يوفقنا لتحقيق الحقّ و قبول ما هو به جدير، إنّه سميع مجيب و هو على كلّ شىء قدير.

---

[۱] المستدرك على الصحيحين ۳/ ۳۱۹.

[الجزء الخامس عشر]

حديث الولاية ... ص: ۷

اشارة

و أحد ألفاظه:

قال رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله و سلم على منى و انا من على و هو وليكم من بعدى

كلمة المؤلّف ... ص: ۹

اشارة

(بسم اللّه الرحمن الرحيم) الحمد للّه ربّ العالمين، و الصّلاة و السّلام على سيّدنا محمّد و آله الطاهرين، و لعنة اللّه على أعدائهم أجمعين من الأوّلين و الآخرين.

و بعد، فهذا قسم (حديث الولاية) و البحث عن سنده و مدلوله.

فأمّا من النّاحية السّنديّة، فقد أخرجه غير واحد من أرباب الصّحاح و المسانيد و المعاجم و الكتب المعتبرة المشهورة، بأسانيد صحيحة، عن اثنى عشر نفسا من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، و هم:

۱- أمير المؤمنين على عليه السّلام.

۲- الإمام الحسن السبط علیه السّلام.

۳- أبو ذر الغفاری.

۴- عبد اللّه بن العبّاس.

۵- أبو سعید الخدری.

۶- البراء بن عازب.

۷- عمران بن الحصین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰

۸- أبو لیلی الأنصاری.

۹- بریدة بن الحصیب.

۱۰- عبد اللّه بن عمرو.

۱۱- عمرو بن العاص.

۱۲- وهب بن حمزة.

کما ستعلم بالتّفصیل فی أواخر قسم السند.

و له أسانید فی بعض المسانید قد نصّ غیر واحد من أعلام الحدیث علی صحّتها.

کما أنّا سنذکر فی أول الملحق بعض الأسانید الصحیحة الأخری له بعون اللّه.

إذن، لا جدوی للنقاش فی صحّة الحدیث و ثبوت صدوره عن الرسول الأعظم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ... کما التجأ إلیه ابن تیمیة علی عادته...

و لا مناص من الاعتراف بذلک، کما فعل جماعة من الأعلام.

و أمّا من الناحیة الدلالیّة، فقد ذکر لها فی هذا الکتاب أربعون وجها، ممّا یتعلّق بفقه الحدیث، أو متنه، أو القرائن الخارجیّة، أو الأحادیث الأخری...

کلّ ذلک علی ضوء الکتب المعتبرة، و بالاستناد إلی کلمات أشهر علماء القوم فی العلوم المختلفة ... بحیث لا یبقی مجال للتشکیک فی دلالة هذا الحدیث الشریف علی أفضلیّة أمیر المؤمنین و ولایته بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مباشرة.

التحریف فی لفظ الحدیث ... ص: ۱۰

و هذا ما دعا جماعة من کبار علماء القوم إلی تحریف الحدیث، فالقدر المهم المستدل به فی البحث هو

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مخاطبا لعلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱

علیه السّلام-: «أنت ولیّ کلّ مؤمن من بعدی»

. و

قوله صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مخاطبا بریدة لمّا شکی علیّا إلیه-: «یا بریدة، لا تبغضه، إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّکم من بعدی».

فمنهم- کالبخاری- أخرج القصّة و رواها حتی النهی عن البغض، و أمّا الفقرة: «إنّ علیّا» ... فأسقطها.

و منهم: من رواها، و أسقط کلمة «من بعدی» کالبغوی صاحب (مصابیح السنّة)، و ذلک لکی یکون الحدیث دالا علی الولایة، لکن

لا مباشرة!! و لذا قال بعضهم بصحّة الحديث، و بدلالتها على الإمامة، لكن فى «حينها» أى بعد الخلفاء الثّلاثة!!

تأويلات و تمحّلات ... ص: ۱۱

و هذا الذى فعله البغوى- و تبعه عليه بعض من تأخّر- هو فى الحقيقة اعتراف بصحّة الاستدلال بالحديث على الإمامة المباشرة، لثبوت وجود لفظة «بعدى» فيه، فى الأسانيد الصّحيحة الموجودة فى بعض الصحاح و المسانيد و الكتب المعتبرة الأخرى.

فتأويل الحديث و حمله- بعد التلاعب فى لفظه- على الإمامة و الخلافة فى «وقتها» - كما فى تعبير بعضهم- ساقط، بل إنّه شاهد بتمامية دلالته على ما تذهب إليه الإماميّة.

فاضطرّ بعضهم- كصاحب الصواعق- إلى أن يقول:

«و على تقدير الصحّة، فيحتمل أنّه رواه بالمعنى بحسب عقيدته. و على فرض أنّه رواه بلفظه، فيتعيّن تأويله على ولاية خاصّة، نظير قوله- صلّى اللّه عليه و سلّم-: أقضاكم على».

إذن، الحديث يدل على الإمامة و الولاية بعد النبىّ صلّى اللّه عليه و آله

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲

و سلّم، فتبطل خلافة غيره بكلّ وضوح، و هذا ما يقتضى القول بأنّ الرّاوى كان شيعيّا فروى الحديث بالمعنى بحسب عقيدته!! أوّلا: إذا فتحنا هذا الباب فى الأحاديث المروية عن الرسول و غيره، بطلت الشّريعة، و تبدّل الدين الإسلامى بأصوله و فروعه، و هذا ما لا يلتزم به مسلم!! و ثانيا: من أين يثبت ابن حجر أنّ رواة هذا الحديث كلّهم شيعة، و قد رووه بحسب العقيدة؟

و ثالثا: ما ذا يقول ابن حجر فى: أبى داود الطّيالسى، و أحمد بن حنبل، و الترمذى، و النسائى، و أبى يعلى، و الطبرى، و الطبرانى، و الخطيب، و ابن عبد البرّ، و ابن حجر العسقلانى، و جلال الدين السّيوطى؟ ... لم ينتبهوا إلى رواية الشيعى هذا الحديث «بحسب عقيدته»؟ أو كانوا شيعة مثله؟

هذا بالنسبة إلى تأويله الأول.

قال: «و على فرض أنّه رواه بلفظه فيتعيّن تأويله على ولاية خاصّة».

إذن، يدل على «الولاية» لكن «يتعيّن تأويله على ولاية خاصّة».

فما هى «الولاية الخاصة»؟ و ما هو «المخصّص»؟

لم يذكر لنا ابن حجر شيئا!! و الكلام إذا كان ظاهرا فى العموم و الإطلاق لا يجوز رفع اليد عمّا هو ظاهر فيه إلّا بدليل قوى...

إذن، التأويل غير جائز، لأنّه بلا دليل، و هذا ما اضطر إلى الاعتراف به فقال:

«على أنّه و إن لم يحتمل التأويل»....

فلما ذا «يتعيّن تأويله»؟

قال:

«فالإجماع على حقيّة ولاية أبى بكر و فرعيها»....

إذن ... كلّ هذه المحاولات، كإنكار ابن تيمية أصل الحديث.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳

و التحريفات، كما فى رواية البخارى، و البغوى، و من تبعهما...

و التمحّلات، كما فى كلمات ابن حجر المكى ... كلّ ذلك للإجماع على ولاية أبى بكر و فرعيها، يعنى: ولاية عمر و عثمان؟

فانتهى الكلام إلى هذا «الإجماع» و هو أوّل الكلام!!

نکات فی الحدیث ... ص: ۱۳

و ثمّة أشیاء یستخرجها الناظر فی ألفاظ «حدیث الولایة» الصادر عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی مناسبات مختلفة، عمدتها قضیّة بعثه علیا و خالد بن الولید علی جیشین إلی الیمن، و أنّه إذا التقیا کان علی علیه السّلام علی الجیش کلّه، ففی ألفاظ هذا الخبر و ملابساته أمور تجلب النظر و ینبغی الالتفات إلیها، و تتلّخص فی النقاط التالیة:

۱- وجود أشخاص کانوا یبغضون علیا علی حیاة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، یقول بریدة: «أبغضت علیّا لم أبغضه أحدا قط، و أجبت رجلا من قریش لم أحبّه إلّا علی بغض علی، فبعث الرجل علی خیل، فصحبته و ما صحبته إلّا علی بغضه علیّا» و هذا الرجل هو «خالد بن الولید» فهو الذی بعث، و صحبه بریدة، کما فی الأحادیث الأخری، لکنّه هنا حیث یصرّح بالبغض لا یصرّح بالاسم!! ۲- ثمّ إنّ هؤلاء کانوا ینتهزون الفرص للنیل من علی عند رسول اللّه، و لذا لمّا أخذ علی الجاریة من الخمس، قال خالد لبریدة: «اغتنمها» و کتب بذلک إلی النبیّ، و جعل بریدة یشیع الخبر فی المدینة المنوّرة فقیل له- و لم ترد فی الخبر أسماء القائلین-: «أخبره حتی یسقط من عینه»!! ۳-

فلمّا أخبر بریدة- هو و جماعة سیّرهم خالد معه- النبیّ بما صنع علی، و جعل ینال منه، و قرأ علیه کتاب خالد و جعل یصدّقه، غضب رسول اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴

صلّی اللّه علیه و آله و سلّم غضبا شدیدا، و قال «دعوا علیا، دعوا علیا، دعوا علیا» و خاطب بریدة بقوله: «أتبغض علیا؟ قال: نعم. قال: فلا تبغضه» قال بریدة: «فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللّه أحبّ إلیّ من علی»

فتاب بریدة، أمّا عن خالد و الجماعة الآخرین فلا نعرف عن رجوعهم عن البغض شیئا، بل إنّ الحوادث التی تلت وفاة النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أکّدت استمراره علی البغض و العداء!! ۴- و

جاء فی الخبر أنّ النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال لبریدة: «أنا فقت یا بریدة»؟ أی: إنّ بغض علی علیه السّلام علامة النفاق، و هذا ما جاءت به الأحادیث الصحیحة الکثیرة، فاستغفر بریدة و أخذ ید النبیّ و قال:

«أبایعک علی الإسلام»

ممّا یدل علی أنّ بغض علی خروج عن الإسلام...

و بهذا تعرف حال خالد و الجماعة الذین حرّضوا بریدة علی الشکایة من علی عند النبیّ حتی «یسقط من عینه»! ۵- و قد ذکر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی هذه الأخبار أنّ علیّا إنّما «یفعل ما یؤمر به».

و دلالة هذه العبارة علی علوّ مقامه غیر خافیة.

علی الحسینی المیلانی ۲۵/ ۱/ ۱۴۱۶

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵

کلمة السیّد صاحب العبقات ... ص: ۱۵

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه الحمید الحکیم العلی، الذی جعل الوصی ولیّ المؤمنین بعد النبیّ، و أنالهما و آلهما کلّ مقام سنیّ، فحبّهم عنوان طیب الزکیّ و بغضهم علامة خبث الدّعی، و صلّی اللّه علی النبیّ الصفیّ و آله الکرام المخصوصین بالفضل الوضیّ.

و بعد، فیقول العبد الضعیف الدنی: حامد حسین ابن العلّامة السیّد محمّد قلی الموسوی- بعثه اللّه یوم الرّوع بالوجه المشرق البهیّ-:

إنّ هذا هو المجلّد الثالث من المنهج الثانی من کتاب عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار.

و هذا المجلّد موضوع لذکر الحدیث الثالث من الأحادیث التی ذکرها صاحب (التحفة) فی باب الإمامة، و حصر فیها استدلال أهل الحق و الکرامة، جسارة و قلّة اکتراث بالسّلامة، و اللّه ولیّ التوفیق و الصّیانة، و به الاستعانة و إلیه الضّراعة و الاستکانة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶

کلام الدّهلوی ... ص: ۱۶

قال المحدّث الشیخ عبد العزیز الدهلوی:

«الحدیث الثالث: ما رواه بریدة مرفوعا أنّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: إنّ علیا منی و أنا من علی و هو ولی کلّ مؤمن من بعدی.

و هو حدیث باطل. لأنّ فی إسناده «الأجلح». و هو شیعی متّهم فی روایته، و قد ضعّفه الجمهور، فلا یجوز الاحتجاج بروایته.

و أیضا «الولی» من الألفاظ المشترکة، فما الموجب لأن یکون المراد منه هو «الأولی بالتصرّف»؟

و أیضا: فإنّه غیر مقیّد بوقت، و هذا مذهب أهل السنة، فإنّ حضرة الأمیر کان الإمام المفترض الطّاعة فی وقت من الأوقات بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم» [۱].

---

[۱] التحفة الإثنا عشریة: ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷

مقدّمة فی بیان شناعة إنکار فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام ... ص: ۱۷

اشارة

أقول: لقد سوّلت لهذا الرّجل نفسه لأن یسعی وراء إنکار فضائل مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام بکلّ جهده، فما من فضیلة من تلک الفضائل التی أوردها فی کتابه إلّا و طعن فیها أو ناقش فی دلالتها ... ففی (حدیث الغدیر) و (حدیث المنزلة) ضعّف دلالتهما علی مقصود الإمامیّة، و هو- و إن لم یبطلهما کما فعل بعض أسلافه المتعصّبین- قد سکت عن ذکر تعدّد طرق حدیث الغدیر و صحته فضلا عن تواتره، و عن ذکر تواتر حدیث المنزلة کذلک ... و حاول تأویل هذین الحدیثین و توجیههما، تأویلا و توجیها کَسَرابٍ بِقِیعَةٍ یَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّی إِذا جاءَهُ لَمْ یَجِدْهُ شَیْئاً.

لکنّه وجد هذا الحدیث- بسبب لفظ «بعدی» - أقوی دلالة، فلم یتمالک نفسه، فاتّبع أسلافه المعاندین و قال ببطلانه! و کذا فعل فی (حدیث الطیر) و

حدیث (أنا مدینة العلم و علیّ بابها)

لمّا وجدهما قویّین فی الدلالة علی مذهب الإمامیة، فلم یستح من ردّهما و تکذیبهما، مع أن والده من القائلین بثبوتهما! و هکذا کان موقفه من (حدیث التشبیه) و (حدیث النور) اللذین یرویهما أکابر قومه بل والده أیضا من القائلین بثبوت أوّلهما...

و هذا هو السبیل الذی سلکه فی (المنهج الأول) بالنسبة إلی الآیات القرآنیة، فکان أول ما بدأ به القدح فی روایة نزول قوله تعالی: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا ... بشأن سیدنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، هذه الروایة التی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸

أخرجها کبار علماء الحدیث و التفسیر فی کتبهم المعتمدة و أسفارهم المعتبرة ... فادّعی تفرّد الثعلبی بها ... ثم قدح فی روایاته و

نسب ذلک إلی المحدّثین من أهل السنة قاطبة! و وصف الثعلبی نفسه بأنّه حاطب لیل لا یفرّق بین الرّطب و الیابس! ... مع أنّ الثعلبی یعدّ من أجلّة علمائهم، کما لا یخفی علی من یراجع کتبهم، و منها (إزالة الخفا فی سیرة الخلفا) لوالد (الدهلوی ...) کما أنّ دعوی تفرده بهذه الرّوایة من الأکاذیب الواضحة الفاضحة...

و علی الجملة، فهذا أسلوب هذا الرّجل فی کتابه، إنّه لم یترک دلیلا من الأدلة الدالّة علی مذهب الإمامیة، الواردة فی کتب أهل السنة المعتبرة علی لسان کبار علمائهم الاعلام، إلّا و قابله بالتکذیب و الردّ و التعصّب و العناد...

و من ذلک هذا الحدیث الشّریف ... الذی سیری المنصف طرفا من أسانیده، و سیجده من جلائل فضائل أمیر المؤمنین الثابتة بالأخبار الصحیحة، و سیظهر له مدی تمادی (الدهلوی) فی البغضاء و الشحناء...

کلام لأبی جعفر الإسکافی ... ص: ۱۸

و لأجل أن یتبیّن فظاعة إنکار مناقب أمیر المؤمنین و شناعة إبطال فضائله ننقل فی هذا المقام کلاما لأبی جعفر الإسکافی قاله فی جواب قول الجاحظ:

«قالت العثمانیة: أفضل الامة و أولاها بالإمامة أبو بکر بن أبی قحافة، لإسلامه علی الوجه الذی لم یسلم علیه أحد فی عصره، و ذلک أن الناس اختلفوا فی أوّل الناس إسلاما فقال قوم: أبو بکر. و قال قوم: زید بن حارثة.

و قال قوم: خبّاب بن الأرت.

و إذا تفقدنا أخبارهم و عدّدنا رجالهم و نظرنا فی صحة أسانیدهم کان الخبر فی تقدم إسلام أبی بکر أعم و رجاله أکثر و أسانیده أصح، و هو بذاک أشهر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹

و اللفظ فیه أظهر، مع الأشعار الصحیحة و الأخبار المستفیضة فی حیاة رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و بعد وفاته، و لیس بین الأشعار و الأخبار فرق إذا امتنع فی مجیئها و أصل مخرجها التساعد و الاتّفاق و التواطؤ.

و لکن ندع هذا المذهب جانبا و نضرب عنه صفحا اقتدارا علی الحجة، و وثوقا بالفلج و القوة، و تقتصر علی أدنی منازل أبی بکر و ننزل علی حکم الخصم فنقول:

إنّا وجدنا من یزعم أنّه أسلم قبل زید و خباب، و وجدنا من یزعم أنّهما أسلما قبله، و أوسط الأمور أعدلها و أقربها من محبّة الجمیع و رضا المخالف أن نجعل إسلامهم کان معا، إذ الأخبار متکافئة و الآثار متساویة علی ما یزعمون، و لیست إحدی القضیتین أولی فی صحة النقل من الأخری.

و یستدل علی إمامة أبی بکر بما ورد من الحدیث، و بما أبانه به الرّسول- صلّی اللّه علیه و سلّم- من غیره...

قالت العثمانیة: فإن قال قائل: فما بالکم لم تذکروا علی بن أبی طالب فی هذه الطبقة؟ و قد تعلمون کثرة مقدّمیه و الرّوایة فیه؟

قلنا: قد علمنا بالرّوایة الصحیحة و الشهادة القائمة أنّه أسلم و هو حدث غریر و طفل صغیر، فلم نکذّب النّاقلین و لم نستطع أن نلحق إسلامه بإسلام البالغین، لأنّ المقلّل زعم أنه أسلم و هو ابن خمس سنین، و المکثر زعم أنّه أسلم و هو ابن تسع سنین، فالقیاس أن یؤخذ بالأوسط بین الروایتین و بالأمر بین الأمرین، و إنّما یعرف حق ذلک من باطله بأن یحصی سنّیه التی ولی فیه الخلافة، و سنیّ عمره، و سنّی عثمان، و سنی أبی بکر، و مقام النبیّ بالمدینة و مقامه بمکّة عند إظهار الدعوة، فإذا فعلنا ذلک صحّ أنّه أسلم و هو ابن سبع سنین. فالتاریخ المجمع علیه أنّه قتل فی شهر رمضان سنة أربعین» [۱].

---

[۱] العثمانیة: ۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰

فقال أبو جعفر الإسكافی فی جوابه:

«لو لا ما غلب علی الناس من الجهل و حبّ التقليد لم نحتج إلی نقض ما احتجّت به العثمانيّة، فقد علم الناس كافّة: أنّ الدولة و السلطان لأرباب مقالتهم، و عرف كلّ أحد أقدار شيوخهم و علمائهم و امرائهم و ظهور كلمتهم و قهر سلطانهم و ارتفاع التقيّة عنهم، و الكرامة و الجائزة لمن روی الأخبار و الأحاديث فی فضل أبی بكر، و ما كان من تأكيد بنی أمية لذلك، و ما ولّده المحدّثون من الأحاديث، طلبا لما فی أيديهم.

فكانوا لا يألون جهدا- فی طول ما ملكوا- أن يخملوا ذكر علی و ولده، و يطفئوا نورهم و يكتموا فضائلهم و مناقبهم و سوابقهم، و يحملوا الناس علی شتمهم و سبّهم و لعنهم علی المنابر، فلم يزل السيف يقطر من دمائهم مع قلّة عددهم و كثرة عدوّهم، فكانوا بين قتيل و أسير و شريد و هارب و مستخف ذليل و خائف مترقب.

حتی أنّ الفقيه و المحدّث و القاصّ و المتكلّم ليتقدّم إليه و يتوعّد بغاية الإيعاد و أشدّ العقوبة أن لا يذكروا شيئا من فضائلهم، و لا يرخّصوا لأحد أن يطيف بهم، حتی بلغ من تقيّة المحدّث أنّه إذا ذكر حديثا عن علی كنّی عن ذكره فقال: قال رجل من قريش، و فعل رجل من قريش. و لا يذكر عليا و لا يتفوّه باسمه.

ثمّ رأينا جميع المختلفين قد حاولوا نقض فضائله، و وجّهوا الحيل و التأويلات نحوها، من خارجی مارق، و ناصب حنق، و نابت مستبهم، و ناشئ معاند، و منافق مكذب، و عثمانی حسود يعترض فيها و يطعن، و معتزلی قد نفذ فی الكلام و أبصر علم الاختلاف و عرف الشبه و مواضع الطعن و ضروب التأويل، قد التمس الحيل فی إبطال مناقبه، و تأوّل مشهور فضائله، فمرة يتأوّلها بما لا يحتمل، و مرة يقصد أن يضع من قدرها بقياس منتقض، و لا تزداد مع ذلك إلّا قوة و رفعة و وضوحا و استنارة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱

و قد علمت أنّ معاوية و يزيد و من كان بعدهما من بنی مروان أيام ملكهم- و ذلك نحو ثمانين سنة- لم يدعوا جهدا فی حمل الناس علی شتمه و لعنه و إخفاء فضائله و ستر مناقبه و سوابقه...

و قد تعلمون أنّ بعض الملوك ربّما أحدثوا قولا أو دينا لهوی، فيحملون الناس علی ذلك، حتی لا يعرفون غيره، كنحو ما أخذ الناس الحجاج بن يوسف بقراءة عثمان و ترك قراءة ابن مسعود و أبیّ بن كعب، و توعّد علی ذلك، بدون ما صنع هو و جبابرة بنی أميّة و طغاة بنی مروان بولد علی و شيعته، و إنّما كان سلطانه نحو عشرين سنة، فما مات الحجاج حتی اجتمع أهل العراق علی قراءة عثمان، و نشأ أبناؤهم و لا يعرفون غيرها، لإمساك الآباء عنها و كفّ المعلّمين عن تعليمها، حتی لو قرئت عليهم قراءة عبد اللّه و أبیّ ما عرفوها و لظنّوا بتأليفها الاستكراه و الاستهجان، لألف العادة و طول الجهالة، لأنّه إذا استولت علی الرعية الغلبة و طالت عليهم أيام التسلّط، و شاعت فيهم المخافة، و شملتهم التقية، اتفقوا علی التخاذل و التناكب، فلا تزال الأيام تأخذ من بصائرهم و تنقص من ضمائرهم، و تنقض من مرائرهم، حتی تصير البدعة التی أحدثوها غامرة للسنّة التی كانوا يعرفونها.

و لقد كان الحجاج- و من ولّاه كعبد الملك و الوليد و من كان قبلهما و بعدهما من فراعنة بنی أميّة- علی إخفاء محاسن علی و فضائله و فضائل ولده و شيعته و إسقاط أقدارهم، أحرص منهم علی إسقاط قراءة عبد اللّه و أبیّ، لأنّ تلك القراءات لا تكون سببا لزوال ملكهم و فساد أمرهم و انكشاف حالهم، و فی اشتهار فضل علی- عليه السّلام- و ولده و إظهار محاسنهم بوارهم و تسليط حكم الكتاب المنبوذ عليهم، فحرصوا و اجتهدوا فی إخفاء فضائله، و حملوا الناس علی كتمانها و سترها.

و أبی اللّه أن يزيد أمره و أمر ولده إلّا استنارة و إشراقا، و حبّهم إلّا شغفا و شدّة، و ذكرهم إلّا انتشارا و كثرة، و حجّتهم إلّا وضوحا و قوة، و فضلهم إلّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲

ظهورا، و شأنهم إلّا علوا، و أقدارهم إلّا إعظاما، حتّى أصبحوا بإهانتهم إيّاهم أعزّاء، و بإماتتهم ذكرهم أحياء، و ما أرادوا به و بهم من الشرّ تحوّل خيرا.

فانتهى إلينا من ذكر فضائله و خصائصه و مزاياه و سوابقه ما لم يتقدّمه السابقون، و لا ساواه فيه القاصدون، و لا يلحقه الطالبون، و لو لا أنها كانت كالقبلة المنصوبة فى الشهرة، و كالسّنن المحفوظة فى الكثرة، لم يصل إلينا منها فى دهرنا حرف واحد، و كان الأمر كما وصفناه» [۱].

ترجمة أبى جعفر الإسكافى ... ص: ۲۲

و أبو جعفر الإسكافى من مشاهير أئمّة المتكلّمين و نحارير أكابر المعتزلة المعروفين:

قال أبو سعد السمعانى: «أبو جعفر محمّد بن عبد اللّه الإسكافى، أحد المتكلّمين من معتزلة البغداديين، له تصانيف معروفة، و كان الحسين بن على الكرابيسى يتكلّم معه و يناظره. و بلغنى أنّه مات فى سنة ۲۴۰» [۲].

و قال ياقوت: «محمّد بن عبد اللّه أبو جعفر الإسكافى، عداده فى أهل بغداد، أحد المتكلّمين من المعتزلة، له تصانيف، و كان يناظر الحسين بن على الكرابيسى و يتكلم معه. مات فى سنة ۲۴۰» [۳].

و قال قاضى القضاة عبد الجبار- بعد أن عدّه فى الطبقة السابعة من طبقات المعتزلة-: «كان أبو جعفر فاضلا عالما و صنّف سبعين كتابا فى علم الكلام، و هو الذى نقض كتاب العثمانية على أبى عثمان الجاحظ فى حياته،

---

[۱] نقض العثمانية ط فى آخر العثمانيّة.

[۲] الأنساب ۱/ ۲۴۵.

[۳] معجم البلدان ۱/ ۱۸۱ «إسكاف».

و دخل الجاحظ الورّاقين ببغداد فقال: من هذا الغلام السوادى الذى بلغنى أنّه تعرّض لنقض كتابى؟ و أبو جعفر جالس، فاختفى منه حتى لم يره. و كان أبو جعفر يقول بالتفصيل على قاعدة معتزلة بغداد و يبالغ فى ذلك، و كان علوى الرأى، محقّقا منصفا، قليل العصبيّة» [۱].

كلام للسيّد حيدر الآملى ... ص: ۲۳

و للسيد حيدر الآملى [۲] كلام جميل، فيه بعض التفصيل لما أجمله.

الإسكافى، يناسب إيراده فى هذا المقام، و هذا نصّه:

«ثمّ لا يغيب عن نظرك: أن الحاكم إذا لم يقتد بالنبىّ فى حركاته و سكناته التزم أضدادها، فيحتاج السلطان إلى المعاون و المعاضد و المشير و المساعد له على مقاصده و أغراضه و مطالبه و شهواته، فى ارتكاب المحرمات و شرب المسكرات، و سماع الغنا و الولوع بالمردان و التهتّك مع النسوان، و اجتذاب الأموال من غير حلّها و عسف الرعيّة و ذلّها، فيضطرّ الملك و السلطان إلى شيطان يستره و فقيه ينصره و قاض يدلّس له، و متشدّق يكذب لدولته، و رئيس يسكّن الأمور، و طامع يشهد بالزور، و مشايخ تتباكى و شبّان تتذاكى، و وجيه يهوّن الأحوال و يثيره على حبّ المال، و زاهد يليّن الصعاب، و فاسق ينادم على الشّراب، و عيون تنظر و ألسنة تفجر، حتى ينام الخليفة أمير المؤمنين سكرانا، و يجد على فسوقه أعوانا.

و لا تقوم هذه المملكة إلّا بدحض أضدادها، و لا تتم دعوة قوم إلّا بهلاك

---

[۱] انظر: شرح نهج البلاغة ۱۷/ ۱۳۲- ۱۳۳.

[۲] فقيه، متكلّم، مفسّر، صنّف كتبا منها: الكشكول فيما جرى على آل الرسول، و التفسير، رافعة الخلاف فی وجه سكوت أمير المؤمنين عن الاختلاف، شرح الفصوص ... توفی بعد سنة ۷۸۲. الأعلام ۲/ ۲۹۰ معجم المؤلّفين ۴/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴

أعدائها و عنّادها.

نظر و اعتبار:

هل يجب إذا كان هذه الدعوة لعلی بن أبی طالب و ملكها معاوية بن أبی سفيان، و وزيراه عليها عمرو بن العاص و المغيرة بن شعبة، و قد خصمه علی ابن أبی طالب- عليه السّلام- عليها مدة إلی أن قتله معاوية، أن يرفع قدر الحسن و الحسين- عليهما السّلام- و قدر محمّد بن الحنفيّة، و قدر بنی هاشم و آل أبی طالب، و أن يكرم عبد اللّه بن العباس، و يراعی حال أصحاب علی أحيائهم و الأموات منهم؟

هذا بعيد من القياس و السياسة الدنياوية.

بل يجب علی معاوية أن يفعل ما فعل من التدبير فی قتل علی عليه السّلام و أولاده، و تشتيت شملهم، و سبّ علی علی المنابر، و تهوين أمره، و نسخ شرفه من صدور العوام، و بثّ ذلك فی العباد و البلاد، و تهديد من صبا إليهم، و التنكيل بمن أثنی عليهم، هكذا مدة دولته. ثمّ أودع فی قلوب بنی أميّة بغض علی عليه السّلام و بغض رجاله و آله، حتّی أدی الحال إلی قتل الحسن بالسم، و الحسين بالسيف الذی نهب فيه حرمه، و طيف برأسه فی العباد و البلاد.

و هل تمّ ذلك إلّا برجال ألبّاء، عقلاء، علماء، فقهاء، و مشايخ فقراء، و أعيان أغنياء، فيستعان بهم علی تدبير العوام، و إلقاء الهوام، و تخويف النفوس، و زجر المتكلمين عن الخوض فی الناموس؟

فلم يزل السب و اللّعن و الطرد و العزل فی علی و أولاده و رجاله ألف شهر، نشأ فيها رجال و مات فيها رجال، و ابيضّت لهم و اسودّت لحی، و ولدت صبيان و أولاد، و استوسقت بلاد و عباد، و ساد بمراضی بنی أميّة من ساد، و انخذل أولاد علی عليه السّلام و رجاله و أتباعه و من يقتفی أثرهم فی المدن و الأقاليم، لا ناصر لهم و لا معوان و لا مساعد و لا إخوان، و بذلت علی ذلك أموال، و نشأ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵

عليه رجال، و قيلت فيه أقوال، و ركبت فيه أهوال، و آل الأمر فی الآل إلی ما آل.

و جملة الباعة و الفلاحون غافلون عن مقاصد الملوك و السلاطين و كبار الشياطين، و انستر من ذلك خفايا و اشتهرت قضايا، و جری من طباع أهل المدن و عوامهم ما اراده الملك و تربّی الناس علی أغراضه، و أثمرت المحبّة لما عند الملك و بغض آل محمّد و رجالهم، و تحدّثت السوقة بذلك فی الأسواق، و جال بين الناس الشقاق، و صار أتباع الملك مستظهرين بالكلام و الجدال و الخصام، و من يكره الملك تحت السبّ و القتل و الطرد و الجلد، و انساقت المنافع إلی معاضد الملك بيده و لسانه، و احتكمت دولة بنی أميّة و معاضدها، و ذلّل بالقهر و الجور معاندها، و ستر المتقی عقيدته، و كتم العاقل عبادته، و استمرت الأمور بين الجمهور، و اشتدت الأيّام و العصور، و سارت الكتب المصنّفة بذلك فی البلاد، و التبس ما فيها من المقاصد علی أكثر العباد، و الناس عبيد الدنيا و فی طباعهم حبّ العاجلة، و عند الملك السيف و القلم و الدينار و الدرهم، و آل محمّد و أتباعهم تحت الخوف و بعضهم تحت السيف، و لا يكاد يخفی عن معرفتك سرعة إجابة العوام إلی أغراض الحكّام خوفا و طمعا، يتقلبون تحت إرادته كيف شاء، و أنی

شاء، و متی شاء! و مع ذلک، الصلوات قائمة، و الأذان مرتفع، و الصوم معتبر، و المواقیت و الحج مستطاع، و الزکاة مأتیّة، و الجهاد قائم، و الناس علی مراتبهم، و الأسواق منعقدة، و السبل مطرقة، و الملاهی بین العوام مبسوطة، و لیس فی البلاد و الشقاء و الخوف و الخفاء غیر أولاد أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب- علیه السّلام- و أشیاعه و أتباعه.

و لمّا استوسق الأمر لبنی مروان بسبب قتل عثمان، و مقت علی بن أبی طالب علیه السّلام و رجاله فی قلوب الناس، و ثبت بینهم هذا الالتباس، و نفخ الشیطان و قال باللسان هلک الملک و هان، و نشأ فی الشریعة اصول، و نما لها فروع، و بسقت لها أفنان، فأثمرت بها، ثمّ لم یغرسها الحقّ، و لا سقاها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶

الرسول، و لا جناها العقل، و لا أکل ثمرها الأولیاء، و لا طعمها الفقراء، فظهر بذلک مذاهب، و اختلفت فیه مسائل، و نسخت أخبار و طویت آثار، و استقر العالم علی الخلاف و الاختلاف و عدم الایتلاف، و الجبلّة الحیوانیّة بحسب مرباها و منشأها کما أخبر الصادق الأمین: یولد المولود علی الفطرة و إنّما أبواه یهوّدانه و ینصّرانه و یمجّسانه فینجّسانه.

ثمّ تلاشت دولة بنی أمیّة و نشأت دولة بنی العباس، فوجدوا بنی أمیّة قد وطّأوا لهم المملکة بالأصالة لهم، فأقرّوا الوظائف التی قرّرها بنو أمیّة فی إخماد نار الطالبیّین علی حالها، و ساسوا الناس بها، و تناولوها هنیّة مریّة، و أمدّوا العالم المعاون علی أغراضهم بالأموال، و استخدموا علی ذلک الرجال، و وهبوا علی ذلک مقامات و مراتب و ولایات و هبات و صدقات، فلمّا أحسّ الطالبیّون بولایة بنی عباس و أخذت حقوقهم بغیر حق، هاجروا إلی الأطراف و الأوساط، خوفا من القتل و السیّاط، و خاطبوهم فی القیام عن هذا البساط، فندب لهم العباسیّون الرجال و أعدّوا لهم القتال، و تولّاهم المنصور حتی قتل منهم الألوف و شرّد منهم الألوف، و من وقف علی (مقاتل الطالبیّین) عرف ما جری من بنی العباس علی آل علی علیه السّلام. حتی حطّموا شجرتهم و فرّقوا کلمتهم و أفنوا أموالهم، و أبادوا رجالهم، و اضطرّ بنو العباس إلی إقامة دعوتهم و نشر کلمتهم و مراعاة مملکتهم و حراستها من آل علی علیه السّلام نسفا علی عناد بنی أمیّة، فما استقرّت دولتهم و لا هیبت صولتهم حتی فهموا أن شجرة الطالبیّین متفرقة و الأغصان ذابلة، و الأفنان ناقصة الریّ مخضودة الشوک یابسة الشرب، فعندها استقرّوا و سکنوا، و لم یأمنوا حتّی علموا أن جمیع الرعایا فی البلاد و الآفاق المشرقیة و المغربیة أعداء لآل محمّد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- یفضّلون أصحابه علیهم، و لا یأنسون بذکرهم...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷

ثمّ انهمکت الخلفاء و الملوک من العرب و العجم فی استعمالهم الکذب و ارتکاب المنکرات التی لا تجب لمثلهم علی سبیل النبوة المحمّدیة و الخلافة العلویة التی فرضها اللّه تعالی و سنّها محمّد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و أمر بها و نصّ علیها.

فاضطرّوا إلی وضع المدارس مشغلة للعوام التی ألفت بالقلوب و الأوهام السماطات الدسمة و الملابس الفاخرة و الأنعام، و سموا کلّ رئیس من الرعاة إماما، لیصحّ لهم الخلافة المملوکة بینهم، و یصیر الخلیفة الغاصب لکل إمام منهم إماما، و هم یعلمون أنّهم یرتکبون الآثام و یأکلون الحرام، و أصلح الساکنین بالمدرسة داعی الخلیفة الغاصب، قائما بعرضه، مناوئا لمعادیه، مرتقبا علی من یطعن فیه، مکفّرا لمن لا یوالیه، یأخذ علی ذلک الجوائز السنیّة و المساکن العلّیة و المراکب البهیّة و المطاعم الشهیّة، و الملابس الفاخرة و المقامات الباهرة، و التنعّم و التلذّذ فی المنام، و التقلّب فی مستراح الحمام، و أعلا مکانه فی المدرسة أن یناقض و یعارض و یدّعی قیام الحجة علی الروافض.

و تتابع الناس علی ذلک طبقا بعد طبق، و جیلا بعد جیل، و اندرجوا علیه خلفا أثر سلف، و نشأ مذهب الجبریین بین العوام و اندرج فیه الخاص و العام، و استتر عمال الشیاطین و مکراء الفراعنة من السلاطین، و العامی بعقده علی هذه المذاهب أسرع من انعقاده علی معرفة اللّه، و هو مذهب یغوث و یعوق و نسر، و اشتغل علماء الجمهور بالخلاف و الشقاق، و ألقوا من تابعهم من الباعة و الفلاحین فی یمین الطلاق، و غشیت المدارس و أحدث التفاضل و التنافس، و انتظم العالم علی صورة من قال غیرها- و إن کان صادقا- کفّر،

و من التبس بسواها احتقر» [۱].

---

[۱] الکشکول فیما جری علی آل الرسول: ۱۹- ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸

من رسائل أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۲۸

و جاء فی (رسائل أبی بکر الخوارزمی):

«و کتب إلی جماعة الشیعة بنیسابور لمّا قصدهم محمّد بن إبراهیم و إلیها:

سمعت- أرشدکم اللّه سعیکم و جمع علی التقوی أمرکم- ما تکلّم به السلطان الذی لا یتحمّل إلّا علی العدل، و لا یمیل إلّا علی جانب الفضل، و لا یبالی بأن یمزّق دینه إذا رفا دنیاه، و لا یفکّر فی أن لا یقدّم رضا اللّه إذا وجد رضاه، و أنتم و نحن- أصلحنا اللّه و إیّاکم- عصابة لم یرض اللّه لنا الدنیا، فذخرنا للدار الأخری، و رغب بنا عن ثواب العاجل فأعدّ لنا ثواب الآجل، و قسّمنا قسمین: قسما مات شهیدا و قسما عاش شریدا، فالحی یحسد المیت علی ما صار إلیه، و لا یرغب بنفسه عمّا جری علیه.

قال أمیر المؤمنین و یعسوب الدین- علیه السّلام-: المحن إلی شیعتنا أسرع إلی الحدور

. و هذه مقالة أسست علی المحن، و ولد أهلها فی طالع الهزاهز و الفتن، فحیاة أهلها نغص و قلوبهم حشوها غصص، و الأیام علیهم متحاملة و الدنیا عنهم مائلة، فإذا کنا شیعة أئمّتنا فی الفرائض و السنن و متبعی آثارهم فی ترک کل قبیح و فعل حسن، فینبغی أن نتّبع آثارهم فی المحن.

غصبت سیّدتنا فاطمة صلوات اللّه علیها و علی آلها میراث أبیها- صلوات اللّه علیه و علی آله- یوم السقیفة، و أخّر أمیر المؤمنین عن الخلافة، و سمّ الحسن علیه السّلام سرّا، و قتل أخوه- علیه السّلام- جهرا، و صلب زید بن علی بالکناسة، و قطع رأس زید بن علی فی المعرکة، و قتل ابناه محمّد و إبراهیم علی ید عیسی بن موسی العباسی، و مات موسی بن جعفر فی حبس هارون، و سمّ علی بن موسی بید المأمون، و هزم إدریس بفخ حتی وقع إلی الأندلس فریدا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹

و مات عیسی بن زید طریدا شریدا، و قتل یحیی بن عبد اللّه بعد الأمان و الأیمان و بعد توکید العهود و الضمان.

هذا غیر ما فعل یعقوب بن اللّیث بعلویّة طبرستان، و غیر قتل محمّد بن زید و الحسن بن القاسم الداعی علی أیدی آل ساسان، و غیر ما صنعه أبو السیّاح فی علویة المدینة، حملهم بلا غطاء و لا وطاء من الحجاز إلی سامراء، و هذا بعد قتل قتیبة بن مسلم الباهلی لابن عمر بن علی حین أخذه بابویه، و قد ستر نفسه و واری شخصه، یصانع حیاته و یدافع وفاته، و لا کما فعله الحسین ابن إسماعیل المصعبی بیحیی بن عمر الزیدی خاصة، و ما فعله مزاحم بن خاقان بعلویّة الکوفة کافة.

و بحسبکم أنّه لیست فی بیضة الإسلام بلدة إلّا و فیها لقتیل طالبیّ تربة تشارک فی قتله الاموی و العباسی، و أطبق علیهم العدنانی و القحطانی.

فلیس حی من الأحیاء نعرفه من ذی یمان و لا بکر و لا مضر

إلّا و هم شرکاء فی دمائهم کما تشارک أیسار علی جزر

قادتهم الحمیّة إلی المیّة، و کرهوا عیش الذلّة، فماتوا موت العزّة، و وثقوا بما لهم فی الدار الباقیة، فسخت نفوسهم عن هذه الفانیة.

ثمّ لم یشربوا کأسا من الموت إلّا شربها شیعتهم و أولیاؤهم، و لا قاسوا لونا من الشدائد إلّا قاساه أنصارهم و أتباعهم.

داس عثمان بن عفان بطن عمار بن یاسر بالمدینة، و نفی أبا ذرّ الغفاری إلی الربذة، و أشخص عامر بن عبد قیس التمیمی، و غرّب

الأشتر النخعی و عدیّ بن حاتم الطّائی، و سیّر عمر بن زرارة إلی الشام، و نفی کمیل بن زیاد إلی العراق، و جفا أبیّ بن کعب و أقصاه، و عادی محمّد بن حذیفة و ناواه، و عمل فی دم محمّد بن سالم ما عمل، و فعل مع کعب ذی الحطبة ما فعل.

و اتّبعه فی سیرته بنو أمیّة، یقتلون من حاربهم و یغدرون بمن سالمهم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰

لا یحفلون المهاجری و لا یصونون الأنصاری، و لا یخافون اللّه و لا یحتشمون الناس، قد اتخذوا عباد اللّه خولا و مال اللّه دولا، یهدمون الکعبة و یستعبدون الصحابة، و یعطّلون الصّلاة الموقوتة، و یحطّمون أعناق الأحرار، و یسیرون فی حرم الرسول سیرتهم فی حرم الکفار، و إذا فسق الاموی فلم یأت بالضلالة عن کلالة.

قتل معاویة حجر بن عدی الکندی و عمرو بن الحمق الخزاعی بعد الأیمان المؤکدة و المواثیق المغلظة، و قتل زیاد بن سمیّة الألوف من شیعة الکوفة و شیعة البصرة صبرا، و أوسعهم حبسا و أسرا، حتی قبض اللّه معاویة علی أسوء أعماله و ختم عمره بشرّ أحواله، فاتّبعه ابنه، یجهز علی جرحاه و یقتل أبناء قتلاه، إلی أن قتل هانی بن عروة المرادی و مسلم بن عقیل الهاشمی أوّلا، و عقّب بالحرّ بن زیاد الریاحی، و بأبی موسی عمرو بن قرظة الأنصاری، و حبیب ابن مظاهر الأسدی، و سعید بن عبد اللّه الحنفی، و نافع بن هلال البجلی، و حنظلة بن سعد الشامی، و عابس بن أبی شبیب الشاکری، فی نیف و سبعین من جماعة شیعة الحسین علیه السّلام یوم کربلاء ثانیا.

ثمّ سلّط اللّه علیهم الدّعی ابن الدّعی عبید اللّه بن زیاد، یصلبهم علی جذوع النخل و یقتلهم ألوان القتل، حتی اجتثّ اللّه دابره ثقیل الظهر بدمائهم التی سفک، عظیم التبعة بحریمهم الذی انتهک.

فانتبهت لنصرة أهل البیت طائفة أراد اللّه أن یخرجهم من عهدة ما صنعوا، و یغسل عنهم و ضر ما اجترحوا، فصمدوا صمود الفئة الباغیة، و طلبوا دم الشهید من ابن الزانیة، لا یزیدهم قلّة عددهم و انقطاع مددهم و کثرة سواد أهل الکوفة بإزائهم إلّا إقداما علی القتل و القتال، و سخاء بالنفوس و الأموال، حتی قتل سلیمان بن صرد الخزاعی، و المسیّب بن نجبة الفزاری، و عبد اللّه بن واصل التمیمی، فی رجال من خیار المؤمنین و علیّة التابعین، و مصابیح الأنام

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱

و فرسان الإسلام.

ثمّ تسلّط ابن الزبیر علی الحجاز و العراق، فقتل المختار بعد أن شفی الأوتار و أدرک الثار و أفنی الأشرار و طلب بدم المظلوم الغریب، فقتل قاتله و نفی خاذله، و أتبعوه أبا عمر بن کیسان، و أحمر بن شمیط، و رفاعة بن یزید، و السائب بن مالک، و عبد اللّه بن کامل، و تلقّطوا بقایا الشیعة، یمثّلون بهم کلّ مثلة، و یقتلونهم شرّ قتلة، حتی طهّر اللّه من عبد اللّه بن الزبیر البلاد و أراح من أخیه مصعب العباد، فقتلهما عبد الملک بن مروان کَذلِکَ نُوَلِّی بَعْضَ الظّالِمِینَ بَعْضاً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ بعد ما حبس ابن الزبیر محمّد بن الحنفیّة و أراد إحراقه، و نفی عبد اللّه بن العباس و أکثر إرهاقه.

فلمّا خلت البلاد لآل مروان سلّطوا الحجاج علی الحجازیین ثمّ علی العراقیین، فتلعّب بالهاشمیین و أخاف الفاطمیین، و قتل شیعة علی، و محا آثار بیت النبیّ، و جری منه ما جری علی کمیل بن زیاد النخعی.

و اتّصل البلاء مدة ملک المروانیّة إلی الأیام العباسیة، حتی إذا أراد اللّه أن یختم مدّتهم بأکثر آثامهم، و یجعل أعظم ذنوبهم فی آخر أیّامهم، بعث علی بقیة الحق المهمل و الدین المعطّل زید بن علی، فخذله منافقوا أهل العراق، و قتله أحزاب أهل الشام، و قتل معه من شیعته: نصر بن خزیمة الأسدی، و معاویة بن إسحاق الأنصاری، و جماعة من شایعه و تابعه، و حتی من زوّجه و أدناه، و حتی من کلّمه و أثناه.

فلمّا انتهکوا ذلک الحریم و اقترفوا ذلک الإثم العظیم عضب اللّه علیهم و انتزع الملک منهم، فبعث علیهم أبا مجرم لا أبا مسلم، فنظر- لا نظر اللّه إلیه- إلی صلابة العلویة و إلی لین العباسیّة، فترک تقاه و اتّبع هواه، و باع آخرته بدنیاه، و افتتح عمله بقتل عبد اللّه بن

معاویة بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و سلّط طواغیت خراسان و خوارج سجستان و أکراد أصفهان علی آل أبی طالب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۲

یقتلهم تحت کل حجر و مدر، و یطلبهم فی کل سهل و جبل، حتی سلّط علیه أحبّ الناس إلیه، فقتله کما قتل الناس فی طاعته، و أخذه بما أخذ الناس فی بیعته، و لم ینفعه أن أسخط اللّه برضاه و أن رکب ما یهواه.

و حلت من الدوانیقی الدنیا، فخبط فیها عسفا، و تقصّی فیها جورا و حیفا، إلی أن مات و قد امتلأت سجونه بأهل بیت الرسالة و معدن الطیب و الطهارة، قد تتبّع غائبهم و تلقّط حاضرهم، حتی قتل عبد اللّه بن محمّد بن عبد اللّه الحسنی بالسند، علی ید عمر بن هشام بن عمر التغلبی، فما ظنّک بمن قرب تناوله علیه و لان مسّه علی یدیه.

و هذا قلیل فی جنب ما قتله هارون منهم، و فعله موسی قبله بهم، فقد عرفتم ما توجّه علی الحسین بن علی بفخ من موسی، و ما اتّفق علی علی بن الأفطس الحسینی من هارون، و ما جری علی أحمد بن علی الزیدی، و علی القاسم بن علی الحسنی من حبسه، و علی علی بن غسّان الخزاعی حین أخذ من قبله. و الجملة: إن هارون مات و قد قصّر شجرة النبوّة و اقتلع غرس الإمامة.

و أنتم- أصلحکم اللّه- لستم أعظم نصیبا فی الدین من الأعمش فقد أخافوه، و من علی بن یقطین فقد اتّهموه.

فأمّا فی الصدر الأول فقد قتل زید بن صوحان العبدی، و عوقب عثمان ابن حنیف الأنصاری، و اقصی حارثة بن قدامة السّعدی، و جندب بن زهیر الأزدی، و شریح بن هانی المرادی، و مالک بن کعب الأرحبی، و معقل بن قیس الریاحی، و الحارث بن الأعور الهمدانی، و أبو الطفیل الکنانی، و ما فیهم إلّا من خرّ علی وجهه قتیلا أو عاش فی بیته ذلیلا، یسمع شتمة الوصی فلا ینکر، و یری قتلة الأوصیاء و أولادهم فلا یغیر، و لا یخفی علیکم حرج عامّتهم و حیرتهم، کجابر الجعفی، و کرشید الهجری، و کزرارة بن أعین لیس إلّا أنهم- رحمهم اللّه- یتولّون أولیاء اللّه و یتبرءون من أعداء اللّه، و کفی به جرما عظیما عندهم و عیبا کبیرا بینهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۳

و قل فی بنی العبّاس، فإنّک ستجد- بحمد اللّه تعالی- مقالا، و جل فی عجائبهم فإنّک تری ما شئت مجالا، یجبی فیئهم فیفرّق علی الدیلمی و الترکی و یحمل إلی المغربی و الفرغانی، و یموت إمام من أئمة الهدی و سید من سادات المصطفی، فلا تتّبع جنازته و لا تجصّص مقبرته، و یموت ضرّاط لهم أو لاعب أو مسخرة أو ضارب، فتحضر جنازته العدول و القضاة، و یعمر مسجد التعزیة عند القواد و الولاة، و یسلم فیهم من یعرفونه دهریا أو سوفسطائیا، و لا یتعرّضون لمن یدرس کتابا فلسفیا و مانویا، و یقتلون من عرفوه شیعیا، و یسفکون دم من سمّی ابنه علیا.

و لم لم یقتل من شیعة أهل البیت غیر المعلّی بن خنیس قتیل داود بن علی، و لو لم یحبس فیهم غیر أبی تراب المروزی، لکان ذلک جرحا لا یبرأ، و نائرة لا تطفأ، و صدعا لا یلتئم، و جرحا لا یلتحم.

و کفاهم أن شعراء قریش قالوا فی الجاهلیة أشعارا یهجون بها أمیر المؤمنین علیه السّلام، و یعارضون فیها أشعار المسلمین، فحملت أشعارهم و دوّنت أخبارهم، و رواها الرواة مثل الواقدی و وهب بن منبّه التمیمی، و مثل الکلبی و الشرقی بن قطامی، و الهیثم بن عدی، و دأب بن الکنانی. و إنّ بعض شعراء الشیعة یتکلّم فی ذکر مناقب الوصی، بل فی ذکر معجزات النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- فیقطع لسانه، و یمزّق دیوانه، کما فعل بعبد اللّه ابن عمار البرقی، و کما أرید بالکمیت بن زید الأسدی، و کما نبش قبر منصور ابن الزبرقان النمری، و کما دمّر علی دعبل بن علی الخزاعی، مع رفقتهم من مروان بن أبی حفصة الیمامی، و من علی بن الجهم الشامی، لیس إلّا لغلوّهما فی النصب و استیجابهما مقت الربّ.

حتی أن هارون بن الخیزران و جعفر المتوکل علی الشیطان لا علی الرحمن، کانا لا یعطیان مالا و لا یبذلان نوالا إلّا لمن شتم آل أبی طالب و نصر مذهب النواصب، مثل عبد اللّه بن مصعب الزبیری، و وهب بن وهب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۴

البختری، و من الشعراء مثل مروان بن أبی حفصة الاموی، و من الأدباء مثل عبد الملک بن قریب الأصمعی. فأمّا فی أیام جعفر فمثل بکّار بن عبد اللّه الزبیری، و أبی السمط بن أبی الجون الاموی، و ابن أبی الشوارب العبشمی.

و نحن- أرشدکم اللّه- قد تمسّکنا بالعروة الوثقی، و آثرنا الدین علی الدنیا، و لیس یزیدنا بصیرة زیادة من زاد فینا، و لن یحلّ لنا عقیدة نقصان من نقص منّا، فإنّ الإسلام بدء غریبا و سیعود کما بدء. کلمة من اللّه و وصیه من رسول اللّه، یورثها من یشاء من عباده و العاقبة للمتقین. و مع الیوم غد و بعد السبت أحد، قال عمّار بن یاسر رضی اللّه عنه یوم صفین: لو ضربونا حتی نبلغ سعفات هجر لعلمنا أنّا علی الحق و أنّهم علی الباطل.

و لقد هزم جیش رسول اللّه- صلوات اللّه علیه- ثم هزم، و لقد تأخّر أمر الإسلام ثم تقدّم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ.

و لو لا محنة المؤمنین و قلّتهم، و دولة الکافرین و کثرتهم، لما امتلأت جهنم حتی تقول هل من مزید، و لما قال اللّه تعالی: وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ و لما تبیّن الجزوع من الصبور و لا عرف الشکور من الکفور، و لما استحق المطیع الأجر، و لا احتقب العاصی الوزر.

فإن أصابتنا نکبة فذلک ما تعوّدناه، و إن رجعت لنا دولة فذلک ما قد انتظرناه، و عندنا- بحمد اللّه تعالی- لکل حالة آلة، و لکل مقامة مقالة، فعند المحن الصبر و عند النعم الشکر.

و لقد شتم أمیر المؤمنین- علیه السّلام- علی المنابر ألف شهر، فما شککنا فی وصیته، و کذّب محمّد- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- بضع عشرة سنة فما اتّهمناه فی نبوته، و عاش إبلیس مدة تزید علی المدد فلم نرتب فی لعنته، و ابتلینا بفترة الحق و نحن مستیقضون بدولته، و دفعنا إلی قتل الإمام بعد الإمام و الرضا بعد الرضا و لا مریة عندنا فی صحة إمامته، و کان وعد اللّه مفعولا، و کان أمر اللّه قدرا مقدورا کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ کَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ و

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۵

سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِینٍ.

اعلموا- رحمکم اللّه- أن بنی أمیّة الشجرة الملعونة فی القرآن و أتباع الطاغوت و الشیطان، جهدوا فی دفن محاسن الوصی، و استأجروا من کذب فی الأحادیث علی النبیّ- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و حوّلوا الجوار إلی بیت المقدس عن المدینة، و الخلافة زعموا إلی دمشق عن الکوفة، و بذلوا فی طمس هذا الأمر الأموال و قلّدوا علیه الأعمال، و اصطنعوا فیه الرجال، فما قدروا علی دفن حدیث من أحادیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و لا علی تحریف آیة من کتاب اللّه تعالی، و لا علی دسّ أحد من أعداء اللّه فی أولیاء اللّه.

و لقد کان ینادی علی رءوسهم بفضائل العترة، و یبکّت بعضهم بعضا بالدلیل و الحجة، لا تنفع فی ذلک عیبة و لا یمنع منه رغبة و لا رهبة، و الحق عزیز و إن استذلّ أهله، و کثیر و إن قلّ حزبه، و الباطل و إن رصّع بالشبه قبیح، و ذلیل و إن غطّی وجهه بکل ملیح:

قال عبد الرحمن بن الحکم- و هو من أنفس بنی أمیّة-:

سمیّة أمسی نسلها عدد الحصا و بنت رسول اللّه لیس لها نسل

غیره:

لعن اللّه من یسبّ علیّا و حسینا من سوقة و إمام

و قال أبو دهبل الجمحی، فی حمیّة سلطان بنی أمیّة و ولایة آل بنی سفیان:

تبیت السّکاری من أمیّة نوّما و بالطف قتلی ما ینام حمیمها

و قال الکمیت بن زید- و هو جار خالد بن عبد اللّه القسری-:

فقل لبنی أمیّة حیث حلّوا و إن خفت المهنّد و القطیعا

أجاع اللّه من أشبعتموه و أشبع من بجورکم أجیعا

و ما هذا بأعجب من صیاح شعراء بنی العباس علی رءوسهم بالحق و إن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۶

کرهوه، و بتفضیل من نقصوه و قتلوه. قال المنصور بن الزبرقان علی بساط هارون:

آل النبیّ و من یحبّهم یتطامنون مخافة القتل

أمن النصاری و الیهود و هم من امّة التوحید فی الأزل

و قال دعبل بن علی- و هو صنیعة بنی العباس و شاعرهم-:

أ لم تر أنی مذ ثمانین حجة أروح و أغدو دائم الحسرات

أری فیئهم فی غیرهم متقسّما و أیدیهم من فیئهم صفرات

و قال علی بن العباس الرومی- و هو مولی المعتصم-:

تألّیت أن لا یبرح المرء منکم یتل علی خرّ الجبین فیعفج

کذاک بنو العباس تصبر منکم و یصیر للسیف الکمی المدجج

بکلّ أوان للنبیّ محمّد قتیل زکی بالدماء مضرّج

و قال إبراهیم بن العباس الصولی- و هو کاتب القوم و عاملهم فی الرضا لمّا قرّبه المأمون-:

یمنّ علیکم بأموالکم و تعطون من مائة واحدا؟!

و کیف لا ینتقصون قوما یقتلون بنی عمّهم جوعا و سغبا، و یملئون دیار الترک و الدیلم فضة و ذهبا؟! یستنصرون المغربی و الفرغانی و یجفون المهاجری و الأنصاری، و یولّون أنباط السواد و زارتهم و قلف العجم و الطماطم قیادتهم، و یمنعون آل أبی طالب میراث امّهم و فیء جدّهم؟ یشتهی العلوی الأکلة فیحرمها و یقترح علی الأیام الشهوة فلا یطعمها، و خراج مصر و الأهواز و صدقات الحرمین و الحجاز تصرف إلی ابن أبی مریم المدینی، و إلی إبراهیم الموصلی، و ابن جامع السهمی، و إلی زلزل الضارب، و برصوما الزامر، و اقطاع بختیشوع النصرانی قوت أهل بلد، و جاری بغا الترکی و الأفشین الأشروسی کفایة أمة ذات عدد.

و المتوکّل- زعموا- یتسرّی باثنی عشر ألف سریة، و السیّد من سادات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۷

أهل البیت یتعفّف بزنجیة و سندیة، و صفوة مال الخراج مقصورة علی أرزاق الصفاعنة و علی موائد المخانثة، و علی طعمة الکلّابین و رسوم القرّادین، و علی مخارق، و علوبة المغنّی، و علی زدزد و عمر بن بانة الملهّی، و یبخلون علی الفاطمی بأکلة أو شربة، و یصارفونه علی دانق و حبّة، و یشترون العوّادة بالبدر و یجرون لها ما یفی برزق عسکر، و القوم الذین أحلّ لهم الخمس و حرّمت علیهم الصدقة، و فرضت لهم الکرامة و المحبّة، یتکفّفون ضرّا و یهلکون فقرا، و لیرهن أحدهم سیفه و یبیع ثوبه و ینظر إلی فیئه بعین مریضة، و یتشدّد علی دهره بنفس ضعیفة، لیس له ذنب إلّا أنّ جده النبی، و أبوه الوصی، و امّه فاطمة، و جدّته خدیجة، و مذهبه الإیمان، و إمامه القرآن» ... إلی آخر ما أفاد و أجاد [۱].

صورة ما جاء فی آخر الطبعة المصریّة ... ص: ۳۷

و لا یخفی أن هذه الرّسالة نقلناها من الطّبعة المصریّة لرسائل أبی بکر الخوارزمی، و قد جاء فی آخر النسخة:

«و قد تناهی طبع هذه الرسائل التی لم یبلغ شأوها فی الفصاحة سحبان وائل، هو عندها أدنی من باقل، و لو ظهرت فی أیّامه لمدّ إلیها

کف مستمد سائل، و لو کانت فی عصر قس بن ساعدة الأیادی، لکان لها علیه جمیل الأیادی، فلعمری إنّها نسخت ما ترکت الأوائل کلمة لقائل، و أحکمت کم ترک الأوّل للآخر و الماضی للغابر، فلیکن الأدیب لها نعم الآخذ، و لیعضّ علیها بالنواجذ، فإنّه یبلغ بها فی صناعته أشدّه، و تکون له فی الإنشاء أوفر عدّة.

و کان طبعها علی هذا الوجه الحسن، و تمثیلها فی هذا القالب المستحسن، بدار الطباعة المصریة الکائنة ببولاق مصر المغربة، تعلق المستعین بمولاه فیما یعید و یبدی: عبد الرحمن بیک رشدی، علی ذمّة حضرة

---

[۱] رسائل أبی بکر الخوارزمی: ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۸

محمّد علی بیک جرّاح باشی بالدیار المصریّة، و حضرة حسن أفندی مترجم الکتب العسکریة. لا زالوا ملحوظین بعین العنایة الربانیة.

و کان تصحیحها حسب الإمکان بمعرفة الفقیر إلی رحمة الرحیم الرحمن، المتوسّل إلی ربّه بالجاه النبوی: محمّد قطة العدوی باشی، مصحّح المطبعة المذکورة، یسرّ اللّه فی الدارین أموره.

و قد وافق انتهاء طبعها و تمام تمثیلها و وضعها أوائل ذی الحجة، الذی هو فی هذا العام لشهور ۱۲۷۹ تسع و سبعین و مائتین و ألف من الهجرة ختام.

فالحمد للّه الذی بنعمته تتم الصّالحات، و الشکر له علی مدی الأوقات، و صلّی اللّه و سلّم علی سید الکائنات و علی آله و أصحابه ذوی الکرامات، ما لاح بدر تمام و فاح مسک ختام».

ترجمة أبی بکر الخوارزمی ... ص: ۳۸

و هذا موجز ترجمته عن المصادر المعتبرة:

۱- ابن خلّکان: «أبو بکر محمّد بن العبّاس أحد الشعراء المجیدین الکبار المشاهیر، کان إماما فی اللّغة و الأنساب، أقام بالشام مدة و سکن بنواحی حلب و کان یشار إلیه فی عصره، له دیوان رسائل و دیوان شعر، و لمّا رجع من الشام سکن نیسابور و مات بها فی منتصف شهر رمضان سنة ۳۸۳. و ذکر شیخنا ابن الأثیر فی تاریخه أنّه توفی سنة ۳۹۳» [۱].

۲- الصّفدی: «کان ابن اخت محمّد بن جریر الطبری، قال الحاکم فی تاریخه: کان أوحد عصره فی حفظ اللغة و الشعر، و کان یذاکرنی بالأسماء و الکنی حتّی یحیّرنی من حفظه» [... ۲].

---

[۱] وفیات الأعیان ۴/ ۳۳.

[۲] الوافی بالوفیات ۳/ ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۹

۳- السمعانی: «أبو بکر محمّد بن العباس الخوارزمی الشاعر المعروف، و کان حافظا للّغة، عارفا بأصولها، شاعرا مغلقا، سمع الحدیث ببغداد من أبی علی إسماعیل بن محمّد بن إسماعیل الصفار، و أبی بکر أحمد ابن کامل بن خلف ابن شجرة القاضی و غیرهما»... [۱].

و راجع:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۶.

۲- یتیمة الدهر ۴/ ۱۹۴.

۳- بغیة الوعاة ۱/ ۱۲۵.

۴- مرآة الجنان ۲/ ۴۱۶.

۵- شذرات الذهب ۳/ ۱۰۶.

کلام للسید علی بن معصوم المدنی ... ص: ۳۹

و قال السید علی بن معصوم المدنی [۲]: «اعلم رحمک اللّه تعالی: أن شیعة أمیر المؤمنین و الأئمة من ولده- علیهم السّلام- لم یزالوا فی کلّ عصر و زمان و وقت و أوان مختفین فی زوایا الاستتار، محتجبین احتجاب الأسرار فی صدور الأحرار، و ذلک لما منوا به من معاداة أهل الإلحاد و مناواة أولی النصب و العناد، الذین أزالوا أهل البیت عن مقاماتهم و مراتبهم، و سعوا فی إخفاء

---

[۱] الأنساب ۴/ ۴۴.

[۲] من کبار العلماء الأدباء، له آثار جلیلة فی علوم مختلفة، توفّی فیما بین سنة ۱۱۱۷ و سنة ۱۱۲۰ علی اختلاف الأقوال. و توجد ترجمته فی:

۱- البدر الطالع ۱/ ۴۲۸.

۲- نزهة الجلیس ۱/ ۲۹۰.

۳- أبجد العلوم: ۹۰۸.

۴- هدیة العارفین ۱/ ۷۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۰

مکارمهم الشریفة و مناقبهم، فلم یزل کل متغلّب منهم یبذل فی متابعة الهوی مقدوره، و یلتهب حسدا لیطفئ نور اللّه إلّا أن یتم نوره. کما روی عن أبی جعفر محمّد بن علی الباقر علیهما السّلام أنّه قال لبعض أصحابه: یا فلان، ما لقینا من ظلم قریش إیّانا و تظاهرهم علینا، و ما لقی شیعتنا و محبّونا من الناس! إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- قبض و قد أخبر أنا أولی الناس بالناس، فتمالأت علینا قریش حتی أخرجت الأمر عن معدنه، و احتجت علی الأنصار بحقّنا و حجّتنا، ثم تداولتها قریش واحد بعد واحد حتی رجعت إلینا، فنکثت بیعتنا و نصبت الحرب لنا، و لم یزل صاحب الأمر فی صعود کئود حتی قتل، فبویع الحسن ابنه و عوهد ثم غدر به و أسلم، و وثبت علیه أهل العراق حتی طعن بخنجر فی جنبه، و انتهب عسکره و خولجت خلاخل امّهات أولاده. فوادع معاویة و حقن دمه و دماء أهل بیته و هم قلیل حق قلیل. ثم بایع الحسین من أهل العراق عشرون ألفا ثم غدروا به، و خرجوا علیه و بیعته فی أعناقهم فقتلوه.

ثم لم نزل أهل البیت نستذل و نستضام، و نقضی و نمتهن و نحرم، و نقتل و نخاف، و لا نأمن علی دمائنا و دماء أولیائنا، و وجد الکاذبون الجاحدون لکذبهم و جحودهم موضعا یتقرّبون به إلی أولیائهم، و قضاة السوء و أعمال السوء فی کل بلدة تحدّثوهم بالأحادیث الموضوعة المکذوبة، و رووا عنا ما لم نقله و ما لم نفعله، لیبغّضونا إلی الناس، و کان عظم ذلک و کبره زمن معاویة بعد موت الحسن- علیه السّلام- فقتلت شیعتنا فی کل بلدة و قطعت الأیدی و الأرجل علی الظنّة، من ذکر بحبّنا و الانقطاع إلینا سجن و نهب ماله و هدم داره. ثم لم یزل البلاء یشتد و یزداد إلی زمان عبید اللّه بن زیاد- لعنه اللّه- قاتل الحسین علیه السّلام. ثم جاء الحجاج فقتلهم کلّ قتلة و أخذهم بکل ظنّة و تهمة، حتی أنّ الرجل لیقال له زندیق أو کافر أحب إلیه من أن یقال له شیعة علی علیه السّلام .

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۱

و روی أبو الحسن علی بن محمّد بن أبی سیف المدائنی [۱] فی کتاب (الأحداث) قال: کتب معاویة نسخة واحدة إلی عمّاله بعد عام

الجماعة: أن برئت الذمة ممّن روى شيئا من فضل أبى تراب و أهل بيته.

فقامت الخطباء فى كلّ كورة و على كل منبر يلعنون عليا و يبرءون منه، و يقعون فيه و فى أهل بيته، و كان أشدّ الناس بلاء حينئذ أهل الكوفة لكثرة من بها من شيعة على، فاستعمل عليها زياد بن سمية و ضمّ إليه البصرة، و كان يتّبع الشيعة- و هو بهم عارف لأنّه كان منهم أيّام على- فقتلهم تحت كلّ حجر و مدر، و أخافهم و قطع الأيدى و الأرجل، و سمل العيون و صلبهم على جذوع النخل، و طردهم و شرّدهم عن العراق، فلم يبق بها معروف منهم.

و كتب معاوية إلى عمّاله فى جميع الآفاق أن لا يجيزوا لأحد من شيعة على و أهل بيته شهادة.

و كتب إليهم أن انظروا من قبلكم من شيعة عثمان و محبّيه و أهل بيته، و الذى يروون فضائله و مناقبه، فادنوا مجالسهم و قرّبوهم و أكرموهم، و اكتبوا إلىّ بكلّ ما يروى كلّ رجل منهم و اسمه و اسم أبيه و عشيرته.

ففعلوا ذلك حتى أكثروا فى فضائل عثمان و مناقبه، لما كان يبعثه إليه معاوية من الصّلات و الكساء و الجبّات و القطائع، و يفيضه فى العرب منهم و الموالى، فكثر ذلك فى كلّ مصر، و تنافسوا فى المنازل و الدنيا، فليس يجىء

---

[۱] قال الذهبى بترجمته: «المدائنى، العلّامة الحافظ الصادق أبو الحسن على بن محمّد بن عبد اللّه بن أبى سيف المدائنى الأخبارى، نزل بغداد، و صنّف التصانيف، و كان عجبا فى معرفة السير و المغازى و الأنساب و أيام العرب، مصدّقا فيما ينقله، عالى الإسناد ... و كان عالما بالفتوح و المغازى و الشعر صدوقا فى ذلك» توفى سنة ۲۲۴، ۲۲۵.

سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۴۰۰.

ترجمته فى: تاريخ بغداد ۱۲/ ۵۴، مرآة الجنان ۲/ ۸۳، معجم الأدباء ۱۴/ ۱۲۴، الكامل فى التاريخ ۶/ ۵۱۶ و غيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۲

أحد بخبر مزوّر من الناس إلّا صار عاملا من عمّال معاوية، و لا يروى فى عثمان فضيلة أو منقبة إلّا كتب اسمه، و قرّبه، و شفّعه، فلبثوا بذلك حينا.

ثم كتب إلى عمّاله: إن الحديث فى عثمان قد كثر و فشا فى كل مصر و فى كل وجه و ناحية، فإذا جاءكم كتابى هذا فادعوا النّاس إلى الرواية فى فضائل الصحابة و الخلفاء الأوّلين، و لا يتركوا خبرا يرويه أحد من المسلمين فى أبى تراب إلّا و أتونى بمناقض له فى الصحابة، فإنّ هذا أحبّ إلىّ و أقرّ لعينى، و أدحض لحجة أبى تراب و لشيعته، و أشد عليهم من مناقب عثمان و فضله.

فقرئت كتبه على الناس، فرويت أخبار كثيرة فى مناقب الصحابة مفتعلة لا حقيقة لها، و جدّ الناس فى رواية ما يجرى هذا المجرى، حتى أشاروا بذكر ذلك على المنابر، و القى إلى معلّمى الكتاتيب، فعلّموا صبيانهم و غلمانهم من ذلك الكثير الواسع، حتى رووه و تعلّموه كما يتعلّمون القرآن، و حتى علّموه بناتهم و نسائهم و خدمهم و حشمهم، فلبثوا بذلك ما شاء اللّه.

ثمّ كتب إلى عمّاله نسخة واحدة إلى جميع البلدان: انظروا من قامت عليه البيّنة أنّه يحبّ عليّا و أهل بيته، فامحوه من الديوان و أسقطوا عطاءه و رزقه.

و شفّع ذلك بنسخة أخرى: من اتّهمتموه بموالاة هؤلاء القوم فنكّلوا به و اهدموا داره.

فلم يكن البلاء أشد و لا أكثر منه بالعراق، و لا سيّما بالكوفة، حتى أنّ الرجل من شيعة على ليأتيه من يثق به فيدخل بيته فيلقى إليه سرّه و يخاف من خادمه و مملوكه، و لا يحدّث حتى يأخذ عليه الأيمان الغليظة ليتمكّن عليه.

فظهر حديث كثير موضوع، و بهتان منتشر، و مضى على ذلك الفقهاء و القضاة و الولاة. و كان أعظم الناس فى ذلك بليّة القرّاء المراءون و المستضعفون الذين يظهرون الخشوع و النسك، فيفتعلون الأحاديث ليحظوا بذلك عند ولاتهم، و يتقرّبوا بمجالستهم و يصيبوا به الأموال و الضياع و المنازل، حتى انتقلت تلك الأخبار و الأحاديث إلى أيدى الدّيانين الذين لا يستحلّون الكذب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۳

فقبلوها و رووها و هم یظنّون أنها حق، و لو علموا أنّها باطلة لما رووها و لا تدیّنوا بها.

فلم یزل الأمر کذلک حتی مات الحسن بن علی، فازداد البلاء و الفتنة، فلم یبق أحد من هذا القبیل إلّا خائف علی دمه أو طرید فی الأرض.

ثم تفاقم الأمر بعد قتل الحسین، و ولی عبد الملک بن مروان، فاشتدّ علی الشیعة، و ولی علیهم الحجاج بن یوسف، فتقرّب إلیه أهل النسک و الصلاح و الدین ببغض علی و موالاة أعدائه، و موالاة من یدعی من الناس أنّهم أیضا أعداؤه، فأکثروا فی الرّوایة فی فضلهم و سوابقهم و مناقبهم، و أکثروا من الغض من علی و من عیبه و الطعن فیه و الشنآن له.

حتّی أن إنسانا وقف للحجاج- و یقال إنّه جد الأصمعی عبد الملک بن قریب- فصاح به: أیّها الأمیر: إن أهلی عقّونی فسمّونی علیا و إنّی فقیر بائس و أنا إلی صلة الأمیر محتاج. فتضاحک له الحجاج و قال: للطف ما توسّلت به قد ولّیناک موضع کذا.

و قد روی ابن عرفة المعروف بنفطویه- و هو من أکابر المحدّثین و أعلامهم- فی (تاریخه) [۱] ما یناسب هذا الخبر و قال: إن أکثر الأحادیث الموضوعة فی فضائل الصحابة افتعلت فی أیام بنی أمیّة، تقربا إلیهم بما یظنّون أنهم یرغمون به أنف بنی هاشم.

قال المؤلف- عفا اللّه عنه- و لم یزل الأمر علی ذلک سائر خلافة بنی أمیّة- لعنهم اللّه- حتی جاءت الخلافة العباسیة، فکانت أدهی و أمرّ و أضری و أضرّ،

---

[۱] ترجم له الذهبی و قال: «نفطویه الإمام الحافظ النحوی العلّامة الأخباری أبو عبد اللّه إبراهیم بن محمّد بن عرفة بن سلیمان، العتکی الازدی الواسطی، المشهور بنفطویه، صاحب التصانیف ... و کان ذا سنّة و دین و فتوّة و مروّة، و حسن خلق، و کیس، مات سنة ۳۲۳» سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۷۵. و توجد ترجمته أیضا فی: تاریخ بغداد ۶/ ۱۵۹، وفیات الأعیان ۱/ ۴۷، المنتظم ۶/ ۲۷۷، الوافی بالوفیات ۶/ ۱۳۰، معجم الأدباء ۱/ ۲۵۴، و غیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۴

و ما لقیه أهل البیت علیهم السّلام و شیعتهم من دولتهم أعظم ممّا مضوا به فی الخلافة الامویة کما قیل:

و اللّه ما فعلت أمیّة فیهم معشار ما فعلت بنو العباس

ثمّ شبّ الزمان و هرم، و الشأن مضطرب و الشنآن مضطرم، و الدهر لا یزداد إلّا عبوسا، و الأیام لا تبدی لأهل الحق إلّا بؤسا، و لا معقل للشیعة من هذه الخطّة الشنیعة فی أکثر الأعصار و معظم الأمصار إلّا الانزواء فی زوایا التقیّة، و الانطواء علی الصبر بهذه البلیة» [۱].

(أقول):

و إذا علمت حال هؤلاء الأسلاف المنهمکین فی الأسفاف، فلیکن غیر خاف علی سریرتک النقیّة عن الاعتساف، المتحلّیة بالإنصاف أنّ (الدهلوی) النحریر، الذی هو عند السنّیة صدرهم الکبیر و ملاذهم الشهیر، قد جنح تقلیدا للکابلی بجوامع قلبه إلی هؤلاء الجماهیر الکارعین من المشارع الردغة، و الناهلین من الموارد الکدرة، الذین زرعوا الفجور و سقوه الغرور، و حصدوا الثبور و رفعوا الدور، و بنوا القصور و أحکموا الزّور و أبرموا الختور، و لم یرضوا فی البغض و المشاحنة بالقصور، و أتوا من غرائب الأمور بما یبقی سوء ذکره علی کرّ الدهور و مرّ العصور.

فحذا (الدهلوی) حذوهم و حسا حسوهم و نحا نحوهم و استحسن نحوهم، و شرب روی شربهم و انضوی إلی سربهم و انحاز إلی حزبهم، و آثر ضغنهم و کبرهم و اختار حقدهم و نکرهم و استطاب عجرهم و بجرهم، و أشاع هفواتهم و نفّق تلمیعاتهم و زوّق تسویلاتهم، و أحکم مرائرهم و سرّ سرائرهم و أطاب ضمائرهم، و فوّق سهامهم و بری أقلامهم، و شحذ حرابهم و درس کتابهم

---

[۱] الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة ۵- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۵

و نصر أحزابهم، و أسس بنیانهم و لاط جدرانهم، و اقتفی شنیع آثارهم و خاض هائل غمارهم و جاس خلال دیارهم، و سار بسیرهم و شبع من میرهم و سکن فی دیرهم و ضار بضیرهم.

لم یعض علی النقد و السبر بضرس قاطع، و لم یستضیء من الإدراک و التأمّل بمنار ساطع، و لا استعان من الإصابة و التدرّب بوجه شافع، و لا استظهر من الإنصاف و التمییز بمنجد نافع، و لا استذری من المواعظ و الزواجر و الرقائق القوارع إلی ناجه ناجع، رقص بإنکار الواضحات رقص الجمل، و لیس له فی التحقیق و التنقید ناقة و لا جمل.

إذا هتف به داعی الحق جعل فی اذنه و قرا، و إذا أهاب به منادی الصّدق أبدی عجزه و غدرا و مکرا، یسلک فی هدم قواعد الدین فنونا، و یبالغ فی طمس معاهد الیقین مجونا.

اخترع للرد و الإبطال و الإخمال لفضائل الآل- علیهم سلام الملک المتعال- طرائق قددا، و ابتعد لإطفاء نور الحق أعالیل بأضالیل بغیا و حسدا، إذا سمع فضیلة حقّانیّة و روایة نوارنیة یدور عینه کأنه من الموت فی غمرة، و من الذهول فی سکرة، ینفخ أوداجه و ترتعد فرائصه و یزید غیظه و یکبر حنقه، و یبدی فظائع شبهات و هواجس، لا یزعه من الاقتحام فی الزلل وازع و لا یردعه عن المکابرة من الحیاء رادع.

قد أقحم أتباعه فی طخیة عمیاء، و رکب بهم متن عشواء، و زرع فی قلوبهم صنوف الإحن و البغضاء، و أورثهم أقسام الترات و الوغر و الشحناء، و شحن صدورهم غیظا و حنقا، و سقی أجوافهم آجنا رنقا، و قرّر لهم فی التلمیع قواعد و قوانین، و أحدث من الخدع حیلا و أفانین.

و من عجائب التهافت و التنافر، و غرائب التناقض و التناکر: أن (الدهلوی) الماهر، و کذا الکابلی الفاخر، و من ماثلهما من أسلافهما الأکابر، مع هذا الجد و الجهد و الکدح و الانهماک، و الغرام و الوله و الشغف و الارتباک فی إرادة إطفاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۶

أنوار الفضائل الباهرة، و ردّ المناقب الفاخرة للعترة الطاهرة یباهون بدعوی التمسّک و الولاء، و یبدون من غایة البهت و المراء، أنّهم المخصوصون بنشر الفضائل و إیثار الاقتداء و اختیار الاقتفاء! فقل لی من المحب الموالی؟ و من المتوغر القالی؟ و من المقبل الوادّ؟ و من المعرض الصاد؟ و من المتّبع الصافی؟ و من المنحرف الجافی؟ و من المقتفی لآثار الأطهار و المؤمن بفضائل هؤلاء الأخیار؟ و من الصادف علی الإتّباع الوالج فی زرافة الهمج الرعاع؟

و قد بلغ التعصّب (بالدهلوی) المرتاب إلی حدّ یتجاوز عن القیاس و الحساب، حتی أنه ربما ینکر ما هو حجة علی النصّاب، بل ینکر ما أثبته شیخه و والده الجلی النصاب، بل ربما أنکر ما أثبته بنفسه بلا اختفاء و احتجاب.

و مع هذا التباین و التخالف و التهافت و التناقض، و التشاحن و التضاغن و التعالل و التمارض، و مع هذا القصور فی الباع و فقد العثور و الإطّلاع، یشنّع علی أسلافنا بلسانه السّلیطة مکثرا للبذاء و المصاغ، مولعا بالهراء و القذاع، دأبه جحد الواضحات، و سنّته ردّ اللائحات، یروّح بکذبه و افتعاله أرواح مسیلمة و سجاح، و یرفع فی إبطال الحق أنکر عقیرة و أوحش صیاح.

و أعجب من ذلک أنه مع هذا التهالک و الاستهتار بالإبطال و التکذیب و الإنکار، لفضائل أهل البیت الأطهار، صلوات و سلامه علیهم ما اختلف اللیل و النهار، ألقی شراشره علی تصدیق المفتعلات و الإیمان بالموضوعات المخترعات فی حقّ خلفائه الکبار، مع أنها ممّا شهد بکذبها شیوخه و أساطینه الأحبار.

فلا أدری بأیّ وجه یلقی هذا المدّعی للولاء یوم القیامة أهل البیت العظماء، علیهم آلاف التحیّة و الثناء، و ما ذا یقول لهم إذا سألوه عمّا حداه علی تکذیب فضائلهم الثابتة الصحیحة التی رواها الثقات الکبراء و أثبتها حذّاق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۷

العلماء.

و هذا أوان الشروع فی نقض ما لفقه هذا الرجل بالتفصیل، و اللّه الموفق و هو الهادی إلی سواء السبیل:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۴۹

سند حدیث الولایة ... ص: ۴۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۱

(قوله):

«و هو حدیث باطل».

أقول:

إن حکم (الدهلوی) ببطلان هذا الحدیث من بدائع التفوّهات و فظائع التقوّلات، فهو یکشف عن دفائن الضغائن و الأحقاد، و یهتک الأستار عن أصناف العناد و اللّداد ... لأنّ جمعا غفیرا من کبار الأئمة البارعین و المحدّثین المنقّدین و مشاهیر الأساطین تشرّفوا بروایته، و زیّنوا أسفارهم بتصحیحه و إثباته، و هذه أسماء جماعة منهم:

أسماء جماعة من رواة الحدیث ... ص: ۵۱

اشارة

۱- سلیمان بن داود الطّیالسی (۲۰۴).

۲- أبو بکر عبد اللّه بن محمّد بن أبی شیبة (۲۳۹).

۳- إمام الحنابلة أحمد بن حنبل (۲۴۱).

۴- أبو عیسی محمّد بن عیسی الترمذی (۲۷۹).

۵- أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی (۳۰۳).

۶- حسن بن سفیان النسوی (۳۰۳).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۲

۷- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی (۳۰۷).

۸- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری (۳۱۰).

۹- خثیمة بن سلیمان الأطرابلسی (۳۴۴).

۱۰- أبو حاتم محمّد بن حبان البستی (۳۵۴).

۱۱- سلیمان بن أحمد الطبرانی (۳۶۰).

۱۲- أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه الحاکم النیسابوری (۴۰۵).

۱۳- أحمد بن موسی بن مردویه الأصفهانی (۴۱۰).

۱۴- أبو نعيم أحمد بن عبد اللّه الأصفهانی (۴۳۰).

۱۵- أبو القاسم حسين بن محمّد الشهير بالرّاغب الأصفهانی (أوائل المائة الخامسة).

۱۶- أبو بكر أحمد بن علی بن ثابت الخطيب البغدادی (۴۶۳).

۱۷- أبو عمر يوسف بن عبد اللّه ابن عبد البر القرطبی (۴۶۳).

۱۸- مسعود بن ناصر السجستانی (۴۷۷).

۱۹- أبو الحسن علی بن محمّد ابن المغازلی (۴۸۳).

۲۰- أبو شجاع شيرويه بن شهردار الديلمی (۵۰۹).

۲۱- محمّد بن علی بن إبراهيم النطنزی.

۲۲- أبو منصور شهردار بن شيرويه الديلمی (۵۵۸).

۲۳- أبو المؤيّد الموفّق بن أحمد المكی الخوارزمی (۵۶۸).

۲۴- أبو القاسم علی بن الحسن ابن عساكر الدمشقی (۵۷۱).

۲۵- أبو حامد محمود بن محمّد الصّالحانی.

۲۶- أبو السّعادات المبارك بن محمّد ابن الأثير الجزری (۶۰۶).

۲۷- عبد الكريم بن محمّد القزوينی الرّافعی (۶۲۴).

۲۸- عز الدين أبو الحسن علی بن محمّد ابن الأثير الجزری (۶۳۰).

۲۹- أبو الربيع سليمان بن موسی الكلاعی المعروف بابن سبع (۶۳۴).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۳

۳۰- ضياء الدين أبو عبد اللّه محمّد بن عبد الواحد المقدسی (۶۴۳).

۳۱- أبو سالم محمّد بن طلحة القرشی (۶۵۲).

۳۲- أبو عبد اللّه محمّد بن يوسف الكنجی (۶۵۸).

۳۳- محبّ الدين أحمد بن عبد اللّه الطبری المكّی (۶۹۶).

۳۴- إبراهيم بن محمّد الجوينی (۷۲۴).

۳۵- شمس الدّين محمّد بن أحمد الذهبی (۷۴۸).

۳۶- محمّد بن يوسف الزّرندی (بضع و خمسين و سبعمائة).

۳۷- محمّد بن مسعود الكازرونی.

۳۸- علی بن شهاب الدّين الهمدانی (۷۸۶).

۳۹- السيد شهاب الدّين أحمد.

۴۰- شهاب الدين أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی.

۴۱- حسين بن معين الدين الميبدی (۸۷۰).

۴۲- جلال الدين عبد الرحمن بن أبی بكر السّيوطی (۹۱۱).

۴۳- شهاب الدين أحمد بن محمّد القسطلانی (۹۲۳).

۴۴- الحاج عبد الوهاب بن محمّد البخاری (۹۳۲).

۴۵- محمّد بن يوسف الشامی.

۴۶- شهاب الدین أحمد بن محمّد ابن حجر المکّی (۹۷۳).

۴۷- علی بن حسام الدین المتّقی (۹۷۵).

۴۸- میرزا مخدوم بن عبد الباقی (۹۹۵).

۴۹- إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی.

۵۰- أحمد بن محمّد بن أحمد الحافی الحسینی.

۵۱- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۵۲- علی بن سلطان الهروی القاری (۱۰۱۴).

۵۳- عبد الرءوف بن تاج العارفین المنّاوی (۱۰۳۱).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۴

۵۴- محمود بن محمّد الشّیخانی القادری.

۵۵- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکّی (۱۱۴۷).

۵۶- میرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی.

۵۷- محمّد صدر العالم.

۵۸- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم والد (الدهلوی) (۱۱۷۶).

۵۹- محمّد بن إسماعیل الأمیر الیمانی الصنعانی (۱۱۸۲).

۶۰- محمّد بن علی الصبان.

۶۱- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۶۲- سناء اللّه پانی پتی.

۶۳- المولوی مبین بن محبّ اللّه السهالی (۱۲۲۵).

۶۴- المولوی محمّد سالم بن محمّد سلام الدهلوی.

۶۵- المولوی ولیّ اللّه بن حبیب السهالی.

و سیمرّ بک- إن شاء اللّه تعالی- عن کثب بلا حیلولة ترقّب و انتظار، عبارات هؤلاء الأجلّة الکبار:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۵

۱ روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵

اشارة

لقد أخرج أبو داود الطّیالسی هذا الحدیث الشریف عن ابن عباس بإسناد صحیح ... فقد جاء فی (مسنده) ما هذا نصّه:

«حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمن من بعدی» [۱].

و لنترجم الطیالسی و هو شیخ أحمد و من رجال الصحّاح السّتّة، ثم نذکر صحّة هذا السند:

ترجمة أبی داود الطیالسی ... ص: ۵۵

۱- الذهبی: «الإمام أبو داود الطیالسی- و اسمه سلیمان بن داود- البصری الحافظ صاحب المسند، و کان یسرد من حفظه ثلاثین ألف حدیث.

قال الفلاس: ما رأیت أحفظ منه. و قال عبد الرحمن بن مهدی: هو أصدق الناس. قال: کتبت عن ألف شیخ منهم ابن عون» [۲].

۲- الذهبی أیضا: «الإمام الحافظ الکبیر ... عنه: أحمد، و بندار، و الفلّاس و خلائق. قال الفلّاس: ما رأیت أحفظ منه. و قال رفیقه ابن مهدی:

هو أصدق الناس. و قال عامر بن إبراهیم: سمعت أبا داود یقول: کتبت عن

---

[۱] مسند الطّیالسی: ۳۶۰ رقم: ۲۷۵۲.

[۲] العبر حوادث ۲۰۴.

ألف شیخ. و قال وکیع: ما بقی أحد أحفظ لحدیث طویل من أبی داود. فبلغه ذلک فقال: و لا قصیر. و قال ابن المدینی: ما رأیت أحفظ منه. و قال عمر شبّة:

کتبوا عن أبی داود من حفظه أربعین ألف حدیث. مات سنة ۲۰۴ و کان من أبناء الثمانین رحمه اللّه تعالی» [۱].

۳- الیافعی: «الإمام أبو داود الطیالسی سلیمان بن داود البصری الحافظ صاحب المسند» [... ۲].

۴- و قال (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) بترجمته: «قال یحیی بن معین و ابن المدینی و الفلّاس و وکیع و غیرهم من علماء الرجال بعدالته، و وثّقوه التوثیق البالغ. و الحق أنّه کان کذلک».

فمن العجیب حکمه ببطلان حدیث یرویه هذا العدل الثقة المجمع علیه.

تنصیص ابن عبد البرّ علی صحة هذا السند ... ص: ۵۶

و أمّا صحّة سند

روایة أبی داود الطّیالسی فقد نصّ علیها الحافظ ابن عبد البرّ، فإنّه قال:

«روی أبو داود الطیالسی: حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمن من بعدی.

و به عن ابن عباس إنّه قال: أوّل من صلّی مع النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعد خدیجة علی بن أبی طالب عمّنا. حدّثنا عبد الوارث بن سفیان،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۵۲.

[۲] مرآة الجنان. حوادث ۲۰۴.

حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا أحمد بن زهیر بن حرب، حدّثنا الحسن بن حماد، حدّثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی أوّل من آمن باللّه من الناس بعد خدیجة.

قال أبو عمر: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد، لصحته و ثقة نقلته» [۱].

فثبت- و الحمد للّه- أنّ سند هذا الحدیث صحیح و لا مطعن فیه من جهة من جهاته لأحد. و قد أکّد ذلک بقوله: «لصحّته» و «ثقة

نقلته».

و من هذه العبارة يظهر قيام الإجماع على وثاقة رجال هذا السّند، فيكون الحديث الشريف برواية الطيالسى مجمعا على صحّته.

فأين هذا ممّا زعمه (الدهلوى)؟!.

ترجمة ابن عبد البر ... ص: ۵۷

و لنذكر طرفا من فضائل الحافظ ابن عبد البرّ لتعرف قيمة كلمته هذه:

۱- السمعانى: «أبو عمر يوسف بن عبد اللّه بن عبد البرّ النمرى الأندلسى القرطبى الحافظ. كان إماما فاضلا كبيرا جليل القدر، صنّف التّصانيف» [۲].

۲- ابن خلكان: «أبو عمر يوسف بن عبد اللّه بن محمّد بن عبد البرّ بن عاصم النمرى القرطبى. إمام عصره فى الحديث و الأثر و ما يتعلّق بهما ... قال القاضى أبو على ابن سكرة: سمعت القاضى أبا الوليد الباجى يقول: لم يكن بالأندلس مثل أبى عمر بن عبد البرّ فى الحديث. قال الباجى أيضا: أبو عمر أحفظ أهل المغرب. قال أبو محمّد ابن حزم: لا أعلم فى الكلام على فقه الحديث مثله فكيف أحسن منه ...! و كان موفّقا فى التأليف معانا عليه و نفع

---

[۱] الإستيعاب ۳/ ۲۸.

[۲] الأنساب ۱۰/ ۹۸.

اللّه به ... و قد تقدم فى ترجمة الخطيب أبى بكر أحمد بن على بن ثابت البغدادى الحافظ ... أنّه كان حافظ المشرق و ابن عبد البر حافظ المغرب، و ماتا فى سنة واحدة، و هما إمامان فى هذا الفن» [... ۱].

۳- الذهبى: «ابن عبد البرّ الإمام شيخ الإسلام حافظ المغرب ... ساد أهل الزمان فى الحفظ و الإتقان ... و برع براعة فاق بها من تقدّمه من رجال الأندلس ... و كان ديّنا صيّنا ثقة حجة صاحب سنّة و اتّباع ... قال الحميدى:

أبو عمر فقيه حافظ مكثر عالم بالقراءات و الخلاف، و بعلوم الحديث و الرجال، قديم السّماع» [... ۲].

۴- الذهبى أيضا: «ابن عبد البرّ، الإمام العلّامة حافظ المغرب شيخ الإسلام ... أدرك الكبار و طال عمره، و علا سنده و تكاثر عليه الطلبة، و جمع و صنّف و وثّق و ضعّف، و سارت بتصانيفه الركبان، و خضع لعلمه علماء الزمان ... ممّن بلغ رتبة الأئمة المجتهدين، و من نظر فى مصنّفاته بان له منزلته من سعة العلم و قوة الفهم و سيلان الذهن. قال أبو القاسم ابن بشكوال: ابن عبد البرّ إمام عصره و واحد دهره» ... و ذكر كلمات آخرين فى حقه [۳].

۵- الذهبى أيضا: «أحد الأعلام و صاحب التصانيف، ليس لأهل المغرب أحفظ منه، مع الثقة و الدّين و النزاهة، و التّبحر فى الفقه و العربية و الأخبار» [۴].

۶- أبو الفداء: «كان إمام وقته فى الحديث» [۵].

۷- اليافعى: «أحد الأعلام و صاحب التصانيف، و عمره خمس و تسعون

---

[۱] وفيات الأعيان ۷/ ۷۱.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۸- ۱۱۳۰.

[۳] سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۳- ۱۵۷.

[۴] العبر- حوادث ۴۶۳.

[۵] المختصر فی أخبار البشر. حوادث ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۵۹

سنة و خمسة أیام، قیل: و لیس لأهل المغرب أحفظ منه مع الثقة و الدین و النّزاهة و التبحّر» [... ۱].

۸- ابن الشحنة: «الإمام یوسف بن عبد اللّه بن محمّد بن عبد البرّ، صاحب التصانیف المشهورة منها الإستیعاب» [... ۲].

۹- السیوطی: «ابن عبد البر الحافظ الإمام حافظ المغرب ... ساد أهل الزمان فی الحفظ و الإتقان» ... ثم ذکر بعض الکلمات فی الثناء علیه [۳].

۱۰- (الدهلوی) نفسه فی (بستان المحدّثین) فأثنی علیه الثناء البالغ و قدّمه علی الخطیب و البیهقی و ابن حزم...

تنصیص المزی علی صحة هذه السند ... ص: ۵۹

و الحافظ أبو الحجاج المزی ممّن رأی صحة هذه السند، فقد ذکر بترجمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام: «و روی- یعنی ابن عبد البر- بإسناده عن أبی عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی أول من آمن من الناس بعد خدیجة. و قال: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد لصحته و ثقة نقلته» [۴].

ترجمة الحافظ المزی ... ص: ۵۹

و المزی أیضا من کبار الأئمة النّقاد فی الحدیث و الرجال کما فی تراجمه:

---

[۱] مرآة الجنان. حوادث ۴۶۳.

[۲] روضة المناظر. حوادث ۴۶۳.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۴۳۱.

[۴] تهذیب الکمال- ترجمة أمیر المؤمنین ۲۰/ ۴۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۰

۱- الذهبی: «المزّی، شیخنا العالم الحبر، الحافظ الأوحد، محدّث الشام، جمال الدین أبو الحجاج یوسف بن الزکی عبد الرحمن بن یوسف القضاعی الکلبی الدمشقی الشافعی، ولد بظاهر حلب سنة ۶۵۴ و نشأ بالمزة و حفظ القرآن، و تفقّه قلیلا ثم أقبل علی هذا الشأن ... و أمّا معرفة الرجال فهو حامل لوائها و القائم بأعبائها، لم تر العیون مثله، عمل کتاب تهذیب الکمال فی مائتی جزء ... و کان ثقة حجة، کثیر العلم، حسن الأخلاق، کثیر السکوت قلیل الکلام جدّا، صادق اللّهجة» [... ۱].

۲- الذهبی أیضا: «شیخنا الإمام العلّامة الحافظ الناقد المحقق المفید محدّث الشام ... کان عارفا بالنحو و التصریف، بصیرا باللّغة، له مشارکة فی الفقه و الأصول، و یخوض فی حقائق المعقول، و یروی الحدیث کما فی النفس متنا و إسنادا، و إلیه المنتهی فی معرفة الرجال و طبقاتهم، و من رأی تهذیب الکمال علم محلّه من الحفظ، فما رأیت مثله و لا رأی هو مثل نفسه أعنی فی معناه، و کان ینطوی علی دین و صفاء باطن و تواضع، و فراغ عن الریاسة، و قناعة و حسن سمت و قلّة کلام و کثرة احتمال، و کل أحد محتاج إلی تهذیب الکمال ... توفی ثانی عشر صفر سنة ۷۴۲» [۲].

۳- الذهبی أیضا: «الإمام الأوحد، العالم الحجة المأمون، شرف المحدّثین عمدة النقّاد، شیخنا و کاشف معضلاتنا ... برع فی فنون الحدیث و معانیه و لغاته و فقهه و علله و صحیحه و سقیمه و رجاله، فلم یر مثله فی معناه و لا رأی هو مثل نفسه، مع الإتقان و الحفظ

و حسن الخطّ و الديانة و حسن الأخلاق و السّمت و الحسن، و الهدى الصالح، و التصوّن و الخير، و الإقتصاد فى المعيشة و اللباس، و الملازمة و الاشتغال و السماع، مع العقل التام و الرزانة

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۹۸- ۱۴۹۹.

[۲] المعجم المختص: ۲۹۹.

و الفهم و صحة الإدراك» [۱].

۴- الأسنوى: «أبو الحجّاج جمال الدين ... أحفظ أهل زمانه لا سيّما للرجال المتقدمين، و انتهت إليه الرحلة من أقطار الأرض لروايته و درايته.

و كان إماما فى اللغة و التصريف، ديّنا خيّرا، منقبضا عن الناس، طارحا للتكلّف» [۲].

۵- ابن الوردى: «شيخ الإسلام الحافظ جمال الدين. منقطع القرين فى معرفة أسماء الرّجال مشاركا فى علوم» [۳].

۶- السبكى: «شيخنا و استأذنا و قدوتنا: الشيخ جمال الدين أبو الحجاج المزى، حافظ زماننا، حامل راية السنّة و الجماعة، و القائم بأعباء هذه الصناعة، و المتدرّع جلباب الطاعة، إمام الحفّاظ كلمة لا يجحدونها و شهادة على أنفسهم يؤدّونها و رتبة لو نشر أكابر الأعداء لكانوا يؤدونها. واحد عصره بالإجماع و شيخ زمانه الذى تصغى لما يقوله الأسماع، و الذى ما جاء بعد ابن عساكر مثله و إن تكاثرت جيوش هذا العلم فملأت البقاع...

أقول: ما رأيت أحفظ من ثلاثة: المزى و الذهبى و الوالد...

و بالجملة: كان شيخنا المزى أعجوبة زمانه، يقرأ عليه القارئ نهارا كاملا و الطرق تضطرب و الأسانيد تختلف و ضبط الأسماء يشكل، و هو لا يسهو و لا يغفل ... و كان قد انتهت إليه رياسة المحدّثين فى الدنيا» [... ۴].

۷- ابن حجر العسقلانى: «المزّى، أبو الحجاج جمال الدين المزّى ... سمع: بالشام و الحرمين، و مصر، و حلب، و الإسكندرية، و غيرها، و أتقن اللّغة و التصريف، و كان كثير الحياء و الاحتمال و القناعة و التواضع و التودّد

---

[۱] تذهيب التهذيب. مقدمة الكتاب

[۲] طبقات الشّافعية ۲/ ۲۵۷.

[۳] تتمة المختصر حوادث ۷۴۲.

[۴] طبقات الشّافعية ۶/ ۲۵۱- ۲۵۲.

إلى الناس مع الانجماع عنهم، قليل الكلام جدّا حتى يسأل فيجيب و يجيد ... قال الذهبى: ما رأيت أحدا فى هذا الشأن أحفظ منه... و صنف تهذيب الكمال فاشتهر فى زمانه و حدّث به خمس مرار، و حدّث بكثير من مسموعاته الكبار و الصغار عاليا و نازلا، و غالب المحدثين من دمشق و غيرها قد تلمّذوا و استفادوا منه، و سألوه عن المعضلات فاعترفوا بفضيلته و علوّ ذكره. بالغ أبو حيان فى القطر الحبى فى تقريظه و الثناء عليه، و كذلك ابن سيد الناس...

و قال الذهبى: كان خاتمة الحفّاظ ... و كان لا يكاد يعرف قدره إلّا من أكثر مجالسته، و كان خيّرا ذا ديانة و تصوّن من الصّغر و سلامة باطن» [۱].

۸- ابن قاضى شهبة: «الإمام العلّامة الحافظ الكبير، شيخ المحدثين عمدة الحفاظ، اعجوبة الزمان ... أقرّ له الحفاظ من مشايخه و

غیرهم بالتقدیم، و حدّث بالکثیر نحو خمسین سنة، فسمع منه الکبار و الحفاظ، و ولی دار الحدیث الأشرفیة ثلاثا و عشرین سنة. و قال الذهبی ... و قد بالغ فی الثناء علیه أبو حیان و ابن سید الناس و غیرهما من علماء العصر، توفی فی صفر سنة ۷۴۲» [۲].

۹- السیوطی: «المزی، الإمام العالم الحبر الحافظ الأوحد محدّث الشام» [... ۳].

۱۰- ابن تغری بردی: «الحافظ الحجة جمال الدین ... کان إماما فی عصره، و أحد الحفاظ المشهورین» [... ۴].

۱۱- الشوکانی: «الإمام الکبیر الحافظ ... قال الذهبی ... و قد أخذ عنه الأکابر و ترجموا له و عظّموه جدّا. قال ابن سید الناس فی ترجمته: إنّه أحفظ

---

[۱] الدرر الکامنة ۴/ ۴۵۷.

[۲] طبقات الشّافعیة ۳/ ۷۴.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۵۲۱.

[۴] النجوم الزاهرة ۱۰/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۳

الناس للتراجم و أعلمهم بالرواة من أعارب و أعاجم. و أطال الثناء علیه و وصفه بأوصاف ضخمة. و قال الصفدی» [... ۱].

الکلمات فی وثاقة رجال سند الطیالسی ... ص: ۶۳

اشارة

و إذا عرفت صحة سند روایة أبی داود الطیالسی بنص أکابر الحفّاظ کابن عبد البرّ و المزی ... فلا بأس بأن نورد بعض کلمات علماء الجرح و التعدیل فی کلّ واحد من رجال السند المذکور:

۱- أبو عوانة ... ص: ۶۳

فأمّا أبو عوانة- و هو وضّاح بن عبد اللّه الیشکری- فیکفی فی وثاقته کونه من رجال الصّحاح الستّة کما نصّ علیه الذهبی و ابن حجر العسقلانی بجعلهما علامة الکتب الستة علی اسمه عند ترجمته.

قال الذهبی: «۶- وضّاح بن عبد اللّه، الحافظ أبو عوانة الیشکری، مولی یزید بن عطا، سمع قتادة و ابن المنکدر. و عنه: عفان و قتیبة و لوین. ثقة متقن الکتابة. توفّی ۱۷۶» [۲].

قال الذهبی: «۶- وضاح- بتشدید المعجمة ثم مهملة- بن عبد اللّه الیشکری- بالمعجمة- الواسطی البزّاز، أبو عوانة، مشهور بکنیته. ثقة ثبت.

من السابعة. مات سنة خمس أو ست و سبعین» [۳].

---

[۱] البدر الطّالع ۲/ ۳۵۳.

[۲] الکاشف عن أسماء رجال الستّة ۳/ ۲۰۷.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۴

و لا یخفی أن مراده من الطبعة السابعة: طبقة کبار أتباع التابعین کمالک و الثوری، کما نص علیه فی مقدمة کتابه.

۲- أبو بلج ... ص: ۶۴

اشارة

و أمّا أبو بلج- و هو يحيى بن سليم- فسليم عن المعايب و برئ عن المثالب، مدحه الأكابر و وثّقه الأئمة.

قال المزّى: «أبو بلج الفزارى الواسطى- و يقال الكوفى- و هو الكبير:

اسمه يحيى بن سليم بن بلج ... روى عنه: إبراهيم بن المختار، و أبو يونس حاتم بن أبى صغيرة، و حصين بن نمير، و زائدة بن قدامة، و زهير بن معاوية، و سفيان الثورى، و سويد بن عبد العزيز، و شعبة بن الحجاج، و شعيب بن صفوان، و هشيم بن بشير، و أبو حمزة السكرى، و أبو عوانة.

قال إسحاق بن منصور عن يحيى بن معين: ثقة.

و كذلك قال محمّد بن سعد. و النسائى. و الدار قطنى.

و قال البخارى: فيه نظر.

و قال أبو حاتم: صالح الحديث لا بأس به.

و قال محمّد بن سعد قال يزيد بن هارون: قد رأيت أبا بلج، و كان جارا لنا، و كان يتّخذ الحمام يستأنس بهنّ، و كان يذكر اللّه كثيرا و قال: لو قامت القيامة لدخلت الجنة، يقول لذكر اللّه عزّ و جلّ.

روى له الأربعة» [۱].

فالأربعة- و هم أبو داود و الترمذى و النسائى و ابن ماجة- يصحّحون حديثه و يخرّجون له فى صحاحهم...

---

[۱] تهذيب الكمال ۳۳/ ۱۶۲.

و ابن معين و ابن سعد و النسائى و الدار قطنى ينصّون على وثاقته.

و أبو حاتم يقول: صالح الحديث لا بأس به.

و كبار الأئمة أمثال شعبة و سفيان الثورى ... يروون عنه.

هذا، و ليس فى المقابل إلّا قول البخارى: «فيه نظر» و هذا ممّا لا ينظر إليه و لا يعبأ به فى المقام و فى أشباهه و نظائره و لنذكر منها نموذجا:

قال العينى: بشرح الحديث: «اجعلوا آخر صلاتكم بالليل وترا»:

«فيه دلالة على وجوب الوتر. و اختلف العلماء فيه:

فقال القاضى أبو الطيب: إن العلماء كافة قالت: إنّه سنّة حتّى أبو يوسف و محمّد، و قال أبو حنيفة وحده: هو واجب و ليس بفرض.

و قال أبو حامد فى تعليقه: الوتر سنّة مؤكدة و ليس بفرض و لا واجب، و به قالت الامة كلّها إلّا أبا حنيفة، و قال بعضهم. و قد استدل بهذا الحديث بعض من قال بوجوبه، و تعقّب بأنّ صلاة الليل ليست واجبة، إلى آخره. و بأن الأصل عدم الوجوب حتى يقوم دليله.

و قال الكرمانى أيضا ما يشبه هذا.

قلت: هذا كلّه من آثار التعصّب، فكيف يقول القاضى أبو الطّيب و أبو حامد- و هما إمامان مشهوران- بهذا الكلام الذى ليس بصحيح و لا قريب من الصحة؟ و أبو حنيفة لم ينفرد بذلك، هذا القاضى أبو بكر بن العربى ذكر عن سحنون و أصبغ بن الفرج وجوبه. و حكى ابن حزم أن مالكا قال: من تركه ادّب و كانت جرحة فى شهادته، و حكاه ابن قدامة فى المغنى عن أحمد، و فى

المصنّف عن مجاهد بسند صحيح: هو واجب و لم يكتب، و عن ابن عمر بسند صحيح: ما أحب- انى تركت الوتر- و أنّ لى حمر النعم. و حكى ابن بطّال وجوبه عن أهل القرآن عن ابن مسعود و حذيفة و إبراهيم النخعى، و عن يوسف بن خالد السمتى شيخ الشافعى وجوبه، و حكاه ابن أبى شيبة أيضا عن سعيد بن المسيب و أبى عبيدة بن عبد اللّه بن مسعود و الضحاك. انتهى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۶

فإذا كان الأمر كذلك كيف يجوز لأبى الطيب و لأبى حامد أن يدّعيا هذه الدعوى الباطلة؟ فهذا يدل على عدم اطّلاعهما فيما ذكرنا، فجهل الشخص بالشيء لا ينفى علم غيره به.

و قول من ادّعى التعقب بأنّ صلاة الليل ليست بواجبة. إلى آخره، قول واه، لأنّ الدلائل قامت على وجوب الوتر، منها:

ما رواه أبو داود: نا محمّد بن المثنى. نا أبو إسحاق الطالقانى نا الفضل ابن موسى، عن عبيد اللّه بن عبد اللّه العتكى، عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول: الوتر حق فمن لم يوتر فليس منا، الوتر حق فمن لم يوتر فليس منا، الوتر حق فمن لم يوتر فليس منا.

و هذا حديث صحيح، و لهذا أخرجه الحاكم فى مستدركه و صحّحه.

فإن قلت: فى إسناده أبو المنيب عبيد اللّه بن عبد اللّه، و قد تكلّم فيه البخارى و غيره.

قلت: قال الحاكم: وثّقه ابن معين. و قال ابن أبى حاتم: سمعت أبى يقول: هو صالح الحديث، و أنكر على البخارى إدخاله فى الضعفاء. فهذا ابن معين إمام هذا الشأن، و كفى حجة فى توثيقه إيّاه» [۱].

أقول: و كذا الأمر فى المقام، فقد وثق ابن معين أبا بلج، و كفى حجة.. و كذا وثّقه غيره من أئمة هذا الشأن...

موجز تراجم الموثّقين لأبى بلج ... ص: ۶۶

فقد عرفت أن يحيى بن معين، و النّسائى، و الدار قطنى، و محمّد بن سعد ... يوثّقون أبا بلج ... فأما ابن معين، و النسائى، و الدار قطنى و غيرهم

---

[۱] عمدة القارى ۷/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۷

من الأئمة الموثّقين له، فسنذكر تراجمهم بإيجاز فيما سيأتى. و أمّا ابن سعد فهذا موجز ترجمته:

۱- السمعانى: «أبو عبد اللّه محمّد بن سعد بن منيع الكاتب الزهرى ... كان من أهل الفضل و العلم، و صنّف كتابا كبيرا فى طبقات الصحابة و التّابعين و الصالحين إلى وقته، فأجاد فيه و أحسن. روى عنه:

الحارث بن أبى أسامة، و الحسين بن فهم، و أبو بكر ابن أبى الدنيا. و حكى عن يحيى بن معين أنّه رماه بالكذب. و لعلّ الناقل غلط أو وهم، لأنّه من أهل العدالة و حديثه يدل على صدقه، فإنّه يتحرى فى كثير من رواياته. و قال ابن أبى حاتم الرازى: سألت أبى عن محمّد بن سعد فقال: يصدّق روايته، جاء إلى القواريرى و سأله عن أحاديث فحدّثه. و حكى إبراهيم الحربى قال: كان أحمد ابن حنبل يوجّه فى كلّ جمعة بحنبل بن إسحاق إلى ابن سعد يأخذ منه جزءين من حديث الواقدى ينظر فيهما إلى الجمعة الأخرى ثم يردّهما و يأخذ غيرهما.

قال إبراهيم: و لو ذهب و سمعها كان خيرا له.

و مات فى جمادى الآخرة سنة ۲۳۰» [... ۱].

۲- ابن خلكان: «كان أحد الفضلاء الأجلّاء، و كان صدوقا ثقة، و كان كثير العلم، غزير الحديث و الرواية، كثير الكتب، كتب

الحدیث و الفقه و غیرهما.

و قال الحافظ أبو بکر صاحب تاریخ بغداد فی حقّه: و محمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، و حدیثه یدل علی صدقه، فإنّه یتحرّی فی کثیر من روایاته» [... ۲].

۳- الذهبی: «محمّد بن سعد الحافظ العلّامة ... قال ابن فهم: کان

---

[۱] الأنساب ۱۰/ ۳۰۷.

[۲] وفیات الأعیان ۴/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۸

کثیر العلم، کثیر الکتب، کتب الحدیث و الفقه و الغریب» [... ۱].

۴- الذهبی أیضا: «الإمام الحبر أبو عبد اللّه محمّد بن سعد الحافظ ...

قال أبو حاتم: صدوق» [۲].

۵- الذهبی أیضا: «محمّد بن سعد الکاتب مولی بنی هاشم. عن هشیم و ابن عینة و خلق. مات سنة ۲۳۰. د حکایة» [۳].

۶- ابن حجر: «صدوق فاضل. من العاشرة. مات سنة ۲۳۰ و هو ابن ۶۲» [۴].

۷- السیوطی: «محمّد بن سعد بن منیع البصری الحافظ» [... ۵].

۳- عمرو بن میمون ... ص: ۶۸

اشارة

و أمّا عمرو بن میمون فثقة مأمون ... نصّ علیه المتقدّمون و المتأخرون:

۱- ابن عبد البر: «عمرو بن میمون الأودی أبو عبد اللّه. أدرک النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و صدّق إلیه، و کان مسلما فی حیاته و علی عهد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو معدود فی کبار التابعین من الکوفیین. و روی أن عمرو بن میمون حج ستین مرة ما بین حجة و عمرة. و مات سنة ۷۵» [۶].

۲- ابن الأثیر: «أسلم فی زمان النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و حج مائة حجة و قیل: سبعون حجة، و أدّی صدقته إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و هو

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۴۲۵.

[۲] العبر ۱/ ۳۲۰.

[۳] الکاشف ۳/ ۴۱.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۳.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۱۸۶.

[۶] الإستیعاب ۲/ ۵۴۲- ۵۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۶۹

معدود فی کتاب التابعین من الکوفیین. و توفی سنة ۷۵. أخرجه الثلاثة» [۱].

۳- الذهبی: «عمرو بن میمون الأودی، عن عمر و معاذ و طائفة. و عنه:

زیاد بن علاقة و أبو إسحاق و محمد بن سوقة و آخرون. کان کثیر الحج و العبادة، و هو الذی رجم القردة. مات ۷۴» [۲].

۴- ابن حجر: «ثقة عابد، نزل الکوفة، مات سنة أربع و سبعین، و قیل بعدها» [۳].

۵- ابن حجر أیضا: «أدرک الجاهلیة و لم یلق النبیّ ... قال العجلی:

کوفی تابعی ثقة، و قال أبو بکر بن عیّاش عن أبی إسحاق: کان أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- یرضون بعمرو بن میمون ... و قال ابن معین و النسائی: ثقة ... و ذکره ابن عبد البر فی الاستیعاب فقال: أدرک النبیّ و صدّق إلیه و کان مسلما فی حیاته. و ذکره ابن حبان فی ثقات التابعین» [۴].

۶- ابن حجر أیضا: «أدرک الجاهلیة و أسلم فی حیاة النبیّ علی ید معاذ و صحبه» ثم ذکر توثیقه، و خبر رجمه القردة الذی استنکره غیر واحد مع کونه فی البخاری [۵].

إخراج أبی داود فی مسنده دلیل الثبوت ... ص: ۶۹

ثم إنّه بالإضافة إلی وثاقة رجال السند و صحّة الطریق کما عرفت، فإنّ مجرد إخراج أبی داود الطیالسی هذا الحدیث فی مسنده دلیل علی ثبوته

---

[۱] اسد الغابة ۳/ ۷۷۲.

[۲] الکاشف ۲/ ۲۹۶.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۸۰.

[۴] تهذیب التهذیب ۸/ ۹۶.

[۵] الإصابة فی معرفة الصحابة ۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۰

و اعتباره، و هو موجود فیه کما عرفت، و عنه نقل العلماء المتأخّرون...

قال الوصّابی: «عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إن علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. أخرجه أبو داود الطیالسی فی مسنده، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبو نعیم فی فضائل الصحابة» [۱].

تقدیم ابن حزم مسند الطیالسی علی موطأ مالک ... ص: ۷۰

و قد بلغت جلالة مسند أبی داود الطیالسی حدّا قدّمه ابن حزم الأندلسی علی موطّأ مالک، قال الذهبی: «قد ذکر لابن حزم قول من یقول: أجلّ المصنفات الموطّأ. فقال: بل أولی الکتب بالتعظیم: الصحیحان، و صحیح سعید بن السّکن، و المنتقی لابن الجارود، و المنتقی لقاسم بن أصبغ، و مصنّف الطّحاوی، و مسند البزار، و مسند ابن أبی شیبة، و مسند أحمد بن حنبل، و مسند ابن راهویه، و مسند الطیالسی، و مسند الحسن بن سفیان...

و ما جری مجری هذه الکتب التی أفردت لکلام رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- صرفا.

ثم بعدها التی فیها کلامه و کلام غیره مثل: مصنّف عبد الرزاق...

و موطأ ابن أنس، و موطأ ابن أبی ذئب» [... ۲].

ترجمة ابن حزم ... ص: ۷۰

و ابن حزم- الذى قدّم سند الطّيالسى على موطأ مالك- ترجم له:

---

[۱] الاكتفاء فى فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۱

۱- الذهبى: «أبو محمد ابن حزم العلامة على بن أحمد ... صاحب المصنفات، مات مشرّدا عن بلده ... و كان إليه المنتهى فى الذكاء و حدّة الذهن و سعة العلم، بالكتاب و السنّة و المذاهب و الملل و النحل و العربية و الأدب و المنطق و الشعر، مع الصّدق و الأمانة و الدّيانة و الحشمة» [... ۱].

۲- السيوطى: «ابن حزم الإمام العلّامة الحافظ الفقيه ... مات فى جمادى الاولى سنة ۴۵۷» [۲].

و الجدير بالذكر ما ذكره ابن عربى فى (الفتوحات المكية) من أنّه:

«رأيت النبىّ فى المنام و قد عانق أبا محمّد ابن حزم المحدّث، فغاب الواحد فى الآخر فلم ير إلّا واحد و هو رسول اللّه. فهذه غاية الوصلة، و هو المعبّر عنه بالاتّحاد».

مسند الطيالسى فى كتب الأسانيد ... ص: ۷۱

و مسند أبى داود الطيالسى من الكتب المشهورة المعتبرة، و لذا ذكره (الدهلوى) فى كتابه (بستان المحدثين) الذى صنّفه فى الكتب المعروفة المشهورة...

و هو أيضا من الكتب التى يذكر العلماء أسانيدهم إليها فى رسائلهم المصنّفة فى ذكر الأسانيد إلى الكتب الجليلة ... و هذا سند رواية أبى مهدى عيسى بن محمّد الثعالبى كما جاء فى (مقاليد الأسانيد) و الثعلبى- كما هو معروف- من المشايخ السبعة الذين يفتخر والد (الدهلوى) باتّصال أسانيده إليهم، و هو من العلماء الأعيان فى القرن الحادى عشر [۳]:

---

[۱] العبر ۲/ ۳۰۶.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۴۳۵.

[۳] خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۳/ ۲۴۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۲

«مسند أبى داود الطيالسى. قال الحافظ ابن حجر: هو القدر الذى جمعه بعض الأصفهانيّين من رواية يونس بن حبيب. أخبرنى- أى على بن محمّد بن عبد الرحمن الأجهورى به، قراءة منّى عليه بجملة المسند من حديث أبى بكر الصّديق إلى حديث عمر، و إجازة لسائره- عن الشمس الرملى، عن زكريا.

- ح- و عن البرهان العلقمى، عن عبد الحق السنباطى. كلاهما عن الحافظ أبى الفضل ابن حجر قال: قراءة على أبى الفرج عبد الرحمن بن المبارك الغزى ثم القاهرى.- ح- و عن النور القرافى و الكرخى و ابن الجاتى عن الجلال السيوطى، سماعا لكثير منه على أبى الفضيل محمّد بن عمر بن حصن الملتوتى، و إجازة لسائره عن أبى الفرج الغزّى سماعا و إجازة لما فات عن أبى العباس أحمد بن منصور الجوهرى.- ح- قال الجلال السيوطى: و أخبرنى به عاليا محمّد بن محمّد بن مقبل الحلبى، عن الصّلاح بن أبى عمر قال هو و الجوهرى: أخبرنا به الفخر ابن البخارى قال الجوهرى سماعا و قال الآخر إجازة قال: أخبرنا أبو المكارم أحمد بن محمّد بن اللبّان و أبو جعفر الصّيدلانى إجازة قال: أخبرنا أبو على الحداد- قال الأول: سماعا، و قال الثانى: حضورا- قال: أخبرنا أبو نعيم الحافظ. قال:

حدّثنا عبد اللّه بن جعفر بن أحمد بن فارس سماعا قال: حدّثنا يونس بن حبيب قال: حدّثنا أبو داود الطيالسى فذكره»...

عبارة ابن عبد البر كاملة ... ص: ۷۲

و لنذكر عبارة الحافظ ابن عبد البر كاملة لبعض الفوائد المستفادة من سياق كلامه، فإنه قال بترجمة أمير المؤمنين عليه السّلام:

«روى عن: سلمان، و أبى ذر، و المقداد، و حذيفة، و خباب، و جابر، و أبى سعيد الخدرى، و زيد بن أرقم: إن على بن أبى طالب أوّل من أسلم، و فضّله هؤلاء على غيره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۳

قال ابن إسحاق: أوّل من آمن باللّه و رسوله محمّد- صلّى اللّه عليه و سلّم- خديجة و من الرجال على بن أبى طالب. و هو قول ابن شهاب إلّا أنّه قال من الرجال بعد خديجة، و هو قول الجميع فى خديجة.

حدّثنا أحمد بن محمّد، حدّثنا أحمد بن الفضل، حدّثنا محمّد بن جرير قال قال أحمد بن عبد اللّه الدقاق: حدّثنا مفضل بن صالح، عن سماك بن حرب، عن عكرمة، عن ابن عباس قال: لعلى أربع خصال ليست لأحد غيره:

هو أول عربى و عجمى صلّى مع رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-، و هو الذى كان لواؤه معه فى كل زحف، و هو الذى صبر معه يوم فرّ عنه غيره، و هو الذى غسّله و أدخله فى قبره.

و قد مضى فى باب أبى بكر ذكر من قال إن أبا بكر أول من أسلم.

و روى عن سلمان الفارسى أنّه قال: أول هذه الامة وروودا على نبيّها الحوض أوّلها إسلاما على بن أبى طالب.

و روى هذا الحديث مرفوعا عن سلمان الفارسى عن النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- أنّه قال: أول هذه الامة وروودا على الحوض أوّلها إسلاما على بن أبى طالب

. و رفعه أولى، لأنّ مثله لا يدرك بالرأى.

حدّثنا أحمد بن قاسم، حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا الحارث بن أبى أسامة، حدّثنا يحيى بن هاشم، حدّثنا سفيان الثورى، عن سلمة بن كهيل، عن أبى صادق، عن حنش بن المعتمر، عن عليم الكندى، عن سلمان الفارسى قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: أوّلكم وروودا على الحوض أوّلكم إسلاما على بن أبى طالب.

و روى أبو داود الطيالسى: حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال لعلى: أنت ولى كل مؤمن بعدى.

و به عن ابن عباس- رضى اللّه عنهما- إنه قال: أول من صلّى مع النبى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۴

- صلّى اللّه عليه و سلّم- بعد خديجة على بن أبى طالب.

حدّثنا عبد الوارث بن سفيان، حدّثنا قاسم بن أصبغ، حدّثنا أحمد بن زهير بن حرب، حدّثنا الحسن بن حماد، حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس- رضى اللّه عنهما- قال: كان على أوّل من آمن باللّه من الناس بعد خديجة.

قال أبو عمر: هذا إسناد لا مطعن فيه لأحد لصحته و ثقة نقلته» [۱].

اعتبار كتاب الإستيعاب ... ص: ۷۴

و قد وصف ابن عبد البر كتابه (الاستيعاب) بما يدلّ على اعتباره حيث قال فى مقدّمته:

«و اعتمدت فى هذا الكتاب على الكتب المشهورة عند أهل العلم بالسّير و الأنساب، و على التواريخ المعروفة التى عليها عوّل العلماء

فی معرفة أیام الإسلام و سیر أهله».

و قال ابن الأثیر فی مقدمة (أسد الغابة): «و قد جمع الناس فی أسمائهم کتبا کثیرة، و منهم من ذکر کثیرا من أسمائهم فی کتب الأنساب و المغازی و غیر ذلک، و اختلفت مقاصدهم فیها، إلّا أن الذی انتهی إلیه جمع أسمائهم الحافظان أبو عبد اللّه ابن مندة و أبو نعیم أحمد بن عبد اللّه الأصبهانیان، و الإمام أبو عمر ابن عبد البر القرطبی، رضی اللّه عنهم، و أجزل ثوابهم، و حمد سعیهم، و عظّم أجرهم، و أکرم مآبهم، فلقد أحسنوا فیما جمعوا، و بذلوا جهدهم، و أبقوا بعدهم ذکرا جمیلا، فاللّه تعالی یثیبهم أجرا جزیلا، فإنّهم جمعوا ما تفرّق منه».

---

[۱] الاستیعاب ۳/ ۲۷- ۲۸.

و قال ابن خلکان بترجمة ابن عبد البر: «و جمع فی أسماء الصحابة کتابا جلیلا سمّاه کتاب الإستیعاب» [۱].

و قال الذهبی بترجمته: «و له توالیف لا مثل لها فی جمیع معانیها...

و منها کتاب الإستیعاب فی الصحابة لیس لأحد مثله» [۲].

و قال أیضا: «و جمع کتابا جلیلا مفیدا و هو الاستیعاب فی أسماء الصحابة» [۳].

و قال کاشف الظنون: «الإستیعاب فی معرفة الأصحاب، مجلد، للحافظ أبی عمر یوسف بن عبد اللّه المعروف بابن عبد البر النمری القرطبی المتوفی سنة ۴۶۳. و هو کتاب جلیل القدر» [... ۴].

و قال (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین): «الإستیعاب فی معرفة الأصحاب لأبی عمر ابن عبد البر، کتاب مشهور و معروف»....

و نصّ تلمیذه الرشید الدهلوی فی (إیضاحه) علی أن (الإستیعاب) من الکتب المعتبرة.

و نص ابن الوزیر الصنعانی فی مقدمة کتابه (الروض الباسم) فی ذکر ما الّف فی الصحابة علی أنّ (الاستیعاب) من مصادر کتاب (اسد الغابة) لابن الأثیر ثم قال: «و أنفس کتاب فیهم کتاب عز الدین ابن الأثیر»....

هذا، و لقد اعتمد علماء الکلام فی غیر موضع من بحوثهم علی کتاب (الإستیعاب) و استندوا إلی روایاته عند المناظرة مع الإمامیّة، فلاحظ کتاب (التحفة) لمؤلّفه (الدهلوی) و کتاب (الإیضاح) لتلمیذه الرشید، و کتاب (منتهی

---

[۱] وفیات الأعیان ۷/ ۶۷.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۲۹.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۵۸.

[۴] کشف الظّنون ۱/ ۸۱.

الکلام) لحیدر علی الفیض آبادی ... و غیرها.

* و

أخرجه أبو داود الطّیالسی بسند صحیح کذلک عن عمران بن حصین، و هذا نصّ روایته:

«حدّثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، حدّثنا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر، عن عمران بن حصین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث علیا فی جیش، فرأوا منه شیئا فأنکروه، فاتّفق أربعة نفر و تعاقدوا أن یخبروا النبی صلّی اللّه علیه و سلّم بما صنع علی. قال عمران: و کنا إذا قدمنا من سفر لم نأت أهلنا حتی نأتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و ننظر إلیه، فجاء النفر الأربعة، فقام

أحدهم فقال:

يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ذلك. فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم:

ما لهم و لعلى! إنّ عليا منّى و أنا منه، و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

و أمّا صحّة هذا الإسناد فستعلم عند ما نذكر تراجم رواته فى الكلام على رواية أحمد بن حنبل.

۲ رواية ابن أبى شيبة ... ص: ۷۶

اشارة

و أخرجه الحافظ أبو بكر عبد اللّه بن محمّد المعروف بابن أبى شيبة فى (المصنّف ...) و هذا نص روايته:

---

[۱] مسند الطيالسى: ۱۱۱ رقم: ۸۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۷

«۱۲۱۷۰- حدّثنا عفّان قال: ثنا جعفر بن سليمان قال: حدّثنى يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سرية، و استعمل عليهم عليّا، فصنع على شيئا أنكروه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أن يعلموه، و كانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فسلّموا عليه و نظروا إليه ثم ينصرفون إلى رحالهم. قال: فلما قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه: ألم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟ فأقبل إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال:

ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ على منّى و أنا من على، و على وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

أمّا أنّه قد صحّحه،

فقد نصّ على ذلك الحافظ السيوطى حيث قال:

«الحديث الأربعون- عن عمران بن حصين: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: على منّى و أنا من على و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه ابن أبى شيبة

و صحّحه» [۲].

ترجمة أبى بكر ابن أبى شيبة ... ص: ۷۷

و لنذكر بعض كلماتهم فى مدح ابن أبى شيبة:

۱- عبد الغنى المقدسى: «قال أبو زرعة الرازى: ما رأيت أحفظ من أبى بكر ابن أبى شيبة. و قال صالح بن محمد: أعلم من أدركت بالحديث

---

[۱] المصنّف ۱۲/ ۷۹- ۸۰.

[۲] القول الجلی فی مناقب علی: ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۸

و علله علی بن المدینی، و أعلمهم بتصحیف المشایخ یحیی بن معین، و أحفظهم عند المذاکرة أبو بکر ابن أبی شیبة...

...سمعت أبا جعفر محمّد بن صالح بن هانی یقول: سمعت یحیی ابن معین- و سألته عن سماع أبی بکر ابن أبی شیبة من شریک- فقال: أبو بکر عندنا صدوق، و لو ادّعی السماع ممّن هو أجلّ من شریک لکان مصدّقا...

...أخبرنا أبو طاهر السِّلفی ... حدّثنی محمد بن إبراهیم مربّع الحافظ قال: قدم علینا أبو بکر ابن أبی شیبة فانقلبت به بغداد، و نصب له منبر فی جامع الرصافة...

...سمعت عمرو بن علی یقول: ما رأیت أحفظ من ابن أبی شیبة، قدم علینا مع علی بن المدینی...

...حدّثنی أبو زید العلقی قلت لأحمد بن حمید: من أحفظ أهل الکوفة؟ فقال: أبو بکر ابن أبی شیبة. فذکرت ذلک لأبی بکر فقال: ما ظننته یقرّ لی. قال أحمد بن علی: أحمد بن حمید، یعرف بدار ام سلمة، و کان من شیوخ الکوفیّین و مفتیهم و حفّاظهم.

و قال أحمد بن حنبل: أبو بکر ابن أبی شیبة صدوق.

و قال أبو حاتم: کوفی ثقة.

قال البخاری: مات فی المحرم سنة ۲۳۵» [... ۱].

۲- الذهبی: «الإمام العلم سیّد الحفّاظ و صاحب الکتب الکبار: المسند و المصنف و التفسیر ... و هو من أقران: أحمد بن حنبل، و إسحاق بن راهویه، و علی بن المدینی، فی السنّ و المولد و الحفظ، و یحیی بن معین أسن منهم بسنوات...

و کان بحرا من بحور العلم، و به یضرب المثل فی قوة الحفظ.

---

[۱] الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۷۹

حدّث عنه: الشیخان، و أبو داود، و ابن ماجة...

و قال أحمد بن حنبل: أبو بکر صدوق، و هو أحبّ إلیّ من أخیه عثمان.

و قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: کان أبو بکر ثقة حافظا للحدیث.

و قال عمرو بن علی الفلّاس: ما رأیت أحدا أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبة...

قال الحافظ أبو العباس ابن عقدة: سمعت عبد الرحمن بن خراش یقول: سمعت أبا زرعة یقول: ما رأیت أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبة...

قال الخطیب: کان أبو بکر متقنا حافظا» [... ۱].

۳- الذهبی أیضا: «أبو بکر بن أبی شیبة، الحافظ، عدیم النظیر، الثبت النحریر ... قال أحمد: أبو بکر صدوق هو أحب إلیّ من أخیه عثمان. و قال العجلی: ثقة حافظ و قال الفلاس: ما رأیت أحفظ من أبی بکر بن أبی شیبة، و کذا قال أبو زرعة الرازی.

و قال أبو عبید: انتهی الحدیث إلی أربعة: فأبو بکر بن أبی شیبة أسردهم له، و أحمد أفقههم فیه، و ابن معین أجمعهم له، و ابن المدینی أعلمهم به.

و قال صالح بن محمد: أعلم من أدرکت بالحدیث و علله ابن المدینی، و أحفظهم له عند المذاکرة أبو بکر بن أبی شیبة.

و عن أبی عبید قال: أحسنهم وضعا للکتاب أبو بکر بن أبی شیبة. و قال الخطیب: کان أبو بکر متقنا حافظا، صنف المسند و الأحکام و

التفسير.

قال البخارى: مات فى سنة ۲۳۵» [۲].

۴- ابن حجر ...: «روى عنه: البخارى، و مسلم، و أبو داود، و ابن ماجة، و روى له النسائى بواسطة أحمد بن على القاضى و زكريا السّاجى...

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۲۲.

[۲] تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۰

و أحمد بن حنبل و محمد بن سعد، و أبو زرعة و أبو حاتم» [... ۱].

نقل السيوطى تصحيحه و موافقته له ... ص: ۸۰

و لقد نقل السيوطى الحافظ فى رسالته (القول الجلى) تصحيح أبى بكر ابن أبى شيبة هذا الحديث الشريف، و سكت عليه ... كما عرفت، و السكوت فى هكذا موضع قبول و موافقة.

و قد ذكر الحافظ السيوطى فى خطبة رسالته المذكورة ما يدل على اعتبار أحاديثها حيث قال: «و بعد، فهذه نبذة من قطرة من قطرات بحار زاخرة، أوردت فيها يسيرا من المناقب الباهرة، لسيدنا على كرّم اللّه وجهه، ملقبة بالقول الجلى فى فضائل على، و ضمّنتها أربعين حديثا متبعة بالعزو لمخرجيها، و بيان بعض عريب ألفاظها و مشكل معانيها. و اللّه أسأل أن يتحفنى بالقبول، و أن يرزقنى ببركة الاستمساك بحبّ أهل البيت أشرف مأمول».

حكم السيوطى بصحة الحديث ... ص: ۸۰

بل إنّ السيوطى نفسه يرى صحّة هذا الحديث، حيث ينصّ على ذلك فى كتابه (جمع الجوامع) فيقول: «على منّى و أنا من على و على ولى كلّ مؤمن بعدى. ش فى المصنف عن عمران بن حصين.

صحيح» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۶/ ۳.

[۲] جمع الجوامع- انظر ترتيبه: كنز العمال ۱۱/ ۳۲۹۴۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۱

حكم المتّقى بصحة الحديث ... ص: ۸۱

و قد وافق الشيخ على المتّقى ابن أبى شيبة و السّيوطى فى الحكم بتصحيح الحديث فقد جاء فى كتابه: «على منّى و أنا من على و على ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

ش، فى المصنّف، عن عمران بن حصين

. صحيح» [۱].

حكم البدخشى بصحة الحديث ... ص: ۸۱

و تبعهم محمّد بن معتمد خان البدخشی فی غیر واحد من کتبه:

ففی (مفتاح النجا): «و عند ابن أبی شیبة بسند صحیح عنه مرفوعا: علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

و فی (تحفة المحبّین): «علی منّی و أنا من علی و علی ولی کلّ مؤمن بعدی. شب بسند صحیح. عم فی فضائل الصّحابة، کلاهما عن عمران بن حصین».

حکم القاضی ثناء اللّه بصحّة الحدیث ... ص: ۸۱

و کذا حکم القاضی سناء اللّه بصحّة سند حدیث ابن أبی شیبة، و ردّ بذلک بصراحة علی قدح نصر اللّه الکابلی فیه، و هذه ترجمة عبارته فی کتابه (سیف مسلول):

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۸ رقم ۳۲۹۴۱.

«الثالث: حدیث بریدة عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: علی منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. قالوا: الولی هو الأولی بالتصرّف فهو الإمام. لکن فی إسناده الأجلح الشیعی و هو متّهم، فلا یحتج بخبره. کذا قال الملّا نصر اللّه الکابلی رحمة اللّه علیه.

لکنّ هذا الحدیث رواه ابن أبی شیبة بسند صحیح عن عمران بن حصین».

الحدیث فی المصنّف بألفاظ عدیدة ... ص: ۸۲

ثمّ

إنّ هذا الحدیث أخرجه أبو بکر ابن أبی شیبة فی کتابه (المصنف) بألفاظ مختلفة.

منها: اللفظ الذی تقدّم.

و منها: «لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی. ش عن عبد اللّه بن بریدة عن أبیه» قاله المتقی [۱].

و منها: «عن عمران بن حصین: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعمل علیها علیا فغنموا، فصنع علیّ شیئا أنکروه- و فی لفظ:

فأخذ علی من الغنیمة جاریة- فتعاقد أربعة من الجیش إذا قدموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أن یعلموه، و کانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه فسلّموا علیه و نظروا إلیه ثم ینصرفون إلی رحالهم. فلما قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّا قد أخذ من الغنیمة جاریة؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۰۸ رقم ۳۲۹۴۲.

ثم قام الثالث فقال مثل ذلک. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع، فأقبل إليه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و يعرف الغضب فی وجهه فقال: ما تريدون من علی!! علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

ش. و ابن جرير و صحّحه» [۱].

۳ روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۸۳

اشارة

و هذا الحديث أخرجه أحمد فی (مسنده) عن عمران بن حصين فقد جاء فيه:

«حدّثنا عبد الرزاق و عفان المعنی. و هذا حديث عبد الرزاق قالا: ثنا جعفر بن سليمان قال: حدّثنی يزيد الرشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سرية و أمّر عليهم علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- فأحدث شيئا فی سفره، فتعاهد- و قال عفان: فتعاقد- أربعة من أصحاب محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم أن يذكروا أمره لرسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال عمران: و كنّا إذا قدمنا من سفر بدأنا برسول اللّه فسلّمنا عليه. قال: فدخلوا عليه فقام رجل منهم فقال:

يا رسول اللّه، إن عليّا فعل كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، إنّ عليا فعل كذا و كذا.

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ رقم ۳۶۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۴

قال: فأقبل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم علی الرابع- و قد تغيّر وجهه- فقال: دعوا عليّا، دعوا عليّا، إنّ عليّا منّی و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدی» [۱].

الكلمات فی وثاقة رجال سند أحمد ... ص: ۸۴

و رجال سند رواية أحمد بن حنبل كلّهم من المشاهير الثقات المقبولين و هم:

۱- عبد الرزاق بن همام فأمّا عبد الرزاق فهذه بعض الكلمات فی مدحه و الثناء عليه:

۱- اليافعی: «الحافظ العلّامة المرتحل إليه من الآفاق، الشيخ الإمام، عبد الرزاق بن همام اليمنی الصنعانی الحميری صاحب المصنفات.

روی عن: معمر، و ابن جريج، و الأوزاعی، و طبقتهم، و رحل إليه الأئمة إلی اليمن.

قيل: ما رحل الناس إلی أحد بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مثل ما رحلوا إليه.

روی عنه خلائق عن أئمة الإسلام، منهم: الإمام سفيان بن عيينة، و الإمام أحمد، و يحيی بن معين، و إسحاق بن راهويه، و علی المدينی، و محمود بن غيلان» [۲].

---

[۱] مسند أحمد ۴/ ۴۳۸- ۴۳۸.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۵

۲- السمعانی: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام الصنعانی. قیل: ما رحل إلی أحد بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- مثلما رحل إلیه» [۱].

۳- ابن خلکان: «أبو بکر عبد الرزاق بن همام بن نافع الصنعانی: قیل:

ما رحل الناس» [... ۲].

۲- عفّان بن مسلم و هو من رجال الصحیحین. و من الثقات الأثبات:

۱- المقدسی: «عفّان بن مسلم الصفّار الأنصاری، مولی عزرة بن ثابت، کنیته أبو عثمان، سمع: وهیب بن خالد، و صخر بن جویریة، و غیر واحد، عندهما ... مات ببغداد سنة ۲۲۰ و هو ابن ۸۶ سنة» [۳].

۲- الذهبی: «عفان بن مسلم، الحافظ الثبت، أبو عثمان الأنصاری مولاهم، البصری، الصفّار، محدّث بغداد ... قال یحیی القطّان: إذا وافقنی عفّان فلا أبالی من خالفنی. و قال العجلی: عفّان ثقة ثبت صاحب سنّة» [... ۴].

۳- الذهبی أیضا: «عفان بن مسلم الصفار، أبو عثمان، الحافظ. عن:

هشام الدستوائی، و همام، و الطبقة. و عنه: البخاری، و إبراهیم الحربی، و أبو زرعة، و امم. و کان ثبتا فی أحکام الجرح و التعدیل. مات سنة ۲۲۰» [۵].

---

[۱] الأنساب- الصنعانی ۸/ ۹۲.

[۲] وفیات الأعیان ۳/ ۲۱۶.

[۳] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۴۰۷.

[۴] تذکرة الحفّاظ ۱/ ۳۷۹.

[۵] الکاشف ۲/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۶

۳- جعفر بن سلیمان ۱- ابن حبان: «جعفر بن سلیمان الضبعی الحرشی من أهل البصرة، و کنیته أبو سلیمان، ینزل فی بنی ضبیعة فنسب إلیها، یروی عن: ثابت، و مالک ابن دینار. روی عنه: ابن المبارک، و أهل العراق. و مات فی رجب سنة ۱۷۸.

و کان یبغض الشیخین:

حدّثنا الحسن بن سفیان، حدّثنا إسحاق بن أبی کامل، ثنا جریر بن یزید ابن هارون- بین یدی أبیه- قال: بعثنی أبی إلی جعفر بن سلیمان الضبعی فقلت له: بلغنا أنک تسبّ أبا بکر و عمر. قال: أما السبّ فلا، و لکن البغض ما شئت.

قال: و إذا هو رافضی مثل الحمار.

قال أبو حاتم: و کان جعفر بن سلیمان من الثّقات المتقنین فی الروایات، غیر أنه کان ینتحل المیل إلی أهل البیت، و لم یکن بداعیة إلی مذهبه.

و لیس بین أهل الحدیث من أئمتنا خلاف أن الصّدوق المتقن إذا کان فیه بدعة و لم یکن یدعو إلیها أنّ الإحتجاج بأخباره جائز فإذا دعا إلی بدعته سقط الاحتجاج بأخباره. و لهذه العلّة ترکنا حدیث جماعة ممن کانوا ینتحلون البدع و یدعون إلیها و إن کانوا ثقات، و احتججنا بأقوام ثقات، انتحالهم سوء غیر أنهم لم یکونوا یدعون إلیه، و انتحال العبد بینه و بین ربّه، إن شاء عذّبه علیه و إن شاء غفر له، و علینا قبول الروایات عنهم إذا کانوا ثقات علی حسب ما ذکرنا فی غیر موضع من کتبنا» [۱].

۲- المقدسی: «جعفر بن سلیمان الحرشی الضّبعی، نزیل بنی ضبیعة، البصری، کنیته أبو سلیمان، سمع: ثابت البنانی، و الجعد بن

عثمان، و أبا

---

[۱] الثقات. کتاب اتباع التابعین ۶/ ۱۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۷

عمران الجونی، و یزید الرشک، و سعید الجریری. روی عنه: قطن بن نسیر، و یحیی بن یحیی، و قتیبة، و محمّد بن عبید بن حسان» [۱].

۳- السمعانی: «روی عنه: ابن المبارک، و إسحاق بن أبی إسرائیل، و عبید اللّه بن عمر القواریری، و أهل العراق. مات سنة ۱۷۸. و کان یبغض الشیخین أبا بکر و عمر» [... ۲].

۴- الذهبی: «ثقة، فقیه، و مع کثرة علومه قیل: کان امیّا، و هو من زهّاد الشیعة» [۳].

۵- ابن حجر: «صدوق زاهد، لکنه یتشیّع» [۴].

۴- یزید الرّشک روی عنه أصحاب الصحاح کلّهم:

الذهبی: «ع- یزید بن أبی یزید الضّبعی الرّشک. عن مطرف و معاذ.

و عنه شعبة و ابن علیة. ثقة متعبّد. مات سنة ۱۳۰» [۵].

۵- المطرف بن عبد اللّه و هو أیضا من رجال الصّحاح کلّها:

۱- المقدسی: «مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر العامری، أبو عبد اللّه

---

[۱] الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۷۱.

[۲] الأنساب- الضبعی ۸/ ۱۴۱.

[۳] الکاشف ۱/ ۱۲۹.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۱۳۱.

[۵] الکاشف ۳/ ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۸

و یقال إنّه من بنی حریش. سمع عمران بن حصین عندهما ... مات سنة ۹۵» [۱] ۲- الذهبی: «ع- مطرف بن عبد اللّه ... و کان من عبّاد أهل البصرة» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «ع- مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر الحرشی العامری، أبو عبد اللّه، أحد الأعلام» [... ۳].

۴- ابن حجر: «ثقة، عابد، فاضل» [۴].

فظهر ان رمی الحدیث بالکذب و البطلان محض الزور و البهت و الخسران...

* و

أخرجه عن بریدة بالسند الآتی:

«حدّثنا ابن نمیر، حدّثنی أجلح الکندی، عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه بریدة قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن بعثین، علی أحدهما علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید. فقال: إذا التقیتم فعلیّ علی الناس و إن افترقتم فکلّ واحد منکم علی جنده. قال: فلقینا بنی زید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة و سبینا الذرّیة، فاصطفی علی امرأة من السّبی لنفسه. قال بریدة: فکتب معی خالد ابن الولید إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یخبره بذلک، فلمّا أتیت النبیّ-

صلّى اللّه عليه و سلّم- دفعت الكتاب، فقرئ عليه، فرأيت الغضب فى وجه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقلت: يا رسول اللّه هذا مكان العائذ، بعثتنى مع رجل و أمرتنى أن أطيعه ففعلت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: لا تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم

---

[۱] الجمع بين رجال الصّحيحين ۲/ ۵۰۲.

[۲] تذهيب التهذيب مخطوط.

[۳] الكاشف ۳/ ۱۳۲.

[۴] تقريب التهذيب ۲/ ۲۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۸۹

بعدى» [۱]

الكلمات فى وثاقة سنده الثانى ... ص: ۸۹

اشارة

و رجال هذا السند أيضا من كبار الثقات المعتمدين و هم:

۱- عبد اللّه بن نمير ... ص: ۸۹

۱- الذهبى: «عبد اللّه بن نمير، الحافظ الإمام، أبو هشام الهمدانى ثم الخارفى الكوفى، والد الحافظ الكبير محمد، حدّث عن: هشام بن عروة، و الأعمش، و أشعث بن سوار، و إسماعيل بن أبى خالد، و يزيد بن أبى زياد، و عبيد اللّه بن عمر، و عدة. و عنه: أحمد و ابن معين، و إسحاق الكوسج، و أحمد ابن الفرات، و الحسن بن على بن عفان، و خلق.

وثّقه يحيى بن معين و غيره. و كان من كبار أصحاب الحديث، توفى فى سنة ۱۹۹» [... ۲].

۲- الذهبى أيضا: «عنه: ابنه، و أحمد، و ابن معين. حجّة. توفى سنة ۱۹۹» [۳].

۳- ابن حجر: «ثقة صاحب حديث، من أهل السنة من كبار التاسعة» [۴].

---

[۱] مسند أحمد ۵/ ۳۵۶.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۱/ ۳۲۷.

[۳] الكاشف ۲/ ۱۲۲.

[۴] تقريب التهذيب ۱/ ۴۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۰

۲- أجلح بن عبد اللّه ... ص: ۹۰

۱- الذهبى: «بخ ۴- أجلح بن عبد اللّه بن حجيّة الكندى، عن الشعبى و عكرمة. و عنه: القطّان، و ابن نمير، و خلق. وثّقه ابن معين و غيره، و ضعّفه النسائى و هو شيعى، مع أنه روى عنه شريك أنه قال: سمعنا أنّه ما سبّ أبا بكر و عمر أحد إلّا افتقر أو قتل. مات سنة ۱۴۵» [۱].

۲- ابن حجر: «بخ ۴ ... صدوق شیعی، من السابعة، مات سنة ۴۵» [۲].

و سیأتی مزید من البحث حول وثاقة هذا الرجل...

۳- عبد اللّه بن بریدة ... ص: ۹۰

۱- الذهبی: «ع- عبد اللّه بن بریدة قاضی مرو، عن: أبیه، و عمران بن حصین، و عائشة، و سمرة. و عنه: مالک بن مغول، و حسین بن واقد، و أبو هلال. ثقة. ولد سنة ۱۵ و مات سنة ۱۱۵ و له مائة» [۳].

۲- ابن حجر: «ثقة» [۴].

* و

أخرجه عن ابن عباس بالسند الآتی:

«حدّثنا یحیی بن حماد، حدّثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو ابن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا ابن عباس إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلونا من هؤلاء. قال فقال ابن عباس: بل أقوم

---

[۱] الکاشف ۱/ ۵۳.

[۲] تقریب التهذیب ۱/ ۴۹.

[۳] الکاشف ۲/ ۶۶.

[۴] تقریب التهذیب ۱/ ۴۰۳.

معکم. قال- و هو یومئذ صحیح قبل أن یعمی- قال: فانتدوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف و تف! وقعوا فی رجل له عشر:

وقعوا فی رجل قال له النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لأبعثنّ رجلا- لا- یخزیه اللّه أبدا یحبّ اللّه و رسوله. قال: فاستشرف لها من استشرف. قال:

أین علی؟ قالوا: هو فی الرحل یطحن. قال: و ما کان أحدکم لیطحن؟ قال:

فجاء و هو أرمد لا یکاد یبصر، قال: فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرّایة ثلاثا فأعطاها إیّاه، فجاء بصفیّة بنت حیی.

قال: ثمّ بعث فلانا بسورة التوبة فبعث علیّا خلفه فأخذها منه، قال:

لا یذهب بها إلّا رجل منّی و أنا منه.

قال: و قال لبنی عمه: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ قال- و علی معه جالس- فأبوا، فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة. قال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة قال: فترکه. ثم أقبل علی رجل رجل منهم فقال: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ فأبوا فقال علی: أنا أوالیک فی الدنیا و الآخرة. فقال: أنت ولیی فی الدنیا و الآخرة.

قال: و کان أول من أسلم من الناس بعد خدیجة.

قال: و أخذ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثوبه فوضعه علی علی و فاطمة و حسن و حسین، فقال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال: و شری علی نفسه، لبس ثوب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- ثم نام مکانه قال: و کان المشرکون یرمون رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فجاء أبو بکر و علی نائم. قال: و أبو بکر یحسب أنّه نبی اللّه. قال فقال: یا نبیّ اللّه! قال فقال له علی: إنّ نبیّ اللّه قد انطلق

نحو بئر ميمون فأدركه، قال: فانطلق أبو بكر فدخل معه الغار. قال: و جعل على يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبيّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو يتضوّر، قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۲

حتى أصبح ثم كشف عن رأسه. فقالوا: إنّك للئيم، كان صاحبك نرميه فلا يتضوّر و أنت تتضور، و قد استنكرنا ذلك! قال: و خرج بالنّاس فى غزوة تبوك قال فقال له على: أخرج معك؟ قال فقال له نبيّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لا. فبكى على. فقال له: أ ما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنك لست بنبيّ! إنّه لا ينبغى أن أذهب إلّا و أنت خليفتى.

قال: و قال له رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: أنت وليى فى كلّ مؤمن بعدى.

قال: و سدّ أبواب المسجد غير باب على قال: فيدخل المسجد جنبا و هو طريقه ليس له طريق غيره.

قال: و قال: من كنت مولاه فإن مولاه على.

قال: و أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فى القرآن أنّه قد رضى عن أصحاب الشجرة فعلم ما فى قلوبهم، فهل حدّثنا أنّه سخط عليهم بعد؟

قال: و قال نبيّ اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لعمر حيث قال: ائذن لى فلأضرب عنقه قال: و كنت فاعلا! و ما يدريك؟ لعلّ اللّه قد اطّلع على أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

حدّثنا عبد اللّه حدثنى أبى حدّثنا أبو مالك كثير بن يحيى قال: حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس بنحوه» [۱].

كلمات فى وثاقة سنده الثالث ... ص: ۹۲

اشارة

و رجال هذا السند أيضا ثقات معتمدون و هم:

---

[۱] مسند أحمد ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۳

۱- يحيى بن حماد الذهبى: «يحيى بن أبى زياد الشيبانى مولاهم البصرى، أبو بكر و يقال أبو محمد ... عنه: خ، و إسحاق بن راهويه، و بندار، و إسحاق الكوسج، و بكار بن قتيبة، و الدارمى، و إسحاق بن سيار، و الكديمى، و خلق.

و وثّقه أبو حاتم و غيره. قال محمّد بن النعمان بن عبد السّلام: لم أر أعبد من يحيى بن حماد، و أظنّه لم يضحك. قيل: توفى سنة ۲۱۵» [۱].

الذهبى أيضا: «ثقة متألّه» [۲].

ابن حجر: «ثقة عابد» [۳].

۲- أبو عوانة ۳- أبو بلج ۴- عمرو بن ميمون و هؤلاء عرفت وثاقتهم لدى توثيق سند أبى داود الطّيالسى...

الوجوه الدالة على أنّ مجرد إخراج أحمد دليل الاعتبار عندهم ... ص: ۹۳

هذا كلّه، مضافا إلى أن مجرّد إخراج أحمد حديثا فى (مسنده) دليل على اعتبار الحديث و الاعتماد عليه و القول بحجّيّته ... يدل على ذلك وجوه عديدة

---

[۱] تذهیب التهذیب- مخطوط.

[۲] الکاشف ۳/ ۲۲۳.

[۳] تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۴

نذکرها باختصار:

الأول: إن (مسند أحمد) «أصل من اصول الامة ...» نصّ علیه السبکی فی (طبقاته ...) فتکذیب حدیث الولایة المذکور فی هذا المسند الذی هو أصل من اصول الامة عین المجون و الهزل، و مخالفة للإنصاف و العدل.

الثانی: إن أحمد وصف کتابه (المسند) بأنّه «أصل کبیر ...» حکی ذلک السبکی عن أبی موسی المدینی عنه ... و هل ترفع الید عن حدیث الولایة المخرج فی هذا الأصل الکبیر، بطعن متعصّب جاحد غریر؟

الثالث: إنّ هذا المسند «مرجع وثیق» کما عن أبی موسی المدینی، و ما فی المرجع الوثیق حریّ بالإذعان و التصدیق، کیف و قد أخرج مرة بعد مرة، عن ثقة بعد ثقة؟

الرابع: إن أحادیث المسند منتقاة من أحادیث کثیرة و مسموعات وافرة ... قاله أبو موسی، فیما حکاه السبکی عنه ... و لا ریب فی أنّ الانتقاء دلیل علی مزید الاهتمام و الاعتناء...

الخامس: إن «المسند» مجعول «إماما» کما فی کلام المدینی، و المجعول إماما یؤتمّ به و یقتدی.

السادس: إنّ هذا المسند جعله أحمد «معتمدا» و «ملجأ» و «مستندا...»

هکذا ذکر أبو موسی المدینی ... فلا یکذّب حدیث الولایة المذکور فیه إلّا المنهمک فی العناد، و لا یتحامل بردّه إلّا المرتبک فی أشراک الزیغ و اللداد.

السابع: إن أحمد قد انتقی أحادیث المسند من أکثر من سبعمائة ألف حدیث، و قد نصّ علی ذلک أحمد نفسه مخاطبا و لدیه عبد اللّه و صالحا و ابن أخیه حنبل بن إسحاق، بعد أن قرأ علیهم المسند ... و ذکر ذلک أبو موسی المدینی فیما حکاه السبکی عنه... فحدیث الولایة المذکور فیه فی غایة الاعتماد و الإعتبار، فلا یصغی إلی تلمیعات أهل التفرقة و الإنکار...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۵

الثامن: إن أحمد جعل المسند مرجعا للمسلمین عند الاختلاف فی حدیث الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و قال: «فإن کان فیه و إلّا فلیس بحجة ...» فلا یقدم علی تکذیب حدیث الولایة المذکور فی هذا المسند المحکوم بالرجوع فیه عند التشاجر و الاختلاف، إلّا أهل الزیغ و الاعتساف...

بل إنّ هذا الحدیث حجّة و أیّة حجة، و لا أثر حینئذ لأیّ عجیج و ضجّة! التاسع: لقد شهد عبد اللّه بن أحمد بانتخاب أبیه هذا المسند من سبعمائة ألف حدیث...

العاشر: لقد شهد أبو موسی مرة بعد أخری بأنّ أحمد «لم یرو فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه»، و «ان الحدیث حین شذّ لفظه من الأحادیث المشاهیر أمر بالضرب علیه مع ثقة رجال إسناده»، و أنه «قد احتاط فی المسند إسنادا و متنا».

ذکر عبارة السبکی المشتملة علی الوجوه المذکورة ... ص: ۹۵

کانت تلک طائفة من الأوصاف التی وصف بها المسند من السبکی و غیره، و شهادات من أحمد حکاها أبو موسی المدینی عنه، جاءت بترجمة أحمد من کتاب (طبقات الشافعیة الکبری ...) فإلیک عبارة السبکی المشتملة علی ذلک کله:

«قلت: و ألّف مسنده و هو أصل من اصول هذه الامة. قال الإمام الحافظ أبو موسی محمّد بن أبی بکر المدینی رضی اللّه عنه: هذا

الکتاب- یعنی مسند الإمام أبی عبد اللّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشیبانی قدّس اللّه روحه- أصل کبیر و مرجع وثیق لأصحاب الحدیث، انتقی من أحادیث کثیرة و مسموعات وافرة، فجعل إماما و معتمدا و عند التنازع ملجأ و مستندا، علی ما أخبرنا والدی و غیره: إنّ المبارک بن عبد الجبار أبا الحسین- کتب إلیهما من بغداد- قال: أنا أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۶

إسحاق إبراهیم بن عمر بن أحمد البرمکی- قراءة علیه- أنا أبو عبد اللّه عبید اللّه ابن محمّد بن محمّد بن حمدان بن عمر بن بطة- قراءة علیه- أنا أبو حفص عمر بن محمّد بن رجا، ثنا موسی بن حمدون البزار، قال قال لنا حنبل بن إسحاق: جمعنا عمّی- یعنی الإمام أحمد- لی و لصالح و لعبد اللّه، و قرأ علینا المسند، و ما سمعه منه- یعنی تاما- غیرنا و قال لنا:

إنّ هذا کتاب قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فارجعوا إلیه، فإن کان فیه و إلّا لیس بحجة.

و قال عبد اللّه بن أحمد: کتب أبی عشرة آلاف ألف حدیث، لم یکتب سوادا فی بیاض إلّا حفظه. و قال عبد اللّه أیضا: قلت لأبی: لم کرهت وضع الکتب و قد عملت المسند؟ فقال عملت هذا الکتاب إماما إذا اختلف الناس فی سنّة عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- رجع إلیه. و قال أیضا: خرّج أبی المسند من سبعمائة ألف حدیث.

قال أبو موسی: و لم یخرّج إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و دیانته دون من طعن فی أمانته. ثم ذکر بإسناده إلی عبد اللّه ابن الإمام أحمد قال: سألت أبی عن عبد العزیز بن أبان، قال: لم أخرج عنه فی المسند شیئا، لمّا حدّث بحدیث المواقیت ترکته.

قال أبو موسی: فأمّا عدد أحادیث المسند فلم أزل أسمع من أفواه الناس أنها أربعون ألفا، إلی أن قرأت علی أبی منصور بن زریق ببغداد قال: أنا أبو بکر الخطیب قال قال ابن المنادی: لم یکن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه منه- یعنی عبد اللّه بن الإمام أحمد بن حنبل- لأنّه سمع المسند و هو ثلاثون ألفا، و التفسیر و هو مائة ألف و عشرون ألفا- سمع منها ثلاثین ألفا و الباقی و جادة- فلا أدری هذا الذی ذکر ابن المنادی أراد به ما لا مکرر فیه أو أراد غیره مع المکرر فیصحّ القولان جمیعا. و الاعتماد علی قول ابن المنادی دون غیره. قال: و لو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۷

وجدنا فراغا لعددناه إن شاء اللّه تعالی. فأمّا عدد الصحابة- رضی اللّه عنهم- فنحو من سبعمائة رجل.

قال أبو موسی: و من الدلیل علی أن ما أودعه الإمام أحمد مسنده قد احتاط فیه إسنادا و متنا، و لم یورد فیه إلّا ما صحّ سنده: ما أخبرنا أبو علی الحداد قال: أنا أبو نعیم، أنا ابن الحصین و أنا ابن المذهّب قالا: أنا القطیعی، ثنا عبد اللّه قال: حدّثنی أبی، ثنا محمّد بن جعفر، ثنا شعبة، عن أبی التیّاح قال:

سمعت أبا زرعة یحدّث عن أبی هریرة، عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنه قال: یهلک امّتی هذا الحی من قریش. قالوا: فما تأمرنا یا رسول اللّه؟ قال: لو أنّ الناس اعتزلوهم.

قال عبد اللّه قال لی أبی فی مرضه الذی مات فیه: اضرب علی هذا الحدیث، فإنّه خلاف الأحادیث عن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- یعنی

قوله صلّی اللّه علیه و سلّم: اسمعوا و أطیعوا

. و هذا مع ثقة رجال إسناده حین شذّ لفظه من الأحادیث المشاهیر أمر بالضرب علیه. فکان دلیلا علی ما قلناه» [۱].

ترجمة السبکی ... ص: ۹۷

و هذه نبذة من ترجمة السبکی صاحب الطبقات:

۱- ابن قاضی شهبة: «عبد الوهّاب بن علی ... العلّامة قاضی القضاة ... حضر و سمع بمصر من جماعة، ثم قدم دمشق مع والده فی جمادی الآخرة سنة تسع و ثلاثین و سمع بها من جماعة ... و أفتی و درّس و حدّث و صنّف و اشتغل و ناب عن أبیه ... و قد ذکره الذهبی فی المعجم المختص و أثنی علیه.

و قال ابن کثیر: جری علیه من المحن و الشدائد ما لم یجر علی قاض قبله،

---

[۱] طبقات الشافعیّة الکبری للسّبکی ۱/ ۲۰۱- ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۸

و حصل له من المناصب ما لم یحصل لأحد قبله. و قال الحافظ شهاب الدین ابن حجّی: خرّج له ابن سعد مشیخة و مات قبل تکمیلها، و حصل فنونا من العلم من الفقه و الأصول، و کان ماهرا فیه و الحدیث و الأدب، و برع و شارک فی العربیة...

توفی شهیدا بالطاعون فی ذی الحجة سنة ۷۷۱» [... ۱].

۲- ابن حجر ...: «انتهت إلیه ریاسة القضاء و المناصب بالشام، و حصل له بسبب القضاء محنة شدیدة مرة بعد مرة، و هو مع ذلک فی غایة الثبات ... و قد صنّف تصانیف کثیرة جدّا علی صغر سنّه، قرئت علیه و انتشرت فی حیاته و بعد موته» [۲].

ترجمة أبی موسی المدینی ... ص: ۹۸

و أبو موسی المدینی- الذی نقل عنه السبکی فی مدح مسند أحمد بن حنبل- من کبار الحفّاظ المشاهیر:

۱- الذهبی: «أبو موسی المدینی، محمّد بن أبی بکر عمر بن أحمد، الحافظ، صاحب التصانیف ... لم یخلّف مثله بعده. مات فی جمادی الاولی. و کان مع براعته فی الحفظ و الرجال صاحب ورع و عبادة و جلالة و تقی» [۳].

۲- السبکی ...: «روی عنه: الحافظ أبو بکر بن محمّد بن موسی الحازمی، و الحافظ عبد الغنی، و الحافظ عبد القادر الرهاوی، و الحافظ محمّد

---

[۱] طبقات الشافعیّة لابن قاضی شهبة ۳/ ۱۰۴/ ۶۴۹.

[۲] الدرر الکامنة ۲/ ۴۲۶- ۴۲۷.

[۳] العبر ۳/ ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۹۹

ابن مکّی، و الحسن بن أبی معشر الأصبهانی، و الناصح بن الحنبلی، و خلق کثیر...

قال ابن الدبیثی: عاش حتّی صار أوحد وقته و شیخ زمانه إسنادا و حفظا.

و قال ابن النّجار: انتشر علمه فی الآفاق، و کتب عنه الحفّاظ، و اجتمع له ما لم یجتمع لغیره من الحفظ و العلم و الثّقة و الإتقان و الدین و الصّلاح، و سدید الطریقة، و صحّة الضبط و النقل، و حسن التصانیف...

قال أبو البرکات محمد بن محمود الرویدینی: و صنّفت الأئمة فی مناقبه تصانیف کثیرة» [... ۱].

۳- الأسنوی: «أبو موسی محمّد بن عمر بن أحمد المدینی الأصبهانی الامام الحافظ ... کان ورعا زاهدا متواضعا متعفّفا عمّا فی أیدی الناس» [... ۲].

۴- ابن قاضی شهبة: «محمّد بن عمر بن أحمد بن عمر بن محمّد، الحافظ الکبیر، أبو موسی المدینی الأصبهانی، أحد الأعلام ... کان حافظا واسع الدائرة جم العلوم. قال أبو سعد السمعانی: کتبت عنه و سمعت منه، و هو ثقة صدوق. و قال ابن الدبیثی ... توفی فی

جمادى الآخرة سنة ۵۸۱.

و قد أفردت ترجمته بالتّصنيف» [۳].

كلام ابن عساكر فى مدح المسند ... ص: ۹۹

و ذكر الفاضل عمر بن محمّد عارف النهروانى المدنى فى (رسالته فى

---

[۱] طبقات الشافعيّة للسبكى ۴/ ۹۰- ۹۱.

[۲] طبقات الشافعيّة للأسنوى ۲/ ۲۴۰/ ۱۱۱۹.

[۳] طبقات الشافعيّة لابن قاضى شهبة ۲/ ۴۰/ ۳۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۰

مناقب أحمد بن حنبل) التى ألّفها بعد ختم المسند سنة ۱۱۶۳ ما نصّه:

«قال ابن عساكر: أما بعد فإنّ حديث المصطفى- صلّى اللّه عليه و سلّم- به يعرف سبل الإسلام و الهدى، و يبنى عليه أكثر الأحكام، و يؤخذ منه معرفة الحلال و الحرام. و قد دوّن جماعة من الأئمة ما وقع إليهم من حديثه، فكان أكبر الكتب التى جمعت فيه هو المسند العظيم الشأن و القدر، مسند الإمام أحمد، و هو كتاب نفيس، و يرغب فى سماعة و تحصيله و يرحل إليه، إذا كان مصنفه الإمام أحمد المقدّم فى معرفة هذا الشأن، و الكتاب كبير القدر و الحجم مشهور عند أرباب العلم، يبلغ أحاديثه ثلاثين ألفا سوى المعاد، و سوى ما ألحق به ابنه عبد اللّه من أعالى الأسناد، و كان مقصود الإمام فى جمعه أن يرجع إليه فى الإعتبار من بلغه أو رواه».

كلام ابن الجوزى فى مدح المسند ... ص: ۱۰۰

و جاء فى الرسالة المذكورة أيضا: «قال ابن الجوزى: صحّ عند الإمام أحمد من الأحاديث سبعمائة ألف و خمسين ألفا. و المراد بهذه الأعداد الطّرق لا- المتون، أخرج منها مسنده المشهور الذى تلّقته الامة بالقبول و التكريم، و جعلوه حجة يرجع إليه و يعوّل عند الإختلاف عليه. قال حنبل بن إسحاق:

جمعنا عمى لى و لصالح و لعبد اللّه و قرأ علينا المسند- و ما سمعه منه تامّا غيرنا- ثم قال لنا: هذا الكتاب قد جمعته و انتخبته من أكثر من سبعمائة ألف و خمسين ألفا، فما اختلف المسلمون فيه من حديث رسول اللّه فارجعوا إليه، فإن وجدتموه فيه فذاك و إلّا فليس بحجة. و كان يكره وضع الكتب، فقيل له فى ذلك، فقال: قد عملت هذا المسند إماما إذا اختلف الناس فى سنّة من سنن رسول اللّه فارجعوا إليه».

و لا تخفى الوجوه التى تشتمل عليها هذه العبارة، فإنّ كلّ واحدة منها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۱

كافية لوجوب قبول حديث الولاية المخرج فى المسند، و وافية بالردّ على من طعن فيه...

و قال ابن الجوزى فى (كتاب الموضوعات): «فمتى رأيت حديثا خارجا عن دواوين الإسلام: كالموطأ، و مسند أحمد، و الصحيحين، و سنن أبى داود، و الترمذى، و نحوها، فانظر فيه، فإن كان له نظير فى الصحاح و الحسان فرتّب أمره، و إن ارتبت به فرأيته يباين الأصول فتأمّل رجال إسناده و اعتبر أحوالهم من كتابنا المسمّى بالضعفاء و المتروكين، فإنّك تعرف وجه القدح فيه» [۱].

و فى هذه العبارة عدّ المسند من دواوين الإسلام، و ذكره فى عداد الموطأ و الصحيحين و غيرها من الكتب غير المحتاج إلى نظر و التأمّل فى أسانيد أخبارها...

اعتماد أبناء روزبهان و تیمیة و حجر علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۱

فهذا حکم ابن الجوزی فی کتابه الموضوعات ... و لکم اعتمد أمثال أبناء تیمیّة و روزبهان و حجر علی أحکام ابن الجوزی فی کتابه المذکور، خاصّة فی باب فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام و أهل البیت ... و کذلک صاحب الصواقع و (الدهلوی) و أتباعهما ... و لنذکر نبذة من موارد اعتماد القوم علی آراء ابن الجوزی:

قال أبو المؤید الخوارزمی فی أوائل کتابه (جامع مسانید أبی حنیفة):

«و الدلیل علی ما ذکرنا أن التعدیل متی ترجّح علی الجرح یجعل الجرح کأن لم یکن، و قد ذکر ذلک إمام أئمة التحقیق ابن الجوزی فی کتاب التحقیق فی أحادیث التعلیق»....

---

[۱] الموضوعات ۱/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۲

و قال ابن الوزیر الصنعانی- فی الأمور الدالة علی عدم جواز تکفیر أحمد بسبب الإعتقاد بالتشبیه-: «و منها- إنّه قد ثبت بالتواتر أنّ الحافظ ابن الجوزی من أئمّة الحنابلة و لیس فی ذلک نزاع، و لا شک أن تصانیفه فی المواعظ و توالیفه فی الرقائق مدرس فضلائهم و تحفة علمائهم، فبها یتواعظون و یخطبون، و علیها فی جمیع أحوالهم یعتمدون، و قد ذکر ابن الجوزی فی کتبه هذه ما یقتضی نزاهتهم عن هذه العقیدة، و أنا أورد من کلامه فی ذلک» [... ۱].

و قال ابن حجر المکی- بعد

حدیث أنا مدینة العلم

-: «و قد اضطرب الناس فی هذا الحدیث، فجماعة منهم ابن الجوزی و النووی و ناهیک بهما معرفة بالحدیث و طرقه» [... ۲].

و قال (الدهلوی) فی جواب

حدیث أنا مدینة العلم

...: «و ذکره ابن الجوزی فی الموضوعات».

و قال ابن روزبهان- فی بحث حدیث النور-: «ذکر ابن الجوزی هذا الحدیث بمعناه فی کتاب الموضوعات» [... ۳].

و قال ابن تیمیة فی

حدیث: «أنت أخی و وصیی»...

: «قال أبو الفرج ابن الجوزی فی کتاب الموضوعات» [... ۴].

ثناء ابن خلکان علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۲

و أثنی ابن خلکان علی ابن الجوزی و بالغ فی إطرائه حیث ترجمه، و هذه خلاصتها:

---

[۱] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم.

[۲] الصواعق المحرقة: ۱۸۹.

[۳] إبطال الباطل- مخطوط.

[۴] منهاج السنّة ۴/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۳

«أبو الفرج عبد الرحمن بن أبی الحسن علی ... الفقیه الحنبلی، الواعظ الملقب جمال الدین، الحافظ، کان علّامة عصره، و إمام وقته فی الحدیث و صناعة الوعظ، صنف فی فنون عدیدة منها ... فکتبه أکثر من أن تعد، و کتب بخطّه شیئا کثیرا ... و کانت له فی مجالس الوعظ أجوبة نادرة...

و توفی لیلة الجمعة ثانی عشر شهر رمضان سنة ۵۹۷ ببغداد، و دفن بباب حرب» [۱].

ثناء الذهبی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳

و کذلک الذهبی حیث قال:

«ابن الجوزی، الإمام العلّامة الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق...

المفسّر صاحب التصانیف السائرة فی فنون العلم ... حدّث عنه: ابنه الصاحب محیی الدین، و سبطه الواعظ شمس الدین یوسف بن قزغلی، و الحافظ عبد الغنی، و ابن الدبیثی، و ابن النجار، و ابن خلیل و التقی البلدانی، و ابن عبد الدائم، و النجیب عبد اللطیف، و خلق سواهم ... و ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنف هذا الرجل ... حصل له من الحظوة فی الوعظ ما لم یحصل لأحد قط » [۲...].

ثناء السیوطی علی ابن الجوزی ... ص: ۱۰۳

و السیوطی أیضا ... أثنی علیه کذلک، قال:

---

[۱] وفیات الأعیان ۳/ ۱۴۰.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۴

«ابن الجوزی، الإمام العلّامة الحافظ، عالم العراق و واعظ الآفاق، جمال الدین أبو الفرج ... صاحب التصانیف السائرة فی فنون العلم ...

و ما علمت أحدا من العلماء صنّف ما صنّف، و حصل له من الحظوة فی الوعظ ما لم یحصل لأحد قط. قیل: إنّه حضره فی بعض المجالس مائة ألف، و حضره ملوک و وزراء و خلفاء، و قال: کتبت بإصبعی ألف مجلّد، و تاب علی یدی مائة ألف، و أسلم علی یدی عشرون ألفا» [۱].

کلام ابن الوزیر فی مدح المسند ... ص: ۱۰۴

و قال محمّد بن إبراهیم الصّنعانی المعروف بابن الوزیر- بعد ذکر عبارة ابن دحیة حول استشهاد الإمام الحسین بن علی علیهما السّلام-: «و فیما ذکره ابن دحیة أوضح دلیل علی براءة المحدّثین و أهل السنّة فیما افتراه علیهم المعترض من نسبتهم إلی التشیع لیزید و تصویب قتله الحسین. کیف؟ و هذه روایاتهم مفصحة بضد ذلک کما بیّناه، فی مسند أحمد، و صحیح البخاری، و جامع الترمذی، و أمثالها.

و هذه الکتب هی مفزعهم و إلی ما فیها مرجعهم، و هی التی یخضعون لنصوصها و یقصرون التعظیم علیها بخصوصها» [۲].

و علیه، فمسند أحمد مفزع المحدّثین و إلیه مرجعهم و هم خاضعون لنصوصه ... و الأحادیث المرویة فیه ... فویل (للدهلوی) المقلّد

(للکابلی) التابع (لابن تیمیة ...) هؤلاء الذین أبطلوا حدیث الولایة المخرّج فی (المسند) و (جامع الترمذی) و أمثالهما ... فإنّهم خرجوا عن طریقة المحدّثین،

---

[۱] طبقات الحفّاظ: ۴۸۰.

[۲] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۵

و شقّوا عصا المجمعین، و خالفوا سنّة رسول ربّ العالمین.

کلام أبی مهدی المغربی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵

و قال أبو مهدی عیسی بن محمّد المغربی- و هو أحد المشایخ السبعة الذین یفتخر شاه ولی اللّه الدهلوی باتّصال أسناده إلیهم- فی مدح کتاب (المسند) ما نصّه:

«و ألّف مسنده، و هو أصل من اصول هذه الامة، جمع فیه ما لم یتّفق لغیره ... و له التصانیف الفائقة، فمنها المسند، و هو ثلاثون ألفا و بزیادة ابنه عبد اللّه أربعون ألف حدیث و قال فیه- و قد جمع أولاده و قرأه علیهم-: هذا الکتاب قد جمعته و انتقیته من أکثر من سبعمائة ألف و خمسین ألفا، فما اختلف فیه المسلمون من حدیث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فارجعوا إلیه، فإن وجدتموه فیه و إلّا لیس بحجة» [۱].

کلام عبد الحق الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۵

و قال الشیخ عبد الحقّ الدّهلوی فی وصف المسند:

«و مسند الإمام أحمد معروف بین الناس، جمع فیه أکثر من ثلاثین ألف حدیث، و کان کتابه فی زمانه أعلی و أرفع و أجمع الکتب» [۲].

---

[۱] مقالید الأسانید- ترجمة أحمد بن حنبل

[۲] رجال المشکاة- ترجمة أحمد بن حنبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۶

کلام ولی اللّه الدهلوی فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶

و قال عبد الرحیم الدهلوی والد (الدهلوی): «الطبقة الثانیة: کتب لم تبلغ مبلغ الموطأ و الصحیحین و لکنها تتلوها، کان مصنّفوها معروفین بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحّر فی فنون الحدیث، لم یرضوا فی کتبهم هذه بالتساهل فیما اشترطوا علی أنفسهم، فتلقاها من بعدهم بالقبول و اعتنی بها المحدّثون و الفقهاء طبقة بعد طبقة، و اشتهرت فیما بین الناس و تعلّق بها القوم شرحا لغریبها و فحصا عن رجالها و استنباطا لفقهها، و علی تلک الأحادیث بناء عامّة العلوم، کسنن أبی داود و جامع الترمذی و مجتبی النسائی. و هذه الکتب مع الطبقة الاولی اعتنی بأحادیثها رزین فی تجرید الصّحاح، و ابن الأثیر فی جامع الأصول.

و کاد مسند أحمد یکون من جملة هذه الطبقة، فإن الإمام أحمد جعله أصلا یعرف به الصحیح و السقیم. قال: ما لیس فیه فلا تقبلوه» [۱].

کلام (الدهلوی) فی مدح المسند ... ص: ۱۰۶

و (الدهلوی) نفسه مدح المسند کذلک، و نقل حکایة جمع أحمد أولاده و قراءته علیهم المسند و ما قال لهم فی وصفه [۲].

---

[۱] حجّة اللّه البالغة- طبقات کتب الحدیث.

[۲] بستان المحدّثین- ترجمة أحمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۷

۴ روایة الترمذی ... ص: ۱۰۷

اشارة

و أخرج الترمذی حدیث الولایة فی صحیحه قائلا:

«حدّثنا قتیبة بن سعید، نا جعفر بن سلیمان الضبعی، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة، فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم، فلما قدمت السریة سلّموا علی النبیّ، فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا، فأعرض عنه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

ثم قام الثانی، فقال مثل مقالته، فأعرض عنه رسول اللّه.

ثم قام إلیه الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه رسول اللّه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا: فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! إن علیا منّی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن من بعدی.

هذا حدیث حسن غریب لا نعرفه إلّا من حدیث جعفر بن سلیمان» [۱].

---

[۱] صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۸

وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۰۸

اشارة

و رجال هذا السند کلّهم ثقات بلا کلام:

۱- الترمذی ... ص: ۱۰۸

أما الترمذی نفسه، فغنی عن التعریف، و إن شئت الوقوف علی طرف من کلماتهم فی مدحه و الثناء علیه و توثیقه و الاستناد إلیه، فراجع الکتب الرجالیة و غیرها، مثل:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۷۰.

۲- تذکرة الحفّاظ ۲/ ۶۳۳.

۳- الوافی بالوفیات ۴/ ۲۹۴.

۴- تهذیب التهذیب ۹/ ۳۸۷.

۵- البدایة و النهایة ۱۱/ ۶۶.

۶- العبر ۲/ ۶۲.

۷- النجوم الزاهرة ۳/ ۸۸.

۸- طبقات الحفّاظ: ۲۷۸.

۹- وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۸.

۱۰- شذرات الذهب ۲/ ۱۷۴.

۱۱- مرآة الجنان ۲/ ۱۹۳.

۱۲- الکامل فی التاریخ ۷/ ۱۵۲.

۱۳- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۵۹.

۱۴- اللباب فی الأنساب ۱/ ۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۰۹

۲- قتیبة بن سعید ... ص: ۱۰۹

و أما قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریف، فهو محدّث جلیل القدر، روی عنه الشیخان و غیرهما:

السمعانی: «قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریف بن عبد اللّه البغلانی، المحدّث المشهور فی الشرق و الغرب، له رحلة إلی: العراق، و الحجاز، و الشام، و دیار مصر، و عمّر العمر الطویل حتی کتب عنه البطون، و رحل إلیه أئمة الدنیا من الأمصار.

سمع مالک بن أنس، و اللیث، و أقرانهما.

روی عنه الأئمّة الخمسة: البخاری، و مسلم، و أبو داود، و أبو عیسی، و أبو عبد الرحمن، و من لا یحصی کثرة» [۱].

الذهبی: «قال أبو بکر الأثرم: و سمعته- یعنی أحمد بن حنبل- ذکر قتیبة فأثنی علیه و قال: هو آخر من سمع من ابن لهیعة. و قال أحمد بن أبی خیثمة عن یحیی بن معین، و أبو حاتم، و النسائی: ثقة. زاد النسائی: صدوق.

و قال أبو داود: قدم قتیبة بغداد سنة ۱۶ فجاء، أحمد و یحیی، و قال ابن خراش:

صدوق ... و قال عبد اللّه بن محمّد بن سیّار الفرهانی: قتیبة صدوق لیس أحد من الکبار إلّا و قد حمل عنه بالعراق» [۲].

۳- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۰۹

۴- یزید الرشک ... ص: ۱۰۹

---

[۱] الأنساب- البغلانی ۲/ ۲۵۷.

[۲] تذهیب تهذیب الکمال- مخطوط

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۰

۵- مطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۰

و هؤلاء عرفتهم سابقا فلا نکرّر...

۵ روایة النسائی ... ص: ۱۱۰

اشارة

و رواه أبو عبد الرحمن النسائی بإسناده قائلا:

«ثنا قتیبة بن سعید قال: ثنا جعفر- یعنی ابن سلیمان- عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب»....

«ثنا واصل بن عبد الأعلی، عن ابن فضیل، عن الأجلح، عن عبد اللّه ابن بریدة عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن مع خالد ابن الولید و بعث علیا علی آخر، و قال: إن التقیتما فعلیّ علی الناس، و إن تفرّقتما فکل واحد منکما علی جنده، فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، و ظفر المسلمون علی المشرکین، فقاتلنا المقاتلة و سبینا الذریة، فاصطفی علی جاریة لنفسه من السبی، فکتب بذلک خالد بن الولید إلی النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و أمرنی أن أنال منه. قال: فدفعت الکتاب إلیه و نلت من علی، فتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فقلت: هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجل و ألزمتنی بطاعته فبلّغت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لی:

لا تقعنّ یا بریدة فی علی، فإنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی» [۱].

وثاقة رجال السند ... ص: ۱۱۰

هذا، و قد روی النسائی فی هذا الحدیث بطریقین، أوّلهما هو عین سند

---

[۱] خصائص علی بن أبی طالب: ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۱

الترمذی المتقدّم الذی عرفت وثاقة رجاله ... فلا حاجة إلی الإعادة.

ترجمة النسائی ... ص: ۱۱۱

و النسائی نفسه، و إن کان غنیا عن التّعریف، لإجماع القوم علی توثیقه و الثناء علیه و علی کتبه و علومه ... حتی أنّ الدار قطنی قدّمه علی جمیع محدّثی زمانه کما فی (تذکرة الحفّاظ)، و قال الذهبی و والد السبکی: بأنّه أحفظ من مسلم بن الحجاج کما فی (مقالید الأسانید ...) و لکن لا بأس بإیراد بعض الکلمات فی حقّه عن کتاب تذکرة الحفّاظ للذهبی باختصار:

«النسائی، الحافظ الإمام، شیخ الإسلام، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعیب ... برع فی هذا الشأن و تفرّد بالمعرفة و الإتقان و علوّ الإسناد

...قال حافظ خراسان أبو على النيسابورى: ثنا الإمام فى الحديث بلا مدافعة أبو عبد الرحمن النسائى. قال أحمد بن نصر أبو طالب الحافظ: من يصبر على ما يصبر عليه النسائى؟ قال الدارقطنى: أبو عبد الرحمن مقدّم على كلّ من يذكر بهذا العلم من أهل عصره. و قال محمّد بن المظفر الحافظ: سمعت مشايخنا بمصر يصفون اجتهاد النسائى فى العبادة بالليل و النهار ... قال الدار قطنى: كان أبو بكر الشافعى كثير الحديث و لم يحدّث عن غير النسائى و قال: رضيت به حجة بينى و بين اللّه ... و كانت وفاته فى شعبان سنة ۳۰۳. و كان أفقه مشايخ مصر فى عصره و أعلمهم بالحديث و الرجال. قال أبو سعيد بن يونس فى تاريخه: كان النسائى إماما حافظا ثبتا»... [۱].

و إن شئت المزيد فراجع:

وفيات الأعيان ۱/ ۷۷.

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۶۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۲

الوافى بالوفيات ۶/ ۴۱۶.

مرآة الجنان ۲/ ۲۴۰.

طبقات الشّافعية للسبكى ۳/ ۱۴.

طبقات الحفّاظ: ۳۰۳.

و غيرها من كتب التاريخ و الرجال...

اعتبار كتاب الخصائص ... ص: ۱۱۲

و كتاب (خصائص أمير المؤمنين عليه السّلام) للنسائى من أنفس الكتب و أجلّها و أشهرها ... ألّفه النسائى لمّا دخل دمشق و وجد المنحرف بها عن أمير المؤمنين عليه السّلام كثيرا...

و قد اعتمد علماء أهل السنّة على هذا الكتاب و نقلوا عنه، كما أنّ غير واحد منهم ذكروه فى بحوثهم مستشهدين به على ولاء أهل السنّة لأهل البيت عليهم السّلام...

كما أنّا قد بيّنا فى بعض المجلّدات السّابقة- و على ضوء كلمات القوم- أن (خصائص أمير المؤمنين) للحافظ النسائى إنّما هو قطعة من (سننه) الكبير، فتكون الأحاديث الواردة فيه من أحد (الصحّاح الستّة) عندهم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۳

۶ رواية الحسن بن سفيان النسوى ... ص: ۱۱۳

اشارة

و رواه الحسن بن سفيان النسوى البالوزى، كما جاء فى كتاب الوصابى اليمنى حيث روى:

«عن عمران بن حصين- رضى اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: إنّ عليا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه أبو داود الطيالسى فى مسنده، و الحسن بن سفيان فى فوائده، و أبو نعيم فى فضائل الصحابة» [۱].

ترجمة الحسن بن سفیان ... ص: ۱۱۳

و الحسن بن سفیان من أکابر المحدّثین الثقات کما یظهر من ترجمته:

۱- السمعانی: «البالوزی- بفتح الباء الموحّدة بعدها الألف و اللّام و الواو و فی آخرها الزاء- هذه النسبة إلی بالوز، و هی قریة من قری نسا علی ثلاث أو أربع فراسخ منها.

خرجت إلیها لزیارة قبر أبی العباس الحسن بن سفیان بن عامر بن عبد العزیز بن النعمان بن عطاء الشیبانی البالوزی النسوی من قریة بالوز.

کان محدّث خراسان فی عصره، و کان مقدّما فی الفقه و العلم و الأدب، و له الرحلة إلی: العراق، و الشام، و مصر، و الکوفة ... و صنّف: المسند

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب- مخطوط.

الکبیر، و الجامع، و المعجم. و هو الرّاویة بخراسان لمصنفات الأئمة...

و کانت إلیه الرحلة بخراسان من أقطار الأرض. سمع منه: أبو حاتم محمّد بن حبان البستی، و أبو بکر أحمد بن إبراهیم الإسماعیلی، و أبو أحمد عبد اللّه بن عدی الجرجانی الحافظ، و إمام الأئمة أبو بکر محمّد بن إسحاق بن خزیمة ... و مات فی سنة ۳۰۳ و قبره بقریة بالوز مشهور یزار، زرته» [۱].

۲- الذهبی: «الحسن بن سفیان بن عامر، الحافظ الإمام، شیخ خراسان ... قال الحاکم: کان محدّث خراسان فی عصره، متقدّما فی التثبّت و الکثرة و الفهم و الفقه و الأدب. و قال ابن حبان: کان الحسن ممّن رحل و صنّف و حدّث علی تیقّظ، مع صحة الدیانة و الصلابة فی السنّة. و قال أبو بکر أحمد ابن الرازی الحافظ: لیس للحسن فی الدنیا نظیر» [... ۲].

و کذلک ترجم له السبکی و ابن قاضی شهبة فی (طبقاتهما) و السیوطی فی (طبقات الحفّاظ) حیث ذکروا کلمة الحاکم و غیره فی مدحه، و وصفوه بالحفظ و الإمامة و التثبت، و کذلک تجد ترجمته فی غیرها من الکتب.

۷ روایة أبی یعلی الموصلی ... ص: ۱۱۴

اشارة

و رواه أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی حیث قال:

«حدّثنا عبید اللّه، ثنا جعفر بن سلیمان، نا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین، قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-

---

[۱] الأنساب- البالوزی ۲/ ۵۸.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۰۳.

سریة، و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، قال: فمضی علی السریة. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر أو من غزوة أتوا

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قبل أن يأتوا منازلهم، فأخبروه بمسيرهم. قال:

فأصاب على جارية، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- إذا قدموا على رسول اللّه ليخبروا به. قال: فقدمت السرية على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فأخبروه بمسيرهم، فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، أصاب على جارية. فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال: يا رسول اللّه صنع على كذا و كذا. فأعرض عنه.

قال: ثم قام الثالث فقال: يا رسول اللّه، صنع على كذا و كذا. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه صنع على كذا و كذا.

قال: فأقبل رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- مغضبا و الغضب يعرف فى وجهه فقال: ما تريدون من على؟ على منّى فأنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

وثاقة رجال الإسناد ... ص: ۱۱۵

اشارة

و لا يخفى وثاقة رجال هذا السند:

۱- عبيد اللّه القواريرى ... ص: ۱۱۵

أمّا عبيد اللّه، فهو عبيد اللّه بن عمر القواريرى:

---

[۱] مسند أبى يعلى ۱/ ۲۹۳ رقم ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۶

السمعانى: «كان ثقة صدوقا، مكثرا من الحديث ... روى عنه:

أبو قدامة السرخسى، و محمّد بن إسحاق الصنعانى، و أبو داود السجستانى، و أبو زرعة و أبو حاتم الرازيان، و أحمد بن أبى خيثمة، و أبو القاسم البغوى، و أبو يعلى الموصلى، و غيرهم.

و كان أحمد بن سيّار المروزى يقول: لم أر فى جميع من رأيت مثل مسدّد بالبصرة، و القواريرى ببغداد، و صدقة بمرو. وثّقه يحيى بن معين و غيره.

و قال أبو على جزرة الحافظ: القواريرى. أثبت من الزهرانى و أشهر و أعلم بحديث البصرة، و ما رأيت أحدا أعلم بحديث البصرة منه.

و توفى فى ذى الحجة سنة ۲۳۵» [... ۱].

الذهبى: «خ م د س- عبيد اللّه بن عمر القواريرى، أبو سعيد البصرى الحافظ. حدّث بمائة ألف حديث. سمع: حماد بن زيد، و أبا عوانة، و خلقا. و عنه: خ م د، و الفريابى، و البغوى، و خلق. و كان يذكر مع مسدّد و الزهرانى. مات فى ذى الحجة ۲۳۵» [۲].

ابن حجر: «و عنه: البخارى و مسلم و أبو داود ... قال ابن معين و العجلى و النسائى: ثقة. و قال صالح جزرة: ثقة صدوق قال: و هو أثبت من الزهرانى و أشهر و أعلم بحديث البصرة. قال ابن سعد: ثقة كثير الحديث. و قال أبو حاتم: صدوق ... و ذكره ابن حبان فى الثقات. و قال مسلمة بن قاسم:

ثقة. و فى الزهرة: روى عنه البخارى خمسة، و مسلم أربعين» [۳].

۲- جعفر بن سلیمان ... ص: ۱۱۶

۳- یزید الرشک ... ص: ۱۱۶

---

[۱] الأنساب- القواریری

[۲] الکاشف ۲/ ۲۰۳ و انظر العبر و دول الإسلام حوادث سنة ۲۳۵.

[۳] تهذیب التهذیب ۷/ ۳۶ و انظر تقریب التهذیب أیضا ۱/ ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۷

۴- المطرف بن عبد اللّه ... ص: ۱۱۷

اشارة

و هؤلاء عرفت وثاقتهم و شیئا من مناقبهم فیما سبق.

ترجمة أبی یعلی ... ص: ۱۱۷

و لنذکر طرفا من کلماتهم فی الثناء علی أبی یعلی الموصلی:

۱- ابن حبّان: «أحمد بن علی بن المثنی بن یحیی بن عیسی بن هلال التمیمی أبو یعلی، من أهل الموصل، من المتقنین فی الروایات و المواظبین علی رعایة الدین و أسباب الطاعات. مات سنة ۳۰۷» [... ۱].

۲- الذهبی: «أبو یعلی الموصلی، الحافظ الثقة، محدّث الجزیرة...

قال یزید بن محمّد الأزدی: کان أبو یعلی من أهل الصّدق و الأمانة و الدین و العلم ... و وثقه ابن حبان و وصفه بالإتقان و الدین ثم قال: و بینه و بین النبیّ ثلاثة أنفس. و قال الحاکم: کنت أری أبا علی الحافظ معجبا بأبی یعلی و إتقانه و حفظه لحدیثه حتی کان لا یخفی علیه منه إلّا الیسیر. قال الحاکم: هو ثقة مأمون» [... ۲].

۳- الذهبی أیضا: «کان ثقة صالحا متقنا یحفظ حدیثه. توفی و له ۹۷ سنة» [۳].

۴- الصفدی: «الحافظ صاحب المسند، سمع جماعة کبارا، و له تصانیف فی الزهد و غیره. غلّقت له الأسواق یوم جنازته. و کانت وفاته سنة ۳۰۷ و کنیته أبو یعلی» [۴].

---

[۱] الثقات ۸/ ۵۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۷.

[۳] العبر حوادث ۳۰۷.

[۴] الوافی بالوفیات ۷/ ۲۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۸

و کذلک تجد ترجمته فی المصادر الأخری، و قد وصفوه جمیعا: بالحافظ الثبت الثقة محدّث الجزیرة صاحب المسند...

۸ روایة ابن جریر الطبری و تصحیحه ... ص: ۱۱۸

اشارة

رواه محمد بن جرير الطبرى فى (تهذيب الآثار). فقد ذكر المتّقى ما نصه:

«عن عمران بن حصين: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سرية و استعمل عليها عليا، فغنموا، فصنع على شيئا أنكروه. و فى لفظ: فأخذ على من الغنيمة جارية، فتعاقد أربعة من الجيش إذا قدموا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أن يعلموه، و كانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فسلّموا عليه و نظروا إليه، ثم ينصرفون إلى رحالهم. فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، ألم تر أن عليا قد أخذ من الغنيمة جارية؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل ذلك. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع. فأقبل إليه رسول اللّه يعرف الغضب فى وجهه فقال:

ما تريدون من على! على منّى و أنا من على و على ولىّ كلّ مؤمن بعدى.

ش. و ابن جرير و صحّحه» [۱].

---

[۱] كنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ رقم ۳۶۴۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۱۹

ترجمة الطبرى ... ص: ۱۱۹

و لابن جرير الطبرى فى كتب القوم تراجم مفصّلة، نلخص بعضها فيما يلى:

۱- ياقوت الحموى: «قال أبو محمّد عبد العزيز بن محمّد الطبرى: كان أبو جعفر من الفضل و العلم و الذكاء و الحفظ على ما لا يجهله أحد عرفه، لجمعه من علوم الإسلام ما لم نعلمه اجتمع لأحد من هذه الامة، و لا ظهر من كتب المصنّفين و انتشر من كتب المؤلّفين ما انتشر له.

و كان راجحا فى علوم القرآن، و القراءات، و علم التاريخ من الرسل و الخلفاء و الملوك، و اختلاف الفقهاء، مع الرواية لذلك على ما فى كتابه:

البسيط، و التهذيب، و أحكام القراءات، من غير تعويل على المناولات و الإجازات و لا- على ما قيل فى الأقوال، بل يذكر ذلك بالأسانيد المشهورة.

و قد بان فضله فى علم اللغة و النحو على ما ذكره فى كتاب التفسير و كتاب التهذيب مخبرا عن حاله فيه.

و قد كان له قدم فى علم الجدل، يدل على ذلك مناقضاته فى كتبه على المعارضين لمعانى ما أتى به.

و كان فيه من الزهد و الورع و الخشوع و الأمانة، و تصفية الأعمال و صدق النية و حقائق الأفعال ما دل عليه كتابه فى آداب النفوس».

«كان أبو جعفر يذهب فى جلّ مذاهبه إلى ما عليه الجماعة من السلف و طريق أهل العلم المتمسكين بالسّنن، شديدا على مخالفيهم، ماضيا على منهاجهم، لا تأخذه فى ذلك و لا فى شىء لومة لائم».

«كان أبو جعفر يذهب فى الإمامة إلى إمامة أبى بكر و عمر و عثمان و على، و ما عليه أصحاب الحديث فى التفضيل، و كان يكفّر من خالفه فى كلّ مذهب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۰

إذا كانت أدلّة العقول تدفع كالقول فی القدر، و قول من كفّر أصحاب رسول اللّه من الروافض و الخوارج، و لا يقبل أخبارهم و لا شهاداتهم، و ذكر ذلك فی كتابه فی الشهادات، و فی الرسالة، و فی أول ذيل المذيّل» [۱].

۲- السمعانی: «و كان أحد أئمة العلماء، يحكم بقوله و يرجع إلی رأيه، لمعرفته و فضله. و كان قد جمع من العلوم ما لم يشاركه فيه أحد من أهل عصره، و كان حافظا لكتاب اللّه، عارفا بالقراءات، بصيرا بالمعانی، فقيها فی أحكام القرآن، عالما بالسّنن و طرقها و صحيحها و سقيمها و ناسخها و منسوخها، عارفا بأقوال الصحابة و التابعين و من بعدهم من المخالفين فی الأحكام و مسائل الحلال و الحرام، عارفا بأيّام الناس و أخبارهم ... قال أبو بكر محمّد بن إسحاق بن خزيمة: ما أعلم علی أديم الأرض أعلم من محمّد بن جرير ...و توفی سنة ۳۱۰» [۲].

۳- النووی: «هو الإمام البارع فی أنواع العلوم، و هو فی طبقة الترمذی و النسائی. قال الحافظ أبو بكر الخطيب البغدادی فی تاريخ بغداد: استوطن الطبری بغداد فأقام بها حتی توفی، و كان أحد الأئمة و العلماء، يحكم بقوله و يرجع إلی رأيه» [... ۳].

۴- الذهبی: «الإمام العلم الفرد الحافظ أبو جعفر الطبری، أحد الأعلام و صاحب التصانيف ... قال أبو بكر الخطيب: كان ابن جرير أحد الأئمة...

و قال أبو حامد الإسفرائينی: لو سافر رجل إلی الصّين فی تحصيل تفسير ابن جرير لم يكن كثيرا ... قال الفرغانی: بثّ مذهب الشافعی ببغداد سنتين و اقتدی به، ثمّ اتّسع علمه و أدّاه اجتهاده إلی ما اختاره فی كتبه. و قد عرض عليه القضاء فأبی. قال محمّد بن علی بن سهل الإمام: سمعت ابن جرير قال: من

---

[۱] معجم الأدباء ۵/ ۲۵۴- ۲۶۸.

[۲] الأنساب- الطّبری ۸/ ۲۰۵- ۲۰۷.

[۳] تهذيب الأسماء و اللّغات ۱/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۱

قال: إن أبا بكر و عمر ليسا بإمامی هدی، يقتل ... و لمّا بلغه أن ابن أبی داود تكلّم فی حديث غدير خم عمل كتاب الفضائل و تكلّم علی تصحيح الحديث.

قلت: رأيت مجلدا فی طرق الحديث لابن جرير فاندهشت له لكثرة تلك الطرق.

قال ابن كامل: توفی ابن جرير سنة ۳۱۰» [۱].

۵- اليافعی: «الحبر البحر الإمام، أحد الأعلام، صاحب التفسير الكبير و التاريخ الشهير، و المصنفات العديدة و الأوصاف الحميدة، أبو جعفر محمّد بن جرير الطبری. كان مجتهدا لا يقلّد أحدا. قال إمام الأئمة المعروف بابن خزيمة: ما أعلم علی الأرض أعلم من محمّد بن جرير، و لقد ظلمته الحنابلة.

و قال الفقيه الإمام مفتی الأنام أبو حامد الإسفرائينی: لو سافر رجل إلی الصين حتی يحصّل تفسير محمّد بن جرير لم يكن كثيرا.

قلت: و ناهيك بهذا الثناء العظيم و المدح الكريم من هذين الإمامين الجليلين البارعين النبيلين...

و كان ثقة فی نقله و تاريخه، قيل: تاريخه أصح التواريخ و أثبتها. و ذكره الشيخ أبو إسحاق فی طبقات الفقهاء فی جملة المجتهدين» [۲].

۶- السبكی: «الإمام الجليل، المجتهد المطلق، أبو جعفر الطبری، من أهل طبرستان، أحد أئمة الدنيا علما و دينا ... قال الخطيب: كان ابن جرير أحد الأئمة، يحكم بقوله ... و ذكر أن أبا العباس ابن شريح كان يقول: محمد ابن جرير الطبری فقيه العالم ... و قال

حسنک بن علی النیسابوری: أول ما سألنی ابن خزیمة قال: کتبت عن محمّد بن جریر؟ قلت: لا. قال: و لم؟

قلت: لأنّه کان لا یظهر و کانت الحنابلة تمنع من الدخول علیه. فقال: بئسما

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۱۰.

[۲] مرآة الجنان- حوادث ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۲

فعلت، لیتک لم تکتب عن کلّ من کتبت عنهم و سمعت منه! قلت: لم یکن عدم ظهوره ناشئا عن أنه منع...

قال الفرغانی: کان محمّد بن جریر ممن لا تأخذه فی اللّه لومه لائم، مع عظیم ما یلحقه من الأذی و الشناعات من جاهل و حاسد و ملحد. فأمّا أهل العلم و الدین فغیر منکرین، علی علمه و زهده فی الدنیا و رفضه لها، و قناعته بما کان یرد علیه من حصّة خلّفها أبوه بطبرستان یسیرة...

و قال ابن کامل: توفی عشیة الأحد لیومین بقیا من شوال سنة ۳۱۰» [... ۱].

و بمثل ذلک ترجم له غیر من ذکرناه، حیث وصفوه بتلک الأوصاف الجلیلة، و نقلوا فی حقّه کلمات الأعلام و مشاهیر الأئمة...

فلاحظ حوادث سنة ۳۱۰ من (روضة المناظر) و (تتمة المختصر).

و راجع ترجمته فی (طبقات الحفاظ) و (طبقات المفسرین).

و انظر ما ذکره بترجمته شرّاح الحدیث، کالمناوی و الزرقانی و الخفاجی فی (فیض القدیر) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (نسیم الریاض...)

۹ روایة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۲

اشارة

و

رواه الحافظ الکبیر أبو الحسن خیثمة بن سلیمان الأطرابلسی، بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام، من کتابه (فضائل الصحابة) حیث قال: «ثنا أحمد، ثنا حازم، أنبأ عبیدة بن موسی، ثنا یوسف بن صهیب» عن دکین، عن وهیب بن حمزة عن بریدة قال: سافرت مع علی من المدینة إلی

---

[۱] طبقات الشافعیة الکبری ۲/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۳

مکة، فرأیت منه جفوة فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لأنالنّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیا فنلت منه. فقال لی رسول اللّه: لا تقولنّ لعلیّ فإنّ علیّا ولیّکم بعدی» [۱].

ترجمة خیثمة بن سلیمان ... ص: ۱۲۳

۱- السمعانی: «أبو الحسن خیثمة بن سلیمان بن حیدرة القرشی الأطرابلسی، من الأئمة الثقات، المشهورین بالرحلة و الکثرة عن أهل العراق و الیمن و الحجاز، سمع محمد بن عیسی بن حیان المدائنی، و إسحاق بن إبراهیم الدبری، و طبقتهما. روی عنه: أبو عبد اللّه

محمّد بن إسحاق بن مندة الحافظ. و توفی فی حدود سنة ۳۵۰» [۲].

۲- الذهبی: «خیثمة بن سلیمان بن حیدرة، الإمام، محدّث الشام، أبو الحسن القرشی الأطرابلسی، أحد الثقات ... قال الخطیب: خیثمة ثقة، قد جمع فضائل الصحابة» [... ۳].

۳- الذهبی أیضا: «خیثمة الإمام الثقة المعمّر، محدّث الشام ... قال أبو بکر الخطیب: خیثمة ثقة ثقة، قد جمع فضائل الصّحابة» [... ۴].

۴- الزّرقانی ...: «الإمام الحافظ أبو الحسن القرشی الطرابلسی، أحد الثقات الرّحالة، جمع فضائل الصحابة» [... ۵].

---

[۱] فضائل الصحابة- مخطوط

[۲] الأنساب ۱/ ۳۰۳.

[۳] تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۵۸.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۲.

[۵] شرح المواهب اللدنیّة ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۴

۱۰ روایة أبی حاتم ابن حبّان البستی ... ص: ۱۲۴

اشارة

و رواه أبو حاتم محمّد بن حبّان البستی فی (صحیحه)، فقد رواه عنه الحافظ محبّ الدین الطّبری، و العلّامة إبراهیم بن عبد اللّه الیمنی الوصابی ... قال الأول:

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه ... فأقبل إلیه رسول اللّه و الغضب یعرف فی وجهه فقال. ما تریدون من علی؟ ثلاثا، إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

خرّجه الترمذی و قال حسن غریب. و أبو حاتم

.

و

خرجه أحمد و قال فیه: فأقبل رسول اللّه علی الرابع و قد تغیّر وجهه فقال: دعوا علیّا، دعوا علیا، علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

و قال الثانی بعد روایته کذلک عن عمران بن حصین:

«أخرجه الترمذی و ابن حبّان فی صحیحه، و أخرجه الإمام أحمد فی مسنده و قال فیه: فأقبل» [... ۲].

أقول: و هذا نصّ روایته

فی (صحیحه):

«أخبرنا أبو یعلی، حدّثنا الحسن بن عمر بن شقیق، حدّثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه بن الشخیر، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و استعمل علیهم علیّا، قال: فمضی علی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکر ذلک علیه أصحاب رسول

---

[۱] الریاض النضرة ۳/ ۱۲۹.

[۲] أسنی المطالب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۵

اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه و نظروا إلیه ثم ینصرفون إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللّه أ لم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه، ثم قام آخر فقال: یا رسول اللّه ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه، ثم قام آخر فقال: یا رسول اللّه أ لم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟ فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی- ثلاثا-؟ إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

فابن حبّان أخرج هذا الحدیث و صحّحه.

ترجمة ابن حبّان ... ص: ۱۲۵

و هذه نبذة من کلمات القوم فی الثناء علیه باختصار:

۱- ابن ماکولا: «حافظ جلیل کثیر التصانیف ... کان من الحفّاظ الأثبات ... توفی فی سنة ۳۵۴» [۲].

۲- السمعانی: «أبو حاتم محمّد بن حبّان بن أحمد بن حبان التمیمی البستی، إمام عصره، صنّف تصانیف لم یسبق إلی مثلها ... سمع منه: أبو عبد اللّه بن مندة و أبو عبد اللّه بن البیّع الحافظان، و غیرهما. و ذکره الحاکم أبو عبد اللّه فقال: أبو حاتم البستی القاضی: کان من أوعیة العلم فی اللغة و الفقه و الحدیث و الوعظ، و کان

---

[۱] الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان: ۳۷۳.

[۲] الإکمال فی أسماء الرجال ۲/ ۳۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۶

من عقلاء الرجال، صنف فخرج له من التصنیف فی الحدیث ما لم یسبق إلیه» [... ۱].

«کان إماما فاضلا مکثرا من الحدیث و الرحلة و الشیوخ، عالما بالمتون و الأسانید، أخرج من معانی الحدیث ما عجز عنه غیره، و من تأمّل تصانیفه و طالعها علم أن الرجل کان بحرا فی العلوم» [... ۲].

۳- الذهبی: «العلّامة أبو حاتم محمّد بن حبان الحافظ صاحب التصانیف ... و کان من أوعیة العلم فی الحدیث و الفقه و اللغة و الوعظ و غیره ذلک، حتّی الطب و النجوم و الکلام» [... ۳].

۴- الیافعی: «العلّامة الجهبذ الحافظ و صاحب التصانیف. و کان من أوعیة العلم» [... ۴].

۵- السبکی: «الحافظ الجلیل الإمام صاحب التصانیف ... قال أبو سعید الإدریسی: کان علی قضاء سمرقند زمانا، و کان من فقهاء الدین و حفّاظ الآثار ... و قال الحاکم: کان من أوعیة العلم فی الفقه و اللّغة و الحدیث و الوعظ، و من عقلاء الرجال ... و قال الخطیب: کان ثقة نبیلا فهما. و قال ابن السمعانی: کان أبو حاتم إمام عصره» [... ۵]

و کذلک تجد الکلمات الأخری فی حقّه، و فیما ذکرناه کفایة.

کلمة بشأن صحیح ابن حبان ... ص: ۱۲۶

و أمّا صحیح ابن حبّان، فقد نصّ علی اعتباره غیر واحد منهم، قال النووی:

[۱] الأنساب- البستی ۲/ ۲۰۹.

[۲] الأنساب- الحبانی ۴/ ۳۹.

[۳] العبر- حوادث: ۳۵۴.

[۴] مرآة الجنان- حوادث: ۳۵۴.

[۵] طبقات الشافعیة الکبری ۲/ ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۷

«الصحیح أقسام، أعلاها ما اتّفق علیه البخاری و مسلم، ثمّ ما انفرد به البخاری، ثمّ مسلم، ثمّ ما علی شروطهما، ثمّ علی شرط البخاری، ثمّ مسلم، ثمّ صحیح غیرهما».

قال شارحه السّیوطی: «التنبیه الثانی: قد علم ممّا تقدّم أن أصحّ من صنّف فی الصحیح ابن خزیمة، ثم ابن حبان، ثم الحاکم، فینبغی أن یقال: أصحّها بعد مسلم ما اتّفق علیه الثلاثة، ثم ابن خزیمة و ابن حبان و الحاکم، ثمّ ابن حبان و الحاکم، ثم ابن خزیمة فقط، ثم ابن حبان فقط، ثم الحاکم فقط، إن یکن الحدیث علی شرط أحد الشیخین. و لم أر من تعرّض لذلک. فلیتأمّل» [۱].

فالحمد للّه علی ثبوت صحة الحدیث من صنیع ابن حبّان، مع أنه قد بلغ من التعصّب و الانحراف إلی أن أطال لسان الطعن علی الإمام علی بن موسی الرضا علیه السّلام، کما فی المیزان للذهبی و غیره من مصنفات الأعیان، و لکن مع ذلک التعصّب لم یمکنه أن ینبس ببنت شفة فی هذا الحدیث الشریف بل أدخله فی صحیحه...

۱۱ روایة الطبرانی ... ص: ۱۲۷

اشارة

و رواه الحافظ الطبرانی ... کما جاء فی روایة محمّد صدر عالم حیث قال:

«أخرج ابن أبی شیبة عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطیالسی، و الحسن بن سفیان، و أبو نعیم مثله. و أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب. و

الطبرانی و الحاکم و صحّحه عنه، قال قال

[۱] تدریب الراوی ۱: ۱/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۸

رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیا منّی و أنا منه و هو ولی کلّ مؤمن بعدی» [۱]

. و هذا نص روایة الطبرانی:

«حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، ثنا العباس بن الولید الفرضی. ح و حدّثنا معاذ بن المثنی، ثنا مسدّد. ح و حدّثنا بشر بن موسی، و الحسن بن المتوکّل البغدادی، ثنا خالد بن یزید العدنی قالوا:

ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرّشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سرية، فاستعمل عليهم عليّا، فمضى على السرية، فأصاب على جارية فأنكروا عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أخبرناه بما صنع. قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسلّموا عليه ثم انصرفوا. فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام آخر فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، أ لم تر أنّ عليّا صنع كذا و كذا؟

---

[۱] معارج العلى فى مناقب المرتضى- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۲۹

فأقبل عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال: ما ذا تريدون من على؟ ثلاث مرّات. إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

و أخرجه فى (المعجم الأوسط) بأسانيد:

«حدّثنا عبد الوهاب بن رواحة الرامهرمزى قال: حدّثنا أبو كريب قال:

حدّثنا حسن بن عطية قال: حدّثنا سعاد بن سليمان، عن عبد اللّه بن عطاء، عن عبد اللّه بن بريدة عن على قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على بن أبى طالب و خالد بن الوليد، كل واحد منهما على وحده، و جمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعليكم على. قال: فأخذا يمينا و يسارا، فدخل على فأبعد فأصاب سبيا فأخذ جارية من السّبى. قال بريدة: و كنت من أشدّ الناس بغضا لعلى، فأتى رجل خالد بن الوليد فذكر أنّه قد أخذ جارية من الخمس فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم تتابعت الأخبار على ذلك، فدعانى خالد فقال: يا بريدة، قد عرفت الذى صنع، فانطلق بكتابى هذا إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فكتب إليه، فانطلقت بكتابه حتى دخلت على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فأخذ الكتاب بشماله- و كان كما قال اللّه عزّ و جلّ لا يقرأ و لا يكتب- فقال: و كنت إذا تكلّمت طأطأت رأسى حتى أفرغ من حاجتى، فطأطأت رأسى، فتكلّمت، فوقعت فى على حتى فرغت، ثم رفعت رأسى، فرأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم غضب غضبا لم أره غضب مثله إلّا يوم قريظة و النضير، فنظر إلىّ فقال:

يا بريدة، أحبّ عليّا، فإنّما يفعل ما يؤمر به.

قال: فقمت و ما من الناس أحد أحبّ إلىّ منه» [۲].

---

[۱] المعجم الكبير ۱۸/ ۱۲۸.

[۲] المعجم الأوسط ۵/ ۴۲۵ رقم ۴۸۳۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۰

«حدّثنا محمّد بن عبد اللّه الحضرمى قال: حدّثنا عبد اللّه بن يحيى بن الربيع بن أبى راشد قال: حدّثنا عمرو بن عطية العوفى، عن أبيه عطية قال:

حدّثنی عبد اللّه بن بریدة:

أنّ أباه حدّثه: انّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث علی بن أبی طالب و خالد بن الولید...

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مه یا بریدة.

فرفعت رأسی إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فإذا وجهه متغیّر...

قال بریدة: و اللّه لا أبغضه أبدا بعد الذی رأیت من رسول اللّه» [... ۱].

«حدّثنا محمّد بن عبد الرحمن بن منصور الحارثی قال: حدّثنا أبی قال: حدّثنا حسین الأشقر قال: حدّثنا زید بن أبی الحسن قال: حدّثنا أبو عامر العقدی، عن أبی إسحاق، عن ابن بریدة.

عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا أمیرا علی الیمن، و بعث خالد بن الولید علی الجبل، فقال: إن اجتمعتما فعلی علی الناس، فالتقوا و أصابوا من الغنائم ما لم یصیبوا مثله، و أخذ علی جاریة من الخمس، فدعا خالد بن الولید بریدة فقال: اغتنمها فأخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بما صنع. فقدمت المدینة و دخلت المسجد و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی منزله و ناس من أصحابه علی بابه. فقالوا: ما الخبر یا بریدة؟ فقلت:

خیر، فتح اللّه علی المسلمین، فقالوا: ما أقدمک؟ قال: جاریة أخذها علی من الخمس، فجئت لأخبر النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، قالوا: فأخبره فإنّه یسقطه من عین رسول اللّه- و رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یسمع الکلام- فخرج مغضبا و قال:

ما بال أقوام ینتقصون علیا، من ینتقص علیا فقد تنقّصنی، و من فارق

---

[۱] المعجم الأوسط ۶/ ۳۵۳ رقم: ۵۷۵۲.

علیا فقد فارقنی. إن علیا منّی و أنا منه، خلق من طینتی، و خلقت من طینة إبراهیم، و أنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم.

یا بریدة: أما علمت أنّ لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ و أنّه ولیّکم من بعدی؟! فقلت: یا رسول اللّه، بالصحبة، ألا بسطت یدک حتی أبایعک علی الإسلام جدیدا؟

قال: فما فارقته حتی بایعته علی الإسلام» [۱].

من مصادر ترجمة الطبرانی ... ص: ۱۳۱

و للطّبرانی تراجم حافلة و مناقب باهرة و فضائل فاخرة، فلاحظ:

۱- الأنساب- الطبرانی.

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۴۰۷.

۳- أخبار أصبهان ۱/ ۳۳۵.

۴- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۹۱۲.

۵- مرآة الجنان ۲/ ۳۷۲.

۶- المنتظم ۷/ ۵۴.

۷- البدایة و النهایة ۱۱/ ۲۷۰.

۸- طبقات القرّاء ۱/ ۳۱۱.

۹- طبقات المفسرین ۱/ ۱۹۸.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۳۷۲.

---

[۱] المعجم الأوسط ۷/ ۴۹. رقم: ۶۰۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۲

۱۲ روایة الحاکم ... ص: ۱۳۲

اشارة

و رواه أبو عبد اللّه الحاکم النیسابوری و صحّحه علی شرط مسلم، و هذه عبارته:

«حدّثنا أبو عبد اللّه محمّد بن یعقوب الحافظ، حدّثنی أبی و محمّد بن نعیم قالا: ثنا قتیبة بن سعید، ثنا جعفر بن سلیمان الضبعی، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی علی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا ذلک علیه. فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- إذا لقینا النبیّ أخبرناه بما صنع علی. قال عمران:

و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فنظروا إلیه و سلّموا علیه ثم یتطرّقون إلی رحالهم، فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-. فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، أ لم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه.

ثمّ قام الثانی، فقال مثل ذلک، فأعرض عنه.

ثمّ قام الثّالث فقال مثل ذلک فأعرض عنه.

ثمّ قام الرابع، فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟

فأقبل علیه رسول اللّه- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟! إن علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم و لم یخرجاه» [۱].

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۳

و

قال الحاکم:

«أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی- ببغداد، من أصل کتابه- ثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون قال: إنی لجالس عند ابن عبّاس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلو بنا من بین هؤلاء. قال فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معکم- قال: و هو یومئذ صحیح قبل أن یعمی- قال: فانتدوا فتحدثوا، فلا ندری ما قالوا: قال: فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف و تف، وقعوا فی رجل له بضع عشر فضائل لیست لأحد غیره.

وقعوا فی رجل قال له النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لأبعثنّ رجلا- لا- یخزیه اللّه أبدا، یحبّ اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله، فاستشرف لها مستشرف، فقال أین علی؟ فقالوا: إنّه فی الرّحی یطحن. قال: و ما کان أحدهم لیطحن، قال: فجاء و هو أرمد لا یکاد

یبصر، قال: فنفث فی عینیه، ثم هزّ الرایة ثلاثا فأعطاها إیّاه، فجاء علی بصفیّة بنت حیی.

قال ابن عباس: ثم بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فلانا بسورة التوبة، فبعث علیّا خلفه فأخذها منه و قال: لا یذهب بها إلّا رجل هو منّی و أنا منه.

فقال ابن عباس: و قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لبنی عمّه: أیّکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة؟ قال: و علی جالس معهم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أقبل علی رجل رجل منهم فقال: أیکم یوالینی فی الدنیا و الآخرة، فأبوا، فقال لعلی: أنت ولیّی فی الدنیا و الآخرة.

قال ابن عباس: و کان علی أوّل من آمن من الناس بعد خدیجة رضی اللّه عنها.

قال: و أخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثوبه فوضعه علی علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۴

و فاطمة و الحسن و الحسین و قال: إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً.

قال ابن عباس: و شری علی نفسه، فلبس ثوب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم ثم نام مکانه، قال ابن عباس: و کان المشرکون یرمون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، فجاء أبو بکر- رضی اللّه عنه- و علی نائم قال: و أبو بکر یحسب أنّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قال: فقال: یا نبیّ اللّه، فقال له علی: إنّ نبیّ اللّه قد انطلق إلی نحو بئر میمون فأدرکه. قال: فانطلق أبو بکر فدخل معه الغار، قال: و جعل علی رضی اللّه عنه یرمی بالحجارة کما کان نبیّ اللّه و هو یتضوّر وقد لفّ رأسه فی الثوب لا یخرجه حتی أصبح، ثم کشف عن رأسه فقالوا: إنّک للئیم، و کان صاحبک لا یتضوّر و نحن نرمیه و أنت تتضوّر، و قد استنکرنا ذلک.

فقال ابن عباس: فخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی غزوة تبوک و خرج الناس معه، فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: لا. فبکی علی، فقال له: أ ما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لیس بعدی نبیّ، إنّه لا ینبغی أن أذهب إلّا و أنت خلیفتی.

قال ابن عباس: و قال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی و مؤمنة.

قال ابن عباس: و سدّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم أبواب المسجد غیر باب علی، فکان یدخل المسجد جنبا و هو طریقه لیس له طریق غیره.

قال ابن عباس: و قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم: من کنت مولاه فإنّ مولاه علی.

قال ابن عباس: و قد أخبرنا اللّه عزّ و جلّ فی القرآن أنّه رضی عن أصحاب الشجرة، فعلم، ما فی قلوبهم، فهل أخبرنا أنّه سخط علیهم بعد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۵

ذلک؟

قال ابن عباس: و قال نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لعمر- رضی اللّه عنه- حین قال: ائذن لی فأضرب عنقه قال: و کنت فاعلا؟ و ما یدریک، لعلّ اللّه قد اطّلع علی أهل بدر فقال: اعملوا ما شئتم.

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه بهذه السّیاقة.

و قد حدّثنا السید الأوحد أبو یعلی حمزة بن محمد الزیدی- رضی اللّه عنه- ثنا أبو الحسن علی بن محمّد بن مهرویه القزوینی القطّان قال: سمعت أبا حاتم الرازی یقول: کان یعجبهم أن یجدوا الفضائل من روایة أحمد بن حنبل، رضی اللّه عنه» [۱].

من مصادر ترجمة الحاکم ... ص: ۱۳۵

و إليک قائمة بمصادر ترجمة الحاکم النيسابوری صاحب المستدرک، لتقف بمراجعتها علی جلالته و منزلته الرفيعة عند أهل السنّة:

۱- الأنساب- البيّع.

۲- وفيات الأعيان ۴/ ۲۸۰.

۳- تاريخ بغداد ۵/ ۴۷۳.

۴- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۳۹.

۵- الوافی بالوفيات ۳/ ۳۲۰.

۶- البداية و النهاية ۱۱/ ۳۵۵.

۷- النجوم الزاهرة ۴/ ۲۳۸.

---

[۱] المستدرک علی الصحيحين ۳/ ۱۳۲- ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۶

۸- طبقات السبکی ۴/ ۱۵۵.

۹- طبقات القراء ۲/ ۱۸۴.

۱۰- طبقات الحفّاظ: ۴۰۹.

۱۱- العبر ۳/ ۹۱.

۱۲- اللباب ۱/ ۱۹۸.

و قد أوردنا نبذا من ذلک فی مجلّد حديث الطّير.

۱۳ روایة ابن مردویه ... ص: ۱۳۶

اشارة

و رواه أحمد بن موسی بن مردويه الأصبهانی بتفسير قوله تعالی: وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَکَ الْأَقْرَبِينَ. قال المتّقی: «عن علی قال: لمّا نزلت هذه الآية:

وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَکَ الْأَقْرَبِينَ دعا ببنی عبد المطلب و صنع لهم طعاما ليس بالکثير فقال: کلوا بسم اللّه. من جوانبها، فإنّ البرکة تنزل من ذروتها، و وضع يده أوّلهم، فأکلوا حتی شبعوا، ثم دعا بقدح فشرب أوّلهم ثم سقاهم فشربوا حتّی رووا. فقال أبو لهب: لقد سحرکم. و قال: يا بنی عبد المطّلب: إنّی جئتکم بما لم يجیء به أحد قط، أدعوکم إلی شهادة أن لا إله إلّا اللّه، و إلی اللّه و إلی کتابه. فنفروا فتفرقوا. ثم دعاهم الثانية علی مثلها فقال أبو لهب کما قال المرة الاولی، فدعاهم ففعلوا مثل ذلک، ثم قال لهم- و مدّ يده- من يبايعنی علی أن يکون أخی و صاحبی و وليّکم بعدی؟ فمددت يدی و قلت: أنا أبايعک- و أنا يومئذ أصغر القوم عظيم البطن- فبايعنی علی ذلک. قال: و ذلک الطعام أنا صنعته. ابن مردويه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۷

ترجمة ابن مردويه ... ص: ۱۳۷

و تجد ترجمة ابن مردويه و الثناء العظيم عليه فی:

۱- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۵۰.

۲- الوافی بالوفیات ۸/ ۲۰۱.

۳- النجوم الزاهرة ۴/ ۲۴۵.

۴- تاریخ أصبهان ۱/ ۱۶۸.

۵- طبقات المفسّرین ۱/ ۹۳.

۶- طبقات الحفّاظ: ۴۱۲.

و غیرها، و هذا موجز ما جاء فی (سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۳۰۸):

«ابن مردویه، الحافظ المجود العلّامة، محدّث أصبهان، قال أبو بکر بن أبی علی: هو أکبر من أن ندلّ علیه و علی فضله، و علمه و سیره، و أشهر بالکثرة و الثقة من أن یوصف حدیثه، أبقاه اللّه و متّعه بمحاسنه. قال أبو موسی...

و سمعت الإمام إسماعیل یقول: لو کان ابن مردویه خراسانیا کان صیته أکثر من صیت الحاکم.

و کان من فرسان الحدیث، فهما یَقِظا متقنا، کثیر الحدیث جدّا، و من نظر فی توالیفه عرف محلّه من الحفظ».

۱۴ روایة أبی نعیم الأصبهانی ... ص: ۱۳۷

اشارة

و رواه الحافظ أبو نعیم الاصبهانی فی کتابه (فضائل الصحابة) علی ما ذکر غیر واحد. فقد روی الوصابی الیمنی: «عن عمران بن حصین- رضی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۸

عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یقول: إن علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أبو داود الطیالسی فی مسنده، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبو نعیم فی فضائل الصحابة» [۱].

و روی محمد صدر عالم: «عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطیالسی و الحسن بن سفیان و أبو نعیم مثله» [۲].

أقول: و هذا

نصّ الروایة فیه بترجمة (بریدة بن الحصیب):

«حدّثنا عبد اللّه بن جعفر، ثنا إسماعیل بن عبد اللّه، ثنا الفضل بن دکین، ثنا ابن أبی غنیة، عن الحکم، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، عن بریدة قال: غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة، فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فذکرت علیا فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر و قال: یا بریدة! أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قلت:

بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه. رواه أبو بکر ابن أبی شیبة عن الفضل، مثله.

حدّثنا أحمد بن جعفر بن مالک، ثنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، ثنا روح، ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إلی خالد بن الولید لیقسّم الخمس- و قال روح مرة: لیقبض الخمس- قال: فأصبح علی و رأسه یقطر. قال فقال خالد لبریدة:

ألا ترى ما یصنع هذا؟ قال: فلمّا رجعت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرته بما صنع علی، قال: فکنت أبغض علیّا قال فقال: یا

بریدة، أتبغض

---

[۱] أسنی المطالب- مخطوط.

[۲] معارج العلی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۳۹

علیّا؟ قال قلت: نعم. قال: فلا تبغضه. و قال روح مرة: فأحبّه فإن له فی الخمس أکثر من ذلک.

حدّثناه القاضی أبو أحمد العسّال، ثنا القاسم بن یحیی بن نصر، ثنا لوین، ثنا أبو معشر البراء، عن علی بن سوید بن منجوف، عن ابن بریدة عن أبیه: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم بعث علیّا. فذکر نحوه» [۱].

و رواه فی (حلیة الأولیاء):

«حدّثنا سلیمان بن أحمد، ثنا معاذ بن المثنی، ثنا مسدّد.

ح و حدّثنا أبو عمرو ابن حمدان، ثنا الحسن بن سفیان، ثنا بشر بن هلال و عبد السلام بن عمر.

قالوا: حدّثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة، و استعمل علیهم علیّا- کرّم اللّه وجهه- فأصاب علی جاریة، فأنکروا ذلک علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه ثم انصرفوا، فلما قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟

فأعرض عنه. ثم قام آخر منهم فقال:

یا رسول اللّه: ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟

فأعرض عنه. حتی قام الرابع فقال:

---

[۱] معرفة الصحابة ۳/ ۱۶۳. و لا یخفی أنّ أبا نعیم قد اختصر الخبر هنا، و لا بدّ أنه أتی به علی الوجه الصحیح الکامل بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام، و لمّا یطبع بعد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۰

یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیا صنع کذا و کذا؟

فأقبل علیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- یعرف الغضب فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟- ثلاث مرّات- ثم قال:

إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمة أبی نعیم الأصبهانی ... ص: ۱۴۰

و قد ذکرت ترجمة الحافظ أبی نعیم فی کافة کتب التراجم و السیر و الرجال فلاحظ:

وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

و العبر ۳/ ۱۷۰.

و مرآة الجنان ۳/ ۵۲.

و الوافی بالوفیات ۷/ ۸۱.

و طبقات الشافعیة للسبکی ۴/ ۱۸، الأسنوی ۲/ ۴۷۴.

و طبقات الحفّاظ: ۴۲۳.

و المنتظم ۸/ ۱۰۰.

و تذکرة الحفّاظ: ۳/ ۱۰۹۲.

و غیرها من الکتب المشهورة المعتبرة.

و هذه خلاصة ما جاء فی طبقات السبکی:

«أحمد بن عبد اللّه بن أحمد بن إسحاق بن موسی بن مهران. الإمام الجلیل الحافظ أبو نعیم الأصبهانی الصوفی الجامع بین الفقه و التصوف، النهایة فی الحفظ و الضبط و أحد أعلام الدین، جمع اللّه له بین العلو فی الروایة

---

[۱] حلیة الأولیاء ۶/ ۲۹۴

و النهایة فی الدرایة، رحل إلیه الحفّاظ من الأقطار.

ولد فی رجب سنة ۳۳۶.

قال أبو محمّد ابن السمرقندی: سمعت أبا بکر الخطیب یقول: لم أر أحدا أطلق علیه اسم الحفظ غیر رجلین: أبو نعیم الأصفهانی و أبو حازم العبدوی الأعرج.

و قال أحمد بن محمّد بن مردویه: کان أبو نعیم فی وقته مرحولا إلیه و لم یکن فی أفق من الآفاق أسند و لا أحفظ منه، کان حفّاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده...

و قال حمزة بن العباس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرة سنة بلا نظیر لا یوجد شرقا و لا غربا أعلی اسنادا منه و لا أحفظ...

و قال ابن النّجار: هو تاج المحدثین و أحد أعلام الدین.

قلت: و من کراماته المشهورة...

توفی فی العشرین من المحرم سنة ۴۳۰ و له ۹۴ سنة» [۱].

۱۵ روایة البیهقی ... ص: ۱۴۱

اشارة

و رواه الحافظ أبو بکر البیهقی ... فقد روی الخطیب الخوارزمی [۲] من طریقه بإسناده عن أحمد بن حنبل: خبر ابن عباس مع النفر الذین تحادثوا معه عن مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام، فحدّثهم ببعض منها، و أحدها حدیث

---

[۱] طبقات السبکی ۳/ ۷- ۹.

[۲] المناقب للخوارزمی: ۱۲۵.

الولایة ... و قد تقدم نصّ الخبر بکاملة فی روایة أحمد...

هذا، و

قد أخرج البیهقی الحدیث فی (سننه) عن طریق الحاکم، و هذا نصّ ما جاء فیه:

«أخبرنا محمّد بن عبد اللّه الحافظ، أنا عبد اللّه بن الحسین القاضی.

بمرو، ثنا الحارث بن أبی أسامة، ثنا روح بن عبادة، ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا- رضی اللّه عنه- إلی خالد بن الولید- رضی اللّه عنه- لیقبض الخمس، فأخذ منه جاریة، فأصبح و رأسه یقطر. قال خالد لبریدة: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال: و کنت أبغض علیا رضی اللّه عنه، فذکرت ذلک لرسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقال: یا بریدة أتبغض علیا؟ قال قلت: نعم. قال:

فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک» [۱].

فهذا هو الحدیث بعینه، لکن أسقط منه جملة: «إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّکم من بعدی»

و لا ندری هل التحریف منه أو من النّساخ؟

من مصادر ترجمة البیهقی ... ص: ۱۴۲

و البیهقی أیضا من کبار الأئمة الحفّاظ، توجد ترجمته و الثناء علیه فی جمیع المصادر، فراجع منها:

الأنساب ۲/ ۳۸۱.

وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

معجم البلدان ۱/ ۵۳۸.

الکامل لابن الأثیر ۱۰/ ۵۲.

---

[۱] السنن الکبری ۶/ ۳۴۲.

المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

تذکرة الحفّاظ ۲/ ۱۱۳۲.

العبر ۳/ ۲۴۲.

طبقات الشّافعیّة ۴/ ۸.

طبقات الحفّاظ: ۴۳۳.

و غیرها من کبار الکتب المؤلّفة فی التاریخ و الرجال.

۱۶ روایة الرّاغب الأصفهانی ... ص: ۱۴۳

اشارة

و أورده أبو القاسم الراغب الأصفهانی فی الفصل الذی عقده لفضائل أعیان الصحابة من (محاضراته) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه

السّلام، مرسلا إيّاه إرسال المسلّمات، حيث قال بعد ذكر الإمام عليه السّلام:

«من فضائله: قال له النبيّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- ألا ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبيّ بعدى؟ قال: بلى. قال: فأنت كذلك.

و قال: على منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

ترجمة الرّاغب الأصفهانى ... ص: ۱۴۳

و قد ترجم الحافظ السيوطى له فى (بغية الوعاة) و سمّاه «المفضّل بن

---

[۱] محاضرات الأدباء ۴/ ۴۷۷- المجلد الثانى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۴

محمد» قال: و كان فى أوائل المائة الخامسة. قال: و قد كان فى ظنّى أن الراغب معتزلى حتى رأيت بخط الشيخ بدر الدّين الزركشى على ظهر نسخة من القواعد الصغرى لابن عبد السّلام ما نصّه: ذكر الإمام فخر الدين الرازى فى تأسيس التقديس فى الأصول أن أبا القاسم الراغب من أئمة السنّة، و قرنه بالغزّالى [... ۱].

ثمّ إنّ السيوطى اعتمد على الراغب فى مواضع كثيرة من كتابه (المزهر فى اللغة) معبّرا عنه ب «الإمام».

و هكذا اعتمد عليه و نقل عنه: رشيد الدين الدهلوى، و حيدر على الفيض‌آبادى، و غيرهما من علماء الهند، فى مؤلفاتهم المختلفة...

و قد ذكر كاشف الظنون مؤلّفاته (أفانين البلاغة) و (التفسير) و (المحاضرات) و (تفصيل النشأتين) و (الذريعة إلى مكارم الشّريعة) و (مفردات ألفاظ القرآن) معبرا عنه فى بعض المواضع ب «الإمام» مع الإطراء على مصنّفاته المذكورة.

۱۷ رواية الخطيب البغدادى ... ص: ۱۴۴

اشارة

و رواه أبو بكر أحمد بن على بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادى، ففى (كنز العمّال): «سألت اللّه- يا على- فيك خمسا فمنعنى واحدة و أعطانى أربعا...

سألت اللّه أن يجمع أمتى عليك فأبى. و أعطانى فيك أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض يوم القيامة أنا و أنت معى، و معك لواء الحمد و أنت تحمله بين يدىّ تسبق

---

[۱] بغية الوعاة ۲/ ۲۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۵

به الأوّلين و الآخرين، و أعطانى أنك ولى المؤمنين بعدى. الخطيب و الرافعى عن على» [۱].

و فى (مفتاح النجا): «أخرج الخطيب و الرافعى عن على كرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سألت اللّه يا على فيك خمسا» [... ۲].

و كذا فى (معارج العلى [...) ۳].

و فى (القول المستحسن): «و للخطيب و الرافعى بسند صحيح عن على رفعه: سألت اللّه يا على فيك خمسا» [... ۴].

و هذا نصّ روایة الخطیب:

«أحمد بن غالب بن الأجلح بن عبد السّلام، أبو العباس. حدّث عن محمّد بن یحیی بن الضریس الفیدی، روی عنه محمّد بن مخلّد. أخبرنا أبو محمّد عبد اللّه بن علی بن عیاض بن أبی عقیل القاضی- بصور- أخبرنا محمّد بن أحمد بن جمیع الغسّانی، أخبرنا أبو عبد اللّه محمد ابن مخلّد العطار- ببغداد- حدّثنا أحمد بن غالب بن الأجلح بن عبد السّلام- أبو العباس- حدّثنا محمّد بن یحیی بن الضریس، حدّثنا عیسی بن عبد اللّه ابن عمر بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی عبد اللّه بن عمر، عن أبیه، عن جدّه علی بن أبی طالب قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: سألت اللّه فیک خمسا، فأعطانی أربعا و منعنی واحدة، سألته فأعطانی فیک:

أنک أوّل من تنشق الأرض عنه یوم القیامة.

---

[۱] کنز العمال ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

[۲] مفتاح النجا- مخطوط.

[۳] معارج العلی- مخطوط.

[۴] القول المستحسن فی فخر الحسن ۲۱۴.

و أنت معی معک لواء الحمد.

و أنت تحمله.

و أعطانی أنک ولی المؤمنین من بعدی» [۱].

ترجمة الخطیب البغدادی ... ص: ۱۴۶

و ترجم ابن خلّکان للخطیب البغدادی بقوله:

«الحافظ أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت بن أحمد بن مهدی بن ثابت البغدادی المعروف بالخطیب، صاحب تاریخ بغداد و غیره من المصنّفات المفیدة. کان من الحفّاظ المتقنین و العلماء المتبحرین، و لو لم یکن له سوی التاریخ لکفاه، فإنّه یدلّ علی اطّلاع عظیم، و صنّف قریبا من مائة مصنّف، و فضله أشهر من أن یوصف، و أخذ الفقه عن أبی الحسن المحاملی و القاضی أبی الطیّب الطّبری و غیرهما، و کان فقیها فغلب علیه الحدیث و التاریخ. ولد فی جمادی الآخرة سنة ۳۹۲ یوم الخمیس لست بقین من الشهر. و توفی یوم الإثنین سابع ذی الحجّة سنة ۴۶۳. و قال السمعانی: توفی فی شوّال.

و سمعت أن الشّیخ أبا إسحاق الشیرازی- رحمه اللّه- کان من جملة من حمل نعشه، لأنه انتفع به کثیرا، و کان یراجعه فی تصانیفه.

و العجب: أنّه کان فی وقته حافظ المشرق، و أبو عمر یوسف بن عبد البر صاحب کتاب الاستیعاب حافظ المغرب، و ماتا فی سنة واحدة» [... ۲].

و إن شئت المزید من ترجمته، و الوقوف علی بعض الکلمات فی حقّه، فراجع:

۱- الأنساب ۵/ ۱۵۱.

---

[۱] تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹.

[۲] وفیات الأعیان ۱/ ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۷

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۷۰.

۳- تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۵.

۴- الطّبقات للسّبکی ۴/ ۲۹.

۵- مرآة الجنان ۳/ ۸۷.

۶- معجم الأدباء ۴/ ۱۳.

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۸۷.

۸- الوافی بالوفیات ۷/ ۱۹۰.

۹- المنتظم ۸/ ۲۶۵.

۱۰- الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۶۸.

۱۱- العبر ۳/ ۲۵۳.

۱۲- البدایة و النهایة ۱۲/ ۱۰۱.

۱۳- طبقات الحفاظ: ۴۳۴.

۱۴- تتمة المختصر ۱/ ۵۶۴.

و غیر هذه الکتب.

۱۸ روایة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۷

اشارة

و رواه أبو سعید مسعود بن ناصر السجستانی ... ففی کتاب (الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف): «و من ذلک حدیث الولایة روایة أبی سعید مسعود ابن ناصر السجستانی- و هو من المتفق علی ثقته- روایة بریدة هذا الحدیث من عدة طرق، و فی بعضها زیادات مهمّات.

من ذلک:

أن بریدة قال: إنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- لمّا سمع ذمّ علی غضب غضبا لم أره غضب مثله قط، إلّا یوم قریظة و النضیر، فنظر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۴۸

إلیّ و قال: یا بریدة، إن علیا ولیّکم بعدی فأحبّ علیا فإنّما یفعل ما یؤمر به، فقمت و ما أحد من الناس أحب منه.

و من ذلک زیادة أخری: قال عبد اللّه بن عطا: حدّثت بذلک، أنا حارث ابن سوید بن غفلة فقال: کتمک عبد اللّه بن بریدة بعض الحدیث، إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: أ نافقت بعدی یا بریدة؟!

و من ذلک زیادة أیضا معناها: إن خالد بن الولید أمر بریدة فأخذ کتابه یقرأ علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و یقع فی علی. قال بریدة: فجعلت أقرأ و أذکر علیا، فتغیّر وجه رسول اللّه، ثم قال صلّی اللّه علیه و سلّم: یا بریدة ویحک، أما علمت أن علیّا ولیّکم بعدی» [۱].

ترجمة أبی سعید السجستانی ... ص: ۱۴۸

و أبو سعید هذا من کبار الحفّاظ المتقنین:

۱- السمعانی: «أبو سعید مسعود بن ناصر بن أبی زید السجزی الرکّاب، کان حافظا متقنا فاضلا، رحل إلی خراسان، و الجبال، و العراقین، و الحجاز، و أکثر من الحدیث و جمع الجمع. روی لنا عنه جماعة کثیرة بمرو، و نیسابور، و أصبهان. و توفی سنة ۴۷۷» [۲].

فهو من مشایخ السمعانی.

۲- الذهبی: «الإمام المحدّث الرحال الحافظ» و أورد کلمة الدّقاق [۳].

۳- الذهبی: «مسعود بن ناصر السجزی أبو سعید الرکاب، الحافظ،

---

[۱] الطرائف فی معرفة مذاهب الطوائف: ۶۷.

[۲] الأنساب- السجستانی ۷/ ۴۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۳۲.

رحل و صنّف و حدّث عن: أبی حسّان المزکّی، و علی بن بشری اللیثی، و طبقتهما. و رحل إلی بغداد و أصبهان. قال الدقّاق: لم أر أجود إتقانا، و لا أحسن ضبطا منه. توفی بنیسابور فی جمادی الاولی» [۱].

۴- الیافعی: «الحافظ أبو سعید مسعود بن ناصر السجزی، رحل و صنّف و حدّث عن جماعة. و قال الدقاق: لم أر أجود إتقانا و لا أحسن ضبطا منه» [۲].

ترجمة الدّقاق ... ص: ۱۴۹

و لا بأس بترجمة الدقّاق الذی قال هذه الکلمة بحقّ السجزی عن کتاب (طبقات الحفاظ) و هو مختصر ما جاء بترجمته فی (تذکرة الحفاظ):

«الدقاق، الحافظ المفید الرحال، أبو عبد اللّه محمّد بن عبد الواحد بن محمّد الأصبهانی، ولد سنة بضع و ثلاثین و أربعمائة، و سمع و أکثر و أملی بسرخس، و کان صالحا، یقرئ، متعفّفا، صاحب سنّة و اتّباع. قال الحافظ إسماعیل بن محمد: ما أعرف أحدا أحفظ لغرائب الأحادیث و غرائب الأسانید منه. مات لیلة الجمعة ۶ شوال سنة ۵۱۴» [۳].

۱۹ روایة ابن المغازلی ... ص: ۱۴۹

اشارة

و رواه علی بن محمّد الجلّابی الواسطی المعروف بابن المغازلی حیث

---

[۱] العبر ۲/ ۳۳۷.

[۲] مرآة الجنان: ۳/ ۱۲۲.

[۳] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۰

قال:

«حدّثنا محمد بن الحسین الزعفرانی، ثنا جعفر بن محمّد أبو یحیی، ثنا علی بن الحسین البزار و موسی بن محمّد البجلی قالا: ثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: ما تریدون من علی؟ إن علیا منّی و هو ولیّکم بعدی» [۱].

قال: «کتب إلیّ علی بن الحسین العلوی رحمه اللّه یخبرنی: أن أبا الحسن أحمد بن محمد بن عمران أخبرهم: نا عبد اللّه بن محمد بن عبد العزیز، ثنا أبو الربیع الزهرانی، ثنا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

ترجمهٔ ابن المغازلی و الاعتماد علیه ... ص: ۱۵۰

و ابن المغازلی، فقیه محدّث ثقهٔ، أثنی علیه علماء أهل السنّهٔ فی کتبهم کالسمعانی فی (الأنساب)، و البدخشانی فی (تراجم الحفاظ)، و اعتمد علیه آخرون فی بحوثهم: کابن حجر فی (الصّواعق)، و السمهودی فی (جواهر العقدین)، و ابن باکثیر المکّی فی (وسیلهٔ المآل)، و الشیخانی القادری فی (الصّراط السوی)، و غیرهم، و قد ذکرنا ذلک کلّه فی حدیث التشبیه.

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۴.

[۲] مناقب علی بن أبی طالب: ۲۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۱

۲۰ روایهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱

اشارهٔ

و رواه الدیلمی صاحب (الفردوس) فی کتابه:

ففی حرف العین: «فصل- عمران بن حصین: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

و فی حرف الیاء: «یا بریدهٔ، إن علیا ولیکم بعدی فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر» [۲].

ترجمهٔ شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۵۱

و شیرویه الدیلمی حافظ محدّث ثقهٔ:

۱- الرافعی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فنا خسرو الدیلمی، أبو شجاع الهمدانی الحافظ، من متأخّری أهل الحدیث المشهورین الموصوفین بالحفظ. کان قانعا بما رزقه اللّه تعالی من ریع أملاکه، سمع و جمع الکثیر و رحل، قال أبو سعد السمعانی: و تعب فی الجمع، صنف کتاب الفردوس و کتاب طبقات الهمدانیین» [... ۳].

۲- الذهبی: «الدیلمی، المحدّث الحافظ مفید همدان» [... ۴].

---

[۱] فردوس الأخبار ۳/ ۶۱.

[۲] فردوس الأخبار ۵/ ۳۹۲.

[۳] التدوین فی ذکر علماء قزوین ۳/ ۸۵.

[۴] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۲

...«و کان صلبا فی السنّة» [۱].

۳- الأسنوی: «ذکره ابن الصّلاح فقال: کان محدّثا واسع الرحلة، حسن الخلق و الخلق، ذکیا، صلبا فی السّنّة، قلیل الکلام، صنّف تصانیف انتشرت عنه، منها کتاب الفردوس، و تاریخ همدان» [۲].

التعریف بالفردوس ... ص: ۱۵۲

و کتاب (فردوس الأخبار) من الکتب الموصوفة بالاعتبار و الممدوحة عند المحدثین الکبار:

أمّا الدیلمی فقد وصف کتابه فی خطبته بقوله: «أما بعد، فإنّی رأیت أهل زماننا هذا- خاصة أهل بلدنا- أعرضوا عن الحدیث و أسانیده، و جهلوا معرفة الصحیح و السقیم، و ترکوا الکتب التی صنّفها الأئمّة قدیما و حدیثا، فی الفرائض و السنن و الحلال و الحرام و الآداب و الوصیة و الأمثال و المواعظ، و اشتغلوا بالقصص و الأحادیث المحذوفة عنها أسانیدها التی لم یعرفها ناقلوا الحدیث، و لم تقرأ علی أحد من أصحاب الحدیث، سیّما الموضوعات التی وضعها القصّاص لینالوا بها القطیعات فی المجالس علی الطرقات. أثبتّ فی کتابی هذا اثنی عشرة آلاف حدیث من الأحادیث الصّغار علی سبیل الاختصار، من الصحاح و الغرائب و الأفراد و الصحف المرویة عن النبیّ لعلی بن موسی الرضا»....

و قال ولده شهردار بن شیرویه فی خطبة کتابه (مسند الفردوس): «فإنّ والدی الإمام السعید أبا شجاع شیرویه- قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه- حین

---

[۱] العبر- حوادث: ۵۰۹.

[۲] طبقات الشّافعیّة ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۳

جمع الأحادیث التی سماها کتاب الفردوس إنّما حذف منها أسانیدها تعمّدا منه و قصدا لأسباب عدّة، أوّلها: اقتداء و اتّساء بمن تقدّمه من أهل العلم و الزهد و العبادة. و ثانیها: تخفیفا علی الطالبین و تسهیلا للناظرین فیه و الحافظین له.

و ثالثها: قلّة رغبة جیل هذا الزمن فی المسندات ... و القول فی فضیلة الأسناد أکثر من أن تتضمّنه أوراق و لیس هذا موضعه. و رابعها: أنه خرّجها من مسموعاته و کان رحمه اللّه متحقّقا متیقّنا أن أکثرها بل عامّتها مسند، و فی مصنفات الحفاظ الثقات و مجموعات الأئمة الأثبات.

فعراها عن الإسناد اختصارا کما بیّن عذره فی خطبة الکتاب.

و هو کتاب نفیس عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر و الدرر النبویّة و الفوائد الجمة و المحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق و تنافست فی تحفّظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلا و تبویبا، و لم یسبق إلیه من سلافة الأیام ترصیفا و ترتیبا. کأنّ کلّ فصل من فصوله حقة لئالئ ملئت من الدرر المنظومة و اللآلئ المکنونة، أو جونة عطّار فتقت بغارات المسک مشحونة. و کم ضمّنه رحمه اللّه من عجائب الأخبار و غرائب الأحادیث ممّا لا یوجد فی کثیر من الکتب، فهو فی الحقیقة کالفردوس التی وصفها اللّه سبحانه و تعالی فقال:

وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ.

فأمّا اليوم فقد كثرت نسخه فی البلاد و اشتهرت فيما بين العباد، بحيث لم يبق بلدة من بلاد العراق و لا كورة من أقطار الآفاق إلّا و علماؤها مثابرون على تحصيله، و أئمتها مكبّون على اشترائه و نسخه، و فضلاؤها مواظبون على قراءته و حفظه، يرتعون فی رياض محاسنه و يجتنون من ثمار فوائده، فسار مسير الشمس فی كل بلدة، و هبّ هبوب الريح فی البر و البحر، يستحسنه الأئمة و الحفاظ و يستفيد منه العلماء و الوعّاظ، و يستطيبه نحارير الفضلاء، و ترتضيه أكياس البلغاء لنفاستها، و تبذل الملوك الرغائب فی استكتابه لخزانتها، و لم أسمع أحدا من أهل هذا الزمان عاب هذا الكتاب أو طعن فيه بسبب حذف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۴

الأسناد، بل عدّوا ذلك من أحسن فوائده و أعظم منافعه، لأن تنقية القشر من اللباب من شأن العلماء ذوی الألباب».

و قال السيّد على الهمدانی فی خطبة (روضة الفردوس):

«لمّا طالعت كتاب الفردوس من مصنفات الشيخ الإمام العلّامة، قدوة المحقّقين، حجة المحدّثين شجاع الملّة و الدين، ناصر السنّة، أبو المحامد شيرويه بن شهردار الديلمی الهمدانی، أفاض اللّه على روحه سجال الرحمة الربانی.

وجدت بحرا من بحور الفوائد، و كنزا من كنوز اللطائف، مشحونا بحقائق الألفاظ النبوية مخزونا فی حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفوية، و مع كثرة فوائده و شمول موائده كاد أن تنطفی أنواره و ينطمس آثاره، لما فيه من التطويل و الزيادات و قصور الرغبات و انخفاض الطلبات، و إعراض أكثر أهل العصر عن معرفة الكتاب و السنة، و اشتغالهم بالعلوم المزخرفة التی تتعلّق بالخصومات، و شغفهم بالقصص و الحكايات، و لو لا رجلا من أهل هذا العلم فی كلّ عصر و زمان بمشيّة ربّ العزّة، يجولون حول حمی السنّة و يذبّون عن جناب قدسه شوائب زيغ أهل البدعة، لقال من شاء ما شاء، فجزی اللّه أئمة هذا العلم عنّا و عن المسلمين خيرا.

دعتنی بواعث خاطری إلى استخراج لبابه و استحضار أبوابه، تسهيلا لضبط الألفاظ و تيسيرا لدرك الحفاظ، فاستخرجت من قعر هذا البحر أشرف جواهرها، و جنيت من أغصان رياضها أنفس زواهرها، و سميت كتابی هذا:

روضة الفردوس»....

و ذكره (كاشف الظنون) بعنوان «فردوس الأخبار بمأثور الخطاب المخرّج على كتاب الشهاب فی الحديث، لأبی شجاع شيرويه بن شهردار بن شيرويه ابن فنا خسرو الهمدانی الديلمی المتوفی سنة ... و اقتفی السيوطی أثره فی جامعه الصغير، ثم جمع ولده الحافظ شهردار المتوفی سنة ۵۵۸ أسانيد كتاب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۵

الفردوس و رتّبها ترتيبا حسنا فی أربع مجلّدات و سمّاه مسند الفردوس» [۱].

و هو من الكتب المرويّة بالأسانيد كما لا يخفی على من راجع كتب الأسانيد مثل (مقاليد الأسانيد) لأبی مهدی الثعالبی.

اعتماد (الدهلوی) على الديلمی ... ص: ۱۵۵

و من العجب تكذيب (الدهلوی) هذا الحديث الذی رواه الديلمی- و شاركه فی روايته كبار الأئمة- مع اعتماده على بعض الخرافات و الموضوعات التی انفرد الديلمی بروايتها، مصرّحا بكونه من مشاهير المحدثين، مضيفا إلى ذلك كونه معتبرا و معتمدا لدى الشيعة الإمامية كذلك! فقد ذكر (الدهلوی) فی باب المطاعن بعد حكاية رؤيا: «و روى أبو شجاع الديلمی- و هو من مشاهير المحدثين، و الشيعة أيضا يقولون باعتباره- هذه الرؤيا فی كتاب المنتقى عن ابن عباس بالسياق المذكور. و رؤيا الإمام الحسن أيضا مشهورة و صحيحة السند، روى الديلمی فی كتاب المنتقى عن حسن بن على قال: ما كنت لأقاتل بعد رؤيا رأيتها، رأيت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- واضعا يده على العرش، و رأيت أبا بكر واضعا يده على منكب رسول اللّه، و رأيت عمر واضعا يده على منكب أبی بكر،

و رأيت عثمان واضعا يده على منكب عمر، و رأيت دما دونه. فقلت: ما هذا؟ فقالوا: دم عثمان يطلب اللّه به» [۲].

و من الغرائب تكذيب سيف اللّه الملتانی فی رسالته المسمّاة ب (تنبيه السفيه) شيخه (الدهلوی) فيما نسبه إلى الشيعة و السنّة من الاعتماد على

---

[۱] كشف الظنون ۲: ۱۲۵۴.

[۲] التحفة الإثنا عشرية: ۳۲۹.

الديلمی، فنصّ على «أنّ الديلمی غير معتبر عند السنّة فضلا عن الشيعة».

فانظر- رحمك اللّه- إلى هذا التناقض و التكاذب بين الأصل و الفرع، و التابع و المتبوع!!

۲۱ روایة النّطنزی ... ص: ۱۵۶

اشارة

و رواه أبو الفتح محمّد بن على النطنزی فی ضمن قصة الغدير:

«عن أبی سعيد الخدری: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- دعا الناس إلى على فی غدير خم، و أمر بما تحت الشجرة من الشوك فقمّ و ذلك يوم الخميس، فدعا عليّا و أخذ بضبعيه فرفعهما حتى نظر إلى بياض إبطی رسول اللّه، ثم لم يتفرّقوا حتى نزلت هذه الآية: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِی وَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلامَ دِيناً فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: اللّه أكبر على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضا الربّ برسالتی و الولاية لعلی بن أبی طالب من بعدی. ثم قال: من كنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه و عاد من عاداه و انصر من نصره و أخذل من خذله» [۱].

ترجمة النطنزی ... ص: ۱۵۶

و أبو الفتح النطنزی من أكابر العلماء و من مشايخ السّمعانی صاحب الأنساب:

۱- السمعانی: «أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزی، أفضل

---

[۱] الخصائص العلويّة- مخطوط.

من بخراسان و العراق فی اللّغة و الأدب و القيام بصنعة الشعر، قدم علينا بمرو سنة إحدى و عشرين و قرأت عليه طرفا صالحا من الأدب و استفدت منه و اغترفت من بحره، ثم لقيته بهمدان، ثم قدم علينا ببغداد غير مرة فی مدة مقامی بها، و ما لقيته إلّا و كتبت عنه و اقتبست منه. سمع بأصبهان أبا سعد المطرز، و أبا على الحداد، و غانم بن أبی نصر البرجی، و ببغداد أبا القاسم ابن بيّان الرزاز، و أبا على ابن نبهان الكاتب، و طبقتهم. سمعت منه أجزاء بمرو من الحديث.

و كانت ولادته: ۴۸۸ بأصبهان» [۱].

۲- الصفدی: «كان من بلغاء أهل النظم و النثر، سافر البلاد و لقی الأكابر، و كان كثير المحفوظ محب العلم و السنّة، و مكثر الصدقة و الصيام، و نادم الملوك و السلاطين، و كانت له وجاهة عظيمة عندهم، و كان تيّاها عليهم متواضعا لأهل العلم، سمع الحديث الكثير

بأصبهان و خراسان و بغداد، و لم يمتّع بالرواية توفى فى حدود ۵۰۰، أورد له ابن النّجار قوله» [... ۲].

۲۲ رواية أبى منصور الديلمى ... ص: ۱۵۷

اشارة

و رواه أبو منصور شهردار بن شيرويه الديلمى فى كتاب (مسند الفردوس) الذى مدحه الذهبى و جماعة من الأعلام، و كذا (الدهلوى) و غيره ... رواه عنه الوصابى اليمنى (فى أسنى المطالب) حيث ذكر:

«عن أبى ذرّ الغفارى- رضى اللّه عنه- قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: على منّى و أنا من على و على وليّ كلّ مؤمن بعدى، حبّه إيمان

---

[۱] الأنساب- النطنزى ۱۳/ ۱۳۷.

[۲] الوافى بالوفيات ۴/ ۱۶۱.

و بغضه نفاق و النظر إليه رأفة. أخرجه الديلمى فى مسند الفردوس».

«عن بريدة- رضى اللّه عنه- قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يا بريدة: إنّ عليا وليّكم بعدى فأحبّ عليا فإنّه يفعل ما يؤمر به. أخرجه الديلمى فى مسند الفردوس».

ترجمة أبى منصور الدّيلمى ... ص: ۱۵۸

و أبو منصور حافظ كبير و محدّث عظيم:

۱- الذهبى: «شهردار بن الحافظ شيرويه بن شهردار الديلمى، المحدّث أبو منصور، قال ابن السمعانى: كان حافظا عارفا بالحديث، فهما عارفا بالأدب، ظريفا، سمع أباه و عبدوس بن عبد اللّه و مكّى السلّار و طائفة.

و أجاز له أبو بكر بن خلف الشيرازى، و عاش خمسا و سبعين سنة» [۱].

۲- السبكى ...: «قال ابن السمعانى: كان حافظا ... روى عنه ابنه أبو مسلم، و أبو سهل عبد السّلام السرقولى، و طائفة. مات فى رجب سنة ۵۰۸» [۲].

۳- الإسنوى: «كان محدّثا عارفا بالأدب ظريفا، ملازما لمسجده، خرّج أسانيد لكتاب والده المسمّى بالفردوس و رتّبه ترتيبا حسنا و يسمّى الفردوس الكبير. ولد سنة ۴۸۳ قاله ابن الصلاح و لم يذكر له وفاة» [۳].

۴- ابن قاضى شهبة كذلك و أضاف: «و توفى فى رجب سنة ۵۵۸» [۴].

۵- الثعالبى: «قال الذهبى: هو الإمام الحافظ أبو منصور ... كان

---

[۱] العبر- حوادث: ۵۵۸.

[۲] طبقات الشّافعيّة ۴/ ۲۲۹- ۲۳۰.

[۳] طبقات الشّافعيّة للأسنوى ۲/ ۲۱.

[۴] طبقات الشّافعيّة لابن قاضى شهبة ۱/ ۳۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۵۹

یجمع أسانید کتاب الفردوس لوالده و رتّبه ترتیبا عجیبا حسنا، و قد فرغ منه و هذّبه و نقّحه» [... ۱].

۶- (الدهلوی) فی (بستان المحدّثین) حیث ترجم والده، و ذکر عبارة الذهبی المتقدمة عن الثعالبی فی وصفه و مدح کتابه...

الحازمی من تلامذة أبی منصور الدیلمی ... ص: ۱۵۹

ثم إنّ من تلامذة أبی منصور الدیلمی: أبو بکر الحازمی، و هذا أیضا ممّا یدل علی علوّ قدر الدیلمی و عظمة منزلته، فإنّ الحازمی من أکابر الأئمة الحفّاظ:

قال الذهبی بترجمته: «الحازمی، الإمام الحافظ البارع النسّابة أبو بکر ... سمع من أبی الوقت السجزی و من شهردار بن شیرویه الدیلمی و أبی زرعة الدمشقی ... و کتب الکثیر و صنّف و جوّد. قال الدبیثی: قدم بغداد و سکنها و تفقّه بها فی مذهب الشافعی، و جالس العلماء و تمیّز و فهم، و صار من أحفظ الناس للحدیث و أسانیده و رجاله، مع زهد و تعبّد و ریاضة ... و ذکره ابن النجار فقال: کان من أئمة الحفاظ العالمین بفقه الحدیث و معانیه و رجاله، و کان ثقة حجة نبیلا زاهدا عالما عابدا ورعا ... مات سنة ۵۸۴ » [...۲].

الأسانید إلی مسند الفردوس ... ص: ۱۵۹

ثم إن کتاب مسند الفردوس من کتب الحدیث التی عنی بها المحدّثون

---

[۱] مقالید الأسانید.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۰

بروایتها بالأسانید:

فالثعالبی یذکر طریقه بقوله: «مسند الفردوس لابن الدیلمی: - سمعت علیه (یعنی علی الأجهوری) بقراءتی القدر المذکور فی الفردوس، و أجاز لی سائره، بسنده إلی الحافظ ابن أبی بکر السیوطی، من المسندة آسیة بنت جار اللّه بن صالح الطبری، عن إبراهیم بن محمد بن صدیق الدمشقی، عن أبی العباس الحجّار، عن الحافظ محبّ الدین محمّد بن محمود بن النجار، عن مؤلفه إجازة. فذکره» [۱].

و الشنوانی یذکر طریقه بقوله: «مسند الفردوس، للحافظ أبی منصور شهردار ابن الحافظ أبی شجاع شیرویه الدیلمی الهمدانی، أرویه بالسند إلی الحافظ ابن حجر العسقلانی، عن أبی إسحاق التنوخی، عن الحجار، عن الحافظ محبّ الدین محمد بن محمود ابن النجار، عن الدیلمی» [... ۲].

۲۳ روایة الخطیب الخوارزمی ... ص: ۱۶۰

اشارة

و رواه أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی بطرق متعدّدة...

قال: «الفصل الثانی عشر- فی بیان تورّطه المهالک فی اللّه تعالی و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و شراء نفسه فی ابتغاء مرضاة

اللّه تعالى:

بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسين هذا قال: أخبرنا أبو عبد اللّه الحافظ، قال: أخبرنا أحمد بن جعفر القطيعى قال: حدّثنا عبد اللّه بن أحمد ابن حنبل قال: أخبرنى أبى قال: حدّثنا يحيى بن حمّاد قال: حدّثنا أبو عوانة

---

[۱] مقاليد الأسانيد.

[۲] الدرر السنيّة فى الأسانيد الشنوانيّة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۱

قال: حدّثنا أبو بلج قال: حدّثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط» [... ۱] الحديث إلى آخره. و قد تقدم فى رواية أحمد، و رواية الحاكم.

و قال: «أنبأنى مهذّب الأئمة أبو المظفّر عبد الملك بن على بن محمّد الهمدانى- إجازة- قال: أخبرنا محمّد بن الحسين بن على البزار قال: أخبرنا أبو منصور محمد بن محمد بن عبد العزيز قال: أخبرنا هلال بن محمد بن جعفر قال: حدّثنا أبو بكر محمد بن عمرو الحافظ قال: حدّثنى أبو الحسن على بن موسى الجزار- من كتابه- قال: حدّثنا الحسن بن على الهاشمى قال:

حدّثنا إسماعيل بن أبان قال: حدّثنا أبو مريم، عن ثور بن أبى فاختة، عن عبد الرحمن بن أبى ليلى قال قال أبى: دفع النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- الراية يوم خيبر إلى على بن أبى طالب ففتح اللّه عليه، و أوقفه يوم غدير خم فأعلم الناس أنه مولى كلّ مؤمن و مؤمنة، و قال صلّى اللّه عليه و سلّم: أنت منّى و أنا منك. و قال له: تقاتل على التأويل كما قاتلت على التنزيل. و قال له: أنت منى بمنزلة هارون من موسى، و قال له: أنا سلم لمن سالمت و حرب لمن حاربت. و قال له: أنت العروة الوثقى. و قال له: أنت تبيّن لهم ما اشتبه عليهم بعدى. و قال له: أنت إمام كلّ مؤمن و مؤمنة و ولىّ كلّ مؤمن و مؤمنة بعدى. و قال له: أنت الذى أنزل اللّه فيه:

وَ أَذانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ و قال له: أنت الآخذ بسنّتى و الذابّ عن ملتى. و قال له: أنا أول من تنشق الأرض عنه و أنت معى.

و قال له: أنا عند الحوض و أنت معى. و قال له: أنا أول من يدخل الجنّة و أنت معى تدخلها و الحسن و الحسين و فاطمة. و قال له: إن اللّه تعالى أوحى إلى بأن أقوم بفضلك، فقمت به فى الناس و بلّغتهم ما أمرنى اللّه بتبليغه. و قال له: اتق

---

[۱] مناقب على بن أبى طالب: ۱۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۲

الضّغائن التى لك فى صدور لا يظهرها إلّا بعد موتى، أولئك يعلنهم اللّه و يلعنهم اللّاعنون» [۱].

و روى الخوارزمى كتاب عمرو بن العاص إلى معاوية و قد جاء فيه: «و أمّا ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و وصيّه إلى الحسد و البغى على عثمان، و سمّيت الصحابة فسقة، و زعمت أنّه أشادهم على قتله، فهذا كذب و غواية. ويحك يا معاوية.

أما علمت أن أبا حسن بذل نفسه بين يدى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و بات على فراشه.

و هو صاحب السبق إلى الإسلام و الهجرة.

و قد قال فيه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- هو منّى و أنا منه.

و هو منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبىّ بعدى.

و قد قال فيه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يوم غدير خم: ألا من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهم وال من والاه و عاد من عاداه و

انصر من نصره و أخذل من خذله.

و هو الذی قال علیه السّلام فیه یوم خیبر: لأعطینّ الرایة غدا رجلا یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

و هو الذی قال فیه یوم الطیر: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک فلمّا دخل علیه قال: اللّهم و إلیّ و إلیّ.

و قد قال فیه یوم النضیر: علی إمام البررة و قاتل الفجرة منصور من نصره مخذول من خذله.

و قد قال فیه: علی ولیّکم من بعدی- و ذلک علیّ و علیک و علی جمیع المسلمین.

---

[۱] المناقب: ۶۱.

و قال: إنّی مخلّف فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی.

و قال: أنا مدینة العلم و علی بابها» [۱].

فیا للعجب، یثبت عمرو بن العاص حدیث الولایة و الطیر و مدینة العلم حتما، و یرغم بذلک أنف معاویة رغما، و مع ذلک (الدهلوی) الحقود یزید فی البغضاء علی ابن النابغة الکنود و معاویة اللدود، فیرمی هذه الأحادیث الشریفة بالکذب و البطلان؟!

من مصادر ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۶۳

و الخطیب الخوارزمی أثنی علیه و مدحه کلّ من ترجم له. انظر:

۱- فریدة القصر- قسم شعراء خوارزم.

۲- تاریخ ابن النجار: ۳۶۰.

۳- الفوائد البهیّة فی طبقات الحنفیّة: ۴۱۰.

۴- الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۸۸.

۵- العقد الثمین فی تاریخ بلد اللّه الأمین ۷/ ۳۱۰.

۶- بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة ۲/ ۳۰۸.

۷- کتاب أعلام الأخیار فی فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

و قد أوردنا ترجمته عن هذه و غیرها من المصادر فی حدیث (التشبیه).

۲۴ روایة ابن عساکر ... ص: ۱۶۳

اشارة

و رواه أبو القاسم علی بن الحسین المعروف بابن عساکر فی کتابیه

---

[۱] مناقب علی بن أبی طالب: ۱۹۹.

(الموافقات) و (الأربعون الطوال) کما جاء فی (الریاض النضرة) للمحبّ الطبری، حیث روی حدیث الرهط مع ابن عباس، فقال فی آخره:

«أخرجه بتمامه أحمد، و الحافظ أبو القاسم فی الموافقات و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۱].

کما روی الحدیث عن ابن عساکر جماعة آخرون کالکنجی فی (الکفایة)، و شهاب الدین أحمد بن (توضیح الدلائل)، و ابن باکثیر المکّی فی (وسیلة المآل)، و الأمیر الصنعانی فی (الرّوضة الندیة). کما ستطّلع علیه فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و أخرجه فی (تاریخ دمشق) بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام بطرق جمّة و ألفاظ مختلفة ... و إلیک نصوص روایاته:

«أخبرنا أبو بکر وجیه بن طاهر، أنبأنا أبو حامد الأزهری، أنبأنا أبو محمد المخلدی، أنبأنا المؤمل بن الحسن بن عیسی، أنبأنا محمد بن یحیی:

أنبأنا أبو نعیم، أنبأنا ابن أبی غنیّة، عن الحکم، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس عن بریدة، قال: غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة فقدمت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیّا فتنقصته، فرأیت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یتغیّر، فقال: یا بریدة، أ لست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللّه فقال: من کنت مولاه فعلیّ مولاه.

أخبرنا أبو محمد السیدی، أنبأنا أبو عثمان البجیری، أنبأنا أبو عمرو بن حمدان، أنبأنا أبو علی الحسن بن أحمد بن محمد بن إسحاق العطاردی ببغداد، أنبأنا محمد بن علی بن عمر المقدسی، أنبأنا الحسین بن الحسن الفزاری، أنبأنا عبد الغفار بن القاسم، حدثنی عدی بن ثابت، عن سعید بن

---

[۱] الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۳/ ۱۷۴- ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۵

جبیر:

عن ابن عباس، حدثنی بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی مولی من کنت مولاه.

أخبرنا أبو الحسن علی بن المسلم الفقیه، أنبأنا عبد العزیز بن أحمد الکنانی، أنبأنا أبو عبد اللّه الحسین بن عبد اللّه بن محمّد بن إسحاق، أنبأنا خالی أبی خیثمة ابن سلیمان، أنبأنا أبو عمرو هلال بن العلاء بالرّقة، أنبأنا عبید ابن یحیی أبو سلیم، أنبأنا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم الأنصاری، عن عدی ابن ثابت، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، عن بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی أنبأنا أبو القاسم جعفر بن عبد اللّه بن یعقوب، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا نصر بن علی، أنبأنا أبو أحمد، أنبأنا ابن أبی غنیة، عن الحکم، عن سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، عن بریدة قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلی مولاه.

أخبرنا أبو طالب علی بن عبد الرحمن بن أبی عقیل، أنبأنا أبو الحسن الخلعی علی بن الحسن بن الحسین المصری الفقیه، أنبأنا أبو محمد بن عبد الرحمن بن عمرو بن النحاس، أنبأنا أبو سعید أحمد بن محمد بن زیاد بن الأعرابی، أنبأنا عیسی بن أبی حرب الصفار، أنبأنا یحیی بن أبی بکیر، أنبأنا عبد الغفار، حدّثنی عدی، حدثنی سعید بن جبیر:

عن ابن عباس، حدثنی بریدة، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی: أنبأنا أحمد بن أبی عثمان و أبو طاهر القصاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۶

حیلولة: و أخبرنا أبو عبد اللّه بن القصاری، أنبأنا أبی، قالا: أنبأنا إسماعیل بن الحسن بن عبد اللّه، أنبأنا أحمد بن محمد بن عقدة، أنبأنا یعقوب ابن یوسف بن زیاد الضبی، و أحمد بن الحسین بن عبد الملک الأودی، قالا:

أنبأنا خالد بن مخلد، أنبأنا أبو مريم، حدثنى عدى بن ثابت، عن سعيد بن جبير:

عن ابن عباس، حدثنى بريدة قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: من كنت وليّه فعلى وليّه.

قصر به بعضهم فلم يذكر فيه بريدة.

أخبرنا أبو الحسن ابن قبيس أنبأنا أبو منصور ابن خيرون، أنبأنا أبو بكر الخطيب، أخبرنى أبو بكر أحمد بن محمد بن أحمد بن جعفر اليزدى بإصبهان، أنبأنا الحسن بن محمد الزعفرانى، أنبأنا عبيد اللّه بن جعفر بن محمد الرازى، أنبأنا عامر بن بشير، أنبأنا أبو حسّان الزيادى، أنبأنا الفضل بن الربيع، عن أبيه:

عن المنصور، عن أبيه، عن جدّه عن ابن عباس أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: من كنت مولاه فعلى مولاه.

و رواه [أيضا] عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه:

أخبرنا أبو سعد إسماعيل بن أحمد بن عبد الملك الكرمانى، أنبأنا عبد الرحمن بن على بن محمد الشاهد.

و أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن عبد اللّه، أنبأنا أبو بكر الخطيب.

حيلولة: و أخبرنا أبو القاسم إسماعيل بن أحمد بن عمر، أنبأنا عاصم بن الحسن بن محمد، قالوا: أنبأنا أبو عمر بن مهدى، أنبأنا أبو العباس أحمد بن محمد بن سعيد بن عقدة الكوفى. أنبأنا يحيى بن زكريا بن شيبان الكندى، أنبأنا إبراهيم بن الحكم بن ظهير، حدّثنى أبى، عن منصور بن مسلم بن سابور، عن عبد اللّه بن عطاء:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۷

عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: علىّ بن أبى طالب مولى كلّ مؤمن و مؤمنة و هو وليّكم بعدى.

أخبرنا أبو عبد اللّه الحسين بن عبد الملك، أنبأنا أبو القاسم إبراهيم بن منصور، أنبأنا أبو بكر ابن المقرئ، أنبأنا أبو يعلى، أنبأنا خيثمة زهير بن حرب، أنبأنا أبو الجواب، أنبأنا عمّار بن زريق، عن الأجلح:

عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بعثين إلى اليمن، على الأول على بن أبى طالب، و على الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا اجتمعتما فعلىّ على الناس، و إذا افترقتما فكلّ واحد منكما على جنده، قال: فلقينا بنى زبيد من اليمن فقاتلناهم فظهر المسلمون على الكافرين فقتلوا المقاتل و سبوا الذرية، و اصطفى علىّ جارية من الفىء، فكتب معى خالد يقع فى علىّ و أمرنى أن أنال منه، قال: فلما أتيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم رأيت الكراهة فى وجهه فقلت: هذا مكان العائذ بك، يا رسول اللّه بعثتنى مع رجل و أمرتنى بطاعته فبلّغت ما أرسلنى [به . قال:

يا بريدة لا تقع فى علىّ، علىّ منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندى، أنبأنا عاصم بن الحسن، أنبأنا عبد الواحد بن محمد، أنبأنا أبو العباس ابن عقدة، أنبأنا أحمد بن يحيى، أنبأنا عبد الرّحمن- هو ابن شريك- أنبأنا أبى، عن الأجلح:

عن عبد اللّه بن بريدة، [عن أبيه قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم مع علىّ جيشا و مع خالد بن الوليد جيشا [آخر] إلى اليمن، و قال: إن اجتمعتم فعلىّ على النّاس، و إن افترقتم فكلّ واحد منكما على حده، [قال بريدة:] فلقينا القوم فظهر المسلمون على المشركين، فقتلنا المقاتلة و سبينا الذرية، و أخذ علىّ امرأة من ذلك السبى قال: فكتب معى خالد بن الوليد- و كنت معه- إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم ينال [فيه من علىّ، و يخبره بذلك أن فعل [كذا] و أمرنى أن أنال منه، فقرأت عليه الكتاب و نلت من على،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۸

فرأيت وجه نبى اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم متغيرا، فقلت: هذا مقام العائذ [بك، يا رسول اللّه بعثتنى مع رجل و أمرتنى بطاعته فبلّغت ما أرسلت به.

فقال: یا بریدة لا تقع فی علیّ فإنّه منّی و أنا منه، و هو ولیّکم بعدی.

أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن الحصین، أنبأنا أبو علیّ بن المذهب، أنبأنا أحمد بن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد حدّثنی أبی، أنبأنا ابن نمیر، أنبأنا أجلح الکندی:

عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه بریدة، قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا التقیتم فعلی علی الناس، و إن افترقتما فکل واحد منکما علی جنده. قال [بریدة]: فلقینا بنی زید من أهل الیمن فاقتتلنا فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة، و سبینا الذرّیة فاصطفی علیّ امرأة من السّبی لنفسه، قال بریدة: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یخبره بذلک، فلما أتیت النبی صلّی اللّه علیه و سلّم دفعت الکتاب [إلیه فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم!!! فقلت: یا رسول اللّه هذا مکان العائذ [باللّه، یا رسول اللّه بعثتنی مع رجل و أمرتنی أن أطیعه فبلّغت ما أرسلت به. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا تقع فی علیّ فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا عاصم بن الحسن، أنبأنا أبو عمر بن مهدی، أنبأنا أبو العباس بن عقدة، أنبأنا الحسن بن علی بن عفان أنبأنا حسن- یعنی ابن عطیة- أنبأنا سعاد، عن عبد اللّه بن عطا [ء]:

عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه، قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی بن أبی طالب و خالد بن الولید، کل واحد منهما وحده، و جمعها فقال [لهما]: و إذا اجتمعتما فعلیّ علیکم. قال [بریدة] فأخذنا یمینا و یسارا، قال: فأخذ علیّ [جانبا] فأبعد فأصاب سبیا فأخذ جاریة من الخمس، قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۶۹

بریدة: و کنت من أشدّ الناس بغضا لعلیّ، و قد علم ذلک خالد بن الولید، فأتی رجل خالدا فأخبره أنّه أخذ جاریة من الخمس فقال: ما هذا؟ ثم جاء [رجل آخر، ثم أتی آخر، ثم تتابعت الأخبار علی ذلک فدعانی خالد فقال: یا بریدة قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أخبره فکتب إلیه، فانطلقت بکتابه حتی دخلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخذ الکتاب فأمسکه بشماله و کان کما قال اللّه عزّ و جلّ لا یکتب و لا یقرأ، و کنت رجلا إذا تکلمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فتطأطأت رأسی فتکلّمت فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی فرأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد غضب غضبا لم أره غضب مثله قطّ إلّا یوم [بنی قریضة و النظیر، فنظر إلیّ فقال: یا بریدة إن علیا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر.

قال [بریدة]: فقمت و ما أحد من الناس أحبّ إلیّ منه.

و قال عبد اللّه بن عطا [ء]: حدثت بذلک أبا حرب ابن سوید بن غفلة فقال: کتمک عبد اللّه بن بریدة بعض الحدیث [و هو] أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال له: أ نافقت بعدی یا بریدة؟

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنبأنا أبو نصر عبد الرحمن بن علی، أنبأنا یحیی بن إسماعیل، أنبأنا عبد اللّه بن محمد بن الحسن، أنبأنا وکیع، أنبأنا الأعمش، عن سعد، عن عبیدة:

عن عبد اللّه بن بریدة الأسلمی، عن أبیه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیه فعلیّ ولیه.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی: أنبأنا أبو الحسن بن النقور، أنبأنا أبو بکر محمد بن علی بن محمد بن النضر الدیباجی، أنبأنا أبو بکر یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن البهلول، أنبأنا الحسن بن عرفة، أنبأنا أبو معاویة، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۰

عن ابن بریدة، عن أبیه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت ولیه فعلی ولیّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنبأنا أبو علی بن المذهب، أنبأنا أبو بکر ابن مالک، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا وکیع.

حیلولـة: و أخبرنا أبو سـهل محمـد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی، أنبأنا جعفر بن عبد اللّه، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا عمرو بن علی، أنبأنا أبو معاویة، قالا: أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریدة، عن أبیه، عن النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم. و فی حدیث وکیع قال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم: من کنت ولیّه فإنّ علیا ولیّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصـین، أنبأنا أبو علی، أنبأنا أبو بکر، أنبأنا عبـد اللّه، حدّثنی أبی، أنبأنا أبو معاویة. أنبأنا الأعمش، عن سـعد بن عبیدة:

عن ابن بریـدة، عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی سـریة، قال: فلمّا قـدمنا قال [رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم : کیف رأیتم صـحابة صاحبکم؟ قال [بریدة]: فإما شـکوته- أو شکاه غیری- قال: فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا، قال: - فإذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه- قال: - و هو یقول: من کنت ولیه فعلیّ ولیّه.

أخبرتنا أم المجتبی العلویـة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا أبو خیثمة، أنبأنا محمد بن حازم، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریدة، عن أبیه قال: بعثنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة و استعمل علینا علیا، فلما رجعنا قال لنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

کیف وجدتم صحبة صاحبکم؟ قال [بریدة]: فإمّا شکوته و إمّا شکاه غیری و کنت رجلا مکبابا فرفعت رأسی فإذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت ولیه فعلیّ ولیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۱

أخبرنا أبو الوفاء عمر بن الفضل بن أحمد بن عبد اللّه المسبر بإصبهان، و أبو محمد أحمد بن محمد بن أحمد بن الحسین الرثانی بها، قالا: أنبأنا أبو إسـحاق إبراهیم بن محمـد بن إبراهیم القفال، أنبأنا إبراهیم بن عبد اللّه بن محمد، أنبأنا أبو جعفر محمد بن عبید اللّه بن العلاء الکاتب، أنبأنا علی بن حرب، أنبأنا أبو معاویة الضریر، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریدة، عن أبیه قال: بعثنا النبیّ صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی سریة فاستعمل علینا علیا، فلما جئناه سألنا کیف رأیتم صاحبکم؟ فإمّا شکوته و إمّـا شـکاه غیری فرفعت رأسـی- و کنت رجلا مکبابا- فإذا وجه رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم قـد احمرّ و هو یقول: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

کتب إلیّ أبو بکر عبد الغفار بن محمد، و حدّثنی أبو المحاسن عبد الرزاق بن محمّد عنه، أنبأنا أبو بکر الحبری.

و أخبرنـا أبو الحسن علی بن عبیـد اللّه بن أحمـد بن علی البیهقی خطیب «خسـروجرد» بها، أنبأنا أبو عبـد الرحمن طاهر بن محمـد بن محمد الشحامی إملاء بنیسابور، أنبأنا الشیخ أبو سعید بن أبی عمرو الصیرفی قالا:

أنبأنا أبو معاویة، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریدة، عن أبیه، قال: بعثنا رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و سـلّم فی سریة و استعمل علینا علیا، فلما قدمنا قال: کیف رأیتم أمیرکم؟ قال: فإمّا شـکوته أو شـکاه غیری، قال: و کنت رجلا مکبابا، قال: فرفعت رأسـی و إذا النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم قد احمرّ وجهه، قال: فقال: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه.

أخبرنا أبو القاسم بن الحصـین، أنبأنا أبو علی بن المـذهب، أنبأنا أحمـد ابن جعفر، أنبأنا عبـد اللّه بن أحمـد، حدّثنی أبی، أنبأنا وکیع، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریـدة، عن أبیه: أنّه مر علی مجلس و هم یتناولون من علیّ، فوقف علیهم فقال: إنّه قـد کان فی نفسـی من علی شـیء، و کان خالد بن الولید

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۲

کذلک، فبعثنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة علیها علی، فأصبنا سبیا، فأخذ علی جاریة من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الولید دونک [یا بریدة] قال: فلمّا قدمنا علی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم جعلت أحدّثه بما کان، ثم قلت: إنّ علیا أخذ جاریة من الخمس قال و کنت رجلا مکبابا، قال:

فرفعت رأسی فإذا وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قد تغیّر! فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه.

أخبرتنا ام المجتبی العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا محمد بن عبد اللّه بن نمیر، أنبأنا وکیع، أنبأنا الأعمش، عن سعد بن عبیدة:

عن ابن بریدة، عن أبیه: أنّه مرّ علی مجلس و هم ینالون من علیّ فوقف علیهم و قال: إنّه کان فی نفسی علی علیّ شیء، و کان خالد بن الولید کذلک، فبعث النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم سریة علیها علیّ فأصبنا غنائم فأخذ علی جاریة من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الولید: دونک [یا بریدة]. فلمّا قدمنا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جعلت أحدّثه بما کان، ثم قلت: إنّ علیا أخذ لنفسه جاریة من الخمس [قال:] و کنت رجلا- مکبابا فرفعت رأسی فوجدت وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم متغیرا! و قال: من کنت مولاه فعلی مولاه [ولیّه «خ»].

أخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی ابن المذهب، أنبأنا أحمد ابن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا روح، أنبأنا روح، أنبأنا علی بن سوید ابن منجوف:

عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا إلی خالد بن الولید لیقسّم الخمس- و قال روح مرة: لقبض الخمس- قال: فأصبح علیّ و رأسه یقطر، قال: فقال خالد لبریدة: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال [بریدة] فلما رجعت إلی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۳

بما صنع علیّ، قال: و کنت أبغض علیا، قال: فقال یا بریدة، أتبغض علیا؟

قال: فقلت: نعم. قال: فلا تبغضه- [و] قال روح مرّة: فأحبّه- فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

أخبرنا أبو عبد اللّه محمد بن الفضل، و أبو المظفر ابن القشیری، قالا:

أنبأنا أبو عثمان البحیری، أنبأنا أبو الحسن محمد بن عمر بن محمد بن بهتة البزّاز بالرصافة، أنبأنا الحسین بن إسماعیل، أنبأنا یعقوب بن إبراهیم، أنبأنا روح، أنبأنا علیّ بن سوید:

عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیا إلی خالد بن الولید لیقبض [منه الخمس، فأخذ منه جاریة فأصبح و رأسه یقطر فقال خالد لبریدة: أما تری ما صنع هذا؟ قال [بریدة]: و کنت أبغض علیا، قال: فذکرت ذلک لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال:

یا بریدة أتبغض علیا؟ قال: قلت: نعم قال: فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

أخبرنا أبو سعد بن البغدادی، أنبأنا أبو منصور ابن شکرویه، و أبو بکر السّمسار، قالا- أنبأنا إبراهیم بن عبد اللّه أنبأنا الحسین بن إسماعیل، أنبأنا أبو حاتم الرازی، أنبأنا الحسن بن عبد اللّه بن حرب، أنبأنا عمرو بن عطیة:

حدثنی عبد اللّه بن بریدة، أنّ أباه حدثه: أنّ نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بعث خالد بن الولید، و علی بن أبی طالب، فقال لهما: إن کان قتال فعلیّ علیکم. و إنّه فتح علیهم و ذلک قبل الیمن، فأصابوا سبیا فانطلق علی إلی جاریة حسناء، و أخذها لیبعث بها إلی رسول اللّه، فأتی علیه خالد بن الولید [کذا] و قال: لا بل أنا أبعث بها إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. فلمّا سمعه خالد، انطلق فبعث بریدة إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال بریدة: أتیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هو یغسل رأسه، فنلت من علی عنده

[قال:] و [کنّا] إذا قعدنا عند رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لم نرفع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۴

أبصارنا إلیه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: مه یا بریدة بعض قولک:

قال بریدة: فرفعت بصری إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فإذا وجهه یتغیّر!، فلمّا رأیت ذلک قلت: أعوذ باللّه من غضب اللّه و غضب رسوله، قال بریدة: و اللّه لا أبغضه أبدا بعد الذی رأیت من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

أخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علیّ بن المذهب، أنبأنا أحمد ابن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد حدّثنی أبی، أنبأنا یحیی بن سعید:

أنبأنا عبد الجلیل، قال: أنتهیت إلی حلقة فیها أبو مجلز، و ابن بریدة فقال عبد اللّه بن بریدة: حدثنی أبی بریدة قال: أبغضت علیا بغضا لم أبغضه أحدا قطّ، قال: و أحببت رجلا من قریش لم أحبّه إلّا علی بغض علی، قال:

فبعث ذلک الرجل علی خیل فصحبته، ما صحبته إلّا علی بغضه علیّا، فأصبنا سبیا، قال: فکتب [ذلک الرجل إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: ابعث إلینا من یخمّسه. قال: فبعث إلینا علیّا- و فی الخمس وصیفة هی من أفضل السبی- فخمّس و قسم فخرج و رأسه یقطر، فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال:

ألم تروا إلی الوصیفة التی کانت فی السبی؟ فإنّ قسمت و خمّست فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ثم صارت فی آل علی، فوقعت بها. قال: فکتب الرجل إلی نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقلت: ابعثنی فبعثنی مصدقا، قال: فجعلت أقرأ الکتاب و أقول: صدق، قال: فأمسک [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یدی و الکتاب [و] قال:

أتبغض علیا؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه و إن کنت تحبّه فازدد له حبّا، فو الذی نفس محمّد بیده لنصیب آل علیّ فی الخمس أفضل من وصیفة. قال:

فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أحبّ إلیّ من علیّ.

قال عبد اللّه: فو الذی لا إله غیره ما بینی و بین نبیّ اللّه صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۵

و سلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدة.

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، أنبأنا أبو الفضل الرازی، أنبأنا جعفر ابن عبد اللّه، أنبأنا محمد بن هارون، أنبأنا محمد بن إسحاق، أنبأنا محمد بن عبد اللّه، أنبأنا أبو الجواب أنبأنا یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه:

عن البراء [بن عازب قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشین علی أحدهما علیّ بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید، فقال:

إذا کان قتال فعلیّ علی الناس. [قال: فذهبا] فافتتح علیّ حصنا فأخذ جاریة لنفسه، فکتب خالد إلی [رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فلمّا قرأ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم الکتاب قال: ما تقول فی رجل یحب اللّه و رسوله و یحبّه اللّه و رسوله.

أخبرتنا ام البهاء فاطمة بنت محمد، قالت: أنبأنا سعید بن أحمد العیار، أنبأنا أبو الحسین الخفاف، أنبأنا أبو حامد بن الشرقی، أنبأنا أبو الأزهر إملاء من أصله، أنبأنا أبو الجواب، أنبأنا یونس بن أبی إسحاق:

عن البراء بن عازب قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم جیشین، و أمّر علی أحدهما علی بن أبی طالب، و علی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا کان قتال فعلیّ علی النّاس قال: ففتح علیّ قصرا- و قال أبو الأزهر مرة: فافتتح علیّ حصنا- فأخذ لنفسه جاریة، فکتب معی خالد بن الولید بشیء به، فلمّا قرأ رسول اللّه الکتاب قال: ما تقول فی رجل یحب اللّه و رسوله و یحبه اللّه و رسوله.

قال [البراء]: قلت: أعوذ باللّه من غضب اللّه.

أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، و أبو البرکات یحیی بن عبد الرحمن ابن حبیش، و أبو الحسن محمد بن أحمد بن إبراهیم الدقیقی قالوا: أنبأنا أبو الحسین بن النقور، أنبأنا عیسی بن علی، أنبأنا أبو القاسم عبد اللّه بن محمد ابن عبد العزیز- إملاء-، أنبأنا أبو الربیع الزهرانی، أنبأنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۶

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین [قال:] إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علیّ منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

هذا مختصر من حدیث:

أخبرناه أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی بن المذهب، أنبأنا أحمد بن جعفر، أنبأنا عبد اللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، أنبأنا عبد الرزاق، و عفان المعنی. و هذا حدیث عبد الرزاق قالا: أنبأنا جعفر بن [سلیمان حدّثنی یزید الرشک:

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و أمّر علیهم علی بن أبی طالب، فأحدث شیئا فی سفره، فتعاهد- قال عفان: فتعاقد- أربعة من أصحاب محمد صلّی اللّه علیه و سلّم أن یذکروا أمره لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال عمران، و کنّا إذا قدمنا من سفرنا بدأنا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّمنا علیه، قال:

فدخلوا علیه فقام رجل منهم فقال:

یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل کذا و کذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل کذا و کذا. فأعرض عنه.

ثم قام الثالث، فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل کذا و کذا.

ثم قام الرابع فقال: یا رسول اللّه، إنّ علیّا فعل کذا و کذا. قال: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه! فقال: دعوا علیا، دعوا علیّا، دعوا علیا! إن علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

[و] أخبرنا عالیا أبو المظفر ابن القشیری، أنبأنا أبو سعد الجنزرودی، أنبأنا أبو عمرو بن حداد.

حیلولة: و أخبرناه أبو سهل بن سعدویه، أنبأنا إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر بن المقرئ، قالا: أنبأنا أبو یعلی أنبأنا عبید اللّه- هو ابن عمر، أنبأنا جعفر- زاد ابن حمدان: - ابن سلیمان- أنبأنا یزید الرشک:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۷

عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریّة و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، قال: فمضی علی- قال ابن المقرئ: فی السریّة- قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر أو غزو أتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن یأتوا رحالهم فأخبروه بمسیرهم قال: و أصاب علیّ جاریة، قال: فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم إذا قدموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لیخبرنّه، قال: فقدمت السریة فأتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقام أحدهم فقال:

یا رسول اللّه قد أصاب علیّ جاریة. فأعرض عنه.

قال: ثم قام الثانی فقال: یا رسول اللّه، و صنع علیّ کذا و کذا. فأعرض عنه.

قال: قام الثالث فقال: یا رسول اللّه، و صنع علیّ کذا و کذا. فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: یا رسول اللّه، و صنع [علیّ کذا و کذا. قال: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم مغضبا الغضب یعرف فی وجهه! فقال:

ما تریدون من علیّ، علیّ منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی!

و أخبرتنا به ام المجتبی العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنبأنا أبو بکر ابن المقرئ، أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، أنبأنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک:

عن مطرف بن عبد اللّه الشخیر، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریّة و استعمل علیهم علیا، قال: فمضی علیّ فی السّریة، فأصاب جاریة. فأنکر علیه ذلک أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم [و] قالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أخبرناه بما صنع علیّ. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فسلّموا علیه و نظروا إلیه، ثم ینصرفون إلی رحالهم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۸

قال: فلمّا قدمت السّریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قال:

فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، أ لم تر أن علیا صنع کذا و کذا؟. فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، أ لم تر أن علیا صنع کذا و کذا؟.

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّا صنع کذا و کذا؟.

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟.

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه فقال: ما تریدون من علی، ما تریدون من علی؟ إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

قال: و أنبأنا أبو یعلی، أنبأنا المعلی بن مهدی، أنبأنا جعفر بإسناده نحوه و لم أجده، و قد حفظته عنه.

أنبأنا أبو علی الحدّاد، ثم أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنبأنا یوسف بن الحسن، قالا: أنبأنا أبو نعیم الحافظ، أنبأنا عبد اللّه بن جعفر، أنبأنا یونس بن حبیب، أنبأنا أبو داود الطیالسی، أنبأنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس [قال:].

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال لعلیّ: أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخبرنا أبو الفتح یوسف بن عبد الواحد، أنبأنا شجاع بن علیّ، أنبأنا أبو عبد اللّه بن مندة، أنبأنا خیثمة بن سلیمان، أنبأنا أحمد بن حازم، أنبأنا عبید اللّه ابن موسی، أنبأنا یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزة قال: سافرت مع علیّ بن أبی طالب من المدینة إلی مکّة، فرأیت منه جفوة، فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لأنالنّ منه، قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۷۹

فرجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فذکرت علیا فنلت منه، فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، لا تقولنّ هذا لعلیّ فإنّ علیا ولیّکم بعدی» [۱]

ترجمة ابن عساکر ... ص: ۱۷۹

۱- الذهبی: «الحافظ ابن عساکر، صاحب التاریخ الثمانین مجلدا، أبو القاسم علی بن الحسین بن هبة اللّه الدمشقی، محدّث الشام ثقة الدین ... ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله، و بلغ فی ذلک الذروة العلیا، و من تصفّح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ» [۲].

۲- الیافعی: «الفقیه الإمام المحدّث، البارع الحافظ، المتقن الضابط، ذو العلم الواسع، شیخ الإسلام و محدّث الشام، ناصر السنّة و قامع البدعة، زین الحفّاظ و بحر العلوم الزاخر، الرئیس المقر له بالتقدم، العارف الماهر، ثقة الدین، الذی اشتهر فی زمانه بعلو شأنه، و لم یر

مثله فی أقرانه، الجامع بین المعقول و المنقول و المميّز بین الصحیح و المعلول.

کان محدّثا فی زمانه حافظا دیّنا، جمع بین معرفة المتون و الأسانید، ساد أهل زمانه فی الحدیث و رجاله. قال الحافظ الرئیس أبو المواهب: لم أر مثله و لا من اجتمع فیه من لزوم طریقة واحدة منذ أربعین سنة. ذکره الإمام الحافظ ابن النجار فی تاریخه فقال: إمام المحدّثین فی وقته و من انتهت إلیه الریاسة فی الحفظ و الإتقان، و المعرفة التامّة و الثقة و به ختم هذا الشأن. و قال الحافظ عبد القاهر

---

[۱] ترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام من تاریخ دمشق ج ۱ ص ۳۶۵- ۳۸۵ الأحادیث: ۴۵۸- ۴۹۱.

[۲] العبر ۴/ ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۰

الرهاوی: رأیت الحافظ السلفی، و الحافظ أبا العلاء الهمدانی، و الحافظ أبا موسی المدینی، فما رأیت فیهم مثل ابن عساکر» [۱].

و إن شئت المزید فراجع:

معجم الأدباء ۱۳/ ۷۳.

و وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

و طبقات السبکی ۷/ ۲۱۵.

و طبقات الأسنوی ۲/ ۲۱۶.

و تتمة المختصر ۲/ ۱۳۲.

و طبقات الحفاظ: ۴۷۴.

و غیرها.

و قد ذکرنا ترجمته مفصلة فی (حدیث الطیر).

۲۵ روایة الصالحانی ... ص: ۱۸۰

اشارة

و روی أبو حامد محمود الصّالحانی خبر ابن عباس و الرّهط، المشتمل علی حدیث الولایة، و المتقدم سابقا ... رواه بإسناده إلی أبی یعلی ... کما رواه عنه السیّد شهاب الدین أحمد و قال فی آخره: «رواه الصّالحانی بإسناده إلی الحافظ الإمام أبی یعلی الموصلی بإسناده و قال: هذا حدیث حسن متین. و رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد بتمامه، و أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات، و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۲].

---

[۱] مرآة الجنان ۳/ ۳۹۳.

[۲] توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۱

التّعریف بالصّالحانی ... ص: ۱۸۱

و الصّالحانی کثیرا ممّا ینقل عنه الشّهاب أحمد و یصفه بالأوصاف الحمیدة و الألقاب الجلیلة، مثل «الإمام العالم الأدیب الأریب المحلّی بسجایا المکارم، الملقّب بین الأجلّة الأئمة الأعلام بمحیی السنّة و ناصر الحدیث و مجدّد الإسلام، العالم الربانی و العارف السبحانی» «الذی سافر و رحل و أدرک المشایخ، و سمع و أسمع و صنّف فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و صحب بالعراق أبا موسی المدینی الإمام و من فی طبقته»....

و اعتمد علی روایته و نصّ علی تسنّنه العلّامة سلامة اللّه الهندی فی کتابه (معرکة الآراء).

و له ترجمة فی کتاب (شدّ الإزار) قال: «الشیخ سعد الدین أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی الأدیب، سافر الحجاز و أدرک مشایخ ذاک العهد و صحب فی العراق أبا موسی المدینی و من فی طبقته، ثم سکن شیراز. و أسمع الحدیث و صنّف الکتب فی کلّ فن، و روی عنه خلق کثیر، و عاش سبعین سنة ما تأذّی أحد منه قط، و کان صاحب فراسة. توفّی فی ربیع الأوّل سنة ۶۱۲ و قبره عند قبر أبی السائب، رحمة اللّه علیهم» [۱].

۲۶ روایة أبی السعادات ابن الأثیر ... ص: ۱۸۱

اشارة

و رواه أبو السعادات المبارک بن محمّد المعروف بابن الأثیر الجزری

---

[۱] شدّ الإزار فی حطّ الأوزار عن زوار المزار: ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۲

الشافعی: عن «عمران بن حصین. قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم، فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-.

ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام إلیه الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیهم رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم، و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! ما تریدون من علی! إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولی کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الترمذی» [۱].

من مصادر ترجمة ابن الأثیر ... ص: ۱۸۲

و هذه طائفة من مصادر ترجمة ابن الأثیر صاحب جامع الأصول:

۱- الکامل فی التاریخ ۱۲/ ۱۲۰.

---

[۱] جامع الأصول ۸/ ۶۵۲ ۶۵۲ رقم ۶۴۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۳

۲- وفيات الأعيان ۴/ ۱۴۱.

۳- المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۱۸.

۴- العبر فی خبر من غبر ۵/ ۱۹.

۵- معجم الأدباء ۶/ ۲۳۸.

۶- طبقات السبکی ۵/ ۱۵۳.

۷- بغية الوعاة ۲/ ۲۷۴.

و قد ذکرنا ترجمته عن هذه و غيرها فی (حديث الطير).

۲۷ روایة أبی القاسم الرّافعی ... ص: ۱۸۳

اشارة

و رواه إمام الدين أبو القاسم عبد الکريم بن محمّد الرافعی القزوينی، کما فی (کنز العمّال) و (مفتاح النجا) و (معارج العلی) و (القول المستحسن ...) قال المتقی الهندی: «سألت اللّه- يا علی- فيک خمسا فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن يجمع عليک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فيک أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض يوم القيامة أنا و أنت معی، معک لواء الحمد، و أنت تحمله بين يدیّ تسبق به الأوّلين و الآخرين، و أعطانی فيک أنّک ولیّ المؤمنين بعدی.

الخطيب، و الرافعی، عن علی» [۱].

و هذا نصّ روایة الرافعی: «إبراهيم بن محمّد بن عبيد بن جهينة أبو إسحاق الشهرزوری ... ثنا عبيد اللّه سعيد بن کفير بن عفير، ثنا إبراهيم بن

---

[۱] کنز العلماء ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۴

رشيد أبو إسحاق الهاشمی الخراسانی، حدّثنی يحيی بن عبد اللّه بن حسين ابن حسن بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی، عن أبيه، عن جدّه، عن علی رضی اللّه عنه عن النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم قال: سألت اللّه- يا علی- فيک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن يجمع عليک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فيک: أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض يوم القيامة أنا و أنت معی، معی لواء الحمد و أنت تحمله بين يدیّ، تسبق به الأوّلين و الآخرين. و أعطانی أنّک أخی فی الدنيا و الآخرة.

و أعطانی أن بيتی مقابل بيتک فی الجنّة. و أعطانی أنک ولیّ المؤمنين بعدی» [۱].

ترجمة الرّافعی ... ص: ۱۸۴

و الرافعی إمام، فقيه، محدّث، رجالی ... توجد ترجمته فی:

۱- تهذيب الأسماء و اللغات ۲/ ۲۶۴.

۲- طبقات السّبکی ۸/ ۲۸۱.

۳- النجوم الزاهرة ۶/ ۲۶۶.

۴- مرآة الجنان ۴/ ۵۶.

۵- العبر ۵/ ۹۴.

۶- سير أعلام النبلاء ۲۲/ ۲۵۲ و هذه خلاصة ما قال:

«الرّافعی، شيخ الشّافعيّة، عالم العجم و العرب، إمام الدين، كان من العلماء العاملين، يذكر عنه تعبد و نسك و أحوال و تواضع، انتهت إليه معرفة المذهب.

---

[۱] التدوين فی ذكر أهل العلم بقزوين ۲/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۵

قال ابن الصلاح: أظن أنّی لم أر فی بلاد العجم مثله، كان ذا فنون، حسن السيرة جميل الأمر.

و قال أبو عبد اللّه محمّد بن محمّد الإسفراييني الصفار: هو شيخنا، إمام الدين، ناصر السنّة صدقا، أبو القاسم، كان أوحد عصره فی الأصول و الفروع، و مجتهد زمانه، و فريد وقته فی تفسير القرآن و المذهب، كان له مجلس للتفسير و تسميع الحديث بجامع قزوين، صنّف كثيرا، و كان زاهدا ورعا، سمع الكثير.

قال الإمام النواوی: هو من الصالحين المتمكّنين، كانت له كرامات كثيرة ظاهرة.

و قال ابن خلّكان: توفی فی ذی القعدة سنة ۶۲۳».

و ستأتی ترجمته فی قسم الدلالة أيضا.

۲۸ رواية أبی الحسن ابن الأثير ... ص: ۱۸۵

اشارة

و رواه عز الدين أبو الحسن ابن الأثير صاحب اسد الغابة، بترجمة مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام حيث قال:

«أنبأنا إبراهيم بن محمّد و غير واحد، بإسنادهم إلى أبی عيسى الترمذی، ثنا قتيبة بن سعيد، ثنا جعفر بن سليمان الضّبعی، عن يزيد الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه ... فأقبل إليهم رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم، و الغضب يعرف فی وجهه- فقال:

ما تريدون من علی؟ ما تريدون من علی؟ ما تريدون من علی؟ إنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۶

عليّا منّی و أنا من علی و هو وليّ كلّ مؤمن بعدی» [۱].

فهو يرويه فی سياق فضائل أمير المؤمنين عليه السّلام، و عن مشايخه، بأسانيدهم إلى الترمذی ... و تلك شواهد على صحّة الحديث و ثبوته عنده و اعتنائه به...

من مصادر ترجمة ابن الأثير ... ص: ۱۸۶

و صاحب (اسد الغابة) من أكابر الحفاظ المعتمدين ... و توجد ترجمته فی كلمات كبار العلماء، فی المصادر المعتمدة مثل:

وفيات الأعيان ۳/ ۳۴۸.

و تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۳۹۹.

و طبقات السبکی ۵/ ۱۲۷.

و طبقات الحفّاظ؟؟؟؟؟؟؟؟؟.

و العبر ۵/ ۱۲۰.

و المختصر ۳/ ۱۶۱.

و قد أوردنا ترجمته بالتفصیل فی حدیث الطیر.

کلمات فی مدح اسد الغابة ... ص: ۱۸۶

و کتاب (اسد الغابة فی معرفة الصحابة) من الکتب المعتمدة المقبولة:

قال ابن قاضی شهبة: «صنّف کتابا حافلا فی معرفة الصحابة، جمع فیه بین: کتاب ابن مندة، و کتاب أبی نعیم، و کتاب ابن عبد البرّ، و کتاب أبی

---

[۱] أسد الغابة ۳/ ۶۰۴.

موسی فی ذلک، و زاد و أفاد، و سمّاه أسد الغابة فی معرفة الصحابة» [۱].

و قال ابن الوزیر: «و هو أجمع کتاب فی هذا المعنی» [۲].

و قال کاشف الظنون: «و استدرک ما فات علی من تقدّمه، و بیّن أوهامهم قاله الذهبی فی تجرید أسماء الصحابة، و هو مختصر أسد الغابة» [۳].

۲۹ روایة أبی الربیع ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۷

اشارة

و رواه أبو الرّبیع سلیمان بن موسی الکلاعی البلنسی المعروف بابن سبع، فی کتابه (شفاء الصّدور) [۴] عن بریدة بن الحصیب، کما جاء فی (أسنی المطالب للوصّابی الیمنی) حیث قال:

«و عنه فی روایة أخری: إن خالد بن الولید قال: اغتنمها یا بریدة فأخبر النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- ما صنع. فقدمت و دخلت المسجد و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی منزل، و ناس من أصحابه علی بابه، فقال: ما الخبر یا بریدة؟ فقلت: خیرا، فتح اللّه علی المسلمین، فقالوا: ما أقدمک؟ فقلت: جاریة أخذها علی من الخمس، فجئت لأخبر النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. قالوا: فأخبر النبیّ فإنّه یسقط من عینه، و رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یسمع الکلام، فخرج مغضبا فقال:

ما بال القوم ینتقصون علیا؟! من أبغض علیا فقد أبغضنی، و من

---

[۱] طبقات الشافعیة ۲/ ۸۱.

[۲] الروض الباسم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم.

[۳] کشف الظنون ۱/ ۸۲.

[۴] أسنی المطالب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۸

فارق علیا فقد فارقنی، إنّ علیّا منّی و أنا منه، خلق من طینتی و خلقت من طینة إبراهیم و أنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضها من بعض و اللّه سمیع علیم. یا بریدة، أما علمت: أن لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ، و أنه ولیّکم بعدی؟

أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، و ابن أسبوع الأندلسی فی الشفا».

ترجمة ابن سبع الکلاعی ... ص: ۱۸۸

و أبو الربیع الکلاعی من أکابر الحفاظ الثقات:

۱- الذهبی: «الکلاعی، الإمام العالم، الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها أبو الربیع ... کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به، حافظا حافلا، عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للمواليد و الوفیات، یتقدّم أهل زمانه فی ذلک، و فی حفظ أسماء الرجال خصوصا من تأخّر زمانه» [۱].

۲- و قال: «أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن سالم البلنسی، الحافظ الکبیر، صاحب التصانیف و بقیّة أعلام الأثر بالأندلس» [... ۲].

۳- و قال: «الإمام العلّامة، الحافظ المجود، الأدیب البلیغ، شیخ الحدیث و البلاغة بالأندلس، و کان من کبار أئمة الحدیث» [... ۳].

۴- الیافعی: «الحافظ، أبو الربیع الکلاعی، سلیمان بن موسی البلنسی، صاحب التصانیف، و بقیّة أعلام الأثر فی الأندلس. قال الأبّار:

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۱۷.

[۲] العبر ۵/ ۱۳۷.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۸۹

و کان قد فاق و تقدّم علی أقرانه، عارفا بالجرح و التعدیل، ذاکرا للمواليد و الوفیات، لا نظیر له فی الإتقان و الضّبط» [... ۱].

۵- السیوطی: «أبو الربیع، الإمام الحافظ البارع، محدّث الأندلس و بلیغها سلیمان بن موسی ... و کان إماما فی صناعة الحدیث، بصیرا به، حافظا عارفا» [... ۲].

۶- محمّد بن یوسف الشامی: «أو أبا الربیع، فالثقة الثبت سلیمان ابن سالم الکلاعی» [۳].

۷- المقری: «و کانت وقعة اینجة التی قتل فیها الحافظ أبو الربیع الکلاعی رحمه اللّه تعالی یوم الخمیس لعشر بقین من ذی الحجة سنة ۶۳۴، و لم یزل رحمه اللّه تعالی متقدّما أمام الصّفوف زحفا إلی الکفّار مقبلا علی العدو ... و کان رحمه اللّه تعالی حافظا للحدیث، مبرّزا فی نقده، تام المعرفة بطرقه، ضابطا لأحکام أسانیده، ذاکرا لرجاله» [... ۴].

۳۰ روایة الضیاء المقدسی ... ص: ۱۸۹

اشارة

و رواه ضیاء الدین محمّد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی فی کتاب (المختارة) کما جاء فی (أسنی المطالب للوصابی): «عن ابن عباس- رضی اللّه عنه- إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدة: إن علیّا

---

[۱] مرآة الجنان حوادث: ۶۳۴.

[۲] طبقات الحفّاظ: ۵۰۰.

[۳] سبل الهدی و الرشاد. مقدمة الکتاب ۱/ ۴.

[۴] نفح الطّیب ۶/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۰

ولیّکم بعدی فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر به.

أخرجه الحاکم فی المستدرک و الضیاء فی المختارة» [۱].

کتاب المختارة للضیاء ... ص: ۱۹۰

و روایة الضیاء المقدسی هذا الحدیث الشریف فی کتابه (المختارة) من أقوی الأدلة علی صحته و ثبوته، و من أمتن الحجج علی ردّ أهل العناد و المکابرة، و قطع ألسنتهم و دحض أباطیلهم ... ذلک، لأنّ الضیاء قد التزم فی کتابه هذا بالصحّة، و أذعن بذلک المحقّقون و وافقوه علی صحة أخباره، حتّی جعل بعضهم تصحیحه أعلی من تصحیح الحاکم، و رجّح کتابه علی المستدرک.

قال کاشف الظنون: «المختارة فی الحدیث، للحافظ ضیاء الدین محمّد بن عبد الواحد المقدسی الحنبلی، المتوفی سنة ۶۴۳. التزم فیه الصحة، فصحّح فیه أحادیث لم یسبق إلی تصحیحها. قال ابن کثیر: و هذا الکتاب لم یتم، و کان بعض الحفّاظ من مشایخنا یرجّحه علی مستدرک الحاکم. کذا فی الشذا الفیّاح» [۲].

و قال الشیخ حسن زمان فی القول المستحسن:

«قال الشیخ الکردی فی الأمم: هی الأحادیث التی یصلح أن یحتجّ بها، سوی ما فی الصحیحین و قالوا: کتابه أحسن من مستدرک الحاکم.

و قال الزرکشی فی تخریج أحادیث الرّافعی: إن تصحیحه أعلی من

---

[۱] أسنی المطالب للوصابی- مخطوط.

[۲] کشف الظنون ۲/ ۱۶۲۴- ۱۶۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۱

تصحیح الحاکم، و إنه قریب من تصحیح الترمذی و ابن حبان.

و وافقه ابن حجر و السّخاوی.

و السیوطی أشرک صحیحه بالصحیحین فی إطلاق اسم الصحّة علی جمیع ما فیه.

و ممّن یعتمده: الحافظ المزّی، و المنذری، و عماد الدین ابن کثیر، فی کثیرین».

ترجمة الضّیاء المقدسی ... ص: ۱۹۱

و قد أطنب القوم و أطالوا فی الثناء علی الضیاء المقدسی و مدحه و إطرائه:

۱- الذهبی: «الضیاء، الإمام العالم الحافظ الحجة، محدّث الشام شیخ السنّة. سمع ما لا یوصف کثرة، و حصّل أصولا کثیرة، و نسخ و صنّف و لیّن و جرح و عدّل، و کان المرجوع إلیه فی هذا الشأن.

قال تلمیذه عمر بن الحاجب: شیخنا أبو عبد اللّه، شیخ وقته و نسیج وحده، علما و حفظا، و ثقة و دینا، من العلماء الربانیین، و هو أکبر

من أن یـدل علیه مثلی، کان شدید التحرّی فی الرّوایة، مجتهدا فی العبادات، کثیر الذکر، منقطعا متواضـعا سـهل العاریة. رأیت جماعة من المحدّثین ذکروه فأطنبوا فی حقّه و مدحوه بالحفظ و الزهد. سألت الزّکی البرزالی عنه فقال:

ثقة جلیل حافظ دیّن.

قال ابن النجار: حافظ متقن حجّة، عالم بالرجال، ورع تقی، ما رأیت مثله فی نزاهته و عفّته و حسن طریقته.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۲

و قال الشریف ابن النابلسی: ما رأیت مثل شیخنا الضیاء» [... ۱].

۲- الـذهبی أیضا: «و الشـیخ الضـیاء الحافظ أحـد الأعلام ... أفنی عمره فی هـذا الشأن، مع الدین و الورع، و الفضـیلة التامّة، و الثقة و الإتقان، انتفع الناس بتصانیفه و المحدّثون بکتبه، فاللّه یرحمه و یرضی عنه» [۲].

۳- الذهبی أیضا: «الشـیخ الإمام الحافظ، القدوة، المحقّق، المجوّد، بقیّة السّـلف ... حصّل الأصول الکثیرة، و جرّح و عدّل، و صحّح و علّل، و قیّد و أهمل، مع الدیانة و الأمانة، و التقوی و الصـیانة، و الورع و التواضع، و الصّدق و الإخلاص، و صحّة النقل، و من تصانیفه المشهورة» [... ۳].

و من مصادر ترجمته:

الوافی بالوفیات ۴/ ۶۵.

و البدایة و النهایة ۱۳/ ۱۶۹.

و النجوم الزّاهرة ۶/ ۳۵۴.

و شذرات الذهب ۵/ ۲۲۴.

و طبقات الحفّاظ؟؟؟؟؟؟

۳۱ روایة محمّد بن طلحة ... ص: ۱۹۲

اشارة

و رواه أبو سالم محمّـد بن طلحـة القرشـی الشافعی، مصـححا إیّاه و محتجّا به ... و هذه عبارته: «اعلم- أظهرک اللّه بنوره علی أسـرار التنزیل،

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۰۵.

[۲] العبر ۵/ ۱۷۹.

[۳] سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۳

و منحک بلطفه تبصرة تهدیک إلی سواء السبیل-: أنّه لمّا کان من محامل لفظة المولی الناصر، کان معنی

الحدیث: من کنت ناصره فعلیّ ناصره.

فیکون النبی قد وصف علیّا بکونه ناصرا لکلّ من کان النبی ناصره، فإنّه ذکر ذلک بصیغة العموم. و إنّما أثبت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- هذه الصفة- و هی صفة الناصریة لعلی- لمّا أثبتها اللّه عزّ و جلّ لعلی، فإنّه نقل الإمام أبو إسحاق الثعلبی یرفعه بسنده فی تفسیره إلی أسماء بنت عمیس قالت:

لمّا نزل قوله تعالى: وَ إِنْ تَظاهَرا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلاهُ وَ جِبْرِيلُ وَ صالِحُ الْمُؤْمِنِينَ سمعت رسول اللّه يقول: صالح المؤمنين على بن أبى طالب.

فلمّا أخبر اللّه فيما أنزله على رسوله أنّ ناصره هو اللّه و جبرئيل و على، ثبتت صفة الناصرية لعلى، فأثبته النبى اقتداء بالقرآن الكريم فى إثبات هذه الصفة له.

ثم وصفه بما هو من لوازم ذلك بصريح

قوله- فيما رواه الحافظ أبو نعيم فى حليته بسنده-: إن عليّا دخل فقال: مرحبا بسيّد المسلمين و إمام المتّقين.

فسيادة المسلمين و إمامة المتّقين لمّا كانت من صفات نفسه و قد عبّر اللّه تعالى عن نفس على بنفسه، وصفه بما هو من صفاتها، فافهم ذلك.

ثم لم يزل يخصّه بعد ذلك بخصائص من صفاته، نظرا إلى ما ذكرنا.

حتى

روى الحافظ أيضا فى حليته بسنده عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- لأبى برزة- و أنا أسمع-: يا أبا برزة، إنّ اللّه عهد إلىّ فى على بن أبى طالب أنّه راية الهدى و منار الإيمان، و إمام أوليائى و نور جميع من أطاعنى. يا أبا برزة، على بن أبى طالب أمينى غدا فى القيامة، و صاحب رايتى فى القيامة، و امينى على مفاتيح خزائن رحمة ربّى،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۴

و هو الكلمة التى ألزمتها المتّقين، من أحبّه أحبّنى و من أبغضه أبغضنى، فبشّره بذلك.

فإذا وضح لك هذا المستند، ظهرت حكمة تخصيصه عليّا بكثير من الصّفات دون غيره، و فى ذلك فليتنافس المتنافسون.

و قد روى الأئمة الثقات: البخارى، و مسلم، و الترمذى، فى صحاحهم بأسانيدهم، أحاديث اتّفقوا عليها، و زاد بعضهم على بعض بألفاظ أخرى، و الجميع صحيح:

فمنها:

عن سعد بن أبى وقاص قال: إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- خلّف عليّا فى غزوة تبوك على أهله، فقال: يا رسول اللّه، تخلّفنى فى النساء و الصبيان؟ فقال: أ ما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى. قال ابن المسيّب: أخبرنى بهذا عامر بن سعد، عن أبيه. فأحببت أن أشافه سعدا، فلقيته فقلت له: أنت سمعته من رسول اللّه، صلّى اللّه عليه و سلّم؟ فوضع إصبعيه على أذنيه و قال: نعم، و إلّا استكّتا.

و قال جابر بن عبد اللّه رضى اللّه عنه: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبى بعدى.

و روى مسلم و الترمذى بسنديهما: إن معاوية بن أبى سفيان أمر سعد ابن أبى وقاص قال: ما منعك أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أما ما ذكرت ثلاثا قالهنّ له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فلن أسبّه، لأن تكون لى واحدة منهنّ أحبّ إلىّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يقول له- و خلّفه فى بعض مغازيه فقال-: أما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۵

نبى بعدى.

و سمعته يقول يوم خيبر: لأعطينّ الراية غدا رجلا يحبّ اللّه و رسوله و يحبّه اللّه و رسوله. فتطاولنا إليها فقال: ادعوا لى عليا، فأتى به أرمد، فبصق فى عينيه و دفع إليه الراية، ففتح اللّه عليه.

و لمّا نزلت هذه الآية: نَدْعُ أَبْناءَنا وَ أَبْناءَكُمْ وَ نِساءَنا وَ نِساءَكُمْ وَ أَنْفُسَنا وَ أَنْفُسَكُمْ دعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم عليا و فاطمة و حسنا و حسينا فقال: اللّهم هؤلاء أهلى.

و نقل الترمذى بسنده عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- جيشا، و استعمل عليهم على بن أبى طالب ...

فأقبل إليهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فى وجهه- فقال: ما تريدون من على! إنّ عليّا منّى و أنا من على و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [... ۱].

فقد رأيت كيف يذكر ابن طلحة هذا الحديث فى معرض الاستدلال و الاحتجاج إلى جنب أحاديث أخرى و يقول: «و الجميع صحيح»؟

من مصادر ترجمة ابن طلحة ... ص: ۱۹۵

و ابن طلحة يعدّ من كبار فقهاء الشافعية و محدّثيهم، و قد ذكروه و أثنوا عليه فى غير واحد من كتبهم. فراجع منها: مرآة الجنان.

و العبر ۵/ ۲۱۳.

و طبقات السبكى ۸/ ۶۳.

---

[۱] مطالب السؤول فى مناقب آل الرسول: ۴۶- ۴۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۶

و طبقات ابن قاضى شهبة؟؟؟؟؟؟؟؟

و البداية و النهاية ۱۳/ ۱۸۶.

و النجوم الزاهرة ۷/ ۳۳.

و الوافى بالوفيات ۳/ ۱۷۶.

۳۲ رواية الكنجى الشّافعى ... ص: ۱۹۶

اشارة

و رواه أبو عبد اللّه محمّد بن يوسف الكنجى الشّافعى، بأسانيده فى غير موضع من كتابه، حيث قال:

«الباب التاسع عشر: فى غضب النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- لمخالفة حكم على- رضى اللّه عنه-:

أخبرنا أحمد بن شمذويه الصريفينى بها و أحمد بن محمّد بن سيد الأوانى بها، قالا: أخبرنا عمر الدينورى، أخبرنا الكروخى، أخبرنا أبو عامر محمود بن القاسم الأزدى و غيره، أخبرنا الجراحى، أخبرنا المحبوبى، أخبرنا أبو عيسى الحافظ، حدّثنا قتيبة بن سعيد، حدّثنا جعفر بن سليمان الضبعى، عن يزيد الرشك، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- جيشا، و استعمل عليهم عليا ... فأقبل عليهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فى وجهه- ثم قال:

ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ إنّ عليا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن من بعدى، فلا تخالفوه فى حكمه.

رواه أبو عيسى الحافظ كما أخرجناه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۷

و أخبرتنی- کتابة- عجیبة بنت الحافظ أعلی من هذا السند، غیر أنّ أصل سماعی منها لم یحضرنی وقت الإملاء.

و أخرجه الإمام أحمد بن حنبل فی مناقب علی علیه السّلام، عن عبد الرزاق و عفان، عن جعفر بن سلیمان، غیر أنّ فی حدیث عبد الرزاق: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه- فقال: دعوا علیا، دعوا علیّا، دعوا علیا، إن علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. الباقی سواء» [۱].

و قال الکنجی: «روی إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل فی مسنده قصة نوم علی علی فراش رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی حدیث طویل. و تابعه الحافظ محدّث الشام فی کتابه المسمّی بالأربعین الطوال.

فأمّا حدیث الإمام أحمد، فأخبرنا: قاضی القضاة حجة الإسلام أبو الفضل یحیی ابن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن علی القرشی قال:

أخبرنا حنبل بن عبد اللّه المکّبر، أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن الحصین، أخبرنا أبو علی الحسن بن المذهّب، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، حدّثنا عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنا أبی.

و أمّا الحدیث الذی فی الأربعین الطوال فأخبرنا به: القاضی العلّامة مفتی الشام، أبو نصر محمّد بن هبة اللّه ابن قاضی القضاة شرقا و غربا أبی نصر محمّد بن هبة اللّه بن محمّد بن جمیل الشیرازی، قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن، أخبرنا الشیخ أبو القاسم هبة اللّه بن محمّد بن عبد الواحد الشیبانی، أخبرنا أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التمیمی، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، حدّثنا عبد اللّه بن

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۸

أحمد بن محمّد بن حنبل، حدّثنی أبی.

حدّثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو ابن میمون قال: إنّی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط...

هکذا رویته من مسند الإمام أحمد. و هذا حدیث بطوله و إن لم یخرج فی الصحیحین بهذا السیاق لکن أکثر ألفاظه متّفق علی صحتها.

و رواه الإمام أبو عبد الرحمن النسائی فی خصائص علی، عن محمّد ابن المثنی، عن یحیی بن حماد، بطوله کما أخرجناه سواء» [۱].

ترجمة الکنجی ... ص: ۱۹۸

و أبو عبد اللّه فخر الدین محمّد بن یوسف الکنجی، إمام، محدّث، فقیه، متکلّم، أدیب ... کما وصفه أرباب التواریخ و التّراجم...

فلاحظ:

۱- تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۴۱.

۲- الذیل علی الروضتین: ۲۰۸.

۳- ذیل مرآة الزمان ۱/ ۳۶۰.

۴- البدایة و النهایة ۱۳/ ۲۲۱.

۵- النجوم الزاهرة ۶/ ۸۰.

۶- الوافی بالوفیات ۵/ ۲۵۴.

۷- کشف الظنون ۲۶۳، ۱۴۹۷، ۱۸۴۴.

غیر أنّ القوم نقموا علیه میله إلی مذهب أهل البیت علیهم السلام، و قد کان هذا هو السّبب المهم فی استشهاده فی وسط جامع دمشق- حیث

---

[۱] کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۱- ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۱۹۹

کان یملی کتابه فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام- علی ید النواصب بصورة شنیعة ... و قد جاء هذا فی جمیع تراجمه، نکتفی بکلام واحد، و هو الصفدی:

«الفخر الکنجی- محمّد بن یوسف بن محمّد بن الفخر الکنجی، نزیل دمشق، عنی بالحدیث، و سمع و رحل و حصّل. کان إماما محدّثا، لکنّه کان یمیل إلی الرفض، جمع کتبا فی التشیّع، و داخل التتار، فانتدب له من تأذّی منه، فبقر جنبه بالجامع فی سنة ۶۵۸. و له شعر یدل علی تشیّعه و هو:

و کان علی أرمد العین یبتغی دواء فلمّا لم یحسّ مداویا

شفاه رسول اللّه منه بتفلة فبورک مرقیّا و بورک راقیا

و قال سأعطی الرایة الیوم فارسا کمیّا شجاعا فی الحروب محامیا

یحبّ الإله و الإله یحبّه به یفتح اللّه الحصون کما هیا

فخصّ بها دون البریّة کلّها علیا و سمّاه الوصیّ المؤاخیا».

۳۳ روایة محبّ الدین الطبری ... ص: ۱۹۹

اشارة

و رواه أبو العباس أحمد بن عبد اللّه الطبری فی کتابیه غیر مرة:

ففی (الریاض النضرة) فی مناقب أمیر المؤمنین:

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعملها علیا. قال: فمضی علی السریة فأصاب جاریة فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قالوا: إذا لقینا رسول اللّه أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و سلّموا علیه ثم انصرفوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۰

إلی رحالهم، فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر إنّ علیّا صنع کذا و کذا، فأعرض عنه.

ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الثالث، فقال مثل مقالته فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا. فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال:

ما تریدون من علی- ثلاثا-؟ إنّ علیا منّی و أنا منه، و إنّه ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

خرّجه الترمذی- و قال: حسن غریب- و أبو حاتم.

و خرّجه أحمد و قال فيه: فأقبل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم على الرابع- و قد تغيّر وجهه- فقال: دعوا عليا، على منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

و فيه:

«عن بريدة قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- سريهٔ، و أمّر عليها رجلا و أنا فيها، فأصبنا سبيا، فكتب الرجل إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ابعث لنا من يخمّسه. قال: فبعث عليّا و فى السّبى و صيفهٔ و هى أفضل السّبى. قال: فخمّس و قسّم. قال: فخرج و رأسه يقطر.

قلنا: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلى الوصيفهٔ التى كانت فى السّبى، فإنّى قسّمت و خمّست فصارت فى الخمس، ثم صارت فى أهل بيت النبى، ثم صارت فى آل على.

فكتب الرجل إلى النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم.

---

[۱] الرياض النضرهٔ فى مناقب العشرهٔ: ۳/ ۱۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۱

فقلت: ابعثنى مصدّقا. قال: فجعلت أقرأ الكتاب و أقول: صدق.

فأمسك يدى و الكتاب و قال:

تبغض عليا؟! قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه، و إن كنت تحبّه فازدد له حبّا، فو الّذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفهٔ.

قال: فما كان من الناس أحد بعد رسول اللّه أحبّ إلىّ من على.

و فى روايهٔ: فلمّا أتيت النبىّ دفعت الكتاب فقرئ عليه، فرأيت الغضب فى وجهه. فقلت: يا رسول اللّه، هذا مكان العائذ، بعثتنى مع رجل و أمرتنى أن أطيعه، ففعلت ما أمرت. فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: لا تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

خرّجهما أحمد» [۱].

و فى (ذخائر العقبى): «ذكر أنّه من النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و أنّه وليّ كلّ مؤمن بعده...

عن عمران بن حصين ... عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند ابن عباس إذ أتاه» [... ۲] إلى آخر الحديث بطوله كما تقدّم فى روايهٔ أحمد و الحاكم و غيرهما ... فلا نكرّر.

ترجمهٔ المحبّ الطبرى ... ص: ۲۰۱

و المحبّ الطبرى فقيه، محدّث، كبير، كان شيخ الحرم فى عصره،

---

[۱] الرياض النضرهٔ فى مناقب العشرهٔ ۳/ ۱۲۹- ۱۳۰.

[۲] ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۲

فلاحظ:

۱- تذكرهٔ الحفّاظ ۴/ ۲۵۵.

۲- النجوم الزاهرة ۸/ ۷۴.

۳- مرآة الجنان ۴/ ۲۲۴.

۴- طبقات السبکی ۵/ ۸.

۵- شذرات الذهب ۵/ ۴۲۵.

۶- البدایة و النهایة ۱۳/ ۳۴۰.

۷- طبقات الحفاظ: ۵۱۴، قال:

«المحبّ الطبری، الإمام المحدّث فقیه الحرم، أبو العبّاس أحمد بن عبد اللّه بن محمّد بن أبی بکر المکی الشافعی ... و کان إماما، زاهدا صالحا، کبیر الشأن. مات فی جمادی الآخرة، سنة ۶۹۴».

۳۴ روایة صدر الدین الحموینی الجوینی ... ص: ۲۰۲

اشارة

و رواه صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموینی الجوینی، بسنده قائلا: «أخبرنی الشیخ الإمام نجم الدین عثمان بن الموفق الأذکانی- بقراءتی علیه بأسفراین فی أواخر شهر جمادی الأخری سنة ۶۷۵- بروایته عن والدی شیخ شیوخ الإسلام سلطان الأولیاء سعد الحق و الدین، قدوة الواصلین و العارفین محمّد بن أبی بکر الحموئی- تغمّده اللّه بغفرانه، إجازة- بروایته عن شیخ شیوخ الإسلام نجم الحق و الدین أبی الجناب أحمد بن عمر بن محمّد بن عبد اللّه الصوفی الخیوقی المعروف بکبری- رضوان اللّه علیه، إجازة إن لم یکن سماعا- قال: أنبأنا محمّد بن عمر بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۳

علی الطوسی- بقراءتی بنیسابور- قال: أنبأنا أبو العباس أحمد بن أبی الفضل السقّائی، أنبأنا أبو سعید محمّد بن طلحة الجنابذی قال: حدثنا الإمام أبو بکر أحمد بن محمّد المفتی، نبأ ابن شاهین، نبأ أبو القاسم البغوی، حدثنا أبو الربیع الزهرانی، حدثنا جعفر بن سلیمان، نبأ یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین:

إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

من مصادر ترجمة الحموینی ... ص: ۲۰۳

و هذه عدّة من مصادر ترجمة الحموینی:

۱- تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۵۰۵.

۲- المعجم المختص ۳- طبقات الأسنوی ۱/ ۲۱۷ قال:

«الصّدر الحموی، صدر الدین، إبراهیم بن سعد الدین محمّد بن المؤیّد، المعروف بالحموی، نسبة إلی مدینة حماة، لأنّ جدّه کان من أبناء ملوکها.

کان المذکور إماما فی علوم الحدیث و الفقه، کثیر الأسفار فی طلب العلم، طویل المراجعة، مشهورا بالولایة هو و أبوه، سکن بقریة من قری نیسابور، و توفی بها حوالی السبعمائة».

---

[۱] فرائد السمطین فی مناقب المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین: ۱/ ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۴

۳۵ کلام شمس الدّین الذهبی ... ص: ۲۰۴

اشارة

و ذکر شمس الدین محمّد بن أحمد الذهبی روایة جعفر بن سلیمان، ثم نقل عن ابن عدی تصحیح النسائی الحدیث، و لم یتعقّبه بشیء! و هذا نص العبارة:

«جعفر بن سلیمان، ثنا یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة استعمل علیها علیّا.

الحدیث. و فیه: ما تریدون من علی؟! علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

قال ابن عدی: أدخله النسائی فی صحاحه» [۱].

و قال الذهبی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السّلام فی سیاق مناقبه:

«و قال جعفر بن سلیمان الضبعی: ثنا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة و استعمل علیهم علیّا، و کان المسلمون إذا قدموا من سفر أو غزوا أتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قبل أن یأتوا رحالهم، فأخبروه بمسیرهم، فأصاب علی جاریة، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لنخبرنّه، قال: فقدمت السریة فأتوا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فأخبروه بمسیرهم. فقام إلیه أحد الأربعة فقال: یا رسول اللّه، قد أصاب

---

[۱] میزان الاعتدال- ترجمة جعفر بن سلیمان ۱/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۵

علی جاریة فأعرض عنه. ثم قام الثانی فقال: صنع کذا و کذا، فأعرض عنه. ثم الثالث کذلک، ثم الرابع. فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علیهم مغضبا فقال:

ما تریدون من علی! علی منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه أحمد فی المسند، و الترمذی و حسّنه، و النسائی» [۱].

فیا للعجب! هذا الذهبی الموسوم بالتحامل و الاعتداء علی فضائل أهل بیت الاصطفاء، یثبت حتما و جزما روایة جعفر هذا الحدیث، و ابن عدی المفرط فی الجرح و الإزراء یعترف بأن النّسائی أدخله فی الصّحاح بلا امتراء، و لم یتمکّنا من التفوّه بحرف فی التعقّب علی التصحیح، فضلا عن التوهین و التضعیف غیر النجیح، و مع ذلک تعدّی المخاطب (الدهلوی) طور ابن عدی، و ذهب عریضا فی خلاف الذهبی، بلا اکتراث من مؤاخذة أرباب النّقد و الکمال و الجهابذة الأقیال!!

ترجمة الذهبی ... ص: ۲۰۵

و الذّهبی من علمائهم المعتمدین فی الحدیث و التاریخ و الرجال، و علی مصنّفاته فی هذه معوّلهم ... فلاحظ تراجمه فی:

۱- البدر الطالع ۲/ ۱۱۰.

۲- شذرات الذهب ۶/ ۱۵۳.

۳- طبقات السبکی ۵/ ۲۱۶.

۴- طبقات القرّاء ۲/ ۷۱.

---

[۱] تاریخ الإسلام ۳/ ۶۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۶

۵- الوافی بالوفیات ۲/ ۱۶۳.

۶- النجوم الزاهرة ۱۰/ ۱۸۲.

۷- الدرر الکامنة ۴/ ۲۳۶.

۸- طبقات الحفّاظ: ۵۲۱. قال ما ملخّصه:

«الذهبی، الإمام، الحافظ، محدّث العصر و خاتمة الحفّاظ، و مؤرّخ الإسلام، و فرد الدهر، و القائم بأعباء هذه الصناعة، ولد سنة ۶۷۳ و طلب الحدیث و له ۱۸ سنة، فسمع الکثیر، و رحل، و عنی بهذا الشأن و تعب فیه، و خدمه، إلی أن رسخت فیه قدمه، و تلا بالسبع و أذعن له الناس. و حکی عن شیخ الإسلام أبی الفضل ابن حجر أنّه قال: شربت ماء زمزم لأصل إلی مراتب الذهبی فی الحفظ.

و الذی أقوله: إن المحدّثین عیال الآن فی الرجال و غیرها من فنون الحدیث علی أربعة: المزی، و الذهبی، و العراقی، و ابن حجر.

توفی سنة ۷۴۸».

۳۶ روایة الزّرندی ... ص: ۲۰۶

اشارة

و رواه محمّد بن یوسف الزرندی فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام قال:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

---

[۱] نظم درر السمطین فی مناقب المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین: ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۷

«عن علی- رضی اللّه عنه- قال قال لی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سألت اللّه فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی فیک أربعا، سألته أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ. و أعطانی أنی أول من تنشقّ عنه الأرض و أنت معی، و لواء الحمد تحمله، تسبقه الأوّلین و الآخرین. و أعطانی أنک أخی فی الدنیا و الآخرة، و أعطانی أن بیتک مقابل بیتی فی الجنّة، و أنّک ولی المؤمنین بعدی» [۱].

«روی ابن عباس رضی اللّه عنهما قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: کنت أنا و علی نورا بین یدی اللّه عزّ و جلّ من قبل أن یخلق آدم علیه السّلام بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه عزّ و جلّ آدم علیه السّلام سلک ذلک النور فی صلبه، و لم یزل اللّه عزّ و جلّ ینقله من صلب إلی صلب، حتی أقرّه فی صلب عبد المطلب، ثم أخرجه من صلب عبد المطلب فقسّمه قسمین، قسما فی صلب عبد اللّه و قسما فی صلب أبی طالب.

فعلی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

ترجمة الزّرندی ... ص: ۲۰۷

ترجم له الحافظ ابن حجر فی أعیان القرن الثامن [۳].

و الشیرازی فی تاریخ شیراز و علمائها [۴].

و عنهما صاحب معجم المؤلّفین إذ قال: «محمّد بن یوسف بن

---

[۱] نفس المصدر: ۱۱۹.

[۲] معارج الوصول إلی معرفة فضل آل الرسول- مخطوط.

[۳] الدرر الکامنة ۴/ ۲۹۵.

[۴] شدّ الإزار: ۴۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۸

الحسن بن محمّد بن محمود بن الحسن الزرندی، المدنی، الأنصاری، الحنفی، شمس الدین، محدّث، مسند، راویة، فقیه، ناظم، حدّث بحرم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم بالمدینة، و قدم شیراز فدرّس و نشر الحدیث، و ولی بها القضاء، و توفی بها. من آثاره: بغیة المرتاح إلی طلب الأرباح، مولد النبیّ، نظم درر السمطین فی فضائل المصطفی و المرتضی و البتول و السبطین، و معارج الوصول إلی معرفة آل الرسول» و أرخ وفاته بسنة ۷۴۷ [۱].

و کتبه المذکورة أصبحت من مصادر الحدیث المعتمدة لدی المتأخّرین عنه.

۳۷ روایة الکازرونی ... ص: ۲۰۸

اشارة

و رواه سعد الدین محمّد بن مسعود الکازرونی مرسلا إرسال المسلّم فی کلام له فی مدح مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام، أورده السیّد شهاب الدین أحمد، حیث قال:

«قال الشیخ الإمام الرحلة، الذی لم یزل فی عبادة اللّه تعالی فی السّکون و الرحلة، سعید الحق و الدین، محمّد بن مسعود بن محمّد الکازرونی فی کتابه نصاب النقاب، أحسن اللّه تعالی إلیه فی المآب:

النافذ فی مسالک الصواب و بیانه: أنت مع الحق و الحق معک، الآخذ بممالک الثواب و برهانه: طوبی لمن اتّبعک، المرید الصّادق فی طریقة

---

[۱] معجم المؤلفین ۱۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۰۹

مناجاة فَقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیْ نَجْواکُمْ صَدَقَةً البرید السابق فی حقیقة نجاة:

أنا أول من آمن به و صدّقه، الفائز بسعادات: إنّه لأوّل من آمن من أصحابی سلما و أکثرهم علما و أعظمهم حلما، المتماسک فی جادة وفاء:

أنت الوافی بعهدی

، المتمالک فی مادّة صفاء:

إنّک تبلّغ سؤالاتی من بعدی

، الوالی بعلایة:

أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی

، المشرف بتشریف:

من أحبّ علیا فقد أحبّنی

، المحمود بلطیفة:

من سبّ علیا فقد سبّنی

، أول أربعة:

إنّ الجنة تشتاق إلی أربعة طوبی لمن اتّبعه

، القویّ فی المعارک حتی کان یقول أصحابه: هو یحفظنا و یقینا، البصیر فی المدارک حتی

قال: لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا

، المخصوص بعنایة:

إنّه حامل رایتی یوم القیامة،

المنصوص بهدایة: ما بعثته فی سریة إلّا و قد رأیت ملکا أمامه، المشغول بعارفة:

أنا قسیم الجنة و النار

، المشمول بعاطفة:

اللّهم أدر الحق معه حیث دار

، المبشّر ببشارة:

لو أحبّه أهل الأرض جمیعا لما خلق اللّه النار

، المعظّم بفضیلة:

من کنت مولاه فعلی مولاه

، المتفرّع من دوحة الصَّابِرِینَ فِی الْبَأْساءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِینَ الْبَأْسِ المتفرّد بدولة:

یا فاطمة بعلک ما یقاس به أحد من الناس

، المکرم بقربه:

علی منّی بمنزلة الرأس،

الذی ارتضاه اللّه تعالی ولیّا و کان له لسان صدق علیّا.

فرضوان اللّه تعالی علیه و علی ذریّته الطّیبین أجمعین» [۱].

ترجمة الکازرونی ... ص: ۲۰۹

و السعید الکازرونی ذکره العسقلانی فی أعیان القرن الثامن فنقل عن

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۰

ابن الجزری قوله: «کان سعید الدین محدّثا فاضلا، سمع الکثیر، و أجاز له المزی و بنت الکمال و جماعة، و خرّج المسلسل و ألّف المولد النبوی فأجاد. و مات فی أواخر جمادی الآخرة سنة ۷۵۸» [۱].

و توجد ترجمته فی:

کفایة المتطلّع لتاج الدین الدهان، حیث ذکر الطریق إلی (شرح المشارق) للکازرونی.

و شدّ الإزار: ۶۱- ۶۴.

و معجم المؤلفین ۱۲/ ۲۰.

۳۸ روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۱۰

اشارة

و رواه السیّد علی الهمدانی فی کتابه (المودّة فی القربی):

«عن ابن عمر قال: کنّا نصلّی مع النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- فالتفت إلینا فقال: یا أیّها الناس، هذا ولیکم بعدی فی الدنیا و الآخرة فاحفظوه. یعنی علیا» [۲].

ترجمة السیّد الهمدانی ... ص: ۲۱۰

و قد ذکر السیّد علی الهمدانی بکلّ تبجیل فی کتب مشایخ الصّوفیة مثل: (نفحات الانس من حضرات القدس) لعبد الرحمن الجامی، و فی

---

[۱] الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۴/ ۲۵۶.

[۲] المودة فی القربی. راجع ینابیع المودّة: ۳۰۶.

الکتب المؤلّفة فی فقهاء الحنفیّة مثل (کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار) للکفوی، و فی کتب الإجازات و الأسانید مثل (السمط المجید) للقشاشی، و (الانتباه) لعبد الرحیم الدهلوی.

۳۹ روایة السیّد شهاب الدین أحمد ... ص: ۲۱۱

اشارة

و رواه السیّد شهاب الدین أحمد عن عدد کبیر من کبار المحدّثین المخرجین لهذا الحدیث الشریف فقال:

«الباب الخامس: فی أنّ النبی منه و هو من النبی، رغما لکلّ جاحد غوی و جاهل غبی:

عن عمران بن حصین- رضی اللّه تعالی عنه-: إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و آله و بارک و سلّم- قال: إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد و الترمذی و قال: حسن غریب، و أبو حاتم، و رواه الزرندی أیضا».

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه-، فمضی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب النبیّ ... فأقبل إلیهم رسول اللّه- صلّی اللّه

علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه فقال:

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۲

رواه فی جامع الأصول و قال: أخرجه الترمذی.

و

رواه الطبری من قوله: إنّ علیا منّی و قال: أخرجه أحمد و الترمذی و قال: حدیث حسن و أبو حاتم».

«عن بریدة: إنّه کان یبغض علیّا، فقال له النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- تبغض علیا؟ قال: نعم! قال صلّی اللّه علیه و سلّم: لا تبغضه، و إن کنت تحبّه فازدد له حبّا. قال: فما کان أحد من الناس بعد رسول اللّه أحبّ إلیّ من علی. و فی روایة: إنه قال له النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-:

لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد.

و عن عبایة عن علی- رحمة اللّه و رضوانه علیه- قال قال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی یقضی دینی و ینجز موعدی و خیر من اخلّف بعدی من أهلی.

رواه الزرندی».

«عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس عند ابن عباس- رضی اللّه تعالی عنهما- إذ أتاه سبعة رهط فقالوا: یا ابن عباس، إمّا أن تقوم معنا و إمّا أن تخلونا عن هؤلاء. فقال ابن عباس: بل أقوم معکم، قال: و هو یومئذ صحیح البصر قبل أن یعمی، قال: فانتدوا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا، فجاء ینفض ثوبه و یقول: أف تف، إنّ أولئک وقعوا فی رجل تفرّد بعشر خصال...

رواه الصالحانی بإسناده إلی الحافظ الإمام أبی یعلی الموصلی بإسناده و قال: هذا حدیث حسن متین. و رواه الطبری و قال: أخرجه أحمد بتمامه و أبو القاسم فی الموافقات، و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه» [۱].

---

[۱] توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل. القسم الثانی. الباب الخامس و الباب السابع و العشرون.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۳

ترجمة الشّهاب أحمد ... ص: ۲۱۳

و هو: السیّد شهاب الدین أحمد بن جلال الدین عبد اللّه الحسینی الإیجی الشافعی، من أعلام القرن التّاسع، ذکره الحافظ السخاوی فی الضوء اللّامع [۱].

و بیت هذا السیّد بیت فقه و حدیث و تصوّف، و أصلهم من مکران، توفی أبوه سنة ۸۴۰.

و کتابه (توضیح الدلائل) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام جزء من کتابه الکبیر فی فضائل الخلفاء، و هو لا یزال مخطوطا.

۴۰ روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۳

اشارة

و رواه شهاب الدین ابن حجر العسقلانی فی أحادیث منتقاة أوردها بترجمة الإمام علیه السّلام من (الإصابة) حیث قال:

«أخرج الترمذی بإسناد قوی عن عمران بن حصین فی قصّة قال فیها: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا من علی و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

«أخرج أحمد و النسائی من طریق عمرو بن میمون: إنی لجالس عند ابن عباس» [... ۲].

و قال ابن حجر فی (فتح الباری) بشرح حدیث بریدة الذی بتره البخاری:

---

[۱] الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

[۲] الإصابة فی تمییز الصحابة ۲/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۴

«و أخرج أحمد أیضا هذا الحدیث من طریق أجلح الکندی، عن عبد اللّه بن بریدة بطوله، و زاد فی آخره: لا تقع فی علی، فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

و أخرجه أحمد أیضا و النسائی من طریق سعد بن عبیدة، عن عبد اللّه ابن بریدة مختصرا، و فی آخره: فإذا النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیه. أخرجه الحاکم من هذا الوجه، و فیه قصّة الجاریة نحو روایة عبد الجلیل.

و هذه طرق یقوی بعضها ببعض» [۱].

و قال ابن حجر: «بریدة قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی سریة و استعمل علینا علیّا، فلمّا جئناه قال: کیف رأیتم صاحبکم؟ قال:

فإمّا شکوته و إمّا شکاه غیری، فرفعت رأسی- و کنت رجلا مکبابا- فإذا النبیّ قد احمرّ وجهه و هو یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه» [۲].

و لا یخفی أنّ حکم شروح البخاری عند (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدثین) حکم متنها و هو صحیح البخاری الذی قال جمهورهم بکونه أصحّ الکتب بعد القرآن، فیکون ما أورده ابن حجر العسقلانی فی (فتح الباری) الذی هو أشهر تلک الشروح حدیثا مقطوع الصّدور عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم...

ترجمة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۱۴

بن حجر العسقلانی هو «الحافظ» علی الإطلاق، و «شیخ الإسلام»

---

[۱] فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۵۴ کتاب المغازی.

[۲] المطالب العالیة ۴/ ۵۹ رقم ۳۶۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۵

فی جمیع الآفاق ... انظر:

۱- الضوء اللامع ۲/ ۳۶.

۲- ذیل تذکرة الحفّاظ للسیوطی: ۳۸۰.

۳- حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳.

۴- شذرات الذّهب ۷/ ۲۷۰.

۵- طبقات الحفّاظ: ۵۵۲ قال ما ملخّصه:

«شیخ الإسلام و إمام الحفّاظ فی زمانه، و حافظ الدیار المصریة بل حافظ الدنیا مطلقا، قاضی القضاة»....

و قد ترجمنا له فی بعض المجلّدات بالتّفصیل.

۴۱ روایة حسین بن المعین المیبدی ... ص: ۲۱۵

اشارة

و رواه حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی فی (الفواتح) عن الترمذی عن عمران بن حصین و لفظه: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنة بعدی» [۱].

ترجمة المیبدی ... ص: ۲۱۵

وقد أثنی صاحب (حبیب السّیر) علی القاضی المیبدی و وصفه بأنّه کان من أفاضل علماء العراق بل أعظم علماء تلک الآفاق، و کان قاضی دیار

---

[۱] الفواتح- شرح دیوان علی. الفاتحة السابعة فی فضائله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۶

یزد، و من مؤلّفاته شرح دیوان أمیر المؤمنین، و فیه علم کثیر...

کما اعتمد علیه صاحب (کتائب أعلام الأخیار) فی بعض التراجم و الفوائد.

و قد ذکر (کاشف الظنون) کتاب (الفواتح) قائلا: «دیوان علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- و قد شرحه حسین بن معین الدین الیزدی المتوفی سنة ۸۷۰».

و توجد ترجمته أیضا فی (معجم المؤلفین ۴/ ۶۳).

۴۲ روایة الجلال السّیوطی ... ص: ۲۱۶

اشارة

و رواه جلال الدین السّیوطی بطرق متعدّدة، منها عن الترمذی و الحاکم: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۱].

و رواه عن ابن أبی شیبة و أورد تصحیحه له [۲].

و کذا فی (جمع الجوامع) حیث نصّ علی صحته [۳].

ترجمة السّیوطی ... ص: ۲۱۶

و قد ترجمنا للجلال السّیوطی فی بعض المجلّدات السابقة، و إلیک

[۱] جمع الجوامع: یلاحظ

[۲] القول الجلی فی مناقب علی: ۶۰.

[۳] جمع الجوامع: یلاحظ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۷

مصادر ترجمته لتراجع:

۱- البدر الطالع ۱/ ۳۲۸.

۲- الضوء اللامع ۴/ ۶۵.

۳- النور السافر: ۵۴.

۴- شذرات الذهب ۸/ ۵۱.

۵- حسن المحاضرة ۱/ ۱۸۸ و هی ترجمة مفصّلة کتبها السیوطی نفسه.

۴۳ روایة القسطلانی ... ص: ۲۱۷

اشارة

و أورد شهاب الدین القسطلانی حدیث الولایة بشرح ما أخرجه البخاری.

«(قال حدّثنی محمّد بن بشّار) بندار العبدی. (قال حدّثنا روح بن عبادة)- بضم العین و تخفیف الموحدة- القیسی أبو محمّد البصری (قال حدّثنا علی بن سوید بن منجوف)- بفتح المیم و سکون النون و ضم الجیم و بعد الواو الساکنة فاء- السدوسی البصری (عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه بریدة) ابن الخصیب- بضم الخاء و فتح الصاد المهملة آخره موحدة مصغّرا- الأسلمی (رضی اللّه عنه) أنه (قال: بعث النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی خالد لیقبض الخمس) أی خمس الغنیمة، قال بریدة: (و کنت أبغض علیّا) رضی اللّه عنه لأنّه رآه أخذ من المغنم جاریة (و قد اغتسل) فظن انه غنمها و وطئها.

و للإسماعیلی من طرق إلی روح بن عبادة: بعث علیّا إلی خالد لیقسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۸

الخمس. و فی روایة له: لیقسم الفیء، فاصطفی علی منه لنفسه مسبیّة أی جاریة ثم أصبح و رأسه یقطر.

(فقلت لخالد: أ لا ترى إلی هذا؟) یعنی علیا! (فلمّا قدمنا علی النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- ذکرت ذلک) الذی رأیت من علی- رضی اللّه عنه- (له) علیه الصلاة و السلام (فقال: یا بریدة أتبغض علیا؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه).

زاد أحمد من طریق عبد الجلیل عن عبد اللّه بن بریدة عن أبیه: فإن کنت تحبّه فازدد له حبّا.

و له أیضا من طریق أجلح الکندی عن عبد اللّه بن بریدة: لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی.

(فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک).

قال الحافظ أبو ذر: إنّما أبغض علیّا لأنّه رآه أخذ من المغنم جاریة فظنّ أنه غنمها، فلمّا أعلمه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أنّه أخذ أقل من حقه أحبّه. انتهی. و فی طریق عبد الجلیل: قال: فما کان فی الناس أحد أحبّ إلیّ من علی.

و لعلّ الجاریة کانت بکرا غیر بالغ، فأدّی اجتهاده رضی اللّه عنه إلی عدم الاستبراء.

و فیه جواز التسرّی علی بنت النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بخلاف التزویج علیها» [۱].

أقول: فحديث الولاية أورده القسطلانی فی شرح البخاری، و شروح البخاری عند (الدّهلوی) کما فی کتابه (بستان المحدّثین) علی حدّ

---

[۱] إرشاد الساری فی شرح البخاری ۶/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۱۹

البخاری نفسه فی الثبوت و قطعیّة الصدور.

ترجمة القسطلانی ... ص: ۲۱۹

و القسطلانی من أکابر الأئمة الحفّاظ:

۱- الشعرانی: «و منهم شیخنا الإمام المحدّث الشیخ شهاب الدین القسطلانی شارح البخاری- رضی اللّه عنه-. کان عالما صالحا محدّثا مقربا، و کان من أهل الإنصاف، کلّ من ردّ علیه سهوا أو غلطا یزید فی محبّته و تعظیمه ... و کان من أزهد الناس فی الدنیا ...مات فی شهر ربیع الأوّل قریبا من العشرین و تسعمائة، و دفن فی المدرسة العینیّة، قریبا من جامع الأزهر» [۱].

۲- العیدروس الیمنی: «العلّامة الحافظ ... ذکره السخاوی فی ضوئه ... و ارتفع شأنه بعد ذلک، فأعطی السّعد فی قلمه و کلمه، و صنف التصانیف المقبولة التی سارت بها الرکبان فی حیاته، و من أجلّها شرحه علی صحیح البخاری مزجا فی عشرة أسفار کبار، لعلّه أحسن شروحها و أجمعها و ألخصها. و منها: المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، و هو کتاب جلیل المقدار عظیم الوقع کثیر النفع لیس له نظیر فی بابه. و یحکی أن الحافظ السیوطی کان یغض منه، و یزعم أنه یأخذ من کتبه و یستمد منها و لا ینسب النقل إلیها ... و حکی الشیخ جار اللّه ابن فهد رحمه اللّه: أن الشیخ رحمه اللّه قصد إزالة ما فی خاطر الشیخ الجلال السیوطی، فمشی من القاهرة إلی الروضة- و کان الجلال السیوطی معزلا- عن الناس بالروضة- فوصل صاحب الترجمة إلی باب السیوطی و دقّ الباب، فقال له: من أنت؟

---

[۱] لواقح الأنوار فی طبقات السادة الأخیار- الباب الأوّل من القسم الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۰

قال: أنا القسطلانی، جئت إلیک حافیا کشوف الرأس لیطیب خاطرک علیّ.

فقال له: قد طاب خاطری علیک، و لم یفتح له الباب و لم یقابله.

و بالجملة: فإنّه کان إماما حافظا متقنا جلیل القدر حسن التقریر و التحریر، لطیف الإشارة بلیغ العبارة، حسن الجمع و التألیف، لطیف الترتیب و الترصیف، کان زینة أهل عصره و نقاوة ذوی دهره، و لا یقدح فیه تحامل معاصریه علیه، فلا زالت الأکابر علی هذا فی کلّ عصر. رحمه اللّه» [۱].

۳- (الدهلوی) فی کتابه (بستان المحدّثین) فأورد ما ذکر بترجمته، و ذکر ما کان بین القسطلانی و السّیوطی، فقال: بأنّ ما کان یصنعه القسطلانی نوع خیانة و کتمان حق ... لکنّ (الدهلوی) نفسه فی نفس کتابه (بستان المحدّثین) ینقل المطالب عن الکتب المختلفة بواسطة کتاب (مقالید الأسانید) من دون أن یذکر الواسطة ... کما لا یخفی علی المحقّق!! و توجد ترجمته أیضا فی:

۱- الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳.

۲- الکواکب السائرة ۱/ ۱۲۶.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۱۲۱.

۴- البدر الطالع ۱/ ۱۰۲.

۴۴ روایة عبد الوهاب البخاری المفسّر ... ص: ۲۲۰

اشارة

و رواه الحاج عبد الوهاب بن محمّد رفیع صاحب (تفسیر الأنوری)

---

[۱] النور السافر عن أخبار القرن العاشر: ۱۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۱

المتوفی سنة ۹۳۲ بتفسیر قوله تعالی: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی قال:

«اعلم- یا هذا- إن الآیة لبیان فرضیّة حبّ أهل البیت علی جمیع المسلمین إلی یوم القیامة، صلّی اللّه علی محمّد و أهل بیته، فقد روی أنها لمّا نزلت قیل: یا رسول اللّه من قرابتک هؤلاء الذین وجبت علینا مودّتهم؟

قال: علی و فاطمة و ابناهما»

ثم قال بعد ذکر نبذة من مناقب أهل البیت علیهم السّلام:

«عن عمران بن الحصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. رواه صاحب الفردوس»

ثم قال بعد أخبار أخری فی فضائل الإمام علیه السّلام:

«اعلم- یا هذا- إن هذه الأحادیث وردت عن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی علی رضی اللّه عنه، و ما ازداد علی فضلا إلّا بتزویج فاطمة بنت سید المرسلین- صلّی اللّه علیه و سلّم- و ما تزوّج فاطمة إلّا بکونه أهلا لها رضی اللّه عنها».

ترجمة الحاج عبد الوهاب البخاری ... ص: ۲۲۱

و قد ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی کتابه (أخبار الأخیار) فأثنی علیه الثناء البالغ، و مدح تفسیره المذکور، و ذکر له و لکتابه کرامات [... ۱].

---

[۱] أخبار الأخیار: ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۲

۴۵ روایة الشّامی صاحب السّیرة ... ص: ۲۲۲

اشارة

و رواه محمّد بن یوسف الصّالحی الشامی فی (سیرته) حیث قال:

«روی الإمام أحمد، و البخاری، و الإسماعیلی، و النسائی: عن بریدة ابن الحصیب- رضی اللّه عنه- قال: أصبنا سبیا، فکتب خالد إلی

رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ابعث إلينا من يخمّسه، و فى السّبى وصيفة هى من أفضل السّبى، فبعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- عليّا إلى خالد يقبض منه الخمس. و فى رواية: لتقسيم الفيء. فقبضه منه، فخمّس و قسّم، و اصطفى على سبيّة، فأصبح و قد اغتسل ليلا، و كنت أبغض عليا لم أبغضه أحدا، و أحببت رجلا من قريش لم أحببه إلّا بغضه عليّا، فقلت لخالد: ألا ترى إلى هذا؟ و فى رواية: فقلت: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تر إلى الوصيفة فإنّها صارت فى الخمس، ثم صارت فى آل محمّد، ثم فى آل على، فواقعت بها.

فلمّا قدمنا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- ذكرت له ذلك.

و فى رواية: فكتب خالد إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بذلك.

فقلت: ابعثنى، فبعثنى، فجعل يقرأ الكتاب و أقول: صدق. فإذا النبى- صلّى اللّه عليه و سلّم- قد احمرّ وجهه، فقال: من كنت وليّه فعلىّ وليّه.

ثم قال: يا بريدة أتبغض عليا؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه فإنّ له فى الخمس أكثر من ذلك.

و فى رواية: و الذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفة، و ان كنت تحبّه فازدد له حبّا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۳

و

فى رواية: لا تقع فى على فإنّه منّى و أنا منه و هو وليّكم بعدى.

قال بريدة: فما كان فى الناس أحد أحب إلىّ من على» [۱].

ترجمة الصالحى الشامى ... ص: ۲۲۳

و محمّد بن يوسف الصالحى الشامى من مشاهير علماء القوم المحققين المعتمدين:

۱- الشعرانى: «و منهم: الأخ الصالح العالم الزاهد المتمسّك بالسنة المحمدية الشيخ محمّد الشامى، نزيل التربة البرقوتية، رضى اللّه عنه. كان عالما صالحا متفنّنا فى العلوم، و ألّف السّيرة المشهورة التى جمعها من ألف كتاب، و أقبل الناس على كتابتها، و مشى فيها على أنموذج لم يسبق إليه ... و كان لا يقبل من الولاة و أعوانهم شيئا، و لا يأكل من طعامهم» [... ۲].

۲- الخفاجى: «و ممّن أخذت عنه الأدب و الشعر شيخنا العلّامة أحمد العلقمى، و العلّامة محمّد الصّالحى الشّامى» [۳].

۳- ابن حجر المكّى: وصفه فى كلام له ب «الإمام العلّامة الصالح الفهامة الثقة المطّلع و الحافظ المتتبع الشيخ محمّد الشامى الدمشقى ثم المصرى» [۴].

---

[۱] سبل الهدى و الرشاد فى سيرة خير العباد ۶/ ۲۳۵- ۲۳۶.

[۲] لواقح الأنوار. الباب الأوّل من القسم الثالث.

[۳] ريحانة الألباء ۱/ ۲۷.

[۴] الخيرات الحسان:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۴

السيرة الشامية ... ص: ۲۲۴

و كتابه (سبل الهدى و الرشاد) المعروف ب (السيرة الشامية) من أجلّ كتب القوم فى السّيرة، فقد عرفت أنّه جمعه من ألف كتاب، و

قال (کاشف الظنون): «هو أحسن کتب المتأخرین و أبسطها فی السیرة النبویة» و «أتی فیه من الفوائد بالعجب العجاب» [۱]. و عدّه أحمد بن زینی دحلان فی مصادر کتابه (السیرة النبویة) و قد قال بعد ذکرها: «و هذه الکتب هی أصحّ الکتب المؤلّفة فی هذا الشأن» [۲]، کما اعتمد علیه کثیر من العلماء من محدّثین و متکلّمین، و نقلوا عنه و استندوا إلیه فی بحوثهم المختلفة.

۴۶ روایة ابن حجر المکی و تصحیحه ... ص: ۲۲۴

اشارة

و رواه شهاب الدین أحمد بن حجر المکی و حکم بصحته بکلّ صراحة فی (المنح المکیّة شرح القصیدة الهمزیة)، بشرح قوله: «علی صنو النبیّ و من دین فؤادی وداده و الولاء».

قال: «و ذلک عملا بما صحّ عنه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و هو: اللّهم وال من ولاه و عاد من عاداه. و إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

---

[۱] کشف الظنون ۲/ ۹۷۸.

[۲] السیرة الدحلانیة- مقدمة الکتاب ۱/ ۷- المقدّمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۵

ترجمة ابن حجر المکی ... ص: ۲۲۵

و ابن حجر المکی من أعاظم الأثبات المعتبرین عندهم:

۱- الشعرانی: «و منهم- الشیخ الإمام العلّامة المحقق الصالح الورع الزاهد الخاشع الناسک الشیخ شهاب الدین ابن حجر نزیل الحرم المکّی- رضی اللّه عنه-. أخذ العلم عن مشایخ الإسلام بمصر، و أجازوه بالفتوی و التدریس، و أفتی بجامع الأزهر و الحجاز، و انتفع به خلائق ... و هو مفتی الحجاز الآن، یصدرون کلّهم إلّا عن قوله، و له أعمال عظیمة فی اللیل، لا یکاد یطّلع علیها إلّا من خلی من الحسد من صغره إلی الآن» [... ۱].

۲- الخفاجی: «العلّامة شهاب الدین أحمد بن حجر الهیثمی، نزیل مکة، شرّفها اللّه، علّامة الدهر خصوصا الحجاز، فإذا نشرت حلل الفضل فهو طراز الطراز. فکم حجّت و فود الفضلاء لکعبته، و توجّهت وجوه الطلب إلی قبلته، إن حدّث عن الفقه و الحدیث لم تتقرط الأذان بمثل أخباره فی القدیم و الحدیث» [... ۲].

۳- العیدروس الیمنی: «الشّیخ الإمام شیخ الإسلام خاتمة أهل الفتیا و التدریس، ناشر علوم الإمام محمّد بن إدریس، الحافظ شهاب الدین ... و کان بحرا فی علم الفقه و تحقیقه لا تکدّره الدّلاء، و إمام الحرمین کما أجمع علی ذلک العارفون و انعقدت علیه خناصر الملأ، إمام اقتدت به الأئمّة و همام صار فی إقلیم الحجاز أمة ... برع فی علوم کثیرة من التفسیر

---

[۱] لواقح الأنوار. الباب الأوّل من القسم الثالث.

[۲] ریحانة الألباء ۱/ ۴۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۶

و الحدیث و علم الکلام و اصول الفقه و فروعه و الفرائض و الحساب و النحو و الصرف و المعانی و البیان و المنطق و التصوّف»...

[۱].

۴- الشرقاوی: «العلّامة المحقّق الناسک الخاشع الزاهد السّمح شهاب الدین ابن حجر، نزیل مکة المشرفة، أخذ رضی اللّه عنه العلم عن جماعة من مشایخ الإسلام بمصر، و أجازوه بالإفتاء و التدریس، فدرّس و أفتی بالجامع الأزهر و الحجاز، و انتفع به خلائق کثیرة، و صنف عدّة کتب نافعة محرّرة فی الفقه و الأصول» [۲].

هذا، و قد رووا کتب ابن حجر المکی بأسانیدهم، و اعتمدوا علیها و نقلوا عنها فی مؤلّفاتهم، و استندوا إلی آرائه فی بحوثهم، و لا حاجة إلی إیراد شیء من ذلک بعد ثبوت الأمر و وضوحه...

۴۷ روایة علی المتقی الهندی ... ص: ۲۲۶

اشارة

و رواه الشیخ علی بن حسام الدین المتقی الهندی بطرق متعددة فی کتابه (کنز العمال) الذی رتّب فیه کتاب (جمع الجوامع للسیوطی) ففیه: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیا منی و أنا منه و هو ولی کل مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۳].

«دعوا علیا، دعوا علیا، دعوا علیا، إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ

---

[۱] النور السافر فی أعیان القرن العاشر: ۲۸۷.

[۲] التحفة البهیة فی طبقات الشافعیّة.

[۳] کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم: ۳۲۸۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۷

مؤمن بعدی. حم عن عمران بن حصین» [۱].

«یا بریدة، إنّ علیا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیا فإنّه یفعل ما یؤمر.

الدیلمی عن علی» [۲].

و رواه فی (منتخب کنز العمال) فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت ک عن عمران بن حصین» [۳].

«سألت اللّه- یا علی- فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک أنّ أوّل من تنشقّ عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی معک لواء الحمد و أنت تحمله بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنک ولی المؤمنین بعدی.

الخطیب و الرافعی، عن علی» [۴].

ترجمة المتقی الهندی ... ص: ۲۲۷

و المتّقی الهندی، من کبار علماء أهل السنّة فی الهند، فی الفقه و الحدیث، حتی لقد أفرد بعضهم ترجمته بکتاب مفرد، و تجد الثناء علیه فی:

---

[۱] المصدر ۱۱/ ۶۰۸ رقم: ۳۲۹۴.

[۲] المصدر ۱۱/ ۶۱۲ رقم: ۳۲۹۶۳.

[۳] منتخب کنز العمّال. ط هامش مسند أحمد ۵/ ۳۰، ۳۵.

[۴] کنز العمال ۱۱/ ۶۲۵ رقم: ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۸

۱- النور السّافر: ۳۱۴.

۲- سبحة المرجان: ۴۳.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۳۷۹.

۴- نزهة الخواطر ۴/ ۲۳۴.

۴۸ روایة العیدروس الیمنی ... ص: ۲۲۸

اشارة

و رواه شیخ بن عبد اللّه بن شیخ بن عبد اللّه العیدروس الیمنی بقوله:

«أخرج الترمذی و الحاکم عن عمران بن حصین: أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمة العیدروس ... ص: ۲۲۸

و ترجم له عبد القادر بن شیخ بن عبد اللّه قال: «و فی لیلة السبت لخمس و عشرین خلت من رمضان سنة تسعین، توفی الشیخ الکبیر و العلم الشهیر القطب العارف باللّه شیخ بن عبد اللّه العیدروس بأحمدآباد، و دفن بها فی صحن داره، و علیه قبّة عظیمة، و کان مولده سنة ۹۱۹ بتریم، و لفضلاء الآفاق فیه جملة مستکثرة من المراثی، حتی أنی لم أر أحدا رثی بهذا القدر، و کان مدة إقامته بالهند ۳۲ سنة، لأنّه دخلها سنة ۹۵۸.

---

[۱] العقد النبوی و السرّ المصطفوی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۲۹

و کان شیخا کاسمه کما قال بعض الصلحاء فی وصفه، و لقد صار- بحمد اللّه- شیخ زمانه باتّفاق عارفی وقته. و روی عن الشیخ الکبیر و العلم الشهیر أبی بکر ابن سالم باعلوی أنه کان یقول: ما أحد من آل باعلوی أوّلهم و آخرهم أعطی مثله. و روی مثل ذلک عن الولی العلّامة عبد اللّه بن عبد الرحمن الشهیر بالنحوی باعلوی و زاد: و اللّه ما هو إلّا آیة الیوم، فهو عدیم النظیر.

و من شیوخه: شیخ الإسلام الحافظ شهاب الدین ابن حجر الهیثمی المصری، و الفقیه الصالح العلّامة عبد اللّه بن أحمد باقشیر الحضرمی. و له من کلّ منهما إجازة، فی جماعة آخرین یکثر عددهم. و اجتمع بالعلّامة الربیع بزبید.

و أمّا مقروّاته فکثیرة جدا. و من تصانیفه: العقد النبوی و السرّ المصطفوی، و الفوز و البشری، و شرحان علی القصیدة المسمّاة: تحفة المرید...

و مناقبه و کراماته لیس هذا محلّها، و قد أفردها غیر واحد من العلماء بالتّصنیف» [... ۱].

۴۹ روایة میرزا مخدوم صاحب النواقض ... ص: ۲۲۹

اشارة

و رواه عبّاس الشهیر بمیرزا مخدوم بن معین الدین فی کتابه (النواقض)

---

[۱] النور السافر: ۳۲۷. ملخصا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۰

عن الترمذی عن عمران بن حصین، قال: «بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة» [... ۱].

کتاب النواقض ... ص: ۲۳۰

و کتاب النواقض هذا من أشهر کتب القوم فی الردّ علی الإمامیّة، قد ذکره کاشف الظنون بقوله: «نواقض علی الرّوافض للشّریف میرزا مخدوم بن میر عبد الباقی من ذریّة السیّد الشریف الجرجانی، المتوفی فی حدود سنة ۹۵۵ بمکة المشرفة. ذکر فیه تزییف مذهب الروافض و تقبیحه» [۲].

و قد أخذ منه بعض من تأخّر عنه و نسج علی منواله کالبرزنجی فی (نواقض الروافض) و السهارنفوری فی (مرافض الروافض) بل الأوّل منهما مختصر من (النواقض) کما صرّح البرزنجی فی مقدمته، و قد ترجم المرادی للبرزنجی فی کتاب (سلک الدرر) و قال فی نهایتها: «و بالجملة فقد کان من أفراد العالم علما و عملا. و کانت وفاته فی غرة محرّم سنة ۱۱۰۳ و دفن بالمدینة» [۳].

۵۰ روایة الوصّابی الیمنی ... ص: ۲۳۰

اشارة

و رواه إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی الیمنی بطرق متعددة عن أساطین

---

[۱] النواقض. الفرع الثانی من الفصل الأول.

[۲] کشف الظنون

[۳] سلک الدرر فی أعیان القرن الثانی عشر ۳/ ۶۵- ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۱

المحدثین فی باب عنونه بقوله «الباب العاشر فیما جاء من الأخبار بأنّه ولیّ کلّ مؤمن بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و قول النبی صلّی اللّه علیه و سلّم: من کنت مولاه فعلیّ مولاه، و أنّه لا یجوز الصّراط إلّا من کان معه براءة بولایة علی، مع فضائل متفرقة خصّه اللّه تعالی بها، رضی اللّه تعالی عنه» فقال:

«عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سریة، و استعمل علیها علیا، فمضی علی السریة،

فأصاب جارية من السّبى، فأنكروا عليه، و تعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قالوا: إذا لقينا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أخبرناه بما صنع على. قال عمران: و كان المسلمون إذ قدموا من بدءوا برسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و سلّموا عليه، ثم انصرفوا إلى رحالهم.

فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-. فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللّه ألم تر أنّ عليا صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانى فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثل مقالتهما، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فى وجهه- فقال: ما تريدون من على؟- ثلاثا- إنّ عليا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه الترمذى، و ابن حبان فى صحيحه

، و

أخرجه الإمام أحمد فى مسنده و قال فيه: فأقبل رسول اللّه على الرابع- و قد تغيّر وجهه- فقال: دعوا عليا، على منّى و أنا منه، و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى».

و رواه عن بريدة بن الحصيب قال:

«و عنه- رضى اللّه عنه- فى رواية أخرى: إنّ خالد بن الوليد قال: اغتنمها يا بريدة فأخبر النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم ما صنع، فقدمت و دخلت المسجد و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى منزل و ناس من أصحابه على بابه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۲

فقالوا: ما الخبر يا بريدة؟ فقلت: خيرا، فتح اللّه على المسلمين، فقالوا:

ما أقدمك؟ فقلت: جارية أخذها على من الخمس، فجئت لأخبر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم.

قالوا: فأخبر النبى صلّى اللّه عليه و سلّم، فإنّه سيسقط من عينه، و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يسمع الكلام. فخرج مغضبا فقال: ما بال القوم ينتقصون عليا، من أبغض عليا فقد أبغضنى، و من فارق عليّا فقد فارقنى، إنّ عليا منّى و أنا منه، خلق من طينتى، و خلقت من طينة إبراهيم، و أنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض و اللّه سميع عليم.

يا بريدة، أما علمت أنّ لعلى أكثر من الجارية التى أخذ، و إنّه وليّكم بعدى.

أخرجه ابن جرير فى تهذيب الآثار، و ابن أسبوع الأندلسى فى الشفاء».

قال:

«و عنه- رضى اللّه عنه- قال قال لى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم-: يا بريدة، إنّ عليا وليّكم بعدى، فأحبّ عليّا فإنّه يفعل ما يؤمر به.

أخرجه الديلمى فى مسند الفردوس».

قال:

«و عن عمران بن حصين- رضى اللّه عنه- قال: سمعت رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يقول: إنّ عليا منى و أنا منه، و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه أبو داود الطيالسى فى مسنده، و الحسن بن سفيان فى فوائده، و أبو نعيم فى فضائل الصحابة».

«و عنه- رضى اللّه عنه- قال قال رسول اللّه: دعوا عليا- ثلاثا- إنّ عليا منّى و أنا منه، و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه الإمام أحمد فى مسنده».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۳

قال:

«عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- إن رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدة: إنّ علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر به أخرجه الحاکم فی المستدرک، و الضّیاء فی المختارة».

قال:

«و عن أبی ذر الغفاری- رضی اللّه عنه- قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- علیّ منّی و أنا من علی، ولیّ کلّ مؤمن بعدی، و حبّه إیمان و بغضه نفاق، و النظر إلیه رأفة.

أخرجه الدیلمی فی مسند الفردوس» [۱].

الوصابی و کتابه ... ص: ۲۳۳

و إبراهیم بن عبد اللّه الوصّابی من علماء أهل السنّة المتعمدین، عدّه العجیلی فی (ذخیرة المآل) من أجلّة العلماء، و وصفه المولوی حسن زمان فی (القول المستحسن) لدی النقل عن کتابه ب «الشّیخ المحدّث»، کما نقل عنه العجیلی فی کتابه المذکور، و الشیخ محمد محبوب عالم فی (تفسیره) و کذا (الدهلوی) و تلمیذه الرشید ... و ستطّلع علی ذلک فی مجلّد حدیث التشبیه.

و قد ترجم له فی (معجم المؤلفین ۱/ ۵۶) و ذکر کتابه المذکور.

۵۱ روایة الحافی الحسینی الشّافعی ... ص: ۲۳۳

اشارة

و رواه أحمد بن محمد بن أحمد الحافی الحسینی الشافعی ضمن

---

[۱] أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب. الباب الرابع- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۴

فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام فقال: «روی الإمام أحمد فی المسند عن بریدة، و فی کتاب فضائل علی، و رواه أکثر المحدثین: إن النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعث خالد بن ولید فی سریة و بعث علیّا فی سریة أخری، و کلاهما إلی الیمن و قال: إن اجتمعتما فعلی علی الناس، و إن افترقتما فکلّ واحد منکما علی جنده. فاجتمعا و أغارا و سبیا نساء و أخذا أموالا و قتلا ناسا، و أخذ علی جاریة فاختصّ بها لنفسه. فقال خالد لأربعة من المسلمین- منهم بریدة الأسلمی- اسبقوا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاذکروا له کذا، و اذکروا له کذا- الأمور عدّدها علی علی- فسبقوا إلیه.

فجاء واحد من جانبه فقال: إن علیا فعل کذا. فأعرض عنه. فجاء الآخر من الجانب الآخر فقال: إنّ علیا فعل کذا، فأعرض عنه. فجاء بریدة الأسلمی فقال: یا رسول اللّه: إنّ علیا فعل کذا، و أخذ جاریة لنفسه. فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم حتی احمرّ وجهه فقال: دعوا لی علیا- یکرّرها- إنّ علیا منّی و أما من علی، و إنّ حظّه من الخمس أکثر ممّا أخذ، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمة الحافی ... ص: ۲۳۴

و هذا الکتاب ذکره له صاحب (إیضاح المکنون) و لم یؤرّخ وفاته.

ثم أنه وصفه ب «الشيعى» و لعلّه لما رأى فى كتابه من فضائل مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام، و إلّا فإنّه ليس من الشّيعة الإماميّة الاثنى عشريّة لأنّهم لا يرون فضيلة لأولئك الذين ذكرهم الحافى فى هذا الكتاب.

---

[۱] التبر المذاب فى ترتيب الأصحاب. ترجمة أمير المؤمنين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۵

۵۲ رواية الجمال المحدّث الشّيرازى ... ص: ۲۳۵

اشارة

و رواه جمال الدين عطاء اللّه بن فضل اللّه الشيرازى، قال:

«الحديث الثالث عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم سرية و أمّر عليهم عليا، فصنع على شيئا أنكروه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه لنخبرنّه به، و كانوا إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فسلّموا عليه و نظروا إليه ثم ينصرفون إلى رحالهم. قال:

فلمّا قدمت السرية سلّموا على رسول اللّه، فقام أحد من الأربعة فقال:

يا رسول اللّه ألم تر أن عليّا صنع كذا و كذا؟

فأقبل رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- يعرف الغضب من وجهه فقال: ما تريدون من على؟! على منّى و أنا منه و على وليّ كلّ مؤمن بعدى».

و قال بعد ذكر حديث الغدير برواية الإمام الصادق عليه السّلام المشتملة على شعر حسان: «و رواه أبو سعيد الخدرى، و فيه الاستشهاد بالشعر المذكور، و فيه من التاريخ و زيادة البيان ما لم يرو عن غيره. فقال: لمّا نزل النبى صلّى اللّه عليه و سلّم بغدير خم- يوم الخميس الثامن عشر من ذى الحجة- دعا الناس إلى على، فأخذ بضبعيه فرفعهما، حتى نظر الناس إلى بياض إبط رسول اللّه فقال:

اللّه أكبر الحمد للّه على إكمال الدين و إتمام النعمة و رضى الربّ برسالتى، و الولاية لعلى من بعدى، من كنت مولاه فعلىّ مولاه» [۱].

---

[۱] الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين- الحديث الثالث.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۶

ترجمة جمال الدين الشيرازى ... ص: ۲۳۶

فهذا جمال الدين شيخ إجازة (الدهلوى)، يروى هذا الحديث فى كتاب (الأربعين) الذى نصّ فى خطبته على جمعها من الكتب المعتبرة. و قد ذكرنا مناقبه و مآثره فى مجلّد (حديث الغدير)، و مجلّد (حديث التّشبيه).

۵۳ رواية على بن سلطان القارى ... ص: ۲۳۶

اشارة

و رواه علی بن سلطان محمد الهروی القاری فی فضائل الإمام من شرح المشکاة حیث قال:

«فی الریاض، عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعمل علیها علیّا. قال: فمضی علی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا: إذا لقینا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- أخبرناه بما صنع علی. فقال عمران: و کان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- و سلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أنّ علیّا صنع کذا و کذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام الثانی، فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه-

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۷

فقال: ما تریدون من علی؟ ثلاثا. إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

أخرجه الترمذی

و قال: حسن غریب.

و أخرجه أحمد و قال فیه: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر وجهه- فقال: دعوا علیا، علی منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و له طریق آخر عن بریدة.

و أصله فی صحیح البخاری» [۱].

دفاع القاری عن عمر بن سعد ... ص: ۲۳۷

هذا، و القاری من المتعصّبین المتحاملین علی أهل البیت الطاهرین، حتّی جعل یدافع عن عمر بن سعد اللعین فقال: «قال ابن معین فی عمر بن سعد: کیف یکون من قتل الحسین ثقة؟ انتهی. أقول: رحم اللّه من أنصف، و العجب ممن یخرّج حدیثه فی کتبهم مع علمهم بحاله. تم کلام میرک.

و فیه: إنّه قد یقال: إنه لم یباشر لقتله، و لعل حضوره مع العسکر کان بالرأی و الاجتهاد، و ربما حسن حاله و طاب مآله، و من الذی سلم من صدور معصیة عنه و ظهور زلّة منه، فلو فتح الباب أشکل الأمر علی ذوی الألباب» [۲].

هذا، و لا یخفی الاضطراب فی کلامه، فهو فی حین تجویزه حضوره مع العسکر بالرأی و الاجتهاد یقول: «و ربما حسن حاله و طاب مآله»....

---

[۱] المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۸۱.

[۲] المرقاة. کتاب الجنائز، الفصل الثانی من باب البکاء علی المیت ۲/ ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۸

ترجمة القاری ... ص: ۲۳۸

و مع هذا التعصّب القبیح الذی رأیت، و کذا ما صدر منه فی حقّ والدی النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کما سترى، فقد وصفه القوم فی تراجمهم إیّاه بأعلى صفات المدح و أثنوا علیه غایة الثناء، فقد قال المحبّی بترجمته:

«علی بن محمد سلطان الهروی المعروف بالقاری، الحنفی، نزیل مکة، و أحد صدور العلم، فرد عصره، الباهر السمت فی التحقیق و تنقیح العبارات. و شهرته کافیة عن الإطراء فی وصفه.

ولد بهراة و رحل إلی مکة و تدبّرها، و أخذ بها عن الأستاذ أبی الحسن البکری، و السید زکریا الحسینی، و الشهاب أحمد بن حجر الهیتمی، و الشیخ أحمد المصری تلمیذ القاضی زکریا، و الشیخ عبد اللّه السّندی، و العلّامة قطب الدین المکی، و غیرهم.

و اشتهر ذکره و طار صیته.

و ألّف التآلیف الکبیرة اللطیفة التأدیة، المحتویة علی الفوائد الجلیلة، منها شرحه علی المشکاة فی مجلّدات و هو أکبرها و أجلّها، و شرح الشفاء، و شرح الشمائل، و شرح النخبة، و شرح الشاطبیة، و شرح الجزریة، و لخّص من القاموس مواد و سمّاه الناموس، و له الأثمار الجنیة فی أسماء الحنفیة، و شرح ثلاثیات البخاری، و نزهة الخاطر الفاتر فی ترجمة الشیخ عبد القادر.

لکنّه امتحن بالاعتراض علی الأئمة، لا سیّما الشافعی و أصحابه، و اعترض علی الإمام مالک فی إرسال الید فی الصلاة، و ألّف فی ذلک رسالة فانتدب لجوابه الشیخ محمّد مکین و ألف رسالة جوابا له فی جمیع ما قاله، و ردّ علیه اعتراضاته.

و أعجب من ذلک ما نقله عنه السیّد محمد بن عبد الرسول البرزنجی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۳۹

الحسینی فی کتابه سداد الدین فی إثبات النجاة فی الدرجات للوالدین: أنّه شرح الفقه الأکبر المنسوب إلی الإمام أبی حنیفة، و تعدّی فیه طوره فی الإساءة فی حق الوالدین، ثم إنّه ما کفاه ذلک حتی ألّف فیه رسالة، و قال فی شرحه للشفاء- متبجّحا و مفتخرا بذلک- إنی ألّفت فی کفرهما رسالة. فلیته إذ لم یراع حقّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حیث آذاه بذلک، کان استحیا من ذکر ذلک فی شرح الشفاء الموضوع لبیان شرف المصطفی- صلّی اللّه علیه و سلّم-. و قد عاب الناس علی صاحب الشّفا ذکره فیه عدم مفروضیّة الصلاة علیه- صلّی اللّه علیه و سلّم- فی الصّلاة، و ادّعاء تفرّد الشافعی بذلک، بأنّ هذه المسألة لیست من موضوع کتابه.

و قد قیّض اللّه تعالی الإمام عبد القادر الطبری للردّ علی القاری، فألّف رسالة أغلظ فیها فی الردّ علیه.

و بالجملة، فقد صدر منه أمثال ذلک، و کان غنیّا عنه أن تصدر منه، و لولاها لاشتهرت مؤلفاته، بحیث ملأت الدنیا، لکثرة فائدتها و حسن انسجامها.

و کانت وفاته بمکة فی شوال سنة ۱۰۱۴ و دفن بالمعلّاة. و لمّا بلغ خبر وفاته علماء مصر صلّوا علیه بجامع الأزهر صلاة الغیبة، فی مجمع حافل یجمع أربعة آلاف نسمة فأکثر» [۱].

۵۴ روایة المنّاوی ... ص: ۲۳۹

اشارة

و رواه عبد الرءوف بن تاج العارفین بن علی المنّاوی الشافعی عن الدیلمی فی الفردوس قائلا:

---

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۰

«یا بریدة، إن علیّا ولیّکم من بعدی. فر» [۱].

و رواه مرة أخرى عن الطّيالسى فقال: «يا على، أنت وليّ كلّ مؤمن من بعدى. طيا» [۲].

ترجمة المناوى ... ص: ۲۴۰

و قد قال المحبّى بترجمة المناوى ما ملخّصه:

«عبد الرءوف بن تاج العارفين بن على بن زيد العابدين الملقب زين الدين الحدادى ثم المناوى القاهرى الشافعى- و قد تقدم ذكر تتمة نسبه فى ترجمة ابنه زين العابدين- الإمام الكبير، الحجة الثبت القدوة، صاحب التصانيف السائرة، و أجلّ أهل عصره من غير ارتياب.

و كان إماما، فاضلا، زاهدا، عابدا، قانتا للّه، خاشعا له، كثير النفع، و كان متقرّبا بحسن العمل، مثابرا على التسبيح و الأذكار، صابرا صادقا، و كان يقتصر يومه و ليلته على أكلة واحدة من الطعام، قد جمع من العلوم و المعارف على اختلاف أنواعها و تباين أقسامها ما لم يجتمع فى أحد ممّن عاصره.

و انقطع عن مخالطة الناس و انعزل فى منزل، و أقبل على التأليف، فصنّف فى غالب العلوم، ثم ولىّ تدريس المدرسة الصّالحية، فحسده أهل عصره، و كانوا لا يعرفون مزيّة علمه لانزوائه عنهم، و لمّا حضر الدرس فيها ردّ عليه من كل مذهب فضلاؤه منتقدين عليه، و شرع فى قراءة مختصر المزنى، و نصب الجدل فى المذاهب، و أتى فى تقريره بما لم يسمع من غيره، فأذعنوا لفضله، و صار أجلّاء العلماء يبادرون لحضوره، و أخذ عنه منهم خلق كثير.

---

[۱] كنوز الحقائق من أخبار خير الخلائق- هامش الجامع الصغير:

[۲] نفس المصدر:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۱

و بالجملة، فهو أعظم علماء هذا التاريخ آثارا، و مؤلّفاته غالبها متداولة كثير النفع، و للناس عليها تهافت زائد، و يتغالون فى أثمانها، و أشهرها شرحاه على الجامع الصغير.

و توفى صبيحة يوم الخميس ۲۳ من صفر سنة ۱۰۳۱» [۱].

۵۵ رواية الشيخانى القادرى ... ص: ۲۴۱

اشارة

و رواه السيّد محمود بن محمّد بن على الشيخانى القادرى بقوله:

«أخرج أحمد عن عمرو بن شاس الأسلمى رضى اللّه عنه- و هو من أصحاب الحديبيّة- قال: خرجت مع على رضى اللّه عنه إلى اليمن، فجفانى فى سفرى، حتى وجدت فى نفسى عليه، فلمّا قدمت أظهرت شكايته فى المسجد، حتى بلغ ذلك النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فدخلت المسجد ذات غداة و رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فى ناس من أصحابه، فلمّا رآنى أحدّ لى عينيه- يقول حدّد إلىّ النظر- حتى إذا جلست قال: يا عمرو، و اللّه لقد آذيتنى! قلت: أعوذ باللّه أن أوذيك يا رسول اللّه.

قال: بلى، من آذى عليّا فقد آذانى.

و فى لفظ أخرجه ابن عبد البر: من أحبّ عليا فقد أحبّنى و من أبغض عليّا فقد أبغضنى، و من آذى عليّا فقد آذانى.

و فى رواية: إن بريدة تكلّم فى على بما لا يحبّ رسول اللّه، و ذلك أنّه أخذ جارية من الخمس، فبلغ ذلك إلى النبى- صلّى اللّه عليه

و سلّم- فخرج رسول اللّه مغضبا فقال: ما بال أقوام ينتقصون عليّا! من بغض عليا فقد

---

[۱] خلاصة الأثر فی أعيان القرن الحادی عشر ۲/ ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۲

بغضنی، و من فارق عليا فقد فارقنی، إنّ عليّا منّی و أنا منه خلق من طينتی و خلقت من طينة إبراهيم، و أنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض و اللّه سميع عليم. ثم قال: يا بريدة أما علمت أنّ لعلی أكثر من الجارية التی أخذ، و أنّه وليّكم بعدی» [۱].

عبارته فی صدر کتابه ... ص: ۲۴۲

هذا و تعرف شخصيّة القادری و قيمة كتابه (الصراط السوی) ممّا ذكره فی صدره، و هذه عبارته:

«أما بعد فإنّ العمل بغير العلم و بال، و العلم بغير العمل خبال، و لا يقبض العلم إلّا بموت العلماء كما فی الحديث المتفق علی صحته فی رواية عبد اللّه بن عمر...

و اعلم أنّ الفحول قد قبضت و الوعول قد هلكت، و انقرض زمان العلم و خمدت جمرته، و هزمته كثرة الجهل و علت دولته، حتی لم يبق من الكتب التی يعتمد عليها فی ذكر الأنساب إلّا بعض الكتب التی صنّفها أصحاب البدعة، كما ستقف علی أسمائها فی تضاعيف الكتاب إن شاء اللّه تعالی، و يلوح لك شرارها من بعيد كالسراب، لكونها فارغة عن الصدق و الصواب. و ذلك إمّا لاندراس محبّة آل بيت النبی من قلوب الصالحين من أهل السنة، و العياذ باللّه من تلك الفتنة، أن لنقص فی الايمان و تردّد فی اليقين، أو لشين فاحش و كلم ظاهر فی أمر الدين.

و الدليل علی ذلك أنی سمعت من جماعة لا يعبأ اللّه بها أنهم يسبّون الأشراف القاطنين بمكة المشرفة و المدينة المنورة، من بنی الحسن و الحسين،

---

[۱] الصراط السوی فی مناقب آل النبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۳

فأجبتها بقول القائل:

لو كلّ كلب عوی ألقمته حجرا لأصبح الصخر مثاقلا بدينار

ثم نودی فی سری الروضة، بين القبر الشريف و المنبر، بالانتصار لأهل البيت، فشرعت عند ذلك فی كتاب أذكر فيه مناقب أهل البيت علی ما اتفق عليه أهل السنة و الجماعة علی وجه الاختصار»....

الاعتماد علی روایة القادری ... ص: ۲۴۳

ثم إنّ الرشيد الدّهلوی يعتمد فی كتابه (غرّة الرّاشدين) علی رواية القادری فی إثبات دعوی له حول أبی حنيفة فيقول:

«و قال السيّد محمود القادری- قدّس سرّه- فی كتاب حياة الذّاكرين:

قيل: إنّ رجلا أتی أبا حنيفة- رحمة اللّه عليه- و قال: أخی توفّی و أوصی بثلث ماله لإمام المسلمين، إلی من أدفع؟

فقال له أبو حنيفة: أمرك بهذا السؤال أبو جعفر الدوانقی، و كان يبغض أبا حنيفة، كبغض جماعة من أشقياء بلدنا الإمام الشافعی رحمه اللّه.

فحلف السائل- كذبا- أنّه ما أمرنی بهذا السؤال.

فقال أبو حنيفة- رحمه اللّه-: ادفع الثلث إلى جعفر بن محمّد الصادق، فإنّه هو الإمام الحق.

فذهب السائل و أخبر أبا جعفر الدوانقى بذلك.

فقال أبو جعفر: بهذا عرفت أبا حنيفة منذ قديم، إنّه يرى الحق لغيرنا.

ثم دعا بأبى حنيفة و سقاه السمّ فى الطعام، ففهم أبو حنيفة ذلك، فقام ليخرج، فقال له أبو جعفر: إلى أين يا أبا حنيفة؟ فقال: إلى أين تأمرنى؟ فأمره بالجلوس إلى أن عمل السم فيه. فخرج و مات شهيدا فى الطريق.

و لا تنافى بين هذا الخبر و ما روى من أن السبب فتواه بإعانة محمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۴

و إبراهيم، فتلك الفتوى كانت السّبب فى حبسه و هذا الجواب السبب فى قتله».

۵۶ روایة ابن باكثير المكّى ... ص: ۲۴۴

اشارة

و رواه أحمد بن الفضل بن محمّد باكثير المكّى:

«عن عمران بن حصين- رضى اللّه عنه- إنّ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال: إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه أحمد و أبو حاتم و الترمذى

و قال: حسن غريب.

و عن بريدة- رضى اللّه عنه- إنه كان يبغض عليا، فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: تبغض عليا؟ قال: نعم. فقال: لا تبغضه، و إن كنت تحبّه فازدد له حبّا. قال: فما كان أحد من الناس بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- أحبّ إلىّ من على.

و فى رواية: على منّى و أنا من على، و هو وليّكم بعدى.

خرّجهما أحمد بن حنبل».

كما روى ابن باكثير حديث عمرو بن ميمون عن ابن عباس، المشتمل على فضائل عشر لأمير المؤمنين عليه السّلام، منها حديث الولاية. و قال فى آخره:

«خرّج هذا الحديث بتمامه: أحمد بن حنبل، و أبو القاسم الدمشقى فى الموافقات، و فى الأربعين الطوال، و أخرج النسائى بعضه. و هذه القصة مشهورة ذكرها أبو إسحاق و غيره» [۱].

---

[۱] وسيلة المآل فى عدّ مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۵

عبارته فى صدر كتابه ... ص: ۲۴۵

و لننقل عبارة ابن باكثير فى صدر كتابه المذكور ليظهر اعتبار أحاديثه، فإنّه قال فيه:

«فرأيت أن أجمع فى تأليفى هذا من درر الفوائد الثمينة و غرر الأحاديث الصحيحة و الحسنة، ممّا هو مختص بالعترة النبويّة و البضعة الفاطمية، و أذكره بلفظ الإجمال. ثم ما ورد من مناقب أهل الكساء الأربعة نخبة الآل، و اصرّح فيه بأسمائهم، ثم ما ورد لكلّ واحد منهم بصريح اسمه الشريف.

فجمعت فی کتابی هذا زبدة ما دوّنوه و عمدة ما صحّحوه من ذلک و أتقنوه، و ما رقموه فی مؤلّفاتهم و قنّنوه فیه، مقتصرا علی ما یؤدی المطلوب و یوصل إلیه بأحسن نمط و أسلوب، سالکا فی ذلک طریق السّداد و مقتصرا فیه علی ما به یحصل المراد، تارکا للتطویل المملّ، سالما من نقص الاختصار المخلّ.

فجاء- بحمد اللّه تعالی- من أحسن تألیف فی هذا الشأن، و أتقن مصنّف سلک فیه طریق الإتقان، جمع مع سهولة تناوله البدیع حسن البیان، و حوی مع تناسب مسائله و تناسق و سائله عذوبة الموارد للظمآن، و تتبّعت فیه غالب ما صحّ نقله من الأحادیث و یعمل بمثله فی الفضائل و یحتجّ به فی القدیم و الحدیث، و ترکت ما اشتدّ ضعفه منها. و لم نجد له شاهدا یقوّیه، و جانبت عمّا تکلّم فی سنده و قد عدّه الحفّاظ من الموضوع الذی یجب أن ننقّیه.

و أتیت بالمشهور فی کتب التواریخ عند نقل القصص و الأخبار، و ربّما دعت الحاجة إلی الإشارة لبعض الوقائع روما لطریق الاختصار، و اکتفیت بالحوالة علی الکتب المؤلّفة لذلک الفن، فإنّها تغنی عن التطویل بذکره فی کتابنا، لقصد الإیجاز مهما أمکن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۶

فدونک مؤلّفا یجب رقم سطوره بخالص الإبریز، و مصنّفا یتعیّن أن یقابل بالتکریم و التعزیز، و یحقّ له أن یجرّ ذیل فخره علی فرق کلّ مؤلّف سواه، و یسمو علی کلّ مصنّف بما جمع فیه و حواه، إذ هو سفینة بجواهر نعوت أهل البیت قد شحنت، و فی بحار فضائلهم الجمة قد عامت، و علی جودیّ شمائلهم استوت و استوطنت، یضوع من أرجائها نشر مناقبهم العاطر، و یلوح فی شمائلها بدر کواکبهم الزاهر.

تتبّعت فیه من الأحادیث ما یشرح صدور المؤمنین، و تقرّ به عیون المتّقین، و یضیق بسببه ذرع المنافقین، ممّا تفرّق فی سواه من نصوص العلماء و مؤلفات الأئمة القدماء.

ثم لمّا کمل حسنه البهیّ و تهذیبه، و تمّ بحمد اللّه تعالی تفصیله و تبویبه، سمّیته: وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل، لکی یطابق اسمه مسمّاه، و یوافق رسمه المعنی الذی نویناه، و المبنی الذی بنیناه، لأنّی ألّفته راجیا به السّلامة من ورطات یوم القیامة و الخلوص من ندامة ذلک المقام، مؤمّلا من فضل اللّه تعالی أن أحرز ببرکته سائر الآمال، و أفوز بأسنی المطالب و الحال و المآل، لأنّ حبّهم هو الوسیلة العظمی، و تقرّبهم فی کلا الدارین یوصل إلی کل مقام أسنی».

ترجمة ابن باکثیر ... ص: ۲۴۶

و ترجم المحبّی لابن باکثیر بقوله:

«الشیخ أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکّی الشّافعی. من أدباء الحجاز و فضلائها المتمکّنین. کان فاضلا أدیبا، له مقدار علیّ و فضل جلیّ، و کان له فی العلوم الفلکیّة و علم الأوفاق و الزابرجا ید عالیه، و کان له عند أشراف مکّة منزلة و شهرة، و کان فی الموسم یجلس فی المکان الذی یقسّم فیه الصرّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۴۷

السّلطانی بالحرم الشّریف، بدلا عن شریف مکّة.

و من مؤلّفاته: حسن المآل فی مناقب الآل، جعله باسم الشریف إدریس أمیر مکّة ... و کانت وفاته سنة ۱۰۴۷ بمکّة. و دفن بالمعلّاة» [۱].

و فی (تنضید العقود السنّیة) لدی النقل عن ابن باکثیر: «قال أحمد صاحب الوسیلة، و هو الثقة الأمین فی کلّ فضیلة»....

۵۷ روایة البدخشی ... ص: ۲۴۷

اشارة

و رواه میرزا محمد بن معتمد خان الحارثی البدخشی فی کتبه الثلاثة.

ففی (مفتاح النجا فی مناقب آل العبا):

«أخرج أحمد عن بریدة- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- بعثین إلی الیمن، علی أحدهما: علی بن أبی طالب. و علی الآخر: خالد بن الولید. فقال: إذا التقیتم فعلیّ علی الناس، و إذا افترقتم فکلّ واحد منکما علی جنده. قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة و سبینا الذریّة.

فاصطفی علی امرأة من السّبی لنفسه. قال بریدة: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- یخبره بذلک، فلمّا أتیت النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- دفعت الکتاب فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فقلت: یا رسول اللّه، هذا مکان العائذ بک، بعثتنی مع رجل فأمرتنی أن أطیعه ففعلت ما أرسلت به، فقال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لا تقع فی علی، فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم

---

[۱] خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۲۷۱.

بعدی».

(و فیه): «أخرج الدیلمی عن علی- کرّم اللّه وجهه- أن النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدة: یا بریدة: إن علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر».

(و فیه): «أخرج الترمذی- و اللّفظ له- و الحاکم عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا، فاستعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریّة، فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم- فقالوا:

إذا لقینا رسول اللّه أخبرنا بما صنع علی، و کان المسلمون إذا رجعوا من سفر بدءوا برسول اللّه فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم.

فلمّا قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-، فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللّه، ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع کذا و کذا. فأعرض عنه رسول اللّه. ثمّ قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثمّ قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل إلیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و لفظ عند أحمد مرفوعا-: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا. إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

(و فیه): «أخرج الخطیب و الرّافعی، عن علیّ کرّم اللّه وجهه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: سألت اللّه یا علی فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعة، سألت اللّه أن یجمع علیک امّتی فأبی علیّ. و أعطانی فیک: أن أول من تنشق عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی، معک لواء الحمد و أنت تحمله بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنّک ولیّ

المؤمنین».

(و فیه): «أخرج أحمد عن عمرو بن میمون قال: إنّی لجالس إلی ابن عباس رضی اللّه عنه، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه إلی آخره ثم قال: «أقول: هذا حدیث حسن، بل صحّحه بعضهم. و هو شامل لمناقب جمّة، یلزم لأهل العلم حفظه» [۱].

و فی (نزل الأبرار بما صحّ فی مناقب أهل البیت الأطهار):

«أخرج الترمذی و الحاکم عن عمران بن حصین- رضی اللّه عنه- قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- جیشا و استعمل علیهم علی بن أبی طالب، فمضی فی السریة، فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، و تعاقد أربعة من أصحاب النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم...-

فأقبل إلیهم رسول اللّه- و الغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی» [۲].

(و فیه): «أخرج أحمد عن عمرو بن میمون، إنی لجالس إلی ابن عباس»....

و لا یخفی أنّه ذکر هذین الحدیثین فی القسم الأول من المقصد الأول من الکتاب، و قد نصّ فی أول هذا القسم علی أن أحادیثه «لم یختلف فی صحّتها العلماء الأعلام».

و فی (تحفة المحبّین): «دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا، إنّ علیا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. حم عن عمران بن حصین».

(و فیه): «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟

إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ت و حسّنه. ک عن عمران بن

---

[۱] مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

[۲] نزل الأبرار بما صحّ من مناقب آل البیت الاطهار: ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۰

حصین» [۱].

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۵۰

و محمد بن معتمد خان البدخشی من أجلّة العلماء فی الهند، ترجم له اللکهنوی و وصفه بالشیخ العالم المحدّث أحد الرجال المشهورین فی الحدیث و الرجال» و ذکر کتبه [۲].

ثم أنّه یعدّ من الأعلام المحققین و أعیان المعتمدین من أهل السنّة، فالرّشید الدهلوی یصرّح بکونه من عظماء أهل السنة، و یستند إلی مؤلّفاته فی مقابلة أهل الحق، و یستشهد بها علی کون أهل السنّة موالین لأهل البیت الطّاهرین. و المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی یذکره من علماء أهل السنّة الأعلام القائلین بلعن یزید بن معاویة، و ینص علی اعتبار کتبه. و (الدهلوی) نفسه یقول فی جواب سؤال وجّه إلیه فی تلقیب أمیر المؤمنین علیه السّلام ب «المرتضی»:

«قد کنّی فی الأحادیث الصحیحة بأبی تراب، و أبی الریحانتین، و قد روی و ثبت تلقیبه بذی القرنین، و یعسوب الدین، و الصدّیق، و الفاروق، و السّابق، و یعسوب الامّة، و یعسوب قریش، و بیضة البلد، و الأمین، و الشریف، و البار، و المهتدی، و ذی الاذن الواعیة.

و المیرزا محمد بن معتمد خان الحارثی، المؤرّخ المشهور لهذا البلد- یعنی دهلی- ذکر تلقیبه بالمرتضی فی رسالتیه فی فضائل الخلفاء و فضائل أهل البیت، و هاتان الرسالتان من عمدة تصانیفه. لکنّ الفقیر لا یتذکّر الآن أنّه إلی أیّ حدیث استند فی ذلک.

---

[۱] تحفة المحبین بمناقب أهل البیت الطاهرین- مخطوط.

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۱

و فی حدیث أنس بن مالک فی قصة تزویج سیّدة النساء، و خطبة أبی بکر الصدّیق و عمر الفاروق منها، لفظ یفهم منه کون أمیر المؤمنین المرتضی و المختار، أی فی هذا الأمر، یعنی تزویج سیّدة النساء رضی اللّه تعالی عنها منه.» انتهی نقلا عن مجموع فتاوی (الدهلوی) الموجود عند المولوی عبد الحی ابن المولوی عبد الحلیم السهالی اللکهنوی.

۵۸ روایة محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۱

اشارة

و رواه الشیخ محمد صدر العالم فی مناقب أمیر المؤمنین علیه السّلام قال:

«أخرج أحمد: عن عبد اللّه بن بریدة، عن أبیه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: لا تقع فی علی فإنّه منّی و أنا منه و هو ولیّکم بعدی».

و قال: «أخرج الدیلمی: عن بریدة قال قال لی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: یا بریدة، إنّ علیّا ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر.

و أخرج ابن أبی شیبة: عن عمران بن حصین قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: علی منّی و أنا من علی، و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج أحمد عنه قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا. إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و أخرج الطّیالسی و الحسن بن سفیان و أبو نعیم عنه مثله.

و أخرج الترمذی- و قال حسن غریب- و الطبرانی و الحاکم- و صححه- عنه قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ما تریدون من علی؟

ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیّا منّی و انا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۲

و

أخرج الخطیب و الرّافعی عن علی- کرّم اللّه وجهه- قال قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سألت اللّه یا علی فیک خمسا، فمنعنی واحدة و أعطانی أربعا، سألت اللّه أن یجمع علیک أمتی فأبی علیّ، و أعطانی فیک:

أن أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامة أنا و أنت معی و معک لواء الحمد، و أنت تحمله من بین یدیّ، تسبق به الأوّلین و الآخرین، و أعطانی أنّک ولیّ المؤمنین بعدی» [۱].

ترجمة محمد صدر العالم ... ص: ۲۵۲

و محمد صدر العالم من کبار العلماء الأجلّة من أهل السنّة ترجمه صاحب (نزهة الخواطر) بالشیخ الفاضل، أحد العلماء العاملین و عباد اللّه الصالحین. ثم ذکر مصنّفاته و منها معارج العلی [۲].

و کتابه من الکتب الممدوحة المقبولة عندهم. و قد أثنی علیه و علی کتابه معاصره شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی- والد (الدهلوی)- فی قصیدة أنشأها و أرسلها إلی صدر العالم، بعد أن وقف علی کتابه المذکور...

و هی موجودة فی کتابه (التفهیمات الإلهیّة)، و بترجمته فی (نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۷).

۵۹ روایة أحمد بن عبد الرّحیم الدّهلوی ... ص: ۲۵۲

اشارة

و رواه شاه ولی اللّه أحمد بن عبد الرّحیم الدهلوی- و هو والد

---

[۱] معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط

[۲] نزهة الخواطر ۶/ ۱۱۵.

(الدهلوی)- و أثبته فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السّلام، فی غیر واحد من کتبه.

فروی فی کتابه (قرّة العینین) حدیث عمران بن حصین عن الترمذی [۱].

و روی فی کتابه (إزالة الخفا عن سیرة الخلفاء) حدیث عمرو بن میمون بطوله، المشتمل علی حدیث الولایة، المذکور فی الکتاب مرارا، عن الحاکم و النسائی [۲...]

و لم نجد منه طعنا فی سند الحدیث...

فیا للعجب کلّ العجب من (الدهلوی) کیف خاض فی غمار عقوق والده و شیخه المهذّب، و رجّح علی اتّباعه تقلید الکابلی الجالب علی نفسه و أتباعه أمّر العطب، و کأنّه لم یقرع سمعه قول علی علیه السّلام: نحن أهل بیت ما عادانا بیت إلّا خرب، و ما نبح علینا کلب إلّا جرب؟!

ترجمة أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی ... ص: ۲۵۳

و شاه ولیّ اللّه الدّهلوی إمام علماء الهند فی عصره فی العلوم المختلفة، تجد الثناء العظیم علیه فی الکتب المؤلّفة بتراجم رجال تلک الدّیار و فی غیرها، مثل (اتحاف النّبلاء) و (أبجد العلوم) و (نزهة الخواطر ۶/ ۳۹۸- ۴۱۵). کما أنّه ترجم لنفسه فی کتاب أسماه (الجزء اللطیف فی ترجمة العبد الضّعیف)، کما أن ابنه (الدهلوی) و سائر علماء الهند المتأخرین کلّهم عیال علیه فی شتّی البحوث.

---

[۱] قرة العینین فی تفضیل الشیخین: ۱۶۸.

[۲] إزالة الخفا فی سیرة الخلفاء ۲/ ۴۴۸.

۶۰ روایة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۴

اشارة

و رواه محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمنی الصّنعانی ... فی (الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة) فقد قال بشرح:

«قل من المدح بما شئت فلم تأت فیما قلته شیئا فرّیا

کلّ من رام یدانی شأوه فی العلی فاعدده روما أ شعبیّا»

قال: هذه کالفذلکة لما تقدّم من فضائله، کأنّه قال: إذ قد عرفت أنّه أحرز کلّ کمال، و بذّ فی کلّ فضیلة کملة الرجال، فقل ما شئت فی مدحه، کأن تمدحه بالعبادة، فإنّه بلغ رتبتها العلیّة، و بالشّجاعة فإنّه أنسی ما سبقه من أبطال البریّة، و بالزهادة فإنّه إمامها الذی به یقتدی، و بالجود و أنّه الذی فیه المنتهی.

و بالجملة، فلا فضیلة إلّا و هو حامل لوائها و مقدّم أمرائها، فقل فی صفاته ما انطلق به اللّسان، فلن یعیبک فی ذلک إنسان.

و فی هذا إشارة إلی عدم انحصار فضائله- کما قد أشرنا إلیه سابقا- و کیف ینحصر لنا و قد قال إمام المحدّثین أحمد بن حنبل: إنه ما ثبت لأحد من الفضائل الصحیحة ما ثبت للوصیّ علیه السّلام. و قد علم أن کتب السنّة قد شرّقت و غرّبت و بلغت مبلغ الریاح، فلا یمکن حصرها. و إشارة إلی ما لم نورده سابقا:

فمن ذلک: أنّه من الرّسول- صلّی اللّه علیه و سلّم- بمنزلة الرأس من البدن، کما

أخرجه الخطیب من حدیث البراء، و الدیلمی فی مسند الفردوس من حدیث ابن عباس- رضی اللّه عنهما- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: علیّ منّی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۵

بمنزلة رأسی من بدنی.

و من ذلک: أنّه باب حطّة، کما

أخرجه الدار قطنی فی الأفراد عن ابن عباس- رضی اللّه عنهما- عنه صلّی اللّه علیه و سلّم: علی باب حطّة من دخل منه کان مؤمنا و من خرج منه کان کافرا.

و من ذلک: أنه من النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- و النبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم منه، کما

أخرجه أحمد و الترمذی و أبو حاتم، من حدیث عمران بن حصین: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قال: إنّ علیا منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

و قال محمد بن إسماعیل بشرح:

«کلّما للصحب من مکرمة فله السّبق تراه الأولیّا»

قال: «و قد اختصّه اللّه و رسوله بخصائص لا تدخل تحت ضبط الأقلام و لا تفنی بفناء اللّیالی و الأیّام. مثل اختصاصه بأربع لیست فی أحد غیره، کما أخرجه العلّامة أبو عمر ابن عبد البر من حدیث بحر الامة ابن عباس- رضی اللّه عنهما- قال:

لعلیّ أربع خصال لیست لأحد غیره: هو أوّل عربی و عجمی صلّی مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و هو الذی کان لواه معه فی کلّ زحف. و هو الذی صبر معه یوم فرّ عنه غیره. و هو الذی غسّله و أدخله فی قبره.

و کاختصاصه بخمس، کما أخرجه أحمد فی المناقب، و قد تقدم ذلک فی بیت لواء الحمد.

و کاختصاصه بعشر، کما أخرجه أحمد بتمامه، و أبو القاسم الدمشقی فی الموافقات و فی الأربعین الطوال، و أخرج النسائی بعضه. و هو من حدیث عمرو ابن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس إذا أتاه»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۶

ترجمة محمد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۲۵۶

و محمد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الصنعانی المتوفی سنة ۱۱۸۲ فقیه، محدّث، متکلّم، من أئمّة الیمن، له تصانیف کثیرة فی الفقه

و الأصول و الحديث، ترجم له و أثنى عليه:

۱- الشوكانى فى (البدر الطّالع ۲/ ۱۳۳).

۲- صدّيق حسن فى (التاج المكلّل: ۴۱۴).

۶۱ روايهٔ الصبّان المصرى ... ص: ۲۵۶

اشارهٔ

و رواه محمّد الصبّان المصرى صاحب (إسعاف الراغبين) قال:

«أخرج الترمذى و الحاكم عن عمران بن حصين: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال: ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ إنّ عليّا منّى و أنا منه و هو وليّ كلّ مؤمن بعدى» [۱].

ترجمهٔ الصبّان ... ص: ۲۵۶

و ترجم لأبى العرفان محمد بن على الصبّان المصرى الشّافعى المتوفى سنهٔ ۱۲۰۶ فى (معجم المؤلّفين) [۲] عن عدّهٔ من المصادر، قال:

«عالم،

---

[۱] اسعاف الراغبين- هامش مشارق الأنوار: ۱۵۱.

[۲] معجم المؤلفين ۱۱/ ۱۷.

أديب، مشارك فى اللغهٔ و النحو و البلاغهٔ و العروض و المنطق و السيرهٔ و الحديث و مصطلحه و الهيئهٔ و غير ذلك. ولد و توفى بالقاهرهٔ» ثم ذكر تصانيفه، و عدّ منها (إسعاف الراغبين) و «الحاشيهٔ على شرح الأشمونى) المتداول فى الحوزات العلميّهٔ و الأدبيّهٔ.

۶۲ روايهٔ العجيلى ... ص: ۲۵۷

اشارهٔ

و رواه أحمد بن عبد القادر بن بكرى العجيلى الشافعى حيث قال بشرح:

«و اللّه قد آتاه خمسا تنقل أحبّ من دنياكم و أفضل»

قال: «أخرج السيطوى- رحمه اللّه- فى الكبير عن على- رضى اللّه عنه- قال صلّى اللّه عليه و سلّم: سألت اللّه- يا على- فيك خمسا، فمنعنى واحدهٔ و أعطانى أربعا: سألت اللّه أن يجمع عليك أمّتى فأبى علىّ. و أعطانى لك: أنّ أول من تنشق عنه الأرض يوم القيامهٔ أنا و أنت معى، معك لواء الحمد، و أنت تحمله بين يدىّ، تسبق به الأوّلين و الآخرين. و أعطانى أنت ولىّ المؤمنين بعدى».

و قد أثبت الحديث الشّريف فى كلام له بشرح:

«و اقرأ حديث إنّما وليّكم و اسمع حديثا جاء فى غدير خم»

فقال بعد ذكر الغدير و قصّهٔ الحارث الفهرى: «و هو من أقوى الأدلّهٔ على أنّ عليّا- رضى اللّه عنه- أولى بالإمامهٔ و الخلافهٔ و الصّداقهٔ

و النصرة و الاتّباع، باعتبار الأحوال و الأوقات و الخصوص و العموم. و ليس فی هذا مناقضة لما سبق و ما سيأتی إن شاء اللّه تعالی.

إنّ عليّا رضی اللّه عنه تكلّم فيه بعض من كان معه فی اليمن، فلمّا قضی حجّه خطب بهذا تنبيها علی قدره، و ردّا علی من تكلّم فيه، كبريدة، فإنّه كان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۸

يبغضه، و لمّا خرج إلی اليمن رأی جفوة، فقصّه للنبی صلّی اللّه عليه و سلّم، فجعل يتغيّر وجهه و يقول: يا بريدة أ لست أولی بالمؤمنين من أنفسهم؟ من كنت مولاه فعلی مولاه. لا تقع- يا بريدة- فی علی. فإنّ عليّا منّی و أنا منه، و هو وليّكم بعدی».

ترجمة العجيلی ... ص: ۲۵۸

و العجيلی توجد ترجمته فی:

۱- نيل الأوطار ۱/ ۱۲۹.

۲- حلية البشر ۱/ ۱۸۰ عنهما معجم المؤلفين ۱/ ۲۷۹.

۳- التاج المكلّل: ۵۰۹ و قد وصفه بقوله: «الشيخ العلّامة المشهور، عالم الحجاز علی الحقيقة لا المجاز، لم يزل مجتهدا فی نيل المعالی، و كم سهر فی طلبها الليالی، حتی فاز»....

۶۳ روایة محمد مبين اللكهنوی ... ص: ۲۵۸

اشارة

و رواه المولوی محمد مبين بن محبّ اللّه بن ملا- أحمد عبد الحق بن ملا- محمد سعيد بن قطب الدين السهالی، فی فضائل أمير المؤمنين عليه السّلام حيث قال:

«و منها: أنّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- أمّره علی الجيش، و أعلم القوم بخصوصيّته و أخبرهم بولايته: أخرج الحاكم و الترمذی نحوه عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- سرية و استعمل عليهم علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه-. فمضی فی السرية فأصاب جارية فأنكروا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۵۹

عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم، إذا لقينا النبیّ صلّی اللّه عليه و سلّم أخبرناه بما صنع علی. قال عمران: و كان المسلمون إذا قدموا و رجعوا بدءوا برسول اللّه- صلّی اللّه عليه و سلّم- فنظروا إليه و سلّموا عليه، ثم يتطرقون إلی رحالهم.

فلمّا قدمت السريّة سلّموا علی رسول اللّه، فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه ألم تر إلی علی بن أبی طالب صنع كذا و كذا؟ فأعرض عنه رسول اللّه. ثم قام الثانی فقال مثل مقالته فأعرض عنه. ثم قام إليه الثالث فقال مثل مقالته فأعرض عنه، ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا. فأقبل عليهم رسول اللّه صلّی اللّه عليه و سلّم- و الغضب يعرف فی وجهه- فقال:

ما تريدون من علی؟ ما تريدون من علی؟ ما تريدون من علی؟ إنّ عليّا منّی و أنا منه و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی.

و لفظ أحمد: دعوا عليّا، دعوا عليّا، دعوا عليّا، إنّ عليّا منّی و أنا منه و هو ولیّ كلّ مؤمن بعدی» [۱].

ترجمته و عبارته فی صدر كتابه ... ص: ۲۵۹

ذکره صاحب (نزهة الخواطر) و عنونه ب «الشیخ الفاضل الکبیر مبین بن محب اللکهنوی، أحد الفقهاء الحنفیّة» ... ثم ذکر کتابه و أرّخ وفاته بسنة ۱۲۲۵ [۲].

و من المناسب أن نورد نصّ کلامه فی صدر کتابه، لیظهر اعتبار الأحادیث الواردة فیه. فإنّه قال: «أما بعد، فلا یخفی علیک أن محبّة آل سید الکائنات جزء الإیمان، و لا یتمّ إلّا بمودّتهم بالجنان و تعظیمهم بالأرکان، و رعایة

---

[۱] وسیلة النجاة فی مناقب الحضرات: ۴۸.

[۲] نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۰

حقوقهم بالصّدق و الإیقان، قال اللّه فی القرآن: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی و فسّر بالنبیّ المصطفی و علی المرتضی و الحسنین و فاطمة الزهراء، علیهم السّلام.

فلا بدّ لکلّ مؤمن من مودّتهم و لا یخلو مسلم من محبّتهم.

قال النبی- صلّی اللّه علیه و سلّم-: ألا من مات علی بغض آل محمد جاء یوم القیامة مکتوبا بین عینیه: آیس من رحمة اللّه و لم یشم رائحة الجنّة.

و

قال فی علی الوصی: لا یحبّه إلّا مؤمن و لا یبغضه إلّا منافق.

و إنّنی فی زمان قد کثر فیه القیل و القال، و قلّ العلماء و کثر الجهّال، کلّ بضاعة أهل الزمان المخاصمة و الجدال، و قد اکتفوا بما فهموا بزعمهم من ظاهر المقال، من غیر أن یکون لهم اطّلاع علی حقیقة الحال ... فإنّ السّنّی من یکون مشغوفا بحبّ آل النبی، و إلّا فهو المنافق الشقی. و من اللطائف: أن أعداد السّنّی بحسب الحساب مساویة لحبّ علی، فمن لا یکون فی قلبه حبّ علیّ لا یکون معدودا من السّنّی...

...حدانی صدق النیّة ... علی أن أؤلّف رسالة مشتملة علی الآیات النازلة و الأحادیث الواردة فی مودّة القربی، متضمّنة لبیان الشمائل و الخصائل التی کانت لهم فی الدنیا، و ما ثبت بالآیات القرآنیّة و الأحادیث النبویّة من مقاماتهم و درجاتهم الرفیعة فی العقبی، و قد وشّح به المحدّثون صحائفهم، و الأولیاء تصانیفهم، و العلماء کتبهم.

و ما استخرجت من الصّحاح بعد کتاب اللّه صحیح البخاری و صحیح مسلم و صحیح الترمذی، و الکتب الموثوقة کجامع الأصول لابن الأثیر...

و غیرها من الکتب المعتبرة فی الأحادیث الشّریفة و القصص الصحیحة، و جمعتها فی هذه الرسالة، و أعرضت عن الصحائف المتروکة و الموضوعات المطروحة ... و ما التفتّ إلی ما کان باطلا أو ضعیفا»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۱

۶۴ روایة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱

اشارة

و رواه محمّد سالم بن محمد سلام اللّه الدهلوی، فی الفصل الثالث من رسالته المسمّاة ب (اصول الإیمان) عن الترمذی ... و قد نص فی مقدّمة هذه الرسالة علی أنّها مستمدة من الکتب المعتبرة، و أن الأحادیث الواردة فیها صحیحة.

ترجمة محمد سالم الدهلوی ... ص: ۲۶۱

و هذا الشیخ حفید المحدّث الکبیر الشیخ عبد الحق الدهلوی، قال فی (نزهة الخواطر): «الشّیخ الفاضل أبو الخیر محمد سالم بن سلامة ابن شیخ الإسلام الحنفی البخاری الدهلوی، کان من ذریّة الشیخ المحدّث عبد الحق ابن سیف الدین البخاری ... له مصنفات عدیدة، أشهرها: اصول الإیمان فی حبّ النبیّ و آله من أهل السعادة و الإیقان» ... ۷/ ۴۴۰- ۴۴۱.

۶۵ روایة المولوی ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۱

اشارة

و رواه المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه السّهالی اللکهنوی، فی الفصل الثانی من الباب الأول من کتابه (مرآة المؤمنین فی مناقب آل سیّد المرسلین)، و قد عنون الفصل بعنوان: «الفصل الثانی فی بیان مناقب سیدنا علی المرتضی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۲

و مآثره القاطعة التی هی نصوص علی فضیلته و خلافته».

رواه عن النّسائی عن ابن عباس عن بریدة، و عنه عن عمران بن حصین، و عنه عن بریدة.

و روی أیضا حدیث عمرو بن میمون بطوله عن الحاکم و النسائی.

هذا، و قد ذکر فی صدر کتابه ما نصه:

«و بعد فهذه أحادیث مشتملة علی مناقب أهل البیت النبویة، و العترة الطّاهرة المصطفویّة، من الکتب المعتبرة، من الصّحاح و التواریخ، منبّها علی أسامی الکتب، معرضا عن الضعاف المتروکة عند علماء الحدیث، مقتصرا علی ما تواتر من الأحادیث أو اشتهر، أو من الحسان...

ترجمة ولی اللّه اللکهنوی ... ص: ۲۶۲

و ترجم صاحب (نزهة الخواطر) الشیخ ولی اللّه اللکهنوی المتوفی سنة ۱۲۷۰ قال: «الشیخ الفاضل العلّامة، أحد الأساتذة المشهورین» ثم ذکر مصنفاته، و عدّ منها: (مرآة المؤمنین) [۱].

۶۶ روایة القندوزی البلخی ... ص: ۲۶۲

اشارة

و رواه الشیخ سلیمان بن إبراهیم القندوزی البلخی بطرق متعددة.

فرواه عن الترمذی عن عمران بن حصین.

و عن (الإصابة) عن وهب بن حمزة قال: «سافرت مع علی بن أبی

---

[۱] نزهة الخواطر ۷/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۳

طالب، فرأیت منه بعض ما أکره، فشکوته النبی صلّی اللّه علیه و سلّم. فقال:

لا تقولنّ هذا لعلی، فإنّه ولیّکم بعدی».

و عن (المشکاة) عن عمران بن حصین.

و قال: «قال الحسن بن علی- رضی اللّه عنهما- فی خطبته قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- حین قضی بینه و بین أخیه جعفر و مولاه زید فی ابنة عمّه حمزة: أما أنت- یا علی- فمنّی و أنا منک و أنت ولیّ کل مؤمن بعدی».

و قال: «فی کنوز الدقائق للمناوی: علی منّی و أنا منه و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. لأبی داود الطّیالسی» [۱].

ترجمة القندوزی ... ص: ۲۶۳

و هو: الشیخ سلیمان بن إبراهیم المعروف ب (خواجه کلان) الحسینی القندوزی البلخی، ولد سنة ۱۲۲۰ و سافر إلی البلاد فی طلب العلم، فکان من أعلام الفقهاء الحنفیة و من رجال الطریقة النقشبندیة، له مؤلّفات، منها (ینابیع المودة) دلّ علی سعة اطّلاعه و وفور علمه. و توفی سنة ۱۲۹۴ أو ۱۲۹۳ أو ۱۲۷۰ علی اختلاف الأقوال. و توجد ترجمته فی (معجم المؤلّفین) و (الأعلام).

۶۷ روایة حسن زمان الحیدرآبادی ... ص: ۲۶۳

اشارة

و رواه المولوی حسن زمان بن محمد بن قاسم الترکمانی الحیدرآبادی

---

[۱] ینابیع المودة ۱/ ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۴

و صحّحه، فإنّه قال بعد ذکر حدیث الغدیر:

«ثم معنی المولی هنا: الولی و السیّد قطعا. قال العلّامة الحرالی:

و المولی هو الولی اللازم الولایة، القائم بها الدائم علیها، ذکره الفاضل المنّاوی

فی شرح الجامع الصغیر، فی حدیث: علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه.

و یدل علیه ما مضی

فی روایات أخری صحیحة: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه.

و فی حدیث بریدة عند إمامی السنّة أحمد و النسائی فی خصائصه و غیرهما: لا تقع یا بریدة فی علیّ، فإنّه منّی و أنا منه، و هو ولیّکم بعدی، و إنّه منّی و أنا منه، و هو ولیّکم بعدی.

و قول ابن حجر الهیتمی-: فی سنده الأجلح، و هو و إن وثّقه ابن معین لکنّ ضعّفه غیره، علی أنّه شیعی، و علی تقدیر الصحة فیحتمل أنّه رواه بالمعنی بحسب عقیدته- لیس بشیء.

فإنّه مع کون الأجلح قد صحّ توثیق جماعة، و ضعف تضعیف فرقة له بعلّة تشیّعه، قد ورد مثله فی روایات أخری صحیحة أیضا:

ففی الریاض و الاکتفاء عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- سریة و استعمل علیها علیّا ... أخرجه الترمذی فی جامعه و قال: حسن غریب. و أبو حاتم ابن حبان فی صحیحه.

قلت: و قال أبو یعلی فی مسنده: نا عبید اللّه، ثنا جعفر بن سلیمان، نا یزید الرشک، عن مطرف بن عبد اللّه، عن عمران بن حصین. فذکره به نحوه.

و قال النّسائی فی خصائصه: أنا قتیبة بن سعید، ثنا جعفر. فذکره به.

و قال أحمد: ثنا عبد الرزاق و عفان المعنی. و هذا

حدیث عبد الرزاق قالا: ثنا جعفر بن سلیمان. فذکره به.

و فیه: فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی الرابع- و قد تغیّر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۵

وجهه- فقال: دعوا علیّا، دعوا علیّا، دعوا علیّا، إنّ علیّا منّی و أنا منه، و هو ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و قال الترمذی: أنا قتیبة بن سعید، ثنا جعفر. فذکره به. قال: هذا حدیث حسن غریب لا نعرفه إلّا من حدیث جعفر بن سلیمان.

قلت: هو من زهّاد الشّیعة، ثقة، کثیر العلم، احتج به البخاری فی الأدب، و مسلم، و الأربعة، و صحّح له التّرمذی، فتحسینه له هذا غریب. و قد حدّث عنه: السفیان الثوری- مع تقدّمه- و ابن المبارک، و سیّار بن حاتم، و قتیبة، و مسدّد، و یحیی بن یحیی، و ابن مهدی و ابن المدینی و هما لا یحدّثان إلّا عن ثقة، و عبد الرزاق و قال: رأیته فاضلا حسن الهدی، و أهل صنعاء، و أهل العراق، و خلق. و قال أحمد: لا بأس به. و قال ابن معین: ثقة، کان یحیی بن سعید یستضعفه- أی: و هو منه غیر مقبول- و قلّده ابن سعد فقال: کان ثقة به ضعف. و کأن استضعاف یحیی لتشیّعه قال ابن حبان فی کتاب الثقات:

کان من الثقات المتقنین فی الروایات، غیر أنّه کان ینتحل المیل إلی أهل البیت، و لم یکن بداعیة إلی مذهبه، و لیس بین أهل الحدیث من أئمتنا خلاف أنّ الصدوق المتقن إذا کان فیه بدعة و لم یکن یدعو إلیها أنّ الاحتجاج بأخباره، و لهذه العلّة ترکنا حدیث جماعة ممّن کانوا ینتحلون البدعة و یدعون إلیها و إن کانوا ثقات، فاحتججنا بأقوام ثقات انتحالهم سوء، غیر أنهم لم یکونوا یدعون إلیها، و انتحال العبد بینه و بین ربّه، إن شاء عذّبه و إن شاء غفر له، و علینا قبول الروایات عنهم إذا کانوا ثقات علی حسب ما ذکرنا فی غیر موضع من کتبنا. انتهی.

و قد ذکر قوله فی ترجمة عبد الملک. و تقدّم فی المقدمة فی مرسل الحسن کلام الخطیب فی هذا الباب.

و قال ابن عدی: هو حسن الحدیث، معروف بالتشیّع و جمع الرقائق، جالس زهّاد البصرة فحفظ عنهم. و قد روی أیضا فی فضل الشیخین، و هو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۶

عندی ممّن یجب أن ینقل حدیث. انتهی. و قال الذهبی: کان شیعیا صدوقا.

و یزید عابد ثقة، و قال ابن حجر: و هم من لیّنه، احتجّ به الأئمة الستة.

و کذا مطرف.

و قد صرّح الحافظ ابن حجر فی الإصابة بأنّ سنده قوی. و عزی إلی الطیالسی، و النسائی فی الکبری، و الحسن بن سفیان فی فوائده، و أبی نعیم فی فضائل الصحابة، و الطبرانی، و الحاکم فی مستدرکه.

و فی جمع الجوامع: أخرجه ابن أبی شیبة بسند صحیح، و ابن جریر و صحّحه، و لفظهما: علی منّی و أنا من علی و علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی.

و هذه الجملة عند الدیلمی فی مسند الفردوس عن أبی ذر الغفاری.

و للحاکم فی مستدرکه و الضیاء فی مختارته عن ابن عباس: إنّ رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- قال لبریدة: إنّ علیا ولیّکم بعدی فأحبّ علیّا فإنّه یفعل ما یؤمر به.

و للديلمى عن بريدة مثله.

و قال أبو داود الطيالسى: حدّثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس: إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- قال لعلى: أنت وليّ كلّ مؤمن بعدى. و أخرجه أحمد و النسائى، و عنه الطّحاوى فى حديث ابن عباس الطويل فى خصائص على بهذا السند

، مصرّحا بالتحديث فى جميعه. و سكت عليه ابن حجر فى الإصابة. قال عمر فى الإستيعاب: هذا إسناد لا مطعن فيه لأحد، لصحته و ثقة نقلته.

و كأنّه لم يعبأ بتشديد البخارى فى قوله وحده فى أبى بلج: فيه نظر. و كذا لم يقبله منه من عاصره و من تأخّر عنه من النقدة المتشدّدة، منهم أبو حاتم قال:

صالح الحديث، لا بأس به. و وثّقه النسائى و ابن سعد و ابن حبان- كما عزى له- و احتجّ به فى صحيحه، و الدارقطنى و الحاكم. و ألزما مسلما إخراج حديثه، و احتجّ به الأربعة. و قال الحاكم: و احتجّ به مسلم، و لعلّه فى نسخة الصحيح

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۷

من روايته، و هو بلدىّ مسلم، فهو أعلم بكتابه.

و سبقهم إلى توثيقه من المتقدّمين: ابن معين، و حدّث عنه إمام النقدة شعبة، و إبراهيم بن المختار، و حاتم بن أبى صغيرة، و حصين بن نمير، و زائدة ابن قدامة، و زهير بن معاوية، و الثورى، و سويد بن عبد العزيز، و شعيب بن صفوان، و أبو حمزة السكّرى، و أبو عوانة، و هشيم، و غيرهم.

و عن وهب بن حمزة قال: قدم بريدة من اليمن، و كان خرج مع على بن أبى طالب، فرأى منه جفوة، فأخذ يذكر عليّا و ينتقص من حقّه، فبلغ ذلك رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- فقال له: لا تقل هذا، فهو أولى الناس بكم بعدى يعنى عليا.

أخرجه الطّبرانى فى الكبير، و ذكره المناوى بتغيير يسير و قال: قال الهيثمى: فيه ذكرين ذكره أبو حاتم و لم يضعّفه أحد و بقية رجاله وثّقوا.

و عن بريدة- فى رواية أخرى- إن عليّا منّى و أنا منه، خلق من طينتى و خلقت من طينة إبراهيم، و أنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض، و اللّه سميع عليم. يا بريدة، أما علمت أن لعلى أكثر من الجارية التى أخذ، و أنه وليّكم بعدى.

أخرجه ابن جرير فى تهذيب الآثار، و هو صحيح عنده. قال الخطيب:

لم أر سواه فى معناه.

أورده و اعتمده جماعة من الأئمة من آخرهم: السّبكى و السيوطى، و قد أخرجه ابن أسبوع الأندلسى فى الشفاء. كذا فى الاكتفاء.

و قد وردت هذه اللّفظة فى أحاديث جماعة من الصّحابة بطرق كثيرة ضعيفة، يتقوّى مجموعها، لكن لا حاجة إليها بعد هذه الروايات الثابتات.

و ممّن جزم بورودها من جهابذة المتأخّرين: الحافظ ابن حجر فى الإصابة، و الحافظ الفاسى فى العقد الثمين. فى آخرين.

فقيلة صاحب القرة: - إنّ زيادة «و هو وليّكم بعدى

و نحوها» موضوعه،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۸

و من تغييرات الشّيعة- شىء عجاب عند أولى الألباب، مع ذكره لها قبل خمسين ورقة فى أجوبة الطوسى، من حديث الترمذى المذكور، و قد صرّح الترمذى بحسنه و هو صحيح على شرطه. و كتابه من كتب كان مؤلّفوها- كما قال صاحب القرة فى الحجة- معروفين بالوثوق و العدالة و الحفظ و التبحّر فى فنون الحديث، و لم يرضوا فى كتبهم هذه بالتساهل فيما اشترطوا على أنفسهم،

فتلقّاها من بعدهم بالقبول. إلی آخر ما قال. نسأل اللّه العافیة» [۱].

ترجمة حسن زمان ... ص: ۲۶۸

و هذا الشیخ معاصر للسیّد صاحب العبقات، و قد وصفه السیّد ب «الجهبذ المبجّل فی عصره و أوانه، حسن الزمان، نادرة دهره و حسنة زمانه».

---

[۱] القول المستحسن فی فخر الحسن: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۶۹

وثاقة الأجلح و ردّ القدح فیه بسبب تشیّعه ... ص: ۲۶۹

اشارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۱

قوله لأنّ فی سنده الأجلح و هو شیعی متّهم فی روایته.

أقول هذا الکلام مخدوش بوجوه عدیدة، و منقوض بنقوض سدیدة:

۱- توثیق یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱

اشارة

لقد وثّقه إمام المنقّدین یحیی بن معین، قال المزّی: «قال عباس الدوری عن یحیی بن معین: ثقة» [۱] و قال ابن حجر: «قال ابن معین: صالح و قال مرة: ثقة. و قال مرة: لیس به بأس» [۲].

ترجمة یحیی بن معین ... ص: ۲۷۱

و لنذکر بعض الکلمات فی مناقب یحیی بن معین و محامده، لئلّا یرتاب فی سقوط التشکیک فی وثاقة الأجلح بعد توثیق یحیی بن معین له:

---

[۱] تهذیب الکمال بترجمة الأجلح ۳۱/ ۵۴۹.

[۲] تهذیب التهذیب- ترجمة الأجلح ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۲

قال السمعانی: «أبو زکریا یحیی بن معین بن عون بن زیاد بن بسطام المریّ، مرّة غطفان، من أهل بغداد. کان إماما ربّانیّا عالما حافظا ثبتا متقنا، مرجوعا إلیه فی الجرح و التعدیل...

روی عنه من رفقائه: أحمد بن حنبل، و أبو خیثمة، و محمد بن إسحاق الصنعانی، و محمد بن إسماعیل البخاری، و أبو داود

السجستانی، و عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، و غیرهم.

و انتهی علم العلماء إلیه، حتی قال أحمد بن حنبل: هاهنا رجل خلقه اللّه لهذا الشأن، یظهر کذب الکذابین. یعنی: یحیی بن معین. و قال علی بن المدینی: لا نعلم أحدا من لدن آدم کتب من الحدیث ما کتب یحیی بن معین. قال أبو حاتم الرّازی: إذا رأیت البغدادی یحبّ أحمد بن حنبل فاعلم أنّه صاحب سنّة. و إذا رأیته یبغض یحیی بن معین فاعلم أنه کذّاب.

و کانت ولادته فی خلافة أبی جعفر سنة ۱۵۸ فی آخرها ... و مات لسبع لیال بقین من ذی القعدة سنة ۲۳۳» [۱].

و قد فصّلنا الکلام فی ترجمة یحیی بن معین فی مجلّد (حدیث مدینة العلم).

۲- توثیق أحمد بن حنبل ... ص: ۲۷۲

و قال أحمد بن حنبل فی توثیق الأجلح: «ما أقرب الأجلح من فطر بن الخلیفة» روی ذلک: المزّی، و ابن حجر العسقلانی. بترجمة الأجلح، عن عبد اللّه بن أحمد، عن أبیه [۲].

و لا ریب فی أنّ «فطر بن خلیفة» ثقة عند أحمد بن حنبل ... قال

---

[۱] الأنساب- المری ۱۲/ ۲۱۶- ۲۱۷.

[۲] تهذیب الکمال ۲/ ۲۷۷ تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۳

الذّهبی:

«فطر بن خلیفة المخزومی، مولاهم، الحناط، عن: أبی الطفیل، و عطاء الشیبی، و مولاه عمرو بن حریث الصحابی، و عن مجاهد، و الشعبی، و خلق. و عنه: القطّان، و یحیی بن آدم، و قبیصة. و خلق. له نحو ستّین حدیثا، و هو شیعی جلد صدوق، وثّقه أحمد و ابن معین. مات سنة ۱۵۳» [۱].

و قال ابن حجر: «قال عبد اللّه بن أحمد بن حنبل عن أبیه: ثقة صالح الحدیث» [۲].

فیکون الأجلح ثقة عند أحمد بن حنبل.

۳- توثیق الفلّاس ... ص: ۲۷۳

اشارة

و هو عند عمرو بن علی الفلاس مستقیم الحدیث، صدوق، فقد ذکر ابن حجر العسقلانی بترجمته: «و قال عمرو بن علی: مات سنة ۱۴۵ أوّل السنة، و هو رجل من بجیلة، مستقیم الحدیث، صدوق. قلت: لیس هو من بجیلة» [۳].

ترجمة الفلاس ... ص: ۲۷۳

و الفلّاس من أکابر أئمّة المسلمین الأعلام، و هذه نبذة من کلماتهم بترجمته:

۱- السمعانی: «أبو حفص عمرو بن علی بن بحر بن الکنیز السقّاء الفلّاس

---

[۱] الکاشف ۲/ ۳۳۲ ترجمة فطر.

[۲] تهذیب التهذیب ۸/ ۲۷۱ ترجمة فطر.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۴

- ذکرته فی الفاء- کان أحد أئمّة المسلمین، من أهل البصرة، قدم أصبهان سنة ستّ عشرة و أربع و عشرین، و ست و ثلاثین و مائتین، و حدّث بها. روی عنه:

عفان بن مسلم، و سئل أبو زرعة الرازی عنه فقال: ذاک من فرسان الحدیث.

و قال حجّاج بن الشاعر: لا یبالی أن یأخذ من عمرو بن علی من حفظه أو من کتابه. و کان أبو مسعود الرازی یقول: لا أعلم أحدا قدم هاهنا أتقن من أبی حفص» [۱].

۲- الذهبی: «الحافظ الإمام الثبت، أبو حفص، الباهلی البصری الصیرفی، الفلّاس، أحد الأعلام. مولده بعد الستین و مائة. سمع: یزید زریع، و عبد العزیز بن عبد الصمد العمّی، و سفیان بن عیینة، و معتمر بن سلیمان، و طبقتهم، فأکثر و أتقن، و جوّد و أحسن.

حدّث عنه: الستّة، و النسائی أیضا بواسطة، و عفّان و هو من شیوخه، و أبو زرعة، و محمد بن جریر، و ابن صاعد، و المحاملی، و أبو روق الهزانی، و أمم سواهم.

قال النسائی: ثقة حافظ صاحب حدیث. و قال أبو حاتم: کان أوثق من علی بن المدینی. و قال عبّاس العنبری: ما تعلّمت الحدیث إلّا منه. و قال حجّاج بن شاعر: عمرو بن علی لا یبالی أحدّث من حفظه أو من کتابه. و قال أبو زرعة: ذاک من فرسان الحدیث، لم نر بالبصرة أحفظ منه و من ابن المدینی و الشاذکونی.

قال الفلّاس: حضرت مجلس حمّاد بن زید و أنا صبیّ وضیء، فأخذ رجل بخدّی ففررت فلم أعد.

و قال ابن إشکاب: ما رأیت مثل الفلاس، و کان یحسن کلّ شیء.

و عنه قال: ما کنت فلّاسا قط» [۲].

---

[۱] الأنساب ۷۰/ ۹۰.

[۲] تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۵

و ترجم له فی (سیر أعلام النبلاء) فوصفه ب «الحافظ الإمام المجوّد الناقد» ثم أورد الکلمات فی حقّه [۱].

و کذا فی (العبر) بعد أن وصفه ب «الحافظ أحد الأعلام» [۲].

۳- و کذا ترجم له کلّ من الیافعی [۳] و ابن حجر [۴] و السّیوطی [۵].

۴- توثیق العجلی ... ص: ۲۷۵

اشارة

و وثّقه أحمد بن عبد اللّه العجلی، فقد ذکر المزّی: «قال أحمد بن عبد اللّه العجلی: کوفی ثقة» [۶]. و قال ابن حجر: «قال العجلی: کوفی ثقة» [۷] و قال السّیوطی بعد تکلّم ابن الجوزی فی الأجلح: «قلت: روی له الأربعة، و وثّقه ابن معین و العجلی» [۸].

ترجمة العجلی ... ص: ۲۷۵

و العجلی أیضا من کبار الأئمّة الحفّاظ، المرجوع إلیهم فی الجرح و التعدیل:

۱- السمعانی: «أبو الحسن أحمد بن عبد اللّه بن صالح بن مسلم

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۷۰.

[۲] العبر- حوادث ۲۴۹.

[۳] مرآة الجنان- حوادث ۲۴۹.

[۴] تقریب التهذیب ۲/ ۷۵.

[۵] طبقات الحفّاظ: ۲۱۴.

[۶] تهذیب الکمال ۲/ ۱۷۷.

[۷] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

[۸] اللآلی المصنوعة ۱/ ۳۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۶

العجلی، کوفی الأصل، نشأ ببغداد، و سمع بها و بالکوفة و البصرة ... و کان حافظا دیّنا صالحا، انتقل إلی بلاد المغرب فسکن أطرابلس، و انتشر حدیثه هناک. روی عنه ابنه أبو مسلم صالح، و ذکر أنه سمع منه فی سنة ۲۵۷. و کان یشبّه بأحمد بن حنبل، و کان خروجه إلی المغرب أیّام محنة أحمد بن حنبل.

و کانت ولادته بالکوفة سنة ۱۸۲. و مات فی سنة ۲۶۱ و قبره بأعلی الساحل باطرابلس، و قبر ابنه صالح إلی جنبه» [۱].

۲- الذّهبی: «العجلی، الإمام الحافظ القدوة ... حدّث عنه ولده صالح بمصنّفه فی الجرح و التعدیل، و هو کتاب مفید یدلّ علی سعة حفظه.

ذکره عباس الدوری فقال: کنا نعدّه مثل أحمد و یحیی بن معین» [۲].

و کذا فی (العبر) و ذکر کلمة الدوری [۳].

و فی (سیر أعلام النبلاء) وصفه: «الإمام الحافظ الناقد الأوحد الزاهد» و ذکر کتابه فی الجرح و التعدیل و مدحه، ثم ذکر بعض الکلمات فی حق العجلی و الثناء علیه من الأکابر [۴].

۵- توثیق الفسوی ... ص: ۲۷۶

اشارة

و وثّقه یعقوب بن سفیان الفسوی بصراحة و إن ناقض نفسه فلیّن حدیثه قال ابن حجر: «قال یعقوب بن سفیان: ثقة حدیثه لیّن» [۵].

---

[۱] الأنساب- الاطرابلسی ۱/ ۳۰۴.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۵۶۰/ ۵۸۲.

[۳] العبر- حوادث ۲۶۱.

[۴] سیر أعلام النبلاء ۱۲/ ۵۰۵.

[۵] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶ ترجمة الأجلح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۷

ترجمة الفسوی ... ص: ۲۷۷

و الفسوی من أکابر الأئمة المعتمدین لدی القوم:

۱- السمعانی: «الفسوی. بفتح الفاء و السین، و هذه النّسبة إلی فسا، و هی بلدة من بلاد فارس، خرج منها جماعة من العلماء و الرحالین، منهم: أبو یوسف یعقوب بن سفیان بن جوان الفسوی الفارسی. کان من الأئمة الکبار، ممّن جمع و رحل من الشرق إلی الغرب، و صنّف و أکثر، مع الورع و النسک و الصّلابة فی السنّة.

رحل إلی: العراق، و الحجاز، و الشام، و الجزائر، و دیار مصر. و کتب عن عبید اللّه بن موسی. روی عنه: أبو محمد ابن درستویه النحوی.

مات فی رجب الثالث و العشرون منه، من سنة ۲۷۷» [۱].

۲- الذهبی: «الفسوی الحافظ الإمام الحجة ... عنه: الترمذی، و النسائی، و ابن خزیمة، و أبو عوانة، و ابن أبی حاتم، و محمد بن حمزة بن عمار، و عبد اللّه بن جعفر بن درستویه النحوی، و آخرون. و بقی فی الرحلة ثلاثین سنة.

قال أبو زرعة الدمشقی: قدم علینا من نبلاء الرّجال یعقوب بن سفیان، یعجز أهل العراق أن یروا مثله...

و قیل: کان یتکلّم فی عثمان- رضی اللّه عنه- و لم یصح» [۲].

و فی (العبر): «الإمام یعقوب بن سفیان الحافظ، أحد أرکان الحدیث، و صاحب المشیخة و التاریخ» [۳].

---

[۱] الأنساب- الفسوی ۹/ ۳۰۵.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۵۸۲.

[۳] العبر- حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۸

و فی (سیر أعلام النبلاء): «الفسوی الإمام الحافظ الحجة الرحال، محدّث إقلیم فارس» [... ۱].

۶- توثیق ابن عدی ... ص: ۲۷۸

اشارة

و وصفه ابن عدی صاحب (الکامل) الکتاب الشهیر فی الجرح و التعدیل، بالصّدق، و الاستقامة فی الحدیث، و أضاف أنّه لم یر له حدیثا منکرا مطلقا ... فقد قال المزی بترجمة الأجلح:

«قال أحمد بن عدی: له أحادیث صالحة، یوری عنه الکوفیّون و غیرهم، فلم أجد له حدیثا منکرا متجاوزا للحد لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه یعدّ فی شیعة الکوفة و هو عندی مستقیم الحدیث» [۲].

و قال ابن حجر: «قال ابن عدی: له أحادیث صالحة، و یروی عنه الکوفیّون و غیرهم، و لم أر له حدیثا منکرا مجاوزا للحد لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه یعدّ فی شیعة الکوفة، و هو عندی مستقیم الحدیث صدوق. و قال شریک عن الأجلح: إنّه ما سبّ أبا بکر و عمر أحد إلّا

مات قتلا أو فقرا» [۳].

ترجمة ابن عدی ... ص: ۲۷۸

و ابن عدی من أئمّة أهل الجرح و التعدیل المرجوع إلیهم عندهم:

۱- الذهبی: «ابن عدی، الإمام الحافظ الکبیر، أبو أحمد عبد اللّه بن عدی بن عبد اللّه بن محمد بن مبارک الجرجانی، و یعرف أیضا بابن القطّان، صاحب کتاب الکامل فی الجرح و التعدیل، کان أحد الأعلام...

---

[۱] سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۸۰.

[۲] تهذیب الکمال ۲/ ۲۷۸.

[۳] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۷۹

عنه: أبو العباس ابن عقدة شیخه، و أبو سعد المالینی، و الحسن بن رامین، و محمد بن عبد اللّه بن عبد کویه، و حمزة بن یوسف السهمی، و أبو الحسین أحمد بن العالی، و آخرون.

و هو المصنّف فی الکلام علی الرجال، عارف بالعلل.

قال أبو القاسم ابن عساکر: کان ثقة علی لحن فیه.

قال حمزة السهمی: سألت الدار قطنی أن یصنّف کتابا فی الضعفاء.

فقال: أ لیس عندک کتاب ابن عدی؟ فقلت: بلی. فقال: فیه کفایة لا یزاد علیه.

قلت: قد صنّف ابن عدی علی أبواب مختصر المزنی کتابا سمّاه الإنتصار.

قال حمزة السهمی: کان حافظا متقنا لم یکن فی زمانه أحد مثله، تفرّد بروایة أحادیث، و به منها لا بنیه عدی و أبی زرعة، و تفرّدا بها عنه.

قال الخلیلی: کان عدیم النظیر حفظا و جلالة، سألت عبد اللّه بن محمد الحافظ أیهما أحفظ؟ ابن عدی؟ ابن عدی أو ابن قانع فقال: زر قمیص ابن عدی أحفظ من عبد الباقی ابن قانع.

قال الخلیلی: و سمعت أحمد بن أبی مسلم الحافظ یقول: لم أر أحدا مثل أحمد الحاکم، و قد قال لی کان حفظ هؤلاء تکلّفا و حفظ ابن عدی طبعا. زاد معجمه علی ألف شیخ.

قال حمزة بن یوسف: توفی أبو أحمد فی جمادی الآخرة سنة خمس و ستین، و صلّی علیه الإمام أبو بکر الإسماعیلی» [۱].

۲- ابن الأثیر: «فیها توفی أبو أحمد ابن عدی الجرجانی، فی جمادی

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۹۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۰

الآخرة، و هو إمام مشهور» [۱].

۳- الیافعی: «فیها الحافظ الکبیر أبو أحمد، عبد اللّه بن محمد القطّان الجرجانی، مصنف الکامل فی الجرح» [۲].

۴- السیوطی: «ابن عدی، الإمام الحافظ الکبیر ... صاحب الکامل فی الجرح و التعدیل، أحد الأعلام» [... ۳].

۵- المناوی: «هو أبو أحمد عبد اللّه الجرجانی، أحد الحفّاظ الأعیان الذین طافوا البلاد و هجروا الوساد و واصلوا السهاد و قطعوا

المعتاد، طالبين للعلم، روى عن الجمحى و غيره. و عنه: أبو حامد الإسفراينى، و أبو سعيد الماليني. قال البيهقى: حافظ متقن لم يكن فى زمنه مثله. و قال ابن عساكر:

ثقة على لحن فيه. مات سنة ۳۶۵ عن ثمان و ثمانين.

و فى كتاب الكامل، الّذى ألّفه فى معرفة الضعفاء، و هو أصل من الأصول المعوّل عليها و المرجوع إليها، طابق اسمه معناه، و وافق لفظه فحواه، من عينه انتجع المنتجعون، و بشهادته حكم الحاكمون، و إلى ما قاله رجع المتقدّمون و المتأخّرون» [۴].

۷- تصحيح الحاكم حديثه و تأكيده ذلك ... ص: ۲۸۰

و قال الحاكم:

«حدّثنا أحمد بن إسحاق الفقيه، أنبأ أبو المثنى، ثنا مسدّد، ثنا يحيى القطان، عن الأجلح، عن الشعبى، عن عبد اللّه بن الخليل، عن زيد بن أرقم قال: كنت

---

[۱] الكامل فى التاريخ- حوادث سنة ۳۵۵.

[۲] مرآة الجنان- حوادث سنة ۳۵۵.

[۳] طبقات الحفّاظ: ۳۸۰.

[۴] فيض القدير- شرح الجامع الصغير- بيان رموز الكتاب ۱/ ۲۹.

جالسا عند النبىّ- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- إذ جاءه رجل من أهل اليمن فقال:

إنّ ثلاثة من أهل اليمن أتوا عليّا- رضى اللّه عنه- يختصمون إليه فى ولد وقعوا على إمراة فى طهر واحد، فقال لاثنين منهما: طيبا بالولد لهذا، فقالا: لا ثم قال للاثنين: طيبا بالولد لهذا، فقالا: لا. ثم قال: أنتم متشاكسون، إنى مقرع بينكم، فمن قرع فله الولد و عليه لصاحبيه ثلثا الدية، فأقرع بينهم، فجعله لمن قرع، فضحك رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- حتّى بدت أضراسه- أو قال: نواجذه-.

قد اتّفق الشيخان على ترك الإحتجاج بالأجلح بن عبد اللّه الكندى، و إنّما نقما عليه حديثا واحدا لعبد اللّه بن بريدة، و قد تابعه على ذلك الحديث ثلاثة من الثقات، فهذا الحديث إذا صحيح و لم يخرجاه» [۱].

و قال الحاكم: «أخبرنى عبد اللّه بن محمّد بن موسى العدل، محمد بن أيوب أنا إبراهيم بن موسى، ثنا عيسى بن يونس، ثنا الأجلح، عن الشعبى، عن عبد اللّه ابن الخليل، عن زيد بن أرقم قال: بينا أنا عند رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- إذ جاءه رجل من أهل اليمن، فجعل يحدّث النبىّ- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- و يخبره، فقال: يا رسول اللّه أتى عليا- رضى اللّه عنه- ثلاثة نفر يختصمون فى ولد وقعوا على امرأة فى طهر واحد، فقال لاثنين: طيبا نفسا بهذا الولد. ثم قال: أنتم شركاء متشاكسون، إنى مقرع بينكم، فمن قرع له فله الولد و عليه ثلث الدية لصاحبيه، فأقرع بينهم، فقرع لأحدهم فدفع إليه الولد. فضحك النبىّ- صلّى اللّه عليه و آله و سلّم- حتى بدت نواجذه- أو قال أضراسه-.

حدّثنا على بن جمشاد، ثنا بشر بن موسى ثنا الحميدى، ثنا سفيان، ثنا الأجلح بهذا. و زاد فيه: فقال النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم: ما أعلم فيها إلّا ما قال على.

---

[۱] المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۲

هذا حدیث صحیح الإسناد و لم یخرجاه. و قد زاد الحدیث تأکیدا بروایة ابن عیینة، و قد تابع أبو إسحاق السبیعی الأجلح فی روایته» [۱].

و قال الحاکم:

«أخبرنی علی بن محمد بن دحیم الشیبانی، حدّثنا أحمد بن حازم الغفاری، حدّثنا مالک بن إسماعیل النهدی، حدّثنا الأجلح، عن الشعبی، عن عبد اللّه ابن الخلیل، عن زید بن أرقم: إن علیا بعثه النبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- إلی الیمن، فارتفع إلیه ثلاثة یتنازعون ولدا، کلّ واحد یزعم أنه ابنه، قال: فخلا باثنین فقال: أ تطیبان نفسا لهذا الباقی؟ قالا: لا. و خلا باثنین فقال لهما مثل ذلک، فقالا: لا. فقال: أراکم شرکاء متشاکسین و أنا مقرع بینکم، فأقرع بینهم، فجعله لأحدهم و أغرمه ثلثی الدیّة للباقیین. قال: فذکر ذلک لرسول اللّه فضحک حتی بدت نواجذه.

قد أعرض الشیخان عن الأجلح بن عبد اللّه الکندی و لیس فی روایاته بالمتروک، فإنّ الذی ینقم علیه مذهبه مذهبه» [۲].

۸- ابن حجر: صدوق ... ص: ۲۸۲

و قال ابن حجر العسقلانی: «أجلح بن عبد اللّه بن حجّیة- بالمهملة و الجیم مصغرا- یکنّی أبا حجیّة الکندی، یقال اسمه: یحیی. صدوق شیعی، من السابعة. مات سنة ۴۵» [۳].

فهو عند ابن حجر «صدوق» و من الطبقة السّابعة، أی فی طبقة کبار أتباع التابعین کمالک و الثوری، کما ذکر فی أوّل الکتاب فی بیان الطبقات.

---

[۱] المستدرک ۳/ ۱۳۵ کتاب معرفة الصحابة.

[۲] المستدرک ۴/ ۹۶ کتاب الأحکام.

[۳] تقریب التهذیب ۱/ ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۳

۹- إنّه من رجال الکتب الأربعة ... ص: ۲۸۳

و الأجلح من رجال: صحیح أبی داود، و صحیح الترمذی، و صحیح النسائی، و صحیح ابن ماجة. کما فی الرمز الموضوع علی اسمه فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب) و غیرهما. و قال السّیوطی: «روی له الأربعة».

و قد صرّح أکابر القوم بأنّ رجال الکتب الصّحاح معدّلون و مزکّون، و کلّهم من أهل التقوی و الدیانة...

۱۰- روایة الأئمة عنه ... ص: ۲۸۳

و قد روی عنه أیضا کبار الأئمة الأعلام، کشعبة، و سفیان الثوری، و ابن المبارک، و أضرابهم ... قال ابن حجر:

«و عنه: شعبة، و سفيان الثورى، و ابن المبارك، و أبو أسامة، و يحيى القطّان، و جعفر بن عون، و غيرهم» [۱].

و رواية الثقة العدل عن رجل توثيق للمروى عنه و تعديل له ... و بهذا الأسلوب أراد ابن حجر المكّى إثبات فضيلة لمعاوية، و هذه عبارته فى ذكر فضائله المزعومة:

«منها: إنّه حاز شرف الأخذ عن أكابر الصّحابة و التابعين له، و شرف أخذ كثيرين من أجلّاء الصحابة و التابعين عنه ... فتأمّل هؤلاء الأئمة أئمة الإسلام الذين رووا عنه تعلم أنّه كان مجتهدا أىّ مجتهد، و فقيها أىّ فقيه» [۲].

---

[۱] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۶۵.

[۲] تطهير الجنان و اللّسان: ۳۳ هامش الصواعق المحرقة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۴

فهكذا يكون رواية شعبة و الثورى و أمثالهما عن الأجلح دليلا على ثبوت إمامة الأجلح و جلالته.

و قال الذهبى بترجمة أبى العبّاس العذرى أحمد بن عمر الأندلسى المتوفى سنة ۴۷۸:

«و من جلالته: أنّ إمامى الأندلس- ابن عبد البر، و ابن حزم- رويا عنه» [۱].

و مثله قول المقرى المالكى بترجمة أبى الوليد الباجى حيث قال:

«و ممّا يفتخر به أنه روى عنه حافظا المغرب و المشرق: أبو عمر بن عبد البر و الخطيب أبو بكر ابن ثابت البغدادى، و ناهيك بهما»... [۲].

هذا، و قد صرّح ابن قيّم الجوزيّة: بأنّ مجرّد رواية العدل عن غيره تعديل له، هو أحد القولين فى المسألة، و هو أحد الرّوايتين عن أحمد بن حنبل...

فإنّه قال بعد كلام له: «هذا، مع أنّ أحد القولين: أن مجرد رواية العدل عن غيره تعديل له و إن لم يصرّح بالتعديل، كما هو إحدى الروايتين عن أحمد» [۳].

۱۱- رواية شعبة عنه و هو لا يروى إلّا عن ثقة ... ص: ۲۸۴

إنّه قد عرفت من كلام العسقلانى أن من الرّواة عن الأجلح: شعبة بن الحجاج ... و قد ذكر القوم أنّ شعبة كان لا يروى إلّا عن ثقة، حتى أنّ السبكى صحّح

حديث «من زار قبرى وجبت له شفاعتى»

متمسّكا بقول خصمه ابن تيميّة بأنّ جماعة ذكرهم- و فيهم شعبة- لا يروون إلّا عن ثقة ... قال السبكى:

---

[۱] العبر- حوادث ۴۷۸

[۲] نفح الطيب ۲/ ۲۸۱ ترجمة أبى الوليد الباجى.

[۳] زاد المعاد فى هدى خير العباد ۵/ ۴۷۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۵

«و موسى بن هلال، قال ابن عدى: أرجو أنّه لا بأس به. و أمّا قول أبى حاتم الرازى فيه: إنّه مجهول فلا يضرّه، فإنّه إمّا أن يريد جهالة العين أو جهالة الوصف، فإن أراد جهالة العين- و هو غالب اصطلاح أهل هذا الشأن فى هذا الإطلاق- فذلك مرتفع عنه، لأنّه قد

روى عنه: أحمد بن حنبل، و محمد بن جابر المحاربى، و محمد بن إسماعيل الأحمسى، و أبو أميّة محمد بن إبراهيم الطرسوسى، و عبيد بن محمّد الرزاق، و الفضل بن سهل، و جعفر بن محمد المروزى. و برواية الاثنين تنتفى جهالة العين، فكيف رواية سبعة.

و إن أراد جهالة الوصف، فرواية أحمد يرفع من شأنه، لا سيّما ما قاله ابن عدى فيه، و ممّن ذكره من مشايخ أحمد: أبو الفرج ابن الجوزى، و أبو إسحاق الصريفينى.

و أحمد- رحمه اللّه- لم يكن يروى إلّا عن ثقة، و قد صرّح الخصم بذلك فى الكتاب الذى صنّفه فى الردّ على البكرى بعد عشر كراريس منه، قال: إنّ القائلين بالجرح و التعديل من علماء الحديث نوعان، منهم: من لم يرو إلّا عن ثقة عنده، كمالك و شعبة، و يحيى بن سعيد، و عبد الرحمن بن مهدى، و أحمد ابن حنبل، و كذلك البخارى و أمثاله» [... ۱].

فمن هذا الكلام الذى احتجّ به السبكى- لتوثيق موسى بن هلال- يظهر بكلّ وضوح وثاقة الأجلح أيضا، لكونه من مشايخ شعبة، و هو لا يروى إلّا عن ثقة.

۱۲- رواية أحمد عنه و هو لا يروى إلّا عن ثقة ... ص: ۲۸۵

و أيضا، فإنّه من مشايخ أحمد بن حنبل فى (المسند)، بل لقد روى فيه

---

[۱] شفاء الأسقام فى زيارة خير الأنام. الحديث الأول من الباب الأول ۹- ۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۶

حديث الولاية عن طريقه فقال كما سمعت سابقا:

«ثنا ابن نمير، حدّثنى أجلح الكندى، عن عبد اللّه بن بريدة، عن أبيه بريدة قال: بعث رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- بعثين إلى اليمن»....

و هذا، و أحمد لم يخرّج فى المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته، كما قال أبو موسى المدينى، فيما نقله عنه السبكى فى (طبقاته) كما سمعت سابقا فقال: «قال أبو موسى المدينى: و لم يخرّج فى المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته دون من طعن فى أمانته ... قال أبو موسى: و من الدليل على إنّ ما أودعه الإمام أحمد فى مسنده قد احتاط فيه إسنادا و متنا، و لم يورد فيه إلّا ما صحّ سنده:

ما أخبرنا أبو على الحدّاد قال: أنا أبو نعيم و أنا أبو الحسين و أنا ابن المذهب قالوا: أنا القطيعى، ثنا عبد اللّه قال: حدّثنى أبى، ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة، عن أبى التيّاح قال: سمعت أبا زرعة يحدّث عن أبى هريرة عن النبىّ أنّه قال: يهلك امّتى هذا الحى من قريش. قالوا: فما تأمرنا يا رسول اللّه؟ قال: لو أنّ الناس اعتزلوهم.

قال عبد اللّه قال لى أبى فى مرضه الذى مات فيه: اضرب على هذا الحديث، فإنّه خلاف الأحاديث عن النبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- يعنى

قوله: اسمعوا و أطيعوا.

و هذا- مع ثقة رجال إسناده، حين شذّ لفظه عن الأحاديث المشاهير- أمر الضّرب عليه، فكان دليلا على ما قلناه».

۱۳- روى عنه النسائى و شرطه أشدّ من شرط الشيخين ... ص: ۲۸۶

اشارة

و أیضا، فقد أخرج عنه النسائی فی صحیحه کما فی (تهذیب التهذیب) و (تقریب التهذیب) و غیرهما، و کما عرفت من عبارة السّیوطی فی (اللّئالی المصنوعة). و للنسائی شرط فی الرجال أشد من شرط البخاری و مسلم:

قال الذهبی: «قال ابن طاهر: سألت سعد بن علی الزنجانی عن رجل،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۷

فوثّقه، فقلت: قد ضعّفه النسائی! فقال: یا بنیّ، إنّ لأبی عبد الرحمن شرطا فی الرجال أشد من شرط البخاری و مسلم» [۱].

و نقله السّبکی فی (طبقاته) و الصفدی فی (وفیاته) بترجمة النسائی فی (فیض القدیر).

و ذکر ذلک ابن حجر العسقلانی فی (النکت علی علوم ابن الصّلاح) فی بیان أن النسائی لا یخرّج عمّن أجمعوا علی ترکه. قال: «فکم من رجل أخرج له أبو داود و الترمذی، و تجنّب النسائی إخراج حدیث، بل قد تجنّب إخراج حدیث جماعة من رجال الشیخین، حتی قال بعض الحفّاظ: إنّ شرطه فی الرجال أقوی من شرطهما».

ترجمة سعد الزّنجانی ... ص: ۲۸۷

و سعد بن علی الزنجانی- الذی نقلوا عنه ذلک- من کبار الحفّاظ و مشاهیر المنقدین:

۱- السمعانی: «أبو القاسم سعد بن علی بن محمد الزنجانی، شیخ الحرم فی عصره، کان جلیل القدر، عالما زاهدا، کان الناس یتبرّکون به حتی قال حاسده لأمیر مکة: إنّ الناس یقبّلون ید الزنجانی أکثر ممّا یقبّلون الحجر الأسود ... توفی بمکة سنة ۴۷۰» [۲].

۲- الذهبی: «الزنجانی، الإمام الثبت الحافظ القدوة ... قال أبو سعد السمعانی: سمعت بعض مشایخنا یقول: کان جدّک أبو المظفّر عزم أن یجاور بمکة فی صحبة سعد الإمام، فرأی لیلة والدته کأنّها کشفت رأسها تقول: یا بنی بحقّی علیک إلّا رجعت إلی مرو فإنّی لا أطیق فراقک، فانتبهت مغموما و قلت:

---

[۱] تذکرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰ ترجمة النسائی.

[۲] الأنساب- الزنجانی ۶/ ۳۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۸

أشاور سعد بن علی، فأتیته و لم أقدر من الزّحام أن اکلّمه، فلمّا قام تبعته، فالتفت إلیّ و قال: یا أبا المظفّر العجوز تنتظرک. و دخل البیت. فعرفت أنّه تکلّم علی ضمیری، فرجعت تلک السنة.

و کان حافظا متقنا ورعا کثیر العبادة، صاحب کرامات و آیات ... و إذا خرج إلی الحرم یخلو المطاف و یقبّلون یده أکثر ممّا یقبّلون الحجر الأسود.

ابن طاهر- ممّا سمعه السلفی منه-: سمعت الحبّال یقول: کان عندنا سعد بن علی و لم یکن علی وجه الأرض مثله فی عصره.

و سمعت أن محمد بن الفضل الحافظ یقول ذلک.

و قال محمد بن طاهر الحافظ: ما رأیت مثل الزنجانی» [... ۱].

۱۴- من أسامی أئمة الحدیث الشّیعة ... ص: ۲۸۸

إنّ التشیّع فی کبار أئمة الحدیث کثیر شائع، فلو کان التشیّع قادحا لزم طرح أخبار جمیعهم ... قال ابن قتیبة: «الشیعة: الحارث الأعور،

و صعصعة ابن صوحان، و الأصبغ بن نباتة، و عطيّة العوفی، و طاوس، و الأعمش، و أبو إسحاق السّبيعی، و أبو صادق، و سلمة بن كهيل، و الحكم بن عتيبة، و سالم بن أبی الجعد، و إبراهيم النخعی، و حبة بن جوين، و حبيب بن أبی ثابت، و منصور بن المعتمر، و سفيان الثوری، و شعبة بن الحجاج، و فطر بن خليفة، و الحسن بن صالح بن حيّ، و شريک، و أبو إسرائيل الملّائی، و محمّد بن فضيل، و وكيع، و حميد الرواسی، و زيد بن الحباب، و الفضيل بن دكين، و المسعودی الأصغر، و عبيد اللّه بن موسی، و جرير بن عبد الحميد، و عبد اللّه بن داود، و هشيم، و سليمان التيمی، و عوف الأعرابی، و جعفر الضّبيعی، و يحيی

---

[۱] تذكرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۸۹

ابن سعيد القطّان، و ابن لهيعة، و هشام بن عمّار، و المغيرة صاحب إبراهيم.

و معروف بن خرّبوذ، و عبد الرزاق، و معمر، و علی بن الجعد» [۱].

فإذا كان إبراهيم بن النخعی، و سفيان الثوری، و شعبة، و شريک، و يحيی بن سعيد القطّان ... و أمثالهم ... شيعة ... فليكن الأجلح شيعيا مثلهم ... و ليس التشيع بقادح ... و إلّا اتّسع الفتق علی الرّاقع، و ظهر فساد عظيم ليس له دافع.

۱۵- تصريح الذهبی بوجوب قبول رواية الشّيعی ... ص: ۲۸۹

هذا، و قد صرّح الذهبی بأن التشيع فی التابعين و تابعيهم كثير، مع الدين و الورع و الصدق، و أنه لو ذهب حديث هؤلاء لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة...

قال ذلک بترجمة أبان بن تغلب الكوفی:

«أبان بن تغلب الكوفی. شيعی جلد لكنّه صدوق، فلنا صدقه و عليه بدعته. و قد وثّقه أحمد و ابن معين و أبو حاتم و أورده ابن عدی و قال: كان غاليا.

و قال [السعدی الجوزجانی: زائغ مجاهر. فلقائل أن يقول: كيف ساغ توثيق مبتدع، و حدّ الثقة: العدالة و الإتقان، فكيف يكون عدلا من هو صاحب بدعة؟

و جوابه: إنّ البدعة علی ضربين، فبدعة صغری كغلوّ التشيع، أو كالتشيع بلا غلو و لا تحرّف، فهذا كثير فی التّابعين و تابعيهم، مع الدين و الورع و الصّدق، فلو رد حديث هؤلاء لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة. ثم بدعة كبری، كالرفض الكامل و الغلوّ فيه، و الحطّ علی أبی بكر و عمر- رضی اللّه عنهما- و الدعاء إلی ذلک. فهذا النوع لا يحتجّ به و لا كرامة

---

[۱] المعارف: ۶۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۰

و أيضا فما استحضر الآن رجلا صادقا و لا مأمونا، بل الكذب شعارهم و التقيّة و النفاق دثارهم» [۱].

و عليه، فلو كان فی الأجلح تشيع، فإنّه لا يوجب طرح حديثه، و إلّا لذهب جملة من الآثار النبويّة، و هذا مفسدة بيّنة...

۱۶- نسبة السيوطی ما قاله الذهبی إلی أئمة الحديث ... ص: ۲۹۰

و الحافظ السّیوطی ینصّ علی أنّ هذا الذی نقلناه عن الذهبی هو قول أئمة الحدیث، و هذه عبارته فی رسالته (إلقام الحجر فیمن زکّی ساب أبی بکر و عمر):

«قال أئمّة الحدیث- و آخرهم الذهبی فی میزانه- البدعة علی ضربین:

صغری کالتشیع، و هذا کثیر فی التابعین و تابعیهم، مع الدین و الورع و الصّدق، و لا یردّ حدیثهم».

و قد ذکر السیوطی هذا المطلب فی (تدریب الرّاوی) أیضا [۲].

فالطعن فی الأجلح بسبب التشیع- هذا الأمر الکثیر وجوده فی التابعین و تابعیهم، مع الدین و الورع و الصّدق، و لیس بقادح لدی أئمّة الحدیث- غریب جدا!!

۱۷- جرح المخالف فی الاعتقاد غیر مقبول ... ص: ۲۹۰

و قال الحافظ ابن حجر: «فصل: و ممّن ینبغی أن یتوقّف فی قبول قوله فی الجرح: من کان بینه و بین من جرحه عداوة سببها الاختلاف فی الاعتقاد،

---

[۱] میزان الاعتدال ۱/ ۵.

[۲] تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۳۲۶.

فإن الحاذق إذا تأمّل ثلب أبی إسحاق الجوزجانی لأهل الکوفة رأی العجب، و ذلک لشدّة انحرافه فی النّصب، و شهرة أهلها بالتشیّع، فتراه لا یتوقّف فی جرح من ذکره منهم بلسان ذلق و عبارة طلق، حتی أنّه أخذ یلیّن مثل الأعمش و أبی نعیم و عبید اللّه بن موسی، و أساطین الحدیث و أرکان الروایة، فهذا إذا عارضه مثله أو أکبر منه، فوثّق رجلا ضعّفه، قبل التوثیق» [۱].

ففی هذه العبارة تصریح بعدم قبول القدح فی مثل الأعمش بسبب التّشیع، فکذلک الأجلح، لا یلتفت إلی قدح من قدح فیه بسبب التشیع ...

۱۸- التشیع محبّة علی و تقدیمه علی الصحابة ... ص: ۲۹۱

و قال ابن حجر فی معنی التشیع ما نصّه:

«التشیع محبة علی و تقدیمه علی الصّحابة، فمن قدّمه علی أبی بکر و عمر فهو غال فی التشیّع، و یطلق علیه رافضی و إلّا فشیعی، فإن انضاف إلی ذلک السبب أو التصریح بالبغض فغال فی الرفض، و إن اعتقد الرجعة إلی الدنیا فأشدّ فی الغلوّ» [۲].

فعلی هذا: إذا کان الأجلح شیعیّا فهو لیس إلّا محبّا لأمیر المؤمنین و مقدّما له علی الصحابة سوی الشیخین، و هذا المعنی لا یوجب الجرح و القدح عند أهل السنّة أبدا، إلّا إذا اختاروا مذهب النواصب و الخوارج ...

۱۹- المقبلی: التشیّع ما یسع منصفا الخروج عنه ... ص: ۲۹۱

و قال صالح بن مهدی المقبلی فی کتابه (العلم الشامخ): «و الواجب علی المتدین اطراح التحرّب، و التکلّم بما یعلم، نصیحة للّه و

رسوله

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۱۶.

[۲] مقدمة فتح البارى: ۴۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۲

و للمسلمين، و تراهم سوّوا بين الثريّا و الثرى، و قرنوا الطلقاء بالسّابقين الأوّلين.

و العجب من المحدّثين تراهم يجرحون بمثل قول شريك القاضى و قد قيل عنده: معاوية حليم. فقال: ليس بحليم من سفّه الحق و حارب عليا. و بقوله- و قد قيل له: ألا تزور أخاك فلانا؟ فقال: - ليس بأخ لى من أزرأ على على و عمّار. فليت شعرى كيف الجمع بالنقم بهذين الأمرين.

ثم لم ترهم يبالون بلعن على فوق المنابر و بمعاداة من عاداهم، و تراهم يتكلّمون فى وكيع و أضرابه من تلك الدرجة الرفيعة دينا و ورعا، يقولون يتشيّع، و تشيّعه إنّما هو بمثل ما ذكرنا من شريك، فإن كان التشيّع إنّما هو ذلك القدر فلعمرى ما يسع منصفا الخروج عنه.

و على الجملة، فالشيعة المفرطة غلوا قطعا، و أراد المحدّثون- و سائر من سمّى نفسه بالسنيّة- ردّ بدعتهم، فابتدعوا فى الجانب الآخر، و وضعوا ما رفع اللّه و رفعوا ما وضع» [۱].

و عليه، فالأجلح إذا كان شيعيّا كان بمثل وكيع و الأعمش، لا يقدح فيه التشيع، بل جرحه بهذا السبب يكون كجرح الأعمش و وكيع بدعة.

۲۰- لو كان الأجلح شيعيّا غليظا لما رووا عنه ... ص: ۲۹۲

و قال الشيخ نور الحق ابن الشيخ عبد الحق [۲] فى (تيسير القارى بشرح صحيح البخارى) فى شرح حديث البخارى: «حدّثنا حجاج بن المنهال، حدّثنا شعبة قال: حدّثنى عدى بن ثابت قال: سمعت البراء قال: سمعت النبى صلّى اللّه عليه و سلّم- أو قال: قال النبى صلّى اللّه عليه و سلّم-: الأنصار

---

[۱] العلم الشّامخ فى إيثار الحق على الآباء و المشايخ: ۲۲.

[۲] هو: «الشيخ العالم الفقيه المفتى نور الحق بن محب اللّه بن نور اللّه بن المفتى نور الحقّ بن عبد الحق البخارى الدهلوى أحد العلماء المشهورين» ... نزهة الخواطر ۶/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۳

لا يحبّهم إلّا مؤمن و لا يبغضهم إلّا منافق، فمن أحبّهم أحبّه اللّه و من أبغضهم أبغضه اللّه» [۱].

قال: «قال القسطلانى: عدى بن ثابت ثقة، كان قاضى الشيعة و إمام مسجدهم فى الكوفة، روى عنه شعبة و هو من أكابر أهل الحديث حتى لقّبوه ب «أمير المؤمنين فى الحديث». و من هنا يعلم أن مذهب الشّيعة و اعتقاداتهم لم يكن فى ذاك الزّمان على هذا الفساد و الفضيحة كما عند متأخريهم، فقد قيل:

أنه لم يكن عقيدتهم فى ذلك الزمان بأكثر من أن يحبّوا عليا أمير المؤمنين أكثر من حبّهم لغيره من الأئمة، و أنّهم لم يكونوا يقولون بالأفضلية على الترتيب الذى يقول أهل السنّة، و إلّا فأىّ معنى لنصبهم السنّى الخالص قاضيا لهم و إماما فى مسجدهم. و لو قيل: لعلّ

عدی بن ثابت أیضا کان یری هذا المذهب الغلیظ، کان احتمالا باطلا و ظنّا فاسدا، فإنّ شعبة- الذی هو قدوة أهل السنّة و شیخ شیوخ البخاری، و یلقّبه المحدّثون بأمیر المؤمنین- یروی حدیث رسول اللّه عن الشیعی الغلیظ؟ حاشا و کلّا!».

ففی هذا الکلام تصریح بأنّ الروایة عن الشیعی الغلیظ لا تجوز.

فالأجلح لیس بشیعی غلیظ و إلّا لما روی عنه أئمة السنة، غایة ما هنالک أن یکون حال الأجلح حال عدی بن ثابت بناء علی ما ذکر، فکما أن شعبة روی عن عدی بن ثابت و أدخل البخاری حدیثه فی صحیحه، کذلک حدیث الأجلح صحیح یجوز الاستدلال و الاحتجاج به.

۲۱- کان النّسائی یتشیع ... ص: ۲۹۳

و ممّا یدل علی أن التشیع لیس بقادح قولهم فی ترجمة النسائی: «کان

---

[۱] تیسیر القاری بشرح صحیح البخاری، کتاب مناقب الأنصار، باب حبّ الأنصار من الایمان.

یتشیّع»، مع أنّ النسائی من أکابر أئمتهم الثقات المعتمدین، کما هو معروف و لا یحتاج إلی بیان ... فممن قال بترجمته «کان یتشیّع» هو ابن خلّکان، و هذه عبارته: «خرج إلی دمشق و دخل، فسئل عن معاویة و ما روی من فضائله، فقال: أما یرضی معاویة أن یخرج رأسا برأس حتی یفضّل! و فی روایة أخری:

ما أعرف له فضیلة إلّا: لا أشبع اللّه بطنک.

و کان یتشیّع.

فما زالوا یدفعون فی حضنه حتی أخرجوه من المسجد. و فی روایة أخری: یدفعون فی خصیتیه و داسوه، ثم حمل إلی الرملة و مات بها» [۱].

و علی الجملة، فلو کان التشیع قادحا لما وثّقوا النسائی، و لا جعلوا کتابه أحد الصحاح الستّة، و لا وصفوه بتلک الأوصاف الجلیلة...

۲۲- کان الحاکم شیعیّا ... ص: ۱۹۴

و کذلک الحاکم النیسابوری ... قال الذّهبی بترجمته: «قال ابن طاهر:

سألت أبا إسماعیل الأنصاری عن الحاکم فقال: ثقة فی الحدیث، رافضی خبیث. ثم قال ابن طاهر: کان شدید التعصّب للشیعة فی الباطن، و کان یظهر التسنّن فی التقدیم و الخلافة، و کان منحرفا عن معاویة و آله متظاهرا بذلک و لا یعتذر منه.

قلت: أمّا انحرافه عن خصوم علی فظاهر، و أمّا أمر الشیخین فمعظّم لهما بکل حال، فهو شیعی لا رافضی» [۲].

فمن کلام الذهبی یعلم أنّ التشیّع غیر الرفض، و أنّه لیس بقادح فی الوثاقة و العدالة، کما أن منه یظهر إمکان الجمع بین التشیع و تعظیم الشیخین،

---

[۱] وفیات الأعیان ۱/ ۷۷.

[۲] تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۵

فالقدح فی الأجلح بأمر یجتمع مع تعظیم الشیخین عجیب و غریب جدّا. بل یظهر من عبارة ابن طاهر إمکان اجتماع الرفض مع الوثاقة، فکیف یکون مجرّد التشیّع جرحا؟ و قد عرفت أن الأجلح لم یتهم بغیر التشیّع!!

۲۳- التشیع لا ینافی التسنّن ... ص: ۲۹۵

و قال (الدهلوی): «اعلم أنّ الشیعة الاولی هم الفرقة السنیّة التفضیلیّة، و کانوا یلقّبون فی السّابق بالشّیعة، فلمّا لقّب الغلاة و الروافض و الإسماعیلیة أنفسهم بهذا اللقب، و کانوا مصدرا للقبائح و الشرور الاعتقادیّة و العملیّة نفت الفرقة السنیّة و التفضیلیة هذا اللقب عن نفسها خوفا عن التباس الحق بالباطل و لقّبوا بأهل السنّة و الجماعة. فمن هنا یظهر أنّ ما قیل فی الکتب التاریخیة القدیمة من: «فلان من الشّیعة» أو «من شیعة علی» و الحال أنّه من رؤساء أهل السنّة و الجماعة صحیح، و فی تاریخ الواقدی و الإستیعاب شیء کثیر من هذا الجنس، فلینتبه» [۱].

إذن، تشیّع الأجلح لا ینافی تسنّنه، و لا یکون سببا للقدح و الجرح و التّضعیف.

و قد تبع (الدهلویّ) فی هذه الدعوی تلمیذه الرّشید الدهلوی، و کذا المولوی حیدر علی الفیض‌آبادی فی (منتهی الکلام).

۲۴- استنکار الأجلح سبّ الشیخین ... ص: ۲۹۵

و قد ذکروا بترجمة الأجلح أنه کان یستنکر سبّ أبی بکر و عمر ... قال الذهبی:

---

[۱] التحفة الاثنا عشریة: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۶

«أجلح بن عبد اللّه، أبو حجیّة الکندی عن الشّعبی و عکرمة. و عنه:

القطّان و ابن نمیر و خلق. وثّقه ابن معین و غیره. و ضعّفه النسائی. و هو شیعی، مع أنّه روی عنه شریک أنّه قال: سمعنا أنّه ما سبّ أبا بکر و عمر أحد إلّا افتقر أو قتل. مات سنة ۱۴۵» [۱].

و قال ابن حجر: «و قال ابن عدی: له أحادیث صالحة. و یروی عنه الکوفیّون و غیرهم. و لم أر له حدیثا منکرا مجاوزا للحدّ لا إسنادا و لا متنا، إلّا أنّه یعدّ فی شیعة الکوفة، و هو عندی مستقیم الحدیث صدوق. و قال شریک عن الأجلح: سمعنا أنّه ما یسب أبا بکر و عمر أحد إلّا مات قتیلا أو فقیرا» [۲].

و من هنا یظهر أنّ الأجلح سنّی غال فی الشیخین، فکیف یردّ حدیث هکذا شخص؟ و کیف یرمی بالتشیّع و یقدح فیه؟

۲۵- فی الصحابة رافضة غلاة کأبی الطفیل ... ص: ۲۹۶

و قال ابن قتیبة: «أسماء الغالیة من الرافضة: أبو الطّفیل صاحب رایة المختار، و کان آخر من رأی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم- موتا، و المختار، و أبو عبد اللّه الجدلی، و زرارة بن أعین، و جابر الجعفی» [۳].

فلو فرضنا کون الأجلح رافضیا غالیا، فإنّ حاله یکون حال أبی الطّفیل الصّحابی [۴]. أحد مصادیق الآیات و الأحادیث الکثیرة- الواردة

عند أهل السنّة- فی حق الصّحابة.

---

[۱] الکاشف ۱/ ۵۳.

[۲] تهذیب التهذیب ۱/ ۱۶۶.

[۳] المعارف: ۶۲۴.

[۴] لاحظ ترجمته فی: اسد الغابة ۳/ ۴۱ و ۵/ ۱۷۹، الإصابة ۷/ ۱۱۰ و غیرهما من الکتب المؤلّفة فی أسماء الصحابة و تراجمهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۷

۲۶- قولهم بقبول روایة المبتدع ... ص: ۲۹۷

و ذهب کثیر علماء أهل السنّة السّلف و الخلف منهم إلی قبول روایة المبتدع کما نصّ علیه المحقّقون ... فلو فرض کون الأجلح رافضیّا و عدّ من المبتدعة فخبره مقبول و روایته معتمدة ... و إلیک بعض النصوص الصّریحة فیما ذکرناه:

قال ابن الصّلاح: «اختلفوا فی قبول روایة المبتدع الذی لا یکفّر ببدعته:

فمنهم: من ردّ روایتهم مطلقا، لأنّه فاسق ببدعته، و کما استوی فی الکفر المتأوّل و غیر المتأوّل یستوی فی الفسق المتأول و غیر المتأول.

و منهم: من قبل روایة المبتدع إذا لم یکن ممّن یستحل الکذب فی نصرة مذهبه، سواء کان داعیة إلی بدعته أو لم یکن، و عزا بعضهم هذا إلی الشافعی لقوله: أقبل شهادة أهل الأهواء إلّا الخطّابیة من الرّافضة لأنهم یرون الشهادة بالزّور لموافقیهم.

و قال قوم: یقبل روایته إذا لم یکن داعیة و لا تقبل إذا کان داعیة إلی بدعة. و هذا مذهب الکثیر أو الأکثر من العلماء. و حکی بعض أصحاب الشافعی- رضی اللّه عنه- خلافا بین أصحابه فی قبول روایة المبتدع إذا لم یدع إلی بدعة، و قال: أما إذا کان داعیة فلا خلاف بینهم فی عدم قبول روایته. و قال أبو حاتم ابن حبان البستی أحد المصنّفین من أئمّة الحدیث: الداعیة إلی البدع لا یجوز الاحتجاج به عند أئمّتنا قاطبة، لا أعلم بینهم فیه خلافا.

و هذا المذهب الثالث أعدلها و أولاها، و الأول بعید مباعد للشائع من أئمة الحدیث، فإنّ کتبهم طافحة بالروایة عن المبتدعة غیر الدعاة، و فی الصحیحین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۸

کثیر من أحادیثهم فی الشّواهد و الأصول، و اللّه أعلم» [۱].

و قال النووی بعد إیراد الأقوال المذکورة ...: «فی الصحیحین و غیرهما من کتب أئمة الحدیث الإحتجاج بکثیر من المبتدعین غیر الدّعاة، و لم یزل السّلف و الخلف علی قبول الروایة منهم و الإحتجاج بها، و السماع منهم و إسماعهم، من غیر إنکار منهم. و اللّه أعلم» [۲].

و قال الزین العراقی: «و القول الثالث: أنه إن کان داعیة إلی بدعته لم یقبل، و إن لم یکن داعیة قبل، و إلیه ذهب أحمد کما قاله الخطیب. قال ابن الصلاح: و هذا مذهب الکثیر أو الأکثر و هو أعدلها و أولاها ... و فی الصحیحین کثیر من أحادیث المبتدعة غیر الدّعاة احتجاجا و استشهادا، کعمران بن حطّان و داود بن الحصین و غیرهما. و فی تاریخ نیسابور للحاکم فی ترجمة محمد بن یعقوب الأصم: إن کتاب مسلم ملآن من الشّیعة» [۳].

و مثل هذه کلمات غیرهم...

۲۷- من أسماء المبتدعة فی الصحیحین ... ص: ۲۹۸

و قال السّیوطی: «فائدة- أردت أن أسرد أسماء من رمی ببدعة ممّن أخرج لهم البخاری و مسلم أو أحدهما» ... فذکر أسماء طائفة ممّن رمی بالإرجاء و هو تأخیر القول فی الحکم علی مرتکب الکبائر بالنار. و ممّن رمی بالنصب و هو بغض علی و تقدیم غیره علیه. و ممّن رمی بالتشیع و هو تقدیم علی علی الصّحابة. و ممّن رمی بالقدر و هو زعم أنّ الشر من خلق العبد. و ممّن رمی برأی ابن أبی جهم و هو نفی صفات اللّه و القول بخلق القرآن. و الأباضیة و هم

---

[۱] علوم الحدیث: ۲۳۰.

[۲] المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱/ ۶۱.

[۳] شرح ألفیة الحدیث ۱/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۲۹۹

الخوارج، و ممّن رمی بالوقف فی مسألة خلق القرآن. و من الذین یرون الخروج علی الأئمّة و لا یباشرون ذلک. قال: «فهؤلاء المبتدعة ممّن أخرج لهم الشیخان أو أحدهما» [۱].

فإذا کان روایة کلّ هؤلاء مقبولة فروایة الأجلح کذلک!

۲۸- قبول بعضهم روایة المبتدع الداعی ... ص: ۲۹۹

بل نصّ جماعة منهم علی قبول روایة المبتدع الداعی، و قد دافع ابن الوزیر فی (الروض الباسم) عن هذا القول، و هو ظاهر کلام الشّافعی المتقدم نقله، فإنّه لم یفرّق بین الداعیة و غیره، بل نصّوا علی إخراج الشیخین عن بعض الدعاة، فاحتجّ البخاری بعمران بن حطّان و هو من الدّعاة، و احتجّا بعبد الحمید بن عبد الرحمن الحمانی، و کان داعیا إلی الإرجاء! بل عن أبی داود:

لیس فی أهل الأهواء أصح حدیثا من الخوارج! [۲] (قوله):

و قد ضعّفه الجمهور أقول هذا کذب و زور، فإنّه لم یضعّفه إلّا شرذمة من المتعصّبین، و نحن ننقل کلمة کلّ واحد منهم عن (تهذیب التهذیب) [۳] و ننظر فیها:

---

[۱] تدریب الرّاوی ۱/ ۳۲۸- ۳۲۹.

[۲] تدریب الرّاوی ۱/ ۳۲۶.

[۳] تهذیب التهذیب- ترجمة الأجلح ۱/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۰

النظر فی کلمات القادحین فی الأجلح ... ص: ۳۰۰

* ففیه: «قال القطّان: فی نفسی منه شیء. و قال أیضا: ما کان یفصل بین الحسین بن علی و علی بن الحسین. یعنی: إنّه ما کان

بالحافظ».

أقول: إنّ القطّان هو يحيى بن سعيد، و قد نصّ ابن حجر فی (تهذيب التهذيب) على روايته عن الأجلح فيمن روى عنه، و فی (شفاء الأسقام للسّبكی) عن ابن تيمية: إنّ القطّان لا يروی إلّا عن ثقة ... فيكون قوله: «فی نفسی منه شیء» مردودا بروايته هو عنه! على أنّ القطّان قد تفوّه بكل وقاحة و صلافة بهذه الكلمة بحق الإمام أبی عبد اللّه الصّادق عليه السّلام! فمن بلغ فی سوء الأدب و ظلمة القلب هذا الحدّ كيف يعتنی بتقوّله فی حق الأجلح؟! و أمّا أنّه «ما كان يفصل» ... فهذا- إن كان- ليس بقادح، لأنّ أهل السنّة غير قائلين بوجوب معرفة الأئمّة عليهم السّلام، بل إنّ عدم فصله بين الإمام الحسين و الإمام السّجاد- عليهما السّلام- و جهله بهما يدل على عدم اعتنائه بأئمّة أهل البيت، فلا يكون متّهما فی روايته منقبة من مناقب أمير المؤمنين عليه السلام.

و أمّا دلالته على «أنّه ما كان بالحافظ» فيردّه تصريح الأئمة بأنّ الخطأ فی بعض المواضع لا يوجب السّقوط عن الإعتبار، و لا يدل على عدم الحفظ، قال الذهبی: «ليس من شرط الثقة أن لا يخطی و لا يغلط و لا يسهو» [۱].

و قال بجواب العقيلی:

«و أنا أشتهی أن تعرّفنی من هو الثقة الثبت الذی ما غلط و لا انفرد بما لا يتابع عليه؟ بل الثقة الحافظ إذا انفرد بأحاديث كان أرفع له و أكمل لرتبته و أدلّ على

---

[۱] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۳ ترجمة أبی بكر عبد اللّه بن سليمان بن الأشعث السجستانی.

اعتنائه بعلم الأثر و ضبطه دون أقرانه لأشياء ما عرفوها. أللّهم إلّا أن يتبيّن غلطه و وهمه فی الشیء فيعرف ذلك ... ثمّ ما كلّ من فيه بدعة أو له هفوة، أو ذنوب، يقدح فيه بما يوهن حديثه، و لا من شرط الثقة أن يكون معصوما من الخطايا و الخطأ» [... ۱].

و قال ابن القيّم: «إنّما يعرف تضعيف قيس عن يحيى، و ذكر سبب تضعيفه، فقال أحمد بن سعيد بن أبی مريم: سألت يحيى عن قيس بن الربيع فقال: ضعيف لا يكتب حديثه، كان يحدّث بالحديث عن عبيدة، و هو عنده عن منصور، و مثل هذا لا يوجب ردّ حديث الراوی، لأنّ غاية ذلك أن يكون غلط و وهم فی ذكر عبيدة بدل منصور، و من الذی يسلم من هذا من المحدّثين؟» [۲] و قال ابن حجر: «فصل: قال ابن المبارك: من ذا يسلم من الوهم؟ و قال ابن معين: لست أعجب ممّن يحدّث فيخطئ، إنّما أعجب ممّن يحدّث فيصيب. قلت: و هذا أيضا ممّا ينبغی أن يتوقّف فيه، فإذا جرح الرّجل بكونه أخطأ فی الحديث أو وهم أو تفرّد، لا يكون ذلك جرحا مستقرّا، و لا يردّ به حديثه، و مثل هذا إذا ضعف الرّجل فی سماعه فی بعض شيوخه خاصة، فلا ينبغی أن يردّ حديثه كلّه لكونه ضعيفا فی ذلك الشيخ» [... ۳].

* و فی (تهذيب التهذيب): «قال أحمد: أجلح و مجالد متقاربان فی الحديث، و قد روى الأجلح غير حديث منكر».

لكنّ الأجلح من رجال (مسند أحمد) و روايته فيه عن رجل دليل على وثاقته عنده، لما ذكر ابن المدينی من أن أحمد لم يرو فی المسند إلّا عمّن ثبت عنده صدقه و ديانته.

---

[۱] ميزان الاعتدال ۳/ ۱۴۰- ۱۴۱. ترجمة علی بن المدينی.

[۲] زاد المعاد ۱/ ۲۷۹.

[۳] لسان الميزان ۱/ ۱۷- ۱۸.

و أمّا قوله: «قد روى الأجلح غير حديث منكر» فلا يدلّ على قدح، لأنّ العلماء إذا قالوا: «حديث منكر» أرادوا تفرّد راويه الثقة به، قال

النووى: «إنهم يطلقون المنكر على انفراد الثقة بحديث، و هذا ليس بمنكر مردود» [۱].

* و فيه: «قال أبو حاتم ليس بالقوى، يكتب حديثه، و لا يحتجّ به».

لكن أبو حاتم لا- يعبأ بكلامه فى جرح الرّجال ... قال الذهبى: «إذا وثّق أبو حاتم رجلا فتمسّك بقوله فإنّه لا يوثّق إلّا رجلا صحيح الحديث، و إذا ليّن رجلا- أو قال فيه: لا يحتج به، فتوقف، حتى ترى ما قال غيره، فإن وثّقه أحد فلا تبن على تجريح أبى حاتم، فإنّه متعنّت فى الرجال، قد قال فى طائفة من رجال الصحاح: ليس بحجة، ليس بقوى» [۲].

* و فيه: «قال النسائى: ضعيف ليس بذلك، و كان له رأى سوء».

لكنّ النسائى أخرج عن الأجلح فى (صحيحه) كما عرفت سابقا، و هذا دليل على وثاقته كما فى (المرقاة) و (مقدّمة فتح البارى) و غيرهما.

على أنّ للنسائى شرطا فى الرجال أشد من شرط البخارى و مسلم...

كما قال الزنجانى ... فتضعيفه ليس سببا للقدح و الجرح...

و أمّا «كان له رأى سوء» فإن أراد التشيّع فقد عرفت أن لا أساس له، و إن أراد شيئا آخر فلا بدّ من تقريره حتى يقلع بحذافيره!* و فيه: «قال الجوزجانى: مفترى».

و لكنّ الجوزجانى هو المفترى كما ذكروا بترجمته...

قال الذهبى: «إبراهيم بن يعقوب ... و كان شديد الميل إلى مذهب أهل دمشق فى التحامل على على- رضى اللّه عنه...-

قد كان النصب مذهبا لأهل دمشق فى وقت، كما كان الرفض مذهبا لهم فى وقت و هو فى دولة بنى عبيد، ثم عدم- و الحمد للّه- النصب و بقى الرفض خفيّا

---

[۱] المنهاج ۱/ ۳۴.

[۲] سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۰ ترجمة أبى حاتم.

خاملا» [۱].

و روى عن ابن عدى قوله: «كان يتحامل على على» و عن الدار قطنى:

«و فيه انحراف عن على» [۲].

و أورد ابن حجر ذلك و أضاف عن الدارقطنى: «اجتمع على بابه أصحاب الحديث، فأخرجت جارية له فرّوجة ليذبحها فلم تجد من يذبحها فقال:

سبحان اللّه فرّوجة لا يوجد من يذبحها و على يذبح فى ضحوة نيفا و عشرين ألف مسلم!» ثم قال ابن حجر:

«قلت: و كتابه فى الضعفاء يوضّح مقالته. و رأيت فى نسخة من كتاب ابن حبان: حريزى المذهب- و هو بفتح الحاء المهملة و كسر الراء و بعد الياء زاء- نسبة إلى حريز بن عثمان المعروف بالنصب. و كلام ابن عدى يؤيّد هذا. و قد صحّف ذلك أبو سعد ابن السمعانى فى الأنساب فذكر فى ترجمة الجريرى بفتح الجيم: أن إبراهيم بن يعقوب هذا كان على مذهب محمد بن جرير الطبرى. ثم نقل كلام ابن حبان المذكور، و كأنه تصحّف عليه. و الواقع أن ابن جرير يصلح أن يكون من تلامذة إبراهيم بن سعد لا بالعكس. و قد وجدت رواية ابن جرير عن الجوزجانى فى عدّة مواضع من التفسير و التهذيب و التأريخ» [۳].

و قال ابن حجر أيضا: «فصل. و ممّن ينبغى أن يتوقّف فى قبول قوله فى الجرح: من كان بينه و بين من جرحه عداوة سببها الاختلاف فى الإعتقاد، فإنّ الحاذق إذا تأمّل ثلب أبى إسحاق الجوزجانى لأهل الكوفة رأى العجب، و ذلك لشدة انحرافه فى النصب و شهرة

أهلها بالتشيع، فتراه لا يتوقف فی جرح من ذكره منهم بلسان ذلق و عبارة طلق، حتّی أنه أخذ يليّن مثل الأعمش و أبی نعيم و عبيد اللّه بن موسی، و هم أساطين الحديث و أركان الرواية. فهذا إذا عارضه مثله

---

[۱] ميزان الاعتدال ۱/ ۷۶.

[۲] تذكرة الحفّاظ ۲/ ۵۴۹.

[۳] تهذيب التهذيب ۱/ ۱۵۹.

أو أكبر منه فوثّق رجلا ضعّفه هو قبل التوثيق» [۱].

* و فيه: «و قال أبو داود: ضعيف. و قال مرة: زكريا أرفع منه بمائة درجة».

لكن الأجلح من رجال الصحيح أبی داود، فكلامه فيه مردود بروايته عنه.

* و فيه: «و قال ابن سعد: كان ضعيفا جدّا». [۲]

أقول: يا للعجب! كيف يركن من تحلّی بالإنصاف إلی تضعيف ابن سعد، مع أنّ تنطّعه و تعنّته قد بلغ إلی غاية مردية يستعيذ منها كلّ من اعتزی إلی الإسلام و الإيمان، فإنه خذله اللّه تكلّم فی الإمام جعفر الصادق بما لا يتفوّه به إلّا معاند مارق، و لا ينبس به إلّا منابذ منافق! فبالغ فی اللجاج و الاعوجاج حيث أسقط عنه عليه السّلام التمسّك و الإحتجاج...

قال ابن حجر بترجمة الصّادق عليه السّلام: «قال ابن سعد: كان كثير الحديث و لا يحتج به و يستضعف! سئل مرة: سمعت هذه الأحاديث من أبيك؟

فقال: نعم. و سئل مرة فقال: إنّما وجدتها فی كتبه» [۳].

* و فيه: «و قال العقيلی: روی عن الشعبی أحاديث مضطربة لا يتابع عليها».

لكنك عرفت من كلماتهم أن الاضطراب فی الحديث غير قادح، و لا يسلم منه أحد من المحدثين! علی أنّ العقيلی ممّن يتّجرأ علی القدح فی الأكابر، فقد ذكر علی بن المدينی فی (كتاب الضعفاء) قال الذهبی: «فبئس ما صنع»! ثم خاطبه بقوله:

«فما لك عقل يا عقيلی! أ تدری فيمن تتكلّم ...؟ و أنا أشتهی أن تعرّفنی من الثقة الثبت الذی ما غلط» ... إلی آخر ما سمعت...

و من طامّاته الموبقة و جساراته الفاحشة: ذكره الإمام موسی بن جعفر

---

[۱] لسان الميزان ۱/ ۱۶.

[۲] طبقات ابن سعد ۶/ ۳۵۰.

[۳] تهذيب التهذيب ۲/ ۸۹. ترجمة الصادق عليه السّلام.

عليهما السّلام فی كتابه المذكور ... قال الذهبی: «موسی بن جعفر بن محمد ابن علی العلوی الملقب بالكاظم، عن أبيه. قال ابن أبی حاتم: صدوق إمام.

و قال أبوه أبو حاتم: ثقة إمام.

قلت: روی عنه بنوه: علی الرضا، و إبراهيم، و إسماعيل، و حسين.

و أخواه: علی و محمد.

و إنّما أوردته لأنّ العقيلی ذكره فی كتابه و قال: حديثه غير محفوظ- يعنی فی الإيمان- قال: الحمل فيه علی أبی الصّلت الهروی.

قلت: فإذا كان الحمل فيه على أبى الصّلت فما ذنب موسى حتى تذكره؟» [۱].

أقول:

و إذا كان الحال كذلك، فلما ذا ذكره الذهبى فى كتابه المعدّ لذكر المجروحين، و هو يتحاشى من ذكر الصحابة الذى قدح فيهم البخارى و ابن عدى و أمثالهما، بل لا يوردهم و لو بمحض النقل و الحكاية، و لو مع تعقيبه بالردّ و الإنكار، لمجرّد كونهم صحابة؟! بل لا يورد أئمة السنّة فى الفروع ... لمجرّد جلالة شأنهم و عظمتهم فى النّفوس!!* و فيه: «و قال ابن حبّان: كان لا يدرى ما يقول، جعل أبا سفيان أبا الزبير.

لكنّ غاية هذا هو الخطأ و السّهو، و قد عرفت أنّه لم يسلم منه أحد من المحدّثين...

ثم ابن حبّان هو الذى قال عن مولانا الإمام الرضا عليه السّلام: «يروى عن أبيه عجائب، يهمّ و يخطئ» [۲ ...]! فإذا كان الرّجل فى هذا الحدّ من النصب و العدوان و المجازفة و الخسران، لم يكن قوله فى الأجلح:

«لا يدرى» ... جارحا و قادحا قطعا...

---

[۱] ميزان الاعتدال ۴/ ۲۰۱.

[۲] ميزان الاعتدال ۳/ ۱۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۶

وجوه فى ردّ قدح الأجلح مستفادة من كلمات العلماء ... ص: ۳۰۶

اشارة

و إذا عرفت وثاقة الأجلح و بطلان القدح فيه، فإنّ هناك كلمات للعلماء فى الموارد المختلفة يستفاد منها وجوه أخرى فى ردّ القدح فى الأجلح:

الجرح المجمل غير مقبول مطلقا ... ص: ۳۰۶

قال أبو الخطاب عمر بن حسن المعروف بابن دحية الأندلسى:

«و الشريف عبد اللّه بن محمد بن عقيل، ترك أحاديثه بعض العلماء. قال الحافظ أبو عيسى الترمذى فى باب ما جاء أنّ مفتاح الصّلاة الطهور: و عبد اللّه ابن محمد بن عقيل هو صدوق، و قد تكلّم فيه بعض أهل العلم من قبل حفظه، قال: و سمعت محمد بن إسماعيل يقول: كان أحمد بن حنبل و إسحاق و الحميدى يحتجّون بحديث عبد اللّه بن عقيل...

و كذلك و ثّقه جماعة و قبلوا حديثه...

و لا يقبل التجريح من أحد مطلقا حتى يثبت ذلك عليه و يبين الكذب فى الأحاديث المنسوبة إليه» [... ۱].

و قال السّيوطى فى شرح النواوى:

«يقبل التعديل من غير ذكر سببه، على الصحيح المشهور ... و لا يقبل الجرح إلّا مبيّن السّبب ... قال ابن الصّلاح: و هذا ظاهر مقرّر فى الفقه و أصوله. و ذكر الخطيب: أنه مذهب الأئمّة من حفّاظ الحديث كالشيخين و غيرهما ... ذهبوا إلى أن الجرح لا يثبت إلّا إذا فسّر سببه...

و مقابل الصحيح أقوال...

[۱] شرح أسماء النبی- شرح «إمام النبیین»: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۷

و اختار شیخ الإسلام تفصیلا حسنا: فإن کان من جرح مجملا قد وثّقه أحد من أئمّة هذا الشأن، لم یقبل الجرح فیه من أحد کائنا من کان إلّا مفسّرا، لأنّه قد ثبت له رتبة الثقة، فلا یزحزح عنها إلّا بأمر جلیّ، فإنّ أئمّة هذا الشأن لا یوثّقون إلّا من اعتبروا حاله فی دینه ثمّ فی حدیثه و تفقّدوه کما ینبغی، و هم أیقظ الناس، لا ینقض حکم أحدهم إلّا بأمر صریح» [... ۱].

أقول: و علی أساس تفصیل ابن حجر العسقلانی لا یصغی إلی قدح من قدح فی الأجلح بعد توثیق یحیی بن معین و العجلی و الفسوی و غیرهم، و روایة أرباب الصحاح عنه فی صحاحهم، لأنّ القادحین منهم من لم یذکر السبب، و منهم من ذکر سببا غیر جارح لا یلتفت إلیه، کدعوی الخطأ و نحوه.

التعدیل مقدم علی الجرح عند جمهور العلماء ... ص: ۳۰۷

و قال الشیخ عبد الوهّاب الشعرانی- فی کلام له فی الدفاع عن مذهب أبی حنیفة-:

«و إنّما قدّم جمهورهم التعدیل علی الجرح و قالوا: الأصل العدالة و الجرح طار، لئلّا یذهب غالب أحادیث الشریعة، کما قالوا أیضا: إنّ إحسان النظر بجمیع الرواة المستورین أولی، و کما قالوا: إنّ مجرّد الکلام فی شخص لا یسقط مرتبته، فلا بدّ من الفحص عن حاله. و قد خرّج الشیخان لخلق کثیر عمّن تکلّم النّاس فیهم، إیثارا لإثبات الأدلّة الشّرعیة علی نفیها، لیحوز الناس فضل العمل بها، فکان فی ذلک فضل کثیر للامة أفضل من تجریحهم...

فقد بان لک أنه لیس لنا ترک حدیث کلّ من تکلّم الناس فیه بمجرّد الکلام، فربما یکون قد توبع علیه و ظهرت شواهده، و کان له أصل، و إنّما لنا

[۱] تدریب الراوی ۱/ ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۸

ترک ما انفرد به، و خالف فیه الثقات، و لم یظهر له شواهد.

و لو أننا فتحنا باب الترک لحدیث کلّ راو تکلّم بعض الناس فیه لذهب معظم أحکام الشریعة کما مر، و إذا أدّی الأمر إلی مثل ذلک فالواجب علی جمیع أتباع المجتهدین إحسان الظن برواة جمیع أدلّة المذاهب المخالفة لمذهبهم، فإنّ جمیع ما رووه لم یخرج عن مرتبی الشریعة اللتین هما التخفیف و التشدید» [۱].

لفظة «کذّاب» أیضا تحتاج إلی تفسیر ... ص: ۳۰۸

و لابن الوزیر الصّنعانی [۲] کلام یشتمل علی فوائد منها: إنّ الجرح الذی لم یفسّر لا یقدّم علی التعدیل، بل إنّما یوجب الرّیبة فی غیر المشاهیر بالعدالة و الثقة ... ثم قال: «و من لطیف علم هذا الباب أن یعلم: أنّ لفظة «کذّاب» قد یطلقها کثیر من المتعنّتین فی الجرح علی من یهمّ و یخطئ فی حدیثه، و إن لم یتبیّن أنّه یتعمّد ذلک، و لا یبین أن خطأه أکثر من صوابه و لا مثله. و من طالع کتب التجریح و التعدیل عرف ما ذکرته. و هذا یدل علی أنّ هذا اللفظ من جملة الألفاظ المطلقة التی لم یفسّر سببها، و لهذا أطلقه کثیر من الثقات علی جماعة من الرفعاء من أهل الصّدق و الأمانة. فاحذر أن تغترّ بذلک فی حق من قیل فیه من الثقات الرفعاء، فالکذب فی الحقیقة اللّغویة مطلق علی الوهم و العمد معا، و یحتاج إلی التّفسیر إلّا أن یدل علی التعمّد قرینة» [۳].

[۱] الميزان- فصل فى تضعيف قول من قال أن أدلة مذهب الإمام أبى حنيفة ضعيفة غالبا.

[۲] محمد بن إبراهيم، المتوفى سنة ۸۴۰، محدّث، أديب، متكلّم له ترجمة فى: الضوء اللامع ۶/ ۲۷۲، البدر الطالع ۲/ ۸۱ و غيرهما.

[۳] الروض الباسم فى الذب عن سنّة أبى القاسم- النوع الثانى ممّا قدح به على البخارى و مسلم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۰۹

لا يقبل الجرح فيمن علم عدالته بالتواتر أو كانت أشهر من عدالة الجارح ... ص: ۳۰۹

و له كلام آخر اشتمل على فوائد فى الباب ... كقوله:

«أن يكون عدالة الرّاوى معلومة بالتواتر مثل: مالك، و الشافعى، و مسلم، و البخارى، و سائر الأئمة الحفّاظ، فإنّه لا يقبل جرحهم بما يعلم نزاهتهم عنه. و لو كان ذلك مقبولا- لكان الزنادقة يجدون السبيل إلى إبطال جميع السنن المأثورة، بأن يتعبّد بعضهم و يظهر الصّلاح حتى يبلغ إلى حدّ يجب فى ظاهر الشرع قبوله، ثم يجرح الصّحابة- رضى اللّه عنهم- فيرمى عمار بن ياسر بإدمان شرب المسكر، و سلمان الفارسى بالسّرقة لما فوق النصاب، و أبا ذر بقطع الصلاة»....

«إن كانت عدالة الراوى أرجح من عدالة الجارح أو أشهر من عدالة الجارح لم يقبل الجرح، لأنّا إنما نقبل الجرح من الثقة لرجحان صدقه على كذبه، و لأجل حمله على السلامة، و فى هذه الصورة كذبه أرجح من صدقه، و فى حمله على السلامة إساءة الظن بمن هو خير منه و أوثق و أعدل و أصلح»....

فنقول: إنّ الأجلح فى طبقة مالك بن أنس كما فى (تقريب التهذيب)، فليس شأنه بأقلّ ممّن جرحه، بل هو مقدّم عليهم فى العدالة، للقوادح المذكورة لهم فى تراجمهم، فهو أوثق و أعدل منهم، و عدالته أشهر من عدالتهم ... و عليه، فلا يقبل تكلّمهم فيه.

(قوله):

فلا يجوز الاحتجاج بحديثه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۰

أقول:

قد عرفت أنّ الأجلح من رجال (مسند أحمد) و (صحيح الترمذى) و (صحيح النسائى) و (صحيح أبى داود) و (صحيح ابن ماجة...) فهو عند هؤلاء ممّن يحتج بحديثه...

على أنّه لو كان ضعيفا فلا يقتضى ضعفه بطلان هذا الحديث الشريف لدى مهرة الحديث و نقدة الأخبار ... لكن (الدهلوى) يجهل أو يتجاهل...

قال السبكى فى (طبقاته):

«و إذا ضعّف الرجل فى السّند ضعّف الحديث من أجله و لم يكن فى ذلك دلالة على بطلانه، بل قد يصح من أخرى، و قد يكون هذا الضعيف صادقا و أمينا فى هذه الرواية، فلا يدلّ مجرّد تضعيفه على بطلان ما جاء به».

و هذه قاعدة مقرّرة عندهم يطبّقونها فى كتبهم فى معرفة الأحاديث:

قال المنّاوى بشرح حديث: «آدم فى السماء»: «... إسناده ضعيف لكن المتن صحيح، فإنّه قطعة من حديث الإسراء الذى أخرجه الشيخان عن أنس لكن فيه خلف فى الترتيب» [۱].

فتراه يحكم على حديث ضعيف سندا بالصحّة متنا لكونه قطعة من حديث صحيح، مع وجود الخلف فى الترتيب ... فإذا صحّح هذا الحديث فلا ريب فى صحّة حديث الولاية، و ان ضعّف سنده بالأجلح- لو سلّم- لا يضرّ بغيره المنصوص على صحّته، و لا يوجب

بطلان الحديث من أصله.

و قال المنّاوى بشرح حديث «آكل الرّبا»: «... و فيه الحارث الأعور، قال الهيثمى بعد عزوه لأبى يعلى و أحمد و الطبرانى: و فيه الحارث الأعور ضعيف و قد وثق. و عزاه المنذرى لابن خزيمة و ابن حبان و أحمد ثم قال: رواه

---

[۱] فيض القدير ۱/ ۴۹.

كلّهم عن الحارث الأعور عن ابن مسعود، إلّا ابن خزيمة فعن مسروق عن ابن مسعود، و اسناد ابن خزيمة صحيح. انتهى. فأهمل المصنف الطريق الصحيح و ذكر الضعيف و رمز لصحّته فانعكس عليه. و الحاصل أنّه روى بإسنادين أحدهما صحيح و الآخر ضعيف، فالمتن صحيح» [۱].

و قال ابن الوزير بعد كلام نقله عن النووى: «و فيه ما يدلّ على أنّه لا يعترض على حفّاظ الحديث إذا رووا حديثا عن بعض الضعفاء و ادّعوا صحته، حتى يعلم أنّه لا جابر لذلك الضعف من الشواهد و المتابعات، و معرفة هذا عزيزة لا يحصل إلّا للأئمّة الحفّاظ أهل الدراية التامّة بهذا الشأن» ثم ذكر موارد لذلك، حيث حكم بعض العلماء على بعض الأحاديث بالضعف، و حكم آخرون على صحة تلك الأحاديث لكونها واردة فى طرق أخرى معتبرة، أولها شواهد و متابعات تدل على صحّتها.

قبول المراسيل مذهب مالک و الشافعی و غيرهما و عموم التابعين ... ص: ۳۱۱

و ذكر ابن الوزير فى كلام له حول المراسيل، فعزى قبولها إلى: «مذهب مالك و المعتزلة و الزيديّة، و نصّ عليه منهم أبو طالب فى كتاب المجزى، و المنصور فى كتاب صفوة الأخيار. و روى أبو عمر ابن عبد البرّ فى أوّل كتاب التمهيد عن العلّامة محمد بن جرير الطبرى إجماع التّابعين على ذلك.

و مذهب الشّافعية قبول المراسيل على تفصيل مذكور فى كتب علوم الحديث و الأصول، و هو المختار على تفصيل فيه، و هو قبول ما انجبر ضعفه» ثم استدل لذلك بوجوه [... ۲].

فإذا كان المرسل مقبولا فمسند الأجلح مقبول بالأولوية القطعيّة...

---

[۱] فيض القدير ۱/ ۵۵.

[۲] الروض الباسم- النوع الثانى ممّا قدح به على البخارى و مسلم.

كلام (الدهلوى) حول الأجلح ... ص: ۳۱۲

و قد سلك (الدهلوى) تبعا للكابلى طريقا آخر فى القدح فى الأجلح كى يتمكن بزعمه من ردّ حديث الولاية، فقال فى باب المكايد من كتابه:

«ملازمة بعض الخدّاعين منهم ثقات المحدّثين، و إظهاره البراءة من مذهبه و الطعن فى أسلافه، و ذكر مفاسد ذاك المذهب، و إظهاره التوبة و التقوى و الديانة و حسن السيرة، و شدة الرغبة فى أخذ الحديث عن الثقات، لينخدع بذلك الطلبة و علماء أهل السنّة فيوثّقونه و يعدّلونه، و يحصل لهم الاطمينان التام بصدقه و عفافه، ثم يدسّ فى مرويات الثقات بعض الموضوعات المؤيّدة لمذهبه، أو يحرّف بعض الكلمات لإغواء الناس.

و هذا من أعظم کیودهم.

منهم الأجلح، فإنّه رجل قام بهذه المکیدة حتی وثّقه یحیی بن معین، و هو أوثق علماء أهل السنّة فی باب الجرح و التّعدیل، فلم یقف علی حقیقة أمره لفرط تقیته، فظنّ کونه من الصّادقین التائبین.

و لکن انکشف لغیره من أهل السنّة کون الرجل خدّاعا و احترزوا عمّا انفرد به من الرّوایات، و من ذلک

ما رواه عن بریدة مرفوعا: إنّ علیّا ولیّکم بعدی» [۱].

هذا کلامه الّذی أورده تعبیرا عمّا صنعه فی عالم الخیال! فجعله من مکاید أهل الحق الشیعة الإمامیّة! لقد کان علیه- و هو یرید إلزام الشیعة- أن یثبت من کتبهم کون الأجلح من الشّیعة الإمامیة، ثم إثبات ملازمته محدّثی أهل السنّة و أخذه الأخبار منهم، و طعنه فی مذهب الشّیعة أمام أهل السنّة، ثم یثبت بعد ذلک کلّه کون الحدیث

---

[۱] التحفة الاثنا عشریّة: ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۳

الشّریف- عند أهل الحق- من متفرّدات الأجلح أو موضوعاته أو محرّفاته...

فما لم یثبت هذه الأمور لم یمکنه إلزام أهل الحق الشیعة...

وجوه الجواب عنه ... ص: ۳۱۳

و بعد، فإنّ ما ذکره مخدوش بوجوه:

أحدها: إنّه إنّه لیس فی شیء من کتب الرجال أثر مما زعمه من کون الأجلح شیعیّا قد تبرأ فی الظاهر من مذهبه و لازم بعض المحدّثین الثقات...

بل قد عرفت سابقا من إفادات العلماء الأعلام أن الأجلح کان یقول: «سمعنا أنّه ما سبّ أبا بکر و عمر أحد إلّا مات أو افتقر ...» غایة ما هناک نسبة التشیّع إلیه، لکنک عرفت أنّ التشیع- فی اصطلاح الرّجالیّین- لا ینافی التسنّن، و لذا کان أکابر أهل السنّة شیعة... سلّمنا، لکن أین تظاهره بالتبرّی عن التشیّع؟

و الثانی: إن انخداع یحیی بن معین به دعوی لا دلیل علیها أبدا.

و الثالث: إنّ یحیی بن معین موصوف عندهم الصّفات الجلیلة الباهرة و المدائح العظیمة الفاخرة، و إنّ احتجاج أهل الحق بتوثیقه الأجلح تام حسب قواعد المناظرة و آداب البحث، فمحاولة إسقاط توثیقه إیّاه عن الاعتبار و السّعی وراء تخطئته خروج علی تلک القواعد و الآداب، و لو کان ذلک مقبولا لکان سبیلا لأهل الکتاب بأن یخطّئوا علمائهم فی کلّ مورد استدل أهل الإسلام بأقوالهم إلزاما لهم! و الرّابع: إنّ معارضة توثیق یحیی بن معین- الذی اعترف (الدهلوی) بکونه أوثق علماء أهل السنّة فی الجرح و التعدیل- بتضعیف غیره مردودة، لأنّ الأوثق لا یعارض بغیر الأوثق.

و الخامس: إنّه لیس الموثّق للأجلح یحیی بن معین فقط، فقد وثّقه جمع من کبار أساطین أهل السنّة غیره، و منهم من اعترف (الدهلوی) أیضا بتوثیقه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۴

و هو العجلی.

و السّادس: إنّ جماعة من کبار أئمتهم: کالثوری، و یحیی القطّان، و ابن المبارک، و ابن نمیر، و أمثالهم، یروون عن الأجلح کما لا یخفی علی من راجع تراجمه ... فکیف خفی علی کلّ أولئک حال الأجلح و انخدعوا و اعتمدوا علیه و أخذوا منه؟ إنّ هذا شیء

یدّعیه (الدهلوی) لغرض إبطال حدیث الولایة!! و السابع: لقد ذکر (الدهلوی) فی مواضع عدیدة من کتابه (التحفة) و خاصة فی باب المکاید منه: إنّ العالم بالسرائر لیس إلّا اللّه سبحانه، و أنّه لیس لأحد أن یدّعی العلم بما فی القلوب و ما تخفی الصّدور ... فکیف بلغ المتأخّرون عن یحیی بن معین رتبة الالوهیّة و تمکّنوا من الاطلاع علی حال الأجلح؟ و ما کان ذنب یحیی و أمثاله فلم یبلغوا تلک المرتبة؟

و الثامن: دعوی تفرّد الأجلح بحدیث الولایة کاذبة ... فإنّ للحدیث طرقا عدیدة فی کتب أهل السنة، نصّ کبار أئمتهم علی صحتها و اعتبارها، کما رأیت ... فما أتعب (الدهلوی) نفسه فیه من القدح فی الأجلح و إسقاط توثیق ابن معین عن الاعتبار- مع کونه أوثق العلماء فی الجرح و التعدیل- لا ینفعه.

و التاسع: لقد روی ولی اللّه الدهلوی، والد (الدهلوی) حدیث الولایة عن عمران بن حصین و ابن عباس بطریقین لا وجود للأجلح فی شیء منهما.

و أیضا: فقد ذکر ولی اللّه هذا الحدیث فی ضمن مآثر أمیر المؤمنین علیه السلام و مناقبه، فهو عنده من الأخبار المعتبرة و لیس من مجعولات شیعیّ خدّاع، و إلّا لما أورده فی تلک الأخبار.

فثبت- و الحمد للّه- کذب (الدهلوی) من کلام والده الذی وصفه بکون آیة من الآیات الإلهیة و معجزة من المعاجز النبویّة!! و العاشر: أنّه لو جاز أن یکون فی الرّواة هکذا شخص، بأن یکون من أهل مذهب آخر فیتظاهر بالتوبة منه ثم بالتقوی و الصّلاح، و یلازم أئمة الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۵، ص: ۳۱۵

و یصاحبهم حیث یثقوا به، فیتمکن من دسّ الموضوعات و الأباطیل المؤیّدة لمذهبه فی أحادیث الأئمة الثقات ... إذا جاز هذا و فتح هذا الباب جاز أن یقال بأنّ جمیع الرّواة الموثقین و کبار الأئمة الأساطین من أهل السنّة- کأرباب الصّحاح و أئمة المذاهب الأربعة و غیرهم- کانوا فی الباطن یهود و نصاری و ملاحدة، فجاءوا و تظاهروا بالإسلام و دسّوا أنفسهم فی صفوف المسلمین، و جعلوا یتبرّءون فی الظاهر من أدیانهم و مذاهبهم کی یثق بهم المسلمون، ثم دسّوا فی أخبار المسلمین أساطیرهم و روایاتهم الموضوعات و الأکاذیب المؤیّدة لمذاهبهم ... فیکون (الدهلوی) بما ذکره حول الأجلح مصداقا للمثل القائل: بنی قصرا و هدم مصرا!!

[الجزء السادس و عشر]

ملحق سند حدیث الولایة فی فصول ... ص: ۵

اشارة

بسم اللّه الرحمن الرحیم

الحمد للّه ربّ العالمین، والصلاة والسلام علی محمّد وآله الطاهرین، ولعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین والآخرین.

وبعد

فهذه استدراکات علی قسم السند من (حدیث الولایة) من کتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمّة الأطهار)، وقد وضعتها فی فصول:

الأوّل: فی أسماء جماعةٍ آخرین من رواة هذا الحدیث من أعلام أهل السنة فی القرون المختلفة.

والثانی: فی بعض الأسانید الصحیحة لهذا الحدیث.

والثالث: فی خبر ابن عباس فی المناقب العشر التی هی من خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام، ومنها (حدیث الولایة).

واللّه أسأل أن ینفع بهذا المستدرک کما نفع بالأصل، وهو ولی التوفیق.

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹

الفصل الأول: فی أسماءِ جماعة آخرین من رواة حدیث الولایة عبر القرون ... ص: ۹

اشارة

لم یکن السیّد صاحب (عبقات الأنوار)- رحمه اللَّه تعالی وحشره مع أجداده الطاهرین- بصدد استقصاء جمیع رواة (حدیث الولایة)، وإنّما کان یقصد فی قسم السند من کلّ حدیث من أحادیث موسوعته ذکر جماعةٍ من رواته فی کلّ قرنٍ، لإثبات تواتره أو شهرته بین أهل السنّة، حتی القرن الرابع عشر.

ولکنّا قد رأینا إلحاق هذه القائمة بأسماء رواة (حدیث الولایة) تأکیداً لما قصده السیّد، ولأنّ کثیراً من هؤلاء الذین نذکرهم أعظم وأشهر من عدّةٍ من أولئک الذین ذکرهم، بالإضافة إلی استدراکنا علیه ببعض المتأخّرین عنه والمعاصرین لنا.

فهذا موضوع الفصل الأول من الملحق.

وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱

«۱» روایة عیسی بن عبد اللَّه ... ص: ۱۱

وهو: عیسی بن عبد اللَّه بن محمّد بن عمر بن أمیر المؤمنین علیه السلام.

روی عن أبیه عن جدّه قال قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «سألت اللَّه فیک خمسا، فأعطانی أربعا ومنعنی واحدة»....

أخرجه الخطیب الحافظ فی تاریخه «۱».

ترجمته

ذکره ابن حبان فی (کتاب الثقات) قال: «فی حدیثه بعض المناکیر» «۲».

وأبوه «عبد اللَّه بن محمد» من رجال أبی داود والنسائی.

قال الحافظ: مقبول «۳».

وجّده «محمّد بن عمر» من رجال الصحاح الستّة «۴».

وأبو جدّه «عمر بن علی» من رجال الصحاح الستة أیضاً «۵».

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹ رقم ۲۱۶۷.

(۲) الثقات ۸/ ۴۹۲.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۵۳۱.

(۴) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۷۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲

«۲» روایة عبد الجلیل بن عطیّة ... ص: ۱۲

وهو: أبو صالح عبد الجلیل بن عطیة القیسی البصری.

وقع فی أسانید بعض الأکابر.

ترجمته

هو من رجال البخاری- فی المتابعات- وأبی داود والنسائی.

حدّث عنه: حماد بن زید، وأبو عامر العقدی، والنضر بن شمیل، والطیالسی وأبو نعیم وغیرهم.

قال الدوری عن ابن معین: ثقة.

وذکره ابن حبان فی الثقات «۱».

وقال الحافظ: صدوق، یهم «۲».

«۳» روایة ابن أبی غنیّة ... ص: ۱۲

وهو: عبدالملک بن حمید بن أبی غَنیّة.

---

(۱) تهذیب التهذیب ۵/ ۱۶. وانظر الثقات ۸/ ۴۲۱.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۵۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳

وقع فی طریق روایة أبی نعیم الحافظ.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستة «۱».

قال أحمد عن یحیی بن عبد الملک: ثقة هو وأبوه، متقاربان فی الحدیث.

وقال إسحاق بن منصور عن ابن معین: ثقة.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال العجلی: ثقة «۲».

«۴» روایة الحکم بن عتیبة ... ص: ۱۳

الکوفی، المتوفی سنة ۱۱۵.

وقع فی طریق روایة أبی نعیم الحافظ.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستة.

---

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۶۱۵.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۲۹۴- ۲۹۵.

وانظر العلل ومعرفة الرجال لأحمد ۳/ ۱۸۹ وص ۳۱۰، الثقات لابن خبان ۷/ ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴

وروى عنه: الأعمش، ومنصور، وشعبة، وأبان بن تغلب، وآخرون.

قال أحمد: هو من أقران إبراهيم النخعى.

وقال: هو أثبت الناس فى إبراهيم «۱».

وقال سفيان بن عيينة: ما كان بالكوفة مثل الحكم وحماد بن أبى سليمان.

وقال الدورى: كان صاحب فضل وعبادة.

وقال العجلى: كان ثقة ثبتاً فقيهاً، وكان صاحب سنّة واتباع.

حكى الشاذكونى عن شعبة: كان يفضّل عليّاً على أبى بكر وعمر.

فقال الذهبى: الشاذكونى ليس بمعتمد، وما أظنّ أن الحكم يقع منه هذا.

تجد ترجمة الحكم والكلمات فى مدحه وتوثيقه فى:

۱- الطبقات الكبرى ۶/ ۳۲۳.

۲- الجرح والتعديل ۳/ ۱۲۳.

۳- تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۱۷.

۴- تهذيب التهذيب ۲/ ۳۹۴

۵- سير أعلام النبلاء ۵/ ۲۰۸.

«۵» رواية أبى إسحاق السبيعى ... ص: ۱۴

وهو: عمرو بن عبداللَّه الهمدانى الكوفى المتوفى سنة ۱۲۷.

---

(۱) العلل ومعرفة الرجال لأحمد ۳/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵

وقع فى طريق رواية الحافظ الطبرانى.

ترجمته

وأبو إسحاق السبيعى من كبار الأئمة الأعلام.

أخرج عنه أصحاب الصحاح الستّة.

وروى عنه من الأئمة كثيرون، منهم: ابن سيرين، والزهرى، والأعمش، وسفيان بن عيينة، وشعبة، وأبو عوانة، وشريك القاضى، وقتادة ...

قال أحمد بن حنبل: ثقة «۱».

وقال يحيى بن معين: ثقة.

وقال أبو حاتم: ثقة.

وقال العجلى: كوفى تابعى ثقة.

وقال أبو إسحاق الجوزجانى «۲»: كان قوم من أهل الكوفة لا تحمد مذاهبهم- يعنى التشيّع- هم رؤوس محدّثى الكوفة، مثل أبى

إسحاق والأعمش ومنصور وزبيد وغيرهم من أقرانهم، احتملهم الناس على صدق ألسنتهم فی الحديث.

وقال مغيرة: كنت إذا رأيت أبا إسحاق، ذكرت به الضرب الأول.

وقال جرير بن عبدالحميد: كان يقال: من جالس أبا إسحاق، فقد جالس علياً رضی اللّه عنه.

---

(۱) العلل ومعرفة الرجال ۲/ ۳۶۴.

(۲) أحوال الرجال للجوزجانی: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶

وقال الـذهبی: كان رحمه اللّه من العلماء العاملين ومن جلّة التابعين، طلّابة للعلم، كبير القدر، ثقة، حجة بلا نزاع، وحديثه محتجّ به فی دواوين الإسلام» «۱».

«۶» روایة النضر بن شمیل ... ص: ۱۶

وهو: النضر بن شميل بن خرشة المازنی البصری، المتوفی سنة ۲۰۴.

وقع فی طريق رواية أبی الخير الحاكمی الطالقانی، يرويه عن عبدالجليل ابن عطية، وعنه إسحاق بن راهويه.

وكذا عند غيره.

ترجمته

هو من رجال الكتب الستة.

وثّقه يحيی بن معين، والنسائی، وابن المدينی.

وكذا أبو حاتم وأضاف: صاحب سنّة.

ووصفه الذهبی ب «العلامة الإمام الحافظ».

راجع:

---

(۱) الجرح والتعديل ۶/ ۲۴۲، تهذيب التهذيب ۶/ ۱۷۲، سير أعلام النبلاء ۵/ ۳۹۲، تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷

۱- الجرح والتعديل ۸/ ۴۷۷

۲- الطبقات الكبری ۷/ ۲۶۳

۳- التاريخ الكبير ۸/ ۹۰

۴- تهذيب الكمال ۱۹/ ۸۱

۵- تهذيب التهذيب ۸/ ۵۰۲

۶- الكاشف ۳/ ۱۸۹

۷- سير أعلام النبلاء ۹/ ۳۲۸

«۷» روایة أبی عامر العقدی ... ص: ۱۷

وهو: أبو عامر عبدالملك بن عمرو القيسى البصرى، المتوفى سنة ۲۰۴.

وقع فى طريق رواية الحافظ الطبرانى.

ترجمته

والعقدى، من رجال الصحاح الستة.

وحدّث عنه: أحمد، وابن راهويه، والذهلى، والكديمى، وعبد بن حميد، وعباس الدورى، وآخرون.

قال النسائى: ثقة مأمون.

وقال ابن سعد: كان ثقة.

وذكره ابن حبّان فى الثقات ۸/ ۳۳۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸

وقال ابن شاهين فى الثقات «۱»: قال عثمان الدارمى: أبو عامر ثقة عاقل.

وقال الذهبى: كان من مشايخ الإسلام وثقات النقلة.

وقال الحافظ: ثقة «۲».

«۸» رواية عبدالرزاق بن همام ... ص: ۱۸

وهو: عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانى، المتوفى سنة ۲۱۱.

أخرجه عنه أحمد فى المسند.

ترجمته

وهذا الرجل من رجال الكتب الستّة، ومن مشايخ أحمد، وابن راهويه، وابن معين، وأمثالهم من الأئمة الأعلام ... وقد اتّفقوا على ثقته وإمامته وجلالته، فراجع كلماتهم فى:

الطبقات الكبرى ۶/ ۷۴

وتاريخ ابن معين ۲/ ۳۶۲

والتاريخ الكبير ۶/ ۱۳۰

---

(۱) تاريخ أسماء الثقات: ۲۳۰ رقم ۸۵۴.

(۲) طبقات ابن سعد ۷/ ۲۱۹، تهذيب التهذيب ۶/ ۳۰۹، سير أعلام النبلاء ۹/ ۴۶۹، تقريب التهذيب ۱/ ۶۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹

والجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۳۲۸

ووفيات الأعيان ۳/ ۲۱۶

وتذكرة الحفاظ ۱/ ۳۶۴

وسير أعلام النبلاء ۹/ ۵۶۳

وتهذيب الكمال ۱۱/ ۴۴۷

وتهذيب التهذيب ۵/ ۲۱۳

«۹» روایة الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی ... ص: ۱۹

المتوفی سنة ۲۳۲ تقریباً.

وهو شیخ أبی یعلی الموصلی، رواه عنه، عن جعفر بن سلیمان، مضافاً إلی روایته له عن عبید اللَّه بن عمر القواریری عن جعفر بن سلیمان.

فقد أخرج ابن عساکر بعد روایة الحدیث بإسناده عن أبی یعلی عن عبید اللَّه عن جعفر «۱»:

«وأخبرتنا به ام المجتبی العلویة، قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، أنا أبو یعلی، أنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، نا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبداللَّه بن الشخّیر، عن عمران بن حصین قال:

بعث رسول اللَّه سریة» ... الحدیث...

---

(۱) وهو فی مسند أبی یعلی ۱/ ۲۹۳ رقم ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰

وفی آخره: «ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إن علیّاً منّی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۱».

ترجمته

ابن أبی حاتم: «سئل أبو زرعة عنه، فقال: لا بأس به» قال: «سئل أبی عنه، فقال: بصری صدوق» «۲».

ابن حجر: «عنه: البخاری، وأحمد بن النصر النیسابوری، وجعفر الفریابی، وعبد اللَّه بن أحمد، وأبو زرعة، وأبو حاتم، وموسی بن إسحاق الأنصاری، والحسن بن سفیان، وأبو یعلی، وجماعة.

قال البخاری وأبو حاتم: صدوق.

وقال أبو زرعة: لا بأس به.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وحکی الحاکم عن صالح جزرة وسئل عنه فقال: شیخ صدوق» «۳».

«۱۰» روایة أبی نعیم الملائی ... ص: ۲۰

وهو: الفضل بن دکین: عمرو بن حماد التیمی المتوفی سنة ۲۱۹.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۸.

(۲) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵.

(۳) تهذیب التهذیب ۲/ ۲۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱

وقع فی طریق روایة الحافظ أبی نعیم الإصبهانی.

ترجمته

هو من رجال الصحاح الستة.

وحدّث عنه: أحمد بن حنبل، ویحیی بن معین، وأبو زرعة، وابن أبی شیبة، وأبو حاتم، والذهلی، وعبد بن حمید، وأبو خیثمة...

وغیرهم من کبار الأئمّة الأعلام.

ولاحظ کلمات الثناء والتوثیق والتعظیم فی:

۱- الجرح والتعدیل ۷/ ۶۱

۲- تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۴۶

۳- تهذیب التهذیب ۶/ ۳۹۷

۴- تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۷۲

۵- سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۱۴۲.

«۱۱» روایة زهیر بن حرب ... ص: ۲۱

وهو: أبو خیثمة زهیر بن حرب بن شدّاد البغدادی المتوفی سنة ۲۳۴.

وتعلم روایته من بعض أسانید أبی یعلی الموصلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲

ترجمته

وهذا الراوی من رجال البخاری ومسلم وأبی داود والنسائی وابن ماجة.

وثّقه یحیی بن معین.

وقال أبو حاتم: صدوق.

وقال النسائی: ثقة مأمون.

وقال ابن فهم: ثقة ثبت.

وقال الخطیب: کان ثقة ثبتاً حافظاً متقناً.

وقال الذهبی: الحافظ الحجة أحد أعلام الحدیث.

وقال ابن حجر: ثقة ثبت، روی عنه مسلم أکثر من ألف حدیث» «۱».

«۱۲» روایة ابن راهویه ... ص: ۲۲

وهو: إسحاق بن إبراهیم بن مخلد الحنظلی المروزی، المتوفی سنة ۲۳۸.

وقع فی طریق روایة أبی الخیر الطّالقانی الحاکمی خبر بریدة بن الحصیب، یرویه عن النضر بن شمیل.

---

(۱) الجرح والتعدیل ۳/ ۵۹۱، تاریخ بغداد ۸/ ۴۸۲، تذکرة الحفاظ ۲/ ۴۳۷، تقریب التهذیب ۱/ ۲۶۴، سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳

ترجمته

وقد حدّث أحمد ویحیی بن معین والبخاری ومسلم وأبو داود والنسائی والترمذی وسائر الأئمة، عن إسحاق بن راهویه.

عن أحمد بن حنبل: «إمامٌ» و «لا أعرف لإسحاق فی الدنیا نظیراً».

وعن النسائی: «أحد الأئمة، ثقة مأمون».

وعن ابن ذؤيب: «ما أعلم على وجه الأرض مثل إسحاق».

وعن ابن خزيمة: «واللّه لو كان إسحاق فى التابعين لأقرّوا له بحفظه وعلمه وفقهه».

وعن أبى نعيم: «كان إسحاق قرين أحمد».

وعن نعيم بن حماد: «إذا رأيت الخراسانى يتكلّم فى إسحاق بن راهويه فاتّهمه فى دينه».

وعن الحاكم: «إمام عصره فى الحفظ والفتوى «۱».

«۱۳» رواية عثمان بن أبى شيبة ... ص: ۲۳

وهو: أبو الحسن عثمان بن محمّد بن أبى شيبة الكوفى، المتوفى

---

(۱) انظر: التاريخ الكبير ۱/ ۳۷۹، الجرح والتعديل ۲/ ۲۰۹، حلية الأولياء ۹/ ۲۳۴، تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۳، سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۳۵۸، وفيات الأعيان ۱/ ۱۹۹، تاريخ بغداد ۶/ ۳۴۵، تهذيب التهذيب ۱/ ۲۳۶، طبقات الشافعية ۲/ ۸۳، طبقات الحفاظ: ۱۸۸، طبقات المفسرين للداوودى ۱/ ۱۰۳ وغيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴

سنة: ۲۳۹.

وتعلم روايته من سند الفقيه المحدّث ابن المغازلى الواسطى.

ترجمته

وهذا الرجل من رجال البخارى ومسلم، حدّثا عنه واحتجّا به فى كتابيهما، وحدّث عنه أيضاً: أبو داود وابن ماجة فى سننهما، وكذا سائر الأئمّة الأعلام، كأبى حاتم، وإبراهيم الحربى، والنسوى، وأبى يعلى، والفريابى...

وإن شئت الوقوف على كلماتهم فى حقّه، فراجع:

الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۳۴۹

والتاريخ الكبير ۶/ ۲۵۰ رقم ۲۳۰۸

والثقات لابن حبان ۸/ ۴۵۴

والكاشف ۲/ ۲۵۰ رقم ۳۷۷۷

وتذكرة الحفاظ ۲/ ۴۴۴

وتاريخ بغداد ۱۱/ ۲۸۳

والنجوم الزاهرة ۲/ ۳۰۱

وتهذيب الكمال ۱۲/ ۴۷۱

وتهذيب التهذيب ۵/ ۵۱۰

وسير أعلام النبلاء ۱۱/ ۱۵۱ ووصفه ب «الإمام الحافظ الكبير المفسّر» ونقل ثقته، ووثّقه بصراحةٍ، وكذا ابن حجر الحافظ فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵

(التقريب).

«۱۴» رواية عفّان بن مسلم ... ص: ۲۵

وهو: عفّان بن مسلم بن عبداللّه، مولى عزرة بن ثابت الأنصارى، المتوفى سنة ۲۴۰ أو قبلها.

أخرجه عنه أحمد فى المسند.

ترجمته

وعفّان بن مسلم، شيخ أحمد، والبخارى، وابن معين، وأبى بكر بن أبى شيبة، والذهلى، وغيرهم. وحديثه فى المسند والكتب الستّة.

وكلّهم وصفوه بالثقة والإمامة والصّدق والإتقان ... فراجع:

۱- الجمع بين رجال الصحيحين ۱/ ۴۰۷

۲- التاريخ الكبير ۷/ ۷۲ رقم ۳۳۱

۳- الطبقات الكبرى ۷/ ۲۱۸

۴- تذكرة الحفاظ ۱/ ۳۷۹

۵- تهذيب الكمال ۱۳/ ۱۰۰

۶- تهذيب التهذيب ۵/ ۵۹۶

۷- تاريخ بغداد ۱۲/ ۲۶۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶

۸- المعارف: ۲۹۲.

«۱۵» روایة لوین ... ص: ۲۶

وهو: أبو جعفر محمّد بن سليمان الأسدى البغدادى، المتوفى سنة ۲۴۵.

وقع فى طريق رواية الحافظ أبى نعيم الإصبهانى.

ترجمته

هو من رجال: أبى داود والنسائى.

وحدّث عنه: عبداللّه بن أحمد، والبغوى، وابن أبى داود، وابن صاعد، وابن مندة.

روى الخطيب: قال النسائى: ثقة «۱».

وقال ابن أبى حاتم: سئل أبى عنه فقال: صالح الحديث صدوق «۲».

وقال الذهبى: لوين الحافظ الصدوق الإمام شيخ الثغر «۳».

وذكره ابن حبان فى الثقات «۴».

---

(۱) تاريخ بغداد ۵/ ۲۹۵.

(۲) الجرح والتعديل ۷/ ۲۶۸ ترجمة ۱۴۶۸.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۰.

(۴) سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷

وقال ابن حجر الحافظ: ثقة «۱».

«۱۶» روایة ابن سُمَّویه ... ص: ۲۷

وهو: أبو بشر إسماعیل بن عبداللَّه الإصبهانی المتوفی سنة ۲۶۷.

وقع فی بعض أسانید الحافظ أبی نعیم.

ترجمته

حدّث عنه: ابن مندة، وابن أبی داود، وعبد اللَّه بن جعفر بن فارس، وابن أبی حاتم...

قال ابن أبی حاتم: سمعنا منه، وهو ثقة صدوق «۲».

وقال أبو الشیخ: کان حافظاً متقناً «۳».

وقال أبو نعیم: کان من الحفّاظ والفقهاء «۴».

وقال الذهبی: الإمام، الحافظ، الثبت، الرّحال، الفقیه «۵».

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۶۶.

(۲) الجرح والتعدیل ۲/ ۱۸۲.

(۳) تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۶.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۱.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸

«۱۷» روایة أبی أحمد العسّال ... ص: ۲۸

وهو: محمّد بن أحمد الإصبهانی، المتوفی سنة ۲۸۲.

شیخ الحافظ أبی نعیم. وقد روی الحدیث عنه فی (فضائل الصحابة): ۴۰- ۴۱ ح ۱۳.

ترجمته

حدّث عنه: ابن عدی، وابن المقرئ، وابن مردویه، وابن مندة، وأبو نعیم، وأبو سعید النقّاش، وجماعة من الأعلام.

قال الحاکم: کان أحد أئمّة الحدیث.

وقال الخطیب: قدم بغداد وحدّث بها، وقد حدّثنا عنه أبو نعیم الإصبهانی الحافظ حدیثاً کثیراً...

وقال ابن مردویه: هو أحد الأئمة فی الحدیث فهماً وإتقاناً وأمانة.

وقال الذکوانی: أبو أحمد العسّال الثقة المأمون الکبیر فی الحفظ والإتقان.

وقال الخلیلی: حافظ متقن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹

وقال أبو نعیم: مقبول القول، من کبار الناس فی المعرفة والحفظ «۱».

«۱۸» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۲۹

وهو: محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی الرازی، المتوفی سنة ۲۷۷.

قال الحافظ محبّ الدين الطبرى: «عن عمران بن حصين- رضى اللّه عنه-: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال: إنّ عليّاً منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدى.

أخرجه أحمد والترمذى- وقال: حسن غريب- وأبو حاتم» «۲».

ووقع «أبو حاتم الرازى» فى أحد أسانيد روايات ابن عساكر الدمشقى الكثيرة فى هذا الباب «۳».

ترجمته

الخطيب: «كان أبو حاتم أحد الأئمّة الحفاظ الأثبات».

---

(۱) ذكر أخبار إصبهان ۲/ ۲۵۳، تاريخ بغداد ۱/ ۲۷۰، تذكرة الحفاظ ۳/ ۸۸۶، سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۶، الوافى بالوفيات ۲/ ۴۱ وغيرها.

(۲) ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۱۲۶، وقد يحتمل أن المراد «ابن حبان».

(۳) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰

ابن خراش: «كان أبو حاتم من أهل الأمانة والمعرفة».

اللالكائى: «كان أبو حاتم إماماً حافظاً متثبتاً».

النسائى: «ثقة».

الذهبى: «الإمام الحافظ الناقد شيخ المحدّثين، كان من بحور العلم، من نظراء البخارى ومن طبقته» «۱».

«۱۹» رواية ابن أبى عاصم ... ص: ۳۰

وهو: أبو بكر أحمد بن عمرو بن الضحّاك الشيبانى المتوفى سنة ۲۸۷.

«ثنا عباس بن الوليد النرسى وأبو كامل قالا: ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: علىٌّ منى، وأنا منه، وهو وليّ كل مؤمن بعدى. «۲» إسناده صحيح. رجاله ثقات على شرط مسلم.

والحديث أخرجه الترمذى (۲/ ۲۹۷) وابن حبان (۲۲۰۳) والحاكم ۰/ (۱۱ ۳- ۱۱۱) وأحمد (۴/ ۴۳۷) من طرق أخرى عن جعفر بن سليمان

---

(۱) انظر: تاريخ بغداد ۲/ ۷۳، تهذيب التهذيب ۷/ ۲۸، طبقات الحفاظ ۲/ ۵۶۷، الوافى بالوفيات ۲/ ۱۸۳، البداية والنهاية ۱۱/ ۵۰، طبقات السبكى ۲/ ۲۰۷، سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷ وغيرها.

(۲) هذه تعليقات الألبانى على كتاب السنّة لابن أبى عاصم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱

الضبعى به.

وقال الترمذى: «حديث حسن غريب».

وقال الحاكم: «صحيح على شرط مسلم».

وأقرّه الذهبى.

وله شاهد من حديث بريدة مرفوعاً به.

أخرجه أحمد (۵/ ۳۵۶) من طريق أجلح الكندى عن عبداللّه بن بريدة عن أبيه بريدة. وإسناده جيد، رجاله ثقات رجال الشيخين غير أجلح، وهو ابن عبداللّه بن جحيفة الكندى، وهو شيعى صدوق.

ثنا محمّد بن المثنى، حدّثنا يحيى بن حماد، عن أبى عوانة، عن يحيى ابن سليم أبى بلج عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى:

أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّك لست نبياً [إنّه لاينبغى أن أذهب إلّا] وأنت خليفتى فى كل مؤمن من بعدى.

قال أبو بكر: وحديث سفينة ثابت من جهة النقل، سعيد بن جمهان روى عنه حماد بن سلمة والعوام بن حوشب وحشرج. «۱» إسناده حسن. ورجاله ثقات رجال الشيخين غير أبى بلج واسمه يحيى بن سليم بن بلج قال الحافظ: «صدوق ربما أخطأ».

ثنا الحسين بن على وأحمد بن عثمان قالا: ثنا محمّد بن خالد بن عثمة، حدّثنا موسى بن يعقوب، حدّثنى المهاجر بن مسمار، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها قال: سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول يوم

---

(۱) هذه تعليقات الألبانى.

الجحفة وأخذ بيد على، فخطب فحمد اللّه وأثنى عليه ثم قال:

أيها الناس إنى وليّكم. قالوا: صدقت يا رسول اللّه، وأخذ بيد على رضى اللّه عنه فرفعها فقال: هذا وليّى، والمؤدّى عنى «۱».

ترجمته

قال أبو الشيخ الإصبهانى: «كان من الصيانة والعفّة بمحلٍّ عجيب».

وقال ابن مردويه: «حافظ كثير الحديث، صنف المسند والكتب».

وقال النسوى: «من أهل السنّة والحديث والنسك والأمر بالمعروف والنهى عن المنكر، وكان ثقة نبيلًا معمراً».

وقال أبو نعيم: «كان فقيهاً ظاهرى المذهب».

وقال الذهبى: «حافظ كبير، إمام بارع، متّبع للآثار، كثير التصانيف، قدم أصبهان على قضائها، ونشر بها علمه» «۲».

«۲۰» رواية عبداللّه بن أحمد ... ص: ۳۲

وهو: أبو عبدالرحمن عبداللّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل المروزى البغدادى المتوفى سنة ۲۹۰.

---

(۱) كتاب السنّة لابن أبى عاصم: ۵۵۰.

(۲) انظر: ذكر أخبار إصبهان ۱/ ۱۳۵ رقم ۷۸، طبقات المحدثين بإصبهان ۳/ ۳۸۰، تذكرة الحفاظ ۲/ ۶۴۰، سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۴۳۰، العبر ۱/ ۴۱۳، الوافى بالوفيات/ ۲۶۹ ۷، شذرات الذهب ۲/ ۱۹۵.

أخرج خبر المناقب العشر عن ابن عباس، وفيها (حديث الولاية) بسندٍ صحيح. ورواه عنه غير واحدٍ من الأعلام بأسانيدهم، كالحاكم النيسابورى، حيث رواه عنه بواسطة أبى بكر القطيعى «... ۱» وروى الحديث عن أبيه بإسناده عن ابن بريدة عن أبيه، وفيه: «لا تقع فى على، فإنّه منّى وأنا منه وهو وليّكم من بعدى».

وهذا الحديث فى (المسند). ورواه عنه بأسانيدهم جماعة من الأعلام كابن عساكر الدمشقى «۲».

ترجمته

حدّث عنه من الأئمة: النسائی، والبغوی، وابن صاعد، وأبو عوانة، والمحاملی، ودعلج، والطبرانی، وأبو بکر الشافعی، وأبو بکر القطیعی وغیرهم.

أحمد: «إن أبا عبدالرحمن قد وعی علماً کثیراً». «ابنی عبداللّه محظوظ من علم الحدیث».

ابن المنادی: «لم یکن فی الدنیا أحد أروی عن أبیه من عبداللّه بن أحمد».

الخطیب: «کان ثقة ثبتاً فهماً».

الذهبی: «الإمام الحافظ الناقد محدّث بغداد. کان صیّناً دیّناً صادقاً صاحب حدیثٍ واتّباع وبصر بالرجال» «۳».

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۴۳.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۱۶. وانظر: تاریخ بغداد ۹/ ۳۷۵، تهذیب التهذیب ۴/ ۲۳۰، تذکرة الحفاظ ۶۶۵/ ۲ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴

«۲۱» روایة البزّار ... ص: ۳۴

وهو: أبو بکر أحمد بن عمرو بن عبدالخالق البصری، المتوفی سنة ۲۹۲.

أخرجه بإسناده:

«عن بریدة قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- وعلی الاخر خالد بن الولید، فقال: إذا التقیتم فعلی علی الناس، وإن افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده.

قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، فاصطفی علی امرأة من السبی لنفسه.

قال بریدة: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلم یخبره بذلک، فلما أتیت النبی صلّی اللّه علیه وسلّم دفعت الکتاب، فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله. فقلت: یا رسول اللّه هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی أن اطیعه، ففعلت ما أرسلت به.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی، فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۷- ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵

ترجمته

توجد ترجمته وتوثیقاته فی غیر واحدٍ من المصادر، غیر أنّهم قالوا بأنّه کان یتّکل علی حفظه فیقع منه الخطأ فی الإسناد أو المتن.

راجع:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۵۳

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۵۴

۳- تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۴

۴- النجوم الزاهرة ۲/ ۱۵۷

۵- الوافی بالوفیات ۷/ ۲۶۸.

«۲۲» روایة مطیّن ... ص: ۳۴

وهو: محمّد بن عبداللَّه الحضرمی، المتوفی سنة ۲۹۷.

وهو شیخ أبی القاسم الطبرانی، رواه عنه فی (المعجم الأوسط).

ترجمته

ترجم له الذهبی فقال ما ملخّصه:

«مطین. الشیخ الحافظ الصدوق، محدّث الکوفة، أبو جعفر محمّد ابن عبداللَّه بن سلیمان الحضرمی...

سئل عنه الدارقطنی فقال: ثقة جبل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶

وقال الخلیلی: ثقة حافظ «۱».

وراجع أیضاً:

۱- تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۲

۲- النجوم الزاهرة ۳/ ۱۷۱

۳- الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵

۴- شذرات الذهب ۲/ ۲۲۶.

«۲۳» روایة أحمد بن الحسین الصوفی ... ص: ۳۶

وهو: أحمد بن الحسین بن إسحاق البغدادی، المتوفی سنة ۳۰۲.

وتعلم روایته من سند ابن المغازلی الواسطی.

ترجمته

ترجم له الخطیب فی تاریخه، والذهبی فی سیره، ووصفه ب «الشیخ العالم المحدّث» قال:

«حدّث عنه: أبو بکر الشافعی، وأبو حفص عمر بن محمّد الزیّات، وأبو أحمد بن عدی، وطائفة سواهم».

قال: «وثّقه أبو عبداللَّه الحاکم وغیره، وبعضهم لیّنه» «۲».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۱.

(۲) تاریخ بغداد ۴/ ۹۸، سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷

«۲۴» روایة الرویانی ... ص: ۳۷

وهو: أبو بکر محمّد بن هارون، المتوفی سنة ۳۰۷.

وقع فی طریق روایة الحافظ ابن عساکر.

وروى الحديث فى (مسنده) قائلًا: «نا ابن إسحاق، نا خالد القطربلى، نا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن الحصين قال: بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم سرية، فاستعمل عليهم عليا، فمضى على فى السرية، قال: فأصاب على جاريةً، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قالوا: إذا لقينا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران: وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدأوا برسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السرية، سلّموا على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

قال: فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللَّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

قال: فأعرض عنه.

ثم قام آخر، فقال: يا رسول اللَّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأقبل إليه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال:

ما تريدون من على؟- ثلاث مرار-، إنّ عليّاً منّى وأنا منه، وهو ولى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸

كلّ مؤمن بعدى «۱».

نا محمّد بن إسحاق، نا محمّد بن عبداللَّه، نا أبو الجواب، نا يونس بن أبى إسحاق، عن أبيه، عن البراء قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم جيشين، على أحدهما على بن أبى طالب، وعلى الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا كان قتال فعلى على الناس. فافتتح على حصناً، فأخذ جاريةً لنفسه. فكتب خالد.

فلمّا قرأ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم الكتاب قال: ما يقول فى رجل يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله؟» «۲».

ترجمته

ترجم له الذهبى بقوله: «الروياني، الإمام الحافظ الثقة محمّد بن هارون الروياني، صاحب المسند المشهور، حدّث عن أبى الربيع الزهرانى ... وله الرحلة الواسعة والمعرفة التامة. حدّث عنه أبو بكر الإسماعيلى ... وثّقه أبو يعلى الخليلى، وذكر أن له تصانيف فى الفقه، وأنّه مات سنة ۳۰۷» «۳».

وله ترجمة فى:

۱- تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۵۲

۲- مرآة الجنان ۲/ ۱۸۶- ۱۸۷.

---

(۱) مسند الدويانى ۱/ ۶۲ ح ۱۱۹.

(۲) مسند الرويانى ۱/ ۱۳۲ ح ۳۰۹.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۵۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۹

۳- البداية والنهاية ۱۱/ ۱۱۱

۴- الوافى بالوفيات ۵/ ۱۴۸

۵- شذرات الذهب ۲/ ۲۵۱ وغيرها.

«۲۵» روایة أبی القاسم البغوی ... ص: ۳۹

وهو: أبو القاسم عبداللّه بن محمّد بن عبدالعزیز البغدادی، المتوفی سنة ۳۱۷.

وقع فی طریق روایة شیخ الإسلام الجوینی الحموینی عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، ورواه عنه الحافظ أبو حفص ابن شاهین «۱».

وفی طریق روایة الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، وعنه أبو الحسن أحمد بن محمّد بن عمران «۲».

وفی طریق روایة الحافظ ابن عساکر عن عمران، حیث رواه عن أبی الربیع الزهرانی، وعنه عیسی بن علی «۳».

ترجمته

سئل ابن أبی حاتم عن أبی القاسم البغوی: «أیدخل فی الصحیح؟

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۵۶ ح ۲۱.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۱ ح ۲۷۶.

(۳) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۰

قال: نعم».

الدارقطنی: «ثقة جبل، إمام من الأئمة، ثبت».

أبو یعلی الخلیلی: «أبو القاسم البغوی من العلماء المعمرین، وهو حافظ عارف، وقد حسدوه فی آخره عمره فتکلّموا فیه بشیء لا یقدح فیه».

الذهبی: «الحافظ الإمام، الحجة، المعمَّر، مسند العصر، ثقة مطلقاً».

راجع:

۱- سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۴۰

۲- تذکرة الحفاظ ۲/ ۷۳۷

۳- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۳۸

۴- تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۱۱

۵- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۲۶

۶- شذرات الذهب ۲/ ۲۷۵ وغیرها.

«۲۶» روایة الطحاوی ... ص: ۴۰

وهو: أحمد بن محمّد بن سلامة المصری، المتوفی سنة ۳۲۱.

روی هذا الحدیث فی کتابه، حیث قال:

«بیان مشکل ما روی عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فیما کان من علی رضی اللّه عنه فی قسمة خمس ما بعث فی قسمته من السبی، ووقوع الوصیفة التی کانت فی آله، وما کان منه فیها من وطیها، ومن تناهی ذلک إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بلا

استبراء مذکور فیه، وترک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۱

إنکار ذلک علیه.

حدّثنا أحمد بن شعیب قال: ثنا إسحاق بن إبراهیم- یعنی ابن راهویه- قال: أنا النضر بن شمیل قال: ثنا عبدالجلیل بن عطیة قال: ثنا عبداللّه بن بریدة قال: حدّثنی أبی قال: لم یکن أحد من الناس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طالب، حتی أحببت رجلا من قریش لا احبه إلّاعلی بغضاء علی، فبعث النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ذلک الرجل علی خیل، فصحبته وما أصحبه إلّاعلی بغضاء علی، فکتب إلی النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أن ابعث إلیه من یخمّسه، فبعث إلینا علیّاً، وفی السبی وصیفة من أفضل السبی، فلما خمّسه صارت الوصیفة فی الخمس، ثم خمّس فصارت فی أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ثم خمّس فصارت فی آل علی، فأتانا ورأسه یقطر، فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا إلی الوصیفة صارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی، ثم صارت فی آل علی، وقعت علیها، فکتب، وبعثنی مصدّقاً لکتابه إلی النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بما قال.

فجعلت أقرأ علیه ویقول: صدق، وأقرأ ویقول صدق، فأمسک بیدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم وقال:

أتبغض علیّاً؟ فقلت: نعم. فقال: لا تبغضه، وإن کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

فما کان أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أحب إلی من علی.

قال عبداللّه بن بریدة: واللّه ما فی الحدیث بینی وبین النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم غیر أبی.

وحدّثنا محمّد بن أحمد بن حماد قال: ثنا صالح بن أحمد بن حنبل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۲

قال: ثنا علی بن المدینی قال: سمعت یحیی بن سعید قال: حملت حدیث علی بن سوید یعنی ابن عوف «۱» عن ابن بریدة فی علی، فلما کتبته ذهب منّی بغیر شک یعنی منّی فیه.

قال قائل: کیف یجوز أن تقبلوا هذا الحدیث أن کان فیه أن علیّاً قسّم بینه وبین أهل الخمس ما ذکرت قسمته فیه، وهو شریک فی ذلک، ولا یجوز أن یکون الرجل مقاسماً لنفسه ولغیره؟

فکان جوابنا: له فی ذلک ما یقسم بالولایة من الأشیاء التی من هذا الجنس، یجوز أن یکون ممن هو شریک فی ذلک، کما یقسّم الإمام بالأمانة الغنائم بین أهلها وهو منهم، وإذا کان للإمام ذلک ممّا ذکرنا کان من یقیمه لذلک سواه یقوم فیه مقامه. فبان بحمد اللّه ونعمته صحّة هذا المعنی من هذا الحدیث» «۲».

ترجمته

والطحاوی إمامٌ کبیر من أئمّة القوم، بل هو من المجتهدین الأعلام، وقد ترجموا له تراجم حسنة، وأطالوا الکلام فی مدحه والثناء علیه وتوثیقه وتعظیمه، حتی أنّ بعضهم أفرد أحواله ومناقبه بالتألیف ... وإلیک جملةً من مصادر ترجمته:

۱- وفیات الأعیان ۱/ ۷۱

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۰۸

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۱۱

---

(۱) کذا، والظاهر أنه: منجوف.

(۲) مشکل الآثار ۴/ ۱۱۰- ۱۱۱ ح ۳۳۱۵ و ۳۳۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۳

۴- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۴۷

۵- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۷۹

۶- الجواهر المضیة ۱/ ۲۷۱

۷- النجوم الزاهرة ۳/ ۲۴۰

۸- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷

۹- طبقات القراء للجزری ۱/ ۱۱۶

۱۰- المنتظم ۸/ ۱۲۶

۱۱- شذرات الذهب ۲/ ۲۸۸

«۲۷» روایة محمّد بن مخلد العطّار ... ص: ۴۳

هو: محمّد بن مخلد بن حفص البغدادی، المتوفی سنة ۳۳۱.

وقع فی طریق روایة الخطیب البغدادی لحدیث: «سألت اللّه فیک خمساً» وخامسها: «وأعطانی أنّک ولی المؤمنین من بعدی» «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنی، وابن الجعابی، وابن شاهین، وابن الجندی، وأبو زرعة الرازی، وآخرون.

سئل عنه الدارقطنی فقال: «ثقة مأمون».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الثقة القدوة، کان موصوفاً بالعلم

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۴

والصلاح والصدق والاجتهاد فی الطلب، طال عمره واشتهر اسمه وانتهی إلیه العلو مع القاضی المحاملی ببغداد» «۱».

وله ترجمة- بالإضافة إلی تاریخ بغداد ۳/ ۳۱۰ وسیر أعلام النبلاء- فی:

۱- المنتظم ۸/ ۲۲۰

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۲۸

۳- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۷۴

۴- شذرات الذهب ۲/ ۳۳۱.

«۲۸» روایة ابن عقدة ... ص: ۴۴

وهو: أبو العباس أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی، المتوفی سنة ۳۳۲.

وقع فی بعض طرق روایة الحافظ ابن عساکر «۲».

ترجمته

روی عنه من الأئمة الأعلام: الطبرانی، وابن عدی، وابن الجعابی، وابن المظفر، وأبو علی النیسابوری، وأبو أحمد الحاکم، وأبو عمر

ابن مهدی وجماعة غیرهم.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۵۶.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۵

قال أبو علی الحافظ النیسابوری: ما رأیت أحداً أحفظ لحدیث الکوفیین من أبی العباس ابن عقدة.

وقال: أبو العباس إمام حافظ، محلّه محلّ من یسأل عن التابعین وأتباعهم.

وقال الدارقطنی: أجمع أهل الکوفة أنّه لم یُر من زمن عبداللّه بن مسعود إلی زمن أبی العباس ابن عقدة أحفظ منه.

وقال الدارقطنی: سمعت ابن عقدة یقول: أنا اجیب فی ثلاث مائة ألف حدیث، من حدیث أهل البیت خاصّة.

ومن هنا رمی بالتشیع، وربما تکلم فیه بعضهم لذلک.

وتوجد ترجمته والکلمات فی حقّه فی:

۱- تاریخ بغداد ۵/ ۱۴

۲- تذکرة الحفاظ/ ۳ ۸۳۹

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۳۴

۴- الوافی بالوفیات ۷/ ۳۹۵

۵- البدایة والنهایة ۱۱/ ۱۷۶

۶- سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۳۴۰ وغیرها.

«۲۹» روایة محمّد بن یعقوب الأخرم ... ص: ۴۵

وهو: أبو عبداللّه محمّد بن یعقوب بن یوسف الشیبانی النیسابوری المتوفی سنة ۳۴۴.

وهو شیخ الحاکم النیسابوری، أخرج عنه هذا الحدیث بإسناده عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۶

عمران بن حصین وفیه: «فأقبل رسول اللّه والغضب [یعرف فی وجهه فقال: ما تریدون من علی؟ إن علیّاً منّی وأنا منه وهو ولی کل مؤمن [بعدی ».

قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه» «۱».

ترجمته

حدّث عنه: أبو بکر بن إسحاق الصبغی، وحسّان بن محمّد الفقیه، وأبو عبداللّه بن مندة، وأبو عبداللّه الحاکم، والمزکّی، وخلق کثیر.

قال الحاکم: «کان صدر أهل الحدیث ببلدنا بعد ابن الشرقی، یحفظ ویفهم، وصنّف کتاب المستخرج علی الصحیحین، وصنف المسند الکبیر.

وسأله أبو العباس السرّاج أن یخرّج له کتاباً علی صحیح مسلم ففعل...

وله کلام حسن فی العلل والرجال.

سمعت محمّد بن صالح بن هانیء یقول: کان ابن خزیمة یقدّم أبا عبداللّه ابن یعقوب علی کافّة أقرانه، ویعتمد قوله فیما یرد علیه، وإذا شک فی شیء عرضه علیه».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ المتقن الحجة، جمع فأوعی، ومع حفظه وسعة علمه لم یرحل فی الحدیث، بل قنع بحدیث بلده» «۲».

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۹ ح ۴۵۷۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۶۶. وانظر: تذکرة الحفاظ ۳/ ۸۶۴، مرآة الجنان ۲/ ۲۵۳، النجوم الزاهرة ۳/ ۳۱۳ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۷

«۳۰» روایة ابن فارس ... ص: ۴۷

وهو: عبداللَّه بن جعفر بن فارس الإصبهانی المتوفی سنة ۳۴۶.

وهو: شیخ أبی نعیم الحافظ. وقد روی عنه هذا الحدیث.

ترجمته

روی عنه: ابن مندة، وابن فورک، وابن مردویه، وأبو نعیم الحافظ.

نقل الحافظ الذهبی عن ابن مردویه والسوذرجانی فی تاریخهما:

ثقة.

وقال ابن مندة: کان شیوخ الدنیا خمسة: ابن فارس بإصبهان...

ووصفه الذهبی نفسه ب «الشیخ الإمام المحدّث الصالح مسند إصبهان قال: وکان من الثقات العبّاد» «۱».

وراجع أیضاً:

۱- ذکر أخبار إصبهان ۲/ ۴۰- ۴۱

۲- العبر ۲/ ۷۳

۳- شذرات الذهب ۲/ ۳۷۲.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۸

«۳۱» روایة المحبوبی ... ص: ۴۸

وهو: أبو العباس محمّد بن أحمد المروزی المتوفی سنة ۳۴۶.

رواه الحافظ الکنجی بإسناده عنه عن الترمذی.

ترجمته

قالوا: وهو راوی صحیح الترمذی عنه.

وحدّث عنه: الحاکم، وابن مندة، وعبد الجبار الجراحی.

وکانت الرحلة إلیه فی سماع صحیح الترمذی.

قال الحاکم: سماعه صحیح.

وراجع ترجمته فی:

۱- سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۳۷

۲- الأنساب ۵/ ۲۱۲- المحبوبى

۳- الوافى بالوفيات ۲/ ۴۰

۴- مرآة الجنان ۲/ ۲۵۵

۵- شذرات الذهب ۲/ ۳۷۳.

«۳۲» روايهٔ ابن السكن ... ص: ۴۹

وهو: أبو على، سعيد بن عثمان بن سعيد بن السّكن المصرى

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۴۹

البغدادى الأصل، البزّاز، المتوفّى سنهٔ: ۳۵۳.

رواه عنه الحافظ ابن حجر فى الإصابهٔ.

ترجمته

وله تراجم حسنهٔ فى كثير من الكتب، مثل:

تذكرهٔ الحفاظ/ ۳ ۹۳۷

والنجوم الزاهرهٔ ۳/ ۳۳۸

وحسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۵۱ وغيرها.

وهذه بعض الكلمات فى حقه:

الذهبى: «ابن السكن: الحافظ الحجهٔ ... روى عنه: أبو عبداللَّه بن مندهٔ، وعبد الغنى بن سعيد، وعلى بن محمّد الدقّاق...

توفى فى المحرم سنهٔ ۳۵۳» «۱».

وقال: «إبن السكن: الإمام الحافظ المجدّد الكبير، أبو على ... جمع وصنّف، وجرّح وعدّل، وصحّح وعلّل، ولم نر تواليفه، هى عند المغاربهٔ.

حدث عنه ... كان ابن حزم يثنى على صحيحه المنتقى. وفيه غرائب» «... ۲».

السيوطى: «ابن السكن، الحافظ الحجهٔ، أبو على ... سمع أبا القاسم البغوى وابن جوصا. وعنه عبدالغنى بن سعيد، وعنى بهذا الشأن، وصنف الصحيح المنتقى، مات فى المحرم سنهٔ ۳۵۳» «۳».

---

(۱) تذكرهٔ الحفاظ ۳/ ۹۳۷- ۹۳۸.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۱۱۷- ۱۱۸.

(۳) حسن المحاضرهٔ ۱/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۰

ابن العماد: «أبو على بن السكن، الحافظ الكبير سعيد بن عثمان بن سعيد ابن السكن المصرى، صاحب التصانيف، وأحد الأئمهٔ...

وكان ثقهٔ حجهٔ» «۱».

«۳۳» روايهٔ أبى بكر القطيعى ... ص: ۵۰

وهو: أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان، المتوفى سنة ۳۶۸.

وهو تلميذ عبداللّه بن أحمد وروايته، وهو شيخ الحاكم النيسابورى.

رواه عنه غير واحدٍ من الأئمة الأعلام، كالحاكم «۲» وابن عساكر «۳» وغيرهما، وهو يرويه عن عبداللّه بالأسانيد الموجودة فى (المسند) وغيره.

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنى، وابن شاهين، والحاكم، وابن رزقويه، والباقلانى، والبرقانى، وأبو نعيم، وابن بشران، والأزهرى، وابن المذهب، والجوهرى، وجماعة من الأعلام سواهم.

قال البرقانى: «كان صالحاً، ولأبيه اتّصال بالدولة، فقرئ لابن ذلك

---

(۱) شذرات الذهب ۳/ ۱۲.

(۲) المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

(۳) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

السلطان على عبداللّه بن أحمد المسند، فحضر القطيعى، ثم غرقت قطعة من كتبه، فنسخها من كتابٍ ذكروا أنه لم يكن فيه سماعة، فغمزوه، وثبت عندى أنه صدوق، وإنما كان فيه بله.

وقد ليّنته عند الحاكم فأنكر علىَّ وحسّن حاله وقال: كان شيخى.

وقال السلمى: سألت الدارقطنى عنه فقال: ثقة زاهد قديم، سمعت أنه مجاب الدعوة» «۱».

«۳۴» رواية الإسماعيلى ... ص: ۵۱

وهو: أبو بكر أحمد بن إبراهيم الجرجانى المتوفى سنة ۳۷۱.

رواه عنه الحافظ شهاب الدين القسطلانى، فى إرشاد السارى «۲».

ترجمته

حدّث عنه: الحاكم، والبرقانى، وحمزة السهمى وجماعة من الأئمة.

صنّف تصانيف هى- كما قال الذهبى- تشهد له بالإمامة فى الفقه والحديث.

قال الحاكم: كان واحد عصره، وشيخ المحدثين والفقهاء، وأجلّهم فى الرئاسة والمروّة والسخاء، ولا خلاف بين العلماء من الفريقين

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۱۰. وانظر: تاريخ بغداد ۴/ ۷۳، الوافى بالوفيات ۶/ ۲۹۰، البداية والنهاية ۱۱/ ۲۴۹، النجوم الزاهرة ۴/ ۱۳۲ وغيرها.

(۲) إشاد السارى إلى صحيح البخارى ۶/ ۴۲۱.

وعقلائهم فى أبى بكر.

وقال حمزة السهمى: سمعت جماعةً منهم الحافظ ابن المظفر يحكون جودة قراءة أبى بكر، وقالوا: كان مقدّماً فى جميع المجالس.

وقال الذهبى: الإسماعيلى الإمام الحافظ الحجة الفقيه شيخ الإسلام، صاحب الصحيح وشيخ الشافعيّة.

وتوجد ترجمته وكلمات الثناء بالجميل فى:

۱- الأنساب ۱/ ۱۵۲- الإسماعيلى

۲- المنتظم ۸/ ۴۳۳

۳- طبقات السبكى ۳/ ۷

۴- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۴۰

۵- تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۴۷

۶- سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۹۲

۷- البداية والنهاية ۱۱/ ۲۵۴

۸- الوافى بالوفيات ۶/ ۲۱۳ وغيرها.

«۳۵» رواية محمّد بن المظفّر ... ص: ۵۲

وهو: أبو الحسين محمّد بن المظفر بن موسى البغدادى المتوفى سنة ۳۷۹.

روى الحديث بإسناده عن الأجلح عن ابن بريدة عن بريدة، كما فى (المناقب) لابن المغازلى، حيث رواه عنه بواسطة أبى طالب محمّد بن

أحمد بن عثمان الأزهرى «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الدارقطنى، وابن شاهين، والبرقانى، والتنوخى، والأزهرى، والسلمى، وغيرهم.

قال الخطيب: «كان فهماً حافظاً صادقاً مكثراً».

الدارقطنى: «ثقة مأمون.

قلت: يقال إنه يميل إلى التشيّع. قال: قليلًا بقدر مالا يضر إنْ شاء اللَّه».

أبو نعيم: «حافظ مأمون».

الذهبى: «الشيخ الحافظ المجوّد محدّث العراق. تقدّم فى معرفة الرجال، وجمع وصنّف، وعمّر دهراً، وبعُد حديثه، وأكثر الحفّاظ عنه، مع الصدق والإتقان» «۲».

«۳۶» رواية ابن المقرئ ... ص: ۵۳

وهو: أبو بكر محمّد بن إبراهيم الإصبهانى، المتوفى سنة ۳۸۱.

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۲۰۸ ح ۲۷۱.

(۲) انظر: تاريخ بغداد ۳/ ۲۶۲، تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۸۰، المنتظم ۸/ ۴۸۲، البداية والنهاية ۲۶۳ وفيه: محمّد بن المطرف، سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۴

من رجال الحافظ ابن عساکر فی روایة هذا الحدیث.

ترجمته

ابن مردویه: «ثقة مأمون، صاحب أصول».

أبو نعیم: «محدّث کبیر، ثقة، صاحب مسانید، سمع مالا یحصی کثرة».

الذهبی: «ابن المقرئ، الشیخ الحافظ الجوّال الصدوق، مسند الوقت».

تجد هذه الکلمات وأمثالها بحقّه فی:

۱- أخبار إصبهان ۲/ ۲۶۷- ۲۶۸

۲- تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۷۳

۳- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۹۸

۴- الوافی بالوفیات ۱/ ۳۴۲

۵- طبقات الحفاظ: ۳۸۷

۶- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۶۱

۷- شذرات الذهب ۳/ ۱۰۱

«۳۷» روایة أبی القاسم ابن الطحّان ... ص: ۵۴

إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۵

وتعلم روایته من کلام البدر العینی بشرح البخاری، وسیأتی.

ترجمته

والظاهر أنّ المراد منه هو: أبو القاسم إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم القرطبی، المعروف بابن الطحّان، المتوفی سنة ۳۸۴، وقد صحّف «القرطبی» فی (شرح البخاری) للعینی إلی «البصری» واللّه العالم «۱».

و «ابن الطحّان» من أعیان الأئمّة وکبار الحفّاظ:

قال الذهبی: «إبن الطحّان: الإمام الحافظ الفقیه المحدث المجوّد، أبو القاسم، إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم القیسی القرطبی المالکی، ابن الطحّان، صاحب التصانیف، توفی فی صفر سنة ۳۸۴ وطاب الثناء علیه، وشیّعه الخلق» «۲».

«۳۸» روایة ابن شاهین ... ص: ۵۵

وهو: أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان البغدادی الواعظ، المتوفی سنة ۳۸۵.

وقع فی طریق روایة شیخ الإسلام الجوینی الحموینی عن عمران بن حصین: «إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: علی منی وأنا منه وهو

---

(۱) هذا ما استظهرناه فی الحال الحاضر، ولابدّ من مزیدٍ من التحقیق.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۶

ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ترجمته

الخطیب: «کان ثقة أمیناً».

ابن أبی الفوارس: «ثقة مأمون، صنّف ما لم یصنّفه أحد».

ابن ماکولا «هو الثقة الأمین».

الدارقطنی: «یلح علی الخطأ وهو ثقة».

أبو الولید الباجی: «هو ثقة».

الأزهری: «کان ثقةً».

الذهبی: «الشیخ الصدوق، الحافظ العالم، شیخ العراق وصاحب التفسیر الکبیر».

تجد هذه الکلمات وأمثالها فی:

۱- تاریخ بغداد ۱۱/ ۲۶۵

۲- سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۳۱

۳- تذکرة الحفاظ ۳/ ۹۸۷

۴- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۲۷

۵- مرآة الجنان ۲/ ۳۲۰

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۲۵۶ ح ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۷

۶- طبقات المفسرین للداوودی ۲/ ۴ وغیرها.

«۳۹» روایة المرجی ... ص: ۵۷

وهو: أبو القاسم نصر بن أحمد الموصلی، المتوفی بعد سنة ۳۹۰.

وتعلم روایته من سند ابن الأثیر فی (أسد الغابة).

ترجمته

ترجم له الحافظ الذهبی حیث قال:

«المَرجی، الشیخ المعمر، أبو القاسم نصر بن أحمد بن محمّد بن الخلیل الموصلی المرجی، الراوی عن أبی یعلی الموصلی، بل هو خاتمة من روی عنه.

روی عنه خلق کثیر...

وما علمت فیه جرحاً

وبقی إلی سنة ۳۹۰

وقد أجاز لجماعةٍ آخرهم القاسم بن الیسری.

توفی فی عشر المئة» «۱».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۸

«۴۰» روایة ابن الجرّاح ... ص: ۵۸

وهو: علی بن عیسی ابن الجراح البغدادی، المتوفی سنة ۳۹۱.

وقع فی طریق روایة ابن عساکر فی تاریخه.

ترجمته

قال الخطیب: «کان ثبت السماع، صحیح الکتاب» «۱».

الذهبی: «ابن الجراح، الشیخ الجلیل، العالم المسند، أبو القاسم، عیسی ابن علی بن عیسی بن داود بن الجراح البغدادی.

والد الوزیر العادل أبی الحسن.

ولد سنة ۳۰۲.

وسمع البغوی، وابن أبی داود، وابن صاعد...

وأملی عدّة مجالس.

حدّث عنه: أبو القاسم الأزهری، وأبو محمّد الخلال، وعلی بن المحسّن التنوخی، وعبدالواحد بن شیطا، وأبو جعفر بن المسلمة، وأبو الحسین أحمد بن محمّد بن النقور، وآخرون.

قال الخطیب: کان ثبت السماع، صحیح الکتاب.

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۷۹- ۱۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۵۹

وقال أبو الفتح ابن أبی الفوارس: کان یرمی بشیء من مذهب الفلاسفة، توفی فی یوم الجمعة أول ربیع الأوّل سنة ۳۹۱.

وقال غیره: مات فی ربیع الآخر. وقیل: مات فی المحرم.

وله نظم حسن» «۱».

«۴۱» روایة أبی عبداللّه ابن مندة ... ص: ۵۹

وهو: أبو عبداللّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی بن مندة، المتوفی سنة ۳۵۹.

قال الحافظ ابن عساکر:

«أخبرنا أبو الفتح یوسف بن عبدالواحد، أنا شجاع بن علی، أنا أبو عبداللّه بن مندة، أنا خیثمة بن سلیمان، أنا أحمد بن حازم، أنا عبیداللّه بن موسی، نا یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهْب بن حمزة، قال:

سافرت مع علی بن أبی طالب من المدینة إلی مکة، فرأیت منه جفوة، فقلت: لئن رجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فذکرت علیاً، فنلت منه، فقال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم:

لا تقولنَّ هذا لعلی، فإنّ علیّاً ولیّکم بعدی» «۲».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۴۹.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۰

ترجمته

أبو علی الحافظ: «بنو مندة أعلام الحفاظ فی الدنیا قدیماً وحدیثاً، ألا ترون إلی قریحة أبی عبداللّه».

أبو نعیم: «کان جبلًا من الجبال».

أبو إسماعیل الأنصاری: «أبو عبداللّه بن مندة سید أهل زمانه».

الباطرقانی: «إمام الأئمة فی الحدیث، لقّاه اللّه رضوانه».

الذهبی: «الإمام الحافظ الجوّال محدّث الإسلام، ... لم أعلم أحداً کان أوسع رحلةً منه ولا أکثر حدیثاً منه، مع الحفظ والثقة، فبلغنا أن عدّة شیوخه ۱۷۰۰ شیخ» «۱».

«۴۲» روایة الغسّانی الصیداوی ... ص: ۶۰

وهو: محمّد بن أحمد بن جُمیع الغسّانی الصیداوی، المتوفی قبل سنة ۴۰۰.

روی الحدیث عن محمّد بن مخلد العطّار، وعنه ابن أبی عقیل الصوری.

وقد جاءت الروایة عند الحافظ الخطیب البغدادی، بإسناده، فی

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۸. وانظر: أخبار اصبهان ۲/ ۲۷۸، المنتظم ۹/ ۹۳ حوادث سنة ۳۹۶، تذکرة الحافظ ۳/ ۱۰۳۱، الوافی بالوفیات ۲/ ۱۹۰، النجوم الزاهرة ۴/ ۲۱۳ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۱

(تاریخ بغداد).

ترجمته

قال السمعانی فی (الصیداوی) ۳/ ۵۷۲:

«وأبو الحسین محمّد بن أحمد بن محمّد بن جمیع الغسانی الصیداوی، رحل إلی العراق، وکور الأهواز، ودیار مصر، أدرک المحاملی ببغداد. ولد سنة ۳۰۶ وتوفی قبل الأربعمائة».

«۴۳» روایة أبی عمر ابن مهدی ... ص: ۶۱

وهو: أبو عمر عبدالواحد بن محمّد بن عبداللّه بن محمّد بن مهدی، الفارسی الکازرونی، ثم البغدادی، البزاز، المتوفی سنة: ۴۱۰.

وقع فی سندٍ للحافظ ابن عساکر، رواه عنه عاصم بن الحسن، وهو عن أبی العباس ابن عقدة الکوفی.

ترجمته

وهذا الرجل شیخ محدّث مسند معمَّر صدوق:

الخطیب: «سمع القاضی المحاملی، ومحمّد بن مخلد ... وأبا العباس بن عقدة ... کتبنا عنه، وکان ثقةً أمیناً، یسکن درب الزعفرانی ...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۲

ومات فجأةً فی یوم الإثنین، ودفن من الغد- وهو یوم الثلاثاء- للنّصف من رجب سنة ۴۱۰ فی مقبرة باب حرب» «۱».

ابن الجوزی: «عبدالواحد بن محمّد، أبو عمر بن مهدی. أخبرنا عبدالرحمان بن محمّد القزّاز أخبرنا أبو بکر الخطیب قال: عبدالواحد ...»

فنقل کلامه المتقدّم موجزه «۲».

الذهبی: «إبن مهدی، الشیخ الصّدوق المعمر، مسند الوقت، أبو عمر عبدالواحد بن محمّد ... سمع کثیراً من القاضی المحاملی، وسمع من أبی العباس بن عقدة ... حدّث عنه: أبو بکر الخطیب، ووثّقه ... قال الخطیب: کان ثقة أمیناً ... قلت: وقع لنا من طریقه أجزاء عالیة من المحامِلیّات وغیره. وحدّث فی أسفاره» «۳».

«۴۴» روایة الجراحی ... ص: ۶۲

وهو: أبو محمّد عبدالجبار بن محمّد المرزبانی المروزی، المتوفی سنة ۴۱۲.

رواه عن «المحبوبی» وهو أبو العباس محمّد بن أحمد بن محبوب، وعنه أبو عامر الأزدی، کما فی روایة الحافظ الکنجی الشافعی.

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۱/ ۱۳.

(۲) المنتظم ۹/ ۱۶۵.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۳

ترجمته

سکن هراة، فحدّث بها جامع الترمذی عن أبی العباس المحبوبی، فحمل الکتاب عنه خلق منهم: أبو عامر محمود بن القاسم الأزدی.

قال السمعانی: هو صالح ثقة.

وقال الذهبی: الشیخ الصالح الثقة.

وکذا فی المصادر الأخری «۱».

«۴۵» روایة ابن أبی عقیل الصّوری ... ص: ۶۳

لقد تقدّم روایة الخطیب البغدادی حدیث الولایة، وهو یرویه کما فی (تاریخ بغداد) عن «أبی محمّد عبداللّه بن علی بن عیاض بن أبی عقیل» عن «محمّد بن أحمد بن جمیع الغسانی» عن «محمّد بن مخلّد العطّار».

ففیه: «أبو محمّد عبداللّه بن علی».

ولا ذکر له فی المترجمین فی الکتاب، ولا فی غیره من کتب التراجم التی وقفت علیها.

بل الذی فی (تاریخ الخطیب) و (سیر أعلام النبلاء): «أبو عبداللّه محمّد ابن علی» «... ۲».

---

(۱) الأنساب ۲/ ۳۶- الجراحی. سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۲۵۷، تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۵۲، شذرات الذهب ۳/ ۱۹۵ وغیرها.

(۲) تاریخ بغداد ۳/ ۱۰۳، سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۴

فإن کان هذا، لا سیّما بالنظر إلی قول الخطیب: «وکتب عن أبی الحسین ابن جمیع بصیدا، وهو أسند شیوخه».

وقول الذهبی: «سمع محمّد بن أحمد بن جمیع الصیداوی».

والروایة هی عن ابن جمیع.

فقد أثنی علیه الخطیب بقوله: «لم یقدم علینا من الغرباء الذین لقیتهم أفهم منه بعلم الحدیث، وکان دقیق الخط، صحیح النقل» ثم قال: «وکان صدوقاً، کتبت عنه وکتب عنّی شیئاً کثیراً» وأرّخ وفاته بسنة ۴۴۱.

ووصفه السمعانی بقوله: «کان من الحفاظ المتقنین والعلماء المتقین».

ووصفه الذهبی ب «الإمام الحافظ البارع الأوحد» وذکر الکلمات والألقاب الضخمة بحقّه.

وتوجد ترجمته أیضاً فی:

۱- المنتظم ۹/ ۳۴۹

۲- الأنساب ۳/ ۵۶۵ (الصوری)

۳- البدایة والنهایة ۱۲/ ۵۴

۴- والنجوم الزاهرة ۵/ ۴۸

۵- والکامل فی التاریخ ۸/ ۲۹۲.

«۴۶» روایة أبی علی بن المذهب ... ص: ۶۴

وهو: أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التمیمی البغدادی، المتوفی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۵

سنة ۴۴۴.

أخرجه الحافظ ابن عساکر عنه بواسطة ابن الحصین مراراً، یرویه عن القطیعی، عن عبداللّه بن أحمد، عن أبیه، بإسناده عن بریدة... «۱».

ترجمته

حدّث عنه: الخطیب، وابن خیرون، وابن الطیوری، وابن ماکولا وابن الحصین، وآخرون.

قال الخطیب: «کتبت عنه».

ووصفه الذهبی ب «الإمام العالم مسند العراق».

ووقع بین الخطیب وابن الجوزی حوله کلام. فراجع «۲».

«۴۷» روایة ابن السوادی ... ص: ۶۵

وهو: أبو طالب محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج بن الأزهر المعروف بابن السّوادی المتوفی سنة ۴۴۵.

وهو شیخ الفقیه ابن المغازلی الشافعی.

روی عنه عن أبی الحسین محمّد بن المظفر الحافظ، بإسناده عن ابن بریدة عن بریدة «... ۳».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰. ۱۹۲.

(۲) تاریخ بغداد ۷/ ۳۹۰، المنتظم ۹/ ۳۶۳ وانظر: سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۴۰، الوافی بالوفیات ۱۲/ ۱۲۱، البدایة والنهایة ۱۲/ ۵۸، النجوم الزاهرة ۵/ ۵۳، شذرات الذهب ۳/ ۲۷۱.

(۳) مناقب علی بن أبی طالب ۲۰۸ ح ۲۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۶

ترجمته

ترجم له الخطیب الحافظ، وذکر روایته عن جماعةٍ منهم، محمّد بن المظفّر، قال: «کتبنا عنه، وکان صدوقاً» «۱».

وترجم له السمعانی فی ۱/ ۱۲۵ (الأزهری) بعد ترجمته لأخیه (أبی القاسم الأزهری) فأورد کلام الخطیب وأقرّه.

«۴۸» روایة الدهلقی ... ص: ۶۶

وهو: عمر بن عیسی بن أبی عبداللَّه الخطیبی.

قال فی الباب الرابع فی فضائل أمیر المؤمنین، فی «فصل فی الأخبار المسندة فی شأنه» فقال:

«عمران بن حصین: علی منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۲».

«۴۹» روایة أبی سعد الجنزرودی ... ص: ۶۶

---

(۱) تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

(۲) لباب الألباب فی فضائل الخلفاء- مخطوط. نقلًا عن نتائج الأسفار للعلّامة المحقق المرحوم السید عبدالعزیز الطباطبائی، وقد رآی من الکتاب المذکور نسختین فی مکتبات ترکیا، نسخةً فی مکتبة نور عثمانیة برقم ۳۴۱۲، وأخری فی لاله لی بالمکتبة السلیمانیة برقم ۳۳۴۳ بخط قاسم بن أبی بکر بن ملک أحمد السلیمانی الملطی، کتبها سنة ۹۱۹. والمنقول عن هذه النسخة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۷

وهو: أبو سعد محمّد بن عبدالرحمن بن محمّد النیسابوری، المتوفی سنة ۴۵۳.

وقع فی طریق روایة ابن عساکر هذا الحدیث، عن أبی یعلی الموصلی بإسناده عن عمران بن حصین.

رواه عنه ابن عساکر بواسطة شیخه أبی المظفر ابن القشیری «۱».

ترجمته

حدّث عنه: البیهقی، والسکری، وإسماعیل بن عبدالغافر، وزاهر بن طاهر، وجماعة.

وتوجد ترجمته فی:

۱- الأنساب- الکنجرودی ۲/ ۱۰۰

۲- الوافی بالوفیات ۳/ ۲۳۱

۳- سیر أعلام النبلاء ۸/ ۱۰۱

۴- العبر ۲/ ۳۰۱

۵- طبقات الشافعیة لابن قاض شهبة ۱/ ۷۸

۶- بغیة الوعاة ۱/ ۱۵۷

۷- شذرات الذهب ۳/ ۲۹۱.

«۵۰» روایة سبط بحرویه ... ص: ۶۷

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۸

وهو: أبو القاسم إبراهیم بن منصور الکرّانی الإصبهانی، المتوفی سنة ۴۵۵.

ومن مشایخ ابن عساکر.

ترجمته

قال الذهبی: «سبط بحروبه، الشیخ، الصالح، الثقة، المعمّر...

حدّث عنه یحیی بن مندة وقال: کان صالحاً عفیفاً.

وحدّث عنه أیضاً: سعید بن أبی الرجاء، والحسین بن عبدالملک الخلّال، وفاطمة العلویة ام المجتبی، وآخرون» «۱».

«۵۱» روایة أبی نصر التاجر ... ص: ۶۸

وهو: أبو نصر عبدالرحمن بن علی النیسابوری المزکّی، المتوفی سنة ۴۶۷.

وهو من مشایخ ابن عساکر.

ترجمته

ترجم له الذهبی فقال:

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۶۹

«أبو نصر التاجر، الشیخ العالم الصالح العدل المسند...

قال عبدالغافر الفارسی: ارتحل فی صباه، وسمع من أصحاب ابن صاعد، والمحاملی، وروی الکثیر.

وقال أبو سعد السمعانی: حدّثنا عنه: زاهر ووجیه ابنا الشحامی، وهبة الرحمن بن عبدالواحد بن القشیری. وآخرون.

وکان ثقة صالحاً مکثراً.

مات سنة ۴۶۸» «۱».

«۵۲» روایة أبی الحسین ابن النقور ... ص: ۶۹

وهو: أبو الحسین أحمد بن محمّد بن أحمد البغدادی، المتوفی سنة ۴۷۰.

رواه بإسناده إلى ابن بريدة عن أبيه بلفظ: «من كنت وليّه فعلى وليّه».

وعنه ابن عساكر بواسطة أبى القاسم ابن السمرقندى «۲».

ورواه بإسناده إلى عمران بن حصين بلفظ: «على منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدى».

وعنه ابن عساكر بواسطة جماعة «۳».

ترجمته

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۵۵.

(۲) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۱.

(۳) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۰

حدّث عنه: الخطيب البغدادى، والحميدى، وابن السمرقندى، وجماعة آخرون من الأئمة.

قال الخطيب: «كان صدوقاً».

ابن خيرون: «ثقة».

ابن الجوزى: «كان صحيح السماع متحرّياً فى الرواية».

الذهبى: «الشيخ الجليل الصدوق مسند العراق» «... ۱».

«۵۳» روایة العاصمی ... ص: ۷۰

وهو: أبو الحسين عاصم بن الحسن العاصمى البغدادى الكرخى الشاعر، المتوفى ۴۸۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

له ترجمة حسنة فى كثيرٍ من المصادر المعتبرة، وقد وثّقوه وأثنوا عليه بالجميل، فراجع.

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۳۷۲. وراجع: تاريخ بغداد ۴/ ۳۸۱، المنتظم ۹/ ۵۴۷، تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۶۴، شذرات الذهب ۳/ ۳۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۱

۱- المنظم ۹/ ۶۲۷

۲- مرآة الجنان ۳/ ۱۰۲ سنة ۴۸۳

۳- النجوم الزاهرة ۵/ ۱۲۸

۴- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۲۱

۵- سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۹۸

۶- تتمة المختصر ۲/ ۱۰

۷- شذرات الذهب ۳/ ۳۶۸

«۵۴» روایة إسماعیل بن أحمد البیهقی ... ص: ۷۱

وهو: أبو على إسماعيل بن أبى بكر أحمد بن الحسين البيهقى المتوفى سنة ۵۰۷.

وقع فى طريق رواية الخطيب الخوارزمى الموفق بن أحمد المكى «۱».

ترجمته

قال الذهبى:

«ابن البيهقى: الفقيه الإمام شيخ القضاة، أبو على، ... نزيل

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۱۲۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۲

خوارزم، ثم نزيل بلخ، فحمل عنه أهل تلك الديار. حدّث عن أبيه وأبى حفص بن مسرور، وعبدالغافر الفارسى، وأبى عثمان الصابونى، وسعيد بن أبى سعيد العيّار، وطبقتهم. وكان عارفاً بالمذهب، مدرّساً، جليل القدر.

اتفق أنه رجع إلى بيهق بعد غيبة ثلاثين سنة، فأقام بها أياماً يسيرة وأدركه الأجل فى جمادى الآخرة سنة ۵۰۷.

وقد حدّث عنه أبو القاسم إسماعيل بن أحمد السمرقندى، وطائفة من أهل بغداد، وقارب الثمانين» «۱».

وتوجد ترجمته أيضاً فى:

۱- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۳

۲- طبقات السبكى ۷/ ۴۴

۳- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۵۶

۴- النجوم الزاهرة ۵/ ۲۰۵

۵- الكامل لابن الأثير ۹/ ۱۵۱

۶- تتمة المختصر ۲/ ۳۷ وغيرها.

«۵۵» رواية أبى على الحدّاد ... ص: ۷۲

وهو: الحسن بن أحمد بن الحسن الإصبهانى، المتوفى سنة ۵۱۵.

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۳

وتعلم روايته من أسانيد الحافظ ابن عساكر.

ومن أسانيد غيره أيضاً.

ترجمته

وقد وثّقه وأثنى عليه كبار الأئمة:

السمعانى: «كان: عالماً، ثقة، صدوقاً، من أهل العلم والقرآن والدين، عمّر دهراً، وحدّث بالكثير». «هو أجلّ شيخٍ أجاز لى، رحل الناس إليه، ورأى من العزّ ما لم يره أحد فى عصره، وكان خيّراً صالحاً ثقةً» «۱».

ابن الجوزى- فى ذكر فى توفى فى السنة من الأكبار-: «الحسن بن أحمد بن الحسن بن على، أبو على الحداد الإصفهانى. ولد سنة

۴۱۹، وسمع أبا نعیم وغیره، إنتهی إلیه الإقراء والحدیث بإصبهان. وتوفی فی ذی الحجة من هذه السنة، عن ۹۶» «۲».

الـذهبی: «الحداد: الشـیخ الإمام، المقرئ المجوّد، المحدّث، المعمر، مسـند العصـر، أبو علی ... شـیخ إصـبهان فی القراءات والحدیث جمیعاً» ثم نقل کلام السـمعانی وغیره ثم قال: «توفی مسـند الدنیا أبو علی الحداد فی ۱۶ ذی الحجة سنة ۵۱۵، وقد قارب المئة، ودفن عند القاضی أبی أحمد العسال بأصبهان» «۳».

---

(۱) التحبیر ۱/ ۱۷۷- ۱۹۲.

(۲) المنتظم ۱۰/ ۱۷۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۴

«۵۶» روایة البغوی ... ص: ۷۴

وهو: أبو محمّد الحسین بن مسعود ابن الفراء المتوفی سنة ۵۱۶.

أخرجه فی (مصابیح السنّة) «۱».

ترجمته

والبغوی إمامٌ من أئمة السـنّة، وصفوه بمحیی السنّة واعتمدوا علی کتبه وآثاره، وترجموا له بکلّ وصفٍ وثناء جمیل، وهذا موجز کلام الذهبی بترجمته:

«البغوی: الشیخ الإمام العلّامة، القدوة الحافظ، شیخ الإسلام، محیی السنّة، کان سیداً، إماماً، عالماً علامةً، زاهداً، قانعاً بالیسیر، بورک له فی تصانیفه ورزق فیها القبول التام، لحسن قصده وصدق نیّته، وتنافس العلماء فی تحصیلها، وله القدم الراسخ فی التفسیر» «۲».

وتوجد ترجته أیضاً فی:

۱- تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۷

۲- وفیات الأعیان ۲/ ۱۳۶

۳- طبقات الشافعیة للسبکی ۷/ ۷۵

۴- البدایة والنهایة ۱۲/ ۱۷۱

---

(۱) مصابیح السنّة ۴/ ۱۷۲ برقم ۴۷۶۶.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۴۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۵

۵- طبقات المفسرین ۱/ ۱۶۱

۶- الوافی بالوفیات ۱۳/ ۲۶

۷- المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۲۲۹

«۵۷» روایة هبة اللّه بن الحصین ... ص: ۷۵

وهو: أبو القاسم هبة اللّه بن محمّد بن الحُصين، المتوفى سنة ۵۲۵.

وهو شيخ ابن عساكر.

أخرجه عنه، ابن المذهب، عن القطيعى، عن عبداللّه، عن أبيه، بإسناده ... عن بريدة «... ۱».

ترجمته

حدّث عنه: السلفى، وأبو موسى المدينى، وابن ناصر، وأبو العلاء العطار، وجماعة من الأعلام.

قال السمعانى: «شيخ ثقة ديّن».

ابن الجوزى: «كان ثقة».

الذهبى: «ابن الحصين، الشيخ الجليل، المسند الصدوق، مسند الآفاق».

وهكذا تجد الثناء عليه فى:

۱- المنتظم ۱۰/ ۲۴۷

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰، ۱۹۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۶

۲- سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۳۶

۳- مرآة الجنان ۳/ ۱۸۷

۴- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۸۱

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۲۴۷

۶- شذرات الذهب ۴/ ۷۷ وغيرها.

«۵۸» رواية الخلّال ... ص: ۷۶

وهو: أبو عبداللّه الحسين بن عبدالملك الإصبهانى الخلال، المتوفى سنة ۵۳۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

ترجم له الذهبى ووصفه ب «الشيخ الإمام الصدوق، مسند إصبهان، شيخ العربية، بقية السلف..

حدّث عنه: السلفى، والسمعانى، وابن عساكر، والمدينى، ومعمر وبنوه، وأبو المجد زاهر بن أحمد» «... ۱».

«۵۹» رواية ابن المؤذن ... ص: ۷۶

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۷

وهو: أبو سعد إسماعيل بن أحمد النيسابورى الواعظ المشهور بالكرمانى المتوفى سنة ۵۳۲.

وهو من مشايخ ابن عساكر.

ترجمته

قال الذهبی بترجمته: «ابن المؤذّن، الإمام الفقیه الأوحد...

قال أبو سعد السمعانی: کان ذا رأیٍ وعقل وعلم.

حدّث عنه: إبن طاهر فی معجمه، وأبو القاسم ابن عساکر، وأبو موسی المدینی، والقاضی أبو سعد بن أبی عصرون...

وکان وافر الجلالة، کامل الحشمة» «... ۱».

«۶۰» روایة زاهر بن طاهر ... ص: ۷۷

وهو: زاهر بن طاهر بن محمّد النیسابوری الشحامی، المتوفی سنة ۵۳۳.

من مشایخ ابن عساکر.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۲۶، وانظر: المنتظم ۱۰/ ۳۰۵، تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۷۷، طبقات السبکی ۷/ ۴۴، شذرات الذهب ۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۸

ترجمته

ترجم له غیر واحدٍ من الأعلام، ووصفوه بأوصاف ضخمة:

قال الذهبی: «الشیخ العالم، المحدّث المفید المعمّر مسند خراسان»....

ثم ذکر مشایخه ... فقال:

«وروی الکثیر، واستملی علی جماعةٍ، وخرَّج وجمع وانتقی لنفسه السباعیات وأشیاء تدل علی إعتنائه بالفن».

وذکر من الذین حدّثوا عنه جماعةً من الأئمة، هم:

«أبو موسی المدینی، والسمعانی، وابن عساکر ... وخلق کثیر».

ومع کلّ هذا ذکر الذهبی:

«وهو واهٍ من قبل دینه».

وذلک ما حکاه عن أبی سعد السمعانی: «کان یخلّ بالصلوات» «... ۱».

«۶۱» «روایة أبی القاسم ابن السمرقندی ...» ص: ۷۸

وهو: إسماعیل بن أحمد بن عمر، السمرقندی، الدمشقی،

---

(۱) راجع ترجمته فی: المنتظم ۱۰/ ۳۱۲، سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹، الکامل لابن الأثیر ۹/ ۳۱۲ وفیه طاهر بن طاهر الشجاعی وهو تصحیف، البدایة والنهایة ۱۲/ ۱۹۲ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۷۹

البغدادی، المتوفی سنة: ۵۳۶.

رواه عنه الحافظ ابن عساکر.

ترجمته

وهو من مشايخ ابن عساكر والسلفى والسمعانى وغيرهم من مشاهير الحفّاظ، وقد أثنى عليه ووثّقه كلّهم، واستشهد بكلماتهم المترجمون له:

ابن الجوزى: «سمعت منه الكثير بقراءة شيخنا أبى الفضل بن ناصر، وأبى العلاء الهمذانى وغيرهما، وبقراءتى، وكان أبو العلاء يقول: ما أعدل به أحداً من شيوخ خراسان ولا العراق، وكان شيخنا أبو شجاع عمر بن أبى الحسن يقول: أبو القاسم السمرقندى استاذ خراسان والعراق» ثم روى عنه خبر رؤياه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم «۱».

إبن الدمياطى: «قدم بغداد فى سنة ۴۶۹ واستوطنها إلى حين وفاته، وسمع بها الكثير ... وحدّث بالكثير. وكان ثقة صدوقاً فاضلًا. روى عنه: ابن ناصر وابن الجوزى وجماعة من الأئمة...

قال أبو طاهر السلفى: أبو القاسم ثقة وله أُنس بمعرفة الرجال» «... ۲».

السبكى: «الحافظ المسند» ... وفى هامشه عن (الطبقات الوسطى) له: «وذكره ابن السمعانى وقال: شيخ كبير ثقة حافظ متقن. قال: حمل عنه الكثير واشتهر بالرواية والذكاء وجودة الإسماع والإصغاء» «۳».

الذهبى: «إبن السمرقندى: الشيخ الإمام المحدّث المفيد المسند»...

---

(۱) المنتظم: ۱۰/ ۳۳۴.

(۲) المستفاد من ذيل تاريخ بغداد: ۸۵.

(۳) طبقات الشافعية الكبرى ۷/ ۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۰

ثم أورد بعض الكلمات، منها: «قال ابن عساكر: كان ثقة مكثراً صاحب أصول» «... ۱».

«۶۲» رواية ابن العربى المالكى ... ص: ۸۰

وهو: أبو بكر محمّد بن عبداللَّه الأندلسى، المتوفى سنة ۵۴۳. وقيل غير ذلك.

رواه فى (شرح الترمذى) حيث أخرجه الترمذى عن عمران بن حصين «۲».

ترجمته

ترجم له الذهبى فى (سير أعلام النبلاء) ووصفه ب «الإمام العلّامة الحافظ القاضى» «۳» وكذا ترجم له وأثنى عليه فى غيره من كتبه وهى:

تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۲۹۴

والعبر ۲/ ۴۶۸ أخذت سنة ۵۴۶

ودول الإسلام: ۲۸۳

وتوجد ترجمته والثناء بالجميل عليه فى:

۱- وفيات الأعيان ۴/ ۲۹۶

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸.

(۲) عارضة الأحوذى فى شرح الترمذى ۷/ ۱۵۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۱

۲- البدایة والنهایة ۱۲/ ۲۰۰- سنة ۵۴۲

۳- مرآة الجنان ۲۱۴

۴- طبقات المفسّرین ۲/ ۱۶۷

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۳۰۲

۶- الوافی بالوفیات ۳/ ۳۳۰

۷- شذرات الذهب ۴/ ۱۴۱- سنة ۵۴۶

«۶۳» روایة الکروخی ... ص: ۸۱

وهو: أبو الفتح عبدالملک بن أبی القاسم عبداللّه الهروی المتوفی سنة ۵۴۸.

روی الحدیث عن أبی عامر الأزدی وغیره، وعنه عمر الدینوری، کما روایة الحافظ الکنجی الشافعی.

ترجمته

حدّث عنه خلق کثیر، منهم:

السمعانی، وابن عساکر، وابن الجوزی، وابن الأخضر، وابن طبرزد، وأبو الیمن الکندی وجماعة...

قال السمعانی: هو شیخ صالح دیّن خیّر، حسن السیرة، صدوق،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۲

ثقة...

وقال ابن نقطة: لازم الفقر والورع إلی أن توفی ... التقیید لابن النقطة: ۳۵۶ رقم ۴۴۶.

وقال الذهبی: الکروخی الشیخ الإمام الثقة «... ۱».

«۶۴» روایة أبی الخیر الطالقانی القزوینی ... ص: ۸۲

وهو: أحمد بن إسماعیل بن یوسف الشافعی، المتوفی سنة ۵۹۰.

روی هذا الحدیث فی کتابه (الأربعین) فی «الباب السابع والثلاثون، فی تصویب علی رضی اللّه عنه فی قتال أهل النهروان، وإظهار معجزة النبی صلّی اللّه علیه وسلّم وکرامات علی فیه، وفی تصویبه فی قتال من قاتل، وفی تصویبه فی قسم الغنائم والقضایا» قال:

«أخبرنا الموفّق بن سعید، أنا أبو علی الصفّار، أنا أبو سعد النصروی، أنا ابن زیاد، أنا ابن شیرویه وأحمد بن إبراهیم، قالا: أنا إسحاق بن إبراهیم، أنا النضر بن شمیل، نا عبدالجلیل، نا عبداللّه بن بریدة عند ذلک وکان فی المجلس قال: حدّثنی أبی قال:

لم یکن أحد من الناس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طالب، حتی أحببت رجلًا من قریش لا- احبّه إلّاعلی بغضاء علی. فبعث ذلک الرجل

---

(۱) الأنساب ۵/ ۶۰- الکروخی. سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۷۳، تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۱۳، شذرات الذهب ۴/ ۱۴۸ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۳

علی خیل، فصحبته وما أصحبه إلّاعلی بغضاء علی، فأصاب سبیاً، فکتب إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أن یبعث إلیه من یخمّسه، فبعث

إلينا عليّاً، وفى السبى وصيفة من أفضل السبى، فلما خمّسه صارت الوصيفة فى الخمس، ثمّ خمّس فصارت فى أهل بيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثم خمّس فصارت فى آل على، فأتانا ورأسه يقطر.

قال: فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا إلى الوصيفة صارت فى الخمس، ثم صارت فى أهل بيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثم صارت فى آل على، فوقعت عليها.

قال: فكتب- وبعثنى مصدّقاً أكون مصدّقاً لكتابه إلى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم- ما قال على. فجعلت أقول على ما يقول عليه: صدق ...

قال: فأمسك بيدى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فقال: أتبغض عليّاً؟ قلت: نعم! قال: فلا- تبغضه، وإن كنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذى نفسى بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفة. فما كان أحد بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أحبّ إلىَّ من على.

قال عبداللَّه بن بريدة: واللَّه ما فى هذا الحديث بينى وبين النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم غير أبى» «۱».

ترجمته

---

(۱) كتاب الأربعين المنتقى من مناقب المرتضى، عليه رضوان العلى الأعلى، مطبوع فى العدد الأوّل من مجلّة تراثنا الصادرة من مؤسسة آل البيت لإحياء التراث- قم ص ۱۲۲ ح ۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۴

وأبو الخير الطالقانى من رواة الحديث وإنْ كان لفظه خالياً عن قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: «على منّى وأنا من على وهو وليّكم من بعدى» لاشتمال ألفاظه بنفس هذا السند عليه عند غيره، فيكون قد اختصره أو أسقط كاتب النسخة تلك الجملة.

وأبو الخير محدّث كبير، وفقيه شهير، ترجم له الذهبى فى غير واحدٍ من مؤلّفاته، وهذا خلاصة ما جاء فى (سير أعلام النبلاء):

«الطالقانى: الشيخ الإمام، العلّامة، الواعظ، ذو الفنون، رضى الدين أبو الخير، أحمد بن إسماعيل بن يوسف الطالقانى القزوينى الشافعى، تفقّه وبرع فى المذهب، وسمع الكتب الكبار، ودرّس بقزوين وببغداد، ثم درس بالنظامية.

قال ابن النجّار: كان إماماً فى المذهب والأصول والتفسير والخلاف والتذكير، وأملى مجالس، ووعظ، وأقبلوا عليه لحسن سمته وحلاوة منطقه وكثرة محفوظاته، وكثر التعصّب له من الامراء والخواص، وأحبّه العوام، وكان كثير العبادة والصلاة، وهو ثقة فى روايته. فكان هو يعظ مرّةً وابن الجوزى مرّةً.

قال الموفَّق: كان يعمل فى اليوم والليلة مايعجز المجتهد عنه فى شهر. وظهر التشيع فى زمانه بسبب ابن الصاحب، فالتمس العامّة منه على المنبر يوم عاشوراء أنْ يلعن يزيد، فامتنع، فهمّوا بقتله مرّات، فلم يرع ولا زل، وسار إلى قزوين، وضجع لهم ابن الجوزى» «۱».

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۹۰. وانظر: طبقات السبكى ۶/ ۷، طبقات القراء ۱/ ۳۹، تاريخ ابن كثير ۱۳/ ۹، شذرات الذهب ۴/ ۳۰۰، الوافى بالوفيات ۶/ ۲۵۳ وغيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۵

«۶۵» رواية المكبّر ... ص: ۸۵

وهو: حنبل بن عبداللَّه بن فرج البغدادى، المتوفى سنة ۶۰۴.

رواه عن ابن الحصين، وعنه قاضى القضاة القرشى، كما فى رواية أبى عبداللَّه الكنجى الشافعى الحافظ.

ترجمته

قالوا بترجمته: إنه راوى مسند أحمد بن حنبل كلّه عن هبة اللَّه بن الحصين.

وقد حدّث عنه من الأكابر: ابن النجّار، وابن الدبيثى، وابن خليل، وابن علّان، والصدر البكرى، والتاج القرطبى، وآخرون...

وصفه الذهبى ب «بقية المسندين» «۱».

وقد ذكر فى وفيات سنة ۶۰۴ من الأعلام فى:

۱- الكامل فى التاريخ ۱۰/ ۳۴۴

۲- البداية والنهاية ۱۳/ ۴۳

۳- النجوم الزاهرة ۶/ ۱۹۵

۴- العبر ۳/ ۱۳۷

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۳۱.

۵- شذرات الذهب ۵/ ۱۲.

«۶۶» رواية نجم الدين كبرى الخيوقى ... ص: ۸۶

وهو: أحمد بن عمر بن محمّد الخوارزمى المتوفى سنة ۶۱۸.

رواه عنه شيخ الإسلام الحموينى.

ترجمته

قال الذهبى: «نجم الدين الكبرى. الشيخ الإمام العلّامة، القدوة المحدّث، الشهيد، شيخ خراسان...

طاف فى طلب الحديث، وعنى بالحديث وحصّل الاصول.

حدّث عنه: عبدالعزيز بن هلالة، وخطيب داريّا، وناصر بن منصور العرضى، وسيف الدين الباخرزى تلميذه، وآخرون.

قال ابن نقطة: هو شافعى إمام فى السنّة.

وقال عمر بن الحاجب: طاف البلاد وسمع واستوطن خوارزم، وصار شيخ تلك الناحية، وكان صاحب حديثٍ وسنّة، ملجأ للغرباء، عظيم الجاه، لا يخاف فى اللَّه لومة لائم.

نزلت التتار على خوارزم فى ربيع الأوّل سنة ۶۱۸، فخرج نجم الدين الكبرى فيمن خرج للجهاد، فقاتلوا على باب البلد، حتى قتلوا رضى اللَّه

عنهم، وقتل الشيخ وهو فى عشر الثمانين.

وفى كلامه شىء من تصوّف الحكماء» «۱».

«۶۷» رواية ابن الشيرازى ... ص: ۸۷

وهو: أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه الشيرازى الدمشقى، المتوفى سنة ۶۳۵.

رواه عن الحافظ ابن عساکر، وعنه الحافظ الکنجی الشافعی.

ترجمته

الأسنوی: «کان فقیهاً، فاضلًا، خیّراً، دیّناً، منصفاً، علیه سکینة ووقار، حسن الشکل، یصرف أکثر أوقاته فی نشر العلم» «۲».

ابن تغی بردی- فی وفیات سنة ۶۳۵-: «والقاضی شمس الدین أبو نصر محمّد بن هبة اللّه بن محمّد ابن الشیرازی، فی جمادی الآخرة، وله ۸۶ سنة» «۳».

ابن کثیر: «سمع الکثیر علی الحافظ ابن عساکر وغیره، واشتغل فی

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۱۱۱ ملخصاً.

(۲) طبقات الشافعیة ۲/ ۳۰ رقم ۷۱۵.

(۳) النجوم الزاهرة ۶/ ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۸

الفقه وأفتی ودرّس بالشامیة البرانیة، وناب فی الحکم عدّة سنین، وکان فقیهاً عالماً، فاضلًا ذکیاً، حسن الأخلاق، عارفاً بالأخبار وأیام العرب والأشعار، کریم الطباع، حمید الآثار» «۱».

ابن العماد: «درّس وأفتی، وناظر، وصار من کبار أهل دمشق فی العلم والروایة والریاسة والجلالة. ودرّس مدّة بالشامیّة الکبری. قال ابن شهبة: ولی قضاء بیت المقدس ثمّ ولی تدریس الشامیة البرانیة، ثمّ ولی قضاء دمشق فی سنة ۶۳۱. وکان فقیهاً فاضلًا خیّراً دیّناً منصفاً، علیه سکینة ووقار، حسن الشکل» «... ۲».

الذهبی: «الشیخ الإمام العالم المفتی المسند الکبیر جمال الإسلام القاضی شمس الدین أبو نصر ... کان رئیساً جلیلًا، ماضی الأحکام، عدیم المحاباة، ساکناً وقوراً، ملیح الشکل، منوّر الوجه» «... ۳».

«۶۸» روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۸۸

وهو: شمس الدین یوسف بن عبداللّه، سبط ابن الجوزی، الحنفی، المتوفی سنة ۶۵۴.

روی الحدیث عن الترمذی عن عمران بن الحصین «۴».

---

(۱) البدایة والنهیة ۱۳/ ۱۲۷.

(۲) شذرات الذهب ۵/ ۱۷۴.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۳۱.

(۴) تذکرة خواص الأمة: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۸۹

ترجمته

ابن خلکان: «الواعظ المشهور، حنفی المذهب، له صیت وسمعة فی مجالس وعظه، وقبول عند الملوک وغیرهم» «۱».

أبو الفداء: «کان من الوّعاظ الفضلاء» «۲».

الذهبی: «العلّامة الواعظ المؤرخ، شمس الدین» «... ۳».

الکفوی: «کان إماماً عالماً فقیهاً واعظاً جیداً مهیباً» «۴».

الیافعی: «العلّامة الواعظ المؤرخ ... درّس وأفتی» «۵».

وله ترجمة فی مصادر أخری أیضاً، مثل (طبقات المفسرین) و (تتمة المختصر) و (مختصر الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة) وغیرها.

«۶۹» روایة القرشی ... ص: ۸۹

وهو: أبو الفضل محی الدین یحیی بن محمّد بن علی القرشی الدمشقی، المتوفی سنة ۶۶۸.

وهو شیخ الحافظ الکنجی، رواه عنه بإسناده، عن أحمد بن حنبل.

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۱۴۲، ۲/ ۱۵۳.

(۲) المختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۹۷، حوادث ۶۵۴.

(۳) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۷۴، حوادث ۶۵۴.

(۴) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

(۵) مرآة الجنان ۴/ ۱۰۴، حوادث ۶۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۰

ترجمته

قال الذهبی: «محیی الدین قاضی القضاة، أبو الفضل یحیی ابن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن قاضی القضاة زکی الدین أبی الحسن علی بن قاضی القضاة منتجب الدین أبی المعالی القرشی الدمشقی الشافعی.

وله سنة ۹۶.

وروی عن حنبل، وابن طبرزد.

وتفقه علی الفخر ابن عساکر.

ولی قضاء دمشق مرتین، فلم تطل أیّامه.

وکان صدراً معظّماً معرقاً فی القضاء.

له فی ابن العربی عقیدة تتجاوز الوصف.

وکان شیعیاً یفضّل علیاً علی عثمان، مع کونه ادّعی نسباً إلی عثمان، وهو القائل:

أدین بما دان الوصی ولا أری سواه وإن کانت امیّة محتدی

ولو شهدت صفین خَیْلی لأعذرت وساء بنی حرب هنالک مشهدی

وسار إلی خدمة هولاکو، فأکرمه ووّلاه قضاء الشام، وخلع علیه خلعة سوداء مذهّبة. فلمّا تملّک الملک الظاهر أبعده إلی مصر وألزمه بالمقام بها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۱

توفی بمصر فی رابع عشر رجب «۱».

وتوجد فی ترجمته أیضاً فی:

۱- مرآة الجنان ۴/ ۱۶۹

۲- النجوم الزاهرة ۷/ ۲۳۰

۳- البدایة والنهایة ۱۳/ ۲۵۷

۴- شذرات الذهب ۵/ ۳۲۵

«۷۰» روایة إبن منظور الإفریقی ... ص: ۹۱

وهو: جمال الدین أبو الفضل محمّد بن مکرم بن علی الأنصاری الإفریقی المصری، المتوفی سنة: ۷۱۱.

روی حدیث الولایة فی (مختصر تاریخ دمشق) حیث قال:

«قال بُرَیدة:

غزوت مع علی إلی الیمن فرأیت منه جفوة، فقدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فذکرت علیّاً فتنقصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یتغیر، فقال: یا بریدة، ألستُ أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللَّه، قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه».

وعن بریدة قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

«علی بن أبی طالب مولی من کنت مولاه».

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۳۱۸، وفیات: ۶۶۸.

وعن بریدة قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

«علیّ بن أبی طالب مولی کل مؤمن ومؤمنة، وهو ولیّکم بعدی».

وعن بریدة قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی ابن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا اجتمعتما فَعلیٌّ علی الناس وإذا افترقتما فکل واحد منکما علی حدة، قال: فلقینا بنی زبید من الیمن، فقاتلناهم، وظهر المسلمون علی الکافرین، فقتلوا المقاتلة وسبوا الذریة، واصطفی علیّ جاریة من الفیء، فکتب معی خالد یقع فی علی، وأمرنی أن أنال منه.

قال: فلما أتیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم رأیت الکراهیة فی وجهه، فقلت: هذا مکان العائذ یا رسول اللَّه، بعثتنی مع رجل وأمرتنی بطاعته، فبلّغت ما أرسلنی، قال: یا بریدة: لا تقعْ فی علیٍّ، علیٌّ منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی.

وفی حدیث آخر بمعناه:

قال بریدة: وکنت من أشد الناس بغضاً لعلیّ. قال: وکنت رجلًا إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی، وتکلّمت فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی، فرأیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قد غضب غضباً لم أره غضب مثله قط إلّایوم قریظة والنضیر، فنظر إلیَّ فقال: «یا بریدة، إن علیّاً ولیکم بعدی، فأحب علیّاً فإنه یفعل ما یؤمر». قال: فقمت وما أحد من الناس أحبّ إلیَّ منه.

قال: عبداللَّه بن عطاء:

حدثت بذلک أبا حرب بن سوید بن غفلة، فقال: کتمک عبداللَّه بن

بریدة بعض الحدیث؛ إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال له: أنافَقْتَ بعدی یا بریدة؟

وفی حدیث آخر فقال:

«یا بریدة، أتبغض علیاً؟» قال: قلت: نعم، قال: «فأحبّه، فإن له فی الخمس أکثر من ذلک».

وعن البراء بن عازب قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم جيشين وأمَّرَ على أحدهما على بن أبى طالب، وعلى الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا كان قتال فعليٌّ على الناس.

قال: ففتح عليٌّ قصراً، فاتَّخذ لنفسه جارية، فكتب معى خالد بن الوليد يَشِىَ به، فلما قرأ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم الكتاب قال: «ما تقول فى رجل يحب اللَّه ورسوله ويحبه اللَّه ورسوله؟» قال: قلت: أعوذ باللَّه من غضب اللَّه.

وعن عمران بن حُصَين قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم سريةً وأمَّرَ عليهم على بن أبى طالب، فأحدث شيئاً فى سفره، فتعاقد أربعة من أصحاب محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم أن يذكروا أمره لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، قال عمران:

وكنا إذا قدمنا من سفر بدأنا برسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فسلّمنا عليه، قال: فدخلوا عليه، فقام رجل منهم فقال: يا رسول اللَّه، إن علياً فعل كذا وكذا، فأعرض عنه. ثم قام الثانى، فقال: يا رسول اللَّه، إن علياً فعل كذا وكذا، فأعرض عنه. ثم قام الثالث، فقال: يا رسول اللَّه، إن علياً فعل كذا وكذا، فأعرض عنه. ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللَّه إن علياً فعل كذا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۴

وكذا، قال: فأقبل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على الرابع وقد تغيّر وجهه، فقال: «دعوا علياً، دعوا علياً، دعوا علياً، إن علياً منى وأنا منه، وهو ولى كل مؤمن بعدى».

وفى رواية:

فأقبل إليه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم والغضب يعرف فى وجهه فقال: «ما تريدون من على؟ إن علياً منى وأنا منه، وهو وليّ كل مؤمن بعدى».

وعن وهب بن حمزة قال:

سافرت مع على بن أبى طالب من المدينة إلى مكة، فرأيت منه جفوة، فقلت: لئن رجعت ولقيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لأنالنَّ منه. قال: فرجعت، فلقيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فذكرت علياً فنلت منه، فقال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «لا تقولنَّ هذا لعلى، فإن علياً وليكم بعدى».

وعن أبى سعيد الخدرى قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب إلى اليمن قال: (أبو سعيد) «۱»: فكنت فيمن خرج معه- فلما احتفر إبل الصدقة سألناه أن نركب منها ونريح إبلنا، وكنا قد رأينا فى إبلنا خللًا، فأبى علينا، وقال: إنما لكم منها سهم كما للمسلمين.

قال: فلما فرغ على وانصرف من اليمن راجعاً، أمَّرَ علينا إنساناً فأسرع هو فأدرك الحج، فلما قضى حجَّته قال له النبىّ صلّى اللَّه عليه

---

(۱) ما بين المعقوفتين لحق فى هامش الأصل.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۵

وسلّم: ارجع إلى أصحابك حتى تقدم عليهم.

قال أبو سعيد: وقد كنا سألنا الذى استخلفه ما كان على منعنا إياه ففعل، فلما جاء عرف فى إبل الصدقة أنها قد ركبت، رأى أثر الراكب، فذمّ الذى أمَّره ولامه، فقال: أما إنَّ اللَّه عَلَىّ إن قدمت المدينة لأذكرنّ لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، ولأخبرنّه ما لقينا من الغلظة والتَّضييق.

قال: فلما قدمنا المدينة غدوت إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أريد أن أفعل ما كنت قد حلفت عليه، فلقيت أبا بكر خارجاً من

عنـد رسول صـلّى اللَّه عليه وسـلّم، فلما رآنى قعـد معى ورحَّب بى، وساءلنى وساءلته، وقال: متى قـدمت؟ قلت: قدمت البارحة، فرجع معى إلى رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم فـدخل وقال لى هذا سـعد بن مالك، ابن الشـهيد، قال: ائذن له، فدخلت فحيَّيْت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسـلّم وحيَّانى وسـلَّم عَلَىَّ، وساءلنى عن نفسـى وعن أهلى فأحفى فى المسألة، فقلت: يا رسول اللَّه، ما لقينا من على من الغلظة وسوء الصـحبة والتّضـييق، فانْتَبذ رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم، وجعلت أنا أُعدّد ما لقينا منه، حتى إذا كنت فى وسط كلامى ضرب رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسلّم على فخذى، وكنت منه قريباً، وقال: «سعد بن مالك ابن الشهيد، مَهْ بعض قولك لأخيك على، فواللَّه، لقد علمت أنه أخشن فى سبيل اللَّه».

قال: فقلت فى نفسـى: ثكلتك أمك، سعد بن مالك، ألا أرانى كنت فيما يكره منذ اليوم وما أدرى؟ لا جَرَمَ، واللَّه لا أذكره بسوء أبداً سرّاً ولا علانية.

وعن عمرو بن شاس الأسلمى قال:

خرجت مع على بن أبى طالب إلى اليمن فأجفانى، فأظهرت لائمة

على بالمدينة حتى فشا ذلك، فدخلت المسـجد مَرْجِعَ النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم ذات غداة، ورسول اللَّه جالس، فرمانى ببصـره حتى إذا جلست قال:

واللَّه، يـا عمرو ابن شـاس، لقـد آذيتنى، فقلت: أعوذ بـاللَّه وبالإسـلام أن أوذى رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم فقـال: «بلى، من آذى مسلماً فقد آذانى، ومن آذى مسلماً فقد آذى اللَّه عزّ وجلّ».

(وفى حديث آخر:

قلت: أعوذ باللَّه من أن أوذيك، قال: بلى، من آذى علياً فقد آذانى) «۱».

وعن عمرو بن شاس: سمع النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول:

«من آذى علياً فقد آذانى».

وعن جابر قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى:

«من آذاك فقد آذانى، ومن آذانى فقد آذى اللَّه».

وعن سعد بن أبى وقاص قال:

كنت جالسـاً فى المسـجد، أنـا ورجلاـن معى، فنلنا من على، فأقبل رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم غضـبان يعرف فى وجهه الغضب، فتعوذت باللَّه من غضبه، فقال: «ما لكم وما لى؟ من آذى علياً فقد آذانى».

وعن عبد الرحمن بن أبى ليلى قال:

خطب الناس أمير المؤمنين على بن أبى طالب فى الرّحبة قال: أنشد اللَّه امرأ نشدة الإسـلام سـمع رسول اللَّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم يوم غدير أخذ بيدى يقول: ألست أولى بكم يا معشر المسلمين من أنفسكم؟ قالوا: بلى يا

---

(۱) ما بين المعقوفتين لحق فى هامش الأصل.

رسول اللَّه، قال: من كنت مولاه فعلى مولاه، اللهمّ والِ من والاه، وعادِ من عاداه، وانصر من نصره، واخذل من خذله، إلّاقام، فقامَ بضعة عشر رجلًا فشهدوا، وكتم قوم فما فنوا من الدنيا حتى عموا وبرصوا.

وزاد فى حديث آخر:

«وأحِبَّ من أحبَّه، وأبغِض من أبغضه».

وعن زياد بن الحارث قال:

جاء رهط إلى على بالرّحبة فقالوا: السلام عليك يا مولانا، قال: كيف أكون مولاكم وأنتم قوم عرب؟ قالوا: سمعنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يوم غدير خم يقول: من كنت مولاه فإن هذا مولاه.

قال رياح: فلما مضوا تبعتهم، فسألت من هؤلاء؟ قالوا: نفر من الأنصار فيهم أبو أيوب الأنصارى.

وعن حذيفة بن أسيد قال:

لما قفل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عن حجة الوداع نهى أصحابه عن شجرات بالبطحاء متقاربات أن ينزلوا حولهن، ثم بعث إليهن، فصلى تحتهن، ثم قام فقال: «أيها الناس: قد نبأنى اللطيف الخبير أنه لم يعمر نبى إلّا مثل نصف عمر الذى يليه من قبله، وإنى لأظن أن يوشك أن أدعى فأجيب، وإنى مسؤول، وأنتم مسؤولون، فماذا أنتم قائلون؟» قالوا: نشهد أنك قد بلَّغْت ونصحْت وجهدْت، فجزاك اللَّه خيراً، قال: «ألستم تشهدون أن لا إله إلّااللَّه وأن محمّداً عبده ورسوله وأن جنته حق وناره حق، وأن الموت حق، وأن البعث بعد الموت حق، وأن الساعة آتية لا ريب فيها، وأن اللَّه يبعث من فى القبور؟» قالوا: بلى، نشهد بذلك، قال: «اللهمّ اشهد».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۸

ثم قال: «أيها الناس إن اللَّه مولاى، وأنا مولى المؤمنين، وأنا أولى بهم من أنفسهم، فمن كنت مولاه فهذا مولاه، اللهم والِ من والاه، وعادِ من عاداه».

ثم قال: «أيّها الناس إنى فَرَطُكُم وإنكم واردون علىَّ الحوضَ، حوض أعرض مما بين بصرى وصنعاء، فيه عدد النجوم قد حان فضّة، وإنى سائلكم حين تردون علىَّ عن الثّقلين، فانظروا كيف تخلفوننى فيهما، الثَّقَل الأكبر كتاب اللَّه، سببٌ طرفُه بيد اللَّه عزّ وجلّ، وطرفٌ بأيديكم، فاستمسكوا به، لا تضلوا ولا تبدلوا، وعِتْرتى أهل بيتى، فإنه قد نبّأنى اللطيف الخبير أنهما لن يفترقا حتى يردا علىّ الحوض» «۱».

ترجمته

وابن منظور إمامٌ من أئمة أهل السنّة فى الحديث والرجال واللغة، ترجموا له وأثنوا عليه الثناء الحسن الجميل:

ابن حجر: «عمّر وكبر وحدّث، فأكثروا عنه، وكان مغرىً باختصار كتب الأدب المطوّلة، ... وجمع فى اللغة كتاباً سمّاه لسان العرب ...،

وولى قضاء طرابلس، قال الذهبى: كان عنده تشيّع بلا رفض. مات فى شعبان سنة ۷۱۱» «۲».

ابن العماد: «القاضى المنشئ جمال الدين، حدّث بمصر ودمشق،

---

(۱) مختصر تاريخ دمشق ۱۷/ ۳۴۸- ۳۵۳.

(۲) الدرر الكامنة ۴/ ۱۶۱- ۲۶۲ رقم ۴۷۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۹۹

واختصر تاريخ ابن عساكر، وله نظم ونثر، وفيه شائبة تشيع» «۱».

ابن شاكر: «كان فاضلًا، وعنده تشيع بلا رفض، خدم فى الإنشاء بمصر، ثم ولى قضاء طرابلس، وكان كثير الحفظ، اختصر كتباً كثيرة، وله نظم ونثر» «... ۲».

وله ترجمة فى (الوافى بالوفيات) و (حسن المحاضرات) و (بغية الوعاة) وفى كتب أخرى غيرها.

«۷۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۹۹

وهو: ولی الدین محمّد بن عبداللَّه العمری، کان حیّاً سنة ۷۳۷.

«عن عمران بن الحصین: أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: إنّ علیاً منی وأنا منه وهو ولی کل مؤمن. رواه الترمذی» «۳».

ترجمته

لم یذکروا له ترجمةً فی الکتب الرجالیّة، ولم تظهر سنة وفاته، إلّا أنهم اعتمدوا علی کتابه (مشکاة المصابیح) وکتبوا علیه الشروح الکثیرة، المطولة والمختصرة، ووصفوا المؤلف بأوصاف حمیدة، فالقاری- مثلًا-

---

(۱) شذرات الذهب ۶/ ۲۶.

(۲) فوات الوفیات ۴/ ۳۹.

(۳) مشکاة المصابیح ۳/ ۳۵۶ ح ۶۰۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۰

یقول فی مقدمة (المرقاة فی شرح المشکاة).

«لمّا کان کتاب مشکاة المصابیح، الذی ألّفه مولانا الحبر العلّامة والبحر الفهّامة، مظهر الحقائق وموضّح الدقائق، الشیخ التقی النقی، ولی الدین، محمّد ابن عبداللَّه، الخطیب التبریزی، أجمع کتابٍ فی الأحادیث النبویة، وأنفع لبابٍ من الأسرار المصطفویّة» «... ۱».

«۷۲» روایة الفاروقی ... ص: ۱۰۰

وهو: ظهیر الدین عبدالصمد بن نجم الدین محمود بن عبدالصمد.

رواه قائلًا: «عن عمران بن حصین: إنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۲».

«۷۳» روایة السبکی ... ص: ۱۰۰

وهو: تقی الدین علی بن عبدالکافی الخزرجی، المتوفی سنة ۷۵۶.

قال الشیخ حسن زمان ابن أمان اللَّه الترکمانی، فی سیاق روایات حدیث الولایة:

---

(۱) مرقاة المفاتیح: ۱/ ۳۳.

(۲) شرح المصابیح- مخطوط. نقله العلّامة المحقق المرحوم السید عبدالعزیز الطباطبائی عن نسخةٍ منه بخط ابن أخی المؤلف، فرغ منه فی ۲۳ ربیع الأوّل سنة ۷۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۱

«وعن بریدة- فی روایةٍ أخری-: إن علیاً منی وأنا منه، خلق من طینتی وخلقت من طینة إبراهیم، وأنا أفضل من إبراهیم، ذریة بعضها من بعض واللَّه سمیع علیم. یا بریدة، أما علمت أن لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ وأنه ولیّکم بعدی.

أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، وهو صحیح عنده. قال الخطیب: لم أر سواه فی معناه.

أورده واعتمده جماعة من الأئمة، من آخرهم: السبکی والسیوطی» «... ۱».

ترجمته

وتوجد ترجمته مع التعظيم الكثير فى كثيرٍ من الكتب المعتمدة:

كالدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۳/ ۳۸ رقم ۲۷۸۱

والنجوم الزاهرة فى محاسن مصر والقاهرة ۱۰/ ۳۱۸

وشذرات الذهب فى أخبار من ذهب ۶/ ۱۸۰

وبغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة: ۳۴۲

وطبقات الشافعية الكبرى ۱۰/ ۱۳۹- ۳۳۹

«۷۴» رواية الصّلاح الصّفدى ... ص: ۱۰۱

---

(۱) القول المستحسن فى فخر الحسن: ۲۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۲

وهو: صلاح الدين خليل بن أبيك بن عبداللّه، المتوفى سنة ۷۶۴.

ذكر عدّة فضائل لأمير المؤمنين عليه السلام بترجمته، عن جمعٍ من الصحابة، ومن ذلك قوله:

«وعن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال: أنت وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى» «۱».

ترجمته

والصفدى عالم جليل، ومؤرخ معتمد كبير، ترجموا له ووصفوه بأوصافٍ كريمةٍ فى أشهر كتب التراجم والتاريخ، فلاحظ منها:

۱- الدرر الكامنة فى أعيان المائة الثامنة ۲/ ۴۹

۲- النجوم الزاهرة فى محاسن مصر والقاهرة ۱۱/ ۱۹

۳- طبقات الشافعية الكبرى ۱۰/ ۵- ۳۲

۴- شذرات الذهب ۶/ ۲۰۰

۵- البدر الطالع ۱/ ۱۶۶

۶- البداية والنهاية ۱۴/ ۲۴۱

قال الحافظ ابن حجر بترجمته:

«سمع منه من أشياخه: الذهبى، وابن كثير، والحسينى، وغيرهم.

قال الذهبى فى حقّه: الأديب البارع الكاتب، شارك فى الفنون وتقدم

---

(۱) الوافى بالوفيات ۲۱/ ۲۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۳

فى الإنشاء وجمع وصنف.

وقال أيضاً: سمع منى وسمعت منه، وله تواليف وكتب وبلاغه.

وقال فى المعجم المختص: الإمام العالم الأديب البليغ الكامل، طلب العلم وشارك فى الفضائل، وساد فى الرسائل، وقرأ الحديث، وجمع وصنف، وله تواليف وكتب وبلاغة.

وقد ترجم له السبكى فى الطبقات.

وقال الحسینی: کان إلیه المنتهی فی مکارم الأخلاق ومحاسن الشیم.

وقال ابن کثیر: کتب ما یقارب مئتین من المجلّدات.

وقال ابن سعد: کان من بقایا الرؤساء الأخیار».....

«۷۵» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۰۳

وهو: إسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، المتوفی سنة ۷۷۴.

روی عن أبی یعلی الموصلی بإسناده عن عمرو بن میمون عن ابن عباس حدیث الفضائل العشر المختصّة بأمیر المؤمنین علیه السلام وأحدها فیه: «وقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ثم روی حدیث الولایة عن غیر واحدٍ من الأئمة بالأسانید مع التحریف فی ألفاظ الحدیث، فتکلّم علی سند بعضٍ وسکت عن آخر،

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۶۹- ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۴

ونحن نذکر روایته کلّها بنصّ کلامه:

قال: «حدیث آخر: قال الحاکم وغیر واحدٍ عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس عن بریدة بن الحصیب قال: غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوة، فقدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکرت علیاً فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یتغیّر، فقال: یا بریدة، ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقلت: بلی یا رسول اللَّه. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

وقال الإمام أحمد: حدثنا ابن نمیر، ثنا الأجلح الکندی، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه بریدة قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثتین إلی الیمن، علی إحداهما علی بن أبی طالب، وعلی الأخری خالد بن الولید، وقال: إذا إلتقیتما فعلی علی الناس وإذا افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده، قال: فلقینا بنی زبید من أهل الیمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، فاصطفی علی امرأةً من السبی لنفسه. قال بریدة: فکتب معی خالد بن الولید إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یخبره بذلک، فلمّا أتیت رسول اللَّه دفعت إلیه الکتاب، فقرئ علیه، فرأیت الغضب فی وجه رسول اللَّه. فقلت: یا رسول اللَّه، هذا مکان العائذ، بعثتنی مع رجل وأمرتنی أنْ أطیعه، فبلّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی.

هذه لفظة منکرة، والأجلح شیعی، ومثله لا یقبل إذا تفرّد بمثلها، وقد تابعه فیها من هو أضعف منه. واللَّه أعلم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۵

والمحفوظ فی هذا روایة أحمد، عن وکیع، عن الأعمش، عن سعد بن عبیدة، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من کنت مولاه فعلی ولیّه.

ورواه أحمد أیضاً والحسن بن عرفة، عن الأعمش، به.

ورواه النسائی عن أبی کریب، عن أبی معاویة، به.

وقال أحمد: حدثنا روح، عن علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً إلی خالد بن الولید لیقبض الخمس، فأصبح ورأسه یقطر، فقال خالد لبریدة: ألا تری ما یصنع هذا؟ قال: فلمّا رجعت إلی رسول اللَّه أخبرته بما صنع علی، قال- وکنت أبغض علیاً- فقال: یا بریدة أتبغض علیاً؟ فقلت: نعم. قال: لا تبغضه وأحبّه، فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

وقد رواه البخاری فی الصحیح عن بندار، عن روح، به، مطوّلًا.

وقال أحمد: حدّثنا یحیی بن سعید، ثنا عبدالجلیل قال: انتهیت إلی حلقةٍ فیها أبو مجلز وابنا بریدة، فقال عبداللّه بن بریدة: حدّثنی أبی بریدة قال: أبغضت علیاً بغضاً لم أبغضه أحداً، قال: وأحببت رجلًا من قریش لم احبّه إلّاعلی بغضه علیّاً، قال: فبعث ذلک الرجل علی خیلٍ قال: فصحبته ما أصحبه إلّاعلی بغضه علیّاً، فأصبنا سبیاً، فکتبنا إلی رسول اللّه أنْ ابعث إلینا من یخمّسه، فبعث إلینا علیاً. وقال: وفی السبی وصیفة هی من أفضل السبی، فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه یقطر، فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفة التی کانت فی السبی؟ فإنی قسمت وخمست فصارت فی الخمس ثم صارت فی أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه وسلّم ثم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۶

صارت فی آل علی فوقعت بها. قال: وکتب الرجل إلی نبی اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فقلت: إبعثنی فبعثنی مصدّقاً، قال: فجعلت أقرأ الکتاب وأقول: صدق. قال: فأمسک النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بیدی والکتاب، قال: أتبغض علیاً؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه، وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة. قال: فما کان فی الناس أحد بعد قول رسول اللّه أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللّه فوالذی لا إله غیره، ما بنی وبین النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدة.

تفرّد به أحمد.

وقد روی غیر واحدٍ هذا الحدیث عن أبی الجواب، عن یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه، عن البراء بن عازب، نحو روایة بریدة بن الحصیب.

وهذا غریب» «۱».

ترجمته

وقد ترجم لابن کثیر فی کثیر من المصادر المعتبرة مع الإکبار والتقدیر، فمن ذلک:

۱- المعجم المختص، للذهبی: ۷۴

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۷۴- ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۷

۲- الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة، لابن حجر العسقلانی ۱/ ۲۱۸ رقم ۹۴۵

۳- طبقات الشافعیة، لابن قاضی شهبة ۲/ ۱۱۳

۴- طبقات الحفاظ، للسیوطی: ۵۲۹

۵- طبقات المفسرین، للداودی المالکی ۱/ ۱۱۱ رقم ۱۰۳

۶- النجوم الزاهرة، لابن تغری بردی ۱۱/ ۱۲۳

۷- شذرات الذهب، لابن العماد ۶/ ۲۳۱

۸- البدر الطالع، للشوکانی ۱/ ۱۰۲ رقم ۹۵.

وللإختصار نکتفی بخلاصة ترجمته فی (طبقات المفسرین):

«إسماعیل بن عمر بن کثیر ... کان قدوة العلماء والحفاظ، وعمدة أهل المعانی والألفاظ، ذکره شیخه الذهبی فی المعجم المختص فقال: فقیه متفنن ومحدث متقن، ومفسّر نقّاد.

وقال تلمیذه الحافظ شهاب الدین بن حجی: کان أحفظ من أدرکناه لمتون الأحادیث، وأعرفهم بتخریجها ورجالها وصحیحها

وسقیمها، وکان أقرانه وشیوخه یعترفونن له بذلک، وما أعرف أنی اجتمعت به مع کثرة تردّدی إلیه إلّاواستفدت منه.

وقال غیره: کانت له خصوصیة بالشیخ تقی الدین ابن تیمیة ومناضلة عنه واتّباع له فی کثیرٍ من آرائه»....

«۷۶» روایة محمّد بن أبی بکر الأنصاری ... ص: ۱۰۷

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۸

روی هذا الحدیث باللفظ التالی:

«وروی أبو داود الطیالسی قال: نا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی:

أنت ولی کلّ مؤمنٍ بعدی» «۱».

ترجمته

قال فی معجم المؤلفین:

«محمّد بن أبی بکر التلمسانی الأنصاری- کان حیاً حوالی سنة ۶۷۶- فاضل. من آثاره: وصف مکة والمدینة وبیت المقدس المبارک» «۲».

«۷۷» روایة نور الدین الهیثمی ... ص: ۱۰۸

وهو: نور الدین علی بن أبی بکر القاهری، المتوفی سنة ۸۰۷.

أخرج حدیث الولایة عن عدةٍ من الأئمة بألفاظ وأسانید مختلفة:

«وعن بریدة قال: بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی سریةٍ، فاستعمل علینا علیّاً، فلمّا جئنا، قال: کیف رأیتم صاحبکم؟ فإمّا شکوته

---

(۱) کتاب الجوهرة: ۶۴.

(۲) معجم المؤلفین ۳/ ۱۶۶ رقم ۱۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۰۹

وإمّا شکاه غیری، قال: فرفع رأسه- وکنت رجلًا مکباباً- فاذا النبی قد احمرّ وجهه یقول: من کنت ولیّه فعلیّ ولیّه. فقلت: لا أسؤک فیه أبداً.

رواه البزار، ورجاله رجال الصحیح» «۱».

«وعن وهب بن حمزة قال: صحبت علیاً إلی مکة، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

فلما قدمت لقیت رسول اللّه، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا. فقال: لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه دکین ذکره ابن أبی حاتم ولم یضعّفه أحد، وبقیة رجاله وُثقوا» «۲».

عن بریدة- یعنی ابن الحصیب- قال: أبغضت علیاً بغضاً لم أبغضه أحداً قط، قال: وأحببت رجلًا من قریش لم أحبه إلّاعلی بغضه علیاً رضی اللّه عنه، قال: فبعث ذلک الرجل علی جیش، فصحبته ما صحبته إلّابغضه علیاً رضی اللّه عنه، قال: فأصبنا سبایا، فکتب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ابعث إلینا من یخمّسه قال: فبعث علیاً رضی اللّه عنه- وفی السبی وصیفة هی أفضل السبی- قال:

فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه يقطر، فقلنا: يا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلى الوصيفة التى كانت فى السبى، فإنّى قسّمت وخمّست فصارت فى الخمس، ثم صارت فى أهل بيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثم صارت فى آل على، فوقعت بها. قال: فكتب الرجل إلى نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فقلت: ابعثنى مصدقاً.

قال: فجعلت أقرأ الكتاب وأقول صدق، قال: فأمسك يدى والكتاب

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۸.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۰

وقال: أتبغض علياً؟ قال: قلت: نعم، قال: فلا تبغضه، وإنْ كنت تحبّه فازدد له حباً. فوالذى نفس محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم بيده لنصيب آل على فى الخمس أفضل من وصيفة قال: فما كان أحد من الناس بعد قول رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أحب إلىّ من على. قال عبداللَّه- يعنى ابن بريدة- فوالذى لا إله غيره، ما بينى وبين النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى هذا الحديث إلّاأبى بريدة.

قلت: فى الصحيح بعضه. رواه أحمد ورجاله رجال الصحيح، غير عبدالجليل بن عطية وهو ثقة، وقد صرح بالسماع، وفيه لين.

وعن بريدة قال: بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعثين إلى اليمن، على أحدهما على بن أبى طالب رضى اللَّه عنه، وعلى الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا التقيتم فعلى على الناس، وإن افترقتما فكل واحد منكما على جنده قال: فلقينا بنى زبيد من أهل اليمن فاقتتلنا، فظهر المسلمون على المشركين، فقتلنا المقاتلة وسبينا الذرية، فاصطفى على امرأة من السبى لنفسه، قال بريدة: فكتب معى خالد بن الوليد إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يخبره بذلك، فلما أتيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم دفعت الكتاب فقرئ عليه، فرأيت الغضب فى وجه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فقلت: يا رسول اللَّه هذا مكان العائذ، بعثتنى مع رجل وأمرتنى أن أطيعه ففعلت ما أرسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا تقع فى على، فإنه منى وأنا منه وهو وليكم بعدى.

قلت: رواه الترمذى باختصار. رواه أحمد والبزار باختصار، وفيه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۱

الأجلح الكندى، وثّقه ابن معين وغيره وضعّفه جماعة، وبقية رجال أحمد رجال الصحيح.

وعن بريدة قال: بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علياً أميراً على اليمن، وبعث خالد بن الوليد على الجبل فقال: إن اجتمعتما فعلى على الناس، فالتقوا، وأصابوا من الغنائم ما لم يصيبوا مثله، وأخذ على جارية من الخمس، فدعا خالد بن الوليد بريدة فقال: اغتنمها، فأخبر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ما صنع.

فقدمت المدينة ودخلت المسجد ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى منزله، وناس من أصحابه على بابه.

فقالوا: ما الخبر يا بريدة؟

فقلت: خيراً، فتح اللَّه على المسلمين.

فقالوا: ما أقدمك؟

قلت: جارية أخذها على من الخمس، فجئت لُاخبر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم.

فقالوا: فأخبر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، فإنه يسقط من عين النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم.

ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يسمع الكلام، فخرج مغضبا فقال: ما بال أقوام ينتقصون علياً، من تنقص علياً فقد تنقصنى، ومن فارق علياً فقد فارقنى، إن علياً منى وأنا منه، خلق من طينتى وخلقت من طينة إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذرية بعضها من بعض واللَّه

سمیع علیم.

یا بریدة، أما علمت أن لعلی أکثر من الجاریة التی أخذ، وإنه ولیکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۲

بعدی؟

فقلت: یا رسول اللّه، بالصحبة إلّابسطت یدک فبایعتنی علی الإسلام جدیداً.

قال: فما فارقته حتی بایعته علی الإسلام.

رواه الطبرانی فی الأوسط. وفیه جماعة لم أعرفهم، وحسین الأشقر ضعّفه الجمهور ووثّقه ابن حبان.

وعن عبداللّه بن بریدة عن علی قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید، کل واحد منهما وحده وجمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعلیکم علی. قال: فأخذا یمیناً ویساراًت، فدخل علی وأبعد وأصاب سبیاً، وأخذ جاریة من السبی، قال بریدة: وکنت من أشد الناس بغضاًت لعلی، قال: فأتی رجل خالد بن الولید فذکر أنه أخذ جاریة من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم جاء آخر، ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد فقال: یا بریدة، قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فکتب إلیه، فانطلقت بکتابه، حتی دخلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فأخذ الکتاب بشماله وکان کما قال اللّه عزّ وجلّ لا یقرأ ولا یکتب، وکنت إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی، فتکلّمت فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی، فرأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غضب غضباً لم أره غضب مثله إلّایوم قریظة والنضیر، فنظر إلیّ فقال:

یا بریدة: أحبّ علیاً، فإنما یفعل ما امر به.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۳

فقمت وما من الناس أحد أحب إلیّ منه.

رواه الطبرانی فی الأوسط، وفیه ضعفاء وثّقهم ابن حبان.

وعن أبی سعید الخدری قال: إشتکی علیاً الناس، فقام رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فینا خطیباً، فسمعته یقول: أیها الناس لا تشکوا علیاً، فواللّه إنه لأخشی فی ذات اللّه أو فی سبیل اللّه.

رواه أحمد.

وعن عمرو بن شاش الأسلمی- وکان من أصحاب الحدیبیة- قال:

خرجت مع علی علیه السلام إلی الیمن فجفانی فی سفری ذلک، حتی وجدت فی نفسی علیه، فلما قدمت المدینة أظهرت شکایته فی المسجد، حتی سمع بذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فدخلت المسجد ذات غداة ورسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم جالس فی ناس من أصحابه، فلما رآنی أمدّ لی عینیه- یقول حدّد إلیّ النظر- حتی إذا جلست قال:

یا عمرو، واللّه لقد آذیتنی. قلت: أعوذ باللّه من أذاک یا رسول اللّه، قال: بلی، من آذی علیاً فقد آذانی.

رواه أحمد والطبرانی باختصار، والبزار أخصر منه، ورجال أحمد ثقات.

وعن أبی رافع قال: بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علیاً أمیراً علی الیمن، وخرج معه رجل من أسلم یقال له عمرو بن شاس، فرجع وهو یذم علیاً ویشکوه، فبعث إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فقال:

إخسأ یا عمرو، هل رأیت من علی جوراً فی حکمه أو أثرة فی قسمه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۴

قال: اللهم لا

قال: فعلام تقول الذی بلغنی؟

قال: بغضه لا أملک.

قال: فغضب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم حتی عرف ذلک فی وجهه، ثم قال: من أبغضه فقد أبغضنی، ومن أبغضنی فقد أبغض اللّه، ومن أحبه فقد أحبنی، ومن أحبنی فقد أحب اللّه تعالی.

رواه البزار، وفیه رجال وثقوا علی ضعفهم.

وعن سعد بن أبی وقاص قال: کنت جالساً فی المسجد أنا ورجلین معی، فنلنا من علی، فأقبل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غضبان یعرف فی وجهه الغضب، فتعوّذت باللّه من غضبه، فقال:

ما لکم ومالی، من آذی علیاً فقد آذانی.

رواه أبو یعلی والبزار باختصار، ورجال أبی یعلی رجال الصحیح غیر محمود بن خداش وقنان، وهما ثقتان» «۱».

ترجمته

ابن حجر: «کان خیّراً، ساکناً، لیّناً، سلیم الفطرة»....

البرهان الحلبی: «کان من محاسن القاهرة».

التقی الفاسی: «کان کثیر الحفظ للمتون، والآثار، صالحاً خیّراً.

---

(۱) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۹/ ۱۲۷- ۱۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۵

الأفقهسی: «کان إماماً، عالماً، حافظاً، زاهداً، متواضعاً، متودّداً إلی الناس، ذا عبادةٍ وتقشّف وورع».

السخاوی: «کان عجباً فی الدین والتقوی والزهد والإقبال علی العلم والعبادة والأوراد، والثناء علی دینه وزهده وورعه ونحو ذلک کثیر جداً، بل هو فی ذلک کلمة اتفاق».

تجد هذه الکلمات ونحوها فی:

۱- الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰- ۲۰۲

۲- البدر الطالع ۱/ ۳۰۲

۳- طبقات الحفاظ: ۵۴۱

۴- حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۲

۵- شذرات الذهب ۷/ ۷۰ وغیرها.

«۷۸» روایة ابن دقماق ... ص: ۱۱۵

وهو: صارم الدین إبراهیم بن محمّد ن دقماق القاهری، المتوفی سنة ۸۰۹.

رواه عن ابن عباس بلفظ: «أنت ولیّ کلّ مؤمن بعدی» «۱».

---

(۱) الجوهر الثمین فی سیر الملوک والسلاطین: ۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۶

ترجمته

ترجم له جماعة من الأعلام:

کالسخاوی فی الضوء اللامع ۱/ ۱۴۵

وابن حجر العسقلانی فی أنباء الغمر ۶/ ۱۶

والسیوطی فی حسن المحاضرة ۱/ ۵۵۶

وابن العماد فی شذرات الذهب ۷/ ۸۰

وابن تغری بردی فی المنهل الصافی ۱/ ۱۲۰.

قال السخاوی ما ملخّصه:

«إبراهیم بن محمّد بن دقماق، صارم الدین القاهری الحنفی، مؤرخ الدیار المصریة فی وقته، قال شیخنا فی معجمه: ولد فی حدود الخمسین وسبعمائة، واعتنی بالتاریخ فکتب منه الکثیر بخطّه، وعمل تاریخ الإسلام، وتاریخ الأعیان، وطبقات الحنفیة، وغیر ذلک. وکان جمیل العشرة، کثیر الفکاهة، حسن الود، قلیل الوقیعة فی الناس.

وزاد فی إنبائه: عامی العبارة، وأنه ولی فی آخر الأمر إمرة دمیاط، فلم تطل مدّته فیها، ورجع إلی القاهرة فمات بها فی ذی الحجة سنة تسع.

قلت: وهو أحد من اعتمده شیخنا فی إنبائه.

حبّب إلیه التاریخ، وتصانیفه فیه جیدة مفیدة، واطّلاعه کثیر، واعتقاده حسن، ولم یکن عنده فحش فی کلامه، ولا فی خطّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۷

وقال المقریزی: إنه أکب علیه حتی کتب فیه نحو مائتی سفر من تألیفه وغیر ذلک. وکتب تاریخاً کبیراً علی السنین، وآخر علی الحروف»....

«۷۹» روایة الفاسی ... ص: ۱۱۷

وهو: تقی الدین محمّد بن أحمد بن علی الحسینی المکی المالکی المتوفی سنة ۸۳۲.

رواه الشیخ حسن زمان الترکمانی عن کتابه (العقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین) «۱».

ترجمته

له تراجم حسنة فی غیر واحدٍ من المصادر، راجع:

۱- الضوء اللامع ۷/ ۱۸

۲- شذرات الذهب ۷/ ۱۹۹.

۳- البدر الطالع ۲/ ۴۱

۴- إنباء الغمر بأبناء العمر ۸/ ۱۸۷.

قال السخاوی: «ولد بمکة ونشأ بها وبالمدینة، ودخل القاهرة

---

(۱) القول المستحسن فی فخر الحسن: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۸

ودمشق والیمن، وبلغت عدّة شیوخه بالسماع والإجازة نحو الخمسمائة، وعنی بعلم الحدیث أتم عنایة، وکتب الکثیر وأفاد وانتفع الناس به وأخذوا عنه، ودرّس وأفتی وحدّث بالحرمین والقاهرة ودمشق وبلاد الیمن بجملةٍ من مروایاته ومؤلفاته. سمع منه الأئمة. وکان ذا ید

طولی فی الحدیث والتاریخ والسیر، واسع الحفظ، وکان إماماً علامةً فقیهاً حافظاً للأسماء والکنی، ذا معرفة تامة بالشیوخ والبلدان، وید طولی فی الحدیث والتاریخ والفقه وأصوله، مفید البلاد الحجازیة وعمالها»....

«۸۰» روایة البوصیری ... ص: ۱۱۸

وهو: شهاب الدین أحمد بن أبی بکر بن إسماعیل، المتوفی سنة ۸۴۰.

رواه حیث قال: «وعن ابن عباس- رضی اللَّه عنهما- إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت ولی کلّ مؤمن بعدی.

رواه أبو داود الطیالسی بسندٍ صحیح» «۱».

ترجمته

السیوطی: «سمع الکثیر وعنی بالفن، وألّف وخرّج. مات فی المحرم ۸۴۰» «۲».

---

(۱) إتحاف السادة المهرة بزوائد المسانید العشرة. عن نسخته الأصلیة، فرغ منها فی رجب ۸۳۲.

(۲) حسن المحاضرة فی محاسن مصر والقاهرة: ۱/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۱۹

السخاوی: «کان کثیر السکون والتلاوة والعبادة والإنجماع عن الناس والإقبال علی النسخ والإشتغال» «۱».

إبن حجر العسقلانی: «لازم شیخنا العراقی علی کبر، فسمع منه الکثیر، ثم لازمنی فی حیاة شیخنا، فکتب عنّی لسان المیزان والنکت علی الکاشف، وسمع علیَّ الکثیر من التصانیف وغیرها ... وعمل زوائد المسانید العشرة» «... ۲».

وترجم له ابن العماد فی شذراته بنحو ذلک.

«۸۱» روایة بدر الدین العینی ... ص: ۱۱۹

وهو: بدر الدین محمود بن أحمد بن موسی الحنفی، المتوفی سنة ۸۵۵.

قال بشرح قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منّی وأنا منک»:

«وهذا الحدیث أخرجه الترمذی، من حدیث عمران بن حصین، بلفظ: إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن بعدی. ثم قال: حسن غریب لا نعرفه إلّامن حدیث جعفر بن سلیمان.

وأخرجه أبو القاسم إسماعیل بن إسحاق بن إبراهیم البصری، فی فضائل الصّحابة، من حدیث بریدة مطوّلًا، قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لی: لا تقع فی علی، فإنّ علیاً منّی وأنا منه» «۳».

---

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۲۵۱.

(۲) إنباء الغمر ۸/ ۴۳۱.

(۳) عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری ۱۶/ ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۰

ترجمته

وهو عالمٌ کبیرٌ فی الفقه والحدیث والتاریخ والتفسیر وغیرها من العلوم، وقد ترجم له الأکابر وأثنوا علیه، راجع من کتبهم:

۱- الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱

۲- البدر الطالع ۲/ ۱۵۷

۳- حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۳

۴- شذرات الذهب ۷/ ۲۸۶

۵- الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۲/ ۱۶۵

وقد ترجم له السخاوی ترجمةً حافلة، فذکر شیوخه والعلوم التی درسها علیهم، وذکر أسفاره ومناصبه الحکومیّة إلی أن قال ما ملخّصه بلفظه:

«وکان إماماً، عالماً علّامةً، عارفاً بالصرف والعربیة وغیرها، حافظاً للتاریخ واللغة، کثیر الإستعمال لها، مشارکاً فی الفنون، ذا نظم ونثرٍ مقامه أجل منهما، لا یمل من المطالعة والکتابة، حدّث وأفتی ودرّس، وأخذ عنه الأئمة من کلّ مذهب، طبقةً بعد اخری، بل أخذ عنه أهل الطبقة الثالثة، وکنت ممّن قرأ علیه أشیاء، ولم یزل ملازماً للجمع والتصنیف حتی مات».

«۸۲» روایة الباعونی ... ص: ۱۲۰

وهو: شمس الدین أبو البرکات محمّد بن أحمد الدمشقی، المتوفی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۱

سنة ۸۷۱.

روی هذا الحدیث فی کتابه، عن ابن عباس، فی حدیث الفضائل العشر، ولفظه:

«أنت ولی کلّ مؤمن بعدی. ألا وأنت خلیفتی» «۱».

وروی حدیث بریدة بلفظین فقال: «خرّجهما الإمام أحمد» «۲».

ترجمته

قال السخاوی بترجمته ما ملخّصه:

«ولد بدمشق فی عشر الثمانین وسبعمائة، ونشأ بها، فحفظ القرآن وأخذ الفقه وسمع الحدیث وتعانی النظم فأکثر وأتی فیه بالحسن، ونظم السّیرة النبویة للعلاء مغلطای وسماه منحة اللبیب فی سیرة الحبیب، یزید علی ألف بیت، وعمل تحفة الظرفاء فی تاریخ الملوک والخلفاء، وکتب الکثیر من کتب الحدیث ونحوه بخطّه، وخطب بجامع دمشق، وجمع نفسه علی العبادة، وحدّث بشیء من نظمه وغیر ذلک. وممن کتب عنه: أبو العباس المجدلی الواعظ، بل نقل ابن خطیب الناصریة فی تاریخه من نظمه، ووصفه بالإمام الفاضل العالم. ولقیته بدمشق فکتبت عنه من نظمه أشیاء، بل قرأت علیه بعض مروایاته وکان مجموعاً حسناً» «۳».

---

(۱) جواهر المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۱/ ۲۱۲.

(۲) جواهر المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب ۱/ ۸۷.

(۳) الضوء اللامع ۷/ ۱۱۴ رقم ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۲

«۸۳» روایة الصّالحی الدمشقی ... ص: ۱۲۲

وهو: شمس الدين محمّد بن يوسف، المتوفى سنة ۹۴۲.

رواه فى (السّيرة) حيث قال:

«روى أبو داود الطيالسى، والحسن بن سفيان، وأبو نعيم فى فضائل الصحابة، عن عمران بن حصين: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: إنّ علياً منّى وأنا منه وهو ولى كلّ مؤمن بعدى».

وقال: «وروى الديلمى عن على- رضى اللَّه تعالى عنه- أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لبريدة: يا بريدة، إنّ عليّاً وليّكم بعدى، فأحبّ عليّاً، فإنّه يفعل ما يؤمر».

قال: «وروى الخطيب والرافعى عن على- رضى اللَّه تعالى عنه- أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال له: سألت اللَّه فيك خمساً، فأعطانى أربعاً ومنعنى واحدةً، سألته فأعطانى فيك أنك أول من تنشق الأرض عنه يوم القيامة، وأنت معى معك لواء الحمد وأنت تحمله، وأعطانى أنك وليّ المؤمنين من بعدى».

وقال: «وروى ابن أبى شيبة- وهو صحيح- عن عمران «۱» بن حصين- رضى اللَّه تعالى عنه- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: على منّى وأنا منه وعلى ولى كلّ مؤمنٍ بعدى.

وروى الإمام أحمد عن عبداللَّه بن بريدة [عن أبيه ان رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: لا تقع فى على فإنه منى وأنا منه وهو وليّكم بعدى.

وروى الترمذى وقال حسن غريب، والطبرانى فى الكبير، والحاكم،

---

(۱) هذا هو الصحيح. وفى المصدر: عمر.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۳

عن عمران بن حصين: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ ما تريدون من على؟ إن علياً منى وأنا من على وعلى وليّ كلّ مؤمن» «۱».

ترجمته

قال الشعرانى ما ملخّصه:

«كان عالماً، صالحاً، متفنّناً فى العلم، وألّف السيرة النبوية التى جمعها من ألف كتاب، وأقبل الناس على كتابتها، ومشى فيها على أنموذج لم يسبقه إليه أحد، وكان عزباً لم يتزوّج قط، وكان حلو المنطق، مهيب المنظر، كثير الصيام والقيام، بتُّ عنده الليالى فما كنت أراه ينام إلّاقليلًا، وكان لا يقبل من مال الولاة وأعوانهم شيئاً، ولا يأكل من طعامهم» «۲».

وهكذا تجد الثناء بالجميل عليه فى:

۱- خلاصة الأثر ۴/ ۲۳۹

۲- وريحانة الألباء ۱/ ۲۷

۳- معجم المؤلفين ۳/ ۷۸۵.

---

(۱) سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد ۱۱/ ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷.

(۲) ذيل طبقات الأخيار. عنه مقدمة سبل الهدى والرشاد ۱/ ۳۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۴

«۸۴» روایة عبدالحق الدّهلوی ... ص: ۱۲۴

وهو: عبدالحق سیف الدین بن سعد اللّه الحنفی المتوفی سنة ۱۰۵۲.

رواه فی شرحه علی المشکاة، حیث رواه الخطیب التبرزی «۱».

ترجمته

وتوجد ترجمته فی الکتب المؤلّفة بتراجم علماء الهند وغیرها، انظر من ذلک مثلًا:

۱- سبحة المرجان بذکر علماء هندوستان: ۵۲

۲- أبجد العلوم: ۹۰۰

۳- نزهة الخواطر ۵/ ۲۰۱.

قال الأخیر: «هو الشیخ الإمام، العالم العلّامة، المحدث الفقیه، شیخ الإسلام، وأعلم العلماء الأعلام، وحامل رایة العلم والعمل فی المشایخ الکرام، أوّل من نشر علم الحدیث بأرض الهند، تصنیفاً وتدریساً»....

«۸۵» روایة العصامی ... ص: ۱۲۴

وهو: عبدالملک بن حسین المکی المتوفی سنة ۱۱۱۱.

وقد رواه فی عداد فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، إذ قال:

«الحدیث السادس والثلاثون:

---

(۱) أشعة اللمعات فی شرح المشکاة ۴/ ۶۶۵.

عن البراء بن عازب قال: کنا عند النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی سفرٍ، فنزلنا بغدیر خم، فنودی فینا الصلاة جامعة، وکُسح لرسول اللّه تحت شجرة، فصلّی الظهر وأخذ بید علی وقال: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. فقال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وآل من والاه وعاد من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله وأدر الحق معه حیث دار».

زاد أحمد فی المناقب «وأحب من أحبه وأبغض من أبغضه».

ورواه أکثر من ثمانیة عشر صحابیاً.

ولقی عمر بن الخطاب علی بن أبی طالب بعد ذلک فقال له: هنیئاً لک یا ابن أبی طالب أصبحت وأمسیت مولی کل مؤمن ومؤمنة.

وعن سالم قیل لعمر: إنک تصنع بعلی شیئاً ما نراک تصنعه بأحد من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، قال: انه مولای.

وعن عمر وقد جاءه أعرابیان یختصمان فقال لعلی: اقض بینهما یا أبا الحسن، فقضی علی بینهما، فقال أحدهما: هذا یقضی بیننا؟ فوثب إلیه عمر وأخذ بتلبیبه وقال: ویحک أتدری من هذا؟ هذا مولای ومولی کل مؤمن، ومن لم یکن مولاه فلیس بمؤمن.

وعنه وقد نازعه رجل فی مسألة فقال له: بینی وبینک هذا الجالس- وأشار إلی علی بن أبی طالب- فقال الرجل: هذا الأبطن؟ فنهض عمر عن مجلسه وأخذ بتلبیبه ورفعه من الأرض ثم ضرب به الأرض فقال: أتدری من صغّرت؟ مولای ومولی کل مؤمن أو مسلم.

خرجهن ابن السمان.

قلت: غدیر خم موضع بین مکة والمدینة بالجحفة أو هو قریب منها

علی یمین الذاهب الی المدینة.

الحدیث السابع والثلاثون.

عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سریة واستعمل علیها علیّاً. قال فمضی علی السریة فأصاب جاریة، فأنکروا علیه، وتعاقد أربعة من أصحاب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم وقالوا: إذا لقینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران بن حصین: وکان المسلمون إذا قدموا من سفر بدءوا برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم.

فلما قدمت السریة سلّموا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللَّه ألم تر أن علیاً صنع کذا وکذا.

فأعرض عنه. ثم قام الثانی فقال مثل مقالته، فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثل مقالته، فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا فأقبل إلیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم والغضب یعرف فی وجهه فقال:

ماذا تریدون من علی؟ ثلاث مِرَارٍ. ان علیاً منی وأنا منه وهو ولی کل مؤمن بعدی.

خرجه الترمذی وأبو حاتم وأحمد.

الحدیث الثامن والثلاثون.

عن بریدة بن الحصیب قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سریة وأمّر علیها رجلًا وأنا فیها فأصبنا سبیاً، فکتب الرجل إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: ابعث لنا من یخمّسه. فبعث علیاً، وفی السبی وصیفة من أفضل السبی، قال فخمّس وقسّم، قال فخرج ورأسه یقطر، فقلنا یا أبا

الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفة التی کانت فی السبی فإنی قسّمت وخمّست فصارت فی الخمس، ثم صارت من آل بیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، ثم صارت من آل علی ووقعت بها.

فکتب الرجل إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بذلک.

فقلت للرجل ابعثنی مصدقاً فبعثنی.

قال بریدة: فجعلت أقرأ الکتاب وأقول صدق، فأمسک النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یدی والکتاب وقال لی: تبغض علیاً؟ قلت: نعم. قال: فلا تبغضه، وإن کنت تحبّه فازدد له حباً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

قال بریدة: فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحب إلی من علی.

وفی روایة: لا تقع فی علی فإنه منی وأنا منه وهو ولیکم بعدی.

خرجهما الإمام أحمد بن حنبل.

الحدیث التاسع والثلاثون.

عن بریدة أیضاً «من کنت ولیه فعلی ولیه» أخرجه أبو حاتم.

الحدیث الأربعون.

عن بریدة أیضاً قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إذا جمع اللَّه الأولین والآخرین یوم القیامة ونصب الصراط علی جسر جهنم ما جازها أحد حتی کانت معه براءة بولایة علی بن أبی طالب». خرّجه الحاکمی.

الحدیث الحادی والأربعون.

عن ابن مسعود قال: أنا رأیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخذ

بید علی وقال: «هذا ولیی وأنا ولیه، والیت من والاه وعادیت من عاداه» أخرجه الحاکمی.

وعن أبى صالح قال: لما حضرت ابن عباس الوفاة قال: اللهمّ إنى أتقرب إليك بولاية على بن أبى طالب.

خرّجه أحمد فى المناقب» «۱».

ترجمته

وتوجد ترجمة العصامى فى:

۱- البدر الطالع ۱/ ۲۷۷ رقم ۲۷۷

۲- سلك الدرر ۳/ ۱۵۴

۳- معجم المؤلّفين ۲/ ۳۱۷

«۸۶» رواية الجلوتى الواعظ ... ص: ۱۲۸

وهو: الشيخ يعقوب.

رواه حيث قال: «وعن البراء قال صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منّى وأنا منك.

وعن عمران بن حصين: إنّ علياً منى وأنا منه وهو ولىّ كل مؤمن» «... ۲».

---

(۱) سمط النجوم العوالى ۳/ ۳۵- ۳۸.

(۲) المفاتيح شرح المصابيح- مخطوط، عن نسخته الأصلية، فرغ منها سنة ۱۱۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۲۹

«۸۷» رواية الطرابزونى ... ص: ۱۲۹

وهو: الشيخ محمد المدنى.

رواه بقوله: «وأخرج الترمذى بإسنادٍ قوى عن عمران بن حصين فى قصّة قال فيها: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: ما تريدون من على؟ إنّ علياً منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدى» «۱».

«۸۸» رواية المرعى المقدسى ... ص: ۱۲۹

رواه بلفظ: «إنّ علياً منّى وأنا منه وهو ولى كلّ مؤمنٍ بعدى» «۲».

«۸۹» رواية الكمشخانوى ... ص: ۱۲۹

وهو: أحمد بن مصطفى النقشبندى الحنفى، المتوفى سنة ۱۳۱۱.

روى حديث: سألت اللَّه يا على فيك خمساً...

عن الخطيب والرافعى، عن على.

---

(۱) شرح أسماء أهل بدر- مخطوط. فرغ من تأليفه ۱۱۷۴ نقلًا عن نسخةٍ تاريخا ۱۱۷۵.

(۲) تلخيص أوصاف المصطفى وذكر من بعده من الخلفا- مخطوط. قال: «لم أذكر فى هذا المجموع اللطيف إلّاما كان صحيحاً أو

حسناً عند المحدّثین، ولم أذکر فیه من ذلک إلّاما اعتمده العلماء الراسخون».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۰

وقد تقدّم لفظه.

«۹۰» روایة النبهانی ... ص: ۱۳۰

وهو: أبو المحاسن یوسف بن إسماعیل الشافعی، المتوفی سنة ۱۳۵۰.

روی حدیث الولایة فی بعض مؤلّفاته عن عمران بن حصین «۱».

ترجمته

وترجم له صاحب (معجم المؤلّفین) مستفیداً من مصادر کثیرة ذکرها، فقال ما ملخّصه:

«أدیب، شاعر، صوفی، من القضاة، رحل إلی مصر، فانتسب إلی الأزهر، وتولّی القضاء فی قصبة جنین من أعمال نابلس، ورحل إلی القسطنطینیة، وعیّن قاضیاً کوی سنجق من أعمال ولایة الموصل، فرئیساً لمحکمة الجزاء باللاذقیة، ثم بالقدس، فرئیساً لمحکمة الحقوق ببیروت، وسافر إلی المدینة مجاوراً. ونشبت الحرب العامة الاولی، فعاد إلی مسقط رأسه إجزم، وتوفی بها فی ۲۹ رمضان» أی من سنة ۱۳۵۰. ثم ذکر عدداً من تآلیفه الکثیرة «۲».

---

(۱) الفتح الکبیر ۸۸۲۳. الشرف المؤید: ۵۸.

(۲) معجم المؤلفین ۴/ ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۱

«۹۱» روایة المبارکفوری ... ص: ۱۳۱

وهو: أبو العلی محمّد عبدالرحمان بن عبدالرحیم، المتوفی سنة ۱۳۵۳.

رواه فی (شرح الترمذی) حیث رواه الترمذی عن عمران بن حصین «۱».

«۹۲» روایة منصور علی ناصف ... ص: ۱۳۱

«عن عمران بن حصین قال: بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جیشاً، وأمّر علیهم علیاً، فمضی فی السریة، فأصاب جاریةً، فأنکروا علیه. وتعاقد أربعة من الصحابة علی أنْ یخبروا النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا رجعوا، وکان المسلمون إذا رجعوا من السفر بدأوا برسول اللَّه فسلّموا علیه ثم انصرفوا إلی رحالهم. فلمّا قدمت السریة سلّموا علی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر إلی علی صنع کذا وکذا، فأعرض عنه النبی. ثم قام الثانی فقال مثل مقالته فأعرض عنه. ثم قام الثالث فقال مثلهما، فأعرض عنه، ثم قام الرابع فقال مثل ما قالوا.

فأقبل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم والغضب یعرف فی وجهه فقال:

---

(۱) تحفة الأحوذی فی شرح الترمذی ۱۰/ ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۲

ما تریدون من علی- وکرّرها ثلاثاً-؟ ثم قال: إن علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

قال الشیخ منصور بشرحه علی هذا الحدیث:

«النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أعرض عن شکواهم فی علی، لأنه ظهر له أن ما فعله علی لیس منکراً وإلّا لأجابهم. وقوله: «وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» هذه من قوله «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أی: وعلی ولی المؤمنین بعدی. وفیها لعلی- رضی اللّه عنه- أفخر منقبة» «۱».

«۹۳» روایة الألبانی ... ص: ۱۳۲

وهو: الشیخ محمّد ناصر الدین الألبانی المعاصر.

قال فی التعلیق علی حدیث عمران بن حصین فی (مشکاة المصابیح) عن الترمذی:

«قلت: وسنده صحیح» «۲».

«۹۴» روایة عباس أحمد صقر- أحمد عبدالجواد ... ص: ۱۳۲

«قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم: علیّ منّی وأنا من علی وعلیّ ولیّ کلّ مؤمن

---

(۱) التاج الجامع للأصول ۳/ ۳۳۵- ۳۳۴.

(۲) مشکاة المصابیح ۳/ ۱۷۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۳

بعدی.

ش- عن عمران بن حصین» «۱».

---

(۱) جامع الأحادیث ۴/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۷

الفصل الثانی: فی الأسانید المعتبرة لحدیث الولایة ... ص: ۱۳۷

اشارة

وفی هذا الفصل أوردنا عدّةً من الأسانید الصحیحة لحدیث (الولایة) فی الکتب المعتبرة لأهل السنّة.

إنّها أسانید صحیحة علی ضوء کلمات العلماء الأعلام فی الجرح والتعدیل وتراجم الرّجال ... استخرجناها من الکتب التالیة:

۱- کتاب السنّة، لابن أبی عاصم، المتوفی سنة ۲۸۷.

۲- کتاب خصائص أمیر المؤمنین، للنسائی، المتوفی سنة ۳۰۳.

۳- المعجم الکبیر.

۴- المعجم الأوسط وکلاهما لأبی القاسم الطبرانی، المتوفی سنة ۳۶۰.

۵- معرفة الصحابة.

۶- حلية الأولياء وكلاهما لأبى نعيم الإصبهانى، المتوفى سنة ۴۳۰.

۷- تاريخ دمشق، لابن عساكر الدمشقى، المتوفى سنة ۵۷۱.

۸- سير أعلام النبلاء، لشمس الدين الذهبى، المتوفى سنة ۷۴۸.

۹- البداية والنهاية، لابن كثير الدمشقى، المتوفى سنة ۷۷۴.

وباللّه التوفيق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۸

* قال ابن أبى عاصم ...: ص: ۱۳۸

«ثنا عباس بن الوليد النرس وأبو كامل. قالا:

ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين، قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: على منّى وأنا منه، وهو وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى» «۱».

أقول:

أمّا (ابن أبى عاصم) فهو: أحمد بن عمرو بن الضحّاك بن مخلد الشيبانى المتوفّى سنة ۲۸۷، وقد تقدمت ترجمته.

وأمّا (عباس بن الوليد) فهو:

من رجال الشيخين والنسائى.

ومن مشايخ: أبى يعلى الموصلى، وعبداللّه بن أحمد، وآخرين «۲».

ووصفه الذهبى ب «الحافظ الإمام الحجة» قال: «وكان متقناً صاحب حديث» «۳».

وأمّا (أبو كامل) فهو: الفضيل بن الحسين الجحدرى البصرى.

---

(۱) السنة: ۵۵۰ ح ۱۱۸۷.

(۲) تهذيب التهذيب ۴/ ۲۲۱ رقم ۳۲۸۰.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۱/ ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۳۹

من رجال الشيخين وأبى داود والنسائى «۱».

وأمّا (جعفر بن سليمان) فمن فوقه، فمذكورون فى الكتاب بالتفصيل.

***

---

(۱) تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۷ رقم ۵۶۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۰

* وقال الحافظ النسائى ...: ص: ۱۴۰

«اخبرنا واصل بن عبدالأعلی، عن ابن فضیل، عن الأجلح، عن عبداللّه بن بریدة، عن أبیه، قال:

بعثنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم إلی الیمن مع خالد بن الولید، وبعث علیّاً علی آخر وقال: إنْ التقیتما فعلیٌّ علی الناس، وإنْ تفرّقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده، فلقینا بنی زبید من أهل الیمن، وظفر المسلمون علی المشرکین، فقاتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، فاصطفی علی جاریةً لنفسه من السبی، فکتب بذلک خالد بن الولید إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وأمرنی أنْ أنال منه.

قال: فدفعت الکتاب إلیه، ونلت من علی.

فتغیّر وجه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

فقلت: هذا مکان العائذ. بعثتنی مع رجلٍ، وأمرتنی بطاعته، فبلّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم [لی :

لا تقعنَّ- یا بریدة- فی علی، فإنّ علیّاً منّی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) خصائص علی بن أبی طالب: ۷۵. ح ۸۵ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۳۳ ح ۸۴۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۱

أقول:

أمّا (واصل بن عبدالأعلی) فهو:

من رجال مسلم والأربعة.

ومن مشایخ: أبی حاتم، وأبی زرعة، ومطیّن، وأبی یعلی، وآخرین.

قال أبو حاتم: صدوق.

وقال مطیّن والنسائی: ثقة.

قال الحافظ: «ثقة» «۱».

وأمّا (ابن فضیل) فهو: محمّد بن فضیل بن غزوان.

من رجال الصحاح الستّة.

قال الحافظ: «صدوق عارف، رمی بالتشیّع» «۲».

وأمّا (الأجلح) والبقیة، فقد عرفتهم فی الکتاب.

***

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۹، تهذیب التهذیب ۹/ ۱۱۶.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۲

* وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانی ...: ص: ۱۴۲

«حدثنا عبداللّه بن أحمد بن حنبل، ثنا العباس بن الولید الفرضی «۱».

ح وحدثنا معاذ بن المثنی، فنا مسدد.

ح وحدثنا بشر بن موسی والحسن بن المتوکّل البغدادی، ثنا خالد بن «۲» یزید العدنی.

قالوا:

ثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف بن عبداللّه، عن عمران بن حصين، قال:

«بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم سرية، فاستعمل عليهم عليّاً، فمضى على السرية، فأصاب على جاريةً، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قالوا: إذا لقينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أخبرناه بما صنع.

قال عمران: وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدأوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فسلّموا عليه ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السرية، سلّموا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم.

---

(۱) كذا، والصحيح: النرسى. وهو من رجال رواية ابن أبى عاصم.

(۲) كذا، والصحيح: خالد بن أبى يزيد القرنى، كما ستعلم.

فقام أحد الأربعة فقال:

يا رسول اللّه: ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم، فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أن عليّاً صنع كذا وكذا؟

فأقبل عليه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم- يعرف الغضب فى وجهه- فقال:

ماذا تريدون من على؟- ثلاث مرات- إنّ علياً منى وأنا منه، وهو وليُّ كلّ مؤمن بعدى» «۱».

أقول:

ورجال هذه الأسانيد مذكورون فى الكتاب، إلّارجال الطريق الثالث:

فأمّا (بشر بن موسى) فقد قال:

الخطيب: «كان ثقة أميناً عاقلًا ركيناً» «۲».

الدارقطنى: «ثقة».

وكان أحمد بن حنبل: يكرمه.

---

(۱) المعجم الكبير ۱۸/ ۱۲۸. ح ۲۶۵.

(۲) تاريخ بغداد ۷/ ۸۶.

ووصفه الذهبى ب «الإمام الحافظ الثقة المعمّر» «۱».

وأمّا (الحسن بن المتوكّل) فهو: الحسن بن على بن المتوكّل البغدادى.

ترجم له الخطيب وقال: «كان ثقة» «۲».

وأمّا (خالد) فهو: خالد بن أبی یزید القرنی.

ذکره الخطیب حیث قال: «خالد بن أبی یزید- وقیل: خالد بن یزید.

والصواب: ابن أبی یزید-.. وهو خالد المزرقی، والقطربلی، والقرنی ... روی عنه: محمّد بن الحسین البرجلانی ... وبشر بن موسی، والحسن بن علی بن المتوکل، وغیرهم...

ولم یکن به بأس» «۳».

***

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۵۲.

(۲) تاریخ بغداد ۷/ ۳۶۹.

(۳) تاریخ بغداد ۸/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۵

* وقال الحافظ الطبرانی ...: ص: ۱۴۵

«حدثنا عبدالوهاب بن رواحة الرامهرمزی، قال: نا أبو کریب، قال: نا حسن بن عطیّة، قال نا سعّاد بن سلیمان، عن عبداللّه بن عطاء، عن عبداللّه بن بریدة عن علی قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید، کلّ واحدٍ منهما وحده، وجمعهما فقال: إذا اجتمعتما فعلیکم علی.

قال: فأخذا یمیناً ویساراً، فدخل علی فأبعد، فأصاب سبیاً، فأخذ جاریةً من السبی.

قال بریدة: وکنت من أشدّ الناس بغضاً لعلی.

فأتی رجل خالد بن الولید، فذکر أنه قد أخذ جاریةً من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم جاء آخر ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد فقال: یا بریدة، قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم. فکتب إلیه.

فانطلقت بکتابه. حتی دخلت علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فأخذ الکتاب بشماله- وکان کما قال اللّه عزّ وجلّ لا یقرأ ولا یکتب- فقال:

وکنت إذا تکلّمت طأطأت رأسی حتی أفرغ من حاجتی، فطأطأت رأسی فتکلّمت.

فوقعت فی علی حتی فرغت، ثم رفعت رأسی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۶

فرأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غضب غضباً لم أره غضب مثله إلّایوم قریظة والنضیر. فنظر إلیَّ فقال:

یا بریدة، أحبَّ علیّاً، فإنما یفعل ما یؤمر به.

قال: فقمت وما من الناس أحد أحبَّ إلیَّ منه» «۱».

أقول:

أمّا (عبدالوهاب بن رواحة) فهو:

من مشایخ الطبرانی. قال السمعانی: «وعبدالوهاب بن رواحة الرامهرمزی، یروی عن أبی کریب محمّد بن العلاء الهمدانی الکوفی.

روی عنه سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی» «... ۲».

وأمّا (أبو کریب) فهو: محمّد بن العلاء الهمدانی الکوفی.

من رجال الصحاح السّتّة.

ومن مشایخ: الذهلی، وأبی زرعة، وأبی حاتم، وعبداللَّه، وأبی یعلی، ومطیّن، والفریابی، وابن خزیمة، وآخرین.

وأمّا (الحسن بن عطیّة) وسائر رجال السّند، فتراجمهم موجودة فی الکتاب فیما تقدم ویأتی.

***

---

(۱) المعجم الأوسط ۵/ ۲۱۷ ح ۴۸۴۲.

(۲) الأنساب ۳/ ۳۰- الرامهرمزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۷

* وقال الحافظ أبو نعیم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۷

«حدثنا عبداللَّه بن جعفر، ثنا إسماعیل بن عبداللَّه، ثنا الفضل بن دکین، ثنا ابن أبی غنیّة، عن الحکم، عن سعید بن جُبیر، عن ابن عباس، عن بریدة، قال:

غزوت مع علی إلی الیمن، فرأیت منه جفوةً، فقدمت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکرت علیّاً، فتنقّصته، فرأیت وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یتغیّر وقال:

یا بریدة، ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟

قلت: بلی یا رسول اللَّه.

قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

رواه أبو بکر بن أبی شیبة، عن الفضل، مثله.

حدثنا أحمد بن جعفر بن مالک، ثنا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، ثنا روح، ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً إلی خالد بن الولید لیقسّم الخمس- وقال روح مرّةً: لیقبض الخمس- قال: فأصبح علی ورأسه یقطر. قال فقال خالد لبریدة:

ألا تری ما یصنع هذا؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۸

قال: فلما رجعت إلی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرته بما صنع علی. قال: فکنت أبغض علیاً.

قال: فقال: یا بریدة، أتبغض علیّاً؟

قال: قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه.

وقال: روح مرةً: فأحبّه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک» «۱».

أقول: ورجال هذا السند إلی «سعید بن جبیر» کلّهم أئمة مشاهیر، ترجمنا لهم فی الکتاب، و «سعید» غنیّ عن التعریف.

***

(۱) معرفة الصحابة ۱/ ۴۳۱- ۴۳۲ ح ۱۲۵۵ و ۱۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۴۹

* وقال الحافظ أبو نعيم الإصبهانی ...: ص: ۱۴۹

«حدّثناه القاضی أبو أحمد العسّال، ثنا القاسم بن يحيى بن نصر «۱»، ثنا لوين، ثنا أبو معشر البراء، عن على بن سويد بن منجوف، عن ابن بريدة عن أبيه:

إنّ النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم بعث عليّاً...

فذكر نحوه» «۲».

أقول: أمّا (أبو أحمد العسّال) فقد ترجمنا له.

وأمّا (أحمد بن القاسم بن نصر) فقد

قال الذهبی: «أحمد بن القاسم. أخو أبی الليث.

سمع محمّد بن سليمان لويناً و...

حدّث عنه: أبو حفص بن شاهين، وأبو حفص الكتانی.

وثّقه الخطيب» «۳».

وأمّا (لوين) فقد ترجمنا له.

(۱)

كذا، والصحيح: أحمد بن القاسم بن نصر.

(۲) معرفة الصحابة ۱/ ۴۳۲ ح ۱۲۵۷.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۶۶، وانظر تاريخ الخطيب: ۴/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۰

وأمّا (أبو معشر البراء) فهو: يوسف بن يزيد.

من رجال مسلم والبخاری.

وروى عنه جماعة من الأكابر.

قال الحافظ ابن حجر: صدوق ربما أخطأ «۱».

وأمّا (على بن سويد بن منجوف) فهو:

من رجال البخاری

وروى عنه: شعبة، والقطّان، وحمّاد بن زيد، والنضر بن شميل، وغيرهم قال عبداللَّه عن أبيه: ما أرى به بأساً.

وقال ابن معين: ثقة.

وقال أبو داود: ثقة.

وقال الدارقطنی: ثقة.

وقال النسائی: لا بأس به.

وذکره ابن حبان فی الثقات «۲».

وأما ترجمة (ابن بریدة) فمذکورة فی الکتاب.

***

---

(۱) تهذیب التهذیب ۹/ ۴۵۰- ۴۵۱، تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۷.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۱

* وقال الحافظ أبو نعیم ...: ص: ۱۵۱

«حدثنا سلیمان بن أحمد، ثنا معاذ بن المثنی، ثنا مسدد.

ح وحدثنا أبو عمرو ابن حمدان، ثنا الحسن بن سفیان، ثنا بشر بن هلال وعبدالسلام بن عمرو.

قالوا: ثنا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف، عن عمران بن حصین، قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم سریة، واستعمل علیهم علیاً- کرّم اللَّه وجهه- فأصاب علی جاریةً، فأنکروا ذلک علیه، فتعاقد أربعة من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، قالوا: إذا لقینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أخبرناه بما صنع علی.

قال عمران: وکان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ، بدؤا برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فسلَّموا علیه ثم انصرفوا.

فلمّا قدمت السریة، سلّموا علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فقام أحد الأربعة فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر أنّ علیّاً صنع کذا وکذا؟ فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال: یا رسول اللَّه. ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا.

فأعرض عنه.

حتی قام الرابع، فقال: یا رسول اللَّه، ألم تر أن علیّاً صنع وکذا وکذا؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۲

فأقبل علیه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- یعرف الغضب فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟- ثلاث مرات.

ثم قال: إنّ علیاً منّی وأنا منه، وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۱».

أقول: أما (أبو نعیم الاصبهانی) فغنی عن التعریف.

أمّا (سلیمان بن أحمد) فهو: أبو القاسم الطبرانی.

وهو غنی عن التعریف کذلک.

وأمّا (معاذ بن المثنی):

قال الخطیب: «سکن بغداد، وحدّث بها عن: محمّد بن کثیر العبدی، ومسّدد ... روی عنه: أحمد بن علی الأبار، ویحیی بن صاعد، ومحمّد بن مخلد، وإسماعیل بن علی الخطبی، وعبدالباقی بن قانع، وأبو بکر الشافعی، وعمر بن مسلم، وجعفر بن الحکم المؤدب، وغیرهم.

وکان ثقة.

مات سنة ۲۸۸» «۲».

وقال الذهبی: «معاذ بن المثنی، أبو المثنّی: ثقة متقن ...، عنه: أبو بکر الشافعی، وجعفر المؤدب، والطبرانی، وآخرون، عاش ثمانین

سنة.

توفی سنة ۲۸۸» «۳».

---

(۱) حلیة الأولیاء ۶/ ۲۹۴.

(۲) تاریخ بغداد ۱۳/ ۱۳۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۳

وأمّا (مسدد) فهو: مسدّد بن مسرهد البصری:

وهو من رجال: البخاری، وأبی داود، والترمذی، والنسائی:

قال الحافظ: «ثقة حافظ» «۱».

وأمّا (أبو عمرو ابن حمدان) فهو: مسند خراسان، محمّد بن أحمد الحیری، المتوفی سنة ۳۷۶.

قال الذهبی: «الإمام المحدّث الثقة، النحوی البارع، الزاهد العابد، مسند خراسان، أبو عمرو ... مناقبه جمّة ... وتفرّد بالروایة عن طائفة ...

قال الحاکم: وکان من القرّاء والنحویین، وسماعاته صحیحة، رحل به أبوه، وصحب الزهاد، وأدرک أبا عثمان والمشایخ...

وقال الحافظ محمّد بن طاهر المقدسی: کان یتشیّع.

قال الذهبی: تشیّعه خفیف کالحاکم» «۲».

وأمّا (الحسن بن سفیان) فقد:

قال الحاکم: «کان محدّث خراسان فی عصره، مقدّماً فی الثبت والکثرة والفهم والفقه والأدب.

وقال أبو حاتم ابن حبان: کان ممن رحل وصنف وحدّث، علی تیقّظ مع صحة الدیانة والصّلابة فی السنّة.

وقال ابن أبی حاتم: کتب إلیَّ وهو صدوق.

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الثبت» «۳».

وأمّا (بشر بن هلال) فهو:

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۷۵ رقم ۶۶۱۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۳۵۶.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۴

من رجال: مسلم، والترمذی، والنسائی، وأبی داود، وابن ماجة.

وثّقه ابن حبان، والنسائی، وأبو علی الجیانی.

وقال أبو حاتم: صدوق.

ووثّقه الحافظ ابن حجر «۱».

وأمّا (عبدالسلام بن عمرو).

فلم أعرفه الآن.

وأمّا (جعفر بن سليمان).

و (يزيد الرشک).

و (مطرف).

فقد تقدمت تراجمهم فی الکتاب.

وأمّا (عمران بن حصين).

فهو الصحابی الجليل.

فظهر: صحّة الطريق الأوّل.

وکذا الطريق الثانی، وإنْ کان فيه: «عبدالسلام بن عمرو» ولم أعرفه،- ولعلّ هناک سهواً- لوثاقة «بشر بن هلال» کما هو واضح..

هذا، وقد روی الذهبی هذا الخبر بإسناده عن أبی نعيم بالطريق الأوّل، کما سيأتی، ثم قال: «تابعه: قتيبة، وبشر بن هلال، وعفان» فأسقط «عبدالسلام ابن عمرو».

***

---

(۱) تهذيب التهذيب ۱/ ۴۸۱. تقريب التهذيب ۱/ ۱۳۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۵

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۵

«أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن محمّد بن الحصين، أنا أبو علی بن المذهب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، نا ابن نمير، نا أجلح الکندی، عن عبداللَّه بن بريدة، عن أبيه بريدة قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم بعثين إلی اليمن، علی أحدهما علی ابن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الوليد، فقال: إذا التقيتم فعلی علی الناس، وإنْ افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی جنده. قال: فلقينا نبی زبيد من أهل اليمن، فاقتتلنا، فظهر المسلمون علی المشرکين، فقتلنا المقاتلة وسبينا الذراری، فاصطفی علی امرأةً من السبی لنفسه.

قال بريدة: فکتب معی خالد بن الوليد إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يخبره بذلک.

فلمّا أتيت النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم دفعت الکتاب، فقرئ عليه.

فرأيت الغضب فی وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم.

فقلت: يا رسول اللَّه، هذا مکان العائذ. بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی أنْ أطيعه، فبلّغت ما ارسلت به.

فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: لا تقع فی علی، فإنّه منّی وأنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۶

منه، وهو وليّکم بعدی» «۱».

أقول:

أمّا (أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصين)

و (أبو علی ابن المذهب)

فقد ترجمنا لهم.

وکذا (أحمد بن جعفر) وهو القطيعی.

وترجمة (عبداللّه بن أحمد) فما فوقه، موجودة فی الکتاب.

فالسند صحیح بلا کلام.

***

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۷

*** وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۷**

«وأخبرتنا به ام المجتبی العلویّة قالت: قرئ علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، أنا أبو یعلی، أنا الحسن بن عمر بن شقیق الجرمی، نا جعفر بن سلیمان، عن یزید الرشک، عن مطرف بن عبداللّه بن الشخیر، عن عمران بن حصین قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم سریة، فاستعمل علیهم علیّاً، قال: فمضی علی فی السریة، فأصاب علی جاریةً، فأنکر ذلک علیه أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، قالوا: إذا لقینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أخبرناه بما صنع علی.

قال عمران: وکان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ، بدأوا برسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فسلّموا علیه، ونظروا إلیه، ثم ینصرفون إلی رحالهم.

قال: فلما قدمت السریة سلّموا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

قال: فقام أحد الأربعة فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأعرض عنه.

ثم قام آخر منهم فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأعرض عنه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۸

ثم قام آخر منهم فقال:

یا رسول اللّه، ألم تر أن علیّاً صنع کذا وکذا؟

فأقبل إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- والغضب یعرف فی وجهه- فقال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علیّ؟ إنّ علیاً منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن بعدی» «۱».

أقول: أمّا (ام المجتبی) فهی: فاطمة العلویة بنت ناصر الإصبهانیة. توفیت سنة ۵۳۳.

وهی شیخة إبن عساکر والسمعانی. قال السمعانی فی مشیخته: «امرأة علویّة معمرة، کتبت عنها باصبهان، وماتت فی سنة ۵۳۳».

وأمّا (إبراهیم بن منصور) فهو سبط بحرویه، المترجم له فی الکتاب.

و (أبو بکر بن المقرئ) ترجمنا له کذلک.

وسائر الرواة عرفتهم فی روایة (أبی یعلی الموصلی...)

***

---

(۱) تاریخ ابن عساکر ۴۲/ ۱۹۸- ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۵۹

*** وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۵۹**

«أخبرنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبدالملک، أنا أبو القاسم إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرئ، نا أبو یعلی، نا أبو خیثمة زهیر بن حرب، نا أبو الجواب، نا عمّار بن زریق، عن الأجلح، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بعثین إلی الیمن، علی أحدهما علی ابن أبی طالب، وعلی الآخر خالد بن الولید، فقال: إذا اجتمعتما فعلی علی الناس، وإذا افترقتما فکلّ واحدٍ منکما علی حدة. قال: فلقینا بنی زبید من الیمن، فقاتلناهم، فظهر المسلمون علی الکافرین، فقتلوا المقاتلة وسبوا الذریة، واصطفی علی جاریةً من الفیء، فکتب معی خالد یقع فی علی، وأمرنی أنْ أنال منه.

قال: فلما أتیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم رأیت الکراهیة فی وجهه. فقلت: هذا مکان العائذ یا رسول اللَّه، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی بطاعته، فبلَّغت ما أرسلنی، قال:

یا بریدة، لا تقع فی علی، علی منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۰

أقول: هذا من الأسانید الصحیحة لحدیث الولایة:

(أبو عبداللَّه الحسین بن عبدالملک)

و (أبو القاسم إبراهیم بن منصور)

و (أبو بکر المقرئ)

ترجمنا لهم.

وأما (أبو یعلی) فغنی عن التعریف.

وأمّا (زهیر بن حرب) فقد ذکرنا ترجمته.

وأمّا (أبو الجواب) فهو: الأحوص بن الجواب:

من رجال: مسلم، وأبی داود، والنسائی، والترمذی.

قال أبو حاتم: صدوق.

وقال یحیی بن معین: ثقة.

وکذا قال غیرهما «۱».

وأمّا (عمار بن زریق) فهو:

من رجال: مسلم، وأبی داود، والنسائی، وابن ماجة.

قال ابن معین وأبو زرعة وابن المدینی: ثقة.

وقال أبو حاتم والنسائی والبزار: لا بأس به.

وقال أحمد: کان من الأثبات «۲».

---

(۱) تهذیب الکمال ۲/ ۴۸۲- ۴۸۳ رقم ۲۸۱.

(۲) تهذیب التهذیب: ۶/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۱

وأمّا (الأجلح) فقد أثبتنا وثاقته بالتفصیل.

وأمّا (عبداللّه بن بریدة) فهو:

من رجال الصحاح الستة «۱».

وأما (بریدة) فهو: ابن الحصیب الصّحابی.

***

---

(۱) تقریب التهذیب: ۱/ ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۲

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۲

«أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا عبدالواحد ابن محمّد، أنا أبو العباس بن عقدة، أنا أحمد بن یحیی، نا عبدالرحمن- هو ابن شریک- نا أبی، عن الأجلح، عن عبداللّه بن بریدة قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم مع علی جیشاً، ومع خالد بن الولید جیشاً، إلی الیمن، وقال: إن اجتمعتم فعلی علی الناس، وإن تفرّقتم فکلّ واحدٍ منکما علی حدة. فلقینا القوم، فظهر المسلمون علی المشرکین، فقتلنا المقاتلة وسبینا الذریّة، وأخذ علی امرأةً من ذلک السبی.

قال: فکتب معی خالد بن الولید- وکنت معه- إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ینال من علی، ویخبره بالذی فعل، وأمرنی أنْ أنال منه. فقرأت علیه الکتاب ونلت من علی. فرأیت وجه نبی اللّه متغیّراً، فقلت: هذا مقام العائذ، بعثتنی مع رجلٍ وأمرتنی بطاعته، فبلّغت ما ارسلت به. فقال:

یا بریدة، لا تقعنَّ فی علی، فإنّه منی وأنا منه، وهو ولیّکم بعدی» «۱».

أقول: أمّا (أبو القاسم ابن السمرقندی) فقد عرفته فی الکتاب.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۳

وأمّا (عاصم بن الحسن) فکذلک.

وأمّا (عبدالواحد بن محمّد) فهو «أبو عمر بن مهدی» وقد ترجمنا له أیضاً.

وأمّا (أبو العباس ابن عقدة) فکذلک.

وأمّا (أحمد بن یحیی) فهو: أحمد بن یحیی بن زکریا الأودی، أبو جعفر الکوفی الصوفی العابد.

روی عنه: النسائی، والبزّار، وابن عقدة، وابن أبی داود، وابن أبی حاتم، والبخاری فی التاریخ، ومطیّن، والحکیم الترمذی، وجماعة.

قال أبو حاتم: ثقة.

ووثقه ابن حبان.

وقال النسائی: لا بأس به.

وقال الحافظ: «ثقة» «۱».

وأمّا (عبدالرحمن بن شریک) فقد

قال الحافظ: «صدوق یخطئ» «۲».

وأمّا (أبوه) فهو: شریک بن عبداللّه:

من رجال البخاری- فی التعالیق- ومسلم والأربعة.

وثّقه یحیی بن معین قائلًا: هو ثقة ثقة.

وقال العجلی: کوفی ثقة وکان حسن الحدیث.

وقال یعقوب بن شریک: صدوق ثقة سیّئ الحفظ جداً.

وقال ابن سعد: کان ثقة مأموناً کثیر الحدیث وکان یغلط.

وقال أبو داود: ثقة یخطئ.

---

(۱) تهذیب الکمال ۱/ ۲۸۹- ۲۹۰ رقم ۱۲۱، تقریب التهذیب ۴۸ رقم ۱۲۴.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۵۷۳ رقم ۳۹۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۴

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال الحافظ: «صدوق یخطئ کثیراً، وکان عادلًا فاضلًا عابساً شدیداً علی أهل البدع» «۱».

وأمّا (الأجلح) فقد عرفته فی الکتاب.

و (عبداللّه بن بریدة) من رجال الصحاح الستّة «۲».

***

---

(۱) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۲۳ رقم ۲۸۶۴، تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۷ رقم ۲۷۹۵.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۴۸۰ رقم ۳۲۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۵

* وقال الحافظ ابن عساکر ...: ص: ۱۶۵

«أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا أبو العباس بن عقدة، نا الحسن بن علی بن عفان، نا حسن- یعنی ابن عطیة- نا سعّاد، عن عبداللّه بن عطاء، عن عبداللّه بن بریدة، عن أبیه قال:

بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب وخالد بن الولید کلّ واحدٍ منهما وحده، وجمعهما فقال: «إذا اجتمعتما فعلیکم علیّ»، قال: فأخذنا یمیناً أو یساراً قال: فأخذ علیّ فأبعد فأصاب سبیاً، فأخذ جاریة من الخمس.

قال بریدة: وکنت من أشدّ الناس بغضاً لعلیّ، وقد علم ذلک خالد بن الولید، فأتی رجل خالداً فأخبره أنه أخذ جاریة من الخمس، فقال: ما هذا؟ ثم جاء آخر، ثم أتی آخر، ثم تتابعت الأخبار علی ذلک.

فدعانی خالد، فقال: یا بُرَیدة قد عرفت الذی صنع، فانطلق بکتابی هذا إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فأخبره، وکتب إلیه.

فانطلقت بكتابه حتى دخلت على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فأخذ الكتاب فأمسكه بشماله، وكان كما قال اللَّه عزّ وجلّ لا يكتب ولا يقرأ، وكنت رجلًا إذا تكلّمت طأطأت رأسى حتّى أفرغ من حاجتى، فطأطأت رأسى وتكلّمت فوقعت فى علىّ، حتى فرغت ثم رفعت رأسى.

فرأيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قد غضب غضباً لم أره غضب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۶

مثله قط إلّايوم قريظة والنضير، فنظر إلىّ فقال:

«يا بريدة إنّ علياً وليّكم بعدى، فأحب علياً فإنّه يفعل مايؤمر».

قال: فقمت وما أحدٌ من الناس أحبّ إلىّ منه.

قال عبداللَّه بن عطاء: حدَّثْتُ بذلك أبا حرب بن سويد بن غفلة فقال: كتمك عبداللَّه بن بريدة بعض الحديث: أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال له: «أنافقت بعدى يا بريدة» «۱».

أقول: أمّا (ابن السمرقندى).

و (عاصم بن الحسن)

و (أبو عمر ابن مهدى)

و (أبو العباس ابن عقدة)

فتراجمهم موجودة فى الكتاب.

وأمّا (الحسن بن على بن عفّان) فهو:

من رجال أبى داود، وابن ماجة.

وروى عنه: ابن أبى حاتم وجماعة.

قال ابن أبى حاتم: صدوق.

وقال الدارقطنى: ثقة.

وقال الذهبى: «ابن عفان: المحدّث الثقة».

وقال ابن حجر: «صدوق» «۲».

وأمّا (الحسن بن عطيّة) فقد تكلّم فيه بعضهم، لأن أكثر روايته عن

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۹۱.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴، تقريب التهذيب ۱/ ۲۰۶ رقم ۱۲۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۷

أبيه «عطية بن سعد» وهم يتكلّمون فى أبيه بسبب التشيّع. ولكنّ المهمّ- الآن- أنّ روايته هذه ليست عن أبيه ... ومن هنا:

قال عباس الدورى عن يحيى: لم يكن به بأس.

وهو من رجال أبى داود فى صحيحه.

وهو من رجال أحمد فى المسند.

وروى عنه: سفيان الثورى، ومحمّد بن إسحاق وجماعة.

وذكره ابن حبان فى الثقات «۱».

وأما (سعّاد) فهو: سعّاد بن سليمان الجعفى:

من رجال ابن ماجة.

وذكره ابن حبان فى الثقات.

وقال ابن حجر: «كوفى صدوق، يخطئ، وكان شيعيّاً» «۲».

وأمّا (عبداللَّه بن عطاء) فهو:

من رجال مسلم والأربعة «۳».

وروى عنه: سفيان الثورى، وشعبة بن الحجاج، وجمع من الأعاظم.

قال الترمذى: ثقة عند أهل الحديث.

وقال البخارى: ثقة.

وقال الذهبى: صدوق إن شاء اللَّه.

وقال ابن حجر: صدوق يخطئ ويدلّس «۴».

***

---

(۱) راجع: تهذيب الكمال ۲/ ۲۷۲ رقم ۱۳۱۳ وهامشه.

(۲) تهذيب الكمال ۴/ ۳۶۸ رقم ۱۲۲۶، تقريب التهذيب ۳۴۲ رقم ۲۲۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۵۱۵ رقم ۳۴۹۰.

(۴) تهذيب الكمال ۱۰/ ۳۴۴ رقم ۳۴۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۸

* وقال الحافظ ابن كثير فى سياق روايات الحديث ...: ص: ۱۶۸

«وقال خيثمة بن سليمان، حدثنا أحمد بن حازم، أخبرنا عبيداللَّه بن موسى، عن يوسف بن صهيب، عن رُكَين، عن وهْب بن حمزة قال:

سافرت مع على بن أبى طالب من المدينة إلى مكة، فرأيت منه جفوةً، فقلت: لئن رجعت فلقيت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقيت رسول اللَّه، فذكرت علياً فنلت منه.

قال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لا تقولنَّ هذا لعلى، فإنّ علياً وليّكم بعدى» «۱».

أقول: ورجال هذا السند كلّهم ثقات:

أمّا (خيثمة بن سليمان) فقد قال

السمعانى: «من الأئمّة الثقات» «۲».

الذهبى: «أحد الثقات» «۳».

الخطيب: «ثقة ثقة» «۴».

---

(۱) البداية والنهاية ۷/ ۲۷۵.

(۲) الأنساب ۱/ ۱۸۳.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۲، تذکرة الحافظ ۳/ ۸۵۸.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۶۹

وأمّا (أحمد بن حازم) فقد

ذکره ابن حبان فی (الثقات) وقال: «وکان متقناً».

وقال الذهبی: «الإمام الحافظ الصدوق ... توفی سنة ۲۷۶» «۱».

وأما (عبیداللَّه بن موسی) فهو:

من رجال الصحاح الستة «۲».

وأمّا (یوسف بن صهیب) فهو:

من رجال أبی داود، والترمذی، والنسائی.

قال الحافظ: «ثقة» «۳».

وأمّا (رکین) فهو:

من رجال مسلم والأربعة والبخاری فی المتابعات «۴».

وأما (وهب بن حمزة) فهو:

من الصحابة.

* وقد ذکره ابن الأثیر، وروی الحدیث بترجمته، حیث قال:

«وهب بن حمزة.

یعدُّ فی أهل الکوفة. روی حدیثه یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزة قال: صحبت علیاً- رضی اللَّه عنه- من المدینة إلی مکة، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لأشکونّک إلیه، فلمّا قدمت، لقیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۳۹.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۶۴۰ رقم ۴۳۶۱.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۳۴۴ رقم ۷۸۹۷.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۳۰۳ رقم ۱۹۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۰

فقال: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بعدی. أخرجه ابن مندة، وأبو نعیم» «۱».

ولا یخفی: أنّ تغییر اللفظ من «ولیّکم بعدی» إلی «أولی الناس بعدی» غیر ضائر، بل هو وأوضح دلالةً، لکونه نصّاً فی الأولویّة بالناس بعد النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

* وقد صحّح الحافظ الهیثمی هذه الروایة حیث قال:

«وعن وهب بن حمزة قال: صحبت علیّاً إلی مکة، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللَّه ... فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه رکین، ذکره ابن أبی حاتم، ولم یضعّفه أحد، وبقیة رجاله وثّقوا» «۲».

ولاـ يخفى: أن مجرّد ذكر ابن أبى حاتم الراوى فى كتابه (الجرح والتعديل) ليس بضائر فى وثاقته، وإلّا فقد ذكر أحمد بن حنبل وأمثاله أيضاً.

هذا، ولابدّ من التنبيه على أنّ اللفظ الصحيح لسند هذا الحديث هو ما ذكرناه هنا، لا ما جاء بترجمة «خيثمة بن سليمان» فإنّه غلطٌ من النسخة، وقد ذُكر أن كتابه فى (فضائل الصحابة) مطبوع، ولكنّا لم نقف عليه حتى الآن.

***

---

(۱) اسد الغابة ۴/ ۶۸۱ رقم ۵۴۷۷.

(۲) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۹/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۱

* وقال الحافظ الذهبى، بترجمة «جعفر بن سليمان ...» ص: ۱۷۱

«أخبرنا إسحاق الصفّار، أخبرنا يوسف الآدمى، أخبرنا أبو المكارم اللّبان، أخبرنا أبو على الحداد، أخبرنا أبو نعيم، حدثنا سليمان بن أحمد، حدّثنا معاذ بن المثنى، حدثنا مسدد، حدثنا جعفر بن سليمان، عن يزيد الرشك، عن مطرف، عن عمران بن حصين، قال:

بعث رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم سريةً، واستعمل عليهم علياً، فأصاب جاريةً، فأنكروا عليه، قال: فتعاقد أربعة من الصحابة فقالوا: إذا لقينا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أخبرناه- وكان المسلمون إذا قدموا من سفرٍ بدءوا برسول اللَّه، فسلّموا عليه، فلمّا قدمت السرية، سلّموا على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم. فقام أحد الأربعة فقال: يا رسول اللَّه، ألم تر أن علياً صنع كذا وكذا؟ فأقبل عليه رسول اللَّه- يعف الغضب فى وجهه- فقال:

ما تريدون من على- ثلاث مرات- إنّ علياً منى وأنا منه، وهو ولى كلّ مؤمنٍ بعدى.

تابعه: قتيبة، وبشر بن هلال، وعفان. وهو من أفراد جعفر» «۱».

أقول: أمّا (إسحاق الصفّار) فقد ترجم له الذهبى نفسه فى (المعجم

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۸/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۲

المختص) وفى (معجم الشيوخ) فذكر ولادته، ومشايخه، وأرّخ وفاته بسنة ۷۱۰ قال: «ولى فيه مديح» «۱».

وأمّا (يوسف الأدمى) فهو: يوسف بن خليل الدمشقى، المتوفى سنة ۶۴۸:

ابن تغرى بردى: «والحافظ شمس الدين يوسف بن خليل الدمشقى الأدمى، بحلب، فى جمادى الآخرة، وله ۹۳ سنة» «۲».

ابن رجب: «المحدّث، الحافظ، ذو الرحلة الواسعة ... وكان إماماً حافظاً، ثقة، ثبتاً، عالماً، واسع الرواية، جميل السيرة، متسع الرحلة، تفرّد فى وقته بأشياء كثيرة عن الأصبهانيين، وخرّج وجمع لنفسه معجماً...

سئل عنه الحافظ الضياء فقال: حافظ مفيد، صحيح الأصول، سمع وحصّل الكثير، صاحب رحلة وتطواف.

وسئل الصّريفينى عنه فقال: حافظٌ ثقة، عالم بما يقرأ عليه، لا يكاد يفوته اسم رجل» «۳».

ابن العمّاد: «كان إماماً، حافظاً، ثقةً، نبيلًا، متقناً، واسع الرواية، جميل السيرة، متسع الرحلة. قال ابن ناصر الدين: كان من الأئمة الحفّاظ المكثرين الرحّالين، بل كان أوحدهم» «۴».

الذهبى: «الإمام، المحدّث، الصادق، الرحّال، النقّال، شيخ المحدّثين، راوية الإسلام ... سمعت من حديثه شيئاً كثيراً وما سمعت

(۱) المعجم المختص: ۷۱، الترجمة رقم ۸۱، معجم شیوخ الذهبی ۱/ ۱۶۹ الترجمة رقم ۱۷۲.

(۲) النجوم الزاهرة ۷/ ۲۲.

(۳) طبقات الحنابلة ۴/ ۱۹۷.

(۴) شذرات الذهب ۵/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۳

العشر منه، وهو یدخل فی شرط الصحیح، لفضیلته وجودة معرفته وقوّة فهمه وإتقان کتبه وصدقه وخیره» «... ۱».

السیوطی: «ابن خلیل. الحافظ المفید الرحال، الإمام، مسند الشام ... محدّث حلب. وکان حافظاً ثقة عالماً بما یقرأ علیه، لا یکاد یفوته اسم رجل، واسع الروایة، متقناً» «۲».

وأمّا (أبو المکارم اللّبان) فهو: أحمد بن أبی عیسی محمّد بن محمّد الإصفهانی المتوفی سنة ۵۹۷:

ابن تغری بردی: «وفیها توفی القاضی أبو المکارم أحمد بن محمّد الإصبهانی المعروف بابن اللبان العدل» «۳».

ابن العماد: «وفیها توفّی: اللّبان القاضی العدل، أبو المکارم، مسند العجم، مکثر عن أبی علی الحداد» «۴».

الذهبی: «القاضی العالم، مسند إصبهان، أبو المکارم ... مکثر عن أبی علی الحداد» «... ۵».

وأمّا (أبو علی الحداد) فقد عرفته فی الکتاب.

وأمّا (أبو نعیم) ومن بعده، فقد عرفتهم فی تصحیح سند الحافظ أبی نعیم الإصبهانی.

***

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۵۱.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۹۹.

(۳) النجوم الزاهرة ۶/ ۱۷۹.

(۴) شذرات الذهب ۴/ ۳۲۹.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۷

الفصل الثالث: فی خبر عبداللّه بن عباس فی المناقب العشر ... ص: ۱۷۷

اشارة

قد عرفت أنّ (حدیث الولایة) من أصحّ الأحادیث وأثبتها عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، وأنّ أهل السنة یروونه بأسانیدهم الکثیرة عن عدّة من الصحابة، وأشهرهم فیه: بریدة وعمران بن الحصین وابن عباس.

وفی هذا الفصل نبحث عن خصوص حدیث ابن عباس، فإنّه حدیث معتبر جدّاً، ومهمّ جدّاً، لاشتماله علی مناقب عشر من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، لا یشارکه فیها أحد من غیر أهل البیت والعترة الطاهرة ... ومن ضمنها حدیث الولایة.

عقدنا هذا الفصل لذکر روایات جمعٍ من الأکابر لهذا الحدیث بأسانیدهم، فی الکتب المعروفة المشهورة بین أهل السنَّة، مع التحقیق فی أحوال رجال تلک الأسانید، لإثبات صحّة الکثیر بل الغالب منها.

إنها فضائل يصلح كلّ واحدة منها بوحدها للإستدلال على إمامة أمير المؤمنين وخلافته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم مباشرةً... مضافاً إلى ورود كلّ واحدةٍ منها بأسانيد اخرى عن ابن عباسٍ وغيره من أعلام الصّحابة.

وقد كان غرضنا من عقد هذا الفصل- إلى جنب ما أشرنا إليه- الردّ على ابن تيميّة، فى دعاوى له فى كتابه (منهاج السنّة)، وهى:

۱- دعوى أنّ علياً عليه السلام ما اختصَّ بفضيلةٍ.

۲- دعوى أنّ ابن عباس كان يفضّل أبا بكر وعمر على على عليه السلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۸

۳- دعوى أنّ حديث الولاية غير صحيح.

۴- دعوى أنّ حديث المناقب العشر عن ابن عباس مرسل غير مسند.

هذا، وفى النيّة وضع كتاب شامل عن هذا الحديث، لكونه أيضاً من أصحّ الأحاديث وأثبتها، وأتمّ الأدلّة وأمتنها، فى مسألة الإمامة بعد رسول اللّه، وباللّه التوفيق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۷۹

لفظ الحديث كما فى مسند أحمد ... ص: ۱۷۹

عن عمرو بن ميمون، قال:

«إنى لجالس إلى ابن عباس، إذْ أتاه تسعة رهط، فقالوا:

يا ابن عباس، إمّا أنْ تقوم معنا، وإمّا أن تخلونا هؤلاء.

فقال ابن عباس: بل أقوم معكم.

قال: وهو يومئذ صحيح، قبل أنْ يعمى.

قال: فابتدؤا فتحدّثوا، فلا ندرى ما قالوا.

قال: فجاء ينفض ثوبه ويقول: اف وتف! وقعوا فى رجل له عشر وقعوا فى رجلٍ:

- قال له النبى- صلّى اللّه عليه وسلّم-: لأبعثنَّ رجلًا لا يخزيه اللّه أبداً، يحبّ اللّه ورسوله. قال: فاستشرف لها من استشرف. قال: أين علي؟ قالوا: هو فى الرحل يطحن. قال: وما كان أحدكم ليطحن! قال: فجاء وهو أرمد لا يكاد يبصر. قال: فنفث فى عينيه، ثم هزّ الراية ثلاثاً، فأعطاها إيّاه فجاء بصفيّة بنت حيى.

- قال: ثم بعث فلاناً بسورة التوبة، فبعث عليّاً خلفه، فأخذها منه، قال: لا يذهب بها إلّارجل منّى وأنا منه.

- قال: وقال لبنى عمّه: أيّكم يوالينى فى الدنيا والآخرة؟ قال: وعلى جالس، فأبوا، فقال على: أنا اواليك فى الدنيا والآخرة، قال: أنت وليّ فى الدنيا والآخرة. قال: فتركه. ثم أقبل على رجلٍ منهم فقال: أيّكم يوالينى فى الدنيا والآخرة؟ فأبوا، قال: فقال على: أنا اواليك فى الدنيا والآخرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۰

فقال: أنت وليّى فى الدنيا والآخرة.

- قال: وكان أوّل من أسلم من الناس بعد خديجة.

- قال: وأخذ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم ثوبه، فوضعه على على وفاطمة وحسن وحسين، فقال: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۱».

- قال: وشرى على نفسه، لبس ثوب النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، ثم نام مكانه، قال: وكان المشركون يرمون رسول اللّه صلّى اللّه عليه

وسلّم، فجاء أبو بكر وعلى نائم، قال: وأبو بكر يحسب أنه نبى اللَّه، قال: فقال: يا نبى اللَّه. قال: فقال له على: إنّ نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قد انطلق نحو بئر ميمون فأدركه. قال: فانطلق أبو بكر فدخل معه الغار. قال: وجعل على يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبى اللَّه وهو يتضوّر قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه حتى أصبح، ثم كشف عن رأسه، فقالوا: إنك للئيم. كان صاحبك نرميه فلا يتضوّر وأنت تتضوّر، وقد استنكرنا ذلك.

- قال: وخرج بالناس فى غزوة تبوك، قال: فقال له على: أخرج معك؟ قال فقال له نبى اللَّه: لا فبكى على، فقال له: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّا وأنت خليفتى.

- قال: وقال له رسول اللَّه: أنت وليى فى كلّ مؤمنٍ بعدى.

- وقال: سدّوا أبواب المسجد غير باب على، فقال: فيدخل المسجد جنباً وهو طريقه، ليس له طريق غيره.

---

(۱) الأحزاب: ۳۳/ ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۱

- قال: وقال: من كنت مولاه فإن مولاه على.

- قال: وأخبرنا اللَّه عزّ وجلّ فى القرآن أنه قد رضى عن أصحاب الشجرة، فعلم ما فى قلوبهم. هل حدّثنا أنه سخط عليهم بعدُ؟ قال: وقال نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعمر حين قال: إئذن لى فلأضرب عنقه، قال:

أو كنت فاعلًا؟ وما يدريك لعلّ اللَّه قد اطّلع إلى أهل بدرٍ فقال: اعملوا ما شئتم» «۱».

---

(۱) مسند أحمد: ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۲

أسماء أشهر رواة الحديث كلّه أو بعضه ... ص: ۱۸۲

اشارة

وهذه أسماء جمع من أشهر مشاهير الأئمّة الأعلام من أهل السنّة، فى القرون المختلفة، الرواة لهذا الحديث، كلّه أو بعضه، بأسانيدهم المنتهية إلى عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم:

۱- شعبة بن الحجاج، المتوفى سنة ۱۶۰.

۲- أبو داود الطيالسى، المتوفى سنة ۲۰۴.

۳- محمّد بن سعد كاتب الواقدى، المتوفى سنة ۲۳۰.

۴- أحمد بن حنبل، المتوفى سنة ۲۴۱.

۵- محمّد بن عيسى الترمذى، المتوفى سنة ۲۷۹.

۶- أبو بكر ابن أبى عاصم، المتوفى سنة ۲۸۹.

۷- أبو بكر البزار، المتوفى سنة ۲۹۲.

۸- أبو عبدالرحمن النسائى، المتوفى سنة ۳۰۳.

۹- أبو يعلى الموصلى، المتوفى سنة ۳۰۷.

۱۰- أبو عبداللَّه المحاملى، المتوفى سنة ۳۳۰.

۱۱- أبو القاسم الطبرانى، المتوفى سنة ۳۶۰.

۱۲- أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى، المتوفى سنة ۴۰۵.

۱۳- ابن عبدالبر القرطبى، المتوفى سنة ۴۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۳

۱۴- الحاكم الحسكانى، من أعلام القرن الخامس.

۱۵- ابن عساكر الدمشقى، المتوفى سنة ۵۷۱.

۱۶- ابن الأثير الجزرى صاحب اسد الغابة، المتوفى سنة ۶۳۰.

۱۷- أبو عبداللَّه الكنجى، المتوفى سنة ۶۵۲.

۱۸- أبو العباس محبّ الدين الطبرى المكى، المتوفى سنة ۶۹۴.

۱۹- جمال الدين المزى، المتوفى سنة ۷۴۲.

۲۰- أبو عبداللَّه شمس الدين الذهبى، المتوفى سنة ۷۴۸.

۲۱- ابن كثير الدمشقى، المتوفى سنة ۷۷۴.

۲۲- أبو بكر نور الدين الهيثمى، المتوفى سنة ۸۰۷.

۲۳- شهاب الدين ابن حجر العسقلانى، المتوفى سنة ۸۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۴

«۱» رواية شعبة ... ص: ۱۸۴

روى شعبة بن الحجاج هذا الحديث عن: أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، جاء ذلك:

فى رواية أبى داود الطيالسى «۱».

وفى رواية الترمذى «۲».

وفى رواية ابن كثير «۳».

وفى رواية غيرهم.

أقول:

و (شعبة بن الحجاج) من رجال الصحاح الستة، ومن كبار الأئمة.

وهذه أوصاف ذكرها له أئمة القوم:

قال يحيى بن معين: شعبة إمام المتّقين.

وقال أبو زيد الأنصارى: هل العلماء إلّاشعبة من شعبة؟

---

(۱) أنظر البداية والنهاية ۷/ ۲۷۰.

(۲) صحيح الترمذى ۵/ ۵۹۹.

(۳) البداية والنهاية ۷/ ۲۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۵

وقال يحيى بن سعيد: لا يعدل شعبة عندى أحد.

قال عفان: كان شعبة من العبّاد.

وقال سفيان الثورى لشعبة: أنت أمير المؤمنين فى الحديث.

وكان سليمان بن المغيرة يقول: شعبة سيد المحدّثين.

وقال أحمد: كان شعبة امّة وحده فى هذا الشأن.

توفّى سنة ۱۶۰ «۱».

«۲» رواية أبى داود الطيالسى ... ص: ۱۸۵

قال الحافظ ابن كثير:

«وقال أبو داود الطيالسى: عن شعبة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس:

إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت ولى كلّ مؤمنٍ بعدى» «۲».

أقول: قد تقدّم الكلام على هذا السند بالتفصيل فى الكتاب.

---

(۱) من مصادر ترجمته: الجرح والتعديل ۱/ ۱۲۶، حلية الأولياء ۷/ ۱۴۴، تاريخ بغداد ۹/ ۲۵۵، تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۲۴۴، سير أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۲، وفيات الأعيان ۲/ ۴۶۹، تهذيب التهذيب ۳/ ۶۲۸.

(۲) مسند الطيالسى: ۲۶۰ ح ۲۷۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۶

«۳» رواية ابن سعد ... ص: ۱۸۶

وقال ابن سعد فى (طبقاته) تحت عنوان (ذكر إسلام على وصلاته):

«أخبرنا يحيى بن حماد البصرى قال: أخبرنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، قال:

أول من أسلم من الناس بعد خديجة على» «۱».

أقول: وهذا السّند صحيح، كما عرفته فى الكتاب.

وأمّا (ابن سعد) نفسه، فهذه ترجمته باختصار:

محمّد بن سعد بن منيع، أبو عبداللَّه البغدادى، كاتب الواقدى.

حدّث عنه: أبو بكر ابن أبى الدنيا، وأحمد بن يحيى البلاذرى، وأبو القاسم البغوى، والحسين بن فهم، وغيرهم.

قال أبو حاتم: صدوق.

قال الخطيب: محمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، وحديثه يدل على صدقه.

وقال الذهبى: محمّد بن سعد بن منيع، الحافظ العلّامة الحجة.

وقال ابن حجر: أحد الحفاظ الكبار الثقات المتحرّين.

---

(۱) الطبقات الكبرى ۳/ ۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۷

توفى سنة ۲۳۰ «۱».

«۴» رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۱۸۷

وأخرج أحمد بن حنبل هذا الخبر فى (المسند) واللفظ المذكور فى أوّل الفصل له.

فقد جاء فى (المسند).

«حدّثنا عبداللَّه، حدثنى أبى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون، قال: إنى لجالس إلى ابن عباس»...

الحديث بطوله «۲».

وفيه بعد ذلك:

«حدثنا عبداللَّه، حدّثنى أبى، ثنا أبو مالك كثير بن يحيى، قال: ثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، نحوه» «۳».

أقول:

(أبو عوانة) و (أبو بلج) و (عمرو بن ميمون) رجال أعلام موثّقون، وقد ترجمنا لهم فى الكتاب، فى رواية أبى داود لحديث الولاية، فلا نعيد.

و (يحيى بن حمّاد) الواسطة بين أحمد وأبى عوانة، ترجمنا له فى

---

(۱) تاريخ بغداد ۵/ ۳۲۱، سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۶۴، تهذيب التهذيب ۹/ ۱۶۱.

(۲) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۳۳۰.

(۳) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۸

رواية أحمد.

وأمّا (أبو مالك كثير بن يحيى) الواسطة بينهما فى السند الثانى، قال ابن أبى حاتم الرازى:

«كثير بن يحيى بن كثير، أبو مالك البصرى، روى عن أبى عوانة، ومطر ابن عبدالرحمن الأعنق، وواهب بن سوار، وسعيد بن عبدالكريم بن سليط، سمعت أبى يقول ذلك.

قال أبو محمّد: روى عنه أبى وأبو زرعة.

نا عبدالرحمن قال: سألت أبى عن كثير بن يحيى بن كثير فقال:

محلّه الصدق، وكان يتشيّع.

نا عبدالرحمن قال: سئل أبو زرعة عن كثير بن يحيى، فقال:

صدوق» «۱».

أقول: فالرجل عند «أبی حاتم الرازی» «محلّه الصّدق» وکذا عند «أبی زرعة».

وقد ذکر الحافظ الذهبی بترجمة أبی حاتم ما نصّه:

«إذا وثّق أبو حاتم رجلًا فتمسّک بقوله، فإنّه لا یوثّق إلّارجلًا صحیح الحدیث، وإذا لیّن رجلًا، أو قال فیه: لا یحتج به. فتوقّف حتی تری ما قال غیره فیه، فإنْ وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم، فإنّه متعنّت فی الرجال» «۲».

---

(۱) الجرح والتعدیل ۷/ ۱۵۸. رقم ۸۸۵.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۲۶۰، وکذا قال ابن حجر فی مقدمة فتح الباری: ۶۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۸۹

وقوله:

«کان یتشیّع» غیر مضر عندهم کما نصّ الحافظ ابن حجر علی ذلک، فی مواضع، منها بترجمة «خالد بن مخلد القطوانی» حیث ذکر قولهم: «کان یتشیع» فقال:

«قلت: أمّا التشیّع، فقد قدّمنا أنّه- إذا کان ثبت الأخذ والأداء- لا یضرّه، سیّما ولم یکن داعیة إلی رأیه» «۱».

بل ذکر الحافظ ابن حجر بترجمة «عبّاد بن یعقوب الرواجنی» - شیخ البخاری- ما نصّه:

«رافضی مشهور، إلّاأنه کان صدوقاً» «۲».

أقول: ولأجل «التشیّع» تکلّم بعضهم فی «کثیر بن یحیی»، فلذا أورده الذهبی فی (المیزان)، مع أن ابن عدی لم یذکره فی (الکامل):

«کثیر بن یحیی بن کثیر صاحب البصری. شیعی. نهی عباس العنبری الناس عن الأخذ عنه. وقال الأزدی: عنده مناکیر. ثم ساق له عن أبی عوانة، عن خالد الحذاء، عن عبدالرحمن بن أبی بکرة، عن أبیه: سمعت علیّاً رضی اللّه عنه یقول: ولی أبو بکر وکنت أحق الناس بالخلافة.

قلت: هذا موضوع علی أبی عوانة، ولم أعرف من حدّث به عن کثیر» «۳».

وقال ابن حجر فی (لسان المیزان) بعدما تقدم عن الذهبی:

---

(۱) مقدمة فتح الباری: ۵۶۴.

(۲) مقدمة فتح الباری: ۵۷۹.

(۳) میزان الإعتدال ۵/ ۴۹۶ رقم ۶۹۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۰

«وقد روی عنه: عبداللّه بن أحمد، وأبو زرعة، وغیرهما. قال أبو حاتم: محلّه الصدق وکان یتشیّع. وقال أبو زرعة: صدوق، وذکره ابن حبان فی الثقات، فلعلَّ الآفة ممّن بعده» «۱».

أقول: لکنّ العجب من الذهبی وابن حجر کیف یذکران کلام الأزدی فی مقابل کلام الأئمة کأبی حاتم وأبی زرعة وغیرهما، وخاصّةً بعد کلام أبی حاتم وقد ذکرا حاله فی الجرح والتعدیل کما عرفته؟

بل کیف یذکران کلام الأزدی، وقد نصّ کلاهما علی ضعفه وعدم الإعتناء بتجریحاته:

قال الذهبی- بعد نقل تضعیفه لبعض الرجال-: «قلت: هذه مجازفة، لیت الأزدی عرف ضعف نفسه» «۲».

وقال ابن حجر: «قلت: قدّمت غیر مرة: أن الأزدی لا یعتبر تجریحه، لضعفه هو» «۳».

«۵» روايۀ التّرمذى ... ص: ۱۹۰

وأخرج الترمذى فى (صحيحه) قطعةً من هذا الحديث، إذ رواه

---

(۱) لسان الميزان ۴/ ۴۸۴- ۴۸۵ رقم ۱۵۳۴.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۳۸۹.

(۳) مقدمۀ فتح البارى: ۶۰۲.

نفحات الازهار فى خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۱

بسنده عن شعبۀ عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون ... قال:

«حدّثنا محمّد بن حميد الرازى، حدّثنا إبراهيم بن المختار، عن شعبۀ، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أمر بسدّ الأبواب إلّاباب على».

ثم قال الترمذى:

«هذا حديث غريب، لا نعرفه عن شعبۀ بهذا الإسناد إلّامن هذا الوجه» «۱».

أقول:

(محمّد بن حُميد الرازى) من رجال أبى داود والترمذى وابن ماجۀ.

وحدّث عنه: أحمد بن حنبل، ويحيى بن معين، ومحمّد بن جرير الطبرى، وأبو القاسم البغوى.

ومع ذلك، فقد تكلموا فيه، وربما نسبوه إلى الكذب «۲»!!

و (إبراهيم بن المختار) التميمى الرازى.

من رجال البخارى فى المتابعات، والترمذى، وابن ماجۀ.

قال ابن حجر: «صدوق ضعيف الحفظ» «۳».

---

(۱) صحيح الترمذى ۵/ ۵۹۹.

(۲) ميزان الإعتدال ۶/ ۱۲۶- ۱۲۷ رقم ۷۴۵۹.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۶۵ رقم ۲۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۲

«۶» روايۀ ابن أبى عاصم ... ص: ۱۹۲

وروى الحافظ أبو بكر ابن أبى عاصم الشيبانى المتوفى سنۀ ۲۸۷ هذا الحديث حيث قال:

«حدثنا محمّد بن المثنى، حدثنا يحيى بن حماد، حدثنا أبو عوانۀ، عن يحيى بن سليم أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لأبعثنَّ رجلًا يحبّه اللَّه ورسوله لا يخزيه اللَّه أبداً، قال: فاستشرف لها من استشرف قال: فقال: أين على؟

قال: فدعاه وهو أرمد ما يكاد أنْ يبصر، فنفث فی عينيه، ثم هزّ الرايۀ ثلاثاً فدفعها إليه، فجاء بصفيّۀ بنت حيی.

وبعث أبا بكر بسورۀ التوبۀ، فبعث علياً خلفه فأخذها منه، فقال أبو بكر لعلی: اللّه ورسوله «۱». قال: لا ولكنْ لا يذهب بها إلّارجل هو منی وأنا منه.

وقال النبی صلّی اللّه عليه وسلّم لبنی عمّه: أيّكم يوالينی فی الدنيا والآخرۀ؟ فأبوا، فقال علی عليه السلام: أنا اواليك فی الدنيا والآخرۀ، فقال: أنت وليی فی الدنيا والآخرۀ.

قال: ودعا رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم الحسن والحسين وعلياً وفاطمۀ، ومدّ عليهم ثوباً ثم قال: اللهمّ هؤلاء أهل بيتی وخاصّتی فأذهب

---

(۱) كذا.

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۳

عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً.

قال: وكان أوّل من أسلم من الناس بعد خديجۀ.

قال: وشری بنفسه، لبس ثوب النبی صلّی اللّه عليه وسلّم ونام مكانه، فجعل المشركون يرمونه كما كانوا يرمون رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم وهم يحسبون أنه نبی اللّه عليه السلام. قال: فجاء أبو بكر فقال: يا نبی اللّه. قال فقال علی: إن نبی اللّه قد ذهب نحو بئر ميمون، فبادر فاتبعه فدخل معه الغار. قال: وكان المشركون يرمون علياً وهو يتضوّر وأنك تتضوّر، استنكرنا فی ذلك.

قال: وخرج الناس فی غزوۀ تبوك فقال علی: أخرج معك؟ قال: لا، قال: فبكی، قال: أفلا ترضی أنْ تكون منی بمنزلۀ هارون من موسی إلّا أنك لست بنبی وأنت خليفتی فی كلّ مؤمن من بعدی.

وسدّت أبواب المسجد غير باب علی، فكان يدخل المسجد وهو جنب، وهو طريقه، ليس له طريق غيره.

قال: وقال: من كنت وليّه فعلی وليّه.

قال: قال ابن عباس: قد أخبرنا اللّه فی القرآن أنه قد رضی عن أصحاب الشجرۀ، فهل حدّثنا بعد أنْ سخط عليهم؟» «۱».

أقول: سند هذا الحديث نفس سند النسائی، فلاحظ.

---

(۱) كتاب السنّۀ: ۵۸۸- ۵۸۹ برقم ۱۳۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۴

«۷» روايۀ البزّار ... ص: ۱۹۴

ورواه الحافظ أبو بكر البزار، قال:

«حدثنا محمّد بن المثنی، ثنا يحيی بن حماد، ثنا أبو عوانۀ، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس:

إن النبی صلّی اللّه عليه وسلّم قال...

فذكر حديثاً بهذا ... ثم قال:

وبه قال: من كنت مولاه فعلی مولاه» «۱».

وقال الحافظ الهيثمی:

«وعن ابن عباس: ان النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه.

رواه البزار فی أثناء حدیث، ورجاله ثقات» «۲».

أقول: رجاله ثقات کما قال ... وهو نفس سند الحافظ النسائی.

---

(۱) کشف الأستار عن زوائد البزار للحافظ الهیثمی ۳/ ۱۸۹.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۸. ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۵

«۸» روایة النسائی ... ص: ۱۹۵

وأخرج النسائی هذا الحدیث فی (خصائص الإمام أمیر المؤمنین) بطوله «۱».

أخرجه عن «محمّد بن المثنی» عن «یحیی بن حمّاد» عن «أبی عوانة» عن «أبی بلج» عن «عمرو بن میمون».

أقول: فکان الواسطة بینه وبین «یحیی بن حمّاد» شیخه: (محمّد بن المثّنی) وهو من رجال الصحاح الستة.

وهذه خلاصة ترجمته فی (تهذیب الکمال):

«محمّد بن المثنی، أبو موسی البصری، الحافظ المعروف بالزمن.

روی عنه: الجماعة، وأبو یعلی، والفریابی، والمحاملی، وابن خراش، والذهلی، وابن صاعد، وأبو حاتم وأبو زرعة الرازیان.

عن حیی بن معین: ثقة.

وعن الذهلی: حجة.

وعن صالح جزرة: صدوق اللهجة.

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۳۴ رقم ۲۳ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۱۲ ح ۸۴۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۶

وعن أبی حاتم: صالح الحدیث، صدوق.

وعن ابن خراش: کان من الأثبات.

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال الخطیب: کان صدوقاً، ورعاً، فاضلًا، عاقلًا.

وقال فی موضعٍ آخر: کان ثقة ثبتاً، إحتج سائر الأئمة بحدیثه» «۱».

«۹» روایة أبی یعلی ... ص: ۱۹۶

وأخرج أبو یعلی الموصلی، قال:

«أنبأنا یحیی بن عبدالحمید، أنبأنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لُاعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللّه ورسوله ویحبّه اللّه ورسوله.

فقال: أین علی؟

قالوا: یطحن.

قال: وما کان أحد منهم یرضی أن یطحن؟

فاتی به. فدفع إلیه الرایة، فجاء بصفیّة بنت حیی» «۲».

---

(۱) تهذیب الکمال فی أسماء الرجال ۱۷/ ۱۸۹- ۱۹۲ رقم ۶۱۶۸.

(۲) رواه عنه بسنده: الحافظ ابن عساکر فی تاریخ دمشق، کما سیأتی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۷

وأخرجه أیضاً فقال:

«أنبأنا زهیر، أنبأنا یحیی بن حماد، أنبأنا أبو عوانة، أنبأنا أبو بلج، عن عمرو بن میمون قال:

إنی لجالس عند ابن عبّاس، اذْ أتاه سبعة رهط قالوا»....

الحدیث بطوله «۱».

وقال الحافظ ابن کثیر:

«روایة ابن عباس:

وقال أبو یعلی: حدثنا یحیی بن عبدالحمید، ثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عبّاس، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لُاعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله، ویحبّه اللَّه ورسوله.

فقال: أین علی؟

قالوا: یطحن.

قال: وما أحد منهم یرضی أن یطحن؟

فاتی به. فدفع إلیه الرایة. فجاء بصفیّة بنت حیی بن أخطب» «۲».

أقول: فأبو یعلی- یروی هذا الخبر تارةً: عن «یحیی بن عبدالحمید» عن «أبی عوانة ...» واخری: عن «زهیر» عن «یحیی بن حمّاد» عن «أبی

---

(۱) رواه عنه بسنده: الحافظ ابن عساکر فی تاریخ دمشق، کما سیأتی.

(۲) البدایة والنهایة ۷/ ۲۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۸

عوانة...»

أمّا (زهیر) فهو: «زهیر بن أبی خیثمة» وقد ترجمنا له فی الکتاب.

وکذا (یحیی بن حماد) وإلی آخر السند.

فالطریق الثانی صحیح بلا کلام.

وأمّا (یحیی بن عبدالحمید) وهو الحِمانی الکوفی، فقد وقع بینهم حوله کلام کثیر وخلاف شدید جدّاً «۱».

فمنهم: من تکلّم فیه بصراحةٍ.

فعن ابن خزیمة: سمعت الذهلی یقول: ذهب کالأمس الذاهب.

وعن الذهلی أیضاً: إضربوا علی حدیثه بستّة أقلام.

وعن النسائی: لیس بثقة. وقال مرّةً: ضعیف.

وعن علی بن المدینی: أدرکت ثلاثة یحدّثون بمالا یحفظون: یحیی بن عبدالحمید...

وقال محمّد بن عبداللّه بن عمار: یحیی الحمانی سقط حدیثه.

قال الحسین بن إدریس: فقیل لابن عمّار: فما علّته؟

قال: لم یکن لأهل الکوفة حدیث جیّد غریب، ولا لأهل المدینة، ولا لأهل بلدٍ حدیث جیّد غریب، إلّارواه، فهذا یکون هکذا.

ومنهم: من وثّقه بصراحةٍ.

روی عباس عن یحیی بن معین: أبو یحیی الحمانی ثقة وابنه ثقة.

وقال أحمد بن زهیر عنه: یحیی الحمانی ثقة.

---

(۱) الکلمات کلّها منقولة عن سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۵۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۱۹۹

وقال أحمد بن زهیر عنه: ما کان بالکوفة رجل یحفظ معه، وهؤلاء یحسدونه.

وروی عنه عثمان بن سعید: صدوق مشهور، ما بالکوفة مثله، ما یقال فیه إلّامن حسد.

وقال عبدالخالق بن منصور عن یحیی بن معین: ثقة.

وقال أحمد بن منصور الرمادی: هو عندی أوثق من أبی بکر بن أبی شیبة، وما یتکلّمون فیه إلّامن الحسد.

ابن صالح المصری: قال البغوی: کنا علی باب یحیی الحمانی، فجاء یحیی بن معین علی بغلته، فسأله أصحاب الحدیث أنْ یحدّثهم، فأبی، وقال: جئت مسلّماً علی أبی زکریا، فدخل، ثم خرج، فسألوه عنه، فقال:

ثقة ابن ثقة.

وکذلک روی توثیقه عن یحیی بن معین: مطیّن، وأحمد بن أبی یحیی، وعبداللّه بن الدورقی وغیرهم، حتی قال محمّد بن أبی هارون الهمذانی: سألته عنه، فقال: ثقة وأبوه ثقة. فقلت: یقولون فیه. قال:

یحسدونه، هو- واللّه الذی لا إله إلّاهو- ثقة.

وقال مطیّن: سألت محمّد بن عبداللّه بن نمیر عن یحیی الحمانی، فقال: هو ثقة، هو أکبر من هؤلاء کلّهم، فاکتب عنه.

وقال أبو أحمد بن عدی: لیحیی الحمانی مسند صالح، ویقال: إنه أول من صنف المسند بالکوفة ... ولم أر فی مسنده وأحادیثه أحادیث مناکیر، وأرجو أنه لا بأس به.

ومنهم: من اختلف کلامه فیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۰

قال محمّد بن عبدالرحمن السامی الهروی: سئل أحمد بن حنبل عن یحیی الحمانی: فسکت فلم یقل شیئاً.

وقال المیمونی: ذکر الحمانی عند أحمد فقال: لیس بأبی غسّان بأس. ومرةً ذکره، فنفض یده وقال: لا أدری.

وقال مطیّن: سألت أحمد بن حنبل عنه، قلت له: تعرفه؟ لک به علم؟ فقال: کیف لا- أعرفه؟ قلت: أکان ثقة؟ قال: أنتم أعرف بمشایخکم.

قال أبو داود: سألت أحمد عنه. فقال: ألم تره؟ قلت: بلی. قال:

إنک إذا رأیته عرفته.

وقال عبداللّه بن أحمد: قلت لأبی: إن ابنی أبی شیبة یقدمون بغداد، فما تری فیهم؟ فقال: قد جاء ابن الحمانی إلی هاهنا، فاجتمع علیه الناس، وکان یکذب جهاراً، ابن أبی شیبة علی کلّ حالٍ یصدق...

قال البخاری: کان أحمد وعلی یتکلّمان فی یحیی الحمانی.

أقول: لقد وثّق غیر واحدٍ من الأئمة (یحیی بن عبدالحمید الحمانی) وعلی رأسهم یحیی بن معین.

وتکلّم فیه أیضاً جماعة، وعلی رأسهم أحمد بن حنبل، وعلی بن المدینی.

أمّا أحمد، فکلامه فی جرح الرجل غیر صحیح، فإنّه لمّا سئل عنه «سکت» أو قال: «أنتم أعرف بمشایخکم» أو قال: «إذا رأیته عرفته».

نعم، جاء فی خبر جوابه لسؤال ولده منه عن یحیی: «کان یکذب جهاراً». لکنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۱

هذا الخبر لم یصدّقه المحقّقون من القوم، قال الذهبی بعد نقل الکلمات-:

«قلت: لا- ریب أنه کان مبرّزاً فی الحفظ، کما کان سلیمان الشاذکونی، ولکنه أصون من الشاذکونی، ولم یقل أحد قط: إنه وضع حدیثاً، بل ربما کان یتلقَّط أحادیث ویدّعی روایتها، فیرویها علی وجه التدلیس ویوهم أنه سمعها، وهذا قد دخل فیه طائفة، وهو أخف من افتراء المتون. قال أبو حاتم الرازی: لم أر من المحدّثین من یحفظ ویأتی بالحدیث علی لفظٍ واحدٍ لا یغیّره، سوی قبیصة وأبی نعیم فی حدیث الثوری، وسوی یحیی الحمانی فی حدیث شریک، وعلی بن الجعد فی حدیثه».

وکذلک نسب رمیه بالکذب إلی ابن نمیر، ولا أساس لذلک من الصحة. قال ابن عدی: «أخبرنا عبداللّه قال قال ابن نمیر: الحمانی کذاب.

فقیل لعبدان: سمعته منه؟ قال: لا» بل روی مطیَّن عن ابن نمیر قوله فی یحیی: «هو ثقة، هو أکبر من هؤلاء کلّهم، فاکتب عنه».

وأمّا علی بن المدینی، فقد تقدم أن السّبب فی تکلّمه فیه أنّه کان یحدّث بمالا یحفظ.

أقول: لکن الذی یظهر أن السبب الأصلی للتکلّم فیه أمران:

أحدهما: الحسد.

وهذا ما کان یؤکّد علیه یحیی بن معین وغیره، وذلک لأنّه قد ألّف المسند الکبیر، وقد ذکر ابن عدی أنّه أوّل من صنف المسند، ووصفه بأنه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۲

مسند صالح، وقد ذکر الحمانی نفسه هذا السّبب، فقد حکی العقیلی عن علی بن عبدالعزیز: سمعت یحیی الحمانی یقول لقومٍ غرباء فی مجلسه:

من أین أنت؟ فأخبروه.

فقال: سمعتم ببلدکم أحداً یتکلَّم فیَّ ویقول: إنی ضعیف فی الحدیث؟

لا تسمعوا کلام أهل الکوفة، فإنّهم یحسدوننی، لأنی أوّل من جمع المسند، وقد تقدّمتهم فی غیر شیء.

والسبب الآخر هو: التشیّع.

قال أبو داود: سألته عن حدیثٍ لعثمان، فقال لی: تحبُّ عثمان؟

وقال أحمد بن محمّد بن صدقة وأبو شیخ، عن زیاد بن أیوب دلّویه، سمعت یحیی بن عبدالحمید یقول: مات معاویة علی غیر ملّة الإسلام. قال أبو شیخ: قال دلّویه: کذب عدوّ اللّه».

وکأنّ التشیّع هو السبب الوحید لإیراده فی (میزان الإعتدال)، فقد قال الذهبی بعد الکلمات فیه:

«قال ابن عدی: ولم أر فی مسنده وأحادیثه أحادیث مناکیر، وأرجو أنه لا بأس به».

فتعقّبه قائلًا: «قلت: إلّاأنّه شيعى بغيض ... قال زياد بن أيوب:

سمعت يحيى الحمانى يقول: كان معاوية على غير ملّة الإسلام. قال زياد:

كذب عدوّ اللّه» «۱».

---

(۱) ميزان الإعتدال: ۷/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۳

أقول: لكنّ الحافظ ابن حجر أعرض عمّا فعله الذهبى وقاله فى الرجل، فلم يذكره فى (لسان الميزان) أصلًا...

وقد ذكرنا مراراً قول الحافظ ابن حجر مراراً: بأن التشيّع غير ضائر «۱».

بل لقد ذكر الذهبى بترجمة أبان بن تغلب رحمه اللّه ما نصّه:

«شيعى جلد، لكنه صدوق، فلنا صدقه، وعليه بدعته «۲».

وتلخص:

صحة كلا طريقى أبى يعلى.

«۱۰» رواية المحاملى ... ص: ۲۰۳

ومن رواة هذا الحديث: القاضى أبو عبداللّه الحسين بن إسماعيل بن محمّد الضبىّ المحاملى البغدادى، المتوفى سنة ۳۳۰.

فقد جاء فى بعض أسانيد الحافظ ابن عساكر بسنده:

«أنبأنا أبو عبداللّه الحسين بن إسماعيل المحاملى، أنبأنا أبو موسى محمّد ابن المثنى، أنبأنا يحيى بن حماد، أنبأنا الوضّاح، أنبأنا يحيى أبو

---

(۱) مقدمة فتح البارى: ۵۶۴.

(۲) ميزان الإعتدال: ۱/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۴

بلج، أنبأنا عمرو بن ميمون قال:

إنى لجالس إلى ابن عباس، إذْ أتاه تسعة رهط» «... ۱».

أقول: هذا السّند هو سند النسائى بعينه.

«۱۱» رواية الطبرانى ... ص: ۲۰۴

وقال الحافظ أبو القاسم الطبرانى، فى مسند ابن عباس، تحت عنوان (عمرو بن ميمون عن ابن عباس):

«حدثنا إبراهيم بن هاشم البغوى، ثنا كثير بن يحيى، ثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون قال:

كنا عند ابن عباس، فجاءه سبعة نفر»....

فأخرج الحديث بكامله «۲».

ثم روی: «حدّثنا أبو شعیب عبداللّه بن الحسن الحرّانی، ثنا أبو جعفر النفیلی، ثنا مسکین بن بکیر، ثنا شعبة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أمر بالأبواب کلّها فسدّت إلّاباب

---

(۱) ولکنی لم أجده فی کتاب الأمالی للمحاملی روایة ابن یحیی البیّع.

(۲) المعجم الکبیر ۱۲/ ۷۷ رقم ۱۲۵۹۳.

علی رضی اللّه عنه» «۱».

ورواه فی (المعجم الأوسط) بنفس السّند الأوّل، لکنْ باختصار:

قال: «حدّثنا إبراهیم، قال: حدّثنا کثیر بن یحیی أبو مالک، قال:

حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال:

قال نبی اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یوم خیبر، لأبعثنَّ رجلًا لا- یخزیه اللّه، فبعث إلی علی وهو فی الرحل یطحن- وما کان أحدکم یطحن- فجاءوا به أرمد، فقال: یا نبی اللّه ما أکاد ابصر، فنفث فی عینیه، وهزّ الرایة ثلاث مرار، ثم دفعها إلیه، ففتح له، فجاء بصفیّة بنت حیی.

ثم قال لنبی عمّه: أیّکم یتولّانی فی الدنیا والآخرة؟ فقال لکلّ رجلٍ منهم: یا فلان، أتتولّانی فی الدنیا والآخرة- ثلاثاً-؟ فیقول: لا، حتی مرّ علی آخرهم، فقال علی: یا نبی اللّه، أنا ولیّک فی الدنیا والآخرة، فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: أنت ولیّی فی الدنیا والآخرة.

قال: وبعث أبا بکر بسورة التوبة، وبعث علیاً علی أثره، فقال أبو بکر: یا علی، لعلّ اللّه ورسوله سخطا علیَّ. فقال علی: لا ولکنْ قال نبی اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا ینبغی أن یبلّغ عنّی إلّارجل منی وأنا منه.

قال: ووضع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ثوبه علی علی وفاطمة والحسن والحسین ثم قال: «إِنَّمَا یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَیُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً» «۲»

.وکان أوّل من أسلم بعد خدیجة من الناس.

---

(۱) المعجم الکبیر ۱۲/ ۷۸ رقم ۱۲۵۹۴.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

قال: وشری علی نفسه، لبس ثوب النبی صلّی اللّه علیه وسلّم ثم نام مکانه، قال: وکان المشرکون یرمون رسول اللّه» «۱».

أقول: وشیخ الطبرانی (إبراهیم بن هاشم البغوی).

«إبراهیم بن هاشم بن الحسین بن هاشم، أبو إسحاق البیّع، المعروف بالبغوی. سمع امیة بن بسطام، وإبراهیم بن الحجاج السامی، وأبا الربیع الزهرانی، وعلی بن الجعد، ومحرز بن عون، ومحمّد بن بکار، وأحمد بن حنبل، وأحمد بن سعید الدارمی.

روی عنه: أحمد بن سلمان النجاد، وعبدالباقی بن قانع...

أخبرنی الأزهری قال قال أبو الحسن الدارقطنی: إبراهیم بن هاشم البغوی ثقة.

أخبرنا محمّد بن أحمد بن رزق، أخبرنا إسماعیل بن علی الخطبی، قال: مات أبو إسحاق إبراهیم بن هاشم البغوی یوم الخمیس سلخ جمادی الآخرة سنة ۲۹۷.

قلت: وكان مولده سنة ۲۰۷» «۲».

وذكره الحافظ ابن الجوزى فيمن توفى فى السنة المذكورة من الأكابر، قال: «وكان ثقة» «۳».

وبقى الكلام على سند رواية سدّ الأبواب، ففيه:

---

(۱) المعجم الأوسط ۳/ ۲۴۱ رقم ۲۸۳۶.

(۲) تاريخ بغداد ۶/ ۲۰۳.

(۳) المنتظم ۷/ ۴۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۷

(أبو شعيب عبداللّه بن الحسن الحرّانى):

قال الدارقطنى: ثقة مأمون.

وقال الخطيب: كان مسنداً غير متّهم فى روايته.

ووصفه الذهبى: ب «الشيخ المحدّث المعمَّر المؤدّب، طال عمره، وتفرَّد» فذكر توثيق الدارقطنى «۱»، وقال عنه أيضاً: «معمَّر صدوق» «۲».

وقال ابن حجر «ذكره ابن حبان فى الثقات وقال يخطئ ويهم» وقال موسى بن هارون: «السماع من أبى شعيب يفضل على السماع من غيره، لأنه المحدّث ابن المحدّث ابن المحدّث وهو صدوق» وقال مسلمة: «كان ثقة فصيحاً» «۳».

أقول: وإنما اورد فى (الميزان) و (لسانه) لأنّه كان يأخذ الدراهم على الحديث، كما صرّح بذلك الذهبى مع التنصيص على أنه كان غير متّهم.

و (أبو جعفر النفيلى) وهو: عبداللّه بن محمّد بن على بن نفيل.

من رجال البخارى والأربعة.

وروى عنه: أبو زرعة، وأبو حاتم، والذهلى وجماعة.

وثّقه أبو حاتم، والدارقطنى، وابن حبان «۴».

و (مسكين بن بكير) وهو:

من رجال الصحاح الستة «۵».

---

(۱) تاريخ بغداد ۹/ ۴۳۵، سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۳۶.

(۲) ميزان الإعتدال ۴/ ۸۱.

(۳) لسان الميزان ۳/ ۲۷۱.

(۴) الجرح والتعديل ۵/ ۱۵۹، تهذيب التهذيب ۴/ ۴۷۷، تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۴۰، سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۶۳۴.

(۵) تهذيب التهذيب ۸/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۸

«۱۲» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۲۰۸

وأخرجه الحاكم أبو عبداللّه النيسابورى فى (المستدرك):

«أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى ببغداد، من أصل كتابه، ثنا عبداللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنى أبى، ثنا يحيى بن حمّاد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون، قال:

إنى لجالس عند ابن عبّاس»....

فرواه بطوله ثم قال: «هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه بهذه السياقة.

وقد حدّثنا السيد الأوحد أبو يعلى حمزة بن محمّد الزيدى- رضى اللّه عنه- ثنا أبو الحسن على بن محمّد بن مهرويه القزوينى القطان، قال:

سمعت أبا حاتم الرازى يقول: كان يعجبهم أن يجدوا الفضائل من رواية أحمد بن حنبل» «۱».

أقول: وشيخ الحاكم: (أبو بكر القطيعى) قد ترجمنا له فى الكتاب.

وأخرج الحاكم أيضاً قال:

«حدثنا أبو بكر أحمد بن إسحاق، ثنا زياد بن الخليل التسترى، ثنا

---

(۱) المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۰۹

كثير ابن يحيى، ثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال:

شرى على نفسه ولبس ثوب النبى»....

ثم قال الحاكم: «هذا حديث صحيح الإيناد ولم يخرجاه.

وقد رواه أبو داود الطيالسى وغيره عن أبى عوانة، بزيادة ألفاظ» «۱».

أقول: وشيخ الحاكم (أبو بكر أحمد بن إسحاق) هو النيسابورى، المعروف بالصبغى.

تجد الثناء بالجميل عليه فى:

۱- طبقات الشافعية ۳/ ۹.

۲- الوافى بالوفيات ۶/ ۲۳۹.

۳- مرآة الجنان ۲/ ۲۵۱.

۴- النجوم الزاهرة ۳/ ۳۱۰.

۵- سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۸۳.

۶- شذرات الذهب ۲/ ۳۶۱.

وأمّا (زياد بن خليل التسترى) فقد ذكره الخطيب وابن الجوزى والسمعانى والذهبى وقالوا ما موجزه:

«وأبو سهل زياد بن خليل التسترى. قدم بغداد وحدّث بها عن إبراهيم بن المنذر الحزامى و ... روى عنه: عبدالصمد بن على الطستى

---

(۱) المستدرك على الصحيحين ۳/ ۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۰

وأبو بكر محمّد بن عبداللّه الشافعى..

وذكره الدارقطنى فقال: لا بأس به.

ومات فی طریق المدینة قبل أنْ یدخل مکة فی ذی القعدة سنة ۲۹۰.

وقیل: ۲۸۶» «۱».

«۱۳» روایة ابن عبدالبر ... ص: ۲۱۰

وقال الحافظ ابن عبدالبر القرطبی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«روی عن سلیمان، وأبی ذر، والمقداد، وحذیفة، وخباب، وجابر، وأبی سعید الخدری، وزید بن أرقم: أن علی بن أبی طالب أوّل من أسلم، وفضّله هؤلاء علی غیره.

قال ابن إسحاق: أول من آمن باللَّه ورسوله محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، من الرجال علی بن أبی طالب.

وهو قول ابن شهاب، إلّاأنه قال: من الرجال بعد خدیجة.

وهو قول الجمیع فی خدیجة.

حدثنا أحمد بن محمّد، حدثنا أحمد بن الفضل، حدثنا محمّد بن جریر قال قال أحمد بن عبداللَّه الدقاق: حدثنا مفضل بن صالح، عن سماک بن حرب، عن عکرمة، عن ابن عباس، قال:

لعلی أربع خصال لیست لأحدٍ غیره: هو أوّل عربی وعجمی صلّی

---

(۱) الأنساب ۱/ ۴۶۵- التستری، تاریخ بغداد ۸/ ۴۸۱، تاریخ الإسلام- حوادث ۲۸۱- ۲۹۰- ص ۱۸۱، المنتظم ۷/ ۳۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۱

مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهو الذی کان لؤاؤه معه فی کلّ زحف، وهو الذی صبر معه یوم فرّ عنه غیره، وهوالذی غسّله وأدخله فی قبره.

وقد مضی فی باب أبی بکر الصدیق رضی اللَّه عنه ذکر من قال أن أبا بکر أول من أسلم.

وروی عن سلمان الفارسی أنه قال: أوّل هذه الامّة وروداً علی نبیّها علیه الصلاة والسلام الحوض أوّلها إسلاماً: علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه.

وقد روی هذا الحدیث مرفوعاً عن سلمان الفارسی، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم انه قال: أوّل هذه الامّة وروداً علیّ الحوض أوّلها إسلاماً:

علی بن أبی طالب.

ورفعه أولی، لأن مثله لا یدرک بالرأی.

حدثنا أحمد بن قاسم، حدثنا قاسم بن أصبغ، حدثنا الحارث بن أبی اسامة، حدثنا یحیی بن هاشم، حدثنا سفیان الثوری، عن سلمة بن کهیل، عن أبی صادق، عن حنش بن المعتمر، عن علیم الکندی، عن سلمان الفارسی قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أوّلکم وروداً علیَّ الحوض أوّلکم إسلاماً: علی بن أبی طالب.

وروی أبو داود الطیالسی: حدثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی:

أنت ولی کلّ مؤمن بعدی.

وبه عن ابن عباس رضی اللَّه عنهما: أنه قال: أوّل من صلّی مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعد خدیجة علی بن أبی طالب رضی اللَّه

عنهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۲

حدثنا عبدالوارث بن سفیان، قال حدثنا قاسم بن أصبغ، قال حدثنا أحمد بن زهیر بن حرب، قال حدثنا الحسن «۱» بن حماد، حدثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال:

کان علی أوّل من آمن باللَّه من الناس بعد خدیجة رضی اللَّه عنهما.

قال أبو عمر رحمه اللَّه: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحدٍ، لصحته وثقة نقلته» «۲».

أقول:

أمّا (عبدالوارث بن سفیان) فقد:

قال الذهبی: «عبدالوارث بن سفیان بن جبرون. المحدث الثقة العالم الزاهد...

توفی سنة ۳۹۵» «۳».

وأمّا (قاسم بن أصبغ) فقد

ذکره الذهبی، ووصفه ب «الإمام الحافظ العلّامة محدّث الأندلس» قال:

«وانتهی إلیه علوّ الإسناد بالأندلس، مع الحفظ والإتقان، وبراعة العربیة، والتقدم فی الفتوی، والحرمة التامة، والجلالة».

قال: «أثنی علیه غیر واحد، وتوالیف ابن حزم، وابن عبدالبر، وأبی الولید الباجی، طافحة بروایات قاسم بن أصبغ.

---

(۱)

کذا، والصحیح: یحیی بن حمّاد، وراجع الهامش أیضاً.

(۲) الإستیعاب فی معرفة الأصحاب: ۱۰۹۰- ۱۰۹۲.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۳

مات سنة ۳۴۰» «۱».

وأمّا (أحمد بن زهیر بن حرب) فهو: ابن أبی خیثمة، وترجمته موجودة فی الکتاب.

وأمّا (یحیی بن حمّاد) ومن فوقه، فقد عرفتهم کذلک.

فالسند صحیح کما ذکر ابن عبدالبر.

«۱۴» روایة الحسکانی ... ص: ۲۱۳

وروی الحاکم الحسکانی حدیث عمرو بن میمون بتفسیر قوله تعالی: «وَمِنَ النَّاسِ مَن یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّهِ» «۲»

، قال:

«أخبرنا أبو بکر التمیمی قال: أخبرنا أبو بکر القباب عبداللَّه بن محمّد قال: أخبرنا أبو بکر ابن أبی عاصم القاضی، قال: محمّد بن المثنی قال:

حدّثنا یحیی بن حماد، قال: حدّثنا أبو عوانة الوضّاح بن عبداللَّه، عن یحیی بن سلیم أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: وکان- یعنی علیّاً- أوّل من أسلم من الناس بعد خدیجة برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولبس ثوبه ونام مکانه، فجعل المشرکون

یرمونه کما کانوا یرمون رسول اللّه، وهم یحسبون أنه نبی اللّه، فجاء أبو بکر وقال: یا نبی اللّه، فقال علی: إن نبی اللّه قد ذهب نحو بئر میمون، وکان المشرکون یرمون علیّاً وهو یتضوّر، حتی أصبح فکشف عن رأسه فقالوا: کنا نرمی

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۷۲.

(۲) البقرة ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۴

صاحبک ولا یتضور، وأنت تتضوّر، استنکرنا ذلک.

- أخبرنا أبو عبداللّه الجرجانی قال: أخبرنا أبو طاهر السلمی قال:

أخبرنا جدّی أبو بکر قال: حدّثنا علی بن مسلم قال: حدّثنا أبو داود، عن أبی عوانة عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون الأودی، عن ابن عباس:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لمّا انطلق لیلة الغار...

- وأخبرنا الحاکم أبو عبداللّه قال: حدثنا أبو بکر بن إسحاق الفقیه، قال: أخبرنا زیاد بن الخلیل التستری، قال: حدّثنا کثیر بن یحیی. قال:

حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال:

شری علی نفسه ولبس ثوب النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، ثم نام مکانه.

- اخبرنا الحاکم الوالد، عن أبی حفص بن شاهین قال: أخبرنا أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی قال: حدّثنا أحمد بن عبدالرحمن بن سراج ومحمّد بن أحمد بن الحسین القطوانی، قالا: حدثنا عباد بن ثابت قال:

حدّثنی سلیمان بن قرم قال: حدثنی عبدالرحمن بن میمون أبو عبداللّه قال:

حدّثنی أبی عن ابن عباس: إنه سمعه یقول: أنام رسول اللّه علیاً علی فراشه» «... ۱».

أقول: لقد روی الحاکم الحسکانی هذا الحدیث بأسانید:

فأمّا السند الأوّل ففیه:

---

(۱) شواهد التنزیل ۱/ ۱۲۴- ۱۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۵

(أبو بکر التمیمی) وهو: أحمد بن محمّد بن عبداللّه بن الحارث التمیمی الأصبهانی، نزیل نیسابور. ترجم له الحافظ عبدالغافر، فقال ما ملخّصه:

«أحمد بن محمّد بن أحمد بن عبداللّه بن الحارث. الإمام أبو بکر التمیمی الإصبهانی، المقرئ الأدیب، الفقیه، المحدّث، الدیّن، الزاهد، الورع، الثقة، الإمام بالحقیقة، فرید عصره فی طریقته وعلمه وورعه، لم یعهد مثله. کان عارفاً بالحدیث، کثیر السماع، صحیح الاصول، توفی بنیسابور سنة ۴۳۰.

حدّث عن أبی محمّد عبداللّه بن محمّد بن جعفر بجملةٍ من حدیثه ومصنفاته، وعن أبی بکر عبداللّه بن محمّد القباب، وأقرانهم.

سمع منه الوالد، وابن أبی زکریا، وابن رامش، وابن الشقانی والطبقة.

قرأت بخط الحسکانی- وکان من المکثرین عنه، المختصّین بالإستفادة منه- أنه قال: توفی أبو الشیخ بإصبهانی سنة ۳۶۹ وهو ابن ۹۷ سنة» «۱».

و (أبو بكر القبّاب) وهو: من كبار المحدّثين والقرّاء، توجد ترجمته فی:

۱- طبقات المفسرين للداوودی ۱/ ۲۵۷ رقم ۲۴۳.

۲- غاية النهاية فی طبقات القراء للجزری ۱/ ۴۵۴ رقم ۱۸۹۳.

۳- سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۵۷.

۴- ذكر أخبار أصبهان ۲/ ۵۲ رقم ۱۵۵۶.

---

(۱) المنتخب من السياق فی تاريخ نيسابور ۹۲- ۹۳ رقم ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۶

۵- النجوم الزاهرة ۴/ ۱۳۹.

۶- شذرات الذهب ۳/ ۷۲.

۷- الأنساب ۴/ ۴۳۸- القبّاب.

قال ابن الجزری الحافظ: «إمام وقته، مفسّر مشهور، ... قال الحافظ أبو العلاء: فأمّا أبو بكر القباب، فإنه من أجلّة قرّاء اصبهان، ومن العلماء بتفسير القرآن، كثير الحديث، ثقة نبيل، توفی سنة ۳۷۰. قيل: إنه بلغ المائة».

و (ابن أبی عاصم) فمن فوقه، قد عرفتهم فی الكتاب.

فالسند صحيح بلا ارتياب.

وكذا السند الثالث، فإنّه عن (الحاكم صاحب المستدرك) بسنده المتقدّم قريباً.

«۱۵» روایة ابن عساكر ... ص: ۲۱۶

وقال الحافظ ابن عساكر بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام من (تاريخه):

«وأخبرتنا به امّ البهاء فاطمة بنت محمّد قالت: قرئ علی إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرئ، نا أبو يعلی، نا يحيی بن عبدالحميد، نا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: لُاعطينّ الراية غداً رجلًا يحب اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۷

فقال: أين علی؟

قالوا: يطحن.

قال: وما كان أحد منهم يرضی أن يطحن؟

فاتی به. فدفع إليه الراية، فجاء بصفيّة بنت حيی.

(قال ابن عساكر):

هذا مختصر من حديث.

وأخبرنا بتمامه: أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمّد بن أبی عثمان وأبو طاهر القصاری.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه بن القصاری، أنا أبی أبو طاهر قالا أنا أبو القاسم إسماعيل بن الحسين بن هشام، أنا أبو عبداللَّه الحسين بن إسماعيل المحاملی، أنا أبو موسی محمّد بن المثنی، نا يحيی بن حماد، نا الوضّاح نا يحيی أبو بلج، نا عمرو بن ميمون قال:

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه بطوله. ثم قال:

«وأخبرتنا ام البهاء فاطمة بنت محمّد، قال: أنا إبراهیم بن منصور، انا أبو بکر بن المقرئ، انا أبو یعلی، نا زهیر، نا یحیی بن حماد، نا أبو عوانة، نا أبو بلج، عن عمرو بن میمون قال:

إنی لجالس عند ابن عباس، إذ أتاه سبعة رهط»....

فرواه بطوله أیضاً. ثم قال:

«أخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنا أبو علی بن المذهب، أنا أحمد ابن جعفر، نا عبداللّه بن محمّد، حدّثنی أبی، نا یحیی بن حماد، نا أبو عوانة، نا أبو بلج، نا عمرو میمون قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۸

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط»....

فرواه بطوله، ثم قال:

«قال: وأنبأنا عبداللّه بن أحمد، نا أبو مالک کثیر بن یحیی، أنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، بنحوه» «۱».

أقول: لقد روی ابن عساکر الحافظ هذا الحدیث بأسانید له، عن طریق أحمد بن حنبل، وأبی یعلی، والمحاملی.

وقد عرفت صحّة روایات هؤلاء فی محالّها.

وأمّا مشایخ ابن عساکر:

فإن (امّ البهاء فاطمة بنت محمّد) هی:

«الشیخة العالمة الواعظة الصالحة المعمّرة، مسندة إصبهان، فطمة بنت محمّد بن أبی سعد أحمد بن الحسن بن علی بن البغدادی الأصبهانی ... حدّث عنها: السمعانی وابن عساکر ... قال السّمعانی: شیخة معمّرة مسندة. وقال أبو موسی: توفیت فی ۵۳۹ ولها قریب من ۹۴ سنة» «۲».

و (إبراهیم بن منصور) هو: سبط بحرویه. وقد تقدمت ترجمته.

وکذا ترجمة (ابن المقرئ).

وهؤلاء مشایخه فی السندین الأوّل والثالث.

وفی السند الثانی:

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۹۷- ۱۱۲.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۱۹

(أبو القاسم ابن السّمرقندی)، وقد ترجمنا له فی الکتاب.

و (أبو القاسم إسماعیل بن الحسن بن هشام)، وهو: إسماعیل بن الحسن ابن عبداللّه بن الهیثم بن هشام، الصرصری، صاحب المحاملی «۱»، المتوفی سنة ۴۰۳.

قال الخطیب: سألت البرقانی عنه فقال: صدوق.

وسئل عنه- وأنا أسمع- فقال: ثقة «۲».

وقال السمعانی: «شیخ صدوق ثقة، سمع أبا عبداللّه الحسین بن إسماعیل المحاملی و ... وآخر من روی عنه إن شاء اللّه: أبو طاهر أحمد بن محمّد بن عبداللّه القصاری الخوارزمی» «۳».

أقول: لم أعثر- فیما بیدی من المصادر- ترجمةً لأبی طاهر هذا، ولا لابنه أبی عبداللّه محمّد بن أحمد.

وفی السند الرابع:

(أبو القاسم بن الحصین)

و (أبو علی بن المذهب)

و (أحمد بن جعفر) وهو القطیعی.

وهؤلاء ترجمنا لهم فی الکتاب، فلا نعید.

فظهر صحّة روایة ابن عساکر بأغلب أسانیدها.

---

(۱)

سیر أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۶۲.

(۲) تاریخ بغداد ۶/ ۳۱۲.

(۳) الأنساب ۳/ ۵۳۵- الصرصری.

هذا، وقد رواه فی کتاب (الأربعین الطوال)، وفی کتاب (الموافقات) بعین لفظ أحمد فی (المسند) کما فی (الریاض النضرة) و (کفایة الطالب).

«۱۶» روایة ابن الأثیر ... ص: ۲۲۰

وروی عز الدین ابن الأثیر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام:

«أنبأنا إبراهیم بن محمّد بن مهران الفقیه وغیر واحدٍ، بإسنادهم إلی أبی عیسی محمّد بن عیسی الترمذی، عن محمّد بن حمید، عن إبراهیم بن المختار، عن شعبة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس، قال: أوّل من أسلم علی.

ومثله روی مقسم، عن ابن عباس، واسم أبی بلج: یحیی بن أبی سلیم «۱».

أقول: أمّا (إبن الأثیر) صاحب (أسد الغابة) فغنی عن التعریف.

وأمّا (إبراهیم بن محمّد بن مهران) فقد:

قال ابن الأثیر- فی حوادث سنة ۵۵۷-: «وفیها توفی إبراهیم بن محمّد ابن مهران الفقیه الشافعی، بجزیرة ابن عمر، وکان فاضلًا کثیر الورع» «۲».

---

(۱) اسد الغابة فی معرفة الصحابة ۳/ ۵۸۹.

(۲) الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۱۰۹.

«۱۷» روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۲۱

وقال الحافظ أبو عبداللَّه محمّد بن یوسف القرشی الکنجی:

«وروی إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل فی مسنده قصة نوم علی علیه السلام علی فراش رسول اللَّه فی حدیث طویل، وتابعه الحافظ محدث الشام فی کتابه المسمی بالأربعین الطوال.

فأمّا حدیث الإمام أحمد:

فأخبرناه قاضی القضاة حجة الإسلام أبو الفضل یحیی بن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن علی القرشی، قال: أخبرنا حنبل بن عبداللَّه المکبر، أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصین، أخبرنا أبو علی الحسن بن المذهب، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، حدثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدثنا أبی.

وأمّا الحدیث الذی فی الأربعین الطوال:

فأخبرناه به القاضی العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه بن قاضی القضاة شرقاً وغرباً أبی نصر محمد بن هبة اللَّه بن محمّد بن ممیل الشیرازی، قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن، أخبرنا الشیخ أبو القاسم هبة اللَّه بن محمّد بن عبدالواحد الشیبانی، أخبرنا أبو علی الحسن بن علی بن محمّد التیمی، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، حدثنا عبداللَّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، حدثنی أبی، حدثنا أبو عوانة، حدثنا أبو بلج، حدثنا عمرو بن میمون، قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۲

إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا» «... ۱».

أقول: ورجال هذین السندین کلّهم علماء کبار موثقون، وقد ترجمنا لهم فی الکتاب، فالسندان صحیحان بلا شبهة وارتیاب.

«۱۸» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۲۲۲

وقال الحافظ أبو العباس محب الدین الطبری المکی فی (ذخائر العقبی) ما نصّه:

«ذکر اختصاصه بعشر:

عن عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس رضی اللَّه عنهما، إذ أتاه سبعة رهط فقالوا: یا ابن عباس» ... فروی الخبر بطوله، فقال:

«أخرجه بتمامه أحمد، وأبو القاسم الدمشقی فی الموافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النسائی بعضه» «۲».

وقال فی (الریاض النضرة):

«ذکر اختصاصه بعشر:

عن عمرو بن میمون قال:

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۰- ۲۴۴.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۵۶- ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۳

إنی لجالس عند ابن عباس» ... فرواه بطوله، فقال:

«أخرجه بتمامه أحمد والحافظ أبو القاسم الدمشقى فى الموافقات وفى الأربعين الطوال، وأخرج النسائى بعضه» «۱».

«۱۹» رواية المزّى ... ص: ۲۲۳

وقال الحافظ الجمال المزى بترجمة أمير المؤمنين عليه السلام:

«وقال أبو عمر بن عبدالبر...

وقال أيضاً: روى عن: سلمان وأبى ذر، و»....

فأورد كلام ابن عبدالبر المتقدّم حتى قوله بعد نقل الحديث عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس:

«هذا إسناد لا مطعن فيه لأحد، لصحّته وثقة نقلته» «۲».

«۲۰» رواية الذهبى ... ص: ۲۲۳

وروى الحافظ الذهبى هذا الحديث فى (تلخيص المستدرك) تبعاً للحاكم، ونصَّ على صحّته «۳».

---

(۱) الرياض النضرة فى مناقب العشرة ۳/ ۱۷۴- ۱۷۵.

(۲) تهذيب الكمال فى أسماء الرجال ۱۳/ ۲۹۸- ۲۹۹.

(۳) تلخيص المستدرك ۳/ ۳۰۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۴

«۲۱» رواية ابن كثير ... ص: ۲۲۴

وقال الحافظ ابن كثير الدمشقى:

«قال الإمام أحمد: حدثنا سليمان بن داود، ثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس قال: أوّل من صلّى- وفى رواية:

أسلم- مع رسول اللّه بعد خديجة: على بن أبى طالب.

ورواه الترمذى من حديث شعبة عن أبى بلج به» «۱».

وقال ابن كثير:

«رواية ابن عباس: وقال أبو يعلى: حدثنا يحيى بن عبدالحميد، ثنا أبو عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس...

ورواه الإمام أحمد، عن يحيى بن حماد، عن أبى عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس، فذكره بتمامه. فقال الإمام أحمد عن يحيى بن حماد...

وقد روى الترمذى بعضه من طريق شعبة، عن أبى بلج يحيى بن أبى سليم، واستغربه.

وأخرج النسائى بعضه عن محمّد بن المثنى، عن يحيى بن حماد، به» «۲».

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۶۶.

(۲) البدایة والنهایة ۷/ ۲۶۹- ۲۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۵

أقول: قد عرفت اعتبار هذه الأسانید فلا نعید.

«۲۲» رویة أبی بکر الهیثمی ... ص: ۲۲۵

ورواه الحافظ نور الدین أبو بکر الهیثمی بطوله، فی (مجمع الزوائد) تحت عنوان:

«باب جامع فی مناقبه».

ثم قال:

«رواه أحمد، والطبرانی فی الکبیر والأوسط باختصار، ورجال أحمد رجال الصحیح، غیر أبی بلج الفزاری وهو ثقة، وفیه لین» «۱».

«۲۳» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۵

اشارة

ورواه الحافظ ابن حجر بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام حیث قال:

«وأخرج أحمد والنسائی، من طریق عمرو بن میمون:

إنی لجالس عند ابن عبّاس، إذ أتاه سبعة رهط، فذکر قصةً فیها:

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۱۹- ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۶

قد جاء ینفض ثوبه فقال: وقعوا فی رجلٍ له عز، وقد قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: لأبعثنّ رجلًا لا یخزیه اللَّه یحبّ اللَّه ورسوله، فجاء وهو أرمد» «... ۱».

أقول: لاحظ کیف وقع التصرف فی لفظ الحدیث:

أسقط من اللفظ کلام ابن عباس متضجّراً: «اف وتف» ففی روایة أحمد وغیره: «جاء ینفض ثوبه ویقول: اف وتف، وقعوا فی رجلٍ».

وحرّف لفظ «عشر» کما فی روایة النسائی وغیره، إلی «عز».

ثم نقص من الحدیث بعض الفضائل، من غیر إشارة إلی ذلک، فقارن بین (الإصابة) وبین (مسند أحمد) وکتاب (الخصائص) للنسائی ...

وکان ممّا نقص من الحدیث قول ابن عباس: بأنّ علیاً علیه السلام أول الناس إسلاماً بعد خدیجة، وقد رواه الحافظ ابن حجر بترجمة الإمام من (تهذیب التهذیب) وتکلّم علی معناه، فقال:

«وروی أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی أوّل من آمن باللَّه من الناس بعد خدیجة. قال ابن عبدالبر: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحدٍ، لصحّته وثقة نقلته، وهو یعارض ما ذکرنا عن ابن عباس فی باب أبی بکر» «... ۲».

---

(۱) الاصابة ۴/ ۵۶۷.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۷

تکمیل ... ص: ۲۲۷

قد تبیّن ممّا أوردناه فی هذا الفصل، أنّ جماعةً من أئمة الحدیث ونقدته ینصّون علی صحّة حدیث عمرو بن میمون عن ابن عباس وثقة نقلته، فرأینا من المناسب ذکرهم فی نهایة الفصل:

۱- الحافظ أبو عبداللّه الحاکم النیسابوری.

۲- الحافظ ابن عبدالبر القرطبی.

۳- الحافظ جمال الدین المزّی.

۴- الحافظ شمس الدین الذهبی.

۵- الحافظ أبو بکر الهیثمی.

۶- الحافظ ابن حجر العسقلانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۸

تنبیه ... ص: ۲۲۸

إنّ الحدیث المشتمل علی المناقب العشر لعلی علیه السلام إنما رواه عمرو بن میمون عن ابن عباس فی قضیّة خاصّةٍ وواقعةٍ معیّنة، وهی تکلّم بعض الناس فی أمیر المؤمنین علیه السلام، فروی لهم ابن عباس هذه الفضائل عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم الدالّة علی أفضلیّة علی علیه السلام عند اللّه ورسوله، حتی ینتهوا عمّا یقولون.

والعلماء الأعلام الذین ذکرناهم فی هذا الفصل، یروون هذا الحدیث بأسانیدهم المتّصلة إلی عمرو بن میمون عن ابن عباس عن رسول اللّه.

فلماذا الإختلاف الموجود فی لفظه فی کتب القوم؟

الحقیقة: إن من الإختلاف الموجود، ما یرجع إلی اختلاف النّسخة، کلفظ «تسعة رهط» فی بعض الروایات، و «سبعة رهط» فی البعض الآخر، ونحو ذلک من الألفاظ، وهذا الإختلاف غیر مهم، لأنّه لا یضر بأصل المطلب.

ومن الإختلاف غیر المؤثّر علی أصل المطلب، هو التقدیم والتأخیر فی الفضائل العشر، مع اشتمال اللفظ علیها جمیعاً.

ومنه ما یرجع إلی متن الحدیث، فبعضهم لم یرو منه قسماً، ومنهم من لم یرو منه إلّافضیلةً واحدةً، ولکنّ هذا الإختلاف قد یعود إلی الإختصار أو نقل قدر الحاجة من الحدیث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۲۹

إلّا أن من المقطوع به تعمّد البعض للتّحریف، إمّا محاولةً للتقلیل من شأن هذا الحدیث وعظمة دلالته، کإسقاط ما یدلّ منه علی اختصاص المناقب بأمیر المؤمنین علیه السلام، مع أنّ مثل الحافظ المحبّ الطبری یجعل العنوان: «ذکر اختصاصه بعشر».

وإمّا محاولةً للتستّر علی حال بعض لأسلاف، کإسقاط القصّة التی ورد فیها الحدیث، لأنّها تفید أنّ رجال صدر الإسلام کان فیهم من یقع فی علی علیه السلام، وأن ابنعباس وأمثاله کانوا یتضجّرون من ذلک، ویدافعون عن الإمام علیه السلام ... بل لو دقّقت النظر فی لنظر الحدیث فی بعض الکتب لرأیت التحریف المخلّ بالمعنی، المقصود منه التغطیة علی بعض الحقائق، ففی کتاب (السنّة) لابن أبی

عاصم: «وبعث أبا بكر بسورة التوبة، فبعث علياً خلفه فأخذها منه فقال أبو بكر لعلى: اللّه ورسوله. قال: لا ولكنْ لا يذهب بها إلّارجل هو منى وأنا منه» والصحيح فى اللفظ: «وبعث أبا بكر بسورة التوبة ... فقال أبو بكر: يا على، لعلّ اللّه ورسوله سخطا علىَّ. فقال على: لا ولكنْ قال نبى اللّه: لا ينبغى أن يبلّغ عنى إلّارجل منى وأنا منه».

ولاحظ أيضاً كلامنا على رواية ابن حجر فى (الإصابة).

وعلى الجملة، فإنّ من التصرّفات ما يمكن أن يحمل على محامل صحيحة، ومنه مالا يمكن، فليتنبّه إلى ذلك.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۳

تحريف حديث الولاية أو تكذيبه ... ص: ۲۳۳

اشارة

قد عرفت أنّ (حديث الولاية) صحيح سنداً، فرواته من أئمة القوم فى مختلف القرون كثيرون جدّاً.

وجماعة منهم ينصّون على صحّته وثقة رواته.

وله أسانيد معتبرة فى غير واحد من كتبهم المشتهرة.

مضافاً اللى أن (حديث الولاية) من جملة (المناقب العشر) التى ذكر الصحابى الجليل (عبداللّه بن العباس) كونها من خصائص (أمير المؤمنين عليه السلام) فى حديث صحيح أوردنا عدّةً من طرقه.

والمناقشة فى سند (حديث الولاية) لكون راويه «الأجلح» شيعيّاً، فلا يجوز الإحتجاج بروايته، قد ظهر إندفاعها بما لا مزيد عليه، مع عدم وجوده فى كثير من طرقه ... أما حديث (المناقب العشر) فلم يقع فى شىء من طرقه أصلًا.

إذن، لا مناص لهم من الإذعان بصحّة (حديث الولاية) وشهرته بينهم.

إلّا أنّ غير واحد منهم- وعلى رأسهم البخارى- عمدوا إلى تحريف متنه والتلاعب بلفظه، كيلا يتمّ الاحتجاج به والإستناد إليه، كما التجأ ابن تيميّة إلى تكذيبه من أصله على عادته.

وفيما يلى بيان التصرّفات الواقعة فى متن الحديث، وكلام ابن تيميّة فى تكذيبه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۵

تحريف البخارى ... ص: ۲۳۵

قال البخارى فى (صحيحه): «باب بعث علىّ بن أبى طالب وخالد بن الوليد إلى اليمن قبل حجّة الوداع: حدثنى أحمد بن عثمان: حدّثنا شريح بن مسلمة: حدّثنا إبراهيم بن يوسف بن إسحاق بن أبى إسحاق، حدّثنى أبى، عن أبى إسحاق قال: سمعت البراء رضى اللّه عنه قال:

بعثنا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- مع خالد بن الوليد إلى اليمن قال: ثمّ بعث عليّاً بعد ذلك مكانه فقال: مرّ أصحاب خالد من شاء منهم أنْ يعقب معك فليعقب ومن شاء فليقبل، فكنت فيمن عقب معه قال: فغنمت أواق ذوات عددٍ.

حدثنى محمّد بن بشار حدّثنا روح بن عبادة، حدثنا على بن سويد بن منجوف، عن عبداللّه بن بريدة عن أبيه رضى اللّه عنه: قال:

بعث النبىّ- صلّى اللّه عليه وسلّم- علياً إلى خالد ليقبض الخمس، وكنت أبغض علياً، وقد اغتسل، فقلت لخالدٍ: ألا ترى إلى هذا!

فلمّا قدمنا على النبىّ- صلّى اللّه عليه وسلّم- ذكرت ذلك له، فقال:

يا بريدة أتبغض علياً؟

فقلت: نعم.

قال: لا تبغضه، فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک» «۱».

---

(۱) صحیح البخاری ۵/ ۳۲۵- ۳۲۶ ح ۳۴۷ و ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۶

أقول: لا یخفی علی الخبیر أنّ إسقاط قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّه ولیّکم بعدی» لیس إلّامن البخاری نفسه، لأنّ غیر واحد من الأئمة یروون هذا الحدیث بأسانیدهم عن علی بن سوید بن منجوف عن عبداللَّه بن بریدة عن أبیه، وفیه (حدیث الولایة).

فهذا التحریف من البخاری ولیس من غیره، وإلی ذلک أشار الحاکم النیسابوری، وبه صرّح بعض کبار المحدّثین:

تنبیه ابن دحیة علی تحریف البخاری

قال ذو النّسبین ابن دحیة الأندلسی: «ترجم البخاری فی صحیحه فی وسط المغازی ما هذا نصّه: بعث علی بن أبی طالب وخالد بن الولید إلی الیمن قبل حجة الوداع: حدّثنی أحمد بن عثمان قال: ثنا شریح بن مسلمة قال: ثنا إبراهیم بن یوسف بن إسحاق بن أبی إسحاق قال: حدّثنی أبی، عن أبی إسحاق قال: سمعت البراء قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- مع خالد بن الولید إلی الیمن، ثمّ بعث علیّاً بعد ذلک مکانه- فقال:

مر أصحاب خالد من شاء منهم أنْ یعقّب معک فلیعقّب ومن شاء فلیقبل، فکنت فیمن عقّب معه قال: فغنمت أواقی ذوات عدد.

حدّثنی محمّد بن بشّار قال: ثنا روح بن عبادة قال: ثنا علی بن سوید بن منجوف، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال: بعث النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- علیاً إلی خالدٍ لیقبض الخمس، وکنت أبغض علیاً، وقد اغتسل، فقلت لخالد: ألا تری إلی هذا! فلمّا قدمنا إلی النبیّ- صلّی اللَّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۷

وسلّم- ذکرت له ذلک، فقال: یا بریدة أتبغض علیاً؟ فقلت: نعم، لا تبغضه فإنّ له فی الخمس أکثر من ذلک.

قال ذو النسبین- رحمة اللَّه-: أورده البخاری ناقصاً مبتّراً کما تری، وهی عادته فی إیراد الأحادیث التی من هذا القبیل، وما ذاک إلّالسوء رأیه فی التنکّب عن هذا السبیل!

وأورده الإمام أحمد بن حنبل کاملًا محقّقاً، وإلی طریق الصحة فیه موفّقاً فقال فیما حدّثنی القاضی العدل، بقیّة مشایخ العراق، تاج الدین أبو الفتح محمّد ابن أحمد المندائی- قراءةً علیه بواسط العراق- بحقّ سماعه علی الثقة الرئیس أبی القاسم ابن الحصین، بحقّ سماعه علی الثقة الواعظ أبی الحسن ابن المذهب، بحقّ سماعه علی الثقة أبی بکر أحمد بن جعفر بن حمدان القطیعی، بحقّ سماعه من الإمام أبی عبدالرحمن عبداللَّه، بحقّ سماعه علی أبیه إمام أهل السنّة أبی عبداللَّه أحمد بن محمّد بن حنبل، قال: ثنا یحیی بن سعید، ثنا عبدالجلیل قال: إنتهیت إلی حلقةٍ فیها أبو مجلز وابن بریدة فقال: حدّثنی أبی قال:

أبغضت علیاً بغضاً لم أبغضه أحداً قط. قال: وأحببت رجلًا لم أحبّه إلّا علی بغضه علیاً. قال: فبعث ذلک الرجل علی خیلٍ فصحبته- ما أصحبه إلّا علی بغضه علیاً- قال: فأصبنا سبیاً قال: فکتب إلی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إبعث علینا من یخمّسه قال: فبعث إلینا علیاً- وفی السّبی وصیفة هی أفضل من فی السبی- فخمّس وقسّم، فخرج ورأسه یقطر.

فقلنا: یا أبا الحسن ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفة التی کانت فی السّبی؟ فإنّی قسّمت وخمّست، فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- ثم صارت فی آل علی، ووقعت بها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۸

قال: فکتب الرجل إلی نبی اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-. قلت: إبعثنی مصدّقاً. قال: فجعلت أقرأ الکتاب وأقول: صدق صدق. فأمسک

یدی والکتاب، قال: أتبغض علیّاً؟ قال: قلت: نعم. قال: فلا تبغضه وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفس محمّد بیده نصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

قال: فما کان من الناس أحد بعد قول رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللَّه: فوالذی لا إله غیره، ما بینی وبین النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی الحدیث غیر أبی بریدة» «۱».

أقول: فانظر إلی تورّع البخاری وتدیّنه فی نقل أحادیث مناقب أمیر المؤمنین! کیف أسقط من هذا الحدیث الشطر الدالّ منه علی أفضلیته؟

ولیس تحریفه مقصوراً علی هذا الحدیث، فقد نصّ ذو النّسبین علی أنّ ذلک «عادته»! ونصّ أیضاً علی أنّ الباعث له علی ذلک هو «سوء رأیه فی التنکّب عن هذا السّبیل» وناهیک بهذا القول شاهداً علی انحراف البخاری عن أمیر المؤمنین ودلیلًا علی سوء رأیه وقبح عقیدته ... وأیّ خزیٍ أعظم من أنْ یبتّر الإنسان أحادیث الرسول علیه وآله الصلاة والسلام بمحض هواه

---

(۱) شرح أسماء النبی. قال فی کشف الظنون ۲/ ۱۶۷۰: «المستوفی فی أسماء المصطفی، لأبی الخطّاب ابن دحیة عمر بن علی البستی اللغوی، المتوفی سنة ۶۳۳، لخّصه القاضی ناصر الدین ابن المبلق المتوفی سنة ... فی کراسة، ذکره السخاوی فی القول البدیع» ومن الکتاب نسخة فی مکتبة السید صاحب العبقات رحمه اللَّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۳۹

وسوء رأیه؟!

ومن موارد تلک العادة الخبیثة ما ذکره ذو النسبین أیضاً بعد حدیثٍ رواه عن مسلم ثم عن البخاری فقال: «بدأنا بما أورده مسلم لأنه أورده بکماله، وقطّعه البخاری وأسقط منه علی عادته کما تری، وهو ممّا عیب علیه فی تصنیفه علی ما جری، ولا سیّما إسقاطه لذکر علی رضی اللَّه عنه».

ترجمة ابن دحیة الأندلسی

وهذه نتف من ترجمة ابن دحیة ذی النسبین، ننقلها عن بعض الکتب المعتبرة لتعرف:

۱- ابن خلکان: «أبو الخطّاب عمر بن الحسن بن علی بن محمّد [بن الجمّیل ابن فرح بن خلف بن قومس بن مزلال بن ملّال بن بدر بن دحیة بن خلیفة بن فروة الکلبی، المعروف بذی النسبین، الأندلسی البلنسی، الحافظ ... کان من أعیان العلماء ومشاهیر الفضلاء، متقناً لعلم الحدیث النبوی وما یتعلّق به، عارفاً بالنحو واللّغة وأیام العرب وأشعارها» «... ۱».

۲- السیوطی: «الحافظ أبو الخطّاب. کان من أعیان العلماء ومشاهیر الفضلاء، متقناً لعلم الحدیث وما یتعلّق به، عارفاً بالنحو واللغة وأیام العرب وأشعارها. سمع الحدیث ورحل، وله بنی الکامل دار الحدیث الکاملیة بالقاهرة، وجعله شیخها. حدّث عنه ابن الصّلاح وغیره. ومات لیلة الثلاثاء رابع عشر ربیع الأوّل سنة ۶۳۳» «۲».

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۴۴۸.

(۲) بغیة الوعاة ۲/ ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۰

وقال: «ابن دحیة، الإمام العلّامة الحافظ الکبیر، أبو الخطّاب» «... ۱».

۳- المقری: «الحافظ أبو الخطّاب ابن دحیة.. کان من کبار المحدّثین، ومن الحفّاظ الثقات الأثبات المحصّلین» «... ۲».

۴- الزرقانی: «الإمام الحافظ المتقن ... البصیر بالحدیث، المعتنی به، دو الحظ الوافی فی اللّغة والمشارکة فی العربیة، صاحب

التصانیف» «... ۳».

۵- الذهبی: «ابن دحیة، الشیخ العلّامة المحدّث الرحّال المتفنّن، کان بصیراً بالحدیث، معتنیاً بتقییده، مکبّاص علی سماعه، سحن الخط، معروفاً بالضبط، له حظ وافر من اللغة ومشارکة فی العربیة وغیرها» ... ثم ذکر عن بعضهم التکلّم فیه بسبب أنه «کثیر الوقیعة فی السلف» ونحو ذلک «۴».

وله ترجمة فی:

شذرات الذهب ۵/ ۱۶۰

والنجوم الزاهرة ۶/ ۲۹۵

والبدایة والنهایة ۱۳/ ۱۴۴

وغیرها.

---

(۱) حسن المحاضرة ۱/ ۳۵۵.

(۲) نفح الطیب ۲/ ۳۱۳ رقم ۵۵.

(۳) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۵۰.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۳۸۹.

تحریف البغوی ... ص: ۲۴۱

ولمحیی السنّة- کما لقّبوه- البغوی صاحب کتاب (مصابیح السنّة) تحریف آخر...

فإنّه قد أسقط من الحدیث لفظ «بعدی» وهو القرینة الدالة علی کون «الولی» فیه بمعنی «المتصرف فی الأمر» و «الحاکم» فقال:

«من الحسان: عن عمران بن حصین رضی اللّه عنه: إنّ النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- قال: إنّ علیّاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمن» «۱».

وهل یمکن القول بأنّه لم یر الحدیث فی (مسند أحمد) ولا فی (صحیح الترمذی) وغیرهما مشتملًا علی لفظ «بعدی»؟

ألیس قد صرّح فی مقدّمة کتابه بدرجه روایات الترمذی فیه، وقد علمت أن الترمذی أخرج هذا الحدیث مع لفظة «بعدی»؟!

فما هو الغرض من هذا التصرّف؟

مع أنّهم فی کثیر من الموارد یلتزمون بنقل الحدیث کما هو، وحتّی أنّهم یتّبهون علی اختلاف النسخ فی لفظه، حتّی فی أبسط الأشیاء وأقلّ الاختلاف غیر المغیّر للمعنی؟!

---

(۱) مصابیح السنّة ۴/ ۱۷۲ رقم ۴۷۶۶.

تحریف التبریزی ونسبته إلی الترمذی ...! ص: ۲۴۲

لکنّ ولی الدین الخطیب التبریزی زاد فی الطنبور تغمةً اخری.

فنسب الحدیث المبتور کذلک، أی المحذوف منه لفظة «بعدی» إلی الترمذی!

وهذه عبارته:

«عن عمران بن حصين رضى اللّه عنهما: إنّ النبيّ- صلّى اللّه عليه وسلّم- قال: إنّ علياً منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن. رواه الترمذى» «۱».

فقد كذب هذا المحدّث الجليل مرّتين:

لقد أسقط من الحديث لفظة «بعدى»، مع وجودها فى متن الحديث، فى صحيح الترمذى وغيره...

ونسب هذا اللّفظ المحرَّف إلى صحيح الترمذى!

ألا يظن هؤلاء أنّ فى الناس من يراجع (صحيح الترمذى) ويطّلع على تحريفاتهم وتصرّفاتهم فتنكشف سوءاتهم؟

---

(۱) مشكاة المصابيح ۳/ ۳۵۶ ح ۶۰۹۰.

تكذيب ابن تيميّة الحديث من أصله ...! ص: ۲۴۳

وجاء ابن تيميّة فأفرط فى الوقاحة، فكذّب الحديث من أصله بصراحة!! فقال:

«وكذلك قوله: وهو وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى، كذب على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- بل هو فى حياته وبعد مماته ولى كلّ مؤمن، وكلّ مؤمن وليّه فى المحيا والممات.

فالولاية التى هى ضدّ العداوة لا تختص بزمان.

وأمّا الولاية التى هى الأمارة فيقال فيها: والى كلّ مؤمن بعدى، كما يقال فى صلاة الجنازة: إذا اجتمع الولى والوالى قدّم الوالى فى قول الأكثر، وقيل: يقدم الولى.

فقول القائل: على ولى كلّ مؤمن بعدى، كلام يمتنع نسبته إلى النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم، فإنّه إنْ أراد الموالاة لم يحتج أنْ يقول «بعدى»، وإنْ أراد الأمارة كان ينبغى أن يقال «وال على كلّ مؤمن» «۱».

أقول: وهذا كلام ناشئ عن الحقد والعدوان، لأنّه تكذيب لحديثٍ أخرجه الأئمة: كالترمذى، وابن حبان، والضياء، فى صحاحهم، ونصّ آخرون:

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۹۱. الطبعة الحديثة.

كابن أبى شيبة، وابن جرير، على صحته، ووثّق أئمة الرجال أسانيده...

وأما قوله: «إنْ أراد الموالاة» ... فتخرّص محض، لأنّ لفظ «الولى» كما يكون بمعنى «المحب» كذلك يكون بمعنى «الولى» وهو هنا بقرينة «بعدى» صريح فى المعنى الثانى ... فلا ضرورة لأنْ يقول «وال ...» وهل على النبيّ- صلّى اللّه عليه وسلّم- أنْ يتكلّم كما يشتهى ابن تيميّة ونظراؤه؟

إنّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- يريد إمامة أمير المؤمنين عليه السلام وخلافته من بعده بلا فصل، هذا الأمر الذى بيّنه مرّةً بعد اخرى، بأساليب وألفاظ مختلفة، لكنّ القوم إذا استدل عليهم بحديث الغدير وضعوا على لسان الحسن بن الحسن أنّه إنْ أراد الأمارة قال «إنّه الولى بعدى». وإذا استدل عليهم بلفظ «وليّكم بعدى» قالوا: «كان ينبغى أن يقول: الوالى» فلو استدل عليهم بحديثٍ فيه «الولى» لقالوا شيئاً آخر...

لكنّ هذه المكابرات والتعصّبات إنّما تدل على عجزهم عن الجواب الصحيح عن استدلالات واحتجاجات أهل الحق، وعلى بطلان

أساس مذهبهم الذی یحاولون الدفاع عنه حتی بالتحریف والتزویر!

هذا، ولم نجد سلفاً لابن تیمیة فی إبطال هذا الحدیث وتکذیبه...

ولا یتوهّم أن تکذیبه منحصر بحدیث الولایة من مناقب أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسّلام، فقد أنفرد ابن تیمیّة بتکذیب کثیرٍ من مناقبه وفضائله علیه السلام، حتی اضطرّ غیر واحدٍ من علمائهم الکبار إلی الردّ علیه...

فمن خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام التی کذّبها ابن تیمیّة قضیّة المؤاخاة، إذ أنکر أنْ یکون رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم آخی بین نفسه وبین علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۵

وکان من جملة من ردّ علیه إنکاره ذلک: الحافظ ابن حجر العسقلانی فی (فتح الباری- شرح صحیح البخاری).

وللتفصیل فی هذا الموضوع مجال آخر...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۶

أباطیل ابن حجر المکی ووجوه النظر فیها ... ص: ۲۴۶

وکذا فی المتأخّرین ابن تیمیّة، لا یوجد مکذّب لحدیث الولایة...

وحتی ابن حجر المکّی ... فإنّه وإنْ حاول القدح والجرح، لکن لم یجسر علی تکذیبه ... وهذه عبارته:

«أمّا روایة ابن بریدة عنه: لا تقع یا بریدة فی علی فإنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی. ففی سنده الأجلح، وهو وإنْ وثّقه ابن معین لکنْ ضعّفه غیره. علی أنّه شیعی. وعلی تقدیر الصحّة فیحتمل أنه رواه بالمعنی بحسب عقیدته. وعلی فرض أنه رواه بلفظه، فیتعیّن تأویله علی ولایةٍ خاصة، نظیر قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: أقضاکم علی. علی أنّه وإنْ لم یحتمل التأویل فالإجماع علی حقیّة ولایة أبی بکر وفرعیها قاض بالقطع بحقیّتها لأبی بکر وبطلانها لعلی، لأن مفاد الإجماع قطعی ومفاد خبر الواحد ظنّی، ولا تعارض بین ظنّی وقطعی، بل یعمل بالقطعی ویلغی الظنّی، علی أنّ الظنّی لا عبرة به فیها عند الشیعة» «۱».

أقول: إنّ للحدیث طریقاً أو طرقاً لیس فیها الأجلح، وقد سکت عن ذلک ابن حجر، لیوهم الناظر أنْ لا طریق للحدیث سوی الذی فیه الأجلح!

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۷

ومن طرائف الامور: أنّه أورد فی کتابه حدیث الولایة فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام بروایة عمران بن حصین ولیس فیه الأجلح!

ففی الفصل الثّانی من الباب التاسع: «واقتصرت هنا علی أربعین حدیثاً لأنّها من غرر فضائله ... الحدیث الخامس والعشرون:

أخرج الترمذی والحاکم عن عمران بن حصین أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما تریدون من علی؟ ما تریدون من علی؟ إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی. ومرّ الکلام فی حادی عشر الشّبه علی هذا الحدیث وبیان معنه وما فیه» «۱».

فلو نظر ابن حجر إلی سند هذا الحدیث الذی جعله من غرر فضائل الإمام لوجوده خلواً من الأجلح، ولکنّه الجهل أو التعصّب! نعوذ باللَّه!

وأیضاً، فإنّ توثیق الأجلح غیر منحصر بابن معین، إذ قد وثّقه غیره کذلک، وأخرج عنه: أبو داود، والترمذی، والنسائی، وابن ماجة، فی صحاحهم، فزعم انفراد ابن معین فی توثیق الأجلح باطل، کزعم انفراد الأجلح بالحدیث.

وأیضاً، فإن کلامه هنا یناقضه تصریحه بصحّة الحدیث فی (شرح الهمزیّة) حیث قال بشرح: «وعلی صنو النبیّ»:...

«وذلك عملًا بما صحّ عنه- صلّى اللّه عليه وسلّم-: اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه، وإنّ عليّاً منّى وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى» «۲».

كما أنّه ينافيه جعله هذا الحديث فى كتاب (الصّواعق) من غرر فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، كما رأيت...

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۱۹۲.

(۲) كذا فى الصواعق، لكن الجملة فى الترمذى والحاكم مكررة ثلاث مرات.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۸

فعجيب أمر هؤلاء! كيف يضطربون أمام الحق وأهله، فيناقضون أنفسهم ويكذّبون أئمتهم!!

وأمّا احتمال نقل الأجلح الحديث بالمعنى بحسب عقيدته، فاحتمال سخيف جدّاً، ولا يخفى ما يترتّب على فتح باب هكذا احتمالات فى الأحاديث من المفاسد التى لا تحصى، بل إنّ مثل هذا الاحتمال يؤدى إلى هدم أساس الدين واضمحلال الشريعة المقدّسة!

وكذلك تأويله- على فرض أنّه رواه بلفظه- على ولايةٍ خاصّة نظير قوله صلّى اللّه عليه وسلّم: أقضاكم على ... فإنّ التأويل بلا دليل لا يدلّ إلّا على التلميع والتسويل. على أنّه باطل بالأدلّة والبراهين الآتية ... ومع ذلك، فإنّ قوله صلّى اللّه عليه وسلّم: «أقضاكم على» إنّما يفيد أعلميّة على عليه السلام وأفضليّته ممّن عدا النبيّ، فاذا كان المعنى الذى يريد ابن حجر تنزيل الولاية عليه مماثلًا للحديث المذكور فى الدلالة على الأفضليّة، لم يخرج حديث الولاية عن الدلالة على المذهب الحق.

وكأنّ ابن حجر يعلم بعدم جواز التأويل بلا دليل، وبأن الحديث غير قابلٍ لذلك، فيضطرّ إلى التمسّك بالإجماع الموهوم على خلافة أئمتهم الثلاثة ... لكن هذا الإجماع المدّعى لا أساس له كما بيّن فى محلّه.

ودعوى أنّ حديث الولاية خبر واحد مردودة بوجوه:

وجوه الرد على أن حديث الولاية خبر واحد ... ص: ۲۴۸

اتّفاق الفريقين على نقله يوجب اليقين بصدوره ... ص: ۲۴۸

الوجه الأوّل: إنّ رواية الجمّ الغفير من أساطين الفريقين مع نصّ جمع منهم على الصحّة، وإيراد جمعٍ آخر بالقطع والجزم، يورث اليقين

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۴۹

بثبوت الحديث عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم.

لقد روى هذا الحديث العشرات من أئمة أهل السنة فى مختلف العلوم عبر القرون، وإنّ جماعةً من مشاهيرهم ينصّون عى صحّته ووثاقة رواته:

وإنّ من أشهر المصرّحين بصحّة هذا الحديث هو: ابن أبى شيبه، وأبو جعفر محمّد بن جرير الطبرى، والحاكم النيسابورى، والحافظ الهيثمى صاحب مجمع الزوائد، وجماعة آخرون.

كما أنّ للحديث أسانيد صحيحة فى خارج الصحاح والمسانيد أيضاً، وقد أوقفناك على عدّةٍ من تلك الأسانيد؛ والحمد للّه.

هذا، مضافاً إلى وجود (حديث الولاية) ضمن حديث المناقب العشر، الوارد فى كتب القوم بأسانيد متكثّرة معتبرة، كما عرفت ذلك فيما تقدّم.

الصحابة الرواة لحديث الولاية ... ص: ۲۴۹

الوجه الثانی: إنّ هذا الحدیث وارد عن أربعة عشر شخصاً من الصحابة:

۱- أفضلهم علی الإطلاق أمیر المؤمنین علیه السلام.

فقد روی الدیلمی- کما فی (کنز العمّال) و (مفتاح النجا) عنه- أنّه قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: یا بریدة إنّ علیّاً ولیّکم بعدی، فأحبّ علیّاً فإنّه یفعل ما یؤمر».

وأیضاً: فإنّه علیه السلام ناشد به جماعةً من الأنصار والمهاجرین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۰

کما سجیء عن (ینابیع المودة) إنْ شاء اللّه تعالی.

وأیضاً: رواه علیه السلام فی قصّة نزول قوله تعالی: «وَأَنذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ» «۱»

...روی ذلک: ابن مردویه، والمتّقی، ومحمّد محبوب عالم.

وأیضاً: رواه الإمام علیه السلام عن رسول اللّه ضمن حدیث سؤاله من اللّه خمسة أشیاء. أخرجه: الخطیب البغدادی، والرافعی، والزرندی، والسّیوطی، والمتّقی، وغیرهم من المحدّثین فی کتبهم.

۲- الإمام الحسن علیه السلام.

رواه عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فی روایة الشیخ القندوزی فی (ینابیع المودّة) کما سیجیء، ولفظه: «أمّا أنت یا علی فمنّی وأنا منک، وأنت ولیّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی».

۳- أبو ذر الغفاری.

روی حدیث الولایة بلفظ: «علی منّی وأنا من علی، وعلی ولیّ کلّ مؤمنٍ بعدی، حبّه إیمان وبغضه نفاق، والنظر الیه رأفة». أخرجه الدیلمی فی (مسند الفردوس)، وعنه الوصّابی فی (الاکتفاء).

۴- عبداللّه بن عباس.

وروایته أخرجها: أبو داود الطیالسی، وأحمد، وأبو یعلی، والحاکم، والبیهقی، وابن عبدالبرّ، والخطیب الخوارزمی، وابن عساکر، والمحبّ الطبری، وابن حجر العسقلانی ... وغیرهم.

۵- أبو سعید الخدری.

---

(۱)

الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۱

فقد رواه عنه: النطنزی فی (الخصائص العلویّة) وفیه: «اللّه أکبر علی إکمال الدین وإتمام النّعمة ورضا الربّ برسالتی والولایة لعلی من بعدی».

وقد ذکره أبو نعیم الأصفهانی فی کتاب (ما نزل من القرآن فی علی)، وجمال الدین المحدّث الشیرازی فی (الأربعین).

۶- البراء بن عازب الأنصاری الأوسی.

أخرج حدیثه: أبو المظفر السمعانی ضمن حدیث الغدیر، ولفظه:

«هذا ولیّکم من بعدی، اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه».

۷- جابر بن عبداللّه الأنصاری.

رواه عنه البیهقی صاحب کتاب (المحاسن والمساوئ).

۸- أبو لیلی الأنصاری.

وحدیثه فی (المناقب للخوارزمی) ولفظه: «أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنة ووليّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بعدی».

۹- عمران بن الحصین.

وروایته عند: أبی داود الطیالسی، وابن أبی شیبة، وأحمد، والترمذی، والنسائی، والحسن بن سفیان، وأبی یعلی، ابن جریر، وخیثمة بن سلیمان، وأبی حاتم ابن حبان، والطبرانی، والحاکم، وأبی نعیم، وابن المغازلی، والدیلمی، وابن الأثیر ... وجماعة آخرین...

۱۰- بریدة بن الحصیب الأسلمی.

وأخرج روایته: ابن أبی شیبة، وأحمد، والنسائی، ومسعود السجستانی، والدیلمی، وابن سبع الأندلسی، والضیاء، والمحبّ الطبری، وابن حجر العسقلانی، والقسطلانی، والسّیوطی، والمتّقی ... وغیرهم.

۱۱- عبداللَّه بن عمر.

ففی (مودّة القربی) عنه عن رسول اللَّه: «یا أیّها الناس هذا ولیّکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۲

بعدی فی الدنیا والآخرة فاحفظوه. یعنی علیاً».

۱۲- عمرو بن العاص.

ففی (المناقب للخوارزمی) فی کتابٍ له إلی معاویة «وقد قال فیه:

علی ولیّکم بعدی وذلک علیَّ وعلیک وعلی جمیع المسلمین».

۱۳- وهب بن حمزة.

قال ابن کثیر: «قال خیثمة بن سلیمان: حدّثنا أحمد بن حازم، أخبرنا عبیداللَّه بن موسی عن یوسف بن صهیب، عن رکین، عن وهب بن حمزة قال: سافرت مع علی بن أبی طالب من المدینة إلی مکّة، فرأیت نمه جفوة، فقلت: لئت رجعت فلقیت رسول اللَّه لأنالنَّ منه. قال: فرجعت فلقیت رسول اللَّه، فذکرت علیّاً فنلت منه. فقال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقولنَّ هذا لعلی، فإنّ علیّاً ولیّکم بعدی».

۱۴- حبشی بن جنادة.

رواه عنه الترمذی والنسائی وابن ماجة بلفظ: «علی ولیّ کلّ مؤمن بعدی».

هذا، وإنّ ابن حجر یدّعی فی (الصّواعق) تواتر الحدیث الموضوع «مرا أبا بکر فلیصلّ بالناس» بزعم وروده عن ثمانیةٍ من الصحابة... فکیف یکون حدیث موضوع متواتراً بزعم وروده عن ثمانیة- إثنان منهم عائشة وحفصة- ویکون حدیث صحیح مروی بطرقٍ عن أربعة عشر صحابیّاً احاداً؟

حدیث الولایة متواتر ... ص: ۲۵۲

الوجه الثالث: إنّ ابن حزم یدّعی فی حدیثٍ رواه عن أربعة من الصّحابة أنّه متواتر ... وهو حدیث رواه عنهم فی مسألة بیع الماء. فیکون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۳

ما رواه أربعة عشر صحابیاً متواتراً بالأولویّة القطعیّة.

الوجه الرابع: إنّ (الدهلوی) یزعم فی کتابه (التحفة) أنّ ما نسب إلی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- أنّه قال: «لا نورّث ما ترکناه

صدقة» لم ينفرد به أبو بكر، بل رواه أهل السنّة عن جماعةٍ ذكر أسمائهم ثمّ قال:

«إنّ هـذا الحـديث بمثابة الآية القرآنية فی قطعيّة الصّدور، لأنّ نقل الواحد من هذه الجماعة يفيد اليقين فكيف وهم متّفقون على نقله» «۱».

فهذا الكلام يقتضی الحكم بقطعيّة صدور حديث الولاية عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم وكونه نظير القرآن الكريم فی ذلك.

وأمّا قول ابن حجر: «على أنّ الظنّی لا عبرة به فيها عنـد الشّيعة كما مرّ» فمندفع بأنّ الحديث قطعی وليس ظنّياً، وعلى فرض ذلك، فإنّ الإمامة لدى جمهور أهل السنّة من الفروع يكفی فيها خبر الواحد.

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۴

تقليد الكابلی ابن حجر الهيتمی ... ص: ۲۵۴

وبما ذكرنا فی ردّ أباطيل الهيتمی يظهر الجواب عمّا ذكره نصر اللّه الكابلی تبعاً له حيث قال فی كتابه (الصواقع):

«الثالث: ما رواه بريدة عن النبیّ- صـلّى اللّه عليه وسلّم- أنّه قال: إنّ عليّاً منّی وأنا من على وهو وليّ كلّ مؤمنٍ من بعدی. الولی الأولى بالتصرف، فيكون هو الإمام.

وهو باطل.

لأنّ فی إسناده الأجلح وهو شيعی متّهم فی روايته، فلا يصلح خبره للإحتجاج.

ولأنّ الجمهور ضعّفوه فلا يحتج بحديثه.

ولأنّه يحتمل أنّه رواه بالمعنى بحسب عقيدته.

ولأنّ الولی من الألفاظ المشتركة كما سلف.

ولأنّه من أخبار الآحاد، وهی لا تفيد إلّاالظن.

ولأنّه لا يقاوم ما تقدّم من النصُوص الدالّة على إمامة من تقدَّم عليه».

أقول:

قد عرفت: أنّ الأجلح ليس شيعيّاً، وأنّ الجمهور لم يضعّفوه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۵

فيسقط قوله: «فلا يصلح خبره للإحتجاج» وقوله: «فلا يحتج بحديثه».

هذا، مع ثبوت أنه ليس إلّافی بعض أسانيد الحديث كما عرفت، فلا تأثير لتضعيف الأجلح فی حال الحديث.

وعرفت أيضاً: فسَاد احتمال نقله بالمعنى حسب عقيدته...

ولعلّه لوضوح فساده أعرض (الدهلوی) عن إبدائه.

وعرفت أيضاً: بطلان دعوى كونه من الأخبار الآحاد...

وأمّا أنّ «الولی من الألفاظ المشتركة» فسيأتی الجواب عنه بالتفصيل.

وأمّـا قوله: «لا يقاوم ما تقـدّمه من النصُوص» ... فهو ممّا تضـحك منه الثّكلى، فإنّ أكابر القوم يسـلّمون بعـدم وجود نصّ على خلافة المتقدّمين على أمير المؤمنين عليه السلام.

على أنّ جميع مـا أورده فی البـاب من الكتـاب والسـنّة منتحـل عنه فی (التحفـة) ومـا هو إلّـابعض آيـاتٍ يـدّعون تأويلهـا بأقوال بعض

مفسّریهم، وأحادیث موضوعة یعترف بوضعها أکابر محدّثیهم، کحدیث: «اقتدوا باللّذین من بعدی» ... الذی هو من عمدتها، ومخرّج من کتب الحدیث أشهرها...

علی أنّ الإحتجاج بما انفردوا بروایته، ومعارضة حدیث الولایة ونحوه من الأحادیث المتّفق علیها به، مخالفة لقواعد المناظرة وآداب البحث.

وعلی الجملة، فإنّ جمیع مستندات الکابلی فی الجواب عن حدیث الولایة کلّها مردودة:

فالمناقشة فی سنده من أجل الأجلح، مردودة بوجهین:

أحدهما: عدم الدلیل علی ضعف الأجلح، بل هو ثقة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۶

والثانی: عدم وجود الأجلح فی جمیع طرق الحدیث.

واحتمال أنّه رواه بالمعنی، مردود بعدم الدلیل.

والمناقشة فی الدلالة من جهة اشتراک لفظ «الولی» مردودة، وکذا دعوی کونه من أخبار الآحاد.

ودعوی المعارضة بما رووه فی إمامة غیره- بل تقدّم تلک علی حدیث الولایة- فبطلانها أوضح من سائر الدعاوی والمناقشات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۷

تحریف السهارنفوری تبعاً لصاحب المشکاة ... ص: ۲۵۷

وقد اقتفی حسام الدین السهارنفوری إثر صاحب المشکاة فی تحریف الحدیث، بإسقاط لفظ «بعدی»، وفی غزوه هذا اللفظ المحرّف إلی الترمذی.

قال فی کتاب (مرافض الروافض):

«عن عمران بن حصین: إنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم:

إنّ علیّاً منی وأنا منه وهو ولی کلّ مؤمن.

رواه الترمذی».

ثمّ إنّ السهارنفوری لدی ترجمة هذا الحدیث إلی الفارسیّة، ترجم لفظة «الولی» فیه بلفظ «الناصر» و «المحبوب».

وبذلک یظهر أن لهذا الرجل فی الحدیث تحریفین:

الأوّل: تحریف اللفظ، بإسقاط لفظة «بعدی».

والثانی: تحریف المعنی، بحمل لفظة «الولی» فیه علی معنی «الناصر» و «المحبوب».

ثمّ إنّه ارتکب الکذب بنسبته اللفظ المحرَّف إلی الترمذی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۸

حکم البدخشی بوضع لفظة «بعدی ...»! ص: ۲۵۸

ومحمّد بن رستم معتمد خان البدخشی ... لم یکتف بالحذف والإسقاط، بل نصَّ علی أنّ کلمة «بعدی» فی هذا الحدیث من الموضوعات!! فقد قال فی رسالته المسمّاة (ردّ البدعة) فی ذکر الأحادیث التی یتمسّک بها الإمامة:

«الثالث: حدیث عمران بن حصین: إنّ رسول اللّه علیه السلام، قال:

إنّ علیاً منّی وأنا منه وهو ولیّ کلّ مؤمنٍ.

والجواب: لفظ «الولى» هنا بمعنى «المحبّ». ولفظ «بعدى» فى آخر الحديث من الموضوعات. وإنْ صحّ فمن أين الحكم بأنّ المراد من «بعدى» أى: الوفاة».

أقول:

وهذا من غرائب الامور وطرائف الدهور!

ويكفى فى ردّه والكشف عن واقع حاله وحقيقة أمره، أن تنظر نظرةً واحدةً فى مؤلَّفاته هو: (نزل الأبرار) و (مفتاح النجا) و (تحفة المحبين)، لترى نصوص الحديث المشتملة على لفظ «بعدى» منقولةً فيها عن أهمّ كتب القوم ... وقد أوردنا طرفاً من تلك النصوص عن تلك الكتب، حيث ذكرنا روايته فى قسم السند...

ومن ذلك: قوله فى الفصل الثانى من الباب الرابع من الأصل الثالث

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۵۹

المعقود للأحاديث الحسان، قال ما نصّه:

«لا تقع يا بريدة فى على، فإنّه منّى وأنا منه، وهو وليكم بعدى.

أحمد عن بريدة.

وفى سنده الأجلح بن عبداللّه أبو حجيّة الكندى، شيعى، لكنْ وثّقه يحيى ابن معين وحسّنوا حديثه».

ولكن يزول العجب عن كلّ ذلك، إذا ما علمنا أنّ البدخشى ينسب القدح فى حديث الغدير إلى أبى داود والمحقّقين، مع أنّه فى (نزل الأبرار) يشنّع على القادح فى حديث الغدير. وأيضاً يحصر روايته- لفرط ديانته!- فى أحمد والترمذى، مع أنّ بطلان هذا الحصر ظاهر من كلماته هو فى (مفتاح النجا) و (نزل الأبرار) فهو متناقض فى غير مورد.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۰

تحريفات ولىّ اللّه الدّهلوى ... ص: ۲۶۰

والأعجب الأغرب من الكلّ: صنيع ولىّ اللّه الدّهلوى!! فإنّه وضع لفظة «أنا» بدل «إنّه» وحذف لفظة «بعدى».

وهذا ما صنعه فى (إزالة الخفا) لدى الجواب عن حديث الغدير حيث قال بعد إخراج رواية الحاكم عن بريدة الأسلمى:

«أخرج الحاكم والترمذى نحوه عن عمران بن حصين قال: بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم سريةً واستعمل عليهم على بن أبى طالب- رضى اللّه عنه- فمضى على فى السرية، فأصاب جارية، فأنكروا ذلك عليه، فتعاقد عليه أربعة من أصحاب رسول اللّه إذا لقينا النبىّ أخبرناه بما صنع على.

قال عمران: وكان المسلمون إذا قدموا من سفر بدأوا برسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فنظروا إليه وسلّموا عليه، ثمّ يتطرّقون إلى رحالهم.

فلما قدمت السريّة سلّموا على رسول اللّه، فقام أحد الأربعة فقال يا رسول اللّه: ألم تر أنّ علياً صنع كذا، فأعرض عنه، ثمّ قام الثانى فقال مثل ذلك فأعرض عنه، ثمّ قام الثالث فقال مثل ذلك فأعرض عنه، ثمّ قام الرابع فقال: يا رسول اللّه، ألم تر أنّ علياً صنع كذا وكذا. فأقبل عليه رسول اللّه والغضب فى وجهه فقال:

ما تريدون من على؟ إن علياً منّى وأنا منه وأنا ولىّ كلّ مؤمن».

مع أنّه روى فى نفس هذا الكتاب حديث ابن عبّاس، المشتمل على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۱

عشرة مناقب خاصة للإمام عليه السلام منها حديث الولاية.

وروى فی کتابه (قرّة العینین) حدیث الولایة عن الترمذی والحاکم علی ما هو علیه، بلا تحریف وتصرّف!

لکن الأفظع حکمه فی (قرّة العینین) ببطلان حدیث الولایة، حیث قال بجواب حدیث الغدیر: «وأمّا: وهو الخلیفة بعدی. وهو ولیّکم بعدی.

وأمثالهما، فزیادة منکرة موضوعة من تصرّفات الشّیعة»!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۲

خلاصة الفصل ... ص: ۲۶۲

أنّ بعضهم تجرّأ فحکم ببطلان الحدیث من أصله، لکنّه قولٌ شاذ احترز عن التفوّه به المتعصّبون منهم، لکونه فی الحقیقة طعنٌ فی صحاحهم وتکذیب لکبار أئمتهم ... ولکنْ لا یریدون الاعتراف بصحّته!

فاضطرّ قوم إلی القول بضعفه بدعوی وجود الأجلح فی سنده...

لکنّ الأجلح لیس بضعفٍ ولا هو منفرد به، فللحدیث طرق رجاله موثّقون منصوص علی صحّته، کالذی فی (الإستیعاب) للحاظ ابن عبدالبر...

فوقعوا فی حیص بیص ... وجعلوا یتلاعبون بلفظه ... بحذف کلمةٍ أو کلمتین أو أکثر، وتبدیل کلمةٍ باخری ... وکأنّهم غافلون عن أنّ الکتب الأصلیّة المعتبرة من الصحاح والمسانید، الناقلة للحدیث بالأسانید الصحیحة والألفاظ الکاملة ... موجودة بین أیدی النّاس، ومراجعة واحدة إلی واحدٍ منها تکفی لکشف التخدیع ورفع الإلتباس...

فما کان نتیجة ما جاء به ابن تیمیّة وابن حجر ومن تبعهما، وما ارتکبته ید التحریف من البغوی والخطیب التبریزی ومن شاکلهما ... إلّا الإعلان عمّا تکنّه صدورهم وتخفیه سرائرهم، من الحقد والشنآن بالنّسبة إلی أمیر المؤمنین وأهل بیته علیهم السلام ... وعلی هذا، فاللّازم علی رجال التحقیق المنصفین الأخذ بعین الاعتبار بکلّ حدیثٍ یرویه هکذا اناس فی فضل أئمّة العترة الطّاهرة، لأنّه یکون من الحق الذی یجریه اللَّه سبحانه علی لسان المعاندین له، ثمّ التوقّف عن قبول کلّ تصرفٍ منهم فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۳

ألفاظ السنّة النبویّة وأخبار الحقائق الراهنة، وعن قبول کلّ رأیٍ منهم یتنافی ومدالیل تلک الأحادیث والأخبار ... واللَّه ولیّ التوفیق.

هذا تمام الکلام علی سند (حدیث الولایة) ومتنه.

أمّا السند، فقد عرفت أنه من الأحادیث المقطوع بصدورها عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّه من الأحادیث المتفق علیها بین المسلمین. أما من أهل السنّة فهو فی غیر واحدٍ من سننهم ومسانیدهم وجوامعهم الحدیثیة المعتبرة، وبأسانید کثیرة جدّاً، وکثیر منها صحیح بلا ریب.

وأمّا المتن، فقد عرفت أن من تصرّف فیه فقد ارتکب إثماً لا یغفر، والحدیث موجود بلفظه الصحیح الصادر عن النبی فی المصادر، ولا فائدة فی تحریفه، سواء کان من أصحاب الکتب أنفسهم أو من الناسخین أو غیرهم.

وعلی الجملة، فلا ینفع المتعصّبین المناقشة فی سند الحدیث فضلًا عن تکذیبه، ولا التلاعب فی لفظه وتحریفه.

فلننظر فی کلماتهم فی دلالته ... وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۷

دلالةُ حدیث الولایة ... ص: ۲۶۷

اشارة

وفی مرحلة الدلالة، فإنّ (الدهلوی) یناقش أوّلًا فی دلالة لفظة «الولی» علی «الأولویة بالتصّرف» وهی الإمامة، لکونها من الألفاظ المشترکة. ثم إنّه یقول بعدم وجود قرینةٍ فی الحدیث لدلالته علی الأولویّة بالتصرّف بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مباشرةً، فلیکنْ الحدیث دالّاً علی إمامة أمیر المؤمنین فی المرتبة الرابعة وبعد عثمان.

فإلیک کلماته، والنظر فیها کلمةً کلمةً...

ولربّما تعرّضنا فی خلال البحث إلی کلمات غیره أیضاً...

وباللَّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۸

«الولی» بمعنی «الأولی بالتصرف ...» ص: ۲۶۸

اشارة

قوله:

وأیضاً: فإنّ «الولیّ» من الألفاظ المشترکة، فأیّ ضرورة لأنْ یکون المراد هو الأولی بالتصرف؟

أقول: إنّها شبهة فی مقابل الحق، ذکرها تبعاً للکابلی، لکنّها لا تضرّ بدلالة حدیث الولایة علی مطلوب أصحابنا الإمامیّة، لکونها مندفعة بوجوهٍ عدیدةٍ ودلائل سدیدة:

«۱- ۴» کلمات ولیّ اللَّه فی معنی «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ ...» ص: ۲۶۸

لقد استدلّ شاه ولیّ اللَّه الدّهلوی بقوله تعالی: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاةَ» «... ۱»

فی مواضع من کتابه (إزالة الخفا فی سیرة الخلفا)، وفسّر لفظة «الولی» فی الآیة وترجمها بما معناه «المتصرّف فی الأمر» و «المتولّی للأمر» فکلّ ما هو الوجه فی

---

(۱) المائدة ۵: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۶۹

ذلک، هو الوجه فی دلالة حدیث الولایة علی المعنی المذکور ... وهذه عباراته معرّبةً:

* قال بعد ذکر لوازم الخلافة الخاصة: «وإنّ الأصل فی اعتبار هذه الأوصاف نکات، أولاها: إن النفوس القدسیّة للأنبیاء- علیهم السلام- مخلوقة فی غایة الصفاء والرّفعة، فکانوا- کما اقتضت الحکمة الإلهیّة- بتلک النفوس العالیة الطاهرة مستوجبین لأنْ ینزل علیهم الوحی وتفوّض إلیهم ریاسة العالم. قال اللَّه تعالی: «اللّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» «۱»

.ثمّ إنّ فی الأُمة جماعةً لهم نفوس قریبة من نفوس الأنبیاء فی ذلک المعنی، وهؤلاء فی أصل الفطرة والخلقة خلفاء للأنبیاء بین النّاس، مثالهم مثال المرآة تنعکس فیها آثار الشّمس، ولیس کذلک التراب والخشب والحجر. فهذه الجماعة التی هی خلاصة الأُمة مستمدة من النفس القدسیة النبویة بوجهٍ لم یتیسّر لغیرهم...

فالخلافة الخاصة هی أنْ یکون هذا الشخص- الذی هو رئیس المسلمین فی الظّاهر- فی أعلی مراتب الصفاء وعلوّ الفطرة، فتکون الریاسة الظاهریّة جنباً إلی جنب الریاسة الباطنیّة، وهذه الجماعة البالغون مرتبة خلافة الأنبیاء یسمّون فی الشریعة بالصدّیقین والشهداء والصّالحین.

وهذا المعنی یستفاد من الآیتین، قال اللّه تعالی علی لسان عباده «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیمَ* صِرَاطَ الَّذِینَ أَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ». وقال تارک وتعالی «فَأُولئِکَ مَعَ الَّذِینَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَیْهِم مِنَ النَّبِیِّینَ وَالصِّدِّیقِینَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِینَ وَحَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً» «۲»

.

(۱) الأنعام ۶: ۱۲۴.

(۲) النساء ۴: ۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۰

وقوله تعالی فی موقع آخر: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَن دِینِهِ ... إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ» ... أیضاً إشارة إلی هذا المعنی، یعنی: إنّ ولیّ عوام المسلمین أفاضلهم ... وهذا ما ذکره عبداللّه بن مسعود:

أخرج أبو عمرو فی خطبة الإستیعاب عن ابن مسعود قال: إنّ اللّه نظر فی قلوب العباد، فوجد قلب محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم خیر قلوب العباد فاصطفاه وبعثه برسالته، ثمّ نظر فی قلوب العباد بعد قلب محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم فوجد قلوب أصحابه خیر قلوب العباد، فجعلهم وزراء نبیه صلّی اللّه علیه وسلّم، یقاتلون عن دینه.

وقد روی البیهقی مثله إلّاأنّه قال: فجعلهم أنصار دینه ووزراء نبیّه، فما رآه المسلمون حسناً فهو عند اللّه حسن، وما رأوه قبیحاً فهو عند اللّه قبیح.

وکما تحقّق أولویّة هذه الجماعة فی الخلافة، فإنّ اجتهاد هؤلاء أولی وأحقّ من اجتهاد غیرهم.

وقد أشار رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم إلی صفات هؤلاء فی کلماته فی بیان مناقبهم فی تلویحات هی أبلغ من التصریح».

* وذکر ولی اللّه الدهلوی قوله تعالی: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» ... وترجم «الولی» ب «کار ساز ویاری دهنده» أی: متولّی الأمر والناصر.

ومن الواضح الجلی أن الناصر المتولّی لُامور المسلمین هو الخلیفة والإمام القاهر. فبأی وجهٍ حَمَل اللفظة فی الآیة علی المعنی المذکور، کان هو الوجه فی حملها فی حدیث الولایة علی ذاک المعنی.

* وذکر ولی اللّه فی موضعٍ ثالث تلک الآیة المبارکة وقال: «أی: أیّها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۱

المسلمون، لماذا تخافون من ارتداد العرب وجموعهم المجتمعة؟ فإنّ متولّی الأمر والناصر لیس إلّااللّه المنزّل لکم الوحی والمدبّر لُامورکم...

وسبب نزول هذه الآیة ومصداقها هو الصدّیق الأکبر،- وإنْ کان لفظها عامّاً، قال جابر بن عبداللّه: نزلت فی عبداللّه بن سلام لمّا هجره قومه من الیهود. وأخرج البغوی عن أبی جعفر محمّد بن علی الباقر: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» أُنزلت فی المؤمنین فقیل: أُنزلت فی علی، فقال: هو من المؤمنین- ولیس کما یزعم الشیعة ویروون فی القصة حدیثاً ویجعلون «وَهُمْ رَاکِعُونَ» حالًا من «وَیُؤْتُونَ الزَّکَاةَ...»

إنّ هذا الوعد لم ینجز علی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، لعدم اجتماع جمعٍ لقتال أهل الردّة فی حیاته، لعدم تحقّق الارتداد حینذاک ... کما لم یتحقّق ذلک بعد عهد الشیخین ... فیکون مصداق الآیة هم الجنود المجنّدة للصدّیق الأکبر- رضی اللّه عنه- الذین خرجوا لمحاربة المرتدّین، ودفعوهم بعون اللّه فی أسرع حین وبأحسن الوجوه.

إن جمع الرجال ونصب القتال مع فرق المرتدّین أحد لوازم الخلافة، لأنَّ الخلافة الراشدة ریاسة الخلق فی إقامة الدین وجهاد أعداء اللّه وإعلاء کلمة اللّه...

وأیضاً: فقوله: «وَمَن یَتَوَلَّ اللّهَ وَرَسُولَهُ» ترغیب فی تولّی الخلیفة الراشد، والصدّیق الأکبر مورد النص ودخوله تحت الآیة مقطوع به،

وفيها إيماء إلى وجوب الإنقياد للخليفة الرّاشد، وفيها دلالة على تحقق خلافة الصدّيق الأكبر...

وقوله: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ». وإنْ كان عاماً لفظاً، لكنّ مورد النص هو الصدّيق الأكبر، ودخول مورد النص تحت العام قطعي، فالصدّيق الأكبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۲

ولی المسلمین ومتولّی أُمورهم، وهذا معنی الخلافة الراشدة»....

ومجمل هذا الكلام: دلالة الآية المباركة على الإمامة والخلافة.

وبه تندفع هفوات ولده (الدهلوی) وخرافاته فی منع حمل «الولایة» و «الولی» علی الأولویة بالتصرّف والإمامة والریاسة العامّة.

وأمّا دعوی نزول الآیة فی حقّ أبی بکر ودلالتها علی إمامته دون أمیر المؤمنین علی علیه السلام، فیکذّبهما روایات أساطین أئمة القوم وأجلّاء محدّثیهم ومشاهیر مفسّریهم «۱».

* وذكر شاه ولیّ اللّه فی (إزالة الخفا) فی المقدمة الاولی من مقدمات إثبات إمامة أبی بکر: أنّ بین الخلافة الخاصة والأفضلیة ملازمةً. ثم ذکر وجوهاً عدیدةً فی بیان هذه الملازمة وتقریرها، قال فی الوجه الأخیر: «وقد تقرّر بأنّ «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا» الآیة بسیاقها إشارة إلی أنّ ولایة المسلمین لا تجوز إلّالقومٍ یکون «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» ... من صفاتهم».

فهذا ما ذکره فی معنی الآیة المبارکة، فنعم الوفاق!

فواعجباً من (الدهلوی) کیف لم یحتفل بنصّ أبیه؟ وکیف لم یعتن بقول شیخه النّبیه؟ هذا الإمام النبیل الذی عند (الدهلوی) آیة من آیات اللّه

---

(۱) روی نزل الآیة المبارکة فی أمیر المؤمنین علیه السلام لتصدّقه فی الصلاة وهو راکع کثیر من أئمة أهل السنّة فی مختلف العلوم، فراجع من کتبهم:

تفسیر الطبری ۴/ ۶۲۸- ۶۲۹، تفسیر الفخر الرازی ۱۲/ ۲۸، مجمع الزوائد ۷/ ۱۷، أسباب النزول للواحدی: ۱۱۱- ۱۱۲، تفسیر ابن کثیر ۲/ ۶۷- ۶۸، جامع الاصول ۹/ ۴۷۸، الکشاف ۱/ ۶۲۴، تفسیر النسفی ۱/ ۲۸۹، تاریخ دمشق ۴۲/ ۳۵۷، زاد المسیر ۲/ ۲۲۷، فتح القدیر ۲/ ۵۳، الصواعق المحرقة: ۶۳، أحکام القرآن للجصّاص ۲/ ۶۲۵، الریاض النضرة ۳/ ۲۰۸، تفسیر الثعلبی ۴/ ۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۳

ولم یوجد له عندهم مثیل؟

«۵» تسلیم أبی شکور بدلالة الآیة وحدیث الغدیر ... ص: ۲۷۳

وأبو شکور محمّد بن عبدالسعید بن محمّد الکشی السالمی أیضاً یسلّم فی کتاب (التمهید) «۱» بدلالة الآیة «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّهُ» ... وکذا حدیث الغدیر علی ولایة أمیر المؤمنین علیه السلام، بمعنی إمامته، فهو یعترف بهذا المعنی ولا ینبس فیه ببنت شفة، فیضطرّ إلی تقیید إمامته علیه السلام بما بعد عثمان ... وهذه عبارته:

«وقالت الروافض: الإمامة منصوصة لعلی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- بدلیل أنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم جعله وصیّاً لنفسه، وجعله خلیفةً من بعده حیث قال: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبیّ بعدی، ثمّ هارون علیه السلام کان خلیفة موسی علیه السلام، فکذلک علی رضی اللّه عنه.

والثانی: وهو أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم جعله ولیّاً للناس لمّا رجع من مکة ونزل فی غدیر خم، فأمر النبی أنْ یجمع رحال الإبل فجعلها کالمنبر وصعد علیها فقال: ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ فقالوا: نعم

(۱) التمهید فی بیان التوحید- لأبی شکور محمّد بن عبدالسیّد بن شعیب الکشّی‌السّالمی الحنفی، أوله: الحمد للّه‌ذی المن والآلاء... الخ. وهو مختصر فی اصول المعرفة والتوحید، ذکر فیه أنّ القول فی العقل کذا، وفی الروح کذا. إلی غیر ذلک، فأورد ما یجوز کشفه من علم الکلام» کشف الظنون ۱/ ۴۸۴.

أقول: والکتاب مطبوع فی کابل أفغانستان طبعةً منقوصةً محرّقةً.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۴

فقال علیه السلام: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله. واللّه جلّ جلاله یقول: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاةَ وَیُؤْتُونَ الزَّکَاةَ وَهُمْ رَاکِعُونَ» الآیة. نزلت فی شأن علی رضی اللّه عنه.

دلّ أنّه کان أولی الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم».

فأجاب هذا الرجل عن هذا الاستدلال بقوله:

«وأمّا قوله: بأنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم جعله ولیّاً. قلنا: أراد به فی وقته، یعنی: بعد عثمان رضی اللّه عنه وفی زمن معاویة رضی اللّه عنه.

ونحن کذا نقول. وکذا الجواب عن قوله تعالی: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» الآیة. فنقول: إنّ علیاً رضی اللّه عنه کان ولیّاً وأمیراً بهذا الدلیل فی أیّامه ووقته، وهو بعد عثمان رضی اللّه عنه، وأمّا قبل ذلک فلا».

أقول: إذن، لا یجد أبو شکور مجالًا للتشکیک فی دلالة حدیث الغدیر علی ولایة الأمیر، ولا ریب فی أنّ المراد من هذه الولایة هی الإمامة، وإلّا لم یکن لتقییدها بما بعد عثمان معنیً.

وکذلک المراد من الآیة «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ»....

فتکون الولایة فی حدیث «ولیّکم بعدی» بالمعنی المذکور کذلک.

یبقی الکلام حول تقیید الإمامة بما بعد عثمان، وهو باطل مردود بوجوهٍ کثیرة، منها: قول عمر لعلی علیه السلام: «أصبحت مولای ومولی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۵

کلّ مؤمنٍ ومؤمنة» «۱».

وما أشبه هذا الحمل السخیف والتقیید غیر السدید بتأویل أهل الکتاب نبوة نبیّنا صلّی اللّه علیه وسلّم، فإنّهم مع اعترافهم بنبوّته یقیّدونها بکونها إلی العرب خاصة، قال نصر اللّه الکابلی فی (الصواقع):

«وقد اعترف الیهود والعیسویة وجم غفیر من القادیین من النصاری ومن تابعهم من نصاری إفرنج بنبوّته، إلّاأنّهم یزعمون أنه مبعوث إلی العرب خاصة»....

وأیضاً: فإنّ بطلان ذلک الحمل فی مفاد حدیث الغدیر صریح کلام الشیخ یعقوب اللاهوری «۲» صاحب کتاب (الخیر الجاری فی شرح صحیح البخاری) فإنّه قال فی مبحث الإمامة من شرحه علی (تهذیب الکلام للتفتازانی):

«ولِما تواتر من قوله- صلّی اللّه علیه وسلّم- من کنت مولاه فعلی مولاه، وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی.

بیان التمسّک بالحدیث الأوّل: إنّه صلّی اللّه علیه وسلّم جمع الناس یوم غدیر خم- موضع بین مکة والمدینة بالجحفة، وذلک الیوم کان بعد رجوعه عن حجة الوداع- ثم صعد النبی صلّی اللّه علیه وسلّم خطیباً مخاطباً معاشر المسلمین: ألستُ أولی بکم من أنفسکم؟ قالوا: بلی. قال: فمن

(۱) رواه: ابن أبی شیبة، وأحمد بن حنبل، والحسن بن سفیان، والخرکوشی، وابن السمّان، والسمعانی، وابن کثیر، وغیرهم من الأئمة الأعلام، فراجع کتابنا ۹/ ۱۴۹- ۱۵۰.

(۲) هو: «الشیخ الفاضل یعقوب بن محمّد ... أحمد العلماء المبرزین ... مات سنة ۱۱۹۷» نزهة الخواطر ۶/ ۴۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۶

کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم وال من والاه وعادِ من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله.

وهذا الحدیث أورده علی رضی اللَّه عنه یوم الشوری عندما حاول ذکر فضائله ولم ینکره أحد.

ولفظ المولی جاء بمعنی: المعتق الأعلی والأسفل، والحلیف، والجار، وابن العم، والناصر، والأولی بالتصرف. وصدر الحدیث یدل علی أن المراد هو الأخیر، إذ لا احتمال لغیر الناصر والأولی بالتصرف ههنا، والأول منتف، لعدم اختصاصه بعض دون بعض، بل یعم المؤمنین کلّهم، قال اللَّه تعالی «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضَهُمْ أَولِیاءُ بَعْضٍ» «۱»

.وبیان التمسّک بالثانی: إن لفظ المنزلة اسم جنس، وبالإضافة صار عامّاً بقرینة الإستثناء، کما إذا عرّف باللام، فبقی شاملًا لغیر المستثنی وهو النبوة. ومن جملة ما یدخل تحت ذلک اللفظ: الریاسة والإمامة.

وإلی الأوّل یشیر قوله: لأنّ المراد: المتصرّف فی الأمر: إذ لا صحة لکون علی معتقاً أو ابن عم مثلًا لجمیع المخاطبین، ولا فائدة لغیره ککونه جاراً أو حلیفاً، لأنّه لیس فی بیانه فائدة، أو ناصراً لشمول النصرة جمیع المؤمنین.

وإلی الثانی یشیر قوله: ومنزلة هارون عامة أخرجت منه النبوة، فتعیّنت الخلافة.

وردّ: بأنّه لا- تواتر، بل هو خبر واحد، ولا حصر فی علی. یعنی: إنّ غایة ما لزم من الحدیث ثبوت استحقاق علی- رضی اللَّه عنه- للإمامة وثبوتها فی المآل، لکن من أین یلزم نفی إمامة الثلاثة؟

(۱) التوبة ۹: ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۷

وهذا الجواب من المصنّف. وتوضیحه: إنّه لم یثبت له الولایة حالًا بل مآلًا، فلعلّه بعد الأئمة الثلاثة. وفائدة التنصیص لاستحقاقه الإمامة الإلزام علی البغاة والخوارج.

أقول: فالتقیید بما بعد عثمان مردود، للوجوه المذکورة وغیرها مما سنذکره، والمقصود الآن هو إثبات دلالة «الولایة» علی «الإمامة والخلافة».

«۶» تسلیم ابن أخ (الدهلوی ...) ص: ۲۷۷

والمولوی محمّد إسماعیل الدّهلوی، ابن أخ (الدّهلوی) «۱» یسلّم کذلک بدلالة «الولایة» فی حدیث الغدیر علی «إمامة» الأمیر علیه السلام، ثم یؤکّد ذلک بآیةٍ من الکتاب وحدیثٍ عن النبی فی تفسیرها.

جاء ذلک فی رسالةٍ له فی حقیقة الإمامة أسماها (منصب امامت)، فی النکتة الثانیة، فی أنّ الإمام نائب عن الرسول فی إجراء سنن اللَّه تعالی فی خلقه، فذکر أُموراً، فقال:

«ومن جملتها: ثبوت الریاسة، أی: کما أنّ لأنبیاء اللَّه نوعاً من

(۱) هو: محمّد إسماعیل بن عبدالغنی بن أحمد بن عبدالرّحیم الدهلوی، قال فی (نزهة الخواطر ۷/ ۵۸): «الشیخ العالم الکبیر العلّامة

المجاهد فی سبیل اللّه الشهید ... أحد أفراد الدنیا فی الذکاء والفطنة والشهامة وقوة النفس والصّلابة فی الدین ... وکان نادرةً من نوادر الزمان وبدیعة من بدائعه الحسان» ... وهی ترجمة مفصّلة جدّاً، وأرخ وفاته بسنة ۱۲۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۸

الریاسة بالنسبة إلی أُمهم، وبلحاظ هذه الرئاسة یکونون أُمةً للرسول إلیهم، ویکون الرسول رسولًا إلیهم، ومن هنا یتصرّف الرسول فی کثیر من أُمورهم الدنیویّة کما قال تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» «۱»

وکذلک لهم الولایة علیهم فی الأُمور الاخرویة قال اللّه تعالی: «فَکَیْفَ إِذَا جِئْنَا مِن کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَجِئْنَا بِکَ عَلَی هؤُلَاءِ شَهِیداً» «۲»

کذلک الإمام، فإنّ هذه الرئاسة الدنیویّة والاخرویّة ثابتة له بالنسبة إلی المبعوث إلیهم، قال النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم-:

ألستم تعملون أنی أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی. فقال:

اللّهم من کنت مولاه فعلی مولاه. وقال اللّه تعالی: «یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ» «۳»

«وَقِفُوهُمْ إِنَّهُم مَّسْؤُولُونَ» «۴»

قال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: إنّهم مسؤولون عن ولایة علی».

أقول: فإذا کان «الولایة» فی حدیث الغدیر بمعنی الإمامة، وأنّ هذه الولایة هی المسؤول عنها فی القیامة، «فالولایة» فی حدیث: «ولیّکم بعدی» بنفس المعنی، وحملها علی معنیً آخر لا یکون إلّاممّن رأیه معلول وفهمه مرذول وعقله مدخول!

---

(۱) الأحزاب ۳۳: ۶.

(۲) النساء ۴: ۴۱.

(۳) الاسراء ۱۷: ۷۱.

(۴) الصافات ۳۸: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۷۹

«۷» لفظة «بعدی» قرینة ... ص: ۲۷۹

اشارة

إنّه لا یخفی علی المنصف اللبیب أن لفظة «الولی» تدل بقرینة لفظة «بعدی» علی «الإمامة» و «الریاسة»، لعدم اختصاص کونه علیه السلام محبّاً وناصراً بزمان بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، اللّهم إلّاأنْ ینکر (الدهلوی) ولایته للمؤمنین- بمعنی المحبّیة والناصریة- فی زمان النبی صلّی اللّه علیه وسلّم (الدهلوی) ولایته للمؤمنین- بمعنی المحبّیة والناصریة- فی زمان النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، کما ینفی ولایته علیهم- بمعنی الإمامة- بعده، فیقول بأنّه علیه الصلاة والسلام لم یکن محبّاً وناصراً للمؤمنین علی عهد رسول ربّ العالمین! وذلک ممّا یضحک علیه الثکلان.

ولنعم ما قال الوزیر النحریر العلّامة الإربلی «۱» - أعلی اللّه مقامه- بعد نقل هذا الحدیث وغیره: «وأنت- أیّدک اللّه بلطفه- إذا اعتبرت معانی هذه الأحادیث الواردة من هذه الطرق أمکنک معرفة الحق، فإنّ قوله: «ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم» وقوله: «وهو ولی کلّ مؤمن من بعدی» إلی غیر ذلک، صریح فی إمامته، وظاهر فی التعیین علیه، لا ینکره إلّامن یرید دفع الحق بعد ثبوته، والتغطیة علی الصّواب بعد بیانه، وستر نور الشّمس بعد انتشار أشعّتها:

(۱) علی بن عیسی، المتوفی بعد ۶۸۷، له مؤلفات فی التاریخ والأدب، من أعلام‌الإمامیّة. الوافی بالوفیات ۱۲/ ۱۳۵، فوات الوفیات ۲/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۰

ولیس یصح فی الأفهام شیء إذا احتاج النهار إلی دلیل

ومن أغرب الأشیاء وأعجبها: أنهم یقولون: إنّ قوله علیه السلام فی مرضه: «مروا أبا بکر یصلّی بالناس» نص خفی فی تولیته الأمر وتقلیده أمر الأمة، وهو علی تقدیر صحته لا یدلّ علی ذلک. ومتی سمعوا حدیثاً فی أمر علی نقلوه عن وجهه، وصرفوه عن مدلوله، وأخذوا فی تأویله بأبعد محتملاته، منکّبین عن المفهوم من صریحه، أو طعنوا فی راویه وضعّفوه وإنْ کان من أعیان رجالهم وذوی الأمانة فی غیر ذلک عندهم.

هذا، مع کون معاویة بن أبی سفیان، وعمرو بن العاص، والمغیرة بن شعبة، وعمران بن حطّان الخارجی، وغیرهم من أمثالهم، من رجال الحدیث عندهم، وروایتهم فی کتب الصحاح عندهم ثابتة عالیة یقطع بها ویعمل علیها فی أحکام الشرع وقواعد الدین.

ومتی روی أحد عن زین العابدین علی بن الحسین، وعن ابنه الباقر، وابنه الصادق وغیرهم من الأئمة علیهم السلام، نبذوا روایته وأطرحوها وأعرضوا عنها فلم یسمعوها وقالوا: رافضی لا اعتماد علی مثله، وإنْ تلطّفوا قالوا: شیعی ما لنا ولنقله! مکابرةً للحق وعدولًا عنه، ورغبةً فی الباطل ومیلًا إلیه، واتّباعاً لقول من قال: إنّا وجدنا آباءنا علی أُمّة.

ولعلّهم لمّا رأوا ما جرت الحال علیه أولًا من الاستبداد بمنصب الإمامة فقاموا بنصر ذلک محامین عنه غیر مظهرین لبطلانه ولا معترفین به، استیناقاً لحمیّة الجاهلیّة. وهذا مجال طویل لا حاجة بنا إلیه» «۱».

(۱) کشف الغمة فی معرفة الأئمة ۱/ ۲۹۰- ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۱

حمل بعضهم البعدیّة علی الرّتبة دون الزمان ... ص: ۲۸۱

هذا، ولمّا رأی الرشید الدهلوی «۱» تمامیّة دلالة الحدیث علی مذهب أهل الحق بکلمة «بعدی»، عمد إلی تأویل الحدیث بحمل «البعدیّة» علی المرتبة لا الزمان فذکر: بأنّ هذا الحدیث- وإنْ لم یخل سنده عن الکلام- فیجاب علی تقدیر تسلیمه بأن الولی فیه بمعنی المحبّ، والمراد من البعدیة یجوز أن یکون البعدیة رتبةً لا زماناً. قال: وعلی تقدیر تسلیم معنی الخلافة من الولایة فإنّ الحمل المذکور لابدَّ منه، جمعاً بین هذا الحدیث وما دلَّ علی خلافة الخلفاء الثلاثة عند أهل السنة.

أقول:

إنّه لا یخفی علی المتأمّل المتدرّب أنْ لا وجه لتجویز إرادة «المحب» من لفظ «الولی» فی هذا الحدیث، ولکنْ متی حملت «البعدیة» علی الرتبة کان المعنی: أن رتبة أمیر المؤمنین علیه السلام فی المحبوبیة بین سائر الخلائق هی بعد رتبة رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم، فهو مقدَّم علی غیره فی صفة المحبوبیة بعده، وعلی جمیع أفراد الامّة أن یقولوا بأحبیّته إلیهم بعد رسول اللَّه، ویلتزموا بلوازم ذلک.

ومن البدیهی أن «الأحبیة» دلیل «الأفضلیة» - وبه فی مجلَّد (حدیث

(۱) قال فی (نزهة الخواطر ۷/ ۱۸۰): «الشیخ الفاضل العلّامة رشید الدین بن أمین‌الدین ابن وحیدالدین أبی عبدالسلام الکشمیری ثم الدهلوی، العالم المشهور بسلامة الأفکار» ... فذکر مؤلفاته وأرخ وفاته بسنة ۱۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۲

الطّیر)- تصریحات لکبار ثقات السنّیة ... وإذا ثبتت «الأفضلیة» ثبتت «الخلافة».

وبما ذکرنا یظهر سقوط ما ادّعاه من الجمع، لأنّ الحدیث- بعد قطع النظر عن بطلان صرف البعدیة عمّا هی ظاهرة فیه- دلّ علی الأحبیّة فالأفضلیّة والخلافة، فهو علیه السلام إمام جمیع المؤمنین، وفیهم الثلاثة وهم مؤمنون عند القوم.

وأیضاً: فإنّ هذا الحدیث علی تقدیر دلالته علی الخلافة یکون نصّاً علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، وأمّا الثلاثة فالمعترف به عندهم عدم وجود نص علی إمامتهم «۱»، ومن الواضح تقدّم المنصوص علیه علی غیره.

نعم یستنبطون من بعض الأخبار التی یروونها إمامة الثلاثة، وعلی تقدیر التسلیم بها فهل یعارض بأمثال تلک الإستنباطات صرائح النصوص؟

«۸» الاستدلال بکلام ابن تیمیّة ... ص: ۲۸۲

اشارة

لقد نصَّ ابن تیمیة علی دلالة هذا الحدیث علی الإمامة والخلافة، لأنّ الولایة التی هی ضدّ العداوة لا تختص بزمانٍ ... وهذه عبارته:

«قوله: وهو ولی کلّ مؤمنٍ بعدی. کذب علی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بل هو فی حیاته وبعد مماته ولی کلّ مؤمنٍ، وکلّ مؤمنٍ ولیّه

---

(۱) راجع: شرح المقاصد فی علم الکلام للتفتازانی، شرح المواقف فی علم الکلام‌للقاضی العضدی، وشرح العقائد النسفیة للتفتازانی، وشرح التجرید للقوشجی، وغیرها من أهم الکتب الکلامیة، فی أوّل مباحث الإمامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۳

فی المحیا والممات. فالولایة التی هی ضدّ العداوة لا تختص بزمانٍ. وأمّا الولایة التی هی الأمارة فیقال فیها: والی کلّ مؤمنٍ بعدی، کما یقال فی صلاة الجنازة إذا اجتمع الولی والوالی قدّم الوالی فی قول الأکثر، وقیل یقدّم الولی.

فقول القائل: علی ولی کلّ مؤمنٍ بعدی، کلام یمتنع نسبته إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فإنّه إنْ أراد الموالاة لم یحتج أنْ یقول بعدی، وإنْ أراد الإمارة کان ینبغی أن یقال: وال علی کلّ مؤمن» «۱».

أقول:

فثبت بالقطع والیقین أنّ «الولی» فی هذا الحدیث مع اشتماله علی لفظ «بعدی» لیس بمعنی الولایة التی هی ضدّ العداوة، بل لابدَّ من حمله علی معنیً یختص بزمان بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وهو لیس إلّا الإمارة والخلافة ... فالحدیث دال علی المطلوب.

بقی قوله: أنّه إن أراد الأمارة کان ینبغی أن یقال: «وال علی کلّ مؤمن».

ولا یخفی وهنه، ولعلّه لالتفاته إلی ذلک قال: «کان ینبغی»، لأنّه کما یکون لفظ «الوالی» بمعنی «الأمیر» کذلک لفظ «الولی» یکون بمعنی «الأمیر» و «ولی الأمر» ویکون لفظ «بعدی» معیّناً للمراد ... وللمتکلّم أن یختار لإفادة کلامه أیّ لفظٍ یکون دالًا علی مرامه، فلا انحصار لإفادة «الإمارة» بلفظ «الوالی».

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۹۱. الطبعة الجديدة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۴

الحديث فی رواية عمرو بن العاص ... ص: ۲۸۴

ولمزيد البيان لما ذكرنا والتأكيد له، نورد هنا كتاباً لعمرو بن العاص إلى معاوية، يشتمل على أحاديث من مناقب أمير المؤمنين عليه السلام، منها حديث الولاية، بل لقد ذكر عمرو بعد حديث الولاية جملة صريحة فی المطلوب، رافعة لكلّ شكٍ وارتيابٍ فی معناه... فقد جاء فيه قوله:

«وأمّا ما نسبت أبا الحسن أخا رسول اللَّه صلّى اللَّه وآله ووصيّه إلى الحسد والبغی على عثمان، وسمّيت الصّحابة فسقةً، وزعمت أنه أشلاهم على قتله، فهذا كذب وغواية. ويحك يا معاوية! أما علمت أن أبا حسنٍ بذل نفسه بين يدی رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه واله وبات على فراشه، وهو صاحب السبق إلى الإسلام والهجرة.

وقد قال فيه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه واله: هو منّی وأنا منه، وهو منّی بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وقد قال فيه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يوم غدير خم: ألا- من كنت مولاه فعلیّ، اللّهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله.

وهو الذی قال فيه عليه السلام فيه يوم خيبر: لأُعطينَّ الرّاية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله.

وهو الذی قال فيه يوم الطّير: اللّهم ائتنی بأحبّ خلقك إليك. فلمّا دخل عليه قال: اللّهم إلیَّ وإلیَّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۵

وقد قال فيه يوم بنی النّضير: على إمام البررة وقاتل الفجرة، منصور من نصره مخذول من خذله.

وقد قال فيه: على وليكم بعدی. وأكّد القول علیَّ وعليك وعلى جميع المسلمين.

وقال: إنی مخلّف فيكم الثقلين كتاب اللَّه وعترتی.

وقد قال: أنا مدينة العلم وعلى بابها» «۱».

أقول:

فأنت ترى عمرو بن العاص يقول بعد حديث الولاية: «وذلك علیَّ وعليك وعلى جميع المسلمين» ولا يخفى أنّه لا يريد إلّا «الإمارة» و «الحكومة» لأنّ «الولاية» متى تعدّت ب «على» اختصّت «بالإمارة» وإنْ شئت فراجع «الولی» فی كتب اللّغة، ففی (الصّحاح) مثلًا: «الولیْ: القرب والدّنو ... وتقول: فلان ولی ووُلّی عليه، كما يقال: ساس وسيس عليه».

ثمّ إنّ كلام عمرو بن العاص يفيد ولاية أمير المؤمنين عليه السلام من وجوه:

فإنّه إذا ثبتت ولايته على عمرو ثبتت على غيره من أفراد الامة لعدم الفصل، وكذا إذا ثبتت على معاوية، ثم قوله: «وعلى جميع المسلمين» نص صريح. والحمد للَّهعلى وضوح الحق.

(۱) مناقب أمير المؤمنين للخوارزمی: ۱۹۹- ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۶

«۹» الاستدلال بما نسبوه إلی الحسن المثنّی وارتضوه ... ص: ۲۸۶

ونسبوا إلی الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب علیه السلام کلاماً فی الردّ علی استدلال الشیعة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، فنقلوه فی کتبهم معجبین به مستندین إلیه، غافلین عن أنّه نص فی دلالة حدیث الولایة علی الإمامة والخلافة، دلالةً تامّةً واضحة!

وممّن أورد کلام الحسن المثنی واستحسنه وارتضاه هو: محبّ الدین أو العباس الطبری المکی «۱»، وهذه عبارته:

لو کان الأمر کما تقولون إنّ اللَّه جلّ وعلا ورسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم اختار علیاً لهذا الأمر والقیام إلی الناس بعده، فإنّ علیاً أعظم الناس خطیئةً وجرماً، إذ ترک أمر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یقوم فیه کما أمره ویعذر إلی الناس.

فقال له الرّافضی: ألم یقل النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: من کنت مولاه فعلیّ مولاه؟

فقال: أما واللَّه، لو یعنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بذلک الأمر والسلطان والقیام علی الناس، لأفصح به کما أفصح بالصّلاة والزکاة والصوم والحج ولقال: أیّها الناس ان هذا لولی بعدی، فاسمعوا له وأطیعوا.

---

(۱) توجد ترجمته فی: شذرات الهذب ۵/ ۴۲۵ وغیره، فی وفیات سنة ۶۹۴، وقد وصفوه بألقاب ضخمة وأوصاف فخمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۷

أخرجه ابن السّمان فی الموافقة «۱».

أقول:

فظهر من هذا الکلام أن قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم «إنّه الولی بعدی» إفصاح بالإمامة والخلافة والسلطنة وأنه متی قال رسول اللَّه فی حق علی کذلک فقد أفصح عن إمامته بعده بلا فصل کما أفصح بالصّلاة والزکاة والحج والصّیام.

فکان ما نسبوه إلی الحسن المثّنی- ونقلوه وارتضوه- دلیلًا للحق وهادماً لما أسّسوه ... وهم لا یشعرون!

ولو أنّ أحداً کابر فقال بأنّ الإفصاح بها یکون بضمیمة الجملة التالیة وهی: «فاسمعوا له وأطیعوا» وإلّا فالجملة الاولی: «إنّه الولی بعدی» وحدها لیست نصّاً فی الإمامة والخلافة.

لقلنا فی جوابه: بأنّ الأمر لیس کذلک، إذ من الواضح لدی أهل اللسان أنّ قوله: «فاسمعوا له وأطیعوا» تفریع علی «إنّه الولی بعدی» والجملة الاولی هی الأصل، فالدالّ علی الإمامة الصّریح فیه هو قوله «إنّه الولیّ بعدی» والجملة الاولی هی الأصل، فالدالّ علی الإمامة الصّریح فیه هو قوله «إنّه الولیّ بعدی» وإلّا لم یکن وافیاً بالغرض بل کان لغواً، لأنّ الحسن المثّنی فی مقام ذکر الکلام الصریح فی الإمامة النصّ فی الخلافة،

---

(۱) الریاض النضرة فی فضائل العشر ۱/ ۷۰ وابن السّمان هو: أبو سعید إسماعیل بن علی ابن زنجویه الرازی، المتوفی سنة ۴۴۵، له کتاب (الموافقة بین أهل البیت والصحابة) توجد ترجمته فی: تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۲۱، النجوم الزاهرة ۵/ ۵۱، البدایة والنهایة ۱۲/ ۵۹، سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۵۵، طبقات المفسرین ۱/ ۱۱۰، مرآة الجنان ۳/ ۴۹ وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۸

فکیف لا یدل علی هذا المعنی أصل الکلام ویکون الدلیل علیه فرعه؟

علی أنّه لو کان المفید للمطلب هو الجملة الثّانیة لکفاه ضمّها إلی «من کنت مولاه فعلیّ مولاه»، ولم یکن لعدوله عن ذلک إلی «إنّه الولی بعدی» وجه، فلمّا لم یقل: «لو یعنی بها رسول اللَّه الأمر والسلطان لأفصح بها کما أفصح بالصّلاة والزکاة والحج والصیام، ولقال:

أيها الناس إنّه مولى من كنت مولاه فاسمعوا له وأطيعوا» ورأى ضرورة تغيير اللفظ إلى «إنّه الولى بعدى» علم أنّ الغرض الأصلى غير متعلّق بجملة «فاسمعوا له وأطيعوا» بل يريد بيان لفظٍ يكون دالًا بنفسه بالصرّاحة التامّة على الخلافة والإمامة.

هذا كلّه، مضافاً إلى إيجاب النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم إطاعة أمير المؤمنين عليه السلام فى غير واحدٍ من الأحاديث المعتبرة، كالحديث الذى أخرجه الحاكم بسنده عن أبى ذر عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال:

«من أطاعنى فقد أطاع اللَّه، ومن عصانى فقد عصى اللَّه، ومن أطاع عليّاً فقد أطاعنى، ومن عصى عليّاً فقد عصانى» قال: «هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجها» «۱».

بل إنّ الأمر باطاعته بنفس لفظ «فاسمعوا وأطيعوا» وارد فى كتب أهل السنّة فى قصة يوم الدار وبشأن نزول قوله تعالى: «وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ». ومن رواته: إبن إسحاق، والطبرى، وابن أبى حاتم، وابن مردويه، وأبو نعيم، والبيهقى، والبغوى، والسّيوطى، والمتقى الهندى «... ۲».

---

(۱) المستدرك على الصحيحين ۳/ ۱۳۱ ح ۴۶۱۷.

(۲) كنز العمال ۱۳/ ۱۲۸ ح ۳۶۴۰۸ وص ۱۳۱ ح ۳۶۴۱۹ وص ۱۴۹ ح ۳۶۴۶۵ وص ۱۷۴ ح ۳۶۵۲۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۸۹

ثمّ إنّ الذى يقلع أساس الشّبهة هو: أنّ جماعةً من أكابر القوم كالفخر الرازى فى (نهاية العقول) وغيره، ينكرون دلالة الأمر بالطاعة على الإمامة والخلافة، وقد تبعهم فى هذه الدعوى (الدهلوى) كما يظهر من الرجوع إلى كلامه فى جواب حديث الثقلين ... فليس لأحدٍ من المتعصّبين أن يعود فيدّعى دلالة الجملة على الإمامة.

فارتج من كل وجهٍ بحمد اللَّه المتعال باب القيل والقال، وضاقت الأرض بما رحبت على أصحاب الجدال، وكفى اللَّه المؤمنين القتال.

«۱۰» الإستدلال بكلامٍ للإمام الحسن السبط عليه السلام ... ص: ۲۸۹

وفى خطةٍ لسيّدنا الإمام الحسن المجتبى عليه السلام فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام:

«وقال له جدى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- حين قضى بينه وبين أخيه جعفر ومولاه زيد بن حارثة فى ابنة عمّه حمزة-: أمّا أنت يا على فمنّى وأنا منك، وأنت وليّ كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدى. فلم يزل أبى يقى جدى صلّى اللَّه عليه وسلّم بنفسه، وفى كلّ موطن يقدّمه جدى صلّى اللَّه عليه وسلّم، ولكلّ شدةٍ يرسله ثقةً منه وطمأنينةً له» «۱».

ومن الواضح أنّ تقديم النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم أمير المؤمنين عليه السلام فى كل موطنٍ وإرساله إيّاه لكلّ شدة، ثقة منه وطمأنينة إليه، دليل

---

(۱) ينابيع المودّة ۳/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۰

مبين وبرهان جلى على أفضلية الإمام من كلّ من عداه ... والإمام الحسن عليه السلام فرّع فى كلامه هذا المقام الجليل على ما نقله عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم من قوله: «أما أنت يا على فمنّى وأنا منك وأنت وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى».

ومنه يظهر أنّ النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم إنّما قال له: «أنت وليّ كلّ مؤمنٍ بعدى» تعييناً له وليّاً للأمر من بعده، أى: إنّ كونه وليّ كلّ مؤمنٍ من بعدهِ هو العلّة لتفويض الامور العظيمة إليه، وتقديمه فى الشدائد الجسيمة.

وبهذا البيان لا تبقى شبهة فى كون الولاية فى الحديث بمعنى الأولويّة فى التصّرف، وهى الإمامة الكبرى والولاية العظمى.

«۱۱» حدیث المناشدة فی مسجد المدینة ... ص: ۲۹۰

وبالإسناد عن سلیم بن قیس الهلالی قال:

«رأیت علیاً فی مسجد المدینة فی خلافة عثمان وان جماعة المهاجرین والأنصار یتذاکرون فضائلهم وعلی ساکت. فقالوا: یا أبا الحسن، تکلّم. فقال: یا معشر قریش والأنصار، أسألکم: بمن أعطاکم اللَّه هذا الفضل أبأنفسکم أو بغیرکم؟

قالوا: أعطانا اللَّه ومنَّ علینا بمحمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قال: ألستم تعلمون أن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال: إنی وأهل بیتی کنّا نوراً نسعی بین یدی اللَّه تعالی، قبل أنْ یخلق اللَّه عزّ وجلّ آدم بأربعة عشر ألف سنة، فلمّا خلق اللَّه آدم علیه السلام وضع ذلک النور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۱

فی صلبه وأهبطه إلی الأرض، ثمّ حمله فی السفینة فی صلب نوح علیه السلام، ثم قذف به فی النار فی صلب إبراهیم علیه السلام. ثم لم یزل اللَّه ینقلنا من الأصلاب الکریمة إلی الأرحام الطاهرة من الآباء والامّهات، لم یکن واحد منّا علی سفاح قط؟

فقال أهل السابقة وأهل بدر وأُحد: نعم. قد سمعناه.

ثمّ قال: أنشدکم اللَّه، أتعلمون أن اللَّه عزّ وجلّ فضّل فی کتابه السابق علی المسبوق فی غیر آیةٍ، ولم یسبقنی أحد من الامة فی الإسلام؟

قالوا: نعم.

قال: فأنشدکم اللَّه، أتعلمون حیث نزلت: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ* أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ» «۱»

. سئل عنها رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقال:

أنزلها اللَّه عزّ وجلّ فی الأنبیاء وأوصیانهم، فأنا أفضل أنبیاء اللَّه ورسله، وعلی وصیی أفضل الأوصیاء؟

قالوا: نعم.

قال: أنشدکم اللَّه أتعلمون حیث نزلت: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَأَطِیعُوا الرَّسُولَ وَأُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ» «۲»

وحیث نزلت: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلَاةَ وَیُؤْتُونَ الزَّکَاةَ وَهُمْ رَاکِعُونَ» «۳»

وحیث نزلت: «وَلَمْ یَتَّخِذُوا مِن دُونِ اللّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِینَ وَلِیجَةً» «۴»

. وأمر اللَّه عزّ وجلّ نبیه أن یعلمهم ولاة أمرهم،

---

(۱) الواقعة ۵۶: ۱۱- ۱۲.

(۲) النساء ۴: ۵۹.

(۳) المائدة ۵: ۵۵.

(۴) التوبة ۹: ۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۲

وأن یفسّر لهم من الولایة کما فسّر لهم من صلاتهم وزکاتهم وحجّهم، فنصبنی للنّاس بغدیر خم، فقال: أیها الناس، إنّ اللَّه جلّ جلاله أرسلنی برسالةٍ ضاق بها صدری، وظننت أنّ الناس مکذّبی، فأوعدنی ربی. ثم قال: أتعلمون أنّ اللَّه عزّ وجلّ مولای وأنا مولی المؤمنین، وأنا أولی بهم من أنفسهم؟ قالوا: بلی یا رسول اللَّه. فقال آخذاً بیدی: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقام سلمان وقال: يا رسول اللّه، ولاء على ماذا؟

قال: ولاؤه كولائى، من كنت أولى به من نفسه فعلىّ أولى به من نفسه.

فنزلت: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً» «۱»

.فقال صلّى اللّه عليه وسلّم: اللّه أكبر بإكمال الدين وإتمام النعمة ورضاء ربّى برسالتى وولاية على بعدى.

قالوا: يا رسول اللّه، هذه الآيات فى على خاصة؟

قال: بلى، فيه وفى أوصيائى إلى يوم القيامة.

قال: بيّنهم لنا.

قال: على أخى ووارثى ووصيى ووليّ كلّ مؤمنٍ بعدى. ثم ابنى الحسن ثم الحسين ثم التسعة من ولد الحسين، القرآن معهم وهم مع القرآن، لا يفارقونه ولا يفارقهم، حتى يردوا علىّ الحوض.

قال بعضهم: قد سمعنا ذلك وشهدنا. وقال بعضهم: قد حفظنا جلّ ما قلت ولم نحفظ كلّه، وهؤلاء الذين حفظوا أخيارنا وأفاضلنا.

---

(۱) المائدة: ۲.

ثم قال: أتعلمون أنّ اللّه أنزل: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۱»

. فجمعنى وفاطمة وابنىَّ حسناً وحسيناً، ثمّ ألقى علينا كساءً وقال: اللّهم هؤلاء أهل بيتى، لحمهم لحمى، يؤلمنى ما يؤلمهم، ويجرحنى ما يجرحهم، فأذهب عنهم الرّجس وطهّرهم تطهيراً. فقالت أمّ سلمة: وأنا يا رسول اللّه؟! فقال: أنتِ إلى خير.

قالوا: نشهد، إنّ ام سلمة حدثتنا بذلك.

ثم قال: أنشدكم اللّه، أتعلمون أن اللّه أنزل: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» «۲»

. فقال سلمان: يا رسول اللّه هذه عامة أم خاصة؟ قال: أما المأمورون فعامّة المؤمنين. وأما الصادقون فخاصة، أخى على وأوصيائى من بعده إلى يوم القيامة.

قالوا: نعم.

فقال: أنشدكم اللّه أتعلمون أنى قلت لرسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- فى غزوة تبوك-: خلّفتنى على النساء والصبيان. فقال: إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك. وأنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى؟

قالوا: نعم.

قال: أنشدكم اللّه أتعلمون أنّ اللّه أنزل فى سورة الحج: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ» «۳»

إلى آخر السورة. فقام سلمان فقال: يا رسول اللّه، من هؤلاء الذين أنت عليهم

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

(۲) التوبة ۹: ۱۱۹.

(۳) الحج ۲۲: ۷۷.

شهيد وهم شهداء على الناس، الذين اجتباهم اللّه ولم يجعل عليهم فى الدين من حرج ملّة إبراهيم؟ فقال: عنى بذلك ثلاثة عشر رجلًا. قال سلمان: بيّنهم لنا يا رسول اللّه. قال: أنا وأخى وأحد عشر من ولدى؟

قالوا: نعم.

قال: أُنشدكم اللَّه أتعلمون أن رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال فی خطبته فی مواضع متعددة، وفی آخر خطبةٍ لم يخطب بعدها: أيّها الناس إنی تارک فيكم الثقلين كتاب اللَّه وعترتی أهل بيتی فتمسّكوا بهما لن تضلّوا، فإنّ اللطيف الخبير أخبرنی وعهد إلیَّ أنّهما لن يفترقا حتی يردا علیَّ الحوض؟

فقال كلّهم: نشهد أنّ رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال ذلک» «۱».

أقول:

قد اقترن حديث الولاية فی هذا الحديث بثلاثة ألفاظ صريحة فی الإمامة صراحة تامة وهی: «أخی» و «وارثی» و «وصيّی...»

فيكون هذا الحديث- كغيره من الأحاديث المستشهد بها فی هذه المناشدة ...- دليلًا تاماً علی الإمامة والخلافة بلا فصل.

كلام القندوزی فی صدر كتابه

هذا، ومن كلام الشيخ سليمان القدوزی فی صدر كتابه (ينابيع

---

(۱) ينابيع المودّة ۱/ ۳۴۱ عن فرائد السمطين ۱/ ۳۱۲ للشيخ الجوينی الحموينی، من مشايخ الحافظ الذهبی، كما فی (تذكرة الحفاظ) و (المعجم المختص).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۵

المودّة) يظهر اعتبار رواياته والكتب التی نقلها عنها، ومن جملتها كتاب (فرائد السمطين) للحموينی. ولننقل عين عبارته:

«أما بعد: فإنّ اللَّه تبارک وتعالی قال فی كتابه لحبيبه: «قُل لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبَی وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ» «۱»

وقال جلّ جلاله وتعالت آلاؤه: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» «۲»

أوجب اللَّه مودة نبيّه وأهل بيت نبيّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- على جميع المسلمين، وأنه تعالى أراد تطهيرهم عن الرجس تطهيراً كاملًا، لأنه ابتدأ بكلمة إنّما التی هی مفيدة لانحصار إرادته تعالی علی تطهيرهم، وأكّد بالمفعول المطلق.

ولمّا كانت مودّتهم علی طريق التحقيق والبصيرة موقوفةً علی معرفة فضائلهم ومناقبهم، وهی موقوفة علی مطالعة كتب التفاسير والأحاديث التی هی المعتمد بين أهل السنّة والجماعة، وهی الكتب الصّحاح الستة من:

البخاری، ومسلم، والنسائی، والترمذی، وأبی داود. باتّفاق المحدثين المتأخرين. وأمّا السادس من الصحاح فابن ماجة أو الدارمی أو الموطأ بالاختلاف.

فجمع مناقب أهل البيت كثير من المحدّثين وألّفوها كتباً مفردة، منهم: أحمد ابن حنبل، والنسائی- وسمّياه: المناقب- ومنهم أبو نعيم الحافظ الاصفهانی، وسمّاه ب (نزول القرآن فی مناقب أهل البيت. ومنهم الشيخ محمّد بن إبراهيم الجوينی الحموينی الشافعی الخراسانی وسمّاه:

فرائد السمطين فی فضائل المرتضی والزهرای والسبطين، ومنهم علی بن

---

(۱) الشوری ۴۲: ۲۳.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۶

عمر الدارقطنی سمّاه: مسند فاطمة. ومنهم أبو المؤيد الموفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم الحنفی سمّاه: فضائل أهل البيت. ومنهم

على بن محمّد الخطيب الفقيه الشافعى المعروف بابن المغازلى سمّاه: المناقب.

ومنهم على بن أحمد المالكى سماه الفصول المهمة. رحمهم اللّه.

وهؤلاء أخذوا الأحاديث عن مشايخهم بالسّياحة والأسفار، وبالجد والجهد فى طلب الحديث من أهل القرى والأمصار. فكتبوا فى كتبهم إسناد الحديث إلى الصحابى السامع الراوى بقولهم: حدّثنا وأخبرنا...

فالمؤلّف الفقير إلى اللّه المنّان: سليمان بن إبراهيم المعروف بخواه كلان ابن محمّد معروف المشتهر ببابا خواجه بن إبراهيم بن محمّد معروف، ابن الشيخ السيد ترسون الباقى الحسينى البلخى القندوزى- غفر اللّه لى ولهم ولآبائهم وامّهاتهم ولمن ولدا بلطفه ومنّه- ألّف هذا الكتاب آخذاً من كتب هؤلاء المذكورين» «... ۱».

«۱۲» حديث الولاية وأحاديث اخرى فى سياق واحد ... ص: ۲۹۶

قال أبو المؤيد الموفق بن أحمد الخطيب الخوارزمى «۲»:

«أنبأنى مهذّب الأئمة أبو المظفر عبدالملك بن على بن محمّد

---

(۱) ينابيع المودة ۱/ ۲۵- ۳۰.

(۲) توجد ترجمته فى: الجواهر المضيّة فى طبقات الحنفية ۳/ ۵۲۳، العقد الثمين فى تاريخ البلد الأمين ۷/ ۳۱۰، بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة ۲/ ۳۰۸، المختصر المحتاج إليه: ۳۶۰ وغيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۷

الهمدانى- إجازة-: أخبرنى محمّد بن الحسين بن على البزّاز، أخبرنى أبو منصور محمّد بن محمّد بن عبدالعزيز: أخبرنى هلال بن محمّد بن جعفر:

حدثنى أبو بكر محمّد بن عمرو الحافظ: حدّثنى أبو الحسن على بن موسى الخزاز من كتابه قال: حدّثنا الحسن بن على الهاشمى: حدّثنى إسماعيل بن أبان: حدثنى أبو مريم، عن ثور بن أبى فاختة، عن عبدالرحمن بن أبى ليلى قال قال أبى:

دفع النبى- صلّى اللّه عليه وسلّم- الرّاية يوم خيبر إلى على بن أبى طالب عليه السلام، ففتح اللّه على يده.

وأوقفه يوم غدير خم، فأعلم اناس أنّه مولى كلّ مؤمنٍ ومؤمنة.

وقال صلّى اللّه عليه وسلّم: أنت منّى وأنا منك.

وقال له: تقاتل على التأويل كما قاتلت على التنزيل.

وقال له: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى.

وقال له: أنا سلم لمن سالمت وحرب لمن حاربت.

وقال له: أنت العروة الوثقى.

وقال له: أنت تبيّن ما اشتبه عليهم بعدى.

وقال له: أنت إمام كلّ مؤمنٍ ومؤمنة وولىّ كلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدى.

وقال له: أنت الّذى أنزل اللّه فيك: «وَأَذَانٌ مِنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ» «۱»

.وقال له: أنت الآخذ بسنّتى والذابّ عن ملّتى.

وقال له: أنا أوّل من تنشق الأرض عنه وأنت معى.

وقال له: أنا عند الحوض وأنت معى.

(۱) التوبة ۹: ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۸

وقال له: أنا أول من یدخل الجنّة وأنت معی تدخلها الحسن والحسین وفاطمة.

وقال له: إنّ اللّه أمرنی بأن أقوم بفضلک، فقمت به فی الناس وبلّغتهم ما أمرنی اللّه بتبلیغه.

وقال له: إتّق الضغائن التی لک فی صدور من لا یظهرها إلّابعد موتی، أولئک یلعنهم اللّه ویلعنهم اللّاعنون» «... ۱».

وقال القندوزی الحنفی: «أخرج موفق بن أحمد أخطب خطباء خوارزم بسنده عن عبدالرحمن بن أبی لیلی عن أبیه قال: دفع النبی»... «۲».

أقول:

فقد ذکر أبو لیلی الأنصاری- بعد خبر فتح خیبر وبیان حدیث غدیر خم وحدیث المنزلة، الدالّین علی إمامة أمیر المؤمنین ووجوب إطاعته وثبوت أفضلیّته- حدیث: «أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤنة وولیّ کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی». ثم ذکر أحادیث أُخری کلّ واحدٍ منها بوحده دلیل علی الإمامة والوصایة والافضلیة.

وحینئذٍ، لا مجال لصرف لفظ (الولی) عن معنی (متولّی الأمر)، بل کما أنّ لفظ (الإمام) یدل بالصراحة التامة علی المطلوب- وهو إمامة علی علیه السلام- کذلک لفظ (الولی) المقترن بلفظ (الإمام) یکون دالًا علی (الأولی بالتصرّف).

(۱) مناقب أمیر المؤمنین: ۶۱ ح ۳۱.

(۲) ینابیع المودّة: ۳/ ۲۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۲۹۹

«۱۳» حدیث: أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی ... ص: ۲۹۹

وفی الحدیث أنّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی علیه السلام: أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بعدی».

ومن رواته: نور الدین جعفر المشهور ب «میر ملّا» البدخشی، خلیفة السید علی الهمدانی، فإنّه أرسله إرسال المسلّم فی کلامٍ له فی کتابه (خلاصة المناقب) حول الحبّ والبغض المجازیین، فقال:

«إنّ الإیمان یورث الولایة. قال اللّه تعالی: «اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا» «۱»

وأمیر المؤمنین إمام أهل الولایة. قال صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی:

أنت إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی.

ولذا، فإنّ أهل الولایة یحبّون أمیر المؤمنین لکونهم مؤمنین، وأهل النفاق لا یحبّونه لأنهم لا إیمان لهم».

وإذا کان أمیر المؤمنین علیه السلام إمام کلّ مؤمنٍ ومؤمنةٍ بنصّ هذا الحدیث الشّریف، فولایة کلّ مؤمنٍ ومؤمنة الثابتة له بعد النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم بحدیث الولایة هی بمعنی الإمامة، لأن الحدیث یفسّر بعضه بعضاً.

ترجمة أمیر ملّا البدخشی

ونور الدین جعفر البدخشی من أجلّاء العلماء ومشاهیر العرفاء،

(۱) البقرة ۲: ۲۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۰

ویکفی فی فضله وعظمته أنه خلیفة السیّد الهمدانی ... وقد ترجم له وذکر طرفاً من فضائله صاحب کتاب (جامع السلاسل) فراجعه.

«۱۴» قول النبیّ یوم الانذار فی علی: «ولیّکم بعدی ...» ص: ۳۰۰

وروی الشیخ علی المتّقی:

«عن علی قال: لمّا نزلت هذه الآیة: «وَأَنذِرْ عَشِیرَتَکَ الْأَقْرَبِینَ» «۱»

دعا بنی عبدالمطلب، وصنع لهم طعاماً لیس بالکثیر، فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: کلوا بسم اللَّه من جوانبها، فإنّ البرکة تنزل من ذروتها، ووضع یده أوّلهم، فأکلوا حتی شبعوا، ثم دعا بقدحٍ فشرب أوّلهم ثم سقاهم، فشربوا حتی رووا. فقال أبو لهب: لقد سحرکم. وقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا بنی عبدالمطلب إنّی جئتکم بما لم یجیء به أحد قط.

أدعوکم إلی شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه، وإلی اللَّه وإلی کتابه. فنفروا وتفرّقوا.

ثم دعاهم الثانیة علی مثلها. فقال أبو لهب کما قال المرة الاولی.

فدعاهم ففعلوا مثل ذلک.

ثمّ قال لهم- ومدّ یده- من یبایعنی علی أنْ یکون أخی وصاحبی ووليّکم بعدی؟

فمددت [یدی وقلت: أنا ابایعک- وأنا یومئذٍ أصغر القوم، عظیم البطن- فبایعنی علی ذلک.

قال: وذلک الطعام أنا صنعته.

---

(۱)

الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۱

ابن مردویه» «۱».

ورواه محمّد محبوب عالم فی (تفسیره) بتفسیر آیة الانذار عن (منتخب کنز العمّال) «۲» عن ابن مردویه عن أمیر المؤمنین علیه السلام، کذلک.

أقول:

ولا ریب فی أنّ المراد من لفظ (الولی) فی هذا الحدیث هو (المتصرف فی الأمر)، لأنّ الوارد فی الطرق الاخری لهذا الحدیث لفظ «وصیّی وخلیفتی علیکم فاسمعوا له وأطیعوا»، ولأنّ المخاطبین بهذا الکلام لم یفهموا منه إلّا (ولایة الأمر) بمعنی (المتصرّف فیه) و (الواجب إطاعته والانقیاد له).

وإذا کان هذا معنی الحدیث الوارد یوم الانذار، کان نفس هذا المعنی هو المراد من لفظ (الولی) فی حدیث بریدة وعمران بن الحصین وابن عباس وغیرهم.

«۱۵» قول النبیّ فی حدیثٍ لعلی: «إنّک ولیّ المؤمنین بعدی ...» ص: ۳۰۱

وروی الشیخ علی المتقی أیضاً: أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لأمیر المؤمنین علیه الصّلاة والسّلام:

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۴۹ رقم ۳۶۴۶۵.

(۲) منتخب کنز العمال هامش مسند أحمد ۵/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۲

«سألت اللَّه- یا علی- فیک خمساً، فمنعنی واحدةً وأعطانی أربعاً:

سألت اللَّه أنْ یجمع علیک امّتی، فأبی علیَّ وأعطانی فیک: أنّ أوّل من تنشقُّ عنه الأرض یوم القیامة أنا وأنت معی، معک لواء الحمد وأنت تحمله بین یدیَّ تسبق به الأوّلین والآخرین. وأعطانی فیک أنّک ولیّ المؤمنین بعدی.

الخطیب والرافعی، عن علی» «۱».

ورواه عنهما کذلک کلّ من:

البدخشانی فی (مفتاح النجا).

ومحمّد صدر العالم فی (معارج العلی).

وحسن زمان الترکمانی فی (القول المستحسن)، ونصّ علی صحّة إسناده.

وهذا هو الحدیث بسنده عند الرافعی بترجمة «إبراهیم بن محمّد الشهرزوری حیث قال:

«إبراهیم بن محمّد بن عبید بن جهینة، أبو إسحاق الشهرزوری. ذکر الخلیل الحافظ: إنّه کان یدخل قزوین مرابطاً، وأنّه سمع بالشام ومصر والعراق، وروی بقزوین الکتاب الکبیر للشافعی، سمعه منه: أبو الحسین القطّان، وأبو داود سلیمان بن یزید. قال: وأدرکت من أصحابه: علی بن أحمد بن صالح، ومحمّد بن الحسین بن فتح کیسکین.

وروی أبو إسحاق عن: هارون بن إسحاق الهمدانی، وعن عبیداللَّه بن سعید بن کثیر بن عفیر، والربیع بن سلیمان. وسمع بقزوین: أبا حامد

---

(۱) کنز العمّال ۱۱/ ۶۲۵ رقم ۳۳۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۳

أحمد بن محمّد بن زکریا النیسابوری.

وحدّث بقزوین سنة ۲۹۸، فقال:

حدثنی عبیداللَّه بن سعید بن کثیر بن عفیر، ثنا إبراهیم بن رشید أبو إسحاق الهاشمی الخراسانی، حدّثنی یحیی بن عبداللَّه بن حسن بن حسن بن علی بن أبی طالب، حدثنی أبی، عن أبیه، عن جدّه، عن علی رضی اللَّه عنه، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

سألت [اللَّه - یا علی- فیک خمساً، فمنعنی واحدةً وأعطانی أربعاً، سألت اللَّه أنْ یجمع علیک أُمّتی فأبی علیَّ. وأعطانی فیک: أنّ أوّل من تنشق عنه الأرض یوم القیامة أنا وأنت معی، [معک لواء الحمد، وأنت تحمله بین یدیّ، تسبق [به الأوّلین والآخرین. وأعطانی أنّک أخی فی الدّنیا والآخرة. وأعطانی أن بیتی مقابل بیتک فی الجنّة. وأعطانی أنّک ولیّ المؤمنین بعدی» «۱».

أقول:

وإنّ هذا الحدیث الشریف یهتک أستار التضلیل والتخدیع، ویکشف أسرار التزویق والتلمیع، فهو من خیر الأدلّة علی بطلان تأویل حدیث الولایة، وحمله علی معنیً غیر معنی (المتصرّف فی الأمر)، وسقوطه من أصله وقمعه من جذوره...

إنّ هذا الحدیث یدل دلالةً وأضحةً علی أنّ المراد من جملة (ولی المؤمنین بعدی) معنیً جلیل ومقام عظیم، لأنّ المنازل التی ذکرها النبی

---

(۱) التدوین بذکر أهل العلم بقزوین ۲/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۴

صلّی اللّه علیه وسلّم له قبل هذه الجملة یستوجب کلّ واحدةٍ منها علی الیقین أفضلیته علیه السلام من جمیع الخلائق من الأوّلین والآخرین، لأنّ مفادها مساواته علیه السلام للنبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم- الذی لا شک فی أفضلیّته من الخلائق أجمعین- فی مراتبه ومنازله کلّها.

فکما أنّ تلک المنازل والمراتب للنبی صلّی اللّه علیه وسلّم جعلته خیر الخلائق وأشرف المرسلین ... کذلک یکون علی علیه السلام- المساوی له فیها- أفضل الخلائق أجمعین من الأنبیاء والمرسلین وسائر الناس، فلذا قال بعد أن ذکرها: «وأعطانی أنّک ولیُّ المؤمنین بعدی» لیشیر إلی أن تلک المنازل توجب أنْ یکون هو (المتصرّف) فی أُمور المؤمنین بعده صلّی اللّه علیه وسلّم، وهذا لیس إلّا (الإمامة والخلافة).

ترجمة الرّافعی

ولا بأس بذکر ترجمة الرافعی الرّاوی لهذا الحدیث عن بعض المصادر المعتبرة:

۱- الذهبی: الامام الرافعی أبو القاسم عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم بن الفضل القزوینی الشافعی، صاحب الشرح الکبیر، إلیه انتهت معرفة المذهب ودقائقه، وکان مع براعته فی العلم صالحاً زاهداً ذا أحوالٍ وکراماتٍ ونسکٍ وتواضع. توفی فی حدود آخر السنة. رحمه اللّه» «۱».

۲- ابن الوردی: «وفیها مات إمام الدین عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم الرافعی القزوینی، مصنّف الشّرح الکبیر والصّغیر علی الوجیز

---

(۱) العبر ۳/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۵

والمحرر، ومصنّف التذنیب علی الشرحین. وکان مع براعته فی العلوم صالحاً زاهداً ذا أحوالٍ وکرامات. وعلی شرحه الکبیر الیوم إعتماد المفتین والحکّام فی الدنیا» «۱».

۳- الیافعی: «وفیها توفی الإمام الکبیر العلّامة البارع الشهیر، الجامع بین العلوم والأعمال الصالحات، والزهد والعبادات، والتّصانیف المفیدات النفیسات، أبو القاسم عبدالکریم بن محمّد بن عبدالکریم القزوینی الشافعی، صاحب الشرح الکبیر المشتمل علی معرفة المذهب ودقائقه الغامضات، الجامع الفائق علی التصانیف السابقات واللّاحقات. ومن کراماته: أنّه أضاءت له شجرة فی بیته لمّا انطفی السراج الذی یستضیء به عند کتبه بعض مصنفاته» «۲».

۴- الأسنوی: «أبو القاسم إمام الدین عبدالکریم بن محمّد القزوینی، صاحب الشرح الوجیز الذی لم یصنّف فی المذهب مثله. تفقّه علی والده وعلی غیره.

وکان إماماً فی الفقه والتفسیر والحدیث والاصول وغیرها، طاهر اللّسان فی تصنیفه، کثیر الأدب، شدید الإحتراز فی المنقولات، ولا یطلق نقلًا عن أحدٍ غالباً إلّاإذا رآه فی کلامه، وإنْ لم یقف علیه فیه عبّر بقوله:

وعن فلانٍ کذا، شدید الإحتراز أیضاً فی مراتب الترجیح» «۳».

وتوجد ترجمته أیضاً فی:

سیر أعلام النبلاء ۲۲/ ۲۵۲

---

(۱) تاریخ ابن الوردی ۲/ ۱۴۵.

(۲) مرآة الجنان ۴/ ۴۵.

(۳) طبقات الشافعیة: ۱/ ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۶

فوات الوفیات ۲/ ۷

طبقات الشافعیة للسبکی ۸/ ۲۸۱

تهذیب الأسماء واللغات ۲/ ۲۶۴

النجوم الزاهرة ۶/ ۲۶۶

شذرات الذهب ۵/ ۱۰۸

«۱۶» «الأولیاء» فی تفسیر أهل البیت بمعنی «الأئمّة ...» ص: ۳۰۶

جاء ذلک فی خطبةٍ للإمام الحسن السّبط علیه السلام، رواها الأئمة الطاهرون من أهل البیت، وأوردها العلّامة القندوزی، قال:

«وفی التفسیر المنسوب إلی الأئمّة من أهل البیت الطیّبین- رضی اللَّه عنهم- عن جعفر الصادق، عن أبیه، عن جدّه: إن الحسن ابن أمیر المؤمنین علی- سلام اللَّه علیهم- خطب علی المنبر وقال:

إنّ اللَّه عزّ وجلّ- بمنّه ورحمته- لمّا فرض علیکم الفرائض، لم یفرض ذلک علیکم لحاجةٍ منه إلیه، بل رحمةً منه، لا إله إلّاهو، لیمیز الخبیث من الطیّب، ولیبلی ما فی صدورکم، ولیمحّص ما فی قلوبکم، ولتتسابقوا إلی رحمته، ولتتفاضل منازلکم فی جنّته، ففرض علیکم الحج والعمرة وإقام الصلاة وإیتاء الزکاة والصوم والولایة لنا أهل البیت، وجعلها لکم باباً لتفتحوا به أبواب الفرائض، ومفتاحاً إلی سبیله، ولولا محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وأوصیاؤه لکنتم حیاری، لا تعرفون فرضاً من الفرائض، وهل تدخلون داراً إلّامن بابها؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۷

فلمّا منَّ اللَّه علیکم بإقامة الأولیاء بعد نبیّکم- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَرَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلَامَ دِیناً» «۱»

. ففرض علیکم لأولیائه حقوقاً، وأمرکم بأدائها إلیهم، لیحلّ ما وراء ظهورکم من أزواجکم وأموالکم ومآکلکم ومشاربکم، ویعرّفکم بذلک البرکة والنماء والثروة، ولیعلم من یطیعه منکم بالغیب.

ثم قال اللَّه عزّ وجلّ: «قُل لَا أَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبَی «۲»

واعلموا أنّ من یبخل المودّة فإنّما یبخل عن نفسه، إنّ اللَّه هو الغنی وأنتم الفقراء إلیه.

فاعملوا من بعد ما شئتم، فسیری اللَّه عملکم ورسوله والمؤمنون، ثم تردّون إلی عالم الغیب والشهادة فینبّئکم بما کنتم تعملون، والعاقبة للمتّقین، ولا عدون إلّاعلی الظالمین.

سمعت جدّی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یقول: خلقت أنا من نور اللَّه وخلق أهل بیتی من نوری، وخلق محبّیهم من نورهم، وسائر الناس فی النار» «۳».

أقول:

ولا ریب فی أنّ مراده علیه السلام من «إقامة الأولیاء بعد النبی» هو:

نصب الأئمة، ویؤکّده استشهاده بالآیة المبارکة «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» ... النازلة فی یوم غدیر خم.

(۱)

المائدة ۵: ۲.

(۲) الشوری ۴۲: ۲۳.

(۳) ینابیع المودة ۳/ ۳۶۴- ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۸

فإذن: المراد من «الولی» هو «الإمام».

فکذلک: المراد من «الولی» فی حدیثنا هو «الإمام».

لأنّ: الحدیث یفسّر بعضه بعضاً، کما نصّ علیه العلماء کالحافظ فی (شرح البخاری) وغیره من الأعلام.

«۱۷» إختصاص لفظ «الولی» ومقام «الولایة» بنوّاب نبیّنا وهم «اثنا عشر ...» ص: ۳۰۸

وهذا ما نصَّ علیه شیخ الشیوخ سعدالدین الحموی، أورده الشیخ عزیز ابن محمّد النسفی «۱» فی کتابه، وحکاه الشیخ القندوزی، وهذا معرّبه:

إنّه لم یکن قبل نبیّنا محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی الأدیان السابقة عنوان «الولی» وإنّما کان عنوان «النبی»، وکان یسمّون المقرّبین إلی اللَّه الوارثین لصاحب الشریعة ب «الأنبیاء ...» فلمّا نزل الدین الجدید والشریعة الجدیدة علی محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- من عند اللَّه عزّ وجلّ، وجد فی هذا الدین اسم «الولی»، إذ اختار اثنی عشر رجلًا من أهل بیت محمّد- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وجعلهم الوارثین له، المقرّبین إلی نفسه، واختصهم بولایته، فهم النوّاب- من عند اللَّه- لمحمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، الوارثون له، وهؤلاء الاثنا عشر هم الذین ورد فیهم الحدیث:

---

(۱) عزیز الدین محمّد النّسفی، من أعلام الصّوفیة، له فی ذلک مصنّفات، توفی سنة ۶۸۶. هدیة العارفین ۱/ ۵۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۰۹

العلماء ورثة الأنبیاء، والحدیث: علماء امتی کأنبیاء بنی إسرائیل.

وإنّ آخر الأولیاء- وهو آخر النوّاب- هو الولی والنائب الثانی عشر، وهو خاتم الأولیاء، واسمه: المهدی، صاحب الزمان.

قال الشیخ: والأولیاء فی العالم لا یزیدون علی اثنی عشر، وأمّا الثلاثمائة والخمسون، الذین هم رجال الغیب، فلا یسمّون بالأولیاء، وإنّما هم الأبدال» «۱».

فهذا رأی شیخ شیوخ القوم، الذی نقله النّسفی وهو من کبارهم، فدونکها من حجة حاسمة لشکوک أرباب الغوایة، مبیّنة لکون «الولی» دلیلًا علی «الإمامة» فی حدیث الولایة!

«۱۸» تبادر «المتصرّف فی الأمر» من «الولی» عند الإطلاق ... ص: ۳۰۹

فإنّ المنسبق إلی الأذهان من لفظ «الولی» عند الإطلاق هو معنی «المتصرّف فی الأمر» فکیف لو ضمّ إلیه کلمة «بعدی»؟

فلو غض النظر عن جمیع الأدلة السابقة لکفی هذا التبادر وجهاً تامّاً للإستدلال، ودلیلًا قاطعاً للشبهة.

وإنّ لنا علی هذا الذی ذکرناه شواهد فی کلمات کبار العلماء المعتمدین، ومن ذلک ما جاء فی (الروضة الندیّة) بعد حدیث الثقلین المشتمل لفظه علی حدیث الغدیر:

(۱) ينابيع المودّة: ۳/ ۳۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۰

«وتكلّم الفقيه حميد «۱» على معانيه وأطال، ولننقل بعض ذلك:

قال- رحمه اللَّه- منها: فضل العترة عليهم السلام، ووجوب رعاية حقّهم، حيث جعلهم أحد الثقلين اللّذين يسأل عنهما، وأخبر بأنّه سأل لهم اللطيف الخبير وقال: فأعطانى، يعنى: استجاب لدعاه فيهم.

...ومنها قوله: - صلّى اللَّه عليه وسلّم-: من كنت وليّه فهذا وليّه.

الولى: المالك المتصرف، بالسبق إلى الفهم، وإنْ استعمل فى غيره، ولهذا قال: السلطان وليّ من لا وليّ له. يريد: ملك التصرف فى عقد النكاح، يعنى: إنّ الإمام له الولاية فيه حيث لا عصبة».

«۱۹» وجوب حمل اللفظ المشترک على جميع معانيه حيث لا قرينة عند الشافعى وجماعة ... ص: ۳۱۰

فلقد ذهب الشافعى «۲» وأبو بكر الباقلانى «۳» وجماعة من أعلام

(۱) حميد بن أحمد بن محمّد بن أحمد بن عبدالواحد المحلّى، النهمى، الوادعى، الهمدانى. متكلّم، من شيوخ الزيدية، من تصانيفه: العمدة، فى مجلدين، العقد الفريد. الحسام الوسيط، عقيدة الآل. الحدائق الوردية. وفاته سنة: ۶۵۲. معجم المؤلفين ۱/ ۶۵۸.

(۲) محمّد بن إدريس، إمام الشّافعيّة، توفى سنة ۲۰۴، من مصادر ترجمته: حليةالأولياء ۹/ ۶۳، تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۴۴، وفيات الأعيان ۴/ ۱۶۳، سير أعلام النبلاء ۱۰/ ۵، صفة الصفوة ۱/ ۴۸۲.

(۳) محمّد بن الطيّب، المتكلّم الكبير، الاصولى الشهير المتوفى سنة ۴۰۳. من مصادر ترجمته: تاريخ بغداد ۵/ ۳۷۹، وفيات الأعيان ۴/ ۲۶۹، سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۱۹۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۱

الاصوليين عند القوم إلى: وجوب حمل اللفظ المشترک عند فقد المخصّص على جميع معانيه، فلو فرضنا عدم الدليل على ما نذهب إليه فى المراد من حديث الولاية، لكفى هذا المبنى الاصولى فى الاستدلال بالحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، إذ لا ريب فى أنّ من جملة المعانى هو:

المتصرّف فى الأمر، فيثبت له هذا المعنى، وسائر معانى لفظ «الولى» له، ولا ضير فيه.

وأمّا أن ما ذكر هو مذهب الشّافعى والباقلانى وأتباعهما، فصريح الكتب الاصولية، قال العبرى «۱» فى (شرح المنهاج).

«نقل عن الشافعى- رضى اللَّه عنه- والقاضى أبى بكر- رحمه اللَّه- وجوب حمل المشترک على جميع معانيه حيث لا قرينة معه تدل على تعيين المراد منه، لأنّ حمله على جميع معانيه غير ممنوع لما ذكرناه، فيجب أن يحمل، إذ لو لم حمل عليه فإمّا أنْ لا يحمل على شىء من معانيه، وذلك إهمال اللّفظ بالكليّة، وهو ظاهر البطلان، أو يحمل على بعض معانيه دون بعض، وذلك ترجيح بلا مرجّح، لاستواء الوضع بالنسبة إليها وعدم القرينة المعيّنة للبعض، وهو أيضاً محال» «۲».

وقال الفخر الرازى فى كتاب (مناقب الشافعى):

«المسألة الرابعة: عابوا عليه قوله: اللفظ المشترک محمول على جميع معانيه عند عدم المخصّص. قالوا: والدليل على أنّه غير جائز: إنّ الواضع وضعه لأحد المعنيين فقط، فاستعماله فيها معاً يكون مخالفةً للّغة.

(۱) عبداللّه بن محمّد العبری الفرغانی المتوفی سنة ۷۴۳، فقیه، اصولی، متکلّم. البدر الطالع ۱/ ۴۱۱، الدرر الکامنة ۲/ ۴۳۳.

(۲) شرح المنهاج فی الاصول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۲

وأقول: إن کثیراً من الاصولیّین المحققین وافقوه علیه، کالقاضی أبی بکر الباقلانی، والقاضی عبدالجبّار بن أحمد. ووجه قوله فیه ظاهر وهو: إنّه لمّا تعذّر التعطیل والترجیح لم یبق إلّاالجمع. وإنّما قلنا: إنّه تعذّر التعطیل، لأنّه تعالی إنّما ذکره للبیان والفائدة، والقول بالتعطیل إخراج له عن کونه بیاناً وفائدة. وإنّما قلنا: إنّه تعذّر الترجیح، لأنّه یقتضی ترجیح الممکن من غیر مرجّح وهو محال. ولمّا بطل القسمان لم یبق إلّاالجمع، وهذا وجه قوی حسن فی المسألة وإنْ کنا لا نقول به» «۱».

وقال محمّد الأمیر فی (الروضة الندیة) بعد الکلام المنقول عنه سابقاً، نقلًا عن الفقیه الحمید:

«ثم لو سلّمنا احتمال «الولی» لغیر ما ذکرنا علی حدّه، فهو کذلک یجب حمله علی الجمیع، بناءً علی أنَّ کلّ لفظةٍ احتملت معنیین بطریقة الحقیقة فإنّه یجب حملها علی الجمیع، إذ لم یدل دلیل علی التخصیص».

«۲۰» ابن حجر: «من کنت ولیّه» أی: المتصرّف فی الامور ... ص: ۳۱۲

وهذا نصّ کلامه:

«علی أنّ کون «المولی» بمعنی «الإمام» لم یعهد لغةً ولا شرعاً، أمّا الثانی فواضح، وأمّا الأوّل: فلأنَّ أحداً من أئمة العربیّة لم یذکر أن «مفعلًا» یأتی بمعنی «أفعل». وقوله تعالی: «مَأْوَاکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلَکُمْ» «۲»

أی:

---

(۱) مناقب الإمام الشافعی: ۱۷۹.

(۲) الحدید ۵۷: ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۳

مقرّکم أو ناصرتکم مبالغةٌ فی نفی النصرة، کقولهم: الجوع زاد من لا زاد له. وأیضاً: فالإستعمال یمنع من أنّ «مفعلًا» بمعنی «أفعل» إذْ یقال: هو أولی من کذا، دون: مولی من کذا. وأولی الرجلین، دون: مولاهما.

وحینئذٍ، فإنّما جعلنا من معانیه: المتصرف فی الامور، نظراً للروایة الآتیة: من کنت ولیّه» «۱».

أقول:

فابن حجر یری أنّ لفظ «الولی» فی الحدیث: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه» بمعنی «المتصرّف فی الامور»، وعلیه یکون المراد منه فی الحدیث «ولیّکم بعدی» هو «المتصرف فی الامور» کذلک، حتی لا یلزم الافتراق واختلال الاتّساق المستبشع فی المذاق، الذی لا یلتزمه إلّامن لیس له من الفهم والحدس الصائب خلاق.

ولا یخفی أنّ هذا کافٍ فی الإستدلال به علی المطلوب.

«۲۱» حدیث بریدة بلفظ: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه ...» ص: ۳۱۳

وفی بعض طرق حدیث بریدة، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم:

«من کنت ولیّه فعلی ولیّه»، وأخرجه غیر واحدٍ من الأئمة الأعلام:

* أخرج أحمد: «ثنا وكيع، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۴

ابن بريدة، عن أبيه، قال قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۱».

* وأخرج: «حدّثنا أبو معاوية، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه، قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فی سرية، قال: لمّا قدمنا قال: كيف رأيتم صحبة صاحبكم؟ قال: فإمّا شكوته أو شكاه غيرى قال: فرفعت رأسى- وكنت رجلًا مكباباً- قال: فإذا النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قد احمرّ وجهه قال: وهو يقول: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۲».

وأخرج: «ثنا وكيع، ثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه، إنّه مرّ على مجلسٍ وهم يتناولون من على، فوقف فقال: إنّه قد كان فی نفسى على على شىء، وكان خالد بن الوليد كذلك، فبعثنى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فی سرية عليها على، وأصبنا سبياً، قال: فأخذ على جاريةً من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الوليد: دونك. قال: فلمّا قدمنا على النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فی سرية عليها على، وأصبنا سبياً، قال: فأخذ على جاريةً من الخمس لنفسه، فقال خالد بن الوليد: دونك. قال: فلمّا قدمنا على النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- جعلت احدّثه بما كان، ثم قلت: إنَّ علياً أخذ جاريةً من الخمس، قال: وكنت رجلًا مكباباً، قال: فرفعت رأسى فإذا وجه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قد تغيّر فقال: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۳».

---

(۱) مسند أحمد ۵/ ۳۶۱.

(۲) مسند أحمد ۵/ ۳۵۰.

(۳) مسند أحمد ۵/ ۳۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۵

* وأخرج النَسائى: «أخبرنا أبو كريب محمّد بن العلاء الكوفى قال:

حدّثنا أبو معاوية، قال: حدثنا الأعمش، عن سعد بن عبيدة، عن ابن بريدة، عن أبيه قال: بعثنا رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فی سرية، واستعمل علينا علياً، فلمّا رجعنا سألنا كيف رأيتم صحبة صاحبكم، فإمّا شكوته أنا وإمّا شكاه غيرى، فرفعت رأسى- وكنت رجلًا مكباباً- فإذا وجه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قد احمرّ فقال: من كنت وليّه فعلى وليّه» «۱».

* وأخرج: «أخبرنا محمّد بن المثنّى قال حدثنا يحيى بن حماد قال أخبرنا أبو عوانة عن سليمان قال: حدّثنا حبيب بن أبى ثابت، عن أبى الطفيل، عن زيد بن أرقم، قال: لمّا رجع رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- من حجّة الوداع ونزل غدير خم، أمر بدوحات فقممن، ثم قال: كأنّى [قد] دعيت فأجبت، وإنى قد تركت يكم الثقلين، أحدهما أكبر من الآخر، كتاب اللَّه وعترتى أهل بيتى، فانظروا كيف تخلفونى فيهما، فإنّهما لن يفترقا حتى يردا علىَّ الحوض. ثم قال:

إنّ اللَّه مولاى، وانا ولى كلّ مؤمن. ثم أخذ بيد على فقال: من كنت وليّه فهذا وليّه، اللهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقلت لزيد: سمعته من رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-؟

قال: ما كان فی الدوحات أحد إلّارآه بعينه وسمعه باذنه» «۲».

* وأخرج الحاكم: «حدّثنا أبو الحسين محمّد بن أحمد بن تميم الحنظلى- ببغداد- ثنا أبو قلابة عبدالملك بن محمّد الرقاشى، حدّثنا يحيى

---

(۱) الخصائص: ۷۰ ح ۷۵ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۰ ح ۸۴۶۵.

(۲) الخصائص: ۶۹. ح ۷۴ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۰ ح ۸۴۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۶

بن حماد.

وحدّثنی أبو بکر محمّد بن أحمد بن بالویه، وأبو بکر أحمد بن جعفر البزاز، قالا: ثنا عبداللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد.

وثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقیه- ببخاری- ثنا صالح بن محمّد الحافظ البغدادی، ثنا خلف بن سالم المخرّمی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، عن سلیمان الأعمش قال: ثنا حبیب بن أبی ثابت، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم قال: لمّا رجع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- من حجّة الوداع، ونزل غدیر خم، أمر بدوحاتٍ فقممن، ثم قال: کأنّی قد دعیت فأجبت، وإنّی قد ترکت فیکم الثقلین، أحدهما أکبر من الآخر: کتاب اللّه وعترتی، فانظروا کیف تخلفونی فیهما، فإنّهما لن یفترقا حتّی یردا علیَّ الحوض؛ ثمّ قال:

اللّه عزّ وجلّ مولای، وأنا مولی کلّ مؤمنٍ، ثم أخذ بید علی فقال:

من کنت مولاه فهذا ولیّه، اللّهم والِ من والاه.

وذکر الحدیث بطوله.

هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین، ولم یخرجاه بطوله.

شاهده حدیث سلمة بن کهیل، عن أبی الطفیل أیضاً، صحیح علی شرطهما» «۱».

* وروی ابن کثیر عن سنن النسائی عن محمّد بن المثّنی بإسناده فیه:

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱۸ ح ۴۵۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۷

«إنّ اللّه مولای وأنا ولیّ کلّ مؤمنٍ. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت مولاه فهذا ولیّه» «۱».

* ورواه المتّقی الهندی عن ابن جریر الطبری وفیه:

«إنّ اللّه مولای وأنا ولیّ کلّ مؤمنٍ. ثم أخذ بید علی فقال: من کنت ولیّه فعلی ولیّه، اللّهم والِ من والاه وعاد من عاداه» «۲».

* وقال العزیزی- شارح الجامع الصغیر-: «من کنت ولیّه فعلی ولیّه، یدفع عنه ما یکرهه. حم ن ک عن بریدة، وإسناده حسن» «۳».

* وقال محمّد صدر العالم الهندی: «أخرج ابن أبی شیبة، والنسائی، وأحمد، وابن حبان، والحاکم، والضیاء، عن بریدة. والطبرانی عن أبی الطفیل عن زید بن أرقم قال: قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم-: من کنت ولیّه فعلی ولیّه» «۴».

أقول:

لا ریب فی أنّ المراد من «الولی» فی «فعلی ولیّه» هو نفس المراد منه فی «من کنت ولیّه»، ولا ریب فی أنّه بمعنی «المتصرّف فی الامور». قال العزیزی:

«أنا ولیُّ المؤمنین. أی: متولّی أُمورهم. وکان- صلّی اللّه علیه وسلّم یباح له أنْ یزوّج ما شاء من النّساء ممّن یشاء من غیره ومن نفسه، وإنْ لم

---

(۱) البدایة والنهایة ۵/ ۱۵۹.

(۲) کنز العمال ۱۳/ ۱۰۴ رقم ۳۶۳۴۰.

(۳) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۱۸۴.

(۴) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۸

یأذن کلّ من الولی والمرأة، وأنْ یتولّی الطرفین بلا أذن. حم م ن» «۱».

ترجمة العزیزی

والعزیزی- شارح الجامع الصغیر- إمامٌ عالم محدِّث جلیل حافظ، قال العلّامة المحبّی بترجمته: «علی العزیزی البولاقی الشافعی، کان إماماً فقیهاً محدّثاً حافظاً، متقناً ذکیاً، سریع الحفظ بعید النسیان، مواظباً علی النظر والتحصیل، کثیر التلاوة سریعها، متواددا متواضعاً، کثیر الاشتغال بالعلم ومحبّاً لأهله، خصوصاً أهل الحدیث، حسن الخلق والمحاضرة، مشاراً إلیه فی العلم، شارک النور الشبراملسی فی کثیرٍ من شیوخه، وأخذ عنه واستفاد منه، وکان یلازمه فی دروسه الأصلیّة والفرعیّة، وفنون العربیة، وله مؤلفات کثیرة، نقله فیها یزید علی تصرّفه، منها: شرح علی الجامع الصغیر للسیوطی فی مجلَّدات، وحاشیة علی شرح التحریر للقاضی زکریّا، وحاشیة علی شرح الغایة لابن القاسم فی نحو سبعین کرّاسة، واخری علی شرحها للخطیب.

وکانت وفاته ببولاق فی سنة ۱۰۱۷۰ وبها دفن» «۲».

«۲۲» الحدیث بلفظ: «اللَّه ولیّی وأنا ولیُّ المؤمنین ومن کنت ولیّه فهذا ولیّه ...» ص: ۳۱۸

وقد أخرجه النسائی من طریق الحسین بن حریث: «... إنّ اللَّه ولیّی

---

(۱) السراج المنیر فی شرح الجامع الصغیر ۱/ ۲۱۲.

(۲) خلاصة الأثر فی أعیان القرن الحادی عشر ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۱۹

وأنا ولی المؤمنین ومن کنت ولیه فهذا ولیه، اللّهم وال من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره» «۱».

ولا ریب أنّ اللَّه هو «الولی» أی «متولّی أُمور الخلق»، فهذا المعنی هو المراد من ولایة النبی، فکذا ولایة علی...

وأمّا أنّ المراد من ولایة اللَّه ما ذکرناه فهو صریحهم فی کتب التفسیر وغیرها:

قال النیسابوری بتفسیر آیة الکرسی: «اللّهُ وَلِیُّ الَّذِینَ آمَنُوا» «۲»

أی: متولّی أُمورهم وکافل مصالحهم، فعیل بمعنی فاعل» «۳».

وقال القاری‌ف ی (الحرز الثمین- شرح الحصن الحصین) بشرح الدعاء: «اللّهم إنی أعوذ بک من العجز والکسل ... اللّهم آت نفسی تقواها ... أنت ولیّها» ... قال:

«أی المتصرّف فیها ومصلحها ومربّیها، ومولاها، أی: ناصرها وعاصمها. وقال الحفنی: عطف تفسیری».

«۲۳» قوله لبریدة: «لا تقل هذا فهو أولی الناس بکم بعدی ...» ص: ۳۱۹

اشارة

فإنّه لمّا شکی علیاً علیه الصّلاة والسّلام نهاه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وزبره بشدّة، وکذا فعل مع وهب بن حمزة لمّا انتقصه،

وقال: لا تقل هذا...

---

(۱) الخصائص ۸۱- ۸۲ ح ۹۳ وانظر السنن الکبری ۵/ ۱۳۶ ح ۸۴۸۳.

(۲) سورة ۲: ۲۵۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۲/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۰

وقد جاء هذا اللفظ فی روایة:

سلیمان بن أحمد الطبرانی.

ومحمّد بن إسحاق بن یحیی بن مندة الأصبهانی.

وأحمد بن موسی بن مردویه الأصبهانی.

وأبی نعیم أحمد بن عبداللّه الأصبهانی.

وعلی بن محمّد بن محمّد الجزری المعروف بابن الأثیر.

ونور الدین الهیثمی.

وجلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی.

وعلی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

روایة الطبرانی:

فی (مجمع الزوائد): «وعن وهب بن حمزة قال: صحبت علیّاً إلی مکة، فرأیت منه بعض ما أکره. فقلت: لئن رجعت لأشکونّک إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم. فلما قدمت لقیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فقلت: رأیت من علی کذا وکذا، فقال: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی.

رواه الطبرانی» «۱».

وفی (کنز العمّال): «لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی یعنی:

علیّاً. طب عن وهب بن حمزة» «۲».

وفی (الإکتفاء): «عن وهب بن حمزة قال: قدم بریدة من الیمن-

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۹ وانظر المعجم الکبیر ۲۲/ ۱۳۵ ح ۳۶۰.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۱۲ رقم ۳۲۹۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۱

وکان خرج مع علی بن أی طالب، فرأی منه جفوةً- فأخذ یذکر علیّاً وینتقص من حقّه، فبلغ ذلک رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فقال له: لا تقل هذا، فهو أولی الناس بکم بعدی. یعنی علیّاً. أخرجه الطّبرانی فی الکبیر» «۱».

روایة ابن مندة وأبی نعیم:

فی (اسد الغابة) قال: «وهب بن حمزة، یعدّ فی أهل الکوفة، روی حدیثه: یوسف بن صُهیب، عن رُکین، عن وهب بن حمزة قال: صحبت علیّاً- رضی اللّه عنه- من المدینة إلی مکّة، فرأیت منه بعض ما أکره، فقلت: لئن رجعت إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- لأشکونّه إلیه، فلمّا قدمت لقیت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فقلت: رأیت من علی کذا وکذا. فقال: لا تقل هذا، فهو

أولی الناس بعدی. أخرجه ابن مندة وأبو نعیم» «۲».

روایة ابن مردویه:

فی کتاب (الطرائف): «وفی کتاب المناقب، تألیف أبی بکر أحمد بن موسی ابن مردویه- وهو من رؤساء المخالفین لأهل البیت علیهم السلام- هذا الحدیث من عدّة طرق. وفی روایة بریدة بزیادة وهی: إنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لبریدة:

أیه عنک یا بریدة، فقد أکثرت الوقوع فی علی، فواللّه إنّک لتقع فی

---

(۱) الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

(۲) أُسد الغابة ۴/ ۶۸۱. وانظر معرفة الصحابة لأبی نعیم ۵/ ۲۷۲۳.

رجل إنّه أولی الناس بکم بعدی» «۱».

تراجم الرواة

ورواة هذا الحدیث من أکابر الحفّاظ الأعلام.

أما الطبرانی وابن مردویه وأبو نعیم وابن الأثیر، فقد سبقت تراجمهم.

بقی أن نترجم لابن مندة:

قال الذهبی: «ابن مندة. الإمام الحافظ الجوّال، محدّث العصر، أبو عبداللّه محمّد ابن الشیخ أبی یعقوب إسحاق ابن الحافظ أبی عبداللّه محمّد بن أبی زکریا یحیی بن مندة...

ولد أبو عبداللّه سنة ۳۱۰ وقیل فی التی تلیها.

سمع أبه، وعم أبیه عبدالرحمن بن یحیی، وأبا علی الحسن بن أبی هریرة، وطائفة باصبهان، ومحمّد بن الحسین القطّان...

وعدّه شیوخه الذین سمع وأخذ عنهم ألف وسبعمائة شیخ ... وما بلغنا أنّ أحداً من هذه الامّة سمع ما سمع، ولا جمع ما جمع، وکان ختام الرحّالین وفرد المکثرین، مع الحفظ والمعرفة والصّدق [وکثرة التصانیف .

حدّث عنه...

قال الباطرقانی: نا أبو عبداللّه إمام الأئمة فی الحدیث لقّاه اللّه روضوانه.

قال شیخنا أبو علی الحافظ: بنو مندة أعلام الحفّاظ فی الدنیا قدیماً

---

(۱) الطرائف فی معرفة الطوائف: ۶۶.

وحدیثاً، ألا ترون إلی قریحة أبی عبداللّه؟!

وقیل: إنّ أبا نعیم ذکر له ابن مندة فقال: کان جبلًا من الجبال» «۱».

أقول:

فهذا هو الحدیث، وهؤلاء المخرجون له...

فمن المناسب الآن أنْ نعرف معنی أولویة النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم بالناس فی القرآن الکریم والسنّة النبویّة، علی ضوء کلمات کبار المحدّثین والمفسّرین الذین علیهم المعوَّل عندهم فی فهم معانی الآیات والروایات، لیظهر معنی کون علی علیه السلام أولی الناس بعده صلّی اللّه علیه وسلّم، فلا یبقی مجال لمکابرة معاند أو تشکیک مشکّک.

فاستمع لما یلی:

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۳۱- ۱۰۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۴

معنی أولویّة النبیّ بالمؤمنین کتاباً وسنّة ... ص: ۳۲۴

إنّ قوله علیه السلام: «أولی الناس بکم بعدی» معناه: الأولی بالتصرّف فی أُموورکم، قطعاً، لأنّ الکلمة هذه مقتبسة من قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» «۱»

، ومن المقطوع به أن المراد من هـذه الآیة المبارکة أولویّة النبیّ بالتصـرّف فی أُمور المسـلمین ... وهذا ما یصـرّح به وینص علیه أئمة التفسیر:

کلمات المفسّرین فی معنی «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ...» ص: ۳۲۴

* قال الواحدی: «قوله: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أی:

إذا حکم علیهم بشـیء نفذ حکمه ووجبت طاعته علیهم. قال ابن عباس: إذا دعاهم النبیّ إلی شـیء ودعتهم أنفسـهم إلی شیء، کانت طاعة النبیّ أولی بهم من طاعة أنفسهم» «۲».

* وقال البغوی: «قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» یعنی: من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه فیهم ووجوب طاعته علیهم. وقال ابن عباس وعطاء: یعنی: إذا دعاهم النبیّ صلّی اللّه علیه

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۶.

(۲) التفسیر الوسیط ۳/ ۴۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۵

وسلّم ودعتهم أنفسـهم إلی شـیء کـانت طاعـة النبیّ صـلّی اللّه علیه وسـلّم أولی بهم من طاعتهم أنفسـهم. قال ابن زیـد: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فیما قضی قضی فیهم، کما أنت أولی بعبدک فیما قضیت علیه...

أخبرنا عبدالواحد الملیحی ... عن أبی هریرة: إنّ النبی صـلّی اللّه علیه وسلّم قال: ما من مؤمنٍ إلّاوأنا أولی به فی الدنیا والآخرة، إقرأوا إنْ شـئتم: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فأیّما مؤمن مات وترک مالًا فلیرثه عصبته من کانوا، ومن ترک دیناً أو ضیاعاً فلیأتنی فأنا مولاه» «۱».

* وقال البیضاوی: ««النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فی الامور کلّها، فإنّه لا یأمرهم ولا یرضـی منهم إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاـف النفس، فلـذلک أطلق، فیجب علیهم أن یکون أحب إلیهم من أنفسـهم، وأمره أنفـذ علیهم من أمرها، وشـفقتهم علیه أتم من شفقتهم علیها» «... ۲».

أقول:

واعلم أنّ هؤلاء الثلاثة- الواحدی والبغوی والبیضاوی- الذین استندنا إلی کلماتهم فی الردّ علی هفوات (الدهلوی)، قد نص والده فی

کتاب (إزالة الخفاء) علی أنّهم کبار المفسرین، الذین فسّروا القرآن العظیم، وشرحوا غرائبه، وبیّنوا معانیه، وذکروا أسباب نزول آیاته، وأنّ هؤلاء قد حازوا قصب السبق علی أقرانهم، وأصبحوا القدوة للمسلمین، وما زالت کلمات الثناء علیهم متواترة إلی یوم الدین.

---

(۱) تفسیر البغوی المسی بمعالم التنزیل ۳/ ۴۳۷.

(۲) تفسیر البیضاوی: ۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۶

فبکلمات هؤلاء الذین وصفهم شاه ولی اللّه الدهلوی بهذه الألقاب فنّدنا- وللّه الحمد- مزاعم (الدهلوی) ورددنا أبا طیلة.

* الزمخشری: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ» فی کلّ شیء من امور الدین والدنیا و «مِنْ أَنفُسِهِمْ» ولهذا أطلق ولم یقید، فیجب علیهم أنْ یکون أحبّ إلیهم من أنفسهم، وحکمه أنفذ علیهم من حکمها، وحقّه آثر لدیهم من حقوقها، وشفقتهم علیه أقدم من شفقتهم علیها، وأنْ یبذلوها دونه ویجعلونها فداءه إذا أعضل خطب ووقاءه إذا لفحت حرب، وأن لا یتّبعوا ما تدعوهم إلیه نفوسهم، ولا ما تصرفهم عنه، ویتّبعوا کلّما دعاهم إلیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وصرفهم عنه» «... ۱».

* وقال أبو العبّاس الخویی «۲» ما حاصله: إن قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» یفید أولویة النبی بالتصرف، فلو تعلّقت إرادته حرمة شیء علی الامة ومنعها منه نفذت إرادته وکانت الحکمة علی طبقها ... وهذا عین الأولویّة بالتصرّف «۳».

* وقال النسفی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أی: أحق بهم فی کلّ شیء من امور الدین والدنیا، وحکمه أنفذ علیهم من حکمها، فعلیهم أن یبذلوا نفسه دونه ویجعلوها فدائه. أو: هو أولی بهم، أی: أرأف بهم وأعطف علیهم وأنفع لهم» «۴».

---

(۱) الکشاف ۳/ ۲۵۱.

(۲) أحمد بن الخلیل المتوفی سنة ۶۳۷ أو ۶۹۳، فقیه، اصولی، مفسّر، متکلّم، أدیب. له مصنفات. السبکی ۸/ ۱۶، مرآة الجنان ۴/ ۱۶۷ وغیرهما.

(۳) أحمد بن الخلیل المتوفی سنة ۶۳۷ أو ۶۹۳، فقیه، اصولی، مفسّر، متکلّم، أدیب. له مصنفات. السبکی ۸/ ۱۶ مرآة الجنان ۴/ ۱۶۷ وغیرهما.

(۴) تفسیر النسفی ۳/ ۲۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۷

* وقال النیسابوری: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» والمعقول فیه أنّه رأس الناس ورئیسهم، فدفع حاجته والاعتناء بشأنه أهم... ویعلم من إطلاق الآیة أنّه أولی بهم من أنفسهم فی کلّ شیء من امور الدنیا والدین» «... ۱».

* وقال جلال الدین المحلّی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فیما دعاهم إلیه ودعتهم أنفسهم إلی خلافه».

* وقال الخطیب الشربینی بمثل ما تقدّم، وأورد حدیث أبی هریرة الآتی أیضاً، ممّا یظهر منه دلالته علی الأولویة وإلّا لَما أورده، ثم إنّه علّل أولویّة النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم بالتصرّف بقوله: «وإنّما کان صلّی اللّه علیه وسلّم أولی بهم من أنفسهم لأنّه لا یدعوهم إلّاإلی العقل والحکمة» «۲».

أقول:

هذا، وإنّ ما جاء فی کلام بعض المفسّرین للآیة بعد التفسیر للأولویّة ب «الأولویّة بالتصرّف فی الامور» من احتمال إرادة أنّه: «أرأف بهم وأعطف علیهم وأنفع لهم» لا یضر، لأنّ المعنی الأوّل مذکور بصیغة الجزم وهذا بعنوان الإحتمال. ولأنّ جواب السؤال المقدّر فی بیان النیسابوری إنّما یتعلّق بالمعنی الأوّل. ولأنّ المعنی الأوّل معلّل بإطلاق الآیة بخلاف الثانی.

هذا كلّه مضافاً إلى أنّ أكثرهم لم يذكروا إلّاالمعنى الأوّل.

كما أنّ ظاهر كلام السراج المنير- كالنيسابورى والخوئى- أنّ فرض نزول الآية بشأن قصّة التبنّى لا ينافى حملها على الأولويّة بالتصرّف، بل

---

(۱) تفسير النيسابورى: ۵/ ۴۴۷.

(۲) السراج المنير فى تفسير القرآن ۳/ ۲۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۸

هى على هذا التقدير جواب للسؤال المقدّر، ومناسبتها مع تلك القصّة ظاهرة.

كلمات علماء الحديث فى معنى قوله: «أنا أولى بالمؤمنين ...» ص: ۳۲۸

ونحوهفإنّ نفس المعنى الذى ذكره المفسّرون بشرح قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» ... وهو: «الأولويّة بالتصرّف» قاله علماء الفقه والحديث بشرح الحديث عن أبى هريرة قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: «أنا أولى الناس بالمؤمنين فى كتاب اللَّه عزّ وجلّ، فأيّكم ما ترك ديناً أو ضيعةً فادعونى فأنا وليّه، وأيّكم ما ترك مالًا فليورث عصبته من كان».

* فقال أبو زرعة أحمد بن عبدالرحيم العراقى «۱» بشرحه باللفظ المذكور:

«فيه فوائد: الأولى: أخرجه مسلم من هذا الوجه، عن محمّد بن رافع عن عبدالرزّاق.

وأخرجه الأئمة الستّة خلا أبا داود من طريق الزهرى، عن أبى سلمة، عن أبى هريرة، إنّ رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- كان يؤتى بالرجل المتوفى، عليه الدين، فيسأل: هل ترك لدينه فضلًا؟ فإنْ حدث أنّه ترك لدينه وفاءً وإلّا قال للمسلمين: صلّوا على صاحبكم، فلمّا فتح اللَّه عليه الفتوح قال: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم، فمن توفّى من المؤمنين

---

(۱) المتوفى سنة ۸۲۶. حافظ، محدّث، فقيه، اصولى، مفسّر. الضوء اللامع ۱/ ۳۳۶، حسن المحاضرة ۱/ ۳۶۳، طبقات المفسرين ۱/ ۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۲۹

فترك ديناً فعلىّ قضاؤه، ومن ترك مالًا فلورثته. هذا لفظ البخارى وقال الباقون: قضاءً بدل فضلًا، وكذا هو عند بعض رواة البخارى.

وأخرجه الشيخان وأبو داود من رواية أبى حازم، عن أبى هريرة، بلفظ: من ترك مالًا فلورثته ومن ترك كلاًّ فإلينا، وفى لفظ مسلم: وليته.

وأخرج البخارى ومسلم والنسائى من رواية أبى صالح، عن أبى هريرة بلفظ: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم، فمن مات وترك مالًا فماله لمواليه العصبة، ومن ترك كلاًّ أو ضياعاً فأنا وليّه...

وأخرجه البخارى من رواية عبدالرحمن بن أبى عمرة، عن أبى هريرة بلفظ: ما من مؤمن إلّاوأنا أولى به فى الدنيا والآخرة، إقرأوا ما شئتم «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» فأيّما مؤمن مات وترك مالًا فليرثه عصبته من كانوا، ومن ترك ديناً أو ضياعاً فليأتنى فأنا مولاه.

وأخرجه مسلم من رواية أبى الزناد، عن الأعرج، عن أبى هريرة بلفظ: والذى نفس محمّد بيده، إنْ على الأرض من مؤمن إلّاوأنا أولى الناس به، فأيّكم ما ترك ديناً أو ضياعاً فأنا مولاه، وأيّكم ما ترك مالًا فإلى العصبة من كان.

الثانية:

قوله: أنا أولى الناس بالمؤمنين.

إنّما قيّد ذلك بالناس، لأنّ اللَّه تعالى أولى بهم منه.

وقوله: فى كتاب اللَّه عزّ وجلّ.

إشارة إلى قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» وقد صرّح بذلك فى رواية البخارى، من طريق عبدالرحمن بن أبى عمرة، كما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۰

تقدم.

فإن قلت: الذى فى الآية الكريمة أنه أولى بهم من أنفسهم، ودلّ الحديث على أنّه أولى بهم من سائر الناس، ففيه زيادة.

قلت: إذا كان أولى به من أنفسهم، فهو أولى بهم من بقيّة الناس من طريق الأولى، لأنّ الإنسان أولى بنفسه من غيره، فاذا تقدّم النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم على النفس، فتقدّمه فى ذلك على الغير من طريق الأولى.

وحكى ابن عطيّة فى تفسيره عن بعض العلماء العارفين أنه قال: هو أولى بهم من أنفسهم، لأنّ أنفسهم تدعوهم إلى الهلاك وهو يدعوهم إلى النجاة. قال ابن عطيّة: ويؤيّد هذا قوله عليه الصّلاة والسلام: أنا آخذ بحجزكم عن النار وأنتم تقحمون فيها تقحّم الفراش.

الثالثة:

يترتب على كونه عليه الصلاة والسلام أولى بهم من أنفسهم: أنه يجب عليهم إيثار طاعته على شهوات أنفسهم وإن شق ذلك عليهم، وأنْ يحبّوه أكثر من محبّتهم لأنفسهم، ومن هنا قال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم:

لا يؤمن أحدكم حتّى أكون أحبّ إليه من ولده ووالده والناس أجمعين.

وفى روايةٍ اخرى: من أهله وماله والناس أجمعين، وهو فى الصحيحين من حديث أنس.

ولمّا قال له عمر- رضى اللَّه عنه- لأنت أحب إلىّ من كلّ شىء إلّا نفسى.

قال له: لا والذى نفسى بيده حتى أكون أحبّ إليك من نفسك.

فقال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: الآن يا عمر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۱

رواه البخارى فى صحيحه.

قال الخطّابى: لم يرد به حبّ الطبع، بل أراد حبّ الإختيار، لأنّ حبّ الإنسان نفسه طبع ولا سبيل إلى قلبه. قال: فمعناه: لا تصدق فى حبّى حتى تفنى فى طاعتى نفسك، وتؤثر رضاى على هواك وإنْ كان فيه هلاكك.

الرابعة:

إستنباط أصحابنا الشافعيّة من هذه الآية الكريمة: أن له عليه الصلاة والسلام أنْ يأخذ الطّعام والشراب من مالكهما المحتاج إليهما إذا احتاج عليه الصلاة والسلام إليهما، وعلى صاحبهما البذل، ويفدى مهجته بمهجة رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأنّه لو قصده عليه الصلاة والسلام ظالم لزم من حضره أنْ يبذل نفسه دونه. وهو استنباط واضح.

ولم يذكر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم عند نزول هذه الآية ماله فى ذلك من الحظ، وإنّما ذكر ما هو عليه فقال: وأيّكم ما ترك ديناً أو ضياعاً فادعونى فأنا وليّه، وترك حظّه فقال: وأيّكم ما ترك مالًا فليورّث عصبته من كان» «۱».

* وقال البدر العينى «۲» بشرح قوله: «وأنا أولى به فى الدنيا والآخرة»:

يعنى: أحق وأولى بالمؤمنين فى كلّ شىء من امور الدنيا والآخرة من أنفسهم، ولهذا أطلق ولم يعيّن، فيجب عليهم امتثال أوامره واجتناب

(۱) شرح الأحکام، کتاب الفرائض، الحدیث: ۱.

(۲) محمود بن أحمد المتوفی سنة ۸۵۵، فقیه، محدّث، مؤرّخ، أدیب. الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱، حسن المحاضرة ۱/ ۲۷۰، شذرات الذهب ۷/ ۲۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۲

نواهیه» «۱».

فمن هذا الکلام یظهر أن الآیة المبارکة «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ» ... دالة علی أولویّته صلّی اللَّه علیه وسلّم بالمؤمنین من أنفسهم فی جمیع شؤونهم، وأنّ علیهم الإمتثال المطلق ... فما زعمه (الدهلوی) من عدم العلاقة بین الآیة والأولویة بالتصرف بمثابة الردّ الصریح علی اللَّه والرسول.

* وقال الشهاب القسطلانی «۲» بتفسیر الآیة المبارکة من کتاب التفسیر: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ» فی الامور کلّها «مِنْ أَنفُسِهِمْ» من بعضهم ببعض، فی نفوذ حکمه ووجوب طاعته علیهم.

وقال ابن عباس وعطاء: یعنی إذا دعاهم النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ودعتهم أنفسهم إلی شیء کانت طاعة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أولی بهم من طاعة أنفسهم.

وإنّما کان ذلک لأنّه لا یأمرهم ولا یرضی إلّابما فیه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف النفس.

وقوله: «النَّبِیُّ» ... ثابت فی روایة أبی ذر فقط، وبه قال: حدّثنی- بالإفراد- إبراهیم بن المنذر القرشی الحزامی قال: حدّثنا محمّد بن فلیح- بضم الفاء وفتح اللام آخره حاء مهملة مصغراً- قال: حدّثنا أبی فلیح بن سلیمان الخزاعی، عن هلال بن علی العامری المدنی- وقد ینسب إلی جدّه

(۱) عمدة القاری- شرح صحیح البخاری ۱۲/ ۲۳۵.

(۲) أحمد بن محمّد المصری، المتوفی سنة ۹۲۳، فقیه، محدّث، مجوّد، مؤرّخ. الضوء اللامع ۲/ ۱۰۳، البدر الطالع ۱/ ۷۰، شذرات الذهب ۸/ ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۳

اسامة- عن عبدالرحمن بن أبی عمرة- بفتح العین وسکون المیم- الأنصاری النجاری- بالجیم، قیل: ولد فی عهده صلّی اللَّه علیه وسلّم.

وقال ابن أبی حاتم: لیس له صحبة- عن أبی هریرة- رضی اللَّه عنه- عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال:

ما من مؤمن إلّاوأنا أولی الناس به، أی: أحقّهم به فی کلّ شیء من امور الدنیا والآخرة- وسقط لأبی ذر لفظ الناس- اقرأوا إن شئتم قوله عزّ وجلّ: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ».

استنبط من الآیة أنه: لو قصده علیه السلام ظالم وجب علی الحاضر من المؤمنین أنْ یبذل نفسه دونه» «۱».

أقول:

وهذه العبارة ظاهرة فی صحّة تفسیر الآیة بالأولویة بالتصرف مطلقاً من وجوه:

منها: قوله بتفسیر الآیة: «فی الامور کلّها»، حیث أتی بالجمع المحلّی باللام الدال علی العموم ثم أکّده بکلمة «کلّها».

ومنها: قوله: «فی نفوذ حکمه ووجوب طاعته» فإنّه ظاهر فی الإطلاق ودال علی الأولویّة التامّة.

ومنها: ما نقله عن ابن عباس وعطا، فإنّه صریح فی دلالة الآیة علی ما ذکرنا، والمنکر مکابر.

ومنها: قول القسطلانی بعد ذلک معلّلًا کلام ابن عباس وعطا...

ومنها: تفسیره الحدیث بقوله: أیْ أحقّهم فی کلّ شیء من امور

---

(۱) إرشاد السّاری فی شرح صحیح البخاری ۱۰/ ۵۸۰- ۵۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۴

الدنیا والآخرة.

* وقال القسطلانی بشرح الحدیث فی کتاب الإستقراض:

«عن أبی هریرة- رضی اللَّه عنه-: إنّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: ما من مؤمن إلّاوأنا- بالواو، ولأبی الوقت: إلّاأنا- أولی- أحق- الناس به- فی کلّ شیء من امور الدنیا والآخرة- إقرأوا إنْ شئتم قوله تعالی: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ».

قال بعض الکبراء: إنّما کان علیه الصّلاة والسّلام أولی بهم من أنفسهم، لأنّ أنفسهم تدعوهم إلی الهلاک وهو یدعوهم إلی النجاة.

قال ابن عطیّة: ویؤیّده قوله علیه الصلاة والسلام: أنا آخذکم بحجزکم عن النار وأنتم تقتحمون فیها.

ویترتب علی کونه أولی بهم من أنفسهم: أنه یجب علیهم إیثار طاعته علی شهوات أنفسهم وإنْ شقّ ذلک علیهم، وأن یحبّوه أکثر من محبّتهم لأنفسهم، ومن ثمّ قال علیه الصّلاة والسلام: لا یؤمن أحدکم حتی أکون أحبّ إلیه من نفسه وولده. الحدیث.

واستنبط بعضهم من الآیة: أن له علیه الصلاة والسلام أن یأخذ الطعام والشراب من مالکهما المحتاج إلیهما إذا احتاج علیه الصّلاة والسلام إلیهما، وعلی صاحبهما البذل، ویفدی بمهجته نبیّه صلوات اللَّه وسلامه علیه، وأنه لو قصده علیه الصلاة والسلام ظالم وجب علی من حضره أنْ یبذل نفسه دونه.

ولم یذکر علیه الصّلاة والسّلام- عند نزول هذه الآیة- ماله فی ذلک من الحظ، وإنّما ذکر ما هو علیه فقال: فأیّما مؤمنٍ مات وترک مالًا- أی حقّاً، وذکر المال خرج مخرج الغالب، فإنّ الحقوق تورث کالمال- فلیرثه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۵

عصبته من کانوا- عبّر بمن الموصولة لیعمّ أنواع العصبة. والذی علیه أکثر الفرضیّین أنهم ثلاثة أقسام: عصبة بنفسه، وهو ممن له ولاء، وکلّ ذکر نسیب یدلی إلی المیت بلا واسطة أو بتوسط محض الذکور، وعصبة بغیره، وهو کلّ ذات نصف معها ذکر یعصبها، وعصبة مع غیره، وهو اختٌ فأکثر لغیر ام معها بنت أو بنت ابن فأکثر- ومن ترک دیناً أو ضیاعاً- بفتح الضاد المعجمة، مصدر اطلق علی الاسم الفاعل للمبالغة، کالعدل والصوم، وجوّز ابن الأثیر الکسر علی أنها جمع ضائع کجیاع فی جمع جائع، وأنکره الخطّابی، أی: من ترک عیالًا محتاجین- فلیأتنی فأنا مولاه- أی: ولیّه، أتولّی اموره، فإن ترک دیناً وفیته عنه، أو عیالًا فأنا کافلهم، وإلیَّ ملجؤهم ومأواهم» «۱».

* وقال القسطلانی بشرح الحدیث فی کتاب الفرائض:

«حدّثنا عبدان- هو: عبداللَّه بن عثمان بن جبلّة المروزی- قال:

أخبرنا ... عن أبی هریرة- رضی اللَّه عنه- عن النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- إنّه قال: أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم. أی: أحق بهم فی کلّ شیء من امور الدین والدنیا، وحکمه أنفذ علیهم من حکمها» «... ۲».

* وقال المنّاوی: «أنا أولی بالمؤمنین من أنفسهم- فی کلّ شیء، لأنّی الخلیفة الأکبر الممّد لکلّ موجود، فحکمی علیهم أنفذ من حکمهم علی أنفسهم. وذا قاله لمّا نزلت الآیة- فمن توفّی- بالبناء للمجهول أو مات- من المؤمنین فترک عَلیه- دیناً- بفتح الدال- فعلیّ- قضاؤه ممّا یفی اللَّه به من غنیمةٍ وصدقة، وذا ناسخ لترکه الصلاة علی من مات وعلیه دین-

---

(۱) إرشاد السّاری فی شرح صحیح البخاری ۴/ ۲۲۱.

(۲) إرشاد السارى فى شرح صحيح البخارى ۱۴/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۶

ومن ترك مالًا- يعنى حقّاً فذكر المال غالبى- فهو لورثته. وفى رواية البخارى: فليرثه عصبته من كانوا. فردّ على الورثة المنافع وتحمل المضار والتبعات. حم ق ن ۀ. عن أبى هريرة» «۱».

* وقال العزيزى: «أنا أولى بكلّ مؤمنٍ من نفسه- كما قال اللَّه تعالى «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ». قال البيضاوى: أى فى الامور كلّها، فإنّه لا يأمرهم ولا يرضى عنهم إلّابما فيه صلاحهم، بخلاف النفس، فيجب أنْ يكون أحبّ إليهم من أنفسهم. فمن خصائصه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أنّه كان إذا احتاج إلى طعام أو غيره وجب على صاحبه المحتاج إليه بذله له صلّى اللَّه عليه وسلّم، وجاز له صلّى اللَّه عليه وسلّم أخذه، وهذا وإنْ كان جائزاً، لم يقع- من ترك مالًا فلأهله- أى: لورثته- ومن ترك ديناً أو ضياعاً- بفتح الضاد المعجمة، أى: عيالًا وأطفالًا ذوى ضياع، فأوقع المصدر موقع الاسم- فإلىّ- أى- فأمر كفاية عياله إلىَّ، وفاء دينه علىّ.

وقد كان صلّى اللَّه عليه وسلّم لا يصلّى على من مات وعليه دين ولم يخلّف له وفاءً، لئلّا يتساهل الناس فى الاستدانة ويهملوا الوفاء، فزجرهم عن ذلك بترك الصلاة عليهم، ثم نسخ بما ذكر وصار واجباً عليه، صلّى اللَّه عليه وسلّم.

واختلف أصحابنا هل هو من الخصائص أم لا؟ فقال بعضهم: كان من خصائصه صلّى اللَّه عليه وسلّم، ولا يلزم الإمام أنْ يقضيه من بيت المال. وقال بعضهم: ليس من خصائصه، بل يلزم كلّ إمام أنْ يقضى من بيت المال دين من مات وعليه دين إذا لم يخلّف وفاءً وكان فى بيت المال

---

(۱) التيسير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۱۸۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۷

سعة ولم يكن هناك أهم منه. واعتمد الرملى الأوّل وفاقاً لابن الحرى.

وأنا ولى المؤمنين. أى: متولّى امورهم. فكان صلّى اللَّه عليه وسلّم يباح له أنْ يزوّج ما شاء من النساء ممّن يشاء من غيره ومن نفسه، وإنْ لم يأذن كلّ من الولى والمرأة، وأنْ يتولّى الطرفين بلا إذن.

حم ق ن ۀ» «۱».

* وأورد السيوطى الأحاديث الدالّة على أولويته بالتصرف بذيل الآية المباركة قال: «قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ»:

أخرج البخارى، وابن جرير، وابن أبى حاتم، وابن مردويه: عن أبى هريرة- رضى اللَّه عنه- عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: ما من مؤمنٍ إلّا وأنا أولى الناس به فى الدنيا والآخرة، إقرؤا إنْ شئتم «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ». فأيّما مؤمنٍ ترك مالًا فليرثه عصبته من كانوا، فإنْ ترك ديناً أو ضياعاً فليأتنى فأنا مولاه.

وأخرج الطيالسى، وابن مردويه: عن أبى هريرة قال: كان المؤمن إذا توفّى فى عهد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فاتى به النبى سأل: هل عليه دين؟ فإنْ قالوا: نعم، قال: هل ترك وفاءً لدينه؟ فإنْ قالوا: نعم، صلّى عليه، وإنْ قالوا: لا قال: صلّوا على صاحبكم. فلمّا فتح اللَّه عليه الفتوح قال: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم، فمن ترك ديناً فإلىَّ ومن ترك مالًا فللوارث.

وأخرج أحمد، وأبو داود، وابن مردويه: عن جابر- رضى اللَّه عنه- عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم أنّه كان يقول: أنا أولى بكلّ مؤمنٍ من نفسه،

---

(۱) السراج المنير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۲۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۸

فأيّما رجل مات وترك ديناً فإليَّ، ومن ترك مالًا فهو لورثته.

وأخرج ابن أبى شيبة، وأحمد، والنسائى: عن بريدة- رضى اللَّه عنه- قال: غزوت مع على اليمن، فرأيت منه جفوة، فلمّا قدمت على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ذكرت علياً فتنقّصته، فرأيت وجه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم تغيّر وقال: يا بريدة، ألستُ أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قلت: بلى يا رسول اللَّه قال: من كنت مولاه فعلى مولاه» «۱».

ومن هنا يظهر لك: إنّ جملة «ألستُ أولى بالمؤمنين من أنفسهم» فى حديث: «من كنت مولاه فعلى مولاه» هى بالمعنى المراد من قوله تعالى:

«النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» وإلّا لما أورد السيوطى هذا الحديث فى هذا المقام.

وعلى الجملة، فإنّ الآية المباركة بمعنى «الأولوية بالتصرف» فى كتب الفقه والحديث والتفسير، فكيف ينفى (الدهلوى) ذلك ويقول أنْ لا مناسبة بين هذا المعنى والآية المباركة؟!

وليت (الدهلوى) تبع فى المقام شيخه الكابلى، الذى لم يمنع من حمل «ألستُ أولى بالمؤمنين من أنفسهم» على: الأولوية بالتصرف:

* قال الكابلى فى (الصواقع) فى الجواب عن حديث الغدير:

إنّ المراد بالمولى: المحبّ والصديق. وأما فاتحته فلا تدل على أنَّ المراد به الإمام، لأنّه إنّما صدّره بها ليكون ما يلقى إلى السامعين أثبت فى قلوبهم» «۲».

بل تظهر غرابة إنكار (الدهلوى) ذلك من كلام ابن تيمية الشهير بشدّة

---

(۱) الدر المنثور فى التفسير بالمأثور ۶/ ۵۶۶.

(۲) الصواقع الموبقة- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۳۹

التعصّب ضد أهل البيت:

* قال ابن تيمية: «والنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم لم يقل: من كنت وإليه فعلى وإليه وإنّما اللفظ: من كنت مولاه فعلى مولاه. وأما كون المولى بمعنى الوالى فهذا باطل، فإنّ الولاية تثبت من الطرفين، فإنّ المؤمنين أولياء اللَّه وهو مولاهم، وأمّا كونه أولى بهم من أنفسهم فلا يثبت إلّامن طرفه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وكونه أولى بكلّ مؤمنٍ من نفسه من خصائص نبوّته. ولو قدّر أنّه نصّ على خليفةٍ بعده لم يكن ذلك موجباً أنْ يكون أولى بكلّ مؤمنٍ من نفسه، كما أنّه لا تكون أزواجه امّهاتهم، ولو اريد هذا المعنى لقال: من كنت أولى به من نفسه فعلى أولى به من نفسه، وهذا لم يقله ولم ينقله أحد، ومعناه باطل» «۱».

فإنّ هذا الكلام واضح الدلالة على كون أولويته صلّى اللَّه عليه وسلّم- المستفادة من الآية الكريمة- من الخصائص النبويّة، إذ لو كان المراد من «الأولويّة» هو «الأحبيّة» لَما كانت من الخصائص، لأنّهم يثبتون «الأحبيّة» للخلفاء فمن دونهم ولو بالترتيب.

إذن، ليست «الأولويّة» بمعنى «الأحبيّة» بل هى عند ابن تيمية مقام عظيم ومنزلة رفيعة يختصّ بها النبىّ الكريم، والسّبب فى ذلك ظاهرٌ للمتأمّل، إذْ الأولويّة بالمؤمنين من أنفسهم تقتضى العصمة، فلا تنال غير المعصوم، فلهذا كانت مختصة بالنبى عند ابن تيميّة.

إلّا أنّ العصمة لمّا ثبتت للأئمّة الأطهار بالأدلّة من الكتاب والسنّة- كما فصّل فى كتب أصحابنا- فهذه المرتبة ثابتة لأمير المؤمنين عليه السلام،

---

(۱) منهاج السنّة ۷/ ۳۲۴ الطبعة الحديثة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۰

بل إنّ كلام ابن تيميّة- فى الحقيقة- دليل عصمة الإمام عليه السلام، لِما تقدّم ويأتى من الوجوه الدالّة على أولويّته من كلّ مؤمنٍ بنفسه، فتثبت عصمته كذلك بلا ريب.

* وقال الشيخ عبدالحق الدهلوى «۱» فى (اللمعات فى شرح المشكاة):

«قوله: فقال بعد أنْ جمع الصحابة: ألستم تعلمون أنى أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ وفى بعض الروايات: كرّره للمسلمين، وهم يجيبون بالتصديق والاعتراف، يريد به قوله تعالى: «النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ» أى: فى الامور كلّها، فإنّه لا يأمرهم ولا يرضى منهم إلّابما فيه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف النفس، فلذلك أطلق، فيجب عليهم أنْ يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، وأمره أنفذ عليهم من أمرها، وشفقتهم عليه أتم من شفقتهم عليها. روى: أنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أراد غزوة تبوك، فأمر الناس بالخروج، فقال ناس: نستأذن آباءنا وامّهاتنا.

فنزلت. وقرئ: وهو أب لهم، أى: فى الدين، فإنّ كلّ نبى أبٌ لُامّته من حيث أنه أصل فيما به الحياة الأبديّة، ولذلك صار المؤمنون إخوة. كذا فى تفسير البيضاوى.

وقوله: إنى أولى بكلّ مؤمنٍ من نفسه، تأكيد وتقرير، يفيد كونه أولى بكل واحدٍ من المؤمنين، كما أنّ الأوّل يفيد بالنسبة إليهم جميعاً».

---

(۱)

المتوفى سنة ۱۰۵۲، محدّث الهند الكبير، صاحب المؤلّفات النافعة كالشرح على مشكاة المصابيح، ترجمته فى: أبجد العلوم، سبحة المرجان، نزهة الخواطر، وغيرها.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۱

أقول:

وتلخص على ضوء الكلمات المذكورة بشرح الكتاب والسنّة: أنّ المراد من الحديث: «هو أولى الناس بكم بعدى» أنّ أمير المؤمنين عليه السلام أولى بالمؤمنين من أنفسهم فى جميع امور الدنيا والدين بعد النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأنّه يجب عليهم أنْ يكون أحبّ إليهم من أنفسهم، وأمره أنفذ عليهم من أمرها، كما هو الحال بالنسبة إلى أوامر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ونواهيه، فهذا هو مقتضى التأمّل فى الآية المباركة والحديث الصحيح من طرقهم، ثم التأمّل فى لفظ حديث الولاية.

ثمّ إنّ الوجه فى الأولويّة هو أنّ النبى أو الوصى، لا يأمر الناس ولا يرضى منهم إلّابما فيه صلاحهم ونجاحهم، بخلاف أنفسهم...

«۲۴» فهم بريدة الإمامة من كلام النبى فلذا تخلّف عن بيعة أبى بكر ... ص: ۳۴۱

ولقد فهم بريدة من قول النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: «لا تقع فى رجلٍ إنه لأولى الناس بكم بعدى» أن الإمام من بعده هو على عليه السلام، فلذا كان بريدة من المتخلّفين عن بيعة أبى بكر:

قال ى (روضة الصّفا) ما حاصله معرّباً: «وذكر صاحب الغنية عن بعضهم أنه كان بيد بريدة بن الحصيب الأسلمى راية، فدخل المدينة ونصبها على باب على، فلمّا علم عمر بن الخطاب بذلك خاطبه بقوله: قد بايع الناس كلّهم أبا بكر فلم تخالف؟ فقال بريدة: إنّا لا نبايع إلّاصاحب

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۲

هذا البيت، فاجتمع الأصحاب عنده وسألوه عمّا يدعوه إلى أنْ يقول مثل هذه الأقوال، فذكر لهم قصّة ارسال النبى إيّاه وخالد بن الوليد مع على بن أبى طالب فى سرية إلى اليمن، قال: فواللَّه لم يكن شىء فى هذا السفر أبغض إلىّ من قرب على، ولا شىء أحبّ

إليَّ من فراقه، فلمّا قدمنا على رسول اللّه قال: كيف وجدتم صاحبكم؟ فشكوته لما كنت أجده عليه فى قلبى، فتغيّر وجه رسول اللّه وقال: يا بريدة لا تقع فى رجلٍ إنّه لأولى الناس بكم بعدى».

وقد عرفت فى قسم السّند صدور حديث الولاية عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم فى جواب بريدة لمّا شكى عليّاً عليه السلام.

فهذا الحديث دليل قطعى- عند بريدة أيضاً- على إمامة على عليه السلام.

التعريف بكتابه (روضة الصفا) وأن مؤلّفه من أهل السنّة

ثم لا يخفى أن كتاب (روضة الصفا) من التواريخ المعتمدة عند القوم، ومؤلِّفة من أهل السنّة، ومصادره كتب سنّية معتبرة عندهم.

أمّا (الدهلوى) نفسه، فقد اعتمد عليه فى بحوثه، وذكره فى عداد بعض التواريخ الاخرى «۱ ...» ومن المعلوم أنّ أحداً من المتعصّبين فضلًا عن المنصفين لم يتفوّه بكون هذا الكتاب من التواريخ المعتبرة الشيعيّة،

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية- باب المطاعن: ۲۶۵.

فلابدّ وأنْ يكون من كتب العامة.

وقال كاشف الظنون: «روضة الصفا فى سيرة الأنبياء والملوك والخلفا. فارسى، لمير خواند المؤرّخ محمّد بن خاوند شاه بن محمود المتوفى سنة ۹۰۳، ذكر فى ديباجته: إن جمعاً من إخوانه التمسوا تأليف كتابٍ منقح محتو على معظم وقائع الأنبياء والملوك والخلفاء، ثم دخل صحبته الوزير مير على شير، وأشار إليه أيضاً، فباشره مشتملًا على مقدّمة وسبعة أقسام وخاتمة، على أنّ كلّ قسم يستعد أنْ يكون كتاباً مستقلًا، حال كونه ساكناً بخانقاه الخلاصية التى أنشأها الأمير المذكور بهراة على نهر الجبل.

المقدمة فى علم التاريخ.

القسم الأوّل فى أوّل المخلوقات وقصص الأنبياء وملوك العجم وأحوال الحكماء اليونانية فى ذيل ذكر إسكندر.

والثانى فى أحوال سيّد الأنبياء وسيرة وخلفائه الرّاشدين.

والثالث فى أحوال الأئمة الأثنى عشر، وفى أحوال بنى اميّة والعباسية.

والرابع فى الملوك المعاصرين لبنى العباس.

والخامس فى ظهور جنكيز خان وأحواله وأولاده.

والسادس فى ظهور تيمور وأحواله وأولاده.

والسابع فى أحوال سلطان حسين بايقرا.

والخاتمة فى حكايات متفرقة وحالات مخصوصة لموجودات الربع

المسكون وعجائبها» «۱».

فالكتاب منقّح محتو على معظم الوقائع ... كما وصفه مؤلّفه وأقرّه كاشف الظنون، ثم إنّه وصف الخلفاء ب «الراشدين» والشيعى لا يصفهم بذلك كما هو معلوم.

ومن خطبة الكتاب أيضاً يظهر تسنّن مؤلّفه واعتبار كتابه:

فقد ذكر حبّه لعلم التاريخ واطّلاعه على قضايا الامم والملوك وشغفه بمطالعة الكتب التاريخية، ثمّ إنّه وصل إلى خدمة نظام الدين أمير على شاه ووصفه بمدائح عظيمة ومناقب فخيمة، وأنّه قد أشار عليه بتأليف كتابٍ فى التاريخ، مشتمل على حالات الأنبياء والمرسلين والخلفاء والسلاطين وغير ذلك من وقائع وقضايا الأعيان والأكابر فى الآفاق.

قال: فنزلت على رغبته بعد الاستخارة، وألّفت هذا الكتاب فذكرت فيه الحقائق دون المجازات، وجعلته خالياً عن وصمة السرقة بعيداً عن عجيب الإبهام والإغلام، وافياً بمطلوب ذاك المؤيّد بالتأييدات السبحانيّة والمقرّب للحضرة السلطانيّة ... وسمّيته ب (روضة الصفا فى سيرة الأنبياء والملوك والخلفا ...) إلى أن قال:

إنّه لا يخفى على ذى الخبرة والذكاء أنّ لعلم التاريخ فوائد كثيرة، لابدّ من الإشارة إلى بعضها بحكم: ما لا يدرك كلّه لا يترك كلّه، كى يزداد أصحاب الفهم والدراية رغبةً فى مطالعة هذا الفن الشريف.

فإنّه العلم الوحيد الذى يفيد الإطّلاع على ما لا يمكن للإنسان

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۹۲۶- ۹۲۷.

الاطّلاع عليه بالمشاهدة والحسّ والعيان، وليس غيره من العلوم متكفّلًا لهذا الأمر.

وإنّه العلم الذى يزيل الملل والكآبة والسأم عن قلب الإنسان.

وإنّه مع كثرة فوائده سهل التناول، ولا مشقة زائدة فى استحصاله.

وإنّه علم يقف الممارس له على الصّدق والحق فيأخذ به، والكذب والباطل فيتركه.

وإنّه علم يزيد الإنسان عقلًا وتجربة وعبرةً وعظمةً فى الحياة، فإنّ السعيد من وعظ بغيره.

وإنّه العلم الذى يورث الصّبر والرّضا والإستقامة فى مقابل الحوادث الواقعة، ويوجب الأمل بالنجاح والظّفر فى الشدائد والمشاق والبلايا.

وإنّه العلم الذى يزيد المؤمن إيماناً بالقدرة الإلهية القاهرة وأنّه سبحانه مالك الملوك ... ويصدق قوله سبحانه: «تِلْكَ الدَّارُ الآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِى الْأَرْضِ وَلَا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» «۱»

.فإنْ اعترض الجاهِل بأنّ أكثر التواريخ مفتريات وموضوعات وأساطير وقد اختلط فيها الكذب بالصدق والغث بالسّمين، فلا تؤثر ولا تفيد تلك الفوائد.

قلنا: ليس الأمر كذلك، فإنّ أئمة السلف وأكابر الخلف فى هذا الفن قد وضعوه على أساس الصحة والصدق، إذ من المستحيل أنْ يكون ديدن أولئك الأعلام الأخيار الافتراء والكذب بنقل المفتريات والموضوعات، ولا ريب فى صحّة ما وصل إلينا متواتراً عن طريقهم ... ولو أنّ مفترياً

---

(۱) القصص ۲۸: ۸۳.

نسب إليهم ما لم يقولوه فإنّ نقدة هذا العلم يردّوه عليه ويرمون كتابه بسهام الطعن والقدح ويشهرون حاله لئلّا يغترّ به أحد.

ثم قال:

ذكر الشرائط التى لابدَّ منها فى تدوين هذا العلم، إذْ لا يخفى أنّ التدوين والتأليف أمر خطير جدّاً، لا سيّما فى علم التاريخ، فإنّ نسخ هذا الكتاب تصل إلى الأكابر من السلاطين والامراء والعلماء والفضلاء فى مختلف الأقطار والأطراف، والمؤلّف- بمقتضى: من صنّف فقد استهدف- يلام على تقصيره فى أقلّ شىء، فلابّد من الالتزام فى التأليف فيه بالشروط التى سنذكرها:

منها: أنْ يكون المؤلّف سالم العقيدة، فإنّ بعض المنحرفين كالغلاة من الخوارج والروافض، قد وضعوا قصصاً رديئة ونسبوها إلى الصحابة والتابعين، وأوردوا فى كتبهم أباطيل خدعوا بها عوام الناس ومن لم يكن له اطّلاع على واقع حالهم، فظنّ أن رواياتهم من

مشکاة النبوة مقتبسة ومن مصباح الرسالة ملتمسة، فوقعوا فی التیه والضّلالة.

ومنها: أنْ یکتب حقائق الوقائع والأحوال، فلو أراد الکتابة عن أحدٍ فلا یکتفی بذکر فضائله وأعماله الحسنة، بل علیه أنْ یذکر ما یکون له من الرذائل والقبائح أیضاً، ولو لم یتمکن من ذکر هذه بالصراحة فلیذکرها بالإیماء والإشارة، والعاقل یکفیه الإشارة.

ومنها: أن یتجنب فی المدح والذم عن الإفراط والتفریط.

ومنها: أن یحترز من الکلمات الرکیکة والألفاظ الدنیئة، ویورد التلویحات الظریفة والتصریحات اللطیفة بعبارات سهلة وأسالیب جزلة ...

وهذا لا یختص بعلم التاریخ بل یجب الالتزام به فی کل علم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۷

ومنها: أن یکون أمیناً فی النقل، کی یطمئن إلی ما نقله أصحاب الفضیلة والکمال، ولا یبیع دینه بدنیا غیره، ولا یغیّر ولا یبدّل ولا یحرّف، فیکون کتابه مصوناً عن الکذب والبهتان والإفتراء، ویبقی مورداً للإعتماد حتی آخر الزّمان.

ألا ـ تری کیف بقیت الکتب التی ألّفها المؤرّخون الأثبات من العرب والعجم فی سوالف الأزمان، ولا ـ زالت موضع النقل والإعتماد والإذعان، فمن العرب:

الإمام محمّد بن إسحاق، وهو أوّل من صنّف فی المغازی فی الإسلام.

والإمام وهب بن منبّه.

والإمام الواقدی، والأصمعی، ومحمّد بن جریر الطبری، وأبو عبداللَّه بن مسلم بن قتیبة- صاحب جامع المعارف- ومحمّد بن علی بن الأعثم الکوفی صاحب الفتوح، و ... و ... و...

ومن المؤرخین العجم:

حسن بن محمّد بن علی الفردوسی الطوسی.

أبو الحسن علی بن شمس الإسلام البیهقی.

أبو الحسین محمّد بن سلیمان صاحب تاریخ خسرو.

و ... و ... و...

علیهم الرحمة والرضوان، وعلی غیرهم من طوائف المؤرخین...

وهؤلاء هم المرجوع إلیهم، وکلماتهم هی المعوّل علیها...

وإنّ کتابنا منتخب من تلک الکتب المعتبرة وأمثالها»....

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۸

«۲۵» فهم بریدة أحبیّة علی من غیره عند اللَّه ورسوله ... ص: ۳۴۸

أخرج أحمد:

«حدّثنا یحیی بن سعید، ثنا عبدالجلیل قال: انتهیت إلی حلقةٍ فیها أبو مجلز وابن بریدة، فقال عبداللَّه بن بریدة: حدّثنی أبی بریدة قال: أبغضت علیّاً بغضاً لم یُبغضه أحد قط، قال: وأحببت رجلًا من قریش لم أحبّه إلّاعلی بغضه علیّاً، قال: فبعث ذاک الرجل علی خیلٍ فصحبته ما أصحبه إلّاعلی بغضه علیّاً، قال: فأصبنا سبیاً، قال: فکتب إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إبعث إلینا من یخمّسه، قال: فبعث إلینا علیّاً- وفی السّبی وصیفة هی من أفضل السّبی- فخمّس وقسّم وخرج ورأسه مغطّی، فقلنا: یا أبا الحسن، ما هذا؟ قال: ألم تروا إلی الوصیفة التی کانت فی السّبی، فإنّی قسّمت وخمّست فصارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی صلّی اللَّه علیه

وسلّم، ثم صارت فی آل علی، ووقعت بها.

قال: وکتب الرجل إلی نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: فقلت: إبعثنی، فبعثنی مصدّقاً، قال: فجعلت أقرأ الکتاب وأقول: صدق. قال: فأمسک یدی والکتاب وقال:

أتبغض علیّاً؟

قال: قلت: نعم.

قال: فلا تبغضه. وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفس محمّد بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

قال: فما کان من الناس أحد بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۴۹

أحبّ إلیَّ من علی.

قال عبداللَّه: فوالذی لا إله غیره، ما بینی وبین النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فی هذا الحدیث غیر أبی بریدة» «۱».

ورواه ابن کثیر الدمشقی فی تاریخه عن أحمد باللفظ المذکور ثم قال: «تفرّد به أحمد.

وقد روی غیر واحدٍ هذا الحدیث عن أبی الجوّاب، عن یونس بن أبی إسحاق، عن أبیه، عن البراء بن عازب، نحو روایة بریدة بن الحصیب وهذا غریب.

وقد رواه الترمذی عن عبداللَّه بن أبی زیاد، عن أبی الجوّاب الأحوص ابن جوّاب به وقال: حسن غریب، لا نعرفة إلّامن حدیثه» «۲».

ورواه المحبّ الطبری قال:

«وعن بریدة- رضی اللَّه عنه-: إنّه کان یبغض علیّاً، فقال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتبغض علیاً؟ قال: نعم. قال: لا تبغضه، وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً. قال: فما کان أحد من الناس بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحبّ إلیَّ من علی. وفی روایةٍ: إنّه قال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تقع فی علی فإنّه منّی وأنا منه وهو ولیّکم بعدی.

اخرجهما أحمد» «۳».

وقال محمّد بن عبدالرسول البرزنجی «۴»: «وفی روایة ابن معین: یا

---

(۱) مسند أحمد ۵/ ۳۵۰- ۳۵۱.

(۲) البدایة والنهایة ۷/ ۲۷۵.

(۳) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ۱۲۷.

(۴) المتوفی سنة ۱۱۰۳، له مؤلّفات فی التفسیر والحدیث والکلام. سلک الدرر فی‌أعیان القرن الحادی عشر: ۴/ ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۰

بریدة، لا تقع فی علی، فإنَّ علیاً منّی وأنا منه، فرجع بریدة عن ذلک وصار محبّاً لعلی رضی اللَّه عنه.

فقد روی البیهقی فی کتاب الإعتقاد عن بریدة: إنّه شکی علیّاً فقال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتبغض علیّاً یا بریدة؟ فقلت: نعم فقال: لا تبغضه وازدد له حبّاً. قال بریدة: فما کان من الناس أحد أحبّ إلیَّ من علی بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم» «۱».

أقول:

فی هذا الخبر الذی أخرجه أحمد، وابن معین، والبیهقی، وغیرهم: إنّ بریدة بعد قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم له ذلک: «ما کان من الناس أحد أحبّ إلیه من علی»، بل کان هو علیه السلام أحبّ الناس إلیه بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ومعنی ذلک: کونه أفضل النّاس، قال اللّاهوری فی (شرح تهذیب الکلام) فی أفضلیّة أبی بکر:

«وبقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: واللَّه ما طلعت شمس ولا غربت بعد النبيّين والمرسلين على أحدٍ أفضل من أبى بكر.

ومثل هذا الكلام لبيان الأفضلية، إذ الغالب من حال كلّ اثنين هو التفاضل دون التّساوى، فاذا نفى أفضليّة أحدهما ثبت أفضليّة الآخر» «۲».

وقال (الدهلوى) بترجمة مسلم بن الحجاج من كتابه (بستان المحدّثين):

---

(۱) الروافض- مخطوط. وانظر الاعتقاد للبيهقى: ۲۰۴.

(۲) لكنّ ما ذكره عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم موضوع، فقد نصّ الحافظ الهيثمى على أنّ راويه كذّاب. انظر مجمع الزوائد ۹/ ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۱

...«ولهذا فضّل الحافظ أبو على النيسابورى صحيحة على سائر التصانيف فى هذا العلم، وكان يقول: ما تحت أديم السماء أصح من كتاب مسلم».

وأخرج الحاكم:

«حدّثنا أبو الحسن محمّد بن محمّد بن الحسن، أنبأ على بن عبدالعزيز، ثنا سليمان بن داود الهاشمى، ثنا يحيى بن هاشم بن البريد، ثنا عبدالجبار بن العباس الشامى، عن عون بن أبى جحيفة السّوائى، عن عبدالرحمن بن علقمة الثقفى، عن عبدالرحمن بن ابى عقيل الثقفى قال:

قدمت على رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى وفد ثقيف، فعلقنا طريقاً من طرق المدينة حتى أنخنا بالباب، وما فى الناس رجل أبغض إلينا من رجل نلج عليه منه، فدخلنا وسلّمنا وبايعنا، فما خرجنا من عنده حتى ما فى الناس رجل أحب إلينا من جلٍ خرجنا من عنده» «... ۱».

فمن المقطوع به أنّ مراد الرجل من قوله: «ما فى الناس رجل أحب إلينا من رجلٍ خرجنا من عنده» هو أحبيّة الرسول صلّى اللَّه عليه وسلّم إليه.

فكذلك فى قول بريدة المروى آنفاً.

وثبوت الأحبية للإمام عليه السلام مثبت للأفضليّة له ... كما فصّلناه وأوضحناه فى (حديث الطّير...)

والأفضليّة تثبت إمامته عليه السلام وبطلان خلافة من تقدّم عليه.

وإذا كان حكم النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم على بريدة بأنْ يزدد حبّاً للأمير عليه السلام دليلًا على أحبيّته، فإنّ لفظ «وليكم بعدى» - لو فرض

---

(۱) المستدرک على الصحيحين ۱/ ۱۳۸ ح ۲۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۲

عدم دلالته على الإمامة والأمارة- دليل على الأحبيّة بالضرورة، وهو كاف شاف، قامع لُاس شبهات أهل الجزاف.

«۲۶» تصريح بريدة بأفضليّة على بعد كلام النبى ... ص: ۳۵۲

وفى بعض ألفاظ الخبر عن بريدة- بعد قول النبى: لا تبغضه -...

قوله: «فما كان أحد بعد رسول اللَّه أفضل من على» بدل قوله ...: «أحب من على» ... وهذا نصٌّ فيما استفدناه:

قال النسائی: «أخبرنا إسحاق بن إبراهیم بن راهویه قال: أخبرنا النضر ابن شمیل قال: أخبرنا عبدالجلیل، بن عطیّة قال: حدّثنا عبداللّه بن بریدة قال: حدّثنی أبی قال: لم یکن أحد من الناس أبغض إلیَّ من علی بن أبی طالب، حتی أحببت رجلًا من قریش، لا احبّه إلّاعلی بغض علی، فبعث ذلک الرجل علی خیل، فصحبته وما صحبته إلّاعلی بغض علی، فأصاب سبیاً، فکتب إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أن ابعث إلینا من یخمّسه، فبعث إلینا علیّاً- وفی السّبی وصیفة من أفضل السّبی- فلمّا خمّسه صارت الوصیفة فی الخمس، ثمّ خمّس فصارت فی أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، ثمّ خمّس فصارت فی آل علی، فأتانا ورأسه یقطر، فقلنا: ما هذا؟ فقال: ألم تروا الوصیفة صارت فی الخمس، ثم صارت فی أهل بیت النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، ثم صارت فی آل علی، فوقعت علیها.

فکتب، وبعثنی مصدّقاً لکتابه إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۳

ومصدّقاً لما قال علی، فجعلت أقول علیه ویقول علیه ویقول: صدق؟ وأقول ویقول: صدق.

فأمسک بیدی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وقال:

أتبغض علیاً؟

قلت: نعم.

فقال: لا تبغضه، وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً، فوالذی نفسی بیده لنصیب آل علی فی الخمس أفضل من وصیفة.

فما کان أحد بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أحبّ إلیّ من علی رضی اللّه عنه.

قال عبداللّه بن بریدة: واللّه ما فی الحدیث بینی وبین النبی صلّی اللّه علیه وسلّم غیر أبی» «۱».

أقول:

ومن الواضح جدّاً: أنّ الأفضلیّة مثبتة للخلافة بلا فصل.

وإذا کان قوله صلّی اللّه علیه وسلّم: «لا تبغضه وإنْ کنت تحبّه فازدد له حبّاً» دالّاً علی الأفضلیة، کان لفظ «الولی» فی: «إنّه ولیّکم بعدی» - لو لم یکن دالّاً علی الأولویّة بالتصرّف- دالًا علی الأفضلیّة، وهی مثبتة للخلافة بلا فصل، فیثبت المطلوب، وتسقط تأویلات المرتابین وتشکیکات الجاحدین، والحمد للّهربّ العالمین.

هذا، ولا یخفی صحّة سند هذا الحدیث، وذلک لأن:

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۸۰ ح ۹۲ وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۳۵ ح ۸۴۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۴

ابن راهویه، إمام من کبار أئمة القوم.

والنضر بن شمیل، کذلک.

وکذا عبدالجلیل.

وقد ترجمنا لهم فی الکتاب.

«۲۷» خطبة النبی بعد نزول: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ» «... ۱ ...» ص: ۳۵۴

وروی السیّد شهاب الدین أحمد- بعد ذکر حدیث الغدیر- خطبةً تدل علی المطلوب من جهات عدیدة. قال:

«ولصدر هذه القصة خطبة بلیغة باعثة علی خطبة موالاتهم، فات عنّی إسنادها، وهی هذه الخطبة التی خطبها رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم حین نزلت: «إِنَّمَا وَلِیُّکُمُ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِینَ آمَنُوا» فقال:

الحمد للّه‌علی آلائه فی نفسی وبلائه فی عترتی وأهل بیتی، وأستعینه علی نکبات الدنیا وموبقات الآخرة، وأشهد أنّ اللّه الواحد الأحد الفرد الصمد لم یتّخذ صاحبةً ولا ولداً، ولا شریکاً ولا عمداً، وأنی عبد من عبیده، أرسلنی برسالته علی جمیع خلقه، لیهلک من هلک عن بیّنة ویحیی من حیَّ عن بیّنة، واصطفانی علی الأوّلین من الأوّلین والآخرین، وأعطانی مفاتیح خزائنه ووکّد علیَّ بعزائمه، واستودعنی سرّه وأمدّنی بنصره، فأنا الفاتح وأنا الخاتم، ولا قوّة إلّاباللّه.

إتّقوا اللّه- أیّها الناس- حق تقاته ولا تموتنّ إلّاوأنتم مسلمون،

---

(۱) المائدة ۵: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۵

واعلموا أنّ اللّه بکلّ شیء محیط، وإنه سیکون من بعدی أقوام یکذبون علیَّ فیقبل منهم، ومعاذ اللّه أنْ أقول إلّاالحق أو أنطق بأمره إلّاالصّدق، وما آمرکم إلّاما أمرنی به ولا أدعوکم إلّاإلیه، وسیعلم الذین ظلموا أیّ منقلب ینقلبون.

فقام إلیه عبادة بن الصّامت فقال: ومتی ذاک یا رسول اللّه؟ ومن هؤلاء عرّفناه لنحذرهم؟

قال: أقوام قد استعدّوا لنا من یومهم، وسیظهرون لکم إذا بلغت النفس منّی هیهنا- وأومی صلّی اللّه علیه وسلّم إلی حلقه-.

فقال عبادة: إذا کان ذلک فإلی من یا رسول اللّه؟

فقال صلّی اللّه علیه وسلّم: بالسمع والطّاعة للسّابقین من عترتی والآخذین من نبوّتی، فإنّهم یصدّونکم عن الغی، ویدعونکم إلی الخیر، وهم أهل الحق ومعادن الصدق، یحیون فیکم الکتاب والسنّة، ویجنّبونکم الإلحاد والبدعة، ویقمعون بالحق أهل الباطل، ولا یمیلون مع الجاهل.

أیها الناس! إنّ اللّه خلقنی وخلق أهل بیتی من طینةٍ لم یخلق منها غیرنا، کنّا أوّل من ابتدأ من خلقه، فلمّا خلقنا نوّر بنورنا کلّ ظلمة، وأحیی بنا کلّ طینة. ثم قال:

هؤلاء أخیار امّتی، وحملة علمی، وخزنة سرّی، وسادات أهل الأرض، الدّاعون إلی الحق، المخبرون بالصّدق، غیر شاکّین ولا مرتابین ولا ناکصین ولا ناکثین، هؤلاء الهداة المهتدون، والأئمّة الراشدون، المهتدی من جاءنی بطاعتهم وولایتهم، والضالُّ من عدل منهم وجاءنی بعداوتهم، حبّهم إیمان وبغضهم نفاق، هم الأئمة الهادیة، وعری الأحکام الواثقة، بهم تتم الأعمال الصّالحة، وهم وصیّة اللّه فی الأوّلین والآخرین،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۶

والأرحام التی أقسمکم اللّه بها إذ یقول: «وَاتَّقُوا اللّهَ الَّذِی تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللّهَ کَانَ عَلَیْکُمْ رَقِیباً» «۱»

، ثم ندبکم إلی حبّهم فقال: «قُل لَا أَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبَی هم الذین أذهب اللّه عنهم الرجس وطهّرهم من النجس، الصّادقون إذ نطقوا، العالمون إذا سئلوا، الحافظون إذا استودعوا، جمعت فیهم الخلال العشر إذْ لم تجمع إلّافی عترتی وأهل بیتی:

الحلم، والعلم، والنبوّة، والنبل، والسماحة، والشجاعة، والصدق، والطهارة، والعفاف، والحکم.

فهم کلمة التقوی، وسبل الهدی، والحجّة العظمی، والعروة الوثقی، هم أولیاؤکم عن قول بکم، وعن قول ربّی ما أمرتکم.

ألا من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه، وانصر من نصره واخذل من خذله.

وأوحی إلیَّ ربّی فیه ثلاثاً: إنه سیّد المسلمین وإمام الخیرة المتقین وقائد الغرّ المحجّلین.

وقد بلّغت من ربی ما امرت، واستودعتهم اللّه فیکم، وأستغفر اللّه» «۲».

«۲۸» حدیث الغدیر عن البراء بلفظ: «هذا ولیّکم من بعدی ...» ص: ۳۵۶

وعن أبی المظفّر السمعانی أنّه روی فی فضائل أمیر المؤمنین علیه

---

(۱) النساء ۴: ۱.

(۲) توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۷

السلام من کتابه (فضائل الصحابة) حدیث الغدیر باللّفظ الآتی:

«عن البراء: إن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم نزل بغدیر خم، وأمر فکسح بین شجرتین وصیح بالناس فاجتمعوا، فحمد اللّه وأثنی علیه ثم قال: ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم؟ قالوا: بلی، فدعا علیّاً فأخذ بعضده ثم قال: هذا ولیّکم من بعدی، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه.

فقام عمر إلی علی فقال: لیهنک یا ابن أبی طالب، أصبحت- أو قال أمسیت- مولی کلّ مؤمن».

ولمّا کان حدیث الغدیر من الأدلّة الظاهرة القاهرة فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام- کما تقدّم فی محلّه- فإنّ لفظ «الولی» فی هذا الحدیث لا بدَّ وأنْ یکون بمعنی «الإمام». فکأنّه قال: هذا إمامکم من بعدی ... وعلیه فنفس هذا المعنی یکون هو المراد من الحدیث باللفظ المروی عن: بریدة، وابن عباس، وعمران بن حصین، وغیرهم.

وأبو المظفّر السمعانی هو: منصور بن محمّد، المتوفی سنة ۴۹۸، وهو جدّ أبی سعد السمعانی صاحب (الانساب) وقد ترجم له فیه «۱»، وتُرجم له أیضاً فی:

طبقات الشافعیة الکبری ۵/ ۳۳۵

المنتظم فی أخبار الامم ۱۰/ ۳۰

مرآة الجنان ۳/ ۱۱۵

النجوم الزاهرة ۵/ ۱۶۰

سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۱۱۴

---

(۱) الأنساب ۳/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۸

طبقات المفسرین ۲/ ۳۳۹

شذرات الذهب ۳/ ۳۹۳

«۲۹» حدیث الغدیر بلفظ ...: «ورضا الربّ برسالتی والولایة لعلیّ من بعدی ...» ... ص: ۳۵۸

ففی هذا الحدیث: قرن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ولایة علی من بعده برسالته، وفسّر بالأمرین قوله تعالی: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ» «... ۱»

وهذا نصّ الخبر بروایة السیّد المحدّث الشیرازی؛ بعد أنْ رواه عن الصّادق علیه السلام وفیه شعر حسّان:

...«ورواه أبو سعید الخدری، وفیه الإستشهاد بالشعر المذکور، وفیه من التاریخ وزیادة البیان ما لم یرو عن غیره فقال:

لمّا نزل النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بغدیر خم یوم الخمیس ثامن عشر من ذی الحجة، دعا الناس إلی علی، فأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر الناس إلی بیاض إبطی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فقال: اللّه أکبر، الحمد للّه‌علی إکمال الدین وإتمام النعمة، ورضا الرب

برسالتی والولایة لعلی من بعدی، من کنت مولاه فعلی مولاه. الحدیث» «۲».

وهذا کلّه ممّا یدلّ علی أن «الولایة» فیه لا یراد بها إلّا «الإمامة» فکذا «الولایة» فی حدیث بریدة وعمران وغیرهما.

---

(۱)

المائدة ۵: ۲.

(۲) الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین الحدیث: ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۵۹

«۳۰» حدیث الغدیر عن أبی سعید الخدری عند أبی نعیم والنطنزی ... ص: ۳۵۹

والحدیث المذکور أخرجه الحافظ أبو نعیم الأصبهانی فی (ما نزل من القرآن فی علی) وأبو الفتح النطنزی فی (الخصائص العلویة)، فقد حکی عنهما أنهما رویا:

«بإسنادهما عن أبی سعید الخدری: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم دعا الناس إلی علی فی غدیر خم، وأمر [ما] تحت الشجرة من الشواک فقم- وذلک یوم الخمیس- فدعا علیّاً وأخذ بضبعیه فرفعهما حتی نظر [الناس إلی ابطی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ثم لم یتفرّقوا حتی نزلت هذه الآیات: «الْیَوْمَ أَکْمَلْتُ لَکُمْ دِینَکُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِی وَرَضِیتُ لَکُمُ الْإِسْلَامَ دِیناً» فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

اللَّه أکبر علی إکمال الدین وإتمام النعمة ورضی الربّ برسالتی والولایة لعلی بن أبی طالب من بعدی. ثم قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله».

أقول:

فقد جعل صلّی اللَّه علیه وسلّم الولایة علی المؤمنین من بعده لسیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، وجعلها قرینةً لرسالته، وحمد اللَّه علی رضاه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۰

بذلک. وذکر «الولایة» بعد «الرسالة» لا سیّما فی هذا المقام- ومع تلک القرائن- فیه دلالة واضحة علی أنّ المراد منها لیس إلّا «الإمامة» ...فهو المراد کذلک منها فی «حدیث الولایة».

«۳۱» حدیث الغدیر بلفظ: «من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه ...» ص: ۳۶۰

وبهذا اللّفظ أخرجه الحافظ الطبرانی، فقد قال البدخشانی:

«وللطبرانی بروایةٍ اخری، عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌ ولیّه» «۱».

وقال أیضاً:

«وعند الطبرانی- فی روایةٍ اخری- عن أبی الطفیل، عن زید بن أرقم- رضی اللَّه عنهما- بلفظ: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه» «۲».

وفی (السیف المسلول) للقاضی محمّد ثناء اللَّه- الموصوف من قبل (الدهلوی) ب «بیهقی الوقت» کما فی کتاب: إتحاف النبلاء-:

«وفی بعض الروایات: من کنت أولی به من نفسه فعلیٌّ ولیّه».

ومن الواضح جدّاً أنّ المراد هو «ولی الأمر» و «الإمام».

وقال شهاب الدین أحمد: «وسمعت بعض أهل العلم یقول: معناه: من کنت سیّده فعلی سیّده مضی قوله. وتصدیر القول بقوله صلّی اللّه علیه

---

(۱) مفتاح النجا- مخطوط.

(۲) نزل الأبرار: ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۱

وسلّم: ألستم تعلمون أنی أولی بالمؤمنین، یؤیّد هذا القول. واللّه سبحانه أعلم.

وقال الشیخ الإمام جلال الدین أحمد الخجندی- قدّس سرّه-:

المولی یطلق علی معانٍ منها: الناصر. ومنها: الجار بمعنی المجیر لا المجار. ومنها: السیّدالمطاع. ومنها: الأولی فی «مَوْلَاکُمْ» أی: أولی بکم. وباقی المعانی لا یصلح اعتبارها فیما نحن بصدده. فعلی المعنیین الأوّلین یتضمّن الأمر لعلی- رضی اللّه عنه- بالرعایة لمن له من النبی العنایة. وعلی المعنیین الأخیرین یکون الأمر بإطاعته واحترامه واتّباعه.

وقد خرّج أبو الفجر الأصفهانی فی کتابه المسمّی بمرج البحرین «۱» قال: أخذ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم وبارک وسلّم ید علی کرّم اللّه وجهه وقال: من کنت ولیّه وأولی من نفسه فعلی ولیّه» «۲».

وجلال الدین الخجندی إمامٌ کبیر معتمد، وقد کان فی زمنه شیخ الحرم الشریف النبوی، وقد وصف بهذه الأوصاف فی مواضع عدیدة من کتاب (توضیح الدلائل). ومن تصانیفه (شرح البردة) ذکره کاشف الظنون فی شروحها.

«۳۲» تحقیق سبط ابن الجوزی فی معنی حدیث الغدیر ... ص: ۳۶۱

وقال سبط ابن الجوزی بشرح حدیث الغدیر وذکر معانی (المولی):

---

(۱) هو: یحیی بن محمود بن سعید الثقفی المتوفی سنة ۵۸۳ أو ۵۸۴، ترجم له الذهبیووصفه بالشیخ المسند الجلیل العالم ... سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۱۳۴.

(۲) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۲

«والعاشر: بمعنی الأولی. قال اللّه تعالی: «فَالْیَوْمَ لَا یُؤْخَذُ مِنکُمْ فِدْیَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْوَاکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلَکُمْ» أی: أولی بکم» إلی أن قال بعد التصریح بعدم جواز إرادة غیر (الأولی) من المعانی:

«والمراد من الحدیث: الطاعة المحضة المخصوصة، فتعیّن الوجه العاشر وهو الأوّلی. ومعناه: من کنت أولی به من نفسه فعلی أولی به.

وقد صرّح بهذا المعنی: الحافظ أبو الفرج یحیی بن سعید الثقفی الأصبهانی فی کتابه المسمّی ب (مرج البحرین). فإنّه روی هذا الحدیث بإسناده إلی مشایخه وقال فیه: فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بید علی علیه السلام وقال: من کنت ولیّه وأولی به من نفسه فعلی ولیّه.

فعلم أنّ جمیع المعانی راجعة إلی الوجه العاشر، ودلّ علیه أیضاً قوله علیه السلام: ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم. وهذا نص صریح فی إثبات إمامته وقبول طاعته» «۱».

أقول:

فکذا لفظ «الولی» فی «حدیث الولایة» بلا فرقٍ فارق.

«۳۳» قول عمر: أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن ... ص: ۳۶۲

وأخرج ابن کثیر فی عداد فضائل الإمام علیه السلام الحدیث التالی:

«قال عبدالرزاق: أنا معمر، عن علی بن زید بن جدعان، عن عدی

---

(۱) تذکرة الخواص: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۳

بن ثابت، عن البراء بن عازب قال: خرجنا مع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- حتی نزلنا عند غدیر خم، بعث منادیاً ینادی، فلما اجتمعنا قال: ألست أولی بکم من انفسکم؟ قلنا بلی یا رسول اللّه! قال: ألست أولی بکم من امهاتکم؟ قلنا بلی یا رسول اللّه! قال: ألست أولی بکم من آبائکم؟ قلنا: بلی یا رسول اللّه. قال: ألست ألست ألست؟ قلنا بلی یا رسول اللّه. قال: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللّهم والِ من والاه وعادِ من عاداه. فقال عمر بن الخطّاب. هنیئاً لک یا ابن أبی طالب، أصبحت الیوم ولی کلّ مؤمن.

وکذا رواه ابن ماجة من حدیث حماد بن سلمة، عن علی بن زید وأبی هارون العبدی عن عدی ابن ثابت عن البراء.

أقول:

ولقد ثبت- فی محلّه- أنّ المراد من «المولی» فی حدیث الغدیر هو «الإمام» فکذا «الولی ...» وإذا کان کذلک کان المراد من «الولی» فی «حدیث الولایة» هو «الإمام» بلا کلام.

«۳۴» معنی: «علی منّی وأنا منه» فی حدیث الولایة ... ص: ۳۶۳

لقد جاء فی أکثر طرق حدیث الولایة جملة «علی منّی وأنا منه».

وممّن روی ذلک:

أبو بکر بن أبی شیبة.

وأحمد بن حنبل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۴

وأبو عیسی الترمذی.

وأبو عبدالرحمن النسائی.

والحسن بن سفیان.

وأبو یعلی الموصلی.

ومحمّد بن جریر الطبری.

وأبو حاتم ابن حبان.

وأبو السعادات ابن الأثیر الجزری.

وشهاب الدین ابن حجر العسقلانی.

وجلال الدین السیوطی.

وهذه الجملة تؤيّد معنى الحديث وتؤكّده. وبيان ذلك:

لقد أخرج الترمذى: «حدّثنا الحسن بن عرفة، حدثنا إسماعيل بن عيّاش، عن عبداللَّه بن عثمان بن خثيم، عن سعيد بن راشد، عن يعلى بن مرة قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: حسين منّى وأنا من حسين، أحبّ اللَّه من أحبَّ حسيناً، حسين سبط من الأسباط» «۱».

وقال الطّيبى بشرح هذا الحديث: «قوله: حسين منّى وأنا من حسين.

كأنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علم بنور الوحى ما سيحدث بينه وبين القوم، فخصّه بالذكر وبيّن أنّهما كالشىء الواحد فى وجوب المحبّة وحرمة التعرّض والمحاربة، وأكّد ذلك بقوله: أحبّ اللَّه من أحبّ حسيناً، فإنّ محبته محبّة الرسول ومحبّة الرسول محبّة اللَّه. والسبط بكسر السين ولد

---

(۱) صحيح الترمذى ۵/ ۶۱۷ ح ۳۷۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۵

الولد، أى: من هو أولاد أولادى، أكّد به البعضيّة وقرّرها» «۱».

أقول:

ونفس هذه التقرير آتٍ فى «على منّى وأنا منه» حرفاً بحرف، فيكون الإمام عليه السلام مساوياً للنبى عليه وآله الصلاة والسلام فى وجوب المحبة وحرمة المخالفة.

وإذا ثبت ذلك ثبتت العصمة والأفضليّة، وهما يستلزمان الإمامة والخلافة.

كما أنّ هذه الجملة قرينة على أن المعنى فى «وليّكم من بعدى» هو الإمام والخليفة، واللَّه الموفّق.

«۳۵» أحاديث أخرجها الحاكم وغيره واستشهد بها والد الدهلوى وقرّر معناها ... ص: ۳۶۵

وقال شاه وليّ اللَّه والد (الدهلوى) فى مآثر أمير المؤمنين عليه السلام ما حاصله معرّباً:

«لقد حصل له مقام عظيم جدّاً من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يعبَّر عنه ب «اخوّة الرسول» و «الموالاة» وبلفظ «الوصى» و «الوارث» وأمثالها:

أخرج الحاكم عن ابن عبّاس: إنّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: أيّكم

---

(۱) الكاشف- شرح المشكاة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۶

يتولّانى فى الدنيا والآخرة؟ فقال لكلّ رجلٍ منهم: أيّكم يتولّانى فى الدنيا والآخرة؟ فقال حتى مرّ على أكثرهم فقال علىّ: أنا أتولّاك فى الدنيا والآخرة. فقال: أنت وليّى فى الدنيا والآخرة.

وقد مرَّ تفصيل هذا الحديث برواية النسائى.

وأخرج الحاكم عن ابن عبّاس قال: كان على يقول فى حياة رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّ اللَّه يقول «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ» «۱»

واللَّه لا ننقلب على أعقابنا بعد إذْ هدانا اللَّه، واللَّه لئن مات أو قتل لُاقاتلنّ على ما قاتل عليه حتى أموت، واللَّه إنى لأخوه ووليّه وابن عمّه ووارث علمه، فمن أحق به منّى؟

وأخرج الحاكم عن أبى إسحاق قال: سألت قثم بن العباس: كيف ورث على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم دونكم؟ قال: لأنّه كان

أوّلنا به لحوقاً وأشدّنا به لزوقاً.

وبهذا البيان يظهر فساد رأى فريقين أحدهما مفرّط والآخر مفرِط، يقول أحدهما: النصرة كانت من باب الحميّة لا عن إخلاص، والآخر يقول: الاخوة فی النسب من شروط استحقاق الخلافة» «۲».

أقول:

إنا نستدل بقوله عليه السلام: «واللَّه إنّی لأخوه ... فمن أحق به منّی؟» حيث أنّه فرّع نفی أحقيّة أحد به منه على كونه: أخاه ووليّه ووارثه.

فللولاية- إذن- معنیً رفيع جليل يختص به عليه السلام ويثبت

---

(۱) آل عمران ۳: ۱۴۴.

(۲) إزالة الخفا فی سيرة الخلفاء. باب سيرة أمير المؤمنين. مآثره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۷

أحقيته بالنبیّ عليه وآله الصلاة والسلام...

فكذا «الولاية» فی «حديث الولاية...»

وهكذا تسقط دعوى أحقيّة فلان وفلان بالخلافة عن رسول اللَّه.

«۳۶» حديث بعث الأنبياء على ... الولاية لعلی ... ص: ۳۶۷

ومن الأحاديث المعتبرة المتفق عليها بين الفريقين: حديث السؤال ليلة المعراج من الأنبياء «بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا على شهادة أنْ لا إله إلّا اللَّه، وعلى الإقرار بنبوّتك والولاية لعلی بن أبی طالب».

قال السيّد شهاب الدين أحمد: «عن أبی هريرة- رضی اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: لمّا اسری بی ليلة المعراج فاجتمع علیَّ الأنبياء فی السماء، فأوحی اللَّه إلیَّ: سلهم- يا محمّد- بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا على شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه وعلى الإقرار بنبوّتك والولاية لعلی بن أبی طالب.

أورده الشيخ المرتضی العارف الربّانی السيد شرف الدين على الهمدانی فی بعض تصانيفه وقال: رواه الحافظ أبو نعيم» «۱».

ورواه الشيخ عبدالوهاب فی (تفسيره) عن الحافظ أبی نعيم عن أبی هريرة كذلك.

وقال شمس الدين الجيلانی النوربخشی فی كتابه (مفاتيح الإعجاز-

---

(۱) توضيح الدلائل على تصحيح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۸

شرح كلشن راز) «۱» ما حاصله أنّه: «لمّا غربت شمس النبوة كان من جانب المغرب- الذی هو طرف الولاية- ظهور سرّ ولاية المرتضی إذْ:

إنّ عليّاً منّی وأنا منه وهو وليّ كلّ مؤمن بعدی.

وأيضاً: أنا اقاتل على تنزيل القرآن وعلی يقاتل على تأويل القرآن.

وأيضاً: يا أبا بكر، كفّی وكفّ علی فی العدل سواء.

وأيضاً: أنا وعلی من شجرةٍ واحدة والناس من أشجار شتّی.

وأيضاً: قسّمت الحكمة عشرة أجزاء فاعطى على تسعة والناس جزءاً واحداً.

وأيضاً: اوصى من آمن بى وصدّقنى بولاية على بن أبى طالب، فمن تولّاه فقد تولّانى ومن تولّانى فقد تولّى اللَّه.

وأيضاً: لمّا اسرى بى ليلة المعراج فاجتمع علىّ الأنبياء فى السماء، فأوحى اللَّه تعالى إلىَّ: سلهم- يا محمّد- بماذا بعثتم؟ فقالوا: بعثنا على شهادة أن لا إله إلّااللَّه، وعلى الإقرار بنبوّتك والولاية لعلى بن أبى طالب».

والمراد من «الولاية» فى هذا الحديث- بقرينة ذكر الرسالة قبلها- هو «الإمامة ...» فكذا المراد منها فى «حديث الولاية».

ولو فرض حمل «الولاية» - فى حديث المعراج- على المحبّة كان الحديث دالًا على الأفضلية، وهى تستلزم «الإمامة».

أقول:

هذا، ولا يخفى أنّ حديث بعث الأنبياء على ولاية أمير المؤمنين عليه

---

(۱) ذكره كاشف الظنون ۲/ ۱۷۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۶۹

السلام- الدالّ على أفضليّته من جميع الأنبياء عدا نبيّنا الكريم- قد أخرجه:

* الحاكم النيسابورى، قال:

«فأمّا ابن المنكدر عن جابر فليس يرويه غير محمّد بن سوقة، وعنه أبو عقيل، وعنه خلّاد بن يحيى.

حدثنا أبو الحسن محمّد بن المظفّر الحافظ قال حدثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان، قال ثنا على بن جابر، قال ثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه، قال ثنا محمّد بن فضيل، قال ثنا محمّد بن سوقة، عن إبراهيم، عن الأسود، عن عبداللَّه قال: قال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا عبداللَّه أتانى ملك فقال: يا محمّد «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُسُلِنَا» «۱»

على ما بعثوا؟ قال [قلت: على ما بعثوا؟] قال: على ولايتك وولاية على بن أبى طالب.

قال الحاكم: تفرّد به على بن جابر، عن محمّد بن خالد، عن محمّد بن فضيل، ولم نكتبه إلّاعن ابن مظفّر، وهو عندنا حافظ ثقة مأمون» «۲».

* والثعلبى:

«أخبرنا [أبو عبداللَّه الحسين بن محمّد [بن الحسين الدينورى، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسين الأزدى الموصلى، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان البغدادى، حدّثنا على بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه ومحمّد بن إسماعيل قالا: حدّثنا محمّد بن فضيل، عن محمّد بن سوقة، عن إبراهيم عن علقمة، عن عبداللَّه بن مسعود قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أتانى ملك فقال: يا محمّد، سل من أرسلنا من قبلك

---

(۱) الزخرف ۴۳: ۴۵.

(۲) معرفة علوم الحديث: ۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۰

من رسلنا على ما بعثوا؟ قال قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك وولاية على بن أبى طالب» «۱».

* والخطيب الخوارزمى:

«وأخبرنى شهردار هذا- إجازةً- قال: أخبرنا أحمد بن خلف- إجازةً- قال: حدّثنا الحاكم قال: حدّثنا محمّد بن المظفّر الحافظ قال: حدّثنا» «... ۲».

* البدخشانی:

«أخرج عبدالرزاق الرّسعنی «۳» عن عبداللَّه بن مسعود- رضی اللَّه عنه- قال قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتانی ملک»... «۴».

وقال البدخشانی: «أخرج ابن مردویه عن أبی عبداللَّه جعفر بن محمّد- رضی اللَّه عنه- فی قوله تعالی: «وَاجْعَل لِی لِسَانَ صِدْقٍ فِی الآخِرِینَ» «۵»

قال: هو علی بن أبی طالب، عرضت ولایته علی إبراهیم علیه السلام فقال: اللّهم اجعله من ذریّتی، ففعل اللَّه ذلک» «۶».

* والقندوزی:

«الموفّق بن أحمد، والحموینی، وأبو نعیم الحافظ، بأسانیدهم عن ابن مسعود- رضی اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لمّا

---

(۱) تفسیر الثعلبی ۸/ ۳۳۷- ۳۳۸.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۳۱۲.

(۳) المتوفی سنة ۶۶۱، محدّث، مفسّر، متکلّم، فقیه، أدیب. تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۵۲.

(۴) مفتاح النجا- مخطوط.

(۵) الشعراء ۲۶: ۸۴.

(۶) مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۱

عرج بی إلی السماء انتهی بی السَّیر مع جبرئیل إلی السّماء الرابعة فرأیت بیتاً من یاقوت أحمر، فقال جبرئیل: هذا البیت المعمور، قم یا محمّد فصلّ إلیه. قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: جمع اللَّه النبیّین فصفّوا ورائی صفّاً فصلّیت بهم، فلمّا سلّمت أتانی آتٍ من عند ربی فقال: یا محمّد، ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: سل الرسل علی ماذا أرسلتهم من قبلک.

فقلت: معاشر الرسل، علی ماذا بعثکم ربی قبلی؟ فقالت الرسل: علی نبوّتک وولایة علی بن أبی طالب، وهو وقوله تعالی: «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا» «۱»

الآیة. أیضاً: رواه الدیلمی عن ابن عباس رضی اللَّه عنهما» «۲».

هذا، وقال العلّامة الحلّی:

«السادس عشر- روی ابن عبدالبرّ وغیره من السنّة فی قوله تعالی:

«وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا» قال: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لیلة اسری به جمع اللَّه بینه وبین الأنبیاء ثمّ قال له: سلهم یا محمّد علی ماذا بعثتم؟ قالوا: بعثنا علی شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه وعلی الإقرار بنبوتک والولایة لعلی بن أبی طالب».

فقال ابن روزبهان فی جوابه:

«أقول: لیس هذا من روایة أهل السنّة وظاهر الآیة آبٍ عن هذا، لأنّ تمام الآیة: «وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِکَ مِن رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِن دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَةً یُعْبَدُونَ». والمراد: إنّ إجماع الأنبیاء واقع علی التوحید ونفی الشرک، وهذا النقل من المناکیر. وإنْ صحّ فلا یثبت به النص الذی هو

---

(۱) الزخرف: ۴۵.

(۲) ینابیع المودّة ۱/ ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۲

المدّعی، لِما علمت أن الولایة تطلق علی معانٍ کثیرة».

فقال السیّد التستری فی الردّ علیه:

«أقول: الروایة مذکورة بأدنی تغییر فی اللفظ فی تفسیر النیسابوری عن الثعلبی حیث قال: وعن ابن مسعود: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: أتانی ملک فقال: یا محمّد، سَلْ من أرسلنا قبلک من رسلنا علی ما بعثوا؟ قال قلت: علی ما بعثتم؟ قالوا: علی ولایتک وولایة علی بن أبی طالب.

رواه الثعلبی، ولکنه لا یطابق قوله سبحانه: «أَجَعَلْنَا» ... الآیة.

انتهی.

وقد ظهر بما نقلناه: أن الروایة من روایات أهل السنّة، وأنّ المناقشة التی ذکرها الناصب قد أخذها من النیسابوری، وهی- مع وصمة الانتحال- ضعیفة، إذْ یمکن أنْ یکون الجعل فی الجملة الإستفهامیة بمعنی الحکم کما صرّح به النیسابوری آخراً، ویکون الجملة حکایةً عن قول رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وتأکیداً لما اضمر فی الکلام من الإقرار ببعثهم علی الشهادة المذکورة، بأنْ یکون المعنی: إن الشهادة المذکورة لا یمکن التوقّف فیها إلّالمن جعل من دون الرحمن آلهةً یعبدون. ونظیر هذا الإضمار واقع فی القرآن فی قوله تعالی: «أَنَا أُنَبِّئُکُم بِتَأْوِیلِهِ فَأَرْسِلُونِ* یُوسُفُ أَیُّهَا الصِّدِّیقُ أَفْتِنَا» «... ۱»

فإنّ المراد- کما ذکره النیسابوری وغیره- فأرسلونی إلیه لأسأله ومرونی باستفتائه، فأرسلوه إلی یوسف فأتاه فقال: «یُوسُفُ» ... الآیة.

---

(۱)

یوسف: ۴۵ و ۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۳

غایة الأمر: أنْ یکون ما نحن فیه من الآیة- لخفاء القرینة علی تعیین المحذوف- من المتشابه الذی لا یعلم معناه إلّابتوقیف من اللَّه تعالی علی لسان رسوله. وهذا لا یقدح فی مطابقة قوله سبحانه: «أَجَعَلْنَا» الآیة، لِما روی فی شأن النزول.

فلا مناقشة ولا شیء من المناکیر. وإنّما المنکر هذا الشقی الناهق الذی یذهب إلی کلّ زیف زاهق، وینعق مع کلّ ناعق، ویلحس فضلات المتأخرین، ویزعم أن ما ذکروه آخر کلامٍ فی مقاصد الدین» «۱».

«۳۷» حدیث عرض النبوّة والولایة علی السماوات والأرض ... ص: ۳۷۳

قال الخطیب الخوارزمی المکّی:

«أنبأنی الإمام الحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی «۲» والإمام الأجل نجم الدین أبو منصور محمّد بن الحسین بن محمّد البغدادی قال: أنبأنی الشریف الأجل الأوحد نور الهدی أبو طالب الحسین بن محمّد بن علی الزینبی، عن الإمام محمّد بن أحمد بن علی بن الحسن بن شاذان:

حدّثنا سهل بن أحمد، عن أبی جعفر محمّد بن جریر الطبری، عن هنّاد بن السرّی، عن محمّد بن هشام، عن سعید بن أبی سعید، عن محمّد بن

---

(۱) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ۳/ ۱۴۴- ۱۴۷.

(۲) هو: الإمام الحافظ المقرئ العلّامة شیخ الإسلام، کان إماماً فی الحدیث وفروعه، قال أبوسعد السمعانی: حافظ متقن ومقرئ فاضل، حسن السیرة، جمیل الأمر، توفی سنة ۵۶۹، سیر أعلام النبلاء ۲۱/ ۴۰ ملخّصاً.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۴

المنکدر، عن جابر قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه تعالی لمّا خلق السّماوات والأرض دعاهنّ فأجبنه، فعرض علیهنَّ نبوّتی وولایة علی بن أبی طالب فقبلتاهما، ثمّ خلق الخلق وفوّض إلینا أمر الدین، فالسعید من سعد بنا، والشقی من شقی بنا، نحن المحلّلون لحلاله، والمحرّمون لحرامه» «۱».

«۳۸» حدیث إقتران الإسلام والقرآن والولایة ... ص: ۳۷۴

ورووا حدیثاً عن أمیر المؤمنین علیه السلام بتفسیر: «یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذَا نَاجَیْتُمُ الرَّسُولَ» «... ۲»

، جاءت «الولایة» فیه بمعنی «الإمامة» بالقطع والیقین:

قال النسفی: «وقال علی- رضی اللَّه عنه- هذه آیة من کتاب اللَّه تعالی ما عمل بها أحد قبلی ولا یعمل أحد بها بعدی: کان لی دینار فصرفته، فکنت إذا ناجیته تصدّقت بدرهم وسألت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- عشر مسائل فأجابنی عنها، قلت: یا رسول اللَّه:

ما الوفاء؟

قال: التوحید وشهادة أنْ لا إله إلّااللَّه.

قلت: وما الفساد؟

قال: الکفر والشرک باللَّه.

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۳۴ ح ۱۵۱.

(۲) المجادلة ۵۸: ۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۵

قلت: وما الحق؟

قال: الإسلام والقرآن والولایة إذا انتهت إلیک.

قلت: وما الحیلة؟

قال: ترک الحیلة.

قلت: وما علیَّ؟

قال: طاعة اللَّه وطاعة رسوله.

قلت: وکیف أدعو اللَّه تعالی؟

قال: بالصّدق والیقین.

قلت: وماذا أسأل اللَّه؟

قال: العافیة.

قلت: وما أصنع لنجاة نفسی؟

قال: کل حلالًا وقل صدقاً.

قلت: وما السّرور.

قال: الجنّة.

قلت: وما الرّاحة؟

قال: لقاء اللَّه.

فلمّا فرغت منها نزل نسخها» «۱».

وتجد هذا الحديث بتفسير الآية فى (تفسير الزاهدى) وفى (البحر الموّاج) تفسير ملك العلماء الهندى. وأيضاً فى (معارج العلى فى مناقب المرتضى) عن الزّاهدى.

---

(۱) تفسير النسفى: ۴/ ۲۳۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۶

أقول: فهذا الحديث يدل دلالةً واضحة على إمامة أمير المؤمنين، و «الولاية» فيه بمعنى «الإمامة» بالقطع اليقين، فكذا فى «حديث الولاية» فإنّ الحديث يفسّر بعضه بعضاً.

ترجمة النسفى

وانسفى- عبداللَّه بن أحمد المتوفى سنة: ۷۰۱- فقيه، مفسر، متكلّم، أصولى، له مؤلَّفات، منها: تفسيره المشهور، المنار فى علم الاصول، ترجم له وأثنى عليه كبار العلماء راجع:

۱- الدرر الكامنة ۲/ ۱۵۱

۲- الجواهر المضيّة ۲/ ۲۹۴

۳- الفوائد البهيّة: ۱۰۱

قال الحافظ ابن حجر:

«عبداللَّه بن أحمد بن محمود النسفى، علّامة الدنيا، أبو البركات، ذكره الحافظ عبدالقادر فى طبقاته فقال: أحد الزهاد المتأخرين، صاحب التصانيف المفيدة ... توفى سنة ۷۰۱».

وذكر كاشف الظنون ۲/ ۱۶۴۰ تفسيره فقال:

«مدارك التنزيل وحقائق التأويل، فى التفسير، للإمام حافظ الدين عبداللَّه بن أحمد النسفى، المتوفى سنة ۷۰۱ ... وهو كتاب وسط فى التأويلات، جامع لوجوه الإعراب والقراءات، متضمّناً لدقائق علم البديع والإشارات، حالياً بأقاويل أهل السنّة والجماعة، خالياً عن أباطيل أهل البدع والضلالة، ليس بالطويل الممل ولا بالقصير المخل. اختصره الشيخ زين الدين أبو محمّد عبدالرحمن بن أبى بكر ابن العينى وزاد فيه».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۷

«۳۹» ألفاظ فى حديث الولاية دالّة على الإمامة ... ص: ۳۷۷

ثم إنَّ فى ألفاظ حديث الولاية كلماتٍ وجملًا، بعضها يدل على عصمة أمير المؤمنين عليه السلام، وبعضها على مساواته النبى، وبعضها على الأفضليّة. ولمّا كان قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم «إنّ عليّاً ولى كلّ مؤمنٍ من بعدى» مقترناً بشىء من ذلك، كان قوله هذا دالًا بالضرورة على وجوب الإطاعة والأولوية بالتصرّف.

وقد روى حديث الولاية المشتمل على ما أشرنا جماعة من الأعلام، أمثال:

أحمد بن حنبل.

ومحمّد بن جرير الطبرى.

وأبى القاسم الطبرانى.

وابن عبدالبر القرطبى.

وابن اسبوع الأندلسى.

قال الوصّابى اليمنى- بعد نقل الحديث عن بريدة-:

«وعنه رضى اللَّه عنه فى رواية اخرى: إن خالد بن الوليد قال: اغتنمها يا بريدة، فأخبر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ما صنع. فقدمت ودخلت المسجد ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى منزل، وناس من أصحابه على بابه، فقالوا: ما الخبر يا بريدة؟ فقلت: خيراً، فتح اللَّه على المسلمين. قالوا: ما أقدمك؟ فقلت: جارية أخذها على من الخمس،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۸

فجئت لأبر النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم، قالوا: فأخبر النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فإنّه يسقط من عينه، ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يسمع الكلام، فخرج مغضباً فقال:

ما بال القوم ينتقصون علياً! من أبغض علياً فقد أبغضنى ومن فارق علياً فقد فارقنى. إنّ علياً منّى وأنا منه، خُلِقَ من طينتى وخُلِقتُ من طينة إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذريّة بعضها من بعض واللَّه سميع عليم.

يا بريدة! أما علمت أنّ لعلى أكثر من الجارية التى أخذ؟ فإنّه وليّكم بعدى!

أخرجه ابن جرير فى تهذيب الآثار، وابن اسبوع الأندلسى فى الشفاء» «۱».

وقال العجلى:

«وممّا وقع لبريدة وكان مع على فى اليمن، فقدم مغضباً عليه وأراد شكايته بجاريةٍ أخذها من الخمس، فقيل له: أخبره يسقط على من عينه- ورسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يسمع كلامهم من وراء الباب- فخرج مغضباً وقال:

ما بال أقوام يبغضون علياً؟! من أبغض علياً فقد أبغضنى ومن فارق علياً فقد فارقنى. إنّ علياً منّى وأنا منه، خُلِقَ من طينتى، وخُلِقتُ من طينة إبراهيم، وأنا أفضل من إبراهيم، ذريّة بعضها من بعض، واللَّه سميع عليم.

يا بريدة! أما علمت أن لعلىّ أكثر من الجارية التى أخذها؟» «۲».

وقال القندوزى الحنفى:

---

(۱) الإكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

(۲) ذخيرة المآل- شرح عقد جواهر اللآل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۷۹

«وأخرج أحمد عن عمرو الأسلمى- وكان من أصحاب الحديبيّة- خرج مع على إلى اليمن، فرأى منه جفوةً، فلمّا قدم المدينة أذاع شكايته، فقال له النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: واللَّه لقد آذيتنى. قال: أعوذ باللَّه أنْ اوذيك يا رسول اللَّه! فقال: من آذى علياً فقد آذانى».

وزاد ابن عبدالبر: من أحبّ علياً فقد أحبنى ومن أبغض علياً فقد أبغضنى ومن آذى علياً فقد آذانى ومن آذانى فقد آذى اللَّه.

وكذلك وقع لبريدة، إنّه كان مع على فى اليمن، فقدم المدينة مغضباً عليه، وأراد شكايته بجاريةٍ أخذها من الخمس، فقالوا له: أخبره ليسقط على من عينيه، ورسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- يسمع من وراء الباب، فخرج مغضباً فقال: ما بال أقوام يبغضون علياً! من أبغض علياً فقد أبغضنى ومن فارق علياً فقد فارقنى، إنّ علياً منّى وأنا منه، خُلِق من طينتى وخُلِقتُ من طينة إبراهيم، وأنا أفضل من

إبراهيم، «ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِن بَعْضٍ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» «۱»

.يا بريدة! أما علمت أن لعلى أكثر من الجارية التى أخذها.

أخرجه الطبرانى» «۲».

أقول:

ففى هذا الحديث:

«من فارق علياً فقد فارقنى».

وهذا مفيدٌ للعصمة بكلّ وضوح.

---

(۱) آل عمران ۳: ۳۴.

(۲) ينابيع المودة ۲/ ۴۵۸- ۴۵۹ ح ۲۷۲ و ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۰

ومن مصادر روايته أيضاً:

المستدرک على الصحيحين ۳/ ۱۳۳ ح ۴۶۲۴ عن أبى ذر عنه صلّى اللَّه عليه وسلّم وقال: «صحيح الإسناد».

مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵ عن البزار عن أبى ذر، وقال: «رجاله ثقات».

ويوجد فى مصادر أخرى عن غيره من الصحابة.

وفيه:

«إنّ علياً منّى وأنا منه».

وقد عرفت معناه، على ضوء كلام الطيّبى بشرح: حسين منّى وأنا من حسين.

وحديث «على منى وأنا من على» من أصحّ الأحاديث:

أخرجه أحمد فى المسند ۴/ ۱۶۵.

والترمذى فى صحيحه ۵/ ۵۹۴. ح ۳۷۱۹.

والنسائى فى الخصائص: ۶۳- ۶۴ ح ۶۴ و ۶۵.

وابن ماجة فى سننه ۱/ ۴۴ ح ۱۱۹.

وأسانيدهم صحيحة بلا كلام.

وفيه:

«خُلِقَ من طينتى»....

وهو يدل على المساواة، والأفضليّة من جميع الخلائق عدا النبىّ الأعظم صلّى اللَّه عليه وسلّم.

وأخرج حديث خلق رسول اللَّه وأمير المؤمنين عليهما السلام من طينة واحدة:

الحافظ أبو نعيم فى حلية الأولياء ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۱

والحافظ ابن عساكر فى تاريخ دمشق ۴۲/ ۲۴۰.

وكذا غيرهما من الأئمة الأعلام.

فمعاذ اللَّه من سقوط نفس النبى منعين النبى!! فليمت الحاقدون بغيظهم!!

«۴۰» سیاق الحدیث یأبی الحمل علی الحبّ والنصرة ... ص: ۳۸۱

ثم إنّ الحدیث دالٌ علی أنّ المراد من «الولایة» فیه هو «الأولویة بالتصرف» دون غیره من معانی الولایة. لأنّ الواقعة هی: شکوی بریدة وغیره من الإمام إلی النبی بسبب تصرّفه فی الجاریة، فانتهزوها واغتنموها فرصةً لإظهار بغضهم وعدائهم، فأیّ مناسبةٍ لأنْ یقال فی جوابهم: إنّ علیاً محبّ المؤمنین وناصرهم! لأن کون الرجل ناصراً ومحبّاً لا یستلزم السّکوت عنه إذا فعل عملًا قبیحاً، لکنّ کون الرجل إماماً ووليّاً للأمر یکشف عن صحّة جمیع أفعاله ویدل علی کونه معصوماً من الخطأ والمعصیة، وتکون جمیع أفعاله صحیحةً، ولا یجوز الردّ علیه فی شیء منها.

وفی (کنز العمّال): «یا بریدة، إنّ علیاً ولیّکم بعدی، فأحبَّ علیّاً فإنّه یفعل ما یؤمر. الدیلمی عن علی» «۱».

وقال ابن عساکر: «أخبرنا أبو القاسم ابن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر ابن مهدی، أنا أبو العباس ابن عقدة، نا الحسن بن

---

(۱) کنز العمال ۱۱/ ۶۱۲ رقم ۳۲۹۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۲

علی بن عفّان، نا حسن- یعنی ابن عطیة- نا سعاد، عن عبداللَّه بن عطاء، عن عبداللَّه بن بریدة، عن أبیه قال:

بعث رسول اللَّه...

فنظر إلیَّ فقال: یا بریدة: إنّ علیاً ولیّکم بعدی، فأحبَّ علیّاً فإنّه یفعل ما یؤمر» «۱».

أقول:

فقوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: «فإنّه یفعل ما یؤمر» دلیلٌ علی العصمة.

---

(۱) تارخ ابن عساکر ۴۲/ ۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۵

بطلان حمل «البعدیّة» علی الانفصال ... ص: ۳۸۵

اشارة

قوله:

«وأیضاً، هو غیر مقیَّد بوقت، وهذا مذهب أهل السنّة، بأنّه یکون الإمام المفترض الطّاعة فی وقتٍ من الأوقات بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم».

أقول:

هذا مردود بوجوده:

«۱» علی له الولایة علی «الثلاثة ...» ص: ۳۸۵

لقد ورد بحقّ سیّدنا أمیر المؤمنین فی حدیث الولایة أنّه «ولی کلّ مؤمنٍ ومؤمنة بعدی».

فهل كان الشيخان مؤمنين أو لا؟ إن كانا مؤمنين فالإمام عليه السلام وليّهما، وإنْ لم يكونا مؤمنين فكذلك، لأنّه إذا كان ولياً للمؤمنين أميراً لهم، فهو أمير غير المؤمنين بالضرورة، إذ لا- يتصوّر هناك الفرق، ولا- يلتزم أحد الخرق، بل هو ولى غير المؤمنين بالأولوية القطعيّة.

فحمل البعديّة هنا على البعدية المطلقة غير ممكن، لأنّه إذا كان أميراً على الثلاثة بحكم هذا الحديث الشريف، فتأخّر ولايته عنهم مخالفة لِقول النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۶

«۲» البعدية ظاهرة فی الاتّصال ... ص: ۳۸۶

وقوله «من بعدى» ظاهر فی كون البعدية متّصلةً بزمانه، والحمل على الإنفصال بدون دليلٍ عدول عن جادّة الاعتدال.

«۳» حديث الولاية وغيره نص على ولاية على ولا دليل على ولايتهم ... ص: ۳۸۶

إنّ هذا الحديث نصٌّ صريحٌ فی ولاية مولانا أمير المؤمنين عليه السلام، وأمّا أولئك فلا نصّ فی ولايتهم، كما اعترف أكابر علماءهم، واعترف (الدّهلوى) نفسه حيث قال: «بأن الخلفاء الثلاثة عند أهل السنّة لسوا بمعصومين ولسوا بمنصوصٍ عليهم».

فيكون المنصوص عليه مستحقّاً للخلافة دون غير المنصوص عليه، إذ الإعراض عمّن نصّ عليه عليه النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم، ونصب غير المنصوص عليه للخلافة، مخالف للعقل والنقل.

«۴» الحديث بلفظ: من كنت وليّه فعلى وليّه ... ص: ۳۸۶

لقد ورد حديث الولاية فی طرق عديدةٍ بلفظ «من كنت وليّه فعلى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۷

وليّه» أى: مع فاء التعقيب، وهذا ظاهر فی الاتّصال الزمانی بين الولايتين، فتكون ولايته عقيب ولاية النبيّ بلا فاصل، ويكون الحديث- بهذا اللفظ- مبيّناً له بالألفاظ الاخرى، وتحمل تلك على هذا المعنى، لوجوب التوفيق بين الأحاديث كما هو القاعدة المقرّرة.

أما إفادة الفاء للتعقيب بلا فصل، فيكفی أنْ نورد كلام نجم الأئمّة الرضيّ الإسترآبادى «۱»، إذْ يقول: فی مبحث المركّبات:

«وقد استعمل جوازاً كخمسة عشر مبنيّة الجزئين: ظروفٌ، كيوم يوم، وصباح مساء، وحين حين. وأحوالٌ نحو: لقيته كفّةً كفّةً، وهو جارى بيت بيت، وأخبرته- أو لقيته- صحرةً بحرةً. ويجوز إضافة المصدر من هذه الظروف والأحوال إلى العجز، وإنّما لم يتعيّن بناء الجزئين فيهما- كما تعيّن فی نحو خمسة عشر- لظهور تضمّن الحرف وتعيّنه فی نحو خمسة عشر، دون هذه المركّبات، إذ يحتمل أنْ يكون كلّها بتقدير الحرف وأنْ لا يكون. فإذا قدّرناها قلنا: إن معنى: لقيته يوم يوم، وصباح مساء، وحين حين: أى يوماً فيوماً، وصباحاً فمساءً، وحيناً فحيناً. أى: كلّ يوم، وكلّ صباح ومساء، وكلّ حين.

والفاء تؤدى معنى هذا العموم، كما فی قولك: انتظرته ساعةً فساعة، أى: فی كلّ ساعة. إذ فائدة الفاء التعقيب، فيكون المعنى: يوماً فيوماً، عقيبه بلا فصل إلى ما لا يتناهى، فاقتصر على أوّل المكرر أى التثنية، كما فی قوله تعالى: «ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ» «۲»

ولبّيك، ونحوه. وكذا صباح

---

(۱) محمّد بن الحسن، نزيل النجف الأشرف، نحوى، متكلّم، أديب، له: شرح الشافية، شرح الكافية، حواشى على بعض الكتب الكلامية والمنطقيّة، توفى سنة ۶۸۶ أو ۶۸۴. ترجم له فی: بغية الوعاة: ۲۴۸، شذرات الذهب ۵/ ۳۹۵.

(۲) الملک: ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۸

مساء، وحین حین.

وقلنا: إن أصل لقیته کفّهٔ کفّهٔ، ومعناه: متواجهین، ذوی کفّه منّی وکفّه منه، کأن کلًا منهما کان یکفّ صاحبه عن التولّی والإعراض.

وأصل: جاری بیت بیت. والمعنی: متلاصقاً بیتی وبیته. أی: مجتمعان ملتصقان، کما تقول: کلّ رجلٍ وضیعته، کما ذکرنا فی باب الحال»....

وأمّا وجوب التوفیق بین الأحادیث، ولزوم العمل بقضیهٔ الحدیث یفسّر بعضه بعضاً ... فقد قال ابن حزم الأندلسی فی کتاب (المحلّی فی الفقه):

«ومن أخذ بهذه الأحادیث کان قد خالف تلک وهذا لا یحل، وکان من أخذ بتلک قد أخذ بهذه، ولابدّ من تأویل ما صحَّ من تلک الأخبار وضم بعضها إلی بعض، ولا یحلّ ترک بعضها لبعض إلّابأمارهٔ أو نسخ أو تخصیص بنص آخر».

وقال شاه ولی اللَّه فی کتاب (حجهٔ اللَّه البالغهٔ): «باب القضاء فی الأحادیث المختلفهٔ الاحتمال، أنْ یعمل بکل حدیث إلّاأنْ یمتنع العمل بالجمع، للتناقض، وأنه لیس فی الحقیقهٔ اختلاف، ولکنْ فی نظرنا فقط».

«۵» إیراد اللّاهوری علی نظیر هذا الحمل فی حدیث الغدیر ... ص: ۳۸۸

لقد ذکر نظیر هذا الحمل فی الجواب عن استدلال أصحابنا بحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۶، ص: ۳۸۹

الغدیر، وقد أورده العلّامهٔ یعقوب اللاهوری «۱» فی (شرح التهذیب) للتفتازانی، وردّ علیه، وهذه عبارته: «وردّ بإنّه لا تواتر بل هو خبر الواحد، ولا حصر فی علی، یعنی: إن غایهٔ ما لزم من الحدیث ثبوت استحقاق علی رضی اللَّه عنه للإمامهٔ، وثبوتها فی المآل، لکنْ من أین یلزم نفی إمامهٔ الأئمهٔ الثلاثهٔ.

وهذا الجواب من المصنف، وتوضیحه: إنّه لم یثبت له الولایهٔ حالًا فلعلّه بعد الأئمهٔ الثلاثهٔ، وفائدهٔ التخصیص لاستحقاقه الإمامهٔ: الإلزام علی البغاهٔ والخوارج.

أقول: یرد علیه: إنّه کما کانت ولایهٔ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم عامّهٔ- کما یدلّ علیه کلمهٔ «من» الموصولهٔ- فکذا ولایهٔ علی، فیجب أن یکون علی هو الولی لأبی بکر دون العکس».

أقول:

وکذا الکلام فی «حدیث الولایهٔ» فالشبههٔ مندفعهٔ.

فالحمد للَّهالعلی الأکبر، حیث أثبتنا صحّهٔ الخبر، بل بیّنا تواتره فی جواب ابن حجر، ثمّ أوضحنا دلالته علی إمامهٔ وصی خیر البشر ما طلع شمس وأضاء قمر.

فزهقت خرافات أهل الخدع والغرر، وطاحت تشکیکات المموّهین العادمین للبصر، وانتهک ستر المسوّلین الوالجین فی أنکر الخطر ...

وصلّی اللَّه علی محمّدٍ نبیّه وعلی آله الطیّبین الطّاهرین إلی یوم الدین.

---

(۱) تقدم موجز ترجمته.

[الجزء السابع عشر]

اهداء ...: ص: ۲

إلی حامل لواء الامامة الکبری والخلافة العظمی

ولی العصر المهدی المنتظر الحجّة ابن الحسن العسکری أرواحنا فداه

یا أیّها العزیز مسّنا وأهلنا الضّرّ

وجئنا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الکیل

وتصدّق علینا إن اللّه یجزی المتصدّقین علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸

حدیث المنزلة ... ص: ۸

ومن ألفاظه:

«أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی

غیر أنّه لا نبی بعدی؟»

أخرجه مسلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹

کلمة المؤلّف ... ص: ۹

بسم اللّه الرحمن الرحیم

الحمد للّه‌ربّ العالمین والصلاة والسلام علی محمد وآله الطاهرین ولعنة اللّه علی أعدائهم أجمعین من الأولین والآخرین. وبعد:

فهذا قسم (حدیث المنزلة) من کتابنا (نفحات الأزهار فی خلاصة عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار ...) نقدّمه إلی العلماء المحقّقین وسائر الباحثین، لیجدوا فیه الدلیل التام علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مباشرةً وبلا فصل علی ضوء هذا الحدیث الشریف المقطوع بصدوره.

لقد نزّل رسول اللّه الذی «ما ینطق عن الهوی إنْ هو إلّاوحی یوحی «۱»

«علّمه شدید القوی «۲»

علیّاً من نفسه بمنزلة هارون من موسی، مشیراً إلی منازل هارون الثابتة فی القرآن الکریم.

وهکذا کانت کلمات النبیّ فی حقّ علی وبیان فضائله ومناقبه، ففی أغلبها التأکید علی أنّ لمقامات أمیر المؤمنین علیه السلام اصولًا ثابتةً فی کتاب اللّه العظیم، ففی غدیر خم مثلًا یذکّر بقوله: «ألست أولی بالمؤمنین من أنفسهم» الآیة المبارکة: «النبیّ أولی بالمؤمنین من أنفسهم» «۳»

ثمّ

---

(۱) سورة النجم: ۵۳، الآیة: ۳.

(۲) سورة النجم: ۵۳، الآیة: ۵، ۴.

(۳) سورة الأحزاب: ۳۳، الآیة: ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰

یقول: «فمن کنت مولاه فهذا علی مولاه».

وعندما یرید الإعلان عن أنْ لاطریق للنجاة فی هذه الامّة إلّااتباع أهل البیت، یشیر إلی ما حکاه اللّه سبحانه فی کتابه من قصّة نوح وهلاک امّته إلّامن کان معه فی السفینة، فیشبّه أهل بیته بسفینة نوح ویقول: «مثل أهل بیتی کسفینة نوح من رکبها نجا ومن تخلّف عنها هلک»

وهکذا...

وفی (حدیث المنزلة) یوعز الرسول الأعظم إلی الآیات الحاکیة لمقامات هارون:

قوله تعالی «وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» «۱»

.وقوله تعالی ... «واجعل لی وزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری وأشرکه فی أمری کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً إنّک کنت بنا بصیراً» «۲»

.وقوله تعالی «وأخی هارون هو أفصح منّی لساناً فأرسله معی ردءاً یصدّقنی» «... ۳»

.ومثلها غیرها...

فأفاد (حدیث المنزلة) ثبوت جمیع هذه المنازل- الثابتة لهارون من موسی- لأمیر المؤمنین من خاتم النبیین الرسول الأکرم صلّی اللّه علیه وآله وسلّم (إلّا النبوّة).

هذا من ناحیة الدلالة.

---

(۱) سورة الأعراف: ۷، الآیة: ۱۴۲.

(۲) سورة طه: ۲۰، الآیة: ۲۹، ۳۵.

(۳) سورة القصص: ۲۸، الآیة: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱

وأمّا من ناحیة السّند، فهو من الأحادیث القطعیّة...

فکان دلیلًا آخر من الأدلّة القطعیّة علی إمامة علی بعد النبی...

فانبری المبرّرون للواقع التاریخی للجواب عن هذا الإستدلال المستند إلی الکتاب والسنّة، فأطالوا الکلام وأطنبوا، وشرّقوا وغرّبوا، حتی تعارضت أنظارهم وتناقضت أفکارهم، ثم التجأ بعضهم إلی وضع حدیثٍ لیعارض به، وآخر إلی تحریفه، لیکون دلیلًا علی خلاف ما هو نصٌّ فیه.

إنّه تتلخّص أجوبة القوم علی استدلال أصحابنا بهذا الحدیث علی إمامة أمیر المؤمنین بعد النبی فی الطرق التالیة:

۱- السبّ والشتم، والتحریف للحدیث، أو معارضته بحدیث موضوع.

۲- المناقشة فی سند الحدیث، بدعوی ضعفه، أو بأنّه خبر واحد.

۳- المناقشة فی مدلول الحدیث، بزعم عدم ظهوره فی عموم المنزلة، أو وجود قرینة تمنع عن دلالته علی العموم تخصّصه بموره وهو زمن الخروج إلی غزوة تبوک.

والمهمُّ من هذه الطرق- وله وجهة علمیة- هو الطریق الثالث.

وهذا الکتاب یتکفّل بیان الإستدلال بحدیث المنزلة علی إمامة أمیر المؤمنین بلا فصل، ویتعرّض لمناقشات القوم کلّها، بالنقد العلمی،

وهو غير مستند- سواء فی إثباته أو ردّه- إلّاإلی کتبهم المشهورة المعتمدة، واللّه سبحانه ولیُّ التوفیق.

ایران- قم

علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳

کلمة السیّد صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۳

الحمد للّهالذی جعل الوصی من النبی بمنزلة هارون من موسی الکلیم، وحباهما وآلهما من الفضائل ما أوجب التفضیل والتقدیم، فجنس المضاف إلیهم مخصوص بالعزّ الصمیم، ناج علی التعمیم، والمتّصل بهم غیر منقطع عن الأجر والنعیم، والمتّبع أخبارهم والمقتفی آثارهم من أتی اللّه بقلبٍ سلیم، والناکب عن سمتهم والصادف عن هدیهم مقتحم فی سعیر الجحیم، متجرّع ذعاق الصدید والحمیم، مکابد لشدائد العذاب الألیم. وأفضل الصّلاة والسلام المزری علی نفح الشمیم، علی النبی وآله الهداة المهدیّین المرتفع بهم کلّ منزلةٍ وشرف عظیم، لاسیّما ابن عمّه وکاشف غمّه المخصوص بالإستخلاف علی رغم أهل الخلاف، والممنوح بمزیّة الإخاء والممنو بجلیل البلاء، المدفوع عنه مقامه، المنهوب تراثه، المغمض علی القذی، الصابر علی الشجی

وبعد:

فیقول العبد القاصر (حامد حسین) ابن العلامة السید محمد قلی، کان اللّه له فی الدنیا والآخرة، وأسدل سجف العفو علی ماله من المعاصی الباطنة والظاهرة:

إنّ هذا هو المجلّد الثانی من المنهج الثانی من کتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمة الأطهار) الموضوع لنقض الباب السابع من (التحفة) المحیّرة للأنظار، وهذا المجلّد معقود لردّ کلام صاحب التحفة فی الحدیث الثانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴

من الأحادیث الاثنی عشر التی ذکرها وادّعی فیها الإنحصار الواضح بطلانه علی ناظر کتب الأصحاب االأخیار. واللّه الموفّق للإتمام والإکمال، ومنه الإستعانة فی المبدء والمآل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵

کلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشریة ... ص: ۱۵

فی ردّ الاستدلال بحدیث المنزلة

قال الشیخ عبد الغزیز الدهلوی:

«الحدیث الثانی: روی البخاری ومسلم عن البراء بن عازب أنه صلّی اللّه علیه وسلّم لمّا استخلف الأمیر فی غزوة تبوک علی أهل بیته من النساء والبنات، وترکه فیهنّ وقد توجّه هو إلی تلک الغزوة، قال الأمیر: یا رسول اللّه، أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم له: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

قالت الشیعة: إن المنزلة اسم جنس مضاف إلی العلم، فیعم جمیع المنازل، لصحة الإستثناء، ولِذا استثنی مرتبة النبوة، فثبت للأمیر جمیع المنازل الثابتة لهارون، ومن جملتها صحة الامارة وافتراض الطاعة أیضاً لو عاش هارون بعد موسی، لأنّ هارون کانت له هذه المرتبة فی عهد موسی، فلو زالت عنه بعد وفاته لزم العزل، وعزل النبی صلّی اللّه علیه وسلّم ممتنع للزومه الإهانة المستحیلة فی حقّه.

فثبتت هذه المرتبة للأمیر أیضاً، وهی الإمامة.

والجواب عن ذلک بوجوه:

الأول: أن اسم الجنس المضاف إلى العلم ليس من ألفاظ العموم عند جميع الاصوليين، بل هم صرحوا بأنه للعهد فى غلام زيد ونحوه، لأن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶

تعريف الإضافة المعنوية باعتبار العهد هو الأصل، وفيما نحن فيه توجد قرينة على العهد، وهى قوله: أتخلّفنى فى النساء والصبيان، يعنى: إنه كما أن هارون كان خليفة لموسى حين توجهه إلى الطور، كذلك صار الأمير خليفةً للنبى صلّى اللّه عليه وسلّم حين توجّه إلى غزوة تبوك.

والإستخلاف المقيد بهذا القيد لا يكون باقياً بعد انقضائها، كما لم يبق فى حق هارون أيضاً.

ولا يجوز أن يقال بأن انقطاع هذا الإستخلاف عزل موجب للإهانة فى حق الخليفة. لأن انقطاع العمل وانتهاء أمده ليس بعزل، والقول بأنه عزل خلاف العرف واللغة.

ولاتكون صحة الإستثناء دليلًا للعموم إلّاإذا كان الإستثناء متّصلًا، وهو ههنا منقطع بالضرورة، لأن قوله: «إنه لا نبى بعدى» جملة خبرية، وقد صارت تلك الجملة بتأويلها إلى المفرد بدخول إن، فى حكم «إلّا عدم النبوة» وظاهر أنّ عدم النبوة ليس من منازل هارون حتى يصح استثناؤه، لأن المتّصل يكون من جنس المستثنى منه وداخلًا فيه، والنقيض لايكون من جنس النقيض وداخلًا فيه، فثبت أن هذا المستثنى منقطع جدّاً.

ولأن من جملة منازل هارون كونه أسن من موسى، وأفصح منه لساناً، وكونه شريكاً معه فى النبوة، وكونه شقيقاً له فى النسب، وهذه المنازل غير ثابتة فى حق الأمير بالنسبة إلى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم إجماعاً، فإن جعلنا الإستثناء متّصلًا وحملنا المنزلة على العموم لزم الكذب فى كلام المعصوم.

الثانى: إنا لا نسلّم أن الخلافة بعد موت موسى كانت من جملة منازل هارون، لأن هارون كان نبيّاً مستقلًا فى التبليغ، ولو عاش بعد موسى أيضاً لكان كذلك، ولم تزل عنه هذه المرتبة قط، وهى تنافى الخلافة، لأنها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷

نيابة النبى، ولا مناسبة بين الأصالة والنيابة فى القدر والشرف، فقد علم أنّ الإستدلال على خلافة الأمير من هذا الطريق لا يصح أبداً.

وأيضاً: إن النبى صلّى اللّه عليه وسلّم لمّا شبّه الأمير بهارون- ومعلوم أن هارون كان خليفةً فى حياة موسى بعد غيبته، وصار يوشع بن نون وكالب بن يفنة خليفةً له بعد موت موسى- لزم أن يكون الأمير أيضاً خليفةً فى حياة النبى بعد غيبته لا بعد وفاته، بل يصير غيره خليفةً بعد وفاته، حتى يكون التشبيه على وجه الكمال، إذ حمل التشبيه فى كلام الرسول على النقصان غاية عدم الديانة، والعياذباللّه.

وإنْ تنزّلنا قلنا: ليس فى هذا الحديث دلالة على نفى إمامة الخلفاء الثلاثة، غاية ما فى الباب أن استحقاق الإمامة يثبت به للأمير ولو فى وقتٍ من الأوقات، وهو عين مذهب أهل السنة. والتقريب به أيضاً غير تام» «۱».

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۱۰، وانظر مختصر التحفة الاثنا عشرية: ۱۸۳- ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹

نفحات الأزهار

فی خلاصة عبقات الأنوار

فی إمامة الأئمة الأطهار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳

اشارة

أقول:

إنّ حديث المنزلة من أهم مناقب أمير المؤمنين عليه السلام، ومن الأدلة القاطعة والبراهين الساطعة على خلافته وإمامته بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بلافصل.

وهو حديث فی غاية الصحة والثبوت، مشهور مستفيض، بل متواتر عن النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

ولقد أخرجه البخاری ومسلم اللّذان طالما سعيا وراء إخفاء مناقب أمير المؤمنين عليه السلام وفضائله السّامية، ومن المعلوم أنّ إخراج الواحد منهما كافٍ فی الإلزام بصحّة الحديث، فكيف إذا اتّفقا على إخراجه؟ فكيف إذا وافقهما على ذلك سائر جهابذة المحدّثين فأخرجوه فی صحاحهم ومسانيدهم ومجاميعهم؟ فكيف إذا نصّ المحقّقون منهم على صحّته ونفوا عنه الريب؟ فكيف إذا صرّح المنقّدون منهم بكثرة طرقه؟ فكيف إذا اعترف أعلامهم بتواتره؟

ونحن نذكر أوّلًا طرق الحديث، ثم نعقّبها بذكر كلمات القوم فی صحته وكثرة طرقه وتواتره، فنقول:

أشهر مشاهير رواة حديث المنزلة ... ص: ۲۳

اشارة

لقد روى حديث المنزلة أكثر مشاهير أئمة أهل السنّة فی مختلف العلوم، عبر القرون المختلفة، وهذه أسماء أشهرهم:

۱- محمد بن إسحاق صاحب السيرة، المتوفّى سنة ۱۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴

۲- أبو داود سليمان بن داود الطّيالسی، المتوفّى سنة ۲۰۴.

۳- محمد بن سعد صاحب الطبقات الكبرى، المتوفّى سنة ۲۳۰.

۴- أبوبكر عبداللَّه بن محمد بن أبی شيبة العبسی، المتوفّى سنة ۲۳۵.

۵- أحمد بن محمد بن حنبل الشيبانی، المتوفّى سنة ۲۴۱.

۶- محمد بن إسماعيل البخاری صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۵۶.

۷- أبو على الحسن بن عرفة العبدی، المتوفّى سنة ۲۵۷.

۸- مسلم بن الحجاج النيسابوری صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۶۱.

۹- محمد بن يزيد بن ماجة القزوينی صاحب السنن، المتوفّى سنة ۲۷۳.

۱۰- أبو حاتم محمد بن حبان البستی، المتوفّى سنة ۳۵۴.

۱۱- محمد بن عيسى الترمذی صاحب الصحيح، المتوفّى سنة ۲۷۹.

۱۲- أحمد بن أبی خيثمة زهير بن حرب، المتوفّى سنة ۲۷۹.

۱۳- عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، المتوفّى سنة ۲۹۱.

۱۴- أحمد بن عمرو بن عبدالخالق البزار، المتوفّى سنة ۲۹۲.

۱۵- أحمد بن شعيب النسائی صاحب السنن، المتوفّى سنة ۳۰۳.

۱۶- أبو يعلى أحمد بن على الموصلی، المتوفّى سنة ۳۰۷.

۱۷- محمد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۸- أبو عوانة یعقوب بن إسحاق الإسفراینی، المتوفّی سنة ۳۱۶.

۱۹- أبو الشیخ الإصبهانی عبداللّه بن جعفر المتوفّی سنة ۳۶۹.

۲۰- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۲۱- محمد بن عبدالرحمن المخلّص الذهبی، المتوفّی سنة ۳۹۳.

۲۲- أبوبکر محمد بن جعفر المطیری، المتوفّی سنة ۳۳۵.

۲۳- أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی، المتوفّی سنة ۳۷۶.

۲۴- الحسن بن بدر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵

۲۵- أبو عبداللّه الحاکم محمد بن عبداللّه النیسابوری صاحب المستدرک، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۲۶- أبو سعد عبدالملک بن محمد الخرگوشی، المتوفّی سنة ۴۰۷.

۲۷- أبوبکر أحمد بن عبدالرحمن الشیرازی صاحب کتاب الألقاب، المتوفّی سنة ۴۰۷.

۲۸- أبوبکر أحمد بن موسی بن مردویه الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۲۹- أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الإصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۳۰- إسماعیل بن علی الرازی المعروف بابن السمّان، المتوفّی سنة ۴۴۵.

۳۱- أبو القاسم علی بن المحسن التنوخی، المتوفّی سنة ۴۴۷.

۳۲- أبوبکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۳۳- أبو عمر یوسف بن عبداللّه المعروف بابن عبدالبر، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۳۴- أبو الحسن علی بن محمد الجلّابی المعروف بابن المغازلی، المتوفّی سنة ۴۸۳.

۳۵- شیرویه بن شهردار الدیلمی، المتوفّی سنة ۵۰۹.

۳۶- حسین بن مسعود الفراء البغوی الملقب بمحیی السنة، المتوفّی سنة ۵۱۶.

۳۷- رزین بن معاویة العبدری، المتوفّی سنة ۵۳۵.

۳۸- أبومحمد أحمد بن محمد بن علی العاصمی.

۳۹- عمربن محمد بن خضر الأردبیلی المعروف بالملّا.

۴۰- أبو القاسم علی بن الحسن المعروف بابن عساکر، المتوفّی سنة ۵۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶

۴۱- أبو طاهر أحمد بن محمد بن سلفة الإصبهانی، المتوفّی سنة ۵۷۶.

۴۲- أبو المؤید الموفق بن أحمد المکی الشهیر بأخطب خوارزم، المتوفّی سنة ۵۶۸.

۴۳- سعد الدین أبو حامد محمود بن محمد الصالحانی، المتوفّی سنة ۶۱۲.

۴۴- محمد بن عمر الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۴۵- أبو السعادات المبارک بن محمد المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۴۶- أبو الحسن علی بن محمد المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۳۰.

۴۷- أبو الربیع سلیمان بن سالم البلنسی، المتوفّی سنة ۶۳۴.

۴۸- محمد بن محمود محب الدین ابن النجار، المتوفّی سنة ۶۴۲.

۴۹- کمال الدین أبو سالم محمد بن طلحة القرشی، المتوفّی سنة ۶۵۲.

۵۰- أبو المظفر یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی، المتوفّی سنة ۶۵۴.

۵۱- أبو عبداللّه محمد بن یوسف الکنجی، المتوفّی سنة ۶۵۸.

۵۲- یحیی بن شرف النووی، المتوفّی سنة ۶۷۶.

۵۳- أبو العباس محبّ الدین أحمد بن عبداللّه الطبری، المتوفّی سنة ۶۹۴.

۵۴- إبراهیم بن عبداللّه الوصّابی صاحب الاکتفاء فی مناقب الخلفاء.

۵۵- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمد الحموینی، المتوفّی سنة ۷۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷

۵۶- أبو الفتح محمد بن محمد المعروف بابن سید الناس صاحب السیرة النبویة الشهیرة، المتوفّی سنة ۷۳۴.

۵۷- شمس الدین محمد بن أبی بکر المعروف بابن قیّم الجوزیة، المتوفّی سنة ۷۵۱.

۵۸- عبداللّه بن أسعد الیمنی الیافعی، المتوفّی سنة ۷۶۸.

۵۹- إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۶۰- أحمد بن محمد الملقب بعلاء الدولة السمنانی، المتوفّی سنة ۷۴۰ تقریباً.

۶۱- ولی الدین محمد بن عبداللّه الخطیب التبریزی صاحب المشکاة.

۶۲- جمال الدین یوسف بن عبدالرحمن المزی، المتوفّی سنة ۷۴۲.

۶۳- محمد بن یوسف الزرندی، المتوفّی سنة ۷۵۳ تقریباً.

۶۴- السید علی الهمدانی، المتوفّی سنة ۸۷۶.

۶۵- محمد بن محمد الحلبی المعروف بابن الشحنة، المتوفّی سنة ۸۱۵.

۶۶- زین الدین أحمد بن عبدالرحیم العراقی، المتوفّی سنة ۸۲۶.

۶۷- ملک العلماء شهاب الدین بن شمس الدین الدولت آبادی الهندی، المتوفّی سنة ۸۴۹.

۶۸- أحمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲.

۶۹- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵.

۷۰- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۷۱- حسین بن محمد الدیاربکری، المتوفّی سنة ۹۶۶.

۷۲- أحمد بن محمد المعروف بابن حجر المکی، المتوفّی سنة ۹۷۳.

۷۳- علی بن حسام الدین المتقی، المتوفّی سنة ۹۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸

۷۴- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۷۵- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث، المتوفّی سنة ۱۰۰۰.

۷۶- محمد عبدالرؤف بن تاج الدین المناوی، المتوفّی سنة ۱۰۳۱.

۷۷- شیخ بن عبداللّه العیدروس، المتوفّی سنة ۱۰۴۱.

۷۸- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکی، المتوفّی سنة ۱۰۳۷.

۷۹- محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب عالم.

۸۰- محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۸۱- محمد صدر العالم صاحب معارج العلی.

۸۲- ولی اللّه أحمد بن عبدالرحیم الدهلوی، المتوفّی سنة ۱۱۷۶.

۸۳- أحمد بن عبدالقادر العجیلی، المتوفّی سنة ۱۱۸۲.

۸۴- رشید الدین الدهلوی، تلمیذ صاحب التحفة.

۸۵- المولوی محمد مبین بن محب اللّه الکهنوی.

۸۶- المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه الکهنوی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰.

۸۷- أحمد بن زینی دحلان، المتوفّی سنة ۱۳۰۴.

۸۸- السید مؤمن بن حسن الشبلنجی، کان حیّاً سنة ۱۳۲۲.

وإلیک نصوص روایاتهم بالأسانید:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹

«۱» روایة محمّد بن إسحاق ... ص: ۲۹

أما روایة محمد بن إسحاق، فقد ذکرها ابن هشام فی (سیرته) التی هی تلخیص سیرة ابن إسحاق، وهذه عبارته:

«قال ابن إسحاق: وضرب عبداللّه بن أبی علی حدة عسکره أسفل منه نحو ذباب، وکان- فیما یزعمون- لیس بأقل العسکرین. فلمّا سار رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم تخلّف عنه عبداللّه بن أبی فیمن تخلّف من المنافقین وأهل الریب.

وخلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه علی أهله، وأمره بالإقامة فیهم. فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًاله وتخفّفاً منه. فلمّا قال ذلک المنافقون أخذ علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه سلاحه، ثم خرج حتی أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبیّ اللّه، زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی أنک استثقلتنی وتخفّفت منّی. فقال:

کذبوا، ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

فرجع علی إلی المدینة، ومضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی سفره.

قال ابن إسحاق: حدثنی محمد بن طلحة بن یزید بن رکانة، عن إبراهیم ابن سعد بن أبی وقاص عن أبیه سعد، أنّه سمع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی هذه المقالة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰

قال ابن إسحاق: ثم رجع علی إلی المدینة، ومضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی سفره» «۱».

«۲» روایة أبی داود الطیالسی ... ص: ۳۰

وأما روایة أبی داود الطّیا لسی، فهی عن سعد بن أبی وقاص، قال الحافظ ابن کثیر: «ورواه أبو داود الطیالسی عن شعبة، عن عاصم، عن مصعب، عن أبیه».

وروی الشیخ إبراهیم الوصابی الحدیث: «عن سعد بن مالک رضی اللّه عنه قال: خلّف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی

طالب فى غزوة تبوك، فقال: يا رسول اللّه أتخلّفنى فى النساء والصّبيان؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى» فقال:

«أخرجه البخارى ومسلم فى صحيحيهما، والترمذى فى جامعه، وابن ماجة فى سننه، وأبو داود الطيالسى فى مسنده، وأبو نعيم فى فضائل الصّحابة» «۲».

«۳» رواية ابن سعد ... ص: ۳۰

وأمّا رواية محمد بن سعد فهى فى (طبقاته) حيث قال:

«ذكر قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى.

---

(۱) السيرة النبوية لابن هشام ۵/ ۱۹۹- ۲۰۰.

(۲) تاريخ ابن كثير ۵/ ۷ وسيأتى. الاكتفاء فى فضائل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱

قال قال محمد بن عمر: وكان على ممّن ثبت مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يوم احد، حين انهزم الناس، وبايعه على الموت، وبعثه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم سرية إلى بنى سعد بفدك فى مائة رجل، وكانت معه إحدى رايات المهاجرين الثلاث يوم فتح مكة، وبعثه سريّة إلى الفلس إلى طى، وبعثه إلى اليمن.

ولم يتخلّف عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم فى غزوة غزاها إلّا غزوة تبوك، خلّفه فى أهله «۱»:

أخبرنا الفضل بن دكين، نافضيل بن مرزوق، عن عطيّة، حدثنى أبو سعيد قال: غزا رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم غزوة تبوك، وخلّف علياً فى أهله، فقال بعض الناس: ما منعه أن يخرج به إلّاأنه كره صحبته، فبلغ ذلك علياً، فذكره للنبى صلّى اللّه عليه وسلّم فقال: أيا ابن أبى طالب، أما ترضى أن تنزل منى بمنزلة هارون من موسى «۲».

أخبرنا الفضل بن دكين، نافطر بن خليفة، عن عبداللّه بن شريك قال: سمعت عبداللّه بن رقيم الكنانى قال: قدمنا المدينة فلقينا سعد بن مالك فقال: خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم إلى تبوك وخلّف علياً، فقال له: يا رسول اللّه خرجت وخلّفتنى؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى «۳».

أخبرنا عفان بن مسلم، عن حماد بن سلمة، أنا على بن زيد، عن سعيد ابن المسيب قال قلت لسعد بن مالك: إنى أريد أنْ أسألك عن حديث وأنا أهابك أن أسألك عنه، قال: لا تفعل يا ابن أخى، إذا علمت أن

---

(۱) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۶.

(۲) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

(۳) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲

عندى علماً فسلنى عنه ولا تهبنى. فقلت: قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى حين خلّفه بالمدينة فى غزوة تبوك قال: أتخلّفنى فى الخالفة فى النساء والصبيان؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى؟ فأدبر على مسرعاً كأنى أنظر إلى غبار قدميه يسطع، وقد قال حماد: فرجع على مسرعاً «۱».

أخبرنا روح بن عبادة، ناعوف، عن ميمون، عن البراء بن عازب وزيد ابن أرقم قالا: لمّا كان عند غزوة جيش العسرة وهى تبوك قال

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: إنّه لابدّ من أن اقيم أو تقيم، فخلّفه، فلمّا فصل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غازياً قال ناس: ما خلّفه رسول اللَّه إلّالشىء كرهه منه. فبلغ ذلك علياً، فأتبع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى انتهى إليه. فقال له: ما جاء بك يا على؟ قال: لا يا رسول اللَّه، إلّاأنى سمعت ناساً يزعمون أنك إنما خلّفتنى لشىء كرهته منى.

فتضاحك رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وقال: يا على، أما ترضى أنْ تكون منّى كهارون من موسى غير أنّك لست بنبى؟ قال: بلى يا رسول اللَّه.

قال: فإنه كذلك» «۲».

«۴» روايهٔ ابن أبى شيبهٔ ... ص: ۳۲

وأمّا روايهٔ أبى‌بكر ابن أبى شيبهٔ فهذا نصّها:

«حدّثنا غندر، عن شعبهٔ، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن

---

(۱) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

(۲) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳

سعد بن أبى وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على أبى طالب فى غزوهٔ تبوك، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ فقال: أما ترضى أن تكون منّى بمنزلهٔ هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى.

حدّثنا غندر، عن شعبهٔ عن سعد بن إبراهيم قال: سمعت إبراهيم بن سعد، عن سعد، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلهٔ هارون من موسى.

حدّثنا عبداللَّه بن نمير، عن موسى الجهنى قال: حدّثتنى فاطمهٔ ابنهٔ على قالت: حدّثتنى أسماء ابنهٔ عميس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى الّا أنه ليس نبى بعدى.

حدّثنا وكيع، عن فضيل بن مرزوق، عن زيد بن أرقم: إن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى.

حدّثنا أبو معاويهٔ، عن موسى بن مسلم، عن عبدالرحمن بن سابط، عن سعد، قال: قدم معاويهٔ فى بعض حجّاته، فأتاه سعد، فذكروا علياً، فنال منه معاويهٔ، فغضب سعد، فقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللَّه يقول له ثلاث خصال، لأنْ تكون لى خصلهٔ منها أحبّ إلىّ من الدنيا وما فيها، سمعت رسول اللَّه يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. وسمعت النبى يقول: أنت منى بمنزلهٔ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى. وسمعت

نفحات الازهار فى خلاصهٔ عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴

رسول اللَّه يقول: لأعطين الرايهٔ رجلا يحب اللَّه ورسوله» «۱».

«۵» روايهٔ أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴

وأما روايهٔ أحمد بن حنبل فهى فى (المسند) وفى (المناقب) وإليك نصوص رواياته:

«نا يحيى بن سعيد، عن موسى الجهنى قال: دخلت على فاطمهٔ ابنهٔ على فقال لها رفيقى أبو مهدى: كم لك؟ قالت ستهٔ وثمانون سنهٔ.

قال: ما سمعت من أبيك شيئاً؟ قالت: حدثتنى أسماء بنت عميس أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس نبى بعدى» «۲».

«حدثنى وكيع قال: حدثنا فضيل بن مرزوق، عن عطية العوفى، عن أبى سعيد الخدرى قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى» «۳».

«حدثنا سفيان بن عيينة، عن زيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد: أنّ النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى. قيل لسفيان: غير أنّه لا نبى بعدى؟ قال: نعم» «۴».

---

(۱) الكتاب المصنف ۷/ ۴۹۶ رقم ۳۲۰۶۵- ۳۲۰۶۹.

(۲) مسند أحمد ۶/ ۴۳۸.

(۳) مسند أحمد ۳/ ۳۲.

(۴) مسند أحمد ۱/ ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵

«حدّثنا محمد بن جعفر قال: حدّثنا شعبة، عن الحكم، عن مصعب بن سعد بن أبى وقاص قال: خلّف رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم على بن أبى طالب فى غزوة تبوك. قال: يا رسول اللّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۱».

«أخبرنا محمد بن جعفر قال: أخبرنا شعبة، عن سعد بن إبراهيم يحدّث عن سعد، عن النبى صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: ألا ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى» «۲».

«حدثنا أبو سعيد قال: حدّثنا سليمان بن بلال قال: حدّثنا جعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها سعد: إن علياً خرج مع النبى صلّى اللّه عليه وسلّم حتى جاء ثنيّة الوداع وعلى يبكى ويقول: تخلّفنى مع الخوالف؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّا النبوة» «۳».

«حدثنى يحيى بن سعيد، عن موسى الجهنى قال: دخلت على فاطمة فقال رفيقى أبو مهدى: كم لكِ؟ فقالت: ست وثمانون سنة. قال: ما سمعت من أبيك شيئاً؟ قالت: حدثتنى أسماء بنت عميس أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس بعدى نبى» «۴».

«وفيما كتب إلينا محمد بن عبداللّه يذكر أنّ يزيد بن مهران حدّثهم قال: حدثنا أبو بكر بن عياش، عن الأجلح، عن حبيب بن أبى ثابت، عن

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۱۸۲.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۲۸۴ رقم ۱۵۰۸- الطبعة الجديدة ۱/ ۱۷۵.

(۳) فضائل على لأحمد- مخطوط ۲/ ۷۳۳ (۱۰۰۶).

(۴) فضائل على لأحمد- مخطوط ۲/ ۷۹۶ (۱۰۹۱).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶

ابن السمّان، عن سعيد بن زيد قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى» «۱».

«۶» روایة البخاری ... ص: ۳۶

وأخرجه البخاری فی (صحیحه) حیث قال: «حدّثنا محمد بن بشار، ثنا غندر، ثنا شعبة، عن سعد قال: سمعت إبراهیم بن سعد، عن أبیه قال قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

وقال: «حدثنا مسدد، قال حدثنا یحیی، عن شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن أبیه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج إلی تبوک فاستخلف علیّا فقال: أتخلّفنی فی الصّبیان والنساء؟ قال: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی.

وقال أبو داود: حدثنا شعبة عن الحکم قال: سمعت مصعباً» «۲».

«۷» روایة ابن عرفة ... ص: ۳۶

وأمّا روایة ابن عرفة، فهی کما فی (تاریخ ابن کثیر) حیث قال: «قال الحسن بن عرفة العبدی: ثنا محمد بن حازم أبو معاویة الضریر، عن

---

(۱) فضائل علی لأحمد- مخطوط ۲/ ۸۳۴ (۱۱۴۳).

(۲) صحیح البخاری باب غزوة تبوک من کتاب المغازی ۶/ ۱۸.

موسی بن مسلم الشیبانی، عن عبد الرحمن بن سابط، عن سعد بن أبی وقاص قال: قدم معاویة فی بعض حِجّاته، فدخل علیه سعد، فذکروا علیّاً، فقال سعد: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له ثلاث خصال لأن تکون لی واحدة منهن أحبّ إلیّ من الدنیا وما فیها، سمعته یقول: من کنت مولاه فعلیّ مولاه. وسمعته یقول: لأعطینَّ الرّایة رجلًا یحب اللَّه ورسوله ویحبّه ورسوله. وسمعته یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

لم یخرجوه، وإسناده حسن» «۱».

«۸» روایة مسلم بن الحجّاج ... ص: ۳۷

وأخرجه مسلم فی (صحیحه) بقوله: «حدثنا یحیی بن یحیی التمیمی وأبو جعفر محمد بن الصباح وعبید اللَّه القواریری وسریج بن یونس، کلّهم عن یوسف بن الماجشون- واللفظ لابن الصباح- قال: نا یوسف أبو سلمة الماجشون، قال: ثنا محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

قال سعید: فأحببت أنْ أشافه بها سعداً، فلقیت سعداً فحدّثته بما حدثنی به عامر. فقال: أنا سمعته. قلت: أنت سمعته؟ قال: فوضع إصبعیه

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۷۱.

علی أذنیه فقال: نعم وإلّا فأستکّتا «۱».

حدّثنا أبو بکر ابن أبی شیبة قال: نا غندر، عن شعبة.

ح وحدّثنا محمد بن مثنى وابن بشار قالا: نا محمد بن جعفر قال: نا شعبة: عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبى وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طاب فى غزوة تبوك فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصّبيان؟ فقال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى.

حدّثناه عبيد اللَّه بن معاذ قال نا أبى قال نا شعبة فى هذا الإسناد «۲».

حدّثنا قتيبة بن سعيد ومحمد بن عباد- وتقاربا فى اللفظ- قالا: نا حاتم- وهو ابن إسماعيل- عن بكير بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبى وقاص، عن أبيه قال: أمر معاوية بن أبى سفيان سعداً فقال: ما منعك أنْ تسبّ أبا التراب؟ فقال: أما ما ذكرت ثلاثاً قالهنَّ له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فلنْ أسبّه. لأن تكون لى واحدة منهنَّ أحبّ إلىّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول له- زياده خلّفه فى بعض مغازيه، فقال له على: يا رسول اللَّه خلفتنى مع النساء والصبيان؟ فقال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبوة بعدى.

وسمعته يقول يوم خيبر: لأعطينَّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله. قال: فتطاولنا لها. فقال: أدعوا لى عليا، فاتى به أرمد، فبصق فى عينيه ودفع الراية إليه ففتح اللَّه عليه.

---

(۱) صحيح مسلم ۷/ ۱۱۹- ۱۲۰.

(۲) صحيح مسلم ۷/ ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹

ولمّا نزلت هذه الآية: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم» «۱»

دعا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علياً وفاطمة وحسناً وحسيناً فقال: أللّهم هؤلاء أهلى.

حدثنا أبو بكر ابن أبى شيبة، ثنا غندر، عن شعبة.

وحدثنا محمد بن المثنى وابن بشار قالا: ثنا محمد بن جعفر ثنا شعبة: عن سعد بن إبراهيم، قال سمعت إبراهيم بن سعد، عن سعد، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى» «۲».

«۹» روایة ابن ماجة ... ص: ۳۹

وابن ماجة فى (سننه) بقوله: «حدّثنا على بن محمد، ثنا أبو معاوية، ثنا موسى بن مسلم، عن ابن سابط- وهو عبد الرحمن- عن سعد بن أبى وقاص قال:

قدم معاوية فى بعض حجّاته، فدخل عليه سعد فذكروا علياً فنال منه، فغضب سعد وقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: من كنت مولاه فعلىٌ مولاه. وسمعته يقول: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. وسمعته يقول: لأعطينّ الراية اليوم رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله» «۳».

---

(۱) صحيح مسلم ۴/ ۳۱ ۱۸۷۰.

(۲) صحيح مسلم ۴/ ۳۲ ۱۸۷۰.

(۳) سنن ابن ماجة ۱/ ۴۵ بقم ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰

«۱۰» روایة أبی حاتم ابن حبّان ... ص: ۴۰

وأما روایة أبی حاتم محمد بن حبان، فقد أخرج فی (صحیحه): «أخبرنا أبو خلیفة، حدثنا أبو الولید الطیالسی، حدثنا یوسف بن الماجشون، حدثنا محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن سعد: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی قال: فأحببت أن أسأله سعداً، فقلت له: أنت سمعت هذا من رسول اللَّه؟ قال: نعم».

أخبرنا الحسن بن سفیان، حدثنا أبو بکر ابن أبی شیبة، حدثنا غندر، عن شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللَّه، تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».

هذا، وسنذکر روایته فیما بعد أیضاً.

وفی (الریاض النضرة): «عنه (أی عن سعد) قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً فی غزوة تبوک. فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ قال: أما ترضی بأنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

---

(۱) الإحسان بترتیب صحیح ابن حبان ۹/ ۴۰- ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱

خرجه أحمد ومسلم وأبو حاتم.

وفی روایة: غیر أنه لیس معی نبی. خرجها ابن الجرّاح» «۱».

«۱۱» روایة التّرمذی ... ص: ۴۱

ورواه الترمذی فی (صحیحه) حیث قال: «حدثنا القاسم بن دینار الکوفی، نا أبو نعیم، عن عبد السلام بن حرب، عن یحیی بن سعید، عن سعید بن المسیب، عن سعد بن أبی وقاص: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی.

هذا حدیث صحیح، قد روی من غیر وجه عن سعد عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم. ویستغرب هذا الحدیث من حدیث یحیی بن سعید الأنصاری» «۲».

«۱۲» روایة ابن أبی خیثمة ... ص: ۴۱

وأمّا روایة أحمد بن أبی خیثمة زهیر بن حرب، فمذکورة فی (الاستیعاب) وسیأتی نصّها.

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة المبشرة ۳/ ۱۱۷.

(۲) صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۹ (۳۷۳۱).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲

«۱۳» روایة عبداللَّه بن أحمد ... ص: ۴۲

ورواه عبداللَّه بن أحمد حیث قال فی (مسند) والده:

«حدثنا العباس بن الفضل، ثنا الحسن بن علی، ثنا عمران بن أبان، ثنا مالک بن الحسین بن مالک بن الحویرث، حدثنی أبی، عن جدّی مالک بن الحویرث قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أن تکون منی کمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

وفی کتاب (مناقب أمیر المؤمنین) لوالده: «حدّثنا إبراهیم قال: حدثنا یوسف بن یعقوب الماجشون قال: حدثنا محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیب عن عامر بن سعد عن أبیه سعد أنّه سمع النبی صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی؟

قال سعید: فأحببت أن اشافه بذلک سعداً، فلقیته فذکرت له ما ذکر لی عامر. قال: فوضع إصبعه فی أُذنه وقال: استکّتا إنْ لم أکن سمعته من النبی صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

«۱۴» روایة أبی بکر البزّار ... ص: ۴۲

وأمّا روایة أبی بکر البزّار، ففی (مجمع الزوائد): «عن أبی سعید

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب لأحمد بن حنبل- مخلوط.

الخدری قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلا أنه لا نبیّ بعدی. رواه أحمد والبزار إلّاأنه قال: إنّ رسول اللّه قال لعلی فی غزوة تبوک: خلّفتک فی أهلی. قال علی: یا رسول اللّه إنی أکره أنْ تقول العرب خذل ابن عمه وتخلّف عنه. قال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

«وعن ابن عباس: إن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. رواه البزار والطبرانی إلّاأنه قال: أنت منی بمنزلة هارون.

ورجال البزار رجال الصحیح غیر أبی بلج الکبیر وهو ثقة» «۱».

«۱۵» روایة النسائی ... ص: ۴۳

وأخرجه أحمد بن شعیب النسائی بقوله: «أنبأنا بشر بن هلال البصری قال: ثنا جعفر- وهو ابن سلیمان- قال: ثنا حرب بن شداد عن قتادة عن سعید ابن المسیب، عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه قال: لما غزا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غزوة تبوک خلّف علیّاً بالمدینة فقالوا فیه: ملّه وکره صحبته. فتبع علی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم حتی لحقه فی الطریق. قال: یارسول اللّه خلّفتنی بالمدینة مع الذراری والنساء حتی قالوا: ملّه وکره صحبته؟ فقال له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: یا علیّ إنما خلّفتک علی أهلی، أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی

---

(۱) مجمع الزوائد للحفاظ الهیثمی ۹/ ۱۰۹.

غیر أنه لا نبی بعدی «۱»؟ أخبرنا القاسم بن زکریا بن دینار الکوفی قال: ثنا أبو نعیم قال: ثنا عبد السلام عن یحیی بن سعید، عن سعید بن المسیّب عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه أنّ النبی علیه السلام قال لعلی رضی اللّه عنه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی

«۲».

أنبأنا زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردى، عن صفوان عن سعيد بن المسيب، أنّه سمع سعد بن أبى وقاص رضى اللَّه عنه يقول: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة «۳».

أخبرنى زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردى عن هشام ابن هاشم عن سعيد بن المسيّب عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم إلى تبوك، خرج على يتبعه فبكى وقال: يا رسول اللَّه أتتركنى مع الخوالف؟ فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا على أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة «۴».

ذكر الاختلاف على محمد بن المنكدر فى هذا الحديث: أخبرنى إسحاق بن موسى بن عبداللَّه بن يزيد الأنصارى قال: ثنا داود بن كثير الرقى عن محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيب عن سعد: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون موسى إلّاأنه لا نبى

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۵۰- ۵۱ رقم (۴۲).

(۲) الخصائص للنسائى: ۵۱ رقم (۴۳).

(۳) الخصائص للنسائى.

(۴) الخصائص للنسائى: ۵۱- ۵۲ رقم (۴۴).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۵

بعدى «۱».

أخبرنى صفوان بن محمد بن عمر قال: ثنا أحمد بن خالد قال: ثنا عبد العزيز بن أبى سلمة الماجشون عن محمد بن المنكدر قال: قال سعيد بن المسيب أخبرنى إبراهيم بن سعد أنّه سمع أباه سعداً وهو يقول: قال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبوة بعدى؟ قال سعيد: فلم أرض حتى أتيت سعداً قلت: شىء حدّث به ابنك. فقال: ما هو يا ابن أخى؟ فقلت: هل سمعت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى كذا وكذا؟ قال: نعم. وأشار إلى أُذنيه وإلّا فسكّتا، لقد سمعته يقول ذلك «۲».

قال أبو عبد الرحمن: خالفه يوسف بن الماجشون، فرواه عن محمد بن المنكدر عن سعيد عن عامر بن سعد عن أبيه. وتابعه على روايته عن عامر بن سعد: أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى. قال سعيد: فأحببت أن أشافه بذلك سعداً فأتيته فقلت: ما حديث حدّثنى به عنك عامر؟ فأدخل إصبعه فى أذنه وقال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وإلّا فسكّتا «۳».

وقد روى هذا الحديث شعبة عن على بن زيد فلم يذكر عامر بن سعد: أخبرنى محمد بن وهب الحرّانى قال: ثنا مسكين بن بكير قال: ثنا شعبة عن على بن زيد يحدث عن سعد سعيد بن المسيب قال: سمعت

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۵۲ رقم ۴۵.

(۲) الخصائص للنسائى: ۵۲- ۵۳ رقم ۴۶.

(۳) الخصائص للنسائى: ۵۳- ۵۴ رقم ۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۶

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى. قال: رضيت رضيت. فسألته بعد ذلك

فقال: بلی بلی «۱».

قال أبو عبد الرحمن: ما علمت أنّ أحداً تابع عبد العزیز بن الماجشون علی روایته عن محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیب غیر إبراهیم بن سعد. علی أنّ إبراهیم بن سعد قد روی هذا الحدیث عن أبیه.

أنبأنا محمد بن بشار البصری قال: ثنا محمد- یعنی: ابن جعفر غندراً- قال: أخبرنا شعبة عن سعد بن إبراهیم قال: سمعت إبراهیم بن سعد یحدّث عن أبیه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی «۲».

أنبأنا عبید اللَّه بن سعد عن إبراهیم بن سعد قال: ثنا عمر قال: ثنا أبی عن أبی إسحاق قال: ثنی محمد بن طلحة بن یزید بن رکانة عن إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه، أنّه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی- حین خلّفه فی غزوة تبوک علی أهله- ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۳».

قال أبو عبد الرحمن: وقد روی هذا الحدیث عن عامر بن سعد عن أبیه من غیر حدیث سعید بن المسیب.

أنبأنا محمد بن المثنی قال: ثنا أبو بکر الحنفی قال: ثنا بکر بن مسمار قال: سمعت عامر بن سعد یقول: قال معاویة لسعد بن أبی وقاص:

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۴ رقم ۴۸.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۵ رقم ۴۹.

(۳) الخصائص للنسائی: ۵۵- ۵۶ رقم ۵۰.

ما یمنعک أنْ تسبَّ ابن أبی طاب؟ قال: لا أسبّه ما ذکرت ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأن تکون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلیَّ من حمر النعم، لا- أسبّه ما ذکرت حین نزل علیه الوحی، فأخذ علیاً وابنیه وفاطمة، فأدخلهم تحت ثوبه ثم قال: رب هؤلاء أهلی وأهل بیتی، ولا- أسبّه ما ذکرت حین خلّفه فی غزوة تبوک. قال علی: خلّفتنی مع النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبوة من بعدی. ولا أسبّه ما ذکرت یوم خیبر حین قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لأعطینَّ هذه الرایة رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله ویحبّ اللَّه ورسوله، ویفتح اللَّه علی یدیه. فتطاولنا فقال: أین علی؟ فقیل: هو أرمد. فقال: أدعوه فدعوه فبصق فی عینیه ثم أعطاه الرایة، ففتح اللَّه علی یدیه. قال: فواللَّه ما ذکره معاویة بحرفٍ حتی خرج من المدینة «۱».

ثنا محمد بن بشار قال: ثنا محمد قال: ثنا شعبة عن الحکم عن مصعب بن سعد قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً فی غزوة تبوک. فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی «۲».

قال أبو عبد الرحمن: خالفه لیث فقال: عن الحکم عن عائشة بنت سعد. أخبرنی الحسن بن إسماعیل بن سلیمان المصیصی الخالدی قال: أنبأنا المطلب عن لیث عن الحکم عن عائشة بنت سعد عن سعد: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی فی غزوة تبوک: أنت منی مکان

---

(۱) الخصائص للنسائی: ۵۶- ۵۷ رقم ۵۱.

(۲) الخصائص للنسائی: ۵۷ رقم ۵۲.

بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۱».

قال أبو عبد الرحمن: شعبة أحفظ، وليث ضعيف، والحديث فقد روته عائشة بنت سعد: أخبرنى زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردى عن الجعيد عن عائشة عن أبيها قالت: إنّ علياً خرج مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى جاء ثنية الوداع يريد غزوة تبوك وعلى يشتكى وهو يقول: أتخلّفنى مع الخوالف؟ فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة «۲».

أخبرنا الفضل بن سهل البغدادى قال: حدثنا أبو أحمد الزبيرى قال: حدّثنا عبداللَّه بن حبيب بن أبى ثابت عن حمزة بن عبداللَّه عن أبيه عن سعد قال: خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى غزوة تبوك وخلّف علياً فقال له: أتخلّفنى؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى «۳».

ذكر الإختلاف على عبداللَّه بن شريك فى هذا الحديث: أخبرنا القاسم بن زكريا بن دينار الكوفى قال: حدثنا أبو نعيم قال: حدثنا فطر عن عبداللَّه بن شريك عن عبداللَّه بن رقيم الكنانى عن سعد بن أبى وقاص رضى اللَّه عنه: أن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى «۴».

ورواه إسرائيل عن عبداللَّه بن شريك عن الحارث بن مالك عن

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۵۸ رقم ۵۳.

(۲) الخصائص للنسائى: ۵۸- ۵۹ رقم ۵۴.

(۳) الخصائص للنسائى: ۵۹ رقم ۵۵.

(۴) الخصائص للنسائى: ۶۰ رقم ۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۹

سعد: أنبأنا أحمد بن يحيى الكوفى قال: ثنا على- وهو إبن قادم- قال: ثنا إسرائيل عن عبداللَّه بن شريك عن الحارث بن مالك قال قال سعد بن مالك: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غزا على ناقته الحمراء وخلَّف عليّاً، فجاء على حتى تعدّى الناقة فقال: يا رسول اللَّه، زعمت قريش أنك إنما خلّفتنى أنّك استثقلتنى وكرهت صحبتى، وبكى على. فنادى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى الناس: ما منكم إلّاوله حاصة. يا ابن أبى طالب أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. قال على: رضيت عن اللَّه عز وجل وعن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم «۱».

أخبرنا عمرو بن على قال حدثنا يحيى- يعنى ابن سعيد- قال حدثنا موسى الجهنى قال: دخلت على فاطمة بنت على، فقال لها رفيقى: هل عندك شىء عن والدك؟ قالت: حدثتنى أسماء بنت عميس: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى «۲».

أنبأنا أحمد بن سليمان قال: ثنا جعفر بن عون عن موسى الجهنى قال: أدركت فاطمة بنت على رضى اللَّه عنهما- وهى بنت ثمانين سنة- فقلت لها: تحفظين عن أبيك شيئاً؟ قالت: لا ولكنْ أخبرتنى أسماء بنت عميس أنها سمعت من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: يا على أنت

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۶۰ رقم ۵۷.

(۲) الخصائص للنسائى: ۶۱ رقم ۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۰

منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه الا أنه ليس بعدى نبى «۱».

أنبأنا أحمد بن عثمان بن حكيم قال: حدثنا أبو نعيم قال: حدثنا حسن- وهو ابن صالح- عن موسى الجهنى عن فاطمة بنت على عن أسماء بنت عميس، إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۲».

«۱۶» روایة أبی یعلی ... ص: ۵۰

وأخرجه أبو يعلى الموصلى فى (مسنده) بأسانيد عديدة فقال:

«حدثنا عبيد اللَّه، حدثنا غندر، حدثنا شعبة، عن الحكم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبى وقاص، قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم علىّ ابن أبى طالب فى غزوة تبوك فقال: يا رسول اللَّه، تخلّفنى بالنساء والصبيان. قال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۳».

«حدثنا أبو خيثمة، حدثنا عفان، حدثنا حماد، عن على بن زيد، عن سعيد بن المسيب، قال: قلت لسعد بن مالك، إنى أريد أنْ أسألك عن حديثٍ وأنا أهابك أنْ أسألك عنه، فقال: لا تفعل يا ابن أخى، إذا علمت

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۶۱ رقم ۵۹.

(۲) الخصائص للنسائى: ۶۱ رقم ۶۰.

(۳) مسند أبى يعلى ۱/ ۲۸۵- ۲۸۶ رقم ۳۴۴.

أن عندى علماً فاسألنى عنه ولا تهابّنى. قال قلت: قول رسول اللَّه لعلى حين خلَّفه بالمدينة فى غزوة تبوك، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى الخالفة فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى؟ قال: بلى يا رسول اللَّه. قال: فأدبر على مسرعاً، فكأنى أنظر إلى غبار قدميه يسطع. وقد قال حماد: رجع على مسرعاً «۱».

«حدثنا عبيد اللَّه بن معاذ، حدثنا أبى معاذ، حدثنا شعبة، عن على بن زيد، قال شعبة قبل أنْ يختلط قال سمعت سعيد بن المسيب قال: سمعت سعد بن مالك يقول: خلّف النبى علياً، فقال: أتخلّفنى؟ فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى؟ قال: رضيت رضيت» «۲».

«حدثنا زهير، حدثنا هاشم بن قاسم، حدثنا شعبة، حدثنى سعد بن إبراهيم، عن إبراهيم بن سعد بن مالك عن أبيه قال قال رسول اللَّه لعلى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى» «۳».

«حدثنا سعيد بن مطرّف الباهلى، حدثنا يوسف بن يعقوب، عن ابن المنكدر، عن سعيد بن المسيب، عن عامر بن سعد، عن سعد أنه قال: سمعت رسول اللَّه يقول لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه ليس معى نبى. قال سعيد: فأحببت أنْ اشافه بذلك سعداً، فلقيته فذكرت له ما ذكر لى عامر، فقلت له، فقال: نعم سمعته، فقلت: أنت سمعتَه؟

---

(۱) مسند أبى يعلى ۱/ ۵۷- ۵۸ رقم ۶۹۸.

(۲) مسند أبى يعلى ۲/ ۶۶ رقم ۷۰۹.

(۳) مسند أبى يعلى ۲/ ۷۳ رقم ۷۱۸.

فأدخل اصبعيه فى اذنيه فقال: نعم وإلّا فاستسكتا» «۱».

«حدثنا أبو خيثمة، حدثنا سليمان بن داود الهاشمى، حدثنا يوسف بن الماجشون، أخبرنى محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيب،

عن عامر بن سعد، عن أبيه سعد: إن رسول اللَّه قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى الّا أنه ليس بعدى نبى» «... ۲».

«حدثنا داود بن عمرو، حدثنا حسان بن إبراهيم، عن محمد بن سلمة ابن كهيل، عن أبيه، عن المنهال، عن عامر بن سعد، عن أبيه عن ام سلمة: إن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۳».

هذا، وستطّلع على رواية أبى يعلى من (أسد الغابة) و (فتح البارى) أيضاً، وكذا من مصادر اخرى، إنْ شاء اللَّه تعالى.

«۱۷» رواية الطّبرى ... ص: ۵۲

وأمّا رواية محمد بن جرير الطّبرى، فقد أوردها المتقى حيث قال: «عن سعد قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: لعلى ثلاث خصال لأنْ يكون لى واحدة منها أحبّ إلىَّ من الدنيا وما فيها. سمعته

---

(۱) مسند أبى يعلى ۲/ ۸۶ رقم ۷۳۹.

(۲) مسند أبى يعلى ۲/ ۹۹ رقم ۷۵۵.

(۳) مسند أبى يعلى ۱۲/ ۳۱۰ رقم ۶۸۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۳

يقول: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى. وسمعته يقول: لأعطينَّ الراية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله ليس بفرّار. وسمعته يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه ابن جرير.» «۱».

«۱۸» رواية أبى الشيخ ... ص: ۵۳

وأمّا رواية أبى محمد عبداللَّه بن جعفر بن حيان الإصبهانى الحيانى المعروف بأبى الشّيخ فهذا نصّها- بترجمة عبدالرحمن بن إبراهيم بن زكريا قال: وكان ممّن يحفظ ويذاكر-: «حدثنا عبدالرحمن قال: ثنا يونس بن حبيب قال: ثنا أبو داود قال: ثنا شعبة، عن يحيى بن سعيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد: إنّ النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى» «۲».

«۱۹» رواية أبى عوانة ... ص: ۵۳

وأمّا رواية أبى عوانة الإسفرائنى، فتظهر من عبارة (تاريخ ابن كثير) الآتية، ان شاء اللَّه تعالى.

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۶۲ رقم ۳۶۴۹۵.

(۲) طبقات المحدثين بإصبهان ۴/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۴

«۲۰» رواية الطّبرانى ... ص: ۵۴

ورواه أبو القاسم الطبرانى فى معاجمه الثلاثة.

* أمّا فى (الصغير) فقد رواه بقوله: «حدثنا محمد بن عقبة الشيبانى الكوفى، حدثنا الحسن بن على الحلوانى، حدثنا انصر بن حماد أبو الحرب الوراق، حدثنا شعبة، عن يحيى بن سعيد الأنصارى عن سعيد بن المسيب عن سعد بن أبى وقاص: إن النبى صلّى اللَّه عليه

وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

لم یروه عن شعبة إلّانصر» «۱».

وبقوله: «حدثنا محمد بن إسماعیل بن أحمد بن أسید الإصبهانی أبو مسلم، حدثنا إسماعیل بن عبداللّه العبدی حدثنا إسماعیل بن أبان الوراق حدثنا أبو مریم عبدالغفار بن القاسم، عن أبی إسحاق عن حبشی بن جنادة السلولی قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

لم یروه عن أبی إسحاق إلّاأبو مریم. تفرد به إسماعیل بن أبان» «۲».

* وأخرجه فی (الأوسط) بأسانید کثیرة قال:

«حدثنا أحمد قال: حدثنا أحمد بن عمرو بن عبیدة العصفری، قال:

---

(۱) المعجم الصغیر ۲/ ۲۲.

(۲) المعجم الصغیر ۲/ ۵۳- ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۵

حدثنا عبدالرحمن بن حماد الشعیثی، قال: حدثنا أبو الصّباح عبدالغفور بن سعید الأنصاری، عن عبدالغزیز بن حکیم، عن ابن عمر: إن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبوة ولا وراثة. لم یرو هذا الحدیث عن عبدالغزیز إلّاأبو الصّباح، تفرّد به الشعیثی» «۱».

«حدثنا العباس بن محمد المجاشعی قال: حدثنا محمد بن أبی یعقوب الکرمانی، قال: حدثنا یزید بن زریع، عن سعید بن أبی عروبة، عن قتادة، عن سعید بن المسیب، عن علی: أن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال: خلّفتک أن تکون خلیفتی فی أهلی. قال: أتخلّف عنک یا رسول اللّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی.

لم یروه عن سعید بن أبی عروبة إلّایزید بن زریع، ولا رواه عن یزید إلّاابن أبی یعقوب. وقد رواه معمر عن قتادة عن سعید بن المسیب عن سعد. ورواه جعفر بن سلیمان، عن حرب بن شداد، عن سعید بن أبی عروبة، کما رواه معمر» «۲» حدثنا محمود بن محمد المروزی قال: حدثنا حامد بن آدم قال: حدثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لمّا آخی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بین أصحابه وبین المهاجرین والأنصار، فلم یؤاخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً حتی أتی جدولًا من الأرض فتوسّد ذراعه، فتسفی علیه الریح، فطلبه النبی صلّی اللّه علیه وسلّم

---

(۱) المعجم الاوسط ۲/ ۱۳۶ رقم ۱۴۸۸.

(۲) المعجم الاوسط ۴/ ۴۸۴ رقم ۴۲۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۶

حتی وجده فوکزه برجله فقال له: قم فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت علیّ حین آخیتُ بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟ أماترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلا أنه لیس بعدی نبی؟ ألا من أحبّک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتةً جاهلیة وحوسب بعمله فی الإسلام.

لم یرو هذا الحدیث عن مجاهد إلّالیث، ولا عن لیث إلّاجریر.

تفرّد به حامد بن آدم» «۱».

«حدثنا إبراهیم قال: حدثنا امیة قال: حدثنا یزید بن زریع قال: حدثنا إسرائیل عن حکیم بن جبیر قال قلت لعلی بن حسین: أشهد علی

عبد خير أنه حدثنى: إنه سمع علياً يقول على هذا المنبر: خير هذه الامة بعد نبيّها أبو بكر ثم عمر وقال: لو شئت لسمّيت ثالثاً. فضرب على بن حسين يده على فخذى وقال: حدّثنى سعيد بن المسيب أن سعد بن أبى وقاص حدّثنى أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منّى بمنزله هارون من موسى.

لم يرو هذا الحديث عن على بن حسين إلّاحكيم بن جبير» «۲».

«حدثنا محمد بن أحمد بن أبى خيثمة قال: حدّثنا أحمد بن الحجاج بن الصّلت قال: حدثنا عمّى محمد بن الصلت قال: حدثنا على بن عابس، عن عثمان بن أبى زرعة عن على بن زيد، عن سعيد بن المسيب، عن سعد قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: أنت منى

---

(۱) المعجم الاوسط ۸/ ۷۳- ۷۴ رقم ۷۸۹۴.

(۲) المعجم الاوسط ۳/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۷

بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى.

لم يرو هذا الحديث عن عثمان بن أبى زرعة إلّاعلى بن عابس، ولا عن على إلّامحمد بن الصلت. تفرد به ابن أخيه أحمد بن الحجاج» «۱».

«حدّثنا محمد بن الحسين أبو حصين، قال: حدثنا أحمد بن عيسى بن عبداللَّه العلوى قال: حدثنا بن إسماعيل محمد بن أبى فديك- أحسبه عن ابن أبى ذئب- عن ابن شهاب، عن سعيد بن المسيب قال: سمعت سعداً يقول: سمعت رسول اللَّه يقول لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى.

لم يرو هذا الحديث عن الزهرى إلّاابن أبى ذئب، ولا عن ابن أبى ذئب إلّاابن أبى فديك. تفرد به أحمد بن عيسى العلوى» «۲».

«حدّثنا محمد بن محمد بن عقبة قال: حدثنا الحسن بن على الحلوانى قال: حدثنا نصر بن حماد أبو الحارث الوراق، قال: حدّثنا شعبة عن يحيى بن سعيد [عن سعيد بن المسيب عن سعد بن أبى وقاص قال قال رسول اللَّه لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى ولا نبى بعدى» «۳».

«حدّثنا محمد بن عبداللَّه الحضرمى قال: حدثنا معمر بن بكار السعدى قال: حدثنا إبراهيم بن سعد، عن الزهرى، عن عامر بن سعد، عن أبيه، أنه سمع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: أنت منى مكان هارون من موسى.

---

(۱) المعجم الاوسط ۵/ ۴۳۹ رقم ۵۳۳۵.

(۲) المعجم الاوسط ۶/ ۱۳۸ رقم ۵۸۴۵.

(۳) المعجم الاوسط ۶/ ۱۴۶ رقم ۵۸۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۸

لم يرو هذا الحديث عن الزهرى إلّاإبراهيم بن سعد. تفرد به معمر بن بكار» «۱».

«حدّثنا محمد بن إسماعيل بن أحمد بن أسد الإصبهانى قال: حدثنا إسماعيل بن عبداللَّه العبدى قال: حدثنا إسماعيل بن أبان قال: حدثنا أبو مريم عبد الغفار بن القاسم الأنصارى، عن أبى إسحاق، عن حبشى بن جنادة قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى» «۲».

* وأخرجه فى (الكبير) أيضاً بأسانيد كثيرة، قال:

«حدّثنا عبدان بن أحمد، ثنا یوسف بن موسی، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا ناصح عن سماک عن جابر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی رضی اللّه عنه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۳». «حدّثنا محمد بن یحیی بن منده الإصبهانی، ثنا إسماعیل بن عبداللّه الإصبهانی، ثنا إسماعیل بن أبان، ثنا أبو مریم عبد الغفار بن القاسم، عن أبی إسحاق، عن حبشی بن جنادة عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۴».

«حدّثنا عبید بن کثیر التمار الکوفی، ثنا ضرار بن صرد، ثنا علی بن هاشم، عن محمد بن عبید اللّه بن أبی رافع، عن عبداللّه بن عبد الرحمن الحزمی، عن أبیه، عن أبی أیوب: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال

---

(۱) المعجم الاوسط ۶/ ۳۲ رقم ۵۵۶۹.

(۲) المعجم الاوسط ۷/ ۳۶۱ رقم ۷۵۹۲.

(۳) المعجم الکبیر ۲/ ۲۴۷ رقم ۲۰۳۵.

(۴) المعجم الکبیر ۴/ ۱۷ رقم ۳۵۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۵۹

لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».

«حدّثنا محمد بن العباس المؤدب، ثنا هوذة بن خلیفة، ثنا عوف (ح) وحدّثنا أسلم بن سهل الواسطی، ثنا وهب بن بقیة، أنا خالد، عن عوف عن میمون أبی عبداللّه، عن البراء بن عازب وزید بن أرقم: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی- حین أراد أنْ یغزو- إنه لا بدّ من أن تقیم أو أقیم. فخلّفه. فقال ناس: ما خلّفه إلا لشیء کرهه، فبلغ ذلک علیّاً، فأتی رسول اللّه فأخبره، فتضاحک ثم قال: یا علی، أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس نبی بعدی» «۲».

«حدّثنا یحیی بن عبداللّه بن سالم القزاز الکوفی قال: وجدت فی کتاب أبی: ثنا یحیی بن یعلی، عن سلیمان بن قرم، عن هارون بن سعد، عن میمون أبی عبداللّه عن زید بن أرقم والبراء بن عازب: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی» «۳».

«حدّثنا سلمة، ثنا أبی، عن أبیه، عن جدّه، عن سلمة بن کهیل، عن مجاهد، عن ابن عباس: إنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۴».

«حدّثنا محمود بن محمد المروزی، ثنا حامد بن آدم المروزی، ثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لما آخا النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بین أصحابه بین المهاجرین والأنصار، فلم یؤاخ بین علی بن

---

(۱) المعجم الکبیر ۴/ ۱۸۴ رقم ۴۰۸۷.

(۲) المعجم الکبیر ۵/ ۲۰۳ رقم ۵۰۹۴.

(۳) المعجم الکبیر ۵/ ۲۰۳ رقم ۵۰۹۵.

(۴) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۱ رقم ۱۱۰۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۰

أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً حتی أتی جدولًا من الأرض فتوسّد ذراعه فسفَّ علیه الریح، فطلبه النبی صلّی اللّه علیه وسلّم حتی وجده، فوکزه برجله، فقال له: قم، فما صلحت أنْ تکون إلّاأبا تراب.

أغضبت علیّ حین واخیت بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ بینهم. أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من

موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی. ألا من أحبک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتة الجاهلیة وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

«حدّثنا عبید العجلی، ثنا الحسن بن علی الحلوانی، ثنا عمران بن أبان، ثنا مالک بن الحسن بن مالک بن الحویرث، عن أبیه، عن جده قال قال رسول صلّی اللّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

«۲۱» روایة المخلّص الذّهبی ... ص: ۶۰

وأمّا روایة محمد بن عبد الرحمان المخلّص الذهبی، فقد أشار إلیها الحافظ المحبّ الطبری، وهذه عبارته:

«وعنه (أی عن سعد) قال: لمّا نزل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم الجرف، طعن رجال من المنافقین فی امرة علی وقالوا: إنما خلّفه استثقالًا، فخرج فحمل سلاحه حتی أتی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بالجرف فقال: یا رسول اللّه، ما تخلّفت عنک فی غزاة قط قبل هذه، قد زعم المنافقون أنک

---

(۱) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۲ رقم ۱۱۰۹۲.

(۲) المعجم الکبیر ۱۹/ ۲۹۱ رقم ۶۴۷.

خلّفتنی استثقالًا، فقال: کذبوا ولکن خلّفتک لما ورائی. فارجع فاخلفنی فی أهلی، أفلا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. خرجه ابن إسحاق. وخرجه بمعناه الحافظ الذهبی فی معجمه» «۱».

«۲۲» روایة المطیری ... ص: ۶۱

وأمّا روایة أبی بکر محمد بن جعفر المطیری ... فقد قال السیوطی:

«علی منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. أبو بکر المطیری، فی جزئه، عن أبی سعید» «۲».

«۲۳» روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۶۱

ورواه أبو اللیث نصر بن محمد السمرقندی الحنفی فی کتابه (المجالس) وسنذکر عبارته فیما بعد إن شاء اللّه.

«۲۴» روایة الحسن بن بدر ... ص: ۶۱

وأمّا روایة الحسن بن بدر، فهی فی (کنز العمال) حیث روی المتقی:

---

(۱) الریاض النضرة ۳/ ۱۱۷.

(۲) الجامع الصغیر ۲/ ۳۴۶ رقم ۵۵۹۷.

«عن ابن عباس قال قال عمر بن الخطاب: کفّوا عن ذکر علی بن أبی طالب فإنی سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول فی علی ثلاث خصالٍ، لأنْ تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس:

كنت أنا وأبو بكر وأبو عبيدة الجراح ونفر من أصحاب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، والنبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم متّكىء على على بن أبى طالب، حتى ضرب بيده على منكبيه ثم قال: أنت يا على أول المؤمنين إيماناً، وأوّلهم إسلاماً، ثم قال: أنت منى بمنزلة هارون من موسى، وكذب علىَّ من زعم أنّه يحبّنى ويبغضك.

الحسن بن بدر فى (ما رواه الخلفاء) والحاكم فى (الكنى والشيرازى فى (الألقاب) وابن النجار» «۱».

«۲۵» روایة الحاکم ... ص: ۶۲

وأمّا رواية الحاكم النيسابورى، فقد علمت من عبارة (كنز العمال) الآنفة، وسيأتى عبارته فى (المستدرك) المشتملة على الحديث... إنْ شاء اللَّه.

«۲۶» روایة الخرکوشی ... ص: ۶۲

وأمّا رواية أبى سعد عبد الملك بن محمد الخركوشى، فسنذكرها

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

فيما بعد إنْ شاء اللَّه.

«۲۷» روایة الشیرازی ... ص: ۶۳

وأمّا رواية أحمد بن عبد الرحمن الشيرازى صاحب (الألقاب) فقد وقفت عليها من عبارة (كنز العمال) الآنفة قريبا.

«۲۸» روایة ابن مردویه ... ص: ۶۳

وأمّا رواية أحمد بن موسى بن مردويه، فستأتى كذلك.

«۲۹» روایة أبی نعیم ... ص: ۶۳

ورواه أبو نعيم الإصبهانى بقوله: «حدثنا إبراهيم بن أحمد بن أبى حصين، ثنا محمد بن عبداللَّه الحضرمى، ثنا يزيد بن مهران، ثنا أبو بكر بن عياش عن الأعمش، عن أبى صالح عن أبى سعيد عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى.

غريب من حديث أبى بكر لم يروه عنه إلّايزيد» «۱».

وقال أبو نعيم: «حدّثنا عبداللَّه بن جعفر قال: ثنا إسماعيل بن عبداللَّه قال: ثنا إسماعيل بن أبان قال: ثنا أبو مريم عبد الغفار بن القاسم الأنصارى، عن أبى إسحاق، عن حبشى بن جنادة قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى رضى اللَّه عنه: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. غريب من حديث أبى إسحاق، تفرّد به إسماعيل بن أبان» «۲».

«۳۰» روایة ابن السّمان ... ص: ۶۴

وأمّا روایة إسماعیل بن علی المعروف بابن السمان، فستذکر فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

«۳۱» روایة التّنوخی ... ص: ۶۴

ورواه أبو القاسم علی بن المحسّن التنوخی فی کتابٍ له فی جمع طرقه، وسیجیء إنْ شاء اللّه تعالی فیما بعد ذکره.

---

(۱) حلیة الأولیاء ۸/ ۳۰۷.

(۲) حلیة الأولیاء ۴/ ۳۴۵، وانظر ۷/ ۱۹۴- ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۵

«۳۲» روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۶۵

ورواه أبو بکر الخطیب البغدادی فی (تاریخه) حیث قال:

«محمد بن یوسف بن نوح البلخی. أخبرنا أحمد بن محمد العتیقی أخبرنا أبو المفضل محمد بن عبداللّه الشیبانی بالکوفة، حدثنا محمد بن یوسف بن نوح البلخی القواذی، حدثنا أبی، حدثنا عیسی بن موسی الغنجاری، عن أبی حمزة محمد بن میمون عن موسی بن أبی موسی الجهنی قال:

قلت لفاطمة بنت علی: حدّثینا حدیثاً. قالت: حدثتنی أسماء بنت عمیس: إن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وقال المتقی: «انما علی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. الخطیب عن عمر» «۲».

«۳۳» روایة ابن عبد البر ... ص: ۶۵

ورواه أبو عمر یوسف بن عبد البرّ القرطبی فی کتابه (الإستیعاب) وستأتی عبارته.

---

(۱) تاریخ بغداد ۳/ ۴۰۶.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۰۷ رقم ۳۲۹۳۴ وفیه: إنما علی بمنزلة...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۶

«۳۴» روایة ابن المغازلی ... ص: ۶۶

ورواه أبو الحسن علی بن محمّد الجلابی المعروف بابن المغازلی الواسطی حیث روی

بإسناده عن عامر بن سعد عن أبیه: «قال سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی بن أبی طالب: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی. فأحببت أن أشافه بذلک سعداً، فلقیته فذکرت له ما ذکر لی عامر، فقال: نعم سمعته یقول. فقلت: أنت سمعته؟ فأدخل یده فی اذنیه قال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۱».

وبإسناده إلی عامر بن سعد عن أبیه عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ

بعدی» «۲».

وبإسناده إلی سعید بن المسیب قال: «سألت سعد بن أبی وقاص: هل سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی او لیس معی نبی، فقلت: أسمعت منه هذا؟ فأدخل إصبعیه فی أذنیه وقال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۳».

وبإسناده إلی جابر قال: «غزا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزاة فقال لعلی: أخلفنی فی أهلی. فقال یا رسول اللَّه، یقول الناس: خذل ابن

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۷۹ رقم ۴۰.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۰ رقم ۴۱.

(۳) المناقب للمغازلی: ۸۰- ۸۱ رقم ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۷

عمّه، فردّدها علیه. فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وبإسناده إلی أنس بن مالک: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

وبإسناده إلی إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی هذه المقالة حین استخلفه، ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۳».

وبإسناده إلی عمرو بن میمون عن ابن عباس قال: «خرج الناس فی غزاة تبوک فقال علی للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: أخرج معک؟ فقال: بل أخلفنی: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّک لست بنبی؟» «۴».

وبإسناده إلی الأعمش: «عن عطیة عن أبی سعید الخدری قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۵».

وبإسناده إلی مصعب بن سعد عن أبیه قال: «قال لی معاویة: أتحبّ علیاً؟ قال: قلت: وکیف لا أحبّه وقد سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «... ۶».

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۸۱ رقم ۴۳.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۲ رقم ۴۴.

(۳) المناقب للمغازلی: ۸۲ رقم ۴۵.

(۴) المناقب للمغازلی: ۸۲- ۸۳ رقم ۴۶.

(۵) المناقب للمغازلی: ۸۳ رقم ۴۷.

(۶) المناقب للمغازلی: ۸۳- ۸۴ رقم ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۸

وبإسناده إلی سعید بن المسیب عن سعد بن أبی وقاص: «إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی» «۱».

وبإسناده إلی عبداللَّه بن مسعود قال: «قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی وخلّفه فی أهله» «۲».

«۳۵» روایة شیرویه الدّیلمی ... ص: ۶۸

ورواه شیرویه بن شهردار الدّیلمی فی کتابه (فردوس الأخبار) کما سیجیء فیما بعد.

«۳۶» روایة البغوی ... ص: ۶۸

ورواه الحسین بن مسعود الفراء البغوی: «عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللَّه علیه السلام لعلی: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۳».

---

(۱) المناقب للمغازلی: ۸۷ رقم ۵۴.

(۲) المناقب للمغازلی: ۸۷ رقم ۵۶.

(۳) مصابیح السنة ۴/ ۱۷۰ رقم ۴۷۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۶۹

«۳۷» روایة رزین العبدری ... ص: ۶۹

ورواه رزین بن معاویة العبدری فی (الجمع بین الصّحاح السّتّة) فقد قال ابن البطریق: «ومن الجمع بین الصحاح الستة لرزین فی الجزء الثالث فی ثلثه الأخیر فی باب مناقب أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب، ومن صحیح أبی داود وهو کتاب السنن وصحیح الترمذی عن أبی سریحة وزید بن أرقم: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: من کنت مولاه، فعلیّ مولاه.

وعن سعد: إن رسول اللَّه (ص) قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی «۱».

وقال ابن المسیب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبیه، فأحببت أن أشافه به سعداً، فلقیته فقلت: أنت سمعت هذا من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟ فوضع إصبعیه علی أُذنیه فقال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۲».

«۳۸» روایة العاصمی ... ص: ۶۹

ورواه أحمد بن محمد بن علی العاصمی بقوله:

---

(۱) العمدة لابن بطریق: ۱۷۹ ح ۱۹۶ و ۱۹۷.

(۲) العمدة لابن بطریق: ۱۷۹ ح ۱۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۰

«أخبرنی شیخی محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا علی بن إبراهیم قال: حدثنا محمد بن یزید قال: حدثنا أحمد بن نصر قال: حدثنا أبو نعیم قال حدثنا فطر عن عبداللَّه بن شریک العامری قال سمعت عبداللَّه بن رقیم الکنانی قال: قدمنا المدینة فلقینا سعد بن مالک. قال: خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی تبوک وخلّف علیاً. فقال له علی: یا رسول اللَّه خرجت وخلّفتنی؟ قال: أما ترضی أنْ تکون بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

وفيما حدّث إبراهيم بن أبى صالح عن جعفر بن عون، عن موسى الجهنى قال: أدركت فاطمة بنت على- وقد أتى لها من السنّ ثمانون سنة- فقلت لها: تحفظين عن أبيك شيئا؟ قالت: لا ولكن أخبرتنى أسماء بنت عميس أنّها سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: يا على أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى.

وأخبرنى شيخى محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو سعيد الرازى الصّوفى قال: أخبرنا أبو أحمد بن منّه قال: أخبرنا أبو جعفر الحضرمى قال حدثنا الحسن بن على الحلوانى قال: حدثنا نصر بن حماد قال: حدثنا شعبة عن يحيى بن سعيد عن سعيد بن المسيّب قال: سمعت سعد بن أبى وقاص يقول: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: أنت منى بمنزلة هارون من موسى لعلى بن أبى طالب.

وأخبرنى شيخى محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو سعيد الرازى قال: أخبرنا أبو أحمد بن منّه قال: أخبرنا الحضرمى قال حدثنا يزيد بن مهران قال حدثنا أبو بكر ابن عياش عن الأعمش عن أبى صالح عن أبى سعيد عن النبى عليه السلام مثله.

وأخبرنى شيخى محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا على بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۱

إبراهيم ابن على قال: حدثنا أبو عمرو بن مطر قال: حدثنا إسحاق بن إبراهيم التونجانى بهمدان قال حدثنا يونس بن حبيب الأصفهانى قال: حدثنا أبو داود الطيالسى قال أخبرنا شعبة عن يحيى بن سعيد عن سعيد بن المسيب عن سعد بن أبى وقاص عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: على منى بمنزلة هارون من موسى.

أخبرنى شيخى محمد بن أحمد رحمه اللَّه قال: أخبرنا على بن إبراهيم قال حدثنا أبو الطيب الحنّاط قال: حدثنا الحسين بن الفضل قال: حدثنا سليمان بن داود الهاشمى قال حدثنا يوسف بن الماجشون قال أخبرنى محمد بن المنكدر عن سعيد بن المسيب عن عامر بن سعد عن أبيه سعد بن أبى وقاص: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه ليس معى نبى. قال سعيد: فأحببت أنْ أشافه بذلك سعداً، فأتيته فذكرت ذلك له، ولعامر وإنّ عامراً قال نعم سمعت. قلت: أنت سمعت؟ قال: فأدخل إصبعيه أذنيه قال: نعم وإلّا فاستكّتا.

وأخبرنا محمد بن أبى زكريا رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو بكر العدل قال أخبرنا أبو العباس الدغولى وأبو على إسماعيل بن محمد الصفار البغدادى قال الدغولى أخبرنا- وقال الصفار حدثنا- أبو قلابة عبد الملك بن محمد بن عبداللَّه الرقاشى قال: سمعت أبا حفص الصيرفى قال قال عبد الرحمن بن مهدى:

هاتوا عن سعدٍ فى هذا الحديث حديثاً صحيحاً.

فجعلت احدّثه عن فلان وفلان.

فسكت.

فقلنا: حدثنا محمد بن جعفر ويحيى بن سعيد القطّان قالا: حدثنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۲

شعبة عن الحكم عن مصعب بن سعد أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى فى غزوة تبوك: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنّه لا نبى بعدى.

قال: فكأنما ألقمته حجراً.

قال أبو بكر: أخرجاه جميعاً» «۱».

ورواه عمر بن محمد بن خضر الأردبيلى المعروف بالملّا فى كتابه (وسيلة المتعبدين) كما ستعرف.

«۴۰» رواية ابن عساكر ... ص: ۷۲

ورواه ابن عساكر الدمشقى فى (تاريخ دمشق) بأسانيد كثيرة جداً وبألفاظٍ مختلفة، حتى ظنّ غير واحدٍ من الأعلام أنه قد استوعب طرقه...

وإليك نصوص رواياته:

«أخبرنا أبو الحسن السُّلمى، نا عبد العزيز التميمى، أنا على بن موسى بن الحسين، أنا أبو سليمان بن زبر، نا محمد بن يوسف الهروى، نا محمد بن النعمان بن بشير، نا أحمد بن الحسين بن جعفر الهاشمى

---

(۱) زين الفتى فى تفسير هل أتى مخطوط ۲/ ۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۳

اللّهبى، حدثنى عبد العزيز بن محمد، عن حزام بن عثمان، عن عبد الرحمن ومحمد ابنى جابر بن عبداللَّه، عن أبيهما جابر بن عبداللَّه الأنصارى قال:

جاءنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ونحن مضطجعون فى المسجد وفى يده عسيب رطب فضربنا وقال: «أترقدون فى المسجد، إنّه لا يرقد فيه أحدٌ»، فأجفلنا وأجفل معنا على بن أبى طالب، فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «تعال يا علىّ إنّه يحلّ لك فى المسجد ما يحلّ لى، يا على ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة، والذى نفسى بيده إنّك لتذودنّ عن حوضى يوم القيامة رجالًا كما يذاد البعير الضالّ عن الماء بعصاً معك من عَوسجٍ، كأنّى أنظر إلى مقامك من حوضى».

أخبرناه عالياً أبو المظفر بن القُشيرى، وأبو القاسم الشحّامى، قالا: أنا محمد بن عبد الرحمن، أنا أبو سعيد محمد بن بشر، نا محمد بن إدريس، نا سويد بن سعيد، نا حفص بن مَيْسَرة، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر- أراه عن جابر- قال: جاء رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ونحن مضطجعون فى المسجد، فضربنا بعسيب فى يده فقال: «أترقدون فى المسجد، إنّه لا يرقد فيه»، فأجفلنا، وأجفل على، فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «تعالَ يا على، إنّه يحلّ لك فى المسجد ما يحلّ لى، ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة، والذى نفسى بيده إنّك لذوّاد عن حوضى يوم القيامة، تذود كما يذاد البعير الضال عن الماء بعصاًلك من عوسج، كأنى أنظر إلى مقامك من حوضى».

أخبرنا أبو المظفر القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان. ح وأخبرتنا ام المجتبى قالت: قُرىء على إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۴

قالا: أنا أبو يعلى نا أبو هشام- زاد ابن حمدان: الرفاعى- نا ابن فضيل، عن سالم بن أبى حفصة، عن عطية، عن أبى سعيد- زاد ابن حمدان: الخُدرى- أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلىّ: «لا يحلّ لأحد أن يجنب فى هذا المسجد غيرى وغيرك».

أخبرنا أبو البركات الزيدى، أنا أبو الفرج الشاهد، أنا أبو الحسين النحوى، أنا محمد بن القاسم المَخلدى، نا عبّاد بن يعقوب، أنا أبو عبد الرحمن، عن كثير النّوّا، عن عطية العوفى، عن أبى سعيد الخدرى قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «لا يصلح- أو لا يحل- لأحد أن يجنب فى المسجد غيرى وغيرك يا على».

أخبرنا أبو غالب أحمد بن الحسن بن البنّا، أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا أبو القاسم بن حبابة، نا عبداللَّه بن سليمان بن الأشعث، نا عبداللَّه بن محمد بن خلّاد، نا أبو نعيم، نا عبد الملك بن أبى غنيّة، عن أبى الخطاب عمر الهَجَرى، عن محدوج، عن جسرة بنت

دَجاجة قالت: أخبرتنی أم سلمة قالت: خرج النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم من بیته حتی انتهی إلی صرح المسجد، فنادی بأعلی صوته: «إنّه لا یحلّ المسجد لجُنُب ولا لحائض إلّالمحمد صلّی اللَّه علیه وسلّم وأزواجه، وعلیّ وفاطمة بنت محمد صلّی اللَّه علیه وسلّم [ألا هل بینت [لکم الأسماء أن تضلّوا».

أخبرنا أبو علی بن السبط، وأبو بکر المقرىء، وأبو عبداللَّه البارع، وأبو غالب عبداللَّه بن أحمد بن برکة السمسار، قالوا: أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا علی بن عمر بن محمد الحربی، نا جعفر بن أحمد بن محمد بن الصّبّاح، نا أحمد بن عبدة، نا الحسن بن صالح بن الأسود، عن عمّه منصور بن الأسود، عن عمر بن عُمیر الهَجری، عن عروة بن فیروز، عن جسرة، عن أمّ سلمة قالت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۵

خرج النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حتی إذا کان بصحن المسجد- أو قال بصرحة المسجد- نادی «ألا إنّی لا أحلّ المسجد لجُنب ولا حائض إلّا لمحمد وأزواجه، وعلیّ وفاطمة، ألا هل بینت لکم الأسماء أن تضلّوا».

أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا الأمیر معتزّ الدولة أبو المکارم حیدرة بن الحسین بن مُفلح، أنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبداللَّه بن محمد بن إسحاق بن إبراهیم الأطرابلسی بدمشق، أنا خال أبی الحسین خیثمة بن سلیمان بن حیدرة القرشی، نا محمد بن الحسین الحسنی، نا مخول بن إبراهیم، عن عبد الرحمن بن الأسود، عن محمد بن عبید اللَّه بن أبی رافع، عن أبیه وعمه، عن أبیهما، عن «۱» أبی رافع أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم خطب الناس فقال:

«یا أیها الناس إنّ اللَّه أمر موسی وهارون أن یتبوّآ لقومهما بیوتاً، وأمرهما أن لا- یبیت فی مسجدهما جُنُب ولا- یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریته، ولا یحلّ لأحدٍ أن یعرک النساء فی مسجدی هذا، ولا یبیت فیه جنب إلّاعلی وذریته».

أخبرنا أبو العزّ بن کادش، أنا القاضی أبو الطیّب الطّبری، أنا أبو الحسن علی بن عمر بن محمد الحربی، نا محمد بن محمد الباغندی، نا أحمد بن منیع البغوی، نا أبو أحمد الزبیری، نا عبداللَّه بن حبیب بن أبی ثابت عن حمزة بن عبداللَّه، عن أبیه، عن سعد بن أبی وقاص قال:

خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک وخلف علیاً، فقال له علی: أتخلفنی؟ قال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

---

(۱) کذا، والصحیح زیادة «عن».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۶

أخبرنا أبو عبداللَّه الخلّال، أنا سعید بن أحمد، أنا أبو الفضل الفامی، أنا أبو العبّاس السّرّاج، نا الفضل بن سهل.

وأخبرنا أبو غالب بن البنّا، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو المفضل عبید اللَّه بن عبد الرحمن بن محمد الزهری، نا عبداللَّه بن إسحاق المدائنی، نا أحمد بن مَنیع، قالا: نا أبو أحمد الزبیری، نا عبداللَّه بن حبیب بن أبی حبیب- وفی حدیث الخَلّال: ابن أبی ثابت- عن حمزة بن عبداللَّه، عن أبیه، عن سعد قال:

لما خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک خلّف علیاً، فقال له: أتخلّفنی؟ فقال له: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم علی بن إبراهیم العلوی، أنا أبو الحسن بن أبی الحسین، نا أبو بکر یوسف بن القاسم المیانجی، أنا أحمد بن جعفر بن نصر الجمال، نا أحمد بن الصّبّاح بن أبی شُریح.

ح وأخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، أنا الحسن بن علی.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذهب، قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی أبی، قالا: نا أبو

أحمد الزبیری، نا عبداللّه بن حبیب بن أبی ثابت، عن حمزة بن عبداللّه، عن أبیه، عن سعد قال:

لما خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی تبوک خلّف علیاً، فقال: أتخلفنی؟ فقال: «أما- وفی حدیث أحمد: فی غزوة تبوک خلف علیاً فقال له: أتخلفنی؟ فقال له: «أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو علی بن السّبط، أنا أبو محمد الجوهری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۷

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی الواعظ، قالا: أنا أبو بکر القطیعی، نا عبداللّه بن أحمد، حدّثنی أبی، نا سفیان، عن علی بن زید، عن سعید بن المُسیّب، عن سعد.

أن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» قیل لسفیان: «غیر أنه لا نبیّ بعدی»؟ قال: [قال:] نعم.

وحدّثنی أبی، نا عبد الرّزاق، نا مَعْمَر، عن قتادة، وعلی بن زید بن جُدعان قالا: نا ابن المسیّب، حدثنی ابنٌ لسعد بن أبی وقاص، حدثنا عن أبیه قال: فدخلت علی سعد فقلت: حدیثاً حدثنیه [عنک حین استخلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علیاً علی المدینة، فغضب وقال: من حدّثک به؟ فکرهت أن أخبره أن ابنه حدّثنیه، فیغضب علیه، ثم قال: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم حین خرج فی غزوة تبوک استخلف علیاً علی المدینة، فقال علی: یا رسول اللّه ما کنت أحب أن تخرج وجهاً إلّا وأنا معک، فقال: «أو ما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبیّ بعدی».

هذا الابن الذی لم یسمّ فی هذا الحدیث هو عامر بن سعد.

أخبرنا أبو السعود بن المُجلی، نا أبو الحسین بن المهتدی، نا أبو حفص ابن شاهین.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحصین، أنا أبو القاسم التّنوخی، نا القاضی علی بن الحسن الجرّاحی، وأبو عمر محمد بن العبّاس بن حیّویة الخزّاز، قالوا: نا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، نا محمد بن عبد الملک بن أبی الشوارب، نا حمّاد بن زید، عن علی بن زید، عن سعید بن المسیّب، عن عامر ابن سعد عن سعد قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۸

من موسی»، فلقیت سعداً، فقلت: إن عامراً حدّثنی عنک، فقال سعد: إنْ لم أکن سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وإلّا فاستکتا. واللفظ لحدیث ابن الحصین، والآخر نحوه.

أخبرنا أبو بکر محمد بن عبد الباقی، نا أبو محمد الجوهری، أنا أبو العبّاس عبداللّه بن موسی بن إسحاق، نا محمد بن محمد بن أبی الشوارب، نا حمّاد بن زید- یعنی عن علی بن زید- عن سعید بن المسیّب، عن عامر بن سعد، عن سعد بن أبی وقّاص، قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: «أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

قال سعید بن المسیّب، فلقیت سعد بن أبی وقّاص، فقلت: إنّ عامراً أخبرنی عنک بکذا، فأصغی إلی أذنیه قال: فقال: صکتا إنْ لم أکن سمعته من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

أخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذهب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا محمد بن جعفر، نا شعبة، عن علی بن زید قال: سمعت سعید بن المسیّب قال:

قلت لسعید بن مالک: إنّک إنسان فیک حدة، وأنا أرید أن أسألک فقال: ما هو؟ قال: قلت: حدیث علی؟ قال: فقال: إنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منیّ بمنزلة هارون من موسی» قال: رضیت رضیت، ثم قال: بلی، بلی.

أخبرنا أبو محمد السّيّدی، وأبو القاسم الشّحّامی، قالا: أنا أبو سعد الجَنْزَرودی، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا أبو العبّاس الحسن بن سفيان، نا عبيد اللَّه بن مُعاذ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۷۹

ح وأخبرنا أبو المظفّر بن القُشيری، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر ابن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى أنا عبيد اللَّه بن مُعاذ- زاد ابن المقرىء: العَنبری.

نا أبی، نا شعبة، عن علی بن زيد- زاد أبو يعلى قال شعبة قبل أن يختلط وقالا: قال: سمعت سعيد بن المسيّب قال: سمعت سعد بن مالك- وفی حديث ابن المقرىء: سعد بن أبی وقاص- يقول:

خلّف النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم علياً، فقال: أتخلّفنی؟ فقال: «ألا- وقال

أبو يعلى أما- ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی، غير أنه لا نبیّ بعدی»، قال: رضيتُ، رضيتُ.

أخبرناه أبو عبداللَّه الفُراوی، وأبو محمد السّيّدی، قالا: أنا أبو عثمان البَحيری، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا الحسن بن سفيان، نا عبيد اللَّه بن مُعاذ بن معاذ العَنبری، نا أبی، نا شعبة، عن علی بن زيد قال: سمعت سعيد بن المسيّب يقول: سمعت سعد بن مالك يقول: خلّف النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم علياً، فقال: أتخلّفنی؟ فقال: «ألا ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی»، قال: رضيتُ، رضيتُ.

أخبرنا أبو المظفر بن القُشيری، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل بن سعدويه، وأبو عبداللَّه الأديب، قالا: أنا إبراهيم ابن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء، قالا: أنا أبو يعلى أنا أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۰

خيثمة- وفی حديث ابن المقرىء: نا زهير- نا عفّان، نا حمّاد، عن علی بن زيد، عن سعيد- زاد ابن حمدان: ابن المسيّب- قال: قلت لسعد بن مالك:

إنّی أريد أن أسألك عن حديث، وأنا أهابك أن أسألك عنه، فقال: لا تفعل يا ابن أخی، إذا علمتَ أنّ عندی علماً تسألنی عنه فلا تهابنی، قلت: - وقال ابن حمدان: قال: قلت: - قول رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم لعلی حين خلّفه بالمدينة فی غزوة تبوك- زاد ابن المقرىء: قال سعد: نعم، خلف رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم علياً بالمدينة فی غزوة تبوك، ثم اتفقا فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنی فی الخالفة: النساء- وقال ابن حمدان: فی النساء والصبيان؟- قال: «أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسی»؟ قال: بلی يا رسول اللَّه، قال: فأدبر علیّ مسرعاً...

وكذا رواه أحمد بن المنكدر.

[أخبرنا أبو بكر] محمد بن الحسين، أنا أبو الحسين بن المهتدی، أنا أبو القاسم عبيد اللَّه، نا أحمد بن محمد بن سعيد، نا جعفر بن عبداللَّه المحمدی، حدثنی أبی محمد بن عبداللَّه، حدثنی إسحاق بن جعفر بن محمد، حدثنی عبداللَّه بن حسين بن عطاء بن يسار، حدثنی محمد بن المنكدر قال: سمعت سعيد بن المسيّب، حدثنی عامر بن سعد، عن أبيه، فلقيت سعداً فسألته، فقال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم يقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرناه أبو محمد إسماعيل بن أبی القاسم ابن أبی بكر، أنا عمر بن أحمد بن عمر بن محمد بن مسرور، أنا أبو أحمد التميمی الحسين بن علی، أنا أبو القاسم البغوی، نا عبيد اللَّه بن عمر القواريری، نا يوسف بن عبداللَّه بن الماجشون، أخبرنی محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيّب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۱

عن عامر بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی».

فأحببتُ أن أشافه بـذلک سـعداً، فلقیته، فسألته عما ذُکر لی فقال: نعم سـمعته، قال: قلتُ: أنت سـمعته؟ فأدخل إصـبعیه فی أذنیه وقال: نعم، وإلّا فاستکتا.

أخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا أبو الحسین محمد بن عبد الرحمن بن عثمان التمیمی، أنا أبو بکر یوسف بن القاسم المیانجی.

ح وأخبرنا أبو محمد السّیّدی، أنا أبو عثمان البَحیری.

ح وأخبرنا أبو المظفر بن القُشیری، أنا أبو سعد الجنزرودی.

قالا: أنا أبو عمرو بن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل بن سعدویه، أنا إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرىء.

قـالوا: أنـا أبو یعلی الموصـلی، نـا سـعید بن مُطرف البـاهلی- زاد المیانجی: أبو کثیر- نا یوسف بن یعقوب- یعنی الماجشون- عن ابن المنکدر، عن سعید ابن المسیّب، عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد أنه قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی».

قال سـعید: فأحببتُ أن أشافه بـذلک سـعداً، فلقیته، فذکرتُ له ما ذکر لی عامر، فقلت له: - زاد البَحیری: سـمعته؟- وقالوا: فقال: نعم، سمعته، فقلت: أنتَ سمعته؟ فأدخل یدیه فی أذنیه- وقال البحیری: إصبعیه فی أذنیه- ثم قال: نعم وإلّا فاستکتا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۲

لفظهم قریب.

وروی عن ابن المنکدر عن سعید عن إبراهیم بن سعد بدلًا عن عامر.

أخبرناه أبو عبداللَّه الخلّال، أنا سـعید بن أحمد العیّار، أنا أبو الفضل عبید اللَّه بن محمد الفامی، نا محمد بن إسحاق السرّاج، نا عمر بن محمد بن الحسن الأسدی، نا أبی، نا عبد العزیز بن أبی سلمة، عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب، أخبرنی إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه.

أنه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أما ترضی أن تکون منّی بمکان هارون من موسی إلّاالنبوة».

قـال سـعید: فلـم أرضَ بقـول إبراهیـم حـتی لقیتُ سـعداً، فقلت: أأنت سـمعت من رسـول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم؟ فقـال: نعم، وإلّا فاصطکتا.

ویُروی عن ابن المنکدر عن ابن المسیّب عن سعدٍ نفسه.

أخبرنـا أبو القـاسم زاهر بن طـاهر، أنـا أحمـد بن منصور، أنا أبو الفضل الفامی، أنا أبو العبّاس الحسن، نا إبراهیم بن عبـداللَّه بن حاتم الهروی ... محمد ابن المنکدر عن سعید بن المسیّب.

أنه سأل سـعد بن أبی وقاص [هل سـمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی»؟ قال: نعم، ذلک سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، قال: فأدخل إصبعیه فی أذنیه، قال: نعم وإلّا فاستکتا.

أخبرنـا أبو الحسن علی بن المسَلّم، أنـا أبو القـاسم بن أبی العلاء، أنا أبو محمـد بن أبی نصـر، أنا أحمـد بن سـلیمان، نا ... حسن بن غیاث، نا ... عن الهروی عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیّب، عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۳

سعد بن أبی وقّاص أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الفضل عمر بن عبید اللَّه [بن عمر، وأبو محمد بن أبی عثمان .

ح وأخبرنا أبو محمد بن طاوس، أنا أبو [الغنائم بن أبى عثمان [] أنبأنا أبو محمد عبداللَّه بن عبيد اللَّه بن يحيى بن زكريا البيع، نا أبو عبداللَّه المحاملى، نا على بن مسلم، نا يوسف بن يعقوب الماجشون، أخبرنى محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيّب قال:

سألت سعد بن أبى وقّاص: هل سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى» - أو ليس معى نبى- فقلت: أسمعت هذا، فأدخل إصبعيه فى أذنيه، قال: نعم، وإلّا فاستكتا.

وأخبرناه أبو بكر محمد بن الحسين، نا أبو الحسين بن المهتدى، أنا أحمد بن محمد بن عبداللَّه بن أحمد بن القاسم بن جامع الدهان، نا أبو على محمد بن سعيد بن عبد الرحمن الرقى الحافظ، نا محمد بن يحيى بن كثير الرقى، نا يحيى بن عبد الحميد الحمّانى، نا داود بن كثير الرقى، نا محمد بن المنكدر، عن سعيد بن المسيّب، قال: سمعت سعداً يقول: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: «على منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى».

وهكذا رواه ابن المسيّب قتادة وعلىّ بن الحسين، ويحيى بن سعيد، وصفوان بن سُليم المدينى.

فأما حديث قتادة:

فأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو الحسين بن النّقّور، وأبو

القاسم بن البُسرى.

ح وأخبرنا أبو منصور موهوب بن أحمد بن محمد بن الخضر، وأبو الحسين أحمد بن محمد بن الطّيّب، قالا: أنا أبو القاسم بن البُسرى.

ح وأخبرنا أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك، أنا عبد العزيز بن على ابن أحمد بن الحسين، قالوا: أنا أبو طاهر المخَلّص.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، وأبو البركات الأنماطى، وأبو عبداللَّه يحيى بن الحسن، وأبو القاسم عبيد اللَّه بن أحمد بن محمد بن البخارى، وأبو الدرّ ياقوت بن عبداللَّه، قالوا: أنا أبو محمد الصّريفينى.

[ح وأخبرناه أبو العز بن كادش، أنا أبو الحسين محمد بن محمد بن على الوراق .

ح وأخبرناه أبو عبداللَّه الحسين بن أحمد بن على البيهقى، أنا القاضى أبو على محمد بن إسماعيل بن محمد العراقى- بطوس- قالوا: حدثنا أبو طاهر المخَلّص- إملاء- نا يحيى بن محمد بن صاعد، نا [محمد بن يحيى بن عبد الكريم الأزدى، نا عبداللَّه بن داود، نا سعيد بن [أبى عروبة] عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص قال: [قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى». وهذا إسناد غريب والمحفوظ ما

أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن عبداللَّه بن الحسن بن أحمد، أنا أبو محمد الجوهرى.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه الحسن بن محمد بن عبد الوهاب، نا أبو على الحسين بن غالب بن المبارك المقرىء، قالا: أنا أبو الفضل عبيد اللَّه بن [عبد الرحمن بن محمد [الزهرى .

[وأخبرنا أبو الحصين أحمد بن محمد بن الطيورى، أنبأنا أبو القاسم

البغوى، قالا: أنبأنا محمد وحفص قالا: أنبأنا عبداللَّه بن محمد بن عمر العوفى، أنبأنا بشر بن هلال الصواف، أنبأنا جعفر بن سليمان، عن حرب بن شداد، عن قتادة عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى؟].

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو الحسين بن النّقّور، وأبو القاسم بن [البسرى .

وأخبرنا أبو الحسين أحمد بن محمد بن الطّيّب، أنا أبو القاسم بن القُشيرى، قالا: أنا محمد بن عبداللَّه، قالا: نا عبداللَّه بن محمد بن عبد العزيز، نا بِشْر بن هلال الصّوّاف، نا جعفر بن هارون عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى

وقاص قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى».

أخبرنا أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك، أنا عبد العزيز بن على بن أحمد بن الحسين، أنا أبو طاهر المُخَلّص، وأبو القاسم البغوى، نا بِشْر بن هلال الصّوّاف، نا جعفر بن سليمان، عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى».

وأخبرناه أتم من هذا أبو الحسن محمد بن عبد الجبار بن توبة، وأبو ياسر سليمان بن عبداللَّه بن سليمان بن الفرج، وأبو القاسم بن السمرقندى، وأبو عبداللَّه يحيى بن الحسن، قالوا: أنا أبو الحسين بن النقور- زاد ابن البنّا: وأبو يعلى بن الفراء قالا: - أنا عيسى بن على، أنا أبو القاسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۶

البغوى، نا أبو محمد نعيم بن الهيصم، أنا جعفر بن سليمان، عن حرب أبى الخطّاب، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب قال جعفر: أظنه عن سعد بن أبى وقاص قال:

لما غزا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غزوة تبوك خلّف علياً بالمدينة فقالوا: فيه: ملّه وكره صحبته، فبلغ ذلك علياً، فشقّ عليه، قال: فتبع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى لحقه، فقال: يا رسول اللَّه خلّفتنى مع الذرارى والنساء حتى قالوا: مَلّه وكره صحبته، فقال: «ما ترضى يا على أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى»؟

قال ابن مَنيع: هكذا حدث نُعَيم عن جعفر بهذا الحديث بالشك.

وحدّثناه بشر بن هلال الصوّاف، نا جعفر، عن حرب بن شدّاد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم نحوه ولم يشك.

أخبرناه أبو محمد هبة اللَّه بن سهل بن عمر، أنا أبو عثمان البَحيرى.

ح وأخبرناه أبو المظفر القُشيرى، أنا أبو سعد الجنزرودى، قالا: أنا أبو عمرو بن حمدان الحِيرى.

ح وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، نا إبراهيم بن منصور، نا أبو بكر ابن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى أحمد بن على بن المُثنّى الموصلى.

ح وأخبرناه أبو عبداللَّه الخَلّال، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بكر بن المقرىء، نا أبو القاسم البغوى.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، وأبو البركات يحيى بن عبد الرّحمن بن حُبيش، قالا: أنا أبو الحسين بن النّقّور، نا عيسى بن على قال: قُرىء على أبى القاسم البغوى، قالا: نا بِشْر بن هلال الصوّاف، نا جعفر بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۷

[سليمان ، عن حرب بن شداد، عن قتادة، عن سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقاص قال:

لما غزا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم غزوة تبوك خلّف علياً بالمدينة [فقال الناس: ملّه وكره صحبته فتبع على النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى لحقه فى بعض الطرق، وقال [البحيرى: فبلغ ذلك علياً [فخرج حتى لحق بالنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى الطريق، فقال: يا رسول اللَّه خلّفتنى بالمدينة [مع النساء والذرارى حتى قالوا]. قال البَحيرى: حتى قال الناس: ملّه وكره صحبته، فقال له النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ... قال: «يا على إنّما خلّفتك على أهلى، أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى [إلّا أنه - وقال البحيرى: غير أنه- لا نبى بعدى».

وأما حديث علىّ [بن الحسين .

فأخبرناه أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودى، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا أبو يعلى [أحمد] بن على، نا سعيد بن بسطام،

نا يزيد بن زريع، نا إسرائيل، عن حكيم بن جُبير قال:

قلت لعلى بن حسين: أشهد على عبد خير لحدثنى أنه سمع علياً على هذا المنبر وهو يقول: خير هذه الأمّة بعد نبيها أبو بكر، وعمر، وثالث، لو شئت سميت ثالثاً، قال: فضرب على بن حسين فخذى وقال: حدثنى سعيد بن المسيّب أن سعد بن أبى وقاص حدّثه أنه سمع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى».

وأخبرناه أبو النجم بدر بن عبداللَّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا أبو القاسم الحسين بن أحمد بن عثمان بن شيطا البزاز، نا على بن محمد بن المُعلّى الشونيزى، نا طريف بن عبيد اللَّه الموصلى، نا على بن حكيم الأودى، نا عبداللَّه ابن بُكَير الغنوى، حدثنى حكيم بن جبير قال:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۸

قلت لعلى بن الحسين: يا سيدى إن الشعبى حدث عن أبى جُحيفة وهب الخير أن أباك صعد المنبر فقال: خير هذه الامة بعد نبيها أبو بكر وعمر، فقال: أين يذهب بك يا حكيم، حدثنى سعيد بن المسيّب عن سعد أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال له: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى» إنّ المؤمن يهضم نفسه؟!

وأخبرناه أبو محمد عبد الكريم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن أبى الحديد، أنا جدى أبو بكر، أنا محمد بن يوسف الهّروى، حدثنى إسحاق بن سيار بن محمد، وأنا سألته، أنا على بن قادم، نا إسرائيل، عن حكيم بن جبير قال:

قلت لعلى بن الحسين: إنّ ناساً عندنا بالعراق يزعمون أن أبا بكر وعمر خير من على، قال: فقال لى على بن الحسين: فكيف أصنع بحديث حدّثنيه سعيد بن المسيّب، عن سعد بن أبى وقّاص قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبىّ بعدى».

قال: وأنا محمد بن يوسف الهّروى، نا أبو قِلابة عبد الملك بن محمد الرقاشى، نا أمية بن بسطام، نا يزيد بن زريع، عن إسرائيل بن يونس، عن حكيم بن جبير قال:

قلت لعلى بن الحسين، إن ناساً عندنا بالعراق يقولون: إنّ أبا بكر وعمر خيرٌ من على، قال: فقال على بن الحسين، فكيف أصنع بحديث حدّثنيه سعيد ابن المسيّب عن سعد بن أبى وقاص؟ قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى».

قال أبو عبداللَّه الهّروى: وهذا الحديث لم يحدث به عن إسرائيل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۸۹

[إلّا] يزيد بن زريع، وعلى بن قادم، والحديث غريب، وباللَّه التوفيق.

قد رواه عبيد اللَّه، عن إسرائيل أيضاً:

أخبرناه أبو القاسم بن الحصين، نا أبو طالب بن غيلان، أنا أبو بكر الشافعى، حدثنى أبو عبداللَّه [أحمد بن صالح بن بن محمد البرقى، نا جعفر ابن موسى القطان، نا عبيد اللَّه بن موسى، نا إسرائيل، عن حكيم بن جبير، عن على بن الحسين، حدثنى سعيد بن المسيّب، عن على أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم [خرج فى غزوة تبوك [و] خلّف بالمدينة على فقال له: تخلّفنى؟ قال: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى»

وأما حديث يحيى فأخبرناه أبو بكر محمد بن عبداللَّه ... نا أبو العبّاس عبيد اللَّه بن موسى بن إسحاق الهاشمى، أنا محمد بن محمد بن سليمان.

وأخبرناه أبو عبداللَّه ... أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر المقرىء، نا محمد بن الباغندى، نا هارون بن حاتم- زاد الهاشمى: المقرىء- نا عبد السلام ... بن سعيد، عن سعيد بن المسيّب عن سعد بن مالك، قال: سمعت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم [وفى حديث

الهاشمی:] عن سعد أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال- لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

[رواه غیره بینهما الزهری.

أخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا محمد بن مَخْلَد، نا عبداللَّه بن نسیب، نا ذؤیب بن عبایة، حدثنی أُسامة بن حفص، عن یحیی بن سعید، عن الزهری، عن سعید بن المسیّب عن سعد: أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۰

بمنزلة هارون من موسی».

وأما حدیث صفوان:

فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، أنا أبو الحسین بن أبی نصر، أنا أبو بکر المیانجی، أنا علی بن أحمد بن الحسین العجلی- یعرف بابن أبی قوبة- نا عبّاد بن یعقوب، أنا ابن أبی نجیح، عن صفوان بن سُلَیم، عن سعید بن المسیّب، عن سعد بن أبی وقاص قال: سمعت أذنای وأبصرت عیناى رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو یقول لعلی علیه السلام: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

وقد رواه عن عامر بن سعد: المنهال بن عمرو، وسلمة بن کُهَیل، ومحمد ابن مسلم الزهری، والحویرث بن نهار.

فأما حدیث المنهال:

فأخبرناه أبو عبداللَّه الفراوی، وأبو المظفر بن القشیری، قالا: أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو الفقیه.

وأخبرتنا أم المجتبی العلویة قالت: قُرِیء علی إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو یعلی الموصلی، نا داود بن عمرو، نا حسّان بن إبراهیم، عن محمد بن سلمة بن کهیل، عن أبیه، عن المنهال- زاد المقرىء: ابن عمرو- عن عامر بن سعد، عن أبیه، وعن أم سلمة.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبیّ بعدی».

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الحسین بن النّقّور، أنا عیسی بن علی، أنا أبو القاسم البغوی، نا داود بن عمرو، نا حسّان بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۱

إبراهیم، نا محمد بن سلمة، عن سلمة، عن المنهال، عن عامر بن سعد، عن سعد، وعن أم سلمة:

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی».

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، وأبو البرکات یحیی بن عبد الرحمن بن حسن، وأبو الحسن محمد بن أحمد بن إبراهیم، قالوا: أنا أبو الحسین بن النّقّور، نا عیسی بن علی، أنا أبو بکر عبداللَّه بن محمد بن زیاد النیسابوری،- إملاء- نا محمد بن إشکاب، نا أحمد بن المفضل الکوفی، نا یحیی بن سلمة بن کهیل، عن أبیه، عن المنهال بن عمرو، عن عامر بن سعد، عن أبیه سعد، وعن أم سلمة.

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، غیر أنه لیس بعدی نبوة».

وأما حدیث سلمة:

فأخبرناه أبو بکر محمد بن عبد الباقی، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو القاسم عبد العزیز بن جعفر بن محمد الخِرَقی، نا محمد بن محمد الباغندی، نا محمد بن حمید الرازی، نا هارون بن المغیرة، عن عمرو بن أبی قیس، عن شعیب بن خالد، عن سلمة بن کهیل، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه، وعن أم سلمة قالا:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

قال سلمة: وسمعت مولی لبنی موهبة یقول: سمعت ابن عباس یقول: قال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم؛ مثله.

وأما حديث الزُّهرى:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۲

فأخبرناه أبو الحسن الفقيه، نا عبد العزيز بن أحمد، أنا تمام بن محمد، والحسن بن حبارة، قالا: نا خيثمة، نا أبو إسحاق إبراهيم بن إسحاق الصّوّاف، نا مَعْمَر بن بكّار، حدثنى إبراهيم بن سعد، عن الزهرى، عن عامر بن سعد قال:

إنّى لمع أبى إذ تبعنا رجل فى نفسه على علىّ بعض الشىء، فقال: يا أبا إسحاق ما حديث يذكر الناس عن على؟ قال: وما هو؟ قال: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى» قال: نعم، سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى كهارون من موسى» ما تنكر أن يقول لعلى هذا، وأفضل من هذا؟

وأمّا حديث الحُويرث:

فأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو محمد بن أبى عثمان، وأبو طاهر القّصّارى.

وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أحمد بن محمد، أنا أبى أبو طاهر.

قالا: أنا إسماعيل بن الحسن بن عبداللَّه، نا أبو القاسم الحسين بن أحمد ابن صدقة الفرائضى، نا محمد بن الحسين بن أبى الحنين الكوفى.

ح وأخبرنا أبو بكر عبد الغفار بن محمد الشيروى فى كتابه، وحدثنى أبو المحاسن عبد الرزاق بن محمد بن أبى نصر الطّبسى عنه، أنا أبو بكر أحمد بن الحسن الحيرى، نا أبو العبّاس محمد بن يعقوب الأصم، نا محمد بن الحسن بن أبى الحنين الكوفى- بالكوفة- نا أبو غسّان- زاد الفرائضى: مالك بن إسماعيل- نا عبد السّلام بن حرب، عن يزيد بن أبى زياد، عن حويرث بن نهار، عن عامر بن سعد، عن أبيه وقال الفرائضى: عن سعد- قال:

خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى غزاة وخلّف علياً، فاشتدّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۳

ذلك على على، قال: فقال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- وقال الفرائضى: النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: - «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى».

وهو صحيح من حديث إبراهيم بن سعد

فقد أخبرناه أبو المظفر بن القُشيرى، أنا أبو سعد الأديب، أنا أبو عمرو ابن حمدان.

ح وأخبرنا أبو سهل المزكى، وأبو عبداللَّه الأديب، قالا: أنا إبراهيم بن منصور، أنا أبو بكر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو يعلى الموصلى، نا زهير، نا هاشم بن القاسم، نا شعبة، حدثنى سعد بن إبراهيم، عن إبراهيم بن سعد بن مالك، عن أبيه قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى عليهما السلام».

وأخبرناه أبو على الحسن بن المظفر، أنا أبو محمد الجوهرى.

وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصَين، نا أبو على بن المُذْهِب.

قالا: أنا أبو بكر القطيعى، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنى أبى، نا محمد بن جعفر.

ح وأخبرناه أبو عبداللَّه الحسين بن أحمد بن على، وأبو القاسم زاهر بن طاهر، قالا: أنا أبو بكر المقرىء، أنا أبو الفضل الفامى، أنا أبو العبّاس السرّاج، نا زياد بن أيوب، نا هاشم بن القاسم.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه الحسين بن عبد الملك، أنا أبو عثمان سعيد بن أحمد بن محمد، أنا أبو الفضل عبيد اللَّه بن محمد الفامى، أنا أبو العبّاس محمد ابن إسحاق الثقفى، نا يعقوب بن إبراهيم، نا غندر.

ح وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۴

بن مهدی، نا الحسین بن یحیی بن عیاش، نا علی بن مسلم، أنا أبو داود.

قالوا: نا شعبة عن سعد بن إبراهیم قال: سمعت إبراهیم بن سعد، عن سعد بن أبی وقاص عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی»، وفی حدیث أبی داود وأحمد: أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال.

رواه البخاری ومسلم عن بُندار عن غندر.

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن البُسری، وأبو محمد بن أبی عثمان، وأحمد بن محمد بن إبراهیم.

وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أحمد، أنا أبی قالوا: أنا إسماعیل بن الحسن بن عبداللَّه.

ح وأخبرنا أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدی قالا: نا أبو عبداللَّه المحاملی، نا محمد بن منصور، نا یعقوب بن إبراهیم، نا أبی عن ابن إسحاق، حدثنی محمد بن طلحة بن یزید بن رکانة، عن إبراهیم ابن سعد بن أبی وقاص عن أبیه.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم- وقال ابن طاوس: أنه سمع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم- قال لعلی هذه المقالة حین استخلفه «ألا ترضی یا علیّ أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی»؟

وأخبرنا أبو المظفّر القُشیری، أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو الفقیه.

وأخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهیم، وأبو عبداللَّه الحسین بن عبد الملک، قالا: أنا إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو یعلی الموصلی، نا زهیر، نا یعقوب بن إبراهیم، نا أبی، عن ابن إسحاق، حدثنی محمد بن طلحة بن یزید بن رکانة، عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۵

إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه.

أنه سمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی هذه المقالة «أفلا ترضی زاد الفقیه: یا علی وقالا: - أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی»؟

ورواه مصعب بن سعد عن أبیه.

أخبرناه أبو علی بن السبط، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصین، أنا أبو علی بن المُذْهِب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد بن محمد بن حنبل، حدثنی أبی، نا محمد بن جعفر، نا شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبی وقّاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، قال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ قال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، غیر أنه لا نبی بعدی».

أخبرناه أبو المظفّر بن القُشیری، أنا أبو سعد الأدیب، أنا أبو عمرو بن حمدان.

وأخبرناه أبو سهل بن سعدویه، أنا إبراهیم بن منصور، أنا أبو بکر بن المقرىء.

قالا: أنا أبو یعلی نا عبید اللَّه- هو: ابن عمر القواریری- نا غُنْدَر.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو الحسین بن النّقّور، أنا عیسی بن علی، أنا أبو عبید القاسم بن إسماعیل، نا محمد بن الولید البُسری، نا محمد بن جعفر، نا شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد بن أبی وقاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۶

تبوک، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ قال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر- وفی حدیث ابن

السمرقندی: إلا- أنه لا نبی بعدی- وفی حدیث أبی المظفر: ما ترضی .

ح وأخبرنا أبو علی الحداد فی کتابه.

وأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا یوسف بن الحسن الزنجانی.

قالا: نا وأبو نعیم الحافظ، نا عبداللَّه بن جعفر بن أحمد بن فارس، نا یونس بن حبیب، نا أبو داود، نا شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال:

خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبیّ بعدی».

ورواه غیره عن أبی داود الطیالسی، عن شعبة، فقال: عن عاصم.

أخبرنا أبو علی الحسن بن المظفر، وأبو غالب بن البنّا، قالا: أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو العبّاس عبداللَّه بن موسی بن إسحاق الهاشمی، نا علی ابن سراج المصری الحافظ، نا نُصَیر بن حرب، نا أبو داود الطیالسی، نا شعبة، عن عاصم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

أخبرنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبد الملک، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بکر بن المقرىء، نا أبو عروبة، نا أبو رفاعة، نا محمد بن الحسن- یعرف بالهُجَیمی- نا أبو عَوانة، عن الأعمش، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن سعد قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی

بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی».

ولقد رأیته یخطر بالسیف یعلو به هامَ المشرکین یقول: سنحنح اللیل کأنی جنّی.

وأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم العلوی، أنا الأمیر المؤید معتزّ الدولة أبو المکارم حَیْدَرة بن الحسین بن مفلح، أنا الحسین بن عبداللَّه بن محمد بن إسحاق بن أبی کامل، أنا خیثمة بن سلیمان، نا محمد بن یونس بن موسی السّامری.

ح وأخبرنا أبو حفص عمر بن محمد بن الحسن الفرغولی، أنا أبو عثمان محمد بن عبید اللَّه المحمی، أنا السید أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود بن علی بن عیسی العلوی، نا أبو الأحرز محمد بن عمر بن جمیل الأزدی، نا محمد بن یونس القرشی، قالا: نا محمد بن الحسن بن معلّی بن زیاد القُردوسی.

وأخبرنا أبو القاسم الشّحّامی، نا أبو سعد أحمد بن إبراهیم المقرىء- إملاء- أنا أبو منصور الأزدی- بهراة- أنا أبو علی الرفاء، نا محمد بن یونس ابن موسی، نا محمد بن الحسن بن معلّی القُردوسی، نا أبو عَوانة، عن الأعمش، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن أبیه سعد قال:

قال لی معاویة: تحب- وقال أبو حفص: أتحب- علیاً؟ قال: قلت: وکیف لا أحبّه وقد سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- وقال أبو حفص: النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم- یقول: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی».

ولقد رأیته بارز یوم بدر، فجعل- وقال أبو حفص: وهو- یحمحم کما تحمحم الفرس، وهو یقول- وقال أبو حفص، وأبو القاسم الشحامی ویقول: -.

بازل عامین حدیثٌ سِنّی سَنْحَنَح اللیلِ کأنّی جنّی

لمثل هذا ولدتنی أمی

قال: فما رجع حتی خضب سیفه دماً.

وروته عائشة بنت سعد عن أبیها.

أخبرناه أبو على بن السبط، نا أبو محمد الجوهرى.

ح وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصَين، أنا أبو على الواعظ.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنى أبى، نا أبو سعيد مولى بنى هاشم، نا سليمان بن بلال، نا الجُعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها.

أن علياً خرج مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى جاء ثنية الوداع، وعلى يبكى يقول: تُخلّفنى مع الخوالف، فقال: «أو ما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة»؟

وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدى، نا أبو محمد عبداللَّه بن أحمد بن إسحاق الجوهرى، نا الربيع بن سليمان، نا عبداللَّه بن وهب، أخبرنى سليمان- يعنى ابن بلال- حدثنى الجُعيد، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها.

أن على بن أبى طالب خرج مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، حتى إذا جاء ثنية الوداع وهو يريد تبوك، وعلى يبكى ويقول: يا رسول اللَّه أتخلّفنى مع الخوالف؟ فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة»؟

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو محمد يحيى بن محمد بن الحسن بن محمد بن على بن الأقساسى وأبو عبداللَّه محمد بن الحسن الخزاعى المعروف بابن داود الكوفيان- ببغداد- قالا: أنا القاضى أبو عبداللَّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۹۹

محمد بن عبداللَّه بن الحسن الجعفى، نا صالح بن وصيف الكَتّانى، نا أبو محمد القاسم بن عبداللَّه بن المغيرة الجوهرى، نا أبو غسان يعنى مالك بن إسماعيل النّهدى، نا المطّلب بن زياد، نا ليث.

ح وأخبرنا أبو منصور بن خيرون، نا أبو بكر الخطيب، أنا على بن القاسم بن الحسن الشاهد- بالبصرة- نا على بن إسحاق بن محمد بن البخترى المادرائى، نا حسين بن شداد، نا سهل بن نصر، نا المطّلب بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة بنت سعد، عن سعد.

أن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى يوم غزوة- وقال سهل: فى غزوة تبوك: - «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى».

أخبرنا أبو عبداللَّه الحسين بن عبد الملك، أنا سعيد بن أحمد بن محمد، أنا أبو بكر محمد بن الحسن بن على بن بكر بن هانىء البزاز العدل الثقة، نا أبو عبداللَّه محمد بن محمد بن شاد بن قُتيبة الراوسانى، نا أبو سعيد الأشج، نا الصّلت بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة بنت سعد، عن سعد قال: سمعت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى فى غزوة: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبىّ بعدى».

الصواب: المُطّلب.

وأخبرناه أبو البركات عمر بن إبراهيم، أنا أبو الفرج محمد بن أحمد بن الخازن، أنا محمد بن عبداللَّه الجُعفى، نا على بن محمد بن هارون الحِميرى، نا أبو سعيد عبداللَّه بن سعيد الأشج، نا المطّلب بن زياد، عن ليث، عن الحكم، عن عائشة ابنة سعد، عن سعد.

أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى يوم غزوة تبوك: «أنت منى بمكان هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۰

وأخبرناه أبو محمد بن طاوس، أنا عاصم بن الحسن، أنا أبو عمر بن مهدى، أنا محمد بن مَخْلَد، أنا أحمد بن عثمان بن حكيم، نا حسن بن بشر، نا الحكم بن عبد الملك، عن زيد بن نافع، عن عائشة بنت سعد عن أبيها، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو محمد أيضاً، أنا أبو الغنائم بن أبى عثمان، أنا عبداللَّه بن عبيد اللَّه البيع، أنا أبو عبداللَّه المحاملى، نا عبداللَّه بن شبيب، حدثنى ابن أبى أويس، حدثنى أبى عن سليمان بن بلال، عن عبد الأعلى بن عبداللَّه بن أبى فروة، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها سعد

بن أبی وقّاص.

أن علی بن أبی طالب خرج مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، حتی إذا جاء ثنیة الوداع ورسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یرید تبوک، وعلیّ یبکی ویقول: یا رسول اللَّه تخلّفنی مع الخوالف؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا النبوة».

ورواه الأسود بن یزید، ومالک بن الحارث الأشتر عن سعد.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد بن أبی عثمان، وأبو طاهر أحمد بن محمد بن إبراهیم.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أحمد بن محمد بن إبراهیم، أنا أبی، قالا: أنا أبو القاسم إسماعیل بن الحسن بن عبداللَّه بن الهیثم الصرصری، أنا أحمد بن محمد بن سعید بن عقدة، نا عبداللَّه بن أحمد بن المستورد، نا أحمد ابن صبیح القرشی، نا یحیی بن یعلی عن العلاء بن عبداللَّه بن زهیر- وذکر عنه خیراً- عن عبد الرحمن بن الأسود، عن أبیه، وعن الأشتر عن سعد بن مالک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۱

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی، سالم اللَّه من سالمته، وعادی من عادیته».

وروی عن زید بن أرقم عن سعد.

أخبرناه أبو الحسن الفقیه الشافعی، نا عبد العزیز الصوفی، أنا أبو محمد ابن أبی نصر، أنا خیثمة بن سلیمان، نا یحیی بن أبی طالب- ببغداد- نا یزید بن هارون، أنا فطر بن خلیفة، عن عبداللَّه بن شریک، عن زید بن أرقم قال:

قدمت المدینة فجلسنا إلی سعد فقال: سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی »، وسدّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الأبواب إلّاباب علی.

قال: هکذا قال: عن زید بن أرقم، وهذا الحدیث عند الناس عن عبداللَّه ابن شریک، عن عبداللَّه بن الرقیم الکنانی، عن سعد- یعنی ما أخبرناه أبو علی بن السبط، أنا أبو محمد الجوهری.

ح وأخبرناه أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو علی بن المُذْهِب.

قالا: أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا حجاج، نا فطر، عن عبداللَّه بن شریک، عن عبداللَّه بن الرُّقَیم الکنانی قال:

خرجنا إلی المدینة زمن الجَمَل، فلقینا سعد بن مالک بها، فقال: أمر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بسدّ الأبواب الشارعة فی المسجد، وترک باب علی.

ورواه ابن البَیْلَمانی عن سعد.

أخبرناه أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو بکر محمد بن الحسن الطبری المقرء، أنا أبو طاهر محمد بن الفضل بن محمد بن إسحاق بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۲

خُزَیمة، أنا أبو عبداللَّه محمد بن محمد بن شاد بن قتیبة الراوسانی، نا أبو سعید عبداللَّه بن سعید الأشج، نا عبداللَّه بن الأجلح، عن أبیه، عن حبیب بن أبی ثابت عن [ابن البیلمانی، عن سعد قال: سمعت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرناه أبو عبداللَّه الخلّال، أنا أبو طاهر بن محمود، أنا أبو بکر بن المقرء، حدثنی ناعم بن السری بن عاصم- بطرسوس- نا عبداللَّه بن سعید الکندی أبو سعید الأشج، نا الأجلح، عن أبیه، عن حبیب بن أبی ثابت، عن ابن البَیْلَمانی، عن سعد قال: سمعت النبی صلّی

اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی بن أبی طالب: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وروی هذا الحدیث أیضاً عن غیر سعد، روی عن: عمر، وعلی، وأبی هریرة، وابن عباس، وابن جعفر، ومعاویة، وجابر بن عبداللَّه، وأبی سعید، والبَراء بن عازب، وزید بن أرقم، وجابر بن سَمُرة، وأنس بن مالک، وزید بن أبی أوفی، ونبیط بن شریط، وحُبْشی بن جُنَادة، ومالک بن الحویرث اللیثی، وأبی الفیل، وأسماء بنت عمیس، وأم سلمة أم المؤمنین، وفاطمة بنت حمزة، عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فأمّا ما رُوی عن عمر بن الخطاب:

فأخبرناه أبو الحسن علی بن المسلّم الفقیه، نا عبد العزیز بن أحمد التمیمی، أنا الحسین بن عبداللَّه بن محمد بن أبی کامل، أنا محمد بن الحسین ابن صالح فی کتابه، نا المبارک بن محمد، نا أحمد بن موسی صاحب الآدم، نا إسماعیل بن یحیی بن عبداللَّه التیمی، عن عبد الملک، عن عطاء، عن سوید بن غفلة قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۳

رأی عمر رجلًا یخاصم علیاً، فقال له عمر: إنّی لأظنک من المنافقین، سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: «علی منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن مسعدة، أنا حمزة ابن یوسف، أنا أبو أحمد بن عدی، نا محمد بن أحمد بن هارون، نا الحسن بن یزید الجَصّاص، نا إسماعیل بن یحیی، نا عبد الملک بن جُریج، عن عطاء، عن سوید بن غفلة، عن عمر بن الخطاب قال:

رأی رجلًا یشتم علیّاً کانت بینه وبینه خصومة، فقال له عمر: إنک من المنافقین، سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: «إنّما علی منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرناه أبو منصور بن خیرون، أنا أبو بکر الخطیب، أنا أحمد بن محمد القطیعی، نا محمد بن عبداللَّه بن محمد الکوفی، حدثنی علی بن محمد بن مروان أبو الحسن المقرىء من کتابه، أنا الحسن بن یزید الجصّاص المخرّمی- سکن سُر من رأی- نا إسماعیل بن یحیی بن عبید اللَّه التیمی، عن ابن جریج، عن عطاء بن السائب الثقفی من أهل الکوفة، عن سوید بن غفلة، عن عمر بن الخطاب.

أنه رجلًا یسبّ علیاً فقال: إنّی أظنک منافقاً، سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: «إنّما علی منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنا أبو غالب بن البنّا، أنا أبو الحسین بن الآبنوسی، أنا أبو محمد عبداللَّه بن محمد بن سعید بن محارب بن عمرو الأنصاری الأوسی الإصطخری، نا أبو محمد عبداللَّه بن أذران الخیاط بشیراز سنة أربع وثلاثمائة، نا إبراهیم بن سعید الجوهری وصیّ المأمون، حدثنی أمیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۴

المؤمنین المأمون، حدثنی أمیر المؤمنین الرشید، حدثنی أمیر المؤمنین المهدی، حدثنی أمیر المؤمنین المنصور، عن أبیه، عن جده، عن عبداللَّه بن عباس قال:

سمعت عمر بن الخطاب وعنده جماعة، فتذاکروا السابقین إلی الإسلام فقال عمر: أمّا علیّ فسمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول فیه ثلاث خصال لوددتُ أنّ لی واحدة منهن، فکان أحبّ إلیّ مما طلعت علیه الشمس، کنت أنا وأبو عبیدة وأبو بکر وجماعة من الصحابة إذ ضرب النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بیده علی منکب علیّ فقال له: «یا علی أنت أول المؤمنین إیماناً، وأوّل المسلمین إسلاماً، وأنت منی بمنزلة هارون من موسی».

وأما ما رُوی عن علی:

فأخبرناه أبو غالب بن البنّا، أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو الفضل عبید اللّه بن عبد الرحمن بن محمد الزهری، نا حمزة بن القاسم الهاشمی، نا أبو عبداللّه الحسین بن عبید اللّه، حدثنی إبراهیم بن سعید، حدثنی أمیر المؤمنین- یعنی المأمون- حدثنی أمیر المؤمنین الرشید، حدثنی أمیر المؤمنین المهدی قال:

دخل علیّ سفیان الثوری فقلت له: حدّثنی بأحسن فضیلة لعلی، فحدثنی عن سلمة بن کُهیل، عن حجّیة بن عدی، قال: قال علی بن أبی طالب: قال لی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم عبید اللّه وأبو الحسن علی ابنا حمزة بن إسماعیل الموسویان، وأبو العبّاس أحمد بن محمد بن أحمد الاشکیدبانی، وأبو جعفر محمد بن علی بن محمد المشاط الطبری، وأبو النضر عبد الرحمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۵

بن عبد الجبار بن عثمان، وأبو الفتح محمد بن الموفق بن محمد الجرجانی، وأبو المظفر عبد الفاطر بن عبد الرحیم بن عبداللّه السّقطی، وأبو محمد عبد الرفیع بن عبداللّه ابن أبی الیَسَر الضراب، قالوا: أنا نجیب بن میمون، أنا منصور بن عبداللّه بن خالد الخالدی، نا أحمد بن الحسین بن سعید الواسطی، نا الحسین بن عبداللّه ابن الخصیب، نا إبراهیم بن سعید الجوهری، نا عبداللّه المأمون أمیر المؤمنین، حدثنی أبی الرشید، حدثنی أبی المهدی، حدثنی سفیان الثوری عن سلمة بن کهیل عن حجّیة بن عَدِی، عن علی بن أبی طالب قال: قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

ح وأخبرنی أبو القاسم هبة اللّه بن عبداللّه، أنا أبو بکر الخطیب، أنا القاضی أبو محمد الحسن بن الحسین بن محمد بن رامین الأستراباذی، نا أبو بکر محمد بن محمد بن بُنْدار، إملاءً بسمرقند. أنا عبداللّه بن زیدان، نا یونس ابن علی القطان، حدثنی عثمان بن عیسی الرواسی، عن زیاد بن المنذر، عن الأصبغ بن نباتة عن علی أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال له: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

وأمّا ما رُوی عن ابن عباس:

فأخبرناه أبو الحسن علی بن المسلّم السّلمی، نا عبد العزیز بن أحمد التمیمی، أنا تمام بن محمد وعقیل بن عبید اللّه، قالا: أنا محمد بن عبداللّه بن جعفر الرازی، أنا أبو الحسن علی بن الحارث بن موسی الرازی، نا عبداللّه بن داهر، نا أبی داهر بن یحیی عن الأعمش، عن عبایة الأسدی قال: سمعت ابن عباس یقول: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۶

وأخبرناه أتم من هذا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن مسعدة، أنا أبو عمرو عبد الرحمن بن محمد الفارسی، أنا أبو أحمد بن عدی، نا علی بن سعید بن بشیر الرازی، نا عبداللّه بن داهر الرازی، حدثنی أبی داهر بن یحیی عن الأعمش، عن عَبایة الأسدی، عن ابن عباس.

عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أنه قال لأم سلمة: «یا أم سلمة إنّ علیاً لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّا أنه لا نبی بعدی».

قال ابن عدی: عامة ما یرویه- یعنی ابن داهر- فی فضائل علی، وهو فیه متهم.

وأخبرناه أبو القاسم هبة اللّه بن محمد بن الحُصین، أنا أبو القاسم علی بن المحسّن التنوخی، نا علی بن الحسن القاضی، نا محمد بن محمد بن سلیمان الباغندی، نا بندار محمد بن بشّار، نا محمد بن جعفر غُنْدَر، نا شعبة، عن سلمة، ابن کهیل قال: وأنا سمعت رجلًا من بنی موهبة یحدث عن ابن عبّاس.

أن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی علیه السلام: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

وأخبرناه أبو على الحداد، وحدثنى أبو مسعود عنه، أنا أبو نعيم الحافظ، نا أحمد بن إبراهيم بن يوسف، نا سهل بن عبداللّه أبو طاهر، نا ابن أبى السَّرى، نا رواد، عن نَهْشَل بن سعيد، عن الضّحّاك، عن ابن عباس قال:

رأيت علياً أتى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم فاحتضنه من خلفه فقال: بلغنى أنّك سمّيت أبا بكر وعمر وضريب أمثالهما ولم تذكرنى، فقال النبى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۷

صلّى اللّه عليه وسلّم: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى».

وأمّا ما رُوى عن عبداللّه بن جعفر:

فأخبرناه أبو القاسم إسماعيل بن أحمد، أنا أبو محمد الصَّريفينى، وأبو الحسين بن النقور.

[ح وأخبرنا أبو البركات الأنماطى، أنا أبو محمد الصريفينى، وأبو الحسين بن النقور].

ح. وأخبرنا أبو البركات الأنماطى، أنا أبو محمد الصريفينى.

قالا: أنا أبو بكر محمد بن الحسن بن عَبْدَان الصيرفى، أنا الحسين بن إسماعيل المحاملى، أنا عبداللّه بن شبيب، حدثنى ابن أبى أويس، حدثنى محمد بن إسماعيل، حدثنى عبد الرحمن بن أبى بكر، عن إسماعيل بن عبداللّه ابن جعفر، عن أبيه قال:

لما قدمت ابنة حمزة المدينة اختصم فيها على وجعفر وزيد، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: «قولوا. زاد ابن الأنماطى: أسمع، وقالا:.

فقال زيد: هى ابنة أخى وأنا أحقّ بها، وقال على: ابنة عمّى وأنا جئت بها، وقال جعفر ابنة عمى وخالتها عندى، قال: «خذها يا جعفر أنت أحقهم بها». فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم. زاد الأنماطى: لأقضين بينكم وقالا: أما أنت يا زيد فمولاى وأنا مولاك، وأما أنت يا جعفر فأشبهتَ خَلْقى وخُلُقى، وأما أنت يا على فأنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّا النبوة. وقال الأنماطى: إلّاأنه لا نبوة».

وأمّا ما رُوى عن معاوية:

فأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودى، أنا السيّد أبو الحسن محمد بن على بن الحسين، نا حمزة بن محمد الدهقان، نا محمد بن يونس، نا وهب بن عثمان البصرى، نا إسماعيل بن أبى خالد،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۸

عن قيس بن أبى حازم قال:

سأل رجل معاوية عن مسألة فقال: سل عنها على بن أبى طالب، فهو أعلم منى، قال: قولك يا أمير المؤمنين أحبّ إلى من قول على، قال: بئس ما قلت ولؤم ما جئت به، لقد كرهت رجلًا كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يَغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال له: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنّه لا نبى بعدى».

وكان عمر بن الخطاب يسأله ويأخذ عنه، ولقد شهدتُ عمر إذا أشكل عليه أمر قال: هاهنا على بن أبى طالب؟ ثم قال للرجل: قُمْ لا أقام اللّه رجليك، ومحا اسمه من الديوان.

أخبرناه عالياً أبو نصر بن رضوان، وأبو على ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمد الجوهرى، أنا أبو بكر بن مالك، نا محمد بن يونس، نا وهب بن عمرو بن عثمان النمرى البصرى، حدثنى أبى، عن إسماعيل بن أبى خالد، عن قيس بن أبى حازم قال:

جاء رجل إلى معاوية فسأله عن مسألة فقال: سل عنها على بن أبى طالب فهو أعلم، فقال: يا أمير المؤمنين جوابك فيها أحبّ إلىّ من جواب على، فقال: بئس ما قلت، ولؤم ما جئتَ به، لقد كرهت رجلًا كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وكان عمر إذا أشكل عليه شىء، يأخذ منه، ولقد سمعت عمر وقد أشكل عليه فقال: هاهنا على؟ قُمْ لا أقام اللّه رجليك.

وأمّا ما رُوی عن أبی هریرة:

فأخبرناه أبو محمد عبد الکریم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن مکی، أنا أبو مسلم محمد بن أحمد بن علی البغدادی الکاتب- بمصر- نا أبو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۰۹

علی محمد ابن سعید بن عبد الرحمن الحُرّانی. بالرّقّة. نا جعفر بن محمد بن حجاج الرقی، نا إبراهیم بن حمزة الزبیری، نا الدّراوردی، عن کثیر بن زید، عن ولید بن رباح، عن أبی هریرة.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوة».

رواه غیره عن إبراهیم بن حمزة فقال عن أبی حازم.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم الجُرجانی، أنا حمزة ابن یوسف، أنا عبداللَّه بن عَدِی، نا بُهلول الأنباری، نا إبراهیم بن حمزة، عن محمد بن حمزة بن مصعب بن الزّبیر بن العوام، نا عبد العزیز- یعنی ابن أبی حازم- عن کثیر بن زید، عن الولید بن رباح، فذکر مثله.

وأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی: أنا أبو القاسم بن البسری، أنا أبو القاسم الجُرجانی، أنا حمزة بن یوسف، أنا أبو أحمد بن عَدِی، نا إسحاق بن حمدان البلخی، نا محمد بن نوح، نا حبیب بن أبی حبیب الخثعمی المصری، نا الزبیر بن سعید الهاشمی، عن سعید المَقْبُری، عن أبیه، عن أبی هریرة.

أن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأمّا ما روی عن أبی سعید [الخدری .

فأخبرناه أبو القاسم العلوی، أنا أبو الحسن المقرىء، أنا أبو محمد المصری، أنا أبو بکر المالکی، نا أبو الأصبغ محمد بن عبد الرحمن بن کامل الأسدی، نا یزید بن مهران الخباز أبو خالد، نا أبو بکر بن عیاش، عن الأعمش، عن أبی صالح، عن أبی سعید الخدری.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۰

موسی».

هذا حدیث غریب من حدیث أبی صالح ذَکْوَان، والمحفوظ حدیث الأعمش عن عطیة.

أخبرناه أبو القاسم بن السمرقندی، أنا عاصم بن الحسن بن محمد، أنا أبو عمر بن مهدی، أنا أبو العبّاس بن عقدة، نا أحمد بن یحیی نا عبد الرحمن- یعنی ابن شریک- نا أبی، نا الأعمش، عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی فی غزوة تبوک: «أخلفنی فی أهلی»، فقال علی: یا رسول اللَّه إنّی أکره أن تقول العرب خذل ابن عمه وتخلّف عنه، فقال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی؟» قال: بلی، قال: واخلفنی.

وأخبرناه أبو القاسم عبید اللَّه، وأبو الحسن علی ابنا حمزة بن إسماعیل الموسویان وأبو العبّاس أحمد بن محمد بن أحمد الاشکیدبانی، وأبو جعفر محمد بن علی بن محمد المشاط الطبری، وأبو النضر عبد الرحمن بن عبد الجبار بن عثمان، وأبو الفتح محمد بن الموفق بن محمد الجُرجانی، وأبو المظفر عبد الفاطر بن عبد الرحیم بن عبداللَّه السّقطی، وأبو محمد عبد الرفیع ابن عبداللَّه بن أبی الیَسَر الضراب قالوا: أنا نجیب بن میمون، أنا منصور بن عبداللَّه بن خالد الخالدی، أنا أحمد بن محمد بن عیسی النهرکی- بالأهواز- نا هشام بن علی السیرافی، نا سهل بن عثمان العسکری، نا أبو معاویة، عن الأعمش، عن عطیة، عن أبی سعید الخدری قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «یا علی، ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۱

وأخبرناه عالياً أبو محمد هبة اللّه بن سهل، أنا أبو عثمان البَحيرى، أنا أبو عمرو بن حمدان، أنا أحمد بن الحسن بن عبد الجبار الصوفى، نا أبو الربيع الزهرانى، نا محمد بن خازم، نا الأعمش، عن عطية، عن أبى سعيد قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وأخبرناه أبو العزّ أحمد بن عبيد اللّه، أنا أبو محمد الجوهرى، أنا أبو الحسن بن لؤلؤ، أنا أبو حفص عمر بن أيوب السقطى، نا أبو معمر، نا أبو معاوية، عن الأعمش، عن عطية، عن أبى سعيد الخدرى:

أن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى».

وأخبرناه أبو عبداللّه يحيى بن الحسن- لفظاً- وأبو القاسم إسماعيل بن أحمد، قالا: أنا أبو الحسين بن النقور، أنا أبو الحسين ابن أخى ميمى.

ح وأخبرناه أبو يعقوب يوسف بن أيوب بن الحسين، وأبو بكر المَزْرَفى، قالا: نا أبو الحسين بن المهتدى، نا عمر بن إبراهيم الكتانى.

قالا: نا عبداللّه بن محمد البغوى، نا عثمان بن أبى شيبة، نا جرير، عن الأعمش، عن عطية، عن أبى سعيد الخدرى قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى بن أبى طالب: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم زاهر بن محمد بن أبى طاهر المغازلى، وأبو الفتح إسماعيل بن محمد بن أبى الفتح الطرسوسى، وأبو عمرو عبد الرزاق بن محمد ابن أحمد الأبهرى، وأبو إبراهيم عبد الكريم بن عمر بن أحمد الجَهبذ، وجمعة بنت أحمد بن محمد القصّار، قالوا: أنا أبو عبداللّه القاسم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۲

بن الفضل بن أحمد الثقفى، نا محمد بن موسى بن الفضل، نا محمد بن يعقوب بن يوسف، نا أحمد بن عبد الجبار العطاردى، نا أبو معاوية الضّرير، عن الأعمش.

ح وأخبرنا أبو محمد إسماعيل بن أبى القاسم، أنا أبو حفص بن مسرور، نا أبو سعيد عبد الرحمن بن أحمد بن حمدويه، نا أبو الحسن محمد ابن جعفر الخوارزمى، نا عيسى بن أحمد العسقلانى، نا يحيى بن عيسى الرّملى، نا الأعمش، عن عطية العوفى، عن أبى سعيد- زاد الرّملى: الخُدْرى قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم بن الحُصين، أنا أبو على بن المُذْهِب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللّه بن أحمد، حدثنى أبى.

ح وأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو نصر بن موسى، أنا أبو زكريا الحربى، أنا عبداللّه بن الشرقى، نا عبداللّه بن هاشم.

قالا: نا وكيع، نا فُضَيل بن مرزوق، عن عطية العوفى، عن أبى سعيد الخدرى قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو الحسن الفقيه الشافعى، نا عبد العزيز بن أحمد- إملاء- نا أبو القاسم طلحة بن على بن الصقر الكتانى البغدادى- بها- أنا أبو الحسين أحمد ابن عثمان بن يحيى الآدمى، نا عبّاس بن محمد الدورى، نا أبو الجواب، نا عمّار بن زُرَيق، عن الأعمش، عن عطية، عن أبى سعيد قال:

قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى حين غزا تبوك: «أخلفنى فى أهلى» قال: يا رسول اللّه أنّى الحرة أن أتخلّف عنك، قال: «أما ترضى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۳

أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى» قال: بلى، قال: «فاخلفنى».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو محمد الصريفينى، أنا أبو القاسم بن حبابة، نا أبو القاسم البغوى، نا أحمد بن منصور، نا أبو

نُعیم، نا فُضَیل، عن عطیة، نا أبو سعید قال:

غزا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم غزاة تبوک وخلّف علیاً فی أهله، فقال بعض الناس: ما منعه أن یخرج به إلّاأنه کره صحبته، فبلغ ذلک علیاً، فذکر ذلک للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: «یا ابن أبی طالب، أما ترضی أن تنزل منی بمنزلة هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو محمد بن أبی عثمان، وأبو طاهر أحمد بن محمد بن إبراهیم.

ح وأخبرنا أبو عبداللَّه محمد بن أبی طاهر، أنا أبی، قالا: أنا إسماعیل ابن الحسن، نا أبو عبداللَّه المحاملی، نا أحمد بن محمد ابن بنت حاتم، نا عبد الرحمن- یعنی ابن جَبَلة- نا عمرو بن النعمان، عن حمزة بن عبداللَّه الغنوی، عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنا أبو الحسین مکی بن أبی طالب بن أحمد البُرُوجردی- بمنی ، أنا أبو الحسن علی بن أحمد بن محمد بن خَشْنَام الصیدلانی، أنا أبو محمد عبداللَّه بن یوسف، أنا أبو القاسم جعفر بن محمد بن علی- بالکوفة- نا محمد بن جعفر بن رباح الأشجعی، نا علی بن المنذر الطریقی، نا محمد بن فُضَیل، نا فُضَیل بن مرزوق، عن عطیة العوفی، عن أبی سعید الخدری قال:

خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک قال: فخلّف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۴

علیاً فی أهله، فقال بعضهم: ما خلّفه إلّافی موجدة وجدها علیه، فذکر ذلک للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: «یا ابن أبی طالب، أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی»؟

وأمّا ما رُوی عن جابر بن عبداللَّه:

فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم، وأبو الحسن علی بن أحمد، قالا- نا- أبو منصور بن زریق، أنا- أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم الأزهری، نا یوسف بن عمر القواس، والمعافی بن زکریا الجُرَیری، قالا: نا ابن أبی الأزهر.

ح قال: وأنا الحسن بن علی الجوهری، أنا أحمد بن إبراهیم، نا أبو بکر ابن أبی الأزهر، نا أبو کریب محمد بن العلاء، نا إسماعیل بن صُبَیح، نا أبو أویس، نا محمد بن المنکدر، نا جابر قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی ولو کان لکنته».

قال الخطیب: قوله: «ولو کان لکنته» زیادة لا نعلم رواها إلّاابن أبی الأزهر، والصواب: ما أخبرنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن الصلت، أنا أبو العبّاس أحمد بن محمد بن سعید الکوفی، نا أحمد بن یحیی الصّوفی، نا إسماعیل بن صبیح الیشکری، نا أبو أویس بإسناده نحوه، ولم یذکر الزیادة.

أخبرناه عالیاً أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو طالب بن غیلان، أنا أبو بکر الشافعی- إملاء- نا محمد بن یونس بن موسی، نا عاصم بن علی، نا أبو إدریس، عن محمد بن المنکدر، عن جابر بن عبداللَّه قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبیّ بعدی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۵

أخبرنا أبو غالب، وأبو عبداللَّه ابنا البنّا، قالا: أنا أبو سعد محمد بن الحسین بن أحمد بن عبداللَّه بن أبی علانة، أنا أبو طاهر المخَلّص، نا یحیی بن محمد بن صاعد، نا محمد بن یحیی بن عبد الکریم الأزدی، نا عبداللَّه بن داود، أنا محمد بن علی السُّلَمی، عن عبداللَّه بن محمد بن عقیل، عن جابر.

أن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

أخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم بن البُسری، وأبو محمد ابن أبی عثمان، وأبو طاهر القَصّاری.

وأخبرنا أبو عبداللَّه بن القَصّاری، أنا أبی أبو طاهر قالوا: أنا أبو القاسم إسماعیل بن الحسن الصَّرصری، أنا أبو عمر حمزة بن القاسم

الهاشمی، نا عباس الدوری، نا عبید اللّه بن موسی، أنا شریک بن عبداللّه القاضی، عن عبداللّه ابن محمد بن عقیل عن جابر قال:

رأیت علیّاً یلوذ بناقة رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی غزوة تبوک ویقول: تخلّفنی؟ [قال «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

وأخبرنا أبو القاسم بن الحُصَین، أنا أبو علی بن المُذهِب، أنا أبو بکر القَطیعی، نا عبداللّه بن أحمد، حدثنی أبی، نا شاذان أسود بن عامر، نا شریک، عن عبداللّه بن محمد بن عقیل، عن جابر بن عبداللّه قال:

لما أراد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم أن یخلّف علیاً، قال له علی: ما یقول الناس فیّ إذا خلّفتنی؟ قال: فقال: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی، أو لا یکون بعدی نبیّ؟».

وأمّا ما رُوی عن البَرَاء وزید:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۶

فأخبرنا أبو القاسم بن السمرقندی، أنا أبو القاسم إسماعیل بن مَسعدة، أنا أبو القاسم حمزة بن یوسف، أنا أبو أحمد بن عَدی، أنا الساجی، نا بُنْدار، نا محمد بن جعفر، نا عوف، عن میمون أبی عبداللّه، عن البراء بن عازب، وزید ابن أرقم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: «أنت منی کهارون من موسی، غیر أنّک لست بنبی».

وأمّا ما روی عن جابر بن سمرة:

فأخبرناه أبو محمد طاهر بن سهل، أنا أبو الحسین بن مکی، أنا أبو الحسین أحمد بن عبداللّه بن حمید بن زریق.

ح وأخبرناه أبو محمد عبد الکریم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن أبی الحدید، أنا جدی [أبو بکر، قالا: أنا محمد] بن یوسف الهروی.

وأخبرنا أبو القاسم النّسیب، أنا أبو المکارم حیدرة بن الحسین بن مُفْلِح، أنا أبو عبداللّه بن أبی کامل الأطرابلسی.

ح وأخبرنا أبو الحسن علی بن أحمد الفقیه، أنا أبو القاسم بن أبی العلاء، أنا أبو محمد بن أبی نصر، قالا: أنا خیثمة بن سلیمان قالا: نا أحمد بن حازم ابن أبی غرزة، أنا إسماعیل بن أبان، نا ناصح بن عبداللّه المحلمی، عن سِمَاک بن حرب، عن جابر بن سمرة قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت- وفی حدیث خیثمة: علی- منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه- وقال خیثمة: إلّاأنه- لا نبی بعدی».

وأمّا ما روی عن أنس [بن مالک .

فأخبرناه أبو یعلی محمد بن أسعد بن أبی عمر ذؤیب بن أبی بکر القرشی العبشمی، وأبو رَوْح عبد المولی بن عبد الباقی بن محمد بن زید الأزدی، وأبو بکر خلف بن الموفق بن أبی بکر الوکیل، قالوا: أنا أبو سهل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۷

نجیب بن میمون بن سهل الواسطی، نا أبو علی منصور بن عبداللّه بن خالد الخالدی، أنا الحسن بن علی بن منصور الواسطی، نا خلف بن محمد بن محمد ابن عیسی، نا یزید بن هارون، نا نوح بن قیس الطاحی، حدثنی أخی خالد بن قیس الطاحی، عن قتادة، عن أنس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن أحمد بن عمر، أنا محمد بن علی بن الفتح، نا محمد بن أحمد بن إسماعیل بن حسین الواعظ، نا محمد بن یونس المقرىء، نا جعفر، نا شاکر، نا الخلیل بن زکریا، نا محمد بن ثابت، حدثنی أبی، عن أنس.

أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: «یا علی أنت منی وأنا منک، أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا یوحی إلیک».

وأمّا ما روی عن زید بن أبی أوفی

فأخبرناه أبو محمد عبد الکریم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن أبی الحدید، أنا جدی أبو بکر، أنا محمد بن یوسف الهروی، أنا محمد بن

عبداللَّه ابن عبد الحكم، أن محمد بن إسماعيل بن مرزوق، حدثهم عن أبيه، عن شُرَحبيل بن سعد، عن زيد بن أبى أوفى قال:

دخل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم المسجد، فقام على فقال: «إنك منى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبىّ بعدى».

وأمّا ما رُوى عن نبيط بن شريط:

فأخبرناه أبو بكر محمد بن عبد الباقى، نا أبو بكر الخطيب، أنا أبو الحسن على بن يحيى عن جعفر بن عبد كويهْ، أنا أبو الحسن أحمد بن القاسم ابن الريان المصرى، نا أحمد بن إسحاق بن إبراهيم بن نبيط بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۸

شريط أبو جعفر الأشجعى بمصر، حدثنى أبى، عن أبيه، عن جده عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وأمّا ما رُوى عن حُبْشى بن جُنادة:

فأخبرناه أبو القاسم هبة اللَّه بن عبداللَّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا محمد ابن عبداللَّه بن شهريار، أنا سليمان بن أحمد الطبرانى.

ح وأخبرنا أبو على المقرىء فى كتابه، وحدثنى أبو مسعود عبد الرحيم ابن على عنه، أنا أبو نعيم أحمد بن عبداللَّه الحافظ، نا سليمان بن أحمد.

نا محمد بن إسماعيل بن أحمد بن أسيد الأصبهانى، نا إسماعيل بن عبداللَّه النهدى، نا إسماعيل بن أبان الوراق، نا أبو مريم عبد الغفار بن القاسم، عن أبى إسحاق عن حُبْشى بن جُنادة الشامى قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وأمّا ما رُوى عن مالك بن الحويرث:

فأخبرناه أبو القاسم بن السمرقندى، أنا أبو القاسم الجُرجانى، أنا أبو القاسم حمزة بن يوسف، أنا عبداللَّه بن عدى، نا ابن زيدان، نا الحسن بن على الحلوانى.

قال: ونا الحسن بن مَعْمَر، نا الحسن بن أبى يحيى قالا: نا عمران بن أبان، نا مالك بن الحسن، حدثنى أبى [عن جدى قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

وأمّا ما رُوى عن أبى الفيل:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۱۹

فأخبرناه أبو العلاء عُبيس وأبو الوفاء عتيق، أنا محمد بن عُبيس، وأبو بكر ناصر بن منصور بن محمد [الشوكانى بشَوكان، قالوا: أنا أبو طاهر محمد ابن عبيس، أنا أحمد بن محمد الزعفرانى، أنا الحسين بن هارون القاضى، نا أبو الحسين عبداللَّه بن محمد بن شاذان، نا محمد بن سهل، نا عمرو بن عبد الجبار ابن عمرو اليمامى، نا أبى، عن جدى، حدثنى شقيق بن عامر بن غيلان بن أبى الفيل صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، حدثنى أبى، عن جدى عن أبى الفيل قال:

لما خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى غزاة تبوك استخلف علىّ بن أبى طالب على المدينة، فماج المنافقون بالمدينة وفى عسكر رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وقالوا: كره قربه وساء فيه رأيه، فاشتدّ ذلك على علىّ فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى مع النساء والصبيان؟ أنا عائذ باللَّه من سخط اللَّه وسخط رسوله، فقال: «رضى اللَّه عنك يا أبا الحسن برضاى عنك، فإنّ اللَّه عنك راضٍ، إنّما منزلك منى بمنزلة هارون من موسى، غير أنه لا نبى بعدى»، فقال على: رضينا، رضينا.

وأمّا ما رُوى عن أم سلمة:

فأخبرناه أبو الفضل الفُضَيلى، أنا أبو القاسم الحنبلى، أنا أبو القاسم الخزاعى، أنا الهيثم بن كليب الشاشى، نا ابن أبى الحنين الكوفى، نا سعيد بن عثمان الخراز، عن يحيى بن سلمة بن كهيل، عن أبيه سلمة بن كُهَيل، عن المنهال بن عمرو، عن عامر بن سعد، عن أبيه سعد

بن أبی وقاص، عن أم المؤمنین أم سلمة أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی بن أبی طالب: «ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی»؟

وأمّا ما رُوی عن أسماء:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۰

فأخبرناه أبو الحسن علی بن أحمد بن قُبیس، نا- وأبو منصور محمد بن عبد الملک بن خیرون، أنا أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب.

ح وأخبرناه أبو روح محمد بن معمر بن أحمد بن محمد بن عمر بن أبان العبدی اللُّنبانی، وأبو بکر محمد بن أبی نصر بن أبی بکر اللفتوانی، وأبو صالح عبد الصمد بن عبد الرحمن بن أحمد الحنوی، قالوا: أنا رزق اللّه بن عبد الوهاب التمیمی.

أنا أبو الحسن أحمد بن محمد بن محمد بن أحمد بن حمّاد الواعظ، نا یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن البهلول بن حسّان، أخبرنی جدی- قراءة علیه- عن أبیه، عن غیاث بن إبراهیم، عن موسی الجهنی.

عن فاطمة بنت علی عن أسماء بنت عمیس: أنها سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، غیر أنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو القاسم هبة اللّه بن أحمد بن عمر، أنا أبو طالب محمد بن علی ابن الفتح، أنا أبو الحسین بن سمعون- إملاء- نا محمد بن جعفر الطبری، نا محمد بن یوسف بن عیسی، حدثنی إسماعیل بن أبان، نا جعفر بن زیاد الأحمر التیمی، وعلی بن هاشم بن البرید، وحفص بن عمران الفزاری عن موسی الجهنی عن فاطمة بنت علی بن الحسین، عن أسماء بنت عمیس، قالت: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: «أنت بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرنا أبو غالب بن البنّا، أنا أبو الغنائم بن المأمون، أنا أبو الحسن الدارقطنی، نا أحمد بن محمد بن سعید، نا محمد بن أحمد بن الحسن القطوانی، نا حمّاد بن أعین الصّایغ، نا الحسن بن جعفر بن الحسن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۱

الحسنی، نا هارون بن سعد، وعبد الجبّار بن العبّاس، وحلو بن السری، عن موسی الجهنی، قال:

قلت لفاطمة بنت علی: أتحفظین عن أبیک شیئاً؟ قالت: لا، ولکن حدثتنی أسماء بنت عمیس أنّها سمعت النبی صلّی اللّه علیه وسلّم یقول لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

قال حلو بن السّری: وحدثنی عروة بن عبداللّه الجُعفی أبو مَهْدِل أنه کان مع موسی الجهنی قال: ودخل علی فاطمة بنت علی حین حدثت موسی بهذا الحدیث عن أسماء بنت عمیس عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

أخبرنا أبو القاسم عبد الصمد بن محمد، أنا أبو الحسن علی بن محمد ابن أحمد، نا أحمد بن محمد بن موسی بن الصلت، أنا أبو العبّاس بن عقدة، نا یعقوب بن یوسف بن زیاد، نا الحسن بن علی الزّعّاز، نا أسباط بن نصر، ومنصور بن أبی الأسود، عن موسی الجهنی، عن فاطمة بنت علی، عن أسماء بنت عمیس:

أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لا نبی بعدی».

أخبرناه عالیاً أبو القاسم بن الحصین، وأبو نصر بن رضوان، وأبو علی ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمد الجوهری، أنا أبو بکر بن مالک، أنا إسحاق بن الحسن الحربی، نا أبو نُعَیم الفضل بن دکین، نا الحسن بن صالح بن حیّ، عن موسی الجهنی، عن فاطمة بنت علی، عن أسماء بنت عمیس.

أن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنه لیس بعدی نبی».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۲

أخبرنا أبو الحسن على بن أحمد الفقيه، وعلى بن الحسن بن سعيد، قالا: نا- وأبو النجم بدر بن عبداللَّه الشّيحى، أنا أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الحافظ، أخبرنى أبو الحسن على بن عبداللَّه المقرىء، نا أحمد بن الفرج بن منصور بن محمد بن الحجاج الورّاق، نا عبداللَّه بن الفضل- وراق عبد الكريم- نا أبو البَخْتَرى عبداللَّه بن محمد بن شاكر، نا جعفر بن عون.

ح قال: وأنا أبو سعيد محمد بن موسى الصّيرفى، نا أبو العبّاس محمد بن يعقوب الأصم، نا إبراهيم بن عبداللَّه العبسى، نا جعفر بن عون، حدثنى موسى الجهنى، عن فاطمة ابنة على قالت:

حدثتنى أسماء ابنة عميس أنها سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه ليس بعدى نبى».

لفظ حديث أبى البَختَرى.

أخبرنا أبو الحسن على بن المسلّم الفقيه، وأبو الفتح ناصر بن عبد الرحمن، قالا: أنا أبو القاسم بن أبى العلاء، أنا القاضى أبو نصر محمد بن أحمد ابن هارون، أنا خيثمة بن سليمان، أنا إبراهيم بن عبداللَّه العبسى، أنا جعفر بن عون، عن موسى الجهنى.

قال: ونا خيثمة، نا أحمد بن حازم بن أبى غرزة، أنا أبو غسان مالك بن إسماعيل.

ح قال: ونا خَيثمة، نا محمد بن عوف، نا على بن قادم، قالا: نا جعفر بن زياد التيمىّ الأحمر، عن موسى الجُهَنى.

قال: ونا خَيثمة، نا أحمد بن حازم، نا أبو غسان، نا مسعود بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۳

سعيد الجُعفى، عن موسى الجُهَنى قال: قلت لفاطمة ابنة على: هل تحفظين من أبيك شيئاً؟ قالت: لا، إلّاأن أسماء بنت عميس حدثتنى أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو البركات عمر بن إبراهيم الزّيدى، أنا أبو الفرج محمد بن أحمد بن علّان بن الخازن، أنا القاضى أبو عبداللَّه محمد بن عبداللَّه بن الحسين الجعفى، نا أبو الحسن على بن محمد بن هارون بن زياد الحِمْيرى، نا عبداللَّه ابن سعيد، أنا أبو الأجلح، عن موسى الجهنى، عن فاطمة ابنة على.

عن أسماء بنت عميس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم بن الحُصَين، أنا أبو على بن المُذْهِب، أنا أحمد بن جعفر، نا عبداللَّه بن أحمد، حدثنى أبى، نا عبداللَّه بن نُمَير، نا موسى الجهنى، حدثتنى فاطمة بنت على، حدثتنى أسماء بنت عميس قالت: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو القاسم على بن إبراهيم، نا أبو منصور محمد بن عبداللَّه، أنا أبو بكر الخطيب، أنا أحمد بن محمد العتيقى، أنا أبو المفضل محمد بن عبداللَّه النسائى- بالكوفة- نا محمد بن يوسف بن نوح البلخى- فى سوق يحيى نا عبداللَّه بن أحمد بن نوح البلخى العوادى، نا أبى، نا عيسى بن موسى الغُنْجار، عن أبى حمزة محمد بن ميمون، عن موسى بن أبى موسى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۴

الجهنى قال: قلت لفاطمة بنت على: حدّثينى حديثاً، قالت: حدثتنا أسماء بنت عميس أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

أخبرنا أبو البركات الأنماطى، وأبو عبداللَّه البلخى، قالا: أنا أبو الحسين ابن الطّيورى، وثابت بن بُنْدار، قالا: أنا الحسين بن جعفر- زاد ابن الطّيورى: وأبو نصر محمد بن الحسن، قالا: - أنا أبو العبّاس الوليد بن بكر، أنا على بن أحمد بن زكريا، أنا صالح بن أحمد، حدثنى أبى، عن أبيه قال: ويُرْوى عن موسى الجهنى قال: جاءنى عمرو بن قيس المُلائى وسفيان الثورى فقالا لى: لا تحدث هذا

الحديث فى الكوفة أن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى»، وإنّما كرها روايته بالكوفة لئلا يُحمل على غير جهته المعروفة ويظنُ أنه نصّ على علىّ بالخلافة، وإنّما أراد به توليته المدينة واستخلافه.

وأمّا ما رُوى عن فاطمة بنت حمزة:

فأخبرناه أبو القاسم الواسطى، أنا أبو بكر الخطيب، أخبرنى أبو الفضل عبيد اللَّه بن أحمد بن على الفزارى، أنا عمر بن إبراهيم المقرىء، أنا أحمد بن محمد بن على الديباجى، حدثنى أحمد بن عبداللَّه بن زياد التسترى، نا عبد الرحمن بن عمرو بن جبلة، قال: حدثتنا حسنة ابنة أبى الصلت العثمية قالت: حدثتنى كريمة ابنة عقبة قالت: سمعت فاطمة بنت حمزة تقول: كنت عند رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فسمعته يقول: «على منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى».

ويدلّ على ما قلناه ما

أخبرنا أبو سهل محمد بن إبراهيم، أنا أبو الفضل الرازى، نا جعفر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۵

بن عبداللَّه، نا محمد بن هارون، نا ابن إسحاق، أنا هوذة، نا عوف، عن ميمون، عن البراء بن عازب، عن زيد بن أرقم قال:

لما عهد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بجيش العسرة قال لعلى: «إنّه لا بدّ من أن تقيم أو أقيم»، قال: فخلّف علياً وسار، فقال ناس: ما خلّفه إلّالشىء كرهه منه، فبلغ ذلك علياً، فاتّبع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى انتهى إليه، فقال: «ما جاء بك يا على؟» فقال: يا رسول اللَّه سمعت ناساً يزعمون أنك إنّما خلّفتنى لشىء كرهته منى؟ قال فتضاحك إليه وقال: «ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى، غير أنك لستَ نبى»؟ قال: بلى يا رسول اللَّه، قال: «فإنه كذلك».

أخبرنا أبو المعالى محمد بن يحيى القرشى، أنا أبو الحسن على بن الحسن بن الحسين، أنا أبو العباس أحمد بن الحسين بن جعفر العطار، نا أبو محمد الحسن بن رشيق، نا أبو عبداللَّه محمد بن رزيق بن جامع، نا سفيان بن بشر الأسدى، نا على بن هاشم، عن على بن حزور، عن ابن عمّ له، عن أنس بن مالك قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى يوم غزوة تبوك: «أما ترضى أن يكون لك من الأجر مثل مالى، ولك من المغنم مثل مالى» «۱».

«أخبرنا أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك الأنماطى، أنا أبو بكر محمد بن المظفّر بن بكران الشامى، نا أبو الحسن أحمد بن محمد العتيقى، أنا أبو يعقوب محمد بن يوسف بن أحمد بن الدجيل، نا أبو جعفر محمد بن عمرو العقيلى، حدثنى على بن سعيد، نا عبداللَّه بن داهر

---

(۱) تاريخ دمشق لابن عساكر ۴۲/ ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۶

بن يحيى الرازى، حدثنى أبى، عن الأعمش، عن عباية الأسدى، عن ابن عباس، عن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لُامّ سلمة: يا ام سلمة، إن علياً لحمه من لحمى ودمه دمى وهو منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنه لا نبى بعدى» «۱».

«۴۱» رواية أبى طاهر ابن سلفة ... ص: ۱۲۶

وأما رواية أبى طاهر أحمد بن محمد بن سلفة الإصبهانى، فظاهرة من عبارة (الرياض النضرة) الآتية.

«۴۲» رواية الموفق الخوارزمى ... ص: ۱۲۶

ورواه الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی الشهیر بأخطب خوارزم بعد روایة حدیث الطیر بسنده: «وبهذا الإسناد عن أبی عیسی الترمذی هذا قال: حدثنا قتیبة قال: حدثنا حاتم بن إسماعیل عن بکیر بن مسمار عن عامر بن سعد بن أبی وقاص عن أبیه قال:
أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً فقال: ما منعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: أما ما ذکرت فإنی سمعت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم

---

(۱) تاریخ دمشق لابن عساکر: ۴۲/ ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۷

فلنّ أسبّه، لأن تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم:
سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی- وخلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی: أتخلّفنی مع النّساء والصبیان؟ فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّة بعدی.
وسمعته یقول یوم خیبر: لأعطینّ الرّایة غداً رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله ویحبّاللَّه ورسوله، قال: فتطاولنالها. فقال: ادعوالی علیاً. قال: فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه، فدفع إلیه الرایة ففتح اللَّه علیه.
أنزلت هذه الآیة وهی قوله تعالی: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم» «۱»
الآیة. فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللهم هؤلاء أهلی.
قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن غریب صحیح من هذا الوجه.
قال المصنف: قوله علیه السلام: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی. أخرجه الشیخان فی صحیحیهما بطرقٍ کثیرة» «۲».
وقال الخوارزمی: «أخبرنا الشیخ الزاهد أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی قال: أخبرنا إسماعیل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا والدی أحمد بن الحسین البیهقی قال: أخبرنا أبو الحسین علی بن محمد بن علی المقری قال أخبرنا الحسن بن محمد بن إسحاق الإسفراینی قال: حدثنا یوسف بن یعقوب القاضی قال: حدثنا محمد بن أبی بکر قال: حدثنا

---

(۱) سوره آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) المناقب للخوارزمی: ۱۰۸ رقم ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۸

یوسف الماجشون قال حدثنا محمد بن المنکدر عن سعید بن المسیّب عن عامر بن سعد قال:
سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس معی نبی. قال سعید: فأحببت أن أشافه بذلک سعداً، فلقیته، فذکرت له الذی ذکر لی عامر فقال: نعم سمعته یقول: قلت: أنت سمعته؟ فأدخل إصبعیه فی أذنیه ثم قال: نعم وإلّا فاستکّتا» «۱».
قال: «أخبرنا الشیخ الفقیه العدل أبو بکر محمد بن عبید اللَّه أبی نصر بن الحسین الزاغونی بمدینة السلام، عن الشیخ الثقة أبی اللیث وأبی الفتح نصر بن الحسین الشاشی، عن الشیخ أبی بکر أحمد بن منصور المغربی عن الشیخ الحافظ أبی بکر محمد بن عبداللَّه بن الحسین بن زکریا الشیبانی الشاشی المعروف بالجوزقی قال: أخبرنا أبو العباس الدغولی قال: حدثنا محمد بن مسکان قال: حدثنا أبو داود الطیالسی قال حدثنا شعبة عن سعد بن إبراهیم قال سمعت إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص یحدّث عن سعد: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی بن أبی طالب: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی. أخرج الشیخان هذا الحدیث فی صحیحیهما» «۲».

قال: «أنبأنی أبو العلاء الحسن بن أحمد هذا قال: أخبرنا أبو جعفر محمد بن الحسن بن محمد الحافظ قال: أخبرنا أبو علی محمد بن محمد

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۳۳ رقم ۱۴۸.

(۲) المناقب للخوارزمی: ۱۳۸ رقم ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۲۹

بن موسی بن محمد بن نعیم قال: أخبرنا أبو الحسن محمد بن الحسین بن داود قال حدثنا محمد بن یونس القرشی قال: حدثنا محمد بن الحسن بن معلی بن زیاد الفردوسی قال: حدثنا أبو عوانة عن الأعمش عن الحکم عن مصعب بن سعد عن أبیه قال قال لی معاویة: أتحبّ علیاً؟ قلت: وکیف لا أحبه وقد سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی. ولقد رأیته بارز یوم بدر وهو یحمحم کما یحمحم الفرس ویقول:

بازل عامین حدیثٌ سِنّی سَنَحْنَح اللیلِ کأنّی جنّی

لمثل هذا ولدتنی أمی» «۱»

«۴۳» روایة الصّالحانی ... ص: ۱۲۹

وأمّا روایة أبی حامد الصالحانی، فتعلم من عبارة (توضیح الدلائل) وسنوردها فی موضعها إن شاء اللَّه تعالی.

«۴۴» روایة الفخر الرازی ... ص: ۱۲۹

ورواه فخر الدین محمد بن عمر الرازی حیث قال:

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۵۷ رقم ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۰

«وکان الأکابر من المهاجرین والأنصار یقولون: لا نستأذن النبی علیه السلام فی الجهاد، فإنّ ربنا ندبنا إلیه مرةً بعد أخری فأیّ فائدة فی الاستیذان؟ وکانوا بحیث لو أمرهم الرسول بالقعود لشقّ علیهم ذلک. ألا تری أن علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه لمّا أمره رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بأنْ یبقی فی المدینة شق علیه ذلک، ولم یرض إلی أن قال له الرسول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۱».

«۴۵» روایة المبارک ابن الأثیر ... ص: ۱۳۰

رواه فی (جامع الأصول) بقوله:

«إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی. وفی روایة: منّی، ولم یقل فیه: غیر أنه لا نبی بعدی. أخرجه البخاری ومسلم.

ولمسلم: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. قال ابن المسیّب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبیه، فأحببت أن أشافه سعداً، فلقیته فقلت: أنت سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟ فوضع إصبعیه علی

أذنيه فقال: نعم وإلّا فاستكّتا.

وفی روایة الترمذی مختصراً: قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من

---

(۱) التفسير الكبير للرازی ۱۶/ ۷۸- ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۱

موسی «۱».

إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه الترمذی «۲».

إن معاویة بن أبی سفیان أمر سعداً فقال له: ما یمنعك أنْ تسبّ أبا تراب؟ قال: أما ما ذكرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن تكون لی واحدة منهنّ أحب إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له- وخلّفه فی بعض مغازیه- فقال له علی: یا رسول اللَّه خلفتنی مع النساء والصّبیان؟ فقال رسول اللَّه: أما ترضی أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوة بعدی. وسمعته یقول یوم خیبر: لأعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله. قال: فتطاولنا لها. فقال: أدعوالی علیّاً. فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع الرایة إلیه، ففتح اللَّه علیه، ولمّا نزلت هذه الآیة: «ندع أبناءنا وأبناءكم» «۳» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللهم هؤلاء أهلی. أخرجه مسلم والترمذی» «۴».

«۴۶» روایة أبی الحسن ابن الأثیر ... ص: ۱۳۱

ورواه أبو الحسن علی بن محمد ابن الأثیر الجزری بقوله: «أنبأنا أبو

---

(۱) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۸۹.

(۲) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۹۰.

(۳) سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۴) جامع الأصول ۸/ ۶۵۰ رقم ۶۴۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۲

منصور مسلم بن علی بن محمد بن السنجی، أنبأنا أبو البركات ابن خمیس أنبأنا أبو نصر بن طوق، أنبأنا أبو القاسم بن المرجی، أنبأنا أبو یعلی الموصلی حدثنا سعید بن مطرّف الباهلی، حدثنا یوسف بن یعقوب الماجشون عن أبی المنذر، عن سعید بن المسیّب عن عامر بن سعید عن سعد أنه قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: أنت منی بمنزلة هارون من من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. قال سعید: فأحببت أنْ أشافه بذلك سعداً، فلقیته فذكرت له ما ذكر لی عامر، فقلت: أنت سمعته؟ فأدخل یدیه فی أذنیه وقال: نعم وإلّا فاستكّتا» «۱».

وقال بترجمة نافع بن الحارث بن كلدة: «وروی عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنه قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

«۴۷» روایة أبی الربیع البلنسی ... ص: ۱۳۲

ورواه أبو الربیع البلنسی فی كتابه (الاكتفاء) كما ستعلم.

«۴۸» روایة ابن النجار ... ص: ۱۳۲

أمّا روایة ابن النجار، فهی تعلم من (کنز العمال) کما تقدم ویأتی.

---

(۱) أسد الغابة ۳/ ۶۰۳.

(۲) أسد الغابة ۴/ ۵۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۳

«۴۹» روایة ابن طلحة القرشی ... ص: ۱۳۳

رواه فی کتابه (مطالب السئول) حیث قال:

«وقد روی الأئمة الثقات: البخاری ومسلم والترمذی فی صحاحهم بأسانیدهم أحادیث اتّفقوا علیها، وزاد بعضهم علی بعض بألفاظ أخری والجمیع صحیح، فمنها:

عن سعد بن أبی وقاص قال: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علیّاً فی غزوة تبوک علی أهله، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی. قال ابن المسیب: أخبرنی بهذا عامر بن سعد عن أبیه فأحببت أن أشافه سعداً، فلقیته فقلت له: أنت سمعته من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟ فوضع إصبعیه علی أذنیه وقال: نعم وإلّا استکّتا.

وقال جابر بن عبداللَّه رضی اللَّه عنه: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

وروی مسلم والترمذی بسندیهما: إن معاویة بن أبی سفیان أمر سعد بن أبی وقاص قال: ما منعک أن تسبّ أبا تراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له- إذ خلّفه فی بعض مغازیه، فقال علی: خلّفتنی مع النساء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۴

والصّبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. وسمعته یقول- یوم خیبر-: لأعطینَّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، فتطاولنا إلیها، فقال: ادعوا لی علیّاً، فأتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع إلیه الرایة ففتح اللَّه علیه» «۱».

«۵۰» روایة سبط ابن الجوزی ... ص: ۱۳۴

ورواه سبط ابن الجوزی بقوله: «قال أحمد فی المسند- وقد تقدم إسناده- حدثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن الحکم عن مصعب بن سعد، عن أبیه سعد بن أبی وقاص قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً فی غزاة تبوک، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی.

أخرجاه فی الصحیحین.

ولمسلم عن عامر بن سعد بن أبی وقاص قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً وقال له: ما منعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟ فقال سعد: أما ما ذکرت ثلاثاً سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قالهنَّ له فلن أسبّه أبداً، لأن تکون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلیَّ من حمر النعم. وذکر منها حدیث الرایة وسنذکره فیما بعد إن شاء اللَّه. الثانیة: لمّا نزل قوله تعالی: «قل تعالوا

(۱) مطالب السئول فی مناقب آل الرسول: ۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۵

ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

الآیة، دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً وفاطمة والحسن والحسین وقال: اللهم هؤلاء أهلی. الثالثة: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقد خلّفه فی بعض مغازیه فقال: یا رسول اللَّه ترکتنی مع النساء والصبیان؟ فقال: ألا ترضی وذکر الحدیث» «۲».

«۵۱» روایة الکنجی ... ص: ۱۳۵

ورواه أبو عبداللَّه محمد بن یوسف الکنجی فی کتابه (کفایة الطالب) وسنذکر عبارته فی موضعها فی البحوث الآتیة إن شاء اللَّه تعالی.

«۵۲» روایة النووی ... ص: ۱۳۵

ورواه یحیی بن شرف النووی فی کتابه (تهذیب الأسماء واللغات) حیث قال: «روینا فی صحیح البخاری ومسلم عن سعد بن أبی وقاص رضی اللَّه عنه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلَّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما

(۱) سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) تذکرة الخواص: ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۶

ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» «۱».

«۵۳» روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۳۶

ورواه محبّ الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری المکی بقوله:

«ذکر أنه رضی اللَّه عنه من النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بمنزلة هارون من موسی:

عن سعد بن أبی وقاص: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، أخرجه البخاری ومسلم.

وعنه قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه خلّفتنی فی الصّبیان والنساء؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. خرجه مسلم وأبو حاتم.

وفی روایة أخرجها ابن إسحاق: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا نزل الجرف، طعن رجال من المنافقین فی إمارة علی وقالوا: إنما خلّفه استثقالًا فخرج علی رضا، فحمل سلاحه حتی أتی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بالجرف فقال: یا رسول اللَّه ما تخلّفت عنک فی غزاةٍ قط قبل هذه، قد زعم ناس من المنافقین إنک خلّفتنی استثقالًا، قال: کذبوا، ولکن خلّفتک لِما ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی، أفلا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

(۱) تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۳۴۶.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی ۱۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۷

«۵۴» روایة الوصّابی ... ص: ۱۳۷

ورواه إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی الیمنی بقوله:

«عن سعد بن مالک رضی اللَّه عنه قال: خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک. فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه البخاری ومسلم فی صحیحیهما، والترمذی فی جامعه وابن ماجة فی سننه، وأبو داود الطیالسی فی مسنده، وأبو نعیم فی فضائل الصحابة.

وعنه رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه: یا علی ألا ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلا أنّه لیس بعدی نبی. أخرجه البخاری فی صحیحه، والترمذی فی جامعه وابن ماجة فی سننه.

وعنه رضی اللَّه عنه قال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی ثلاث خصال لأن تکون لی واحدة منها أحبّ إلی من الدّنیا وما فیها، سمعته یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وسمعته یقول: لأعطینَّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله لیس بفرّار. وسمعته یقول: من کنت مولاه فعلی مولاه. أخرجه ابن جریر فی تهذیب الآثار، والإمام أبو عبداللَّه محمد بن یزید بن ماجة القزوینی فی سننه».

وقال بعد حدیثٍ عن علی علیه السلام: «وعنه رضی اللَّه عنه قال قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۸

رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم حین خلّفنی علی المدینة: خلّفتک لتکون خلیفتی. قلت: کیف أتخلّف عنک یا رسول اللَّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. أخرجه الطبرانی فی الأوسط».

قال: «وعن عامر بن سعد عن أبیه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی ثلاث لأنْ تکون واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم: نزل علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الوحی، فأدخل علیاً وفاطمة وابنیهما تحت ثوبٍ ثم قال: اللهم إنّ هؤلاء أهلی وأهل بیتی. وقال حین خلّفه فی غزاةٍ غزاها فقال علی: یا رسول اللَّه خلّفتنی فی النّساء والصبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وقال له یوم خیبر: لأعطینّ الرایة رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، یفتح اللَّه علی یدیه، فتطاول المهاجرون لرسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لواءه، فقال: أین علی؟ قالوا: أرمد. قال: ادعوه، فدعوه فتفل فی عینیه وفتح اللَّه علی یدیه. أخرجه الحافظ محبّ الدین ابن النجار فی تاریخه» «۱».

«۵۵» روایة الحموینی ... ص: ۱۳۷

ورواه صدر الدین الحموینی فی کتابه (فرائد السمطین) بطرقٍ متعدّدة وسنذکر عباراته فیما بعد إنْ شاء اللَّه.

(۱) الإکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۳۹

«۵۶» روایة ابن سید الناس ... ص: ۱۳۹

ورواه أبو الفتح محمد بن محمد المعروف بابن سید الناس فی (سیرته) بقوله:

«وفیما ذکر ابن إسحاق: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عندما أراد الخروج خلَّف علی بن أبی طالب، فأرجف المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فأخذ علی سلاحه ثم خرج حتی لحق رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف، فقال: یا نبیّ اللَّه، زعم المنافقون أنّک إنما خلّفتنی لأنک استثقلتنی وتخفّفت منی. فقال: کذبوا ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، فرجع علی إلی المدینة» «۱».

«۵۷» روایة ابن قیّم الجوزیّة ... ص: ۱۳۹

ورواه شمس الدین ابن قیّم الجوزیّة بقوله:

«قال ابن إسحاق: ولمّا أراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الخروج خلّف علی بن أبی طالب علی أهله، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه

---

(۱) عیون الأثر فی المغازی والسیر ۲/ ۲۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۰

إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فأخذ علی سلاحه ثمّ خرج حتی أتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبی اللَّه زعم المنافقون إنک إنما خلّفتنی لأنک استثقلتنی وتخفّفت منی. فقال: کذبوا، ولکنّی خلّفتک لما ترکت ورائی، ارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. فرجع علی إلی المدینة» «۱».

«۵۸» روایة الیافعی ... ص: ۱۴۰

ورواه عبداللَّه بن أسعد الیافعی بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام، ونصّ علی أنّه حدیث صحیح «۲».

«۵۹» روایة ابن کثیر الدمشقی ... ص: ۱۴۰

ورواه إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر حیث قال:

«روایة سعد بن أبی وقاص: ثبت فی الصحیحین من حدیث شعبة عن سعد بن إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص، عن أبیه، عن سعد بن أبی وقاص: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی؟ قال الإمام أحمد ومسلم

---

(۱) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۴۵۲.

(۲) مرآة الجنان وعبرة الیقظان ۱/ ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۱

والترمذی: ثنا قتیبة بن سعید، ثنا حاتم بن إسماعیل عن بکیر بن مسمار عن عامر بن سعد عن أبیه قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً

فقال: ما يمنعك أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: ثلاث قالهنَّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم له: لأنْ تكون لى واحدة منهنَّ أحبّ إلىَّ من حمر النّعم. خلّفه فى بعض مغازيه فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى مع النساء والصّبيان؟ فقال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبىّ بعدى...

ثم قال الترمذى والنّسائى من حديث سعيد بن المسيّب عن سعد: إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى: أنت منى بمنزلة هارون من موسى.

وقال أحمد: ثنا أبو أحمد الزبيرى، ثنا عبداللَّه بن حبيب بن أبى ثابت عن حمزة بن عبداللَّه، عن أبيه عبداللَّه بن عمر عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم إلى تبوك خلّف علياً فقال: أتخلّفنى؟ فقال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. وهذا إسناد جيّد ولم يخرجوه.

وقال أحمد: ثنا محمد بن جعفر، ثنا شعبة عن سعيد بن إبراهيم قال: سمعت إبراهيم بن سعد يحدّث عن سعد عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى.

أخرجاه من حديث محمد بن جعفر.

وقال أحمد: ثنا أبو سعيد مولى بنى هاشم، ثنا سليمان بن بلال، ثنا الجعيد بن عبد الرحمن عن عائشة بنت سعد عن أبيها: إنّ علياً خرج مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى جاء ثنيّة الوداع وعلى يبكى يقول: تخلّفنى مع الخوالف؟ فقال: أو ما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّا النبوة. إسناد صحيح ولم يخرجوه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۲

وقال الحسن بن عرفة العبدى: ثنا محمد بن حازم أبو معاوية الضرير، عن موسى بن مسلم الشيبانى، عن عبد الرحمن بن سابط عن سعد بن أبى وقاص- وقد ذكروا عليّاً- فقال سعد: سمعت رسول اللَّه يقول له ثلاث خصال لأن تكون لى واحدة منهنَّ أحبّ إلىَّ من الدنيا وما فيها: سمعته يقول: من كنت مولاه فعلىّ مولاه. وسمعته يقول: لأعطينَّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله. وسمعته يقول: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. إسناده حسن ولم يخرجوه.

وقال أبو زرعة الدّمشقى: ثنا أحمد بن خالد الوهبى، ثنا أبو سعيد ثنا محمد بن إسحاق، عن أبى نجيح عن أبيه قال: لمّا حجّ معاوية أخذ بيد سعد بن أبى وقاص فقال: يا أبا إسحاق إنا قوم قد أجفانا هذا الغزو عن الحج حتى كدنا أنْ ننسى بعض سننه، فطف نطف بطوافك. قال: فلمّا فرغ أدخله فى دار الندوة فأجلسه معه على سريره، ثم ذكر له على بن أبى طالب فوقع فيه. فقال: أدخلتنى دارك وأجلستنى على سريرك ثم وقعت فى على تشتمه، واللَّه لأنْ تكون لى إحدى خلاله الثلاث أحبّ إلىَّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس، لأن يكون لى ما قال له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم حين غزا تبوك: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. أحبّ إلىّ ممّا طلعت عليه الشمس. ولأن يكون لى ما قال يوم خيبر: لأعطينَّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله يفتح اللَّه عليه ليس بفرار، أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس. ولأن أكون صهره على ابنته فلى منها من الولاء ما له أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس. لا أدخل عليك داراً بعد هذا اليوم. ثم نفض رداءه ثم خرج.

وقال أحمد: ثنا محمد بن جعفر ثنا شعبة عن الحكم، عن مصعب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۳

بن سعد عن سعد قال: خلّف رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب، فقال: يا رسول اللَّه تخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى. إسناده على شرطهما ولم يخرجوه.

وهكذا رواه أبو عوانة: عن الأعمش عن الحكم عن مصعب عن سعد عن أبيه.

ورواه أبو داود الطيالسى: عن شعبة عن عاصم عن مصعب عن أبيه.

فاللّه أعلم» «... ۱».

«۶۰» روایة علاء الدّولة السمنانی ... ص: ۱۴۳

ورواه أحمد بن محمد بن أحمد الملقّب بعلاء الدولة السمنانی، فی کتابه (العروة الوثقی وستعلم ذلک فیما بعد.

«۶۱» روایة الخطیب التبریزی ... ص: ۱۴۳

رواه فی (المشکاة) بقوله: «عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. متفق علیه» «۲».

---

(۱) تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۲ مع بعض الإختلاف فی الألفاظ وترتیب الروایات.

(۲) مشکاة المصابیح ۳/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۴

«۶۲» روایة الجمال المزّی ... ص: ۱۴۴

ورواه جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی حیث قال:

«إبراهیم بن سعد بن أبی وقاص الزهری عن أبیه سعد حدیث (خ م س ت) إنه قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی.

(خ) فی الفضائل عن بندار (م) فیه عن أبی بکر بن أبی شیبة وأبی موسی وبندار، وثلاثتهم عن غندر عن شعبة عن سعد بن إبراهیم عنه به.

(س) فی المناقب (ق) فی السنة جمیعًا عن بندار به» «۱».

قال: «حدیث (م ت س). إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال لعلی: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی.

(م) فی الفضائل عن یحیی ومحمد بن الصباح وعبید اللّه بن عمر القواریری وشریح بن یونس، أربعتهم عن یوسف بن الماجشون، عن محمد بن المنکدر، عن سعید بن المسیب، عن عامر بن سعد عن أبیه به.

قال سعید: فلقیت سعداً فحدّثنی به.

(ت) فی المناقب عن القاسم بن دینار الکوفی، عن أبی نعیم عن عبد السلام بن حرب عن یحیی بن سعید عنه. ولم یذکر عامر بن سعد وقال: صحیح. ویستغرب من حدیث یحیی بن سعید.

(س) فیه وفی السیر عن القاسم بن زکریا به. وعن علی بن مسلم

---

(۱) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۷۵ رقم ۳۸۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۵

عن یوسف بن یعقوب الماجشون ولم یذکر عامر بن سعد. وعن بشر بن هلال الصواف، عن جعفر بن سلیمان عن حرب بن شداد عن قتادة عن سعید، عن سعد بتمامه وأوّله: لمّا غزا النبی صلّی اللّه علیه وسلّم غزوة تبوک خلّف علیاً» «۱».

قال: «سعید بن المسیب المخزومی، عن عامر بن سعد عن أبیه حدیثاً (م) فی قوله لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی. تقدم فی ترجمته عن سعد» «۲».

«۶۳» روایة الزّرندی ... ص: ۱۴۵

ورواه محمد بن یوسف الزرندی بقوله: «روی الترمذی بسنده إلی عامر ابن سعد بن أبی وقاص عن أبیه سعد: أنْ بعض الأمراء قال له: ما منعک أنْ تسبَّ أبا تراب؟ قال: أما ذکرت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن تکون لی واحدة أحبّ إلیّ من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول لعلی، وخلّفه فی بعض مغازیه فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی مع النساء والصبیان فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «... ۳».

---

(۱) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۸۴ رقم ۳۸۵۸.

(۲) تحفة الأشراف ۳/ ۱۱۹۲ رقم ۳۸۸۲.

(۳) نظم درر السمطین: ۱۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۶

«۶۴» روایة الهمدانی ... ص: ۱۴۶

ورواه السیّد علی الهمدانی: «عن جابر رضی اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: یا علی أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبی بعدی» «۱».

«۶۵» روایة ابن الشّحنة ... ص: ۱۴۶

ورواه أبو الولید محمد بن محمد الحلبی المعروف بابن الشحنة حیث قال: «استخلف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً رضی اللَّه عنه علی أهله. فقال المنافقون: إنّما خلّفه استثقالًا له. فلحق برسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال له: کذبوا، إنما خلّفتک لما ورائی، فارجع، أما ترضی أنْ تکون منزلتک منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

«۶۶» روایة الزین العراقی ... ص: ۱۴۶

ورواه زین الدین أحمد بن عبد الرحیم العراقی. فقد قال الحسین

---

(۱) مودّة القربی المودّة السابعة.

(۲) روض المناظر فی أخبار الأوائل والأواخر- حوادث السنة التاسعة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۷

الدیار بکری: «قال الحافظ زین الدین العراقی فی شرح التقریب: لم یتخلّف علی عن المشاهد إلّافی تبوک، فإن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّفه علی المدینة وعلی عیاله وقال له یومئذ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهو فی الصحیحین من حدیث سعد بن أبی وقاص، انتهی. ورجّحه ابن عبد البر» «۱».

«۶۷» روایة ملک العلماء ... ص: ۱۴۷

ورواه ملک العلماء الدولت آبادی فی (هدایة السعداء) کما ستعرف.

«۶۸» روایة ابن حجر العسقلانی ... ص: ۱۴۷

رواه بترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام بقوله: «قال ابن عبد البر: وقد أجمعوا أنه أوّل من صلّی القبلتین، وهاجر وشهد بدراً وأحداً وسائر المشاهد، وأنه أبلی ببدر وأحدٍ والخندق وخیبر البلاء العظیم، وکان لواء رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بیده فی مواطن کثیرة. ولم یتخلّف إلّافی تبوک، خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینة وقال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

---

(۱) تاریخ الخمیس فی أحوال أنفس النفیس ۲/ ۱۲۵.

(۲) تهذیب التهذیب ۵/ ۶۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۸

«۶۹» روایة ابن الصبّاغ ... ص: ۱۴۸

ورواه نور الدین ابن الصباغ المکی حیث قال:

«روی مسلم والترمذی: إن معاویة قال لسعد بن أبی وقاص: ما منعک أنْ تسب أبا تراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثة قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، ولأن تکون لی واحدة منهنَّ أحبّ إلی من حمر النعم: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول- وقد خلّفه فی بعض مغازیه فقال علی: خلّفتنی مع النساء والصبیان؟ فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «... ۱».

«۷۰» روایة السّیوطی ... ص: ۱۴۸

ورواه جلال الدین السیوطی بقوله: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص: إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی.

---

(۱) الفصول المهمة: ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۴۹

أخرجه أحمد والبزار من حدیث أبی سعید الخدری، والطبرانی من حدیث: أسماء بنت عمیس، وأم سلمة، وحبشی بن جنادة، وابن عمر، وابن عبّاس، وجابر بن سمرة، والبراء بن عازب، وزید بن أرقم» «۱».

«۷۱» روایة الدیار بکری ... ص: ۱۴۹

ورواه القاضی الحسین بن محمد الدیار بکری فی (تاریخه) حیث قال: «خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب علی أهله وأمره بالإقامة فیهم. فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا وتخفّفاً منه، فلمّا قالوا ذلک، أخذ علی سلاحه ثم خرج حتی أتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبیّ اللَّه زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی أنک استثقلتنی وتخفّفتَ منی، فقال: کذبوا، ولکنی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع واخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی یا علی- أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. فرجع علی إلی المدینة، ومضی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی سفره. کذا فی الاکتفاء وشرح المواقف.

وقال الشیخ أبو إسحاق الفیروزآبادی فی عقائده: أی حین توجّه موسی إلی میقات ربه استخلف هارون فی قومه» «۲».

---

(۱) تاریخ الخلفاء: ۱۹۹- ۲۰۰.

(۲) تاریخ الخمیس ۲/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۰

قال الدیار بکری: «وشهد المشاهد کلها ولم یتخلّف إلّافی تبوک، فإن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّفه فی أهله فقال: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصّبیان؟ قال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی. أخرجاه فی الصحیحین، کذا فی الصفوة» «۱».

«۷۲» روایة ابن حجر المکی ... ص: ۱۵۰

وأمّا روایة ابن حجر المکی، فستأتی عبارته عن (الصواعق) قریباً.

«۷۳» روایة المتقی ... ص: ۱۵۰

ورواه علی بن حسام الدین المتقی، عن غیر واحدٍ من أعلام الحدیث، فی کتابه (کنز العمال) کما عرفت. وفیه أیضاً:

«أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی. حم د ق ه عن سعد» «۲».

وفیه أیضاً:

---

(۱) تاریخ الخمیس ۲/ ۲۷۵.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم ۳۲۸۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۱

«أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. م ت عن سعد. ت عن جابر» «۱».

«۷۴» روایة الشهاب أحمد ... ص: ۱۵۱

ورواه شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل) وسنذکر عبارته.

«۷۵» روایة الجمال المحدث ... ص: ۱۵۱

ورواه عطاء اللّه الشیرازی المعروف بجمال الدین المحدث فی سیرته (روضة الأحباب) کما ستعرف.

«۷۶» روایة المنّاوی ... ص: ۱۵۱

ورواه عبد الرؤوف المناوی، کما ستعرف من عبارته فی شرح (الجامع الصغیر).

---

(۱) کنز العمال ۱۱/ ۵۹۹ رقم ۳۲۸۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۲

«۷۷» روایة العیدروس ... ص: ۱۵۲

ورواه شیخ بن عبداللّه العیدروس حیث قال:

«أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن: أسماء بنت عمیس وأم سلمة وحبشی بن جنادة وابن عمر وابن عبّاس وجابر بن سمرة وعلی والبراء بن عازب وزید بن أرقم:

إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۱».

«۷۸» روایة ابن باکثیر ... ص: ۱۵۲

ورواه أحمد بن الفضل بن محمد باکثیر المکی ... وستأتی روایته.

«۷۹» روایة محبوب العالم ... ص: ۱۵۲

ورواه محمد بن صفی الدین جعفر الملقب بمحبوب العالم.. کما

---

(۱) العقد النبوی والسر المصطفوی: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۳

سننقلها عن (تفسیره).

«۸۰» روایة البدخشانی ... ص: ۱۵۳

ورواه محمد بن معتمد خان البدخشانی عن مسلم والترمذی عن سعد ابن أبی وقاص حیث قال: «أخرج مسلم والترمذی عن سعد بن أبی وقاص رضی اللّه عنه، إن معاویة بن أبی سفیان أمره فقال له: ما یمنعک أن تسب أبا تراب؟ فقال: أما ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأن یکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلی من حمر النعم: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول وخلّفه فی بعض مغازیه»....

«۸۱» روایة محمد صدر العالم ... ص: ۱۵۳

ورواه محمد صدر العالم فی کتابه (معارج العلی کما ستعرف.

«۸۲» روایة ولی اللّه الدهلوی ... ص: ۱۵۳

ورواه ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم، وهو والد (الدهلوی) فی تاریخه المسمّی ب (إزالة الخفا ...) وسنذکرها.

«۸۳» روایة العجیلی ... ص: ۱۵۳

ورواه أحمد بن عبد القادر الحفظی العجیلی فی (ذخیرة المآل)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۴

وسنذکر عبارته.

«۸۴» روایة الرشید الدّهلوی ... ص: ۱۵۴

ورواه رشید الدین خان وهو تلمیذ (الدهلوی) فی (الفتح المبین) بقوله: «وفی مفتاح النجا فی الفصل الثانی عشر من الباب الثالث: أخرج الخطیب عن عمر: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خرج إلی تبوک واستخلف علیّاً، فقال: أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی».

«۸۵» روایة محمد مبین اللکهنوی ... ص: ۱۵۴

ورواه المولوی محمد مبین اللکهنوی فی (وسیلة النجاة) کما سیأتی.

«۸۶» روایة ولیّ اللّه اللکهنوی ... ص: ۱۵۴

ورواه ولی اللّه اللکهنوی فی کتابه (مرآة المؤمنین) عن البخاری.

«۸۷» روایة زینی دحلان ... ص: ۱۵۴

ورواه أحمد بن زینی دحلان فی (سیرته) بقوله:

«واستخلف صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینة علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، وخلّفه أیضاً علی أهله وعیاله، فأرجف به المنافقون وقالوا:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۵۵

ما خلّفه إلّااستثقالًا له وتخفّفاً. فأخذ علی رضی اللّه عنه سلاحه ثم أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف فقال: یا نبی اللّه زعم المنافقون أنک إنما خلّفتنی لأنک استثقلت منی وتخفّفت منی. فقال:

کذبوا، ولکن خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی- یا علی- أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه

لا نبى بعدى. فرجع إلى المدينة. وفى رواية فقال على رضى اللّه: رضيت ثم رضيت ثم رضيت» «۱».

«۸۸» رواية الشبلنجى ... ص: ۱۵۵

ورواه الشبلنجى حيث قال: «وشهد المشاهد كلّها ولم يتخلّف إلّافى تبوك، فإنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم خلّفه فى أهله فقال: يا رسول اللّه أتخلّفنى فى النساء والصبيان؟ قال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى. أخرجه الشيخان» «۲».

---

(۱) السيرة النبوية لابن دحلان ۲/ ۱۲۶.

(۲) نور الأبصار: ۸۶.

صحّة الحديث وكثرة طرقه وتواتره ... ص: ۱۵۹

اشارة

لقد أوقفناك على طرفٍ من طرق حديث المنزلة، فظهر لك كثرة طرقه المعتبرة، مضافاً إلى كونه من أحاديث الصحيحين والصحاح الأخرى...

فالحديث صحيح ثابت كثير الأسانيد والطرق فى كتب أهل السنّة...

وهذا ما اعترف به جماعة منهم:

إعتراف ابن تيميّة بصحته ... ص: ۱۵۹

فقد قال ابن تيميّة:

«إنّ هذا الحديث صحيح بلا ريب، ثبت فى الصحيحين وغيرهما» «۱».

إعتراف عبد الحق بالإتفاق على صحّته ... ص: ۱۵۹

بل نصَّ الشيخ عبد الحق الدهلوى على الاتفاق على صحّته حيث قال:

«إنّ أئمة الحديث متّفقون على صحّة هذا الحديث، وما قالوه هو المعتمد».

قال الكنجى بقيام الإجماع على صحّته ... ص: ۱۵۹

بل نصَّ أبو عبداللّه محمّد بن يوسف الكنجى الشافعى على قيام

---

(۱) منهاج السنّة ۷/ ۳۲۶.

الإجماع على صحّة هذا الحديث ... كما ستطّلع عليه عن كثب إن شاء اللّه تعالى.

للتنوخی کتاب مفرد فی طرقه ... ص: ۱۶۰

وصنّف أبو القاسم علی بن المحسّن کتاباً مفرداً فی طرقه، فرواه عن جماعة من الصحابة یزیدون عن عشرین ... قال صاحب (الطرائف):

«وقد صنّف القاضی أبو القاسم علی بن المحسّن بن علی التنوخی- وهو من أعیان رجالهم- کتاباً سمّاه (ذکر الروایات عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم أنّه قال لأمیر المؤمنین علی بن أبی طالب: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی وبیان طرقها واختلاف وجوهها). رأیت هذا الکتاب من نسخةٍ نحو ثلاثین ورقة عتیقة، علیها تاریخ الروایة (سنة ۴۴۵).

وروی التنوخی حدیث النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لعلی علیه السلام: أنت منی بمنزلة هارون من موسی عن:

[أسماء الصحابة والتابعین الذین روی عنهم التنوخی ... ص: ۱۶۰

۱- عمر بن الخطاب.

۲- وعن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب.

۳- وسعد بن أبی وقاص.

۴- عبداللّه بن مسعود.

۵- وعبداللّه بن عباس.

۶- وجابر بن عبداللّه الأنصاری.

۷- وأبی هریرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۱

۸- وأبی سعید الخدری.

۹- وجابر بن سمرة.

۱۰- ومالک بن الحویرث.

۱۱- والبراء بن عازب.

۱۲- وزید بن أرقم.

۱۳- وأبی رافع مولی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

۱۴- وعبداللّه بن أبی أوفی

۱۵- وأخیه: زید بن أبی أوفی

۱۶- وأبی سریحة حذیفة بن أسید.

۱۷- وأنس بن مالک.

۱۸- وأبی بریدة الأسلمی.

۱۹- وأبی بردة الأسلمی.

۲۰- وأبی أیوب الأنصاری.

۲۱- وعقیل بن أبی طالب.

۲۲- وحبشی بن جنادة السلولی.

۲۳- ومعاویة بن أبی سفیان.

۲۴- وأم سلمة زوجة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۲۵- وأسماء بنت عمیس.

۲۶- وسعید بن المسیب.

۲۷- ومحمد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۲۸- وحبیب بن أبی ثابت.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۲

۲۹- وفاطمة بنت علی.

۳۰- وشرحبیل بن سعد.

ترجمة التنوخی ... ص: ۱۶۲

وأبو القاسم التنوخی من أعیان علماء أهل السنّة: فقیه، محدّث، أدیب، ثقة، صدوق...

۱- السمعانی: «أبو القاسم علی بن المحسن بن علی بن محمد بن أبی الفهم التنوخی. سمع أبا الحسن علی بن أحمد بن کیسان النحوی، وإسحاق بن سعد بن الحسن بن سفیان النسوی وأبا القاسم عبداللَّه بن إبراهیم الزبیبی وعلی ابن محمد بن سعید الرزاز وخلقاً کثیراً من طبقتهم.

ذکره أبو بکر أحمد بن علی بن ثابت الخطیب قال: کتبت عنه، وسمعته یقول: ولدت بالبصرة فی النصف من شعبان سنة ۳۷۰ وکان قد قبلت شهادته عند الحکّام فی حداثته، ولم یزل علی ذلک مقبولًا إلی آخر عمره. وکان متحفّظاً فی الشهادة محتاطاً صدوقاً فی الحدیث. وتقلّد قضاء نواح عدّة منها: المدائن وأعمالها وآذربیجان والبردان وقرمیسین.

قلت: روی لنا عنه أبو بکر محمد بن عبد الباقی الأنصاری ببغداد الکثیر، وکانت له عن التنوخی إجازة صحیحة.

مات فی المحرم سنة ۴۴۷» «۱».

۲- ابن خلکان: بترجمة أبیه: «وأمّا ولده أبو القاسم علی بن

---

(۱) الأنساب للسمعانی ۱/ ۴۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۳

المحسن ابن علی التنوخی، فکان أدیباً فاضلًا» ... ثم ذکر کلام الخطیب «۱».

إعتراف ابن عبد البر بکونه من أثبت الأخبار وأصحّها ... ص: ۱۶۳

وقال أبو عمر یوسف بن عبد البر: «وروی قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی جماعة من الصحابة، وهو من أثبت الأخبار وأصحّها. رواه عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: سعد بن أبی وقاص، وطرق حدیث سعد فیه کثیرة جدّاً، قد ذکره ابن أبی خیثمة وغیره، ورواه ابن عبّاس وأبو سعید الخدری وجماعة یطول ذکرهم» «۲».

إعتراف المزی بکونه من أثبت الآثار وأصحّها ... ص: ۱۶۳

وکذا قال المزی بترجمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذه عبارته: «خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینة وعلی عیاله

بعده فی غزوة تبوک وقال له: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وروی قوله صلّی اللّه علیه وسلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی جماعة من الصحابة، وهو من أثبت الآثار وأصحّها. رواه عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم:

سعد بن أبی وقاص

وابن عبّاس

---

(۱) وفیات الأعیان ۴/ ۱۶۲.

(۲) الإستیعاب ۳/ ۱۰۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۴

وأبو سعید الخدری

وجابر بن عبداللّه

وأم سلمة

وأسماء بنت عمیس

وجماعة یطول ذکرهم» «۱».

ذکر الکنجی عدداً من رواته من الصحابة ... ص: ۱۶۴

وقال الکنجی بعد روایة الحدیث «عن عددٍ کثیرٍ من الصحابة» قال: «منهم:

عمر

وعلی

وسعد

وأبو هریرة

وابن عبّاس

وابن جعفر

ومعاویة

وجابر بن عبداللّه

وأبو سعید الخدری

والبراء بن عازب

وزید بن أرقم

وجابر بن سمرة

---

(۱) تهذیب الکمال ۱۳/ ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۵

وأنس بن مالک

وزید بن أبی أوفی

ونبيط بن شريط

ومالك بن الحويرث

وأسماء بنت عميس

وفاطمة بنت حمزة

وغيرهم ... رضى اللَّه عنهم أجمعين» «۱».

ذكر ابن كثير كلام ابن عساكر ... ص: ۱۶۵

وقال ابن كثير بعد رواية الحديث من طرقٍ عديدةٍ: «وقد رواه غير واحد عن عائشة بنت سعد عن أبيها. قال ابن عساكر: وقد روى هذا الحديث عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم جماعة من الصحابة منهم:

عمر

وعلى

وابن عبّاس

وعبداللَّه بن جعفر

ومعاوية

وجابر بن عبداللَّه

وجابر بن سمرة

وأبو سعيد

---

(۱) كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۶

والبراء بن عازب

وزيد بن أبى أوفى

ونبيط بن شريط

وحبشى بن جنادة

ومالك بن الحويرث

وأنس بن مالك

وأبو الفيل

وأم سلمة

وأسماء بنت عميس

وفاطمة بنت حمزة.

وقد تقصّى ابن عساكر هذه الأحاديث فى ترجمة على من تاريخه فأجاد وأفاد، وبرّز على النظراء والأشباه والأنداد، فرحمه ربّ العباد يوم التناد» «۱».

إعتراف العسقلانی بکثرة طرقه ... ص: ۱۶۶

وقال ابن حجر العسقلانی بعد روایة الحدیث عن جماعة عن بعض الصّحابة: «روی عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم عن غیر سعد، من حدیث:

عمر

وعلی نفسه

وأبی هریرة

وابن عبّاس

وجابر بن عبداللَّه

والبراء

---

(۱) تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۷

وزید بن أرقم

وأبی سعید

وأنس

وجابر بن سمرة

وحبشی بن جنادة

ومعاویة

وأسماء بنت عمیس

وغیرهم. وقد استوعب طرقه ابن عساکر فی ترجمة علی» «۱».

کلام ابن حجر المکی ... ص: ۱۶۷

وقال ابن حجر المکّی لدی روایة هذا الحدیث: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن أسماء بنت عمیس، وأم سلمة، وحبشی بن جنادة، وابن عمر، وابن عبّاس، وجابر بن سمرة، وعلی، والبراء بن عازب، وزید بن أرقم:

إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی» «۲».

تواتر هذا الحدیث ... ص: ۱۶۷

وإذ ثبت کثرة طرق هذا الحدیث، وأنّه من حدیث أکثر من عشرین من الصّحابة ... فلا ریب فی تواتره عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

(۲) الصواعق المحرقة: ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۸

وسلّم ... لأنَّ القوم یدّعون التواتر فی خبر صلاة أبی بکر بزعم کونه من حدیث ثمانیةٍ من الصحابة ... قال ابن حجر: «واعلم أن هذا الحدیث متواتر، فإنه ورد من حدیث عائشة، وابن مسعود، وابن عبّاس، وابن عمر، وعبداللَّه بن زمعة، وأبی سعید، وعلی بن أبی طالب، وحفصة».

بل التواتر یتحقق عند ابن حزم بورود الحدیث عن أربعةٍ من الصّحابة

وعلی هذا منع بیع الماء فی کتابه (المحلّی .

فإذا کان الحدیث بروایة الثمانیة بل الأربعة متواتراً، فهو بروایة أضعاف ذلک متواتر بالأولویّة القطعیّة...

ومن هنا اعترف بعض أکابر القوم بتواتر حدیث المنزلة:

تواتره عند الحاکم ... ص: ۱۶۸

منهم: الحاکم النیسابوری ... فقد قال الکنجی بعد روایة الحدیث:

«قلت: هذا حدیث متفق علی صحّته، رواه الأئمة الحفاظ کأبی عبداللَّه البخاری فی صحیحه، ومسلم بن الحجاج فی صحیحه، وأبی داود فی سننه، وأبی عیسی الترمذی فی جامعه، وأبی عبد الرحمن النسائی فی سننه، وابن ماجة القزوینی فی سننه.

واتفق الجمیع علی صحّته حتی صار ذلک إجماعاً منهم.

قال الحاکم النیسابوری: هذا حدیث دخل فی حد التواتر» «۱».

تواتره عند السّیوطی ... ص: ۱۶۸

ومنهم: الحافظ جلال الدین السیوطی، فإنه أدرجه فی کتابٍ له فی

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۶۹

الأحادیث المتواترة حیث قال: «حدیث: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی. أخرجه أحمد عن أبی سعید الخدری وأسماء بنت عمیس. والطبرانی عن: أم سلمة وابن عبّاس وحبشی بن جنادة وابن عمر وعلی وجابر ابن سمرة والبراء بن عازب وزید بن أرقم» «۱».

تواتره عند المتقی ... ص: ۱۶۹

ومنهم: الشیخ علی المتقی فی کتابٍ له فی المتواترات قال فی أوّله: «الحمد للَّهوالصلاة والسلام علی رسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم وبعد: - فیقول الفقیر إلی اللَّه تعالی علی بن حسام الدین الشهیر بالمتقی: هذه الأحادیث متواترة نحو اثنین وثمانین حدیثاً، التی جمعها العلامة السیوطی رحمة اللَّه تعالی علیه وسمّاها قطف الأزهار المتناثرة. وذکر فیها رواتها من الصحابة عشرة فصاعداً، لکنی حذفت الرواة وذکرت متن الأحادیث لیسهل حفظها وهی هذه «قال:

«من کنت مولاه فعلی مولاه-

أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

تواتره عند محمد صدر العالم ... ص: ۱۶۹

وقال محمد صدر العالم: «أخرج الشیخان عن سعد بن أبی وقاص، وأحمد والبزار عن أبی سعید الخدری، والطبرانی عن أسماء بنت عمیس وأم سلمة وحبشی بن جنادة، وابن عمر وابن عبّاس وجابر بن سمرة وعلی والبراء ابن عازب وزید بن أرقم:

إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی

---

(۱) الأزهار المتناثرة فی الأحادیث المتواترة- حرف الألف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۰

غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی.

وهذا الحدیث متواتر عند السیوطی رحمه اللَّه» «۱».

تواتره عند ولی اللَّه الدهلوی ... ص: ۱۷۰

وقال ولی اللَّه الدهلوی فی مآثر أمیر المؤمنین علیه السلام: «فمن المتواتر حدیث: أنت منی بمنزلة هارون من موسی. روی ذلک عن: سعد بن أبی وقاص، وأسماء بنت عمیس، وعلی بن أبی طالب، وعبداللَّه بن عبّاس وغیرهم» «۲».

وقال أیضا: «وشواهد هذا الحدیث کثیرة وهی بالغة حدّ التواتر کما لا یخفی علی متتبّعی الحدیث» «۳».

تواتره عند المولوی مبین ... ص: ۱۷۰

وقال المولوی محمد مبین فی باب فضائل الإمام علیه السلام:

«وأکثر الأحادیث المذکورة فی هذا الباب من المتواترات، کحدیث: أنت منی بمنزلة هارون من موسی، وحدیث: أنا من علی وعلی منی، وأللهم وال من والاه وعاد من عاداه. وحدیث: لأعطین الرّایة رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله. وغیرها» «۴».

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی مخطوط.

(۲) إزالة الخفا- مآثر علی بن أبی طالب، من المقصد الثانی.

(۳) قرّة العینین: ۱۳۸.

(۴) وسیلة النجاة فی مناقب السادات: ۷۱، الباب الثانی من أبواب الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۳

دحض المکابرة فی صحّة الحدیث أو تواتره ... ص: ۱۷۳

اشارة

فهذا حدیث المنزلة وصحّته وثبوته وشهرته بل تواتره عند أهل السنّة، حسب تصریحات کبار أساطینهم ومشاهیر أئمتهم وعلمائهم...

فالعجب كلّ العجب من جماعةٍ من متكلّميهم الأعلام يضطرّهم العجز عن الجواب عن الإستدلال به ... ويلجؤهم التعصّب للهوى... إلى القدح فی سنده أو المكابرة فی تواتره...

أبو الحسن الآمدی ... ص: ۱۷۳

فهذا أبو الحسن الآمدی يقول عنه: «غير صحيح». والغريب جدّاً ذكر ابن حجر المكی هذا القول الشنيع فی مقام الجواب عن الإستدلال فيقول:

«إنّ الحديث إن كان غير صحيح- كما يقول الآمدی- فظاهر» «... ۱».

ترجمة الآمدی ... ص: ۱۷۳

لكن هذا الرّجل مقدوح مجروح عند علماء أهل السنة، كالذهبی وابن حجر العسقلانی، ويكفی لسقوطه كونه تارك الصّلاة: قال الذهبی:

«سيف الآمدی المتكلّم صاحب التصانيف علی بن أبی علی، قد نفی من دمشق لسوء اعتقاده، وصحّ أنه كان يترك الصلاة، نسأل اللّه العافية.

وكان من الأذكياء. مات سنة ۶۳۱» «۲».

فأيّ وجهٍ يتصوّر لاعتماد ابن حجر المكی علی قول مثل هذا الرجل

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۳.

(۲) ميزان الإعتدال ۳/ ۳۵۸ رقم ۳۶۵۲.

الفاسد، إلّاالتعصّب للباطل؟!

لكن هذا القول السّاقط لا يختص بهذا المتكلّم الفاسد، فقد تفوّه به غيره من متكلّميهم:

عضد الدين الإيجی ... ص: ۱۷۴

قال عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الإيجی صاحب (المواقف) فی الجواب عن الإستدلال به: «الجواب: منع صحّة الحديث»... «۱».

شمس الدين الإصفهانی ... ص: ۱۷۴

وقال شمس الدين محمود بن عبد الرحمن الإصفهانی بعد ذكر بعض الأدلة: «والجواب عن الثانی: إنه لا يصحّ الإستدلال به من جهة السند، ولو سلّم صحة سنده قطعاً، لكن لا نسلّم أنّ قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی، كلّ منزلة كانت لهارون من موسی» «۲».

وقال أيضاً: «إنّه لا يصح الإستدلال به من جهة السند كما تقدم فی الخبر المتقدم. ولئن سلّم صحة سنده قطعاً، لكن لا نسلّم أن قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی، يعمّ كلّ منزلة كانت لهارون من موسی» «۳».

التفتازانی ... ص: ۱۷۴

وقال سعد الدين التفتازانى: «والجواب: منع التواتر، بل هو خبر

---

(۱) المواقف فی علم الكلام: ۴۰۶.

(۲) شرح الطوالع- مخطوط.

(۳) شرح التجريد- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۵

واحد فی مقابلة الإجماع، ومنع عموم المنازل» «۱».

وقال أيضا: «وردّ: بأنه لا تواتر، ولا حصر فی علی، ولا عبرة بأخبار الآحاد فی مقابلة الإجماع» «۲».

القوشجی ... ص: ۱۷۵

وقال علاء الدين القوشجی: «وأجيب: بأنّه علی تقدير صحّته، لا يدلّ علی بقائه خليفةً بعد وفاته دلالةً قطعيّةً، مع وقوع الإجماع علی خلافه» «۳».

الشريف الجرجانی ... ص: ۱۷۵

وقال الشريف الجرجانی فی شرح قول صاحب المواقف: «الجواب: منع صحة الحديث «: «كما منعه الآمدی. وعند المحدثين إنه صحيح وإن كان من قبيل الآحاد» «۴».

إسحاق الهروی ... ص: ۱۷۵

وقال إسحاق الهروی سبط الميرزا مخدوم الشريفی فی (السهام الثاقبة):

«قلنا: التواتر ممنوع. وإنما هو خبر واحد فی مقابلة الإجماع فلا يعتبر».

عبد الكريم الصدّيقی ... ص: ۱۷۵

وقال عبد الكريم نظام الصدّيقی نسباً والحنفی مذهباً فی (إلجام

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) تهذيب الكلام فی الجواب عن حديث المنزلة.

(۳) شرح التجريد: ۴۷۵.

(۴) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۶

الرافضة): «والجواب: إنّ هذا الحديث كما قال الآمدی غير صحيح»....

حسام الدين السهارنفوری ... ص: ۱۷۶

وقال حسام الدين السهارنفوری: «هذا الخبر ممنوع الصحّة كما صرّح به الآمدی، وعلی تقدير صحّته كما هو مختار المحدثين، فهو

خبر واحد لا متواتر، فلا يصلح للإحتجاج على الخلافة» «۱».

حاصل كلماتهم أمران ...: ص: ۱۷۶

اشارة

وأنت إذا لاحظت كلمات هؤلاء رأيت الواحد منهم يتّبع الآخر ويقلّده فيما قال ولا يزيد عليه بشيء ... إنّ الغرض هو إبطال إمامة أمير المؤمنين عليه السلام وردّ الإستدلال على إثباتها بأىّ طريقٍ كان...

لقد لاحظت أنّ حاصل كلماتهم فى مقام الجواب عن الإستدلال بهذا الحديث الشريف هو:

۱- المنع من صحّته ... ص: ۱۷۶

اشارة

فالآمدى يقول: «هذا الحديث غير صحيح» ثم يأتى من بعده غيره ويأخذ منه هذا من أن غير يوضّح وجهه ويبيّن دليله...

الجواب عنه ... ص: ۱۷۶

لكن يكفى فى الجواب عنه ما تقدّم سابقاً من أنّ هذا الحديث فى أعلى درجات الصحّة عند القوم، فقد رووه بالأسانيد المعتبرة والطرق

---

(۱) مرافض الروافض- مخطوط.

المتكثرة عن جمع غفير من الصّحابة، ثم نصّوا على صحّته وقالوا بتواتره عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله ... وأخرجه الشيخان فى صحيحيهما، وكذا غيرهما من أصحاب الصّحاح ... فإذا لم يكن هذا الحديث صحيحاً سنداً فأىّ حديث عندهم صحيح؟ وإذا أمكن القدح فى سند هكذا صحيح فبأىّ شيء يمكنهم إثبات فضيلةٍ لمشايخهم أو معتَقدٍ من عقائدهم أو حكمٍ من الأحكام الشرعية؟

فإذا كان هذا حال أساطين أهل السنة فى مقابلة الشيعة، فأىّ خيرٍ منهم يطلب، وأىّ إنصافٍ يرتجى فى شيء من المباحث العلميّة؟

ومن هنا يعلم أنْ لا ملاك عند القوم ولا ضابطة يقفون عندها ولا قاعدة يلتزمون بها ... فى البحث مع الشّيعة...

لقد وصف ابن حجر المكّى الصحيحين بأنهما «أصحّ الكتب بعد القرآن بإجماع من يعتد به» «۱» وكذا قال غيره كما لا يخفى على من راجع (المنهاج فى شرح المنهاج للنووى) و (شرح النخبة لابن حجر العسقلانى) و (قرة العينين للدهلوى) وغيرها.

وزعموا أنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم جعل كتاب البخارى كتابه، وأمر بدراسته، كما فى (مقدمة فتح البارى).

ونقلوا عنه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم الحكم بصحّة جميع أحاديث البخارى والإذن بروايتها عنه، وكذا صحيح مسلم كما فى (الدر الثمين فى مبشّرات النبى الأمين) لولى اللَّه الدهلوى.

وذهبوا إلى القول بأنّ من يهوّن أمرهما فهو مبتدع متّبع غير سبيل المؤمنين ... كما فى (حجّة اللَّه البالغة).

---

(۱)

الصواعق المحرقة، الفصل الأوّل، فی کیفیّة خلافة أبی بکر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۸

وتجرّأوا علی ردّ فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام الواردة فی أخبار الفریقین، بسبب المخالفة بینها وبین أحادیث الصحیحین، وتقدیم أحادیثهما بدعوی قیام الإجماع علی صحّتها دون غیرها ... کما فی (قرّة العینین...)

وطعنوا علی الشیعة عدم اعتمادهم علی أحادیثهما کما فی (النواقض)..

إلی غیر ذلک ممّا قالوه فی شأن الصحیحین...

ومع کلّ هذا یقدحون فی حدیث المنزلة المخرّج فیهما!!

وعلی الجملة ... فإنّ ما سبق ذکره فی سند حدیث المنزلة، وما قالوه فی صحّته وثبوته وتواتره ... لا- سیّما کونه من أحادیث الصحیحین والصحاح الأخری ... کافٍ لدحض القدح فی سند هذا الحدیث...

۲- نفی تواتره وأنّه خبر واحد ... ص: ۱۷۶

اشارة

والأمر الثانی ... نفی تواتره وزعم کونه من الآحاد ... بعد الإعتراف بکونه صحیحاً عند أهل الحدیث.

الجواب عنه ... ص: ۱۷۸

إنّ هذا کسابقه واضح السّقوط ... لما عرفت من أنه من حدیث أکثر من عشرین نفساً من الصّحابة، وقد ادّعی ابن حجر التواتر فیما رواه ثمانیة، وابن حزم فیما رواه أربعة منهم.

علی أنّ جماعة من أکابرهم- وعلی رأسهم الحاکم النیسابوری- ینصّون علی تواتره، والسّیوطی والمتقی یذکرانه فیما ألّفاه فی الأحادیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۷۹

المتواترة.

وجوه صحّة الإحتجاج به ولو کان واحدا ... ص: ۱۷۹

اشارة

علی أنّا لو سلّمنا عدم تواتره وکونه من أخبار الآحاد، فلنا وجوه عدیدة علی جواز الإستدلال والإحتجاج به علی إمامة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام:

۱- تأیّده بأحادیث متواترة ... ص: ۱۷۹

إنّ حديث المنزلة- على فرض عدم تواتره- تؤيّده أحاديث متواترة قطعاً مثل حديث: من كنت مولاه فعلى مولاه. ونحوه ممّا تواتر نقله عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله فى كتبهم، فى فضائل ومناقب أمير المؤمنين عليه السلام.

۲- تواتره عند الشيعة ... ص: ۱۷۹

إن كون هذا الحديث متواتراً عند الشيعة بلا ريب، وكونه منقولًا عند الأعلام والأساطين من أهل السنّة- وبطرقٍ كثيرة- يوجب القطع بصدوره، وما هذا شأنه لا عائبة فى التمسّك به.

۳- تمسّكهم بالآحاد فى مختلف الأبحاث ... ص: ۱۷۹

إنّ الإحتجاج بالآحاد جائز عند أهل السنّة، وهذا ديدنهم ودأبهم فى مختلف الأبحاث، فلو فرض كون حديث المنزلة من الآحاد فالتمسّك به جائز.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۰

بل إنّ فى كلمات بعضهم الحكم بكفر من أنكر الخبر الواحد ... قال الشهاب الدولت آبادى: «فى المضمرات فى كتاب الشهادات: ومن أنكر الخبر الواحد والقياس وقال إنه ليس بحجة فإنه يصير كافراً. ولو قال: هذا الخبر غير صحيح وهذا القياس غير ثابت لا يصير كافراً ولكن يصير فاسقاً» «۱».

۴- النقض بحديث: الأئمة من قريش ... ص: ۱۸۰

إن العمدة فى الخلافة البكريّة وأصل دليلها عند أهل السنّة هو خبر واحد، أعنى حديث «الأئمة من قريش» الذى رواه أبو بكر نفسه وتفرّد به حسبما صرّح به أئمّتهم «۲ ...» فالإلتزام بعدم جواز الاستدلال بخبر الواحد فى مسألة الخلافة يستلزم قلع أساس الخلافة البكريّة...

* قال الفخر الرازى فى المسألة الثامنة من الأصل العشرين، من كتابه (نهاية العقول)-: «قوله: الأنصار طلبوا الإمامة مع علمهم بقوله عليه السلام: الأئمة من قريش.

قلنا: هذا الحديث من باب الآحاد. ثم إنه ضعيف الدلالة على منع غير القرشى من الإمامة، لأنّ وجه التعلّق به إمّا من حيث أن تعليق الحكم بالإسم يقتضى نفيه عن غيره، أو لأن الألف واللام يقتضيان الإستغراق.

والأول باطل، والثانى مختلف فيه. فكيف يساوى ذلك ما يدّعونه من

---

(۱) هداية السعداء- الجلوة الرابعة من الهداية السابعة- مخلوط.

(۲) ذكر علماء أهل السنّة تفرّد أبى بكر بحديثين عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم أحدهما: إنا معاشر الأنبياء لا نورّث ما تركناه صدقة. والآخر: الأئمة من قريش، وستعلم بذلك فى النصوص الآتية.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۱

النصّ المتواتر الذى لا يحتمل التأويل؟

وأيضا: فلأن الحديث مع ضعفه فى الأصل والدلالة لمّا احتجّوا به على الأنصار تركوا طلب الإمامة، فكيف يعتقد بهم عدم قبول النصّ الجلى المتواتر؟».

فإذا جاز إحتجاج أبی بکر بحدیثٍ واحد تفرّد به- مع ضعفه فی الدلالة کما اعترف الرازی- جاز للشیعة الإحتجاج بحدیث المنزلة علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه- حتّی لو کان غیر متواتر عند أهل السنة- أقوی من الحدیث المذکور سنداً ودلالةً بلا ریب.

ولو أمعنت النظر فی عبارة الرازی المذکورة لرأیتها فی قوّة ألف دلیل علی بطلان خلافة أبی بکر، لأن الدلیل الذی احتجّ به أبو بکر علی استحقاقه الخلافة دون الأنصار ضعیف فی الأصل والدلالة، ومن المعلوم أن ما کان ضعیفاً فی الدلالة لا یجوز الإحتجاج به قطعاً وإنْ کان قویاً فی الأصل، فکیف لو کان ضعیفاً فی الأصل کذلک؟

* وصاحب (المرافض) أیضاً یصرّح بکون خبر «الأئمة من قریش» خبر واحدٍ ولا یفید إلّاالظن، وقد کان للأنصار مجال للبحث فیه.

* وکذا صاحب (النواقض) ینصّ علی ذلک لکنه یعزو روایته إلی «رجل ...» وهذه عبارته- فی الفصل الثالث من فصول الکتاب-:

«الدلیل العاشر: إعلم أن أرباب السیر وأصحاب الحدیث نقلوا أنّ فی یوم السقیفة لمّا اختلفوا أولًا فی أمر الخلافة، وکانت الأنصار یقولون: لا نرضی بخلافة المهاجرین علینا، بل منّا أمیر ومنکم أمیر، قام رجل وقال: سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: الأئمة من قریش. فسکت الأنصار وبایعوا أبا بکر، لغایة إتّباعهم أقوال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۲

وکمال تقواهم. ومع أن خلافة المهاجرین علیهم کانت عندهم مکروهة غایة الکراهة رضوا بمجرّد خبر واحدٍ وإنْ کان لهم مجال بحثٍ فیه».

* ومن طرائف المقام اعتراف القوم بانحصار دلیل خلافة أبی بکر بهذا الحدیث الذی عرفت حاله ... أنظر إلی المولوی عبد العلی شارح (مسلَّم الثبوت) یقول مازجاً بالمتن:

«ولنا ثانیاً: إجماع الصّحابة علی وجوب العمل بخبر العدل، ولیس فیه استدلال بعمل البعض حتی یرد أنه لیس حجةً ما لم یکن إجماعاً، وفیهم أمیر المؤمنین علی، وفی إفراده کرّم اللَّه وجهه قطعٌ لما سوّلت به أنفس الروافض- خذلهم اللَّه تعالی- بدلیل ما تواتر عنهم، وفیه تنبیه لدفع أنّ الإجماع أحادی، فإثبات المطلوب به دور،- من الإحتجاج والعمل به، أی بخبر الواحد، لا إنه اتفق فتواهم بمضمون الخبر، وعلی هذا لا یرد أن العمل بدلیلٍ آخر، غایة ما فی الباب إنه وافق مضمون الخبر- فی الوقائع التی لا تحصی- وهذا یفید العلم بأن عملهم لکونه خبر عدلٍ فی عملی- وبه اندفع أنّه یجوز أن یکون العمل ببعض الأخبار للإحتفاف بالقرائن ولا یثبت الکلّیة- من غیر نکیر من واحد. وذلک یوجب العلم عادةً لأتّفاقهم، کالقولِ الصریح الموجب للعلم بهِ، کما فی التجربیّات. وبه اندفع أن الإجماع سکوتی وهو لا یفید العلم. ثم فصّل بعض الوقائع فقال:

فمن ذلک: أنهُ عمل الکل من الصحابة رضوان اللَّه تعالی علیهم، بخبر خلیفة رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أبی بکر الصدّیق رضی اللَّه تعالی عنه: الأئمة من قریش. ونحن معاشر الأنبیاء لا نورّث. وقد تقدّم تخریجهما. والأنبیاء یدفنون حیث یموتون. حین اختلفوا فی دفن رسول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۳

اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم. رواه ابن الجوزی، کذا نقل عن التقریر» «۱».

أقول:

فظهر أن حدیث «الأئمة من قریش» من الأخبار الآحاد التی عمل بها أصحاب النبی واحتجّوابها، لا أنهم عملوا فی المسألة بدلیلٍ آخر، غایة ما فی الباب أنه وافق مضمون الخبر.

فثبت إنحصار دلیل صرف الخلافة عن الأنصار إلی أبی بکر بالحدیث المذکور الذی عرفت حاله.

کما أن قول صاحب (النواقض): «رضوا بمجرّد خبر واحدٍ» نص فی أن رضاهم کان بسبب هذا الخبر وحده لا لأمرٍ آخر ... ولعلّه لما

ذکرنا استحیی الرجل من نسبة روایة الحدیث إلی أبی بکر، فنسبها إلی «رجل»!!

ولعلّه من هنا ادّعی ابن روزبهان فی کتابه (الباطل) أن أبا بکر لم یرو هذا الحدیث أصلًا ... فقال: «فأمّا حدیث الأئمة من قریش فلم یروه أبو بکر، بل رواه غیره من الصحابة، وهو کان لا یعتمد علی خبر الواحد».

لکنّها دعوی فی غایة الغرابة، فإنّ علماء القوم ینسبون روایته والإحتجاج به إلی أبی بکر جازمین بذلک، فی غیر موضعٍ من بحوثهم ...

کما لا یخفی علی من یلاحظ (شرح المختصر) حیث جاء فیه: «وعمل الصحابة بخبر أبی بکر: الأئمة من قریش» «۲» و (فواتح الرحموت- شرح مسلّم الثبوت) وقد تقدّمت عبارته، و (إزالة الخفا فی سیرة الخلفاء) وغیرها

---

(۱) فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۱۳۲.

(۲) شرح مختصر الأصول للعضدی ۲/ ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۴

من کتب القوم ... لکن عبارة ابن روزبهان أیضاً ظاهرة فی وهن هذا الحدیث وسقوطه عن الصلاحیّة للإحتجاج به للخلافة ... فلا تغفل.

۵- قطعیّة أحادیث الصّحیحین ... ص: ۱۸۴

إنّ حدیث المنزلة- لکونه فی الصحیحین- مقطوع الصدور لو فرض أنّه لیس علی حدّ التواتر ... لأنّ أحادیث الصحیحین مقطوعة الصدور لدی: إبن الصلاح، وأبی إسحاق وأبی حامد الإسفرانیین، والقاضی أبی الطیّب، والشیخ أبی إسحاق الشیرازی، وأبی عبداللّه الحمیدی، وأبی نصر عبد الرحیم بن عبد الخالق، والسرخسی الحنفی، والقاضی عبد الوهاب المالکی، وأبی یعلی وابن الزاغونی الحنبلیین، وابن فورک، وأکثر أهل الکلام، وأهل الحدیث قاطبةً، وهو مذهب السّلف عامة، ومحمد بن طاهر المقدسی- بل قال بذلک فیما کان علی شرطهما أیضاً- والبلقینی، وابن تیمیة، وابن کثیر، وابن حجر العسقلانی، والسیوطی، وإبراهیم الکردی الکورانی، وأحمد النخلی، وعبد الحق الدهلوی، وولی اللّه الدهلوی...

فهؤلاء کلّهم وغیرهم ... یقولون بأنّ حدیث الصحیحین مقطوع بصحّته ... وإلیک بعض التصریحات الواردة عنهم فی هذا الباب، نذکرها بإیجاز مقتصرین علی محلّ الحاجة منها:

* قال السیوطی بشرح التقریب مازجاً به: «وإذا قالوا: صحیح متفق علیه، أو علی صحته، فمرادهم إتفاق الشیخین لا إتفاق الامّة. قال ابن الصّلاح: لکنْ یلزم من إتفاقهما إتفاق الامة علیه، لتلقّیهم له بالقبول. وذکر الشیخ- یعنی ابن الصلاح-: (إنّ ما روایاه أو أحدهما فهو مقطوع بصحّته، والعلم القطعی حاصل فیه) قال: خلافاً لمن نفی ذلک...

قال البلقینی: ما قاله النووی وابن عبد السلام ومن تبعهما ممنوع،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۵

فقد نقل بعض الحفاظ المتأخرین مثل قول ابن الصّلاح عن جماعةٍ من الشافعیة، کأبی إسحاق وأبی حامد الإسفرانیین، والقاضی أبی الطیّب، والشیخ أبی إسحاق الشیرازی، وعن السرخسی والزاغونی من الحنابلة، وابن فورک، وأکثر أهل الکلام من الأشعریّة، وأهل الحدیث قاطبة، ومذهب السلف عامة. بل بالغ ابن طاهر المقدسی فی صفوة التصوف فألحق به ما کان علی شرطهما وإنْ لم یخرجاه ...

وقال شیخ الإسلام: ما ذکره النووی فی شرح مسلّم من جهة الأکثرین، أمّا المحقّقون فلا، وقد وافق ابن الصلاح أیضاً محققون...

وقال ابن كثير: وأنا مع ابن الصّلاح فيما عوّل عليه وأرشد إليه.

قلت: وهو الذى أختاره ولا أعتقد سواه» «۱».

* قال محمد أكرم بن عبد الرحمن المكى فى (إمعان النظر فى توضيح نخبة الفكر): «وانتصر لابن الصّلاح: المصنّف، ومن قبله شيخه البلقينى تبعاً لابن تيمية».

* وقال الزين العراقى فى (شرح الألفية):

«حكم الصحيحين والتعليق:

وأقطع بصحةٍ لما قد أسند كذا له وقيل ظناً ولَدا

محقّقيهم قد عزاه النووى وفى الصحيح بعض شىء قد روى

مضعَّف ولهما بلا سند أشياء فإن يجزم فصحيح أو ورد

ممرّضاً فلا ولكن يشعر بصحّة الأصل له كيَذكر

ش: أى ما أسنده البخارى ومسلم، يريد ما روياه بإسنادهما المتّصل فهو مقطوع لصحته. كذا قال ابن الصلاح، قال: والعلم اليقينى النظرى واقع به، خلافاً لمن نفى ...، وقد سبق إلى نحو ذلك: محمد بن طاهر المقدسى، وأبو نصر عبد الرحيم بن عبد الخالق بن يوسف.

قال النووى: وخالف إبن الصلاح المحققون والأكثرون فقالوا: يفيد الظن ما لم يتواتر» «۱».

* وقال الشيخ عبد الحق الدهلوى فى (تحقيق البشارة إلى تعميم الإشارة): «ثم المتواتر يفيد العلم اليقينى ضرورياً. وقد يفيد خبر الواحد أيضاً العلم اليقينى لكن نظرياً بالقرائن، على ما هو المختار. قال الشيخ الإمام الحافظ شهاب الدين أحمد بن حجر العسقلانى فى شرح نخبة الفكر: والخبر المحتف بالقرائن أنواع، منها: المشهور إذا كانت له طرق متبائنة سالمةً من ضعف الرواة والعلل. ومنها: ما أخرجه الشيخان فى صحيحيهما ما لم يبلغ حدّ التواتر، فإنه احتفّ بقرائن، منها جلالتهما فى هذا الشأن وتقدّمهما فى تمييز الصحيح على غيرهما، وتلقى العلماء لكتابيهما بالقبول ... وممّن صرّح من أئمة الاصول بإفادة ما خرّجه الشيخان العلم اليقينى النظرى: الاستاذ أبو إسحاق الإسفراينى، ومن أئمة الحديث: أبو عبداللَّه الحميدى وأبو الفضل بن طاهر».

* وللشيخ محمد معين بن محمد أمين رسالة مفردة فى إثبات قطعية صدور أحاديث الصحيحين، أدرجها فى كتابه (دراسات اللبيب) وإليك جملًا من عباراته:

---

(۱) فتح المغيث فى شرح ألفية الحديث ۳۸- ۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۷

«إن أحاديث الجامع الصحيح للإمام أبى عبداللَّه محمد بن إسماعيل البخارى، وكتاب الصحيح للإمام أبى الحسين مسلم بن حجاج القشيرى- رحمهما اللَّه تعالى ونفعنا ببركاتهما- هى رأس مال من سلك الطريق إلى اللَّه تعالى، بالأسوة الحسنة بخير الخلق قاطبة... والمعجزة الباقية من رسول اللَّه صلّى اللَّه تعالى عليه وسلّم، من حيث حفاظ أسانيدها على مرّ الدهور إلى زماننا هذا. فهى تلو القرآن فى إعجازه الباقى».

«قد فصّل وبيّن إمام وقته الحافظ جلال الدين السيوطى فى هذا الكلام، من دلائل الطرفين والتأييد بأقوال المحققين لابن الصلاح ما فيه مغنىً للعاقل.

فقد تبيّن أنه وافقه إجماع المحدثين بعد الموافقة مع علماء المذاهب الأربعة جميعاً، ووافقه المتكلّمون من الأشاعرة ... ووافقه المتأخرون وهم النقّادون الممعنون النظر فى دليل السابقين ... وهو المختار عند الإمام الحافظ السيوطى وهو مجدّد وقته»....

«تمسّک ابن الصّلاح بما صورة شکله: ما فی الصحیحین مقطوع الصدور عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، لأن الامة اجتمعت علی قبوله، وکلّما اجتمعت الامة علی قبوله مقطوع، فما فی الصحیحین مقطوع.

أمّا ثبوت الصغری فبالتواتر عن الأسلاف إلی الأخلاف.

وأمّا الکبری فبما یثبت قطعیة الإجماع ولو علی الظن، کما إذا حصل الإجماع فی مسألة قیاسیة. فإن الإجماع هناک ظنون مجتمعة أورثت القطع بالمظنون، لعصمة الأمة، فکذا هنا أخبار الآحاد مظنونة فی نفسها، فإذا حصل الإجماع علیها أورثت القطع.

وتمسّک النووی بما صورة شکله: ما فی الصحیحین مظنون الصدور

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۸

عن النبی صلّی اللّه تعالی علیه وسلّم، لأنه من أحادیث الآحاد، وکلّما هو من أحادیث الآحاد مظنون، فهذا مظنون.

أمّا ثبوت الصغری فظاهر، لندرة التواتر جدّاً.

وأمّا ثبوت الکبری فمفروغ عنه فی الفن.

فهذه صورة المعارضة بین التمسّکین، وهی ظاهر تحریر الکتاب، ولنبیّن الموازنة والمواجهة بینهما، بأن نأخذ دلیل النووی فی صورة المنع علی دلیل ابن الصلاح، ثم نحرّر مقدمة دلیله الممنوعة، فإنْ تحصّن بالتحریر عن منعه فالحق معه، وإلّا فهو فی ذمة المطالبة. وأنت تعرف أن المانع أجلد الخصمین وأوسعهما مجالًا، فنعط هذا المنصب لمن یخالف ما نعتقده من مذهب ابن الصلاح ومن معه، حتی یظهر الحق إن ظهر فی غایة سطوعه».

ثم شرع فی تحقیق المسألة، وانتصر لابن الصّلاح، وإن شئت التفصیل فراجع رسالته التی أسماها: (غایة الإیضاح فی المحاکمة بین النووی وابن الصلاح) المدرجة فی کتابه (دراسات اللبیب فی الأسوة الحسنة بالحبیب).

* وهو مختار الشیخ إبراهیم بن حسن الکردی فی رسالته (إعمال الفکر والرّویات فی شرح حدیث إنما الأعمال بالنیّات) وفی رسالته (بلغة المسیر إلی توحید اللّه العلیّ الکبیر). فإنّه ذکر مذهب ابن الصلاح وأیّده فی أکثر من موضع، وذکر: «إنّ کلام الشّیخ ابن الصّلاح رحمه اللّه هذا کلام موجّه، محقق وإنْ ردّه الإمام النووی».

* وقال ولی اللّه الدهلوی: «وأمّا الصحیحان فقد اتّفق المحدّثون علی أن جمیع ما فیهما من المتصل المرفوع صحیح بالقطع، وإنهما متواتران إلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۸۹

مصنّفیهما، وأنّ کلّ من یهوّن أمرهما فهو مبتدع متّبع غیر سبیل المؤمنین» «۱».

* والأطرف من الکل: نقل الشیخ عبد المعطی- وهو من مشایخ القوم- عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مشافهةً، تنصیصه علی صحة جمیع ما أخرجه البخاری!!! ذکر ذلک الشیخ أحمد النخلی المتوفی سنة ۱۱۳۰ وهو شیخ شیخ ولی اللّه الدهلوی، وقد وصفه (الدهلوی) فی رسالته فی (أصول الحدیث) بأنه «أعلم أهل عصره». وترجم له المرادی فوصفه ب «الإمام العالم العلامة، المحدّث الفقیه الحبر الفهامة، المحقق المدقق النحریر» «۲».

* نعم، ذکر النخلی هذا فی رسالة (أسانیده) ما هذا نصّه:

«أخبرنا شیخنا جمال الدین القیروانی، عن شیخه الشیخ یحیی الخطّاب المالکی المکی قال: أخبرنا عمّی الشیخ برکات الخطابی، عن والده، عن جده الشیخ محمد بن عبد الرحمن الخطاب شارح مختصر خلیل قال:

مشینا مع شیخنا العارف باللّه الشیخ عبد المعطی التنوسی لزیارة النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، فلما قربنا من الروضة الشریفة ترجّلنا، فجعل الشیخ عبد المعطی یمشی خطوات ویقف، حتی وقف تجاه القبر الشریف، فتکلّم بکلامٍ لم نفهمه، فلمّا انصرفنا سألناه عن وقفاته فقال: کنت أطلب الإذن من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی القدوم علیه، فإذا قال لی:

(۱) حجّة اللَّه البالغة: ۱/ ۳۸۶- ۳۸۷ باب طبقات کتب الحدیث.

(۲) سلک الدرر فی أعیان القرن الحادی عشر ۱/ ۱۹۵- ۱۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۰

أقدم، قدمت ساعةً ثم وقفت، وهکذا حتی وصلت إلیه. فقلت:

یا رسول اللَّه، کلّما رواه البخاری عنک صحیح؟

فقال: صحیح.

فقلت له: أرویه عنک یا رسول اللَّه؟

قال: إروه عنّی.

وقد أجاز الشیخ عبد المعطی- نفعنا اللَّه تعالی به- الشیخ محمد الخطّاب أنْ یرویه عنه. وهکذا کلّ واحد أجاز من بعده، حتی وصلت إلینا من فضل اللَّه تعالی وکرمه.

وأجازنی السید أحمد بن عبد القادر النخلی أن نرویه عنه بهذا السند.

وأجاز النخلی لأبی طاهر، وأجاز أبو طاهر لنا.

ووجدت هذا الحدیث بخط الشیخ عبد الحق الدهلوی بإسناد له عن الشیخ عبد المعطی بمعناه، وفیه: فلما فرغ من الزیارة وما یتعلّق بها، سأل أن یروی عنه صلّی اللَّه علیه وسلّم صحیح البخاری وصحیح مسلم، فسمع الإجازة من النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، فذکر صحیح مسلم أیضاً».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۳

وضع حدیث المنزلة للشیخین ... ص: ۱۹۳

اشارة

وجاء بعض المتعصّبین للشیخین ... وضحّی بدینه وآخرته فی سبیل الحمایة عنهما ... بوضع حدیث المنزلة فی حقّهما...

ذاک حدیثٌ رواه الخطیب البغدادی، وذکره المنّاوی عنه بقوله:

«أبو بکر وعمر منی بمنزلة هارون من موسی. خط» «۱».

ذکره ابن الجوزی فی الواهیات ... ص: ۱۹۳

لکن لمّا کان «الحق یعلو ولا یعلی علیه» نری أنّ ابن الجوزی- الذی طالما تمسّک بکلماته ابن تیمیة وابن روزبهان والکابلی وحتی (الدهلوی) نفسه- یورده فی کتابه فی الأحادیث الواهیة ... قال السّیوطی: «أبو بکر وعمر منّی بمنزلة هارون من موسی. الخطیب. وابن الجوزی فی الواهیات» «۲».

ثم إذا راجعنا کتاب ابن الجوزی المذکور وجدنا فیه ما یلی:

«أنا أبو منصور القزاز قال: أنا أبو بکر بن ثابت قال: أخبرنا علی بن عبد العزیز الطاهری قال: أنا أبو القاسم علی بن الحسن بن علی بن زکریا الشاعر قال: نا أبو جعفر محمد بن جریر الطبری قال: نا بشر بن دحیة قال: نا قزعة بن سوید، عن ابن أبی ملیکة، عن ابن عباس: إنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: أبو بکر وعمر منی بمنزلة هارون من موسی.

قال المؤلف: هذا حديث لا يصح، والمتهم به الشاعر، وقد قال أبو حاتم الرازى: لا يحتجّ بقزعة بن سويد، وقال أحمد: هو مضطرب

---

(۱) كنوز الحقائق- حرف الألف، ط على هامش الجامع الصغير.

(۲) جمع الجوامع ۲/ ۱۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۴

الحديث» «۱».

قال الذهبى: كذب، منكر ... ص: ۱۹۴

وقد أورد الذهبى هذه الفرية بترجمة (قزعة بن سويد) الذى نقل ابن الجوزى القدح فيه عن أبى حاتم وأحمد، فأضاف إليه الذهبى قدح البخارى والنسائى وغيرهما، وهذه عبارته:

«قزعة بن سويد بن حجير الباهلى البصرى، عن أبيه وابن المنكدر وابن أبى مليكة، وعنه: قتيبة ومسدّد وجماعة. قال البخارى: ليس بذاك القوى، ولابن معين فى قزعة قولان فوثّقه مرة وضعّفه أخرى، وقال أحمد مضطرب الحديث، وقال أبو حاتم: لا يحتج به، وقال س: ضعيف، ومشّاه ابن عدى.

وله حديث منكر عن ابن أبى مليكة عن ابن عباس مرفوعاً: لو كنت متّخذاً خليلًا لاتّخذت أبا بكر خليلًا ولكنّ اللَّه اتّخذ صاحبكم خليلًا. أبو بكر وعمر منّى بمنزلة هارون من موسى. رواه غير واحد عن قزعة» «۲».

ولا يخفى أنّ ما ذكره الذهبى من القدح فى «قزعة» إنّما هو كلمات بعض أساطينهم، فقد نقل ابن حجر العسقلانى القدح فيه عن أبى داود وعباس العنبرى والعجلى، فهؤلاء كلّهم ضعّفوه بصراحة، وعن ابن حبّان: كان كثير الخطأ، فاحش الوهم، والبزار: لم يكن بالقوى «۳».

أمّا ابن حجر نفسه فحكم بضعفه بلا تردّد «۴».

---

(۱) العلل المتناهية فى الأحاديث الواهية ۱/ ۱۹۹ رقم ۳۱۲.

(۲) ميزان الإعتدال ۵/ ۴۷۲- ۴۷۳ رقم ۶۹۰۰.

(۳) تهذيب التهذيب ۶/ ۵۰۸ رقم ۵۷۳۶.

(۴) تقريب التهذيب ۲/ ۳۰ رقم ۵۵۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۵

وذكر الذهبى هذا الحديث فى موضع آخر وحكم بكذبه حيث قال:

«عمار بن هارون أبو ياسر المستملى، عن سلام بن مسكين وأبى المقدام هشام وجماعة، وعنه أبو يعلى والحسن بن سفيان. قال موسى بن هارون: متروك الحديث، وقال ابن عدى: عامة ما يرويه غير محفوظ كان يسرق الحديث، وقال محمد بن الضريس: سألت على بن المدينى عن هذا الشيخ فلم يرضه. ثم قال محمد: ثنا عمار حدثنا غندر بن الفضل ومحمد بن عنبسة، عن عبيد اللَّه ابن أبى بكر، عن أنس مرفوعاً: بورك لُامّتى فى بكورها.

إبن عدى: ثنا محمد بن نوح الجنديسابورى، ثنا جعفر بن محمد الناقد، ثنا عمار بن هارون المستملى، ثنا قزعة بن سويد، عن ابن أبى مليكة، عن ابن عباس حديث: ما ينفعنى مال ما ينفعنى مال أبى بكر، وزاد فيه: وأبو بكر وعمر منّى بمنزلة هارون من موسى.

قلت: هذا كذب.

قال ابن عدی: ثناه ابن جریر الطبری، ثناه بشر بن دحیة، ثنا قزعة نحوه.

قلت: ومن بشر؟

قال ابن عدی: قد حدّث به أیضاً مسلم بن إبراهیم عن قزعة.

قلت: وقزعة لیس بشیء «۱».

وکذا فی موضعٍ ثالث:

«علی بن الحسن بن علی الشاعر، عن محمد بن جریر الطبری بخبر کذب هو المتّهم به، متنه: أبو بکر منی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

---

(۱) میزان الإعتدال ۳/ ۱۷۱ رقم ۶۰۰۹.

(۲) میزان الإعتدال ۵/ ۱۴۹ رقم ۵۸۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۶

قال ابن حجر: کذب، فریة ... ص: ۱۹۶

وتبع العسقلانی الذّهبی فی الحکم بکذب هذا الحدیث فی أکثر من موضعٍ کذلک ... فقد قال:

«علی بن الحسن بن علی الشاعر، عن محمد بن جریر الطبری بخبرٍ کذبٍ هو المتّهم به، متنه: أبو بکر منی بمنزلة هارون من موسی، إنتهی.

ولا ـ ذنب لهذا الرجل فیه کما سابیّنه. قال الخطیب فی تاریخه: أنا علی بن عبد العزیز الظاهری، أنا أبو القاسم علی بن الحسن بن علی بن زکریا الشاعر، ثنا أبو جعفر الطبری، ثنا بشر بن دحیة، ثنا قزعة بن سوید، عن ابن أبی ملیکة، عن ابن عباس بهذا الحدیث.

فشیخ الطبری ما عرفته، فیجوز أن یکون هو المفتری.

وقد قدّمت کلام المؤلف فیه فی ترجمته، وأن ابن عدی أخرج الحدیث المذکور بأتمّ من سیاقه عن ابن جریر الطبری بسنده، فبریء ابن الحسن من عهدته» «۱».

وقال أیضاً: «بشر بن دحیة عن قزعة بن سوید، وعنه محمد بن جریر الطبری، ضعّفه المؤلف فی ترجمة عمار بن هارون المستملی فی أصل المیزان، فذکر عن ابن عدی أنه قال: حدّثنا محمد بن نوح، حدثنا جعفر بن محمد الناقد، حدثنا ابن هارون المستملی، أنا قزعة بن سوید، عن ابن أبی ملیکة، عن ابن عباس رفعه: ما نفعنی مال ما نفعی مال أبی بکر، الحدیث وفیه: وأبو بکر وعمر منی بمنزلة هارون من موسی.

قال ابن عدی: وحدّثنا ابن جریر الطبری، حدثنا بشر بن دحیة،

---

(۱) لسان المیزان ۴/ ۲۱۹ رقم ۵۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۱۹۷

حدّثنا قزعة، بنحوه.

قال الذهبی: هذا کذب. وهو من بشر؟

قال: ثم قال ابن عدی: ورواه مسلم بن إبراهیم عن قزعة.

قال الذهبی: وقزعة لیس بشیء.

قلت: فبریء بشر من عهدته «۱».

وسیأتی فی ترجمة علی بن الحسن بن علی بن زکریا الشاعر أن المؤلف اتّهمه بروایته، وبرء من عهدته أیضاً.

---

(۱) لسان المیزان ۲/ ۲۳ رقم ۷۷.

نقض کلمات الدهلوی حول الحدیث ... ص: ۱۹۷

اشارة

أقول:

ما رواه البخاری ومسلم عن البراء بن عازب.

أقول:

الحدیث فی الصحیحین عن سعد لا البراء ... ص: ۲۰۱

لا ینقضی العجب من هذا الرجل کیف یدعی التبحّر فی علم الحدیث وهو یعجز عن الرجوع إلی الصحیحین، لینقل الحدیث عنهما مباشرة، ولیفهم أن الحدیث فیهما هو عن سعد بن أبی وقاص، لا عن البراء بن عازب...

إن حدیث المنزلة فی الصحیحین من حدیث سعد، ولیس هو فیهما من حدیث البراء، کما هو غیر خاف علی من رجع إلیهما وألقی نظرةً فیهما...

لکن (الدهلوی) تبع فی هذا المقام- کما هو دیدنه- الکابلیّ صاحب (الصواقع) وانتحل کلامه حیث تعرّض لحدیث المنزلة وهذا نصّه:

«الثانی: ما رواه البخاری ومسلم عن البراء بن عازب: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک، فقال: یا رسول اللّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی».

ولو کان (الدّهلوی) محدّثاً محقّقاً حقاً لرجع إلی الصحیحین، أو إلی أحد کتب الشّیعة الناقلة عنهما، للوقوف علی سند الحدیث ومتنه فی

الکتابین!! هذا، ولا وجه ظاهر ولا سبب واضح لعزو الحدیث إلی البراء بن عازب والإباء عن نسبته إلی سعد بن أبی وقاص، إلّااشتمال بعض ألفاظه علی ما یبیّن حقیقة حال معاویة، وعدائه الشّدید، وحقده الوطید علی سیدنا أمیر المؤمنین علیه الصّلاة والسلام.

فقد جاء فی تلک الألفاظ «أنّ معاویة أمر سعداً بسبّ أمیر المؤمنین علیه السلام» فامتنع سعد عن ذلک، واعتذر بذکر فضائل للأمیر علیه السلام منها حدیث المنزلة.

فلا عجب لو أعرضوا عن نسبة روایة الحدیث إلی سعدٍ، لأنّ نسبتها إلیه تفضی إلی تذکّر حال إمامهم معاویة، فلا بدّ من تغییر اسم الرّاوی ووضع (البراء) مکان (سعد).

ثم العجب من أولئک الذین یشاهدون هذه التصرّفات الفاضحة والأخطاء الفاحشة من (الدهلوی)، ویصفونه مع ذلک بإمام المحدثین!!

تحریف لفظ الحدیث فی الصحیحین ... ص: ۲۰۲

ومن الطّرائف أن (الدهلوی) لم یقنع بتقلید الکابلی فی صنیعه فی نقل الحدیث ونسبته إلی البراء دون راویه، بل حرَّف من عنده متن الحدیث، فزاد علیه: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علیاً فی غزوة تبوک علی أهل بیته من النساء والبنات...

إنّ من الواضح عدم وجود قید «علی أهل بیته من النساء والبنات» فی لفظٍ من ألفاظ الحدیث فی الصحیحین، وأنّ الکابلی أیضاً لم یذکره فی کتابه الذی انتحله (الدهلوی ...) فهذه زیادة من (الدهلوی) فی الحدیث وفریة علی البخاری ومسلم صاحبی الصحیحین...

فظهر- إلی الآن- تصرّفان من (الدهلوی) فی أصل نقل الحدیث عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۳

الصّحیحین ... فما یقول أولیاؤه فی مقام الدفاع عنه وتوجیه ما فعله؟!

إنه لا وجه لهذا إلّامساعدة النّواصب وتأییدهم، لیکون الحدیث- بحسب روایة الصحیحین- دلیلًا علی ما یزعمونه من أن النبی إنّما استخلف الإمام علیه السلام علی النساء، ولم یکن استخلافه فی خلافةٍ مطلقة ... فهذا مدّعی النّواصب- کما ینقل عنهم (الدهلوی) کلامهم- فهو إذاً- مؤیّد لهم!!

وهل یصدر تأیید النّواصب الأقشاب إلّامن إخوانهم الأوشاب؟

«فما جزاء من یفعل ذلک منکم إلّاخزی فی الحیاة الدنیا ویوم القیامة یردّون إلی أشدّ العذاب» «۱»

.وأیضاً ... فإنّ لأولیاء (الدهلوی) أن یعتذروا له بعذرٍ آخر وهو:

إنّ هذه الخیانة التی صدرت منه، قد صدرت من بعض السابقین علیه، فلیس هو البادی فی ذلک، بل إنه مسبوق به وهو تبع...

وهذا حق ... ألا تری إلی حسام الدین السهارنفوری یزید کلمة «فی أهله «فی لفظ الحدیث لدی نقله عن الصحیحین ... لکن لم یصدر منه التصرّف الآخر، وهو وضع البراء موضع سعد...

نعم، وقع ذلک التحریف من السهارنفوری فی کتابه (المرافض) حیث قال: «روی مسلم والبخاری عن سعد بن أبی وقاص: أنّه لما أراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الخروج من المدینة خلَّف علی بن أبی طالب فی أهله. فقال علی: یا رسول اللَّه»....

وظاهر أنّ لفظة «فی أهله» غیر موجودة فی روایات البخاری ومسلم ... بل الذی فیها هو الإستخلاف المطلق، ففی البخاری «إنّ رسول

---

(۱) سورة البقرة: ۲، الآیة ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۴

اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج إلی تبوک واستخلف علیّاً» «۱» وفی مسلم: «خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب فی غزوة تبوک» «۲» وفیه أیضاً: «وخلّفه فی بعض مغازیه» «۳».

فظهر أنّ (الدّهلوی) تبع الکابلی فی أحد التحریفین، وتبع السهارنفوری فی التحریف الآخر ... فکان جامعاً بین الخیانتین...!!

وقد صدر التّحریف الثانی وهو زیادة لفظ «الأهل» من الشیخ عبد الحق الدهلوی أیضاً فی کتابه (مدارج النبوة) «۴».

کما صدر التحریف الأول- وهو نسبة الحدیث إلی البراء- من الشیخ القاضی سناء اللَّه پانی پتی حیث قال فی کتابه (السیف المسلول): «الثانی- ما رواه البخاری ومسلم عن البراء بن عازب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّف علی بن أبی طالب علی المدینة فی غزوة تبوک، فقال علی: یا رسول اللَّه أتخلّفنی فی النساء والصبیان فقال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی».

فواعجباه من هؤلاء المتحذلقین، کیف یزیدون ما یشاؤون فی روایاتهم ویفترون ویکذبون ویحرّفون «فویل للّذین یکتبون الکتاب بأیدیهم ثم یقولون هذا من عند اللَّه لیشتروا به ثمناً قلیلًا فویل لهم ممّا کتبت أیدیهم وویل لهم ممّا یکسبون» «۵»

.وإذا عرفت أن القيد المذكور زيادة فی الحديث وليس فی

---

(۱) صحيح البخاری ۶/ ۱۸ رقم ۴۰۸.

(۲) صحيح مسلم: ۷/ ۱۲۰.

(۳) صحيح مسلم ۷/ ۱۲۰.

(۴) مدارج النبوة: ۱۸۴.

(۵) البقرة ۲: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۵

الصحيحين عين منه ولا أثر ... فاعلم أنّه لو سُلِّم وجوده فی الحديث فلا يضرّ بالإستدلال به أبداً ... لأنّ ذكر الإستخلاف على الأهل والعيال لا يؤيّد مزعوم أهل الضّلال، ولا ينافی ثبوت استخلافه عليه السلام على المدينة وعموم الإستخلاف، لأنّ إثبات شیء لا يدلّ على نفی ما عداه ... ولو كان مجرد إثبات شیءٍ دالًا على نفیِ ما عداه لزم أن يكون قول القائل: «اللَّه ربّی ومحمّد رسول اللَّه نبيّی» نافياً لألوهيّة اللَّه تعالى لسائر العباد، ونافياً لنبوّة النبیّ لسائر الأنام ... وأيضاً: يلزم من قول القائل: «محمد رسول اللَّه» نفی رسالة غيره من الأنبياء عليهم السلام...

وأمثال ذلك ممّا لا يحصى...

جملة: أتخلفنی ... ليست فی جميع روايات الصحيحين ... ص: ۲۰۵

وأيضاً: فإنّه ليس جملة «أتخلّفنی فی النساء والصّبيان» فی جميع روايات الصحيحين المذكورة سابقاً ... بل هی فی بعضها فقط... فهی غير موجودة فی رواية البخاری فی كتاب المناقب، وهی غير موجودة فی روايتين من صحيح مسلم...

فاقتصار (الدهلوی) على الرواية المشتملة على هذه الجملة- التی ظنّ فی باب المطاعن من كتابه كونها اعتراضاً من أمير المؤمنين عليه السلام على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وظنّ هنا دلالتها على قصر خلافته عليه السلام على الخلافة الخاصّة- لا وجه له... وذلك:

أوّلًا: لأنّ استدلال الشيعة واحتجاجهم إنّما هو بالروايات الخالية عن هذه الجملة، وهو استدلال تام بلا كلام.

وثانياً: لأنّ وجود هذه الجملة- على تقدير التسليم بها- لا يضرّ باستدلالهم، ولا يثبت مزعوم النواصب ومقلّديهم ... كما سيجیء بيانه إن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۶

شاء اللَّه تعالى.

تكذيب الدهلوی نفسه ... ص: ۲۰۶

قوله:

«قالت الشيعة: إنّ «المنزلة» اسم جنس مضاف إلى العلم.

أقول:

إنّ هذا الكلام نص واضح وبرهان قاطع واعتراف صريح وتصريح صحيح بأن التقرير الذی يذكره للإستدلال بحديث المنزلة هو للشيعة، فإن مراده من «قالوا» هم «الشيعة».

لکن العجب أنّه یکذّب نفسه بعد ذلک، حیث یدّعی أنّ هذا الذی یقوله هو تهذیب وتنقیح لطریق تمسّک الشیعة بهذا الحدیث، وإلّا فمن نظر فی کتبهم یری أن کلماتهم فی هذا المورد مشوّشة جدّاً، ویعلم أنهم غیر فاهمین للمطلب.

فهذه دعواه حول الشیعة فی هذا المقام، وقد رأیت أنّ صدر کلامه یکذّب هذه الدعوی.

إعترافه بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۶

قوله:

أصل هذا الحدیث دلیل لأهل السنّة أیضاً فی إثبات فضیلة الإمام وصحة إمامته فی وقتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۷

أقول:

إذا کان الحدیث دلیلًا لأهل السنّة، ومرویّاً فی صحاحهم، فکیف یقدحون فیه؟ ولماذا یبطلونه؟ وهل مجرّد احتجاج الشیعة بحدیث مخرّج فی کتبهم الصحیحة یجوّز الطّعن فیه؟

إذا کان (الدهلوی) صادقاً فی کلامه هذا فلیعترف بدخول الآمدی ومقلّدیه فی زمرة النواصب، لأنّه وأتباعه قد قدحوا فی حدیثٍ أجمع أهل الإسلام علی صحّته، وبلغ من القوّة حدّاً لا یتمکّن النواصب من القدح فیه معه، وإلّا لم یتمّ احتجاج أهل السنّة به علی النواصب؟

أقول:

لأنّه یستفاد من هذا الحدیث استحقاقه الإمامة.

أقول:

الحمد للّه الذی ألجأ (الدهلوی) إلی الإعتراف والإقرار بمطلوب الشّیعة، فصرّح بأنّ هذا الحدیث یدلّ علی استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام الإمامة ... وأبطل بهذه الکلمة کلّما نسجته أیدی المکابرین من التّرهات الشنیعة والتأویلات السقیمة، فی مقام الجواب عن الإستدلال بهذا الحدیث الشریف...

نعم، إنّ هذه الکلمة تبطل جمیع ما قالوه، لأن استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام الإمامة علی ضوء هذا الحدیث لا یتم إلّابدلالته علی أنّه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلة هارون من موسی فی الإمامة، فلو لم یدل علی کونه منه علیه السلام بمنزلة هارون من موسی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۸

الإمامة لم یدل علی استحقاقه الإمامة أبداً، لأنّه غیر مستلزم حتی للأفضلیّة، فإنّ ذاک الأمر لا یفید استحقاقه للإمامة أصلًا...

وإذا دلّ هذا الحدیث علی أنّ أمیر المؤمنین من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلة هارون من موسی فی الإمامة، ثبت مطلوب الشیعة بلا کلفة، وسقطت شبهات المنکرین وهفوات الجاحدین بالبداهة...

فیکون الحدیث نصّاً صریحاً فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام وخلافته ... ولانصّ علی غیره باعتراف (الدهلوی) نفسه وأسلافه، وتقدم غیر المنصوص علیه علی المنصوص علیه قبیح فی الغایة عند جمیع العقلاء.

وأیضاً، فإنّ مرتبة إمامة هارون من موسی لم تکن مع وجود فاصلٍ أو فواصل بینهما، فلاوجه لفصل الفواصل وتقیید إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بالمرتبة الرابعة، وهو تقیید لا یرتضیه أحد من العقلاء.

إعتراف الرّشید الدّهلوی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۲۰۸

ولا یخفی أنّ ما اعترف به (الدهلوی) من دلالة هذا الحدیث علی صحّة إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام مقبول لدی تلمیذه الرشید الدهلوی، من غیر مکابرةٍ أو تأویل، بل اعترف بذلک تبعاً له واستشهد بکلامه أیضاً ... حیث قال فی (إیضاح لطافة المقال):

«قوله: الحدیث الثانی: حدیث المنزلة الذی یقولون أیضاً بصحّته.

أقول: إن هذا الحدیث عند أهل السنة من أحادیث فضائل أمیر المؤمنین الباهرة، بل هو دلیل علی صحة خلافة هذا الإمام، لکنْ من غیر أنْ یدل علی نفی خلافة غیره، کما صرّح به صاحب التحفة حیث قال: أصل هذا الحدیث أیضاً دلیل لأهل السنّة علی إثبات فضیلة الأمیر وصحة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۰۹

إمامته فی حینها...

ومتی کان هذا الحدیث دالّاً علی فضل حیدر الکرّار، بل کان دلیلًا علی صحة خلافة ذاک الإمام، فدعوی أن أهل السنّة غیر عاملین بمقتضی هذا الخبر بل معتقدون علی خلافه عجیبة.

وأمّا تخیّل الشیعة ثبوت ما یزعمونه، علی أساس توجیه أهل السنة لهذا الحدیث، فیظهر حاله ممّا فی القول الآتی وهو:

قوله: إلّاأنّهم ذکروا فی توجیهه...

أقول: لمّا کان من المعلوم أنّ علماء أهل السنّة- مع تصریحهم بدلالة هذا الحدیث علی فضل الأمیر- یجعلونه دلیلًا علی صحة خلافته، وأنه لا دلالة فی منطوقه علی نفی خلافة الغیر، فإنّه فی هذه الحالة لایکون فی صدور التوجیه له فی باب الخلافة من أهل السنة ضرر بالنسبة إلی ما نحن فیه وهو مبحث الولایة، وعلی هذا، فإن عدم تمامیة تقریر علماء الإمامیة فی باب خلافة الأمیر- وهی خلافته بلا فصل- لا یقتضی نفی ولایة الأمیر. ونحن عندما نجیب عن هذا الحدیث وحدیث من کنت مولاه ... فإنما نرید التکلّم فیما قالوه بالنسبة إلی إمامة الأمیر من کونها بلا فصل، ولیس- والعیاذ باللّه- إنکاراً لدلالة الخبر علی أصل خلافة حیدر الکرار».

أقول:

إنّ الغرض من نقل عبارة الرشید هو بیان أنّه یعترف- کشیخه (الدهلوی) بدلالة الحدیث الشریف علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، وأنّه یستعیذ باللّه من إنکار هذه الدلالة ... لکن قد عرفت أن هذا الإعتراف کافٍ لإثبات مطلوب الإمامیة، وهو دلالته علی أنّ خلافة أمیر المؤمنین علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۰

السلام بعد الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مباشرةً وبلا فصل.

وحاصل ذلک: أنا نقول لهم: إن هذا الحدیث نصّ فی إمامة الأمیر باعترافکم، ولا نصّ علی خلافة غیره باعترافکم أیضاً ... فهذا الحدیث نصّ فی خلافة الأمیر بعد الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بلا فصل.

وبهذا یظهر ما فی:

قوله:

إنما الکلام فی نفی إمامة الغیر وأنه الإمام بلا فصل، فهذا لا یستفاد من هذا الحدیث.

لأنّ الجمع بین الإعترافین- أعنی: الإعتراف بدلالة هذا الحدیث علی الإمامة، والإعتراف بعدم وجود نص علی إمامة الغیر- یفید نفی إمامة غیر الأمیر علیه السلام کما عرفت ... وهذا بعد التنزّل عن أن مجرّد إثبات إستحقاق الأمیر للإمامة، الثابت بهذا الحدیث الشریف، کافٍ فی نفی خلافة غیره بالضّرورة، إذْ لا یتصوّر تقریر یثبت منه خلافة الأمیر دون نفی خلافة من تقدّمه، ومن ادعی فعلیه البیان!!

الدهلوی: من ینکر دلالته علی الإمامة فهو ناصبی ... ص: ۲۱۰

قوله:

وإنْ كان النواصب- خذلهم اللَّه- قدحوا فی تمسّک أهل السنّة وقالوا: بأنّ هذه الخلافة غیر الخلافة المتنازع فیها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۱

أقول:

الحمد للَّهعلی إحسانه، فقد رجع الحق إلی مکانه...

لقد انکشفت بهذا الکلام حقیقة دعاوی أکابر القوم فی ولایة أمیر المؤمنین علیه السلام!! وأصبحت مقالاتهم الرکیکة وتأویلاتهم السخیفة هباءً منثوراً ... وذلک لأنّهم- المتقدمین منهم المتأخرین- قد سعوا سعیاً بلیغاً فی دفع دلالة هذا الحدیث علی خلافة أمیر المؤمنین، وردّ ما أفاده المثبتون لخلافته من هذا الحدیث، فبأیّ وجهٍ تیسّر لهم وبأیّ طریقٍ تمکّنوا منه؟..

وحتی (الدهلوی) نفسه الذی قصر الخلافة علی الأهل والعیال فقط ... لأنّ هذه المساعی کلّها تأیید وتقویة لمزعوم النواصب المنکرین لأصل الدلالة.

وأیضاً: إذا کان القدح فی دلالة الحدیث علی الخلافة نصباً وعداءً للأمیر علیه السلام، فما ظنّک بالآمدی وأتباعه المنکرین لأصل الحدیث والقادحین فی صحته وثبوته؟ بل إنّ حال هؤلاء أسوء من حال النواصب ... کما لا یخفی...

تحریف الناصبی «هارون» إلی «قارون ...» ص: ۲۱۱

نعم ... فی النواصب من حرّف لفظ الحدیث، ووضع کلمة «قارون» بدلًا عن «هارون ...» وهذا هو «حریز بن عثمان» الشهیر بالنصب والعداء الشدید لأمیر المؤمنین علیه السلام...

قال أبو المؤید الخوارزمی: «الثالث: إنّ الخطیب- عفا اللَّه عنه- قد طعن فی أحمد أکثر من هذا فقال: قد وثّق أحمد بن حنبل حریز بن عثمان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۲

فقال: هو ثقة. وحریز کان یبغض أمیر المؤمنین علیّاً رضی اللَّه عنه، ولا فرق بینه وبین من یبغض أبا بکر وعمر.

ثم قال الخطیب: وکان حریز کذّاباً فاسقاً. وروی عنه بن عیاش أنه قال: هذا الذی یروی عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی بن أبی طالب: إنه منی بمنزلة هارون من موسی، خطأ. قال ابن عیّاش: فقلتُ له: فما هو؟ قال: سمعتُ الولید بن عبد الملک یرویه علی المنبر فیقول: علی منی بمنزلة هارون من موسی. ثم أکّد الخطیب هذه الشناعة علی أحمد فقال: بلغنی عن یزید بن هارون أنه قال: رأیت ربّ العزة فی النوم فقال: یا یزید تکتب عن حریز بن عثمان؟ فقلت: یا رب ما علمت علیه إلّاخیراً. فقال: یا یزید لا تکتب عنه، فإنّه یسبّ علی بن أبی طالب.

وهذه حکایه عن أحمد، إنه طعن فی أمیر المؤمنین» «۱».

ومن هذه القصّة یظهر أیضاً حال الآمدی وأتباعه ... فإنّ النواصب لمّا لم یتیسّر لهم إنکار أصل الحدیث عمدوا إلی تحریفه کما رأیت، لکن الآمدی ومن تبعه ینکرون الحدیث من أصله کما عرفت!!

کما أن منها یظهر حال أحمد بن حنبل ... فلا تغفل...

وذکر (الدهلوی) نفسه وقوع هذا التحریف فی هذا الحدیث الشریف، وأنه من فعل النواصب والخوارج، فقد قال فی تفسیره (فتح العزیز) بتفسیر قوله تعالی «ولا تلبسوا الحق بالباطل» «۲»

: «أی بتأویل

(۱) جامع مسانید أبی حنیفة، فی وجوه الجواب عمّا نقله الخطیب عن أحمد من عدم جواز النظر فی کتب الحنفیّة آخر الباب الأول. ۱/ ۶۷- ۶۸.

(۲) سورة البقرة: ۲، الآیة ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۳

باطل من عندکم یحتاج إلی إضمارٍ، أو حملٍ علی معنیً غیر حقیقی أو مخالف للسیاق أو السباق، کما فعلت الفرق الضالّة من هذه الامة، کالخوارج والروافض والمعتزلة والقدریة الملحدین بهذا القرآن، ویدخل فی هذا المنع کلّ صور تلبیس الحق بالباطل.

ومن ذلک زیادة لفظٍ فی حدیث من الأحادیث لیس منه، کما فعلت الشیعة فی حدیث «جهّزوا جیش اسامة» بزیادة لفظ «لعن اللّه من تخلّف عنه» إلیه «۱». وفی حدیث «من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه» بإلحاق جملة: «وانصر من نصره واخذل من خذله» إلیه «۲».

ومن ذلک: تبدیل لفظٍ فی الحدیث إلی لفظ آخر قریب منه فی المخرج، کما فعلت النواصب والخوارج فی حدیث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» بتبدیل لفظ «هارون» إلی «قارون».

فهذا اعتراف من (الدهلوی) فی هذا الباب، وإنْ کان کلامه مشتملًا علی أباطیل وأکاذیب، کجعله الشیعة من الفرق الضالّة کالنواصب، ودعواه

(۱) أقول: هذه الجملة واردة فی غیر واحدٍ من کتب أهل السنة المعتمدة کالملل والنحل للشهرستانی ۱/ ۱۲، تاریخ إبراهیم بن عبداللّه الحموی، وشرح المواقف ۸/ ۳۷۶ للجرجانی، أبکار الأفکار للآمدی، مرآة الأسرار لعبد الرحمن بن عبد الرسول بلفظ «من تخلّف عن جیش أسامة فهو ملعون» واعترف بصحّته الشیخ یعقوب اللاهوری فی (عقائده).

وکما نسب (الدهلوی) وضع هذه الجملة إلی الشیعة فی (تفسیره) کذلک نسبه إلیهم فی باب المطاعن من (تحفته) ونفی وجود الجملة فی شیء من کتب أهل السنّة، بل نسب إلی الملل والنحل قوله: إن هذه الجملة موضوعة مفتراة. فحیّا اللّه الأمانة والدیانة!!

(۲) راجع للوقوف علی روایة أهل السنة لهذه الجملة قسم حدیث الغدیر من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۴

صدور التحریف من الشیعة فی الأحادیث، وأنت إذا راجعت (تشیید المطاعن) و (حدیث الغدیر) من کتابنا، عرفت أنه- لو کان وجود الجملتین زیادةً وتحریفاً- من قبل أرکان أهل السنّة لا من علماء الشیعة ... فهم الضلّال لا الشیعة.

ذکر بعض من أنکر دلالة الحدیث علی الإمامة ...!! ص: ۲۱۴

لقد نصَّ (الدهلوی) علی أنّ من ینکر دلالة حدیث المنزلة علی أصل إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام فهو ناصبی، لأنّ النواصب یقولون بأنّ هذه الخلافة التی جاءت فی هذا الحدیث شیء آخر غیر الخلافة المتنازع فیها...

فنقول:

إنّ إنکار دلالة هذا الحدیث علی أصل الإمامة والخلافة قد صدر من کثیر من علماء أهل السنّة، وورد فی عباراتهم فی کتبهم، فمن هنا أیضاً تعرف حقیقة حال القوم تجاه أمیر المؤمنین وأهل البیت علیهم السلام...

وإلیک بعضهم:

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۲۱۴

قال فضل اللّه بن حسین التوربشتی بشرح الحدیث:

«والمستدل بهذا الحدیث علی أن الخلافة کانت بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم إلی علی، زائغ عن منهج الصواب، فإن الخلافة فی الأهل حیاته لا تقتضی الخلافة فی الأمة بعد المماة، والمقایسة التی تمسّکوا بها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۵

تنتقض علیهم بموت هارون قبل موسی علیهما السلام، وإنّما یستدل بهذا الحدیث علی قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

وقد أصرّ علی هذا الإنکار والنفی فی کتابه (المعتمد فی المعتقد) فکان أشد نصباً من النواصب.. کما لا یخفی علی من راجعه.

عیاض، الطّیبی، القاری ... ص: ۲۱۵

وقال نور الدین علی بن سلطان الهروی القاری:

«قال التوربشتی: کان هذا القول من النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی مخرجه إلی غزوة تبوک، وقد خلّف علیّاً رضی اللّه عنه علی أهله، وأمره بالإقامة فیهم، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا له وتخفّفاً منه، فلمّا سمع به علی أخذ سلاحه، ثمّ خرج حتی أتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو نازل بالجرف، فقال: یا رسول اللّه، زعم المنافقون کذا، فقال: کذبوا، إنّما خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أما ترضی- یا علی- أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی. تأول قول اللّه سبحانه: «وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی» «۲»

. والمستدل بهذا الحدیث علی أنّ الخلافة کانت له بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم زائغ عن منهج الصواب، فإن الخلافة فی الأهل فی حیاته لا تقتضی الخلافة فی الامة بعد مماته، والمقایسة التی تمسّکوا بها

---

(۱) شرح المصابیح- مخطوط، باب مناقب علی من کتاب المناقب.

(۲) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۶

تنتقض علیهم بموت هارون قبل موسی علیها السلام.

وإنما یستدل بهذا الحدیث علی قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم.

وفی شرح مسلم: قال القاضی عیاض: هذا ممّا تعلّقت به الروافض وسائر فرق الشیعة، فی أنّ الخلافة کانت حقّاً لعلی رضی اللّه عنه، وأنّه وصیّ له بها، فکفّرت الروافض سائر الصحابة بتقدیمهم غیره، وزاد بعضهم فکفّر علیّاً لأنه لم یقم فی طلب حقّه، وهؤلاء أسخف عقلًا وأفسد مذهباً من أن یذکر قولهم، ولا شک فی تکفیر هؤلاء، لأنّ من کفّر الامة کلّها أو الصدر الأول خصوصاً فقد أبطل الشریعة وهدم الإسلام.

ولا حجّة فی الحدیث لأحدٍ منهم، بل فیه إثبات فضیلة لعلی، ولا تعرّض فیه لکونه أفضل من غیره، ولیس فیه دلالة علی استخلافه بعده، لأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک. ویؤیّد هذا أن هارون المشبَّه به لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربه للمناجاة.

وقال الطّیبی: وتحریره من جهة علم المعانی: إن قوله «منّی» خبر للمبتدأ و «من» اتّصالیة. ومتعلّق الخبر خاص و «الباء» زائدة، کما فی

قوله تعالی: «فإن آمنوا بمثل ما آمنتم به» «۱»

أی: فإن آمنوا إیماناً مثل إیمانکم. یعنی: أنت متّصل بی ونازل منّی منزلة هارون من موسی، وفیه تشبیه، ووجه الشبه لم یفهم أنه رضی اللّه عنه فیما شبّهه به صلّی اللّه علیه

---

(۱) البقرة ۲: ۱۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۷

وسلّم، فبیّن بقوله: إنه لا نبی بعدی، أن اتّصاله به لیس من جهة النبوة، فبقی الإتصال من جهة الخلافة، لأنها تلی النبوة فی المرتبة. ثم إمّا أنْ تکون حال حیاته أو بعد مماته، فخرج من أن یکون بعد مماته، لأن هارون علیه السلام مات قبل موسی، فتعیّن أن یکون فی حیاته عند مسیره إلی غزوة تبوک، إنتهی.

وخلاصته: إن الخلافة الجزئیة فی حیاته لا تدلّ علی الخلافة الکلیّة بعد مماته، لا سیّما وقد عزل عن تلک الخلافة برجوعه صلّی اللّه علیه وسلّم إلی المدینة» «۱».

أقول:

لقد نصّ هؤلاء وفاهوا بما قالته النّواصب، بل زاد القاری شیئاً لم یقولوا به، وهو ما ذکره أخیراً من أنه عزل عن تلک الخلافة الجزئیة!! برجوعه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... فهذا شیء لم یرد فی کلام النواصب!!

أبو شکور السالمی ... ص: ۲۱۷

وقال أبو شکور محمد بن عبد السعید بن شعیب السالمی الحنفی صاحب (التمهید فی بیان التوحید) ما نصّه:

«وأمّا قوله: إن النبی علیه السلام جعله خلیفةً وکان بمنزلة هارون من موسی.

قلنا: الخبر حجة علیکم، لأنّ النبیّ علیه السلام خرج فی بعض

---

(۱) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۸

غزواته، فاستخلف فی المدینة علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فلما خرج النبی علیه السلام قالت المنافقون: إنه قد أعرض عن ابن عمه وأجلسه فی البیت، فلمّا سمع علی رضی اللّه عنه اغتمّ لذلک، وخرج خلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فلما لحق النبی فقال له: ما استخفّک؟ فقال: استخلفتنی علی النساء والذراری والمنافقین، وقد قال المنافقون فی حقی ما قالوا- وقصّ علیه القصّة- فقال النبی علیه السلام: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی؟

ثم هارون کان نبیاً وعلی رضی اللّه عنه ما کان نبیاً، وهارون علیه السلام کان خلیفة موسی فی حیاته ولم یکن بعد وفاته، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، فهذا لا یشبه ذلک».

وماذا قال النواصب غیر هذا؟

شمس الدین الخلخالی ... ص: ۲۱۸

وقال شمس الدین محمد بن المظفر الخلخالی:

«قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

قیل: إنما صدر هذا الکلام من النبی علیه السلام یوم غزوة تبوک، وقد خلّف علیّاً علی أهل بیته، وأمره أن یقیم فی المدینة ویراعی أحوالهم یوماً فیوماً. ثم قال المنافقون: ما ترکه إلّالکونه مستثقلًا عنده، فخفّف عنه ثقله، فلما سمع علی ذلک تأذّی من هذا الکلام، فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا رسول اللَّه زعم المنافقون أنک ما خلّفتنی إلّالکونی ثقیلًا علیک، فخفّفت ثقلی عنک. فقال علیه السلام: کذبوا. ما خلّفتک إلّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۱۹

لکرامتک علیَّ، فارجع إلی أهلی وأهلک واخلفنی فیهم بما أمرتک. أما ترضی بأنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی.

فالإستدلال بذلک علی أنّ الخلافة بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کانت لعلی، غیر صواب، لأنّ الخلافة الجزئیة- وهی خلافته فی الأهل- لا تقتضی الخلافة الکلیة. أی الخلافة فی الأمّة بعد وفاته علیه السلام.

بل إنّما تدلّ علی قربه واختصاصه بما لا یباشر إلّابنفسه فی أهله، وإنما اختص بذلک لأنه یکون بینه وبین رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم طرفان القرابة والصحبة، فلهذا اختاره لذلک دون غیره.

وأیضاً: ضرب علیه السلام المثل باستخلاف موسی هارون علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور، ولم یرد به الخلافة بعد الموت، فإن المضروب به المثل- وهو هارون- کان موته قبل موت موسی، وإنّما کان خلیفةً له فی حیاته فی وقت خاص، فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب له المثل به» «۱».

الخطّابی، الزیدانی ... ص: ۲۱۹

وقال مظهر الدین حسین بن محمود بن الحسن الزیدانی:

«فالذی یستدل بهذا الحدیث علی أنّ الخلافة بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کانت لعلی رضی اللَّه عنه، فاستدلاله بذلک غیر صواب، لأنّ الخلافة الجزئیة فی حیاته لا تدلّ علی الخلافة الکلیة بعد وفاته علیه

---

(۱) المفاتیح فی شرح المصابیح- مخطوط، باب مناقب علی من کتاب المناقب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۰

السلام، وإنما یستدل به علی قربه واختصاصه بما لا یباشر إلّابنفسه علیه السلام، وإنّما اختصّ بذلک لأن بینه وبین رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم طرفان، القرابة والصحبة، فلهذا اختاره بذلک دون غیره.

قال الخطابی: ضرب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المثل باستخلاف موسی هارون علیهما السلام علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور، ولم یرد الخلافة بعد الموت، فإن المضروب به المثل- وهو هارون علیه السلام- کان موته قبل وفاة موسی علیه السلام، وإنما کان خلیفةً فی حیاته فی وقت خاص، فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب له المثل» «۱».

أبو زکریا النووی ... ص: ۲۲۰

وقال النووی بشرحه:

«ولیس فیه دلالة لاستخلافه بعده، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا لعلی حین استخلفه فی المدینة فی غزوة تبوک. ویؤید هذا: إنّ هارون المشبّه به لم یکن خلیفةً بعد موسی، بل توفی فی حیاة موسی وقبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، علی ما هو مشهور عند أهل الأخبار والقصص، قالوا: وإنّما استخلفه حین ذهب لمیقات ربه للمناجاة. واللَّه أعلم» «۲».

شمس الدین الکرمانی ... ص: ۲۲۰

وقال الشمس محمد بن یوسف الکرمانی:

---

(۱) شرح المصابیح- مخطوط، باب مناقب علی من کتاب المناقب.

(۲) شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۱

«قوله: أن تکون منّی. أی: نازلًا منی منزلته، والباء زائدة.

وهذا الحدیث تعلّق به الروافض فی خلافة علی رضی اللّه عنه.

الخطابی: هذا إنّما قال لعلی حین خرج إلی تبوک ولم یستصحبه، فقال: أتخلّفنی مع الذریة؟ فقال: أما ترضی أن تکون ... فضرب له المثل باستخلاف موسی علی بنی إسرائیل حین خرج إلی الطور. ولم یرد به الخلافة بعد الموت. فإن المشبّه به- وهو هارون- کانت وفاته قبل موسی علیهما السلام، وإنما کان خلیفته فی حیاته فی وقتٍ خاص. فلیکن کذلک الأمر فیمن ضرب المثل به» «۱».

ابن حجر العسقلانی ... ص: ۲۲۱

وقال شهاب الدین ابن حجر العسقلانی:

«استدل بحدیث الباب علی استحقاق علی للخلافة دون غیره من الصحابة، فإن هارون کان خلیفة موسی.

وأجیب: بأن هارون کان خلیفة موسی فی حیاته لا بعد موته، لأنه مات قبل موسی باتّفاق، أشار إلی ذلک الخطّابی.

وقال الطیّبی: معنی الحدیث أنه متّصل بی نازل فی منزلة هارون من موسی، وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی. فعرف أنّ الإتصال المذکور بینهما لیس من جهة النبوة بل من جهة ما دونها وهو الخلافة. ولمّا کان هارون المشبّه به إنّما کان خلیفةً فی حیاة موسی دلّ ذلک علی

---

(۱) الکواکب الدراری فی شرح البخاری ۱۳/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۲

تخصیص خلافة علی للنبی صلّی اللّه علیه وسلّم بحیاته» «۱».

شهاب الدین القسطلانی ... ص: ۲۲۲

وقال شهاب الدین القسطلانی:

«ولا حجة لهم فی الحدیث ولا متمسّک لهم به، لأنه صلّی اللّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک. ویؤیّده إن هارون المشبّه به لم یکن خلیفة بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة. وبیّن بقوله: إلّاأنه لیس نبی- فی نسخة: لا نبی بعدی- إنّ إتّصاله به لیس من جهة النبوة، فبقی الإتصال من جهة الخلافة، لأنها تلی النبوة فی الرتبة. ثم إنّها إمّا أن تکون فی حیاته أو بعد مماته، فخرج بعد مماته، لأن هارون مات قبل موسی، فتعیَّن أنْ تکون فی حیاته عند مسیره إلی غزوة تبوک، کمسیر موسی إلی مناجاة ربه» «۲».

محب الدّین الطّبری ... ص: ۲۲۲

وقال محبّ الدين الطبرى:

«الجواب عنه من وجهين:

الأول: يقول: هـذا عدول عن ظاهر ما تعلق به لسان الحال والمقال، فإنّه صـلّى اللَّه عليه وسـلّم قال لعلى تلك المقالة حين اسـتخلفه لمّا توجّه إلى غزوة تبوك على ما يتضح إنْ شاء اللَّه تعالى فى آخر هذا الكلام، وذلك

---

(۱) فتح البارى فى شرح البخارى ۷/ ۹۳.

(۲) إرشاد السارى فى شرح البخارى ۹/ ۴۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۳

استخلاف حال الحياة، فلمّا رآى تألّمه بسبب التخلّف، إما أسفاً على الجهاد أو بسبب ما عرض من أذى المنافقين على ما سنبيّنه إن شاء اللَّه تعالى، قال له تلك المقالة ايذاناً له بعلوّ مكانتهُ منه وشرف منزلته التى أقامه فيها مقام نفسه. فالتنظير بينه وبين هارون إنما كان فى استخلاف موسى له، منضمّاً إلى الأخوة وشدّ الأزر والعضد به، وكان ذلك كلّه حال الحياة، مع قيام موسى فيما استخلفه فيه، يشهد بذلك صورة الحال، فليكن الحكم فى على كذلك، منضماً إلى ما يثبت له من أخوة النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم وشدّ أزره وعضده به، غير أنّه لم يشاركه فى أمر النبوة، كما شاركه هارون لم ترد موسـى، فلذلك قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: إلّاأنه لا نبى بعدى. لم ترد. هذا فى المصدر سبيل النظير، ولا إشعار فى ذلك بما بعد الوفاة لا بنفى ولا بإثبات.

بـل يقول: لو حمـل على ما بعـد الوفاة لم يصـح تنزيل على من النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم منزلـة هارون من موسـى، لانتفاء ذلك فى هارون، فإنّه لم يكن الخليفة بعد وفاة موسى، وإنما كان الخليفة بعد يوشع بن نون.

فعلم قطعاً أن المراد به الاستخلاف حال الحياة، لمكان التشبيه، ولم يوجد إلّافى حال الحياة» «... ۱».

أقول:

ولاـ يخفى التنـافى بين قوله أوّلًا ومـا قـاله ثانيـاً بعـد «بـل»، وأن حاصـل كلاـمه الأول هو مقالـة النواصب، وحاصل كلامه الثانى كون الحديث دليلًا على نفى خلافة أمير المؤمنين عليه السلام، وهذا أفحش وأشنع من كلام النواصب اللئام.

---

(۱) الرياض النضرة ۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۴

نور الدين الحلبى ... ص: ۲۲۴

وقال نور الدين الحلبى صاحب (السيرة) ما نصّه:

«وادّعت الرافضة والشيعة إن هذا من النص التّفصيلى على خلافة على كرم اللَّه وجهه. قالوا: لأن جميع المنازل الثابتة لهارون من موسى سوى النبوة ثابتـة لعلى كرّم اللَّه وجهه من النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم، وإلاـ لمـا صـحّ الإسـتثناء، أى إسـتثناء النبوة بقوله: إلّـاأنّه لا نبى بعدى، وممّا ثبت لهارون من موسى عليه السلام استحقاقه للخلافة عنه لو عاش بعده. أى دون النبوة.

وردّ: بأن هذا الحديث غير صحيح كما قاله الآمدى.

وعلى تسليم صحته- بل صحته هى الثابتة لأنه فى الصحيحين- فهو من قبيل الآحاد، وكل من الرافضة والشيعة لا يراه حجةً فى الإمامة.

وعلى تسليم أنه حجة، فلا عموم له.

بل المراد ما دلّ عليه ظاهر الحـديث: إن علياً كرم اللَّه وجهه خليفـة عن النبى صـلّى اللَّه عليه وسـلّم فى أهله خاصـةً مدة غيبتهُ بتبوك،

کما أن هارون کان خلیفة عن موسی فی قومه مدة غیبته عنهم للمناجاة. فعلی تسلیم أنّه عام لکنه مخصوص، والعام المخصوص غیر حجة فی الباقی أو حجة ضعیفة.

وقد استخلف صلّی اللَّه علیه وسلّم فی مرارٍ أخری غیر علی، فیلزم أنْ یکون مستحقّاً للخلافة» «۱».

---

(۱) السیرة الحلبیة ۳/ ۱۰۴- ۱۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۵

أقول:

وهکذا سعی غیر من ذکرناهم- کالسیوطی فی (التوشیح) والعلقمی فی (الکوکب المنیر) والعزیزی فی (السراج المنیر) وزینی دحلان فی (السیرة النبویة) والرازی فی (نهایة العقول) والإصفهانی فی (شرح التجرید) و (شرح الطوالع) والتفتازانی فی (شرح المقاصد) والقوشجی فی (شرح التجرید) وابن حجر المکی فی (الصواعق المحرقة) والکابلی فی (الصواقع) وغیرهم من شرّاح الحدیث والمتکلّمین- فی نفی دلالة الحدیث الشریف علی خلافة مولانا الأمیر علیه السلام...

فظهر- والحمد للَّه- باعتراف (الدهلوی) نصب کلّ هؤلاء وعداؤهم لأمیر المؤمنین ... لاتّحاد مقصودهم مع مقصود النواصب، وقدحهم فی أصل دلالة الحدیث علی استحقاقه علیه السلام الخلافة کما قدحوا...

ولا تتوهّمنَّ أنهم ینفون دلالته علی الخلافة بلا فصل، لا أصل الإستحقاق للخلافة، فیکون بین کلامهم وما تزعمه النواصب فرق.

لأنّ کلمات هؤلاء القوم صریحة فی نفی الدلالة علی أصل الخلافة، ألا تری التوربشتی یقول: «إنّما یستدل بهذا الحدیث علی قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول»؟

وأیضا: جاء فی کلام جمیعهم ذکر وفاة هارون فی حیاة موسی علیهما السلام، وعدم وصول الخلافة إلیه بعد وفاة موسی، فلیکن الأمر کذلک فی المشبَّه به وهو علی علیه السلام ... لقد جاء هذا فی کلامهم، ولیس معناه إلّاسلب الخلافة علی الإمام مطلقاً، بل معنی کلامهم أن حدیث المنزلة دلیل علی عدم خلافته أصلًا. معاذ اللَّه من ذلک.

وأیضاً: لقد جاء فی عبارة القسطلانی: «فخرج بعد مماته، لأن هارون مات قبل موسی، فتعیّن أن یکون فی حیاته، عند مسیره إلی غزوة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۶

تبوک» وکذا ذکر العلقمی والعزیزی فی شرحیهما للجامع الصغیر للسّیوطی.

وهذا نصّ صریح فی إنکار الدلالة علی الخلافة علی الإطلاق، لأنّ هذا الکلام معناه خروج الخلافة بعد المماة علی الإطلاق، وإلّا لم یتم تعیّن أنْ یکون فی حیاته.

وأیضاً: قول عبد الوهاب القنوجی فی (بحر المذاهب): «ولو سلّم، فلا دلالة علی نفی إمامة الأئمة الثلاثة قبل علی» صریح فی أنه یرید نفی الدلالة علی الإطلاق، وأنّه لو سلّم فلا دلالة علی نفی إمامة الثلاثة...

وکذا فی (شرح التجرید للقوشجی) حیث قال: «وبعد اللتیا والتی، لا دلالة فیه علی نفی إمامة الأئمة الثلاثة قبل علی رضی اللَّه عنه».

فظهر: أنّهم ینفون وینکرون دلالة حدیث المنزلة علی أصل الخلافة، وهذا عین ما ذهبت إلیه النصّاب ... فلا یبقی ریب فی نصب الخطابی، والقاضی عیاض، والتوربشتی، والنووی، والخلخالی، والزیدانی، والکرمانی، والطیبی، والطبری، والعسقلانی، والقسطلانی، والعلقمی، والعزیزی، والقاری، والحلبی ... وأمثالهم...

ولی اللَّه الدّهلوی ... ص: ۲۲۶

لکنّ کلّ هذا لا یوجب اضطراب أهل السنّة فی دیار الهند، بمثل اضطرابهم إذا ما أوردنا کلام ولیّ اللَّه المثبت له النصب والبغض

لأمير المؤمنين عليه السلام على ضوء كلام ولده (الدهلوى ...) فقد قال ولى اللّه:

«لمّا استخلف المرتضى فى غزوة تبوك شبّهه بهارون فى خصلتين: الخلافة فى مدة الغيبة وكونه من أهل البيت، دون الخصلة الثالثة وهى النبوّة، وهذا المعنى لا علاقة له بالخلافة الكبرى التى هى بعد وفاة النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، لأنه صلّى اللّه عليه وسلّم كان يعيّن على المدينة فى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۷

كلّ غزوةٍ أميراً ... فالخلافة الكبرى أمر، والخلافة الصغرى فى مدة الغيبة عن المدينة أمر آخر» «۱».

هذه عبارته ... أليست هى عبارة النواصب التى نقلها ولده من أنّ «هذه الخلافة غير الخلافة المتنازع فيها»؟!

الدهلوى نفسه ... ص: ۲۲۷

ثمّ إنّ كلام (الدهلوى) الذى نقل فيه قدح النّواصب يثبت نصبه هو أيضاً، لأنّ (الدهلوى) نفسه يجيب عن استدلال الإماميّة بحديث المنزلة بحاصل القدح الذى نقله عن النواصب كما سيأتى عن قريب ... وذاك قوله بقصر خلافة أمير المؤمنين عليه السلام فى المدينة على الأهل والعيال.

وهذا هو مطلوب النواصب.

السهارنفورى هو الأصل فيما نسبه الدهلوى إلى النواصب ... ص: ۲۲۷

وبعد، فإنى كاشف- بعناية اللّه- عن حقيقة الحال فى هذا المقام...

إذ (الدّهلوى) ذكر عن النواصب أنهم يقدحون فى الإستدلال بهذا الحديث الشريف بأنّ الخلافة فيه غير الخلافة المتنازع فيها، فلا دلالة فيه على أصل إستحقاق أمير المؤمنين عليه السلام للخلافة بعد النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... لكنّ الأصل فى هذا القدح هو الحسام السهارنفورى صاحب (مرافض الروافض) الذى دأب (الدهلوى) على انتحال أباطيله فى كلّ موردٍ لم يجد ضالّته فى كلمات الكابلى صاحب (الصواقع...)

نعم ... هو من كلام السهارنفورى، انتحله (الدّهلوى) ناسباً إيّاه إلى

---

(۱) إزالة الخفا، آخر الفصل السابع من المقصد الأول.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۸

النواصب ... وإليك ما جاء فى كتاب (المرافض) للسهارنفورى فى هذه المسألة:

«لقد اتفق الطّرفان على أن رسول الثقلين وشفيعنا فى الدارين قال هذا لعلى عند مخرجه إلى غزوة تبوك، وقد صرّح أصحاب الحديث والسّير المتكفّلين لبيان أحواله- صلّى اللّه عليه وسلّم- أنّ رسول اللّه استخلف علياً المرتضى فى مخرجه إلى تلك الغزوة على أهله وعياله، وأمره أن يقيم فى المدينة رعايةً لأحوالهم، لا أنه أعطاه منصب الخلافة المطلقة وشرّفه بذاك المقام الرّفيع.

روى البخارى ومسلم عن سعد بن أبى وقّاص ... الحديث.

وفى شرح المشكاة، والصواعق، وفصل الخطاب، والمدارج، والمعارج، وحبيب السير، وترجمة المستقصى، وغيرها من الكتب: إن سيد الكونين خلّفه عند مخرجه إلى غزوة تبوك على أهله وعياله ليتعهّد أحوالهم فى المدينة.

فظهر، أنّ هذه خلافة خاصّة وليست مطلقة، والنزاع إنّما هو فى الخلافة المطلقة.

وقد خلّف الرسول صلّى اللّه عليه وسلّم فى هذه الغزوة- كما ذكر أهل السّير- محمد بن مسلمة، أو سباع بن عرفطة على المدينة،

ونصب ابن ام مکتوم نائباً من قبله لإقامة الصّلاة فیها. وواضح أنّه لو کانت خلافة علی المرتضی مطلقةً لما کان لاستخلاف محمد بن مسلمة وابن أم مکتوم معنی».

فهذا کلامه، وقد صرّح بأنّ الخلافة الّتی دلّ علیها الحدیث الشریف غیر الخلافة المتنازع فیها، وهذا هو الذی نسبه (الدهلوی) إلی النّواصب، للتستّر علی واقع حال والده ولی اللّه، ومقتداه السهارنفوری، وکبار أئمة طائفته من محدثین ومتکلمین...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۲۹

کلام الأعور الواسطی فی الجواب عن الحدیث ... ص: ۲۲۹

اشارة

وهلمَّ معی وانظر إلی کلام یوسف الأعور الواسطی، الذی شحنه کذباً وزوراً وطعناً فی أمیر المؤمنین وشیعته، لینکشف لک- أکثر من ذی قبل- ما یضمره هؤلاء القوم من البغض والعداوة لأمیر المؤمنین وأهل بیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... إنه یقول فی رسالته مجیباً عن الإستدلال بحدیث المنزلة:

«الثالث- قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: أنت منی بمنزلة هارون من موسی.

قلنا: لا دلالة فیه علی إمامة علی، لوجوه:

الأول: إنه قیل تسلیةً لعلی لا تنصیصاً علیه، لأنه صلّی اللّه علیه وسلّم حین خرج إلی تبوک، ولم یترک للمدینة رجلًا یصلح للحرب، ولم یترک إلّاالنساء والصّبیان والضعفاء، فاستخلف علیاً. فطعنت المنافقون فی علی فقالوا: ما ترکه إلّالشیء یکرهه منه، فخرج إلی النبی صلّی اللّه علیه وسلّم باکیاً. فقال: تذرنی مع النساء والصّبیان؟ فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم تسلیةً: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی. وقد استخلف النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إبن أم مکتوم علی المدینة أحد عشر مرة وهو أعمی لا یصلح للإمامة.

الثانی: إنّ فی هذا الحدیث دلالة علی عدم استحقاق علی للإمامة، لأنّ هارون مات قبل موسی، ولم یکن له بعد موسی أمر، فیلزم الرّافضة أنْ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۰

یقولوا لیس لعلی بعد النبی أمر.

الثالث: إنّ الرّافضة لو عقلت ما ذکروا هذا الحدیث علی استحقاق، لأنه شبّهه بهارون فی الإستخلاف، ولم یحصل من استخلاف هارون إلّا الفتنة العظیمة والفساد الکبیر بعبادة بنی إسرائیل العجل، حتی أخذ موسی رأس أخیه یجرّه إلیه. وکذلک حصل من استخلاف علی أیضاً، لما عرفت من قتل المسلمین یوم الجمل وفی صفّین، ووهن الإسلام، حتی طعنت فیه الأعداء، وإن لم یکن لا لوم علی علی فی ذلک، لکونه صاحب الحق، لکن لو لم یکن فی خلافته مثل ذلک لکان أولی».

النظر فی کلامه والجواب عنه ... ص: ۲۳۰

نعم ... لقد أبدی هذا الرجل کوامن أضغانه، وأعلن أقصی عدوانه لأمیر المؤمنین علیه السلام...

ألا تری إلی قوله: «لا دلالة فیه علی إمامة علی»؟

ألیس هذا هو قول النواصب؟

بل إنّه یقول: «إنّ فی هذا الحدیث دلالةً علی عدم استحقاق علی للإمامة»....

فهل هذا الحديث الّذى يرويه أهل السنّة ويعترفون بصحّته وتواتره دليلُ على عدم استحقاق أمير المؤمنين عليه السلام الخلافة؟

أليس هذا مذهب النواصب والخوارج، وعلى خلاف أهل السنّة حيث يجعلونه أحد الخلفاء؟

وأيضاً: إذا كان هذا الحديث دليلًا على عدم الإستحقاق فالحديث المفترى الموضوع فى حقّ الشيخين- المذكور سابقاً- دليل على عدم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۱

استحقاقهما كذلك ... فيكون ضرر هذا الهذر على الأعور من نفعه أكثر...

لكنّه لم يكتف بهذا، بل جعل- فى الوجه الثالث- يطعن فى أمير المؤمنين وخلافته وشيعته ... فهل له من توجيهٍ معقول وتأويلٍ مقبول؟

فى كلامه مطاعن لعلى أمير المؤمنين ... ص: ۲۳۱

لقد اشتملت عبارته على التشنيع والطّعن من وجوه:

۱- قوله: إن الرافضة لو عقلت ما ذكروا هذا الحديث حجة على استحقاق على. يدل هذا الكلام على أنّ ذكر هذا الحديث والإحتجاج به على استحقاق الإمام يخالف العقل، ويدلّ على حمق وسفاهة ذاكره والمستدل به ... والحال أن (الدهلوى) يصرّح بأنّ هذا الحديث دليل- عند أهل السنة- على فضل الأمير وصحة إمامته فى حينها، لدلالته على استحقاقه لها ... فيكون طعن الأعور متوجهاً إلى الشيعة والسنة معاً...

۲- قوله: «لأنه شبّهه بهارون فى الإستخلاف، ولم يحصل من استخلاف هارون إلّاالفتنة العظيمة والفساد الكبير بعبادة بنى إسرائيل العجل» تعليلُ لنفى العقل عن الشّيعة باستدلالها بالحديث ... وهو يزعم أنّ نتيجة هذا التشبيه وقوع الفتنة والفساد الكبير من استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام، كما حصل ذلك بزعمه من استخلاف هارون.

۳- قوله: «حتى أخذ موسى برأس أخيه يجرّه إليه» معناه: أنّ هارون كان هو السّبب فيما حصل، ولذلك فعل به موسى ذلك. وإنّما ذكر هذا لإثبات مزيد الطعن واللّوم على أمير المؤمنين، كما هو واضح.

۴- قوله: «وكذلك حصل من استخلاف على أيضاً، لما عرفت»...

تصريح بترتب كلّ ذلك الذى ترتب على استخلاف هارون بزعمه، على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۲

استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام.

۵- قوله: «أيضاً» تأكيد لحصول ما ذكر كما لا يخفى.

۶- قوله: «لما عرفت من قتل المسلمين يوم الجمل والصفين» تصريح بالمراد والمقصود من «الفتنة العظيمة والفساد الكبير» فى كلامه.

۷- قوله: «ووهن الإسلام» يدل على أنّ قتاله عليه السلام الناكثين والقاسطين والمارقين كان سبب وهن الإسلام وضعف دين خير الأنام صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

۸- قوله: «حتى طعنت الأعداء» معناه الإعتناء والإعتبار بطعن من طعن على أمير المؤمنين عليه السلام فى قتاله لأولئك الذين قاتلهم...

فى كلامه تناقضات ... ص: ۲۳۲

وأمّا قوله: «وإنْ لم يكن لا لوم على على» ... فإنّه إنما قاله أخيراً لرفع اللّوم على الإمام عليه السلام وبغضّ النظر عن كون عبارته ركيكةً- لأن نفى النفى إثبات- فإنّه هذه الجملة لا تجبر ما تفوّه به أوّلًا فى الطعن واللوم والتشنيع على أمير المؤمنين عليه السلام، بل

غایـة الأمـر وقوع التهـافت والتنـاقض فی کلامـه صـدراً وذیلًـا، وذلـک لیس ببعیـد من هؤلاء النصّـاب، بل ذلک شأن جمیع المبطلین الأقشاب...

وتناقضه غیر منحصر بهذا، ففی کلامه هنا تناقضات، وبیان ذلک:

إنّه قد صـرّح فی الوجه الأوّل بأنّ هذا الحدیث إنّما قیل تسـلیةً لأمیر المؤمنین علیه السـلام، قال: «الأول: إنه قیل تسـلیةً لعلی لا تنصیصاً علیه» وقال: «فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم تسلیةً: أما ترضی أنْ تکون منی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۳

بمنزلـة هارون من موسـی». ثم ناقض نفسه فی الثانی فادّعی إنه دلیل علی نفی اسـتحقاقه الإمامـة والخلافـة، ثم ادّعی فی الثالث ترتّب الفساد العظیم علی استخلافه ... فهذا تناقض، لأنه إن کان دلیلًا علی نفی الإستحقاق وکان دلیلًا علی حصول الفساد الکبیر، فلا تحصل التسلیة لعلیٍّ ولاـ دفع إرجاف المنافقین فی المدینـة به، بل بالعکس، یکون الحـدیث- بناءً علی ما ذکره- تأییـداً وتصـدیقاً لما زعمته المنافقون، وتصحیحاً لطعن الطاعنین فیه.

وأیضاً: إنّه- وإنْ بلغت عـداوته فی الوجه الثالث إلی أقصـی الغایات- اعترف بدلالـة الحدیث علی الخلافة، حیث قال فیه: «لأنه شـبّهه بهارون فی الإستخلاف» فهذا الکلام نصٌّ صریح فی الدّلالة علی ذلک، لأنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم شبّه أمیر المؤمنین بهارون فی الإسـتخلاف، وظاهر أن لیس مراد الأعور من هـذا الإسـتخلاف هو الإسـتخلاف حال الحیاة لعـدم وقوع أی فتنةٍ أو فساد حینذاک، فـالمراد هو الإسـتخلاف بعـد المماـة. وإذْ ثبت تشبیه النبی علیاً بهارون فی الإسـتخلاف بعـد المماة ثبت دلالـة الحـدیث علی الخلافة بالبداهـة ... وإذا کان هـذا حاصل کلامه فی الوجه الثالث، فقـد ناقض مـدّعاه حیث نفی الدلالـة علی الخلافـة قائلًا: «لا دلالة فیه علی إمامة علی».

وأمّا الأشیاء الأخری التی زعمها فی ذاک الوجه- أعنی الثالث- فهی لا تدلّ إلّاعلی کفره ونفاقه...

وقال نجم الدین خضر بن محمد بن علی الرازی فی (التوضیح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور) فی هذا المقام:

«وجه الشبه هو القرب والفضیلة، لا ما توهّمه من الفساد الکبیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۴

والفتنة العظیمة، وإلّا لم یکن تسـلیةً بل مذمة وتخطئة، وهو باطل بالإجماع. علی أن الفتنة والفساد لم یحصل من نفس الإسـتخلاف بل من أهوائهم الفاسدة وآرائهم الکاسدة، وإلا لکان القدح فی النبی المستخلف.

وعلی ما قتل إلّاالبغاة الناکثین والقاسـطین والمارقین، عملًا بقول رب العالمین: «فإنْ بغت إحـداهما علی الأخری فقاتلوا التی تبغی حتی تفیء إلی أمر اللّه» «۱»

. ووهن الإسلام من فعل المخالفین اللئام، وطعن الأعداء لقلّة بصارتهم ومتابعة الأهواء.

هـذا، ولو علم الخـارجی الأـعور التـائه فی الضـلال بحقیقـة مـآل المقال ما قال ذلک، لأنه إذا کان علی علیه السـلام کهارون وخلافته کخلافـته، لزم أنْ یکون علی صاحب الحق، والمخالف مؤثراً علیه غیره بغیر حق، کما أنّ هارون کان صاحب الحق وعبادة العجل التی آثروها علی متابعته کان باطلًا.

فیلزم منه بطلاـن الثلاثـة الـذین خلفوا لکونهم کالعجـل المتّبع، ولاـ دخـل لمحاربـة علی، لأـن وجه الشـبه یجب أن یکون مشترکاً بین الطرفین والمحاربة لیست کذلک».

وأیضاً: بین الوجهین الثانی والثالث تناقض، لأن مقتضی صریح الثانی کون الحدیث دلیلًا علی نفی الإستحقاق، لأنه شبهه بهارون، وقد مات هارون فی حیاة موسـی، فلا اسـتحقاق للأمیر للخلافة بعد النبی صـلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ومقتضی صریح الثالث کونه دالًا علی خلافته، لکنْ ترتّب علی خلافته فساد کبیر وفتنـة عظیمـة کما زعم ... فالثانی ناف للخلافة والثالث مثبت، وبین النفی والإثبات تناقض

کما هو واضح.

---

(۱)

حجرات ۴۹: ۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۵

إفتراؤه علی هارون ... ص: ۲۳۵

وبعد، فإنّ فظاعة کلمات الأعور فی حقّ هارون غیر خافیة علی العاقل الدیّن ... لکنّا مزیداً للتوضیح نقول: إنّ ما ادّعاه من ترتّب الفتنة العظیمة والفساد الکبیر علی إستخلاف هارون بهتان عظیم وافتراء کبیر، وتکذیب للکلام الإلهی الصریح فی براءة هارون ممّا کان عند استخلافه وغیاب موسی، فقد قال سبحانه وتعالی: «ولقد قال لهم هارون من قبل یا قوم إنما فتنتم به وإنّ ربّکم الرحمان فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۱»

فإن اللَّه یبرّیء هارون، والأعور یقول بأنّه هو السبب فی عبادة بنی إسرائیل العجل!!

ولقد أوضح المفسّرون من أهل السنة أیضاً واقع الأمر وحقیقة الحال حیث شرحوا القصة فی تفاسیرهم:

* یقول النیسابوری: «ثم إنه سبحانه أخبر أن هارون لم یأل نصحاً وإشفاقاً فی شأن نفسه وفی شأن القوم قبل أن یقول لهم السامری ما قال، أمّا شفقته علی نفسه فهی: إنه أدخلها فی زمرة الآمرین بالمعروف الناهین عن المنکر، اما الاقتال فإنه امتثل فی نفسه وفی شأن القوم أمر أخیه حین قال لهم «یا قوم إنما فتنتم به» «۲»

قال جار اللَّه: کأنهم أول ما وقعت علیه أبصارهم حین طلع من الحفرة فتنوا به واستحسنوه، فقبل أنْ ینطلق السامری بادرهم هارون

---

(۱) سورة طه: ۲۰، الآیة ۹۰.

(۲) سوره طه ۲۰: ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۶

فزجرهم عن الباطل أولًا بأنّ هذا من جملة الفتن، ثم دعاهم إلی الحق بقوله: «وإن ربکم الرحمن) «۱»

ومن فوائد تخصیص هذا الإسم بالمقام: أنهم إنْ تابوا عما عزموا علیه فإنّ اللَّه یرحمهم ویقبل توبتهم. ثمّ بیّن أن الوسیلة إلی معرفة کیفیة عبادة اللَّه هو اتباع النبی وطاعته فقال: «فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۲»

وهذا ترتیب فی غایة الحسن» «۳».

ویقول الرازی: «إعلم أن هارون علیه السلام قال ذلک شفقةً علی نفسه وعلی الخلق، أمّا شفقته علی نفسه فلأنه کان مأموراً من عند اللَّه بالأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، وکان مأموراً من عند أخیه موسی بقوله علیه السلام: «اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» «۴»

فلو لم یشتغل بالأمر بالمعروف والنهی عن المنکر لکان مخالفاً لأمر اللَّه تعالی ولأمر موسی علیه السلام، وذلک لا یجوز» «۵».

ویقول الرازی بتفسیر الآیة: «اخلفنی فی قومی» «۶»

: «فإن قیل: لمّا کان هارون نبیاً والنبی لا یفعل إلا الإصلاح فکیف وصّاه بالإصلاح. قلنا: المقصود من هذا الأمر التأکید کقوله: «ولکن لیطمئنّ قلبی»» «۷»

---

(۱)

سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۲) سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۳) تفسیر غرائب القرآن ۴/ ۵۶۶.

(۴) سورة الأعراف ۷: ۱۴۲.

(۵) التفسیر الکبیر ۲۲/ ۱۰۶.

(۶) سورة الأعراف: ۷، الآیة ۱۴۲.

(۷) التفسیر الکبیر ۱۴/ ۲۳۷ والآیة فی سورة البقرة ۲/ ۲۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۷

ویقول النیسابوری: «وإنما وصّاه بالإصلاح تأکیداً واطمئناناً، وإلّا فالنبی لا یفعل إلّاالإصلاح» «۱».

وتلخص: أنّ من کان قد شمَّ رائحة الإسلام لا یصدر منه ما صدر من الأعور، ولا یشک فی ضلال هذا الرجل وکفره ... فإنّ الطعن علی نبی من الأنبیاء کفر حتی لو لم ینزل فی شأنه شیء فی الکتاب، فکیف إذا جاء فی القرآن براءته؟ بل إنّ الطعن فی هارون طعن فی النبی موسی الذی استخلفه، بل طعن فی اللَّه سبحانه وتعالی الذی اصطفاهما لنبوّته ... ونعوذ باللَّه من ذلک کلّه...

وإذ سقط ما ذکره هذا الرجل فی طرف المشبَّه به- وهو هارون- سقط ما قاله فی طرف المشبَّه وهو أمیر المؤمنین علیه السلام. فإن ما وقع فی زمان خلافته من قتال أهل الجمل وصفین وغیرهم لم یکن إلّاإصلاحاً وإصطلاحاً وکان بأمرٍ من اللَّه ورسوله ... وهذا أیضاً ممّا اعترف به أکابر أهل السنة وأساطینهم، أخذاً بالأدلة الدالة علیه من الکتاب والسنة النبویة ... ولو أردنا استیفاء الأحادیث الواردة فی هذا الشأن واستقصاء کلمات أعلام القوم فیه لطال بنا المقام واحتاج إلی کتابٍ برأسه، وسنذکر طرفاً منها بعد حدیث «خاصف النّعل» إن شاء اللَّه تعالی.

---

(۱) تفسیر غرائب القرآن ۳/ ۳۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۸

کلام ابن تیمیة فی الجواب عن الحدیث ... ص: ۲۳۸

اشارة

ثم لینظر مَن یدّعی من علماء أهل السنة- ولائهم لأهل البیت علیهم السلام خلافاً للنواصب إلی کلام ابن تیمیة، الموصوف فی غیر واحدٍ من کتبهم ک (فوات الوفیات) و (الدرر الکامنة) بالأوصاف الجلیلة والألقاب الکبیرة، لیری أن فیهم من یتفوّه بما یأبی الناصبی عن التفوّه به، وحینئذٍ لابدّ من الإقرار بأنّ کثیراً من علماء طائفته نواصب، بل هم أشد نصباً وأکثر عداوةً من النواصب ... وهذا کلام ابن تیمیة فی الجواب عن هذا الحدیث:

«وکان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم کلما سافر فی غزوةٍ أو عمرة أو حج یستخلف علی المدینة بعض الصحابة، کما استخلف علی المدینة فی غزوة ذی أمر عثمان بن عفان، وفی غزوة بنی قینقاع بشیر بن المنذر، ولمّا غزا قریشاً، ووصل إلی الفرع استعمل ابن أم مکتوم. وذکر ذلک محمد بن سعد وغیره...

فلمّا کان فی غزوة تبوک لم یأذن لأحدٍ فی التخلّف عنها وهی آخر مغازیه صلّی اللَّه علیه وسلّم، ولم یجتمع معه أحد کما اجتمع معه

فیها، فلم یتخلّف عنه إلّاالنساء والصبیان، أو من هو معذور لعجزه عن الخروج، أو من هو منافق، وتخلّف الثلاثة الذین تیب عنهم.

ولم یکن فی المدینة رجال من المؤمنین یستخلف علیهم، کما کان یستخلف علیهم فی کل مرة، بل کان هذا الإستخلاف أضعف من الإستخلافات المعتادة منه صلّی اللّه علیه وسلّم، لأنه لم یبق بالمدینة رجال من المؤمنین أقویاء یستخلف علیهم أحداً ... فکل استخلافٍ استخلفه فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۳۹

مغازیه مثل استخلافه فی غزوة بدر ... وفی کلّ مرةٍ یکون بالمدینة أفضل ممن بقی فی غزوة تبوک. فکان کل استخلاف قبل هذه یکون علی أفضل ممن استخلف علیه علیاً.

فلهذا خرج إلیه علی رضی اللّه عنه یبکی ویقول: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟

وقیل: إن بعض المنافقین طعن فیه وقال: إنما خلّفه لأنّه یبغضه.

فبیّن له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إنی إنّما استخلفتک لأمانتک عندی، وأن الإستخلاف لیس بنقص ولا غض، فإنّ موسی استخلف هارون علی قومه، فکیف یکون نقصاً وموسی لیفعله بهارون؟ فطیّب بذلک قلب علی، وبیّن أن جنس الإستخلاف یقتضی کرامة المستخلف وأمانته، لا یقتضی إهانته ولا تخوینه، وذلک لأن المستخلف یغیب عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وقد خرج معه جمیع الصحابة.

والملوک وغیرهم إذا خرجوا فی مغازیهم أخذوا معهم من یعظم انتفاعهم به ومعاونته لهم، ویحتاجون إلی مشاورته والإنتفاع برأیه ولسانه ویده وسیفه، والمتخلف إذا لم یکن فی المدینة سیاسة کثیرة لا یحتاج إلی هذا کله، فظنّ من ظنّ أن هذا غضاضة من علی ونقص منه وخفض من منزلته، حیث لم یأخذه معه فی المواضع المهمة التی تحتاج إلی سعی واجتهاد، بل ترکه فی المواضع التی لا یحتاج إلی کثیر سعی واجتهاد، فکان قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم مبیناً أن جنس الاستخلاف لیس نقصاً ولا غضّاً، إذ لو کان نقصاً أو غضّاً لما فعله موسی بهارون.

ولم یکن هنا الإستخلاف کاستخلاف هارون، لأن العسکر کان مع هارون، وإنما ذهب موسی وحده. وأمّا استخلاف النبی صلّی اللّه علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۰

وسلّم فجمیع العسکر کان معه، ولم یخلف بالمدینة غیر النساء والصبیان إلّا معذور أو عاص.

وقول القائل: هذا بمنزلة هذا، وهذا مثل هذا، هو کتشبیه الشیء بالشیء، وتشبیه الشیء بالشیء یکون بحسب ما دلّ علیه السیاق لا یقتضی المساواة فی کل شیء.

ألا تری إلی ما ثبت فی الصحیحین من قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی حدیث الأسری لمّا استشار أبا بکر فأشار بالفداء، واستشار عمر فأشار بالقتل، قال: سأخبرکم عن صاحبیکم، مثلک یا أبا بکر کمثل إبراهیم ... ومثلک یا عمر مثل نوح...

فقوله لهذا: مثلک مثل إبراهیم وعیسی، ولهذا: مثل نوح وموسی.

أعظم من قوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی. فإنّ نوحاً وموسی وإبراهیم وعیسی أعظم من هارون. وقد جعل هذین مثلهم، ولم یرد أنهما مثلهم فی کلّ شیء، لکن فیما دلَّ علیه السیاق من الشدة فی اللّه واللین فی اللّه.

وکذلک هنا: إنما هو بمنزلة هارون فیما دل علیه السیاق، وهو استخلافه فی مغیبه، کما استخلف موسی هارون.

وهذا الإستخلاف لیس من خصائص علی، بل ولا هو مثل استخلافاته، فضلًا عن أن یکون أفضل منها. وقد استخلف من علی أفضل منه فی کثیر من الغزوات، ولم تکن تلک الاستخلافات توجب تقدیم المستخلف علی علی، ... بل قد استخلف علی المدینة غیر واحد، وأولئک المستخلفون منه بمنزلة هارون من موسی من جنس استخلاف علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۱

بل کان ذلک الإستخلاف یکون علی أکثر وأفضل ممن استخلف علیه عام تبوک، وکانت الحاجة إلی الإستخلاف أکثر، وأنه کان یخاف من الأعداء علی المدینة، فأما عام تبوک فإنه کان قد أسلمت العرب بالحجاز، وفتحت مکة، وظهر الإسلام وعز، ولهذا أمر اللّه نبیهُ أن یغزو أهل الکتاب بالشام، ولم تکن المدینة تحتاج إلی من یقاتل بها العدو، ولهذا لم یدع النبی صلّی اللّه علیه وسلّم عند علی من المقاتلة کما کان یدع بها فی سائر الغزوات، بل أخذ المقاتلة کلّهم مَعهُ» «۱».

النظر فی کلامه والجواب عنه ... ص: ۲۴۱

قد ذکرنا کلام ابن تیمیة فی هذا المقام بطوله، وأنت إذا لاحظته رأیت أنّ الشیء الذی یدّعیه ویصرّ علیه هو محاولة إثبات: إنّ استخلاف النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أمیر المؤمنین علیه السلام علی المدینة فی غزوة تبوک کان أضعف من الإستخلافات الکثیرة المعتادة منه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم علی المدینة، وجعل یستدلّ لهذه الدعوی ویؤکّدها بأمور فیها کذب وفیها ما لا أساس له من الصحّة ... فهذا عمدة ما ادّعاه وأطنب فیه، حیث ذکر أنّه فی کل مرّة «کان یخرج من المدینة کان یکون بالمدینة رجال کثیرون یستخلف علیهم من یستخلفه، فلمّا کان فی غزوة تبوک ... فلم یتخلّف عنه إلّاالنساء والصّبیان ... ولم یکن فی المدینة رجال من المؤمنین أقویاء یستخلف علیهم کما کان یستخلف علیهم فی کل مرّة، بل کان هذا الإستخلاف أضعف» ... فهذه دعواه.

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۲۶- ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۲

وقد استدل لها بزعمه بقول أمیر المؤمنین علیه السلام فقال...: «

فکان کل استخلاف قبل هذه یکون علی أفضل ممن استخلف علیه علیاً، فلهذا خرج إلیه علی یبکی ویقول: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟».

وإذا بیّنا بطلان استدلاله، بقی ما ذکره دعوی فارغة غیر مسموعة فنقول:

السبب فی بکاء أمیر المؤمنین علیه السلام ... ص: ۲۴۲

أمّا بکاء أمیر المؤمنین علیه السلام فالسّبب فیه- بعد قطع النّظر عن أنّه غیر موجود فیما أخرجه الشیخان من أخبار القصّة وذلک قادح عند الرّازی، کما قال فی حدیث الغدیر، فلیکن هذا کذلک- هو: التألم ممّا قاله المنافقون فی المدینة، والشّوق إلی ملازمة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی هذه الغزوة کسائر الحروب والغزوات، وهذا صریح روایات القصة فی جمیع الکتب التی جاء فیها ذکر البکاء، فقد روی النسائی- کما سمعت سابقاً- عن مالک قال: «قال سعد بن مالک: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم غزا علی ناقته الحمراء وخلّف علیّاً، فجاء علی حتی تعدّی الناقة فقال: یا رسول اللّه زعمت قریش أنک إنما خلّفتنی أنّک استثقلتنی وکرهت صحبتی، وبکی علی، فنادی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی الناس: ما منکم أحد إلّاوله خابّة، یا ابن أبی طالب أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی» «۱».

وقال إسحاق الهروی فی (السهام الثاقبة) فی جواب الحدیث:

«ثم أقول: قد ذکر أهل التحقیق من المحدثین فی صدور هذا الکلام

---

(۱) خصائص علی: ۷۷ رقم ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۳

من سید الأنام صلوات اللَّه علیه إلی یوم القیام: إنه لمّا توجه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی غزوة تبوک استخلف علیّاً رضی اللَّه عنه علی المدینة وعلی أهل بیته، فجاء علی رضی اللَّه عنه إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم باکیاً حزیناً لکثرة شوقه إلی الغزاء وملازمة سید الأنبیاء صلوات اللَّه علیه وسلامه. فقال: یا رسول اللَّه تترکنی مع الأخلاف؟ فقال علیه السلام تسلیةً له رضی اللَّه تعالی عنه: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی»....

فالعجب من ابن تیمیة کیف یقلب هذا البکاء الذی یعدّ فضیلةً من فضائل الإمام علیه السلام إلی دلیل علی ضعف استخلافه علی المدینة؟

السبب فی قوله: أتخلّفنی ...؟ ... ص: ۲۴۳

وکذلک الحال فی قوله علیه السلام: یا رسول اللَّه أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟ فإنه لما تألّم وتأذّی ممّا قالته قریش فی استخلافه، قال هذا للنبی صلّی اللَّه وآله وسلّم لیصدر منه کلام یکون جواباً قاطعاً عما قیل فیه، ولذا لمّا قال له ذلک أجاب صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «کذبوا»....

وکما قال ابن تیمیّة نفسه: «فبیّن له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنی إنما استخلفتک لأمانتک عندی»....

فإذن، لم یکن استخلافه إیّاه نقصاً علیه، ولم یکن هذا الإستخلاف ضعیفاً، ولم یکن قول الأمیر ذلک وبکاؤه لهذا الذی زعمه ابن تیمیة...

وأیضاً قوله: «فکان قول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم تبییناً أن جنس الإستخلاف» ... صریح فی أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دفع بقوله: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» توهّم أن استخلافه فی المدینة یدل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۴

علی نقصٍ فیه، وأفاد أنّه لو کان الإستخلاف دالًا علی ذلک لما فعله موسی بهارون ... فهذا الکلام من ابن تیمیة وجه آخر لإبطال استدلاله بالبکاء وقول: «أتخلّفنی» ... علی أنّ هذا الإستخلاف کان أضعف الإستخلافات، وهکذا یتضح وقوع التهافت والتناقض فی کلماته.

لکنّه یدعی- مع ذلک کلّه- أنّ متوهّم هذا الوهم الذی دفعه النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هو أمیر المؤمنین علیه السلام نفسه فیقول: «وقول القائل: إذ جعله بمنزلة هارون إلّافی النبوة. باطل، فإن قوله: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی، دلیل علی أنه یسترضیه بذلک ویطیّب قلبه، لما توهم من وهن الإستخلاف ونقص درجته، فقال هذا علی سبیل الجبر له».

لکنّها دعوی لا أساس لها ولا شاهد علیها.

تأیید ابن تیمیة إرجاف المنافقین وتناقضاته ... ص: ۲۴۴

وبالجملة، فإنّ هذا الرجل یدّعی وهن إستخلاف النبی أمیر المؤمنین علیه السلام، ویرید إثبات دعواه هذه بأباطیل وأکاذیب، وهو فی الوقت ذاته یناقض نفسه ویقول بأنّ ما قاله الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له ینفی هذا التوهّم ویبطل هذه الدعوی ... ففی کلماته تناقض واضح...

ولکنْ لماذا هذا الإنهماک فی تأیید إرجاف المنافقین بمولانا أمیر المؤمنین وتقویة أکاذیبهم، ثم التناقض مرة بعد اخری؟

إنّه یقول: «فبیّن له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم ... ولا تخوینه».

ثم یعود فیقول: «وذلک لأن المستخلف». ... وظاهر أنَّ هذا الکلام لیس توضیحاً وبیاناً للکلام السابق علیه وهو «فبیّن»، ... إذ لا

مناسبة بين

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۵

هذا الكلام وبين «وإنّما استخلفتك لأمانتك عندی» و «الإستخلاف ليس بنقصٍ ولا غض» و «الإستخلاف يقتضی كرامة المستخلف وأمانته لا يقتضی إهانته وتخوينه...»

فالمشار إليه بقوله: «وذلك» ... إمّا ما ذكره من قبل من «أنّ هذا الإستخلاف أضعف» ... وإمّا إرجاف المنافقين وطعنهم فی أمير المؤمنين.

فظهر أنّ ابن تيمية قد أغرق نزعاً فی إثبات مزعوم المنافقين وتأييده بأن «الملوك وغيرهم إذا خرجوا فی مغازيهم أخذوا معهم من يعظم انتفاعهم به ومعاونته لهم ويحتاجون إلی مشاورته»....

ثم أبطل كل هذا الذی نسجه بقوله: «فكان قول النبی»....

ثم عاد فقال: «ولم يكن هذا الإستخلاف كاستخلاف هارون»...

فأيّد طعن الطاعنين فی استخلافه عليه السلام ... وردَّ علی قول النبی صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم بصراحة...

نسبة إلی الصحيحين كاذبة ... ص: ۲۴۵

ثم إنّ الحديث الذی استشهد به ابن تيمية فی خلال كلماته قائلًا: «ألا ترى إلی ما ثبت فی الصحيحين من قول النبی» ... غير موجود فی الصحيحين، وليس من أحاديثهما، كما لا يخفی علی من راجعهما...

وهذا شاهد آخر علی أنّ الرّجل لا وازع له حتّی عن الكذب الواضح الصّريح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۶

العودُ إلی كلمات الدّهلوی ... ص: ۲۴۶

اشارة

قوله:

وقالوا: إنّ هذه الخلافة ليست الخلافة المتنازع فيها حتی يثبت استحقاق تلك الخلافة بهذا الإستخلاف.

أقول:

قد عرفت أن هذا الذی نسبه (الدهلوی) إلی النواصب قد صرّح كبار علماء أهل السّنّة من المحدّثين والمتكلّمين ... وسنأتی علی هذه الشبهة فيما بعد بالتفصيل بما يقلع جذورها ويخجل المتفوّهين بها...

ولا يخفی أنّ هذه شبهة فی مقابل تمسّك أصحابنا بحديث المنزلة من حيث دلالة خصوص الإستخلاف لأمير المؤمنين علی إمامته وخلافته بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم كما سنبيّن، وأمّا الإستدلال بهذا الحديث من الجهات والوجوه الأخری التی يذكرها أصحابنا الإمامية من غير دخلٍ للإستخلاف، فلا تضرّ به هذه الشبهة الركيكة، لأن تلك الوجوه مبتيّة علی إثبات ما كان لهارون من المنازل، لسيدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة، والتی منها: الخلافة عن موسی بعد الوفاة، والأعلميّة، والأفضليّة، والعصمة، ووجوب الطّاعة ...وكلّ واحدة من هذه المنازل كافية لثبوت الإمامة والخلافة للإمام عليه الصّلاة والسلام.

وبغضّ النظر عن هذا، فإنّ هذه الخلافة- حتی وإنْ لم تكن الخلافة الكبری- كافية للإستدلال كما سنبيّن، إذْ لنا أنْ نستصحب تلك الخلافة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۷

الجزئیة- الثابتة فی حیاة الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- إلی بعد وفاته، لعدم الدّلیل علی العزل، کما لم یکن دلیل علی تحدیدها بزمنٍ خاص، وإذا صح استصحاب تلک الخلافة الجزئیة- حسب الفرض- إلی بعد وفاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ثبتت الخلافة الکبری بالإجماع المرکب، لأنّ خلافته علی بعضٍ دون بعض مخالف لإجماع الامّة.

وبمثل هذا البیان تشبّث أهل السنّة لإثبات الخلافة الکبری لأبی بکر، بزعم استخلاف النبی إیّاه فی الصلاة، مع أنّ أصل الإستخلاف فی الصلاة مدخول، وبعدم الثبوت بل ثبوت العدم معلول، فشتّان ما بین المقامین.

قوله:

فإنّ النبی علیه السلام قرّر فی تلک الغزوة إلی محمد بن مسلمة أن یکون عاملًا فی المدینة، وسباع بن عرفطة عسّاساً فیها، وابن ام مکتوم إماماً للصّلاة فی مسجده بإجماع أهل السیر.

أقول:

فی هذه العبارة کلام من جهتین:

نسبة إلی أهل السّیر کاذبة ... ص: ۲۴۷

أمّا أولًا: فإنّ أهل السّیر ذکروا أن الذی استخلفه الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم علی المدینة هو محمد بن مسلمة أو سباع بن عرفطة وسنذکر بعض عبائرهم. فهم مختلفون فیه، وکذا ذکر صاحب المرافض، أمّا هذا الذی ذکره (الدهلوی) فغیر وارد فی شیء من کتب السّیر، بل هو افتعال منه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۸

دعوی الإجماع منهم کاذبة ... ص: ۲۴۸

وأما ثانیاً: فدعواه الإجماع منهم علی ما نسبه إلیهم، دعوی کاذبة باطلة جدّاً. ولنذکر طرفاً من کلماتهم لتوضیح الجهة الأولی، وأنْ لا إجماع منهم علی ما ذکره، ولا یخفی أنّ الذی فی کلمات جمع منهم هو الإستخلاف علی الناس فی المدینة المنوّرة، فمنهم من ذکر علیاً علیه السلام فقط، ومنهم من ذکر غیره، فتردّد بین أحد الرجلین، ففی کلماتهم- بصورة عامة- دلالة علی کذب ما زعمه (الدهلوی) من أن الإمام إنما استخلف علی العیال فقط.

قال الحلبی: «وخلّف علی المدینة محمد بن مسلمة الأنصاری رضی اللّه تعالی عنه علی ما هو المشهور، قال الحافظ الدمیاطی رحمه اللّه: وهو أثبت عندنا. وقیل: سباع بن عرفطة. أی: وقیل: ابن أم مکتوم. وقیل: علی بن أبی طالب، قال ابن عبد البر: وهو الأثبت، هذا کلامه» «۱».

وقال الشامی: «قال ابن هشام: واستخلف رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینة محمد بن مسلمة الأنصاری رضی اللّه عنه. قال: وذکر الدراوردی: إنه استخلف عام تبوک سباع بن عرفطة. زاد محمد بن عمر بعد حکایة ما تقدم: ویقال: ابن ام مکتوم. قال: والثابت عندنا محمد بن مسلمة، ولم یتخلف عنه فی غزوة غیرها. وقیل: علی بن أبی طالب. قال أبو عمرو وتبعه ابن دحیة: وهو الأثبت. قلت: ورواه عبد الرزاق فی المصنف بسندٍ صحیح عن سعد بن أبی وقاص ولفظه: إن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لمّا خرج إلی تبوک، إستخلف علی المدینة علی بن أبی طالب» «۲».

---

(۱) السیرة الحلبیة ۳/ ۱۰۲.

(۲) سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد ۵/ ۴۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۴۹

لم یستخلف النبیّ فی تبوک علی المدینة غیر علی ... ص: ۲۴۹

أقول:

لقد ظهر أن التفصیل الذی ذکره (الدهلوی) غیر مذکور فی کتب السّیر، ودعواه الإجماع کاذبة ... والحقیقة: إن النبی صلّی اللَّه علیه آله وسلّم لم یستخلف علی المدینة فی عام تبوک غیر علی.

وأمّا ذکر محمد بن مسلمة أو سباع أو غیرهما، فمن مفتریات المبغضین لأمیر المؤمنین علیه السلام، السّاعین فی إنکار فضائله ومناقبه، والذی یهوّن الأمر وجود التنافی بین روایاتهم وأقوالهم، فیما بینهم، فإن ذلک کافٍ لإسقاطها عن درجة الإعتبار. ویبقی خبر استخلاف الأمیر علیه السلام بلا معارضٍ ومؤیَّداً باتّفاق الشیعة علیه، وعلیه عبد الرزاق وابن عبد البر وابن دحیة وغیرهم.

وقد روی خبر استخلافه وحده جماعة آخرون غیر من ذکر، فرواه أبو الحسین ابن أخی تبوک عن طریق خیثمة بن سلیمان بن الحسن بن حیدرة الإطرابلسی قال: «حدثنا إسحاق بن إبراهیم الدیری، عن عبد الرزاق، عن معمر قال: أخبرنی قتادة وعلی بن زید بن جدعان: أنهما سمعا سعید بن المسیب یقول: حدثنی سعد بن أبی وقاص:

إن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا خرج إلی تبوک استخلف علیّاً علی المدینة، فقال: یا رسول اللَّه، ما کنت أحب أن تخرج وجهاً إلّاوأنا معک. فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی» «۱».

---

(۱) کتاب مناقب علی بن أبی طالب علیه السلام لأبی الحسین عبد الوهاب الکلابی المعروف بابن أخی تبوک الموجود فی آخر مناقب المغازلی: ۳۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۰

ورواه الطّبرانی، فقد روی الوصابی فی (الإکتفاء) «عن علی بن أبی طالب، قال: قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لمّا خلّفنی علی المدینة: خلّفتک لتکون خلیفتی. قلت: کیف أتخلّف عنک یا رسول اللَّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

أخرجه الطبرانی فی الأوسط».

ورواه أحمد والحاکم، ففی (مفتاح النجا): «أخرج أحمد والحاکم عن ابن عباس رضی اللَّه عنه: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک، أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی».

کما روی الحاکم فی (المستدرک) قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لأمیر المؤمنین: «إن المدینة لا تصلح إلّابی أو بک» «۱».

ونصّ علیه- عدا عبد الرزاق وأحمد والطبرانی وابن عبد البر وابن المغازلی وابن دحیة والشّامی- جماعة آخرون من أعلام الأعیان، أمثال: القاضی عیاض، والسرّاج، والنووی، والمزی، وابن تیمیة، والقسطلانی، والعلقمی، وابن روزبهان، وابن حجر المکی، ومحمد پارسا، وشیخ العیدروس وإسحاق الهروی، والبدخشانی، وولی اللَّه الدهلوی، والرشید الدهلوی وغیرهم.

قال القاضی عیاض- کما فی (المرقاة)-: «ولیس فیه دلالة علی استخلافه بعده، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال ابن عبد البر: «ذکر السرّاج فی تاریخه: ولم یتخلّف- أی علی

(۱) مستدرک الحاکم ۲/ ۳۶۸.

(۲) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۱

- عن مشهد شهده رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم منذ قدم المدینة، إلّا تبوک، فإنه خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینة وعلی عیاله بعده فی غزوة تبوک، وقال له: أنت منیّ بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۱».

وقال النووی: «ولیس فیه دلالة لاستخلافه بعده، لأن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال لعلی رضی اللَّه عنه حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال المزی: «خلّفه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی المدینة وعلی عیاله بعده فی غزوة تبوک» «۳».

وقال محمد پارسا: «قال الإمام تاج الدین الخدابادی البخاری رحمه اللَّه فی أربعینه، فی الحدیث الرابع فی ذکر علی رضی اللَّه عنه: والصحیح إنه أسلم قبل البلوغ، وروی هذا البیت عن علی رضی اللَّه عنه:

سبقتکم إلی الإسلام طرّاً غلاماً ما بلغت أوان حلمی

فی أبیاتٍ قال فیها:

محمد النبی أخی وصهری وحمزة سید الشهداء عمّی

وجعفر الذی یضحی ویمسی یطیر مع الملائکة ابن أمی

وبنت محمّد سکنی وعرسی منوط لحمها بدمی ولحمی

وسبطا أحمد ولدای منها فمن فیکم له سهم کسهمی

وأوجب لی ولایته علیکم رسول اللَّه یوم غدیر خم

وشهد مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بدراً وأحداً والخندق وبیعة

---

(۱) الإستیعاب ۳/ ۱۰۹۷.

(۲) المنهاج فی شرح صحیح مسلم ۱۵/ ۱۷۴.

(۳) تهذیب الکمال ۱۳/ ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۲

الرضوان وخیبر والفتح وحنیناً والطائف وسائر المشاهد إلّاتبوک، فإن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة، وله فی جمیع المشاهد آثار مشهورة» «۱».

وقال القسطلانی: «ولا حجة لهم فی الحدیث ولا متمسّک لهم به، لأنه صلّی اللَّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۲».

وقال ابن روزبهان: «والجواب: إن هارون لم یکن خلیفة بعد موسی، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک» «۳».

وقال الدیار بکری: «وفی المنتقی: استخلف علی المدینة سباع بن عرفطة الغفاری، وقیل: محمد بن مسلمة إنتهی. قال الدمیاطی: استخلف محمد بن مسلمة وهو أثبت عندنا ممّن قال استخلف غیره. وقال الحافظ زین الدین العراقی فی شرح التقریب: لم یتخلّف علی عن المشاهد إلّافی تبوک، فإنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم خلّفه علی المدینة وعلی عیاله وقال له یومئذٍ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهو فی الصحیحین من حدیث سعد بن أبی وقاص. ورجّحه ابن عبد البر» «۴».

وقال العلقمی: «ولیس فیه دلالة علی استخلافه بعده، لأن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إنما قال هذا حین استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک» «۵».

---

(۱) فصل الخطاب: ۲۹۱، فی ذکر علی علیه السلام.

(۲) إرشاد الساری ۹/ ۴۴۴.

(۳) إبطال نهج الباطل- مخطوط. انظر دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

(۴) الخمیس- حوادث السنة التاسعة.

(۵) الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط، حرف العین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۳

وقال ابن حجر المکی: «وشهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنّه صلّی اللّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة وقال له حینئذٍ: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی. کما مر» «۱».

وقال شیخ العیدروس: «وشهد مع النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنه صلّی اللّه علیه وسلّم استخلفه علی المدینة وقال له حینئذٍ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

وقال ولی اللّه الدهلوی: «وفی غزوة تبوک کان خلیفته صلّی اللّه علیه وسلّم علی المدینة وحصلت له حینئذٍ الفضیلة العظمی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۳».

وقال بجواب عبارات التجرید: «قوله: والمنزلة. إشارة إلی قصة تبوک: عن سعد بن أبی وقاص قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی.

واعلم: أن هذا الحدیث لا یدلّ إلّاعلی استخلاف المرتضی علی المدینة فی غزوة تبوک ... وکان المرتضی مثل هارون فی کونه من أهل بیت النبی، وفی النیابة عنه بحسب الأحکام المتعلّقة بأمارة المدینة، لا- فی أصل النبوة، فیکون هذا الحدیث دالّاً علی فضیلة للمرتضی من حیث نصبه حاکماً علی المدینة واستحقاقه للحکومة والتشبیه بالنبی، لا فی الأفضلیّة من الشیخین» «... ۴».

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۱۸۵- ۱۸۶.

(۲) العقد النبوی والسرّ المصطفوی- مخطوط، فی فضائل علی.

(۳) قرّه العینین، فی ذکر فضائل أمیر المؤمنین.

(۴) قرة العینین، قسم الردّ علی تجرید الاعتقاد، مبحث حدیث المنزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۴

وکذلک قال الرشید الدهلوی. وستأتی عبارته.

وقال إسحاق الهروی: «ثم أقول: قد ذکر أهل التحقیق من المحدّثین فی سبب صدور هذا الکلام» ... إلی آخر عبارته وقد مضت کاملة.

فظهر- والحمد للّه- من الروایات ومن تصریحات کبار أئمة القوم أن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لم یستخلف فی غزوة تبوک إلّاأمیر المؤمنین علیه السلام، فمن أن جاء القول باستخلافه فلاناً وفلاناً؟

إنْ هذا إلّااختلاق؟!

لقد ذکر صاحب (المرافض) هذه الدعوی المرفوضة کما سمعت، وکذا المحبّ الطبری ناقلًا إیّاها عن ابن إسحاق، وستسمع کلامه

والجواب عنه.

ویبقی دعوی نصب النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إماماً فی الصلاة فی مسجده غیر علی، وهذا أیضاً لا یجوز التشبّث به، إذ لم یثبت صحّة هذا الخبر أصلًا، والإکتفاء بمحض الدعوی قبیح، بل إنّه بعد ما ثبت الولایة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام علی المدینة تسقط هذه الدعوی من الأساس، لأنّ الشیخ عبد الحق وصاحب المرافض یدّعیان منافاة هذه الإمامة لتلک الخلافة المطلقة، ولمّا ثبتت الخلافة هذه بأخبارهم وتصریحات أکابرهم بطلت هذه الإمامة قهراً، وأمّا دعوی الإجماع من أهل السّیر علیها فقد عرفت کونها کاذبة.

وأیضاً: ما فی (سبل الهدی والرشاد) و (إنسان العیون) من دعوی استخلاف ابن ام مکتوم علی المدینة- لا للإمامة فی الصلاة فقط- منقوض ومردود بروایات استخلاف غیره، ویبطله کلمات أعاظمهم فی استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام. فاستبصر ولا تکن من الغافلین الذّاهلین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۵

قوله:

فلو کانت خلافة المرتضی مطلقة لم یکن لهذه الامور معنی

أقول:

قد عرفت أنّ هذا الذی تزعمه النّواصب هو قول العلماء الأعلام من أهل السنّة، إذ ینفون إطلاق خلافة المرتضی بصراحة، یقول صاحب (المرافض): «فعلم أن هذه الخلافة خاصة لا مطلقة، والکلام إنّما هو فی المطلقة» وقال: «فلو کانت الخلافة المرتضویة مطلقة فلا معنی لنصب محمد بن مسلمة وابن ام مکتوم».

وحینئذٍ تعرف أنّ ما ینقله (الدهلوی) عن النواصب صادر من صاحب (المرافض)، فلو کان شک فی نصب أئمة القوم فلا ریب فی نصب صاحب (المرافض) باعتراف (الدهلوی).

ویقول الشیخ عبد الحق الدهلوی: «لو کانت هذه الخلافة مطلقة لفوّضت الإمامة إلیه أیضاً» ... فهل من شکٍ فی نصب هذا الشیخ المعدود من أئمة الحدیث من أهل السنة؟

لکنّ أصل النّصب للإمامة فی الصلاة وأصل استخلاف غیر الإمام علیه السلام، لا أساس له من الصحّة کما عرفت ... والحمد للّه...

قوله:

فظهر أنّ هذه الخلافة هی فی مجرَّد امور البیت ورعایة الأهل والعیال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۶

أقول:

قد عرفت أنّ خلافته علیه السلام علی المدینة مطلقة، وأن هذا التخصیص باطلٌ وافتعال محض.

جواب ما استدلّ به صاحب المرافض علی تخصیص الخلافة ... ص: ۲۵۶

ولقد سبق (الدهلوی) فی هذه الدعوی: المحبّ الطبری والشّیخ عبد الحق الدهلوی وصاحب المرافض، وقد استدل لها هذا الأخیر فی عبارته المتقدمة سابقاً بأمور:

الأوّل: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إنّما قال لعلی: أنت منی بمنزلة هارون ... عند مخرجه إلی غزوة تبوک باتّفاق الفریقین.

والجواب: إنه إنْ أراد إتفاق الفریقین علی انحصار الحدیث بهذا الوقت الخاص- وهو مخرجه إلی غزوة تبوک- وعدم ثبوت أنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قاله لعلی فی غیره ... فهذا کذب، لورود هذا القول عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی أخبار الفریقین

قبل تبوک وبعده.

وإنْ أراد مجرَّد إثبات وروده فی هذا الوقت من غیر نفی لوروده فی غیره، فهذا لا یوجب حمل الحدیث علی الخلافة الخاصة، فضلًا عن الدلالة علی التخصیص بالأهل والعیال.

الثانی: روایة أصحاب الحدیث وأرباب السّیر أنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم استخلفه عند مخرجه إلی تبوک علی أهله وعیاله فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۷

المدینة.

والجواب: قد عرفت کلمات أهل الحدیث وأصحاب السیر فی هذا الباب، ورأیت تصریحاتهم باستخلافه علی المدینة من غیر تخصیص منهم الإستخلاف بالأهل والعیال.

الثالث: روایة البخاری ومسلم.

والجواب: إنّ ما رواه البخاری ومسلم لا دلالة فیه علی تخصیص خلافته علیه السلام بالأهل والعیال أبداً.

أمّا أولًا: فلأن قید «الأهل» من افتراءاته ولیس فی الصحیحین.

وأمّا ثانیاً: فعلی تقدیر التسلیم، لیس ما افتراه مثبتاً لحصر الخلافة فی الأهل کما لا یخفی.

وأمّا ثالثاً: فلأن جملة: «أتخلّفنی فی النساء والصبیان» الواردة فی بعض طرق الصحیحین- لا کلها- لا یلزم الشیعة بها، واحتجاجهم بالروایات العاریة عنها تام بلا کلام.

وأمّا رابعاً: فلأنّ هذه الجملة علی تقدیر التسلیم بها لا تثبت الحصر فی النّساء والصبیان، وسیجیء تقریره بواضح البیان.

الرابع: إسناد القول باستخلافه علی الأهل والعیال إلی شرح المشکاة والصواعق وفصل الخطاب والمدارج والمعارج وحبیب السیر وترجمة المستقصی وغیرها من الکتب.

والجواب: إنْ هذا إلّاإضلال وتخدیع، لأن صاحب (الصواعق) لم یقیّد الإستخلاف بکونه فی «الأهل»، بل ذکر فی فضائل أمیر المؤمنین علیه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۸

السلام استخلافه علی المدینة حیث قال: «وشهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم سائر المشاهد إلّاتبوک، فإنه صلّی اللّه علیه وسلّم إستخلفه علی المدینة وقال له حینئذٍ: أنت منی بمنزلة هارون من موسی. کما مر».

وأشار بقوله «کما مر» إلی موضع ذکره استدلال الشیعة بهذا الحدیث والردّ علیهم، فهناک أیضاً إعترف بالإستخلاف علی المدینة وما أجاب بأنه کان علی الأهل والعیال، وهذه عبارته:

«الشبهة الثانیة عشر- زعموا أن من النص التفصیلی علی علی قوله صلّی اللّه علیه وسلّم لمّا خرج الی تبوک واستخلفه علی المدینة: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنّه لا نبی بعدی. قالوا: ففیه دلیل علی أنّ جمیع المنازل الثابتة لهارون من موسی سوی النبوة ثابتة لعلی من النبی...

وجوابها: إن الحدیث إن کان غیر صحیح- کما یقوله الآمدی- فظاهر، وإنْ کان صحیحاً- کما یقوله أئمة الحدیث، والمعوّل فی ذلک لیس إلّاعلیهم، کیف وهو فی الصحیحین- فهو من قبیل الآحاد، وهم لا یرونه حجةً فی الإمامة، وعلی التنزیل فلا عموم له فی المنازل، بل المراد ما دلّ علیه ظاهر الحدیث: إنّ علیّاً خلیفة عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم مدة غیبة بتبوک، کما کان هارون خلیفةً عن موسی فی قومه مدة غیبته عنهم للمناجاة...

فعلم ممّا تقرّر أنه لیس المراد من الحدیث، مع کونه آحاداً لا یقاوم الإجماع، إلّاإثبات بعض المنازل الکائنة لهارون من موسی، والحدیث وسببه سیلق یبنیان ذلک البعض، لما مرَّ أنّه إنما قاله لعلی حین استخلفه، فقال علی کما فی الصحیح: أتخلّفنی فی النساء

والصبيان. كأنه استنقص تركه وراءه، فقال له: ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۵۹

يعنى: حيث استخلفه عند توجّهه إلى الطور، إذ قال له: «أخلفنى فى قومى وأصلح» «۱»

.وأيضاً، فاستخلافه على المدينة لا يستلزم أولويته بالخلافة بعده من كلّ معاصريه افتراضاً ولا ندباً، بل كونه أهلًا لها فى الجملة وبه نقول.

وقد استخلف صلّى اللَّه عليه وسلّم فى مرارٍ أخرى غير على، كابن ام مكتوم، ولم يلزم فيه بسبب ذلك أنه أولى بالخلافة بعده» «۲».

هذه عبارة (الصواعق) فأين الذى ادّعاه صاحب (المرافض) وأحال إليه؟ بل لقد كرّر التّصريح باستخلاف أمير المؤمنين عليه السلام على المدينة.

وكذا صاحب (فصل الخطاب ...) وقد تقدمت عبارته آنفاً.

وصاحب (حبيب السّير) وإنْ عبّر فى أوّل كلامه بالإستخلاف فى «الأهل والعيال» لكنه فى آخره صريحٌ فى أنه كان «فى أهالى تلك البلدة» «۳».

وأمّا الشيخ عبد الحق ... فقد تكلّمنا على تخصيصه هذه الخلافة بكونها «فى الأهل والعيال» وظهر بطلانه من نصوص كبار أئمة الحديث والسّيرة، وثبت أنّه من أكاذيب النواصب وأتباعهم...

قوله:

ولمّا كانت هذه الأمور موقوفةً على المحرمية والإطلاع على المستورات فلا بدَّ من تعيّن الابن أو الصهر وأمثالهما لذلك فى أىّ حالٍ كان.

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۳- ۷۴.

(۳) حبيب السير، فى غزوة تبوك.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۰

أقول:

إنّ بطلان هذه الخرافة واضح بالدلائل القاهرة والبراهين الظاهرة والشواهد الباهرة ... التى سنذكرها فيما بعد إنْ شاء اللَّه تعالى... وكلّ ذلك يفيد أنّ هذا الإستخلاف كان شرفاً عظيماً ومقاماً رفيعاً لأمير المؤمنين عليه السلام، وأن له من الأجر مثل ما كان لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، ويشير إلى جلالة هذه الخلافة وعظمتها قوله صلّى اللَّه عليه وآله: «إن المدينة لا تصلح إلّابى أو بك».

فدعوى تعيّن الإبن أو الصّهر أو أمثالهما لهذا الأمر مهما كان حاله، كذب محض وبهتان صرف...

قوله:

فلا يكون دليلا على الخلافة الكبرى.

أقول:

سيتّضح دلالة هذا الإستخلاف على الإمامة العظمى والخلافة الكبرى عن قريب إن شاء اللَّه، فكن من المتربّصين. مضافاً إلى أنّ هذا الحديث يدل على الإمامة من وجوه عديدةٍ أخرى، كما سنبيّن فيما بعد إن شاء اللَّه تعالى.

قوله:

وقد أجاب أهل السنّة- بفضل اللَّه تعالى- عن قدحهم هذا بأجوبةٍ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۱

قاطعةٍ مذکورة فی مواضعها.

أقول:

ما رأینا من کبار علماء أهل السنة- فی مختلف کتبهم فی الحدیث والکلام والسّیرة- إلّاتسویلات لهم فی نفی دلالة هذا الحدیث الشریف علی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام، وإلّا تصدیقات منهم لمقالات النواصب اللئام، وما ندری من أولئک الذین أجابوا عن قدح النّواصب؟ وما هی تلک الأجوبة الدّامغة القاطعة؟! وأین هی؟

وإذْ لم یذکر (الدهلوی) اسم واحدٍ من هؤلاء، ولا نصّ جواب من تلک الأجوبة!! فلیتفضّل علینا أولیاؤه بذکر ذلک.

لکنّ العجب من (الدهلوی) لماذا یورد قدح النواصب ولا یورد بعده ولا واحداً من تلک الأجوبة؟! ولیته فعل لئلّا یعیَّر بکونه مؤیّداً للنواصب؟!

قوله:

وهذا البیان الذی ذکرناه هو کمال التنقیح والتهذیب لکلام الشیعة فی طریق التمسّک بهذا الحدیث، وإلّا، فمن لحظ کتبهم رأی التشتّت الشدید فی کلماتهم، وأنهم لم یتوصّلوا إلی واقع المطلب.

دعوی الدهلوی تنقیح کلام الشیعة فی المقام والجواب عنها ... ص: ۲۶۱

أقول:

قال تعالی: «کبرت کلمة تخرج من أفواههم إنْ یقولون إلّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۲

کذباً» «۱»

. العجب کلّ العجب ... إنه یعرض عن ذکر کثیر من تحقیقات الشیعة، ویقصّر فی نفس هذا التقریب الذی أخذه عنهم، ومع ذلک یدّعی التهذیب والتنقیح لکلامهم، تخدیعاً للعوام، وکأنّه تفضّل علی الشیعة ونقّح تبرّعاً منه کلماتهم المشوّشة المضطربة فی هذا المقام؟!

العجب من هذا الرجل یدّعی هذا وقد رأیناه فی کثیرٍ من المواضع لم یفهم مقاصد الشیعة فی استدلالاتهم، وأنّه تصرّف فی کلماتهم تصرّفاً یسهل معه الجواب عنها، وطالما أعرض عن إشکالاتهم القویة ونقوضهم واعتراضاتهم المتینة لعجزه عن حلّها؟!...

نعم لقد ترک (الدهلوی) کثیراً من تقریرات وتحقیقات الشیعة فی الإستدلال بهذا الحدیث، وله فی تحریر هذا الإستدلال الذی أورده تقصیرات عدیدة، ولا یخفی علی الخبیر صدق هذه الدعوی التی ندّعیها علیه، وذلک:

لأنّه أضاف قیداً من عنده إلی الحدیث فی نقله عن الصّحیحین...

وذکر اللّفظ الذی فیه جملة «أتخلّفنی فی النساء والصّبیان» التی یتمسّک بها النواصب لدی قدحهم ... مع خلوّ لفظ الروایات العدیدة عن هذه الجملة...

ولم یتعرّض لتواتر الحدیث مع تصریح جماعة من جهابذة محقّقیهم به...

بل لم یتعرّض لتعدّد طرقه فی کتبهم...

واکتفی بروایة البراء بن عازب ونسبها إلی الصّحیحین، مع خلوّهما

---

(۱) کهف ۱۸: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۳

عن روایة البراء، وأنّ الذی فیهما هو من روایة سعد بن أبی وقاص.

وأعرض عن ذکر أسماء المحدّثین الأعلام الّذین رووه فی کتبهم...

وعن ذکر احتجاج أمیر المؤمنین علیه السلام به یوم الشوری، وما زالت الشیعة تذکره وتحتج به، لأنّه یفید ثبوت الحدیث ودلالته علی فضیلة أمیر المؤمنین عند الصحابة...

ولم یتعرّض (الدهلوی) لورود هذا الحدیث فی مقامات عدیدة ومواضع متفرّقة، مع أنّ فی وروده فی غیر تبوک فوائد جلیلة وإبطالًا لهفوات النواصب وأقوال إخوانهم.

ولأنّ هذا الحدیث یدل علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، مع أن الشیعة یستدلّون علی ذلک بهذا الحدیث أیضاً، وثبوت أفضلیته کافٍ لثبوت خلافته بلا فصل.

ولأنَّ الشیعة تستدل بأنّه- مضافاً إلی حصول الخلافة لهارون عن موسی بمفاد قوله: «اخلفنی» - قد حصل لهارون مرتبة فرض إطاعته ووجوب اتّباعه، وهذه المرتبة لم تکن موقتةً بوقتٍ، فلا بدّ وأن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام المشبَّه بهارون مفترض الطاعة فی حیاة الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وبعد وفاته، من غیر تخصیص بوقت. وهذا الوجه لم یتعرض له (الدهلوی) فی (التحفة) وهو وإن تعرّض له فی حاشیتها، لکنْ لم یبیّن وجه مرجوحیّته ممّا ذکره فی المتن.

ولإستدلال الشیعة بعموم المنازل بوجوه عدیدة، کما ذکر الفخر الرازی أیضاً ثلاثة وجوه لإثبات عموم المنازل حیث قال فی (نهایة العقول): «فاعلم أنهم ساعدوا علی أنه لیس فی الحدیث صیغة عموم یدل علی ذلک، لکنّهم بیّنوا ذلک من وجوه ثلاثة، الأول: أن الحکیم» ... لکنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۴

(الدهلوی) لم یورد هذه الوجوه.

ولإستدلال الشیعة لإثبات خلافة هارون بالآیة: «واخلفنی فی قومی» «۱»

وأنّها تدلّ علی خلافته المطلقة. و (الدهلوی) لم یذکر هذا الإستدلال، وادّعی زوال خلافة هارون بزعم تقیّدها بمدة محدودة.

ولإستدلال الشّیعة لبقاء خلافة هارون باستصحاب خلافته الثابتة حتی یأتی الرافع الیقینی لها.

إلی غیر ذلک ممّا أفاده علماء الشیعة الأعلام، کما لا یخفی علی ناظر کتبهم، مثل (الشافی) و (بحار الأنوار) و (حق الیقین) و (إحقاق الحق) وأمثالها، من التحقیقات الوافیة الشّافیة فی ردّ تشکیکات المخالفین ودفع شبهاتهم...

وإنّ من له أدنی تتّبع لکتب الشیعة مثل کتاب (الشّافی) لا یتمالک نفسه من الضّحک علی ما ادّعاه (الدهلوی) من أنّ کلمات القوم فی هذا المقام مضطربة مشوّشة، وأنّه قد هذّبها ونقّحها غایة التنقیح...

ثمّ إنّ (الدهلوی) یذکر وجه الإستدلال عن الشیعة بقوله: «قالت الشّیعة» ... ثم یقول إنّ هذا التقریب منه وإلّا فکلمات الشیعة مبعثرة مشوّشة ... وهذا تناقض...

وأیضاً، فهذا القدر من الإستدلال الذی ذکره موجود بعینه فی کلمات الشیعة، فأین التنقیح والتهذیب؟

وعلی الجملة، فإنّ دعواه تنقیح کلام الشیعة وتهذیبه کاذبة، اللهم إلّا أن یقصد «التحریف» من «التهذیب» فهذا صحیح، لأنّ الشیعة لما تستدل

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۵

بالحديث تنقله عن الصّحيحين، و (الدهلوى) حرّف لفظه فيهما لدى نقله عنهما بإضافة كلمة «أهل البيت والنساء والبنات» إليه.

ذكره فى الحاشية ثانى وجهى الإستدلال وعجزه عن الجواب ... ص: ۲۶۵

هذا، وكأنّ (الدهلوى) ندم على ما نسب إلى الشيعة من اضطراب كلامهم وتشتّته فى هذا المقام، فاضطرّ فى حاشيته على كتابه إلى ذكر ثانى وجهى الإستدلال بهذا الحديث، المذكور فى شرح المواقف وغيره، وقال بأنّ هذا الوجه هو المشهور فى الإستدلال بهذا الحديث عندهم- يعنى الشيعة- واكتفى فى التالى بأنْ قال: «ولا يخفى ما فيه». وهذه عبارته فى الحاشية:

«المشهور فى الإستدلال بهذا الحديث عندهم هو: إنّ من جملة منازل هارون بالنسبة إلى موسى أنه كان شريكاً له فى الرسالة، ومن لوازمه استحقاق الطاعة بعد وفاة موسى لو بقى، فوجب أن يثبت ذلك لعلى رضى اللّه عنه، إلّاأنه امتنع الشركة فى الرسالة، فوجب أن يبقى مفترض الطاعة على الأمة بعد النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، عملًا بالدليل بأقصى ما يمكن.

ولا يخفى ما فيه».

أقول:

لا يخفى أنّ هذا الوجه أحد وجوه دلالة هذا الحديث.

وأيضاً: إن هذا الذى ذكره بعض الوجه الذى قصده لا كلّه، لأنّ علماء الشيعة يثبتون أوّلًا عموم أفراد المنزلة بوجوه شتّى، ثم يثبتون كون الإمامة من منازل هارون عليه السلام، مرةً بجهة الإستخلاف على بنى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۶

إسرائيل وعدم العزل منه، ومرة بشركته لموسى عليه السلام فى افتراض الطاعة...

وقد ذكر هذا الإستدلال بهذه الكيفية عن الشيعة فى كتب غير واحدٍ من أهل السنة، كنهاية العقول وشرح المواقف والصّواعق وغيرها ...

قال فى (الصواعق): «الشبهة الثانية عشرة: زعموا أنّ من النص التّفصيلى على على قوله صلّى اللّه عليه وسلّم لمّا خرج إلى تبوك واستخلفه على المدينة: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. قالوا: ففيه دليل على أن جميع المنازل الثابتة لهارون من موسى سوى النبوة ثابتة لعلى من النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، وإلّا لمّا صحّ الإستثناء، وممّا ثبت لهارون من موسى استحقاقه للخلافة عنه لو عاش بعده، إذ كان خليفة فى حياته، فلو لم يخلفه بعد مماته لو عاش بعده لكان النقص فيه، وهو غير جائز على الأنبياء.

وأيضاً: فمن جملة منازله منه أنه كان شريكاً له فى الرسالة، ومن لازم ذلك وجوب الطاعة لو بقى بعده، فوجب ثبوت ذلك لعلى، إلّاأنّ الشركة فى الرسالة ممتنعة فى حق على. فوجب أن يبقى مفترض الطاعة على الأمة بعد النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، عملًا بالدليل بأقصى ما يمكن» «۱».

ثم إن ما ذكره (الدهلوى) فى الحاشية هو نقل ألفاظ شرح المواقف بعينها، لكنّه الوجه الثانى المذكور بعد الوجه الأول فيه كالصّواعق. وهذه ألفاظ (شرح المواقف):

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۷

«الثانى من وجوه السنّة: قوله عليه السلام لعلى حين خرج إلى غزوة تبوك واستخلفه على المدينة: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى. فإنه يدل على أنّ جميع المنازل الثابتة لهارون من موسى سوى النبوة ثابتة لعلى من النبى صلّى اللّه عليه وسلّم. إذ لو لم يكن اللفظ محمولًا على كلّ المنازل لما صحّ الإستثناء. ومن المنازل الثابتة لهارون من موسى استحقاقه للقيام مقامه بعد وفاته لو

عاش هارون بعده، وذلک لأنّه کان خلیفةً لموسی فی حیاته، بدلیل قوله: «اخلفنی فی قومی» «۱»

. لا معنی للخلافة إلّاالقیام مقام المستخلف فیما کان له من التصرّفات، فوجب أن یکون خلیفةً له بعد موته علی تقدیر بقائه، وإلّا کان عزله موجباً لنقصه والنفرة عنه، وذلک غیر جائز علی الأنبیاء، إلّاأنّ ذلک القیام مقام موسی کان له بحکم المنزلة فی النبوة، وانتفی هاهنا بدلیل الإستثناء.

قال الآمدی: الوجه الثانی من وجهی الإستدلال بهذا الحدیث هو: إنّ من جملة منازل هارون بالنسبة إلی موسی أنه کان شریکاً له فی الرسالة، ومن لوازمه إستحقاق الطاعة بعد وفاة موسی لو بقی، فوجب أنْ یثبت ذلک لعلی، إلّاأنّه امتنع الشرکة فی الرسالة، فوجب أن یبقی مفترض الطاعة علی الامّة بعد النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، عملًا بالدلیل بأقصی ما یمکن» «۲».

وبعد، فلقد کان علی (الدهلوی)- بعد أن أورد الوجه الذی أورده- أنْ یبیّن موضع التشویش والإضطراب فیه، وأن یبیّن السّبب فی عدم ذکر الوجه الأول معه، والسبب فی ترجیح هذا الوجه علی ذاک فی الذکر،

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۶۸

والسّبب فی عدم ذکره إیاه فی المتن ومرجوحیته التی اقتضت إیراده فی الحاشیة ... ولکنه اکتفی بقوله: «ولا یخفی ما فیه»، وهل هذا کاف؟!

قوله:

ومع ذلک، ففی هذا التمسّک اختلال من وجوه کثیرة.

أقول:

لم یذکر من هذه الوجوه الکثیرة!! إلّاثلاثة وجوه شحنها بالهفوات العظیمة العثار، والعثرات البادیة العوار ... واللّه الموفّق للهدایة والإستبصار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۱

دلالة الحدیث علی عموم المنزلة ... ص: ۲۷۱

اشارة

قوله:

الأول: إنّ اسم الجنس المضاف إلی العلم لیس من ألفاظ العموم عند جمیع الأصولیین.

أقول:

إنّ (الدهلوی) مع رئاسته فی العلوم!! وجلالته العلمیة بین الناس!! یکتفی بمحض الدعوی، بل بالکذب والتسویل!! وینکر الأمور الواضحة والقضایا الثابتة والقواعد المقرّرة!!

إنّ دلالة «المنزلة» المضافة علی العموم ثابتة- والحمد للّه- بحیث لا یعتریها أیّ شک، ولا یشوبها أیّ شبهة...

لقد نصّ أکابر المحقّقین وأئمة الأصول المعتمدین علی أنّ صحّة الإستثناء دلیل العموم، وبهذا الدلیل یثبتون عموم صیغ العموم.

صحّة الإستثناء دلیل العموم ... ص: ۲۷۱

ولفظ «المنزلة» مضاف، ولو كان مضافاً إلى علمٍ، فيصحّ الإستثناء منه بالقطع واليقين، لجواز أنّ يقال: «زيد بمنزلة عمرو إلّافی النسب» و «بكر بمنزلة خالد إلّافی العلم» وهكذا...

وهذا الحديث كذلك، إذ «المنزلة» فيه مضافة إلى العلم، فيدلُّ على العموم بلا ريب ... وبالأخص ... لفظ «المنزلة» الوارد فی هذا الحديث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۲

يصح الإستثناء منه بالقطع واليقين ... لأنّه لو كان الحديث: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوة» أو «إلّا الأخوة النسبية» أو ما شابهه...

لكان صحيحاً بلا ريب ... كما أنّ لفظ «إلّا النبوة» وارد ... كما سبق وسيأتی ... ومع ذلك فالإستثناء ب «إلّا أنّه لا نبی بعدی» استثناء متّصل...

كما سيتّضح عن قريب.

وإليك بعض الشواهد على دلالة صحّة الإستثناء على العموم عند الأصوليين ... من كلمات بعض أئمتهم:

قال البيضاوی: «ومعيار العموم جواز الإستثناء، فإنّه يخرج ما يجب اندراجه لولاه، وإلّا لجاز من الجمع المنكّر» «۱».

وقال الفرغانی العبری بشرحه: «لمّا بيّن صيغ العموم على اختلاف مراتبها فيه، شرع فی الإستدلال على أنها عامّة بوجهين، وجه يشمل الصيغ كلّها ووجه يخصُّ بعضها. أمّا تقرير الوجه العام لجميع الصيغ فهو أن نقول: لو لم يكن كلّ واحدٍ من هذه الصيغ المذكورة عامّاً لما جاز عن كلٍّ منها استثناء كل فرد منه، لأنّ الإستثناء عبارة عن إخراج شیء من مدلول اللّفظ، يجب إندراجه فيه لولا الإستثناء، فلو لم يكن كل واحد من هذه الصيغ عاماً لم يجب اندراج كلّ فرد فيه بدون الإستثناء، وإذا لم يجب لم يجز الإستثناء، إذ لا حاجة حينئذٍ إلى الإخراج، لكن جاز الإستثناء فی كل فردٍ من هذه الصيغ اتفاقاً، مثلًا يصح أنْ يقال: من دخل دارى إلّازيداً فأكرمته، وكذلك فی البواقی، فيكون هذه الصيغ عامة وهو المطلوب.

وإنما قلت: إنّ الإستثناء عبارة عن إخراج ما لولاه لوجب دخوله،

---

(۱) منهاج الوصول فی علم الأصول ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۳

لأنّه لو لم يكن عبارة عن ذلك لكان عبارةً إمّا عمّا لولاه لامتنع دخوله فيه، وإنه باطل ضرورةً. أو عن إخراج ما لولاه لجاز دخوله فيه وإنّه باطل أيضاً، إذ لو كان عبارةً عنه لجاز الإستثناء عن الجمع المنكر، لجواز دخول المخرج فيه، لكنه لم يجز باتّفاق أهل النحو. فلذلك حملوا «إلّا» فی قوله تعالى: «لو كان فيهما آلهة إلّااللّه لفسدتا» على «غير» فی كونه وصفاً، دون الإستثناء لتعذّره ههنا، وعلّلوا ذلك بعدم وجوب الدخول» «۱».

وقال كمال الدين ابن إمام الكامليّة: «ومعيار العموم جواز الإستثناء، أى يعرف العموم به، فإنه أى الإستثناء يخرج ما يجب اندراجه لولاه، أى لولا الإستثناء فلزم من جميع ذلك دخول جميع الأفراد فی المستثنى منه، وإلّا أى لو لم يجب دخوله فيه لجاز أنْ يستثنى من الجمع المنكر، لكن الإستثناء منه لا يجوز باتفاق النحاة، قالوا: إلّاأن يكون المستثنى منه مختصّاً نحو: جاء رجال كانوا فی داركَ إلّازيداً منهم» «۲».

وقال جلال الدين المحلّی: «ومعيار العموم الإستثناء، فكلّ ما صحّ الإستثناء منه ممّا لا حصر فيه فهو عام، للزوم تناوله للمستثنى، وقد صحّ الإستثناء من الجمع المعرّف وغيره ممّا تقدم من الصيغ، نحو: جاء الرجال إلّازيداً، ومن نفى العموم فيها يجعل الإستثناء قرينةً على العموم، ولا يصح الإستثناء من الجمع المنكر إلّاأن يخصّص فيعم فيما يتخصّص به، نحو قام رجال كانوا فی داركَ إلّازيداً منهم، كما

نقله المصنف عن النحاة.

---

(۱) شرح منهاج الوصول للعبری، المسألة الثانیة من الفصل الأول من الباب الثالث- مخطوط.

(۲) شرح منهاج الوصول لابن إمام الکاملیة، المسألة الثانیة من الفصل الأول من الباب الثالث- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۴

ویصح: جاء رجال إلّازید بالرفع، علی أنّ إلّاصفة بمعنی غیر، کما فی «لو کان فیهما آلهة إلّااللّه لفسدتا» «۱».

وقال محبّ اللّه البهاری بعد أنْ ذکر صیغ العموم وعمومها: «لنا جواز الإستثناء، وهو معیار العموم».

قال شارحه: «لنا جواز الإستثناء من هذه الصیغ وهو معیار العموم، أی: الإستثناء معیار عموم المستثنی منه، وحاصله الإستدلال من الشکل الأول، یعنی: إن هذه الصیغ یجوز الإستثناء منها، وکلّ ما یجوز الإستثناء منه فهو عام. أمّا الصغری فلأن من تتبّع وجده کذلک، قال اللّه تعالی: «إنّ الإنسان لفی خسر إلّاالذین آمنوا وعملوا الصالحات» «۲»

وأما الکبری فلأن معنی الإستثناء إخراج ما لولا الإستثناء لدخل ألبتة، ولذلک حملوا قاطبةً إلّاعلی الوصفیة فی صورة یکون المستثنی منه جمعاً منکوراً غیر محصور، لفقد شرط الإستثناء، فلا بدّ من الدخول وهو العموم» «۳».

وتلخص:

إنّ الأصولیین علی أن الإستثناء دلیل العموم، وعن هذا الطریق یثبتون العموم لصیغ العموم قاطبةً...

وبهذا الدلیل یتم دلالة لفظ «المنزلة» المضاف إلی العَلَم علی «العموم ...» ولا نفع ل (الدهلوی) فی إنکار ذلک وجحده...

والألطف من هذا: أن دلالة الإستثناء علی العموم ظاهر کلام

---

(۱) شرح الجلال المحلی علی جمع الجوامع للتاج السبکی- بحوثالعموم والخصوص.

(۲) العصر ۱۰۲: ۲.

(۳) فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۱/ ۲۶۱ ط هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۵

(الدهلوی) نفسه، فإنّه أیضاً معترف بهذه القاعدة، حیث یقول: «وصحة الإستثناء تدل علی العموم، إذا کان الإستثناء متّصلًا» فصحة الإستثناء المتصل دلیل علی العموم، ومن الواضح جداً صحّة الإستثناء من لفظ «المنزلة» المضاف إلی العلم، إذ المراد من صحة الإستثناء جواز وروده علیه لا الإستثناء فعلًا.

فلو فرض فرضاً غیر واقع عدم کون الإستثناء ب «إلّا أنّه لا نبی بعدی» استثناءً متّصلًا، کما هو مزعوم من لا بصیرة له فی الحدیث واللسان، خلافاً لتصریحات الأئمة الأعیان، لکن لمّا کان الإستثناء المتّصل من لفظ «المنزلة» المضاف إلی العلم علی الإطلاق، ومن لفظ «المنزلة» المضاف إلی لفظ «هارون» صحیحاً بلا ریب، فعموم لفظ «المنزلة» المضاف إلی العلم مطلقاً، والمضاف إلی هارون ثابت بلا ریب.

ولو لم یقلع هذا البیان المؤیَّد باعتراف (الدهلوی) أساس الوساوس الفاسدة والخطرات الکاسدة، فلننقل بعض کلمات أئمة الأصول الصریحة فی إفادة اسم الجنس المضاف للعموم:

إسم الجنس المضاف من صیغ العموم ... ص: ۲۷۵

قال عضد الدین الإیجی: «ثم الصیغة الموضوعة له. أی للعموم عند المحقّقین هی هذه:

فمنها: أسماء الشرط والإستفهام، نحو: من وما ومهما وأينما.

ومنها: الموصولات، نحو: من وما والذى.

ومنها: الجموع المعرَّفة تعريف جنس لا عهد، والجموع المضافة نحو: العلماء وعلماء بغداد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۶

ومنها إسم الجنس كذلك. أى معرّفاً تعريف جنس، أو مضافاً «۱».

فاسم الجنس المضاف من صيغ العموم عند المحققين كاسم الجنس المعرَّف بلام الجنس. ومن الواضح أن «المنزلة» اسم جنس مضاف، فهو عام، حسبما نصّ عليه المحققون.

وقال العبرى الفرغانى:

«المسألة الثّانية فيما يفيد العموم فنقول: العموم إما أنْ يستفاد من اللفظ لغةً أو عرفاً أو عقلًا.

والذى يفيد العموم لغةً: إما أنْ يفيده لا بنفسه من غير أن يكون معه قرينةٌ تدل عليه، أو يفيده لا بنفسه بل لأجل قرينةٍ ضمّت إليه.

والعام بنفسه: إما أنْ يتناول كلّ الأشياء سواء كانت من ذوى العلم أو لا، كلفظة أى، فإنّها تتناول العالمين وغيرهم فى الإستفهام، نحو: أىّ شىء عندك؟ وفى المجازاة نحو قولك: أى رجلٍ يأتينى فله درهم، وأىّ ثوبٍ تلبسه يتزيّن بك أو يتناول بعضها، وحينئذٍ إمّا أنْ يتناول جميع العالمين فقط، مثل من فى الإستفهام، نحو: من عندك؟ وفى المجازاة نحو قوله عليه السلام: من كان يؤمن باللَّه واليوم الآخر فلا يؤذينّ جاره. أو يتناول جميع غير العالمين فقط، سواء كان زماناً أو مكاناً أو غيرهما، نحو لفظة: ما والذى وذا وغيرهما، وقيل: إنه يتناول العالمين أيضاً لقوله تعالى: «والسماء وما بناها» «۲»

وحينئذٍ يكون ما كأىّ فى العموم. أو يتناول بعض غير العالمين كأين ومتى، فإنّ أين عام فى المكان، ومتى عام فى الزّمان،

---

(۱) شرح مختصر الأصول ۲/ ۱۰۲.

(۲) الشمس ۹۱: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۷

ولا يتناولان غيرهما.

والعام لقرينةٍ ضمّت إليه: إمّا أنْ يكون فى الإثبات وذلك: إمّا الجمع المحلّى بالألف واللام، سواء كان جمع كثرة نحو قوله تعالى: «الرّجال قوّامون على النساء» «۱»

أو جمع قلة نحو قوله عليه السلام: ما رآه المسلمون حسناً فهو عند اللَّه حسن، وإمّا الجمع المضاف، سواء كان جمع كثرةٍ نحو قوله عليه السلام: أولادنا أكبادنا، وكذا اسم الجنس يكون عاماً إذا كان محلّى بالألف واللام، نحو قوله تعالى «يا أيّها الناس اعبدوا» أو مضافاً نحو قوله تعالى: «عن أمره»» «۲»

.فاسم الجنس إذا كان مضافاً يفيد العموم كاسم الجنس المحلّى بالألف واللام، وقد مثّل له بقوله تعالى: «عن أمره» حيث لفظ جاء إسم الجنس «أمر» مضافاً إلى الضمير العائد إلى اللَّه تعالى.

وقال الجلال المحلّى:

«والمفرد المضاف إلى معرفةٍ للعموم على الصحيح كما قاله المصنف فى شرح المختصر. يعنى ما لم يتحقق عهد نحو «فليحذر الذين يخالفون عن أمره» «۳»

أى: كلّ أمر اللَّه. وخصّ منه أمر الندب» «۴».

وقال نظام الدين فى الجواب عن الإعتراض الثالث ممّا اعترض به على الإستدلال بقوله تعالى: «ومن يشاقق اللَّه ورسوله من بعد ماتبين

لهُ

---

(۱) النساء ۴: ۳۴.

(۲) شرح منهاج الوصول- مخلوط.

(۳) النور ۲۴: ۶۳.

(۴) شرح جمع الجوامع- مبحث العموم والخصوص.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۸

الهدی ویتّبع غیر سبیل المؤمنین» «۱»

علی حجّیة الإجماع، وحاصله منع عموم لفظ «سبیل» فی الآیة. فأجاب:

«وأمّا عن الثالث، فلأنه قد تقدّم فی المبادیء اللغویّة أن المفرد المضاف أیضاً من صیغ العموم، کیف ویصحّ الإستثناء عنه وهو معیار العموم» «۲».

وعلیه، یکون لفظ «المنزلة» فی الحدیث الشریف دالًّا علی العموم أیضاً. وقال أبو البقاء:

«والمفرد المضاف إلی المعرفة للعموم، صرّحوا به فی الإستدلال علی أنّ الأمر للوجوب فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۳»

أی کلّ أمر اللّه» «۴».

وهذا نصّ فی أنّ کون المفرد المضاف إلی المعرفة من صیغ العموم، مذهب الکلّ، وبه صرّحوا.

وقال ابن نجیم المصری:

«قاعدة- المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم. صرّحوا به فی الإستدلال علی أنّ الأمر للوجوب فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۵»

أی کلّ أمر اللّه تعالی.

---

(۱)

النساء ۴: ۱۱۵.

(۲) فواتح الرحموت ۲/ ۲۱۵ هامش المستصفی.

(۳) النور ۲۴: ۶۳.

(۴) الکلیات: ۸۲۹.

(۵) النور ۲۴: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۷۹

ومن فروعه الفقهیة: لو أوصی لولد زید أو وقف علی ولده وکان له أولاد ذکور وأناث، کان للکل. ذکره فی فتح القدیر، من الوقف. وقد فرّعته علی القاعدة. ومن فروعها: لو قال لامرأته: إن کان حملک ذکراً فأنتِ طالق واحدة، وإنْ کان أنثی فثنتین. فولدت ذکراً وأنثی. قالوا: لا تطلّق. لأن الحمل اسم للکل، فما لم یکن الکل غلاماً أو جاریة لم یوجد الشرط. ذکره الزیلعی، من باب التعلیق. وهو موافق للقاعدة، ففرّعته علیها. ولو قلنا بعدم العموم للزم وقوع الثلاث» «۱».

فإفادة المفرد المضاف إلی المعرفة العموم قاعدة أصولیّة مسلّمة، ویتفرّع علیها فروع فقهیة.

فهذه طائفة من كلمات أعلام المحققين من القوم فی الأصول والفروع، وهلّا وقف عليها (الدّهلوی) الذی يُدّعی له التبحّر والإمامة فی مختلف العلوم؟

والأعجب من ذلك غفلته عمّا جاء فی (شرحی التلخيص) وحواشيهما، مع كونها فی متناول أيدی جميع أهل العلم، ومن الكتب الدراسيّة للمبتدئين منهم ... فإن إفادة اسم الجنس للمضاف للعموم ظاهرة فيها...

قال التفتازانی فی (المختصر):

«فمقتضی الحال هو الإعتبار المناسب للحال والمقام.

يعنی: إذا علم أنْ ليس ارتفاع شأن الكلام الفصيح فی الحسن الذاتی إلّابمطابقته للإعتبار المناسب على ما يفيده إضافة المصدر. ومعلوم أنه إنّما يرتفع بالبلاغة التی هی عبارة عن مطابقة الكلام الفصيح لمقتضی الحال،

---

(۱) الأشباه والنظائر: ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۰

فقد علم أن المراد بالإعتبار المناسب ومقتضی الحال واحد، وإلّا لَما صَدَقَ أنّه لا يرتفع إلّابالمطابقة للإعتبار المناسب، ولا يرتفع إلّابالمطابقة لمقتضی الحال، فليتأمل» «۱».

قال نظام الدين الخطائی فی حاشيته على المختصر:

«قوله: على ما يفيده إضافة المصدر، لأنها تفيد الحصر، كما ذكروا فی ضربی زيداً قائماً، إنه يفيد انحصار جميع الضربات فی حال القيام، وفيه تأمّل: لأن إضافة المصدر إنّما تفيد العموم، لأنّ اسم الجنس المضاف من أدوات العموم، والإنحصار فی المثال المذكور إنما هو من جهة أنّ العموم فيه يستلزم الحصر، فإنه إذا كان جميع الضربات فی حال القيام لم يصح أنْ يكون ضرب فی غير تلك الحال، وإلّا لم يكن جميع الضربات فی تلك الحال، لامتناع أنْ يكون ضرب واحد بالشخص فی حالتين. وأمّا فيما نحن فيه فالعموم لا يستلزم الحصر، فإنه لا يلزم من كون المطابقة سبباً لجميع الإرتفاعات أنْ لا يحصل الإرتفاع بغير المطابقة، لجواز تعدد الأسباب لمسبب واحد، فيجوز حصوله بكلٍ منها. وإنما يلزم الحصر لو دلّ الكلام على حصر سببيّة جميع الإرتفاعات فی المطابقة، وليس فليس.

ويمكن دفعه: بأنْ ليس معنی الكلام مجرد أن المطابقة سبب لجميع الإرتفاعات، بل إنّ جميعها حاصل بسبب المطابقة، ومعلوم أنّ ذلك يستلزم الحصر، إذ لو حصل الإرتفاع بغير المطابقة لم يصح أنْ يكون ذلك الإرتفاع حاصلًا بها، لامتناع تعدّد الحصول لشیء واحد».

وقال التفتازانی فی (المطوّل):

---

(۱) المختصر فی علم المعانی والبيان- تعريف البلاغة من مقدّمة الكتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۱

«فمقتضی الحال هو الإعتبار المناسب للحال والمقام.

كالتأكيد والإطلاق وغيرهما ممّا عدّدناه، وبه يصرح لفظ المفتاح، وستسمع لهذا زيادة تحقيق. والفاء فی قوله: فمقتضی الحال، تدل على أنه تفريع على ما تقدم ونتيجة له. وبيان ذلك: إنه قد علم مما تقدم أن إرتفاع شأن الكلام الفصيح بمطابقته للإعتبار المناسب لا غير، لأن إضافة المصدر تفيد الحصر، كما يقال: ضربی زيداً فی الدار» «۱».

وقال الچلبی فی حاشيته على المطوّل:

«قوله: لأن إضافة المصدر تفيد الحصر.

كما ذكره الرضى من أنّ اسم الجنس إذا استعمل ولم تقم قرينة تخصّصه ببعض ما يقع عليه، فهو الظاهر لاستغراق الجنس، أخذاً من استقراء كلامهم، فيكون المعنى ههنا: أنّ جميع الإرتفاعات حاصل سبب مطابقة الكلام للإعتبار المناسب ألبتة، فيستفاد الحصر، إذ لو جاز أنْ يحصل ارتفاع بغيرها لم يكن هذا الإرتفاع حاصلًا بتلك المطابقة، فلم تصح تلك الكلية»....

وقال الچلبی فی موضع آخر:

«قوله: واستغراق المفرد أشمل.

قد سبق تصريح الشارح بأن إضافة المصدر تفيد الحصر، وحقّق هناك أنّ مبناه كون المصدر المضاف من صيغ العموم، فهذه القضية كلّية لا مهملة كما توهّم»....

لكن التفتازانی المصرّح بهذه القواعد والمبانی فی الکتب المبحوث

---

(۱) المطوّل فی علم المعانی والبیان- تعریف البلاغة من مقدّمة الکتاب.

عنها فيها والمواضع المتعلّقة بها، يتناسى ذلك عندما يريد أنْ يجيب عن استدلال الشّيعة بحديث المنزلة فيقول:

«والجواب منع التواتر، بل هو خبر واحد فی مقابلة الإجماع، ومنع عموم المنازل، بل غاية الاسم المفرد المضاف إلى العلم الإطلاق، وربما يدّعى كونه معهوداً معيّناً كغلام زيد» «۱»؟!

وكما غفل- أو تغافل- (الدهلوی) عمّا فی کتب أصول الفقه، وعمّا فی شرحی التلخيص وحواشيهما، غفل- أو تغافل- عمّا فی کتب النحو، وهی الأخری کتب دراسيّة فی جميع الحوزات العلميّة...

ألا ترى أنّ إفادة اسم الجنس المضاف للعموم صريح المحقّق الرّضی، كما فی حاشية الجلبی؟

وهو صريح الجامی شارح الكافية فی مواضع وجوب حذف الخبر، قال: «وثانيها: كل مبتدء كان مصدراً صورةً أو بتأويله منسوباً إلى الفاعل أو المفعول به أو كليهما، وبعده حال أو كان اسم تفضيل مضافاً إلى ذلك المصدر، مثل: ذهابی راجلًا وضرب زيد قائماً إذا كان زيد مفعولًا به، ومثل ضربی زيداً قائماً أو قائمين، وأنْ ضربت زيداً قائماً أو قائمين، وأكثر شربی السويق ملتوتاً، وأخطب ما يكون الأمير قائماً.

فذهب البصريون إلى أنَّ تقديره: ضرب زيداً حاصل إذا كان قائماً.

فحذف حاصل كما يحذف متعلّقات الظروف نحو: زيد عندك، فبقی إذا كان قائماً ثم حذف إذا مع شرطه العامل فی الحال وأقيم الحال مقام الظرف، لأن فی الحال معنى الظرفية. فالحال قائم مقام الظرف القائم مقام

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

الخبر، فيكون الحال قائماً مقام الخبر.

قال الرضی: هذا ما قيل فيه، وفيه تكلّفات كثيرة. والذی يظهر لی أن تقديره نحو: ضربی زيداً يلابسه قائماً، إذا أردت الحال من المفعول، وضربی زيداً يلابسنی قائماً، إذا كان حالًا عن الفاعل، أولى، ثم تقول: حذف المفعول الذی هو ذو الحال، فبقی ضربی زيداً يلابس قائماً. ويجوز حذف ذی الحال مع قيام قرينة، تقول: الذی ضربت قائماً زيد. أی ضربته، ثم حذف يلابس الذی هو خبر المبتدأ والعامل فی الحال، وقام الحال مقامه، كما تقول: راشداً مهديّاً، أی: سر راشداً مهديّاً. فعلى هذا يكونون مستريحين من تلك التكلّفات

البعیدة.

وقال الکوفیون: تقدیره: ضربی زیداً قائماً حاصل، بجعل قائماً من متعلّقات المبتدأ. ویلزمهم حذف الخبر من غیر سدّ شیء مسدّه، وتقیید المبتدء المقصود عمومه بدلیل الاستعمال» «... ۱».

وقال ابن الحاجب بشرح قول الزمخشری: «وممّا حذف فیه الخبر لسدّ غیره مسدّه قولهم: أقائم الزیدان، وضربی زیداً قائماً، وأکثر شربی السویق ملتوتاً» ... قال:

«وقولهم: ضربی زیداً قائماً. قال الشیخ: ضابطة هذا أنْ یتقدّم مصدر أو ما هو فی معناه، منسوباً إلی فاعله أو مفعوله، وبعده حال منهما أو من أحدهما، علی معنیً یستغنی فیه بالحال عن الخبر. وللنحویّین فیه ثلاثة مذاهب:

---

(۱) الفوائد الضیائیة: ۲۹۶- ۲۹۷، مبحث المبتدء والخبر من المرفوعات، فی مواضع لزوم حذف الخبر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۴

مذهب أکثر محققی البصریین: أن التقدیر: ضربی زیداً حاصل إذا کان قائماً ... المذهب الثانی: مذهب الکوفیین أن تقدیره: ضربی زیداً قائماً حاصل ... الثالث: مذهب المتأخرین- واختاره الأعلم- إنّ التقدیر: ضربت زیداً قائماً...

والصحیح هو الأول. وبیانه: إن معنی «ضربی زیداً قائماً»: ما ضربته إلّاقائماً. وکذلک: أکثر شربی السویق ملتوتاً، معناه: ما أکثر الشرب إلّا ملتوتاً. وهذا المعنی لا یستقیم لذلک إلّاعلی تقدیر البصریین.

وبیانه: إن المصدر المبتدأ اضیف، وإذا أضیف عم بالنسبة إلی ما اضیف إلیه، کأسماء الأجناس التی لا واحد لها، وجموع الأجناس التی لها واحد، فإنها إذا اضیفت أیضاً عمّت. ألا تری أنک إذا قلت «ماء البحار حکمه کذا» عم جمیع میاه البحار. وکذلک إذا قلت: «علم زید حکمه کذا» عمّ جمیع علم زید. فقد وقع المصدر أولًا عاماً غیر مقید بالحال، إذ الحال من تمام الخبر، ثم اخبر عنه بحصوله فی حال القیام، فوجب أن یکون هذا الخبر للعموم، لما تقرر من عمومه، لأنّ الخبر عن جمیع المخبر عنه، فلو قدّرت بعض ضرب زید لیس فی حال القیام لم تکن مخبراً عن جمیعه، وإذا تقرر ذلک کان معناه: ما ضربی زیداً إلا فی حال القیام...

وفساد المذهب الثالث من وجهین: اللفظ والمعنی. أما اللفظ فإنه لو کان المبتدأ قائماً مقام الفعل لاستقلّ بفاعله کما استقل اسم الفاعل فی أقائم الزیدان.

ولو قلت: ضربی أو ضربی زیداً لم یکن کلاماً. وأما من حیث المعنی فإن الإخبار یقع بالضرب عن زید فی حال القیام، ولا یمنع هذا المعنی أن یکون ثمَّ ضرب فی غیر حال القیام. ألا تری أنک إذا قلت:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۵

ضرب زیداً قائماً، لم یمتنع من أن یکون زید ضرب قاعداً، وهو عین ما ذکرناه فی بطلان مذهب أهل الکوفة» «۱».

ومن هذا الکلام أیضاً یظهر بوضوحٍ تام، دلالة اسم الجنس المضاف إلی العلم وغیره علی العموم.

قوله:

بل صرحوا بأنه للعهد کما فی غلام زید ونحوه.

الدلالة علی العموم ما لم تکن قرینة علی العهد ... ص: ۲۸۵

أقول:

لا یخفی أنّ تبادر العهد فی مثل: «غلام زید» لوجود القرینة، لا یستلزم عدم الدلالة علی العموم فی کلّ اسم مضاف، لأنّ اسم الجنس المعرف باللام، والجمع المعرّف باللام أو المضاف- هذه الصّیغ المفیدة للعموم بتصریح عموم الاصولیین- إذا قامت قرینة علی العهد

فیها حملت علیه، ولیس ذلک مخرجاً لها عن الدلالة علی العموم حیث لا قرینة، فکذا فی اسم الجنس المضاف.

قال الجلال المحلّی:

«والجمع المعرف باللام نحو «قد أفلح المؤمنون» «۲»

أو الإضافة

---

(۱) شرح المفصّل فی علم النحو، فی مواضع لزوم حذف الخبر.

(۲) المؤمنون ۲۳: ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۶

نحو «یوصیکم اللّه فی أولادکم» «۱»

للعموم ما لم یتحقق عهد لتبادره إلی الذهن» «۲».

قال البنانی فی حاشیته:

«قوله: ما لم یتحقق عهد.

ینبغی اعتبار هذا القید فی الموصولات أیضاً، فإنّها قد تکون للعهد کما هو مصرّح به، وقد یقال: لا حاجة إلی هذا القید، لأن الکلام فی هذا الوضع للجمع المعرف وهو العموم. ولا یخفی أنّه ثابت مع تحقق العهد، غایته أنّه انصرف عن معناه لقرینة العهد، غیر أن ذلک لا یمنع ثبوت ذلک المعنی له» «... ۳».

وقال الجلال أیضاً:

«والمفرد المحلّی باللام مثله. أی مثل الجمع المعرف بها، فی أنّه للعموم ما لم یتحقق عهد لتبادره إلی الذهن نحو: «وأحلّ اللّه البیع» «۴»

أی کلّ البیع، أی کل بیع، وخصّ منه الفاسد کالرّبا» «۵».

وقال عبد العزیز البخاری بأنّ دلالة المفرد والجمع المعرَّفین باللام علی العموم، مذهب جمهور الاصولیین وعامة مشایخ الحنفیة وأهل اللغة «... ۶».

---

(۱)

النساء ۴: ۱۱.

(۲) شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۳) حاشیة شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۴) البقرة ۲: ۲۷۵.

(۵) شرح جمع الجوامع، مباحث العام من الکتاب الأول.

(۶) کشف الاسرار فی شرح اصول البزدوی ۲/ ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۸۷

وقال ابن نجیم بعد عبارته السّابقة التی صرّح فیها بإفادة المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم:

«وخرج عن القاعدة لو قال: زوجتی طالق أو عبدی حر، طلّقت واحدة وعتق واحد والتعیین إلیه، ومقتضاها طلاق الکل وعتق الجمیع.

وفی البزازیة، من الأیمان: إن فعلت کذا فامرأته طالق- وله امرأتان فأکثر- طلّقت واحدة، والبیان إلیه. انتهی.

وكأنّه إنما خرج هذا الفرع عن هذا الأصل، لكونه من باب الايمان المبتيّة على العرف، كما لا يخفى» «۱».

قوله:

وإنْ لم تكن قرينة، فغاية الأمر ثبوت الإطلاق.

رّد دعوى الدلالة على الاطلاق حيث لا قرينة على العهد ... ص: ۲۸۷

أقول:

كيف يثبت الإطلاق حيث لا قرينة على العهد؟ بل هو العموم لصحة الإستثناء، والإستثناء دليل العموم كما تقدّم ... فما ذكره (الدهلوى) تبعاً لبعض أسلافه دعوى مجرَّدة لا دليل عليها ولا شاهد لها...

وعلى فرض التنزّل عن أنَّ اسم الجنس المضاف من صيغ العموم، لتصريح كبار الأئمة به، ولصحّة الإستثناء منه وهو دليل العموم كما صرحوا

---

(۱) الأشباه والنظائر: ۴۵۳.

به أيضاً ... وتسليم أنّ غاية أمره هو الاطلاق ... فلا يخفى أنّ الإطلاق كذلك كاف فى إثبات مطلوب الإمامية من الحديث، لأنّ اللفظ المطلق الصادر عن الحكيم من غير نصب قرينةٍ على التّخصيص يفيد العموم، وإلّا لزم الإهمال وهو قبيح منه:

قال القاضى عبيد اللَّه المحبوبى البخارى:

«ومنها (أى من الألفاظ العامة) الجمع المعرف باللام، إذا لم يكن معهوداً، لأنّ المعرف ليس هو الماهيّة فى الجميع، ولا بعض الأفراد لعدم الأولوية، فتعيَّن الكل» «۱».

قلت: وهذا البرهان جارٍ فى المطلق أيضاً. فإنّ حمل المطلق على بعض أفراده دون بعض ترجيح بلا مرجّح، لعدم الأولوية، فلابدّ من حمله على الكلّ.

وقال أيضاً:

«إعلم أنّ لام التعريف إمّا للعهد الخارجى أو للذهنى وإمّا لاستغراق الجنس وإمّا لتعريف الطبيعة. لكن العهد هو الأصل ثم الاستغراق ثم تعريف الطبيعة، لأن اللفظ الذى يدخل عليه اللام دال على الماهيّة بدون اللام، فحمل اللام على الفائدة الجديدة أولى من حمله على تعريف الطبيعة. والفائدة الجديدة إمّا تعريف العهد أو استغراق الجنس، وتعريف العهد أولى من تعريف الاستغراق، لأنه إذا ذكر بعض أفراد الجنس خارجاً أو ذهناً فحمل اللام على ذلك البعض المذكور أولى من حمله على جميع

---

(۱) التوضيح فى حلّ غوامض التنقيح. فصل فى ألفاظ العام، من الباب الأول، من الركن الأول من القسم الأول.

الأفراد، لأن البعض متيقَّن والكل محتمل.

فإذا علم ذلك، ففى الجمع المحلّى باللام لا يمكن حمله بطريق الحقيقة على تعريف الماهية، لأن الجمع وضع لأفراد الماهية لا للماهية من حيث هى، لكن يحمل عليها بطريق المجاز على ما يأتى فى هذه الصفحة، ولا يمكن حمله على العهد إذا لم يكن عهد، فقوله: ولا بعض الأفراد لعدم الأولوية، إشارة إلى هذا، فتعيّن الإستغراق».

فقد نصَّ على أنه «لا يمكن حمله على العهد إذا لم يكن عهد». وأنه لا يمكن حمله على بعض الأفراد، لعدم الأولوية: «فتعيَّن

الاستغراق».

ونفس هذا البرهان جارٍ فى المطلق، «فتعيَّن الإستغراق».

وقال التفتازانى:

«واستدلَّ على مذهب التوقف تارةً ببيان أن مثل هذه الألفاظ التى ادعى عمومها مجمل، وأخرى ببيان أنه مشترك. أمّا الأول: فلأنَّ أعداد الجمع مختلفة من غير أولوية البعض، ولأنه يؤكَّد بكل وأجمعين مما يفيد بيان الشمول والإستغراق، فلو كان للإستغراق لما احتيج إليه، فهو للبعض وليس بمعلوم فيكون مجملًا». فقال بعد ذكر الوجه الثانى:

«والجواب عن الأول: إنّه يحمل على الكل، احترازاً عن ترجيح البعض بلا مرجّح» «۱».

وإذنْ، تم إثبات العموم لصيغ العموم بهذا البرهان ثمَّ إثبات العموم للمطلق بنفس هذا البرهان، أعنى بطلان الترجيح بلا مرجح.

---

(۱) التلويح فى شرح التوضيح، فصل فى حكم العام، من التقسيم الأول من الباب الأول من الركن الأول من القسم الأول.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۰

قوله:

والقرينة على العهد موجودة هنا، وهو قوله: أتخلّفنى فى النّساء والصبيان.

ردّ دعوى أنّ «أتخلّفنى» ... قرينة العهد ... ص: ۲۹۰

اشارة

أقول:

إنّ هذا الكلام مخدوش بوجوه:

۱- هذا عين مدّعى النواصب ... ص: ۲۹۰

قد تقدّم قريباً نقل (الدهلوى) عن النواصب دعوى قصر دلالة هذا الحديث على الخلافة الخاصّة، وأنّ النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم استخلف أمير المؤمنين عليه السلام فى أهله وعياله فقط ... نَقل هذا عنهم واستقبحه، وأحال جوابه إلى كتب أصحابه من أهل السنّة ...لكنّ هذا الّذى ادّعاه هنا رجوع إلى مقالة النواصب وتصديق لها ... لأن حاصله يطابق تلك المقالة حذو القذّة بالقذّة، وبيان ذلك:

إنّ (الدهلوى) يدّعى أنّ المراد من «أنت منى بمنزلة هارون من موسى» هو المنزلة المعهودة، ثم فسّر المنزلة المعهودة بالخلافة فى النساء والصبيان، وهذا ينتهى إلى قصر الخلافة فى الأهل والعيال، وهو مزعوم النّواصب...

وإنّ ما أورده (الدهلوى) فى الحاشية عن ابن حزم تأييداً لهذا الذى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۱

ذكره فى المتن دليل آخر على موافقة (الدهلوى) للنواصب، وأنّه بصدد تأييد مرامهم وتقوية مزاعمهم، وهذه عبارة ابن حزم على ما فى الحاشية:

«هذا لا يوجب استحقاق الخلافة فضلًا عن تفويضها إليه، لأن هارون لم يل أمر بنى إسرائيل بعد موسى، وإنما ولى الأمر بعد موسى يوشع بن نون فتى موسى عليه السلام، وصاحبه الذى سافر معه فى طلب الخضر عليه السلام، كما ولى الأمر بعد نبيّنا صلّى اللَّه عليه

وسلّم صاحبه فی الغار الذی سافر معه إلی المدینة، وإذا لم یکن علی رضی اللّه عنه نبیّاً کما کان هارون نبیّاً، ولم یکن هارون خلیفةً بعد موسی علی بنی إسرائیل، فقد صحّ أن کونه رضی اللّه عنه من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بمنزلة هارون من موسی إنما هو فی القرابة».

فلماذا أورد (الدهلوی) هذا الکلام الباطل، والمناقض لما صرّح به نفسه فی المتن، من دلالة هذا الحدیث الشریف علی استحقاق أمیر المؤمنین علیه السلام للخلافة؟! ألیس تأییداً لدعوی النواصب وابن حزم منهم کما ذکروا بترجمته؟

کما أنه یناقض کلامه هنا فی المتن أیضاً، لأنّه یذعن بالدلالة علی الخلافة، لکن یحصرها فی الأهل والعیال، وابن حزم- فی هذا الکلام- ینکر أصل الدلالة علی الخلافة کما هو مزعوم النواصب...

فلماذا هذا التناقض؟

۲- جملة «أتخلفنی» ... غیر موجودة فی کثیر من ألفاظ الحدیث ... ص: ۲۹۱

ثم إن جملة: «أتخلفنی فی النساء والصبیان» غیر موجودة فی کثیر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۲

من ألفاظ حدیث المنزلة، وحتی أنها غیر موجودة فی روایة البخاری فی کتاب المناقب، وکذا فیما أخرجه مسلم أوّلًا عن عامر بن سعد عن أبیه، وما أخرجه فی الآخر عن إبراهیم بن سعد عن أبیه...

فالإستدلال بالحدیث العاری عن هذه الفقرة تام، ولا وجه لإلزام الإمامیة بقبول اللفظ الواجد لها، کی یدّعی کون الجملة قرینة علی العهد، ویبطل بذلک عموم المنزلة...

۳- هذه الجملة استفهامیّة ولا وجه لجعلها قرینة ... ص: ۲۹۲

علی أن هذه الجملة لا- تصلح لأن تکون قرینةً علی العهد- حتی لو کانت فی جمیع الألفاظ-، کی تکون الخلافة خاصّة لا عامّة، لبداهة کون الجملة استفهامیة، والإستفهام لا یستدعی الوقوع والتحقّق، فیجوز أنّ الإمام علیه السلام إنّما قال هذا الکلام طلباً لظهور بطلان زعم المنافقین وإثبات کذب المرجفین ... علی لسان النبیّ الأمین وخاتم النبیّین صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... فقال له: أتخلفنی فی النساء والصبیان؟ فأجابه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بقوله ...: أنت منی بمنزلة هارون من موسی...

وهذا الجواب من النبی- بقطع النظر عن إثباته سائر المنازل- یثبت منزلة الخلافة الهارونیة لمولانا أمیر المؤمنین علیه السلام ... وبه اعترف (الدهلوی) أیضاً کما یدل علیه قوله: «أی کما أنّ هارون کان خلیفة موسی عند توجّهه إلی الطور، کذلک الأمیر کان خلیفة الرسول عند توجّهه إلی غزوة تبوک».

ولما کان من المعلوم أنّ خلافة هارون لم تکن فی الأهل والعیال فقط، کذلک حال خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام ... فهو یقول له: إنی ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۳

استخلفتک فی الأهل والعیال فحسب، ولم أترکک فی المدینة استثقالًا- کما زعم المنافقون- بل أنت منی بمنزلة هارون، ومن منازله کونه خلیفة عن موسی علی جمیع المتخلّفین.

وبهذا البیان یکون سوق کلام النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لدفع توهّم تخصیص الإستخلاف بالأهل والعیال، ولإظهار مزید الشرف ورفعة المقام للأمیر علیه السلام.

وإذْ لم تكن هذه الجملة دالةً على استخلافه فی النساء والصبيان أصلًا، فكيف تكون دالّةً على سلب خلافته بالنسبة إلى من عدا النساء والصبيان؟ فإن هذا السلب إنْ استفيد فإنّما يستفاد من المفهوم، وثبوت المفهوم فرع ثبوت المنطوق، والإستفهام لا يدل على ثبوت المنطوق، فكيف يدل على ثبوت المفهوم؟

۴- خصوصية السؤال لا تستلزم خصوصية الجواب ... ص: ۲۹۳

وعلى فرض إفادة جملة: «أتخلّفنی فی النساء والصّبيان» اختصاص خلافته عليه السلام بالنسبة إلى النساء والصّبيان، فإنّه لا ينفع النواصب وأتباعهم، لأنّ خصوصية السؤال لا تستلزم تخصيص الجواب، فلو قال زيد لبكر: «أتملّكنی دارک؟» فأجابه: «ملّكتک ما أملكه» كان هذا الجواب عاماً، ولا يخصّصه السؤال الخاص بالدار.

۵- جواب التفتازانی عن هذه الدعوی ... ص: ۲۹۳

وأوضح التفتازانی بطلان هذا التوهّم الذی وقع فيه (الدهلوی) حيث قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۴

«فأمّا الجواب بأنّ النبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم لمّا خرج إلى غزوة تبوک استخلف علياً رضی اللّه عنه على المدينة، فأكثر أهل النفاق فی ذلک، فقال على رضی اللّه عنه: يا رسول اللّه أتتركنی مع الخوالف؟ فقال عليه الصلاة والسلام: أما ترضی أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنّه لا نبی بعدی. وهذا لا يدل على خلافته بعده، كابن ام مكتوم رضی اللّه تعالى عنه استخلفه على المدينة فی كثير من غزواته.

فربما يدفع: بأنَّ العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب» «۱».

إذاً، لو سلّمنا ما زعمه (الدهلوی) استناداً إلى هذه الجملة، فإنها غير موجبة لتخصيص الحديث الشريف وإرادة العهد منه.

ثم إنّ من الهفوات الشنيعة: زعم (الدهلوی) صدور جملة: «أتخلفنی» ... من أمير المؤمنين عليه السلام، اعتراضاً منه على النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم استخلافه إيّاه فی المدينة ... وكأنه يقصد من هذا أنْ يقلّل من شناعة قول عمر عن النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- والعياذ باللّه-: «إنّ النبی ليهجر ...» جاء ذلک فی باب المطاعن من (التحفة) فی الجواب عن المطعن الأول من مطاعن عمر المتضمن لقصّة القرطاس...

ولكنّه زعم فاسد وتوهّم باطل، وكيف يقاس الكلام الصادر- على تقدير صدوره- لإثبات كذب المرجفين، بمثل قولة عمر المذكورة، ثم يستنتج من ذلک أن كلام النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يكن وحياً يوحى؟!

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵- ۲۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۵

۶- ما ذكره ابن تيمية فی سبب الحديث ... ص: ۲۹۵

هذا، وفی كلام ابن تيميّة المذكور سابقاً: أن السّبب فی قول أمير المؤمنين عليه السلام: «أتخلّفنی فی النساء والصبيان» هو توهّم وهن استخلاف النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم إيّاه ونقص درجته، فقال له النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «أما ترضى أن تكون منّی بمنزلة هارون من موسى» دفعاً لهذا التوهّم.

وعلی هذا، کیف تجعل هذه الجملة قرینةً علی إرادة العهد فی جواب النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم عنها بقوله: أنت منّی...

۷- تکرّر صدور الحدیث وعدم اختصاصه بغزوة تبوک ... ص: ۲۹۵

ثم إنّ (الدّهلوی) لم یتعب نفسه لیراجع کتب قومه فی الحدیث فضلًا عن کتب أصحابنا، بل کان دأبه تقلید أسلافه کالکابلی وصاحب (المرافض) وأمثالهما ... نعم لم یتعب نفسه بمراجعة الکتب، لکی یری أن حدیث المنزلة لا اختصاص له بغزوة تبوک، وأنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال لعلی علیه السلام: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» فی مناسبات مختلفة ومواضع متعدّدة... نعم، لو تفحّص قلیلًا فی کتب الحدیث لم یزعم اختصاص الحدیث بتبوک، ولم یتفوّه بکونه معهوداً معیّناً:

حدیث المنزلة یوم المؤاخاة ... ص: ۲۹۵

إنّ من مواضع ورود حدیث المنزلة: یوم المؤاخاة ... وممّن روی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۶

هذا الحدیث:

۱- أحمد بن حنبل الشیبانی.

۲- محمد بن حبان البستی.

۳- سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أحمد بن علی الخطیب البغدادی.

۵- الموفق بن أحمد الخوارزمی.

۶- علی بن الحسن ابن عساکر الدمشقی.

۷- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۸- أحمد بن عبداللّه محبّ الدین الطبری.

۹- إبراهیم بن عبداللّه الوصابی الیمنی.

۱۰- محمد بن یوسف الزرندی.

۱۱- علی بن محمد ابن الصبّاغ المالکی.

۱۲- عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۱۳- عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۱۴- شهاب الدین أحمد.

۱۵- علی بن حسام الدین المتقی.

۱۶- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۱۷- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۸- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی.

۱۹- المولوی محمد مبین اللکهنوی.

حدیث المنزلة عند ولادة الحسنین ... ص: ۲۹۶

(ومنها): وقت ولادة الإمام السبط الأكبر الحسن بن على عليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۷

السلام، وكذا وقت ولادة الإمام الحسين بن على عليه السلام، حيث هبط جبرئيل عليه السلام على النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مُهنّئاً ومبلِّغاً عن اللَّه سبحانه حديث المنزلة ... وممن روى هذا الحديث:

۱- أبو سعيد عبد الملك بن محمد الخركوشى.

۲- عمر بن محمد بن خضر الملّا الأردبيلى.

۳- شهاب الدين بن شمس الدين الدولت آبادى.

۴- شهاب الدين أحمد.

۵- الحسين بن محمد الديار بكرى.

حديث المنزلة يوم خيبر ... ص: ۲۹۷

(ومنها): يوم خيبر ... وممن روى هذا الحديث:

۱- على بن محمد ابن المغازلى.

۲- الموفّق بن أحمد الخوارزمى.

۳- عمر بن محمد بن خضر الملّا الأردبيلى.

۴- أبو الربيع سليمان بن سالم الكلاعى.

۵- إبراهيم بن عبداللَّه الوصابى.

حديث المنزلة عند سدّ الأبواب ... ص: ۲۹۷

(ومنها): عند سدّ الأبواب إلّاباب أمير المؤمنين عليه السلام، وممن روى هذا الحديث:

۱- على بن محمد ابن المغازلى.

۲- الموفق بن أحمد الخوارزمى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۸

حديث المنزلة فى موضعٍ آخر ... ص: ۲۹۸

(ومنها): أنّه قاله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مع قوله: «أنت أول المسلمين إسلاماً وأنت أوّل المؤمنين إيماناً» فى رواية عمر بن الخطاب.

وممن روى هذا الحديث:

۱- الحسن بن بدر.

۲- أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى.

۳- أبو بكر الشيرازى.

۴- محب الدين محمد بن محمود ابن النجار.

۵- أبو شجاع شيرويه بن شهردار الديلمى.

۶- إسماعيل بن على المعروف بابن السمّان.

حديث المنزلة فى موضع آخر ... ص: ۲۹۸

(ومنها): أنه قاله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى حديث: «يطلع عليكم سيد المسلمين وأمير المؤمنين وخير الوصيين «رواه أحمد بن موسى ابن مردويه.

حديث المنزلة فى خبر يرويه سلمان ... ص: ۲۹۸

(ومنها): إنّه قاله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مخاطباً سلمان، فى حديثٍ فى وصف أمير المؤمنين عليه السلام...

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۲۹۹

رواه العاصمى بسنده عن سلمان...

حديث المنزلة فى موضع آخر ... ص: ۲۹۹

(ومنها): إنه قاله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بعد حديث: «إن عليّاً لحمه من لحمى ودمه من دمى ...» وممّن روى هذا الحديث:

۱- أبو نعيم أحمد بن عبداللَّه الإصفهانى.

۲- الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى.

۳- شهاب الدين أحمد.

۴- إبراهيم بن محمّد الحموينى.

حديث المنزلة فى حديث فى فضل عقيل وجعفر ... ص: ۲۹۹

(ومنها): أنه قاله لعلى أمير المؤمنين عليه السلام بعد ذكر فضيلة لكلٍ من عقيل وجعفر ... روى إبراهيم بن عبداللَّه الوصّابى فى (الإكتفاء):

«عن عبداللَّه بن محمد بن عقيل، عن أبيه، عن جدّه عقيل بن أبى طالب رضى اللَّه عنه قال قال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا عقيل أحبك لخصلتين لقرابتك ولحبّ أبى طالب إيّاك. وأمّا أنت يا جعفر فإن خلقك يشبه خلقى. وأمّا أنت يا على منى بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبى بعدى. أخرجه أبو بكر جعفر بن محمد المطيرى فى جزء من حديثه».

وقال محمد صدر العالم فى (معارج العلى):

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۰

«أخرج ابن عساكر عن عبداللَّه بن محمد بن عقيل، عن أبيه، عن جده عقيل بن أبى طالب: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: يا عقيل»....

حديث المنزلة يوم الغدير ... ص: ۳۰۰

(ومنها): فی یوم الغدیر ... قال ابن خلکان بترجمة أبی تمیم معد الملقّب بالمستنصر باللّه بن الظاهر: «وکانت ولادة المستنصر صبیحة یوم الثلاثاء لثلاث عشرة لیلة بقیت من جمادی الآخرة سنة ۴۲۰. وتوفی لیلة الخمیس لاثنتی عشرة لیلة بقیت من ذی الحجة سنة ۴۸۷ ...

قلت: وهذه اللّیلة هی لیلة عید الغدیر، أعنی لیلة الثامن عشر من ذی الحجة، وهو غدیر خم- بضم الخاء المعجمة وتشدید المیم- ورأیت جماعة کثیرة یسألون عن هذه اللیلة متی کانت من ذی الحجة؟ وهذا المکان بین مکة والمدینة، وفیه غدیر ماء ویقال إنه غیضة هناک.

ولمّا رجع النبی صلّی اللّه علیه وسلّم من مکة شرفها اللّه تعالی عام حجة الوداع ووصل إلی هذا المکان، وآخی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه قال: علی منی کهارون من موسی، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه وانصر من نصره واخذل من خذله.

وللشیعة به تعلّق کبیر. وقال الحازمی: هو واد بین مکة والمدینة عند الجحفة، به غدیر، عنده خطب النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وهذا الوادی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۱

موصوف بکثرة الوخامة وشدة الحمأ» «۱».

حدیث المنزلة فی عشرة مواضع ... ص: ۳۰۱

وعلی الجملة، فإنّ حدیث المنزلة وارد فی مواضع کثیرة غیر غزوة تبوک، فی أحادیث کبار المحدّثین فی الأسفار المعتبرة ... فما ذکره (الدهلوی) من تخصیص هذا الحدیث بإرادة العهد، وحمله علی الخلافة الجزئیة، تقلید أعمی وتعصّب مقیت.

مضافاً إلی أنّ السید علی الهمدانی- وهو من مشایخ (الدهلوی) ووالده- یروی عن الإمام جعفر بن محمد الصادق علیه السلام ورود هذا الحدیث فی عشرة مواضع، وهذه عبارة کتابه (المودة فی القربی):

«عن الصّادق علیه السلام، عن آبائه علیهم السلام، قال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم لعلیّ فی عشرة مواضع: أنت منی بمنزلة هارون من موسی».

نفی ابن تیمیّة وروده فی غیر تبوک وأباطیل أخری ... ص: ۳۰۱

ومن غرائب الامور نفی ابن تیمیّة ورود هذا الحدیث إلّافی غزوة تبوک، وقوله: «ثم من جهل الرافضة أنهم یتناقضون، فإن هذا الحدیث یدل علی أنّ النبی صلّی اللّه علیه وسلّم لم یخاطب علیّاً بهذا الخطاب إلّاذلک الیوم فی غزوة تبوک، فلو کان علی قد عرف أنه المستخلَف من بعده کما رووا ذلک فیما تقدم، لکان علی مطمئنّ القلب أنه مثل هارون بعده وفی

---

(۱) وفیات الأعیان ۵/ ۲۳۰- ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۲

حیاته، ولم یخرج إلیه یبکی، ولم یقل أتخلّفنی مع النساء والصبیان، ولو کان علی بمنزلة هارون مطلقاً لم یستخلف علیه أحداً، وقد کان یستخلف علی المدینة غیره وهو فیها، کما استخلف علی المدینة عام خیبر غیر علی، وکان علی بها أرمد، حتی لحق بالنبی صلّی اللّه علیه وسلّم فأعطاه الرّایة حین قدم، وکان قد اعطی الرایة رجلًا فقال: لُاعطینّ الرّایة غداً رجلًا یحبّ اللّه ورسوله ویحبّه اللّه ورسوله» «۱».

أقول:

إنّه ينسب الشيعة إلى الجهل والتناقض، ثم يستدلّ على ذلك بأن هذا الحديث يدل على أنّ النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يخاطب عليّاً بهذا الخطاب إلّاذلك اليوم ... فما وجه الدلالة لقوله «هذا الحديث يدل»...

على جهل الإمامية وتناقضهم؟ وأين دلالة هذا الحديث على أنّه لم يخاطب علياً بهذا الخطاب إلّاذلك اليوم؟

إنها دعاوى واضحة البطلان!!

وكذا استدلاله على نفى علم أمير المؤمنين عليه السلام بأنّه المستخلف بعده، وذلك:

أولًا: ليس فى شىء من روايات الصحيحين وغيرهما من صحاحهم ذكرٌ من بكاء أمير المؤمنين عليه السلام...

وثانياً: أىّ دلالة للبكاء على عدم اطمينان القلب؟ إنّه- على فرض

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۶- ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۳

ثبوته- لم يكن إلّالمفارقته الرّسول أو تأذّيه من إرجاف المنافقين به...

وعجيب أمر ابن تيمية!! فتارة يجعل بكاء الإمام دليلًا على وهن استخلافه!! واخرى يجعله دليلًا على عدم اطمينانه باستخلافه!!

وبغض النظر عن هذا كله، وعلى فرض تسليم هذا الزّعم الباطل، بأن يكون هذا البكاء المزعوم وقوله: «أتخلّفنى» ... دالًا على عدم استخلافه قبل ذلك وعدم اطمينان قلبه بأنه مثل هارون من بعده، فإنّه لا يثبت انحصار الحديث بيوم تبوك بوجهٍ من الوجوه، لجواز وقوع هذا الخطاب بعد يوم تبوك مرةً أو مرّات.

وأمّا قوله: «ولو كان على بمنزلة هارون مطلقاً لم يستخلف عليه أحدا».

فالجواب عنه: إنّه عليه السلام بمنزلة هارون على الإطلاق، وأنّ النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يستخلف عليه أحداً قطّ. ومتى ثبت بالأدلة القاطعة وكلمات الأئمة الصريحة كونه بمنزلة هارون على الإطلاق، وبطل إرادة العهد بالقطع واليقين، كانت دعوى استخلاف أحد عليه كاذبة، وابن تيمية نفسه معترف بالمنافاة بين الأمرين.

وكأنّ ابن تيمية يريد بدعواه هذه رفع المنقصة عن المشايخ الثلاثة، حيث استخلف النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم عليهم غير مرة، فتارةً استخلف عليهم عمرو بن العاص، وأخرى أبا عبيدة، وثالثة اسامة ... لكنّ هذه الإستخلافات ثابتة، ولا يرتفع مدلولها- وهو مفضولية المشايخ، وعدم استحقاقهم الخلافة بعد الرسول- بدعوى كاذبة وبهتان عظيم...

قوله: «وقد استخلف على المدينة غيره وهو فيها».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۴

واضح البطلان كذلك، وقائله مفتر كذّاب ... فقد نصّ كبار أئمة القوم على أن أمير المؤمنين عليه السلام لم يتخلّف عن النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى شىء من مشاهده إلّاغزوة تبوك...

وقوله: «كما استخلف على المدينة عام خيبر غير على»....

غير مسلّم والمدّعى مطالَب بالبيّنة والبرهان، وتلك دعوى ما أنزل اللّه بها من سلطان.

ذكر من روى حديث المنزلة فى غير تبوك ... ص: ۳۰۴

ولقد أفرط ابن تيمية فى العناد والعدوان، حيث ادّعى فى موضعٍ آخر اتفاق أهل العلم على أنّ النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يقل ذلك فى غير تبوك!! فكذّب إمامه أحمد بن حنبل- الذى يدّعى اتّباعه وتقليده له- وجماعة آخرين من كبار الأساطين، وأخرجهم عن زمرة «أهل العلم»!!

نعم ... لقد روی ورود حدیث المنزلة فی غیر یوم تبوک، عدّة کبیرة من مشاهیر المحدثین والعلماء من أهل السنّة، ومنهم:

۱- أحمد بن محمد بن حنبل.

۲- أبو حاتم محمد بن حبان البستی.

۳- سلیمان بن أحمد الطبرانی.

۴- أبو عبداللّه محمد بن عبداللّه الحاکم النیسابوری.

۵- الحسن بن بدر.

۶- أبو بکر جعفر بن محمد المطیری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۵

۷- عبد الملک بن محمد بن إبراهیم الخرکوشی.

۸- أحمد بن موسی بن مردویه الإصبهانی.

۹- أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الإصبهانی.

۱۰- إسماعیل بن علی الرازی المعروف بابن السمّان.

۱۱- أبو بکر أحمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی.

۱۲- علی بن محمد الجلابی المعروف بابن المغازلی.

۱۳- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی.

۱۴- أحمد بن محمد العاصمی.

۱۵- الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۱۶- عمر بن خضر المعروف بالملّا الأردبیلی.

۱۷- علی بن الحسن المعروف بابن عساکر.

۱۸- أبو الربیع سلیمان بن سالم المعروف بابن سبع.

۱۹- محب الدین محمد بن محمود المعروف بابن النجار.

۲۰- یوسف بن قزغلی سبط ابن الجوزی.

۲۱- شمس الدین أحمد بن محمد المعروف بابن خلکان.

۲۲- محب الدین أحمد بن عبداللّه الطبری.

۲۳- إبراهیم بن محمد الجوینی الحموینی.

۲۴- محمد بن یوسف الزرندی.

۲۵- علی بن شهاب الدین الهمدانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۶

۲۶- شهاب الدین بن شمس الدین الدولت آبادی.

۲۷- نور الدین علی بن محمد المعروف بابن الصباغ.

۲۸- جلال الدین عبد الرحمن بن أبی بکر السیوطی.

۲۹- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه الشیرازی.

۳۰- الحسین بن محمد الدیار بکری.

۳۱- علی بن حسام الدین المتقی.

۳۲- إبراهیم بن عبداللّه الیمنی.

۳۳- شهاب الدین أحمد.

۳۴- محمود بن محمد الشیخانی القادری.

۳۵- میرزا محمد بن معتمد خان البدخشانی.

۳۶- محمد صدر العالم.

۳۷- ولی اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی.

۳۸- محمد مبین بن محب اللّه اللکهنوی.

اعتراف الدهلوی بالمماثلة بین خلافة الأمیر وخلافة هارون ... ص: ۳۰۶

اشارة

قوله:

أی، کما أن هارون کان خلیفة موسی فی مخرجه إلی الطّور، کذلک الأمیر کان خلیفة الرسول فی مخرجه إلی غزوة تبوک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۷

۱- فیه رد علی الرازی وجماعة ... ص: ۳۰۷

أقول:

أولًا: فی هذا الکلام إعتراف بکون هارون خلیفةً عن موسی علیه السلام، فهو ردّ علی الذین خالفوا الکتاب والسنّة من مشاهیر أعیانهم، وأنکروا خلافة هارون عن موسی ... کالفخر الرازی، والإصفهانی، والتفتازانی، والقوشجی، والهروی، وغیرهم ... وستأتی کلماتهم عن قریب...

بل الأعجب من هذه أن (الدهلوی) نفسه- بدعواه التنافی بین الرسالة والخلافة کما ستعلم- یبطل خلافة هارون علیه السلام...

۲- فیه ردّ علی نفسه ... ص: ۳۰۷

وثانیاً: فی هذا الکلام اعتراف بدلالة الحدیث علی حصول الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السلام، مثل الخلافة الحاصلة لهارون ... وهو مبطل لتمویهاته وخزعبلاته، وما أتعب نفسه بتقریره فی نفی عموم المنازل...

علی أنَّ خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام ثابتة بنص أحادیث عدیدة، کحدیث «لا ینبغی لی أنْ أذهب إلا وأنت خلیفتی» الذی رواه أکابر المحدثین ... کما ستعلم ... وکالحدیث الذی رواه صاحب (حبیب السّیر) الذی فیه: «یا أخی إرجع إلی المدینة فإنک خلیفتی فی أهلی ودار هجرتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۸

وقومی» ... وهو کذلک نص فی الخلافة.

ردّ دعوی تقیّد خلافة الأمیر بمدّة غیبة النبی ... ص: ۳۰۸

قوله:

والإستخلاف المقيد بمدة الغيبة غير باقٍ بعد انقضائها، كما أنَّ خلافة هارون لم تدم.

أقول:

على (الدهلوى) إثبات هذا التقييد بدليل مقبول لدى العلماء الفحول، وإلّا فالدّعوى المجرّدة عن الدليل والبرهان غير قابلة للإذعان، والإكتفاء بها خروج على قانون المناظرة المقرّر لدى الأعيان...

وغير خاف على من ألقى السّمع وهو شهيد: عدم ورود هذا التقييد فى شىء من الروايات الناصّة على استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام.

ويدل على بطلان هذا التقييد أيضاً: كلام ابن تيميّة والشيخ على القارى، حيث ادّعيا أنّ أمير المؤمنين عليه السلام عزل عن هذه الخلافة، لأنّه لو كانت من أوّل الأمر مقيدةً فهى منقطعة بانقضاء المدة، ولا يصح إطلاق العزل حينئذٍ لا لغةً ولا عرفاً ... فكلام هذين العَلَمين مبطل لدعوى التقييد.

وأيضاً: خلافة هارون عليه السلام مطلقة لا مقيدة بمدّة الغيبة، فكذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۰۹

خلافة الأمير عليه السلام المنزل بمنزلة هارون ... أمّا دعوى تقيّد خلافة هارون فكذب واضح وافتراء بحت، لأنّ الكلام الإلهى المشتمل على حكاية استخلاف موسى هارون- عليهما السلام- مطلق غير مقيّد، والمفسّرون أيضاً لم يقيّدوا إطلاق الآية بقيدٍ، والأخبار الواردة فى تفسيرها خالية عن هذا التقييد كما ستعلم ... فما ذكره (الدهلوى) ليس إلّاالكذب والإفتراء على أنبياء اللّه (عليهم السلام)!!

فالعجب كيف لا يتحرَّج هذا الرجل من هكذا كذب؟

ألا ترى، أنّ قول موسى لأخيه هارون «اخلفنى فى قومى» «۱»

مطلق غير مقيَّد بزمان غيبة موسى عن بنى إسرائيل؟

فكيف يدعى تقييد هذه الخلافة بلا دليل؟ أو يدّعى أن موسى عزل هارون عنها ... كما قاله فى باب المطاعن؟ ... وكيف يناقض نفسه فى الكتاب الواحد فتارةً يدّعى التقيّد واخرى العزل؟...

قوله:

«ولا يجوز إطلاق العزل على انقطاع هذا الإستخلاف، لأنه موجب للإهانة».

أقول:

---

(۱) سورة الأعراف: ۷، الآية ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۰

إنّه- وإنْ ادّعى تقيّد اطلاق الإستخلاف- استحيى من دعوى عزل أمير المؤمنين (عليه السلام)، فعبّر بانقطاع الإستخلاف، وصرّح بأنّ التعبير بالعزل إهانة...

لكن ابن تيمية والقارى- وهما من أساطين علماء القوم- عبّرا بالعزل بلا خجل، بعد وصف خلافته بالجزئية!! فيقول القارى: «إنَّ الخلافة الجزئية فى حياته لا تدل على الخلافة الكليّة بعد مماته، لاسيّما وقد عزل عن تلك الخلافة برجوعه» «۱».

إنْ هذا إلّاكذب على اللّه ورسوله!!

وكأنّه محاولة لشفاء غيظهم من عزل الرسول (صلّى اللّه عليه وآله وسلّم) أبا بكر عن تبليغ سورة البراءة، فإنّ هذا العزل- الثابت

بأحايثهم المتكاثرة- ممّا أحرق قلوب القوم وأقرح جفونهم ... لكنّها محاولة يائسة...

ويقول ابن تيمية بجواب العلّامة الحلى: «قوله: لأنه لم يعزله عن المدينة. قلنا: هذا باطل، فإنه لمّا رجع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم انعزل على بنفس رجوعه، كما كان غيره ينعزل إذا رجع، وقد أرسله بعد هذا إلى اليمن حتى وافاه بالموسم فى حجة الوداع، واستخلف على المدينة فى حجة الوداع غيره، أفترى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فيها مقيماً وعلى باليمن وهو خليفة بالمدينة. ولا ريب أنّ كلام هؤلاء كلام جاهل بأحوال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، كأنّهم ظنّوا أن عليّاً ما زال خليفةً على المدينة

---

(۱) المرقاة فى شرح المشكاة ۱۰/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۱

حتى مات النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم» «... ۱».

فظهر من كلام ابن تيمية أيضاً: عدم تقيّد استخلاف أمير المؤمنين عليه السلام عنده، وأنه- والقارى- على أنّ انقطاع الإستخلاف المطلق عين العزل، والعزل إهانة بلا ريب ... ولا يجترء على عزوه إلى أمير المؤمنين عليه السلام إلّاناصب حنق...

فثبت أنّ خلافته عليه السلام- كخلافة هارون- مستمرة غير منقطعة، لأن انقطاعها يستلزم العزل، والعزل إهانة، ولا يجوّز أحد من أهل الإسلام إهانة الأمير عليه السلام.

والحاصل: إنّه لا مناص لأهل السنة- بعد تصريح ابن تيميّة والقارى بالعزل كما سمعت- من أحد أمرين، إمّا الإعتراف ببطلان تقييد الإستخلاف، وإمّا إطلاق العزل على انقطاع هذا الإستخلاف غير المقيد، ورفع اليد عن دعوى مخالفة هذا الإطلاق للعرف واللغة...

وعلى كل حال، يثبت ما تقوله الإمامية من أن دعوى انقطاع خلافة الأمير عليه السلام تستلزم الإهانة، وإذ لا يقدم مسلمٌ على تجويزها أبداً ... فخلافته غير منقطعة، وهو المطلوب.

ردّ أباطيل وأكاذيب لابن تيمية ... ص: ۳۱۱

ثم قال ابن تيميّة- بعد عبارته السابقة-: «ولم يعلموا أنّ علياً بعد ذلك أرسله النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم سنة تسع مع أبى بكر لنبذ العهود،

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۲

وأمّر عليه أبا بكر، ثم بعد رجوعه مع أبى بكر أرسله إلى اليمن كما أرسل معاذاً وأبا موسى، ثم لما حجّ النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حجة الوداع استخلف على المدينة غير على، ووافاه على بمكة، ونحر النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم مائة بدنة، نحر بيده ثلثيها ونحر على ثلثها، وهذا كلّه معلوم عند أهل العلم متفق عليه بينهم، وتواترت به الأخبار كأنّك تراه بعينك، ومن لم يكن له عناية بأحوال الرسول صلّى اللَّه عليه وسلّم لم يكن له أنْ يتكلّم فى هذه المسائل الاصولية» «۱».

أقول:

قد استدل ابن تيمية فى هذه العبارة على انقطاع خلافة أمير المؤمنين عليه السلام بثلاثة أمور أحدها: إنه أرسله النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم سنة تسع مع أبى بكر لنبذ العهود، وأمَّر عليه أبا بكر. والثانى: إنه بعد رجوعه مع أبى بكر أرسله إلى اليمن. والثالث: إنه لمّا حجّ النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم حجة الوداع استخلف على المدينة غير على.

ثم زعم أن هذا كله معلوم عند أهل العلم، متفق عليه بينهم، وتواترت به الأخبار، كأنّك تراه بعينك...

لكنّ تأمير أبى بكر على أمير المؤمنين عليه السلام بهتان فاحش، ودعوى تواتر الأخبار بإرسال أمير المؤمنين عليه السلام مع أبى بكر من أشنع المختلقات ... وبإمكان كلّ متتبّع أن يقف على بطلان هذه الدعاوى

---

(١) منهاج السنة ٧/ ٣٥١- ٣٥٢.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۳

بالنظر فی روايات أهل السنة أنفسهم فضلًا عن روايات الإمامية...

فإنّ رواياتهم المتكاثرة صريحة فی أنّ النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أرسل أمير المؤمنين عليه السلام بعدما كان قد أرسل أبا بكر، فقوله: أرسله مع أبی بكر كذب محض. ودعوى أنه أمّر عليه أبا بكر يشبه دعوى أمارة مسيلمة على رسول اللَّه معاذ اللَّه من ذلك، أو أمارة فرعون على موسى، أو امارة نمرود على إبراهيم الخليل.

على أن رواياتهم صريحة فی أنّ الرسول عزل أبا بكر عن تبليغ براءة، وخصّ علياً لهذا الأمر...

وأيضا: رواياتهم صريحة فی رجوع أبی بكر- بعد أخذ على الآيات منه- إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فعلى من يدّعی رجوع أمير المؤمنين عليه السلام مع أبی بكر أنْ يثبت مدّعاه!!

وكيف يدّعی أمارة أبی بكر على أمير المؤمنين عليه السلام، والحال أنّ هذه القضية نفسها تثبت أفضليّته عليه السلام من أبی بكر، حيث أنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم عزل أبا بكر عن إبلاغ السورة، وأمر علياً بذلك، حتى أن أبا بكر رجع إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فزعاً وقال «أنزل فیَّ شیء»؟!

وأمّا أنّ النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أرسل أمير المؤمنين عليه السلام إلى اليمن، فمن البديهی عدم دلالة ذلك على انقطاع خلافته ووجوب طاعته، إذ الغرض من عدم انقطاع خلافته عليه السلام بقاء وجوب طاعته ونفوذ حكمه، وجواز تصرفه فی أمور المدينة وأهلها، وهذا المعنى لا يستلزم بقائه فی المدينة على الدوام، فلو أرسل السّلطان أحد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۴

وزرائه إلى بعض الأطراف لغرضٍ من الأغراض، لم يكن إرساله إبطالًا لوزارته، وكذا جعل شخصٍ ونصبه لحراسة المدينة مدة غياب أمير المؤمنين عليه السلام لا يقدح فی ثبوت خلافته ونفوذ أحكامه فيها ... كما هو الحال بالنسبة إلى النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم نفسه...

وبالجملة، فإنّ ما ذكره ابن تيمية فی هذه الفقرة من كلامه لا يخلو، إمّا كذب وإما باطل...

ثم قال ابن تيمية:

«والخليفة لا يكون خليفةً إلّامع مغيب المستخلِف أو موته، فالنبی صلّى اللَّه عليه وسلّم إذا كان بالمدينة امتنع أن يكون له خليفة فيها، كما أن سائر من استخلفه النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لما رجع انقضت خلافتهُ وكذلك سائر ولاة الامور إذا استخلف أحدهم على مصره فی مغيبه بطل استخلافه ذاك إذا حضر المستخلف، ولهذا لا يصلح أن يقال: إن اللَّه يستخلف أحداً عنه، فإنّه حی قيّوم شهيد مدبّر لعباده منزّه عن الموت والنوم والغيبة، ولهذا لمّا قالوا لأبی بكر: يا خليفة اللَّه، قال: لست خليفة اللَّه بل خليفة رسول اللَّه، وحسبی ذلك.

واللَّه تعالى يوصف بأنه يخلف العبد. قال النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم: اللهم أنت الصاحب فی السفر والخليفة فی الأهل. وقال فی حديث الدجال: واللَّه خليفتی على كل مسلم. وكل من وصفه اللَّه بالخلافة فی القرآن فهو خليفة عن مخلوق كان قبله، كقوله «ثم جعلناكم خلائف فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۵

الأرض من بعدهم» «۱» «واذكروا إذ جعلكم خلفاء من بعد نوح» «۲» «وعد اللّه الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنّهم فی الأرض كما استخلف الذين من قبلهم» «۳»

وكذلك قوله للملائكة «إنی جاعل فی الأرض خليفة» «۴»

أی عن خلقٍ كان فی الأرض قبل ذلك، كما ذكره المفسّرون وغيرهم» «... ۵».

أقول:

لا يخفی علی العاقل أن دعوی «أن الخليفة لا يكون خليفة إلّامع مغيب المستخلف أو موته» عاريةٌ عن الدليل والبرهان، ويشهد بذلك أنّ أحداً من العلماء لم يذكر هذا القيد فی تعريف الإمامة، وهی ترادف الخلافة.

وقال ولی اللّه الدهلوی فی تعريف الخلافة: «هی الرئاسة العامة فی التصدّی لإقامة الدين بإحياء العلوم الدينية وإقامة أركان الإسلام، والقيام بالجهاد وما يتعلّق به من ترتيب الجيوش، والفرض للمقاتلة وإعطائهم من الفیء، والقيام بالقضاء وإقامة الحدود ورفع المظالم، والأمر بالمعروف

---

(۱) سورة يونس: ۱۴.

(۲) سورة الاعراف: ۶۹.

(۳) سورة النور: ۵۵.

(۴) سورة البقرة: ۲۰.

(۵) منهاج السنة ۷/ ۳۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۶

والنهی عن المنكر، نيابةً عن النبی صلّی اللّه عليه وسلّم» «۱».

ودعوی أنّه «لا يصلح أن يقال إن اللّه يستخلف أحداً عنه»...

ممنوعة أيضاً، لتصريح أئمة السنّية بكون داود عليه السلام خليفة اللّه، وأنه قد وصف بهذا فی القرآن العظيم كما فی كلام ولی اللّه الدهلوی. فهل ابن تيمية مكذّب للقرآن أو أن الدهلوی مفتر علی القرآن؟!

قوله:

«وإنّما يكون صحة الإستثناء دليل العموم إذا كان الإستثناء متّصلًا».

مجرّد صحة الإستثناء كاف فی الدلالة علی العموم ... ص: ۳۱۶

أقول:

لقد صرح محققوا علم الأصول، بأنّ صحّة الإستثناء دليل العموم، واعترف به (الدهلوی) أيضاً، وكلامهم مطلق ... لكن (الدهلوی) تبع الكابلی المقلِّد للقوشجی والتفتازانی وأمثالهما ... فی زعم قصر الدلالة علی العموم علی وجود الإستثناء المتّصل...

وعلی الجملة، يكفی فی الدلالة علی العموم مجرّد صحة الإستثناء ... وهذا واضح جدّاً، وبه تنادی نصوص عباراتهم...

قال ابن إمام الكاملية بعد الإستدلال بقوله تعالی: «فليحذر الذين يخالفون عن أمره» «۲»

علی دلالة الأمر علی الوجوب، قال:

---

(۱) ازالة الخفا، الفصل الأول من المقصد الأول: مسألة فی تعريف الخلافة.

(۲) سورة النور ۲۴: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۷

«قیل: قوله تعالی «عن أمره» لا یعم، لأنه مطلق. قلنا: عام، لجواز الإستثناء منه، لأنه یصح أنْ یقال: فلیحذر الذین یخالفون عن أمره إلّا مخالفة الأمر الفلانی، والإستثناء معیار العموم» «۱».

تفید هذه العبارة: أن اللفظ إذا صحّ الإستثناء منه دل علی العموم، ولهذا دلّ لفظ «أمر» فی الآیة علی العموم مع عدم وجود استثناء فی الآیة أصلًا...

وقال العبری- فی مقام إثبات القیاس، بعد أن ذکر أن «الاعتبار» فی قوله تعالی: «فاعتبروا یا أولی الأبصار» «۲»

دالّ علی جمیع الجزئیات، بقرینة لحوق العموم به وهو جواز الإستثناء منه، وإن الإستثناء دلیل العموم- قال:

«قال الخنجی: ولقائل أنْ یمنع هذا الجواب: بأنْ صحّة الإستثناء مشروطة بثبوت کون الأمر بالماهیّة أمراً بجزئیاته، وللخصم أنْ یمنع صحة الإستثناء ما لم یثبت أنْ الأمر به أمر بالجزئیّات. والجواب: إن صحة الإستثناء ظاهرة فی هذه الصّورة، إذ لو قال إعتبروا إلّاالإعتبار الفلانی لا یخطَّأ لغةً، وصحّة الإستثناء معیار العموم، لِما ثبت فی باب العموم، ولا حاجةإلی ثبوت کون الأمر بالماهیّة أمراً بالجزئیات، إذ معنی کون صحّة الإستثناء معیار العموم هو أنا إذا تردّدنا فی عموم لفظٍ نعتبر فیه الإستثناء، فإنْ صحَّ منه علمنا عمومه وإلّا فلا. فالعلم بصحة الإستثناء یکفی فی العلم

---

(۱) شرح منهاج الوصول. المسألة الثانیة، من الفصل الثانی، من الباب الثانی- مخطوط.

(۲) سورة الحشر ۵۹: ۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۸

بالعموم» «۱».

وقال الشیخ عبد الرحمن البنانی بشرح قول السبکی صاحب (جمع الجوامع): «ومعیار العموم الإستثناء» وقد تقدّمت عبارته مع شرحها للجلال المحلّی ... قال:

«إنّ دلیل تحقّقه الإستثناء من معناه، کما أشار إلیه الشارح بقوله: فکلّ ما صحّ الإستثناء منه ... وفی العبارة مضاف محذوف، أی: ومعیار العموم صحّة الإستثناء. دلّ علیه قول الشارح: فکلّ ما صحّ»....

وقال البنانی فی التعلیق علی قول المحلّی: «ولم یصح الإستثناء من الجمع المنکّر إلّاأنْ یخصَّص، فیعم فیما یتخصّص به، نحو قام رجال کانوا فی دارک إلّازیداً منهم» قال:

«قوله: نحو قام رجال کانوا فی دارک إلا زیداً منهم. قال الکمال: هذا المثال وإنْ تمشی فیه ما ادّعاه من العموم فیما تخصّص به، فلا یخصّ المثال من کون الدار حاصرة لهم، ولا یتمشّی فیما مثّل به ابن مالک من قوله: جاءنی رجال صالحون إلّازیداً. واعترضه شیخ الإسلام حیث قال: قد یوجّه عمومه فیما تخصّص به بوجوب دخول المستثنی فی المستثنی منه لولا الإستثناء، لتکون الدار حاصرةً للجمیع. ویردّ بمنع وجوب ذلک، وأن الدار حاصرة للجمیع، لجواز أنْ لا یکون زید منهم، ولهذا احتیجإلی ذکر منهم، مع أنّ فی عموم ذلک نظراً، إذ معیار العموم صحة الإستثناء لا ذکره، وهذا لا یعرف إلّابذکره.

وأمّا ما اختاره ابن مالک من جواز الإستثناء من النکرة فی الإثبات

---

(۱) شرح منهاج الوصول. الباب الاول، من الکتاب الرابع، فی القیاس- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۱۹

نحو: جاءنی قوم صالحون إلّازیداً، فهو مخالف لقول الجمهور، إذْ الإستثناء إخراج ما لولاه لوجب دخوله فی المستثنی منه، وذلک منتف فی المثال. نعم إنْ زید علیه منهم کان موافقاً لهم. لکن فیه ما مر آنفاً.

وقوله: وإنّ الدار حاصرة للجمیع. قد یقال: ولو سلّم أنها حاصرة للجمیع، فکونها کذلک لا یقتضی العموم فیما تخصّص به، لصدق اللفظ بجماعة ممّن کانوا فی الدار، ولا یتبادر من اللفظ جمیع من کانوا فی الدار.

ویجاب بأنْ الإستثناء دلیل العموم فیما تخصّص به وإلّا لم یحتج إلیه، والظاهر من الإستثناء هو الإحتیاج إلیه.

وقوله: ولهذا احتیج إلی ذکر منهم. یخالفه قول الشهاب.

قوله: منهم. حال من زید. یعنی: لا یستثنی زید- مثلًا- فی هذا الترکیب، إلّاإذا کان من جملة الرجال المحدث عنهم، فلا یلزم ذکر لفظة منهم فی الترکیب حین الإخبار.

وقوله فی توجیه نظره: إذ معیار العموم صحة الإستثناء لا ذکره.

قد یقال: من لازم ذکره علی وجه صحیح صحته، ولا شک فی صحّة هذا الترکیب مع صحة هذا الإستثناء.

وقوله: وأما ما اختاره ابن مالک الخ. فیندفع به إیراد الکمال هذا المثال علی الشارح، فیقال کلامه مبنی علی مذهب الجمهور.

واعلم أنّ ما تقدّم عن التلویح قد یدل علی العموم فیما مثّل به ابن مالک أیضاً»....

أقول:

وعلی الجملة، فإنّ کلمات القوم صریحة فی أنّ المراد من صحّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۰

الإستثناء من لفظٍ صحة وقوع الإستثناء بعده، لا ذکره بعده بالفعل، فکل لفظٍ صحّ ذلک فیه کان دالًّا علی العموم وإنْ لم یوجد الإستثناء، فلیس وجود الإستثناء منه شرطاً فی دلالته علی العموم، بل یکفی مجرَّد صحة الإستثناء منه.

ومن الواضح جداً: إن لفظ المنزلة المضاف إلی العلم یصحّ الإستثناء منه قطعاً، لجواز أن تقول: زید بمنزلة عمرو إلّافی النسب، أو إلّافی العلم، أو إلّافی المال ... ونحو ذلک ... ولفظ «المنزلة» الوارد فی هذا الحدیث- بالخصوص- یصحّ منه الإستثناء المتّصل، کما لو کان لفظ الحدیث: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوّة، فإنّه استعمال صحیح ومتین قطعاً ... ولقد ورد هذا الحدیث باللّفظ المذکور فی روایاتٍ عدیدة کما تقدم ویأتی إن شاء اللّه.

وإذا صحّ الإستثناء من لفظ المنزلة المضاف إلی العلم، ظهر کون لفظ المنزلة المضاف إلی العلم من ألفاظ العموم...

وعلی ما ذکرنا، یکون مجرَّد: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی» دالّاً بوضوح علی عموم المنازل، وإنْ فرض عدم مجرد الإستثناء فیه.

فثبت- والحمد للّه- أن ما ذکره (الدهلوی) تبعاً لائمّته- أعنی التفتازانی، والقوشجی، والکابلی- فی هذا الإستثناء، أعنی: «إلّا أنّه لا نبی بعدی». وزعمهم أنّه إستثناء غیر متصل بل منقطع، مندفع حتی بعد تسلیم الإنقطاع، لکفایة صحة الإستثناء فی دلالة لفظ المنزلة علی العموم، ولا حاجة إلی إثبات الإستثناء المتّصل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۱

الردّ علی دعوی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع ... ص: ۳۲۱

قوله:

والإستثناء هنا منقطع بالضرورة لفظاً ومعنیً.

أقول:

أولا: إنّ (الدهلوی) یدّعی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث منقطع، وهو بعدُ لم یثبت انقطاع الإستخلاف!! وهذا إنْ دلّ علی شیءٍ، فإنّما

يدلّ على تشتّت باله واختلال أحواله!!

بين هذه الدعوى ومعيار العموم ... ص: ۳۲۱

وثانياً: قد عرفت أنّ صحّة الإستثناء معيار العموم، وأنّ (الدهلوى) يعترف بهذه القاعدة، فكان على (الدهلوى) أن يتكلّم فى صحة الإستثناء المتّصل، لا أنْ يكتفى بإنكار وجود الإستثناء المتّصل، إذ عدم كون الإستثناء الموجود متّصلًا- لو فرض فرضاً باطلًا- لا يضرّ المستدل ولا ينفع المجيب، لأنّ الكلام إنما هو فى صحة الإستثناء، و (الدهلوى) عاجز عن التكلّم فى هذه النّاحية بشىء...

والعجب من صلافة هذا الرّجل، كيف يدّعى فى الباب الحادى عشر من كتابه وجود الأوهام فى دلائل علمائنا الكرام، وهو يرتكب هذه الأوهام الطريفة والأغلاط اللطيفة، فى فهم القواعد المشهورة والقوانين المعروفة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۲

التى ليس فيها أى إعضالٍ وإشكال؟!

والأعجب منه، إنّه ينسب- فى الباب المذكور- إلى علماء الشيعة الوقوع فى وهمِ أخذِ ما بالقوة مكان ما بالفعل، ويمثّل لذلك بحديث المنزلة، مع أنّه بنفسه قد أخذ هنا ما بالفعل مكان ما بالقوة، حيث جعل وجود الإستثناء- وهو بالفعل- مكان صحة الإستثناء وهو بالقوة.

وأما نسبة ما ذكر إلى علماء الإمامية، فسيأتى دفعها فيما بعد بوجوه.

قوله:

أمّا لفظاً، فلأنّ: «إلّا أنّه لا نبىّ بعدى» جملة خبريّة، فلا يمكن استثناؤها من منازل هارون، وتكون هذه الجملة بعد تأويلها إلى المفرد بدخول «إنّ» فى حكم إلّاعدم النبوة، ومعلوم أنّ عدم النبوة لم يكن من منازل هارون حتى يصح استثناؤه.

الأصل فى هذه الدعوى هو التفتازانى ... ص: ۳۲۲

أقول:

ولا يخفى أن الأصل فى دعوى انقطاع الإستثناء فى الحديث- على ما يظهر من التتبع- هو سعد الدين التفتازانى، فإنه قال:

«وليس الإستثناء المذكور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بمنزلة قولك: إلّاالنبوّة، بل منقطع بمعنى لكن، على ما لا يخفى على أهل العربية، فلا يدل على العموم. كيف؟ ومن منازله الأخوّة فى النسب ولم يثبت لعلى،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۳

اللهمّ إلّاأن يقال إنها بمنزلة المستثنى، لظهور انتفائها» «۱».

وتبعه القوشجى حيث قال:

«وليس الإستثناء المذكور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بمنزلة قولك إلّاالنبوة، بل هو منقطع بمعنى لكن، فلا يدل على العموم، كيف ومن منازله الأخوة ولم تثبت لعلى رضى اللّه تعالى عنه. اللهم إلّاأن يقال إنها بمنزلة المستثنى لظهور انتفائها» «۲».

ومنهما أخذ الكابلى، لكنّه أسقط من الكلام قولهما: «إلّا أنْ يقال» ... وهذه عبارته: «والإستثناء ليس إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بل منقطع بمنزلة غير، وهو غير عزيز فى الكتاب والسنة، ولا يدل على العموم، فإنَّ من منازل هارون من موسى الاخوة فى النسب، ولم يثبت ذلك لعلى» «۳».

وقلّدهم (الدّهلوى ...) ولكنه لو كان له أقل خبرة بالقواعد العلمية، وأقل ممارسة للكتب الفقهية والأصولية، لما وقع فى هذا الوهم الذى وقع فيه غيره...

لا یجوز الحمل علی الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتّصال ... ص: ۳۲۳

وذلک، لأنّ ممّا تقرر عند المحققین وتسالموا علیه، عدم جواز حمل الإستثناء علی الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتصال، وإلیک نصوص بعض

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) شرح التجرید: ۴۷۸.

(۳) الصواقع الموبقة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۴

عباراتهم فی ذلک:

قال ابن الحاجب: «الإستثناء فی المنقطع قیل: حقیقة، وقیل: مجاز، وعلی الحقیقة قیل: متواطیء، وقیل: مشترک. ولابدَّ لصحته من مخالفة فی نفی الحکم أو فی المستثنی حکم آخر له مخالفة بوجه، مثل: ما زاد إلّاما نقص. ولأن المتّصل أظهر، لم یحمله علماء الأمصار علی المنقطع إلّاعند تعذّره، ومن ثمَّ قالوا فی: له عندی مائة درهم إلّاثوباً، وشبهه: إلّاقیمة ثوب» «۱».

وقال عضد الدین الإیجی بشرحه: «واعلم أنّ الحق أن المتصل أظهر، فلا یکون مشترکاً، ولا للمشترک، بل حقیقة فیه ومجازاً فی المنقطع، فلذلک لم یحمله علماء الأمصار علی المنفصل إلّاعند تعذّر المتّصل، حتی عدلوا للحمل علی المتّصل عن الظاهر وخالفوه، ومن ثمَّ قالوا فی قوله: له عندی مائة درهم إلّاثوباً، وله علیَّ إبل إلّاشاة معناه: إلّا قیمة ثوب أو قیمة شاة، فیرتکبون الإضمار وهو خلاف الظاهر لیصیر متّصلًا، ولو کان فی المنقطع ظاهراً لم یرتکبوا مخالفة ظاهرٍ حذراً عنه».

وقال البهاری: «أداة الإستثناء مجاز فی المنقطع، وقیل حقیقة، فقیل: مشترک، وقیل: متواطیء، أی وضعت لمعنی فیها وضعاً واحداً. لنا: إن المتّصل أظهر، فلا یتبادر من نحو: جاء القوم إلّاإرادة إخراج البعض، فلا یکون مشترکاً ولا للمشترک، ومن ثمّة لم یحمله علماء الأمصار علیه ما أمکن المتّصل ولو بتأویل، فحملوا: له علیَّ ألف إلّاکرّاً علی قیمته» «۲».

وقال عبد العزیز البخاری: «وقال [الشافعی فی رجل قال: لفلان

---

(۱) المختصر فی علم الاصول ۲/ ۱۳۲.

(۲) مسلّم الثبوت ۱/ ۳۱۶ هامش المستصفی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۵

علیَّ ألف درهم إلّاثوباً: إن الإستثناء صحیح، ویسقط من الألف قدر قیمة الثوب، لأنّ معناه إلّاثوباً فإنّه لیس علیَّ من الألف، لأنه لیس بیاناً إلّاهکذا.

ثم الدلیل المعارض- وهو الإستثناء- واجب العمل بقدر الإمکان، إذ لو لم یعمل به صار لغواً، والأصل فی کلام العاقل أنْ لا یکون کذلک، فإن کان المستثنی من جنس المستثنی منه یمکن إثبات المعارضة فی عین المستثنی، والإمکان ههنا فی أن یجعل نفیاً لقدر قیمة الثوب لا لعینه، فیجب العمل به کما قال أبو حنیفة وأبو یوسف- رحمهما اللَّه- فی قول الرجل: لفلان علیَّ ألف إلّاکراً حنطةً: إنه یصرف إلی قیمة الکر، تصحیحاً للإستثناء بقدر الإمکان. قال: ولو کان الکلام عبارةً عمّا وراء المستثنی کما قلتم ینبغی أنْ یلزمه الألف کاملًا، لأن مع وجوب الألف علیه نحن نعلم أنه لا کرّ علیه، فکیف یجعل هذا عبارةً عمّا وراء المستثنی، والکلام لم یتناول المستثنی أصلًا، فظهر أن الطریق فیه ما قلنا».

ثم قال البخاری فی الجواب عن استدلال الشافعی نقلًا عن أصحابه:

«وكذا صحة الإستثناء فی قوله: علیَّ ألف إلّاثوباً. ليست مبنيّةً على أنّ الإستثناء معارضة أيضاً، بل هی مبنيّة على أنّ الإستثناء المتصل حقيقة، والإستثناء المنقطع مجاز، فمهما أمكن حمل الإستثناء على الحقيقة وجب حمله عليها، إذ الأصل فی الكلام هو الحقيقة، ومعلوم أنّه لابدّ فی الإستثناء المتّصل من المجانسة، فوجب صرف الإستثناء إلى القيمة ليثبت المجانَسة ويتحقّق الإستخراج كما هو حقيقة، ألا ترى أنّه لا يمكن جعله معارضة إلّا بهذا الطريق، إذ لا بدّ من اتحاد المحلّ أيضاً. وإذا وجب ردّ الثوب إلى القيمة تصحيحاً للإستثناء لا ضرورة إلى جعله معارضة، بل يجعل عبارة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۶

عما وراء المستثنى» «۱».

وقال البخارى أيضاً: «قوله: وقوله تعالى: «إلّاالذين تابوا» «۲»

إستثناء منقطع. ذهب بعض مشايخنا منهم القاضی الإمام أبو زيد إلى أنّ هذا إستثناء منقطع، وتقريره من وجهين ... وذهب أكثرهم إلى أنّه إستثناء متصل، لأنّ الحمل على الحقيقة واجب مهما أمكن، فجعلوه استثناء حال بدلالة الثيّا، فإنها تقتضی المجانسة، وحملوا الصدر على عموم الأحوال، أی: أضمروا فيه الأحوال فقالوا: التقدير أولئك هم الفاسقون فی جميع الأحوال، أی حال المشافهة والغيبة، وحضور القاضی وحضور الناس وغيبتهم، وحال الثبات والإصرار على القذف وحال الرجوع والتوبة»....

قال: «قوله: وكذلك قوله تعالى: «إلّاأنْ يعفون» «۳»

أی: ومثل قوله تعالى: «إلّاالذين تابوا» قوله عزوجل: «إلّاأنْ يعفون»، فإنّه استثناء حال أيضاً، إذ لا يمكن استخراج العفو الذی هو حالهنَّ عن نصف المفروض حقيقة، لعدم المجانسة، فيحمل الصدر على عموم الأحوال، أی: لهنَّ نصف ما فرضتم، أو عليكم نصف ما فرضتم فی جميع الأحوال، أی: فی حال الطلب والسكوت، وحال الكبر والصغر، والجنون والإفاقة، إلّافی حالة العفو، إذا كانت العافية من أهله، بأنْ كانت عاقلة بالغةً، فكان تكلّماً بالباقی نظراً إلى عموم الأحوال»....

قال: «قوله: وكذلك. أی ومثل قوله تعالى: «إلّاأنْ يعفون» قوله

---

(۱) كشف الأسرار فی شرح البزدوی ۳/ ۲۵۰- ۲۵۱.

(۲) النساء ۴: ۱۴۶.

(۳) البقرة ۴: ۲۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۷

عليه الصلاة والسلام: إلّاسواء بسواء. فإنه استثناء حال أيضاً، لانّ حمل الكلام على الحقيقة واجب ما أمكن، ولا يمكن استخراج المساواة من الطعام، فيحمل الصدر على عموم الأحوال، فصار كأنّه قيل: لا تبيعوا الطعام بالطعام فی جميع الاحوال من المفاضلة والمجازفة والمساواة إلّافی حالة المساواة، ولا يتحقق هذه الأحوال إلّافی الكثير...

فإنْ قيل: لا نسلّم أنّ هذا إستثناء متصل، بل هو إستثناء منقطع، لاستحالة استخراج المساواة التی هی معنیً من العين، فيكون معناه: لكن إنْ جعلتموها سواء فبيعوا أحدهما بالآخر، فيبقى الصدر متناولًا للقليل والكثير. وقولكم: العمل بالحقيقة أولى، مسلّم، ولكن إذا لم يتضمّن بالعمل بها مجازاً آخر وقد تضمّن ههنا، لأنّه لا يمكن حمله على الحقيقة إلّابإضمار الأحوال فی صدر الكلام، والإضمار من أبواب المجاز...

قلنا: حمل الكلام على الحقيقة واجب، فلا يجوز حمله على المنقطع الذی هو مجاز من غير ضرورة. وقولهم: حمله على الحقيقة يتضمّن مجازاً آخر. قلنا: قد قام الدليل على هذا المجاز وهو الإضمار، فوجب العمل به. فأما المجاز الذی ذكرتم فلم يقم عليه دليل، فترجّحت الحقيقة عليه...

فثبت أن حمله على المتّصل مع الإضمار أولى من حمله على المنقطع» «... ۱».

رجوع «إلّا أنّه لا نبى بعدى» إلى الإتصال بوجهين ...: ص: ۳۲۷

اشارة

إذا عرفت أنّ الأصل فى الإستثناء هو الإتصال وهو الحقيقة فيه، وأنّه لا يجوز حمله على الإنقطاع إلّاعند تعذّر الإتصال، فاعلم أنّ قوله صلّى اللَّه

---

(۱) كشف الاسرار فى شرح أصول البزدوى ۳/ ۲۶۲- ۲۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۸

عليه وآله وسلّم فى هذا الحديث: «إلّا أنّه لا نبى بعدى» يرجع إلى الإستثناء المتصل بوجهين:

۱- الأصل فيه: إلّاالنبوّة لأنّه لا نبىّ بعدى ... ص: ۳۲۸

الأول: أنْ نقول إنّ الأصل فى الحديث: «أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة لأنه لا نبى بعدى» فحذف لفظ «النبوّة» الذى هو المستثنى فى الحقيقة وقامت العلّة مقام المعلول ... كما حذف لفظ «القيمة» فى الأمثلة المتقدمة فى كلمات الائمة، وأقيم لفظ «ثوباً» أو «شاةً» أو «كراً» مقامه.

والوجه فى حذف لفظ «النبوة» هو: إيثار الإيجاز، ولا يخفى حسن الإيجاز على العارف بأساليب الكلام والماهر فى علم المعانى:

قال السكّاكى: «والعلم فى الإيجاز قوله علت كلمته: «فى القصاص حياة» «۱»

وإصابته المحزّ بفضله على ما كان عند أوجز كلام فى هذا المعنى، وذلك قولهم: القتل أنفى للقتل. ومن الإيجاز قوله تعالى «هدى للمتقين» ذهاباً إلى أنّ المعنى: هدى للضالّين الصائرين إلى التقوى بعد الضلال، لما أنّ الهدى أىْ الهداية إنما تكون للضالّ لا للمهتدى. ووجه حسنه قصد المجاز المستفيض نوعه، وهو وصف الشىء بما يؤول إليه، والتوصّل به إلى تصدير أولى الزهراوين بذكر أولياء اللَّه. وقوله: «فغشيهم

---

(۱) البقرة ۲۵: ۱۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۲۹

من اليمّ ما غشيهم» «۱»

أظهر من أن يخفى حاله فى الوجازة، نظراً إلى ما ناب عنه. وكذا قوله: «ولا ينبّئك مثل خبير».

وانظر إلى الفاء التى تسمى فاء فصيحة فى قوله: «فتوبوا إلى بارئكم» «۲» «فاقتلوا أنفسكم ذلكم خير لكم عند بارئكم فتاب عليكم» «۳»

كيف أفادت: فامتثلتم فتاب عليكم. وفى قوله: «فقلنا اضرب بعصاك الحجر فانفجرت» «۴»

مفيدة: فضرب فانفجرت. وتأمّل قوله: «فقلنا اضربوه ببعضها كذلك يحيى اللَّه الموتى» «۵»

أليس يفيد فضربوه فحيى فقلنا كذلك يحيى اللَّه الموتى!

وقدّر صاحب الكشّاف رحمه اللَّه قوله: «ولقد آتينا داود وسليمان علماً وقالا الحمد للَّه» «۶»

نظراً إلى الواو فى «وقالا»: ولقد آتينا داود وسليمان علماً فعملا به وعلّماه وعرفا حق النعمة فيه والفضيلة وقالا الحمد للَّه. ويحتمل

عندی: أنه أخبر تعالی عمّا صنع بهما وأخبر عمّا قالا، کأنه قال: نحن فعلنا إیتاء العلم وهما فعلا الحمد، تفویضاً استفادة ترتب الحمد

---

(۱) طه ۲۰: ۷۸.

(۲) بقرة ۲: ۵۴.

(۳) بقرة ۲: ۵۴.

(۴) بقرة ۲: ۶۰.

(۵) بقرة ۲: ۷۳.

(۶) النمل ۲۷: ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۰

علی إیتاء العلم إلی فهم السامع، مثله فی قم یدعوک بدل قم فإنه یدعوک.

وإنه فن من البلاغة لطیف المسلک.

ومن أمثلة الإختصار: قوله: «فکلوا ممّا غنمتم حلالًا طیّباً» «۱»

بطیّ أبحت لکم الغنائم لدلالة فاء التسبیب فی «فکلوا». وقوله: «فلم تقتلوهم ولکنّ اللّه قتلهم» «۲»

بطیّ إن افتخرتم بقتلهم فلم تقتلوهم أنتم فعدّوا عن الإفتخار لدلالة الفاء فی فلم. وکذا قوله: «فإنما هی زجرة واحدة فإذا هم ینظرون» «۳»

إذ المعنی: إذا کان ذلک فما هی إلّازجرة واحدة. وکذا قوله: «فاللّه هو الولیّ» تقدیره: إنْ أرادوا ولیّاً بحق فاللّه هو الولی بالحق لا ولیّ سواه. وکذا قوله: «یا عبادِ الذین آمنوا إنّ أرضی واسعة فإیّای فاعبدون» «۴»

أصله: فإنْ لم یتأتَّ أنْ تخلصوا العبادة لی فی أرض فإیّای فی غیرها اعبدوا فاعبدون، أی فاخلصوها فی غیرها، فحذف الشرط وعوّض عنه تقدیم المفعول، مع إرادة الإختصاص بالتقدیم. وقوله: «کلّا فاذهبا بآیاتنا» «۵»

أی: ارتدع عن خوف قتلهم، فاذهبا أی: فاذهب أنت وأخوک بدلالة کلّا علی المطویّ. وقوله: «إذْ یلقون أقلامهم أیّهم یکفل مریم» «۶»

أصله: إذ یلقون أقلامهم ینظرون، لیعلموا أیّهم یکفل مریم لدلالة أیّهم علی ذاک بوساطة علم النحو. وقوله: «لیحقّ الحقّ ویبطل الباطل» «۷»

المراد: لیحق الحق ویبطل الباطل فعل ما فعل. وکذا قوله:

---

(۱) انفال ۸: ۶۹.

(۲) انفال ۸: ۱۷.

(۳) صفات ۳۷: ۱۹.

(۴) العنکبوت ۲۹: ۵۶.

(۵) الشعراء ۲۶: ۱۵.

(۶) آل عمران ۳: ۴۴.

(۷) الانفال ۸: ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۱

«ولنجعله آیةً للناس» «۱»

أصل الکلام: ولنجعله آیةً فعلنا ما فعلنا. وکذا قوله: «لیدخل اللّه فی رحمته من یشاء» أی لأجل الإدخال فی الرحمة کان الکف ومنع التعذیب. وقوله: «إنا عرضنا الأمانة علی السماوات والأرض والجبال فأبین أن یحملنها وأشفقن منها وحملها الإنسان إنه کان ظلوماً جهولًا» «۲»

إذا لم یفسّر الحمل بمنع الأمانة والغدر، وأرید التفسیر الثانی وهو تحمل التکلیف کان أصل الکلام: وحملها الإنسان ثم خان به متّبهاً علیه بقوله «إنه کان ظلوماً جهولًا» «۳»

الذی هو توبیخ للإنسان علی ما هو علیه من الظلم والجهل فی الغالب. وقوله: «أفمن زُیّن له سوء عمله فرآه حسناً» «۴»

تتمّته ذهبت نفسک علیهم حسرة، فحذفت لدلالة: «فلا تذهب نفسک علیهم حسرات» «... ۵»

.أقول:

فالعجب من التفتازانی الإمام فی علمی الأصول والبلاغة ... کیف یغضی طرفه عن قاعدة وجوب حمل الإستثناء علی حقیقته وهو الإتصال، وعدم جواز حمله علی المنقطع الذی هو مجاز؟ وعمّا تقرّر لدی علماء الأمصار من إرجاع الإستثناء إلی المتصل ولو بارتکاب الإضمار وصرف الکلام عن ظاهره؟ مع أنّ هذه القاعدة التی مشی علیها کافة العلماء مذکورة فی (المختصر) و (شرح العضدی)، وأنّ التفتازانی نفسه شرحها وأوضحها فی (شرحه علی شرح العضدی)!! حیث قال ما نصّه:

«قوله: واعلم أنّ الحق ... إشارة إلی الدلیل علی کونه مجازاً فی

---

(۱) مریم ۱۹: ۲۱.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۷۲.

(۳) الاحزاب ۳۳: ۷۲.

(۴) فاطر ۳۵: ۸.

(۵) مفتاح العلوم: ۱۳۳- ۱۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۲

المنقطع، وذلک لأنّ المتّصل هو المتبادر إلی الفهم، فلا یکون الإستثناء یعنی صیغته مشترکاً لفظاً ولا موضوعاً للقدر المشترک بین المتّصل والمنقطع، إذْ لیس أحد معانی المشترک أو أفراد المتواطی أولی بالظهور والمتبادر عند قطع النظر عن عارض شهرة أو کثرة ملاحظة أو نحو ذلک» «۱».

فالتفتازانی یوافق العضدی فی أن الإستثناء حقیقة فی المتّصل، وأنّ المتصل مقدم علی المنقطع، وأنه یجب حمل الإستثناء علی المتّصل ولو بارتکاب الإضمار والصرف عن الظّاهر...

مضافاً إلی أنّه یمدح کتاب المختصر وشرح العضدی ویصفهما بالأوصاف الجلیلة ... ففی (کشف الظنون): «وشرح العلامة سعد الدین التفتازانی المتوفی سنة ۷۹۳ أوّله: الحمد للّهالذی وفقنا للوصول إلی منتهی اصول الشریعة. الخ. قال: إنّ المختصر یجری من کتب الاصول مجری الغرة من الکمیه الدرة من الحصی والواسطة من العقد. الخ. وکذلک شرح العلّامة المحقق عضد الدین، یجری من الشروح مجری العذب الفرات من البحر الاجاج بین عین الحیاة، لم یر مثله فی زبر الأوّلین، ولم یسمع بما یوازیه أو یدانیه» «... ۲».

وأیضاً، فقد نصَّ التفتازانی فی (شرح التنقیح) علی أنّ الإستثناء حقیقة فی المتّصل ومجاز فی المنقطع ... وهذه عبارته: «قوله: مسألة المستثنی إنْ کان بعض المستثنی منه فالإستثناء متّصل وإلّا فمنقطع. ولفظ

---

(۱) شرح مختصر الاصول ۲/ ۱۳۲. الهامش.

(۲) کشف الظنون ۲/ ۱۸۵۳- ۱۸۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۳

الإستثناء والمستثنی حقیقة عرفیة فی القسمین علی سبیل الإشتراک. وأمّا صیغة الإستثناء فحقیقة فی المتّصل ومجاز فی المنقطع، لأنها موضوعة للإخراج ولا إخراج فی المنقطع، وکلام المصنف رحمه اللّه محمول علی أنّ الإستثناء أی الصیغة التی یطلق علیها هذا اللفظ مجاز فی المنقطع، فإنّ لفظ الإستثناء یطلق علی فعل المتکلّم وعلی المستثنی وعلی نفس الصیغة» «۱».

فلماذا ینکرون ما یقرّرونه إذا احتجّ به الإمامیّة؟!

۲- إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلا النبوّة ...» ص: ۳۳۳

الثانی: أنْ نقول: إنّ «إلّا أنّه لا نبی بعدی» محمول علی «إلّا النبوة» بقاعدة الحمل علی المعنی، والوجه فی کون الجملة بمعنی «إلّا النبوة» أنّه متی کانت النبوة مطلقاً منتفیة بعد النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فنبوّة أمیر المؤمنین علیه السلام أیضاً بعده منتفیة، فیکون «إلّا النبوة» لازم «إلّا أنّه لا نبی بعدی ...» فکان قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «إلّا أنّه لا نبی بعدی» من قبیل ذکر الملزوم وإرادة اللّازم ...

وأما القاعدة المذکورة فمن القواعد المعروفة المشهورة کذلک:

قال السیوطی: «الحمل علی المعنی: قال فی الخصائص: إعلم أن هذاالشرح غور من العربیة بعید، ومذهب نازح فسیح، وقد ورد به القرآن وفصیح الکلام منثوراً ومنظوماً، کتأنیث المذکر وتذکیر المؤنث، وتصوّر

---

(۱) التلویح فی کشف حقائق التنقیح، خاتمة الرکن الثانی من القسم الأول باب البیان.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۴

معنی الواحد فی الجماعة والجماعة فی الواحد، وفی حمل الثانی علی لفظٍ قد یکون علیه الأول، أصلًا کان ذلک اللفظ أو فرعاً وغیر ذلک.

فمن تذکیر المؤنث قوله تعالی: «فلما رآی الشمس بازغةً قال هذا ربی» «۱»

أی هذا الشخص. «فمن جاءه موعظة من ربه» «۲»

لأن الموعظة والوعظ واحد. «إن رحمة اللّه قریب من المحسنین» «۳»

أراد بالرحمة هنا المطر.

ومن تأنیث المذکّر قراءة من قرأ: تلتقطه بعض السیارة. وقولهم: ذهبت بعض أصابعه. انّث ذلک لما کان بعض السیارة سیارة فی المعنی، وبعض الأصابع إصبعاً...

ومن باب الواحد والجماعة قولهم: هو أحسن الصبیان وأجمله. أفرد الضمیر لأنَّ هذا موضع یکثر فیه الواحد، کقولک: هو أحسن فتیً فی الناس ... وقال تعالی: «ومن الشیاطین من یغوصون له» «۴»

فحمل علی المعنی. وقال تعالی: «من أسلم وجهه للّهوهو محسن فله أجره عند ربه» «۵»

فأفرد علی لفظ مَن ثم جمع من بعد.

والحمل علی المعنی واسع فی هذه اللغة جدّاً. منه قوله تعالی: «ألم تر إلی الذی حاجّ إبراهیم فی ربه» «۶»

ثم قال: «أو کالذی مرّ علی

(۱) الانعام ۶: ۷۸.

(۲) بقرة ۲: ۲۷۵.

(۳) الاعراف ۷: ۵۶.

(۴) الانبیاء ۲۱: ۸۲.

(۵) بقرة ۲: ۱۱۲.

(۶) البقرة ۲: ۲۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۵

قریة» «۱»

قیل فیه: إنه محمول علی المعنی، حتی کأنه قال: أرأیت کالذی حاجَّ إبراهیم، أو کالذی مرَّ علی قریة، فجاء بالثانی علی أن الأول قد سبق کذلک ... وکذا قوله: علّفتها تبناً وماءً بارداً. أی: وسقیتها ماءً...

ومنه باب واسع لطیف ظریف وهو: اتصال الفعل بحرف لیس ممّا یتعدّی به، لأنه فی معنی فعلٍ یتعدّی به، کقوله تعالی: «احلّ لکم لیلة الصیام الرفث إلی نسائکم» «۲»

لما کان فی معنی الإفضاء عدّاه بإلی. ومثله قول الفرزدق: قد قتل اللَّه زیاداً عنی. لأنه فی معنی صَرَفه.

وقال الزمخشری: من المحمول علی المعنی قولهم: حسبک یَتَمُ الناسُ. ولذا جُزم به کما یجزم بالأمر، لأنه بمعنی اکفف. وقولهم: اتّقی اللَّه امرؤٌ فعل خیراً یُثَب علیه، لأنه بمعنی لیتق اللَّه امرؤٌ ولیفعل خیراً.

وقال أبو علی الفارسی فی التذکرة: إذا کانوا قد حملوا الکلام فی النفی علی المعنی دون اللفظ حیث لو حمل علی اللفظ لم یؤد إلی اختلالٍ معنیً ولا فساد فیه، وذلک نحو قولهم: شر أهرّ ذا ناب، وشیء جاء بک، وقوله: وإنما یدافع عن أحسابهم أنا أو مثلی. وقولهم: قلّ أحد إلّایقول ذاک. وقولهم: نشدتک اللَّه إلّافعلتَ. وکل هذا محمول علی المعنی، ولو حمل علی اللفظ لم یؤد إلی فساد والتباس، فأنْ یحمل علی المعنی حیث یؤدی إلی الإلتباس یکون واجباً، فمن ثمَّ نفی سیبویه قوله: مررت بزید وعمرو، إذا مرّ بهما مرورین، ما مررت بزید ولا بعمرو فنفی علی المعنی دون اللّفظ. وکذلک قوله: ضربت زیداً أو عمراً ما ضربت واحداً منهما،

(۱) البقرة ۲: ۲۵۹.

(۲) بقرة ۲: ۱۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۶

لأنه لو قال: ما ضربت زیداً أو عمراً أمکن أنْ یظن أنّ المعنی ما ضربتهما.

ولما کان قوله: ما مررت بزید وعمرو لو نفی علی اللفظ لا یمکن أن یکون مروراً واحداً، فنفاه بتکریر الفعل لیتخلّص من هذا المعنی، کذلک جمع قوله مررت بزید أو عمرو ما مررت بواحدٍ منهما، لیتخلّص من المعنی الذی ذکرنا» «۱».

قال السّیوطی: «وقال ابن هشام فی المغنی: قد یعطی الشیء حکم ما أشبهه فی معناه أو فی لفظه أو فیهما» «... ۲».

وقال نجم الائمة رضی الدین الإسترابادی: «وقد یجری لفظة أبی وما تصرّف منها مجری النفی. قال تعالی: «فأبی أکثر الناس إلّاکفوراً» «۳» «ویأبی اللَّه إلّاأن یتم نوره» «۴»

والمفرغ لا یجری فی الموجب إلّاناراً.

فعلی هذا یجوز نحو: أبی القوم أنْ یأتونی إلّازید. إذ حیث یجوز المفرغ یجوز الإبدال، وتأویل النفی فی غیر الألفاظ المذکورة نادر

کما جاء فی الشواذ: فشربوا منه إلّاقلیل، أی لم یطیعوه إلّاقلیل» «۵».

وقال فی:

«انیخت فألقت بلدةً فوق بلدة قلیل بها الأصوات إلّابغامها»

«یجوز فی البیت أنْ یکون الإستثناء وما بعدها بدلًا من الأصوات،

---

(۱) الاشباه والنظائر للسیوطی ۲/ ۱۱۴- ۱۱۵.

(۲) الأشباه والنظائر ۲/ ۱۸۳.

(۳) الاسراء ۱۷: ۸۹.

(۴) توبه ۹: ۳۲.

(۵) شرح الکافیة فی النحو ۱/ ۲۳۲.

لأنّ فی قلیل معنی النفی کما ذکرنا» «۱».

لا یصح الإستثناء المنقطع فی الحدیث لعدم شرطه ... ص: ۳۳۷

وبعد ملاحظة هذه التصریحات وأمثالها، لا یستبعد العاقل الفاضل جواز حمل قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «إلّا أنّه لا نبی بعدی» علی «إلّا النبوة ...» لأن تلک العبارات صریحة فی أنّ الحمل علی المعنی من الأسالیب اللطیفة الشائعة فی کلام العرب.

وبغض النّظر عن ذلک، فإنّه لا یخفی علی مهرة کلام العرب وحذاق فنون العربیة عدم جواز الإستثناء المنقطع فی هذا المقام أصلًا...

إذ بناءً علیه یکون «إلّا أنّه لا نبی بعدی» بمعنی «إلّا عدم النبوة» فیکون تقدیر الحدیث «أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاعدم النبوة»

...ومن المعلوم أنْ لا مخالفة لعدم النبوة مع الحکم السابق أصلًا، فلا یکون الإستثناء منقطعاً حینئذٍ، لما تقرّر عند أئمة العربیة والاصول من اشتراط وجود مخالفةٍ بوجهٍ من الوجوه فی صحّة الإستثناء المنقطع:...

قال ابن الحاجب: «ولا بدّ لصحته من مخالفة فی نفی الحکم أو المستثنی حکم آخر له مخالفة بوجه»....

وقال العضد الإیجی: «واعلم أنّه لا بدّ لصحة الإستثناء المنقطع من مخالفةٍ بوجهٍ من الوجوه، وقد یکون بأنْ ینفی من المستثنی الحکم الذی یثبت للمستثنی منه نحو جاءنی القوم إلّاحماراً، فقد نفینا المجیء عن الحمار بعد ما أثبتناه للقوم، وقد یکون بأنْ یکون المستثنی نفسه حکماً

---

(۱) شرح الکافیة فی النحو ۱/ ۲۴۷.

آخر مخالفاً للمستثنی منه بوجه، مثل: ما زاد إلّاما نقص، فإن النقصان حکم مخالف للزیادة. وکذا: ما نفع إلّاما ضرّ. ولا یقال: ما جاءنی زید إلّا أنَّ الجوهر الفرد حق. إذ لا مخالفة بینهما بأحد الوجهین. وبالجملة: فإنه مقدر ب «لکن» فکما تجب فیه مخالفة إمّا تحقیقاً مثل: ما ضربنی زید لکن ضربنی عمرو، وإمّا تقدیراً مثل: ما ضربنی لکن أکرمنی، فکذا هنا» «۱».

إذن، یکون حال: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاعدم النبوة» حال: «ما جاءنی زید إلّاأن الجوهر الفرد حق» فی عدم الصحة، لعدم مخالفة بوجه من الوجوه بین «عدم النبوة» وبین «ثبوت منزلة هارون لأمیر المؤمنین علیهما السلام» علی تقدیر عدم عموم المنزلة ...

فثبت أنّ حمل «إنّه لا نبى بعدى» فى الكلام النبوى على عدم النبوّة، واستثنائه من «أنت منى بمنزلة هارون من موسى» يخرجه عن الرزانة والمتانة، والعياذ باللّه من ذلك...

فالعجب من التفتازانى دعواه الإنقطاع فى الإستثناء فى الحديث الشريف، مع وقوفه على ما ذكره العضدى فى اعتبار الشرط المذكور فى الإنقطاع، وموافقته له فى شرحه لكلماته، كما كان منه فى مسألة لزوم حمل الإستثناء على الإتصال ولو بالتزام الحذف، حيث وافق العضدى فى هذه المسألة، ثم خالف ذلك فى شرح المقاصد، فى معنى الحديث الشريف!!

وإذا كان هذا حال التفتازانى- وهو من أعلام محققى القوم فى العربية والأصول- فما ظنّك بمثل الكابلى و (الدهلوى)؟!

ولا يخفى أنّ القطب الشيرازى أيضاً ينصّ على اعتبار الشرط

---

(۱) شرح المختصر للعضدى ۲/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۳۹

المذكور فى الإستثناء المنقطع، ويصرّح بأنّ عليه اتّفاق الكلّ، وهذه عبارته:

...«وإذا عرفت ذلك، فاعلم أنّ الكلّ اتفقوا على أنّه لابد لصحته [أى لصحّة الإستثناء المنقطع من مقاربة المتّصل فى مخالفته، إمّا فى نفى الحكم مثل: ما جاءنى زيد إلّاعمرو، أو فى كون المستثنى حكماً آخر له مخالفة بوجهٍ مّا مع المستثنى منه مثل: ما زاد إلّاما نقص، وما نفع إلّاما ضرّ، مثله فى «لكن» لأنها لا تقدَّر بها. وإلى هذا الإتفاق استروح من ذهب إلى أنه مجاز فى المنقطع وقال: لو لم يكن مجازاً فيه لم يشترط مقاربته للحقيقة» «۱».

وإلى هنا ظهر: أنّ حمل الإستثناء «إلّا أنّه لا نبى بعدى» على الإستثناء المنقطع، وزعم أن المراد منه استثناء «عدم النبوة» لا استثناء النبوّة ...

مخالف للإجماع واتفاق العلماء ... فما ذكره التفتازانى والقوشجى والكابلى و (الدهلوى) باطل مردود...

الحديث بلفظ «إلّا النبوّة ...» ص: ۳۳۹

فالحمد للّهالذى وفّقنا لبيان بطلان دعواهم على أساس القواعد المقرّرة فى الكتب العلميّة، وعلى لسان كبار أئمتهم فى الاصول وعلوم العربيّة ... وظهر أن الإستثناء فى الحديث الشريف متّصل، وأنّه لا بدّ من أن يكون متّصلًا، وأنّه لا يصحّ حمله على الإنقطاع، لوجوب حمل الإستثناء دائماً على الإتصال ما أمكن، ولعدم وجود شرط الإستثناء المنقطع

---

(۱) شرح مختصر ابن الحاجب- مسائل الإستثناء.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۰

فى هذا الحديث...

فإن كان هناك ريب ممّا ذكرنا فى قلوب أهل الزّيغ، فإنّا نثبت اتصال هذا الإستثناء من كلام الرّسول صلّى اللّه عليه وآله وسلّم نفسه ...ليتّضح أنّ حمل «إلّا أنّه لا نبى بعدى» على «عدم النبوة» دون «إلّا النبوة» ردّ صريح على من لا ينطق عن الهوى إنْ هو إلّاوحى يوحى!! فإليك ذلك:

قال ابن كثير: «قال أحمد: ثنا أبو سعيد مولى بنى هاشم، ثنا سليمان بن بلال، ثنا الجعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها: أن عليّاً خرج إلى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، حتى جاء ثنيّة الوداع وعلى يبكى يقول: تخلّفنى مع الخوالف؟! فقال: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة.

إسناده صحيح ولم يخرجوه» «۱».

وقال سبط ابن الجوزى: «وقد أخرج الإمام أحمد هذا الحديث فى كتاب الفضائل الذى صنّفه لأمير المؤمنين:

أخبرنا أبو محمد عبد العزيز بن محمود البزار، قال: أنبأ أبو الفضل محمد ابن ناصر السّلمى، أنبأ أبو الحسن المبارك بن عبد الجبار الصيرفى، أنبأ أبو طاهر محمد بن على بن محمد بن يوسف، أنبأ أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى، حدثنا عبد اللَّه بن أحمد، حدثنا أبى، حدثنا وكيع، عن الأعمش، عن سعد بن عبيدة عن أبى بردة قال:

خرج على مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم إلى ثنية الوداع وهو يبكى ويقول: خلّفتنى مع الخوالف! ما أحبّ أن تخرج فى وجهٍ إلّاوأنا معك.

---

(۱) البداية والنهاية ۷/ ۲۷۲.

فقال صلّى اللَّه عليه وسلّم: ألا ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة وأنت خليفتى» «۱».

وفى كتاب (المناقب): «حدثنا أبو سعيد قال: حدثنا سليمان بن بلال قال: حدّثنا جعيد بن عبد الرحمن، عن عائشة بنت سعد، عن أبيها سعد: إنّ علياً خرج مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم حتى جاء ثنية الوداع وعلى يبكى ويقول: أتخلّفنى مع الخوالف؟ فقال: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة» «۲».

وقال النسائى: «أنبأنا زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب عن الدراوردى، عن صفوان، عن سعيد بن المسيب: أنّه سمع سعد بن أبى وقاص يقول: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة» «۳».

أخبرنى زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب، عن الدراوردى، عن هشام بن هاشم، عن سعيد بن المسيب، عن سعد قال: لمّا خرج رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم إلى تبوك، خرج على فتبعه فشكى وقال: يا رسول اللَّه أتتركنى مع الخوالف؟ فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا على، أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة» «۴».

وقال النسائى: «أخبرنى زكريا بن يحيى قال: أنبأنا أبو مصعب، عن الدراوردى، عن الجعيد، عن عائشة، عن أبيها: إنّ علياً خرج مع النبى

---

(۱) تذكرة الخواص: ۲۸.

(۲) فضائل الصحابة لاحمد ۲/ ۷۳۲ ح ۱۰۰۶.

(۳) السنن الكبرى للنسائى (كتاب الخصائص) ۵/ ۱۲۰ رقم ۸۴۳۱.

(۴) الخصائص للنسائى: ۵۱- ۵۲ رقم ۴۴.

صلّى اللَّه عليه وسلّم، حتى جاء ثنيّة الوداع يودّ غزوة تبوك وعلى يشتكى ويقول: أتخلّفنى مع الخوالف؟ فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة» «۱».

وذكر المولوى ولى اللَّه اللكهنوى حديث المنزلة فى فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، حيث رواه عن البخارى، ثم قال: «وأخرج النسائى فى الخصائص بطرقٍ متعددة» ... فرواه عنه عن سعد بن أبى وقاص باللفظ المذكور «۲».

ورواه الخطيب الخوارزمى بسنده عن جابر فقال: «أخبرنا صمصام الائمة أبو عفان عثمان بن أحمد الصرّام الخوارزمى بخوارزم قال: أخبرنا عماد الدين أبو بكر محمد بن الحسن النسفى قال: حدثنا أبو القاسم ميمون بن على الميمونى قال: حدثنا الشيخ أبو محمد

إسماعيل بن الحسين بن على قال: حدثنا أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه قال: حدثنا أبو الحسن على بن الحسن بن عبدة قال: حدثنا إبراهيم بن سلام المكى قال: حدثنا عبد العزيز بن محمد، عن حزام ابن عثمان، عن ابن جابر بن عبد اللَّه رضى اللَّه عنه أنه قال: جاءنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ونحن مضطجعون فى المسجد- وفى يده عسيب رطب- فقال: ترقدون فى المسجد!! قد أجفلنا وأجفل على معنا. فقال النبى عليه السلام: تعال يا على، إنّه يحل لك فى المسجد ما يحلّ لى، ألا ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّا

---

(۱) الخصائص للنسائى: ۵۸- ۵۹ رقم ۵۴.

(۲) مرآة المؤمنين- مخطوط.

النبوة!!

والذى نفسى بيده إنك لذائد عن حوضى يوم القيامة، تذود عنه رجالًا كما يذاد البعير الضال عن الماء، بعصاً لك من عوسج، كأنى أنظر إلى مقامك من حوضى» «۱».

ورواه ابن عساكر بإسناده عن حزام بن عثمان ... باللفظ المذكور «... ۲» أقول:

ففى هذا الحديث الذى رواه أحمد والنسائى والخوارزمى وسبط ابن الجوزى وابن كثير «إلّا النبوة» بدلًا عن «إلّا أنّه لا نبى بعدى» وقد نصّ ابن كثير على صحّته...

فظهر: أنّ المراد من «إلّا أنه لا نبى بعدى» أينما ورد هو «إلّا النبوة ...» فالإستثناء متّصل وليس بمنقطع...

وتبيّن أنّ (الدهلوى) و (الكابلى) ومن ماثلهما بمعزلٍ عن الفحص والتحقيق والتتبع فى الكتب وطرق الأحاديث وألفاظها ... وأنّهم يتكلّمون حسبما تمليه عليهم هواجسهم النفسانية، ودواعيهم الظلمانيّة، وتعصّباتهم الشيطانية، ضد أمير المؤمنين وفضائله ومناقبه!! ومع ذلك يدّعون جهل الإماميّة وقصورهم عن فهم حقائق الاحاديث النبوية!!...

وظهر سقوط قول التفتازانى ومن تبعه من أنه «ليس الإستثناء

---

(۱) المناقب للخوارزمى: ۱۰۹ رقم ۱۱۶.

(۲) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۳۹.

المذكور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة بمنزلة قولك إلّاالنبوة»!! لأنهم قد أنكروا لفظاً ورد فى أحاديث عديدة نصَّ بعض أكابر حفّاظهم على صحّتها...

تنصيص العلماء على اتّصال الإستثناء فى الحديث ... ص: ۳۴۴

وكما ثبت- وللَّه الحمد- بطلان دعوى انقطاع الإستثناء، حسب الأحاديث العديدة المعتبرة، الصريحة فى كون المستثنى هو «النبوة» وأنّ «إلّا أنّه لا نبى بعدى» بمنزلة «إلّا النبوة ...» كذلك يثبت بطلانها على ضوء كلمات المحققين الكبار من أهل السنّة:

يقول الشيخ محمد بن طلحة الشافعى: «فتلخيص منزلة هارون من موسى أنه كان أخاه ووزيره وعضده وشريكه فى النبوة، وخليفته على قومه عند سفره، وقد جعل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عليّاً منه بهذه المنزلة، وأثبتها له «إلّا النبوّة» فإنه صلّى اللَّه عليه وسلّم استثناها فى آخر الحديث بقوله: «غير أنّه لا نبى بعدى». فبقى ما عدا النبوة المستثناة ثابتاً لعلى، من كونه أخاه ووزيره وعضده وخليفته على

أهله عند سفره إلى تبوک. وهذه من المعارج الشراف ومدارج الإزلاف، فقد دل الحديث بمنطوقه ومفهومه على ثبوت هذه المزية العليّة لعلى.

وهو حديث متفق على صحته» «۱».

فانظر إلى قوله: «وقد جعل رسول اللَّه عليّاً بهذه المنزلة وأثبتها له إلّا النبوة» ثم أعاد الضمير فى «إستثناها» إلى «النبوة»، وأنّ قول النبى صلّى اللَّه

---

(۱) مطالب السؤول ۸۹- ۹۰.

عليه وآله وسلّم: «غير أنّه لا نبى بعدى» إستثناء للنبوّة لا عدم النبوة، ثم أكّد فى آخر كلامه ما ذكره أوّلًا إذ قال: «فبقى ما عدا النبوة المستثناة ثابتاً لعلى».

ويقول الشيخ نور الدين ابن الصبّاغ المالكى: «ومنها: قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: أنت منى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى، فلا بدَّ أوّلًا من كشف سرّ المنزلة التى لهارون من موسى، وذلك إنّ القرآن المجيد الذى لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه، نطق بأنّ موسى عليه السلام سأل ربه عزوجل فقال: «واجعل لى وزيراً من أهلى هارون أخى أُشدد به أزرى وأشركه فى أمرى» «۱»

وإنّ اللَّه عزوجل أجابه إلى مسئوله، وأجناه من شجرة دعائه ثمرة سؤله فقال عزّ من قائل: «قد أُوتيت سؤلك يا موسى» «۲»

وقال عزوجل: «ولقد آتينا موسى الكتاب وجعلنا معه أخاه هارون وزيراً» «۳»

وقال اللَّه: «سنشدّ عضدک بأخيک» «۴»

.فظهر: أن منزلة هارون من موسى عليه السلام منزلة الوزير...

فتلخيص أن منزلة هارون من موسى صلوات اللَّه عليهما: أنه كان أخاه ووزيره وعضده فى النبوة، وخليفته على قومه عند سفره.

وقد جعل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عليّاً منه بهذه المنزلة «إلّا النبوة»، فإنه صلّى اللَّه عليه وسلّم إستثناها بقوله: «غير أنّه لا نبى بعدى».

---

(۱)

طه ۲۰: ۲۹- ۳۲.

(۲) طه ۲۰: ۲۶.

(۳) الفرقان ۲۵: ۳۵.

(۴) القصص ۲۸: ۳۵.

فعلى أخوه ووزيره وعضده وخليفته على أهله عند سفره إلى تبوک». «۱» ويقول محمد بن إسماعيل الأمير: «ولا يخفى: أنّ هذه منزلة شريفة ورتبة عليّة منيفة، فإنه قد كان هارون عضد موسى الذى شدّ اللَّه به أزره، ووزيره وخليفته على قومه، حين ذهب لمناجاة ربه. وبالجملة: لم يكن أحد من موسى عليه السلام بمنزلة هارون عليه السلام، وهو الذى سأل اللَّه تعالى أن يشدّ به أزره ويشركه فى أمره، كما سأل ذلک رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، كما فى حديث أسماء بنت عميس، وأجاب اللَّه نبيه موسى عليه السلام بقوله: «سنشدّ عضدک بأخيک» «۲»

الآیة، کما أجاب نبیّنا صلّی اللّه علیه وسلّم بإرساله جبرئیل علیه السلام بإجابته کما فی حدیث أسماء بنت عمیس.

فقد شابه الوصی علیه السلام هارون فی سؤال النبیّین الکریمین علیهما السلام، وفی إجابة الربّ سبحانه وتعالی، وتمّ التشبیه بتنزیله منه صلّی اللّه علیه وسلّم منزلة هارون من الکلیم، ولم یستثن سوی النبوة لختم اللّه بابها برسوله صلّی اللّه علیه وسلّم خاتم الانبیاء.

وهذه فضیلة اختص اللّه تعالی بها ورسوله الوصیّ علیه السلام، لمّا یشارکه فیها أحد غیره» «۳».

---

(۱) الفصول المهمة: ۴۳- ۴۴.

(۲) القصص ۲۸: ۳۵.

(۳) الروضة الندیة فی شرح التحفة العلویّة: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۷

إتّصال الإستثناء فی کلام شرّاح الحدیث ... ص: ۳۴۷

بل إنّ کلمات أعلام المحقّقین من شراح الحدیث، ظاهرة فی أنّ هذا الإستثناء عندهم متّصل لا منقطع:

یقول الطیّبی: «معنی الحدیث: أنت متّصل بی، نازل منی بمنزلة هارون من موسی. وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی. فعرف أنّ الإتّصال المذکور بینهما لیس من جهة النبوة، بل من جهة ما دونها وهو الخلافة» «۱».

أقول:

فلو کان قوله: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إستثناءً منقطعاً، لم یکن مبیّناً للإجمال ورافعاً للإبهام، لوضوح أنّ الإستثناء المنقطع لا علاقة له بما قبله ... فالإستثناء متّصل، ولذا کان بیاناً للتشبیه المبهم...

وقول الطیبی: «فعرف أنّ الإتصال «... صریح فی أنّ هذا الإستثناء بیان لمعنی الإتّصال المذکور، ولولا اتّصال الإستثناء لما تمّ البیان...

وأیضاً قوله: «بل من جهة ما دونها وهو الخلافة» صریح فی أنّ الإستثناء إنما هو لحصر الإتصال المذکور فی الخلافة، ولا ریب فی أنّ الإستثناء إذا کان منقطعاً لم یکن للحصر المذکور وجه أبداً.

ویقول الشمس العلقمی: «وفیه تشبیه. ووجه التشبیه مبهم، لم یفهم أنّه رضی اللّه عنه فیما شبّهه به، فبیّن بقوله: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» أنّ اتّصاله به لیس من جهة النبوة، فبقی الإتصال من جهة الخلافة، لأنها تلی النبوة فی المرتبة» «... ۲».

---

(۱) شرح المصابیح- باب مناقب علی من کتاب المناقب- مخطوط.

(۲) الکوکب المنیر فی شرح الجامع الصغیر- مخطوط- حرف العین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۸

وهذه العبارة تفید ما ذکرناه کما تقدم...

ویقول القسطلانی: «وبیّن بقوله: إلّاأنّه لیس نبی. وفی نسخةٍ: لا نبی بعدی. أنّ اتّصاله به لیس من جهة النبوة، فبقی الإتصال من جهة الخلافة» «۱».

وهذا واضح الدلالة علی اتصال الإستثناء بالتقریب المذکور...

ویقول المنّاوی: «علی منی بمنزلة هارون من أخیه موسی. یعنی: متصل بی ونازل منی بمنزلة هارون من أخیه، حین خلّفه فی قومه، إلّاأنّه لا نبی بعدی، ینزل بشرع ناسخ.

نفی الإتصال به من جهة النبوة. فبقی من جهة الخلافة، لأنها تلیها فی الرتبة» «... ۲».

ويقول العزيزى بشرحه كذلك ...:» نفى الإتصال به من جهة النبوة، فبقى الإتصال من جهة الخلافة» «... ۳».

إتّصال الإستثناء فى كلام والد الدهلوى وتلميذه ... ص: ۳۴۸

وقد لا يكتفى أولياء (الدهلوى) والمتعصّبون بما ذكرنا، حتى نأتى لهم بشواهد من كلمات والده، وبعض أصحاب والده، وتلميذ (الدهلوى) نفسه ... فلنذكر هذه الكلمات علّهم ينتهوا عمّا يقولون ويذعنوا بالحق ويخضعوا للحقيقة:

قال ولى اللّه الدهلوى:

---

(۱) ارشاد السارى ۹/ ۴۴۴.

(۲) التيسير فى شرح الجامع الصغير- حرف العين.

(۳) السراج المنير فى شرح الجامع الصغير- حرف العين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۴۹

«ومنها: حديث المنزلة، ومدلوله هو التشبيه بهارون واستثناء النبوة.

يعنى إنّ هارون اجتمعت فيه ثلاث خصال: كونه من أهل بيت موسى، وكونه خليفةً له عند خروجه إلى جانب الطور، وكونه نبيّاً.

والمرتضى كان من أهل بيت النبى صلّى اللّه عليه وسلّم، وكان خليفته على المدينة فى غزوة تبوك، ولم يكن نبيّاً.

وما أطال فيه المتكلّمون فى عدّ المنازل، فلا يوافق المعقول والمنقول» «۱».

فهذه عبارة والد الدهلوى ... فما الذى حمل (الدهلوى) على مخالفة والده ومتابعة التفتازانى وغيره، غير التعصّب والعناد...؟!

وعلى ما ذكره ولى اللّه مشى تلميذه القاضى سناء اللّه حيث قال:

«وعلى تقدير الشمول نقول: إن منزلة هارون كانت منحصرةً فى أمرين، الإستخلاف مدة غيبته، لانّه استثنى النبوة، فلم يبق إلّاالإستخلاف مدّة الغيبة» «۲».

وهذا صريح كذلك فى كون الإستثناء متّصلًا، وأنّ المستثنى هو «النبوة» لا «عدم النبوة».

والطريف: أن تلميذ (الدهلوى) يتبع ولى اللّه وسناء اللّه، ويخالف شيخه (الدّهلوى ...) ذاك هو الفاضل الرشيد الدهلوى، فإنه يقول:

«وخرّج السيد المحقق- قدس سره- فى حاشية المشكاة بشرح حديث المنزلة أن قوله: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى تشبيه مبهم،

---

(۱) قرة العينين فى تفضيل الشيخين. القسم الثانى من المسلك الثالث.

(۲) السيف المسلول- مبحث حديث المنزلة.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۰

ويبيّنه الإستثناء: إلّاأنّه لا نبى بعدى. يعنى: إن عليّاً المرتضى متّصل برسول اللّه فى جميع الفضائل عدا النبوة. وهذه عبارته قدس سره: يعنى أنت متصل بى ونازل منّى بمنزلة هارون من موسى. وفيه تشبيه، ووجه الشبه مبهم، لم يفهم أنه رضى اللّه عنه بما شبّهه صلوات اللّه عليه وسلم، فبيّن بقوله: إلّاأنّه لا نبى بعدى أن اتّصاله ليس من جهة النبوة. انتهى ما أردنا نقله.

وعلى هذا التقدير لا يكون الإستثناء «إلّا أنه لا نبى بعدى» لدفع شبهٍ، بل لتفسير المبهم» «۱».

إتّصال الإستثناء فى كلام الكابلى ... ص: ۳۵۰

فثبتت- والحمد للّه- أنّ الإستثناء فى الحديث متّصل لا منقطع ...

وبه صرّح: ابن طلحة، وابن الصباغ، والأمير، والطيبى، والشريف الجرجانى، والقسطلانى، والمناوى، والعلقمى، والعزيزى، وولى اللّه، وثناء اللّه، والرشيد الدهلوى...

وهل يكفى هذا المقدار لإفحام المتعصّبين وإسكات المكابرين...؟

وهل يكفى هذا المقدار لاعتراف أولياء (الدهلوى) بتعصّبه الباطل بمتابعته للمبطلين، وعناده للحق الذى أذعن به أبوه وتلميذه؟

فإنْ لم يكن كافياً فلنورد عبارة الكابلى، التى نصّ فيها بما هو الحقّ وصرّح فيها بالحقيقة ... فقال:

...«ولأن منزلة هارون من موسى كانت منحصرةً فى أمرين:

---

(۱) إيضاح لطافة المقال- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۱

الإستخلاف مدة غيبته، وشركته فى النبوة، ولمّا استثنى منهما الثانية بقيت الاولى» «... ۱».

فلماذا خالف (الدهلوى) الكابلىَّ فى هذا الموضع، وكتابه (التحفة) منتحل من (الصواقع) كما هو معلوم؟!

وهذه العبارة من الكابلى كافية للرد على الكابلى نفسه، فإنّها تناقض ما ادّعاه فى صدرها وتدفعه، وإليك عبارته كاملةً:

«والإستثناء ليس إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بل منقطع بمنزلة غير، وهو غير عزيز فى الكتاب والسنة، ولا يدل على العموم، فإنّ من منازل هارون من موسى الاخوة فى النسب، ولم يثبت ذلك لعلى. وقوله: اخلفنى فى قومى لا عموم له، إذ ليس فى اللَّفظ ما يدل على الشمول. ولأنّ منزلة هارون من موسى كانت منحصرةً فى أمرين: الإستخلاف مدة غيبته وشركته فى النبوة. ولمّا استثنى منهما الثانية بقيت الأولى».

فقوله: «ولمّا استثنى» ... دليل قطعى على كون الإستثناء متّصلًا، إذ لا يمكن استثناء «النبوة» إلّابأنْ يكون «إلّا أنّه لا نبى بعدى» فى حكم «إلّا النبوة»، وإذا كان كذلك كان الإستثناء متّصلًا بالضرورة، وبطل قوله: «بل منقطع».

قوله:

«وأمّا معنىً فلأنّ من منازل هارون كونه أكبر سنّاً، ومنها: كونه أفصح لساناً من موسى، ومنها: كونه شريكاً له فى النبوة، ومنها: كونه أخاً له فى

---

(۱) الصواقع الموبقة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۲

النسب. وهذه المنازل غير ثابتة لعلى إجماعاً».

ردّ التمسّک بانتفاء الأخوة النّسبيّة لاثبات الانقطاع ... ص: ۳۵۲

أقول:

أوّلًا: إن الأصل فى هذا الكلام هو التفتازانى، ومنه أخذ القوشجى ... وأورده الكابلى ... ومنه أخذ (الدهلوى...)

لكنّ (الدهلوى) وشيخه حرّفا كلام التفتازانى والقوشجى ... لأنّهما أخذا منهما الإشكال وتمسّكا به، وأسقطا من كلامهما ما ذكراه فى الجواب عن الإشكال ... وهذا نصّ عبارة التفتازانى:

«ليس الإستثناء المذكور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة بمنزلة قولك: إلّا النبوة، بل منقطع بمعنى لكن، فلا يدل على العموم كما لا يخفى على أهل العربية.

کیف؟ ومن منازله الأخوّة فی النسب ولم تثبت لعلی رضی اللّه عنه.

اللهمّ إلّاأنْ یقال إنها بمنزلة المستثنی، لظهور انتفائها» «۱».

ونصّ عبارة القوشجی:

«ولیس الإستثناء المذکور إخراجاً لبعض أفراد المنزلة بمنزلة قولک: إلّاالنبوة، بل منقطع بمعنی لکن. فلا یدل علی العموم. کیف؟ ومن منازله الأخوّة فی النسب ولم تثبت لعلی رضی اللّه عنه.

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۳

اللهمّ إلّاأنْ یقال: إنها بمنزلة المستثنی لظهور انتفائها» «۱».

فانظر إلی عبارة الکابلی:

«والإستثناء لیس إخراجاً لبعض أفراد المنزلة، بل منقطع بمنزلة غیر، وهو غیر عزیز فی الکتاب والسنة، ولا یدل علی العموم، فإنَّ من منازل هارون من موسی الاخوّة فی النسب، ولم یثبت ذلک لعلی» «۲».

وإذا کان هذا حال الکابلی، فما ظنّک (بالدهلوی) الذی دأب علی استراق هفوات الکابلی...؟!

نعم، إنّهم یرتکبون هذه التحریفات الشّنیعة حتی فی کلمات أئمتهم، بغیة الردّ علی الحق وأهله ... لکنّهم خائبون خاسرون...

وثانیاً: قال القاضی عضد الدین فی الجواب عن حدیث المنزلة:

«الجواب منع صحّة الحدیث، أو المراد استخلافه علی قومه فی قوله: «اخلفنی فی قومی» «۳»

لا استخلافه علی المدینة. ولا یلزم دوامه بعد وفاته، ولا یکون عدم دوامه عزلًا له، ولا عزله إذا انتقل إلی مرتبة أعلی- وهو الإستقلال بالنبوّة- منفّراً. کیف؟ والظاهر متروک، لأن من منازل هارون کونه أخاً ونبیّاً» «۴».

أقول:

لقد ترک القاضی الإیجی ظاهر الحدیث، لأنْ من منازل هارون کونه

---

(۱) شرح التجرید: ۴۷۸.

(۲) الصواقع الموبقة- مخطوط.

(۳) الأعراف: ۱۴۲.

(۴) المواقف فی علم الکلام: ۴۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۴

أخاً ونبیّاً، وفی هذا دلالة صریحة علی أن ظاهر الحدیث عموم المنازل، لکن القاضی ترک هذا الظاهر بسبب انتفاء الاخوة النّسبیّة والنبوة، وهذا صریح فی إبطال توهّم دلالة انتفاء الاخوة والنبوة علی انقطاع الإستثناء الذی زعمه (الدهلوی).

لأن انتفاء ذلک إنْ کان دالًّا علی الإنقطاع، لم یکن ظاهر الحدیث عموم المنازل، ولم یکن انتفاء الاخوة والنبوّة سبباً لترک الظّاهر، فإنّ سببیّة الأمرین لترک الظاهر دلیل علی تحقق هذا الترک، والترک دلیل علی تحقق الظاهر، وتحقّقه ینافی دعوی انقطاع الإستثناء بالضّرورة.

فثبت من اعتراف القاضی الایجی اتّصال الإستثناء فی الحدیث، وأنّ لفظ «المنزلة» فیه یدل علی عموم المنزلة، وخروج بعض المنازل لا ینافی اتّصال الإستثناء والدلالة علی عموم المنزلة، بل غایة الأمر- بزعم القاضی- دلالة خروج الاخوة والنبوة علی أنه عام مخصوص

...وسيأتى جواب هذا الزعم فيما بعد إنْ شاء اللّه تعالى.

وثالثاً: قال الشريف الجرجانى بشرح قول العضد: «كيف والظاهر متروك» ما نصّه: «أى وإنْ فرض أن الحديث يعمُّ المنازل كان عاماً مخصوصاً، لأن من منازل هارون كونه أخاً نسبياً ونبياً» «... ۱».

يفيد هذا الكلام- وإنْ اشتمل على تأويلٍ فى عبارة العضد بصرف كلمة «الظاهر متروك» عمّا تدل عليه جزماً، وإرجاعها إلى «الفرض» - أن مراد صاحب (المواقف) من «الظّاهر» ظهور دلالة الحديث على عموم المنازل ... فيبطل مزعوم (الدهلوى).

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

رد التمسّک بانتفاء النبوّة لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۵

وأمّا التمسّک- بانتفاء شركة أمير المؤمنين عليه السلام مع النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى النبوّة- لإثبات إنقطاع الإستثناء، فمن غرائب الإستدلالات...

أمّا أولًا: فلأن قوله صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «إلّا أنّه لا نبى بعدى» المروى فى الصحيحين وغيرهما، دليل على نفى النبوة عن أمير المؤمنين عليه السلام ... وقال أبو شكور السّلمى:

«وأما من قال: إنّ علياً كان شريكاً فى النبوة، احتجوا بقوله عليه السلام حيث قال: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى. ثم هارون كان نبياً، فكذلك على وجب أن يكون نبياً. الجواب: قلنا: إن تمام الخبر إلى أن قال: إلّاأنّه لا نبى بعدى. وأما قوله: أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى. أراد به القرابة والخلافة غير النبوة» «۱».

وإذا كان إستثناء النبوّة موجوداً فى نفس الحديث، لم يحسن القدح فى دلالته على عموم المنازل بانتفاء النبوة، فإنّ هذا لا يصدر من عاقل فضلًا عن عالم ... إنه نظير أن يقال بعدم دلالة «جاءنى القوم إلا زيد» على العموم لخروج زيد ... وهل ذلك إلّاسفسطة!!

فالعجب من (الدهلوى)، يحمل استثناء النبوة الصريح فى الدلالة على العموم على الإستثناء المنقطع ... خلافاً للأحاديث الصريحة المذكور

---

(۱) التمهيد فى بيان التوحيد، الباب الحادى عشر، القول الثانى: فى خلافة أبى بكر.

فيها لفظ «إلّا النبوة»، وشقاقاً لإفادات أكابرهم الأعيان ووالده البارع فى هذا الشان ... ثم يزيد على ذلك دعوى دلالة عدم نبوّة أمير المؤمنين على عدم عموم المنازل فى الحديث!!

وأمّا ثانياً: فلأن هذا التمسّک ينافى كلمات أكابر أئمة قومه...

وذلک: لأنّ القاضى عضد الدين- بعد أن اعترف بظهور الحديث فى العموم- قال: «الظاهر متروک، لأنّ من منازل هارون كونه أخاً ونبياً» أى: وكلا الأمرين منتفيان فى أمير المؤمنين عليه السلام، فالعموم منتف ... لكن تمسّكه بالأمرين لنفى العموم مندفع بتصريحات كبار الائمة المحققين...

أمّا الأول- وهو انتفاء الأخوة النسبية- فقد عرفت جوابه من كلمات التفتازانى والقوشجى ... وأمّا الثانى وهو انتفاء النبوة، فجوابه ظاهر من عبارة الشريف الجرجانى حيث قال بشرحه:

«كيف؟ والظاهر متروک.

أی: وإنْ فرض أنّ الحدیث یعم المنازل، کلها کان عاماً مخصوصاً، لأن من منازل هارون کونه أخاً نسبیّاً ونبیّاً، والعام المخصوص لیس حجةً فی الباقی أو حجیته ضعیفة، ولو ترک قوله «نبیاً» لکان أولی» «۱».

أقول:

أی:

إن قول العضد «نبیاً» فی غیر محلّه ... ووجه ذلک: إنّه لمّا کان استثناء النبوة موجوداً فی نصّ الحدیث، فلا یلزم من انتفاء النبوّة عن أمیر

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۷

المؤمنین علیه السلام تخصیص فی المستثنی منه العام، بل یبقی المستثنی منه علی عمومه، کما هو معلوم لدی أهل العلم...

فظهر سقوط تمسک (الدهلوی) بانتفاء الأخوة النسبیة من کلام التفتازانی والقوشجی، وسقوط تمسّکه بانتفاء النبوّة من کلام الشریف الجرجانی ... وهؤلاء أعلام علماء طائفته فی مختلف العلوم.

وأمّا ثالثاً: ففی جملةٍ من طرق الحدیث: «إلّا أنّک لست بنبی» رواه: أحمد بن حنبل، والحاکم، والنسائی، وغیرهم ... فاستثناء النبوة وانتفاؤها عن أمیر المؤمنین علیه السلام موجود بصراحةٍ فی ألفاظ الحدیث ... فأین المخصّص لعموم المنزلة؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۸

ردّ التمسّک بانتفاء الأکبریّة والأفصحیّة لإثبات الإنقطاع ... ص: ۳۵۸

اشارة

وأما تمسّکه بانتفاء الأکبریة فی السن، والأفصحیّة فی اللسان، فأوهن مما تقدم:

۱- علی ضوء کلمات العلماء فی معنی الحدیث ... ص: ۳۵۸

اشارة

(۱) إن جوابه ظاهر من کلام القوشجی والتفتازانی أیضاً ... لأنّه کما کانت الأخوة النسبیة فی حکم المستثنی لظهور انتفائها غیر القادح فی عموم المنازل الثابت للمستثنی منه، کذلک انتفاء کبر السن والأفصحیّة ... لا یقدح فی العموم، لظهور هذا الإنتفاء وکون الأمرین لذلک فی حکم المستثنی...

وعلی الجملة، فإنّ انتفاء هذین الأمرین- کانتفاء الأخوة- غیر قادح فی عموم المنزلة فضلًا عن أن یکون مثبتاً لانقطاع الإستثناء...

(۲) علی أنّ صریح ولی اللّه الدهلوی هو: إنّ التنزیل بمنزلة هارون من موسی نوع من التشبیه، والمعتبر فی التشبیه هو المشابهة فی الأوصاف المشهورة المذکورة علی الألسنة ... وقد جعلها ثلاثة وهی: الخلافة مدة الغیبة، وکونه من أهل البیت، والنبوّة...

هکذا قال ولی اللّه الدهلوی فی البحث حول هذا الحدیث، وجواب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۵۹

إستدلال الإمامیة به «۱ ...» وهو أیضاً وجه آخر علی بطلان توهّم ولده (الدهلوی) دخول الأکبریة فی السّن والأفصحیّة فی اللّسان بل

الأخوة النسبيّة ... فی منازل هارون علیه السلام...

ولو تدبّرت فی کلام ولی اللّه الدهلوی وجدته دالّاً علی مطلوب الإمامیّة ... لضرورة کون «وجوب الإتّباع والإطاعة» و «العصمة» و «الأفضلیة» من أبرز الصفات المشهورة لهارون علیه السلام فی الامة الموسویّة ... فکذلک سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام ... فی الامة المحمّدیة...

(۳) أمّا القاضی سناء اللّه تلمیذ والد (الدهلوی)، فحصر منازل هارون علیه السلام فی أمرین هما: الإستخلاف والنبوّة ... وقد تقدّمت عبارته ... فلیس الأخوة النسبیة ولا الأکبریة فی السن ولا الأفصحیة فی اللسان ... من منازل هارون ... حتی یکون انتفاؤها عن أمیر المؤمنین علیه السلام قادحاً فی عموم المنزلة...

وهذا وجه آخر لسقوط توهّم (الدهلوی...)

(۴) وکما خالف (الدهلوی) والده وتلمیذ والده ... فقد خالف شیخه المنتحل کتابه ... فالکابلی خصّ منزلة هارون وحصرها فی الأمرین: الإستخلاف والنبوّة ... کما علمت سابقاً ... فخالفه فی هذا المقام، بجعل الأکبریة فی السن والاخوة النسبیّة والأفصحیة فی اللسان ... من المنازل، کما خالفه من قبل، بدعوی أن «إلّا أنّه لا نبی بعدی» فی حکم «إلّا عدم

---

(۱) إزالة الخفا- المقصد الأول من المسلک الأول، مبحث حدیث المنزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۰

النبوة»، مع أن عبارة الکابلی صریحة فی أنّها بحکم «إلّا النبوة...»

فهذا الموضع أیضاً من المواضع التی خالف (الدهلوی) فیها والده وکبار مشایخه وأئمّة قومه ... وهناک مواضع أخری سنتبّه علیها إن شاء اللّه تعالی...

المراد من المنازل الفضائل النفسانیّة ... ص: ۳۶۰

(۵) إن المراد من المنازل التی أثبتها النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لهارون علیه السلام، هی الفضائل النفسانیّة والمقامات المعنویّة ...فإنّ علیها- لا- علی غیرها- مدار التفضیل والتقدیم، وبها یحصل القرب عند اللّه والثواب منه ... وهی الملاک والمناط فی الإصطفاء للنبوة والخلافة والإمامة ... وهی الصّفات المختصّة بأهل الإیمان، ولا حظّ لأهل الکفر بشیءٍ منها...

وأمّا الاخوة النسبیة، والأکبریة فی السن، والأفصحیة فی اللّسان، وأمثالها- وإنْ کانت فضائل- فلا تقتضی التقدّم والتّرجیح، ولیست المعیار فی الإصطفاء للنبوة والإمامة...

وإنّ هذا المطلب الذی ذکرناه من الوضوح بمکان ... وهو المتبادر من الأحادیث والأخبار الواردة فی هذا الشأن ... وقد تعرّض له والد (الدهلوی) وشرحه، وأقام علیه الدلیل والبرهان ... فی کتابه (ازالة الخفا) فراجعه «۱».

وهذا الموضع أیضاً من المواضع التی خالف فیها (الدهلوی) أباه...

---

(۱)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۱

علی ضوء ما قاله علماء الأدب فی أحکام الإستثناء ... ص: ۳۶۱

(۶) وإنّه يندفع التمسّک بانتفاء الأخوة والأكبرية والأفصحية...

لإثبات انقطاع الإستثناء فی الحديث الشريف ... بما قرّره المحقّقون من النحاة وعلماء البلاغة والاصول من أحكام الإستثناء ... ونحن نستشهد هنا ببعض الكلمات، ونبيّن وجه اندفاع تلک التمسّكات:

قال ابن الحاجب بشرح قول الزمخشری: «وإذا قلت: ما مررت بأحدٍ إلّازيد خير منه. فكان ما بعد إلّاجملة ابتدائية واقعة صفة لأحد، وإلّا لغو فی اللفظ، معطية فی المعنى فائدتها، جاعلة زيداً خيراً من جميع من مررت بهم» قال: «هذا راجع إلى الإستثناء المفرّغ باعتبار الصفات، لأنّ التفريغ فی الصفات وغيرها. قال اللّه تعالى: «وما أهلكنا من قرية إلّالها منذرون» «۱»

وحكم الجملة والمفرد واحد فی الصحّة، فعلى هذا تقول: ما جاء فی أحد إلّاقائم. وما جاء فی أحد إلّاأبوه قائم. وكل ذلک مستقيم.

فإن قيل: معنى الإستثناء المفرّغ نفی الحكم عن كل ما عدا المستثنى. وهذا لا يستقيم فی الصفة فی: ما جاءنی أحد إلّاراكب. إذ لم تنف جميع الصفات حتى لا يكون عالماً ولا حيّاً مما لا يستقيم أن ينفكّ عنه.

فالجواب من وجهين: أحدهما: إن الصفات لا ينتفی منها إلّاما يمكن انتفاؤه ممّا يضادّ المثبت، لأنه قد علم أن جميع الصفات لا يصح

---

(۱) الشعراء ۲۶: ۲۰۸.

انتفاؤها، وإنما الغرض نفی ما يضاد المذكور بعد إلّا. ولمّا كان ذلک معلوماً اغتفر استعماله بلفظ النفی والإثبات المفيد للحصر.

الثانی: أنْ يقال: إنّ هذا الكلام يرد جواباً لمن ينفی تلک الصفة، فيجاب على قصد المبالغة والردّ جواباً لمن يناقض ما قاله، لغرض إظهار إثبات تلک الصفة ووضوحها وإظهارها دون غيرها» «۱».

أقول:

ونحن نقول فی هذا المقام- كما قال ابن الحاجب فی الجواب الأول- إن الغرض من إثبات عموم المنزلة إثبات المنازل الممكن إثباتها، ولمّا كان معلوماً عدم إمكان إثبات الأفضحية والأكبرية والاخوة النسبية، لم يضر خروج هذه الصفات بعموم المنزلة.

ونقول- كما قال فی الجواب الثانی-: إن خروج هذه الصفات الثلاثة غير قادح فی العموم، إذ الغرض من هذه المنازل العامة منزلة الخلافة وافتراض الطاعة والعصمة والأفضلية، ولمّا كان الغرض إثبات هذه الصفات ووضوحها وإظهارها دون غيرها، لم يضر انتفاء الأفصحية والأكبرية والاخوة النسبية بعموم المنزلة...

وقال الجامی بشرح الكافية: «ويعرب أی المستثنى على حسب العوامل، أی بما يقتضيه العامل من الرفع والنصب والجر، إذا كان المستثنى منه غير مذكور، ويختص ذلک المستثنى باسم المفرغ، لأنه فرغ له العامل عن المستثنى منه، فالمراد بالمفرغ المفرغ له، كما يراد بالمشترک المشترک

---

(۱) شرح المفصّل، فصل المنصوب على الاستثناء من مباحث المنصوبات.

فيه. وهو أی والحال أن المستثنى واقع فی غير الكلام الموجب، واشترط ذلک ليفيد فائدة صحيحة مثل: ما ضربنی إلّازيد، إذ يصح أن لا يضرب المتكلّم أحد إلّازيد، بخلاف: ضربنی إلّازيد، إذ لا يصح أن يضرب كل أحد المتكلم إلّازيد، إلّاأنْ يستقيم المعنى، بأنْ يكون الحكم مما يصح أن يثبت على سبيل العموم، نحو قولک: كل حيوان يحرّک فكّه الأسفل عند المضغ إلّاالتّمساح، أو يكون هناک قرينة دالّة على أنّ المراد بالمستثنى منه بعض معيّن يدخل فيه المستثنى قطعاً، مثل: قرأت إلّايوم كذا، أی أوقعت القراءة كلّ يوم

إلّايوم كذا. لظهور أنّه لا يريد المتكلّم جميع أيام الدنيا بل أيام الاسبوع أو الشهر أو مثل ذلك» «... ۱».

أقول:

وعليه: فكما لا يضرّ خروج بعض الأيام بصحة قولك: قرأت إلّايوم كذا، وبالعموم الذى يدل عليه المستثنى منه ... كذلك لا يضرّ بعموم المنزلة فى الحديث خروج بعض الأفراد غير المتبادرة من المنازل ... ولو كان انتفاء بعض المنازل دليلًا على انقطاع الإستثناء لزم أنْ يكون الإستثناء فى مثل: «قرأت إلّايوم كذا» استثناءاً منقطعاً لا متّصلًا، لوضوح خروج أيام كثيرة، وهل ذلك إلّاأضحوكة؟!

وقال ابن الحاجب فى (منتهى السئول): «والغرض من الإستثناء من الأحكام العامة المقدرة لا من المحكوم هو: إثبات الحكم على التحقيق.

وكان أصله إمّا على معنى المبالغة، كأنّ قائلًا قال: ما زيد عالماً، فقيل: ما

---

(۱) الفوائد الضيائية: ۱۰۲ مبحث المستثنى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۴

زيد إلّاعالم. وإمّا على معنى أنّ ذلك آكدها».

وقال أيضاً: «الإستثناء من الإثبات نفى وبالعكس، خلافاً لأبى حنيفة. لنا: النقل. وأيضاً: لو لم يكن لم يكن «لا إله إلّاهو» توحيداً.

قالوا: لو كان للزم من «لا علم إلّابحياة» و «لا صلاة إلّابطهور» ثبوت العلم والصلاة بمجرّدهما. قلنا: ليس مخرجاً من العلم والصلاة، فإنْ اختار تقدير الصلاة بطهور اطّرد، وإنْ اختار لا صلاة بوجه إلّابذلك فلا يلزم من الشرط المشروط...

وإنّما الإشكال فى النفى الأعم فى مثله، وفى مثل: ما زيد إلّاقائم.

إذ لا يستقيم نفى جميع الصفات المعتبرة.

وأجيب بأمرين: أحدهما: إن الغرض المبالغة بذلك. والآخر: إنه آكدها. والقول بأنه منقطع بعيد، لأنه مفرغ، وكل مفرغ متصل لأنّه من تمامه» «۱».

أقول:

فعلى هذا، يكون عموم المنزلة- مع انتفاء الأفصحية والأكبرية والاخوة النسبية- بحاله، لأنّ غيرها آكد، وهو الخلافة وافتراض الطاعة والعصمة والأفضلية، أو لأن الغرض المبالغة...

وقال القزوينى: «القصر حقيقى وغير حقيقى، وكلّ منهما نوعان: قصر الموصوف على الصفة، وقصر الصفة على الموصوف. والأول من الحقيقى نحو: ما زيد إلّاكاتب. إذا اريد أنّه لا يتّصف بغيرها، وهو لا يكاد

---

(۱) المختصر فى علم الاصول- بشرح العضدى ۲/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۶۵

يوجد، لتعذّر الإحاطة بصفات الشىء. والثانى كثير نحو: ما فى الدار إلّا زيد. وقد يقصد به المبالغة، لعدم الإعتداد بغير المذكور» «۱».

وقد أوضحه التفتازانى فى شرحه (المطوّل) «۲».

أقول:

ولا مانع من تطبيق هذا الذى ذكروه، على الإستثناء فى الحديث الشريف ... فيبطل شبهة (الدهلوى...)

(۷) أخرج البخاری: عن أبی هریرة عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال: «لا تشدّ الرحال إلّاإلی ثلاثة مساجد: المسجد الحرام ومسجد الرسول والمسجد الأقصی» «۳».

وأخرجه: مسلم، والنسائی، وأبو داود، وابن ماجة، وأحمد...

وغیرهم. ولا ریب فی أنّ الإستثناء فی هذا الحدیث متّصل، لأنّه مفرغ، وکلّ استثناء مفرغ متصل، کما صرّح به ابن الحاجب وغیره...

ولا ریب فی جواز شدّ الرّحال إلی غیر هذه المساجد...

---

(۱) تلخیص المفتاح.

(۲) المطوّل فی شرح تلخیص المفتاح: ۲۰۴- ۲۰۵.

(۳) صحیح البخاری ۲/ ۱۳۶.

ولذا أعضل معنی هذا الحدیث علی کبار المحققین، ولجأوا إلی تأویله علی بعض الوجوه ... لئلّا یلزم منه حرمة السّفر إلی غیر تلک المساجد من المساجد والمشاهد...

قال ولی الدین أبو زرعة العراقی فی (شرح تقریب الأسانید): «ویدل علی أنّه لیس المراد إلّااختصاص هذه المساجد بفضل الصلاة فیها، وأنّ ذلک لم یرد فی سائر الأسفار: قوله فی حدیث أبی سعید المتقدم: لا ینبغی للمصلّی أنْ تشد رحاله إلی مسجدٍ یبتغی فیه الصلاة غیر کذا وکذا. فبیّن أنّ المراد شدّ الرحال إلی مسجدٍ یبتغی فیه الصّلاة، لا کلّ سفر، واللّه أعلم».

وقد ألف بعض أعلامهم فی خصوص تأویل هذا الحدیث رسالة خاصة سمّاها: «منتهی المقال فی شرح حدیث شدّ الرحال).

وتلخص: أنّ خروج بعض أفراد المستثنی منه بدلالة دلیلٍ أو قیام قرینةٍ لا یستلزم الإنقطاع فی الإستثناء...

۲- علی ضوء قوله تعالی: (قل لا أجد) ... وما قاله المفسرون ... ص: ۳۶۶

(۸) قال اللّه عزوجل: «قل لا أجد فیما أوحی إلیّ محرّماً علی طاعم یطعمه إلّاأنْ یکون میتةً أو دماً مسفوحاً أو لحم خنزیر فإنه رجس أو فسقاً اهلّ لغیر اللّه به» «۱»

.فی هذه الآیة استثناء، وهو استثناء متصل بلا ریب، والحال أنّ الأشیاء المحرّمة غیر ما ذکر فیها کثیرة، فکما أنّ خروج الأشیاء الأخری من تحت الحکم المستثنی منه- لقیام الأدلة علی خروجها- لا یقدح فی اتصال

---

(۱) سورة الأنعام: ۶، الآیة ۱۴۵.

الإستثناء، فکذلک فیما نحن فیه.

أما أنّ هناک أشیاء أخری من المطعومات محرّمة، فهذا غنی عن الدلیل والبیان، فإنه ممّا أجمع علیه أهل الإسلام، وإلّا لزم القول بحلیّة کثیر من المحرّمات القطعیّة کالنجاسات غیر المذکورة فی الآیة مثل الخمر والمنی، وکالمتنجّسات والمستنقذرات، فإنّه- وإنْ قال مالک بحلیّة الکلب وسائر الحیوانات المحرمة غیر الخنزیر- لم یخالف أحد فی حرمة الخمر وسائر النجاسات...

ومن هنا ذکر الرازی تأویلات عدیدة لإخراج الخمر وغیره- وإنْ صحّح مذهب مالک فی الکلب- وهذا کلامه فی تفسیر الآیة الکریمة:

«المسألـة الثانيـة: لمّا بيّن اللّه تعالى أنّ التحريم والتحليل لا يثبت إلّا بالوحى قال: «قل لا أجـد فيما أوحى إلىّ محرّماً على طاعم يطعمه» «۱»

أى: على آكل يأكله. وذكر هـذا ليظهر أنّ المراد منه هو بيان ما يحلّ ويحرم من المأكولات. ثم ذكر أموراً أربعـة ... وكان هذا مبالغةً فى بيان أنه لا يحرم إلّاهذه الاربعة ... فثبت أنّ الشريعة من أوّلها إلى آخرها كانت مستقرةً على هذا الحكم وعلى هذا الحصر.

فـإنْ قـال قائل: فيلزمكم فى التزام هـذا الحصـر تحليل النجاسات والمسـتقذرات، ويلزم عليه أيضاً تحليل الخمر. وأيضاً: فيلزمكم تحليل المنخنقة والموقوذة والمتردية والنطيحة، مع أنّ اللّه تعالى حكم بتحريمها.

قلنا: هذا لا يلزمنا من وجوه: الأول: إنه تعالى قال فى هذه الآية «أو لحم خنزير فإنه رجس» ومعناه: إنّه تعالى إنما حرّم لحم الخنزير

---

(۱) الانعام ۶: ۱۴۵.

لكونه نجساً، فهذا يقتضى أنّ النجاسة علة لتحريم الأكل، فوجب أن يكون كل نجس يحرم أكله، وإذا كان هذا مذكوراً فى الآية كان السؤال ساقطاً.

والثانى: إنّه تعالى قال فى آية أخرى: «ويحرّم عليهم الخبائث» «۱»

وذلك يقتضى تحريم كلّ الخبائث، والنجاسات خبائث، فوجب القول بتحريمها.

والثالث: إنّ الامة مجمعة على حرمة تناول النجاسات، فهب أنا التزمنا تخصيص هذه السورة بدلالة النقل المتواتر من دين محمد صلّى اللّه عليه وسلّم فى باب النجاسات، فوجب أن يبقى ما سواها على وفق الأصل، تمسّكاً بعموم كتاب اللّه تعالى فى الآيـة المكيـة والآية المدنية، فهذا أصل مقرر كامل فى باب ما يحل وما يحرم من المطعومات.

وأمـا الخمر فـالجواب عنه: أنهـا نجسـة فتكون من الرجس، فتـدخل تحت قوله: «رجس» وتحت قوله: «ويحرّم عليهم الخبـائث» وأيضاً: ثبت تخصيصه بالنقـل المتواتر من دين محمـد صـلّى اللّه عليه وسـلّم فى تحريمه. وبقوله تعـالى: «فاجتنبوه» وبقوله: «وإثمهما أكبر من نفعهما» «۲»

والعام المخصوص حجة فى غير محلّ التخصيص، فتبقى هذه الآية فيما عداها حجة.

وأمّا قوله: ويلزم تحليل الموقوذة والمتردية والنطيحة.

فالجواب عنه من وجوه: أوّلها: أنها ميتات، فكانت داخلة تحت هذه الآية. وثانيها: أنّا نخصّص عموم هذه الآية بتلك الآية. وثالثها: أن نقول: إنها إنْ كانت ميتةً دخلت تحت هذه الآية، وإنْ لم تكن ميتةً

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۵۷.

(۲) البقرة ۲: ۲۱۹.

فنخصّصها بتلك الآية» «۱».

أقول:

فكما أنّ أشياء كثيرة غير داخلة فى المستثنى منه فى الآيـة الكريمـة وأنّ الآيـة- مع ذلك- باقية على عمومها فيما عدا تلك الأشياء، كذلك الحديث الشريف ... خروج بعض الأشياء عن جملة المنازل المثبتة لأمير المؤمنين عليه السلام، قام الدليل من العرف أو النقل على خروجها، لا يوجب بطلان اتّصال الإستثناء وعدم عموم الحديث فى غير ما أخرجه الدليل...

وعلی الجملة، فقد سقط تمسّکات (الدهلوی) واستدلالاته علی انقطاع الإستثناء فی الحدیث الشریف...

ومن هنا نری ابن حجر المکی لا یتمسّک بتلک الأمور لنفی دلالة لفظ «المنزلة» علی العموم، وإنّما یدّعی تخصیص هذا العموم علی تقدیر تسلیمه فیقول: «سلّمنا أن الحدیث یعمّ المنازل کلها، لکنه عام مخصوص، إذْ من منازل هارون کونه أخاً نبیّاً، والعام المخصوص غیر حجةٍ فی الباقی أو حجة ضعیفة، علی الخلاف فیه» «۲».

فانظر إلی الفرق بین الإستدلالین!!

لکنّ ما ذکره ابن حجر المکی، تبعاً للقاضی العضد- من جهة انتفاء النبوة- سخیف، وقد أوضح الشریف الجرجانی وهنه، وما ذکره- من جهة

---

(۱) تفسیر الرازی ۱۳/ ۲۳۰- ۲۳۲.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۴.

انتفاء الاخوة- مندفع بما تقدّم من أن المراد بالمنازل هو المنازل المشهورة المعروفة المثبتة للأفضلیة الدینیة والمختصَّة بأهل الإیمان، فانتفاء الاخوة النسبیة غیر مانع عن دلالة لفظ «المنزلة» علی العموم ... فالعام غیر مخصوص...

الردّ علی ابن حجر فی حکم العام المخصوص ... ص: ۳۷۰

وما ذکره من أن «العام المخصوص غیر حجة فی الباقی أو حجة ضعیفة» فالجواب عنه: إنّ العام المخصوص حجة بإجماع الصحابة والسّلف، وإنکار حجّیته مکابرة محضة ... نصّ علی ذلک المحقّقون من أهل السنّة:

قال عبد العزیز البخاری: «قوله: إجماع السلف علی الإحتجاج بالعموم.

أی: بالعام الذی خصّ منه، فإن فاطمة إحتجّت علی أبی بکر رضی اللّه عنهما فی میراثها من النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بعموم قوله تعالی: «یوصیکم اللّه فی أولادکم» «۱»

الآیة. مع أنّ الکافر والقاتل وغیرهما خصّوا منه، ولم ینکر أحد من الصّحابة احتجاجها به مع ظهوره وشهرته، بل عدل أبو بکر فی حرمانها إلی الإحتجاج بقوله علیه الصلاة والسلام:

نحن معاشر الأنبیاء لا نورّث ما ترکناه صدقة.

وعلی رضی اللّه عنه احتج علی جواز الجمع بین الاختین بملک

---

(۱) النساء ۴: ۱۱.

الیمین بقوله تعالی: «أو ما ملکت أیمانکم» «۱»

وقال: أحلّتهما آیة مع کون الأخوات والبنات مخصوصة منه.

وکان ذلک مشهوراً فیما بین الصحابة، ولم یوجد له نکیر، وکذا الإحتجاج بالعمومات المخصوص منها مشهور بین الصحابة ومن بعدهم، بحیث یعدّ إنکاره من المکابرة، فکان إجماعاً» «۲» أقول:

ولو کان العام المخصوص غیر حجة أو حجةً ضعیفةً، لزم عدم حجیة قوله تعالی: «اللّه خالق کلّ شیء» «۳»

أو کونه حجةً ضعیفة، لوقوع التخصیص فی هذه الآیة أیضاً. وکذا فی قوله عزوجل: «وللّه علی الناس حجّ البیت» «۴»

، لأنّ لفظ «الناس» عام يتناول الصبيان والمجانين أيضاً، وهم خارجون عن المراد قطعاً، فيلزم أن تكون هذه الآية كذلك حجةً ضعيفة أو لا حجة ... وكذا غيرهما من الآيات الكريمة، وهى كثيرة...

وقال البيضاوى فى بيان المخصِّصات من المتّصل والمنفصل: «والمنفصل ثلاثة: الأول العقل، كقوله: «اللَّه خالق كلّ شىء» «۵» والثانى:

---

(۱) النور ۲۴: ۳۱.

(۲) كشف الأسرار فى شرح اصول البزدوى ۱/ ۶۲۸.

(۳) الرعد ۱۳: ۱۶.

(۴) آل عمران ۳: ۹۷.

(۵) الزمر ۳۹: ۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۲

الحس، مثل «وأوتيت من كلّ شىء» الثالث: الدليل السمعى».

قال شارحه الفرغانى: «والمخصص للعام المنفصل عنه، وهو ما لا يتعلّق به تعلّقاً لفظياً ثلاثة أقسام: لأنّ الدليل المنفصل إمّا سمعى شرعى أو لا. والثانى إمّا أنْ يكون عقلياً أو حسيّاً. القسم الأول: وهو ما يكون مخصص العام العقل، وتخصيصه إيّاه قد يكون بالبداهة كقوله: «اللَّه خالق كلّ شىء» فالشىء عام يتناوله ذاته، ويعلم ضرورة أنه ليس خالقاً لذاته، وقد يكون بالنظر كقوله تعالى: «وللَّه على الناس حجّ البيت» «۱»

فإن لفظ الناس متناول للصبيان والمجانين، مع أنّهم ليسوا المرادين بنظر العقل، لانتفاء شرط التكليف فى حقهم وهو الفهم. القسم الثانى: ما يكون مخصّص العام الحس، مثل قوله: «وأوتيت من كل شىء» «۲»

فإن الشىء عام يتناول السماء والأرض والشمس والقمر والعرش والكرسى مثلًا.

والحس يخصّصه، إذ يعلم حساً أنها لم تؤتَ من هذه المذكورات شيئاً» «۳».

وقال السيوطى فى ذكر أحكام العام المخصوص: «وأمّا المخصوص فأمثلته فى القرآن كثيرة جداً، وهى أكثر من المنسوخ، إذ ما من عامٍ فيه إلّا وقد خص. ثم المخصِّص له إما متصل وإمّا منفصل ... والمنفصل آية أخرى فى محلٍّ آخر، أو حديث، أو إجماع، أو قياس.

فمن أمثلة ما خصَّ بالقرآن: قوله تعالى: «والمطلّقات يتربّصن بأنفسهنّ ثلاثة قروء» «۴»

خصّ بقوله: «إذا نكحتم المؤمنات ثم

---

(۱) آل عمران ۳: ۹۷.

(۲) النحل ۲۷: ۲۳.

(۳) شرح المنهاج للعبرى الفرغانى- الفصل الثالث: فى المخصص، من الباب الثالث: فى العموم والخصوص- مخطوط.

(۴) البقرة ۲: ۲۲۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۳

طلّقتموهنّ من قبل أن تمسّوهنّ فما لكم عليهنّ من عدّة تعتدّونها» «۱»

وبقوله: «وأولات الأحمال أجلهنّ أن يضعن حملهنّ» «۲»

...

ومن أمثلة ما خصّ بالحديث: قوله تعالى: «وأحلّ اللّه البيع» «۳»

خصّ منه البيوع الفاسدة- وهى كثيرة- بالسنّة...

ومن أمثلة ما خصّ بالإجماع: آية المواريث. خصّ منه الرقيق، فلا يرث بالإجماع. ذكره مكى.

ومن أمثلة ما خصّ بالقياس: آية الزنا: «فاجلدوا كلّ واحدٍ منهما مائة جلدة» «۴»

خص منها العبد بالقياس على الأمة المنصوصة فى قوله: «فعليهنّ نصف ما على المحصنات» «۵»

المخصص لعموم الآية. ذكره مكى أيضاً» «۶».

أقول:

فلو صحّ ما وقع فيه ابن حجر من التوهّم، لزم أنْ تكون هذه الآيات الكثيرة المخصّصة حججاً ضعيفةً أو غير حجة، فيكون استدلال أهل الإسلام بتلك الآيات على المسائل الشرعية والأحكام الدينية المستفادة منها

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۴۹.

(۲) الطلاق ۶۵: ۴.

(۳) البقرة ۲: ۲۷۵.

(۴) النور ۲۴: ۲.

(۵) النساء ۴: ۲۵.

(۶) الإتقان فى علوم القرآن ۳/ ۴۶- ۴۸.

فى غاية الوهن. ومعاذ اللّه من ذلك.

قوله:

«فلو جعلنا الإستثناء متّصلًا، وحملنا المنزلة على العموم، لزم الكذب فى كلام المعصوم»

أقول:

قد تبيّن- وللّه الحمد- أنّ الإستثناء متّصل، ولفظ «المنزلة» محمول على العموم، وأنّ خروج بعض الأفراد غير المتبادرة غير ضائر... نعم لقد قامت الأدلة السديدة والبراهين العديدة على أنّ الإستثناء فى هذا الحديث الشريف متصل غير منقطع، وأنّ ذلك صريح رواية أحمد والنّسائى وغيرهما من الأعلام، حيث رووا الحديث بلفظ «إلّا النبوة» بدلًا عن «إلّا أنه لا نبى بعدى ...» فلو كان (الدهلوى) صادقاً فى دعوى لزوم الكذب فى كلام المعصوم صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فبماذا يجيب عن تلكم الدلائل الكثيرة والبراهين العديدة الباهرة؟

ثم إنّ استدلال (الدهلوى) بانتفاء كبر السنّ غيره مما ذكر، على إبطال عموم المنزلة- وإلّا لزم الكذب فى كلام المعصوم- يشبه تماماً احتجاج ولجاج عبداللّه بن الزبعرى الكافر، واعتراضه على قوله تعالى: «إنكم وما تعبدون من دون اللّه حصب جهنم» «۱»

...قال عبد العزيز البخارى فى بيان أدلة القائلين بجواز تأخير التخصيص: «ومنها قوله تعالى: «إنكم وما تعبدون من دون اللّه حصب جهنم» أى: حطبها. والحصب ما يحصب

---

(۱) سورة الأنبياء ۲۱: الآية ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۵

به، أی یرمی، یقال: حصبتهم السماء، إذا رمتهم بالحصباء، فَعَلٌ بمعنی مفعول.

وهذا عام لحقه خصوص متراخ أیضاً، فإنّه لمّا نزل، جاء عبداللَّه بن الزبعری إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا محمد، ألیس عیسی وعزیر والملائکة قد عبدوا من دون اللَّه، أفتراهم یعذّبون فی النار؟ فأنزل اللَّه تعالی: «إنّ الذین سبقت لهم منّا الحسنی» «۱» أی السعادة أو التوفیق للطاعة «أولئک عنها» أی عن النار «مبعدون».

فأجاب: بأنا لا نسلّم أن فی ذلک تخصیصاً، إذ لا بدّ له من دخول المخصوص تحت العموم لولا المخصص، وأولئک لم یدخلوا فی هذا العام ... لاختصاص «ما» بما لا یعقل. علی أنّ الخطاب کان لأهل مکة وأنّهم کانوا عبدة الأوثان، وما کان فیهم من عبد عیسی والملائکة، فلم یکن الکلام متناولًا لهم.

ولا یقال: لو لم یدخلوا لما أوردهم ابن الزبعری نقضاً علی الآیة وهو من الفصحاء، ولردَّ الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم ولم یسکت عن تخطئته.

لّانا نقول: لعلّ سؤال ابن الزبعری کان بناءً علی ظنّه أن «ما» ظاهرة فیمن یعقل أو مستعملة فیه مجازاً، کما استعملت فی قوله: «وما خلق الذکر والانثی» «۲»

«ولا أنتم عابدون ما أعبد» «۳»

وقد اتفق علی وروده

---

(۱) الأنبیاء ۲۱: ۱۰۱.

(۲) اللیل ۹۲: ۳.

(۳) الکافرون ۱۰۹: ۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۶

بمعنی «الذی» المتناول للعقلاء، علی أنّه أخطأ، لأنها ظاهرة فیما لا یعقل، والأصل فی الکلام هو الحقیقة. وأمّا عدم ردّ الرّسول علیه الصلاة والسلام فغیر مسلّم، لما روی أنه علیه الصّلاة والسلام قال لابن الزبعری لمّا ذکر ما ذکر ردّاً علیه: ما أجهلک بلغة قومک! أما علمت أن «ما» لما لا یعقل و «من» لمن یعقل. هکذا ذکر فی شرح أصول الفقه لابن الحاجب» «۱».

وبنفس البیان المذکور لدفع اعتراض ابن الزبعری، ندفع الإشکال فی الإستدلال بالحدیث الشریف، ونقول بأن المراد من المنازل هی المنازل المثبتة للفضیلة، والتی لیس لغیر أهل الإیمان منها نصیب، ولهذا لم یکن عموم المنزلة شاملًا من أول الأمر لکبر السنّ والأخوة النسبیة والأفصحیّة ... فالإعتراض بانتفائها مندفع، کاعتراض ابن الزبعری الکافر بانتفاء حکم الآیة فی حق عیسی وعزیر والملائکة...

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح اصول البزدوی ۳/ ۲۲۹- ۲۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۷

خلاصة وجوه دلالة لفظ المنزلة فی الحدیث علی العموم ... ص: ۳۷۷

وبعد، فإنّ لفظ «المنزلة» المضاف فی حدیث المنزلة یدلّ علی العموم بوجوهٍ کثیرة، قد تقدم شطر وافر منها وبها الکفایة.

وهی تتلخّص فیما یلی:

۱- ذکر عضد الدین الإیجی أن اسم الجنس المضاف من صیغ العموم عند المحققین. ولفظ «المنزلة» اسم جنس مضاف، فهو دال

علی العموم.

۲- ذکر برهان الدین العبری الفرغانی فی (شرح المنهاج) أن اسم الجنس المضاف یدل علی العموم کاسم الجنس المحلّی باللام.

۳- ذکر جلال الدین المحلّی فی (شرح جمع الجوامع للسبکی) أن المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم علی الصحیح، وقد نقل ذلک عن السبکی فی شرح المختصر.

۴- ذکر عبد العلی الأنصاری فی (شرح مسلّم الثبوت) أن لفظ «سبیل المؤمنین» فی الآیة: «ومن یشاقق الرسول من بعد ماتبین له الهدی ویتبع غیر سبیل المؤمنین» «... ۱»

یدل علی العموم، لأن المفرد المضاف من صیغ العموم، لجواز الإستثناء منه، وذلک معیار العموم.

۵- صرّح أبو البقاء فی (الکلیّات) بأن المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم، ونقل عن الأصولیین تصریحهم بذلک فی استدلالهم علی أن الأمر فی قوله تعالی: «فلیحذر الذین یخالفون عن أمره» «۲»

للوجوب، وأن

---

(۱) النساء ۴: ۱۱۵.

(۲) النور ۲۴: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۸

المراد من «أمره» کلّ أمر اللّه.

۶- صرّح زین الدین ابن نجیم المصری فی کتابه (الأشباه والنظائر) بأنّ المفرد المضاف إلی المعرفة للعموم، وأنّ الاصولیین صرّحوا بذلک فی الإستدلال بالآیة: «فلیحذر» ... حیث نصّوا علی أن المراد من «أمره» کلّ أمر اللّه. ثم فرّع بعض المسائل الفقهیة علی هذه القاعدة الاصولیة.

۷- ذکر التفتازانی فی (المطوّل) و (المختصر) أنّ إضافة المصدر فی قول صاحب (التلخیص): «وارتفاع شأن الکلام فی الحسن والقبول بمطابقته للإعتبار المناسب وانحطاطه بعدمها» یفید العموم، وقد استدل بذلک علی حصر ارتفاع شأن الکلام الفصیح بمطابقته للإعتبار المناسب.

۸- صرّح نظام الدین عثمان الخطائی فی (حاشیة المختصر للتفتازانی) بأنّ إضافة المصدر لا تفید العموم إلّامن جهة أنّ اسم الجنس المضاف من أدواة العموم.

۹- وافق الجلبی فی (حاشیة المطوّل) التفتازانی فیما ذکره فی معنی عبارة صاحب (التلخیص)، ونقل الجلبی عن المحقّق الرضی- رضی اللّه عنه- أنّ اسم الجنس العاری عن القرینة یدل علی الإستغراق.

۱۰- ذکر الجلبی فی موضع آخر: أنّ مبنی قول التفتازانی بأنّ إضافة المصدر تفید الحصر هو أنّ المصدر المضاف من صیغ العموم، وقضیّة: «استغراق المفرد أشمل» لکون لفظ «الإستغراق» مصدراً مضافاً- قضیة کلیّة، ودعوی کونها قضیةً مهملة توهم باطل.

۱۱- ذکر عبد الرحمن الجامی فی (الفوائد الضیائیة بشرح الکافیة) أنّ المصدر المضاف فی مثل: ضرب زید قائماً. أو: ضربی زیداً قائماً...

حیث أضیف المصدر فی الأول إلی العلم، وفی الثانی إلی ضمیر المتکلّم ... یفید العموم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۷۹

۱۲- ذکر ابن الحاجب فی (الإیضاح- شرح المفصل) أن ضربی زیداً قائماً، یفید معنی: ما ضربت إلّاقائماً، وأن معنی: أکثر شربی السویق ملتوتاً هو: ما أکثر الشرب إلّاملتوتاً. ووجه إفادة الحصر هو: أن المصدر متی أضیف أفاد العموم بالنسبة إلی المضاف إلیه، مثل

أسماء الأجناس وجموع الأجناس، حيث أنها فی حال الإضافة تفيد العموم، ومعنی: ماء البحار حكمه كذا هو: إن حكم جميع مياه البحار كذا. ومعنی علم زيد حكمه كذا: إن جميع علم زيد حكمه كذا.

أقول: فهذه التصريحات من هؤلاء الأكابر المحققين- لاسيّما ما ذكره ابن الحاجب والجامی- كافية لإثبات دلالة لفظ «المنزلة» المضاف إلی لفظ «هارون» فی الحديث ... علی العموم...

۱۳- إنّه لا ريب فی صحة الإستثناء من لفظ المنزلة المضاف فی هذا الحديث الشريف، وصحّة الإستثناء تدل علی العموم، حسب تصريحات أعاظم علماء الاصول: كالبيضاوی، والعبری، وابن إمام الكاملية، والجلال المحلی، ومحبّ اللّه البهاری، وعبد العلی الأنصاری.

۱۴- إنّه قد اعترف (الدهلوی) نفسه بأنّ صحة الإستثناء المتصل دليل العموم، وقد عرفت صحّة الإستثناء المتصل من لفظ «المنزلة» المضاف إلی لفظ «هارون». فيكون الحديث دالًا علی عموم المنزلة باعتراف (الدهلوی) أيضاً.

۱۵- إنّ الإستثناء المتّصل هو الأظهر، كما نصَّ عليه ابن الحاجب بل إنّ الإستثناء حقيقة فی المتصّل مجاز فی المنقطع، كما نصّ عليه القاضی الإيجی، ومحبّ اللّه البهاری، وأضاف البهاری أنّه لا يتبادر من الإستثناء إلّا الإستثناء المتصّل ... قالوا: ولهذا لا يحمل علماء الأمصار الإستثناء علی المنقطع ما أمكن حمله علی المتّصل ولو بتأويل، فإذا تعذّر حمله علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۰

المتّصل حملوه علی المنقطع.

۱۶- وذكر عبد العزيز البخاری أنّ أكثر العلماء علی أنّ الإستثناء «إلّا الذين تابوا» فی قوله تعالی: «والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدةً ولا تقبلوا لهم شهادة أبداً وأولئك هم الفاسقون إلّاالذين تابوا من بعد ذلك وأصلحوا فإنّ اللّه غفور رحيم» «۱»

هو استثناء متّصل، لأنّ الحمل علی الحقيقة واجب مهما أمكن، ولذا قدّروا الآية «أولئك هم الفاسقون فی جميع الأحوال».

۱۷- وذكر عبد العزيز عن الشافعی وأبی حنيفة وأبی يوسف فی قول القائل: لفلان علیَّ ألف درهم إلّاثوباً: أنّ هذا الإستثناء صحيح، وهو محمول علی نفی قيمة الثوب، فيسقط قدر قيمة الثوب من الألف. قال: والعمل علی هذا واجب، لعدم جواز حمل الإستثناء علی المنقطع، بل هو متصل بتقدير لفظ القيمة. وقد عزا عبد العزيز البخاری هذا إلی عموم الحنفية كذلك.

۱۸- وذكر البخاری أنّ الإستثناء «إلّاأنْ يعفون» فی قوله عزوجل «وإنْ طلّقتموهنّ من قبل أنْ تمسّوهنّ وقد فرضتم لهنّ فريضة فنصف ما فرضتم إلّاأنّ يعفون أو يعفو الذی بيده عقدة النكاح» «۲»

متصل بحمل الصّدر علی عموم الأحوال.

وكذا قال فی الحديث: لا تبيعوا الطعام بالطعام إلّاسواء بسواء.

أقول: وبهذه الوجوه نقول: بأنْ الإستثناء فی حديث المنزلة متّصل لا منقطع، لأن قوله صلّی اللّه عليه وآله وسلّم: «إلّا أنّه لا نبی بعدی» إمّا هو فی تقدير: إلّاالنبوّة لأنه لا نبی بعدی، وإمّا هو محمول علی «إلّا النبوة».

---

(۱)

النور: ۴- ۵.

(۲) البقرة: ۲۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۱

۱۹- إنه- بقطع النظر عمّا ذكر- لا يجوز حمل الإستثناء فی الحديث علی المنقطع، إذ يعتبر فی الإستثناء المنقطع وجود المخالفة بوجهٍ

من الوجوه مع السّابق، کما نصَّ علیه القاضی الإیجی، وکذا القطب الشیرازی مصرحاً بأنه ممّا اتفق علیه العلماء کلّهم ... قالوا: ولذا لا یصح أن یقال: ما جاءنی زید إلّاأنّ الجوهر الفرد حق.

أقول: وأنت خبیر بأنْ لا مخالفة بین عدم النبوة وبین ثبوت منزلة هارون لأمیر المؤمنین علیه السلام فی حال عدم عموم المنزلة، و: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاعدم النبوة» یکون مثل: «ما جاءنی زید إلّا أنّ الجوهر الفرد حق» ویجلّ عنه أدنی فصیح، فکیف بمن هو أفصح من نطق بالضاد!!

۲۰- لقد روی جماعة من أئمة أهل السنّة وکبار حفّاظهم حدیث المنزلة بلفظ «إلّا النبوة ...» منهم:

أحمد بن حنبل. فی المسند، وفی کتاب مناقب علی.

والنسائی. فی کتاب الخصائص، عن صفوان، عن سعید بن المسیب، عن سعد. وعن هشام، عن سعید بن المسیب، عن سعد. وعن عائشة، عن أبیها.

وابن عساکر الدمشقی، بسنده عن جابر بن عبد اللَّه.

والموفّق بن أحمد الخوارزمی المکی، بسنده عن جابر بن عبد اللَّه.

وابن کثیر الشامی، حیث روی روایة أحمد، وصحّح إسنادها.

وسبط ابن الجوزی، حیث أورد روایة أحمد.

والمولوی ولی اللَّه اللکهنوی، حیث روی روایة النسائی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۲

أقول:

فالإستثناء متّصل، وبطلان دعوی انقطاعه واضح.

۲۱- لقد فسّر جماعة من محقّقی القوم، ونصّوا بوجوهٍ عدیدة، علی أن المستثنی فی الحدیث هو «النبوة» لا «عدم النبوة ...» فالإستثناء عندهم متّصل لا منقطع ... لاحظ کلام ابن طلحة الشافعی فی (مطالب السئول) وابن الصبّاغ المالکی فی (الفصول المهمة) ومحمد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیة).

ولاحظ کلام الطیّبی فی (شرح المصابیح)، والعلقمی فی (شرح الجامع الصّغی)، والقسطلانی، والمناوی، والعزیزی، وعبد الحق الدهلوی فی (مدارج النبوة).

۲۲- وهو صریح عبارة والد (الدهلوی) فی کتابیه (قرة العینین) و (إزالة الخفا).

وعبارة ثناء اللَّه پانی پتی تلمیذ والد (الدهلوی).

وعبارة رشید الدین الدهلوی تلمیذ (الدهلوی).

۲۳- بل هو صریح کلام نصراللَّه الکابلی، وهو مقتدی (الدهلوی) وإمامه الذی نسج علی منواله وانتحل أکثر کلامه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۵

وجوه أخری فی دلالة الحدیث علی عموم المنزلة ... ص: ۳۸۵

اشارة

خلاصة الوجوه المذکورة سابقاً فی أنَّ حدیث المنزلة یدل علی عموم المنزلة، لکون الإستثناء فیه متّصلًا، وأنّه لا یجوز حمله علی المنقطع ... وکل وجه منها ینحلّ إلی وجوه...

وإليك وجوهاً أخرى زائداً على ما تقدّم:

وجوه أخرى

۱- التشبيه يوجب العموم فی المحلّ الذی يحتمله ... ص: ۳۸۵

ذكر المحققون من العلماء: أنّ التشبيه يوجب العموم فی المحلّ الذی يحتمله.. قال الشيخ علی بن محمد البزدوی فی (الأصول) ما نصّه:

«والأصل فی الكلام هو الصريح، وأمّا الكناية ففيها ضرب قصور، من حيث أنّها تقصر عن البيان إلّابالنيّة، والبيان بالكلام هو المراد، فظهر هذا التفاوت فيما يدرء بالشبهات، وصار جنس الكنايات بمنزلة الضرورات، ولهذا قلنا إن حدّ القذف لا يجب إلّابتصريح الزنا، حتی أنّ من قذف رجلًا بالزنا فقال له آخر: صدقت، لم يحد المصدّق، وكذلك إذا قال: لستُ بزان. يريد التعريض بالمخاطب، لم يحد. وكذلك فی كلّ تعريض، لما قلنا. بخلاف من قذف رجلًا بالزنا فقال الآخر: هو كما قلت، حدّ هذا الرجل، وكان بمنزلة الصّريح، لما عرف فی كتاب الحدود».

قال شارحه البخاری: «قوله: وكان بمنزلة الصريح لما عرف. قال شمس الأئمة فی قوله هو كما قلت: إنّ كاف التشبيه يوجب العموم عندنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۶

فی المحلّ الذی يحتمله، ولهذا قلنا فی قول علی- رضی اللّه عنه-: إنما أعطيناهم الذمّة وبذلوا الجزية ليكون أموالهم كأموالنا ودماؤهم كدمائنا: إنه مجرىٌ علی العموم فيما يندرء بالشبهات كالحدود، وما ثبت بالشبهات كالأموال، فهذا الكاف أيضاً موجَبه العموم، لأنه حصل فی محل يحتمله، فيكون نسبةً له إلی الزنا قطعاً، بمنزلة الكلام الأول، علی ما هو موجب العام عندنا» «۱».

أقول:

فالتشبيه يوجب العموم عند الأصوليين، وفی حديث المنزلة تشبيه، كما نصّ عليه شرّاحه من مشاهير المحققين المهرة، كالقاضی عياض، والنووی، والمحب الطبری، والطيّبی، والكرمانی، والعسقلانی، والأعور الواسطی، والقسطلانی، والعلقمی، والمناوی، وغيرهم ...وقد تقدمت عباراتهم ... بل (الدهلوی) نفسه أيضاً معترف بذلك حيث يقول: «وأيضاً، لمّا شبّه حضرة الأمير بحضرة هارون»...

...

فهذا وجه من وجوه دلالة الحديث علی العموم...

وفی (طبقات الشافعية) بترجمة أبی داود سليمان بن الأشعث، يقول السبكی: «قال شيخنا الذهبی: تفَقّه أبو داود بأحمد بن حنبل ولازمه مدةً، قال: وكان يشبَّه به كما كان أحمد يشبّه بشيخه وكيع، وكان وكيع يشبَّه بشيخه سفيان، وكان سفيان يشبّه بشيخه منصور، وكان منصور يشبَّه بشيخه إبراهيم، وكان إبراهيم يشبّه بشيخه علقمة، وكان علقمة يشبّه بشيخه

---

(۱) كشف الأسرار فی شرح اصول البزودی ۲/ ۳۸۹- ۳۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۷

عبد اللّه بن مسعود، رضی اللّه عنه.

قال شيخنا الذهبی: وروى أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة: إنه كان يشبه عبد اللّه بن مسعود بالنبی صلّی اللّه عليه وسلّم فی هديه ودلّه.

قلت: أمّا أنا فمن ابن مسعود أسكت، ولا أستطيع أنْ اشبّه أحداً برسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم، فی شیء من الأشياء، ولا أستحسنه ولا

أجوّزه، وغایة ما تسمح نفسی به أنْ أقول: وکان عبد اللّه یقتدی برسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فیما تنتهی إلیه قدرته وموهبته من اللّه عزوجل، لا فی کلّ ما کان علیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فإن ذلک لیس لابن مسعود، ولا للصدیق، ولا لمن اتّخذه اللّه خلیلًا، حشرنا اللّه فی زمرتهم» «۱».

وإذ ثبت أن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قد شبّه أمیر المؤمنین بهارون علیهما السلام، فقد ثبت بذلک بالبداهة أن علیّاً حائز لجمیع صفات هارون إلّاالنبوة، وإلّا لما شبّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم علیّاً بهارون، لعین الدلیل القائم علی عدم جواز تشبیه ابن مسعود برسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

۲- کون الشیء بمنزلة الشیء یستلزم ترتب أحکامه علیه ... ص: ۳۸۷

ومقتضی کلمات العلماء المحققین فی المسائل والموارد المختلفة

---

(۱) طبقات الشافعیة للسبکی ۲/ ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۸

من استدلالاتهم: أنّ کون الشیء بمنزلة الشیء یستلزم ترتّب أحکامه علیه...

فمثلًا یقول الشیخ جمال الدین ابن هشام فی بیان وجوه إستعمال «إلّا» فی کلام العرب:

«الثانی- أن تکون صفةً بمنزلة غیر، فیوصف بها وبتالیها جمع منکّر أو شبهه، فمثال الجمع المنکر «لو کان فیهما آلهة إلّااللّه لفسدتا» «۱»

فلا یجوز فی «إلّا» هذه أنْ تکون للإستثناء، من جهة المعنی، إذ التقدیر حینئذٍ: لو کان فیهما آلهة لیس فیهم لیست فی المصدر اللّه لفسدتا، وذلک یقتضی بمفهومه أنه لو کان فیهما آلهة ... جمع منکر فی الإثبات، فلا عموم له، فلا یصحّ الإستثناء منه. ولو قلت: قام رجال إلّازیداً. لم یصح إتّفاقاً.

وزعم المبرد: أن «إلّا» فی هذه الآیة للإستثناء، وأنّ ما بعدها بدل، محتجّاً بأنّ «لو» تدل علی الإمتناع، وامتناع الشیء انتفاؤه. وزعم أنّ التفریغ بعدها جائز، وأن نحو: لو کان معنا إلّازید، أجود کلام.

ویردّه: أنهم لا یقولون: لو جاءنی دیّار أکرمته. ولا: لو جاءنی من أحد أکرمته. ولو کانت بمنزلة النافی لجاز ذلک، کما یجوز: ما فیها دیار، وما جاءنی من أحد. ولمّا لم یجز ذلک دلّ علی أنّ الصواب قول سیبویه أنّ إلّاوما بعدها صفة» «۲».

ویقول عبد العزیز البخاری:

«قوله: لکنه فیما لم یسبق فیه الخلاف بمنزلة المشهور من الحدیث،

---

(۱) الانبیاء ۲۱: ۲۲.

(۲). مغنی اللبیب ۱/ ۹۹

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۸۹

وفیما سبق فیه الخلاف بمنزلة الصحیح من الآحاد.

أی: لکن إجماع من بعد الصحابة فی حکم لم یسبق فیه الخلاف، بمنزلة المشهور من الحدیث، حتی لا یکفّر جاحده لشبهة الإختلاف، ولکنْ یجوز الزیادة التی هی فی معنی النسخ به، لأن الإختلاف الواقع فیه ممّا لا یعبأ به، وإجماعهم فیما سبق فیه خلاف بمنزلة الصحیح من الآحاد، حتی کان موجباً للعمل دون العلم، بشرط أنْ لا یکون مخالفاً للُاصول، فکان هذا الإجماع حجة علی أدنی

المراتب. كذا فی التقويم. وينبغی أنْ يكون مقدماً على القياس، كخبر الواحد» «۱».

إذن، كون الشیء بمنزلة الشیء يستلزم ترتّب أحكامه عليه، وهذا دليل صريح على أن قول القائل: هذا بمنزلة ذاك، يدل على العموم. فكون أمير المؤمنين عليه السلام بمنزلة هارون عليه السلام، يثبت للإمام جميع المراتب الثابتة لهارون، فالحديث يدل على عموم المنزلة.

۳- دلالة الحديث على العموم باعتراف عبد الحق الدهلوی ... ص: ۳۸۹

واعترف الشيخ عبد الحق الدهلوی (بشرح المشكاة) بدلالة حديث المنزلة على أن عموم منازل هارون ثابتة لسيّدنا الأمير عليهما السلام، فقد قال بشرح الحديث: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی. قال سعد بن أبی وقاص- وهو أحد العشرة المبشرة- أنّه (صلّی اللَّه عليه وآله) قال لعلی رضی اللَّه عنه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی. حيث كان أخاه

---

(۱) التحقيق فی شرح المنتخب فی اصول المذهب للأخسيكشی- مبحث الإجماع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۰

وخليفته، إلّاأنّه لا نبی بعدی. أی: غير أنّ الفرق ليس إلّاأنه ليس بعدی نبی، وكان هارون نبيّاً، ولست أنت بنبیّ»....

فلقد فهم الشيخ عبد الحق الدهلوی العموم من هذا الحديث، ونصّ على أنّه لا فرق بين أمير المؤمنين وهارون عليهما السلام إلّافی النبوة، أی: فيكون أمير المؤمنين عليه السلام الخليفة بعد النبی، الإمام المعصوم، المفترض الطّاعة، وأعلم القوم وأفضلهم...

۴- دلالته على العموم باعتراف الفخر الرازی ... ص: ۳۹۰

ويقول الفخر الرازی- فی كلامه الآتی بتمامه-:

«أما الأول فجوابه: إن معنی قوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی: إن حالك معی أو عندی كحال هارون من موسی عليهما السلام. وهذا القول يدخل تحته أحوال هارون نفياً وإثباتا».

فهذا الكلام صريح فی عموم الأحوال، لأنّ كلمة «أحوال» فی هذا الكلام جمع مضاف، والجمع المضاف من صيغ العموم، كما عرفت من كلام القاضی العضد الإيجی فی (شرح المختصر) والعبری فی (شرح المنهاج).

فمراد الرازی من «أحوال هارون» هو جميع أحواله.

هذا، مضافاً إلی أنّه لو لم يكن مراد الرازی العموم لم يثبت مطلبه من هذا الكلام، لأن إثبات بعض الأحوال فقط لا يستلزم دخول نفی الأمامة فی هذه الأحوال، فلا يثبت مطلوبه وهو إثبات دلالة الحديث على نفی الإمامة ... فلابدّ من أن يكون لفظ المنزلة دالًّا على جميع الأحوال.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۱

وحينئذٍ يتم- والحمد للَّه- العموم الذی يدّعيه أهل الحق الإمامية، فإنهم إنما يدّعون العموم بالنسبة إلی الأحوال المعتنی بها، والرازی يثبت هذا العموم بل الأزيد منه، ويری شموله للأحوال المنفيّة أيضاً.

لكنّه- ويا للعجب- يعود فينكر العموم، كأسلافه وأخلافه، عناداً للحق وأهله ... ويأتی (الدهلوی) ويدّعی أن ثبوت العموم يستلزم الكذب فی كلام المعصوم والعياذ باللَّه!!

۵- الدلالة على العموم فی كلام الدهلوی ... ص: ۳۹۱

ویقول (الدهلوی) فی جواب الإستدلال بحدیث المنزلة:

«وأیضاً: لما شبّه حضرة الأمیر بحضرة هارون- ومعلومٌ أنّ هارون کان خلیفة موسی فی غیبته فی حال حیاته، أما بعد وفاة موسی فکان الخلیفة یوشع ابن نون وکالب بن یوفنا- فاللّازم أنْ یکون حضرة الأمیر خلیفة النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی حال حیاته مدة غیبته لا بعد وفاته، بل الخلیفة بعد وفاته غیره، حتی یکون التشبیه کاملًا، وحمل التشبیه الواقع فی کلام رسول اللّه علی التشبیه الناقص دلیل علی کمال عدم المبالاة بالدین».

وفی کلامه هذا اعتراف بعموم المنزلة، لأنّه یحمل الحدیث- تقلیداً للرازی- علی العموم حتی بالنسبة إلی المنازل المنفیّة، کی یثبت الدلالة علی نفی خلافة الأمیر علیه السلام، ومعلوم أنّ کمال التشبیه لا یکون بغیر عموم المنازل، وحمله علی بعض المنازل حمل علی التشبیه الناقص الذی منعه (الدهلوی).

فظهر أنّ حمل القوم حدیث المنزلة علی بعض المنازل دلیل علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۲

عدم مبالاتهم بالدین، وعدم اهتمامهم بمدالیل کلمات خاتم النبیّین صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... وبهذا یسقط ما زعمه (الدهلوی) من أن الحمل علی الإستثناء المتّصل یستلزم الکذب فی کلام المعصوم، بل إنّ الأمر بالعکس، فإنّ زعم انقطاعه وتأویل «إلّا أنه لا نبی بعدی» ب «عدم النبوّة» یستلزم ذلک ... والحمد للّهفی المبدء والمآب...

ویفید کلام (الدهلوی) فی موضعٍ آخر: أنّ التشبیه یستلزم العموم ... وذلک فی (حاشیة التحفة)، حیث أورد کلاماً لملّا یعقوب الملتانی، فی الجواب عن حدیث «إنی تارک فیکم الثقلین» ... وحاصله: أنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم شبّه أهل بیته بالسفینة، وشبّه أصحابه بالنجوم، لیشیر إلی أنّ الشریعة تؤخذ من الصحابة، والطریقة من أهل البیت...

ومن المعلوم: إن دلالة تشبیه الصحابة بالنجوم علی وجوب أخذ الشریعة منهم، تتوقف علی حمل التشبیه علی العموم، وإلّا فلا تتم تلک الدلالة، وبأیّ وجهٍ حمل التشبیه فی حدیث النجوم المزعوم علی العموم، فإنّ به یحمل التشبیه فی حدیث المنزلة الصحیح المتواتر علی العموم...

لکنّ «الأصحاب» فی حدیث النجوم فی طرق الإمامیة هم «أهل البیت ...» فمن أهل البیت تؤخذ الشریعة والطریقة معاً.

۶- الدلالة علی العموم فی کلام ابن روزبهان ... ص: ۳۹۲

ویعترف الفضل ابن روزبهان بدلالة الحدیث الشریف علی حصول جمیع الفضائل لأمیر المؤمنین علیه السلام- عدا النبوة-، واعترافه بهذا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۳

عجائب الألطاف الإلهیّة الخفیّة ... وهذا نصّ کلامه:

«هذا من روایات الصّحاح، وهذا لا یدل علی النص کما ذکره العلماء، ووجه الإستدلال به: إنه نفی النبوة من علی وأثبت له کلَّ شیء سواه، ومن جملته الخلافة. والجواب: إن هارون لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک، کما استخلف موسی هارون حین ذهابه إلی الطور، لقوله تعالی: «اخلفنی فی قومی» «۱»

.وأیضاً: یثبت به لأمیر المؤمنین فضیلة الاخوة والمؤازرة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی تبلیغ الرسالة، وغیرها من الفضائل، وهی مثبتةٌ یقیناً لا شک فیه» «۲».

أقول:

فکلامه یدل علی العموم بلفظ «الفضائل» وهو جمع معرف باللام، وهو من صیغ العموم کما عرفت من تصریحات القوم...

وإذْ ثبت دلالة الحديث على ثبوت جميع الفضائل لأمير المؤمنين عليه السلام، ثبت دلالته على الأفضلية، وبذلك يسقط تقوّلات ابن تيمية والأعور وأمثالهما فى هذا الباب.

أمّا نفى الدلالة على الخلافة بسبب وفاة هارون فى زمن حياة موسى، فسيأتى الجواب عنه بأبلغ الوجوه، إن شاء اللّه تعالى.

---

(۱) الأعراف: ۱۴۲.

(۲) ابطال نهج الباطل. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۴

۷- الدلالات على العموم من كلام المولوى محمد إسماعيل ... ص: ۳۹۴

واعترف بذلك أيضاً ابن أخ (الدهلوى): المولوى محمد إسماعيل الذى فاق عمه وأسلافه فى التعصّب والتصلّب المقيت ... وهذه عبارته معرّبةً:

«واعلم أيضاً: أن لبعض الكاملين مشابهةً مع أنبياء اللّه فى أحد الكمالات، ولبعضهم فى كمالين، ولبعضهم فى ثلاثة، ومنهم من يشابههم فى جميع الكمالات ... فللإمامة- إذاً- مراتب مختلفة، وبعضها أكمل من بعض ... هذا بيان حقيقة مطلق الإمامة ... وعلى هذا، كان إمامة من يشابه الأنبياء فى جميع الكمالات أكمل من إمامة سائر الكاملين، فلا يبقى والحال هذه لا محالة امتياز لهذا الإمام الأكمل عن الأنبياء إلّابنفس مرتبة النبوة...

وحينئذٍ جاز أنْ يقال: إنه لو كان نبى بعد خاتم النبيّين لكان شخص أكمل الكاملين، ومن هنا ورد فى الحديث: لو كان بعدى نبى لكان عمر «۱». وجاز أن يقال بأنّه لا فرق بينه وبين النبى إلّابمنصب النبوّة، كما ورد عنه فى حق على رضى اللّه عنه: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۲».

وبهذا التصريح تصير جميع التلفيقات الواردة فى كتب أسلاف الرجل هباءً منثوراً.

---

(۱)

هذا حديث موضوع كما لا يخفى على من راجع قسم حديث أنا مدينة العلم، من كتابنا.

(۲) منصب امامت- آخر الفصل الأول.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۵

۸- الدلالة على العموم من كلام الخجندى على ضوء الحديث ... ص: ۳۹۵

وروى شهاب الدين أحمد عن الحافظ أبى نعيم الإصفهانى فى كتاب (الحلية) أحاديث هذا رابعها:

«عن أبى برزة- قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وبارك وسلّم: إنّ اللّه عزوجل عهد إلىَّ عهداً، فقلت: يا رب، بيّنه لى، فقال: إسمع، فقلت: سمعت، فقال: إنّ علياً راية الهدى وإمام أوليائى ونور من أطاعنى، وهو الكلمة التى ألزمتها المتّقين، من أحبّه أحبّنى، ومن أبغضه أبغضنى، فبشّره بذلك. فجاء على- رضى اللّه عنه- فبشّرته، فقال: يا رسول اللّه، أنا عبد اللّه وفى قبضته، إنْ يعذّبنى فبذنبى، وإنْ يتمّ لى الذى بشّرتنى به فاللّه أولى بى. قال صلّى اللّه عليه وآله وبارك وسلّم قلت: اللهم اجلُ قلبه واجعل ربيعه الإيمان. فقال اللّه عزوجل: قد فعلت به ذلك. ثم إنه رفع إلىّ أنه سيخصّه من البلاء بشىء لم يخصّ به أحداً من أصحابى. فقلت: يا رب أخى وصاحبى! فقال: إن هذا شىء قد سبق، إنّه مبتلى ومبتلى به» «۱».

قال شهاب الدين: «روى الأربعة الحافظ أبو نعيم».

قال: «وقال الشيخ الإمام العالم العامل العارف الكامل جلال الدين أحمد الخجندى- حفّ مرقده بأنواع الفيض الصمدى-: وهو- رضى اللّه تعالى عنه- سيد الأولياء بعد رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وعلى آله وبارك وسلّم- إذْ ولايته من ولاية رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وعلى آله بارك وسلّم- بلا واسطة. وكذا علمه من علمه، وحكمته من حكمته، وشجاعته من

---

(۱) حلية الاولياء ۱/ ۶۶- ۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۶

شجاعته، وكذا سائر الكمالات، إلّافيما استثناه، يعنى قوله: غير أنّه لا نبى بعدى» «۱».

أقول:

فإذن، يكون أمير المؤمنين عليه السلام بولايته وعلمه وحكمته وسائر الكمالات- عدا النبوة- أفضل من بَعد النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... فالحديث الشريف يدل على أفضليته فإمامته بلا فصل، لقبح تقديم المفضول على الفاضل، كما هو ظاهر من تصريحات والد (الدهلوى) فضلًا عن غيره من الأفاضل.

على أنّ الإمامة على رأس الكمالات- كما هو ظاهر الفخر الرازى فى (نهاية العقول)- فهو بهذا السبب أيضاً يتلو النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، إذ لو لم يكن إماماً كان تابعاً، ولانتفى عنه عمدة الكمالات، وهو خلف.

وبالجملة، فقد ظهر من هذا التقرير المستفاد من الحديث المروى فى (الحلية) دلالة حديث المنزلة على عموم المنزلة ... وسقطت محاولات المنكرين من الأولين والآخرين، والحمد للّه‌رب العالمين.

۹- قوله «ص»: ما سألت اللّه لى شيئاً إلّاسألت لک مثله ... ص: ۳۹۶

ومن أقوى الأدلّة على ثبوت جميع الكمالات والفضائل لأمير المؤمنين عليه السلام عدا النبوّة ... هو الحديث الذى أخرجه جمع غفير

---

(۱) توضيح الدلائل- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۷

من الائمة الكبار أمثال:

ابن أبى عاصم

وأحمد بن عمرو الشيبانى

ومحمد بن جرير الطبرى

وسليمان بن أحمد الطبرانى

وأبى حفص ابن شاهين

وأبى نعيم الإصفهانى

وابن المغازلى الشافعى

والموفّق بن أحمد الخطيب الخوارزمى

ومحمد بن يوسف الزرندى

والسيد شهاب الدين أحمد

وجلال الدين السيوطى

وإبراهيم الوصّابى اليمنى

وعلى المتّقى الهندى

ومحمد صدر العالم

وإليك نصّه:

«عن على قال: وجعت وجعاً، فأتيت النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-، فاقامنى فى مكانه، وقام يصلّى، وألقى علىَّ طرف ثوبه، ثم قال: برئت يا ابن أبى طالب، فلا بأس عليك. ما سألت اللَّه لى شيئاً إلّاسألت لك مثله، ولا سألت اللَّه شيئاً إلّاأعطانيه، غير أنّه قيل لى: إنه لا نبى بعدك. فقمت فكأنّى ما اشتكيت.

ابن أبى عاصم، وابن جرير وصحّحه- طس، وابن شاهين فى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۸

السنّة» «۱».

وقال النسائى:

«أنبأنا عبد الأعلى بن واصل بن عبد الأعلى قال: ثنا على بن ثابت قال: ثنا منصور بن أبى الاسود، عن يزيد بن أبى زياد، عن سليمان بن عبد اللَّه بن الحارث، عن جدّه، عن على- رضى اللَّه عنه- قال:

مرضت فعادنى رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فدخل علىَّ وأنا مضطجع، فاتّكى إلى جنبى ثم سجّانى بثوبه، فلمّا رآنى قد هدأت قام إلى المسجد يصلى، فلمّا قضى صلاته جاء فرفع الثوب عنى وقال: قم يا على فقد برئت، فقمت كأنْ لم أشتك شيئاً قبل ذلك، فقال: ما سألت ربّى شيئاً فى صلاتى إلّاأعطانى، وما سألت لنفسى شيئاً إلّاوقد سألت لك.

قال أبو عبد الرحمن: خالفه جعفر الأحمر فقال: عن يزيد بن أبى زياد، عن عبد اللَّه بن الحارث، عن على قال: وجعت وجعاً شديداً، فأتيت النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فأقامنى فى مكانه وقام يصلّى، وألقى علىَّ طرف ثوبه ثم قال: قم يا على فقد برئت لا بأس عليك، وما دعوت اللَّه لنفسى بشيء إلّادعوت لك مثله، وما دعوت بشيء إلّاقد استجيب لى. وقال: اعطيت إلّاأنه قيل لى: لا نبى بعدك» «۲».

ورواه ابن المغازلى بسنده عن جعفر الأحمر:

...«ما دعوت لنفسى بشيء إلّادعوت لك بمثله، ولا دعوت بشيء إلّااستجيب لى- أو قيل قد اعطيته- إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۳».

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۷۰ رقم ۳۶۵۱۳.

(۲) السنن الكبرى ۵/ ۱۵۱ رقم ۸۵۳۲، ۸۵۳۳.

(۳) المناقب للمغازلى: ۱۵۰ رقم ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۳۹۹

وكذا رواه الخطيب الخوارزمى عن جعفر بطريق ابن أبى عاصم «۱».

والزرندى بقوله: «فضيلة كل الفضائل دونها، ومنقبة غالب الحفاظ يروونها. روى الإمام عبد اللَّه بن الحارث: قلت لعلى: أخبرنى بأفضل منزلتك من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال: نعم، بينا أنا نائم عنده وهو يصلّى، فلمّا فرغ من صلاته قال: يا على، ما سألت اللَّه من الخير إلّا سألت لك مثله، وما استعذت من الشرّ إلّااستعذت لك مثله. وفى روايةٍ قال: وجعت وجعاً فأتيت النبى» «... ۲».

وشهاب الدين أحمد عن الصالحانى بإسناده إلى المحاملى بإسناده، وعن الطبرى وعن الزرندى «۳ ...» عن ابن الحارث عن على عليه

الصلاة والسلام.

وروى الوصّابی: «عن أمیر المؤمنین أبی الحسن علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه قال قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی وجع وجعته: یا علی، قم، فقد برئت، وما سألت اللَّه شیئاً إلّاسألت لک مثله، إلّاأنه قیل: لا نبوة بعدک. أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصحابة» «۴».

وقال محمد صدر العالم: «أخرج ابن أبی عاصم وابن جریر- وصحّحه- والطبرانی فی الأوسط وابن شاهین فی السنّة عن علی قال... وأخرج أبو نعیم فی فضائل الصحابة عن علی قال قال رسول

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۱۰ رقم ۱۱۷.

(۲) نظم درر السمطین: ۱۱۹.

(۳) توضیح الدلائل- مخطوط.

(۴) الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

اللَّه» «... ۱».

واعلم:

إنه لم یرد فی لفظ الحدیث- فی بعض طرقه- قوله: «إلّا أنه قیل لی لا نبی بعدک». فراجع إن شئت روایة النسائی، والمحاملی، والخوارزمی، والمحبّ الطبری، والسیوطی، والمتّقی وغیرهم «۲».

۱۰- قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: علی نفسی ... ص: ۴۰۰

روی المولوی محمد مبین «۳» عن السیوطی قال:

«قال ابن النجار فی تاریخه معنعناً عن قیس بن أبی حازم عن عمرو بن العاص قال: لما قدمت من غزوة السلاسل- وکنت أظن أنّه لیس أحد أحبّ إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم منّی- قلت: یا رسول اللَّه، أیّ الناس أحب إلیک؟ قال: عائشة. قلت: إنی أسألک عن الرّجال. قال: فإذن أبوها. قلت: یا رسول اللَّه فأین علی؟ فالتفت إلی أصحابه فقال: إن هذا یسألنی عن النفس. وفی روایةٍ: قال فتی من الأنصار: فما بال علی؟ فقال

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

(۲) الخصائص، تقدم قریباً، المناقب للخوارزمی: ۸۶، کنز العمال ۱۳/ ۳۶۳۶۸، ذخائر العقبی: ۱۲۰، الریاض النضرة ۳/ ۱۱۹.

(۳) هو: المولوی محمد مبین اللکهنوی، الشیخ الفاضل الکبیر، أحد الفقهاء الحنفیة، المتوفی سنة ۱۲۲۵. کذا فی نزهة الخواطر ۷/ ۴۰۳.

له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: هل رأیت أنّ أحداً یسئل عن نفسه؟!

وأخرج ابن النجار فی تاریخ بغداد من طریقه: قالت فاطمة، یا رسول اللَّه لم تقل فی علی شیئاً؟ قال: علی نفسی فمن رأیتیه یقول فی نفسه!».

ثم قال المولوی المذکور: «فکلّ صفةٍ اتّصف النبی بها فإنّ علی المرتضی متصف بها، سوی النبوّة الخاصّة المختصة بالرسول کما قال

فی حدیث آخر: لا نبی بعدی» «۱».

۱۱- قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له: انّک لتسمع ما أسمع ... ص: ۴۰۱

قال السید شهاب الدین أحمد: «ولا یخفی أن مولانا أمیر المؤمنین قد شابه النّبی صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم فی کثیرٍ بل فی أکثر الخصال الرضیّة والفعال الزکیّة، وعاداته وعباداته وأحواله، وقد صحّ ذلک له بالأخبار الصحیحة والآثار الصّریحة، ولا یحتاج إلی إقامة الدلیل والبرهان، ولا یفتقر إلی إیضاح حجةٍ وبیان، وقد عدَّ بعض العلماء بعض الخصال لأمیر المؤمنین علی، التی هو فیها نظیر سیدنا النبی الأمی. فقال:

هو نظیره من وجوه: نظیره فی الأصل بدلیل شاهد النسب الصریح بینهما بلا ارتیاب، ونظیره فی الطهارة بدلیل قوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه

---

(۱) وسیلة النجاة فی مناقب السادات: ۶۹، وهو فی کنز العمال ۱۳/ ۱۴۲ ضمه ح ۳۶۴۴۶ عن ابن النجّار.

لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» «۱»

. ونظیره فی آیة ولی الأمة بدلیل قوله تعالی: «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله والذین آمنوا الذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون». ونظیره فی الأداء والتبلیغ بدلیل الوحی الوارد علیه یوم إعطاء سورة براءة لغیره، فنزل جبرئیل علیه الصلاة والسلام وقال: لا یؤدّیها إلّاأنت أو من هو منک، فاستعادها منه، فأدّاها علی رضی اللَّه عنه بوحی اللَّه تعالی فی الموسم. ونظیره فی کونه مولی الامة بدلیل قوله صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: من کنت مولاه فهذا علی مولاه. ونظیره فی مماثلة نفسیهما وأنّ نفسه قامت مقام نفسه وأن اللَّه تعالی أجری نفس علی مجری نفس النبی صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم فقال: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبنائنا وأبناءکم ونسائنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» «۲»

. ونظیره فی فتح بابه فی المسجد کفتح باب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلم وجواز دخول المسجد جنباً کحال رسول اللَّه علی السواء.

هذا معنی کلامه.

ومن تتبع أحواله فی الفضائل المخصوصة، وتفحص أحواله فی الشمائل المنصوصة، یعلم أنه- کرّم اللَّه تعالی وجهه- بلغ الغایة فی اقتفاء آثار سیدنا المصطفی، وأتی النهایة فی اقتباس أنواره، حیث لم یجد فیه غیره مقتضی، وقد قال رحمه اللَّه ورضوانه علیه فی خطبة طویلة له:

وقد علمتم موضعی من رسول اللَّه (صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم)

---

(۱) الأحزاب: ۳۳.

(۲) آل عمران: ۶۱.

بالقرابة القریبة والمنزلة الخصیصة، وضعنی فی حجره وأنا ولید، یضمّنی إلی صدره، ویکنفنی فی فراشه، ویشمّنی عرفه، وکان یمضغ الشیء ثم یلقمنیه، وما وجد لی کذبةً فی قول ولا خطلةً فی فعل.

ولقد قرن اللَّه تعالی به من لدن أن کان فطیماً أعظم ملک من الملائکة، یسلک به سبیل المکارم ومحاسن أخلاق العالم لیله ونهاره.

ولقد كنت أتّبعه اتباع الفصيل أثر امّه، يرفع لى كلّ يوم علماً من أخلاقه، ويأمرنى بالإقتداء به.

ولقد كان يجاور فى كلّ سنة بحراء، فأراه ولا يراه غيرى، ولم يجمع بيت واحد يومئذ فى الإسلام غير رسول اللَّه وخديجة وأنا ثالثهما، أرى نور الوحى والرسالة وأشمّ ريح النبوة.

ولقد سمعت رنّة الشيطان حين نزل الوحى عليه فقلت: يا رسول اللَّه ما هذه الرنة؟ فقال: هذا الشيطان قد أيس من عبادته، إنك لتسمع ما أسمع وترى ما أرى، إلّاأنك لست بنبى ولكنك وزير وإنك لعلى خير» «۱».

۱۲- قوله «ص»: اللّهم انى أقول كما قال أخى موسى ... ص: ۴۰۳

ومن الأدلة القاطعة على عموم المنزلة قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: اللّهم إنى أقول كما قال أخى موسى: اللهم اجعل لى وزيراً من أهلى أخى علياً أشدد به أزرى وأشركه فى أمرى، كى نسبّحك كثيراً ونذكرك كثيراً، إنك كنت بنا بصيراً». وهذا الحديث أخرجه:

---

(۱) توضيح الدلائل- مخلوط.

أحمد بن حنبل

وابن مردويه

وأبو إسحاق الثعلبى

وأبو نعيم الإصبهانى

وأبو بكر الخطيب

وابن المغازلى الشافعى

وابن عساكر الدمشقى...

وسبط ابن الجوزى الحنفى

وشهاب الدين أحمد

وجلال الدين السيوطى

وعلى المتقى الهندى

وشيخ بن على الجفرى

والميرزا محمد البدخشانى

ومحمد بن إسماعيل الأمير

وغيرهم من أعلام المحدّثين...

قال المحبّ الطبرى: «عن أسماء بنت عميس قالت سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: اللهم إنى أقول كما قال أخى موسى: اللهم اجعل لى وزيراً من أهلى أخى علياً، اشدد به أزرى وأشركه فى أمرى، كى نسبّحك كثيراً ونذكرك كثيراً إنك كنت بنا بصيراً. أخرجه أحمد فى المناقب. والمراد بالأمر غير النبوة» «۱».

---

(۱) الرياض النضرة ۳/ ۱۱۸.

ورواه أبو نعيم عن ابن عباس ثم قال: «قال ابن عباس: فسمعت منادياً ينادى يا أحمد: قد اعطيت ما سألت. فقال النبى صلّى اللّه عليه وسلّم لعلى: يا أبا الحسن إرفع يدك إلى السماء فادع ربك واسأله يعطك. فرفع على يده إلى السماء وهو يقول: اللهم اجعل لى عندك عهداً واجعل لى عندك وداً. فأنزل اللّه على نبيه صلّى اللّه عليه وسلّم: «إنّ الذين آمنوا وعملوا الصالحات سيجعل لهم الرحمن وداً» «۱»

. فتلاها النبى صلّى اللّه عليه وسلّم على أصحابه فعجبوا من ذلك عجباً شديداً. قال النبى صلّى اللّه عليه وسلّم: بم تعجبون؟! إن القرآن أربعة أرباع، فربع فينا أهل البيت خاصة وربع فى أعدائنا وربع حلال وحرام وربع فرائض وأحكام. وإن اللّه أنزل فى على كرائم القرآن» «۲».

ورواه ابن المغازلى بسنده عن ابن عباس كذلك «۳».

وسبط ابن الجوزى عن أحمد فى المناقب عن أسماء كما تقدم «۴».

وشهاب الدين أحمد عن المحبّ الطبرى عن أحمد فى المناقب «۵».

وقال السيوطى: «أخرج ابن مردويه والخطيب وابن عساكر عن أسماء بنت عميس قالت: رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بأزاء ثبير وهو يقول: أشرق ثبير، أشرق ثبير، اللهم إنى أسألك بما سألك أخى موسى أن تشرح صدرى وأن تيسّر أمرى وأنْ تحل عقدةً من لسانى يفقهوا

---

(۱) مريم: ۹۶.

(۲) منقبة المطّهرين- مخطوط.

(۳) المناقب لابن المغازلى: ۲۷۰ رقم ۳۷۵.

(۴) تذكرة خواص الامّة: ۲۶.

(۵) توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰۶

قولى واجعل لى وزيراً من أهلى علياً أخى أشدد به أزرى وأشركه فى أمرى كى نسبّحك كثيراً ونذكرك كثيراً إنك كنت بنا بصيراً» «۱».

ومن الواضح جداً، أنه كما كان سؤال موسى دليلًا على أفضلية هارون من بعد موسى عليهما السلام وأولويّته بالقيام مقامه والخلافة عنه، كذلك سؤال النبى صلّى اللّه عليه وآله نفس ما سأل موسى، فإنه يدل على ثبوت جميع ما ثبت لهارون لمولانا أمير المؤمنين عليه السلام، والمنكر لهذه الدلالة مكابر لا يصغى إلى طغيانه وعدوانه، ولا يلتفت ولا يحتفل بشأنه وشنآنه.

وذكر ولى اللّه الدهلوى إنه إنما سأل موسى هذه السؤالات لاحتياجه إليها، من جهة تعذّر تحمل أعباء الرسالة بدونها «۲». فتكون وزارة أمير المؤمنين عليه السلام للنبى صلّى اللّه عليه وآله من جملة الامور التى كان يحتاج إليها فى تحمل أعباء الرسالة. وناهيك به دليلًا زاهراً على الأفضلية العامة.

وأيضاً فإن «الأمر» عام، فيكون كل ما ثبت لهارون ثابتاً للأمير عليه السلام. وقد تقدم عن المحبّ الطبرى أن المراد من الأمر كل الأمور عدا النبوة ... فالعصمة والأفضلية ووجوب الطاعة والإتّباع، امور ثابتة للأمير لا يشركه فيها أحد.

---

(۱) الدر المنثور ۵/ ۵۴۴- ۵۴۶، والآية فى سورة مريم ۱۹ رقم ۹۶.

(۲) إزالة الخفا الفصل السادس من المقصد الأول، فى عمومات القرآن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۰۹

هل كانت الخلافة من منازل هارون؟ قال الدهلوی: لا نسلّم ...! ص: ۴۰۹

الرد على دعوى التنافی بين الخلافة والنبوة ... ص: ۴۰۹

اشارة

قوله:

الثانی: إنّا لا نسلّم أن من منازل هارون من موسی خلافته عنه بعد الموت، إذ لو بقی هارون بعد موسی لكان رسولًا مستقلًا فی التبليغ ولم تنقطع عنه هذه المرتبة آنًا مّا، وهی تنافی الخلافة، لأن الخلافة نيابة النبی، وأیّ مناسبة بين الأصالة والنيابة!

أقول:

وكما أوضحنا بطلان الوجه الأول، سنوضّح بطلان هذا الوجه، فی الوجوه الآتية، ليقف الكل- لاسيّما أولياؤه وأتباعه- على حقيقة حال هذا الرّجل، من النواحی العلمية والنفسيّة، ومدى اطّلاعه على الحقائق الدينية والتزامه بما جاء فی الكتاب والسنّة وكلمات المحققين، من محدّثين ومتكلمين ومفسّرين...

فمن الوجوه على بطلان هذه المناقشة:

۱- استلزامها لغويّة حديث المنزلة ... ص: ۴۰۹

إن دعوى التنافی بين الخلافة والنبوة إبطال لما تقدّم منه من حمل حديث المنزلة على المنزلة المعهودة، لأنّ الحمل المذكور كان على أساس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۰

ثبوت الخلافة لهارون، وتشبيه الخلافة العلوية بالخلافة الهارونية، أما إذا أنكر أصل خلافة هارون عن موسی- بزعم التنافی بينها وبين رسالته لو بقی حيّاً من بعده- سقط الحمل المزعوم، وبسقوطه لا يبقی أیّ معنی لحديث المنزلة.

فهل يلتزم (الدهلوی) بلغويّة كلام النبی الذی «لا ينطق عن الهوى إنْ هو إلّاوحی يوحى»؟

۲- إنها تكذيب صريح لصريح القرآن ... ص: ۴۱۰

إنّ خلافة هارون عن موسی ثابتة بالنص الصريح من كتاب اللّه سبحانه وتعالى، الكتاب الذی «لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه» «۱»

...

قال اللّه عزوجل: «وقال موسی لأخيه هارون اخلفنی فی قومی وأصلح ولا تتّبع سبيل المفسدين» «۲»

.فموسی يستخلف هارون، و (الدهلوی) يقول: «لا نسلّم، لمنافاة الخلافة للنبوة»!!

۳- إنّها باطلة بإجماع المفسّرين ... ص: ۴۱۰

ولو أنّ مشكّكاً سوّلت له نفسه تحريف هذا النصّ الصريح من القرآن الكريم على استخلاف هارون، بتأويل سخيفٍ وتوجيه غير

وجیه، لکان

---

(۱) فصلت ۴۱: ۴۲.

(۲) سورة الأعراف: ۷، الآیة ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۱

مردوداً باتّفاق المفسّرین علی الإستخلاف، وصراحة کلماتهم فی ذلک بلا خلاف، وإلیک نصوص عبارات بعضهم فی تفسیر الآیة:

* أبو اللیث السمرقندی: ««وقال موسی لأخیه هارون» یعنی: قال له قبل انطلاقه إلی الجبل: «اخلفنی فی قومی» یعنی: کن خلیفتی علی قومی «وأصلح» یعنی: مرهم بالصّلاح ویقال: وأصلح بینهم «ولا تتّبع سبیل المفسدین» یعنی: ولا تتّبع طریق العاصین ولا ترض به، واتّبع سبیل المطیعین» «۱».

* الثعلبی: ««وقال موسی» عند انطلاقه «لأخیه هارون اخلفنی» کن خلیفتی. «فی قومی وأصلح» وأصلحهم بحملک إیّاهم علی طاعة اللّه وعبادته» «۲».

* البغوی: ««وقال موسی» عند انطلاقه إلی الجبل للمناجاة «لأخیه هارون اخلفنی» کن خلیفتی «فی قومی»» «۳»

.* الزمخشری: ««وقال موسی لأخیه هارون» وهارون عطف بیان لأخیه. وقرىء بالضم علی النداء: «اخلفنی فی قومی» کن خلیفتی فیهم «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» وکن مصلحاً. أی وأصلح ما یجب أنْیصلح من امور بنی إسرائیل، ومن دعاک منهم إلی الفساد فلا تتّبعه ولا تطعه» «۴».

* الرازی: «وأمّا قوله: «وقال موسی لأخیه هارون» «۵»

فقوله هارون عطف بیان لأخیه. وقرىء بالضم علی النداء. «اخلفنی فی

---

(۱) تفسیر أبی اللیث السمرقندی ۱/ ۵۶۷.

(۲) الکشف والبیان فی تفسیر القرآن/ تفسیر الثعلبی- مخطوط.

(۳) معالم التنزیل ۲/ ۱۶۳.

(۴) الکشاف ۲/ ۱۱۱.

(۵) الاعراف ۷: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۲

قومی» کن خلیفتی فیهم «وأصلح» وکن مصلحاً، أو وأصلح ما یجب أنیصلح من امور بنی إسرائیل، ومن دعاک منهم إلی الإفساد فلا تتّبعه ولا تطعه.

فإن قیل: إن هارون کان شریک موسی علیه السلام فی النبوة، فکیف جعلَهُ خلیفةً لنفسه، فإن شریک الإنسان أعلی حالًا من خلیفته، وردُّ الإنسان من المنصب الأعلی إلی الأدون یکون إهانة.

قلنا: الأمر وإن کان کما ذکرتم إلّاأنه کان موسی علیه السلام هو الأصل فی تلک النبوة» «۱».

* النیسابوری: ««اخلفنی فی قومی» کن خلیفتی فیهم «وأصلح» وکن مصلحاً أو أصلح ما یجب أن یصلح من أمور بنی اسرائیل. ومن دعاک إلی الإفساد فلا تتّبعه. وإنما جعل خلیفةً مع أنّه شریکه فی النبوة بدلیل: «وأشرکه فی أمری» والشریک أعلی حالًا من الخلیفة، لأنّ نبوة موسی کانت بالأصالة ونبوة هارون بتبعیتهُ، فکأنّه خلیفته ووزیره» «۲».

* البیضاوی: ««وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی» کن خلیفتی فیهم «وأصلح» ما یجب أنْ یصلح من أمورهم. أو کن مصلحاً

«ولا تتّبع سبيل المفسدين» ولا تتّبع من سلك الإفساد، ولا تطع من دعاك إليه» «۳».

* النسفی: ««وقال موسی لأخيه هارون» هو عطف بيان لأخيه «اخلفنی فی قومی» كن خليفتی فيهم «وأصلح» ما يجب أنْ يصلح من أمور بنی إسرائيل» «۴».

---

(۱) تفسير الرازی ۱۴/ ۲۳۶.

(۲) تفسير النيسابوری ۳/ ۳۱۴.

(۳) تفيسر البيضاوی ۱/ ۳۵۸.

(۴) تفسير النسفی ۲/ ۷۴ ط هامش الخازن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۳

* ابن كثير: «فلمّا تمّ الميقات، وعزم موسی علی الذهاب إلی الطّور، كما قال تعالی: «يا بنی إسرائيل قد أنجيناكم من عدوّكم وواعدناكم جانب الطور الأيمن» «۱»

الآية. فحينئذٍ استخلف موسی علی بنی اسرائيل أخاه هارون ووصّاه بالإصلاح وعدم الإفساد. وهذا تنبيه وتذكير، وإلّا فهارون عليه السلام نبیّ شريف كريم علی اللَّه، له وجاهة وجلالة. صلوات اللَّه وسلامه عليه وعلی سائر أنبياء اللَّه» «۲».

* أبو السعود: ««وقال موسی لأخيه هارون» حين توجّه إلی المناجاة حسبما أمر به «اخلفنی» أی كن خليفتی «فی قومی» وراقبهم فيما يأتون وما يذرون» «۳».

* السيوطی: ««اخلفنی» كن خليفتی «فی قومی وأصلح» أمرهم» «۴».

* الشربينی ...: «أی: قال له عند ذهابه إلی الجبل للمناجاة: «اخلفنی» أی: كن خليفتی «فی قومی وأصلح» أی ما يجب أن يصلح من أمورهم أو كن مصلحاً» «۵».

۴- إنّها مردودة بكلمات أرباب السّير والتواريخ ... ص: ۴۱۳

وكلمات أرباب السّير أيضاً تنادی ببطلان دعوی التنافی بين الخلافة

---

(۱) طه ۲۰: ۸۰.

(۲) تفسير ابن كثير ۲/ ۲۳۳- ۲۳۴.

(۳) تفسير أبی السعود ۲/ ۲۹۳.

(۴) تفسير الجلالين ۱۶۷.

(۵) السراج المنير/ تفسير الخطيب الشربينی ۱/ ۵۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۴

والنبوّة، وإليك بعضها:

* الثعلبی: «قال أهل السّير وأصحاب التواريخ: لمّا أهلك اللَّه فرعون وقومه. قال موسی: إنی ذاهب إلی الجبل لميقات ربّی، وآتيكم بكتابٍ فيه بيان ما تأتون وما تذرون، وواعدهم ثلاثين ليلة، واستخلف عليهم أخاه هارون» «۱».

* الكسائی: «فلمّا عبر موسی البحر، سار فی بنی إسرائيل يريد الطّور، فإذا هم بقوم قد اتّخذوا أصناماً وهم عاكفون علی عبادتها، فقال السفهاء منهم- وكانوا قريبی العهد بعبادة الأصنام- يا موسی اجعل لنا إلهاً كما لهم آلهة. قال: إنكم قوم تجهلون. فقال لهم: إنّ هؤلاء

متبر ما هم فيه وباطل ما كانوا يعملون. ثم قال: أغير اللّه أبغيكم إلهاً وهو فضّلكم على العالمين. فاستغفروا اللّه ممّا قلتم. فسار القوم وفی قلوبهم حبّ الأصنام، حتی قرب من الطّور، فاستخلف أخاه هارون علی قومه» «۲».

* ابن الأثير: «فلمّا أهلك اللّه فرعون وأنجی بنی إسرائيل، قالوا: يا موسی ائتنا بالكتاب الذی وعدتنا، فسأل موسی ربّه ذلك، فأمره أنْ يصوم ثلاثين يوماً ويتطهّر ويطهّر ثيابه، ويأتی إلی الجبل جبل طور سيناء ليكلّمه ويعطيه الكتاب، فصام ثلاثين يوماً أوّلها أول ذی القعدة، وسار إلی الجبل، واستخلف أخاه هارون علی بنی إسرائيل» «۳».

* العينی: «النوع الحادی والثلاثون فی قصة السّامری: قال تعالی: «واتّخذ قوم موسی من بعده» «۴» الآية. قالوا: لمّا ذهب موسی عليه

---

(۱) عرائس المجالس فی قصص الانبياء: ۲۰۸.

(۲) قصص الانبياء- مخطوط.

(۳) الكامل فی التاريخ ۱/ ۱۴۵.

(۴) الأعراف: ۱۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۵

السلام إلی الجبل لميقات ربّه استخلف علی قومه أخاه هارون عليه السلام» «۱».

۵- إنّها منقوضة بتصريحات المتكلّمين ... ص: ۴۱۵

وعلماء الكلام أيضاً يصرّحون باستخلاف موسی هارون:

* الديار بكری: «وخلّف رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم علی بن أبی طالب علی أهله، وأمره بالإقامة فيهم، فأرجف به المنافقون وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا لَهُ وتخضيفاً منه، فلمّا قالوا ذلك أخذ علی سلاحه ثم خرج، حتی أتی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم- وهو نازل بالجرف- فقال: يا نبی اللّه، زعم المنافقون أنّك انما خلّفتنی إلّاأنك استثقلتنیوتخفّفت منّی! فقال: كذبوا، ولكنی خلّفتك لما تركت ورائی، فارجع وأخلفنی فی أهلی وأهلك، أفلا ترضی- يا علی- أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، فرجع علیٌ إلی المدينة، ومضی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم لسفره. كذا فی الإكتفاء وشرح المواقف.

وقال الشيخ أبو إسحاق الفيروزانی فی عقائده: أی حين توجّه إلی ميقات ربه استخلف هارون فی قومه» «۲».

* أبو شكور الكشی فی (التمهيد): «وهارون عليه السلام كان خليفةَ موسی فی حياته، ولم يكن بعد وفاته، لأنه مات قبل موسی عليه السلام».

* الشريف الجرجانی: «الجواب: منع صحة الحديث. كما منعه الآمدی، وعند المحدثين: إنه صحيح، وإنْ كان من قبيل الآحاد، أو نقول-

---

(۱) عقد الجمان فی تاريخ اهل الزمان، فصل قصة موسی، النوع الحادی والثلاثون.

(۲) تاريخ الخميس ۲/ ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۶

علی تقدير صحته- لا عموم له فی المنازل، بل المراد استخلافه علی قومه، كما فی قوله: «اخلفنی فی قومی» «۱»

لاستخلافه علی المدينة، أی المراد من الحديث: إنّ علياً خليفة منه علی المدينة فی غزوة تبوك، كما أنّ هارون خليفة لموسی فی

قومه حال غیبته» «۲».

* شیخ الإسلام عبد اللّه اللاهوری المعروف بمخدوم الملک فی (عصمة الأنبیاء): «وما قیل من أنه- هارون- لم یجهد فی رفض شملهم ولم یجاهدهم علی عملهم، فهو مع الإنکار القلبی واللسانی فی حال شوکتهم وعدم سماعهم قوله، بل مع خوف قتلهم إیّاه وترقّبه فیهم حکم اللّه، ورجوع موسی علیه الصلاة والسلام مع استخلافه إیّاه علیهم، ووعده معه موعداً قریباً، وأمره بحسن الإستخلاف فیهم، لیس بکبیرة ولا صغیرة، یصح التمسّک لهم بها».

* ابن تیمیة: «فبیّن له النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: إنی إنّما استخلفتک لأمانتک عندی، وأنّ الإستخلاف لیس بنقص ولا غض، فإن موسی استخلف هارون علیه السلام علی قومه، فکیف یکون نقصاً وموسی یفعله بهارون».

قال: «فکان قول النبی صلّی اللّه علیه وسلّم تبییناً أن جنس الإستخلاف لیس نقصاً ولا غضّاً، إذ لو کان نقصاً أو غضّاً لما فعله موسی بهارون».

قال: «ولم یکن هذا الإستخلاف کاستخلاف هارون، لأن العسکر کان مع هارون، وإنما ذهب موسی وحده».

قال: «وکذلک هنا، إنما هو بمنزلة هارون فیما دلّ علیه السیاق، وهو

---

(۱) الأعراف: ۱۴۲.

(۲) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

استخلافه فی مغیبه، کما استخلف موسی هارون».

قال: «بل قد استخلف علی المدینة غیر واحد، وأولئک المستخلفون منه بمنزلة هارون من موسی من جنس استخلاف علی» «۱».

* الأعور الواسطی: «ولم یحصل من استخلاف هارون إلّاالفتنة العظیمة والفساد الکبیر بعبادة بنی إسرائیل العجل» «۲».

* ابن روزبهان: «إن هارون لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه مات قبل موسی علیه السلام، بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک، کما استخلف موسی هارون عند ذهابه إلی الطور بقوله: «اخلفنی فی قومی»» «۳»

.* إسحاق الهروی فی (السهام الثاقبة): «فقال علیه السلام- تسلیةً له رضی اللّه عنه-: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. یعنی: إن موسی علیه السلام لمّا توجه إلی الطور جعل هارون علیه السلام خلیفة علی أهله وقومه، فکذلک أنا، لغایة الإعتماد علیک والوثوق بکَ، أجعلک خلیفةً علی المدینة وعلی أهل بیتی»....

* ابن حجر المکی: «بل المراد ما دلَّ علیه ظاهر الحدیث: إنّ علیّاً خلیفة عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم مدة غیبتهُ بتبوک، کما کان هارون خلیفة عن موسی فی قومه مدة غیبته للمناجاة».

قال: «وقوله: «اخلفنی فی قومی» لا- عموم له حتی یقتضی الخلافة عنه فی کلّ زمن حیاته وزمن موته، بل المتبادر منه ما مرّ أنّه خلیفة مدة غیبته فقط».

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۲۸- ۳۳۱.

(۲) رسالة الاعور- مخطوط.

(۳) ابطال الباطل- مخطوط. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۳۸۹.

قال: «فقال له: ألا ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی. یعنی: حیث استخلفه عند توجّهه إلی الطور، إذ قال له «اخلفنی فی

قومی وأصلح»» «۱».

۶- إنّها ساقطة بتصريحات علماء الحديث ... ص: ۴۱۸

وهذه أيضاً عبارات شرّاح الحديث من أعلام المحدثين ومشاهير المحققين منهم:

* قال الخطابی- على ما فی المفاتيح «۲» -: «ضرب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم المثل باستخلاف موسى هارون عليه السلام على بنی إسرائيل حين خرج، ولم يرد الخلافة بعد الموت، فإنّ المضروب به المثل، وهو هارون عليه السلام، كان موته قبل وفاة موسى عليه السلام، وإنما كان خليفة فی حياته فی وقتٍ خاص».

* قال النووی: «ويؤيّد هذا: إن هارون المشبّه به لم يكن خليفة بعد موسى، بل توفی فی حياة موسى قبله بنحو أربعين سنة على ما هو المشهور عند أهل الأخبار والقصص. قالوا: وإنما استخلفه حين ذهب لميقات ربّه للمناجاة» «۳».

* قال القاضی عياض- على ما فی المرقاة «۴» -: «وليس فيه دلالة على استخلافه على المدينة فی غزوة تبوك، ويؤيد هذا إنّ هارون المشبّه به

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۷۴- الشبهة الثانية عشرة.

(۲) المفاتيح فی شرح المصابيح- مخطوط.

(۳) المنهاج فی شرح صحيح مسلم بن الحجاج ۵/ ۱۷۴.

(۴) المرقاة فی شرح المشكاة ۱۰/ ۴۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۱۹

لم يكن خليفةً بعد موسى، لأنه توفی قبل وفاة موسى بنحو أربعين سنة، وإنّما استخلفه حين ذهب لميقات ربّه للمناجاة».

* قال التوربشتی: «فقال: كذبوا، إنّما خلّفتك لما تركت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلك، أما ترضی- يا علی- أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسى. يأوّل قول اللَّه سبحانه: «وقال موسى لأخيه هارون اخلفنی فی قومی»» «۱»

.* قال محبّ الدين الطبری: «فالتنظير بينه وبين هارون إنما كان فی استخلاف موسى له منضمّاً إلى الاخوة وشدّ الأزر والعضد به».

قال: «وكان ذلك كلّه حال الحياة، مع قيام موسى فيما استخلفه فيه» «۲».

* قال: «فعلم قطعاً أن المراد به الإستخلاف حال الحياة، لمكان التشبيه، ولم يوجد إلّافی حال الحياة» «۳».

قال: «ومنزلة هارون من موسى فی الإستخلاف لم تتحقّق إلّافی حال الحياة» «۴».

* قال الطيبی: «ولمّا كان هارون المشبّه به إنما كان خليفةً فی حياة موسى، دلّ ذلك على تخصيص خلافة على النبی صلّى اللَّه عليه وسلّم بحياته» «۵».

* قال الكرمانی: «ولم يرد به الخلافة بعد الموت، فإنّ المشبه به

---

(۱) شرح المصابيح- مخلوط.

(۲) الرياض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۳) الرياض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۴) الرياض النضرة ۱/ ۲۲۵.

(۵) شرح المصابيح- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۰

وهو هارون کانت وفاته قبل وفاة موسی- علیهما السلام-، وإنما کان خلیفةً فی حیاته فی وقتٍ خاص» «۱».

* قال ابن حجر العسقلانی بشرح الحدیث، بعد ذکر الإستدلال به علی خلافة الأمیر: «واجیب: بأنّ هارون لم یکن خلیفةَ موسی إلّافی حیاته، لا بعد موته» «۲».

* قال العلقمی: «ویؤیّد هذا أنّ هارون المشبَّه به لم یکن خلیفةً بعد موسی، لانه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه» «۳».

* قال القاری نقلًا عن القاضی عیاض-: «ویؤیّد هذا أن هارون المشبّه به لم یکن خلیفةً بعد موسی، لأنه توفی قبل وفاة موسی بنحو أربعین سنة، وإنما استخلفه حین ذهب لمیقات ربّه للمناجاة» «۴».

* قال الحلبی: «فقال: کذبوا، ولکنی خلّفتک لما ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أفلا ترضی- یا علی- أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. أی: فإنّ موسی علیه السلام حین توجه إلی میقات ربّه استخلف هارون- علیه السلام- فی قومه. فرجع علی إلی المدینة» «۵».

هذا، وقد نصّ علی استخلاف موسی هارون فی حیاته والد (الدهلوی) فی غیر موضع من کتابیه (إزالة الخفا) و (قرّة العینین).

---

(۱) الکواکب الدراری ۱۳/ ۲۴۵.

(۲) فتح الباری ۷/ ۹۳ باختلاف.

(۳) الکوکب المنیر- مخطوط.

(۴) المرقاة فی شرح المشکاة.

(۵) انسان العیون ۳/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۱

وکذا الکابلی صاحب (الصواقع) الذی سرق (الدهلوی) مطالبه وانتحلها ... حیث قال: «ولأنّ الإستخلاف فی مدة الغیبة لا یقتضی بقاء الخلافة بعد انقضائها، کما استخلف موسی هارون عند التوجه إلی الطور للمناجاة، ولم یکن خلافته له إلّافی مدة غیبته عن قومه».

وفوق ذلک کلّه: فإنّ کلمات (الدهلوی) نفسه تنقض إنکاره استخلاف موسی هارون من وجوه، منها قوله فی ردّ الإستدلال بالحدیث: «وهنا قرینة وهی العهد: قوله: أتخلّفنی فی النساء والصبیان. أی: کما أن هارون کان خلیفة موسی فی وقت توجّهه إلی الطور، فإنّ الأمیر یکون خلیفة النبی فی وقت توجّهه إلی غزوة تبوک». ومنها: قوله: «ومعلوم أنّ هارون کان خلیفة موسی فی حیاته عند غیبته».

وأیضاً: فقد نصّ- فی البحث عن المطعن الخامس من مطاعن أبی بکر- علی کون هارون نبیّاً مستقلًا فی حال حیاة موسی علیه السلام ...ولا یخفی أن هذا الکلام یبطل أیضاً ما زعمه من منافاة الرسالة للخلافة...

فهذا تناقض آخر فی کلامه، فلیلاحظ.

خلافة یوشع عن موسی ... ص: ۴۲۱

ومما یزید بطلان دعوی المنافاة بین الخلافة والرسالة وضوحاً: ما ثبت من أن یوشع بن نون کان خلیفةً لموسی کهارون، مع أنّ یوشع من الأنبیاء بلا کلام.

أمّا استخلافه، فقد نصّ علیه:

الکسائی فی (قصص الأنبیاء)

والعاصمی فی (زین الفتی)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۲

والتوربشتی فی (المعتمد فی المعتقد)

والمحب الطبری فی (الرّیاض النضرة) وغیرهم...

قال الطبری: «وإنما کان الخلیفة بعده (موسی) یوشع بن نون» «۱».

وأمّا أنه کان نبیاً، فقد نصّ علیه:

الثعلبی فی (العرائس)

وابن الأثیر فی (الکامل)

والقرمانی فی (أخبار الدول).

قال ابن الأثیر: «لما توفّی موسی بعث اللّه یوشع بن نون نبیّاً إلی بنی إسرائیل» «... ۲».

سقوط إنکار الرّازی خلافة هارون فی نهایته ... ص: ۴۲۲

وبما ذکرنا من الوجوه من کتاب اللّه، وکلمات المفسرین، والمحدّثین، والکلامیّین، والمؤرخین ... یظهر سقوط مکابرة الرّازی فی (نهایة العقول) ومن تبعه فی هذا المقام ... وهذه عبارته:

«إنْ سلّمنا دلالة الحدیث علی العموم. ولکن لا نسلم أنّ من منازل هارون کونه قائماً مقام موسی علیه السلام لو عاش بعد وفاته.

قوله: إنه کان خلیفةً له حال حیاته، فوجب بقاء تلک الحالة بعد موته.

قلنا: لا نسلّم کونه خلیفةً له.

أما قوله تعالی: «اخلفنی فی قومی» قلنا: لِمَ لا یجوز أنْ یقال: إن

---

(۱) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۲) الکامل فی التاریخ ۱/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۳

ذلک کان علی طریق الإستظهار، کما قال: «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین». لأن هارون کان شریک موسی فی النبوة، فلو لم یستخلفه موسی لکان هو لا محالة یقوم بأمر الامة، وهذا لا یکون استخلافاً علی التحقیق، لأنّ قیامه بذلک إنما کان لکونه نبیّاً» «۱».

وأیضاً، فإنّ هذا الکلام أبطله الرازی نفسه فی (تفسیره) حیث فسّر «اخلفنی» ب «کن خلیفتی». وأبطل توهم منافاة النبوة للخلافة کذلک.

معنی خلافة هارون عند شراح الفصوص ... ص: ۴۲۳

وقال عبد الرحمن بن أحمد الجامی فی إثبات خلافة هارون علیه السلام: «فصّ، حکمة إمامیة فی کلمة هارونیة: إعلم أن الإمامة المذکورة فی هذا الموضع اسم من أسماء الخلافة، وهی تنقسم إلی إمامة بلا واسطة بینها وبین حضرة الالوهیّة، وإلی إمامة ثابتة بالواسطة. والتعبیر عن الإمامة الخالیة عن الواسطة، مثل قوله تعالی للخلیل علیه السلام: «إنی جاعلک للنّاس إماماً» والإمامة التی بالواسطة مثل استخلاف موسی هارون علیه السلام علی قومه، حین قال له «اخلفنی فی قومی».

إذا عرفت هذا فنقول: كل رسول بعث بالسيف فهو خليفة من خلفاء الحق، وإنه من اولى العزم. ولا خلاف فى أنّ موسى وهارون عليهما السلام بعثا بالسيف، فهما من خلفاء الحق الجامعين بين الرسالة والخلافة، فهارون له الإمامة التى لا واسطة بينه وبين الحق فيها، وله الإمامة بالواسطة من جهة استخلاف أخيه إيّاه على قومه، فجمع بين قسمى الإمامة، فقويت

---

(۱) نهاية العقول- مخلوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۴

نسبته إليها. فلذلك اضيف حكمته إليها دون غيرها من الصفات.

واعلم أن هارون لموسى عليه السلام حين استخلفه على قومه وذهب لميقات ربّه، بمنزلة نوّاب محمد لمحمد صلّى اللَّه عليه وسلّم بعد انقضاءه عن النشأة العنصرية ذاهباً إلى ربّه» «۱».

وقد اشتمل هذا الكلام على وجوه لإثبات خلافة هارون، وعدم المنافاة بين الخلافة والنبوة، لا تخفى على الناظر الخبير.

ومثله كلام القيصرى فى (شرحه على الفصوص).

خلافة هارون فی الروایة عن ابن عباس وغیره ... ص: ۴۲۴

هذا كلّه، مضافاً إلى ما رواه جمع من أئمّة الحديث عن ابن عباس:

قال السيوطى: «أخرج ابن أبى عمر العدنى فى مسنده، وعبد بن حميد، والنسائى، وأبو يعلى، وابن جرير، وابن المنذر، وابن أبى حاتم، وابن مردويه، عن سعيد بن جبير قال:

سألت ابن عباس عن قول اللَّه تعالى: «وفتنّاك فتوناً» فسألته عن الفتون ما هو؟ فقال: استأنف النهار- يا ابن جبير- فإنّ لها حديثاً طويلًا، فلما أصبحت غدوت على ابن عباس لأتنجّز ما وعدنى من حديث الفتون.

فقال:

تذاكر فرعون وجلساؤه ما كان اللَّه عزّوجل وعد إبراهيم عليه السلام من أنْ يجعل فى ذريّته أنبياء وملوكاً ... فلما جاوز البحر قال أصحاب موسى: إنا لمدركون، إنا نخاف أنْ لا يكون فرعون غرق، ولا نأمن هلاكه،

---

(۱) نقد النصوص فی شرح الفصوص: ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۵

فدعا ربّه، فأخرجه له ببدنه من البحر حتى استيقنوا، ثم مرّوا بعد ذلك على قومٍ يعكفون على أصنام لهم. قالوا: يا موسى اجعل لنا إلهاً كما لهم آلهة.

قال: إنكم قوم تجهلون، إن هؤلاء متبرّ ما هم فيه وباطل ما كانوا يعملون.

قد رأيتم من العِبَر ما يكفيكم وسمعتم، بِهِ فمضى حتّى أنزلهم منزلًا، ثم قال لهم: أطيعوا هارون، فإنى قد استخلفته عليكم وإنى ذاهب إلى ربى، وأجّلهم ثلاثين يوماً أنْ يرجع إليهم فيها» «... ۱».

وقال السيوطى: «أخرج ابن أبى حاتم عن أبى العالية فى قوله: «وواعدنا موسى ثلاثين» «۲»

...خلف موسى أصحابه واستخلف عليهم هارون» «... ۳».

ذکر طائفة ممّن أثبت خلافة هارون ... ص: ۴۲۵

وتلخّص: إن خلافة هارون عن موسى فى حال حياته لا ينكرها إلّا معاند مغرور، فقد أثبتها الائمّة الأعلام من السّابقين واللّاحقين- مضافاً إلى الرازى فى (تفسيره)- ومنهم:

محمد بن يحيى بن أبى عمر العدنى

وعبد بن حميد

وأحمد بن شعيب النسائى

وأبو يعلى الموصلى

وأبو سليمان الخطابى

---

(۱) الدر المنثور ۵/ ۵۶۹ و ۵۷۶. والآية فى سورة طه: ۴۰.

(۲) الأعراف: ۱۴۲.

(۳) الدر المنثور ۳/ ۵۳۵. والآية فى سورة الأعراف: ۱۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۶

ومحمد بن جرير الطبرى

وأبو بكر ابن المنذر النيسابورى

وابن أبى حاتم الرازى

وأبو الليث الفقيه السمرقندى

وأحمد بن مردويه الإصبهانى

وأبو إسحاق الثعلبى

وأبو الحسن الكسائى

وأبو شكور الكشى الحنفى

وأبو محمد الحسين بن مسعود البغوى

وجار اللَّه الزمخشرى

وأبو الفضل عياض اليحصبى

والتوربشتى شارح المصابيح

وعز الدين ابن الأثير الجزرى

وأبو زكريا النووى

ونظام الدين الأعرج النيسابورى

والقاضى ناصر الدين البيضاوى

ومحب الدين الطبرى المكى

وأبو البركات النسفى

وأحمد بن عبد الحليم بن تيميّة

وحسن بن محمد الطيّبى

وشمس الدين الخلخالى

وداود بن محمود القيصرى

وعماد الدين ابن كثير الدمشقى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۷

ومحمد بن يوسف الكرمانى

وشهاب الدين ابن حجر العسقلانى

وبدر الدين العينى

ويوسف بن مخزوم الأعور الواسطى

وفضل اللَّه بن روزبهان

ومظهر الدين الزيدانى

وعبد الرحمن بن أحمد الجامى

وجلال الدين السيوطى

وشمس الدين العلقمى

وحسين بن محمد الديار بكرى

ومحمد بن أحمد الشربينى

وأحمد بن محمد بن حجر المكى

ونور الدين على القارى

ومحمد طاهر الفتنى

وأبو السعود العمادى

وشيخ الاسلام الأنصارى اللاهورى

ونور الدين الحلبى

وعبد الحق الدهلوى

وإسحاق الهروى

ومحمد محبوب العالم

وشاه ولى اللَّه الدهلوى

وأبو نصر الكابلى

وسناء اللَّه الپانى پتى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۸

وعبد العزيز (الدهلوى)

ورشيد الدين الدهلوى.

نظرات فى كلمات الرّازى ... ص: ۴۲۸

وبعد أنْ ظهر سقوط ما ذكره الرازى فى (نهاية العقول) بكلامه فى (التفسير)، وبكلام الأعلام من المتقدمين عليه والمتأخرين عنه، وظَهر أن متابعة بعضهم له فيما قاله ليست إلّااغتراراً به وتعصّباً منهم ... فلا بأس بأنْ ننظر فى سائر كلماته، إتماماً للحجة على

المکابرین، وتوضیحاً للحق للمنصفین، فنقول:

إنّ ما احتمله من المعنی لقوله تعالی: «اخلفنی» بقوله: «لِمَ لا یجوز أنْ یقال إن ذلک کان علی طریق الاستظهار کما قال «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین»؟ إمّا غیر نافعٍ له، وإمّا غیر وارد. وذلک لأنه:

إنْ أراد من «الإستظهار» أنّ خلافة هارون کانت ثابتةً من قبل، وإنما قال موسی لأخیه: «اخلفنی فی قومی» تأکیداً وتشییداً لتلک الخلافة الثابتة، فهذا لا ینفعه، ولا یضرّ بمطلوبنا، لأنّ الغرض إثبات أنّ الخلافة عن موسی کانت منزلةً من منازل هارون، وأنّ الآیة الکریمة تدل علی ذلک، سواء کانت الآیة مؤکدة لما کان من قبل أو مؤسّسة ومفیدةً لذلک المعنی ولم یکن من قبل ... بل کون الآیة مؤکدةً أبلغ فی الدلالة علی المطلوب.

مضافاً، إلی أنّه یضمحلّ به احتمال آخر أبداه (الدهلوی) تبعاً لوالده وهو حمل «اخلفنی» علی مجرّد مدة غیبة موسی، وأنه برجوعه من الطور تزول خلافة هارون عنه. وجه الإضمحلال: أنّه عندما یکون قوله «اخلفنی» مؤکّداً لما سبق وتحقق، فإنّه لا یصلح تقییده بمدة الغیبة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۲۹

وإنْ أراد من حمل «اخلفنی» علی «الإستظهار» نفی دلالة الآیة علی «الخلافة» مطلقاً. فهذا إنکار لظاهر الآیة الکریمة، وتأویل بلا دلیل للکلام الإلهی.

وأمّا قیاسه قوله: «اخلفنی» علی قوله: «وأصلح ولا تتّبع سبیل المفسدین» فمع الفارق جدّاً، إذ فی الأمر بالإصلاح والنهی عن اتّباع سبیل المفسدین حکماً سدیدة وفوائد عدیدة، من قبیل توبیخ المفسدین وزجر المعاندین وإتمام الحجة ... علی أنّ الرازی نفسه ذکر أنّ المقصود من الأمر بالإصلاح هو التوکید مثل قول إبراهیم علیه السلام: «لیطمئنّ قلبی».

وکذلک قال النیسابوری، إذ النبیّ لا یکون منه إلّاالإصلاح ... وعلی هذا، یکون هذا الأمر بالإصلاح کالأمر بالخلافة فی «اخلفنی...» فکلاهما تأکید لما هو محقق وثابت.

ثمَّ إذا کانت الآیة مؤکّدة، کان معنی ذلک- کما هو واضح- عدم ترتّب فائدة جدیدة علی الإستخلاف، لکن الرازی یصرّح بعد فاصلٍ قلیلٍ بأنّه لو کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل الإستخلاف لزم أنْ لا یکون للإستخلاف فائدة، وهذا کلامه:

«قوله: إن هارون لو عاش بعد موسی- علیهما السلام- لقام مقامه فی کونه مفترض الطّاعة.

قلنا: یجب علی الناس طاعته فیما یؤدّیه عن اللَّه، أو فیما یؤدّیه عن موسی، أو فی تصرفه فی إقامة الحدود. الأول مسلّم ولکن ذلک یعیّن کونه نبیّاً، فلا یمکن ثبوته فی حق علی- رضی اللَّه عنه-. وأما الثانی والثالث فممنوع. وتقریره: إن من الجائز أنْ یکون النبی مؤدیّاً للأحکام عن اللَّه تعالی، ویکون المتولی لتنفیذ تلک الأحکام غیره. ألا ترى أن من مذهب الإمامیة أنّ موسی علیه السلام استخلف هارون علیه السلام علی قومه، ولو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۰

کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل ذلک الإستخلاف لم یکن للإستخلاف فائدة، فثبت أن هارون قبل الإستخلاف کان مؤدیّاً للأحکام عن اللَّه تعالی، وإنْ لم یکن منفذاً لها».

وهل هذا إلّاتناقض؟!

لکنّ هذا التناقض مأخوذ من قاضی القضاة عبد الجبار، فإنّ السیّد المرتضی ذکر کلامه، ثم نبّه علی التناقض الموجود فیه. فهذا کلام القاضی:

«لا نعلم أیضاً أن حالهما إذا کانت فی النبوّة متفقةً أن حالهما فیما یقوم به الأئمة أیضاً متّفقة، بل لا یمتنع أنْ یکون لأحدهما من الإختصاص ما لیس للآخر، کما لا یمتنع أنْ لا یدخل فی شریعتهما ما یقتضیه الإمامة.

وإذا كانت الحال فی هذا الباب ممّا يختلف بالشرائع، فإنما يقطع على وجهٍ دون وجه بدلالة سمعيّة، ثم يصحّ الإعتماد على ذلك».

وهذا كلام السيّد بعده:

«يقال له: ما أشدّ اختلاف كلامك فی هذا الباب، وأظهر رجوعك فيه من قولٍ إلى ضدّه وخلافه. لأنك قلت أوّلًا فيما حكيناه عنك: إن هارون عليه السلام من حيث كان شريكاً لموسى عليه السلام فی النبوّة، يلزمه القيام فيهم بما لايقوم به الأئمة، وإنْ لم يستخلفه. ثمّ عقّبت ذلك بأنْ قلت: غير واجب فيمن كان شريكاً لموسى عليه السلام فی النبوة أنْ يكون إليه ما إلى الأئمة. ثم رجعت عن ذلك فی فَصلٍ آخر فقلت: إن هارون لو عاش بعد موسى لكان الذی ثبتَ له أن يكون كما كان من قبل، وقد كان من قبل له أنْ يقوم بهذه الامور لنبوّته، فجعلت القيام بهذه الامور من مقتضى النبوة كما ترى، ثم أكّدت ذلك فی فصل آخر حكيناه أيضاً، بأنْ قلت لمن خالفك فی أن موسى لو لم يستخلف هارون بعده ما كان يجب له القيام بعده بما يقوم به الأئمة، إن جاز مع كونه شريكاً له فی النبوة أن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۱

يبقى بعده، ولا يكون له ذلك، ليجوزن وإنْ استخلفه أن لّايكون له ذلك.

ثم ختمت جميع ما تقدم، هذا الكلام الذی هو رجوع عن أكثر ما تقدم، وتصريح بأنّ النبوة لا تقتضی القيام بهذه الامور، وأن الفرض على المتأمّل فی هذا الموضع هو الشك وترك القطع على أحد الأمرين، فعلى أیّ شیء يحصل من كلامك المختلف؟ وعلى أیّ الأقوال نعوّل؟ وما نظنّ أن الإعتماد والإستقرار إلّاعلى هذا الفصل المتأخر، فإنه بتأخره كالناسخ والماحی لما قبله، والذی تضمّنه من أنّ النبوة لا توجب بمجرّدها القيام بالامور التی ذكرتها، وإنما يحتاج فی ثبوت هذه الامور مضافةً إلى النبوّة إلى دليل صحيح، وقد بيّناه فيما تقدّم من كلامنا» «۱».

ثم قال الرازی بعد كلامه السابق الذی منع فيه خلافة هارون:

«قوله: الخلافة ولاية من جهة القول على سبيل النيابة.

قلنا: ليس يجب أن يكون قد تقدم قول فی ذلك، لأنه لا فرق بين خلافة الإنسان لغيره وبين نيابته عنه، يقال: نبت عن فلانٍ وخلفت فلاناً، فيوضع أحدهما موضع الآخر. ومعلوم أنه قد يقال إن الإنسان قد ناب مناب أبيه وقام مقامه فی النظر فی مصالح أهله ومخلّفيه أحسن قيام، وإنْ لم يفوّض إليه ذلك، إذا فعل أفعال أبيه على سبيل النيابة».

أقول:

لا يضرّ هذا الكلام بمقصودنا، على أنّ الخلافة ثابتة هنا بالقول وهو «اخلفنی» ولا ريب فی ثبوتها به كما قال. ومن العجيب قوله بثبوت

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳/ ۶۴- ۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۲

الخلافة بالقول، وإنكاره للخلافة التی تقدّم فيها القول!!

وأيضاً: فمقتضى هذا الكلام ثبوت الخلافة لهارون عليه السلام- بقطع النظر عن «اخلفنی» - لأنّه عليه السلام قام مقام موسى عليه السلام، وفعل أفعاله مدّة غيبته، فكان خليفةً له ... وبهذا أيضاً يسقط تأويله لقوله «اخلفنی».

وأيضاً: يتّضح بهذا الكلام بطلان ما زعمه- وتبعه عليه شاه ولی اللّه، وولده- من منافاة الخلافة للنبوة...

ثم قال الرازی:

«ثم إنْ سلّمنا أن موسى عليه السلام استخلف هارون، ولكن فی كلّ الأزمنة أو بعضها؟ بيانه: إن قوله «اخلفنی» أمر، وهو لا يفيد التكرار بالإتفاق سيّما عند الإمامية الواقفية. وأيضاً: فالقرينة دالّة على أنّ ذلك الإستخلاف ما كان عامّاً لكل الأزمنة، لأن العادة جارية

فیمن خرج من الرؤساء، واستخلف علی قومه خلیفةً أنْ یکون ذلک الإستخلاف مخصوصاً بتلک السفرة فقط. وإذا ثبت أن ذلک الإستخلاف ما کان حاصلًا فی کل الأزمنة لم یلزم من عدم ثبوته فی سائر الأزمنة تحقق لعزل، لأنّ العزل عن الشیء إنما یکون بعد انعقاد سبب ذلک الشیء، وکما أنّ من ولی النظر فی بلدة ولم یولَّ غیرها لا یقال إنه البلد الذی لم یول، فکذلک فی الزمان».

أقول:

إنه وإن لم یدل الأمر علی التکرار، لکنّ المتبادر- بحسب العرف والعادة- من النص علی خلافة شخصٍ خلافته مطلقاً حسبما یتناوله اللّفظ، وإلّا لزم أن لا یکون الخلیفة عمّن خرج من الرؤساء خلیفةً عنه إلّافی ساعةٍ واحدة مثلًا، وهذا بدیهی البطلان حتی عند الرازی حیث قال: یکون ذلک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۳

الإستخلاف مخصوصاً بتلک السفرة.

لکن الإختصاص بتلک السفرة أیضاً غیر صادق فی مثل خلافة هارون علیه السلام، لأنّ خلافته- کما نصَّ علیه الجامی والقیصری- بقوله «اخلفنی» کانت سبب قوّة نسبته إلی الإمامة ومن هنا أضیفت حکمته إلیها دون غیرها من الصفات، فلو اختصّت خلافته عن موسی بتلک السفرة فقط لزم وقوع القصور والفتور فی نسبة الإمامة إلیه بعد رجوع موسی، وأنْ تتبدّل القوّة إلی الوهن والضعف، معاذ اللّه من ذلک ... فإنه موجب لانحطاط مرتبته ومستتبع للتنفیر عنه...

ثم قال الرازی:

«ثم إنْ سلّمنا أنّ الإستخلاف کان ثابتاً فی کلّ الأزمنة، فلم قلتم إنّ إزالته منفرّ؟ بیانه: إن العزل إنما یکون منفّراً إذا انحطّ المعزول عن مرتبة ارتفع بها، فأمّا إذا زال عنه ما لم یرتفع فإنه لا یکون ذلک منفّراً. ومعلوم أن هارون کان شریکاً لموسی علیهم السلام فی أداء الرسالة، وهذا أرفع المنازل، وقد یکره الإنسان أن یکون خلیفته شریکه فی الریاسة، وإذا جاز أنْ یکون ذلک مکروهاً جاز أنْ لا یحصل له بسبب حصوله زیادة ولا نقصان، فلا یکون ذلک منفّراً».

أقول:

وهذا الکلام فی غایة الشناعة والفظاعة، إذْ کیف یحتمل تلک الکراهة وکیف یجوّزها مسلم عاقل؟ ومع هذا کلّه، فقد قطع الرازی نفسه جذور هذه الشبهة فی (تفسیره) وکذا شارحا (الفصوص) فی تحقیقهما الأنیق فی هذا المقام.

ومن الطریف قوله بعد ذلک: «وإذا جاز أنْ یکون ذلک مکروهاً، جاز

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۴

أنْ لا یحصل له بسبب حصوله زیادة ولا نقصان». لأنّ الخلافة إن کانت مکروهة لزم النقصان، وإن کانت محبوبة أوجبت حصول زیادة فی الشرف، وإن کانت لا مکروهة ولا محبوبة فلا زیادة ولا نقصان.

والأطرف من هذا قوله فی (الأربعین) بصراحةٍ بإیجاب خلافته علیه السلام للنقصان. وهذه عبارته:

«الشبهة الثالثة عشر، فجوابها: إن هذا الخبر من باب الآحاد علی ما مر تقریره فیما تقدم، سلّمنا صحّته، لکنْ لا نسلّم أن هارون علیه السلام کان بحیث لو بقی لکان خلیفة لموسی علیه السلام.

قوله: لأنه استخلفه فلو عزله کان ذلک إهانة فی حق هارون.

قلنا: لا نسلّم، فلم لا یجوز أن یقال: إن ذلک الإستخلاف کان إلی زمانٍ معیّن، فانتهی ذلک الإستخلاف بانتهاء ذلک الزمان.

وبالجملة، فهم مطالبون بإقامة الدلیل علی لزوم النقصان عند انتهاء هذا الإستخلاف، بل هذا بالعکس أولی، لأنّ من کان شریکاً ألإنسانٍ فی منصب ثم یصیر نائباً له وخلیفةً له، کان ذلک یوجب نقصان حاله، فإذا ازیلت تلک الخلافة زال ذلک النقصان، وعاد ذلک الکمال» «۱».

لکن کلامه فی (التفسیر)، وکذا کلام الجامی المتقدّم، کافٍ فی سقوط کلامه وبطلان مزاعمه هذه.

وأیضاً: ما ذکره من أن ذلک یوجب نقصان حال هارون، یستلزم أن یکون استخلاف النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أمیر المؤمنین، المشبّه باستخلاف هارون، موجباً لنقصان حال سیدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، ولکنّ هذا لا یلتزم به إلّامجنون محموم أو منافق مرجوم، لاسیّما وأنّ النبی

---

(۱) کتاب الاربعین فی اصول الدین: ۳۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۵

صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال ذاک الکلام تسلیةً لمولانا علی علیه السلام!!

وبالجملة، فهذا الکلام یستلزم الطعن والإهانة للنبی والإمام بل للّه العلیّ العظیم...

لکن الأشنع والأفظع من هذا الکلام ما تفوّه به بعض الحکماء من أهل السنّة، من أنّ استخلاف هارون سبّب ترک قوم موسی عبادة اللّه، وعبدوا العجل!! نقله الفقیه أبو اللیث السمرقندی بتفسیر الآیة من (تفسیره) وهذا نصّ عبارته:

«وقال موسی لأخیه هارون». یعنی: قال له قبل انطلاقه إلی الجبل: «اخلفنی فی قومی» یعنی: کن خلیفتی علی قومی، «وأصلح» یعنی: مرهم بالصلاح، ویقال: وأصلح بینهم. «ولا تتّبع سبیل المفسدین» یعنی: ولا تتّبع طریق العاصین ولا ترض به، واتّبع سبیل المطیعین.

وقال بعض الحکماء: من ههنا ترک قومه عبادة اللّه بعده وعبدوا العجل، لأنه سلّمهم إلی هارون ولم یسلّمهم إلی ربهم، ولم یستخلف النبی صلّی اللّه علیه وسلّم بعده، وسلّم أمر امته إلی اللّه، فاختار اللّه تعالی لُامته أفضل الناس بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وهو أبو بکر الصدیق، فأصلح بینهم».

وهل هذا إلّاطعن فی أنبیاء اللّه المعصومین؟ بل إهانة للّهعزوجل الذی أرسل هکذا أنبیاء؟

لکنْ الغرض من هذا الکلام وأمثاله معلوم! إنهم یریدون توجیه ما ذهبوا إلیه وافتروه علی الرسول، من ترک النص علی الخلیفة من بعده؟! یریدون توجیه ما زعموه وإنْ استلزم النقص والتوهین علی النبیّ وعلی الأنبیاء!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۷، ص: ۴۳۶

قوله:

فظهر أن الاستدلال علی خلافة حضرة الأمیر عن هذا الطریق لا یستقیم.

أقول:

إنْ کان یقصد أن الإستدلال عن طریق عموم المنازل لا یستقیم، وإنما یستقیم من طریق آخر کما هو المتبادر من التقیید، ویؤیّده ما أسلفه من اعترافه السدید بدلالة الحدیث علی خلافة الإمام علیه السلام...

فالمطلوب حاصل- والحمد للّه- والشبهات مندفعة.

[الجزء الثامن عشر]

هل العزل منقصة منفّرة ... ص: ۶

تجویز انقطاع الخلافة باطل لانه نقص منفر ... ص: ۶

قوله:

الثالث: إن ما ذکروه من أنّ زوال هذه المترتبة من هارون یستلزم عزله، وعزل النبی غیر جائز.

نقول: إطلاق «العزل» على «انقطاع العمل» خلاف العرف واللغة.

أقول:

تجويز انقطاع خلافة هارون عليه السلام دعوى شنيعة، لعدة أسباب:

الأول:

إن الخلافة هارون عن موسى عليهما السلام كانت شرفاً ومقاماً جديداً له، لأنّها أثبتت له الإمامة مع الواسطة بالإضافة إلى إمامته الثابتة له بلا واسطة، فكان جامعاً بين الإمامتين، ولا ريب فى أنّ زوال الإمامة بعد ثبوتها انحطاط فى المرتبة، يوجب التنفير والتّعبير، وهذاما نصّ عليه القيصرى والجامى فى شرحيهما على (فصوص الحكم)، وهى حقيقة لا تقبل الجدل والبحث.

وداود القيصرى المتوفى سنة ۷۵۱ من كبار العلماء العرفاء المحققين عندهم، كما لا يخفى على من راجع ترجمته فى (الشقائق النعمانية ۱/ ۷۰) وغيره.

كما أنّ عبد الرحمن الجامى المتوفى سنة ۸۹۸ من أشهر عرفائهم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸

وادبائهم، كما لا يخفى على من راجع ترجمته فى (البدر الطالع ۱/ ۳۲۷) و (شذرات الذهب ۷/ ۳۶۰) وغيرهما.

الثانى:

لقد حصلت لهارون عليه السلام- بسبب استخلاف موسى إيّاه- مرتبة تنفيذ الأحكام ... حسب تصريح الفخر الرّازى ... فإذا كانت الخلافة هذه منقطعة انقطع بانقطاعها استمرار تلك المرتبة الجديدة الحاصلة على أساسها، فلا تنفّذ أحكامه ولا تمضى رئاسته، ويزول عنه ذاك الشّرف العظيم والمقام الجليل، ولا ريب فى أن ذلك يستلزم الهتك والتحقير، ويستوجب العيب والتّعبير، سواء صحّ على ذلك اطلاق «العزل» أو لم يصح ... إذ ليس النزاع فى الاسم والعنوان، بل فى الحقيقة والمعنون.

الثالث:

إنّ تشكيك (الدهلوى) فى صحة عنوان «العزل» على «انقطاع العمل والخلافة» يدفعه صريح ما ذكره ابن تيمية، فى كلامه الطافح بالبغض والعناد لأمير المؤمنين عليه السلام، حيث أطلق «العزل» على انقطاع الخلافة بعود المستخلف عن سفرته ... وهذا عين عبارته:

«وقوله: لأنه لم يعزله عن المدينة.

قلنا: هذا باطل، فإنه لمّا رجع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم انعزل على بنفس رجوعه، كما كان غيره ينعزل إذا رجع» «۱».

فلو كان هناك انقطاع لخلافة هارون عليه السلام، فقد تحقق العزل فى حقّه ... ومعاذ اللَّه من ذلك كلّه...

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹

وأيضاً، يندفع تشكيكه بصريح كلام القارى فى دعوى انعزال أمير المؤمنين عليه السلام برجوع النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم من تبوك إلى المدينة ... وقد تقدمت عبارته سابقاً.

الرابع:

بل إنّ بعضهم يرى «انقطاع الرّسالة» بسبب «الموت»، ويصحّح حينئذٍ إطلاق «العزل ...» وقد صدرت هذا التجاسر من الأشعرية فى حقّ نبيّنا صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم:

قال الشيخ أبو شكور الكشى فى (التمهيد): «ناظرت أشعريّاً فقال لى: إن الوضوء والصلاة عندكم أن يجلس أحدكم تحت الميزاب حتى يبتلّ وجهه وذراعاه ورأسه وقدماه، ثم يبسط خرء الحمام ويقوم عليه ويقول بالفارسية: خدا بزرگ. يعنى: اللَّه أكبر. ويقرأ

بالفارسيّة مقدار آية ويقول: دو برگ سبز. يعنى: قوله تعالى مد هامّتان» «۱»

ثم يركع ويسجد ساكتاً ويقعد مقدار التشهّد وقت العقود، ثم يضرط، فهذه عبادتكم.

قال هذا طعناً لأبى حنيفة ولأصحابكم رحمهم اللّه.

فأجبته وقلت: إنكم تعتقدون بأن اللّه تعالى ما كان خالقاً ولا رازقاً ولا معبوداً قبل أنْ يخلق الخلق، والآن ليس بغافر ولا مثيب ولا معاقب، والرسول اليوم ليس برسول، وقبل الوحى ما كان رسولًا، والمؤمنون بالمعصية ينقص إيمانهم، فلذلك المعبود الذى اعتقدت بأنه ما كان ربّاً معبوداً ثم صار معبوداً، وإن هذا الرسول ما كان رسولًا ثم صار رسولًا ثم عزل، فإنّالمؤمن الذى ينقص إيمانه بالضّحك ونحوه يكتفى بهذا القدر من

---

(۱) الرحمن ۵۵: ۶۴

العبادة، نعوذ باللّه من ذلك».

فلو كانت رسالة النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم تنتفى بموته ويصحّ إطلاق العزل فى حقّه، كان نفى الخلافة عن هارون عليه السلام بزعم انقطاعها فى حال الحياة أولى بإطلاق العزل عليه، ويكون استلزامه للإهانة والتحقير آكد وأشد...

الخامس:

وأخيراً، فإنّا قد وجدنا (الدّهلوى) نفسه ينص على أنّ «انقطاع الخلافة» هو «العزل»!! وهذا من طرائف الامور ... فلقد كرّر الرجل دعوى عدم صحة إطلاق العزل على انقطاع الخلافة والعمل.. إلّاأنه فى مقام رفع العيب والنقص عن عمر بن الخطاب بسبب العزل، إلتجأ إلى النقض بوقوع العزل فى حق هارون عليه السلام!!

يقول (الدهلوى) فى الجواب عن المطعن الخامس من مطاعن أبى بكر: «سلّمنا أن عمر كان معزولًا من قبل النبى، لكنه مثل هارون الذى برجوع موسى عليه السلام من الطور انعزل عن خلافته، إلّاأنه لمّا كان نبيّاً بالإستقلال لم يوجب هذا العزل نقصاً فى إمامته، وكذلك عمر بن الخطاب الذى قال فى حقّه: لو كان بعدى نبى لكان عمر، لم يوجب عزله نقصاً فى إمامته» «۱».

إذن، عزل هارون عن الخلافة برجوع موسى، لكن عزله لم يكن بقولٍ من موسى، بل بمجرّد عوده من الميقات...

لكن «العزل» يوجب الإهانة كما نصّ عليه (الدهلوى) نفسه، فدعوى

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۸۶.

انقطاع الخلافة باطلة...

وحديث «لو كان بعدى نبى لكان عمر» قد أوضحنا فساده فى بعض مجلّدات كتابنا فليراجع.

التمثيل بعادة السّلاطين لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۱

قوله:

لأنّ السلاطين إذا خرجوا من دار السلطنة إستخلفوا نوّابهم وبطانتهم، فإذا رجعوا انقطعت تلك الخلافة قهراً، ولا يقال بأنّهم عزلوا، ولا يتوهّم وقوع الإهانة عليهم.

أقول:

أين الثريّا من الثرى، وأين الدرّ من الحصى؟!

ثم إنّ موسى عليه السلام استخلف هارون عليه السلام فى قومه من غير تقييدٍ بمدّة، إذْ لم يقل له إلّا: اخلفنى فى قومى» «۱»، وليس هذا الحال الرؤساء والسلاطين، فإنّهم لا يستخلفون غالباً إذا خرجوا هذا الإستخلاف المطلق، بل إنّ ذلك الإستخلاف منهم يكون مقيَّداً ومحدوداً بتلك السفرة فقط، ولذا لا يصدق العزل على نوابهم إذا انقطعت النيابة والخلافة برجوعهم. فلو فرض أنّ رئيساً استخلف أحداً الإستخلاف المطلق غير المقيَّد بأمدٍ، ثم قطع الخلافة، كان الخليفة معزولًا لغةً وعرفاً والمنكر مكابر قطعاً.

ولو سلّمنا أنّ قطع عمل الخليفة غير المقيَّدة خلافته بزمانٍ من

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲

الإزمنة، لا يستوجب الإهانة فى حقّه، فإنّ ذلك ليس إلّالاختلاف مراتب الإهانة والتنفير، فإنّ بعض الامور توجب الإهانة بالنسبة إلى الأنبياء والسلاطين معاً، وبعضها لا توجبها بالنّسبة إلى السلاطين ورجال أهل الدّنيا، وتوجبها بالنسبة إلى الأنبياء والأئمة قطعاً، لوضوح أنّ مرتبتهم أعلى وأجل من مراتب السلاطين والرؤساء، فما يكون منفّراً بالنسبة إلى السلاطين والرؤساء، فما يكون منفّراً بالنسبة إلى سلاطين والوزراء منفّر بالنسبة إلى الأئمة والأنبياء، دون العكس...

وتلخص: أنه لو فرض أنّ انقطاع العمل لا- يوجب إهانة فى حقّ الوزراء ونوّاب السلاطين، فإن ذلك لا يستلزم أن لا يكون انقطاع الخلافة عن الأنبياء موجباً للتنفّر ... ومن هنا يشترط فى الإمامة والخلافة ما لا يشترط فى الوزارة والرئاسة الدنيوية ... وهذا واضح جدّاً.

إثبات النبوة الإستقلالية لهارون لا يرفع الإشكال ... ص: ۱۲

قوله:

وإن كان عزلًا فلماذا يكون- مع وصول النبوة الإستقلالية بعد موت موسى إلى هارون، وهى أعلى من الخلافة بألف درجة- موجباً للنقصان والإهانة له؟

أقول:

قد عرفت صدق «العزل» ولزوم «التنفير». وأمّا أنّه عليه السلام كان ذا نبوة إستقلاليّة، فهذا لا يرفع الإشكال:

أمّا أولًا:

فلأنّه بعد تحقق ما يوجب الإهانة والتحقير له لا يصلح للنبوّة أصلًا،

لاشتراط خلوّ النّبى من العيوب والمنفّرات، فيكون فرض كونه نبيّاً فرضاً لتحقق الشىء لا يتحقق مع تحقق المانع عن تحققه.

وأمّا ثانياً:

فرضنا حصول النبوة الإستقلالية له بعد موت موسى، لكنّ ذلك لا يرفع الإهانة الحاصلة له منذ رجوع موسى من الطّور حتى وفاة هارون عليه السلام ... وكأنّ (الدهلوى) فرض تحقق النبوّة الإستقلالية له بمجرّد رجوع موسى وانعزاله عن خلافته!

وقد تنبّه إلى هذا التوهّم فى باب المطاعن، وعدل عن إثبات النبوّة المذكورة له بعد موسى، وادّعى حصولها له فى حياته، وحاول أن يرفع بذلك الإشكالَ بلزوم النقص من العزل.

لكنّ غيره من الأئمة السنيّة التجأ إلى زعم وقوع عزل هارون بعد موت موسى، وجَعْل حصول النبوّة الإستقلالية له دافعاً لإهانة العزل:

قال فی (شرح المواقف): «الجواب: منع صحة الحدیث کما منعه الآمدی، وعندالمحدثین إنه صحیح وإنْ کان من قبیل الآحاد. أو نقول علی تقدیر صحّته:

لا عموم له فی المنازل، بل المراد إستخلافه علی قومه فی قوله:

اخلفنی فی قومی لاستخلافه علی المدینة. أی: المراد فی الحدیث أن علیّاً خلیفة منه علی المدینة فی غزوة تبوک، کما أن هارون کان خلیفةً لموسی فی حال غیبته، ولا یلزم دوامه، أی دوام استخلاف موسی بعد وفاته، فإن قوله: اخلفنی لا عموم له بحیث یقتضی الخلافة فی کلّ زمان، بل المتبادر استخلافه مدّة غیبته، ولا یکون حینئذٍ عدم دوامه بعد وفاة موسی- لقصور دلالة اللفظ عن استخلافه فیه- عزلًا، کما لو صرّح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴

بالإستخلاف فی بعض التصرّفات دون بعضها، ولا عزله إذا انتقل إلی مرتبةٍ أعلی- وهو الإستقلال بالنبوّة- منفّراً، یعنی وإنْ سلّمنا تناول اللفظ لما بعد الموت، وأن عدم بقاء خلافته بعده عزله، لم یکن ذلک العزل منفّراً عنه، وموجباً لنقصانه فی الأعین.

وبیانه: إنه وإنْ عزل عن خلافة موسی، فقد صار بعد العزل مستقلّاً بالرسالة والتصرف عن اللّه تعالی، وذلک أشرف وأعلی من کونه مستخلَف موسی مع الشرکة فی الرسالة» «۱».

وفی (شرح المقاصد): «ولو سلّم، فلا دلالة علی بقائها بعد الموت، ولیس انتفاؤها بموت المستخلف عزلًا ولا نقصاً، بل ربما یکون عوداً إلی حالةٍ أکمل، هی الإستقلال بالنبوة والتبلیغ من اللّه تعالی» «۲».

وفی (الصواعق): «ولیس فی اللفظ ما یدل علی الإستمرار والبقاء بعد انقضاء مدة الغیبة، ودعوی کونه خلیفةً له بعد موته من المنازل، ممنوع، فإنه ادّعاه محض، وزوال المرتبة الثابتة له فیة حیاة موسی بوفاته لا یستلزم نقصاً، بل إنما یستلزم کمالًا، لأنه یصیر بعده مستقلّاً بالرسالة فی التبلیغ من اللّه تعالی، وذلک أعلی من کونه خلیفةً وشریکاً له فی الرسالة» «۳».

أقول:

لکنه توهّم باطل، لاستلزامه کون هارون علیه السلام خلیفةً لموسی من حین خروجه إلی الطور وحتی وفاته، وأن خلافته لم تنقطع برجوع موسی من الطور بل بموته، وهذا واضح البطلان، لأنّه لا دخل لموت

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۲- ۳۶۳.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۳) الصواعق الموبقة مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵

المستخلف فی العزل، وأنّ خلافة الثابتة فی حال حیاته لا تزول بسبب موته أبداً. ولیس عاقل یقول بأن موت المتخلِف من أسباب عزل الخلیفة، بل أنّ موت المستخلِف یکون مصحّحاً لخلافة الخلیفة عنه، قال ابن تیمیة: «والخلیفة لا یکون خلیفةً إلّامع مغیب المستخلف أو موته».

وبالجملة، موت المستخلف لا ینافی خلافة الخلیفة بل یصحّحها کماهو صریح عبارة ابن تیمیة- وإن کان یزعم بأنّ حیاته تنافی خلافة خلیفة- وعلی هذا، فکیف یجوّز عاقل زوال خلافة هارون- الثابتة من حین خروج موسی إلی الطّور- بسبب موت موسی؟

علی أنّ کثیرین من الأنبیاء استخلفوا فی حیاتهم وبقیت خلافة الخلیفة بعد مماتهم.

فإنّ (یوشع) کان خلیفةً لموسی بعد موته کما عرفت.

ویوشع استخلف (کالب بن یوفنا) فکان خلیفةً من بعد یوشع کما ذکر الثعلبی «۱».

وكالب استخلف ابنه (يوشا فاش) كما روى الكسائى «۲» والثعلبى «۳».

واستخلف (إلياس) على بنى إسرائيل (اليسع).

واستخلف اليسع (ذاالكفل) كما ذكر الثعلبى «۴» وغيره.

وكما يظهر من هذه العبارات الحاكية لتلك الاستخلافات بطلان ما زعموا من زوال الخلافة بالموت، كذلك يظهر بطلان ما زعمه ابن تيمية من

---

(۱) العرائس فى قصص الانبياء: ۲۵۰.

(۲) قصص الانبياء مخطوط.

(۳) العرائس: ۲۵۰ وفيه: يوسافس.

(۴) العرائس: ۲۶۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶

امتناع الخلافة فى حال حياة المستخلِف، فقد ذكروا أن ذاالكفل كان حاكماً على الناس فى حياة اليسع.. كما فى راوية الرازى بتفسير الآية: (وإسماعيل وإدريس وذاالكفل كلٌّ من الصابرين) «۱».

وأيضاً: ذكروا أنّ (داود) استخلف ابنه (سليمان) وأن (سليمان) استخلف ابنه (رخبعم) «۲».

وبعد، فإنّ العزل مطلقاً عيب موجب للتنفير، سواء كان فى حال الحياة أو بعد الموت ... فما التجأوا إليه لرفع نقص العزل غير مفيد.

وتلخّص:

إن العزل منقصة ... لا يشك فى ذلك ذو لب ... وقال ابن القيّم فى كلامه له: «إن من المدح ما يكون ذمّاً وموجباً لسقوط مرتبة الممدوح عند الناس، فإنه يمدح بما ليس فيه، فتطالبه النفوس بما مدح به وتظنّه عنده، فلا تجده كذلك، فينقلب ذمّاً، ولو ترك بغير مدح لم تحصل له هذه المفسدة، ويشبه حاله حال من ولى ولايةً سيّئةً ثم عزل عنها، فإنه تنقص مرتبته عمّا كان قبل الولاية، وينقص فى نفوس الناس عما كان عليه قبلها» «۳».

وأمّا ثالثاً:

فإنّ ما ذكروه من لزوم حصول النبوّة بالإستقلال لهارون عليه السلام، لم يقيموا عليه دليلًا قطعيّاً، لا من النقل ولا من العقل، ومجرّد الدعوى فى مقام البحث والمناظرة لا يرفع الإشكال.

---

(۱) تفسير الرازى ۲۲/ ۲۱۰- ۲۱۱. والآية فى سورة الأنبياء ۲۱: ۸۵.

(۲) العرائس: ۲۹۰- ۲۹۱ و ۳۲۸.

(۳) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۲/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷

وأمّا رابعاً:

فلقد ثبت أن هارون عليه السلام كان مطيعاً لموسى فى حال حياته، مع كونه شريكاً له فى رسالته، فلو كان باقياً بعد موته لكان تابعاً مع اتّصافه بالنبوة...

أمّا كونه مطيعاً لموسى فى حال حياته، فهذا مما لا سبيل إلى نفيه وإنكاره، فقد روى السيوطى عن: ابن اسحاق، وابن جرير، وابن أبى حاتم، عن ابن عباس فى قصّة السّامرى: «فأقام هارون فيمن معه من المسلمين ممّن لم يفتتن، وأقام من يعبد العجل على عبادة العجل،

وتخوّف هارون إنْ سار بمن معه من المسلمين أن يقول له موسى فرّقت بين بنى إسرائيل ولم ترقب قولى، وكان له هائباً مطيعاً» «۱».

وكذا فى (العرائس) و (عقد الجمان فى تاريخ أهل الزمان).

وأمّا خامساً:

فإن يوشع كان خليفةً لموسى من بعده، مع أنه كان حينئذاك نبيّاً من الأنبياء ... فكما أمكن اجتماع الخلافة والنبوة فى يوشع، ولم تمنع نبوّته من خلافته لموسى، فكذلك هارون لو قدر بقاؤه حيّاً بعد موسى لم تكن نبوّته مانعةً من أن يكون خليفةً لموسى. وفى ذلك كفاية لأهل الدراية.

وأمّا سادساً:

فإن الأنبياء بعد موسى كانوا جميعاً مبعوثين لتجديد وإحياء ما نسيته أو تركته بنو إسرائيل من أحكام التوراة، فهم جميعاً تبع لشريعة موسى، ولو قدّر بقاء هارون بعده نبيّاً لكان كذلك، ولم يكن نبيّاً مستقلًا ... فسقط

---

(۱) انظر تفسير الطبرى ۸/ ۴۴۹ ح ۲۴۲۸۱

ما ذكروه.

أمّا أن الأنبياء كانوا يبعثون بعد موسى لا بشريعةٍ مستقلة، فهذا ما نصَّ عليه العلماء القوم:

قال الثعلبى «قال اللَّه تعالى: (وإن إلياس لمن المرسلين) «۱» إلى آخر القصة. قال ابن إسحاق والعلماء من أصحاب الأخبار: لمّا قبض اللَّه تعالى حزقيل عليه السلام عظمت الأحداث فى بنى إسرائيل، وظهر فيهم الفساد، ونسوا عهد اللَّه إليهم فى توراة، حتى نصبوا الأوثان وعبدوها من دون اللَّه عز وجل. فبعث إليهم إلياس نبيّاً، وهو إلياس بن يسّى بن فنحاص بن عيزار ابن عمران بن هارون. وإنما كانت الأنبياء بعد موسى يبعثون إليهم بتجديد ما نسوا وضيّعوا من أحكام التوراة» «۲».

وقال شمس الدين العلقمى بشرح الحديث: «أنا أولى الناس بعيسى بن مريم فى الدنيا والآخرة ليس بينى وبينه نبى»:

«قوله: ليس بينى وبينه نبى.

قال فى الفتح: هذا أورده كالشاهد لقوله: إنه أقرب الناس إليه، واستدل به على أنه لم يبعث بعد عيسى أحد إلّانبيّنا صلّى اللَّه عليه وسلّم.

وفيه نظر: لأنه ورد أن الرسل الثلاثة الذين ارسلوا إلى أصحاب القرية، المذكورة قصتهم فى سورة يس، كانوا من أتباع عيسى، وأن جرجيس وخالد ابن سنان كانا نبيّن وكانا بعد عيسى.

والجواب: إنّ هذا الحديث يضعّف ما ورد من ذلك، فإنه صحيح بلا تردّد، وفى غيره مقال. أو المراد: إنه لم يبعث أحد بعد عيسى بشريعةٍ

---

(۱) الصافات ۳۷: ۱۲۳.

(۲) العرائس: ۲۵۲.

مستقلة، وإنما بعث بعده من بعث بتقرير شريعة عيسى. وقصة خال بن سنان أخرجها الحاكم فى المستدرك من حديث ابن عباس، ولها طرق جمعتها فى ترجمته فى كتابى فى الصّحابة» «۱».

إضطرابهم فى معنى النبوّة ووقت حصولها ... ص: ۱۹

ثم لا یخفی: أن دعوی استقلال هارون بالنبوة علی تقدیر بقاءه بعد موسی هذه الدعوی الّتی أرادوا بها رفع إشکال ورود النقص عن هارون بعزله عن الخلافة ضعیفة جدّاً، بحیث لم یجزم الفخر الرازی بها مع کونه الأصل فیها، وهم قد أخذوها منه، بل ذکرها علی سبیل الفرض والتقدیر.

ولکن القوم الذین أخذوا منه هذه الدعوی ذکروها علی سبیل الجزم فتورّطوا ... وهذه عبارة الفخر الرازی:

«ثم إنْ سلمنا أنه منفّر، ولکن متی؟ إذا حصلت عقیبه مرتبة أخری أشرف منها، أو إذا لم یحصل؟ بیانه: وهو إن هارون علیه السلام لو بقی بعد موسی علیه السلام، وقدّرنا أن اللّه تعالی کان یأمره أن یتولی تنفیذ الأحکام علی طریق الأصالة لا علی طریق النیابة من موسی علیه السلام، کان ذلک أشرف من نیابة موسی، وعلی هذا التقدیر لا یلزم من فوات خلافته لموسی حصول أمر منفّر».

أقول:

لکنّ ذلک لم یتحقق، وذاک التقد بر لم یکن، فیلزم من فوات خلافته

---

(۱) الکوکب المنیر شرح الجامع الصغیر مخطوط.

لموسی أمر منفّر، وإذا کان لا یجوز هذا اللازم، فالملزوم وهو فوات الخلافة غیر متحقق.

هذا، ولو کانت الإشکالات کلّها تندفع وترفع بالتقدیرات غیر الواقعة وغیر الجائزة، لم یبق إشکال فی مسألةٍ أصلًا، للزم انسداد باب البحث والتحقیق فی شتّی العلوم...

ومن هنا لمّا رأی المتأخّرون عن الرّازی سقوط هذا الاسلوب لرفع الإشکال، عمد جماعة منهم إلی دعوی حصول النبوة بالإستقلال لهارون بعد موت موسی جزماً ... وقد عرفت سقوطها کذلک.

وجماعة آخرون عمدوا إلی دعوی حصول النبوة بالإستقلال لهارون فی حیاة موسی علیه السلام:

منهم: محمود بن عبد الرحمن الإصفهانی فی (شرح التجرید)، فإنه قال بعد منع خلافة هارون علی قوم موسی: «سلّمنا إنه استخلفه فی حال حیاته، ولکن لا نسلّم استخلافه له بعد موته، فإن قوله اخلفنی» لیس فیه صیغة عموم بحیث یقتضی الخلافة فی کلّ زمان، ولهذا فإنه لو استخلف وکیلًا فی حال حیاته علی أمواله، فإنه لا یلزم من ذلک استمرار استخلافه له بعد حیاته، وإذا لم یکن ذلک مقتضیاً للخلافة فی کل زمان، فعدم خلافته فی بعض الزمان لقصُور دلالة اللفظ عن استخلافه فیه لا یکون عزلًا له، کما لو صرّح بالإستخلاف فی بعض التصرفات دون بعض، فإن ذلک لا یکون عزلًا فیما لو یستخلف فیه، وإذا لم یکن عزلًا فلا ینفر.

سلّمنا أن ذلک یکون عزلًا له، ولکن متی یکون ذلک منفّراً عنه؟ إذا کان قد ازال عنه بالعزل حالة توجب نقصه فی الأعین، أو إذا لم یکن؟ الأول مسلّم والثانی ممنوع. فلِمَ قلتم بأن ذلک مما یوجب نقصه فی العین؟

وبیان عدم نقصه هو: إن هارون کان شریکاً لموسی فی النبوة، وحال المستخلَف دون حال الشریک فی نظر الناس، فإذن، الاستخلاف حالة منقصة بالنظر إلی حال الشرکة، وحال المنقصة لا یکون زواله موجباً للتنقیص.

سلّمنا لزوم النتقیص من ذلک، لکن إذا لزم منه العود إلی حالةٍ هی أعلی من حالة الإستخلاف، أو إذا لم یعد؟ الأول ممنوع والثانی مسلّم.

لکن لم قلتم أنه لم یعد إلی حالة هی أعلی؟ وبیان ذلک: إنه وإنْ عزل عن الإستخلاف فقد صار بعد العزل مستقلًا بالرسالة عن اللّه تعالی لا عن موسی، وذلک أشرف من استخلافه عن موسی».

ومنهم: إسحاق الهروی، حیث قال (فی السهام الثاقبة): «ولو سلّم فأیّ دلالة علی بقاء الخلافة بعد موت موسی علیه السلام، وانتهاء الشغل بانتهاء العمل لیس من باب العزل، خصوصاً إذا اشتمل علی العود إلی حالة أکمل، وهو الإستقلال بالنبوّة والتبلیغ من اللّه، لا من موسی علیه السلام».

أقول:

لکن هذه الدعوی أیضاً لا ترفع الإشکال.

لأنه إن کان المراد من حصول النبوة بالإستقلال لهارون فی حیاة موسی، حصول وصف زائد له علی شرکته مع موسی فی النبوة، بعد عزله عن الخلافة عنه، فهذا مخدوش:

أوّلًا: بأنّه لا دلیل لهم علی أنه بعد عزله عن الخلافة لموسی حصل له وصف زائد علی شرکته لموسی فی النبوّة.

وثانیاً: بأنّ هذه الدعوی واضحة البطلان، إذ لا یجوّز عاقل أن یکون هارون علیه السلام قبل الخلافة عن موسی تابعاً لموسی وشریکاً له فی

النبوة، ویکون بعد عزله عن الخلافة الصریح فی الدلالة علی النقص والتنفیر فی مرتبةٍ أعلی من وصف التبعیّة، وهی مرتبة النبوة المستقلة.

وإن لم یکن المراد من الإستقلال فی النبوة مع موسی والتبعیة له، فأین العود إلی مرتبة أعلی وأشرف، حتی یرتفع به إشکال النقص والتنفیر الحاصل بالعزل به عن الخلافة؟

ولعلّ الإصفهانی إلتفت إلی أنْ لا جدوی لسلوک هذا الطریق لرفع إشکال التنفیر، فلذا عدل فی (شرح الطوالع) عمّا ذکره فی (شرح التجرید) وسلک طریقاً آخر فقال:

«ولئن سلّم أنّ ذلک- أی عدم خلافة هارون بعد وفاة موسی علیهما السلام علی تقدیر حیاة هارون علیه السلام- عزل، ولکنْ إنما یکون نقصاً له إذا لم یکن له مرتبة أعلی من الإستخلاف، وهی الشرکة فی النبوّة» «۱».

فجعل الرافع للنقص والتنفیر الحاصل بالعزل: الشرکة فی النبوة.

لکن هذه الشرکة فی النبوة کانت حاصلةً له قبل الإستخلاف، وبعد العزل المزعوم، فأین العود إلی مرتبة أعلی ترفع النقص الحاصل بسبب العزل؟

خلاصة الکلام فی هذا المقام ... ص: ۲۲

وتلخّص من جمیع ما ذکرنا:

۱- إن العزل عن الخلافة نقص وعیب ومنفّر.

---

(۱) شرح الطّوالع ۲۳۸.

۲- إن المنفّر لا یجوز حصولة بالنسبة إلی النبی، لما تقرّر من أنّ النبی یجب أن یکون سالماً عن جمیع المنفّرات.

۳- إن جمیع ما ذکروه لرفع إشکال حصول المنفّر عن هارون علیه السلام- بسبب ما زعموه من عزله عن خلافة موسی- غیر رافع للإشکال.

أمّا التمثیل بعادة السلاطین، فقد عرفت ما فیه.

وأمّا أنّ النبوة المستقلة الحاصلة لهارون ترفع النقص والعيب الحاصل بعزله، فقد رأيت اضطرابهم فی بيان ذلک، فتارةً جعلوا العزل مقارناً للرجوع من الطّور وحصول النبوة بعد موسی.

واخری: جعلوا العزل بعد وفاة موسی لا عند رجوعه من الطور.

وثالثة: جعلوا العزل فی حياة موسی وحصول النبوة فی حياته أيضاً.

ورابعة: جعلوا مجرد الشركة فی النبوة رافعاً للنقص الحاصل بسبب العزل.

والكلّ- كما رأيت- بمعزلٍ عن الصواب، مستغرَب غاية الإستغراب عند اولی الألباب.

وبقی وجه آخر ذكره (الدهلوی) وهو:

قوله:

بل هو نظير أنْ يعزل نائب الوزير- بعد موت الوزير- ويجعل وزيراً مستقلًا.

أقول:

لكنه سخيف جداً.

أمّا أوّلًا: فوزارة نائب الوزير- بعد موت الوزير- ليست عزلًا، بل ترفيع فی المرتبة ورفعة فی المقام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴

وأمّا ثانياً: إن صرفه عن النيابة وجعله وزيراً مستقلّاً يكون فی وقت واحدٍ تقريباً ومن غير فاصلٍ زمانی، ولذا لا يكون ذلک الصرف عن النيابة إهانةً تستلزم التنفير. وإنما يتحقق الإهانة والتنفير فيما لو عزل عن النيابة ولم ترتفع درجته بالحصول علی الوزارة.

وبهذا تعرف أن التنظير بين ما ذكره وبين ما نحن فيه سخيف جدّاً ... فإنهم يدّعون تحقق «العزل» لهارون عليه السلام، ويقولون إن هذا النقص كان يرتفع نبوّته الإستقلالية التی كانت تكون له لو قدّر بقاؤه حيّاً مدّة أربعين سنة وحتی بعد موت موسی!!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷

هل يجوز المنفّر علی الأنبياء ...؟ ص: ۲۷

اشارة

وإنّ جميع ما ذكره القوم مبنی علی عدم جواز المنفّر علی الأنبياء عليهم السلام ... فإنهم- بعد أن زعموا وقوع العزل عن الخلافة فی حق هارون، وسلّموا كون العزل منقصة منفّرة، والمنفّرات غير جائزة علی الأنبياء- انبروا لتوجيه هذا العزل وإخراجه عن كونه منفّراً...

كلام شنيع للفخر الرازی ... ص: ۲۷

وقد عرفت أن الأصل- فی أكثر ما ذكروه- هو الفخر الرازی فی كتابه (نهاية العقول).

لكن الرازی ذكر وجهاً آخر- وكأنّه يعلم فی قرارة نفسه أنّ جميع ما ذكره هو وغيره غير رافع للإشكال- استحيی مقلّدوه من ذكره لقبحه وشناعته ... وهو:

جواز التنفير فی حق الأنبياء عليهم السلام!!...

وهذه عبارته:

«ثم إنْ سلّمنا إنه منفّر مطلقاً، فلِمَ لا يجوز علی الأنبياء؟

فإن المنع منه بناء علی القول بالتحسين والتقبيح.

وقد مضى القول فيه».

كلماتٌ فى وجوب نزاهة الأنبياء عن المنفّرات ... ص: ۲۷

وإنّ هذا الكلام فى الشناعة والفظاعة بحيث تقشعرّ منه الجلود وتتألّم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸

القلوب، إنه كلام يتحاشى عن التفوّه به أطفال أهل الإسلام...

إذا كان يجوز على الأنبياء ما يوجب الإهانة والحقارة والمذلَّة لهم، ويستلزم تنفّر الطباع وابتعادها عنهم، فأىّ أثر لبعثهم؟ وأىّ فائدةٍ للشرائع التى يبعثون بها؟ فانظر إلى أىّ حدٍّ يصل بالقوم إصرارهم على إنكار فضائل أمير المؤمنين وتكذيبها!! إن العجز عن ردّ تلك الفضائل يلجؤهم إلى نسبة العيب والنقص إلى الأنبياء!! وإنّ الإلتزام بهذه الطامّات عندهم أسهل وأفضل من الإعتراف بفضل أمير المؤمنين!! إنّ كلّ هذه الأباطيل حول خلافة هارون، وكلّ تلك الإفتراءات على هارون نفسه، لأجل إبطال خلافة أمير المؤمنين المشبَّهة بخلافة هارون عن موسى؟!

فتسعاً لهؤلاء! كيف قادتهم العصبيّة إلى النار؟ واختاروا النار على الإقرار؟!

لقد نصّ شاه ولى اللَّه الدهلوى فى (إزالة الخفا) على وجوب اشتراك الخليفة مع النبى فى جدّ الأعلى، كى لا ينظر الناس إلى الخليفة بعين التحقير...

ونصّ ابن القيّم على وجوب نزاهة النبىّ من أن يكون له خائنة الأعين قال: «أى إن النبى لا يخالف ظاهره باطنه ولا سرّه علانيته، وإذا نفذ حكم اللَّه وأمره لم يُومِ به، بل صرّح وأعلنه» «۱».

ونصّ ابن الهمام وابن أبى شريف على وجوب سلامة النبى من كلّ نقصٍ ومنفر. وهذا كلام ابن الهمام بشرح ابن أبى شريف:

«شرط النبوّة الذكورة، لأنّ الانوثة وصف نقص.

---

(۱) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۴۰۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹

وكونه أكمل أهل زمانه عقلًا وخلقاً. بفتح الخاء المعجمة وسكون اللام. حال الإرسال. وأما عقدة لسان السيد موسى عليه السلام قبل الإرسال فقد ازيلت بدعوته عند الإرسال بقوله: واحلل عقدة من لسانى يفقهوا قولى» «۱»

كما دلّ عليه قوله تعالى قد اوتيت سؤلك يا موسى» «۲»

.وأكملهم فطنةً وقوة رأى. كما هو مقتضى كونه سائس الجميع ومرجعهم فى المشكلات.

والسلامة. بالرفع عطف على الذكورة. أى وشرط النبوة السلامة. من دناءة الآباء ومن غمز الامّهات. أى الطعن بذكرهنّ بما لا يليق من أمر الفروج.

والسلامة من القسوة. لأن قسوة القلب موجبة للبعد عن جناب الرب، إذ هى منبع المعاصى، لأن القلب هو المضغة التى إذا صلحت صلح الجسد كلّه، وإذا فسدت فسد الجسد كله، كما نطق به الحديث الصحيح.

وفى حديثٍ- حسّنه الترمذى، ورواه البيهقى- إن أبعد الناس من اللَّه تعالى القلب القاسى.

والسلامة من العيوب المنفّرة منهم، كالبرص والجذام، ومن قلة المروّة، كالأكل على الطريق. ومن دناءة الصناعة كالحجامة، لأن النبوة أشرف مناصب الخلق مقتضية لغاية الإجلال اللائق بالمخلوق، فيعتبر لها انتفاء ما ينافى ذلك» «۳».

وقال البزودى- فى (أصول عقائده)- «وجه قول عامّة أهل السنّة

(۱) طه ۲۰: ۲۷.

(۲) طه ۲۰: ۳۶.

(۳) المسامرة فی شرح المسایرة فی العقائد المنجمة فی الآخرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰

والجماعة: إن اللّه تعالی بیّن أن بعض الرسل حصل منهم ذنوب، ولا یستقیم أن یکون ذنوبهم عن قصد واختیار، فإنه لو کان کذلک لکان لا یؤمن منهم الکذب، فیؤدی إلی تفویت ما هو المقصود بالرسالة، ولأنه إذا کان یجیء منهم الذنوب قصداً نفر طباع الناس عنهم، فیؤدّی إلی أن لا یکون فی بعث الرسل فائدة».

وقال التفتازانی بشرح عقائد النسفی: «وأمّا الصغائر فتجوز عمداً عند الجمهور، خلافاً للجبّائی وأتباعه، وتجوز سهواً بالإتّفاق، إلّاما یدلّ علی الخسّة، کسرقة لقمة والتطفیف بحبّة. لکن المحققین اشترطوا أن ینبّهوا علیه فینتهوا عنه. [هذا] کلّه بعد الوحی. وأمّا قبله، فلا دلیل علی امتناع صدور الکبیرة. وذهب المعتزلة إلی امتناعها، لأنها توجب النّفرة المانعة عن اتّباعهم، فتفوت مصلحة البعثة.

والحق منع ما یوجب النفرة، کعهر الامهات والفجور، والصغائر الدالّة علی الخِسة» «۱».

وقال بشرح المقاصد: «خاتمة: من شروط النبوّة: الذکورة، وکمال العقل، والذکاء، والفطنة، وقوة الرأی- ولو فی الصبی کعیسی ویحیی علیهما السلام-، والسلامة عن کل ما ینفّر، کدناءة الآباء وعهر الامهات، والغلظة، والفظاظة، والعیوب المنفّرة کالبرص والجذام ونحو ذلک، والامور المخلّة بالمروءة، کالأکل علی الطریق والحرف الدنیّة کالحجامة، وکل ما یخل بحکمة البعثة من أداء الشرائع وقبول الامّة» «۲».

وقال الشعرانی: «کان إمام الحرمین رحمه اللّه تعالی یقول: من جوّز

(۱) شرح العقائد النسفیة- مبحث عصمة الأنبیاء: ۲۱۵.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱

وقوع الصغیرة من الأنبیاء سهواً قیدها بغیر الدالّة علی الخِسَّة» «۱».

وقال القاری: «وأما الصغائر، فما کان منها دالّاً علی الخِسَّة کسرقة لقمة، فلا خلاف فی عصمتهم فیه مطلقاً» «۲».

وقال عبد العلی الأنصاری: «وأما غیر الکذب من الکبائر، والصغائر الخسیسة کسرقة لقمةٍ وغیرها مما یدل علی الخِسّة وإنْ کانت مباحة، فالإتفاق بین فرق الإسلام علی عصمتهم عن تعمّدها سمعاً عند أهل السنّة القامعین للبدعة کثّرهم اللّه تعالی، أو عقلًا عند المعتزلة والروافض خذلهم اللّه تعالی، وقد عرفت شبههم وجوابها» «۳».

وکذا قال (الدهلوی) نفسه «۴».

مع ابن روزبهان ... ص: ۳۱

وقد نصّ علیه ابن روزبهان، لکن من العجائب جهله أو تجاهله بما تفوّه به الرازی فی (نهایة العقول) حتّی ردّ علی قول العلّامة الحلّی: «إن الأشاعرة لزمهم باعتبار نفی الحسن والقبح أنْ یذهبوا إلی جواز بعثة من هو موصوف بالرذائل والأفعال الدالّة علی الخسة» بقوله: «نعوذ باللّه من هذه الخرافات والهذیانات، وذکر هذه الفواحش عند ذکر الأنبیاء، والدخول فی زمرة: إنّ الذین یحبّون أن تشیع الفاحشة فی

(۱) الیواقیت والجواهر، المبحث الحادی والثلاثون: ۲/ ۳.

(۲) ضوء المعالی فی شرح بدء الأمالی- مبحث عصمة الأنبیاء.

(۳) شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۹۹ هامش المستصفی.

(۴) التحفة الاثنا عشریة، مبحث النبوّة: ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲

الذین آمنوا لهم عذاب شدید فی الدنیا والآخرة» «۱»

، وکفی بإساءة الأدب أن یذکر عند ذکر الأنبیاء أمثال هذه الترّهات، ثم یفتری علی مشایخ السنّة وعلماء الإسلام ما لا یلزم من قولهم شیء منه، وقد علمت أن الحسن والقبح یکون بمعانٍ ثلاثة: أحدهما: وصف النقص والکمال.

والثانی: الملائمة والمنافرة. وهذان المعنیان عقلیّان لا شک فیهما، فاءذا کان مذهب الأشاعرة أنهما عقلیان فأیّ نقصٍ أتمّ من أن یکون صاحب الدعوة الإلهیة موصوفاً بهذه القبائح التی ذکرها هذا الرجل السوء الفحّاش.

وکأنّه حسب أن الأنبیاء أمثاله من رعاع الحلة الذین یفسدون علی شاطیء الفرات بکل ما ذکره. نعوذ باللّه من التعصّب، فإنه أورده النار».

أقول:

إنّه یتجاسر علی العلّامة، وهو یتجاهل کلام الرّازی، علی أنّ الأشاعرة، لا یرون امتناع شیء عقلًا علی اللّه تعالی، فلابدّ أن یکون من الجائز عندهم عقلًا عهر امّهات الأنبیاء علیهم السلام، ومن هنا صرّح الرازی بمنع عدم جواز المنفّرات علی الأنبیاء، وبنی ذلک علی القول بالحسن والقبح العقلیین ... لکنْ لمّا کان هذا التجویز شنیعاً جدّاً، فقد تجاهله ابن روزبهان وأنکر علی العلّامة کلامه!!

إلّا أن الأعجب هو أنّ ابن روزبهان نفسه یصرّح بأنّه لیس من القبیح عند العقل أن یظهر اللّه المعجزة علی ید الکذّابین!!

قال العلّامة: «لو کان الحسن والقبح باعتبار السمع لا غیر، لَما قبح من

(۱) النور ۲۴: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳

اللّه شیء، ولو کان کذلک لما قبح منه تعالی إظهار المعجزات علی ید الکذابین، وتجویز ذلک یسدّ باب معرفة النبوّة، فإنّ أیّ نبیّ أظهر المعجزة عقیب ادّعاء النبوّة لا یمکن تصدیقه، مع تجویز إظهاره المعجزة علی ید الکاذب فی دعوی النبوّة».

فقال ابن روزبهان: «جوابه: إنه لم یقبح من اللّه شیء. قوله: لو کان کذلک لما قبح منه إظهارالمعجزات علی الکذّابین. قلنا: عدم إظهار المعجزة علی ید الکذّابین لیس لکونه قبیحاً عقلًا، بل لعدم جریان عادة اللّه تعالی الجاری مجری المحال المحال العادی بذلک الإظهار».

فإذا کان هذا جائزاً، فأیّ ریب فی تجویز الأشاعرة بعث الموصوف بالرذائل والخسائس؟!

وقال العلّامة: «إنه لو کان الحسن والقبح شرعیّین، لحسن من اللّه أنْ یأمر بالکفر، وتکذیب الأنبیاء، وتعظیم الأصنام، والمواظبة علی الزنا، والسرقة، والنهی عن العبادة والصدق، لأنها غیر قبیحةٍ فی أنفسها، فإذا أمر اللّه تعالی بها صارت حسنة، إذا لا فرق بینها وبین الأمر بالطّاعة، وأنّ شکر المنعم، وردّ الودیعة، والصدق، لیست حسنةً فی أنفسها، ولو نهی اللّه تعالی عنها کانت قبیحة، لکنْ لمّا اتفق أنه تعالی أمر بهذه مجّاناً لغیر غرض ولا حکمة صارت حسنة، واتّفق أنه نهی عن تلک فصارت قبیحةً، وقبل الأمر والنهی لا فرق بینهما.

ومن أدّاه عقله إلی تقلید یعتقد ذلک فهو أجهل الجهّال وأحمق الحمقی، إذا علم أنّ معتقد رئیسه ذلک، وإن لم یعلم ووقف علیه ثم

استمرّ على تقليده فكذلك، فلهذا وجب علينا كشف معتقدهم، لئلّا يضل غيرهم ولا تستوعب البليّة جميع الناس أو أكثرهم».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴

فأجاب ابن روزبهان: «أقول: جوابه: إنّه لا يلزم من كون الحسن والقبح شرعيين بمعنى أن الشرع حاكم بالحسن والقبح، أن يحسن من اللّه الأمر بالكفر والمعاصى، لأن المراد بهذا الحسن إن كان استحسان هذه الأشياء فعدم هذه الملازمة ظاهر، لأنّ من الأشياء ما يكون مخالفاً للمصلحة لا يستحسنه الحكيم، وقد ذكرنا أن المصلحة والمفسدة حاصلتان للأفعال بحسب ذواتها، وإن كان المراد بهذا الحسن عدم الإمتناع عليه، فقد ذكرناأنه لا يمتنع عليه شيء عقلًا، لكن جرى عادة اللّه تعالى على الأمر بما اشتمل على مصلحة من الأفعال، والنهى عمّا اشتمل على مفسدةٍ من الأفعال.

فالعلم العادى حاكم بأنّ اللّه لم يأمر بالكفر وتكذيب الأنبياء قط، ولم ينه عن شكر المنعم وردّ الوديعة»....

أقول:

فإذا لم تكن تلك الأمور ممتنعةً عقلًا، لم يكن بعث الموصوف بالرذائل ممتنعاً كذلك عندهم...

وأيضاً، يقول ابن روزبهان:

«ثمّ استدل على بطلان كونه خالقاً للقبائح بلزوم عدم امتناع إظهار المعجز على يد الكاذب، وقد استدل قبل هذا بهذا مراراً، وأجبناه فى محالّه. وجواب هذا وما ذكر بعده من ترتّب الامور المنكرة على خلق القبائح مثل ارتفاع الثقة من الشريعة والوعد والوعيد وغيرها: إنا نجزم بالعلم العادى وبما جرى من عادة اللّه تعالى، أنه لم يظهر المعجزة على يد الكاذب، فهو محال عادةً كسائر المحالات العادية، وإنْ كان ممكناً بالذات، لأنه لايجب على اللّه تعالى شيء على قاعدتنا، فكلّ ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵

ذكروه من لزوم جواز تزيين الكفر فى القلوب عوض الإسلام، وأن ما عليه الأشاعرة من اعتقاد الحقيّة يمكن أن يكون كفراً وباطلًا، فلا يستحقّون الجواب. فجوابه: إن جميع هؤلاء لا يقع عادةً كسائر العاديّات، ونحن نجزم بعدم وقوع وإنْ جاز عقلًا، حيث لم يجب عليه تعالى شيء، ولا قبيح بالنسبة إليه».

فظهر أنّ جميع ما ذكره من الطعن والسبّ للعلامة الحلّى متوجّه إلى الفخر الرازى، بل إلى نفسه وإلى جميع الأشاعرة.

جواب دعوى الرازى ابتناء المسألة على الحسن والقبح ... ص: ۳۵

وأمّا دعوى الفخر الرازى بأنّ عدم جواز المنفّر على الأنبياء- مبتنى على القول بالتحسين والتقبيح، وإذ أنهم يقولون بذلك، فلا مانع من المنفّر على الأنبياء عليهم السلام. فيردّها:

أولًا: لقد نصّ عبد العلى الأنصارى فى كلامه المنقول آنفاً عن (شرح مسلّم الثبوت) على أنّ مذهب أهل السنّة عصمة الأنبياء عن الأمور الخسيسة بالسّمع، وإن كانت تلك الامور مباحةً ... فإذن، لا يتوقف القول بعدم جواز الامور المنفّرة على الأنبياء على القول بالتحسين والتقبيح العقليّين.

ثانياً: لقد ذكر ابن روزبهان أن امتناع الرذائل الخسيسة على الأنبياء لا يبتنى على ثبوت الحسن والقبح العقليين بمعناهما المتنازع فيه، بل إنّ ثبوتهما، بمعنى وصف الكمال والنقص- الذى تقول الأشاعرة به أيضاً- كافٍ لامتناع الرذائل عليهم، وبما أنّ الرازى أيضاً يصرّح فى (نهاية العقول)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶

بثبوت الحسن والقبح بالمعنى المذكور، فلا ينافى منع الحسن والقبح العقليين بالمعنى المتنازع فيه القول بامتناع الرذائل والامور المنفّرة على الأنبياء، لأنّه بناءً على ثبوتهما بهذا المعنى يكون اتّصاف النبىّ بصفة عين اتّصافه بصفة القبح.

من الأشاعرة مَن يقول بالتحسين والتقبيح العقليّين ... ص: ۳۶

ثالثاً: إنه وإن نفى جمهور الأشاعرة التحسين والتقبيح العقليين بالمعنى المتنازع فيه، لكنّ فيهم جمعاً كثيراً من النحارير المشاهير يصرّحون بإثباتهما ... وإليك نصوص عبارات طائفة منهم:

قال عبد العزيز بن أحمد البخارى:

«قوله: ومن قضية الشرع. أى: ومن حكم الشريعة فى هذا الباب- أى باب الأمر- أن حكم الآمر إلى المأمور به يوصف بالحسن، والمعنى: إن ثبوت الحسن للمأمور به من قضايا الشرع لا من قضايا اللغة، لأن هذه الصفة تتحقق فى قبيح كالكفر والسّفه والعبث، كما تتحقق فى الحسن ألاترى أنّ السلطان الجائر إذا أمر إنساناً بالزنا والسرقة والقتل بغير حق كان آمراً حقيقة، حتى إذا خالفه المأمور ولم يأت بما أمر به يقال خالف أمر السلطان.

ثم اختلف أن الحسن من موجبات الأمر أم من مدلولاته؟ فعندنا هو من مدلولات الأمر. وعند الأشعرية وأصحاب الحديث هو من موجباته، وهو بناء على أن الحسن والقبح فى الأفعال الخارجة عن الإضطرار هل يعرف بالعقل أم لا؟ فَعندهم لا حظّ له فى ذلك، وإنما يعرف بالأمر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷

والنهى، فيكون الحسن ثابتاً بنفس الأمر، لا أنّ الأمر دليل ومعرف على حسنٍ سبق ثبوته بالعقل. وعندنا: لمّا كان للعقل حظ إلى معرفة حسن بعض المشروعات، كالإيمان وأصل العبادات والعدل الإحسان، كان الأمر دليلًا ومعرّفاً لما يثبت حسنه بالعقل وموجباً لما يعرف به. كذا فى الميزان.

وذكر فى القواطع: ذهب أكثر أصحاب الشافعى رحمه اللَّه إلى أن العقل بذاته ليس بدليل على تحسين شىء ولا تقبيحه، ولا يعرف حسن الشىء وقبحه، حتى يرد السّمع بذلك، وإنما العقل آلة يدرك به ما حسن وما قبح، بعد أن يثبت ذلك بالسمع، وذهب إلى هذا كثير من المتكلّمين.

وذهب إليه جماعة من أصحاب أبى حنيفة رحمه اللَّه. قال: وذهب طائفة من أصحابنا إلى أن الحسن والقبح ضربان، ضرب علم بالعقل كحسن العدل والصدق النافع وشكر النعمة، وقبح الظلم هوالكذب الضار وشرب الخمر.

قالوا: وفائدة السمع إذا ورد بموجب العقل أن يكون وروده مؤكداً لما فى العقل. وإليه ذهب من أصحابنا: أبو بكر القفّال الشاشى، وأبو بكر الصيرفى، وأبو بكر الفارسى، والقاضى أبو حامد، والحليمى وغيرهم.

وإليه ذهب كثير من أصحاب أبى حنيفة رحمه اللَّه، خصوصاً العراقيون منهم. وهو مذهب المعتزلة بأسرهم» «۱».

أقول:

المراد من «الميزان» هو كتاب (ميزان الاصول فى نتائج العقول) ومؤلفه: علاء الدين محمد بن أحمد السمرقندى. قال كاشف

---

(۱) كشف الاسرار فى شرح الاصول البزودى ۱/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸

الظنون: «ميزان الاصول فى نتائج العقول فى اصول الفقه، للشيخ الإمام علاء الدين شمس النظر أبى بكر محمد بن أحمد السمرقندى الحنفى الاصولى» «۱».

والمراد من «القواطع» هو كتاب (القواطع فى اصول الفقه) ومؤلفه:

أبو المظفر السّمعانى. قال كاشف الظنون: «القواطع فى اصول الفقه، لأبى المظفر منصور بن محمّد السمعانى الشافعى المتوفى سنة

۴۸۹» «۲».

وقال البخاری المذکور:

«فأمّا المتقدّمون من أصحابنا فقالوا: سبب وجوب العبادات نعم اللّه علی کلّ واحد من عباده، فإنه تعالی أسدی إلی کل واحدٍ منّا من أنواع النعم ما یقصر العقول عن الوقوف علی کنهها، فضلًا عن القیام بشکرها، وأوجب هذه العبادات علینا بإزالها ورضی بها، شکراً لسوابق نعمه بفضله وکرمه، وإنْ قلّت مدة عمره أو طالت، وهذا لأن شکر النعمة واجب لا شک عقلًا ونصّاً، علی ما قال اللّه تعالی «أن اشکر لی ولوالدیک» «۳»

وقال علیه الصلاة والسلام: من انزلت علیه نعمة فلیشکرها، فی نصوص کثیرة وردت فیه، وکلّ عبادة صالحة لکونها شکر النعمة ومن النعم، وقد ورد النص الدال علی کون العبادة شکراً، وهو ما روی أنه علیه السلام صلّی حتی تورّمت قدماه، قیل له: إن اللّه تعالی قد غفر لک ما تقدم من ذنبک وما تأخّر؟ فقال: أفلا أکون عبداً شکوراً؟ أخبر أنه یصلّی للّه‌تعالی شکراً علی ما أنعم علیه.

---

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۹۱۶.

(۲) کشف الظنون ۲/ ۱۳۵۷.

(۳) لقمان ۳۱: ۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹

ثم نعم اللّه علی عباده أجناس مختلفة، منها إیجاده من العدم، وتکرمته بالعقل والحواس الباطنة، ومنها الأعضاء السلیمة وما یحصل له بها من التقلّب والإنتقال من حالة إلی ما یخالفها من نحو القیام والقعود والإنحناء. ومنها ما یصل إلیه من منافع الأطعمة الشهیّة والإستمتاع بصنوف المأکولات، ومنها صنوف الأموال التی یتوصّل بها إلی تحصیل منافع النفس ودفع المضار عنها، فعلی حسب اختلافها وجبت العبادات.

فأمّا الإیمان وجب شکراً لنعمة الوجود وقوّة النطق وکمال العقل، الذی هو أنفس المواهب التی اختصّ الإنسان بها من سائر الحیوانات وغیرها من النعم، فالوجوب بإیجاب اللّه، لکنه بالعقل یعرف أن شکر المنعم واجب، فکان النعم معرّفاً له، ووجوب شکر لمنعم بواسطة المعرفة وهو العقل. وهذا معنی قول الناس: العقل موجب أی دلیل ومعرف لوجوب الإیمان بالنظر فی سببه، وهو النعم» «۱».

وقال أبو شکور الکشی:

«القول فی مستحسنات العقل. قالت المعتزلة: الحسن ما یستحسنه العقل والقبیح ما یستقبحه العقل. وقالت عامة الفقهاء: الحسن ما یستحسنه الشرع والقبیح ما یستقبحه الشرع. والتفصیل فی هذا حسن، لأنّ الحسن والقبیح فی الأشیاء علی مراتب، منها ما یکون حسناً بعینه، کالإیمان باللّه تعالی، والعبادة، وشکر النعمة. ومنها ما هو حسن بمعنی فی غیره کبناء الرباطات والمساجد وإماطة الأذی عن الطریق. وکذلک فی القبیح منها ما

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح اصول البزودی ۲/ ۶۴۹- ۶۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰

هو قبیح بعینه کالإشراک باللّه تعالی والزنا والسرقة وأشباه ذلک. ومنها ما هو قبیح بمعنی فی غیره.

فنقول: کلّ ما هو حسن أو قبیح بمعنی فی غیره، فإن الحسن ما یکون حسناً باستحسان الشرع، والقبیح ما یکون قبیحاً باستقباح الشرع، ولا مجال للعقل فی هذا.

وکلّ منها هو حسن بعینه أو قبیح بعینه فنقول: الحسن حسن والشرع یستحسنه. والقبیح قبیح والشرع یستقبحه.

هکذا روی عن أبی حنیفة رحمه اللّه أنه قال فی کتاب العالم والمتعلّم: إن الظلم قبیح بعینه، ولا نقول قبیح أو حسن بالعقل، بل نقول نعرف هذا الحسن والقبیح بدلالة العقل، کما نعرف بدلالة الشرع، حتی لو لم یکن الشرع، فالإسلام والعبادات وما یشاکله یکون حسناً بعینه، والکفر والظلم یکونان قبیحین بعینهما» «۱».

وقال الغزالی:

بعد أنْ نفی الحسن والقبح العقلیین تبعاً للأشاعرة: بأن هذا لا یشفی العلیل ولا یزیل الغموض، وهذا نص کلامه:

«فإنْ قیل: فإنْ لم یکن مدرک الوجوب مقتضی العقول، أوی ذلک إلی إفحام الرسول، فإنه إذا جاء بالمعجزة وقال: انظر فیها، فللمخاطب أن یقول: إن لم یکن النظر واجباً فلا اقدم علیه، وإنْ کان واجباً، فیستحیل أن یکون مدرکه العقل، والعقل لا یوجب، ویستحیل أن یکون مدرکه الشرع،

---

(۱) التمهید فی بیان التوحید، الباب الأول فی العقل: ۱۶.

والشرع لا یثبت إلّابالنظر فی المعجزة، ولا یجب النظر قبل ثبوت الشرع، فیؤدی إلی أن لا یظهر صحة النبوة أصلًا.

والجواب: إن هذا السؤال مصدره الجهل بحقیقة الوجوب، وقد بیّنا أن معنی الوجوب ترجیح جانب الفعل علی الترک، لدفع ضرر موهوم فی الترک أو معلوم، وإذا کان هذا هو الوجوب، فالموجب هو المرجّح وهو اللّه تعالی، فإنه إذا ناط العقاب بترک النظر ترجّح فعله علی ترکه، ومعنی قول النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- إنه واجب: أنه مرجح بترجیح اللّه تعالی فی ربطه العقاب بأحدهما. وأما المدرک فهو عبارة عن جهة معرفة الوجوب لا عن نفس الوجوب، ولیس شرط الواجب أن یکون وجوبه معلوماً، بل أن یکون عمله ممکناً لمن أراده، فیقول النبیّ: إن الکفر سمّ مهلک والإیمان شفاء مسعد، بان جعل اللّه تعالی أحدهما مسعداً والآخر مهلکاً، ولست أوجب علیک شیئاً، فإن الإیجاب هو الترجیح والمرجّح هو اللّه تعالی، وإنما أنا مخبر عن کونه سمّاً ومرشد لک إلی طریقٍ تعرف به صوتی وهو النظر فی المعجزة، فإن سلکت الطریق عرفت ونجوت، وإن ترکت هلکت.

ومثاله مثال طبیب إنتهی إلی مریض وهو متردد بین دوائین موضوعین بین یدیه فقال له: أمّا هذا فلا تناوله، فإنه مهلک للحیوان وأنت قادر علی معرفته بأن تطعمه هذا السنّور فیموت علی الفور، فیظهر لک ما قلت. وأمّا هذا ففیه شفاؤک وأنت قادر علی معرفته بالتجربة، وهو أن تشرب فتشفی، ولا فرق فی حقّی ولا فی حق استاذی بین أن یهلک أو یشفی، فإن استاذی غنی عن بقائک وأنا أیضاً کذلک.

فعند هذا لو قال المریض: هذا یجب علیّ بالعقل أو بقولک، وما لم

یظهر لی هذا لم أشتغل بالتجربة، کان مهلکاً نفسه ولم یکن علیه ضرر.

فکذلک النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- قد أخبره عن اللّه تعالی بأن الطاعة شفاء والمعصیة داء، وأن الإیمان مسعد والکفر مهلک، واخبره بأنه غنی عن العالمین، سعدوا أم شقوا، فإنما شأن الرسول أنْ یبلّغ ویرشد إلی طریق المعرفة، فمن نظر فلنفسه ومن قصّر فعلیها، وهذا واضح.

فإنْ قیل: فقد رجع الأمر إلی أنّ العقل هو الموجب، من حیث أنّه بسماع کلامه ودعواه یتوقّع عقاباً، فیحمله العقل علی الحذر ولا یحصل إلّا بالنظر، فوجب علیه النظر.

قلنا: الحق- الذی یکشف الغطاء فی هذا من غیر أتباع وهم وتقلید أمر- هو أن الوجوب لما کان عبارةً عن نوع رجحان فی الفعل، فالموجب هو اللّه تعالی، لأنه هو المرجح، والرسول مخبر عن الترجیح، والمعجزة دلیل علی صدقه فی الخبر، والنظر سبب فی معرفة الصدق، والعقل آلة النظر والفهم معنی الخبر، والطبع مستحث علی الحذر بعد فهم المحذور بالعقل، فلابدّ من طبع یخالفه العقوبة

الموعودة، ویوافقه الثواب الموعود لیکون مستحثّاً. لکن لا یستحثّ ما لم یفهم المحذور ولم یقدّره ظناً أو علماً، ولا یفهم إلا بالعقل، والعقل لا یفهم الترجیح بنفسه، بل اللّه هو المرجع والرسول مخبر، وصدق الرسول لا یظهر بنفسه بل المعجزة، والمعجزة لا تدل ما لم ینظر فیها، والنظر بالعقل.

فإذا قد انکشفت المعانی، فالصحیح فی الألفاظ أنْ یقال: الوجوب هو الرجحان، والموجب هو اللّه تعالی، والمخبر هو الرسول- صلّی اللّه علیه وسلّم- المعرّف للمحذور، ومصدّق الرسول هو العقل، والمستحث علی سلوک سبیل الخلاص هو الطبع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳

هکذا ینبغی أنْ یفهم الحق فی هذه المسألة، ولا یلتفت إلی الکلام المعتاد الذی لا یشفی العلیل ولا یزیل الغموض» «۱».

وقال عبید اللّه بن تاج الشریعة:

«علی أنّ الأشعری سلّم لا حسن والقبح عقلًا. بمعنی الکمال والنقصان، فلا شک أن کل کمال محمود، وکل نقصان مذموم، وأن أصحابنا الکمالات محمودون بکمالاتهم، وأصحاب النقائص مذمومون بنقائصهم، فإنکاره الحسن والقبح بمعنی أنهما صفتان لأجلهما یحمد أو یذم الموصوف بهما، فی غایة التناقض، وإنْ أنکرهما بمعنی أنه لا یوجد فی الفعل شیء یثاب به الفاعل أو یعاقب لأجله فنقول:

إنْ عنی أنّه لا یجب علی اللّه تعالی الاثابة أو العقاب لأجله، فنحن نساعد فی هذا، وإنْ عنی أنه لا یکون فی معرض ذلک، فهذا بعید عن الحق، وذلک لأنّ الثواب والعقاب آجلًا وإن کان لا یستقل العقل بمعرفة کیفیّتهما، لکن کل من علم أن اللّه تعالی عالم بالکلیّات والجزئیّات، فاعل بالإختیار، قادر علی کلّ شیء، وعلم أنه غریق نعمة اللّه تعالی فی کلّ لمحة ولحظة، ثم مع ذلک کلّه، ینسب من الصّفات والأفعال ما یعتقد أنه فی غایة القبح والشناعة إلیه، تعالی عن ذلک علوّاً کبیراً. فلم یر باعتقاده أنه یستحق بذلک مذمّة، ولم یتقیّن أنه فی معرض سخطٍ عظیم وعذاب ألیم، فقد سجّل علی غباوته ولجاجه، وبرهن علی سخافة عقله واعوجاجه، واستخفّ بفکره ورأیه، حیث لم یعلم بالشرّ الذی من ورائه، عصمنا اللّه

---

(۱) الاقتصاد فی الاعتقاد: ۱۱۹- ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۴

تعالی عن الغباوة والغوایة، وأهدانا هدایا الهدایة.

فلمّا أبطلنا دلیل الأشعری، رجعنا إلی إقامة الدلیل علی مذهبنا، وإلی الخلاف الذی بیننا وبین المعتزلة:

م: وعند بعض أصحابنا والمعتزلة حسن بَعض أفعال العباد وقبحها یکونان لذات الفعل أو لصفةٍ له، ویعرفان عقلًا أیضاً.

ش: أی یکون ذات الفعل بحیث یحمد فاعله عاجلًا ویثاب آجلًا لأجله، أو یذم فاعله عاجلًا ویعاقب آجلًا لأجله. أو یکون للفعل صفة یحمد فاعل الفعل ویثاب لأجلها أو یذم فاعله ویعاقب لأجله. وإنما قال «أیضاً» لأنه لا خلاف فی أنهما یعرفان شرعاً.

م: لأن وجوب تصدیق النبی علیه السلام إنْ توقّف علی الشرع یلزم الدور.

ش: واعلم أن النبی علیه السلام ادّعی النبوّة وأظهر المعجزة وعلم السامع أنه النبی، فأخبر بأمورٍ مثل: إن الصّلاة واجبة علیکم، وأمثال ذلک، فإنْ لم یجب علی السامع تصدیق شیء من ذلک تبطل فائدة النبوّة، وإنْ وجب فلا یخلو من أن یکون وجوب تصدیق کلّ إخباراته شرعیاً. والثانی باطل، لأنه لو کان وجوب تصدیق الکلّ شرعیّاً لکان وجوبه بقول النبی علیه السلام، فأوّل الإخبارات الواجبة التصدیق لابدّ أن یجب تصدیقه بقول النبی علیه السلام، فأوّل الإخبارات الواجبة التصدیق لابدّ أن یجب تصدیقه بقول النبی علیه السلام، لأن تصدیق الإخبار الأول واجب، فنتکلّم فی هذا القول، فإنْ لم یجب تصدیقه لا یجب تصدیق الأول، وإنْ وجب فإما أن یجب بالإخبار الأول فیلزم الدور، أو بقولٍ آخر فنتکلّم فیه، فیلزم التسلسل. وإذا ثبت ذلک تعیّن الأول، وهو کون وجوب تصدیق شیء

من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۵

إخباراته عقليّاً. فقوله:

م: وإلّا.

ش: أی، وإنْ لم يتوقّف على الشرع.

م: كان واجباً عقلًا، فيكون حسناً عقلًا.

ش: لأن الواجب العقلی ما يحمد على فعله ويذمّ على تركه عقلًا، والحسن العقلی ما يحمد على فعله عقلًا، فالواجب العقلی أخص من الحسن العقلی، وكذلك تقول فی امتثال أوامره: إنه إمّا واجب عقلًا ... إلى آخره. وهذا الدليل لإثبات الحسن العقلی صريحاً. وقوله:

م: وأيضاً: وجوب تصديق النبی عليه السلام موقوف على حرمة الكذب، فهی إنْ ثبتت مشرعاً يلزم الدور، وإنْ ثبتت عقلًا يلزم قبحه عقلًا.

ش: وهذا يدل على القبح العقلی صريحاً، وكلٌّ منهما- أی الحسن والقبح- يدل على الآخر التزاماً، لأنه إذا كان الشیء واجباً عقلًا يكون تركه قبيحاً عقلًا، وإن كان الشیء حراماً عقلًا فتركه يكون واجباً عقلًا، فيكون حسناً عقلًا» «۱».

وقال الشاشی:

«الأمر فی اللغة قول القائل لغيره: إفعل. وفی الشرع: تصرّف إلزام العقل على الغير. وذكر بعض الأئمة- رحمهم اللَّه- أن المراد بالأمر يختص بهذه الصّيغة، واستحال أن يكون معناه أن حقيقة الأمر تختص بهذه الصيغة، فإن اللَّه تعالى متكلّم فی الأزل عندنا، وكلامه أمر ونهی وإخبار

---

(۱) التوضيح فی حل غوامض التنقيح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۶

وإستخبار، واستحال وجود هذه الصيغة فی الأزل، واستحال أيضاً أنْ يكون معناه أن المراد بالأمر للشارع يختص بهذه الصيغة، فإن المراد للشارع بالأمر وجوب الفعل على العبد، وهو معنى الإبتلاء عندنا، وقد ثبت الوجود بدون هذه الصيغة، أليس أنه وجب الإيمان على من لم تبلغه الدعوة بدون ورود السمع.

قال أبو حنيفة- رضی اللَّه عنه-: لو لم يبعث اللَّه تعالى رسولًا لوجب على العقلاء معرفته بعقولهم.

فيحمل ذلك على أن المراد يختص بهذه الصيغة فی حق العبد فی الشرعيات، حتى لا يكون فعل الرسول بمنزلة قوله: إفعلوا» «۱».

وقال القاری:

«إنّ العقل آلة للمعرفة، والموجب هو اللَّه تعالى فی الحقيقة، ووجوب الإيمان بالعقل مروی عن أبی حنيفة، فقد ذكر الحاكم الشهيد فی المنتقى: إن أبا حنيفة قال: لا عذر لأحدٍ فی الجهل بخالقه، لما يرى من خلق السماوات والأرض وخلق نفسه وغيره. ويؤيده قوله تعالى: قالت رسلهم أفی اللَّه شك فاطر السماوات والأرض» «۲»

وقوله تعالى: ولئن سألتهم من خلق السماوات والأرض ليقولنّ اللَّه» «۳»

وحديث: كلّ مولود يولد على فطرة الإسلام فأبواه يهوّدانه وينصّرانه ويمجّسانه. قال: وعليه مشاخينا من أهل السنّة والجماعة.

---

(۱) الاصول، فصل فی الأمر، من البحث الأول، فی كتاب اللَّه: ۱۰۱.

(۲) ابراهيم ۱۴: ۱۰.

(۳) لقمان ۳۱: ۲۵. والزمر ۳۹: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۷

حتی قال الشیخ الإمام أبو منصور الماتریدی فی الصبی العاقل: إنه یجب علیه معرفة اللّه تعالی، وهو قول کثیر من مشایخ العراق، خلافاً لکثیرٍ من مشایخنا، لعموم قوله علیه السلام: رفع القلم عن ثلاث: الصبی حتی یبلغ أی یحتلم. الحدیث. وحمل الشیخ أبو منصور الحدیث علی الشرائع، مع اتّفاقهم أن إسلام هذا الصبی صحیح ویدعی هو إلی الإسلام کما یدعی البالغ إلیه. وقال الأشعری: لا یجب، لقوله تعالی وما کا معذّبین حتی نبعث رسولًا» «۱»

واجیب: بأن الرسول أعم من العقل والنبی» «... ۲».

وقال البزودی:

«قال أهل السنّة والجماعة: لا یجب أداء شیءٍ مّا إلّابالخطاب من اللّه تعالی علی لسان واحدٍ من عباده، وکذا لا یجب علیه الإمتناع عن شیء مّا إلّابه، وبه قال الأشعری. وعند المعتزلة: یجب الإیمان باللّه تعالی والشکر له قبل بلوغ الخطاب. وهل یجب عندهم الإقرار بالرسل؟ عند بعضهم لا یجب.

وقد قال الشیخ أبو منصور الماتریدی- رحمه اللّه- بمثل ما قال المعتزلة، وهو قول عامّة علماء سمرقند، وقول بعض علمائنا من أهل العراق، وقد ذکر الکرخی فی مختصره عن أبی حنیفة- رضی اللّه عنه- أنّه قال: لا عذر لأحدٍ فی معرفة الخالق، لِما یری فی العالم من أمارات الحدوث. وأئمّة بخاری الذین شاهدناهم کانوا علی القول الأول.

والمسألة تعرف بأنّ العقل هل هو موجب؟ عند الفریق الأول: غیر

---

(۱) الاسراء ۱۷: ۱۵.

(۲) شرح الفقه الاکبر، الوسائل الملحقات: ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۸

موجب. وعند الفریق الثانی: موجب. وهذا مجاز من الکلام، فإنّ العقل لا یکون موجباً شیئاً، ولکن عند المعتزلة وأبی منصور الماتریدی- رحمه اللّه- وعند من یقول بقولهم: اللّه تعالی هو الموجب ولکن بسبب العقل، فیکون العقل عندهم سبب الوجوب.

وفائدة الإختلاف: إن من لم تبلغ دعوة رسولٍ مّا، ولا دعوة رسولٍ من رسله، ولم یؤمن، هل یخلد فی النار؟ عند الفریق الأول: لا یخلد، ویکون حکمه حکم المجانین والأطفال. وعند الفریق الآخر: یخلد. ولکن عند الفریق الأول: لو أسلم مع هذا یصح إسلامه ویصیر من أهل الجنة.

وکذا الصبی العاقل عند الفریق الأول لا یخاطب بأداء الإسلام، ولکن إذا أسلم یصح إسلامه فی أحکام الدنیا والآخرة جمیعاً» «... ۱».

وقال السعد التفتازانی:

...«ولقوّة هاتین الشبهتین ذهب بعض أهل السنّة- وهم الحنفیّة- إلی أنّ حسن بعض الأشیاء وقبحها مما یدرک بالعقل، کما هو رأی المعتزلة، کوجوب أول الواجبات، ووجوب تصدیق النبی علیه الصلاة والسلام، وحرمة تکذیبه، دفعاً للتسلسل، وکحرمة الإشراک باللّه تعالی، ونسبة ما هو فی غایة الشناعة إلیه، علی من هو عارف به وبصفاته وکمالاته، ووجوب ترک ذلک.

ولا نزاع فی أن کلّ واجب حسن وکل حرام قبیح، إلّاأنهم لم یقولوا بالوجوب أو الحرمة علی اللّه تعالی، وجعلوا الحاکم بالحسن والقبح

---

(۱) اصول العقائد: ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۹

والخالق لأفعال العباد هو اللَّه تعالی، والعقل آلة لمعرفة بعض ذلک، من غیر إیجاب ولا تولید، بل بإیجاد اللَّه تعالی، من غیر کسبٍ فی البعض، ومع الکسب بالنظر الصّحیح فی البعض» «۱».

وقال ابن الهمام:

«لا نزاع فی استقلال العقل بإدراک الحسن والقبح، بمعنی صفة الکمال والنقص کالعلم والجهل، وَرَدَ به الشرع أم لا، وبمعنی ملائمة الغرض وعدمها، کقتل زید بالنسبة إلی أعدائه وإلی أولیائه. إنما النزاع فی استقلاله بدرکه فی حکم اللَّه تعالی:

فقال المعتزلة: نعم، یجزم العقل بثبوت حکم اللَّه فی الفعل بالمنع، علی وجهٍ ینتهض معه سبباً للعقاب، إذا أدرک قبحه، وبثبوت حکمه جل ذکره فیه بالإیجاب والثواب بفعله، والعقاب بترکه إذا أدرک حسنه، علی وجهٍ یستلزم ترکه قبحاً، کشکر المنعم. وهذا بناء علی أن للفعل فی نفسه حسناً وقبحاً ذاتیین أو لصفةٍ فیه، قد یستقل بدرکها فیعلم حکم اللَّه تعالی باعتبارهما فیه، وقد لا یستقل فلا یحکم بشیء حتی یرد الشرع، کحسن صوم آخر یوم من رمضان وقبح صوم أول یوم من شوّال.

وقالت الأشاعرة قاطبةً: لیس للفعل نفسه حسن ولا قبح، وإنّما حسّنه ورود الشرع بإطلاقه وقبّحه وروده بحظره. وإذا ورد الشرع بذلک فحسّناه أو قبّحناه بهذا المعنی، فحاله بعد ورود الشرع بالنسبة إلی الوصفین کحاله قبل وروده، فلا یجب قبل البعثة شیء، لا إیمان ولا غیره، ولا یحرم کفر.

---

(۱) شرح المقاصد ۴/ ۲۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۰

وقالت الحنفیة قاطبة بثبوت الحسن والقبح للفعل علی الوجه الذی قالته المعتزلة».

وقال أیضاً:

«ولا أعلم أحداً منهم- یعنی الحنفیّة- جوّز عقلًا تکلیف ما لا یطاق.

واختلفوا هل یعلم باعتبار العلم بثبوتها فی فعل حکم فی ذلک الفعل تکلیفی؟ فقال الاستاذ أبو منصور وعامّة مشایخ سمرقند: نعم یعلم وجوب الإیمان باللَّه وتعظیمه وحرمة نسبة ما هو شنیع إلیه تعالی، ووجوب تصدیق النّبی، وهو معنی شکر المنعم. روی فی المنتقی عن أبی حنیفة- رضی اللَّه عنه-: لا عذر لأحدٍ فی الجهل بخالقه، لما یری من خلق السماوات والأرض. وعنه أنه قال: لو لم یبعث اللَّه رسولًا لوجب علی الخلق معرفته بعقولهم».

قال:

«وقال أئمة بخاری منهم: لا یجب إیمان ولا یحرم کفر قبل البعثة، کقول الأشاعرة، وحملوا المروی عن أبی حنیفة علی ما بعد البعثة. وهو ممکن فی العبارة الأولی دون الثانیة» «۱».

کلام أبی حنیفة فی کتاب العالم والمتعلّم ...: ص: ۵۰

«قال المتعلّم: هو کما وصفت، ولکن أخبرنی عن الرسول علیه السلام من قبل اللَّه نعرفه أو نعرف اللَّه من قبل الرسول؟ فإنْ زعمت أنک إنما تعرف الرسول من قبل اللَّه فکیف یکون ذلک؟ الرسول هو الذی یدعوک إلی اللَّه تعالی.

قال العالم: نعم نعرف الرسول من قبل اللَّه، لأن الرسول وإنْ کان یدعو إلی اللَّه فلم یکن أحد یعلم الذی یقول الرسول حق، حتی یقذف اللَّه فی قلبه

---

(۱) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الآخرة، الأصل الخامس، من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۱

التصدیق والعلم بالرسول، ولذلک قال اللَّه تعالی إنک لا تهدی من من أحببت ولکنّ اللَّه یهدی من یشاء» ولو کان معرفة اللَّه من قبل الرسول لا من قبل اللَّه، لکانت المنّة فی معرفة اللَّه من قبل الرسول علی الناس، ولکن المنّة للَّهعلی الرسول فی معرفة الربّ عزّ وجل، والمنّة للَّه علی الناس بما عرّفهم من التصدیق بالرسول، ولذلک لا ینبغی لأحدٍ أن یقول إن اللَّه یُعرف من قبل الرسول، بل ینبغی أن یقول العبد لا یعرف شیئاً من الخیر إلّامن قبل اللَّه تعالی».

وقال ابن الهمام:

«واعلم أن الحنفیّة لمّا استحالوا علیه تکلیف ما لا یطاق کما مرّ، فهم لتعذیب المحسن الذی استغرق عمره فی الطّاعة مخالفاً لهوی نفسه فی رضا مولاه أمنع، بمعنی أنه یتعالی عن ذلک، فهو من باب التنزیهات، إذ التسویة بین المسیء والمحسن أمر غیر لائق بالحکمة فی نظر سائر العقول.

وقد نصّ تعالی علی قبحه حیث قال: أم حسب الذین اجترحوا السیئات أن نجعلهم کالذین آمنوا وعملوا الصالحات سواء محیاهم ومماتهم ساء ما یحکمون»، فجعله حکماً سیّئاً» «۱».

---

(۱) المسایرة فی العقائد المنجیة فی الآخرة، الأصل الخامس من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۲

وقال:

«وقد تقدّم أن محلّ الإتّفاق إدراک العقل القبح الفعل، بمعنی صفة النقص وحسنه بمعنی صفة الکمال، وکثیراً مّا یذهل أکابر الأشاعرة عن محل النزاع فی مسألتی التحسین والتقبیح العقلیین، لکثرة ما یُشعرون النفس أنْ لا حکم للعقل بحسنٍ ولا قبح، فذهب لذلک عن خاطرهم محل الإتفاق، حتی تحیّر کثیر منهم فی الحکم باستحالة الکذب علیه تعالی لأنه نقص، لمّا ألزم القائلون بنفی الکلام النفسی القدیم الکذب علی تقدیر قدمه فی الإخبارات، وهو مستحیل علیه لأنه نقص.

حتی قال بعضهم- ونعوذ باللَّه مما قال-: لا یتم استحالة النقص علیه تعالی إلّاعلی رأی المعتزلة القائلین بالقبح العقلی.

وقال إمام الحرمین: لا یمکن التمسّک فی تنزیه الربّ جلّ جلاله عن الکذب بکونه نقصاً، لأن الکذب عندنا لا یقبح بعینه.

وقال صاحب التلخیص: الحکم بأن الکذب نقص أن کان عقلیّاً کان قولًا بحسن الأشیاء وقبحها عقلًا، وإنْ کان سمعیّاً لزم الدور.

وقال صاحب المواقف: لم یظهر لی فرق بین النقص العقلی والقبح، بل هو هو بعینه.

وکلّ هذا منهم للغفلة عن محلّ النزاع، حتی قال بعض محققی المتأخرین منهم- بعد ما حکی کلامهم هذا- وأنا أتعّجب من کلام هؤلاء المحققین ا لواقفین علی محلّ النزاع فی مسألتی الحسن والقبح العقلیین» «۱».

---

(۱) المسایرة فی العقائد النمجیة فی الآخرة، الأصل الخامس من الرکن الثالث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۳

أقول:

حمل کلامهم علی الغفلة عن محلّ النزاع لا یخلّص القوم عن الورطة، لأنّهم علی کل حالٍ یصرحون بجواز الکذب علی اللَّه تعالی.

ثم إنه وإنْ کان الحسن والقبح العقلیّان بمعنی النقص والکمال ممّا یعترف به الأشاعرة، إلّاأنه بناءً علی امتناع صفة النقص علیه تعالی، ووجوب اتّصافه بصفات الکمال عقلًا، یمتنع علیه سائر القبائح، مثل تعذیب المحسن والتکلیف بما لا یطاق، لأن جواز صدور القبائح

أيضاً صفة نقص عليه ... وعلى هذا ينهدم أساس مذهب الأشاعرة.

ولمّا كانت الملازمة بين الحسن والقبح العقليين بالمعنى المتنازع فيه، مع الحسن والقبح العقليين بمعنى النقص والكمال، فى غاية الوضوح والظهور، فلهذا منع الفخر الرازى فى (المحصّل) امتناع النقص عليه تعالى، وإنْ أثبت فى (نهاية العقول) الحسن والقبح بمعنى صفة الكمال والنقص:

وهذا كلامه فى (المحصّل).

«مسألة: إتّفق المسلمون على أنه تعالى سميع بصير، لكنهم اختلفوا فى معناه: فقالت الفلاسفة والكعبى وأبو حسين البصرى: ذلك عبارة عن علمه تعالى بالمسموعات والمبصرات، وقال الجمهور منّا ومن المعتزلة والكراميّة: إنهما صفتان زائدتان على العلم.

قلنا: إنه تعالى حى، والحىّ يصح اتّصافه بالسمع والبصر، وكلّ من يصح اتّصافه بصفة، فلو لم يتّصف بها لاتّصف بضدّها، فلو لم يكن اللّه سبحانه سميعاً بصيراً كان موصوفاً بضدّها، وضدّها نقص، والنّقص على

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۴

اللّه تعالى محال.

فلقائل أن يقول: حياة اللّه تعالى يخالف لحياتنا، والمختلفات لا يجب اشتراكها فى جميع الأحكام، فلا من كون حياتنا مصححة للسمع والبصر كون حياته تعالى كذلك.

سلّمنا ذلك.

لكن لِمَ لا- يجوز أن يقال: حياته تعالى وإنْ صحّحت السمع والبصر، لكن ماهيّته تعالى غير قابلة لهما، كما أن الحياة وإنْ صححت الشهوة والنفرة، لكن ماهيّته تعالى غير قابلة لهما: فكذلك ههنا.

سلّمنا أنّ ذاته تعالى قابلة لهما.

لكنْ لِمَ لا يجوز أنْ يكون حصولهما موقوفاً على شرط ممتنع التحقق فى ذات اللّه تعالى؟ وهذا هو قول الفلاسفة، فإن عندهم أيضاً ابصار الشىء مشروط بانطباع صورة صغيرة مشابهة للذلك المرئى فى الرطوبة الجليدية، وإذا كان ذلك فى حق اللّه تعالى محالًا لاجرم لم تثبت الصحة.

سلّمنا حصول الصحة، لكن لِمَ قلت أن القابل للصفة يستحيل خلوه عنها وعن ضدها معاً، وقد تقدم تقريره.

سلّمنا ذلك: لكن ما المعنىّ بالنقص؟

ثم لم قلت أن النقص محال؟

فإنْ رجعوا فيه إلى الإجماع صارت الدلالة فيه سمعيّة، وإذا كان الدليل على حقيّة الإجماع هو الآية، والآيات الدالّة على السمعية والبصرية أظهر دلالةً من الآيات الدالة على صحة الإجماع، فكان الرجوع فى هذه المسألة إلى التمسّك بالآيات أولى: فالمعتمد التمسّك بالآيات، ولا شك أن لفظ السمع والبصر ليس حقيقةً فى العلم بل مجازاً فيه، وصرف اللفظ عن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۵

الحقيقة إلى المجاز لا يجوز إلّاعند المعارض، وحينئذٍ يصير الخصم محتاجاً إلى إقامة الدليل على امتناع اتّصافه تعالى بالسمع والبصر.

ومن الأصحاب من قال: السميع والبصير أكمل ممّن ليس بسميع ولا بصير، والواحد منا سميع وبصير، فلو لم يكن اللّه تعالى كذلك لكان الواحد منا أكمل من اللّه تعالى، وهو محال.

وهذا ضعيف، لأن للقائل أن يقول: الماشى أكمل ممّن لا يمشى، والحسن الوجه أكمل من القبيح، والواحد منّا موصوف به، فلو لم يكن اللّه تعالى موصوفاً به لزم أن يكون الواحد منّا أكمل من اللّه تعالى.

فإن قلت: هذا صفة كمال فى الأجسام، واللّه تعالى ليس بجسم، فلا يتصور ثبوته فى حقه.

قلت: فَلِمَ قلت: إن السمع والبصر ليسا من صفات الأجسام، وحينئذٍ يعود البحث المذكورر» «۱».

وقال ابن القيّم:

«ومن ظنّ [به تعالى - أنه يضيع عليه عمله الصالح الذى عمله خالصاً لوجهه الكريم على امتثال أمره، ويبطله عليه بلا سبب من العبد، أو أنه يعاقبهُ بما لا صنع فيه ولا اختيار لهُ، ولا قدرة، ولا ارادة فى حصوله، بل يعاقبه على فعله هو سبحانه به، أو ظنّ به أنه يجوز عليه أن يؤيّد أعدائه الكاذبين عليه، بالمعجزات التى يؤيّد بها أنبيائه ورسله ويجريها على أيديهم يضلّون بها عباده، وأنه يحسن منه كلّ شىء، حتى يعذب من أفنى

---

(۱) محصل افكار المتقدمين والمتأخرين: ۲۴۸- ۲۴۹.

عرمه فى طاعته فيخلده فى الجحيم أسفل السافلين، وينعم من استنفذ عمره فى عدواته وعداوة رسله ودينه فيرفعهُ إلى أعلى علّيين، وكلا الأمرين عنده فى الحسن سواء، ولا يعرف امتناع أحدهما ووقوع الآخر إلّابخبر صادق، وإلّا فالعقل لا يقضى بقبح أحدهما وحسن الآخر- فقد ظنّ به ظنّ السوء» «۱».

وقال كمال الدين السهالى «۲»:

«إن حسن الأفعال وقبحها عقلى، على المذهب المنصور، وهو مذهب أبى منصور الماتريدى، بناءً على بطلان الترجيح بلا مرجّح، وإن جعل بعض الأفعال مناطاً للثواب والمدح والبعض الآخر مناطاً للعقاب والذم بلا موجب مرجّح من ذاتها مستحيل قطعاً، والصانع الحكيم لا يرجّح المرجوح بل المساوى: وبالجملة: حكمة الأمر قاضية بأنّ تخصيصات الأفعال بثمراتها لابدّ لها من مرجح من ذواتها، وقد بيّن فى موضعه.

وما أحسن ما قال الشيخ الأكبر محيى الدين بن على العربى- قدّس سرّه- فى بعض مصنفاته: لو لم يكن للأفعال خصوصية داعية إلى ثمرتها المخصوصة بها، يكون الأفعال التى على هوى النفس والتى على خلاف هواها سواسيةً فى تعلّق ثمراتها بها، ويلزم نسبة الظلم إلى اللّه تعالى اللّه عن ذلك، فإن الطاعات الواجبة كلها على خلاف هوى النفس، ولذا قال عليه السلام: أفضل العبادات أحمزها، بل الفعل على خلاف الهوى عين الطاعة، والمعاصى كلها على وفاق هواها، بل وفاق الهوى عن المعصية: وإذا كانت

---

(۱) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۲۰۰.

(۲) من علماء الهند، له مصنّفات: توفى سنة ۱۱۷۵.

الطاعات متساوية النسبة فى الواقع بجعلها مناطاً للثواب والعقاب، وكذا المعاصى بجعلها مناطاً لهما، فتحريم المعاصى بكفّ النفس عن الشهوات فى الدنيا وإيجاب الطاعات بقهر النفس فيها بلا ضرورة باعثة، ظلم، لأنه حبس النفس عن الشهوات وإقحامها فى القهر فى الدنيا بلا فائدة، ولو عكس اللّه الأمر لفاز العبد بالراحتين فى الأولى والآخرة» «۱».

وقال عبد العالى الأنصارى:

«مسألة: قال الأشعرية على التنزّل: شكر المنعم ليس بواجب عقلًا، خلافاً للمعتزلة ومعظم مشايخنا، وقد نصّ صدر الشريعة على أن شكر المنعم واجب عقلًا عندنا، وفى الكشف نقلًا عن القواطع: وذهب طائف من أصحابنا إلى أن الحسن والقبح ضربان، ضرب يعلم بالعقل كحسن العدل والصدق النافع وقبح الظلم والكذب الضار. ثم قال: وإليه ذهب كثير من أصحاب الامام أبى حنيفة، خصوصاً العراقيين منهم، وهو مذهب المعتزلة بأسرهم، ومعرفة الحسن هو الوجوب أو لازمه، إذ الغرض أن المؤاخذة فى ترك الشكر عقليّة تعرف

بالعقل: والمراد بالشكر ههنا صرف العبد جميع ما أعطى [له إلى ما خلق لأجله، كالعين لمشاهدة ما يحلّ مشاهدته، ليستدل به على عجب صنعة الحق تعالى ولعلّهم أرادوا بالصرف الصّرف الذى يدرك بالعقل، لا الصرف مطلقاً، وإلا فلا معنى لدعوى العقلية» «۲».

---

(۱) كتاب العروة الوثقى، مسألة الجبر والإختيار.

(۲) فواتح الرحموت شرح مسلّم الثبوت ۱/ ۴۷: هامش المستصفى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۸

وقال المقبلى:

«مسألة التحسين والتقبيح ... جميع العقلاء يعلمون تحقق ماهيّة الإحسان والإسائة ونحوهما وخاصّة كلٍّ منهما والفرق بينهما، وأن الإحسان يقبل العقول الرفع من شأن المتّصف به ولا- تأباه، وتأبى الحطّ من شأنه ولا تقبله، والعكس فى الإساءة: هذا تحرير محل النزاع، فمن أنكر القدر الذى ذكرناه فقد كابر فلا- يستحق المناظرة، وما زاد على هذا، فليس من محل النزاع، بل بعضه تفريع غير صحيح...

فإنْ قلت: كيف تقول: جميع العقلاء؟ والقول بنفى ما ذكرت نار على شاهق، والمدّعون لذلك يدّعون الأكثرية، وكيف يمكن إطباق الجم الغفير على إنكار الضرورة؟

قلت: إنما أنكر الإحسان والإساءة ونحوهما نزر من النظّار فى معركة الجدال، وهم مع سائر العقلاء فى جميع تصرّفاتهم الدينية والدنياوية عاملون عليها.

ولنضرب لك مثلًا ملكين متّصلى المملكة، أمّا أحدهما ففى غاية العدل والإنصاف، وأمّا الآخر ففى غاية الجور، قد اغتصب أموالهم وعمّ فجوره ... فمن لم يقر أن عقله يقبل الرفع من شأن العادل بالمدح وما هو من قبيله، ويأبى الوضع من شأنه، والعكس فى الجائر وقال: لا فرق بينهما، أمدح أيَّهما شئت وأذمُّه، فلو صدّقناه لقلنا بهيمة عجماء، ولكنّا علمنا أن اللّه تعالى كلّفه فهو عاقل مكابر...

هذا بيان إطباق جميع العقلاء على ما ذكرنا: فصحّ قولنا: جميع العقلاء، وإنكار أفراد النظّار فى حال الجدال لا يقدح فى علمهم، بل كثيراً مّا يقرّ تلك الطائفة بألسنتهم مرةً وإنْ أنكروا اخرى، وإنما يعبّرون بالنقص

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۵۹

والكمال، ثم هم يقرّون فى جميع تصرفاتهم الحالية والمقالية سوى ما ذكر، فصحّ أنه لا يخالف إلّانزر من النظّار...

وأما المقلّدون أو الغافلون ... فالغافل لا يحلّ لنا رميه بهذه الداهية التى تهدم الدين والدنيا كما سنذكره: وأيضاً، فهو كذب عليه أو تخمين: وأما المقلد، فلم يلّم على الأول إلّالحسن الظن بمسقط رأسه وأوّل أرضٍ مسّ جلده ترابها، وسمع الناس يقولون شيئاً فقاله...

وأما النظّار الذين يعرفون هذه الحقائق ويقبلونها علماً:

أمّا فى زماننا فلا تكاد تجد منهم أحداً، لم أر وأسمع فى اليمن ولا فى الحرمين ممن يعتزى إلى الأشعرى ويعرف هذا الشأ، غير ثلاثة هم:

إبراهيم الكردى، وتلميذه البرزنجى، ويحيى الساوى المصرى العربى:

وثلاثتهم معترف بتعليل أفعال البارى تعالى، ومسألة تعليل أفعاله تعالى ملازمة لهذه المسألة، والمفرّق بينهما مخطىء كما نذكره، لأن المراد أنه تعالى لا يفعل إلّاالأولى لأنه أولى، كما مرّ فى العبادات.

وأمّا فى الماضين، فلا تحكم على أحدٍ بهذه المقالة التى لا يصح معها سمع- كما ذكرناه إن شاء اللّه تعالى- وهى مكابرة فى العقل كما بيّناه، فلا تحكم إلّاعلى من أعرب عن نفسه: وأكثر المصنّفين أو كثير منهم إنما يحكى المقالات، وقلّما يصرّحون بأنّى أدين اللّه تعالى بهذا، أو اقرّ به، أو نحو ذلك...

إذا حقّقت هـذا، ظهر لک أنهم أفراد فی النظّار یقولون ذلک فی معرکة الجدال، ولسان النظّار لعارض حمایة حمی الآباء والأسـلاف، ورعایة امور قام بها شرّ الخلاف...

فإنْ قلت: لا یسمع عقلی نسبة جماعة عرفوا بالخیر إلی إنکار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۰

الضرورة، فما عذرک فی ذلک؟

قلت: إنهم لم یقعوا فی إنکـار الضـرورة بـادیء بـدء، إنما شأنهم شأنی وشأنک، وقعوا فی حجور أقوامٍ وربّوهم، وحسن ظنّهم بهم، ثم نظروا صور أدلّتهم، ثم أصـابهم مـا أصـاب جمیع العقلاء الیهود والنصاری وسائر الفرق، فإن العقل یجمعهم: وقـد علمت أن ناساً جاز عندهم أن یکون الآلة حجراً، وامتنع أن یکون البشـر رسولًا، واستحسن أحسن الناس رعایة لمکارم الأخلاق أن یطوفوا مکشّفی السوءة رجالهم ونساؤهم، ولا تجد فرقاً إلّاقولک هؤلاء المسـلمون وأولئک کفار، وهو دور، إذ لا یعرف المحق حتی یعرف الحق، ولو عرفت الحق لبیّنته لی، واسترحت من التعلّق بأذیال من لا یفصل بینه وبین سائر المـدّعین، إلّابمثل ما یـدلی به سائر خصومک من المسـلمین والکفرة.

علی أن الخبر المدعی مترتب علی صحة هذه المسألة، لأن الصدق والکذب سواء عندک، فتصدیق الکاذب کتصدیق الصادق، فیجوز أن جمیع الشـرائع کـذب، ولم یجیء سـلفک بفرقٍ یتلعثم عنـده الأبله فضـلًا عن العقلاء، وأکثر اعتـذارهم أن العادة قاضیة بصـدق من ظهرت علیه المعجزة، وهـذا الکلام مع سـماجته من عـدّة جهات- کما قـد أوضـحناه فی کتابنا العلم الشامخ- لم یقع علی محلّ النزاع، لأن منکر النبوّة لم یعلّق إنکاره بآخر النبی، إنما أنکر النبوّة مطلقاً، فأوّل النبی یورد علیه جوّز أنه کاذب، ولا یلزم من المعجزة الصـدق بل التصدیق ولا تجدی، فهل یتکلّم ویعتذر بها من فیه مِرعة من الحیاء! سبحانک اللّهم وبحمدک، لا إله إلّاأنت!

واعلم أن هذه المسألة متّصـلة بمسألة تعلیل أفعال البارئ تعالی، لأنا لا نرید بتعلیل أفعاله إلّاأنه لا یفعل إلّاناظراً إلی کون الشیء حکمةً وأولی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۱

ولا یجوز خلوّ فعله عن ذلک، لأنه عبث، وفاعل العبث لیس بحکیم، وفاعل القبیـح أی الفاعل لأجل القبـح کذلک، والحکیم من کان فعله لحکمةٍ لیس إلّا، فمن فرّق فمن فرّق بین المسألتین کسعد الدین فقد أخطأ.

وقـد ذیّلوا هـذا القول بعـذرٍ أقبـح منه، قالوا: جمیع أفعال اللّه تعالی لا تخلو عن فائدةٍ وعاقبة محمودة، لکنّها غیر مقصودة، فلزمهم سـدّ باب إثبات الصانع، لأن عجائب الملکوت ومحاسن الشـرائع إتّفاقیة، وحینئذٍ فلا دلیل لهم علی إثبات الصانع، لتجویزهم تخصیصها، مع أنها تفوت الحصـر کثرةً بلا تخصـیص، وحصول نفس العالم فرد واحد، فیجوز حصوله بلا مرجح، علی أن من جعل ابتناء البیت اتّفاقیاً لم یتلعثم أحد فی تکذیبه، فکیف نظام العالم!

وأیضاً، أنکروا نعمة اللّه تعالی، لأن ما لم یقصد لیس بنعمة.

وأیضاً، فهو مناقضة محضة مع قولهم أن کل واقع بفعله، وفی الواقع ما لیس بمحمود: وخذ ما شئت من هذا القبیل.

ومن أقبح تفریعاتهم قولهم: یجوز أن یبدّل اللّه تعالی الشّرائع بنقائضها، فیحرم الصدق ویوجب الکذب، ویحرّم عبادة الرحمن وشکره، ویوجب عبادة الشیطان: وعلی الجملة: یوجب کلّ قبیح ویحرّم کلّ حسن:

وهو تفریع صحیح علی أصلٍ خبیث.

وقـد فرّع علیهما البیضاوی فی منهاجه جواز التکلیف بالمحال لذاته، قال: لأن حکمته تعالی لا تسـتدعی غرضاً، فلا یسـتدعی التکلیف إلاـ الإتیـان به: وهـذا منه تعطیـل لمعنی الطلب، فیتعطّـل جمیع التکـالیف، ولم أر غیره اجترأ علی ذلـک، وهو من المخلصـین لُاصول الأشعری، وحاصلهاالتعطیل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۲

کماتری» «۱».

وقال المقبلی.

«المثال الثامن: قال اللّه تعالی: وما خلقت الجنّ والإنس إلّا لیعبدون» لا أوضح من هذا النص، وقد أکده بآلة الحصر من النفی والإستثناء، فهو صراط المستقیم: فمالت عنه الأشاعرة إلی أقصی مرمی:

وقالت بلسان المقال ولسان اصولهم: لیس الأمر کذلک، بل لا لغرضٍ أصلًا فضلًا عن الحصر، وزادت علی ذلک، فنفت الغرض علی العموم، فلا یوجد منه تعالی فعل لغرض.

وتزاید شرّهم من وقتٍ إلی وقت، حتی صرّح البیضاوی فی منهاجه فی الاصول بناءً علی هذه القاعدة الفلسفیّة: إن مدلول الأوامر والنواهی غیر مطلوب حصوله، وإلّا کان غرضاً وهو مستحیل، صحّح بذلک التکلیف بغیر الممکن، فاستنتج من الحیّة عقرباً...

ولم أر من تجاسر علی هذا التفریع، فهو إذاً رئیس متخلّعة المتکلّمین، وفی کلماته فی تفسیره شیء من هذه الرائحة الخبیثة، فهو فی الکلام فی الجبریة کابن عربی وأهل نحلته فی متخلّعة المتصوّفة، وکلّهم ذریّة بعضها من بعض» «... ۲».

---

(۱) المسائل الملحقة بالابحاث المسددة.

(۲) المسائل الملحقة بالابحاث المسددة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۳

وقال: «بحث التحسین والتقبیح: اختلف الناس هل للأفعال فی نفس الأمر، حقائق متقرّرة فی نفسها هی أهل لأن تراعی وتؤثّر علی نقائضها وتستتبع الرفع من شأن المتّصف بها کالصدق والإنصاف وإرشاد الضالّ مثلًا، وحقائق هی [متقرّرة] فی نفسها أهل لأنْ یعدل عنها وتستتبع الوضع من شأن من اتّصف بها من تلک الحیثیّة کالکذب والظلم مثلًا؟

فقالت المعتزلة وأکثر العقلاء وجماعة من الحنفیة: نعم: والمراد بالحنفیّة هم المعروفون بالماتریدیة، نسبة إلی أبی المنصور الماتریدی: وکذلک أفرد من غیرهم، کالإمام المحقق الشهیر ابن تیمیة، حتی عدّها علیه السبکی مما خالف فیه الإجماع أو الأکثر: وقد دلّ ذلک علی نزول درجة السبکی! فإن دعوی الإجماع کاذبة، وکذلک الکثرة، مع أنّ مخالفة الأکثر غیر ضائرة وما أکثر الناس ولو حرصت بمؤمنین» «۱»

...ولم ینفرد ابن تیمیة، فکم من الحنابلة من صنّف فی الحطّ علی الأشعری وأتباعه، کما تجده فی التراجم للذهبی وغیره ... ومن جملة ما ینقم علیه هذه المسألة، فیقلّ القائلون بها، لأن المذاهب المشهورة بین مطبقة علی خلاف الأشعری أو مختلفة مع تهجین المخالف لهذه المقالة، فلا یغرّنک شیوعها فی هذه المقلدة کالسبکی وولده، فلهم حوامل قد کرّرنا أسبابها إن کانت موفّقاً، ومن عدل باللّه غیره فقد شابه الکفار» «... ۲».

ترجمة المقبلی

قال الشوکانی بترجمة المقبلی ما ملخصه: «صالح بن مهدی ...، أخذ العلم عن جماعة من أکابر علماء الیمن، ... ثم دخل بعد ذلک صنعاء،

---

(۱) یوسف ۱۲: ۱۰۳.

(۲) العلم الشامخ: ۲۱۶- ۲۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۴

وجرت بينه وبين علمائهم مناظرات أوجبت المنافرة، لما فيه من الحدّة والتصميم على ما تقضيه الأدلّة وعدم الإلتفات إلى التقليد: ثم ارتحل إلى مكّة واستقرّ بها، حتى مات فی سنة ۱۱۰۸.

وهو ممن برغ فی جميع علوم الكتاب والسنّة، وحقق الاصول والعربية والمعانی والبيان والحديث والتفسير، وفاق فی جميع ذلك، وله مؤلّفات كلّها مقبولة عند العلماء، محبوبة إليهم، يتنافسون فيها ويحتجّون بترجيحاته، وهو حقيق بذلك.

وفی عباراته قوّة وفصَاحة وسلاسة، تعشقها الأسماع وتلتذّ بها القلوب: ولكلامه وقع فی الأذهان، قلّ أنْ يمعن فی مطالعته من له فهم، فيبقى على التقليد بعد ذلك.

وقد أكثر الحط على المعتزلة فی بعض المسائل الكلاميّة، وعلى الأشعرية فی بعضٍ آخر، وعلى الصوفية فی غالب مسائلهم، وعلى الفقهاء فی كثير من تفريعاتهم، وعلى المحدّثين فی بعض غلوّهم.

وقد كان قد ألزم نفسه سلوك مسلك الصحابة، وعدم التعويل على التقليد لأهل العلم فی جميع الفنون» «۱».

---

(۱) البدر الطالع ۱/ ۲۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۷

وجوه الجواب عن. الإستدلال بموت هارون قبل موسى على نفی خلافة الأمير بعد النبی ... ص: ۶۷

اشارة

قوله.

وأيضاً، فالأمير مشبَّه بهارون، ومعلوم أن هارون كان خليفة موسى فی حياته وعَند غيبته، والخليفة بعد وفاة موسى يوشع بن نون، وكالب بن يوفنا، فعلى خليفة النبی فی حياته وعند غيبته، لا بعد وفاته، بل الخليفة بعد وفاته غيره: وهذا مقتضيى تمام التشبيه.

أقول.

هذا الإستدلال باطل بوجوه.

۱- إعترافه سابقاً بدلالة الحديث على الإمامة ... ص: ۶۷

لقد اعترف (الدهلوی) فی أول كلامه على هذا الحديث بدلالته على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام::: حيث قال: «أصل هذا الحديث أيضاً دليل لأهل السنّة على إثبات فضيلة الأمير وصحة إمامته فی وقتها».

إذن، يدل هذا الحديث عند أهل السنّة باعترافه- على إمامة أمير المؤمنين بعد وفاة النبی صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: فما ذكره هنا من سلب دلالته على إمامته بعده مطلقاً يناقض ما تقدم منه: أللهم إلّايقال بأنّه يعترف بدلالته عليه عند أهل السنّة، وهو ليس منهم بل هو من رؤساء فرق النواصب!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۸

وأيضاً.

صريح كلامه- بعد عبارته السابقة حيث قال: «لأنه يستفاد من هذا الحديث استحقاقه الإمامة» - دلالة الحديث على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام ... فما ذكره هنا تقوّل يبطله هذا الكلام السابق منه كذلك.

وأيضاً.

نسبته القدح فی دلالة الحدیث علی إمامة الامیر وخلافته إلی النواصب، وزعمه أن أهل السنّة یردّون علی قدح النواصب بأجوبةٍ قاطعة ...صریح فی أنّ القدح فی دلالته علی الإمامة غیر مرضی عند أهل السنّة، وهو لیس إلّامن النّواصب ... لکنه فی هذا المقام یقیم الدلیل علی صحة قدح النواصب ... وهذا من أعجب العجائب!

وهذا بعض الوجوه التی یُردّ بها کلام (الدهلوی) فی هذا المقام، استناداً إلی کلماته السابقة فی الجواب عن الحدیث.

وحاصل ذلک: أنه إنْ کان (الدهلوی) من أهل السنّة، فقد اعترف بقولهم بدلالة الحدیث علی الإمامة ردّاً علی النواصب، وإنْ أصرّ علی نفی دلالته علی ذلک، فهو خارج عن أهل السنّة ومعدود من النواصب بل رؤسائهم...

۲- إعترافه لاحقاً بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۶۸

وکما اعترف بدلالة الحدیث علی الإمامة فی غیر موضع من بحثه حول الحدیث، ونسب ذلک إلی أهل السنّة خلافاً للنواصب ... فقد اعترف به فی الباب الحادی عشر من کتابه، فی بیان الأوهام، حیث قال: «النوع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۶۹

التاسع: أخذ القوة مکان الفعل: کقولهم: إنّ الأمیر کان إماماً فی حال حیاة النبی، لقول: أنت بمنزلة هارون من موسی: فلو لم یکن إماماً بعده لزم عزله وعزل الإمام غیر جائز.

والحال أن الأمیر کان لدی حضور النبی إماماً بالقوّة لا إماماً بالفعل» «... ۱».

فهو- إذاً- یعترف بدلالة الحدیث علی الإمامة: وأین هذا الکلام ممّا ذکره فی هذا المقام؟ وهل هذا إلّاتناقض یا أولیة الأحلام!

۳- إعترافات تلمیذه الرشید بدلالة الحدیث ... ص: ۶۹

وکما اعترف (الدهلوی) بدلالة الحدیث علی الإمامة والخلافة، کذلک تلمیذه رشید الدین الدّهلوی ... إعترف فی غیر موضع بدلالة الحدیث علی ذلک، من ذلک قوله فی (إیضاح لطافة المقال): «إن هذا الحدیث بنظر أهلمن جملة الأحادیث الدالّة علی فضائل باهرة لأمیر المؤمنین، بل هو دلیل علی صحة خلافة ذاک الإمام، لکنْ من غیر أن یدل علی نفی الخلافة عن الغیر، کما صرّح به صاحب التحفة حیث قال»....

وحاصل الوجوه المستخرجة من کلام الرشید الدهلوی هو الإعتراف بدلالة الحدیث علی الإمامة والخلافة، وأن هذا هو مذهب السنّة، وقد نقل کلمات الدهلوی فی (التحفة) شاهداً علی ما ذکره واعترف به ... قال:

«ومعاذ اللّه من إنکار دلالة هذا الخبر علی أصل الخلافة».

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۰

هذا، ولا یخفی أن دلالة الحدیث علی الإمامة، هذه الدلالة التی اعترفوا بها، مطلقة غیر مقیدة بقید، فتقییدهم إمامته علیه السلام بالمرتبة الرابعة جاءت بدلیل منفصل مزعوم من قِبل القوم، وذاک بحث آخر...

۴- إعترافات والده بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۷۰

واعترف- بحمد اللّه وفضله- والد (الدهلوی) أیضاً بدلالة الحدیث علی الإمامة والخلافة لأمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... فی کتابیه (إزالة الخفا) و (قرّة العینین).

قال: «حاصل الحدیث: إن موسی إستخلف هارون علی بنی إسرائیل لدی غیبته بخروجه إلی الطور، فکان هارون قد جمع بین ثلاثة خصال: کان خلیفة موسی من بین أهل بیته، وکان خلیفته بعد غیبته، وکان نبیاً: ولمّا استخلف النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم المرتضی فی غزوة تبوک شابه المرتضی هارون فی دون الثالثة وهی النبوّة: وهذا المعنی لا علاقة له بالخلافة الکبری التی تکون بعد وفاته صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

إذاً، فقد شابه الأمیر هارون علیهما السلام فی الخلافة، ولا دلالة للتشبیه المذکور فی الحدیث علی سلب الخلافة عنه علیه السلام.

۵- اعتراف الکابلی بدلالة الحدیث علی الإمامة ... ص: ۷۰

والکابلی أیضاً- وهو الذی انتحل (الدهلوی) کتابه وتبعه فی أباطیله

---

(۱) ازالة الخفا، قرة العینین: مبحث حدیث المنزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۱

وتعصّباته- معترف بدلالة الحدیث ... وهذا نص کلامه فی (الصواقع).

«ولأن منزلة هارون من موسی کانت منحصرة فی أمرین: الإستخلاف مدّة غیبته، وشرکته فی النبوّة: ولما استثنی منهما الثانیة بقیت الاولی».

وتلخص.

إن (الدهلوی) ووالده، وکذا شیخ (الدهلوی) وتلمیذه ... کلّهم یعترفون مرةً بعد اخری ... بدلالة الحدیث علی الإمامة للأمیر علیه السلام::.

فدعوی أنه لا یدل إلّاعلی نفی خلافته، کذب صریح وافتراء فضیح...

۶- کلام شرّاح الحدیث وعلماء الکلام «۱ ...» ص: ۷۱

اشارة

وکلمات المحققین من شرّاح الحدیث، شواهد أخری علی کذب دعوی دلالة الحدیث علی نفی الخلافة والإمامة عن الأمیر علیه السلام...

فإنهم بین مصرّح بدلالته علی الإمامة والخلافة، وبین مصرّح بدلالته علی فضیلةٍ لمولانا الأمیر ... وإلیک نصوص عبارات جملةٍ منهم.

فضل اللّه التوربشتی ... ص: ۷۱

«فقال یا رسول اللّه، زعم المنافقون کذا: فقال: کذبوا إنّما خلّفتک لما

---

(۱) ولا یخفی أنّ کلّ کلمةٍ من هذه الکلمات تعد وجهاً مستقلّاً علی بطلان ما ادعاه الدهلوی، إلّاأنّا وضعناها تحت عنوان واحد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۲

ترکت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلک، أما ترضی- یا علی- أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی: یأوّل قول اللّه سبحانه: وقال موسی لأخیه هارون اخلفنی فی قومی» «۱»» «۲»

.وقال أيضاً.

«وإنما يستدل بهذا الحديث على قرب منزلته واختصاصه بالمؤاخاة من قبل الرسول» «۳».

ونقله القارى ايضاً «۴».

إذن، ليس مدلول الحديث نفى الخلافة...

شمس الدين الخلخالى ... ص: ۷۲

«إنما يدل على قربه واختصاصه بما لا يباشر ألّا بنفسه فى أهله، وإنما اختص بذلك، لأنه يكون بينه وبين رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم طرفان: القرابة والصحبة: فلهذا اختاره دون غيره» «۵».

مظهر الدين الزيدانى ... ص: ۷۲

«وإنما يستدل به على قربه واختصاصه بما لا يباشر إلّابنفسه صلّى اللَّه عليه وسلّم: وإنما اختص بذلك لأنه بينه وبين رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) أنظر: المرقاة فى شرح المشكاة: ۱۰/ ۴۵۴.

(۳) شرح المصابيح- مخطوط.

(۴) المرقاة ۱۰/ ۴۵۴.

(۵) شرح المصابيح- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۳

وسلّم طرفان: القرابة والصحبة، فلهذا اختاره لذلك دون غيره» «۱».

محب الدين الطبرى ... ص: ۷۳

«ولا إشعار فى ذلك بما بعد الوفاة، لا بنفى ولا بإثبات» «۲».

فعنده لا إشعار فى الحديث بالخلافة بعد الوفاة، لا بنفى ولا بإثبات، فدعوى دلالته على النفى باطلة قطعاً...

قال: «لا يقال: عدم استخلاف موسى هارون بعد وفاته إنما كان لفقد هارون (عليه السلام) حينئذٍ ولو كان حيّاً ما استخلف- واللَّه أعلم- غيره، بخلاف على مع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، وإنما يتم وليكم ان لو كان هارون حيّاً عند وفاته واستخلف غيره.

لأنّا نقول: الكلام معكم فى تبيين أن المراد بهذا القول الإستخلاف فى حال الحياة، فكان التنزيل بمنزلة هارون من موسى، ومنزلة هارون من موسى فى الإستخلاف لم تتحقّق إلّافى حال الحياة، فثبت أن المراد به ما تحقق، لا أمر آخر وراء ذلك، وإنما يتمّ متعلّقكم منه لو حصل استخلاف هارون بعد وفاة موسى» «۳».

وصريح هذه العبارة: أن المراد من الحديث هو الإستخلاف حال الحياة، فما ادّعاه (الدهلوى) يكون من الأمر الآخر الذى نفاه الطبرى.

---

(۱) المفاتيح- شرح المصابيح- مخطوط.

(۲) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

(۳) الریاض النضرة ۱/ ۲۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۴

أبو شکور الحنفی ... ص: ۷۴

«وأما قوله: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی، أراد به القرابة والخلافة غیر النبوّة» «۱».

إذن، لم یرد به نفی الخلافة.

عبد الرؤف المناوی ... ص: ۷۴

«علی منّی بمنزلة هارون من أخیه موسی: یعنی: متّصل بی ونازلمنزلة هارون من أخیه حین خلّفه فی قومه: إلّاأنّه لا نبی بعدی، ینزل بشرع ناسخ، نفی الإتّصال به من جهة النبوّة، فبقی من جهة الخلافة، لأنها تلیها فی الرتبة» «... ۲».

فالحدیث مثبت للخلافة لا ناف لها ... کما زعم (الدهلوی) وادّعی.

ابن تیمیّة ... ص: ۷۴

«وکذلک هنا، إنما هو بمنزلة هارون فیما دلّ علیه السیاق، وهو استخلافه فی مغیبه، کما استخلف موسی هارون» «۳».

إذاً لا یدل الحدیث إلّاعلی ما یدل علیه سیاقه وهو الإستخلاف...

---

(۱) التمهید فی بیان التوحید.

(۲) التیسیر فی شرح الجامع الصغیر.

(۳) منهاج السنة ۷/ ۳۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۵

فکیف یدّعی دلالته علی نفیها؟!

قال: «وقول القائل: هذا بمنزلة هذا، وهذا مثل هذا، هو کتشبیه الشیء بالشیء، وتشبیه الشیء بالشیء یکون بحسب ما دل علیه السیاق، ولا یقتضی المساواة فی کل شیء» «۱».

ابن حجر المکی ... ص: ۷۵

«وعلی التنزل، فلا عموم له فی المنازل، بل المراد ما دلّ علیه ظاهر الحدیث: إن علیّاً خلیفة عن النبی صلّی اللّه علیه وسلّم مدة غیبة بتبوک، کما کان هارون خلیفةً عن موسی فی قومه مدة غیبته عنهم للمناجاة» «۲».

فأین هذا الذی یقوله ابن حجر ممّا یدّعیه (الدهلوی)؟

وقال ...: «فعلم مما تقرّر: إنه لیس المراد من الحدیث، مع کونه أحاداً لا یقاوم الإجماع، إلّاإثبات بعض المنازل الکائنة لهارون من موسی، وسیاق الحدیث وسببه یبیّنان ذلک البعض، لما مرّ أنّه إنما قاله لعلی حین استخلفه، فقال علی- کما فی الصحیح-: أخلفنی فی النساء والصبیان؟ کأنه استنقص ترکه وراءه: فقال له: ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی: یعنی حیث استخلفه عند

توجّهه إلى الطور إذ قال له اخلفنى فى قومى وأصلح» «۳»

.

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۰.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۴.

(۳) الصواعق المحرقة: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۶

ابن طلحة الشافعی ... ص: ۷۶

«إعلم بصّرك اللَّه تعالى بخفايا الأسرار وغوامض الحكم: إنّ رسول اللَّه لمّا وصف عليّاً بكونه منه بمنزلة هارون من موسى، فلابدّ فى كشف سرّه من بيان المنزلة التى كانت لهارون من موسى عليهما السلام، فأقول: قد نطق القرآن الذى لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه بأنّ موسى دعا ربّه عزّ وجلّ: واجعل لى وَزيراً من أهلى هارون أخى اشدد به أزرى وأشركه فى أمرى» «۱»

وإنّ اللَّه أجابه إلى مسئوله، وأجناه من شجرة ثمرة سؤله، فقال عزّ وجلّ: قد أُوتيت سؤلك يا موسى» «۲»

وقال فى سورة أخرى: ولقد آتينا موسى الكتاب وجعلنا معه أخاه هارون وزيراً» «۳»

وقال فى سورة أخرى: سنشدّ عضدك بأخيك» «۴»

.فظهر أنّ منزلة هارون من موسى كونه وزيراً له، والوزير مشتق من أحد معانٍ ثلاثة: أحدها الوزر بكسر الواو وإسكان الزاى وهو الثقل لكونه وزيراً له يحمل عنه أثقاله ويخفّفها عنه: والمعنى الثانى من الوزر بفتح الواو والزاء وهو المرجع والملجأ ومنه قوله تعالى كلّا لا وَزَرْ» «۵»

فكأن الوزير مرجوع إلى رأيه ومعرفته وإسعاده ويلجأ إليه فى الإستعانة به:

والمعنى الثالث: من الازر وهو الظهر، ومنه قوله تعالى عن موسى اشدد

(۱) طه ۲۰: ۲۹.

(۲) طه ۲۰: ۳۶.

(۳) الفرقان ۲۵: ۳۵.

(۴) القصص ۲۸: ۳۵.

(۵) القيامة ۷۵: ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۷

به أزرى» فيحصل بالوزير قوّة الأمر واشتداد الظهر، كما يقوى البدن ويشتد به، فكان من منزلة هارون من موسى أنّه يشدّ أزره ويعاضده ويحمل عنه من أثقال بنى إسرائيل بقدر ما تصل إليه يد مكنته واستطاعته هذه من كونه وزيره: وأمّا من كونه شريكه فى أمره، فكان شريكه فى النبوّة على ما نطق به القرآن الكريم، وكان قد استخلفه على بنى إسرائيل عند توجّهه وسفره إلى المناجاة على ما نطق به القرآن: فتلخيص منزلة هارون من موسى أنّه كان أخاه ووزيره وعضده وشريكه فى النبوّة وخليفته على قومه عند سفره.

وقد جعل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم عليّاً عليه السلام منه بهذه المنزلة وأثبتها له إلّاالنبوّة، فإنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم استثناها فى آخر الحديث بقوله: غير إنّه لا نبى بعدى، فبقى ما عد النبوّة المستثناة ثابتاً لعلى عليه السلام من كونه أخاه ووزيره وعضده وخليفته على أهله عند سفره إلى تبوك» «۱».

ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۷۷

«فتخلص: أن منزلة هارون من موسی صلوات اللّه علیهما، أنه کان أخاه، ووزیره، وعضده فی النبوّة، وخلیفته علی قومه عند سفره، وقد جعل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علیّاً منه بهذه المنزلة، إلّاالنبوّة» «۲».

---

(۱) مطالب السئول: ۸۸- ۹۰.

(۲) الفصول المهمة: ۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۸

إذن، لیس مفاد الحدیث نفی الخلافة عن أمیر المؤمنین علیه السلام.

محمّد الأمیر الصنعانی ... ص: ۷۸

«ولا یخفی: أن هذه منزلة شریفة ورُتبة عالیة منیفة، فإنه قد کان هارون عضد موسی الذی شدّ اللّه به أزره، ووزیره وخلیفته علی قومه حین ذهب لمناجاة به» «۱».

ابن روزبهان ... ص: ۷۸

...«بل المراد استخلافه بالمدینة حین ذهابه إلی تبوک، کما استخلف موسی هارون عند ذهابه إلی الطّور، بقوله تعالی: واخلفنی فی قومی: وأیضاً، ثبت به لأمیر المؤمنین فضیلة الاخوة والمؤازرة لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی تبلیغ الرسالة، وغیرهما من الفضائل، وهی مثبتة یقیناً لا شک فیه» «۲».

الطیّبی ... ص: ۷۸

«وتحریره من جهة علم المعانی: إن قوله: منّی خبر للمبتدأ، ومِنْ إتّصالیّة، ومتعلّق الخبر خاص، والباء زائدة: کما فی قوله تعالی: فإنْ آمنوا

---

(۱) الروضة الندیة- شرح التحفة العلویة.

(۲) ابطال نهج العاطل، انظر: دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۳۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۷۹

بمثل ما آمنتم به: أی فإنْ آمنوا إیماناً مثل إیمانکم: یعنی: أنت متّصل بی ونازلمنزلة هارون من موسی».

أقول.

وهل یوجد بین الإتّصال وشدّة القرب منه، وبین سلب الخلافة عنه، مناسبة، حتی یکون سلبها من المنازل المثبتة؟

قال: «وفیه تشبیه، ووجه التشبیه مبهم لم یفهم أنه رضی اللّه عنه فیما شبّهه به صلّی اللّه علیه وسلّم، فبیّن بقوله: إلّاأنّه لا نبی بعدی، أن اتّصاله به لیس من جهة النبوّة، قبقی الإتّصال من جهة الخلافة، لأنها تلی النبوّة فی المرتبة» «۱».

فدعوی دلالة الحدیث علی سلب الخلافة ونفیها عنه کذب.

علی القاری ... ص: ۷۹

«قال الطیّبی: وتحریره...

وفیه تشبیه، ووجه الشبه منه لم یفهم» «... ۲».

ابن الحجر العسقلانی ... ص: ۷۹

«وقال الطیّبی: معنی الحدیث أنه متّصل بی، نازل منّی منزلة هارون من موسی ... وفیه تشبیه مبهم بیّنه بقوله: إلّاأنه» «... ۳».

---

(۱) الکاشف- مخطوط.

(۲) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۵.

(۳) فتح الباری ۷/ ۹۳.

علی العزیزی ... ص: ۸۰

«علی منّی بمنزلة هارون من أخیه موسی: یعنی: متصل بی ونازلمنزلة هارون من أخیه موسی، حین خلّفه فی قومه».

قال: «إلّا أنه لا نبی بعدی ینزل بشرع ناسخ: نفی الإتّصال من جهة النبوّة، فبقی الإتّصال من جهة الخلافة، لأنها تلی النبوّة فی المرتبة» «۱».

شمس الدین العلقمی ... ص: ۸۰

«ووجه التشبیه مبهم لم یفهم::: لأنها تلی النبوّة فی المرتبة» «۲».

القسطلانی ... ص: ۸۰

«وبیّن بقوله: إلّاأنه لیس نبی بعدی: وفی نسخة: لا نبی بعدی: إذ اتّصاله به لیس من جهة النبوّة، فبقی الإتّصال من جهة الخلافة» «۳».

أقول

وبما ذکرنا- من أنّ شدة القرب والإتّصال، کما یدل علیه الحدیث- واعترفوا به- لا یتناسب مع نفی الخلافة وسلبها، لمنافاته للقرب والإتّصال- یندفع توهّم بعضهم اختصاص الخلافة بحال الحیاة.

---

(۱) السراج المنیر- شرح الجامع الصغیر: مخطوط.

(۲) الکوکب المنیر- شرح الجامع الصغیر: مخطوط.

(۳) ارشاد الساری- شرح صحیح البخاری ۹/ ۴۴۴ وانظر ۸/ ۲۳۲.

کما أنّ بالوجوه والکلمات التی ذکرنا- ونـذکرها- ینـدفع دعوی یوسف الأعور دلالـة الحـدیث علی نفی إمامـة الأمیر، وکذا ما زعمه الرازی::.

أما کلام الأعور، فقد تقدّم سابقاً: وأمّا کلام الرازی فسنذکره فیما بعد فی الوجوه الآتیة.

الفخر الرازی ... ص: ۸۱

«لا نقول إنه یفیـد منزلـةً واحدة، بل نتوقّف فیه ونحمل الحدیث علی السـبب، لأنه المتحقّق، فإنّ السـبب لا یجوز خروجه من الخطاب، وما عداه یلزمکم أنْ تقفوا فیه».

إذن، لابدّ من التوقّف عن دعوی دلالة الحدیث علی سـلب الإمامة ونفیها عن أمیر المؤمنین علیه السـلام، لأن هذا المعنی یدخل تحت «ما عداه» حسب زعم الرّازی.

قال: «ثم إن سـلّمنا أن هارون علیه السـلام لو عاش بعد موسی علیهما السلام لکان منفّذاً للأحکام، ولکنْ لا شک فی أنّه ما باشر تنفیذ الأحکـام، لأـنه مـات قبل موسـی علیه السـلام، فإنْ لزم من الأول کون علی رضـی اللّه عنه إماماً، لزم من الثانی أنْ لا یکون إماماً، وإذا تعارضا تساقطا» «۱».

إذن، فدعوی دلالة الحدیث علی سلب الإمامة ساقطة بالتعارض-

---

(۱) نهایة العقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۲

حسب زعم الرازی-، فتکون دلالته علی الخلافة بوجه ثبوت خلافة هارون من قول موسی: اخلفنی سالمةً عن المعارض.

لکنْ لا یخفی سـقوط دعوی المعارضـة، لأنّها فرع دلالـة الحـدیث علی نفی الخلافة، وهی أوّل الکلام ... مضافاً إلی أن الرازی نفسـه یـأمر بالتوقّف فی ما عـدا حمل الحـدیث علی السّـبب، والدلالـة علی نفی الخلافـة من جملـة ذلک، فکیف یکون ما یجب فیه التوقف معارضاً؟

۷- لو تمّ الإستدلال لدلّ علی نفی خلافته مطلقا ... ص: ۸۲

إنه لو کان تشبیه الأمیر بهارون علیه السـلام- یقتضـی نفی خلافة أمیر المؤمنین، من جهة وفاة هارون قبل موسـی- علیهما السلام- لزم أن لا یکون الأمیر خلیفةً بعد النبی- صـلّی اللّه علیه وآله وسـلّم- أصـلًا ولو بعد عثمان، لأن هارون لم یکن خلیفةً عن موسـی ولا آنامّاً ...

فهـذا الإسـتدلال لاـ یتفوّه به إلّاالنواصب والخوارج ومن کان علی شاکلتهم ... وإذا کان مـذهب أهل السـنّة فی الواقع والحقیقـة نفی إمامته مطلقاً، فلیستدلّوا بهذا الوجه وأمثاله، ولیبوحوا بما یضمرون ویعلنوا عمّا یخفون!

وأمّا ما ذکره الرازی للتفصّی عن هذا الاشکال، فسیأتی بیان بطلانه...

۸- إنّه ینافی مراد الشیعة والسنّة معا ... ص: ۸۲

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۳

وقد نصّ عبد الکریم البلجرامی علی أن هذا الاسـتدلال یخالف معتَقَد الشـیعة والسـنّة معاً ... فقال فی کتابه الموسوم: (إلجام الرافضة)

«::: فیلزم أن یکون خلافة علی موقتةً إلی رجوع النبیّ من الغزوة المذکورة، کما کانت خلافة هارون موقتةً إلی رجوع موسی من الطور.

وأیضاً: لم تصل الخلافة إلی هارون بعد موسی، فکذا ینبغی أن لا تصل إلی علی بعد فوت المصطفی: وهو خلاف مرادنا ومرادکم».

ومقتضی هذا الکلام أن یخرج (الدهلوی) ومن سبقه فی هذه الدعوی الباطلة، عن ملّة الإسلام::: لأنه قال بما لا یرتضیه الشیعة ولا السنّة فی هذا المقام.

۹- کلام بعض النواصب کما نقله الراغب ... ص: ۸۳

وذکر أبو القاسم الحسین بن محمّد المعروف بالراغب الأصبهانی أنه.

«کان بعض الشیعة یستدل بقول النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: علی منّی کهارون من موسی.

فقال بعض النواصب: ما تلک المنازل؟ فإنّ هارون کان أخا موسی من أبیه وامّه، وکان شریکه فی النبوّة، ومات قبله، ولیس شیء من هذه المنازل لعلی: فلم یبق إلّاأنْ یأخذ بلحیته وبرأسه: یعنی قوله لا تأخذ بلحیتی ولا برأسی» «۱»

.فهذا الناصبی- مع شدّة نصبه وبغضه لأمیر المؤمنین علیه السلام- لم یتفوّه بما تفوّه به (الدهلوی)!!

---

(۱) المحاضرات ۲/ ۴۸۱.

وأمّا الشبهة هذه- حیث حمل أخذ موسی لحیة ورأس هارون علی معنیً غیر صحیح- فیردّها کلمات أهل السنّة أیضاً، فقد ذکر الرازی ضمن الکلام علی هذه الآیة.

«وثانیها: إن موسی علیه السلام أقبل وهو غضبان علی قومه، فأخذ برأس أخیه وجرّه إلیه کما یفعل الإنسان بنفسه مثل ذلک عند الغضب، فإن الغضبان المتفکّر قد یعضّ علی شفتیه ویفتل أصابعه ویقبض علی لحیته، فأجری موسی علیه السلام أخاه هارون مجری نفسه، لأنه کان أخاه وشریکه، فصنع به ما یصنع الرجل بنفسه فی حال الفکر والغضب.

فأمّا قوله: لا تأخذ بلحیتی ولا برأسی فلا یمتنع أن یکون هارون علیه السلام خاف من أنْ یتوهّم بنو إسرائیل من سوء ظنّهم أنه منکر علیهم غیر معاون له: ثم أخذ فی الشرح القصة فقال: إنی خشیت أن تقول فرّقت بین بنی إسرائیل» «۱»

.وثالثها: إن بنی إسرائیل کانوا علی نهایة سوء الظنّ بموسی علیه السلام، حتی أن هارون غاب عنهم غیبة، فقالوا لموسی علیه السلام: أنت قتلته، فلما واعد اللَّه تعالی موسی ثلاثین لیلة وأتمّها بعشر، وکتب له فی الألواح کلّ شیء، ثم رجع فرأی من قومه ما رأی، فأخذ برأس أخیه لیدنیه فیتفحّص عن کیفیة الواقعة، فخاف هارون علیه السلام أن یسبق إلی قلوبهم

---

(۱) طه ۲۰: ۹۴.

ما لا أصل له، فقال إشفاقاً علی موسی: لا تأخذ بلحیتی لئلّا یظنّ القوم ما لا یلیق بک» «۱».

۱۰- تشبّث الرازی بخرافات الجاحظ ... ص: ۸۵

اشارة

قد عرفت أن دعوى دلالة الحديث الشريف على سلب الخلافة والإمامة عن أمير المؤمنين- عليه السلام- مخالفة لإجماع المسلمين من الشيعة والسنّة، ولقد اعترف به الفخر الرازى فإنه ذكر ذلك بعنوان الدخل المقدّر، ثم عجز عن الجواب، فتشبّث بخرافات الجاحظ المعروف بالبغض لأمير المؤمنين عليه السلام والزندقة::: وهذه عبارات الرازى.

«وعذرهم عن ذلك: إن هارون عليه السلام إنما لم يباشر عمل الإمامة لأنه مات قبل موسى عليه السلام، وأمّا على- رضى اللّه عنه- فإنه لم يمت قبل النبى- عليه السلام- فظهر الفرق.

فجوابنا عنه أنْ نقول: إمّا أنْ يلزم من انتفاء المسبب أو لا يلزم: فإن لزم، فكون هارون منفّذاً للأحكام إنما كان سبب كونه نبيّاً، والنبوّة ما كانت حاصلة لعلى- رضى اللّه عنه- فيلزم من انتفاءها إنتفاء كونه متولّياً للأحكام: وإمّا أن لا يلزم فنقول: عدم إمامة هارون- عليه السلام- إنما كانت لموته قبل موت موسى- عليه السلام-، فوجب أنْ لا يلزم من عدم موت على- رضى اللّه عنه- قبل رسول اللّه- عليه السلام- أن لا يحصل له المسبب، وهو نفى الخلافة.

---

(۱) تفسير الرازى ۲۲/ ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۶

لا- يقال: إنه لا يجوز الإستدلال بأن هارون عليه السلام لم يعمل عمل الإمامة، لأن فقد الخلافة نفى، والنفى لا يكون منزلة، وإنّما الإثبات هو المنزلة، فلا يتناول الحديث ذلك النفى: وإنْ سلّمنا أن النفى منزلة ولكن الكلام خرج مخرج الفضيلة لعلى- رضى اللّه عنه- فلا يجوز أنْ يدخل فيه إلّا ما يكون فضيلة، ونفى الخلافة غير فضيلة، وإنْ سلّمنا صحة اندراج هذا النفى تحت الحديث، ولكن الإجماع منعقد على أنه غير داخل فيه، لأن الامة إمّا قائل بدلالة هذا الحديث على إمامته، وإمّا قائل بأنه لا دلالة فيه على إمامته: أما القول بدلالته على أنه ما كان إماماً فذلك لم يقله أحد بَعد من الامّة: وإنْ سلّمنا عدم الإجماع ولكنْ لو حكمنا بدلالته على عدم إمامته لزم أنْ لا يكون إماماً بعد عثمان وهو باطل.

لأنا نقول: أمّا الأول فجوابه: أن معنى قوله: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى: أن حالك معى أو عندى كحال هارون من موسى، وهذا القول يدخل تحته أحوال هارون نفياً وإثباتاً: وأمّا الثانى فجوابه: إن إفادة الكلام لهذا النفى لا يمنع من دلالته على الفضل: بيانه: إن إماماً لو ولّى ابنه إمارة بلدةٍ معيّنة فقط، ثم ولّى إمام آخر بعده إنساناً آخر تلك البلدة فقط، فطلب ذلك الإنسان من الإمام الثانى تولية بلدة اخرى، فإنه يحسن من الإمام الثانى أن يقول له: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة ابن الإمام الأول منه، فهذا الكلام مع ما يفيد من فضيلة ذلك الإنسان فإنه يفيد نفى توليته عن سائر البلاد، فكذلك هنا: وأما الثالث: فجوابه: إنا لا نسلّم إجماع الامّة على عدم دلالة هذا الحديث على نفى إمامته، فإن الجاحظ احتج به عليه: وإنْ سلّمنا إنعقاد الإجماع ولكنْ نحن لم نذكر ما قلنا للإستدلال، بل لنجعله معارضاً

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۷

لما ذكرتموه حتى يبطل به ذلك: وبهذا يظهر الجواب عمّا ذكروه رابعاً» «۱».

فترى الرازى يقول: «لا نسلّم إجماع الامة على عدم دلالة هذا الحديث على نفى إمامته» أى مطلقاً، ثم يعلّل عدم التسليم لهذا الإجماع بقوله: «فإن الجاحظ احتجّ به عليه».

من فضائح الجاحظ ... ص: ۸۷

فالعجب من الرازى كيف يقدح فى هذا الإجماع المحقَّق المعتَرف به من أعلامهم بكلامٍ سخيف من الجاحظ، الذى نصّوا على إلحاده وتزندقه، وأنّه كان من أئمة البدع؟!

قال الذهبی: «قال ثعلب: لیس بثقة ولا مأمون» «۲».

قال الذهبی: «کان من أئمة البدع» «۳».

وقال: «یظهر من شمائل الجاحظ أنه یختلق» «۴».

وإلیک نصّ کلام الحافظ ابن حجر المشتمل علی کثیر من الکلمات بترجمته.

«عمرو بن بحر الجاحظ: صاحب التصانیف: روی عنه أبو بکر بن أبی داود فیما قیل: قال ثعلب: لیس بثقة ولا مأمون: قلت: ولکن من أئمة البدع.

---

(۱) نهایة العقول- مخطوط.

(۲) میزان الاعتدال ۵/ ۳۰۰ رقم ۶۳۳۹.

(۳) میزان الاعتدال ۵/ ۳۰۰ رقم ۶۳۳۹.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۵۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۸

قال الجاحظ فی کتاب البیان: لمّا قرأ المأمون کتبی فی الإمامة فوجدها علی ما أخبروا به، وصرت إلیه وقد أمر البریدی بالنظر فیها لیخبره عنها قال لی: قد کان بعض من یرتضی ویصدَّق خبره خبّرنا عن هذه الکتب بإحکام الصنعة وکثرة الفائدة: فقلنا: قد یربی الصفة علی العیان، فما رأیتها رأیت العیان قد أربی علی الصفة، فلمّا فَلَیتها أربی الفلی علی العیان، وهذا کتاب لا یحتاج إلی حضور صاحبه ولا یفتقر إلی المحتجّین، وقد جمع استقصاء المعانی واستیفاء جمیع الحقوق، مع اللفظ الجزل والمخرج السّهل، فهو سوقی ملوکی وعامّی خاصّی.

قلت: وهذه- واللَّه- صفة کتب الجاحظ کلّها، فسبحان من أضلّه علی علم.

قال المسعودی: توفی سنة خمس وخمسین وقیل سنة ستٍ وخمسین مات الجاحظ بالبصرة، ولا یعلم أحد من الرواة وأهل العلم أکثر کتباً منه، وحکی یموت بن المزرع عن الجاحظ- وقال حالة- أنه دخل إلیه ناس وهو علیل فسألوه عن حاله؟ فقال: علیل من مکانین، من الإفلاس والدین، ثم قال: أنا فی عللٍ متناقضة یتخوّف من بعضها التلف، وأعظمها علیَّ نیف وتسعون- یعنی عمره- قال أبو العیناء: قال الجاحظ: کان الأصمعی منّانیاً: فقال له العباس بن رستم: لا واللَّه ما کان منّانیاً ولکن تذکر حین جلست إلیه تسأله، فجعل یأخذ نعله بیده- وهی مخصوفة عن یده ویقول- نعم متاع القدری، [نعم متاع القدری فعلمت أنّه یعنیک، فقمت وترکته.

وحکی الخطیب بسندٍ له أنه کان لا یصلّی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۸۹

وقال الخطابی: هو مغموص فی دینه.

وذکر أبو الفرج الأصبهانی: إنه کان یرمی بالزندقة، وأنشد فی ذلک أشعاراً.

قال ابن قتیبة فی اختلاف الحدیث: ثم نصیر إلی الجاحظ وهو أحسنهم للحجّة استثارةً وأشدّهم تلطّفاً، لتعظیم حتی یعظم، وتصغیر العظیم حتی یصغر، ویکمل الشیء وینقصه، فتجده مرةً یحتجّ للعثمانیة علی الرافضة، ومرةً للزندقة علی أهل السنّة، ومرةً یفضّل علیّاً ومرةً یؤخّره، ویقول قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کذا ویتبعه أقوال المجّان، ویذکر من الفواحش ما یجلّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أنْ یذکر فی کتاب ذکر أحد منهم فیه، فکیف فی ورقةٍ أو بعد سطر أو سطرین! ویعمل کتاباً یذکر فیه حجج النصاری علی المسلمین، فإذا صار إلی الرد علیهم یجوز للحجة کأنّه إنما تنبیههم علی ما لا یعرفون، وتشکیک الضعفة، ویستهزء بالحدیث استهزاءاً لا یخفی علی أهل العلم، وذکر الحجر الأسود وأنّه کان أبیض فسوّده المشرکون، قال: وقد کان یجب أن یبیّضه

المسلمون حين استلموه: وأشياء من أحاديث الكتاب: وهو مع هذا أكذب الامة، وأوضعهم للحديث، وأنصرهم للباطل.

وقال ابن حزم فی الملل والنحل: كان أحد المجّان الضلّال، غلب عليه قول الهزل، ومع ذلك، فإنّا ما رأينا له فی كتبه تعمد كذبةٍ يوردها مثبتاً لها، وإنْ كان كثير الإيراد لكذب غيره.

وقال أبو منصور الأزهری فی مقدمة تهذيب اللغة: وممّن تكلّم فی اللغات بما حصره لسانه، وروى عن الثقات ماليس من كلاهم: الجاحظ،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۰

وكان اوتی بسسطةً فی القول وبياناً عذباً فی الخطاب ومجالًا فی الفنون، غير أنّ أهل العلم ذمّوه وعن الصدق دفعوه.

وقال ثعلب: كان كذّاباً على اللّه وعلى رسوله وعلى الناس» «۱».

أقول

فهل من الجائز تمسك الرازی بكلام جاحظ حول هذا الحديث، وبكلامه حول حديث الغدير؟!

ومن هنا يظهر أنّ (الدهلوی) مقلّد (للجاحظ) الملحد الزنديق عندهم فيما ذكره فی هذا المقام...

هذا، وكأنّ الرازی ملتفت إلى شناعة استدلاله بخرافة الجاحظ فی مقابلة إجماع المسلمين فقال: «وإن سلّمنا انعقاد الإجماع، ولكن نحن لم نذكر ما قلنا للإستدلال»: لكنْ إذا لم يكن ما تفّوه به الجاحظ صالحاً للإستدلال فما معنى قوله: «بل لنجعله معارضاً لما ذكرتموه حتى يبطل به ذلك»؟ وهل يجوز أنْ يجعل ما لا- يصلح للإستدلال معارضاً لما ذكره الإمامية؟ وإذا كان الرازی يسلّم الإجماع، فقد ثبت قول الإمامية، فأی معارضة تحصل بقول الجاحظ؟ وكيف يظهر مما ذكره «الجواب عما ذكروه رابعاً»؟

لقد أوقع الرازی نفسه فی ورطةٍ لم يتخلّص منها، فناقض نفسه وتهافتت كلماته ... وهكذا يفتضح المبطلون!!

---

(۱) لسان الميزان ۴/ ۳۵۵- ۳۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۱

أقول:

ثم إنّ الرازی ذكر جوابين عن إشكال سلب الإمامة عن أمير المؤمنين عليه السلام بعد عثمان حيث قال.

«وأيضاً، فلو استدللنا بالخبر، فإمامة على بعد عثمان إنما تثبتُ بالإختيار، وليس الأمر كذلك فی حق هارون عليه السلام، فلا يتناوله الحديث.

وأيضاً، فلو تناوله لكان لنا أن نخرج هذه الحالة عن عموم النص بدليلٍ، ويبقى ما قبل وفاة عثمان رضی اللّه عنه على ظاهره».

وهذا كلام ظاهر البطلان ... لأن مقتضى تمام المماثلة والمشابهة بين هارون وأمير المؤمنين- عليهما السلام- أن يكون إمامة الأمير النص عن النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم كما كانت إمامة هارون بالنص عن موسى عليه السلام، لا بالإختيار...

على أنّ الإشكال هو: أنّه إذا كنتم تنفون إمامة على- لأن هارون مات قبل موسى ولم يصر إماماً- فاللازم نفيها حتى بعد عثمان...

وهذا الإشكال يتوجّه سواء كانت الإمامة بالنص أو بالإختيار ... فما ذكره فی الجواب لا ربط له بالإشكال أصلًا...

وأما ما ذكره ثانياً، فبطلانه أوضح، إذ للخصم أن يعيد عليه نفس الكلام فيقول: إن الحديث يتناول جميع منازل هارون نفياً وإثباتاً، لكن عدم مباشرة عمل الإمامة قد خرج بدليلٍ مخرج ... فالمعارضة ساقطة...

تذييل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۲

إنّ للجاحظ كلماتٍ فی تفضيل أهل البيت عليهم السلام على سائر الناس مطلقاً، فقد ذكر أبو إسحاق القيروانی ما نصّه.

«فصل- لأبی عثمان عمرو بن بحر الجاحظ فی ذکر قریش وبنی هاشم.

قد علم الناس کیف کرم قریش وسخاؤها، وکیف عقولها ودهاؤها، وکیف رأیها وذکاؤها، وکیف سیاستها وتدبیرها، وکیف إیجازها وتحیرها، وکیف رجاحة أحلامها إذا خف الحلیم، وحدّة أذهانها إذا کلَّ الحدید، وکیف صبرها عند اللقاء وثباتها فی اللأواء، وکیف وفاؤها إذا استحسن الغدر، وکیف جودها إذا حب المال، وکیف ذکرها لأحادیث غد وقلّة صدودها عن جهة القصد، وکیف إقرارها بالحق وصبرها علیه، وکیف وصفها له، ودعاؤها إلیه، وکیف سماحة أخلاقها وصونها لأعراقها، وکیف وصلوا قدیمهم بحدیثهم وطریفهم بتلیدهم، وکیف أشبه علانیتهم سرّهم، وقولهم فعلهم، وهل سلامة صدر أحدهم إلّاعلی قدر بُعد غوره؟ وهل غفلته إلّافی وزن صدق ظنّه؟ وهل ظنّه إلّاکیقین غیره؟ وقال عمر: إنک لا تنتفع بعقله حتی تنتفع بظنّه: قال أوس بن حجر.

الألمعی الذی یظن بک الظن کأنْ قد رأی وقد سمعا

وقال آخر.

ملیح نجیح أخو مازن فصیح یحدّث بالغائب

وقال بلعاء بن قیس.

وأبغی صواب الرأی أعلم أنه إذا طاش ظنّ المرء طاشت مقادره

بل قد علم الناس کیف جمالها وقوامها، وکیف نماؤها وبهاؤها، وکیف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۳

سرورها ونجابتها، وکیف بیانها وجهارتها، وکیف تفکیرها وبداهتها.

فالعرب کالبدن وقریش روحها، وقریش روح وبنو هاشم سرّها ولبّها، وموضع غایة الدین والدنیا منهما.

وهاشم ملح الأرض وزینة الدنیا، وجنی العالم، والسنام الأخضم، والکاهل الأعظم، ولباب کل جوهر کریم، وسرّ کلّ عنصر شریف، والطّینة البیضاء، والمغرس المبارک، والنصاب الوثیق، ومعدن الفهم وینبوع العلم، وشهلان ذو الهضاب فی الحلم، والسیف الحسام فی العزم، مع الأناة والحزم، والصفح عن الجرم، والقصد بعد المعرفة، والصفح بعد المقدرة.

وهم الأنف والسنام الأکرام، وکالماء الذی لا ینجّسه شیء، وکالشمس التی لا تخفی بکل مکان، وکالذهب لا یعرف بالنقصان، وکالنجم للحیران والبارد للظمآن.

ومنهم الثقلان، والأطیبان، والسبطان، والشهیدان، وأسد اللَّه، وذو الجناحین، وذو قرنیها، وسید الوادی، وساقی الحجیج، وحلیم البطحاء، والبحر، والحبر.

والأنصار أنصارهم، والمهاجرون من هاجر إلیهم، أو معهم، والصدّیق من صدّقهم، والفاروق من فرّق بین الحق والباطل فیهم، والحواری حواریّهم، وذو الشهادتین لأنه شهد لهم، ولا خیر إلّالهم، أو فیهم، أو معهم، أو یضاف إلیهم.

وکیف لا یکونون کذلک؟

ومنهم رسول رب العالمین، وإمام الأوّلین والآخرین، ونجیب المرسلین، وخاتم النبیّین، الذی لم یتم لنبیّ نبوة إلّابعد التصدیق به،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۴

والبشارة بمجیئه، الذی عمّ برسالته مابین الخافقین، وأظهره اللَّه علی الدین کلّه ولو کره المشرکون» «۱».

۱۱- الحدیث لا یتناول إلّامنزلة ثابتة: قاله عبد الجبار ... ص: ۹۴

قال القاضی عبد الجبار فی (المغنی): «قوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، لا یتناول إلّامنزلةً ثابتةً منه، ولا یدخل تحته منزلة مقدّرة، لأنّ المقدّر لیس بحاصل، ولا یجوز أن یکون منزلة، لأن وصفة بأنّه منزلة یقتضی حصوله علی وجه مخصوص، ولا فرق فی

المقدّر بين أنْ يكون من الباب الذى كان يجب لا محالة على الوجه الذى قدر أو لا يجب فى أنّه لا يدخل تحت الكلام.

ويبيّن صحة ذلك أن قوله: أنت منى بمنزلة هارون من موسى، يقتضى منزلةً لهارون من موسى معروفة ليست بها منزلته، فكيف يصحّ أن يدخل فى ذلك المقدَّر، وكقول القائل: حقّك علىَّ مثل حقّ فلان على فلان، ودينك عندى مثل دين فلان، إلى ما شاكل ذلك، فى أنّه لا يتناول إلّاأمراً معروفاً حاصلًا.

فإذا ثبت ذلك، فلنا أنْ ننظر، فإنْ كانت منزلة هارون من موسى معروفة حملنا الكلام عليها، وإلّا وجب التوقّف، كما يجب مثله فيما مثّلناه من الحق والدين، ويجب أنْ ننظر، إنْ كان الكلام يقتضى الشمول حملناه

---

(۱) زهر الآداب وثمر الألباب ۱/ ۹۵- ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۵

عليه، وإلّا وجب التوقّف عليه، ولا يجوز أنْ يدخل تحت الكلام ما لم يحصل لهارون من المنزلة ألبتة.

وقد علمنا أنه لم يحصل له الخلافة بعده، فيجب أنْ لا يدخل ذلك تحت الخبر، ولا يمكنهم أنْ يقولوا بوجوب دخوله تحت الخبر على التقدير الذى ذكروه، لأنا قد بيّنا أنّ الخبر لا يتناول المقدر الذى لم يكن، وإنما يتناوله المنزلة الكائنة الحاصلة.

فإن قيل: المنزلة التى نقدّرها لهارون هى كائنة ثابتة، لأنها واجبة بالإستخلاف فى حال الغيبة، وإنما حصل فيها منع وهو موته قبل موسى عليه السلام، ولو لا هذا المنع لكانت ثابتة.

قيل له: إنّ الذى ذكرته إذا سلّمناه، لم يخرج هذه المنزلة من كونها غير ثابتة فى الحقيقة، وإنْ كانت فى الحكم كأنّها ثابتة، وقد ثبت أنّ الخبر لم يتناول المقدَّر، صحّ وجوبه أو لم يصح، فيجب أنْ نتكلَّم فى صحة ما أوردته ووجوبه قد صحّ كلامنا، فلا حاجة بنا إلى منازعتك فى هذه المنزلة:

هل كانت تجب لو مات موسى قبله أو كانت لا تجب.

يبيّن ذلك أنه عليه السلام لو ألزمنا صلاةً سادسةً فى المكتوبات، أو صوم شوال، لكان ذلك شرعاً ولوجب ذلك لمكان المعجز، وليس بواجب أن يكون من شرعه الآن، وإنْ كان لو أمر به للزم، وكذلك القول فيما ذكروه، وليس كلّ مقدَّر سبب وجوبه وكان يجب حصوله لو لا المانع يصح أنْ يقال إنه حاصل، وإذا تعذّر ذلك فكيف يقال إنه منزلة» «۱».

---

(۱) المغنى للقاضى عبد الجبار ۲۰ ق ۱/ ۱۵۹- ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۶

أقول:

ومحلّ الإستشهاد ما ذكره غير مرّة وأكّده من أن هذا الحديث لا يتناول إلّامنزلةً ثابتة، ولا يدخل تحته منزلة مقدرة، لأن المقدر ليس بحاصل، وعليه، فإن نفى الإمامة الذى ليس منزلةً ثابتةً بلا كلام، ليس بداخلٍ فى مدلول الحديث ... فيبطل ما ادّعاه الرازى والأعور و (الدهلوى)، والحمد للّه‌على ذلك.

ثم إنّه قد أجاب علم الهدى السيد المرتضى رحمه اللّه عن شبهة القاضى عبد الجبار هذه، فقال:

«لم قلت إنّ ما يقدَّر لا يصح وصفه بأنه منزلة؟ فما نراك ذكرت إلّاما يجرى مجرى الدعوى! وما أنكرت من أنْ يوصف المقدر بالمنزلة اذا كان سبب استحقاقهُ وجوبه حاصلًا وليس يخرج بكونه مقدراً، من أنْ يكون معروفاً يصح أنْ يشار إليه ويشبّه به غيره، لأنه إذا صحَّ وكان مع كونه مقدّراً معلوماً حصوله ووجوبه عند وجود شرطه فالإشارة إليه صحيحة والتعريف به حاصل، وقد رضينا بما ذكرته فى الدِّين، لأنه لو كان لأحدنا على غيره دين مشروط يجب فى وقتٍ منتظر، يصح قبل ثبوته وحصوله أن تقع الإشارة إليه

ویحمل غیره علیه، ولا یمتنع من جمیع ذلک فیه کونه منتظراً متوقَّعاً، ویوصف أیضاً بأنّه دین وحق، وإنْ لم یکن فی الحال ثابتاً.

ومما یکشف عن بطلان قولک: إن المقدر وإنْ کان مما یعلم حصوله لا یوصف بأنه منزلة: أنَّ أحدنا لو قال: فلان منی بمنزلة زید من عمرو فی جمیع أحواله، وعلمنا أن زیداً قد بلغ من الإختصاص بعمرو والقرب منه والزلفة عنده إلی حدٍ لا یسأله معه شیئاً من أمواله إلّاأجابه إلیه وبذله، ثم إن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۷

المشبّه حاله بحاله لو سأل صاحبه درهماً من ماله أو ثوباً لوجب علیه- إذا کان قد حکم بأن منزلته منه منزلة من ذکرناه- أنْ یبذله له، وإنْ لم یکن وقع ممن شبّه حاله به مثل تلک المسألة بعینها، ولم یکن للقائل الذی حکینا قوله أنْ یمنعه من الدرهم والثوب، بأنّ یقول: اننی جعلت لک منازل فلان من فلان، ولیس فی منازله أنّه سأله درهماً أو ثوباً فأعطاه فی کل واحدة منهما، بل یوجب علیه جمیعُ من سمع کلامه العطیةَ من حیث کان المعلوم من حال من جعل له مثل منزلته أنه لو سأله فی ذلک کما سأل هذا اجیب إلیه، ولیس یلزم علی هذا أن تکون الصلاة السادسة وما أشبهها من العبادات التی لو أوجبها الرسول علیه السلام علینا لوجب مما یجری علیها الوصف الآن بأنها من شرعه، لانها لم یحصل لها سبب وجوب واستحقاق، بل سبب وجوبها مقدر، بما أنها مقدرة، ولیس کذلک ما أوجبناه، لأنّا لانصف بالمنزلة إلّاما حصل استحقاقه وسبب وجوبه، ولو قال علیه السلام صلّوا بعد سنة صلاة مخصوصة خارجة عمّا نعرف من الصلوات، لجاز أنْ یقال بل وجب أن یکون تلک الصلاة من شرعه قبل حصول الوقت، من حیث ثبت سبب وجوبها.

وبمثل ما ذکرناه سقط قول من یقول: فیجب علی کلامکم أن یکون کل أحدٍ نبیاً إماماً وعلی سائر الأحوال التی یجوز علی طریق التقدیر أنْ یحصل علیها، مثل أن یکون وصیّاً لغیره وشریکاً له ونسیباً، إلی غیر ذلک، لأنه علی طریق التقدیر یصح أنْ یکون علی جمیع هذه الأحوال، لوجود أسبابها وشروطها. وإنما لم یلزم جمیع ما عددناه، لما قدّمنا ذکره من اعتبار ثبوت سبب المنزلة واستحقاقها، وجمیع ما ذکر لم یثبت له سبب استحقاق ولا وجوب، ولا یصح أن یقال إنه منزلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۸

ثم یقال له: ما تحتاج إلی مضایقتک فی وصف المقدّر بأنه منزلة، وکلامنا یتم وینتظم من دونه، لأن ما علیه هارون علیه السلام من استحقاق منزلة الخلافة بعد وفاة موسی علیه السلام إذا کان ثابتاً فی أحوال حیاته، صح أنْ یوصف بأنه منزلة، وإنْ لم یصح وصف الخلافة بعد الوفاة بأنها منزلة فی حال الحیاة، لأن التصرف فی الأمر المتعلّق بحالٍ مخصوصةٍ غیر استحقاقه، وأحد الأمرین منفصل عن الآخر، وإذا ثبت أنّ استحقاقه للخلافة بعد الوفاة یجری علیه الوصف بالمنزلة، ووجب حصوله لأمیر المؤمنین علیه السلام کما حصل لهارون علیه السلام، ثبت له الإمامة بعد النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- لتمام شرطها فیه، ألاتری أن من أوصی إلی غیره وجعل إلیه التصرف فی أمواله بعد وفاته یجب له ذلک بشرط الوفاة، وکذلک من استخلف غیره بشرط غیبته عن بلده لیکون نائباً عنه بعد الغیبة، تجب له هذه المنزلة عند حصوله شرطها، فحال استحقاق التصرف والقیام بالأمر المنصوص إلیه غیر حال استحقاقه، ولو أنّ غیر الموصی أو المستخلف قال: فلان منی بمنزلة فلان من فلان، واشار إلی الموصی والموصی إلیه، لوجب أن یثبت له من الإستحقاق فی الحال والتصرف بعدها ما أوجبناه للأول، ولم یکن لأحدٍ التطرق إلی منع هذا المتصرف من التصرف إذا بقی إلی حال وفاة صاحبه، من حیث لا یوصف التصرف المستقبل بأنه منزلته قبل حضور وقته، ولا من حیث کان من شبهت حاله به لم یبق بعد الوفاة لو قدّرنا أنه لم یبق.

فإنْ قال صاحب الکتاب: إنّما صحّ ما ذکرتموه، لأن التصرف فی مال الموصی والخلافة لمن استخلف فی حال الغیبة، وإن لم یکونا حاصلین فی حال الخطاب، ولم یوصفا بأنهما منزلتان فیما یقتضیهما من الوصیّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۹۹

والإستخلاف الموجبين لاستحقاقهما، يثبت فی الحال ويوصف بأنه منزلة.

قلنا: وهكذا نقول لك فيما أوجبناه من منازل هارون من موسى عليهما السلام لأمير المؤمنين عليه السلام حرفاً بحرف.

وليس له أن يخالف فی أن استحقاق هارون لخلافة موسى بعد الوفاة كان حاصلًا فی الحال، لأن كلامه فی هذا الفصل مبنی علی تسليمه، وإنْ كان قد خالف فی ذلك فی فصلٍ استأنفه يأتی مع الكلام عليه فيما بعد.

وقد صرّح فی مواضع من كلامه الذی حكيناه بتسليم هذا الموضع، لأنه بنی الفصل علی أن الخلافة لو وجبت بعد الوفاة حسبما يذهب إليه لم يصح وصفها قبل حصولها بأنها منزلة، ولو كان مخالفاً فی أنها مما يجب أن يحصل لاستغنی بالمنازعة عن جميع ما تكلّفه.

فقد بان من جملة ما أوردناه أن الذی اقترحه من أن الخبر لم يتناول المقدَّر، لم يغن عنه شيئاً، لأنا- مع تسليمة- قد بيّنا صحة مذهبنا فی تأويله، وأنّ كلامه إذا صحّ لم يكن له من التأثير أكثر من منع الوصف بالمنزلة ما كان مقدراً.

وليس يضر من ذهب فی هذا الخبر إلی النص الإمتناع من وصف الخلافة بعد الوفاة بأنها منزلة قبل حصولها، إذا ثبت له أنها واجبة مستحقة، وأن ما يقتضيها يجب وصفه بأنه منزلة» «۱».

أقول:

ولقوة ومتانة ما ذكره السيّد فی تقرير أنّ استحقاق هارون عليه السلام

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳: ۲۰- ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۰

الخلافة عن موسی عليه السلام منزلة ثابتة لا مقدّرة...

فقد عجز الفخر الرازی عن الجواب عنه بعد إيراده له ... وهذا نصّ عبارته:

«الثانی: أن لا نـدعی خلافة هارون لموسی عليهما السلام فی الرسالة، فلا شك أنّه لو بقی بعد وفاته لقام مقامه فی كونه مفترض الطاعة.

وذلك القدر كاف فی المقصود، لأنه لمّا دلّ الحديث علی أنّ حال علی كحال هارون فی جميع المنازل، وكان من منازل هارون استحقاقه القيام مقام فی وجوب الطاعة، وجب أنْ يكون علی كذلك، ولا معنی للإمامة إلّا ذلك.

لا يقال: الحديث لا يتناول إلّاالمنازل الثابتة دون المقدّرة، وإمامة هارون بعد موسی عليهما السلام ما كانت حاصلة، بل كانت مقدرة، فلا يتناولها الحديث.

لأنا نقول: إستحقاق هارون القيام مقام موسی عليه السلام بعد وفاته منزلة ثابتة فی الحال، لأن استحقاق الشیء قد يكون حاصلًا وإنْ كان المستحق متأخراً» «۱».

فهو لم يجب علی قول السيد: «لأنّا نقول: استحقاق هارون»...

بشیء- كما لا يخفی علی من راجعه- وأمّا شبهاته علی المواضع الأخری من الكلام، فسيأتی ذكرها وبيان وهنها.

۱۲- دعوی الدلالة علی نفی الخلافة فرض وتقدير ... ص: ۱۰۰

---

(۱) نهاية المعقول- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۱

ويظهر من كلام القاضی أنّ دعوی دلالة الحديث علی نفی الإمامة إنما هی علی سبيل الفرض والتقدير، وأنّه ليست هذه الدلالة ثابتة

حقیقة ... فإنه قال: «علی أنّه لو جعل ذلک دلالة علی ضدّ ما قالوه- بأنْ یقال: لم یکن لهارون من موسی علیه السلام منزلة الإمامة بعده ألبتة، فیجب إذا کان حال علی من النبی حال هارون من موسی أن لا یکون إماماً بعده- لکان أقرب ممّا تعلّقوا به، لأنهم راموا إثبات منزلة مقدّرة لیست حاصلة بهذا الخبر.

فإنْ ساغ لهم ذلک، ساغ لمن خالفهم أنْ یدّعی أنْ الخبر یتناول نفی الإمامة بعد الرسول علیه السلام، من حیث لم یکن ذلک لهارون علیه السلام من موسی بعده.

ومتی قالوا: لیس ذلک مما یعدّ من المنازل فیتناوله الخبر.

قلنا بمثله فی المقدَّر الذی ذکروه».

فصریح کلامه أنّ هذه الدعوی إنما تذکر علی سبیل الفرض والتقدیر من جانب المخالفین إلزاماً للإمامیة ... فلا حقیقة لهذه الدعوی ...وهذا ما نرید إثباته ردّاً علی (الدهلوی).

لکنَّ الإلزام المذکور خیال محض وتوهّم باطل ... کما ستعرف من کلمات السید المرتضی رحمه اللّه.

۱۳- إستحقاق الخلافة منزلة ثابتة لهارون ... ص: ۱۰۱

فلقد قال السید فی رد کلام القاضی المذکور: «فأما ادّعاؤه اقتضاء الخبر لنفی الإمامة من حیث لم یکن هارون بعد وفاة موسی إماماً، وقوله أنه لم یکن بهذه الصفة منزلة، فبعید من الصواب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۲

لأن هارون وإنْ لم یکن خلیفةً لموسی بعد وفاته، فقد دلّلنا علی أنه لو بقی لخلفه فی امّته، وإن هذه المنزلة وإنْ کانت مقدرةً تصح أن تعدّ فی منازله، وأن المقدّر لو تسامحنا بأنّه لا یوصف بالمنزلة، لکان لا بد من أن یوصف ما هو علیه من استحقاق الخلافة بعده بأنه منزلة، لأنّ التقدیر وإنْ کان فی نفس الخلافة بعده، فلیس هو فی استحقاقها، وما یقتضی وجوبها، وإذا ثبت ذلک فالواجب فیمن شبّهت حاله بحاله، وجعل له مثل منزلته إذا بقی إلی بعد الوفاة أنْ تجب له الخلافة، ولا یقدح فی ثبوتها له أنّها لم تثبت لهارون بعد الوفاة» «۱».

۱۴- عدم صحّة القول بأن فلاناً بمنزلة فلان فی أنه لیس کذا ... ص: ۱۰۲

وقال رحمه اللّه فی جوابه: «ولو کان ما ذکره صحیحاً لوجب فیمن قال لوکیله: أعط فلاناً فی کلّ شهر إذا حضرک دیناراً. ثم قال فی الحال أو بعدها بمدّةٍ: وأنزل فلاناً منزلته. ثم قدآرنا أن المذکور الأول لم یحضر المأمور لعطیته ولم یقبض ما جعله له من الدینار أنْ یجعل الوکیل- إنْ کان الأمر علی ما ادّعاه صاحب الکتاب- تأخّر المذکور الأول طریقاً إلی حرمان الثانی العطیّة، وأنْ یقول له: إذا کنت إنما أنزلت منزلة فلان، وفلان لم یحصل له عطیة، فیجب أن لا یحصل لک أیضاً. وفی علمنا بأنه لیس للوکیل ولا غیره منع من ذکرنا حاله، ولا أنْ یعتلَّ فی حرمانه بمثل علة صاحب الکتاب.

دلیل آخر علی بطلان هذه الشبهة:

---

(۱) الشافی فی الإمامة ۳: ۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۳

علی أن النفی وما جری مجراه لا یصح وصفه بأنه منزلة، وإنْ صحّ وصف المقدّر الجاری مجری الإثبات بذلک، إذا کان سبب استحقاقه ووقوعه ثابتاً. ألاتری أنه لا یصح أن یقول أحدنا: فلان منّی بمنزلة فلان من فلان فی أنّه لیس بأخیه ولا شریکه ولا وکیله ولا

فیما جری مجراه من النفی، وإنْ صحّ هذا القول فیما یجری مجری المقدر من أنه إذا شفع إلیه شفّعه، وإذا سأله أعطاه، ولا یجعل أحد أنه لم یشفع إذا کان ممّن لو شفع یشفع منزلةً یقتضی فیمن جعل له مثل منزلته لإیجاب شفاعته» «۱».

۱۵- المنزلة هی المرتبة وهی الأمر الثابت ... ص: ۱۰۳

ثم إن (الدهلوی) جهل- علی إمامته المزعومة فی العلوم المختلفة!- معنی «المنزلة ...» فلو علم معنی هذه الکلمة ولو بالرجوع إلی کتب اللغة لم یتطرّق إلی هذه الشبهة، ولم یتفوّه بتلک الدعوی...

قال الجوهری: «المنزلة: المرتبة، لا تجمع، واستنزل فلان أی حطَّ عن مرتبته» «۲».

قال الجوهری: «المنزلة: المرتبة، لا تجمع، واستنزل فلان أی حطَّ عن مرتبته» «۳».

وقال: «الرتبة المنزلة، وکذلک المرتبة، قال الأصمعی: المرتبة المرقبة، وهی أعلی الجبل. وقال الخلیل: المراتب فی الجبل والصحاری هی الأعلام التی ترتب فیها العیون والرقباء، وتقول: رتّبت الشیء ترتیباً.

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳: ۳۴- ۳۵.

(۲) الصحاح فی اللغة- نزل ۵: ۱۸۲۸- ۱۸۲۹.

(۳) الصحاح فی اللغة- نزل ۵: ۱۸۲۸- ۱۸۲۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۴

ورتّب الشیء یرتّب رتوباً. أی ثبت، یقال: رتّب رتوب الکعب أی انتصب انتصابه، وأمر راتب أی دائٌ ثابت» «۱».

وقال الفیروزابادی: «رتب رتوباً: ثبت ولم یتحرک، کترتب، ورتّبته أنا ترتیباً، والترتب کقنفذ وجندب: الشیء المقیم الثابت، وکجندب الأبد والعبد السوء والتراب، ویضم، وکذا جاؤا ترتّباً جمیعاً، واتّخذ ترتّبةً کطرطّبة، أی شبه طریق یطؤه، والرتبة بالضم والمرتبة: المنزلة» «۲».

وقال ابن الأثیر: «وفیه: من مات علی مرتبة من هذه المراتب بعث علیها. المرتبة: المنزلة الرفیعة. أراد بها الغزو والحج ونحوهما من العبادات الشاقّة، وهی مفعلة من رتب إذا انتصب قائماً. والمراتب جمعها» «۳».

إذن، «المرتبة» مشتقة من «رتب» بمعنی «ثبت» فالأمر غیر الثابت لا یدخل فی مدلول «المرتبة»، و «المنزلة» لکونها هی بمعنی «المرتبة» لا یدخل فی مدلولها الأمر غیر الثابت.

وعلیه، فإنّ الحدیث بنفسه ینفی أن یکون دالّاً علی نفی الخلافة.

وأیضاً: فی کلام ابن الأثیر وغیره تفسیر «المرتبة» ب «المنزلة الرفیعة» فمنه ومن تفسیر الجوهری «المنزلة ب «المنزلة» ب «المرتبة» یظهر أخذ «الرفعة» فی مفهوم «المنزلة ...» وهل فی نفی الخلافة رفعة کی یدل علیه الحدیث؟!

وأیضاً، قد فسّر الفیروزابادی «المنزلة» ب «الدرجة» حیث قال:

---

(۱) الصحاح: رتب ۱/ ۱۳۳.

(۲) القاموس: رتب ۱/ ۷۴.

(۳) النهایة فی غریب الحدیث: رتب ۲/ ۱۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۵

«والمنزلة موضع النزول والدرجة» «۱».

والمراد من «الدرجة» هو «المنزلة الرفيعة» كما قال الراغب: «الدرجة نحو المنزلة، لكن يقال للمنزلة درجة إذا اعتبرت بالصعود دون الإمتداد على البسيط كدرجة السطح والسلّم، ويعبّر بها عن المنزلة الرفيعة. قال اللَّه تعالى: وللرجال عليهنّ درجة» «۲»

تنبيهاً لرفعة منزلة الرجال عليهنّ فى العقل والسياسة ونحو ذلك من المشار إليه بقوله: الرجال قوّامون على النساء بما فضّل اللَّه بعضهم على بعض» «۳»».

وبالجمع بين العبارتين، يظهر أن «الرفعة» مأخوذة فى «المنزلة»، فلا يكون الحديث دالّاً على نفى الخلافة، لعدم وجود الرفعة فى هذا النفى بل بالعكس، كما هو واضح.

هذا، ومن غرائب الامور: أن الرازى فى كتبه الحكمية يشنّع على القائلين بثبوت الأمر المعدوم، حتى أنه يخرجهم عن زمرة العقلاء... وفى هذا المقام يقع فى تلك البليّة ويجعل نفى الخلافة مصداقاً للمنزلة التى هى بمعنى الأمر الثابت!!

يقول الرازى: «الفصل التاسع فى أن المعدوم ليس بثابت. فإنَّ قوماً ممّن عمشت بصائرهم فى حقائق الأبحاث المتعلّقة بالوجود والعدم، زعموا أن ما ليس بموجود ينقسم إلى ما يكون ممتنع الوجود، وإلى ما لا

---

(۱) القاموس المحيط: نزل ۵۸۴.

(۲) البقرة ۲: ۲۲۸.

(۳) النساء ۴: ۳۴.

يكون، فإنْ كان ممتنع الوجود فهو النفى الصرف، وإنْ كان ممكن الوجود فإنه يكون عند كونه معدوماً ثابتاً. وزعموا أنّه موصوف بصفاتٍ ثابتة حالة العدم، وتلك الصّفات لا موجودة ولا معدومة».

وإذا كان المعدوم لا يتّصف بالثبوت، فإن نفى الخلافة لا يتّصف بذلك ... فنفى الخلافة لا يكون منزلةً بمعنى المرتبة، إذا المرتبة تدل على الثبوت كما عرفت.

قال ...: «على أن كلّ ذلك براهين أوردناها فى الموضع البديهىّ الأوّلى الفساد، فإنّا قد بيّنا أن الوجود هو نفس الحصول فى الأعيان، ومن جعل هذا الحصول مجامعاً للّاحصول، فقد خرج من غَريزة العقل» «۱».

فيكون الرازى ومن تبعه فى دعوى دلالة الحديث على نفى الخلافة خارجين عن غريزة العقل.

۱۶- حديث المنزلة فى حق الشيخين ... ص: ۱۰۶

ثم إنّ دعوى دلالة الحديث المنزلة على سلب الخلافة عن أمير المؤمنين عليه السلام، يبطل خلافة خلفاء القوم ... وهذا ما يجعلهم بين أمرين، فإمّا رفع اليد عن الدعوى المذكورة، وإمّا الإلتزام بسلب الخلافة عن الشيخين وثالثهما ... وذلك، لأنه إذا كان تشبيه أمير المؤمنين عليه السلام بهارون وكونه بمنزلته موجباً لسلب الخلافة عنه بعد النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فإنّه أيضاً تسلبهما عن الشيخين والثالث ... لأنهم وضعوا حديث المنزلة فى حق الشيخين ونزّلوهما منزلة هارون عليه السلام ... فقد روى المنّاوى عن الخطيب الغدادى أنه روى:

«أبو بكر وعمر منّى بمنزلة هارون من موسى» «۲».

---

(۱) المباحث المشرقية. الباب الأول من الكتاب الأول ۱/ ۱۳۴- ۱۳۶.

(۲) كنوز ا لحقائق ط هامش الجامع الصغير.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۷

۱۷- تشبیه عثمان بهارون ... ص: ۱۰۷

وفی حدیثٍ آخر- موضوع کسابقه- شبّه عثمان بهارون علیه السلام ... فقد روی الحافظ المحب الطبری:

«عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: ما من نبی إلّاوله نظیر فی امتی، فأبو بکر نظیر إبراهیم، وعمر نظیر موسی، وعثمان نظیر هارون، وعلی بن أبی طالب نظیری.

خرّجه الخلقعی والملّاء فی سیرته» «۱».

ورواه السیوطی عن ابن عساکر عن أنس «۲».

۱۸- طلب الأمیر الخلافة منذ قبض النبی ... ص: ۱۰۷

ولو کان الحدیث دلیلًا علی نفی الخلافة وسلبها عن أمیر المؤمنین علیه السلام، لما خفی ذلک علی الإمام علیه السلام وأهل بیته وأتباعه، لکنْ قد ثبت بالقطع والیقین أنه علیه السلام طلب الخلافة عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم منذ أن قبض ... وقال ابن عبد البر:

«روینا من وجوه: أن الحسن بن علی- رضی اللَّه عنه- لمّا حضرته الوفاة قال للحسین أخیه: یا أخی، إن ابان رحمه اللَّه تعالی لما قبض رسول اللَّه صلّی علیه وسلّم منذ أن قبض ... وقال ابن عبد البر.

«روینا من وجوه: أن الحسن بن علی- رضی اللَّه عنه- لمّا حضرته الوفاة قال للحسین أخیه: یا أخی، إن ابانا رحمه اللَّه تعالی لما قبض رسول

---

(۱) الریاض النضرة ۱/ ۵۰- باب ذکر النظیر.

(۲) الخصائص الکبری ۲/ ۲۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۸

اللَّه صلّی ا للَّهعلیه وسلّم استشرف لهذا الأمر، ورجا أن یکون صاحبه، فصرفه اللَّه عنه ووولیها أبو بکر، فلمّا حضرت أبا بکر الوفاة تشوف لها أیضاً فصرفت عنه إلی عمر، فلمّا احتضر عمر، جعلها شوری بین ستة هو أحدهم، فلم یشک أنها لا تعدوه، فصرفت عنه إلی عثمان، فلما هلک عثمان بویع، ثم نوزع حتی جرّد السیف وطلبها، فما صفا شیء منها» «۱».

فهذا الإستشراف أدل دلیل عند أهل الإنصاف علی بطلان دعاوی أهل الإعتساف...

۱۹- کلام العباس لأمیر المؤمنین حول الخلافة ... ص: ۱۰۸

وروی أهل السنّة: أن العباس قال لأمیر المؤمنین علیه السلام قبیل وفاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «ادخل بنا علیه نسأله عن هذا الأمر، فإن کان لنا بیّنه، وإنْ کان لغیرنا وصّی الناس».

واستدلّ به الرازی- فیما استدل بزعمه- علی عدم النصّ علی أمیر المؤمنین بالخلافة قائلًا: «إنه لمّا مرض رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقال العباس لعلی: أنا أعرف الموت فی وجوه بنی عبد المطلب، وقد عرفت الموت فی وجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فأدخل بنا علیه نسأله عن هذا الأمر، فإنْ کان لنا بیّنه، وإنْ کان لغیرنا وصّی الناس.

ومعلوم أن علیّاً لو کان منصوصاً علیه، لکان العباس أعرف الناس بذلک، فکان لا یقول مثل هذا الکلام.

لا يقال: مراد العباس منه أن الإمارة التى جعلها النبى عليه السلام هل

---

(۱) الاستيعاب ۱/ ۳۹۱. الطبعة المحققة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۰۹

تسلم لهم أم لا.

لأنّا نقول: لفظة لنا أو لغيرنا يقتضى الملك والإستحقاق، ولم يقل العباس سله هل يسلم هذا الأمر إلينا أم لا، حتى يصح ما قاله السائل.

وأيضاً: فقد روى أنّ علياً- رضى اللّه عنه- قال له فيما بعد: خفت أن يقول النبى عليه السلام: إنه لغيركم فلا يعطيناه الناس أبداً. ومعلوم أن ذلك إنما يلزم إذا قال هو مستحق لغيركم، لا إذا قال: لا يسلّمه الناس إليكم».

أقول:

إن كلّ هذا الذى رووه غير ثابت عندنا.

لكنّا نستدل به- من باب الإلزام- فنقول للرازى: لو كان حديث المنزلة يدل على نفى خلافة أمير المؤمنين عليه السلام، لكان العباس أعرف الناس بذلك، فكان لا يقول مثل هذا الكلام لعلى عليه السلام...

فرضنا أن العباس قاله، وفرضنا جهله بحديث المنزلة ومعناه، ولكنْ، لو كان حديث المنزلة يدل على ما زعم الرازى، لأجاب أمير المؤمنين عليه السلام عن كلام العباس وردّه بما دلّ عليه حديث المنزلة من عدم استحقاقه الخلافة كما يزعمون لا أنْ يقول له مثل الكلام الذى رووه.

۲۰- قول العباس له: أمدد يدك أبايعك ... ص: ۱۰۹

ويدل على عدم دلالة حديث المنزلة على نفى الخلافة: قول العباس- لما قبض رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- لأمير المؤمنين عليه السلام: «امدد يدك ابايعك، يقول الناس: هذا عمّ رسول اللّه بايع ابن عمه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۰

فلا يختلف عليك اثنان». إذ لو كان مدلول الحديث ما زعمه الرازى ومن تبعه، لما قال العباس ذلك ... وعلى فرضه لردّه أمير المؤمنين عليه السلام.

وقد استدل الرازى بهذا الكلام أيضاً على عدم النص على أمير المؤمنين بما يظهر منه ثبوته- أى الكلام- عنده.

۲۱- نصّ عمر على الستة ووصيّته لكلٍ منهم ... ص: ۱۱۰

واستدل الرازى على عدم النص على أمير المؤمنين عليه السلام بزعمه بقضيّة الشورى فقال: «إن عمر- رضى اللّه عنه- نص على الستة، وكان يوصى لكلّ واحدٍ منهم أنه لو صار إماماً فإنه لا يجلس أقاربه على رقاب الناس. مع علمه بأنه يعلمون تركه الدين، وإعراضه عن نصّ الرسول، فما كان فيهم من يقول: كيف تنهانا عن ذلك مع أنك أنت التارك لنص اللّه ونصّ رسوله».

وأقول:

إنّ لهذا النص ولتلك الوصية ظهوراً تامّاً فى تجويز عمر خلافة أمير المؤمنين عليه السلام...

فلو كان حديث المنزلة دالّاً على نفى خلافته لكان عمر بنصه ووصيّته تاركاً لنصّ اللّه ونصّ رسوله.

وأيضاً، سكوت الستّة- وفيهم الأمير عليه السلام- دليل قاطع على عدم دلالة حديث المنزلة على نفى الخلافة ... وإلّا لردّوا على عمر نصّه ووصيّته...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۱

۲۲- قول عمر: فمالهم عن أبی الحسن، فواللّه إنّه لأحراهم ... ص: ۱۱۱

وأخرج البخاری فی الأدب عن عبد الرحمن بن عبد القادر:

«إنّ عمر بن الخطاب- رضی اللّه عنه- ورجلًا من الأنصار کانا جالسین، فجئت فجلست إلیهما.

فقال عمر: إنّا لا نحبّ من یرفع حدیثاً.

فقلت: لست اجالس اولئک یا أمیر المؤمنین.

قال عمر: بل تجالس هؤلاء وهؤلاء ولا ترفع حدیثنا.

ثم قال للأنصاری:

من تری الناس یقولون یکون الخلیفة بعدی؟

فعدّ الأنصاری رجالًا من المهاجرین، ولم یسمّ علیاً.

فقال عمر: فما لهم عن أبی الحسن، فواللّه إنه لأحراهم، إن کان علیهم لأقامهم علی طریقةٍ من الحق».

رواه عنه الشیخ محمد صدر العالم «۱».

وهذا خبر آخر یدل دلالةً واضحة علی بطلان ما زعمه الرازی ومن تبعه فی مدلول حدیث المنزلة.

۲۳- ما فعله عبد الرحمن فی الشوری ... ص: ۱۱۱

واستدل الرازی- لنفی النص- بقصة الشوری وما فعله عبد الرحمن بن عرف ... قال: «إن عبد الرحمن لمّا رام مبایعة علی شَرَطَ أنْ یستنَ

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۲

فیهم بکتاب اللّه وسنة رسوله وسیرة الشیخین، وکان یعلم أن علیاً وغیره یعلمون أنه مع الشیخین مخالفون لکتاب اللّه وسنة رسوله.

أفما کان فی الجماعة من کانت له نفس وحمیّة فیقول لعبد الرحمن:

نراک لا تحافظ علی کتاب اللّه وسنة رسوله صلّی اللّه علیه وسلّم، فلو اتّبعتَهما فی تقریر الأمر علی المنصوص علیه من قبلهما، لما احتجت إلی هذا القول، فلم لا تکلّف نفسک أوّلًا بمتابعة السنّة؟ وکیف صبرت نفوسهم- وهم أصحاب الحمیّة والأنفة والشجاعة وطلاقة اللسان- علی السکوت علی ذلک؟ فإن کان کذلک فقد کانوا شرّ امّة اخرجت للناس، منسلخین عن کلّ حمیّة ومروّة، وکان عبد الرحمن فی غایة الوقاحة».

أقول:

ونحن نعید علی الرازی ما قاله فنقول: لو کان حدیث المنزلة یدل علی نفی الخلافة وسلبها عن أمیر المؤمنین علیه السلام، لما رام عبد الرحمن مبایعه علی، ولردَّ علیه علی بما دلّ علیه حدیث المنزلة، ولقال له القوم: لِم لا تکلّف نفسک أوّلًا بمتابعة السنّة؟ وکیف صبرت نفوسهم عن هذا القول، وسکتوا علی ما فعل عبد الرحمن وقال وهم هم؟...

ومن کلّ ذلک یظهر کذب ما ادّعاه الرازی وأتباعه فی باب حدیث المنزلة...

۲۴- ممّا قال الأمیر فی الشوری: لیس هذا أول یوم ... ص: ۱۱۲

اشارة

وقد روی أبو الفداء فی تاریخه جواب الإمام علیه السلام وموقفه ممّا فعله عبد الرحمن بن عوف ... فی الشوری ... الذی هو نصّ صریح فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۳

اعتراضه علیه السلام علی ما کان، وأنّه کان یری الخلافة لنفسه من أوّل یوم ... قال أبو الفداء:

«ثم جمع عبد الرحمن الناس بعد أن أخرج نفسه عن الخلافة، فدعا علیّاً فقال: علیک عهد اللَّه ومیثاقه، لتعملنّ بکتاب اللَّه وسنّة رسوله وسیرة الخلیفتین من بعده.

فقال: أرجو أنْ أفعل وأعمل مبلغ علمی وطاقتی.

ودعا بعثمان وقال له مثل ما قال لعلی.

فرفع عبد الرحمن رأسه إلی سقف المسجد ویده فی ید عثمان وقال اللهم اسمع واشهد، اللهم انی جعلت ما فی رقبتی من ذلک فی رقبة عثمان وبایعه.

فقال علی: لیس هذا أول یوم تظاهرتم علینا فیه، فصبر جمیل واللَّه المستعان علی ما تصفون، واللَّه ما ولّیت عثمان إلّالیردَّ الأمر إلیک، واللَّه کلّ یوم هو فی شأن.

فقال عبد الرحمن: یا علی لا تجعل علی نفسک حجةً وسبیلًا.

فخرج علی وهو یقول: سیبلغ الکتاب أجله.

فقال المقداد بن الأسود لعبد الرحمن: واللَّه لقد ترکته- یعنی علیّاً- وإنّه من الذین یقضون بالحق وبه یعدلون.

فقال: یا مقداد، لقد أجهدت للمسلمین.

فقال المقداد: إنی لأعجب من قریش، إنهم ترکوا رجلًاما أقول ولا أعلم ان رجلًا أقضی بالحق ولا أعلم منه.

فقال عبد الرحمن: یا مقداد، إتّق اللَّه، فإنی أخاف علیک الفتنة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۴

ثم لمّا أحدث عثمان- رضی اللَّه عنه- ما أحدث، من تولیته الأمصار للأحداث من أقاربه، روی أنّه قیل لعبد الرحمن بن عوف: هذا کلّه فعلک.

فقال: لم أظنّ هذا به، لکن للَّهعلیَّ أنْ لا اکلّمه أبداً.

ومات عبد الرحمن وهو مهاجر عثمان رضی اللَّه عنهما.

ودخل علیه عثمان عائداً فی مرضه فتحوّل إلی الحائط ولم یکلّمه» «۱».

وفی هذه القصة دلالة من جهات، علی بطلان ما ادّعاه الرازی وأتباعه، فی مدلول حدیث المنزلة ... کما یدلّ علی بطلان خلافة الثلاثة وتولّیهم امور المسلمین، من جهاتٍ کذلک...

ممّا نقتضیه المشابهة التامة بین علی وهارون ... ص: ۱۱۴

قوله:

وحمل التشبيه الواقع فی كلام الرسول صلّى اللّه عليه وسلّم على التشبيه الناقص، خروج كامل عن الديانة. والعياذ باللّه.

أقول:

قد عرفت- حسب كلمات أئمة الحديث وغيرهم من أهل السنّة- دلالة حديث المنزلة على الإتصال والقرب...

وعرفت- حسب كلمات أئمة اللغة- أن «المنزلة» بمعنى «المرتبة»

---

(۱) المختصر فی أخبار البشر ۱: ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۵

وهی الأمر الثابت.

فلا يكون «نفی الخلافة» داخلًا فی مدلول «المنزلة» أبداً.

فالتشبيه تام، ولا مدخل للنقصان فيه...

بل حمله على نفی الخلافة حمل للتشبيه على الأمر الناقص، ومخالف لكلمات أئمة الحديث وتصريحات أئمة اللغة ... وذلك خروج كامل عن الديانة. والعياذ باللّه.

أضف إلى ذلك كلّه:

إنه إذا كان أمير المؤمنين قد شبّه فی الحديث بهارون وأنه يجل حمل التشبيه على المشابهة التّامة، وأن حمله على المتشابهة الناقصة خروج عن الدين المبين ... فلا ريب فی ثبوت العصمة لأمير المؤمنين عليه السلام، لكون هارون عليه السلام معصوماً، ونفی العصمة عن الأمير حمل للتشبيه على المشابهة الناقصة، وهو خروج عن الدين.

وأيضاً:

لا ريب فی أفضليّة هارون من جميع امّة موسى ... ومقتضى التشبيه الكامل هو كون أمير المؤمنين عليه السلام أفضل امة نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... وإلّا لزم حمل التشبيه على التشبيه الناقص ... وهو خروج عن الدين ... ومن هنا يظهر أنّ تفضيل غيره عليه خروج عن الدين وكفر باللّه العظيم ... نعوذ باللّه من ذلك.

وأيضاً:

مقتضى التشبيه الكامل هو أن يكون أمير المؤمنين عليه السلام مفترض الطاعة وواجب الإمتثال على الإطلاق، بالنسبة إلى جميع أفراد الامة، فی حياة النبی وبعد وفاته ... لأن هارون كان كذلك بالنسبة إلى امة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۶

موسى ... وإلّا كان التشبيه ناقصاً، والعياذ باللّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۱۹

دلالة حديث المنزلة ... ص: ۱۱۹

من وجوه دلالته على نفی خلافة الثلاثة ... ص: ۱۱۹

قوله:

ومع غضّ النظر عن كلّ ذلك، فأين دلالة الحديث على نفی إمامة الخلفاء الثلاثة، حتى يتمّ المدّعى؟

أقول:

إذا رفع القوم الیـد عن المکابرة وترکوا العناد، ونظروا إلی وجه إسـتدلال الإمامیـة بحـدیث المنزلة، بعین الإنصاف ... لم یبق أیّ ریبٍ فی دلالة الحدیث علی خلافة الأمیر علیه الصلاة والسلام ... وبطلان خلافة المتقدّمین علیه ... لأنه یدل من عدّة جهات وبکلّ وضوح علی إمامته بلا فصل، وخلافته المتّصلة بوفاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وإن کلام (الدهلوی) فی هذا المقام نظیر ما إذا تکلّم بعض أتباع مسیلمة الکذاب مثلًا فی دلائل نبوّة نبینا- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- بـذکر بعض الشـبهات الواهیـة المخالفة للعرف واللغة وکلمات أئمتهم ... ثم یقولوا: ولو صـرفنا النظر عن کل ذلک، فأین دلالة تلک الأدلة علی نفی نبوّة مسیلمة!! ... فالجواب الجواب.

دلالته علی الخلافة العامة ... ص: ۱۱۹

وأمّا تلک الجهات التی أشرنا إلیها:

فإنّ الخلافة التی ریاها الإمامیة لهارون علیه السلام هی الخلافة العامّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۰

علی جمیع امة موسی علیه السلام ... فکذلک خلافة الأمیر علیه السلام المشبّه بهارون ... فیکون الثلاثة من جملة رعایاه.

دلالته علی افتراض الطّاعة ... ص: ۱۲۰

والحدیث یدل علی افتراض طاعة أمیر المؤمنین علی جمیع الامّة، کما کانت طاعة هارون مفترضة علی جمیع امّة موسی، فالثلاثة ممّن وجبت علیهم طاعته وامتثال أوامره ونواهیه.

دلالته علی الأفضلیة ... ص: ۱۲۰

ویدل الحدیث علی أفضـلیة أمیر المؤمنین علیه السـلام ممّن عد النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وهذا مما اعترف به شعبة بن الحجّاج کما سیجیء، ویفیده کلام (الدهلوی) أیضاً ... والأفضلیة تفید الخلافة بلا فصل.

دلالته علی العصمة ... ص: ۱۲۰

وثبوت عصمته علیه السلام من هذا الحدیث، یثبت حصر الخلافة فیه من بعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وینفی خلافة غیره، لعدم کونهم معصومین بالقطع والیقین.

دلالته علی الأعلمیة ... ص: ۱۲۰

وستعلم دلالته علی الأعلمیة حتی باعتراف عثمان، والأعلمیة تثبت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۱

الأفضلیة، والأفضلیة یفید تعیّن الخلافة له وتعیّنه لها، وذلک دلیل متین علی سلب الخلافة عمّن سواه...

قوله:

غایة ما فی الباب ثبوت إستحقاق الإمامة له ولو فی وقتٍ من الأوقات، وهو عین مذهب أهل السنّة.

أقول:

إنه بعـد رفع الیـد عن المکابرة، والإصـغاء إلی تقریر إسـتدلال الإمامیّة بالحدیث ... لا یبقی مجال لهذه الهفوة العجیبة ... إذ الحدیث

یدل علی إمامة الأمیر بلا فضل، لا فی وقتٍ من الأوقات، لأن خلافة هارون- علی تقدیر بقاءه بعد موسی- کانت کذلک، وحمل التشبیه علی غیر ذلک حمل علی التشبیه الناقص الذی قال بأنه خروج عن الدین...

علی أنّه بعد ثبوت الإستحقاق تکون الخلافة متّصلة، لأن من المتفق علیه الذی لا ریب فیه عدم وجود نصٍّ علی خلافة الثلاثة.

وإلی هنا تمّ الرد علی أباطیل (الدهلوی) وشبهاته حول حدیث المنزلة. والحمد للّه‌رب العالمین.

فلنشرع فی شرح وتوضیح بعض الدلائل، الموضحة دلالة حدیث المنزلة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بلا فصل ... ردّاً علی أضالیل وأباطیل الأعور الواسطی، وبیاناً لبطلان وهو ان خرافات ابن تیمیّة، وإیضاحاً لسقوط وفساد توهّمات الفخر الرازی ... وباللّه التوفیق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۳

الدلائل علی دلالة حدیث المنزلة ... ص: ۱۲۳

«۱» إفتراض طاعة هارون ... ص: ۱۲۳

اشارة

إنه بالإضافة إلی خلافة هارون عن موسی، وعدم جواز زوال وانقطاع خلافته عنه ... کما عرفت ... فإنّ من منازل هارون الثابتة له بالقطع والیقین: افتراض طاعته ولزوم الإنقیاد له ووجوب اتّباعه ... هذه المنزلة التی لم یأت أحد- حتی من المکابرین المعاندین- باحتمال انقطاعها وزوالها، ولم یتمکن المنهمکون فی إنکار الواضحات والحقائق البیّنات من رفضها ومنعها، بل لم یجدوا بُدّاً من تأکیدها وتشییدها...

قال شمس الدین الإصفهانی: «قوله: إنه کان خلیفةً له علی قومه فی حال حیاته. قلنا: لا نسلّم ذلک، بل کان شریکاً له فی النبوّة، والشریک غیر خلیفة، ولیس جعل أحد الشریکین خلیفةً عن الآخر أولی من العکس.

وقوله تعالی- حکایة عنه-: اخلفنی فی قومی الاعراف ۷: ۱۴۲ فالمراد به المبالغة والتأکید فی القیام بأمر قومه، علی نحو قیام موسی، أمّا أنْ یکون مستخلفاً عنه بقوله فلا، فإنّ المستخلف عن الشخص بقوله لو لم یقدر استخلافه، لما کان له القیام مقامه فی التصرف، وهارون من حیث هو شریک فی النبوة فله ذلک ولو لم یستخلفه موسی» «۱».

---

(۱) تشیید القواعد- مبحث الإمامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۴

وقال التفتازانی: «ولو سلّم العموم، فلیس من منازل هارون الخلافة والتصرف بطریق النیابة علی ما هو مقتضی الإمامة، لأنه شریک له فی النبوّة، وقوله اخلفنی لیس إستخلافاً، بل مبالغة وتأکیداً فی القیام بأمر القوم» «۱».

وقال القوشجی: «ولو سلّم [العموم ، فلیس من منازل هراون الخلافة والتصرف بطریق النیابة، علی ما هو مقتضی الإمامة، لأنه شریک له فی النبوّة. وقوله اخلفنی لیس إستخلافاً، بل مبالغة وتأکیداً فی القیام بأمر القوم» «۲».

وقال الهروی فی کتابه الموسوم (السهام الثاقبة): «وقوله لهارون:

اخلفنی لیس إستخلافاً بالمعنی المشهور، بل تأکیداً بالقیام لأمر الجمهور أیّام غیبة موسی علیه السلام، وإلّا فهو کان نبیاً فی زمن موسی علیه السلام ومأموراً بالتبلیغ».

ومتی کان هارون علیه السلام مفترض الطاعة وواجب الإتباع علی حیاة موسی علیه السلام، فکذلک أمیر المؤمنین علیه السلام

مفترض الطاعة وواجب الإتّباع فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، لثبوت عموم المنازل بالوجوه المتقدمة.

وعلی فرض حمل المنزلة علی المنازل المشهورة- الذی ذهب إلیه شاه ولی اللّه الدهلوی، فی (ازلة الخفا)- فالنتیجة حاصلة کذلک.

ثبوت خلافة الأمیر بثبوت فرض طاعته فی حیاة النّبی ... ص: ۱۲۴

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

(۲) شرح التجرید: ۴۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۵

وثبوت افتراض طاعة أمیر المؤمنین علیه السلام فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یکفی لثبوت خلافته عنه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، لوجوه عدیدة:

الأوّل: إن القول بوجوب إطاعته فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ثم صرف الخلافة عنه ودخوله فی زمرة الرعایا والمتبوعین بعد وفاته، خلاف الإجماع المرکب.

الثانی: إنه لا یجوّز عقل عاقل أنْ یکون أمیر المؤمنین علیه السلام فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مثل هارون علیه السلام فی وجوب الإتّباع والإطاعة له، ثم تسلب منه هذة المرتبة بعد وفاته، ویکون من جملة التابعین والمطیعین.

الثالث: إنه إذا کان أمیر المؤمنین- مثل هارون علیهما السلام- واجب الإطاعة علی الإطلاق بالنسبة إلی جمیع أمة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، حتی کان الثلاثة ممن تجب علیهم طاعته واتّباعه، کان القول بعدم إمامته وخلافته بعد النبی، وجعل الثلاثة أئمّةً وخلفاء، مستلزماً لقلب الموضوع وعکس المشروع، فیکون التابعون المطیعون أئمةً مطاعین، ومن کان واجب الإطاعة والإتّباع یکون من الرعایا والأتباع!! سبحانک هذا بهتان عظیم!!

و (الدهلوی) نفسه یقول فی مقام الإستدلال بقوله تعالی: قل للمخلّفین من الأعراب ستدعون إلی قوم أولی بأس شدید الآیة، علی خلافة أبی بکر: «ومن کان واجب الإطاعة فهو إمام» «۱».

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۶

فثبوت إطاعة أمیر المؤمنین من حدیث المنزلة، یثبت امامته حسب اعتراف (الدهلوی ...) وللّه الحمد علی ذلک.

ومما یؤکّد قوة هذا الوجه ومتانته: أنّ (الدهلوی) سکت عن الإجابة عنه فی متن کتابه (التحفة)، وفی الحاشیة لم یقل إلّا «ولا یخفی ما فیه»!!

جواب شبهة أن افتراض الطاعة مسبب عن النبوة لا الخلافة ... ص: ۱۲۶

وغایة تخدیع أسلاف (الدهولی)، ونهایة تأویلهم هو: دعوی أن افتراض طاعة هارون علیه السلام کان مسبَّباً عن نبوّته، لا عن خلافته عن موسی علیه السلام، وإذْ لم یکن أمیر المؤمنین نبیّاً فلا تجب إطاعته...

وهذا ما تشبَّث به القاضی العضد، والشریف الجرجانی، التفتازانی، والقوشچی، وابن حجر المکّی، وغیرهم...

قال الشریف الجرجانی: «ونفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی، لنبوّته لا للخلافة عن موسی، کما اعترفتم به فی هذا الوجه، وقد نفی النبوّة ههنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسببه الذی هو افتراض الطّاعة ونفاذ الأمر» «۱».

وقال التفتازانی- بعد منع کون الخلافة من منازل هارون ومنع بقائها بعد الموت-: «ولو سلّم، فتصرّف هارون ونفاذ أمره لو بقی بعد موسی إنما یکون لنبوّته، وقد انتفت النبوّة فی حق علی- رضی اللّه تعالی عنه- فینتفی ما یبتنی علیها ویتسبّب عنها» «۲».

وقال القوشجی: «ولو سلّم ... فتصرف هارون ونفاذ أمره لو بقی بعد

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۳.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۷

موت موسی، إنما یکون لنبوته، وقد انتفت النبوّة فی حق علی- رضی اللّه عنه- فینتفی ما یبتنی علیها ویتسّبب عنها» «۱».

وقال ابن حجر: «ثم نفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی لو فرض، إنما هو للنبوّة لا للخلافة عنه، وقد نفیت النبوّة هنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسبّبها الذی هو افتراض الطاعة ونفاذ الأمر» «۲».

وقال ابن حجر: «ثم نفاذ أمر هارون بعد وفاة موسی لو فرض، إنما هو للنبوّة لا للخلافة عنه، وقد نفیت النبوّة هنا، لاستحالة کون علی نبیّاً، فیلزم نفی مسبّبها الذی هو افتراض الطاعة ونفاذ الأمر» «۳».

أقول:

لکنه توهّم باطل لوجوه:

الأول: إن لازم ما ذکوره أن لا یکون أمیر المؤمنین علیه السلام خلیفةً فی المرتبة الرابعة أیضاً، لأنّ النبوّة منتفیة عنه فی هذه المرتبة کذلک، فلا یکون مفترض الطاعة فیها.

الثانی: إنه لو کان انتفاء النبوّة مستلزماً لانتفاء وجوب الطاعة ونفاذ الأمر، لما أوجب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الأحادیث الکثیرة- المعتبرة عند الفریقین- طاعة أمیر المؤمنین علیه السلام، لکنّ طاعته واجبة بنصّ الأحادیث، وسنذکر بعضها.

الثالث: إذا کان إفتراض الطاعة ونفاذ الأمر مسبباً عن النبوّة لا

---

(۱) شرح التجرید: ۴۷۸.

(۲) الصواعق المحرقة: ۷۴.

(۳) الصواعق المحرقة: ۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۸

الخلافة، بطلت خلافة الثلاثة، لانتفاء النبوّة عنهم أیضاً.

الرابع: إنّه لا ریب فی أن العصمة من منازل هارون علیه السلام، فعلی علیه السلام المشبّه به معصوم، لعموم التنزیل، والعصمة مستلزمة للإمامة والخلافة، لقبح تقدیم غیر المعصوم علی المعصوم. ولا یلزم انتفاؤها من انتفاء النبوّة، وإلّا لزم انتفاء العصمة عن الملائکة.

الخامس: لو جعلت النبوة السبب الوحید فی إفتراض الطاعة، فلا یبقی خصوصیّة لافتراض الطاعة، بل لهم أن ینفوا سائر الفضائل عن أمیر المؤمنین، بزعم أن جمیع فضائل هارون مسببة عن نبوّته لا خلافته.

السادس: إنه لیس إفتراض الطاعة مسبباً عن النبوة فحسب، بل قد تجب الطاعة ولا نبوّة، کوجوب طاعة اللّه وطاعة الخلفاء. فإذا کان لشیءٍ سببان أو أکثر لم ینتف المسبب بانتفاء أحد الأسباب، وتعدّد الأسباب للشیء الواحد شائع؛ قال ابن هشام فی معانی «لو»:

«الثالث: إنها تفيد الإمتناع خاصة، ولا دلالة لها على امتناع الجواب ولا على ثبوته، ولكنه إن كان مساوياً للشرط فی العموم- كما فی قولك: لو كانت الشمس طالعةً كان النهار موجوداً- لزم إنتفاؤه، لأنه يلزم من انتفاء السبب المساوی إنتفاء مسبّبه، وإنْ كان أعم- كما فی قولك: لو كانت الشمس طالعةً كان الضوء موجوداً- فلا يلزم انتفاؤه، وإنما يلزم إنتفاء القدر المساوی منه للشرط. وهذا قول المحققين» «... ۱».

والعجب من التفتازانی، يتشبّث بالشبهة المذكورة، مع أنّه يحكی عن ابن الحاجب نفس القول المتقدم فی معنی «لو» ويرتضيه ... فی شرحيه

---

(۱) مغنی اللبيب: ۳۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۲۹

(المطوّل) و (المختصر) علی (التلخيص) حيث يقول:

«ولو للشرط. أی لتعليق حصول مضمون الجزاء لحصول مضمون الشرط فرضاً فی الماضی، مع القطع بانتفاء الشرط، فيلزم انتفاء الجزاء، كما تقول: لو جئتنی لأكرمتك. معلّقاً للإكرام بالمجیء مع القطع بانتفائه، فيلزم إنتفاء الإكرام، فهی لامتناع الثانی- أعنی الجزاء- لامتناع الأول- أعنی الشرط. يعنی: إن الجزاء منتف بسبب انتفاء الشرط. هذا هو المشهور بين الجمهور.

واعترض عليه ابن الحاجب: بأن الأول سبب والثانی مسبّب، وانتفاء السبب لا يدل علی انتفاء المسبب، لجواز أن يكون للشیء أسباب متعددة، بل الأمر بالعكس، لأن انتفاء المسبب يدل علی انتفاء جميع أسبابه، فهی لامتناع الأول لامتناع الثانی. ألا ترى أنّ قوله تعالی لو كان فيهما آلهة إلّا اللّه لفسدتا» إنما سيق ليستدل بامتناع الفساد علی امتناع تعدّد آلهة، دون العكس.

واستحسن المتأخرون رأی ابن الحاجب، حتی كادوا يجمعون علی أنها لامتناع الأول لا متناع الثانی، إمّا لما ذكروه، وإمّا لأن الأول ملزوم والثانی لازم، وانتفاء اللازم يوجب انتفاء الملزوم من غير عكس، لجواز أن يكون اللازم أعم.

وأنا أقول: منشأ هذا الإعتراض قلّة التأمّل، لأنه ليس معنی قولهم: لو لا متناع الثانی لامتناع الأول، أنه يستدل بامتناع الأول علی امتناع الثانی، حتی يرد عليه أن انتفاء السبب أو الملزوم يوجب انتفاء المسبب أو اللازم، بل معناه إنها للدلالة علی أن انتفاء الثانی فی الخارج إنما هو بسبب إنتفاء الأول، فمعنی: لو شاء اللّه لهداكم أن انتفاء الهداية إنما هو بسبب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۰

انتفاء المشيّة، يعنی إنها تستعمل للدلالة علی أن علة إنتفاء مضمون الجزاء فی الخارج هی إنتفاء مضمون الشرط، من غير إلتفات إلی أن علّة العلم بانتفاء الجزاء ما هی» «... ۱».

كلام المرتضی فی جواب الشبهة ... ص: ۱۳۰

ثم إنّ القوم لقصر باعهم فی علم الكلام، لم يقفوا علی كلام السيد المرتضی علم الهدی رضی اللّه عنه فی جواب هذه الشبهة ... فإنه رحمه اللّه قال بعد إثبات عموم المنزلة:

«وقد يمكن مع ثبوت هذه الجملة أنْ يرتب الدليل فی الأصل علی وجهٍ يجب معه كون هارون مفترض الطاعة علی امّة موسی لو بقی إلی بعد وفاته، وثبوت مثل هذه المنزلة لأمير المؤمنين عليه السلام، وإنْ لم يرجع إلی كونه خليفة له فی حال حياته، ووجوب إستمرار ذلك إلی بعد الوفاة، فإنّ فی المخالفين من يحمل نفسه علی دفع خلافة هارون لموسی عليهما السلام فی حياته، وإنكار كونه منزلة تنفصل عن نبوّته، وإن كان فيما حمل عليه نفسه ظاهره المكابرة.

ونقول: قد ثبت أنّ هارون عليه السلام كان مفترض الطاعة علی امّة موسی عليه السلام، لمكان شركته له فی النبوّة التی لا يتمكن من

دفعها، وثبت أنه لو بقی بعده لکان ما یجب من طاعته علی جمیع امّة موسی علیه السلام یجب له، لأنه لا یجوز خروجه عن النبوّة وهو حی، وإذا وجب ما ذکرناه- وکان النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد أوجب بالخبر لأمیر

---

(۱) المختصر فی شرح التلخیص: ۹۴. وانظر المطوّل: ۱۶۶- ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۱

المؤمنین جمیع منازل هارون من موسی ونفی أن یکون نبیّاً، وکان من جملة منازله أنه لو بقی بعده لکان طاعته المفترضة علی امّته، وإن کانت تجب لمکان نبوّته- وجب أن یکون أمیر المؤمنین علیه السلام المفترض الطاعة علی سائر الامّة بعد وفاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله، وإنْ لم یکن نبیاً، لأن نفی النبوّة لا یقتضی نفی ما یجب لمکانها، علی ما بیّناه.

وإنما کان یجب لنفی النبوّة نفی فرض الطاعة، لو لم یصح حصول فرض الطاعة إلّاللنبی، وإذا جاز أنْ یحصل لغیر النبی کالإمام والأمیر، علم انفصاله من النبوّة، وأنّه لیس من شرائطها وحقائقها التی تثبت بثبوتها وتنتفی بانتفائها.

والمثال الذی تقدم یکشف عن صحة قولنا، وأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لو صرّح أیضاً بما ذکرناه، حتی یقول: أنت منی بمنزلة هارون من موسی فی فرض الطاعة علی امتی وإنْ لم تکن شریکی فی النبوة وتبلیغ الرسالة، لکان کلامه مستقیماً بعیداً عن التنافی» «۱».

إیراد الرازی الشبهة علی وجه الترديد ... ص: ۱۳۱

نعم، قد وقف الفخر الرازی علی ما ذکره السید المرتضی، ولعلّه لذلک ذکر تلک الشبهة بطریق التشکیک لا علی وجه الجزم. قال:

«قوله: إن هارون لو عاش بعد موسی علیهما السلام، لقام مقامه فی کونه مفترض الطاعة.

قلنا: یجب علی الناس طاعته فیما یؤدّیه من اللَّه، أو فیما یؤدّیه عن

---

(۱) الشافی فی الإمامة ۳/ ۱۰- ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۲

موسی، أو فی تصرّفه فی إقامة الحدود؟

الأول مسلّم، ولکن ذلک نفس کونه نبیّاً، فلا یمکن ثبوته فی حق علی رضی اللَّه عنه.

أما الثانی والثالث فممنوع. وتقریره: إن من الجائز أنْ یکون النبیّ مؤدّیاً للأحکام عن اللَّه تعالی، ویکون المتولّی لتنفیذ تلک الأحکام غیره.

ألاـتری أن من مذهب الإمامیة أن موسی علیه السلام إستخلف هارون علیه السلام علی قومه، ولو کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل ذلک الإستخلاف لم یکن للإستخلاف فائدة. فثبت أن هارون علیه السلام قبل الإستخلاف کان مؤدّیاً للأحکام عن اللَّه تعالی، وإنْ لم یکن منفّذاً لها» «۱».

أقول:

لم یُجب الرازی عن الإحتمال الثانی، وإنْ أوهم بقوله «وتقریره»...

أن ما ذکره تقریر لمنع کلا الإحتمالین، لکن هذا التقریر لمنع الثالث. ومن الواضح أنْ لا إشکال فی افتراض طاعة هارون فیما یؤدّیه عن موسی، وهو الإحتمال الثانی، لأن هارون- وإن کان شریکاً لموسی فی النبوّة- فقد کان تابعاً لموسی، وکان موسی هو الأصل فی النبوة، کما صرّح به الرازی نفسه «۲» والنیسابوری «۳» فأیّ مانعٍ عن بقائه مؤدّیاً للأحکام عن موسی لو بقی حیّاً بعده؟

وأما ما ذكره فی تقریر منع الإحتمال الثالث، ففی غایة الركة والسخافة، لأنه مع كون هارون أفضل الناس بعد موسی علیهما السلام،

---

(۱) نهایة العقول- مخطوط.

(۲) تفسیر الرازی ۲۲/ ۱۰۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۴/ ۵۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۳

فمع فرض وجوده من بعده لا- یجوز تولّی غیره تنفیذ الأحكام، لعدم جواز رئاسة المفضول مع وجود الأفضل، بخلاف حال حیاة موسی، فإنّ موسی كان أفضل من هارون، فلا قبح فی عدم استقلال هارون وانفراده فی تنفیذ الأحكام.

فبطل احتمال عدم افتراض طاعة هارون فی تنفیذ الأحكام لو بقی حیّاً بعد موسی علیه السلام، وأمّا فی حیاة موسی، فإنّ وجود الأفضل منه- وهو موسی- منع من انفراده فی تنفیذ الأحكام.

وأمّا أمیر المؤمنین علیه السلام المفترض الطاعة بعد النبی، فلم یكن أفضل منه فی الامّة، فلا مانع من انفراده فی تنفیذ الأحكام، فكان حاله بعد النبی حال هارون بعد موسی علیهم الصلاة والسلام.

حال هارون فی حیاة موسی حال النبی قبل البعثة ... ص: ۱۳۳

وتحقیقالمقام علی وجه یزیل جمیع الأوهام هو: أنّه لا تنافی بین وجوب الإنقیاد والإطاعة لهارون، وعدم حصول مرتبة تنفیذ الأحكام علی سبیل الإنفراد والإستقلال ... لأن حال هارون علیه السلام فی تلك الصورة حال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قبل البعثة، فإنه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم كان موصوفاً بالنبوة ووجوب الطاعة قبل البعثة بل قبل الخلقة، لكن حصول وصف تنفیذ الأحكام له كان موقوفاً علی خلقه فی هذا العالم وحصول بعثته:

قال الحافظ السیوطی: «قال الشیخ تقی الدین السبكی فی كتابه (التعظیم والمنّة فی لتؤمننَّ به ولتنصرنَّه» آل عمران ۳: ۸۱ فی هذه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۴

الآیة من التنویه بالنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم وتعظیم قدره العلی ما لا- یخفی، وفیه مع ذلك أنه علی تقدیر مجیئه فی زمانهم یكون مرسلًا إلیهم، فتكون نبوّته ورسالته عامّةً لجمیع الخلق، من زمن آدم إلی یوم القیامة، وتكون الأنبیاء وامهم كلّهم من امّته، ویكون قوله: بعثت إلی الناس كافّة، لا یختص به الناس من زمانه إلی یوم القیامة، بل یتناول مَن قبلهم أیضاً.

ویتبیَّن بذلك معنی قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: كنت نبیّاً وآدم بین الروح والجسد...

فحقیقته موجودة من ذلك الوقت، وإنْ تأخّر جسده الشریف المتّصف بها، واتّصاف حقیقته بالأوصاف الشریفة المفاضة علیه من الحضرة الإلهیّة، وإنما یتأخّر البعث والتبلیغ وكلّ ما له جهة اللَّه، ومن تأهل ذاته الشریفة وحقیقته معجل لا تأخیر فیه، وكذلك استنباؤه وإیتاؤه الكتاب والحكم والنبوة، وإنّما المتأخر تكوّنه وتنقّله، إلی أنْ ظهر صلّی اللَّه علیه وسلّم وغیره من أهل الكرامة...

فعرفنا بالخبر الصحیح، حصول ذلك الكمال من قبل خلق آدم لنبیّنا صلّی اللَّه علیه وسلّم من ربّه سبحانه، وأنه أعطاه النبوة من ذلك الوقت...

فالنبی هو نبی الأنبیاء. ولهذا أظهر ذلك فی الآخرة جمیع الأنبیاء تحت لوائه، وفی الدنیا كذلك لیلة الإسراء صلّی بهم ... فلو وجد فی عصرهم لزمهم اتّباعه بلا شك...

فنبوّته ورسالته أعم وأشمل وأعظم، ومتفقه مع شرائعهم فی الاصول، لأنها لا- تختلف، وتقدّم شریعته فیما یقع الإختلاف فیه من الفروع، إمّا علی سبیل التخصیص وإمّا علی سبیل النسخ...

وإنما يختلف الحال بين ما بعد وجود جده صلّى اللّه عليه وسلم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۵

وبلوغه الأربعين، وما قبل ذلك، بالنسبة إلى المبعوث إليهم وتأهّلهم لسماع كلامه، لا بالنسبة إليه ولا إليهم لو تأهّلوا قبل ذلك»... «۱».

وقال الشيخ عبد القادر العيدروس: «إعلم أنّ اللّه سبحانه لمّا أراد إيجاد خلقه أبرز الحقيقة المحمدية من أنواره الصمدية فی حضرته فی المصدر الاحمدية، ثم سلخ منها العوالم كلها، علوها وسفلها، على ما اقتضاه كمال حكمته وسبق فی إرادته وعلمه، ثم أعلمه تعالى بكماله ونبوّته، وبشّره بعموم دعوته ورسالته، وبأنه نبی الأنبياء وواسطة جميع الأصفياء وأبوه آدم بين الروح والجسد.

ثم انبجست منه عيون الأرواح، فظهر ممدّاً لها فی عالمها المتقدم على عالم الأشباح، وكان هو الجنس العالی على جميع الأجناس، والأب الأكبر لجميع الموجودات والناس. فهو- وإنْ تأخّر وجود جسمه- متميّز على العوالم كلّها برفعته وتقدمه، إذ هو خزانة السر الصمدانی ومحتد تفرّد الإمداد الرحمانی.

وصحّ فی مسلم أنه صلّى اللّه عليه وسلّم قال: إن اللّه تعالى كتب مقادير الخلق قبل أنْ يخلق السماوات والأرض بخمسين ألف سنة وكان عرشه على الماء،

ومن جملة ما كتب فی الذكر- وهو امّ الكتاب- أن محمّداً خاتم النبيين.

وصحّ أيضاً: إنی عند اللّه لخاتم النبيين وإن آدم لمنجدل فی طينته أی: لطريح ملقى قبل نفخ الروح فيه.

---

(۱) الخصائص الكبرى ۱/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۶

وصحّ أيضاً [إنه قيل له : يا رسول اللّه متى كنت نبيّاً؟ قال: وآدم بين الروح والجسد. ويروى: كتبت. من الكتابة.

وخبر: كنت نبياً وآدم بين الماء والطين. قال بعض الحفاظ: لم نقف عليه بهذا اللفظ. وحسَّن الترمذی خبر: يا رسول اللّه متى وجبت لك النبوّة؟ قال: وآدم بين الروح والجسد.

ومعنى وجوب النبوّة وكتابتها: ثبوتها وظهورها فی الخارج، نحو:

كتب اللّه لأغلبنَّ المجادلة ۵۸: ۲۱ كتب عليكم الصيام البقرة ۲:

۱۸۳ والمراد ظهورها للملائكة وروحه صلّى اللّه عليه وسلّم فی عالم الأرواح، إعلاماً بعظيم شرفه وتميّزه على بقيّة الأنبياء. وخصَّ الإظهار بحالة كون آدم بين الروح والجسد، لأنه أو ان دخول الأرواح إلى عالم الأجساد، والتمايز حينئذٍ أتم وأظهر. فاختص صلّى اللّه عليه وسلّم بزيادة إظهار شرفه حينئذٍ، ليتميَّز على غيره تميّزاً أعظم وأتم.

وأجاب الغزالی عن وصفه نفسه بالنبوة قبل وجود ذاته، وعن خبر: أنا أوّل الأنبياء خلقاً وآخرهم بعثاً: بأنّ المراد بالخلق هنا التقدير لا الإيجاد، فإنه قبل أنْ تحمل به امّه لم يكن مخلوقاً موجوداً، ولكن الغايات والكمالات سابقة فی التقدير لاحقة فی الوجود، فقوله: كنت نبياً، أی فی التقدير قبل تمام خلقة آدم، إذ لم ينشأ إلّالينتزع من ذريّته محمد، وتحقيقه أن للدار فی ذهن المهندس وجوداً ذهنيّاً سبباً للوجود الخارجی وسابقاً عليه، فاللّه تعالى يقدّر ثم يوجد على وفق تقدير بانيها. انتهى ملخصاً.

وذهب السبكی إلى ما هو أحسن وأبين، وهو: إنه جاء: أن الأرواح خلقت قبل الأجساد، فالإشارة بكنت نبيّاً إلى روحه الشريفة أو حقيقة من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۷

حقائقها، ولا يعلمها إلّااللّه ومن حباه بالإطلاع عليها» «... ۱».

وقد ذکر ابن حجر المکی فی (الفتاوی الحدیثیة) کلام السبکی فی أدلّة بعثة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إلی الملائکة کذلک.

وقال محمد بن یوسف الصالحی الدمشقی: «ویستدل بخبر الشعبی وغیره مما تقدم فی الباب السابق: علی أنه صلّی اللّه علیه وسلّم ولد نبیّاً، فإنّ نبوّته وجبت له حین أخذ منه المیثاق، حیث استخرج من صلب آدم، فکان نبیّاً من حینئذٍ، لکن کانت مدة خروجه إلی الدنیا متأخرةً عن ذلک، وذلک لا یمنع کونه نبیاً، کمن یولّی ولایةً ویؤمر بالتصرّف فیها فی زمن مستقبل، فحکم الولایة ثابت له من حین ولایته، وإن کان تصرفه یتأخر إلی حین مجیء الوقت، والأحادیث السابقة فی باب تقدّم نبوّته صریحة فی ذلک» «۲».

أقول:

حدیث الشعبی هو: ما أخرجه ابن سعد عنه مرسلًا: قال رجل: یا رسول اللّه متی استنبئت؟ قال صلّی اللّه علیه وسلّم: وآدم بین الروح والجسد حین أخذ منّی المیثاق» «۳».

وقال نور الدین الحلبی: «وفی الوفاء عن میسرة قلت: یا رسول اللّه متی کنت نبیاً؟ قال: لمّا خلق اللّه الأرض واستوی إلی السماء فسوّاهنَّ سبع

---

(۱) النور السافر عن أخبار القرن العاشر ۶- ۷.

(۲) سبل الهدی والرشاد ۱/ ۸۳.

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۸

سماوات وخلق العرش، کتب علی ساق العرش محمد رسول اللّه خاتم الأنبیاء، وخلق اللّه الجنة التی أسکنها آدم وحواء، وکتب اسمی، أی موصوفاً بالنبوّة أو بما خصَّ منها وهو الرسالة علی ما هو المشهور علی الأبواب والأرواق والقباب والخیام، وآدم بین الروح والجسد، أی قبل أن تدخل الروح جسده، فلما أحیاه اللّه نظر إلی العرش، فرأی اسمی، فأخبره اللّه تعالی أنه سید ولدک، فلمّا غرّهما الشیطان تابا واستشفعا باسمی إلیه.

أی: فقد وصف صلّی اللّه علیه وسلّم بالنبوة قبل وجود آدم» «... ۱».

والحاصل: إن نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کان متّصفاً بالنبوة قبل مجیئه إلی هذا العالم، فحال هارون قبل وفاة موسی- علیهما السلام- کذلک، وکذا حال أمیر المؤمنین فی حیاة رسول اللّه، صلّی اللّه علیهما وآلهما وسلّم.

والمراد من الإمامة بعد النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم المختصة بأمیر المؤمنین علیه السلام هو تنفیذ الأحکام الشرعیّة، والتصرّف فی شؤون المسلمین وغیرهم، ومن الواضح أنْ لا وجه لثبوتها له بهذا المعنی فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، أمّا إمامته فی حیاته فهو وجوب انقیاد الناس له واتّباعه فی أوامره ونواهیه، ونفوذ تصرّفه نیابةً عن النبی، وهذه الإمامة بهذا المعنی ثابتة له فی حیاته، بل فی الزمان السابق علیها، کما یدل علیه (حدیث النّور) وغیره من الأحادیث الدالّة علی کونه إماماً منذ کون محمدٍ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم نبیّاً.

وبالجملة، لا إشکال فی کونه علیه السلام إماماً فی حیاة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وإنْ تأخّر تصرّفه الکلّی المستقل عن حیاته الکریمة،

---

(۱) السیرةالحلبیة ۱/ ۳۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۳۹

کما ذکر محمد بن یوسف الصالحی فی نفس نبوة نبیّنا...

وعلی ما ذکرنا فی معنی الإمامة الثابتة له علیه السلام فی حیاة النبی، لا یرد إشکال امتناع اجتماع النبوة لنبی والإمامة للإمام علیه السلام فی زمنٍ واحد.

فمن الغرائب قول (الدهلوی) فی الباب الحادی عشر من کتابه: «النوع التاسع أخذ القوّة مکان الفعل، کقولهم: إنّ الأمیر کان إماماً فی حضور النبی، لقوله: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، فلو لم یکن بعده إماماً لزم عزله، وعزل الإمام غیر جائز. والحال أنه فی حضور النبیّ لم یکن إماماً بالفعل بل بالقوّة، وعزل الإمام بالقوة، بمعنی عدم نصب جائز، لوجود الأرجح منه» «۱».

وهو کلام واضح البطلان جدّاً، لأن ثبوت الإمامة بالقوّة من حدیث المنزلة لأمیر المؤمنین علیه السلام یکفی لثبوت مرام الإمامیة، لأنه حینئذٍ یکون نصّاً علی إمامته، فیتعیّن علیه السلام لها، وتکون الخلافة حقّه، ولا حقّ لمن لا نصَّ علیه أصلًا.

وهذه الإمامة نظیر نبوّة نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قبل وجوده الظاهری وبعثته إلی الناس ... وکما لا یجوز تقدّم أحد علیه فی النبوة بعد وجوده فی هذا العالم، کذلک لا یجوز تقدم أحد علی الإمام علیه السلام فی الإمامة...

ثمّ إن فی کلامه المذکور تجویز «عزل» الوصی بالحق، وهو یناقض ما نصَّ علیه- فی بحث حدیث المنزلة وقد تقدم کلامه- من أن العزل

---

(۱) التحفة الإثنا عشریة: ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۰

یوجب الإهانة حیث قال: «وانقطاع هذا الإستخلاف لیس بعزل حتی یکون إهانةً». وأیضاً، یردّه قول ابن القیم- المذکور سابقاً- بأنَّ العزل یدل علی النقص.

وما زعمه من وجود «الأرجح» من أمیر المؤمنین علیه السلام، مندفع بالأدلّة الکثیرة، وباعتراف (الدهلوی) نفسه وغیره بعدم النص علی الخلفاء الثلاثة ... والمفروض دلالة حدیث المنزلة علی‌النص علیه باعترافه کذلک.

من تناقضات الرازی ... ص: ۱۴۰

وما ذکره الرازی: «أن من مذهب الإمامیة أن موسی علیه السلام استخلف هارون علیه السلام علی قومه، ولو کان هارون متمکّناً من تنفیذ الأحکام قبل ذلک الإستخلاف لم یکن للإستخلاف فائدة، فثبت أن هارون علیه السلام قبل الإستخلاف کان مؤدّیاً للأحکام عن اللّه تعالی وإنْ لم یکن منفّذاً لها» فیردّه:

أوّلًا: إنّ إستخلاف هارون لم یکن من مذهب الإمامیة فحسب، بل هو مذهب أساطین أهل السنّة کما عرفت، وبه قال الرازی نفسه فی تفسیره، فنسبة ذلک إلی الإمامیة هنا تناقض ظاهر.

وثانیاً: إن هذا الکلام مبطل لکلامه السّابق حیث قال «إنْ سلّمنا دلالة الحدیث علی العموم، ولکنْ لا نسلّم أن من منازل هارون کونه قائماً مقام موسی علیه السلام لو عاش بعد وفاته. قوله: إنه کان خلیفةً له حال حیاته فوجب بقاء تلک الحالة بعد موته. قلنا: لا نسلّم کونه خلیفةً له. أما قوله تعالی: اخلفنی فی قومی الاعراف ۷: ۱۴۲ قلنا: لم لا یجوز أنْ یقال إن ذلک کان علی طریق الإستظهار کما قال وأصلح ولا تتّبع سبیل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۱

المفسدین» الاعراف ۷: ۱۴۲ لأن هارون کان شریک موسی فی النبوّة، فلو لم یستخلفه موسی کان هو لا محالة یقوم بأمر الامّة، وهذا لا یکون استخلافاً علی التحقیق، لأن قیامه بذلک إنما کان لکونه نبیّاً» لأنّه صریحٌ فیی عدم ترتّب فائدة علی الإستخلاف، وکلامه هنا یفید لزوم ترتب فائدةٍ علیه، وأنه لا یکفی النبوة لنفوذ الأحکام والأوامر، بل لا بدّ من الإستخلاف.

لکنّک عرفت أن إنکار الإستخلاف- مع الإعتراف بحصول افتراض الطاعة لهارون بغیر الإستخلاف- لا یضرّ باستدلال الإمامیّة، فإنّ مقصودهم حاصل فی هذه الصورة أیضاً.

وأیضاً، قال الرازی بعد عبارته السّابقة:

«وأیضاً: من مذهبهم أن یوشع بن نون کان نبیّاً بعد موسی علیه السلام، مؤدّیاً عن اللّه تعالی، ولم یکن خلیفةً لموسی علیه السلام فی معنی الإمامة، لأن الخلافة فی ولد هارون علیه السلام.

وأیضاً: فداود کان مبیّناً للأحکام والمتولّی لتنفیذها طالوت.

فإذا جاز ذلک لم یلزم من تقدیر بقاء هراون علیه السلام بعد موسی علیه السلام کونه متولّیاً لتنفیذ الأحکام، وإذا لم یجب ذلک لم یجب کون علی- رضی اللّه عنه- أیضاً کذلک».

ولا یخفی ما فیه ... فإنّ نفی الإمامیة خلافة یوشع عن موسی غیر ثابت، بل الأحادیث الواردة من طرق الشیعة والسنّة تدل علی وصایته. نعم ظاهر کلام الشهرستانی أن وصایته کانت مستودعةً حتی یبلّغها إلی شبّر وشبیر- ولدی هارون علیه السلام- وهذا لا ینفی الخلافة عنه، بل یثبتها لکن بطریق الإستیداع، ولا شابة فیه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۲

وأمّا أنّ داود کان مبیّناً للأحکام والمتولّی لتنفیذها طالوت فالجواب عنه: أنّ تولّی طالوت ذلک کان باستخلافٍ من شموئیل علیه السلام، ولا ضیر فی استخلاف النبیّ غیر النبی فی تنفیذ الأحکام، قال ولیّ اللّه الدهلوی فی (إزالة الخفا): «لو أقام معصوم مفترض الطاعة ملکاً بأمر السلطنة صحّت سلطنته، وکان هو الإمام والملک خلیفة له، کما فعل شموئیل حیث استخلف طالوت، فکان النبیّ وطالوت الملک».

فاندفعت شبهات الرازی.

وتلّخص: إنه لو بقی هارون بعد موسی کان هو المنفّذ للأحکام، وأنّه لم یقم بذلک غیره إلّاعلی وجه النیابة عنه، ولا ضیر فیه. فکذلک أمیر المؤمنین علیه السلام النازل منزلة هارون...

ولیتأمّل العاقل الیلمعی فی تهافتات الرازی وتناقضاته ... کیف ینکر تارةً ترتّب الفائدة علی استخلاف هارون، وأخری یوجب ترتّبها وإلّا فلا استخلاف؟

لکنّ مقصود الإمامیة هو دلالة استخلاف هارون علیه السلام علی ثبوت ثمرة الخلافة له، وسواء کانت هذه الثمرة حاصلةً له قبل الإستخلاف، وکان الإستخلاف مؤکّداً، أو کانت حاصلةً من حین الإستخلاف ... فإنّ استدلال الإمامیة تام بلا کلام ... بل إنّ ثبوتها له من قبل أنفع وأبلغ للإستدلال، فلا ترد شبهة انقطاع الخلافة أبداً.

وأیضاً، قد عرفت المشابهة بین حال هارون قبل استخلاف موسی إیّاه، وبین حال النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قبل بعثته بالرسالة، فالفائدة المترتّبة علی بعثته بعد الأربعین- مع ثبوت نبوّته قبل خلقه- مترتّبة علی استخلاف هارون، مع ثبوت افتراض طاعته قبله.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۳

وأیضاً، فإنّ نفس الإستخلاف شرف عظیم وفضل جلیل ... کما عرفت سابقاً...

ثم قال الرازی:

«ثم إنْ سلّمنا أن هارون لو عاش بعد موسی علیهما السلام، لکان منفّذاً للأحکام. ولکنْ لا شک فی أنه ما باشر تنفیذ الأحکام» ... إلی آخر ما سبق.

وحاصل هذا الکلام: دلالة وفاة هارون قبل موسی علی سلب الخلافة عن أمیر المؤمنین علیه السلام ... وقد عرفت جوابه بوجوه عدیدةٍ وطرقٍ سدیدة.

فدعوى الرازى التعارض والتساقط ساقطة عن الإعتبار.

وأما قوله:

«وعندهم عن ذلك أن هارون عليه السلام إنما لم يباشر عمل الإمامة لأنه مات قبل موسى عليه السلام، وأمّا على- رضى اللّه عنه- فإنه لم يمت قبل النبى عليه السلام، فظهر الفرق. فجوابنا عنه: أنْ نقول» ... إلى آخر ما سبق.

فالغرض منه الردّ على كلام السيد المرتضى علم الهدى فى (الشافى)، والحال أنّ كلامه فى غاية القوّة والمتانة، وإيراده بالإختصار والإجمال ليتيسّر نقضه، بعيد عن دأب أهل العلم والفضل...

هذا مضافاً إلى الوجه الآخر الذى ذكره السيد بقوله: «لأن هارون وإنْ لم يكن خليفةً..» فإنّ السيّد رحمه اللّه عارض القاضى عبد الجبار بقوله: «ولو كان ما ذكره صحيحاً لوجب» ... وكان على الرازى أن يجيب عن هذا الوجه الجواب الشاف لو أمكنه لا أن يورده ملخّصاً على وجهٍ غير مرضى،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۴

فيجيب عنه بزعمه جواباً لا يغنى...

ونقول للرازى: إنه إنما يلزم انتفاء المسبَّب من انتفاء السّبب، لو كان السبب واحداً لا متعدّداً، ومع تعدّده فإنّه غير لازم كما بيّنا آنفاً...

ومن هنا لم يدّع الرازى- جازماً- انتفاء المسبب بانتفاء السبب، وإنما قال مردّداً: «إما أن يلزم من انتفاء السبب انتفاءالمسبب أو لا يلزم » ...فعبارته تدل بوضوح على عدم جزمه بالإنتفاء، لكنّ المقلّدين له تجاسروا على الدعو، وزعموا أن انتفاء النبوة يستلزم انتفاء فرض الطاعة.

وأمّا قوله فى فرض عدم لزوم انتفاء المسبّب من انتفاء السبب: «عدم إمامة هارون عليه السلام إنما كان لموته قبل موسى عليه السلام، فوجب أنْ لا يلزم من عدم موت على- رضى اللّه عنه- قبل رسول اللّه عليه السلام أنْ لا يحصل له المسبب وهو نفى الخلافة» فغريب جداً.

وذلك للبون الشّاسع بين تمسّك الإماميّة بقضيّة عدم انتفاء المسبب بانتفاء السبب، وبين تمسّك الرازى بها، ولا أظنّ خفاء ذلك الفرق على أدنى المحصّلين، فضلًا عن إمام المناظرين فى العلوم العقلية والنقليّة؟! لكنّ التعصّب واللّجاج يغلب على الفهم ويعمى العين ...

وبالجملة، إنّ تمسّك الإمامية بتلك القضيّة هو فى مقام ردّ إستدلال أهل السنّة، ومن الواضح كفاية الإحتمال لإبطال الإستدلال، وتمسّك الرازى بها هو مقام الإستدلال، ولا يكفى للمستدل مجرّد الإحتمال.

وبيان كيفية إستدلال الإماميّة هو: أنهم يستدلّون بحديث المنزلة- بعد إثبات عموم المنزلة- قائلين بأنّ من منازل هارون كونه مفترض الطّاعة، فيجب أن يكون أمير المؤمنين عليه السلام مفترض الطّاعة كذلك ... فهذا منهم إستدلال وهم فى مقام الإدّعاء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۵

من قواعد فن المناظرة ... ص: ۱۴۵

فإن قال قائل من أهل السنّة فى الجواب: بأن افتراض الطاعة كان مسبّباً عن النبوّة، وحيث هى منتفية عن أمير المؤمنين عليه السلام، فافتراض الطّاعة منتفٍ كذلك، لانتفاء المسبَّب بانتفاء سببه فقد خالف الأدلّة المتفق عليها، ثمّ إنّه يكون المدّعى وعليه إثبات أنّه إذا انتفت النبوّة انتفى وجوب الطّاعة، وهذا أوّل الكلام، وللإماميّة منعه مع قولهم بافتراض الطّاعة، وحينئذٍ يكفى للمنع مجرد إبداء احتمال عدم الإنتفاء، وعلى أهل السنّة إثبات الملازمة، حتى تقع المعارضة ويكون التساقط.

هذا واقع المطلب، وهو ما يقتضيه قواعد المناظرة ... وإنْ كنت فى شكٍ ممّا ذكرناه، فلنورد كلام بعض المحققين فى فن المناظرة:

قال الشیخ عبد الرشید الجونفوری فی (شرح الرسالة الرشیدیة): «فإذا أقام المدّعی الدلیل ویسمّی حینئذٍ معللًا تمنع مقدمة معینة منه مع السند، کما إذا منع الحکیم کبری دلیل المتکلّم بأنْ یقول لا نسلّم أن کل متغیّر حادث، مستنداً بأنه لِمَ لا یجوز أنْ یکون بعض المتغیّر قدیماً، أو مجرداً عنه، أی عاریاً عن السند، فیجاب بإبطال السند إذا مع السند بعد إثبات التساوی، أی بعد بیان کون السند مساویاً لعدم المقدمة الممنوعة، بأنْ یکون کلّما صدق السند صدق عدم المقدمة الممنوعة وبالعکس، لیفید إبطاله بطلان المنع، کأن یثبت المتکلّم کون قوله یجوز أنْ یکون بعض المتغیّر قدیماً مساویاً لعدم کون کل متغیّر حادثاً، ثم یبطل بالدلیل ذلک الجواز أو یجاب بإثبات المقدمة الممنوعة، أعم من أن لم یکن المانع مستنداً بشیء، أو یکون مستنداً بالسند المساوی أو غیره، مع التعرّض بما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۶

تمسّک به، إنْ کان متمسّکاً بشیء، والتعرض مستحسن ولیس بواجب...

وینقض الدلیل إذا کان قابلًا للنقض بأحد الوجهین المذکورین من التخلف ولزوم المحال ... ویعارض إنْ کان قابلًا للمعارضة بأحد الوجوه الثلاثة المذکورة، من المعارضة بالقلب أو المعارضة بالمثل أو المعارضة بالغیر کما مر.

فیجاب فی صورتی النقض والمعارضة بالمنع إذا کان قابلًا له، أو النقض إن کان صالحاً له، أو المعارضة إن کان قابلًا لها، لأن المعلّل الأول بعد النقض والمعارضة یصیر سائلًا، فیکون له ثلاث مناصب کما کانت للسائل الأول، وقد یورد الأسؤلة الثلاثة علی کلّ واحدٍ منهما، فکلمة أو لمنع الخلوّ دون الجمع».

قال: «والمعارضة إقامة الدلیل علی خلاف ما أقام الدلیل علیه الخصم، والمراد بالخلاف ما ینافی مدّعی الخصم، سواء کان نقیضه أو مساوی نقیضه أو أخصّ منه، لا ما یغایره مطلقاً، کما یشعر به لفظ الخصم، لأنه إنما یتحقق المخاصمة لو کان مدلول دلیل أحدهما ینافی مدلول دلیل الآخر، فإنْ اتّحد دلیلاهما بأنّ اتّحدا فی المادة والصروة جمیعاً، کما فی المغالطات العامة الورود أو صرتهما فقط، بأنْ اتّحدا فی الصورة فقط، بأن یکونا علی الضرب الأول من الشکل الأول ومثلًا مع اختلافهما فی المادة، فمعارضة بالقلب، إنْ اتحد دلیلاهما، ومعارضة بالمثل إن اتّحد صورتهما، وإلّا أی وإنْ لم یتّحدا لا صورةً ولا مادّةً فمعارضة بالغیر».

وبالجملة، فإنّ المعارضة إقامة الدلیل، فالمعارض مستدل علی خلاف ما أقام الخصم الدلیل علیه، فیکفی لدفع المعارضة مجرّد إبداء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۷

الإحتمال، لأنه إذا جاز الإحتمال بطل الإستدلال.

لکنّ الرازی- بتمسّکه بعدم مباشرة هارون علیه السلام تنفیذ الأحکام، بسبب موته قبل موسی علیه السلام- یستدل علی عدم إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، والإستدلال دلیل الدعوی، فالرازی مدّع، ومن هنا یجعل دلیله معارضاً لدلیل الإمامیة ویقول «إذا تعارضا تساقطا».

فهذه دعواه، وذاک دلیله.

فإنْ قال الإمامیّة بأنّه لا یلزم من عدم إمامة هارون- بسبب موته قبل موسی- عدم إمامة أمیر المؤمنین، لعدم حصول سبب النفی وهو موته فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، کان الإمامیة فی مقام المنع لا الإستدلال، وللمانع یکفی مجرّد الإحتمال.

أمّا أهل السنّة، فلکونهم فی مقام الإستدلال، فلا یکفی لهم احتمال أنْ یقوم سبب آخر- لنفی إمامة الأمیر- مقام الموت فی حیاة النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وعلی أساس ما ذکرناه نقول بأنَّ مجرّد عدم موت أمیر المؤمنین علیه السلام کاف لعدم انتفاء الخلافة عنه، ومن الواضح عدم تحقّق سببٍ آخر موجب لانتفائها، فالخلافة ثابتة لسیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، فالتقریر المذکور من الرازی لا یفی بغرضه، حتی لو لم یکن فی مقام الإستدلال، لأن تقریر إثبات افتراض الطاعة هو بَعد إثبات عموم المنازل الثابت بحدیث المنزلة، فیکون افتراض طاعته فی حیاة الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ثابتاً، کافتراض طاعة هارون فی حیاة موسی علیهما السلام، أمّا عدم حصول افتراض الطاعة

لهارون بعد موسی فهو لأجل موته قبله، وهذا السبب فی حق الأمیر منتف، واحتمال سنوح سبب آخر یمنع افتراض

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۸

طاعته بعد النبی باطل، لأنه بعد ثبوت فرض طاعته فی حیاة النبی یثبت فرضها بعده بالإجماع المرکّب، وهذا الإجماع دلیل قاطع علی عدم حصول سببٍ آخر یوجب نفی خلافته ویقوم مقام الموت فی السببیّة لنفیها.

وأیضاً، إفتراض طاعة هارون کان علی جمیع امّة موسی علی العموم والشمول، فکذلک افتراض طاعة أمیر المؤمنین، فهو علی جمیع امّة نبیّنا علی العموم والشمول، فیکون أبو بکر وعمر وعثمان وغیرهم ممّن تجب علیهم طاعته فی حیاة النبی، ولا یجوّز عقل عاقلٍ زوال هذا الفرض بعد وفاته صلّی اللّه علیه وآله وسلم فضلًا عن انقلابه، بأنْ تکون طاعة کلّ واحدٍ منهم علی الترتیب واجبةً علی أمیر المؤمنین علیه السلام ... وهذا وجه آخر لعدم حصول سببٍ آخر- غیر الموت- لنفی خلافة الأمیر علیه السلام.

وأیضاً، لمّا ثبت فرض طاعته، کان هذا الحکم متصحباً حتی مجیء الرافع الیقینی، ولیس فی البین رافع یقینی بل ولا ظنّی، ومن ادّعاه فهو مکابر.

وفی (عماد الإسلام) فی جواب هذا القول:

«ویرد علیه: أنا لا نمنع هذا التجویز فی نفسه، نظراً إلی إمکان أن یکون لعدم الخلافة أسباب أخر غیر الموت، لکنا نمنع نظراً إلی أن من قال السّلطان فی حقه أنه ابنی بمنزلة زید ابنی، وأنه أمیری ومن أرکان دولتی بمنزلة زید أمیری، وأنه ولیّ عهدی کما کان الرضا علیه السلام ولی عهد المأمون، وهارون ولی عهد موسی علیه السلام، ونحو ذلک، وفرضنا فی کلّ من تلک الصور أنّ المشبّه به والمنزّل علیه فات وحلّه الموت، وبقی الذی اثبت له تلک المناصب، لم یخطر ببال أحدٍ من وکلائه وکتب ذلک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۴۹

المالک إلیه أن أعط زیداً الصدیق لی ألف دینار من مالی، وأحسن إلی عمرو بتلک المنزلة، فإنه أیضاً صدیق لی بمنزلة زید، وفرضنا أنه قبل أنْ یصل کتابه إلی وکیله مات زید، لم یحکم أحد من العلماء والعقلاء أنّ فوت ذلک الإعطاء بالنسبة إلی زید بسبب موته، أوجب فوت الإعطاء بالنسبة إلی عمرو الذی هو موجود حی، وهذا کله ظاهر لا یخفی».

وأمّا قول الرازی- لإثبات دخول نفی الخلافة فی عموم «المنزلة» -:

«لأنّا نقول: أمّا الأول فجوابه: ان معنی قوله: أنت منی»....

فنقول:

أوّلًا: لا یخفی أن هذا الکلام مبطل لکلّ ما ذکره الرازی من قبل فی ردّ عموم المنازل، لأنه إذا کان معنی الحدیث- کما قال-: «إن حالک معی أو عندی کحال هارون من موسی، وهذا القول یدخل تحته أحوال هارون نفیاً وإثباتاً» کان الحدیث دلّاً علی عموم یزید علی العموم المطلوب للإمامیّة، لأنّهم یقولون بعموم الأحوال إثباتاً، والرازی یثبت العموم بالنسبة إلی أحواله نفیاً أیضاً.

وثانیاً: قد عرفت سابقاً- حسب کلمات المحقّقین من علماء الحدیث- أن لفظ «المنزلة» لا یتناول نفی الخلافة التی معناها- کما نصّوا- مراتب القرب والإتّصال، فلا یدخل نفی الفضل والکمال تحت الحدیث أبداً.

وثالثاً: إنه یَبطُلُ إدخالُ الأحوال المنفیّة بما ذکره الرازی نفسه من حمل الحدیث علی السبب، ولزوم التوقّف فیما عدا ذلک.

ورابعاً: إنه باطل بکلمات (الدهلوی) ووالده، وبتحقیقات تلمیذه الرشید والکابلی ... وغیرهم ... وقد تقدّمت نصوص تلک الکلمات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۰

وخامساً: إن مَدلول لفظ «المنزلة» لا یدخل فیه «النفی» کما عرفت من نصوص کبار علماء اللغة.

وسادساً: لو سلّمنا شمول مدلول لفظ «المنزلة» للأحوال المنفیّة، لکن المتبادر من الحدیث إثبات الفضائل والمناقب، فلا یتناول نفی الخلافة، ویشهد بما ذکرنا: أنّ علماء أهل السنّة- قدیماً وحدیثاً- یصرّحون بأنّ هذا الحدیث إنما صدر من النبی صلّی اللّه علیه وآله

وسلّم، تسليةً لأمير المؤمنين عليه السلام، ودفعاً لطعن المنافقين والمرجفين، فلو كان مدلوله نفى الخلافة والإمامة لم يكن لإيراده فى مقام التسلية وجه، بل يكون حينئذٍ تأييداً لإرجاف المرجفين وطعن المنافقين!

هذا، وكأنّ الرازى إلتفت إلى سخافة ما ذكره وما يترتب عليه من الفساد فقال: «إن إفادة الكلام لهذا النفى لا يمنع من دلالته على الفضل» ثم قرّر ذلك بكلام ظاهر الإختلال غير مرتبط بالبحث ... لأن عدم استقباح الكلام الذى ذكره عن الإمام الثانى اؤنّما هو لطلب الإنسان الآخر منه توليةً بلدةٍ أخرى. وليس فيما نحن فيه عن أمير المؤمنين عليه السلام طلب ولاية، حتّى يقاس أحدهما على الآخر، وكلّ ما فيه- كما يظهر من روايات أئمة أهل السنّة- أنّ المنافقين زعموا أنه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم إنما خلّفه عليه السلام إستثقالًا وتخفّفاً منه، فخرج عليه السلام حتى لحق به فأخبره بما قالوا، فقال: كذبوا ... فهل يعقل أنْ يخبره فى هذه الحالة بنفى الخلافة التى هى أعظم المنازل وأجلّ الفضائل؟!

وبالجملة، فى المثال الذى ذكره يوجد طلب وافتراح من الإنسان الآخر، ولا يوجد طعنٌ عليه من أحد، فلم يقبح من الإمام الثانى عدم توليته البلدة الأخرى ... فالمثال لا علاقة له بما نحن فيه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۱

ولو فرضنا أنّ الإنسان الآخر لم يطلب من الإمام الثانى توليةً بلدةٍ أخرى، بل طعن أعداؤه فيه بسبب توليته البلدة المعيّنة فقط، وقالوا: بأن الإمام الثانى إنما ولّاه أمارة تلك البلدة لأجل إبعاده وطرده عن مركز الخلافة والإمامة، لشدّة كراهيّته له ... فتألّم هذا الإنسان ممّا قالوا فى حقّه وانكسر خاطره، حتى حضر عند الإمام الثانى فأبلغه مقالتهم ... ففى هذه الحالة لو قال الإمام الثانى: أًا ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة من تولّى هذه البلدة فى حال حياة الإمام الأول ولم يكن خليفةً عنه من بعده، فلا تنال ولاية هذه البلدة وغيرها من البلاد من بعدى؟! كان هذا الكلام مستقبحاً مستنكراً جدّاً، لا يسلّيه ولا يطيّب خاطره أصلًا، بل كان بالعكس مؤيّداً ومؤكّداً لما قاله الأعداء فيه ... لا سيّما وأنه إذا كان هذا الإنسان الآخر من أخص خواص هذا الإمام الثانى، وكان متّصفاً من أوّل يوم بعوالى الفضائل السامية، وجلائل المناقب الراقية، باذلًا فى امتثال أوامره ونواهيه من مهجته، مدافعاً عنه فى جميع المواقف أعدائه ... وكان الإمام الثانى مشيداً دائماً بخدمات هذ الإنسان الآخر- وهو صهره وابن عمه أيضاً- معلناً مكارمه ومناقبه حتى نزّله منزلة نفسه...،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۲

«۲» إمامة هارون ووصياته ... ص: ۱۵۲

۱- من التواريخ ... ص: ۱۵۲

اشارة

لقد فوّض موسى إلى هارون- عليهما السلام- الإمامة والخلافة المطلقة الدائمة من بعده، وكذا جميع الأعمال الموقوفة على الإمامة، وفرض على بنى إسرائيل جميعهم طاعته، وحرّم عليهم مخالفته ومخالفة أولاده ... وهذا ما رواه وأكّد عليه المؤرّخون وأرباب السّير:

قال المؤرّخ مير خواند شاه ...: «إن موسى فوّض الإمامة والخلافة إلى هارون، وقرّر بقاء ذلك بحسب الوصاية فى نسله وذريّته بطناً بعد بطن، وأشهد على ذلك جميع بنى إسرائيل، وحرّم عليهم مخالفته ومخالفة أولاده، واباح قتل المخالفين لهم» «۱».

كتاب «روضة الصفا» واعتباره ... ص: ۱۵۲

وذكر كاشف الظنون كتاب (روضة الصفا) بقوله: «روضة الصفا فی سيرة الأنبياء والملوك والخلفا. فارسی، لمير خواند المؤرّخ محمد بن خاوند شاه بن محمود، المتوفی سنة ۹۰۳. ذكر فی ديباجته: إن جمعاً من إخوانه التمسوا تأليف كتابٍ منقّح محتوٍ علی معظم وقائع الأنبياء والملوك والخلفاء، ثم دخل صحبة الوزير مير علی شير وأشار إليه أيضاً، فباشر

---

(۱) روضة الصفا- فی أخبار موسی وهارون-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۳

مشتملًا علی مقدمةٍ وسبعة أقسام وخاتمة» «... ۱».

واعتمد العلماء والمؤلّفون علی كتاب (روضة الصفا) ومنهم (الدهلوی) نفسه وأضاف بأنْ وصفه بكونه من التواريخ المعتبرة «۲» فيكون النصّ الذی ذكرناه حجةً معتبرة علی (الدهلوی) وغيره.

وقال بدر الدين العينی: «إعلم أن التوراة انزلت علی اليهود علی يد موسی بن عمران عليه السلام، لقوله تعالی: إنّا أنزلنا التوراة فيها هدی» المائدة ۵: ۴۴ الآية. وهو أول كتاب نزل من السماء، لأن الذی نزل علی إبراهيم وغيره من الأنبياء- عليهم السلام- ما كان يسمّی كتاباً، بل صحفاً...

قالوا: وكان موسی عليه السلام قد أفضی أسرار التوراة والألواح إلی يوشع بن نون وصيّه من بعده، ليفضی إلی أولاد هارون، لأنّ الأمر كان مشتركاً بينه وبين أخيه هارون عليه السلام، إذ قال: وأشركه فی أمری طه ۲۰: ۳۲ وهو كان الوصی، فلمّا مات هارون فی حال حياة موسی عليه السلام انتقلت الوصاية إلی يوشع بن نون، وكانوا يحكمون بها وهم متمسّكون بها برهةً من الزمان» «۳».

العينی وتاريخه ... ص: ۱۵۳

والعينی من أعيان علماء القوم، كما فی كلماتهم فی حقّه:

قال شمس الدين السخاوی: «محمود بن أحمد، القاضی الحنفی،

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۹۲۶.

(۲) التحفة الاثنا عشرية: ۲۶۴.

(۳) عقد الجمان فی تاريخ أهل الزمان، فصل فی تحريف أهل الكتاب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۴

أحد الأعيان، ويعرف بابن العينی.

اشتغل بالعلوم من سائر الفنون علی العلماء والكبار، وكان إماماً عالماً علّامةً عارفاً بالتصريف والعربية وغيرهما، حافظاً للتاريخ واللغة، كثير الإستعمال لها، مشاركاً فی الفنون، لا يملّ من المطالعة والكتابة، كتب بخطّه جملةً وصنّف الكثير، وكان نادرةً بحيث لا أعلم بعد شيخنا أكثر تصانيف منه، وقلمه أجود من تقريره، وكتابته طريفة حسنة مع السرعة.

وحدّث وأفتی ودرّس، مع لطف العشرة والتواضع، واشتهر اسمه وبعد صيته، وأخذ عنه الفضلاء من كلّ مذهب، وممّن وسمع عليه من القدماء الكمال الشمنّی، وعلّق شيخنا من فوائده بل سمع عليه.

وذكره العلاء ابن خطيب الناصرية فی تاريخه فقال: وهو إمام عالم فاضل مشارك فی علوم، وعنده حشمة ومروّة وعصبيّة وديانة.

وقد قرأت عليه الأربعين التی انتقاها شيخی رحمه اللّه من صحيح مسلم، فی خامس صفر سنة ۵۱، وعرضت عليه قبل ذلك محافيظی،

وسمعت عدّةً من دروسه» «۱».

وقال السیوطی: «العینی، قاضی القضاة بدر الدین، محمود بن أحمد بن موسی بن أحمد بن حسین بن یوسف بن محمود. ولد فی رمضان سنة ۷۶۲ وتفقّه واشتغل بالفنون، وبرع ومهر، ودخل القاهرة، وولی الحسبة مراراً، وقضاء الحنفیّة. وله تصانیف ... مات فی ذی الحجة سنة ۸۵۵» «۲».

قال: «وکان إماماً عالماً علّامة» «۳».

---

(۱) الذیل الطاهر. وانظر: الضوء اللامع ۱۰/ ۱۳۱.

(۲) حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۳.

(۳) بغیة الوعاة ۲/ ۲۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۵

وقال الأزنیقی: «ومن التواریخ: تاریخ قاضی القضاة العینی ... وکان إماماً عالماً علّامة بالعربیة والتصریف وغیرهما» «... ۱».

وقال أبو الفتح الشّهرستانی: «الیهود خاصّة هاد الرجل أی رجع وتاب، وإنما لزمهم هذا الاسم لقول موسی علیه السلام إنّا هدنا إلیک الاعراف ۷: ۱۵۶ أی: رجعنا وتضرّعنا، وهم امّة موسی (علیه السلام) وکتابهم التوراة، وهو أوّل کتاب نزل من السّماء، أعنی أن ما کان ینزل علی إبراهیم وغیره من الأنبیاء- علیهم السلام- ما کان یسمّی کتاباً بل صحفاً، وقد ورد فی الخبر عن النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- أنه قال: إنّ اللّه تعالی خلق آدم بیده، وخلق جنّة عدنٍ بیده، وکتب التوراة بیده. فأثبت لها اختصاصاً آخر سوی سائر الکتب.

وقد اشتمل ذلک علی أسفار...

وأنزل علیه أیضاً الألواح...

قالو: کان موسی- علیه السلام- قد أفضی بأسرار التوراة والألواح إلی یوشع بن نون وصیّه من بعده، لیفضی إلی أولاد هارون، لأن الأمر کان مشترکاً بینه وبین أخیه هارون- علیهما السلام- إذ قال: وأشرکه فی أمری» طه ۲۰: ۳۲ وکان هو الوصی، فلمّا مات هارون فی حال حیاته انتقلت الوصایة إلی یوشع بن نون ودیعةً لیوصلها إلی شبر وشبیر ابنی هارون قراراً، وذلک أنّ الوصیة والإمامة بعضها مستقر وبعضها مستودع، والیهود تدّعی أنّ الشریعة لا تکون إلّاواحدة، وهی ابتدأت بموسی علیه السلام وتمّت به، فلم یکن قبله شریعة إلّاحدود عقلیّة وأحکام مصلحیّة،

---

(۱) مدینة العلوم.. فی ذکر علم التواریخ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۶

ولم یجیزوا النسخ أصلًا» «۱».

الثناء علی الشهرستانی ... ص: ۱۵۶

والثناء علی أبی الفتح الشهرستانی فی کلمات المترجمین له کثیر، لا بأس بذکر طرفٍ منه فی هذا المقام:

قال ابن خلّکان: «أبو الفتح محمد بن أبی القاسم عبد الکریم بن أبی بکر أحمد الشهرستانی، المتکلّم علی مذهب الأشعری. کان إماماً مبرّزاً فقیهاً متکلّماً، تفقّه علی أحمد الخوافی وعلی أبی نصر القشیری، وغیرهما. وبرع فی الفقه، وقرأ الکلام علی أبی القاسم الأنصاری، وتفرّد فیه، وصنّف کتباً منها کتاب نهایة الإقدام فی علم الکلام، والبینات والملل والنحل، والمناهج والبینات، وکتاب

المضارعة ... توفی سنة ثمان وأربعین وخمسمائة، وقیل سنة تسع وأربعین. والأول أصح» «۲».

وقال الیافعی: «کان إماماً مبرّزاً، فقیهاً، متکلّماً» «۳».

وقال الأسنوی: «قال ابن خلکان: کان إماماً مبرّزاً فقیهاً متکلّماً، واعظاً، تفقّه علی الخوافی تلمیذ إمام الحرمین، وعلی أبی نصر القشیری وغیرهما، وبرع فی الفقه، وقرأ الکلام علی أبی القاسم الأنصاری، وتفرَّد فیه فی عصره، صنّف کتباً کثیرةً مشهورة» «... ۴».

وقال أبو الفداء: «کان إماماً فی علم الکلام والفقه، وله عدّة

---

(۱) الملل والنحل ۱/ ۲۳۰- ۲۳۲.

(۲) وفیات الأعیان ۴/ ۲۷۳.

(۳) مرآة الجنان ۳/ ۲۲۱.

(۴) طبقات الشافعیة ۲/ ۲۲ رقم ۷۰۳.

مصنّفات» «... ۱».

وقال الأزنیقی: «وممّن أورد فرق المذاهب فی العالم کلّها محمّد الشهرستانی فی کتاب الملل والنحل ... کان إماماً مبرّزاً فقیهاً متکلّماً ...» «۲».

وقال کاشف الظنون بعد ذکر ا لملل والنحل لابن حزم: «قال التاج السبکی فی الطبقات: کتابه هذا من أشد الکتب، وما برح المحققون من أصحابنا ینهون عن النظر فیه، لما فیه من الإزراء بأهل السنّة، وقد أفرط فیه فی التعصّب علی أبی‌الحسن الأشعری، حتی صرح بنسبته إلی البدعة. وأمّا أبو الفتح الإمام محمّد بن عبد الکریم الشهرستانی المتوفی سنة ۵۴۸ فقد قال فیه أیضاً: هو عندی خیر کتاب صنّف فی هذا الباب، ومصنّف ابن حزم- وإنْ کان أبسط منه إلّاأنّه مبدّد لیس له نظام» «۳».

فوائد فی کلام الشهرستانی ... ص: ۱۵۷

کانت العبارات المنقولة عن الکتب المذکورة صریحةً فی إمامة هارون ووصیاته عن موسی، وأنّه قد أفضی موسی علم التوراة والألواح وأسرارها إلی هارون، فکذلک أمیر المؤمنین علیه السلام المنزّل منزلة هارون یکون هو الإمام والوصی بعد النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم والعارف بأسرار الکتاب الإلهی دون غیره، وأنّ هذه المنازل مختصّة به وبأولاده.

لکن فی عبارة الشّهرستانی فوائد:

---

(۱) المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۲۷.

(۲) المختصر فی أحوال البشر ۳/ ۲۷.

(۳) کشف الظنون: ۲/ ۱۸۲۰- ۱۸۲۱.

۱- إن موسی علیه اللام أفضی بأسرار التوراة والألواح إلی یوشع لیفضی إلی أولاد هارون، فیظهر أنّ إفضاء الأسرار کان أمراً مقصوداً لموسی، وأنّ هارون هو الذی کان یختص بتلک الأسرار، ولأجل ذلک اختص أولاده بها.

۲- وأنّ السبب فی الإختصاص المذکور اشتراک هارون مع موسی فی أمر الرسالة والهدایة کما قال: «وأشرکه فی أمری».

۳- وأنّ هارون کان هو الوصیّ لموسی، ومن الواضح لدی کلّ مسلم أن وصایة النبی المعصوم لا تقبل الزوال والإنقطاع.

۴- لکنّه لمّا مات فی حیاة موسی انتقلت الوصایة إلی یوشع ودیعةً، وأما الوصایة الأصلیّة فکانت لهارون.

۵- وأن وصایة یوشع إنّما کانت لأجل إیصالها إلی ابنی هارون، فهذا وجه آخر لکون الوصایة الأصلیّة لهارون.

۶- وأن الوصایة والإمامة تنقسم إلی مستودع ومستقر، وکانت وصایة أولاد هارون وإمامتهم مستقرّة.

وعلی ضوء هذه الامور نقول:

إنّ الوصایة والإمامة العامّة ثابتة لأمیر المؤمنین علیه السلام، بمقتضی عموم المنزلة، ولا أقل من حمل التشبیه علی الأوصاف الظاهرةالمشهورة، کما ظهر من إفادة ولی اللّه الدهلوی ... أمّا (الدهلوی) نفسه فیری ضرورة الحمل علی المشابهة الکاملة.

وأیضاً، إنّ ثبوت افتراض طاعة شبر وشبیر، وثبوت إمامتهما ووصیاتهما، یقتضی أن یکون الحسنان- علیهما السلام- مثلهما فی جمیع ذلک، وهو مقتضی تسمیتهما باسم ابنی هارون، کما فی الحدیث

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۵۹

وستعرفه ... وإذا ثبت ذلک لهما ثبت لوالدهما الإمامة العامة بلا فصل، بالإجماع المرکّب.

ولا یتوهّم: أنّ المراد من «قالوا» فی عبارة الشهرستانی وغیره هم الیهود، فلا یتم الإستدلال.

لأنّ المراد قطعاً علماء الإسلام، لوجود الإستدلال فی الکلام بالقرآن الکریم، وأیضاً قوله بعد ذلک: «والیهود تدّعی» ... یشهد بأنّ فاعل «قالوا» لیس الیهود. وأیضاً سکوت الشهرستانی وغیره عن مقول «قالوا» وعدم ردّهم علیه دلیل علی قبولهم له، فلو فرض کون القائل هم الیهود لم یسقط الإستدلال بالمقول.

وکما سکت الشهرستانی والعینی عمّا قالوا وسکوتهم دلیل القبول، فإنّ بعض علماء أهل السنّة نقلوا الکلام من دون نسبةٍ إلی قائل، ممّا یدلُّ علی القبول له والإذعان به أیضاً ... ومنهم عَبد الوهاب الروداوری فی (نقاوة الملل وطراوة النحل) ومصطفی بن خالقداد الهاشمی العبّاسی فی (توضیح الملل).

۲- من التّوراة ... ص: ۱۵۹

اشارة

وإمامة هارون وأولاده صریح التوراة فی مقامات کثیرة:

ففی الفصل الأول من السفر الرّابع:

«فکلّم اللّه موسی قائلًا: قدّم لسبط لیوی، فقفهم بین یدی هارون الإمام، فیخدموه ویحفظوا محفظه ومحفظ الجماعة بین بدی خباء المحضر، ویخدموا خدمة المسکن، ویحفظوا جمیع آنیة خباء المحضر، ومحفظ بنی إسرائیل، ویخدموا خدمة المسکن، وادفع اللیوانیین إلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۰

هارون وبنیه مسلمون معطون هم له من بنی إسرائیل، ووکّل هارون وبنیه علی أنْ یحفظوا إمامتهم، وأیّ أجنبی تقدم إلیها فلیقتل».

أقول:

وکذلک أمیر المؤمنین وأولاده- علیهم السلام- بحکم حدیث المنزلة، وأنّ أی أجنبی عن الإمامة تقدّم إلیها فلیقتل...

وفی السفر الرابع:

«الفصل الثامن عشر: فقال اللّه لهارون: أنت وابناك وآل أبيك معك تحملون وزر المقدس؛ وأنت وابناك معك يحملان وزر إمامتكم، وأيضاً إخوتك سبط لبوى سبط أبيك، قدّمه إلينا فينضافوا إليك ويخدموك، وأنت وابناك معك فقط بين يدى خباء الشهادة، ويحفظوا محفظك ومحفظ كل المضرب، لكن لا يتقدموا إلى آلة القدس والمذبح لئلّا يموتوا هم وأنتم والمنضافون إليك يحفظون حفظ خباء المضحر وجميع خدمته، وأجنبى لا يتقدم إليكم، وليحفظوا حفظ المقدس وحفظ المذبح، ولا يكون زيادة سخط على بنى اسرائيل، فإنى إنما أخذت إخوتكم الليوانيين من بين بنى إسرائيل، وجعلتهم هبة لكم اللّه، ليخدموا خدمة خباء المحضر، وأنت وبنوك معك تحفظون إمامتكم لجميع أمور المذبح وداخل السجف فتخدمونه، فقد جعلت إمامتكم خدمة موهونة، واىّ أجنبى تقدم إليها فليقتل، ثم وكّل اللّه هارون فقال: إنى قد أعطيتك حفظ رفائعى من جميع أقداس بنى إسرائيل، أعطيتك إيّاها مسحاً وبنيك رسم الدهر، هذا يكون لك من خواص الأقداس من بعد المحرق، من جميع قرابينهم وبرّهم وذكاتهم وقربان الاثم الذى يأتونى به، فهو من خواص الأقداس لك

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۱

ولبنيك».

وفى السّفر الرابع:

«الفصل السادس عشر: وتقدّم قورح بين بِصهار بن قهاث بن ليوى، وداثان وأبيرام ابنا الياب واون بن فالث بنوراوبين، فقاموا أمام موسى وأناس من بنى إسرائيل خمسون ومائتان اشراف الجماعة دعاة محضر وذوو أسماء، فتجوَّقوا على موسى وهارون وقالوا لهما: ما حسبكما رياسة، إذ الجماعة كلهم مقدسون، وفيما بينهم نور اللّه، فما بالكما تتشرفان على جوق اللّه؟ فسمع ذلك موسى ووقع على وجهه، فكلّم قورح، وكلّ جموعه وقال لهم: غداً يعرف اللّه من هوله ومن المقدس فيقرّ به إليه، ومن يختاره يقرّ به إليه، إصنعوا خلّة خذوا مجامر ياقورج وكلّ جموعه، واجعلوا عليها ناراً وألقوا فيها بين يدى اللّه غدا فاى رجل اختاره اللّه، فهو المقدس، حسبكم ذلك يا بنى ليوى، ثم قال لهم موسى: اسمعوا يا بنى ليوى، أقليل عندكم أنْ أفرزكم إله اسرائيل من جماعتكم، فقرّبكم إليه لتخدموا خدمة مسكنه، وتقفوا بين يدى الجماعة تخدمونهم، فكذاك قرّبك وسائر إخوتك بنى ليوى معك، حتى طلبتم الإمامة أيضاً...

فكلّم اللّه موسى قائلًا: مر الجماعة وقل لهم: ارتفقوا من حوالى مسكن قورح وداثان وابيرام. فقام موسى ومضى إلى داثان وابيرام، ومضى معه شيوخ بنى إسرائيل، فكلّم الجماعة وقال لهم: اجتنبوا أخبية هؤلاء اقوم الظالمين، ولا تدقوا بشىء ممّا هو لهم، كيلا تتساقوا بجميع خطاياهم، فارتفعوا عن حوالى مسكن قورح وداثان وابيرام، وهما خرجا أيضاً وانتصبا على ابواب خيمهما ونساؤهما وبنوهما وأطفالهما. فقال موسى: بهذه تعلمون أن اللّه بعث بى لأعمل جميع هذه الأعمال، وليس ذلك من تلقاء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۲

نفسى، إنْ مات هؤلاء كموت كلّ الناس، وطولبوا كمطالبتهم، فليس اللّه بعث بى، وإنْ خلق اللّه خلقاً بأنْ تفتح الأرض فاهاً فتبلعهم وجميع مالهم، فينزلون أحياء إلى الثرى، علمتم أن هؤلاء قد عصوا اللّه.

فكان عند فراغه من قول هذا الكلام أنْ انشقّت الأرض التى تحتهم، وفتحت فاهاً فابتلعتهم وبيوتهم، وكل إنسان لقودح وجميع السرح، فنزلوا هم وجميع ما لهم أحياء إلى الثرى وتعطّعت عليهم الأرض وبادوا من جميع الجوق وجميع بنى إسرائيل الذين حواليهم هربوا من شدة صوتهم، قالوا: كيلا تبتلعنا الأرض، ونار أخرجت من عند اللّه وأحرقت المائتين وخمسين رجلًا مقربى البخور.

وكلّم اللّه موسى قائلًا: مر العازار بن هارون الإمام بأنْ يرفع المجامر من بين يدى المحرقين وبذر النار هناك، لأنّها قد تقدست، وأما مجامر أولئك المخطئين على نفوسهم فيصنعونها صفائح رقاقاً غشاء للمذبح، فإنهم لا قدّموها بين يدى اللّه قد تقدست وتصبر علامةً لبنى إسرائيل.

وأخذ العارزار الإمام مجامر النحاس التى قدّمها المحرقون فارقوها صفائح للمذبح ذكاً لبنى إسرائيل، كى لا يتقدم رجل أجنبى ممّن

لیس هو من نسل هارون، لیبخّر بخوراً بین یدی اللّه ولا یکون کقورح وکجموعه کما نزّل اللّه علی ید موسی فیه».

وفی الفصل الثلاثون من السفر الثانی:

«والمائدة وجمیع آنیتها والمنارة وآنیتها ومذبح البخور ومذبح الصعیدة وجمیع آنیته والحوض ومقعده وقدس جمیعها تکن من خواص الأقداس، کل من دنا بها تقدس وتمسح هارون وبنیه وقدسهم، لیؤمّوا لی، ومر بنی إسرائیل قائلًا: یکون هذا دهن مسح القدس لی لأجیالکم لا یدهن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۳

به بدن إنسان، ولا- تصنعو مثله علی هیئته، وکما هو قدس کذاک فلیکن قدساً لکم، أی إنسانٍ تعطّر بمثله أو جعل منه علی أجنبی ینقطع من قومه».

وفی السفر الثانی:

«الفصل الخامس والثلاثون ... وثیاب القدس لهارون الإمام وثیاب بنیه للإمانة».

وفی السفر الثانی:

«الفصل التاسع والثلاثون ... صنعوا ثیاب القدس التی لها کما أمر اللّه موسی به...

الفصل الأربعون: ثم کلّم اللّه موسی قائلًا ... وقدّم هارون وبنیه إلی باب خباء المحضر، فاغسلهم بالماء، وألبس لهارون ثیاب القدس وامسحه وقدّسه، لیؤمَّ لی، وقدّم بنیه وألبسهم تونیات وأمسحهم کما مسحت أباهم، لیؤموا لی، ویکون مسحهم لهم إمامة الدهر لأجیالهم.

وعمل موسی بجمیع ما أمره اللّه به»....

وفی السفر الثالث:

«الفصل الأول: ودعا اللّه موسی فخاطبه من خباء المحضر قائلًا:

خاطب بنی إسرائیل قائلًا: أی إنسان منکم قرّب قرباناً من البهائم فلیقرّ به ... ولیقدم بنو هارون الأئمة الدم، ویرشح الإمام عند المذبح الذی عند باب خباء المحضر مستدیراً، ویسلخ الصعیدة وبعّضها أعضاء، ویشعل بنو هارون الإمام ناراً علی المذبح، وینضدوا علیها حَطباً وینضدوا بنو هارون الإمام الأعضاء والرأس والقصبة علی الحطب الذی علی النار»....

وفی السفر الرابع:

«الفصل الرابع: ثم کلّم اللّه موسی وهارون قائلًا: ارفعوا جملة بنی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۴

قهّاث من بنی لیوی بعشائرهم وبیوت آبائهم»....

أقول:

فقد جاء فی هذه النصوص وغیرها أنّ اللّه کلّم موسی عن هارون ووصف هارون وبنیه بالإمامة، وأمرهم بالقیام بشئون الإمامة ووظائفها...

وهذه الإمامة لم تکن مؤقتةً بوقتٍ بل کانت دائمةً غیر منقطعة أبداً.

ولمّا کان أمیر المؤمنین- علیه السلام- نازلًا منزلة هارون علیه السلام، فإنّ رتبة الإمامة ثابتة له فی حیاة الرسول وبعد وفاته- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- وکذا الحسنان من بعده، وأن علی الامة مراجتهم فی جمیع الامور والإنصیاع لأوامرهم، وأن تقدّم الأجنبی علیهم فی أمر الإمامة حرام.

احتجاج الدهلوى بالعهدين ... ص: ۱۶۴

فإنْ قيل: إنّ الإستدلال بعبارت التوراة لإثبات إمامة الأمير عليه السلام ليس فى محله، لوجود التحريف والتّبديل فى التوراة، وسقوطها عن درجة الإعتبار لدى العلماء الكبار.

قلنا:

أولًا: إنّ (الدهلوى) إحتج بالتوراة فى العقيدة التاسعة، من باب النبوة، من كتابه (التحفة)، وكذا بالإنجيل والزّبور «۱» لإثبات أن نبيّنا صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مبعوث إلى الخلق كافّة ... فكما أن عبارات هذه الكتب

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۱۶۹.

فى إثبات مطلبه حجة، كذلك هى حجة فى إثبات مطلبنا.

مؤيّدات الإمامية فى التوراة كما نقل السنّة ... ص: ۱۶۵

وثانياً: إنّ السبب الوحيد لعدم قبول القوم تلك العبارات الدالّة على الإمامة، هو كونها مؤيّدةً مذهب الإمامية، وإلّا ففى التوراة وغيرها من الكتب السابقة عبارات أخرى تؤيّد مذهب الإمامية، نقلها الأعلام أهل السنّة ووافقوا عليها واستشهدوا بها ... فكما تلك مقبولة عندهم فكذا ما ذكرنا من العبارات...

ومن العبارات المؤيّدة لمذهب الإمامية الموجودة فى التوراة كما نقل أعلام السنّة.

ما ذكره الرازى (فى تفسيره)- فى تعداد البشارات بنبوّة نبيّنا الأكرم:

«الخامس- روى السّمان فى تفسيره، عن السفر الأول من التوراة: إن اللَّه تعالى أوحى إلى إبراهيم صلوات اللَّه عليه وقال: قد أجَبتُ دعاءك فى إسماعيل وباركت عليه فكبّرته وعظّمته جدّاً جدّاً، واجعله لُامة عظيمة، وسيلد اثنى عشر عظيماً، والإستدلال به: إنه لم يكن فى ولد إسماعيل من كان لُامّة عظيمة غير نبيّنا محمد صلّى اللَّه عليه وسلّم».

وقال شهاب الدين القرافى المالكى «۱»: «الباب الرابع- فيما يدل من كتب القوم على صحة ديننا ونبوّة نبيّنا عليه السلام، وأنهم لمخالفته كافرون، ولمعاندة اللَّه تعالى مبعدون عن رحمته، معارضةً لاستدلالاتهم بكتابنا على صحة دينهم ... وأنا أذكر من البشائر الدالّة على صحة ديننا

---

(۱) شهاب الدين أحمد بن إدريس، المتوفّى سنة ۶۸۴.

خمسين بشارة:

البشارة الأولى- فى السفر الأول من التوراة، فى الفصل العاشر: قال اللَّه تعالى لإبراهيم عليه السلام: فى هذا العام يولد لك ولد اسمه إسحاق، فقال إبراهيم: لست إسماعيل، هذا يحيى بين يديك بمجدك. فقال اللَّه تعالى: قد استجيب لك فى اسماعيل، إنى اباركه واعظّمه جدّاً جدّاً بما قد استجبت فيه، وأصيّره لُامة كثيرة، اعطيه شعباً جليلًا، وسيلد اثنى عشر عظيماً «... ۱».

وقال رحمة اللَّه الهندى: «البشارة الرابعة» فى الآية العشرين، من الباب السابع عشر، سفر التكوين: وعد اللَّه فى حق إسماعيل عليه

السلام لأبراهيم عليه السلام فی الترجمة العربية المطبوعة سنة ۱۸۴۴ هكذا: وعلی إسماعيل استجيب لك هو ذا اباركه واكبره واكثّره جدّاً، فسيلد اثنی عشر رئيساً، وأجعله لشعبٍ كبير» «... ۲».

البشارة بالأئمة الاثنی عشر كما نقل السنة واعترفوا ... ص: ۱۶۶

ولا يخفی، أنّ ما جاء فی نقلهم عن التوراة من أنه سيلد إسماعيل اثنی عشر عظيماً، إنّما هو بشارة بالأئمة الاثنی عشر من أهل بيت النبی والعترة الطاهرة ... وهذا وإنْ لم يعترف ويصرّح به كلّهم، فقد جاء فی اعتراف بعضٍ منهم:

فقد قال العلامة جواد بن إبراهيم ساباط الحنفی: «وترجمته بالعربية:

وأمّا إسماعيل فإنی قد سمعت دعاءك له، وها أنا ذا قد باركت فيه وجعلته

---

(۱) الاجوبة الفاخرة عن الاسئلة الفاجرة- الباب الرابع.

(۲) اظهار الحق ۲/ ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۷

مثمراً، وساكثّره تكثيراً، وسيلد اثنی عشر ملكاً، وساصيّرهم امّةً عظيمة.

أقول: ذهب اليهود والنصارى إلی أن المراد بالملاك الاثنی عشر أولاد إسماعيل الاثنا عشر، وهو باطل، لأنهم لم يتملّكوا، ولم يدّعوا الملكيّة.

والحق: إنه فی شأن الأئمة الاثنی عشر، التی تعتقد الشيعة عصمتها، وسيأتی بيان ذلك فی ذكر المهدی، عجل اللّه بظهوره» «۱».

وممّا جاء فی الكتب السابقة مؤيّداً لمذهب الإمامية: ما ذكره الشيخ جواد ساباط فی كتابه تحت عنوان «فيما يخص بمحمد وأولاده علی الإجمال وما يخص مكة شرّفها اللّه». فإنه أورد عبارةً من سفر رؤيا يوحنا وترجمها إلی العربية فقال:

«أقول: هذه سبعة براهين متواترة مترادفة، فی الإصحاح- ۲ و ۳- من رؤيا يوحنا بن زيدی، تدل دلالةً صريحةً علی بعثة محمد صلّی اللّه عليه وسلّم، وعلی نبوّته العامة، وقبلته الجديدة، وعلوّ درجته، تغافل النصارى عنها، وأوّلوها تأويلاتٍ ركيكة لا تستقيم علی شیء منها حجة، ولا يثبت برهان».

ثم ذكر رؤيا يوحنا ... ثم قال:

«فاعلم: أن هذه الرّؤيا علی ما يعتقده النصارى رؤيا رآها يوحنا عليه السلام، تشتمل علی الأخبار التی حدثت فی العالم، من ارتفاع المسيح عليه السلام إلی بعثة محمد صلّی اللّه عليه وسلّم، ومن وفاته إلی ظهور المهدی رضی اللّه عنه، ومن وفاته إلی قيام الساعة. ولا شك فی أنها تدل علی جميع ذلك، وأنها كلام اللّه تعالی، لكنی لست بمطمئن الخاطر من

---

(۱) البراهين الساباطية فيما تستقيم به الملة المحمدية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۸

تحريفها، ومع ذلك لا شك أن أماكن الإستدلال فيها قائمة علی دعائمها الأصلية، فمن جملة ذلك ... الموتة الثانية.

وهی عند النصارى عبارة من موت الإنسان فی الذنب، أی انهماكه فيه لا غير. وأما البعث فإنهم يعترفون بقيام جميع الناس عند ظهور المسيح، وبخلود أهل الجنة فی الجنة وأهل النار فی النار، ولم يتعرّضوا للبحث فی هذا المقام.

وعند اليهود عبارة عن الموتة التی لا تكون بعدها موتة ... وفيه ما فيه...

وعند المسلمين، أما أهل السنّة والجماعة، فالظاهر أنهم لا يعترفون بموتةٍ ثانية، ولم يذكروا إلّاالموتة الاولى والحياة الثانية، وبعدها يساق الذين آمنوا إلى الجنة والذين كفروا إلى النار، وقالوا: إن الاستثناء فی مثل «لا يذوقون فيها الموت إلّاالموتة الاولى» الدخان ۴۴: ۵۶ منقطع.

وأمّا الاماميّة فيقولون: إنه إذا ظهر المعدی- رضی اللّه عنه- ونزل عيسى عليه السلام، يرجع حينئذٍ محمد صلّى اللّه عليه وسلّم وعلی وفاطمة والحسنان- رضی اللّه عنهم-، ويرجع معهم الأبرار والفجار، وتستقلّ لهم المملكة. واستدلّوا بآيات كثيرة منها قوله تعالى: «إنّا لننصر رسلنا والذين آمنوا فی الحياة الدنيا ويوم يقوم الأشهاد» غافر ۴۰: ۵۱ وقالوا: إنّ علی بن إبراهيم وسهل بن عبداللّه، قد رويا عن الصادق رضی اللّه عنه: إن يوم يقوم الأشهاد يوم رجعة محمد صلّى اللّه عليه وسلّم. وبقوله تعالى: «ربّنا متّنا اثنتين وأحييتنا اثنتين» غافر ۴۰: ۱۱ وفيه بحث» «۱».

---

(۱) البراهين الساباطية. البرهان الأول من المقالة الثالثة من التبصرة الثالثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۶۹

فالموتة الثانية التی ذكرها يوحنا لا تنطبق إلّاعلی مذهب الإمامية وأما قوله: «وفيه بحث» فكلام مجمل، فإنْ أراد الإشكال فی مذهب الإمامية، ففی كلماته الآتية الخالية من هذا التشكيك كفاية...

وذكر جواد ساباط فی بيان الامور المستفادة من رؤيا يوحنا:

«ومنها- الحصاة البيضاء، وهی يدفعها عيسى أو روح القدس عليها السلام إلى المظفّر، وهو الذی يكون بعده، ولا يفهم ما كتب عليها إلّامن يأخذها، ولا شیء يشابه ذلك فی مذاهب أهل السنّة والجماعة. وذهب الإمامية إلى أنّ جبرئيل عليه السلام قد أعطى ذلك محمداً صلّى اللّه عليه وسلّم، وهو دفعه إلى علی- رضی اللّه عنه- وهلمّ جرّاً إلى الحسن بن علی رضی اللّه عنه- وهو دفعها إلى المهدی».

وقال فی (البراهين الساباطيّة):

«قوله: المظفّر لا تضرّه الموتة الثانية، يريد به محمداً صلّى اللّه عليه وسلّم، والموتة الثانية مرّ ذكرها فی مقدمة البحث».

وقال فی (البراهين الساباطية):

«قوله: واكتب إلى ملك كنيسة بيرغاموس، وهی بلد فی عرض ۳۹ درجة و ۲۰ دقيقة من الشمال، وطول ۴۰ درجة من الطول الجديد. قوله: هذا ما يقول ذو السيف الحاد إنی قد عرفت الخ. إشارة إلى حسن اعتقادهم وعدم انحرافهم عن دينه فی أوان الشبهات، إلّاأن بعضهم كانوا يستعملون الرياضات والطلاسم، مثل بلعام باعور، فمنع عن ذلك وجرحهم به، وبعضهم ببدع النيقود يمسيين، وهی إضافة إلى نيقود يمس وهو شماس دهری، فمنعهم عليه السلام عن اتّباع شبهاته، ونيقوديمس هذا ليس بنيقوديمس الذی ذكر فی ۳- ۱- من يوحنا، فإن ذلك كان من مقدسی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۰

النصاری رحمه اللّه. ثم قال:

إن تركت هذين الأمرين، وسلكت فی سبيل الرشاد الذی أمرتك بسلوكه، وإلّا جئت وحاربتك بسيف فمی. قال بعض النصاری: إنه يريد بسيف فمه سيف اللّه أبيه، فعلى هذا التقرير يكون المراد به عليّاً- رضی اللّه عنه- لأنه هو سيف اللّه الذی قاتل مشركی‌اليهود والنصاری».

وقال فی (البراهين الساباطية):

«قوله: إنّی ساطعم المظفّر من المن المكتوم. يريد به محمداً صلّى اللّه عليه وسلّم. والمن المكتوم هو علم النبوّة، والمن هو ما كان ينزل

من الطلّ على الأشجار لبنى إسرائيل فى بريّة فار.

واعطيه حصاة بيضاء، اختلف النصارى فى تأويلها ... والحق ما ذهب إليه الإمامية فى مقدمة هذا البحث».

وقال فى (البراهين الساباطية):

«وقال بعض أهل التحقيق: هذه حصاة نزل بها آدم عليه السلام، وأعطاها عند وفاته شيئاً- عليه السلام-، ولم تزل تنتقل من يد إلى يد، حتى أتت إلى عيسى- عليه السلام-، ومنه إلى محمد صلّى اللَّه عليه وسلّم، ولا شك أنّ محمداً إمّا أن يكون قد دفعها إلى على- رضى اللَّه عنه- أو سيدفعها إلى المهدى، لا سبيل إلى الثانى، لأن علمائنا لم يعترفوا بالرجعة، وإنما هى من خصائص مذهب الإمامية، فيكون قد فوّضها إلى على- رضى اللَّه عنه- وهذا ممّا يؤيّد مذهبهم».

وقال فى (البراهين الساباطية):

«قوله: واكتب إلى ملك منيسة لاذية ... وساجلس المظفر معى على كرسىّ، تأكيد لرجعة محمد صلّى اللَّه عليه وسلّم زمان ظهور المهدى-

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۱

رضى اللَّه عنه- وتأييد لما يزعمه الإماميّة»....

وقال فى (البراهين الساباطية):

وقال فى (البراهين الساباطية) بعد نقل عبارة من الفصل الحادى عشر من سفر أشعيا:

«وترجمته بالعربيّة: وستخرج من قبل الآسى عصى، وينبت من عروفه غصن، وستستقرّ عليه روح الرب، أعنى روح الحكمة والمعرفة، وروح الشوى والعدل وروح العلم وخشية اللَّه، ونجعله ذا فكرةٍ وقّادة، مستقيماً فى خشية الرب، فلا يقضى بمحاباة الوجوه، ولا يدين بمجرّد السمع.

أقول: أوّل اليهود هذا فى شأن مسيحهم، والنصارى فى حق إلههم، فقال اليهود: إن آسى اسم أبى داود، والمسيح لا يكون إلّامن أولاد داود، فيكون هو المنصوص عليه، وقد ذكرت منع صغرى هذا القياس فيما قبل فتذكّره.

وقال النّصارى: إن المراد به عيسى بن مريم- عليه السلام-، لأنه هو المسيح الذى يجب أن يكون من أولاد داود.

واجيب: بأنّ صفاته أعم من صفات النبى، ولا قرينة لقيام الخاص مقام العام.

فيكون المنصوص عليه هو المدى- رضى اگ عنه- بعينه، لصريح قوله: ولا يدين بمجرّد السمع، لأن المسلمين أجمعوا على أنه- رضى اللَّه عنه- لا يحكم بمجرد السمع والظاهر، بل لا يلاحظ إلّاالباطن، ولم يتّفق ذلك لأحدٍ من الأنبياء والأوصياء، أفلاترى قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: من قال لا إله إلّااللَّه حقن ماله ودمه.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۲

إذا علمت ذلك فاعلم: أن لفظة أسى فى العبرانى مرادفة للوجود، فيكون من قبيل استعمال العلة فى مقام المعلول، إذ لا يمكن أن يكون للوجود الحقيقى أصل، فيكون المراد محمداً، لقوله: لولاك لما خلقت الأفلاك.

وقد اختلف المسلمون فى المهدى، فقال أصحابنا من أهل السنّة والجماعة: إنه رجل من أولاد فاطمة، يكون اسمه محمداً واسم أبيه عبداللَّه، واسم امه آمنة. وقال الإماميّون: بل إنه م ح م دين الحسن العسكرى- رضى اللَّه عنه- وكان قد تولّد سنة ۲۵۵ من فتاةٍ للحسن العسكرى، اسمها نرجس، فى سرّ من رآى، زمن المعتمد، ثم غاب سنة، ثم ظهر ثم غاب، وهى الغيبة الكبرى، ولا يؤوب بعدها إلا إذا شاء اللَّه تعالى.

ولمّا كان قولهم أقرب لتناول هذا النص، وكان غرضى الذب عن ملّة محمد- صلّى اللَّه عليه وسلّم- مع قطع النظر عن التعصب فى المذهب- ذكرت لك مطابقة ما يدّعيه الإماميون مع هذا النص..

وقال فی (البراهین الساباطیة) فیی البرهان الخامس، من المقالة الثالثة، بعد عبارةٍ عن سفر رؤیا یوحنا:

«وترجمته بالعربیة: فأخذتنی الروح إلی جبلٍ عظیم شامخ، وأریتنی المدینة العظیمة أورشلیم المقدسة، نازلةً من السماء من عند اللّه، وفیها مجد اللّه، وضوءها کالحجر الکریم کحجر الیشم والبلّور، وکان لها سور عظیم عال، واثنا عشر باباً، وعلی الأبواب اثنا عشر ملکاً، وکان قد کتب علیها أسماء أسباط بنی إسرائیل الاثنی عشر.

أقول: لا تأویل لهذا النص بحیث أن یدل علی غیر مکة شرّفها اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۳

تعالی، والمراد بمجد اللّه بعثته محمداً صلّی اللّه علیه وسلّم فیها، والضوء عبارة عن الحجر الأسود، وتشبیهه بالیشم والبلّور إشارة إلی صحیح الروایات التی وردت فی أنه لما نزل کان أبیض، والمراد بالسور هو رب الجنود صلّی اللّه علیه وسلّم.

والأبواب الاثنا عشر أولاده الأحد عشر وابن عمه علی، وهم: علی والحسن والحسین وعلی ومحمد وجعفر وموسی وعلی ومحمد وعلی والحسن والقائم المهدی م ح م د- رضی اللّه عنهم»....-

وقال فی (البراهین الساباطیة) بعد عبارة عن سفر الرؤیا:

«وترجمته بالعربیة: والأبواب الاثنا عشر اثنا عشرة لؤلؤة، کل واحد من الأبواب کان من لؤلؤة واحدة، وساحة المدینة من الذهب الإبریز کالزجاج الشفاف.

أقول: هذا بیان لما قبله وصفة للأبواب، وکون کلّ باب من لؤلؤة واحدة، فیه إشارة إلی ما یدّعیه الإمامیّون من عصمة أئمّتهم، لأن اللؤلؤة کرویّة، ولا شک أنّ الشکل الکروی لا یمکن انثلابه، لأنه لا یباشر الأجاسم إلّا علی ملتقی نقطةٍ واحدة...

قوله: وساحة المدینة من الذهب الإبریز کالزجاج الشفّاف، یرید بذلک أهل ملّته صلّی اللّه علیه وسلّم، لأنهم لا ینحرفون عن اعتقادهم، ولا ینصرفون عن مذهبهم فی حالة العسرة. وأما الذین أغواهم قسوس الإنکتاریین فمن الجهّال الذین لا معرفة لهم باصول دینهم، وهذا هو مصداق قوله صلّی اللّه علیه وسلّم: أنا مدینة العلم وعلی بابها».

وثالثاً: إن إمامة هارون وأولاده من قبیل الفضائل والمناقب، والإستدلال بمناقب الأنبیاء حسب نقل أهل الکتاب مثل الإستدلال بفضائل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۴

أهل البیت حسب نقل النواصب، ولا ریب فی أنّه لا وجه لأنْ یقدح فی الفضائل والمناقب التی یرویها النواصب لأهل البیت، بدعوی عدم جواز الإعتماد علی نقلهم وروایتهم فی سائر الامور.

بعض أئمة أهل السنّة علی أن التحریف فی الکتب السابقة ... ص: ۱۷۴

معنوی لا لفظی

ورابعاً: إن مذهب أساطین أهل السنّة وأئمتهم: أن التحریف الواقع فی الکتب السابقة تحریف معنوی ولیس بلفظی ... ومن غرائب الامور أنّ هذا هو مذهب البخاری ومختاره، فیکون إحتجاج الإمامیة بعبارات التوراة من باب الإلزام قویّاً جدّاً وتأمّاً بلا اشکال:

قال البخاری: «باب قول اللّه: بل هو قرآن مجید* فی لوح محفوظ» البروج ۸۵: ۲۱ قال قتادة: مکتوب یسطرون یخطّون فی ام الکتاب جملة الکتاب، وأصله ما یلفظ ما یتکلّم من شیء إلّاکتب علیه.

وقال ابن عباس: یکتب الخیر والشرّ. یحرّفون یزیلون، ولیس أحد یزیل لفظ کتابٍ من کتب اللّه عزّ وجل، ولکنهم یحرّفون یتأوّلونه علی غیر تأویله» «۱».

قال ابن حجر بشرحه: «قوله: ولیس أحد یزیل لفظ کتابٍ من کتب اللّه تعالی، ولکنّهم یحرفونه یتأوّلونه من غیر تأویله. فی روایة

الکشمیهنی: علی غیر تأویله.

قال شیخنا ابن الملقّن فی شرحه: هذا الذی قاله أحد القولین فی

---

(۱) صحیح البخاری ۲۸۴- ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۵

تفسیر هذه الآیة، وهو مختاره أی البخاری، وقد صرّح کثیر من أصحابنا بأنّ الیهود والنصاری بدّلوا التوراة والإنجیل، وفرّعوا علی ذلک جواز امتهان أوراقهما، وهو یخالف ما قاله البخاری هنا. انتهی وهو کالصریح فی أن قوله: ولیس احد إلی آخره، من کلام البخاری، ذیّل به تفسیر ابن عباس، وهو یحتمل أنْ یکون بقیّة کلام ابن عباس فی تفسیر الآیة» «۱».

وقال العینی: «ثم شرعوا فی تحریفها وتبدیلها کما قال اللَّه تعالی:

وإنّ منهم لفریقاً یلوون آل عمران ۳: ۷۸ الآیة، فقد أخبر اللَّه تعالی أنّه یغیّرونها، ویأوّلونها، ویضعونها علی غ یر مواضعها، وهذا مما لا خلاف فیه بین العلماء.

وأما تبدیل ألفاظها فقال قائلون: إنها جمیعاً بدّلت، وقال الآخرون: لم تبدّل، واحتجّوا بقوله تعالی: وکیف یحکّمونک وعندهم التوراة فیها حکم اللَّه المائدة ۵: ۴۳ ولکن هذا مشکل علی ما یقوله کثیر من المتکلمین وغیرهم: إنّ التوراة انقطع تواترها فی زمان بخت نصر، ولم یبق من یحفظها إلّاالعزیز علیه السلام، ثم العزیز کان نبیّاً فهو معصوم، والروایة إلی المعصوم تکفی، اللهم إلّاأن یقال: لم تتواتر إلیه، لکن بعده زکریا ویحیی وعیسی- علیهم السلام- کلّهم کانوا متمسّکین بالتوراة، فلو لم تکن صحیحة معمولة لما اعتمدوا علیها وهم أنبیاء معصومون.

والقول بأنّ التبدیل وقع فی معانیها لا فی ألفاظها، حکاه البخاری عن ابن عباس فی آخر کتابه الصحیح، وحکاه فخر الدین الرازی عن أکثر المفسرین والمتکلّمین» «۲».

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۱۳/ ۶۴۰.

(۲) عقد الجمان- فل فی تحریف أهل الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۶

وقال الرازی بتفسیر: إن الذین یکتمون البقرة ۲: ۱۷۲ «المسألة الثالثة: إختلفوا فی کیفیة الکتمان، فالمروی عن ابن عباس أنهم کانوا محرفین یحرّفون ظاهر التوراة والإنجیل، وعند المتکلمین هذا ممتنع، لأنهما کانا کتابین بلغا فی الشهرة والتواتر إلی حیث یتعذّر ذلک فیهما، بل کانوا یکتمون التأویل» «۱».

وقال بتفسیر: من الذین هادوا یحرّفون الکلم النساء ۴: ۴۶: «فإن قیل: کیف یمکن هذا فی الکتاب الذی بلغت آحاد حروفه وکلماته مبلغ التواتر المشهور فی الشرق والغرب؟

قلنا: لعله یقال: القوم کانوا قلیلین، والعلماء بالکتاب کانوا فی غایة القلّة فقدروا علی هذا التحریف.

والثانی: إن المراد بالتحریف إلقاء الشبه الباطلة والتأویلات الفاسدة، وصرف اللفظ من معناه الحق إلی معنی باطل بوجوه الحیل اللفظیة، کما یفعله أهل البدعة فی زماننا هذا بالآیات المخالفة لمذهبهم. وهذا هو الأصح» «۲».

وقال السیوطی: «أخرج ابن المنذر، وابن أبی حاتم، عن وهب بن منبه قال: إن التوراة والإنجیل کما أنزلهما اللَّه، لم یغیَّر منهما حرف، ولکنهم یضلّون بالتحریف والتأویل، والکتب کانوا یکتبونها من عند أنفسهم ویقولون هو من عند اللَّه ال عمران ۳: ۷۸ فأمّا کتب اللَّه فإنها محفوظة لا تحوّل» «۳».

(۱) تفسیر الرازی ۵/ ۲۹.

(۲) تفسیر الرازی ۱۰/ ۱۲۲.

(۳) الدر المنثور ۲/ ۲۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۷

وقال المقبلی- فی (الأبحاث المسددة)-: «قوله: «وإنّا له لحافظون» الحجر ۱۵: ۹ فی الکشاف: إنه ردّ لاستهزائهم بقوله: یا أیها الذی نزّل علیه الذکر الحجر ۱۵: ۶ أی نزل به جبرئیل علیه السلام محفوظاً عن الشیاطین، حتی بلغ إلیک.

ثم إن صاحب الکشاف أدخل فی الحفظ حفظه عن التحریف. وقال صاحب الإنتصاف: یحتمل أن المراد حفظه من الإختلاف، کقوله تعالی: ولو کان من عند غیر اللَّه لوجدوا فیه اختلافاً کثیراً النساء ۴: ۸۲.

واعلم أن هذا مطلق یصدق علی کلّ وجه، وعلی أقل ما یحصل به معنی الحافظ، فالعدول إلی تعیین التعمیم أو التخصیص بلا دلیل، تحکم.

ثم قد فرّعوا علی صیانته من التحریف اختصاصه، وأنه قد دخل ذلک فی سائر کتب اللَّه تعالی، ولیس لهم علی ذلک دلیل قطعی، بل ولا- ظنّی، والصیانة من التحریف تحصل بتوفّر الدواعی علی نقله، وسائر کتب اللَّه تعالی مساویة له فی ذلک، بل هی أولی، لوجود الأشیاء المتکاثرة فی کل عصر، بخلافها الیوم. هذا إنْ ارید الجملة وعمدة التفاصیل.

وإنْ ارید أدقّ دیقیق، کرفعه وخفضه ونصبه وزیادة حرف مدٍّ مثلًا ونقصه، فلا- تتم الحراسة عن ذلک، وکیف، وهذه القرآت قد کثرت کثرةً کثرةً، لا سیّما علی من یقبل ما یسمّونه الشاذ، ولا نسلّم أن العادة تقضی بحفظه عن ذلک.

وأمّا دعواهم علی سائر کتب اللَّه تعالی أنها محرّفة عموماً، اجترأ علیها کثیر من مفرّعة الشافعیة، بأنّه لا- یجوز الإستنجاء بالتوراة والإنجیل، أو کثیراً کما یزعم کثیر، فلا دلیل لهم علیه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۸

وکلّما ورد فی تحریف أهل الکتاب، فهو إمّا عائد إلی المعنی کما هو واقع فی القرآن، یحرّفه الآن کل مبتدع علی هواه، وإمّا أنْ یکتبو کتاباً ویقولون هو من عند اللَّه وما هو من عند اللَّه. وسواء أفردوها أو أدخلها أحدهم فی الأسفار تلبیساً بلا شیوع، لأن شیوع ذلک محال، لما ذکرنا من توفّر الدواعی علی الحفظ.

وعلی کل تقدیر، فأصل کتب اللَّه تعالی معروفة محفوظة، کما صرح به خبر ابن عباس وغیره»....

وقال محمد بن إسماعیل الأمیر- فی ذیله- تبعاً للمقبلی-: «الذی یظهر لنا أن تحریف نسخ التوراة والإنجیل بتبدیل ألفاظها ونقوش کتابتها بعید جدّاً، کما قررناه وقرّره المؤلّف ... بل التوارة والإنجیل- أی نسخها- سالمة عن التغییر لألفاظها، کیف؟ وقد أمر اللَّه بالحکم بما فیهما»....

تصریحات ائمّتهم بإمامة هارون واولاده ... ص: ۱۷۸

وخامساً: إنّه قد صرّح کبار أئمآة أهل السنّة ومحققیهم بإمامة هارون وأولاده ووصایتهم ... وممّن صرّح بذلک ونصّ علیه بالإضافة إلی من تقدّم منهم:

البغوی ...: «فلما قطع موسی ببنی إسرائیل البحر جعلت الحبورة لهارون وهی ریاسة المذبح، فکان بنو إسرائیل یأتون بهدیهم إلی هارون فیضعه علی المذبح، فتنزل نار من السماء فتأکله.

فوجد قارون من ذلک فی نفسه، وأتی موسی فقال: یا موسی لک الرسالة ولهارون الحبورة، ولست فی شیء من ذلک وأنا أقرأ التوراة؟ لا صبر لی علی هذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۷۹

فقال له موسی: ما أنا جعلتها فی هارون بل اللّه جعلها له.

فقال قارون: واللّه لا اصدّقک حتی ترینی بیانه.

فجمع موسی رؤوس بنی إسرائیل فقال: هاتوا عصیّکم، فحزمها وألقها فی قبته التی کان یعبد اللّه فیها، فجعلوا یحرسون عصیّهم حتی أصبحوا، فأصبحت عصا هارون قد اهتزّ لها ورق أخضر، وکانت من شجر اللوز.

فقال موسی: یا قارون، تری هذا؟

فقال قارون: واللّه ما هذا بأعجب ممّا تصنع من السحر.

واعتزل قارون موسی بأتباعه».

ذکر ذلک بتفسیر قوله تعالی: إنّ قارون کان من قوم موسی فبغی علیهم» «۱»

.وکذا ذکر بتفسیر الآیة کلّ من الزمخشری فی (الکشاف) وأبی السعود فی (إرشاد العقل السلیم)، والخطیب الشربینی فی (السراج المنیر).

وکذا ذکره کلّ من الثعلبی والعینی فی قصص موسی علیه السلام من کتابیهما (العرائس) و (وعقد الجمان).

وفی تاریخ أبی الفدا وابن الوردی: «وبعد یوشع قام بتدبیرهم فینحاس ابن العیزار بن هارون بن عمران، وکالب بن یوفنا. وکان فینحاس هو الإمام وکان کالب یحکم بینهم» «۲».

وفیهما أیضاً ولایة عالی الکاهن، وکان رجلًا صالحاً من أحفاد

---

(۱) القصص ۲۸: ۷۶.

(۲) المختصر فی أخبار البشر، تتمّة المختصر فی أخبار البشر. ذکر یوشع ۱/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۰

هارون. والکاهن معناه الإمام «۱».

والخلاصة:

لقد ثبت إمامة هارن وأولاده ... وإذا ثبتت، ثبتت إمامة الأمیر والحسنین علیهم السلام ... لأدلّة عموم المنزلة...

ولا أقل من حمل الحدیث علی المنازل المشهورة، ومن أبرزها الإمامة بلا کلام ... وإلّا لزم حمل الحدیث علی التشبیه الناقص، وهو خلاف الدین کما ذکر (الدهلوی...)

لکنْ لا بد من حمل الحدیث علی عموم المنزلة، کما ستعرف فی الدلیل الثالث...

---

(۱) المختصر فی أخبار البشر ۱/ ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۱

«۳» حدیث المنزلة من الأحادیث القدسیّة ... ص: ۱۸۱

وقد نزل علی النبی عند ولادة الحسنین ... ص: ۱۸۱

إنّ حديث المنزلة من الأحاديث القدسيّة، نزل به جبرئيل عليه السلام على النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، عند ولادة الإمام الحسن عليه السلام، وعند ولادة الإمام الحسين عليه السلام...

وقد روى خبر ذلك جماعة من أكابر أهل السنّة ... ومنهم:

۱- عبد الملك بن محمّد الواعظ الخركوشى.

۲- أحمد بن عبداللَّه المحبّ الطبرى.

۳- شهاب الدين بن شمس الدين الودلت آبادى.

۴- الحسين بن محمّد الدياربكرى.

رواية الخركوشى فى شرف النبوة ... ص: ۱۸۱

قال ملك العلماء شهاب الدين الدولت آبادى الهندى:

«الجولة السادسة عشر- فى عزّة أولاد فاطمة- عليها السلام- بأسمائهم من اللَّه تعالى:

وفى شرف النبوّة: روى جابر بن عبداللَّه: لمّا ولدت فاطمة الحسن قالت لعلى: سمّه.

قال: ما لى أنْ أسبق من رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۲

ثم قالت للنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم ما قاله على رضى اللَّه عنه.

فقال النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: مالى أن أسبق من اللَّه عز وجل.

فأوحى اللَّه تعالى إلى جبرئيل عليه السلام: إنه ولد لمحمدٍ ابنٌ، فاهبط إليه وهنّئه وقل له:

إنّ عليّاً منك بمنزلة هارون من موسى، فسمّه باسم ابن هارون.

فهبط جبرئيل، وهنّأ عن اللَّه اللَّه تعالى ثم قال: إن اللَّه يأمرك أنْ تسمّيه باسم ابن هارون.

قال: وما كان اسمه؟

قال: شبر.

قال: لسانى عربى.

قال: فسمّه الحسن.

فلما ولد الحسين عليه السلام أوحى اللَّه تعالى إلى جبرئيل: أنه ولد لمحمد ابن. فاهبط إليه وهنّئه وقل له:

إن عليّاً منك بمنزلة هارون من موسى، فسمّه باسم ابن هارون.

فهبط جبرئيل وهنّأ من اللَّه تعالى ثم قال: إن اللَّه يأمرك أنْ تسميه باسم ابن هارون.

قال: وما كان اسمه؟

قال: شبير.

فقال: لسانى عربى.

قال: فسمّه الحسين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۳

فسمّاه الحسين» «۱».

فهذا الخبر رواه الدولت آبادی، عن شرف النبوة، ثم ترجمه إلی الفارسیة. وستأتی ترجمة الدولت آبادی.

ترجمة أبی سعد الخرکوشی ... ص: ۱۸۳

والخرکوشی صاحب کتاب (شرف النبوة)- الذی ذکره کاشف الظنون بعنوان (شرف المصطفی) ووصف مؤلفه بالحافظ، وذکره مرةً أخری بعنوان (شرف النبوّة)- من مشاهیر حفّاظ القوم:

قال السمعانی: «الخرکوشی ... سکة بنیسابور کبیرة، کان بها جماعة من الشماهیر، مثل أبی سعد عبد الملک بن ابی عثمان بن محمّد بن إبراهیم الخرکوشی الزاهد الواعظ، أحد المشهورین بأعمال البر والخبر، وکان علماً زاهداً فاضلًا، رحل إلی العراق والحجاز ودیار مصر، وادرک العلماء والشیوخ وصنّف التصانیف المفیدة...

روی عنه: أبو محمّد الحسن بن محمّد الخلّال، والحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، وأبو القاسم الأزهری، وعبد العزیز بن علی الأزجی، وأبو القاسم التنوخی، وجماعة سواهم، آخرهم أبو بکر أحمد بن علی بن خلف الشیرازی.

تفقّه فی حداثة السن، وتزهّد وجالس الزهاد المجرّدین، إلی أن جعله اللَّه خلفاً لجماعة من تقدّمه من العبّاد المجتهدین، والزهّاد الفائقین،

---

(۱) هدایة السعداء، الهدایة (۹) الجلوة (۶).

وتفقّه للشافعی علی أبی الحسن الماسرجسی، وسمع بالعراق بعد السبعین والثلاثمائة، ثم خرج إلی الحجاز، وجاور حرم اللَّه وأمنه مکة، صحب به العبّاد الصالحین، وسمع الحدیث من أهلها والواردین، وانصرف إلی نیسابور، ولزم منزله وبذل النفس والمال للمستورین من الغرباء، والفقراء المنقطع بهم ... وکانت وفاته فی سنة فقال: ما کنت لأسبق باسمه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

ثم أخبر النبی فقال: ما کنت لأسبق باسمه ربی عزوجل.

فأوحی اللَّه جلّ جلاله إلی جبرائیل إنه قد ولد»....

إلی آخر الحدیث کما تقدم «۱».

روایة المحبّ الطبری ... ص: ۱۸۴

ورواه أحمد بن عبداللَّه المحب الطبری- وهو من مشاهیر حفّاظهم- حیث قال: «عن أسماء بنت عمیس قالت: قبلت فاطمة بالحسن- رضی اللَّه عنه- فجاء النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وقال: یا أسماء، هلمّی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقةٍ صفراء، فألقاها عنه قائلًا: ألم أعهد إلیکنَّ أنْ لا تلفّوا مولود بخرقة صفراء! فلفته بخرقة بیضاء، فأخذه وأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری، ثم قال لعلی- رضی اللَّه عنه-:

أیّ شیء سمّیت ابنی؟

قال: ما کنت لأسبقک بذلک.

---

(۱) وسیلة المتعبدین إلی متابعة سید المرسلین ۵/ ۲۲۵.

فقال: ولا أنا سابق ربی به.

فهبط جبرئیل- علیه السلام- وقال: یا محمّد، إن ربک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی...

خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۱».

روایة القاضی الدیاربکری ... ص: ۱۸۵

ورواه القاضی حسین بن محمّد الدیاربکری المالکی فی تاریخه الذی ذکره کاشف الظنون بقوله: «خمیس فی أحوال النفس النفیس فی السیر، للقاضی حسین بن محمّد الدیاربکری المالکی نزیل مکة المکرمة، المتوفی بها فی حدود سنة ۹۶۶. وهو کتاب مشهور»....

رواه عن أسماء بنت عمیس ... باللفظ المتقدم ... وقال فی آخره:

«خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۲».

الخبر فی صحیفة الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۱۸۵

وقد عرفت من روایة المحبّ الطبری، والقاضی الدیاربکری: أن هذا الخبر خرّجه سیّدنا الإمام الرضا علیه السلام ... ولا یخفی کفایة روایة هذا الإمام المعصوم بنص النبی الأکرم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم کما فی (فصل الخطاب) و (الإیضاح) وغیرهما.

---

(۱) ذخائر العقبی بمناقب ذوی القربی: ۲۰۹.

(۲) تاریخ الخمیس ۱/ ۴۱۷- ۴۱۸.

إذن، لا ینکر هذا الحدیث إلّاناصب معاند.

ولا بأس بإیراده من نفس الصحیفة المبارکة، بروایة أبی القاسم عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائی، عن أبیه، عن الإمام الرضا علیه السلام، بإسناده عن علی ابن الحسین- علیهما السلام- قال:

«حدّثنی أسماء بنت عمیس قالت: قبلت جدّتک فاطمة علیها السلام بالحسن والحسین، فلمّا ولد الحسن جاء النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- فقال: یا أسماء هاتی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقة صفراء، فرمی بها النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- وقال: یا أسماء ألم أعهد إلیکم أنْ لا تلفّوا المولود فی خرقة صفراء، فلففته فی خرقة بیضاء ودفعه إلیه، فأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری.

ثم قال لعلی علیه السلام: بأیّ شیء سمّیت ابنی هذا؟

قال علی علیه السلام: ما کنت لأسبقک باسمه یا رسول اللَّه، وقد کنت احبّ أنْ أسمّیه حرباً.

فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: وأنا لا أسبق باسمه ربّی عزوجل.

فهبط جبرئیل علیه السلام فقال: یا محمّد، العلیُّ الأعلی یقرؤک السلام ویقول: علی منک بمنزلة هارون من موسی ولا نبی بعدک، فسمّ ابنک هذا باسم ابن هارون.

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: وما اسم ابن هارون یا جبرئیل؟

فقال: شبّر.

فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: لسانی عربی.

قال: سمّه الحسن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۷

قالت أسماء: فسمّاه الحسن.

فلما كان يوم سابعة عقّ عنه النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- بكبشين أملحين، فأعطی القابلة فخذ كبش، وحلق رأسه وتصدّق بوزن الشعر ورقاً، وطلی رأسه بالخلوق. ثم قال: يا أسماء الدم فعل الجاهلية.

قالت أسماء: فلما كان بعد حولٍ من مولد الحسن- علیه السلام- ولد الحسين (علیه السلام) فجاء النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- فقال: يا أسماء هلمّی هاتی ابنی، فدفعته إليه فی خرقة بيضاء، فأذّن فی اذنه اليمنی وأقام فی اذنه اليسری، ووضعه فی حجره وبكی

قالت أسماء قلت: فداك أبی وامّی، ممّ بكاؤك؟

[قال: من ابنی هذا.

قلت: إنه ولد الساعة].

قال- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم-: يا أسماء تقتله الفئة الباغية من بعدی، لا أنالهم اللّه شفاعتی. ثم قال: يا أسماء لا تخبری فاطمة، فإنها حديثه عهد بولادة.

ثم قال صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لعلی: بأیّ شیء سمّيت ابنی هذا؟

قال علیه السلام: ما كنت لأسبقك باسمه يا رسول اللّه، وقد كنت احبّ أن اسمّيه حرباً.

فقال رسول اللّه: ما كنت لأسبق باسمه ربی عزّوجلّ.

فأتاه جبرئيل علیه السلام فقال: الجبّار يقرأ عليك السلام ويقول: سمّه باسم ابن هارون.

قال علیه السلام: وما اسم ابن هارون؟

قال: شبير.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۸

فقال صلّی اللّه علیه وآله: لسانی عربی.

قال: سمّه حسين.

فسمّاه الحسين.

ثم عقّ عنه يوم سابعه بكبشين أملحين، وحلق رأسه وتصدّق بوزن شعره ورقاً، وطلی رأسه بالخلوق وقال: الدم فعل الجاهلية، وأعطی القابلة فخذ كبش» «۱».

أقول:

فلو أنَّ أحداً نظراً فی هذا الخبر- المتّفق علیه- بعين الإنصاف، لم يتردّد فی أنَّ المراد من حديث المنزلة إثبات جميع منازل هارون لأمير المؤمنين علیهما السلام، بحيث أنّ المشابهة الكاملة بينهما اقتضت تساويهما فی جميع الامور حتی فی تسمية الأبناء ... إذن، فهو مثله فی الأعلمية والأكرمية، وفی العصمة، وفی وجوب الطّاعة والإنقياد له...

فالحديث يدل علی أفضليّة الإمام علیه السلام، والمكابرات كلها باطلة، فكيف بزعم بعض النواصب اللئام من أنه يدل علی نقصٍ فيه- والعياذ باللّه من هذا الكلام...

الخبر عن الصحيفة فی عدّة من الكتب بلفظٍ مختصر ... ص: ۱۸۸

هذا، وكما روی الخبر عن الصحيفة الرضوية باللفظ الكامل فی بعض

(۱) صحیفة الإمام الرضا علیه السلام: ۶۶ ح ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۸۹

مصادر القوم کما عرفت، فهو مرویّ عنها فی جملة من الکتب الاخری بصورةٍ مختصرة:

ففی (الریاض النضرة): «ذکر إخبار جبرئیل عن اللّه تعالی بأنَّ علیّاً من النبی بمنزلة هارون من موسی: عن أسماء بنت عمیس قالت: هبط جبرئیل علیه السلام علی النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- فقال: یا محمّد إن ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۱».

وفی (ذخائر العقبی): «وعنها قالت: هبط جبرئیل- علیه السلام- علی النبی وقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی، لکن لا نبی بعدک. خرّجه الإمام علی بن موسی الرضا» «۲».

وفی (توضیح الدلائل): «وعنها، قالت: هبط جبرئیل علی النبی علیهما الصلاة والسلام وقال: یا محمّد، إنّ ربک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک. أخرجه الإمام علی بن موسی الرضا فی مسنده» «۳».

وعلی کلّ حال، فلیس فی الحدیث أیّ شیء یدّعی قرینیّته لصرف لفظه عن الدلالة علی عموم المنزلة. والحمد للّه.

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة ۳/ ۱۱۹.

(۲) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۲۰.

(۳) الإکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۰

«۴» دلالة الحدیث علی عصمة الإمام ... ص: ۱۹۰

بسبب عصمة هارون علیهما السلام ... ص: ۱۹۰

إنه لا ریب فی عصمة هارون علیه السلام، وحینئذ فلا ریب فی عصمة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، ومن الواضح عدم انعقاد الإمامة والخلافة لغیر المعصوم مع وجود المعصوم، فأمیر المؤمنین هو الخلیفة بعد الرسول، بحکم حدیث المنزلة والمشابهة بینه وبین هارون.

أمّا عصمة هارون علیه السلام، فلا ریب فیها کما أشرنا، وإلیها أشار المفسّرون بتفسیر الآیة: «واخلفنی فی قومی وأصلح» «۱» واللّه أعلم» «۲».

ففی تفسیر الرازی: «فإنْ قیل: لمّا کان هارون نبیّاً، والنبی لا یفعل إلّا فالنبی لا یفعل إلّاالإصلاح» «۳».

وکذا فی تفسیر الخطیب الشربینی «۴».. وغیره.

وسواء حملنا الحدیث علی المنازل المشهورة، کما قال ولی اللّه الدهلوی، أو حملناه علی المشابهة التامة الکاملة، کما قال بوجوب هذا الحمل ولده (الدهلوی)، فإنّ العصمة من اولی مدالیل هذا الحدیث

---

(۱) الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) تفسیر الرازی ۱۴/ ۲۳۷.

(۳) تفسیر النیسابوری ۳/ ۳۱۴.

(۴) السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۱/ ۵۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۱

الشریف...

فتحصّل دلالة الحدیث علی عصمة الأمیر...

إستدلال بعضهم بالحدیث علی عصمة الأمیر ... ص: ۱۹۱

بل لقد استدل المولوی نظام الدین بهذا الحدیث علی عصمة الأمیر علیه الصّلاة والسلام، ممّا یدل أنّ دلالته علیها أمر مسلّم مفروغ عنه.

فقد قال ما نصّه: «إفاضة- قال الشیخ ابن همام فی فتح القدیر بعد ما أثبت عتق ام الولد وانعدام جواز بیعها، عن عدةٍ من الصحابة- رضوان اللّه تعالی علیهم- وبالأحادیث المرفوعة استنتج ثبوت الإجماع علی بطلان البیع:

ومما یدل علی ثبوت ذلک الإجماع: ما أسنده عبد الرزاق، أنبأنا معمر، عن أیوب، عن ابن سیرین، عن عبیدة السلمانی قال: سمعت علیّاً یقول: اجتمع رأیی ورأی عمر فی امّهات الأولاد أنْ لا یبعن، ثم رأیت بعدُ أنْ یبعن، فقلت له: فرأیک ورأی عمر فی الجماعة أحبّ إلیّ من رأیک وحدک فی الفرقة، فضحک علی- رضی اللّه تعالی عنه-.

واعلم أن رجوع علی- رضی اللّه تعالی عنه- یقتضی أنّه یری اشتراط انقراض العصر فی تقرر الإجماع، والمرجّح خلافه، ولیس یعجبنی أن لأمیر المؤمنین شأناً یبعد أتباعه أنْ یمیلوا إلی دلیل مرجوح ورأی مغسول ومذهب مرذول، فلو کان عدم الإشتراط أوضح لا کوضوح شمس النهار کیف یمیل هو إلیه؟ وقد قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. رواه الصحیحان. وقال رسول

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۲

اللّه- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- أنا دار الحکمة وعلی بابها. رواه الترمذی.

فالإنقراض هو الحق.

لا یقال: إن الخلفاء الثلاثة أبواب العلم، وقد حکم عمر بامتناع البیع، لأن غایة ما فی الباب أنهما تعارضا، ثم المذهب أن أمیر المؤمنین عمر أفضل، وهو لا یقتضی أنْ یکون الأفضلیة فی العلم أیضاً، وقد ثبت أنه دار الحکمة فالحکمة حکمه» «۱».

فی هذا الکلام دلالة علی العصمة من وجوه:

منها: إستدلاله بحدیث المنزلة علی أنَّ الإمام علیه السلام لا یکون منه المیل إلی رأی باطل ودلیل مرجوح ومذهب مرذول ... وهذا هو العصمة، إذ یدل امتناع المیل إلی ذلک علی امتناع اختیاره بالأولویّة القطعیّة.

ومنها: إنّ استدلاله بحدیث دار الحکمة فی المقام دلیلٌ علی أن هذا الحدیث یدل علی عصمته علیه السلام.

ومنها: قوله «فالإنقراض هو الحق» فإنه صریح فی دوران الحق مدار میل الإمام علیه السلام ... وهذا هو العصمة.

ومنها: قوله: «الحکمة حکمه» لأنّ معناه أنّ کل ما حکم به الإمام علیه السلام فهو الحکمة وعین الحق والصّواب ... وهذا هو العصمة.

ترجمة نظام الدین السّهالوی ... ص: ۱۹۲

وهذا طرف من ترجمة المولوی نظام الدین وفضائله:

(۱) الصبح الصادق فی شرح المنار- مبحث الإجماع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۳

۱- قال السید آزاد البلجرامی: «الملّا نظام الدین بن الملا قطب الدین الشهید السهالوی المتقدم ذکره، هو عالم خبیر وفاضل نحریر، سار فی قصبات الفورب، واکتسب الفنون الدرسیة من علماء الزمان، وختم تحصیله فی حوزة درس الشیخ غلام نقشبند الکهنوی المذکور فی الأعلی وأخذ عنه بقیّة الکتب، وقرأ علی یده فاتحة الفراغ، وأقام بلکهنو، وطوی مسافة عمره فی شغل التدریس والتصنیف، وانتهت إلیه ریاسة العلم فی الفورب، ولبس الخرقة عن الشیخ عبدالرزاق الهانسوی المتوفی سنة ۱۱۳۶، وأخذ الفیوض الکثیرة عن السید إسماعیل البلکرامی المتوفی سنة ۱۱۶۴، وهو من أجلّ خلفاء الشیخ عبد الرزاق المذکور.

وأنا دخلت لکهنو فی التاسع عشر من ذی الحجة سنة ۱۱۴۸، واجتمعت بالملّا نظام الدین، فوجدته علی طریقة السلف الصّالحین، وکان یلمع من جبینه نور التقدیس.

توفی فی التاسع من جمادی الاولی سنة ۱۱۶۱.

ومن توالیفه: حاشیة علی شرح هدایة الحکمة لصدر الدین الشیرازی، وشرح علی مسلّم الثبوت فی اصول الفقه للملّا محبّ اللّه البهاری المتقدم ذکره» «۱».

۲- وقال القنوجی- فی (أبجد العلوم)-: «ملا نظام الدین بن ملا قطب الدین السهالوی، کان فاضلًا جیّداً، عارفاً بالفنون الدرسیة والعلوم العقلیة والنقلیة، وانتهت إلیه ریاسة العلم فی بورب. قال السید آزاد:

اجتمعت به فوجدته»....

---

(۱) سبحة المرجان: ۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۴

۳- وقال عبد الحی الکهنوی: «الشیخ الإمام العالم الکبیر، العلّامة الشهیر، صاحب العلوم والفنون، وغیث الإفادة الهتون، العالم بالربع المسکون، أستاذ الأساتذة، وإمام الجهابذة، الشیخ نظام الدین، الذی تفرَّد بعلومه وأخذ لواءها بیده، لم یکن له نظیر فی زمانه فی الأصول والمنطق والکلام.

وکان مع تبحّره فی العلوم وسعة نظره علی أقاویل القدماء، عارفاً کبیراً زاهداً مجاهداً شدید التعبّد عمیم الأخلاق حسن التواضع، کثیر المواساة بالناس.

ومن مصنّفاته شرحان علی مسلّم الثبوت للقاضی محبّ اللّه الأطول والطویل، وشرح له علی منار الأصول.

وأمّا تلامذته فهم کثیرون.

توفی یوم الأربعاء، لثمان خلون من جمادی الاولی، سنة ۱۱۶۱» «۱».

---

(۱) نزهة النواظر ۶/ ۳۸۳- ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۵

«۵» حدیث: «أمر موسی أنْ لا یسکن مسجده ... إلّا هارون ... وإنّ علیاً منی بمنزلة هارون من موسی ... ولا یحلُّ مسجدی لأحدٍ إلّاعلی»... ...ص: ۱۹۵

هذا فی حدیث طویلٍ عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلم، یتضمّن أمره بسدّ أبواب أبی بکر وعمر وعثمان وغیرهم، وقوله لأمیر

المؤمنین علیه السلام: «اسکن طاهراً مطهّراً»، فَنَفَس ذلک رجالُ علی علی، فقام صلّی اللَّه علیه وآله وسلم خطیباً فقال...

رواه الفقیه المحدّث أبو الحسن علی بن محمّد ابن المغازلی الواسطی الشافعی بطوله ... وفی آخره:

«ونفس ذلک رجال علی علی، فوجدوا فی أنفسهم، وتبیَّن فضله علیهم وعلی غیرهم من أصحاب النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم-، فبلغ ذلک النبی صلّی اللَّه علیه وسلم، فقام خطیباً فقال:

إنّ رجالًا یجدون فی أنفسهم فیّ أنی أسکنت علیّاً فی المسجد.

واللَّه ما أخرجتهم ولا أسکنته.

إن اللَّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی وأخیه أنْ «تبوّءا لقومکما بمصر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۶

بیوتاً واجعلوا بیوتکم قبلةً وأقیموا الصلاة» «۱»

.وأمر موسی أنْ لا یسکن مسجده، ولا ینکح فیه، ولا یدخله، إلّا هارون وذریّته.

وإنّ علیّاً منّی بمنزلة هارون من موسی، وهو أخی دون أهلی، ولا یحلّ مسجدی لأحدٍ ینکح فیه النساء إلّاعلی وذریّته.

فمن ساءه فههنا، وأومی بیده إلی الشام» «۲».

وهذا الحدیث نص قاطع علی أن حدیث المنزلة یقتضی حصول جمیع ما حصل لهارون من المزایا والمناقب والأوصاف لسیّدنا ومولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، ویوجب تقدّمه وترجیحه وتفضیله علی من سواه من أصحاب رسول اللَّه.

وأیضاً: حصول جمیع ما کان حاصلًا لذریّة هارون، لذریة مولانا أمیر المؤمنین علیهم وعلیه الصلاة والسلام.

فهل یجوز حمل حدیث المنزلة علی ما یتنافی مع مقصود من «ما ینطق عن الهوی* إنْ هو إلّاوحی یوحی»؟ «۳»

.وواضح: أنه لو کان المراد من التشبیه فی الحدیث بین هارون والأمیر هو الخلافة الموقّتة المنقطعة، لم یکن هذا الحدیث دلیلًا لتخصیصه علیه السلام بالإسکان فی المسجد وغیر ذلک، وتقدیمه علی غیره من الصّحابة؟

وبالجملة، فإنّ دلالة هذا الحدیث علی عموم المنزلة تامّة، وإنْ کان

---

(۱) یونس ۱۰: ۸۷.

(۲) المناقب لابن المغازلی ۲۲۷.

(۳) النجم ۵۳: ۳-۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۷

دلالته علی العصمة أبلغ وأوکد، لصریح قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

«اسکن طاهراً ومطهّراً ...» ولاـ ریب فی أنّ هذه الصفة فیه هی السبب فی اختصاصه بالسکن فی المسجد، وإذا اختصَّ به السکن فالصّفة مختصّة به ... وتکون دلالة هذه الصّفة علی العصمة واضحة.

وأیضاً: یثبت بهذا الحدیث- صدراً وذیلًا- أفضلیّته علیه السلام من الخلفاء الثلاثة ... وهذا صدر الحدیث:

«عن حذیفة بن أسید الغفاری قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- لمّا قدم أصحاب النبی المدینة، لم یکن لهم بیوت یبیتون فیها، فکانوا یبیتون فی المسجد، فقال لهم النبی: - لا تبیتوا فی المسجد فتحتلموا.

ثم إنّ القوم بنوا بیوتاً حول المسجد، وجعلوا أبوابها إلی المسجد.

وإنّ النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بعث إلیهم معاذ بن جبل، فنادی أبا بکر فقال: إن رسول اللَّه یأمرک أنْ تخرج من المسجد. فقال: سمعاً وطاعةً. وسدّ بابه وخرج من المسجد. ثم أرسل إلی عمر فقال: إنّ رسول اللَّه یأمرک أنْ تسدّ بابک الذی فی المسجد وتخرج منه.

فقال: سمعاً وطاعةً، فسدّ بابه وخرج من مسجد اللّه ورسوله، غير أنْ رغب إلى اللّه فی خوخة فی المسجد، فأبلغه معاذ ما قال عمر، ثم أرسل إلى عثمان- وعنده رقية- فقال: سمعاً وطاعةً، فسدّ بابه وخرج من المسجد».

وأيضاً: ما جاء فی الحديث من قوله: «وتبيّن فضله عليهم وعلى غيرهم» صريح فی الأفضلية.

وبالجملة، دلالته على أفضليّته عليه السلام منهم من وجوه ... حتى أنّهم لمّا وجدوا فی أنفسهم، أنكر النبی صلّى اللّه عليه وآله وسلّم عليهم ما أبدوه، وردّ عليهم الردّ القاطع، وبيّن لهم أن الذی فعله لم يكن إلّاأمراً من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۸

اللّه سبحانه، كما كان من أمر موسى بالنسبة إلى هارون وذريّته ... حتى قال فی آخر كلامه: «فمن شاء فهنا» وأومى بيده إلى الشام ...أی الخروج من بلد الإسلام إلى مسكن الكفّار...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۱۹۹

«۶» يا على يحلّ لک فی المسجد ما يحلّ لی، ألا ترضى أن تكون منی بمنزلة هارون من موسى ... ص: ۱۹۹

وفی حديثٍ آخر إنه قال صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لأمير المؤمنين عليه السلام.

«تعال يا على، إنّه يحلّ لک فی المسجد ما يحل لی، ألا ترضى أنْ تكون منی بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوّة»، وإليک نصّ الحديث مسنداً، يرويه الموفق بن أحمد المعروف بأخطب خوارزم، حيث يقول:

«أخبرنا صمصام الأئمة أبو عفّان عثمان بن أحمد الصرّام الخوارزمی بخوارزم، أخبرنا عماد الدين أبو بكر محمّد بن الحسن النسفی، حدّثنا أبو القاسم ميمون بن على الميمونی، حدّثنا الشيخ أبو محمّد إسماعيل بن الحسين بن على، حدّثنی أبو نصر أحمد بن سهل الفقيه، حدّثنا أبو الحسن على بن الحسن بن عبدة، حدّثنا إبراهيم بن سلام المكی حدّثنا عبد العزيز بن محمّد، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر، عن جابر بن عبداللّه رضی اللّه عنه أنه قال:

جاءنا رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله- ونحن مضطجعون فی المسجد، وفی يده عسيب رطب، قال: ترقدون فی المسجد!! فأجفلنا وأجفل على معنا. فقال النبی صلّى اللّه عليه وسلّم:

تعال يا على، إنه يحلّ لک فی المسجد ما يحلّ لی، ألا ترضى أنْ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۰

تكون منّی بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوّة؟ والذی نفسی بيده، إنک لذائد عن حوضی يوم القيامة، تذود عنه رجالًا كما يذاد البعير الضالّ عن الماء، بعصیً لک من عوسج، كأنّی أنظر إلى مقامک من حوضی» «۱».

أقول:

قوله- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم-: «ألا ترضى» ... بعد قوله: «إنه يحلّ لک» ... بمنزلة التعليل للحكم المذكور، وإنّه لم يحل له ذلک إلّا لكونه منه بمنزلة هارون من موسى.. فالحديث- حديث المنزلة- يدل على مقامٍ شامخ اختص به دون سائر الأصحاب، فكان الأفضل والمقدّم على جميعهم.

كما يدل على عصمته عليه السلام، كما كان هارون عليه السلام معصوماً.

وقوله صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فی هذا الحديث «والذی نفسی بيده» ... دليل آخر على أفضلية على عليه الصلاة والسلام ... وذكر هذه الفضيلة فی سياق الفضيلة السّابقة شاهد على المماثلة بينهما فی الدّلالة على الأفضليّة.

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۰۹ رقم ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۱

«۷» حدیث «إن اللّه أوحی إلی موسی أنْ أتخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاهو وابنا هارون» «وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً» «لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی ...» ص: ۲۰۱

قال الحافظ السمهودی:

«أسند ابن زبالة. ویحیی من طریقه:

عن رجل من أصحاب رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- قال: بینما الناس جلوس فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، إذ خرج مناد فنادی: یا أیّها الناس؛ سدّوا أبوابکم. فتحسحس الناس لذلک، ولم یقم أحد! ثم خرج الثانیة فقال: یا أیها الناس، سدّوا أبوابکم. فلم یقم أحد! فقال الناس: ما أراد بهذا؟! فخرج فقال: أیها الناس سدّوا أبوابکم قبل أنْ ینزل العذاب. فخرج الناس مبادرین، وخرج حمزة بن عبد المطّلب یجرّ کساءه حین نادی سدّوا أبوابکم- قال: ولکلّ رجلٍ منهم باب إلی المسجد، أبو بکر وعمر وعثمان وغیرهم- وجاء علی حتی قام علی رأس رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فقال رسول اللّه: ما یعمّک، إرجع إلی رحلک. ولم یأمره بالسدّ.

فقالوا: سدّ أبوابنا وترک باب علی وهو أحدّثنا. فقال بعضهم: ترکه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۲

لقرابته. فقالوا: حمزة أقرب منه وأخوه من الرضاعة وعمّه. وقال بعضهم:

ترکه من أجل ابنته.

فبلغ ذلک رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فخرج إلیهم- بعد ثالثة- فحمد اللّه وأثنی علیه محمّراً وجهه، وکان إذا غضب احمرّ- عرف فی وجهه- ثم قال:

أما بعد ذلکم، فإنّ اللّه أوحی إلی موسی أنْ اتّخذ مسجداً طاهراً، لا یسکنه إلّاهو وهارون وابنا هارون شبر وشبیراً. وإنّ اللّه أوحی إلیّ أنْ أتّخذ مسجداً طاهراً لا یسکنه إلّاأنا وعلی وابنا علی حسن وحسین، وقد قدمت المدینة واتّخذت بها مسجداً، وما أردت التحوّل إلیه حتی امرت، وما أعلم إلّا ما علّمت، وما أصنع إلّاما امرت، فخرجت علی ناقتی، فلقینی الأنصار یقولون: یا رسول اللّه إنزل علینا، فقلت: خلّوا الناقة فإنها مأمورة، حتی نزلت حیث برکت. واللّه ما أنا سددت الأبواب، وما أنا فتحتها، وما أنا أسکنت علیّاً، ولکن اللّه أسکنه» «۱».

ورواه الشیخ إبراهیم الوصّابی باللّفظ المتقدم عن تاریخ محمّد بن الحسن بن زبالة ... فی کتابه (الإکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) الذی نص فی خطبته علی کون أخبار کتابه معتبرةً بقوله ...: «سألنی بعض إخوان الصّفا من أهل الصدق والوفا ... أنْ أجمع له تألیفاً من الأحادیث النبویّة، التی هی عن الثقات الأثبات مرویة، فی فضل الصحابة- رضی اللّه تعالی عنهم- سیّما الأربعة الخلفاء، ثم من سواهم من الصحابة، علی ما ورد فی فضلهم خصوصاً وعموماً، وفضل محبّیهم وذمّ مبغضیهم، لیتّضح به أنّ

---

(۱) وفاء الوفاء بأخبار دار المصطفی: ۴۷۸- ۴۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۳

محبّتهم واقتفاء آثارهم من أزکی القرب وأفضل الأعمال، وأن المقتدین بهم علی هدی من ربهم ومبغضیهم فی غمرات الضلال، فیظهر الحقّ علی الباطل فیدمغه فإذا هو زاهق، فیحصل بذلک لقلوب السّنّة والجماعة حائدون، ولنص الکتاب والسّنّة معاندون همّاً وحزناً وغیظاً وأسفاً...

فجمعت هذا الكتاب فی شرف مناقبهم وعظيم قدرهم علوّ مراتبهم وتدوين بعض ما روی فی فضلهم، ولبيان ما ذكر من عميم مفاخرهم من كتب عديدة علی وجه الإختصار وحذف السند»....

أقول:

وفی الحديث المذكور تشبيه أمير المؤمنين وولديه بهارون وولديه، فی الإختصاص بسكنی المسجد الطاهر، وأن هذا من اللَّه سبحانه وبوحی منه، فالتشبيه الذی فی حديث المنزلة منزّل علی هذا الإختصاص، لأنّ الحديث يفسّر بعضه بعضاً- كما فی (فتح البارى) وغيره- وإذا كان حديث المنزلة يفيد هذا الإختصاص، فهو من أدلّة الأفضلية المطلقة لأمير المؤمنين، والأفضلية تدل علی الأحقية بالخلافة والإمامة بلا فصل كما فی (منهاج السنّة) و (إزالة الخفاء) و (قرة العينين) وغيرها من كتب أهل السنّة والجماعة.

وأيضاً، يدل الحديث علی اختصاص الطهارة بعلی وفاطمة والحسنين، وما هذه الطهارة إلّاالعصمة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۴

حديث «۸» «إن موسی سأل ربه أنْ يطهّر مسجده بهارون» «وأنا سألت ربی أنْ يطهّر مسجدی بک ...» ص: ۲۰۴

روی الحافظ أبو نعيم فی كتاب (فضائل الصحابة) قائلًا:

«حدّثنا يحيی بن الفرج، أنا أبو منصور محمّد بن محمّد بن عبد العزيز العكبری، أنا أبو أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الفوزی، ثنا جعفر بن محمّد الخواص، ثنا الحسن بن عبداللَّه الأبزازی، ثنا إبراهيم بن سعيد، عن المأمون، عن الرشيد، عن المهدی، عن المنصور، عن أبيه، عن أبيه عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه عليه وسلّم- لعلی: إنّ موسی سأل ربّه أنْ يطهّر مسجده لهارون وذريّته، وإنّی سألت اللَّه أن يطهّر مسجدی لک ولذريّتک من بعدک.

ثم أرسل إلی أبی بكر أنْ سدّ بابک، فاسترجع وقال: سمعاً وطاعة.

فسدّ بابه ثم إلی عمر كذلک، ثم صعد المنبر فقال: ما أنا سددت أبوابكم ولا فتحت باب علی، ولكن اللَّه سدّ أبوابكم وفتح باب علی».

وروی إبراهيم بن عبداللَّه اليمنی الوصابی فی (الإكتفاء):

«عن علی بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- قال: أخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم بيدی فقال: إن موسی سأل ربّه أن يطهّر مسجده بهارون،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۵

وأنا سألت ربی أن يطهّر مسجدی بک.

ثم أرسل إلی أبی بكر أنْ سدّ بابک، فاسترجع ثم قال: سمعاً وطاعةً، فسدّ بابه. ثم أرسل إلی عمر بمثل ذلک، ثم أرسل إلی عبّاس بمثل ذلک.

ثم قال رسول اللَّه ما أنا سددت أبوابكم وفتحت باب علی، ولكنّ اللَّه فتح باب علی وسدّ أبوابكم.

أخرجه الإمام الحافظ أبو حامد أحمد البزار فی مسنده» «۱».

أقول:

فإنّ هذه المشابهة دخيلة فی المراد من حديث المنزلة، وليس حديث المنزلة لإفادة النيابة المنقطعة الموقّتة كما زعم المتأوّلون، كما أن الحديث دليل علی مقام منيع وفضل عظيم، لا علی منقصةٍ وعيب كما زعم الأعور وابن تيمية.

وعلی الجملة، فالحديث يدل علی الأفضلية والطهارة والعصمة...

بكلّ وضوح وظهور، وبذلك تسقط مزاعم المعاندين الذين لم يجعل اللّه لهم من نور...

---

(۱) انظر مسند البزار ۲/ ۱۴۴ ح ۵۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۶

حديث «۹» «إن اللّه أوحى إلى موسى ... وإنّ اللّه أوحى إلىّ» «أن أبنى مسجداً طاهراً لا يسكنه إلّاأنا وعلى وابنا على ...» ص: ۲۰۶

وهذا حديث آخر وقعت فيه المشابهة بين هارون وابنيه وبين أمير المؤمنين وابنيه، فى حصر سكنى المسجد بهم ... رواه ابن المغازلى بقوله:

«قوله عليه السلام: إنّ اللّه أوحى إلى موسى أنْ ابن لى مسجداً الحديث. أخبرنا أحمد بن محمّد إجازة، قال حدّثنا عمر بن شوذب، حدّثنا أحمد بن عيسى بن الهيثم، حدّثنا محمّد بن عثمان بن أبى شيبة، حدّثنا إبراهيم بن محمّد بن ميمون، حدّثنا على بن عيّاش، عن الحارث بن حصيرة، عن عدى بن ثابت، قال:

خرج رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله- إلى المسجد فقال: إنّ اللّه أوحى إلى نبيّه موسى أن ابن لى مسجداً طاهراً لا يسكنه إلّاموسى وهارون وابنا هارون، وإن اللّه أوحى إلىّ أنْ أبنى مسجداً طاهراً لا يسكنه إلّاأنا وعلى وابنا على» «۱».

قال: «قوله صلّى اللّه عليه وسلّم: إنّ اللّه عزّوجلّ أوحى إلى موسى عليه السلام الحديث.

---

(۱) المناقب لابن المغازلى: ۲۲۵ رقم ۳۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۷

وبإسناده قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله: إنّ اللّه عزّوجلّ أوحى إلى موسى عليه السلام أن ابن مسجداً طاهراً لا يكون فيه غير موسى وهارون وابنى هارون شبر وشبير، وإنّ اللّه أمرنى أن أبنى مسجداً طاهراً لا يكون فيه غيرى وغير أخى على وغير ابنىَّ الحسن والحسين عليهم السلام» «۱».

أقول:

وهذا حديث آخر ... ويستفاد منه دخل هذا التشبيه فى المراد من حديث المنزلة، ودلالته على الأفضلية ومساواته مع النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى الطهارة والعصمة والأفضلية ... واضحة ... كما يدل على عصمة الحسنين وطهارتهما كالنبى الطاهر.

وقد رواه أبو سعد الخركوشى أيضاً كما فى (توضيح الدلائل):

«عن سعد بن أبى وقاص رضى اللّه تعالى عنه فى حديث طويل، وكان مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم فى المسجد، فنودى فينا: ألا ليخرج مَن فى المسجد إلّارسول اللّه وإلّا على، فخرجنا بأجمعنا، فلمّا أصحبنا أتاه عمّه فقال: يا رسول اللّه! أخرجت أعمامك وأصحابك، وأسكنت هذا الغلام! فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: وما أنا أمرت بإخراجكم وإسكان هذا الغلام. وروى أنّ رسول اللّه قال: إنّ اللّه عزّوجلّ أمر موسى بن عمران صلوات اللّه عليه أنْ يبنى مسجداً طاهراً لا يسكنه إلّا هو وهارون وابنا هارون شبر وشبير. وإنّ اللّه جلّ جلاله قد أمرنى أنْ ابنى

---

(۱) المناقب لابن المغازلى: ۲۵۳ رقم ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۸

مسجداً لا يسكنه إلّاأنا وعلى والحسن والحسين، سدّوا هذه الأبواب إلّا باب على.

وفی خبر آخر: ان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: سدّوا هذه الأبواب إلّاباب علی. ثم قال: سدّوا قبل أن ینزل العذاب. فخرج الناس مبادرین وخرج حمزة- رضی اللَّه تعالی عنه- یجرّ قطیفةً له حمراء وعیناه تذرقان ویبکی ویقول: یا رسول اللَّه أخرجت عمّک وأسکنت ابن عمّک! فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: ما أنا أخرجتک ولا أنا أسکنته، ولکنّ اللَّه عزّوجلّ أسکنه.

وروی أن بعض الصحابة- رضی اللَّه عنهم- قال لرسول اللَّه: یا رسول اللَّه، دع کوّة حتی أنظر إلیک منها حین تغدو وحی تروح. فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا واللَّه ولا مثل ثقب الإبرة.

روی الثلاثة أبو سعد فی شرف النبوّة».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۰۹

«۱۰» «إن اللَّه أمر موسی وهارون ... أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب» «ولا یقربوا فیه النساء إلّاهارون وذریّته» «... ولا یحلّ لأحدٍ ... إلّاعلیّ وذریّته ...» ص: ۲۰۹

وهذا الحدیث رواه الحافظ السیوطی بقوله:

«أخرج ابن عساکر عن أبی رافع رضی اللَّه عنه: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم خطب فقال: إن اللَّه أمر موسی وهارون أنْ یتبوّءا لقومهما بیوتاً، وأمرهما أنْ لا یبیت فی مسجدهما جنب، ولا یقربوا فیه النساء، إلّاهارون وذریّته، ولا یحلّ لأحدٍ أنْ یقرب النساء فی مسجدی هذا ولا یبیت فیه جنب إلّاعلی وذریّته» «۱».

أقول:

وهذا نصّ فی اختصاص هذا الحکم الدالّ علی العصمة والطهارة فی هذه الامة بعلی وذریّته، کما کان لهارون وذریّته فی امّة موسی ...فلمّا یقول النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «علی منّی بمنزلة هارون من موسی» یرید إثبات هذه الفضائل العالیة والمناقب الکریمة لعلی علیه السلام، کما کانت ثابتة لهارون علیه السلام، ویرید أن یُعلمه بأنّ شأنه فی هذه الامّة

---

(۱) الدر المنثور ۴/ ۳۸۳ سورة یونس آیة ۸۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۰

شأن هارون فی امه موسی من جمیع الجهات، وبالنظر إلی کلّ الکمالات والفضائل والخصائص.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۱

«۱۱» صیاح النخلة لمّا مرّ بها المصطفی والمرتضی «هذا موسی وأخوه هارون ...» ص: ۲۱۱

روی الخطیب الخوارزمی المکّی الحنفی قائلًا:

«أخبرنی شهردار هذه إجازة: أخبرنا أبی شیرویه بن شهردار الدیلمی، أخبرنا أبو الفضل أحمد بن الحسن بن خیرون الباقلانی الأمین فیما أجاز لی، أخبرنا أبو علی الحسن بن الحسین بن دوما ببغداد، أخبرنا أحمد بن نصر بن عبداللَّه بن الفتح الذارع بالنهروان، حدّثنا صدقة بن موسی بن تمیم بن ربیعة أبو العباس، حدّثنا أبی، حدّثنا الرضا، عن أبیه موسی بن جعفر، عن أبیه جعفر بن محمّد، عن أبیه محمّد بن علی، عن أبیه علی بن الحسین، عن أبیه الحسین بن علی بن أبی طالب عن أبیه علی علیه السلام قال:

خرجت مع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله- ذات یوم نمشی فی طرقات المدینة، إذ مررنا بنخلٍ من نخلها، فصاحت نخلة، فصاحت نخلة باخری: هذا النبی المصطفی وعلی المرتضی. ثم جزناها فصاحت ثانیة بثالثة: هذا موسی وأخوه هارون، ثم جزناها فَصاحت ثالثة برابعة: هذا نوح وإبراهیم، ثم جزناها فصاحت رابعة بخامسة: هذا محمّد سید النبیین وهذا علی سید الوصیین. فتبسّم النبی- صلّی اللَّه

علیه وآله- ثم قال: یا علی إنّما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۲

سمّی نخل المدینة صیحانیّاً لأنه صاح بفضلی وفضلک» «۱».

ورواه أسعد بن إبراهیم الإربلی فی (أربعینه) الذی هو بطریق شیخه الحافظ عمر بن الحسین المعروف بابن دحیة عن الثقات ... کما صرّح فی خطبة کتابه ... قال:

«الحدیث السادس- یرفعه إلی جابر قال: سمعت علیّاً یقول لجماعةٍ من الصحابة: أتدرون لم سمّی الصّیحانی صیحانیّاً؟ قلنا: اللهم لا. قال:

خرجت أنا ورسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فلمّا وصلنا إلی الحدائق صاحت نخلة بنخلةٍ: هذا النبی المصطفی وذاک علی المرتضی، ثم صاحت ثالثة برابعة: هذا کموسی وهذا کهارون» «... ۲».

ورواه محمّد بن یوسف الکنجی بسنده إلی أبی الحسن بن دوما بسنده کما تقدم ... قال: «أخبرنا الحافظ أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی الفهم البلدانی بدمشق، أخبرنا عبد المنعم الحرّانی ببغداد، أخبرنا أبو علی بن نبهان، أخبرنا أبو الحسن بن الحسین بن العباس بن الفضل بن دوما، أخبرنا أبو بکر أحمد بن نصر بن عبداللَّه الذارع بنهروان...

قلت: هکذا ذکره الذارع فی مسنده» «۳».

أقول:

فی هذا الحدیث دلالة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بلا فصل

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۳۱۲ رقم ۳۱۳.

(۲) الأربعین للاربلی: ۳۲۴. مصورة ضمن المجموع الرائق.

(۳) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۳

من وجوه، کما فی تشبیهه بهارون- مع تشبیه النبیّ بموسی بصورةٍ مطلقة- دلالة علی أنّ التنزیل فی حدیث المنزلة هو بالنسبة إلی عموم منازل هارون علیه السلام.

وبالجملة، ففی هذا الحدیث تشبیه أمیر المؤمنین علیه السلام بإبراهیم وبهارون، ووصف له ب «سید الوصیین» بعد وصف النبی صلّی اللَّه علیه وآله ب «سیّد النبیین».

وقد روی الحدیث جماعة من أعلام السنة وفیه وصفه ب «سید الأولیاء أبو الأئمة الطاهرین» وب «سیف اللَّه ...» وممّن رواه الحافظ السمهودی قال:

«وأنواع تمر المدینة کثیرة استقصیناها فی الأصل الأول، فبلغت مائة وبضعاً وثلاثین نوعاً. منها: الصیحانی. وفی (فضل أهل البیت) لابن المؤید الحموی، عن جابر رضی اللَّه عنه قال: کنت مع النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم یوماً فی بعض حیطان المدینة، ویدعلی فی یده، قال: فمررنا بنخلٍ، فصاح النخل: هذا محمّد سید الأنبیاء وهذا علی سید الأولیاء أبو الأئمة الطاهرین. ثم مررنا بنخلٍ فصاح النخل: هذا محمّد رسول اللَّه وهذا علی سیف اللَّه. فالتفت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علی فقال له: سمّه الصیحانی، فسمّی من ذلک الیوم الصیحانی. فکان هذا سبب تسمیة هذا النوع بذلک، إذ المراد نخل ذلک الحائط» «۱».

ورواه الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (جذب القلوب)، وحسام الدین السهارنفوی فی (المرافض) عن (جذب القلوب).

وهو بهذا اللفظ دلیل آخر علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام.

(۱) خلاصة الوفا، الفصل الخامس، فی ترابها وثمرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۴

«۱۲» کلمة «إلّا أنّه لا نبیَّ بَعدی ...» ص: ۲۱۴

إنّ قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی حدیث المنزلة: «إلّا أنه لا نبی بعدی» یدل دلالة واضحة علی أنّه لو کان بعده نبی لکان علیّاً علیه السلام ... فیکون مفاد الحدیث دلیلًا علی العصمة والأفضلیة، ضرورة اشتراط العصمة والأفضلیة فی النبی.

وممّن صرّح بدلالة هذه الکلمة علی المعنی المذکور هو الشیخ علی القاری، حیث قال فی شرحه:

«فیه إیماء إلی أنّه لو کان بعده نبی لکان علیّاً» «۱».

والشیخ علی القاری من کبار العلماء المحقّقین فی الحدیث عندهم، مشهور بالتحقیق والتنقیح بینهم ... کما لا یخفی علی من راجع ترجمته فی (خلاصة الأثر) وغیرها ...، وقد اعتمد المتأخّرون عنه علی کلماته فی شرحه علی المشکاة، وفی غیره من کتبه، وقد نصّ غیر واحدٍ منهم علی اعتبار خصوص کتابه (المرقاة)، أنّ کاشف الظنون قد وصفه بالعظمة.

(۱) المرقاة فی شرح المشکاة ۱۰/ ۴۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۵

«۱۳» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم «ولو کان لکنته ...» ص: ۲۱۵

اشارة

وبالإضافة إلی دلالة «إلّا أنه لا نبی بعدی» علی أنه لو کان بعده نبی لکان علیّاً ... نجد التّنصیص منه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی هذا المعنی فی بعض ألفاظ حدیث المنزلة...

وهذا اللفظ رواه الحافظ الخطیب البغدادی بسنده عن جابر عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

قال الحافظ ابن عساکر: «وأمّا ما روی عن جابر بن عبداللَّه، فأخبرناه أبو القاسم علی بن إبراهیم وأبو الحسن علی بن أحمد، قالا: نا أبو منصور بن زریق، أنا أبو بکر الخطیب، أخبرنی أبو القاسم الأزهری، نا یوسف بن عمر القواس، والمعافی بن زکریا الجریری، قالا: نا ابن أبی الأزهر.

ح قال: وأنا الحسن بن علی الجوهری، أنا أحمد بن إبراهیم، نا أبو بکر بن أبی الأزهر، نا أبو کریب محمّد بن العلاء، نا إسماعیل بن صبیح، نا أبو أویس، نا محمّد بن المنکدر، نا جابر، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی ولو کان لکنته.

قال الخطیب: قوله: ولو کان لکنته، زیادة لا نعلم رواها إلّاابن أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۶

الأزهر» «۱».

وقال الحافظ السیوطی فی خاتمة کتابه (بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة):

«هذا باب فی أحادیث منتقاة من الطبقات الکبری، عنَّ لنا أن نختم بها هذا المختصر، لیکون المسک ختامه والکلم الطیب تمامه».

وقد جاء فيه:

«وبه إليه (أى بالإسناد إلى الخطيب البغدادى):

أنبأنا أبو القاسم الأزهرى، حدّثنا المعافى بن زكريّا، حدّثنا ابن أبى الأزهر، حدّثنا أبو كريب محمّد بن العلاء، حدّثنا محمّد بن إسماعيل بن صبيح، حدّثنا أبو أويس، حدّثنا محمّد بن المنكدر، حدّثنا جابر قال:

قال رسول اللَّه صلّى اللَّه اللَّه عليه وسلّم لعلى: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى، إلّاأنه لا نبى بعدى ولو كان لكنته» «۲».

أقول:

هذا الحديث الذى أورده السّيوطى الحافظ المعروف، عن الخطيب البغدادى، الحافظ المشهور، الغنى عن الوصف والثناء والتعريف، المترجم له بآيات المدح والإطراء الفائقة عن الحصر والحد فى (الأنساب) و (وفيات الأعيان) و (تذكرة الحفاظ) و (سير أعلام النبلاء) و (طبقات الشافعية) و (الكامل فى التاريخ) و (المختصر فى أخبار البشر) و (مرآة الجنان)

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۷۶.

(۲) بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة ۲/ ۴۱۴ رقم ۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۷

وغيرها...

هذا الحديث نصٌّ صريح فى عصمة أمير المؤمنين عليه السلام وأفضليّته وفى غير ذلك مما يشترط ويعتبر فى كلّ نبى من الأنبياء، وإنّما المانع عن نيله تلك المرتبة ختم النبوّة بمحمد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وليس عن ذلك مانع آخر، وإلّا كان الكلام مستهجناً منكراً، ولم يكن فرق بين أمير المؤمنين وبين أدنى الناس ... والعياذ باللَّه ... فلا يتوهمنّ أحد أن هذا الكلام من النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم من قبيل تعليق المحال بالمحال، وأنّه لا يدل على استحقاق الإمام للنوبة كى يثبت به عصمته وأفضليته عمّن سواه...

هذا، ولو جاز ذلك وصحّ لما وضعوا فى حق عمر أنه قال: «لو كان بعدى نبى لكان عمر» وللزم تجويز: لو كان بعده نبى لكان أبا جهل أو أبا لهب! وهل يصدر هذا إلّاممن سيصلى ناراً ذات لهب؟! وعلى الجملة، فلا ريب فى أنّه كما أنّ موانع النبوة مثل سبق الكفر وعدم العصمة وفقدان الأفضلية من الكل غير مفقودة فى عمر، كذلك هى موجودة فى أبى جهل وأبى لهب، فلو جاز إثبات النبوة لعمر على تقدير عدم اختتام النبوة جاز إثباتها لأبى لهب وأبى جهل وأمثالهما...

وأيضاً، لو كان قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «ولو كان لكنته» غير دال على جواز النبوّة للأمير على تقدير عدم اختتامها، بل كان من قبيل تعليق المحال بالمحال، لَما دلَّ إلّاعلى استحالة النبوة له ... لكن بيانً استحالة النبوة له لا يفيد فضيلةً له، والحال أن النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى مقام بيان فضله عليه الصلاة والسلام ... فالقرينة المقامية مانعة قطعياً عن التوهّم المذكور.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۸

إحتجاجهم بالحديث الموضوع: لو كان بعدى نبى لكان عمر ... ص: ۲۱۸

وأيضاً، يبطل التوهّم المذكور باستدلال القوم بالحديث الموضوع فى حق عمر: «لو كان بعدى نبى لكان عمر» واحتجاجهم على الأفضلية لعمر بن الخطاب ... كالتفتازانى القائل فى (تهذيب الكلام):

«والأفضلية بترتيب الخلافة، أمّا إجمالًا، فلأنّ اتّفاق أكثر العلماء على ذلك يشعر بوجود دليل لهم عليه، وأمّا تفصيلًا، فلقوله تعالى: «وسيجنّبها الأتقى الذى يؤتى ماله يتزكّى» «۱»

وهو أبو بكر. ولقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: واللَّه ما طلعت الشمس ولا غربت بعد النبيّين والمرسلين على أحدٍ أفضل من أبى بكر. ولقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: خير امتى أبو بكر ثم عمر. وقال: لو كان بعدى نبى لكان عمر».

فهذا الحديث- عند التفتازانى- يدل على الأفضلية، ولو كان من باب تعليق المحال بالمحال، فمن أين الدلالة على ذلك؟

و (كالدهلوى) الذى احتج بهذا الحديث وعارض به حديث «أنا مدينة العلم وعلى بابها» حيث جعله دالّاً على وجدان عمر شرطاً من شروط الخلافة- وهو العلم- على الوجه الأتم «۲ ...» فإنّ هذه الدلالة إنّما تكون إذا لم يكن المراد منه من تعليق المحال بالمحال.

وكالشريفى صاحب (النواقض) حيث قال: «ولو أنصف المسلمون علموا أنّ إسلام جلّهم كان ببركة عمر، وهو تلك النعمة الجليلة العظيمة

---

(۱) الليل ۹۲: ۱۷.

(۲) التحفة الاثنا عشرية: ۲۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۱۹

التى تفوق النعم. ولهذا قال النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى شأنه: لو كان بعدى نبى لكان عمر بن الخطاب نبيّاً».

هذا، وممّا يدل على صدور حديث المنزلة لإفادة استجماع أمير المؤمنين عليه السلام لكلّ شرائط النبوة، وعلى سقوط التوهّم المذكور: كلام الحافظ ابن حجر فيما قاله عمر فى حق معاذ بن جبل ... وهذا نصه:

«قال عياض: اشتراط كون الإمام قرشيّاً مذهب العلماء كافة، وقد عدّوها فى مسائل الإجماع، ولم ينقل عن أحدٍ من السلف فيها خلاف، وكذلك من بعدهم فى جميع الامصار. قال: ولا اعتداد بقول الخوارج ومن وافقهم من المعتزلة، لما فيه من مخالفة المسلمين.

قلت: ويحتاج من نقل الإجماع إلى تأويل ما جاء عن عمر فى ذلك، فقد أخرج أحمد عن عمر بسندٍ رجاله ثقات أنه قال: إنْ أدركنى أجلى وأبو عبيدة حى استخلفته. فذكر الحديث وفيه: فإنْ أدركنى أجلى وقد مات أبو عبيدة استخلفت معاذ بن جبل. الحديث ومعاذ بن جبل أنصَارى، ولا نسب له فى قريش.

فيحتمل أنْ يقال: لعلّ الإجماع انعقد بعد عمر على اشتراط أنْ يكون الخليفة قرشياً، أو تغيّر اجتهاد عمر فى ذلك. واللَّه أعلم» «۱».

فإنّ ما قاله عمر فى حق معاذ يدلّ دلالةً واضحةً على استجماع معاذ لشرائط الخلافة ... ولولا هذه الدلالة لما احتاج هذا القول إلى التأويل، من جهة عدم كونه قرشيّاً...

---

(۱) فتح البارى شرح صحيح البخارى ۱۳/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۰

فتلخص: أن الحديث الشريف الذى رواه الحافظ الخطيب البغدادى يدل دلالةً تامةً واضحةً على استجماع الأمير لشرائط النبوة، وأنه لولا اختتامها بالنبى الأكرم لكان نبيّاً ... ولا مجال لتأويله بما يخرجه عن هذه الدلالة.

قولهم فی حق الجوينى: لو بعث اللَّه نبياً لكان هو ... ص: ۲۲۰

ثم إنّه لا غرابة فى أنْ يضع القوم حديثاً فى فضل عمر مفاده استحقاقه النبوة بعد النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... ليعارضوا به الأحاديث الثابتة فى الأمير وأهل البيت عليهم السلام ... بعد أن قالوا مثل هذا الكلام فى حق عالمٍ من علمائهم!!...

لقد قالوه فى حق أبى محمّد بن عبداللَّه بن يوسف الجوينى كما جاء فى ترجمته:

قال اليافعى: «سنة ۴۳۸. فيها الشيخ الإمام الجليل القدر، مفتى الأنام، قدوة المسلمين وركن الإسلام، ذو المحاسن والمناقب العظام،

والفضائل المشهورة عند العلماء والعوام، الفقيه الاصولى، الأديب النحوى المفسّر، الشيخ أبو محمّد الجوينى، عبداللّه بن يوسف، شيخ الشافعية، وولد إمام الحرمين.

قال أهل التواريخ: كان إماماً فى التفسير والفقه والاصول والعربية والأدب ... وكان مهيباً لا يجرى بين يديه إلّاالجدل والبحث والتحريض

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۱

على التحصيل.

له فى الفقه تصانيف كثيرة الفضائل مثل ... وله التفسير المذكور المشتمل على عشرة أنواع فى كلّ آية.

وقال الإمام عبد الواحد بن عبد الكريم القشيرى: كان أئمتنا فى عصره والمحققون من أصحابنا يعتقدون فيه من الكمال والفضل والخصال الحميدة، ما أنّه لو جاز أنْ يبعث اللّه تعالى نبيّاً فى عصره لما كان إلّاهو، من حسن طريقته وورعه وزهده وديانته وكمال فضله. رضى اللّه تعالى عنه» «۱».

وذكر السبكى بترجمته كلام القشيرى وأضاف: «وقال شيخ الإسلام أبو عثمان الصابونى: لو كان الشيخ أبو محمّد فى بنى إسرائيل لنقل إلينا شمائله ولافتخروا به» «۲».

قولهم فى حق الغزالى: لو كان بعد النبى نبى لكان الغزالى ... ص: ۲۲۱

وعن بعض أكابرهم الجامعين بين علوم الظاهر والباطن! أنه قال نظير الكلمة المذكورة فى حق أبى حامد الغزالى، وأضاف بأن بعض مصنفاته معجزات ... فقد ذكر الحافظ السيوطى فى (التنبئة بمن يبعثه اللّه على رأس كل مائة) بترجمة الغزالى:

«قال الشيخ عفيف الدين اليافعى فى الإرشاد: قد قال جماعة من العلماء- منهم الحافظ ابن عساكر- فى الحديث الوارد عن النبى- صلّى اللّه

---

(۱) مرآة الجنان. حوادث ۳۴۳۸/ ۴۶.

(۲) طبقات الشافعية ۵/ ۷۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۲

عليه وسلّم- إن اللّه يبعث لهذه الامّة من يجدّد لها دينها على رأس كلّ مائة، إنه كان على رأس المائة الاولى: عمر بن عبد العزيز، وعلى رأس الثانية: الإمام الشافعى، وعلى رأس الثالثة: الإمام أبو الحسن الأشعرى، وعلى رأس الرابعة: أبو بكر الباقلانى، وعلى رأس الخامسة: الإمام أبو حامد الغزالى. وذلك لتميّزه بكثرة المصنّفات البديعات، وغوصه فى بحور العلوم، والجمع بين علوم الشريعة والحقيقة والفروع والاصول والمعقول والمنقول والتدقيق والتحقيق والعلم والعمل.

حتى قال بعض العلماء الأكابر الجامعين بين العلم الظاهر والباطن:

لو كان بعد النبى صلّى اللّه عليه وسلّم نبى لكان الغزالى، وأنه يحصل ثبوت معجزاته ببعض مصنفاته».

رؤيا والدة ولىّ اللّه فى استحقاق زوجها أو ولدها النبوّة ... ص: ۲۲۲

والأطرف من كلّ ذلك: رؤيا والدة شاه ولى اللّه الدهلوى فى استحقاق زوجها النبوّة، لكن ولدها- ولى اللّه- يعبّر الرؤيا بما حاصله استحقاقه هو النبوة دون والده ... وإليك نصّ صورة الرؤيا كما حكاها ولى اللّه فى كتابه (التفهيمات الإلهيّة»:

«تفهیم- رأت والـدتی بارک اللّه فی عمرها فی المنام: کأنّ طائراً عجیب الشـکل، جاء إلی أبی- قدّس سرّه- یحمل فی منقاره کاغذة علیها اسم اللّه بالذهب، ثم جاء طائر آخر یحمل فی منقاره کاغذة اخری فیها: بسم اللّه الرحمن الرحیم لو کان النبوة بعد محمّد- صلّی اللّه علیه وسلّم- ممکناً لجعلتک نبیّاً ولکنها انقطعت به. هذه الألفاظ أو بمعناها. والطائر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۳

الأول کان منقاره أحمر وسائر جسده أغبر مثل الحمام، والثانی: سائر جسده أخضر کالطوطی.

فقال أبی- قدّس سرّه-: أبشری بولدک- أشار إلیّ- أما کنّا أعلمناک أنه سیکون ولیّاً؟!

قالت والدتی: وکان علمی فی ذلک المنام أن البشارة فی حق أبیک وقوله- قدّس سرّه- یشعر بأنها فیک. وکان الأمر مشتبهاً علیها.

أقول: وحق التعبیر- کما تقتضیه قوانین الحکمة- أنْ یقال: الکاغذة الاولی إشارة إلی کمال أبی قدّس سرّه، فإنه کان نافیاً فی اللّه مستغرقاً فیه.

أما غبرة حاملها، فلأنه کان غیر مشغول بذکر المعارف. وکذلک الحمام والفاختة حسن الصوت غیر فصیحها. وأما الکاغذة الاخری فإشارة إلی الکمال الذی اوتیته من تلقاء تشریح کمالات الأنبیاء علیهم الصلاة والسلام.

وأمّا الخضرة حاملها فلإیضاحی بالمعارف، کما أنّ الطوطی تفصح وتقطع صوتها. وکان هذا حین فطمت عن اللبن. والحمد للّه‌رب العالمین الرحمن الرحیم».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۴

«۱۴» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی علی علیه السلام: «شدّ به عضدی کماشدّ عضد موسی بأخیه هارون و هو خلیفتی» «و وزیری ولو کان بعدی النبوة لکان نبیّاً ...» ص: ۲۲۴

وجاء فی حدیثٍ تشبیه النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أمیر المؤمنین علیه السلام بهارون، مع التنصیص علی وصایته وخلافته، ثم قال: «ولو کان بعدی النبوة لکان نبیّاً».

وهذا نصّه: «عن أنس رفعهُ إنّ اللّه اصطفانی علی الأنبیاء، واختار لی وصیّاً، واخترت ابن عمّی وشدّ به عضدی کما شدّ عضد موسی بأخیه هارون، وهو خلیفتی ووزیری، ولو کان بعدی النبوة لکان نبیاً» «۱».

وهذا الحدیث الذی رواه السید علی الهمدانی فی کتابه الذی ضمّنه- کما قال- «جواهر الأخبار ولآلی الآثار فی فضائل أهل البیت».

نصّ صریح فی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام ووصایته، وأنه إنّما کان کذلک لأنّه لا نبی بعده صلّی اللّه علیه وآله وسلّم وإلّا لکان نبیاً ... وبالجملة، فإنّ له کلّ ما لهارون، إلّاالنبوة، لکون رسول الإسلام خاتم النبیّین.

---

(۱) مودة القربی- المودة السادسة، ینابیع المودة ۲/ ۲۸۸. الطبعة الحدیثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۵

«۱۵» ما قاله عمار فی حقّ الأمیر واستدلاله بحدیث المنزلة ... ص: ۲۲۵

وروی الشیخ علی المتقی:

«عن یحیی بن عبداللّه بن الحسن، عن أبیه قال: کان علی یخطب، فقام إلیه رجل فقال: یا أمیر المؤمنین! أخبرنی من أهل الجماعة؟ ومن أهل الفرقة؟ ومن أهل السنّة؟ ومن أهل البدعة؟ فقال: ویحک! أمّا إذا سألتنی فافهم عنّی، ولا علیک أنْ لا تسأل عنها أحد بعدی. فأمّا أهل الجماعة فأنا ومن اتّبعنی وإن قلّوا، وذلک الحق عن أمر اللّه وأمر رسوله.

فأمّا أهل الفرقة فالمخالفون لی ومن اتّبعنی وإنْ کثروا.

وأمّا أهل السنّة المتمسّکون بما سنّه اللَّه لهم ورسوله، وإنْ قلّوا. وإنْ قلّوا.

وأمّا أهل البدعة فالمخالفون لأمر اللَّه ولکتابه ورسوله، العاملون برأیهم وأهوائهم وإنْ کثروا. وقد مضی منهم الفوج الأول وبقیت أفواج، وعلی اللَّه قصمها واستئصالها عن جدبة الأرض.

فقام إلیه عمّار فقال: یا أمیر المؤمنین، إن الناس یذکرون الفیء ویزعمون أن من قاتلنا فهو وماله وأهل فیء لنا وولده.

فقام رجل من بکر بن وائل- یدعی عبّاد بن قیس- وکان ذا عارضة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۶

ولسان شدید، فقال: یا أمیر المؤمنین! واللَّه ما قسمت بالسویّة، ولا عدلت فی الرعیّة!

فقال علی: ولِمَ ویحک؟

قال: لأنک قسّمت ما فی العسکر وترکت الأموال والنساء والذریّة.

فقال علی: أیها الناس من کان به جراحة فلیداوها بالسمن.

فقال عباد: جئنا نطلب غنائمنا فجاءنا بالتّرهات!

فقال له علی: إن کنت کاذباً فلا أماتک اللَّه حتی تدرک غلام ثقیف.

فقال رجل من القوم: ومن غلام ثقیف یا أمیر المؤمنین؟

فقال: رجل لا یدع للَّهحرمةً إلّاانتهکها.

قال: فیموت أو یقتل؟

قال: بل یقصمه قاصم الجبّارین، قتله بموت فاحش یحترف منه دبره لکثرة ما یجری من بطنه.

یا أخا بکر، أنت امرؤ ضعیف الرأی! أما علمت أنّا لا نأخذ الصغیر بذنب الکبیر، وإنّ الأموال کانت لهم قبل الفرقة، وتزوّجوا علی رشده، وولدوا علی الفطرة، وإنما لکم ما حوی عسکرهم، وما کان فی دورهم فهو میراث لذریّتهم، فإنْ عدا علینا أحد منهم أخذناه بذنبه، وإنْ کفَّ عنّا لم نحمل علیه ذنب غیره. یا أخا بکر: لقد حکمت فیهم بحکم رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی أهل مکة، قسّم ما حوی العسکر ولم یعرض لما سوی ذلک، وإنما اتّبعت أثره حذو النعل بالنعل. یا أخا بکر أما علمت أن دار الحرب یحلّ ما فیها وأن دار الهجرة یحرم ما فیها إلّابحق. فمهلًا مهلًا یرحمکم اللَّه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۷

فإنْ أنتم لم تصدّقونی وأکثرتم علیَّ، وذلک أن تکلّم فی هذا غیر واحد، فأیّکم یأخذ امّه عائشة بسهمه؟

قالوا: أیّنا یا أمیر المؤمنین، بل أصبت وأخطأ، وعلمت وجهلنا.

ونحن نستغفر اللَّه.

وتنادی الناس من کل جانب: أصبت یا أمیر المؤمنین، أصاب اللَّه بک الرشاد والسداد.

فقام عمار وقال:

یا أیها الناس، إنکم- واللَّه- إنْ اتّبعتموه وأطعتموه لم یضل بکم عن منهاج نبیّکم قیس شعرة، وکیف یکون ذلک؟ وقد استودعه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنایا والوصایا وفصل الخطاب علی منهاج هارون بن عمران، إذ قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، فضلًا خصّه اللَّه به إکراماً منه لنبیّه حیث أعطاه ما لم یعط أحداً من خلقه.

ثم قال علی: انظروا رحمکم اللَّه ما تؤمرون به فامضوا له، فإنّ العالم أعلم بما یأتی من الجاهل الخسیس الأخس، فإنی حاملکم- إن شاء اللَّه تعالی، إن أطعتمونی- علی سبیل الجنّة وإنْ کاد ذا مشقة شدیدة ومرارة عتیدة وان الدنیا حلوة الحلاوة لمن اغترّ بها ... من

الشقوة والندامة عمّا قليل. ثم إنّی مخبركم أنّ خيلًا من بنی إسرائيل أمرهم نبيّهم أنْ لا يشربوا من النهر، فلجّوا فی ترك أمره، فشربوا منه إلّاقليلًا منهم، فكونوا رحمكم اللّه من أولئك الذين أطاعوا نبيّهم ولم يعصوا ربّهم» «۱».

---

(۱) كنز العمال ۱۶/ ۱۸۳ رقم ۴۴۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۸

فقد جعل الصحابی الجليل عمار بن يا سر- رضی اللّه عنه- حديث المنزلة دليلًا على أن النبی- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- قد استودع الإمام عليّاً عليه السلام علم المنايا والوصايا وفصل الخطاب على منهاج هارون، وهو المعصوم عن الخطأ والمصون عن النقائص...

فاستفاد من حديث المنزلة الدلالة على عصمة الإمام عليه السلام ووجوب إطاعته واتّباعه، كما يجب إطاعة رسول اللّه صلّى اللّه وآله وسلّم، لكونه على منهاجه تماماً...

فلا ريب إذَنْ فی دلالة الحديث على افتراض طاعة الأمير وعصمته وأفضليّته وأعلميّته، وبذلك يكون هو المتعيَّن للخلافة، ويظهر أنْ لا حق لغيره فيها ... ويتبيّن سقوط الترّهات التی فاه بها المكابرون، وتذهب أضاليل الأعور وابن تيمية أدراج الرّياح...

مضافاً إلى الفوائد الاخرى المشتمل عليها هذا الحديث:

منها: قوله الإمام عليه السلام: «فأما أهل الجماعة فأنا ومن اتّبعنی وإنْ قلّوا» فإنّه يفيد أنّ كلّما ورد من الأمر باتّباع الجماعة والكون مع الجماعة ونحو ذلك، فهو أمر باتّباعه واتباع من اتّبعه...

ويفيد أيضاً أنه مفترض الطاعة وواجب الاتّباع، وذاك يفيد عصمته وتعيّنه للإمامة والخلافة.

وقد أكّد ذلك بقوله: «وذلك عن أمر اللّه وأمر رسوله».

ومنها: قوله عليه السلام: «فأمّا أهل الفرقة فالمخالفون لی ولمن اتّبعنی» فإنّه أيضاً يفيد وجوب اتّباعه وذم مخالفته. وهذه هی العصمة كذلك.

ومنها: قوله عليه السلام: «فأما أهل السنّة» ... فانّه بعد تعريفه «أهل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۲۹

الجماعة» بما عرفت، يدلّ على أن أهل السنّة هم المتابعون له لا المنقادون لغيره وإنْ تسمّوا بهذا الاسم.

ومنها: قوله عليه السلام: «فأمّا أهل البدعة» ... فإنّ المراد منهم- بعد معرفة أهل السنّة والجماعة- هم المخالفون له ولأتباعه وإنْ كثروا ...

ومنها: قوله عليه السلام: «وقد مضى منهم الفوج الأول» فإنّه إنْ أراد الثلاثة وأتباعهم- كما هو الظاهر- فالأمر واضح، وإنْ أراد أصحاب الجمل، فيكون قد وصف عليه السلام طلحة والزبير وأتباعهما بأهل البدعة.

ومنها: قوله: «إنّا لا نأخذ الصغير بذنب الكبير» فصريح فی أن أصحاب الجمل مرتكبون للذنب، فلا فائدة لما يقال من أنهم اجتهدوا وأخطأوا، فهم مأجورون أجراً واحداً!!

كما أنّه عليه السلام وصفهم بأهل الفرقة.

وأنّه أجرى فيهم حكم الكفار من أهل مكة.

ومنها: قوله: «فانظروا رحمكم اللّه ما تؤمرون فامضوا له» ... نصّ فی عصمته ووجوب طاعته ... وأنه الأعلم، الحامل للُامّة على سبيل الجنة.

ومنها: قوله: «فكونوا رحمكم اللّه من أولئك» ... حيث أفاد أن طاعته بعينها طاعة النبیّ المعصوم، وعدم عصيانه إطاعة الحیّ القيوم، وفيه ما يدل على كمال العصمة، وأن حكمه عين حكم ربّ العزة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۰

«۱۶» الأعلميّة من منازل هارون ... ص: ۲۳۰

إنه لا ريب فی أن هارون كان الأعلم فی الامّة بعد موسی عليه السلام ... فيكون أمير المؤمنين عليه السلام الأعلم فی الامة بعد نبيّنا- صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم-. والأعلميّة تفيد الأفضليّة، والأفضلية سبب انحصار الخلافة فيه.

أمّا أعلميّة هارون بعد موسی، فقد ذكرنا عدم الريب فيها، وإليك جملةً من عباراتهم الصريحة بها:

قال البغوی: «قال أهل العلم بالأخبار: كان قارون أعلم بنی إسرائيل بعد موسی وهارون- عليهما السلام- وأقرأهم للتوراة وأجملهم وأغناهم، وكان حسن الصورة فبغی وطغی» «۱».

وفی الجلالين: ««قال إنّما أوتيته» أی المال «علی علم عندی» «۲»

. أی فی مقابله. وكان أعلم بنی إسرائيل بالتوراة بعد موسی وهارون» «۳».

وقال الخطيب الشربينی: «وروی أهل العلم بالأخبار: أن قارون كان أعلم بنی إسرائيل بعد موسی وهارون» «... ۴».

---

(۱) معالم التنزيل ۳/ ۳۹۱- ۳۹۲.

(۲) القصص ۲۸: ۷۸.

(۳) تفسير الجلالين ۳۹۵.

(۴) السراج المنير فی تفسير القرآن ۳/ ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۱

وقال العينی: «وكان قارون أعلم بنی إسرائيل بعد موسی وهارون وأفضلهم وأجملهم، قال قتادة: وكما يسمی المنور لحسن صورته، ولم يكن فی بنی إسرائيل أقرء للتوراة منه» «... ۱».

وعلی الجملة، فإنّ هارون كان أعلم بنی إسرئيل بعد موسی، فلا يبقی ريب فی أعلمية أمير المؤمنين عليه السلام، لما دلَّ علی عموم المنزلة ممّا تقدم ويأتی، ولخصوص ما أوردناه عن عمار بن ياسر ونحوه.

وعلی فرض قبول ما ذكره ولی اللَّه الدهلوی من حمل الحديث علی المنازل المشهورة، فإنّ الأعملية منها قطعاً، فالدلالة تامّة.

هذا، وقد نصّ العلامة سعيد الدين الفرغانی بشرح قول ابن الفارض فی (التائيّة):

«وأوضح بالتأويل ما كان مشكلا علی بعلمٍ ناله بالوصية»

نصّ علی أنّ حديث المنزلة- كحديث الثقلين وكحديث أنا مدينة العلم- يدلّ علی حصول العلم لأمير المؤمنين بوصيةٍ من النبیّ صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم، فكان بذلك أعلم من سائر الصّحابة، لا سيّما من عمر الذی أفصح عن ذلك بقوله غير مرة: لولا علی لهلك عمر.

ووجه الإستدلال بحديث المنزلة علی الأعلميّة لا يكون إلّابأنْ يقال:

كما أنّ هارون كان متمكّناً من حلّ المشكلات والمعضلات بعلمٍ ناله بالوصية من موسی، فعلی مثل هارون، حصلت له تلك المرتبة بوصيةٍ من النبی.

كما أفاد كلامه دلالة حديث الثقلين علی المرام. والحمد للَّه.

---

(۱) عقد الجمان فی تاريخ أهل الزمان- النوع الثامن والثلاثون، قصة هارون.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۲

ولو کابر متعصّب عنود فیما قاله الفرغانی وغیره، فإلیک المطلب من رئیس الفرقة الباغیة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۳

«۱۷» دلالة الحدیث علی الأعلمیّة علی لسان معاویة ... ص: ۲۳۳

ففی خبر رواه أعاظم القوم وأکبار أئمّتهم أمثال:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- الفقیه أبی اللیث السمرقندی، متوفی سنة ۳۷۳ أو ۳۷۵.

۳- أبی الحسن علی بن عمر بن شاذان، متوفی سنة ۳۸۶.

۴- الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی، متوفی سنة ۴۸۳.

۵- محبّ الدین الطبری.

۶- إبراهیم بن محمّد الحموینی الجوینی.

۷- محمّد بن یوسف الزرندی.

۸- نور الدین السّمهودی.

۹- إبراهیم بن عبداللَّه الیمنی الوصابی.

۱۰- أحمد بن حجر المکّی.

۱۱- أحمد بن فضل بن باکثیر المکی.

۱۲- أحمد بن عبد القادر العجیلی.

۱۳- المولوی مبین الکهنوی.

یستدل رئیس بالفرقة الباغیة وقائد النواصب ... معاویة بن أبی سفیان بحدیث المنزلة علی أعلمیّة مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۴

والفضل ما شهدت به الأعداء...

قال ابن عساکر:

وأمّا ما رُوی عن معاویة:

فأخبرنا أبو القاسم زاهر بن طاهر، أنا أبو سعد الجَنْزَرودی، أنا السیّد أبو الحسن محمّد بن علی بن الحسین، نا حمزة بن محمّد الدهقان، نا محمّد بن یونس، نا وهب بن عثمان البصری، نا إسماعیل بن أبی خالد، عن قیس بن أبی حازم قال:

سأل رجل معاویة عن مسألة فقال: سل عنها علی بن أبی طالب، فهو أعلم منی، قال: قولک یا أمیر المؤمنین أحبّ إلی من قول علی، قال: بئس ما قلت ولؤم ما جئت به، لقد کرهت رجلًا کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یَغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال له: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنّه لا نبی بعدی».

وکان عمر بن الخطاب یسأله ویأخذ عنه، ولقد شهدتُ عمر إذا أشکل علیه أمر قال ها هنا علی بن أبی طالب؟ ثمّ قال للرجل: قُمْ لا أقام اللَّه رجلیک، ومحا اسمه من الدیوان.

أخبرناه عالیاً أبو نصر بن رضوان، وأبو علی ابن السبط، وأبو غالب بن البنّا، قالوا: أنا أبو محمّد الجوهری، أنا أبو بکر بن مالک، نا محمّد بن یونس، نا وهب بن عمرو بن عثمان النمری البصری، حدّثنی أبی، عن إسماعیل بن أبی خالد، عن قیس بن أبی حازم قال:

جاء رجل إلی معاویة فسأله عن مسألة فقال: سل عنها علی بن أبی طالب فهو أعلم، فقال: یا أمیر المؤمنین جوابک فیها أحبّ إلیّ من

جواب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۵

علی، فقال: بئس ما قلت، ولؤم ما جئتَ به، لقد کرهت رجلًا کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یَغرّه بالعلم غراً، ولقد قال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «أنت منی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنّه لا نبی بعدی».

وکان عمر إذا أشکل علیه شیء، یأخذ منه، ولقد سمعت عمر وقد أشکل علیه فقال ها هنا علی؟ قُمْ لا أقام اللَّه رجلیک» «۱».

وقال ابن المغازلی: «أخبرنا أبو القاسم عبد الواحد بن علی بن العباس البزاز، قال حدّثنا أبو القاسم عبیداللَّه بن أسد البزار، قال حدّثنا أبو مقاتل محمّد بن العباس بن أحمد، قال حدّثنا أحمد بن یونس، قال حدّثنا وهب بن عمر بن عثمان المدنی، قال حدّثنا أبی عن إسماعیل بن أبی خالد عن قیس قال: سأل رجل معاویة عن مسألةٍ. فقال: سل عنها علی بن أبی طالب فإنّه أعلم. قال: یا أمیر المؤمنین قولک فیها أحبّ إلیَّ من قول علی بن أبی طالب. فقال: بئسما قلت ولؤم ما جئت به، لقد کرهت رجلًا کان رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یغرّه بالعلم غرّاً، ولقد قال رسول اللَّه له:

أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی، ولقد کان عمر بن الخطاب یسأله فیأخذ عنه، ولقد شهدت عمر إذا أشکل علیه شیء قال: ههنا علی. قم لا أقام اللَّه رجلیک، ومحا اسمه من الدیوان» «۲».

وقال ابن حجر: «أخرج أحمد: إن رجلًا سأل معاویة عن مسألةٍ...

وأخرجه آخرون بنحوه» «... ۳».

وقال السمهودی: «أخرج الإمام أحمد فی المناقب عن أبی حازم

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۷۰- ۱۷۱.

(۲) المناقب لابن المغازلی: ۸۶ رقم ۵۲.

(۳) الصواعق المحرقة: ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۶

قال: جاء رجل إلی معاویة ... وأخرج جماعة آخرون منهم ابن شاذان عن قیس بن أبی حازم بنحوه» «... ۱».

وقال الحموینی: «أخبرنی الشیخ جمال الدین أحمد بن محمّد بن محمّد القزوینی المعروف بمذکویه رحمه اللَّه مناولةً قال: أنبأنا الشیخ ضیاء الدین عبد الوهاب بن علی بن علی البغدادی إجازةً، بروایته عن شیخ الإسلام جمال السنّة أبی عبداللَّه محمّد بن حمویه بن محمّد الجوینی قال:

أنبأنا الشیخ أبو محمّد الحسین بن أحمد رحمه اللَّه، أنبأنا الإمام أبو الحسن علی بن أحمد بن جناح، أنبأنا الإمام أبو بکر محمّد بن إبراهیم البخاری الکلابادی، حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن یوسف العمانی.

ومحمّد بن محمّد بن الأزهر الشعری قالا: حدّثنا محمّد الکدیمی.

قال العمانی: حدّثنا عمر بن عثمان النمری. وقال الأزهری حدّثنا وهب بن عمر بن عثمان- وهو الصواب- قال: حدّثنا أبی عن أبی إسماعیل بن أبی خالد عن قیس ابن أبی حازم قال: جاء رجل إلی معاویة فسأله عن مسألةٍ» «... ۲».

فهذا مدلول ومفاد حدیث المنزلة عند معاویة الباغیة، لکنّ الأعور وابن تیمیّة وأمثالهما یخالفون إمامهم فی هذا المقام، حتی أنّ الأعور یتّخذ هذا الحدیث دلیلًا علی تنقیصه علیه الصلاة والسلام!!

ولا یتوهّم دلالة الحدیث علی أعلمیّة الإمام من معاویة فقط، لأنّ معاویة إنما فهم أعلمیّة الإمام من تنزیل النبی إیّاه منزلة هارون، وقد کان

(۱) جواهر العقدین: ۳۸۷.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۳۷۱ رقم ۳۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۷

هارون أعلم امّة موسی قاطبةً، فعلی علیه السلام أعلم الامّة الإسلامیّة بعد النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ویشهد بما ذکرنا استشهاد معاویة بأعلمیة الإمام من عمر بن الخطاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۸

«۱۸» قول معاویة بعد سماع الحدیث «لو سمعت من رسول اللَّه فی علی لکنت له خادماً ...» ص: ۲۳۸

قال أبو المظفّر سبط ابن الجوزی:

«وأمّا السنّة فبأخبار نبدأ منها بما ثبت فی الصحیح والمشاهیر من الآثار.

حدیث فی اخبار رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی (ع):

قال أحمد فی المسند- وقد تقد إسناده- حدّثنا محمّد بن جعفر، عن شعبة، عن الحکم، عن مصعب بن سعد، عن أبیه سعد بن أبی وقّاص قال:

خلّف رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیاً (ع) فی غزوة تبوک فی أهله. فقال: یا رسول اللَّه تخلّفنی فی النساء والصّبیان! فقال: ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی؟

أخرجاه فی الصحیحین واتفقا علیه.

ولمسلم عن عامر بن سعد بن أبی وقّاص قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً وقال له: ما منعک أنْ تسبّ أبا تراب؟

فقال سعد: أمّا ما ذکرت ثلاثاً سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قالهنّ له فلنْ أسبّه أبداً، لأن یکون لی واحدة منهن أحبّ إلیّ من حمر النعم. وذکر منها حدیث الرایة وسنذکره فیما بعد ان شاء اللَّه. الثانیة: لمّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۳۹

نزلت «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

الآیة. دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، وقال- صلّی اللَّه علیه وسلّم- اللّهم هؤلاء أهلی. والثالثة: سمعت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وقد خلّفه فی بعض مغازیه- فقال یا رسول اللَّه ترکتنی مع النساء والصّبیان.

فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: ألا ترضی. وذکر الحدیث.

وقد ذکر المسعودی فی کتاب مروج الذهب ومعان الجوهر: إنّ سعداً لمّا قال لمعاویة هذه المقالة قال له معاویة:

ما کنت عندی ألأم منک الآن، فلم لم تنصره؟ ولم قعدت عن بیعته؟

وکان سعد قد تخلّف عن بیعته (ع).

ثم قال معاویة: أما إنی لو سمعت من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ما سمعت فی علی بن أبی طالب لکنت له خادماً ما عشت» «۲».

أقول:

وهذا ما جاء فی (مروج الذهب):

«حدّث أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، عن محمّد بن حُمید الرازی، عن أبی مجاهد، عن محمّد بن إسحاق، عن ابن أبی نجیح قال: لمّا حجّ معاویة طاف بالبیت ومعه سعد، فلما فرغ انصرف معاویة إلی دار الندوة، فأجلسه معه إلی سریره، ووقع معاویة فی علی وشرع

فى سبّه، فزحف سعد. ثم قال: أجلستنى معك على سريرك ثم شرعت فى سبّ على! واللَّه لأنْ يكون فىَّ خصلة واحدة من خصالٍ كانت لعلى أحب

---

(۱) سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) تذكرة خواص الامة: ۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۰

إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عيله الشمس.

واللَّه لأن أكون صهراً لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لى من الولد ما لعلى أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

واللَّه لأن يكون رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لى ما قال له يوم خيبر: لُاعطيّن الرّاية غداً رجلًا يحبّه اللَّه ورسوله ويحبّ اللَّه ورسوله ليس بفرّار يفتحت اللَّه على يديه، أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

واللَّه لأنْ يكون رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لى ما قال له فى غزوة تبوك: ألا ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى، أحبّ إلىّ من أن يكون لى ما طلعت عليه الشمس.

وأيم اللَّه لا خلت لك داراً ما بقيت. ثم نهض.

ووجدت فى وجه آخر من الروايات وذلك فى كتاب على بن محمّد بن سليمان النوفلى فى الأخبار عن ابن عائشة وغيره:

إن سعداً لما قال هذه المقالة لمعاوية نهض يقوم، ضرط له معاوية وقال له: أقعد حتى تسمع جواب ما قلت: ما كنت عندى قط ألأم منك الآن، فهلّا نصرته؟ ولم قعدت عن بيعته؟

فإنى لو سمعت من النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- مثل الذى سمعت فيه لكنت خادماً لعلى ما عشت.

فقال سعد: واللَّه إنى لأحقّ بموضعك منك.

فقال معاوية: يأبى عليك بنو عذرة. وكان سعد- فيما يقال- لرجل من بنى عذرة» «۱».

---

(۱) مروج الذهب ۳/ ۱۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۱

«۱۹» كلام أروى بنت الحارث مع معاوية ... ص: ۲۴۱

اشارة

وممّا يستدل به على دلالة حديث المنزلة على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام وخلافته العامة بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بلا فصل:

كلام الصحابيّة الجليلة أروى بنت الحارث بن عبد المطلب الهاشميّة- المذكورة فى (الإصابة) للحافظ ابن حجر بقوله: «أروى بنت الحارث بن عبد المطلب الهاشمية والدة المطلب بن أبى وداعة السهمى، ذكرها ابن سعد فى الصحابيّات فى بنات عم النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وقال: امها غزية بنت قيس بن طريف، من بنى الحارث بن فهر بن مالك. قال: وولدت لأبى وداعة المطلب وأبا سفيان وام جميل وام حكيم والربعة» «۱».

لقد قالت أروى لمعاوية عندما وفدت عليه ودار بينها وبينه حديث طويل ... رواه غير واحدٍ من مشاهير المؤرّخين وأهل الأدب...

کلاماً هو من أحسن ما یستدل به فی المقام.

روایة ابن عبد ربه ... ص: ۲۴۱

فمن رواة خبرها مع معاویة: أبو عمر أحمد بن عبد ربّه الأندلسی ... حیث قال:

«وفود أروی بنت عبد المطلب علی معاویة رحمه اللّه.

---

(۱) الاصابة فی معرفة الصحابة ۷/ ۴۷۹ رقم ۱۰۲۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۲

العباس بن بکّار قال: حدّثنی عبداللّه بن سلیمان المدنی وأبو بکر الهذلی: أنّ أروی بنت الحارث بنت عبد المطلب دخلت علی معاویة وهی عجوز کبیرة، فلمّا رآها معاویة قال: مرحباً بک وأهلًا یا خالة، فکیف کنت بعدنا؟

فقالت: یا ابن أخی، لقد کفرت ید النعمة، وأسأت لابن عمّک الصحبة، وتسمّیت بغیر اسمک، وأخذت غیر حقّک، من غیر دینٍ کان منک ولا من آبائک، ولا سابقة فی الإسلام، بعد أنْ کفرتم برسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فأتعس اللّه منکم الجدود، وأضرع منکم الخدود، وردّ الحق إلی أهله ولو کره المشرکون، وکانت کلمتنا هی العلیا، ونبیّنا- صلّی اللّه علیه وسلّم- هو المنصور.

فولّیتم علینا من بعده، تحتجّون بقرابتکم من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ونحن أقرب إلیه منکم وأولی بهذا الأمر.

فکنّا فیکم بمنزلة بنی إسرائیل فی آل فرعون، وکان علی بن أبی طالب رحمه اللّه بعد نبیّنا بمنزلة هارون من موسی.

فغایتنا الجنّة وغایتکم النار.

فقال لها عمرو بن العاص: کُفّی أیّتها العجوز الضالّة، واقصری من قولک مع ذهاب عقلک، إذ لا تجوز شهادتک وحدک.

فقالت له: وأنت یا ابن النابغة، تتکلّم وامک کانت أشهر بغیّ بمکة، وآخذهنّ للُاجرة! إدّعاک خمسة نفر من قریش، فسئلت امّک عنهم، فقالت: کلّهم أتانی، فانظروا أشبههم به، فألحقوه به، فغلب علیک شبه العاص بن وائل، فلحقت به.

فقال مروان: کفّی أیّتها العجوز واقصدی لما جئت به.

فقالت: وأنت أیضاً یا ابن الزرقاء تتکلّم!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۳

ثمّ التفتت إلی معاویة فقالت: واللّه ما جرّأ علیَّ هؤلاء غیرک، فإنّ امک القائلة فی قتل حمزة:

نحن جزیناکم بیوم بدر والحرب بعد الحرب ذات سعر

ما کان لی فی عتبة من صبر وشکر وحشی علیَّ دهری

حتی ترمَّ أعظمی فی قبری

فأجابتها بنت عمّی وهی تقول:

خزیت فی بدر وبعد بدر یا ابنة جبّار عظیم الکفر

فقال معاویة:

عفا اللّه عمّا سلف، یا خالة، هاتی حاجتک.

فقالت:

ما لی إلیک حاجة.

وخرجت عنه» «۱».

ابن عبد ربه وكتابه العقد ... ص: ۲۴۳

وتوجد ترجمة ابن عبد ربّه فی كثير من التراجم والتواريخ المعتبرة، مثل:

۱- معجم الادباء ۱/ ۶۰۹- ۶۷۱.

۲- وفيات الأعيان، لابن خلكان ۱/ ۱۱۰.

۳- العبر فی خبر من غبر، للذهبی ۲/ ۲۹.

۴- البداية والنهاية ۱۱/ ۱۶۳.

۵- الوافی بالوفيات ۸/ ۱۰.

۶- مرآة الجنان، لليافعی ۲/ ۲۲۲.

---

(۱) العقد الفريد ۱/ ۳۴۶.

۷- بغية الوعاة: ۱۶۱.

۸- نفح الطيب لأبی العباس المقری، حيث جاء فيه: «الفقيه العالم أبی عمر أحمد بن عبد ربه، عالم ساد بالعلم ورأس، واقتبس به من الحظوة ما اقتبس، وشهر بالأندلس حتی سار إلی المشرق ذكره، واستطار بشرر الذكاء فكره، وكانت له عناية بالعلم وثقة، ورواية له متّسقة، وأمّا الأدب فهو كان حجّته وبه غمرت الأفهام لجّته، مع صيانةٍ وورع، وديانةٍ ورد ماءها فكرع، وله التأليف المشهورة الذی سمّاه بالعقد، وحماه عن عثرات النقد، لأنه أبرزه مثقف القناة مرهف الشباة، تقصر عنه ثواقب الألباب وتبصر السحر منه فی كل باب، وله شعر انتهی منتهاه، وتجاوز سماك الإحسان وسماه» «... ۱».

كما أن كتابه (العقد) من الكتب المعترة عندهم، فقد سمعت وصفه بأنه محمّی عن النقد، وفی وفيات الأعيان وغيره وصفه بأنه من الكتب الممتعة، وفی بعض الكتب وصفه بأنّه من الكتب النفيسة ... كما نقل عنه واعتمد عليه ابن خلكان فی (تاريخه) والبلوی فی (ألف با) وأبو الفضل جعفر بن ثعلب فی (الإمتاع بأحكام السماع) ابن خلدون فی (تاريخه) وعبد العزيز ابن فهد المكی فی (غاية المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام) وغيرهم.

وقد قال ابن عبد ربّه فی وصفه: «وقد ألّفت هذا الكتاب وتخيّرت جواهره من متخيّر جواهر الآداب ومحصول جوامع البيان، فكان جوهر الجوهر ولباب اللباب، وإنما لی فيه تأليف الإختيار وحسن الإختصار وفرش لدور كل كتاب، وما سواه فمأخوذ من أفواه العلماء ومأثور عن الحكماء والادباء، واختيار الكلام أصعب من تأليفه، وقد قالوا: اختيار الرجل وافد عقله».

---

(۱) نفح الطيب ۹/ ۲۷۵.

رواية أبی الفداء ... ص: ۲۴۵

ومن رواته: إسماعيل بن علی المشتهر بأبی الفداء، حيث قال فی (تاريخه) فی أخبار معاوية: «ومما يحكی عن حلمه: من تاريخ القاضی جمال الدين ابن واصل: أن أروی بنت الحارث بن عبد المطلب بن هاشم، دخلت علی معاوية وهی عجوز كبيرة، فقال لها

معاوية: مرحباً بك يا خالة، كيف أنت؟

فقالت: بخير يا ابن اختى، لقد كفرت النعمة وأسأت لابن عمّك الصّحبة، وتسمّيت بغير اسمك، وأخذت غير حقّك، وكنّا أهل البيت أعظم الناس فى هذا الدين بلاءً، حتى قبض اللّه نبيّه، مشكوراً سعيه مرفوعاً منزلته، فوثبت علينا بعده بنو تيم وعدى واميّة، فابتزّونا حقنا، ووليتم علينا، فكنا فيكم بمنزلة بنى إسرائيل فى آل فرعون، وكان على بن أبى طالب بعد نبيّنا بمنزلة هارون من موسى.

فقال لها عمرو بن العاص: كفّى أيّتها العجوز الضالّة، واقصرى عن قولك مع ذهاب عقلك.

فقالت: وأنت يا ابن النابغة تتكلّم، وامّك كانت أشهر بغى بمكّة، وأرخصهنّ اجرة، وادّعاك خمسة من قريش، فسُئلت امك عنهم فقالت:

كلّهم أتانى، فانظروا أشبههم به فألحقوه به. فغلب عليك شبه العاص بن وائل فألحقوك به.

فقال لها معاوية: عفا اللّه عما سلف، هاتى حاجتك.

فقالت: اريد ألفى دينار لأشترى بها عيناً فوّارةً فى أرضٍ خرّارة، تكون لفقراء بنى الحارث بن عبد المطلب. وألفى دينار اخرى ازوّج بها فقراء بنى الحارث. وألفى دينار اخرى أستعين بها على شدّة الزّمان.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۶

فأمر لها معاوية بستّة آلاف دينار. فقبضتها. وانصرفت» «۱».

أبو الفداء وتاريخه ... ص: ۲۴۳

وقد ذكروا أبا الفداء بكل مدح وثناء فى كتبهم مثل:

۱- طبقات الشافعية للسبكى ۹/ ۴۰۳.

۲- تتمة المختصر، لابن الوردى ۲/ ۲۸۷.

۳- النجوم الزاهرة ۹/ ۲۹۲.

۴- فوات الوفيات، لابن شاكر ۱/ ۱۶.

۵- البداية والنهاية لابن كثير ۱۴/ ۱۲۷.

۶- الدرر الكامنة، لابن حجر العسقلانى ۱/ ۲۱۶.

وكتابه (المختصر فى أخبار البشر) من التواريخ المعروفة، ذكر مؤلفه أنه «تذكرة تغنينى عن مراجعة الكتب المطوّلة» وقال (كاشف الظنون):

«أورد فيه أشياء من التواريخ القديمة والإسلامية، لتكون تذكرةً ومغنية عن مراجعة الكتب المطوّلة». وفى (التتمة لابن الوردى): «من الكتب التى لا يقع مثلها ولا يسع جهلها، فإنّه اختاره من التواريخ التى لا تجتمع إلّاللملوك ... وضمّنه كنوزاً، وهل يعجز عن الكنوز من هو ملك مؤيّد»....؟

رواية ابن شحنة ... ص: ۲۴۶

ومن رواته: القاضى محبّ الدين أبو الوليد الحلبى المعروف بابن الشحنة حيث قال: «وفى سنة ۶۰ مات معاوية، وكان عمره ۷۵ سنة، وكان يغلب حلمه على ظلمه، وكان ذا هيبة يحسن سياسة الملك.

(۱) المختصر فی أحوال البشر ۱/ ۱۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۷

دخلت علیه أروی بنت الحارث بن عبد المطلب، فقال لها: مرحباً بک یا خالة، کیف حالک؟ فقالت:

بخیر یا ابن اختی، لقد کفرت النعمة وأسأت لابن عمک الصحبة، وتسمّیت بغیر اسمک وأخذت غیر حقّک، وکنّا أهل البیت أعظم الناس فی هذا الدین بلاءً، حتی قبض اللّه نبیّه، مشکوراً سعیه مرفوعاً منزلته، فوثبت علینا بعده بنو تیم وعدی وامیّة، فابتزّونا حقّنا وولّیتم علینا، فکنا فیکم بمنزلة بنی إسرائیل فی آل فرعون، وکان بن أبی طالب بعد نبینا صلّی اللّه علیه وسلّم بمنزلة هارون من موسی.

فقال لها عمرو بن العاص»....

إلی آخر الخبر «... ۱».

ابن شحنة وتاریخ ... ص: ۲۴۷

وقد ترجم الحافظ السخاوی لابن شحنة بقوله:

«ولد سنة ۷۴۹ بحلب ونشأ بها فی کنف أبیه، فحظ القرآن وکتباً، وأخذ عن شیوخ بلده والقادمین إلیها ... فاشتهرت فضائله، بحیث عیّنه أکمل الدین وسراج الدین لقضاء بلده وأثنیا علیه، فولّاه إیّاه الأشرف شعبان، وذلک فی سنة ۷۸ عوضاً عن الجمال إبراهیم بن العدیم.

وذکره ابن خطیب الناصریة فقال: شیخنا وشیخ الإسلام، کان إنساناً حسناً عاقلًا، دمث الأخلاق، حلو النادرة، عالی الهمّة، إماماً عالماً فاضلًا ذکیاً، له الأدب الجید والنظم والنثر الفائقان والید الطولی فی جمیع العلوم، قرأت علیه...

وقال البرهان الحلبی: من بیوت الحلبیین، مهر فی الفقه والأدب

---

(۱) روضة المناظر. حوادث سنة ۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۸

والفرائض، مع جودة الکتابة ولطف المحاضرة وحسن الشکالة، یتوقّد ذکاءً، وله تصانیف لطاف.

وقال المقریزی فی عقوده: إنه أفتی ودرّس بحلب ودمشق والقاهرة، وکان یحب الحدیث وأهله، ولقد قام مقاماً عجز أقرانه عنه وتعجب أهل زمانه منه.

وحاصل الأمر فیه: إنّه کان منفرداً بالریاسة علماً وعملًا فی بلده وعصره، وغرةً فی جبهة دهره، وانتهی أمره إلی ترک التقلید، بل کان یجتهد فی مذهب إمامه ویخرّج علی اصوله وقواعده ویختار أقوالًا یعمل بها.

أخذ عنه: العز الحاضری والبدر ابن سلامة بحلب، وابن قاضی شهبة وابن الأذرعی بالشام، وابن الهمام وابن التنیسی والسفطی وابن عبیداللّه بمصر.

وقد أوردت فی ترجمته من ذیل قضاة مصر فوائد کثیرة، من نظمه ونثره ومطارحات وحکایات» «۱».

وکتابه الذی وصفه بکونه «کتاباً فی التاریخ وجیز الألفاظ والمبانی، أنیق الفحاوی والمعانی» ذکره (کاشف الظنون) بقوله: روض المناظر فی علم الأوائل والأواخر. وهو تاریخ مشهور لأبی الولید قاضی القضاة» «... ۲».

المشابهة بین هارون وعلی فی کلام أروی ... ص: ۲۴۸

لقد شبّهت أروى بنت الحارث حال بنى هاشم بحال بنى إسرائيل

---

(۱) الضوء اللامع المجلد ۵- الجزء العاشر ص ۳- ۶ رقم ۵.

(۲) كشف الظنون ۱/ ۹۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۴۹

وحال المتولّين للأمر ظلماً بحال فرعون، وأيضاً شبّهت حال أمير المؤمنين بعد النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بحال هارون بعد موسى عليهما السلام ... فصرّحت إستناداً إلى حديث المنزلة بكون الإمامة والخلافة بعد النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم حقّاً ثابتاً لأمير المؤمنين عليه السلام، لكن الثلاثة ثم معاوية قد ابتزّوا هذا الحق وغصبوه، فكان هو وأهل البيت مظلومين مستضعفين مقهورين كما كان هارون...

قول النبى: أنتم المستضعفون بعدى ... ص: ۲۴۹

فكان هذا الحديث الشريف مثبتاً تعيّن الأمير للخلافة وتعيّنها له، ومبطلًا لتقدّم الأغيار عليه، ومصدّقاً لقول النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- كما فى الأحاديث الكثيرة- مخاطباً لأهل بيته: «أنتم المستضعفون بعدى».

منها:

ما أخرجه أحمد: «عن ام الفضل بنت الحارث- وهى ام ولد العباس، اخت ميمونة- قالت: أتيت النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى مرضه، فجعلت أبكى، فرفع رأسه فقال: ما يبكيك؟ قلت: خِفنا عليك وما ندرى مانلقى من الناس بعدك يا رسول اللَّه؟

قال: أنتم المستضعفون بعدى» «۱».

فهذا خوف ام الفضل بنت الحارث، وكلام النبى معها.

وذاك كلام أروى بنت الحارث مع معاوية!

وكلّ ذلك مثبت أن الامة ظلمت العترة وغصبت حقّها، فكان فى هذه الامة ما كان فى امة موسى من متابعة القوم للسامرى، واستضعافهم هارون!

---

(۱) المسند ۶/ ۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۰

استنتاج باطل من الرازى ... ص: ۲۵۰

ومن طرائف الامور تفسير الرازى الآية فى قصة هارون، بالمقارنة بين حال هارون وحال أمير المؤمنين على ضوء حديث المنزلة، ثم استنتاجه أن ما فعلته الامة بعد النبى صلّى عليه وآله وسلّم كان صواباً...

وهذا نصّ كلامه بتفسير «ولقد قال لهم هارون من قبل» «... ۱»

: «وههنا دقيقة وهى: إنّ الرافضة تمسّكوا بقوله عليه السلام لعلى أنت منى بمنزلة هارون من موسى، ثم إن هارون ما منعه التقيّة فى مثل هذا الجمع، بل صعد المنبر وصرّح بالحق ودعا الناس إلى متابعة نفسه والمنع من متابعة غيره، فلو كانت امة محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم على الخطأ لكان يجب على على عليه السلام أن يفعل ما فعله هارون عليه السلام، وأنْ يصعد على المنبر من غير تقيّة وخوف،

وأنْ يقول: فاتّبعونی وأطيعوا أمری، فلما لم يفعل ذلک علمنا أنّ الامة كانوا على الصواب» «۲».

ردّ النيسابوری على الرازی ... ص: ۲۵۰

وهذا الذی ذكره الرازی وإنْ كان واضح البطلان لدى الناقد البصير، لكن علوّ الحق ألجأ بعض أكابر القوم إلى التصريح ببطلانه، فقد ذكر نظام الدين النيسابوری كلام الرازی وعقّبه بما يبطله، وهذا نص كلامه:

«قال أهل السنّة ههنا: إن الشيعة تمسّكوا بقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم:

أنت منی بمنزلة هارون من موسى، ثم إن هارون ما منعه التقيّة فی مثل ذلک

---

(۱) سورة طه ۲۰: ۹۰.

(۲) تفسير الرازی ۲۲/ ۱۰۷.

الجمع، بل صعد المنبر وصرّح بالحق ودعا الناس إلى متابعته، فلو كانت امّة محمّد صلّى اللَّه عليه وسلّم على الخطأ لكان يجب على على كرم اللَّه وجهه أنْ يفعل ما فعل هارون من غير تقية وخوف.

وللشيعة أن يقولوا: إن هارون صرّح بالحق وخاف فسكت، ولهذا عاتبه موسى بما عاتب، فاعتذر بأنّ القوم استضعفونی وكادوا يقتلوننی، وهكذا على رضی اللَّه عنه امتنع أولًا من البيعة، فلمّا آل الأمر إلى ما آل أعطاهم ما سألوا. وإنما قلت هذا على سبيل البحث لا لأجل التعصب» «۱».

وتراه- فی آخر كلامه- يخاف من عناد المتعصّبين وتعنّت العاذلين فيقول: «إنما قلت هذا على سبيل البحث لا لأجل التعصب» ليوضّح أن ما قاله ليس إلّاإحقاقاً للحق وإجهاراً بالإنصاف، ومخالفةً للتعصّب والإعتساف.

فللَّه الحمد الذی يحمل بعض القوم على التصريح بالحق دفعاً للتعصّبات الباردة من البعض الآخر منهم.

وعلى الجملة، فلا ريب فی أنّ بيعة أمير المؤمنين عليه السلام كانت عن خوف واضطرار وتقيّة، كما كان سكوت هارون كذلک، والأخبار والروايات الكثيرة تدل على ذلک، وليس ما ذكره النيسابوری إلّاشاهداً من شواهده ... وسنذكر طرفاً من تلک الأخبار، ونكتفی فی هذا المقام بما روی من أن أمير المؤمنين عليه السلام خاطب النبی- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- قائلًا «يا ابن امّ إنّ القوم استضعفونی وكادوا يقتلوننی» تماماً كالذی قاله هارون...

---

(۱) تفسير النيسابوری ۴/ ۵۶۷.

قول الأمير: يابن ام إنّ القوم استضعفونی ... ص: ۲۵۲

ومن رواة هذا الخبر: ابن قتيبة الدينوری.

وتوجد ترجمته وثقته واعتبار رواياته وأخباره فی:

تاريخ بغداد ۱۰/ ۱۷۰.

والأنساب- القتبی ۴/ ۴۵۲.

ووفيات الأعيان ۳/ ۴۲.

وسير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۹۶.

ومرآة الجنان ۲/ ۱۴۲.

وبغية الوعاة ۲/ ۶۳.

وغيرها من الكتب.

رواه فی کتابه المعروف (الإمامة والسياسة) حيث قال: «کيف کانت بيعة علی بن أبی طالب کرم اللّه وجهه:

وإنّ أبا بکر رضی اللّه عنه تفقد قوماً تخلّفوا عن بيعته عند علی کرم اللّه وجهه، فبعث إليهم عمر [بن الخطاب ، فجاء فناداهم وهم فی دار علی، فأبوا أنْ يخرجوا، فدعا [عمر] بالحطب وقال: والذی نفس عمر بيده لتخرجنّ أو لُاحرقّنها عليکم علی من فيها.

فقيل له: يا أبا حفص، إن فيها فاطمة.

فقال: وإنْ.

فخرجوا فبايعوا، إلّاعليّاً، فإنه زعم أنه قال: حلفت أنْ لا أخرج، ولا أضع ثوبی علی عاتقی حتی أجمع القرآن.

فوقفت فاطمة رضی اللّه عنها علی بابها فقالت: لا عهد لی بقومٍ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۳

حضروا أسوء محضر منکم! ترکتم رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم جنازة بين أيدينا وقطعتم أمرکم بينکم! لم تستأمرونا ولم تردوا لنا حقّاً!

فأتی عمر أبا بکر فقال له: ألا تأخذ هذا المتخلّف عنک بالبيعة؟

فقال أبو بکر: لقنفذ- وهو مولی له- إذهب فادع لی عليّاً.

قال: فذهب إلی علی فقال له: ما حاجتک؟

قال: يدعوک خليفة رسول اللّه.

فقال علی: لسريع ما کذبتم علی رسول اللّه- صلّی اللّه عليه وسلّم.

فرجع فأبلغ الرسالة.

قال: فبکی أبو بکر طويلًا. فقال عمر الثانية: لا تمهل هذا المتخلف عنک بالبيعة، فقال أبو بکر رضی اللّه عنه لقنفذ: عد إليه، فقله لهُ: خليفة رسول اللّه يدعوک للتبايع، فجاءه قنفذ، فأدی ما أمر به فرفع علی صوته فقال سبحان اللّه: لقد ادعی ما ليس لهُ فرجع قنفذ فابلغ الرسالة فبکی أبو بکر طويلًا.

ثم قام عمر، فمشی معه جماعة، حتی أتو باب فاطمة، فدقّوا الباب، فلما سمعت أصواتهم نادت بأعلی صوتها [باکيةً]: يا أبت يا رسول اللّه، ماذا لقينا بعدک من ابن الخطّاب وابن أبی قحافة!

فلما سمع القوم صوتها وبکاءها انصرفوا باکين، وکادت قلوبهم تنصدّع وأکبادهم تنفطّر، وبقی عمر معه قوم.

فأخرجوا عليّاً ومضوا به إلی أبی بکر.

فقال له: بايع.

فقال: إنْ أنا لم أفعل فمه؟

قالوا: إذاً واللّه الذی لا إله إلّاهو نضرب عنقک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۴

قال: إذاً تقتلون عبداللّه وأخا رسوله.

قال عمر: أمّا عبداللّه فنعم، وأما أخو رسوله، فلا.

وأبو بكر ساكت لا يتكلّم.

فقال له عمر: ألا تأمر فيه بأمرك!

فقال: لا أكره على شيء ما كانت فاطمة إلى جنبه.

فلحق على بقبر رسول اللّه يصيح ويبكى وينادى:

يا ابن ام إن القوم استضعفونى وكادوا يقتلوننى» «۱».

ففى هذا الخبر دلالة من وجوه عديدة على تعين الخلافة له عليه السلام ومقهوريته بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم وعدوان المتغلبين ... وفى خطابه الرسول بما خاطب به هارون أخاه موسى دلالة صريحة على أنّ حاله تشبه حال هارون...

فلا يخفى بعد هذا سقوط ما ذكره الرازى، وتمامية الإستدلال بحديث المنزلة على المطلوب.

نسبة كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة ... ص: ۲۵۴

وإنى لأثبت صحة نسبة كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة- بعون اللّه وتأييدات الأئمة الأطهار- كى أختم على أفواه المتعصبين، فلا ينبرى أحد منهم لإنكار الخبر عن طريق التشكيك فى صحة انتساب هذا الكتاب إلى مؤلّفه الثقة المعتمد عندهم ... فأقول:

(۱) لقد نقل العلّامة عمر بن محمّد بن فهد المكى- وهو من مشايخ

---

(۱) الإمامة والسياسة ۱/ ۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۵

شاه ولى اللّه، وتوجد ترجمته فى الضوء اللّامع- عن كتاب (الإمامة والسّياسة) مع نسبته إلى ابن قتيبة بالقطع واليقين، فى كتابه المشهور (إتحاف الورى بأخبار امّ القرى) وهذه عبارته:

«سنة ۹۳. فيها كتب الوليد بن عبد الملك إلى أمير مكة عمر بن عبد العزيز يأمره بضرب حبيب بن عبداللّه بن الزبير، ويصبّ على رأسه ماءً بارداً، فضربه خمسين سوطاً وصبّ عليه ماءً بارداً فى يوم شائت، ووقّفه على باب المسجد، فمات من يومه.

وفيها: فى شعبان عزل الوليد بن عبد الملك عمر بن عبد العزيز عن الحجاز ... فكتب الوليد إلى الحجاج يستشيره فيمن يولّيه مكّة والمدينة، فأشار عليه بخالد بن عبداللّه القسرى وعثمان بن حيان، فولّى خالداً مكة وولّى عثمان ابن حيان المدينة، وعزل عمر بن عبد العزيز عنهما...

قال أبو محمّد عبداللّه بن مسلم بن قتيبة فى كتاب الإمامة والسياسة:

كان مسلمة بن مروان والياً على أهل مكّة، فبينا هو يخطب على المنبر إذ أقبل خالد ابن عبداللّه القسرى من الشام والياً عليها، فدخل المسجد، فلما قضى مسلمة خطبته صعد خالد المنبر، فلما ارتقى فى الدرجة الثالثة تحت مسلمة أخرج طوماراً ففضّه ثم قرأه على الناس وفيه: بسم اللّه الرحمن الرحيم، من عبد الملك ابن مروان أمير المؤمنين إلى أهل مكة: أما بعد، فإنى ولّيت عليكم خالد بن عبداللّه القسرى، فاسمعوا له وأطيعوا، ولا يجعلنّ أحد على نفسه سبيلًا، فإنما هو القتل لا غيره، وقد برئت الذمّة من رجلٍ آوى سعيد بن جبير. والسلام.

ثم التفت إليهم خالد فقال: والذى يحلف به ويحج إليه، لا أجده فى دار أحدٍ إلّاقتلته، وهدمت داره ودار كلّ من جاوره، واستبحت حرمه،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۶

وقد أجلت لكم فيه ثلاثة أيام. ثم نزل.

ودعا مسلمة برواحله ولحق بالشام.

فأتى رجل إلى خالد وقال له: إن سعيد بن جبير بوادى كذا من أودية مكّة مختفياً بمكان كذا. فأرسل خالد فى طلبه، فأتاه الرسول، فلمّا نظر إليه قال: إنى امرت بأخذك، وأتيت لأذهب بك، وأعوذ باللَّه من ذلك، فالحق بأىّ بلدٍ شئت، وأنا معك. فقال سعيد بن جبير: ألك ههنا أهل وولد؟ قال: نعم. قال: إنهم يؤخذون بعدك، وينالهم من المكروه مثل الذى كان ينالنى.

قال: فإنى أكلهم إلى اللَّه عزّوجلّ. قال سعيد: لا يكون هذا. فأتى به إلى خالد، فشدّه وثاقاً، ثم بعث به إلى الحجّاج.

فقال رجل من أهل الشام: إن الحجاج قد أنذر به وأشعر به قبلك فما عرض له، فلو جعلته بينك وبين اللَّه لكان أزكى من كل عملٍ يتقرّب به إلى اللَّه تعالى.

قال خالد- وظهره إلى الكعبة قد استند إليها- واللَّه لو علمت أن عبد الملك لا يرضى عنّى إلّابنقض هذا البيت حجراً حجراً لنقضته فى مرضاته».

وهذه العبارة التى نقلها ابن فهد عن (الإمامة والسياسة) موجودة فى نسخ هذا الكتاب. قال ابن قتيبة فى (الإمامة والسياسة):

«ذكر قتل سعيد بن جبير: وذكروا أنّ مسلمة بن عبد الملك كان والياً على أهل مكة، فبينا هو يخطب على المنبر إذ أقبل خالد بن عبداللَّه القسرى من الشام والياً عليها فدخل المسجد، فلما قضى مسلمة خطبته صعد خالد المنبر، فلما ارتقى فى الدرجة الثالثة تحت مسلمة أخرج طوماراً ففضّه ثم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۷

قرأه على الناس: بسم اللَّه الرحمن الرحيم» «... ۱».

فثبت كون الكتاب لابن قتيبة. وللَّه الحمد على ذلك.

(۲) ونسب صاحب (غاية المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام) وهو الشيخ العلّامة عز الدين عبد العزيز بن عمر بن فهد ... كتاب (الإمامة والسياسة) إلى ابن قتيبة، بلا أى شكٍ وترديد ... وهذه عبارته:

«وروى العتبى عن رجلٍ قال: خطب خالد بن عبداللَّه القسرى بواسط فقال: إن أكرم الناس من أعطى من لا يرجوه، وأعظم الناس عفواً من عفا عن قدرة، وأوصل الناس من وصل عن قطعيةٍ.

وبنى خالد لُامّه كنيسةً وكانت نصرانية، وهجى بأبيات. إنتهى.

وقال الوالد: لخالد القسرى حديث فى ثالث المخلص الكبير.

وفى المنتقى من سبعته.

وفى مسند عبد بن حميد وهو من سماع الحجاز، حدّثنى عمرو بن عون، حدّثنا هشيم، عن سيار أبى الحكم، عن خالد بن عبداللَّه القسرى، عن أبيه، عن جدّه: إن النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال له: يا يزيد أحب الناس ما تحبُّ لنفسك. انتهى.

قلت: وذكر ما تقدم فى ترجمة مسلمة بن عبد الملك عن ابن قتيبة فى الإمامة والسّياسة» «۲».

ولا يخفى أن الشيخ عبد العزيز المذكور هو شيخ قطب الدين النهروانى صاحب (الإعلام بأعلام بيت اللَّه الحرام)، والمترجم له فى

---

(۱) الامامة والسياسة ۲/ ۶۰.

(۲) غاية المرام بأخبار سلطنة البلد الحرام. ترجمة خالد بن عبداللَّه بن يزيد القسرى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۸

(ريحانة الألباء) للعلّامة الشهاب الخفاجى.

(۳) والشاهد الثالث هو: العلّامة تقی الدین محمّد بن أحمد الفاسی صاحب (العقد الثمین)- والمترجم له فی الضوء اللامع وغیره- فإنه نقل عن (الإمامة والسیاسة) واعتمد علیه کذلک من غیر تشکیک فی نسبته إلی ابن قتیبة ... حیث قال بترجمة مسلمة بن عبد الملک بن مروان:

«أمیر مکة، ذکر ولایته علیها ابن قتیبة فی الإمامة والسیاسة» «... ۱».

(۴) وهناک شاهد رابع- وهو متقدم علی الشهود الثلاثة- وهو الشیخ أبو الحجاج یوسف بن محمّد البلوی صاحب کتاب (ألف باء) المذکور فی (کشف الظنون) بقوله: «ألف باء فی المحاضرات. للشیخ أبی الحجاج یوسف بن محمّد البلوی الأندلسی المعروف بابن الشیخ، وهو مجلد ضخم أوّله: إنّ أفصح کلام سمع وأعجز حمد اللّه تعالی بنفسه ... ذکر فیه أنّه جمع فوائد بدائع العلوم لابنه عبد الرحیم بعد موته، إذ لم یلحق بعد لصغره إلی درجة النبلاء، وسمّی ما جمعه لهذا الطفل المربّی بکتاب ألف با» -...

حیث قال:

«فصل- وأما ابن جبیر ففضله أیضاً مشهور، وفی الدواوین مذکور:

ذکر ابن قتیبة فی الإمامة والسیاسة: إنّه لمّا قدم علی الحجاج سعید بن جبیر قال له:

ما اسمک؟ قال: أنا سعید بن جبیر. فقال الحجاج: بل أنت شقی بن کسیر.

قال سعید: امّی أعلم باسمی واسم أبی. قال الحجاج: شقیت وشقیت امّک. قال سعید: العلم یعلمه غیرک. قال: لُاوردنّک حیاض

---

(۱) العقد الثمین بأخبار البلد الأمین ۷/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۵۹

الموت. قال سعید: أصابت امّی إذاً اسمی»....

(۵) وممن ینقل عن (الإمامة والسیاسة) کثیراً: أبو المجد محمّد محبوب عالم فی تفسیره المعروف ب (تفسیر شاهی) الذی نصّ علی اعتباره واعتمد علیه (الدهلوی) فی الباب الثالث من (تحفته) «۱»، وکذا تلمیذه الرشید فی (إیضاحه ...) فإنّه ینقل عنه فی موضع منه، منها: بتفسیر قوله تعالی: «وإنْ یکن لهم الحق یأتوا إلیه مذعنین» «۲»

حیث یقول:

«فی کتاب الإمامة والسیاسة: قام علی کرم اللّه تعالی وجهه خطیباً فقال: أیها الناس، إن القوم إنّما فرّوا من کتاب اللّه ثم بداله أن دعونا إلیه، وإنی أکره أن أکون من الفریق المتولّی عن کتاب اللّه. إن اللّه عزّوجلّ یقول:

«ألم تر إلی الذین اتوا نصیباً من الکتاب یدعون إلی کتاب اللّه لیحکم بینهم ثم یتولّی فریق منهم وهو معرضون وإنْ یکن لهم الحق یأتوا إلیه مذعنین أفی قلوبهم مرض أم ارتابوا»....

ومنها: بتفسیر قوله تعالی: «وإنْ أدری لعلّه فتنة لکم ومتاع إلی حین» «۳»

قال ...: «وفی کتاب الإمامة والسیاسة: لما قتل علی بن أبی طالب- کرّم اللّه تعالی وجهه- ثار الناس إلی الحسن بن علی- رضی اللّه تعالی عنهما- بالبیعة فلمّا بایعوه قال لهم: تبایعون لی علی السمع والطّاعة، وتحاربون ما حاربت وتسالمون من سالمت» «... ۴».

---

(۱)

التحفة الاثنا عشریة: ۹۷.

(۲) سورة النور: ۴۹.

(۳) سورة الأنبیاء: ۱۱۱.

(۴) انظر: الامامة والسیاسة ۱/ ۱۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۰

«۲۰» الأفضلیّة من منازل هارون ... ص: ۲۶۰

اشارة

إنه لا ریب لأحدٍ فی أنّ من منازل هارون هو أفضلیته من جمیع الامة الموسویّة، فلا ریب أیضاً فی أفضلیة أمیر المؤمنین من جمیع الامة المحمدیة...

لقد نصّ شاه ولی اللّه الدهلوی- فی (إزالة الخفا)- علی أنّه لم یکن فی زمن موسی من یناله مقام الوزارة لموسی إلّاهارون، وأنّه إنما طلب موسی من اللّه أن یجعل أخاه هارون وزیراً ورداءاً له لا لکونه أخاه، بل لعدم وجود أحد غیره یصلح لهذا المقام.

ودلالة ذلک علی الأفضلیة واضحة...

کما نصّ القاضی عیاض علی أنّه لم یکن فی زمن موسی نبی غیره، إلّا أخاه هارون حیث قال بعد حدیث یتعلّق بقصة موسی والخضر: «وهذا الحدیث إحدی حجج القائلین بنبوّة الخضر، لقوله فیه: أنا أعلم من موسی، ولا یکون الولی أعلم من النبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وأمّا الأنبیاء فیتفاضلون فی المعارف، وبقوله: وما فعلته عن أمری، فدلَّ أنّه بوحی.

ومن قال إنّه لیس بنبیّ قال: یحتمل أنْ یکون فعله بأمر نبیّ آخر. وهذا یضعَّف، لأنّه ما علمنا أنّه کان فی زمن موسی علیه السلام نبی غیره إلّا أخاه هارون، وما نقل أحد من أهل الأخبار فی ذلک شیئاً یعوَّل علیه» «۱».

---

(۱) الشفا بتعریف حقوق المصطفی. وانظر ۲/ ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۱

ودلالة ذلک علی الأفضلیة واضحة کذلک، إذ النبی أفضل من غیره بلا کلام ولا خلاف.

وعلی الجملة، فإنّ حدیث المنزلة یدل علی أن أمیر المؤمنین علیه السلام عند النبی- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- أفضل وأشرف من کلّ أحدٍ سواه، إذ من الواضح جدّاً أنّه لو قیل: زید عند بکر بمنزلة فلان الوزیر عند السلطان فلان- وکان الوزیر أفضل الناس عند السلطان- فُهم أفضلیة زید عند بکر من جمیع الناس ... وهذا من الوضوح بمکانٍ بحیث یعدّ منکره معانداً مکابراً ... ولا یجوّز عاقل کون علی علیه السلام عند النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلة هارون عند موسی- علیهما السلام-، مع فرض کونه فی المرتبة الرابعة فی الأفضلیة- والعیاذ باللّه.

علی أن شاه ولی اللّه الدهلوی جعل المعتبر فی المشابهة هو الأوصاف المشهورة المذکورة علی الألسنة، وهو یعترف بکون هارون هو أفضل القوم فی امّة موسی، ومن الواضح جدّاً أن الأفضلیة من أجلی تلک الأوصاف، ولعلّ لوضوح ذلک وثبوته لم یعدها ولی اللّه منها.

بل إنّ ولی اللّه نفسه یصرّح بدلالة حدیث المنزلة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام حیث یقول فی مبحث فضائله: «وکان خلیفته فی غزوة تبوک علی المدینة المنورة، وهناک ظهرت فضیلته العظمی بقوله: أنت منی بمنزلة هارون من موسی» «۱» لأنّه وصف الفضیلة ب «العظمی» وهذه الکلمة تأنیث «الأعظم» بلحاظ لفظ «الفضیلة» ولو قال «الفضل» لقال «الأعظم». فأمیر المؤمنین صاحب «الفضل الأعظم» بحدیث المنزلة، فهو

---

(۱) قرة العینین. مبحث فضائل علی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۲

«الأفضل».

وبما ذکره شاء ولی اللّه یبطل ما لفّقه بعضهم لإنکار دلالة الحدیث الشریف علی أفضلیّة الإمام علیه السلام من غیره.

وکما یثبت دلالته علی الأفضلیة من کلام ولی اللّه الدهلوی، کذلک یثبت من کلام نجله (الدهلوی)، لأنه قد حرّم حمل الحدیث الشریف علی التشبیه الناقص، ومن المعلوم أنّه لو أنکرت أفضلیته بل ادعی کونه مفضولًا للثلاثة، فقد حمل الحدیث علی التشبیه الناقص...

هذا کلّه، مضافاً إلی ما تقدم من أدلة عموم المنزلة ... فإنها تقضی أن یکون أمیر المؤمنین أفضل الامة، کما کان المشبَّه به أعنی هارون أفضل الامة...

تحریم القاضی عیاض وغیره تشبیه غیر النبی بالنّبی ... ص: ۲۶۲

وعلی الجملة، فمقتضی أدلة عموم التنزیل، وکذا ما ذکره (الدهلوی) ووالده، هو دلالة حدیث المنزلة علی أفضلیة الأمیر فی الامة، کما کان هارون هو الأفضل فی امة موسی.

ومما یؤکّد ما ذکرنا کلام القاضی عیاض، فی باب بیان ما هو فی حقّ النبی علیه السلام سب أو نقص:

«فصل. الوجه الخامس- أنْ لا یقصد نقصاً ولا یذکر عیباً ولا سبّاً، ولکنه ینزع بذکر بعض أوصافه، أو یستشهد ببعض أحواله صلّی اللّه علیه وسلّم الجائزة فی الدنیا علی طریق ضرب المثل والحجة، لنفسه أو لغیره، أو علی التشبیه به أو عند هضیمةٍ نالته أو غضاضة لحقته، لیس علی طریق التأسّی وطریق التحقیق، بل علی مقصد الترفیع لنفسه أو لغیره أو علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۳

سبیل التمثیل وعدم التوقیر لنبیّه صلّی اللّه علیه وسلّم، أو قصد الهزل والنذیر بقوله، کقول القائل: إنْ قیل فیَّ السوءُ فقد قیل فی النبی، أو إنْ کُذّبت فقد کُذّب الأنبیاء، أو إنْ أذنبت فقد أذنبوا، أو أنا أسلم من ألسنة الناس ولم یسلم منهم أنبیاء اللّه ورسله؟ أو قد صبرت کما صبر أولوا العزم من الرسل، أو کصبر أیوب، أو قد صبر نبی اللّه عن عداه وحلم علی أکثر ممّا صبرت.

وکقول المتنبّی:

أنا فی امة تدارکها اللّه غریب کصالح فی ثمود

ونحوه من أشعار المتعجرفین فی القول، المتساهلین فی الکلام، کقول المعرّی:

کنت موسی وافته بنت شعیب غیر أن لیس فیکما من فقیر

علی أن آخر البیت شدید عند تدبّره، وداخل فی الإزراء والتحقیر بالنبی صلّی اللّه علیه وسلّم، وتفضیل حال غیره علیه. وکذلک قوله:

لولا انقطاع الوحی بعد محمّد فلنا محمّد عن أبیه بدیل

هو مثله فی الفضل إلّاأنه لم یأته بسرسالةٍ جبریل

فصدر البیت الثانی من هذا الفصل شدید، لتشبیهه غیر النبی صلّی اللّه علیه وسلّم فی فضله بالنبی، والعجز محتمل لوجهین: أحدهما: إن هذه الفضیلة نقصت الممدوح، والآخر: استغناؤه عنها، وهذه أشد. ونحو منه قول الآخر:

وإذا ما رفعت راياته خفقت بین جناحی جبرین

وقول الآخر من أهل العصر:

فرّ من الخلد واستجار بنا فصبّر اللّه قلب رضوان

وكقول حسّان المصيصى من شعراء الأندلس، فى محمّد بن عباد المعروف بالمعتمد ووزيره أبى بكر بن زيدون:

كأنّ أبا بكر أبو بكر الرضا وحسان حسان وأنت محمّد

إلى أمثال هذا. وإنما أكثرنا بشاهدها مع استثقالنا حكايتها، لتعريف أمثلتها، ولتساهل كثير من الناس فى ولوج هذا الباب الضنك واستخفافهم فادح هذا العبء، وقلّة علمهم بعظيم ما فيه من الوزر، وكلامهم منه بما ليس لهم به علم، وتحسبونه هيّناً وهو عند اللَّه عظيم.

لا سيّما الشعراء، وأشدّهم فيه تصريحاً وللسانه تسريحاً ابن هانى الأندلسى، وابن سليمان المعرّى، بل قد خرج كثير من كلامهما عن هذا إلى حدّ الإستخفاف والنقص وصريح الكفر، وقد اجتنبنا عنه.

وغرضنا الآن الكلام فى هذا الفصل الذى سقنا أمثلته، فإنّ هذه كلّها وإنْ لم تتضمّن سبّاً ولا أضافت إلى الملائكة والأنبياء نقصاً، ولست أعنى عجزى بيتى المعرى، ولا قصد قائلها إزراء وغضّاً، فما وقّر النبوة ولا عظّم الرسالة، ولا غزّر حرمة الإصطفاء، ولا غزز حظوة الكرامة، حتى شبّه من شبّه فى كرامةٍ نالها أو معرّة قصد الإنتفاء منها، أو ضرب مثل لتطييب مجلسه أو إغلاء فى وصفه لتحسين كلامه بمن عظم اللَّه خطره وشرف قدره، وألزم توقيره وبرّه ونهى عن جهر القول له ورفع الصوت عنده.

فحق هذا- إنْ درء عنه القتل- الأدب والسجن، وقوة تعزيره، بحسب شنعة مقاله ومقتضى قبح ما نطق به، ومألوف عادته لمثله أو ندوره أو قرينة كلامه أو ندمه على ما سبق منه.

ولم يزل المتقدمون ينكرون مثل هذا ممّن جاء، وقد أنكر الرشيد على أبى نؤاس قوله:

فإن يك باقى سحر فرعون فيكم فإنّ عصى موسى بكف خَصيب

وقال له: يا ابن اللخناء، أنت المستهزىء بعصا موسى، وأمر بإخراجه عن عسكره من ليلته.

وذكر القتيبى: أن ممّا اخذ عليه أيضاً وكُفّر فيه أو قارب، قوله فى محمّد الأمين وتشبيهه إيّاه بالنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم:

تنازع الأحمدان الشبه فاشتبها خلقاً وخلقاً كما قدّ الشراكان

وقد أنكروا أيضاً عليه قوله:

كيف لا يدنيك من أملٍ من رسول اللَّه من نفره

لأن حق الرسول وموجب تعظيمه وإنافة منزلته أن يضاف إليه ولا يضاف [هو لغيره .

فالحكم فى أمثال هذا ما بسطناه فى طريق الفتيا، على هذا المنهج جاءت فتيا إمام مذهبنا مالك بن أنس رحمه اللَّه وأصحابه» «... ۱».

وحاصل هذا الكلام تحريم تشبيه غير النبى بالنبى، بل تحريم تشبيه بعض أحوال غير النبى ببعض أحوال نبى من الأنبياء، وأن فعل ذلك يستوجب التعزيز إنْ لم يستوجب القتل...

فلو لم يكن على عليه السلام معصوماً عن الخطأ، ولم يكن الأفضل فى الامة بعد النبىّ، بل كان كغيره من الأصحاب ... كان تشبيهه بهارون عليه السلام محرماً، واللازم باطل فالملزوم مثله...

إذاً، فتشبيه أمير المؤمنين عليه السلام بهارون عليه السلام دليل العصمة والأفضلية ... والحمد للَّه‌رب العالمين.

---

(۱) الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۲/ ۲۳۸- ۲۴۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۶

لكن التعصّب يحمل القاضى عياض على أنْ ينفى دلالة حديث المنزلة على الأفضلية، ويسعى وراء إنكار مدلوله الذى كان مقتضى عبارته المذكورة الإذعان به؟

تصریح شعبة بن الحجاج بدلالة الحدیث علی الأفضلیة ... ص: ۲۶۶

وقد صرّح إمام جلیل من أئمتهم واعترف بما ذکرناه من دلالة حدیث المنزلة علی الأفضلیة المطلقة لأمیر المؤمنین علیه السلام ... ألا وهو شعبة بن الحجّاج ... فقد نقل الحافظ محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی فی (کفایة الطالب) بعد حدیث المنزلة قال:

«قال الحاکم النیسابوری: هذا حدیث دخل فی حدّ التواتر. وقد نقل عن شعبة بن الحجاج أنه قال فی قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لعلی (علیه السلام): أنت منی بمنزلة هارون من موسی: وکان هارون أفضل امة موسی، فوجب أن یکون علی علیه السلام أفضل من کلّ امة محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم، صیانةً لهذا النص الصریح» «۱».

الکنجی الشافعی وکتابه ... ص: ۲۶۶

وقد ذکر کاشف الظنون کتاب (کفایة الطالب) فی موضعین: ففی حرف الکاف: «کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب. للشیخ الحافظ أبی عبداللَّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی المتوفی سنة ۶۵۸» وفی حرف المیم: «مناقب علی بن أبی طالب- رضی اللَّه تعالی عنه- للإمام

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۷

أحمد بن حنبل ذکرها فی فضائل العشرة، ولأبی المؤید موفق بن أحمد الخوارزمی المتوفی سنة ۵۶۸، ولأبی عبد الرحمن أحمد بن شعیب النسائی الحافظ المتوفی سنة ۳۰۳. وفیه کفایة الطالب فی مناقب الإمام علی بن أبی طالب، لأبی عبداللَّه محمّد بن یوسف الکنجی».

وهل بعد کلام شعبة بن الحجاج الإمام، مجال لهفوات المنکرین دلالة هذا الحدیث، أو أباطیل من یدّعی دلالته علی نقصٍ فی الإمام علیه السلام؟

ترجمة شعبة بن الحجاج ... ص: ۲۶۷

ومن المناسب جدّاً ذکر طرفٍ من کلمات بعض أعلام القوم فی بیان مناقب شعبة بن الحجاج:

۱- السمعانی: «أبو بسطام شعبة بن الحجاج بن الورد العتکی...

روی عنه: عبداللَّه بن المبارک، وأبو الولید الطیالسی، ومحمّد بن اسماعیل البخاری وسلیمان بن حرب، وغندر ومسلم بن الحجاج، وحمید بن زنجویه، وعلی بن الجعد، وعبداللَّه بن إدریس، والثوری، وحماد بن سلمة والبصریون. وکان مولده سنة ۸۳ بنهرناب قریة أسفل من واسط، ومات سنة ۱۶۰ فی أولّها، وله یوم مات ۷۷ سنة، وکان أکبر من سفیان بعشر سنین.

وکان من سادات أهل زمانه حفظاً وإتقاناً وورعاً وفضلًا، وهو أول من فتش بالعراق عن أمر المحدّثین، وجانب الضعفاء والمتروکین، حتی صار علماً یقتدی به، ثم تبعه علیه بعده أهل العراق.

وکان جمع بین العلم والزهادة والجد والصّلابة والصدق والقناعة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۸

وعبد اللَّه تعالی حتی جفّ جلده علی عظمه ... لیس بینهما لحم» «... ۱».

۲- النووی: «شعبة بن الحجاج الإمام المشهور ... من تابعی التابعین وأعلام المحدّثین، وکبار المحققین ... أجمعوا علی إمامته فی

الحديث وجلالته وتحرّيه واحتياطه وإتقانه.

قال الإمام أحمد بن حنبل: لم يكن فی زمن شعبة مثله فی الحديث ولا أحسن حديثاً منه، روی عن ثلاثين رجلًا من الكوفة لم يرو عنهم سفيان الثوری.

وقال الشافعی: لولا شعبة ما عرف الحديث بالعراق. قال: وكان يجیء الرجل يعنی الذی ليس أهلًا للحديث فيقول: لا تحدّث وإلّا اشتكيتُ عليك السلطان.

وقال حماد بن زيد: قال لنا أيوب: الآن يقدم عليكم رجل من أهل واسط يقال له شعبة، هو فارس بالحديث، فحدّثوا عنه.

وقال أبو الوليد الطيالسی: إختلفت إلی حماد بن سلمة فقال: إذا أردت الحديث فالزم شعبة.

وقال حماد بن زيد: لا ابالی من يخالفنی إذا وافقنی شعبة، لأنّ شعبة كان لا يرضی أن يسمع الحديث مرّة، وإذا خالفنی شعبة فی شیء تركته.

وقال أحمد بن حنبل: كان شعبة امةً وحده فی هذا الشأن، يعنی علم الحديث وأحوال الرواة.

وروّينا عن ابن مهدی: كان سفيان- يعنی الثوری- يقول: شعبة أمير المؤمنين فی الحديث» «... ۲».

---

(۱) الأنساب ۴/ ۱۵۳.

(۲) تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۲۴۵ رقم ۲۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۶۹

۳- الذهبی: «شعبة بن الحجاج بن الورد- الحجة الحافظ شيخ الإسلام...

كان الثوری يقول: شعبة أمير المؤمنين فی الحديث.

وقال الشّافعی: لو لا شعبة لما عرف الحديث فی العراق» «۱».

۴- اليافعی: «الإمام أبو بسطام العتكی مولاهم الواسطی. شعبة بن الحجاج بن الورد، شيخ البصرة وأمير المؤمنين فی الحديث ... أثنی جماعة من كبار الأئمة عليه ووصفوه بالعلم والزهد والقناعة والرحمة والخير، وكان رأساً فی العربية والشعر سوی الحديث» «۲».

۵- ابن حجر: «ثقة حافظ متقن. كان الثوری يقول: هو أمير المؤمنين فی الحديث، وهو أول من فتّش بالعراق عن الرجال وذبّ عن السنّة، وكان عابداً. من السابعة. مات سنة ستين» «۳».

تصريح القاضی عبد الجبار بدلالة الحديث علی الأفضليّة ... ص: ۲۶۹

وصرّح قاضی القضاة عبد الجبار بن أحمد المعتزلی أيضاً بدلالة حديث المنزلة علی الأفضلية ... كما ذكر أبو محمّد الحسن بن أحمد بن متويه فی كتاب (المجموع المحيط بالتكليف) الذی هو فی الأصل تصنيف القاضی، غير أن ابن متويه جمعة، فقد جاء فيه عنه: «وذكر أنه قد يستعمل لفظ الفضل فيما لا يتعلق بفعل العبد اختياره، كنحو تفضيل العاقل علی غيره، وتفضيل الشجاع علی غيره، وتفضيل من

---

(۱) تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۹۳.

(۲) مرآة الجنان- حوادث ۱۶۰- ۱/ ۲۶۵.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۴۱۸ رقم ۲۷۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۰

له نسب مخصوص علی من لیس له ذلک النسب، ولیس هذا هو المقصود بهذه المسألة، فإنا نتکلّم فی الفضل الذی یقتضی مدحاً وتعظیماً فی الدین، فهذا لابدّ من تعلّقه باختیار الفاضل ووقوفه علی فعله، وفی هذا الباب خاصّةً یجوز وقوع الخلاف بین العلماء دون الأول، وإذا کان کذلک وقف العلم بالقطع علی الأفضل علی سمعٍ وارد به، لأنه لا مجال للعقل فیه، وعلی هذا لا یصح الرجوع فی إثباته إلی عدّ الفضائل، لأنّ تلک الأفعال یختلف مواقعها بحسب ما ینضاف إلیها من النیّات والقصود، وذلک مما هو عنّا مغیّب، فلا یمکن القضاء بفضل أحد والقطع علی ثوابه، فضلًا عن تفضیله علی غیره، فیجب الإعتماد فی ذلک علی السمع.

فلهذا رجع الشیخ أبو عبداللّه إلی خبر الطیر، لأنه قد دلّ بظاهره علی ثبوته أفضل فی الحال، وکلّ من أثبته فی تلک الحال أفضل قضی باستمرار هذه الصفة فیه.

وهکذا خبر المنزلة، لأنها إذا لم یُرد بها ما یتّصل بالإمامة، فیجب أنْ یرید به الفضل الذی یلی هارون فیه موسی- علیهما السلام-.

فإن أراد بعضهم إثبات أنه أفضل فی غالب الظن، بالرجوع إلی أمارات مخصوصة من نحو ما انتشر عنه من الزهد والعبادة والعناء فی الحرب والسبق إلی الإسلام وغیر ذلک، فهذا غیر ممنوع منه، وإلیه ذهب بعض الشیوخ الذی آثروا الموازنة.

وقد أحال فی الکتاب علی الکتاب المغنی، لأنّه حکی هناک عمدة ما کان الشیخ أبو عبداللّه یذکره فی هذا الباب، وباللّه التوفیق».

أقول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۱

فخبر المنزلة مثل خبر الطیر فی الدلالة علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، وثبوت الأفضلیّة له من حدیث المنزلة کافٍ لدلالته علی الخلافة، لوجوب تقدیم الأفضل علی المفضول، وهو واضح جدّاً، حتی اعترف به والد (الدهلوی).

وقال القاضی عبد الجبّار فی (المغنی) فی البحث عن حدیث المنزلة:

«فإنْ قیل: فما المراد عندکم بهذا الخبر. قیل له: إنه- علیه السلام- لمّا استخلفه علی المدینة وتکلّم المنافقون فیه، قال هذا القول دالّاً علی لطف محلّه منه و [قوّة] سکونه إلیه واشتداد ظهره به، لیزیل ما خامر القلوب من الشبهة فی أمره، ولیعلم أنه علیه السلام إنما استخلفه لهذه الأحوال التی تقتضی نهایة الإختصاص» «۱».

ترجمة القاضی عبد الجبّار ... ص: ۲۷۱

والقاضی عبد الجبّار ذکروه فی کبار علماء الشّافعیة وأثنوا علیه:

۱- قال ابن قاضی شهبة: «عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد بن خلیل، القاضی أبو الحسن الهمدانی، قاضی الری وأعمالها، وکان شافعی المذهب، وهو مع ذلک شیخ الإعتزال، وله المصنّفات الکثیرة فی طریقتهم وفی أصول الفقه. قال ابن کثیر فی طبقاته: ومن أجلّ مصنّفاته وأعظمها دلائل النبوة فی مجلّدین، أبان فیه عن علمٍ وبصیرة حمیدة، وقد طال عمره، ورحل الناس إلیه من الأقطار واستفادوا به. مات فی ذی القعدة سنة ۴۱۵» «۲».

---

(۱) المغنی ۲۰ ق ۱/ ۱۷۲.

(۲) طبقات الشافعیة ۱/ ۱۸۳ رقم ۱۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۲

۲- السبکی: «عبد الجبّار بن أحمد بن عبد الجبار بن أحمد بن عبداللّه القاضی أبو الحسن الهمدانی الاسدآبادی، وهو الذی تلقّبه المعتزلة قاضی القضاة، ولا یطلقون هذا اللقب علی سواه، ولا یعنون به عند الإطلاق غیره، کان إمام أهل الإعتزال فی زمانه، وکان ینتحل مذهب الشافعی فی الفروع، وله التصانیف السائرة والذکر الشائع بین الاصولیّین، عمّر دهراً طویلًا حتی ظهر له الأصحاب وبعد

صیته، ورحلت إلیه الطلّاب» «... ۱».

ووصفه فی موضع آخر بقوله: «وکان رجلًا محقّقاً واسع النظر» «۲».

۳- السیوطی: «شیخ المعتزلة وصاحب التصانیف منها التفسیر، عاش دهراً طویلًا وسار ذکره، وکان فقیهاً شافعی المذهب» «۳».

۴- الأسنوی: «القاضی أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد بن عبد الجبار الإسترابادی، إمام المعتزلة، کان مقلّداً للشافعی فی الفروع، وعلی رأی المعتزلة فی الاصول ... ذکره ابن الصّلاح» «۴».

تصریح السمنانی بدلالة الحدیث علی أنّ علیّاً سیّد الأولیاء ... ص: ۲۷۲

---

(۱) طبقات الشافعیة ۵/ ۹۷.

(۲) طبقات الشافعیة ۱/ ۹۵.

(۳) طبقات المفسرین ۴۸ رقم ۴۷.

وترجمة الداوودی بهذا اللفظ (وهو الذی تلقبه المعتزلة قاضی القضاة ولا یطلقون هذا اللقب علی سواه ... کان امام أهل الاعتزال فی زمانه ... وله التصانیف السائدة منها التفسیر. والذکر الشائع بین الاصولین (طبقات المفسرین ۱/ ۲۶۲ رقم ۲۴۸).

(۴) طبقات الشافعیة ۱/ ۱۷۳ رقم ۳۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۳

وقال علاء الدولة أحمد بن محمّد السمنانی فی کتابه (العروة الوثقی) الذی قال فی مفتتحه: «أمّا بعد، فقد سنح فی خاطری بغتةً یوم الأحد بعد صلاة الصبح الثانی من الإعتکاف فی مسجد صوفیا باد خدا داد العشر الآخر من شهر اللّه المبارک رمضان سنة ۷۲۰: أنْ ابوّب واهذّب علی وفق الإشارة بعض القدسیات الواردة علی قلبی فی الأوقات المعیّنة فی علم ربی المخصوصة بها فیما یجب الإعتقاد به، وما سمح بتقییده الوقت المصفّی عن المقت فی أثناء الکتابة ستة أبواب، لیسهل علی الشارع فی أبواب المعارف خاصّة فی مشارع أرباب القدس ومرابع أصحاب الانس الإطّلاع علی ما فیه والظفر لمطلوبه عند مطالعته، تیمّناً بقوله تعالی: «إنّ ربکم اللّه الذی خلق السماوات والأرض فی ستة أیام» «۱»

واسمّیه: العروة الوثقی لأهل الخلوة والجلوة» ... قال ما نصّه:

«وقال لعلی- علیه السلام وسلام الملائکة الکرام- أنت منّی بمنزلة هارون من موسی ولکن لا نبی بعدی. وقال فی غدیر خم بعد حجة الوداع، علی ملأٍ من المهاجرین والأنصار، آخذاً بکتفه: من کنت مولاه فعلی مولاه، اللهم وال من والاه وعاد من عاداه. وهذا حدیث متفق علی صحته.

فصار سید الأولیاء، وکان قلبه علی قلب محمّد- علیه التحیة والسلام-.

وإلی هذا السرّ أشار سیّد الصدّیقین صاحب غار النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- أبو بکر، حیث بعث أبا عبیدة بن جرّاح إلی علی لاستحضاره:

---

(۱) سورة الاعراف ۷: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۴

یا أبا عبیدة، أنت أمین هذه الامة، أبعثک إلی من هو فی مرتبة من فقدناه بالأمس، ینبغی أنْ تتکلّم عنده بحسن الأدب، إلی آخر مقالته بطولها».

ففی هذه العبارة: دلالة حدیث المنزلة علی أنّ علیّاً سید الأولیاء، وفیها عن أبی بکر: إن علیّاً فی مرتبة النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

ترجمة السمنانی ... ص: ۲۷۴

وذکر الشیخ عبد الرحیم الأسنوی ترجمة الشیخ السّمنانی فی (طبقات الشافعیة) بقوله:

«علاء الدین أبو المکارم أحمد بن محمّد بن أحمد الملقّب بعلاء الدولة وعلاء الدین، المعروف بالسمنانی ... کان عالماً مرشداً، له کرامات وتصانیف کثیرة فی التفسیر والتصوّف وغیرهما. توفی قبل الأربعین وسبعمائة» «۱».

تصریح السید محمّد الدّهلوی بأنَّ الحدیث برهان الاتحاد بین النبیّ وعلی ... ص: ۲۷۴

وقال السیّد محمّد بن یوسف الحسینی الدهلوی المعروف ب «گیسو دراز» ما تعریبه:

«وکان الغالب فی حضور جبرئیل عند الرسول کونه بصورة دحیة الکلبی، لا بمعنی خروجه عن صورته الأصلیّة، ولا أنّ هذه الصّورة مغایرة لتلک، وإنّما کان الإختلاف فی الإعتبار، إذ لا یوجد المطلق فی الخارج

---

(۱) طبقات الشافعیة ۱/ ۳۴۹ رقم ۶۶۴.

مطلقاً، ویقال أیضاً بأنّ جبرئیل عقل محمّد قد تمثّل بصورةٍ، فکان وضع الأشیاء مواضعها: إنه وإنْ قالوا الجهار خلاف العقل لکنه عقل مخفی وهناک العقل الکل، فلو ظفرت به ونظرت إلیه حصلت علی کثیرٍ من الأسرار، ومن هنا کان: خلقت أنا وعلی من نور واحد، إذ کان علی أخاً للنبی، آخی بین کلّ نوعین وشکلین ففیّ النبوّة وفیه الخلافة، وأنت منّی کهارون من موسی، یحکی عن تلک الواقعیة فإنّ کلامنا إشارة وعند من فهم عبارة.

والسلام» «۱».

ففی هذا الکلام تصریح بأنّ حدیث المنزلة- کحدیث النور- دلیل علی تقدیم وترجیح أمیر المؤمنین علیه السلام علی سائر الخلائق، وأنه برهان علی المساواة والإتّحاد بینه وبین الرسول الأمین، صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

فیتمّ بهذا الکلام أیضاً مرام الإمامیة، وتسقط التأویلات الواهیة لبعض علماء السنّیة.

ترجمة السید محمّد الدهلوی ... ص: ۲۷۵

والسیّد محمّد الدهلوی «کیسو دراز» من أعاظم علماء أهل السنّة الحائزین للفضائل والمقامات السنّیة، ترجم له الشیخ عبد الحق الدهلوی فی (أخبار الأخیار) وقال:

«جمع بین العلم والسیادة، وله فی الولایة شأن رفیع ومرتبة منیعة وکلام عال، وکان له من بین علماء چشت مشرب خاص، وفی بیان أسرار

---

(۱) الاسمار. السّمر ۷۷.

الحقیقة طریق مخصوص، قدم فی أوائل أمره إلی قدم، وخرج منها بعد وفاة الشیخ إلی دیار دکن، وحصل له فی أهلها القبول العظیم

وانقادوا له وأطاعوه حتی توفی هناک ... ومن تصانیفه المشهورة کتاب الأسمار الذی ذکر فیه الحقائق والمعارف بلسان الرمز والإیماء والإیقاظ والإشارة»....

تصریح محمّد الأمیر بدلالة الحدیث علی الأفضلیة ... ص: ۲۷۶

وقال محمّد بن إسماعیل الأمیر- فی (الروضة الندیة)-:

«وکهارون غدا فی شأنه منه إلّاأنّه لیس نبیّا

البیت واضح الألفاظ، والإشارة إلی حدیث المنزلة الشهیر، الذی رواه من الصّحابة الجم الغفیر، وإنّ من رزق اطّلاعاً علی کتب الأحادیث الحافلة علم تواتر ذلک، ولنتشرّف بسرد ما ورد من تلک ممّا عرفناه...

وقوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: أنت منّی. قال بعضهم: إن «من» فیه لبیان الجنس. أی: أنت من جنسی فی تبلیغ والأداء ووجوب الطاعة ونحو ذلک. قلت: ویصح أن تکون تبعیضیّة مثل فی قوله تعالی عن خلیله: «فمن تبعنی فإنّه منّی» «۱»

أی فإنه بعض منی، لفرط اختصاصه بی واتّصاله وتبعیّته لی وتعبّده لأمری، ویکون قوله: بمنزلة هارون من موسی.

بمنزلة بیان لهذه البعضیّة والخصوصیّة، و «الباء» للمقابلة. أی: أنت بعض منی یقابل منزلک منزلة هارون من موسی، فکما أن هارون بعض من موسی فأنت تقابل منزلته وتساویها، ویحتمل تخریجات اخر هذا أقربها فی ذلک.

---

(۱)

سورة ابراهیم ۱۴: ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۷

ولا یخفی أن هذه منزلة شریفة ورتبة علیّة منیفة، فإنه قد کان هارون عضد موسی الذی شدّ اللَّه به أزره، ووزیره، وخلیفته علی قومه حین ذهب لمناجاة ربّه.

وبالجملة، لم یکن أحد من موسی علیه السلام بمنزلة هارون علیه السلام، وهو الذی سأل اللَّه تعالی أنْ یشدّ به أزره ویشرکه فی أمره، کما سأل ذلک رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- کما فی حدیث أسماء بنت عمیس، وأجاب اللَّه نبیه علیه السلام بقوله: «سنشدّ عضدک بأخیک» «۱»

الآیة. کما أجاب نبیّنا- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بإرساله جبرئیل- علیه السلام- بإجابته- کما فی حدیث أسماء بنت عمیس-.

فقد شابه الوصی علیه السلام هارون فی سؤال النبیّین الکریمین علیهما السلام، وفی إجابة الرب سبحانه وتعالی، وتمّ التشبیه بتنزیله منه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- منزلة هارون من الکلیم، ولم یستثن شیئاً سوی النبوّة، لختم اللَّه بابها برسوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- خاتم الأنبیاء.

وهذه فضیلة اختصّ اللَّه تعالی بها ورسوله الوصیّ علیه السلام، لما یشارکه فیها أحد غیره، وقد نزّله رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم من نفسه منزلة رأسه من جسده، کما أخرجه الخطیب عن البراء بن عازب، والدیلمی فی مسند الفردوس عن ابن عباس، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: علی منّی بمنزلة رأسی من جسدی».

أقول:

---

(۱) سورة القصص ۲۸: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۸

وفى هـذا الكلام دلالة حديث المنزلة على الأفضـلية بصـراحة، كما فى دلالة على أفضـليّته من غير هذه الناحية، كما لا يخفى على من تدبّر فيه.

ترجمة محمّد بن إسماعيل الأمير ... ص: ۲۷۸

وقد ترجم القاضى الشوكانى محمّد بن إسماعيل الأمير ترجمةً ضافية نذكر منا الجمل الآتية:

«السـيد محمّـد بـن إسـماعيل بن صـلاح ... ابن الحسن بن الحسن بن على ابن أبى طـالب رضـى اللَّه عنهم، الكحلانـى ثم الصـنعانى، المعروف بالأمير: الإمام الكبير، المجتهد المطلق، صاحب التصانيف، ولد ليلة الجمعة نصف جمادى الآخرة سنة ۱۰۹۹ ...، ورحل إلى مكـة، وقرأ الحـديث على أكـابر علمائنـا وعلماء المدينـة، وبرع فى جميع العلوم، وفاق الأقران، وتفرّد برياسـة العلم فى صـنعاء، وتظهر بالإجتهاد، وعمل بالأدلّـة، ونفر عن التقليـد، وزيّف ما لا دليل عليه من الآراء الفقهيّـة ... وله مصـنفات جليلة حافلة ...، وقد أفرد كثيراً من المسائل بالتصنيف بما يكون جميعه فى مجلدات...

وبالجملة، فهو من الأئمة المجدّدين لمعالم الدين...

وتوفى رحمه اللَّه فى يوم الثلاثاء ثالث شهر شعبان سنة ۱۸۲» «۱».

تصريح ابن روزبهان بحصول جميع الفضائل للإمام على ... ص: ۲۷۸

---

(۱) البدر الطالع ۲/ ۵۲- ۵۶ رقم ۴۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۷۹

وقال الفضل ابن روزبهان فى مبحث حديث المنزلة من كتابه (الباطل):

«وأيضـاً: يثبت به لأـمير المؤمنين فضـيلة الاخوة والمؤازرة لرسول اللَّه- صـلى اللَّه عليه وسـلّم- فى تبليغ الرسالـة وغيرهما من الفضائل، وهى مثبتة يقيناً لا شك فيه».

وكلمـة «الفضائل» فى هـذا الكلام ظاهرة فى العموم كما لا يخفى، ودلالتها على ذلك واضـحة ومن المعلوم أن هـذا غير حاصل لغيره عليه السلام، فهو الأفضل والمقدم على الجميع.

تصريح الشريف بدلالة الحديث على شدّة الاتصال بين النبى وعلى ... ص: ۲۷۹

والسـيّد المحقّق الجرجانى صرح فى (حاشية المشكاة) بدلالة حديث المنزلة على شدة الإتصال بين النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وبين أمير المؤمنين على عليه السـلام، فى جميع الفضائـل، إلّاالنبوّة ... وقـد تقـدمت عبـارته سابقاً. ومن الواضـح إفادة هـذا الكلام أفضـلية الإمام، وأعلميّته، وتقدّمه من جميع الجهات، على من عدا الرسول الكريم- صلّى اللَّه عليه وسلّم...

فما توهّمه بعض المتوهّمين من دلالة الحديث على الإسـتخلاف الموقّت فقط، واضح السّقوط، لأنّ مقتضى شدة الإتصال فى الفضائل هو حصول جميع الفضائل الثابتة لهارون، ومن البيّن أنّ عمدتها الأفضـلية والأرجحيّة والأعلمية بعد موسـى، فهذه الصـفات تكون ثابتة للإمام كذلك

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۰

بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

تصریح المولوی محمّد إسماعیل الدهلوی بدلالة الحدیث علی ... ص: ۲۸۰

عدم الفرق بین النبی وعلی إلّافی النبوة ... ص: ۲۸۰

والمولوی محمّد إسماعیل- وهو ابن أخ (الدهلوی)- یصرّح فی کتابه (منصب امامت) بأنّ مدلول حدیث المنزلة عدم الفرق بین النبی وأمیر المؤمنین علیهما السلام فی شیء من الکمالات إلّافی النبوة، بحیث لو کان بعد خاتم الأنبیاء نبی لفاز بهذه المرتبة أیضاً.

تصریح نظام الدین الکهنوی بدلالة الحدیث علی اتصاف الإمام بکلّ ما اتّصف به النبی ... ص: ۲۸۰

ونظام الدین أحمد بن علی الأکبر الکهنوی یقول بعد نقل حدیث عن النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی أن علیاً نفس الرسول: «یعنی: إن علیّاً المرتضی ذات الرسول، وأیّ مدح یفوق هذا المدح ویزید علیه! فإنّه قد أفاد عینیّته له، وعلیه، فبکلّ صفةٍ اتّصف بها محمّد المصطفی اتصف بها علی المرتضی، عدا النبوّة، فإنها خاصّة مختصّة بالرسول، کما قال فی حدیثٍ آخر: لا نبی بعدی» «۱».

---

(۱) تحفة المحبین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۱

«۲۱» ورود الحدیث فی غزوة تبوک فی مقام التّسلیة ... ص: ۲۸۱

والروایات الکثیرة دلّت علی أنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إنّما قال لأمیر المؤمنین علیه السلام: «أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون» ... لغرض التسلیة له، فی مقابلة ما أرجف به المرجفون وتکلّم به المنافقون ... وورود الحدیث فی هذا المقام یدل دلالةً صریحة علی أن مراد النبی إثبات الخلافة الکبری والإمامة العامّة، ولا أقل من أنّ المراد بإثبات الأفضلیة، وهی أیضاً مستلزمة للخلافة العامة بلا فصل ...

ولو کان المراد من الحدیث تلک الخلافة الجزئیة المنقطعة برجوعه من الغزوة، أو کان المراد ما تفوّه به الأعور وأمثاله ... لم یثبت له به شرف عظیم ومقام جلیل، إذ لا شرف خاص فی النیابة الجزئیة، وقد حصلت لغیره من آحاد الصّحابة مرةً بعد مرةٍ ... فأین التسلیة المسوق لأجلها هذا الکلام؟! بل لو کان لما ذکره الأعور وغیره أدنی حظ من الواقعیّة، لکان هذا الحدیث منافیاً للتسلیة ومخالفاً للتّرضیة!

ولقد بیّن العلامة سبحان علی خان رحمه اللّه تعالی هذا المطلب، بحیث لم یجد رشید الدین خان تلمیذ (الدهلوی) بدّاً من الإعتراف بأنّ هذه الخلافة الحاصلة للإمام علیه السلام لا یُماثلها الخلافة الحاصلة لغیرة کابن ام مکتوم وغیره ... بل إنّ هذه تدل علی شرفٍ عظیم للإمام علیه السلام لم ینل الآخرین الذین استخلفهم علی المدینة المنورة فی کل مرة خرج منها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۲

وفی هذا الذی أثبته الرشید الدهلوی تکذیب وتجهیل لابن تیمیّة وأمثاله، الذین زعموا عدم الفرق بین خلافته هذه المرّة وخلافة غیره فی المناسبات الاخری ... کما تکذّبه کلمات غیره کابن طلحة الشافعی، وولی اللّه الدهلوی ... وغیرهما ...

هذه خلاصة ما ذکره العلامة سبحان علی خان، وما ذکره رشید الدین الدهلوی فی بحثه معه فی کتابه (إیضاح لطافة المقال). وإن شئت تفصیل ذلک فارجع إلی الکتاب المذکور.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۳

«۲۲» قوله صلّى اللّه عليه وآله فى الحديث «إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك ...» ص: ۲۸۳

لقد قال صلّى اللّه وآله وسلّم لعلى عليه السلام- لدى استخلافه على المدينة المنورة، وفى ذيل قوله: «أما ترضى أنْ تكون» -: «... إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك».

وفى هذه الجملة دلالة على حصول مقام جليل وشرفٍ عظيم لأمير المؤمنين عليه السلام، ما حصل ولن يحصل لغيره أبداً... فاستخلافه على المدينة كان بسبب تلك المنزلة التى اختص بها الإمام دون غيره، وفى ذلك دلالة تامة على أفضليته المستلزمه للخلافة العامة بعد الرسول بلا فصل...

فليتب النواصب ممّا تقوّلوا فى تنقيص شأن الإمام وتحقير رتبة استخلافه، وليعودوا عمّا فاهوا به وسطرته أقلامهم لتوهين المقام الخاص بالنبّى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم والإمام عليه السلام، وحطّه إلى حدٍّ يكون مشتركاً بين الإمام عليه السلام وآحاد الصحابة! بل جعله أضعف وأوهن من الخلافة الحاصلة لغيره، باستختلاف النبى إيّاهم على المدينة! بل جعله دليلًا على نقصٍ وعيب فى الإمام عليه الصلاة والسلام!!.

فلننقل نصّ الحديث ليعضّ النواصب على أيديهم خجلًا وحسرةً:

أخرج الحاكم فى كتاب التفسير قائلًا: «حدّثنى الحسن بن محمّد بن إسحاق الإسفراينى، ثنا عمير بن مرداس، ثنا عبداللّه بن بكير الغنوى، ثنا حكيم بن جبير، عن الحسن بن سعد مولى على، عن على رضى اللّه عنه:

إن رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- أراد أن يغزو غزاة له، قال: فدعا جعفراً «۱» فأمره أنْ يتخلّف على المدينة.

فقال: لا أتخلّف بعدك يا رسول اللّه أبداً.

قال فدعانى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم-، فعزم على لمّا تخلّفت قبل أن أتكلّم.

قال: فبكيت.

فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: ما يبكيك يا على؟

قلت: يا رسول اللّه يبكينى خصال غير واحدة، تقول قريش غداً: ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه وخذله. ويبكينى خصلة اخرى: كنت اريد أنْ أتعرّض للجهاد فى سبيل اللّه، لأن اللّه يقول: «ولا يطئون موطئاً يغيظ الكفّار ولا ينالون من عدوّ نيلًا» «۲»

إلى آخر الآية، فكنت اريد أنْ أتعرض لفضل اللّه.

فقال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم-: أمّا قولك تقول قريش ما أسرع ما تخلّف عن ابن عمه وخذله، فإن لك بى اسوة، قد قالوا ساحر وكاهن وكذّاب. أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى. وأما قولك: أتعرّض لفضل اللّه. هذا بهار من فلفل جاءنا من اليمن، فبعه واستمتع به أنت وفاطمة حتى يأتيكم اللّه من فضله، فإنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك.

---

(۱) الظاهر انه جعفر بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطلب. فما فى بعض الروايات من أنّه ابن أبى طالب فليس فى المستدرك.

(۲) سورة التوبة ۹: ۱۲۰.

هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه» «۱».

وقال محمّد صدر العالم:

«أخرج البزار، وأبو بكر العاقولى فى فوائده، والحاكم- وقال صحيح الإسناد- وابن مردويه، عن عبداللّه بن بكير الغنوى، عن حكيم بن

جبير، عن الحسن بن سعد مولى على، عن على: إن رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- أراد أنْ يغزو غزاةً، فدعا جعفراً «... ۲».

وقال البدخشانى:

«أخرج الحاكم عن على: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال له:

أمّا قولك: تقول قريش: ما أسرع تخلّفه عن ابن عمّه» «... ۳».

ورواه إبراهيم الوصابى اليمنى:

«عن على بن أبى طالب- رضى اللَّه عنه- قال: لما أراد رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- أنْ يغزو بتبوك دعا جعفر بن أبى طالب، فأمره أنْ يتخلّف على المدينة» «... ۴».

ورواه صاحب (تفسير شاهى) عن الإكتفاء، بتفسير قوله تعالى:

«وعجبوا أن جاءهم منذر منهم وقال الكافرون هذا ساحر كذّاب» «۵»

.وقال محمّد بن إسماعيل الأمير:

«واعلم أنه لم يخلّفه رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- إلّافى غزاة تبوك، وهى آخر غزوةٍ غزاها رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- بعد الفتح

---

(۱) المستدرک على الصحيحين ۲/ ۳۶۷ ح ۳۲۹۴.

(۲) معارج العلى فى مناقب المرتضى- مخطوط.

(۳) مفتاح النجا فى مناقب آل العبا- مخطوط.

(۴) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفا- مخطوط.

(۵) سورة ص: ۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۶

واتّساع نطاق الإسلام وكثرة جيوش الإيمان، فإنها كانت فى رجب سنة تسع من الهجرة، وكانت أبعد الغزوات، وسافر فيها- صلّى اللَّه عليه وسلّم- إلى بلاد الشام وجهته، فلم يطمئن قلبه فى الإستخلاف إلى غير وصيّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم-، أمّا فى غيرها من الغزوات فقد كان فيها سيفه الذى يفلق به الهام ويسيل تحته مهج الطغام، وهذه الغزاة قد كثر فيها جند الإسلام، فكان تخليفه على أهله أهم، لبعد السفرة وخروجه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- عن بلاد العرب، وأنها لا تصلح المدينة إلّابه أو بعلى عليه السلام. كما فى بعض طرق الحديث: إنّ المدينة لا تصلح إلّابى أو بك، فكان استخلافه أرجح من خروجه» «۱».

فقد عرفت أنّ رواة هذا اللفظ هم كبار الأئمّة الأعلام، كالبزّار، والحاكم- وصحّحه- والعاقولى، وابن مردويه الإصبهانى...

هذا ... ولكن ابن تيميّة يقول:

«وأما قوله: ولأنه الخليفة مع وجوده وغيبته مدة يسيرة، فعند موته بطول الغيبة يكون أولى بأنْ يكون خليفة.

فالجواب: إنه مع وجوده وغيبته قد استخلف غير على، استخلافاً أعظم من استخلاف على، واستخلف أولئك على أفضل من الذين استخلف عليهم علياً، وقد استخلف بعد تبوك على المدينة غير على فى حجة الوداع، فليس جعل على هو الخليفة بعده لكونه استخلفه على المدينة، بأولى من هؤلاء الذين استخلفهم على المدينة كما استخلفه وأعظم مما استخلفه، وآخر الاستخلاف كان على المدينة كان عام حجة

---

(۱) الروضة الندية فى شرح التحفة العلوية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۷

الوداع، وکان علی بالیمن وشهد معه الموسم، لکن استخلف علیها فی حجة الوداع غیر علی. فإنّ کان أصل بقاء الإستخلاف فبقاء من استخلفه فی حجة الوداع أولی من بقاء استخلاف من استخلفه قبل ذلک. وبالجملة، فالإستخلافات علی المدینة لیس من خصائصه، ولا تدل علی الأفضلیة، ولا علی الإمامة، بل قد استخلف عدداً غیره.

ولکن هؤلاء جهّال، یجعلون الفضائل العامّة المشترکة بین علی وغیره خاصةً بعلی وإنْ کان غیره أکمل منه فیها، کما فعلوا فی النصوص والوقائع، وهکذا فعلت النصاری، جعلوا ما أتی به المسیح من الآیات دالّاً علی شیء یختص به من الحلول والإتحاد. وقد شارکه غیره من الأنبیاء فیما أتی به، وکان ما أتی به موسی من الآیات أعظم ممّا جاء به المسیح» «... ۱».

وهذا الکلام کفر صریح، لکونه رداً علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، الذی ینصّ علی اختصاص هذه الفضیلة الجلیلة بأمیر المؤمنین علیه السلام!! إنّهم لا مناص لهم من الحکم بضلالته وتکفیره، وإنه لا یبقی ریب- بعدئذٍ- فی أنّ جمیع مساعی هذا الرجل وأمثاله فی توهین هذا الإستخلاف لیست إلّاعناداً ومخالفةً للرسول الأکرم نفسه، لأنّه هو الذی نصّ علی اختصاص هذه المرتبة به وبعلی علیه السلام، فانظر إلی أین ینتهی دعوی ضعف هذا الإستخلاف کونه نقصاً له!!

ولکن ابن تیمیّة لا یتحرّج من إساءة الأدب بالنسبة إلی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- وکذا أمیر المؤمنین علیه السلام وعمّار بن یاسر

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۸

وغیرهما.

بل إنّ کلامه المذکور إساءة أدب بالنسبة إلی عمر بن الخطاب ومعاویة وسعد بن أبی وقاص وغیرهم من أئمّته، الذین طالما حاول الذبّ والدفاع عنهم بالأکاذیب والأباطیل، وذلک، لأنّ حدیث المنزلة یدل فی نظر هؤلاء أیضاً علی شأنٍ عظیم ومقام جلیل، حق أنّهم قد تمنّوا حصول ذلک لهم فی مقابل الدنیا وما فیها، فلولا دلالة الحدیث علی الأفضلیّة، لم یکن لما قالوه وتمنّوه معنی! وهل یصفهم ابن تیمیة حینئذٍ بالجهل؟! وهل یشبّه حالهم بحال النصاری فیما ذکر؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۸۹

«۲۳» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی هذا الحدیث «لابُدّ من أنْ أقیم أو تقیم ...» ص: ۲۸۹

اشارة

وفی بعض طرق حدیث المنزلة: إنه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال لأمیر المؤمنین علیه السلام لمّا أراد أن یخلّفه علی المدینة: «لابُدّ أنْ أقیم أو تقیم...»

وممّن روی هذا اللفظ:

ابن سعد: «أخبرنا روح بن عبادة، قال أخبرنا عون، عن میمون، عن البراء بن عازب وزید بن أرقم قالا: لمّا کان عند غزوة جیش العسرة وهی تبوک، قال رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- لعلی بن أبی طالب: إنّه لابُدّ من أنْ أقیم أو تقیم. فخلّفه، فلمّا فصل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- غازیاً، قال ناس: ما خلف علیاً إلّالشیء کرهه منه، فبلغ ذلک علیّاً، فأتبع رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- حتی انتهی إلیه فقال له: ما جاء بک یا علی؟ قال: یا رسول اللّه، إنی سمعت ناساً یزعمون أنک إنّما خلّفتنی لشیء کرهته منّی، فتضاحک

رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- وقال: يا على، أما ترضى أنْ تكون منى كهارون من موسى غير أنّك لست بنبىّ! قال: بلى يا رسول اللَّه فإنه كذلك» «۱».

وقال ابن حجر بشرح الحديث: «قوله: أما ترضى أنْ تكون منى

---

(۱) الطبقات الكبرى ۳/ ۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۰

بمنزلة هارون من موسى. أى نازلًا منى منزلة هارون من موسى. والباء زائدة. وفى رواية سعيد بن المسيب عن سعد: فقال على: رضيت رضيت.

أخرجه أحمد.

ولابن سعد من حديث البراء وزيد بن أرقم نحو هذه القصة: قال بلى يا رسول اللَّه، قال فإنه كذلك. وفى أوّل حديثهما إنه عليه السلام قال لعلى: لابُدّ من أنْ اقيم أو تقيم، فأقام على، فسمع ناساً يقولون: إنّما خلّفه لشىء كرهه منه. فأتبعهُ فذكر له ذلك. فقال له. الحديث. وإسناده قوى» «۱».

والحديث- كالحديث السابق عن الحاكم- صريح فى اختصاص أمير المؤمنين عليه السلام بمقام لا يشاركه فيه غير النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... فهو إذن أفضل وأرجح أقدم ممن سواه، والحمد للَّه. فما تقول لابن تيميّة وأمثاله من أصحاب الخرافات والتّرهات ...فى هذا المقام؟

ترجمة ابن سعد ... ص: ۲۹۰

وابن سعد الراوى لهذا الحديث القوى، يعتبر من أكابر علمائهم المعتمدين وأئمتهم المتبحّرين.

۱- قال ابن خلكان: «أبو عبداللَّه محمّد بن سعد بن منيع الزهرى البصرى كاتب الواقدى. كان أحد الفضلاء النبلاء الأجلّاء، صحب الواقدى المذكور قبله زماناً، وكتب له فعرف به، وسمع من سفيان بن عيينة وأنظاره، وروى عنه أبو بكر ابن أبى الدنيا، وأبو محمّد الحارث بن أبى اسامة التميمى وغيرهما، وصنّف كتاباً كبيراً فى طبقات الصحابة والتابعين

---

(۱) فتح البارى- شرح صحيح البخارى ۷/ ۹۲- ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۱

والخلفاء إلى وقته، فأجاد فيه وأحسن، وهو يدخل فى خمس عشر مجلدة، وله طبقات اخرى صغرى. وكان صدوقاً ثقةً، ويقال: اجتمعت كتب الواقدى عند أربعة أنفس أوّلهم كاتبه محمّد بن سعد المذكور، وكان كثير العلم غزير الحديث والرواية، كثير الكتبة لكتب الحديث والفقه وغيرهما.

وقال الحافظ أبو بكر صاحب تاريخ بغداد فى حقه: ومحمّد بن سعد عندنا من أهل العدالة، وحديثه يدل على صدقه، فإنه يتحرّى فى كثير من رواياته، وهو من موالى الحسين بن عبداللَّه بن عبيداللَّه بن العباس بن عبد المطلب.

وتوفى يوم الأحد لأربع خلون من جمادى الآخرة سنة ۲۳۰ ببغداد، ودفن فى مقبرة باب الشام وهو ابن ۶۲ سنة. رحمه اللَّه تعالى» «۱».

۲- الذهبى: «الإمام الحبر أبو عبداللَّه محمّد بن سعد الحافظ ... قال أبو حاتم: صدوق» «۲».

۳- ابن حجر: «صدوق فاضل» «۳».

أقول:

وکتابه (الطبقات) ذکره (کاشف الظنون) وقال: «أعظم ما صنّف فیه، جمع من الصحابة والتابعین والخلفاء» «۴».

---

(۱) وفیات الاعیان ۴/ ۳۱۵ رقم ۶۴۵.

(۲) العبر- حوادث ۱۲۳۰/ ۳۲۰.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۷۹ رقم ۵۹۲۲.

(۴) کشف الظنون ۲/ ۱۱۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۲

«۲۴» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی هذا الإستخلاف «لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی ...» ص: ۲۹۲

اشارة

وممّا یبطل هفوات النواصب ومقلّدیهم، المنکرین دلالة حدیث المنزلة والإستخلاف یوم غزوة تبوک، علی الفضل المبین لأمیر المؤمنین، بل یجعلونه من الفضائل العامّة المشترکة، بل یدّعونه عیباً ونقصاً فی حقّ سیّد الموحّدین ... هذا الحدیث الذی اشتمل علی قول النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم له لدی استخلافه فی ذلک الوقت:

«أما ترضی أن یکون لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی».

وهذا الحدیث أخرجه الحافظ المحبّ الطبری، وجعل له عنواناً خاصّاً به، حیث قال: «ذکر إختصاصه بأن له من الأجر ومن المغنم مثل ما للنبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فی غزوة تبوک- ولم یحضرها- عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی یوم غزوة تبوک: أما ترضی أن یکون لک من الأجر مثل مالی ومالک من المغنم مثل مالی.

خرّجه الخلعی» «۱».

وفی هذا الحدیث من کمال الشرف ونهایة العلوّ والإختصاص وسموّ

---

(۱) الریاض النضرة (۳- ۴): ۱۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۳

المقام ما لا یخفی، فمن الذی یوازی أجره أجر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم حتی یقال بأنها فضائل عامّة مشترکة؟ وکیف یکون الإستخلاف فی تلک الواقعة دلیلًا علی النقص والعیب والفساد العظیم ... والحال أنّ أجره مثل أجر رسول اللَّه؟ وهل بعد هذا الحدیث قیمة لهفوات النواصب وسخافات المعاندین؟

وعلی الجملة، فهذا الحدیث وجه آخر من وجوه دلالة حدیث المنزلة علی الأفضلیّة وتعیّن الخلافة لأمیر المؤمنین علیه السلام ... لأن مقتضی المماثلة مع رسول اللَّه فی الأجر أنْ یکون أجره- علیه السلام- أکثر من أجر جمیع الخلائق، والأکثریة فی الأجر والثواب عین الأفضلیة، کما لا یخفی علی اولی الألباب.

فالعجب من هؤلاء النواصب ... یقول الرسول له: إنْ أقام یکون له من الأجر مثل أجره ... ویقولون: إقامته فی المدینة واستخلاف النبیّ إیّاه أضعف وأوهن من سائر الإستخلافات، وأنه یدل علی نقصٍ وعیبٍ فیه، وعلی حصول فتنة عظیمة وفسادٍ کبیر بسببه!!

ترجمة أبی الحسین الخلعی ... ص: ۲۹۳

والخلعی الراوی لهذا الحدیث، من کبار الفقهاء والمحدّثین، فقد وصفه الذهبی ب «الإمام الفقیه القدوة مسند الدیار المصریة» «۱» ووصفه بالدین والعبادة وعلوّ الإسناد «۲». والأسنوی قال: «فقیه صالح، له کرامات،

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۷۴.

(۲) العبر ۲/ ۳۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۴

وکان أعلی أهل مصر إسناداً» «۱». وذکره ابن خلکان بقوله:

«أبو الحسن علی بن الحسن بن الحسین بن محمّد القاضی، المعروف بالخلعی، الموصلی الأصل، المصری الشافعی، صاحب الخلعیّات المنسوبة إلیه، سمع أبا الحسن الحوفی، وأبا محمّد ابن النحاس، وأبا الفتح العداس، وأبا سعد المالینی، وأبا القاسم الأهوازی، وغیرهم. قال القاضی عیاض الیحصبی: سألت أبا علی الصدفی عنه- وکان قد لقیه لمّا رحل إلی البلاد الشرقیّة- فقال: فقیه وله توالیف، ولّی القضاء وقضی یوماً واحداً استعفی وانزوی بالقرابة الصغری، وکان مسند مصر بعد الحبّال.

وذکره القاضی أبو بکر ابن العربی فقال: شیخ معتزل فی القرافة، له علوّ فی الروایة، وعنده فوائد.

وقد حدّث عنه الحمیدی وکنّی عنه بالقرافی» «... ۲».

وترجم له الیافعی حیث قال:

«الخلعی القاضی أبو الحسین المصری الفقیه الشافعی. سمع طائفة وانتهی إلیه علوّ الإسناد بمصر. قال ابن سکرة: فقیه له تصانیف، ولی القضاء وحکم یوماً واستعفی وانزوی فی القرافة» «۳».

---

(۱) طبقات الشافعیة ۱/ ۲۳۰ رقم ۴۳۰.

(۲) وفیات الاعیان ۳/ ۳۱۷ رقم ۴۴۴.

(۳) مرآة الجنان- حوادث ۳۴۹۲/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۵

«۲۵» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «إنّه لا ینبغی أنْ أذْهب إلّاوأنت خلیفتی ...» ص: ۲۹۵

اشارة

ومن الدلائل: أنّه لمّا استخلفه علی المدینة فی غزوة تبوک وقال له:

«أما ترضی أنْ تکون» ... علّل ذلک بقوله: «إنّه لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی ...» وقد روی حدیث المنزلة السیاقة جمع کبیر من أئمتهم وأعلام علمائهم، منهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- أبو یعلی أحمد بن علی الموصلی.

۳- أبو عبداللّه الحاکم النیسابوری.

۴- الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی.

۵- علی بن الحسن المعروف بابن عساکر.

۶- أبو حامد محمود بن محمّد الصالحانی.

۷- محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی.

۸- محبّ الدین أحمد بن عبداللّه الطبری.

۹- إسماعیل بن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر.

۱۰- شهاب الدین أحمد بن حجر العسقلانی.

۱۱- جلال الدین عبد الرحمن السیوطی.

۱۲- عبد الوهاب بن محمّد بن رفیع الدین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۶

۱۳- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی.

۱۴- شهاب الدین أحمد صاحب توضیح الدلائل.

۱۵- أحمد بن الفضل بن باکثیر المکی.

۱۶- میرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانی.

۱۷- ولیّ اللّه أحمد بن عبد الرحیم الدهلوی.

۱۸- محمّد بن إسماعیل الأمیر.

۱۹- أحمد بن عبد القادر الحفظی العجیلی.

۲۰- المولوی محمّد مبین الکهنوی.

روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۲۹۶

أخرجه أحمد فی مسنده حیث قال: «ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا أبا عباس إمّا أن تقوم معنا وإمّا أنْ تخلونا هؤلاء.

قال فقال ابن عباس: بل أقوم معکم. قال- وهو یومئذٍ صحیح قبل أنْ یعمی- قال: فأبتدوا فتحدّثوا، فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه ویقول: أف وتف، وقعوا فی رجلٍ له عشر، وقعوا فی رجلٍ:

قال له النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم-: لأبعثنّ رجلًا لا یخزیه اللّه أبداً، یحبّ اللّه ورسوله، قال: فاستشرف لها من استشرف، قال: أین علی؟ قالوا: هو فی الرحی یطحن. قال: وما کان أحدکم لیطحن! قال: فجاء- وهو أرمد لا یکاد یبصر- قال: فنفث فی عینیه ثم هزّ الرایة ثلاثاً. فأعطاها إیاه، فجاء بصفیّة بنت حیی.

قال: ثم بعث فلاناً بسورة التوبة، فبعث علیّاً خلفه، فأخذها منه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۷

قال: لا یذهب بها إلّارجل منّی وأنا منه.

قال: وقال لبنی عمّه: أیّکم یوالینی فی الدنیا والآخرة؟ قال- وعلی جالس- فأبوا. فقال علی: أنا اوالیک فی الدنیا والآخرة. فقال: أنت ولیّی فی الدنیا والآخرة. قال فترکه ثم أقبل علی رجل منهم فقال إلیکم یوالینی فی الدنیا والآخرة؟ فأبوا قال فقال علی أنا اوالیک فی الدنیا والآخرة فقال أنت ولیّ فی الدنیا والآخرة.

قال: وکان أوّل من أسلم من الناس بعد خدیجة.

قال: وأخذ رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- ثوبه فوضعه على على وفاطمة والحسن والحسين فقال: «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» «۱»

.قال: وشرى على نفسه، لبس ثوب النبى صلّى اللّه عليه وسلّم ثم نام مكانه. قال: وكان المشركون يرمون رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، فجاء أبو بكر وعلى نائم قال وأبو بكر يحسب أنّه نبى اللّه قال فقال: يا نبى اللّه.

قال: فقال له على: إنّ نبى اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قد انطلق نحو بئر ميمون فأدركه. قال: فانطلق أبو بكر، فدخل معه الغار. قال: وجعل على يرمى بالحجارة كما كان يرمى نبى اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، وهو يتضوّر، قد لفّ رأسه فى الثوب لا يخرجه حتى أصبح، ثم كشف عن رأسه، فقالوا: إنك للئيم، كان صاحبك نرميه فلا يتضوّر وأنت تتضوّر، وقد استنكرنا ذلك.

قال: وخرج بالناس فى غزوة تبوك. قال فقال له على: أخرج معك؟

---

(۱) سورة الأحزاب ۳۳: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۸

قال فقال له نبى اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم- لا. فبكى على. فقال له: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّك لست بنبى؟ إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى.

قال: وقال له رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم-: أنت وليّى فى كلّ مؤمن بعدى.

وقال سدّوا أبواب المسجد غير باب على، فقال: فيدخل المسجد جنباً وهو طريقه وليس له طريق غيره.

قال وقال: من كنت مولاه فإنّ مولاه على.

قال: وأخبرنا اللّه عزّوجلّ فى القرآن أنّه قد رضى عن أصحاب الشجرة فعلم ما فى قلوبهم، هل حدّثنا أنه سخط عليهم بعد.

قال: وقال نبىّ اللّه- صلّى اللّه عليه وسلّم- لعمر حين قال: ائذن لى فلأضرب عنقه- قال: أو كنت فاعلًا؟ وما يدريك، لعلّ اللّه قد اطّلع إلى أهل بدرٍ فقال: إعلموا ما شئتم» «۱».

وأخرجه أحمد فى المناقب بنفس السند حيث قال: «حدّثنا يحيى بن حماد قال: حدّثنا أبو عوانة قال: حدّثنا أبو بلج قال: حدّثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس إلى ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط...

قال: وخرج بالناس فى غزاة تبوك. فقال على: أخرج معك؟ فقال نبى اللّه: لا. فبكى على. فقال:

أما ترضى أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «... ۲».

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۵۴۴ رقم ۳۰۵۲ الطبعة الجديدة. و ۱/ ۳۳۰- ۳۳۱

(۲) فضائل الصحابة ۲/ ۸۴۹- ۸۵۲ ح ۱۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۲۹۹

وأمّا رواية أبى يعلى الموصلى فتعلم من (تاريخ ابن كثير).

رواية الحاكم ... ص: ۲۹۹

وأمّا راوية الحاكم ... فقد قال: «أخبرنا أبو بكر أحمد بن جفعر بن حمدان القطيعى ببغداد من أصل كتابه، ثنا عبداللّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنى أبى، ثنا يحيى بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند ابن عباس، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: يا ابن عباس، إمّا أنْ تقوم معنا وإمّا أن تخلو بنا من بين هؤلاء. قال: فقال ابن عباس: بل أنا أقوم معكم. قال- وهو يومئذ

صحیح قبل أنْ یعمی- قال فابتدؤا فتحدّثوا فلا ندری ما قالوا. قال: فجاء ینفض ثوبه ویقول: اف وتُف، وقعوا فی رجل له بضع عشر فضائل...

فقال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوک وخرج بالناس معه قال. فقال له علی: أخرج معک. قال فقال النبی: لا- فبکی علی فقال له: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی، إنه لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی...

هذا حدیث صحیح الإسناد ولم یخرجاه بهذه السیاقة.

وقد حدّثنا السید الأوحد أبو یعلی حمزة بن محمّد الزیدی رضی اللَّه عنه، ثنا أبو الحسن علی بن محمّد بن مهرویه القزوینی القطّان قال: سمعت أبا حاتم الرازی یقول: کان یعجبهم أن یجدوا الفضائل من روایة أحمد بن حنبل رضی اللَّه عنه» «۱».

---

(۱) المستدرک ۳/ ۱۴۳ ح ۴۶۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۰

ورواه الموفّق بن أحمد بقوله:

«أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی أخبرنا القاضی الامام شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ عن أحمد بن الحسین هذا، أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أحمد بن جعفر القطیعی، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، أخبرنا أبی، حدّثنا یحیی بن حمّاد، حدثنا أبو عوانه، حدثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو بن میمون قال: إنی لجالس إلی ابن عباس...

قال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوک وخرج الناس معه، فقال له علی: أخرج معک؟ فقال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا، فبکی علی فقال له: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی، إنه لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی» «۱».

أمّا روایة ابن عساکر فتعلم من عبارة (کفایة الطالب) و (وسیلة المآل) و (الریاض النضرة) وغیرها:

روایة ابن عساکر ... ص: ۳۰۰

ورواه الکنجی عن طریق ابن عساکر، فقال:

«روی إمام أهل الحدیث أحمد بن حنبل فی مسنده قصة نوم علی علیه السلام علی فراش رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فی حدیث طویل، وتابعه الحافظ محدّث الشام فی کتابه المسمی بالأربعین الطوال.

فأمّا حدیث الإمام أحمد، فأخبرنا قاضی القضاة حجة الإسلام أبو

---

(۱) المناقب: ۱۲۵ رقم ۱۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۱

الفضل یحیی ابن قاضی القضاة أبی المعالی محمّد بن علی القرشی قال:

أخبرنا حنبل ابن عبداللَّه المکبّر، أخبرنا أبو القاسم هبة اللَّه بن الحصین، أخبرنا أبو علی الحسن بن المذهب، أخبرنا أبو بکر أحمد بن جعفر القطیعی، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، حدّثنا أبی.

وأمّا الحدیث الذی فی الأربعین الطوال، فأخبرنا به القاضی العلّامة مفتی الشام أبو نصر محمّد بن هبة اللَّه ابن قاضی القضاة شرقاً وغرباً أبی نصر محمّد بن هبة اللَّه بن محمّد بن مَمیل الشیرازی قال: أخبرنا الحافظ أبو القاسم علی بن الحسن، أخبرنا الشیخ أبو القاسم هبة

اللَّه بن محمّد بن عبد الواحد الشيبانى، أخبرنا أبو على الحسن بن على بن محمّد التميمى، أخبرنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان القطيعى، حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن محمّد بن حنبل، حدثنى أبى، حدّثنا أبو عوانة، حدّثنا أبو بلج، حدّثنا عمرو بن ميمون قال:

إنى لجالس إلى ابن عباس إذ أتاه تسعة رهط...

وخرج بالناس فى غزوة تبوك قال فقال لهُ على: أخرج معك؟ قال فقال له النبى (ص): لا. فبكى على عليه السلام. فقال له: أما ترضى أنْ تكون منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «۱».

روایة المحبّ الطبرى ... ص: ۳۰۱

ورواه محبّ الدين الطبرى حيث قال:

«ذكر اختصاصه بعشر: عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند

---

(۱) كفاية الطالب: ۲۴۱. وانظر تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۰۱- ۱۰۲.

ابن عبّاس، إذْ أتاه سبعة رهط ... وخرج بالناس فى غزوة تبوك. قال: فقال له على: أخرج معك؟ فقال النبى: لا. فبكى على. قال فقال له نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّا أنك لست بنبى، إنّه لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى...

أخرجه بتمامه أحمد، والحافظ أبو القاسم فى الموافقات وفى الأربعين الطوال، وأخرج النسائى بعضه» «۱».

روایة ابن كثير ... ص: ۳۰۲

ورواه الحافظ ابن كثير الدمشقى بعد رواية أبى يعلى حديث خيبر عن عمرو بن ميمون عن ابن عباس: «وهذا غريب من هذا الوجه، وهو مختصر من حديثٍ طويل، رواه الإمام أحمد بن يحيى بن حماد، عن أبى عوانة، عن أبى بلج، عن عمرو بن ميمون، عن ابن عباس. فذكره بتمامه فقال الإمام أحمد ... وخرج بالناس فى غزوة تبوك» «... ۲».

روایة ابن حجر العسقلانى ... ص: ۳۰۲

ورواه ابن حجر العسقلانى بقوله: «أخرج أحمد والنسائى من طريق عمرو بن ميمون: إنى لجالس عند ابن عباس، إذْ أتاه سبعة رهط. فذكر قصةً فيها: فجاء ينفض ثوبه فقال: وقعوا فى رجلٍ له عشر...

وقال له فى غزوة تبوك: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنك

---

(۱) الرياض النضرة (۳- ۴): ۱۷۴.

(۲) تاريخ ابن كثير ۷/ ۲۶۹.

لست بنبى، لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «... ۱».

روايۀ جلال الدين السيوطى ... ص: ۳۰۳

ورواه جلال الدين عبد الرحمان بن أبى بكر السيوطى فى كتابه (جمع الجوامع) بلفظ: «أما ترضى أن تكون منى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، ألا إنّه لا ينبغى لى أن أذهب إلّاوأنت خليفتى. حم ك.

عن ابن عباس».

وتجده عند المتقى الهندى بنفس هذا اللفظ «۲».

ورواه عبد الوهاب بن محمّد بن رفيع فى (تفسيره) كذلك عن ابن المغازلى بسنده عن ابن عباس.

ورواه شهاب الدين أحمد صاحب (توضيح الدلائل):

«عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند ابن عباس رضى اللَّه تعالى عنهم إذ أتاه سبعۀ رهط ... وخرج رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى غزوۀ تبوك فقال له على: أخرج معك. فقال- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: لا. فبكى على رضوان اللَّه تعالى عليه، فقال النبى: أما ترضى أن تكون منى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنّك لست بنبى، لا ينبغى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى من بعدى...

رواه الصالحانى بإسناده إلى الحافظ أبى يعلى الموصلى بإسناده.

وهذا حديث حسن متين. ورواه الطبرى وقال: أخرجه أحمد

---

(۱) الاصابۀ ۴/ ۵۶۷.

(۲) كنز العمال ۱۱/ ۶۰۶ رقم ۳۲۹۳۱.

بتمامه، وأبو القاسم الدمشقى فى الموافقات وفى الأربعين الطوال. وأخرج النسائى بعضه».

ورواه ابن باكثير المكى أيضاً.

عن عمرو بن ميمون- رضى اللَّه عنهما- قال: أنا جالس إلى ابن عباس- رضى اللَّه عنهما ...- قال: خرج النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- فى الناس للغزوۀ فقال له على: أخرج معك؟ فقال له النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم-: لا. قال: فبكى على- رضى اللَّه عنه- فقال له النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- أما ترضى أن تكون منّى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، إنه لا ينبغى أن أذهب إلّاوأنت خليفتى ...

أخرج هذا الحديث بتمامه: أحمد بن حنبل، وأبو القاسم الدمشقى فى الموافقات وفى الأربعين الطوال، وأخرج النّسائى بعضه. وهذه القصّۀ مشهورۀ، ذكرها ابن اسحاق وغيره» «۱».

ورواه الميرزا البدخشانى بقوله:

«أخرج أحمد والحاكم عن ابن عباس- رضى اللَّه عنه- إن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم- قال لعلى- حين استخلفه على المدينۀ فى غزوۀ تبوك- أما ترضى أنْ تكون منّى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنك لست بنبى، إنه لا ينبغى لى أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتى» «۲».

روايۀ شاه ولى اللَّه ... ص: ۳۰۴

ورواه والد الدهلوى أيضاً حيث قال- فى (إزالۀ الخفا)-:

«أخرج الحاكم والنسائى عن عمرو بن ميمون قال: إنى لجالس عند

---

(۱) وسیلة المآل- مخطوط.

(۲) مفتاح النجا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۵

ابن عباس إذ أتاه تسعة رهط ... فقال ابن عباس: وخرج رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوک، وخرج الناس معه، فقال له علی: أخرج معک؟ قال فقال النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: لا. فبکی علی. فقال له: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، إنه لا ینبغی أن أذهب إلّاوأنت خلیفتی».

روایة محمّد بن إسماعیل الأمیر ... ص: ۳۰۵

ورواه محمّد بن إسماعیل الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیة) حیث قال:

«وقد اختصّه اللَّه تعالی ورسوله بخصائص لا تدخل تحت ضبط الأقلام، ولا تفنی بفناء اللیالی والأیام، مثل اختصاصه بأربع لیست فی أحدٍ غیره، کما أخرجه العلّامة أبو عمر ابن عبد البر من حدیث بحر الامة ابن عباس- رضی اللَّه عنهما ... وکاختصاصه بعشر، کما أخرجه أحمد بتمامه، وأبو القاسم الدمشقی فی المرافقات وفی الأربعین الطوال، وأخرج النسائی بعضه، من حدیث عمرو ابن میمون ...».

وقال أحمد بن عبد القادر العجیلی:

«وأما الولایة الهارونیة فإنّه خلّفه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فی غزوة تبوک فقال: یا رسول اللَّه، تخلّفنی فی النساء والصبیان؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، لا ینبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خلیفتی. رواه ابن عباس. وفی ذلک إشارات وسیأتی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۶

بعضها» «۱».

أقول:

أ لیست هذه منقبة جلیلة ومرتبة رفیعة خاصّة بأمیر المؤمنین ولا یشارکه فیها إلّاالنبی صلّی اللَّه علیهما وآلهما؟

إنّ هذه السیاقة دلیل آخر علی بطلان مزاعم النّواصب، وخرافات الذین تبعوهم، فی مقام ردّ الإستدلال بهذا الحدیث الشریف...

ولا یخفی دلالته علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام وخلافته عن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله وسلم، لأن «أن أذهب» فی قوة «ذهابی» وهو اسم جنس مضاف، وقد عرفت أنّ اسم الجنس الجائز منه الإستثناء قطعاً من ألفاظ العموم ... و «الذهاب إلی الربّ» فرد من الأفراد، فأمیر المؤمنین علیه السلام هو الخلیفة بعد وفاته صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

وعلی فرض تقیید هذا «الذهاب» بزمن الخروج إلی غزوة تبوک، فلا کلام فی دلالته حینئذٍ علی الأفضلیة، والأفضلیة مستلزمة للإمامة والخلافة العامة «۲».

الجواب عن مناقشة المحبّ الطبری فی المقام ... ص: ۳۰۶

وکأنّ المحبّ الطبری قد التفت إلی ما یدلّ علیه هذا الحدیث-

---

(۱) ذخیرة المآل- شرح عقد جواهر اللآل- مخطوط.

(۲) وقد بحثنا عن هذا الحديث بشيء من التفصيل فی محلق حديث الولايۀ، فی الجزء ۱۶ من كتابنا، فراجعه.

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۷

مطابقـۀً أو بالإسـتلزام- من بطلان خلافـۀ المتقدّمين على أمير المؤمنين عليه السـلام، فحاول توجيه الحديث بما لا يتنافی ومذهبهم... وهذه عبارته:

«قوله: إنه لا ينبغی أن أذهب إلّاوأنت خليفتی.

المراد به- واللَّه أعلم- خليفتی على أهلی، فانه- صـلّى اللَّه عليه وسلّم- لم يستخلفه إلّاعليهم، والقرابۀ مناسبۀ لذلك، واستخلف- صلّى اللَّه عليه وسـلّم- على المدينۀ محمّد بن مسـلمۀ الأنصارى، وقيل: سباع بن عرفطۀ. ذكره ابن إسحاق وقال: خلّف رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسـلّم- فی غزوۀ تبوك عليّاً على أهله وأمره بالإقامۀ فيهم، فأرجف المنافقون على على وقالوا: ما خلّفه إلّااستثقالًا. قال: فأخذ على سلاـحه ثم خرج حتى أتى رسول اللَّه- صـلّى اللَّه عليه وسـلّم- وهو نـازل بـالجرف فقال: يا نبیّ اللَّه، زعم المنافقون أنك إنّما خلّفتنی لأنـك اسـتثقلتنی وتخفّفت منّی. فقـال: كـذبوا، ولكنّی خلّفتـك لِما تركت ورائی، فارجع فاخلفنی فی أهلی وأهلك، أفلا ترضـی- يا على- أنْ تكون منّی بمنزلۀ هارون من موسى إلّا أنه لا نبی بعدى.

أو يكون المعنى: إلّاوأنت خليفتی فی هـذه القضـيۀ، على تقـدير عموم اسـتخلافه فی المدينـۀ- إنْ صـح ذلـك- ويكون ذلك لمعنىً اقتضاه فی تلك المرّۀ، علمه رسول اللَّه- صـلّى اللَّه عليه وسـلّم- وجهله غيره. يدل عليه: أنه- صـلّى اللَّه عليه وسلّم- استخلف غيره فی قضايا كثيرۀ ومرّات عديدۀ.

أو يكون المعنى: الـذى يقتضـيه حالك وأمرك أنْ لا أذهب فی جهـۀٍ إلّاوأنت خليفتی، لأنك منّی بمنزلـۀ هارون من موسـى، لمكان قربك منی وأخـذك عنى، لكن قـد يكون شـخوصك معی فی وقتٍ أنفع من اسـتخلافك، أو يكون الحال تقتضـی أن المصـلحۀ فی استخلاف غيرك،

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۸

فيتخلّف حكم الإستخلاف عن مقتضاه لمعارض أقوى منه يقتضی خلافه.

وليس فی شيء من ذلك كلّه ما يدل على أنّه الخليفۀ بعد موته صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

أقول:

لا يخفى على أصـحاب الألباب السـليمۀ وأرباب العقول غير السـقيمۀ، أنّ قوله صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «لا ينبغی أنْ أذهب إلّاوأنت خليفتی» مطلق غير مقيّد، فحمل لفظ «خليفتی» على خلافۀ خاصۀ بالأهل أو بهذه القضيۀ، حمل بلا دليل وتقييد بلا مقيد، وما أشبه هذا التقييـد بتقييـد أهل الكتاب بنوّۀ النبی- صـلّى اللَّه عليه وآله وسـلّم- ورسالته بأنها إلى العرب خاصّۀ دون سائر الخلق، فإنّهم لمّا عجزوا عن انكار أصل نبوّته ورسالته عمدوا إلى تقييدها بالعرب.

أمّا دعوى حصر استخلافه على الأهل، فبطلانها يظهر من تصريحات أئمّتهم بأنّ الإستخلاف كان على المدينۀ.

أمّا أن القرابۀ مناسبۀ لذلك، فإنْ كان المراد حصر خلافته بهم، فظاهر البطلان، وإنْ كان المراد أنّ بين القرابۀ والخلافۀ مناسبۀ، فهذا لا ينفی الخلافۀ على غير الأهل.

وأمّا قوله: «أو يكون المعنى إلّاوأنت خليفتی فی هذه القضيۀ على تقدير عموم استخلافه فی المدينۀ إنْ صحّ ذلك»....

فتوجيه مبطل لخرافات أئمۀ مذهبه القائلين بأنّ هذا الإستخلاف من

---

(۱) الرياض النضرۀ (۱- ۲): ۲۵۵- ۲۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۰۹

الأوصاف العامّة المشتركة، بل جعلوا استخلافه أضعف وأوهن من سائر الإستخلافات، لأنّه إذا كان عليه السلام هو المستحق للخلافة- دون غيره- ولو لمعنى اقتضاه فى هذه المرة، علمه الرسول وجهله النواصب، فقد ثبت اختصاصه عليه السلام بالشرف التام غير الحاصل لسواه، وسقط توهّم اشتراك الآخرين معه فى تلك الفضيلة ... وعليه، فتكون الخلافة بعد الوفاة- بالأولويّة القطعيّة- منحصرة فيه عليه السلام، وهذا بديهى ظاهر لا ينكره إلّامعاند مكابر.

وأمّا قوله: «أو يكون المعنى: الذى يقتضيه حالك وأمرك»....

فتقرير أولى من سابقه فى الدلالة على مطلوب الإمامية، لأنّ قوله: «لا أذهب فى جهةٍ» يدل على العموم، للنكرة الواقعة فى سياق النفى، ومن ذلك «الذهاب إلى ربّ الأرباب» فإذاً، يكون الحديث- على هذا التقرير- دالّاً على أفضليّته وإمامته وخلافته والإمامة، كما اعترف هو بذلك حيث قال فى الفصل الثالث فى خلافة أبى بكر من الباب الأول من مناقب القسم الثانى: «وأحاديث أفضليّته كلّها دليل على تعيّنه، على قولنا: لا ينعقد ولاية المفضول عند وجود الأفضل».

وأمّا أنّه قد يكون شخوصه معه فى وقت أنفع من استخلافه، فمن الواضح:

أولًا: إن هذا المعنى غير متحقق عند ذهابه إلى ربّه، إذ لم يذهب معه حينئذٍ فحكم استخلافه باق على حاله.

وثانياً: تخلّف حكم الإستخلاف بسبب كون الشخوص أنفع، غير قادحٍ فى دلالة الحديث على الأفضلية، لأن المعنى حينئذٍ أنه حيث لا مانع من شخوصه مع النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- تكون الخلافة منحصرة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۰

فيه، وهذه مرتبة غير حاصلة لغيره، فيكون هو الأفضل.

وأما قوله: «أو يكون الحال تقتضى أن المصلحة فى استخلاف غيرك»....

فإن كان المراد أن المصلحة فى استخلاف غيره متفرعة على كون شخوصه أنفع، فقد عرفت حال ذلك. وإنْ كان المراد قلب الموضوع، بمعنى أن المصلحة أوّلًا وبالذات متعلقة باستخلاف غيره، لا أنها متعلّقة أوّلًا وبالذات بشخوصه، فهذا معاندة صريحة ومخالفة واضحة مع كلامه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، إذ أنه يدل على اختصاص الإستخلاف به. على أنا نقول- بناءً عليه- أنه عند ذهابه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم إلى ربّه هل تعلّقت المصلحة باستخلاف غيره عليه السلام أو لا؟ فعلى الثانى تنحصر الخلافة فيه، وعلى الأول: يجب استخلاف غيره، لكنّ استخلاف أبى بكر غير متحقق عند أهل السنّة- كما اعترف به (الدهلوى) وغيره- فإذاً، لا مصلحة فى استخلاف غير أمير المؤمنين عليه السلام، فالخلافة منحصرة فيه ... وكيف يدّعى استخلافه أبا بكر وهم يروون عن ابن مسعود أنه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لم يرض باستخلاف أبى بكر وعمر؟!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۱

«۲۶» قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم له بعد الحديث «أنت خليفتى فى كلّ مؤمنٍ من بعدى ...» ص: ۳۱۱

اشارة

وروى الحافظ النسائى فى كتاب (الخصائص)، الذى صنّفه رجاءً لهداية المنحرفين عن أمير المؤمنين، كما ذكر ابن حجر بترجمته، عن أبى بكر المأمونى أنه سأله عن تصنيفه هذا الكتاب فقال: «دخلت دمشق والمنحرف بها عن على كثير، فصنّفت كتاب الخصائص رجاء أن يهديهم اللَّه» «۱» وقد جعل (الدهلوى) هذا الكتاب من الأدلة الدالة على براءة أهل السنّة من بغض أمير المؤمنين عليه السلام «۲».

روى النسائى فى كتابه المذكور قائلًا: «ذكر قول النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم فى على- رضى اللَّه عنه- إنّ اللَّه عزّوجلّ لا يخزيه أبداً:

أخبرنا محمّد بن المثنى حدّثنا يحيى بن حماد، حدّثنا الوضاح- وهو أبو عوانة- قال: حدّثنا أبو بلج بن أبى سليم، قال حدّثنا عمرو بن

میمون:

إنی لجالس إلی ابن عباس رضی اللَّه عنهما، إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا بن عباس إمّا أنْ تقوم معنا وإمّا أن تخلونا بهؤلاء- وهو یومئذٍ صحیح قبل أن یعمی- قال: أنا أقوم معکم، فتحدّثوا فلا أدری ما قالوا، فجاء وهو ینفض ثوبه وهو یقول: اف وتُف، وقعوا فی رجل له عشر:

وقعوا فی رجلٍ قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لأبعثنّ رجلًا

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۶۸.

(۲) التحفة الاثنا عشریة: ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۲

یحبّاللَّه ویحبّه اللَّه ورسوله لا یخزیه اللَّه أبداً، واستشرف لها من استشرف.

فقال: أین علی [بن أبی طالب ؟ قیل: هو فی الرحی یطحن. قال: وما کان أحدکم لیطحن [من قبله ! فدعاه وهو أرمد ما کاد أن یبصر، فنفث فی عینیه، ثمّ هزّ الرّایة ثلاثاً فدفعها إلیه، فجاء بصفیّة بنت حیی.

وبعث أبا بکر بسورة التوبة، وبعث علیّاً خلفه، فأخذها منه، فقال: لا یذهب بها إلّارجل [من أهل بیتی هو منی وأنا منه. قال: وقال لبنی عمه أیکم یوالینی فی الدنیا والآخرة؟ قال: وعلی جالس معه، فقال علی أنا اوالیک فی الدنیا والآخرة.

ودعا رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- الحسن والحسین وعلیّاً وفاطمة، فمدَّ علیهم ثوباً فقال: اللهم هؤلاء أهل بیتی وخاصّتی، فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

وکان أوّل من أسلم من الناس معه بعد خدیجة.

ولبس ثوب النبی وهم یحسبون أنه نبی اللَّه، فجاء أبو بکر فقال علی: إنّ نبی اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- قد ذهب نحو بئر میمون، فأتبعه فدخل معه الغار، فکان المشرکون یرمون علیّاً حتی أصبح.

وخرج بالناس فی غزورة تبوک فقال علی: أخرج معک؟ فقال: لا، فبکی، فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنک لست بنی. ثم قال: أنت خلیفتی- یعنی فی کلّ مؤمن بعدی.

قال: وسدّ أبواب المسجد» «... ۱».

---

(۱) الخصائص: ۳۴ رقم ۲۳.

وانظر سنن النسائی الکبری ۵/ ۱۱۲ ح ۸۴۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۳

أقول:

وهذا الحدیث نص صریح فی مطلوب الإمامیة، وهو أن حدیث المنزلة لیس استخلافاً جزئیّاً، وإنما یدل علی الخلافة والولایة العامة علی کلّ مؤمن بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فذهبت خرافات النواصب والمشککین أدراج الریاح، ولم یعد لها أیّ قیمةٍ فی سوق الإعتبار.

أعتبار کتاب الخصائص ... ص: ۳۱۳

وکتاب (الخصائص) قد عرفت السبب فی تصنیفه، فلابُدّ وأنْ تکون أخباره معتبرة عندهم، لیتمکن من هدایة النواصب بها.

علی أن فی کلمات الأکابر أن النسائی صنّف کتابه (الخصائص) للإستدلال والإحتجاج، فقد ذکر ابن حجر العسقلانی عند بیان الرموز الموضوعة فی کتاب (تهذیب الکمال للمزی) الذی هذّبه، بقوله: «للستة: ع، وللاربعة: ع، وللبخاری: خ، ولمسلم: م ... وللنسائی فی الیوم واللیلة: سی، وفی مسند مالک: کز، وفی خصائص علی: ص. وفی مسند علی: عس، ولابن ماجة فی التفسیر فق.

هذا الذی ذکره المؤلّف من تآلیفهم، وذکر أنه ترک تصانیفهم فی التواریخ عمداً، لأن الأحادیث التی تورد فیها غیر مقصودة بالإحتجاج...

وأفرد: (علم یوم ولیلة) للنسائی عن السنن، وهو من جملة کتاب السنن فی روایة ابن الأحمر وابن سیّار، وکذلک أفرد (خصائص علی) وهو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۴

من جملة المناقب فی روایة ابن سیّار، ولم یفرد التفسیر وهو من روایة حمزة وحده، ولا کتاب الملائکة، والإستعاذة، والطب، وغیر ذلک، وقد تفرّد بذلک راوٍ دون راوٍ، عن النسائی، فما تبیّن لی وجه إفراده الخصائص، وعمل الیوم واللیلة، واللّه الموفق» «۱».

فکتاب (الخصائص) من الکتب المصنفة للإحتجاج، مضافاً إلی إنّه من کتاب (السنن) الذی هو أحد الصّحاح عندهم.

وعلی هذا، فالحدیث المذکور معتبر صالح للإحتجاج والإستدلال.

صحة الحدیث المزبور ... ص: ۳۱۴

هذا، علی أنا إذا لاحظنا رجال الحدیث المزبور بخصوصه، وجدناهم ثقاتٍ معتبرین، ومن رجال الصحیح:

أمّا «محمّد بن المثنی» فمن الحفّاظ الثقات الکبار. قال الذهبی: «محمّد ابن المثنی، أبو موسی العنزی، الحافظ، عن أبن عیینة وعبدالعزیز العمیّ. وعنه ع وأبو عروبة والمحاملی. ثقة ورع، مات ۲۵۲» «۲».

وقال ابن حجر: «ثقة ثبت» «۳».

وأمّا «أبو عوانة وضاح» و «أبو بلج یجبی بن أبی مسلم» و «عمرو بن میمون» فکلّهم من الثقات المعتمدین والمعتبرین ... وقد عرفت إخراج الحاکم الحدیث من طریقهم وتصحیحه إیّاه ... کما روی الحافظ ابن عبد البر- الذی وصفه (الدهلوی) بالأعلمیة من الخطیب والبیهقی وابن حزم-

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۳۹.

(۲) الکاشف ۳/ ۷۵ رقم ۵۱۹۶.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۱۲۹ رقم ۶۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۵

حدیث السبق إلی الإسلام عن هذا الطریق، ونصّ علی أنْ لا مطعن لأحد فی صحته وهذا نص کلامه:

«حدّثنا عبد الوارث بن سفیان قال: حدّثنا قاسم بن أصبغ، قال حدّثنا أحمد بن زهیر بن حرب قال: حدّثنا الحسن بن حمّاد، حدّثنا أبو عوانة، عن أبی بلج، عن عمرو بن میمون، عن ابن عباس قال: کان علی بن أبی طالب أول من آمن [باللّه من الناس بعد خدیجة رضی عنها.

قال أبو عمرو رحمه اللّه: هذا إسناد لا مطعن فیه لأحد، لصحّته وثقة نقلته» «۱».

وکیف یسوغ لهم الطعن فی سنده، و «وضّاح» و «عمرو بن میمون» من رجال کلّ الصحاح، و «أبو بلج» من رجال الترمذی والنسائی وابن ماجة وأبی داود؟

(۱) الاستیعاب ۳/ ۱۰۹۱- ۱۰۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۶

«۲۷» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بعد الحدیث «وأنت خلیفتی ...» ص: ۳۱۶

وروی الحافظ سبط ابن الجوزی بعد حدیث المنزلة:

«وقد أخرج الإمام أحمد هذا الحدیث فیة کتاب الفضائل الذی صنّفه لأمیر المؤمنین: أخبرنا أبو محمّد عبد العزیز بن محمود البزار قال: أخبرنا أبو الفضل محمّد بن ناصر السلمی، أخبرنا أبو الحسن المبارک بن عبد الجبار الصیرفی، أخبرنا أبو طاهر محمّد بن علی بن محمّد بن یوسف، أخبرنا أبو بکر حدّثنا وکیع، عن الأعمش، عن سعد بن عبید، عن أبی بردة قال:

خرج علی (ع) مع النبی صلّی اللّه علیه وسلّم إلی ثنیّة الوداع- وهو یبکی- ویقول: خلّفتنی مع الخوالف، ما أحب أن تخرج فی وجهٍ إلّاوأنا معک. فقال (صلّی اللّه علیه وسلّم):

ألا ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوة وأنت خلیفتی» «۱».

وهذا- هو الآخر- نص صریح علی الخلافة العامة والولایة الکبری.

(۱) تذکرة خواص الامة: ۲۷- ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۷

«۲۸» قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الحدیث «خلّفتک أنْ تکون خلیفتی ...» ص: ۳۱۷

اشارة

وقد روی حدیث المنزلة باللّفظ الآتی:

«عن علی: إن النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- قال: خلّفتک أنْ تکون خلیفتی. قلت: أتخلّف عنک یا رسول اللّه؟ قال: ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. طس» أی: الطبرانی فی المعجم الأوسط «۱».

أقول:

فهذا إستخلاف علی المدینة، وبه نصّ الأئمة، وإذا ثبتت هذه الخلافة، فإنها تستصحب قطعاً حتی یتحقق الرافع لها، ومن الواضح عدم الرّافع الصریح التام. ودعوی انقطاعها- لکونها مقیّدةً بمدة الغیبة- من البطلان بمکان، کدعوی العزل برجوعه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم من الغزوة.

وإذا استصحبت هذه الخلافة وابقیت، فإنّها تکون باقیة بعد وفاته صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وتقدّم غیره علیه فیها باطل، وذلک:

أولًا: لأنّ خلافة غیره علیه السلام خلاف الإجماع المرکب، لأنّ

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۵۸ رقم ۳۶۴۸۸. وانظر المعجم الأوسط ۴/ ۴۸۴ ح ۴۲۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۸

الخلافة علی من بالمدینة المنورة- ومنهم الأزواج- ثبتت لأمیر المؤمنین علیه السلام، فهی ثابتة له بعد رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وآله

وسلّم-.

وثانياً: إثبات الخلافة المطلقة لغيره عليه السلام، يستلزم أن يكون على أهل المدينة خليفتان فى وقت واحد، أحدهما أمير المؤمنين عليه السلام، والآخر أحد الأفراد الآخرين المدّعى لهم الخلافة، وهذا واضح البطلان، لحصول الإجماع على عدم جوازه.

قال السيّد المرتضى: «فإنْ قيل: فقد ذكرتم أن التعلّق بالإستخلاف على المدينة طريقة معتمدة لأصحابكم، فبيّنوا وجه الإستدلال بها.

قلنا: الوجه فى دلالتها أنه قد ثبت استخلاف النبى صلّى اللَّه عليه وآله لأمير المؤمنين عليه السلام لمّا توجّه إلى غزاة تبوك، ولم يثبت عزله عن هذه الولاية بقولٍ من الرسول صلّى اللَّه عليه وآله، ولا دليل، فوجب أن يكون الإمام، لانّ حاله لم يتغير.

فإنْ قيل: ما أنكرتم أن يكون رجوع النبى (صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم) إلى المدينة يقتضى عزله وإنْ لم يقع العزل بالقول.

قلنا: إنّ الرجوع ليس بعزل عن الولاية فى عادةٍ ولا عرف، وكيف يكون العود من الغيبة عزلًا أو مقتضياً للعزل؟ وقد يجتمع الخليفة والمستخلف فى البلد الواحد، ولا ينفى حضوره الخلافة له، وإنما يثبت فى بعض الأحوال العزل بعود المستخلف إذ كنّا قد علمنا أنّ الإستخلاف تعلّق بحال الغيبة دون غيرها، فيكون الغيبة كالشرط فيه، ولم يعلم مثل ذلك فى استخلاف أمير المؤمنين.

فإنْ عارض معارض بمن روى أنّ النبى صلّى اللَّه عليه وآله استخلفه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۱۹

كمعاذ وابن ام مكتوم وغيرهما.

فالجواب عنه قد تقدم وهو: إن الإجماع على أنّه لاحظَّ لهؤلاء بعد النبى- صلّى اللَّه عليه وآله- فى إمامة ولا فرض طاعة، يدل ذلك على ثبوت عزلهم.

فإن تعلّق باختصاص هذه الولاية، وأنها كانت مقصورةً على المدينة، فلا يجوز أن تقتضى الإمامة التى تعم.

فقد مضى الكلام على الإختصاص فى هذا الفصل مستقصىً» «۱».

أقول:

وهذه عبارته الماضية التى أشار إليها طاب ثراه:

«فأمّا قوله: إنه- صلّى اللَّه عليه وآله- لمّا خلّفه بالمدينة، لم يكن له أن يقيم الحدود فى غيرها، وأن مثل ذلك لا يعدّ إمامة، فهو كلامه على من تعلّق بالإستخلاف، لا فى تأويل الخبر. وقد بينا ما هو جواب عنه فيما تقدم، وقلنا: إنه إذا ثبت له عليه السلام بعد وفاة الرسول- صلّى اللَّه عليه وآله- فرض الطاعة واستحقاق التصرف، بالأمر والنهى فى بعض الامة، وجب أن يكون إماماً على الكلّ، لأنه لا أحد من الامة ذهب إلى اختصاص ما يجب له فى هذه الحال، بل كل من أثبت له هذه المنزلة أثبتها عامّةً على وجه الإمامة لا الإمارة، فكان الإجماع مانعاً من قوله، فيجب أن يكون بعد وفاته- صلّى اللَّه عليه وآله- أميراً إماماً لا، ولم يقل ما ذكرناه من جهة أن نفى الامارة يقتضى إثبات الامامة كما ظن بل، لما بيّناه من أن وجوب فرض

---

(۱) الشافى فى الإمامة ۳/ ۵۲- ۵۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۰

الطاعة إذا ثبت، وبطل أن يكون أميراً مختص الولاية بالإجماع، فلابُدّ من أن يكون إماماً، لأن الإمارة أو ما جرى مجراها من الولايات المختصّة إذا انتفت مع ثبوت وجود الطاعة، فلابُدّ من ثبوت الإمامة» «۱».

وعلى الجملة، فإن خلافة الإمام عليه السلام بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- باستخلافه على المدينة، بعد عدم ثبوت عزله، ولزوم خرق الإجماع المركّب فى صور بقاء هذه الخلافة وانتفاء الخلافة العامّة عنه- ثابتة بالقطع واليقين، ولا يتمكن أهل السنّة من الجواب عنها، مهما حاولوا وتمحّلوا...

استدلالهم باستخلاف أبی بکر فی الصلاة ولا أصل له ... ص: ۳۲۰

بل لقد تمسک أهل السنة بمثل هذا الدلیل لإثبات خلافة أبی بکر، بزعم استخلاف النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إیّاه فی الصلاة: قال الفخر الرازی فی الحجج علی خلافته: «الحجة التاسعة: إنه علیه السلام استخلفه علی الصلاة أیام مرض موته وما عزله عن ذلک، فوجب أن یبقی بعد موته خلیفةً له فی الصلاة، وإذا ثبتت خلافته فی الصلاة ثبتت خلافته فی سائر الامور، ضرورة أنّه لا قائل بالفرق» «۲».

وقال الإصفهانی: «الثالث: النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- استخلف أبا بکر فی الصلاة أیام مرضه، فثبت الإستخلاف فی الصلاة بالنقل الصحیح، وما عزل النبی أبا بکر عن خلافته فی الصلاة، فبقی کون أبی بکر خلیفة فی

---

(۱) الشافی فی الامامة ۳/ ۵۱.

(۲) کتاب الاربعین فی اصول الدین: ۲/ ۲۹۲.

الصلاة بعد وفاته، وإذا ثبت خلافة أبی بکر رضی اللَّه عنه بعد وفاته فی الصلاة، ثبت خلافة أبی بکر بعد وفاته فی غیر الصلاة، لعدم القائل بالفصل» «۱».

أقول:

هذا الإستخلاف متوقّف علی تمامیّة المقدمة الاولی، والإمامة لا یوافقون علی أن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم استخلف أبا بکر فی الصلاة أبداً ... بل إن عدمه هو الثابت، لوجوه کثیرة منها کون ذلک منافیاً لدخوله فی جیش اسامة الثابت بإفادات الأکابر وروایات الثقات کما فی (فتح الباری) «۲» وغیره «۳».

ولکنْ قد تحقّق بالأدلّة القاطعة استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام، واعترف بذلک أعاظم القوم، وحتی النواصب لم یتمکّنوا من إنکاره، وإنْ زعموا کونه مقصوراً علی الأهل، لأن ثبوت الخلافة علی بعض الامة کافٍ لثبوتها مطلقاً لعدم القول بالفصل ... وهذا الإستدلال من القوّة والمتانة بمثابة ألجأ التفتازانی إلی ذکره فی هذا المقام فقال:

«وأما الجواب بأنّ النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لمّا خرج إلی غزوة تبوک استخلف علیّاً- رضی اللَّه تعالی عنه- علی المدینة، فأکثر أهل النفاق

---

(۱) شرح الطوالع- مخطوط.

(۲) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۱۹۲.

(۳) لنا رسالة فی صلاة أبی بکر فی مرض النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مطبوعة ضمن (الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة) فعلی الباحثین مراجعتها.

فی ذلک. فقال علی- رضی اللَّه عنه-: یا رسول اللَّه أتترکنی مع الخوالف؟

فقال علیه الصلاة والسلام: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبیّ بعدی. وهذا لا یدل علی خلافته، کابن ام مکتوم- رضی اللَّه تعالی عنه- استخلفه علی المدینة فی کثیر من غزواته.

فربما یدفع بأن العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب.

بل ربما يحتج بأنّ استخلافه على المدينة وعدم عزله عنها، مع أنّه لا قائل بالفصل، وأنّ الإحتياج إلى الخليفة بعد الوفاة أشدّ وأوكد منه حال الغيبة، يدل على كونه خليفة» «۱».

لقد ذكر التفتازانى هذا الإحتجاج وسكت عنه، والسكوت بعد نقل الكلام- كما فى مثل هذا المقام- دليل على الرضا والتسليم عند (الدهلوى) وتلميذه الرّشيد، بل عند الكلّ.

ومن الغرائب: معارضتهم- كما فى إنسان العيون وغيره- استدلال أصحابنا بالإستخلاف على المدينة فى غزوة تبوك، بخلافة ابن ام مكتوم وغيره، ولا يعارضون استدلالهم بإمامة أبى بكر فى الصلاة- مع أنها لا أصل لها- بإمامة ابن ام مكتوم وغيره فى الصّلاة، مع أنهم يجوّزون الصلاة خلف كلّ برٍ وفاجر!!

معارضتهم باستخلاف ابن ام مكتوم على المدينة ... ص: ۳۲۲

وأمّا المعارضة- التى أوردها التفتازانى- باستخلاف النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ابن ام مكتوم على المدينة فمردوه بوجوه:

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۷۵- ۲۷۶.

الأول: إنه لم يثبت عند الإمامية إطلاق النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لفظ «الخليفة» على ابن ام مكتوم وأمثاله، غاية الأمر أنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم نصب ابن ام مكتوم أو غيره لحراسة المدينة فى بعض الأوقات، أمّا فى حق أمير المؤمنين فقد ورد لفظ الخليفة فى كثير من النصوص.

الثانى: إن النبى- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- فرض طاعة أمير المؤمنين فى استخلافه على المدينة على أزواجه إطاعة مطلقةً، فإطاعته فرض على غيرهنّ أيضاً، لعدم القول بالفصل، وهذا المعنى غير ثابت لابن ام مكتوم وغيره، وهذا فرق كبير جدّاً، يمنع من قياس استخلافه الإمام عليه السلام على حال الآخرين.

أمّا إيجابه طاعته على أزواجه فقد رواه السيد جمال الدين المحدّث- وهو من كبار المحدثين، ومن مشايخ (الدهلوى)، وقد أثنى عليه الشيخ على القارى وغيره بما لا مزيد عليه- فى كتابه (روضة الأحباب) كما رواه أبو عبداللَّه الحاكم فى كتابه (الإكليل) عن عطاء بن أبى رباح، أنه قال صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بعد حديث المنزلة:

«يا على، اخلفنى فى أهلى، واضرب، وحدّ، وعِظ. ثم دعا نساءه فقال: إسمعن لعلى وأطعن».

وإذا وجبت الطاعة فقط وجبت الإمامة، وكذلك صرّح (الدهلوى) فى مقام الإستدلال بقوله تعالى: «قل للمخلّفين من الأعراب» «۱»

.الثالث: إن هذه الخلافة مقرونة بجملٍ أمثال: «لا ينبغى أن أذهب إلّا

---

(۱) سورة الفتح ۴۸: ۱۶.

وأنت خليفتى» و «إن المدينة لا تصلح إلّابى أو بك» و «لابُدّ أن أقيم أو تقيم» فهى شرف عظيم ومقام جليل، لا يقاس به أىّ استخلاف آخر.

الرابع: إنه قام الإجماع على عدم خلافة ابن ام مكتوم وغيره بعد وفاة رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فكيف يعارض بحكومة من قام الإجماع على عدم خلافته، خلافة أمير المؤمنين عليه السلام المطلقة العامة؟

الخامس: إن ابن ام مكتوم وغيره من الصحابة، غير صالحين للخلافة الكبرى، فذكرهم فى مقابلة أمير المؤمنين عليه السلام ليس

إلّاتعصّباً فاحشاً ... قال ابن تیمیة: «وأیضاً- فالإستخلاف فی الحیاة نوع نیابة، لابُدّ لکلّ ولی أمرٍ، ولیس کلّ من یصلح للإستخلاف فی الحیاة علی بعض الامّة یصلح أن یستخلف بعد الموت، فإنّ النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- استخلف فی حیاته غیر واحدٍ، ومنهم من لا یصلح للخلافة بعد موته، کما استعمل ابن ام مکتوم الأعمی فی حیاته وهو لا یصلح للخلافة بعد موته، وکذلک بشیر بن عبد المنذر وغیره» «۱».

ومن بدائع العثرات قول الفخر الرازی:

«الشبهة الرابعة عشر، وهی: إنه علیه السلام استخلفه فی غزاة تبوک.

فنقول: لِما لا یجوز أن یقال: ذلک الإستخلاف کان مقدّراً بمدة ذلک السفر، فلا جرم انتهی ذلک الإستخلاف بانقضاء تلک المدّة.

وأیضاً، فإنه معارض باستخلاف النبی علیه السلام أبا بکر حال مرضه فی الصلاة.

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۹.

فإن أنکروا ذلک أنکرنا ذلک» «۱».

وذلک: لأنّ دعوی التقدیر قد عرفت سقوطها، لعدم الدلیل علیها، مع إطلاق وعموم اللّفظ. ودعوی المعارضة بالصّلاة المذکورة مکابرة غریبة، لأنّ استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام متفق علیه بین الفریقین ومسلّم به حتی من النواصب، فلا یجوز معارضته بما لا یرویه سواهم.

وقوله: «فإنْ أنکروا ذلک أنکرنا ذلک» لیس إلّاتعصّباً.

الإستدلال بآیة الغار علی الإمامة والخلافة ... ص: ۳۲۵

ولا یخفی أن النیسابوری یستدل بآیة الغار علی خلافة أبی بکر ووصایته لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... وهذه خرافة اخری، وإلیک عبارته: بتفسیر «إلّاتنصروه فقد نصره اللّه إذ أخرجه الذین کفروا» «... ۲»

: «إستدل أهل السنّة بالآیة علی أفضلیّة أبی بکر، وغایة اتّحاده ونهایة صحبته وموافقة باطنه وظاهره، وإلّا لم یعتمد علیه الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم فی مثل تلک الحالة، وأنه کان ثانی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی الغار، وفی العلم لقوله- صلّی اللّه علیه وسلّم- ما صبّ فی صدری شیء إلّاوصببته فی صدر أبی بکر، وفی الدعوة إلی اللّه، لأنّه صلّی اللّه علیه وسلّم عرض الإیمان أوّلًا علی أبی بکر فآمن، ثم عرض أبو بکر الإیمان علی طلحة والزبیر وعثمان ابن عفان وجماعة اخری من أجلّة

---

(۱) کتاب الاربعین فی اصول الدین ۲/ ۳۰۰.

(۲) سورة التوبة ۹/ ۴۰.

الصحابة، وکان لا یفارق رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فی الغزوات وفی أداء الجماعات وفی المجالس والمحافل، وقد أقامهُ فی مرضه مقامه فی الامامة ولما توفی دفن بجنب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وکان ثانی اثنین من أوّل أمره إلی آخره.

ولو قدّرنا أنه توفّی رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- فی ذلک السفر، لزم أنْ لا یقوم بأمره ولا یکون وصیّه إلّاأبو بکر، وأنْ لا یبلّغ ما حدث فی ذلک الطریق من الوحی والتنزیل إلّاأبو بکر» «۱» أقول:

نفس هذا التقریر جارٍ بالنسبة إلی استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام حرفاً بحرف، فإنه لو قدّر وفاة النبی- صلّی اللّه علیه وآله

وسلّم- فی تلک السفرة لکان أمیر المؤمنین علیه السلام هو القائم بأمره والخلیفة من بعده...

مع أنّه فرق واضح بین الموردین، إذْ لا دلیل علی ما ذکره النیسابوری بالنسبة إلی أبی بکر، لأن مجرد الإستصحاب فی الغار لا یستلزم المعنی الذی ذکره، مضافاً إلی وجود عامر بن فهر وعبداللّه بن الأریقط مع النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی الخروج إلی المدینة، بخلاف استخلاف أمیر المؤمنین علیه السلام، ففیه إطلاق لفظ «الخلافة» وغیر ذلک ممّا تقدم، وفیه أمر الأزواج بالإطاعة والسّماع لأمیر المؤمنین علیه السلام...

هذا فیما یتعلّق بموضوع البحث.

---

(۱) تفسیر النیسابوری ۳/ ۴۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۷

وأمّا تفصیل الکلام حول دلالة آیة الغار علی فضیلة لأبی بکر، فله مجال آخر.

وأمّا حدیث صلاته فی مرض النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فقد أشرنا إلی حقیقة الحال فیه، وخلاصة الکلام أن خروجه لتلک الصّلاة لم تکن بأمرٍ من رسول اللّه، بل إنه کان قد أمره بالخروج فی جیش اسامة مع سائر الرجالات، ویؤکّد ذلک خروجه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إلی الصلاة، وأنه صلّی تلک الصلاة بنفسه.

وأمّا حدیث «ما صبّ اللّه» ... فهو موضوع، وقد تعرّضنا له فی مجلّد (حدیث أنا مدینة العلم) من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۸

«۲۹» دلالة الحدیث علی أنّه علیه السلام رابع آدم وداود وهارون علیهم السلام ... ص: ۳۲۸

اشارة

وذکر الحکیم داود بن عمر الأنطاکی بشرح القصیدة العینیّة لابن سینا:

«لا سیف إلّاذو الفقار. ولا قام الحصر دلیلًا علی القصر، کان قصر قلب فصار کشف کرب، إلّاأنه لا نبی بعدی، إلّاعلی. فلا خلاف فی الخلافة إثباتاً والنبوة محواً.

وقال لعمار: إلی کم تأکل الخبز وتشرب الماء؟ فقال: أهو الیوم؟ فقال: أی والذی نفس علی بیده، فبرز فکان ما کان.

وکذلک خرج لیلة ابن ملجم فی السحر ینظر إلی السماء، تلذذاً بما خصّص به وطاعةً وإجابةً، فأکثر من ذلک، ثمّ نهی عن ردع الأوز وقال: هی صوائح یتلوهنّ النوائح. کیف یزداد یقیناً من جمع المسألة والجواب وأحاط بکلّ شیء علماً؟ فهو- واللّه- الکتاب وتعیها اذن واعیة، فآمن معه وصلّی لا ثالث لهما، فجاءت الخلافة عن ثلاث، فکان هو الرابع.

أخرج الخطیب عن عبد بن حمید: یا علی من لم یقل إنک رابع الخلفاء فعلیه لعنة اللّه، فإنّ اللّه قال لآدم «إنّی جاعل فی الأرض خلیفة» «۱»

وقال: «یا داود إنّا جعلناک خلیفة» «۲» «وقال موسی لأخیه

---

(۱) سورة البقرة ۲: ۳.

(۲) سورة ص ۳۸: ۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۲۹

هارون اخلفنی فی قومی» «۱»

ثم قال له یوم تبوک: کن علی ما أنا علیه حتی أرجع، فقال له: أعلی الصبیان والنساء؟ فقال: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی. الحدیث».

فحدیث المنزلة یدل دلالة قطعیةً علی خلافته علیه السلام، وأنه خلیفة کخلافة آدم وداود وهارون، ولا ریب فی کون خلافتهم عامةً، فخلافته کذلک.

ترجمة داود بن عمر الانطاکی ... ص: ۳۲۹

وداود بن عمر الأنطاکی صاحب شرح قصیدة ابن سینا، الذی جاء فیه الکلام المذکور، من أکابر النّحاریر والعلماء المشاهیر ... أثنی علیه البدیعی فی کتابه (ذکری حبیب):

«ضریر ما له فی العلوم الحکمیة نظیر، وطبیب ما له فی الأزمنة الغابرة ضریب، حکیم صفت من قذی الخطأ موارد أنظاره، وصَحَت عن غمام الأوهام آفاق أفکاره، حلّ عقد المشکلات بما قیّده، وبیَّض وجه العلوم الریاضیة بما سوّده، بآثار تقتضی إثبات محاسنه بالتخلید، وتقیید مآثره للتأبید، وکان ملازماً لکتاب إخوان الصفا وخلّان الوفا للمجریطی، ولکتابیه رتبة الحکیم وغایة الحلیم، ومن کتب الشیخ: القانون، والشفا، والنجاة، والحکمة المشرقیة، والتعلیقات، ورسالة الأجرام السماویة، والإشارات، مع شرحه لنصیر الدین الطوسی وللإمام فخر الدین الرازی والمحاکمات بینهما لقطب الدین الرازی، وحوائیه للسید، من کتب

---

(۱) سورة الاعراف ۷: ۱۴۲.

السهروردی: المشارق، والمطارحات، وکتاب التلویحات، وشرحه لهبة اللّه البغدادی.

وکان شریف مکة یلهج بِتذکاره، ویستهدی من الحجاج تفاریق أخباره، وهزّه الشوق علی أنْ استقدمه علیه، واستحضره إلیه، لیجعل السماع عیاناً والخبر برهاناً، فلمّا مثل بساحته طامعاً فی تقبیل راحته، أمر أنْ یعرض علیه أحد حاضری مجلس أنسه، لیختبر بذلک قوة حدسه، فمذ صافحت یده ید ذلک الجلیس قال: هذه ید دعی خسیس، لا یضوع منها أرج النبوة ولا یستنشق عرف الفتوة، ثم أمر بعرضه علی القوم واحداً واحداً، حتی وصل إلی الشریف فقبّل یده تقبیل المحب الواجد»...

والبدیعی المذکور ترجم له المحبّی وأثنی علیه بقوله:

«یوسف المعروف بالبدیعی الدمشقی الأدیب ... بلغ الشهرة الطنّانة فی الفضل والأدب، وألّف المؤلفات الفائقة ... ولی قضاء الموصل ثم توفی بالروم سنة ۱۰۷۳» «۱».

وأثنی علی الحیکم الأنطاکی المذکور: درویش محمّد الطالوی فی کتاب (سانحات دمی القصر):

«وقد سألته عن مسقط رأسه ومشتعل رأسه، فأخبر أنّه ولد بأنطاکیة بهذا العارض، ولم کن له بعد الولادة بعارض، ثم قال ... فخرجت عن الوطن فی رفقة کرام، نؤم بعض المدن من سواحل الشام، حتی إذا سرت فی بعض ثغورها المحمیّة، دعتنی همّة علیه أو علویة أنْ أصعد منه جبل عامله، فصعدته منصوباً علی المدح وکنت عامله، وأخذت عن مشایخها ما

---

(۱) خلاصة الأثر ۴/ ۵۱۰.

أخذت، وبحثت مع فضلائها فیما بحثت.

ثم ساقنی العنایة الإلهیة إلی أنی دخلت حمی دمشق المحمیة، فاجتمعت ببعض علمائها من مشایخ الاسلام، کأبی الفتح محمّد بن محمّد بن عبد السلام، وکشمس علومها البدر الغزی العمری ذلک الإمام، والشیخ علاء الدین العمادی...

وکان فیه دعابة یؤنس بها ... وأما فرقه من المعاد وخشیته من ربّ العباد، فلم یر لغیره من أهل هذا الطریق وأصحاب أولئک الفریق ...

وکان إذا سئل عن شیء من الفنون الحکمیة والطبیعیة والریاضیّة، أملی علی السائل فی ذلک ما یبلغ الکراسة والکراستین، کما هو المشهور مثل ذلک عن الشیخ الرئیس...

وشرح قصیدة النفس المشهورة للشیخ الرئیس ابن سینا، وهو شرح فصل فیه حقیقة النفس وجوهرها النفیس، یرضی السائل وإن کان هو الشیخ الرئیس».

وقد ترجم للشیخ درویش المذکور: الشهاب الخفاجی- فی (ریحانة الألبّا)- بقوله:

«أبو المعالی درویش بن محمّد الطالوی، وحید له الحزم ترب واللطف قرین، وماجد ما له فی قصب السبق رهین، وریق قضب المروة، فاتح حصون الملمّات عنوة، سلیل المعالی والکرم، رقیق الحواشی الطباع والشیم، فکم فی علاه مسرح للمقال ومجال لمضمرات الأمانی والآمال»....

والمحبی بقوله:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۲

«درویش محمّد بن أحمد وقیل محمّد. أبو المعالی. الطالوی، الأرتقی الدمشقی الحنفی. أحد أفراد ومحاسن العصر، وکان ماهراً فی کلّ فن من الفنون، مفرط الذکاء، فصیح العبارة، منشئاً بلیغاً حسن التصرّف فی النظم والنثر.

وله کتاب سانحات دمی القصر» «... ۱».

وتوجد ترجمة داود الأنطاکی المتوفی سنة ۱۰۰۸- وقیل غیر ذلک- فی المصادر التالیة أیضاً:

۱- البدر الطالع ۱/ ۱۶۹ رقم ۱۶۶.

۲- خلاصة الأثر ۲/ ۱۴۰.

۳- شذرات الذهب ۸/ ۴۱۵.

۴- ریحانة الألبّاء: ۲۷۱.

---

(۱) خلاصة الأثر ۲/ ۱۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۳

«۳۰» حدیث المنزلة فی سیاق وصفه علیه السلام «سیدالمسلمین و أمیرالمؤمنین و خیرالوصیین و أولی الناس بالنبیین ...» ص: ۳۳۳

جاء ذلک فی روایةٍ رواها الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه فی کتابه (المناقب) علی ما نقل عنه فی کتاب (الیقین) وهی هذه:

«حدّثنا عبداللّه بن محمّد بن جعفر قال: حدّثنا جعفر بن محمّد العلوی قال: حدّثنا محمّد بن الحسین العلکی قال: حدّثنا أحمد بن موسی الخزاز الدورقی قال: حدّثنا تلید بن سلیمان، عن جابر الجعفی عن محمّد بن علی عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عند النبیّ- صلّی اللّه علیه وسلّم- إذ قال: یطلع الآن. قلت: فداک أبی وأمی من ذا؟

قال: سید المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیین وأولی الناس بالنبیین.

قال: فطلع علی.

ثم قال لعلی: أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی» «۱».

وروی بلفظٍ أبسط:

«عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عند رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- الآن یدخل سید المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیین وأولی الناس بالنبیین، إذ طلع علی بن أبی طالب.

---

(۱) کتاب الیقین فی مناقب أمیر المؤمنین: ۱۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۴

فقال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: اللهم وإلیّ وإلیّ.

قال: فجلس بین یدی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فأخذ رسول اللَّه یمسح العرق من جبهته ووجهه ویمسح به وجه علی بن أبی طالب، ویمسح العرق من وجه علی بن أبی طالب ویمسح به وجهه فقال له علی: یا رسول اللَّه نزل فیَّ شیء؟

قال: أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی؟ أنت أخی ووزیری وخیر من اخلّف بعدی، تقضی دینی، وتنجز وعدی وتبیّن لهم ما اختلفوا فیه من بعدی، وتعلّمهم من تأویل القرآن ما لم یعلموا، وتجاهدهم علی التأویل کما جاهدتهم علی التنزیل» «۱».

فحدیث المنزلة- إذاً- مثل الجُمل الاخری- التی هی من أجلی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام ومناقبه المختصّة- من جلائل مناقب الإمام علیه السلام التی لا یشارکها فیها أحد من الصحابة، والدالة علی أفضلیته وأقربیته من رسول اللَّه ... والمستلزمة للإمامة والخلافة العامة بلا فصل...

---

(۱) کشف الغمة فیة معرفة الأئمة ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۵

«۳۱» قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی وهو منّی بمنزلة هارون ...» ... ص: ۳۳۵

وجاء حدیث المنزلة فی سیاقة ورد قبله «علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی» وبعده: «هذا علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین...» ...

روی هذ الحدیث جماعة منهم:

۱- أبو نعیم الإصفهانی: «حدّثنا أبو الفرج أحمد بن جعفر النسائی قال: حدّثنا محمّد بن جریر قال: حدّثنا عبداللَّه بن داهر الرازی قال: حدّثنی دار بن یحیی الأحمری المقری قال: حدّثنا الأعمش، عن عبایة، عن ابن عبّاس قال:

قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-: هذا علی بن أبی طالب لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وقال: یا ام سلمة إشهدی واسمعی! هذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، وعیبة علمی، وبابی الذی اوتی منه، والوصی علی الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا وخَدَنی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی» «۱».

---

(۱) منقبة المطهرین أهل بیت سید الأولین والآخرین- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۶

۲- الموفق بن أحمد الخوارزمی المکّی: «أنبأنی أبو العلاء- هذا- أخبرنا الحسن بن أحمد المقری، أخبرنا أحمد بن عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أبو الفرج أحمد بن جعفر الشیبانی، حدّثنا محمّد بن جریر، حدّثنا عبداللَّه بن داهر بن یحیی الرازی، حدّثنا أبو داهر بن یحیی المقری، حدّثنا الأعمش، عن عبایة، عن ابن عباس، قال قال رسول اللَّه» «... ۱».

۲- صدر الدین الحموئی الجوینی: «عن سعید بن جبیر عن ابن عباس قال قال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لُام سلمة: هذا علی بن أبی طالب لحمه [من لحمی ودمه [من دمی وهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. یا ام سلمة! هذا علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین، ووصیّی وعیبة علمی، وبابی الذی اوتی منه، أخی فی الدنیا والآخرة، ومعی فی السنام الأعلی، یقتل القاسطین والمارقین والناکثین» «۲».

۴- السید شهاب الدین أحمد: «عن ابن عباس- رضی اللَّه عنهما- عن النبی- صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم- إنه قال- وهو فی بیت ام سلمة رضی اللَّه تعالی عنهما-: هذا علی بن أبی طالب، لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی من بعدی. ثم قال- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یا ام سلمة اشهدی واسمعی، هذا علی أمیر المؤمنین وسیّد المسلمین وعیبة علمی، وبابی الذی اوتی منه، أخی فی الدنیا وخدنی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی» «۳».

۵- محمّد بن إسماعیل الأمیر: «ذکر الفقیه العلّامة حمید- رحمه اللَّه

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۱۴۲ رقم ۱۶۳.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۱۵۰.

(۳) توضیح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۷

- فی شرحه بعضاً من الروایات فی الخوارج، ولم یستوف کما سقناه، إلّا أنه ذکر ما لم نذکره فیما مضی، وذکر بسنده إلی ابن عباس قال:

کان ابن عباس جالساً بمکّة یحدّث الناس علی شفیر زمزم، فلمّا انقضی حدیثه، نهض إلیه رجل من القوم فقال: یا ابن عبّاس، إنی رجل من أهل الشام، قال: أعوان کلّ ظالم إلّامن عصم اللَّه منکم، سل عمّا بدا لک، قال: یا ابن عباس: إنی جئت أسالک عن علی بن أبی طالب وقتله أهل لا إله إلّااللَّه، لم یکفروا بقبلةٍ ولا حج ولا صیام رمضان، فقال له: ثکلتک امک، سل عمّا یعنیک.

قال: یا عبداللَّه، ما جئتک أضرب من حمص لحجٍ ولا عمرة، ولکنْ أتیتک لتخرج لی أمر علی وفعاله.

فقال: ویحک، إن علم العالم صعب لا یحتمل ولا تقربه القلوب...

فاجلس حتی اخبرک الذی سمعته من رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- وعاینته:

إنّ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- تزوّج زینب بنت جحش، فأولم وکانت ولیمته الجیش، وکان یدعو عشرة عشرة من المؤمنین، فکانوا إذا أصابوا من طعام نبی اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- استأنسوا إلی حدیثه واشتهوا النظر فی وجهه، وکان رسول اللَّه یشتهی أن یخفّفوا عنه ویخلو له المنزل، لأنه کان قریب عهد بعرس زینب بنت جحش، وکان یکره أذی المؤمنین، فأنزل اللَّه سبحانه: «یا أیها الذین آمنوا لا تدخلوا بیوت» «... ۱»

...

---

(۱) الاحزاب ۳۳: ۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۸

ثم تحوّل إلی بیت ام سلمة بنت امیة، وکانت لیلتها وصبحها ویومها من رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم-. فلما تعالی النهار وانتهی علی إلی الباب، فدقّه دقاً خفیفاً، فعرف رسول دقّة وأنکرته ام سلمة.

فقال: یا ام سلمة قومی وافتحی الباب.

قالت: یا رسول اللَّه، من هذا الذی بلغ من خطره أنْ ینظر إلی محاسنی؟

فقال لها نبی اللَّه- کهیئة المغضب-: من یطع الرسول فقد أطاع اللَّه، قومی وافتحی الباب، فإنّ بالباب رجلًا لیس بالخرق ولا بالنزق ولا بالعجل، یحب اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، یا ام سلمة، إنه آخذ بعضادتی الباب، فلیس بفاتح الباب ولا داخل الدار حتی یغیب عنه الوطء.

فقامت ام سلمة- وهی لا تدری من بالباب، غیر أنها قد حفظت النعت والمدح- فمشت نحن الباب وهی تقول: بخ بخ لرجلٍ یحب اللَّه ورسوله ویحبّه اللَّه ورسوله، ففتحت، وأمسک علی بعضادتی الباب، فلم یزل قائماً حتی خفی علیه الوطء، فدخلت ام سلمة خدرها وفتح علی الباب.

فدخل، فسلّم علی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم.

فقال النبیّ لُام سلمة: هل تعرفینه؟

قالت: نعم، وهنیئاً له. هذا علی.

قال: صدقتِ یا ام سلمة. هذا علی بن أبی طالب، لحمه لحمی ودمه دمی، وهذا منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، یا ام سلمة إسمعی وافهمی، هذا علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین، وعیبة علمی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۳۹

وبابی الذی أوتی منه، والوصی علی أمیر المؤمنین وسید المسلمین، وعیبة علمی، وبابی الذی أوتی منه، والوصی علی الأموات من أهل بیتی، والخلیفة علی الأوصیاء من امتی، أخی فی الدنیا وقرینی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی، فاشهدی یا ام سلمة، إنه یقاتل الناکثین والقاسطین والمارقین.

فقال الشامی: فرّجت عنّی یا ابن عباس، أشهد أن علیّاً مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

۶- ومن رواة هذا الخبر: الحسن بن بدر کتاب (ما رواه الخلفاء)، وأبو بکر الشیرازی فی (کتاب الألقاب) لکن باختصار فی اللفظ. قال الوصابی الیمنی: «وعنه: قال رسول اللَّه صلّی علیه وسلّم لُام سلمة: إن علیّاً لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی، وکذب من زعم أنه یحبّنی ویبغضه. أخرجه الحسن بن بدر فی: ما رواه الخلفاء، والشیرازی فی الألقاب» «۲».

۷- وروی أبو محمّد العاصمی حدیثاً هذا سنده: «حدّثنی الحسین بن علی المدنی، عن یونس بن بکیر، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جده علی بن الحسین عن علی بن أبی طالب. رضوان اللَّه علیهم». جاء فیه:

«فقال [النبی : یا سلمان أتدری من الداخل علینا؟ قال: نعم یا رسول اللَّه، ولکنْ زدنی علماً إلی علمی. قال: یا سلمان هذا علی أخی، لحمه من

---

(۱) الروضة الندیة فی شرح التحفة العلویّة.

(۲) الاکتفاء فی فضل أربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۰

لحمی ودمه من دمی، منزلته منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، یا سلمان، هذا وصیی ووارثی، والذی بعثنی بالنبوة

لآخذنّ يوم القيامة بحجزة جبرئيل، ولعى آخذ بحجزتى، وفاطمة آخذه بحدزته، والحسن آخذ بحجزة فاطمة، والحسين آخذ بحجزة الحسن، وشيعتهم آخذه بحجزتهم، فأين ترى اللَّه ذاهباً برسول اللَّه؟ وأين ترى رسول اللَّه ذاهباً بأخيه؟ وأين ترى أخا رسول اللَّه ذاهباً بزوجته؟ وأين ترى فاطمة ذاهبةً بولدها؟ وأين ترى ولدى رسول اللَّه ذاهبين بشيعتهم؟ إلى الجنّة وربّ الكعبة. يا سلمان إلى الجنة وربّ الكعبة، يا سلمان إلى الجنة وربّ الكعبة، يا سلمان إلى الجنّة وربّ الكعبة. يا سلمان عهدٌ عهد به جبرئيل من عند رب العالمين» «۱».

أقول:

فكما أنّ كلّ فقرةٍ الفقر السّابقة على حديث المنزلة واللاحقة له- فى هذا الحديث- خصيصة من خصائص أمير المؤمنين تدل على أفضليته، كذلك حديث المنزلة ... والأفضلية تستلزم الإمامة والخلافة العامّة.

---

(۱) زين الفتى- تفسير سورة هل أتى- ۱/ ۲۷۳- ۲۷۴ ذيل ح ۱۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۱

«۳۲» حديث المنزلة عند المؤاخاة ... ص: ۳۴۱

اشارة

ومن موارد حديث المنزلة: أنه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قاله لأمير المؤمنين عليه السلام فى وقت المؤاخاة، ممّن روى ذلك:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- عبداللَّه بن أحمد.

۳- أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبرانى، ت ۳۶۰.

۴- أبو محمّد عبداللَّه بن عبداللَّه بن جعفر بن حيان- أبو الشيخ، ت ۳۶۹.

۵- أبو بكر أحمد بن على الخطيب البغدادى.

۶- على بن محمّد الجلابى، ابن المغازلى.

۷- الموفق بن أحمد المكى الخوارزمى.

۸- أبو محمّد حامد بن محمود الصالحانى.

۹- محمّد بن يوسف الزرندى.

۱۰- نور الدين على بن محمّد- ابن الصباغ المالكى.

۱۱- جلال الدين السيوطى.

۱۲- إبراهيم بن عبداللَّه الوصّابى اليمنى.

۱۳- عطاء اللَّه بن فضل اللَّه الشيرازى المعروف بجمال الدين المحدّث.

۱۴- على بن حسام الدين المتّقى الهندى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۲

۱۵- شهاب الدين أحمد صاحب توضيح الدلائل.

۱۶- محمود بن محمّد بن على الشيخانى القادرى.

۱۷- المولوی محمّد مبین الکهنوی.

۱۸- حسن علی المحدّث الکهنوی.

روایة أحمد بن حنبل ... ص: ۳۴۲

قال المتقی الهندی: «مسند زید بن أبی أوفی: لمّا آخی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بین أصحابه قال علی: لقد ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت غیری، فإنْ کل من سخطٍ عَلَیَّ فلک العتبی والکرامة، فقال رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- والذی بعثنی بالحقّ ما أخّرتک إلّالنفسی وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی، قال: وما أرث منک یا رسول اللَّه؟ قال: ما ورثت الأنبیاء من قبلی. قال: وما ورثت الأنبیاء من قبلک؟ قال: کتاب ربّهم وسنّة نبیّهم، وأنت معی فی قصری فی الجنّة مع فاطمة ابنتی وأنت أخی ورفیقی.

حم. فی کتاب مناقب علی، ابن عساکر» «۱».

روایة عبداللَّه بن أحمد ... ص: ۳۴۲

ورواه عبداللَّه بن أحمد، فقد جاء فی المناقب لوالده: «حدّثنا الحسن

---

(۱) کنز العمال ۹/ ۱۶۷ رقم ۲۵۵۵۴ و ۱۳/ ۱۰۵ رقم ۳۶۳۴۵.

وانظر فضائل الصحابة لأحمد ۲/ ۷۹۲ ح ۱۰۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۳

قال: حدّثنا أبو عبداللَّه الحسین بن راشد الطّفاوی والصبّاح بن عبداللَّه بن بشر- والخبران متقاربان فی اللّفظ یزید أحدهما علی صاحبه- قال: حدّثنا قیس بن الربیع قال: حدّثنا سعد الخفاف، عن عطیة، عن محدوج ابن یزید الهذلی:

إن رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- آخی بین المسلمین ثم قال: یا علی أنت أخی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، أما علمت- یا علی- أن أول من یدعی یوم القیامة بی وأقوم عین یمین العرش، فاکسی حلّة خضراء من حلل الجنة، ثم یدعی بالنبیین بعضهم علی أثر بعضهم، فیقومون سماطین علی یمین العرش، یکسون حللًا خضراً من حلل الجنة، ألا وإنی اخبرک- یا علی- أن امتی أول الامم یحاسبون یوم القیامة.

ثم أنت أول من یدعی بک، لقرابتک ومنزلتک عندی، ویدفع إلیک لوائی وهو لواء الحمد، تسیر به بین السماطین، آدم وجمیع خلق اللَّه یستظلّون بظلّ لوائی، وطوله مسیرة ألف سنة، سنانه یاقوتة حمراء، له ثلاثة ذوائب من نور، ذؤابة فی المشرق وذؤابة فی المغرب والثالثة وسط الدنیا، مکتوب علیه ثلاثة أسطر: الأول: بسم اللَّه الرحمن الرحیم، والثانی: الحمد للَّه رب العالمین، الثالث: لا إله إلّااللَّه ومحمّد رسول اللَّه، طول کل سطر ألف سنة وعرضة ألف سنة، وتسیر باللواء، والحسن عن یمنک والحسین عن یسارک، حتی تقف بینی وبین إبراهیم فی ظلّ العرش، ثمّ تکسی حلة خضراء من الجنة، ثم ینادی منادٍ من تحت العرش، نعم الأب أبوک إبراهیم، ونعم الأخ أخوک علی، أبشر یا علی، إنک تکسی إذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۴

کسیت، وتدعی إذا دعیت، وتحیی إذا حییت» «۱».

روایة أبی الشیخ الإصفهانی ... ص: ۳۴۴

وروایة أبی الشیخ تعلم من روایة شهاب الدین فی توضیح الدلائل.

روایة الطبرانی ... ص: ۳۴۴

وروایة أبی القاسم الطبرانی أوردها المتقی الهندی، وهی هذه:

«قم، فما صلحت أنْ تکون إلّاأبا تراب، أغضبت عَلَیَّ حین وآخیت بین المهاجرین والأنصار ولم أواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟ أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی نبی؟ ألا من أحبّک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتة الجاهلیة وحوسب بعمله فی الإسلام.

طب. عن ابن عبّاس» «۲».

روایة الخطیب البغدادی ... ص: ۳۴۴

وروایة الخطیب البغدادی أوردها السید شهاب الدین فی توضیح الدلائل کما ستعلم.

روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۴۴

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین لأحمد بن حنبل: ۱۷۹ رقم ۲۵۲.

(۲) کنز العمال ۱۱/ ۶۰۷ رقم ۳۲۹۳۵. وانظر المعجم الکبیر للطبرانی ۱۱/ ۶۲- ۶۳ ح ۱۱۰۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۵

وروی الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی هذا الحدیث بقوله:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر العطار قال: أخبرنا أبو محمّد ابن السقّا، أخبرنا أبو الحسن علی بن عبداللّه بن القصاب البیّع الواسطی- فیما أذن لی فی روایته عنه- أنه قال: حدّثنی أبو بکر محمّد بن الحسن بن محمّد البیاسری قال: حدّثنی أبو الحسن علی بن محمّد بن الحسن الجوهری، قال: حدّثنی محمّد بن زکریا بن درید العبدی قال: حدّثنی حمید الطویل، عن أنس قال:

لمّا کان یوم المباهلة، وآخی النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- بین المهاجرین والأنصار، وعلی واقف یراه ویعرف مکانه، لم یواخ بینه وبین أحد، فانصرف علی باکی العین، فافتقده النبی- صلّی اللّه وسلّم- فقال: ما فعل أبو الحسن؟ قالوا: إنصرف باکی العین یا رسول اللّه. قال: یا بلال إذهب فأْتنی به، فمضی بلال إلی علی- وقد دخل منزله باکی العین، وقالت فاطمة: ما یبکیک لا أبکی عینیک؟ قال: یا فاطمة، آخی النبی بین المهاجرین والأنصار وأنا واقف یرانی ویعرف مکانی، ولم یواخ بینی وبین أحدٍ. قالت: لا یحزنک اللّه، لعلّه إنّما ادّخرک لنفسه-.

فقال بلال: یا علی أجب النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم-.

فأتی علی النبیّ.

فقال النبی صلّی اللّه علیه وسلّم: ما یبکیک یا أبا الحسن؟

قال: آخیت بین المهاجرین والأنصار یا رسول اللّه وأنا واقف ترانی وتعرف مکانی ولم تواخ بینی وبین أحدٍ.

قال: إنما ادخرتک لنفسی، ألا یسرّک أن تکون أخا نبیک؟

قال: بلی یا رسول اللّه، أنّی لی بذلک، فأخذ بیده وأرقاه المنبر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۶

فقال:

اللهم هذا منّی وأنا منه، ألا إنه منّی بمنزلة هارون من موسی، ألا من کنت مولاه فهذا علی مولاه.

قال: فانصرف علی قریر العین، فاتبعه عمر بن الخطاب، فقال: بخ بخ یا أبا الحسن أصبحت مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

روایة الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۴۶

ورواه الخطیب الخوارزمی قائلًا: «أنبأنی سید القرّاء أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی قال: أخبرنا الحسن بن أحمد المقری: أخبرنا أحمد بن عبداللّه الحافظ: حدّثنا سلیمان بن أحمد الطبرانی: حدّثنا محمود بن محمّد المروزی حدّثنا حامد بن آدم المروزی: حدّثنا حریز، عن لیث، عن مجاهد.

عن ابن عباس قال: لمّا آخی النبیّ- صلّی اللّه علیه وآله- بین أصحابه وبین المهاجرین والأنصار، ولم یواخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً، حتی أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه [واتّکی وسفت علیه الریح، فطلبه النبی- صلّی اللّه علیه وآله- حتی وجده، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت إلّاأنْ تکون أبا تراب، أغضبت عَلَیَّ حین وآخیت بین المهاجرین والأنصار، ولم أواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟

أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لیس بعدی

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۷

نبی؟، ألا من أحبّط حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتة جاهلیة، وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

ورواه مرةً اخری باللّفظ المتقدّم، عن عبداللّه بن أحمد بن حنبل «۲».

وروایة أبی محمّد حامد بن محمود الصالحانی تعرف من عبارة الشهاب أحمد.

روایة الزرندی ... ص: ۳۴۷

وقال محمّد بن یوسف الزرندی: «روی عن عمر- رضی اللّه عنه- أنّ النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- آخی بین أصحابه ولم یؤاخ بین علی وبین أحدٍ، فجاء علی تدمع عیناه، فقال: یا نبی اللّه مالک لم تؤاخ بینی وبین أحد؟ فقال: أنت أخی فی الدنیا والآخرة، وفی روایةٍ: إنه قال: یا رسول اللّه ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت، غیری، فإنْ کان من سخطک عَلَی فلک العتبی والکرامة.

فقال النبی- صلّی اللّه علیه وسلّم- والذی بعثنی بالحق ما أخّرتک إلّا لنفسی، أنت منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی. فقال: یا رسول اللّه: ما أرث منک؟ فقال: ما ورّث الأنبیاء قبلی. قال: ما ورّث الأنبیاء قبلک؟ قال: کتاب ربّهم وسنّة نبیّهم، وأنت معی فی قصری فی الجنة مع ابنتی فاطمة، وأنت أخی ورفیقی. ثم تلا رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم- هذه الآیة: «إخواناً علی سرر متقابلین» أخلّاء فی اللّه ینظر بعضهم إلی بعض» «۳».

---

(۱) المناقب للخوارزمی: ۳۹.

(۲) المصدر: ۳۹.

(۳) نظم درر السمطین: ۹۴- ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۸

روایة ابن الصبّاغ المالکی ... ص: ۳۴۸

وروی نور الدین ابن الصبّاغ المالکی: «عن مناقب ضیاء الدین الخوارزمی عن ابن عباس قال: لمّا آخی رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بین أصحابه من المهاجرین والأنصار، وهو أنه (ص) آخی بین أبی بکر وعمر، وآخی بین عثمان وعبد الرحمن بن عوف، وآخی بین طلحة والزبیر، وآخی بین أبی ذر الغفاری والمقداد، ولم یؤاخ بین علی بن أبی طالب وبین أحد منهم. خرج علی مغضباً حتی أتی جدولًا من الأرض وتوسّد ذراعه ونام فیه تسفی الریح علیه التراب، فطلبه النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فوجده علی تلک الصفة، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت أنْ تکون إلّاأبا تراب، غضبت حین آخیت بین المهاجرین والأنصار ولم أواخ بینک وبین أحدٍ منهم!

أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، ألا من أحبّک فقد خفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتة جاهلیة» «۱».

روایة الجلال السیوطی ... ص: ۳۴۸

وتعلم روایة جلال الدین السّیوطی من روایة المتقی فی (کنز العمال)، لأن هذا الکتاب تبویت لکتاب (جمع الجوامع) للسیوطی کما هو معلوم.

ورواه إبراهیم الوصّابی الیمنی عن الطبرانی فی الکبیر، باللفظ المتقدم

---

(۱) الفصول المهمة: ۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۴۹

عن ابن عباس «۱».

روایة الجمال المحدّث الشیرازی ... ص: ۳۴۹

ورواه جمال الدین المحدّث الشیرازی فی (أربعینه): «عن یعلی بن مرة قال: آخری رسول اللَّه بین المسلمین، وجعل یخلّف علیّاً حتی بقی فی آخرهم، ولیس مع أخ له، فقال له علی: آخیت بین المسلمین وترکتنی! إنما ترکتک لنفسی، أنت أخی فی الدنیا والآخرة، وأنا أخوک. وفی روایة: ما أخّرتک إلّالنفسی، أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی، وأنت معی فی قصری فی الجنة مع ابنتی فاطمة، وأنت أخی ورفیقی، ثم تلا رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- هذه الآیة: «إخواناً علی سرر متقابلین» الأخلّاء فی اللَّه ینظر بعضهم إلی بعض. ثم قال له النبی: إنْ ذاکرک أحد فقل: أنا عبداللَّه وأخو رسوله ولا یدّعیها بعدی إلّا کذاب مفتر» «۲».

روایة السید شهاب الدین أحمد ... ص: ۳۴۹

وهذه عبارة رواية السيد شهاب الدين أحمد عن الخطيب والصالحانى:

«عن زيد بن أبى أوفى- رضى اللَّه تعالى عنه- قال: دخلت على رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله وبارك وسلّم- فذكر المؤاخاة بين أصحابه، قال فقام على كرم اللَّه تعالى وجهه للنبى فقال: لقد ذهبت روحى وانقطع ظهرى حين رأيتك فعلت ما فعلت بغيرى، فإنْ كان هذا من سخطةٍ علىَ

---

(۱) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

(۲) الأربعين- الحديث ۱۴.

فلك العتبى والكرامة!

فقال صلّى اللَّه عليه وآله وبارك وسلّم: والذى بعثنى ما أخّرتك إلّا لنفسى، وأنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنت وارثى. قال: ما أرث منك يا نبى اللَّه؟ قال: ما ورث الأنبياء من قبلى. قال: وما ورث الأنبياء من قبلك؟ قال: كتاب اللَّه وسنّة نبيّهم، وأنت معى فى قصرى فى الجنة مع فاطمة ابنتى، وأنت أخى ورفيقى. ثم قال رسول اللَّه «إخواناً على سرر متقابلين» المتحابين فى اللَّه ينظر بعضهم إلى بعض.

رواه الإمام الحافظ أبو بكر الخطيب، والصالحانى باسناده إلى أبى الشيخ بإسناده مرفوعاً، والزرندى، باختلاف يسير وقال: الأخلاء بدل المتحابّين» «۱».

أقول:

فى هذا الحديث دلالة على أنّ حديث المنزلة يثبت تقديم وترجيح أمير المؤمنين عليه السلام على سائر الأصحاب، ويوجب نهاية قربه واختصاصه وجلالة قدره عند رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم-. لأنّه ذكر هذا الحديث بعد قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «ما أخّرتك إلّا لنفسى» وإلّا لم يكن لذكره فى هذا المقام مناسبة.

ويوجد فى بعض ألفاظ الحديث حرف «الفاء» الدالّ على التعليل، حيث ذكر فيه: «فقال صلّى اللَّه عليه وسلّم: والذى بعثنى بالحق ما أخّرتك إلّالنفسى فأنت منّى بمنزلة هارون من موسى» ويدلّ ذلك على أنّ السبب فى اختصاصه بالأخوة كونه منه بمنزلة هارون من موسى.

وقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- فى بعض الألفاظ- «أنت أول من

---

(۱) توضيح الدلائل- مخطوط.

يدعى بك، لقرابتك ومنزلتك عندى» - حيث قال بأنّ الإمام عليه السلام أول من يدعى للحساب، وعلّل ذلك بقرابته منه ومنزلته عنده- دليل قاطع على أفضليته عليه السلام.

وكذلك اختصاصه عليه السلام بلواء الحمد الدال على تقدّمه وأرجحيّته على غيره مطلقاً، ووقوفه بين النبى وإبراهيم- عليهما الصلاة والسلام- إلى غير ذلك من الخصوصيات المذكورة فى الخبر ... كل ذلك من أدلّة أفضليته وأكرميّته من غيره عند اللَّه ورسوله.

فحديث المنزلة المذكور فى تلك السياقات من أوضح البراهين على أفضليته وأقربيته واختصاصه بما يستلزم تعيّنه للإمامة والخلافة العامة بلا فصل.

فأىّ تشكيك فى دلالة الحديث يستحق الإصغاء؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۲

«۳۳» حدیث المنزلة یوم خیبر ... ص: ۳۵۲

اشارة

ومن موارد قول رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم-: أما ترضی أنْ تکون منی بمنزلة هارون ... هو یوم خیبر ... فی سیاق فضائل ومناقب خاصة بأمیر المؤمنین علیه السلام، لا یشارکه فیها أحد من الصحابة، تستلزم الإمامة والخلافة العامة بلا فصل...

وممّن روی ذلک:

۱- عبد الملک بن محمّد الخرکوشی.

۲- علی بن محمّد الجلّابی- ابن المغازلی.

۳- الموفق بن أحمد المکی- أخطب خوارزم.

۴- عمر بن محمّد بن خضر الأردبیلی- الملّا.

۵- سلیمان بن موسی البلنسی- ابن سبع.

۶- محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی.

۷- إبراهیم بن عبداللَّه الیمنی.

۸- شهاب الدین أحمد.

۹- محمّد بن إسماعیل الأمیر

روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۵۲

قال الفقیه ابن المغازلی: «قوله علیه السلام لما قدم بفتح خیبر:

أخبرنا أبو الحسن علی بن عبیداللَّه بن القصاب البیّع رحمه اللَّه تعالی، حدّثنا أبو بکر محمّد بن أحمد بن یعقوب المفید الجرجرائی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۳

حدّثنا أبو الحسن علی بن سلمان بن یحیی، حدّثنا عبد الکریم بن علی، حدّثنا جعفر بن محمّد بن ربیعة البجلی، حدّثنا الحسن بن الحسین العرنی، حدّثنا کادح بن جعفر، [عن عبداللَّه بن لهیعة عن عبد الرحمن بن زیاد] عن مسلم بن یسار.

عن جابر بن عبداللَّه قال: لمّا قدم علی بن أبی طالب بفتح خیبر قال له النبی- صلّی للَّهعلیه وآله-: یا علی، لولا أنْ تقول طائفة من امتی ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم، لقلت فیک مقالًا لا تمرّ بملأ من المسلمین إلّاأخذوا التراب من تحت رجلیک وفضل طهورک یستشفون بهما.

ولکن حسبک أن تکون منی [وأنا منک ترثنی وارثک وأنت منی بمنزلة هارون من موسی غیر أنه لا نبی بعدی، وأنت تبرء ذمّتی وتستر عورتی وتقاتل علی سنّتی، وأنت غداً فی الآخرة أقرب الخلق منی، وأنت علی الحوض خلیفتی، وأنّ شیعتک علی منابر من نورٍ مبیضّةً وجوههم حولی، أشفع لهم، ویکونون فی الجنّة جیرانی، وإنّ حربک حربی وسلمک سلمی وسریرتک سریرتی، [وعلانیتک علانیتی وأنّ ولدک ولدی، وأنت تقضی دینی وأنت تنجز وعدی، وأنّ الحق علی لسانک وفی قلبک ومعک وبین یدیک ونصب عینیک، الإیمان مخالط لحمک ودمک کما خالط لحمی ودمی، لا یرد علی الحوض مبغض لک ولا یغیب عنه محب لک.

فخرّ علی (علیه السلام) ساجداً وقال: الحمد للَّهالذی منّ عَلَیّ بالإسلام، وعلّمنی القرآن، وحبّبنی إلی خیر البریة، وأعزّ الخلیفة، وأکرم

أهل السماوات والأرض على ربّه، وخاتم النبيين، وسيد المرسلين، وصفوة اللّه فی جميع العالمين، إحساناً من اللّه وتفضّلًا منه عَلَىّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۴

فقال النبی- صلّى اللّه عليه وسلّم-: لولا أنت يا على ما عرف المؤمنون بعدى، لقد جعل اللّه جلّ وعزّ نسل كل نبى من صلبه وجعل نسلى من صلبك، يا على، فأنت أعزّ الخلق وأكرمهم عَلَىّ وأعزهم عندى، ومحبّك أكرم من يرد عَلَىّ من امتى» «۱».

روايۀ الخطيب الخوارزمی ... ص: ۳۵۴

وقال الموفق بن أحمد المكى: «أخبرنى سيد الحفاظ [أبو منصور] شهردار ابن شهرويه بن شهردار الديلمى- فيما كتب إلىّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللّه بن عبدوس الهمدانى كتابةً، حدّثنا الشيخ أبو طاهر الحسين بن على بن سلمۀ- رضى اللّه عنه- من مسند زيد بن على عليه السلام، حدّثنا الفضل بن الفضل بن العباس، حدّثنا أبو عبداللّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللّه البلوى، حدّثنى إبراهيم بن عبيداللّه بن العلاء، حدّثنى أبى، عن زيد بن على بن الحسين بن على بن أبى طالب عليه السلام، عن أبيه عن جده.

عن على بن أبى طالب قال قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله- يوم فتحت خيبر: لولاـ أن تقول فيك طوائف من امتى ما قالت النصارى فى عيس بن مريم، لقلت اليوم فيك مقالًا لاـ تمرّ على ملأـ من المسسلمين إلّا أخذوا من تراب رجليك وفضل طهورك يستشفون به.

ولكن حسبك أن تكون منّى وأنا منك، ترثنى وأرثك، وأنت منّى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنت تؤدّى دينى وتقاتل على سنّتى، وأنت فى الآخرۀ أقرب الناس منى، وأنك غداً على الحوض خليفتى، تذود عنه المنافقين، وأنت أول من يرد عَلَىّ الحوض، وأنت أول

---

(۱) المناقب لابن المغازلى: ۲۱۵- ۲۱۷ ح ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۵

داخل الجنۀ من امتى، وشيعتك على منابر من نور، رواء مرويين، مبيضّۀ وجوههم حولى، أشفع لهم فيكونون غداً فى الجنۀ جيرانى، وأن عدوّك غداً ظماء مظمئين مسودّۀ وجوههم مقمحين.

حربك حربى وسلمك سلمى، وسرّك سرّى وعلانيتك علانيتى، وسريرۀ صدرك كسريرۀ صدرى، وأنت باب علمى، وأن ولدك ولدى، ولحمك لحمى ودمك دمى، وأن الحق معك والحق على لسانك وفى قلبك وبين عينيك، والإيمان مخالط لحمك ودمك كما خالط لحمى ودمى، وأنّ اللّه عزّوجلّ أمرنى أنْ ابشّرك أنك وعترتك [وعترتى فى الجنّۀ، وأن عدوك فى النار، لا يرد الحوض عَلَىّ مبغض لك ولا يغيب عنه محب لك.

قال قال على: فخررت له سبحانه وتعالى ساجداً، وحمدته على ما أنعم به عَلَىّ من الإسلام والقرآن، وحبّبنى إلى خاتم النبيّين وسيد المرسلين صلّى اللّه عليه وآله» «۱».

قال الخوارزمى: «روى الناصر للحق بإسناده فى حديثٍ طويل قال:

لمّا قدم على على رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله- بفتح خير قال رسول اللّه- صلّى اللّه عليه وآله-: لولا أنْ تقول فيك طائفۀ من امتى ما قالت النصارى فى المسيح، لقلت اليوم فيك مقالًا لا تمرّ بملأ إلّاأخذوا التراب من تحت قدميك ومن فضل ظهورك يستشفون به.

ولكن حسبك أن تكون منّى وأنا منك، وترثنى وأرثك، وأنت منى بمنزلۀ هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنك تبرىء ذمّتى، وتقاتل على سنتى، وأنك غداً فى الآخرۀ أقرب الناس منى، وأنك أول من يرد عَلَىّ الحوض، وأول من يكسى معى، وأول

داخل فى الجنة من امتى، وأن شيعتك على منابر من نور، وأن الحق على لسانك وفى قلبك وبين

---

(۱) المناقب للخوارزمى: ۱۲۸ رقم ۱۴۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۶

عينيك» «۱».

رواية عمر الملا ... ص: ۳۵۶

وقال عمر بن محمّد الملّا: إن النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم قال لعلى لمّا قدم عليه يوم فتح خيبر: يا على لولا أخاف أن يقول فيك طوائف من امتى ... ولكن حسبك أن تكون منى كهارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، وأنك تبرىء ذمّتى وتقاتل على سنّتى، وأنك فى الآخرة معى» «... ۲».

رواية الكنجى ... ص: ۳۵۶

وقال محمّد بن يوسف الكنجى: «أخبرنى أبو إسحاق إبراهيم بن يوسف ابن بركة الكتبى، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانى، أخبرنا أبو الفتح عبداللَّه بن عبدوس بن عبداللَّه الهمدانى، حدّثنا أبو طاهر الحسين بن سلمة بن على- رضى اللَّه عنه-، عن مسند زيد بن على عليه السلام، حدّثنا الفضل بن الفضل بن العباس، حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللَّه البلوى، حدّثنى إبراهيم بن عبداللَّه بن العلاء قال: حدّثنى أبى، عن زيد بن على عن أبيه عن جدّه.

عن على بن أبى طالب عليه السلام قال قال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- يوم فتحت خيبر: لولا أن تقول فيك طوائف من امتى ما قالت النصارى: ولكن حسبك أن تكون منى وأنا منك، ترثنى وأرثك، وأنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى، أنت تؤدّى دينى وتقاتل

---

(۱) المناقب للخوارزمى: ۱۵۸ رقم ۱۸۸.

(۲) وسيلة المتعبدين ۵/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۷

على سنتى، وأنت فى الآخرة أقرب الناس منّى، وأنك غداً على الحوض» «... ۱».

رواية أبى الربيع ابن سبع الكلاعى ... ص: ۳۵۷

ورواه إبراهيم بن عبداللَّه اليمنى الوصابى الشافعى، عن أمير المؤمنين عليه السلام، كما تقدم. وقال: «أخرجه ابن سبع الأندلسى فى كتاب الشفاء» «۲».

ترجمة أبى الربيع الكلاعى ... ص: ۳۵۷

وكتاب (الشفاء) ذكره (كاشف الظنون) بقوله: «شفاء الصدور لابن السبع الإمام الخطيب أبى الربيع سليمان البلنسى» «۳».

ومؤلفه أبو الربيع من كبار الحفاظ الأثبات:

قال الشامى فى بيان رموز كتابه (سبل الهدى والرشاد): «أو أبا الربيع.

فالثقة الثبت سليمان بن سالم الكلاعى».

وترجم له الذهبى بقوله «أبو الربيع الكلاعى سليمان بن موسى بن سالم البلنسى الحافظ الكبير صاحب التصانيف وبقيّة أعلام الأثر بالأندلس.

ولد سنة ۵۶۵ سمع أبا بكر بن الجد، وأبا عبداللّه بن زرقون وطبقتهما. قال الأبار: كان بصيراً بالحديث حافظاً حافلًا عارفاً بالجرح والتعديل، ذاكراً للمواليد والوفيات، يتقدم أهل زمانه فى ذلك، خصوصاً من تأخّر زمانه، ولا نظر له فى الإتقان والضبط مع الإستبحار فى الأدب والبلاغة، كان فرداً

---

(۱) كفاية الطالب: ۲۶۴.

(۲) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخوط.

(۳) كشف الظنون ۲/ ۱۰۵۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۸

فى إنشاء الرسائل، مجيداً فى النظم، خطيباً مفوهاً مدركاً، حسن السّرد والمساق، مع الشارة الأنيقة، وهو كان المتكلّم عن الملوك فى مجالسهم، والمبين لما يريدون على المنبر فى المحافل، ولى خطابة بلنسة، وله تصانيف فى عدة فنون. استشهد بكائنة أنيشة بقرب بلنسة مقبلًا غير مدبر، فى ذى الحجة» «۱».

وذكره فى (تذكرة الحفاظ): «الكلاعى، الإمام العالم الحافظ البارع، محدث الأندلس وبليغها ... قال أبو عبداللّه الابار ... عنى أتم عناية بالتقييد والرواية، وكان إماماً فى صناعة الحديث، بصيراً به، حافظ حافلًا، عارفاً بالجرح والتعديل ...، وقال ابن مسدى: لم ألقَ مثله جلالةً ونبلًا ورياسة وفضلًا، وكان إماماً مبرّزاً فى فنون ... قال الحافظ المنذرى: توفى شهيداً بيد العدو» «... ۲».

وترجم له اليافعى أيضاً ونقل كلام الأبار «۳».

وكذلك صاحب (نفح الطيب) ترجم له ترجمةً حافلة، ذكر مقلته وبعض ما قيل فى رثائه، ثمّ أسماء مصنّفاته ... ووصفه بالحافظ «۴».

رواية شهاب الدين أحمد ... ص: ۳۵۸

ورواه السيد شهاب الدين أحمد، عن زيد بن على بن الحسين، عن أبيه، عن جده عن أمير المؤمنين ... كما تقدم، ثم قال:

«رواه الإمام الحافظ الصالحانى وقال: أخبرنا محمّد بن إسماعيل بن

---

(۱) العبر- حوادث ۶۳۴، ۳/ ۲۱۹.

(۲) تذكرة الحفاظ ۴/ ۱۴۱۷- ۱۴۱۸.

(۳) مرآة الجنان حوادث ۶۳۴، ۴/ ۶۸.

(۴) نفح الطيب من غصن الأندلس الرطيب ۶/ ۲۲۹- ۲۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۵۹

أبى نصر يعرف بدانكفاد بقراءتى عليه قال: حدّثنا الحسن بن أحمد قال:

أخبرنا الإمام الحافظ العالم الربانى أبو نعيم أحمد بن عبداللّه الإصفهانى بسنده إلى زيد ابن على. فذكر سنده.

ورواه أيضاً الإمام أبو سعد فى شرف النبوة، بتغيير يسير فى اللفظ ...

أقول: هذا حديث جامع، يدخل فيه أشتات أبواب المناقب، ويشتمل أسباب خصائص الفضائل وعلو المراتب، قد رواه أجلّة الثقات من أهل السنّة وعناة الأدلّة التقات، وللّه الفضل والمنة» «۱».

رواية الأمير الصنعانى ... ص: ۳۵۹

ورواه محمّد بن إسماعيل الأمير فى (الروضة الندية) عن المنصور باللّه بسنده من طريق الفقيه ابن المغازلى الشافعى من حديث جابر ...ثم قال: «قلت: وفصول هذا الحديث لها شواهد من كتب الحديث تأتى مفرّقة إن شاء اللّه تعالى».

أقول:

لا يخفى على المنصف الخبير أنّ كلّ فصلٍ من فصول هذا الحديث الشريف يدل على شرفٍ ومقام جليل، لا يشاركه بل لا يدانيه فى شيءٍ منها أحد من الصّحابة.

وقد جاء فيه عن رسول اللّه عليه وآله الصلاة والسلام أنه خاطب أمير المؤمنين بأنْ «حسبك أن تكون منى بمنزلة هارون من موسى» بعد أن ذكر أنّه يخاف أن تقول فيه طوائف من الامة ما قالته النصارى فى عيسى، وإلّا

---

(۱) توضيح الدلائل- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۰

لقال فيه ... ومعنى ذلك أنه جعل حديث المنزلة قائماً مقام ذلك القول الذى لم يقله ... وهل يبقى بعد هذا مجال لتشكيك مشكّك فى دلالة الحديث على الأفضلية المطلقة؟ وهل يخامر الناظر شك فى شناعة تأويلات المتأوّلين وبطلان خرافات المعاندين؟

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۱

«۳۴» حديث المنزلة فى احتجاج المأمون على الفقهاء ... ص: ۳۶۰

وقد احتجّ المأمون العباسى، وهو من امراء المؤمنين وخلفاء المسلمين- فى اعتقاد القوم- بحديث المنزلة فيما احتجّ به على الفقهاء فى مجلسه، تلك الإحتجاجات التى لم يجد يحيى بن أكثم وغيره من الأعلام الحاضرين بدّاً من الإعتراف بصحّتها، والموافقة على أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام كما استدل المأمون...

وقد أورد خبر هذا المجلس العلّامة ابن عبد ربّه فى كتاب (العقد الفريد...)

ونحن نذكر مقدّمة الخبر، ثم القدر المتعلّق بحديث المنزلة.

قال ابن عبد ربه: «احتجاج المأمون على الفقهاء فى فضل على

إسحاق بن إبراهيم بن إسماعيل، عن حماد بن زيد قال: بعث إلىّ يحيى ابن أكثم وإلى عدةٍ من أصحابى، وهو يؤمنذ قاضى القضاة، فقال: إنّ أمير المؤمنين أمرنى أن احضر معى غداً مع الفجر أربعين رجلًا، كلّهم فقيه يفقه ما يقال له ويحسن الجواب، فسمّوا من تظنّونه يصلح لما يطلب أمير المؤمنين، فسمّينا له عدةً وذكر هو عدّةً حتى تم العدد الذى أراد، وكتب تسمية القوم، وأمر بالبكور فى السّحر، وبعث إلى من لم يحضر فأمره بذلك، فغدونا عليه قبل طلوع الفجر، فوجدناه قد لبس ثيابه وهو جالس ينتظرنا، فركب وركبنا معه حتى صار إلى الباب، فإذا بخادم واقف، فلما نظر إلينا قال: يا أبا محمّد، أمير المؤمنين ينتظرك فأدخلنا ... فوقفنا وسلّمنا فردّ السلام أمر لنا بالجلوس»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۲

«ثم قال ... إن أمير المؤمنين أراد مناظرتكم فى مذهبه الذى هو عليه ودينهُ يدين اللّه به، قلنا: فليفعل أمير المؤمنين وفّقه اللّه. فقال: إنّ

أمير المؤمنين يدين اللَّه على أن على بن أبى طالب خير خلف اللَّه بعد رسوله صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأولى الناس بالخلافة.

قال إسحاق: قلت: يا أمير المؤمنين، إن فينا من لا يعرف ما ذكر أمير المؤمنين فى على، وقد دعانا أمير المؤمنين للمناظرة ... من أين قال أمير المؤمنين: إن على بن أبى طالب أفضل الناس بعد رسول اللَّه وأحقّهم بالخلافة بعده؟»....

قال: «يا إسحاق أتروى حديث أنت منى بمنزلة هارون من موسى؟

قلت: نعم يا أمير المؤمنين، قد سمعته وسمعت من صحّحه وجحده.

فقال: فمن أوثق عندك؟ من سمعت منه فصحّحه أو من جحده؟

قلت: من صحّحه.

قال: فهل يمكن أن يكون الرسول صلّى اللَّه عليه وسلّم مزج بهذا القول؟

قلت: أعوذ باللَّه.

قال: فقال قولًا لا معنى له، فلا يوقف عليه.

قلت: أعوذ باللَّه.

قال: أفما تعلم أن هارون كان أخا موسى لأبيه وامّه؟

قلت: بلى.

قال: فعلى أخو رسول اللَّه لأبيه وامه؟

قلت: لا.

قال: أوليس هارون كان نبيّاً وعلى غير نبى؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۳

قل: بلى.

قال: فهذان الحالان معدومان فى على وقد كانا فى هارون، فما معنى قوله: أنت منى بمنزلة هارون من موسى؟

قلت له: إنما أراد أن يطيّب بذلك نفس على لمّا قال المنافقون: إنه خلّفه استثقالًا له.

قال: فأراد أن يطيب نفسه بقولٍ لا معنى له؟

قال: فأطرقت.

قال: يا إسحاق، له معنىً فى كتاب اللَّه بيّن.

قلت: وما هو يا أمير المؤمنين؟

قال: قوله عزّوجلّ حكايةً عن موسى إنه قال لأخيه هارون: «اخلفنى فى قومى وأصلح ولا تتبع سبيل المفسدين» «۱»

.قلت: يا أمير المؤمنين، إن موسى خلّف هارون فى قومه وهو حى ومضى إلى ربه، وإن رسول اللَّه خلّف عليّاً كذلك حين خرج إلى غزاته.

قال: كلّا ليس كما قلت، أخبرنى عن موسى حين خلّف هارون هل كان معه حين ذهب إليه ربّه أحد من أصحابه أو أحد من بنى إسرائيل؟

قلت: لا.

قال: أوليس استخلفه على جماعتهم؟ قلت: نعم.

قال: فأخبرنى عن رسول اللَّه حين خرج إلى غزاته هل خلّف إلّا الضعفاء والنساء والصبيان؟ فأنّى يكون مثل ذلك؟ وله عندى تأويل آخر من كتاب اللَّه، يدل على استخلافه إيّاه، لا يقدر أحد أن يحتجّ فيه، ولا أعلم أحداً احتجّ به، وأرجو أن يكون توفيقاً من اللَّه.

قلت: وما هو يا أمير المؤمنين؟

---

(۱) سورة الاعراف: ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۴

قال: قوله عزّوجلّ حين حكى عن موسى قوله: «واجعل لی وزيراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری وأشركه فی أمری كی نسبّحك كثيراً ونذكرك كثيراً إنك كنت بنا بصيراً» «۱»

فأنت منّی يا علی بمنزلة هارون من موسی، وزيری من أهلی وأخی، أشد به أزری وأشركه فی أمری، كی نسبح اللَّه كثيراً ونذكره كثيراً. فهل يقدر أحد أن يدخل فی هذا شيئاً غير هذا، ولم يكن ليبطل قول النبی وأن يكون لا معنی له؟

قال: فطال المجلس وارتفع النهار.

فقال يحيی بن أكثم القاضی: يا أمير المؤمنين، قد أوضحت الحق لمن أراد به الخير، وأثبتَّ ما لا يقدر أحد أنْ يدفعه.

قال إسحاق: فأقبل علينا وقال: ما تقولون؟

فقلنا: كلنا نقول بقول أمير المؤمنين أعزّه اللَّه.

فقال: واللَّه لولا أن رسول اللَّه قال: إقبلوا القول من الناس، ما كنت لأقبل منكم القول، اللهم قد نصحت لهم القول. اللهم إنی قد أخرجت الأمر من عنقی. اللهم: إنی أدينك بالتقرب إليك بحبّ علی وولايته» «۲».

أقول:

فهذه دلالة حديث المنزلة التی وافق عليها واعترف بها القاضی يحيی بن أكثم وكبار الفقهاء فی ذلك العصر ... والحمد للَّه رب العالمين.

---

(۱)

سورة طه ۲۰: ۲۹- ۳۵.

(۲) العقد الفريد ۴/ ۷۴- ۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۵

«۳۵» قوله صلّی اللَّه عليه و آله وسلّم: «اللهم انی أسألك بما سألك أخی موسی ...: واجعل لی وزيراً من أهلی علياً أخی أشدد به أزری...» ص: ۳۶۵

اشارة

ولقد ورد فی الحديث سؤال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم ربّه نفس السؤالات التی سألها موسی ... هذا الحديث الذی رواه أكابر القوم ومنهم:

۱- أحمد بن حنبل.

۲- أبو الليث السمرقندی.

۳- إبن مردويه الإصفهانی.

۴- أحمد بن محمّد الثعلبی.

۵- أبو نعيم الإصفهانی.

۶- أبو بكر الخطيب البغدادی.

۷- علی بن محمّد الجلابی- ابن المغازلی.

۸- ابن عساكر الدمشقی.

۹- الفخر الرازی.

۱۰- محمّد بن طلحة الشافعی.

۱۱- يوسف سبط ابن الجوزی.

۱۲- نظام الدين الأعرج النيسابوری.

۱۳- محمّد بن يوسف الزرندی.

۱۴- نور الدين ابن الصبّاغ المالكی

۱۵- السيد شهاب الدين أحمد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۶

۱۶- جلال الدين السيوطی.

۱۷- الملّا علی المتقی الهندی.

۱۸- شيخ بن علی الجفری.

۱۹- ميرزا محمّد البدخشانی.

۲۰- محمّد صدر العالم.

۲۱- محمّد بن إسماعيل الأمير.

۲۲- المولوی ولی اللّه الكهنوی.

وإليك نصوص روايات بعضهم، وقد تقدّمت نصوص عبارات بعض آخر منهم:

روایة ابن مردویه والخطیب وابن عساکر ... ص: ۳۶۶

قال محمّد صدر العالم: «أخرج ابن مردويه والخطيب وابن عساكر، عن أسماء بنت عميس قالت: رأيت رسول اللّه- صلّی اللّه عليه وسلّم- بإزاء ثبير وهو يقول: أشرق ثبير أشرق ثبير. اللهم إنی أسألك بما سألك أخی موسی: أنْ تشرح لی صدری، وأنْ تيسّر لی أمری، وأنْ تحلّ عقدةً من لسانی يفقهوا قولی، واجعل لی وزيراً من أهلی، عليّاً أخی، اشدد به أزری، وأشركه فی أمری، كی نسبّحك كثيراً، ونذكرك كثيراً، إنك كنت بنا بصيراً» «۱».

روایة ابن المغازلی والأمیر الصنعانی ... ص: ۳۶۶

وقال محمّد بن إسماعيل الأمير: «وأما الرابع وهو أنّ اللّه جعل له عليه السلام فی القلوب ودّاً، فما أخرجه الفقيه العلّامة ابن المغازلی بسنده إلی

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۷

ابن عباس قال: أخذ رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بیدی وأخذ بید علی، فصلّی أربع رکعات، ثم رفع یده إلی السماء فقال: اللهم سألک موسی بن عمران، وأنا محمّد أسألک، أنْ تشرح لی صدری وتیسّر لی أمری وتحلّ عقدةً من لسانی یفقهوا قولی، واجعل لی وزیراً من أهلی، علیّاً أخی، اشدد به أزری وأشرکه فی أمری.

قال ابن عباس: فسمعت منادیاً ینادی: یا أحمد قد أوتیت ما سألت.

فقال النبی: یا أبا الحسن، إرفع یدیک إلی السماء وادع ربّک واسأله یعطک.

فرفع یده إلی السماء وهو یقول: اللهم اجعل لی عندک عهداً، واجعل لی عندک ودّاً. فأنزل اللَّه علی نبیه: «إن الذین آمنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن وداً» «۱»

روایة أبی اللیث السمرقندی ... ص: ۳۶۷

وقال الفقیه أبو اللیث السمرقندی: «قوله تعالی «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله والذین آمنوا الذین» «... ۲»

الآیة. عن أبی ذر الغفاری قال: صلّیت مع رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- یوماً من الأیام صلاة الظهر، فسأل سائل فی المسجد فلم یعطه أحد، فرفع السائل یده إلی السماء وقال: اللهم اشهد أنی سألت فی مسجد رسولک فلم یعطنی أحد شیئاً، فکان علی راکعاً، فأومأ بیده إلیه بخنصره الیمنی وکان یتختّم فیها، فأقبل السائل حتی أخذ الخاتم من خنصره وذلک بعین النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فلمّا فرغ النبی من صلاته رفع رأسه إلی السماء فقال:

---

(۱) سورة مریم ۱۹: ۹۶.

(۲) سورة المائدة ۵: ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۸

اللهم إنّ أخی موسی سألک فقال: «ربّ اشرح لی صدری ویسّر لی أمری واحلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی واجعل لی وزیراً من أهلی هارون أخی اشدد به أزری» فأنزلت علیه قرآناً ناطقاً: «سنشدّ عضدک بأخیک ونجعل لکما سلطاناً» اللهم وأنا محمّد نبیّک وصفیّک، اللهم اشرح لی صدری ویسّر لی أمری واجعل لی من أهلی علیاً وزیراً، اشدد به أزری کی نسبّحک کثیراً ونذکرک کثیراً إنک کنت بنا بصیراً.

قال أبو ذر: فواللَّه ما استتمّ رسول اللَّه هذه الکلمة، حتی نزل جبرئیل علیه وقال: «إنما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة» «۱».

روایة الثعلبی ... ص: ۳۶۸

وقال أبو إسحاق الثعلبی: [أخبرنا] أبو الحسن محمّد بن القاسم بن أحمد [الفقیه قال: حدّثنا] أبو محمّد عبداللَّه بن أحمد الشعرانی [أخبرنا] أبو علی أحمد بن علی بن رزین، [حدّثنا] المظفر بن الحسن الأنصاری، [حدّثنا] السری بن علی الوراق، [حدّثنا] یحیی بن عبد الحمید الحمانی، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن عبایة بن الربعی قال:

بینا عبداللَّه بن عباس جالس علی شفیر زمزم [یقول قال رسول اللَّه ، إذْ أقبل رجل معتم بعمامة، فجعل ابن عباس لا یقول قال رسول اللَّه إلّاقال الرجل قال رسول اللَّه، فقال ابن عباس: سألتک باللَّه من أنت؟ قال: فکشف العمامة عن وجهه وقال: أیها الناس، من عرفنی فقد عرفنی ومن لم یعرفنی، فأنا جندب بن جنادة البدری أبو ذر الغفاری، سمعت رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بهاتین وإلّا

فصمّتا، ورأيتهُ بهاتين وإلّا فعميتا يقول: على قائد البررة وقاتل الكفرة، منصور من نصره ومخذول من خذله.

---

(۱) المجالس. المجلس الثامن من الركن الثالث من الكتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۶۹

أما إنى صلّيت مع رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- يوماً من الأيام صلاة الظهر، فسأل سائل فى المسجد» «... ۱».

روایة الرازی والنیسابوری ... ص: ۳۶۹

وذكر الفخر الرازى والأعرج النيسابورى رواية أبى ذر الغفارى المذكورة بتفسير الآية «إنما وليّكم اللَّه ورسوله والذين آمنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» «۲»

.»

روایة ابن طلحة وسبط ابن الجوزی وابن الصباغ ... ص: ۳۶۹

ورواه ابن طلحة الشافعى وسبط ابن الجوزى الحنفى. وابن الصباغ المالكى عن الثعلبى. ثم قال ابن طلحة:

«وقال الإمام الثعلبى عقيب ما أورده بهذه القصة بصورتها: سمعت أبا منصور الجمشادى يقول: سمعت محمّد بن عبداللَّه الحافظ يقول: سمعت أبا الحسن على بن الحسين يقول: سمعت أبا محمّد هارون الخضرمى يقول: سمعت محمّد بن منصور الطوسى يقول: سمعت أحمد بن حنبل يقول: ما جاء لأحدٍ من أصحاب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ورضى عنهم من الفضائل ما جاء لعلى بن أبى طالب عليهم السلام. وفى إيراده قول الإمام أحمد (رض) عقيب هذه القصة إشارة إلى أن هذه المنقبة العلية وهى الجمع بين هاتين العبادتين العظيمتين البدنية والمالية فى وقت واحد، حتى نزل القرآن الكريم بمدح القائم بهما، المسارع إليهما، قد

---

(۱) الكشف والبيان- تفسير الثعلبى- ۴/ ۸۰.

(۲) سورة المائدة ۵/ ۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۰

اختصّ بها على عليه السلام ولم تحصل لغيره» «۱».

روایة الزرندی وشهاب الدین أحمد ... ص: ۳۷۰

ورواه محمّد بن يوسف الزرندى قائلًا:

«روى الأعمش عن عباية قال: بينا ابن عبّاس جالس على شفير زمزم يحدّث عن رسول اللَّه» «... ۲».

وقال شهاب الدين أحمد: «روى الزرندى عن الأعمش عن عباية الربعى، قال: بينا ابن عباس- رضى اللَّه عنه- جالس على شفير زمزم يحدّث عن رسول اللَّه» «۳».

---

(۱) مطالب السئول ۱۲۵- ۱۲۶، تذكرة الخواص: ۲۴، الفصول المهمة: ۱۲۴.

(۲) نظم درر السمطين- مخطوط.

(۳) توضیح الدلائل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۱

«۳۶» دلالة الحدیث علی نیابة علی عن النبی علیهما السلام ... ص: ۳۷۱

واستدل ملک العلماء شهاب الدین الدولت آبادی بحدیث المنزلة علی حصول مقام النیابة لأمیر المؤمنین علیه السلام عن النبی الکریم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، حیث قال ما تعریبه:

«لقد کانت شمس الرسالة مشرقةً فی خیر القرون، وفی حال غروبها کان فی مقابلها علی الولی، فکان نائباً له کالبدر المنیر بعد الشمس، وقوله: یا علی إنک منّی بمنزلة هارون من موسی ولا نبی بعدی. وکذا من کنت مولاه فعلی مولاه، یوجب علینا الإیمان بذلک إلی انقراض الدنیا» «۱».

أقول:

وهذا أیضاً ممّا یقطع ألسنة المکابرین والجاحدین. والحمد للَّه رب العالمین.

---

(۱) هدایة السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۲

«۳۷» تصریح الجلال المحلّی بدلالة الحدیث علی خلافة الامام علی علیه السلام ... ص: ۳۷۲

اشارة

وقال جلال الدین محمّد بن أحمد المحلی فی (شرح جمع الجوامع) ما نصه:

«والصحیح من الأقول أن الاجماع علی وفق خبرٍ لا- یدل علی صدقه فی نفس الأمر مطلقاً. وثالثها: یدل إنْ تلقّوه أی المجمعون بالقبول، بأنْ صرّحوا بالإستناد إلیه، فإنْ لم یتلقّوه بالقبول بأنْ لم یتعرّضوا بالإستناد إلیه فلا- یدل، لجواز إستنادهم إلی غیره مما استنبطوه من القرآن. وثانیها یدل مطلقاً، لأنّ الظاهر إستنادهم إلیه، حیث لم یصرّحوا بذلک، لعدم ظهور مستندٍ غیره. ووجه دلالة استنادهم إلیه علی صدقه. إنه لو لم یکن حینئذٍ صدقاً بأنْ کان کذباً لکان إستنادهم إلیه خطأً وهو معصومون منه. قلنا: لا نسلّم الخطأ حینئذٍ، لأنهم ظنّوا صدقة، وهم إنما امروا بالإستناد إلی ما ظنّوا صدقه، فإستنادهم إلیه إنما یدل علی ظنّهم صدقه، ولا یلزم من ظنّهم صدقه صدقه فی نفس الأمر، وإنْ قیل إن ظنّهم معصوم عن الخطأ.

وکذلک بقاء خبر تتوفّر الدواعی علی إبطاله، بأنْ یبطله ذوو الدواعی مع سماعهم له أحاداً، لا یدل علی صدقه، خلافاً الزیدیة فی قولهم یدل علیه، قالوا: للإتفاق علی قبوله حینئذٍ. قلنا: الإتفاق علی قبوله، إنما یدل علی ظنّهم صدقه ولا یلزم من ذلک صدقه فی نفس الأمر. مثاله قوله- صلّی اللَّه علیه وسلّم- لعلی: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی. رواه الشیخان، فإنّ دواعی بنی مروان وقد سمعوه متوفّرة علی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۳

إبطاله، لدلالته علی خلافة علی رضی اللَّه عنه کما قیل کخلافة هارون عن موسی بقوله «اخلفنی فی قومی» «۱»

وإن مات قبله. ولم یبطلوه» «۲».

أقول:

خلافة هارون كانت عامّة، فكذا خلافة على.

وأيضاً، لو كانت خلافة أمير المؤمنين- الدال عليها هذا الحديث- جزئيّة منقطعة لم تتوفر الدواعى على إنكارها، بل النواصب لا ينكرونها...

ترجمة الجلال المحلّى ... ص: ۳۷۳

وقد ترجم العلماء لجلال الدين المحلّى المتوفى سنة ۸۶۴ وأثنوا عليه وعلى مصنّفاته الثناء الجميل، فراجع مثلًا:

۱- الضوء اللامع ۷/ ۳۹.

۲- البدر الطالع ۲/ ۴۲.

۳- حسن المحاضرة ۱/ ۲۵۲.

---

(۱) سورة الاعراف ۷: ۱۴۲.

(۲) شرح جمع الجوامع. فصل الكلام على الاخبار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۴

«۳۸» دلالة الحديث على الخلافة لدى مشايخ القوم ... ص: ۳۷۴

وقد حكى الشيخ عبداللَّه المعروف ب «غلام على» فى رسالة له اختصرها من كتاب «المولوى نعيم اللَّه» فى أحوال الشيخ «شمس الدين حبيب اللَّه» المشهور ب «ميزاجان جانان» حكى عن «المولوى سناء اللَّه» أنه رأى فى عالم المنام أمير المؤمنين عليه السلام وقد خاطبه بحديث المنزلة، ففسّرها «ميرزا جان جانان» بالخلافة فى الطريقة.

أقول:

فلولا دلالة الحديث على خلافة أمير المؤمنين عليه السلام لم يكن للتعبير المذكور وجه!

ولا يتوهّم دلالته على خلافته فى الباطن فقط، فإنّ هذا التوهّم فاسد، كما بيّنا فى مجلّد (حديث الغدير).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۵

«۳۹» عمر يتمنّى ورود الحديث فى حقّه ... ص: ۳۷۵

اشارة

وكان عمر بن الخطّاب يتمنى ورود حديث المنزلة فى حقّه.

كما حديثٍ رواه:

۱- الحسن بن بدر.

۲- الحاكم النيسابورى.

۳- أبو بكر الشيرازى صاحب الألقاب.

۴- جار اللَّه الزمخشرى.

۵- أبو سعد ابن السمّان.

۶- الموفّق بن أحمد المكّى الخوارزمى.

۷- ابن النجار البغدادى.

۸- ابن الصبّاغ المالكى.

۹- محبّ الدين الطبرى.

۱۰- جلال الدين السيوطى.

۱۱- على المتقى الهندى.

وغيرهم...

قال المتقى:

«عن ابن عباس قال: قال عمر بن الخطاب: كفّوا عن ذكر على بن أبى طالب، فإنى سمعت رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- يقول فى على ثلاث خصال، لأن يكون لى واحدة منهنّ أحبّ إلىّ ممّا طلعت عليه الشمس:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۶

كنت أنا وأبو بكر وأبو عبيدة بن الجرّاح ونفر من أصحاب رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- والنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم متكىء على على بن أبى طالب، حتى ضرب بيده على منكبه، ثم قال: أنت يا على: أوّل المؤمنين إيماناً وأوّلهم إسلاماً ثم قال: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى، وكذب عَلَىّ من زعم أنه يحبّنى ويبغضك.

الحسن بن بدر فى (ما رواه الخلفاء) والحاكم فى (الكنى) والشيرازى فى (الألقاب) وابن النجار» «۱».

وقال الموفق المكى الخوارزمى:

«أخبرنا الإمام العلّامة فخر خوارزم أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشرى الخوارزمى: أخبرنا الاستاذ الأمين أبو الحسن على بن الحسين ابن مردك الرازى: أخبرنا الحافظ أبو سعد إسماعيل بن الحسن السمّان:

حدّثنا محمّد بن عبد الواحد الخزاعى- لفظاً-، أخبرنى أبو محمّد عبداللَّه بن سعيد الأنصارى: حدّثنا أبو محمّد عبداللَّه بن أدران الخياط الشيرازى: حدّثنا إبراهيم بن سعيد الجوهرى وصى المأمون حدّثنى أمير المؤمنين الرشيد، عن أبيه عن جده عن عبداللَّه بن عباس قال: سمعت عمر بن الخطاب وعنده جماعة، فتذاكروا السابقين إلى الإسلام، فقال عمر: أمّا على فسمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول فيه ثلاث خصال لوددت أن لى واحد منهن، فكان أحب إلىّ ممّا طلعت عليه الشمس.

كنت أنا وأبو عبيدة وأبو بكر وجماعة من أصحابه، إذ ضرب النبى صلّى اللَّه عليه وآله بيده على منكب على عليه السلام فقال لهُ: يا على أنت أوّل المؤمنين إيماناً وأوّل المسلمين إسلاماً، وأنت منى بمنزلة هارون من

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۷۷

موسى» «۱».

وقال المحب الطبرى:

عن عمر قال سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول لعلى ثلاث خصال، لوددت أن لى واحدةً منهنّ، بينا أنا وأبو عبيدة وأبو بكر وجماعة من أصحاب النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، إذ ضرب النبى- صلّى اللَّه عليه وسلّم- منكب على فقال: يا على، أنت أول المؤمنين إيماناً، وأول المسلمين إسلاماً، وأنت منى بمنزلة هارون من موسى. خرّجه ابن السّمان» «۲».

وقال ابن الصباغ:

«ومن كتاب الخصائص عن العباس بن عبد المطلب (رض) قال:

سمعت عمر بن الخطاب وهو يقول: كفّوا عن ذكر على بن أبى طالب إلّا بخير، فإنى سمعت رسول اللّه يقول» «... ۳».

أقول:

فالعجب من أهل السنّة ينكرون فضيلةً يعترف بها إمامهم!

بل يدّعى بعضهم دلالة الحديث على منقصة، وإمامهم يتمنّى ورود الحديث فى حقّه!

بل يقول الأعور: «إن عمر لو عقل ما تمنّى هذا التمنّى ورود هذا الحديث فى حقّه، وما ظنّه من فضائل على، لأنه شبّهه بهارون فى

---

(۱) المناقب للخوارزمى: ۵۴ رقم ۱۹.

(۲) الرياض النضرة (۳- ۴): ۱۱۸.

(۳) الفصول المهمة: ۱۲۶.

الإستخلاف»!

فلو كان هذا الحديث دالّاً على منقصةٍ كان عمر أدنى مرتبةً من ابن ام مكتوم وأمثاله، لأنه قد تمنى مرتبةً هى أدنى من مرتبة ابن ام مكتوم وأمثاله ... بزعم هؤلاء! لكنّ هذا ممّا لا يلتزمون به قطعاً، فما قالوه هو فى الحقيقة تنقيص وتعيير لخليفتهم من حيث يشعرون أو لا يشعرون.

وعلى الجملة، فإنّ هذا الحديث الذى يروونه عن إمامهم دليل ساطع على أنّ حديث المنزلة يدل على مقامٍ جليلٍ ومرتبة رفيعةٍ من خصائص أمير المؤمنين ... يتمنّاها عمر وغيره من الصحابة ... فهو يدل على أفضلية أمير المؤمنين عليه السلام منهم جميعاً ... لكنّ المتعصّبين منهم يخالفون- فى هكذا الموارد- حتى إمامهم الذى يقتدون به، وخليفتهم الذى يقولون به ... فيأتون بترّهات عجيبة وخرافات غريبة ... إنهم يحاولون استصغار كلّ فضليةٍ ومنقبةٍ خاصة بمولانا أمير المؤمنين عليه السلام، دالّة على أفضليّته ممّن سواه... وكذلك يفعلون...

انظر مثلًا إلى تقوّلاتهم فى باب إبلاغ سورة براءة ... هذا الحديث الذى اتفق الكلّ على روايته، ويعدّ من أجلى أدلّة أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام ... كيف يستصغرون هذه الواقعة ويقلّلون من قدرها، مع أن أبا بكر نفسه يشعر بدلالة الواقعة بأمر اللّه ورسوله على تقدم على عليه السلام، ففى رواية النسائى: «فوجد أبو بكر فى نفسه» «۱». وفى رواية المتقى عن أحمد وابن خزيمة وأبى عوانة والدارقطنى: «فلما قدم أبو بكر بكى فقال: يا رسول اللّه أحدث فىّ شىء ...؟» ... إلى غير ذلك ممّا هو صريح فى أنّ ما فعله النبى- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- بأمرٍ من اللّه عزّوجلّ، أمر جليل وله شأن عظيم...

فإذا كان أهل السنّة يقلّلون من شأن واقعة إبلاغ سورة البراءة، فإنهم

---

(۱) الخصائص: ۶۸ ح ۷۲.

فى الحقيقة يحقّرون إمامهم...

وأنظر مثلًا إلى تقوّلاتهم وأباطيلهم فى توهين قضية الطائر المشوىّ ... مع أنهم يروون فى كتبهم أنّ النبى- صلّى اللّه عليه وآله وسلّم- ردّ الشيخين ولم يأذن لهما بالدخول عليه والأكل معه من ذلك الطير، فلم يكونا مصداق «مَن هو مِن أحب الخلق» فضلًا عن أن يكونا «أحبّ الخلق»!!

وسعد بن أبى وقاص يتمنّى ... ص: ۳۷۹

وكما تمنى عمر ورود حديث المنزلة فى حقه ... كذلك تمنى سعد بن أبى وقاص ... وهذا ممّا رووه كذلك:

قال المتقى: «عن سعد قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: لعلى ثلاث خصال لأن يكون لى واحدة منها أحبّ إلىّ من الدنيا وما فيها:

سمعته يقول: أنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنه لا نبى بعدى. وسمعته يقول: لُاعطينّ الراية غداً رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله ليس بفرار. وسمعته يقول: من كنت مولاه فعلى مولاه. ابن جرير» «۱».

ورواه الوصّابى اليمنى عن سعد كذلك ثم قال: «أخرجه ابن جرير فى تهذب الآثار، والإمام أبو عبداللَّه محمّد بن يزيد بن ماجة القزوينى فى سننه» «۲».

أقول:

---

(۱) كنز العمال ۱۳/ ۱۶۲ رقم ۳۶۴۹۵.

(۲) الاكتفاء فى فضل الأربعة الخلفاء- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۰

فإذا كان حديث المنزلة يدلّ على منقصة، فما معنى تمنّى سعد- وهو أحد العشرة المبشرة عندهم- وروده فى حقّه؟ إنّ تهوين أمر هذا الحديث- هو فى الحقيقة- تحميق لهذا الصحابى الكبير!!

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۱

«۴۰» استدلال الامام بالحديث بالشورى ... ص: ۳۸۱

اشارة

واستدل أمير المؤمنين واحتجاجه بحديث المنزلة يوم الشورى، دليل صريح على دلالة هذا الحديث على أفضليته وأحقيّته بالخلافة والإمامة بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بلا فصل.

فلو كان هذا الحديث غير دال على فضيلة، بل يدل- والعياذ باللَّه- على منقصة، لم يعقل احتجاج الإمام به أمام القوم فى ذلك اليوم، وسكوتهم أمام احتجاجاته واستدلالاته...

ولو كانت هذه الفضيلة من الفضائل المشتركة، لما كان لافتخار الإمام بها وجه، ولقال له القوم: كيف تحتجّ بما يشاركك فيه غيرك على الإمامة دون غيرك؟

ولقد روى احتجاجه عليه السلام جماعة من أعلام القوم ومنهم: الفقيه ابن المغازلى، والخطيب الخوارزمى ... وعباراتهما مذكورة فى مجلّد (حديث الطير).

وقال أبو الفتح ناصر بن عبد السيد المطرزى النحوى فى (الإيضاح- شرح مقامات الحريرى):

«اللهم- كلمة تستعمل فى الدعاء. بمعنى يا اللَّه. والميم فيها عوض من حرف النداء. ولذلك لا تجتمع بينهما. وإنما فتحت من قبل أن الحروف مبنية، والأصل فى البناء السكون، فلمّا زيدت الميمان- وهما ساكنتان- حرّكت الثانية بالفتح لالتقاء الساكنين، وأخطروا الفتحة لخفّتها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۲

هذا أصلها.

ثم یؤتی بها قل «إلّا» إذا کان المستثنی عزیزاً نادراً، وکان قصدهم بذلک الإستظهار بمشیّة اللّه فی إثبات کونه ووجوده، إیذاناً بأنه بلغ من الندرة حدّ الشذوذ.

هذا کثیر فی کلام الفصحاء، وعلی ذلک قوله فی المقامة الخامسة:

«اللهم إلّاأن تقد نار الجوع». ألا تری کیف یقطر منه ماء الندرة ویلوح علیه سیماء الشذوذ؟ لأن الغالب فی ذلک الوقت الذی ذکر الشبع فضلًا أنْ یشتد الجوع فیه تتّقد ناره ویحول دون النوم أواره.

وقد تجیء فیة جواب الإستفهام قبل لا ونعم کثیراً، من ذلک: ما قرأتُ فی حدیث عمیر بن سعد- وقد أتاه رسول عمر بن سعد- قال: کیف ترکت أمیر المؤمنین؟ فقال: صالحاً وهو یقرؤک السلام. فقال له: ویحک لعله استأثر نفسه. قال: اللهم لا. فقال: لعله فعل کذا، قال: اللهم لا. فی حدیثٍ طویل.

وقال عامر بن واثلة: سمعت علیّاً- رضی اللّه عنه- یوم الشوری یقول: نشدتکم باللّه أیها النفر، هل فیکم أحد وحّد اللّه قبلی؟ قالوا: اللهم الا. قال: نشدتکم باللّه هل فیکم أحد قال له رسول اللّه: أنت منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنه لا نبی بعدی غیری. قالوا: اللهم لا...

وعلی هذا قول صاحب المقامات فی الثالثة والأربعین: وناشدتک اللّه، هل رأیت أسحر منک؟ قال: اللهم نعم.

قلت: وکان المتکلم یقصد إثبات الجواب متفرعاً بذکر اللّه تعالی، لیکون أبلغ وأوقع، وفی نفس الشاک أنجع، ویعلم أنه علی یقین من إیراده وبصیرة فی إثباته، قد جعل نفسه فی معرض من أقبل علی اللّه لیجیب عمّا سأله مثلًا، ولا شک أن من کان هذه حاله لا یتکلّم إلّابما هو صدق یقین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۳

وحق».

إستدلال الزهراء علیها السلام بالحدیث ... ص: ۳۸۳

وکذلک الزهراء الصدّیقة- علیها السلام- استدلّت واحتجّت بحدیث المنزلة ... قال ابن الجزری- فی طرق حدیث الغدیر:

«وألطف طریق وقع لهذا الحدیث وأغربه ما حدّثنا به:

شیخنا خاتمه الحفاظ أبو بکر محمّد بن عبداللّه بن الحبّ المقدسی مشافهةً، أخبرتنا الشیخة ام زینب ابنة أحمد بن عبدالرحیم المقدسیة، عن أبی المظفر محمّد بن فینان بن المثنی، أخبرنا أبو موسی محمّد بن أبی بکر الحافظ، أخبرنا ابن عم والدی القاضی أبو القاسم عبد الواحد بن محمّد بن عبد الواحد المدینی بقراءتی علیه، أخبرنا ظفر بن راعی العلوی باستراباد، أخبرنا والدی وأبو أحمد بن مطرف المطرفی قالا: حدّثنا أبو سعد الإدریسی إجازة، فیما أخرجه فی تاریخ استراباد، حدّثنی محمّد بن محمّد بن الحسن أبو العباس الرشیدی من ولد هارون الرشید بسمرقند وما کتبناه إلّاعنه، حدّثنا أبو الحسن محمّد بن جعفر الحلوانی، حدّثنا علی بن محمّد جعفر الأهوازی مولی الرشید، حدّثنا بکر بن أحمد البصری، حدّثتنا فاطمة بنت علی بن موسی الرضا، حدّثنی فاطمة وزینب وام کلثوم بنات موسی بن جعفر قلن: حدّثنا فاطمة بنت جعفر بن محمّد الصادق، حدّثنی فاطمة بن محمّد بن علی، حدّثتنی فاطمة بنت علی بن الحسین، حدّثنی فاطمة وسکینة ابنتا الحسین بن علی، عن ام کلثوم بنت فاطمة بنت رسول اللّه صلی اللّه علیه وسلّم.

عن فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم [ورضی عنها] قالت:

أنسیتم قول رسول اللّه- صلّی اللّه علیه وسلّم یوم غدیر خم: من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۴

کنت مولاه فعلی مولاه. وقوله علیه السلام: أنت منی بمنزلة هارون من موسی علیهما السلام؟

هکذا أخرجه الحافظ الکبیر أبو موسی المدینی فی کتابه المسلسل بالأسماء وقال: هذا الحدیث مسلسل من وجه، وهو أنّ کلّ واحدة من الفواطم تروی عن عمّةٍ لها، فهو روایة خمس بنات أخ، کل واحدة منهنّ عن عمتها» «۱».

---

(۱) أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۵۰- ۵۱.

انظر: نزهة الحفاظ لأبی موسی المدینی: ۱۰۱- ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۵

ملحق حدیث المنزلة رسالةٌ فی حدیث المنزلة فی غیر تبوک ... ص: ۳۸۵

اشارة

تألیف

السیّد علی الحسینی المیلانی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۷

بسم اللَّه الرحمن الرحیم

الحمد للَّه‌رب العالمین والصلاة والسّلام علی سیّدنا محمّد وآله الطیّبین الطاهرین، ولعنة اللَّه علی أعدائهم أجمعین.

وبعد

فقد کان لنا فی کلّ حدیثٍ من أحادیث هذه الموسوعة ملحقٌ فی قسم السند، إستدرکنا فیه طائفةً من الأعلام الرواة للحدیث، أو ذکرنا بعض أسانیده الصحیحة بتصحیحٍ منّا أو من غیرنا.

لکنْ لمّا کان (حدیث المنزلة) من أحادیث کتابی البخاری ومسلم، المعروفین بالصحیحین، وکذا غیرهما من الکتب المشهورة، فقد رأینا أنْ لا حاجة إلی الإستدراک علی رواته الذی ذکرهم السیّد مؤلّف (عبقات الأنوار).

ومن جهةٍ أخری. فقد وجدنا أنّ أهمّ ما یتذرّع به المخالفون، دعوی ورود هذا الحدیث فی غزوة تبوک، لیکون قرینةً علی اختصاص الإستخلاف بمدّة خروج النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی تلک الغزوة، فلا یدلّ الحدیث علی العموم، حتی یستدلّ به علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد رسول اللَّه مباشرة.

وقد اهتمّ السیّد صاحب (عبقات الأنوار) طاب ثراه بهذه الشبهة، وأثبت أنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال هذا الکلام فی مواطن عدیدة.

ونحن اقتفینا أثره، فوضعنا هذه الرسالة علی أساس ما ذکره، مع إضافة موارد وروایاتٍ اخری، مع الإقتصار علی الموارد المتیقّنة التی قامت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۸

علیها الروایات المشتهرة، ثمّ تصحیح کثیر من أسانید الأحادیث وإیراد فوائد شتّی.

واللَّه أسأل أنْ یتقبّل منّا جمیعاً، ویوفّقنا لما یحبُّ ویرضی، بمحمّد وآله الطاهرین.

المورد «۱- ۲» فی یوم المؤاخاة ... ص: ۳۸۸

اشارة

رواه جماعة من الأعلام بأسانيدهم، وإليك روايات أشهرهم:

۱- رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۳۸۸

قال المتقى الهندى:

«مسند زيد بن أبى أوفى: لمّا آخى النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم بين أصحابه قال على: لقد ذهب روحى وانقطع ظهرى حين رأيتك فعلت بأصحابك ما فعلت، غيرى، فإنْ كل من سخطٍ عَلَىَّ فلك العتبى والكرامة.

فقال رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- والذى بعثنى بالحقّ ما أخّرتك إلّالنفسى وأنت منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى، وأنت أخى ووارثى.

قال: وما أرث منك يا رسول اللَّه؟

قال: ما ورثت الأنبياء من قبلى.

قال وما ورثت الأنبياء من قبلك؟

قال: كتاب ربّهم وسنّة نبيّهم.

وأنت معى فى قصرى فى الجنّة مع فاطمة ابنتى، وأنت أخى ورفيقى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۸۹

حم. فى كتاب مناقب على» «۱».

۲- رواية القطيعى ... ص: ۳۸۹

ورواه القطيعى تلميذ عبداللَّه بن أحمد، فقد جاء فى المناقب:

«حدّثنا الحسن قال: حدّثنا أبو عبداللَّه الحسين بن راشد الطّفاوى والصبّاح بن عبداللَّه بن بشر- والخبران متقاربان فى اللّفظ يزيد أحدهما على صاحبه- قالا: حدّثنا قيس بن الربيع قال: حدّثنا سعد الإسكاف، عن عطية، عن محدوج بن زيد الذهلى:

إنّ رسول اللَّه- صلّى اللَّه عليه وسلّم- آخى بين المسلمين.

ثمّ قال: يا على أنت أخى، وأنت بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى.

أما علمت- يا على- أنّ أوّل من يدعى يوم القيامة بى وأقوم عن يمين العرش، فاكسى خضراء من حلل الجنّة، ثمّ يدعى بالنبيين بعضهم على أثر بعضهم، فيقومون سماطين على يمين العرش، يكسون حللًا خضراً من حلل الجنّة، ألا وإنّى اخبرك- يا على- أنّ امّتى أوّل الامم يحاسبون يوم القيامة.

ثمّ أنت أوّل من يدعى بك، لقرابتك ومنزلتك عندى، ويدفع إليك لوائى وهو لواء الحمد، تسير به بين السماطين، آدم وجميع خلق اللَّه يستظلّون بظلّ لوائى، وطوله مسيرة ألف سنة، نسانه ياقوته حمراء، له ثلاثة ذوائب من نور، ذؤابة فى المشرق وذؤابة فى المغرب والثالثة وسط الدنيا، مكتوب عليه ثلاثة أسطر: الأوّل: بسم اللَّه الرحمن الرحيم، والثانى: الحمد للَّه رب العالمين، الثالث: لا إله إلّااللَّه محمّد رسول اللَّه، طول كلّ

(۱) کنز العمال ۹/ ۱۶۷ رقم ۲۵۵۵۴ و ۱۳/ ۱۰۵ رقم ۳۶۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۰

سطر ألف سنة وعرضه ألف سنة، وتسیر باللواء، والحسن عن یمینک والحسین عن یسارک، حتّی تقف بینی وبین إبراهیم فی ظلّ العرش، ثمّ تکسی حلّة خضراء من الجنّة، ثمّ ینادی منادٍ من تحت العرش، نعم الأب أبوک إبراهیم، ونعم الأخ أخوک علی، أبشر یا علی، إنّک تسکی إذا کسیت، وتدعی إذا دعیت، وتحبی إذا حببت» «۱».

۳- روایة الطبرانی ... ص: ۳۹۰

«حدّثنا محمود بن محمّد المروزی، ثنا حامد بن آدم، ثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال: لمّا آخی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم بین أصحابه المهاجرین والأنصار، فلم یؤاخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی رضی اللَّه عنه مغضباً، حتّی أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه، فتسفی علیه الریح، فطلبه النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم حتّی وجده، فوکزه برجله، فقال له:

قم، فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت علیَّ حین واخیت بین المهاجرین والأنصار، ولم أُؤاخ بینک وبین أحدٍ منهم؟ أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی نبی؟

ألا من أحبّک حفَّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتة الجاهلیة وحوسب بعمله فی الإسلام» «۲».

۴- روایة أبی نعیم الأصفهانی ... ص: ۳۹۰

وتظهر روایته ممّا سننقله عن ابن عساکر، فإنّه قد رواه عن طریق

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین لأحمد بن حنبل: ۱۷۹ رقم ۲۵۲.

(۲) المعجم الکبیر ۱۱/ ۶۲ رقم ۱۱۰۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۱

الحافظ أبی نعیم.

۵- روایة ابن المغازلی ... ص: ۳۹۱

وروی الفقیه الشافعی ابن المغازلی الواسطی هذا الحدیث بقوله:

«أخبرنا أبو الحسن أحمد بن المظفر العطار قال: أخبرنا أبو محمّد ابن السقّا، أخبرنا أبو الحسن علی بن عبداللَّه بن القصاب البیّع الواسطی- فیما أذن لی فی روایته عنه- أنّه قال: حدّثنی أبو بکر محمّد بن الحسن بن محمّد البیاسری قال: حدّثنی أبو الحسن علی بن محمّد بن الحسن الجوهری، قال: حدّثنی محمّد بن زکریا بن درید العبدی قال: حدّثنی حمید الطویل، عن أنس قال:

لمّا کان یوم المباهلة، وآخی النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بین المهاجرین والأنصار، وعلی واقف یراه ویعرف مکانه، لم یواخ بینه وبین أحد، فانصرف علی باکی العین، فافتقده النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم- فقال: ما فعل أبو الحسن؟ قالوا: إنصرف باکی العین یا رسول اللَّه. قال: یا بلال إذهب فأْتنی به، فمضی بلال إلی علی- وقد دخل منزله باکی العین، وقالت فاطمة: ما یبکیک لا أبکی عینیک؟ قال: یا فاطمة، آخی النبی بین المهاجرین والأنصار وأنا واقف یرانی ویعرف مکانی، ولم یواخ بینی وبین أحدٍ. قالت: لا یحزنک اللَّه، لعلّه إنّما ادّخرک لنفسه-.

فقال بلال: علی أجب النبی- صلّی اللَّه علیه وسلّم-.

فأتی علی النبیّ.

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: ما یبکیک یا أبا الحسن؟

قال: آخیت بین المهاجرین والأنصار یا رسول اللَّه وأنا واقف ترانی وتعرف مکانی ولم تواخ بینی وبین أحدٍ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۲

قال: إنّما ادّخرتک لنفسی، ألا یسرّک أن تکون أخا نبیّک؟

قال: بلی یا رسول اللَّه، أنّی لی بذلک، فأخذ بیده وأرقاه المنبر فقال:

اللّهمّ هذا منّی وأنا منه، ألا إنّه منّی بمنزلة هارون من موسی، ألا من کنت مولاه فهذا علی مولاه.

قال: فانصرف علی قریر العین، فأتبعه عمر بن الخطاب، فقال: بخ بخ یا أبا الحسن، أصبحت مولای ومولی کلّ مسلم» «۱».

۶- روایة الموفّق بن أحمد الخوارزمی ... ص: ۳۹۲

ورواه الخطیب الخوارزمی قائلًا:

«أنبأنی سیّد القرّاء أبو العلاء الحسن بن أحمد العطّار الهمدانی قال:

أخبرنا أبو علی الحسن بن أحمد المقری: أخبرنا أحمد بن عبداللَّه الحافظ:

حدّثنا سلیمان بن أحمد الطبرانی: حدّثنا محمود بن محمّد المروزی: حدّثنا حامد بن آدم المروزی: حدّثنا جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عباس قال:

لمّا آخی النبیّ- صلّی اللَّه علیه وسلّم- بین أصحابه وبین المهاجرین والأنصار، ولم یواخ بین علی بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علی مغضباً، حتّ أتی جدولًا من الأرض، فتوسّد ذراعه واتّکی، وسفت علیه الریح، فطلبه رسول اللَّه- صلّی اللَّه علیه وسلّم- حتی وجده، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت علیَّ حین آخیت بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟

أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لیس بعدی

---

(۱) المناقب لابن المغازلی: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۴

نبی؟

ألا من أحبّک حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللَّه میتة جاهلیّة وحوسب بعمله فی الإسلام» «۱».

۷- ابن عساکر ... ص: ۳۹۴

«أخبرناه أبو علی الحداد، وحدّثنی أبو مسعود، أنا أبو نعیم الحافظ، نا أحمد بن إبراهیم بن یوسف، نا سهل بن عبداللَّه أبو طاهر، نا ابن أبی السری، نا رواد، عن نهشل بن سعید، عن الضحّاک، عن ابن عباس، قال:

رأیت علیّاً أتی النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فاحتضنه من خلفه فقال:

بلغنی أنّک سمّیت أبا بکر وعمر وضریب أمثالهما ولم تذکرنی. فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم:

أنت منّی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

«أخبرنا أبا القاسم ابن السمرقندی، أنا أبو الحسن بن النقور، أنا عیسی بن علی، أنا عبداللَّه بن محمّد، نا الحسین بن محمّد الذارع البصری، نا عبد المؤمن بن عباد العبدی، نا یزید بن معن، عن عبداللَّه بن شرحبیل، عن رجلٍ من قریش، عن زید ابن أبی أوفی قال: ونا عبداللَّه بن محمّد البغوی، حدّثنی محمّد بن علی الجوزجانی، نا ناصر بن علی الجهنی، نا عبد المؤمن بن عباد بن عمرو العبدی، حدّنی یزید بن معن، عن عبداللَّه بن شرحبیل، عن رجل من قریش، عن زید بن أبی أوفی.

---

(۱) المناقب للخوارزمی ۳۹ ح ۷.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۹.

دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم مسجده، فقال: أین فلان بن فلان؟ فجعل ینظر فی وجوه أصحابه، فذکر الحدیث فی المؤاخاة، وفیه:

فقال علی: لقد ذهب روحی وانقطع ظهری حین رأیتک فعلت بأصحابک ما فعلت، غیری، فإن کان هذا من سخط علیَّ فلک العتبی والکرامة.

فقال رسول اللَّه: والذی بعثنی بالحقّ، ما أخّرتک إلّالنفسی. وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی، غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت أخی ووارثی.

قال: وما أرث منک یا رسول اللَّه؟

قال: ما ورّثت الأنبیاء من قبلی.

قال: وما ورّثت الأنبیاء من قبلک؟

قال: کتاب ربّهم وسنّة نبیّهم. وأنت معی فی قصری فی الجنّة، مع فاطمة ابنتی، وأنت أخی ورفیقی. ثمّ تلا رسول اللَّه: «إخواناً علی سررٍ متقابلین» «۱»

المحابّین فی اللَّه ینظر بعضهم إلی بعض» «۲».

وهنا مطالب:

الأول: فی الصحابة الرواة لخبر المؤاخاة: فلقد روی خبر المؤاخاة عن عدّةٍ من الصحابة، منهم:

۱- ابن أبی أوفی. رواه أحمد بن حنبل وغیره.

۲- محدوج بن زید الذهلی. رواه القطیعی وأبو نعیم وأبو موسی المدینی وغیرهم.

---

(۱) سورة صافات ۳۷: ۴۴.

(۲) تاریخ دمشق ۴۲/ ۵۲- ۵۳.

۳- عبداللَّه بن العباس. رواه الطبرانی وغیره.

۴- أنس بن مالک. رواه ابن المغازلی وغیره.

۵- عمر بن الخطاب. رواه الزرندی وغیره.

۶- یعلی بن مرة. رواه جمال الدین المحدث الشیرازی وغیره.

الثانی: فی أنّ المؤاخاة کانت مرّتین: فإنّ المؤاخاة وقعت مرّتین، مرةً فی مکة قبل الهجرة، بین المهاجرین، ومرةً فی المدینة بعد الهجرة، بین المهاجرین والأنصار، وقد آخی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی کلتا المرّتین بین نفسه وبین علی، وذکر حدیث المنزلة فی کلّ مرة، کما تقدّم فی الروایات، فإن بعضها عن المرّة الاولی وبعضها عن المرّة الثانیة.

وأمّا أنّها کانت مرّتین، فذاک صریح المحدّثین وأصحاب السّیر:

قال ابن عبد البرّ، بترجمة الإمام علیه السلام: «وروینا من وجوهٍ عن علی أنّه کان یقول: أنا عبداللَّه وأخو رسول اللَّه لا یقولها أحد غیری إلّا کذّاب.

قال أبو عمر: أخی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم بین المهاجرین بمکة، ثمّ آخی بین المهاجرین والأنصار بالمدینة، وقال فی کلّ واحدةٍ منهما لعلی: أنت أخی فی الدنیا والآخرة، وآخی بینه وبین نفسه، فلذلک کان هذا القول وما أشبه من علی» «۱».

وقال الحافظ ابن حجر- بعد أن ذکر من أخبار المؤاخاة عن: الواقدی، وابن سعد، وابن إسحاق، وابن عبد البر، والسهیلی، وابن کثیر- وغیرهم قال-:

«وأنکر ابن تیمیّة فی کتاب الردّ علی ابن المطهّر الرافضی المؤاخاة بین المهاجرین وخصوصاً مؤاخاة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی، قال:

---

(۱) الإستیعاب فی معرفة الأصحاب ۳/ ۱۰۹۸.

لأنّ المؤاخاة شرّعت لإرفاق بعضهم، ولتألیف قلوب بعضهم، فلا معنی لمؤاخاة النبی لأحدٍ منهم، ولا لمؤاخاة مهاجری لمهاجری.

وهذا ردّ للنص بالقیاس، وإغفال عن حکمة المؤاخاة، لأن بعض المهاجرین کان أقوی من بعض بالمال والعشیرة والقوی، فآخی بین الأعلی والأدنی...

قلت: وأخرجه الضیاء فی المختارة من المعجم الکبیر للطبرانی، وابن تیمّیة یصرّح بأنّ أحادیث المختارة أصحّ وأقوی من أحادیث المستدرک» «... ۱».

وقال الزرقانی المالکی تحت عنوان: «ذکر المؤاخاة بین الصّحابة رضوان اللَّه علیهم أجمعین»:

«وکانت- کما قال ابن عبد البر وغیره- مرّتین، الاولی بمکّة قبل الهجرة، بین المهاجرین بعضهم بعضاً علی الحق والمواساة، فآخی بین أبی بکر وعمر، و ... وهکذا بین کلّ اثنین منهم إلی أنْ بقی علی فقال: آخیت بین أصحابک فمن أخی؟ قال: أنا أخوک.

وجاءت أحادیث کثیرة فی مؤاخاة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلی، وقد روی الترمذی وحسّنه والحاکم وصحّحه عن ابن عمر أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لعلی: أما ترضی أن أکون أخاک؟ قال: بلی؟ قال: أنت أخی فی الدنیا والآخرة.

وأنکر ابن تیمیّة هذه المؤاخاة بین المهاجرین، خصوصاً بین المصطفی وعلی، وزعم أنّ ذلک من الأکاذیب، وأنّه لم یؤاخ بین مهاجری ومهاجری. قال: لأنّها شُرِّعت لإرفاق بعضهم بعضاً...

---

(۱) فتح الباری فی شرح البخاری ۷/ ۳۴۵.

وردّه الحافظ بأنّه ردّ للنص بالقیاس» «... ۱».

الثالث: فی أنّ غیر واحدٍ من روایات المؤاخاة فی کتب القوم صحیح سنداً: فمن ذلک:

روایة الطبرانی، فقد أخرجه:

عن «محمود بن محمّد المروزی»، وهو: محمود بن محمّد بن عبدالعزیز، أبو محمّد، قال الخطیب: «قدم بغداد، وحدّث بها عن داود بن رشید، والحسین بن علی بن الأسود، وعلی بن حجر وحامد بن آدم المروزیین، وسهل بن العباس الترمذی.

روی عنه: محمّد بن مخلّد، وعبد الصمد بن علی الطستی، وأبو سهل بن زیاد، وإسماعیل بن علی الخطبی، وأبو علی بن الصواف أحادیث مستقیمة».

ثمّ روی عن طریقه حدیثاً، وأرّخ وفاته بسنة سبع وتسعین» «۲».

عن «حامد بن آدم»، وقد أخرج عنه الحاکم فی (المستدرک) «۳» وذکره ابن حبّان فی (الثقات) «۴» وقال ابن عدی: «لم أر فی حدیثه إذا روی عن ثقةٍ شیئاً منکراً، وإنّما یؤتی ذلک إذا حدَّث عن ضعیف» «۵».

نعم، قد تکلّم فیه السعدی، لکن السعدی نفسه مجروح، فلا یعارَض بکلامه توثیق الحاکم وابن حبان وغیرهما.

عن «جریر».

---

(۱) شرح المواهب اللدنیّة ۲/ ۱۹۱.

(۲) تاریخ بغداد ۱۳/ ۹۴.

(۳) لسان المیزان ۲/ ۱۶۳.

(۴) کتاب الثقات ۸/ ۲۱۸.

(۵) الکامل ۲/ ۴۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۳۹۹

عن «لیث».

عن «مجاهد».

وهؤلاء أمّة أعلام، لا حاجة إلی توثیقهم.

الرابع: فی أنّ بعضهم روی صدر الحدیث فقط، إمّاللإختصار، وإمّا لغرضٍ!: قال ابن الأثیر: ع س- محدوج بن زید الهذلی، مختلف فی صحبته. حدیثه: إنّ النبی قال: إنّ أوّل من یدعی یوم القیامة بی» أخرجه أبو نعیم وأبو موسی» «۱».

وقال ابن حجر: «محدوج- بمهملة ساکنة وآخره جیم- بن زید الهذلی، ذکره قیس بن الربیع الکوفی فی مسنده وروی عن سعد الإسکاف:

سمعت عطیة عنه عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قال: أوّل من یدعی به یوم القیامة یدعی بی» أخرجه أبو نعیم وقال: مختلف فی صحبته» «۲».

المورد «۳» عند ولادة الحسن وولادة الحسین علیهما السلام ... ص: ۳۹۹

اشارة

وفی روایة غیر واحدٍ من الأعلام، أنّه لمّا ولد الحسن السبط علیه السلام، هبط جبریل علیه السلام وقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منک بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک، فسمّ ابنک هذا باسم هارون...

وکذا لمّا ولد الحسین السبط علیه السلام.

فسمّاهما بالحسن والحسین، باسم ولدی هارون: شبرّ وشبیر.

ومن رواة هذا الخبر:

---

(۱) أسد الغابة فی معرفة الصحابة ۴/ ۲۹۵.

(۲) الإصابة فی معرفة الصحابة ۵/ ۷۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۰

أبو سعید الخرکوشی، صاحب (شرف المصطفی)، المتوفی سنة ۴۰۷.

وعمر بن محمّد بن خضر، المعروف بالملّا، صاحب (السیرة)، المتوفی سنة ۵۷۰.

الموفّق بن أحمد الخوارزمی المکی، المتوفی سنة ۵۶۸.

محبّ الدین الطبری الشافعی، المتوفی سنة ۶۹۴.

والحسین بن محمّد الدیاربکری صاحب (تاریخ الخمیس) المتوفی سنة

وأحمد بن الفضل بن باکثیر المکی المتوفی سنة ۱۰۴۷.

وإلیک لفظ الخبر عن بعضهم:

قال الملّاء فی (سیرته):

«وعن جابر بن عبداللَّه رضی اللَّه عنه قال: لمّا ولدت فاطمة الحسن رضی اللَّه عنه قالت لعلی- کرّم اللَّه وجهه-: سمّه؟ فقال: ما کنت أسبق باسمه رسول اللَّه. ثم أخبر النبی علیه السلام فقال: وما کنت لأسبق باسمه ربی عزّوجلّ، فأوحی اللَّه جلّ جلاله إلی جبریل علیه السلام أنّه قد ولد لمحمّد ولد، فأهبط إلیه وهنّه وقل له: إنّ علیّاً منک بمنزلة هارون من موسی، فسمّه باسم هارون. فهبط جبریل علیه السلام فهنّاه من اللَّه جلّ جلاله، ثمّ قال: إنّ اللَّه تعالی أمرک أن تسمّیه باسم ابن هارون، قال: وما کان اسم ابن هارون؟ قال: شبیر. فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: لسانی عربی، فقال: سمّه الحسن» «۱».

وقال الحافظ محبّ الدین الطبری:

«وعن أسماء بنت عمیس قالت: قبلت فاطمة بالحسن، فجاء النبی

---

(۱) وسیلة المتعبّدین إلی متابعة سیّد المرسلین ۵/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۱

صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا أسماء هلمّی ابنی، فدفعته إلیه فی خرقةٍ صفراء، فألقاها عنه قائلًا: ألم أعهد إلیکنَّ أنْ لا تلفّوا مولوداً بخرقةٍ صفراء! فلففتهُ بخرقةٍ بیضاء، فأخذه، وأذّن فی اذنه الیمنی وأقام فی الیسری، ثمّ قال لعلی:

أیّ شیء سمّیت ابنی؟

قال: ما کنت لأسبقک بذلک.

فقال: ولا أنا اسابق ربّی.

فهبط جبریل علیه السلام فقال: یا محمّد، إنّ ربّک یقرؤک السلام ویقول لک: علی منّی بمنزلة هارون من موسی لکنْ لا نبی بعدک. فسمّ ابنک هذا باسم ولد هارون.

فقال: وما کان اسم ابن هارون یاجبرئیل؟

قال: شبّر.

فقال صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ لسانی عربی.

فقال: سمّه الحسن.

ففعل صلّى اللَّه عليه وسلّم.

فلمّا كان بعد حول ولد الحسين. فجاء نبى اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

وذكرت مثل الأوّل، وساقت قصة التسمية مثل الأوّل، وأنّ جبريل عليه السلام أمره أنْ يسمّيه باسم ولد هارون شبير. فقال النبى مثل الأوّل، فقال:

سمّه حسيناً.

خرّجه الإمام على بن موسى الرضا» «۱».

وذكره الحافظ الخوارزمى بالإسناد فى كتابه (مقتل الحسين) بعد خبر رواه عن: الحافظ أبى الحسن على بن أحمد العاصمى، أخبرنا أبو على

---

(۱) ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۲۰۹- ۲۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۲

إسماعيل بن أحمد البيهقى، أخبرنا والدى أحمد بن الحسين قال:

«وبهذا الإسناد عن أحمد بن الحسين هذا، أخبرنا أبو القاسم الحسن بن محمّد المفسّر، أخبرنا أبو بكر محمّد بن عبداللَّه الحفيد، حدّثنا أبو القاسم عبداللَّه بن أحمد بن عامر الطائى بالبصرة، حدّثنى أبى، حدّثنى على بن موسى، حدّثنى أبى موسى بن جعفر، حدّثنى أبى جعفر بن محمّد، حدّثنى أبى محمّد بن على، حدّثنى أبى على بن الحسين، قال: حدّثنى أسماء بنت عميس» «... ۱».

صحّة سند هذا الخبر ... ص: ۴۰۲

وهذا الخبر صحيح:

فأمّا (إسماعيل بن أحمد البيهقى) وهو ابن البيهقى، أثنى عليه كلّ من ترجم له من الأعلام، فراجع.

۱- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۳.

۲- الكامل فى التاريخ ۹/ ۱۵۱.

۳- التحبير للسمعانى ۱/ ۸۳.

۴- طبقات السبكى ۷/ ۴۴.

۵- النجوم الزاهرة ۵/ ۲۰۵.

۶- البداية والنهاية ۱۲/ ۱۵۶.

۷- تتمة المختصر ۲/ ۲۱.

وتوفى سنة ۵۰۷.

وأمّا (أبو بكر البيهقى)، فإليك نبذة من كلماتهم فى حقّه مع التلخيص:

---

(۱) مقتل الحسين: ۱۳۵- ۱۳۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۳

فقد قال ياقوت فى (بيهق): «قد أخرجت هذه الكورة من لا يحصى من الفضلاء والعلماء والفقهاء والادباء، ومن أشهر أئمّتهم الإمام أبو

بکر أحمد بن الحسین، صاحب التصانیف المشهورة، وهو الإمام الحافظ الفقیه الأصولی الدیّن الورع، أوحد الدهر فی الحفظ والإتقان، مع الدین المتین، من أجلّ أصحاب أبی عبداللّه الحاکم والمکثرین عنه، ثمّ فاقه فی فنونٍ من العلم تفرّد بها. مات سنة ۴۵۴» «۱».

وقال السمعانی: «کان إماماً فقیهاً حافظاً، جمع بین معرفة الحدیث والفقه، وکان یتتبّع نصوص الشافعی» «... ۲».

وقال ابن خلکان: «الفقیه الشافعی الحافظ الکبیر المشهور، وأحد زمانه وفرد أقرانه فی الفنون، وهو أوّل من جمع نصوص الإمام الشافعی، وکان قانعاً من الدنیا بالقلیل. وقال إمام الحرمین فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّاوللشافعی علیه مِنّة إلّاأحمد البیهقی فإنّ له علی الشافعی منّة، أخذ عنه الحدیث جماعة من الأعیان» «۳».

وقال الذهبی: «هو الحافظ العلّامة الثبت الفقیه شیخ الإسلام أبو بکر، بورک له فی علمه وصنّف التصانیف النافعة. قال الحافظ عبد الغافر بن إسماعیل فی تاریخ: کان البیهقی علی سیرة العلماء، قانعاً بالیسیر متجمّلًا فی زهده وورعه.

قال شیخ القضاة أبو علی إسماعیل بن البیهقی قال أبی ک حین ابتدأت بتصنیف هذا الکتاب- یعنی کتاب المعرفة من السنن والآثار- وفرغت من تهذیب أجزاء منه، سمعت الفقیه محمّد بن أحمد- وهو من

---

(۱) معجم البلدان ۱/ ۶۳۸- ۶۳۹ بیهق.

(۲) الأنساب- البیهقی ۱/ ۴۳۸.

(۳) وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۴

صالحی أصحابی وأکثرهم تلاوةً وأصدقهم لهجة- یقول: رأیت الشافعی فی النوم وبیده أجزاء هذا الکتاب وهو یقول: کتبت الیوم من کتاب الفقیه سبعة أجزاء. أو قال: قرأتها، ورآه یعتدّ بذلک. قال: وفی صباح ذلک الیوم رأی فقیه آخر من إخوانی الشافعیّ قاعداً فی الجامع علی السریر وهو یقول: قد استفدت الیوم من کتاب الفقیه حدیث کذا وکذا. وأخبرنا أبی قال: سمعت الفقیه أبا محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ یقول: سمعت الفقیه محمّد بن عبد العزیز المروزی یقول: رأیت فی المنام کأنّ تابوتاً علا فی السماء یعلوه نور. فقلت: ما هذا؟

فقال: تصنیفات أحمد البیهقی. ثمّ قال شیخ القضاة: سمعت الحکایات الثلاث من الثلاثة المذکورین.

قلت: هذه الرؤیا حق، فتصانیف البیهقی عظیمة القدر، غزیرة الفوائد، قلَّ من جوّد توالیفه مثل الإمام أبی بکر، فینبغی للعالم أن یعتنی بها ولا سیّما سننه الکبیر» «۱».

وقال الذهبی أیضاً: «الإمام الحافظ العلّامة شیخ خراسان أبو بکر.

بورک له فی عمله لحسن مقصده وقوّة فهمه وحفظه، وعمل کتباً لم سیبق إلی تحریرها» «... ۲».

وهکذا تجد الثناء علیه فی غیر هذه الکتب، حیث یذکرونه بالأوصاف الجلیلة والألقاب العظیمة، ویذکرون الکلمات فی حقّه والحکایات فی کتبه ومصنّفاته، فراجع تراجمه فی (مرآة الجنان) و (العبر) و (طبقات السبکی) و (الکامل فی التاریخ) و (المختصر فی أخبار البشر) و (طبقات الحفاظ) وغیرها.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

(۲) تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۱۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۵

وأمّا (أبو القاسم المفسّر) فهو: الحسن بن محمّد بن الحسن بن حبيب الواعظ:

ترجم له عبد الغافر، ووصفه بالاستاذ، الإمام، الواعظ، المفسّر، الكامل، قال: «سمع وجمع، وحدّث عن الأصم، وأبى عبد الصفّار، وأبى الحسن الكارزى، وأبى محمّد المزنى، وأبى سعيد عمرو بن محمّد بن منصور الضرير، وأبى جعفر محمّد بن صالح بن هانى، وأبى زكريّا العنبرى وغيرهم. وتوفى ليلة الثلاثاء، فى ذى القعدة، سنة ۴۰۶» «۱».

وترجم له الصفدى وقال: «قال ياقوت: ذكره عبد الغفار فقال: إمام عصره فى معانى القراءات وعلومها.

وقد صنّف التفسير المشهور به، وكان أديباً نحوياً، عارفاً بالمغازى والقصص والسير. مات فى ذى القعدة سنة ۴۰۶. وصنّف فى القراءات والأدب وعقلاء المجانين.

وكان يدرّس لأهل التحقيق ويعظ العوام، وانتشر عنه بنيسابور العلم الكثير، وسارت تصانيفه فى الآفاق.

حدّث عن الأصم وعبداللّه بن الصفّار وأبى الحسن الكارزى، وكان أبو إسحاق الثعلبى من خواص تلاميذه، وكان كراميًّ المذهب ثمّ تحوّل شافعيّاً.

وكان فى داره بستان وبئر، وكان إذا قصده إنسان من الغرباء إن كان ذا ثروةٍ طمع فى ماله وأخذ منه حتّى يقرئه، وإنْ كان فقيراً، أمره بنزع الماء من البئر للبستان بقدر طاقته. وكان لا يفعل هذا بأهل بلده.

ومن شعره» «... ۲».

---

(۱) السياق فى تاريخ نيسابور: ۲۶۸.

(۲) الوافى بالوفيات ۱۲/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۶

وأمّا (أبو بكر الحفيد) فمن مشاهير المحدّثين، ونكتفى بترجمته فى (الأنساب):

قال: «كان محدّث أصحاب الرأى فى عصره، كثير الرحلة والسماع والطلب، خرج إلى العراق والبحرين وغاب عن بلده أربعين سنة، سمع ...

سمع منه الحاكم أبو عبداللّه الحافظ وذكره فى التاريخ وقال: كان محدّث أصحاب الرأى، كثير الرحلة والسماع والطلب، لولا مجون كان فيه، وذلك أنّه خرج من نيسابرو سنة ۲۹۰ وانصرف إليها سنة ۳۳۰، وأكثر مقامه كان بالعراقين ... ومن الناس من يجرحه ويتوهم أنّه فى الرواية، فليس كذلك، فإنّ جرحه كان بشرب المسكر، فإنّه على مذهبه كان يشرب ولا يستره ... حدّث بنيسابور تسع سنين، وقد أكثرنا عنه ... وتوفى بهراة، فى شهر رمضان، من سنة ۳۴۴» «۱».

وأمّا (أبو القاسم الطائى) فقد ترجم له الخطيب فى تاريخه فقال:

«عبداللّه بن أحمد بن عامر بن سليمان بن صالح، أبو القاسم الطائى.

روى عن أبيه، عن على بن موسى الرضا، عن آبائه، نسخةً. حَدّث عنه: أبو بكر الجعابى، وأبو بكر ابن شاذان، وابن شاهين، وإسماعيل بن ممّد بن زنجى، وأبو الحسن ابن الجنيد.

وأخبرنا محمّد بن عبدالملك القرشى، أخبرنا عمر بن أحمد الواعظ، حدّثنا عبداللّه بن أحمد بن عامر بن سليمان الطائى، حدّثنى أبى- فى سنة ۲۶۰- حدّثنا على بن موسى- سنة ۱۹۴- حدّثنى أبى موسى بن جعفر، حدّثنى أبى جعفر بن محمّد، حدّثنى أبى محمّد بن على، حدّثنى أبى على

---

(۱) الأنساب- الحفيد ۲/ ۲۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۷

بن الحسین، حدّثنی أبی الحسین بن علی، حدّثنی أبی علی بن أبی طالب، قال: قال رسول اللّه: الإیمان إقرار باللسان ومعرفة بالقلب وعمل بالأرکان.

حدّثنی علی بن محمّد بن نصر قال: سمعت حمزة بن یوسف یقول: سمعت أبا محمّد بن علی- هو البصری- یقول: عبداللّه بن أحمد بن عامر بن سلیمان بن صالح، أبو القاسم الطائی کان امیّاً، لم یکن بالمرضی، روی عن أبیه، عن علی بن موسی الرضا.

قال لی الحسن بن محمّد الخلال: توفی عبداللّه بن أحمد بن عامر الطائی فی سنة ۳۲۴. وقرأت فی کتاب محمّد بن علی بن عمر بن الفیاض:

توفی عبداللّه بن أحمد بن عامر الطائی یوم الجمعة لأربع عشر لیلة خلت من شهر ربیع الآخر من سنة ۳۲۴» «۱».

أقول:

لم أجد ذکراً لعبداللّه بن أحمد بن عامر الطائی، ولا لأبیه، فی کتاب (الکامل) لابن عدی المتوفی سنة ۳۶۵، ولا فی کتاب (الضعفاء الکبیر) لأبی جعفر العقیلی، المتوفی سنة ۳۲۲، ولا فی کتاب (الجرح والتعدیل) لابن أبی حاتم المتوفی سنة ۳۲۷، مع أنهم معاصرون له، فهما غیر مذکورین فی هذه الکتب، ولا فی غیرها من کتب الجرح والتعدیل، ممّا یدلُّ علی أنْ لا موضع للطعن فیهما، وإلّا لذکروهما، وخاصّةً ابن عدی صاحب (الکامل) فإنّه قد بنی علی أنْ یذکر فی کتابه المذکور من تکلّم فیه ولو بأدنی لین وبأقلّ تجریح.

وأمّا ما حکاه الخطیب عن حمزة بن یوسف أنّه سمع أبا محمّد بن علی- هو البصری، من قوله فی عبداللّه: «کان امیّاً لم یکن بالمرضی» فلا یجوز الإعتماد علیه بوجهٍ، لکونه جرحاً مبهماً، ثمّ من هو: أبو محمّد بن

---

(۱) تاریخ بغداد ۹/ ۳۸۵- ۳۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۸

علی البصری؟ فراجعت (میزان الإعتدال) فوجدت القائل هو: الحسن بن علی الزهری، وکذا فی (لسان المیزان) «۱»، فهو: أبو محمّد الحسن بن علی الزهری البصری، ولکنْ من هو؟ یقول الذهبی: لم أظفر له بترجمة «۲».

ومن جهةٍ اخری، فإنّ الذهبی وابن حجر لم ینقلا فی الرجل شیئاً عن أساطین الرجالیین، مع أنّ الذهبی یذکر فی مقدّمة کتابه قائلًا: «وفیه من تُکلّم فیه مع ثقته وجلالته بأدنی لین، وبأقل تجریح، فلولا أن ابن عدی أو غیره من مؤلفی کتب الجرح ذکروا ذلک الشخص لما ذکرته، لثقته» ... فما باله، لم یتبع القوم فی هذا المورد، وأخذ المطلب من الخطیب مع عدم ذکر اسمه؟!

وأمّا (أبوه) فلم یعنونه أحدٌ، حتّی الذهبی- الذی عنونه ابنه بما ذکرناه، وقد عرفت الکلام فیه- ولذا قال المتقی: قال السیوطی: إنّ الذهبی لم یتّهم إلّاالابن، والأب موثّق «۳».

وعلی الجملة، فالروایة معتبرة، ویؤکّد ذلک ما ذکروه بترجمة البیهقی من أنّه کان لا یروی شیئاً یراه موضوعاً.

صحّة السند إلی صحیفة الرضا علیه السلام ... ص: ۴۰۸

وبهذه المناسبة، فقد عثرنا علی سندٍ معتبر من طرق القوم إلی (صحیفة الرضا) علیه السلام.

ویقوّیه أیضاً الطریق الصحیح الآخر، فقد عرفنا من عبارة (تاریخ بغداد) أنّ الخطیب یروی (الصحیفة) عن شیخه محمّد بن عبد الملک

---

(۱) میزان الإعتدال ۴/ ۵۹ لسان المیزان ۳/ ۲۵۲.

(۲) تذکرة الحفّاظ ۳/ ۱۰۲۱، سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۳۶.

(۳) کنز العمال ۱۳/ ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۰۹

القرشی، عن عمر بن أحمد الواعظ، عن عبداللَّه بن أحمد...

فأمّا (الخطیب) فغنی عن التوثیق.

وأمّا (محمّد بن عبد الملک القرشی) فقد ترجم له الخطیب قال:

«سمع محمّد بن المظفر الحافظ ... وخلقاً من هذه الطبقة. کتبنا عنه وکان صدوقاً، وسألته عن مولده فقال: فی جمادی الآخرة من سنة ۳۷۳. ومات فی لیلة الجمعة، ودفن فی مقبرة باب حرب، یوم الجمعة ۲۹ جمادی الاولی سنة ۴۴۸، وصلّیت علیه فی جامع المدینة» «۱».

وأمّا (عمر بن أحمد الواعظ) فهو الحافظ ابن شاهین، الغنی عن الترجمة والتوثیق.

المورد «۴» یوم خیبر ... ص: ۴۰۹

اشارة

ورواه جمعٌ من الحفّاظ بأسانیدهم:

قال الفقیه ابن المغازلی الشافعی: «أخبرنا أبو الحسن علی بن عبداللَّه بن القصّاب البیّع رحمه اللَّه، حدّثنا أبو بکر محمّد بن أحمد بن یعقوب المفید الجرجرائی، حدّثنا أبو الحسن علی بن سلیمان بن یحیی، حدّثنا عبد الکریم بن علی، حدّثنا جعفر بن محمّد بن ربیعة البجلی، حدّثنا الحسن بن الحسین العرنی، حدّثنا کادح بن جعفر، [عن عبداللَّه بن لهیعة، عن عبد الرحمن بن زیاد] عن مسلم بن یسار، عن جابر بن عبداللَّه قال:

لمّا قدم علی بن أبی طالب بفتح خیبر قال له النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا علی، لولا أنْ تقول طائفة من أُمّتی فیک ما قالت النصاری فی عیسی بن مریم لقلت فیک مقالًا لا تمرّ بملأ من المسلمین إلّاأخذوا التراب

---

(۱) تاریخ بغداد ۲/ ۳۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۰

من تحت رجلیک وفضل طهورک یستشفون بهما.

ولکنّ حسبک أنْ تکون منّی [وأنا منک، ترثنی وأرثک. وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبی بعدی، وأنت تبریء ذمّتی وتستر عورتی وتقاتل علی سنّتی، وأنت غداً فی الآخرة أقرب الخلق منّی، وأنت علی الحوض خلیفتی، وإنّ شیعتک علی منابر من نورٍ مبیضّةً وجوههم حولی، أشفع لهم، ویکونون فی الجنّة جیرانی.

وإنّ حربک حربی وسلمک سلمی وسریرتک سریرتی [وعلانیتک علانیتی وإنّ ولدک ولدی، وأنت تقضی دینی، وأنت تنجز وعدی، وإنّ الحقّ علی لسانک وفی قلبک ومعک وبین یدیک ونصب عینیک، الإیمان مخالط لحمک ودمک، کما خالط لحمی ودمی، لا یرد علیّ الحوض مبغض لک، ولا یغیب عنه محبّ لک.

فخرّ علیّ ساجداً وقال: الحمد للَّه» «... ۱».

وقال الحافظ الموفق بن أحمد الخوارزمی: «أخبرنی سیّد الحفّاظ [أبو منصور] شهردار بن شیرویه بن شهردار الدیلمی- فیما کتب إلیّ من همدان- أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللَّه بن عبدوس الهمدانی کتابةً، حدّثنا الشیخ أبو طاهر الحسین بن علی بن سلمة، عن

مسند زيد بن على، حدّثنا الفضل بن الفضل بن عباس، حدّثنا أبو عبداللّه محمّد بن سهل، حدّثنا محمّد بن عبداللّه البلوى، حدّثنا إبراهيم بن عبيداللّه بن العلاء، حدّثنى أبى، عن زيد بن علىّ بن الحسين بن على بن أبى طالب، عن أبيه عن جدّه عن على بن أبى طالب قال:

قال رسول اللّه يوم فتحت خيبر: لولا أنْ تقول فيك طوائف من أُمّتى ما قالت النصارى فى عيسى بن مريم، لقلت فيك اليوم مقالًا لا تمرّ على

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۲۱۵- ۲۱۶ ح ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۱

ملأ من المسلمين إلّاوأخذوا من تراب رجليك وفضل طهورك يستشفون به.

ولكنْ حسبك أن تون منّى وأنا منك، ترثنى وأرثك. وأنت منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى، أنت تؤدّى دينى وتقاتل على سنّتى، وأنت» «... ۱».

وقال الحافظ أبو عبداللّه الكنجى: «أخبرنى أبو إسحاق إبراهيم بن يوسف بن بركة الكتبى، أخبرنا الحافظ أبو العلاء الهمدانى، أخبرنا أبو الفتح عبداللّه بن عبدوس بن عبداللّه الهمدانى، حدّثنا أبو طاهر الحسين بن سلمة بن على، عن مسند زيد بن على» ... إلى آخر ما تقدّم «۲».

رواية الحديث باختصار ... ص: ۴۱۱

ثمّ إنّ هذا الحديث يشتمل على عدّة مناقب لأمير المؤمنين عليه السلام، وقد روى بعض أعلام القوم بأسانيدهم بعض تلك المناقب:

أخرج ابن أبى حاتم: «روى أحمد بن عثمان بن حكيم، عن حسن بن حسين، عن كادح بن جعفر، عن عبداللّه بن لهيعة، عن عبد الرحمن بن زياد، عن مسلم بن يسار، عن جابر، قال:

لمّا قدم على على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بفتح خيبر، قال رسول اللّه: لولا أنْ تقول فيك طوائف من أُمّتى ما قالت النصارى فى المسيح بن مريم، لقلت فيك اليوم قولًا» «۳».

وأخرج الطبرانى بسنده: «إنّ رسول اللّه قال لعلى: والذى نفسى بيده

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۱۲۸- ۱۲۹ ح ۱۴۳.

(۲) كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۲۶۴.

(۳) كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۲

لولا أنْ يقول فيك طوائف من أُمّتى بما قالت النصارى فى عيسى بن مريم لقلت فيك اليوم مقالًا لا تمرّ بأحدٍ من المسلمين إلّاأخذ التراب من أثر قدميك يطلب به البركة» «۱».

وأخرجه الخوارزمى بسنده إلى الطبرانى قال: «أخبرنا سيّد الحفّاظ أبو منصور فيما كتب إلىَّ من همدان، أخبرنا محمود بن إسماعيل، أخبرنا أحمد بن فادشاه، أخبرنا الطبرانى، عن أحمد بن محمّد القنطرى، عن حرب بن الحسن، عن يحيى بن يعلى، عن محمّد بن عبيداللّه بن أبى رافع، قال قال رسول اللّه» «... ۲».

الكلام على هذا السند ... ص: ۴۱۲

وهذا الحديث على رواية ابن أبى حاتم صحيح على اصولهم:

فأمّا «ابن أبى حاتم» فغنى عن التعريف.

وأما «أحمد بن عثمان بن حكيم» فمن رجال البخارى ومسلم والنسائى وابن ماجة «۳».

وأمّا «حسن بن حسين» وهو العرنى، فقد حقّقنا حاله فى بعض بحوثنا، وأثبتنا أن لا أساس للقدح فيه والجرح له، ومن تكلّم فيه فإنّما هو لشيّعه، بل لقد نصّ بعضهم على أنّه كان من رؤساء الشيعة ... وسيأتى مزيد من الكلام حوله.

وأمّا «كادح بن جفعر»:

فقد قال أبو حاتم: صدوق.

---

(۱) علل الحديث ۱/ ۳۱۳- ۳۱۴ رقم ۹۴۱.

(۲) مقتل الحسين: ۷۸- ۷۹ ح ۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۱/ ۴۲ رقم ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۳

وقال عبداللَّه بن أحمد: سألت أبى عنه، فقال: ليس به بأس.

وقال أحمد أيضاً: رجل صالح فاضل خيّر.

وفى روايةٍ: كان صاحب سنّة وعبادة، يعنى بالحديث.

وذكره ابن شاهين فى الثقات» «۱».

قلت: لم ينقل فيه قدحٌ إلّاعن أبى الفتح الأزدى، قال: ضعيف زائغ «۲».

لكنّ الأزدى نفسه ضعيف، فقد نصَّ الذهبى والحافظ ابن حجر عقب تضعيفه بعض الرجال على ذلك، وقالا: ليته عرف ضعف نفسه «۳»!

وأمّا «عبداللَّه بن لهيعة» فهو من رجال مسلم وأبى داود والترمذى وابن ماجة «۴».

وأمّا «عبد الرحمن بن يسار» فهو أبو مزرّد، من رجال البخارى فى الأدب المفرد. قال الحافظ «مقبول» «۵».

وأمّا «مسلم بن يسار» فهو من رجال البخارى فى الأدب المفرد، وابن ماجة، وأبى داود، والترمذى «۶».

وأمّا الحديث بسند الطبرانى، فقد تكلّم الهيثمى فى اثنين من رجاله، وهما:

۱- حرب بن الحسن.

۲- يحيى بن يعلى.

---

(۱) لسان الميزان ۴/ ۴۸۰.

(۲) لسان الميزان ۴/ ۴۸۰.

(۳) ميزان الإعتدال ۱/ ۶۱، مقدمة فتح البارى: ۴۳۰.

(۴) تقريب التهذيب ۱/ ۵۲۶ رقم ۳۵۷۴.

(۵) تقريب التهذيب ۲/ ۴۶۷ رقم ۸۴۰۱.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۲ رقم ۶۶۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۴

قلت: لکنّه فی موضع آخر نصَّ فی «حرب بن الحسن» أنّه قد «وُثق» «۱» وقد وثّقه ابن حِبّان إذ ذکره فی کتاب (الثقات) وقال ابن أبی حاتم: «سألت أبی عنه فقال: شیخ» «۲».

نعم، نقل الحافظ عن الأزدی قوله فیه: «لیس بذاک» «۳». وقد عرفت حال الأزدی!

وأمّا «یحیی بن یعلی» - وهو الأسلمی القطوانی- فهو من رجال البخاری فی الأدب المفرد، ومن رجال الترمذی، وابن حبان فی صحیحه.

ومع ذلک، فقد تکلّم فیه غیر واحدٍ، لکنّ السّبب هو التشیّع کما نصّ علیه بعضهم «۴».

علی أنّه متابَع فی روایة هذا الحدیث.

المورد «۵» عند النهی عن الرّقاد فی المسجد ... ص: ۴۱۴

اشارة

لقد کان الأصحاب یرقدون فی مسجد النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وکان هذا دأب کثیرٍ منهم، حتّی جاء النهی عن ذلک، فظنّ علی علیه السلام شمول النهی له أیضاً، فأعلمه رسول اللَّه بأنّه لغیره لا یشمله، وذکر أنّ منزلته منه منزلة هارون من موسی.

ومن الأخبار بهذا ما أخرجه ابن عساکر:

«أخبرنا أبو الحسن السُّلَمی، نا عبد العزیز التمیمی، أنا علی بن

---

(۱) مجمع الزوائد ۷/ ۱۰۳، ۹/ ۱۶۸.

(۲) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵۲.

(۳) لسان المیزان ۲/ ۱۸۴.

(۴) تهذیب الکمال ۲۰/ ۲۶۴- ۲۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۵

موسی بن الحسین، أنا أبو سلیمان بن زبر، نا محمّد بن یوسف الهروی، نا محمّد بن النعمان بن بشیر، نا أحمد بن الحسین بن جعفر الهاشمی اللّهبی، حدّثنی عبد العزیز بن محمّد، عن حزام بن عثمان، عن عبد الرحمن ومحمّد ابنی جابر بن عبداللَّه، عن أبیهما جابر بن عبداللَّه الأنصاری قال:

جاءنا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد وفی یده عسیب رطب فضربنا وقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه أحدٌ»، فأجفلنا وأجفل معنا علی بن أبی طالب، فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «تعال یا علیّ إنّه یحلّ لک فی المسجد ما یحلّ لی، یا علی ألا ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوّة، والذی نفسی بیده إنّک لتذودنّ عن حوضی یوم القیامة رجالًا کما یذاد البعیر الضالّ عن الماء بعصاً معک من عَوسجٍ، کأنّی أنظر إلی مقامک من حوضی».

أخبرناه عالیاً أبو المظفر بن القُشیری، وأبو القاسم الشّحّامی، قالا: أنا محمّد بن عبد الرحمن، أنا أبو سعید محمّد بن بشر، نا محمّد بن إدریس، نا سوید بن سعید، نا حفص بن مَیْسَرة، عن حزام بن عثمان، عن ابن جابر- أراه عن جابر- قال: جاء رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن مضطجعون فی المسجد، فضربنا بعسیب فی یده فقال: «أترقدون فی المسجد، إنّه لا یرقد فیه»، فأجفلنا، وأجفل علی، فقال

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «تعالَ يا على، إنّه يحلّ لك فى المسجد ما يحلّ لى، ألا ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون من موسى إلّاالنبوة، والذى نفسى بيده إنّك لذوّاد عن حوضى يوم القيامة، تذود كما يذاد البعير الضال عن الماء بعصاً لك من عوسج، كأنّى أنظر إلى مقامك من حوضى» «۱».

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۳۹- ۱۴۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۶

قال: «وأمّا ما روى عن زيد بن أبى أوفى:

فأخبرناه أبو محمّد عبد الكريم بن حمزة، أنا أبو الحسن بن أبى الحديد، أنا جدّى أبو بكر أنا محمّد بن يوسف الهروى، أنا محمّد بن عبداللَّه بن عبد الحكم، أنّ محمّد بن إسماعيل بن مرزوق حدّثهم عنه أبيه، عن شرحبيل بن سعد، عن زيد بن أبى أوفى قال:

دخل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم المسجد، فقام على فقال: إنّك منّى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى» «۱».

أقول:

اختصر لفظ الحديث، كما اختصره الحافظ ابن أبى عاصم، حديث رواه فقال:

«ثنا نصر بن على، ثنا عبد المؤمن بن عباد العبدى، ثنا يزيد بن معن، ثنا عبداللَّه بن شرحبيل، عن رجلٍ من قريش، عن زيد بن أبى أوفى قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلى: أنت عندى بمنزلة هارون من موسى غير أنّه لا نبى بعدى» «۲».

الكلام على أحد الأسانيد المذكورة ... ص: ۴۱۶

ولا يخفى أنّ رجال الأسانيد المذكوة أكثرهم من الأئمّة الأعلام عند أهل السنّة، ونحن نتكلّم على واحدٍ منها بشىء من التفصيل وهو السّند الثانى، فنقول:

«أبو القاسم الشحامى» هو: زاهر بن طاهر، وتجد ترجمته فى كثير

---

(۱) تاريخ دمشق ۴۲/ ۱۷۹.

(۲) كتاب السنّة: ۵۹۵ ح ۱۳۸۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۷

من المصادر، وقد وصفه الذهبى- «الشيخ العالم، المحدّث المفيد المعمر، مسند خراسان» «۱». وتوفى سنة ۵۳۳.

و «محمّد بن عبد الرحمن» هو: الكنجروذى، وتوجد ترجمته فى كثيرٍ من المصادر، ووصفه الذهبى ب «الشيخ الفقيه، الإمام الأديب، النحوى، الطبيب، مسند خراسان» «... ۲». وتوفى سنة ۴۵۳.

و «أبو سعيد محمّد بن بشر» هو الكرابيسى، وتوجد ترجمته فى كثيرٍ من المصادر، وقد وصفه الذهبى ب «الشيخ الصالح المسند» «۳». وتوفى سنة ۳۷۸.

و «محمّد بن إدريس» هو: أبو حاتم الرازى، وهو كما وصفه الذهبى وغيره: «الإمام الحافظ، الناقد، شيخ المحدّثين» وقالوا: «هو من أقران البخارى ومسلم» وذكروا أنّه كان متعنّتاً فى الرجال! وتوفى سنة ۲۷۷ «۴».

و «سويد بن سعيد» من رجال مسلم وابن ماجة، ووصفه الذهبى ب «الإمام المحدّث الصدوق شيخ المحدّثين»، لكنْ ذكروا بترجمته أنّه قدّم فى كتابه فى الفضائل علياً وأخّر أبا بكر وعمر، فتكلّم فيه بعضهم لهذا!! وأيضاً تكلّم فيه لروايته: «الحسن والحسين سيّدا شباب أهل الجنّة» حتّى زعم ابن الجوزى أنّ أحمد بن حنبل قال: هو متروك الحديث. فقال الذهبى: هذا النقل مردود، لم يقله أحمد ثمّ

ذکروا من مناکیره بزعمهم «المهدی من ولد فاطمة» وتوفی سنة ۲۴۰ «۵».

و «حفص بن میسرة» من رجال البخاری ومسلم والنسائی وابن ماجة،

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۰۱.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۵.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۵) سیر أعلام النبلاء ۱۱/ ۴۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۸

وروی عنه الثوری، وابن وهب، وآدم، وجماعة من الأئمّة. ووثّقه أحمد وابن معین وأبو حاتم والذهبی وغیرهم. وتوفّی سنة ۱۸۱» «۱».

و «حرام بن عثمان» الأنصاری المدینی، روی عنه معمر بن راشد وغیره من الأئمّة، وقد تکلّموا فیه، وذکروا حدیثنا من جملة مناکیره!! ووصفه بعضهم- کما فی التاریخ الکبیر للبخاری- بالتشیّع، بل فی کلام ابن حبّان: کان عالیاً!! فإنْ کان هذا هو السّبب فی جرحه وتضعیفه، فقد تقرّر عندهم أنّ التشیّع لا یضرّ بالوثاقة، وهذا ما نصّ علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی فی غیر موضعٍ من مقدمة (فتح الباری فی شرح صحیح البخاری).

المورد «۶» عند سدّ الأبواب ... ص: ۴۱۸

اشارة

قال الفقیه ابن المغازلی الشافعی:

«أخبرنا محمّد بن أحمد بن عثمان، حدّثنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر ابن موسی بن عیسی الحافظ، حدّثنا محمّد بن الحسین بن حُمَید بن الرَّبیع، حدّثنا جعفر بن عبداللّه بن محمّد أبو عبداللّه، حدّثنا إسماعیل بن أبان، حدّثنا سلّام بن أبی عمرة عن معروف بن خَرَّبوذ عن أبی الطُّفیل عن حُذیفة بن أسید الغفاریّ قال: لمّا قدم أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه وآله المدینة لم یکن لهم بیوت یبیتون فیها، فکانوا یبیتون فی المسجد، فقال لهم النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: لا تبیتوا فی المسجد فتحتلموا.

ثمّ إنّ القوم بنوا بیوتاً حول المسجد وجعلوا أبوابها إلی المسجد، وإنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بعث إلیهم مُعاذ بن جبل فنادی أبا بکر

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۸/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۱۹

فقال: إنّ رسول اللّه یأمرک أن تخرج من المسجد فقال: سمعاً وطاعةً فسدَّ بابه وخرج من المسجد، ثم أرسل إلی عمر، فقال: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله یأمرک أن تسدَّ بابک الّذی فی المسجد وتخرج منه، فقال: سمعاً وطاعةً للّه‌ولرسوله غیر أنّی أرغب إلی اللّه فی خوخة فی المسجد فأبلغه معاذ ما قال عمر، ثمّ أرسل إلی عثمان وعنده رقیّة فقال: سمعاً وطاعةً فسدَّ بابه وخرج من المسجد، ثمّ أرسل إلی حمزة فسدَّ بابه وقال: سمعاً وطاعةً للّه‌ولرسوله، وعلیٌّ علی ذلک یتردّد لا یدری أهو فیمن یقیم أو فیمن یخرج، وکان النبیّ صلّی اللّه علیه وآله قد بنا له بیتاً فی المسجد بین أبیاته فقال له النبیّ صلّی اللّه علیه وآله: أسکن طاهراً مطهّراً! فبلغ حمزة قول

النبی صلّی اللّه علیه وآله لعلیّ فقال: یا محمّد تخرجنا وتمسک غلمان بنی عبد المطّلب؟ فقال له نبیّ اللّه: لا، لو کان الأمر لی، ما جعلت من دونکم من أحد، واللّه ما أعطاه إیّاه إلّااللّه، وإنّک لعلی خیر من اللّه ورسوله أبشر! فبشّره النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فقتل یوم احد شهیداً.

ونفس ذلک رجال علی علیّ، فوجدوا فی أنفسهم وتبیّن فضله علیهم وعلی غیرهم من أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه وآله، فبلغ ذلک النبیّ صلّی اللّه علیه وآله فقام خطیباً فقال: إنّ رجالًا یجدون فی أنفسهم أنّی أسکنت علیّاً فی المسجد. واللّه ما أخرجتهم ولا أسکنته: إنّ اللّه عزّوجلّ أوحی إلی موسی وأخیه «أنْ تبوّآ لقومکما بمصر بیوتاً واجعلوا بیوتکم قبلة وأقیموا الصّلوة» «۱»

وأمر موسی أن لا یسکن مسجده ولا ینکح فیه لا یدخله إلّاهارون وذریّته، وإنّ علیّاً منّی بمنزلة هارون من موسی، وهو أخی دون أهلی، ولا یحلّ مسجدی لأحد ینکح فیه النساء إلّاعلیّ وذرّیّته،

---

(۱) سورة یونس ۱۰: ۸۷.

فمن ساءه فهاهُنا- وأومأ بیده نحو الشام «۱».

الکلام علی هذا السند ... ص: ۴۲۰

ولا بأس بالنظر فی أحوال رجال هذا السند، فنقول:

أمّا «محمّد بن أحمد بن عثمان» فهو: محمّد بن أحمد بن عثمان بن الفرج ابن الأزهر، أبو طالب السوادی، المتوفی سنة ۴۴۵.

قال الخطیب: «سمع ... محمّد بن المظفّر ... کتبنا عنه وکان صدوقاً» «۲».

وأمّا «محمّد بن المظفر» فقد ترجم له الخطیب والذهبی وغیرهما من الأعیان:

قال الخطیب: «کان حافظاً فهماً صادقاً مکثراً ... أخبرنی أحمد بن علی المحتسب: حدّثنا محمّد بن أبی الفوارس قال: کان محمّد بن المظفّر ثقة أمیناً مأموناً حسن الحفظ، وانتهی إلیه الحدیث وحفظه وعلمه ... قال العقیقی: وکان ثقة مأموناً حسن الخط» «۳».

وقال الذهبی: «الشیخ الحافظ المجود، محدّث العراق ... تقدّم فی معرفة الرجال، وجمع وصنف، وعمّر دهراً، وبعد صیته وأکثر الحفّاظ عنه، مع الصدق والإتقان، وله شهرة ظاهرة وإنْ کان لیس فی حفظ الدارقطنی» «۴». وتوفی سنة ۳۷۹.

وأمّا «محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع» فهو أبو الطیّب اللخمی،

---

(۱) مناقب ابن المغازلی: ۲۲۶ ح ۳۰۳.

(۲) تاریخ بغداد ۱/ ۳۱۹.

(۳) تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۲.

(۴) سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۱۸.

المتوفی سنة ۳۱۸.

قال الخطیب: «کان ثقة صاحب مذهب حسنٍ وجماعة، وأمر بمعروف ونهی عن منکر» «۱».

وأمّا «جعفر بن عبداللّه بن محمّد» فلم أعثر علیه الآن، وأظنّه خطأً من النسخة.

وأمّا «إسماعیل بن أبان» فهو- بقرینة روایته عن «سلام بن أبی عمرة» کما فی (تهذیب الکمال)- إسماعیل بن أبان الورّاق الکوفی،

وهو من رجال البخاری فی صحیحه، والترمذی، ومن مشایخ ابن أبی شیبة وأحمد بن حنبل وأبی زرعة وأمثالهم من الأئمّة «۲».

وأمّا «سلام بن أبی عمرة» فهو من رجال الترمذی.

وأمّا «معروف بن خرّبوذ» فهو من رجال البخاری ومسلم وأبی داود وابن ماجة.

وأمّا «أبو الطفیل» و «حذیفة» فهما الصحابیّان الجلیلان.

المورد «۷» یوم خرج علی أصحابه متّکئاً علی علی ... ص: ۴۲۱

اشارة

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

«یا علی، أنت أوّل المؤمنین إیماناً وأوّلهم إسلاماً، وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی» ... أخرجه جماعة من الأئمّة:

قال المتقی الهندی: «مسند عمر. عن ابن عباس قال: قال عمر بن الخطاب، کفّوا عن ذکر علی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللَّه صلّی

---

(۱) تاریخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

(۲) تهذیب الکمال ۲/ ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۲

اللَّه علیه وسلّم یقول فی علی ثلاث خصالٍ، لأنْ تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس، کنت أنا وأبو بکر وأبو عبیدة بن الجرّاح، ونفر من أصحاب رسول اللَّه، والنبی متّکیء علی علی بن أبی طالب، حتّی ضرب بیده علی منکبه ثمّ قال:

أنت یا علی أوّل المؤمنین إیماناً وأوّلهم إسلاماً ثمّ قال: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، وکذب علیَّ من زعم أنّه یحبّنی ویبغضک.

الحسن بن بدر فی (ما رواه الخلفاء) والحاکم فی (الکنی) والشیرازی فی (الألقاب) وابن النجّار» «۱».

وقال ابن عساکر تحت عنوان: فأمّا ما روی عن عمر بن الخطاب من خبر المنزلة:

«وأخبرنا أبو غالب ابن البناء، أنا أبو الحسین بن الآبنوسی، أنا أبو محمّد عبداللَّه بن محمّد بن سعید بن محارب بن عمرو الأنصاری الأوسی الاصطخری، نا أبو محمّد عبداللَّه بن أذران الخیّاط بشیراز سنة ۳۰۴، نا إبراهیم بن سعید الجوهری، وصی المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین الرشید، حدّثنی أمیر المؤمنین المهدی، حدّثنی أمیر المؤمنین المنصور عن أبیه عن جدّه: عن عبداللَّه بن عباس قال: سمعت عمر بن الخطاب وعنده جماعة فتذاکروا السابقین إلی الإسلام فقال عمر: أمّا علیّ، فسمعت رسول اللَّه یقول فیه ثلاث خصال، لوددت أنّ لی واحدةً منهنّ، فکان أحبّ إلیّ ممّا طلعت علیه الشمس، کنت أنا وأبو عبیدة وأبو بکر وجماعة من الصحابة، إذ ضرب النبی بیده علی منکب علی فقال له: یا علی، أنت أوّل المؤمنین

---

(۱) کنز العمال ۱۳/ ۱۲۲ رقم ۳۶۳۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۳

إیماناً وأوّل المسلمین إسلاماً، وأنت منّی بمنزلة هارون من موسی» «۱».

وقال الخوارزمی: «أخبرنا الإمام العلّامة فخر خوارزم أبو القاسم محمود ابن عمر الزمخشری الخوارزمی، أخبرنی الأستاذ الأمین أبو الحسن علی بن الحسین بن مردک الرازی، أخبرنی الحافظ أبو سعید بن إسماعیل بن الحسن السمان، حدّثنا محمّد بن عبد الواحد

الخزاعی لفظاً، أخبرنی أبو محمّد عبداللّه ابن سعید الأنصاری، حدّثنا أبو محمّد عبداللّه بن أدران الخیاط الشیرازی، حدّثنی إبراهیم بن سعید الجوهری وصی المأمون، حدّثنی أمیر المؤمنین» «... ۲».

الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۲۳

وهذا الحدیث بسند ابن عساکر لا بأس به:

فأمّا «ابن البنّا» فهو: أبو غالب أحمد بن أبی علی الحسن بن أحمد البغدادی الحنبلی، المتوفی سنة ۵۲۷.

ترجم له الذهبی قال: «الشیخ الصالح الثقة ... حدّث عنه: السلفی وابن عساکر وأبو موسی المدینی ... وخلق. وکان من بقایا الثقات. مات فی صفر وقیل مات فی ربیع الأوّل، سنة ۵۲۷» «۳».

وأمّا «ابن الآبنوسی» فهو: أبو الحسن محمّد بن أحمد بن محمآد البغدادی، المتوفّی سنة ۴۵۷.

قال الخطیب: «کتبت عنه وکان سماعة صحیحاً» «۴».

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۶.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۹.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۶۰۵.

(۴) تاریخ بغداد ۱/ ۳۵۶.

وقال الذهبی حیث عنونه: «الشیخ الثقة» «... ۱».

وأمّا «عبداللّه بن محمّد بن سعید» فقد ترجم له الخطیب فی تاریخه، فقال: «سکن بغداد وحدّث بها عن أبی خلیفة الفضل بن الحباب الجمحی، وزکریا بن یحیی الساجی، وعبداللّه بن أدران الشیرازی، وخلق کثیر من الغرباء. حدّثنا عنه: أحمد بن محمّد العتیقی، والقاضیان أبو عبداللّه الصیمری، وأبو القاسم التنوخی، وأبو الفتح محمّد بن الحسین العطار قطیط، وأبو منصور محمّد بن عیسی الهمدانی وغیرهم. وأکثر من یروی عنهم مجهولان لا یعرفون، وأحادیثه عن أبی خلیفة مقلوبة، وهی بروایات ابن درید أشبه...

سألت الصیمری عن حال هذا الشیخ فقال: أظنّهم تکلّموا فیه» «... ۲».

أقول: لم أجد أحداً تکلّم فیه. وهل یکفی لإسقاط رجلٍ قول القائل:

أظنّهم! تکلّموا فیه!؟

وأمّا «عبداللّه بن آدران الشیرازی» فلم أعرفه، لکنْ تابعه «أبو الحسن علی بن المبارک المسروری» - کما فی تعلیقة العلّامة المحمودی، عن کتاب (الکنی) لأبی أحمد الحاکم- فقد ترجم له الخطیب، وذکر روایته عن إبراهیم بن سعید الجوهری، ولم یتکلّم علیه بشیء.

وأمّا «إبراهیم بن سعید الجوهری» فهو من رجال مسلم وأبی داود والترمذی والنسائی ابن ماجة «۳».

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۸۵.

(۲) تاریخ بغداد ۱۰/ ۱۳۳.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۵۷ رقم ۱۷۹.

المورد «۸» فی بیت امّ سلمة ... ص: ۴۲۵

اشارة

وجاء قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هذا، فی حدیثٍ رواه القوم، عن ام سلمة وابن عبّاس، یتضمّن عدّة مناقب وفضائل لأمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام:

وقد روی بطریقین:

۱- أخرج أبو نعیم: «حدّثنا أبو الفرج أحمد بن جفعر النسائی، قال:

حدّثنا محمّد بن جریر، قال: حدّثنا عبداللَّه بن داهر الرازی، قال: حدّثنی داهر بن یحیی الأحمری المقری، قال: حدّثنا الأعمش، عن عبایة، عن ابن عباس قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: هذا علی بن أبی طالب، لحمه من لحمی، ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی. یا ام سلمة: اشهدی واسمعی، هذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، وعیبة علمی، وبابی الذی اتی منه، والوصی عن الأموات من أهل بیتی، أخی فی الدنیا وخذنی فی الآخرة، ومعی فی السنام الأعلی» «۱».

وأخرج الخطیب الخوارزمی، قال: «أنبأنی أبو العلاء- هذا- أخبرنا الحسن بن أحمد المقری، أخبرنا أحمد بن عبداللَّه الحافظ، أخبرنا أبو الفرج أحمد بن جفعر الشیبانی، حدّثنا محمّد بن جریر» ... إلی آخر ما تقدّم «۲».

---

(۱) منقبة المطهرین- مخطوط.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب: ۱۴۲ الطبعة الحدیثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۶

وأخرج الحافظ ابن عساکر: «أخبرنا أبو البرکات عبد الوهاب بن المبارک الأنماطی، انا أبو بکر محمّد بن المظفر بن بکران الشامی، نا أبو الحسن أحمد بن محمّد العتیقی، أنا أبو یعقوب محمّد بن یوسف بن أحمد بن الدجیل، نا أبو جعفر محمّد بن عمرو العقیلی، حدّثنی علی بن سعید، نا عبداللَّه بن داهر بن یحیی الرازی، حدّثنی أبی، عن الأعمش، عن عبایة الأسدی، عن ابن عباس.

عن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال لُام سلمة: یا ام سلمة إنّ علیّاً لحمه من لحمی ودمه من دمی، وهو منّی بمنزلة هارون من موسی غیر أنّه لا نبیّ بعدی» «۱».

۲- أخرج الطبرانی: «حدّثنا علی بن العبّاس البجلی الکوفی، ثنا محمّد بن تسنیم، ثنا حسن بن حسین العرنی، ثنا یحیی بن عیسی الرملی، عن الأعمش، عن حبیب بن أبی ثابت، عن سعید بن جبیر، عن ابن عباس، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لُام سلمة: هذا علی بن أبی طالب، لحمه لحمی ودمه دمی، هو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی» «۲».

وأخرجه شیخ الإسلام الحموینی، بإسناده عن: «یعقوب بن سفیان الفسوی، أنبأنا أبو طاهر محمّد بن تسنیم الحضرمی، حدّثنا حسن بن حسین العرنی» ... وبذیله: «یا امّ سلمة، هذا علی أمیر المؤمنین، وسیّد المسلمین، ووصیّی، ووعاء علمی، وبابی الذی اوتی منه، أخی فی الدنیا

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۴۲ وعنه: کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۶۷.

(۲) المعجم الکبیر ۱۱/ ۱۴ رقم ۱۲۳۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۷

والآخرة، ومعی فی السنام الأعلی، یقتل القاسطین والناکثین والمارقین» «۱».

الکلام علی الطریق الأوّل ... ص: ۴۲۷

والذی یظهر من کلمات القوم أنْ لا کلام فی سند الروایة عن الأعمش، عن عبایة، عن ابن عباس، عن رسول اللّه، إلّامن جهة «داهر بن یحیی».

ففی (تاریخ دمشق) بعد أن أخرجه عن طریق أبی جعفر العقیلی کما تقدّم: «قال أبو جعفر: داهر بن یحیی الرازی کان یغلو فی الرفض، لا یتابع علی حدیثه».

وقد ذکر العقیلی الحدیث کذلک مع القول المذکور بترجمة داهر من کتابه.

وذکر بعده الحدیث التالی: «عن ابن عباس قال: ستکون فتنة، فإن أدرکها أحد منکم فعلیه بخصلتین: کتاب اللّه وعلی بن أبی طالب، فإنّی سمعت رسول اللّه یقول- وهو آخذ بید علی- هذا أوّل من آمن بی، وأوّل من یصافحنی یوم القیامة، وهو فاروق هذه الامّة یفرق بین الحق والباطل، وهو یعسوب المؤمنین، والمال یعسوب الظلمة، وهو الصدّیق الأکبر، وهو بابی الذی اوتی منه، وهو خلیفتی من بعدی» «۲».

وبما أنّ العقیلی تکلّم فی «داهر» فقد ذکره الذهبی فی (میزانه)- لأنّ دأبه فی هذا الکتاب أن یذکر کلَّ من تُکُلّم فیه- فنقل عنه الحدیث وذکر کلامه فی الرّجل، ثمّ صرّح بالتالی قائلًا: «ولم أرَ أحداً ذکر داهراً حتّی ولا

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۱۴۹- ۱۵۰.

(۲) الضعفاء الکبیر ۲/ ۴۶- ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۸

ابن أبی حاتم بلدیّه» «۱».

فإذن، لا متکلِّم فی الرجل إلّاالعقیلی!

وکلامه لیس إلّا «رافضی بغیض»!!

وأنت تعلم أنّ هذا لیس بجرحٍ!! وابن حجر الحافظ ینصُّ علی أنّ الرفض لا یضرّ بالوثاقة، فی عدّة مواضع من کتابه (مقدّمة فتح الباری)، فی مقام الدفاع عن (صحیح البخاری) فی روایته عن جماعةٍ اتّهموا بالرفض!

ولعلّ هذا هو السّبب فی اضطراب ابن حجر فی هذا المقام، فإنّه قال عقیب کلام الذهبی: «ولم أر أحداً ذکر داهراً هذا» ... قال: «وإنّما لم یذکروه، لأنّ البلاء من ابنه عبداللّه، وقد ذکروه واکتفوا به، وقد ذکره العقیلی کما مضی، وقال: کان یغلو فی الرفض. ثمّ ساق الحدیث المذکور» «۲».

قلت:

أوّلًا: إنّ هذا الکلام منه اعتراف ببراءة داهر عن الطعن، بل ذکر بترجمة ولده أنّ ابن الجوزی اتّهم الولد بهذا الحدیث. فبریء الأب، وبطل تکلّم العقیلی فیه.

وثانیاً: إنْ کان البلاء من ابنه «عبداللّه» فلماذا لم یذکر العقیلی الحدیث بترجمة «عبداللّه» بل ذکره بترجمة أبیه وجَعَله من بلایاه فی زعمه؟

وثانیاً: إنّ تکلّم العقیلی فی «عبداللّه بن داهر» لیس إلّابأنْ قال: «کان

---

(۱) میزان الإعتدال ۳/ ۳- ۴.

(۲) لسان المیزان ۲/ ۴۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۲۹

ممّن یغلو فی الرفض»، لا یتابع علی حدیثه» «۱». وذکر ابن حجر بترجمته عن ابن عـدی: «عامّة ما یرویه فی فضائل علی، وهو متّهم فی ذلک» «۲».

لکن ابن حجر نفسه لا یری الرّفض موجباً للسقوط عن الوثاقة کما ذکرنا.

ورابعاً: قـد ذکر الخطیب بترجمـة «عبـداللّه» بسـنده عن صالح بن محمّد الأسدی قال: عبداللّه بن داهر بن یحیی الأحمری الرازی شـیخ صدوق» «۳».

فقال ابن حجر بعـد نقله: «قلت: فلعلّ الآفة من غیره». قلت: من ذلک الغیر؟ إن کان أبوه فقد ذکرتَ: «البلاء من ابنه عبداللّه»، وإنْ کان غیره، فقد ظهر من کلام العقیلی وغیره أنْ لا متّهم فیه سواه!!

فالحق: إنّها محاولات یائسة لردّ مناقب أمیر المؤمنین وأهل البیت «فویلٌ لهم ممّا کتبت أیدیهم وویل لهم ممّا یکسبون».

الکلام علی الطریق الثانی ... ص: ۴۲۹

کما أنّه یظهر من کلامهم أنْ لا موضع للتکلّم فی الطریق الثانی إلّامن جهـة «الحسن بن الحسـین العرنی» وذلک لأنّ الهیثمی روی هذا الحدیث فی کتابه حیث قال:

«وعن ابن عباس، قال قال رسول اللّه صلّی علیه وسلّم لُام سلمة:

---

(۱) الضعفاء الکبیر ۲/ ۴۶.

(۲) لسان المیزان ۳/ ۲۸۳.

(۳) تاریخ بغداد ۹/ ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۰

هذا علی بن أبی طالب لحمه لحمی ودمه دمی فهو منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

رواه الطبرانی، وفیه الحسن بن الحسین العرنی، وهو ضعیف» «۱».

إذن، لا إشکال فی سند الحدیث هذا إلّامن ناحیة هذا الرّجل.

أقول:

أوّلًـا: إنّمـا تکلّم فیه من تکلّم لأجل تشـیّعه، بل ذکروا بترجمته: «کان من رؤساء الشـیعة» ثمّ ذکروا بترجمته أحادیث کلّها فی المناقب وصفوها بالمناکیر «۲».

وقد عرفت مراراً أنّ التشیع بل الرفض غیر مضر.

وثانیاً: ذکر الحافظ بترجمته حـدیثاً من المناقب رواه محمّـد بن جریر الطبری فی تفسـیره وجَعَل الآفـة فیه من غیره، ممّا یـدلّ علی عدم کونه مجروحاً عنده.

وثالثاً: هذا الرجل لم یذکره البخاری ولا النسائی، ولا الدارقطنی، ولا العقیلی، فی کتبهم فی (الضعفاء).

ورابعاً: هذا الرجل أسند عنه فی الأحادیث الفقهیّة بلا تکلّم فیه، فقد أخرج عنه الدارقطنی فی (سننه) والبیهقی فی (سننه) ولم یتکلّما فیه، وکذا غیرهما من أئمّة الحدیث والفقه، وقد ذکر الذهبی بترجمة البیهقی أنّه «قل من جود توالیفه مثل الإمام أبی بکر البیهقی، فینبغی للعالم أنْ یعتنی بها ولا

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۱۱.

(۲) میزان الإعتدال ۲/ ۲۳۰. ولسان المیزان ۲/ ۱۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۱

سیّما سننه الکبیر» «۱».

المورد «۹» فی قضیّةٍ یرویها أنس ... ص: ۴۳۱

وخاطب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً علیه السلام، بجملةٍ من مناقبه ومنها حدیث المنزلة، فی قضیّةٍ اخری، رواها القوم عن أنس بن مالک:

فقد اخرج عن الحافظ الجلیل أبی بکر أحمد بن موسی بن مردویه أنّه قال:

«حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن جعفر قال: حدّثنا جعفر بن محمّد العلوی، قال: حدّثنا محمّد بن الحسین العلکی، قال: حدّثنا أحمد بن موسی الخزاز الدورقی، قال: حدّثنا تلید بن سلیمان، عن جابر الجعفی، عن محمّد بن علی، عن أنس بن مالک قال:

بینما أنا عند النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، إذْ قال: یطلع الآن.

قلت: فداک أبی وامّی، من ذا؟

قال: سیّد المسلمین، وأمیر المؤمنین، وخیر الوصیّین وأولی النّاس بالنبیّین.

قال: فطلع علی.

ثمّ قال لعلی: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی» «۲».

وعن الحافظ ابن مردویه أیضاً:

«عن أنس بن مالک قال: بینما أنا عند رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۸.

(۲) مناقب علی بن أبی طالب. عنه: الیقین فی إمامة أمیر المؤمنین لابن طاوس.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۲

وسلّم: إذ قال رسول اللَّه: الآن یدخل سیّد المسلمین وأمیر المؤمنین وخیر الوصیّین وأولی الناس بالنبیّین.

إذ طلع علی بن أبی طالب.

فقال رسول اللَّه: اللهم وإلیَّ وإلیَّ.

قال: فجلس بین یدی رسول اللَّه (ص). فأخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه وسلّم یمسح العرق من جبهته ووجهه ویمسح به وجه علی بن أبی طالب، ویمسح العرق من وجه علی ویمسح به وجهه.

فقال له علی: یا رسول اللَّه، نزل فیّ شیء؟

فقال: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی؟

أنت أخی ووزیری وخیر من اخلّف بعدی، تقضی دینی، وتنجز وعدی، وتبیّن لهم ما اختلفوا فیه من بعدی، وتعلّمهم من تأویل القرآن ما لم یعلموا، وتجاهدهم علی التأویل کما جاهدتهم علی التنزیل» «۱».

المورد «۱۰» قضیّة بنت حمزة رضی اللّه عنه ... ص: ۴۳۲

اشارة

أخر النّسائی فی خصائص أمیر المؤمنین علیه السلام:

«أخبرنا أحمد بن سلیمان قال: حدّثنا عبیداللّه قال: حدّثنا إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن البراء بن عازب، قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی: أنت منّی وأنا منک.

رواه القاسم بن یزید الجرمی، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن هبیرة بن یریم وهانیء بن هانیء عن علی قال:

---

(۱) مناقب علی بن طالب. عنه: کشف الغمة فی معرفة الأئمة ۱/ ۳۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۳

لمّا صدرنا من مکة، إذا ابنة حمزة تنادی: یا عم یا عم، فتناولها علی رضی اللّه عنه وأخذها، فقال لصاحبته: دونک ابنة عمّک، فحملتها.

فاختصم فیها علی وزید وجعفر، فقال علی: أنا آخذها وهی ابنة عمّی.

وقال جعفر: ابنة عمّی وخالتها تحتی. وقال زید: ابنة أخی.

فقضی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لخالتها وقال: الخالة بمنزلة الام، ثمّ قال لعلی:

أنت منّی بمنزلة هارون وأنا منک.

وقال لجعفر: أشبهت خلقی وخلقی.

وقال لزید: یا زید أنت أخونا ومولانا» «۱».

وأخرجه ابن عساکر بسندٍ آخر، قال:

«وأمّا ما روی عن عبداللّه بن جعفر، فأخبرناه أبو القاسم إسماعیل بن أحمد، أنا أبو محمّد الصریفینی وأبو الحسین بن النقور.

وأخبرنا أبو البرکات الأنماطی، أنا أبو محمّد الصیریفینی.

قالا: أنا أبو بکر محمّد بن الحسن بن عبدان الصیرفی، أنا الحسین بن إسماعیل المحاملی، أنا عبداللّه بن شوذب، حدّثنی ابن أبی أویس، حدّثنی محمّد بن إسماعیل، حدّثنی عبد الرحمن بن أبی بکر، عن إسماعیل بن عبداللّه ابن جعفر عن أبیه قال:

لمّا قدمت ابنة حمزة المدینة، اختصم فیها علی وجعفر وزید...

فقال زید: هی ابنة أخی وأنا أحق بها.

وقال علی: ابنة عمّی وأنا جئت بها.

وقال جعفر: ابنة عمّی وخالتها عندی.

قال: خذها یا جعفر، أنت أحقّهم بها.

---

(۱) خصائص علی: ۶۴ ح ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۴

فقال رسول اللَّه:

أمّا أنت یا زید، فمولای وأنا مولاک.

وأمّا أنت یا جعفر، فأشبهت خلقی وخلقی.

وأمّا أنت یا علی، فأنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاالنبوّة.

وقال الأنماطی: إلّاأنه لا نبوّة» «۱».

الکلام علی سند هذا الحدیث ... ص: ۴۳۴

وهذا الحدیث بروایة أحمد والنسائی وکذا غیرهما وإنْ اسقط حدیث المنزلة من روایة بعضهم صحیح قطعاً، فقد أخرجه أحمد قال:

«ثنا یحیی بن آدم، ثنا إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن هانیء بن هانیء وهبیرة بن یریم عن علی رضی اللَّه عنه قال:

لمّا خرجنا من مکّة» «... ۲».

أمّا «یحیی بن آدم» فمن رجال الصحاح الستّة «۳».

وأمّا «إسرائیل» وهو ابن یونس، فکذلک «۴».

وأمّا «أبو إسحاق» وهو السبیعی، فکذلک «۵».

وأمّا «هانیء بن هانی» فمن رجال البخاری فی الأدب المفرد، وأبی داود، والترمذی، والنسائی فی الخصائص، وابن ماجة «۶».

وأمّا «هبیرة بن یریم» فمن رجال أبی داود، والنسائی، والترمذی،

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۱۶۹- ۱۷۰.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۹۸.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۲۹۶.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۸۸ رقم ۴۰۲.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۷۳۹ رقم ۵۰۸۱.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۲۶۲ رقم ۷۲۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۸، ص: ۴۳۵

وابن ماجة «۱».

وهؤلاء هم رجال سند النسائی، حیث روی هذا الحدیث عنهم بواسطة:

«القاسم بن یزید الجرمی» وهو من رجال النسائی. قال الحافظ: ثقة عابد «۲».

المورد «۱۱» یوم غدیر خم ... ص: ۴۳۵

قال ابن خلّکان فی تاریخه، بترجمة أبی تمیم المستنصر باللَّه الفاطمی، فی آخرها:

«وتوفی لیلة الخمیس لاثنتی عشرة لیلة بقیت من ذی الحجة سنة ۴۸۷ رحمه اللَّه تعالی.

قلت: وهذه اللیلة هی لیلة عید الغدیر، أعنی لیلة الثامن عشر من ذی الحجة، وهو غدیر خم- بضم الخاء وتشدید المیم- ورأیت جماعةً کثیرةً یسألون عن هذه اللیلة، متی کانت من ذی الحجة؟

وهذا المكان بين مكة والمدينة، وفيه غدير ماء، ويقال: إنّه غيضة هناك.

ولمّا رجع النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم من مكة- شرّفها اللَّه تعالى- عام حجة الوداع، ووصل إلى هذا المكان، وآخى على بن أبى طالب رضى اللَّه عنه، قال:

على منّى كهارون من موسى، اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه،

---

(۱) تقريب

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۲۵ رقم ۵۵۲۲.

وانصر من نصره، واخذل من خذله.

وللشيعة به تعلّق كبير.

وقال الحازمى: هو واد بين مكة والمدينة، عند الجحفة به، غدير، عنده خطب النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم، وهذا الوادى موصوف بكثرة الوخامة وشدّة الحر» «۱».

المورد «۱۲» فی کلامٍ له مع عقیل ... ص: ۴۳۶

أخرج ابن عساكر قال:

«أخبرنا أبو على محمّد بن سعيد بن إبراهيم بن نبهان فى كتابه، أنبأ أبو على الحسن بن أحمد بن إبراهيم بن الحسن بن شاذان، أنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبداللَّه الدقاق، نا الحسين بن حميد بن الربيع، نا مخول بن إبراهيم أبو عبداللَّه النهدى، نا موسى بن طير، عن ابن عقيل، عن أبيه، عن جدّه عقيل بن أبى طالب عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم أنّه قال:

«يا عقيل، احبّك لخصلتين، لقرابتك ولحبّ أبى طالب إيّاك. وأمّا أنت يا جعفر، فان خلقك يشبه خلقى، وأنت يا على فأنت منى بمنزلة هارون من موسى إلّاأنّه لا نبى بعدى» «۲».

قال الميلانى:

فقد ثبت- والحمد للَّه- أنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قد تكرّر منه القول: «أنت منّى بمنزلة هارون من موسى» ونحوه، كما تكرّر منه

---

(۱) وفيات الأعيان ۵/ ۲۳۰.

(۲) تاريخ دمشق ۴۱/ ۱۷- ۱۸.

صدور «من كنت مولاه فهذا على مولاه» و «إنّى تارك فيكم الثقلين»...

وأمثالهما، وقد كانت موارده من أهم الوقائع وأعظم الأيام فى تاريخ الإسلام، كيوم (خيبر) ويوم (المؤاخاة) ويوم (الغدير) ونحوها، غير أنّه قد اشتهر من بينها يوم (تبوك) كما اشتهر (يوم الغدير) من بين موارد حديث:

«من كنت مولاه فعلى مولاه».

وصلّى اللَّه على سيّدنا محمّد وآله الطاهرين.

[الجزء التاسع عشر]

حديث التشبيه ومن ألفاظه ...: ص: ۵

«مـن أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نـوح فى فهمه، وإلى يحيى بن زكريّا فى زهـده، وإلى موسـى بن عمران فى بطشه، فلينظر إلى على بن أبى طالب»

أخرجه الحاكم

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷

إهداء ...: ص: ۷

إلى حامل لواء الإمامة الكبرى والخلافة العظمى

ولى العصر المهدى المنتظر الحجة ابن الحسن العسكرى أرواحنا فداه

يا أيها العزيز مسنا وأهلنا الضّرّ

وجئنا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الكيل

وتصدق علينا إن اللَّه يجزى المتصدّقين

على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹

كلمة المؤلّف ... ص: ۹

بسم اللَّه الرحمن الرحيم

الحمد للَّه‌رب العالمين، والصلاة والسلام على سيّدنا محمّد وآله الطيّبين الطاهرين، ولعنة اللَّه على أعدائهم أجمعين.

وبعد

فهذا قسم حديث (التشبيه) أو (الأشـباه) من كتابنا (نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الأنوار فى إمامة الأئمّة الأطهار) وهو حديث فى غاية الصحّة من حيث السند، والقوّة من حيث الدلالة على الإمامة.

إنّه حـديث مضـمونه اجتمـاع ما تفرّق من الصـفات الجليلـة والسـجايا الكريمـة فى أنبياء اللَّه المرسـلين، فى سـيّدنا أمير المؤمنين، عليه الصّلاة والسّلام، ممّا يـدلّ على أفضـليته من سائر الناس بعد النبىّ الكريم، بل يدلّ على أفضـليّته من سائر الأنبياء سواه صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

وإذا كان الأفضل، كان هو المتعيَّن للخلافة العامة والإمامة الكبرى، وبطل تقدم غيره عليه فيها، على قاعدة قبح تقدّم المفضول.

وفى هـذا الكتـاب تفصـيل الكلام فى إثبات الإمامـة على ضوء هـذا الحـديث، ودحض مناقشات المخالفين فى سـنده أو دلالته، وباللَّه التوفيق.

على الحسينى الميلانى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱

كلمة السيد صاحب عبقات الأنوار ... ص: ۱۱

بسم اللَّه الرحمن الرحيم

الحمد للَّه‌المتعالی عن التشبيه والتمثيل، المنزّه عن النقص والتعطيل، البری عن معارضة ندٍ وعديل، المقدّس عن شوائب الإفتياق والتعليل، الواحد الفرد الصمد المتعاظم عن التركيب والتحليل، ففهم كلٌّ من الأكياس وأصحاب الإبلاس عن إدراك كنه ذاته كليل، وإمكان الجائزات علی وجوب وجوده وعلوه عن سمات الحدوث دليل، ومن أراد أن ينظر إلی أكمل صنعه الجميل، وأفضل ابداعه الجليل، فلينظر إلی أصفيائه المخصوصين، بكلّ فضلٍ جزيل، وأوليائه المعصومين الشافين بهداياتهم داء كلّ عليل، والمروين بنمير إرشاداتهم غُلّة كلّ غليل، وصلّی اللَّه علی نبيّه النبيه وصفيّه الوجيه وآله الحائزين لكلّ تبجيل.

وبعد

فيقول العبدالقاصر الذليل الخاطئ القمی الضئيل حامد حسين ابن العلّامة السيد محمّد قلی، النيسابوری، صانه اللَّه عن شرور التمويه والتسويل:

إنّ هذا هو المجلَّد السادس من المنهج الثانی، من كتاب (عبقات الأنوار فی إمامة الأئمّة الأطهار) المبنی لنقض ما أبدی علّامة الستيّة السنّی الفخار، ومحدّثهم عمدة الكبار، المولوی عبدالعزيز بن ولی اللَّه، نزيل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲

دهلی، المشهور فضله فی شاسعة الأصقاع والأقطار، السائر نبله فی نازعة البقاع والأمصار، من الشّبه المجتثّة التی ما لها من قرار، والوساوس الواضحة السقوط عند أرباب زكاء الأحلام وذكاء الأفكار، والشكوك اللائحة الهبوط لدی أُولی ثواقب الافهام ونوافذ الأبصار، فی جواب الحديث السادس من الأحاديث الاثنی عشر المذكورة فی باب الإمامة، التی أجاب عنها بكلمات ناكبة عن الإستقامة، فی كتاب (التحفة) المثقوبة بسهام الأنظار، المصنوعة بالإنتهاب لما غنمه وزوّقه وهَمهَم به ولفّقه المختال الفخور، والمحتال العثور، والمغتال النفور عن الحق والنور، نصر الحجّی بالهصر، المتوانی الأسر، المضطلع بأعباء الإصر، الحامل للولاء الوزر، المقتحم فی وعثاء الهجر، المتهجّم علی بدائع السكر والنكر، المفصح عن غرائب العجر والبجر المعقبة للزجر، الكابلی الكاب لإناء الدين، والكابی الخابی الآبی عن اليقين الحرّی بالهجر، المولع المستهتر بالصدود والإنكار، لصحاح الآثار وصوادق الأخبار، فی كتاب (الصواقع) الذی كان فی حجب الأستار، وصار بعد صدور الإغارة والانتحال من هذا المنطيق المتحذلق والمتشدق المتفيهق المكثار فی غاية الإشتهار، فانهتك خدر التلميع وانخرق ستر التخديع وعزّ الإعتذار.

واللَّه ولی التوفيق للانحياز والاحتراز عمّا يورث الغض والصغار، وهو المسدد بإيزاع التجنّب والتنحّی عمّا يوجب الإتّسام بالغوار والشنار، ومنه الإستعانة فی الثبات علی التمسّك بحبل اقتفاء المعصومين الأطهار، صلوات اللَّه وسلامه عليهم ما غسق الليل وتبلَّج النهار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳

كلام الدهلوی صاحب التحفة الاثنی عشرية ... ص: ۱۳

فی ردّ الاستدلال بهذا الحديث علی إمامة الأمير

قال الشيخ عبدالعزيز الدهلوی:

الحديث السادس: وهو ما رواه الإمامية مرفوعاً أنّه صلّی اللَّه عليه وسلّم قال: من أراد أنْ ينظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی تقواه، وإلی إبراهيم فی حلمه، وإلی موسی فی بطشه، وإلی عيسی فی عبادته، فلينظر إلی علی بن أبی طالب.

وجه التمسّك بهذا الحديث: إنّ مساواة الأمير للأنبياء فی صفاتهم قد علمت به، والأنبياء أفضل من غيرهم، والمساوی للأفضل أفضل، فكان علی أفضل من غيره، والأفضل متعيّن للإمامة دون غيره.

وفساد مبادی هذا الإستدلال ومقدّماته، من الصدر إلی الذیل، ظاهر علی کلّ خبیر.

أوّلًا: إنّ هذا الحدیث لیس من أحادیث أهل السنّة، وقد أورده ابن المطهّر الحلّی فی کتبه، فنسبه إلی البیهقی مرّةً، وإلی البغوی أخری، ولیس فی تصانیفهما أثر منه، ولا یتأتی إلزام أهل السنّة بالإفتراء. مع أنّ القاعدة المقرّرة عند أهل السنّة أنّ کلّ حدیثٍ رواه بعض أئمّة الحدیث فی کتابٍ غیر ملتزم فیه بالصحّة، مثل البخاری ومسلم وسائر أصحاب الصحایح، أو لم ینصّ علی صحّته بالخصوص من قبل صاحب الکتاب أو غیره من المحدّثین الثقات، فلا یصلح للاحتجاج به.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴

وذلک، لأنّ جماعةً من المحدثین من أهل السنّة فی الطبقات المتأخّرة، کالدیلمی والخطیب وابن عساکر، لمّا رأوا أنّ السّابقین قد جمعوا الأحادیث الصحاح والحسان، رغبوا فی جمع الأحادیث الضعیفة والموضوعة ومقلوبة الأسانید والمتون، فی مکان واحد، کی ینظروا فیها ویمیّزوا الموضوعات من الحسان لغیرها. إلّاأنّهم لقلّة الفرصة عندهم وقصر أعمارهم لم یتمکّنوا من ذلک.

ثمّ جاء مَن بعدهم، فمیّز الموضوعات عن غیرها، کما فعل ابن الجوزی فی کتاب الموضوعات، والسخاوی الذی جمع الحسان لغیرها فی کتاب المقاصد الحسنة، وکذلک السیوطی فی تفسیره الدرّ المنثور.

وقد نصّ أولئک الجامعون لتلک الأحادیث فی مقدّمات کتبهم علی الغرض المذکور.

فمع العلم بواقع حال تلک الکتب، کما صرّح به أصحابها، کیف یجوز الاحتجاج بتلک الأحادیث؟

ولهذا، فقد نقل صاحب جامع الأصول أنّ الخطیب قد روی أحادیث الشیعة عن الشریف المرتضی- أخی الرضی- لنفس الغرض، وهو النظر فی حالها، بعد جمعها وتألیفها، وأنّ لها أصلًا أو لا؟

وعلی الجملة، فإنّ هذا الحدیث لیس من تلک الأحادیث أیضاً، فإنّه لا وجود له فی شیء من کتب أهل السنّة ولو بطریق ضعیف.

وثانیاً: إنّ ما ذکر هو محض تشبیه لبعض صفات الأمیر ببعض صفات اولئک الأنبیاء، والتشبیه کما یکون بأدواته المتعارفة، کالکاف وکأن ومثل ونحوها، کذلک یکون بهذا الأسلوب، کما تقرر فی علم البیان أنّ من أراد أنْ ینظر إلی القمر لیلة البدر، فلینظر إلی وجه فلان. فهذا القسم داخل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵

أیضاً فی التشبیه.

ومن هنا أدخلوا فی التشبیه الشعر المشهور:

لا تعجبوا من بلی غلالته قد زر أزراره علی القمر

وکذا البیتین من شعر المتنبّی:

نشرت ثلاث ذوائب من خلفها فی لیلةٍ فأرت لیالی أربعا

واستقبلت قمر السماء بوجهها فأرتنی القمرین فی وقت معا

ولو تجاوزنا عن ذلک، لکان استعارةً مبناها علی التشبیه، وفهم المساواة بین المشبه والمشبّه به من کمال السفاهة.

وقد راج واشتهر فی الأشعار تشبیه تربة صحن السلاطین بالمشک، وحصیاتها باللؤلؤ والیاقوت، ولم یفهم أحد من ذلک المساواة. قال الشاعر:

أری بارقاً بالأبرق الفرد یومض فیکشف جلباب الدجی ثمّ یغمض

کأنّ سلیمی من أعالیه أشرفت تمدّ لنا کفّاً خضیباً وتقبض

وقد روی فی الأحادیث الصحیحة لأهل السنّة تشبیه أبی بکر بإبراهیم وعیسی، وتشبیه عمر بنوح، وتشبیه أبی ذر بعیسی.

ولکن لمّا کان لأهل السنّة حظ من العقل من اللّه، لم یحملوا ذلک التشبیه علی المساواة أصلًا، بل أعطوا کلّاً مرتبته، بل إنّ محطّ

إشارة التشبيه فی هذا القسم من الكلمات وجود وصف فی هذا الشخص من الأوصاف المختصّة بذاك النبیّ، وإنْ لم يكن بمرتبته.

عن عبداللَّه بن مسعود فی قصة مشاورة النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم مع أبی بكر وعمر فی أسارى بدر، قال قال رسول اللَّه: ما تقولون فی هؤلاء،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶

إن مثل هؤلاء كمثل إخوة لهم كانوا من قبلهم «قال نوح ربّ لا تذر على الأرض من الكافرين دياراً» «۱»

وقال موسى: «ربنا اطمس على أموالهم واشدد على قلوبهم» «۲»

الآية. وقال إبراهيم: «فمن تبعنی فإنّه منّی ومن ظعصانی فإنّك غفور رحيم» «۳»

وقال عيسى: «إنْ تعذّبهم فإنّهم عبادك وإن تغفر لهم فإنّك أنت العزيز الحكيم» «۴»

. رواه الحاكم وصححه.

عن أبی موسى: إنّ النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم قال له: يا أبا موسى، لقد أعطيت مزماراً من مزامير آل داود.

رواه البخارى ومسلم.

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: من سرّه أنْ ينظر إلى تواضع عيسى ابن مريم فلينظر إلى أبی ذر. كذا فی الاستيعاب. ورواه الترمذی بلفظ آخر قال:

ما أظلّت الخضراء ولا أقلّت الغبراء أصدق لهجة من أبی ذر شبه عيسى ابن مريم. يعنی فی الزهد.

ثالثاً: إنّ المساواة بالأفضل فی صفةٍ لا تكون موجبةً لأفضليّة المساوى، لأنّ ذلك الأفضل له صفات اخر صار بسببها أفضل. وأيضاً: ليست الأفضليّة موجبةً للزعامة الكبرى، كما مرّ غير مرة.

رابعاً: إنّ تفضيل الأمير على الخلفاء الثلاثة من هذا الحديث يثبت إذا لم يكن أولئك الخلفاء مساوين للأنبياء المذكورين فی الصفات المذكورة أو فی مثلها. ودون هذا النفی خرط القتاد.

---

(۱)

نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) يونس ۱۰: ۸۸.

(۳) ابراهيم ۱۴: ۳۶.

(۴) المائدة: ۱۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷

ولو تتبّعنا الأحاديث الدالة على تشبيه الشيخين بالأنبياء لبلغت مبلغاً لم يثبت مثله لمعاصريهما.

ولهذا ذكر المحقّقون من أهل التصوف أن الشيخين كانا حاملين لكمالات النبوة، وكان الأمير حاملًا لكمالات الولاية، ومن ثمة صدر من الشيخين الأمور التی تصدر من الأنبياء، كالجهاد مع الكفّار وترويج أحكام الشريعة وإصلاح أمور الدين، بأحسن اسلوب وتدبير، وظهر من الأمير ما يتعلق بالأولياء، من تعليم الطريقة والإرشاد لأحوال السالكين ومقاماتهم، والتنبيه على غوائل النفس والترغيب بالزهد فی الدنيا ونحو ذلك، أكثر من غيره.

وفی حكم العقل أنّه يستدل على وجود الملكات النفسانيّة بصدور الأفعال المختصة بتلك الملكات، فمثلا: يستدل من ثبات الشخص فی مختلف المعارك فی مقابلة الأقران ووقع الرماح والسيوف، على شجاعته النفسانية، وكذلك الحال فی الحب والبغض والخوف والرجاء وغيرها من الأمور الباطنيّة.

فمن هـذا الطريق أيضـاً يتوصـل إلى الملكـات الباطنيـة فى الأشـخاص، لتعرف أنّهـا من جنس كمالاـت الأنبيـاء أو من جنس كمالات الأولياء.

وقد دلّ على هذه التفرقة حديث رواه الشيعة فى كتبهم، وهو قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّك يا على تقاتل الناس على تأويل القرآن كما قاتلتهم على تنزيله. لأنّ مقاتلات الشيخين كلّها كانت على تنزيل القرآن، فكان عهـدهما من بقية زمان النبوّة، وزمن خلافة الأمير كان مبـدء لـدورة الولايـة، ولهـذا جعله شيوخ الطريقـة وأرباب المعرفـة والحقيقـة فاتح باب الولاية المحمّدية، وخاتم الولاية المطلقة للأنبياء.

ومن هنا، فإنّ سلاسل جميع فرق أولياء اللَّه تنتهى إليه، وتتشعّب منه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸

كتشـعّب الجداول من البحر العظيم، كما تصل سـلاسل الفقهاء والمجتهدين فى الشريعة بالشيخين ونوّابهما، كعبداللَّه بن مسعود ومعاذ بن جبل وزيد بن ثابت وعبداللَّه بن عمر، وأمثالهم، رضى اللَّه تعالى عنهم، ويكون فقه اولئك الفقهاء رشحةً من بحار علومهم.

وكـان معنى الإمامـة التى بقيت فى أولاـد الإمام، وجعل بعضـهم بعضاً وصـياً له فيها، هى قطبيـة الإرشاد، وكونهم منبعا لفيض الولايـة، ولهـذا لم يرو إلزام هـذا الأمر من الأئمّـة الأطهار على كافّـة الخلائق، بل جعلوا بعض أصـحابهم الممتازين المنتخبين، مشرَّفين بذلك الفيض الخاص، ووهبوا لكلّ واحدٍ منهم هذه المكرمة العظيمة بقدر استعداده.

وهذه الفرقة السـفيهة، قد أنزلوا تلك الإشارات كلّها على الرئاسة العامة واسـتحقاق التصرف فى أمور الملك والمال، فوقعوا فى ورطة الضلال، ومن أجل ما قلنا، يعتقد كل الأمة الأمير وذريّته الطاهرة كالشيوخ والمرشدين، ويرون استناد الأمور التكوينية إليهم، ويقدّمون لهم الصـلوات والصـدقات والنـذور، وهـذا أمر رائـج بينهم، كما يفعلون ذلك مع سائر أولياء اللَّه، ولا ينوّه أحد فى هذه الموارد باسـم الشـيخين، ولاـ يشاركونهمـا فى شـىء ممّا ذكر، ولا ينسـبون إليهما الأمور التكوينيـة، وإن كانوا يعتقـدون بفضـلهما وكمالهما كما فى الأنبيـاء، مثـل إبراهيم وموسـى وعيسـى، وذلـك لأـنّ كمالهمـا- مثـل كمال الأنبياء- مبنى على الكثرة والتفصـيل والمغايرة، وكمالات الأولياء ناشئة من الوحدة والجمع والعينية.

فالأولياء تنعكس فيهم الأفعال بل الصفات الإلهية، والأنبياء وورثة كمالاتهم ليست لهم فى فهم الناس إلّاعلقة العبودية والرسالة «۱».

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۲۱۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹

نفحات الأزهار فى خلاصة عبقات الأنوار فى إمامة الأئمّة الأطهار

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳

سند حديث التشبيه ... ص: ۲۳

اشارة

أقول:

لقـد كان الأحرى (بالدهلوى) أنْ لا يقلّد (الكابلى) فى إنكار هذا الحديث الشـريف، بل لقد كان ورعه وإنصافه!! يقتضـيان أن لا يتّبع هذا السلف الصالح!! فى هذه المزعمة الباطلة...

أما كان يظنّ (الـدهلوى) أنّه سـيحاسب ويؤاخـذ يوماً مّا بما يقول ويكتب؟ وهلّا ردعه الحق عن المكابرة أمام هـذا الحـديث الشـريف

والتفوّه بهذه الكلمات الفارغة؟

إنّ صحّة هذا الحديث تتجلّى بأدنى تتّبع ونظر فى كتب الحديث، وإنّ هذه الحقيقة الراهنة تتّضح بأقلّ مراجعةٍ لمصادر الأخبار والروايات...

لقد روى هذا الحديث الشّريف طائفة من الحفّاظ والأئمّة المعتمدين من أهل السنّة، من رجال الصّحاح، وأصحاب المسانيد، ومشاهير العلماء...

ونحن نكتفى بذكر جماعةٍ من أعلام رواة هذا الحديث:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴

أسماء أشهر الرواة والمخرجين لحديث التشبيه ... ص: ۲۴

اشارة

۱- أبو بكر عبدالرزاق بن همام بن نافع الحميرى مولاهم، الصنعانى، شيخ البخارى وغيره، المتوفى سنة ۲۱۱.

۲- أحمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيبانى، أحد أئمتهم الأربعة المتوفى سنة ۲۴۱.

۳- أبو حاتم محمّد بن إدريس الحنظلى الرّازى، المتوفى سنة ۲۷۷.

۴- أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهين المحدّث المفسّر، المتوفى سنة ۳۸۵.

۵- أبو عبداللَّه عبيداللَّه بن محمّد بن أحمد العكبرى المعروف بابن بطّة المتوفى سنة ۳۸۷.

۶- أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه بن حمدويه الضبّى الطهمانى المعروف بالحاكم النيسابورى، المتوفى سنة ۴۰۵.

۷- أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الإصبهانى، المتوفى سنة ۴۱۰.

۸- أبو نعيم أحمد بن عبداللَّه بن أحمد بن إسحاق بن موسى الإصبهانى المتوفى سنة ۴۳۰.

۹- أبو بكر أحمد بن الحسين بن على بن عبداللَّه بن موسى البيهقى الخسروجردى، المتوفى سنة ۴۵۸.

۱۰- أبو الحسن على بن محمّد بن الطيّب الجلّابى المعروف بابن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵

المغازلى المتوفى سنة ۴۸۳.

۱۱- أبو شجاع شيرويه بن شهردار بن شيرويه الديلمى الهمدانى، المتوفى سنة ۵۰۹.

۱۲- أبو محمّد أحمد بن على العاصمى، صاحب (زين الفتى فى تفسير سورة هل أتى).

۱۳- أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، صاحب (الخصائص العلوية).

۱۴- أبو المجد مجدود بن آدم المعروف بالحكيم السنائى، المتوفى سنة ۵۲۵.

۱۵- أبو منصور شهردار بن شيرويه بن شهردار الديلمى، المتوفى سنة ۵۵۸.

۱۶- أبو المؤيّد الموفّق بن أحمد بن أبى سعيد المكّى المعروف بأخطب خطباء خوارزم، المتوفى سنة ۵۶۹.

۱۷- أبو الخير رضى الدين أحمد بن إسماعيل الطالقانى القزوينى الحاكمى، المتوفى سنة ۵۹۰.

۱۸- الشيخ عمر بن محمّد بن خضر المعروف بالملّا الإربلى، صاحب (وسيلة المتعبدين).

۱۹- نور الدين أبو حامد محمود بن محمّد بن حسين الصالحانى، تلميذ أبى موسى المدينى.

۲۰- كمال الدين أبو سالم محمّد بن طلحة القرشى، صاحب (مطالب السئول) المتوفى سنة ۶۵۲.

۲۱- أبو عبداللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، صاحب (کفایة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶

الطالب) المتوفی سنة ۶۵۸.

۲۲- محبّ الدین أحمد بن عبداللّه بن محمّد الطبری الشافعی، صاحب (الریاض النضرة) المتوفی سنة ۶۹۴.

۲۳- السیّد علی بن شهاب الدین الهمدانی، صاحب (المودّة فی القربی) المتوفی سنة ۷۷۶.

۲۴- نور الدین جعفر بن سالار المعروف بأمیر ملّا، خلیفة الهمدانی.

۲۵- شهاب الدین أحمد صاحب (توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل).

۲۶- شهاب الدین بن شمس الدین بن عمر الزاولی الدولت آبادی المعروف بملک العلماء الهندی، المتوفی سنة ۸۳۹.

۲۷- نور الدین علی بن محمّد بن الصبّاغ المالکی، صاحب (الفصول المهمّة) المتوفی سنة ۸۵۵.

۲۸- کمال الدین حسین بن معین الدین الیزدی المیبدی، صاحب (شرح الدیوان) المتوفی سنة ۸۷۰.

۲۹- عبدالرحمن بن عبدالسلام بن عبدالرحمن الصفوری الشافعی.

۳۰- إبراهیم بن عبداللّه الوصابی الیمنی الشّافعی، صاحب (الإکتفاء فی مناقب الخلفاء).

۳۱- جمال الدین عطاء اللّه بن فضل اللّه بن عبدالرحمن الشیرازی المتوفی سنة ۱۰۰۰.

۳۲- أحمد بن الفضل بن محمّد باکثیر المکی الشافعی، المتوفی سنة ۱۰۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷

۳۳- المیرزا محمّد بن معتمد خان بن رستم الحارثی البدخشی.

۳۴- محمّد صدر العالم صاحب (معارج العلی فی مناقب المرتضی).

۳۵- ولیّ اللّه بن عبدالرحیم الدهلوی، والد (الدهلوی) المتوفی سنة ۱۱۷۶.

۳۶- محمّد بن إسماعیل بن صلاح الأمیر الیمانی الصنعانی المتوفی سنة ۱۱۸۲.

۳۷- أحمد بن عبدالقادر الشافعی العجیلی.

۳۸- المولوی ولی اللّه بن حبیب اللّه اللکهنوی.

أقول:

هؤلاء بعض رواة حدیث التشبیه، وسنورد بالترتیب نصوص روایاتهم...

بل سیظهر صحّة هذا الحدیث من کلام والد (الدهلوی) وهو الشیخ ولی اللّه الدهلوی، وجماعة من شیوخ (الدهلوی...)

کما ستعلم أن طائفةً من رواة هذا الحدیث ونقلته هم من العلماء الذین یعتمد علیهم (الدهلوی) ویستشهد بروایاتهم ویثنی علیهم فی کتبه...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸

«۱» روایة عبدالرزاق ... ص: ۲۸

اشارة

روی عبدالرزاق بن همام الصنعانی حدیث التشبیه، بسنده عن أبی هریرة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فقد قال یاقوت

الحموی فی کتاب (معجم الأدباء) بترجمة «محمّد بن أحمد بن عبیداللّه الکاتب المعروف بابن المفجّع» ما نصّه:

«وله قصیدة ذات الأشباه، وسمّیت بذات الأشباه لقصده فیما ذکره من الخبر الذی رواه: عبدالرزاق عن معمر عن الزّهری عن سعید بن المسیّب عن أبی هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم- وهو فی محفلٍ من أصحابه-:

إن تنظروا إلی آدم فی علمه، ونوح فی همّه، وإبراهیم فی خلقه، وموسی فی مناجاته، وعیسی فی سننه، ومحمّد فی هدیه وحلمه، فانظروا إلی هذا المقبل. فتطاول الناس، فإذا هو علی بن أبی طالب علیه السلام.

فأورد المفجّع ذلک فی قصیدته، وفیها مناقب کثیرة، وأوّلها:

أیُّها اللائمی لحبّی علیّاً قم ذمیماً إلی الجحیم خزیّا

أبخیر الأنام عرّضت لا زلت مذوداً عن الهدی مزویّا

أشبه الأنبیاء کهلًا وزولا وفطیماً وراضعاً وغذیاً

کان فی علمه کآدم إذ عُلّم شرح الأسماء والمکتیّا

وکنوح نجّی من الهلک مَنْ سیّر فی الفلک إذ علا الجودیّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹

وجفا فی رضا الإله أباه «۱» واجتواه وعَدَّه أجنبیّا

کاعتزال الخلیل آزر فی اللّه و هجرانه أباه ملیّا

ودعا قومه فامن لوط أقرب الناس منه رحماً وریّا

وعلیّ لمّا دعاه أخوه سبق الحاضرین والبدویّا

وله من أبیه ذی الأید إسماعیل شبه ما کان عنّی خفیّا

إنّه عاون الخلیل علی الکعبة إذ شاد رکنها المبنیّا

ولقد عاون الوصی حبیب اللّه إذ یغسلان منها الصفیّا

رام حمل النبیّ کی یقطع الأصنام من سطحها المثول الحبیّا

فحناه ثقل النبوّة حتّی کاد ینآد تحته مثنیّا

فارتقی منکب النبیّ علی صنوه ما أجلّ المرتقیّا

فأماط الأوثان عن ظاهر ال کعبة ینفی الرجاس عنها نفیّا

ولو أنّ الوصیّ حاول مسّ النجم بالکف لم تجده قصیّا

أفهل تعرفون غیر علی وابنه استرحل النبیّ مطیّا» «۲»

تراجم رجال السَّنَد ... ص: ۲۹

ورجال السّند کلّهم رجال الصّحاح، وناهیک بهم عدالةً واعتباراً وعظمةً وجلالة ... ولا بأس بذکر بعض الکلمات فی حق کلّ واحدٍ منهم بالترتیب:

---

(۱) هذا علی زعم أعداء أهل البیت علیهم الصلاة والسّلام، فلا حجّة فیه علینا.

(۲) معجم الأدباء ۵/ ۱۳۷- ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰

ترجمة عبدالرزاق ... ص: ۳۰

۱- الیافعی: «وفی هذه السنة، توفی الحافظ العلّامة المرتحل إلیه من الآفاق، الشیخ الإمام عبدالرزاق بن همام الیمنی الصنعانی الحمیری، صاحب المصنّفات، عن ست وثمانین سنة.

روی عن معمر، وابن جریج، والأوزاعی، وطبقتهم.

ورحل إلیه الأئمّة إلی الیمن، قیل: ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم مثل ما رحل الناس إلیه.

روی عنه خلائق من أئمة الإسلام، منهم الإمام سفیان بن عیینة، والإمام أحمد، ویحیی بن معین، وإسحاق بن راهویه، وعلی بن المدینی، ومحمود بن غیلان» «۱».

۲- السّمعانی: «أبو بکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی، قیل: ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم مثل ما رحل إلیه» «... ۲».

۳- ابن خلّکان: «أبو بکر عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعانی، مولی حمیر، قال أبو سعد ابن السمعانی: قیل ما رحل الناس إلی أحدٍ بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم مثل ما رحلوا إلیه.

یروی عن معمر بن راشد الأزدی مولاهم البصری، والأوزاعی، وابن جریج، وغیرهم.

---

(۱) مرآة الجنان: ۲/ ۴۰ حوادث ۲۱۱.

(۲) الأنساب ۳/ ۵۵۶- الصنعانی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱

وروی عنه أئمّة الإسلام فی ذلک العصر، منهم سفیان بن عیینة وهو من شیوخه، وأحمد بن حنبل، ویحیی بن معین، وغیرهم.

وکانت ولادته فی سنة ۱۲۶.

وتوفی فی شوال سنة ۲۱۱ بالیمن. رحمه اللّه تعالی» «۱».

۴- عبدالغنی بن سعید المقدسی «۲»

عن محمّد بن إسماعیل الفزاری: «بلغنا- ونحن بصنعاء عند عبدالرزاق- أنّ یحیی بن معین وأحمد بن حنبل وغیرهما ترکوا حدیث عبدالرزاق وکرهوه، فدخلنا من ذلک غم شدید، فقلنا: فقد أنفقنا وتعبنا وآخر ذلک سقط حدیثه، فلم أزل فی غم من ذلک إلی وقت الحج، فخرجت من صنعاء إلی مکة، فوافقت بها یحیی بن معین فقلت: یا أبا زکریا ما الذی بلغنا عنکم فی عبدالرزاق؟ فقال: ما هو؟ فقلت: بلغنا أنکم ترکتم حدیثه ورغبتم عنه. فقال: یا أبا صالح، لو ارتدَّ عن الإسلام عبدالرزاق ما ترکنا حدیثه».

قال عبدالغنی: «ورووینا عن عبدالرزاق أنّه قال: قدمت مکة فمکثت ثلاثة أیّام لا یجیئنی أصحاب الحدیث، فمضیت وطفت وتعلّقت بأستار الکعبة فقلت: یا رب ما لی أکذّاب، أمدلّس أنا؟ فرجعت إلی البیت فجاؤنی...

فقال أحمد بن صالح: قلت لأحمد بن حنبل: أرأیت أحداً أحسن حدیثاً من عبدالرزاق؟ قال: لا.

وقال أبو زرعة: عبدالرزاق أحد من ثبت حدیثه.

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۲۱۶.

(۲) وصفه الحافظ السّیوطی بالحافظ الإمام محدّث الإسلام. وذکر کتابه الکمال فی‌مصنّفاته المعتمد علیها ... طبقات الحفّاظ: ۴۸۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲

قال البخاری: مات سنة ۲۱۱.

روی له الجماعة» «۱».

۵- ابن القیسرانی المقدسی: «عبد الرزاق بن همام بن نافع، أبو بکر الحمیری مولاهم، الصنعانی.

سمع معمرا وابن جریج والثوری وغیر واحدٍ عندهما.

روی عنه إسحاق بن إبراهیم الحنظلی، وإسحاق بن منصور، ومحمود بن غیلان عندهما...

أخبرنا أبو القاسم بنیسابور، أنا أبو الحسن الخفاف، انا أبو العباس السرّاج قال: سمعت محمّد بن سهل بن عسکر یقول: سمعت أحمد بن حنبل. یقول:

إذا اختلف الناس فی حدیث معمر فالقول ما قال عبدالرزاق» «۲».

فعبد الرزاق من رجال الصحیحین.

وقد نصَّ ابن القیسرانی فی خطبة کتابه الذی جمع فیه (أسماء رجال الصحیحین) علی أنّ حفاظ الحدیث یذهبون إلی أنّ کلّ من أخرج له الشیخان فی کتابیهما فحدیثه حجّة، وهذه عبارته:

«ثمّ طائفة من حفّاظ الحدیث مثل: أبی أحمد ابن عدی، وأبی الحسن الدارقطنی، وأبی عبداللّه ابن مندة، وأبی عبداللّه الحاکم، ثمّ من بعدهم إلی یومنا هذا، لما صح عندهم أن کل من أخرجا حدیثه فی هذین الکتابین وإنْ تکلّم فیه بعض الناس، یکون حدیثه حجةً لروایتهما عنه فی الصّحیح».

---

(۱) الکمال فی أسماء الرجال- مخطوط.

(۲) الجمع بین رجال الصحیحین ۱/ ۳۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳

أقول:

وبهذا تعرف شأن عبدالرزاق عند ابن عدی والدارقطنی وابن مندة والحاکم ومن بعدهم من حفّاظ الحدیث...

۶- الخوارزمی: «عبد الرزاق، قال البخاری فی تاریخه: عبدالرزاق بن همام بن نافع، أبو بکر مولی حمیر، الیمانی، سمع معمراً والثوری وابن جریج، مات سنة إحدی عشرة ومائتین. قال البخاری: ما حدّث عن کتابه فهو أصحّ.

یقول أضعف عباد اللّه: هو من مشاهیر المحدّثین وشیوخ أحمد وأمثاله، نحو یحیی بن معین وغیرهما. ویروی عن الإمام أبو حنیفة فی هذه المسانید» «۱».

وأمّا من روی عنهم أبو حنیفة فی (مسانیده) فقد قال الشعرانی فیهم:

«وقد منَّ اللّه تعالی علیَّ بمطالعة مسانید الإمام أبی حنیفة الثلاثة، من نسخةٍ علیها خطوط الحفّاظ، آخرهم الحافظ الدمیاطی، فرأیته لا یروی حدیثا إلّاعن خیار التابعین العدول الثقات، الذین هم من خیر القرون، بشهادة رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، کالأسود وعلقمة وعطا وعکرمة ومجاهد ومکحول والحسن البصری وأضرابهم رضی اللّه عنهم أجمعین، فکل الرواة الذین بینه وبین رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم عدول ثقات، أعلام أخیار، لیس فیهم کذّاب ولا متّهم بکذب.

وناهیک- یا أخی- بعدالة من ارتضاهم الإمام أبو حنیفة رضی اللّه

---

(۱) جامع مسانید أبی حنیفة ۲/ ۵۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴

عنه لأنْ یأخذ منهم أحکام دینه، مع شدّة تورّعه وتحرّزه وشفقته علی الامة المحمّدیة» «... ۱».

۷- ابن تیمیّة، فی جواب بعض الأحادیث: «وأصحاب السّیر کابن وغیره یذکرون من فضائله (أی فضائل علی علیه السلام) أشیاء ضعیفة، ولم یذکروا مثل هذا، ولا- رووا مما قلنا فیه أنّه موضوع باتّفاق أهل النقل، من أئمة أهل التفسیر الذین ینقلونه بالأسانید المعروفة، کتفسیر ابن جریج، وسعید بن أبی عروبة، وعبد الرزاق، وعبد بن حمید، وأحمد، وإسحاق، وبقی بن مخلد، وابن جریر الطبری، ومحمّد بن أسلم الطوسی، وابن أبی حاتم، وأبی بکر بن المنذر، وغیرهم من العلماء الأکابر الذین لهم فی الإسلام لسان صدق، وتفاسیرهم متضمّنة للمنقولات التی یعتمد علیها فی التفسیر» «۲».

۸- الذهبی: «أخبار ابن المدینی مستقصاة فی تاریخ بغداد، وقد بدت منه هفوة ثمّ تاب منها، وهذا أبو عبداللّه البخاری وناهیک به قد شحن صحیحه بحدیث علی بن المدینی وقال: ما استصغرت نفسی بین یدی أحد إلّابین یدی علی بن المدینی، ولو ترک حدیث علی وصاحبه محمّد وشیخه عبدالرزاق وعثمان بن أبی شیبة وإبراهیم بن سعد ... لغلّقنا الباب وانقطع الخطاب، ولماتت الآثار واستولت الزنادقة ولخرج الدجّالون، أفمالک عقل یا عقیلی؟! أتدری فیمن تتکلّم؟! وإنّما تبعناک فی هذا النمط لنذبَّ عنهم، ولنزیّف ما قیل فیهم، کأنّک لا تدری أنّ کلّ واحدٍ من هؤلاء أوثق منک بطبقات، بل وأوثق من ثقات کثیرین لم توردهم فی کتابک،

---

(۱) المیزان للشعرانی: ۱/ ۴۶.

(۲) منهاج السنة ۷/ ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵

وهذا ممّا لا یرتاب فیه محدّث» «۱».

۹- الذهبی: «عبدالرزاق بن همام بن نافع، أبو بکر، أحد الأعلام» «... ۲».

۱۰- أبو الوفاء الطرابلسی: «وکیف لا یکون ثقة؟! وقد روی له الأئمّة الستّة فضلًا عن الشیخین، ومن روی له الشیخان فقد جاز القنطرة کما قال علی ابن المفضل المقدسی» «۳».

۱۱- ولی اللّه الدهلوی: قال فی بیان أسباب الإختلاف بین أهل الحدیث وأصحاب الرأی، وأنّ أهل الحدیث اهتمّوا بجمع أحادیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فقط: «بل صحّ عن البخاری أنّه اختصر صحیحه من ستمائة ألف حدیث. وعن أبی داود أنّه اختصر سننه من خمسمائة ألف حدیث، وجعل أحمد مسنده میزاناً یعرف به حدیث رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فما وجد فیه ولو بطریق واحدٍ من طرقه فله أصل وإلّا فلا أصل له.

وکان رؤوس هؤلاء: عبدالرحمن بن مهدی، ویحیی القطّان، ویزید بن هارون، وعبد الرزاق، وأبو بکر بن أبی شیبة، ومسدّد، وهنّاد، وأحمد بن حنبل، وإسحاق بن راهویه، والفضل بن دکین، وعلی المدینی، وأقرانهم.

وهذه الطبقة هی الطراز الأوّل من طبقات المحدّثین، فرجع

---

(۱) میزان الاعتدال ۵/ ۱۶۹.

(۲) الکاشف عمّن روی عنه فی الصّحاح الستّة ۲/ ۱۸۸ رقم ۳۳۹۹.

(۳) الکشف الحثیث عمّن رمی بوضع الحدیث ص ۱۱۲ رقم ۲۸۲ ترجمة داودبن الحصین: ۱۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶

المحقّقون منهم بعد إحكام فن الرواية ومعرفة مراتب الأحاديث إلى الفقه، فلم يكن عندهم من الرأى أن يجتمع على تقليد رجلٍ ممّن مضى، مع ما يروون من الأحاديث والآثار المناقضة لكلّ مذهبٍ من تلك المذاهب، فأخذوا يتّبعون أحاديث النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم وآثار الصّحابة والتابعين والمجتهدين على قواعد أحكموها فى نفوسهم» «۱».

۱۲- تصديق اللَّه تعالى عبدالرزاق!

قال السّيوطى: «أخرج الخطيب فى تاريخه عن محمّد بن سالم [سلم الخواص الشيخ الصالح،، قال: رأيت يحيى بن أكثم القاضى فى النّوم، فقلت له: ما فعل اللَّه بك؟ قال: أوقفنى بين يديه، ثمّ قال لى: يا شيخ السّوء، لولا شيبتك لأحرقنك بالنار، [فأخذنى ما يأخذ العبد بين يدى مولاه، فلمّا أفقت قال لى: يا شيخ السوء. فذكر الثالثة مثل الأوّلين. فلمّا أفقت فقلت: يا رب ما هكذا حدثت عنك. قال: وما حدّثتُ عنى؟- وهو أعلم بذلك-؟ قال: حدّثنى عبدالرزاق بن همام [قال:] حدّثنا معمر بن راشد، عن ابن شهاب الزهرى، عن أنس بن مالك، عن نبيّك، عن جبرئيل عنك يا عظيم أنّك قلت: ما شاب لى عبدفى الإسلام شيبة إلّا استحييت منه أن أعذّبه بالنار. فقال: صدق عبدالرزاق، وصدق معمر، وصدق الزهرى، وصدق أنس، وصدق نبيّى، وصدق جبرئيل، أنا قلت ذلك. انطلقوا به إلى الجنّة» «۲».

---

(۱) الإنصاف فى بيان سبب الاختلاف: ۴۶.

(۲) اللآلى المصنوعة ۱/ ۱۲۵ مع اختلافٍ فى مواضع أخرى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷

ترجمة معمر بن راشد ... ص: ۳۷

وأمّا «معمر بن راشد» البصرى شيخ عبدالرزاق بن همام الصنعانى، فهذا موجز ترجمته والثناء عليه فى كتب أهل السنّة:

۱- السمعانى: «ومن القدماء أبو عروة معمر بن راشد البصرى المهلّبى مولى الأزد، من أهل البصرة، سكن اليمن، وهو معمر بن أبى عمر.

وكان من ثقات العلماء.

يروى عن: الزهرى، وقتادة، ويحيى بن أبى كثير، وأبى إسحاق الهمدانى، والأعمش.

روى عنه: الثورى، وشعبة، وابن أبى عروبة، وابن عيينة، وابن المبارك، وإسماعيل بن علّية، ومروان الفزارى، ورباح الصنعانى، وهشام بن يوسف، ومحمّد بن ثور، وعبد الرزاق بن همام.

قال ابن جريج: عليكم بهذا الرجل- يعنى معمراً- فإنّه لم يبق من أهل زمانه أعلم منه.

وسئل ابن جريج عن شىء من التفسير فأجابنى، فقلت: إنّ معمراً قال كذا وكذا، قال: إنّ معمراً شرب من العلم با نفع.

قال معمر: جلست إلى قتادة وأنا ابن أربع عشرة سنة، فما سمعت منه حديثا إلّاكأنه منقش فى صدرى.

وقال معمر: خرجت مع الصبيان وأنا غلام إلى جنازةِ الحسن، وطلبت العلم سنة مات الحسن.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸

قال على بن المدينى: نظرت فإذا الإسناد يدور على ستة، فلأهل البصرة: شعبة وسعيد بن أبى عروبة وحماد بن سلمة ومعمر بن راشد ويكنّى أبا عروة مولى حدّان.

ومات باليمن سنة ۱۵۴.

قال أبو حاتم الرازى: إنتهى الإسناد إلى ستة نفرٍ أدركهم معمر وكتب عنهم، لا أعلم اجتمع لأحدٍ غير معمر، من الحجاز: الزهرى وعمرو بن دينار، ومن الكوفة أبو إسحاق والأعمش، ومن البصرة قتادة، ومن اليمامة يحيى بن أبى كثير.

وقال أحمد بن حنبل: لا تُضمّ أحداً إلى معمر إلّاوجدت معمراً أطلب للعلم منه» «۱».

۲- النووى: «معمر بن راشد. الإمام المحدّث المشهور، مذكور فى مواضع من المختصر ... وهو صاحب الزهرى وشيخ عبدالرزاق...

قال ابن معين: معمر أثبت فى الزهرى من ابن عيينة. وقال: أثبت الناس فى الزهرى: مالك ومعمر ويونس...

قال أحمد بن عبداللّه: سكن معمر صنعاء اليمن، وتزوّج بها، رحل إليه سفيان، وسمع منه هناك، وسمع هو من سفيان، ولمّا دخل معمر صنعاء كرهوا خروجه من عندهم [فقال رجل: نقيده فزوّجوه.

واتّفقوا على توثيقه وجلالته.

روى له البخارى ومسلم» «... ۲».

۳- الذهبى: «معمر بن راشد، الإمام الحجّة، أبو عروة، الأزدى

---

(۱) الأنساب ج ۵ ص ۴۲۰- المهلبى.

(۲) تهذيب الأسماء واللّغات ۲/ ۱۰۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹

مولاهم، البصرى، أحد الأعلام، وعالم اليمن، حدث عن الزهرى ... قال عبدالرزاق: كتبت عن معمر عشرة آلاف حديث. وقال عبدالواحد بن زياد:

قلت لمعمر: كيف سمعت من ابن شهاب؟ قال: كنت مملوكاً لقوم من طاحية، فبعثونى ببزّ أبيعه، فقدمت المدينة، فنزلت داراً، فرأيت شيخا والناس يعرضون عليه العلم، فعرضت معهم...

قال سفيان بن عيينة: قال لى سعيد بن أبى عروبة: روينا عن معمركم فشرفناه ... وقال عبدالرزاق: بعث معن بن زائدة إلى معمر بذهب فردّه وكتم ذلك» «... ۱».

۴- الذهبى: «معمر بن راشد، أبو عروة، الأزدى مولاهم، عالم اليمن. عن الزهرى وهمام. وعنه: غندر وابن المبارك وعبد الرزاق»... «۲».

۵- الخطيب التبريزى: «معمر بن راشد، يكنّى أبا عروة، الأزدى مولاهم، عالم اليمن» «... ۳».

ترجمة الزّهرى ... ص: ۳۹

و «ابن شهاب الزهرى» شيخ معمر بن راشد المذكور، أحد الأعلام المشاهير عندهم، وإليك بعض الكلمات فى حقّه:

۱- ابن حبّان: «محمّد بن مسلم بن عبيداللّه بن عبداللّه بن شهاب ابن عبداللّه بن الحارث بن زهرة بن كلاب، الزهرى، القرشى، كنيته أبو بكر، رأى عشرةً من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، وكان من

---

(۱) تذكرة الحفاظ ۱/ ۱۹۰.

(۲) الكاشف ۳/ ۱۴۶ رقم ۵۶۴۲.

(۳) الإكمال فى أسماء الرجال. وهو أسماء رجال المشكاة مطبوع معه ۳/ ۷۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰

أحفظ أهل زمانه، وأحسنهم سیاقاً لمتون الأخبار، وکان فقیهاً فاضلًا، روی عنه النّاس» «... ۱».

۲- السمعانی: «الزهری ... من تابعی المدینة، رأی عشرةً من أصحاب النّبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان من أحفظ أهل زمانه ... روی عنه الناس.

مات لیلة الثلاثاء لسبع عشرة خلت من شهر رمضان سنة ۱۲۴ فی ناحیة الشام، وقبره ببیداء شعب، مشهور یزار» «۲».

۳- الذهبی: «أحد الأعلام. عن أبن عمر وأنس وسهل، وحدیثه عن أبی هریرة فی الترمذی. وعن رافع بن خدیج فی النسائی.

وعنه: یونس ومعمر ومالک...

قال ابن المدینی: له نحو ألفی حدیث. وقال أبو داود: أسند أکثر من ألف.

وحدیثه ألفان ومائة حدیث نصفها مسنده. مات فی رمضان سنة ۱۲۴» «۳».

۴- الیافعی: «الإمام أبو بکر محمّد بن مسلم بن عبیداللَّه بن عبداللَّه ابن شهاب الزهری، أحد الفقهاء والمحدّثین، والأعلام التابعین، حفظ علم الفقهاء السبعة، ورأی عشرة من الصحابة رضی اللَّه عنهم، وسمع من سهل ابن سعد، وأنس بن مالک، وخلائق.

وروی عنه جماعة من الأئمّة، منهم مالک بن أنس، وسفیان الثوری،

---

(۱) کتاب الثقات ۵/ ۳۴۹.

(۲) الأنساب للسمعانی ج ۳ ص ۱۸۰- الزهری.

(۳) الکاشف للذهبی ۳/ ۷۸ رقم ۵۲۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱

وسفیان بن عیینة.

قال ابن المدینی: له نحو ألفی حدیث، وکان قد حفظ علم الفقهاء السبعة. وقال عمر بن عبدالعزیز: لم یبق أعلم بسنةٍ ماضیة من الزهری، وکذا قال مکحول. وقال اللیث: قال ابن شهاب: ما استودعت قلبی علماً فنسیته. وقال غیره من أهل العلم: کان معظّماً وافر الحرمة عند هشام بن عبدالملک، أعطاه مرّة سبعة آلاف دینار، وقال عمرو بن دینار: ما رأیت الدینار والدرهم عند أحدٍ أهون منه عند الزهری، کأنّها عنده بمنزلة البعر» «۱».

۵- الخطیب التبریزی: «الزهری، منسوب إلی زهرة بن کلاب، ممّن اشتهر بالنسب إلیهم. هو: أبو بکر محمّد بن عبداللَّه بن شهاب، أحد الفقهاء والمحدثین، والعلماء الأعلام من التابعین بالمدینة، المشار إلیه فی فنون علوم الشریعة، سمع نفراً من الصحابة، روی عنه خلق کثیر، منهم قتادة ومالک بن أنس. قال عمر بن عبدالعزیز: لا أعلم أحداً أعلم بسنّةٍ ماضیة منه. قیل لمکحول: من أعلم من رأیت؟ قال: ابن شهاب. قیل له:

ثمّ من؟ قال: ابن شهاب. قیل له: ثمّ من؟ قال: ابن شهاب» «... ۲».

۶- ابن حجر: «محمّد بن مسلم ... الفقیه الحافظ، متفق علی جلالته وإتقانه، وهو من رؤوس الطبقة الرّابعة» «... ۳».

۷- السّیوطی: «أحد الأعلام.. قال اللیث: ما رأیت عالماً قط أجمع

---

(۱) مرآة الجنان ۱/ ۲۰۴ حوادث سنة ۱۲۴.

(۲) الإکمال فی أسماء رجال المشکاة. مطبوع معها. ۳/ ۶۵۳.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۱۳۳ رقم ۶۳۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲

من ابن شهاب ولا أكثر علماً منه» «۱».

ترجمة سعيد بن المسيّب ... ص: ۴۲

وأمّا «سعيد بن المسيب» الذی روی عنه الزهری الحديث الشريف، فهو فقيه المدينة المنورة، وإمام أهل السنّة، ومن كبار التّابعين، وإليك بعض الكلمات فی مناقبه ومآثره التی يذكرونها له:

۱- ابن حبان: «سعيد بن المسيب بن حزن بن أبی وهب بن عمرو بن عائذ بن عبداللّه بن عمر بن مخزوم بن يقظة المخزومی القرشی، كنيته أبو محمّد.

ولد لسنتين مضتا من خلافة عمر. وأم سعيد بن المسيب بنت عثمان بن حكيم...

وكان من سادات التابعين فقهاً وديناً وورعاً وعلماً وعبادةً وفضلًا.

وكان أبوه يتّجر فی الزيت. وكان سعيد سيّد التابعين وأفقه أهل الحجاز وأعبر الناس للرؤيا، ما نودی للصّلاة أربعين سنة إلّاوسعيد فی المسجد ينتظرها، ويقال: إنّه ممّن أصلح بين عثمان وعلی. فلمّا بويع عبدالملك وبايع للوليد وسليمان من بعده، وأخذ البيعة من الناس، أبی سعيد ذلك فلم يبايع. فقال عبدالرحمن ابن عبدالقاری: إنّك تصلی بحيث يراك هشام بن إسماعيل، فلو غيّرت مقامك حتّی لا يراك- وكان هشام والياً علی المدينة لعبد الملك- فقال سعيد: إنّی لم اغير مقاماً قمته منذ أربعين سنة.

---

(۱) إسعاف المبطأ برجال الموطأ: ۳۷، طبع مع تنوير الحوالك.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳

قال: فخرج معتمراً فقال: لم أكن لأجهد بدنی وأنفق مالی فی شیء ليس فيه نية. قال: فبايع إذاً. قال: أرأيت إن كان اللّه أعمی قلبك كما أعمی بصرك فما علیّ! وأبی أن يبايع. فكتب هشام بن إسماعيل إلی عبدالملك، فكتب عبدالملك إليه ما دعاك إلی سعيد!! ما كان علينا منه شیء نكرهه، فأما إذا فعلت فادعه، فإن بايع وإلّا فاضربه ثلاثين سوطا، وأوقفه للناس، فدعاه هشام فأبی، وقال: لست أبايع لاثنين، فضربه ثلاثين سوطاً، ثمّ ألبسه ثياباً من شعر، وأمر به فطيف به حتّی بلغوا الخيّاطين، ثمّ ردّه وأمر به إلی السجن. فقال سعيد: لولا أنّی ظننت أنه القتل ما لبسته، قلت: أستر عورتی عند الموت.

مات سنة ثلاث أو أربع وتسعين، وقد قيل إنّه مات سنة خمس ومائة» «۱».

۲- الذهبی: «سعيد بن المسيب. الإمام شيخ الإسلام، فقيه المدينة، أبو محمّد، المخزومی، أجلّ التابعين، ولد لسنتين مضتا من خلافة عمر، وسمع من عمر شيئاً وهو يخطب، وسمع من عثمان وزيد بن ثابت وعائشة وسعد وأبی هريرة وخلق.

وكان واسع العلم، وافر الحرمة، متين الديانة، قوّالًا بالحق، فقيه النفس.

روی أسامة بن زيد عن نافع عن ابن عمر قال: سعيد بن المسيّب أحد المفتين.

وقال أحمد بن حنبل وغيره: مرسلات سعيد صحاح.

---

(۱) كتاب الثقات ۴/ ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴

وقال قتادة: ما رأيت أحداً أعلم من سعيد بن المسيّب.

وكذا قال الزهرى ومكحول وغير واحد.

قال على بن المدينى: لا أعلم فى التابعين أوسع علماً من سعيد، هو عندى أجلّ التابعين.

وقال العجلى وغيره: كان لا يقبل جوائز السلطان، وله أربعمائة دينار يتّجر بها بالزيت وغيره.

وقال سعد بن إبراهيم: سمعت سعيد بن المسيب يقول: ما أحد أعلم بقضاءٍ قضاه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ولا أبو بكر وعمر منّى.

قال الواقدى: حدّثنى هشام بن سعد سمعت الزهرى- وسئل عمّن أخذ سعيد بن المسيب علمه- قال: عن زيد بن ثابت، وسعد بن أبى وقاص، وابن عباس، وابن عمر، وقد سمع من عثمان وعلى وصهيب، وجلّ روايته المسندة.

عن أبى هريرة، وكان زوج إبنته، وكان يقال: ليس أحد أعلم بقضاء عمر وعثمان منه.

وروى معمر عن الزهرى: كان سعيد أعلم الناس بقضاء عمر وعثمان.

وعن قتادة قال: كان الحسن إذا أشكل عليه شىء كتب إلى سعيد بن المسيب يسأله.

حماد بن زيد عن يزيد بن حازم: إن المسيب كان يسرد الصوم.

وقال عبدالرحمن بن حرملة: سمعت سعيداً يقول: حججت أربعين حجة.

يوسف بن يعقوب الماجشون، عن المطلب بن السائب قال: كنت

جالساً مع سعيد بن المسيب فى السوق، فمرّ بريد لبنى مروان، فقال له سعيد: من رسل بنى مروان أنت؟ قال: نعم. قال: كيف تركت بنى مروان؟

قال: بخير.

قال: تركتهم يجيعون الناس ويشبعون الكلاب! فاشرأبّ الرسول، فقمت إليه، فلم أزل أرجيّه حتّى انطلق. فقلت لسعيد: يغفر اللَّه لك، تشيط بدمك! فقال: أسكت يا أحيمق، فواللَّه لا يسلمنى اللَّه ما أخذت بحقوقه.

عن مكحول من وجه ضعيف أنه قال لمّا بلغه موت ابن المسيب:

استوى الناس.

قال مالك: بلغنى أنّ سعيد بن المسيب قال إنّى كنت لأسير الأيام والليالى فى طلب الحديث الواحد.

قال مصعب عن عبداللَّه حدّثنى مصعب بن عثمان: إنّ الذى شهد لسعيد ابن المسيب حين أراد مسلم بن عقبة قتله عمرو بن عثمان ومروان الحكم، شهدا أنّه مجنون، فخلّى سبيله.

قال أبو يونس القوى: دخلت المسجد فإذا سعيد بن المسيب جالس وحده. قلت: ما شأنه؟ قالوا: نهى أن يجالسه أحد...

قلت: قد أفردت سيرة سعيد فى مؤلف» «۱».

۳- الذهبى: «سعيد بن المسيب بن حزن. الإمام أبو محمّد المخزومى، أحد الأعلام وسيّد التابعين. عن: عمر وعثمان وسعد. وعنه: الزهرى وقتادة ويحيى بن سعيد. ثقة، حجة، رفيع الذكر، رأس فى العلم والعمل، مات سنة ۹۴» «۲».

---

(۱) تذكرة الحفاظ ۱/ ۵۴- ۵۶.

(۲) الكاشف ۱/ ۳۲۶ رقم ۱۹۷۷.

۴- الخطيب التبريزى: «كان سيّد التابعين من الطراز الأول، جمع بين الفقه والحديث والزهد والعبادة والورع، وهو المشار إليه

المنصوص عليه، وكان أعلم الناس بحديث أبى هريرة وبقضايا عمر.

لقى جماعة كثيرة من الصحابة وروى عنهم.

وعنه: الزهرى وكثير من التابعين وغيرهم.

قال مكحول: طفت الأرض كلّها فى طلب العلم، فما لقيت أعلم من ابن المسيب.

وقال ابن المسيب: حججت أربعين حجة.

مات سنة ثلاث وتسعين رحمه اللّه تعالى» «۱».

۵- ابن حجر: «قال نافع عن ابن عمر: هو واللّه أحد المفتين [المتقنين وعن عمرو بن ميمون بن مهران عن أبيه قال: قد جئت [قدمت المدينة فسألت عن أعلم أهل المدينة، فدفعت إلى سعيد بن المسيب.

وقال ابن شهاب: قال لى عبداللّه بن ثعلبة بن أبى صغير: إن كنت تريد هذا- يعنى الفقه- فعليك بهذا الشيخ: سعيد بن المسيب. وقال قتادة: ما رأيت أحداً قط أعلم بالحلال والحرام منه.

وقال محمّد بن إسحاق عن مكحول: طفت الأرض كلّها فى طلب العلم فما لقيت أعلم منه.

وقال سليمان بن موسى: كان أفقه التابعين.

وقال البخارى: قال لى على عن أبى داود عن شعبة عن أياس بن معاوية قال لى سعيد بن المسيب: ممّن أنت؟ قلت: من مزينة. قال: إنّى

---

(۱) الإكمال فى أسماء رجال المشكاة ۳/ ۶۶۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۷

لأذكر يوم نعى عمر بن الخطاب النعمان بن مقرن على المنبر، قال: وقال لنا سليمان بن حرب ثنا سلام بن مسكين عن عمران بن عبداللّه الخزاعى عن ابن المسيب قال: أنا أصلحت بين على وعثمان.

وقال الدورى عن ابن معين: ههنا قوم يقولون إنّه أصلح بين على وعثمان، وهذا باطل.

وقال أيضاً: قد رآنى عمر وكنت صغيراً. قلت يقول: ولدت لسنتين مضتا من خلافة عمر. فقال يحيى: ابن ثمان سنين يحفظ شيئاً!!

قال: وسمعته يقول: مرسلات ابن المسيّب أحبّ إلىَّ من مرسلات الحسن...

وقال أبو طالب قلت لأحمد: سعيد بن المسيب. فقال: ومن مثل سعيد؟! ثقة من أهل الخير. فقلت له: سعيد عن عمر حجة؟ قال: هو عندنا حجة قد رأى عمر وسمع منه، وإذا لم يقبل سعيد عن عمر فمن يقبل؟

وقال الميمونى وأحمد بن حنبل: مرسلات سعيد صحاح، لا يرى أصح من مرسلاته.

وقال عثمان الحارثى عن أحمد: أفضل التابعين سعيد بن المسيب.

وقال ابن المدينى: لا أعلم فى التابعين أوسع علماً من سعيد بن المسيّب، قال: وإذا قال سعيد مضت السنّة فحسبك. قال: وهو عندى أجلّ التابعين.

وقال الربيع عن الشافعى: إرسال ابن المسيب عندنا حسن.

وقال الليث عن يحيى بن سعيد: كان ابن المسيب يسمّى راوية عمر، كان أحفظ الناس لأحكامه وأقضيته.

وقال إبراهيم بن سعد عن أبيه عن سعيد: ما بقى أحد أعلم بكل

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۸

قضاءٍ قضاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم وكلّ قضاءٍ قضاه أبو بكر وكل قضاءٍ قضاه عمر منّى، قال إبراهيم عن أبيه: وأحسبه قال: وعثمان.

وقال مالک: بلغنی أنّ عبداللّه بن عمر کان یرسل إلی ابن المسیّب یسأله عن بعض شأن عمر وأمره. وقال مالک: لم یدرک عمر، ولکن لما کبر أکبّ علی المسألة عن شأنه وأمره. وقال قتادة: کان الحسن إذا أشکل علیه شیء کتب إلی سعید بن المسیّب. وقال العجلی: کان رجلًا صالحاً فقیهاً...

وقال أبو زرعة: مدنی قرشیء ثقة إمام. وقال أبو حاتم: لیس فی التابعین أنبل منه، وهو أثبتهم فی أبی هریرة.

قال الواقدی: مات سنة ۹۴ فی خلافة الولید وهو ابن خمس وسبعین سنة. قال أبو نعیم: مات سنة ۹۳.

قلت: علی تقدیر ما ذکروا عنه أن مولده لسنتین مضتا من خلافة عمر- والإسناد إلیه صحیح- یکون مبلغ عمره ثمانین سنة إلّاسنة، کما قال الواقدی» «۱».

۶- ابن حجر: «سعید بن المسیب ... أحد العلماء الاثبات، إتّفقوا علی أنّ مرسلاته أصح المراسیل، وقال ابن المدینی: لا أعلم فی التابعین أوسع علماً منه. مات بعد التسعین وقد ناهز الثمانین» (۱).

۷- السیوطی: «سعید بن المسیب...

قال قتادة: ما رأیت أحدا قط أعلم بالحلال والحرام منه، وقال مکحول: ما لقیت أعلم منه، وقال سلیمان بن موسی: إنّه أفقه الناس، وقال

---

(۱) تهذیب التهذیب ۴/ ۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۹

أحمد: إنّه أفضل التابعین» «... ۱».

۸- عبدالحق الدهلوی: «سعید بن المسیب بن حزن القرشی الإمام أبو محمّد المخزومی المدنی، من فقهاء السبعة الذین کانوا بالمدینة ...

أحد الأعلام، سیّد التابعین، جمع بین الفقه والحدیث والزهد والعبادة والورع، ثقة حجة فقیه رفیع الذکر، رأس فی العلم والعمل.

ویروی عن الإمام زین العابدین أنّه قال: سعید بن المسیب أعلم الناس، ویقال: إنّه لم یکن فی التابعین أکثر منه علماً» «... ۲».

رجمة أبی هریرة ... ص: ۴۹

وأمّا «أبو هریرة» فهو من الصحابة الکبار والأئمّة الأعلام عند أهل السنّة، فلا حاجة إلی تعدیله وتوثیقه بعد أن مدح اللّه سبحانه تعالی الصّحابة وأثنی علیهم فی القرآن الکریم کما یزعمون، وبعد أن وردت عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم الأحادیث العامة والخاصّة فی فضله ومقامه کما یروون.

ولا بأس بذکر مقتطفاتٍ من تراجمه فی معاجم الصّحابة والحفّاظ:

۱- ابن عبدالبر: «أبو هریرة الدوسی صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ... أسلم أبو هریرة عام خیبر، وشهدها مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ثم لزمه وواظب علیه رغبة فی العلم راضیا بشبع بطنه، وکانت یده مع ید رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، وکان یدور معه حیثما دار،

---

(۱) إسعاف المبطأ برجال الموطّأ: ۱۷، طبع مع تنویر الحوالک.

(۲) رجال المشکاة للشیخ عبدالحق الدهلوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۰

وكان من أحفظ أصحاب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وكان يحضر ما لا يحضره سائر المهاجرين والأنصار، لاشتغال المهاجرين بالتجارة والأنصار بحوائجهم.

وقد شهد له رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بأنّه حريص على العلم والحديث، وقال له: يا رسول اللَّه، إنى قد سمعت منك حديثاً كثيراً، فإنّى أخشى أن أنسى، فقال: أبسط رداءك، قال: فبسطته فغرف بيده ثمّ قال:

ضمّه، فضممته، فما نسيت شيئاً بعده.

وقال البخارى: روى عنه أكثر من ثمانمائة رجل من بين صاحب وتابع. وممّن روى عنه من الصّحابة: ابن عباس وابن عمر وجابر بن عبداللَّه وأنس وواثلة بن‌الأسقع وعائشة، استعمله عمر بن الخطاب على البحرين ثمّ عزله، ثمّ أراده على العمل فأبى عليه، ولم يزل يسكن المدينة، وبها كانت وفاته» «... ۱».

۲- ابن الأثير: «ب د ع أبو هريرة الدوسى صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، وأكثرهم حديثا عنه ... وقد اختلف فى اسمه اختلافاً كثيراً، لم يختلف فى اسم آخر مثله ولا ما يقاربه...

وإنما هو مشهور بكنيته، وأسلم أبو هريرة عام خيبر، وشهدها مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، ثمّ لزمه وواظب عليه رغبة فى العلم، فدعا له رسول اللَّه:

أخبرنا إبراهيم وغيره عن أبى عيسى، أخبرنا أبو موسى، أخبرنا عثمان ابن عمر، أخبرنا ابن أبى ذئب، عن سعيد المقبرى، عن

---

(۱) الاستيعاب فى معرفة الأصحاب ۴/ ۱۷۶۸.

أبى هريرة، قال قلت: يا رسول اللَّه، أسمع منك أشياء فلا أحفظها. قال: أبسط رداءك، فبسطته، فحدّث حديثاً كثيراً، فما نسيت شيئاً حدّثنى به.

...عن ابن عمر أنّه قال لأبى هريرة: أنت كنت ألزمنا لرسول اللَّه وأحفظنا لحديثه.

...عن الزهرى عن الأعرج قال: سمعت أبا هريرة قال: إنّكم تقولون إنّ أبا هريرة يكثر الحديث عن رسول اللَّه (ص)، واللَّه الموعد! كنت رجلًا مسكيناً أخدم رسول اللَّه على ملء بطنى، وكان المهاجرون يشغلهم الصفق بالأسواق، وكانت الأنصار يشغلهم القيام على أموالهم. وقال رسول اللَّه: من يسبط ثوبه فلن ينسى شيئاً سمعه منّى، فبسط ثوبى حتّى قضى حديثه ثمّ ضممته إلىَّ فما نسيت شيئاً سمعته بعد.

...قال البخارى: روى عن أبى هريرة أكثر من ثمانمائة رجل من صاحب وتابع...

قال خليفة: توفى أبو هريرة سنة ۵۷. وقال الهيثم بن عدى: توفى سنة ۵۸» «... ۱».

۳- الذهبى: «أبو هريرة الدوسى اليمانى، الحافظ الفقيه، صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ... كان من أوعية العلم ومن كبار أئمّة الفتوى، مع الجلالة والعبادة والتواضع.

قال البخارى: روى عنه ثمانمائة نفس أو أكثر...

وكان من أصحاب الصّفة فقيراً، ذاق جوعاً وفاقة، ثمّ بعد النبىّ صلح حاله وكثر ماله، وكان كثير التعبد والذّكر، ولى إمرة المدينة، وناب أيضاً

---

(۱) أسد الغابة فى أسماء الصحابة ۵/ ۳۱۸.

عن مروان فی إمرتها، وکان یمرّ فی السّوق یحمل الحزمة وهو یقول:

أوسعوا الطریق للأمیر، وکان فیه دعابة...

روی أحمد فی مسنده عن أبی کثیر التمیمی عن أبی هریرة قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ حبب عبیدک هذا- یعنی أبا هریرة- وأُمّه إلی عبادک المؤمنین، وحبّبهم إلیهما...

قال الأعمش عن أبی صالح السمّان: کان أبو هریرة من أحفظ أصحاب محمّد رسول اللَّه.

وقال الشافعی: أبو هریرة أحفظ من روی الحدیث فی دهره.

وروی کهمس عن عبداللَّه بن شفیق قال قال أبو هریرة: لا أعرف أحداً من أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أحفظ لحدیثه منّی.

أبو داود الطیالسی، نا عمران القطان، عن بکر بن عبداللَّه، عن أبی رافع، عن أبی هریرة إنّه لقی کعباً، فجعل یحدّثه ویسأله، فقال کعب: ما رأیت أحداً لم یقرأ التوراة أعلم بما فیها من أبی هریرة.

هشیم، عن یعلی بن عطا، عن الولید بن عبدالرحمن، عن ابن عمر إنّه قال: یا أبا هریرة أنت کنت ألزمنا لرسول اللَّه، وأعلمنا بحدیثه » «...۱».

أقول:

وبعد هذا کلّه لا یرتاب المنصف فی صحّة حدیث التشبیه، وإنّه لیعلم- بعد هذا- کذب (الدّهلوی) فی دعواه، وأنّ غرضه ستر الحقیقة وکتمان الواقع ظلماً وزوراً.

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۱/ ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۳

ترجمة یاقوت الحموی ... ص: ۵۳

وبقی ترجمة یاقوت الحموی صاحب (معجم الأدباء) الذی ذکر الحدیث بترجمة المفجّع ... ویاقوت من أعاظم مصنّفی أهل السنّة، ومن مشاهیر أدبائهم ومحقّقیهم ... هذا من جهة.

ومن جهةٍ أخری: قد اشتهر یاقوت بتعصّبه علی سیّدنا أمیر المؤمنین علیه السلام، حتّی نصّ مترجموه علی ذلک کابن خلّکان...

وحینئذٍ، لا یرتاب أحد فی صحة الحدیث الذی ذکره واعتباره، إذ لا یبقی بعد هذا مجال لإنکاره أو القدح فی سنده...

ومن کلمات أهل السنّة فی ترجمة یاقوت ما یلی:

۲- ابن خلّکان: «وکان متعصّباً علی علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، وکان قد طالع شیئاً من کتب الخوارج، فاشتبک فی ذهنه منه طرف قوی، وتوجّه إلی دمشق فی سنة ثلاث عشرة وستمائة، وقعد فی بعض أسواقها، وناظر بعض من یتعصّب لعلی رضی اللَّه عنه، وجری بینهما کلام أدّی إلی ذکره علیّاً رضی اللَّه عنه بما لا یسوغ، فثار الناس علیه ثورة کادوا یقتلونه، فسلم منهم، وخرج من دمشق منهزماً بعد أن بلغت القضیة إلی والی البلد، فطلبه ولم یقدر علیه، ووصل إلی حلب خائفاً یترقّب...

وکان قد تتبّع التواریخ، وصنّف کتاباً سمّاه إرشاد الألباء إلی معرفة الأدباء، یدخل فی أربع مجلّدات» «... ۱».

۳- الذهبی: «یاقوت الرومی الحموی ثمّ البغدادی التاجر شهاب

---

(۱) وفیات الأعیان ۶/ ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۴

الدین، الأدیب الأخباری، صاحب التصانیف الأدبیّة فی التاریخ والأنساب والبلدان وغیر ذلک. توفی فی رمضان» «۱».

۴- الیافعی: «یاقوت الرومی الحموی ثمّ البغدادی التاجر، شهاب الدین، الأدیب الأخباری، صاحب التصانیف الأدبیّة فی التاریخ والأنساب والبلدان وغیر ذلک.

أسر من بلاده صغیراً، فابتاعه ببغداد رجل تاجر، ولمّا کبر یاقوت المذکور قرأ شیئاً من النحو واللغة، وشغله مولاه بالأسفار فی متاجره، ثمّ جرت بینه وبین مولاه قضیّة أوجبت عتقه، فأبعده عنه، فاشتغل بالنسخ، وحصلت له بالمطالعة فوائد، وصنّف کتاباً سمّاه إرشاد الألبّاء إلی معرفة الأدباء، فی أربع مجلّدات، وکتاباً فی أخبار الشعراء المتأخّرین والقدماء، وکتبا أخری عدیدة، وکانت له همّة عالیة فی تحصیل المعارف» «۲».

۵- ابن حجر: «یاقوت الرومی الکاتب الحموی.

قال ابن النجّار: کان ذکیاً، حسن الفهم، ورحل فی طلب النسب إلی بلاد الشام ومصر والبحرین وخراسان، وسمع الحدیث، وصنّف معجم البلدان، ومعجم الأدباء، وأسماء الجبال والأنهار والأماکن.

قال ابن النجّار «۳»: کان غزیر الفضل، وکان حسن الصحبة، طیّب

---

(۱) العبر ۳/ ۱۹۸.

(۲) مرآة الجنان ۴/ ۴۸ حوادث سنة ۶۲۶.

(۳) ولا بأس بذکر ترجمة ابن النجار الذی نقل ابن حجر کلامه فی الثناء علی یاقوت، قال ابن شاکر الکتبی: «صنّف التاریخ الذی ذیّل به علی تاریخ الخطیب، استدرک فیه علی الخطیب، فجاء فی ثلاثین مجلّداً، دلَّ علی تبحّره فی هذا الشأن وسعة حفظه. وکان إماماً ثقة حجة مقرءاً مجوداً حسن المحاضرة کیساً متواضعاً، اشتملت مشیخته علی ثلاثة آلاف شیخ، ورحل سبعاً وعشرین سنة ... وله کتاب: القمر المنیر فی المسند الکبیر، ذکر کل صحابی وما له من الحدیث، وله کتاب کنز الإمام فی معرفة السنن والأحکام، والمختلف والمؤتلف، ذیّل به علی ابن ماکولا- والمتفق والمفترق، ونسبة المحدّثین إلی الآباء والبلدان، کتاب عوالیه، کتاب معجمه، جنّة الناظرین فی معرفة التابعین، الکمال فی معرفة الرجال، القصر الفائق فی عیون أخبار الدنیا ومحاسن تواریخ الخلائق، الدرة الثمینة فی أخبار المدینة، نزهة الوری فی أخبار أمّ القری». [... فوات الوفیات ۴/ ۳۶].

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۵

الأخلاق حریصاً علی الطلب. ومات بحلب سنة ۶۲۶ ولم یبلغ الستین» «... ۱».

اعتماد العلماء علی یاقوت ... ص: ۵۵

وکثیراً ما یعتمد کبار علماء أهل السنّة وحفّاظهم علی أقوال یاقوت وتحقیقاته فی تراجم العلماء، ونکتفی هنا بإیراد موارد من اعتماد الحافظ جلال الدین السّیوطی علی یاقوت الحموی:

قال السیوطی: «محمّد بن محمّد بن عمران البصری الرقّام، أبو الحسن، قال یاقوت: أحد أصحاب ابن درید القیّمین بالعلم والفهم» «۲».

وقال: «محمّد بن برکات بن هلال بن عبدالواحد السعیدی النحوی أبو عبداللّه. قال یاقوت: عالی المحلّ فی النحو واللغة والأدب، أحد فضلاء المصریین وأعیانهم المبرّزین، أخذ النحو والأدب عن ابن باشا» «۳».

وقال: «محمّد بن أحمد أبو الندى الغندجانى. قال ياقوت: واسع العلم، راجح المعرفة باللغة وأخبار العرب وأشعارها» «... ۴».

---

(۱) لسان الميزان لابن حجر العسقلانى ۶/ ۲۳۹.

(۲) بغية الوعاة: ۹۹.

(۳) نفس المصدر: ۲۴.

(۴) بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة: ۲۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۶

وقال: «محمّد بن أحمد أبو الريحان الخوارزمى ... قال ياقوت:

وأمّا تصانيفه فى النجوم والهيئة والحكمة فإنّها تفوت الحصر» «... ۱».

«۲» رواية أحمد بن حنبل ... ص: ۵۶

اشارة

ورواه أحمد بن حنبل بطريق صحيح:

قال أبو جعفر محمّد بن على بن شهرآشوب السروى المازندرانى رحمة اللَّه عليه:

«أحمد بن حنبل، عن عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهرى، عن ابن المسيّب، عن أبى هريرة. وابن بطّة فى الإبانة [بإسناده عن ابن عباس، كلاهما عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال: «من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى موسى فى مناجاته، وإلى عيسى فى سمته، وإلى محمّد فى تمامه وكماله وجماله، فلينظر إلى هذا الرجل المقبل.

قال: فتطاول الناس أعناقهم فإذا هم بعلى، كأنما ينقلب فى صبب وينحل عن جبل.

تابعهما أنس، إلّاأنّه قال: وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى يحيى فى زهده، وإلى موسى فى بطشه. فلينظر إلى على بن أبى طالب» «۲».

---

(۱) نفس المصدر: ۲۰.

(۲) مناقب آل أبى طالب لابن شهرآشوب ۳/ ۳۰۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۵۷

ترجمة ابن شهرآشوب ... ص: ۵۷

وقد ذكر كبار علماء السير والتواريخ من أهل السنّة أبا جعفر محمّد بن على بن شهرآشوب السروى، ووصفوه بالأوصاف الحميدة، وأثنوا عليه الثناء البالغ:

۱- قال الصفدى: «محمّد بن على بن شهرآشوب- الثانية سين مهملة- أبو جعفر السروى المازندرانى، رشيد الدين الشيعى، أحد شيوخ الشيعة، حفظ أكثر القرآن وله ثمان سنين، وبلغ النهاية فى أصول الشيعة، كان يرحل إليه من البلاد، ثمّ تقدّم فى علم القرآن والغريب والنحو، ووعظ على المنبر أيام المقتفى ببغداد، فأعجبه وأخلع عليه، وكان بهىّ المنظر، حسن الوجه والشيبة، صدوق اللهجة، مليح

المحاورة، واسع العلم، كثير الخشوع والعبادة والتهجّد، لا يكون إلّاعلى وضوء.

أثنى عليه ابن أبى طى فى تاريخه ثناء كثيراً، توفى سنة ۵۸۸» «۱».

۲- الفيروزآبادى: «محمّد بن على بن شهرآشوب، أبو جعفر المازندرانى، رشيد الدين الشيعى، بلغ النهاية فى أصول الشيعة، تقدّم فى علم القرآن واللغة والنحو، ووعظ أيّام المقتفى فأعجبه وخلع عليه، وكان واسع العلم، كثير العبادة، دائم الوضوء.

له كتاب الفصول فى النحو، وكتاب المكنون والمخزون فى عيون الفنون، وكتاب أسباب نزول القرآن، وكتاب متشابه القرآن، وكتاب الأعلام

---

(۱) الوافى بالوفيات ۴/ ۱۶۴.

والطرائق فى الحدود والحقائق، وكتاب الجديدة. جمع فيه فوائد وفرائد جمّة. عاش مائة سنة إلّاعشرة أشهر، مات سنة ۵۸۸» «۱».

۳- السيوطى: «محمّد بن على بن شهرآشوب، أبو جعفر السروى المازندرانى، رشيد الدين، شيعى، قال الصفدى: كان مقدّماً فى علم القرآن والغريب والنحو، واسع العلم، كثير العبادة والخشوع، ألّف: الفصول فى النحو، أسباب نزول القرآن، متشابه القرآن، مناقب على بن أبى طالب، المكنون» «...، ۲».

۴- شمس الدين الداودى: «محمّد بن على بن شهرآشوب بن أبى نصر، أبو جعفر السروى المازندرانى، رشيد الدين، أحد شيوخ الشيعة، اشتغل بالحديث ولقى الرجال، ثمّ تفقّه وبلغ النهاية فى فقه أهل مذهبه، ونبغ فى الأصول حتّى صار رحله، ثمّ تقدّم فى علم القرآن والقراءات والتفسير والنحو. كان إمام عصره وواحد دهره، [أحسن الجمع والتأليف ، والغالب عليه علم القرآن والحديث، وهو عند الشيعة كالخطيب البغدادى لأهل السنّة، فى تصانيفه وتعليقات الحديث ورجاله ومراسيله ومتّفقه ومفترقه، إلى غير ذلك من أنواعه، واسع العلم، كثير الفنون. مات فى شعبان سنة ۵۸۸.

قال ابن أبى طى: ما زال الناس بحلب لا يعرفون الفرق بين ابن بطة الحنبلى وابن بطّة الشّيعى، حتّى قدم الرّشيد فقال: إن بطة الحنبلى بالفتح والشيعى بالضمّ» «۳».

---

(۱) البلغة فى تراجم أئمة النحو واللغة: ۲۴۰.

(۲) بغية الوعاة: ۷۷.

(۳) طبقات المفسرين ۲/ ۲۰۱ رقم ۵۳۸.

وإذا عرفت جلالة قدر ابن شهرآشوب السّروى، وعلوّ مقامه فى الفقه والحديث والتفسير والرجال والقراءات والنحو ... مع صدق اللّهجة والأمانة فى النقل، لم يبق عندك أى شك وريب فى رواية أحمد بن حنبل لحديث التشبيه بالسند المتقدّم الذى ذكره ابن شهرآشوب.

رواية صاحب الصحائف حديث التشبيه عن أحمد ... ص: ۵۹

هذا، بالإضافة إلى أنّ رواية أحمد بن حنبل لحديث التشبيه مذكورة فى كتب أهل السنّة أيضاً، ففى كتاب (هداية السعداء) لملك العلماء شهاب الدين الدولت آبادى الهندى، عن كتاب (الصّحائف)، أنّه عزا رواية الحديث الشريف إلى أحمد والبيهقى، حيث قال:

«روی أحمد والبیهقی فی فضائل الصحابة عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنه قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی یوشع فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی وجه علی».

ثم إن صاحب (الصحائف) لم ینکر- فی مقام الجواب عن دلالة هذا الحدیث علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام- روایة أحمد بن حنبل للحدیث، بل لم یشک فی صحته، بل قال: «والحق أنّ کلّ واحدٍ من الخلفاء الأربعة، بل کل واحدٍ من الصحابة مکرم عند اللّه، موصوف بالفضائل الحمیدة، ولا یجوز الطعن فی أحد منهم، لأنّ الطعن فی واحدٍ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۰

منهم یوجب الکفر» «۱».

ومؤلّف کتاب (الصحائف) هو الشیخ شمس الدین محمّد بن أشرف الحسینی السمرقندی، قال الجلبی: «آداب الفاضل شمس الدین محمّد بن أشرف الحسینی السمرقندی، الحکیم المحقّق، صاحب الصحائف والقسطاس، المتوفی فی حدود سنة ۶، وهی أشهر کتب الفن...،

وعلیها شروح» «۲».

وذکر (الصحائف) بقوله: «الصحائف فی الکلام أوله. الحمد للّهالذی استحق الوجود والوحدة الخ. وهو علی مقدمة وستة صحائف وخاتمة» «۳».

وذکر (القسطاس) بقوله: «قسطاس المیزان أی المنطق، وهو علی مقدمة ومقالتین، الأولی فی التصورات، والثانیة فی التصدیقات، لشمس الدین محمّد السمرقندی، وهو صاحب الصحائف» «۴».

ووصف کتاب (الصحائف) شارحه صاحب (المعارف فی شرح الصحائف) فقال: «وکتاب الصحائف جامع لما ثبت بالحجج القطعیّة والدلائل الیقینیّة، علی ما شهد به صریح العقل من حجج المخالفین علی الفلاسفة وغیرهم، والمطالب إنما تبتنی علی أصولهم وقواعدهم، لیلغی حسبان المریبین، ویقوی إیمان المصیبین، إذ الحق لا یتمیّز ولا یقرّب إلّا بإبانة الحجة وإزالة الشبهة. فالتمس جماعة من العلماء وطائفة من الفضلاء

---

(۱) هدایة السعداء- الهدایة الأولی، الجلوة السابعة- مخطوط.

(۲) کشف الظنون ۱/ ۳۹.

(۳) کشف الظنون ۲/ ۱۰۷۵.

(۴) المصدر ۲/ ۱۳۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۱

أن أکتب له شرحاً وافیاً لبیانه، کافیاً لتبیانه، مع زیادة ما یتوقف علیه الاتقان، وإفادة ما یفتقر إلیه الإیقان، فالتزمته وسمیته کتاب المعارف فی شرح الصحائف».

وقد ذکر الکاتب الجلبی هذا الشرح أیضاً فی (کشف الظنون) ویظهر من کلامه وجود شروح عدیدة له. وکتاب الصحائف وشرحه المذکور یعدان من الکتب الکلامیة المعتمدة عند أهل السنّة، فی عداد المقاصد والمواقف والطوالع وشروحها.

هذا، ولأجل أن یطمئنّ القارئ بما ذکرناه من روایة صاحب (الصحائف) هذا الحدیث الشریف عن أحمد بن حنبل، ونقله صاحب کتاب (هدایة السعداء) فی کتابه، فإنا ننقل عین ما جاء فی الکتابین:

نصّ کلام صاحب الصحائف قال ... ص: ۶۱

فی (هدایة السعداء)، فی الهدایة الأولی، الجلوة السابعة، فیما یصیر به الرجل رافضیّاً.

فی التمهید: من قال إنّ علیّاً کان نبیّاً أو أفضل من النّبیّ وأعلم منه، وأنکر خلافة الشیخین، أو سبّهما، أو لعنهما، أو قال إنّ أبا بکر لیس من الصّحابة، فهو رافضی کافر.

وفی تفسیر الطیّبی عند قوله تعالی «إذ هما فی الغار» «۱»

قالوا من أنکر صحبة أبی بکر مع النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فقد کفر.

عن التّرمذی، عن ابن عمر رضی اللَّه عنه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال لأبی بکر: أنت صاحبی فی الغار وصاحبی فی الحوض.

وفی التشریح: من قال حبّ علیّ کفر ورفض فهو خارجی کافر لأنّ اللَّه أحبّه وأحبّه النبیّ والصّحابة والمؤمنون أجمعون، فإنّه یسب هؤلاء

---

(۱) التربیة ۹: ۴۰.

الکلّ.

فی کتاب الشّفاء: من قال لأحد من الخلفاء الأربعة إنّه کان علی الضلال أو کان کافراً یقتل، لأنّه کفر، وإن سبّهم بغیر هذا من مشاتمة الناس نکّلَ نکالا شدیداً، ومن قال لغیرهم من الصحابة کان فلان من أهل الضلالة نُکِّلَ نکالا شدیداً».

«وفی الصحائف فی الفصل الثالث، فی أفضل الناس بعد النبیّ، المراد بالأفضل ههنا أن یکون أکثر ثواباً عند اللَّه واختلفوا فیه.

فقال أهل السنّة وقدماء المعتزلة إنّه أبو بکر، وقال الشیعة وأکثر المتأخّرین من المعتزلة هو علی.

إستدل أهل السنّة بوجهین، الأوّل: قوله تعالی «وسیجنّبها الأتقی الذی یؤتی ماله» «۱»

السورة، والمراد هو أبو بکر رضی اللَّه عنه عند أکثر المفسّرین، والأتقی أکرم عند اللَّه تعالی لقوله تعالی «إنّ أکرمکم عند اللَّه أتقاکم» «۲»

والأکرم عند اللَّه أفضل.

الثانی: قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: واللَّه ما طلعت شمس ولا غربت علی أحد بعد النبیّین والمرسلین أفضل من أبی بکر.

وأجاب الشیعة: بأن هذا لا یدلّ علی أنّه أفضل، بل بأنّ غیره لیس أفضل منه.

واحتجّت الشیعة بأنّ الفضیلة إما عقلیّة أو نقلیّة، والعقلیّة إمّا بالنّسب أو بالحسب، وکان علیّ أکمل الصّحابة فی جمیع ذلک، فهو أفضل.

أمّا بالنّسب، فلأنّه أقرب إلی رسول اللَّه، والعبّاس وإن کان عمّ رسول

---

(۱) اللیل ۹۲: ۱۷.

(۲) الحجرات ۴۹: ۱۳.

اللَّه لکنه کان أخا عبداللَّه من الأب وکانَ أبو طالب أخاً منهما، وکان علی هاشمیّاً من الأب والأمّ، لأنّه علیّ بن أبی طالب بن عبدالمطّلب بن هاشم، وعلیّ بن فاطمة بنت أسد بن هاشم، والهاشمی أفضل لقوله صلّی اللَّه علیه وسلّم اصطفی من ولد إسماعیل

قریشاً واصطفی من قریش هاشماً.

وأمّا الحسب، فلأنّ أشرف الصّفات الحمیدة الزهد والعلم والشجاعة، وهو فیها أتمّ وأکمل من الصّحابة.

أمّا العلم، فلأنّه ذکر فی خُطبه من أسرار التوحید والعدل والنبوّة والقضاء والقدر وأحوال المعاد ما لم یوجد فی الکلام لأحدٍ من الصحابة، وجمیع الفرق ینتهی نسبتهم فی علم الأصول إلیه، فإنّ المعتزلة ینسبون أنفسهم إلیه، والأشعریّ أیضاً منتسب إلیه لأنّه کان تلمیذاً للجبائی المنتسب إلی علیّ، وانتساب الشیعة بیّن، والخوارج مع کونهم أبعد النّاس عنه أکابرهم تلامذته، وابن عبّاس رئیس المفسّرین کان تلمیذاً له وعلم منه تفسیر کثیر من المواضع التی تتعلق بعلوم دقیقة مثل الحکمة والحساب والشعر والنّجوم والرّمل وأسرار الغیب، وکان فی علم الفقه والفصاحة فی الدرجة العلیا وعلم النحو منه، وأرشد أبا الأسود الدئلی إلیه، وکان عالماً بعلم السلوک وتصفیة الباطن الذی لا یعرفه إلّاالأنبیاء والأولیاء حتّی أخذه جمیع المشایخ منه أو من أولاده أو من تلامذتهم، وروی أنّه قال لو کسرت الوسادة ثمّ جلست علیها لقضیت بین أهل التوراة بتوراتهم وبین أهل الإنجیل بإنجیلهم، وبین أهل الزّبور بزبورهم وبین أهل الفرقان بفرقانهم، واللّه ما من آیة أنزلت فی برّ أو بحر أو سهل أو جبل أو سماء أو أرض أو لیل أو نهار إلّاوأنا أعلم فیمن نزلت وفی أیّ شیء نزلت، وروی أنّه قال:

لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً، وقال صلّی اللّه علیه وسلّم أقضاکم علی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۴

والقضاء یحتاج إلی جمیع العلوم.

وأمّا الزهد، فلما علم منه بالتواتر من ترک اللذّات الدنیاویّة والإحتراز عن المحظورات من أوّل العمر إلی آخره مع القدرة، وکان زهّاد الصحابة کأبی ذر وسلّمان الفارسی وأبی الدرداء تلامذته.

وأمّا الشجاعة، فغنیّة عن الشرح، حتّی قال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: لا فتی إلّاعلی لا سیف إلّاذو الفقار، وقال صلّی اللّه علیه وسلّم یوم الأحزاب لضربة علیّ خیر من عبادة الثقلین.

وکذا السخاوة، فإنّه بلغ فیها الدّرجة القصوی حتّی أعطی ثلاثة أقراص ما کان له ولأولاده غیرها عند الإفطار، فأنزل اللّه تعالی «ویطعمون الطعام علی حبّه مسکیناً ویتیماً وأسیراً» «۱»

.وکان أولاده أفضل أولاد الصحابة کالحسن والحسین، وقال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم هما سیّدا شباب أهل الجنّة، ثمّ أولاد الحسن مثل الحسن المثنّی والحسن المثلّث وعبداللّه بن المثنی والنفس الزکیة، وأولاد الحسین مثل الأئمّة المشهورة وهم اثنا عشر.

وکان أبو حنیفة ومالک رحمهما اللّه أخذا الفقه من جعفر الصادق والباقون منهما، وکان أبو یزید البِسطامی من مشایخ الإسلام سقّاء فی دار جعفر الصادق، والمعروف الکرخی أسلم علی ید علیّ الرضا وکان بوّاب داره، وأیضاً إجتماع الأکابر من الأمّة وعلمائها علی شیعیته دالّ علی أنّه أفضل ولا عبرة بقول العوام.

وأمّا الفضائل النقلیة، فما روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم.

---

(۱) الانسان ۷۶: ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۵

الأولی: خبر الطیر، وهو قوله صلّی اللّه علیه وسلّم اللهم ائتنی بأحبّ خلقک إلیک یأکل معی هذا الطیر، فجاء علی وأکل معه.

الثانیة: خبر المنزلة، وهو قوله صلّی اللّه علیه وسلّم: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی، وهذا أقوی من قوله فی حقّ أبی بکر: واللّه ما طلعت شمس ولا غربت بعد النبیّ علی أفضل من أبی بکر، لأنه إنما یدلّ علی أن غیره لیس أفضل منه، لا علی أنّه أفضل من غیره.

وأيضاً: يدلّ على أن الغير ما كان أفضل منه لا على أنّه ما يكون، فجاز أن لا يكون عند ورود هذا الخبر ويكون بعده.

وأيضاً: خبر المنزلة يدلّ على أن له مرتبة الأنبياء، لقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم إلّاأنّه لا نبى بعدى، وخبر أبى بكر إنّما يدلّ على أنّ غيره ممّن هو أدنى من مراتب الأنبياء ليس أفضل منه، لقوله صلّى اللَّه عليه وسلّم بعد النبيّين والمرسلين، فجاز أن يكون علىّ أفضل منه.

الثالثة: خبر الراية، روى أنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعث أبا بكر إلى خيبر فرجع منهزما، ثمّ بعث عمر فرجع منهزماً، فبات رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم مغتمّاً، فلمّا أصبح خرج إلى الناس ومعه الراية وقال: لُاعطينّ الراية رجلًا يحبّ اللَّه ورسوله ويحبّه اللَّه ورسوله كرّاراً غير فرّار، فتعرّض له المهاجرون والأنصار فقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أين علىّ؟

فقيل: إنّه أرمد العينين، فتفل فى عينيه ثمّ دفع إليه الراية.

الرابعة: خبر السيادة، قالت عائشة: كنت جالسة عند النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم إذ أقبل على فقال: هذا سيد العرب، فقلت: بأبى أنت وامّى ألست سيّد العرب؟ فقال: أنا سيّد العالمين وهو سيّد العرب.

الخامسة: خبر المولى، قال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: من كنت

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۶

مولاه فعلى مولاه.

وروى أحمد والبيهقى فى فضائل الصّحابة أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى يوشع فى تقواه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى وجه على.

السادسة: روى عن أنس بن مالك رضى اللَّه عنه، قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إن أخى ووزيرى وخير من أتركه بعدى يقضى دينى وينجز وعدى على بن أبى طالب.

السّابعة: روى عن ابن مسعود أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: على خير البشر من أبى فقد كفر.

الثامنة: روى أنّه قال صلّى اللَّه عليه وسلّم فى ذى الثُديَة- كان رجلًا منافقاً- يقتله خير الخلق، وفى رواية خير هذه الأمّة، وكان قاتله على بن أبى طالب، وقال صلّى اللَّه عليه وسلّم لفاطمة: إنّ اللَّه تعالى اطلع على أهل الدنيا واختار منهم أباك واتّخذه نبياً ثمّ اطّلع ثانياً فاختار منهم بعلك.

هذا ما قالوا، والحقّ أن كلّ واحد من الخلفاء الأربعة، بل جميع الصحابة مكرم عند اللَّه، موصوف بالفضائل الحميدة، ولا يجوز الطعن فيهم، إذ الطعن فيهم يوجب الكفر.

والصواب أنّ إمامة كل الخلفاء الأربعة حقّ.

فى المشكاة: حديث علىّ أنت منى بمنزلة هارون من موسى متّفق عليه.

فى الدرّر: «الأتقى الذى يؤتى ماله يتزكّى» قيل: فى أبى بكر رضى اللَّه عنه، وقيل: فى أبى الدحداح.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۷

فى دستور الحقائق: قالت الشيعة: إذا تعارضا تساقطا.

فإن قيل: علم بهذا الحديث أنّ بعد النّبىّ ليس أحد أفضل من أبى بكر، ولا نفهم من الحديث أنّه أفضل من غيره.

قيل: فهم باللغة أن غيره ليس أفضل منه، وعلم بالعرف أنّ أبا بكر أفضل بعد النبيّين على كافّة الناس، وإذا عارض اللغة رجح العرف.

فإن قيل: علم بالحديث أنّ غيره ليس أفضل منه، ولا يفهم أن لا يكون غيره مستوياً به.

قلنا: لفظ أفضل يمنع المماثلة وفضل الغير.

فى شرح عقائد النسفى عند قوله أفضل البشر بعد نبيّنا: والأحسن أن يقال بعد الأنبياء، لكنّه أراد البعديّة الزمانيّة، وليس بعد نبيّنا نبىّ، ومع ذلك لا بدّ من تخصيص عيسى عليه السلام، إذ لو أُريد كلّ بشر يوجد بعد نبيّنا انتقض بعيسى عليه السلام، ولو أُريد كلّ بشر

یولد بعد نبیّنا لم یفد التفضیل علی الصحابة، ولو أرید کلّ بشر هو موجود علی وجه الأرض لم یفد التفضیل علی التابعین ومن بعدهم، ولو أُرید کلّ بشر یوجد علی الأرض ینتقض بعیسی علیه السلام.

وفیه أیضاً: نحن وجدنا دلائل الجانبین متعارضة، ولم نجد هذه المسألة ممّا یتعلّق به شیء من الأعمال، ولا یکون التوقف فیه مخلّاً بشیء من الواجبات».

ترجمة أحمد بن حنبل ... ص: ۶۷

و «أحمد بن حنبل» أحد أئمّتهم الأربعة المشهورین، وقد أجمعوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۸

علی حفظه وثقته وورعه وجلالته وسیادته ... ولننقل بعض کلماتهم فی حقّه:

۱- ابن حبان: «أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد بن إدریس بن عبداللّه ابن حیان بن عبداللّه بن أنس بن عوف بن قاسط بن مازن بن شیبان بن ذهل بن ثعلبة بن عکابة بن صعب بن علی بن بکر بن وائل بن قاسط بن هنب بن أفصی ابن دعمی بن جدیلة بن أسد بن ربیعة بن نزار بن معد بن عدنان.

کنیته أبو عبداللّه، أصله من مرو، ومولده ببغداد.

یروی عن: ابن عیینة، وهشیم، وإبراهیم بن سعد.

روی عنه أهل العراق والغرباء.

مات سنة ۲۴۱.

وکان حافظاً، متقناً، فقیهاً، لازماً للورع الخفی، مواظبا علی العبادة الدائمة، به أغاث اللّه عزّوجلّ أمة محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم، وذلک أنّه ثبت فی المحنة وبذل نفسه للّه‌عزّوجلّ، حتّی ضرب بالسّیاط للقتل، فعصمه اللّه عن الکفر، وجعله علماً یقتدی به وملجأ یلتجأ إلیه.

سمعت أحمد بن محمّد بن أحمد السندی یقول: سمعت محمّد بن نضر الفرّاء یقول: سمعت أحمد بن حنبل یقول: طلبت الحدیث سنة تسع وسبعین وکان ابن ستة عشر سنة» «۱».

۲- أبو نعیم الإصبهانی: «ومنهم الإمام المبجّل، والهمام المفضّل، أبو عبداللّه أحمد بن حنبل. لزم الاقتداء وظفر بالاهتداء، علم الزهاد وقلم

---

(۱) کتاب الثقات ۸/ ۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۶۹

النقاد، امتحن فکان فی المحنة صبوراً، واجتبی فکان فی النعمة شکوراً، کان للعلم والحلم واعیاً وللفهم والفکر راعیاً» «۱».

۳- ابن ماکولا: «إمام فی النقل، وعلم فی الزهد والورع، وکان أعلم الناس بمذاهب الصحابة والتابعین، أصله مروزی، وقدمت به أمه بغداد وهو حمل وولدته بها.

سمع ابن عیینة وابن علیة وهشیم بن بشیر، وخلقاً کثیراً من الکوفیین والبصریین والحرمین والیمن والشام والجزیرة» «۲».

۴- النووی: «هو الإمام البارع المجمع علی إمامته وجلالته وورعه وزهادته وحفظه ووفور علمه وسیادته.

روینا من طرق عن إبراهیم الحربی قال: رأیت ثلاثة لم یر مثلهم أبداً: أبا عبید القاسم، ما مثّلته إلّابجبل نفخ فیه الروح. وبشر بن

الحارث، ما شبّهته إلّابرجل عجن من قرنه إلی قدمه عقلًا. وأحمد بن حنبل، کأنَّ اللّه عزّوجلّ جمع له علم الأوّلین من کلّ صنف.

وروینا عن أبی مسهر قال: ما أعلم أحداً یحفظ علی هذه الأُمّة أمر دینها إلّاشابّاً بالمشرق. یعنی أحمد بن حنبل.

وروینا عن علی بن المدینی قال قال لی سیّدی أحمد بن حنبل: لا تحدث إلّامن کتاب.

وروینا عن إبراهیم بن خالد قال: کنّا نجالس أحمد فیذکر الحدیث ونحفظه ونتقنه، فإذا أردنا أن نکتبه قال: الکتاب أحفظ، فیثب ویجیئ بالکتاب.

---

(۱) حلیة الأولیاء ۹/ ۱۶۱.

(۲) الإکمالللابن ماکولا ج ۲ ص ۵۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۰

وروینا عن الهیثم بن جمیل قال: وددت أنّه نقص من عمری وزید فی عمر أحمد بن حنبل.

وروینا عن أبی زرعة قال: ما رأیت من المشایخ أحفظ من أحمد بن حنبل، حزرت کتبه اثنی عشر حملًا وعدلًا، کلّ ذلک کان یحفظ عن ظهر قلبه.

وذکر ابن أبی حاتم فی کتابه الجرح والتعدیل أبواباً من مناقب أحمد رحمه اللّه، فیها جمل من نفائس أحواله، منها: عن عبدالرحمن بن مهدی قال: أحمد أعلم الناس بحدیث سفیان الثوری، وعن أبی عبید قال: انتهی العلم إلی أربعة: أحمد بن حنبل وهو أفقههم فیه، وعلی بن المدینی وهو أعلمهم به، ویحیی بن معین وهو أکتبهم له، وأبو بکر بن أبی شیبة وهو أحفظهم له.

وسئل أبو حاتم عن أحمد وعلی بن المدینی فقال: کانا فی الحفظ متقاربین وکان أحمد أفقه.

وقال أبو زرعة: ما رأیت أحدا أجمع من أحمد بن حنبل، وما رأیت أحداً أکمل منه، اجتمع فیه زهد وفقه وفضل وأشیاء کثیرة.

وقال قتیبة: أحمد إمام الدنیا.

وعن الهیثم بن جمیل قال: إنْ عاش هذا الفتی- یعنی أحمد بن حنبل- فسیکون حجة علی أهل زمانه.

وقال ابن المدینی: لیس فی أصحابنا أحفظ من أحمد بن حنبل.

وقال عمرو بن أحمد الناقد: إذا وافقنی أحمد علی حدیث لا أبالی من خالفنی.

وقال الشافعی: ما رأیت أعقل من أحمد بن حنبل وسلیمان بن داود

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۱

الهاشمی.

وقال أبو حاتم: کان أحمد بن حنبل بارع الفهم بمعرفة صحیح الحدیث وسقیمه.

وقال صالح بن أحمد بن حنبل: قال أبی: حججت خمس حجج ثلاث منها راجلًا، وأنفقت فی إحداهنّ ثلاثین درهماً. قال: وما رأیت أبی قط اشتری رماناً ولا سفرجلًا ولا شیئاً من الفاکهة إلّاأنْ یشتری بطّیخة فیأکلها بخبزٍ، أو عنب أو تمر. قال: وکثیراً ما کان یأتدم بالخل. وقال:

وأمسک أبی مکاتبة إسحاق بن راهویه لما أدخل کتابه إلی عبداللّه بن طاهر وقرأه. قال: وقال أبی: إذا لم یکن عندی قطعة أفرخ. قال: وربما اشترینا الشیء فنسرّه عنه لئلّا یوبّخنا علیه.

وقال المیمونی: ما رأیت مصلّیاً قط أحسن صلاة من أحمد بن حنبل ولا اتّباعاً للسنن منه.

وعن الحسین بن الحسن الرازی قال: حضرت بمصر عند بقّال فسألنی عن أحمد بن حنبل، فقلت: کتبت عنه، فلم یأخذ ثمن المتاع منّی وقال: لا آخذ ثمناً ممّن یعرف أحمد بن حنبل.

وقال قتيبة وأبو حاتم: إذا رأيت الرجل يحب أحمد فاعلم أنّه صاحب سنّة.

وقال إبراهيم بن الحارث ولد عبادة بن الصامت: قيل لبشر الحافى حين ضرب أحمد بن حنبل فى المحنة: لو قمت وتكلّمت كما تكلّم. فقال: لا أقوى عليه، إنّ أحمد قام مقام الأنبياء.

وقال ابن أبى حاتم: سمعت أبا زرعة يقول: بلغنى أن المتوكّل أمر أن يمسح الموضع الذى وقف الناس فيه للصلاة على أحمد بن حنبل، فبلغ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۲

مقامهم ألفى ألف وخمسمائة ألف.

قال: وقال الوركانى: أسلم يوم وفاة أحمد عشرون ألفاً من اليهود والنصارى والمجوس، ووقع المأتم فى أربعة أصناف: المسلمين واليهود والنصارى والمجوس.

وأحوال أحمد بن حنبل رحمه اللَّه ومناقبه أكثر من أنْ تحصر. وقد صنّف فيها جماعة. ومقصودى فى هذا الكتاب الإشارات إلى أطراف المقاصد» «۱».

۵- ابن خلّكان: «كان إمام المحدّثين، صنّف كتاب المسند وجمع فيه من الحديث ما لم يتّفق لغيره. وقيل: إنّه كان يحفظ ألف ألف حديث، وكان من أصحاب الإمام الشافعى رضى اللَّه عنه وخواصّه، ولم يزل مصاحبه إلى أن ارتحل الشافعى إلى مصر، وقال فى حقّه: خرجت من بغداد وما خلّفت بها أتقى ولا أفقه من ابن حنبل...

أخذ عنه الحديث جماعة من الأماثل، منهم: محمّد بن إسماعيل البخارى ومسلم بن الحجاج النيسابورى. ولم يكن فى آخر عصره مثله فى العلم والورع.

وذكر أبو الفرج ابن الجوزى فى كتابه الذى صنّفه فى أخبار بشر بن الحارث الحافى رضى اللَّه عنه فى الباب السادس والأربعين ما صورته:

حدّث إبراهيم الحربى قال: رأيت بشر بن الحارث الحافى فى المنام، كأنّه خارج من باب مسجد الرصافة، وفى كمّه شىء يتحرّك، فقلت: ما فعل اللَّه بك؟ فقال: غفر لى وأكرمنى، فقلت: ما هذا الذى فى كمّك؟ قال: قدم

---

(۱) تهذيب الأسماء واللغات ۱/ ۱۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۳

علينا البارحة روح أحمد ابن حنبل، فنثر عليه الدرّ والياقوت، فهذا مما التقطت. قلت: فما فعل يحيى بن معين، وأحمد بن حنبل؟ قال: تركتهما وقد زارا ربّ العالمين، ووضعت لهما الموائد. قلت: فلم لم تأكل معهما أنت؟ قال: قد عرف هوان الطعام علىّ، فأباحنى النظر إلى وجهه الكريم» «۱».

۶- الذهبى: «أحمد بن حنبل شيخ الإسلام وسيّد المسلمين فى عصره، الحافظ الحجة، أبو عبداللَّه...

قال على بن المدينى: إنّ اللَّه أيّد هذا الدين بأبى بكر الصدّيق يوم الردّة وبأحمد بن حنبل يوم المحنة.

وقال أبو عبيد: إنتهى العلم إلى أربعة أفقههم أحمد.

وقال ابن معين من طريق ابن عياش عنه: أرادوا أنْ أكون مثل أحمد، واللَّه لا أكون مثله أبداً.

وقال همام السكونى: ما رأى أحمد بن حنبل مثل نفسه.

وقال محمّد بن حماد الظهرانى: إنى سمعت أبا ثور يقول: أحمد أعلم- أو قال: أفقه- من الثورى.

قلت: سيرة أبى عبداللَّه قد أفردها البيهقى فى مجلّد، وأفردها ابن الجوزى فى مجلّد، وأفردها شيخ الإسلام الأنصارى فى مجلّد لطيف»

«۲».

۷- الذهبى: «شيخ الأمّة وعالم أهل العصر، أبو عبداللّه أحمد بن محمّد بن حنبل الشيبانى المروزى البغدادى، أحد الأعلام...

وكان إماماً فى الحديث وضروبه، إماماً فى الفقه ودقائقه، إماماً فى

---

(۱) وفيات الأعيان ۱/ ۶۴.

(۲) تذكرة الحفاظ ۲/ ۴۳۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۴

السنّة وطرائقها، إماماً فى الورع وغوامضه، إماماً فى الزهد وحقائقه» «۱».

۸- السبكى: «هو الإمام الجليل أبو عبداللّه الشيبانى المروزى ثمّ البغدادى، صاحب المذهب، الصابر على المحنة، الناصر للسنّة، شيخ العصابة ومقتدى الطائفة...

وقال المزنى: أبو بكر يوم الردة، وعمر يوم السقيفة، وعثمان يوم الدار، وعلى يوم صفين، وأحمد بن حنبل يوم المحنة...

وقال عبداللّه قال لى أبى: خذ أى كتاب شئت من كتب وكيع، فإن شئت أن تسألنى عن الكلام حتّى اخبرك بالإسناد، وإن شئت بالإسناد حتّى أخبرك عن الكلام...

وعن إسحاق: أحمد حجة اللّه بين خلقه.

وقال أبو ثور- وقد سئل عن مسألة- قال أبو عبداللّه أحمد بن حنبل شيخنا وإمامنا فيها كذا وكذا.

فهذا يسير من ثناء الأئمّة عليه» «۲».

۹- ابن حجر العسقلانى: «أحمد بن حنبل...

قال ابن معين: ما رأيت خيراً من أحمد، ما افتخر علينا بالعربية قط.

وقال القطان: ما قدم علىّ مثل أحمد.

وقال فيه مرةً: حبر من أحبار هذه الامة.

وقال أحمد بن سنان: ما رأيت يزيد بن هارون لأحدٍ أشدّ تعظيماً منه لأحمد بن حنبل.

وقال عبدالرزاق: ما رأيت أفقه منه ولا أورع.

---

(۱) العبر فى خبر من غبر ۱/ ۴۳۲ حوادث ۲۴۱.

(۲) طبقات الشافعية ۲/ ۲۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۵

وقال يحيى بن آدم: أحمد إمامنا.

وقال عبداللّه الحزيبى: كان أفضل أهل زمانه.

وقال العباس العنبرى: حجة.

وقال يحيى بن معين: لو جلسنا مجلساً بالثناء عليه ما ذكرنا فضائله بكاملها.

وقال العجلى: ثقة ثبت فى الحديث، نزه النفس، فقيه فى الحديث، متبع الآثار، صاحب سنةٍ وخير.

وقال أبو ثور: أحمد شيخنا وإمامنا.

وقال حجاج بن الشاعر: ما رأت عيناى روحاً فى جسدٍ أفضل من أحمد ابن حنبل.

وقال أحمد الدورقی: من سمعتموه یذکر أحمد بسوءٍ فاتّهموه علی الإسلام.

قال ابن أبی حاتم: سئل أبی عنه فقال: هو إمام وحجة.

وقال النسائی: الثقة المأمون أحد الأئمّة.

وقال ابن ماکولا: کان أعلم الناس بمذاهب الصحابة والتابعین.

وقال الخلیلی: کان أفقه أقرانه وأورعهم وأکفّهم عن الکلام فی المحدّثین إلّافی اضطرار.

وقال ابن حبان فی الثقات: کان حافظاً متقناً فقیهاً.

وقال سلیمان بن حرب لرجلٍ سأله عن مسألةٍ سل عنها أحمد: فإنّه إمام.

وقال ابن سعد: ثقة ثبت صدوق کثیر الحدیث» «۱».

۱۰- الخطیب التبریزی: «کان إماماً فی الفقه والحدیث والزهد

---

(۱) تهذیب التهذیب ۱/ ۷۲.

والورع والعبادة، وبه عرف الصحیح والسّقیم والمجروح من المعدل...

وفضائله کثیرة، ومناقبه جمّة، وآثاره فی الإسلام مشهورة، ومقاماته فی الدنیا مذکورة، انتشر ذکره فی الآفاق، وسری حمده فی البلاد.

وهو أحد المجتهدین المعمول بقوله ورأیه ومذهبه فی کثیر من البلاد.

وقال أبو داود السجستانی: کان مجالسة أحمد بن حنبل مجالسة الآخرة، لا یذکر فیها شیء من أمر الدنیا، وما رأیت ذکر الدنیا قط» «۱».

۱۱- الکفوی: «وأحد الأئمّة الأربعة أحمد بن حنبل بن هلال أبو عبداللّه الشیبانی.

قال المولی الشهیر بأبی أربعة شکیری فی مناقب الأخیار ونوادر الأخبار عن أحمد بن حنبل أنّه قا: ولدت سنة أربعین وستّین ومائة فی ربیع الأوّل، وأوّل سماعی من هشیم سنة تسع وستّین ومائة، وکان ابن المبارک قدم فی هذه السنة یعنی بغداد، وهی آخر قدمة قدمها، وذهبت إلی مجلسه، فقالوا خرج إلی طرطوس، فتوفی سنة إحدی وثمانین ومائة. قال ابنه عبداللّه بن أحمد بن حنبل: توفی أبی رحمه اللّه یوم الجمعة ضحوة ودفنّاه العصر، لثنتی عشرة لیلة خلت من شهر ربیع الأول، سنة إحدی وأربعین ومائتین، وسِنّه سبع وسبعون سنة.

وعن أبی داود السجستانی: لقیت مائتین من مشایخ العلم، فما رأیت مثل أحمد بن حنبل، لم یکن یخوض فی شیء ممّا یخوض فیه الناس من أمر الدنیا، فإذا ذکر العلم تکلم.

---

(۱) الإکمال فی أسماء الرجال- المطبوع مع المشکاة- ۳/ ۷۹۷.

قال أبو زرعة: ما رأت عینی مثل أحمد بن حنبل، فقلت له فی العلم؟.

قال: فی العلم والزّهد والفقه والمعرفة.

وقال عبداللّه: جمیع ما حدث به الشافعی فی کتابه وقال حدّثنی الفقیه الثقة فهو أبی رحمه اللّه.

وسمعت أبی یقول: استفاد منّا الشافعی ما لم نستفد منه، وکان أحمد أصغر منه بأربع عشرة سنة.

قال: حجّ أبی خمس حجج، ثلاثاً ماشیاً وثنتین راکباً، وکان سرق ثیابه فبقی فی بیته أیّاماً، فعرض علیه الدنانیر والثیاب فأبی أن یأخذ، فعرض علیه أن ینسخ شیئاً فنسخ کتاباً بدینار، فاشتری ثوبا فشقّه نصفین فاتّزر بنصفه وارتدی بنصفه.

وعن المزنى أنّه قال: سمعت الشّافعى يقول: ثلاثة من العلماء من عجائب الدنيا، عربى لا يعرب كلمته وهو أبو ثور، وعجمىّ لا يخطأ فى كلمة وهو حسن ابن محمّد الزّعفرانى، وصغير كلّما قال شيئاً صدّقه الكبار وهو أحمد بن حنبل.

ولما ظهر القول بخلق القرآن فى أيّام المأمون، وحمل الناس على القول بخلق القرآن حُمِل إلى المأمون مقيداً، فمات المأمون قبل وصوله، ولمّا ولّى الخلافة إبراهيم المعتصم بن هارون الرّشيد طلبه، وكان فى سجن المأمون، وكان المأمون لمّا توفّى عهد إلى أخيه المعتصم بالخلافة، وأوصاه بأن يحمل الناس على القول بخلق القرآن، فاستمرّ الإمام محبوساً، وروى أنّه مكث فى السّجن ثمانية وعشرين شهراً، ولم يزل ذلك يحضر الجماعات، فأحضره المعتصم وعقد له مجلساً للمناظرة فيه إبراهيم بن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۸

عبدالرحمن بن إسحاق والقاضى أحمد بن أبى داود وغيرهما، فناظرهم ثلاثة أيّام، ولم يزل معهم فى جدال إلى اليوم الرابع، فأمر بضربه، فضرب بالسّياط، ولم يزل على الصبر إلى أن أغمى عليه، ثمّ حمل وصار إلى منزله، ثمّ ولى الخلافة الواثق فأظهر ما أظهره المأمون والمعتصم، وكان أحمد بن حنبل يحضر الجماعة ويفتى إلى أن مات المعتصم، وفى زمان الواثق صار مختفياً لا يخرج إلى الصّلاة ولا إلى غيرها ولا يفتى، لما قال له الواثق ونبهه بأن لا تجمّعن إليك أحداً ولا تسكن فى بلد أنا فيه، فأقام مختفياً إلى أن مات الواثق، وولّى الخلافة المتوكل، فرفع المحنة، وأمر بإحضار الإمام أحمد بن حنبل فأكرمه وأطلق له مالًا كثيراً، فلم يقبله وفرقه على الفقراء والمساكين، وأجرى المتوكّل على أهله وولده فى كلّ شهر أربعة آلاف درهم، فلم يرض الإمام أحمد بذلك» «۱».

۱۲- المناوى: «حم، لأحمد فى مسنده بفتح النون، يقال أسند الكتاب جمع فيه ما أسنده الصحابة، أى رووه بالإسناد كمسند الشهاب ومسند الفردوس، أى إسناد حديثهما، ولم يكتف فى الرمز إليه بحرف واحد كما فعل فى أولئك، لئلّا يتصحّف بعلامة البخارى، والإمام أحمد هو ابن محمّد بن حنبل، الناصر للسنة، الصابر على المحنة، الذى قال فيه الشافعى: ما بقى ببغداد أفقه ولا أزهد منه. وقال إمام الحرمين غسل وجه السنّة من غبار البدعة، وكشف الغمة عن عقيدة الأمّة.

ولد ببغداد سنة أربع وخمسين ومائة، وروى عن الشافعى وابن مهدى وخلق وعنه الشيخان وغيرهما.

---

(۱) كتائب أعلام الأخيار- مخطوط.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۷۹

ومات سنة إحدى وأربعين ومائتين، وارتجّت الدنيا بموته» «۱».

۱۳- الزرقانى المالكى: «الإمام أحمد بن محمّد بن حنبل الشيبانى، أبو عبداللّه، المروزى ثمّ البغدادى، أحد الكبار الأئمّة الحفاظ الطوّافين، الصّابر على البلوى، الذى مَنَّ اللّه به على الأمّة، ولولاه لكفر النّاس فى المحنة، ذو المناقب الشّهيرة، وحَسْبك قول الشافعى شيخه: خرجت من بغداد فما خلّفت بها أفقه ولا أزهد ولا أورع ولا أعلم منه.

وقال أبو زرعة الرازى: كان أحمد يحفظ ألف ألف حديث، وقيل:

وما يدريك؟ قال: ذاكرته.

ولد سنة أربع وستّين ومائة، ومات سنة إحدى وأربعين ومائتين.

قال ابن خلّكان: وحُزِرَ من حضر جنازته من الرجال فكانوا ثمانمائة ألف، ومن النساء ستّون ألفاً، وأسلم يوم موته عشرون ألفاً من اليهود والنصارى والمجوس إنتهى.

وفى تهذيب النووى: أمر المتوكل أن يقاس الموضع الّذى وقف للصّلاة فيه على أحمد، فبلغ مقام ألفى ألف وخمسمائة، ووقع المأتم فى أربعة أصناف، من المسلمين واليهود والنّصارى والمجوس» «۲».

۱۴- ولى اللّه الدهلوى: «كان أعظمهم شأناً، وأوسعهم رواية، وأعرفهم للحديث رتبة، وأعمقهم فقهاً: أحمد بن حنبل، ثمّ إسحاق بن

راهویه» «۳».

---

(۱) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۱/ ۳۴.

(۲) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۶۱.

(۳) الإنصاف فی بیان سبب الاختلاف: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۰

«۳» روایة أبی حاتم الرازی ... ص: ۸۰

اشارة

قال أبو محمّد أحمد بن محمّد العاصمیّ: «أخبرنا الحسین بن محمّد البستی، قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبی منصور، قال: حدّثنا محمّد بن بشر، قال: حدّثنا محمّد بن إدریس الحنظلی قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنی الأنصاری، قال: حدّثنی حمید، عن أنس، قال: کنّا فی بعض حجرات مکة نتذاکر علیا، فدخل علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: أیها الناس، من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی شدته، وإلی عیسی فی زهادته، وإلی محمّد وبهائه، وإلی جبرئیل وأمانته، وإلی الکوکب الدری، والشمس الضحی، والقمر المضیّ، فلیتطاول ولینظر إلی هذا الرجل. وأشار إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة أبی حاتم ... ص: ۸۰

۱- السمعانی: «الجزی. منها أبو حاتم محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی الرازی. وکان یقول: نحن من أهل إصبهان من قریة جز. قال:

وکان أهلها یقدمون علینا حیاة أبی، ثمّ انقطعوا عنّا.

---

(۱) زین الفتی بتفسیر سورة هل أتی- ج ۲: ص ۳۶۲ ح ۴۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۱

وأبو حاتم: کان إماماً، حافظاً فهماً، من مشاهیر العلماء، له رحلة إلی الشام ومصر والعراق، روی عنه أبو عمرو بن حکیم، وعالم لا یحصون کثرة. توفی سنة ۲۷۷» «۱».

۲- السمعانی: «وبالری درب مشهور یقال له: درب حنظلة، منها أبو حاتم إمام عصره والمرجوع إلیه فی مشکلات الحدیث، وهو من هذا الدرب، وکان من مشاهیر العلماء ومن مذکوری العلماء الموصوفین بالفضل والحفظ والرحلة ولقی العلماء ... روی عنه الأعلام الأئمّة، مثل: یونس بن عبدالأعلی والربیع بن سلیمان المصریّان وهما أکبر منه سنّاً وأقدم سماعاً، وأبو زرعة الرازی، والدمشقی، ومحمّد بن عوف الحمصی، وهؤلاء من أقرانه، وعالم لا یحصون.

وذکر أبو حاتم وقال: أول سنة خرجت فی طلب الحدیث أقمت سنین أحصیت ما مشیت علی قدمی زیادة علی ألف فرسخ، لم أزل

أحصی حتّی لمّا زاد علی ألف فرسخ ترکته.

وقال أبو حاتم: قلت علی باب أبی الولید الطیالسی: من أغرب علیّ حدیثا غریباً مسنداً صحیحاً لم أسمع به، فله علیّ درهم یتصدّق به، وقد حضر علی باب أبی الولید خلق من الخلق- أبو زرعة فمن دونه- وإنّما کان مرادی أن یلقی علیَّ ما لم أسمع به، لیقولوا هو عند فلان فأذهب فأسمع، وکان مرادی أنْ أستخرج منهم ما لیس عندی. فما تهیّأ لأحدٍ منهم أن یغرب علیَّ حدیثاً.

وکان أحمد بن سلمة یقول: ما رأیت بعد إسحاق- یعنی ابن راهویه-

---

(۱) الأنساب ۲/ ۵۸- الجزی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۲

ومحمّد بن یحیی أحفظ للحدیث ولا أعلم بمعانیه من أبی حاتم محمّد بن إدریس.

قال أبو حاتم: قال لی هشام بن عمّار یوماً: أی شیء تحفظ من الأذواء؟ فقلت له: ذو الأصابع، وذو الجوشن، وذو الزوائد، وذو الیدین، وذو اللحیة الکلابی. وعددت له ستّة، فضحک وقال: حفظنا نحن ثلاثة وزدت أنت ثلاثة.

مات أبو حاتم بالری فی شعبان سنة سبع وسبعین ومائتین» «۱».

۳- ابن الأثیر: «وفیها توفی أبو حاتم الرازی، واسمه: محمّد بن إدریس بن المنذر، وهو من أقران البخاری ومسلم» «۲».

۴- الذهبی: «أبو حاتم الرازی وابنه، د س ت، محمّد بن إدریس بن المنذر بن داود بن مهران. الإمام الحافظ الناقد، شیخ المحدثین، الحنظلی الغطفانی...

کان من بحور العلم، طوّف البلاد، وبرع فی المتن والإسناد، وجمع وصنّف وجرح وعدّل وصحّح وعلّل ... وهو من نظراء البخاری... سمع...

ویتعذّر استقصاء سائر مشایخه، فقد قال الخلیلی: قال لی أبو حاتم اللبان الحافظ: قد جمعت من روی عنه أبو حاتم الرازی فبلغوا قریباً من ثلاثة آلاف.

حدّث عنه ولده الحافظ الإمام أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی حاتم، ویونس بن عبدالأعلی ... وخلق کثیر.

قال الخطیب: کان أبو حاتم أحد الأئمّة الحفاظ الأثبات.

---

(۱) الأنساب ۲/ ۲۷۹- الحنظلی.

(۲) الکامل فی التاریخ ۶/ ۳۶۰. حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۳

قال الخلیلی: کان أبو حاتم عالماً باختلاف الصحابة وفقه التابعین ومن بعدهم، سمعت جدی وجماعة سمعوا علی بن إبراهیم القطّان یقول:

ما رأیت أجمع من أبی حاتم ولا أفضل منه.

علی بن إبراهیم الرازی ... سمعت الحسن بن الحسین الدارسیتنی قال: سمعت أبا حاتم یقول: قال لی أبو زرعة: ما رأیت أحرص علی الحدیث منک، فقلت له: إنّ عبدالرحمن ابنی لحریص، فقال: من أشبه أباه فما ظلم. قال الرقام: فسألت. عبدالرحمن عن اتفاق کثرة السماع له وسؤالاته لأبیه، فقال: ربما کان یأکل وأقرأ علیه، ویمشی وأقرأ علیه، ویدخل الخلاء وأقرأ علیه، ویدخل البیت فی طلب شیء وأقرأ علیه.

قال ابن أبی حاتم: سمعت یونس بن عبدالأعلی یقول: أبو زرعة وأبو حاتم إماماً خراسان، ودعا لهما وقال: بقاؤهما صلاح للمسلمین.

وقال محمّد بن الحسین بن مکرم: سمعت حجاج بن الشاعر- وذکر له أبا زرعة وابن واره وأبا جعفر الدارمی- فقال: ما بالمشرق أنبل من أبی حاتم.

قال الحافظ عبدالرحمن بن خراش: کان أبو حاتم من أهل الأمانة والمعرفة. وقال هبة اللّه اللالکائی: کان أبو حاتم إماماً حافظاً مثبتاً.

وذکره اللالکائی فی شیوخ البخاری: وقال النسائی: ثقّة» إلی أن قال الذهبی بعد حکایة جملة من قضایا أبی حاتم فی أسفاره: «إذا وثّق أبو حاتم رجلًا فتمسک بقوله، فإنّه لا یوثق إلّارجلًا صحیح الحدیث، وإذا لیّن رجلًا أو قال فیه لا یحتج به فتوقف حتّی تری ما قال غیره فیه، فإنْ وثّقه أحد فلا تبن علی تجریح أبی حاتم فإنّه متعنّت فی الرجال، قد قال فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۴

طائفة من رجال الصحاح لیس بحجة، لیس بقوی، أو نحو ذلک...

مات الحافظ أبو حاتم فی شعبان سنة ۲۷۷» «... ۱».

۵- الذهبی: «أبو حاتم الرازی، الإمام الحافظ الکبیر محمّد بن إدریس ابن المنذر الحنظلی، أحد الأعلام» «... ۲».

۶- الذهبی: «حافظ المشرق، أبو حاتم محمّد بن إدریس الحنظلی، فی شعبان، وهو فی عشر التسعین، وکان بارع الحفظ، واسع الرحلة، من أوعیة العلم.

سمع محمّد بن عبداللّه الأنصاری، وأبا مسهر، وخلقاً لا یحصون.

وکان جاریاً فی مضمار البخاری وأبی زرعة الرازی» «۳».

۷- الیافعی بمثل عبارة الذهبی «۴».

۸- الذهبی: «فی سنة سبع وسبعین ومائتین مات حافظ زمانه أبو حاتم محمّد بن إدریس الحنظلی الرازی، فی شعبان، وهو فی عشر التسعین. وکان جاریاً فی مضمار أبی زرعة والبخاری» «۵».

۹- الذهبی: «دس، محمّد بن إدریس [بن المنذر] أبو حاتم الرازی الحافظ، سمع الأنصاری وعبیداللّه بن موسی [وخلائق وعنه دس وولده عبدالرحمن بن أبی حاتم والمحاملی [وخلق .

قال موسی بن إسحاق الأنصاری: ما رأیت أحفظ منه.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۲) تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۶۷.

(۳) العبر. حوادث ۲۷۷- ۱/ ۳۹۸.

(۴) مرآة الجنان ۲۵/ ۱۴۳. حوادث ۲۷۷.

(۵) دول الإسلام ۱۵۸. حوادث ۲۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۵

۱۰- السبکی: «أبو حاتم الرازی، أحد الأئمّة الأعلام، ولد سنة ۱۹۵، سمع عبیداللّه بن موسی وأبا نعیم و ... حدّث عنه من شیوخه: الصفار، ویونس ابن عبدالأعلی، وعبدة بن سلیمان المروزی، والربیع بن سلیمان المرادی، ومن أقرانه: أبو زرعة الرازی والدمشقی، ومن أصحاب السنن أبو داود والنسائی، وقیل: إنّ البخاری وابن ماجة رویا عنه ولم یثبت ذلک» «... ۱».

۱۱- ابن حجر العسقلانی: «محمّد بن إدریس بن المنذر الحنظلی، أبو حاتم الرازی، أحد الحفاظ، من الحادیة عشر. مات سنة ۲۷۷» «۲».

۱۲- السیوطی: «أحد الأئمّة الحفاظ ... قال الخطیب: کان أحد الأئمّة الحفّاظ الأثبات، مشهوراً بالعلم مذکوراً بالفضل، وثّقه النسائی

وغیره. وقال ابن یونس: قدم مصر قدیماً وکتب بها وکتب عنه. مات بالری سنة خمس وقیل سبع وسبعین مائتین» «۳».

(۴) روایة ابن شاهین ... ص: ۸۵

اشارة

وروی حدیث التشبیه: أبو حفص عمر بن أحمد بن عثمان المعروف بابن شاهین حیث قال ما نصّه:

«ثنا محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع، ثنا محمّد بن عمران بن

---

(۱) طبقات الشافعیة ۲/ ۲۰۷.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۵۳.

(۳) طبقات الحفاظ: ۲۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۶

حجاج، ثنا عبیداللّه بن موسی، عن أبی راشد- یعنی الحبرانی- عن أبی هارون العبدی عن أبی سعید الخدری قال:

کنّا حول النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فأقبل علی بن أبی طالب، فأدام رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم النظر إلیه، ثمّ قال: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی هذا» «۱».

ترجمة ابن شاهین ... ص: ۸۶

۱- ابن الأثیر: «فی هذه السنة فی ذی الحجة، توفی أبو حفص عمر بن أحمد بن محمّد بن أیّوب المعروف بابن شاهین الواعظ، مولده فی صفر سنة ۲۹۷. وکان مکثراً من الحدیث، ثقة» «۲».

۲- الیافعی: «فی السنّة المذکورة: الحافظ المفسر الواعظ صاحب التصانیف أبو حفص ابن شاهین، عمر بن أحمد البغدادی، قال الحسین بن المهتدی باللّه: قال لنا ابن شاهین: صنّفت ثلاثمائة وثلاثین مصنّفاً، منها:

التفسیر الکبیر ألف جزء. والمسند ألف وثلاثمائة جزء، والتاریخ مائة وخمسون جزءً.

وقال ابن أبی الفوارس: ابن شاهین ثقة مأمون، جمع وصنّف ما لم یصنّفه أحد» «۳».

۳- ابن الجزری: «عمر بن أحمد بن عثمان بن شاهین، أبو حفص

---

(۱) کتاب السنّة- مخطوط.

(۲) الکامل لابن الأثیر ۷/ ۴۷۵. حوادث سنة ۳۸۵.

(۳) مرآة الجنان ۷/ ۴۷۵. حوادث ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۷

البغدادی الواعظ الحافظ المفسّر. ولد سنة ۲۷۷، روی الحروف عن...

کان إماماً کبیراً، ثقة مشهوراً، له توالیف فی السنّة وغیرهما مفیدة.

توفی الیوم الثانی من یوم النحر سنة ۳۸۵» «۱».

۴- الخوارزمی: «عمر بن أحمد بن عثمان بن أحمد ... أبو حفص الواعظ المعروف بابن شاهین. قال الخطیب فی تاریخه: سمع شعیب بن محمّد الذارع، وأبا جندب التزلی، ومحمّد بن محمّد بن المغلّس...

روی عنه: العتیقی، والتنوخی، والجوهری، وخلق کثیر.

قال: سمعت ابن الساجی القاضی یقول: سمعت من ابن شاهین شیئاً کثیراً، وکان یقول یوماً: حسبت ما اشتریت به الحبر إلی هذا الوقت فکان سبعمائة درهم.

قال الدراوردی: کنت أشتری الحبر أربعة أرطال بدرهم.

قال: ومکث ابن شاهین بعد ذلک یکتب زماناً ما حدّثنا بشیء.

توفی سنة ۳۸۵» «۲».

۵- السیوطی فی (منتهی العقول): «منتهی الأمم هذه الامة المحمّدیة، علماؤها کأنبیاء بنی إسرائیل، وکفی منهم الخلفاء الأربعة، والأئمّة الأربعة الذین اخترعوا العلوم، کاختراع علی علم النحو، والخلیل العروض، والشافعی اصول الفقه، والجرجانی المعانی والبیان.

منتهی الحفظ لابن جریر الطبری فی روایته فی علم التفسیر، کان یحفظ کتاباً حمل ثمانین بعیراً. وحفظ ابن الأنباری فی کلّ جمعة ألف

---

(۱) طبقات القراء لابن الجزری ۱/ ۵۸۸.

(۲) رجال مسند أبی حنیفة ۲/ ۵۳۰.

کراس، وحفظ ثلاثمائة ألف بیت من الشعر استشهاداً للنحو. وکان الشافعی یحفظ من مرةٍ أو نظرة. وابن سینا الحکیم حفظ القرآن فی لیلة واحدة، وأبو زرعة کان یحفظ ألف ألف حدیث. والکلّ من بعض محفوظ أحمد بن حنبل. والبخاری حفظ عشرة، أی مائة ألف حدیث.

منتهی التصانیف فی الکثرة لابن شاهین، صنّف ثلاثمائة وثلاثین مصنّفاً، منها: التفسیر ألف جزء، والمسند ألف وخمسمائة جزء، والتاریخ مائة وخمسون مجلّداً. ومداد التصانیف ألف قنطار وسبعة وعشرون قنطاراً.

وهذا من کرامة طیّ الزمان کالمکان من وراثة لیلة الإسراء ولیلة القدر».

۶- الدیار بکری: «الحافظ أبو حفص عمر بن أحمد بن شاهین البغدادی الحافظ المفسّر، صاحب التآلیف، ومن کتبه: التفسیر ألف جزء، والمسند ألف وثلاثمائة جزء» «۱».

۷- الزرقانی بشرح قول القسطلانی: «وقد روی: إنّ آمنة آمنت به صلّی اللّه علیه وسلّم بعد موتها، فروی الطبری بسنده عن عائشة أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم نزل الحجون کئیباً حزیناً، فأقام به ما شاء اللّه عزّوجلّ، ثمّ رجع مسروراً وقال: سألت ربّی فأحیی لی أمّی فآمنت بی، ثمّ ردّها.

ورواه أبو حفص ابن شاهین فی کتاب الناسخ والمنسوخ له» قال:

«ورواه- أی حدیث عائشة هذا بنحوه- أبو حفص ابن شاهین الحافظ الکبیر الإمام المفید عمر بن أحمد بن عثمان البغدادی، الثقة المأمون...

ثلاثمائة وثلاثین مصنّفاً، منها التفسیر الکبیر ألف جزء، والمسند ألف

---

(۱) تاریخ الخمیس ۲/ ۳۵۶- حوادث سنة ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۸۹

جزء وثلاثمائة جزء. مات فی ذی الحجة سنة ۳۸۵» «۱».

۸- صدّیق حسن القنوجی فی (الجنّة فی الأسوة الحسنة بالسنّة):

«لم یختم الاجتهاد المطلق علی الأئمّة الأربعة رحمهم اللّه، بل وجد بعدهم أیضاً من بلغ رتبة الاجتهاد بالإطلاق عند السیوطی، والرازی، والیافعی، والذهبی، والنسائی، وابن حبان، وابن مصعب، وقتیبة بن سعید، وقتادة، وابن خلّکان، وابن طرازی، والخطیب، وأبی زرعة، والعراقی، والسبکی، والطبری، وداود الظاهری، وأبی ثور، واللقانی، والمالکی، والشعرانی، وعلی الخواص، والشیخ الجیلانی، وابن العربی، والفقیه ابن زیاد الشافعی، والإمام محمّد بن علی الشوکانی، وغیرهم من العلماء، کما تدلّ علیه کتبهم.

وإنّک لو جهرت بما فی قلبک، ولم تخف فی اللّه لومة لائم، لقلت:

إنّ هؤلاء العلماء من أتباع الأئمّة الذین یثبتون مذاهبهم بأنواع من الأقیسة والإجتهادات کلهم مجتهدون کالأئمّة الأربعة وأمثالهم.

ویؤیّد ذلک ما قال محمّد بن مالک- فیما نقل عنه الشعرانی- إنّه إذا کانت العلوم منحاً إلهیّة، واختصاصات لدنیّة، فلا یدع أنْ یدخر اللّه لبعض المتأخّرین ما لم یطّلع علیه أحد من المتقدمین. إنتهی.

ولا شکّ أنّ العلوم والفنون المتداولة کانت ناقصة فی ذلک الزمان بالنسبة إلی کمالها الیوم، لاجتماع هذه التألیفات غیر المحصورة، والتحقیقات غیر المعدودة، التی لم تکن فی عهدهم، فلا بدّ أن یکون علم المتأخّر أوسع من علم المتقدم، ویکون الاجتهاد فی هذا الزمان أیسر منه

---

(۱) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۰

فی ذلک الزمان، کما صرّح به جماعة من أهل العلم، حتّی ادّعی بعض الأکابر من الحنفیّة أنّ ثلث علمه جمیع علم الشافعی.

قال ابن الأمیر رحمه اللّه: وإنّما لم یدّعوا ذلک لأنّ المطلوب هو الإجتهاد وقد فعلوه، لا دعواه بلسانه فلا حاجة إلیه، مع أنّ فی ادّعائه الیوم فساداً عظیماً، من حیث أنّ المتعصّبین لا یذرونه ولو کان ملأ قوته، فلذلک ترکه کثیر ممّن بلغ رتبة الاجتهاد ولم یعدّوا أنفسهم من المجتهدین، بل انتسبوا إلی الأئمّة، وتزیّوا بزیّ المقلّدین، ولکن من لم یرهب من أن یلقی علیه الدهر دوائره أو یجرّ علیه شراشره جهر به وادّعاه:

فمنهم: أبو ثور. کان إماماً مجتهداً مستقلًا...

ومنهم: محمّد بن إسماعیل البخاری. عدّه الرملی وغیره مجتهداً مستقلًا...

ومنهم: داود الظاهری. ذکره اللقانی فی شرح الجوهرة من المجتهدین المستقلّین...

ومنهم: ابن المنذر الحافظ النیسابوری. کان علّامة مجتهداً لا یقلّد أحداً..

ومنهم: الحسن بن سعد الحافظ الکبیر. کان علّامة مجتهداً لا یقلّد أحداً ... ومنهم: عبداللّه بن وهب الفهری. کان ثقةً حجة حافظ مجتهداً لا یقلّد أحداً.

ومنهم: بقی بن مخلّد القرطبی صاحب التفسیر. کان إماماً علماً قدوة مجتهداً...

ومنهم: قاسم بن محمّد بن سیار، مصنّف کتاب الإیضاح فی الردّ علی المقلّدین...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۱

ومنهم: الإمام المفید الکبیر، محدث العراق، أبو حفص عمر بن أحمد البغدادی الواعظ المعروف بابن شاهین. قال ابن ماکولا وغیره:

ثقةٌ مأمون، صنّف ثلاثمائة مصنّف، كان لا يعرف الفقه، وكان إذا ذكر له مذهب يقول: أنا محمّدى المذهب. مات سنة ۳۸۵.

ومنهم: أبو جعفر محمّد بن جرير الطبرى. قال ابن خلّكان: كان من الأئمّة المجتهدين»....

وإنّما نقلنا هذا الكلام بطوله- مع تلخيص فى بعض مواضعه لعدم الحاجة إليها- ليتّضح شأن ابن شاهين، وأنه كان- كالبخارى وأبى ثور والطبرى وأمثالهم- من الأئمّة المجتهدين الذين لم يقلّدوا أحداً من أئمّة المذاهب الأربعة وغيرهم.

۹- السمعانى: «أبو حفص عمر بن أحمد ... المعروف بابن شاهين...

كان ثقة، صدوقاً، مكثراً من الحديث، له رحلة إلى العراقين، والحجاز، سمع أبا القاسم البغوى، وأبا خبيب البرنى، وأبا بكر الباغندى، وأبا بكر بن أبى داود، وأبا عبداللّه بن عفير، وطبقتهم.

روى عنه: ابنه عبيداللّه، وهلال بن محمّد الحفار، وأبو بكر البرقانى، وأبا القاسم الأزهرى، وأبو محمّد الخلال، وعبد العزيز الأزجى، وأبو القاسم التنوخى، وأبو محمّد الجوهرى...

وصنّف ثلاثمائة مصنّف وثلاثين مصنّفاً ... وكان لحّاناً لا يعرف من الفقه قليلًا ولا كثيراً. ومات فى ذى الحجّة سنة ۳۸۵» «۱».

---

(۱) الأنساب ۳/ ۳۸۹. الشاهينى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۲

۱۰- الذهبى: «أبو حفص ابن شاهين ... الواعظ المفسّر الحافظ صاحب التصانيف، وأحد أوعية العلم، توفى بعد الدارقطنى بشهر، وكان أكبر من الدارقطنى بتسع سنين ... قال ابن أبى الفوارس: ابن شاهين ثقة مأمون، جمع وصنف ما لم يصنّفه أحد. وقال محمّد بن عمر الدراوردى:

كان ثقةً لحّاناً، وكان لا يعرف الفقه ويقول: أنا محمّدى المذهب» «۱».

۱۱- السيوطى: «ابن شاهين، الحافظ الإمام المفيد الكبير محدّث العراق ... قال ابن ماكولا وغيره: ثقة مأمون، صنّف ما لم يصنّفه أحد، إلّا أنّه كان لحّاناً ولا يعرف الفقه. مات فى ذى الحجة سنة ۳۸۵» «۲».

۱۲- الداودى: «عمر بن أحمد بن عثمان بن شاهين، الإمام الحافظ المفيد الواعظ، محدّث العراق، أبو حفص البغدادى، صاحب الترغيب والتفسير الكبير ... قال ابن ماكولا وغيره: ثقة مأمون» «... ۳».

تنبيه ... ص: ۹۲

إنّ ما ذكروه بترجمة ابن شاهين من عدم معرفته للفقه، إنّما المراد به عدم معرفته بفقه أبى حنيفة والشافعى وغيرهما من أئمّة المذاهب، لا عدم معرفته فقه الحديث، فلا عائبة فيه، وكيف يتوهّم عدم معرفته بفقه الحديث وهو المحدّث الكبير، والمصنف ما لم يصنّفه أحد، وهو صاحب المسند فى ألف وثلاثمائة جزء، بل هو صاحب الاجتهاد المطلق كما عرفت من كلام القنوجى.

---

(۱) العبر فى خبر من غبر ۲/ ۱۶۷. حوادث ۳۸۵.

(۲) طبقات الحفاظ: ۳۹۲.

(۳) طبقات المفسرين ۲/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۳

وأمّا كونه لحّاناً، فليس ذلك طعناً فى وثوقه واعتماده وعظمة شأنه، فإنّ اللحن فى المحاورات كثير، بل كثيراً ما يتعمّده العلماء، بل

ربما استنكروا التكلم على طريقة النحو إذا كان مخالفاً للشائع المتداول على لسان العامة.

قال اليافعى بترجمة الفراء: «قال قطرب: دخل الفراء على الرشيد فتكلّم بكلام لحن فيه مرّات. فقال جعفر بن يحيى البرمكى: إنّه قد لحن يا أمير المؤمنين. فقال الرشيد: أتلحن؟ فقال الفراء: يا أمير المؤمنين إن طباع أهل البدو الإعراب، وطباع أهل الحضر اللحن، فإذا تحفّظت لم ألحن، وإذا رجعت إلى الطبع لحنت، فاستحسن الرشيد قوله.

قلت: وأيضاً فإنّ عادة المنتهين فى النحو لا يتشدّقون بالمحافظة على إعراب كلّ كلمةٍ عند كلّ أحد، بل قد يتكلّمون بالكلام الملحون تعمّداً على جارى عادة الناس، وإنّما يبالغ فى التحرز والتحفّظ عن اللحن فى سائر الأحوال المبتدؤون، إظهاراً لمعرفتهم بالنحو، وكذلك يكثرون البحث والتكلّم بما هم مترسّمون به من بعض فنون العلم، ويضرب لهم فى ذلك مثل فيقال: الإناء إذا كان ملآن كان عند حمله ساكناً، وإذا كان ناقصاً اضطرب وتخضخض بما فيه» «۱».

«۵» روایة ابن بَطّة العکبری ... ص: ۹۳

اشارة

قال الحافظ الكنجى الشافعى: «الباب الثالث والعشرون فى تشبيه النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم على بن أبى طالب بادم عليه السلام فى علمه،

---

(۱) مرآة الجنان ۲/ ۳۰ حوادث سنة ۲۰۷.

وأنّه مثّله بنوح فى حكمته، ومثّله بإبراهيم خليل الرحمن فى حلمه:

أخبرنا أبو الحسن بن المقيّر البغدادى بدمشق سنة أربع وثلاثين وستمائة، عن المبارك بن الحسن الشهرزورى، أخبرنا أبو القاسم ابن البسرى، أخبرنا أبو عبداللَّه العكبرى، أخبرنا أبو ذر أحمد بن الباغندى، حدّثنا أبى، عن مسعر بن يحيى النهدى، حدّثنا شريك، عن ابن إسحاق، عن أبيه، عن ابن عباس قال:

بينما رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم جالس فى جماعةٍ من أصحابه، إذ أقبل على، فلما بصر به رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم قال: من أراد منكم أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى حكمته، وإلى إبراهيم فى حلمه، فلينْظر إلى على بن أبى طالب» «۱».

ترجمة ابن بطة ... ص: ۹۴

۱- السّمعانى: «أبو عبداللَّه عبيداللَّه بن محمّد بن محمّد بن حمدان ابن بطّة العكبرى البطّى، من أهل عكبرا، كان إماماً، فاضلًا، عالماً بالحديث وفقهه، أكثر من الحديث، وسمع جماعةً من أهل العراق، وكان من فقهاء الحنابلة، صنّف التصانيف الحسنة المفيدة.

حدّث عن أبى القاسم البغوى، وأبى محمّد بن صاعد، وأبى بكر عبداللَّه ابن زياد النيسابورى، وأبى طالب أحمد بن نصر الحافظ، وأبى ذر ابن الباغندى، وجماعة كثيرة من العراقيين والغرباء، وسافر الكثير إلى

---

(۱) كفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب: ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۵

البصرة والشام وغیرهما من البلاد.

روی عنه: أبو الفتح محمّد بن أبی الفوارس الحافظ، وأبو علی الحسن بن شهاب العکبری، وعبد العزیز بن علی الأزجی، وإبراهیم بن عمر البرمکی، وجماعة سواهم من أهل بلده والغرباء.

وحکی عنه أنّه لمّا رجع من الرحلة لزم بیته أربعین سنة، فلم یر یوماً منها فی سوقٍ، ولا رئی مفطراً إلّافی یوم الأضحی والفطر، وکان أمّاراً بالمعروف، ولم یبلغه خبر منکر إلّاغیره.

وتکلّم أبو الحسن الدارقطنی فی سماعه کتاب السنن لرجاء بن المرجا، فإنّ ابن بطّة کان یرویها عن حفص بن عمر الأردبیلی، وحکی ابن حفص أنّ أباه لم یسمع من رجاء شیئاً، وکان یصغر عن السّماع عنه.

وتکلّموا فی روایته عن أبی القاسم البغوی المعجم أیضاً.

ومات بعکبرا فی المحرّم سنة ۳۸۷. ودفن یوم عاشورا.

قلت: وزرت قبره بعکبرا» «۱».

۲- السمعانی: «واشتهر بهذه النسبة جماعة، منهم: أبو عبداللَّه عبیداللَّه بن محمّد بن محمّد بن حمدان بن بطة العکبری الحنبلی، من أهل عکبرا، صنّف التصانیف، وکان فاضلًا زاهداً» «... ۲».

۳- البدخشانی: «کان إماماً، فاضلًا، عالماً بالحدیث وفقهه، أکثر من الحدیث، وسمع جماعة من أهل العراق، وکان من فقهاء الحنابلة، صنّف التصانیف الحسنة المفیدة...

قلت: ذکره ابن ناصر الدین فی طبقات الحفاظ، ولم یذکره

---

(۱) الأنساب ۱/ ۲۶۸. البطی.

(۲) الأنساب ۲/ ۲۷۸. الحنبلی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۶

الذهبی» «۱».

ابن بطة من مشایخ شیوخ الدّهلویّ فی الإجازة ... ص: ۹۶

وذلک لأنّه من مشایخ الشیخ جلال الدین السّیوطی، فإنّه یقول فی (زاد المسیر فی الفهرست الصغیر) «مختصر الخرَقی- أنبأنی به قاضی الحنابلة عزّالدین إبراهیم بن نصر الکنانی، وابن خاله الشهاب أحمد بن الجمال عبداللَّه الحنبلی، والبدر محمّد بن شیخ الإسلام أبی الفضل بن حجر، وأبو بکر ابن علی ابن موسی الحارث المکی، والکمال محمّد بن عبدالرحمن القلیوبی. کلّهم عن أبی بکر بن الحسین المراغی، عن أبی العباس الحجّار، عن أحمد بن یعقوب المارستانی، عن أبی المعالی محمّد بن النحاس، عن أبی القاسم علی بن أحمد البسری، عن أبی عبداللَّه عبیداللَّه بن محمّد بن حمدان ابن بطة إجازة، أنا المؤلّف سماعاً تصانیف ابن بطة بهذا السند إلیه إجازة».

وإلی «السّیوطی» ینتهی سند المشایخ السّبعة للشیخ «ولی اللَّه الدهلوی»، فإنّه یقول فی (الإرشاد إلی مهمّات الإسناد): «فصل: قد اتّصل سندی- والحمد للَّه بسبعةٍ من المشایخ الجلّة الکرام، الأئمّة القادة الأعلام، من المشهورین بالحرمین المحترمین، المجمع علی فضلهم من بین الخافقین: الشیخ محمّد بن العلاء البابلی، والشیخ عیسی المغربی الجعفری، والشیخ محمّد بن محمّد بن سلیمان الردّانی

المغربی، والشیخ إبراهیم بن حسن الکردی المدنی، والشیخ حسن بن علی العجیمی المکی، والشیخ أحمد

---

(۱) تراجم الحفاظ- مخطوط. حرف العین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۷

ابن محمّد النخلی المکّی، والشیخ عبداللّه بن سالم البصری ثمّ المکّی...

فصل- سند هؤلاء المشایخ السبعة ینتهی إلی الإمامین الحافظین القدوتین الشهیرین بشیخ الإسلام: زین الدین زکریا، والشیخ جلال الدین السیوطی»....

و (الدهلوی) ینصّ فی (أصول الحدیث) علی أنّه قد أخذ علم الحدیث وسائر العلوم عن والده (ولی اللّه الدهلوی)، وأنّه قد قرأ وسمع علیه عدةً من کتب الحدیث، حتّی حصلت له الملکة المعتد بها فی فهم معانی الحدیث ودرک حقائق الأسانید...

«۶» روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۹۷

اشارة

رواه فی (تاریخ نیسابور) علی ما ذکر الموفق بن أحمد الخوارزمی المکی حیث قال: «أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی [، قال : أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ، [قال أخبرنا أحمد بن الحسین البیهقی...

أخبرنا أبو عبداللّه الحافظ فی التاریخ، حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید، حدّثنا محمّد بن مسلم بن وارة بن موسی العبسی، حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی ابن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب. قال أحمد بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۸

الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد. واللّه أعلم» «۱».

ترجمة الحاکم ... ص: ۹۸

۱- ابن خلّکان: «أبو عبداللّه محمّد بن عبداللّه بن محمّد بن حمدویه بن نعیم بن الحکم، الضبّی الطهمانی، المعروف بالحاکم النیسابوری، الحافظ المعروف بابن البیّع، إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلّف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها. کان عالماً عارفاً واسع العلم، تفقّه علی أبی سهل محمّد بن سلیمان الصعلوکی الفقیه الشافعی، ثمّ انتقل إلی العراق، وقرأ علی أبی علی بن أبی هریرة الفقیه ثمّ طلب الحدیث وغلب علیه فاشتهر به، وسمعه من جماعةٍ لا یحصون کثرةً، فإنّ معجم شیوخه یقرب من ألفی رجل، حتّی روی عمّن عاش بعده، لسعة روایته وکثرة شیوخه، وصنّف فی علومه ما یبلغ ألفاً وخمسمائة جزء ... وأمّا ما تفرّد بإخراجه فمعرفة علوم الحدیث، وتاریخ علماء نیسابور، والمدخل إلی علم الصحیح، والمستدرک علی الصحیحین، وما تفرّد به کلّ واحدٍ من الإمامین، وفضائل الإمام الشافعی، وله الرحلة إلی رحلتان، وکانت الرحلة الثانیة سنة ۳۶۰، وناظر الحفاظ وذاکر الشیوخ وکتب عنهم أیضاً، وباحث الدارقطنی فرضیه. وتقلّد القضاء بنیسابور فی سنة ۳۹۵...

وكانت ولادته فی شهر ربیع الأول سنة ۳۲۱ بنیسابور، وتوفی بها یوم الثلاثاء ثالث صفر سنة ۴۰۵. وقال الخلیلی فی کتاب الإرشاد: توفی

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین للخوارزمی: ۸۳ ح ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۹۹

سنة ۴۰۳. رحمه اللّه تعالی.

لازمه الدارقطنی، وسمع منه أبو بکر القفال الشاشی وأنظارهما» «... ۱».

۲- أبو الفداء: «وفیها توفی الحافظ ... إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلف فیه الکتب التی لم یسبق إلی مثلها، سافر فی طلب الحدیث، وبلغت عدة شیوخه نحو ألفین، وصنّف عدّة مصنّفات» «... ۲».

۳- ابن الوردی: «وفیها توفی الحافظ ... إمام أهل الحدیث فی عصره، والمؤلّف فیه ما لم یسبق إلیه، سافر فی طلب الحدیث وبلغت شیوخه ألفین» «... ۳».

۵- عبدالغافر الفارسی: «لم یخلِّف مثله» «۴».

۶- الزرقانی: «الحاکم- الإمام الحافظ الکبیر محمّد بن عبداللّه الضبّی أبو عبداللّه النیسابوری، الثقة الثبت المجمع علی صدقه ومعرفته بالحدیث حق معرفته، أکثر الرحلة والسماع، حتّی سمع بنیسابور من نحو ألف شیخ، وفی غیرها أکثر، ولد سنة ۳۲۱. ومات بنیسابور سنة ۴۰۵.

وتصانیفه نحو خمسمائة، قاله الذهبی، أو ألف قاله عبدالغافر الفارسی، وقال غیرهما: ألف وخمسمائة. وعنه: شربت ماء زمزم وسألت اللّه أن یرزقنی حسن التصنیف» «۵».

۷- عبدالحق الدهلوی: «من أهل الفضل والعلم والمعرفة فی العلوم المتنوّعة، کان فرید عصره ووحید وقته، خاصّةً فی علوم الحدیث،

---

(۱) وفیات الأعیان ۴/ ۲۸۰.

(۲) المختصر فی أحوال البشر ۲/ ۱۴۴. حوادث ۴۰۵.

(۳) تتمة المختصر فی أحوال البشر ۱/ ۳۱۶ حوادث ۴۰۵.

(۴) السیاق فی تاریخ نیسابور: ۵- ۶.

(۵) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۰

وله فیها المصنّفات الکبیرة والغریبة العجیبة» «۱».

۸- ابن الأثیر ...: «وهذا الشرط الذی ذکرناه قد ذکره الحاکم أبو عبداللّه النیسابوری. وقد قال غیره: إن هذا الشرط غیر مطرد فی کتابی البخاری ومسلم، فإنّهما قد أخرجا فیهما أحادیث علی غیر هذا الشرط.

والظنّ بالحاکم غیر هذا، فإنّه کان عالماً بهذا الفن، خبیراً بغوامضه، عارفاً بأسراره، وما قال هذا القول وحکم علی الکتابین بهذا الحکم إلّابعد التفتیش والاختبار والتیقّن لما حکم به علیهما.

ثمّ غایة ما یدّعیه هذا القائل إنّه تتبع الأحادیث التی فی الکتابین، فوجد فیهما أحادیث لم ترد علی الشرط الذی ذکره الحاکم، وهذا منتهی ما یمکنه أنْ ینقض به، ولیس ذلک ناقضاً، ولا یصلح أن یکون دافعاً لقول الحاکم، فإنّ الحاکم مثبت، وهذا ناف، والمثبت یقدّم علی النافی، وکیف یجوز لهُ أن یقضی بانتفاء هذا الحکم بکونه لم یجده، ولعلّ غیره قد وجده، ولم یبلغه وبلغ سواه، وحسن

الظنّ بالعلماء أحسن، والتوصل فی تصدیق أقوالهم أولی» «۲».

۹- الفخر الرازی: «وأما المتأخرون من المحدّثین، فأکثرهم علماً، وأقواهم قوّةً، وأشدّهم تحقیقاً فی علم الحدیث لهؤلاء، وهم: أبو الحسن الدارقطنی والحاکم أبو عبداللّه الحافظ، والشیخ أبو نعیم الإصفهانی، والحافظ أبو بکر البیهقی، والإمام أبو بکر عبداللّه بن محمّد بن زکریا الجوزقی صاحب کتاب المتفق، والإمام الخطیب صاحب تاریخ بغداد، والإمام أبو سلیمان الخطابی الذی کان بحراً فی علم الحدیث واللغة، وقیل

---

(۱) رجال المشکاة للشیخ عبدالحق الدهلوی.

(۲) جامع الأصول ۱/ ۱۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۱

فی وصفه: جعل الحدیث لأبی سلیمان کما جعل الحدید لأبی سلیمان- یعنون داود النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، حیث قال تعال فیه: «وألنّا له الحدید».

فهؤلاء العلماء صدور هذا العلم بعد الشیخین، وهم بأسرهم متّفقون علی تعظیم الشافعی» «... ۱».

۱۰- النووی: «وما کان من الأسماء وبیان أحوال أصحابها، نقلته من کتب الأئمّة الحافظ الأعلام المشهورین بالإمامة فی ذلک، والمعتمدین عند جمیع العلماء، کتاریخ البخاری، وابن أبی خیثمة، وخلیفة بن خیّاط المعروف بشاب، والطبقات الکبیر، والطبقات الصغیر لمحمّد بن سعد کاتب الواقدی- وهو ثقة وإن کان شیخه الواقدی ضعیفاً- ومن الجرح والتعدیل لابن أبی حاتم، والثقات لأبی حاتم ابن حبان بکسر الحاء، وتاریخ نیسابور للحاکم أبی عبداللّه، وتاریخ بغداد للخطیب، وتاریخ همدان، وتاریخ دمشق للحافظ أبی القاسم ابن عساکر، وغیرها من کتب التواریخ الکبار وغیرها» «۲».

۱۱- النّووی بعد نقل أقوال الحاکم وجماعة فی وصف البخاری:

«فهذه أحرف من عیون مناقبه وصفاته، ودرر شمائله وحالاته، أشرت إلیها إشارات لکونها من المعروفات الواضحات، ومناقبه لا تستقصی لخروجها عن أن تحصی، وهی منقسمة إلی حفظ ودرایة واجتهاد فی التحصیل، وروایة ونسکٍ وإفادة، وورع وزهادة، وتحقیق وإتقان، وتمکّن وعرفان، وأحوال وکرامات وغیرها من أنواع المکرمات.

---

(۱) مناقب الشافعی للرازی: ۲۲۵- الوجه الثالث من الباب الرابع.

(۲) تهذیب الأسماء واللغات ۱/ ۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۲

ویوضّح ذلک ما أشرت إلیه من أقوال أعلام المسلمین، واولی الفضل والورع والدین، والحفاظ النقّاد المتقنین، الذین لا یجازفون فی العبارات، بل یتأمّلونها ویحرزونها ویحافظون علی صیانتها أشدّ المحافظات» «... ۱».

۱۲- النووی: «ذکر مسلم رحمه اللّه تعالی فی أوّل مقدمة صحیحه أنّه یقسّم الأحادیث ثلاثة أقسام. الأوّل: ما رواه الحفاظ المتقنون. والثانی:

ما رواه المستورون المتوسّطون فی الحفظ والإتقان. والثالث: ما رواه الضعفاء والمتروکون، وأنّه إذا فرغ من القسم الأوّل أتبعه الثانی، وأمّا الثالث فلا یعرّج علیه. فاختلف العلماء فی مراده بهذا التقسیم، فقال الإمامان الحافظان أبو عبداللّه الحاکم وصاحبه أبو بکر البیهقی رحمهما اللّه: ان المنیة افترمت مسلماً رحمه اللّه قبل افراج القسم الثانی وإنما ذکر القسم الأول.

قال القاضی عیاض: وهذا ممّا قبله الشیوخ والناس من الحاکم أبی عبداللّه وتابعوه علیه» «۲».

۱۳- الخطیب التبریزی: «البیهقی- هو أبو بکر أحمد بن الحسن البیهقی کان أوحد دهره فی الحدیث والتصانیف ومعرفة الفقه. وهو من کبار أصحاب الحاکم أبی عبداللّه. قالوا: سبعة من الحفاظ أحسنوا التصنیف وعظم الانتفاع بتصانیفهم. أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ثمّ الحاکم أبو عبداللّه النیسابوری» «... ۳».

۱۴- السبکی: «فأین أهل عصرنا من حفاظ هذه الشریعة:

---

(۱) تهذیب الأسماء واللغات- ترجمة البخاری ۱/ ۷۶.

(۲) المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج ۱/ ۲۳.

(۳) الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۳

أبی بکر الصدیق، وعمر الفاروق، وعثمان ذی النورین، وعلی الرضا...

ومن طبقة أخری من التابعین: أویس القرنی، وعلقمة بن قیس، والأسود ابن یزید، ومسروق بن الأجدع، وابن المسیب، وأبی العالیة...

طبقة أخری: والأوزاعی، والثوری، ومعمر بن راشد، وشعبة...

اخری: والشافعی، وعفان بن مسلم، وآدم بن أبی أیاس...

اخری: وأحمد بن محمّد بن حنبل، وأحمد بن إبراهیم الدورقی...

اخری: محمّد بن یحیی الذهلی، والبخاری، وأبی حاتم الرازی...

اخری: وأبی داود السجستانی، وصالح جزرة، والترمذی، وابن ماجة...

اخری: وعبدان، وعبداللّه بن أحمد الأهوازی، والحسن بن سفیان...

اخری: وأبی بکر بن زیاد النیسابوری، وأبی حامد أحمد بن محمّد ابن الشرقی...

اخری: وأبی القاسم الطبرانی، وأبی حاتم محمّد بن حبان، وأبی علی ابن السکن...

اخری: وأبی عبداللّه بن مندة، وأبی عبداللّه الحسین بن أحمد بن بکیر، وأبی عبداللّه الحاکم، وعبد الغنی بن سعید الأزدی، وأبی بکر بن مردویه، وأبی عبداللّه محمّد بن أحمد غنجار، وأبی بکر البرقانی، وأبی حاتم العبدوی، وحمزة السهمی، وأبی نعیم الإصبهانی.

اخری: وأبی عبداللّه الصوری، والخطیب، والبیهقی، وابن حزم، وابن عبدالبر، وأبی الولید الباجی، وأبی صالح المعزول.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۴

اخری: وأبی إسحاق الحبّال، وأبی نصر بن ماکولا، وأبی عبداللّه الحمیدی، وأبی علی الغسّانی، وأبی الفضل محمّد بن طاهر المقدسی، وأبی علی بن سکرة.

اخری: وأبی عامر محمّد بن سعدون العبدری، وأبی القاسم التّیمی، وأبی الفضل بن ناصر، وأبی العلاء الهمدانی، وأبی طاهر السّلفی، وأبی القاسم ابن عساکر، وأبی سعد السمعانی، وأبی موسی المدینی...

اخری: وأبی بکر بن نقطة، وابن الزیبنی، وأبی عبداللّه محمّد بن عبدالواحد...

اخری: عبدالعظیم المنذری، ورشید الدین العطار، وابن مسدی.

اخری: النووی، والدمیاطی، وابن الظاهری، وعبید الإسْعَرْدی...

اخری: والقاضی سعد الدین الحارثی، والحافظ أبی الحجاج المزی...

اخری: والحافظ أبی العباس بن المظفر، والحافظ صلاح الدین العلائی.

فهؤلاء مهرة هذا الفن، وقد أغفلنا کثیراً من الأئمّة، وأهملنا عدداً صالحاً من المحدثین، وإنّما ذکرنا من ذکرناه لننبه بهم علی من

عداهم، ثمّ أفضى الأمر إلى طيّ بساط الأسانيد رأساً، وعدّ الإكثار منها جهالةً وسواساً» «۱».

۱۵- الأسنوى: «وبعد، فإنّ الشافعى- رضى اللَّه عنه وأرضاه ونفعنا به وبسائر أئمّة المسلمين أجمعين- قد حصل له فى أصحابه من السعادة

---

(۱) طبقات الشافعية الكبرى ۱/ ۳۱۴- ۳۱۸.

أمور لم تتّفق فى أصحاب غيره...

ومنها: إنّ كبار أئمّة الحديث إمّا من جملة أصحابه الآخذين عنه أو عن أتباعه، كالإمام أحمد، والترمذى، والنسائى، وابن ماجة، وابن المنذر، وابن حبان، وابن خزيمة، والبيهقى، والحاكم، والخطابى، والخطيب، وأبى نعيم» «۱».

۱۶- البدخشانى: «الحاكم- لقّب به جماعة من أهل الحديث، فمنهم من لقب به لأجل رياسةٍ دنيوية ... ومنهم من لقّب به لأجل الرياسة فى الحديث، وهما رجلان فاقا أهل عصرهما فى معرفة الحديث، أحدهما: الحاكم أبو أحمد محمّد بن محمّد بن أحمد بن إسحاق النيسابورى، وليس له ذكر فى هذا الكتاب، وهو الأكبر. والثانى: الحاكم أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه ابن محمّد بن حمدويه النيسابورى، صاحب المستدرك على الصحيحين، وتاريخ نيسابور، وغير ذلك من المصنّفات، وهو الأشهر» «۲».

تمسّک (الدّهلوی) ووالده بروایات الحاکم ... ص: ۱۰۵

ثمّ إنّ وليّ اللَّه الدهلوى قد ذكر الحاكم النّيسابورى فى عداد المجدّدين للدين الحنيف فى المائة الرابعة. ونصّ فى مقدّمة كتابه (فتح الرحمن فى ترجمة القرآن) على أنّ «أصحّ التّفاسير، وهى: تفسير البخارى، وتفسير مسلم، وتفسير الترمذى، وتفسير الحاكم» وناهيك به

---

(۱) طبقات الشافعية- أول الكتاب ص ۱۳- ۱۴.

(۲) تراجم الحفاظ- مخطوط.

جلالةً ووثوقاً.

أمّا (الدهلوى) نفسه، فقد اعتمد على روايات الحاكم واستند إليها فى مقابلة أهل الحق فى مواضع عديدة من كتابه (التحفة)، كما لا يخفى على من راجعه، ومن ذلك: فى الجواب عن المطعن الخامس عشر من مطاعن أبى بكر، وفى الجواب عن المطعن الرابع من مطاعن أبى بكر، وفى المكيدة الثانية بعد المائة، والمكيدة الحادية والتسعين ... قال فى المكيدة الحادية والتسعين: «وكيف يوالى أهل السنّة أعداء أهل البيت وهم يروون فى كتبهم الروايات الصريحة فى أنّ: «من مات وهو مبغض لال محمّد دخل النار وإن صلّى وصام» أخرجه الطبرانى والحاكم!!» «۱».

أقول: فإذا كان الحاكم ممّن يعتمد على رواياته، ومن الحائزين لتلك المقامات الرفيعة والدرجات الجليلة، فكيف ينكر (الدهلوى) صحّة أحاديث يرويها الحاكم فيمن يرويها، كحديث الولاية، وحديث الطير، وحديث أنا مدينة العلم!!

اعتبار تاریخ الحاکم ... ص: ۱۰۶

قد عرفت أنّ الحاكم يروى حديث التشبيه فى (تاريخ نيسابور)، كما عرفت من كلمات القوم فى ترجمة الحاكم أنّه قد رزق الحسن فى التصنيف، وأنّ تصانيفه كلّها مفيدة معتبرة مشهورة...

وفى وصف (تاريخ نيسابور) بالخصوص، قال السبكى: «قد كانت

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۸۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۷

نيسابور من أجل البلاد وأعظمها، لم يكن بعد بغداد مثلها، وقد عمل لها الحافظ أبو عبداللّه الحاكم تاريخاً خضع له جهابذة الحفاظ، وهو عندى سيّد التواريخ، وتاريخ الخطيب وإن كان أيضاً من محاسن الكتب الإسلاميّة، إلّاأن صاحبه طال عليه الأمر، وذلك لأنّ بغداد وإن كانت فى الوجود بعد نيسابور، إلّاأنّ علماءها أقدم، لأنّها كانت دار وبيت رياسة، قبل أن ترتفع أعلام نيسابور، ثمّ إنّ الحاكم قبل الخطيب بدهر، والخطيب جاء بعده فلم يأت إلّاوقد دخل بغداد من لا يحصى عدداً فاحتاج إلى نوع من الاختصار فى تراجمهم، وأمّا الحاكم فأكثر من يذكره من شيوخه أو شيوخ شيوخه، أو ممّن تقارب من دهره، لتقدم الحاكم وتأخر علماء نيسابور، فلما قل العدد عنده كثر المقال، وأطال فى التراجم واستوفاها، والخطيب واضح العذر الذى أبديناه» «۱».

وفى (كشف الظنون): «تواريخ نيسابور- منها: تاريخ الإمام أبى عبداللّه محمّد بن عبداللّه الحاكم النيسابورى، المتوفى سنة ۴۰۵. وهو كبير، أوّله: الحمد للّهالذى اختار محمّداً الخ. قال ابن السبكى فى طبقاته: وهو التاريخ الذى لم تر عينى تاريخاً أجلّ منه، وهو عندى سيّد الكتب الموضوعة للبلاد» «... ۲».

«۷» رواية ابن مردويه ... ص: ۱۰۷

اشارة

قال الموفق بن أحمد الخوارزمى: «أخبرنى شهردار هذا إجازة،

---

(۱) الشافعية الكبرى ۱/ ۳۲۴.

(۲) كشف الظنون ۱/ ۳۰۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۰۸

[قال:] أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللّه بن عبدوس الهمدانى إجازةً، عن الشريف أبى طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفرى بإصبهان، عن الحافظ أبى بكر أحمد بن موسى بن مردويه بن فورك الإصبهانى، [قال:] حدّثنا محمّد بن أحمد ابن إبراهيم [قال:] حدّثنا الحسين بن على بن الحسين السلولى، قال: حدّثنى سويد بن معسر بن يحيى بن حجاج النهدى، حدّثنا أبى، حدّثنا شريك، عن أبى إسحاق، عن الحارث الأعور صاحب راية على بن أبى طالب قال:

بلغنا أنّ النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم كان فى جمع من أصحابه، فقال:

أريكم آدم فى علمه ونوحاً فى فهمه وإبراهيم فى حكمته. فلم يكن بأسرع من أنْ طلع على. فقال أبو بكر: يا رسول اللّه، أقست رجلًا بثلاثةٍ من الرّسل، بخ بخ لهذا الرجل، من هو يا رسول اللّه؟ قال النبيّ صلّى اللّه عليه وسلّم: ألا تعرفه يا أبا بكر؟ قال: اللّه ورسوله أعلم. قال: أبو الحسن على ابن أبى طالب. قال أبو بكر: بخ بخ لك يا أبا الحسن، وأين مثلك يا أبا الحسن» «۱».

ترجمة ابن مردویه ... ص: ۱۰۸

۱- الذهبی: «ابن مردویه، الحافظ الثبت، العلّامة، أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه الاصبهانی، صاحب التفسیر والتاریخ وغیر ذلک.

روی عن: أبی سهل بن زیاد القطان، وممیون بن إسحاق الخراسانی...

---

(۱) مناقب أمیر المؤمنین: ۸۸ ح ۷۹.

وروی عنه: أبو القاسم عبدالرحمن بن منده، وأخوه عبدالوهاب، وأبو الخیر محمّد بن أحمد، وأبو منصور محمّد بن شکرویه، وأبو بکر محمّد بن الحسن بن محمّد بن سلیم، وأبو عبداللّه الثقفی الرئیس، وأبو مطیع محمّد بن عبد الواحد المصری، وخلق کثیر.

وعمل المستخرج علی صحیح البخاری، وکان قیّماً بمعرفة هذا الشأن، بصیراً بالرجال، طویل الباع، ملیح التصانیف. ولد سنة ۳۲۳.

ومات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰. یقع عوالیه فی الثقفیات وغیرها» «۱».

۲- ابن القیّم: بعد ذکر حدیث: «هذا حدیث کبیر جلیل، تنادی جلالته وفخامته وعظمته علی أنّه قد خرج من مشکاة النبوة، لا یعرف إلّا من حدیث عبد الرحمن بن المغیرة بن عبدالرحمن المدنی، رواه عن إبراهیم بن حمزة الزبیری، وهما من کبار علماء المدینة، ثقتان محتجّ بهما فی الصحیح، إحتج بهما إمام أهل الحدیث محمّد بن إسماعیل البخاری، ورواه أئمّة السنّة فی کتبهم، وتلقّوه بالقبول، وقابلوه بالتسلیم والإنقیاد، ولم یطعن أحد منهم فیه ولا فی أحدٍ من رواته.

فممّن رواه الإمام ابن الإمام أبو عبدالرحمن عبداللّه بن أحمد بن حنبل، فی مسند أبیه، وفی کتاب السنّة...

ومنهم: الحافظ الجلیل أبو بکر أحمد بن عمرو بن أبی عاصم النبیل، فی کتاب السنّة، له.

ومنهم: الحافظ أبو أحمد محمّد بن أحمد بن إبراهیم بن سلیمان

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۵۰.

العسّال، فی کتاب المعرفة.

ومنهم: حافظ زمانه ومحدّث أوانه أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیّوب الطبرانی، فی کثیر من کتبه.

ومنهم: الحافظ أبو محمّد عبداللّه بن محمّد بن حیّان أبو الشیخ الإصبهانی، فی کتاب السنّة.

ومنهم: الحافظ ابن الحافظ أبو عبداللّه محمّد بن إسحاق بن محمّد بن یحیی بن مندة حافظ أصبهان.

ومنهم: الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه.

ومنهم: حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبداللّه بن إسحاق الأصبهانی.

وجماعة من الحفّاظ سواهم یطول ذکرهم» «۱».

۳- السبکی: ذکر «ابن مردویه» فی طبقة «الحاکم» کما تقدّم فی عبارته المنقولة بترجمة الحاکم.

۴- السّیوطی: «ابن مردویه الحافظ الکبیر العلّامة «... ۲».

۵- الزرقانی: «أبو بکر الحافظ، أحمد بن موسی بن مردویه الإصبهانی، اللبیب العلّامة، ولد سنة ۳۲۳، وصنّف التاریخ والتفسیر والمسند والمستخرج علی البخاری، وکان قیّماً بهذا الشأن، بصیراً بالرجال، طویل الباع، ملیح التصنیف، مات لست بقین من رمضان سنة ۴۱۰.

قال الحافظ ابن ناصر فی مشتبه النسبة: (مردویه) بفتح المیم.

وحکی ابن نقطة کسرها عن بعض الأصبهانیین، والراء ساکنة والدال

---

(۱) زاد المعاد فی هدی خیر العباد ۳/ ۵۶۴.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۱

المهملة مضمومة، والواو ساکنة، والمثناة من تحت مفتوحة تلیها هاء» «۱».

«الحافظ» فی الاصطلاح ... ص: ۱۱۱

لقد وصف القوم ابن مردویه بصفة «الحافظ» وتجد ذلک أیضاً فی الأنساب «۲» وتاریخ ابن کثیر «۳» وکشف الظنون «۴» وغیرها من الکتب، ولا یخفی علی أهل العلم ما لهذا اللقب من قیمة فی اصطلاحهم:

قال نور الدین علی بن سلطان القاری- فی شرح الشمائل: «الحافظ- المراد به حافظ الحدیث لا القرآن، کذا ذکره میرک. ویحتمل أنّه کان حافظاً للکتاب والسنّة.

ثم «الحافظ» فی اصطلاح المحدّثین: من أحاط علمه بمائة ألف حدیث متنا وإسناداً. و «الطالب» هو المبتدی الراغب فیه. «والمحدّث» و «الشیخ» و «الإمام» هو الأستاذ الکامل. و «الحجة» من أحاط علمه بثلاثمائة ألف حدیث متناً وإسناداً، وأحوال رواته جرحاً وتعدیلًا وتاریخاً، و «الحاکم» هو الذی أحاط علمه بجمیع الأحادیث المرویّة کذلک.

وقال ابن الجوزی: «الراوی» ناقل الحدیث بالإسناد، و «المحدّث» من تحمل روایته واعتنی بدرایته، و «الحافظ» من روی ما وصل إلیه ووعی ما یحتاج لدیه».

---

(۱) شرح المواهب اللدنیة ۱/ ۱۲۹.

(۲) الأنساب. ترجمة حمزة بن الحسین المؤدب الإصبهانی ۱/ ۱۷۵.

(۳) تاریخ ابن کثیر. فی ذکر حدیث الطیر، من مناقب أمیر المؤمنین بترجمته ۲۸۱.

(۴) کشف الظنون ۱/ ۴۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۲

وقال الشعرانی: «وکان الحافظ ابن حجر یقول: الشروط التی إذا اجتمعت فی الإنسان سمّی حافظاً هی: الشهرة بالطلب والأخذ من أفواه الرجال والمعرفة بالجرح والتعدیل لطبقات الرواة ومراتبهم، وتمییز الصحیح من السقیم، حتّی یکون ما یستحضره من ذلک أکثر ممّا لا یستحضره، مع استحفاظ الکثیر من المتون. فهذه الشروط من جمعها فهو حافظ» «۱».

وقال البدخشانی: «الحافظ- یطلق هذا الاسم علی من مهر فی فن الحدیث، بخلاف المحدث» «۲».

ابن مردویه شیخ من انتهی إلیه علوّ الإسناد بإصبهان ... ص: ۱۱۲

قد عرفت من عبارة (تذکرة الحفاظ) روایة جماعة من الأعلام ومشاهیر الأئمّة- کابن مندة- عن ابن مردویه، وقد تقرر لدی أهل السنّة

المحقّقین أنّ روایة العدل الواحد عن شخص کافیة للدلالة علی وثاقة المروی عنه.

هذا، وابن مردویه الأصبهانی الحافظ من شیوخ أبی مطیع المدینی الذی «انتهی إلیه علوّ الإسناد بأصبهان» کما وصفه الحافظ الذهبی حیث ترجمه بقوله: «أبو مطیع محمّد بن عبدالواحد المدینی، المصری الأصل، الصحّاف، الناسخ، عاش بضعاً وتسعین سنة، إنتهی إلیه علوّ الإسناد

---

(۱) لواقح الأنوار فی طبقات الأخیار- ترجمة السیوطی.

(۲) تراجم الحفاظ- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۳

بأصبهان، روی عن أبی بکر ابن مردویه والنقاش وابن عقیل الباوردی وطائفة» «۱».

وناهیک بهذا شأناً ومقاماً ورفعة.

اعتماد الحفاظ علی کتبه ... ص: ۱۱۳

وممّا یدلّ علی عظمة ابن مردویه وجلالته، اعتماد کبار الحفّاظ علی روایاته، وکتبه، کاعتمادهم علی الشیخین وأضرابهما ... قال ابن الجزری:

«وقد رمزت الکتب التی خرجت منها هذه الأحادیث بحروف تدلّ علی ذلک سلکت فیها أخصر المسالک، فجعلت علامة صحیح البخاری «خ» ومسلم «م» وسنن أبی داود «د» والترمذی «ت» والنسائی «س» وابن ماجة القزوینی «ق». وهذه الأربعة «عة». وهذه الستة «ع». وصحیح ابن حبان «حب» وصحیح المستدرک «مس» وأبی عوانة «عو» وابن خزیمة «مه» والموطأ «طا» وسنن الدارقطنی «قط» ومصنف ابن أبی شیبة «مص» ومسند الإمام أحمد «آ» والبزار «ر» وأبی یعلی الموصلی «ص» والدارمی «می» ومعجم الطبرانی «ط» والأوسط «طس» والصغیر «صط» والدعاء له «طب» ولابن مردویه «مر» وللبیهقی «قی» والسنن الکبیر له «سنی» وعمل الیوم واللیلة لابن السنی «ی...»

فلیعلم أنی أرجو أن یکون جمیع ما فیه صحیحا» «... ۲».

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۲/ ۳۷۵.

(۲) الحصن الحصین- خطبة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۴

«۸» روایة أبی نعیم ... ص: ۱۱۴

اشارة

قال محمّد صدر العالم: «أخرج أبو نعیم فی فضائل الصّحابة مرفوعاً:

إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال: من سرّه أن ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوحٍ فی فهمه وإلی إبراهیم فی خلّته، فلینظر إلی علی بن

أبی طالب» «۱».

ترجمة أبی نعیم ... ص: ۱۱۴

۱- الفخر الرازی: «وأما المتأخّرون من المحدثین، فأکثرهم علماً، وأقواهم قوّةً، وأشدهم تحقیقاً فی علم الحدیث هؤلاء، وهم: أبو الحسن الدارقطنی، والحاکم أبو عبداللّه الحافظ، والشیخ أبو نعیم الأصبهانی...

فهؤلاء صدور هذا العلم بعد الشیخین، وهم بأسرهم متّفقون علی تعظیم الشافعی والمبالغة فی الثناء علیه» «۲».

۲- ابن خلّکان: «الحافظ أبو نعیم أحمد بن عبداللّه بن أحمد بن إسحاق ابن موسی بن مهران الأصبهانی، الحافظ المشهور، صاحب کتاب حلیة الأولیاء، کان من أعلام المحدثین، وأکابر الحفّاظ الثقات. أخذ عن الأفاضل، وأخذوا عنه وانتفعوا به، وکتابه لحلیة من أحسن الکتب...

وتوفی فی صفر، وقیل یوم الاثنین الحادی والعشرین من المحرّم،

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

(۲) فضائل الشافعی ۲۲۵، وقد تقدّم نصه.

سنة ۴۳۰ بأصبهان، رحمه اللّه تعالی» «۱».

۳- ابن تیمیة: «فلکلّ علم رجال یعرفون به، والعلماء بالحدیث أجلّ هؤلاء قدراً، وأعظمهم صدقاً، وأعلاهم منزلة، وأکثرهم دیناً، وهم من أعظم الناس صدقاً ودیناً وأمانةً وعلماً وخبرة فیما یذکرونه من الجرح والتعدیل، مثل:

مالک، وشعبة، وسفیان، ویحیی بن سعید القطّان، وعبد الرحمن ابن مهدی، وابن المبارک، ووکیع، والشافعی، وأحمد، وإسحاق بن راهویه، وأبی عبید، معین، وابن المدینی، والبخاری، ومسلم، وأبی داود، وأبی زرعة، وأبی حاتم، والنسائی، والعجلی، وأبی أحمد ابن عدی، وأبی حاتم البستی، والدارقطنی، وأمثال هؤلاء خلق کثیر لا یحصی عددهم...

وقد صنّف الناس کتباً فی الأخبار صغاراً وکباراً، مثل:

الطبقات لابن سعد...

وصنفت کتب الحدیث تارة علی المسانید وتارةً علی الأبواب، فمنهم من قصد مقصد الصحیح، کالبخاری، ومسلم، وابن خزیمة، وأبی حاتم وغیرهم، ومنهم من خرَّج علی الصحیحین، کالإسماعیلی، والبرقانی، وأبی نعیم وغیرهم، ومنهم من خرَّج أحادیث السنن، کأبی داود والنسائی وابن ماجة وغیرهم» «... ۲».

۴- ابن القیّم- فی عبارته المتقدمة فی ترجمة ابن مردویه: «ومنهم

---

(۱) وفیات الأعیان ۱/ ۹۱.

(۲) منهاج السنة ۷/ ۳۵- ۳۶.

حافظ عصره أبو نعیم أحمد بن عبداللّه بن إسحاق الأصبهانی» «۱».

۵- أبو المؤیّد الخوارزمی: «أحمد بن عبداللّه بن أحمد بن إسحاق بن موسی بن مهران، أبو نعیم الحافظ، صاحب المسند الرابع،

الإصبهانی، سبط محمّد بن یوسف الفریابی الزاهد.

قال الحافظ أبو عبداللَّه النجار فی تاریخه هو: تاج المحدثین، وأحد الأعلام، ومن جمع له العلم فی الروایات والحفظ والفهم والدرایة، وکان تشد إلیه الرحال، وتهاجر إلی بابه الرجال، وکتب فی الحدیث کتباً سارت فی البلاد، وانتفعت بها العباد، وأسعدت وامتدت أیّامه، حتّی ألحق الأحفاد بالأجداد ... وروی عنه الأئمّة الأعلام» «... ۲».

۶- الذهبی: «وفیها توفی أبو نعیم الأصبهانی، أحمد بن عبداللَّه بن أحمد الحافظ ... تفرّد بالدنیا بعلوّ الإسناد، مع الحفظ والاستبحار من الحدیث وفنونه ... وصنف التصانیف الکبار المشهورة فی الأقطار» «۳».

۷- السبکی: «الحافظ أبو نعیم الإصبهانی الصّوفی الجامع بین الفقه والتصوّف، والنهایة فی الحفظ والضبط، ولد فی رجب سنة ست وثلاثین وثلاثمائة بأصبهان، وهو سبط الزاهد محمّد بن یوسف البناء أحد مشایخ الصوفیة، وأحد أعلام الدّین الذین، جمع اللَّه لهم بین العلوّ فی الروایة والنهایة فی الدّرایة، رحل إلیه الحفّاظ من الأقطار.

واستجاز له أبوه طائفة من شیوخ العصر، تفرّد فی الدنیا عنهم، أجاز

---

(۱) زاد المعاد ۳/ ۵۶۵.

(۲) رجال جامع مسانید أبی حنیفة ۲/ ۳۹۱.

(۳) العبر. حوادث ۴۳۰، ۳/ ۲۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۷

له من الشام خیثمة بن سلیمان، ومن بغداد جعفر الخلدی، ومن واسط عبداللَّه بن عمر بن شوذب، ومن نیسابور الأصمّ.

وسمع سنة أربع وأربعین وثلاثمائة من عبداللَّه بن جعفر بن أحمد بن فارس، والقاضی أبی أحمد محمّد بن أحمد العسّال، وأحمد بن معبد السمسار، وأحمد بن محمّد القصّار، وأحمد بن بندار الشعّار، وعبداللَّه بن الحسن بن بندار، والطبرانی، والظهرانی، وأبی الشیخ، والجعابی.

ورحل سنة ست وخمسین وثلاثمائة، فسمع ببغداد أبا علی بن الصواف، وأبا بکر بن الهیثم الأنباری، وأبا بحر البربهاری، وعیسی بن محمّد الطوماری، وعبد الرحمن والد المخلص، وابن خلاد النصیبی، وحبیبا القزّاز، وطائفة کثیرة وسمع بمکة أبا بکر الاجری، وأحمد بن إبراهیم الکندی. وبالبصرة فاروق بن عبدالکریم الخطابی، ومحمّد بن علی ابن مسلم العامری، وجماعة. وبالکوفة أبا بکر عبداللَّه بن یحیی الطلحی، وجماعة. وبنیسابور أبا أحمد الحاکم، وحسینک التمیمی، وأصحاب السراج فمَنْ بعدهم.

روی عنه کوشیار بن لیالیروز الجیلیّ وتوفّی قبله ببضع وثلاثین سنة، وأبو سعد المالینی وتوفی قبله بثمانی عشرة سنة، وأبو بکر بن [أبی علی الذکوانی، وتوفی قبله بإحدی عشرة سنة، والحافظ أبو بکر الخطیب وهو من أخصّ تلامذته، وقد رحل إلیه، وأکثر عنه، ومع ذلک لم یذکره فی تاریخ بغداد، ولا یخفی علیه أنّه دخلها ولکنّ النّسیان طبیعة الإنسان، وکذلک أغفله الحافظ أبو سعد بن السمعانی، فلم یذکره فی الذیل.

وممّن روی عن أبی نعیم أیضاً الحافظ أبو صالح المؤذّن، والقاضی أبو علی الوخشی، ومستملیه أبو بکر محمّد بن إبراهیم العطار، وسلیمان ابن إبراهیم الحافظ، وهبة اللَّه بن محمّد الشیرازی، وأبو الفضل حمد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۸

وأبو علی الحسن ابنا أحمد الحداد، وخلق کثیر آخرهم وفاة أبو طاهر عبدالواحد بن محمد الدشتج الذهبی.

وقد روی أبو عبدالرحمن السلمی مع تقدّمه عن واحد عن أبی نعیم فقال فی کتاب طبقات الصوفیة: ثنا عبدالواحد بن أحمد الهاشمی، ثنا أبو نعیم أحمد ابن عبداللَّه، أنا محمّد بن علی بن حبیش المقری ببغداد، أخبرنا أحمد بن محمّد بن سهل الآدمی، وذکر حدیثاً.

قال أبو محمّد بن السمرقندی: سمعت أبا بکر الخطیب یقول: لم أرَ أحداً أطلق علیه اسم الحفظ غیر رجلین، أبو نعیم الأصبهانی وأبو حازم العبدوی الأعرج.

وقال أحمد بن محمّد بن مردویه: کان أبو نعیم فی وقته مرحولاً إلیه ولم یکن فی أفق من الافاق أسند ولا أحفظ منه، کان حفاظ الدنیا قد اجتمعوا عنده وکان کل یوم نوبة واحد منهم، یقرأ ما یریده إلی قریب الظهر، فإذا قام إلی داره ربّما کان یقرأ علیه فی الطریق جزء، وکان لا یضجر، لم یکن له غذاء سوی التصنیف أو التسمیع.

وقال حمزة بن العبّاس العلوی: کان أصحاب الحدیث یقولون: بقی أبو نعیم أربع عشرة سنة بلا نظیر، لا یوجد شرقاً ولا غرباً أعلی إسناداً منه ولا أحفظ، وکانوا یقولون لما صنّف کتاب الحلیة حمل إلی نیسابور حال حیاته، فاشتروه بأربعمائة دینار.

وقال ابن المفضل الحافظ: قد جمع شیخنا السّلفی أخبار أبی نعیم، وذکر من حدّث عنه، وهم نحو ثمانین رجلًا وقال: لم یصنّف مثل کتابه حلیة الأولیاء، سمعناه علی أبی المظفر القاسانی عنه سوی فوت عنه یسیر.

وقال ابن النجّار: هو تاج المحدّثین وأحد أعلام الدّین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۱۹

قلت: ومن کراماته المذکورة أنّ السلطان محمود سبکتکین لمّا استولی علی إصبهان، ولّی علیها والیاً من قبله ورحل عنها فوثب أهل إصبهان، وقتلوا الوالی، فرجع محمود إلیها وآمنهم حتّی اطمأنوا، ثمّ قصدهم یوم الجمعة فی الجامع وقتل منهم مقتلة عظیمة، وکانوا قبل ذلک قد منعوا أبا نعیم الحافظ من الجلوس فی الجامع، فحصلت له کرامتان السلامة ممّا جری علیهم، إذ لو کان جالساً لقتل، وانتقام اللَّه تعالی له منهم سریعاً.

ومن مصنّفاته حلیة الأولیاء، وهی من أحسن الکتب، کان الشیخ الإمام الوالد رحمه اللَّه کثیر الثناء علیها ویحب تسمیعها، وله أیضاً کتاب معرفة الصحابة، وکتاب دلائل النبوّة، وکتاب المستخرج علی البخاری، وکتاب المستخرج علی مسلم، وکتاب تاریخ أصبهان، وکتاب صفة الجنة، وکتاب فضائل الصحابة، وصنف شیئاً کثیراً من المصنّفات الصّغار.

توفی فی العشرین من المحرّم سنة ثلاثین وأربعمائة، وله أربع وتسعون سنة.

ذکر البحث عن واقعة جزء محمّد بن عاصم، التی اتخذها من نال من أبی نعیم رحمه اللَّه ذریعة إلی ذلک.

قد حدّث أبو نعیم بهذا الجزء، ورواه عنه الأثبات، والرجل ثقة ثبت إمام صادق، وإذا قال هذا سماعی جاز الاعتماد علیه.

وطعن بعض الجهّال الطاعنین فی أئمة الدین فقال: إنّ الرجل لم یوجد له سماع بهذا الجزء. وهذا الکلام سبّة علی قائله، فإنّ عدم وجدانه لسماعه لا یوجب عدم وجوده، وإخبار الثقة بسماع نفسه کافٍ. ثمّ ذکر شیخنا الحافظ أبو عبداللَّه الذهبی أنّ شیخنا الحافظ أبا الحجاج المزّی حدّثه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۰

أنّه رأی بخط الحافظ ضیاء الدین المقدّسی أنّه وجد بخط الحافظ أبی الحجّاج یوسف ابن خلیل أنّه قال: رأیت أصل سماع الحافظ أبی نعیم لجزء محمّد بن عاصم. فبطل ما اعتقدوه ریبة.

ثمّ قال الطاعنون ثانیاً: وهذا الخطیب أبو بکر البغدادی وهو الحبر الذی یخضع له الأثبات، وله الخصوصیّة الزائدة بصحبة أبی نعیم قال فیما کتب إلیّ به أحمد بن أبی طالب من دمشق، قال کتب إلیّ الحافظ أبو عبداللَّه بن النجار من بغداد، قال أخبرنی أبو عبیداللَّه الحافظ بأصبهان، أخبرنا أبو القاسم بن إسماعیل الصَّیرفی أنا یحیی بن عبدالوهّاب بن مندة قال: سمعت أبا الفضل المقدّسی یقول: سمعت عبدالوهاب الأنماطی یذکر أنّه وجد بخط الخطیب: سألت محمّد ابن إبراهیم العطّار مستملی أبی نعیم عن جزء محمّد بن عاصم کیف قرأته علی أبی نعیم؟ وکیف رأیت سماعه؟

فقال: أخرج إلیّ کتاباً وقال هو سماعی فقرأته علیه. قلنا: لیس فی هذه الحکایة طعن علی أبی نعیم، بل حاصلها أنّ الخطیب لم یجد

سماعه بهذا الجزء، فأراد استفادة ذلک من مستمليه، فأخبره بأنّه اعتمد فی القرائة علی إخبار الشيخ، وذلک کاف.

ثمّ قال الطاعنون ثالثاً: وقد قال الخطيب أيضاً رأيت لأبی نعيم أشياء يتساهل فيها، منها أن يقول فی الإجازة أخبرنا من غير أن يبيّن.

قلت: هذا لم يثبت عن الخطيب، وبتقدير ثبوته فليس بقدح، ثمّ إطلاق أخبرنا فی الإجازة مختلف فيه، فإذا رآه هذا الحبر الجليل أعنی أبا نعيم فكيف يعد منه تساهلًا، وإن عدّ فليس من التساهل المستقبح، ولو حجرنا علی العلماء أنْ لا يرووا إلّابصيغة مجمع عليها لضيّعنا كثيراً من السنة. وقد دفع الحافظ أبو عبداللَّه بن النجار قضية جزء محمّد بن عاصم بأنّ الحفّاظ الأثبات رووه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۱

عن أبی نعيم، وحكينا لک نحن أنّ أصل سماعه وجد، فطاحت هذه الخيالات، ونحن لا نحفظ أحداً تكلّم فی أبی نعيم بقادح، ولم يذكر غير هذه اللفظة التی عزيت إلی الخطيب، وقلنا إنّها لم تثبت عنه، والعمل علی إمامته وجلالته، وأنّه لا عبرة بهذيان المعادين وأكاذيب المفترين، علی أنّا لا نحفظ عن أحد فيه كلاماً صريحاً فی جرح ولا حطّ، ولو حفظ لكان سبّة علی قائله، وقد برّء اللَّه أبا نعيم من معرّته.

وقال الحافظ ابن النجّار فی إسناد ما حكی عن الخطيب غير واحدٍ ممّن يتحامل علی أبی نعيم، لمخالفته لمذهبه وعقيدته فلا يقبل.

قال شيخنا الذهبی: والتساهل الّذی أشير إليه شیء كان يفعله فی الإجازة نادراً، قال: فإنّه كثيراً ما يقول كتب إلیّ جعفر الخلدی، وكتب إلیّ أبو العباس الأصم، أنا أبو الميمون بن راشد فی كتابه. قال: ولكن رأيته يقول أخبرنا عبداللَّه بن جعفر فيما قرئ عليه، قال: والظاهر أنّ هذا إجازة.

قلت: إنْ كان شيخنا الذهبی يقول ذلک فی مكان غلب علی ظنّه أنّ أبا نعيم لم يسمعه بخصوصه من عبداللَّه بن جعفر، فالأمر مسلم إليه، فإنّه أعنی شيخنا الحبر الذی لا يلحق شأوه فی الحفظ، وإلّا فأبو نعيم قد سمع من عبداللَّه بن جعفر، فمن أين لنا أنّه يطلق هذه العبارة حيث لا يكون سماع، ثمَّ، وإن أطلق ذاک فغايته تدليس جائز، قد اغتفر أشدّ منه لأعظم من أبی نعيم.

ثمّ قال الطاعنون رابعاً: قال يحيی بن مندة الحافظ، سمعت أبا الحسين القاضی يقول: سمعت عبدالعزيز النخشبی يقول: لم يسمع أبو نعيم مسند الحرث ابن أبی أسامة بتمامه [من ابن خلاد] فحدّث به كلّه. قلنا قال الحافظ ابن النجّار: وهم عبدالعزيز فی هذا، فأنا رأيت نسخة من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۲

الكتاب عتيقة وعليها خط أبی نعيم يقول سمع منّی فلانٌ إلی آخر سماعی من هذا المسند من ابن خلّاد، فلعلّه روی الباقی بالإجازة» «۱».

۸- اليافعی: «فيها توفی الإمام الحافظ الشيخ العارف أبو نعيم...

كان من أعلام المحدثين، وأكابر الحفاظ المفيدين، أخذ عن الأفاضل وأخذوا عنه وانتفعوا به، وكتاب الحلية من أحسن الكتب.

قلت: أمّا طعن ابن الجوزی فيها وتنقيصه لها فهو من باب قولی:

لئن ذمها جاراتها وضرائر وعاب جمالًا فی حلاها وفی الحلی

فما سلمت حسناء من ذمّ حاسد وصاحب حق من عداوة مبطل

مع أبيات أخری فی مدح الإمام أبی حامد الغزالی وتصانيفه وكلامه العالی.

وله: كتاب تاريخ أصبهان، تفرّد فی الدنيا بعلوّ الإسناد مع الحفظ.

روی عن المشايخ بالعراق والحجاز وخراسان، وصنّف التصانيف المشهورة فی الأقطار» «۲».

۹- الأسنوی ...: «الجامع بين الفقه والحديث والتصوف. قال الخطيب: لم ألق فی شيوخی أحفظ منه ومن أبی حازم الأعرج» «... ۳».

۱۰- الخطيب التبريزی: «هو من مشايخ الحديث الثقات المعمول

(۱) طبقات الشافعیة الکبری ۴/ ۱۸- ۲۵.

(۲) مرآة الجنان. حوادث سنة ۴۳۰- ۳/ ۴۱.

(۳) طبقات الشافعیة للأسنوی ۲/ ۲۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۳

بحدیثهم المرجوع إلی قولهم» «... ۱».

۱۱- السّیوطی: «أبو نعیم الحافظ الکبیر محدّث العصر...

أجاز له مشایخ الدنیا وتفرّد بهم، ورحلت الحفاظ إلی بابه، لعلمه وضبطه وعلوّ إسناده» «... ۲».

هو شیخ إمام الحرمین ... ص: ۱۲۳

ثمّ إنّ من فضائل أبی نعیم الحافظ: کونه شیخ أبی المعالی إمام الحرمین، فقد قال ابن خلّکان بترجمته بعد أنْ وصفه بقوله: «أعلم المتأخّرین من أصحاب الإمام الشافعی علی الإطلاق، المجمع علی إمامته، المتّفق علی غزارة مادّته وتفنّنه فی العلوم من الأصول والفروع والأدب وغیر ذلک» ... ونقل عن الشیخ أبی إسحاق قوله لإمام الحرمین: «یا مفید أهل المشرق والمغرب، أنت الیوم إمام الأئمّة» قال:

«وسمع الحدیث من جماعةٍ کثیرة من علمائه، وله إجازة من الحافظ أبی نعیم الأصبهانی صاحب حلیة الأولیاء» «... ۳».

«۹» روایة البیهقی ... ص: ۱۲۳

اشارة

ومن رواة حدیث التشبیه هو الحافظ أحمد بن الحسین البیهقی، وقد

(۱) الإکمال فی أسماء الرجال ۳/ ۸۰۵.

(۲) طبقات الحفاظ: ۴۲۳.

(۳) وفیات الأعیان ۳/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۴

ذکر روایته لهذا الحدیث جماعة من الأعلام، ومنهم:

۱- السمرقندی صاحب کتاب (الصحائف)، علی ما نقل عنه ملک العلماء الهندی فی کتابه (هدایة السعداء).

۲- الخوارزمی المکی، فی کتابه (المناقب) عن البیهقی عن الحاکم.

۳- ابن طلحة الشافعی، فی کتابه (مطالب السئول).

۴- ابن الصباغ المالکی، فی کتابه (الفصول المهمة).

۵- الحسین المیبدی، فی (الفواتح بشرح دیوان أمیر المؤمنین).

۶- البدخشانى.

۷- العجيلى الشافعى.

روايۀ البيهقى دليل ثبوت الحديث ... ص: ۱۲۴

وروايـۀ البيهقى دليل على ثبوت الحـديث، لقول صاحب (المشـكاۀ) فى حقّ جماعـۀٍ من أئمّـۀ الحـديث- ومنهم البيهقى هذا: «إنّى إذا نسبت الحديث إليهم كأنّى أسندت إلى النّبى».

وقد شرح على بن سلطان القارى هذه العبارۀ فى (المرقاۀ) وهذا نصّ كلامه:

«إنّى إذا نسـبت الحـديث- أى كـلّ حـديث- إليهـم، أى إلى بعض الأئمّـۀ المـذكورين، المعروفـۀ كتبهـم، بأسانيـدهم بيـن العلمـاء المشـهورين، كأنّى أسـندت، أى الحديث برجاله، إلى النبىّ صـلّى اللّه عليه وسلّم، أى فيما إذا كان الحديث مرفوعاً وهو الغالب، وإلى الصحابۀ إذا كان موقوفاً، وهو المرفوع حكماً» «۱».

---

(۱) المرقاۀ فى شرح المشكاۀ ۱/ ۷۹.

ولأنّ الحافظ السّيوطى عنـدما يتعقب ابن الجوزى فى حكمه على بعض الأحاديث بالوضع، يسـتند إلى روايـۀ البيهقى، لإخراج ذلك الحديث عن الوصف الذى وصفه ابن الجوزى به، خذ لذلك مثالا الحديث التالى:

«ابن شاهين- ثنا على بن محمّد البصـرى، أنا مالك بن يحيى أبو غسان، ثنا على بن عاصم، عن الفضل بن عيسـى الرقاشى، عن محمّد بن المنكدر، عن جابر بن عبداللّه قال قال رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسلّم: لمّا كلّم اللّه موسى يوم الطور كلّمه بغير الكلام الذى كلمه يوم ناداه، فقال له موسـى: يا رب هـذا كلامك الذى كلّمتنى به؟ قال: يا موسـى أنا كلّمتك بقوّۀ عشـرۀ آلاف لسان، ولى قوّۀ الألسـن كلّها وأنا أقوى من ذلك. فلما رجع موسى إلى بنى إسرائيل قالوا: يا موسى صف لنا كلام الرحمن، قال: سبحان اللّه إذاً لا أستطيع. قالوا: فشبّه لنا. قال: ألم تروا إلى أصوات الصواعق التى تقتل، فإنّه قريب منه».

قال ابن الجوزى: «ليس بصحيح. والفضل متروك».

قـال السّيوطى: «فى الحكم بوضـعه نظر، فـإنّ الفضـل لم يتهم بالكـذب، وأكثر مـا عيب عليه القـدر، وهو من رجـال ابن ماجـۀ. وهـذا الحديث أخرجه البزّار فى مسـنده: ثنا سـليمان بن موسـى، ثنا على بن عاصم به. وأخرجه البيهقى فى كتاب الأسماء والصفات، وهو قد التزم أن لا يخرج فى تصانيفه حـديثاً يعلم أنّه موضوع، وأخرجه ابن أبى حاتم فى تفسـيره، وقـد التزم أن يخرج فيه أصـحّ ما ورد، ولم يخرج فيه حديثاً موضوعاً ألبتۀ» «۱».

وقال الشيخ رحمۀ اللّه السندى فى (مختصر تنزيه الشريعۀ) فى

---

(۱) اللالى المصنوعۀ ۱/ ۱۸ كتاب التوحيد.

حديث رمى بالوضع- وهو سؤال عثمان عن معنى مقاليد السـماوات والأرض-: «تعقّب بأنّ البيهقى أخرجه فى الأسماء والصفات، وقد التزم أنْ لا يخرج فى كتبه حديثاً يعلم أنّه موضوع».

مصادر ترجمة البيهقى ... ص: ۱۲۶

ومناقب البيهقى كثيرة جدّاً، وهى مذكورة فى كتب التراجم والتواريخ بترجمته، أنظر منها:

۱- معجم البلدان ۱/ ۳۸۹.

۲- الأنساب ۱/ ۴۳۸.

۳- الكامل فى التاريخ ۸/ ۳۷۷.

۴- وفيات الأعيان ۱/ ۷۵.

۵- المختصر فى أخبار البشر ۲/ ۱۸۵.

۶- سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

۷- تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

۸- العبر فى خبر من غبر/ ۳۰۸.

۹- دول الإسلام ۲۳۴.

۱۰- تتمة المختصر فى أخبار البشر ۱/ ۳۶۰.

۱۱- مرآة الجنان ۳/ ۳ ۶- حوادث سنة ۴۵۸.

۱۲- طبقات الشافعية للسبكى ۴/ ۸.

۱۳- طبقات الشافعية للأسنوى ۱/ ۹۸.

۱۴- طبقات الحفاظ: ۴۳۳.

۱۵- الوافى بالوفيات ۶/ ۳۵۴.

۱۶- البداية والنهاية ۱۲/ ۸۴.

۱۷- النجوم الزاهرة ۵/ ۷۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۷

۱۸- المرقاة فى شرح المشكاة ۱/ ۷۲.

۱۹- شذرات الذهب ۳/ ۳۰۴.

وغيرها...

وسنترجم له فيما بعد عن بعض هذه المصادر إن شاء اللَّه تعالى.

«۱۰» رواية ابن المغازلى ... ص: ۱۲۷

اشارة

وروى الحافظ أبو الحسن ابن المغازلى الجلّابى حديث التشبيه بإسناده عن أنس بن مالك، حيث قال:

«قوله عليه السلام: من أراد أنْ ينظر إلى علم آدم وفقه نوح، فلينظر إلى على:

أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب، حدّثنا الحسين بن محمّد بن الحسين العدل العلوى الواسطى، حدّثنا محمّد بن محمود، حدّثنا

إبراهيم بن مهدى الابّلى حدّثنا [إبراهيم بن سليمان بن رشيد، حدّثنا زيد بن عطية، حدّثنا]، أبان بن فيروز، عن أنس بن مالك قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى علم آدم وفقه نوح، فلينظر إلى على بن أبى طالب» «۱».

ترجمة ابن المغازلى ... ص: ۱۲۷

وقد مدح السمعانى فى (الأنساب) أبا الحسن ابن المغازلى، ووصفه

---

(۱) مناقب على بن أبى طالب: ۲۰۰ ح ۲۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۸

بالصفات الجميلة، وصرّح بأنّه يروى عنه بواسطة ابنه أبى عبداللَّه محمّد بن على الجلابى، وإليك نصّ عبارته:

«الجلّابى، بضم الجيم وتشديد اللّام، وفى آخرها الباء المنقوطة بواحدة. هذه النسبة إلى الجلّاب، والمشهور بهذه النسبة: أبو الحسن على بن محمّد بن الطيب الجلابى المعروف بابن المغازلى، من أهل واسط العراق. كان فاضلًا عارفاً برجالات واسط وحديثهم، وكان حريصاً على سماع الحديث وطلبه، رأيت له ذيل التاريخ بواسط، وطالعته وانتخبت منه، سمع أبا الحسن على بن عبدالصمد الهاشمى، وأبا بكر أحمد بن محمّد الخطيب، وأبا الحسن أحمد بن المظفّر العطّار، وغيرهم.

روى لنا عنه: ابنه بواسط، وأبو القاسم على بن طرّاد الوزير ببغداد.

وغرق ببغداد فى الدجلة فى صفر سنة ۴۸۳. وحمل ميتاً إلى واسط، فدفن بها.

وابنه: أبو عبداللَّه محمّد بن على بن محمّد الجلابى، كان ولى القضاء والحكومة بواسط، نيابةً عن أبى العباس أحمد بن بختيار المنادائى، وكان شيخاً عالماً فاضلًا، سمع أباه وأبا الحسن محمّد بن محمّد بن مخلّد الأزدى، وأبا على إسماعيل بن أحمد بن كمارى القاضى، وغيرهم.

سمعت منه الكثير بواسط فى النوبتين جميعاً، وكنت أُلازمه مدّة مقامى بواسط، وقرأت عليه الكثير بالإجازة له عن أبى غالب محمّد بن أحمد بن بشران النحوى الواسطى» «۱».

فظهر أن «ابن المغازلى» شيخ من مشايخ السّمعانى صاحب الأنساب

---

(۱) الأنساب. الجلّابى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۲۹

بواسطةٍ واحدة، وأنّ ابنه شيخ السمعانى مباشرة.

وستأتى ترجمة السمعانى.

وأيضاً: فابن المغازلى من مشايخ الحافظ خميس الحوزى، وقد نقل خميس عن ابن المغازلى ثنائه على ابن السّقا الواسطى وتعصب أهل السنّة عليه، قال الحافظ الذهبى: «قال السلفى: سألت خميساً الحوزى عن ابن السّقا فقال: هو من مزينة مضر، ولم يكن سقّاءً بل لقب له، من وجوه الواسطيّين وذوى الثروة والحفظ، رحل به أبوه فأسمعه من أبى خليفة وأبى يعلى وابن زيدان البجلى والمفضل بن الجندى، وبارك اللَّه فى سنه وعلمه.

واتّفق أنّه أملى حديث الطير، فلم تحمله نفوسهم، فوثبوا به فأقاموه وغسلوا موضعه، فمضى ولزم بيته، فكان لا يحدّث أحداً من الواسطيين، فلهذا قلّ حديثه عندهم. وتوفى سنة ۳۷۱. حدّثنى به شيخنا أبو الحسن المغازلى» «۱».

فخميس الحوزى الحافظ من تلامذة ابن المغازلى، وستأتى ترجمته.

فهذا طرف من مناقب ابن المغازلى، وآيات علوّ شأنه وعظمة مقامه، وجلالة قدره...

وممّا يدلّ على جلالة ابن المغازلى: اعتماد كبار الحفاظ والعلماء الأعلام على روايات وأحاديثه، ومن ذلك: قال الذهبى: «قال على بن محمّد بن الطيّب الجلابى فى تاريخه: ابن السقا من أئمّة الواسطيين والحفّاظ المتقنين» «۲».

وقال السمهودى- بعد أنْ ذكر الخلاف فى وجوب الصّلاة على آل

---

(۱) تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۶۶.

(۲) تذكرة الحفاظ ۳/ ۹۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۰

محمّد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «وقد قال الحافظ أبو عبداللَّه محمّد المذكور فى كتابه نظم درر السمطين: أنّه روى عن جعفر بن محمّد عن أبيه عن جدّه عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال لعلى بن أبى طالب رضى اللَّه عنه: إذا هالك أمر فقل: اللّهمّ صلّ على محمّد وعلى آل محمّد، اللّهمّ إنّى أسألك بحقّ محمّد وآل محمّد أن تكفينى ما أخاف وأحذر، فإنّك تكفى ذلك الأمر. ولم ينسبه الحافظ المذكور لمخرجه.

وقد روى فى مسند الفردوس بغير إسناد عن على رضى اللَّه عنه مرفوعاً: من صلّى على محمّد وعلى آل محمّد مائة مرّة، قضى اللَّه له مائة حاجة.

وأخرجه الفقيه أبو الحسن ابن المغازلى فى المناقب من طريق على بن يونس العطّار، حدّثنى محمّد بن على الكندى، حدّثنى محمّد بن مسلم، حدّثنى جعفر بن محمّد الصادق، عن أبيه، عن جدّه على بن الحسين عن أبيه، عن على بن أبى طالب رضى اللَّه عنه رفعه» «۱».

قال: «أخرج أبو الحسن ابن المغازلى من طريق موسى بن القاسم عن على بن جعفر: سألت أبا الحسن عن قول اللَّه تعالى «كمشكاة فيها مصباح» قال: المشكاة: فاطمة، و «الشجرة المباركة» *: إبراهيم، «لا شرقية ولا غربية»: لا يهودية ولا نصرانية. «يكاد زيتها يضئ ولو لم تمسسه نار نور على نور». قال: منها إمام بعده إمام، «يهدى اللَّه لنوره من يشاء». قال: يهدى اللَّه لولايتنا من يشاء. وقوله: منها إمام بعد إمام.

يعنى: أئمّة يقتدى بهم فى الدين، ويتمسك بهم فيه، ويرجع إليهم» «۲».

---

(۱) جواهر العقدين ۲۲۶.

(۲) جواهر العقدين ۲۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۱

وقد روى هذا الخبر أحمد بن الفضل بن محمّد بن باكثير المكى الشافعى «۱».

وروى محمود الشيخانى القادرى عن ابن المغازلى «من طريق عبداللَّه ابن المثنى، عن عمّه ثمامة بن عبداللَّه بن أنس، عن أبيه قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: إذا كان يوم القيامة ونصب الصّراط على شفير جهنّم، لم يجز عليه إلّامن معه كتاب ولاية على بن أبى طالب رضى اللَّه عنه» «۲».

وفى (جواهر العقدين): «ومن طريق سماك بن حرب، عن حبيش، وأخرجه أبو يعلى أيضاً من حديث أبى الطفيل عن أبى ذر رضى اللَّه عنه بلفظ: إنّ مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركب فيها نجا ومن تخلّف عنها غرق. إنّ مثل أهل بيتى فيكم مثل باب

حطة. وأخرجه البزار من طريق سعيد ابن المسيب عن أبى ذر نحوه. وكذا أخرجه الفقيه أبو الحسن ابن المغازلى وزاد: ومن قاتلنا آخر الزمان فكأنّما قاتل مع الدجال» «۳».

وقال ابن حجر المكى فى (الصواعق): «الآية السادسة- قوله تعالى:

«أم يحسدون الناس على ما آتاهم اللَّه من فضله» أخرج أبو الحسن ابن المغازلى عن الباقر رضى اللَّه عنه أنه قال فى هذه الآية: نحن الناس واللَّه» «۴».

هذا، وقد ذكر محمّد بن معتمد خان البدخشانى كلام السمعانى

---

(۱) وسيلة المال- مخطوط.

(۲) الصراط السوى فى مناقب آل النبىّ- مخطوط.

(۳) جواهر العقدين ۲۶۰/ ۲۶۱.

(۴) الصواعق المحرقة: ۹۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۲

السالف الذكر بعينه، فى ترجمة ابن المغازلى فى كتاب (تراجم الحفّاظ) الذى استخرجه من كتاب (الأنساب).

وأمّا تاريخه، فقد ذكر فى (كشف الظنون) حيث جاء فيه «تواريخ واسط- منها: تاريخ أبى عبداللَّه محمّد بن سعيد بن الدبيثى الواسطى المتوفى سنة ۶۳۷، والذيل عليه لابن الجلّابى» «۱».

ثم إنّ ممّا يؤكّد ويحتّم كون أبى الحسن ابن المغازلى من أعلام أهل السنّة المتقنين الثقات: كلام (الدّهلوى) الذى قرّر فيه كون ابن المغازلى من جملة علماء أهل السنّة المؤلّفين فى فضائل على وأهل البيت الطّاهرين...

وهذا تعريب عبارته:

«قال ابن يونس- وهو من كبار مجتهدى الشيعة- فى الصّراط المستقيم: ألّف ابن جرير كتاب الغدير، وابن شاهين كتاب المناقب، وابن أبى شيبة كتاب أخبار وفضائل على، وأبو نعيم الإصفهانى كتاب منقبة المطهّرين وما أنزل من القرآن فى فضل أمير المؤمنين، وأبو المحاسن الرويانى الشافعى كتاب الجعفريات، والموفق المكى كتاب الأربعين فى فضائل أمير المؤمنين، وابن مردويه كتاب ردّ الشمس فى فضل على، والشيرازى نزول القرآن فى شأن أمير المؤمنين، والإمام أحمد بن حنبل كتاب مناقب أهل البيت، والنسائى كتاب مناقب أمير المؤمنين، والنطنزى كتاب الخصائص العلوية، وابن المغازلى الشافعى كتاب مناقب أمير المؤمنين، ويسمى كتاب المراتب أيضاً، والبصرى كتاب درجات أمير المؤمنين، والخطيب كتاب الحدائق.

---

(۱) كشف الظنون ۱/ ۳۰۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۳

وقال السيّد المرتضى: سمعت عمر بن شاهين يقول: جمعت من فضائل على ألف جزء.

إنتهى نقلًا عن ترجمته المسمّى بأنوار العرفان للمعين القزوينى الاثنى عشرى.

فلينصف المنصفون!! هل للشيعة مصنف مثل واحد من هذه التصانيف فى فضائل أمير المؤمنين وأهل البيت؟!

لقد علم المطّلعون على كتب الشيعة بأنّ علمائهم جميعاً عيال على أهل السنّة فى نقل فضائل أمير المؤمنين والزهراء والحسنين.

نعم قد يوجد لهم كتاب فى أحوال سائر الأئمّة.

والشاهد على ما ذكرنا كتاب كشف الغمة، والفصول المهمّة، وغيرهما من كتب هذا الباب» «۱».

فأنت ترى (الدهلوى) يقرر كلام ابن يونس فى كون ابن المغازلى من علماء أهل السنّة، وهذا هو ما أردنا التأكيد عليه، وأما زعمه كون (الفصول المهمة) من كتب الشيعة، فتوهم باطل، بل هو لنور الدين ابن الصباغ المالكى، كما سيظهر فيما بعد.

ونقل (كشف الغمة فى أحوال الأئمّة) عن أهل السنّة إنما هو من باب الإلزام والإفحام، وإلّا فالكتب التى ألفها الشيعة الإمامية فى فضائل أمير المؤمنين وأهل البيت عليهم السلام، والأحاديث التى رووها بطرقهم فى ذلك، لا تحصى كثرةً، كما لا يخفى على من راجع (غاية المرام) و (بحار الأنوار) وغيرهما، لكن (الدهلوى) عذره جهله...

---

(١) التحفة الإثنا عشرية. فى حاشية التعصب الثالث عشر من الباب الحادى عشر.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۴

بقى أنْ نذكر موجز ترجمة السمعانى صاحب (الأنساب) وترجمة خميس الحوزى، اللذين يرويان عن ابن المغازلى.

ترجمة السمعانى الراوى عن ابن المغازلى ... ص: ۱۳۴

أمّا السمعانى صاحب الأنساب، فهذه جمل من الثناء عليه:

۱- ابن خلّكان: «تاج الإسلام ... السمعانى المروزى الفقيه الشافعى الحافظ الملقب بقوام الدين. ذكره الشيخ عز الدين أبو الحسن على بن الأثير الجزرى فى أوّل مختصره. فقال: كان أبو سعد واسطة عقد بيت السمعانى، وعينهم الباصرة ويدهم الناصرة، وإليه انتهت رياستهم وبه كملت سيادتهم.

رحل فى طلب العلم والحديث إلى شرق الأرض وغربها وشمالها وجنوبها، وسافر إلى ما وراء النهر وسائر بلاد خراسان عدّة دفعات... وغيرها من البلاد التى يطول ذكرها، ويتعذّر حصرها، ولقى العلماء وأخذ عنهم وجالسهم، وروى عنهم واقتدى بأفعالهم الجميلة وآثارهم الحميدة، وكان عدّة شيوخه تزيد على أربعة آلاف شيخ...

وصنّف التصانيف الحسنة الغزيرة الفائدة...

وكان أبوه محمّد إماماً فاضلًا مناظراً محدثاً فقيهاً شافعياً حافظاً، وله الإملاء الذى لم يسبق إلى مثله، تكلّم على المتون والأسانيد وأبان مشكلاتها، وله عدّة تصانيف...

وكان جدّه المنصور إمام عصره بلا مدافعة، أقرّ له بذلك الموافق والمخالف، وكان حنفى المذهب، متعيّناً عند أئمتهم، فحج فى سنة ۴۶۲

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۵

وظهر له بالحجاز ما اقتضى انتقاله إلى مذهب الإمام الشافعى» «... ۱».

۲- ابن الأثير: «ففى هذه السّنة توفى عبدالكريم بن محمّد بن منصور، أبو سعيد بن أبى المظفّر السمعانى، المروزى الفقيه الشافعى، وكان مكثراً من سماع الحديث، سافر فى طلبه وسمع منه ما لم يسمعه غيره، ورحل إلى ما وراء النهر وخراسان دفعات، ودخل إلى بلاد الجبل والإصبهان والعراق والموصل والجزيرة والشام وغير ذلك من البلاد، وله التصانيف المشهورة، منها: ذيل تاريخ بغداد، وتاريخ مدينة مرو، وكتاب النسب، وغير ذلك، أحسن فيها ما شاء، وقد جمع مشيخته فزادت عدتهم على أربعة آلاف شيخ...

وقد ذكره أبو الفرج ابن الجوزى ففظعه، فمن جملة قوله فيه: إنّه كان يأخذ الشيخ ببغداد ويعبر به إلى فوق نهر عيسى فيقول: حدّثنى فلان بما وراء النهر. وهذا بارد جدا، فإنّ الرجل سافر إلى ما وراء النهر حقّاً، وسمع فى عامّة بلاده من عامّة شيوخه، فأىّ حاجةٍ به إلى هذا التدليس البارد. وإنّما ذنبه عند ابن الجوزى أنّه شافعى، وله أسوة بغيره، فإنّ ابن الجوزى لم يبق على أحدٍ إلّامكسرى الحنابلة» «۲».

۳- ابن الوردی: «هو إمام ابن إمام ابن إمام أبو إمام» «۳».

۴- الذهبی: «السمعانی الحافظ البارع العلّامة تاج الإسلام...

صاحب التصانیف ... کان ذکیاً فهماً سریع الکتابة ملیحها، درّس وأفتی ووعظ وأملی وکتب عمن دبّ ودرج، وکان ثقة حافظاً حجّة واسع الرّحلة،

---

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۲۰۹.

(۲) الکامل فی التاریخ ۱۰/ ۹ حوادث ۵۶۳.

(۳) تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۶

عدلًا دیّناً جمیل السّیرة حسن الصّحبة کثیر المحفوظ، قال ابن النجار:

وسمعت من یذکر أن عدد شیوخه سبعة آلاف شیخ، وهذا شیء لم یبلغه أحد.

وکان ملیح التصانیف، کثیر النشوار والأناشید، لطیف المزاح، ظریفاً، حافظاً، واسع الرحلة، ثقة صدوقاً دیناً سمع منه مشایخه وأقرانه، وحدّث عنه جماعة» «... ۱».

۵- وقال: «محدّث المشرق، وصاحب التصانیف الکثیرة، والرحلة الواسعة ... کان حافظاً، ثقة، مکثراً، واسع العلم، کثیر التصانیف، ظریفاً لطیفاً، مبجلًا نظیفاً، نبیلًا شریفاً» «... ۲».

۶- الیافعی: «مُتجملًّا الإمام تاج الإسلام أبو سعد عبدالکریم...

السمعانی المروزی الفقیه الشافعی ... وکان حافظاً ثقة مکثراً، واسع العلم کثیر الفضائل ظریفاً لطیفاً مبجلًا لطیفاً نبیلًا شریفاً، وصنف التصانیف الحسنة الغزیرة الفائدة» «... ۳».

۷- الأسنوی: «کان إماماً عالماً فقیهاً محدثاً أدیباً جمیل السیرة» «... ۴».

۸- السبکی: «محدّث المشرق صاحب التصانیف المفیدة الممتعة والرّیاسة والسؤدد والأصالة. قال محمود الخوارزمی: بیته أرفع بیت فی بلاد الإسلام وأعظمه وأقدمه فی العلوم الشرعیة والأمور الدینیّة. قال:

وأسلاف هذا البیت وأخلافه قدوة العلماء وأسوة الفضلاء، الإمامة مرفوعة

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۳۱۶.

(۲) العبر ۳/ ۳۷.

(۳) مرآة الجنان ۳/ ۲۷۹.

(۴) طبقات الشافعیة ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۷

إلیهم، والریاسة موقوفة علیهم، بالفضل والفقاهة، لا بالذل والوقاحة...

ولد فی الحادی والعشرین من شعبان سنة ۵۰۶ بمرو ... وعنی بالحدیث والسماع، واتّسعت رحلته، فعمّت بلاد خراسان وأصبهان وما وراء النهر والعراق والحجاز والشام وطبرستان ... وألّف معجم البلدان التی سمع بها، وعاد إلی وطنه بمرو سنة ۵۳۸ فتزوّج، وولد له أبو المظفر عبدالرحیم، فرحل به إلی نیسابور ونواحیها وهراة ونواحیها وبلخ وسمرقند وبخاری وخرّج له معجماً، ثمّ عاد به إلی مرو، وألقی عصی السفر بعد ما شقّ الأرض شقّاً، وأقبل علی التصنیف والإملاء والوعظ والتدریس...

ونشر العلم، إلی أنْ توفی إماماً من أئمّة المسلمین فی کثیر من العلوم...

سنة ۵۶۲» «۱».

۹- ابن قاضی شهبة: «عبد الکریم بن محمّد ... الحافظ الکبیر الإمام الشهیر، أحد الأعلام من الشافعیة والمحدثین، تاج الإسلام...

قال ابن النجار: سمعت من یذکر أنّ عدد شیوخه سبعة آلاف شیخ، وهذا شیء لم یبلغه أحد. قال: وکان ظریفاً حافظاً واسع الرحلة ثقة صدوقاً دیناً جمیل السیرة ملیح التصانیف، وسرد ابن النجار تصانیفه وذکر أنه وجدها بخطه» «... ۲».

۱۰- السّیوطی: «أبو سعد السمعانی الحافظ البارع، العلّامة، تاج الإسلام، عبد الکریم، ابن الحافظ معین الدین أبی بکر محمّد ابن العلّامة المجتهد أبی المظفر منصور، المروزی، ولد سنة ۵۰۶ فی شعبان، وعنی بهذا الشأن، ورحل إلی الأقالیم، وسمع من أبی عبداللّه الفراوی وزاهر

---

(۱) طبقات الشافعیة ۷/ ۱۸۰.

(۲) طبقات الشافعیة ۲/ ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۸

الشحامی والطبقة، وبلغت شیوخه سبعة آلاف شیخ، وصنّف ... مات فی جمادی الأولی سنة ۵۶۲» «۱».

ترجمة خمیس الراوی عن ابن المغازلی ... ص: ۱۳۸

۱- الذهبی: «الحوزی الحافظ الإمام محدّث واسط أبو الکرم خمیس بن علی بن أحمد الواسطی ... وکان السلفی یثنی علیه ویقول: کان عالماً ثقة یملی من حفظه علی کلّ حالٍ منْ سأله» «... ۲».

۲- أیضاً: «وفیها توفّی أبو الکرم خمیس بن علی الواسطی الحوزی الحافظ، رحل وسمع ببغداد من أبی القاسم ابن البسری وطبقته. وکان عالماً فاضلًا» «۳».

۳- الیافعی: «فیها توفّی أبو الکرم خمیس بن علی الواسطی الحوزی الحافظ. وکان عالماً حافظاً شاعراً» «۴».

۴- السّیوطی: «خمیس بن علی بن أحمد الواسطی الجعدی أبو الکرم الحافظ محدّث واسط، سمع ابن البسری وأبا نصر الزینبی والطبقة.

ومنه: السلفی وخلق. وکان عالماً ثقة یملی من حفظه، عارفاً بالحدیث والأدب، جمع وجرح وعدّل. ولد سنة ۴۴۲ فی شعبان. ومات سنة ۵۱۰» «۵».

---

(۱) طبقات الحفاظ: ۴۸۱.

(۲) تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۶۲.

(۳) العبر. حوادث ۵۱۰- ۲/ ۳۹۵.

(۴) مرآة الجنان ۳/ ۲۵۲. حوادث ۵۱۰.

(۵) طبقات الحفّاظ: ۴۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۳۹

«۱۱» روایة شیرویه الدیلمی ... ص: ۱۳۹

اشارة

وروی شیرویه بن شهردار الدیلمی هذا الحدیث فی کتابه (الفردوس) بقوله:

«أبو الحمراء: من أراد أن ینظر إلی آدم فی وقاره، وإلی نوح فی فهمه، وإلی موسی فی شدّة بطشه، وإلی عیسی فی زهده، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة الدیلمی ... ص: ۱۳۹

۱- الرافعی: «شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو الدیلمی، أبو شجاع، الهمدانی، الحافظ، من متأخّری أهل الحدیث المشهورین الموصوفین بالحفظ، کان قانعاً بما رزقه اللّه تعالی من ریع أملاکه، وسمع وجمع الکثیر ورحل. قال أبو سعد السمعانی: تعب فی الجمع، صنّف کتاب الفردوس» «... ۲».

۲- الذهبی: «المحدّث، الحافظ، مفید همدان، ومصنّف تاریخها، ومصنّف کتاب الفردوس ... روی عنه: ابنه شهردار، ومحمّد بن الفضل الإسفرائینی، ومحمّد بن القاسم الساری، والحافظ أبو العلاء أحمد بن

---

(۱) فردوس الأخبار. عن نسخةٍ مخطوطة فی المکتبة الناصریة.

(۲) التدوین فی ذکر علماء قزوین ۲/ ۴۹۲.

محمّد ابن الفضل، والحافظ أبو العلاء أحمد بن الحسن العطّار، والحافظ أبو موسی المدینی، وآخرون ... توفی فی تاسع عشر رجب سنة ۵۰۹» «۱».

۳- أیضاً: «المحدّث العالم الحافظ المؤرخ ... قال یحیی بن مندة:

شاب کیس حسن ذکی القلب صلب فی السنّة قلیل الکلام» «... ۲».

۴- أیضاً: «الحافظ صاحب کتاب الفردوس ... وکان صلباً فی السنة» «۳».

۵- الأسنوی: «الدیلمی ذکره ابن الصلاح فقال: کان محدثاً، واسع الرحلة، حسن الخلق والخلق، ذکیاً، صلباً فی السنّة، قلیل الکلام، صنّف التصانیف، انتشرت عنه، منها کتاب الفردوس وتاریخ همدان. ولد سنة ۴۴۵ وتوفی فی رجب سنة ۵۰۹» «۴».

۶- السّیوطی: «الحافظ المحدّث، مفید همدان ومصنّف تاریخها، وکتاب الفردوس، سمع عبدالوهّاب بن منده وابن البسری والطبقة، وهو حسن المعرفة، وغیره أتقن منه» «۵».

إعتبار کتاب الفردوس ... ص: ۱۴۰

وکتابه (فردوس الأخبار) من الکتب النفیسة المعتبرة لدی أهل السنّة،

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۵۹.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۹/ ۲۹۴.

(۳) العبر فی خبر من غبر. حوادث ۵۰۹- ۲/ ۳۹۳.

(۴) طبقات الشافعیة ۲/ ۲۱.

(۵) طبقات الحفّاظ: ۴۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۱

قد وصفه علماؤهم بأوصاف حسنة، ونوّهوا باعتباره وشهرته:

قال علی بن شهاب الدین الهمدانی فی (روضة الفردوس): «لمّا طالعت کتاب الفردوس من مصنّفات الشیخ الإمام العلّامة، قدوة المحقّقین حجة المحدّثین، شجاع الملّة والدین، ناصر السنّة، أبی المحامد، شیرویه بن شهردارالدیلمی الهمدانی، أفاض اللّه علی روحه الرحمة الربانی، وجدته بحراً من بحور الفوائد وکنزاً من کنوز اللطائف، مشحوناً بحقائق الألفاظ النبویة، مخزوناً فی حدائق فصوله دقائق الآثار المصطفویّة» «... ۱».

وقال الثعالبی فی (مقالید الأسانید): «الفردوس للدیلمی- أخبرنی به قرائةً علیه، أی علی الشیخ نور الدین علی بن محمّد بن عبدالرحمن الأجهوری، فی حرف اللام ... وإجازة لسائره» «... ۲».

وقال ولده شهردار بن شیرویه الدیلمی فی (مسند الفردوس): «وهو کتاب نفیس، عزیز الوجود، مفتون به، جامع للغرر والدرر النبویة والفوائد. الجمّة، والمحاسن الکثیرة، قد طنّت به الآفاق وتنافست فی تحفّظه الرفاق، لم یصنّف فی الإسلام مثله تفصیلًا وتبویباً، ولم یسبقه إلیه من سلافة الأیّام ترصیفاً وترتیباً» «... ۳».

وفی (کشف الظنون): «فردوس الأخبار بمأثور الخطاب المخرَّج علی کتاب الشهاب، فی الحدیث، لأبی شجاع شیرویه بن شهردار بن شیرویه بن فناخسرو الهمدانی الدیلمی ... واقتفی السیوطی أثره فی جامعه الصغیر» «... ۴».

---

(۱) روضة الفردوس- خطبة الکتاب.

(۲) مقالید الأسانید- فی ذکر مسند الفردوس.

(۳) مسند الفردوس- خطبة الکتاب.

(۴) کشف الظنون: ۱۲۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۲

وقال عبدالرؤوف المناوی: «مسند الفردوس المسمّی بمأثور الخطاب المخرج علی کتاب الشهاب. والفردوس للإمام عماد الإسلام أبی شجاع الدیلمی، ألّفه محذوف الأسانید مرتّباً علی الحروف، لیسهل حفظه، وأعلم بأزائها بالحروف للمخرجین کما مرّ.

ومسنده لولده الحافظ أبی منصور شهردار بن شیرویه، خرّج مسند کلّ حدیث، وسمّاه: إبانة الشبهة فی معرفة کیفیة الوقوف علی ما فی کتاب الفردوس من علامة الحروف» «۱».

وقال الأدفوی- فی (الإمتاع)- فی الإستدلال علی جواز الغنا وعدم دلالة قوله تعالی: «واستفزز من استطعت منهم بصوتک» علی الحرمة، قال: «وما رشحوه به من أن إبلیس أول من تغنّی لو صحّ لم یکن فیه حجة، فما کلّ ما فعله إبلیس حراماً، فقد روی الحافظ شجاع الدین شیرویه فی کتابه المسمّی بالفردوس بمأثور الخطاب المرتّب علی کتاب الشهاب بسنده: إنّ إبلیس أوّل من حدا، ولیس الحدا حراماً إتّفاقاً، فإنّ ادعوا أنّ الدلیل دلّ علی إباحة الحداء فخرج بدلیل. قلنا: قد دلّ الدلیل علی إباحة الغناء، ولم یثبت من طریق المنع عنه».

هذا كلام الأدفوى الذى ترجم له الأسنوى الشافعى بقوله: «كمال الدين أبو الفضل جعفر بن وعد اللّه الأدفوى ... كان فاضلًا مشاركاً فى علوم متعددة، أديباً شاعراً ذكياً كريماً، طارحاً للتكلّف، ذا مروّة كبيرة، صنّف فى أحكام السّماع كتاباً نفيساً سمّاه بالإمتاع، أبان فيه عن اطّلاع كبير، فإنّه كان يميل إلى ذلك ميلًا كبيراً ويحضره. سمع وحدّث ودرّس» «... ۲».

---

(۱) فيض القدير فى شرح الجامع الصغير ۱/ ۳۷.

(۲) طبقات الشافعية ۱/ ۸۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۳

هذا، وإنّ (الدهلوى) نفسه يتمسّك ببعض الأخبار الموضوعة التى أوردها الديلمى فى كتابه، واصفاً الديلمى بأنّه من مشاهير المحدّثين، بل يدّعى كونه مقبولًا لدى الشيعة أيضاً، قال (الدهلوى) بعد أنْ ذكر (رؤياً):

«وأخرجه بهذا السياق أبو شجاع شيرويه الديلمى فى كتاب (المنتقى) عن ابن عباس، وهو من مشاهير المحدثين، والشيعة تثق به أيضاً» قال (الدهلوى):

«ورؤيا الإمام الحسن أيضاً مشهورة، وطريقها صحيح، أخرج الديلمى فى كتاب (المنتقى): «عن الحسن بن على، قال: ما كنت لأُقاتل بعد رؤيا رأيتها، رأيت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم واضعاً يده على العرش ورأيت أبا بكر واضعاً يده على منكب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم، ورأيت عمر واضعاً يده على منكب أبى بكر، ورأيت عثمان واضعا يده على منكب عمر، ورأيت دما دونه، فقلت: ما هذا؟ فقالوا: دم عثمان يطلب اللّه به.

وروى ابن السّمان عن قيس بن عباد قال: سمعت عليّاً يوم الجمل يقول: اللّهمّ إنّى أبرأ إليك من دم عثمان، ولقد طاش عقلى يوم قتل عثمان، وأنكرت نفسى، وجاؤنى للبيعة فقلت: ألا أستحيى من اللّه! أبايع قوما قتلوا رجلًا قال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: ألا أستحيى من رجل تستحيى منه الملائكة! وإنّى لأستحيى من اللّه أن أبايع وعثمان قتيل على الأرض لم يدفن، فانصرفوا فلمّا دفن رجع الناس يسألون البيعة فقلت: اللّهمّ إنّى مشفق ممّا أُقدم عليه. ثمّ جاءت غزيمة فبايعت. قال فقالوا: يا أمير المؤمنين. فكأنّما صدع قلبى » «...۱».

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۳۲۹.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۴

فهذا ما ينقله (الدهلوى) عن (الديلمى) معتمداً عليه، لإثبات فضيلة ومنقبة لعثمان بن عفان، ولم يذكر للديلمى مشاركاً فى نقل الحكاية إلّاابن السّمان الذى يشاركه فى الرؤيا الأولى أيضاً ... فالديلمى معتمد موثوق به لدى (الدهلوى) بل يدّعى ثقة الشيعة به أيضاً.

وإذا كان كذلك، فلماذا ينفى (الدهلوى) كون حديث (التشبيه) من أحاديث أهل السنّة، وينكر وجوده فى كتابٍ من كتبهم ولا بطريقٍ ضعيف، مع أنه من أحاديث (الفردوس للديلمى) وقد وافقه فى روايته جمع كبير من مشاهير حفاظ أهل السنّة وعلمائهم الأعلام؟!

وأيضاً: لماذا أعرض (الدهلوى) عن حديث (الولاية)، مع أنّ (الديلمى) من رواته، فقد رواه بطريقين ووافقه على روايته أئمة الحديث وأصحاب الصحاح، بل قد رواه (الدهلوى) نفسه وأبوه ولى اللّه الدهلوى؟!

قال عزّوجلّ: «وما تأتيهم آية من آيات ربهم إلّاكانوا عنها معرضين» «۱»

.بل لقد ادّعى (الدهلوى) بطلان هذا الحديث من أصله:

«وجادلوا بالباطل ليدحضوا به الحق» «۲»

. «ومن أصدق من اللَّه قيلًا» «وإن يروا كلّ آية لا يؤمنوا بها وإن يروا سبيل الرشد لا يتّخذوه سبيلًا وإنْ يروا سبيل الغيّ يتّخذوه سبيلًا» «۳»

.لكن (سيف اللَّه الملتانى) المروج لأقوال (الدهلوى) والناسج على منواله، يضطر إلى أن يقول فى الجواب عن استدلال الإمامية بحديث يرويه (الديلمى): «والإنصاف هو الاعتراف بأنّ أحاديث كتاب الفردوس للديلمى

---

(۱) سورة الأنعام ۶: ۴.

(۲) سورة غافر ۴۰: ۵.

(۳) سورة الأعراف: ۱۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۵

غير معتبرة لدى أهل السنّة فضلًا عن الشيعة».

فانظر- رحمك اللَّه إلى هذا التناقض والتكاذب بين الأصل والفرع والتابع والمتبوع!!

وأمّا الحكايات السخيفة التى يذكرها (الدهلوى) عن (الديلمى) فى شأن عثمان، فبطلانها ظاهر لمن راجع كتاب (تشييد المطاعن).

«۱۲» رواية العاصمى ... ص: ۱۴۵

وقال العاصمى صاحب (زين الفتى بتفسير سورة هل أتى) فى خطبة كتابه: «أمّا بعد، فقد سألنى بعض من أوجبت المودّة فى اللَّه سبحانه حقه وذمامه، وألزمت نفسى إتحافه وإكرامه، لما اتفق فى الإختلاف إلينا أيامه أن أذكر نكتاً من شرح سورة الإنسان، وأجعل ذلك إليه من غرر الصنائع والإحسان، بعد ما رآنى لخّصت بعض فوائد سورة الرحمن، واستخرجت أصولًا فى علوم القرآن.

ثمّ راجعنى مرّة بعد أخرى، ليكون ذلك له عظةً وذكرى، فرأيت الاشتغال بإسعافه أولى وأحرى، مراعاةً لحقوقه وحقوق أسلافه، ومبادرة إلى إنعامه وإتحافه، ومحاماة على أوليائه وأخلافه.

فابتدأت بعد الإستخارة معتصماً باللَّه سبحانه، فإنّه نعم المولى ونعم النصير، وراغباً إليه فيما وعد من الأجر، فإنّ ذلك عليه سهل يسير وعلى ما يشاء قدير.

ولقد كان من أوكد ما دعانى إليه، وأشدّ ما حدانى عليه- بعد الذى قدّمت ذكره وبيّنت أمره- ظنّ بعض الجهلاء الأغتام والمغفّلة الذين هم فى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۶

بلاده الأغنام، بنا معاشر آل الكرام وجماعة أهل السنّة والجماعة بالأحكام- أنّا نستجيز الوقيعة فى المرتضى رضوان اللَّه عليه وحباه خير ما لديه، وفى أولاده ثمّ فى شعبه وأحفاده، وكيف نستجيز ذلك وهو الذى قال [فيه النبىّ صلّى اللَّه عليه: من كنت مولاه فعلىّ مولاه. وهذا حديث تلقّته الأئمّة بالقبول، وهو موافق للأصول» «۱».

قال: «وقد كنّا وعدنا أن نذكر طرفاً من ذكر مشابه المرتضى رضوان اللَّه عليه، وأشرنا إليه حيث ذكرنا افتتاح اللَّه سبحانه هذه السّورة بحديث آدم عليه السلام، إذ فى المرتضى رضوان اللَّه عليه مشابهة من أبينا آدم عليه السلام، ثمّ من بعض الأنبياء عليهم السلام بعده: فأوّلهم آدم عليه السلام، ثمّ نوح عليه السلام، ثمّ إبراهيم الخليل عليه السلام، ثمّ يوسف الصدّيق عليه السلام، ثمّ موسى الكليم عليه السلام، ثمّ داود ذو الأيد عليه السلام، ثمّ سليمان الشاكر عليه السلام، ثمّ أيّوب الصابر عليه السلام، ثمّ يحيى بن زكريّا عليه السلام، ثمّ عيسى الروح عليه السلام، ثمّ محمّد المصطفى عليه السلام.

وأنا أفرد لكلّ واحدٍ منهم فصلًا مشتملًا على ما فيه، لينظر فيه العاقل، فيستدلّ به على ما وراءه. واللَّه الموفّق للصواب.

والذى يؤيّد ما ذهبنا إليه من ذكر المشابه حديث:

أخبرنيه جدّى أحمد بن المهاجر [رحمه اللَّه قال: حدّثنا أبو جعفر الرازى مستملى أبى يحيى البزاز، قال: حدّثنا مسلم، عن عبيداللَّه بن موسى العبسى، عن أبى عمر الأزدى، عن أبى راشد الحبرانى، عن أبى الحمراء:

عن النبىّ صلّى اللَّه عليه أنّه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى بطشه، فلينظر

---

(۱) زين الفتى ۱/ ۱۰- ۱۱.

إلى على بن أبى طالب.

وأخبرنا محمّد بن أبى زكريا الثقة قال: أخبرنا أبو الحسين محمّد بن أحمد بن جعفر الجورى، قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعيد الرازى، وأخبرنى شيخى أحمد بن محمّد [رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو أحمد إبراهيم بن على الهمدانى قال: حدّثنا أبو جعفر الرازى، وسياق الحديث لأبى الحسين، قال: حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن مسلم قال: حدّثنا عبيداللَّه بن موسى العبسى قال: حدّثنا أبو عمر الأزدى، عن أبى راشد الحبرانى عن النبىّ صلّى اللَّه عليه قال:

من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى يحيى بن زكريا فى زهده، وإلى موسى بن عمران فى بطشه، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

وأخبرنا محمّد بن يحيى الثقة قال: أخبرنا أبو سهل العاصمى ببلخ بقراءتى عليه قال: حدّثنا أبو بكر بن طرخان قال: حدّثنا محمّد بن مالك بن هانى المكتّب الكندى قال: حدّثنا أحمد بن أسد قال: حدّثنا عبيداللَّه بن موسى، عن أبى عمر الأزدى، عن أبى راشد، عن أبى الحمراء قال:

كنّا جلوساً مع النبىّ صلّى اللَّه عليه، فأقبل على بن أبى طالب، فقال النبىّ صلّى اللَّه عليه: من سرّه أن ينظر إلى آدم فى علمه، و [إلى نوح فى فهمه، و [إلى إبراهيم فى حلمه، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

وأخبرنى جدى أحمد بن المهاجر [رحمه اللَّه قال: أخبرنا أبو على الهروى، عن أبى عروة قال: حدّثنا الحسن بن عرفة العبدى، قال: حدّثنا عمر- يعنى أبا حفص الأبّار- عن الحكم بن عبدالملك، عن حارث بن

حصيرة عن أبى طادق عن أبى ربيعة بن ناجد عن على بن أبى طالب قال:

قال لى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا على فيك مثل عيسى بن مريم أبغضته يهود حتّى بهتوا امّه، وأحبّته النصارى حتّى أنزلوه بالمنزل الذى ليس به ثم قال على بن أبى طالب: يهلك فىّ رجلان محب مطر يعرّفنى بما ليس فىّ، ومبغض مفتر يحمله شنآنى على أنْ يبهتنى».

قال: «فَدلّت هذه الأخبار على حسن مذهبنا فى ذكر المشابه، وعلى أنّا اقتدينا فى ذلك بالرّسول عليه السلام، وكفانا ذلك شرفاً وقدوة، إذ جعله اللَّه تعالى للمسلمين وزَراً وأسوة، فلا يظنّ جاهل غبىّ أو ناصب غوىّ أنّا ارتكبنا مطايا العدوان، واعتدينا فى طريقنا هذا بعد هذا البيان، واللَّه المستعان من شرّ الزمان، وعليه التكلان فى مصارع الحدثان» «۱».

وقال: «أخبرنا الحسين بن محمّد البستى قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبى منصور قال: حدّثنا محمّد بن بشر [الزوزنى قال: حدّثنا محمّد بن إدريس الحنظلى قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنى الأنصارى قال: حدّثنى حميد، عن أنس قال: كنا فى بعض حجرات مكة

فتذاكرنا عليا، فدخل علينا رسول اللّه فقال:

أيّها الناس! من أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى موسى فى شدّته، وإلى عيسى فى زهادته، وإلى محمّد وبهائه، وإلى جبرئيل وأمانته، وإلى الكوكب الدرّى والشمس الضحى والقمر المضى، فليتطاول ولينظر إلى هذا الرجل، وأشار إلى على ابن أبى طالب».

---

(۱) زين الفتى ۱/ ۱۲۴- ۱۲۸ ح ۳۰- ۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۴۹

«۱۳» رواية النطنزى ... ص: ۱۴۹

اشارة

ورواه أبو الفتح النطنزى: «عن أبى الحمراء مولى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم قال: كنّا حول النبىّ، فطلع على بن أبى طالب رضى اللّه عنه، فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: من سرّه أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى خلّته، فلينظر إلى على بن أبى طالب» «۱».

ترجمة النطنزى ... ص: ۱۴۹

۱- السمعانى: «النطنزى- أبو الفتح محمّد بن على بن إبراهيم النطنزى، أفضل من بخراسان والعراق فى اللغة والأدب، والقيام بصنعة الشعر.

قدم علينا مرو سنة إحدى وعشرين، وقرأت عليه طرفاً صالحاً من الأدب، واستفدت منه واغترفت من بحره، ثمّ لقيته بهمدان، ثمّ قدم علينا بغداد غير مرة من مدة مقامى بها، وما لقيته إلّاوكتبت عنه واقتبست منه.

سمع بأصبهان أبا سعد المطرّز، وأبا على الحداد، وغانم بن أبى نصر البرجى، وببغداد أبا القاسم بن بيان الرزاز، وأبا على بن نبهان الكاتب،

---

(۱) زين الفتى ۲/ ۳۶۲ ح ۴۹۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۰

وطبقتهم. سمعت منه أخيراً بمرو الحديث» «۱».

۲- الصّفدى: «كان من بلغاء أهل النظم والنثر، سافر البلاد ولقى الأكابر، وكان كثير المحفوظ، محبّ العلم والسنّة، ومكثر الصدقة والصيام، ونادم الملوك والسلاطين، وكانت له وجاهة عظيمة عندهم، وكان تيّاهاً عليهم، متواضعاً لأهل العلم، سمع الحديث الكثير بأصبهان وخراسان وبغداد، ولم يتمتّع بالرواية» «۲».

۳- ابن النجار: «كان نادرة الفلك، ونابغة الدهر، فاق أهل زمانه فى بعض فضائله» «۳».

«۱۴» رواية السنائى ... ص: ۱۵۰

اشارة

وقد نظم العارف الشهير أبو المجدود بن آدم الغزنوی، الملقّب بالحكيم السّنائی فی (حديقة الحقيقة) مضمون هذه المنقبة، ومفاد هذا الحديثالشريف، فی بيتين من الشعر، فی مدح مولانا أمير المؤمنين عليه السلام فقال:

«عالمی بود همچو نوح استاخ عالمی بود همچو روح فراخ

دل أو عالم معانی بود لفظ أو آب زندگانی بود»

قال (الدهلوی): السنائی من أهل السنّة ... ص: ۱۵۰

ثمّ إنّ (الحكيم السنائی) من مشاهير الشعراء العرفاء، وأشعاره الحكمية من الأشعار المتداولة المحفوظة لدى أهل الأدب والمعرفة، وقد ذكره عبدالرحمن الجامی فی كتابه الذی ألّفه فی تراجم مشاهير العرفاء وسمّاه بكتاب (نفحات الأنس فی حضرات القدس).

ويفيد كلامٌ لمخاطبنا (الدهلوی) فی كتابه (التحفة) أنّ السنائی من كبار شعراء أهل السنّة المقبولين عند علمائهم، فقال فی مبحث (المكائد) التی ينسبها إلى الشيعة: «المكيدة السادسة والثلاثون: إضافتهم البيت من الشعر أو البيتين إلى شعر أحد كبار شعراء أهل السنّة، يكون صريحاً فی التشيّع، وفی مخالفة مذهب أهل السنّة، مع رعاية الوزن والقافية، ثمّ يزعمون وجود ما أضافوه فی أصل الشعر، وأنّ أهل السنّة قد أسقطوه لئلّا يتذرّع به الشيعة.

وإنّ أكثر صنيعهم هذا يكون بالنسبة إلى أشعار الشعراء المقبولين الممدوحين عند أهل السنّة، كالشيخ فريد الدين العطّار، والشيخ الأوحدی، وشمس الدين التبريزی، والحكيم السنائی، ومولانا الرومی، والحافظ الشيرازی، والخواجة قطب الدين الدهلوی، وأمثالهم.

ولقد ألحق قدماء الشيعة بأشعار الإمام الشافعی ثلاثة أبيات، فقد قال الشافعی:

يا راكباً قف بالمحصّب من منی واهتف بساكن خيفها والناهض

سحراً إذا فاض الحجيج إلى منی فيضاً كملتطم الفرات الفائض

---

(۱) الأنساب- النطنزی.

(۲) الوافی بالوفيات ۴/ ۱۶۱.

(۳) ذيل تاريخ بغداد. عن كتاب اليقين للسيّد ابن طاوس الحلّی: ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۲

إن كان رفضاً حب آل محمّد فليشهد الثقلان أنی رافضی

وهو يقصد بهذه الأبيات الردّ على النواصب الذين كانوا ينسبون كلّ من أحبّ آل محمّد إلى الرفض.

لكن ألحق بها فی بعض كتب الشيعة أبيات صريحة فی مذهب التشيّع، وهی:

قف ثمَّ ناد فإننی لمحمّد ووصيّه وبنيه لست بباغض

أخبرهم أنّی من النفر الذی بولاء أهل البيت ليس بناقض

وقل ابن إدريس بتقديم الذی قدّمتموه على على ما رضی

فهذه مكيدة من مكايدهم، وهی باردة جدّاً، فقد كان هؤلاء الشعراء على مذهب أهل السنّة، ودعوى كونهم من الشيعة من جهة نسبة

بیت أو بیتین من الشعر إلیهم لا تصدر من أدنی الطلبة» «۱».

«۱۵» روایة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۲

اشارة

وقد أسند شهردار بن شیرویه الدیلمی حدیث التشبیه الذی رواه والده فی کتاب الفردوس.

قال: «أخبرنا أبی، حدّثنا مکی بن دکین القاضی، حدّثنا علی بن محمّد بن یوسف، حدّثنا الفضل الکندی، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن الحسن مولی بنی هاشم بالکوفة، حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا أحمد بن

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۳

أبی هاشم النوفلی، حدّثنا عبداللَّه بن عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا کامل أبو العلاء، عن أبی إسحاق السبیعی، عن أبی داود، عن نفیع، عن أبی الحمراء مولی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی موسی فی شدّته، وإلی عیسی فی زهده، فلینظر إلی هذا المقبل.

فأقبل علی» «۱».

وستعلم روایته من عبارة الخوارزمی الآتیة أیضاً.

ترجمة شهردار الدیلمی ... ص: ۱۵۳

۱- الذهبی: «شهردار ابن الحافظ شیرویه بن شهردار الدیلمی، المحدِّث، أبو منصور. قال ابن السمعانی: کان حافظاً عارفاً بالحدیث فهماً عارفاً بالأدب ظریفاً» «... ۲».

۲- السبکی: «قال ابن السمعانی: کان حافظاً عارفاً بالحدیث فهماً، عارفاً بالأدب، ظریفاً خفیفاً، لازماً مسجده، متبعاً أثر والده فی کتابة الحدیث وسماعه وطلبه. رحل إلی أصبهان مع والده ثمّ إلی بغداد» «... ۳».

۳- وذکره ابن قاضی شهبة والأسنوی فی (طبقات الشافعیّة) «۴».

---

(۱) مسند الفردوس- مخطوط.

(۲) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۹. حوادث سنة ۵۵۸.

(۳) طبقات الشافعیة الکبری ۷/ ۱۱۰.

(۴) طبقات الأسدی طبقات الأسنوی ۲/ ۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۴

۴- وأورد الثعالی فی (مقالید الأسانید) عبارة الذهبی السالفة الذکر.

۵- وأثنی علیه (الدهلوی) فی کتاب (بستان المحدّثین) منتحلًا کلمات الثعالبی، کما هو دأبه ودیدنه فی کتابه المذکور.

«۱۶» روایة الخوارزمی ... ص: ۱۵۴

اشارة

لقد روی الموفق بن أحمد المکی الخوارزمی، الشهیر بالخطیب الخوارزمی، حدیثاً بالسند الآتی، قال:

«أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسین علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، فقال: أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ قال:

أخبرنا أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی» ثمّ قال:

«وبهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین هذا، قال: أخبرنا أبو عبداللّه الحافظ فی التاریخ: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید حدّثنی محمّد بن مسلم بن وارة قال: حدّثنی عبیداللّه بن موسی العبسی: حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریّا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

قال أحمد بن الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد، واللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۵

أعلم» «۱».

ترجمة الخوارزمی ... ص: ۱۵۵

۱- العماد الإصفهانی: «خطیب خوارزم، أبو المؤید الموفق بن أحمد بن محمّد المکی الخوارزمی، من الأفاضل الأکابر، فقهاً وأدباً، والأماثل الأکارم حسباً ونسباً» «۲».

مصادر ترجمة العماد الکاتب ... ص: ۱۵۵

وتوجد ترجمة العماد الأصفهانی الکاتب فی:

وفیات الأعیان ۵/ ۱۴۷.

معجم الأدباء ۵/ ۴۱۹.

والعبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۲۰.

والمختصر فی أخبار البشر ۳/ ۱۰۰.

ومرآة الجنان ۳/ ۳۷۲.

وطبقات الشافعیة الکبری ۶/ ۱۷۸.

وغیرها من کتب التاریخ والتراجم المعتبرة.

۲- أبو الفتوح المطرزی: فإنّه وصف الخوارزمی فی مواضع

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۸۳۰ ح ۷۰.

(۲) خریدة القصر وجریدة العصر- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۶

عدیدة من کتاب (الإیضاح فی شرح المقامات) بأوصافٍ جلیلة لدی النقل عنه، مع الاعتماد علیه، وهذه نصوصٌ من ذلک:

قال فی الکلام علی زهد أویس القرنی رضی اللّه عنه:

«فممّا یدلّ علی زهده: ما أخبرنی به الإمام الأجل العلّامة أبو المؤید الموفّق بن أحمد المکی قال: أخبرنا الشیخ أبو الغنائم محمّد بن علی النرسی المعدّل، أنا الشریف أبو عبداللّه محمّد بن علی بن عبدالرحمن العلوی الحسینی، أنا أحمد بن علی العطّار المقرئ قراءةً، ثنا علی بن أحمد بن عمرو، ثنا محمّد ابن منصور المقرئ، ثنا محمّد بن علی خلف، ثنا حسین الأشقر، ثنا مخلّد بن الحسین، عن رجل، عن أسید بن عمرو قال:

کان أویس القرنی إذا أمسی أخذ قطیفةً فغطّی بها رأسه ورجلیه، وتصدّق بفضلها، وینظر إلی قوته فیعزله ویتصدّق بفضله، ویقول: اللّهمّ من کان أمسی عاریاً أو جائعاً لیس له عندی فضل».

«وممّا یدلّ علی کثرة عبادته ما أخبرنی به مولای أیضاً بهذا الإسناد إلی محمّد بن منصور، ثنا عبداللّه بن أبی زیاد، ثنا سیار، ثنا جعفر بن سلیمان، عن إبراهیم بن عیسی السّکری قال:

قال أویس القرنی: لأعبدنّ اللّه فی الأرض کما تعبده الملائکة فی السماء، فکان إذا استقبل اللیل قال: یا نفس، اللیلة القیام، فیصفّ قدمیه حتّی یصبح، ثمّ یستقبل اللیلة الثانیة فیقول: یا نفس، اللیلة الرکوع، فلا یزال راکعاً حتّی یصبح، ثمّ یستقبل اللیلة الثالثة فیقول: یا نفس اللیلة السجود، فلا یزال ساجدا حتّی یصبح».

«وأما قوله: وأحد جناحی الدنیا، فقد أخبرنی مولای الصدر السعید الشهید، صدر الصدور أبو المؤیّد، موفق بن أحمد المکی إجازة، أنا الشیخ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۷

أبو الغنائم محمّد بن علی النرسی المعدّل، أنا الشریف أبو عبداللّه محمّد بن علی ابن عبداللّه العلوی الحسینی، أنا علی بن الفضل الدهقان، أنا محمّد بن زید الرطاب قال: قال إبراهیم بن محمّد الثقفی، وسمعنا أهل البصرة افتخروا بما یذکر عن أبی هریرة أنّ الدنیا مثّلت علی صورة طائر فالبصرة ومصر جناحان، فإذا خربا وقع الأمر الخ».

حدّثنا صدر الأئمّة أخطب خطباء خوارزم، موفق بن أحمد المکی ثمّ الخوارزمی قال: أخبرنی السیّد الإمام المرتضی أبو الفضل الحسینی فی کتابه أتی من مدینة الرّی جزاه اللّه عنی خیرا أخبرنا السیّد أبو الحسن علیّ بن أبی طالب الحسینی الشیبانی بقراءتی علیه، أخبرنی الشیخ العالم أبو النجم محمّد بن عبدالوهّاب بن عیسی التمار الرازی، أخبرنا الشیخ العالم أبو سعید محمّد بن أحمد بن الحسین النیسابوری، أخبرنا محمّد بن علی بن جعفر الأدیب بقراءتی علیه، حدّثنی المعافا بن زکریا أبو الفرج، عن محمّد بن أحمد بن أبی الثلج، عن الحسن بن محمّد بن بهرام، عن یوسف بن موسی القطّان، عن جریر، عن لیث، عن مجاهد، عن ابن عبّاس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لو أنّ الریاض أقلام، والبحر مداد، والجنّ حساب، والإنس کتاب، ما أحصوا فضائل علیّ بن أبی طالب».

«أخبرنی مولای الصّدر العلّامة، قال قال فخر خوارزم: ضرب المزامیر مثلًا لحسن صوت داود وحلاوة نغمته الخ».

سمعت مولای الصدر الکبیر العلّامة یقول: سمعت فخر خوارزم یقول: لمّا کان لیلة ولد فیها رسول اللّه ارتج أیوان کسری، فسقطت منه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۸

أربع عشرة شرفة، وخمدت نار فارس، وغاصت بحیرة ساوة».

«وقوله أضاعونی وأیَّ فتی أضاعوا.

تضمین، وهو لُامیة بن أبی الصلت وتمامه: لیوم کریهة وسداد ثغر.

ویروی أنّه کان لأبی حنیفة جار فاسق یتغنّی کثیراً بهذا البیت، فاتّفق أن خرج ذات لیلة سکران، فأخذه العسس وحبس، فلمّا سمع ذلک أبو حنیفة نهض إلیه مسرعاً من الغد، وتکلّم فیه حتّی أطلق من الحبس، فلمّا أدخله منزله قال: هل أضعناک؟ فأخذه بیده وتاب ببرکات سعیه.

وسمعت هذه الحکایة علی مولای الصّدر فی مناقب أبی حنیفة، بإسناده إلی أبی یوسف بلفظٍ قریب ممّا ذکرت».

۳- ابن النجّار: «الموفّق بن أحمد المکی، کان خطیب خوارزم، وکان فقیهاً فاضلًا أدیباً شاعراً بلیغاً، من تلامذة الزمخشری» «۱».

۴- محمّد بن محمود الخوارزمی: فإنّه قد ذکر الموفّق الخوارزمی فی مواضع من کتابه (جامع مسانید أبی حنیفة) محتجّاً بأقواله، مع وصفه بأوصافٍ جلیلةٍ عالیة، وإلیک موارد من ذلک:

قال- بعد ذکر القول المنسوب إلی الشافعی: الناس عیال علی أبی حنیفة:

«وقد نظم هذا المعنی أخطب الخطباء شرقاً وغرباً أبو المؤید المکی الخوارزمی، علی ما أنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن موفق المکی الخوارزمی قال: أنشدنی الصّدر العلّامة، أخطب خطباء الشرق والغرب، صدر الأئمّة أبو المؤید موفق بن أحمد المکّی الخوارزمی لنفسه،

---

(۱) ذیل تاریخ بغداد، عنه کتاب الیقین لابن طاوس الحلّی: ۱۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۵۹

فی عدّة أبیات له یمدح بها أبا حنیفة رضی اللّه عنه.

أئمّة هذه الدنیا جمیعاً بلا ریب عیال أبی حنیفة

«أنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن مؤیّد بن موفق المکی الخوارزمی قال: أنشدنی جدّی البدر العلّامة أخطب خطباء الشرق والغرب، أبو المؤیّد موفق بن أحمد المکی الخوارزمی رحمه اللّه لنفسه:

أیا جَبَلی نعمان إنّ حصاکما لتحصی ولا تحصی فضائل نعمان

جلائل کتب الفقه طالع تجد بها دقائق نعمان شقائق نعمان»

«وأنشدنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن المؤیّد المکّی الخوارزمی قال: أنشدنی الصدر العلّامة صدر الأئمّة أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد المکی لنفسه:

رسول اللّه قال سراج دینی وأمتی الهداة أبو حنیفة

غداً بعد الصّحابة فی الفتاوی لأحمد فی شریعته خلیفة

سدی دیباج فتیاه اجتهاد ولحمته من الرحمن خیفة»

«أنشدنی الصّدر الکبیر شرف الدّین أحمد بن مؤیّد قال: أنشدنی الصدر العلّامة صدر الأئمّة أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد المکی الخوارزمی لنفسه:

غدا مذهب النعمان خیر المذاهب کذا القمر الوضّاح خیر الکواکب

تفقه فی خیر القرون مع التقی فمذهبه لا شک خیر المذاهب»

«وقد ذکر خطیب خطباء خوارزم صدر الأئمّة أبو المؤیّد موفّق بن أحمد المکی فی مناقب أبی حنیفة رضی اللّه عنه سبعمائة وثلاثین رجلًا من مشایخ المسلمین فی الآفاق وأقطار الأرضین، ممّن رووا عنه، رضی اللّه عنه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۰

وأمّا النوع السّادس من مناقبه- أی مناقب أبی حنیفة- وفضائله الّتی تفرد بها: التلمذ عند أربعة آلاف من شیوخ أئمّة التابعین دون من بعده، أی أبی حنیفة، فالدّلیل علیه ما أخبرنا جماعة من ثقات المشایخ، عن الصدر العلّامة أخطب خطباء خوارزم، صدر الأئمّة أبی المؤید، موفق بن أحمد المکی، عن أبی حفص عمر بن الإمام أبی الحسن علی الزمخشری، عن والده رحمه اللّه أنّه قال:

وقعت منازعة بین أصحاب الإمام الأعظم أبی حنیفة وأصحاب الإمام المُعَظَّم الشافعی رضی اللّه عنه، ففضل کلّ طائفة صاحبها».

«النّوع السّابع من مناقبه- أی مناقب أبی حنیفة- الّتی تفرد بها، إنّه تفق له من الأصحاب ما لم یتّفق لأحد من بعده، فالدلیل علیه: ما أخبرنی المشایخ الثقات عن صدر الأئمّة أبی المؤیّد موفق بن أحمد المکی، قال أخبرنی الإمام العلّامة رکن الإسلام أبو الفضل عبدالرحمن بن أمیرویه، قال: أنا قاضی القضاة أبو بکر عتیق بن داود الیمانی فی ترجیح مذهب أبی حنیفة رضی اللّه عنه علی سائر المذاهب، فی کلام طویل فصیح بلیغ إلی أنْ قال:

هو إمام الأئمّة، سراج الأمة، ضخم الدسیعة، السّابق إلی تدوین علم الشریعة، ثمّ أیده اللّه تعالی بالتوفیق والعصمة، فجمع له من الأصحاب والأئمّة عصمة منه تعالی لهذه الأمة ما لم یجتمع فی عصر من الأعصار فی الأطراف والأقطار» «۱».

---

(۱) جامع مسانید أبی حنیفة ۱/ ۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۱

«الباب الأول فی ذکر شیء من فضائله التی تفرّد بها إجماعاً فنقول- وباللّه التوفیق- مناقبه وفضائله کالحصی لا تُعَدّ ولا تُحصی، ولا یمکن أن تستقصی، لکن من فضائله الخاصة التی تفرد بها ولم یشارکه إجماعاً من بعده فیها، یمکن إحصاؤها وضبطها فی أنواع عشرة: الأوّل فی الأخبار والآثار المرویة فی مدحه دون من بعده، الثانی فی أنّه ولد فی زمان الصّحابة والقرن الّذی شهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم دون من بعده». «أما الأول، فقد أخبرنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن مؤید بن موفق بن أحمد المکی...

وقد أنبأنی الصدر الکبیر شرف الدین أحمد بن مؤید بن موفق بن أحمد المکی الخوارزمی، عن جده صدر الأئمّة أبی المؤید الموفق بن أحمد المکی، عن عبدالحمید بن أحمد البراتقینی، عن الإمام محمّد بن إسحاق السراجی الخوارزمی، عن أبی جعفر عمر بن أحمد الکرابیسی، عن أبی الفتح محمّد بن الحسن الناصحی، عن الزاهد أبی محمّد الحسن بن علی بن محمّد، عن أبی سهیل عبدالحمید بن محمّد الصوافی، عن أبیه، عن أبی القاسم یونس بن الطاهر البصری، عن أبی النصر أحمد بن الحسین الأدیب، عن أبی سعید أحمد بن محمّد بن بشر، عن محمّد بن یزید، عن سعید بن بشر، عن حماد، عن رجل، عن نافع، عن ابن عمر رضی اللّه عنه تبارک وتعالی وتقدس قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: یظهر من بعدی رجل یعرف بأبی حنیفة یحیی اللّه سنّتی علی یدیه» «۱».

---

(۱) جامع مسانید أبی حنیفة ۱/ ۱۴- ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۲

ومحمّد بن محمود الخوارزمی، صاحب (جامع مسانید أبی حنیفة) من کبار أئمّة الحنفیّة فی الفقه والحدیث، وهذه جملة من کلماتهم فی الثناء علیه:

قال الکفوی: «الشیخ الإمام أبو المؤیّد محمّد بن محمود بن محمّد بن الحسن، الخوارزمی، الخطیب، ولد سنة ۶۰۳، وتفقّه علی منشی النظر الأستاذ نجم الملّة والدین طاهر بن محمّد الحفصی، سمع بخوارزم وقد قدم بغداد وسمع بها، وحدّث بدمشق، وولی قضاء خوارزم وخطابتها بعد أخذ التتار لها، ثمّ ترکها وقدم بغداد حاجّاً، ثمّ حجّ وجاور ورجع علی طریق دیار مصر، وقدم دمشق ثمّ عاد إلی بغداد، ودرس بها، إلی أن مات سنة خمس وخمسین وستمائة» «۱».

وقال القرشی: «محمّد بن محمود بن حسن الإمام أبو المؤیّد الخوارزمی، الخطیب، مولده سنة ثلاث وتسعین وخمسمائة، تفقه علی الإمام طاهر بن محمّد الحفصی، سمع بخوارزم، وقدم بغداد وسمع بها، وحدّث بدمشق، وولی قضاء خوارزم وخطابتها بعد أخذ التّاتار لها، ثمّ ترکها وقدم بغداد حاجّاً، ثمّ حج وجاور ورجع علی طریق دیار مصر وقدم دمشق ثمّ عاد إلی بغداد، ودرس بها، ومات بها سنة خمس وخمسین وستمائة» «۲».

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخلوط.

(۲) الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۳/ ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۳

وقال الجلبی: «مسند الإمام الأعظم، أبی حنیفة نعمان بن ثابت الکوفی، المتوفی سنة خمسین ومائة، رواه حسن بن زیاد اللؤلؤی، ورتّب المسند المذکور الشیخ قاسم بن قطلوبغا الحنفی، بروایة الحارثی علی أبواب الفقه، وله علیه الأمالی فی مجلّدین، ومختصر المسند المسمی بالمعتمد، لجمال الدّین محمود بن أحمد القونوی الدمشقی، المتوفی سنة سبعین وسبعمائة، ثمّ شرحه وسمّاه المستند وجمع زوائده أبو المؤید محمّد بن محمود الخوارزمی، المتوفی سنة خمس وستین وستمائة، أوّله:

الحمد للّه‌الّذی سقانا بطوله من أصفی شرائع الشرایع» «۱».

وقال الدهّان فی (کفایة المتطلع): «کتاب جمع المسانید للإمام الأعظم أبی حنیفة ... تألیف العلّامة قاضی القضاة أبی المؤیّد، محمّد بن محمود بن محمّد الخوارزمی رحمه اللّه، یرویه عن الفقهاء الحنفیین»....

۵- الصفدی: «کان متمکّناً فی العربیة، غزیر العلم، فقیهاً، فاضلًا، أدیباً، شاعراً، قرأ علی الزمخشری، وله خطب وشعر ومناقب» «۲».

من مصادر ترجمة الصفدی ... ص: ۱۶۳

وقد ترجموا للصفدی فی الکتب المعتبرة، وأثنوا علیه، فانظر منها:

۱- المعجم المختص للذهبی: ۹۱.

۲- الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۲/ ۸۷.

۳- طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة الأسدی ۶/ ۴.

---

(۱) کشف الظنون: ۱۶۸۰.

(۲) کذا فی (بغیة الوعاة) للسیوطی، وسیأتی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۴

۶- عبدالقادر القرشی: «الموفق بن أحمد بن محمّد المکی، خطیب خوارزم، أستاذ ناصر بن عبداللّه صاحب المغرب، أبو المؤید، مولده فی حدود سنة ۴۸۴.

ذکره القفطی فی أخبار النحاة.

أدیب، فاضل، له معرفة فی الفقه والأدب.

روی مصنّفات محمّد بن الحسن، عن عمر بن محمّد بن أحمد النسفی.

ومات رحمه اللّه تعالی سنة ۵۶۸.

وأخذ علم العربیة عن الزمخشری» «۱».

ترجمة عبدالقادر القرشی ... ص: ۱۶۴

وعبد القادر القرشی من کبار علماء القوم:

قال محمود بن سلیمان الکفوی: «المولی الفاضل، والنحریر الکامل، عبدالقادر بن محمّد بن نصر اللّه بن سالم، أبی الوفاء القرشی، کان عالماً فاضلًا جامعاً للعلوم، له مجموعات وتصانیف وتواریخ ومحاضرات وتوالیف.

ولد سنة ست وسبعین وسبعمائة، وأخذ العلوم عن جماعة کثیرة، منهم علاء الدّین الترکمانی ووالده قاضی القضاة شمس الدّین وفخر الدّین عثمان المارديني الترکمانی والد علاء الدّین الترکمانی وهبة اللّه الترکمانی

---

(۱) الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة ۳/ ۵۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۵

وغیر ذلک، وسمع وحدّث وأفتی ودرّس، وصنف کتاب العنایة فی تحریر أحادیث الهدایة، والطرق والوسائل فی تخریج أحادیث خلاصة الدلائل، ویسمیه أیضاً المجموع، وشرح معانی الآثار للطحاوی، وکتاب الدرر المنیفة فی الرد علی ابن أبی شیبة عن الإمام أبی حنیفة، وکتاب ترتیب تهذیب الأسماء واللغات، وکتاب البستان فی فضائل النعمان، وکتاب الجواهر المضیة فی طبقات الحنفیة، ومختصر فی علوم الحدیث، ومسائل مجموع فی الفقه، وقطعة من شرح الخلاصة فی مجلّدین، وتفسیر آیات وفوائد.

وسمع منه وأخذ المولی الفاضل قاسم بن قطلوبغا صاحب تلخیص التراجم.

مات سنة خمس وسبعین وسبعمائة رحمه اللّه تعالی» «۱».

وقال السیوطی: «عبد القادر بن محمّد بن محمّد بن نصر اللّه بن سلام محیی الدین أبو محمّد بن أبی الوفا القرشی، درّس وأفتی، وصنف شرح معانی الآثار وطبقات الحنفیة وشرح الخلاصة وتخریج أحادیث الهدایة، وغیر ذلک.

ولد سنة ست وسبعین وستمائة، ومات فی ربیع الأول سنة خمس وسبعین وسبعمائة» «۲».

وقال الجلبی فی ذکر کتابه (الجواهر المضیّة):

«طبقات الحنفیة، أوّل من صنّف فیه الشیخ عبدالقادر بن محمّد القرشی، المتوفی سنة ۷۷۵، صاحب الجواهر المضیّة فی طبقات الحنفیة،

---

(۱) کتائب أعلام الأخیار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

(۲) حسن المحاضرة فی محاسن مصر والقاهرة ۱/ ۴۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۶

کما قال فی خطبته: لم أر أحداً جمع طبقات أصحابنا وهم أمم لا یحصون.

فجمعها بإمداد الشیخ قطب الدین عبدالکریم الحلبی، وأبی العلاء البخاری، وأبی الحسن السبکی، وأبی الحسن علی المارديني، فصار شیئاً کثیراً من التراجم والفوائد الفقهیة» «۱».

ترجمة القفطی ... ص: ۱۶۶

والقفطی الّذی ذکر الخطیب الخوارزمی فی طبقاته، ترجم له السیوطی قائلا:

«القفطی الوزیر جمال الدّین علی بن یوسف بن إبراهیم الشیبانی، وزیر حلب، صاحب تاریخ النحاة وتاریخ الیمن وتاریخ مصر وتاریخ بنی بویه وتاریخ بنی سلجوق، ولد بقفط سنة ثمان وستین وخمسمائة، ومات بحلب سنة ست وأربعین وستمائة» «۲».

وقال السیوطی: «علی بن یوسف بن إبراهیم بن عبدالواحد بن موسی بن أحمد بن محمّد بن إسحاق بن محمّد بن ربیعة بن الحارث، أبو الحسن القفطی، یعرف بالقاضی الأکرم صاحب تاریخ النحاة، قال یاقوت:

ولد فی ربیع سنة ثمان وستّین وخمسمائة بقفط، وکان جمّ الفضل کثیر النبل عظیم القدر، إذا تکلم فی فنّ من الفنون کالنحو واللغة والقراءة والفقه والحدیث والأصول والمنطق والرّیاضیة والنجوم والهندسة والتاریخ والجرح والتعدیل، قام به أحسن قیام، کان سمح الکفّ طلق الوجه، صنّف

---

(۱) کشف الظنون ۱/ ۶۱۶.

(۲) حسن المحاضرة فی محاسن مصر والقاهرة ۱/ ۵۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۷

الإصلاح للخلل الواقع فی الصحاح للجوهری، الضاد والظا، تاریخ النحاة، تاریخ مصر، المحلّی فی استیعاب وجوه کلّا» «۱».

۷- التقی الفاسی: «الموفق بن أحمد بن محمّد بن محمّد المکی، أبو المؤید، العلّامة خطیب خوارزم، کان أدیباً فصیحاً مفوّهاً، خطب بخوارزم دهراً وأنشأ الخطب وأقرأ النّاس، وتخرّج به جماعة، وتوفّی بخوارزم فی صفر سنة ثمان وستین وخمسمائة، ذکره هکذا الذهبی فی تاریخ الإسلام، وذکره الشیخ محیی الدّین عبدالقادر الحنفی فی طبقات الحنفیة وقال: ذکره القفطی فی أخبار النحاة، أدیب فاضل، له معرفة بالفقه والأدب. وروی مصنّفات محمّد بن الحسن عن عمر بن محمّد بن أحمد، عن النسفی» «۲».

ترجمة التقی الفاسی ... ص: ۱۶۷

وقد ترجم الحافظ السخاوی للتقی الفاسی بقوله:

«محمّد بن أحمد بن علی بن أبی عبداللّه محمّد بن محمّد بن عبدالرحمن ابن محمّد بن أحمد بن علی بن عبدالرحمن بن سعید بن عبدالملک، التقیّ، أبو عبداللّه، وأبو الطیّب وبها اشتهر، ابن الشهاب أبی العبّاس بن أبی الحسن الفاسی المکّیّ المالکی، شیخ الحرم، والماضی أبوه، ویعرف بالتقی الفاسی.

ولد فی ربیع الأول سنة خمس وسبعین وسبعمائة بمکة، ونشأ بها

(۱) بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة: ۳۵۸.

(۲) العقد الثمین فی أخبار البلد الأمین ۷/ ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۸

وبالمدینة لتحوله إلیها مع امّه فی سنة ثلاث وثمانین وقتاً...

وعنی بعلم الحدیث أتمّ عنایة، وکتب الکثیر وأفاد وانتفع الناس به، وأخذوا عنه، ودرّس وأفتی، وحدث بالحرمین والقاهرة ودمشق وبلاد الیمن بجملة من مرویّاته ومؤلفاته، سمع منه الأئمّة، وفی الأحیاء بمکّة جماعة ممّن أخذ عنه.

قال شیخنا فی معجمه: حدّثنی من لفظه بأحادیث، وأجاز لأولادی، ولم یخلّف بالحجاز مثله، وقرض له شیخنا غیر ما تصنیف، وکان هو یعترف بالتلمذة لشیخنا وتقدّمه علی سائر الجماعة، حتّی شیخهما العراقی کما ثبت ذلک فی الجواهر، وخرّج له الجمال بن موسی معجماً مات قبل إکماله.

وکان ذا یدٍ طولی فی الحدیث والتاریخ والسّیر، واسع الحفظ، واعتنی بأخبار بلده، فأحیی معالمها وأوضح مجاهلها وجدّد ماثرها وترجم أعیانها، فکتب بها تاریخاً حافلًا سمّاه شفاء الغرام بأخبار البلد الحرام، فی مجلّدین، جمع فیه ما ذکره الأزرقی وزاد علیه ما تجدد بعده بل وما قبله، واختصره مراراً.

وعمل العقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین فی أربع مجلّدات، ترجم فیه جماعة من حکّام مکة وولاتها وقضاتها وخطبائها وأئمتها ومؤذّنیها، وجماعة من العلماء والرّواة من أهلها، وکذا من سکنها سنین أو مات بها، وجماعة لهم مآثر فیها أو فی ما أضیف له، رتّبه علی المعجم ثمّ اختصره، وکذا ذیّل علی سیر النبلاء وعلی التقیید لابن نقطة وکتاباً فی الآخریات سوّد غالبه، وفی الأذکار والدعوات، وفی المناسک علی مذهب الشافعی ومالک، واختصر حیاة الحیوان للدمیری، وخرّج الأربعین المتباینات والفهرست

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۶۹

کِلاهما لنفسه، وکذا خرّج لجماعة من شیوخه» «۱».

وقال السیوطی: «الفاسی الحافظ تقیّ الدین محمّد بن أحمد بن علی بن عبد الرحمن الشریف المکّی، أبو الطیّب، ولد سنة خمس وسبعین وسبعمائة، وأجاز له أبو بکر بن أحمد المحب، وإبراهیم بن السّلار، رحل وبرع وخرّج، وأذن له الشیخ زین الدّین العراقی بإقراء الحدیث، ودرّس وأفتی، وصنّف کتباً منها تاریخ مکة، وولی قضاء المالکیة بها. مات فی شوال سنة ۸۳۲. قال ابن حجر: ولم یخلف فی الحجاز مثله» «۲».

۸- السیّد شهاب الدین أحمد: «ولم یزل أصحاب العلم والعرفان لایبرحون عن ظلّ موالاته فی القرون والأعصار، وأرباب الحقّ والإیقان یبوحون بفضل مصافاته فی البلدان والأمصار، ویجهرون بتخصیصه بالمدائح والمناقب نثراً ونظماً، ویشیرون إلی ما له من المدائح والمراتب إرغاماً للآناف وهضماً، کالإمام الهمام والعالم القمقام، والحبر الفاضل الزکیّ، الحافظ الخطیب والناقد النجیب، ضیاء الدین موفق بن أحمد المکی، فإنّه اندرج فی سِلک مادحیه بنظام نظمه، واندمج فی فلک ناصحیه بعصام عزمه حیث قال فیه، ونثر الدرر من فیه:

أسد الإله وسیفه وقناته کالظفر یوم صیاله والناب

جاء النداء من السماء وسیفه بدم الکماة یُلِحُّ فی التسکاب

لا سیف إلّاذو الفقار ولا فتی إلّا علیّ هازم الأحزاب» «۳»

وقال أیضاً: «عن أبی سعید رضی اللّه عنه قال: ذکر رسول اللّه صلّی

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۷/ ۱۸.

(۲) طبقات الحفاظ: ۵۴۹.

(۳) توضیح الدلائل علی ترجیح الفضائل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۰

اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم لعلی رضوان اللَّه تعالی علیه ما یلقی من بعده، فبکی وقال: أسألک بحق قرابتی وصحبتی إلّادعوت اللَّه تعالی أن یقبضنی، قال صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: یا علی تسألنی أن أدعو اللَّه لأجل موجّل؟ فقال یا رسول اللَّه علی ما أُقاتل القوم؟ قال صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم: علی الإحداث فی الدّین.

وعن أبی سعید رضی اللَّه تعالی عنه، عن علیّ کرّم اللَّه تعالی وجهه قال: عهد إلیّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم أن أُقاتل النّاکثین والقاسطین والمارقین، فقیل له: یا أمیر المؤمنین من الناکثون؟ قال کرّم اللَّه تعالی وجهه: الناکثون أهل الجمل والقاسطون أهل الشام والمارقون الخوارج.

رواهما الصالحانی وقال: رواهما الإمام المطلق روایةً ودرایةً أبو بکر بن مردویه، وخطیب خوارزم الموفق أبو المؤیّد أدام اللَّه جمال العلم بمأثور أسانیدهما ومشهود مسانیدهما».

۹- السیوطی: «الموفق بن أحمد بن أبی سعید إسحاق، أبو المؤید، المعروف بأخطب خوارزم.

قال الصّفدی: کان متمکّناً فی العربیة، غزیر العلم، فقیهاً فاضلًا، أدیباً شاعراً، قرأ علی الزمخشری، وله خطب وشعر.

قال القفطی: وقرأ علیه ناصر المطرزی.

ولد فی حدود سنة ۴۸۴. ومات سنة ۵۶۸» «۱».

۱۰- الکفوی: «الموفّق بن أحمد بن محمّد المکّی، خطیب

---

(۱) بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة ۲/ ۳۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۱

خوارزم، أستاذ الإمام ناصر بن عبدالسیّد صاحب المغرب، أبو المؤید.

مولده فی حدود سنة ۴۸۴ کان أدیباً فاضلًا، له معرفة تامّة بالفقه والأدب، أخذ عن نجم الدین عمر النسفی، عن صدر الإسلام أبی الیسر البزدوی، عن یوسف السیاری، عن الحاکم النوقدی، عن أبی بصیر الهندوانی، عن أبی بکر الأعمش، عن أبی بکر الإسکاف، عن أبی سلیمان الجوزجانی، عن محمّد عن أبی حنیفة.

وأخذ علم العربیة عن الزمخشری.

وأخذ عنه الفقه والعربیة ناصر بن عبدالسید صاحب المغرب.

مات سنة ۵۹۸» «۱».

کتاب کتائب أعلام الأخیار ... ص: ۱۷۱

وقد ذکر الکفوی فی خطبة کتابه ما نصّه:

«وبعد، فإنّ سنة اللَّه الجلیلة الجاریة فی بریّته، ونعمته اللطیفة الجاریة علی خلیقته أن یحدث فی کلّ عصر من الأعصار طائفة من العلماء فی المدائن والأمصار، یتجاولون تجاول فرسان الطّراد فی مضمار النظار، ویتصاولون تصاول آساد الجلاد فی معترک التنظار،

للّه درّهم، لا زال كرّهم وفرّهم، فجعل توفيقه رفيقهم وسَهّل إلى اقتباس العلم طريقهم، بحيث يجمع فی كلّ منهم العلم والعمل، ويشاهد فيهم حلاوة الفهم والأصل، فيفوّض إليهم خدامة القضاء والفتوى ويُفاض عليهم نعمة الدنيا والعقبى، إذ يتّم بحكمهم وعلمهم حكم الدّين ومهام الأمّة، وينتظم برأيهم وقلمهم

---

(۱) كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۲

مصلحة الخاصّة والعامّة، فإنّ للّه تعالى فی قضائه السّابق وقدره اللّاحق، وقائع عجيبة ترد فی أوقاتها وقضايا غريبة تجرى إلى غاياتها، ولولا وجود تلك الطّائفة العليّة المتحلّية بالفضائل الجليّة من يقوم بكشف قناع هذه الوقائع، ومن يلتزم بحلّ مشكلات هذه البدائع، وهذا هداية من اللّه تعالى، والحمد للّه الّذى هدانا لهذا.

ثمّ الحمد للّه على ما أسبغ من نعمائه المتوافرة وآلائه المتكاثرة على هذا العبد الذليل الفقير إلى رحمة اللّه الجليل القدير، خادم ديوان الشرع المصطفوى محمود بن سليمان الشهير بالكفوى، بصّره اللّه بعيوب نفسه وختم له بالخير آخر نفسه، وجعل يومه خيراً من أمسه، حيث وفّقه فی العقائد أحقّها وأتقنها، ويسّره من المذاهب أصوبها وأوزنها، وأعطاه من العلوم أشرفها، وأولاه من الفنون ألطفها، ومن لطائف تلك النعم الجليلة وجلائل هاتيك الآلاء الجزيلة، ما ساقه إلى جمع أخبار فقهاء الأعصار من ذى الفتيا وقضاة الأمصار، من لدن نبيّنا محمّد صلّى اللّه عليه وسلّم إلى مشايخنا فی تلك الأوان، حسبما قضوا وأفتوا وأفادوا واستفادوا، فی دور من أدوار الزمان ....»

وذكره كاشف الظنون بقوله: «كتائب أعلام الأخيار من فقهاء مذهب النعمان المختار، للمولى محمود بن سليمان الكفوى المتوفى سنة ۹۹۰» «۱».

وقد أكثر من النقل عنه أبو مهدى عيسى الثعالبى، فی كتابه (مقاليد الأسانيد)، حيث اعتمد عليه واستند إلى كلامه بترجمة الزين العراقى،

---

(۱) كشف الظنون ۲/ ۱۴۷۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۳

وبترجمة التفتازانى، وبترجمة الطحاوى، وهكذا...

وكذا غلام على آزاد فی كتابه (سبحة المرجان).

وشاه ولى اللّه والد (الدهلوى) فی (الانتباه فی سلاسل أولياء اللّه).

و (الدهلوى) نفسه فی كتابه (بستان المحدثين) بترجمة الطّحاوى.

اعتبار كتاب المناقب للخوارزمى ... ص: ۱۷۳

ثمّ إن كتاب (مناقب على) للخطيب الخوارزمى، من الكتب المعتبرة المنقول عنها والمستند إليها، فی مختلف المسائل، وإليك طرفاً من الموارد التى اعتمد كبار علماء القوم فيها عليه ونقلوا عنه فی مؤلّفاتهم المشهورة.

قال الحافظ الكنجى:

«أخبرنى المقرئ أبو إسحاق بن بركة الكتبى، فی مسجده بمدينة الموصل، عن الحافظ أبى العلاء الحسن بن أحمد بن الحسن

الهمدانی، عن أبی الفتح عبدوس، عن الشریف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری، فی داره بأصبهان، أخبرنا الحافظ أبو بکر أحمد بن موسی بن مردویه بن فورک، أخبرنا أحمد بن محمّد بن السّری، حدّثنا المنذر بن محمّد بن المنذر حدّثنی أبی، حدّثنی عمی الحسین بن سعید، عن أبیه عن إسماعیل ابن زیاد البزّاز، عن إبراهیم بن مهاجر، حدّثنی یزید بن شراحیل الأنصاری کاتب علی علیه السلام قال سمعت علیّاً یقول:

حدّثنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأنا مسنده إلی صدری فقال:

أی علی، ألم تسمع قول اللَّه تعالی «إن الّذین آمنوا وعملوا الصالحات أولئک هم خیر البریة» أنت وشیعتک، وموعدی وموعدکم الحوض، إذا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۴

جاءت الأمم للحساب تدعون غرّاً محجّلین.

قلت: هکذا ذکره الحافظ أبو المؤید موفق بن أحمد بن المکی الخوارزمی فی مناقب علیّ «۱».

«وبهذا الإسناد عن ابن شاذان قال: حدّثنی أبو محمّد الحسن بن أحمد المخلّدی من کتابه، عن الحسین بن إسحاق، عن محمّد بن زکریا، عن جعفر ابن محمّد، عن أبیه، عن علی بن الحسین عن أبیه عن أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب (ع) قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنّ اللَّه تعالی جعل لأخی علیّ فضائل لا تحصی کثرة، فمن ذکر فضیلة من فضائله مقرّاً بها غفر اللَّه له ما تقدّم من ذنبه وما تأخّر، ومن کتب فضیلة من فضائله لم تزل الملائکة تستغفر له ما بقی لتلک الکتابة رسم، ومن استمع فضیلة من فضائله غفر اللَّه له الذنوب التی اکتسبها بالاستماع، ومن نظر إلی فضیلة من فضائله غفر اللَّه له الذنوب التی اکتسبها بالنظر.

ثمّ قال: النظر إلی وجه علی عبادة، وذکره عبادة، ولا یقبل اللَّه إیمان عبد إلّابولایته والبراءة من أعدائه.

قلت: ما کتبناه إلّامن حدیث ابن شاذان. رواه الحافظ الهمدانی وتابعه الخوارزمی» «۲».

وقال الحافظ الزرندی: أنشد الخطیب ضیاء الدّین أخطب خوارزم الموفّق بن أحمد المکّی رحمه اللَّه:

---

(۱) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۴۶.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۵

أسد الإله وسیفه وقناته کالظفر یوم صیاله والنّاب

جاء النّداء من السماء وسیفه بدم الکماة یُلطّخ فی التسکاب

لا سیف إلّاذو الفقار ولا فتی إلّا علی هازم الأحزاب» «۱»

وقال ابن الوزیر- فی (الروض الباسم): «وتولّی حمل الرأس أی رأس الحسین علیه السلام بشر بن مالک الکندی ودخل به علی ابن زیاد وهو یقول:

إملأ رکابی فضّة وذهباً أنا قتلت الملک المحجّبا

قتلت خیر النّاس أُمّا وأبا

ولقد صدق هذا القائل الفاسق فی الحدیث وتقریظ هذا السیّد الذبیح، ولقی اللَّه بفعله القبیح، وأمر عبیداللَّه بن زیاد من فور رأس الحسین علیه السلام حتّی ینصب فی الرمح فتحاماه الناس، فقام طارق بن المبارک فأجابه إلی ذلک وفعله، ونادی فی النّاس وجمعهم فی المسجد الجامع، وصعد المنبر وخطب خطبة لا یحلّ ذکرها، ثمّ دعا عبیداللَّه بن زیاد جریر ابن قیس الجعفی فسلّم إلیه رأس الحسین ورؤوس أهله وأصحابه، فحملها حتّی قدموا دمشق، وخطب جریر خطبة فیها کذب وزور، ثمّ أحضر الرأس فوضعه بین یدی

یزید، فتکلّم بکلام قبیح، قد ذکره الحاکم والبیهقی وغیر واحد من أشیاخ أهل النقل بطریق ضعیف وصحیح، وقد ذکره أخطب الخطباء ضیاء الدین أبو المؤیّد موفق الدّین ابن أحمد الخوارزمی فی تألیفه فی مقتل الحسین، وهو عندی فی مجلّدین».

---

(۱) نظم درر السمطین: ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۶

ترجمة ابن الوزیر ... ص: ۱۷۶

«محمّد بن إبراهیم بن علی بن المرتضی بن الهادی بن یحیی بن الحسین بن القاسم بن إبراهیم بن إسماعیل بن إبراهیم بن الحسن بن الحسن بن علی بن أبی طالب، العز أبو عبداللّه الحسنی الیمانی الصنعانی، أخو الهادی الآتی، ولد تقریباً سنة خمس وستّین وسبعمائة، وتعاطی النظم فبرع فیه، وصنّف فی الردّ علی الزیدیّة العواصم والقواصم فی الذبّ عن سنّة أبی القاسم، واختصره فی الرّوض الباسم عن سنّة أبی القاسم وغیره، وذکره التقی بن فهد الهاشمی فی معجمه» «۱».

وقال ابن الصباغ المالکی: «ومن کتاب الآل لابن خالویه، ورواه أبو بکر الخوارزمی فی کتاب المناقب، عن بلال بن حمامة، قال: طلع علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ذات یوم متبسّماً ضاحکاً، ووجهه مشرق کدائرة القمر، فقام إلیه عبدالرحمن بن عوف فقال: یا رسول اللّه ما هذا النور؟ قال: بشارة أتتنی من ربی فی أخی وابن عمی وابنتی، فإنّ اللّه زوج علیّاً من فاطمة، وأمر رضوان خازن الجنان فهزّ شجرة طوبی فحملت رقاقاً یعنی صکاکاً بعدد محبّی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکة من نور، ودفع إلی کلّ ملک صکّاً، فإذا استوت القیامة بأهلها نادت الملائکة فی الخلائق، فلا یبقی محبٌّ لأهل البیت إلّادفعت إلیه صکّاً فیه فکاکه من النّار، فصار حب أخی وابن عمّی وبنتی فکاک رقاب رجال ونساء» «۲».

وقال: «ومن مناقب ضیاء الدّین الخوارزمی، عن ابن عبّاس قال: لمّا

---

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۶/ ۲۷۲.

(۲) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۷

آخی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بین أصحابه من المهاجرین والأنصار، وهو أنّه صلّی اللّه علیه وسلّم آخی بین أبی بکر وعمر (رض)، وآخی بین عثمان وعبد الرحمن بن عوف، وآخی بین طلحة والزبیر، وآخی بین أبی ذر الغفاری والمقداد رضوان اللّه علیهم أجمعین، ولم یؤاخ بین علیّ بن أبی طالب وبین أحدٍ منهم، خرج علیّ مغضباً حتّی أتی جدولًا من الأرض، وتوسّده ذراعه ونام فیه، تسفی الریح علیه التراب، فطلبه النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، فوجده علی تلک الصّفة، فوکزه برجله وقال له: قم، فما صلحت أن تکون إلّاأبا تراب، أغضبت حین آخیت بین المهاجرین والأنصار ولم اواخ بینک وبین أحدٍ منهم؟ أما ترضی أن تکون منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی، ألا من أحبّک فقد حفّ بالأمن والإیمان، ومن أبغضک أماته اللّه میتة جاهلیّة» «۱».

قال: «ومن کتاب المناقب لأبی المؤیّد، عن أبی برزة قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ونحن جلوس ذات یوم: والّذی نفسی بیده لا تزول قدم عن قدم یوم القیامة حتّی یسأل اللّه تبارک وتعالی الرجل عن أربع، عن عمره فیما أفناه، وعن جسده فیما أبلاه، وعن ماله ممّ کسب وفیم أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. فقال له عمر: ما آیة حبّکم؟

فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلی جانبه وقال: آیة حُبّی حبّ هذا من بعدی» «۲».

وقال الحافظ السمهودی بعد حدیث: من کنت مولاه فعلی مولاه:

«قال الإمام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النّبیّ صلّی اللَّه علیه

---

(۱) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۳۸.

(۲) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۱۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۸

وسلّم مسئول عنها یوم القیامة، وروی فی قوله تعالی «وقفوهم إنّهم مسئولون» «۱»

أی عن ولایة علی وأهل البیت، لأنّ اللَّه أمر نبیه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یعرّف الخلق أنّه لا یسألهم عن تبلیغ الرّسالة أجرا إلّاالمودّة فی القربی، والمعنی إنّهم یسألون هل والوهم حقّ الموالاة کما أوصاهم النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أم أضاعوها وأهملوها، فیکون علیهم المطالبة والتبعة...

ویشهد لذلک ما أخرجه أبو المؤیّد فی کتاب المناقب فیما نقله أبو الحسن علی السفاقسی ثمّ المکی فی الفصول المهمّة، عن أبی برزة رضی اللَّه عنه، قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ونحن جلوس ذات یوم:

والّذی نفسی بیده لا تزول قدم عن قدم یوم القیامة حتّی یسأل اللَّه تعالی الرّجل عن أربع، عن عمره فیما أفناه، وعن جسده فیما أبلاه، وعن ماله ممّا اکتسبه وفیما أنفقه، وعن حبنا أهل البیت. فقال له عمر رضی اللَّه عنه:

یا نبیّ اللَّه ما آیة حبّکم؟ فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلیه جانبه وقال: آیة حبّی حبّ هذا من بعدی» «۲».

قال: «فی کتاب الآل لابن خالویه، ورواه أبو بکر الخوارزمی فی کتاب المناقب، عن بلال بن حمامة رضی اللَّه عنه، قال: طلع علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ذات یوم متبسّماً ضاحکاً ووجهه مشرق کدائرة القمر، فقام إلیه عبدالرحمن بن عوف رضی اللَّه عنه فقال: یا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ما هذا النّور؟ قال: بشارة أتتنی من ربّی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللَّه تعالی زوج علیّاً من فاطمة وأمر رضوان خازن

---

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

(۲) جواهر العقدین ۲/ ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۷۹

الجنان، فهزّ شجرة طوبی فحملت رقاقاً یعنی صکاکاً بعدد محبّی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکة من نور، ودفع إلی کلّ ملک صَکاً، فإذا استوت القیامة بأهلها نادت الملائکة فی الخلائق، فلا یبقی محبّ لأهل البیت إلّا دفعت إلیه صکّاً فیه فکاکه من النار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک رقاب رجال ونساء من امتی من النّار» «۱».

وقال ابن حجر الهیتمی المکی: «أخرج أبو بکر الخوارزمی «۲» أنّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج علیهم، ووجهه مشرق کدائرة القمر، فسأله عبدالرحمن ابن عوف، فقال: بشارة أتتنی من ربی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللَّه زوّج علیّاً من فاطمة، وأمر رضوان خازن الجنان، فهزّ شجرة طوبی فحملت رقاقاً یعنی صکاکاً بعدد محبّی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکة من نور، دفع إلی کلّ ملک صکّاً، فإذا استوت القیامة بأهلها نادت الملائکة فی الخلائق، فلا یبقی محبّ لأهل البیت إلّادفعت إلیه صکّاً فیه فکاکه من النّار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک رقاب رجال ونساء من أمّتی من النار» «۳».

وقال ابن باکثیر: «روی أبو بکر الخوارزمی «۴» عن أبی القاسم بن محمّد أنّه قال: کنت بالمسجد الحرام، فرأیت النّاس مجتمعین حول

مقام إبراهيم الخليل على نبيّنا وعليه أفضل الصّلوة والسّلام، فقلت: ما هذا؟

فقالوا: راهب قد أسلم وجاء إلى مكّة، وهو يحدّث بحديث عجيب،

---

(۱) جواهر العقدين ۲/ ۲۴۱.

(۲) وكنية الخوارزمى «أبو المؤيد» و «أبو بكر الخوارزمى» شخص آخر.

(۳) الصواعق المحرقة: ۱۰۳.

(۴) وكنية الخوارزمى «أبو المؤيد» و «أبو بكر الخوارزمى» شخص آخر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۰

فأشرفت عليه، فإذا هو شيخ كبير عليه جبّة صوف وقلنسوة صوف، عظيم الجثّة، وهو قاعد عند المقام يحدّث النّاس، وهم يستمعون إليه، قال:

بينما أنا قاعد فى صومعتى فى بعض الأيّام، إذ أشرفت منها إشرافةً، فإذا بطائر كالنّسر كبير قد سقط على صَخرةٍ على شاطئ البحر فتقايا، فرمى من فيه بربع إنسان، ثمّ طار وغاب يسيراً ثمّ عاد فتقايا ربعاً آخر، ثمّ طار، فدنت الأجزاء بعضها من بعض فالتأمت، فقام منها إنسان كامل، وأنا متعجّب ممّا رأيت، فإذا بالطّائر قد انقضّ عليه، فاختطف ربعه ثمّ طار، ثمّ عاد فاختطف ربعاً آخر، وهكذا يفعل إلى أن اختطفه جميعه، فبقيت أتفكّر وأتحسّر من عدم سؤالى له عن قصّته، فلمّا كان اليوم الثانى فإذا أنا بالطائر قد أقبل وفعل كفعله بالأمس، فلمّا التأمت الأجزاء وصارت شخصاً كاملًا، نزلت من صومعتى مبادراً إليه، وسألته باللَّه من أنت يا هذا؟ فسكت، فقلت: بحق من خلقك إلّاما أخبرتنى من أنت، فقال: أنا ابن ملجم، قلت: فما قصّتك مع هذا الطّائر؟ قال إنّى قتلت علىّ بن أبى طالب، فوكّل اللَّه بى هذا الطائر يفعل بى ما ترى كُلَّ يوم، فخرجت من صومعتى وسألت عن على بن أبى طالب من هو؟ فقيل لى: إنّه ابن عمّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فأسلمت وأتيت مأتاى هذا إلى بيت اللَّه الحرام قاصداً للحجّ وزيارة النّبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

وقال: «أخرج أبو المؤيّد فى كتاب المناقب فيما نقله أبو الحسن على السفاقسى ثمّ المكّى فى الفصول المهمّة، عن أبى برزة رضى اللَّه عنه قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ونحن جلوس ذات يوم: والّذى نفسى بيده، لا تزول قدم عن قدم يوم القيامة حتّى يسأل اللَّه الرّجل عن أربع، عن

---

(۱) وسيلة المآل فى مناقب الآل- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۱

عمره فيما أفناه، وعن جسده فيما أبلاه، وعن ماله ممّا اكتسبه وفيما أنفقه، وعن حبّنا أهل البيت. فقال عمر رضى اللَّه عنه: ما آية حبّكم؟ فوضع يده على رأس علىّ وهو جالس إلى جانبه وقال: آية حبّى حبّ هذا من بعدى» «۱».

وقال المطيرى: «الحديث الرابع والستّون من كتاب الآل لابن خالويه ورواه أبو بكر الخوارزمى فى كتاب المناقب، عن بلال بن حمامة رضى اللَّه عنه، قال: طلع علينا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم ذات يوم متبسّماً ضاحكاً ووجهه مشرق كدائرة القمر، فقام إليه عبدالرحمن بن عوف فقال يا رسول اللَّه ما هذا النّور؟ قال: بشارة أتتنى من ربّى فى أخى وابن عمّى وابنتى، فإنّ اللَّه زوج علياً من فاطمة رضى اللَّه عنها، وأمر رضوان خازن الجنان فهزّ شجرة طوبى فحملت رقاقاً يعنى صكاكاً بعدد محبّى أهل البيت، وأنشأ تحتها ملائكة من نور، ودفع إلى كلّ ملك صكّاً، فإذا استوت القيامة بأهلها نادت الملائكة فى الخلائق، فلا يبقى محبّ لأهل البيت إلّا دفعت إليه صكّاً فيه فكاكه من النار، فصار أخى وابن عمّى وابنتى فكاك رقاب رجال ونساء من أمّتى من النار» «۲».

وقال ولىّ اللَّه اللكهنوى: «أخرج أبو بكر الخوارزمى إنّه صلّى اللَّه عليه وسلّم خرج عليهم ووجهه مشرق كدائرة القمر، فسأله

عبـدالرحمن بن عوف فقـال: بشارة أتتنی من ربّی فی أخی وابن عمّی وابنتی، بأنّ اللّه زوّج علیّاً من فاطمـة، وأمر رضوان خازن الجنان فهز شجرة طوبی فحملت رقاباً یعنی صکاکاً بعدد محبی أهل البیت، وأنشأ تحتها ملائکة من نور، ودفع إلی کلّ ملکٍ صکّاً فیه فکاکه من النّار، فصار أخی وابن عمّی وابنتی فکاک

---

(۱) وسیلة المآل فی مناقب الآل- مخطوط.

(۲) الریاض الزاهرة فی مناقب آل بیت النبیّ وعترته الطاهرة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۲

رقاب رجال ونساءٍ من النّار.

قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا یحبّنا أهل البیت إلّامؤمن تقیّ ولا یبغضنا إلّامنافق شقی» «۱».

فوق ذلـک کله ... أنّ (الـدهلوی) مع إبـائه عن قبول کثیرٍ من الحقائق المنقولـة من طرق القوم والواردة فی کتبهم، یعتمـد علی روایة الخطیب الخوارزمی فی کتابه، ویـذکره فی عـداد الأئمّة الأعلام من أهل السـنّة، من قبیل ابن مندة وابن مردویه وأمثالهما، فراجع کتابه فی باب المکائد، فی المکیدة رقم ۸۴ «۲» کما أنّه فی موضع آخر یذکر الخوارزمی ویستشـهد بکتابه، فی عداد ابن أبی شیبة، وأحمد بن حنبـل، والنسـائی، وأبی نعیم الأصـفهانی، وأمثـالهم ... ویـدعی أنّ الإمامیـة فی إثبات فضائل أمیر المؤمنین وأهل البیت عیالٌ علی أهل السنّة، ممّن ذکرهم وغیرهم ... وقد تقدم کلامه.

«۱۷» روایة الحاکمی القزوینی ... ص: ۱۸۲

اشارة

قال الحافظ محبّ الدین الطبری: «ذکر شبهه بخمسةٍ من الأنبیاء علیهم السلام فی مناقب لهم:

عن أبی الحمراء قـال: قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی ابن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر

---

(۱) مرآة المؤمنین فی مناقب آل بیت سیّد المرسلین- مخطوط.

(۲) التحفة الإثنا عشریة: ۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۳

إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه القزوینی الحاکمی» «۱».

وقـال الحافـظ الطبری: «عن أبی الحمراء، قـال قال رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسـلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی» «۲».

ترجمة أبی الخیر الحاکمی ... ص: ۱۸۳

وأبو الخير الحاكمى القزوينى إمام كبير من أئمّتهم:

١- الرافعى: أحمد بن إسماعيل بن يوسف بن محمّد بن العبّاس، أبو الخير الطّالقانى القزوينى، إمام كثير الخير والبركة، نشأ فى طاعة اللَّه تعالى وحفظ القرآن وهو ابن سبع على ما بلغنى، وحصّل بالطلب الحثيث العلوم الشرعية حتّى برع فيها رواية ودراية وتعليماً وتذكيراً وتصنيفاً، وعظمت بركته وفائدته، وكان مديماً للذكر وتلاوة القرآن فى مجيئه وذهابه وقيامه وقعوده وعامّة أحواله، وسمعت غير واحد ممّن حضر عنده- بعد ما قضى نحبه عند تعبيته للمغتسل وقبل أن ينقل إليه- أن شفتيه كانتا تتحرّكان كما كان يحرّكهما طول عمره بذكر اللَّه تعالى، وكان يقرأ عليه العلم وهو يصلّى ويقرأ القرآن ويصغى مع ذلك إلى القرائة، وقد ينبّه القارئ على

---

(١) الرياض النضرة فى مناقب العشرة المبشرة (٣- ۴): ١٩۶.

(٢) ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى: ۶٨.

زلّته.

وصنّف الكثير فى التفسير والحديث والفقه وغيرهما، مطوّلًا ومختصراً، وانتفع بعلمه أهل العلم وعوام المسلمين.

سمع الكثير بقزوين ونيسابور وبغداد وغيرها، وفهرست مسموعاته متداول، وتكلّم بعض المجازفين فى سماعه من أبى عبداللَّه محمّد الفراوى بظن فاسدٍ وقع لهم، وقد شاهدت سماعاته منه لكتب، فمنها الوجيز للواحدى، سمعه منه بقرائة الحافظ عبدالرزّاق الطبسى فى ستّة مجالس، وقعت فى شعبان ورمضان سنة ثلاثين وخمسمائة، نقلت معناه من خط الإمام أبى البركات الفراوى، وذكر أنّه نقله من خطّ تاج الإسلام أبى سعد السّمعانى، وسمع منه الترغيب لحميد بن زنجويه بقراءة تاج الإسلام أبى سعد فى ذى الحجّة سنة تسع وعشرين وخمسمائة، وسمع من الفراوى جزءً من حديث يحيى بن يحيى بروايته عن عبد الغافر الفارسى، عن أبى سهل بن أحمد الإسفرائنى، عن داود بن الحسين البيهقى، عن يحيى بن يحيى، بقراءة الحافظ أبى القاسم على بن الحسن بن هبة اللَّه الدمشقى سنة تسع وعشرين وخمسمائة، وسمع منه الأربعين تخريج محمّد بن إيزديار الغزنوى من مسموعاته بقراءة السّيّد أبى الفضل محمّد بن على بن محمّد الحسينى، فى رجب سنة تسع وعشرين، نقلت السّماعين من خط مذكور بن محمّد الشيبانى البغدادى،

رأيت بخط تاج الإسلام أبى سعد السّمعانى أنه رحمه اللَّه سمع من الفراوى دلائل النبوّة وكتاب البعث والنشور وكتاب الأسماء والصفات وكتاب الاعتقاد، كلّها من تصانيف أبى بكر الحافظ البيهقى، بروايته عن المصنّف، فى شهور سنة ثلاثين وخمسمائة بقراءة تاج الإسلام.

ووجد مع علمه وعبادته الوافرين القبول التام عند الخواص والعوامّ، وارتفع قدره وانتشر صيته فى أقطار الأرض، وتولّى تدريس النظاميّة ببغداد قريباً من خمسة عشر سنة، مكرماً فى حرم الخلافة مرجوعاً إليه فاضلًا مقبولًا فتواه فى مواقع الاختلاف.

وهو رحمه اللَّه خال والدتى وجدى لأُمّى من الرضاع، ولبست من يده الخرقة بكرة يوم الخميس الثانى من شهر اللَّه رجب سنة اثنتين وثمانين وخمسمائة بهمدان، وشيخه فى الطريقة الإمام أبو الأسعد هبة الرحمن بن عبدالواحد القشيرى ليس الخرقة بيده بنيسابور، فى رباط جدّه الأستاذ أبى على الدقّاق بمشهد الإمام محمّد بن يحيى رحمهم اللَّه.

وسمعت منه الحديث الكثير، وكان يعجبه قراءتى، ويأمر الحاضرين بالإصغاء إليها.

وكان رحمه اللَّه ماهراً فى التفسير، حافظاً لأسباب النزول وأقوال المفسّرين، كامل النظر فى معانى القرآن ومعانى الحديث» «١».

٢- الذهبى: «وفيها توفى القزوينى، العلّامة رضى الدين أبو الخير، أحمد بن إسماعيل بن يوسف الطالقانى، الفقيه الشافعى الواعظ، ولد سنة اثنتى عشرة وخمسمائة، وتفقّه على الفقيه ملكداد العمركى، ثمّ بنيسابور على محمّد بن يحيى، حتّى فاق الأقران، وسمع من

الفراوی وزاهر وخلق، ثمّ قدم بغداد قبل الستین، ودرس بها ووعظ، ثمّ قدمها قبل السبعین، ودرّس بها ووعظ، ثمّ قدمها قبل التسعین ودرّس بالنظامیة.

وکان إماماً فی المذاهب والخلاف والأصول والتفسیر والوعظ، وروی

---

(۱) التدوین فی ذکر أهل العلم بقزوین ۶۰- ۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۶

کتباً کباراً، ونفق کلامه علی النّاس لحسن سمته وحلاوة منطقه وکثرة محفوظاته، وکان صاحب قدم راسخ فی العبادة عدیم النظیر کبیر الشأن.

رجع إلی قزوین سنة ثمانین ولزم العبادة إلی أن مات فی المحرّم رحمه اللّه» «۱».

۳- الیافعی: «توفی الفقیه العلّامة الشافعی القزوینی، الواعظ، أبو الخیر، أحمد بن إسماعیل الطالقانی، قدم بغداد، ودرّس بالنظامیة، وکان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والوعظ، وروی کتباً کباراً، ونفق کلامه لحسن سمته وحلاوة منطقه وکثرة محفوظاته، وکان صاحب قدم راسخ فی العبادة کبیر الشأن عدیم النظیر، رجع إلی قزوین سنة ثمانین ولزم العبادة إلی أن مات فی محرّم السنة المذکورة رحمه اللّه» «۲».

۴- ابن الجزری: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن العباس، أبو الخیر الحاکمی الطالقانی، القزوینی، مقرء متصدّر صالح خیر، له معرفة بعلوم کثیرة، وله کتاب التبیان فی مسائل القرآن، ردّاً علی الحلولیّة والجهمیّة، أقرء الغایة لأبی مهران عن زاهر بن طاهر الشحامی، وقرأ بالرّوایات علی إبراهیم بن عبد الملک القزوینی صاحب ابن معشر، قرأ علیه ابنه محمّد ومحمّد ابن مسعود ابن أبی الفوارس القزوینی وإلیاس بن جامع وعبدان بن سعید القصری.

توفی فی المحرم سنة تسعین وخمسمائة عن نحو تسعین سنة» «۳».

۵- الأسنوی: «الشیخ أبو الخیر أحمد بن إسماعیل بن یوسف

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۱۰۰- ۱۰۱.

(۲) مرآة الجنان ۳/ ۳۵۳- حوادث ۵۹۰.

(۳) طبقات القرّاء ۱/ ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۷

القزوینی الطالقانی، کان عالماً بعلوم متعدّدة، قرأ علی محمّد بن یحیی، ثمّ صار معیده علی ملکداد بن علی القزوینی السابق ذکره فی الأصل، وسمع وحدّث، ولد بقزوین سنة ثنتی عشرة وخمسمائة أو إحدی عشرة، ذکره الرافعی فی الأمالی فقال: کان إماماً کثیر الخیر وافر الحظّ من علوم الشرع، حفظاً وجمعاً ونشراً بالتعلیم والتذکیر والتصنیف، وکان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللّه تعالی ومن تلاوة القرآن، وکان یعقد مجلس الوعظ للعامة فی ثلاثة أیّام من الأسبوع منها یوم الجمعة، فتکلّم یوماً فیها علی عادته وکان الیوم الثانی عشر من المحرم سنة تسعین وخمسمائة، واستطرد إلی قوله تعالی «واتّقوا یوماً ترجعون فیه إلی اللّه» وذکر أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ما عاش بعد نزول هذه الآیة إلّاسبعة أیّام، فلمّا نزل من المنبر حُمَّ ولم یَعش بعدها إلّاسبعة أیّام، فإنّه مات یوم الجمعة ودفن یوم السّبت، وذلک من عجیب الإتفاقات وکأنّه أعلم بالحال فإنّه حان وقت الارتحال.

قال: ولقد خرجت من الدار بکرة ذلک الیوم علی قصد التعزیة، وأنا فی شأنه متفکّر وممّا أصابه منکسر، إذ وقع فی خاطری من غیر نیّة وفکروریّة بیت من شعر وهو:

بکت العلوم بویلها وعویلها لوفاة أحمدها ابن اسماعیلها

کأنّ قائلًا یکلّمنی بذلک، ثمّ أضفت إلیه أبیاتاً بالرویّة. انتهی کلام الرافعی» «۱».

۶- ابن قاضی شهبة: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن

---

(۱) طبقات الشافعیة للأسنوی ۲/ ۱۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۸

العبّاس رضی الدین، أبو الخیر القزوینی الطالقانی، ولد سنة اثنتی عشرة أو إحدی عشرة وخمسمائة، قرأ علی محمّد بن یحیی، وصار مُعید درسه علی ملکداد القزوینی، وقرأ بالرّوایات علی إبراهیم بن عبدالملک القزوینی، وصنّف کتاب البیان فی مسائل القرآن ردّاً علی الحلولیة والجهمیّة، وصار رئیس الأصحاب، وقدم بغداد فوعظ بها وحصل له قبول تامّ، وکان یتکلّم یوماً وابن الجوزی یوماً، ویحضر الخلیفة وراء الأستار، ویحضر الخلائق والأمم، وولّی تدریس النظامیة ببغداد سنة تسع وستّین إلی سنة ثمانین، ثمّ عاد إلی بلده. ذکره الإمام الرّافعی فی الأمالی وقال: کان إماماً کثیر الخیر وافر الحظّ من علوم الشرع، حفظاً وجمعاً ونشراً بالتعلیم والتذکیر والتصنیف.

وقال الحافظ عبدالعظیم المنذری: وحکی عنه غیر واحد أنّه کان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللّه تعالی ومن تلاوة القرآن.

توفّی فی المحرّم سنة تسعین وخمسمائة، وقیل سنة تسع وثمانین، قال السبکی فی شرح المنهاج: وذکر أبو الخیر فی کتابه حظائر القدس لرمضان أربعین وستّین اسماً» «۱».

۷- السبکی: «أحمد بن إسماعیل بن یوسف بن محمّد بن العبّاس، الشیخ أبو الخیر، القزوینی الطالقانی، الشیخ الإمام الصوفی الواعظ، الملقّب رضی الدّین، أحد الأعلام.

ولد فی سنة اثنتی عشرة وخمسمائة بقزوین، وقیل سنة إحدی عشرة، وتفقّه علی محمّد بن یحیی، وسمع الکثیر من أبیه، وأبی عبداللّه

---

(۱) طبقات الشافعیة لابن قاضی شهبة ۲/ ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۸۹

محمّد بن الفضل الفراوی، وزاهر الشحامی، وعبد المنعم بن القشیری، وعبد الغافر الفارسی، وعبد الجبار الخوارزمی، وهبة اللّه بن البسری، ووجیه بن طاهر، وأبی الفتح بن البطی، وغیرهم، بنیسابور وبغداد وغیرهما، روی عنه ابن القرشی، ومحمّد بن علی بن أبی النهد الواسطی، والموفق عبداللطیف بن یوسف، والإمام الرافعی، وغیرهم، درّس ببلده مدّة ثمّ ببغداد ثمّ عاد إلی بلده ثمّ إلی بغداد ودرّس بالنظامیة، وحدّث بکبار الکتب کتاریخ الحاکم، وسنن أبی داود، وصحیح مسلم، ومسند إسحاق، وغیرها، وأملی عدّة مجالس. قال ابن النجّار: کان رئیس أصحاب الشافعی، وکان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والتفسیر والوعظ والزهد، وحدث عنه الإمام الرافعی فی أماله، وقال فیه: إمام کثیر الخیر موفر الحظ من علوم الشرع حفظاً وجمعاً ونشراً بالتعلیم والتذکیر والتصنیف، وکان لسانه لا یزال رطباً من ذکر اللّه وتلاوة القرآن، وربّما قرئ علیه الحدیث وهو یصلّی ویصغی إلی ما یقول القارئ ویتّبهه إذا زلّ.

قلت: وأطال ابن النجار فی ترجمته والثناء علی علمه ودینه، وروی بإسناده حکایة مبسوطة ذکر أنّه عبّر بها من العجمی إلی العربیّة حاصلها:

إنّ الطالقانی حکی عن نفسه أنّه کان بلید الذّهن فی الحفظ، وأنّه کان عند الإمام محمّد بن یحیی فی المدرسة، وکان من عادة ابن یحیی أن یستعرض الفقهاء کلّ جمعة ویأخذ علیهم ما حفظوه، فمن وجده مقصّراً أخرجه، فوجد الطالقانی مقصّراً فأخرجه، فخرج فی اللیل وهو لا یدری أین یذهب، فنام فی أتّون حمّام، فرأی النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، فتفل فی فمه مرّتین، وأمره بالعود إلی المدرسة،

فعاد ووجد الماضی محفوظاً

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۰

واحْتدّ ذهنه جداً، قال: فلمّا کان یوم الجمعة، وکان من عادة الإمام محمّد بن یحیی أن یمضی إلی صلاة الجمعة فی جمع من طلبته، فیصلّی عند الشیخ عبدالرحمن الإسکاف الزهد، قال: فمضیت معه، فلمّا جلس مع الشیخ عبدالرحمن تکلّم الشیخ عبدالرحمن فی شیء من مسائل الخلاف، والجماعة ساکتون تأدّباً معه، ولصغر سنّی وحدّة ذهنی جعلت أعترض علیه وأُنازعه، والفقهاء یشیرون إلیّ بالإمساک وأنا لا ألتفت، فقال لهم الشیخ عبدالرحمن: دعوه فإنّ هذا الّذی یقوله لیس هو منه إنّما هو من الّذی علّمه، قال: ولم یعلم الجماعة ما أراد وفهمت وعلمت أنّه مکاشفة.

قال ابن النجّار: وقیل إنّه کان مع کثرة اشتغاله یدوام الصیام، یفطر کلّ لیلة علی قرصٍ واحد.

وحکی أنّه لما دعی إلی تدریس النظامیّة جاء بالحلقة وحوله الفقهاء وهناک المدرّسون والصّدور والأعیان، فلما استقرّ علی کرسیّ التدریس ودعا دعاء الختمة، التفت إلی الجماعة قبل الشروع فی إلقاء الدّرس وقال:

من أیّ کتب درس التفاسیر تحبّون أن أذکر؟ فعیّنوا کتاباً، فقال: من أیّ سورة تریدون؟ فعیّنوا، وذکر لهم ما أرادوا، وکذلک فعل فی الفقه والخلاف، لم یذکر إلّاما عیّن الجماعة له، فعجبوا لکثرة استحضاره.

قال ابن النجّار: حدّثنی شیخنا أبو القاسم الصوفی قال: صلّی شیخنا القزوینی بالناس التّراویح فی لیالی شهر رمضان، وکان یحضر عنده خلق کثیر، فلمّا کان لیلة الختم دعا وشرع فی تفسیر القرآن من أوّله ولم یزل یفسّر سورة حتّی طلع الفجر، فصلّی بالناس صلوة الفجر بوضوء العشاء، وخرج من الغد إلی المدرسة النّظامیّة، وکان نوبته فی الجلوس بها، فلما تکلّم فی المنبر علی عادته وکان فی المجلس الأمیر قطب الدین قیماز

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۱

والأعیان، فذکر لهم أنّ الشیخ لیلتئذ فسّر القرآن کله فی مجلس واحد، فقال قطب الدّین: الغرامة علی الشیخ واجبة، فالتفت الشیخ وقال: إنّ الأمیر أوجب علینا شیئاً، فإن کان لا یشق علیکم وفینا به، فقالوا: لا بل نُؤثر ذلک، فشرع وفسّر القرآن من أوّل إلی آخره من غیر أن یعید کلمة ممّا ذکر لیلًا، فأبلس الناس من قوّة حفظه وغزارة علمه.

قال أبو أحمد بن سکینة: لمّا أظهر ابن الصاحب الرفض ببغداد، جاءنی القزوینی لیلًا فودّعنی وذکر أنّه متوجّه إلی بلاده، فقلت: إنّک هاهنا طیّبٌ تنفع النّاس، فقال: معاذ اللّه أن اقیم ببلدة یجهر فیها بسبّ أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، ثمّ خرج من بغداد إلی قزوین، وکان آخر العهد به.

قلت: أقام بقزوین معظّماً محترماً إلی أن توفی بها.

قال الرافعی فی الأمالی: کان یعقد المجالس للعامّة ثلاث مرّات فی الأسبوع إحداهما صبیحة یوم الجمعة، فتکلّم علی عادته یوم الجمعة ثانی عشر المحرّم سنة تسعین وخمسمائة فی قوله تعالی «فإن تولّوا فقل حسبی اللّه لا إله إلّاهو» «۱»

وذکر أنّها من أواخر ما نزل، وعدّ الآیات المنزلة آخراً منها «الیوم أکملت لکم دینکم وأتممت علیکم نعمتی» «۲»

ومنها سورة النصر وقوله تعالی: «واتّقوا یوماً ترجعون فیه إلی اللّه» «۳»

وذکر أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ما عاش بعد نزول هذه الآیة إلّا

---

(۱) التوبة ۹: ۱۲۹.

(۲) المائدة ۵: ۳.

(۳) البقرة ۲: ۲۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۲

سبعة أيّام. قال الرّافعی: ولمّا نزل من المنبر حمّ فمات فی الجمعة الاخری، ولم يعش بعد ذلک إلّاسبعة أيّام.

قال: وذلک من عجيب الإتّفاقات. قال: وكأنّه أعلم بالحال وأنّه حان وقت الإرتحال. ودفن يوم السّبت قال: ولقد خرجت من الدار بكرة ذلک اليوم علی قصد التعزية وأنا فی شأنه متفكّر وممّا أصابه منكسر، إذ وقع فی خلدی من غير نية وفكروريّة:

بكت العلوم بويلها وعويلها لوفاة أحمدها ابن اسماعيلها

كأن أحداً يكلّمنی بذلک، ثمّ أضفت إليه أبياتاً بالرويّة ذهبت عنّی، إنتهی واللّه أعلم» «۱».

۸- الداودی: «أحمد بن إسماعيل بن يوسف، أبو الخير الطالقانی القزوينی الشافعی، رضی الدين، أحد الأعلام.

قال ابن النجّار: كان رئيس أصحاب الشافعی، وكان إماماً فی المذهب والخلاف والأصول والتفسير والوعظ كثير المحفوظ أملی الحديث ووعظ، وسمع الكثير من أبی عبداللّه الفراوی، وزاهر الشحّامی، وهبة اللّه السندی، وأبی الفتح بن البطّی، وتفقّه علی ملكداد ومحمّد بن مكّی، ودرّس ببلده وببغداد، وحدّث بالكتب الكبار، وولّی تدريس النظاميّة، وكان كثير العبادة والصلوة، دائم الذّكر، دائم الصّوم، له فی كلّ يوم ختمة، وقال ابن المدينی: كان له يد باسطة فی النظر واطّلاع علی العلوم ومعرفة الحديث، وقال الموفق بن عبداللطيف البغدادی: كان يعمل فی اليوم واللّيل ما يعجز المجتهد عن عمله فی شهر.

---

(۱) طبقات الشافعية الكبری ۶/ ۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۳

ولد سنة اثنتی عشرة وخمسمائة، ومات فی المحرم سنة تسعين» «۱».

«۱۸» روایة الملّاء الإربلی ... ص: ۱۹۳

اشارة

رواه «عن ابن عباس- رضی اللّه عنه- قال:

قال رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلی إبراهيم فی حلمه، وإلی نوحٍ فی فهمه، وإلی يوسف فی جماله، فلينظر إلی علی بن أبی طالب» «۲».

وسيأتی كلام الحافظ محبّ الدين الطبری الدال علی إخراج الملّا هذا الحديث.

ترجمة الملّاء ... ص: ۱۹۳

واشتهر عمر بن محمّد الملّاء بين علماء أهل السنّة ومحدّثيهم بالورع والصلاح، حتّی اقتدی به أكابرهم من السلاطين والعلماء الأعلام:

قال محمّد بن يوسف الشامی فی (سيرته) ما نصّه: «الباب الثالث عشر، فی أقوال العلماء فی عمل المولد الشريف واجتماع الناس له، وما يحمد من ذلک وما يذمّ:

قال الحافظ أبو الخير السخاوی فی فتاواه: عمل المولد الشّريف لم

---

(۱) طبقات المفسرین ۱/ ۳۲.

(۲) وسیلة المتعبدین فی سیرة سیّد المرسلین ۵/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۴

ینقل عن أحد من السّلف الصالح فی القرون الثّلاثة الفاضلة، وإنّما حدث بعدها، ثمّ لا زال أهل الإسلام فی سائر الأقطار والمدن الکبار یحتفلون فی شهر مولده صلّی اللَّه علیه وسلّم، بعمل الولائم البدیعة المشتملة علی الأمور البهیجة الرفیعة، ویتصدّقون فی لیالیه بأنواع الصّدقات، ویظهرون السرور ویزیدون فی المبرّات، ویعتنون بقراءة مولده الکریم، ویظهر علیهم من برکاته فضل عظیم...

وقال الإمام الحافظ أبو محمّد عبدالرّحمن بن إسماعیل المعروف بأبی شامة، فی کتابه الباحث علی إنکار البدع والحوادث: قال الرّبیع قال الشافعی رحمه اللَّه تعالی: المحدثات من الأمور ضربان، أحدهما: ما أُحدث ممّا یخالف کتاباً أو سنةً أو أثراً وإجماعاً، فهذه البدعة هی الضّلالة، والثّانی: ما أُحدث من الخیر لا خلاف فیه لأحدٍ من هذا، فهی محدثة غیر مذمومة، قال عمر رضی اللَّه عنه فی قیام رمضان: نعمت البدعة هذه، یعنی إنّها محدّثة لم تکن، وإذا کانت فلیس فیها ردّ لما مضی، فالبدع الحسنة متّفق علی جواز فعلها والاستحباب لها ورجاء الثّواب لمن حسنت نیّته فیها، وهی کلّ مبتدع موافق لقواعد الشّرعیة، غیر مخالفٍ لشیء منها، ولا یلزم من فعله محذور شرعی، وذلک نحو بناء المنابر والرّبط والمدارس وخانات السّبیل وغیر ذلک، ومن أنواع البرّ الّتی لم تعهد فی الصّدر الأوّل، فإنّه موافق لما جاءت به السنّة من اصطناع المعروف والمعاونة علی البرّ والتقوی.

ومن أحسن البدع ما ابتدع فی زماننا هذا من هذا القبیل، ما کان یفعل بمدینة إربل کلّ عام، فی الیوم الموافق لیوم مولد النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم من الصّدقات والمعروف وإظهار الزّینة والسّرور، فإنّ ذلک مع ما فیه من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۵

الإحسان إلی الفقراء یشعر بمحبّة النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وتعظیمه وإجلاله فی قلب فاعله، وشکر اللَّه تعالی علی ما منّ به من إیجاد رسوله الّذی هو رحمة للعالمین صلّی اللَّه علیه وسلّم، وکان أوّل من فعل ذلک بالموصل عمر بن محمّد الملّا أحد الصالحین المشهورین، وبه اقتدی فی ذلک صاحب إربل وغیره رحمهم اللَّه تعالی» «۱».

وهذه القضیّة بوحدها تکفی لمعرفة جلالة قدر هذا الرجل وعظم شأنه عند أهل السنّة، إذ کان عمله حجةً عندهم ودلیلًا علی جوازه بل علی رجحانه، وذلک بعد مضیّ قرونٍ- فیها العلماء والصالحون- لم یفعل فیها ذلک ... وما ذلک إلّالکثرة اعتقاد القوم بورع هذا الرجل وشدّة وثوقهم بدیانته وصلاحه.

اعتبار کتاب وسیلة المتعبّدین ... ص: ۱۹۵

وکتابه (وسیلة المتعبدین) یعدّ عندهم من خیرة الکتب المؤلّفة فی سیرة النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، ذکره (الدهلوی) فی (أصول الحدیث) فی کتب السّیر فی سیاق سیرة ابن هشام وسیرة ابن إسحاق...

وقال الصدیق حسن خان القنوجی فی کتاب (الحطّة فی ذکر الصحاح الستّة): «وأمّا أحادیث التواریخ والسیر فهی قسمان: قسم یتعلّق بخلق السماء والأرض والحیوانات...

وقسم یتعلّق بوجود النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وأصحابه الکرام وآله

---

(۱) سبل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد ۱/ ۳۶۲- ۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۶

العظام من بدء الولادة إلى الوفاة، ويسمّى «سيرة». كسيرة ابن إسحاق وسيرة ابن هشام وسيرة الملّاء عمر. والكتب المصنّفة فى هذا الباب أيضاً كثيرة جدّاً».

ولقد نقل عن هذا الكتاب واعتمد عليه سائر العلماء:

قال الكابلى فى (الصواقع): «ولأنّ نفى وجوب محبة غير على من الصحابة كذب مفترىً، فقد روى الحافظ أبو طاهر السلفى فى مشيخته عن أنس قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: حب أبى بكر وشكره واجب على أمّتى.

وأخرج ابن عساكر عنه نحوه، ومن طريق آخر عن سعد بن سهل الساعدى.

وأخرج الحافظ عمر بن محمّد بن خضر الملّاء فى سيرته عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أنه قال: إن اللَّه فرض عليكم حب أبى بكر وعمر وعثمان وعلى كما فرض عليكم الصلاة والزكاة والصوم والحج».

فهذا نص كلام الكابلى.

وتجده بعينه فى (التحفة) حيث قال هذا فى جواب الاستدلال باية المودة، فراجعه، لترى كيف ينتحل (الدهلوى) كلام الكابلى، فى بحوث كتابه «۱».

وقد أكثر من النقل عنه: الحافظ المحبّ الطبرى، فى كتابه (الرياض النضرة فى مناقب العشرة المبشرة).

وكذلك السمهودى الحافظ، فإنّه قال:

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۲۰۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۷

«عن جابر- رضى اللَّه عنه- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم:

لا يحبّنا أهل البيت إلّامؤمن تقى، ولا يبغضنا إلّامنافق شقى.

أخرجه الملّاء. قاله المحب» «۱».

وقال السمهودى: «أخرج أبو سعد والملّا فى سيرته حديث:

استوصوا بأهلى خيراً، فإنّى أخاصمكم عنهم غداً، ومن أكن خصيمه أخصمه، ومن أخصمه دخل النار. وحديث: من حفظنى فى أهل بيتى فقد اتّخذ عند اللَّه عهداً. وأخرج الأوّل فقط حديث: أنا وأهل بيتى شجرة فى الجنّة وأغصانها فى الدنيا، فمن شاء اتّخذ إلى ربّه سبيلًا. وأخرج الملّا حديث: فى كلّ خلف من أمّتى عدول من أهل بيتى، ينفون عن هذا الدين تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين، ألا وإنّ أئمّتكم وفدكم إلى اللَّه عزّوجلّ فانظروا من توفدون» «۲».

وقال كاشف الظنون: «وسيلة المتعبّدين، للشيخ الصالح عمر بن محمّد ابن خضر الإربلى، المتوفى سنة ... وهو الّذى كان يعتقده نور الدين الشهيد» «۳».

ذكر الملك نور الدين الشهيد الّذى اعتقد الملّاء ... ص: ۱۹۷

والملك المذكور موصوف عندهم بأحسن الأوصاف:

قال ابن الأثير: «ذكر وفاة نور الدين محمود زنكى- رحمه اللَّه- فى هذه السنة. توفى نور الدين محمود بن زنكى بن آقسنقر، صاحب الشام

---

(۱) جواهر العقدين ۲/ ۲۴۲.

(۲) جواهر العقدين ۲/ ۹۱.

(۳) كشف الظنون ۲/ ۲۰۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۱۹۸

وديار الجزيرة ومصر، يوم الأربعاء، حادى عشر شوّال، بعلّة الخوانيق، ودفن بقلعة دمشق، ونقل منها إلى المدرسة التى أنشأها بدمشق عند سوق الخواصين.

ومن عجيب الاتّفاق أنّه ركب ثانى شوّال، وإلى جانبه بعض الأمراء الأخيار، فقال الأمير: سبحان من يعلم هل نجتمع هنا فى العامل المُقْبِل أم لا؟ فقال نور الدين: لا تقل هكذا، بل سبحان من يعلم هل نجتمع بعد شهر أم لا؟ فمات نور الدين رحمه اللّه بعد أحد عشر يوماً، ومات الأمير قبل الحول، فأخذ كلّ منهما بما قاله...

وكان قد اتّسع ملكه جدّاً، وخطب له بالحرمين الشريفين، وباليمن لمّا دخلها شمس الدّولة بن أيّوب وملكها، وكان مولده سنة إحدى عشرة وخمسمائة، وطبّق ذكره الأرض بحسن سيرته وعدله.

وقد طالعت سير الملوك المتقدمين، فلم أر فيها بعد الخلفاء الراشدين وعمر بن عبدالعزيز، أحسن من سيرته، ولا أكثر تحريّاً منه للعدل، وقد أتينا على كثير من ذلك فى كتاب الباهر من أخبار دولتهم، ولنذكر هاهنا نبذة لعلّه يقف عليها من له حكم فيقتدى به.

فمن ذلك زهده وعبادته وعلمه، فإنّه كان لا يأكل ولا يلبس ولا يتصرّف إلّافى الّذى يخصّه من ملك كان له، قد اشتراه من سهمه من الغنيمة، ومن الأموال المرصدة لمصالح المسلمين، ولقد شكت إليه زوجته من الضّائقةِ، فأعطاها ثلاث دكاكين فى حمص كانت له، يحصل له منها فى السّنة نحو العشرين ديناراً، فلمّا استقلتها قال ليس لى إلّاهذا، وجميع ما بيدى أنا فيه خازن للمسلمين، لا أخونهم فيه ولا أخوض نار جهنّم لأجلك. وكان يصلّى كثيراً باللّيل، وله فيه أوراد حسنة، وكان كما قيل:

جمع الشّجاعة والخشوع لربّه ما أحسن المحراب فى المحراب

وكان عارفاً بالفقه على مذهب أبى حنيفة، ليس عنده فيه تعصّب، وسمع الحديث وأسمعه طلبا للأجر.

وأمّا عدله، فإنّه لم يترك فى بلاده على سعتها مكساً ولا عشراً، بل أطلقها جميعها فى مصر والشام والجزيرة والموصل، وكان يعظّم الشريعة ويقف عند أحكامها، وأحضره إنسان إلى مجلس الحكم فمضى معه إليه، وأرسل إلى القاضى كمال الدين بن الشهرزورى فقال: قد جئت محاكماً فاسلك معى ما تسلك مع الخصوم، وظهر له الحقّ، فوهبه الخصم الّذى أحضره وقال: أردت أن أترك له ما يدعيه، إنّما خفت أن يكون الباعث لى على ذلك الكبر والأنفة من الحضور إلى مجلس الشريعة، فحضرت ثمّ وهبته ما يدّعيه.

وبنى دار العدل فى بلاده، وكان يجلس هو والقاضى فيها ينصف المظلوم، ولو أنّه يهودى من الظالم، ولو أنّه ولده أو أكبر أمير عنده ...

وكان يكرم العلماء وأهل الدّين ويعظّمهم ويقوم إليهم ويجلسهم معه وينبسط معهم ولا يردّ لهم قولًا ويكاتبهم بخطّ يده، وكان وقوراً مهيباً مع تواضعه.

وبالجملة، فحسناته كثيرة ومناقبه غزيرة لا يحتملها هذا الكتاب» «۱».

وقال الذهبى: «السلطان نور الدّين الملك العادل أبو القاسم محمود بن أتابك زنكى بن أقسنقر، تملّك حلب بعد أبيه، ثمّ أخذ دمشق فملكها عشرين سنة، وكان مولده فى شوّال سنة إحدى عشرة وخمسمائة، وكان أجلّ ملوك زمانه وأعدلهم وأدينهم وأكثرهم جهاداً وأسعدهم فى دنياه وآخرته، هزم الفرنج غير مرّة وأخافهم وجرّعهم المِدّ.

---

(۱) الكامل لابن الأثير ۱/ ۵۵- حوادث ۵۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۰

وفی الجملة، محاسنه أبین من الشمس وأحسن من القمر، وکان أسمر طویلًا، ملیحاً ترکی اللحیة، نقیّ الخدّ، شدید المهابة، حسن التّواضع، طاهر اللّسان، کامل العقل والرّأی، سلیماً من التّکبّر، خائفاً من اللّه، قلّ أن یوجد فی الصّلحاء الکبار مثله، فضلًا عن الملوک، ختم اللّه له بالشهادة ونوّله الحسنی إن شاء اللّه وزیادة، فمات بالخوانیق فی حادی عشر شوّال» «۱».

«۱۹» روایة أبی حامد الصالحانی ... ص: ۲۰۰

اشارة

ورواه أبو حامد محمود الصالحانی کما جاء فی (توضیح الدلائل):

«عن الحارث الأعور صاحب رایة أمیر المؤمنین کرّم اللّه وجهه قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم کان فی جمع من الصحابة فقال:

أُریکم آدم فی علمه، ونوحاً فی فهمه، وإبراهیم فی حلمه، فلم یکن بأسرع من أنْ طلع علی کرّم اللّه تعالی وجهه، فقال أبو بکر رضی اللّه عنه:

یا رسول اللّه، قست رجلًا بثلاثة من الرسل، بخ بخ لهذا، من هو یا رسول اللّه؟ فقال النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وبارک وسلّم: یا أبا بکر ألا تعرفه؟ قال:

اللّه تعالی ورسوله أعلم، قال صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: أبو الحسن علی بن أبی طالب. قال أبو بکر رضی اللّه عنه: بخ بخ لک یا أبا الحسن.

---

(۱) العبر فی خبر من غبر ۳/ ۵۸- حوادث ۵۶۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۱

رواه الصالحانی. وفی إسناده أبو سلیمان الحافظ» «۱».

ذکر الصالحانی ... ص: ۲۰۱

وقد ذکر شاه سلامة اللّه الهندی فی کتابه (معرکة الاراء) أبا حامد الصالحانی، وأفاد بأنّه من علماء أهل السنّة.

وقد أکثر السیّد شهاب الدین أحمد عن النقل عن الصّالحانی، وذکر روایاته مع وصفه بالصفات الجلیلة، فمن ذلک قوله: «قال الإمام العالم الأدیب الأریب بسجایا المکارم، الملقب بین الأجلّة الأئمّة الأعلام بمحیی السنّة وناصر الحدیث ومجدّد الإسلام، العالم الربانی والعارف السبحانی، سعد الدین أبو حامد، محمود بن محمّد بن حسین بن یحیی الصالحانی، فی عباراته الفائقة وإشاراته الرائقة من کتابه»....

وقال: «قوله تعالی: «وکفی اللّه المؤمنین القتال» «۲»

وبالإسناد المذکور، عن سفیان الثوری، عن زید بن مرة- وکان مرضیاً- قال: کان ابن مسعود رضی اللّه تعالی عنه یقرأ هذا الحرف: وکفی اللّه المؤمنین القتال بعلی بن أبی طالب.

وفی روایـة الأعمش عن أبی وائل قال: کان عبـداللّه بن مسـعود رضـی اللّه عنه یقرأ هـذه الآیـة التی فی الأحزاب: وکفی اللّه المؤمنین القتال بعلی بن أبی طالب وکان اللّه قویّاً عزیزاً.

---

(۱) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

(۲) الاحزاب ۳۳: ۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۲

رواهما الإمام الصّالحانی».

وقال: «عن محمّد بن علی بن الحسین عن أبیه عن جدّه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: کنت أنا وعلیّ نوراً بین یدی اللّه تعالی من قبل أن یخلق اللّه تعالی آدم بأربعة عشر ألف عام، فلمّا خلق اللّه آدم سلک ذلک النّور فی صلبه، فلم یزل اللّه تعالی ینقله من صلب إلی صلب، حتّی أقرّه فی صلب عبدالمطّلب، فقسّمه قسمین، قسماً فی صلب عبداللّه وقسماً فی صلب أبی طالب، فعلیّ منّی وأنا منه، لحمه لحمی ودمه دمی، ومن أحبّه فبحبّی أحبّه، ومن أبغضه فببغضی أبغضه.

وعن جابر رضـی اللّه تعـالی عنه إنّ النّبی صـلّی اللّه علیه وعلی آله وبـارک وسـلّم کان بعرفات وعلیّ کرّم اللّه وجهه تجاهه، فقال: یا علی ادن منّی ضع خمسـک فی خمسـی، یـا علی خلقت أنا وأنت من شـجرة أنا أصـلها وأنت فرعها، والحسن والحسـین أغصانها، من تعلّق ببعض منها أدخله اللّه الجنّة.

روی الحدیث الأوّل سـعد الدّین أبو حامد محمود بن محمّد الّذی سافر ورحل وأدرک المشایخ وسـمع وأسـمع وصـنّف فی کلّ فنّ، وروی عنه خلق کثیر، وصحب بالعراق أبا موسی المدینی الإمام ومن فی طبقته، بإسناده إلی الإمام الحافظ أبی بکر بن مردویه، بإسناده مسلسلًا مرفوعاً.

والحدیث الثانی إلی الإمام الحافظ الورع أبی نعیم الإصفهانی.

وروی الأوّل أیضاً الإمام شـمس الـدّین محمّـد بن الحسن بن یوسف الأنصاریّ الزرنـدی المحدّث بالحرم الشـریف النّبوی المحمّدی، بروایة ابن عبّاس رضی اللّه تعالی عنهما».

وقـال فی أسـماء أمیر المؤمنین: «ومنها مقیم الحجّـة، عن ابن مسـعود رضـی اللّه تعالی عنه، عن النّبیّ صـلّی اللّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم، إنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۳

لمّا خلق اللّه تعالی آدم ونفـخ فیه من روحه عطس آدم علیه السّـلام، فقال علیه السـلام: الحمـد للّهربّ العالمین، فأوحی اللّه تعالی إلیه وبشّره بـالمغفرة، وفی هـذا الحـدیث: إنّ اللّه تعالی قال: یا آدم، إرفع رأسک فانظر، فرفع رأسه، فإذا مکتوب علی العرش لا إله إلّااللّه محمّـد نبیّ الرحمة، علیّ مقیم الحجّة، ومن عرف حقّ علی زکا وطاب، ومن أنکر حقّه لعن وخاب، أقسـمت بعزّتی وجلالی أن أُدخل الجنّة من أحبه وإن عصانی، وأقسمت بعزتی وجلالی أن أُدخل النّار من عصاه وإنْ أطاعنی.

رواه محیی السنّة الصالحانی»....

«۲۰» روایة ابن طلحة الشافعی ... ص: ۲۰۳

اشارة

ورواه كمال الدين أبو سالم محمّد بن طلحة الشافعي حيث قال:

«من ذلك: ما رواه الإمام البيهقي في كتابه المصنَّف في فضائل الصحابة، يرفعه بسنده إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم أنّه قال: من أراد أنْ ينظر إلى آدم في علمه، وإلى نوح في تقواه، وإلى إبراهيم في حلمه، وإلى موسى في هيبته، وإلى عيسى في عبادته، فلينظر إلى علي بن أبي طالب.

فقد أثبت النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم لعلي رضي اللَّه عنه بهذا الحديث علماً يشبه علم آدم، وتقويً تشبه تقوى نوح، وحلماً يشبه حلم إبراهيم، وهيبةً تشبه هيبة موسى، وعبادةً تشبه عبادة عيسى.

في هذا تصريح لعلي رضي اللَّه عنه بعلمه وتقواه وحلمه وهيبته

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۴

وعبادته، وبعلو هذه الصفات إلى أوج شبهها بهؤلاء الأنبياء المرسلين صلوات اللَّه عليهم أجمعين، من الصفات المذكورة والمناقب المعدودة» «۱».

ترجمة ابن طلحة الشافعي ... ص: ۲۰۴

وابن طلحة من كبار علماء القوم الأعلام، وهذه ترجمته:

۱- اليافعي: «الكمال محمّد بن طلحة، النصيبي، المفتي الشافعي وكان رئيساً محتشماً بارعاً في الفقه والخلاف، ولّي الوزارة مرّة ثمّ زهد وجمع نفسه، توفّي بحلب في شهر رجب وقد جاوز السبعين وله دائرة الحروف.

قلت: وابن طلحة المذكور لعلّه الّذي روى السيّد الجليل المقدار الشيخ المشكور عبدالغفّار صاحب الرواية في مدينة قوص، أخبرني الرّضي ابن الأصمع قال: طلعت جبل لبنان، فوجدت فقيراً فقال لي: رأيت البارحة في المنام قائلًا يقول:

للَّهدرّك يا بن طلحة ماجد تركك الوزارة عامداً فتسلطنا

لا تعجبوا من زاهدٍ في زهده في درهم لمّا أصاب المعدنا

قال: فلمّا أصبحت ذهبت إلى الشيخ ابن طلحة، فوجدت السلطان الملك الأشرف على بابه وهو يطلب الإذن عليه، فقعدت حتّى خرج السّلطان، فدخلت عليه فعرّفته بما قال الفقير، فقال: إنْ صدقت رؤياه فأنا

---

(۱) مطالب السئول في مناقب آل الرسول: ۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۵

أموت إلى أحد عشرة يوماً، وكان كذلك.

قلت: وقد يتعجّب من تعبيره ذلك بموته وتأجيله بالأيّام المذكورة، والظّاهر- واللَّه أعلم- أنّه أخذ ذلك من حروف بعض كلمات النّظم المذكور، وأظنّها- واللَّه أعلم- قوله: أصاب المعدنا، فإنّها أحد عشر حرفاً، وذلك مناسب من جهة المعنى، فإنّ المعدن الّذي هو الغني المطلق والملك المحقّق ما يلقونه من السّعادة الكبرى والنّعمة العظمى بعد الموت» «۱».

مصادر ترجمة اليافعي ... ص: ۲۰۵

وتوجد ترجمة اليافعي المتوفى سنة ۷۶۸ في المصادر التالية:

۱- الدرر الكامنة ۲/ ۱۵۱

۲- طبقات الشافعية الكبرى ۱۰/ ۳۳

۳- النجوم الزاهرة ۱۱/ ۷۴

۴- البدر الطالع ۱/ ۲۶۳

۲- الأسنوى: «أبو سالم محمّد بن طلحة بن محمّد القرشىّ النصيبى، الملقّب كمال الدّين، كان إماماً بارعاً فى الفقه والخلاف، عارفاً بالأصلين، رئيساً كبيراً معظماً، ترسّل عن الملوك، وأقام بدمشق بالمدرسة الأميتيّة، وأجلسه الملك الناصر صاحب دمشق لوزارته، وكتب تقليده بذلك، وتنصّل منه واعتذر ولم يقبل منه، فباشرها يومين ثمّ ترك أمواله

---

(۱) مرآة الجنان ۴/ ۹۹- حوادث ۶۵۲.

وموجوده وغيّر ملبوسه وذهب فلم يعرف موضعه.

سمع وحدّث، وتوفّى فى حلب فى السابع والعشرين من رجب سنة اثنتين وستين وخمسمائة، وقد جاوز السبعين، ذكره فى العبر» «۱».

ترجمة الأسنوى ... ص: ۲۰۶

وقال ابن قاضى شهبة بترجمة الأسنوى: «عبد الرحيم بن الحسن بن على ابن عمر بن علىّ بن إبراهيم، الإمام العلّامة، منقح الألفاظ، محقّق المعانى، ذو التّصانيف المشهورة المفيدة، جمال الدّين، أبو محمّد القرشى الأسنوىّ الأموىّ المصرى.

ولد بأسنا فى رجب سنة أربع وسبعمائة، وقدم القاهرة سنة إحدى وعشرين وسبعمائة، وسمع الحديث واشتغل فى أنواع العلوم، وأخذ الفقه عن الزنكلونى والسّنباطى والسبكى وجلال الدّين القزوينى والوجيزى وغيرهم، وأخذ النّحو عن أبى حيّان وقرأ عليه التسهيل، قال المذكور فى الطبقات: وكنت أبحث على الشّيخ فلان إلى آخر نسبه، ثمّ قال لى لم أُشيخ أحداً فى سنّك وأخذ العلوم العقليّة عن القونوى والتّسترى وغيرهما، وانتصب للإقراء والإفادة من سنة سبع وعشرين، ودرس بالأقبغاوية والملكية والفارسيّة والفاضليّة، ودرّس التفسير بجامع ابن طولون، وولى وكالة بيت المال ثمّ الحسبة ثمّ تركها وعزل من الوكالة، وتصدّى للاشتغال والتصنيف، وصار أحد مشايخ القاهرة المشار إليهم، وشرع فى التصنيف

---

(۱) طبقات الشافعية ۲/ ۲۸۲.

بعد الثلاثين.

ذكره تلميذه سراج الدّين بن الملقّن فى طبقات الفقهاء وقال: شيخ الشافعية ومفتيهم ومصنّفهم ومدرّسهم، ذو الفنون: الأصول والفقه والعربيّة وغير ذلك.

وقال الحافظ ولىّ الدّين أبو زرعة فى وفياته: اشتغل فى العلوم حتّى صار أوحد زمانه وشيخ الشافعيّة فى أوانه، وصنّف التصانيف النافعة السّائرة كالمهمّات، وفى ذلك يقول والدى من أبيات:

أبدت مهمّاته إذ ذاك رتبته إنّ المهمّات فيها يُعرف الرّجل

وتخرّج به خلق كثير، وأكثر علماء الديّار المصريّة طلبته، وكان حسن الشّكل، حسن التصنيف، ليّن الجانب، كثير الإحسان للطّلبة،

ملازماً للإفادة والتّصنيف، وأفرد له الوالد ترجمة وحكى عنه فيها كشف ظاهر، توفّى فجأة فى جمادى الآخرة سنة اثنتين وسبعين وسبعمائة، ودفن بتربته بقرب مقابر الصّوفيّة.

ومن تصانيفه: جواهر البحرين فى تناقض الخبرين، فرغ منه فى سنة خمس وثلاثين، والتنقيح على التّصحيح فرغ منه فى سنة سبع وثلاثين، وشرح المنهاج للبيضاوى وهو أحسن شروحه وأنفعها فرغ منه فى آخر سنة أربعين، والهداية فى أوهام الكفاية فرغ منه سنة ست وأربعين، والمهمّات فرغ منها سنة ستّين، والتمهيد فرغ منه سنة ثمان وستّين، وطبقات الفقهاء فرغ منه سنة تسع وستّين، وطراز المحافل فى ألغاز المسائل فرغ منه فى سنة سبعين.

ومن تصانيفه أيضاً: كافى المحتاج فى شرح منهاج النووى فى ثلاث مجلّدات وصل فيه إلى المساقاة، وهو شرح حسن مفيد منقح أنفع شروح

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۸

المنهاج، والكوكب الدرّى فى تخريج مسائل الفقه على النّحو، وتصحيح التنبيه، والفتاوى الحمويّة. هذه تصانيفه المشهورة.

وله اللّوامع والبوارق والجوامع والفوارق، ومسودّة فى الأشباه والنظائر، وشرح عروض ابن الحاجب، وقطعة من مختصر الشرح الصغير، قيل إنّه وصل فيه إلى البيع، وشرح التنبيه كتب منه نحو مجلّد، وكتاب البحر المحيط كتب منه مُجلّداً» «۱».

وتوجد ترجمة الأسنوى فى مصادر مهمّة:

كالدرر الكامنة للحافظ ابن حجر ۲/ ۲۱۵ وحسن المحاضرة للحافظ السيوطى ۱/ ۲۴۲

۳- ابن قاضى شهبة: «محمّد بن طلحة بن محمّد بن الحسن، الشيخ كمال الدين، أبو سالم الطوسى القرشى العدوى النصيبى، صنّف كتاب العقد الفريد، أحد الصّدور والرؤساء المعظّمين، ولد سنة اثنتين وثمانين وخمسمائة، وتفقّه وشارك فى العلوم، وكان فقيهاً بارعاً عارفاً بالمذهب والأصول والخلاف، ترسل عن الملوك وساد وتقدّم، وسمع الحديث، وحدّث ببلاد كثيرة فى سنة ثمان وأربعين وستمائة، كتب له التقليد بالوزارة فاعتذر وتنصّل فلم يقبل منه، فتولّاها يومين ثمّ انسلّ خفية، وترك الأموال والموجود، ولبس ثوباً قطنياً وذهب فلم يدر أين ذهب.

وقد نسب إلى الاشتغال بعلم الحروف والأوفاق، وأنّه يستخرج من ذلك أشياء من المغيّبات، وقيل إنّه رجع عنه. قال السيّد عزّ الدين: أفتى

---

(۱) طبقات الشافعية ۳/ ۱۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۰۹

وصنّف وكان أحد العلماء المشهورين والرؤساء المذكورين، وتقدّم عند الملوك وترسّل عنهم، ثمّ تزهّد فى آخر عمره وترك التقدّم فى الدنيا، وأقبل على ما يعنيه، ومضى على سداد وأمر جميل.

توفّى بحلب فى رجب سنة ۶۵۲ ودفن بالمقام» «۱».

مصادر ترجمة ابن قاضى شهبة ... ص: ۲۰۹

وتوجد ترجمة ابن قاضى شهبة الأسدى المتوفى سنة ۸۵۱ قاضى القضاة، صاحب (طبقات الشافعية) فى المصادر التالية:

۱- الضوء اللامع ۱۱/ ۲۱

۲- البدر الطالع ۱/ ۱۱۱- ۱۱۲

۳- شذرات الذهب ۷/ ۲۶۹

اعتبار کتاب مطالب السئول ... ص: ۲۰۹

هذا، وقد نقلوا عن کتاب (مطالب السئول) واعتمدوا علیه، واصفین مؤلّفه ابن طلحة بالأوصاف الجلیلة:

فقد نقل عنه الحافظ الکنجی واصفاً ابن طلحة: «شیخنا حجة الإسلام، شافعی الزمان» «۲».

وقال البدخشانی: «قال الشیخ العالم محمّد بن طلحة

---

(۱) طبقات الشافعیة ۲/ ۱۵۳.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۲۳۱.

الشافعی» «... ۱».

وقد أکثر صاحب (تفسیر شاهی) الّذی هو من التفاسیر المشهورة المتداولة بین العلماء فی بلاد الهند، من النقل عن (مطالب السئول).

(۲۱) روایة الکنجی الشافعی ... ص: ۲۱۰

اشارة

ورواه الحافظ الکنجی الشافعی فی کتابه (کفایة الطالب فی مناقب علی ابن أبی طالب) فی باب خاصٍّ به حیث قال:

«الباب الثالث والعشرون- فی تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی بن أبی طالب بآدم فی علمه، وأنّه شبهه بنوحٍ فی حکمته، وشبّهه بإبراهیم خلیل الرحمن فی حلمه:

أخبرنا أبو الحسن بن المقیّر البغدادی- بدمشق سنة أربع وثلاثین وستمائة- عن المبارک بن الحسن الشهرزوری، أخبرنا أبو القاسم بن البسری، أخبرنا أبو عبداللَّه العکبری، أخبرنا أبو ذر أحمد بن محمّد الباغندی، حدّثنا أبی، عن مسعر بن یحیی النهدی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس قال: بینما رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم جالس فی جماعةٍ من أصحابه، إذ أقبل علی، فلمّا بصر به رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی حکمته، وإلی

---

(۱) مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

قلت: تشبیهه لعلی بآدم فی علمه، لأنّ اللَّه علم آدم صفة کلّ شیء، ولا حادثة ولا واقعة إلّاوعند علی فیها علم، وله فی استنباط معناها فهم.

وشبّهه بنوحٍ فی حکمته- وفی روایة: حکمه، وکأنّه أصح- لأنّ علیّاً کان شدیداً علی الکافرین رؤوفاً بالمؤمنین، کما وصفه اللَّه تعالی

فی القرآن بقوله: «والّذین معه أشدّاء علی الکفّار رحماء بینهم» وأخبر اللّه عزّوجلّ عن جرأة نوح علی الکافرین بقوله: «لا تذر علی الأرض من الکافرین دیّاراً» «۱»

وشبّهه فی الحلم بإبراهیم خلیل الرحمن، کما وصفه اللّه عزّوجلّ بقوله: «إنّ إبراهیم لأوّاه حلیم» «۲»

.فکان متخلّقاً بأخلاق الأنبیاء، متّصفاً بصفات الأصفیاء» «۳».

الکنجی وکتابه ... ص: ۲۱۱

«والکنجی» أبو عبداللّه محمّد بن یوسف الشافعی، إمام حافظ کبیر، وکتابه المذکور کتاب معتمد مشهور، فقد جاء فی کتاب (الفصول المهمّة فی معرفة الأئمّة) لابن الصبّاغ المالکی: «ومن کتاب کفایة الطالب فی مناقب علی ابن أبی طالب، تألیف الإمام الحافظ أبی عبداللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشّافعی» «... ۴».

وذکر الکاتب الحلبی کتاب الکنجی بقوله: «کفایة الطالب فی مناقب

---

(۱) نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) التوبة ۹: ۱۱۴.

(۳) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۱۲۱.

(۴) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۱۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۲

علی بن أبی طالب، للشیخ الحافظ أبی عبداللّه محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجی الشافعی، المتوفی سنة ۶۵۸» «۱».

وقد اعتمد علی الکتاب المذکور عبداللّه بن محمّد المطیری فی (الریاض الزاهرة).

والکاتب الجلبی الّذی وصف الکنجی بما عرفت، من علماء أهل السنّة، توفی سنة ۱۰۶۷، وقد اعتمد العلماء علی ما ذکره فی کتابه (کشف الظنون) کالعلّامة غلام علی آزاد البلجرامی فی (سبحة المرجان) والعلّامة حیدر علی الفیض آبادی فی (منتهی الکلام) وغیرهما.

ولا یخفی علیک ما لوصف «الحافظ» ووصف «الإمام» ووصف «الشیخ» من شأن وعظمة...

«۲۲» روایة محبّ الدّین الطَبَری ... ص: ۲۱۲

اشارة

ورواه الحافظ محبّ الدین أحمد بن عبداللّه الطبری، شیخ الحرم حیث قال: «ذکر شبهه بخمسةٍ من الأنبیاء علیهم السلام فی مناقب لهم:

عن أبی الحمراء، قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حکله، وإلی یحیی ابن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی ابن أبی طالب.

---

(۱) کشف الظنون ۲/ ۱۴۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۳

أخرجه القزوینی الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم قال: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه الملّا فی سیرته» «۱».

ذکر کتاب الریاض النضرة ... ص: ۲۱۳

وأمّا کتاب (الریاض النضرة فی مناقب العشرة) فقد ذکره الکاتب الجلبی بقوله: «الریاض النضرة فی فضائل العشرة، لمحب الدین أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الطبری الشافعی، المکی، المتوفی سنة ۶۹۴. أوّله: الحمد للَّهالّذی یختصّ برحمته من یشاء ... ذکر أنّه جمع ما یروی فیهم فی مجلّد بحذف الأسانید من کتب عدیدة، وشرح غریب الحدیث فی خلاله، عازیاً کلّ حدیث إلی کتاب، وقدم مقدمة فی أسماء وکنی، وذکر أوّلًا الأحادیث الجامعة ثمّ ما اختص بالأربعة، ثمّ سمّاه کما ورد، وأورد فصل کل واحدٍ وأدرج جملة ذلک فی قسمین، الأوّل- فی مناقب الأعداد.

والثانی- فی مناقب الآحاد.

ومنه انتقی الشیخ زین الدین أحمد الشمّاع الحلبی، المتوفی سنة ۹۳۶، کتابه المسمّی بالدر الملتقط» «۲».

وهو من مصادر الدیار بکری فی (تاریخ الخمیس فی أحوال النفس والنفیس).

---

(۱) الریاض النضرة فی مناقب العشرة (۳- ۴): ۱۹۶.

(۲) کشف الظنون ۱/ ۹۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۴

وعدّه (الدهلوی) فی الکتب التی ألّفها أهل السنّة فی باب المناقب والفضائل.

وتشبّث (الدهلوی) الّذی رواه المحبّ الطبری فی کتابه (الریاض النضرة) بالحدیث، مستدلّاً به لما زعم من رضا الصدّیقة الزهراء علیها السلام عن أبی بکر بن أبی قحافة، خلافاً لما اخرج فی الصحیح من أنّها ماتت وهی واجدة علی أبی بکر، کما فی البخاری وغیره.

وتمسّک والده فی کتاب (إزالة الخفاء فی سیرة الخلفاء) بما رواه الطبری فی هذا الکتاب من أخبار مناقب الشیخین.

وقال الحافظ المحبّ الطبری فی دیباجة کتابه المذکور:

«أمّا بعد، فإنّ اللَّه عزّوجلّ قد اختار لرسوله صلّی اللَّه علیه وسلّم أصحاباً، فجعلهم خیر الأنام، واصطفی من أصحابه رضی اللَّه تعالی عنهم جملة العشرة الکرام، فرضیهم لعشرته وموالاته وفضّلهم بالانضمام إلیه مدّة حیاته، وأنعم علیهم بما أولاهم من أصناف موجبات کریم کرمه، وأسعدهم بما سلف لهم فی سابق قدیم قدمه، وأشقی قوماً بارتکاز أهویتهم فی الخوض فی أمرهم، فیما لا یعنیهم واجتراهم علی الإقدام علی التّنقص بهم، وصفهم بما لیس فیهم...

فما للجاهل الغبیّ ولهم، وقد أخبر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه سیغفر لهم، وما للمتعامی وتأویل ما ورد فی شأنهم وتحریفه، بعد قوله صلّی اللَّه علیه وسلّم: لو أنفق أحدهم مثل احد ذهباً ما بلغ مدّ أحدهم ولا نُصَیفه.

فالحمد للَّهأنْ عصمنا من هذه الورطة العظیمة، ووفقنا بحبّ جملتهم إلی سلوک الطریقة المستقیمة، ثمّ الحمد للَّهأن ألهم جمع هذا

المؤلّف فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۵

مناقبهم والإعلام بما وجب من التعریف بشرف قدرهم وعلوّ مراتبهم، وتدوین بعض ما روی من عظیم مآثرهم، وإبراز طرف ما ذکر من عمیم مذاخرهم، من کتب ذوات عدد، علی وجه الاختصار وحذف السند، لیسهل علی الناظر تناوله ویقرب علی الطالب فیه ما یحاوله، عازیاً کلّ حدیث إلی الکتاب المخرَّج منه، منبّهاً علی مؤلّفه ومن أخذ عنه، تفصّیاً عن عهدة الارتیاب فی النقل، واعتماداً علی اولی السّابقة من أهل العلم والفضل، مبتدیاً بذکر ما شملهم علی طریقة التضمن، ثمّ بما اختصّ بهم علی وجه المطابقة والتعین، ثمّ بما ورد فیما دون العشرة وإن انضمّ إلیهم من لیس منهم، ثمّ ما اختص بالأربعة الخلفاء ولم یخرج عنهم، ثمّ بما زاد علی الأربعة علی واحد، ثمّ بما ورد فی فضائل کل واحد واحد، وأدرجت جملة ذلک فی قسمین».

هذا، وقد روی الحافظ المحب الطبری هذا الحدیث فی کتابه الآخر:

(ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی) حیث قال: «ذکر شبه علی بخمسة من الأنبیاء:

عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علی ابن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۶

أخرجه الملا فی سیرته» «۱».

ذکر کتاب ذخائر العقبی ... ص: ۲۱۶

وأمّا کتابه (ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی) الّذی قال فی خطبته:

«أما بعد، فإنّ اللَّه تعالی قد اصطفی محمّداً علی جمیع من سواه، وخصّه بما أنعمه به من فضله الباهر وحباه، وأعلی منزلة من انتمی إلیه، سبباً أو نسبةً، ورفع مرتبة من انطوی علیه نصرةً وصحبةً، وألزم مودّة قرباه کافّة بریّته، وفرض محبّة جمیع أهل بیته المعظم وذریّته. لا- جرم سنح بالخاطر تدوین ما ورد فی مناقبهم، وتبیین ما روی فی شریف قدرهم وعلوّ مراتبهم، وتتبع ما نقل فی عظیم فخرهم الفاخِر، وجمع ما ظفرت به من عمیم فضلهم الباهر، ولِمَ لا وهم هالة قمر الکون وطفاوة شمس البریّة وأغصان دوحة الشرف وفروع أصل الأنوار النبویة، أعاد علینا من حلوم سنا برکتهم، کما أعاذنا من جهل عُلوّ درجتهم وغمر فی غفرانه ذنوبنا بحرمتهم، کما غمر بإحسانه قلوبنا بمحبتهم، وأحسن مآلنا بجاههم علیه، کما علق أعمالنا بالتوسّل إلیه، وسمّیته کتاب ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، ناقلًا من کتب ذوات أعدادٍ علی وجه الاختصار وحذف الإسناد، عازیاً کلّ حدیث إلی کتابه، تفصّیاً عن عهدة الارتیاب وتسهیلًا علی طلابه، فاللَّه أسأل أن یجعل ذلک وسیلةً إلی جنّات النعیم، وذریعة إلی درک الفوز العظیم وتحقیق الأمل فیه لدیه، فإنّه ولی ذلک والقادر علیه.

---

(۱) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی: ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۷

ورتّبته علی قسمین قسم یتضمن ما جاء فیهم علی وجه العموم والإجمال، وقسم یتضمّن ذلک علی وجه التخصیص وتفصیل الأحوال».

وذکره الکاتب الجلبی بقوله: «ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، مجلّد، لمحب الدین أحمد بن عبداللّه الطبری، المتوفی سنة ۶۹۴» «۱».

وذکره صدیق حسن القنوجی- فی (إتحاف النبلاء)- بقوله: «ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، مجلّد، لمحبّ الدین أحمد بن عبداللّه الطبری، المتوفی سنة ۶۹۴، وموضوعه من اسمه ظاهر».

فقد ذکره الشوکانی فی مرویّاته- فی (إتحاف الأکابر).

والدیاربکری فی مصادر تاریخه (الخمیس فی أحوال النفس والنفیس).

وقال محمّد الأمیر فی ذکر مآخذ کتابه (الروضة الندیة): «وأجلّ معتمدی: ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، لإمام السنّة وحافظها محبّ الدین أحمد بن عبداللّه الطبری رحمه اللّه»....

وقال ابن باکثیر المکّی فی (وسیلة المآل فی عدّ مناقب الآل):

«وقد أکثرت العلماء فی هذا الشأن وجمعت من جواهر مناقبهم الشریفة ما یحمّل به جید الزمان، ومن آخر ما جمعت فی ذلک التألیف، وأنفع ما نقلت فی هذا التصنیف کتاب جواهر العقدین فی فضل الشرفین لعلّامة الحرمین السّیّد علی السمهودی تغمّده اللّه برحمته، فمن ذخائر العقبی فی فضل ذوی‌القربی، یحقّ له أن یکتب بماء العین، لعلّامة الحجاز الشریف محقّق دهره وحافظ عصره المحبّ الطّبری، لا- زال الثناء علیه یحیی ذکره وقدّس اللّه سرّه، وکتاب استجلاء ارتقاء الغرف بحبّ أقرباء الرّسول ذوی الشّرف، لحافظ عصره السّخاوی نوّر اللّه ضریحه، وأحلّ فی

---

(۱) کشف الظنون ۱/ ۸۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۸

غرف الجنان روحه، وکتاب حسن السریرة فی حسن السّیرة، لصاحبنا وعمدتنا سیبویه زمانه مفرد وقته وأوانه، محقّق العصر نادرة الدهر خلاصة ذوی الفخر الغنی عن الإطناب بتعداد الألقاب والصفات بما خصّه اللّه تعالی به من نعوت الکمال وجزیل الهبات، مولانا الإمام العلّامة عبدالقادر ابن محمّد الطّبری الحسینی الخطیب الإمام بالمسجد الحرام، ولا زالت المشکلات تنجلی بوجوده، ولا برح جید العلوم بتحلی بجواهر عقوده».

وذکره (الدهلوی) فی الکتب التی ألّفها أهل السنّة فی فضائل ومناقب أهل البیت.

وقال أحمد بن باکثیر المکّی- کما تقدّم: «ویحقّ له أنْ یکتب بماء العین لعلّامة الحجاز الشریف محقّق دهره وحافظ عصره المحبّ الطبری، لا زال الثّناء علیه یحیی ذکره وقدّس اللّه سرّه»....

ترجمة المحب الطبری ... ص: ۲۱۸

۱- الذهبی: «المحب الإمام، المحدث، المفتی، فقیه الحرم...

تفقّه ودرس وأفتی وصنّف، وکان شیخ الشافعیّة ومحدّث الحجاز...

وکان إماماً صالحا زاهداً کبیر الشأن» «... ۱».

۲- أیضاً: «الإمام، الحافظ، المفتی، شیخ الحرم ... کان عالماً عاملًا جلیل القدر، عارفاً بالآثار، ومن نظر فی أحکامه عرف محلّه من

الفقه والعلم...

توفی فی رمضان سنة ۶۹۴ وقیل بل فی جمادی الأخری منها» «۲».

---

(۱) تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۴۷۴.

(۲) المعجم المختص: ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۱۹

۳- وقال الذهبی: «والمحبّ الطبری، شیخ الحرم، أبو العباس، أحمد ابن عبداللَّه بن محمّد بن أبی بکر بن محمّد بن إبراهیم المکی الشافعی، الحافظ، وسمع من ابن المقیّر وجماعة، وصنّف کتاباً حافلًا فی الأحکام فی عدّة مجلّدات. توفی فی ذی القعدة» «۱».

۴- أیضاً: «وشیخ الحرم، الحافظ الفقیه، محب الدین أحمد بن عبداللَّه الطبری، مصنّف الأحکام، عن ۷۷ سنة» «۲».

۵- ابن الوردی: «وشیخ الحرم الحافظ» «... ۳».

۶- الأسنوی: «محبّ الدین أبو العباس أحمد بن عبداللَّه بن محمّد الطبری، ثمّ المکّی، شیخ الحجاز، کان عالماً عاملًا جلیل القدر، عالماً بالآثار والفقه، إشتغل بقوص علی الشیخ مجد الدین القشیری، وشرح التنبیه، وألّف کتاباً فی المناسک، وکتاباً فی الألغاز، وکتاباً نفیسا فی أحادیث الأحکام.

ولد یوم الخمیس ۱۷ من جمادی الاخرة سنة ۶۱۵.

وتوفی فی سنة ۹۴، وقیل فی ذی القعدة، وقیل غیر ذلک» «۴».

۷- السبکی: «شیخ الحرم وحافظ الحجاز بلا مدافعة» «۵».

۸- الصفدی: «شیخ الحرم، الفقیه، الزاهد، المحدّث، درّس وأفتی، وکان شیخ الشافعیة ومحدّث الحجاز» «... ۶».

---

(۱) العبر فی خبر من غبر- حوادث ۶۹۴، ۳/ ۳۸۲.

(۲) دول الإسلام ص ۳۹۰- حوادث ۶۹۴.

(۳) تتمة المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۲۳۳- سنة ۶۹۴.

(۴) طبقات الشافعیة ۲/ ۷۲.

(۵) طبقات الشافعیة ۸/ ۱۸.

(۶) الوافی بالوفیات ۷/ ۱۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۰

۹- السیوطی: «المحبّ الطبری الإمام المحدّث، فقیه الحرم، وشیخ الشافعیة، ومحدّث الحجاز. کان إماماً زاهداً صالحاً کبیر الشأن» «۱».

ذکر من نقل عنه ... ص: ۲۲۰

وقد أکثر العلماء من النقل لروایاته معتمدین علیها:

قال السید شهاب الدین أحمد، صاحب کتاب (توضیح الدلائل) بعد روایة:

«رواه شیخ الحرم، والإمام المحترم، الحافظ المحدّث المفتی الفقیه البارع الورع المدرس النبیه، مقدّم الشافعیّة فی الحجاز، وکان ذا جاه عظیم واعتزاز، ذو التصانیف الکثیرة والفضائل الشهیرة، محبّ الدین أبو العبّاس، أحمد بن عبداللَّه بن محمّد بن أبی بکر المکی

الطبری، فی کتابه ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی .

وقال عبدالغفار بن إبراهیم العکّی الشافعی فی (عجالة الراکب):

«أحمد ابن عبداللّه، شیخ الحرم، محب الدّین، الطبری المکی، درّس وأفتی، ومن تصانیف الأحکام المبسوط، ورتّب کتاب جامع الأسانید وشرح التنبیه، وألّف کتاباً فی المناسک، وکتاباً فی الألفاظ، والرّیاض النضرة فی فضائل العشرة، والسّمط الثمین فی فضائل أمّهات المؤمنین، وذخائر العقبی فی فضائل ذوی القربی .

وقال محمّد بن إسماعیل الأمیر فی آخر (الروضة الندیّة): «ولعلّه

---

(۱) طبقات الحفاظ: ۵۱۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۱

یقول قائل: قد أکثرتم من النقل عن الطبری، ومن الطبری؟ ویشتاق إلی معرفة شیء من أوصافه لیکون أقرّ لعینه فی قبول ما أُسند إلیه.

فنقول: المحبّ الطبری هو الإمام المحدّث الفقیه، فقیه الحرم، محب الدین، أبو العبّاس أحمد بن عبداللّه بن محمّد بن أبی بکر الطّبری ثمّ المکی الشافعی، مصنّف الأحکام الکبری، ولد سنة خمس عشرة وستمائة، وسمع من أبی الحسن بن المقیر وابن الحمیری وشعیب الزعفرانی وعبدالرّحمن بن أبی حرمی وجماعة، وتفقّه ودرّس وأفتی وصنّف، وکان شیخ الشافعیة، ومحدّث الحجاز، وروی عنه الدمیاطی من نظمه، وأبو الحسن بن العطّار وأبو محمّد البرزالی وآخرون.

وکان إماماً صالحاً زاهداً کبیر الشأن، روی عنه أیضاً ولده قاضی مکّة جمال الدّین محمّد، وحفیده الإمام نجم الدین قاضی مکّة، وکتب إلیّ بمرویّاته.

توفی فی جمادی الآخرة سنة أربع وتسعین وستمائة».

«۲۳» روایة السیّد علی الهمدانی ... ص: ۲۲۱

اشارة

ورواه العارف الشهیر المحدّث الکبیر السیّد علی الهمدانی:

«عن جابر رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی إسرافیل فی هیبته، وإلی میکائیل فی رتبته، وإلی جبرائیل فی جلالته، وإلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی خشیته، وإلی إبراهیم فی خلّته، وإلی یعقوب فی حزنه، وإلی یوسف فی جماله، وإلی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۲

موسی فی مناجاته، وإلی أیوب فی صبره، وإلی یحیی فی زهده، وإلی عیسی فی سنته، وإلی یونس فی ورعه، وإلی محمّد فی جسمه وخلقه، فلینظر إلی علی، فإنّ فیه تسعین خصلة من خصال الأنبیاء، جمعها اللّه فیه ولم تجمع فی أحد غیره. وعدّ جمیع ذلک فی کتاب جواهر الأخبار» «۱».

ترجمة الهمدانی ... ص: ۲۲۲

۱- نور الدین جعفر البدخشانی: «فی بیان بعض فضائل العروة الوثقی، حضرة الرحمن الشکور الفخور بجناب الدیان، قرّة عین محمّد رسول اللّه، ثمرة فؤاد المرتضی والبتول، المطّلع علی حقائق الأحادیث والتفاسیر، الممعن فی السرائر بالبصیرة والتبصیر، المرشد للطالبین فی الطریق السبحانی، الموصل للمتوجّهین إلی الجمال الروحانی، العارف المعروف بالسیّد علی الهمدانی، خصّه اللّه اللطیف باللطف الصمدانی، ورزقنا الإستنارة الدائمة من النور الحقّانی» «... ۲».

۲- الجامی: «الأمیر السیّد علی بن شهاب الدین بن محمّد الهمدانی قدّس سرّه. کان جامعاً بین العلوم الظاهریة والعلوم الباطنیة، وله فی العلوم الباطنیة مصنّفات مشهورة، منها کتاب النقطة، وشرح الأسماء الحسنی، وشرح فصوص الحکم، وشرح القصیدة الهمزیة الفارضیة.

کان ملازماً للشیخ شرف الدین محمود بن عبداللّه المزدقانی، إلّاأنّه أخذ الطریقة من صاحب السرّ بین الأقطاب تقی الدین علی دوستی، ولمّا

---

(۱) المودة فی القربی، أنظر ینابیع المودّة ۲/ ۳۰۶ الطبعة الحدیثة.

(۲) خلاصة المناقب- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۳

توفّی تقی الدین علی عاد إلی الشیخ شرف الدین محمود، فسأله عن وظیفته، فالتفت إلیه الشیخ قائلًا: الوظیفة هی أنْ تطوف أقصی بلاد العالم، فسار فی بلاد العالم کلّه ثلاث مرّات، وفاز بصحبة أربعمائة وألف ولی من الأولیاء، حتّی لقی أربعمائة رجل منهم فی مجلس واحد.

ومات فی سادس ذی الحجة سنة ۷۸۶» «... ۱».

۳- الکفوی: «لسان العصر، سیّد الوقت، المنسلخ عن الهیاکل الناسوتیّة، والمتوسّل إلی السبحات اللّاهوتیّة، الشیخ العارف الربانی والعالم الصمدانی، میر سیّد علی بن شهاب الدین بن محمّد بن محمّد الهمدانی قدّس اللّه تعالی سرّه، کان جامعاً بین العلوم الظاهرة والباطنة، وله مصنّفات کثیرة فی علم التصوف» فنقل مصنّفاته، ثمّ نقل کلام الجامی فی نفحاته، ثمّ قال:

«وکان السیّد علی الهمدانی جمع الأوراد واختارها من المشایخ الّذین کانوا فی عصره وتشرف بصحبتهم، وبأس أیادیهم الشریفة واقتبس من أنوارهم القدسیة، وانتخبها من جوامع کلماتهم الإنسیّة وسمّاها الأوراد الفتحیة، وهی الیوم أوراد الإخوان الکبرویة، والشیخ الجلیل السیّد علی الهمدانی أخذ الطریقة عن تقی الدّین علی دوستی والشیخ محمود المزدقانی، وهما عن علاء الدّولة السّمنانی ثمّ قال: سمعت شیخنا وسیّدنا المولی العارف الربّانی الشیخ محمّد بن یوسف العرکتی السمرقندی، یحکی عن شیخه المخدومی عبداللطیف الجامی، عن شیخه المخدوم الأعظم حاجی محمّد الحبوشانی، عن شیخه شاه بیدواری، عن شیخه

---

(۱) نفحات الأنس من حضرات القدس: ۴۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۴

محمّد الملقب بالرشید، عن شیخه السید الأمیر عبداللّه بردشابادی، عن شیخه المرشد الکامل والشیخ المکمل إسحاق الختلانی، عن قدوة العارفین دلیل السالکین منبع المعارف الربّانیّة معدن اللطائف السّبحانیّة السید علی الهمدانی.

إنّه لمّا جمع الأوراد الفتحیّة، وانتخبها من جوامع کلماتهم القدسیّة علی حسب ملکاتهم الإنسیّة، رأی فی منامه أنّ الملائکة یقرؤونها فی شعبة جارکاه، ویطوفون حول العرش، وفی أیدیهم طبق من نور مملوّ من اللالی والجواهر ینثرون، ثمّ قال الشیخ محمّد السمرقندی: ولهذا مشایخنا کانوا یقرؤون فی شعبة جارکاه.

ومن تصانیفه: ذخیرة الملوک وهو کتاب لطیف وإنشاء شریف مشتمل علی لوازم قواعد السّلطنة الصوری والمعنویّ، ومبنی علی ذکر أحکام الحکومة والولایة وتحصیل السعادة الدنیوی والأخرویّ، علی عشرة أبواب».

۴- مجد الدین البدخشانی- فی (جامع السلاسل): «ذکر الفقیه الهمدانی علی الثانی میر سیّد علی الهمدانی قدّس اللّه سرّه، لقب ب «علی الثانی» وقد وصفه مشایخ عصره-: سلطان الأولیاء وبرهان الأصفیاء، قدوة العارفین، زبدة المحقّقین، مستجمع الأسماء والصفات، الجامع بین المتجلّیات، محیی الشریعة والطریقة والحقیقة، ختم المتقدّمین، زبدة المتأخّرین، وارث الأنبیاء والمرسلین، مرشد الأولیاء إلی طریق الحق بالیقین، مرکز دائرة الوجود، الهادی إلی المقصود، قطب الأقطاب، الکامل المکمل الصمدانی، علی أمیر کبیر، السیّد علی الهمدانی»....

وقد وصفه غیر من ذکر بمثل ما تقدّم من الأوصاف الجلیلة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۵

کالمیبدی فی (الفواتح- شرح دیوان أمیر المؤمنین) والشیخ أحمد القشاشی فی (السمط المجید) وولی اللّه الدهلوی فی (الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه) والسیّد شهاب الدین أحمد فی (توضیح الدلائل فی تصحیح الفضائل).

«۲۴» روایة نور الدین جعفر ... ص: ۲۲۵

اشارة

وهو نور الدین جعفر بن سالار المعروف بأمیر ملّا، خلیفة السیّد علی الهمدانی المذکور. فقد روی حدیث التشبیه- فی کتابه (خلاصة المناقب)-، إذ أورد أشعار الشیخ فرید الدین العطّار النیسابوری التی تضمّنت معنی حدیث التشبیه، أوردها وهو بصدد نقل بعض فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام.

ترجمة أمیر ملا ... ص: ۲۲۵

وتجد ترجمة نور الدین أمیر ملّا هنا فی:

۱- کتاب الانتباه فی سلاسل أولیاء اللّه. الّذی کتبه شاه عبدالرحیم الدهلوی والد مخاطبنا (الدهلوی) فی تراجم أعاظم علماء أهل السنّة من أهل العرفان والتصوّف، وبیان طرقهم وسلاسلهم.

۲- جامع السلاسل. الّذی ألّفه مجد الدین البدخشانی فی نفس الموضوع.

ویکفی فی جلالة قدره وعظمة شأنه کونه خلیفة السیّد علی الهمدانی الّذی تقدّم ذکره، فإنّ ذلک یکشف عن تفوّقه علی سائر أصحاب السیّد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۶

وتبرّزه من بینهم.

«۲۵» روایة شهاب الدّین أحمد ... ص: ۲۲۶

اشارة

ورواه السيّد شهاب الدين أحمد فی كتابه (توضيح الدلائل على تصحيح الفضائل) حيث قال: «الباب الثامن عشر- فی أنّه حاز خصائص أعاظم الأنبياء، وفاز ثانياً خصال كمال أكارم الأصفياء:

عن أبی الحمراء- رضی اللَّه تعالى عنه- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وعلى آله وبارك وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فی علمه، وإلى نوحٍ فی فهمه، وإلى إبراهيم فی حلمه، وإلى يحيى بن زكريا فی زهده، وإلى موسى فی بطشه، فلينظر إلى على بن أبی طالب.

رواه الطبرى وقال: أخرجه أبو الخير الحاكمى.

وعن ابن عباس- رضی اللَّه تعالى عنه- قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وعلى آله وبارك وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى إبراهيم فی خلّته، وإلى نوح فی حكمته، وإلى يوسف فی جماله، فلينظر إلى على بن أبی طالب.

رواه الطبرى وقال: أخرجه الملّا فی سيرته».

ترجمة السيد شهاب الدين أحمد ... ص: ۲۲۶

وهو: شهاب الدين أحمد بن جلال الدين عبداللَّه بن قطب الدين محمّد ابن جلال الدين عبداللَّه بن قطب الدين محمّد بن معين الدين عبداللَّه ابن هادى ابن محمّد، الحسينى، الإيجى، الشافعى، من أعلام القرن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۷

التاسع.

هو من أسرة فقه وحديث وتصوّف، توفى أبوه فی سنة ۸۴۰ وجدّه سنة ۷۸۵، وأبو جدّه سنة ۷۶۳، وجدّ جدّه سنة ۷۱۴.

وقد ترجم له السخاوى «۱».

إعتبار أخبار هذا الكتاب ... ص: ۲۲۷

وقد ذكر السيّد شهاب الدين أحمد فی هذا الكتاب عبارات تفيد التزامه بنقل الأخبار المعتبرة فيه، من ذلك قوله: «وخرّجت من كتب السنّة المصونة عن الهرج ودواوينها، وانتهجت فيه منهج من لم ينتهج العوج عن قوانينها، أحاديث حدث حديثها عن حدث الصّدق فی الأخبار، ومسانيد ما حدث وضع حديثها بغير الحق فی الأخبار».

وقوله: «والغرض من هذا الباب ومن تمهيد هذه القواعد أنْ لا يقوم أحد بالردّ لأخبار هذا الكتاب، فإنّ معظمها فی الصحاح والسنن، ومرويّاتها ما توارث أهل الصلاح فی السنن».

وقوله: «واعلم أنّ كتابی هذا- إن شاء اللَّه تعالى- خالٍ عن موضوعات الفريقين، حالٍ بتحرّى الصّدق وتوخّى الحق وتنحّى مطبوعات الفريقين».

«۲۶» رواية ملك العلماء الهندى ... ص: ۲۲۷

ورواه شهاب الدين بن عمر الزّاولى الدولت آبادى الملقّب بملك العلماء حيث قال:

(۱) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع ۱/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۸

«إعلم أنّ أحاديث مناقب علی كرّم اللَّه وجهه من الأحاديث الصّحاح، ولكن احتجاج الشيعة بها خطأ. إحتجّت الشيعة بخبر الطير. وتمام الخبر ذكرناه فی الجلوة الحادية عشر من الهداية التاسعة.

واحتجّت بقوله صلّی اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلی آدم فی علمه...

وبآياتٍ...

قالوا: جعله اللَّه تعالی ورسوله صلّی اللَّه عليه وسلّم مساوياً للأنبياء، والأنبياء أفضل من الأصحاب إجماعاً، والمساوی للأفضل أفضل.

وأجاب أهل السنّة: بأنّه تشبيه محض، وهو إلحاق الفرع بالأصل لمشاركته إيّاه فی شیء، ولا يدلّ التشبيه علی المساواة»....

ثمّ إنّه ذكر الحديث الشريف بهذا اللفظ: «وقال صلّی اللَّه عليه وسلّم:

من أراد أنْ ينظر إلی آدم فی علمه، وإلی إبراهيم فی حلمه، وإلی موسی فی هيبته، وإلی عيسی فی عبادته، فلينظر إلی علی.

فشبّه عليّاً بالأنبياء» «۱».

«۲۷» رواية ابن الصبّاغ المالكی ... ص: ۲۲۸

اشارة

ورواه أبو الحسن علی ابن الصبّاغ المالكی حيث قال فی ذكر مناقب الإمام أمير المؤمنين عليه السلام: «الخامسة عشر- محاسنه الجميلة واتصافه بكلّ فضيلة. فمن ذلك.

ما رواه البيهقی فی كتابه الّذی صنّفه فی فضائل الصّحابة، يرفعه

---

(۱) هداية السعداء- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۲۹

بسنده إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، أنّه قال: من أراد أنْ ينظر إلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهيم فی حلمه، وإلی موسی فی هيبته، وإلی عيسی فی عبادته، فلينظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة ابن الصباغ ... ص: ۲۲۹

وقال فی (معجم المؤلفين): «علی بن محمّد بن أحمد، نور الدين، ابن الصبّاغ. فقيه مالكی، أصله من سفاقس، وولد وتوفی بمكة. من تصانيفه: الفصول المهمة لمعرفة الأئمّة وفضلهم ومعرفة أولادهم ونسلهم» «۲».

وقال صاحب (الأعلام): «ابن الصبّاغ، علی بن محمّد بن أحمد، نور الدين، ابن الصبّاغ، فقيه مالكی، من أهل مكة مولفاً ووفاةً. أصله من سفاقس. له كتب منها: الفصول المهمّة لمعرفة الأئمّة. ط. والعبر فيمن شفّه النظر. قال السخاوی: أجاز لی» «۳».

اعتبار كتاب (الفصول المهمّة ...) ص: ۲۲۹

وکتابه (الفصول المهمّة فی معرفة الأئمّة) من الکتب المعتبرة المعتمدة: قال ابن الصبّاغ فی دیباجته: «وبعد، فعنَّ لی أن أذکر فی هذا الکتاب فصولًا مهمّة فی معرفة الأئمّة، أعنی الأئمّة الاثنی عشر، الّذین

---

(۱) الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة: ۱۲۳.

(۲) معجم المؤلفین ۲/ ۴۹۲.

(۳) الأعلام ۵/ ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۰

أوّلهم علی المرتضی وآخرهم المهدی المنتظر، یتضمّن شیئاً من ذکر مناقبهم الشریفة ومراتبهم العالیة المنیفة، ومعرفة أسمائهم وصفاتهم وآبائهم وأُمهاتهم، ومواليدهم ووفاتهم، وذکر مدّة أعمارهم، وحجّابهم وشعرائهم، خالیاً عن الإطناب المملّ والتقصیر المخلّ، آخذاً عن الإکثار المسئم إلی الإیجاز المفهم، ولن یعرف شرفه إلّامن وقف علیه فعرفه، وعقدت لکلّ إمام منهم فَصلًا یشتمل کلّ فصل من الثلاثة الفصول الأوّل منها علی عدّة فصول...

وسمّیته بالفصول المهمّة فی معرفة الأئمّة، أجبت فی ذلک سؤال بعض الأعزّة من الأصحاب، والخلّص من الأحباب، بعد أن جعلت ذلک لی عند اللَّه ذخیرةً ورجاء فی التکفیر لما أسلفته من جریرة، أو اقترفته من صغیرة أو کبیرة، وذلک لما اشتمل علیه هذا الکتاب من ذکر مناقب أهل البیت الشهیرة، ومآثرهم الأثیرة، ولربّ ذی بصیرة قاصرة وعین عن إدراک الحقائق حاسرة، یتأمل ما ألّفته ویستعرض ما جمعته ولخّصته، فیحمله طرفه المریض وقلبه المهیض علی أن ینسبنی فی ذلک إلی التّرفیض»....

وقال أحمد بن عبدالقادر العجیلی الحفظی الشافعی فی (ذخیرة المآل) فی مسألة الخنثی:

«قلت: وهذه المسألة وقعت فی زمننا هذا ببلاد الحیرة، علی ما أخبرنی به سیّدی العلّامة نور الدین خلف الحیرتی، وذکر لی أنّ الخنثی الموصوفة توفّیت عن والدین ولد لبطنها وولد لظهرها، وخلّفت ترکة کثیرة، وأنّ علماء تلک الجهة تحیّروا فی المیراث، واختلف أحکامهم، فمنهم من قال یرث ولد الظهر دون ولد البطن، ومنهم من قال بعکس هذا، ومنهم من قال یقتسمان الترکة، ومنهم من قال توقف الترکة حتّی یصطلح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۱

الولدان علی تساو أو علی مفاضلة. وأخبرنی أنّ الخصام قائم والترکة موقوفة، وأنّه خرج لسؤال علماء المغرب خصوصاً علماء الحرمین عن ذلک، وبعد الإتّفاق به بسنتین وجدت حکم أمیر المؤمنین فی کتاب الفصول المهمّة فی فضل الأئمّة تصنیف الشیخ الإمام علی بن محمّد الشهیر بابن الصّبّاغ من علماء المالکیة. إنتهی».

وقال الشیخ عبداللَّه المطیری المدنی الشافعی فی دیباجة کتابه (الریاض الزاهرة فی فضل آل بیت النبیّ وعترته الطاهرة) ما نصّه:

«الحمد للَّهربّ العالمین والشکر للملهم بالهدی إلی صراط المتقین، والصّلاة والسّلام علی سیّدنا ونبیّنا محمّد عبده ورسوله، الّذی یصلّی علی خلفه عجماً وعرباً، وأنزل علیه «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القُربی» وعلی آله وأصحابه نجوم الاقتداء وبدور الاهتداء، صلوةً وسلاماً یدومان بدوام المنزه وجوده عن الانتهاء والابتداء.

أمّا بعد، فیقول العبد الفقیر إلی اللَّه تعالی عبداللَّه بن محمّد المطیری شهرةً، المدنی حالًا: هذا کتاب سمّیته بالرّیاض الزّاهرة فی فضل آل بیت النّبیّ وعترته الطّاهرة، جمعت فیه ما اطّلعت علیه ممّا ورد فی هذا الشأن، واعتنی بنقله العلماء العاملون الأعیان، وأکثره من الفصول المهمّة لابن الصّبّاغ، ومن الجوهر الشفّاف للخطیب».

وقال السمهودی:

«قوله: وإنّی سائلکم غداً عنهم، تقدم بشاهده فی الذّکر الرابع، وسبق فی رابع تنبیهاته قول الحافظ جمال الدّین الزرندی عقب حدیث

من کنت مولاه فعلیّ مولاه، قال الإمام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم مسئول عنها یوم القیامة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۲

وروی فی قوله تعالی «وقفوهم إنّهم مسئولون» «۱»

أی عن ولایة علی وأهل البیت، لأنّ اللّه أمر نبیّه صلّی اللّه علیه وسلّم أن یعرّف الخلق أنّه لا یسألهم عن تبلیغ الرسالة أجرا إلّاالمودة فی القربی

والمعنی أنّهم یسألون هل والوهم حقّ الموالاة کما أوصاهم النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أم أضاعوها وأهملوها فیکون علیهم المطالبة والتبعة إنتهی.

ویشهد لذلک ما أخرجه أبو المؤیّد فی کتاب المناقب، فیما نقله أبو الحسن علی السفاقسی ثمّ المکّی فی الفصول المهمّة، عن أبی هریرة رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم ونحن جلوس ذات یوم:

والّذی نفسه بیده لا یزول قدم عن قدم یوم القیامة حتّی یسأل اللّه تعالی الرجل عن أربع، عن عمره فیما أفناه، وعن جسده فیما أبلاه، وعن ماله ممّا اکتسبه وفیما أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. فقال له عمر رضی اللّه عنه:

یا نبیّ اللّه، ما آیة حبّکم؟ فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلی جانبه، فقال: آیة حبّنا حبّ هذا من بعدی»....

وقال الحلبی فی ذکر الهجرة: «فی الفصول المهمّة: إنّه صلّی اللّه علیه وسلّم وصی علیّاً رضی اللّه تعالی عنه بحفظ ذمته وأداء أمانته ظاهراً علی أعین الناس، وأمره أن یبتاع رواحل للفواطم، فاطمة بنت النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، وفاطمة بنت الزبیر بن عبدالمطّلب، ولمن هاجر معه من بنی هاشم، ومن ضعفاء المؤمنین، وشراء علیّ رضی اللّه تعالی عنه الرواحل مخالف لما یأتی فی الأصل أنّه صلّی اللّه علیه وسلّم أرسل إلی علی محلة

---

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۳

وأرسل یقول تشقها خمراً بین الفواطم وهنّ: فاطمة ابنة حمزة وفاطمة بنت عتبة وفاطمة أمّ علیّ وفاطمة بنته صلّی اللّه علیه وسلّم، وإرساله لتلک الحلة کان بعد وصوله إلی المدینة، فلیتأمّل.

قال فی الفصول المهمّة: وقال له أی لعلیّ: إذا أبرمت ما أمرتک به، کن علی اهبة الهجرة إلی اللّه ورسوله، ویقدم کتابی علیک، وإذا جاء أبو بکر توجهه خلفی نحو بئر أمّ میمون، وکان ذلک فی فحمة العشاء والرصد من قریش قد أحاطوا بالدّار ینتظرون أنْ تنتصف اللّیلة وتنام الناس، ودخل أبو بکر علی علیّ وهو یظنّه أی وأبو بکر یظنّ علیّاً رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، فقال له علی: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم خرج نحو بئر أم میمون وهو یقول لک أدرکنی، فلحقه أبو بکر، ومضیا جمیعاً یتسایران حتّی أتیا جبل ثور، فدخلا الغار، فلیتأمّل الجمع بینه وبین ما تقدّم» «۱».

قال: «وفی الفصول المهمّة: لما اتّصل خبر مسیره صلّی اللّه علیه وسلّم إلی المدینة، وذلک فی الیوم الثانی من خروجه صلّی اللّه علیه وسلّم من الغار، جمع الناس أبو جهل وقال: بلغنی أنّ محمّداً قد مضی نحو یثرب علی طریق الساحل ومعه رجلان آخران، فأیکم یأتینی بخبره، فوثب سراقة فقال: أنا لمحمّد یا أبا الحکم، ثمّ إنّه رکب راحلته واستجنب فرسه، وأخذ معه عبداً أسود، وکان ذلک العبد من الشجعان المشهورین، فسارا أی فی أثر النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم سیراً عنیفاً حتّی لحقا به.

فقال أبو بکر: یا رسول اللّه قد دهینا، هذا سراقة قد أقبل فی طلبنا ومعه غلامه الأسود المشهور.

---

(۱) انسان العیون فی سیرة الأمین المأمون ۲/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۴

فلمّا أبصرهم سراقة نزل عن راحلته وركب فرسه وتناول رمحه وأقبل نحوهم.

فلمّا قرب منهم قال النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: اللّهمّ اکفنا أمر سراقة بما شئت وکیف شئت وأنّی شئت.

فغابت قوائم فرسه فی الأرض حتّی لم یقدر الفرس أنْ یتحرّک.

فلمّا نظر سراقة إلی ذلک هاله ورمی نفسه عن الفرس إلی الأرض، ورمی رمحه، وقال: یا محمّد أنت أنت وأصحابک أی أنت کما أنت أی آمن وأصحابک، فادع ربّک یطلق لی جوادی، ولک عهد وميثاق أن أرجع عنک.

فرفع النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم یدیه إلی السّماء وقال: اللّهمّ إنْ کان صادقاً فیما یقول فأطلق له جواده. قال: فأطلق اللّه تعالی له قوائم فرسه حتّی وثب علی الأرض سلیماً، أی ولعلّ هذا فی المرّة الثانیة، أو المرّة الأخیرة من السّبع علی ما تقدّم، وتقدّم أنّ الاقتصار علی القوائم لا ینافی الزیادة علیها، فلا یخالف ما سبق فی هذه الروایة.

ورجع سراقة إلی مکّة، فاجتمع الناس علیه، فأنکر أنّه رآی محمّداً، فلا زال به أبو جهل حتّی اعترف وأخبرهم بالقصّة، وفی ذلک یقول سراقة مخاطباً لأبی جهل:

أبا حکم واللّه لو کنت شاهداً

لأمر جوادی إذ تسوخ قوائمه

علمت ولم تشکک بأن محمّداً

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۵

رسول ببرهان فمن ذا یقاومه» «۱» وقال الصفوری: «رأیت فی الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة بمکة المشرفة شرّفها اللّه تعالی لأبی الحسن المالکی، أنّ علیّاً ولدته أُمّه بجوف الکعبة شرّفها اللّه تعالی»....

وقد ذکر إکرام الدین الدهلوی کتاب (الفصول المهمّة) فی مصادر کتابه (سعادة الکونین فی فضائل الحسنین)، فأکثر من النقل عنه جدّاً، والمولوی إکرام الدین الدهلوی من کبار علماء الهند، ومن أجلّاء المعاصرین لمخاطبنا (الدهلوی)، وهو معظّم لدی علماء أهل السنّة، إذ یذکرونه بکلّ تبجیل واحترام، حتّی أنّ المولوی حیدر علی الفیض آبادی فی (إزالة الغین) یذکره من أقران الشیخ عبدالحق الدهلوی، وشاه ولی اللّه الدهلوی، و (الدهلوی) وأمثالهم من مشاهیر أئمّة أهل السنّة الّذین یفتون بجواز لعن یزید بن معاویة، لعنة اللّه علیه وعلی أبیه.

کما أنّ رشید الدین خان الدهلوی- وهو أفضل تلامذة (الدهلوی)- یذکر کتاب الفصول المهمّة فی معرفة الأئمّة فی مصنّفات أهل السنّة فی فضائل أهل البیت.

کما اعتمد علی الفصول المهمّة: الشیخ حسن العدوی الحمزاوی فی کتابه (مشارق الأنوار) الّذی نصّ علی التزامه بنقل الأحادیث الصحیحة فیه...

---

(۱) إنسان العیون فی سیرة الأمین المأمون ۲/ ۲۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۶

«۲۸» روایة المیبدی ... ص: ۲۳۶

اشارة

ورواه الحسین المیبدی الیزدی- فی (الفتواح- شرح دیوان علی)- حیث قال: «روی البیهقی عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أنّه قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ترجمة المیبدی ... ص: ۲۳۶

۱- غیاث الدین المدعو بخواند أمیر، فی تاریخه (حبیب السیر) الّذی نصّ الکاتب الجلبی باعتباره، واعتمد علیه (الدهلوی) وحسام الدین صاحب (المرافض). قال: «القاضی کمال الدین میر حسین الیزدی. کان من أفاضل علماء العراق بل من أعاظم علماء الآفاق، ولی القضاء فی یزد مع الأمانة، ومن مصنّفاته: شرح دیوان أمیر المؤمنین. وهو کتاب غنّی بالعلم ومرغوب فیه لدی الفضلاء. وله أیضاً: شروح علی الکافیة والهدایة فی الحکمة، وعلی الطوالع والشمسیّة، وله تعلیقات دقیقة»....

۲- وقد اعتمد علیه الکفوی فی طبقاته (کتاب أعلام الأخیار فی طبقات مذهب النعمان المختار) هذا الکتاب الّذی استند إلیه (مخاطبنا) فی (بستان المحدثین).

۳- وذکره الکاتب الجلبی فی الحکماء الإسلامیّین عند کلامه علی الحکمة والحکماء وما یتعلّق بذلک.

۴- وأیضاً نقل عنه ولی اللَّه الدهلوی فی (رسالة النوادر) له.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۷

«۲۹» روایة الصّفوری ... ص: ۲۳۷

اشارة

ورواه الصفوری الشّافعی فی (نزهة المجالس) بقوله: «وقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی همته، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی زهده، وإلی محمّد فی بهائه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه.

ذکره ابن الجوزی» «۱».

کلام الصّفوری فی خطبة کتابه ... ص: ۲۳۷

وقد قال الصفوری فی مقدّمة کتابه (نزهة المجالس): «فأحببت- لقول النّبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: اذکروا الصالحین یبارک علیکم وقوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: عند ذکر الصالحین تتنزّل الرّحمة- أنْ أجمع ما تیسَّر من أخبارهم وما اشتملوا علیه من العبادة فی لیلهم ونهارهم، وأنْ أطرّز ذلک باللطائف والفوائد الستیّة، والزواجر للنفوس الغویّة من المواعظ القویّة، مع ما أذکره من المسائل الفقهیّة والمنافع الطبیّة، وقطرة من مناقب خیر البریّة ومن هو حیٌّ فی قبره حیاةً حقیقیّة، وذاته فی ضریحه المکرم علی الفرش طریّة، وأزواجه وأصحابه وأمّته المرضیّة، وقد جعلته أبواباً وفصولًا حوت معانی قویّة، وسمّیته نزهة المجالس ومنتخب النفائس،

---

(۱) نزهة المجالس ۲/ ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۸

وختمته بذکر الجنّة» «... ۱».

ولهذا الکتاب تقریظ من العلّامة محمّد حسین الخشاب.

«۳۰» روایة الوصّابی الیمانی ... ص: ۲۳۸

اشارة

ورواه إبراهیم بن عبداللَّه الوصابی الیمانی الشافعی فی کتابه (أسنی المطالب فی مناقب علی بن أبی طالب) وهو اسم الباب الرابع من کتابه (الاکتفاء فی فضل الأربعة الخلفاء) ولکلٍّ من الأبواب الأخری اسم یخصّه...

فرواه عن أنس حیث قال:

«عنه. قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من سرّه أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی خلقه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه أبو نعیم فی فضائل الصّحابة» «۲».

کتاب الوصّابی ... ص: ۲۳۸

وقد اعتمد علی کتاب الوصابی المذکور محمّد محبوب عالم فی تفسیره (تفسیر شاهی)، وشهاب الدین العجیلی فی کتابه (ذخیرة المال)، وبذلک یظهر کونه من الکتب المعتمدة المفیدة لدی أهل السنّة.

---

(۱) نزهة المجالس ۱/ ۲.

(۲) أسنی المطالب للوصابی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۳۹

«۳۱» روایة الجمال المحدِّث ... ص: ۲۳۹

اشارة

ورواه جمال الدین عطاء اللَّه بن فضل اللَّه المعروف بالمحدِّث: «عن أبی الحمراء قال قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوح فی فهمه- وفی روایة: إلی نوح فی تقواه- وإلی یحیی ابن زکریّا فی زهده وإلی موسی بن عمران فی بطشه- وفی روایة: وإلی موسی فی هیبته- وإلی عیسی فی عبادته فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة الجمال المحدّث ... ص: ۲۳۹

والسیّد جمال الدّین المحدّث الشّیرازی من مشایخ (الدّهلوی) فی الإجازة، وقد ذکر فی مقدّمة کتابه (الأربعین) أنّه ینقل أحادیثه عن الکتب المعتبرة، وله کتاب (روضة الأحباب فی سیرة النبیّ والآل والأصحاب).

وقد ذکره صاحب (حبیب السّیر) بقوله: «میر جمال الدین بن عطاء اللّه سلّمه اللّه وأبقاه ... صار- کعمّه العظیم میر سیّد أصیل الدین- وحیداً فی علم الحدیث وسائر العلوم الدینیّة والفنون الیقینیّة، وحصل له التقدّم علی جمیع المحدّثین من أهل عصره، وکتابه روضة الأحباب فی سیرة

---

(۱) الأربعین فی مناقب أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۰

النّبیّ والآل والأصحاب مشهور فی الأقطار، ولا یوجد له نظیر ألبتة»....

وقال الشیخ علی القاری ...: «جمعت نسخ المصححة المقروّة المسموعة المصرّحة التی تصلح للاعتماد، وتصحّ عند الاختلاف للإستناد، فمنها نسخة هی أصل السیّد أصیل الدین والسیّد جمال الدین ونجله السعید میرکشاه المحدثین المشهورین ... ثمّ إنّی قرأت أیضاً بعض أحادیث المشکاة علی منبع بحر العرفان مولانا عطاء اللّه الشیرازی الشهیر بمیر کلان، وهو قرأ علی زبدة المحقّقین وعمدة المدقّقین میرکشاه، وهو علی والده السیّد السند مولانا جمال الدین المحدّث صاحب روضة الأحباب، وهو عن عمّه السیّد أصیل الدین، وهذا الإسناد لا یوجد أعلی منه للاعتماد» «۱».

وقال فی (المرقاة) فی شرح حدیث «لا تدخلوا الجنّة حتّی تؤمنوا ولا تؤمنوا حتّی تحابوا»: «أمّا نسخ المشکاة المصحّحة المعتمدة المقروّة علی المشایخ الکبار کالجزری والسیّد أصیل الدین وجمال الدین المحدّث وغیرها من النسخ الحاضرة، فکلّها بحذف النون».

وقد ذکر الشنوانی السیّد جمال الدین فی طریق سند روایته لکتاب المشکاة، فی کتابه (الدرر السنیّة فی الأسانید الشنوانیّة).

وکذا (الدهلوی) نفسه- فی (اصول الحدیث)- حیث قال: «[مشکاة المصابیح : الشیخ أبو طاهر، عن الشیخ إبراهیم الکردی، عن الشیخ أحمد القشاشی، عن الشیخ أحمد بن عبدالقدوس الشناوی، عن السیّد غضنفر ابن السیّد جعفر النهروانی عن الشیخ محمّد سعید المعروف بمیرکلان الّذی

---

(۱) المرقاة فی شرح المشکاة- مقدمة الکتاب.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۱

کان شیخ مکة فی وقته، وهو عن السیّد نسیم الدین میرکشاه، عن والده العظیم السیّد جمال الدین عطاء اللّه»....

کما وقع إسناد الشیخ أبی علی محمّد ارتضاء العمری الصفوی، کما لا یخفی علی من راجع کتاب (مدارج الإسناد) له.

وقد اعتمد علی السیّد جمال الدین ونقل عنه الشیخ عبدالحق الدهلوی فی کتابه (أسماء رجال المشکاة).

وقال الصدیق حسن خان القنوجی فی (الحطّة): «وکتاب روضة الأحباب للسیّد جمال الدین المحدّث أحسن السیر».

«۳۲» روایة ابن باکثیر المکی ... ص: ۲۴۱

اشارة

ورواه أحمد بن الفضل بن باکثیر الشافعی المکّی عن الحاکمی والملّا فی سیرته، وهذا لفظه: «عن أبی الحمراء رضی اللّه عنه قال قال

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى فهمه، وإلى إبراهيم فى حلمه، وإلى يحيى بن زكريّا فى زهده، وإلى موسى فى بطشه، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

أخرجه أبو الخير الحاكمى.

وعن ابن عباس رضى اللَّه عنهما قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى إبراهيم فى حلمه، وإلى نوح فى حكمه، وإلى يوسف فى جماله، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۲

أخرجه الملّا فى سيرته» «۱».

ترجمة ابن باكثير ... ص: ۲۴۲

وقد ترجم له المحبّى قائلًا: «الشيخ أحمد بن الفضل بن محمّد باكثير، المكّى الشافعى، من أدباء الحجاز وفضلائها المتمكّنين. كان فاضلًا أديباً، له مقدار علىّ وفضل جلّى، وكان له فى العلوم الفلكيّة وعلم الآفاق والزايرجا يد عالية، وكان له عند أشراف مكّة منزلة وشهرة، وكان فى الموسم يجلس فى المكان الّذى يقسّم فيه الصرّ السلطانى بالحرم الشريف بدلًا عن شريف مكة. ومن مؤلفاته: حسن المآل فى مناقب الآل» «... ۲».

وقد ذكر فى مقدّمة كتابه المذكور: «فرأيت أنْ أجمع فى تأليفى هذا من درر الفوائد المثمنة وغرر الأحاديث الصحيحة والحسنة ممّا هو مختص بالعترة النبوية والبضعة الفاطميّة، وأذكره بلفظ الإجمال، ثمّ ما ورد من مناقب أهل الكساء الأربعة نخبة الآل، وأصرّح فيه بأسمائهم، ثمّ ما ورد لكلّ واحدٍ منهم بصريح اسمه الشريف.

فجمعت فى كتابى هذا زبدة ما دوّنوه وعمدة ما صحّحوه من ذلك وأتقنوه، وما رقموه فى مؤلّفاتهم وقنوه فيه، مقتصراً على ما يؤدى المطلوب، ويوصل إليه بأحسن نمط وأسلوب، سالكاً فى ذلك طريق السداد، ومقتصراً فيه على ما يحصل المراد ... وتركت ما اشتدّ ضعفه منها

---

(۱) وسيلة المال فى عدّ مناقب الآل- مخطوط.

(۲) خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۱/ ۲۷۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۳

وما لم نجد له شاهداً يقويه، وجانبت عمّا تكلّم فى سنده وقد عدّه الحفاظ من الموضوع الّذى يجب أن نتّقيه، وأتيت بالمشهور من كتب التواريخ...

تتبّعت فيه من الأحاديث ما يشرح صدور المؤمنين، وتقرّ به عيون المتّقين، ويضيق بسببه ذرع المنافقين».

«۳۳» رواية البدخشانى ... ص: ۲۴۳

اشارة

ورواه الميرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانى عن البيهقى حيث قال:

«أخرج البیهقی فی فضائل الصحابة عن أنس قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة البدخشانی ... ص: ۲۴۳

والبدخشانی من علماء أهل السنّة الّذین یفتخر محمّد رشید تلمیذ (الدّهلوی) بتألیفهم کتباً خاصّة بفضائل أهل البیت، ویقول بأنّ علماء أهل السنّة لا یبغضون ولا یعادون أهل البیت.

وذکره المولوی حیدر علی الفیض آبادی، فی جملة کبار علماء أهل

---

(۱) مفتاح النجا فی مناقب آل العبا- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۴

السنّة الّذین یفتون بجواز لعن یزید بن معاویة.

و (الدهلوی) نفسه اعتمد علی البدخشانی فی جواب سؤالٍ ورد علیه حول السبب فی تلقیب النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بالمصطفی، وتلقیب أمیر المؤمنین بالمرتضی فقال: «والمیرزا محمّد بن معتمد خان الحارثی المؤرّخ الشهیر فی هذه البلاد أیضاً یلقّب علیّاً بالمرتضی، فی رسالتیه فی فضائل الخلفا وفضائل أهل البیت، وهما من عمدة مصنّفاته».

«۳۴» روایة محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴

اشارة

ورواه الشیخ محمّد صدر العالم بقوله: «أخرج أبو نعیم فی فضائل الصحابة مرفوعاً: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال: من سرّه أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی فهمه، وإلی إبراهیم فی خلّته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

شعر ولی اللّه الدهلوی بمدح محمّد صدر العالم ... ص: ۲۴۴

قال الشیخ ولی اللّه والد مخاطبنا (الدهلوی) وإمامه ومقتداه فی (التفهیمات الإلهیّة):

إنّ محمّد صدر العالم ألّف کتاباً- وهو معارج العلی- فضّل فیه علیّاً علی الخلفاء تفضیلًا کلیّاً، وکان من جملة ما ذکر فیه قصة شقّ القمر له کرّم

---

(۱) معارج العلی فی مناقب المرتضی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۵

اللّه وجهه، ثمّ أرسله إلیَّ وطالعته، ونظمت هذه الأبیات:

رعاک اللّه یا صدر العوالی وطول الدهر کان لک البقاء

لقد أوتيت فی الآباء فخراً وبالأبناء يرتفع العلاء

وجدّک آية لا ريب فيها وبحر لا تكدّره الدلاء

وفی كشف المعارف كان فرداً وما فی القوم كان له كفاء

لقد كوشفت ما كوشفت حقّاً وفضل اللّه ليس له انتهاء

أتاک الثلج والإتقان لمّا رأيت الشق وانكشف اللواء

وإذ أدناک سيّدنا علی بإكرام وعلم ما يشاء

تؤلف فی مناقبه كتاباً وعند اللّه فی ذاک الجزاء

ومكثر مدح مولانا علی مقلّ لا يكون له وفاء

فما من مشهد إلّاوفيه له فخر كبير وازدهاء

وما من منهل إلّاوفيه له شرب عظيم وارتواء

وللقرآن تنزيل وظهر يقاتلهم عليه الأنبياء

وللقرآن تأويل وبطن يخاصمهم عليه الأوصياء

قبول الناس للتنزيل فيه سياسات له منها نماء

فمنها ردّ تحريف ومد لأسباب له منها انتشاء

وصلح واختصام وائتلاف بأقوام قلوبهم هواء

لهذا القسم أسرار عظام وللشيخين فيه اعتلاء

وفی علم النبوة إنّ هذا ملاک الأمر ليس بها خفاء

وما زال الصحابة عارفيه يقيناً مثل ما طلعت ذكاء

فأثبت ذاک للشيخين واختر من الأوصاف مدحا ما تشاء».

«۳۵» روایة ولیّ اللّه الدّهلوی ... ص: ۲۴۵

قال وليّ اللّه الدهلوی والد مخاطبنا (الدهلوی)- فی (قرة العينين)- بعد جوابه علی كلام المحقّق نصير الدين الطوسی فی أفضليّة أمير المؤمنين:

«وبعد هذا كلّه، فإنّ جميع ما ذكره المتأخّرون من المعتزلة- كما ينقل عن الإمام الرازی فی كتاب الأربعين، واختصره نصير الدين الطوسی- حججنا فی أفضليّة المرتضی ممّن كان فی أيّام خلافته، ونعترف بأصله ونتمسّک بثبوته فی محلّه، لا بالنسبة إلی الشيخين».

هذا كلام ولی اللّه الدهلوی، ومن راجع الأربعين للرازی وكلام النصير الطوسی، وجد فيه حديث التشبيه. قال الرازی:

«الحجة التاسعة عشر- روی أحمد والبيهقی فی فضائل الصحابة قال:

من أراد أن ينظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهيم فی حلمه، وإلی موسی فی هيبته، وإلی عيسی فی عبادته، فلينظر إلی علی بن أبی طالب.

ظاهر الحديث يدلّ علی أن عليّاً كان مساوياً لهؤلاء الأنبياء فی هذه الصفات، ولا شكّ أنّ هؤلاء الأنبياء فی هذه الصفات كانوا أفضل من أبی بكر وسائر الصحابة، والمساوی للأفضل أفضل، فيكون علی أفضل

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۷

منهم» «۱».

«۳۶» روایة محمّد الأمیر ... ص: ۲۴۷

اشارة

وقال العلّامة محمّد الأمیر الصنعانی فی (الروضة الندیّة- شرح التحفة العلویة) ما نصّه: «فائدة: قد شبهه بخمسة من الأنبیاء کما قال المحبّ الطبری رحمه اللَّه ما لفظه: ذکر تشبیه علی رضی اللَّه عنه بخمسةٍ من الأنبیاء:

عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی یحیی ابن زکریّا فی زهده، وإلی موسی فی بطشه، فلینظر إلی علیّ بن أبی طالب.

أخرجه أبو الخیر الحاکمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی إبراهیم فی حلمه، وإلی نوح فی حکمه، وإلی یوسف فی جماله، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

أخرجه الملّا فی سیرته.

قلت: وقد شبّهه صلّی اللَّه علیه وسلّم بهؤلاء الخمسة الرسل فی

---

(۱) الأربعین فی أصول الدین: ۳۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۸

اکتسابه للخصال الشریفة من خصالهم».

ترجمة الأمیر ... ص: ۲۴۸

۱- الحفظی الشافعی: «وأولاد الإمام المتوکّل علماء جهابذة وأبرار، أعظمهم ولده الإمام المؤیّد باللَّه محمّد بن إسماعیل، قرأ کتب الحدیث وبرع فیها، کان إماماً فی الزهد والورع، یعتقده العامّة والخاصة.

ومن أعیان آل الإمام: السیّد المجتهد الشهیر، والمحدّث الکبیر، السراج المنیر، محمّد بن إسماعیل الأمیر، مسند الدیار ومجدد الدین فی الأقطار، صنّف أکثر من مائة مؤلَّف، وهو لا ینسب إلی مذهب، بل مذهبه الحدیث» «۱».

۲- الشوکانی: «الإمام الکبیر، المجتهد المطلق، صاحب التصانیف...

برع فی جمیع العلوم، وفاق الأقران، وتفرد بریاسة العلم فی صنعاء، وتظهّر بالاجتهاد، وعمل بالأدلّة، ونفر عن التقلید، وزیّف ما لا دلیل علیه من الآراء الفقهیّة ... وبالجملة، فهو من الأئمّة المجددین لمعالم الدین» «۲».

۳- القنوجی: «وهو الإمام الکبیر، المحدّث الأصولی، المتکلّم الشهیر، قرأ کتب الحدیث وبرع فیها، وکان إماماً فی الزهد والورع، وکان ذا علم کبیر ورئاسة عالیة، وله فی النظم الید الطولی، بلغ رتبة الاجتهاد المطلق، ولم یقلّد أحداً من أهل المذاهب، وصار إماماً کاملا مکملًا بنفسه» «... ۳».

---

(۱) ذخیرة المال- مخطوط.

(۲) البدر الطالع ۲/ ۵۲- ۵۳ رقم ۴۱۷.

(۳) أبجد العلوم، التاج المکلّل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۴۹

«۳۷» روایة الحفظی الشافعی ... ص: ۲۴۹

اشارة

ورواه شهاب الدین الحفظی العجیلی الشافعی بقوله: «روی البیهقی یرفعه إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أن ینظر إلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی زهادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۱».

ترجمة العجیلی ... ص: ۲۴۹

وترجم الصدیق حسن القنوجی: «وله مناقب وفضائل شهیرة، وکان لا یسمع بذی فضیلة من جهةٍ من الجهات إلّاوتعرّف به واستطلع حقیقة فضیلته، ومکث علی هذه الحالة دهراً طویلًا، ثمّ آثر الخلوة والعزلة إلی أنْ انتقل إلی جوار رحمة اللَّه تعالی» «۲».

«۳۸» روایة ولیّ اللَّه اللّکهنوی ... ص: ۲۴۹

ورواه المولوی ولی اللَّه اللکهنوی بقوله: «قال صلّی اللَّه علیه وسلّم:

من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی زهادته، فلینظر إلی علی بن

---

(۱) ذخیرة المآل فی عد مناقب الآل- مخطوط.

(۲) التاج المکلل: ۵۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۰

أبی طالب» «۱».

أقول:

قد عرفت بما تلوناه علیک ونقلناه لک من کلمات أساطین أئمّة أهل السنّة، وکبار حفّاظهم، ومشاهیر علمائهم فی مختلف العلوم...

أنّ حدیث التشبیه- بمختلف ألفاظه وأسانیده- حدیث صحیح لا مریة فیه ولا شک یعتریه...

إنّه حدیث رووه بأسانیدهم عن عدّةٍ من الصحابة عن النبیّ الأکرم والرسول الأعظم صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

رووه وأخرجوه فی کتبهم، واستشهدوا به فی کلماتهم، ونظموه فی أشعارهم...

فکیف ینفی (الدهلوی) صحّته! وینکر وجوده فی کتب أهل السنّة! ویزعم عدم قبولهم إیّاه؟!

فاللَّه حسیبه علی ما قال وکفی به حسیباً.

لکن الّذی نتوخّاه ونرجوه أنْ لا یقدم أحد علی ما أقدم علیه، ولا یغترّ بما قاله وتقوله، فإنّ «کلّ نفس بما کسبت رهینة» «۲» «اللَّه من

ورائهم محیط» «۳»

.هذا کلّه بالنسبة إلی سند هذا الحدیث.

وقس علیه فی البطلان کلماته فی الدلالة، کما سیتّضح لک، وعلی اللّه التکلان:

---

(۱) مرآة المؤمنین فی مناقب أهل بیت سیّد المرسلین- مخطوط.

(۲) المدّثّر ۷۴: ۳۸.

(۳) البروج ۸۵: ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۳

نقض کلمات الدهلوی حول سند حدیث التشبیه ... ص: ۲۵۳

اشارة

قوله:

الحدیث السادس: وهو ما رواه الإمامیّة..

أقول:

إنّ الإمامیّة یروون حدیث التشبیه، فی کتبهم فی الأخبار والمناقب، بطرقٍ وألفاظٍ مختلفة، وهم غیر محتاجین إلی روایة غیرهم، غیر أنّهم یوردونه فی کتبهم عن أهل السنّة أیضاً من باب الإلزام، کما هو المتّبع فی قانون المناظرة:

الحدیث فی کتب الإمامیّة ... ص: ۲۵۳

۱- قال الوزیر علی بن عیسی بن أبی الفتح الإربلی رحمه اللّه: «فصلٌ فی مناقبه، وما أعدّ اللّه تعالی لمحبّیه، وذکر غزارة علمه، وکونه أقضی الأصحاب:

من مناقب الخوارزمی: عن مجاهد عن ابن عباس رضی اللّه عنه قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: لو أنّ الریاض أقلام، والبحر مداد، والجنّ حسّاب، والإنس کتّاب، ما أحصوا فضائل علی بن أبی طالب».

ثمّ قال بعد نقل أحادیث أخری-:

«ومنه عن أبی الحمراء قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۴

قال أحمد بن الحسین البیهقی: لم أکتبه إلّابهذا الإسناد.

وقد روی البیهقی فی کتابه المصنّف فی فضائل الصحابة یرفعه بسنده إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إنّه قال: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

فقد ثبت لعلی علیه السلام ما ثبت لهم علیهم السلام من هذه الصّفات المحمودة، واجتمع فیه ما تفرّد فی غیره» «۱».

ترجمة الإربلی ... ص: ۲۵۴

وقد ترجم ابن شاکر الکتبی علی بن عیسی الإربلی فی (فواته) بقوله:

«علی بن عیسی بن أبی الفتح، الصاحب، بهاء الدین، ابن الأمیر فخر الدین، الإربلی، المنشیء الکاتب البارع. له شعر وترسّل، وکان رئیساً، کتب لمتولّی أربل ثمّ خدم ببغداد فی دیوان الإنشاء، أیام علاء الدین صاحب الدیوان، ثمّ إنّه فتر سوقه فی دولة الیهود، ثمّ تراجع بعدهم وسلّم ولم ینکب، إلی أنْ مات سنة ۶۹۲.

وکان صاحب تجمّل وحشمة ومکارم أخلاق، وفیه تشیّع.

وکان أبوه والیاً بأربل.

ولبهاء الدین مصنّفات أدبیة، مثل المقامات الأربع، ورسالة الطیف، المشهورة، وغیر ذلک. وخلّف لمّا مات ترکة عظیمة، نحو ألفی ألف درهم، تسلّمها ابنه أبو الفتح، ومَحَقها، ومات صعلوکاً» «۲».

ولابن شاکر مقام جلیل لدی أهل السنّة، ولا یخفی ما لکتبه من قیمةٍ

---

(۱) کشف الغمة فی معرفة الأئمّة ۱/ ۱۱۱- ۱۱۴.

(۲) فوات الوفیات ۲/ ۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۵

واعتبار «... ۱».

۲- وروی زین الدین محمّد بن علی بن شهرآشوب السروی المازندرانی حدیث التشبیه عن أحمد بن حنبل وابن بطة. کما عرفته سابقاً.

۳- وأورد أبو الحسن یحیی بن الحسن بن البطریق الحلی- رحمه اللّه حدیث التشبیه عن أبی الحسن ابن المغازلی حیث قال: «وبالإسناد قال:

أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب قال: حدّثنا الحسین بن محمّد بن الحسین العدل العلوی الواسطی قال: حدّثنا محمّد بن محمود قال: حدّثنا إبراهیم بن مهدی الابلی قال: حدّثنا إبراهیم بن سلیمان بن رشید قال: حدّثنا زید بن عطیّة قال: حدّثنا أبان بن فیروز، عن أنس بن مالک قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: من أراد أن ینظر إلی علم آدم، وفقه نوح، فلینظر إلی علی بن أبی طالب» «۲».

۴- ونقل الشیخ الحسن بن محمّد بن علی السهمی الحلّی- طاب ثراه- حدیث التشبیه عن (وسیلة المتعبّدین) لعمر بن محمّد بن خضر المعروف بالملّا الأردبیلی «۳».

۵- وأورد العلّامة الشیخ محمّد باقر بن محمّد تقی المجلسی- طاب ثراه- فی (بحار الأنوار) عبارة ابن شهرآشوب، التی روی فیها هذا الحدیث عن أحمد وابن بطّة.

فما قصده (الدهلوی) بهذا الکلام حیث نسب روایة الحدیث إلی الإمامیّة- من نفی روایة أهل السنّة إیّاه- واضح الفساد، بل إنّ الإمامیّة

---

(۱) انظر: الدرر الکامنة ۳/ ۴۵۱، کشف الظنون: ۲۹۳، ۱۱۸۵، ۱۲۹۲، ۲۰۱۹.

(۲) عمدة عیون صحاح الأخبار: ۳۴۰ ح ۶۵۴.

(۳) الأنوار البدريّة فی دفع شبه النواصب والقدريّة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۶

يروونه بطرقهم، وينقلونه عن أهل السنّة أيضاً لإفحامهم.

ثم إنّه كان الأحرى ب (الدّهلوی) أنْ ينقل جميع طرق هذا الحديث أو أكثرها، ولا أقلّ من أنْ يصرّح بكثرة طرقه ورواته، لا أنْ يكتفی بطرقٍ واحدٍ منها.

قوله:

وفساد مبادئ هذا الاستدلال ومقدّماته من الصدر إلی الّذيل ظاهر علی كلّ خبير.

أقول:

زعم فساد هذا الاستدلال إنّما ينشأ ممّن فسدت مبادئ عقله بالوساوس الشيطانيّة، وإنّ العالم الخبير صاحب الفطرة المستقيمة والعقل السليم لا يصغی إلی تشكيكات (الدهلوی) وخرافاته الهزيلة ... نسأل اللَّه الهداية إلی نهج السداد، وهو الصائن من أنْ يمتلئ الإنسان من الرأس إلی القدم بالحقد والعناد، لفضائل وصیّ شفيع الأمم، ويتنكّب عن الطّريق الأمم.

قوله:

أوّلًا: إنّ هذا الحديث ليس من أحاديث أهل السنّة.

أقول:

العجب من هذا الرجل!! أليس عبدالرزاق الصنعانی، وأحمد بن حنبل، وأبو حاتم الرازی، وابن شاهين، وابن بطّة، والحاكم النيسابوری، وابن مردويه، وأبو نعيم، والبيهقی، وابن المغازلی، وشيرويه الديلمی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۷

والسّنائی، والعطّار، وشهردار الديلمی، والخوارزمی، وأبو الخير الحاكمی، والصالحانی، وابن طلحة، والكنجی، والمحبّ الطبری، والسيّد علی الهمدانی، وأمير ملّا، والشهاب الدولت آبادی الهندی، وابن الصبّاغ، وحسين الميبدی اليزدی، وعبد الرحمن الصفوری، وإبراهيم الوصّابی، وجمال الدين المحدّث، وأحمد ابن باكثير المكی، والميرزا محمّد البدخشی، ومحمّد صدر العالم، ومحمّد بن إسماعيل الأمير...

أليس هؤلاء وأمثالهم الّذين رووا حديث التشبيه، من أكابر أساطين أهل السنّة، ومن مفاخرهم فی كلّ عصر وزمان؟!

إن كان هؤلاء خارجين عن زمرة أهل السنّة، وداخلين فی زمرة أهل الضلال والبدع، فهل يكون أبوه (ولی اللَّه الدهلوی) الّذی كان باعتقاد ابنه (الدهلوی) آيةً من الآيات الإلهية ومعجزةً من المعجزات النبويّة، خارجاً عن أهل السنّة كذلك؟

وإذا كان كلّ أولئك خارجين من أهل السنّة، ومعدودين فی زمرة المبتدعين والهالكين، فلا مانع منْ أن يقال ذلك فی حق معاصری (الدهلوی) من أمثال: أحمد بن عبدالقادر العجيلی، والمولوی ولی اللَّه بن حبيب اللَّه اللكهنوی...

وإذا كان كلّ هؤلاء خارجين، فلا شك فی خروج من يمدحهم ويثنی عليهم ويوثّقهم، لاشتراك العلّة والسّبب...

فانحصر التسنّن فی شخص (الدّهلوی).

ولكنّ (الدهلوی) أيضاً ممّن يمدح ويثنی علی طائفة من الأشخاص المذكورين، فيلزم أنْ يخرج هو من بين أهل السنّة، فلم يبقَ فی العالم سنّی أصلًا...

فبطل مذهب السنيّة، وانهدم من الرأس إلی القدم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۸

«ولا يحيق المكر السيئ إلّابأهله».

إنكار روايۀ البيهقى والردُّ عليه ... ص: ۲۵۸

قوله:

وقد أورده ابن مطهّر الحلّى فى كتبه، ونسبه إلى البيهقى مرّةً، وإلى البغوى أخرى، وليس فى تصانيفهما أثر منه.

أقول:

رواه عن أهل السنّۀ جماعۀ من علمائنا قبل العلّامۀ الحلّى، كالإربلى صاحب (كشف الغمۀ)، وابن شهرآشوب السروى صاحب (مناقب آل أبى طالب) وابن البطريق صاحب (العمدۀ ...) كما دريت آنفاً، فلا وجه لتخصيص إيراد الحديث بالعلّامۀ الحلّى إلّاتقليد الكابلى.

ولقد أورده العلّامۀ الحلّى عن البيهقى حيث قال فى كتاب (منهاج الكرامۀ فى الإمامۀ) فى ذكر أعلميۀ الإمام أمير المؤمنين عليه السلام: «عن البيهقى فى كتابه بإسناده عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى تقواه، وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى موسى فى هيبته، وإلى عيسى فى عبادته، فلينظر إلى على بن أبى طالب.

فأثبت له ما تفرّق فيهم».

ورواه عن البيهقى فى كتاب (نهج الحق) كذلك.

وهذا الحديث موجود فى كتاب البيهقى بالقطع واليقين، وقد نصَّ على ذلك جماعۀ من أكابر أهل السنّۀ، أمثال:

الموفّق بن أحمد المكى أخطب خطباء خوارزم.

نفحات الازهار فى خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۵۹

ومحمّد بن طلحۀ النصيبى الشّافعى.

ونور الدين على ابن الصبّاغ المالكى.

والحسين الميبدى اليزدى.

والميرزا محمّد بن معتمد خان البدخشانى.

وأحمد بن عبدالقادر العجيلى الشافعى.

والميرزا محمّد البدخشانى مقبول لدى (الدهلوى)، وقد وصفه تلميذه محمّد رشيد خان الدهلوى بأنّه من عظماء علماء أهل السنّۀ، فإنْ لم يثق (الدهلوى) وأتباعه بنقل الآخرين عن البيهقى، فلا محيص عن قبول نقل مثل البدخشانى.

فالحمد للَّهعلى ما أزاح الباطل عن نصابه، وأوضح الحق المشرق، ولزمت الحجۀ الكافيۀ، والبينۀ الشافيۀ.

عدم إنكار ابن تيميۀ روايۀ البيهقى ... ص: ۲۵۹

وبالرغم من أنّ (الدهلوى) يدّعى طول الباع وسعۀ الإطّلاع على كتب الفريقين، فإنّه لم ير الكتب الحديثيۀ ولم يعثر عليها، بل قلَّد الكابلى فى نفى وجود أثرٍ من حديث التشبيه فى تصانيف البيهقى باليقين والجزم رجماً بالغيب...

فليته قال: لم أره فى تصانيفه البيهقى، بأنْ يقصد: إنّى لمّا لم أر كتب البيهقى، فلا جرم لم أعثر على هذا الحديث فيها، وأمّا النفى الواقعى والإخبار الحقيقى عن عدم وجوده فى تصانيف البيهقى، فذلك كذب صريح يستبعد صدوره بالنسبۀ إلى الأمور الدينيّۀ من أجهل الناس فضلًا عن الأفاضل.

اللّهمّ إلّاأن يعتذر أولياء (الدهلوى) بأنّه نفى وجود أثر من هذا

نفحات الازهار فى خلاصۀ عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۰

الحديث فى مصنّفات البيهقى، ونفى وجود الأثر لا ينافى وجود العين!!

إنّا لا نستبعد أن يلتجئ أولياء (الدهلوی) إلی هذا العذر الواهی...

إنّهم يجدون أنّ ابن تيميّة الّذی هو إمامهم فی المكابرة والعناد وإنكار الحقائق والفضائل الثابتة...

لا ينكر وجود هذا الحديث فی مصنّفات البيهقی، لأنّه يعلم بوجوده فيها، فيضطر إلی جرح البيهقی نفسه والقدح فيه ...، إنّه يقول فی جواب عبارة العلّامة الحلی المتقدمة:

«والجواب أن يقال: أوّلًا: أين إسناد هذا الحديث؟ والبيهقی يروی فی الفضائل أحاديث كثيرة ضعيفة بل موضوعة، كما جرت عادة أمثاله من أهل العلم. ويقال ثانياً: هذا الحديث كذب موضوع علی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم، بلا ريب عند أهل العلم بالحديث، ولهذا لا يذكره أهل العلم بالحديث، وإن كانوا حراصاً علی جمع فضائل علی، كالنسائی، قصد أن يجمع فضائل علی فی كتابٍ سمّاه الخصائص، والترمذی قد ذكر أحاديث متعددة فی فضائله، وفيها ما هو ضعيف بل موضوع، ومع هذا لم يذكروا هذا ونحوه» «۱».

فأنت ترى ابن تيمية يرمی الحديث بالضعف بل بالوضع، ويصف البيهقی وأمثاله برواية أحاديث ضعيفة بل موضوعة، فلو لم يكن العلّامة الحلّی صادقاً فی عزو الحديث إلی البيهقی، لكان الردّ عليه من هذه النّاحية أقوی وأشد...

فابن تيميّة- هذا المتعصّب العنيد- لا ينكر وجود هذا الحديث فی مصنّفات البيهقی، كما أنّه لا ينفی دلالته علی أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام، ولا يجعله من قبيل تشبيهات الشعراء فی مدائحهم للأشخاص...

---

(۱) منهاج السنّة ۵/ ۵۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۱

لكن (الدهلوی) ينكر وجوده فی مصنّفات البيهقی بل سائر كتب أهل السنّة ولو بإسنادٍ ضعيف، ويجعله من قبيل إغراقات الشعراء وتشبيهاتهم فی الأشعار...

والواقع الّذی يذعن به كل منصف، ويعترف به كلّ خبير هو: صحّة هذا الحديث، وثبوت صدوره عن رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم، ووجوده فی كتب أهل السنّة المعتبرة المشهورة، وفی كتب البيهقی ومصنّفاته، فدعوی ابن تيميّة ضعف هذا الحديث أو وضعه دعوی بلا دليل، والبيهقی قد التزم بأنْ لا يروی حديثاً يعلم بكونه موضوعاً، ومن هنا لم يرم العلماء ما أخرجه البيهقی بالوضع.

كلمات فی وصف البيهقی وكتبه ... ص: ۲۶۱

وقول ابن تيميّة: «ولهذا لا يذكره أهل العلم بالحديث» ... يستشم منه الإزراء الشّديد بحقّ البيهقی...

إنّه لم يصف أحدٌ البيهقی بما وصفه به ابن تيميّة، وما هذا إلّالغرض ردّ أحاديث فضائل أهل البيت والطّعن فيها، ولنذكر شيئاً من كلمات القوم فی وصف البيهقی:

۱- قد ذكرنا سابقاً أنّ صاحب (المشكاة) يقول فی حق جماعةٍ فيهم البيهقی: «إنی إذا أسندت الحديث إليهم كأنی أسندت إلی النبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم».

۲- ياقوت الحموی: «وقد أخرجت هذه الكورة من لا يحصی من الفضلاء والعلماء والفقهاء والأدباء، ومع ذلك، فالغالب علی أهلها مذهب الرافضة الغلاة.

ومن أشهر أئمّتهم الإمام أبو بكر أحمد بن الحسين بن عبداللّه بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۲

موسی البيهقی، من أهل خسروجرد، صاحب التصانيف المشهورة، وهو الإمام الحافظ، الفقيه الأصولی، الدين الورع، أوحد الدهر فی الحفظ والإتقان، مع الدين المتين، من أجلّ أصحاب أبی عبداللّه الحاكم والمكثرين عنه، ثمّ فاقه فی فنون من العلم تفرَّد بها، رحل

إلی العراق وطوّف الآفاق، وألف من الکتب ما یبلغ قریباً من ألف جزء، ممّا لم یسبق إلی مثله» «... ۱».

۳- السمعانی: «کان إماماً فقیهاً حافظاً، جمع بین معرفة الحدیث والفقه، وکان تتبع نصوص الشافعی، وجمع کتاباً فیها سمّاه کتاب المبسوط، وکان استاذه فی الحدیث الحاکم أبو عبداللّه محمّد بن عبداللّه الحافظ، وتفقّه علی أبی الفتح ناصر بن محمّد العمری المروزی، وسمع الحدیث الکثیر، وصنّف فیه التصانیف التی لم یسبق إلیها، وهی مشهورة موجودة فی أیدی الناس، سمعت منها... وأدرکت عشرة من أصحابه الّذین حدّثونی عنه.

وکانت ولادته فی سنة ۳۸۴ فی شعبان. ووفاته فی سنة ۴۵۸» «۲».

۴- ابن خلّکان: «الفقیه الشافعی، الحافظ الکبیر المشهور، واحد زمانه وفرد أقرانه فی الفنون، من کبار أصحاب الحاکم أبی عبداللّه ابن البیّع فی الحدیث، ثمّ الزائد علیه فی أنواع العلوم ... وهو أوّل من جمع نصوص الإمام الشافعی رضی اللّه تعالی عنه فی عشر مجلّدات ...وکان قانعاً من الدنیا بالقلیل.

وقال إمام الحرمین فی حقّه: ما من شافعی المذهب إلّاوللشّافعی علیه منّة، إلّاأحمد البیهقی فإنّ له علی الشافعی منة...

---

(۱) معجم البلدان ۱/ ۶۳۸، ۲/ ۴۲۴.

(۲) الأنساب ۱/ ۴۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۳

وکان علی سیرة السّلف، وأخذ عنه الحدیث جماعة من الأعیان» «... ۱».

۵- الذهبی: «البیهقی هو: الحافظ، العلّامة، الثبت، الفقیه، شیخ الإسلام...

قال الحافظ عبدالغافر بن إسماعیل فی تاریخه: کان البیهقی علی سیرة العلماء، قانعا بالیسیر، متجمّلًا فی زهده وورعه.

وقال أیضاً: هو أبو بکر، الفقیه الحافظ، الأصولی، الدّین والورع، واحد زمانه فی الحفظ وفرد أقرانه فی الإتقان والضبط، من کبار أصحاب الحاکم، ویزید علی الحاکم بأنواع من العلوم، کتب الحدیث وحفظه من صباه، وتفقّه وبرع، وأخذ فن الأصول، وارتحل إلی العراق والجبال والحجاز، ثمّ صنّف، وتواتیفه تقارب ألف جزء ممّا لم یسبقه إلیه أحد، جمع بین علم الحدیث والفقه وبیان علل الحدیث ووجه الجمع بین الأحادیث، طلب منه الأئمّة الانتقال من بیهق إلی نیسابور لسماع الکتب، فأتی فی سنة ۴۴۱، وعقدوا له المجلس لسماع کتاب المعرفة، وحضره الأئمّة.

قال شیخ القضاة أبو علی إسماعیل ابن البیهقی، قال أبی: حین ابتدأت بتصنیف هذا الکتاب- یعنی کتاب المعرفة من السنن والآثار- وفرغت من تهذیب أجزاء منه، سمعت الفقیه محمّد بن أحمد- وهو من صالحی أصحابی وأکثرهم تلاوة وأصدقهم لهجة- یقول: رأیت الشافعی رحمه اللّه فی النوم، وبیده أجزاء هذا الکتاب وهو یقول: کتبت الیوم من کتاب الفقیه سبعة أجزاء أو قال: قرأتها، ورآه یعتد بذلک. قال: وفی صباح ذلک الیوم رأی فقیه آخر من إخوانی الشافعیّ قاعداً فی الجامع علی سریر وهو یقول: قد استفدت الیوم من کتاب الفقیه حدیث کذا وکذا.

---

(۱) وفیات الأعیان ۱/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۴

وأخبرنا أبی قال: سمعت الفقیه أبا محمّد الحسن بن أحمد السمرقندی الحافظ یقول: سمعت الفقیه محمّد بن عبدالعزیز المروزی یقول: رأیت فی المنام کأنَّ تابوتاً علا فی السماء یعلوه نور، فقلت: ما هذا؟ فقال: تصنیفات أحمد البیهقی.

ثم قال شیخ القضاة: سمعت الحکایات الثالث من الثلاثة المذکورین.

قلت: هـذه الرؤيا حق، فتصانيف البيهقى عظيمـة القـدر، غزيرة الفوائد، قلَّ من جوّد تواليفه مثل الإمام أبى بكر، فينبغى للعالم أنْ يعتنى بها، ولا سيّما سننه الكبير.

وقـد قـدم قبـل موته بسـنةٍ أو أكثر إلى نيسابور وتكاثر عليه الطلبـة، وسـمعوا منه كتبه، وجلبت إلى العراق والشام والنواحى، واعتنى بها الحافظ أبو القاسم الدمشقى، وسمعها من أصحاب البيهقى، ونقلها إلى دمشق هو وأبو الحسن المرادى.

وبلغنـا عن إمـام الحرمين أبى المعـالى الجوينى قـال: مـا من فقيهٍ شـافعى إلّـا وللشـافعى عليه منّـة إلّاأبـا بكر البيهقى، فإنّ المنّـة له على الشافعى، لتصانيفه فى نصرة مذهبه.

قلت: أصاب أبو المعالى هكـذا، ولو شاء البيهقى أن يعمل لنفسه مذهباً لكان قادراً على ذلك، لسـعة علومه ومعرفته بالإختلاف، ولهذا تراه يلوح بنصر مسائل ممّا صحّ فى الحديث» «... ۱».

۶- أيضـاً: «البيهقى الإمام الحافظ العلّامـة شـيخ خراسان ... فـذكر مشايخه ومصـنّفاته، وكلمات إمام الحرمين وعبـد الغافر فى حقّه وما نقله ولده من الرؤيا، ثمّ ذكر وفاته، ومن روى عنه «۲».

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۱۶۳.

(۲) تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۵

۷- أيضاً: «البيهقى الإمام العالم ... وبلغت تصانيفه ألف جزءٍ، ونفع اللَّه بها المسلمين شرقاً وغرباً، لأمانة الرجل ودينه وفضله وإتقانه. فاللَّه يرحمه» «۱».

۸- اليـافعى: «الإمـام الكبير، الحافظ النحرير، أحمـد بن الحسـين، البيهقى، الفقيه الشافعى، واحـد زمانه وفرد أقرانه فى الفنون، من كباد أصحاب الحاكم أبى عبداللَّه ابن البيع فى الحديث، الزائد عليه فى أنواع العلوم، له مناقب شهيرة، وتصانيف كثيرة بلغت ألف جزء»... ثمّ نقل ما قيل فى حقّه من كلمات الثناء «۲».

۹- السـبكى: «كان الإمام البيهقى أحـد أئمة المسـلمين، وهداة المؤمنين، والدعاة إلى حبل اللَّه المتين، فقيه جليل، حافظ كبير، اصولى نحرير، زاهـد ورع، قانت للَّه، قائم بنصـرة المـذهب اصولًا وفروعاً، جبلًا من جبال العلم ... صار واحـد زمانه، وفارس ميـدانه، وأحـذق المحدّثين ذهناً، وأسرعهم فهماً وأجودهم قريحةً.

وبلغت تصانيفه ألف جزء، ولم يتهيّأ لأحدٍ مثلها، أمّا السـنن الكبير، فما صنّف فى علم الحديث مثله تهذيباً وترتيباً وجودةً، وأمّا المعرفة معرفة السـنن والآثار، فلا يسـتغنى عنه فقيه شافعى ... وكلّها مصـنّفات لطاف، مليحة الترتيب والتهذيب، كثيرة الفائدة، يشـهد من يراها من العارفين بأنّها لم يتهيّأ لأحدٍ من السابقين.

وفى كلام شـيخنا الذهبى أنّه أوّل من جمع نصوص الشافعى. وليس ذلك، بل هو آخر من جمعها، ولذلك استوعب أكثر ما فى كتب السابقين، ولا أعرف أحداً بعده جمع النصوص، لأنّه سدّ الباب على من بعده.

---

(۱) العبر فى خبر من غبر ۲/ ۳۰۸.

(۲) مرآة الجنان ۳/ ۶۳- حوادث: ۴۵۸.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۶

وكانت إقامته ببيهق، ثمّ استدعاه والى نيسابور ليقرأ عليه كتاب المعرفة...

قال عبدالغافر...

قال شیخنا الذهبی...

وقال إمام الحرمین...

وقال شیخ القضاة أبو علی ولد البیهقی» «... ۱».

۱۰- ابن الأثیر: «کان إماماً فی الحدیث والفقه» «... ۲».

۱۱- أبو الفداء: «کان إماماً فی الحدیث والفقه علی مذهب الشافعی، وکان زاهداً ... أوحد زمانه» «... ۳».

۱۲- ابن الوردی: «إمام فی الحدیث والفقه ... رحل فی طلب الحدیث إلی العراق والجبال والحجاز، وهو أول من جمع نصوص الشافعی فی عشر مجلّدات، ومن تصانیفه ... قال إمام الحرمین ... وکان قانعا من الدنیا بالقلیل» «۴».

۱۳- الأسنوی: «الحافظ الفقیه الأصولی، الزاهد الورع، القائم فی نصرة المذهب» «... ۵».

۱۴- ابن قاضی شهبة: «الإمام الحافظ الکبیر أبو بکر البیهقی، الخسروجردی، سمع الکثیر ورحل وجمع وحصّل وصنّف ... وکان کثیر التحقیق والإنصاف، حسن التصنیف...

---

(۱) طبقات الشافعیة ۴/ ۸.

(۲) الکامل فی التواریخ ۸/ ۳۷۷. حوادث سنة ۴۵۸- ۱۰/ ۵۲.

(۳) المختصر فی أخبار البشر. حوادث سنة ۴۵۸- ۲/ ۱۸۵.

(۴) تتمة المختصر فی أخبار البشر. حوادث سنة ۴۵۸- ۱/ ۳۶۰.

(۵) طبقات الشافعیة ۱/ ۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۷

قال عبدالغافر ... وقال إمام الحرمین» «... ۱».

۱۵- الخطیب التبریزی: «کان أوحد دهره فی الحدیث والتصانیف ومعرفة الفقه، وهو من کبار أصحاب الحاکم أبی عبداللّه.

قالوا: سبعة من الحفاظ أحسنوا التصنیف، وعظم الانتفاع بتصانیفهم:

أبو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، ثمّ الحاکم أبو عبداللّه النیسابوری، ثمّ أبو محمّد عبد الغنی الأزدی حافظ مصر، ثمّ أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الإصفهانی، ثمّ أبو عمرو ابن عبدالبر النمری حافظ أهل المغرب، ثمّ أبو بکر أحمد بن حسین البیهقی، ثمّ أبو بکر أحمد الخطیب البغدادی» «... ۲».

۱۶- السیوطی: «البیهقی الإمام الحافظ العلامة، شیخ خراسان...

لزم الحاکم وتخرج به، وأکثر منه جدّاً، وهو من کبار أصحابه، بل زاد علیه بأنواعٍ من العلوم، کثیر الحدیث وحفظه من صباه، برع وأخذ فی الأصول وانفرد بالإتقان والضبط والحفظ، ورحل ... وعمل کتباً لم یسبق إلیها ... وبورک له فی علمه، لحسن قصده وقوّة فهمه وحفظه، وکان علی سیرة العلماء، قانعاً بالیسیر، مات فی عاشر جمادی الأولی ۴۵۵ بنیسابور، ونقل فی تابوت إلی بیهق مسیرة یومین» «۳».

أقول:

وهکذا تجد الثناء علیه وعلی مصنّفاته فی غیر هذه الکتب، فراجع مثلًا: (فیض القدیر) و (المرقاة) و (شرح المواهب اللدنیّة) و (مقالید

---

(۱) طبقات الشافعیة ۱/ ۲۲۶.

(۲) الإکمال فی أسماء الرجال- ط مع المشکاة.

(۳) طبقات الحفاظ: ۴۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۸

الأسانید) و (التاج المکلّل) وغیرها، ولولا خوف الإطالة لأوردنا کل ذلک، ولکنّا حاولنا الإختصار بقدر الإمکان.

وعلی الجملة، فإنّک إذا وضعت یدک علی أیّ کتابٍ ترجم فیه للبیهقی، فلا تجد إلّاالثناء علیه وعلی سائر آثاره ومصنّفاته، فکلّهم یصفونه بالحفظ والإتقان والإمامة والدیانة والورع وأمثال ذلک من الأوصاف الحمیدة، ویصفون مصنّفاته بالجودة والتهذیب والاعتبار ...وقد رأیت کیف أقبل حفّاظ عصره والمتأخّرون عنه علی مصنّفاته وتناقلوها وسمعوها ... وناهیک بالرؤیا التی رآها أحد معاصریه من الأعلام، تلک الرؤیا الّتی قال الذّهبی وغیره «هی حق...»

أقول:

فثبت أنّ البیهقی لا یروی فی الفضائل الأحادیث الضعیفة بل الموضوعة کما زعم ابن تیمیّة، ولکن الحقیقة هی أن من یروی شیئاً من مناقب علی علیه السلام یتّهم بأنواع التّهم وإن وافقه فی روایته الجمّ الغفیر والجمع الکثیر من الأعلام والمشاهیر، کما هو الشأن فی حدیث التشبیه الّذی رواه من أعلام القوم من عرفت، وأخرجه عبدالرزاق بسند صحیح.

هذا، ولا یخفی التناقض الموجود فی کلام ابن تیمیة، فإنّه بعد أن أخرج البیهقی من زمرة أهل العلم بالحدیث لروایته هذا الحدیث الموضوع بزعمه، ذکر أن أهل العلم بالحدیث لا یذکرونه لکونه موضوعاً، وصرّح منهم باسم النسائی والترمذی، ومعنی کلامه هنا أنّ کتابیهما مجرّدان عن الأحادیث الضعیفة والموضوعة. لکنّه یعلم بوجود بعض المناقب فیهما، فحمله تعصّبه علی أنْ یناقض نفسه فیدّعی وجود ما هو ضعیف بل هو موضوع فی کتابیهما أیضاً. فالعیاذ باللّه من التعصّب والعناد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۶۹

کما ثبت أنّ حدیث التشبیه من الأحادیث التی أخرجها البیهقی، فلا شک فی صحة نسبة العلّامة الحلّی روایة الحدیث إلیه.

فظهر بطلان ما ذکره (الدهلوی) تبعاً للکابلی.

ولقد تبع القاضی ثناء اللّه الهندی أیضاً الکابلی فی هذه الدعوی، فأنکر وجود الحدیث فی کتب البیهقی، حیث قال بعد أن ذکره فی (السیف المسلول):

«والجواب: إنّ هذا الحدیث لیس من أحادیث أهل السنّة، وقد أورده ابن المطهّر الحلّی فی کتبه، فعزاه تارةً إلی البیهقی وأخری إلی البغوی.

وهو غیر موجود فی کتبهما».

وقد عرفت کذب هذه الدعوی. والحمد للّه.

غلط القوم فی فهم عبارة العلّامة الحلّی ... ص: ۲۶۹

وأمّا دعوی (الدهلوی) عزو العلّامة الحلّی قدّس سرّه حدیث التشبیه إلی البغوی، فهی ناشئة من سوء الفهم ... وإنّ أوّل من وقع فی هذا الاشتباه والغلط هو (الفضل بن روزبهان) صاحب الردّ علی (نهج الحق) للعلّامة الحلّی، ثمّ تبعه علی ذلک (الکابلی) صاحب الصواقع، ثمّ (الدهلوی) و (القاضی ثناء اللّه الهندی).

ولکی تتّضح حقیقة الأمر ننقل نصّ عبارة العلّامة الحلّی طاب ثراه فی (نهج الحق وکشف الصدق) فإنّه قال: «المطلب الثانی: العلم. والناس کلّهم- بلا خلاف- عیال علی علیه السلام، فی المعارف الحقیقیّة والعلوم الیقینیّة والأحکام الشرعیّة والقضایا النقلیّة، لأنّه علیه السلام کان فی غایة الذکاء والحرص علی التعلّم، وملازمته لرسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وهو أشفق الناس علیه، لا ینفکّ عنه لیلًا ونهاراً، فیکون بالضرورة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۰

أعلم من غیره.

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی حقّه: أقضاکم علی.

والقضاء یستلزم العلم والدین.

وروی الترمذی فی صحیحه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: أنا مدینة العلم وعلی بابها.

وذکر البغوی فی الصحاح: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: أنا دار الحکمة وعلی بابها.

وفیه عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم:

من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی یحیی بن زکریا فی زهده، وإلی موسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

وروی البیهقی بإسناده إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

هذا نصّ عبارة العلّامة ابن المطهّر الحلّی، ولیس فیها تصریح ولا تلویح بنسبته الحدیث إلی البغوی، وهم قد توهموا ذلک من قوله «وفیه عن أبی الحمراء» ... جاعلین (البغوی) مرجع الضمیر، ولم یلتفتوا إلی أنّ مرجع الضمیر هو (علی علیه السلام ...) کما أنّه مرجع الضمیر فی کلمة «فی حقه».

وحدیث أبی الحمراء هذا هو الحدیث الّذی رواه القوم فی کتبهم، کالخوارزمی فی (المناقب)، ونقله عن الخوارزمی الشیخ الإربلی رحمه اللَّه فی (کشف الغمة).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۱

هذا کلّه فی دفع هذا التوهّم، ولا بأس بإیراد بعض کلمات القوم فی الثناء علی العلّامة الحلّی.

ترجمة العلّامة ابن المطهر الحلّی ... ص: ۲۷۱

فإنّ العلّامة الحلّی- رحمه اللَّه موصوف فی کلمات بعض رجالات العلم من أهل السنّة بالأوصاف الحمیدة والألقاب الفائقة:

[۱]- قال أکمل الدین محمّد بن محمود البابرتی الحنفی فی کتاب (نقود وردود): «أمّا بعد، فلما کان توقّف استنباط الأحکام الشرعیة من مسالکها، واستخراج الأوامر السمعیّة من مدارکها، علی معرفة الصانع والتصدیق بصفاته، والنظر فی أمر النبوّة وتحقیق معجزاته، وکان علم الکلام هو المتکفّل بهذا المرام، لا جرم بعد الفراغ من کتاب الکواشف البرهانیّة فی شرح المواقف السلطانیة اشتغلت بعلم أصول الفقهیات ومدارک الفرعیات، الّذی هو العروة الوثقی للطالب المستمسک والسعادة العظمی للراغب المتمسّک، ما استضاء بنوره ذو رویّة إلّاأصاب واهتدی، وما استنار بضوءه ذو بصیرة إلّافاز وارتقی.

وکان خیر الکتب المؤلّفة فیه عند أصحاب هذا العلم وذویه (منتهی السئول والأمل) الّذی صنفه الإمام العلّامة الشیخ جمال الدین أبو عمرو ابن الحاجب، بلّغه اللَّه أعلی المراتب- فی علم الأصول والجدل، ولهذا صار مشتهراً فی مشارق الأرض ومغاربها کالشمس فی وسط النهار، مستهترا إلیه أصحاب الفقهاء الأربعة وأرباب مذاهبها، استهتارا أیّ استهتار.

وخیر شروحها المشهورة شهرة المتن، جامعاً للضروریات ولخاصیات الفن: الشرح الّذی لأستاذی وأستاذ الکلّ فی الکلّ، الإمام ابن الإمام ابن الإمام، أفضل علماء الإسلام، عضد الملّة والدین، عبدالرحمن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۲

الصدیقی، الّذی أعلی اللَّه بکلمته کلمة الدین، وعضد به الإیمان والمؤمنین، جزاه اللَّه أفضل مجازاته، رافعاً فی أعلی علیّین درجاته،

إذ هو ملازم لتفسير نصوصه، محقّقاً لدقائقه، مداوم على تقرير فصوصه، مدقّقاً لحقائقه، كاشف مخبيّات مشكلاته، مصحّحاً لمقاصده، مشيراً إلى مكنيّات مفصّلاته، منقّحاً لفرائده، حتّى صار كتابه مجموعاً مستحقاً لأنّ يكون على الرأس محمولًا وعلى العين موضوعاً. فيالها من المناقب، ما أحسن مناصبه بين المناصب، وما يعرفه إلّامن حقّق كلام غيره تحقيقاً، وجرى فی میدانه أشواطاً وعرق فيه تعريقاً، وهو ملی كثير البضاعة طويل الباع فی هذه الصناعة: إنّما يعرف ذا الفضل من الناس ذووه.

وقد وقع إليّ من الشروح عشرة أخرى، حريّة بأنْ تكتب على الأحداق، بل أحرى، أشهرها السبعة السّيارة فی الآفاق، المنسوبة إلى أكابر الفضلاء بالإستحقاق: المولى الأعظم شيخ الدنيا قطب الدين الشيرازی قدّس نفسه. والمولى السيّد ركن الدين الموصلی روح رمسه. والمولى الشيخ جمال الدين الحلّی طابت تربته. والمولى القدوة زين الدين الخنجی زيدت درجته. والمولى العلّامة شمس الدين الإصفهانی نوّر اللّه مضجعه.

والمولى الأفضل بدر الدين التسترى عطر مهجعه. والمولى الأعلم شمس الدين الخطيبی طيّب مريعه. المذكور أسماء هؤلاء العلماء الكرام البررة المعظَّمة علی ترتيب وجود الشروح التی كأنّها صحف مكرّمة.

واتّفق لی قراءته علی مؤلّفه مرةً والإستماع عنه اخرى، مقتبساً من أشعة أنوار فوائده بمقدار مقدرتی القصرى، فرأيته وإنْ كان شرحاً- كتاباً مستقلًا، وإنْ جعل فرعاً كان أصلًا أصيلًا، يحتاج ألفاظه فی جلّها لا بل كلّها إلى حلّها، ممّا يزيل من مسالك شعابه صعابها، ويكشف عن وجوه فرائده نقابها، فتوجّهت تلقاء مدين تشريحه، ووجّهت مطايا الفكر إلى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۳

توضيحه، جاعلًا إيّاه سدى الأبحاث، ملحماً له بما فی السبعة بل وبما فی الثلاث، فما وافق الاستاذ غيره خليناه وسبيله فمرحباً بالوفاق، وما خالفه أشرنا إليه فی دقيقه وجليله، إمّا بالكساد أو النفاق ... واكتفيت فی أسماء الشراح السبعة بما اشتهروا به، اختصاراً، لا حطّاً لمراتبهم العليّة واحتقاراً، ومن لم يعظِّم غيره لا يعظَّم»....

فترى «البابرتی» يثنی علی العلّامة الحلّی وكتابه، وإن كان ما ذكر أقلّ قليل من مناقب جنابه ... و «البابرتی» المذكور من مشاهير علماء القوم ومحقّقيهم الأعلام، وإليك جملًا من الثناء عليه:

ترجمة البابرتی مادح العلّامة ... ص: ۲۷۳

۱- السّيوطی: «أكمل الدين محمّد بن محمّد بن محمود البابرتی، علّامة المتأخّرين وخاتمة المحقّقين، برع وساد، ودرّس وأفاد، وصنّف شرح الهداية، وشرح المشارق، وشرح المنار، وشرح البزدوی، وشرح مختصر ابن الحاجب، وشرح تلخيص المعانی والبيان، وشرح ألفية ابن معطی، وحاشية علی الكشاف، وغير ذلك. وولی مشيخة الشيخونية أوّل ما فتحت، وعرض عليه القضاء فأبی.

مات فی رمضان سنة ۷۸۶» «۱».

۲- أيضاً: «وكان: علّامة، فاضلًا، ذا فنون، وافر العقل، قوىَّ النفس، عظيم الهيبة، مهاباً» «۲».

۳- الداودی: «أخذ عن أبی حيان والإصفهانی، وسمع الحديث من الدلاصی وابن عبدالهادی، وقرره شيخون فی مشيخة مدرسته، وعظم عنده

---

(۱) حسن المحاضرة ۱/ ۴۷۱.

(۲) بغية الوعاة ۱/ ۲۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۴

جدّاً وعند من بعده، بحيث كان الظاهر برقوق يجیء إلى شبّاك الشيخونية فيكلّمه وهو راكب، وينتظره حتّى يخرج فيركب معه، وكان

علّامة فاضلًا» «... ۱».

۴- القارى، ذكره فى (الأثمار الجنية فى طبقات الحنفيّة).

۵- وكذا كمال باشا زاده فى (طبقات الحنفية).

[۲] وقال شيخ الإسلام الحافظ ابن حجر بترجمة العلّامة الحلّى رحمه اللَّه: «ولد فى سنة بضع وأربعين وستمائة، ولازم النصير الطوسى مدّة، واشتغل فى العلوم العقلية فمهر فيها، وصنّف فى الأصول والحكمة، وكان صاحب أموال وغلمان وحفدة، وكان رأس الشيعة فى الحلّة، وشهرت تصانيفه، وتخرج به جماعة، وشرحه على مختصر ابن الحاجب فى غاية الحسن، فى حلّ ألفاظه وتقريب معانيه، وصنف فى فقه الإماميّة، وكان قيّماً بذلك داعية إليه، وله كتاب فى الإمامة ردّ عليه ابن تيمية بالكتاب المشهور المسمّى بالردّ على الرافضى، وقد أطنب فيه وأسهب وأجاد فى الردّ، إلّاأنّه تحامل فى مواضع عديدة، وردّ أحاديث موجودة وإنْ كانت ضعيفة بأنّها مختلقة» «... ۲».

[۳]- وابن روزبهان المتعصب العنيد، يصف العلّامة فى ديباجة كتابه فى الردّ عليه ب «المولى الفاضل»....

قوله:

ولا يتأتّى إلزام أهل السنّة بالافتراء...

---

(۱) طبقات المفسرين ۲/ ۲۵۳.

(۲) الدرر الكامنة بأعلام المائة الثامنة ۲/ ۴۰.

أقول:

نعم لا يجوز إلزام أحدٍ بشىء مفترىً عليه وإنْ لم يكن متشرّعاً بشريعةٍ من الشرائع، بل وإن كان ملحداً...

لكنْ لمّا كان الإفتراء والكذب- كسائر القبائح والفواحش- من فعل اللَّه عند أهل السنّة- تعالى اللَّه عما يقول الظّالمون علوّاً كبيراً- فأىّ مانعٍ من إلزام أهل السنّة بفعل اللَّه؟

وأيضاً: فما أكثر محاولة (الدهلوى) إلزام أهل الحق بالمفتريات والأكاذيب، فيا ليته ما يقوله هنا فى تلك المواضع، وارتدع عن ذلك ...

على أنَّ بعض الكرّاميّة وبعض المتصوّفة من أهل السنّة يبيحون وضع الأحاديث على لسان النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، لغرض الترهيب والترغيب بزعمهم، قال الحافظ ابن حجر العسقلانى: «والحامل للواضع على الوضع، إمّا عدم الدين كالزنادقة، أو غلبة الجهل كبعض المتعبدين، أو فرط العصبية كبعض المقلّدين، أو اتّباع هوى بعض الرؤساء، أو الإغراب لقصد الاشتهار. وكلّ ذلك حرام بإجماع من يعتدّ به، إلّاأنّ بعض الكرامية وبعض المتصوّفة نقل عنهم إباحة الوضع فى الترغيب والترهيب، وهو خطأ من قائله، نشأ عن جهل، لأنّ الترغيب والترهيب من جملة الأحكام الشرعية، واتّفقوا على أنّ تعمّد الكذب على النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم من الكبائر» «۱».

وقال السّيوطى: «والواضعون أقسام بحسب الأمر الحامل لهم على

---

(۱) نزهة النظر- شرح نخبة الفكر: ۴۴۵ بشرح القارى.

الوضع، أعظمهم ضرراً قوم ينسبون إلى الزهد، وضعوه حسبةً، أى إحتساباً للأجر عند اللَّه، فى زعمهم الفاسد، فقبلت موضوعاتهم ثقةً بهم وركوناً إليهم، لما نسبوا إليه من الزهد والصّلاح» «... ۱».

نموذج من أكاذيب (الدّهلوى ...) ص: ۲۷۶

وأمّا أكاذيب (الدهلوى)، فذكر جميعها أو أكثرها ولو إجمالًا يفضى إلى التطويل، ويوجب الخروج عن البحث، ويمكنك الوقوف على جملة منها فى غضون مجلّدات كتابنا، ونكتفى هنا بنقل كلام له فى الباب الحادى عشر من (التحفة)، يشتمل على عدّة أكاذيب، قال (الدهلوى):

«ثم لمّا تأمّلنا وجدنا أنّ رؤساء أهل السنّة قد أخذوا علومهم- فقهاً واصولا وسلوكاً، بل وتفسيراً وحديثاً- من أهل البيت، واشتهروا بتتلمذهم عليهم، وقد كان أهل البيت يلاطفونهم وينبسطون إليهم دائماً، بل لقد بشّروهم، وهذا المعنى كلّه مذكور فى كتب الإماميّة، وقد اعترف أكابر علمائهم لمّا رأوا عدم إمكان إخفائه بثبوته وصحّته.

واعترف ابن المطهّر الحلّى فى نهج الحق ومنهج الكرامة، بأنّ أبا حنيفة ومالكاً قد أخذا من الصادق، والشافعى تلميذ مالك، وأحمد بن حنبل تلميذ الشافعى ... وأيضاً، فقد تتلمذ أبو حنيفة على الباقر وزيد الشهيد.

والشيعة يعتقدون فى عصر غيبة الإمام بوجوب إطاعة مجتهديهم، فكيف لا يكون مذهب المجتهد الّذى حضر على الأئمّة وفاز بإجازة

---

(۱) تدريب الراوى فى شرح تقريب النواوى ۱/ ۲۸۱.

الاجتهاد والإفتاء منهم أولى بالإتباع؟.

لقد أجاز الباقر وزيد الشهيد والصادق أبا حنيفة فى الفتوى، باعتراف الشيخ الحلّى، فهو جامع لشرائط الاجتهاد بنصٍ من الإمام، فمن ردّ عليه فقد ردَّ على إمامه المعصوم، وهو كفر، خصوصاً فى زمن الغيبة، فمذهب هذا المجتهد أولى بالأخذ والاتباع من مذهب ابن بابويه وابن عقيل وابن المعلّم.

فإن لم تكن أخبار أهل السنّة فى هذا الباب مقبولة عندهم، فلا محيص لهم عن قبول أخبارهم: روى أبو المحاسن الحسن بن على، بإسناده إلى أبى البخترى، قال: دخل أبو حنيفة على أبى عبداللَّه عليه السلام، فلمّا نظر إليه الصادق قال: كأنّى أنظر إليك وأنت تحيى سنّة جدّى بعد ما اندرست، وتكون مفزعاً لكلّ ملهوف، وغياثاً لكلّ مهموم، بك يسلك المتحيّرون إذا وقفوا، وتهديهم إلى واضح الطريق إذا تحيّروا، ذلك من اللَّه العون والتوفيق، حتّى يسلك الربّانيون بك الطريق.

وروى الإماميّة بأجمعهم أنّه لمّا دخل أبو حنيفة على خليفة وقته أبى جعفر المنصور العباسى، وكان عنده عيسى بن موسى، فقال عيسى: يا أمير المؤمنين هذا عالم الدنيا اليوم، فقال المنصور: يا نعمان ممّن أخذت العلوم؟ قال: عن أصحاب على عن على، وعن أصحاب عبداللَّه بن عباس عن ابن عباس. فقال المنصور: لقد استوثقت من نفسك يا فتى.

وفى كتب الإماميّة أيضاً: إن أبا حنيفة كان جالساً فى المسجد الحرام، وحوله زحام كثير من كلّ الآفاق، قد اجتمعوا يسألونه من كلّ جانب فيجيبهم، وكانت المسائل فى كمه فيخرجها فيناولها، فوقف عليه الإمام أبو عبداللَّه، ففطن به أبو حنيفة فقام. ثم قال: يا ابن رسول اللَّه، لو شعرت بك

أوّلًا ما وقفت، لا أرانى اللَّه جالساً وأنت قائم. فقال له أبو عبداللَّه: إجلس أبا حنيفة وأجب الناس، فعلى هذا أدركت آبائى.

وهذان الخبران موجودان فى شرح التجريد لابن المطهّر الحلّى، فى مسألة تفضيل حضرة الأمير.

فإنْ وسوس شيطان الشيعة فقالوا: إذا كان أبو حنيفة وأمثاله من مجتهدى أهل السنّة تلامذة حضرات الأئمّة، فلماذا أفتوا على خلافهم فى مسائل كثيرة؟ فأقول: إنّ جواب هذا مذكور فى مجالس المؤمنين للقاضى نور اللَّه التسترى، فإنّه قال: كان ابن عباس تلميذ حضرة

الأمير، وكان قد بلغ مرتبة الاجتهاد، وكان يجتهد فى محضر من حضرة الأمير، ويخالفه فى بعض المسائل، فلا يعترض عليه حضرة الأمير فى ذلك».

أقول:

إنّ هذا الكلام الّذى ذكره (الدهلوى) حسبةً، يشتمل على أكاذيب غريبة وافتراءات عجيبة:

فأوّلها: ما نسبه إلى كتب الإماميّة من اعتراف أكابرهم بملاطفة أهل البيت لأئمّة أهل السنّة، فى الفقه والأصول والعقائد والسلوك والتفسير والحديث، لا سيّما دعوى كون ذلك على الدوام، وثبوته عند الإماميّة بطرق صحيحة.

والثانى: ما نسبه إلى كتب الإمامية من انبساط الأئمّة عليهم السلام فى حق أئمّة أهل السنّة، لا سيما دعوى كونه على الدوام، وثبوت ذلك عند أكابر الإمامية وتصحيحهم له.

والثالث: ما نسبه إلى كتب الإماميّة من أن الأئمّة عليهم السلام بشّروا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۷۹

أئمّة أهل السنّة، وأنّ أكابر علماء الإماميّة يعترفون بذلك وبصحّته.

ولا ريب فى أنّ دعوى صحّة وثبوت ملاطفات الأئمّة عليهم السلام، وانبساطهم لأئمّة أهل السنّة، وذلك على الدوام والاستمرار، وأيضاً، دعوى بشارتهم لهم ... فى كتب الإماميّة ... كلّ ذلك كذب وافتراء.

والرابع: ما نسبه إلى العلّامة الحلّى فى (نهج الحق) من الاعتراف بإجازة الإمامين الباقر والصادق عليهما السلام وزيد الشهيد أبا حنيفة بالإفتاء. والغريب أنّه ينسب هذا إلى العلّامة كذباً، ومع ذلك يقصد إثبات كذب العلّامة فى نقل حديث التشبيه، أعاذنا اللَّه من الوقاحة والضلالة.

والخامس: دعوى أنّ ما حكاه أبو المحاسن حسن بن على بإسناده عن أبى البحترى ... من روايات الإماميّة ... فإنّها كذب محض...

والأصل فى هذه الأكذوبة هو أبو المؤيّد الخوارزمى صاحب (جامع مسانيد أبى حنيفة)، رواها بطريق أخطب خوارزم، وقد أخذ الكابلى الرواية من (جامع المسانيد)، لكنّه حذف السند حتّى أبى المحاسن، وأسقط السند من أبى المحاسن إلى أبى البخترى، وإليك نصّ ما جاء فى (جامع مسانيد أبى حنيفة) حيث قال: «وأخبرنى سيّد الوعّاظ إسماعيل بن محمّد الحجى بخوارزم إجازة قال: أخبرنى الصّدر العلّامة صدر الأئمّة أبو المؤيد الموفق بن أحمد المكى قال: أخبرنى الإمام أبو المحاسن الحسن بن على فى كتابه، أنا أبو إسحاق إبراهيم بن إسماعيل الزاهد الصفار، ثنا أبو على الحسن بن على الصفار، أنا أبو نصر محمّد ابن مسلم، أنا أبو عبداللَّه محمّد بن عمر، أنا الأستاد أبو محمّد عبداللَّه بن محمّد ابن يعقوب الحارثى البخارى، بإسناده إلى أبى البحترى قال:

دخل أبو حنيفة على جعفر الصادق رضى اللَّه عنه، فلمّا نظر إليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۰

جعفر قال: كأنّى أنظر إليك وأنت تحيى سنّة جدّى صلّى اللَّه عليه وسلّم بعد ما اندرست، وتكون مفزعاً لكلّ ملهوف، وغياثاً لكلّ مهموم، بك يسلك المتحيرون إذا وقفوا، وتهديهم إلى واضح الطريق إذا تحيّروا، فلك من اللَّه العون والتوفيق، حتّى يسلك الربّانيون بك الطريق» «۱».

وهذه عبارة الكابلى فى (الصواقع):

«روى أبو المحاسن الحسن بن على، بإسناده إلى أبى البخترى قال:

دخل أبو حنيفة على جعفر بن محمّد الصادق، قال: كأنّى أنظر إليك وأنت تحيى سنة جدّى بعد ما اندرست، وتكون مفزعاً لكلّ ملهوف، وغياثاً لكلّ مهموم، بك يسلك المتحيّرون إذا وقفوا وتهديهم إلى واضح الطريق إذا تحيّروا، فلك من اللَّه العون والتوفيق حتّى يسلك الربانيون بك الطريق».

والسادس: نسبة ما حكاه من مدح عيسى بن موسى لأبى حنيفة، والكلام الّذى جرى بينه وبين المنصور، إلى جميع الإماميّة ... وقد ذكر هذه الرواية النووى فى (تهذيب الأسماء واللغات) باختلافٍ يسير.

على أنّه لا علاقة لهذه الرواية بمطلوبه، وهو كون أبى حنيفة مقبولًا لدى أهل البيت عليهم الصلاة والسلام، إذ لا يثبت منها مدح من أحدٍ منهم لأبى حنيفة.

والسّابع: نسبة الرواية المتضمّنة لأمر الإمام الصادق عليه السلام أبا حنيفة بأنْ يجلس ويجيب الناس، إلى كتب الإماميّة، فإنّها كذب محض، والكابلى ذكر هذه الرواية- ورواية دخول أبى حنيفة على المنصور المتقدمة- فلم يجرأ على نسبتها إلى الإماميّة.

---

(۱) جامع مسانيد أبى حنيفة ۱/ ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۱

والثامن: نسبة كلتا الروايتين إلى شرح التجريد للعلّامة الحلّى.

والتاسع: قوله: هما مذكوران فى شرح التجريد للعلّامة الحلّى فى مسألة تفضيل أمير المؤمنين عليه السلام.

وهذا من أعاجيب الأكاذيب، كيف ينسب روايتين إلى كتابٍ، ويعيّن موضعهما منه، وهذه نسخ كتاب شرح التجريد للعلّامة منتشرة فى كلّ مكان، فليلاحظ مبحث التفضيل منه بكلّ إمعانٍ وتدبّر...

والعاشر: ما نسبه إلى كتاب (مجالس المؤمنين) من اجتهاد ابن عباس فى محضر أمير المؤمنين، وإذن الإمام له فى ذلك، وأنّه ربّما كان يخالف الإمام ... كذب وافتراء...

ولمخاطبنا (الدهلوى) فى خصوص حديث (التشبيه) أكاذيب:

۱- زعم فساد مبادى الإستدلال بحديث التشبيه ومقدّماته، من الرأس إلى القدم.

۲- نفى كون هذا الحديث من روايات أهل السنّة.

۳- إنّه لا أثر لهذا الحديث فى كتب البيهقى.

۴- إنّ القاعدة المقرّرة لدى أهل السنّة هى عدم جواز الاحتجاج بحديث لم يخرجه أحد من أئمّة الحديث، فى كتاب التزم فيه بالصحّة، كالبخارى ومسلم، وسائر أصحاب الصحاح، أو لم ينص مخرجه أو غيره من المحدّثين الثقات على صحّته بالخصوص.

۵- إنّ الديلمى والخطيب وابن عساكر جمعوا الأحاديث بطريق البياض، لكى ينظروا فيها، لكنّهم لم يوفّقوا لهذا الأمر المهم، لقلّة الفرص وقصر الأعمار.

۶- إنّهم- يعنى الديلمى والخطيب وابن عساكر وأمثالهم- صرّحوا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۲

بالغرض المذكور فى مقدّمات جوامعهم.

۷- إنّ هذا الحديث ليس من الأحاديث المروية فى كتابٍ من كتب أهل السنّة ولو بطريقٍ ضعيف.

۸- إنّ هذا الحديث تشبيه محض...

۹- إنّ استفادة التساوى بين المشبّه والمشبه به، من غاية السفاهة.

۱۰- إنّ الأفضليّة لا تستلزم الزعامة الكبرى.

۱۱- إنّه دون نفى مساواة الخلفاء الثلاثة للأنبياء فى الصفات المذكورة أو مثلها، خرط القتاد.

۱۲- إنّه لو تفحّص فى كتب أهل السنّة، لعُثر على أحاديث كثيرة دالّة على التشبيه بالأنبياء فى حقّ الشيخين، بحيث لم يثبت ذلك فى حقّ أحدٍ من معاصريهم.

۱۳- إنّ الإمامة الباقية فی أولاد الوصیّ، التی کان کلّ منهم خلفاً للآخر فیها، هی القطبیة والإرشاد...

۱۴- إنّه لم یرو عن الأئمّة الأطهار إلزام کافّة الخلائق بأمر الإمامة.

هذا، وقد عرفت أنّ هذا الحدیث (حدیث التشبیه) موجود فی کتب أهل السنّة، وفی کتب البیهقی، وأنّ جماعة کبیرة من مشاهیر أئمّتهم رووه وأثبتوه، وأنّ ممّن اعترف به والد (الدهلوی).

فظهر کذب (الدهلوی) فی کلّ موردٍ من هذه الموارد، بل ظهر تجاسره علی تکذیب هذه الکثرة من علماء طائفته، لا سیما والده.

قوله:

مع أنّ القاعدة المقرّرة عند أهل السنّة: أنّ کلّ حدیث رواه بعض

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۳

أئمّة الحدیث فی کتابٍ غیر ملتزم فیه بالصحّة...

أقول:

کأن (الدّهلوی) تنبّه من نومته وغفلته!! إنّه بعد أنْ نفی کون الحدیث من روایات البیهقی وغیره من أهل السنّة، عاد فذکر هذه القاعدة، لئلّا یفتضح وینکشف جهله أو تجاهله ... لکنّ ذکر هذه القاعدة المزعومة هنا، یوجب الطّعن فی هذا الجم الغفیر من أعلام المحدثین، الّذین أخرجوا هذا الحدیث فی کتبهم أو أثبتوه أو أرسلوه إرسال المسلّمات...

والأصل فی دعوی وجود هذه القاعدة هو الکابلی، لکنّ (الدهلوی) زاد فی طنبور الکابلی نغمةً، فنسب هذه القاعدة إلی أهل السنّة، وجعلها قاعدةً مقرّرة بینهم ... وهذا نص عبارة الکابلی:

«السادس- ما روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنّه قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی تقواه، وإلی إبراهیم فی خلّته، وإلی موسی فی هیبته، وإلی عیسی فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

فإنّه أوجب مساواته للأنبیاء فی صفاتهم، والأنبیاء أفضل من غیرهم، فکان علی أفضل من غیرهم.

وهو باطل، لأنّه لیس من أحادیث أهل السنّة، وقد أورده ابن المطهّر الحلّی فی کتبه، وعزی روایته تارة إلی البیهقی وأخری إلی البغوی، ولم یوجد فی کتبهما، والحلّی لا یصدق أثره. ولأنّ الخبر الّذی رواه بعض أئمّة الحدیث فی کتابٍ لم یلتزم صحّة جمیع ما أورده فیه، ولم یصرّح بصحته هو أو غیره من المحدّثین، لا یحتجّ به».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۴

الحدیث الصحیح حجّة وإن لم یخرَّج فی صحیح ... ص: ۲۸۴

وکلام (الدهلوی) هذا باطل بوجوه:

الأول: لا ریب فی وجود الأحادیث قبل البخاری ومسلم وسائر أرباب الکتب الموسومة بالصّحاح، وقد کانت دائرةً بین العلماء، یستندون إلیها ویحتجّون بها، ولم یکن الاحتجاج بها موقوفاً علی تنصیص أحد علی الصحة، بل کلّ حدیثٍ جمع شروط الاعتبار والحجیة، فهو حجة. فدعوی «إن کل خبرٍ لم یکن فی کتابٍ التزم فیه بالصحّة أو لم یصرَّح بصحّته لا یحتج به»، لا وجه لها من الصحّة، ویبطلها عمل العلماء السابقین من الفقهاء والمحدثین.

الثانی: مقتضی هذه القاعدة سقوط کلّ حدیثٍ جامع لشرائط الحجیّة لم یخرَّج فی کتابٍ التزم فیه بالصحّة، ولم ینص علی صحّته أحد من المحدّثین، عن درجة الاعتبار، وعدم صلوحه للاحتجاج والاستناد. وهذا باطل، لأنّ الملاک صحّة الحدیث بحسب القواعد والموازین المقرّرة، فکلّ حدیث وثّق رجاله وجمع شرائط الصحّة جاز الاحتجاج به، وإن لم یروه أحد ممّن التزم بالصحّة، وإن لم یصرّح بصحّته أحد من المحدّثین.

الثالث: مقتضى هذا الكلام عدم قابليّة الحديث «الحسن» للاحتجاج به، وإن صرَّح بحسنه أئمّة الحديث. والحال أنّ «الحسن» يحتج به.

الحديث الحسن يحتج به ... ص: ۲۸۴

الرابع: إنّ الحديث الجامع لشروط «الحسن» يحتجّ به، وإن لم يصرّح أحد من أئمّة الحديث بحسنه ... وقد نصّ على هذا أكابر

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۵

المحقّقين من أهل السنّة، بل عن الخطابی أنّ مدار أكثر الحديث على الحديث الحسن: فهذه القاعدة المزعومة من الكابلی و (الدهلوی) توجب ضياع أكثر أحاديث أهل السنّة، فهماً كمن بنى قصرا وهدم مصراً.

وإليك بعض الكلمات الصّريحة فی حجيّة الحديث «الحسن»:

قال الزين العراقی:

«والحسن المعروف مخرجاً وقد اشتهرت رجاله بذاك حد

حمدٌ وقال الترمذی ما سلم من الشذوذ مع راوٍ ما اتهم

بكذبٍ ولم يكن فرداً ورد قلت وقد حسّن بعض ما انفرد

وقيل ما ضعف قريب محتمل فيه وما بكلّ ذا حد حصل

إختلف أقوال أئمّة الحديث فی حدّ الحديث الحسن، فقال أبو سليمان الخطّابی- وهو حمد المذكور فی أوّل البيت الثانی- الحسن ما عرف مخرّجه واشتهر رجاله، وعليه مدار أكثر الحديث، وهو الّذی يقبله أكثر العلماء ويستعمله عامة الفقهاء».

قال:

«والفقهاء كلّهم تستعمله والعلماء الجلّ منهم تقبله

وهو بأقسام الصحيح ملحق حجيّةً وإن يكن لا يلحق

البيت الأول مأخوذ من كلام الخطابی، وقد تقدم نقله عنه، إلّاأنّه قال: عامة الفقهاء. وعامّة الشيء مطلقاً بإزاء معظم الشيء وبإزاء جميعه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۶

والظاهر أن الخطابی أراد الكلّ، ولو أراد الأكثر لما فرّق بين العلماء والفقهاء. وقوله: حجيةً. نصب على التميز، أی الحسن ملحق بأقسام الصحيح فی الاحتجاج به، وإن كان دونه فی الرتبة» «۱».

وقال ابن حجر العسقلانی: «وخبر الآحاد بنقل عدل تامّ الضبط، متّصل السند، غير معلّل ولا شاذ، هو الصحيح لذاته. وهذا أوّل تقسيم المقبول إلى أربعة أنواع، لأنّه إمّا أن يشتمل من صفات القبول على أعلاها أو لا، الأول: الصحيح لذاته، والثانی: إن وجد فيه ما يجبر ذلك القصور، ككثرة الطرق، فهو الصحيح أيضاً. لكنْ لا لذاته، وحيث لا جبر، فهو الحسن لذاته، وإنْ قامت قرينة ترجّح جانب قبول ما يتوقف فيه، فهو الحسن أيضاً، لكنْ لا لذاته» «۲».

وقال ابن حجر أيضاً بعد شرح تعريف الصحيح: «فإنْ خف الضبط، أی قل، يقال خفّ القوم خفوفاً قلّوا، والمراد مع بقية الشروط المتقدمة فی حد الصحيح، فهو الحسن لذاته، لا لشيء خارج، وهو الذی يكون حسنه بسبب الاعتضاد نحو الحديث المستور إذا تعدّدت طرقه، وخرج باشتراط باقی الأوصاف الضعيف. وهذا القسم من الحسن مشارك للصحيح فی الاحتجاج به، وإن كان دونه، ومشابه له فی انقسامه إلى مراتب بعضها فوق بعض» «۳».

وقال محمّد بن محمّد بن علی الفارسی- فی (جواهر الأصول)-:

(۱) شرح ألفیة الحدیث للعراقی وراجع أیضاً: فتح المغیث فی شرح الألفیة سخاوی: ۱/ ۷۱.

(۲) نزهة النظر- شرح نخبة الفکر: ۲۴۳ بشرح القاری.

(۳) المصدر: ۲۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۷

«الحسن حجّة کالصّحیح وإن کان دونه، ولهذا أدرجه بعض أهل الحدیث فیه ولم یفرده».

وقال جلال الدین السیوطی بعد أن ذکر الحدیث الحسن وتعریفه:

«قال البدر ابن جماعة: وأیضاً فیه دور، لأنّه عرفه بصلاحیّته للعمل به، وذلک یتوقّف علی معرفة کونه حسناً.

قلت: لیس قوله: ویعمل به من تمام الحدّ، بل زائد علیه لإفادة أن یجب العمل به کالصحیح، ویدلّ علی ذلک أنّه فصله من الحدّ حیث قال:

وما فیه ضعف قریب محتمل فهو الحدیث الحسن، ویصلح البناء علیه والعمل به» «۱».

وقال السیوطی أیضاً: «ثمّ الحسن کالصحیح فی الاحتجاج به وإنْ کان دونه فی القوّة، ولهذا أدرجه طائفة فی نوع الصحیح، کالحاکم وابن حبان وابن خزیمة، مع قولهم بأنّه دون الصحیح المبیَّن أوّلًا. ولا بدع فی الإحتجاج بحدیثٍ له طریقان لو انفرد کلّ منهما لم یکن حجةً، کما فی المرسل إذا ورد من وجهٍ آخر مسنداً لوافقه مرسل آخر بشرطه کما سیجیء. قاله ابن الصلاح وقال فی الإقتراح: ما قیل من أنّ الحسن یحتج به، فیه إشکال، لأنّ ثمّ أوصافاً یجب معها قبول الروایة إذا وجدت، فإن کان هذا المسمّی بالحسن ممّا وجد فیه أقلّ الدرجات التی یجب معها القبول، فهو صحیح، وإن لم یوجد لم یجز الاحتجاج به وإن سمی حسناً.

أللّهمّ إلّاأن یرد هذا إلی أمر اصطلاحی، بأنْ یقال: إن هذه الصفات لها مراتب ودرجات، فأعلاها وأوسطها یسمّی صحیحاً، وأدناها یسمّی حسناً،

---

(۱) تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۸

وحینئذٍ یرجع الأمر فی ذلک إلی الاصطلاح ویکون الکلّ صحیحاً فی الحقیقة» «۱».

وقال السیوطی بعد ذکر الحدیث الصحیح: «فإنْ خفّ الضبط- أی قل- مع وجود بقیة الشروط، فحسن، وهو یشارک الصحیح فی الاحتجاج به، وإن کان دونه وأمّا تفاوته، فأعلاه ما قیل بصحته، کروایة عمرو بن شعیب عن أبیه عن جده، ومحمّد بن إسحاق عن عاصم بن عمر عن جابر» «... ۲».

وفی هذه الکلمات غنیً وکفایة.

الخامس: إنّ الحدیث الضعیف إذا تعدّدت طرقه، ارتقی إلی درجة الاحتجاج به، کما بیّناه فی مجلّد (حدیث الولایة). فراجع. فلا وجه لنفی جواز الاحتجاج به فی هذه الحالة.

ثمّ لا یخفی أنّ الکابلی و (الدهلوی)- اللذین اخترعا هذه القاعدة- قد غفلا أو تغافلا عن قاعدتهما هذه فی موارد کثیرة، فاحتجّا بأخبار غیر مرویة فیما التزم فیه بالصحّة من الکتب، وبأخبار لم یصرّح أحد من أئمّة الحدیث بصحّتها، فاحتجّا بهکذا أخبار- بالرغم من القاعدة التی زعم (الدهلوی) تقررها لدی أهل السنّة- لأجل مقابلة الشیعة الإمامیّة بها!! وهل هذا إلّاتناقض وتهافت!!

والأشنع من ذلک: احتجاجهما بأخبار نصّ أئمّتهم فی الحدیث والرجال علی وضعها واختلاقها ... أمّا إذا کان البحث فی فضائل أمیر المؤمنین علیه السلام، فلا یأخذان بهذه القاعدة المرفوضة التی ذکراها هنا،

---

(۱) تدریب الراوی- شرح تقریب النواوی ۱/ ۱۶۱.

(۲) إتمام الدرایة لقراء النقایة: ۴۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۸۹

فیکذّبان- مثلًا- حدیث الولایة، وحدیث الطیر، وحدیث مدینة العلم...

هذه الأحادیث التی صرّح أئمّة الحدیث بصحّتها، فجاز الاحتجاج بها ووجب قبولها- بحسب القاعدة المذکورة-.

فظهر بطلان هذه القاعدة المصنوعة، من کلمات الکابلی و (الدهلوی) طرداً وعکساً، وذلک من العجب العجاب المحیِّر للألباب.

رأی الدهلوی فی کتب الدّیلمی والخطیب وابن عساکر ... ص: ۲۸۹

قوله:

وذلک لأنّ جماعة من المحدّثین من أهل السنّة فی الطبقات المتأخّرة، کالدیلمی والخطیب وابن عساکر، لمّا رأوا...

أقول:

هذا التعلیل العلیل من زیادات (الدهلوی) علی الکابلی، وهو مردود بوجوه:

الأوّل: إنّه لا علاقة له بالدّعوی أصلًا، لأنّ الدعوی هی: إن کلّ حدیثٍ لیس فی کتابٍ التزم فیه بالصحّة، ولم یصرّح أحد من أئمّة الحدیث بصحّته، لا یحتجّ به. وأیّ مناسبة بین هذه الدّعوی وبین ما ذکره من أنّ هؤلاء المحدّثین المتأخّرین جمعوا فی مجامیعهم الحدیثیة الأحادیث الضّعیفة والموضوعة والمقلوبة الأسانید والمتون؟...

فلا یستلزم ثبوت الثانی ثبوت الأول، ولا انتفاؤه یستلزم انتفائه...

فإنْ کان ما ذکره بالنسبة إلی کتب هؤلاء المحدّثین حقاً، لم یستلزم ذلک حصر الاحتجاج بالأحادیث المخرجة فی الکتب الملتزم فیها بالصحّة، أو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۰

الأحادیث المنصوص علی صحّتها بالخصوص، وإن لم یکن ما ذکره فی حقّها حقّاً، لم یلزم عدم الحصر المذکور ... وهذا بیّن جدّاً.

الثانی: ظاهر هذا الدلیل اعتبار کتب الطبقة المتقدّمة علی من ذکرهم، وأن أحادیثهم یحتج بها. وقد عرفت

روایة عبدالرزاق (۲۱۱)

وأحمد بن حنبل (۲۴۱)

وأبی حاتم (۲۷۷)

وابن شاهین (۳۸۵)

وابن بطة (۳۸۷)

والحاکم (۴۰۵)

وابن مردویه (۴۱۰)

وأبی نعیم (۴۳۰)

والبیهقی (۴۵۸)

لحدیث التشبیه.

وهؤلاء کلّهم متقدّمون علی الدیلمی والخطیب وابن عساکر، لأنّ تاریخ وفاة آخرهم- وهو البیهقی- سنة (۴۵۸). وتاریخ وفاة الدیلمی سنة (۵۰۹) وابن عساکر سنة (۵۷۱).

فیکون حدیث التشبیه بهذا البیان، قابلًا للاحتجاج والاستدلال.

وإذا کان هذا حال کتب الدیلمی والخطیب وابن عساکر فی رأی (الدهلوی)، فکیف یستند إلی بعض أخبار الدیلمی- بتقلید من الکابلی- عند الجواب علی المطعن العاشر من مطاعن عثمان، ممّا هو مکذوب قطعاً؟! ویستند إلی بعض خرافات الدیلمی فی فضل عثمان، لا سیّما مع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۱

تنصیص بعض أکابرهم علی کونه موضوعاً؟!

وإذا کان ما ذکره هو حال کتب ابن عساکر، فلماذا یستند إلی حدیثٍ موضوع، یرویه ابن عساکر فی وجوب حبّ أبی بکر وشکره؟ ویحتجّ بالحدیث الموضوع: «حبّ أبی بکر وعمر من الإیمان وبغضهما نفاق» عن ابن عساکر، فی جواب عن آیة المودّة «قل لا أسألکم علیه أجرا إلّا المودة فی القربی» «۱»

!!

الثالث: ظاهر هذا الکلام، أنّ الأحادیث الحسان صالحة للاحتجاج کالأحادیث الصّحاح، ولو لم تکن قابلةً لذلک، لم یکن وجه لعنایة المتقدّمین بضبط الأحادیث الحسان وجمعها کالصّحاح ... لکنّه أفاد سابقاً بعدم حجیّة الأحادیث الحسان ... وهذا تهافت صریح.

الرّابع: ظاهر قوله: «لمیّزوا الموضوعات من الحسان لغیرها» أنّ أحادیث المتأخّرین هی بین موضوعاتٍ وبین حسانٍ لغیرها، مع العلم بأنّ الأحادیث الضعیفة- التی یشتمل علیها کتب المتأخّرین- أعمّ من الحسان لغیرها والضعاف غیر الحسان لغیرها التی لم تصل حدّ الوضع، فما وجه ترک القسم الثالث، وهو الأحادیث الضعیفة غیر الحسان لغیرها وغیر الموضوعات؟!

الخامس: إنّ روایة الأحادیث الموضوعة حرام بالإجماع، فإثبات روایة الدیلمی والخطیب وابن عساکر وأمثالهم للموضوعات مع علمهم بذلک، هو فی الحقیقة تفسیق لهؤلاء الأساطین.

السادس: قال السمعانی فی (ذیل تاریخ بغداد):

---

(۱) الشوری ۴۲: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۲

«والخطیب فی درجة القدماء من الحفّاظ والأئمّة الکبار کیحیی بن معین، وعلی بن المدینی، وأحمد بن أبی خیثمة، وطبقتهم، وکان علّامة العصر، اکتسی به هذا الشأن غضارة وبهجةً ونضارة» «۱».

وهذا الکلام یبطل ما ذکره (الدهلوی) من جعل الخطیب من المحدّثین المتأخّرین المخلّطین، فلا تغفل.

قوله:

إلّاأنّه لقلّة الفرصة عندهم وقصر أعمارهم، لم یتمکّنوا من ذلک...

أقول:

نعم، لقد صرف (الدهلوی) عمره الطویل فی طلب الشهرة وتحصیل الجاه، وتخدیع العوام، فلم تبق له فرصة لأنْ یلقی نظرة ثانیة علی کتابه المنتحل من خرافات الکابلی، فیمیز بها الموضوعات الصریحة والمکذوبات الفضیحة، من الکلمات الملیحة والإفادات الصحیحة ...

لکن المتأخّرین عنه- خصوصاً تلمیذه الرشید الدّهلوی- حاولوا الاحتراز عن الخطّ الّذی مشی علیه (الدهلوی)، کیلا یتورّطوا کما تورّط، ولا یقعوا فی الهوة السحیقة التی وقع فیها، إلّاأنّ لکلّ منهم توهّمات غریبة وأکذوبات ظاهرة، کما لا یخفی علی من نظر فی الأجوبة والردود المکتوبة علی مؤلّفاتهم.

وبعد، فإنّ كلمات أعلام القوم فی وصف الديلمی والخطيب وابن

---

(۱) أنظر: الوافی بالوفيات ۷/ ۱۹۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۳

عساكر وكتبهم الحديثية، لتكشف عن بطلان ما ذكره (الدهلوی)، من ذلك قول الحافظ الذهبی فی ترجمة الخطيب:

«قد كان رئيس الرؤساء تقدّم إلى الخطباء والوعّاظ أن لا يرووا حديثاً حتّى يعرضوه عليه، فما صحّحه رووه وما ردّه لم يذكروه» «۱».

وقد أورد (الدهلوی) أيضاً هذا المطلب بترجمة الخطيب من كتابه (بستان المحدثين).

فهل يعقل أنْ يكون للخطيب فرصة النظر فی الأحاديث التی يعرضها عليه الخطباء والوعّاظ وغيرهم من علماء عصره ومحدّثی وقته، حتّى لا يرووا للناس الأحاديث الموضوعة والأشياء الباطلة، ثمّ يترك مؤلّفاته مشتملةً على الموضوعات والمكذوبات، من غير إفراز لها عن الأحاديث الصحيحة والمعتبرة، فيكون مصداقاً لقوله عزّوجلّ: «أتأمرون النّاس بالبرّ وتنسون أنفسكم» «۲»

وقوله «كبر مقتاً عند اللَّه أنْ تقولوا ما لا تفعلون» «۳»

!؟

رأی الدهلوی فی كتب ابن الجوزی والسّخاوی والسّيوطی ... ص: ۲۹۳

قوله:

ثمّ جاء من بعدهم، فميّز الموضوعات عن غيرها، كما فعل ابن الجوزی فی كتابه (الموضوعات) والسخاوی الّذی جمع الحسان لغيرها فی

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۸/ ۲۸۰، تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۴۱.

(۲) البقرة ۲: ۴۴.

(۳) الصف ۶۱: ۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۴

كتابه (المقاصد الحسنة) وكذلك السيوطی...

أقول:

مراد (الدهلوی) من لفظ (الامتياز) هو (التّمييز)، والقول بأنّ هؤلاء ميّزوا الأحاديث بعضها عن بعضٍ، يضره ولا ينفعه، لوجود الأحاديث الكثيرة التی نقلها هؤلاء المتأخرون- كالمتقدمين عليهم- تؤيّد الشيعة وتثبت مطلوبهم...

ألا ترى أنّ السخاوی الحافظ، أورد حديث (أنا مدينة العلم وعلی بابها) فی كتابه (المقاصد الحسنة فی الأحاديث المشتهرة على الألسنة) وذهب إلى القول بصحّته، واستشهد بكلام الحافظ العلائی فی تصحيحه، خلافاً لمن اقتدى به (الدهلوی) وذهب إلى بطلانه، فإذا كان السخاوی قد ميّز الحسان من غيرها- كما يقول هنا- فقد سقط وبَطَل ما ذكر هناك.

وأيضاً، إذا كان السيوطی من نقّاد الحديث، وأنّه قد جمع فی (الدرّ المنثور) الأحاديث الحسان لغيرها- كما تفيد عبارته هذه-، فإنّ كتابه (الدر المنثور) يشتمل على كثير من الأحاديث المؤيدة لمذهب الإماميّة، والمبطلة لمزاعم مخالفيهم، كما لا يخفى على من لاحظ مثلًا ما ذكره السيوطی فی الآية: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والذين آمنوا الذين يقيموا الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» «۱»

والآية: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» «۲»

وفی تفسیر سورة البراءة ... وغیرها...

وأمّا ابن الجوزی، فالسبب فی جعله من نقّاد الحدیث والممیّزین

---

(۱) المائدة: ۵۵.

(۲) الرعد ۱۳: ۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۵

لحقّه من باطله، هو- والعیاذ باللّه إبطاله لکثیرٍ من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام، والتی أوردها هذا الرجل فی (الموضوعات) مثل: حدیث الطیر، وحدیث أنا مدینة العلم...

لکن (الدهلوی) لن یتحقّق غرضه من نقل آراء ابن الجوزی فی مناقب الإمام مع وصفه بما وصفه، لثبوت صحّة الحدیثین المذکورین وغیرهما، بتصریح کبار أئمّة أهل السنّة علی ذلک، ولأنّ کبار علماء القوم فی علم الحدیث ینصون علی اشتمال کتاب (الموضوعات لابن الجوزی) علی الصحاح والحسان من الأحادیث، بل قیل باشتمال الکتاب المذکور علی ستمائة حدیث غیر موضوع، ومنها أحادیث أخرجها الشیخان وغیرهما من أرباب الصحاح والمسانید والسنن...

ومن هنا تری المحقّقین من أهل السنّة، لا یعتبرون بکلام ابن الجوزی وبحکمه بالوضع فی کثیرٍ علی طائفةٍ من الأحادیث...

وإذا کان ابن الجوزی من نقّاد الحدیث ... فقد أورد فی کتاب (الموضوعات) طائفةً کبیرة من مناقب الشّیخین وغیرهما، وصرّح بأنّه قد ترک ذکر أحادیث کثیرة شائعة علی ألسنة العوام وهی من الموضوعات، وأنّ من الأحادیث التی أدرجها فی کتابه المذکور هو: «ما صبَّ اللّه فی صدری شیئاً إلّاوصببته فی صدر أبی بکر» وحدیث: «إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم اتی بجنازة رجلٍ، فلم یصلِّ علیه، فقیل له: یا رسول اللّه، ما رأیناک ترکت الصّلاة علی أحدٍ إلّاهذا! قال: إنّه کان یبغض عثمان»...

وحدیث «المنام» الّذی وضعوه علی ابن عباس، الّذی جاء فیه عن النبیّ:

«إنّ عثمان بن عفان أصبح عروساً فی الجنّة وقد دعیت إلی عرسه...»

لقد أدرج ابن الجوزی الناقد للحدیث- کما ذکر (الدهلوی) هنا- هذه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۶

الأحادیث، فی کتابه فی (الموضوعات)، لکنّ (الدهلوی) تمسّک بهذه الأباطیل والموضوعات فی کتابه (التحفة) فی مقابلة الشیعة!! ...

هذا، والجدیر بالذکر أنّ (الدهلوی) قد أخذ کلّ ما ذکره حول الدیلمی والخطیب وابن عساکر ... وحول السخاوی وابن الجوزی والسّیوطی ... أخذ کلّ ذلک من عبارة والده فی (قرّة العینین)، مع تصرّفات له فیها، کإسقاطه اسم (الحاکم) من طبقة البخاری ومسلم والترمذی...

ولعلّ السبب فی هذا الإسقاط هو تصحیح الحاکم لجملة من الأحادیث، کحدیث الولایة، وحدیث الطیر، وحدیث مدینة العلم...

فلهذا حذف اسمه، لأنّ الاعتراف بکونه من نقدة الحدیث- کالبخاری ومسلم- ینافی السّعی فی إبطال هذه الأحادیث وردّها!!

قوله:

وقد نصَّ أولئک الجامعون لتلک الأحادیث...

أقول:

یعنی: إنّه قد صرَّح أولئک الجامعون للأحادیث، فی مقدّمات جوامعهم، بأنّهم قد جمعوا تلک الأحادیث فی کتبهم، مع اشتمالها علی الموضوعات والضعاف أیضاً، حتّی یمیّزوا فی مرحلةٍ أخری بعضها عن بعض، ویستخرجوا من بینها الحسان...

ودعوى تصريح القوم بذلك، لا أساس لها من الصحّة، بل لم يجرأ عليها الكابلى أيضاً، فهى من خصائص (الدهلوى).

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۷

ويظهر بطلان هذه الدعوى، من كلام الديلمى فى خطبة كتاب (الفردوس) فإنّه قد شنّع الديلمى بشدّة على رواة القصص والمكذوبات.

ويظهر بطلانها أيضاً، من احتجاج الكابلى بما أخرجه الديلمى وابن عساكر، فى المواضع المختلفة، من كتابه (الصواقع).

بل (الدهلوى) نفسه، يحتجّ بأحاديث هؤلاء العلماء والحفاظ، إلّاأنّه

يعمد إلى توهين كتبهم وإسقاط أخبارهم عن الإعتبار، لأجل الردّ على الشيعة، ولغرض التفوّق عليهم فى البحث...

فإنْ كان ما ذكره (الدهلوى) حول هؤلاء صحيحاً، وما قاله عن كتبهم حقّاً، وقع التكاذب والتناقض بينه وبين تلك المدائح الجليلة من كبار العلماء فى حقّهم.

وقد تقدّم سابقاً ذكر بعض ما قيل فى كتاب الفردوس.

الثناء على مصنّفات الخطيب ... ص: ۲۹۷

وهذه كلمات من أعلام القوم فى مدح تصانيف الخطيب البغدادى:

۱- قال ابن جزلة- فى كلام له حول علم الحديث: «قد صنّف الناس فى ذلك، ومعرفة الرجال، وأكثروا وعنوا وبالغوا، وميّزوا الثقة من المتّهم، والضعيف من القوى، وما أعظم فائدته وأحمد موقعه، لكثرة ما دسَّ الملحدة والزنادقة من الأحاديث الموضوعة البشعة المنفرّة، التى فسد بسماعها خلق من الناس، واعتقد الغر عند سماعها أنّها من قول صاحب الشرع، فهلك وتسرّع إلى الكذب، ومال إلى الخلاعة، نعوذ باللّه من الشقاء والبلاء.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۸

وهذا الكتاب الّذى صنّفه الشيخ أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب، الحافظ البغدادى رحمه اللّه، وسمّاه (تاريخ بغداد)، كتاب جليل فى هذا العلم، نفيس، قد تعب فيه، وسهر، وأطال الزمان، واللّه تعالى يثيبه ويحسن إليه، إلّاأنّه طويل، وللإطالة آفات، أقربها الملل، والملل داعية الترك، وقد استخرت اللّه تعالى واختصرته» «...، ۱».

۲- السمعانى: بترجمة الخطيب: «صنّف قريباً من مائة مصنَّف، صارت عمدةً لأصحاب الحديث، منها التاريخ الكبير لمدينة السلام بغداد» «۲».

۳- ابن خلّكان: «أحمد بن على بن ثابت بن أحمد بن يحيى بن مهدى ابن ثابت البغدادى، المعروف بالخطيب، صاحب تاريخ بغداد وغيره من المصنّفات المفيدة. كان من الحفّاظ المتقنين والعلماء المتبحّرين.

ولو لم يكن له سوى (التاريخ) لكفاه، فإنّه يدلّ على اطّلاع عظيم» «۳».

۴- الذهبى: «قال الحافظ ابن عساكر: سمعت الحسين بن محمّد يحكى عن ابن خيرون أو غيره: إنّ الخطيب ذكر أنّه لمّا حجّ، شرب من ماء زمزم ثلاث شربات، وسأل اللّه تعالى ثلاث حاجات، أن يحدّث (تاريخ بغداد) بها، وأنْ يملى الحديث بجامع المنصور، وأن يدفن عند بشر الحافى. فقضيت له الثلاث» «۴».

---

(۱) مختار تاريخ بغداد لابن جزلة البغدادى- مخطوط.

(۲) الأنساب ۲/ ۳۸۴.

(۳) وفيات الأعيان ۱/ ۹۲.

(۴) سير أعلام النبلاء- ترجمة الخطيب ۱۸/ ۲۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۲۹۹

وقال الذهبی أيضاً: «قال غيث الأرمنازی، قال مكی الرّميلی: كنت نائماً ببغداد، فی ربيع الأول سنة ثلاث وستّين وأربعمائة، فرأيت كأنّا اجتمعنا عند أبی بكر الخطيب فی منزله، لقراءة التأريخ علی العادة، فكأنّ الخطيب جالس، والشيخ أبو الفتح نصر بن إبراهيم المقدسی عن يمينه، وعن يمين نصر رجل لم أعرفه، فسألت عنه فقيل: هذا رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، جاء يسمع التاريخ، فقلت فی نفسی: هذه جلالة أبی بكر، إذ يحضر رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، وقلت: هذا ردّ لقول من يعيب التاريخ، ويذكر أنّ فيه تحاملًا علی أقوام» «۱».

۵- السّبكی: «قال أبو الفرج الإسفرائنی، وأسنده عنه الحافظ ابن عساكر فی التبيين، قال أبو القاسم مكی بن عبدالسلام المقدسی: كنت نائماً فی منزل الشيخ أبی الحسن الزعفرانی ببغداد، فرأيت فی المنام عند السحر، كأنّا اجتمعنا عند الخطيب لقراءة التاريخ فی منزله علی العادة، وكأنّ الخطيب جالس وعن يمينه الشيخ نصر المقدسی، وعن يمين الفقيه نصر رجل لا أعرفه، فقلت: من هذا الّذی لم تجر عادته بالحضور معنا! فقيل لی: هذا رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، جاء يسمع التاريخ، فقلت فی نفسی: هذه جلالة الشيخ أبی بكر، إذ حضر النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم مجلسه، وقلت فی نفسی: هذا أيضاً رد لمن يعيب التاريخ، ويذكر أن فيه تحاملًا علی أقوام، وشغلنی التفكّر فی هذا عن النهوض إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم وسؤاله عن أشياء كنت قد قلت فی نفسی أسأله عنها، فانتبهت فی الحال ولم أُكلّمه صلّی اللَّه عليه وسلّم» «۲».

---

(۱) سير أعلام النبلاء- ترجمة الخطيب ۱۸/ ۲۸۸، تذكرة الحفاظ ۳/ ۱۱۴۵.

(۲) طبقات الشافعية ۴/ ۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۰

۶- الذهبی: «أنشدنی أبو الحسين الحافظ، أنشدنا جعفر بن منير، أنشدنا السلفی لنفسه:

تصانيف ابن ثابت الخطيب ألذّ من الصبا الغضّ الرطيب

تراها إذ رواها من حواها رياضاً للفتی اليقظ اللبيب

ويأخذ حسن ما قد ضاع منها بقلب الحافظ الفطن الأريب

وأيّة راحة ونعيم عيش يوازی كتبها بل أیّ طيب

رواها السّمعانی فی تاريخه عن يحيی بن سعدون عن السّلفی» «۱».

والعجيب، أنّ (الدهلوی) نفسه يكثر من الثناء علی (تاريخ بغداد) وغيره من مصنّفات الخطيب، فقد ذكر فی (بستان المحدثين): «أنّ مصنّفات الخطيب تزيد علی ستّين كتاباً، منها تاريخ بغداد والكفاية...

وغير ذلك من التصانيف المفيدة التی هی بضاعة المحدثين وعروتهم فی فنهم» ثمّ أورد أشعار الحافظ أبی طاهر السّلفی المذكورة، وذكر شرب الخطيب من ماء زمزم، والمنام الّذی تقدّم عن الذهبی وغيره...

الثناء علی مصنّفات ابن عساكر ... ص: ۳۰۰

وأمّا تصانيف الحافظ ابن عساكر:

۱- فقد قال ابن خلّكان: «وصنّف التصانيف المفيدة، وخرّج التخاريج، وكان حسن الكلام علی الأحاديث، محفوظاً فی الجمع والتاليف، صنّف التاريخ الكبير لدمشق فی ثمانين مجلّدة، أتی فيه بالعجائب، وهو علی نسق تاريخ بغداد. قال شيخنا الحافظ العلّامة أبو

(۱) سیر أعلام النبلاء- ترجمة الخطیب ۱۸/ ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۱

محمّد عبدالعظیم المنذری حافظ مصر أدام اللّه به النفع- وقد جری ذکر هذا التاریخ، وأخرج لی منه مجلّداً، وطال الحدیث فی أمره واستعظامه- ما أظنّ هذا الرجل إلّاعزم علی وضع هذا التاریخ من یوم عقل نفسه، وشرع فی الجمع من ذلک الوقت، وإلّا فالعمر یقصر عن أن یجمع الإنسان فیه مثل هذا الکتاب بعد الاشتغال والتنبّه. ولقد قال الحق، ومن وقف علیه عرف حقیقة هذا القول، ومتی یتسع للإنسان الوقت حتّی یضع مثله!

وهذا الّذی ظهر له هو الّذی أختاره، وما صحّ له إلّابعد مسوّدات لا یکاد ینضبط حصرها، وله غیره توالیف حسنة وأجزاء ممتعة» «۱».

۲- الیافعی: «وقال بعض العلماء بالحدیث والتاریخ: ساد أهل زمانه فی الحدیث ورجاله، وبلغ فیه إلی الذروة العلیا، ومن تصفّح تاریخه علم منزلة الرجل فی الحفظ. قلت: بل من تأمّل تصانیفه ومن حیث الجملة، علم مکانه فی الحفظ والضبط للعلم والاطلاع وجودة الفهم والبلاغة والتحقیق والاتساع فی العلوم، وفضائل تحتها من المنافع والمحاسن کلّ طائل» «۲».

۳- السبکی: «له تاریخ الشام فی ثمانین مجلّدة وأکثر، أبان فیه عمّا لم یکتمه غیره وإنّما عجز عنه، ومن طالع هذا الکتاب عرف إلی أیّ مرتبة وصل هذا الإمام، واستقلّ الثریا وما رضی بدر التمام، وله: الأطراف، وتبیین کذب المفتری فیما نسب إلی الإمام أبو الحسن الأشعری، وعدّة تصانیف وتخاریج، وفوائد ما الحفّاظ إلیها إلّامحاویج، ومجالس أملاها من صدره یخرّ لها البخاری ویسلم بمسلم ولا یرتدا، أو یعمل فی الرحلة

(۱) وفیات الأعیان ۳/ ۳۰۹.

(۲) مرآة الجنان ۳/ ۲۹۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۲

إلیها هزّل المهاری» «۱».

قوله:

فمع العلم بواقع حال تلک الکتب کما صرّح به أصحابها، کیف یجوز الاحتجاج بتلک الأحادیث.

أقول:

لم نقف علی کلام لأصحاب تلک الکتب یفید ما نسب إلیها، ولا علی کلامٍ لغیر أصحابها یتضمّن تلک النسبة ... بل وجدناهم- علی العکس ممّا زعم (الدّهلوی)- یمدحون (الفردوس) و (تاریخ بغداد) و (تاریخ دمشق)، کما وجدناهم یستدلّون بأخبار هذه الکتب ویعتمدون علیها، بل وجدنا (الدهلوی) نفسه یثنی علی کتب الخطیب فی (بستان المحدثین) ویستدل بروایات الدیلمی وابن عساکر فی کتابه (التحفة).

فلماذا لا یجوز للشیعة الاحتجاج بأحادیث هؤلاء الأعاظم، من حفاظ أهل السنّة؟

قوله:

ولهذا، فقد نقل صاحب جامع الأصول أنّ الخطیب قد روی أحادیث الشیعة عن الشریف المرتضی...

(۱) طبقات الشافعیة ۷/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۳

أقول:

أمّا أوّلًا: فإنّه لم يذكر الموضع الّذى نقل عنه هذا الكلام لكى نراجعه.

وأمّا ثانياً: مجرد روايـة الخطيب لأحاديث الشيعة عن السيّد المرتضـى، لا يوجب القـدح فى كتابه (تاريخ بغداد) وغيره، لجواز أنّه قد كتب أحاديث الشيعة فى بياض يخصّ ها، ولم يـدرجها فى كتاب (تاريـخ بغداد) المقبول لدى أساطين العلماء، فلا مانع من الاحتجاج بروايات التاريخ ونحوه من الكتب السائرة، كما اتّفق (للدهلوى) فى الباب الحادى عشر من كتابه، تقليداً للكابلى.

وأمّا ثالثاً: إنّ ما ذكره يدلُّ على جلالة قدر السيّد المرتضى رحمه اللّه.

وبذلك أيضاً يظهر ما فى تهجين (الدهلوى) للسيّد المذكور فى باب النبوّة من كتابه (التحفة).

قوله:

وعلى الجملة، فإنّ هذا الحديث ليس من تلك الأحاديث أيضاً، فإنّه لا وجود له فى شىء من كتب أهل السنّة، ولو بطريقٍ ضعيف.

أقول:

لقـد كرر (الـدهلوى) هـذه المزعمـة المكذوبـة مرةً أخرى ... سـبحانك هـذا بهتان عظيم ... لكنّك قـد عرفت وجود هـذا الحـديث الشريف فى:

كتاب السنّة. لابن شاهين البغدادى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۴

وتاريخ نيسابور. للحاكم النيسابورى.

والإبانة. لابن بطة العكبرى.

وفضائل الصحابة. لأبى نعيم الأصبهانى.

وفضائل الصحابة. لأبى بكر البيهقى.

ومناقب على بن أبى طالب. لابن المغازلى الواسطى.

وفردوس الأخبار. لشيرويه بن شهردار الديلمى.

وزين الفتى فى تفسير سورة هل أتى. للعاصمى.

والخصائص العلوية. لأبى الفتح النطنزى.

ومسند الفردوس. لشهردار بن شيرويه الديلمى.

وكتاب مناقب على بن أبى طالب. للخطيب الخوارزمى.

ومعجم الأدباء. لياقوت الحموى.

ووسيلة المتعبّدين. لملا عمر.

ومطالب السئول. لابن طلحة النّصيبى.

وكفاية الطالب فى مناقب على بن أبى طالب. للكنجى.

والرياض النضرة. وذخائر العقبى. لمحب الدين الطبرى.

والمودة فى القربى. للسيّد على الهمدانى.

وتوضيح الدلائل. للسيّد شهاب الدين أحمد.

وهداية السعداء. لشهاب الدين الهندى.

والفصول المهمة. لابن الصبّاغ المالكى.

والفواتح- شرح ديوان أمير المؤمنين. للحسين الميبدى.

ونزهة المجالس. للصفورى.

والإكتفاء. لإبراهيم الوصابى اليمنى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۵

والأربعين. لجمال الدين المحدّث الشيرازى.

ووسيلة المال. لأحمد بن الفضل المكى.

وسير الأقطاب. للشيخ اللّه ديا.

ومفتاح النجا. لميرزا محمّد البدخشانى.

ومعارج العلى. لمحمّد صدر العالم.

والروضة النديّة. لمحمّد بن إسماعيل اليمانى.

وغيرها من كتب أهل السنّة.

فما هذا الجحود والإنكار؟

ولماذا لا يحتفل هذا الرّجل بمؤاخذة المطّلعين على كتب الأخبار؟

لقد ظهر وجود هذا الحديث الشريف فى كتب أهل السنّة ظهور الشّمس فى رابعة النهار، فلا أثر لإنكار المنكرين وجحد الجاحدين.

والحمد للّه‌رب العالمين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۰۹

دلالة حديث التشبيه ... ص: ۳۰۹

اشارة

قد عرفت أنّ هذا الحديث من أخبار أهل السنّة فى طائفةٍ من مصادرهم المعتبرة، وأنّ مناقشات (الدّهلوى) حول سنده والكتب التى أخرجته لا أساس لها من الصحّة...

ثمّ شرع فى المناقشة فى دلالة الحديث، وسيتّضح للقارئ الكريم سقوط جميع مناقشاته فى هذه الناحية كذلك:

قوله:

الثانى: إنّ ما ذكر محض تشبيه لبعض صفات الأمير ببعض صفات أولئك الأنبياء.

من وجوه دلالة الحديث على المساواة ... ص: ۳۰۹

اشارة

أقول:

إنّ نفى دلالة هذا الحديث الشريف على مساواة أمير المؤمنين عليه السلام للأنبياء الكرام المذكورين فى الصفات المذكورة فى الحديث، وحمل الحديث على مجرَّد التشبيه بين الطرفين ... مكابرة واضحة لكلّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۰

عارفٍ بأساليب الكلام ... ولمزيد البيان والوضوح نذكر الوجوه الاتية:

۱- إفادة هذا التركيب للعينيّة ... ص: ۳۱۰

إنَّ أصل هذا التركيب- أعنى: من أراد أنْ ينظر ... يفيد عينيّة ما يراد النظر إليه لما أمر بالنظر إليه، فهو مثل: من أراد أنْ ينظر إلى أفضل رجل فى البلد فلينظر إلى فلان، ولا ريب أنه لا مساغ للتشبيه فى مثل هذا الكلام، بأنْ يكون المراد: إنّ من أمر بالنظر إليه مشابه للأفضل من فى البلد، وليس الأفضل حقيقة.

إنّه لا مساغ لأنْ يراد ذلك، أو يدّعى كونه المراد، فى مثل الكلام المذكور، بل المراد كون هذا الشخص هو الأفضل حقيقةً.

إلّا أنّه لمّا كانت العينيّة فى الحديث الشريف متعذّرة، فلا مناص من حمله على أقرب الامور أى العينيّة، وهو المساواة، فيكون المعنى: من أراد أنْ ينظر إلى آدم ويلحظ علمه فلينظر إلى على بن أبى طالب، فإنّه الّذى يماثله ويساويه فى العلم، بمعنى أنّ جميع العلوم الحاصلة لآدم عليه السلام حاصلة لعلى عليه السلام.

وهكذا فى باقى الصفات المذكورة فى الحديث.

فظهر، أنّ المراد هو المساواة، وإلّا لسقط الكلام النبوى عن البلاغة اللائقة به.

ويشهد بما ذكرنا: ما جاء فى كلام المحبّى بترجمة عيسى بن محمّد المغربى صاحب (مقاليد الأسانيد) حيث قال: «وكان للناس فيه اعتقاد عظيم، حتّى أنّ العارف باللّه السيّد محمّد بن باعلوى كان يقول فى شأنه:

إنّه زرّوق زمانه. وكان السيّد عمر باعلوى يقول: من أراد أن ينظر إلى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۱

شخص لا يشك فى ولايته فلينظر إليه. وكفى بذلك فخراً له، ومن يشهد له خزيمة» «۱».

فإنّ ظاهر كلام باعلوى فى حقّ عيسى المغربى هو ما ذكرناه، إذ لو كان مفاده التشبيه فقط- نظير تشبيه الحصى باللؤلؤ مثلًا- لما دلّ على الولاية الثابتة القطعية للمغربى، ولم يكن لقول المحبّى: «وكفى بذلك فخراً له ومن شهد له خزيمة» وجه أصلًا.

۲- المتبادر من التشبيه هو المساواة ... ص: ۳۱۱

اشارة

إنّ المتبادر من التشبيه فى قولك: زيد كعمرو فى العلم أو الحسن أو المال ... هو المساواة بينهما فى تلك الامور، ولا يشك فى ذلك إلّاالمنكر للواضحات، الدافع للبديهيّات ... فلو فرضنا تقدير حرف التشبيه فى هذا الحديث الشريف- دون لفظ «مساو» - لأفاد المساواة كذلك، بحكم التبادر المذكور، بلا صارف ومانع عنه.

ويوضّح هذا التبادر: صحّة سلب التشبيه فى صورة عدم المساواة بين الطرفين، فإذا لم يكن زيد مساوياً لعمرو فى الحسن مثلًا، صحّ أن يقال:

زيد ليس كعمرو فى الحسن، ولو لم يكن التشبيه دليلًا على المساواة، لما صحّ سلب التشبيه فى حال عدم المساواة.

وأيضاً: ترى العلماء يقولون فى بحوثهم حول الصلاة والصيام والحج والزكاة ونحو ذلك ... يقولون: كذا فى الآية الكريمة، وكذا فى الحديث الشريف ... فإنْ احتجّوا بحديثٍ من الأحاديث قالوا: كذا ذكره مسلم،

---

(۱) خلاصة الأثر فى أعيان القرن الحادى عشر ۳/ ۲۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۲

وکذا أخرجه البخاری ... وإذا دار بحثهم حول بعض الفروع الفقهیّة قالوا:

کذا قال الشّافعی، أو کذا قال أبو حنیفة ... وهکذا ما لا یحصی کثرةً...

ولا ریب فی أنّهم یریدون التساوی والمساواة، وهو المتبادر منه إلی ذهن السامعین، فلولا المطابقة التامّة لعرّض القائل نفسه للمؤاخذة والإعتراض الشدید.

فظهر ضرورة حمل التشبیه علی المساواة فی أمثال هذه العبارات...

هکذا المشابهة بین الإمام علیه السلام والأنبیاء، فی الصفات المذکورة فی الحدیث الشریف ... فإنّه یجب حملها علی المطابقة التامّة، والمماثلة الکاملة، والمساواة الدّقیقة ... ولا یجوز غیر ذلک أبداً.

أفضلیة نبیّنا من سائر الأنبیاء فی القرآن ... ص: ۳۱۲

ولقد استدل کبار العلماء بالآیة الآمرة للنبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بالإقتداء بهدی الأنبیاء، علی أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم أفضل من جمیع الأنبیاء والمرسلین ... فکذلک هذا الحدیث الدالّ علی وجود صفات الأنبیاء علیهم السلام فی أمیر المؤمنین علیه السلام، فإنّه یدلّ علی أفضلیّته منهم، وإذا ثبتت أفضلیّته علیه السلام من الأنبیاء الکرام، فما ظنّک بثبوت أفضلیّته من الثلاثة الحائزین لصفات تتحیّر فیها الأفهام!!

ولنذکر أوّلًا الآیة الکریمة، ثمّ نتبعها بکلمات بعض المفسّرین فی بیان وجه الإستدلال بها علی ما أشرنا إلیه، فالایة هی:

«وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَیَعْقُوبَ کُلًّا هَدَیْنَا وَنُوحاً هَدَیْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّیَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَیْمَانَ وَأَیُّوبَ وَیُوسُفَ وَمُوسَی وَهَارُونَ وَکَذلِکَ نَجْزِی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۳

الْمُحْسِنِینَ* وَزَکَرِیَّا وَیَحْیَی وَعِیسَی وَإِلْیَاسَ کُلٌّ مِنَ الصَّالِحِینَ* وَإِسْمَاعِیلَ وَالْیَسَعَ وَیُونُسَ وَلُوطاً وَکُلّاً فَضَّلْنَا عَلَی الْعَالَمِینَ* وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّیَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَیْنَاهُمْ وَهَدَیْنَاهُمْ إِلَی صِرَاطٍ مُسْتَقِیمٍ* ذلِکَ هُدَی اللّهِ یَهْدِی بِهِ مَن یَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَکُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَاکَانُوا یَعْمَلُونَ* أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیْنَاهُمُ الْکِتَابَ وَالْحُکْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِن یَکْفُرْ بِهَا هؤُلَاءِ فَقَدْ وَکَّلْنَا بِهَا قَوْماً لَیْسُوا بِهَا بِکَافِرِینَ* أُولئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُل لَاأَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرَی لِلْعَالَمِینَ» «۱»

.* قال الرازی بتفسیر «فبهداهم اقتده»:

«فی الآیة مسائل: المسألة الأولی- لا شبهة فی أنّ قوله «أولئک الذین هدی اللَّه» هم الذین تقدّم ذکرهم من الأنبیاء، ولا شک فی أنّ قوله «فبهداهم اقتده» أمر لمحمّد علیه الصلاة والسّلام. وإنّما الکلام فی تعیین الشیء الّذی أمر اللَّه محمّداً أن یقتدی فیه بهم.

فمن الناس من قال: المراد إنّه یقتدی بهم فی الأمر الّذی أجمعوا علیه، وهو القول بالتوحید والتنزیه عن کلّ ما لا یلیق به فی الذات والصّفات والأفعال وسائر العقلیّات. وقال آخرون: المراد الإقتداء بهم فی شرائعهم، إلّاما خصّه الدلیل، وبهذا التقدیر کانت هذه الآیة دلیلًا علی أنّ شرع من قبلنا یلزمنا. وقال آخرون: إنّه تعالی إنّما ذکر الأنبیاء فی الآیة المتقدمة، لیبین أنّهم کانوا محترزین عن الشرک، مجاهدین بإبطاله، بدلیل أنّه ختم الآیة بقوله: «ولو أشرکوا لحبط عنهم ما کانوا یعملون» ثمّ أکّد

---

(۱) سورة الأنعام ۶، الایات ۸۳- ۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۴

إصرارهم علی التوحید وإنکارهم للشرک بقوله: «فإن یکفر بها هؤلاء فقد وکّلنا بهم قوماً لیسوا بها بکافرین» ثمّ قال فی هذه الآیة:

«أولئک الذین هدی اللّه» أی هداهم إلی إبطال الشرک وإثبات التوحید، وتحمّل سفاهات الجهال فی هذا الباب. وقال آخرون: اللفظ مطلق، فهو محمول علی الکلّ إلّا ما خصه الدلیل المنفصل.

قال القاضی: یبعد حمل الآیة علی أمر الرسول بمتابعة الأنبیاء علیهم السلام المتقدمین فی شرائعهم لوجوه:

أحدها- إنّ شرائعهم مختلفة متناقضة، فلا یصح مع تناقضها أنْ یکون مأموراً بالاقتداء بهم فی تلک الأحکام المتناقضة.

وثانیها: إنّ الهدی عبارة عن الدلیل، دون نفس العمل، وإذا ثبت هذا فنقول: دلیل إثبات شرعهم کان مخصوصاً بتلک الأوقات، لا فی غیر تلک الأوقات، فکان الاقتداء بهم فی ذلک الهدی هو أن یعلم بوجوب تلک الأفعال فی تلک الأوقات فقط، وکیف یستدل بذلک علی اتباعهم فی شرائعهم فی کلّ الأوقات؟

وثالثها: إنّ کونه علیه الصلاة والسلام متّبعاً لهم فی شرائعهم، یوجب أنْ یکون منصبه أقل من منصبهم، وذلک باطل بالاجماع.

فثبت بهذه الوجوه أنّه لا یمکن حمل هذه الآیة علی وجوب الإقتداء بهم فی شرائعهم.

والجواب عن ... الثالث: إنّه تعالی أمر الرسول بالاقتداء بجمیعهم فی جمیع الصفات الحمیدة والأخلاق الشریفة، وذلک لا یوجب کونه أقل مرتبة منهم، بل یوجب کونه أعلی مرتبةً من الکلِّ، علی ما سیجیء تقریره بعد ذلک إن شاء اللّه تعالی. فثبت بما ذکرنا دلالة هذه الآیة علی أن شرع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۵

من قبلنا یلزمنا.

المسألة الثانیة: - إحتجّ العلماء بهذه الآیة علی أنّ رسولنا صلّی اللّه علیه وسلّم أفضل من جمیع الأنبیاء علیهم السلام، وتقریره هو:

أنّا بیّنا أنّ خصال الکمال وصفات الشرف کانت متفرقة فیهم بأجمعهم:

فداود وسلیمان کانا من أصحاب الشکر علی النعمة.

وأیوب کان من أصحاب الصبر علی البلاء.

ویوسف کان مستجمعاً لهاتین الحالتین.

وموسی علیه السلام کان صاحب الشریعة القویة القاهرة، والمعجزات الظاهرة.

وزکریا ویحیی وعیسی وإلیاس، کانوا أصحاب الزهد.

وإسماعیل کان صاحب الصدق.

ویونس کان صاحب التضرع.

فثبت أنّه تعالی إنما ذکر کل واحدٍ من هؤلاء الأنبیاء، لأنّ الغالب علیه کان خصلة معیّنة من خصال المدح والشرف.

ثمّ إنّه تعالی لمّا ذکر الکلّ، أمر محمّداً علیه الصلاة والسّلام بأن یقتدی بهم بأسرهم، فکان التقدیر کأنّه تعالی أمر محمّداً صلّی اللّه علیه وسلّم أنْ یجمع من خصال العبودیّة والطاعة کلّ الصّفات التی کانت متفرّقة فیهم بأجمعهم.

ولمّا أمره اللّه تعالی بذلک امتنع أنْ یقال أنّه قصّر فی تحصیلها، فثبت أنّه حصّلها.

ومتی کان الأمر کذلک ثبت أنّه اجتمع فیه من خصال الخیر ما کان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۶

متفرّقاً فیهم بأسرهم.

ومتی کان الأمر کذلک، وجب أن یقال: إنّه أفضل منهم بکلیّتهم.

واللّه أعلم» «۱».

أقول:

وبنفس هذا التقرير الّذى ذكره العلماء، للإحتجاج بالآية الكريمة على أفضلية نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم من سائر الأنبياء ... نحتجّ بحديث التشبيه على أفضلية سيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام من الأنبياء، فلا يبقى أىّ ريبٍ فى دلالة حديث التشبيه على مذهب الشيعة.

بل الأمر هنا أوضح من هناك، لأنّه إذا كان الأمر بالإقتداء بهدى الأنبياء السابقين عليهم السلام دالّاً على أفضليّة النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فإنّ إثبات صفات الأنبياء السابقين لأمير المؤمنين عليه السلام- الأمر الّذى يدلّ على الحديث بصراحة- يدلّ على أفضلية الإمام عليه السلام منهم، بالأولويّة.

على أنّ الاحتجاج بالآية، كان يتوقّف على مقدّمات، أحدها: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لمّا امر بالاقتداء، امتنع أن يقال إنّه ترك الاقتداء.

والثانى: إن المراد من هدى الأنبياء السابقين هو جميع الخصال الخاصة بكل واحد منهم.

والثالث: إن الاقتداء لا يمنع كونه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم أفضل من

---

(۱) تفسير الرازى ۱۳/ ۷۳- ۷۵.

الأنبياء السابقين.

أمّا فى حديث: من أراد أن ينظر إلى آدم ... فلا حاجة إلى شىء من المقدّمات، بل إنّ الحديث يثبت صفات الأنبياء السابقين للإمام بلا مقدّمة، إذ ليس فيه أمر بالاقتداء حتّى يحتاج إلى مقدّمة أنّه قد أطاع هذا الأمر قطعاً، وقد ذكر فى الحديث صفات الأنبياء بصراحةٍ وهى- فى بعض الألفاظ- «العلم، والحلم، والعبادة، والتقوى، والبطش» وليس فيه لفظ «الهدى» حتّى يحتاج إلى مقدّمة يذكر فيها أنّ المراد من الهدى هو الصفات ... كما أنّه لا حاجة هنا إلى القول بأنّ الاقتداء لا ينافى الأفضلية، إذ لا أمر بالاقتداء هنا.

فظهر، أنّ دلالة هذا الحديث على مساواة صفات الإمام عليه السلام لصفات الأنبياء السابقين عليه السلام، أوضح من دلالة الأمر بالاقتداء على ذلك.

وقد ذكر النيسابورى أيضاً الاحتجاج المذكور بالآية على أفضلية نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، فذكر أقوال العلماء فى تفسير «الهدى» ثمّ كلام القاضى وما قيل فى الجواب عن الوجوه التى ذكرها القاضى، فصرّح:

«بأنّه يلزم أن يكون منصبه أجلا من منصبهم، لأنّه أمر باستجماع خصال الكمال وصفات الشرف التى كانت متفرقة فيهم، كالشكر فى داود وسليمان، والصبر فى أيوب، والزهد فى زكريا ويحيى وعيسى، والصّدق فى إسماعيل، والتضرّع فى يونس، والمعجزات الباهرة فى موسى وهارون. ولهذا قال: لو كان موسى حيّاً لما وسعه إلّااتّباعى» «۱».

* وقال الخطيب الشربينى بعد ذكر الاحتجاج:

---

(۱) تفسير النيسابورى- هامش الطبرى ۷/ ۱۸۵.

«فثبت بهذا البيان أنّه صلّى اللّه عليه وسلّم أفضل الأنبياء، لما اجتمع فيه من الخصال التى كانت متفرقة فى جميعهم» «۱».

۳- الإستدلال على ضوء كلام الفخر الرازى ... ص: ۳۱۸

وإذا كان الأمر بالاقتداء دالّاً على وجود جميع صفات الأنبياء السابقين فى وجود نبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، ثمّ يكون دالّاً على

أفضليّته منهم من جهة كونه جامعاً بوحده لتلك الصّفات المتفرقة بينهم ... فلا أقل من دلالة حديث التشبيه على أفضليّة الإمام عليه السلام منهم بهذا البيان، فيكون الحديث دالّاً على الأفضليّة بنفس المقدّمات التى ذكرت فى الاحتجاج بالآية على الأفضلية، بعد التنزّل عمّا أثبتناه فى الوجه السابق من الإستدلال بلا توقفٍ على المقدّمات.

فيكون الحاصل حينئذٍ دلالة حديث التشبيه على أفضليّة الإمام عليه السلام من الأنبياء السابقين، لاستجماعه ما تفرق فيهم من الخصال، وإذا كان أفضل من الأنبياء الخمسة المذكورين، ثبت أفضليته من جميع الأنبياء- سوى خاتم النبيين صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- بالإجماع المركّب.

بل لقد جاء فى بعض ألفاظ حديث التشبيه ثبوت صفات يعقوب ويوسف وأيّوب ويونس عليهم السلام، وهيبة إسرافيل، ورتبة ميكائيل، وجلالة جبرائيل ... لسيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام.

---

(۱) السراج المنير ۱/ ۴۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۱۹

۴- فی علی تسعون خِصلة لم تجمع فی غیره ... ص: ۳۱۹

وروى السيّد على الهمدانى- من مشايخ والد (الدهلوى)- فى كتابه الّذى عدّه رشيد الدّين الدهلوى فى كتب أهل السنّة المؤلَّفة فى مناقب أهل البيت عليهم الصّلاة والسّلام:

«عن جابر قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى إسرافيل فى هيبته، وإلى ميكائيل فى رتبته، وإلى جبرئيل فى جلالته، وإلى آدم فى علمه، وإلى نوح فى حسنه، وإلى إبراهيم فى خلّته، وإلى يعقوب فى حزنه، وإلى يوسف فى جماله، وإلى موسى فى مناجاته، وإلى أيّوب فى صبره، وإلى يحيى فى زهده، وإلى عيسى فى سنته، وإلى يونس فى ورعه، وإلى محمّد فى جسمه وخلقه، فلينظر إلى على. فإنّ فيه تسعين خصلة من خصال الأنبياء، جمعها اللَّه فيه ولم تجمع فى أحد غيره.

وعدَّد جميع ذلك فى جواهر الأخبار» «۱».

أقول:

وليس هذا الحديث مجرد تشبيه، بل هو جار مجرى الحقيقة، واستجماعه لتلك الصفات، مع عدم اجتماعها فى أحدٍ غيره، نصٌّ فى الأفضليّة.

---

(۱) مودّة القربى، ينابيع المودّة ۲/ ۳۰۶ الطبعة المحقّقة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۰

۵- دلالة الحديث فى كلام ابن روزبهان ... ص: ۳۲۰

وقد صرّح المتعصّب العنيد الفضل ابن روزبهان بدلالة حديث التشبيه على الأفضليّة، فدلالته على مذهب الإماميّة تامة عنده، إلّاأنّه يردّه بالرمى بالوضع وهذا نصّ كلامه:

«وأثر الوضع على هذا الحديث ظاهر، ولا شكّ أنّه منكر، مع ما نسب إلى البيهقى، لأنّهم يوهم أنّ على بن أبى طالب أفضل من هؤلاء الأنبياء، وهذا باطل، فإنّ غير النبىّ لا يكون أفضل من النبىّ.

وأمّا أنّه موهم لهذا المعنى، لأنّه جمع فيه من الفضائل ما تفرّق فی الأنبياء، والجامع للفضائل أفضل ممّن تفرق فيهم الفضائل.

وأمثال هذا من موضوعات الغلاة» «۱».

أقول:

انظر إلى تعصّب هؤلاء القوم، فمنهم من يعترف بدلالة الحديث على مذهب الشيعة، فيردّه بالوضع والبطلان، كابن روزبهان، ومنهم من ينكر دلالته، كالكابلی و (الدهلوی)، فهم يتكاذبون فيما بينهم، إلّاأنّ غرضهم إسقاط الحديث عن الصلاحيّة لاحتجاج الشيعة به على مذهبهم الحقّ، وإنْ لزم ما لزم...

وأمّا إبطال ابن روزبهان أفضليّة الإمام عليه السلام من هؤلاء الأنبياء،

---

(۱) إبطال الباطل. انظر: دلائل الصدق ۲/ ۵۱۸.

من جهة أنّه ليس بنبيّ، وغير النّبيّ لا يكون أفضل من النبيّ ... فيبطله آية المباهلة والأحاديث الواردة فی ذيلها، وكذا غيرها من الأحاديث الصّريحة فی أنّ عليّاً نفس رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وما ورد فی توسّل آدم عليه السلام به «۱» وأن الأنبياء بعثوا على ولايته «۲» وحديث «خلقت أنا وعلى من نور واحدٍ قبل أنْ يخلق آدم» «... ۳»، وغير هذه الأحاديث.

فظهر دلالة هذا الحديث على الأفضليّة، فيتمّ احتجاج الشيعة به، ويسقط مناقشة (الدهلوی).

۶- بيان محمّد بن إسماعيل الأمير لحديث التشبيه ... ص: ۳۲۱

وللعلّامة النحرير محمّد بن إسماعيل الأمير بيانٌ لطيف، وتقرير متين، لحديث التشبيه، يتّضح به طريق احتجاج الشيعة، ويتأيّد به أسلوب استدلالهم، وهذا نصُّ عبارته:

«فائدة- قد شبّهه عليه السلام بخمسة من الأنبياء، كما قال المحب الطبری رحمه اللَّه ما لفظه: ذكر تشبيه علی رضی اللَّه عنه بخمسةٍ من الأنبياء: عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: من أراد أن ينظر إلى آدم فی علمه، وإلى نوح فی فهمه، وإلى إبراهيم فی حلمه،

---

(۱) انظر ما رووا بتفسير قوله تعالى: (فَتَلَقّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَات) الدرّ المنثور ۱/ ۶۱۴۷.

(۲) انظر ما رووه بتفسير قوله تعالى: «واسأَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبلِكَ مِنْ رُسُلِنا» ترجمة أمير المؤمنين من تاريخ دمشق ۴۲/ ۲۴۱ وسنفصل الكلام فيه فی الجزء اللاحق من كتابنا.

(۳) انظر الجزء الخامس من كتابنا.

وإلى يحيى بن زكريا فی زهده، وإلى موسى فی بطشه، فلينظر إلى علی بن أبی طالب. أخرجه أبو الخير الحاكمی.

وعن ابن عباس رضی اللَّه عنهما قال قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: من أراد أنْ ينظر إلى إبراهيم فی حلمه، وإلى نوح فی حكمه، وإلى يوسف فی جماله، فلينظر إلى علی بن أبی طالب. أخرجه الملّا فی سيرته. إنتهى.

قلت: فقد شبّهه صلّى اللَّه عليه وسلّم بهؤلاء الخمسة الرسل، فی اكتسابه للخصال الشريفة من خصالهم.

فمن آدم أبی البشر العلم، فإنّ اللَّه تعالى خصّه بأنّه علّمه الأسماء كلّها، ثمّ أبان فضله بذلك ونوّه بعلمه، حيث عرض على الملائكة أسماء المسمّيات، وطلب منهم تعالى إنباءهم بأسمائها فعجزوا، وطلب من آدم عليه السلام إنبائهم، فأنبأهم عليه السلام بها. فهذه فضيلة

من أشرف فضائل آدم عليه السلام التى شرف بها بين الملأ الأعلى.

وشبّهه بنوح عليه السلام فى فهمه، لأنّه أمره اللَّه تعالى بصنعة الفلك، وفيها من دقائق الإحكام والإتقان ما لا تحصره الأقلام، ولا يدركه الأفهام، وكانت لم تعرف، ولا اهتدى إليها فكر قبل ذلك، وكان فيها ما كان من الإتقان، واليوت التى جوّفها له ولمن معه، والأنعام والوحوش والسباع، واختلافها طولًا وعرضاً، فإنّها كجؤجؤ الطائر، وقد جعل اللَّه الحمل فيها من آياته، حيث قال: * «وآية لهم أنّا حملنا ذريّتهم فى الفلك المشحون» «۱»

وعدّ الامتنان بها فى الذكر فى عدّةٍ من الآيات،

---

(۱) يس ۳۶: ۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۳

وناهيك أنّه قرن إجراءه تعالى لها مع خلق السماوات والأرض، واختلاف الليل والنهار، فالمراد فهمه ما ألهمه من صنعتها، ولذلك جعل صنعتها مقيّدة «بأعيننا» فى قوله: «واصنع الفلك بأعيننا» «۱»

وقوله فى الحديث «فى حكمه» أى فى حكمه الناشى عن حكمه وقوته وصحّته، ويحتمل أن يكون المراد فهمه العام فى صنعة الفلك وغيره، ممّا فهمه عن اللَّه تعالى وأمره.

وشبّهه بالخليل فى حلمه، وهو من أشرف الصفات، ولذلك قيل:

مانعت اللَّه الأنبياء بأقلّ ما نعتهم بالحلم، وذلك لعزّة وجوده، ولقد نعت اللَّه به إبراهيم عليه السلام بقوله تعالى: «إنّ إبراهيم لأوّاه حليم» «۲» «إنّ إبراهيم لحليم أوّاه منيب» «۳»

ومن مجادلته عن لوط فقال: «إنّ فيها لوطا» «۴»

فى عدة من الآيات. ومن حلمه عليه السلام الّذى تخفّ عنه رواسى الجبال: امتثاله لأمر اللَّه تعالى بذبح ولده عليهما السلام، وإضجاعه، وكتفه له، وإمرار المدية على حلقه، لولا منع اللَّه لها أن تقطع، فلهذا وصفه اللَّه ووصف ولده بالحلم.

وشبّهه صلّى اللَّه عليه وسلّم بيحيى بن زكريا عليهما السلام فى زهده، ويحيى عليه السلام هو علم الزهادة فى أبناء آدم، من تأخّر منهم ومن تقدّم، وقد ملئت الكتب باليسير من صفات زهده.

وشبّهه صلّى اللَّه عليه وسلّم بكليم اللَّه فى بطشه، وكان موسى شديد

---

(۱) هود ۱۱: ۳۷.

(۲) التوبة ۹: ۱۱۴.

(۳) هود ۱۱: ۷۵.

(۴) العنكبوت ۲۹: ۳۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۴

البطش، وناهيك أنّه ذكر القبطى فقضى عليه، وأراد البطش بالآخر، وهو فى بلد فرعون، وتحت يده بنو إسرائيل أرقّاء فى يد فرعون، وكان القبط أهل الصولة والشوكة والدولة.

وشبّهه فى الحديث الآخر بيوسف فى جماله، ويوسف فى جماله شمس لا يزيدها الوصف إلّاخفاءً، فهى أظهر من أنْ تظهر. وقد سبق صفة أمير المؤمنين: وإنّ عنقه كأنّه إبريق فضة، وإنّه كان أغيد، وغير ذلك من الصفات الحسنة.

إذا عرفت هذا، فهذه شرائف الصفات: الحلم، والعلم، والفهم، والزهادة، والبطش، والحسن.

ثمّ إنّه حاز أكمل كلّ واحدة مها، فإنّ علم الرسل أكمل العلوم، وحلمهم أكمل الحلم، وفهمهم أتمّ فهم، وزهادتهم أبلغ زهادة، وبطشهم أقوى بطش.

فناهيك من رجل كمّله اللَّه بهذه الصفات، وأخبر نبيه صلّى اللَّه عليه وسلّم أنّه حازها، وشابه أكمل من اتّصف بها، وإنّ من أراد أن ينظر من كان متّصفاً بها من أولئك الرسل الأعلّين، ويشاهده كأنّه حي، نظر إلى هذا المتّصف بها، لذلك قيل:

يدلّ لمعنى واحد كلّ فاخر وقد جمع الرحمن فيك المعاليا

ولو أردنا سرد ما فاض عن الوصي من ثمرات هذه الصّفات، وما انفجر عنه من بحور هذه الكلمات، لخرجنا عن قصدنا من بيان معنى الأبيات، والاختصار له فی هذه الكلمات، ويأتی فی غضون صفاته ما يدلّ على كمالاته، وقد شبَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم بعضاً من الصحابة ببعضٍ من الرسل فی بعض الصفات، ولم يجمع لأحدٍ خمسة من الأنبياء ولا ثلاثة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۵

ولا جاء فی حقّ أحدٍ بهذه العبارة، أعنی: من أراد أن ينظر ... الخ، الدالة على كمال تمكّن تلك الصفة فی وصيّه» انتهى «۱».

أقول:

هذا كلام هذا المحقّق الكبير فی معنى هذا الحديث الشّهير، وقد أحسن فی البيان وأجمل فی التقرير، وبما ذكره يتّضح وجه احتجاج الشيعة، ويظهر مدى تعصّب (الدهلوی) الّذی زعم أنّ مفاد الحديث هو التشبيه المحض، كتشبيه التراب والحصى بالدّر والياقوت، وأمثال ذلك من التشبيهات الادعائيّة، والتمثيلات الإغراقيّة.

هذا، ولا تغفل عن كلمات ابن طلحة، والكنجی، وشهاب الدين أحمد، فی بيان معنى حديث التشبيه، فإنّها تفيد ما تذهب إليه الإماميّة كعبارة محمّد ابن إسماعيل المزبورة...

۷- إعتراف أبی بكر بدلالة الحديث ... ص: ۳۲۵

فإن لم يقبل الخصم شيئاً من الوجوه المذكورة، فقد اشتمل بعض ألفاظ الحديث على اعتراف أبی بكر بدلالة حديث التشبيه على مساواة الإمام أمير المؤمنين مع هؤلاء الأنبياء عليهم السلام فی الصّفات، وأفضليته منهم ... ففی كتاب المناقب للخوارزمی:

«أخبرنی شهردار هذا إجازة، [قال:] أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن

---

(۱) الروضة الندية- شرح التحفة العلوية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۲۶

عبداللَّه ابن عبدوس الهمدانی إجازة، عن الشريف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری بإصبهان، عن الحافظ أبی بكر أحمد بن موسى بن مردويه بن فورك الإصبهانی، [قال:] حدّثنا محمّد بن أحمد بن إبراهيم، [قال:] حدّثنا الحسن بن على بن الحسين السلوی، [قال:] حدّثنی سويد بن مسعر بن يحيى بن حجاج النهدی حدّثنا أبی، حدّثنا شريك عن أبی إسحاق عن الحارث الأعور صاحب راية على، قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم كان فی جمع من أصحابه فقال:

اريكم آدم فی علمه، ونوحاً فی فهمه، وإبراهيم فی حكمته.

فلم يكن بأسرع من أنْ طلع على.

فقال أبو بكر: يا رسول اللَّه، أقست رجلًا بثلاثة من الرسل! بخ بخ لهذا الرجل، من هو يا رسول اللَّه؟

قال النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: ألا تعرفه يا أبا بكر؟!

قال: اللَّه ورسوله أعلم.

قال: أبو الحسن علی بن أبی طالب.

قال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن. وأین مثلک یا أبا الحسن!» «۱».

وفی (توضیح الدلائل): «عن الحارث الأعور صاحب رایة أمیر المؤمنین کرّم اللَّه وجهه قال: بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وبارک وسلّم کان فی جمع من الصحابة، فقال:

أریکم آدم فی علمه ونوحاً فی فهمه، وإبراهیم فی حلمه.

فلم یکن بأسرع من أن طلع علی کرّم اللَّه تعالی وجهه.

---

(۱) مناقب علی بن أبی طالب: ۸۸- ۹۸ ح ۷۹.

قال أبو بکر رضی اللَّه عنه: یا رسول اللَّه: قست رجلًا بثلاثةٍ من الرسل، بخ بخ لهذا، من هو یا رسول اللَّه؟!

قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: یا أبا بکر، ألا تعرفه؟

قال: اللَّه ورسوله أعلم.

قال صلّی اللَّه علیه وعلی آله وبارک وسلّم: أبو الحسن علی بن أبی طالب.

قال أبو بکر رضی اللَّه عنه: بخ بخ لک یا أبا الحسن.

ورواه الصالحانی، وفی إسناده أبو سلیمان الحافظ» «۱».

ففی هذا الحدیث: إعتراف صریح من أبی بکر بأنّ حدیث التشبیه یدلُّ علی المساواة بین الإمام علیه السلام وهؤلاء الأنبیاء علیهم السلام، وأنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد قرّر ما ذکره أبو بکر، وتقریره حجّة.

وإنّما قلنا بأنّ أبا بکر فهم المساواة من الحدیث، لأنّه قال للنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «قست رجلًا بثلاثةٍ من الرسل» ومعنی «قست»: أی:

«ساویت» لأنّ قیاس أحدٍ بغیره هو بمعنی: التسویة بین الشخصین:

قال الشریف الجرجانی: «القیاس فی اللغة عبارة عن التقدیر، یقال:

قست النعل بالنّعل، إذا قدّرته وسوّیته، وهو عبارة عن ردّ الشیء إلی نظیره» «۲».

وقال الجوهری: «قست الشیء بغیره وعلی غیره، أقیس قیساً

---

(۱) توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل- مخطوط.

(۲) التعریفات: ۱۸۱.

وقیاساً، فانقاس، إذا قدّرته علی مثاله. وفیه لغة اخری: قسته أقوسه قوساً وقیاساً، ولا یقال: أقسته، والمقدار مقیاس، وقایست بین الأمرین مقایسةً وقیاساً، ویقال أیضاً: قایست فلاناً إذا جاریته فی القیاس، وهو کقیاس الشیء بغیره، أی: یقیسه بغیره، ویقتاس بأبیه اقتیاساً، أی: یسلک سبیله ویقتدی به» «۱».

وفی (الصحاح) أیضاً: «قست الشیء بالشیء: قدّرته علی مثاله» «۲».

وفی (القاموس): «قاسه بغیره وعلیه، یقیسه قیساً وقیاساً واقتاسه، قدّره علی مثاله، فانقاس، والمقدار: المقیاس» «۳».

وقال ابن الأثیر: «منه حدیث أبی الدرداء: خیر نسائکم التی تدخل قیسا وتخرج میساً. یرید: أنّها إذا مشت قاست بعض خطاها ببعض، فلم تفعل فعل الخرقاء ولم تبطئ، ولکنّها تمشی مشیاً وسطاً معتدلًا، فکان خطاها متساویة» «۴».

فالعجب من (الدهلوی) کیف یحمل الحدیث علی التشبیه؟ وهل هذا إلّا ردّ علی أبی بکر وتسفیه؟ بل لقد سفّه بصراحةٍ- کما سیأتی من کلامه- کلّ من فهم المساواة من هذا الحدیث ... فهذا تسفیه صریح لأبی بکر.

کما أنّ (للدهلوی) فی الباب الحادی عشر من کتابه (التحفة) کلاماً مفاده إخراج أبی بکر من الصّبیان المیّزین، ودخلوه فی غیر المیّزین...

وأنت تعلم عدم أهلیّة من کان فی «کمال السّفاهة» ومن «الصبیان غیر

---

(۱) الصحاح ۳/ ۹۶۷: قوس.

(۲) الصحاح ۳/ ۹۶۸: قیس.

(۳) القاموس ۲/ ۲۵۳: قیس.

(۴) النهایة ۴/ ۱۳۱: قیس.

المیزین» للخلافة عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، إذ لا خلاف ولا ریب بین المسلمین فی اشتراط العقل والبلوغ فی الخلیفة ...

وهذا إشکال قویّ لا مفرّ (للدهلوی) وأنصاره منه.

ثمّ إنّ قول أبی بکر «من مثلک یا أبا الحسن!» ظاهر فی أنّه قد جعل هذه المساواة فی الحدیث دلیلًا علی نفی مماثلة أحدٍ مع الإمام علیه السلام، وهذا دلیل آخر علی الأفضلیة، لا سیّما بالنظر إلی تقریر النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فتوهّم عدم دلالة المساواة علی الأفضلیّة باطل جداً.

۸- ابن تیمیّة: الأشبه بالنبیّ أفضل وهو یخلفه ... ص: ۳۲۹

قال المتعصب العنید ابن تیمیّة: «فلأنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أفضل الخلق، وکلّ من کان به أشبه فهو أفضل ممّن لم یکن کذلک، والخلافة کانت خلافة نبوة، لم یکن ملکاً، فمن خلف النبیّ وقام مقام النبیّ کان أشبه به، ومن کان أشبه بالنبیّ کان أفضل، فالذی یخلفه أشبه من عن غیره، والأشبه به أفضل، فالّذی یخلفه أفضل» «۱».

فنقول: إنّ قوله: «من کان أشبه بالنّبیّ کان أفضل» کبری مقبولة مسلمة، إذ لا ریب ولا کلام، فی أنّ النبیّ أفضل الخلق، والأشبه بالأفضل هو الأفضل ... وحدیث التّشبیه یعیّن المصداق الحقیقی لتلک الواقعیّة المسلّمة، فأمیر المؤمنین علیه السلام أشبه الخلق بالأنبیاء السّابقین الذین لا ریب أیضاً فی أفضلیّتهم من الثلاثة، وکلّ من کان أشبه بهم فهو أفضل،

---

(۱) منهاج السنة ۸/ ۲۲۸.

فأمیر المؤمنین علیه السلام أفضل من الثلاثة وغیرهم.

وأیضاً: ظاهر قوله: «فمن خلف النبیّ» ... هو أن ابن تیمیة یستدلّ بخلافة النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم والقیام مقامه، علی أنّ من قام مقام النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کان أشبه به، فهو الأفضل من غیره، لکن دلالة حدیث: «من أراد أن ینظر» ... علی الأشبهیّة أقوی

من دلالة مجرَّد الخلافة غير المنصوصة- مبنيّة على الظن الّذى لا يغنى من الحق شيئاً، أما أشبهيّة أمير المؤمنين عليه السلام، فهى ثابتة بالنص الصريح المعتبر عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وأين الظن غير المعتبر من النصّ الصريح المعتبر؟!

وإنّما قلنا «الخلافة غير المنصوصة» من جهة أنّ (الدهلوى) وغيره يعترفون بعدم النصّ على خلافة الثلاثة، ولذا لا يترتّب على إثبات أشبهيّة الخلافة المنصوصة أىُّ أثر وفائدة لهم، فلا ريب فى أنّ ابن تيميّة يريد غير المنصوصة.

ومع غض النظر عمّا ذكرنا، نقول: لو ثبت أشبهيّة من قام مقام النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بنصٍّ أو دليلٍ عقلى، فإنّ غاية ذلك التساوى بين تلك الأشبهيّة، مع أشبهيّة أمير المؤمنين عليه السلام الثابتة بالحديث الشريف، وهذه المساواة أيضاً وافية بمطلوب الإماميّة، لأنّ كلّ وجه أفاد أنّ أشبهيّة الخليفة بالنبىّ تستلزم أفضلية من غيره، فهو نفسه يفيد استلزام أشبهيّة الإمام عليه السلام أفضليّته له من جميع أفراد الأمّة بعد النبىّ.

وأيضاً: إذا كانت أشبهيّة الخليفة شرطاً للخلافة عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، لزم أنْ يكون الخليفة معصوماً مثل النبىّ، وبما أنّ الثلاثة فاقدون للعصمة، فإنّ خلافتهم عن النبىّ تكون منتفية.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۱

۹- تشبيه غير المعصوم بالمعصوم غير جائز ... ص: ۳۳۱

إنّ حديث التشبيه بين الإمام عليه السلام والأنبياء، يدلّ على العصمة والأفضليّة، وإلّا لما قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ذلك ...وممّا يوضّح هذا كلام السبكى بترجمة أبى داود، حيث قال:

«قال شيخنا الذهبى: تفقّه أبو داود بأحمد بن حنبل، ولازمهُ مدةً.

قال: وكان يشبه به، كما كان أحمد يشبه بشيخه وكيع، وكان وكيع يشبه بشيخه سفيان، وكان سفيان يشبّه بشيخه منصور، وكان منصور يشبَّه بشيخه إبراهيم، وكان إبراهيم يشبَّه بشيخه علقمة، وكان علقمة يشبَّه بشيخه عبداللَّه بن مسعود رضى اللَّه عنه.

قال شيخنا الذهبى: وروى أبو معاوية، عن الأعمش، عن إبراهيم، عن علقمة: إنّه كان يشبّه عبداللَّه بن مسعود بالنبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فى هديه ودلّه.

قلت: أمّا أنا فمن ابن مسعود أسكت، ولا أستطيع أنْ اشبّه أحداً برسول اللَّه فى شىء من الأشياء، ولا أستحسنه، ولا أجوّزه، وغاية ما تسمح نفسى به أن أقول: وكان عبداللَّه يقتدى برسول اللَّه فيما ينتهى إليه قدرته وموهبته من اللَّه عزّجل، لا فى كلّ ما كان رسول اللَّه، فإنّ ذلك ليس لابن مسعود، ولا للصدّيق، ولا لمن اتّخذه اللَّه خليلًا، حشرنا اللَّه فى زمرتهم» «۱».

---

(۱) طبقات الشافعية ۲/ ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۲

فأنت ترى تاج الدّين السبكى لا يجوّز تشبيه ابن مسعود- مع ما يذكرون له من الفضائل والمناقب الكثيرة كما فى (كنز العمّال) وغيره- ولا أبى بكر بن أبى قحافة، بالنبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... فلو لم يكن سيّدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة والسلام معصوماً وأفضل الخلق بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، لم يشبهه النّبىّ بالأنبياء السابقين عليهم السلام فى تلك الصفات الجليلة، لأنه مع عدم العصمة والأفضليّة غير جائز قطعاً.

فثبت دلالة تشبيه الإمام عليه السلام بالأنبياء فى صفاتهم على العصمة والأفضليّة.

ومن المعلوم أنّه لو جاز حمل تشبيه الإمام عليه السلام بالأنبياء عليهم السلام على التشبيهات الشعريّة المجازيّة، لجاز تشبيه ابن مسعود بل الأوّل فكيف الثانى والثالث ... بالنبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... بلا مضائقة ولا توقّف...

وإذا کان السبکی یأبی عن تشبیه ابن مسعود بل الأوّل وغیره بالنّبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم ... کیف یجرأ (الدّهلوی) علی أنْ ینسب التشبیه الفارغ المجازی إلی نفس النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی کلامه الثابت صدوره منه؟!

وأیضاً: یفید کلام السبکی بطلان دعوی مساواة الثلاثة مع الأنبیاء فی الصفات، إذ لو کان یساوونهم أو یشابهونهم فی تلک الصّفات، لما امتنع السبکی من تشبیه الأول منهم بالنبیّ الأکرم صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

وأیضاً: عدم جواز تشبیه الأول بالنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، یوضّح بطلان الأحادیث المزعومة والموضوعة فی تشبیه الشیخین بالأنبیاء.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۳

وأیضاً: یظهر منه فساد دعوی حمل الشیخین لکمالات الأنبیاء علیهم السلام.

۱۰- تحریم القاضی وغیره تشبیه بعض أحوال غیر النّبی بالنّبی ... ص: ۳۳۳

وحرّم القاضی عیاض تشبیه غیر النّبیّ بالنّبیّ، بل تشبیه بعض أحوال غیر النبیّ بالنبیّ، تحریماً أکیداً، یستوجب الحبس والتعزیر، وأقام علی ذلک وجوهاً عدیدة، واستشهد بشواهد من التأریخ والأثر، ومن أقوال المتقدّمین وأفعالهم، وإلیک النصّ الکامل لکلامه فی (الشفا بتعریف حقوق المصطفی)، فی الباب الأول، فی بیان ما هو فی حقّه سبّ أو نقص من تعریض أو نصّ:

«فصل: الوجه الخامس- أنْ لا یقصد نقصاً، ولا یذکر عیباً، ولا سبّاً، ولکنّه ینزع بذکر بعض أوصافه، ویستشهد ببعض أحواله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم الجائزة علیه فی الدنیا علی طریق ضرب المثل والحجة لنفسه أو لغیره، أو علی التشبیه به، أو عند هضیمة نالته، أو غضاضة لحقته، لیس علی طریق التأسّی وطریق التحقیق، بل علی مقصد الترفیع لنفسه أو لغیره، أو سبیل التمثیل وعدم التوقیر لنبیّه (ص)، أو قصد الهزل والتبذیر، بقوله کقول القائل: إن قیل فیَّ السوء فقد قیل فی النبیّ. أو: إن کذّبت فقد کذّب الأنبیاء. أو: إن أذنبت فقد أذنبوا. أو: أنا أسلم من ألسنة الناس ولم تسلم منهم أنبیاء اللّه ورسله. أو: قد صبرت کما صبر أولوا العزم من الرسل، أو کصبر أیّوب، أو قد صبر نبیّ اللّه من عداه، وحلم علی أکثر ممّا صبرت، وکقول المتنبّی:

أنا فی امّة تدارکها اللّه غریب کصالح فی ثمود

ونحوه من أشعار المتعجرفین فی القول، المتساهلین فی الکلام، کقول المعرّی:

کنت موسی وافته بنت شعیب غیر أنّ لیس فیکما من فقیر

علی أنّ آخر البیت شدید عند تدبّره، وداخل فی باب الإزراء والتحقیر بالنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وتفضیل حال غیره علیه، وکذلک قوله:

لولا انقطاع الوحی بعد محمّد فلنا محمّد عن أبیه بدیل

هو مثله فی الفضل إلّاأنّه لم یأته برسالة جبریل

فصدر البیت الثانی من هذا الفضل شدید، لتشبیهه غیر النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فی فضله بالنّبیّ، والعجز محتمل لوجهین، أحدهما: إنّ هذه الفضیلة نقصت الممدوح، والآخر استغناؤه عنها، وهذه أشد، ونحو منه قول الآخر:

وإذا ما رفعت راایاته صفّقت بین جناحی جبرین

وقول الآخر من أهل العصر:

فرّ من الخلد واستجار بنا فصبَّر اللّه قلب رضوان

وکقول حسّان المصیصی، من شعراء الأندلس، فی محمّد بن عبّاد المعروف بالمعتمد ووزیره أبی بکر بن زیدون:

کأنّ أبا بکر أبو بکر الرضا وحسّان حسّان وأنت محمّد

إلی أمثال هذا.

وإنّما أكثرنا بشاهدها مع استثقالنا حكايتها لتعريف أمثلتها، ولتساهل كثيرٍ من الناس فی ولوج هذا الباب الضّنك، واستخفافهم فادح هذا العبء،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۵

وقلةعلمهم بعظيم ما فيه من الوزر، وكلامهم منه بما ليس لهم به علم «ويحسبونه هينا وهو عند اللَّه عظيم» لا سيّما الشعراء، وأشدّهم فيه تصريحاً، وللسانه تسريحاً ابن هانی الأندلسی، وابن سليمان المعرّی، بل قد خرج كثير من كلامهما عن هذا إلی حدّ الإستخفاف والنقص وصريح الكفر، وقد اجتنبنا عنه.

وغرضنا الآن الكلام فی هذا الفصل الّذی سقنا أمثلته، فإنّ هذه كلّها وإن لم يتضمّن شيئاً، ولا أضافت إلی الملائكة والأنبياء نقصاً، ولست أعنی عجزی بيتی المعرّی، ولا قصد قائلها إزراء وغضّاً، فما وقّر النبوّة، ولا عظّم الرّسالة، ولا عزّر حرمة الإصطفاء، ولا عَزّر حظوة الكرامة، حتّی شبه من شبّه فی كرامة نالها، أو معرة قصد الإنتفاء منها، أو ضرب مثل لتطييب مجلسه، أو إغلاء فی وصفه لتحسين كلامه، بمن عظّم اللَّه خطره وشرّف قدره، وألزم توقيره وبرّه، ونهی عن جهر القول له ورفع الصوت عنده.

فحقّ هذا- إنْ درأ عنه القتل- الأدب والسّجن، وقوّة تعزيره بحسب شنعة مقاله، ومقتضی قبح ما نطق به، ومألوف عادته لمثله أو ندوره أو قرينة كلامه أو ندمه علی ما سبق منه.

ولم يزل المتقدمون ينكرون مثل هذا ممّن جاء، وقد أنكر الرشيد علی أبی نؤاس قوله:

فإن يك يأتی سحر فرعون فيكم فإنّ عصی موسی بكفّ خصيب

وقال له: يا ابن اللخناء: أنت المستهزئ بعصی موسی، وأمر بإخراجه عن عسكره من ليلته. وذكر اليقتيبی: أنّ ممّا أخذ عليه أيضاً وكفّر فيه أو قارب، قوله فی محمّد الأمين، وتشبيهه إيّاه بالنبیّ:

تنازع الأحمدان الشبه فاشتبها خلقاً وخلقاً كما قدّ الشراكان

وقد أنكروا أيضاً عليه قوله:

كيف لا يدنيك من أمل من رسول اللَّه من نفره

لأنّ حق الرسول، وموجب تعظيمه وإنافة منزلته، أنْ يضاف إليه ولا يضاف هو لغيره.

فالحكم فی أمثال هذا ما بسطناه فی طريق الفتيا.

وعلی هذا المنهج جاءت فتيا إمام مذهبنا مالك بن أنس رحمه اللَّه وأصحابه، ففی النوادر من رواية يحيی بن أبی مريم عنه فی رجلٍ عيّر رجلًا بالفقر، فقال: تعيّرنی بالفقر وقد رعی النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم الغنم؟ فقال مالك: قد عرّض بذكر النبیّ فی غير موضعه، أری أنْ يؤدّب.

قال: ولا ينبغی لأهل الذنوب إذا عوتبوا أن يقولوا: قد أخطأت الأنبياء قبلنا.

وقال عمر بن عبدالعزيز لرجل: انظر لنا كاتباً يكون أبوه عربيّاً. فقال كاتب له: قد كان أبو النبیّ كافراً. فقال: جعلت هذا مثلًا!! فعزله فقال: لا تكتب لی أبدا.

وقد كره سحنون أنْ يصلّی علی النبیّ عند التعجب، إلّاعلی طريق الثواب والإحتساب، توقيراً له وتعظيماً، كما أمرنا اللَّه.

وسئل القابسی عن رجلٍ قال لرجل قبيح الوجه: كأنّه وجه نكير، ولرجل عبوس: كأنّه وجه ملك الغضبان. فقال: أیّ شیء أراد بهذا؟! ونكير أحد فتّانی القبر، وهما ملكان، فما الّذی أراد؟! أروعٌ دخل عليه حين رآه من وجهه؟ أم عاف النظر إليه لدمامة خلقه؟ فإن كان هذا فهو شديد، لأنّه جری مجری التحقير والتهوين، فهو أشد عقوبةً، وليس فيه تصريح بالسبّ للملك، وإنّما السبّ واقع علی المخاطب، وفی الأدب بالسوء والسجن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۷

نکال للسفهاء.

قال: وأمّا ذکر مالک خازن النار فقد جفا الّذی ذکره عندما أنکر من عبوس الاوخر، إلّاأن یکون المعبّس له ید فیرهب بعبسه، فیشبّهه القائل علی طریق الذم لهذا فی فعله، ولزومه فی صفته صفة مالک الملک المطیع لربّه فی فعله، فیقول: کأنّه للّه‌یغضب غضب مالک، فیکون أخف. وما کان ینبغی له التعرض لمثل هذا، ولو کان أثنی علی العبوس بعبسه، واحتجّ بصفة مالک کان أشد، ویعاقب العقوبة الشدیدة، ولیس فی هذا ذم للملک، ولو قصد ذمه لقتل.

وقال أبو الحسن أیضاً فی شاب معروف بالخیر قال لرجل شیئاً، فقال له الرجل: أسکت فإنّک أمّی، فقال الشاب: أ لیس کان النبیّ امیّاً؟! فشنّع علیه مقالته وکفّره الناس، وأشفق الشاب ممّا قال، وأظهر الندم علیه.

فقال أبو الحسن: أمّا إطلاق الکفر علیه فخطأ، لکنّه مخطئ فی استشهاده بصفة النبیّ، وکون النبیّ امیّاً آیة له، وکون هذا أمیاً نقیصة فیه وجهالة، ومن جهالته احتجاجه بصفة النبیّ، لکنّه إذا استغفر وتاب واعترف ولجأ إلی اللّه، یترک، لأنّ قوله لا ینتهی إلی حدّ القتل، وما طریقة الأدب فطوع فاعله بالندم علیه یوجب الکف عنه» «۱».

فلو لم یکن أمیر المؤمنین علیه السلام معصوماً، ولم یکن أفضل الخلق بعد النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، بل کان مثل سائر الصحابة، ومتأخراً عن الثلاثة فی الرتبة- ومعاذ اللّه من جمیع ذلک- لما جاز تشبیهه بآدم وغیره من الأنبیاء، بل کان ذلک منکراً، واللازم باطل، فالملزوم مثله

---

(۱) الشفا بتعریف حقوق المصطفی ۲/ ۲۳۸- ۲۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۸

...فظهر من کلمات القاضی عیاض وغیره من الأعلام الذین نقل هو کلماتهم دلالة هذا التشبیه علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام وعصمته دلالة صریحة واضحة.

فکان کلام القاضی عیاض هادماً لبنیان کلّ شبهةٍ واعتراض، والحمد للّه ربّ العالمین.

۱۱- التّشبیه یوجب العموم ... ص: ۳۳۸

لقد ذکر علماء الاصول أنّ التشبیه محمول علی العموم فی کلّ محلٍ یحتمله، ففی کتاب (اصول الفقه) للبزدوی:

«والأصل فی الکلام هو الصریح، وأمّا الکنایة ففیها ضرب قصور، من حیث أنها تقصر عن البیان إلّابالنیة، والبیان بالکلام هو المراد، فظهر هنا التفاوت فیما یدرأ بالشبهات، وصار جنس الکنایات بمنزلة الضرورات، ولهذا قلنا: إنّ حدّ القذف لا یجب إلّابتصریح الزنا، حتّی أنّ من قذف رجلًا بالزنا، فقال له آخر: صدقت، لم یحدّ المصدق، وکذلک إذا قال:

لست بزانٍ، یرید التعریض بالمخاطب، لم یحدّ، وکذلک فی کلّ تعریض، لما قلنا، بخلاف من قذف رجلًا بالزنا، فقال الآخر: هو کما قلت، حدّ هذا الرجل، وکان بمنزلة الصریح، لما عرف فی کتاب الحدود» «۱».

فقال شارحه عبدالعزیز بن أحمد البخاری:

«قوله: وکان بمنزلة الصریح لما عرف. قال شمس الأئمّة فی قوله:

---

(۱) أصول الفقه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۳۹

«هو کما قلت» إنّ کاف التشبیه توجب العموم عندنا فی المحلّ الّذی یحتمله، ولهذا قلنا فی قول علی رضی اللّه عنه: - إنّما أعطیناهم الذمّة وبذلوا الجزیة، لیکون أموالهم کأموالنا، ودماؤهم کدمائنا- إنّه مجریّ علی العموم فیما یندرء بالشبهات کالحدود، وما ثبت بالشبهات کالأموال، فهذه الکاف أیضاً موجبة العموم، لأنّه حصل فی محلٍّ یحتمله، فیکون نسبةً له إلی الزنا قطعاً، بمنزلة الکلام الأوّل علی ما هو موجب العام عندنا» «۱».

وعلی هذا الأساس، یکون تشبیه الإمام علیه السلام بهؤلاء الأنبیاء فی صفاتهم، محمولًا علی العموم، وذلک یثبت المساواة بالضرورة.

۱۲- ترتّب أحکام المنزَّل علیه علی المنزَّل ... ص: ۳۳۹

وإذا نُزّل شیء منزلة شیء ترتَّبت أحکام المنزَّل علیه علی المنزَّل، ولزمت المساواة بینهما، ولهذا الّذی ذکرنا موارد کثیرة فی الکتب العلمیّة، قال الشیخ جمال الدین ابن هشام فی بیان وجوه (إلّا):

«الثانی: - أنْ تکون صفةً بمنزلة غیر، فیوصف بها وبتالیها جمع منکَّر أو شبهه، فمثال الجمع المنکر «لو کان فیهما آلهة إلّااللّه لفسدتا» فلا یجوز فی إلّاهذه أن تکون للاستثناء من جهة المعنی، إذ التقدیر حینئذٍ: لو کان فیهما آلهة لیس فیهما اللّه لفسدتا، وذلک یقتضی بمفهومه: إنّه لو کان فیهما آلهة فیهم اللّه لم تفسدا، ولیس ذلک المراد، ولا من جهة اللفظ، لأنّ آلهة جمع منکَّر فی الإثبات، فلا عموم له، فلا یصحُّ الاستثناء منه، ولو قلت: قام رجال إلّازید، لم یصح اتّفاقاً.

وزعم المبرد: إنّ إلّافی هذه الآیة للاستثناء، وإنّ ما بعدها بدل،

---

(۱) کشف الأسرار فی شرح أصول الفقه ۲/ ۳۸۹- ۳۹۱.

محتجّاً بأنّ لو تدل علی الإمتناع، وامتناع الشیء انتفاؤه، وزعم أنّ التفریغ ما بعدها جائز، وأن نحو لو کان معنا إلّازید، أجود کلام.

ویردّه: إنّهم لا یقولون: لو جاءنی دیّار أکرمته، ولا: لو جاءنی من أحدٍ أکرمته، ولو کان بمنزلة النافی لجاز ذلک، کما یجوز: ما فیها دیار وما جاءنی من أحد، ولمّا لم یجز ذلک دلّ علی أنّ الصواب قول سیبویه: إن إلّاوما بعدها صفة» «۱».

أقول:

فظهر أنّ کون الشیء بمنزلة الشیء یستلزم المساواة بینهما، ومن المعلوم أنّ قول القائل: «هذا بمنزلة هذا» هو من باب التّشبیه، کما صرّح به أئمّة أهل السنّة فی حدیث «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی»، و (الدهلوی) نفسه معترف بذلک.

فثبت أنّ التشبیه یثبت المساواة، وأنّه تترتب أحکام المشبَّه به للمشبّه بلا کلام، فثبت مساواة أمیر المؤمنین مع آدم علیهما السلام فی العلم، وترتّب أحکام علم آدم لعلم أمیر المؤمنین، وکذا فی باقی الصّفات المذکورة فی الحدیث الشریف، وهذا هو المطلوب.

۱۳- مجیء التشبیه للمساواة فی القرآن ... ص: ۳۴۰

اشارة

وفی القرآن الکریم فی سورة الأحقاف: «فاصْبِرْ کما صَبَرَ أُولوا العَزْم من الرُّسُل» «۲»

---

(۱) مغنی اللبیب ۱/ ۹۹.

(۲) سورة الأحقاف ۴۶، الآیة ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۱

ومن البیّن أنّ المراد من هذا التشبیه هو المساواة بین صبر نبیّنا صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وصبر أولی العزم من الرّسل، لا أن یکون صبره أقلّ من صبرهم، والعیاذ باللَّه.

فالقول بأنّ فهم المساواة من التشبیه من غایة السّفاهة، یکشف عن کیفیّة اعتقاد قائله بالنّسبة إلی کلام اللَّه المجید.

وإنّ دلیل المفسّرین فی فهم المساواة من الآیة، هو دلیلنا علی إثبات المساواة من حدیث التّشبیه...

قال أبو السّعود: «فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرّسل» جواب شرط محذوف، أی إذا کان عاقبة أمر الکفرة ما ذکر، فاصبر علی ما یصیبک من جهتهم، کما صبر اولوا الثبات والحزم من الرسل، فإنّک من جملتهم، بل من علیّتهم، ومن للتبیین، وقیل: للتبعیض، والمراد باولی العزم أصحاب الشرائع الذین اجتهدوا فی تأسیسها وتقریرها، وصبروا علی تحمّل مشاقّهم، ومعاداة الطاعنین فیها، ومشاهیرهم: نوح وإبراهیم وموسی وعیسی علیهم الصلاة والسلام. وقیل: هم الصابرون علی بلاء اللَّه تعالی، کنوح صبر علی أذیّة قومه، کانوا یضربونه حتّی یغشی علیه، وإبراهیم صبر علی النار، وعلی ذبح ولده، والذبیح علی الذبح، ویعقوب علی فقد الولد والبصر، ویوسف علی الجبّ والسجن، وأیوب علی الضرّ، وموسی قال له قومه «إنّا لمُدرکون» «۱»

قال: «کلّا إنّ معی ربّی سیهدین» «۲»

وداود بکی علی خطیئته أربعین سنة، وعیسی لم یضع لبنة علی لبنةً، صلوات اللَّه

---

(۱) الشعراء ۲۶: ۶۱.

(۲) الشعراء ۲۶: ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۲

تعالی وسلامه علیهم أجمعین» «۱».

الإحتجاج بکلمات (الدّهلوی) فی مواضع اخری ... ص: ۳۴۲

إنّ فی الوجوه المذکورة الدالّة علی دلالة حدیث التّشبیه علی المطلوب کفایةً لکلّ منصف جرَّد نفسه للتحقیق عن الحق، والعثور علی مقتضی الأدلّة النقلیّة والعقلیة ... ولو أنَّ أولیاءَ (الدّهلوی) وأتباعه تعصّبوا له وأبوا عن قبول الحق والتّسلیم له، فإنّا نحتجّ- فی الوجوه الآتیة- بکلمات (الدهلوی) نفسه، تنبیهاً للغافلین، وإتماماً للحجّة علی المعاندین:

۱- قال (الدهلوی) فی جواب حدیث: «أنت منّی بمنزلة هارون من موسی: «"وأیضاً، فإنّ تشبیه الأمیر بهارون- وهارون خلیفة موسی فی غیبته فی زمان حیاته، أمّا بعد حیاته فقد کان خلیفة موسی یوشع بن نون کما هو المعلوم- یستلزم أن یکون الأمیر کذلک خلیفة النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم إذا غاب فی حیاته لا بعد وفاته، بل یکون الآخرون خلفائه، کی یتمُّ التشبیه.

وحمل کلام الرسول علی التشبیه الناقص خلاف الدیانة».

وهذا الوجه أخذ (الدهلوی) من (تفسیر الرازی) لنفی خلافة أمیر المؤمنین علیه السلام بعد وفاة النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل،

---

(۱) تفسیر أبی السعود ۵/ ۵۸۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۳

وقد جعل ما ذکره مصداق التشبیه الکامل بین أمیر المؤمنین علیه السلام وهارون.

وعلی ضوء ما ذکره: لنا أن نحمل حدیث التشبیه علی التشبیه الکامل بین أمیر المؤمنین علیه السلام والأنبیاء، ومن المعلوم أنّ التشبیه الکامل یفید المساواة بین المشبّه والمشبّه به فی جمیع الجهات، فهو علیه السلام یساوی الأنبیاء المذکورین فی صفاتهم. وهو المطلوب، وحینئذٍ نقول:

حمل (الدهلوی) وبعض أسلافه حدیث التشبیه علی التشبیه الناقص یخالف الدّیانة، وکیف یأمر (الدهلوی) بالتشبیه الکامل هناک، وینسی ذلک فی هذا المقام؟!

۲- وقال (الدهلوی) فی حاشیة ما ذکره فی جواب حدیث: «إنّی تارک فیکم الثقلین»: «... قال الملّا یعقوب الملتانی- وهو من علماء أهل السنّة- إنّ فی تشبیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أهل بیته بالسّفینة، وصحابته بالنجوم، إشارة إلی أن الشریعة یجب أن تؤخذ من الصحابة، وأنّ الطریقة یجب أن تؤخذ من أهل البیت، لأنّ الوصول إلی الحقیقة وتحصیل المعرفة یستحیل إلّاباتباع الطریقة والمحافظة علی الشریعة، کما لا یمکن قطع البحار إلّابرکوب السفینة مع الاهتداء بالنجوم، لأنّ رکوب السفینة وإن کان ینجی من الغرق، لکنها لا تصل إلی المقصد إلّابالاهتداء بالنجوم، کما أن مراعاة النجوم فقط من غیر رکوبٍ لا یفید. وهذه نکتة دقیقة. فلیتأمّل فیها».

أقول:

ولو لم یکن التشبیه دالّاً علی المساواة، ما کان فی هذه النکتة شیء من الدقّة، بل لم تکن شیئاً یذکر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۴

إلّا أنّ الشّیعة یفسّرون حدیث «أصحابی کالنجوم» بأنّ المراد من «الأصحاب» هم «أهل البیت» کما لا یخفی علی من راجع کتاب (بصائر الدرجات) وکتاب (معانی الأخبار)، فأهل البیت هم المتبعون فی الشریعة قطعاً ... هذا من جهة.

ومن جهةٍ أخری: فإنّ حدیث «أصحابی کالنجوم» حدیث باطل موضوع، لدی جماعةٍ کبیرة من أئمة أهل السنّة ومحقّقیهم، کما لا یخفی علی من راجع قسم (حدیث الثقلین) من کتابنا.

۳- وقال (الدهلوی) فی حدیث قول النبیّ لأمیر المؤمنین علیهما السلام «حربک حربی»: بأنّ من حارب أمیر المؤمنین عن بغض له وعداء فهو کافر، وأنّ هذا الحدیث محمول علی المجاز، فکأنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال: حربک کأنه حربی، فهو تشبیه، ویکون حربه بمنزلة حرب النبیّ، ولا یجوز حمل التشبیه فی کلامه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علی المبالغة والإغراق، أو علی التشبیه المحض من قبیل تشبیه التراب والحصی بالمسک والیاقوت».

وعلی هذا، فإنّ تشبیه النبیّ علیّاً بآدم علیهما السلام فی العلم، معناه إحاطته بجمیع ما کان لآدم من علم، وکذا فی باقی الأنبیاء والصفات، وهذا یدلّ علی الأفضلیة.

۴- وبالرغم من أنّ (الدهلوی) یسعی ویبالغ فی إنکار دلالة هذا الحدیث علی المساواة مع الأنبیاء، فإنّه یحمل ما رووه فی شبه أبی بکر وعمر ببعض الأنبیاء فی بعض الصفات علی المساواة، إذ سیأتی قوله:

«رابعاً: إنّ تفضیل الأمیر علی الخلفاء الثلاثة، إنّما یثبت من هذا الحدیث فیما إذا لم یکونوا مساوین للأنبیاء المذکورین فی تلک الصفات أو ما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۵

یماثلها، ودون هذا النفی خرط القتاد، بل إذا فحصت کتب أهل السنّة لوجدت أحادیث کثیرة تدلّ علی تشبیه الشیخین بالأنبیاء، بحیث لم ترد فی حقّ أحدٍ من معاصریهما»....

۵- ثمّ إنّه قال بعد کلامه المذکور: «ولهذا فقد قام الشیخان بوظائف الأنبیاء، من الجهاد مع الکفّار، وترویج أحکام الشریعة، وإصلاح

أمور الرعيّة، على أحسن حال»....

وهذا متفرّع على كون الشيخين حاملين لكمالات الأنبياء، المتفرّع على كون التشبيه بينهما وبينهم تشبيهاً تامّاً.

فتشبيه سيّدنا أمير المؤمنين عليه السلام بهم يدلّ على وجود صفاتهم فيه بقدر ما فيهم.

قوله:

والتشبيه كما يكون بأدواته المتعارفة، كالكاف وكأن ومثل، ونحوها، كذلك يكون بهذا الأسلوب كما تقرّر فی علم البيان أنّ من أراد أن ينظر إلى القمر ليلة البدر، فلينظر إلى وجه فلان. فهذا القسم داخل أيضاً فی التشبيه.

الحديث يحمل على المساواة لتعذّر العينيّة ... ص: ۳۴۵

أقول:

أين التّصريح بكون هذه الجملة ونحوها من التشبيه؟ إنّا لم نجد ما يؤيّد هذا الدعوى فی كتب علم البلاغة، كالمفتاح وشروحه، وتلخيص المفتاح وشروحه، فهی دعوى بلا دليل...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۶

بل لقد تقدّم أنّ المتبادر من هذا الكلام وشبهه هو العينيّة، غير أنّها لمّا كانت متعذّرة فی الحديث الشريف، فلا بدّ من حمل الحديث على أقرب المعانی إليها، وهی المساواة والمماثلة التامة القريبة من العينيّة، فكأنّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم قال: «من أراد أنْ ينظر إلى آدم فی علمه، فلينظر إلى علی، فإنّه مساوٍ له فی العلم، أو: فإنّه مثله فی العلم. فمع تقدير كلمة:

«مثل» ونحوها يظهر المعنى الكامل للحديث ويتّضح المراد منه جيّداً...

قال التفتازانی:

«[وأداته أی أداة التّشبيه [الكاف وكأنّ وقد يستعمل عند الظنّ بثبوت الخبر من غير قصدٍ إلى التشبيه، سواء كان الخبر جامداً أو مشتقاً، نحو كأنّ زيداً أخوك، وكأنّه قدم [ومثل وما فی معناه ممّا يشتق من المماثلة والمشابهة، وما يؤدّی هذا المعنى [والأصل فی نحو الكاف أی فی الكاف ونحوها، كلفظة نحو ومثل وشبه، بخلاف كأن ويماثل ويشابه [أنْ يليه المشبَّه به لفظاً نحو: زيد كالأسد، أو تقديراً نحو قوله تعالى «أو كصيب من السماء» «۱»

على تقدير: أو كمثل ذوی صيّب [وقد يليه أی نحو الكاف [غيره أی غير المشبّه به [نحو «واضرب لهم مثل الحياة الدنيا كماء أنزلناه» «۲»

] الآية، إذ ليس المراد تشبيه حال الدنيا بالماء، ولا بمفردٍ آخر يتمحّل تقديره، بل المراد تشبيه حالها فی بهجتها ونضارتها، وما يتعقّبها من الهلاك والفناء بحالة النبات الحاصل من الماء، يكون أخضر ناضراً، ثمّ ييبس فيطيره الرياح كأن لم يكن، ولا حاجة إلى تقدير كمثل ماء، لأنّ المعتبر هو الكيفيّة الحاصلة من مضمون الكلام المذكور بعد

---

(۱) البقرة ۲: ۱۹.

(۲) الكهف ۱۸: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۴۷

الكاف، واعتبارها مستغن عن هذا التقدير، ومن زعم أنّ التقدير كمثل ماءٍ، وأنّ هنا ممّا يلی الكاف غير المشبّه به، بناءً على أنّه محذوف، فقد سها سهواً بيّنا، لأنّ المشبّه به الّذی يلی الكاف قد يكون ملفوظاً، وقد يكون محذوفاً على ما صرّح به فی الإيضاح [وقد

یـذکر فعل ینبیء عنه أی عن التشبیه [کما علمت زیـداً أسـداً إن قرب التشبیه وادّعی کمال المشابهة، لما فی علمت من معنی التحقیق، وحسبت زیـداً أسداً [أن بعد] التشبیه بأدنی تبعید، لما فی الحسـبان من الإشـعار بعدم التحقّق والتیقّن، وفی کون مثل هذه الأفعال منبئاً عن التشبیه نوع خفاء، والأظهر أن الفعل ینبئ عن حال التشبیه فی القرب والبعد» «۱».

وقال التفتازانی أیضاً:

«وقـد یـذکر فعل ینبئ عنه. أی عن التشبیه، کما فی علمت زیـداً أسـداً، إنّ قرب التشبیه، وأریـد أنّه مشابه الأسـد مشابهـةً قویّةً، لما فی علمت من الدلالة علی تحقّق التشبیه وتیقّنه، وکما فی حسبت وخلت زیداً أسداً إنّ بعد التشبیه أدنی تبعید، لما فی الحسبان من الدلالة علی الظن دون التحقیق، ففیه إشـعار بأنّ شـبهه بالأسـد لیس بحیث یتیقّن أنّه هو هو، بل یظنُّ ذلک ویتخیّل. وفی کون هذا الفعل منبئاً عن التشبیه نظر، للقطع بأنّه لا دلالـة للعلم والحسـبان علی ذلک، وإنّما یـدلّ علیه علمنا بأنّ أسـداً لا یمکن حمله علی زید تحقیقاً، وأنّه إنّما یکون علی تقدیر أداة التشبیه، سواء ذکر الفعل أو لم یذکر، کما فی قولنا: زید أسد.

ولو قیل: إنّه ینبئ عن حال التشبیه من القرب والبعد لکان

---

(۱) المختصر فی شرح تلخیص المفتاح: ۱۴۳.

أصوب» «۱».

قلت: فلیکن الدلالة علی التشبیه أو المساواة فی الحدیث الشریف بالجملة المقدَّرة کذلک.

وقال التفتازانی:

«[والغرض منه أی من التشبیه [فی الأغلب یعود إلی المشبّه. وهو] أی الغرض العائد إلی المشبّه [بیان إمکانه یعنی بیان أنّ المشبه أمر ممکن الوجود، وذلک فی کلّ أمر غریب یمکن أن یخالف فیه ویّدعی امتناعه [کما فی قوله أی قول أبی الطیّب:

[فإنّ تفق الأنام وأنت منهم فإنّ المسک بعض دم الغزال

فإنّه أراد أن یقول: إنّ الممـدوح قـد فاق الناس، بحیث لم یبق بینه وبینهم مشابهـة، بل صار أصـلًا برأسه وجنساً بنفسه، وهذا فی الظاهر کالممتنع، لاستبعاد أنْ یتناهی بعض آحاد النوع فی الفضائل الخاصة بذلک النوع، إلی أن یصیر کأنّه لیس منها، فاحتجّ لهذه الدعوی وبیّن إمکانها، بأنْ شبه حاله بحالة المسک الّذی هو من الدماء، ثمّ إنّه لا یعدّ من الدماء، لما فیه من الأوصاف الشریفة التی لایوجد فی الدم.

فإن قلت: أین التشبیه فی هذا البیت؟

قلت: یدلّ البیت علیه ضمناً، وإن لم یدلّ علیه صریحاً، لأنّ المعنی:

إن تفق الأنـام مع أنّـک واحـد منهم، فلاـ استبعاد فی ذلک، لأنّ المسک بعض دم الغزال وقـد فاقها حتّی لا یعـدّ منها، فحالک شبیهة بحال المسک، ویسمّی مثل هذا تشبیهاً ضمنیاً، أو تشبیهاً مکنیاً عنه» «۲».

---

(۱) المطول فی شرح تلخیص المفتاح: ۳۳۰.

(۲) المطول فی شرح التلخیص: ۳۳۰- ۳۳۱.

أقول:

فلیکن التشبیه فی الحـدیث مقدَّراً کذلک، فیکون معنی الحدیث: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، فلینظر إلی علی، فإنّه مساوٍ لادم

فی العلم، أو مثله فی العلم. وهکذا فی باقی الصفات.

قوله:

ومن هنا، أدخلوا فی التشبیه الشعر المشهور:

لا تعجبوا من بلی غلالته قد زرّ أزراره علی القمر

وکذا البیتین من شعر المتنبّی:

نشرت ثلاث ذوائب من خلفها

فی لیلةٍ فأرت لیالی أربعا

واستقبلت قمر السماء بوجهها

فأرتنی القمرین فی وقتٍ معاً

أقول:

أوّلًا: إنّ أسلوب هذه الأبیات یختلف عن أسلوب الحدیث، کما هو واضح، ونحن نتکلّم فی دلالة هذا الأسلوب أعنی: «من أراد أن ینظر إلی کذا، فلینظر إلی فلان» علی التشبیه، فلا وجه لاستشهاده بالأبیات المذکورة.

وثانیاً: قوله: لا تعجبوا من بلی غلالته ... إستعارة بحسب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۰

الاصطلاح، ولیس تشبیهاً، وإن کانت الاستعارة مبنیّةً علی التشبیه، لکن کلام (الدهلوی) هنا مبنیّ علی الفرق بینهما کما یدلّ علی ذلک قوله فیما بعد: وإنْ لم یکن تشبیهاً فاستعارة وأصلها التشبیه.

ویدلّ علی أنّ الشعر المذکور من الاستعارة لا التشبیه، کلام التفتازانی، وهذا نصّه بطوله:

«اختلفوا فی أنّ الاستعارة مجاز لغوی أو عقلی، فالجمهور علی أنّه مجاز لغوی، بمعنی أنّها لفظ استعمل فی غیر ما وضع له، لعلاقة المشابهة، [ودلیل أنّها] أی الاستعارة [مجاز لغوی: کونها موضوعة لا للمشبّه ولا للمشبّه به ولا للأعم منهما] أی من المشبه والمشبه به، فأسد فی قولنا:

رأیت أسداً یرمی، موضوع للسبع المخصوص، لا- للرجل الشجاع، ولا- لمعنی أعم من الرجل والسبع کالحیوان الجری مثلًا، لیکون إطلاقه علیهما حقیقة، کإطلاق الحیوان علی الأسد والرجل الشجاع، وهذا معلوم بالنقل عن أئمّة اللغة قطعاً، فإطلاقه علی الرجل الشجاع إطلاق علی غیر ما وضع له، مع قرینة مانعة عن إرادة ما وضع له، فیکون مجازاً لغویّاً، وفی هذا الکلام دلالة علی أنّ لفظ العامّ إذا أطلق علی الخاص لا باعتبار خصوصه، بل باعتبار عمومه، فهو لیس من المجاز فی شیء، کما إذا لقیت زیداً فقلت: لقیت رجلًا أو انساناً أو حیواناً، بل هو حقیقة، إذ لم یستعمل اللفظ إلّا فی المعنی الموضوع له.

[وقیل: إنّها] أی الاستعارة [مجاز عقلی، بمعنی أنّ التصرّف فی أمر عقلی لا لغوی، لأنّها لما لم تطلق علی المشبّه إلّابعد ادّعاء دخوله أی دخول المشبّه [فی جنس المشبّه به بأنْ جعل الرجل الشجاع فرداً من أفراد الأسد [کان استعمالها] أی الاستعارة فی المشبّه استعمالًا [فیما

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۱

وضعت له وإنّما قلنا إنّها لم تطلق علی المشبه إلّابعد ادّعاء دخوله فی جنس المشبه به، لأنّها لو لم تکن کذلک لما کانت الاستعارة أبلغ من الحقیقة، إذ لا مبالغة فی إطلاق الاسم المجرَّد عاریاً عن معناه، ولما صحَّ أنْ یقال لمن قال: رأیت أسداً، وأراد زیداً أنّه جعله أسداً، کما لا یقال لمن سمّی ولده أسداً أنّه جعله أسداً، لأنّ «جعل» إذا کان متعدّیاً إلی مفعولین، کان بمعنی «صیّر»، ویفید إثبات صفة لشیء، حتّی لا یقال: جعله أمیراً، إلّا وقد أثبت فیه صفة الإمارة، وإذا کان نقل اسم المشبّه به تابعاً لنقل معناه إلیه، بمعنی أنّه أثبت

له معنی الأسـد الحقیقی ادّعاء، ثمّ أطلق علیه اسم الأسـد، کان الأسد مسـتعملًا فیما وضع له، فلا یکون مجازاً لغویاً بل عقلیاً، بمعنی أنّ العقل جعل الرجل الشجاع من جنس الأسد، وجعل ما لیس واقعاً فی الواقع واقعاً مجاز عقلی.

[ولهذا] أی، ولأنّ إطلاق اسم المشـبّه به علی المشبّه إنّما یکون بعد ادّعاء دخوله فی جنس المشبّه صحّ التعجّب فی قوله (شعر): قامت تظلّلنی أی توقع الظلّ علیّ [من الشـمس نفس أعزّ علیَّ من نفسـی ومنْ عجب شمس- أی غلام- کالشمس فی الحسن والبهاء تظلّلنی من الشـمس. فلولا أنّه ادّعی لذلک الغلام معنی الشـمس الحقیقی جعله شمساً علی الحقیقة، لما کان لهذا التعجّب معنیً، إذ لا تعجب فی أن یظلل إنسان حسن الوجه إنساناً آخر].

[والنهی عنه أی، ولهـذا صـحَّ النهی عن التعجّب فی قوله (شـعر): [لا تعجبوا من بلی غلالته هی شـعار تلبس تحت الثوب وتحت الدّرع أیضاً [قـد زرَّ أزراره علی القمر] تقول: زررت القمیص علیه أزرره، إذا شـددت أزراره علیه، فلولا أنّه جعله قمراً حقیقیاً لما کان للنهی عن التعجّب معنیً،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۲

لأنّ الکتّان إنّما یسرع إلیه البلی بسبب القمر الحقیقی، لا بملابسة إنسان کالقمر فی الحسن.

لا یقال: القمر فی البیت لیس باستعارة، لأنّ المشبه مذکور، وهو الضمیر فی «غلالته» و «أزراره».

لأنّا نقول: لا نسلِّم أنّ الذکر علی هذا الوجه ینافی الاسـتعارة، کما فی قولنا: سـیف زید فی ید أسد، فإنَّ تعریف الاستعارة صادق علی ذلک.

[ورُدّ] هذا الدلیل [بأنَّ الإدّعاء] أی ادّعاء دخول المشبّه فی جنس المشبّه به [لا یقتضی کونها] أی الاستعارة مستعملةً [فیما وضعت له ، للعلم الضروری بأنّ أسداً فی قولنا: رأیت أسداً یرمی، مستعمل فی الرجل الشجاع، والموضوع له هو السبع المخصوص.

وتحقیـق ذلـک: أنّ ادعـاء دخـول المشـبّه فی جنس المشـبّه بـه، مبنی علی أنّـه جعـل أفراد الأسـد بطریـق التأویـل قسـمین، أحـدهما: المتعـارف، وهو الّـذی له غایـة الجرأة فی مثـل تلک الجثـة المخصوصـة، والهیکل المخصوص، والثانی: غیر المتعارف، وهو الّـذی له تلـک الجرأة، لکنْ لاـ فی تلـک الجثـة والهیکـل المخصوص، ولفـظ الأسـد إنّمـا هو موضوع للمتعارف، فاسـتعماله فی غیر المتعارف استعمال له فی غیر ما وضع له، والقرینة مانعة عن إرادة المعنی المتعارف، فیتعیَّن المعنی غیر المتعارف.

وبهذا یندفع ما یقال: إنّ الإصرار علی دعوی الأسدیّة للرجل الشجاع، ینافی نصب القرینة المانعة عن إرادة السبع المخصوص.

وأمّا التعجب والنهی عنه کما فی البیتین المـذکورین، فللبناء علی تناسـی التشبیه، قضاءً لحق المبالغـة، ودلالةً علی أنّ المشـبه، بحیث لا یتمیّز عن المشبه أصلًا، حتّی أنّ کلّ ما یترتّب علی المشبّهٔ به، من التعجّب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۳

والنهی عن التعجّب، یترتّب علی المشـبه أیضـاً، وفی الحاشـیة المنهیّة علی قوله: ینافی الاسـتعارة الـخ وإنّما یکون منافیاً إذا کان ذکره علی وجهٍ ینبئ عن التشبیه» «۱».

وثالثـاً: إنّ إطلاـق «القمر» فی قوله: «لاـ تعجبوا ... الـخ» إنّمـا هو علی سبیل الاسـتعارة، وکـذا إطلاق «اللیالی» علی «الـذوائب» واطلاق «القمر» علی «وجه المحبوبـة» فی البیتین، اسـتعارة لا تشبیه. ومن المعلوم: أنّ کون هذه الإطلاقات من قبیل الاسـتعارة، وعدم کونها من قبیل التشبیه، لیس فیه ضـرر بالنسـبة إلی غرض (الـدهلوی) وهو کون الحـدیث الشـریف من قبیل التشبیه، فلا وجه لدعوی (الدهلوی) إدخـال هـذه الإطلاقات فی التشبیه، إلّاتخـدیع العوام کی یتوهّموا ضـعف دلالـة التشبیه علی المساواة، وتنظیر الحـدیث بتلک الأشـعار الفارغة عن المعنی الحقیقی.

قوله:

ولو تجاوزنا عن ذلک لکان استعارةً مبناها علی التشبیه.

إن كان الحديث من الاستعارة فدلالته أبلغ ... ص: ۳۵۴

أقول:

وعلى فرض كون الحديث الشريف من باب الاستعارة، فإنّ دلالته على المساواة تكون آكد وأبلغ، قال التفتازانى:

---

(۱) المطول فی شرح التلخیص: ۳۶۰- ۳۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۴

«فصل- أطبق البلغاء على أنّ المجاز والكناية أبلغ من الحقيقة والتصريح، لأنّ الانتقال فيهما [من الملزوم إلى اللازم، فهو كدعوى الشيء ببينة] فإنّ وجود الملزوم يقتضى وجود اللازم، لامتناع انفكاك الملزوم عن لازمه [و] أطبقوا أيضاً على [أنّ الاستعارة] التحقيقيّة والتمثيليّة [أبلغ من التشبيه، لأنّها نوع من المجاز] وقد علم أنّ المجاز أبلغ من الحقيقة، وليس معنى كون كلٍ من المجاز والكناية أبلغ، أنّ شيئاً منهما يوجب أنْ يحصل فى الواقع زيادة فى المعنى لا توجد فى الحقيقة والتصريح، بل المراد أنّه يفيد زيادة تأكيد للإثبات، ويفهم من الاستعارة أنّ الوصف فى المشبّه بالغ حدّ الكمال كما فى المشبّه به، وليس بقاصر فيه كما يفهم من التشبيه، والمعنى لا يتغيّر حاله فى نفسه، بأنْ يعبّر عنه بعبارةً أبلغ.

وهذا مراد عبدالقاهر بقوله: ليست مزيّة قولنا: رأيت أسداً، على قولنا: رأيت رجلًا هو والأسد سواء فى الشجاعة: أنّ الأوّل أفاد زيادة فى مساواته الأسد فى الشجاعة لم يفدها الثانى، بل الفضيلة هى: أنّ الأوّل أفاد تأكيداً لإثبات تلك المساواة له لم يفده الثانى. واللّه أعلم» «۱».

فظهر أنّ «التشبيه» و «الاستعارة» كليهما يفيدان المساواة بين المشبّه والمشبّه به، إلّاأنّ فى «الاستعارة» زيادة تأكيد لإثبات المساواة، فلها مزيّة على «التشبيه». وعلى هذا الأساس أيضاً يكون الحديث- بناءً على كونه استعارةً- دالّاً على المساواة، بل هو فى هذه الصورة أدلّ وأبلغ من أن يقال: «آدم وعلى عليهما السلام سواء فى العلم» وهكذا فى باقى الصفات.

فنفى دلالة الحديث على المساواة- على تقدير كونه من باب

---

(۱) المختصر فی شرح تلخیص المفتاح: ۱۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۵

الاستعارة- بل تسفيه من فهم المساواة منه، هو فى الحقيقة تسفيه للشيخ عبدالقاهر الجرجانى وسائر أئمّة علوم البلاغة ومهرة الفنون الأدبيّة...

وكأنّ (الدهلوى) لا يبالى بما يترتّب على كلماته، وإنّه يحاول نقض استدلالات الإماميّة وإنْ لزم منه تسفيه وتكذيب كبار الأساطين من علماء مذهبه، أو غير ذلك من اللوازم الفاسدة، وليته قد استعار الفهم والعقل من بعض العقلاء فلم ينف دلالة الاستعارة على المساواة!!

وأيضاً، يشترط فى الاستعارة وجود أمرٍ يختصُّ بالمشبه به فيقصد إثبات ذلك الأمر للمشبَّه، وعلى هذا الأساس نقول: إذا كان الحديث من قبيل الاستعارة، فقد أثبت فيه النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم العلم المختص بادم عليه السلام لأمير المؤمنين، وهكذا سائر الصفات، وإلّا لم يكن استعارة، لفقد الشرط، فيبطل جعل (الدهلوى) الحديث من قبيل الاستعارة.

أمّا اشتراط الشرط المذكور، فهو صريح أئمّة فن البلاغة، قال التفتازانى:

«فصل- فی بیان الاستعارة بالکنایة، والاستعارة التخییلیّة، لما کانت عند المصنّف أمرین معنویین غیر داخلین فی تعریف المجاز، أورد لهما فصلًا علی حده، لیستوفی المعانی التی یطلق علیها لفظ الاستعارة، فقال: [قد یضمر التشبیه فی النفس أی فی نفس معنی اللفظ، أو نفس المتکلّم [فلا یصرّح بشیء من أرکانه سوی المشبّه . وأمّا وجوب ذکر المشبّه به فإنّما هو فی التشبیه المصطلح، وقد عرفت أنّه غیر الاستعارة بالکنایة، ویدلّ علیه- أی علی ذلک التشبیه المضمر فی النفس- بأن یثبت للمشبّه أمر مختص بالمشبّه به، من غیر أن یکون هناک أمر متحقّق حسّاً أو عقلًا،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۶

یطلق علیه ذلک الأمر، فیسمّی التشبیه المضمر فی النفس استعارة بالکنایة، أو مکنّیاً عنها، أمّا الکنایة فلأنّه لم یصرّح به، بل إنّما دلّ علیه بذکر خواصّه ولوازمه، وأمّا الاستعارة فمجرّد تسمیة خالیة عن المناسبة، ویسمی إثبات ذلک الأمر المختص بالمشبه للمشبّه استعارة تخییلیة، لأنّه قد استعیر للمشبه ذلک الأمر الّذی یختصّ بالمشبّه به، وبه یکون کمال المشبّه به أو قوامه فی وجه الشبه، لیخیّل أنّ المشبّه من جنس المشبّه به» «۱».

قوله:

وفهم المساواة بین المشبّه والمشبّه به من کمال السفاهة.

أقول:

هذا الکلام یدلّ علی نهایة متانة هذا الرجل وکثرة دیانته!! فقد عرفت وجود استعمال التشبیه فی المساواة، فی القرآن والحدیث واستعمالات العلماء، فکلام الرّجل ردّ فی الحقیقة علی الکتاب والسنّة والعلماء، وسائر أرباب الفهم وأصحاب البلاغة...

إنّ کلّ من یراجع الکتب العلمیّة ککتب الصرف والنحو، والمعانی والبیان، والحکمة والمنطق، والفقه وأصوله، یجدها ملیئةً بذکر التمثیلات للقواعد الکلیّة بأدوات التشبیه، مثل الکاف ونحو ومثل ونحوها، فیقال مثلًا: کلّ فاعل مرفوع، نحو: قام زید، وکلّ مفعول منصوب، کأکرمت زیداً ... ولا شک فی أنّ المراد من هذا التشبیه والتمثیل هو المساواة

---

(۱) المختصر فی شرح التلخیص: ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۷

والمطابقة التامة بین المثال والقاعدة الکلیة.

فبناءً علی ما ذکره (الدهلوی) یکون جمیع أرباب العلوم، والمصنّفون فی الفنون المختلفة، حمقی سفهاء، لأنّهم یفهمون من التشبیه المساواة بین المشبّه والمشبّه به!!

وأیضاً، لا ریب فی أنّ جمیع العقلاء یفهمون من قول القائل: «زید کعمرو فی العلم» المساواة بینهما، فعلی ما ذکره یکون جمیع العلماء سفهاء حمقی!!

إعتراف الکابلی بدلالة التشبیه علی المساواة ... ص: ۳۵۷

ومن هنا تری (الکابلی) یعترف- علی ما هو علیه من التعصّب والعناد- بکون «المساواة» من معانی «التشبیه»، لکنّ (الدهلوی) یجعل فهم «المساواة» من «التشبیه» من «کمال السفاهة» وهذا نصُّ عبارة (الکابلی) فی جواب حدیث التشبیه:

«ولأنّه ورد علی سبیل التشبیه، والمشبّه لا یلزم أنْ یساوی المشبّه به، وکثیراً ما یشبَّه الأضعف بالأقوی، والأدنی بالأعلی، فیقال: ترب کالمسک، وحصی کالیاقوت، ومن أراد أن ینظر إلی القمر لیلة البدر فلینظر إلی وجه سعدی، ولا یلزم أن یکون لوجه سعدی نور

یساوی نور القمر.

قال الشاعر:

أری بارقاً بالأبرق الفرد یومض ویذهب جلباب الدجی ثمّ یغمض

کأنّ سلیمی من أعالیه أشرفت تمدّ لنا کفّاً خضیباً وتقبض

فإنّه شبّه الکف الخضیب لسلیمی بالبارق، وأین هذا من ذاک؟ فلو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۸

قیل: من أراد أن ینظر إلی البارق فلینظر إلی الکف الخضیب لسلیمی إذا مدّته من أعالی الأکمة وقبضته، فإنّه لا یدلّ علی مساواة کفٍّ خضیبٍ للبارق، وهو من الظهور بمحل.

وقد یشبّه الأقوی بالأضعف، والأعلی بالأدنی کثیراً، نحو: در کثغر الحبیب. ومنه قوله تعالی: «مثل نوره کمشکاة فیها مصباح المصباح فی زجاجة» وکما یقال: البارق ککف خضیب عشیقةٍ مدّته من سطح قصرها وقبضته. والشعر یحتمله.

وقد یشبّه أحد المتساویین بالآخر، نحو: زید فی حسنه کعمرو، إذا کانا متساویین فی الحسن.

فلا یوجب الخبر مساواته للأنبیاء» «۱».

فإنّه ذکر مجیء التشبیه دالّاً علی المساواة، واعترف بذلک بصراحةٍ، وإنْ کان قد ذکر هذا المعنی بعنوان «قد» وجعله مذکوراً فی نهایة البحث وآخر أقسام التشبیه، ممّا یوحی بتعصّبه ضدّ الحق، کما لا یخفی، لما عرفت من أنّ «المساواة» معنی حقیقی «للتشبیه» للتبادر، وصحّة سلب التشبیه من غیر المساوی، وإنّه قد ورد «التشبیه» ل «المساواة» فی الکتاب والسنّة وغیرهما.

وعلی کلّ حال، فإنّ (الکابلی) یعترف- ولو فی الجملة- بمجیء «التشبیه» للدلالة علی «المساواة».

أمّا (الدهلوی) فقد أنکر هذا المعنی ونفاه، بالرغم من أخذه کلّ ما ذکره فی هذا الموضع من (الکابلی) کسائر المواضع، وکأنّه یعلم أنّ هذا

---

(۱) الصواقع الموبقة- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۵۹

المقدار من الاعتراف بالحق أیضاً ینفع الإمامیّة فی استدلالهم بالحدیث الشریف علی ما ذهبوا إلیه، فلا یکتفی بإنکاره، بل ینسب من یدعی إفادة «التشبیه» ل «المساواة»، ومن یفهم «المساواة» من «التشبیه» إلی «کمال السفاهة».

بل إنّه یجعل فهم «المساواة» من «التشبیه» من «جملة الأوهام» ویقول بأنّ «هذا الوهم یکون من الصّبیان» الصّغار لا- من الصبیان الممیّزین» جاء ذلک فی النوع التاسع عشر، من الباب الحادی عشر، من کتابه (التحفة)، فانظر بماذا یصف کبار العلماء، ومهرة الفنون، وأساطین العلوم!!

التشبیه للمساواة فی کلام (الدهلوی) نفسه ... ص: ۳۵۹

بل إنّ ما ذکره من الطعن فی الذین یفهمون «المساواة» من «التشبیه» من العلماء وغیرهم لینطبق علی نفسه، فقد علمتَ أنّ (الدهلوی) نفسه قد فهم «المساواة» من «التشبیه» فی مقامات عدیدة، بل فی نفس هذا الکلام الّذی وصف فیه من فهم ذلک بما وصف، فقد جاء فیه «النوع التاسع عشر:

- جعل تشبیه شیء بشیء موجباً للمساواة بین المشبّه والمشبّه به. وهذا من أوهام الصبیان الصّغار لا الصبیان الممیّزین، وقد وقع هذا

الوهم من الشيعة بكثرةٍ، مثل أنّهم يقولون بأنّ حضرة الأمير قد شبه بالأنبياء أولى العزم فى الزهد والتقى والحلم»....

فترى أنّه فى نفس هـذا الكلام يأتى بتشبيه، ويريـد منه «المساواة» قطعاً، حيث يقول: «مثل أنّهم يقولون»، ... فإنّ كلمـة «مثل» موضوعة للتشبيه، وهو يذكر بهذه الكلمة موضعاً من مواضع الوهم الواقعة من الشيعة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۰

بحسب زعمه.

بل إنّه استعمل «التشبيه» وأراد به «المساواة» و «المطابقـة» فى مواضع من كلامه- فى نفس هـذا المقام- فى الجواب عن دلالـة حديث التشبيه، ألا ترى إلى كلامه فى الوجه الرابع حيث يقول: «والتشبيه كما يكون بأدواة التشبيه المتعارفة، مثل: الكاف، وكأنّ ومثل، ونحو، كذلك يكون بهذا الأسلوب، كما تقرر فى علم البيان،: من أراد أن ينظر إلى القمر ليلة البدر، فلينظر إلى وجه فلان».

ففى هذه العبارة استعمل التشبيه وأراد منه المطابقة فى ثلاثة مواضع:

الأول: قوله: كما يكون ... فإنّ هذا من ألفاظ التشبيه، ولا ريب أنّه يريد المطابقة، لا كتشبيه الترب بالمسك...

والثانى: قوله: مثل الكاف وكأنَّ...

والثالث: قوله: كما تقرّر فى علم البيان...

وأنت إذا تأمّلت فى سائر كلامه وقفت على مواضع أخرى.

عدم جواز حمل ألفاظ النبىّ على الكلام الركيك ... ص: ۳۶۰

قوله:

وقد راج واشتهر فى الأشعار التشبيه...

أقول:

إنّ هـذا تعصّب جاء من جرّاء متابعـة (الكابلى) وتقليـده على غير بصـيرة، أفيقاس كلام أشـرف الخلائق من الأوّلين والآخرين بأشـعار الشعراء

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۱

وتمثيلاتهم الخرافية الجزافية؟!

إنّ مفاد هذا الكلام هو أنْ لا يكون أىّ وجه للشبه بين أمير المؤمنين والأنبياء فى صفاتهم، فضلًا عن المساواة، والعياذ باللَّه...

ولو جـاز مـا ذكره هـذا الرجـل، لجاز أن يقال فى حقّ أحـدٍ من الناس ولو كان عارياً حتّى عن الإسـلام: من أراد أن ينظر إلى آدم فى علمه فلينظر إلى فلان...

لكن لا ريب فى أنّ قياس كلام أفضل البشر، بتشبيه الترب بالمسك والحصى بالدرر، تعصّب قبيح أو جهل فضيح، فلو لم يدلّ حديث التشبيه على إثبات تلك الصفات لأمير المؤمنين، للحق كلامه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بالكلام الركيك والفارغ، وذلك غير جائز.

قال أبو حامد الغزالى: «مسألة- قال القاضى: حمل كلام الشارع على ما يلحق بالكلام الرث محال، ومن هذا الفن قول أصحابنا فى قوله تعالى:

«وأرجلكم إلى الكعبين» مكسورة اللام، لقرب الجوار، ردّاً على الشـيعة، إذ قالوا: الواجب فيه المسح، وهو كقوله: «وحور عين» وكقول العرب: جحر ضب خرب، وكقول الشاعر:

كأن ثبيراً فى عرانين وبله كبير أناس فى بجاد مزمل

معناه: مزمل به، لأنّه من نعت الكبير، وهو مرفوع، لكن كسر لقرب الجوار.

وليس الأمر كما ظنّوه فی هذه المواضع، بل سببه: إنّ الرفع أبين من الكسر، فاستثقلوا الانتقال من حركةٍ خفيفةٍ إلى ثقيلة، فوالوا بين الكسرتين.

وأمّا النصب فی قوله: «وأرجلكم» فنصب فی المعنى، والنصب أخف الحركات، والإنتقال إليه أولى من الجمع بين الكسرتين الثقيلتين

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۲

بالنسبة إلى النصب، فلم يبق لقرب الجوار معنى، إلّامراعاة التسجيع والتقفية، وذلك لا يليق بالقرآن، نعم حسن النظم محبوب من الفصيح، إذا لم يخل بالمقصود. فأمّا الإخلال بالمعنى واتباع التقفية، فمن ركيك الكلام» «۱».

ولو لم يدلّ التشبيه فی الحديث على المساواة، وجاز حمل تشبيه النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم على تشبيه الترب بالمسك ونحوه، جاز أنْ يقال فی حقّ شيخ من شيوخ (الدهلوی) أو تلميذٍ من تلامذته: إنّه مثل إبليس، أو يقال فی حقّ (الدهلوی) نفسه أو والده: «إنّه مثل أبی لهب «مثل أبی جهل» أو يقال ذلك فی حقّ كبار أهل السنّة، أو فی حقّ الخلفاء الثلاثة وأعوانهم...

النّقض بما وضعوه فی حقّ الشيخين ... ص: ۳۶۲

وإذا كان تشبيه النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم كتشبيه التراب بالمسك والحصى باللؤلؤ والياقوت، فقد بطلت مساعی أسلاف (الدهلوی) الوضّاعين وجهود مشايخه المفترين، فی اختراع فضائل فيها تشبيه الشيخين بالأنبياء، وذهبت أدراج الرياح، وكانت هباءً منثوراً، فالعجب من هذا الرجل كيف يحتُّ بمثل هذه الأحاديث ويدّعی كثرتها كما سيأتی؟! إذ من الجائز أنْ تكون تلك التشبيهات- بعد تسليم أسانيدها- من قبيل تشبيه التراب بالمسك والحصى باللؤلؤ والياقوت، فكما لا مناسبة أصلًا بين

---

(۱) المنخول فی علم الأصول: ۲۰۱- ۲۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۳

المسك والثرى، ولا مماثلة بين اللؤلؤ والحصى، فكذلك حال الشيخين بالنسبة إلى الأنبياء، على نبيّنا وآله وعليهم آلاف التحيّة والثنا، فأين الثريا من الثرى، وأين الدرّ من الحصى؟!

قوله:

قال الشاعر:

أرى بارقاً بالأبرق الفرد يومض فيكشف جلباب الدجى ثمّ يغمض

كأن سليمى من أعاليه أشرفت تمدّ لنا كفّاً خضيباً وتقبض

أقول:

قد عرفت عدم جواز هذا القياس بين كلام النبيّ صلّى اللّه عليه وآله المعصومين، وأشعار الشعراء المتشدّقين ... لكنّه ينسج على منوال (الكابلی) ويقلّده على غير هدى وبصيرة...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۷

دحض المعارضة بما وضعوه فی تشبيه الشيخين بالأنبياء ... ص: ۳۶۷

قوله:

وقد روی فی الأحادیث الصحیحة لأهل السنّة: تشبیه أبی بکر بإبراهیم وعیسی، وتشبیه عمر بنوح، وتشبیه أبی ذر بعیسی...

أقول:

هذه المعارضة باطلة، فإنّ الاحتجاج بأحادیث أهل السنّة فی مقابلة الإمامیّة لا یصغی إلیه، لمخالفته لقانون المناظرة، أمّا الإمامیّة فإنّهم یحتجّون بأحادیث أهل السنّة فی الردّ علیهم، من باب الإلزام، طبقاً لقانون المناظرة.

واستدلال أهل السنّة بأحادیثهم فی مقابلة الإمامیّة، یشبه استدلال أهل الکتاب بکتبهم الموضوعة المکذوبة أو المحرّفة، فی الدفاع عن دینهم والجواب علی مطاعن المسلمین وإشکالاتهم فی مذاهبهم وعقائدهم.

ولعلّ من هنا لم یحتجّ (الکابلی) بتلک الأحادیث المزعومة فی مقام الجواب علی حدیث التشبیه...

فهذه الفقرة من کلام (الدهلوی) فی هذا المقام غیر مأخوذ من کلام (الکابلی)، بل أخذ ذلک من کلام والده ولی اللّه الدهلوی فی کتابه (قرة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۸

العینین) حیث قال فی الجواب علی استدلالات الشیخ نصیر الدین الطوسی رحمه اللّه فی (التجرید):

«ومساواة الأنبیاء. إعلم أنّه علیه السلام قد شبّه الصحابة فی أحادیث کثیرة بالأنبیاء، والغرض من هذا التشبیه هو الإشارة إلی وجود وصف من أوصاف المشبه به فی المشبه، کتشبیه أبی ذر بعیسی فی الزهد، وتشبیه الصدیق بعیسی فی الرفق بالأمة، وتشبیه الفاروق بنوح فی الشدة علی الأمة، وتشبیه أبی موسی بداود فی حسن الصوت.

عن عبداللّه بن مسعود فی قصة استشارة النبیّ أبا بکر فی أساری بدر، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ما تقولون فی هؤلاء؟ إنّ هؤلاء کمثل إخوة لهم کانوا من قبلهم. قال نوح: «رب لا تذر علی الأرض من الکافرین دیاراً» «۱»

وقال موسی: «ربّنا اطمس علی أموالهم واشدد علی قلوبهم» «۲»

الآیة. وقال إبراهیم: «فمن تبعنی فإنّه منی ومن عصانی فإنک غفور رحیم» «۳»

وقال عیسی: «إن تعذّبهم فإنّهم عبادک و إنْ تغفر لهم فإنّک أنت العزیز الحکیم» «۴»

أخرجه الحاکم.

وعن أبی موسی: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال: یا أبا موسی، لقد أعطیت مزماراً من مزامیر آل داود. متفق علیه.

وعن أبی ذر قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: ما أظلّت الخضراء ولا أقلّت الغبراء من ذی لهجةٍ أصدق ولا أوفی من أبی ذر شبیه

---

(۱) نوح ۷۱: ۲۶.

(۲) یونس ۱۰: ۸۸.

(۳) ابراهیم ۱۴: ۳۶.

(۴) المائدة ۵: ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۶۹

عیسی بن مریم- یعنی فی الزهد- أخرجه الترمذی.

وفی الاستیعاب: روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم إنّه قال: أبو ذر فی أمّتی شبه عیسی بن مریم فی زهده.

وروی: من سرّه أنْ ینظر إلی تواضع عیسی بن مریم، فلینظر إلی أبی ذر. أخرجه أبو عمر».

هذا کلام والد (الدهلوی)، وهذه هی الأحادیث، وقد أخذ الولد هذا الکلام وتصرّف فیه من جهاتٍ:

۱- زعم الوالد تشبیه الصحابة فی أحادیث کثیرة بالأنبیاء.

و (الدهلوی) زعم تشبیه الشیخین بهم فی أحادیث کثیرة.

۲- لم یدَّع الوالد صحة هذه الأحادیث بصراحة. و (الدهلوی) ادّعی صحّة الأحادیث الکثیرة التی شبّه فیها الشیخان بالأنبیاء.

۳- لم یدّع الوالد تصحیح الحاکم حدیث ابن مسعود، لکن (الدهلوی) زعم ذلک أیضاً.

فهذه تصرّفات (الدهلوی) فی کلام والده، وإنّما أخذ کلام والده هنا، لأنّ (الکابلی) لم یتعرَّض لهذه الأحادیث فی هذا المقام، کما أشرنا من قبل، فکلمات (الدهلوی) ومناقشاته مع الإمامیّة ملفّقة من کلمات (الکابلی) ووالده شاه ولی اللّه الدهلوی.

ولیته لم یتعرّض لهذه الأحادیث تبعاً للکابلی، لکنّه الجهل والتعصّب، وذلک لأنّه قد أجاب عن حدیث التشبیه بأنّه تشبیه محض، کما یشبّه التراب بالمسک، والحصی بالدر والیاقوت، فلو سلّمنا صحّة هذه الأحادیث سنداً، لکفی فی الجواب عنها کلام (الدهلوی) نفسه، فاستناده

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۰

إلیها تبعاً لوالده فی مقابلة الشیعة الإمامیة سفاهة منهما علی حدّ تعبیر (الدهلوی) نفسه وشیخه.

قوله:

ولکنْ لما کان لأهل السنّة حظ من العقل من اللّه لم یحملوا ذلک التشبیه علی المساواة أصلًا...

أقول:

صریح هذا الکلام: أنّ دعوی المساواة بین الشیخین والأنبیاء سفاهة وقلّة عقل، فکیف یدّعی ذلک فی نفس الوقت؟ وهل هذا إلّاتناقض وتهافت فی کلام واحد؟ وهذا من خصائص (الدهلوی) إذ تراه یطعن فی شیء، ثمّ یستند إلیه ویحتج به، وإن وجد هذا فی کلام غیره من علمائهم فقلیل...

أضف إلی ذلک، أنّ تلک الفرقة لو رزقت شیئاً من العقل، لما جوّزت صدور القبائح من اللّه، تعالی عن ذلک علوّاً کبیراً.

ولَما نَفَت الحسن والقبح العقلیّین.

ولَما ذهبت إلی الجبر.

ولما أثبتت وقوع العبث من اللّه العزیز الحکیم.

ولما قالت بصدور التکلیف بما لا یطاق من اللّه العظیم.

ولَما اعتقدت الصوفیة منهم الإتّحاد بین اللّه وخلقه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۱

إلی غیر ذلک من آرائهم الفاسدة، ومقالاتهم الباطلة.

قوله:

بل إن محط إشارة التشبیه فی هذا القسم من الکلمات وجود وصف فی هذا الشخص من الأوصاف المختصة بذاک النبیّ، وإن لم یکن بمرتبته.

أقول:

هذا إعتراف بسقوط دعوی مساواة الشیخین للأنبیاء فی الصفات المذکورة فی الأحادیث المزعومة.

قوله:

عن عبداللّه بن مسعود ... أخرجه الحاکم وصحّحه.

أقول:

هنا وجوه من النظر:

الوجه الأوّل: نقل هذا الحديث عن الحاكم يدلُّ على الاعتماد على روايته، وإذا كان مقبولًا، فلماذا يبطل (الدهلوى) حديث الطير، وحديث الولاية، وحديث مدينة العلم، مع إخراج الحاكم لها، لا سيّما الأخير، إذ صحّحه بعد أنْ أخرجه؟! فهل يختص توثيق الحاكم والاعتماد عليه بفضائل الشيخين، وأمثالهما، ويسقط عن الاعتبار فى فضائل أمير المؤمنين؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۲

الوجه الثانى: إنّ الحاكم من رواة حديث التشبيه كما عرفت، و (الدّهلوى) يبالغ فى إبطال هذا الحديث، حتّى أنّه يلتجأ إلى معارضته بالروايات الموضوعة.

أفيجوز أنْ نعتمد على الحاكم فى باب فضائل الشيخين، ولا نعتمد عليه فى باب فضائل الأمير؟! لماذا هذا التفريق؟ لا سيّما مع موافقة عبدالرزاق الصنعانى، وأحمد، وغيرهما، معه فى إخراج حديث التشبيه، وعدم موافقتهما معه فى رواية هذا الحديث المزعوم...

الوجه الثالث: لم يدّع والد الدهلوى تصحيح الحاكم لهذا الحديث، لكن ولده أضاف تصحيح الحاكم من غير دليلٍ ولا شاهد له على ذلك، ولو كان صادقاً لذكر والده ذلك.

الوجه الرابع: أين تشبيه الشيخين بالأنبياء فى هذا الحديث؟ بل لا يشتمل الحديث على مدح لهما أصلًا، كما لا يخفى.

الوجه الخامس: إنّه لم يشبّه الشيخان فى هذا الحديث بالأنبياء فى شىء من صفاتهم الكمالية، كالعلم والفهم والتقوى ... والدعاء على الكافرين أو الاستغفار لهم، لا يقتضى المساواة بين الأنبياء وغيرهم، فالحديث على فرض صحّته لا يعارض حديث التشبيه أبداً.

ثمّ إنّ بعض الوضّاعين أضاف إلى الحديث جملةً تفيد بعض الشّبه، إلّا أنّه- بعد تسليم سنده- لا يصلح للمعارضة كذلك، فقد نصّ ابن تيميّة على أنّه يفيد الشبه فى الشدة فى اللَّه واللين فى اللَّه فقط، ولا يفيد المماثلة فى كلّ شىء، وهذا نصّ عبارته:

«وقول القائل: هذا بمنزلة هذا، وهذا مثل هذا، هو كتشبيه الشىء

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۳

بالشىء، وتشبيه الشىء بالشىء بحسب ما دلّ عليه السياق لا يقتضى المساواة فى كلّ شىء، ألا ترى إلى ما ثبت فى الصحيحين من قول النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فى حديث الأسارى، لمّا استشار أبا بكر، فأشار بالفداء، واستشار عمر فأشار بالقتل. قال: ساخبركم عن صاحبيكم، مثلك يا أبا بكر مثل إبراهيم إذ قال: «فمن تبعنى فإنّه منّى ومن عصانى فإنّك غفور رحيم» ومثل عيسى إذ قال: «إنْ تعذّبهم فإنّهم عبادك وإن تغفر لهم فإنّك أنت العزيز الحكيم» ومثلك يا عمر مثل نوح إذ قال: «ربّ لا تذر على الأرض للكافرين ديّاراً» ومثل موسى إذ قال: «ربّنا اطمس على أموالهم واشدد على قلوبهم فلا يؤمنوا حتّى يروا العذاب الأليم».

فقوله لهذا: مثلك مثل إبراهيم وعيسى، ولهذا مثلك مثل نوح وموسى، أعظم من قوله: أنت منّى بمنزلة هارون من موسى، فإنّ نوحاً وإبراهيم وعيسى أعظم من هارون، وقد جعل هذين مثلهم، ولم يرو أنهما مثلهم فى كل شىء، لكن فيما دل عليه السياق من الشدة فى اللَّه واللين فى اللَّه» «۱».

هذا كلام ابن تيميّة فى جواب حديث: «أنت منّى بمنزلة هارون من موسى» وهو صريح فيما قلناه، فلا يليق هذا ا لحديث- إن صح- للمعارضة.

لكن لا يخفى عليك اشتمال هذا الكلام على كذبةٍ، وهى أنّه نسب هذا الحديث أى الصحيحين، والحال أنّه لا أثر له فيهما ولا عين.

وكأنّ الغرض من هذه النسبة المكذوبة جعل التساوى بين هذا الحديث، وحديث

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۳۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۴

المنزلة المخرج فی الصحیحین ... علی أنّه لو سلّم، فقد ثبت عموم حدیث المنزلة، أما هذا الحدیث فهو لا یفید المماثلة إلّافی الشدّة واللین کما اعترف هو بذلک.

فلا یصلح هذا الحدیث للمعارضة مع حدیث المنزلة، فلا تغفل.

قوله:

وعن أبی موسی: لقد أُعطیت مزماراً من مزامیر آل داود. رواه البخاری ومسلم.

أقول:

إنّ عمر بن الخطاب لم یقبل من أبی موسی الأشعری حدیثه فی مسألة الاستیذان- یتعلّق بأمرٍ من المندوبات الشرعیّة- کما هو صریح البخاری فی (صحیحه)، فکیف تقبل الإمامیة حدیثه فی فضل نفسه؟!

علی أنّ کونه واجداً لمزمارٍ من مزامیر آل داود لاـ یعارض حدیث التشبیه، وهل أنّ حسن الصوت کالعلم والحلم والتقی ... من الصفات الکمالیة؟!

قوله:

وقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من سرّه أنْ ینظر إلی تواضع عیسی بن مریم، فلینظر إلی أبی ذر. کذا فی الإستیعاب.

ورواه الترمذی بلفظٍ آخر قال: ما أظلّت الخضراء ولا أقلّت الغبراء أصدق لهجة من أبی ذر شبه عیسی بن مریم. یعنی: فی الزهد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۵

أقول:

هذا الحدیث غیر ثابت من طرق الإمامیة، فلا یصلح لأنّ یعارض به حدیث التشبیه الّذی رواه الفریقان. فهذا أولًا.

وثانیاً: إنّ صاحب الاستیعاب یروی حدیث الولایة بسندٍ صحیح، و (الدهلوی) لاـ یلتفت إلی روایته، ویدّعی بطلانه، تبعاً لبعض المتعصّبین، فکیف یعتمد علی روایته هنا؟!

وأیضاً: روی صاحب الإستیعاب حدیث الطیر، فی کتابه (بهجة المجالس)، و (الدهلوی) لم یعبأ بروایته.

وثالثاً: الترمذی من رواة حدیث الولایة وحدیث الطیر، فکیف لا یعبأ بروایته للحدیثین، ویعتمد علی روایته لهذا الحدیث؟

ورابعاً: لا ریب فی أنّ عثمان قد ظلم أبا ذر، وأساء معاملته، ونفاه إلی الربذة- مع ما وصف عثمان من قبل أهل السنّة باللّین والرأفة، ورقّة القلب، ورغم ما ورد فی مدح أبی ذر من الأحادیث، کما فی (کنز العمال) وغیره- فماذا یقولون فی حقّ عثمان؟ وبمَ یصحّحون أفعاله تلک؟

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۷۹

شبهات الدّهلوی حول دلالة الحدیث علی الأفضلیّة و إستلزامها للإمامة ... ص: ۳۷۹

اشارة

قوله:

الثالث: إنّ المساواة بالأفضل فی صفةٍ لا تکون موجبةً لأفضلیّة المساوی، لأنّ ذلک الأفضل له صفات أخر قد صار بسببها أفضل.

أقول:

إنّ مماثلة أمیر المؤمنین علیه السلام للأنبیاء المذکورین فی الحدیث ومساواته لهم فی صفاتهم، تدلُّ علی أنّه علیه السلام یساوی کلّ واحد من الأنبیاء فی صفته، ویکون أفضل منهم، لجمعه للصفات المتفرّقة فیهم، علی غرار ما تقدّم من الاحتجاج بالآیة الکریمة علی

أفضليّة نبيّنا من جميع الأنبياء عليه وآله وعليهم الصلاة والسلام.

ولمّا كان كلّ واحدٍ من هؤلاء الأنبياء أفضل من الثلاثة، بالإجماع المحقّق بين جميع المسلمين، فإنّ المساوى للأفضل يكون أفضل بالضّرورة. فأمير المؤمنين عليه السلام أفضل من الثلاثة- ولا يخفى ما فى قولنا: أفضل من الثلاثة من المسامحة-، وعليه يندفع جميع شبهات (الدّهلوى) حول دلالة الحديث على أفضليّته منهم، وللزيادة فى التوضيح والبيان، نذكر الوجوه الاتية:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۰

۱- دلالته على الأفضليّة على غرار دلالة الآية على أفضليّة النبى ... ص: ۳۸۰

إنّ منع دلالة مساواة الأفضل- بعد تسليم المساواة بين الإمام والأنبياء فى صفاتهم بالحديث- على أفضليّة الإمام عليه السلام من الثلاثة، فى غاية الوهن والسقوط، لما تقدّم عن الرازى من احتجاج العلماء بقوله تعالى:

«أولئك الذين هدى اللَّه فبهداهم اقتده» على أفضليّة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم من الأنبياء المذكورين فى الآية، وملخص الاحتجاج هو جامعيّة النبىّ للصّفات المتفرّقة فى أولئك الأنبياء، ولا ريب فى أنّ الجامع لها أفضل من جميعهم، لأنّ كلّ واحدٍ منهم حصل على واحدة منها أو ثنتين، وهذا النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بوحده حصل على جميعها.

فإذا كان جمع الصفات المتفرقة فى الأنبياء دليلًا على الأفضلية منهم، فقد جمع أمير المؤمنين عليه السلام- كما فى حديث التشبيه- جميع صفات الأنبياء المذكورين فى الحديث كذلك، فيكون أفضل منهم بنفس الطريق فى الاحتجاج- إلّانبيّنا صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فهو الأفضل بإجماع المسلمين- وإذا كان أفضل من الأنبياء فهو أفضل من الثلاثة، بالأولوية القطعية.

۲- اعتراف ابن روزبهان ... ص: ۳۸۰

ودلالة الحديث على المطلوب- كما ذكرنا- أصبحت من الوضوح بحيث التجأ الفضل بن روزبهان إلى الاعتراف بها، ولم يتجاسر على ما تفوّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۱

به (الدهلوى) على ما هو من التعصب والعناد، ومن هنا تعرف إلى أىّ درجة من الحقد والعناد للحق وأهله وصل (الدهلوى).

۳- الحديث نص فى الأعلميّة ... ص: ۳۸۱

ثمّ إنّ حديث التشبيه نصٌّ فى أعلميّة على عليه السلام من الثلاثة وغيرهم، لأنّه قد ساوى آدم عليه السلام فى العلم، والأعلم أفضل بالضرورة، والمساوى للأفضل أفضل قطعاً.

وأيضاً: فإنّه أتقى من الثلاثة، لأنّه قد ساوى نوحاً فى تقواه، ونوح أتقى منهم بالضرورة، والأتقى أفضل لقوله تعالى: «إن أكرمكم عند اللَّه أتقاكم» «۱»

والمساوى للأفضل أفضل.

وكذا الكلام فى كونه «أعبد» و «أحلم» و «أشد بطشاً».

۴- جامعية على لأشرف الصّفات ... ص: ۳۸۱

ثمّ إنّ العلم والحلم والعبادة والتقوى والشجاعة، هى أشرف الصفات الحسنة، وهى تجمع جميع الخصال الحميدة، وقد كان على عليه

السلام حائزاً لجميعها فی أعلی مراتبها، فهو جامع لجميع الصفات الشّريفة فی أعلی مراتبها، ومن كان كذلك، كان أفضل من جميع الخلائق- عدا نبيّنا كما تقدم- فضلًا عن الثلاثة.

---

(۱) الحجرات ۴۹: ۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۲

۵- جمعه لتسعين خصلة من خصال الأنبياء ... ص: ۳۸۲

بل إنّه عليه السلام قد جمع تسعين خصلة من خصال الأنبياء عليهم السلام، كما فی رواية السيّد علی الهمدانی المتقدمة فی الكتاب، فأين من لم يحصل علی خصلة من خصال الأنبياء من الّذی جمع تسعين؟! وأين الصّفة التی يدّعيها (الدهلوی) فی الثلاثة ليكونوا أفضل بها من الإمام؟! فليثبت (الدهلوی) ذلك، ودونه خرط القتاد.

۶- إتّصاف الثلاثة بأضداد هذه الصفات ... ص: ۳۸۲

بل إنّ الثلاثة كانوا متّصفين بأضداد هذه الصفات الجليلة، كما لا يخفی علی من راجع الكتب المصنّفة فی بيان هذا الشأن، ككتاب (تشييد المطاعن) وغيره.

أفلا يكون المساوی للأنبياء فی صفاتهم الجميلة، أفضل ممّن اتّصف بأضدادها، فضلًا عن الاتصاف بشیء منها؟!

قوله:

وأيضاً: ليست الأفضليّة موجبة للزعامة الكبری.

أقول:

إنّ من الأصول الأخلاقيّة المتّبعة أن لا يكذِّب الخلف سلفه، فكيف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۳

بتكذيب الولد لوالده!

لقد كان الأحری بالرّجل أنْ لا يكذّب أباه، الأب الّذی وصفه هو بكونه معجزةً من معاجز الرسول صلّی اللّه عليه وآله وسلّم...

لقد أثبت شاه ولی اللّه الدهلوی فی كتابه (إزالة الخفا)- الّذی طالما اعتمد عليه (الدهلوی) أيضاً- أنّ الأفضلية تستلزم الزعامة الكبری والخلافة العظمی، واستدلّ لذلك بالكتاب والسنّة والآثار عن الصحابة، فراجع كلامه هناك.

قوله:

كما مرّ غير مرة.

أقول:

نعم مرّ إثبات استلزام الأفضليّة للإمامة غير مرّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۷

دحض مزاعم الدّهلوی لإثبات مساواة الثلاثة للأنبياء ... ص: ۳۸۷

اشارة

ثمّ إنّ (الدهلوی) ذکر أنّ تفضیل الإمام علیه السلام علی الثلاثة عن طریق المساواة للأنبیاء فی صفاتهم بالحدیث الشریف، یتوقّف علی عدم مساواة الثلاثة لهم کذلک، فاستنکر هذا النفی، وتشبّث بأشیاء واهیةٍ لإثبات المساواة، حتّی لا تثبت الأفضلیّة للإمام علیه السلام، ونحن نذکر کلماته ونفنّدها بالتفصیل:

قوله:

الرابع: إنّ تفضیل الأمیر علی الخلفاء الثلاثة من هذا الحدیث یثبت إذا لم یکن أولئک الخلفاء مساوین للأنبیاء فی الصفات المذکورة أو فی مثلها.

أقول:

لقد أثبتنا دلالة الحدیث علی أنّ الإمام أفضل من الأنبیاء علیه وعلیهم السلام، فلا حاجة إلی إثبات دلالته علی أفضلیته من الثلاثة، الذین لا سبیل إلی إثبات مساواتهم لهم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۸

وقد مرّ علیک، أنّ أبا بکر لمّا سمع هذا الکلام من النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم استغرب ثمّ قال: بخ بخ لک یا أبا الحسن، وأین مثلک یا أبا الحسن!

و (الدهلوی) نفسه یعترف بعدم اعتقاد أهل السنّة ذلک فی حق الشیخین..

وإن شئت الوقوف علی حلم عمر، فراجع حدیث قصّیته مع أزواج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فی (البخاری) و (المشکاة). وإنْ شئت الوقوف علی شجاعة الشیخین فراجع أحادیث وقعة خیبر وغیرها فی (کنز العمّال)، وإن شئت الوقوف علی علمهما وتقواهما، فراجع کتاب (تشیید المطاعن).

قوله:

ودون هذا النفی خرط القتاد.

أقول:

قد ثبت- والحمد للَّه أنّ هذا النفی صحیح باعتراف المخاطب، وأنّ زعم مساواة الشیخین للأنبیاء دونه خرط القتاد.

قوله:

ولو تتبّعنا الأحادیث الدالّة علی تشبیه الشیخین بالأنبیاء، لبلغت مبلغاً لم یثبت مثله لمعاصریهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۸۹

خبر واحد موضوع ... ص: ۳۸۹

أقول:

یکذِّب هذا الزعم إعتراف أبی بکر بعدم وجود مثیل للإمام علیه السلام، ثمّ إنّ علی (الدهلوی):

أولًا: أنْ یثبت للشیخین أکثر من تسعین خصلة من خصال الأنبیاء، کما ثبت لعلی بالحدیث.

وثانیاً: أن یذکر حدیثاً واحداً یعارض به حدیث اعتراف أبی بکر المذکور، وأنّی له بذلک.

وثالثاً: أنْ یذکر وجه الاحتجاج بموضوعات طائفته فی مقابلة الشیعة الإمامیّة.

ومن العجیب أنّ (الدهلوی) یدّعی وجود الأحادیث الکثیرة، مع أنّه لم یذکر إلّاحدیثاً واحداً قد عرفت مدی دلالته، ولیته ذکر حدیثاً واحداً اشتمل علی الخصال الخمس المذکورة للشیخین، ولو من کتب قومه، لیعارض به حدیث التشبیه.

نعم هناک حدیث واحد اعترفوا بوضعه، قال السیوطی فی (ذیل الموضوعات):

«ابن عساکر: أخبرنا أبو محمّد الأکفانی، حدّثنا عبدالعزیز بن أحمد، أنا إسحاق بن إبراهیم بن محمّد القرمینی، حدّثنا عمر بن علی بن سعید، حدّثنا یوسف بن الحسن البغدادی، ثنا محمّد بن القاسم، حدّثنا أبو یعلی أحمد بن علی ابن المثنّی، حدّثنا محمّد بن بکار، حدّثنا أبی، عن ثابت،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۰

عن أنس بن مالک قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: من أحبّ أن ینظر إلی إبراهیم فی خلّته، فلینظر إلی أبی بکر فی سماحته، ومن أحبّ أن ینظر إلی نوح فی شدّته، فلینظر إلی عمر بن الخطّاب فی شجاعته، ومن أحبّ أن ینظر إلی إدریس فی رفعته، فلینظر إلی عثمان فی رحمته، ومن أحب أن ینظر إلی یحیی بن زکریّا فی عبادته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب فی طهارته.

قال ابن عساکر: هذا حدیث شاذ بمرّة. وفی إسناده غیر واحد مجهول».

نسبة باطلة إلی الصّوفیة ... ص: ۳۹۰

قوله:

ولهذا ذکر المحقّقون من أهل التصوف أن الشیخین کانا حاملین لکمالات النبوة، وکان الأمیر حاملا لکمالات الولایة.

أقول:

لا یخفی علی أهل العلم: أنّ الغرض المهم (للدهلوی) هو الحطّ من قدر الإمام علیه السلام وشأنه، وذکر اختصاص الإمام علیه السلام بالکمالات الولویة- خلافاً لوالده- لیس إلّالتخدیع العوام وتغریرهم.

إنّ أهل الفضل یعلمون بأنّ الشیخ فرید الدین العطّار النیسابوری- وهو من مشایخ الصوفیة- ضمّن معنی حدیث التشبیه، فی شعرٍ له، وأنّ الحکیم السّنائی قد شبّه الإمام علیه السلام بنوحٍ، فی شعر له کذلک.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۱

وأیضاً، فإنّ بعض أکابر الصوفیة- کالسیّد علی الهمدانی، وأمیر ملّا- یروون حدیث التشبیه، بل لقد روی السیّد علی الهمدانی حدیثاً فیه: إنّ الإمام علیه السلام قد جمع تسعین خصلة من خصال الأنبیاء لم تجمع فی غیره.

وأیضاً، فإنّ أبا نعیم الحافظ الإصفهانی- وهو من أئمّة الصوفیّة کما هو معلوم- ممّن أخرج بإسناده حدیث التشبیه، وکذا الطالقانی.

فمن الغریب نسبة (الدهلوی) هذا الکلام إلی المحقّقین من الصوفیّة، من غیر أنْ یذکر اسم لقائل، وهؤلاء مشایخ الصوفیة وأئمّتهم قد رووا حدیث التشبیه وأثبتوه.

عدم حجیّة أقوال أهل السنّة علی الإمامیّة ... ص: ۳۹۱

ولمّا ثبت وتحقّق جمع الإمام علیه السلام للکمالات النبویّة، من العلم، والحلم، والتقوی، والزهد، والشجاعة، وغیرها، روایة أکابر علماء أهل السنّة وأئمّة مشایخ الصوفیة منهم، فإنّا لا نصغی إلی ما قاله (الدهلوی) من عند نفسه، مع عزوه إلی محقّقی الصوفیة.

ثمّ إنّه لا یجوز إلزام الإمامیّة بأقوال أحد من أهل السنّة، مفسراً کان أو محدّثاً، أو متکلّماً أو فقیهاً، صوفیّاً أو عارفاً، وذلک:

أوّلًا: لأنّه إذا کانت أقوال أهل السنّة حجة علی الإمامیة، فلا بدّ من أن تکون أقوال الشیعة حجة علی أهل السنّة کذلک.

وثانیاً: لأنّ احتجاج (الدهلوی) بشیء من أقاویل أهل طائفته، یخالف التزامه فی أوّل کتابه (التحفة) من نقل أقوال الشیعة وروایاتهم،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۲

لإلزامهم بها.

وثالثاً: لأنّه صرّح فی دیباجة کتابه (التحفة) بأنّ لکلّ فرقة أنْ لا تثق بأحادیث الفرقة الأخری، فلا بدّ من إلزام کلّ فرقة بأحادیث نفس تلک الفرقة المرویة فی کتبها، بل فی خصوص الکتب المعتبرة عندهم منها.

ورابعاً: لتصریح والده فی کتاب (قرة العینین) بعدم جواز إلزام الشیعة الإمامیة والزیدیة، بأحادیث أهل السنّة، حتّی أحادیث الصحیحین.

وخامساً: لتصریح تلمیذه رشید الدین الدهلوی، بأنّ من حقّ کلّ فرقة أن تقدح فی أحادیث الفرقة التی ینتمی إلیها الخصم، ولا تسلّم بها.

فبناءً علی هذا کلّه، لا یجوز الاحتجاج بأقاویل الصوفیّة من أهل السنّة فی مقام البحث والمناظرة مع الشیعة الإمامیّة.

وعلی هذا الأساس أیضاً، لا مناص لأهل السنّة من قبول الأحادیث التی یتمسّک بها الإمامیّة لإثبات مطلوبهم، محتجّین بإخراج علماء أهل السنّة لها فی کتبهم المعتمدة، کحدیث الطیر، وحدیث الولایة، وحدیث أنا مدینة العلم، وحدیث التشبیه، وأمثالها ... ومن هنا یظهر أنّ من لا یقبل هذه الأحادیث ویردّها، (کالدهلوی) والکابلی، وابن حجر المکّی، وابن تیمیّة، وأمثالهم، یخالف القواعد المقررة للبحث والمناظرة، من غیر مجوّز لذلک، فلیس إلّاالتعصّب الشدید، والتعنّت المقیت، نعوذ باللّه منه.

دعوی صدور وظائف الأنبیاء من الشیخین وبطلانها ... ص: ۳۹۲

قوله:

ومن ثمة، صدر من الشیخین الأمور التی تصدر من الأنبیاء، کالجهاد

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۳

مع الکفار...

أقول:

إن أراد من جهاد الشیخین، جهادهما فی زمن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فالواقع أنّه لم یکن منهما إلّاالفرار المخزی، کما لا یخفی علی المطّلع بأخبار خیبر، وحنین، واحد، بل ذلک کلّه مشهور ولا حاجة إلی بیانه.

وإن أراد ما کان من الفتح فی زمانهما- فمع غضّ النظر عن وقوع الفتح فی زمن الثالث، بل زمن معاویة، فیثبت لهما ما یدّعی ثبوته للشیخین، بل لیزید بن معاویة ومن بعده من السّلاطین، لوقوع الفتوح فی زمانهم- نقول: بأنّ الفتح لا یدلّ علی غرضه، وذلک لقول النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «إنّ اللّه یؤیّد هذا الدین بالرجل الفاجر». وقوله: «إنّ اللّه یؤیّد هذا الدین بأقوام لا خلاق لهم» وقوله: «إن اللّه لیؤید الإسلام برجال ما هم من أهله» أخرج ذلک البخاری ومسلم والترمذی والطبرانی وغیرهم.

قال الشیخ عبدالرؤوف المناوی فی (فیض القدیر):

«إنّ اللّه لیؤید الدین. أی الدین المحمّدی، بدلیل قوله فی الخبر الآتی: إنّ اللّه یؤیّد هذا الدین بالرجل الفاجر، واللّام للعهد، والمعهود الرجل المذکور، أو للجنس.

ولا یعارضه خبر مسلم الآتی: إنّا لا نستعین بمشرک. إذ هو خاص بذلک الوقت، وحجة النسخ شهود صفوان بن أمیّة حنیناً مشرکاً.

قال ابن المنیر: فلا یتخیّل فی إمام أو سلطانٍ فاجر إذا حمی بیضة الإسلام أنّه مطروح فی الدّین لفجوره، فیجوز الخروج علیه وخلعه، لأنّ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۴

اللّه تعالی قد یؤیّد دینه وفجوره علی نفسه، فیجب الصّبر علیه وطاعته فی غیر إثم، ومنه جوّزوا الدّعاء للسّلطان بالنّصر والتأیید مع جوره.

قاله لمّا رآی فی غزوة خیبر رجلًا یدّعی الإسلام یقاتل شدیداً، هذا من أهل النّار، فخرج وقتل نفسه من شدّة وجعه، فذکره.

أو المراد الفاسق المجاهد فی سبیل اللّه.

طب عن عمر بن النّعمان بن مقرن بضمّ المیم وفتح القاف وشدّة الواو بالنّون، المزنی، قال ابن عبدالبر: له صحبة، وأبوه من جملة الصّحابة، قتل النّعمان شهیداً بوقعة نهاوند، سنة إحدی وعشرین، ولمّا جاء نعیه خرج عمر فنعاه علی المنبر وبکی.

وظاهر صنیع المصنّف أنّ هذا لا یوجد مخرجاً فی الصّحیحین، ولا أحدهما، وهو ذهول شنیع وسهو عجیب، فقد قال الحافظ العراقی: إنّه متّفق علیه من حدیث أبی هریرة، بلفظ: إنّ اللّه تعالی یؤید هذا الدّین بالرجل الفاجر وقال المناوی: رواه البخاری فی القدر وغزوة خیبر، ورواه مسلم من حدیث أبی هریرة مطولا قال:

شهدنا مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم حنیناً فقال لرجل ممّن یدّعی الإسلام: هذا من أهل النّار، فلمّا حضر القتال قاتل قتالًا شدیداً، فأصابته جراحة، فقیل: یا رسول اللّه الرّجل الّذی قتل آنفاً إنّه من أهل النار، قاتل الیوم قتالًا شدیداً، وقد مات فقال النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم:

فی النّار، فکاد بعض المسلمین أن یرتاب، فبینما هم کذلک إذ قیل إنّه لم یمت لکن به جرحاً شدیداً، فلمّا کان اللّیل لم یصبر علی الجراح فقتل نفسه، فاخبر النّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فقال: اللّه أکبر، أشهد أنّی عبداللّه ورسوله، ثمّ أمر بلالًا فنادی فی النّاس أنّه لا یدخل الجنّة إلّانفس مسلمة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۵

وإنّ اللّه یؤیّد هذا الدّین بالرّجل الفاجر.

وممّن رواه التّرمذی فی العلل عن أنس مرفوعاً، ثمّ ذکر أنّه سئل عنه البخاری فقال: حدیث حسن حدّثناه محمّد بن المثنّی انتهی.

فعزو المصنّف الحدیث للطبرانی وحده لا یرتضیه المحدّثون فضلًا عمّن یدّعی الإجتهاد» «۱».

وقال: «إنّ اللّه لیؤیّد، یقوّی وینصر، من الأید وهو القوة، کأنّه یأخذ معه بیده فی الشّیء الّذی یقوی فیه، وذکر الید مبالغة فی تحقّق الوقوع الإسلام برجال ما هم من أهله، أی من أهل الدّین لکونهم کفّاراً أو منافقین أو فجّاراً، علی نظام دبّره وقانون أحکمه فی الأزل، یکون سبباً لکفّ القوی عن الضّعیف، إبقاءً لهذا الوجود علی هذا النظام علی الحد الّذی حدّه.

وهذا یحتمل أنّه أراد به رجالًا فی زمنه، ویحتمل أنّه أخبر بما سیکون، فیکون من معجزاته، فإنّه إخبار عن غیب وقع.

والأوّل هو الملائم للسّبب الآتی، وقد یقال الأقرب الثّانی، لأنّ العبرة بعموم اللّفظ.

طب عن عمرو بن العاص، قال الهیثمی وفیه: عبدالرّحمان بن زیاد بن أنعم، هو ضعیف بغیر کذب فیه» «۲».

وقال الصالحی: «قال محمّد بن عمر: ذکر للنّبی صلّی اللّه علیه وسلّم أنّ رجلًا کان بحنین قاتل قتالًا شدیداً حتّی اشتدّت به الجراح، فقال: إنّه من أهل النّار، فارتاب بعض النّاس من ذلک، ووقع فی بعضهم ما اللّه

---

(۱) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۲۵۹.

(۲) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۲/ ۲۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۶

تعالی به أعلم، فلمّا آذته جراحته أخذ مشقصاً من کنانته فانتحر به، فأمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه بلالًا نادی: ألا لا یدخل الجنّة إلّامؤمن، إنّ اللّه تعالی یؤید هذا الدّین بالرّجل الفاجر» «۱».

وقال ابن حزم فی (المحلّی): «وقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم إنّه ینصر هذا الدّین بقوم لا خلاق لهم، کما أنا عبداللّه بن ربیع، نا محمّد بن معاویة، نا أحمد بن شعیب، أخبرنی عمران بن بکار بن راشد أبو الیمان، أخبرنا شعیب هو ابن أبی حمزة، عن الزّهری، أخبرنی سعید بن المسیّب أنّ أبا هریرة قال قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: إنّ اللّه یؤیّد هذا الدّین بالرّجل الفاجر.

ونا عبداللّه بن ربيع، نا محمّد بن معاوية، نا أحمد بن شعيب، أخبرنا محمّد بن سهل بن عسكر، نا عبدالرزّاق، أخبرنا رباح بن زيد، عن معمر بن راشد، عن أيّوب السّختيانى، عن أبى قلابة، عن أنس بن مالك قال قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم إنّ اللّه ليؤيّد هذا الدّين بأقوام لا خلاق لهم».

وقال الغزالى: «فإن قلت: فى الرّخصة فى المناظرة فائدة، وهى ترغيب النّاس فى طلب العلم، إذ لولا حبّ الرّياسة لا ندرس العلم، فقد صدقت فيما ذكرته من وجه، ولكنّه غير مفيد، إذ لولا الوعد بالكرة والصولجان واللّعب بالعصافير ما رغب الصّبيان فى المكتب، وذلك لا يدلّ على أن الرغبة فيه محمودة، ولولا حُبّ الرياسة لا ندرس العلم لا يدلّ ذلك على أنّ طالب الرّياسة ناج من الفتن، بل هو من الّذين قال فيهم النّبىّ

---

(۱) سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد ۵/ ۳۳۳.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۷

صلّى اللّه عليه وسلّم: إنّ اللّه تعالى يؤيّد هذا الدّين بأقوام لا خلاق لهم، قال صلّى اللّه عليه وسلّم: إنّ اللّه تعالى يؤيّد هذا الدّين بالرّجل الفاجر.

فطالب الرياسة فى نفسه هالك، وقد يصلح بسببه غيره إن كان يدعو إلى ترك الدّنيا، وذلك فيمن كان حاله فى ظاهر الأمر حال علماء السّلف، ولكنّه يضمر قصد الجاه، ومثاله مثال الشّمع الّذى يحترق فى نفسه ويستضئ به غيره، فصلاح غيره فى هلاكه، وأمّا إذا كان يدعو إلى طلب الدنيا فمثاله مثال النّار المحرقة تأكل نفسها وغيرها.

فالعلماء ثلاثة، إمّا مهلك نفسه وغيره، وهم المصرّحون بطلب الدّنيا والمقبلون عليها، وإمّا مسعد نفسه وغيره، وهم الدّاعون إلى اللّه عزّوجلّ المعرضون عن الدّنيا ظاهراً وباطناً، وإمّا مهلك نفسه ومسعد غيره، وهو الّذى يدعو إلى الآخرة وقد رفض الدّنيا فى ظاهره وقصده فى البواطن إقبال الخلق وإقامة الجاه الخ» «۱».

بل لقد زعم (الدهلوى) فى كتاب (التحفة) أنّ مجرَّد وقوع الفتح فى خيبر على يد على عليه السلام، لا يوجب له فضيلةً وعظمة «۲».

فإذا كان فتح خيبر لا يوجب فضيلةً لعلى، فهل يكون فى فتح الشام فى عصر الشيخين فضيلة لهما؟

وقال الواقدى:

«لقد بلغنى أنّ أبا بكر الصدّيق رضى اللّه عنه كان يخرج كلّ يوم إلى ظاهر المدينة يتجسّس الأخبار، فبينما هو كذلك إذ قدم عليه عبدالرّحمان بن حميد الجمحى، فلمّا أشرف عليهم تسابقت إليه الصّحابة وقالوا: من

---

(۱) إحياء العلوم ۴/ ۴۳۳.

(۲) التحفة الإثنا عشرية: ۲۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۸

أين؟ فقال: من الشّام، فبشّروا الصدّيق بذلك، وأنّ اللّه قد نصر المسلمين، فسجد للّه شكراً، فأقبل عبدالرّحمان وقال: السّلام عليك يا خليفة رسول اللّه، إرفع رأسك فقد أقرّ اللّه عينك بالمسلمين، فرفع أبو بكر رضى اللّه عنه رأسه وسلّم إليه الكتاب، وكان بخط أبى عبيدة رضى اللّه عنه، فقرأ أبو بكر الكتاب سرّاً، فلمّا فهم ما فيه قرأه على النّاس جهراً، وتزاحم النّاس وشاع الخبر فى المدينة. قال: فأتى النّاس يهرعون إلى باب المسجد، فقرأه أبو بكر رضى اللّه عنه ثالثةً.

قال: وتسامع النّاس من أهل المدينة بما فتح اللّه على أيدى المسلمين وما ملكوا من الأموال، فتبايعوا للخروج رغبة فى الثّواب وسكنى الشام.

وبلغت الأخبار إلى أهل مكّة، فأقبل المدينة من أهل مكّة عظماؤهم وأكابرهم بالخيل والحديد والبأس الشّديد، على أوائلهم أبو سفيان صخر بن حرب، والعيداق بن هاشم، ونظراؤهم، فأقبلوا يستأذنون أبا بكر فی الخروج إلى الشام، ذكّره عمر بن الخطاب خروجهم إلى الشّام وقال لأبی بكر: إنّ هؤلاء القوم لنا فی قلوبهم طرائد وحقائد، والحمد للّهالّذی كانت كلمة اللّه هی العليا وكلمتهم هی السّفلی، وهم على كفر، وأرادوا أن يطفئوا نور اللّه بأفواههم ويأبى اللّه إلّاأن يتمّ نوره، ونحن نقول إذ ذاك: ليس مع اللّه آلهة اخرى، وهم يقولون إنّ معه آلهة اخرى، فلمّا أن أعزّ اللّه ديننا ونصر شريعتنا أسلموا خوفاً للسّيف، ولمّا سمعوا أنّ جند اللّه قد نصروا على الرّوم أتونا لنبعث بهم إلى الأعداء، ليقاسموا السابقين المهاجرين والأنصار، والصّواب أن لا ننفذهم. فقال أبو بكر رضی اللّه عنه: إنّی لا أخالف لك قولًا ولا أعصی لك أمراً.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۳۹۹

قال: وبلغ أهل مكّة ما تكلّم به عمر، فأقبلوا بأجمعهم إلى أبی بكر الصدّيق رضی اللّه عنه إلى المسجد، فوجدوا حوله جماعة من المسلمين وهم يتذاكرون ما فتح اللّه على المسلمين، وما أظهرهم على المشركين، وعلیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه عن يمينه وعمر بن الخطّاب عن يساره، والنّاس حوله، فأقبلت قريش إلى أبی بكر الصديق رضی اللّه عنه، فسلّموا عليه وجلسوا بين يديه، وتقاولوا من يكون أوّلهم كلاماً.

فكان أوّل من تكلّم أبو سفيان صخر بن حرب، أقبل على عمر بن الخطاب وقال: يا عمر قد كنت لنا مبغضا فی الجاهليّة وقالياً وكنت تحدّ علينا ونحد عليك، فلمّا هدانا اللّه إلى الإسلام هدم لك ما فی قلوبنا، لأنّ الإيمان هدم الشرك والبغيضة والكياد، وأنت تعلم بعد اليوم تشنانا وتبغّضنا، ألسنا إخوانكم فی الإسلام وبنی أبيكم فی النّسب؟ فما هذه العداوة منك إلينا يا بن الخطّاب قديماً وحديثاً؟ إمّا أن تغسل ما بقلبك لنا من الحقد والتباغض، وإنّا نعلم أنّك أفضل منّا وأسبق فی الإيمان والجهاد، ونحن بذلك عارفون وله غير منكرين.

فسكت عمر بن الخطّاب واستحيى حتّى كلّله العرق ثمّ قال: وأيم اللّه ما أردت بقولی إلّاانفصال الشرّ وحقن الدّماء، لأنّ حميّة الجاهليّة فی رؤوسكم وأنتم تطاولون فی نسبتكم على من سبقكم فی الإسلام. فقال أبو سفيان: أنا اشهدكم واشهد خليفة رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أنّی قد حبست نفسی فی سبيل اللّه، وكذلك تكلّم سادات مكّة، فرضی الإمام عمر بن الخطاب رضی اللّه عنه، وقال أبو بكر: اللّهمّ بلّغهم أفضل ما يؤمنون، وآجرهم بأحسن ما يعملون، وارزقهم النّصر على عدوّهم ولا تمكّنهم من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۰

نواصيهم» «۱».

فإذا كان خروج الصحابة من مكة إلى المدينة للاستيذان وذهابهم إلى الجهاد، غير مقبول لدى عمر بن الخطاب، فكيف يكون جهودهم وفتحهم مقبولًا لدى الإمامية؟

هذا كلّه بالنسبة إلى جهاد الشيخين.

وأمّا دعوى قيامهما بترويج أحكام الشرع، وإصلاح أمور الأمّة، فبغضّ النّظر عن إخراجه ثالثهما من البحث- كان الأحرى (بالدهلوی) أنْ لا- يتطرّق إلى مثل هذا، لأنّ لازم هذا الكلام سلب ما ذكر عن على عليه السلام، وكلّ ذلك ينافی الواقع ويصادم الحقيقة، فإنّ رجوع الشيخين وبالأخص الثانی منهما- إلى على عليه السلام فی المعضلات، والمسائل المشكلة، ممّا اشتهر وأذعن به المخالفون، فكثيراً ما قال عمر بن الخطاب: «لولا على لهلك عمر» وطالما قال: «قضية ولا أبا حسن لها» ولقد شاع عنه وذاع قوله: «أعوذ باللّه من معضلةٍ ليس لها أبو الحسن».

هذا، على أنّ الشيعة الإمامية لا- تعتقد بخلافتهما. وهذا يقتضی أنّ كلّما قام به الشيخان من جهادٍ وترويج وإصلاح، كما يدّعی (الدهلوی)، كان تصرّفاً غير جائز لا يُستحقُّ المدحُ عليه.

قوله:

وظهر من الأمير ما يتعلّق بالأولياء، من تعليم الطريقة...

---

(۱) فتوح الشام ۱/ ۶۷ مع اختلاف فی بعض الأسامی والألفاظ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۱

أقول:

نقل (الدهلوی) هذا عن بعض الصوفيّة، إلّاأنّه زعم وجوده فی الروايات، کی لا يرد عليه أنّه خالف والده الّذی فضّل الشيخين فی (قرّة العينين) فی تعليم الطريقة، والحثّ علی المثل الخلقية الکريمة، وترهيب الناس عن الصّفات الرّديئة السيّئة.

الإستدلال علی وجود الملکات بالأفعال الصادرة عنها ... ص: ۴۰۱

قوله:

وفی حکم العقل أنّه يستدلُّ علی وجود الملکات النفسانيّة بصدور الأفعال المختصة بتلک الملکات.

أقول:

هذا صحيح، فلننظر إلی الأفعال الصادرة عن الشيخين، لنهتدی بها إلی الملکات النفسانيّة الموجودة فيهما، فهل صدرت منهما أفعال الأنبياء کی يستدلّ علی وجود الملکات النبوية فيهما؟ إن کان (الدهلوی) يدّعی ذلک فعليه الإثبات، ودونه خرط القتاد.

قوله:

فمثلًا: يستدل من ثبات الشخص فی مختلف المعارک فی مقابلة الأقران ووقع الرماح والسيوف علی شجاعته النفسانيّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۲

أقول:

نعم، ولکن قد علم الکلّ عدم ثبات الشيخين- والثالث- فی المعارک والغزوات، وقد أصبح فرارهما من القضايا الضروريّة الّتی علم بها حتّی ربّات الخدور فضلًا عن الرجال، بل تضرب بفرارهما عن ميادين القتال الأمثال علی مدی الأجيال...

قوله:

وکذلک الحال فی الحب والبغض والخوف والرجاء وغيرهما...

أقول:

نعم، لقد قاما بأعمال تکشف عن حقائق أحوالهما، ودلّت قضاياهم مع أهل بيت الرّسول صلّی اللّه عليه وآله وسلّم علی بغضهما له ولهم، وحبّهما للجاه والرئاسة الدنيويّة...

إلّا أنّ ما ذکره (الدهلوی) هنا يتنافی مع قوله فی بعض المواضع الأخری بأنّ العزم والنيّة من الأمور القلبيّة، فلا يمکن لأحدٍ أن يطّلع علی ذلک سوی اللّه عزّوجلّ...

قال هذا فی الجواب عن أحد مطاعن عمر بن الخطّاب ... ألا وهو جلبه للنار لإحراق باب دار فاطمة الزهراء سلام اللّه عليها ... فحمل (الدهلوی) فعلة عمر هذه علی محض التّهديد، وأنّه لم يکن لينفّذ ما قاله...

لکنّ الصحيح ما ذکره هنا، فإنّ النداء بالنار، وجمع الناس علی باب

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۳

الدّار، وغير ذلک من القرائن والآثار ... ينبیء عن عزمه الباطنی وقصده الواقعی...

قوله:

فمن هـذا الطريق أيضـاً يتوصـل إلى الكمالات الباطنيـة فى الأشـخاص ليعرف أنّهـا من جنس كمالات الأنبيـاء أو من جنس كمالات الأولياء.

أقول:

هذا أيضاً ينافى ما ذكره فى مواضع عديدة، وهو الّذى أشرنا إليه قريباً.

الاستدلال بحديث صحيح مع حمله على معنى باطل ... ص: ۴۰۳

قوله:

وقد دلَّ على هذه التفرقة حديث رواه الشيعة فى كتبهم، وهو قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم...

أقول:

دعوى دلالـة هـذا الحديث الشـريف على التفريق بين من حمل الصـفات النبوية الباطنية، ومن حمل الصـفات الولويّة الباطنيّة، فى غاية الوهن والسـقوط، لوضوح دلالة الحديث على عكس هذه الدعوى، فإنّ مفاد هذا الحديث هو المساواة بين حرب النّبىّ صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم،

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۴

وحرب مولانا على عليه السلام، فإنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم شبّه حرب على حربه، وقد تقدّم أنّ التشبيه يفيد المساواة.

فحاصل معنى الحديث هو: إنّه كما أنّ حرب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم كفر، فكذلك حرب على كفر، وكما أنّ النبىّ قاتل لإعلاء كلمة اللَّه، فعلى كذلك قاتل لإعلاء كلمة اللَّه، فمن حارب عليّاً فهو كافر كمن حارب النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

فيكون الإمام عليه السلام حائزاً للكمالات النبويّة، وأنّه قام بما قام به النبىّ، فناسب أنْ يكون زمن خلافته قطعة من زمن نبوة النبى.

ولقد اعترف رشـيد الدين الدهلوى فى (الإيضاح) بأنّ أمير المؤمنين عليه السلام، إنّما خاض الحروب، وقاتل أشدّ القتال، لإعلاء كلمة اللَّه ودينه، وفى سبيل اللَّه سبحانه وتعالى.

قوله:

لأنّ مقاتلات الشيخين كانت كلّها على تنزيل القرآن...

أقول:

ثبت العرش ثمّ انقش...

فإنّ كون مقاتلات الشـيخين على تنزيل القرآن فرع لوقوعها منهما، وقـد علم الكلّ من غير خلاف بأنّه لم يكن منهما على عصـر النبىّ إلّا الهزيمـة والفرار، وأمّا بعـده، فلم يرو حضور أحـد منهما- وكـذا ثالثهما- حرباً من الحروب، ولا شـهدا واقعـةً من الوقائع، فضـلًا عن الجهاد والقتال.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۵

وإذا كان مجرّد الإعـداد، وحثّ الناس على الجهاد ... جهاداً ومقاتلـةً ونصـرة للـدين، وترويجاً للإسـلام ... فقد مرَّ أنّ النبىّ صـلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يقول: إنّ اللَّه لينصر هذا الدين ولو بالرجل الكافر.

ولقـد بُين فى محلّه من هـذه الموسوعـة، أنّ قتـال الخلفـاء- على فرض ثبوته ووقوعه- لم يكن لا على التنزيل ولا على التأويل، وذلك لقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فيما أخرجه النسائى والحاكم وغيرهما:

«إنّ منكم من يقاتل على تأويل القرآن، كما قاتلت على تنزيله.

فقال أبو بكر: هو أنا يا رسول اللّه؟

قال صلّى اللّه عليه وسلّم: لا.

فقال عمر: هو أنا يا رسول اللّه؟

فقال: لا.

ولكنْ خاصف النعل» «۱».

فلو كان قتالهما- على فرض كونه- على تنزيل القرآن أو تأويله، لما قال فی جوابهما: لا.

إنّ المقاتلة على التأويل- كما قاتل هو على التنزيل- مختصّة بأمير المؤمنين عليه السلام، الّذی كان يخصف نعل النبیّ فی ذلك الوقت، مع أنّه عليه السلام لم يسأل النبیّ كما سألاه.

قوله:

فكأنّ عهدهما من بقية زمان النبوّة.

---

(۱) الخصائص: ۱۱۲ ح ۱۵۰، المستدرك ۳/ ۱۳۲ ح ۴۶۲۱، مسند أحمد ۳/ ۳۳، صادر أخرى كثيرة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۶

أقول:

هذا تنزّل من (الدهلوی) عما ادّعاه من كون الشيخين حاملين لصفات النبوّة، وإن لم يرد التنزّل عن ذلك بقوله «فكأنّما»، ... بل أراد المساواة، فقد سبق منه إنكار فهم المساواة من التشبيه.

ولقد كان الأحرى (بالدهلوی) أنْ يثبت أوّلًا: وقوع مقاتلات من الشيخين على تنزيل القرآن، وبرضیً من النبیّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، ثمّ يقول: إنّ زمان الشيخين امتداد لزمان النبی.

ولو كان مجرّد وقوع الفتح فی عصر أحدٍ دليلًا لأنّ يكون زمانه امتداداً لزمان النبیّ وعصر النبوّة، كان اللازم أن يكون زمن معاوية ويزيد، ومن بعدهما من السلاطين، الذين فتحت البلاد فی أيّامهم، امتداداً لأيام النبوّة، واللازم باطل قطعاً وبالإجماع، فالملزوم مثله.

قوله:

وزمن خلافة الأمير كان مبدءً لدورة الولاية.

أقول:

قد أراد (الدهلوی) بهذا الكلام نفی الكمالات النبويّة من على عليه السلام، ثمّ تخديع الإماميّة بأن زمان الإمام عصره وأيّامه هی أيّام ولايةٍ وإمامة، لكن الإماميّة لا تنخدع بذلك، وترى ثبوت جميع الكمالات النبويّة لعلی عليه السلام ووجودها فيه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۷

الإستدلال بانتهاء سلاسل الصّوفية إلى الإمام ... ص: ۴۰۷

قوله:

ولهذا جعله شيوخ الطريقة وأرباب المعرفة والحقيقة فاتح باب الولاية...

أقول:

قد عرفت أنّ جملة من أكابر أهل السنّة، الذين يعتقدون بكونهم شيوخ التصوف والعرفان، قد أثبتوا لأمير المؤمنين عليه السلام جميع ما ثبت لنبيّنا صلّى اللّه عليه وآله وسلّم والأنبياء السابقين، من كمالات النبوّة والولاية معاً، ولا يتجاسر على نفی ذلك إلّاالناصبی

المعاند البغيض.

أضف إلى ذلك قول السيّد على الهمدانى بشرح شعر ابن الفارض:

«لها البدر كأس وهى شمس يديرها هلال وكم يبدو إذا مزجت نجم»

قال: «المراد من البدر هو الروح المحمّدية ... ومن الهلال: على، وهو ساقى كؤوس شراب حبّ اللَّه، وموصل عطاشى الآمال إلى وصال اللَّه، فإنّه الّذى ورد فى حقّه: أنا مدينة العلم وعلى بابها.

وبما أنّ الهلال لا يختلف عن البدر، بل هو جزء منه، فقد كان لسيّد الأولياء ما كان لسيّد الأنبياء، ففى الحديث: خلقت أنا وعلى من نور واحد، على منّى وأنا منه، ومن امتزاج أحكام الشرائع المصطفويّة، وأعلام الحقائق المرتضويّة، ظهرت نجوم مشارب أذواق أعيان الأولياء، وذاك قول

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۸

سيّد الأنبياء بحقّ سيّد الأصفياء: أنا وأنت أبوا هذه الأُمّة، فإنّه إشارة إلى هذا المعنى، لأنّه منبع أسرار معارف التوحيد، ومطلع أنوار معالم التحقيق.

وإنّ حصول كمال درجات الأسرار لجميع أهل الكشف والشهود، إنّما كان ولا يزال وسيكون من ينبوع هدايته، إذ قال: أنا المنذر وبك يا على يهتدى المهتدون.

وإذا انكشف لك هذا السرّ فاعلم بأنّ طوالع أنوار الحقائق لكلّ وليّ من الأولياء، إنّما هى مقتبسة من مشكاة ولاية على، وإنّه مع وجود الإمام الهادى فلا يتّبع غيره إلّاأحول العينين».

وكذا قال اللّاهيجى النوربخشى فى (شرح گلشن راز).

والهمدانى واللاهيجى من أعلام الصوفية كما هو معروف.

قوله:

ومن هنا، فإنَّ سلاسل جميع فرق أولياء اللَّه تنتهى إليه.

أقول:

هذا إعتراف من (الدهلوى) بأحد مقامات أمير المؤمنين عليه السلام، وبجانبٍ من كمالاته المختصة به، وإن كان غرضه من هذا الكلام نفى وجود صفات الأنبياء فيه، عليه وعليهم السلام.

بل قد ذكر (الدهلوى) فى موضع من كتابه (التحفة) بأنّ مقام الولاية والإمامة فى الطريقة أفضل من كلّ مقام، فقد ذكر فى الباب الثانى منه، فى المكيدة الخامسة والثمانين من المكائد، ما تعريبه: «المكيدة الخامسة والثمانون: إفتراؤهم على أهل السنّة والجماعة بأنَّهم يختارون مذهب أبى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۰۹

حنيفة، ومذهب الشافعى، ومذهب مالك، ومذهب أحمد ويتركون مذهب الأئمّة، على أنّ الأئمّة أحقّ وأولى بالاتّباع لوجوه:

أحدها: إنّ الأئمّة بضعة الرسول، وقد تربّوا فى حجره، وتعلّموا الأحكام الشرعيّة منذ الصغر، وقد اشتهر المثل: أهل البيت أدرى بما فيه.

والثانى: الأمر باتّباعهم فى الحديث الصحيح المعتبر عند أهل السنّة كذلك، وهو قوله صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّى تارك فيكم الثقلين ما إن تمسّكتم بهما لن تضلّوا بعدى: كتاب اللَّه وعترتى أهل بيتى.

وقال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: مثل أهل بيتى فيكم كمثل سفينة نوح من ركبها نجى ومن تخلّف عنهما غرق.

والثالث: وقوع الإتّفاق بين السنّة والشيعة على عظمة أهل البيت وعلمهم وتقواهم وزهدهم، وأما غيرهم فقد وقع الاختلاف فيه، ولا ريب فى أولويّة من اتّفق عليه فى الصفات المذكورة بالإتّباع ممّن اختلف فيه.

والجواب على هذه المكيدة هو: إنّ الإمام نائب عن النبيّ، والنائب عن النبيّ ليس بصاحب مذهب، بل هو صاحب الشريعة، لأنّ المذهب طريق فهم الأحكام، حيث يقرّر صاحب المذهب قواعد عقليّة يستنبط منها المسائل الشرعية، ولذلك يحتمل الخطأ والصوّاب فيه.

أمّا الإمام فهو معصوم من الخطأ، وحكمه حكم النبيّ، فلا يصحّ نسبة مذهب إليه، ومن هنا ينسب المذهب إلى غير اللّه وجبريل والملائكة والأنبياء، بل لا ينسب إلى فقهاء الصحابة وهم أفضل من أبى حنيفة والشافعى عند أهل السنّة...

وفى الحقيقة: إنّ الحكمة من نصب الإمام هو إصلاح الأرض، وإزالة الفساد عنها، فيكمّل الإمام موارد النقص فى الفنون، ويترك ما صحّ منها

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۰

على صحّته، لئلّا يلزم تحصيل الحاصل، وإهمال الأمور الضرورية.

فقام الأئمّة فى أيّامهم بأهم الامور، وهو وضع مقدّمات السّلوك والطريقة، ووضعوا القيام بامور الشّريعة على عواتق الصحابة، وتوجّهوا نحو العبادة والرياضة، وتزكية الباطن، وقراءة الأذكار والأدعية والصلوات، وتهذيب الأخلاق، وتعليم أسرار السّلوك، وإرشاد النّاس إلى الحقائق ومعارف الكتاب والسنّة، وآثروا العزلة والخلوة» «... ۱».

فكلام (الدهلوى) صريح فى أنّ هداية الناس إلى الحقائق الباطنيّة، وإرشادهم إلى المعارف المعنويّة، أهم من استنباط الأحكام الشرعيّة، وبيان الوظائف الظاهريّة...

ولا ريب فى أنّ من يقوم بالأمر الأفضل، أفضل ممّن لا يقدر على ذلك الأمر فيشتغل بغيره ... فهذه جهة.

ومن جهةٍ اخرى: صرّح (الدهلوى) بأنّ حكم أئمّة أهل البيت حكم النبيّ، وأنّهم معصومون كالنّبيّ ... ولا ريب فى استلزام ذلك الأفضليّة من غير المعصوم.

ومن جهةٍ ثالثة: ذكر (الدهلوى) فى (تفسيره) أنّ أئمّة أهل البيت ساووا جدّهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى العصمة والحفظ والفتوّة والسّماحة، وبأنّهم المظاهر الكاملة لصفات النّبيّ، وهذا هو السرّ فى انتهاء جميع سلاسل أولياء اللّه إليهم...

ذكر هذا الكلام بتفسير قوله تعالى: «وحملناكم فى الجارية» «۲»

من سورة الحاقّة...

---

(۱) التحفة الإثنا عشرية: ۷۲.

(۲) الحاقة ۶۹: ۱۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۱

دعوى والد الدهلوى انتهاء السلاسل إلى الشيخين ... ص: ۴۱۱

فهذه كلمات (الدّهلوى) فى موارد مختلفة من بحوثه، ولكن هل تعلم بأنَّ هذه الكلمات بمثابة الردّ الصريح لكلمات والده؟!

إنّ والده زعم أنّ الشّيخين هما المرجع لأولياء اللّه، وأنّهما المؤسّسان لأُصول الطريقة والسّلوك، وأنّ أبا بكر هو أوّل صوفىّ، وهو محيى طريقة الصوفيّة ... إلى غير ذلك ممّا قال فى كتابه (قرّة العينين).

لقد بالغ والد (الدهلوى) فى الاستدلال على هذه المزاعم، لكن عبارات ولده جعلتها كهشيم تذروه الرّياح...

إنكار ابن تيميّة انتهاء السلاسل إلى على ... ص: ۴۱۱

ولیس ولی اللّه الدهلوی أوّل من نفی عن أمیر المؤمنین علیه السلام علم الطریقة، بالإضافة إلی نفیه عنه علم الشریعة، فلقد سبقه ابن تیمیّة فی هذا المضمار، حیث قال فی جواب قول العلّامة الحلّی رحمه اللّه: «أمّا علم الطریقة فإلیه منسوب، فإنّ الصوفیّة کلّهم یسندون الخرقة إلیه» قال ابن تیمیة:

«والجواب

أنْ یقال أوّلًا: أمّا أهل المعرفة وحقائق الإیمان، المشهورون فی الأُمّة بلسان الصّدق، فکلّهم متّفقون علی تقدیم أبی بکر، وأنّه أعظم الامّة فی الحقائق الإیمانیّة والأحوال العرفانیة، وأین من یقدّمونه فی الحقائق التی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۲

هی أفضل الامور عندهم إلی من ینسب إلیه لباس الخرقة؟ فقد ثبت فی الصحیحین عن النبیّ صلّی للّه‌علیه وسلّم أنه قال: «إنّ اللّه لا ینظر إلی صورکم وأموالکم، وإنّما ینظر إلی قلوبکم وأعمالکم» فأین حقائق القلوب من لباس الأبدان؟

ویقال ثانیاً: الخرق متعددة، أشهرها خرقتان، خرقة إلی عمر، وخرقة إلی علی، فخرقة عم إسنادان، إسناد إلی أویس القرنی، وإسناد إلی أبی مسلم الخولانی. وأمّا الخرقة المنسوبة إلی علی، فإسنادها إلی الحسن البصری، والمتأخّرون یصلونها بمعروف الکرخی، فإنّ الجنید [رضی اللّه عنه صحب السری [السقطی ، والسّری صحب معروفاً الکرخی بلا ریب.

وأمّا الإسناد من جهة معروف فمنقطع، فتارة یقولون: إنّ معروفاً صحب علی بن موسی الرضا، وهذا باطل قطعاً، لم یذکره المصنّفون لأخبار معروف، بالإسناد الثابت المتّصل، کأبی نعیم، وأبی الفرج ابن الجوزی، فی کتابه الّذی صنّفه فی فضائل معروف. ومعروف کان منقطعاً فی الکرخ، وعلی بن موسی کان المأمون قد جعله ولیّ العهد بعده، وجعل شعاره لباس الخضرة، ثمّ رجع عن ذلک، وأعاد شعار السواد، ومعروف لم یکن ممّن یجتمع بعلی بن موسی، ولا نقل عنه ثقة أنّه اجتمع به، أو أخذ عنه شیئاً، بل ولا یعرف أنّه رآه، ولا کان معروف بوّابه، ولا أسلم علی یدیه، فهذا کلّه کذب.

وأمّا الإسناد الآخر فیقولون: إنّ معروفاً صحب داود الطائی، وهذا أیضاً لا أصل له، ولیس فی أخباره المعروفة ما یذکر فیها [أخذه عن داود الطائی شیئاً، وإنّما نقل عنه الأخذ عن بکر بن خنیس العابد الکوفی ، وفی إسناد الخرقة أیضاً أنّ داود الطائی صحب حبیباً العجمی، وهذا أیضاً لم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۳

یعرف له حقیقة، وفیها أنّ حبیباً العجمی صحب الحسن البصری، وهذا صحیح، فإنّ الحسن کان له أصحاب کثیرون، مثل أیوب السختیانی، ویونس بن عبید، وعبداللّه بن عون، ومحمّد بن واسع، ومالک بن دینار، وحبیب العجمی، وفرقد السنجی، وغیرهم من عباد [أهل البصرة.

وفیها: إنّ الحسن البصری صحب علیاً. وهذا باطل باتّفاق أهل المعرفة، فإنّهم متّفقون علی أنّ الحسن لم یجتمع بعلی، وإنّما أخذ عن أصحاب علی، أخذ عن الأحنف بن قیس، وقیس بن عباد، وغیرهما، عن علی. وهکذا رواه أهل الصحیح...

وقد کتبت أسانید الخرقة، لأنّه کان لنا فیها أسانید، فبیّنتها لیعرف الحق من الباطل.

ولهم إسناد ثالث بالخرقة المنسوبة إلی جابر، وهو [أیضاً] منقطع جداً.

وقد علم بالنقل المتواتر: إنّ الصّحابة لم یکونوا یلبسون مریدیهم خرقة، ولا یقصّون شعورهم، ولا التابعون [لهم بإحسان ، ولکن هذا فعله بعض مشایخ المشرق من المتأخّرین...

وکذا أصحاب معاذ بن جبل کانوا یأخذون عن عبداللّه بن مسعود وغیره، وکذلک أصحاب ابن عباس یأخذون عن ابن عمر وأبی هریرة وغیرهما، وکذلک أصحاب زید بن ثابت، یأخذون عن أبی هریرة وغیره.

وقد انتفع بکلٍّ منهم من نفعه اللّه به.

وكلّهم متّفقون على دينٍ واحـد، وطريقة واحدة، وسبيل واحد، يعبدون اللّه، ويطيعون رسوله محمّداً صـلّى اللّه عليه وسـلّم، ومن بلّغهم من الصادقين عن النبيّ شيئاً قبلوه، ومن فهّمهم من القرآن والسنّة ما دلّ عليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۴

القرآن والسنّة استفادوه، ومن دعاهم إلى الخير الّذى يحبّه اللّه والرّسول أجابوه.

ولم يكن أحـد منهم يجعل شـيخه ربّاً، يسـتغيث به كالإله الّذى يسأله، ويرغب إليه، ويعبده، ويتوكّل عليه، ويسـتغيث به حيّاً وميتاً، ولا كالنبيّ الّذى تجب طاعته فى كلّ ما أمر...

وأكثر المسلمين بالمشرق والمغرب، لم يأخذوا عن على شيئاً، فإنّه رضى اللّه عنه كان ساكناً بالمدينة.

وأهل المدينة لم يكونوا يحتاجون إليه، إلّاكما يحتاجون إلى نظائره، كعثمان فى مثل قصة شاورهم فيها عمر، ونحو ذلك.

ولمّا ذهب إلى الكوفة، كان أهل الكوفة قبل أنْ يأتيهم قد أخذوا الدّين عن سعد بن أبى وقّاص، و [عبداللّه بن مسعود، وحذيفة [بن اليمان ، وعمّار [بن ياسر]، وأبى موسى [الأشعرى ، وغيرهم، ممّن أرسله إلى الكوفة.

وأهل البصرة أخذوا الدين عن عمران بن حصين، وأبى بكر، وعبد الرحمن بن سمرة، وأنس [بن مالك ، وغيرهم من الصحابة.

وأهل الشام أخذوا الدّين عن معاذ بن جبل، وعبادة بن الصامت، وأبى الدرداء، وبلال [بن رباح ، وغيرهم من الصّحابة.

والعبّاد، والزهّاد، من أهل هـذه البلاد، أخذوا الدين عمّن شاهدوه من الصـحابة، فكيف يجوز أن يقال: إنّ طريق أهل الزهد والتصوف متّصـل به دون غيره؟ وهـذه كتب الزهـد، مثـل الزهـد للإمـام أحمـد بن حنبل، والزهـد ل [عبـداللّه بن المبارك، و [الزهـد] لوكيع بن الجراح، و [الزهد] لهنّاد بن السرى، ومثل كتب أخبار الزهّاد، كحلية الأولياء، وصفوة الصفوة، وغير

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۵

ذلـك، فيهـا من أخبـار الصـحابة والتـابعين، امور كثيرة، وليس الّذى فيهـا لعلى أكثر ممّا فيها لأبى بكر، وعمر، ومعاذ [بن جبل ، وابن مسعود، وابى بن كعب، وأبى ذر، وأبى الدرداء، وأبى امامة، وأمثالهم من الصّحابة» «۱».

وهذه العبارة- وإن أبطلها (الدّهلوى) فى كلامه الّذى نص فيه على انتهاء جميع السـلاسل والطرق إلى أمير المؤمنين عليه السـلام، وفيه غنىً وكفاية- تشـتمل على هفوات كثيرة، بل لقد وصف ابن تيميّة من يقدّم الإمام عليه السلام على أبى بكر فى علم الباطن بالملاحدة وقال:

«والملاحدة المنتسبون إلى التصوّف، كابن سبعين، وابن عربى، والتلمسانى، وأمثالهم، وإنْ كانوا يعظّمون الخلفاء الثلاثة، فهم يميلون إلى التشيّع، وعامّتهم يفضّلون عليّاً على أبى بكر، إمّا مطلقاً، وإمّا فى علم الباطن، كما فعل ذلك أبو الحسن الجزلى وطائفة من نمطه، فاشترك جنس الملحدين فى التشيّع».

فكأن ابن تيميّة ينسب (الدهلوى) الّذى نصَّ على انتهاء السلاسل إلى الإمام عليه السلام- بعد إنكار الكلمات النبويّة ونفيها عنه- تخديعاً للعوام، إلى الرّفض والإلحاد!! بالإضافة إلى ما تقدَّم من مخالفة (الدهلوى) لوالده، مع اعتقاده فيه أشدّ الاعتقاد!!

ردّ المولوى حسن زمان على ابن تيميّة ووالد الدهلوى ... ص: ۴۱۵

ولقد أحسن العلّامة المولوى حسن زمان، فى الردّ على كلمات ابن

---

(۱) منهاج السنة ۸/ ۴۳- ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۶

تيميّة وأجاد، فمن المناسب نقل كلامه- فى (القول المستحسن فى فخر الحسن)- بطوله حيث قال:

«وصل- لمّا تمّ الكلام فی المرام، من تحقيق الإتّصال بالإمكان، الذی كاد أن يكون وجوباً، واللقاء والسّماع وذكر ما تيسّر من عداد من أثبته من الأئمّة الحفّاظ، والمحدّثين الأيقاظ، رضی اللَّه عنهم، فأراد محمّد المشتهر بفخر الدين أنْ يشير إلى اناس ينكرونه، فقد وجد بعد التفتيش والفحص شرذمة من المتقدّمة، وفرقة من المتأخّرة.

فمن الاولى: من يقول: لم يثبت سماعه منه، أی عنده.

قال السيوطی فی زاد المسير: الحفاظ مختلفون فی سماع الحسن البصری من علی رضی اللَّه تعالى عنهما، فمنهم من لم يثبته كالبخاری، ويحيى ابن معين.

ونقل فی إتحاف الفرقة عن ابن حجر فی تهذيب التهذيب: قال يحيى بن معين: لم يسمع الحسن من علی بن أبی طالب، قيل: لم يسمع من عثمان، قال: يقولون عنه: رأيت عثمان قام خطيباً. وقال غير واحد: لم يسمع من علی رضی اللَّه عنه انتهى. وسئل أبو زرعة: هل سمع الحسن أحداً من البدريين؟ قال: رآهم رؤية، رأى عثمان وعليّاً، فقيل: سمع منهما شيئاً؟ قال: لا. وقال البزار: روى عن علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنهما ولم يسمع منه، وبينهما قيس بن عباد وابن الكوا. ولم يثبت له سماع من أحدٍ من أهل بدر.

قلت: قد صحَّ عند سائر أئمّة الشأن، بوجوهٍ ثابتة، سماعه من عثمان زمان اجتماعهما هما وعلی، فی مكانٍ، وكذا اجتمع بالمرتضى بعده إلى مدة، فقد سمع منه علوماً جمّة لا محالة، كما مضى فی المقدمة، وكفى ردّاً

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۷

علی ابن معين وموافقيه، برواية صاحبه أبی يعلى الصحيحة علی شرطه، وتشديد هؤلاء العلماء فی الأسانيد، واعتمادهم علی استقرائهم، معلوم لا يحتاج إلى بيان.

قال الذهبی، فی فصل ذكره بعد تصنيف الميزان- عقب نقل كلام ابن معين فی الإمام الشافعی- فقد آذى ابن معين نفسه بذلك، ولم يلتفت أحد إلى كلامه فی الشافعی، ولا إلى كلامه فی جماعة من الأثبات. إنتهى.

وكذا كلام البخاری فی الأئمّة، كشيخنا عبدالواحد، وفقيهنا أبی حنيفة.

والبزّار- قال أبو أحمد الحاكم-: يخطیء فی الإسناد والمتن، جرحه النّسائی. وقال حمزة السهمی عن الدارقطنی: كان ثقة يخطیء كثيراً ويتّكل علی حفظه. وقال أبو الشيخ عقب الثناء عليه: وغرائب حديثه وما ينفرد به كثير.

ومع هذا كلّه فكيف يقبل نفيهم مطلقاً، سيّما وقد عارضه أثبات الأثبات، بالحجج البيّنات.

ومنها- من يقول: لا- نعرف ولا- نعلم سماع الحسن من علی كرّم اللَّه وجهه. كالترمذی. فلا- يلزم من عدم ثبوته عندهم، أو عدم معرفتهم، عدمه فی الوجود، فهم فيه معذورون.

ومن الاخرى: من يسلك طريقة المتعصّبة، فيقول مجازفةً من غير استقراء وتتبّع أقوال الأفاضل: إنّ الاجتماع والسّماع كليهما باطل، باتفاق الأماثل. منهم: اعجوبة وقته ابن تيميّة الحنبلی، غفر اللَّه له، ونحى نحوه صاحب «القرة» «۱».

---

(۱) يعنی قرة العينين لولی اللَّه الدهلوی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۸

وقد قال شيخ الإسلام الإمام الحافظ أبو الفضل ابن حجر العسقلانی فی «الدرر الكامنة» فی ترجمته- بعد ذكر مناقبه ومثالبه: كالقول بحرمة زيارة قبر النبیّ صلّى اللَّه عليه وسلّم، وقد نحا نحوه صاحب القرة فی «الحجة» «۱»، فإنّه قال فی حديث: لا تشدّوا الرّحال، بعد ذكر الحكمة فيه من سدّ الفساد، والذريعة لعبادة غير اللَّه تعالى: والحق عندی: إنّ القبر، ومحلّ عبادة ولیّ من أولياء اللَّه تعالى، والطور، كلّ ذلك سواء فی النهی.

ثمّ لم يذكر فی المناسك شيئاً ممّا ثبت من أحاديث الزيارة النبويّة، على صاحبها الصّلاة والتحيّة، مع التزامه هنالك لذكر نحو ذلك،

فهو مع ابن تيميّة بلا ريبة، والعجب أنه مع هذا قال فى حديث زيارة القبور: كان نهى عنها، لأنّها تفتح باب العبادة لها، فلمّا استقرّت الاصول الإسلاميّة، واطمأنّت نفوسهم على تحريم العبادة لغير اللّه، أذن فيها. إنتهى.

وعدم صحّة إسلام على المرتضى، كرّم اللّه وجهه، لكونه صبيّاً، بل التدارك عليه، وعلى الذريّة الطاهرة، باعتراضات سخيفة مردودة، وقد نحى نحوه صاحب القرة، بتلويحات قريبة من التصريحات، وإشارات شبيهة بالعبارات، بأدنى تغيير ممّا للنواصب، مع ذكر على المرتضى كرّم اللّه وجهه، فى كلٍّ موضع منها بلفظ «المرتضى».

وكذا وضع فى كتابه: «إزالة الخفاء عن خلافة الخلفاء» أشياء تسمّيه إزالة الخلافة والهداية عن خاتم الخلافة وفاتح الولاية، لا نستبيح ذكر شىء منها.

والكتابان بين ظهرانى الناس الآن، وكفى ردّاً لما فيهما من هذا،

---

(۱) يعنى الحجة البالغة لولى اللّه الدهلوى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۱۹

بكلمات ولده صاحب «التحفة الإثنا عشرية» وغيره، نسأل اللّه السلامة والعصمة.

وأمّا تصحيح إسلام المرتضى وهو صغير، فقال الجاحظ: مستنبط من كونه أقرّ على ذلك. قال الشيخ قاسم بن قطلوبغا الحنفى فى تخريج أحاديث الاختيار: أوضح من هذا ما روى ابن سعد فى الطبقات: أنا إسماعيل بن أبى أويس، ثنى أبى، عن الحسن بن زيد بن الحسن بن على بن أبى طالب: إنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم دعا عليّاً إلى الإسلام وهو ابن تسع سنين، ويقال: دون التسع، ولم يعبد وثناً قط لصغره. إنتهى.

قال: فلو لم يكن الإسلام مقبولا منه لما دعاه إليه. إنتهى.

قلت: وكذا دعا شرذمةً من أطفال الصحابة إلى الإسلام، وقبله منهم، كما يظهر من كتب الأثر، وقد بايع عبداللّه بن الزبير، وجعفر بن الزبير، وعبداللّه بن جعفر، وهم أبناء سبع سنين. رواه أبو نعيم وابن عساكر وغيرهما. وللطبرانى بسند جيّد جداً عن الإمام محمّد الباقر: إنّ النّبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بايع الحسن والحسين وعبداللّه بن عباس وعبداللّه بن جعفر، وهم صغار لم يعقلوا، ولم يبلغوا، ولم يبايع صغيرا إلّامنّا. إنتهى.

وإنّما المردّ فى ذلك كلّه فى علم الحكم إلى الفهم. وأوضح من ذلك كلّه فى صحة إسلام المرتضى صبياً ما فى أحاديث فى مقام تفضيله أنّه أوّلهم إسلاماً.

ونسبة أمير المؤمنين عثمان بن عفّان رضى اللّه تعالى عنه إلى حبّ المال.

وردّ الأحاديث الموجودة فى السنن، وإنْ كانت ضعيفة، وتبعه صاحب القرّة، بل قد ترقى فردّ الدواوين الإسلامية، غير الكتب الخمسة

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۰

والموطأ ومسند أحمد.

وذكر إختلاف العلماء الكرام فى حقّه، وقال-: إنّا لا نعتقد فى حقّه عصمة، بل إنّا نخالفه فى مسائل أصليّة وفرعيّة.

وقال فى «لسان الميزان» فى ترجمة ابن المطهر الرافضى: وصنّف كتابه فى فضائل على رضى اللّه عنه، فنقضه الشيخ تقى الدين ابن تيميّة فى كتابٍ كبير، وقد أشار الشيخ تقى الدين السبكى إلى ذلك فى أبياته المشهورة حيث قال: وابن المطهّر لم يظهر خلافه ولابن تيميّة ردّ عليه واستيفاء أجوبة «۱». لكنّه يذكر بقيّة الأبيات، فيما يعاتب به ابن تيميّة من العقيدة، طالعت الردّ المذكور، فوجدته كما قال السبكى فى الإستيفاء، لكن وجدته كثير التحامل إلى الغاية فى ردّ الأحاديث التى يوردها ابن المطهر، وإن كان معظم ذلك من الموضوعات والواهيات، لكنّه ردّ فى ردّه كثيراً من الأحاديث الجياد، إلى قوله: يهم ويصل من ممانعته لتوهين كلام الرافضى أحيانا

إلى تنقيص على والترجمة لا تحتمل إيضاح ذلك، وإيراد أمثلته.

قلت: ومع ذلك، كونه لم يذكره فى «اللّسان» كالذهبى فى «الميزان» مع ذكر الأجلّاء فيهما، من عجائب الزمان.

وقال الإمام أبو عبداللّه الذهبى رحمه اللّه فى «تاريخه» - مع كونه من أتباعه فى كثير، كما لا يخفى، بعد ذكر نحوها-: فهو بشر له ذنوب وخطايا.

وكذا ذكر الإمام اليافعى، وغير واحد من الأئمّة.

---

(۱)

أصل البيتين فى الدرر الكامنة، المظهرين للأحقاد الكامنة هكذا:

وابن المطهر لم تطهر خلائقه داع إلى الرفض غال فى تعصّبه

ولابن تيميّة رد عليه له أجاد فى الردّ واستيفاء أضربه

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۱

وقال العلّامة ابن حجر المكى فى «الجوهر المنظم فى زيارة القبر المكرَّم»: من ابن تيمية حتّى ينظر إليه أو يعوَّل فى شىء من أمور الدين عليه؟! وهل هو إلّا- كما قال جماعة من الأئمّة الذين تعقّبوا كلماته الفاسدة، وحججه الكاسدة، حتّى أظهروا عوار سقطاته، وقبائح أوهامه وغلطاته، كالعزّ ابن جماعة- عبدٌ أضلّه اللّه وأغواه، وألبسه رداء الخزى وأرداه وبواه، من قوّة الإفتراء والكذب ما أعقبه الهوان، وأوجب له الحرمان. ولقد تصدىّ شيخ الإسلام، وعالم الأنام، المجمع على جلالته واجتهاده وصلاحه وإمامته، التقى السبكى، قدس اللّه روحه ونوّر ضريحه، الردّ عليه فى تصنيف مستقلٍ، أفاد فيه وأجاد، وأصاب وأوضح بباهر حجبه طريق الصّواب، فشكر اللّه مسعاه، وأدام عليه شآبيب رحمته ورضاه.

ومن عجائب الوجود ما تجاسر عليه بعض الشرفاء من الحنابلة، فغبر فى وجوه مخدّراته الحسان، التى لم يطمثهنّ إنس قبله ولا جان، وأتى ما دلَّ على جهله، وأظهر به عوار غباوته وعدم فضله ... وتدارك ابن تيميّة سيما الخلفاء الراشدين، باعتراضات سخيفة شهيرة، وأتى من نحو هذه الخرافات بما تمجّد الأسماع، وتنفر منه الطّباع.

وهكذا ذكر العلّامة المحدّث البرنسى فى «إتحاف أهل العرفان برؤية الأنبياء والملائكة والجان».

وقال العلّامة الحافظ الشامى صاحب السيوطى، فى سيرته المسمّاة ب «سبل الهدى والرشاد فى سيرة خير العباد» صلّى اللّه عليه وسلّم: مشروعيّة السّفر لزيارة قبر النبىّ صلّى اللّه عليه وآله الأمجاد: قد ألّف فيها الشيخ تقى الدين السبكى، والشيخ كمال الدين ابن الزملكانى، والشيخ داود أبو

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۲

سليمان صاحب كتاب الانتصار، وابن جملة، وغيرهم من الأئمّة، وردّوا على الشيخ تقى الدين ابن تيميّة، فإنّه أتى فى ذلك بشىء منكر لا يغسله البحار.

وممّن ردّه عليه من أئمّة عصره: العلّامة محمّد بن يوسف الزرندى المدنى المحدث، فى «بغية المرتاح إلى طلب الأرباح».

ثمّ فى هذا كلّه ردّ جيد على ما وقع للقارى «۱»، من الإشارة إلى تأويل مذهبه هذا، وحمله على محامل بعيدة من مقصود، على مراحل، وزعمه أنّه من أولياء اللّه، فلا حول ولا قوّة إلّاباللّه.

قال الشيخ العلّامة شهاب الدين أبو عبداللّه أحمد البرنسى المالكى الشاذلى المعروف برزّوق فى «شرح حزب البحر»: فإنْ قلت: قد أنكر ابن تيميّة هذه الأحزاب، وردّها ردّاً شنيعاً، فما جوابه؟ قلنا: ابن تيميّة رجل مسلّم له باب الحفظ والإتقان، مطعون عليه فى عقائد الإيمان، ملموز بنقص العقل فضلًا عن العرفان، وقد سئل عنه الشيخ الإمام تقى الدين السبكى فقال: هو رجل علمه أكبر من عقله.

قلت: ومقتضی ذلک أن یعتبر بنقله لا بتصرّفه فی العلم، قلت: بل ینبغی أن لا یعتبر من نقله، إلّابما تخلّص فیه من التعصّب والتعسّف، لا مطلقاً، یتّضح لک ذلک ممّا نقله هنالک.

وقد بالغ بعض علماء الظّاهر، فأطلق أنّ: من سمّی ابن تیمیّة بشیخ الإسلام کافر، ولا یخفی ما فیه، ولذا ألّف ابن ناصر الدین الشافعی علیه کتابه: «الرد الوافر» ولکنّی لم أقف علیه إلی الآن.

---

(۱)

یعنی الشیخ علی بن سلطان القاری.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۳

وبالجملة، فالفقهاء والعرفاء لیسوا أشدّ تغلیظاً علی أحدٍ من أهل العلم منهم علیه، فثناء من أثنی علیه من العلماء فیما نقله ابن ناصر الدین فی التبیان بعضه یرجع إلی علمه، وبعضه وقع من عدم الوقوف علی سقمه من فضائحه وقبائحه.

قال ابن تیمیّة فی منهاج السنّة: (قال الرافضی: وأمّا علم الطریقة فإلیه منسوب، فإنّ الصوفیة کلّهم یسندون الخرقة إلیه. والجواب: أوّلًا: أمّا أهل المعرفة وحقائق الإیمان المشهورون فی الامّة بلسان الصّدق، فکلّهم متّفقون علی تقدیم أبی بکر، وأنّه أعظم الامّة فی الحقائق الإیمانیّة والأحوال العرفانیّة).

أمّا نقل ابن تیمیّة اتّفاق أهل المعرفة علی تقدیم أبی بکر علی علی رضی اللّه عنهما فی الطریقة وعلم الحقیقة، فلا أصل له أصلًا... قال الجنید رضی اللّه تعالی عنه: صاحبنا فی هذا الأمر الّذی أشار إلی ما تضمّنته القلوب، وأومئ إلی حقائقه وأوّله- بعد نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه. ذلک امرؤ اعطی علماً لدنیّاً، یعنی علم التصوّف. وقال أیضاً رضی اللّه عنه: أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه لو تفرغ إلینا من الحروب لنقل إلینا عنه من هذا العلم- یعنی علم الحقائق والتصوّف- ما لا تقوم له القلوب.

أوردهما الإمام أبو عبدالرحمن السّلمی الصوفی الحافظ شیخ الحاکم والبیهقی وأمثالهما. ونقلهما عنه الشیخ محمّد البخاری، ثمّ المدنی المعروف بخواجه فارسا الحنفی، فی «فصل الخطاب».

وقال الإمام علی بن عثمان بن علی الجلابی الغزنوی، المحدّث، الفقیه الحنفی، الصوفی، فی «کشف المحجوب» قال سیّد الطائفة الجنید

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۴

رضی اللّه عنه: شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضی- یعنی إنّ إمامنا فی علم الطریقة ومعاملاتها هو علی المرتضی کرّم اللّه وجهه. فإنّ أهل الطریقة یسمّونها الاصول ومعاملاتها کلّها بلاءً. إنتهی مترجماً.

وأمّا مقالة ابن تیمیّة: (وأین من یقدّمونه فی الحقائق التی هی أفضل الامور عندهم إلی من ینسب إلیه لباس الخرقة، وقد ثبت فی الصحیحین عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنه قال: إنّ اللّه لا ینظر إلی صورکم وأموالکم وإنّما ینظر إلی قلوبکم وأعمالکم، فأین حقائق القلوب من لباس الأبدان).

فمردودة، بأنّها لیست حقیقة لبسة الخرقة الفخریة هذا الّذی یفهمه، بل هی کنایة عن الولایة الباطنیة، کما أنّ السلاطین الظاهریّة إذا یولّون الولاة یجعلون علیهم ملابس نفائس، إکراماً لهم وإعلاماً بتولیتهم، فالنّبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم لما قال: «من کنت مولاه فعلی مولاه» عممه بعمامته. وسیأتی تمام تحقیقه منّی، بالتعلیم الفخری العلوی اللّدنی، إن شاء اللّه العزیز القوی.

(ویقال ثانیاً: الخرق متعدّدة أشهرها خرقتان، خرقة إلی عمر، وخرقة إلی علی، فخرقة عمر رضی اللّه عنه لها إسنادان، إسناد إلی أویس القرنی وإسناد إلی أبی مسلم الخولانی).

قلت: خرقة الخولانی کالخبر الشاذ الّذی لا یعرف، ولیس لها ذکر عند جماهیر أهل هذه المعرفة والمعاملة الصوفیّة، وإنّما رواها الآحاد. ولا یخفی أنّ نسبة الخرقة الاویسیّة إلی الحضرة العلویّة، أشهر عند أهلها، وهم الصوفیّة، من نسبتها إلی الحضرة العمریّة، وصحبته علیّاً أکثر من اجتماعه بعمر، وروایته عنه أعرف وأظهر من روایته عنه.

(وأمّا الخرقة المنسوبة إلی علی، فإسنادها إلی الحسن البصری).

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۵

من المشهور المذکور، المعلوم للخصوم، إسناد الخرقة الکمیلیّة والشریحیّة کلیهما إلی الحضرة العلویة خاصة، بلا شبهة فی اتّصالها، وفوقها کلّها الطریقة الحسنیّة والحسینیّة، اللتان یقال لکلٍ منهما السلسلة الذهبیّة، وهذه السلاسل ینتظم فیها جمّ غفیر من سلاسل الصوفیّة، فلا أدری أنّ الحامل لابن تیمیّة علی عدم ذکرها، کالاویسیة المرتضویّة، الجهل بها، أم محضة عصبیّة ردیّة؟ وقد تبعه صا «القرّة» کما مضی، فتنبّه.

ومن المقرّر المحرّر عند أهل السیر والعلم بالخبر: إنّ الخرق العلویّة، والطرق المرتضویّة، قد استند إلیها، وتخرّج فیها، عالم من أولیاء اللّه لا یحصون کثرة، بل أولیاء الدنیا مطلقاً، من الچشتیة بشعبها، والمکیة بشعبها، والقشیریّة بشعبها، والهرویة بشعبها، والأحمدیة الغزالیة بشعبها، والمحمّدیة الغزالیة بشعبها، والشطاریة بشعبها، والرفاعیة بشعبها، والقادریة بشعبها، والمدنیة بشعبها، والسهروردیة بشعبها، والیسویة بشعبها، والکبرویة بشعبها، والأکبریة بشعبها، والشاذلیة بشعبها، والنقشبندیّة بشعبها فی الغالب، والشریحیّة بسلاسلها وشعبها، وسلاسل آخر. وإنّما ینتسب إلی غیرها آحاد، کالباب الکبار والخوخة الصغیرة للمدینة والدار، فأنصف ولا تعتسف.

(والمتأخرون یصلونها بمعروف الکرخی).

لم یذکر ما یصلها المتقدمون به، وهو إمامنا إبراهیم البلخی، عن الإمام الفضیل، عن الإمام عبدالواحد، عن الإمام الحسن البصری رضی اللّه عنه، فإنّ هذه الطریقة متصلة بلا شبهة عنده، وباللّه العصمة.

وقال صاحب القرة بعد إیراد تلک الکلمات فی السلسلة المرتضویة:

إذا اتضحت هذه المقدّمات، فلزم أن نقرّر رفع سلاسل الصوفیّة من جهات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۶

متعددة، فنقول: مثلًا صحب إبراهیم والفضیل سفیان، وحصّلا منه تهذیب النفس، وهو من الأعمش، وهو من أصحاب ابن مسعود.

قلت: یا سبحان اللّه، هل یرکب الأسانید من عنده، من غیر أنْ یکون لذلک عند من یستعمل هذه الروایات أصل؟! وهل معنی وضع الإسناد غیر هذا؟! ولم یتذکر قوله: ینبغی أن یذکر فی المطالب النقلیّة الوقوع لا الإمکان، واللّه المستعان.

قال: وهذه المقالة أصدق وأحق من قولهم: إنّ الفضیل أخذ هذا الفن عن عبد الواحد بن زید، وهو عن الحسن، وهو عن أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه، لأنّ انتساب الفضیل إلی سفیان أظهر فی کتب الحدیث وطبقات الصوفیّة من انتسابه إلی عبدالواحد.

قلت: لیست کتب الحدیث موضع روایة أخذ الصوفیّة علم الباطن عن شیوخهم، حتّی یذکر ذلک فیها، وینکر ما ینافیها، وکتب طبقات الصوفیة التی ألّفها من لا یسند الطریقة إلی الفضیل، فضلًا عن أن یکون أعلم بروایته من غیره، کالقشیری والهروی، لیست بحجّة، مع کونهم لم ینفوا ذلک، علی أنّ المثبت مقدم علی النافی، ولم یتعرّض لإسناد إبراهیم عن الفضیل، ولا لإسناد عبدالواحد عن الحسن، لأنّه مستعمل عند الکلّ فتأمل. ثمّ أطال المقال من هذا النمط، فی غایة السقط والغلط، نعوذ بالحق ممّا یستحق منه السّخط.

(فإنّ الجنید رضی اللّه عنه صحب السّری، والسّری صحب معروفاً الکرخی بلا ریب. وأمّا الإسناد من جهة معروف فمنقطع، فتارة یقولون إنّ معروفاً صحب علی بن موسی الرضا).

لا یخفی ما فیه من رائحة نسبة الأصفیاء الأولیاء إلی الکذب بالتردد،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۷

وإنّما هو ونحوه فی السند من التعدّد، ولکن لا طب للتبلّد مع التشدد فی التمرّد والتعنّید، ونسأل اللّه الصمد الودَّ لأولیائه والتودد، والمدد فی ذلک للتوکد.

(وهذا باطل قطعاً. لم یذکره المصنّفون لأخبار معروف بالإسناد الثابت المتصل، کأبی نعیم وأبی الفرج ابن الجوزی فی کتابه الّذی صنّفه فی فضائل معروف).

قلت: إن لم یروه لم ینفوه أیضاً، مع أنّ المثبت مقدم علی النافی، ومن حفظ وذکر حجة علی من لم یحفظ ولم یذکر، علی أنّ هذا باطل قطعاً، وأنّی أحاط علمه وحفظه جمیع الکتب المفردة فی أخبار معروف المعروفة، حتّی یدّعی هذه الدعوی المصروفة؟! هذا الإمام الحافظ الناقد أبو عبدالرحمن السّلمی النیسابوری، عصری أبی نعیم، بل الأکبر منه، المتوفی قبله بثمان عشرة سنة، وصاحبهما الإمام المحدّث المحقّق، من شیوخ الخطیب البغدادی، الحافظ أبو القاسم القشیری، الأکثر اعتناءً ومعرفة بأحوال أمثال معروف، من مثل ابن الجوزی، قد أورده بسنده کلّ منهما فی ترجمة معروف، من کتابهما غیر المفرد فی أخباره.

قال الإمام القشیری: هو من موالی علی بن موسی الرضا رضی اللّه عنهما، سمعت محمّد بن الحصین رحمه اللّه، یقول: سمعت محمّد بن عبداللّه الرازی یقول: سمعت علی بن محمّد الدلال یقول: سمعت محمّد بن الحسین یقول: سمعت أبی یقول: رأیت معروف الکرخی فی النوم بعد وفاته، فقلت له: ما فعل اللّه بک؟ فقال: غفر لی، فقلت: بزهدک وورعک؟

فقال: لا بل بقبولی موعظة ابن‌السمّاک ولزومی الفقر، ومحبّتی الفقراء.

وموعظة ابن السمّاک ما قال معروف: کنت مارّاً بالکوفة، فوقفت علی رجلٍ

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۸

یقال له: ابن السمّاک، وهو یعظ الناس، فقال فی خلال کلامه: من أعرض عن اللّه بکلیّته، أعرض اللّه عنه جملة، ومن أقبل علی اللّه بقلبه أقبل اللّه إلیه برحمته، وأقبل بجمیع وجوه الخلق إلیه، ومن کان مرةً ومرةً فاللّه یرحمه وقتاً مّا. فوقع کلامه علی قلبی، وأقبلت علی اللّه، وجمیع ما کنت علیه ترکت، إلّاخدمة مولای علی بن موسی الرضا. وذکرت هذا الکلام لمولای، فقال: یکفیک بهذا موعظة إن اتّعظت به.

أخبرنی بهذه الحکایة محمّد بن الحسین، قال: سمعت عبدالرحیم بن علی الحافظ ببغداد، قال: سمعت محمّد بن عمر بن الفضل یقول: سمعت علی بن عیسی یقول: سمعت سری السقطی یقول: سمعت معروفاً یقول ذلک.

(ومعروف کان منقطعاً فی الکرخ).

یعنی: ما کان یدخل علی الخلق، ولا کان یخرج من الکرخ قط.

وهذا دعوی بلا دلیل، فهو غیر مقبول، مع أنّه باطل فی نفسه، لما مضی آنفاً.

(وعلی بن موسی کان المأمون قد جعله ولی العهد بعده).

لا تعلّق له بالمقصود، فإنّ الإمام علیّاً الرضا کما ذکر أهل السیر والعلم بالخبر، جعل ولی العهد بمرو من بلاد خراسان، قبل شهادته نحو سنةً تخمیناً، فلا یصلح هذا حجة لعدم لقیه معروف مدّة عمره، وإنّ الّذی عند الصوفیة إنّما هو صحبة معروف للرضا قبل آخر عمره، ومعروف قد توفی إلی رحمة اللّه تعالی قبل قصة الولایة، سنة مائتین علی الصحیح، وقیل: إحدی ومائتین.

(وجعل شعاره لباس الخضرة، ثمّ رجع عن ذلک، وأعاد شعار

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۲۹

السواد).

إیراد ذلک لا یمسّ إلیه المراد هنالک.

(ومعروف لم یکن ممّن یجتمع بعلی بن موسی).

تکرار بلا فائدة، وإعادة بلا عائدة.

(ولا نقل عنه ثقة أنّه اجتمع به، أو أخذ شيئاً عنه، بل ولا يعرف أنّه رآه، ولا كان معروف بوّابه، ولا أسلم على يديه. فهذا كلّه كذب).

قد مضى بعض تكذيب بعضه، ويأتى تكذيب بعضه، إن شاء اللَّه العلى القوى.

(وأمّا الإسناد الآخر، فيقولون: إنّ معروفاً صحب داود الطائى، وهذا أيضاً لا أصل له، وليس فى أخباره المعروفة ما يذكر فيه أخذه عن داود الطائى شيئاً).

هذا باطل بما مضى فى رواية الحديث المسلسل بالتلقيم، بسندٍ جيّدٍ قويم، وقد قال الإمام القشيرى فى «الرسالة» فى باب الصحبة: وكان الاستاد أبو على يقول: أخذت هذا الطريق عن النصرآبادى، والنصرآبادى عن الشبلى، والشبلى عن الجنيد، والجنيد عن السرّى، والسرّى عن معروف الكرخى، ومعروف عن داود الطائى.

قلت: الظاهر أنّ كلّ واحد منهم قد تلقّى من صاحبه أنّه تلقّاه من صاحبه، فإنّ كلّ واحد قد لازم صاحبه دهراً، وكلّهم مع كونهم أهل الولاية والهداية، هم أهل الرواية والدراية المحقّقين، لا كالمتصوفين الضعفاء، ولذا اعتمده صاحب مجمع الأحباب، وشرطه معلوم، وفى طبقات شيخ الإسلام والحفاظ الهروى: وكان معروف قد صحب داود الطائى.

فإن قيل: قد ولد الإمام الرضا لإحدى عشرة ليلة خلت من ربيع

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۰

الأول، سنة ثلاث وخمسين ومائة على الأصح، وقيل: فى شوال. وقيل:

سنة ست. وقد قال محمّد بن عبداللَّه بن نمير: مات داود سنة خمس وستّين ومائة، ورجّحه الهروى، وقيل: سنة ستّين ورجّحه ابن حجر، وقيل: إحدى وستّين، وقيل: اثنتين وستّين، وقال أبو داود الطيالسى: مات إسرائيل وداود فى أيّام وأنا بالكوفة. وقال أبو نعيم وقعنب بن المحرر:

مات إسرائيل سنة ستّين ومائة، وقال دبيس وغيره: سنة إحدى وستّين وقيل: اثنتين وستّين، وهو أكثر ما قيل. فعلى هذا: الراجح فى متوفى داود سنة ستين أو إحدى وستّين أو اثنتين وستّين، فيكون سنّ الإمام الرضا إذ ذاك ثمان سنين أو تسعاً أو عشراً، فكيف يتصوَّر أن يكون معروف قد أسلم على يديه، ثمّ أتى داود، واستند إليه.

قلت: ماذا الّذى فيه يستبعد؟ فقد علم من رواية ابن الجوزى وغيره:

أنّه كان معروف قد ناداه اللَّه تعالى بالاجتباء فى الصباء، حتّى كان يردّ قول المؤدب له: أب وابن ثالث ثلاثة، فيقول: بل هو اللَّه الواحد القهار أحد أحد، حتّى هرب إذ ضرب المؤدب، وغاب سنين، فكيف لا يتصور أن يكون باجتباء اللَّه إياه قد علم فراسة من نور اللَّه: أن الإمام الرضا قد آتاه اللَّه تعالى صبيّاً الحكمة والمعرفة، فإنّه شعبة من شجرة الاجتباء والاصطفاء والارتضاء، وعلم أنّه على يديه يستخرج ويستكمل أمره، وألهم ذلك من اللَّه تعالى، كما ألهم التوحيد قبل ذلك.

فأتى الإمام الرضا، وأحكم الإسلام على يديه، ثمّ لمّا رجع لقى بالكوفة الإمام داود، واستفاد منه أشياء، فلمّا توفّى الإمام داود إلى رحمة اللَّه تعالى، ومعروف لم يكمل أمره، وسمع نصيحة بعض أصحاب داود، وموعظة ابن السماك، فعاد إلى المولى الرضا، ولازم خدمته، واستفاد منه،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۱

إلى أنْ فاز بالمراد والإرشاد والرشاد من اللَّه الهاد.

(وإنّما نقل عنه الأخذ عن بكر بن خنيس العابد الكوفى).

وفى القشيرية قال معروف الكرخى: قال لى بعض أصحاب داود الطائى: إيّاك أن تترك العمل. ولا يخفى أنّه لا يقتضى أن لا يكون معروف قد روى عن داود مشافهة.

(وفی إسناد الخرقة أیضاً أنّ داود الطائی صحب حبیباً العجمی، وهذا لم یعرف له حقیقة).

جهل ابن تیمیة به لیس بحجّة، وستأتی فی تحقیق الخرقة من مسند الدنیا الحافظ أبی طاهر السلفی، والمحدّث أبی بکر الزراد، وغیرهما من المحقّقین، حقیقة حقّة لهذا، ولسائر ما قد مر، ومن ذکر حجة علی من لم یذکر، سیّما والّذی لم یذکره لم یتعرّض لنفیه، وقد صحّح هذا کلّه صاحب القرة فی الانتباه، ولم یتکلّم فیها فی القرة، من حیث اللقیة والصحبة، ولکن أحدث أمر آخر، سنورده مع الردّ بمدد اللّه الصمد.

(وفیها أنّ حبیباً العجمی صحب الحسن البصری، وهذا صحیح، فإنّ الحسن کان له أصحاب کثیرون، مثل أیوب السختیانی، ویونس بن عبید، وعبداللّه بن عون، ومثل محمّد بن واسع، ومالک بن دینار، وحبیب العجمی، وفرقد السنجی وغیرهم من عباد أهل البصرة).

لا حاجة إلی هذه الإطالة.

(وفی الخرقة أنّ الحسن صحب علیّاً. وهذا باطل باتفاق أهل هذه المعرفة. فإنّهم متّفقون علی أنّ الحسن لم یجتمع بعلیّ، وإنّما أخذ عن أصحاب علی، أخذ عن الأحنف بن قیس، وقیس بن عباد، وغیرهما، عن علی، وهکذا رواه أهل الصحیح، والحسن البصری ولد لسنتین بقیتا من

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۲

خلافة عمر، وقتل عثمان وهو بالمدینة).

یقال له هنا: فأین کان علی المرتضی إذن؟ وهل رحل هو أو الحسن مدة خلافة عثمان رضی اللّه عنه إلی بلدة؟ فلا بدَّ له من القول بکونه رضی اللّه عنه بالمدینة الطیبة، وأنّهما لم یرحلا مدّة خلافة عثمان رضی اللّه عنه، فیسأل: فأیّ مانع کان لهما من الإجتماع؟ فلا جرم أنْ لا- منجا له من أنْ یقول بعد کیت وذیت: لا ریبة أنّهما کانا یجتمعان فی المسجد کلّ یوم خمس مرّات، إلی آخر ما تحقق فیما سبق. ویا عجبا منه کیف لم یتعرّض ههنا لتحقیق کون علی رضی اللّه عنه بأیّة بلدة، وتفحص عنه فیما إذا رحل الحسن إلی البصرة.

قال: (کانت أمّه أمةً لأمّ سلمة، فلمّا قتل عثمان حمل).

التعبیر بالحمل عجیب تزویر. فتأمّل.

(إلی البصرة. وکان علی بالکوفة).

مرّ رده غیر مرّة.

(والحسن فی زمنه صبیّ من الصبیان، لا یعرف، ولا له ذکر).

یأتی ردّه إنْ شاء اللّه تعالی.

وقال صاحب القرة بعد مقالته المذکورة: وثقات تبع التابعین الذین کانوا بالمدینة، داخلون فی هذه المرتبة ألبتة، فعدم عد سلاسلهم، والإکتفاء بسلاسل جمع من أهل العراق وخراسان، نوع من الجور.

قلت: یا سبحان اللّه، هل الجور إثبات ما ثبت عن الأثبات متواتراً متظافراً، أو نفی ذلک وإثبات ما لم یکن شیئاً مذکوراً؟ وکیف یضعون الإسناد لما لم یقع لهم إلیه استناد؟

قال: والّذی یتبادر أنّ أصل هذا الغلط کان بعض تصریحات

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۳

أبی طالب المکی، وحیث أنّ کتابه أصل التصوف، کان هذه المسألة من مشهوراتهم الذائعة، وهو وإن کان عمدةً فی هذه الطریقة، فله تساهلات کثیرة فی علم الحدیث، ولا یظهر منه اتّساع وتبحّر فی الروایة، حتّی یتکلّم علی حال جمیع السلاسل.

قلت: قد تقدّم ردّ التکلّم فی المکی، مع أنّ هذا لیس من علم الحدیث وروایته، بل هو من علم الباطن ورواته، وهو من أهل ذلک

الفن، ولا يلزم من عدم التبحر فی علم عدمه فی علمٍ آخر، علی أنّه قد تابع المکی علیه عصریّه الإمام أبو بکر بن أبی إسحاق الکلاباذی البخاری المحدِّث فی «التعرّف»، وقد قال فیه المشایخ- کما فی «فصل الخطاب» - لولا التعرف ما عرف التصوّف.

قال فی ذکر رجال الصوفیّة: فممّن نطق بعلومهم، وعبَّر من مواجیدهم، ونشر مقالاتهم، ووصف أحوالهم، قولًا وفعلًا، بعد الصحابة: علی بن الحسین زین العابدین، وابنه محمّد بن علی الباقر، وابنه جعفر بن محمّد الصادق، بعد علی والحسن والحسین، رضی اللّه عنهم أجمعین. ثم قال: وأویس القرنی، والحسن بن أبی الحسن البصری- إلی أن قال- ومن أهل خراسان والجبل: أبو یزید طیفور بن عیسی البسطامی- إلی أن قال-:

وممن نشر علوم الإشارة، کتباً ورسائل، أبو القاسم الجنید بن محمّد بن الجنید البغدادی- إلی أن قال- وأبو بکر الشبلی. ثمّ قال: وممن صنّف فی المعاملات: أبو محمّد عبداللّه بن محمّد الأنطاکی، وأبو عبداللّه أحمد بن عاصم الأنطاکی، والحارث بن أسد المحاسبی، وأبو عبداللّه محمّد بن علی الترمذی، وأبو عبداللّه محمّد بن الفضل البلخی، وأبو علی الجوزجانی، وأبو القاسم إسحاق بن محمّد الحکیم السمرقندی. ثم قال: فهؤلاء هم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۴

الأعلام المذکورون المشهورون، المشهود لهم بالفضل. إلی آخر ما قال، ذکره صاحب «فصل الخطاب».

ثمّ قال صاحب القرّة: یحرّر الفقیر ما قرّر عنده فی هذا الباب، وإن کان یشق علی بعض أهل العصر، الذین یألفون مشهورات القوم، فإنّ الحق أحق أنْ یتبع.

کأنّه یرید الإمام المصنّف قدّس سرّه الفرید.

قال: سلسلة تهذیب النفس فی أهل المدینة مرتقیة إلی أئمّة تبع التابعین، وأعظمهم الإمام مالک، وله شیوخ کثیرون، وأکثر انتفاعه بنافع عن ابن عمر، وهو مع إدراکه شرف صحبته وتربیته صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قد صحب والده أیضاً.

قلت: واهاً لک، ما لمالک والأعظمیّة بالمدینة الطیّبة فی ذلک، مع وجود إمام المسالک هنالک؟! وهو إمام الأعلام، منبع المعارف والحقائق، جعفر بن محمّد الصادق، وهل الإمام مالک إلّامن خادمی حضرته العلیّة، وملازمی عتبته السنیّة، وسلسلته سلسلة الذهب أباً عن جدٍ، إلی المرتضی، وللصادق انتسابٌ إلی أبی بکر الصدّیق أیضاً.

وکأنّ صاحب القرّة لیست له خبرة بحال الإمام عبیداللّه بن عمر العمری، وقد فضّله یحیی بن سعید، والإمام أحمد، وعمرو بن علی الفلاس، علی مالک فی نافع، ثبتاً وحفظاً وإکثاراً لروایة، وأنکروا علی ابن مهدی العکس. وکذا قد قدّمه وآثره علیه الزهری، إذ قرأ الکتاب لدیه، وقال أبو بکر ابن منجویه: کان من سادات أهل المدینة، وأشراف قریش، فضلًا وعلماً وعبادة وشرفاً وحفظاً وإتقاناً.

ولا بحال الإمام عبداللّه بن عبدالعزیز العمری الحافظ الفقیه الصوفی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۵

وقد فضّله السفیانان وعبد الرزاق، فی روایة صحیحة عنهم، والطحاوی، وآخرون، علی الإمام مالک، ورأوا الحمل علیه حدیث [فالحدیث ضرب أکباد الإبل. وقد کتب الإمام مالک إلیه، إذ کتب هو إلی مالک یحضّه علی التفرید، ما نصّه: ما أظنّ ما أنا فیه بدون ما أنت فیه، ونرجو أنْ یکون کلّنا علی خیر، ویجب علی کلّ واحد منّا أن یرضی بما قسمه اللّه له.

ثمّ الإمام مالک وإنْ مال بعدُ إلی ذلک، ولکن لیس یکون إمامهم، وهؤلاء الأجلّاء فیهم، ولم أعلم ممّن استفاض العمریان!

قال: (وسلسلة أهل مکة مرتقیة إلی أصحاب ابن عباس).

قلت: لم یقل هنا أنّه مع تشرّفه بصحبته صلّی اللّه تعالی علیه وآله وسلّم قد صحب المرتضی أیضاً، وتأدّب به، وعلیه تخرّج فی العلم الظاهر والباطن الباهر، کما رواه الأئمّة، کابراً عن کابر، بحیث لا یسع إنکاره المکابر.

قال: (وسلسلة أهل الکوفة کداود الطائی مرتقیة إلی أئمّة تبع التابعین، وأعظمهم سفیان الثوری، عن الأعمش، عن أصحاب عبداللّه بن

مسعود).

قلت: یا سبحان اللّه، إنّما داود من أقران الثوری، وشریکه فی شیوخه، وإنّما جلّ أخذه الحدیث من التابعین. قال الذهبی فی «تذهیب التهذیب» فی ترجمته: الفقیه، الزاهد، أحد الأعلام، عن عبدالملک بن عمیر، وهشام بن عروة، وإسماعیل بن خالد، وجماعة من طبقتهم. إنتهی.

وإنّما کان بدایته فی الترک، من کلمةٍ قالها له الإمام أبو حنیفة من شیوخه فی الفقه. ولکن لیس یذکره صاحب القرة، وإنّما استفادته علم الباطن من الإمام الحبیب الراعی، والإمام الحبیب العجمی، علی ما رواه أهل هذه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۶

المعرفة والمعاملة، واعترف به صاحب القرة فی الانتباه، وکأنّه لم یقرع قط اذنه: إنّ علیّاً کرم اللّه وجهه سکن الکوفة مدّة، حتّی قضی نحبه، وقد استفاض بها منه جماعات من أرباب الولایات، ککمیل، وقد بآء به صاحب القرة فی الانتباه، فیکون مرتقی سلسلة أهل الکوفة أیضاً إلی المرتضی.

قال: (وسلسلة أهل البصرة مرتقیة إلی الحسن وابن سیرین).

قلت: لم یذکر أنّهما عمّن أخذا، فلو لم یکن الحسن أخذ عن المرتضی، فلا شبهة عنده فی أخذه عن أصحابه، ککمیل بن زیاد، وقیس بن عباد، وکذا ابن سیرین.

قال: (وسلسلة أهل الشام مرتقیة إلی أبی الدرداء).

قلت: لم یذکر من دونه من أهل السلسلة، فإنّ إیجاده مشکل جدّاً، ولا یخفی أنّ سلسلة أهل الشام مرتقیة إلی الإمام إبراهیم بن أدهم، ثمّ إلی المرتضی.

قال: (وسلسلة أهل الیمن مرتقیة إلی طاوس عن ابن عباس).

قلت: وهو إلی المرتضی. إنتهی.

هذا، وقد أحدث ههنا صاحب القرة شقّاً آخر غیر شقّی ابن تیمیّة فقال:

وبعد هذا کلّه، لا شبهة أنّ ظاهره صلّی اللّه علیه وآله وسلّم کان أحکام الشریعة، والطریقة خفیّة ومستورة، واعتناؤه الکلّی جهاراً وتعلیماً وترویجاً وترغیباً وترهیباً، إنّما کان بأحکام الشریعة، والإشارات الضمنیّة إلی الطریقة، وأکثر الآیات والأحادیث بطریق التصریح والتفصیل، یثبت الشریعة، وبعضها بطریق الإیماء والإجمال یثبت الطریقة، ففضل یتعلّق

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۷

بالأظهر والأصرح، وبما کان به الاعتناء الکلّی یکون فضلًا کلیاً، وغیره وإن کان أنفس وأعلی وأغلی، فضل جزئی. إنتهی ترجمة لفظه.

قلت: سبحان اللّه، إنّما هذا الاعتناء بالشریعة، لکونها ذریعة إلی الطریقة، حتّی یصل بها من قدر له إلی معرفة الحقیقة، التی هی العلّة الغائیة، وإلیها نهایة الأمنیّة، فلها الفضل الکلی دون الذریعة، وإلّا فیلزم أن یکون المقصود الحقیقی الّذی هو وجهه تعالی مفضولًا، وأیة کلمة أکبر منها، تعالی اللّه عن ذلک علوّاً کبیراً.

مع أنّ تفضیلهما علیه فی علم الشریعة محلّ المنازعة کما ستری، وهو شریکهما فی تعلیمها، والغزوات والبعوث کما تخبر به زبر الأثر، نعم لهما سیّما أبی بکر الصدّیق خصوصیّة فی إشاعة الإسلام، ونصرته علیه السلام فی أوّل الأمر، کما أنّ للمرتضی خصوصیّة فی ذلک، فی فتح خیبر، إذ أشکل علی الکلّ الأمر، وکذا فی فتح همدان، وإشاعة أحکام الإسلام فی غیر واحدٍ من البلدان، بالیمن والعراق والافاق.

ولقد کان بعد وفاته صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی نوبة الخلفاء الثلاثة شریکهم فی الأمور الجهادیّة، والواقعیّات القضائیة، کاشف کلّ شبهة، وموضّح کلّ حکم، کما قال الفاروق، ولذا قد أمسکه عنده فی نوبته، ولم یولّه شیئاً من البعوث.

وقال ابن حجر فی الإصابة فی ترجمة المرتضی: ولم یزل بعد النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم متصدّیاً لنشر العلم، فلمّا قتل عثمان بایعه الناس، ثمّ کان من وقعة الجمل وصفّین والنهروان، والتحریض علی قتال البغاة ما کان. إنتهی ملخّصاً.

وقال تاج الإسلام المحدّث الفقیه محمّد بن محمّد بن طاهر بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۸

محمّد بن الحافظ إبراهیم بن حمزة الخدابادی البخاری فی أربعینه، بعد ما أسند الحدیث الرابع عن المرتضی رفعه: الأنبیاء قادة، والفقهاء سادة، ومجالستهم زیادة. الحدیث- ما نصّه: راویه صاحب السّوابق الرضیّة، الّذی أفصح عن دقائق التفرید، وأظهر حقائق التوحید.

وروی عن الإمام الأعظم أبی حنیفة أنّه قال: لولا وقائع علی رضی اللّه عنه، مع البغاة والخوارج وأقضیته وأحکامه معهم، ما کنّا نعرف أحکام أهل البغی والخوارج. إنتهی. وهذا القول مستفیض مشهور، وفی کتب کثیرة مذکور.

قوله (فهذا کلّه کذب).

قال الإمام الیافعی فی «مرآة الجنان» فی ترجمة الإمام معروف الکرخی: من موالی علی بن موسی الرضا، وکان أبواه نصرانیّین، فأسلماه إلی مؤدّب وهو صبیّ، فکان المؤدّب یقول له، قل: ثالث ثلاثة، فیقول معروف: بل هو اللّه الواحد القهّار، فضربه المعلّم یوماً علی ذلک ضرباً مبرحاً، فهرب منه، وکان أبواه یقولان: لیته یرجع إلینا علی أیّ دین شاء، فنوافقه علیه.

ثمّ إنّه أسلم علی ید علی بن موسی الرضا، ورجع إلی أبویه، فدقّ الباب، فقیل له: من بالباب؟ فقال: معروف. فقیل: علی أیّ دین؟ فقال:

علی الإسلام، فأسلم أبواه.

وهذه القصّة قد أوردها کذلک الإمام القشیری، نقلًا عن شیخه الإمام المشتهر فی الآفاق، القاری صحیح البخاری وغیره علی النقدة، أبی علی الدقاق.

وتبعه ابن خلّکان وغیره من أهل الشأن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۳۹

وهی تکملة ما فی المجمع عن الصفوة لابن الجوزی.

قال عبداللّه بن صالح: کان معروف قد ناداه اللّه بالاجتباء فی الصبا.

فذکر أبی أنّ أخاه عیسی قال: کنت أنا وأخی معروف فی کتّاب النصاری، وکنّا نصاری، وکان المعلّم یعلّم الصبیان: أب وابن، فیصیح أخی معروف ویقول: أحد أحد، فضربه المعلّم یوماً علی ذلک ضرباً شدیداً، فهرب علی وجهه، فکانت أُمّی تبکی وتقول: لئن ردّ اللّه تعالی علیَّ ابنی، لأتبعنّه علی أیّ دینٍ کان، فقدم علیها بعد سنین، فقال له: أی بنی علی أیّ دین أنت؟ فقال: فی دین الإسلام. فقالت: أشهد أن لا إله إلّااللّه، وأشهد أنّ محمّداً عبده ورسوله. قال: فأسلمت وأسلمنا کلّنا. إنتهی.

وقال العلّامة ابن حجر المکی المحدّث فی «الصواعق المحرقة» فی ترجمة الإمام علی الرضا رضی اللّه عنه: ومن موالیه معروف الکرخی، استاد السرّی السقطی، لأنّه أسلم علی یدیه.

وقال عصریه: شیخ مشایخنا فی الحدیث، الإمام عبدالوهاب الشعرانی فی «طبقاته» فی ترجمة معروف: وهو من موالی علی بن موسی الرضا رضی اللّه عنه، صحب داود الطائی رضی اللّه عنه إنتهی.

وهکذا ذکر الحرالی والمناوی أنّه أخذ عن مولاه الإمام الرضا.

ولا یخفی أن الیافعی والمکی کلیهما من الطبقة المتأخّرة عن ابن تیمیّة، وإنّما وجه استناد الاستاذ بهما مع عدم حضور الکتب للقدماء لدیه:

إنّهما لما جزما بما عنـد الأئمّة المتقدمة، دون ما ذكره ابن تيميّة، مع عثورهم عليه، دلّ ذلك على أنّ الأوّل هو المعوّل، وأنّ هنا ممّا لا يلتفت إليه.

وأمّا ما وقع فی «طبقات» شيخ الإسلام من: أنّ أبا معروف هو مولى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۰

الإمـام الرضـا، وبوّابه، وأنّه أسـلم على يـديه، وأنّ الإمام اطّلع يوماً على الناس، فازدحموا، فوقع أبو معروف تحت أرجلهم فهلك. فغير مشهور عند الجمهور، ولكنّه لا مانع منه أيضاً. واللَّه أعلم.

ثمّ المعنّى بالمولى هنا، ليس مولى العتق، بل مولى الإسـلام، كما يفهم من حـديث الطبرانی وابن عدی والدارقطنی والبيهقی وغيرهم، عن أبی امامـة: من أسـلم على يـديه رجـل فله ولاء. وفی روايـة البخاری فی تاريخه وأبی داود والطحاوی عن تميم الـداری: هو أولى النـاس بمحيـاه ومـمـاته، وفی لفـظٍ: بحيـاته ومماته، سواء اريـد بالولاء ولاء الإرث أو ولاء الموالاة، فلا منافاة، وهو كقول ابن حبان فی كتاب الثقات فی الراهب النصرانی الّذی تشرف بإكرام رأس الإمام الحسين الشهيد، فرأى منه كرامة:

فأسلم النصرانی وصار مولیً للحسين رضی اللَّه تعالى عنه.

قوله: (وهذا باطل باتفاق أهل هذه المعرفة، فإنّهم متّفقون على أنّ الحسن لم يجتمع بعلی).

ويلوح رضا صاحب القرة بهذا مرّةً دون مرة.

سبحان اللَّه، هـذا بهتان عظيم، فقد تقدّم عن إمامی هذه المعرفة على بن المدينی شـيخ البخاری وأبی زرعة الرازی شـيخ مسـلم، أنّهما قالا: إنّه رآه بالمدينة الطيّبة، مع رواية البخاری القوية، ورواية أبی يعلى الموصـلی الصـحيحة الصـريحة فی سـماعه منه رضـی اللَّه عنه، ورواية الحافظ أبی نعيم الّذی هو مستند ابن تيميّة ومعتمده عن الحسن ما هو صريح فی كثرة سماعه منه رضی اللَّه عنه.

وغير ذلـك كلام الإمـام الضـياء فی «المختارة» فی ترجيـح إثبات سـماعه منه، وتجريـح نفيها، وتصـحيح حـديثه عنه لـذلك، وإيراده هنالك، وقد قال

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۱

الحافظ الشـامی فی «سـبل الهـدى والرشـاد» فی الردّ على ابن تيميّة إنكاره المؤاخاة بين المهاجرين والأنصار، وخصوصاً مؤاخاة النبیّ صلّى اللَّه عليه وسـلّم لعلی المرتضـی، وذكر روايـة الضـياء ذلك، ما نصّه: وابن تيميّة يصـرّح بأنّ الأحاديث المختارة أصح وأقوى من أحاديث المستدرك.

ولو تحلّى ابن تيميّة بالإنصاف، وتخلّى من التعصب والإعتساف، لنقل اتفاق أئمّة حفاظ الآفاق، على خلاف ما جعل عليه الوفاق.

وإنّمـا قوله هـذا كردّه الأحاديث المسـندة، الموجودة فی الكتب المعتمـدة المشـهورة، ونسـبة الوضع والكـذب إليها، كما قال فی هـذا الكتاب أيضاً: إنّ حـديث الموالاة قـد رواه الترمذی، وأحمد فی مسـنده، عن النبیّ صـلّى اللَّه عليه وسـلّم أنه قال: من كنت مولاه فعلی مولاه. وأمّا الزيادة وهی قوله: اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه، إلى آخره، فلا ريب أنّه كذب.

ونقل الأثرم فی سـننه عن الإمام أحمد: إنّ العباس سأله عن حسـين الأشقر، وأنّه حدّث بحديثين، فذكر أحدهما قال: والآخر اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه. فأنكر أبو عبداللَّه جدّاً ولم يشك فی أنّ هذين الحديثين كذب.

إنتهى.

وقد رواه الإمام أحمد فی مسـنده، مع شرطه فيه، وهو عدم ذكر الموضوع، والمنكر، بل والشديد الضعف على رأيه، وقد قدمنا تحقيقه فی المقدمـة، فتـذكر وتنبه. وقد اعترف به صاحب القرة، فقال فی «الحجة» فی الطبقة الثانية من طبقات كتب السـنّة: وكاد مسـند أحمد يكون من جملة الطبقة، فإنّ الإمام أحمد جعله أصلًا، يعرف به الصحيح والسقيم. قال: ما ليس فيه فلا تقبلوه.

وابنه عبداللَّه، وغيرهما، بطرق اخر كثيرة، صحيحة، ليس فيها

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۲

الأشقر.

قلت: هو- وإنْ قال البخاری، فیه نظر. وقال: عنده مناکیر. وقال أبو زرعة: منکر الحدیث. وقال العقیلی: شیعی متروک الحدیث. وقال أبو حاتم والنسائی والدارقطنی: لیس بالقوی. وقال ابن عدی: جماعة من الضعفاء یحیلون بالروایات علیه، علی أنّ فی حدیثه بعض ما فیه. وقال فی خبرٍ- علی ما فی «تنزیه الشریعة» عن «المیزان» -: والبلاء عندی فیه من الأشقر.

لکن فی «لسان المیزان» أنّ ابن عدی ذکر فی ترجمته حدیثاً عن محمّد ابن علی بن خلف العطّار عنه وقال: هو منکر الحدیث، والبلاء فیه عندی منه لا من الحسین. إنتهی. وروی الخطیب فی «الکفایة» عن إبراهیم بن عبداللّه بن الجنید الختلی قال: سمعت یحیی بن معین ذکر حسیناً الأشقر، فقال: کان من الشیعة المغلیة الکبار، فقلت: وکیف حدیثه؟ قال:

لا بأس به. قلت: صدوق؟ قال: نعم، کتبت عنه، عن أبی کدینة، ویعقوب العمی، وقد احتج به النسائی، ووثقه ابن حبان، وصحح له الحاکم فی المستدرک، وروی عنه الإمام أحمد فی المسند، وهو لم یکن یروی إلّاعن ثقة. وقد صرّح ابن تیمیّة بذلک فی الکتاب الّذی صنّفه فی الردّ علی البکری. قال: إنّ القائلین بالجرح والتعدیل من علماء الحدیث نوعان، منهم من لم یرو إلّاعن ثقة عنده، کمالک وشعبة ویحیی بن سعید وعبد الرحمن بن مهدی وأحمد بن حنبل. وقد کفانا ابن تیمیّة بهذا الکلام مؤنة إثباته. وحینئذٍ لا یبقی له مطعن فیه. فما نقله الأثرم هو القیل المقدم، وقد ظهر للعبد بعد تتبع تام: أنّ معظم حکایات الأثرم عن أحمد من هذا مرجوع عنها. وممّا علیه یدلّ مسنده الّذی هو معتمده عند الکلّ. واللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۳

أعلم.

وکذا روی عن الأشقر، الکدیمی، ومحمّد بن المثنی الزمن، وأحمد بن عبدة، وعبدالرحمن بن محمّد بن منصور الحارثی، وعدّة أئمّة. فکلام الأوّلین والآخرین راجع إلی شیعیّته، لا روایته، فقد کذب من کذّبه. وأمّا قول الجوزجانی: غال من الشاتمین للخیرة. فظنّ غیر مقبول، مخالف لقول الأئمّة. وکذا جلّ جرحه لأهل الکوفة، لشدّة نصبه، وانحرافه.

وبمعناه اتّهام أبی معمر الهذلی إیّاه بالکذب».

أقول:

فبطلت خرافات ابن تیمیّة ومن تبعه کصاحب قرّة العینین، وهو والد مخاطبنا (الدهلوی)، من کلام ولده، ومن کلمات المولوی حسن زمان، المتقدم شطر وافر منها.

قوله: وتتشعب منه کتشعّب الجداول من البحر العظیم.

أقول:

قد شبّه (الدهلوی) انشعاب السلاسل من أمیر المؤمنین علیه السلام إلی الشعب المختلفة، بانشعاب الجداول من البحر العظیم، وأنّ هذا التشبیه یدلّ علی جلالة هذا الشأن، وعظمة هذا المقام، الّذی خصّه به علیه السلام دون الشیخین، خلافاً لوالده صاحب قرّة العینین، وغیره من النواصب، وأنّ فی هذه الفضیلة کفایة للشیعة الإمامیّة، فی إثبات أفضلیّة الإمام أمیر المؤمنین علیه الصلاة، ودفع وساوس المخالفین، وسائر تسویلات (الدهلوی) وأسلافه من المتعصّبین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۴

دعوی انتهاء سلاسل الفقهاء إلی الشیخین ... ص: ۴۴۴

قوله:

کما تصل سلاسل الفقهاء والمجتهدین فی الشریعة بالشیخین ونوّابهما کعبداللّه بن مسعود...

أقول:

دعوی إنتهاء سلاسل الفقهاء إلی من ذکر، دون سیّدنا الأمیر علیه الصّلاة والسلام لا شاهد علیها ولا برهان.

وأیضاً: تقتضی هذه الدعوی انحراف جمیع الفقهاء والمجتهدین عن أهل بیت الوحی والنبوّة، مع أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یقول فی الحدیث الصحیح المتّفق علیه، بل المتواتر بین الفریقین: «إنّی تارک فیکم الثقلین، ما إنْ تمسکتم بهما لن تضلّوا بعدی، أحدهما أعظم من الآخر، کتاب اللّه وعترتی أهل بیتی» «۱».

فهو صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یأمر الأمّة بالتمسّک بالکتاب والعترة، ویرشد إلی أنّ کلّ ما خالفهما من الأحکام والامور، بل کلّ ما لم یکن منهما ولم یؤخذ عنهما فهو باطل، وأنّ ترکهما والإعراض عنهما ضلال وخسران...

هذا معنی حدیث الثقلین، وهکذا فسّره (الدهلوی) حیث ذکره فی

---

(۱) راجع الأجزاء: ۱- ۳ من کتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۵

مواضع من کتابه (التحفة)، وربّما ادّعی أنّ المتمسّک بالکتاب والعترة، هم أهل السنّة فحسب...

لکنّ أهل السنّة، ومنهم (الدهلوی) یخالفون هذا الأمر النّبوی، ویناقضون أنفسهم عندما یُلزمون بما یقولون ویعترفون به، فإذا ذکر ما یدلّ علی أفضلیة الإمام أمیر المؤمنین علیه السلام، المستلزمة لإمامته بلا فصل بعد الرسول یلتجأون إلی القول بأن الشیوخ الثلاثة أعلم من الأئمّة المعصومین، وأن إلیهم تنتهی سلاسل الفقهاء والمجتهدین، فیتمسکون بهم ویترکون العترة الذین أمروا بالتمسک بها مع القرآن، وإذا ألزموا بالبراهین القاهرة والحجج الساطعة علی وجوب اتباع العترة، والاستمساک بعروة أهل البیت الوثیقة قالوا: نحن المتمسکون بهم، بل الشیوخ الثلاثة أیضاً من المتمسکین بهم، وکأنهم لا یعلمون ولا یشعرون: أین التمسک والاقتداء، وأین الاتباع والاقتفاء، من التامر بالاعتداء، والتقدم والتحکم والاعتلاء!! واللّه الموفق إلی طریق السواء، والعاصم من الزلل الهراء، وخطل المراء.

قال نصر اللّه الکابلی فی (الصواقع) بجواب حدیث الثقلین: «وکذلک حدیث: مثل أهل بیتی مثل سفینة نوح، من تمسک بها نجا، ومن تخلّف عنها هلک» لا یدلّ علی هذا المدّعی، ولا شک أنّ الفلاح منوط بولائهم وهدیهم، والهلاک بالتخلّف عنهم، ومن ثمة کان الخلفاء والصحابة یرجعون إلی أفضلهم فیما أشکل علیهم من المسائل. وذلک لأنّ ولائهم واجب، وهداهم هدی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم. إنتهی.

فاعترف- وهو بصدد الجواب عن حدیثٍ من فضائل أهل البیت- برجوع الخلفاء والصحابة إلی أفضلهم فیما أشکل علیهم من المسائل، وهل یجتمع هذا مع القول بانتهاء سلاسل الفقهاء إلی الخلفاء؟!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۶

ألا یدلّ هذا علی أعلمیّة الإمام علیه السلام من أولئک؟!

وأیضاً: إذا کان «هداهم هدی النبیّ صلّی اللّه علیه وآله» فهم إذاً الورّاث لکمالاته، وحالاته، وأوصافه، فیکون هذا الکلام ردّاً علی (الدهلوی) المنکر لوجود کمالات النبوّة فی علی علیه السلام.

فقد ثبت بطلان کلام (الدهلوی) من کلام سلفه (الکابلی).

دعوی أنّ الإمامة الباقیة فی أولاد علی هی القطبیّة ... ص: ۴۴۶

قوله:

وكان معنى الإمامة التى بقيت فى أولاد الإمام...

أقول:

الغرض من هذا نفى الخلافة والوصاية بالمعنى المصطلح بين العلماء، عن أهل البيت الطاهرين عليهم السلام، لكنّه تحريف للكلم عن مواضعه، وحمل الكلام على ما لا يرضى به صاحبه، فبأىّ دليلٍ أو قرينة يدّعى إنصراف «الإمامة» عن معناها المصطلح، إلى معنى «القطبيّة» غير المبحوث عنها فى علم الكلام والإمامة؟!

وقد ادّعى هذا بعض أهل السنّة بالنسبة إلى حديث الغدير، فاعترف بدلالته على الإمامة، لكنّه حملها على الإمامة المصطلحة عند أهل التصوّف والعرفان، وقد أبطلنا هذا المحمل هناك بوجوهٍ عديدةٍ، فراجع.

هذا، وقد ذكر (الدهلوى) فى الباب الحادى عشر من كتابه (التحفة) ما تعريبه:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۷

«التعصّب الثّالث عشر: قولهم- يعنى الشيعة- إنّ أهل السنّة يبالغون فى بغض على وذريته الطاهرة. ذكره ابن شهرآشوب، ولهذا السبب يلقّبون أهل السنّة بالنواصب، مع أنّ الشّيعة ينقلون فى كتبهم عن كتب أهل السنّة- ولا سيّما البيهقى وأبى الشيخ والديلمى- أنّه قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «لا يؤمن أحد حتّى أكون أحب إليه من نفسه ويكون عترتى أحب إليه من نفسه. وعن ابن عباس قال قال رسول اللَّه: أحبوا اللَّه لما يغذوكم من نعمه وأحبّونى لحبّ اللَّه، وأحبّوا أهل بيتى لحبّى. إلى غير ذلك...

وقد اشتهر عن سعيد بن المسيّب أنّه كان عنده رجل من قريش، فأتاه على بن الحسين، فقال له الرجل القرشى: يا أبا عبداللَّه من هذا؟ قال سعيد: هذا الّذى لا يسع مسلماً أنْ يجهله، هو على بن الحسين بن على بن أبى طالب رضى اللَّه عنهم أجمعين».

فلو كانت إمامة سيّدنا على بن الحسين عليه السلام بمعنى «القطبيّة» كما زعم (الدهلوى) تبعاً لبعض المتعسّفين- لم تجب معرفته، حتّى يقول سعيد بن المسيّب فيما اشتهر عنه، «هذا الّذى لا يسع مسلماً أن يجهله».

فالحمد للَّهعلى ظهور بطلان دعوى (الدهلوى) ممّا استشهد به هو، وأودعه كتابه (التحفة).

قوله:

ولهذا لم يرو إلزام هذا الأمر من الأئمّة الأطهار على كافة الخلائق.

أقول:

كأنّه يحتاط، فلا ينفى ذلك على البت والقطع، بل يقول: «لم يرو

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۸

عنهم»!! فإنْ أراد من هذا النفى والإنكار إلزام الشّيعة، فبطلانه فى غاية الظّهور والوضوح، وإنْ أراد أنّه لم يرو ذلك فى كتب أهل السنّة، فمن الواضح أيضاً أن لا يروى أهل السنّة مثل هذا الخبر ... ولكن- مع ذلك- لا تخلو كتبهم من بعض الروايات الدالة على مطالبة أهل البيت عليهم السلام بحقّهم، وإثباتهم وجوب الاتباع والإطاعة على كافة الخلائق.

ويكفينا فى هذا الصّدد ما رواه (الدهلوى) نفسه فى (فتاواه) «۱»، إذ سئل عمّا رواه الشيخ الكلينى من علماء الشيعة فى كتابه (الكافى) فى مطالبة الإمام موسى بن جعفر عليه السلام فدكاً من المهدى العباسى، فأجاب: «إنّ أصل القصّة مرويّ فى كتب أهل السنّة، وهو: أنّه قال المهدى العباسى للإمام موسى الكاظم يوماً- من باب المطايبة-: إنّ كلّ ما تدّعونه علينا هو فدك، فهلمّوا أردّ عليكم فدكاً. فقال: حدّ الأوّل سمرقند، والحدّ الثانى:

أفريقا، والثالث: ساحل بحر الملح من عدن حتّى أقصى اليمن. وكان غرضه أنّا ندّعى عليكم الخلافة، لا فدكاً فقط» انتهى بقدر الحاجة.

قوله:

بل جعلوا بعض أصحابهم الممتازين...

أقول:

قد عرف (الدهلوی) أنّ تحريف الإمامة عن موضعها، وجعلها فی

---

(۱) أصل الفتوی موجود لدی المولوی عبدالحی خلف المولوی عبدالحليم سهالی‌اللكهنوی، ومنها نسخة بخط بعض الفضلاء من أهل السنّة فی مكتبة السيّد صاحب العبقات.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۴۹

حقّ أهل البيت بمعنی القطبيّة، ينافی الواقع والحقيقة، ومن جهةٍ اخری يری أمامه الأحاديث الكثيرة التی تنصّ علی وجوب معرفة الأئمّة عليهم السلام، فاستدرك ما تفوّه به سابقاً بقوله: إنّ الأئمّة قد قصروا إمامتهم علی أصحابهم المختصين بهم، المخلصين لهم، ولم يدعوا إليها سائر الناس، إلّا أنّ هذه الدعوی أيضاً باطلة، فمن تتبّع الكتب والأسفار، وتفحّص إفادات المحقّقين الأعلام، علم أنّ الأئمّة عليهم السلام قد عرضوا إمامتهم، وأعلنوها لعامّة النّاس، ودعوا إليها جميع المسلمين ... فی كلّ فرصةٍ سانحةٍ أمنوا فيها من الفساد وإثارة الفتنة من المخالفين والمعاندين...

بذكر الآيات القرآنيّة، والنصوص النبويّة، الدالّة علی إمامتهم الحقّة، وولايتهم العامّة...

قوله:

وهذه الفرقة السفيهة، قد أنزلوا تلك الإشارات كلّها علی الرئاسة العامة...

أقول:

هذا الكلام ينطبق علی (الدهلوی) نفسه ووالده، فقد عرفت سابقاً دلالة كلامه علی أنّ الإمامة هی الرئاسة العامة، واستحقاق التصرّف فی الأمور، ووجوب الاتباع والامتثال فی جميع أحكام الحلال والحرام، والنيابة العامّة عن رسول اللّه عليه وآله الصلاة والسلام، بل قد عرفت من كلام السّابق، وما حقّقه فی (تفسيره) وأفاده والده النحرير، أنّ نصوص الإمامة مرويّة عن الأئمّة الأطهار، وأنّ كلّ واحدٍ منهم كان يجعل الآخر وصيّاً له.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۰

ولقد اشتملت تلك النصوص الصريحة فی الإمامة علی لفظ «الإمامة» وما يرادفه، ولم تكن «إشارات» محضة كما زعم (الدهلوی) فی هذا المقام.

وعلی الجملة، فإنّ إمامة أمير المؤمنين وأولاده المعصومين ثابتة لدی الشيعة بالطرق المتواترة، والأسانيد المتظافرة، من الثقات والأثبات فی جميع الطبقات، فهم خلفاء اللّه فی الأرضين، وحججه الباهرة فی العالمين، وثبت عندهم كذلك بطلان إمامة من تقدّم عليهم.

ولقد ثبت ذلك عند الشيعة كالصبح إذا انفلق، وظهر عندهم ظهور الشمس فی رابعة النّهار، وأيّدت مطلوبهم، وأثبتت معتقَدهم، الروايات الكثيرة، والأحاديث الوفيرة، من طرق المخالفين...

لقد أصبح هذا الاعتقاد، لدی طائفة الشيعة، من البديهيات والضروريّات، فلا يتطرّق إليه شبهة من الشبهات، ولا يعترضه تشكيك من التشكيكات، وكان كلام (الدهلوی) كقول الكافر: إنّ محمّداً لم يدّع النبوّة، بل ادّعی الرئاسة الظاهرية علی الخلائق، مثل سائر الملوك والسلاطين، وأنّ المسلمين العارين عن الفهم حملوا كلماته علی النبوّة، فوقعوا فی الضلالة ... والعياذ باللّه.

قوله:

ومن أجل ما قلنا: يعتقد كلّ الأمة الأمير وذريّته الطاهرة، كالشيوخ والمرشدين...

أقول:

إنّ هذا الاعتقاد يستلزم أفضليّة أهل البيت عليهم السلام من الشيوخ الثلاثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۱

وبقطع النظر عن هـذا، قال ابن تيميّـة بأن الاسـتغاثة بالشـيخ والرغبة إليه بالعبادة كفر، فيكون كلام (الدهلوی) هذا صـغری لما قاله ابن تيميّة، ونتيجة القياس: كفر الامّة بأجمعها ... ولا أقل من كفر (الدهلوی) بكلام شيخ الإسلام فی مذهبه...

قوله:

ويقدّمون لهم الصلوات والصّدقات...

أقول:

نعم يفعلون هذا، ولا يفعلونه لغيرهم، للبون الشاسع بين شأن هؤلاء وشأن غيرهم.

قوله:

ولا ينوّه أحدٌ فی هذه الأمور باسم الشيخين...

أقول:

هذا إعتراف بحرمان الشيخين من فضل تلك الشعائر الإسلاميّة، بإجماع جميع الأمة...

قوله:

وإنْ كانوا يعتقدون بفضلهما وكمالهما...

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۲

أقول:

كأنّ هذا الكلام لإرضاء أهل السـنّة، بعد أن نصّ على اختصاص تلك الامور الشّريفة بالأئمّة الأطهار، بالإجماع، لكنّه ما درى أنّ شيخ الإسـلام ابن تيميّة، ووالده النحرير، لا يرتضيان هذا الكلام، فإنّ تشبيه أحد من الناس بواحد من الأنبياء باطل عندهما، وتشبيه الشيخين بموسى وعيسى عليهما السلام، واضح البطلان بلا كلام.

قوله:

وكمالات الأولياء ناشئة من الوحدة والجمع والعينية، فالأولياء تنعكس فيهم الأفعال بل الصفات الإلهيّة...

أقول:

حاصل هذا الكلام دعوى الاتحاد بين اللّه تبارك وتعالى والأولياء، وهی دعوى باطلة بالضرورة على الإطلاق، لكنّ الإتّحاد مقام عظيم لدى أهل السنّة، ولا مانع لهم من القول به، فإخراج (الدهلوی) الشيخين من هذا المقام عجيب، وهو يعرّضه للطعن والملام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۵

ملحق حديث التشبيه ... ص: ۴۵۵

اشارة

بسم اللّه الرحمن الرحيم

الحمد للّه‌رب العالمين، والصلاة والسلام على محمّد وآله الطاهرين، ولعنة اللّه على أعدائهم أجمعين من الأولين والاخرين.

وبعد:

فـإنّ الوقت لم يتسع لأـنس أتتبّع المصـادر للحصول على روايات اخرى ورواةٍ آخرين لحـديث التشبيه، ولكنْ لمّا كان بعض الأسانيد

المـذکورة فی الکتاب موضع کلامٍ لبعض المتعصّبین من علماء القوم، رأیت من المناسب التحقیق فی أحوال تلک الأسانید، والتعرض لتکلّم هؤلاء فی رجالها، لیتّضـح صـحّة تلک الأحادیث وسـقوط اعتراضات من اعترض علیها، وبـذلک یُعرف حال المعترضـین أیضـاً ومدی تعصّبهم ضد أهل بیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ... فأقول:

لقد أخرج هذا الحدیث الشّریف عن عدّة من أکابر الصحابة وغیرهم:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۶

۱- عبداللَّه بن العباس.

۲- أبو سعید الخدری.

۳- أنس بن مالک.

۴- أبو الحمراء، مولی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۵- أبو هریرة.

۶- الحارث الأعور الهمدانی، صاحب أمیر المؤمنین علیه السلام.

الحدیث عن ابن عباس ... ص: ۴۵۶

أمّا عن ابن عباس، فرواه ابن بطة العکبری قال:

«أخبرنا أبو ذر أحمـد بن محمّد الباغندی، حدّثنا أبی، عن مسـعر بن یحیی النهدی، حدّثنا شـریک، عن ابن إسـحاق، عن أبیه، عن ابن عباس قال:

قال النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوح فی حکمته، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ورواه الحافظ الکنجی بسـنده قال: «أخبرنا أبو الحسن بن المقیّر البغـدادی، عن المبارک بن الحسن الشـهرزوری، أخبرنا أبو القاسم بن البسری، أخبرنا أبو عبداللَّه العکبری، أخبرنا أبو ذر»....

الحدیث عن أبی سعید الخدری ... ص: ۴۵۶

وأمّا عن أبی سعید الخدری، فرواه ابن شاهین فی (کتاب السنّة)

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۷

قال:

«حـدّثنا محمّـد بن الحسـین بن حمیـد بن ربیع، حـدّثنا محمّـد بن عمران بن حجـاج «۱»، حـدّثنا عبیـداللَّه بن موسـی، عن أبی راشـد الحبرانی، عن أبی هارون العبدی، عن أبی سعید الخدری، قال:

کنّا حول النبیّ صـلّی اللَّه علیه وسـلّم، فأقبـل علی بن أبی طالب، فأدام رسول اللَّه صـلّی اللَّه علیه وسـلّم النظر إلیه، ثمّ قال: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه وإلی نوح فی حکمه وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی هذا».

الحدیث عن أنس بن مالک ... ص: ۴۵۷

وأمّا عن أنس بن مالک، فرواه الحافظ الفقیه ابن المغازلی الواسطی قال:

«أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب، ثنا الحسین بن محمّد بن الحسین العدل العلوی الواسطی، ثنا محمّد بن محمود، ثنا إبراهیم بن

مهدی الابلی، ثنا أبان بن فیروز، عن أنس بن مالک قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی علم آدم وفقه نوح، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

وقال العاصمی صاحب (زین الفتی):

«أخبرنا الحسین بن محمّد البستی قال: حدّثنا عبداللَّه بن أبی منصور، قال: حدّثنا محمّد بن بشر قال: حدّثنا محمّد بن إدریس الحنظلی

---

(۱) کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۸

قال: حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن المثنّی الأنصاری قال: حدّثنی حمید، عن أنس، قال:

کنّا فی بعض حجرات مکّة، نتذاکر علیّاً، فدخل علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: أیها الناس، من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوح فی فهمه، وإلی إبراهیم فی حلمه، وإلی موسی فی شدّته، وإلی عیسی فی زهادته، وإلی محمّد وبهائه، وإلی جبرئیل وأمانته، وإلی الکوکب الدری والشمس الضحی والقمر المضی، فلیتطاول ولینظر إلی هذا الرجل.

وأشار إلی علی بن أبی طالب».

الحدیث عن أبی هریرة ... ص: ۴۵۸

وأمّا عن أبی هریرة، فأخرجه:

عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن سعید بن المسیب، عن أبی هریرة قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم- وهو فی محفل من أصحابه- إنْ تنظروا إلی آدم فی علمه ونوح فی همّه وإبراهیم فی خلقه وموسی فی مناجاة وعیسی فی سننه ومحمّد فی هدیه وحلمه، فانظروا إلی هذا المقبل.

فتطاول الناس، فإذا هو علی بن أبی طالب».

وأخرجه أحمد، عن عبدالرزاق، عن معمر، عن الزهری، عن ابن المسیب، عن أبی هریرة، به.

الحدیث عن أبی الحمراء ... ص: ۴۵۸

وأمّا عن أبی الحمراء، فأخرجه الحاکم فی (تاریخه) قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۵۹

«حدّثنا محمّد بن أحمد بن سعید الرازی، قال: حدّثنا محمّد بن مسلمة ابن وراة، قال: حدّثنا عبیداللَّه بن موسی قال: حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء، قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه ونوحٍ فی فهمه وإبراهیم فی حکمه، ویحیی بن زکریا فی زهده، وموسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب».

ورواه الحافظ الخطیب الخوارزمی حیث قال:

«أخبرنا الشیخ الزاهد الحافظ أبو الحسن علی بن أحمد العاصمی الخوارزمی، قال: أخبرنا شیخ القضاة إسماعیل بن أحمد الواعظ قال: أخبرنا أحمد بن حسین البیهقی».

ثمّ قال بعد حدیث أخرجه بالسند المذکور: «وبهذا الإسناد عن أحمد ابن الحسین هذا أخبرنا أبو عبداللَّه الحافظ فی التاریخ، حدّثنا أبو جعفر»....

ورواه العاصمی بسنده عن أبی جعفر الرازی شیخ الحاکم ... حیث قال:

«أخبرنا محمّد بن أبی زکریا الثقة، قال: أخبرنا أبو الحسین محمّد بن أحمد بن جعفر الجوری، قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن أحمد بن سعید الرازی.

وأخبرنی شیخی أحمد بن محمّد قال: أخبرنا أبو أحمد إبراهیم بن علی الهمدانی قال: حدّثنا أبو جعفر الرازی»....

ورواه شهردار الدیلمی بسنده، قال:

«أخبرنا أبی، حدّثنا علی [مکّی بن دکین القاضی، حدّثنا علی بن محمّد بن یوسف، حدّثنا الفضل الکندی، حدّثنا عبداللّه بن محمّد بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۰

الحسن مولی بنی هاشم بالکوفة، حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا محمّد بن أبی هاشم النوفلی، حدّثنا عبیداللّه بن موسی، حدّثنا العلاء، عن أبی إسحاق السبیعی، عن أبی داود نفیع، عن أبی الحمراء»....

الحدیث عن الأعور الهمدانی ... ص: ۴۶۰

وأمّا عن الأعور الهمدانی، فقد أخرجه ابن مردویه، وعنه الخطیب الخوارزمی، حیث قال:

«أخبرنی شهردار هذا إجازةً قال: أخبرنا أبو الفتح عبدوس بن عبداللّه بن عبدوس الهمدانی إجازة، عن الشریف أبی طالب المفضل بن محمّد بن طاهر الجعفری باصبهان، عن الحافظ أبی بکر أحمد بن موسی ابن مردویه بن فورک الإصبهانی قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن إبراهیم قال: حدّثنا الحسین بن علی بن الحسین السکونی [السلوی قال: حدّثنی سوید بن مسعر بن یحیی بن حجاج النهدی، حدّثنا أبی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن الحارث الأعور، صاحب رایة علی بن أبی طالب قال:

بلغنا أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم کان فی جمع من أصحابه، فقال:

أریکم آدم فی علمه ونوحاً فی فهمه وإبراهیم فی حکمته، فلم یکن بأسرع من أن طلع علی. فقال أبو بکر: یا رسول اللّه، أقست رجلًا بثلاثة من الرسل، بخ بخ لهذا الرجل، من هو یا رسول اللّه؟ قال النبیّ: ألا تعرفه یا أبا بکر؟ قال: اللّه ورسوله أعلم. قال: أبو الحسن علی بن أبی طالب. فقال أبو بکر: بخ بخ لک یا أبا الحسن، وأین مثلک یا أبا الحسن».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۱

التحقیق فی هذه الأسانید ... ص: ۴۶۱

فأقول: لقد أرسل غیر واحدٍ من الأعلام هذا الحدیث عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إرسال المسلّم.

ورواه جماعة بالإسناد، فمنهم من رواه بسندٍ واحد له، ومنهم من رواه بأکثر من سند.

* فأمّا ما أخرجه عبدالرزاق وعنه أحمد، بسنده عن أبی هریرة، فقد عرفت فی الکتاب رواته وصحّة سنده، ولا کلام فیه.

* وأمّا ما أخرجه الحاکم فی (تاریخ نیسابور) عن أبی الحمراء فهذه تراجم رجاله:

أمّا «محمّد بن أحمد بن سعید الرازی» شیخ الحاکم فهو أبو جعفر الرازی، صاحب ابن وارة.

وأمّا «ابن وارة» محمّد بن مسلم بن وارة، فهو من رجال النسائی، وقد ترجم له:

ابن أبی حاتم فی الجرح والتعدیل ۸/ ۷۹ رقم ۳۳۲

الخطیب فی تاریخه ۳/ ۲۵۶

وابن الجوزی فی المنتظم ۷/ ۱۶۴

والذهبی فی تذکرة الحفاظ ۲/ ۵۷۵

وابن حجر فی تهذیب التهذیب ۹/ ۴۵۱

قال ابن أبی حاتم: سمعت منه وهو صدوق ثقة.

وقال النسائی: ثقة صاحب حدیث.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۲

وذکره ابن حبان فی الثقات.

وقال الخطیب: کان متقناً عالماً حافظاً فهماً.

وقال ابن حجر: ثقة حافظ.

وأما «عبیداللّه بن موسی» العبسی فهو:

من رجال الصّحاح «۱».

وأمّا «أبو عمر الأزدی» فسیأتی الکلام فیه.

وأمّا «أبو راشد الحبرانی» فهو

من رجال عدّةٍ من الصّحاح «۲».

وأمّا «أبو عمر الأزدی»

فقد جاء فی کتاب (الموضوعات) لابن الجوزی ما نصّه:

«الحدیث العشرون- فی تشبیهه بالأنبیاء:

أنبأنا زاهر بن طاهر، قال: أنبأنا أبو بکر البیهقی، قال: أنبأنا أبو عبداللّه الحاکم، قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن سعید الرازی، قال: حدّثنا محمّد بن مسلم بن وارة قال: حدّثنا عبیداللّه بن موسی قال: حدّثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال:

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول: من أراد أن ینظر إلی آدم فی علمه ونوح فی فهمه وإبراهیم فی حکمه ویحیی بن زکریا فی زهده، وموسی بن عمران فی بطشه، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

هذا حدیث موضوع. وأبو عمر متروک» «۳».

---

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۶۴۰ رقم ۴۳۶۱.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۳۹۶ رقم ۸۱۲۲.

(۳) الموضوعات لابن الجوزی ۱/ ۳۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۳

أقول:

هذا من تحکّمات ابن الجوزی، لأنّ الحدیث لو کان أحد رواته متروکاً لا یکون موضوعاً، فکیف والرجل لیس بمتروک؟

لقد جاء فی (تهذیب الکمال) بترجمة «أبی راشد الحبرانی» فیمن روی عنه: «عبد الرحمن بن عائذ الأزدی» «۱».

کما فیه بترجمة «عبدالرحمن بن عائذ الأزدی» فی مشایخه: «روی عن ... وأبی راشد الحبرانی» «۲».

وکلاهما شامی حمصی.

وهذا الأزدی من رجال السنن الأربعة من الصحاح الستّة، وقد وثّقوه، بل ذکروا قولًا بکونه من الصّحابة.

فمن أین جاء القول بأنّه متروک؟.

نعم یمکن وقوع الاشتباه فیه بسبب الاختلاف فی کنیته، ففی الحدیث «أبو عمر» وفی کتب التراجم: «أبو عبداللَّه» ویقال: «أبو عبیداللَّه» «۳». کما أنّ فی لقبه أیضاً خلافاً، فقد عنونه المزی بقوله: «عبد

---

(۱) تهذیب الکمال ۲۱/ ۲۱۷.

(۲) تهذیب الکمال ۱۱/ ۲۴۵.

(۳) ویؤکّده أنّ العلّامة المحمودی ذکر فی هامش (العسل المصفّی فی تهذیب زین‌الفتی) عن کتاب (عیون الأخبار) للشریف أبی المعالی محمّد بن علی بن الحسین البغدادی أنّه قال: أبو علی ابن شاذان، أنبأنا أحمد بن إبراهیم بن جعفر الزعفرانی، حدّثنا إسحاق بن محمّد بن هارون بن عیسی بن بریه الهاشمی، حدّثنی جدّی، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا أبو عثمان الأزدی، عن أبی راشد، عن أبی الحمراء قال...:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۴

الرحمن بن عائذ الأزدی، الثمالی، ویقال: الکندی، ویقال: الیحصبی».

ثم إنّ الحافظ السیوطی تعقّب ابن الجوزی بقوله بعد ما ذکر:

«قلت: له طریق آخر. قال الدیلمی: أخبرنا أبی، حدّثنا علی بن دکین القاضی، حدّثنا علی بن محمّد بن یوسف، حدّثنا الفضل الکندی، حدّثنا عبداللَّه ابن محمّد بن الحسن مولی بنی هاشم بالکوفة، حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا محمّد بن أبی هاشم النوفلی، حدّثنا عبیداللَّه بن موسی، حدّثنا العلاء، عن أبی إسحاق السبیعی، عن أبی داود نفیع عن أبی الحمراء به.

وورد عن أبی سعید. قال ابن شاهین فی السنّة» «... ۱».

لکن ابن الجوزی دأب علی إیراد الحدیث فی کتابه بأحد أسانیده فقط، والحکم علیه بالوضع لعدم صحّة السند الّذی ذکره بزعمه، وهذا من جملة ما انتقده علیه غیر واحدٍ من الحفّاظ:

قال ابن الصّلاح مشیراً إلی ابن الجوزی وکتابه فی الموضوعات:

«ولقد أکثر الّذی جمع فی هذا العصر الموضوعات فی نحو مجلّدین، فأودع فیها کثیراً ممّا لا دلیل علی وضعه» «۲».

وقال ابن کثیر: «وقد صنّف الشیخ أبو الفرج ابن الجوزی کتاباً حافلًا فی الموضوعات، غیر أنّه أدخل فیه ما لیس منه» «... ۳».

وقال ابن حجر العسقلانی بعد حدیثٍ من مناقب أمیر المؤمنین:

«وقد أورد ابن الجوزی هذا الحدیث فی الموضوعات، وأخرجه من

---

(۱) اللالی المصنوعة ۱/ ۳۲۵.

(۲) علوم الحدیث: ۹۹.

(۳) الباعث الحثیث فی شرح ألفیة الحدیث: ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۵

حدیث سعد بن أبی وقاص وزید بن أرقم وابن عمر، مقتصراً علی بعض طرقه عنهم، وأعلّه ببعض من تکلّم فیه من رواته، ولیس بقادح، ولما ذکرت من کثرة الطرق» «... ۱».

وقال السیوطی: «واعلم أنّه جرت عادة الحفّاظ- کالحاکم وابن حبان والعقیلی وغیرهم- أنّهم یحکمون علی حدیثٍ بالبطلان، من حیثیة سندٍ مخصوص ... فیغترّ ابن الجوزی بذلک ویحکم علی المتن بالوضع مطلقاً، ویورده فی کتاب الموضوعات، ولیس هذا

بلائق، وقد عاب علیه الناس ذلک، آخرهم الحافظ ابن حجر»....

أقول:

وهذا الموضع من ذلک، ولذا تعقّبه الحافظ السیوطی نفسه، بذکر طریقین آخرین الحدیث، ولم یتکلَّم علیهما بشیء، وهما:

* ما أخرجه شهردار الدیلمی، بسنده عن أبی الحمراء.

* وما أخرجه ابن شاهین، بسنده عن أبی سعید الخدری، وسیأتی تحقیقه.

أقول:

وبما ذکرنا یبطل تکلّم ابن کثیر فی هذا الحدیث، فإنّه قال فی عداد فضائل أمیر المؤمنین:

«حدیث آخر- قال محمّد بن مسلم بن واره، ثنا عبیداللَّه بن موسی،

---

(۱) القول المسدد فی الذب عن المسند: ۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۶

ثنا أبو عمر الأزدی، عن أبی راشد الحبرانی، عن أبی الحمراء قال قال رسول اللَّه...

وهذا منکر جدّاً ولا یصحُّ إسناده» «۱».

* وأمّا ما أخرجه ابن بطة العکبری، ورواه عنه الحافظ الکنجی بسنده، فهذه تراجم الرجال فیه:

أمّا «أبو الحسن ابن المقیّر» فقد ترجم له:

الذهبی فی تذکرة الحفّاظ ۴/ ۱۴۳۲ وسیر أعلام النبلاء ۲۳/ ۱۱۹ والعبر فی خبر من غبر ۳/ ۲۴۷ وغیرها من کتبه، وتوجد ترجمته فی کتبٍ اخری أیضاً.

قال الذهبی: «ابن المقیّر، الشیخ المسند الصالح، رحلة الوقت، أبو الحسن علی بن أبی عبیداللَّه الأزجی، المقرئ، الحنبلی، النّجار.

قال الحافظ تقی الدین عبید: کان شیخاً صالحاً کثیر التهجّد والعبادة والتلاوة، صابراً علی أهل الحدیث...

وقال الحافظ عز الدین الحسینی: کان من عباد اللَّه الصالحین، کثیر التلاوة مشتغلًا بنفسه.

مات سنة ۶۴۳».

وأمّا «المبارک بن الحسن الشهرزوری» فقد ترجم له:

ابن الجوزی فی المنتظم ۱۰/ ۴۱۲

والسمعانی فی الأنساب ۳/ ۴۷۴- الشهرزوری

وباقوت فی معجم الأدباء ۳/ ۴۲۷

---

(۱) البدایة والنهایة ۷/ ۲۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۷

والذهبی فی تذکرة الحفاظ ۴/ ۱۲۹۲ والعبر ۳/ ۱۳ وسیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۸۹.

قال السمعانی: شیخ صالح دیّن خیّر، قیّم بکتاب اللَّه، عارف باختلاف الروایات، والقراءات، حسن السیرة، جید الأخذ علی الطلّاب، عالی الروایات.

وقال الذهبی: انتهی إلیه علوّ الإسناد فی القراءات.

توفی سنة ۵۰۵».

وأمّا «أبو القاسم بن البسری» فقد ترجم له:

الخطیب فی تاریخه ۱۱/ ۳۳۵

والسمعانی فی الأنساب ۱/ ۳۵۰- البسری

وابن الأثیر فی الکامل ۸/ ۴۲۶

وابن الجوزی فی المنتظم ۹/ ۵۷۰

والذهبی فی تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۱۸۳ والعبر ۲/ ۳۳۳ وسیر أعلام النبلاء ۱۸/ ۴۰۲.

قال الخطیب: کتبت عنه وکان صدوقاً.

وقال السمعانی: کان شیخاً صالحاً عالماً ثقة...

توفّی سنة ۴۷۴».

وأمّا «أبو عبداللّه العکبری» فهو: «ابن بطّة» المترجم له فی الکتاب، وهذه جملة من مصادر ترجمته:

تاریخ بغداد ۱۰/ ۳۷۱

طبقات الحنابلة ۲/ ۱۲۵

تاریخ ابن کثیر ۱۱/ ۲۷۵

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۸

العبر ۲/ ۱۷۱

سیر أعلام النبلاء ۱۶/ ۵۲۹ وقد عنونه ب «ابن بطة، الإمام القدوة العابد الفقیه المحدّث شیخ العراق» وذکر وفاته بقوله: «قال العتیقی: توفّی ابن بطة وکان مستجاب الدعوة فی المحرم سنة ۳۸۷».

وأمّا «أبو ذر الباغندی» فهو:

الحافظ ابن الحافظ ابن الحافظ، هو المتقن الإمام أبو ذر أحمد بن أبی بکر محمّد بن محمّد بن سلیمان بن الباغندی.

کذا عنونه الذهبی فی سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۶۸.

وتوجد ترجمته فی:

تاریخ بغداد ۵/ ۸۶

والوافی بالوفیات ۸/ ۱۲۵

وغیرهما من المصادر.

وتوفی سنة ۳۲۶».

وأمّا «أبوه» المذکور، فقد عنونه الذهبی بقوله:

«الباغندی، محمّد بن محمّد بن سلیمان بن الحارث، الإمام الحافظ الکبیر، محدّث العراق، أبو بکر، ابن المحدّث أبی بکر، الأزدی الواسطی الباغندی، أحد أئمّة هذا الشأن ببغداد. جمع وصنّف وعمّر وتفرّد.

توفّی سنة ۳۱۲» «۱».

وأمّا «مسعر بن یحیی النهدی» فسیأتی الکلام فیه.

وأمّا «شریک» فهو: شریک بن عبداللّه النخعی الکوفی.

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۳۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۶۹

من رجال الصّحاح «۱».

وأمّا «أبو إسحاق» فهو: أبو إسحاق السبیعی الکوفی.

من رجال الصّحاح کذلک «۲» واسمه «عمرو».

وأمّا «أبوه» فاسمه «عبداللَّه» واختلفوا فی أبیه، فقیل: عبداللَّه بن علی، وقیل: عبداللَّه بن عبید، وقیل: عبداللَّه بن یحمد.

وکیف کان، فهو من التابعین، ولا کلام فیه.

إنّما الکلام فی هذا السند علی «مسعر بن یحیی النهدی».

وهذا الرجل لم أجد اسمه فیما بیدیَّ من کتب القوم فی الضعفاء ومن تُکلّم فیهم، إلّافی (المیزان) وتبعه ابن حجر فی (لسانه) ولم یزد علیه شیئاً.

قال الذهبی: «مسعر بن یحیی النهدی لا أعرفه. وأتی بخبرٍ منکر:

قال ابن بطة: حدّثنا أبو ذر أحمد بن الباغندی، أخبرنا أبی، عن مسعر بن یحیی، حدّثنا شریک، عن أبی إسحاق، عن أبیه، عن ابن عباس، قال:

قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: من أراد أنْ ینظر إلی آدم فی علمه، وإلی نوحٍ فی حکمته، وإلی إبراهیم فی حلمه، فلینظر إلی علی» «۳».

أقول:

قد عرفت أنّ رجال هذا السند أئمّة أعلام، فابن المقیّر: «من عباد اللَّه

---

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۴۱۷ رقم ۲۷۹۵.

(۲) میزان الاعتدال ۵/ ۳۲۶.

(۳) میزان الاعتدال ۶/ ۴۰۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۷۰

الصالحین» والشهرزوری: «شیخ صالح دیّن خیّر، عارف باختلاف الروایات والقراءات» وابن البسری: «شیخ صالح عالم ثقة» وابن بطّة: «إمام قدوة عابد مستجاب الدعوة» وأبو ذر «إمام حافظ متقن» وأبوه الراوی عن «مسعر» هذا الحدیث «أحد أئمّة هذا الشأن».

فهؤلاء یروون هذا الحدیث عن هذا الرّجل، ولا یرون فیه أیّ نکارة، والذهبی الّذی ینصُّ علی عدم معرفته للرجل یقول: «أتی بخبر منکر»!!

وعلی الجملة، فإنّ روایة هؤلاء الأئمّة الصالحین عن هذا الرجل توثیقٌ له، والحدیث لیس فیه أیّة نکارة غیر کونه فی فضل أمیر المؤمنین علیه السلام.

فحکم ما رواه ابن بطة حکم ما رواه الحاکم، وإنّه لیرد علی الذّهبی کل ما ورد علی ابن الجوزی، فلا یجوز الاغترار بما ذکراه فی الحدیثین.

* وأمّا ما أخرجه ابن شاهین، فإنّه وإن کان یکفی سکوت الحافظ السیوطی علیه، لکنْ لا بدّ من توضیح الحال فی رجاله:

فأمّا «محمّد بن الحسین بن حمید بن الربیع» فهو: أبو الطیّب اللخمی الکوفی:

ترجم له الخطیب فی تاریخه، وروی عن أبی یعلی الطوسی: کان ثقةً یفهم، وعن ابن سفیان الحافظ: کان ثقةً صاحب مذهب حسنٍ وجماعة وأمر بمعروفٍ ونهی عن منکر، وکان ممّن یطلب للشهادة فیأبی ذلک.

وقال الخطيب بعد أن حكى عن ابن عقدة أنّه قد تكلم فيه: «وفيه نظر».

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۱۹، ص: ۴۷۱

ولد سنة ۲۴۰ وتوفى سنة ۳۱۸ «۱».

وأمّا شيخه، فالّذى جاء فى الكتب عن (كتاب السنّة) لابن شاهين هو: «محمّد بن عمران بن حجّاج» وقد تحقّق عندى بالقرائن أنّه مصحّف «محمّد بن عمر بن هيّاج» الكوفى، وهو من رجال الترمذى والنسائى وابن ماجة ووثّقه أبو جعفر مطيَّن وابن حبان والبزّار، وقال ابن حجر:

«صدوق» «۲».

توفى سنة ۲۵۵.

وأمّا «عبيداللّه بن موسى» فقد تقدم.

وكذا «أبو راشد الحبرانى».

وأمّا «أبو هارون العبدى» وهو «عمارة بن جوين» فمن رجال الترمذى وابن ماجة وكتاب خلق أفعال العباد للبخارى. وقد تكلّم فيه بعضهم للتشيّع وروايته مطاعن مناوئيه، مثل ما روى عن أبى سعيد: أنّ عثمان ادخل حفرته وإنّه لكافر باللّه.

قال الميلانى:

قد تبين أنّ لحديث التشبيه طرقاً معتبرة، وهى تقوّى طرقه الاخرى الضَّعيفة، ولو كان لنا مجال لتابعنا الموضوع بأكثر من هذا، ولكن بما ذكرناه كفاية، لمن طلب الرشاد والهداية، واللّه سبحانه ولى التوفيق.

وآخر دعوانا أن الحمد للّه‌رب العالمين، وصلّى اللّه عليه محمّد وآله الطيبين الطاهرين.

---

(۱) تاريخ بغداد ۲/ ۲۳۶.

(۲) تهذيب الكمال ۱۷/ ۹۶، تقريب التهذيب ۲/ ۱۱۷ رقم ۶۱۹۴.

[الجزء العشرون

إهداء ...: ص: ۱

إلى حامل لواء الإمامة الكبرى والخلافة العظمى

ولى العصر المهدى المنتظر الحجة ابن الحسن العسكرى أرواحناه فداه

يا أيّها العزيز مسنا وأهلنا الضر

وجئنا ببضاعة مزجاة فأوف لنا الكيل

وتصدق علينا إن اللّه يجزى المتصدقين على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج۲۰، ص: ۷

كلمة المؤلف ... ص: ۷

بسم اللّه الرحمن الرحيم

الحمد للّه‌رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمّد وآله الطاهرين، ولعنة اللّه على أعدائهم أجمعين. وبعد

فإنّ هذا (قسم الآيات) من كتابنا (نفحات الأزهار)، وقد اشتمل على البحث حول دلالة سبعةٍ من آيات القرآن الكريم على إمامة سيّدنا أمير المؤمنين عليه الصلاة والسّلام، وهى:

١- آية الولاية.

٢- آية التطهير.

٣- آية المودّة.

۴- آية المباهلة.

۵- الآية: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد».

۶- الآية: «وقفوهم إنّهم مسئولون».

٧- الآية: «والسابقون السابقون* أولئك المقرّبون» «١»

.إنّ الآيات الدالّة على إمامة أمير المؤمنين عليه الصلاة والسّلام استناداً إلى روايات أهل السنّة تبلغ العشرات، كما لا يخفى على المطّلع على كتب أصحابنا فى هذا الباب، لكن لمّا كان كتاب (عبقات الأنوار فى إمامة الأئمّة الأطهار) فى الردّ على (التحفة الاثنى عشرية) وقد اقتصر صاحب (التحفة)

---

(١) وما ذكرناه فى (دراسات فى العبقات) المطبوع فى مقدمة الجزء الأوّل من كتابنا من أنّ الآيات ستّة فسهو.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٨

على الآيات المذكورة فقط، بل زعم الانحصار فيها، كان (قسم الآيات) من كتاب (العبقات) أيضاً مقصوراً على تلك الآيات.

لقد أثبت صاحب (العبقات) أنّ كلّ آيةٍ من هذه الآيات هى بوحدها تكفى لإثبات الإمامة، كما أثبت فى (قسم الأحاديث)- وهى اثنا عشر حديثاً- دلالة كلّ واحدٍ منها بالإستقلال على الإمامة، على ضوء كتب أهل السنّة المعتمدة المشهورة.

وقد حوى كتابنا (نفحات الأزهار) فى أجزاءه التسعة عشر (قسم الأحاديث) المتوفّرة بأيدينا من كتاب (عبقات الأنوار).

أمّا (قسم الآيات) منه فلم نحصل عليه حتّى الآن، إلّاأنّا قد بحثنا عن تلك الآيات فى كتابنا (تشييد المراجعات وتفنيد المكابرات) مع التعرّض لكلام صاحب (التحفة) وبنفس اسلوب صاحب (العبقات)، فأخرجناها فى هذا الجزء من الكتاب، نزولًا عند رغبة بعض الأصحاب.

واللَّه هو الموفّق.

على الحسينى الميلانى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ١١

آية الولاية ... ص: ١١

اشارة

قوله تعالى

«إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون* ومن يتولّ اللَّه ورسوله والّذين آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» «١»

.وتسمى ب «آية الولاية».

ویتمّ إثبات الإمامة منها والبحث حولها فی فصول:

---

(۱) سورة المائدة ۵: ۵۵ و ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳

الفصل الأول: فی رواة خبر نزولها فی علی وأسانیده ... ص: ۱۳

اشارة

إنّ هـذه الآیة المبارکة نزلت فی قضـیة تصدّق أمیر المؤمنین علیه السـلام بخاتمه علی السائل وهو فی حال الرکوع، وقد اتّفق الفریقان علی روایة هذا الخبر بالأسانید الکثیرة، عن جمعٍ کبیرٍ من الصحابة ومشاهیر التابعین.

من رواة الخبر من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۳

لقد رووا هذا الخبر بأسانیدهم عن جمعٍ من الصّحابة والتابعین:

۱- أمیر المؤمنین علیه السلام.

۲- المقداد بن الأسود الکندی.

۳- عمّار بن یاسر.

۴- عبداللّه بن العبّاس.

۵- أبو ذر الغفاری.

۶- جابر بن عبداللّه الأنصاری.

۷- أبو رافع.

۸- أنس بن مالک.

۹- عبداللّه بن سلام.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴

۱۰- حسّان بن ثابت، فی شعر له.

۱۱- محمّد بن الحنفیّة.

۱۲- ابن جریج المکّی.

۱۳- سعید بن جبیر.

۱۴- عطاء.

۱۵- مجاهد.

۱۶- السدی.

۱۷- مقاتل.

۱۸- الضحاک.

أشهر مشاهير رواة الخبر من العلماء ... ص: ۱۴

وقد روى هذه المنقبة الجليلة كبار الأئمّة الحفّاظ وأعلام العلماء فى مختلف القرون، وهذه أسماء أشهر مشاهيرهم:

۱- سليمان بن مهران الأعمش، المتوفى سنة ۱۴۸، وقع فى طريق رواية الحسكانى.

۲- معمر بن راشد الأزدى المتوفّى سنة ۱۵۳، وقع فى طريق رواية الحسكانى.

۳- سفيان بن سعيد الثورى، المتوفّى سنة ۱۶۱، وقع فى طريق رواية الحسكانى.

۴- أبو عبداللَّه محمّد بن عمر الواقدى، المتوفّى سنة ۲۰۷، كما فى ذخائر العقبى فى مناقب ذوى القربى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵

۵- أبو بكر عبدالرزاق الصنعانى، المتوفّى سنة ۲۱۱، كما فى تفسير ابن كثير الدمشقى.

۶- أبو نعيم الفضل بن دكين، المتوفّى سنة ۲۱۹، وقع فى طريق رواية ابن أبى حاتم الرازى.

۷- أبو محمّد عبد بن حميد الكشى، المتوفّى سنة ۲۴۹، كما فى الدر المنثور فى التفسير بالمأثور.

۸- أحمد بن يحيى البلاذرى، المتوفّى بعد سنة ۹۷۹، فى أنساب الأشراف.

۹- محمّد بن عبداللَّه الحضرمى، المطين، المتوفّى سنة ۲۷۹، وقع فى طريق رواية أبى نعيم.

۱۰- أبو عبدالرحمن النسائى، المتوفّى سنة ۳۰۳، فى صحيحه.

۱۱- محمّد بن جرير الطبرى، المتوفّى سنة ۳۱۰، فى تفسيره.

۱۲- ابن أبى حاتم الرازى، المتوفّى سنة ۳۲۷، كما فى تفسيره وغير واحدٍ من الكتب.

۱۳- أبو القاسم الطبرانى، المتوفّى سنة ۳۶۰، فى المعجم الأوسط.

۱۴- عبداللَّه بن محمّد بن جعفر الأصبهانى، أبو الشيخ، المتوفّى سنة ۳۶۹، كما فى الدرّ المنثور للسيوطى.

۱۵- أبو بكر الجصّاص الرازى، المتوفّى سنة ۳۷۰، فى أحكام القرآن.

۱۶- عمر بن أحمد بن شاهين البغدادى الواعظ، المتوفّى سنة ۳۸۵، وقع فى طريق رواية الحسكانى.

۱۷- أبو عبداللَّه الحاكم النيسابورى، المتوفّى سنة ۴۰۵، فى كتاب

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶

علوم الحديث.

۱۸- أبو بكر ابن مردويه الأصبهانى، المتوفّى سنة ۴۱۰، كما فى كنز العمّال.

۱۹- أبو إسحاق الثعلبى، المتوفّى سنة ۴۲۷، فى تفسيره.

۲۰- أبو نعيم الإصفهانى، المتوفّى سنة ۴۳۰، كما فى الدر المنثور وغيره.

۲۱- أبو الحسن الماوردى الشافعى، المتوفّى سنة ۴۵۰، كما فى تفسيره.

۲۲- أبو بكر الخطيب البغدادى، المتوفّى سنة ۴۶۳، فى كتابه المتفق والمفترق، كما فى كنز العمّال.

۲۳- أبو الحسن على بن أحمد الواحدى، المتوفّى سنة ۴۶۸، فى أسباب النزول.

۲۴- الفقيه ابن المغازلى الشافعى، المتوفّى سنة ۴۸۳، فى مناقب على بن أبى طالب.

۲۵- أبو المظفر منصور بن محمّد بن عبدالجبّار السمعانى، المتوفّى سنة ۴۸۹، فى تفسيره.

۲۶- أبو القاسم الحاكم الحسكانى النيسابورى، فى كتابه: شواهد التنزيل. ۲۷- أبو الحسن على بن محمّد الكيا الطبرى، المتوفّى سنة ۵۰۴ فى تفسيره.

۲۸- أبو محمّد الفراء البغوی، المتوفّی سنة ۵۱۶، فی تفسیره.

۲۹- أبو الحسن رزین العبدری الأندلسی، المتوفّی سنة ۵۳۵ فی الجمع بین الصحاح الستّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷

۳۰- أبو القاسم جار اللّه الزمخشری، المتوفّی سنة ۵۳۸، فی الکشّاف.

۳۱- الموفّق بن أحمد الخطیب الخوارزمی المکّی، المتوفّی سنة ۵۶۸، فی مناقب علی بن أبی طالب.

۳۲- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنة ۵۷۱، فی تاریخ دمشق.

۳۳- أبو الفرج ابن الجوزی الحنبلی، المتوفّی سنة ۵۹۷، فی تفسیره: زاد المسیر.

۳۴- أبو عبداللّه الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶، فی تفسیره.

۳۵- أبو السعادات ابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۰۶، فی جامع الاصول.

۳۶- محمّد بن محمود بن حسن، ابن النجّار، المتوفّی سنة ۶۴۳، وقع فی طریق روایة الحموئی.

۳۷- أبو المظفر سبط ابن الجوزی الحنفی، المتوفّی سنة ۶۵۴، فی تذکرة خواص الأُمة.

۳۸- أبو عبداللّه الکنجی الشافعی، المتوفّی سنة ۶۵۸، فی کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب.

۳۹- عزالدین عبدالعزیز بن عبدالسلام السلمی الدمشقی، المتوفّی سنة ۶۶۰، فی تفسیره.

۴۰- أبو سالم محمّد بن طلحة الشافعی، المتوفّی سنة ۶۵۲، فی مطالب السئول.

۴۱- ناصر الدین البیضاوی الشافعی، المتوفّی سنة ۶۸۵، فی تفسیره.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸

۴۲- أبو العباس محب الدین الطبری الشافعی، المتوفّی سنة ۶۹۴ فی کتابیه: الریاض النضرة فی مناقب العشرة، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی.

۴۳- حافظ الدین النسفی، المتوفّی سنة ۷۰۱- أو- ۷۱۰، فی تفسیره.

۴۴- شیخ الإسلام الحمّوئی الجوینی، المتوفّی سنة ۷۲۲ فی کتابه فرائد السمطین.

۴۵- علاء الدین الخازن البغدادی، المتوفّی سنة ۷۴۱، فی تفسیره.

۴۶- شمس الدین الإصبهانی، المتوفّی سنة ۷۴۶، فی شرح التجرید.

۴۷- جمال الدین الزرندی، المتوفّی سنة ۷۵۰، فی نظم درر السمطین.

۴۸- أبو حیان الأندلسی، المتوفّی سنة ۷۵۴، فی تفسیره البحر المحیط.

۴۹- عضد الدین الإیجی، المتوفّی سنة ۷۶۵، فی کتاب المواقف فی علم الکلام.

۵۰- محمّد بن أحمد بن جزّی الکلبی، المتوفّی سنة ۷۵۸، فی تفسیره.

۵۱- نظام الدین القمی النیسابوری، فی تفسیره.

۵۲- سعد الدین التفتازانی، المتوفّی سنة ۷۹۱ فی شرح المقاصد.

۵۳- السیّد الشریف الجرجانی، المتوفّی سنة ۸۱۶، فی شرح المواقف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹

۵۴- شهاب الدین ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲، کما فی الکاف الشاف فی تخریج الکشّاف.

۵۵- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵، فی الفصول المهمة فی معرفة الأئمّة.

۵۶- علاء الدین القوشجی السمرقندی، المتوفّی سنة ۸۷۹، فی شرح التجرید.

۵۷- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱، فی الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، وغیره.

۵۸- أبو السعود محمّد بن محمّد العمادی، المتوفّی سنة ۹۵۱، کما فی تفسیره.

۵۹- شهاب الدین ابن حجر الهیتمی المکّی، المتوفّی سنة ۹۷۴، فی الصواعق المحرقة.

۶۰- قاضی القضاة الشوکانی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰ فی تفسیره.

۶۱- شهاب الدین الآلوسی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰، فی تفسیره.

۶۲- الشیخ سلیمان القندوزی الحنفی، المتوفّی سنة ۱۲۹۳، فی ینابیع المودّة.

۶۳- السیّد محمّد مؤمن الشبلنجی، المتوفّی بعد ۱۳۰۸، فی نور الأبصار.

من نصوص الخبر فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۹

وإلیک عدّةً من نصوص الخبر، فی الکتب المعتبرة المشهورة:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰

* أخرج ابن الأثیر، عن رزین الحافظ، عن النسائی، ما نصّه:

«عبد اللَّه بن سلام- رضی اللَّه عنه- قال: أتیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ورهط من قومی، فقلنا: إن قومنا حادّونا لما صدّقنا اللَّه ورسوله، وأقسموا لا یکلّمونا، فأنزل اللَّه تعالی: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا» «۱»

، ثمّ أذّن بلال لصلاة الظهر، فقام الناس یصلّون، فمن بین ساجدٍ وراکع، إذا سائل یسأل، فأعطاه علیّ خاتمه وهو راکع، فأخبر السائل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقرأ علینا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون* ومن یتوّل اللَّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون». أخرجه رزین» «۲».

و «رزین» هو: رزین بن معاویة العبدری، المتوفّی سنة ۵۳۵ کما فی سیر أعلام النبلاء، وقد وصفه ب: «الإمام المحدّث الشهیر» «۳».

وقال ابن الأثیر: «وتلاهم آخراً أبو الحسن رزین بن معاویة العبدری السرقسطی، فجمع بین کتب البخاری ومسلم والموطّأ لمالک وجامع أبی عیسی الترمذی وسنن أبی داود السجستانی وسنن أبی عبدالرحمن النسائی، رحمة اللَّه علیهم، ورتّب کتابه علی الأبواب دون المسانید».

قال: «وأمّا الأحادیث التی وجدتها فی کتاب رزین- رحمه اللَّه- ولم أجدها فی الأُصول، فإنّنی کتبتها نقلًا من کتابه علی حالها فی مواضعها المختصّة بها، وترکتها بغیر علامة، وأخلیت لذکر اسم من أخرجها موضعاً،

---

(۱) المائدة ۵: ۵۵.

(۲) جامع الأصول ۹/ ۴۷۸ ۸/ ۶۶۴ ح ۶۵۱۵.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱

لعلّی أتتبع نسخاً أُخریٰ لهذه الأُصول وأعثر علیها، فأثبت اسم من أخرجها» «۱».

* أخرج ابن أبی حاتم بتفسیر الآیة، قال:

«حدّثنا الربیع بن سلیمان المرادی، ثنا أیوب بن سوید، عن عتبة بن أبی حکیم فی قوله: «إنّما ولیّکم ورسوله والّذین آمنوا» قال: علی بن أبی طالب.

حدّثنا أبو سعید الأشج، ثنا الفضل بن دکین أبو نعیم الأحول، ثنا موسی ابن قیس الحضرمی، عن سلمة بن کهیل قال: تصدّق علی

بخاتمه وهو راكع، فنزلت «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» «۲»

.* وأخرج أبو جعفر الطبرى قال: «وأمّا قوله «والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فإنّ أهل التأويل اختلفوا فى المعنّى به، فقال بعضهم عنى به على بن أبى طالب، وقال بعضهم عنى به جميع المؤمنين» ثمّ ذكر:

«حدّثنا إسماعيل بن إسرائيل الرملى قال: ثنا أيوب بن سويد قال: ثنا عتبة بن أبى حكيم فى هذه الآية: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: على بن أبى طالب.

حدّثنى الحرث قال: ثنا عبدالعزيز قال: ثنا غالب بن عبيد اللَّه قال:

سمعت مجاهداً يقول فى قوله: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآية. قال:

---

(۱) جامع الأصول ۱/ ۴۸ وص ۵۵.

(۲) تفسير ابن أبى حاتم الرازى ۴/ ۱۱۶۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲

نزلت فى على بن أبى طالب، تصدّق وهو راكع» «۱».

* وأخرج الحاكم فى النوع الثالث من الأفراد، أحاديث لأهل المدينة تفرّد بها عنهم أهل مدينة أُخرى:

«حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن عبداللَّه الصفّار قال: ثنا أبو يحيى عبدالرحمن بن محمّد بن سلم الرازى بإصبهان، قال: ثنا يحيى بن الضريس قال: ثنا عيسى بن عبداللَّه بن عبيداللَّه «۲» بن عمر بن على بن أبى طالب قال: ثنا أبى عن أبيه عن جده عن على قال: نزلت هذه الآية على رسول اللَّه «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فخرج رسول اللَّه ودخل المسجد، والناس يصلّون بين راكع وقائم، فصلى، فإذا سائل قال: يا سائل أعطاك أحد شيئاً؟ فقال: لا إلّاهذا الراكع- لعلى- أعطانى خاتماً.

قال الحاكم: هذا حديث تفرّد به الرازيّون عن الكوفيين، فإنّ يحيى بن الضريس الرازى قاضيهم، وعيسى العلوى من أهل الكوفة» «۳».

* أخرج الطبرانى قائلًا: «حدّثنا محمّد بن على الصائغ قال: حدّثنا خالد ابن يزيد العمرى، قال: حدّثنا إسحاق بن عبداللَّه بن محمّد بن على بن حسين، عن الحسن بن زيد، عن أبيه زيد بن الحسن، عن جده قال:

سمعت عمار بن ياسر يقول: «وقف على علىّ بن أبى طالب سائل

---

(۱) تفسير الطبرى ۶/ ۱۸۶.

(۲) كذا، وسيأتى صحيحه.

(۳) معرفة علوم الحديث: ۱۰۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳

وهو راكع فى تطوّع فنزع خاتمه فأعطاه السائل، فأتى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فأعلمه ذلك، فنزلت على النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم هذه الآية:

«إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فقرأها رسول صلّى اللَّه عليه وسلّم ثمّ قال: من كنت مولاه فعلّى مولاه، اللّهم وال من والاه، وعاد من عاداه».

لا يُروى هذا الحديث عن عمّار بن ياسر إلّابهذا الإسناد، تفرّد به خالد ابن يزيد» «۱».

* أخرج أبو نعيم الحافظ بإسناده قائلًا:

«حدّثنا سليمان بن أحمد قال: حدّثنا محمّد بن عبداللّه الحضرمی قال: حدّثنا إبراهيم بن عيسى التنوخی قال: حدّثنا يحيى بن يعلى، عن عبيد اللّه بن موسى، عن أبی الزبير، عن جابر قال:

جاء عبداللّه بن سلام واناس معه، فشكوا مجانبة الناس إيّاهم منذ أسلموا، فقال أبغونی سائلًا، فدخلنا المسجد، فدنا سائل إليه فقال: أعطاك أحد شيئاً؟ قال: نعم، مررت برجلٍ راكع فأعطانی خاتمه. قال: فاذهب فأره، فذهبنا وعلی قائم، قال: هذا. فنزلت: «إنّما وليّكم اللّه»» «... ۲»

.* أخرج أبو المظفر السمعانی بتفسير الآية: «قال السدی- وهو رواية عن مجاهد- إن هذا أنزل فی علی بن أبی طالب، كان فی الركوع ومسكين يطوف فی المسجد، فنزع خاتمه ودفع إليه، فهذا معنی قوله: «ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

ثم إنّه لم يناقش فی هذا القول وسنده، وإنّما تكلّم فی معنی الآية وخصوص لفظ «الولاية» فقال: «وقوله: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله» أراد به الولاية فی الدين، لا ولاية الإمارة والسلطنة، وهم فوق كلّ ولاية. قال أبو

---

(۱) المعجم الأوسط ۷/ ۱۲۹.

(۲) خصائص الوحی المبين: ۲۰ عن كتاب ما نزل فی علی لأبی نعيم الإصفهانی.

عبيدة: وكذلك معنی قوله: من كنت مولاه فعلی مولاه. يعنی: من كنت وليّاً له أُعينه وانصره، فعلی يعينه وينصره فی الدين» «۱».

* وأخرج الثعلبی، قال:

قوله تعالی: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

قال ابن عبّاس: وقال السدی، وعتبة بن حكيم، وثابت بن عبداللّه: إنّما عنی بقوله «والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، مر به سائل وهو راكع فی المسجد فأعطاه خاتمه.

أخبرنا أبو الحسن محمّد بن القاسم بن أحمد، قال: حدّثنا أبو محمّد عبداللّه بن أحمد الشعرانی، قال: حدّثنا أبو علی أحمد بن علی بن رزين، قال: حدّثنا المظفر بن الحسن الأنصاری، قال: حدّثنا السدی بن علی الغراق، قال: حدّثنا يحيى بن عبدالحميد الحمانی، عن قيس بن الربيع، عن الأعمش، عن عباية بن الربعی، قال:

بينا عبداللّه بن عبّاس جالس علی شفير زمزم إذ أقبل رجل متعمّم بعمامة، فجعل ابن عبّاس لا يقول قال رسول اللّه إلّا قال الرجل قال رسول اللّه.

فقال ابن عبّاس: سألتك باللّه من أنت؟

قال: فكشف العمامة عن وجهه وقال: يا أيّها الناس مَن عرفنی فقد عرفنی، ومَن لم يعرفنی فأنا جندب بن جنادة البدری أبو ذر الغفاری،

---

(۱) تفسير القرآن ۲/ ۴۷.

سمعت رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم بهاتين وإلّا صمّتا [وأشار به اذنيه ورأيته بهاتين وإلّا فعُميتا [وأشار إلی عينيه يقول: علی قائد البررة، وقاتل الكفرة، منصور من نصره، مخذول من خذله. أمّا إنّی صلّيت مع رسول اللّه يوماً من الأيّام صلاة الظهر فسأل سائل فی المسجد فلم يعطه أحد، فرفع السائل يده إلی السماء وقال: اللّهم أشهد إنّی سألت فی مسجد رسول اللّه فلم يُعطنی أحد شيئاً، وكان علی راكعاً فأومی إليه بخنصره اليُمنی وكان يتختّم فيها، فأقبل السائل حتی أخذ الخاتم من خنصره، وذلك بعين النبیّ صلّی اللّه عليه

وسلّم.

فلمّا فرغ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم من صلاته رفع رأسه إلی السماء وقال: اللّهم إنّ أخی موسی سألک فقال: «ربّ اشرح لی صدری* ویسّر لی أمری* واجعل لی وزیراً من أهلی* هارون أخی* أُشدد به أزری» «... ۱»

الآیة، فأنزلت علیه قرآناً ناطقاً: «سنشدّ عضدک بأخیک ونجعل لکما سلطاناً» «۲»

اللّهم وأنا محمّد نبیّک وصفیّک، اللّهم فاشرح لی صدری، ویسّر لی أمری، واجعل لی وزیراً من أهلی، علیاً أُشدد به ظهری.

قال أبو ذر: فواللّه ما استتمّ رسول اللّه الکلمة حتّی أُنزل علیه جبرئیل من عند اللّه فقال: یا محمّد إقرأ. قال: وما أقرأ؟ قال: اقرأ: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون».

سمعت أبا منصور الجمشاذی، سمعت محمّد بن عبداللّه الحافظ،

---

(۱) ط ۲۰: ۲۵- ۳۱.

(۲) القصص ۲۸: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶

سمعت أبا الحسن علی بن الحسن، سمعت أبا حامد محمّد بن هارون الحضرمی، سمعت محمّد بن منصور الطوسی، سمعت أحمد بن حنبل یقول:

ما جاء لأحدٍ من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم من الفضائل ما جاء لعلی بن أبی طالب رضی اللّه عنه» «۱».

* وأخرج الواحدی:

«قوله تعالی: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا» قال جابر بن عبداللّه: جاء عبداللّه بن سلام إلی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فقال: یا رسول اللّه إنّ قوماً من قریظة والنضیر قد هاجرونا وفارقونا وأقسموا أن لا یجالسونا، ولا نستطیع مجالسة أصحابک لبعد المنازل وشکی ما یلقی من الیهود، فنزلت هذه الآیة فقرأها علیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فقال:

رضینا باللّه وبرسوله وبالمؤمنین أولیاء ونحو هذا. قال الکلبی وزاد: إنّ آخر الآیة فی علی بن أبی طالب رضوان اللّه علیه، لأنّه أعطی خاتمه سائلًا وهو راکع فی الصلاة. أخبرنا أبو بکر التمیمی قال أخبرنا عبداللّه بن محمّد بن جعفر قال حدّثنا الحسین بن محمّد بن أبی هریرة قال: حدّثنا عبداللّه بن عبدالوهاب قال: حدّثنا محمّد بن الأسود عن محمّد بن مروان عن محمّد بن السائب عن أبی صالح عن ابن عبّاس قال: أقبل عبداللّه بن سلم ومعه نفر من قومه قد آمنوا فقالوا: یا رسول اللّه إنّ منازلنا بعیدة ولیس لنا مجلس ولا متحدّث، وإنّ قومنا لمّا رأونا آمنّا باللّه ورسوله وصدّقناه رفضونا وآلوا علی أنفسهم أن لا یجالسونا ولا یناکحونا ولا یکلّمونا فشقّ ذلک علینا،

---

(۱) تفسیر الثعلبی- مخطوط.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷

فقال لهم النبیّ علیه السلام «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا» الآیة ثمّ إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم خرج إلی المسجد والناس بین قائم وراکع، فنظر سائلا فقال: هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: نعم خاتم من ذهب. قال: من أعطاکه؟ قال: ذلک القائم وأومأ بیده إلی علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه. فقال: علی أیّ حال أعطاک؟ قال: أعطانی وهو راکع، فکبّر النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم ثمّ قرأ: «ومن یتولّ اللّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللّه هم الغالبون» «۱»

.* وأخرج الحاکم الحسکانی:

«قوله سبحانه: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون».

قول ابن عبّاس فيه:

أخبرنا أبو بكر الحارثى قال: أخبرنا أبو الشيخ، قال: حدّثنا أحمد بن يحيى بن زهير [التسترى ، وعبد الرحمان بن أحمد الزهرى قالا: حدّثنا أحمد بن منصور قال: حدّثنا عبدالرزاق، عن عبدالوهاب بن مجاهد، عن أبيه:

عن ابن عبّاس [فى قوله تعالى:] «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: نزلت فى على بن أبى طالب عليه السلام.

أخبرنا السيّد عقيل بن الحسين العلوى [قال:] أخبرنا أبو محمّد عبدالرحمان بن إبراهيم بن أحمد بن الفضل الطبرى من لفظه بسجستان [قال:] أخبرنا أبو الحسين محمّد بن عبداللَّه المزنى [قال:] أخبرنا أبو بكر

---

(۱) أسباب النزول: ۱۱۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸

أحمد بن محمّد ابن عبداللَّه قال: حدّثنا الفهم بن سعيد بن الفهم بن سعيد بن سليك بن عبدالغطفانى صاحب رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم قال: حدّثنا عبدالرزاق ابن همّام عن معمر:

عن ابن طاووس عن أبيه قال: كنت جالساً مع ابن عبّاس إذ دخل عليه رجل فقال: أخبرنى عن هذه الآية: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» فقال ابن عبّاس: أنزلت فى علىّ بن أبى طالب.

أخبرنا الحسين بن محمّد الثقفى قال: حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن أبى شيبة قال: حدّثنا عبيد اللَّه بن أحمد بن منصور الكسائى قال: حدّثنا أبو عقيل محمّد بن حاتم بن قال: حدّثنا عبدالرزاق قال: حدّثنا ابن مجاهد، عن أبيه:

عن ابن عبّاس فى قوله: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا» قال: على عليه السلام.

وأخبرنا الحسين [بن محمّد الثقفى قال: حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسين الأزدى الموصلى قال: حدّثنا عصام بن غياث السمان البغدادى [قال : حدّثنا أحمد بن سيار المروزى قال: حدّثنا عبدالرزاق به، [و] قال:

نزلت فى علىّ بن أبى طالب.

أخبرنا عقيل بن الحسين قال: أخبرنا علىّ بن الحسين قال: حدّثنا محمّد ابن عبيد اللَّه قال: حدّثنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبداللَّه الدقاق ببغداد ابن السماك قال: حدّثنا عبداللَّه بن ثابت المقرى قال: حدّثنى أبى عن الهذيل، عن مقاتل، عن الضحاك [عن ابن عبّاس [به .

وحدّثنى الحسن بن محمّد بن عثمان الفسوى عن ابن عبّاس.

وحدّثنا الحسن بن محمّد بن عثمان الفسوى بالبصرة، قال: حدّثنا

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹

يعقوب بن سفيان قال: حدّثنا أبو نعيم الفضل بن دكين، قال: حدّثنا سفيان الثورى عن منصور عن مجاهد، عن ابن عبّاس:

قال سفيان: وحدّثنى الأعمش عن مسلم البطين عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس فى قوله اللَّه تعالى: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» يعنى ناصركم اللَّه «ورسوله» يعنى محمّد صلى‌عليه وآله وسلّم ثمّ قال:

«والّذين آمنوا» فخصّ من بين المؤمنين علىّ بن أبى طالب فقال: «الّذين يقيمون الصلاة» يعنى يتمّون وضوءها وقراءتها وركوعها وسجودها وخشوعها فى مواقيتها [«ويؤتون الزكاة وهم راكعون»] وذلك أنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم صلّى يوماً بأصحابه صلاة الظهر وانصرف هو وأصحابه، فلم يبق فى المسجد غير علىّ قائماً يصلى بين الظهر والعصر، إذ دخل [عليه فقير من فقراء المسلمين، فلم يرَ فى المسجد أحداً خلاـ عليّاً فأقبل نحوه فقال: يا وليّ اللَّه بالذى يصلّى له أن تتصدّق عَلَىّ بما أمكنك. وله خاتم عقيق يمانى أحمر [كان يلبسه فى الصلاة فى يمينه، فمدّ يده فوضعها على ظهره وأشار إلى السائل بنزعه، فنزعه ودعا له، ومضى وهبط

جبرئیل فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لعلیّ: لقد باهی اللَّه بک ملائکته الیوم، اقرأ «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله».

أخبرنا أحمد بن محمّد بن أحمد الفقیه، قال: أخبرنا عبداللَّه بن محمّد ابن جعفر قال: حدّثنا الحسن بن محمّد بن أبی هریرة قال: حدّثنا عبداللَّه بن عبدالوهاب، قال: حدّثنا محمّد بن الأسود عن محمّد بن هارون، عن محمّد ابن السائب، عن أبی صالح:

عن ابن عبّاس قال: أقبل عبداللَّه بن سلام ومعه نفر من قومه ممّن قد آمنوا بالنبیّ فقالوا: یا رسول اللَّه إنّ منازلنا بعیدة ولیس لنا مجلس

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰

ولا یتحدّث دون هذا المجلس، وإنّ قومنا لمّا رأونا آمنّا باللَّه وبرسوله وصدّقناه رفضونا وآلوا علی أنفسهم أن لا یجالسونا ولا یناکحونا ولا یکلّمونا، فشقّ ذلک علینا، فقال لهم النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون».

ثمّ إنّ النبیّ خرج إلی المسجد والناس بین قائم وراکع فبصر بسائل فقال له النبیّ صلّی اللَّه علیه: هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: نعم خاتم من ذهب.

فقال له النبیّ: من أعطاکه؟ قال: ذاک القائم وأومی بیده إلی علیّ.

فقال له النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: علی أیّ [حال أعطاک؟ قال: أعطانی وهو راکع. فکبّر النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ثمّ قرأ: «ومن یتولّ اللَّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» *.

فأنشأ حسان بن ثابت یقول فی ذلک:

أبا حسن تُفْدیک نفسی ومهجتی وکلّ بطئ فی الهدی ومسارع

أیذهب مدحی والمُحبّر ضائعاً وما المدح فی جنب الإله بضائع

وأنت الذی أعطیت إذ کنت راکعاً زکاتاً فدتک النفس یا خیر راکع

فأنزل فیک اللَّه خیر ولایة فبیّنها فی نیّرات الشرائع

وقیل فی ذلک أیضاً:

أوفی الصلاة مع الزکاة فقامها واللَّه یرحم عبده الصبّارا

من ذا بخاتمه تصدّق راکعاً وأسرّه فی نفسه إسرارا

من کان بات علی فراش محمّد ومحمّد یسری وینحو الغارا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱

من کان جبریل یقوم یمینه فیها ومیکال یقوم یسارا

من کان فی القرآن سمی مؤمناً فی تسع آیات جعلن کبارا

قول أنس فیه:

أخبرنا عبداللَّه بن یوسف إملاءاً وقراءة فی الفوائد قال: أخبرنا علی بن محمّد بن عقبة، قال: حدّثنا الخضر بن أبان، قال: حدّثنا إبراهیم بن هدبة:

عن أنس: إنّ سائلًا أتی المسجد وهو یقول: من یقرض الوفیّ الملیّ؟ وعلی علیه السلام راکع یقول بیده خلفه للسائل أی اخلع الخاتم من یدی. فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا عمر وجبت. قال: بأبی أنت وأمی یا رسول اللَّه ما وجبت؟ قال: وجبت له الجنّة، واللَّه ما خلعه من یده حتّی خلعه من کلّ ذنب ومن کلّ خطیئة. قال: بأبی وأمّی یا رسول اللَّه هذا لهذا؟ قال: هذا لمن فعل هذا من أُمّتی.

أخبرنی الحاکم الوالد، ومحمّد بن القاسم أنّ عمر بن أحمد بن عثمان الواعظ أخبرهم: أنّ محمّد بن أحمد بن أیوب بن الصلت المقرئ حدّثهم قال: حدّثنا أحمد بن إسحاق- وکان ثقة- قال: حدّثنا أبو أحمد زکریا بن دوید بن محمّد بن الأشعث بن قیس

الکندی:

قال: حدّثنا حمید الطویل عن أنس قال: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی صلاة الظهر فإذاً هو بعلیّ یرکع ویسجد، وإذا بسائل یسأل فأوجع قلب علی کلام السائل، فأومأ بیده الیمنی إلی خلف ظهره فدنا السائل منه فسلّ خاتمه عن إصبعه، فأنزل اللَّه فیه آیة من القرآن وانصرف علیّ إلی المنزل، فبعث النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلیه فأحضره فقال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲

أیّ شی عملت یومک هذا بینک وبین اللَّه تعالی؟ فأخبره فقال: هنیئاً لک [أ] با الحسن قد أنزل اللَّه فیک آیة من القرآن: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة.

[والحدیث اختصرته.

روایات الصحابة فیه رضی اللَّه عنهم:

منهم عمار بن یاسر

أخبرنا أبو بکر الحارثی قال: أخبرنا أبو الشیخ، قال: حدّثنا الولید بن أبان، قال: حدّثنا سلمة بن محمّد قال: حدّثنا خالد بن یزید، قال: حدّثنا إسحاق بن عبداللَّه بن محمّد بن علی بن الحسین بن علی، عن الحسن بن زید عن أبیه زید بن حسن، عن جدّه قال: سمعت عمّار بن یاسر یقول:

وقف لعلی بن أبی طالب سائل وهو راکع فی صلاة التطوع فنزع خاتمه فأعطاه السائل فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فأعلمه ذلک فنزل علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هذه الآیة: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» إلی آخر الآیة [ف قال رسول اللَّه: من کنت مولاه فإنّ علیّاً مولاه، اللّهمّ والِ من والاه وعاد من عاداه.

[و] رواه [أیضاً] أبو النضر العیاشی فی کتابه وفی تفسیره قال:

حدّثنا سلمة بن محمّد بذلک.

ومنهم جابر بن عبداللَّه الأنصاری

حدّثنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ غیر مرّة قال: أخبرنا أبو بکر محمّد بن جعفر بن یزید الآدمی القاری ببغداد قال: حدّثنا أحمد بن موسی بن یزید الشطوی حدّثنا إبراهیم بن إبراهیم هو أبو إسحاق الکوفی قال: حدّثنا إبراهیم ابن الحسن الثعلبی قال: حدّثنا یحیی بن یعلی، عن عبیداللَّه بن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳

موسی، عن أبی الزبیر:

عن جابر قال: جاء عبداللَّه بن سلام وأنا معه یشکون إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مجانبة إیّاهم منذ أسلموا فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: ابتغوا إلی سائلًا. فدخلنا المسجد فوجدنا فیه مسکیناً فأتینا [به النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فسأله هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: نعم مررت برجل یصلّی فأعطانی خاتمه قال: اذهب فأرهم إیّاه [قال جابر] فانطلقنا وعلی قائم یصلّی قال: هو هذا، فرجعنا وقد نزلت هذه الآیة: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة.

ومنهم أمیر المؤمنین علی علیه السلام

أخبرنا أبو بکر التمیمی بقراءتی علیه من أصله، أخبرنا أبو محمّد عبداللَّه ابن محمّد، قال: حدّثنا سعید بن سلمة الثوری قال: حدّثنا محمّد بن یحیی الفَیْدی قال: حدّثنا عیسی بن عَبْداللَّه بن عُبَیداللَّه بن عمر بن علی بن أبی طالب، قال: حدّثنا أبی عن أبیه عن جدّه: عن علیّ قال: نزلت هذه الآیة علی رسول اللَّه فی بیته: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة. فخرج رسول اللَّه ودخل المسجد وجاء الناس یصلون بین راکع وساجد وقائم فإذاً سائل فقال: یا سائل هل أعطاک أحد شیئاً؟ قال: لا إلّاذاک الراکع- لعلی- أعطانی خاتمه.

ومنهم المقداد بن الأسود الكندى

أخبرنا أبو عثمان سعيد بن محمّد الحيرى قال: حدّثنا أبو بكر محمّد بن أحمد المدينى قال: حدّثنا الحسن بن إسماعيل، قال: حدّثنا عبدالرحمان بن إبراهيم الفهرى قال: حدّثنى أبى عن على بن صدقة عن هلال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴

عن المقداد بن الأسود الكندى قال: كنّا جلوساً بين يدى رسول اللَّه إذ جاء أعرابى بدوى متنكّب على قوسه.

وساق الحديث بطوله حتّى قال: وعلى بن أبى طالب قائم يصلى فى وسط المسجد ركعات بين الظهر والعصر فناوله خاتمه، فقال النبىّ صلى عليه وآله وسلّم: بخٍ بخٍ بخٍ وجبت الغرفات. فأنشأ الأعرابى يقول:

يا ولىّ المؤمنين كلّهم وسيّد الأوصياء من آدم

قد فزت بالنفل يا أبا حسن إذ جادت الكفّ منك بالخاتم

فالجود فرع وأنت مغرسه وأنتم سادة لذا العالم

فعندها هبط جبرئيل بالآية: «إنّما وليّكم ورسوله والّذين آمنوا الذين» الآية.

ومنهم أبو ذر الغفارى

حدّثنى أبو الحسن محمّد بن القاسم [الفقيه الصيدلانى قال: أخبرنا أبو محمّد عبداللَّه بن أحمد الشعرانى قال: حدّثنا أبو على أحمد بن علىّ بن رزين الباشانى قال: حدّثنى المظفّر بن الحسن الأنصارى قال: حدّثنا السندى بن علىّ الورّاق قال: حدّثنا يحيى بن عبدالحميد الحمّانى، عن قيس بن الربيع عن الأعمش عن عباية بن ربعى قال:

بينما عبداللَّه بن عبّاس جالس على شفير زمزم» «... ۱».

قول محمّد بن الحنفيّة فيه

أخبرنا أبو عبداللَّه النيسابورى السفيانى قراءة قال: حدّثنا ظفران بن الحسين قال: حدّثنا أبو الحسن على بن عثمان، بن تارخ المعمرى قال:

---

(۱) إلى آخره كما تقدّم فى رواية الثعلبى.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵

حدّثنا يحيى بن عبدك القزوينى قال: حدّثنا حسان بن حسّان قال: حدّثنا موسى بن قطن الكوفى عن الحكم بن عُتيبة:

عن المنهال بن عمرو، عن محمّد بن الحنفيّة أنّ سائلًا سأل فى مسجد رسول اللَّه فلم يعطه أحد شيئاً، فخرج رسول اللَّه [صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم وقال: هل أعطاك أحد شيئاً؟ قال: لا إلّارجل مررت به وهو راكع فناولنى خاتمه. فقال النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: وتعرفه؟ قال: لا. فنزلت هذه الآية: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فكان على بن أبى طالب.

قول عطاء

حدّثنى الحاكم أبو بكر محمّد بن إبراهيم الفارسى [حدّثنا] أبو عبداللَّه محمّد بن خَفْيف بشيراز قال: حدّثنا أبو الطيب النعمان بن أحمد بن يعمر الواسطى قال: حدّثنا عبداللَّه بن عمر القرشى قال: حدّثنا أبو جعفر محمّد بن حميد الصفّار قال: حدّثنا جعفر بن سليمان، عن عطاء بن السائب [فى قوله تعالى : «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآية قال: نزلت فى على مرّ به سائل وهو راكع فناوله خاتمه.

قول عبدالملك بن جُرَيج المكّى

أخبرنا الحسين بن محمّد بن الحسين الجبلى قال: حدّثنا على بن محمّد ابن لؤلؤ، قال: أخبرنا الهيثم بن خلف الدورى قال: حدّثنا

أحمد بن إبراهيم الدورقى قال: حدّثنا حجاج، عن ابن جُرَيج قال: لما نزلت: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله» الآية، خرج النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم إلى المسجد، فإذاً سائل يسأل فى المسجد فقال له النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله: هل أعطاك أحد شيئاً وهو راكع؟ قال: نعم رجل لا أدرى من هو. قال:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶

ماذا [أعطاك ؟ قال: هذا الخاتم. فإذا الرجل على بن أبى طالب، والخاتم خاتمه عرفه النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

قوله تعالى ذكره: «ومن يتولّ اللَّهَ ورسولهُ والّذين آمنوا فإنّ حزبهم الغالبون».

أخبرنا أبو العبّاس المحمّدى قال: أخبرنا علىّ بن الحسين قال: أخبرنا محمّد بن عبيد اللَّه، قال: حدّثنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن عبيد اللَّه الدقاق المعروف بابن السماك ببغداد قال: حدّثنا عبداللَّه بن ثابت المقرئ قال: حدّثنى أبى عن الهذيل، عن مقاتل عن الضحاك:

عن ابن عبّاس قال: «ومن يتول اللَّه» يى يحبّ اللَّه «ورسولَهُ» يعنى محمّداً «والّذين آمنوا» يعنى ويحبّ علىّ بن أبى طالب «فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» يعنى شيعة وشيعة محمّد وشيعة على هم الغالبون، يعنى العالون على جميع العباد الظاهرون على المخالفين لهم، قال ابن عبّاس: فبدأ اللَّه فى هذه الآية بنفسه، ثمّ ثنى بمحمّد، ثمّ ثلّث بعلىّ [ثمّ قال : فلمّا نزلت هذه الآية قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: رحم اللَّه عليّاً اللّهمّ أدر الحقّ معه حيث دار.

قال ابن مؤمن: لا خلاف بين المفسّرين أنّ هذه الآية نزلت فى أمير المؤمنين [على عليه السلام » «۱».

* وأخرج ابن عساكر قائلًا:

«أخبرنا أبو سعد المطرز، وأبو على الحداد، وأبو القاسم غانم بن محمّد ابن عبداللَّه، ثمّ أخبرنا أبو المعالى عبداللَّه بن أحمد بن محمّد، أنبأنا

---

(۱) شواهد التنزيل لقواعد التفضيل: ۱/ ۲۰۹- ۲۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷

أبو على الحداد قالوا: أنبأنا أبو نعيم الحافظ، أنبأنا سليمان بن أحمد، أنبأنا عبدالرحمان بن محمّد بن سالم «۱» الرازى، أنبأنا محمّد بن يحيى بن ضريس العبدى «۲»:

أنبأنا عيسى بن عبداللَّه بن عبيداللَّه «۳» بن عمر بن على بن أبى طالب، حدّثنى أبى، عن أبيه، عن جده، عن على قال: نزلت هذه الآية على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: «إنّما وليّكم اللَّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» فخرج رسول‌صلّى اللَّه عليه وسلّم، فدخل المسجد- والناس يصلّون بين راكع وقائم- يصلّى، فإذا سائل فقال [رسول اللَّه : يا سائل هل أعطاك أحد شيئاً؟ فقال: لا إلّا هذاك الراكع- لعلى- أعطانى خاتمه.

أخبرنا خالى أبو المعالى القاضى، أنبأنا أبو الحسن الخلعى، أنبأنا أبو العباس أحمد بن محمّد الشاهد، أنبأنا أبو الفضل محمّد بن عبدالرحمان بن عبداللَّه بن الحارث الرملى، أنبأنا القاضى حملة بن محمر أنبأنا أبو سعيد الأشج، أنبأنا أبو نعيم الأحول، عن موسى بن قيس، عن سلمة قال: تصدّق على بخاتمه وهو راكع، فنزلت: «إنّما وليّكم اللَّه»» «... ۴»

.* أخرج العزّ الدمشقى فقال:

««وهم راكعون» نزلت فى على- رضى اللَّه تعالى عنه- تصدّق وهو راكع. أو عامّة فى المؤمنين» «۵».

---

(۱)

هو «سلم» لا «سالم».

(۲) «الفیدی» لا «العبدی».

(۳) کذا وسیأتی صحیحه.

(۴) تاریخ دمشق ۴۲/ ۳۵۶- ۳۵۷.

(۵) تفسیر القرآن ۱/ ۳۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸

* وأخرج ابن کثیر قال: «وقال ابن أبی خاتم: حدّثنا الربیع بن سلیمان المرادی، حدّثنا أیوب بن سوید عن عتبة بن أبی حکیم فی قوله «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا» قال: هم المؤمنون وعلی بن أبی طالب.

وحدّثنا أبو سعید الأشج، حدّثنا الفضل بن دکین أبو نعیم الأحول، حدّثنا موسی بن قیس الحضرمی، عن سلمة بن کهیل قال: تصدّق علی بخاتمه وهو راکع فنزلت «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون».

وقال ابن جریر: حدّثنی الحارث، حدّثنا عبدالعزیز، حدّثنا غالب بن عبداللّه، سمعت مجاهداً یقول فی قوله: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله» الآیة، نزلت فی علی بن أبی طالب، تصدّق وهو راکع.

وقال عبدالرزاق: حدّثنا عبدالوهّاب بن مجاهد، عن أبیه عن ابن عبّاس فی قوله: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله» الآیة، نزلت فی علی بن أبی طالب.

عبدالوهّاب بن مجاهد لا یحتج به.

وروی ابن مردویه من طریق سفیان الثوری، عن أبی سنان، عن الضحاک، عن ابن عبّاس قال: کان علی بن أبی طالب قائماً یصلّی، فمرّ سائل وهو راکع، فأعطاه خاتمه، فنزلت «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله» الآیة.

الضحاک لم یلق ابن عبّاس.

وروی ابن مردویه أیضاً من طریق محمّد بن السائب الکلبی- وهو متروک- عن أبی صالح عن ابن عبّاس قال: خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم إلی المسجد والناس یصلون بین راکع وساجد وقائم وقاعد،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹

وإذا مسکین یسأل، فدخل رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فقال: «أعطاک أحد شیاً؟ قال: نعم قال: من؟ قال: ذلک الرجل القائم، قال: علی أی حال أعطاکه؟ قال: وهو راکع، قال: وذلک علی بن أبی طالب، قال: فکبّر رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم عند ذلک وهو یقول: «ومن یتولّ اللّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللّه هم الغالبون».

وهذا إسناد لا یقدح به.

ثمّ رواه ابن مردویه من حدیث علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه نفسه وعمّار بن یاسر وأبی رافع» «۱».

* أخرج الحافظ ابن حجر:

«رواه ابن أبی حاتم من طریق سلمة بن کهیل قال: تصدّق علی بخاتمه وهو راکع، فنزلت: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله». ولابن مردویه من روایة سفیان الثوری عن ابن سنان عن الضحّاک عن ابن عبّاس قال: کان علی قائماً یصلّی، فمرّ سائل وهو راکعٌ فأعطاه خاتمه فنزلت.

وروی الحاکم فی علوم الحدیث من روایة عیسی بن عبداللّه بن عمر بن علی: حدّثنا أبی عن أبیه عن جده علی بن أبی طالب قال: نزلت هذه الآیة: «إنّما ولیّکم اللّه ورسوله» الآیة فدخل رسول اللّه المسجد والناس یصلّون، بین قائم وراکع وساجد، وإذا سائل، فقال له رسول اللّه: أعطاک أحد شیئاً؟ قال: لا إلّاهذا الراکع یعنی علیّاً، أعطانی خاتمه. رواه الطبرانی فی الأوسط فی ترجمة محمّد بن علی الصائغ. وعند ابن مردویه من حدیث عمّار قال: وقف بعلی سائل وهو واقف فی صلاته. الحدیث. وفی

(۱) تفسیر ابن کثیر ۲/ ۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰

إسناده خالد بن یزید العمری وهو متروک. ورواه الثعلبی من حدیث أبی ذر مطوّلًا وإسناده ساقط» «۱».

* وأخرج السیوطی، فقال:

«أخرج الخطیب فی المتفق عن ابن عبّاس قال: تصدّق علی بخاتمه وهو راکع فقال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم للسائل: من أعطاک هذا الخاتم؟

قال: ذاک الراکع، فأنزل اللَّه «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله».

وأخرج عبدالرزاق وعبد بن حمید وابن جریر وأبو الشیخ وابن مردویه، عن ابن عبّاس فی قوله: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة قال: نزلت فی علی ابن أبی طالب.

وأخرج الطبرانی فی الأوسط وابن مردویه عن عمّار بن یاسر قال:

وقف بعلی سائل وهو راکع فی صلاة تطوّع، فنزع خاتمه فأعطاه السائل، فأتی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فأعلمه ذلک، فنزلت علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم هذه الآیة: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون» فقرأها رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علی أصحابه ثمّ قال: من کنت مولاه فعلی مولاه اللّهمّ وال من والاه وعاد من عاداه.

وأخرج أبو الشیخ وابن مردویه عن علی بن أبی طالب قال: نزلت هذه الآیة علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی بیته: «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا» إلی آخر الآیة، فخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فدخل المسجد وجاء الناس یصلون بین راکع وساجد وقائم یصلّی،

---

(۱) الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف ۱/ ۶۴۹ ط مع الکشّاف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱

فإذا سائل فقال: یا سائل هل أعطاک أحد شیاً؟ قال: لا إلّاذاک الراکع لعلی بن أبی طالب، أعطانی خاتمه.

وأخرج ابن أبی حاتم وأبو الشیخ وابن عساکر، عن سلمة بن کهیل قال: تصدّق علی بن خاتمه وهو راکع فنزلت: «إنّما ولیّکم اللَّه» الآیة.

وأخرج ابن جریر عن مجاهد فی قوله «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله» الآیة، نزلت فی علی بن أبی طالب تصدّق وهو راکع.

وأخرج ابن جریر عن السدی وعتبة بن أبی حکیم مثله.

وأخرج ابن مردویه من طریق الکلبی عن أبی صالح عن ابن عبّاس قال: أتی عبداللَّه بن سلام ورهط معه من أهل الکتاب نبی اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عند الظهر فقالوا: یا رسول اللَّه إنّ بیوتنا قاصیة، لا نجد من یجالسنا ویخالطنا دون هذا المسجد، وإنّ قومنا لمّا رأونا قد صدّقنا اللَّه ورسوله وترکنا دینهم أظهروا العداوة، وأقسموا أن لا یخالطونا ولا یؤاکلونا، فشقّ ذلک علینا، فبیناهم یشکون ذلک إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إذ نزلت هذه الآیة علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون» ونودی بالصلاة صلاة الظهر، وخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقال: أعطاک أحد شیاً؟ قال: نعم. قال: من؟ قال: ذاک الرجل القائم، قال: علی أی حال أعطاکه؟ قال: وهو راکع، قال: وذلک علی بن أبی طالب، فکبّر رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم عند ذلک وهو یقول «ومن یتول اللَّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللَّه هم الغالبون» «۱»

---

(۱) المائدة: ۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲

وأخرج الطبرانی وابن مردویه وأبو نعیم عن أبی رافع قال: دخلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو نائم یوحی إلیه، فإذا حیّة فی جانب البیت، فکرهت أن أبیت علیها فأوقظ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وخفت أن یکون یوحی إلیه، فاضطجعت بین الحیّة وبین النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لئن کان منها سوء کان فی دونه، فمکث ساعة فاستیقظ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم وهو یقول «إنّما ولیّکم اللَّه ورسوله والّذین آمنوا الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة وهم راکعون» الحمد للَّهالذی أتم لعلی نعمه وهیّأ لعلی بفضل اللَّه إیاه» «۱».

من أسانیده المعتبرة ... ص: ۴۲

اشارة

هذا، ولهذا الخبر أسانید معتبرة فی کتب القوم، نتعرض لبعضها علی أساس کلمات علمائهم فی الجرح والتعدیل، وأصولهم المقرّرة فی علم الرجال:

۱- روایة ابن أبی حاتم ... ص: ۴۲

فمن الأسانید المعتبرة، روایة ابن أبی حاتم عن سلمة بن کهیل:

لأن «ابن أبی حاتم» هو الإمام الحافظ الشهیر، الغنیّ عن التعریف «۲».

و «أبو سعید الأشج» هو: عبداللَّه بن سعید الکندی، ومن رجال الصحاح الستّة «۳».

---

(۱) الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور ۳/ ۱۰۴- ۱۰۶.

(۲) راجع مثلا: سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۶۳- ۲۶۹.

(۳) تقریب التهذیب ۲/ ۴۹۷ رقم ۳۳۶۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳

و «الفضل بن بن دکین» من رجال الصحاح الستّة کذلک «۱» ومن کبار شیوخ البخاری.

«و «موسی بن قیس الحضرمی» قال ابن حجر: «یلقّب عصفور الجنّة، صدوق، رمی بالتشیّع» «۲».

و «سلمة بن کهیل» من رجال الصحاح الستّة أیضاً «۳».

۲- روایة ابن أبی حاتم أیضا ... ص: ۴۳

وهی روایته عن عتبة بن أبی حکیم:

«الرّبیع بن سلیمان المرادی» من رجال أبی داود والنسائی وابن ماجة.

قال ابن حجر: «صاحب الشافعی. ثقة» «۴».

و «أیوب بن سوید» وهو الرملی، من رجال أبی داود والنسائی وابن ماجة.

قال ابن حجر: «صدوق، یخطی ء» «۵».

و «عتبة بن أبی حکیم» من رجال مسلم والبخاری فی خلق أفعال العباد.

قال ابن حجر: «صدوق، یخطیء کثیراً» «۶».

---

(۱) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۰.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۸.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۳۱۸.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۲۴۵.

(۵) تقریب التهذیب ۱/ ۹۰.

(۶) تقریب التهذیب ۲/ ۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴

۳- روایة ابن جریر الطبری ... ص: ۴۴

فقد روی خبر عتبة بن أبی حکیم عن:

«إسماعیل بن إسرائیل الرملی» ذکره السمعانی فقال: «سمع منه أبو محمّد عبدالرحمن بن أبی حاتم وقال: کتبت عنه وهو ثقة صدوق» «۱».

عن «أیوب بن سوید»

عن «عتبة بن أبی حکیم»

وقد عرفتهما.

۴- روایة ابن مردویه ... ص: ۴۴

وهی الروایة التی ذکرها ابن کثیر، وتعقّبها بقوله الضحّاک لم یلق ابن عبّاس» فنقول:

إذا کان هذا فقط هو المطعن فالأمر سهل:

أمّا أوّلًا: فإنّه- وإن قال بعضهم: «لم یلق ابن عبّاس» - قد ورد حدیثه عنه فی ثلاثة من الصحاح «۲»، وابن حجر العسقلانی لم یقدح فی هذه الروایة.

وأمّا ثانیاً: فإنّه لو کانت روایته عن ابن عبّاس مرسلةً، فالواسطة معلومة حتی عند القائل بإرسالها، فقد رووا عن شعبة، قال: «حدّثنی عبدالملک بن میسرة، قال: الضحّاک لم یلق ابن عبّاس، إنّما لقی سعید بن

---

(۱) الأنساب ۵/ ۵۸۵ «اللال». انظر الجرح والتعدیل ۲/ ۱۰۸.

(۲) تهذیب الکمال ۹/ ۱۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۵

جبیر بالریّ، فأخذ عنه التفسیر» «۱».

وعلیه، فروایاته عن ابن عبّاس فی التفسیر مسندة غیر مرسلة، إذ کلّها بواسطة «سعید بن جبیر» الثقة الثبت بالاتّفاق، غیر إنّه کان لا یذکر الواسطة لدی النقل تحفّظاً علی سعید، لکونه مشرّداً مطارداً من قبل جلاوزة الحجّاج الثقفی، وتحفّظاً علی نفسه أیضاً، لکونه قصد سعیداً فی الریّ للأخذ عنه، وجعل یروی ما أخذه عنه وینشر روایاته بین الناس، لا سیّما مثل هذا الخبر الذی یُعَدّ من جلائل مناقب أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام.

هذا، واعلم أنّ «ابن سنان» الراوی عن «الضحّاک» هو- بقرینة الراوی والمروی عنه-: «سعید بن سنان البرجمی الکوفی، نزل الریّ» قال الحافظ:

«صدوق له أوهام» وعلّم علیه علامة: مسلم، وأبی داود، والترمذی، والنسائی، وابن ماجة «۲».

ولا أستبعد أن یکون «ابن سنان» هذا أیضاً من المشرّدین اللاجئین إلی الریّ خوفاً من الحجّاج، وأن یکون إسقاط اسم «سعید بن جبیر» منه ... واللّه العالم.

وکیف کان، فالروایة من الأسانید المعتبرة الواردة فی الباب.

۵- روایة الحاکم النیسابوری ... ص: ۴۵

رواه بإسنادٍ له عن أمیر المؤمنین علیه السلام کما تقدّم.

---

(۱) تهذیب الکمال ۹/ ۱۷۵.

(۲) تقریب التهذیب ۱/ ۳۵۶ رقم ۲۳۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۶

أمّا «محمّد بن عبداللّه الصفّار» فهو: محمّد بن عبداللّه بن أحمد الإصفهانی الزاهد، قال الحاکم: «هو محدّث عصره، کان مجاب الدعوة، لم یرفع رأسه إلی السماء کما بلغنا نیّفاً وأربعین سنة» ووصفه الذهبی ب «الشیخ الإمام المحدّث القدوة» وقال السمعانی: «وکان زاهداً حسن السیرة ورعاً کثیر الخیر».

توفی سنة ۳۳۹» «۱».

و «أبو یحیی عبدالرحمن بن محمّد» من کبار الحفّاظ المشهورین، ترجم له الحافظ أبو نعیم فقال: «سکن إصبهان إمام جامعها، توفی سنة ۲۹۱، مقبول القول، حدّث عن العراقیین وغیرهم الکثیر، صاحب التفسیر والمسند ... حدّثنا سلیمان بن أحمد، ثنا عبدالرحمن بن محمّد بن سلم» «... ۲» وذکره الذهبی، فترجم له بالحافظ المجود العلامة المفسّر...

حدّث عنه القاضی أبو أحمد العسّال، وأبو القاسم الطبرانی ... وکان من أوعیة العلم» «... ۳».

و «محمّد بن یحیی بن الضریس، الکوفی الفیدی، ذکره ابن أبی حاتم فقال: «کان یسکن فید، روی عن محمّد بن فضیل، والولید بن بکیر، ومحمّد ابن الطفیل، وعمرو بن هاشم الجنبی، وعیسی بن عبداللّه بن محمّد بن عمر بن علی بن أبی طالب، سمع منه أبی وروی عنه.

سمعت أبی یقول ذلک.

سئل أبی عنه فقال: صدوق» «۴».

---

(۱) الأنساب- الصفار ۳/ ۵۴۶، سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۳۷.

(۲) أخبار إصبهان ۲/ ۷۵.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۳/ ۵۳۰.

(۴) الجرح والتعدیل ۸/ ۱۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۷

و «عیسی بن عبداللَّه بن محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب» ذکره ابن حبّان فی (کتاب الثقات) «۱».

عن «عبید اللَّه بن عمر». وهذا اشتباه، فإنّ الصحیح هو: عیسی بن عبداللَّه ابن عمر بن علی بن أبی طالب، فإنّ والد «عبداللَّه» هو «محمّد» ولیس «عبیداللَّه»، وکذلک جاء فی تاریخ ابن عساکر، کما سنذکر فی تصحیح روایته. أمّا روایة الحاکم هذه، فقد جاءت فی نقل الحافظ ابن حجر عن کتابه (معرفة علوم الحدیث) علی الوجه الصحیح، کما تقدّم عن (الکاف الشاف).

و «محمّد بن عمر» من رجال الصحاح الستّة «۲».

عن «عمر بن علی» وهو من رجال الصّحاح الستّة أیضاً «۳».

فالسند صحیح قطعاً.

۶- روایة ابن عساکر ... ص: ۴۷

اشارة

وقد أخرج الحافظ ابن عساکر هذا الخبر بإسنادٍ له عن أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذه تراجم رجاله:

«أبو علی الحدّاد» وهو: الحسن بن أحمد بن الحسن الإصفهانی. قال السمعانی: «کان عالماً ثقة صدوقاً من أهل العلم والقرآن والدین، سمع من أبی نعیم توالیفه» ووصفه الذهبی: ب «الشیخ الإمام، المقرئ المجوّد،

---

(۱) کتاب الثقات ۸/ ۴۹۲.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۱۷ رقم ۶۱۹۰.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۷۲۴ رقم ۴۹۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۸

المحدّث المعمّر، مسند العصر» وتوفی سنة ۵۱۵ «۱».

«أبو نعیم الحافظ» وهو الحافظ أبو نعیم الإصفهانی، المشهور المعروف، ولا حاجة إلی توثیقه.

«سلیمان بن أحمد» وهو الطّبرانی، الحافظ الشهیر، ولا حاجة إلی توثیقه.

عن «عبد الرحمن بن سلم الرازی»

عن «محمّد بن یحیی بن الضری»

عن «عیسی بن عبداللَّه»

إلی آخر السند. وقد عرفتهم فی روایة الحاکم.

والصحيح هو: «عيسى بن عبداللّه بن محمّد بن عمر بن على» كما أشرنا، وهكذا جاء اسمه فى تاريخ ابن عساكر، فى ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام، حيث روى عنه بإسناده حديث الطير، عن أبيه عن جدّه، عن أمير المؤمنين عليه السلام «۲».

فوائد مهمة ... ص: ۴۸

اشارة

وهنا فوائد ومطالب مهمّة لا بدّ من التنبيه عليها:

الاولى: استنباط الحكم الشرعى من القضيّة ... ص: ۴۸

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۳۰۳.

(۲) ترجمة أمير المؤمنين من تاريخ دمشق ۴۲/ ۲۴۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۹

قال الجصّاص:

«باب العمل اليسير فى الصلاة. قال اللّه تعالى: «إنّما وليّكم اللّه» ... روى عن مجاهد والسدّى وأبى جعفر وعتبة بن أبى حكيم: أنّها نزلت فى على ابن أبى طالب حين تصدّق بخاتمه وهو راكع...

وقد اختلف فى معنى قوله «وهم راكعون ...» فإنّ كان المراد فعل الصدقة فى حال الركوع فإنّه يدلّ على إباحة العمل اليسير فى الصلاة...

فإنْ قال قائل: فالمراد أنّهم يتصدّقون ويصلّون ولم يرد به فعل الصدقة فى الصلاة.

قيل له: هذا تأويل ساقط، من قِبَل أنّ قوله تعالى: «وهم راكعون» إخبار عن الحال التى تقع فيها الصدقة، كقولك: تكلّم فلان وهو قائم، وأعطى فلاناً وهو قاعد، إنّما هو إخبار عن حال الفعل ... فثبت أنّ المعنى ما ذكرناه من مدح الصدقة فى حال الركوع أو فى حال الصلاة.

وقوله تعالى: «ويؤتون الزكاة وهم راكعون» ل على أن صدقة التطوّع تسمّى زكاةً، لأنّ عليّاً تصدّق بخاتمه تطوّعاً، وهو نظير قوله تعالى: «وما آتيتم من زكاةٍ تريدون وجه اللّه فأولئك هم المضعفون» قد انتظم صدقة الفرض والنفل، فصار اسم الزكاة يتناول الفرض والنفل، كاسم الصدقة وكاسم الصلاة، ينتظم الأمرين» «۱».

وكذا فى تفسير القرطبى- نقلًا عن الكيا الطبرى «۲» وأشار إليه الزمخشرى وأبو السعود وغيرهما.

قلت: وفيه فوائد:

---

(۱) أحكام القرآن للجصاص ۲/ ۶۲۵- ۶۲۶.

(۲) تفسير القرطبى ۶/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۰

۱- ترتّب الأثر الفقهى، واستنباط الحكم الشرعى من هذه القضيّة.

۲- إنّ لفظ «الزكاة» يعم الفرض والنفل.

۳- إنّ «الواو» فى «وهم راكعون» حاليّة.

الثانیة: رأی الإمام الباقر فی نزول الآیة ... ص: ۵۰

ولقد ذکر بعضهم کالجصّاص فی عبارته المذکورة الإمام أبا جعفر الباقر علیه السلام فی القائلین بنزولها فی أمیر المؤمنین علیه السلام، وبه یرد علی ما نقله الدهلوی فی (التحفة الاثنی عشریة) عن تفسیر النقّاش أنّه عزا إلی الإمام قوله بأنّ المراد عموم المؤمنین، فقیل له: الناس یقولون إنّها نزلت فی خصوص علی، فقال: علی من المؤمنین.

هذا، مضافاً إلی تکلّم القوم فی النقاش وتفسیره المسمّی «شفاء الصدور»، فالبرقانی یقول: کلّ حدیث النقاش منکر، ولیس فی تفسیره حدیث صحیح، ووهّاه الدارقطنی، واللالکائی یقول: تفسیر النقاش أشفی الصدور لا شفاء الصدور، والخطیب یقول: فی حدیثه مناکیر بأسانید مشهورة، وطلحة بن محمّد الشاهد یقول: کان النقاش یکذب فی الحدیث، والذهبی یقول: قلبی لا یسکن إلیه وهو عندی متّهم «۱».

الثالثة: الخبر فی شعر حسّان وغیره ... ص: ۵۰

ذکر الحاکم الحسکانی أنّ الصحابی حسان بن ثابت نظم هذه المنقبة

---

(۱) لاحظ الکلمات فی سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۵۷۳، لسان المیزان ۵/ ۱۳۲. الطبعة الحدیثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۱

فی شعرٍ له، فأورده، ثمّ أورد شعراً قیل أیضاً فی هذه القضیّة، وهناک أشعار أُخری لشعراء کبار من المتقدمین والمتأخرین، مذکورة فی الکتب المطوّلة، فلتراجع.

الرابعة: قول النبیّ فی الواقعة: من کنت مولاه فعلی مولاه ... ص: ۵۱

جاء فی روایة الطبرانی فی الأوسط، وروایة جماعةٍ آخرین کما فی الدر المنثور: أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال بعد نزول آیة الولایة فی قضیّة تصدّق الإمام: من کنت مولاه فعلی مولاه، وقوله هذا ممّا یؤکّد دلالة الآیة علی الإمامة. وهذا المورد أحد موارد قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: من کنت مولاه...

وإن کان المشهور من بینها یوم غدیر خم.

الخامسة: دعاء النبیّ بعد القضیة ... ص: ۵۱

وفی الدر المنثور عن جماعةٍ من الحفّاظ: أن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال بعد نزول الآیة: «الحمد للَّهالذی أتمّ لعلی نعمه وهیّأ لعلی بفضل اللَّه إیّاه».

السادسة: إنّ الخاتم کان عقیقاً یمانیّاً أحمر ... ص: ۵۱

وجاء فی روایةٍ للحاکم الحسکانی: أنّ الخاتم الذی أعطاه الإمام للمسکین کان عقیقاً یمانیاً أحمر یلبسه فی الصلاة فی یمینه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۳

الفصل الثانی: فی دلالة الآیة علی الإمامة ... ص: ۵۳

وقد استدل أصحابنا بهذه الآية المباركة- بالنظر إلى الأحاديث المعتبرة والمتفق عليها، الصريحة فی نزولها فی أمير المؤمنين عليه السلام لما تصدَّق بخاتمه وهو راكع- منذ قديم الأيّام، نذكر هنا كلمات بعضهم:

* قال الشريف المرتضی: «ويدل على ذلك قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه» ... وقد ثبت أنّ لفظة «وليّكم» فی الآية تفيد من كان أولى بتدبير أُموركم ويجب طاعته عليكم. وثبت أيضاً أنّ المشار إليه فی قوله تعالى: «والّذين آمنوا» أمير المؤمنين. وفی ثبوت ذلك وضوح النص عليه بالإمامة» «۱».

* قال شيخ الطائفة: «وأمّا النص على إمامته من القرآن، فأقوى ما يدلّ عليها قوله تعالى: «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون».

ووجه الدلالة من الآية هو: إنّه ثبت أنّ المراد بلفظة «وليّكم» المذكورة فی الآية: من كان متحقّقاً بتدبيركم والقيام باموركم وتجب طاعته عليكم، وثبت أنّ المعنیّ ب «الّذين آمنوا» أمير المؤمنين عليه السلام. وفی ثبوت هذين الوصفين دلالة على كونه عليه السلام إماماً لنا» «۲».

---

(۱) الذخيرة فی علم الكلام: ۴۳۸.

(۲) تلخيص الشافی ۲/ ۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۴

* وقال الشيخ نصير الدين الطوسی: «ولقوله تعالى: «إنّما وليّكم» ... وإنّما اجتمعت الأوصاف فی على عليه السلام».

* فقال العلّامة الحلّی بشرح هذا الكلام ما نصّه:

أقول: هذا دليل آخر على إمامة على عليه السلام وهو قوله «إنّما وليّكم اللّه ورسوله والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» والإستدلال بهذه الآية يتوقف على مقدمات (إحداها) إنّ لفظة «إنّما» للحصر، ويدلّ عليه المنقول والمعقول، أمّا المنقول فلإجماع أهل العربية عليه، وأمّا المعقول، فلأنّ لفظة «إن» للإثبات وما للنفی قبل التركيب، فيكون كذلك بعد التركيب عملًا بالإستصحاب، وللإجماع على هذه الدلالة، ولا يصحّ تواردهما على معنى واحد، ولا صرف الإثبات إلى غير المذكور والنفی إلى المذكور للإجماع، فبقی العكس، وهو صرف الإثبات إلى المذكور والنفی إلى غيره، وهو معنى الحصر (الثانية) إن «الولی» يفيد «الأولى بالتصرف» والدليل عليه نقل أهل اللغة واستعمالهم، كقولهم:

السلطان ولی من لا ولی له، وكقولهم: ولی الدم وولی الميّت، وكقوله عليه السلام: أيّما امرأة نكحت بغير إذن وليها فنكاحها باطل (الثالثة) إنّ المراد بذلك بعض المؤمنين، لأنّه تعالى وصفهم بوصف مختص ببعضهم، ولأنّه لولا ذلك لزم اتحاد الولی والمولّی عليه.

وإذا تمهّدت هذه المقدمات، فنقول: المراد بهذه الآيات هو على، للإجماع الحاصل على أنّ من خصص بها بعض المؤمنين قال: إنّه على عليه السلام، فصرفها إلى غيره خرق للإجماع، ولأنّه عليه السلام إمّا كلّ المراد أو بعضه، للإجماع، وقد بيّنا عدم العموميّة، فيكون هو كلّ المراد، ولأنّ المفسّرين اتّفقوا على أنّ المراد بهذه الآية على عليه السلام، لأنّه لمّا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۵

تصدّق بخاتمه حال ركوعه نزلت هذه الآية فيه، ولا خلاف فی ذلك» «۱».

* وقال العلّامة الحلی أيضاً: «أمّا القرآن فآيات: الاولى «إنّما وليّكم اللّه» ... أجمعوا على نزولها فی على عليه السلام، وهو مذكور فی الجمع بين الصحاح الستّة، لمّا تصدّق بخاتمه على المسكين فی الصلاة بمحضر من الصحابة. والولی هو المتصرّف. وقد أثبت اللّه الولاية لذاته وشرّك معه الرسول وأمير المؤمنين، وولايةتعالى عامة، فكذا النبیّ والولی» «۲».

أقول:

إنّ الاستدلال يتّضح ببيان مفردات الآية المباركة، فنقول:

«إنّما» دالّة على الحصر كقوله تعالى: «إنّما اللَّه إله واحد».

و «الولاية» هنا بمعنى «الأولوية» كما فى قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «ألست أولى بالمؤمنين من أنفسهم؟ قالوا: بلى، قال: فمن كنت مولاه فعلى مولاه» وكما فى قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «على منّى وأنا من على وهو وليّكم بعدى» «۳».

«الّذين آمنوا» المراد خصوص أمير المؤمنين عليه السلام، للأحاديث الصحيحة المتفق عليها.

«وهم راكعون» هذه «الواوّ» حاليّة، و «راكعون» بمعنى «الركوع» الذى هو من أفعال الصلاة، وذلك للأحاديث فى أنّ أمير المؤمنين أعطى السائل خاتمه فى حال الركوع.

---

(۱) كشف المراد فى شرح تجريد الاعتقاد: ۳۹۴.

(۲) نهج الحق وكشف الصدق ص ۱۷۲.

(۳) راجع (حديث الغدير) و (حديث الولاية) من كتابنا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۶

وعلى الجملة، فإنّ العمدة فى الاستدلال بالآية المباركة نزولها لدى الفريقين فى قضيّة إعطاء أمير المؤمنين عليه السلام خاتمه للسائل فى حال الركوع من صلاته، وأن «الولاية» فى الآية هى «الأولوية».

أمّا كون «الولاية» بالمعنى المذكور، فلأنّ سائر معانى الكلمة لا يجتمع شئ منها مع الحصر المدلول للفظة «إنّما» وقد تقدم إثبات مجيء «الولاية» بمعنى «الأولوية بالتصرف» - كتاباً وسنّة ولغةً وعرفاً- فى كتابنا، فى بيان دلالة الحديثين المذكورين على الإمامة.

وأمّا كون المراد من الآية هو على عليه السلام، فللأحاديث، وقد اعترف غير واحدٍ من الأعلام باتفاق المفسرين على ذلك، كما اعترف الآلوسى بأنّه رأى غالب الأخباريين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۷

الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۵۷

اشارة

وحينئذٍ يأتى دور النّظر فى شبهات المخالفين، ولمّا كان هذا الإستدلال من أقوى أدلّة أصحابنا على إمامة أمير المؤمنين، لكونه مستنداً إلى الكتاب والسنّة الثابتة المقبولة لدى الفريقين، فقد بذلوا أقصى جهودهم للردّ عليه.

وقد اشترك فى الردّ على هذا الاستدلال المعتزلة والأشاعرة، وقد ظهر لدى التحقيق أن الأصل فى عمدة شبهاتهم فى المقام هم المعتزلة، والأشاعرة عيال عليهم وتبع لهم.

* فلنورد أوّلًا ملخّص كلام القاضى عبدالجبّار المعتزلى فى الاعتراض على الإستدلال بالآية، فإنّه قال: إعلم أنّ المتعلّق بذلك لا يخلو من أن يتعلّق بظاهره أو بامور تقارنه، فإنْ تعلّق بظاهره فهو غير دال على ما ذكر، وإنْ تعلّق بقرينةٍ فيجب أن يبيّنها، ولا قرينة من إجماع أو خبرٍ مقطوع به. فإنّ قيل: ومن أين أن ظاهره لا يدل على ما ذكرناه؟ قيل له: إنّه تعالى ذكر الجمع، فكيف يحمل على واحدٍ معين؟ وقوله: «ويؤتون الزكاة وهم راكعون» لو ثبت أنّه لم يحصل إلّالأمير المؤمنين، لم يوجب أنّه المراد بقوله: «والّذين آمنوا» ولأنّ صدر الكلام إذا كان عامّاً لم يجب تخصيصه لأجل تخصيص الصفة.

ومن أين أن المراد بقوله: «يؤتون الزكاة وهم راكعون» ما زعموه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۸

دون أن یکون المراد به أنّهم یؤتون الزکاة وطریقتهم التواضع والخضوع.

ولیس من المدح إیتاء الزکاة مع الاشتغال بالصلاة، لأنّ الواجب فی الراکع أنْ یصرف همّته ونیّته إلی ما هو فیه ولا یشتغل بغیره. قال شیخنا أبو هاشم یجب أن یکون المراد بذلک: الّذین یقیمون الصلاة ویؤتون الزکاة الواجبتین دون النفل ... والذی فعله أمیر المؤمنین کان من النفل...

فإنْ صحّ أنّه المختص بذلک، فمن أین أنّه یختص بهذه الصفة فی وقتٍ معین ولا ذکر للأوقات فیه، وقد علمنا أنّه لا یصح أن یکون إماماً مع الرسول صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فلا یصح التعلّق بظاهره، ومتی قیل: إنّه إمام من بعد فی بعض الأحوال، فقد زالوا عن الظاهر، ولیسوا بذلک أولی ممّن یقول: إنه إمام فی الوقت الذی ثبت أنّه إمام فیه.

هذا لو سلمنا أنّ المراد بالولی ما ذکروه، فکیف وذلک غیر ثابت، فلا بد من أن یکون محمولًا علی تولّی النصرة فی باب الدین، وذلک ممّا لا یختص بالإمامة، ولذلک قال من بعد «ومن یتولّ اللّه ورسوله والّذین آمنوا فإنّ حزب اللّه هم الغالبون» «۱»

.وقد ذکر شیخنا أبو علی أنّه قیل إنّها نزلت فی جماعةٍ من أصحاب النبیّ ... والّذین وصفهم فی هذا الموضع بالرکوع والخضوع هم الّذین وصفهم من قبل بأنّه یذل المرتدین بهم بقوله: «فسوف یأتی اللّه بقوم یحبّهم ویحبّونه أذلّة علی المؤمنین» «۲»

وأراد به طریقة التواضع «أعزّة علی الکافرین»....

---

(۱) المائدة: ۵۶.

(۲) المائدة: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۵۹

وقد روی أنّها نزلت فی عبادة بن الصّامت» «... ۱».

أقول:

أوّلًا: هذا الکلام قد ردّ علیه بالتفصیل فی کتاب (الشافی) و (الذخیرة) و (تلخیص الشافی).

وثانیاً: لک أنْ تقارن بین هذا الکلام وبین کلمات المتأخّرین عنه من الأشاعرة.

* فالفخر الرازی، إذا راجعت کلامه فی (تفسیره) «۲» وجدته عیالًا علی القاضی المعتزلی، إذ کرّر هذه الشبهات من غیر أنْ یشیر إلی أجوبة السیّد المرتضی وغیره علیها!!

* والقاضی العضد الإیجی أجاب قائلًا: «والجواب: أنّ المراد هو الناصر، وإلّا دلّ علی إمامته حال حیاة الرسول، ولأنّ ما تکرّر فیه صیغ الجمع کیف یحمل علی الواحد، ولأنّ ذلک غیر مناسب لما قبلها وما بعدها» «۳».

* والسّعد التفتازانی أجاب: «ما قبل الآیة شاهد صدق علی أنّه لولایة المحبّة والنصرة دون التصرف والإمامة، ووصف المؤمنین یجوز أنْ یکون للمدح دون التخصیص، ولزیادة شرفهم واستحقاقهم «وهم راکعون» یحتمل العطف أو یخضعون، وظاهر الکلام ثبوت الولایة بالفعل، وفی

---

(۱) المغنی فی الإمامة ج ۲۰ ق ۱/ ۱۳۴- ۱۳۹.

(۲) تفسیر الرازی: ۱۲/ ۲۹.

(۳) المواقف: ۴۰۰، شرح المواقف ۸/ ۳۶۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۰

الحال ولم يكن حينئذٍ ولاية التصرف والإمامة، وصرفه إلى المآل لا يستقيم فيورسوله، وحمل صيغة الجمع على الواحد إنّما يصحّ بدليل، وخفاء الاستدلال بالآية على الصحابة عموماً وعلى على خصوصاً فى غاية البعد» «۱».

* والالوسى «۲»، انتحل كلام شاه عبدالعزيز الدهلوى صاحب (التحفة الاثنى عشرية) بطوله، من غير أن يذكره أصلًا، بل عزا كلام الدهلوى إلى أهل السنّة، قائلًا: وقد أجاب أهل السنّة ... وسيأتى البحث مع الدهلوى إن شاء اللَّه تعالى.

* وابن تيميّة، وجد أنْ لا مناص ولا خلاص إلّابتكذيب أصل القضيّة، فقال:

«وقد وضع بعض الكذّابين حديثاً مفترى: إنّ هذه الآية نزلت فى على لمّا تصدّق بخاتمه فى الصلاة. وهذا كذب بإجماع أهل العلم بالنقل» «۳».

قال: «أجمع أهل العلم بالنقل على أنّها لم تنزل فى على بخصوصه، وأنّ عليّاً لم يتصدّق بخاتمه فى الصلاة، وأجمع أهل العلم بالحديث على أنّ القصّة المرويّة فى ذلك من الكذب الموضوع» «۴».

قال: «جمهور الامّة لم تسمع هذا الخبر» «۵».

* وابن روزبهان، لم يكذّب الخبر، وإنّما ناقش فى معنى «الولاية» فحملها على «النصرة» وتمسّك بالسّياق، وهذان وجهان من الوجوه

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۶۹.

(۲) روح المعانى ۶/ ۲۴۵.

(۳) منهاج السنة ۲/ ۳۰.

(۴) منهاج السنة ۷/ ۱۱.

(۵) منهاج السنة ۷/ ۱۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۱

المذكورة فى كلام القاضى المعتزلى.

* وعبد العزيز الدهلوى- الذى انتحل كلامه الآلوسى فى (تفسيره) وتبعه صاحب (مختصر التحفة الاثنى عشرية)- أجاب عن الاستدلال أوّلًا:

بالإجمال، وحاصله النقض بإمامة سائر أئمّة أهل البيت عليهم السلام، قال:

«إنّ هذا الدليل كما يدلّ على نفى إمامة الأئمّة المتقدمين كما قرّر، يدلّ كذلك على سلب الإمامة عن المتأخرين بذلك التقرير بعينه، فلزم أن السبطين ومن بعدهما من الأئمّة الأطهار لم يكونوا أئمّة، فلو كان استدلال الشيعة هذا يصح لفسد تمسّكهم بهذا الدليل، إذ لا يخفى أنّ حاصل هذا الاستدلال بما يفيد فى مقابلة أهل السنّة مبنى على كلمة الحصر، والحصر كما يضرّ أهل السنّة يكون مضرّاً للشيعة أيضاً، فإنّ أجابوا عن النقض بأنّ المراد حصر الولاية فى الأمير كرّم اللَّه وجهه فى بعض الأوقات، أعنى وقت إمامته لا وقت إمامة السبطين ومن بعدهم رضى اللَّه تعالى عنهم. قلنا: فمرحباً بالوفاق.

وأجاب عن الإستدلال ثانياً بالتفصيل، وهو فى وجوه:

الأول: إنّا لا نسلّم الإجماع على نزول الآية فى الأمير، فروى أبو بكر النقاش صاحب التفسير المشهور عن محمّد الباقر رضى اللَّه تعالى عنه أنّها نزلت فى المهاجرين والأنصار، فقيل: قد بلغنا- أو: يقول الناس- أنّها نزلت فى على كرّم اللَّه تعالى وجهه، فقال: هو منهم، وروى جمع من المفسّرين عن عكرمة أنّها نزلت فى شأن أبى بكر.

وأمّا نزولها فى حق على وروايه قصة السائل وتصدّقه عليه فى حال الركوع فإنّما هو للثعلبى فقط، وهو متفرد به، ولا يعدّ المحدّثون من أهل السنّة روايات الثعلبى قدر شعيرة ولقّبوه ب «حاطب ليل» فإنّه لا يميّز بين

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۲

الرطب والیابس، وأکثر روایاته فی التفسیر عن الکلبی «۱» عن أبی صالح، وهی أوهی ما یروی فی التفسیر عندهم. وقال القاضی شمس الدین ابن خلکان فی حال الکلبی إنه کان من أتباع عبد اللّه بن سبأ ... وینتهی بعض روایات الثعلبی إلی محمّد بن مروان السدّی الصغیر، وهو کان رافضیّاً غالیاً.

والثانی: إنّا لا نسلّم أنّ المراد بالولی المتولی للأمور والمستحق للتصرّف فیها تصرّفاً عاماً، بل المراد به الناصر، وهو مقتضی السیاق.

والثالث: إنّه لو سلّم أنّ المراد ما ذکروه، فلفظ الجمع عام أو مساوٍ له، کما ذکره المرتضی فی الذریعة وابن المطهّر فی النهایة، والعبرة لعموم اللّفظ لا لخصوص السبب، ولیست الآیة نصّاً فی کون التصدّق واقعاً فی حال رکوع الصلاة، لجواز أنْ یکون الرکوع بمعنی التخشّع والتذلّل، لا بالمعنی المعروف فی عرف أهل الشرع، ولیس حمل الرکوع فی الآیة علی غیر معناه الشرعی بأبعد من حمل الزکاة المقرونة بالصلاة علی مثل ذلک التصدّق، وهو لازم علی مدّعی الإمامیّة قطعاً.

وأجاب الشیخ إبراهیم الکردی قدّس سرّه عن أصل الاستدلال، بأنّ الدلیل قام فی غیر محلّ النزاع، وهو کون علیّ کرم اللّه تعالی وجهه إماماً بعد رسول من غیر فصل، لأنّ ولایة الّذین آمنوا علی زعم الإمامیّة غیر مرادة فی زمان الخطاب، لأنّ ذلک عهد النبوّة والإمامة نیابة، فلا تتصور إلّا بعد انتقال النبیّ، وإذا لم یکن زمان الخطاب مراداً تعیّن أن یکون المراد الزمان المتأخّر عن زمن الانتقال، ولا حدّ للتأخیر، فلیکن ذلک بالنسبة إلی الأمیر بعد مضی زمان الأئمّة الثلاثة، فلم یحصل مدعی

---

(۱) تصحف «الکلبی» إلی «الکلینی» فی مختصر التحفة الاثنی عشریة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۳

الإمامیّة.

(قال): ولو تنزّلنا عن هذه کلّها لقلنا إنّ هذه الآیة معارضة بالآیات الناصّة علی خلافة الخلفاء الثلاثة» «۱».

النظر فی هذه الکلمات ودفع الشبهات ... ص: ۶۳

اشارة

أقول:

إنّ أهمّ هذه الشبهات المتّخذة فی الأغلب من المعتزلة- کما یظهر بالمقارنة- ما یلی:

۱- لا إجماع علی نزول الآیة فی علی وتصدّقه ... ص: ۶۳

اشارة

إدّعاه القاضی المعتزلی وتبعه جمع من الأشاعرة کالرازی، بل زعم أنّ أکثر المفسّرین زعموا أنّه فی حقّ الأمّة «۲».

والجواب: إنّ الإمامیّة إنّما یستدلون بإجماع المفسرین من أهل السنّة، علی نزول الآیة المبارکة فی قضیة أمیر المؤمنین علیه السلام، اعتماداً علی إقرار غیر واحدٍ من أکابر القوم بذلک:

اعتراف القاضی العضد ... ص: ۶۳

فمنهم: القاضی عضد الدین الإیجی «۳»، المتوفّی سنة ۷۵۶، فی کتابه

---

(۱) التحفة الإثنا عشریة: ۱۹۸، وانظر مختصر التحفة الاثنی عشریة: ۱۵۷ وقارن بتفسیر الآلوسی: روح المعانی ۶/ ۲۴۵- ۲۴۶.

(۲) تفسیر الرازی ۱۲/ ۲۷.

(۳) وصفوه بتراجمه بأوصاف ضخمة: «قاضی قضاة الشرق» و «شیخ العلماء» و «شیخ‌الشافعیة» قالوا: «کان إماماً فی المعقولات، محقّقاً، مدقّقاً، قائماً بالأصول والمعانی والعربیة، مشارکاً فی الفقه وغیره من الفنون».. «أنجب تلامیذ اشتهروا فی الآفاق».

الدرر الکامنة ۲/ ۱۹۶، البدر الطالع ۱/ ۲۲۷، شذرات الذهب ۶/ ۱۷۴، طبقات الشافعیة- للأسنوی- ۲/ ۱۰۹، بغیة الوعاة ۲۹۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۴

المشهور: المواقف فی علم الکلام «۱»، فقد قال فی معرض الاستدلال بالآیة:

«وأجمع أئمة التفسیر أنّ المراد علیّ» «۲».

اعتراف الشریف الجرجانی ... ص: ۶۴

ومنهم: الشریف الجرجانی «۳»، المتوفّی سنة ۸۱۶، فقد قال بشرح

---

(۱) قال فی کشف الظنون ۲/ ۱۸۹۱: «المواقف فی علم الکلام، وهو کتاب جلیل القدر، رفیع الشأن، اعتنی به الفضلاء، فشرحه السیّد الشریف، وشرحه شمس الدین محمّد بن یوسف الکرمانی» ... ثمّ ذکر الشروح والحواشی علیها. قال: «وهی کثیرة جدّاً».

وقال الشوکانی- بترجمة الإیجی: «له: المواقف فی علم الکلام ومقدّماته، وهو کتاب یقصر عنه الوصف، لا یستغنی عنه من رام تحقیق الفنّ».

ولاحظ أیضاً کلمات الشریف الجرجانی فی وصف المواقف فی مقدّمة شرحه.

(۲) المواقف فی علم الکلام: ۴۰۵.

(۳) وصفوه ب: «عالم بلاد الشرق».. «کان علّامة دهره».. «صار إماماً فی جمیع العلوم العقلیة وغیرها، متفرّداً بها، مصنّفاً فی جمیع أنواعها، متبحّراً فی دقیقها وجلیلها، وطار صیته فی الآفاق، وانتفع الناس بمصنّفاته فی جمیع البلاد، وهی مشهورة فی کلّ فنّ، یحتجّ بها أکابر العلماء وینقلون منها، ویوردون ویصدرون عنها» فذکروا فیها شرح المواقف.

انظر: الضوء اللامع ۵/ ۳۲۸، البدر الطالع ۱/ ۳۳۳، الفوائد البهیة: ۱۲۵، بغیة الوعاة: ۳۵۱، مفتاح السعادة ۱/ ۱۹۲، وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۵

المواقف «۱».

«وقد أجمع أئمّة التفسیر علی أن المراد ب: «الّذین یقیمون الصلاة» إلی قوله تعالی: «وهم راکعون» علی، فإنّه کان فی الصلاة راکعاً، فسأله سائل فأعطاه خاتمه، فنزلت الآیة» «۲».

اعتراف التفتازانی ... ص: ۶۵

ومنهم: سعد الدین التفتازانی «۳» المتوفّی سنة ۷۹۳، فقد قال فی شرح المقاصد «۴»:

«نزلت باتّفاق المفسّرین فی علی بن أبی طالب- رضی اللّه عنه- حین أعطی السائل خاتمه وهو راکع فی صلاته» «۵».

(۱) انظر: کشف الظنون ۲/ ۱۸۹۱.

(۲) شرح المواقف فی علم الکلام ۸/ ۳۶۰.

(۳) قال الحافظ ابن حجر: «الإمام العلّامة، عالم بالنحو والتصریف والمعانی والبیانوالأصلین والمنطق وغیرها، أخذ عن القطب والعضد، وتقدّم فی الفنون، واشتهر ذکره وطار صیته، وانتفع الناس بتصانیفه، وکان فی لسانه لکنة، وانتهت إلیه معرفة العلم بالمشرق» الدرر الکامنة ۴/ ۳۵۰. وکذا قال السیوطی وابن العماد والشوکانی وأضاف: «وبالجملة، فصاحب الترجمة متفرّد بعلومه فی القرن الثامن، لم یکن له فی أهله نظیر فیها، وله من الحظ والشهرة والصیت فی أهل عصره فمن بعدهم ما لا یلحق به غیره، ومصنّفاته قد طارت فی حیاته إلی جمیع البلدان، وتنافس الناس فی تحصیلها» ... البدر الطالع ۲/ ۱۶۴، بغیة الوعاة: ۳۹۱، شذرات الذهب ۶/ ۳۱۹.

(۴) ذکره صاحب کشف الظنون ۲/ ۱۷۸۰ فقال: «المقاصد فی علم الکلام ... وله علی شرح جامع» ثمّ ذکر بعض الحواشی علیه.

(۵) شرح المقاصد فی علم الکلام ۵/ ۱۷۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۶

اعتراف القوشجی ... ص: ۶۶

ومنهم: القوشجی السمرقندی، وهو: علاء الدین علی بن محمّد الحنفی، المتوفّی سنة ۸۷۹.

قال قاضی القضاة الشوکانی بترجمته:

«علی بن محمّد القوشجی. بفتح القاف وسکون الواو وفتح الشین المعجمة بعدها جیم وياء النسبة، ومعنی هذا اللفظ بالعربیة: حافظ البازی، وکان أبوه من خدّام ملک ما وراء النهر یحفظ البازی.

قرأ علی علماء سمرقند ثمّ رحل إلی الروم، وقرأ علی القاضی زاده الرومی ثمّ رحل إلی بلاد کرمان فقرأ علی علمائها وسود هنالک شرحه للتجرید ... ولمّا قدم قسطنطینیّة أوّل قدمة تلقّاه علماؤها ... وله تصانیف منها شرح التجرید الذی تقدّمت الإشارة إلیه وهو شرح عظیم سائر فی الأقطار کثیر الفوائد ... وهو من مشاهیر العلماء» «۱».

وذکر شرحه علی التجرید فی کشف الظنون، حیث قال تحت عنوان تجرید الکلام:

«وهو کتاب مشهور اعتنی علیه الفحول، وتکلّموا فیه بالردّ والقبول، له شروح کثیرة وحواش علیها» إلی أن قال: «ثمّ شرح المولی المحقّق علاء الدین علی بن محمّد الشهیر بقوشجی- المتوفّی سنة ۸۷۹- شرحاً لطیفاً ممزوجاً ... وقد اشتهر هذا الشرح بالشرح الجدید»، ثمّ ذکر کلامه فی

(۱) البدر الطالع ۱/ ۳۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۷

دیباجته، ثمّ قال: «وإنّما أوردته لیعلم قدر المتن والماتن، وفضل الشرح والشارح»، ثمّ ذکر الحواشی علی هذا الشرح الجدید، بما یطول ذکره، فراجع «۱».

وهذه عبارة القوشجی فی نزول الآیة المبارکة:

وبیان دلالتها علی الإمامة لأمیر المؤمنین:

«بیان ذلک: إنّها نزلت باتّفاق المفسّرین فی حقّ علی بن أبی طالب حین أعطی السائل خاتمه وهو راکع فی صلاته» ... ثمّ إنّه- وإن حاول المناقشة فی الاستدلال- لم ینکر اتّفاق المفسّرین علی نزولها فی الإمام علیه السلام، فراجع «۲».

هذا، ومن ناحيةٍ أخرى، فقد نصّ الشهاب الآلوسی علی أنّ هذا القول «علیه غالب الأخباریین» «۳».

فإذا کان هذا القول «علیه إجماع المفسّرین» و «غالب الأخباریین» - بغضّ النظر عن صحّة غیر واحد من أسانید الخبر، حتّی أنّ مثل ابن کثیر قد اعترف بقوّة بعضٍ وسکت عن القدح فی بعض ما أورد منها- فأیّ وقع لإنکار مثل الدهلوی الهندی؟! فضلًا عن تکذیب مثل ابن تیمیّة لأصل الخبر، ودعوی أنّ جمهور الامّة لم تسمع هذا الخبر؟! وأنّه أجمع أهل العلم بالحدیث علی أنّ القصّة المرویّة فی ذلک من الکذب الموضوع.

وبهذا یظهر سقوط التمسّک بمخالفة مثل عکرمة الخارجی- علی فرض صحة النّسبة- مع ما سیأتی فی ترجمة هذا الرجل فی آیة المباهلة.

---

(۱) کشف الظنون ۱/ ۳۴۸- ۳۵۰.

(۲) شرح تجرید الاعتقاد: ۳۶۸.

(۳) روح المعانی ۶/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۸

وأیضاً: لا قیمة لنقل مثل النقّاش، مضافاً إلی تکلّمهم فیه وفی تفسیره، کما لا یخفی علی المطّلع الخبیر!!

۲- إنّ القول بنزولها فی حق علی للثعلبی فقط وهو متفرّد به ... ص: ۶۸

والجواب: إنّ هذا لا یصدر إلّامن متعصّب شقی أو جاهل غبی، وهو عبدالعزیز الدهلوی، الملقّب عندهم ب «علّامة الهند»!! فإنّ لهذا الرجل فی هذا المقطع من کلامه کذبات، منها:

۱- إنّ هذا القول للثعلبی فقط وهو متفرّد به. فإنّ الثعلبی وفاته سنة (۴۲۷) وقد روی الخبر قبله عدد کبیر من الأئمّة، ذکرنا أسمائهم فی الفصل الأوّل، بل علیه إجماع المفسّرین کما عرفت.

۲- إن المحدّثین یلقّبونه بحاطب لیل. فإنّ المحدّثین لا یلقّبونه بهذا اللّقب، بل الذی لقّبه بذلک هو ابن تیمیّة فی منهاج السنّة، عند إنکار فضائل علی وأهل البیت علیهم السلام.

۳- أکثر روایات الثعلبی فی التفسیر عن الکلبی عن أبی صالح، وهی أوهی ما یروی فی التفسیر عندهم. فقد حقّقنا فی بعض بحوثنا أنّ روایات الکلبی فی التفسیر مخرَّجة فی غیر واحدٍ من الصّحاح، وأنّ روایاتهم عن الکلبی عن أبی صالح موجودة بکثرةٍ فی الکتب المعروفة المشتهرة، ولیست أوهی ما یروی فی التفسیر عند جمهور علمائهم.

وبعد، فإنّ روایة الثعلبی نزول الآیة المبارکة فی حقّ أمیر المؤمنین علیه السلام المتقدمة فی الفصل الأول، لیست لا عن الکلبی عن أبی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۶۹

صالح، ولا عن السدّی الکبیر أو الصّغیر!!

هذا، وأمّا وجود الرّطب والیابس فی تفسیر الثعلبی فأمر ثابت، وکذلک سائر تفاسیر القوم وأسفارهم الحدیثیة، حتی الملقّبة عندهم بالصحاح...

وهذه جملة من مصادر ترجمة الثعلبی والثناء علیه، أذکرها لتراجع:

وفیات الأعیان ۱/ ۷۹، معجم الأدباء ۲/ ۱۹- ۲۰، تذکرة الحفاظ ۳/ ۱۰۹۰، المختصر فی أخبار البشر ۲/ ۱۶۰، الوافی بالوفیات ۷/ ۳۰۷، مرآة الجنان ۳/ ۳۶، طبقات الشافعیة الکبری للسبکی ۴/ ۵۸، البدایة والنهایة ۱۲/ ۳۶، النجوم الزاهرة ۴/ ۲۸۵، طبقات المفسّرین ۱/ ۶۶

رقم ۵۹.

وأكتفى بنقل كلام القاضى ابن خلّكان- الذى اعتمده فى ترجمة الكلبى- فإنّه قال: «كان أوحد زمانه فى علم التفسير، وصنّف التفسير الكبير الذى فاق غيره من التفاسير، وله كتاب العرائس ... وقال أبو القاسم القشيرى: رأيت ربّ العزّة عزّوجلّ فى المنام وهو يخاطبنى واخاطبه، فكان فى أثناء ذلك أن قال الرب تعالى اسمه: أقبل الرجل الصالح، فالتفتُّ فإذا أحمد الثعلبى مقبل. وذكره عبدالغافر بن إسماعيل الفارسى فى كتاب سياق تاريخ نيسابور وأثنى عليه وقال: هو صحيح النقل موثوق به، وكان كثير الحديث كثير الشيوخ، توفّى سنة ۴۲۷. وقال غيره: سنة ۴۳۷» «۱».

فهذه ترجمته عند القاضى ابن خلكان، ولا تجد فيها إلّاالمدح والثناء، وحتّى من اللّه جلّ جلاله!

وقد جاءت هذه الكلمات وأمثالها فى حقّ الرجل فى سائر التراجم،

---

(۱) وفيات الأعيان ۱/ ۷۹.

لكنّا اكتفينا بكلام القاضى ابن خلّكان إلزاماً واحتجاجاً على الدهلوى الذى استند إلى كلامه بترجمة الكلبى.

۳- المراد من الولاية فيها هو النصرة بقرينة السّياق ... ص: ۷۰

ادّعاه القاضى المعتزلى وتبعه من الأشاعرة ابن روزبهان والرازى وغيرهما.

والجواب: إنّه قد أقمنا الأدلّة المتقنة والبراهين الصّادقة على أنّ لفظة «وليّكم» فى حديث: «على منّى وأنا من على وهو وليّكم من بعدى» الذى هو من أصحّ الأخبار وأثبتها، هى بمعنى «الأولى بكم»، فكذلك هذه اللفظة فى الآية المباركة، بل ذلك هنا أوضح وأولى، لعطف «الولى» و «النبىّ» على ذات البارى تعالى، ومن المعلوم أنّ الولاية الثابتة له عزّوجلّ هى الولاية العامة المطلقة.

وأمّا السّياق، فإنّه لا يقاوم النصّ، على ما تقرّر عند العلماء المحقّقين، فاستدلال بعضهم كالفخر الرازى به مردود هذا أوّلًا.

وثانياً: إنّه قد فصل بين الآية والآية التى يزعمون وحدة السياق معها آيات اخرى، فلا سياق أصلًا، فراجع.

۴- مجى الآية بصيغة الجمع، وحملها على الواحد مجاز ... ص: ۷۰

ذكره القاضى عبد الجبّار وتبعه غيره كالرازى وأضاف: إنّه تعالى ذكر

المؤمنين الموصوفين فى هذه الآية بصيغة الجمع فى سبعة مواضع:

«والّذين آمنوا الّذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون» وحمل ألفاظ الجمع وإن جاز على الواحد على سبيل التعظيم لكنّه مجاز لا حقيقة، والأصل حمل الكلام على الحقيقة.

والجواب: إنّ مقتضى النصّ الصحيح، القائم عليه الإجماع من المفسّرين وغيرهم، وهو المتّفق عليه بين الطرفين، هو حمل الصّيغة هذه على الواحد المعيّن، وهو أمير المؤمنين عليه السلام، ولكنْ لا بدّ لإتيان الآية بصيغة الجمع من نكتة.

قال الزمخشرى: «فإنْ قلت: كيف صحّ أن يكون لعلىّ رضى اللّه عنه- واللفظ لفظ جماعة؟

قلت: جيء به على لفظ الجمع وإنْ كان السبب فيه رجلًا واحداً، ليرغب الناس فى مثل فعله، فينالوا مثل ثوابه، وليتبّه على أنّ سجيّة

المؤمنين يجب أنْ تكون على هـذه الغايـة من الحرص على البرّ والإحسـان وتفقّـد الفقراء، حتّى إن لزمهم أمر لا يقبل التأخير وهم فى الصلاة لم يؤخّروه إلى الفراغ منها» «۱».

واختار بعض المفسـرين من أصـحابنا كالطبرسى صاحب (مجمع البيان فى تفسير القرآن) «۲» أنّ النكتـة هى التعظيم، وهو ما أشار إليه الرازى فى كلامه المذكور.

والسيّد شرف الدين العاملى ذهب إلى أنّ النكتة هى أنّه لو جاءت

---

(۱) الكشّاف ۱/ ۶۲۴.

(۲) مجمع البيان ۳/ ۳۴۸.

الآيـة بلفـظ المفرد، فـإنّ شـانئى على وأهـل الـبيت وسـائر المنـافقين لاـ يطيقون أن يسـمعوها كـذلك، وإذْ لاـ يمكنهم حينئـذٍ التمويه والتضليل، فيؤدّى ذلك إلى التلاعب بألفاظ القرآن وتحريف كلماته أو نحو ذلك ممّا يخشى عواقبه على الإسلام «۱».

هـذا، وقـد ذكر صـاحب الغـدير طـاب ثراه طائفـةً من الآيـات الواردة بصـيغة الجمع والمقصود بهـا الآحـاد، اسـتناداً إلى تفاسـير القوم وأحاديثهم، فراجع «۲».

۵- الولاية بمعنى الأولويّة بالتصرّف غير مرادة فى زمان الخطاب ... ص: ۷۲

وهذا ما ذكره القاضى المعتزلى، وأخذه غير واحد من الأشاعرة، كالدهلوى والآلوسى والتفتازانى، فليكن المراد بعد عثمان.

وقد أجاب عنه السيّد المرتضـى وغيره من أعلام الطائفة. قال شيخ الطائفة: «إنّا قد بيّنا أنّ المراد بلفظ «ولى» فرض الطاعة والإستحقاق للتصـرّف بالأمر والنهى، وهـذا ثابت له فى الحال، وإذا كان المراد به الحال، فليس بمقصورٍ عليها، وإنّما يقتضـى الحال وما بعـدها من سـائر الأـحوال، وإذا كان الأمر على ذلك فنحن نخرج حال حياة النبىّ بدلالـة الإجماع، وتبقى سائر الأحوال على موجب الآيـة، وليس هناك دليل يخرج أيضاً ما بعد النبىّ عليه وآله الصلاة والسلام ويردّه إلى ما بعد عثمان، ولأنّ كلّ من

---

(۱) المراجعات: ۲۶۳.

(۲) الغدير ۳/ ۲۳۱- ۲۳۸. الطبعة الحديثة المحقّقة.

أثبت بهذه الآية الإمامة أثبتها بعد وفاة النبىّ بلا فصل، ولم يقل فى الامّة أحد إنّ المراد بالآية الإمامة وأثبتها بعد عثمان» «۱».

۶- إنّ التصدق فى أثناء الصّلاة ينافى الصلاة ... ص: ۷۳

وهذا أيضاً ذكره القاضى المعتزلى وتبعه عليه القوم.

إلّا أنّ الآلوسى أجاب عن هذه الشبهة بقوله: «بلغنى أنّه قيل لابن الجوزى: كيف تصدّق على بالخاتم وهو فى الصلاة ... فأنشأ يقول:

يسقى ويشرب لا تلهيه سكرته عن النديم ولا يلهو عن الناس

أطاعه سكره حتّى تمكّن من فعل الصحّاة فهذا واحد الناس» «۲»

وقد سبق إلى الاستشهاد بالبيتين: السيّد الشهيد التسترى فى (إحقاق الحق) «٣» ونسبهما إلى بعض الأصحاب. واللّه العالم.

أقول:

هذه عمدة شبهاتهم فى المقام، والعمدة فى الجواب عنها هو النصُّ الصحيح المقبول بين الطّرفين، فلا مجال بعده لتلك الشبهات، ولا لغيرها، من قبيل احتمال حمل «الواو» فى «وهم راكعون» على العطف، أو احتمال حمل «الركوع» على «الخضوع» أو دعوى أن «الزكاة» إنّما تقال

---

(١) تلخيص الشافى ٢/ ۴۴- ۴۵.

(٢) روح المعانى ۶/ ۲۴۷- ۲۴۸.

(٣) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ٢/ ۴۱۴ مع اختلاف قليل فى اللفظ.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٧۴

للزكاة الواجبة، والذى فعله أمير المؤمنين كان نفلًا، أو دعوى أنّ لازم الاستدلال بالآية عن طريق إفادتها الحصر على بطلان إمامة من تقدّمه، هو بطلان إمامة الأئمّة من ولده، فإنّها جهل أو تجاهل من مدّعيها، لأنّه لا يقول بإمامة أئمّة العترة على كلّ تقدير، أمّا الإماميّة، فإنّهم يبطلون إمامة من تقدّم على أمير المؤمنين بهذه الآية، ولهم أدلّتهم على إمامة سائر الأئمّة من الكتاب والسنّة وغيرهما، على أن البحث هو بين إمامة على وإمامة أبى بكر، وإمامة الأئمّة بعد على فرع على إمامته، كما أنّ إمامة عمر وعثمان ومعاوية ويزيد ... تتفرّع على إمامة أبى بكر، فإذا ثبتت إمامة على من الآية، ثبتت الإمامة فى ولده، وبطلت إمامة أبى بكر وكل إمامة متفرّعة على إمامته.

والحقيقة- كما ذكرنا من قبل- إنّ هذه الآية ونزولها فى هذه القضيّة، من أقوى الأدلّة على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام، ولذا فقد اضطرب القوم تجاهها، واختلفت كلماتهم فى ردّ الاستدلال بها، وبذلوا أقصى جهودهم فى الجواب، ولكنّهم لم يُفلحوا فازدادوا بعداً عن نهج الحق وطريق الصواب، فلا الآية يمكن تكذيبها، ولا الحديث الوارد فى تفسيرها ... والحمد للّه ربّ العالمين، وصلّى اللّه عليه سيّدنا محمّد وآله الطاهرين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ٧٧

آية التطهير ... ص: ٧٧

اشارة

قوله تعالى «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» «١»

.وهذه آية التطهير.

وقد استدلّ بها أصحابنا- تبعاً لأئمّة العترة الطاهرة- على عصمة «أهل البيت» ومن ثمّ فهى من أدلّة إمامة أمير المؤمنين عليه السلام والأئمّة الطاهرين بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وقد كابر بشأنها الخوارج، والنواصب، والمخالفون ل «أهل البيت» منذ اليوم الأوّل، وإلى يومنا هذا ... ولذا كانت هذه الآية موضع البحث والتحقيق، والأخذ والردّ، وكُتبت حولها الكتب والدراسات الكثيرة «٢».

ونحن نذكر وجه الاستدلال، ولينظر الناظرون هل هو ضمن دائرة التمسّك بالكتاب والسنّة.. أو لا؟!

وهذه هى الأقوال فى المسألة نقلًا عن أحد المتعصّبين ضدّ الشيعة الإمامية:

«وفى المراد بأهل البيت هاهنا ثلاثة أقوال:

(۱) سورة الأحزاب ۳۳: ۳۳.

(۲) ولنا فیها کتاب ردّاً علی کتیب للدکتور علی أحمد السالوس، أسماه: «آیة التطهیر بین امّهات المؤمنین وأهل الکساء» صدر بعنوان «مع الدکتور السالوس فی آیة التطهیر» وهناک التفصیل الأکثر.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۸

أحدهما: أنّهم نساء رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّهنّ فی بیته.

رواه سعید بن جبیر عن ابن عبّاس. وبه قال عکرمة وابن السائب ومقاتل.

ویؤکّد هذا القول أنّ ما قبله وما بعده متعلّق بأزواج رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم. وعلی أرباب هذا القول اعتراض، وهو: إنّ جمع المؤنّث بالنون فکیف قیل (عنکم) و (یطهّرکم)؟ فالجواب: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فیهنّ فغلّب المذکَّر.

والثانی: إنّه خاصّ فی: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ، وفاطمة، والحسن والحسین. قاله أبو سعید الخدری، وروی عن: أنس وعائشة وأُم سلمة نحو ذلک.

والثالث: إنّهم أهل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأزواجه، قاله الضحاک» «۱».

فهذه عبارة الحافظ ابن الجوزی.

. فالقائل باختصاص الآیة بالرسول وبضعته ووصیّه وسبطیه علیهم الصلاة والسلام، هم جماعة من الصحابة، وعلی رأسهم: أُم سلمة وعائشة...

من زوجاته...

وعلی رأس القائلین بکونها خاصة بالأزواج: عکرمة البربری ... لِما سیأتی من أنّ ابن عبّاس من القائلین بالقول الثانی.

أمّا القول الثالث فلم یحکه إلّاعن الضحاک!

فمن هُم «أصحاب الآراء الصحیحة»؟! ومن هم «أصحاب البدع

(۱) زاد المسیر فی علم التفسیر- للحافظ ابن الجوزی، المتوفّی سنة ۲۰۵- ۲۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۷۹

والأهواء»؟!

ولماذا أعرض الّذین ادعوا أنّهم «کانوا تابعین لما تدلّ علیه معانی القرآن الکریم، موضّحین لدلالات ألفاظه کما فهمها سلف الأُمة وعلماؤها، وکما فسّرها الرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم وأصحابه والتابعون لهم بإحسان» عن قول أُمّ سلمة وعائشة وجماعةٍ من کبار الصحابة ومشاهیرهم- کما سیجیء- وأخذوا بقول «عکرمة» الذی ستعرفه، وأمثاله؟!

وأمّا تفصیل المطلب، ففی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۰

الفصل الأوّل: فی تعیین النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قولًا وفعلًا المراد من «أهل البیت ...» ص: ۸۰

اشارة

فقد أخرج جماعة من کبار الأئمّة والحفّاظ والأئمّة حدیث الکساء، الصریح فی اختصاص الآیة المبارکة بالرسول وأهل بیته الطاهرین

علیهم الصلاة والسلام، عن عشراتٍ من الصحابة:

من الصحابة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۰

ونحن نذکر عدّةً منهم فقط:

۱- عائشة بنت أبی بکر.

۲- أُم سلمة زوجة رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

۳- عبداللَّه بن العبّاس.

۴- سعد بن أبی وقّاص.

۵- أبو الدرداء.

۶- أنس بن مالک.

۷- أبو سعید الخدری.

۸- واثلة بن الأسقع.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۱

۹- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۱۰- زید بن أرقم.

۱۱- عمر بن أبی سلمة.

۱۲- ثوبان مولی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

من الأئمّة الرواة لحدیث الکساء ... ص: ۸۱

ونکتفی بذِکر أشهر المشاهیر منهم:

۱- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۴۱.

۲- عبد بن حمید الکشّی، المتوفّی سنة ۲۴۹.

۳- مسلم بن الحجّاج، صاحب الصحیح، المتوفّی سنة ۲۶۱.

۴- أبو حاتم محمّد بن إدریس الرازی، المتوفّی سنة ۲۷۷.

۵- أحمد بن عبدالخالق البزّار، المتوفّی سنة ۲۹۲.

۶- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنة ۲۷۹.

۷- أحمد بن شعیب النسائی، المتوفّی سنة ۳۰۳.

۸- أبو عبداللَّه محمّد بن علی الحکیم الترمذی.

۹- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۰- عبدالرّحمن بن محمّد بن إدریس الرازی، الشهیر بابن أبی حاتم، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۱۱- سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۱۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنة ۴۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۲

۱۳- أبو نعیم أحمد بن عبداللّه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۱۴- أبو بکر أحمد بن الحسین البیهقی، المتوفّی سنة ۴۵۸.

۱۵- أبو بکر أحمد بن علی، المعروف بالخطیب البغدادی، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۱۶- أبو السعادات المبارک بن محمّد، المعروف بابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۱۷- شمس الدین محمّد بن أحمد الذهبی، المتوفّی سنة ۷۴۸.

۱۸- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

من ألفاظ الحدیث فی الصحاح والمسانید وغیرها ... ص: ۸۲

وهذه نبذة من ألفاظ الحدیث بأسانیدها «۱»:

ففی المسند: «حدّثنا عبداللّه، حدّثنی أبی، ثنا عبد بن نمیر، قال: ثنا عبدالملک- یعنی ابن أبی سلیمان-، عن عطاء بن أبی رباح، قال: حدّثنی من سمع أُم سلمة تذکر أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم کان فی بیتها، فأتته فاطمة ببرمة فیها خزیرة، فدخلت بها علیه، فقال لها: ادعی زوجَکِ وابنیک.

قالت: فجاء علیٌّ والحسین والحسن فدخلوا علیه فجلسوا یأکلون من

---

(۱) نعم، هذه نبذة من الروایات، إذ لم نورد کلّ ما فی المسند أو المستدرک أو غیرهما، بل لم نورد شیئاً من تفسیر الطبری وقد أخرجه من أربعة عشر طریقاً، ولا من کثیر من المصادر المعتبرة فی التفسیر والحدیث وتراجم الصحابة وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۳

تلک الخزیرة وهو علی منامة له علی دکّان تحته کساء خیبری.

قالت: وأنا أُصلّی فی الحجرة، فأنزل اللّه عز وجل هذه الآیة: «إنّما یرید اللّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

قالت: فأخذ فضل الکساء فغشّاهم به، ثمّ أخرج یده فألوی بها إلی السماء ثم قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی وخاصتی فأذهِب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

قالت: فأدخلت رأسی البیت فقلت: وأنا معکم یا رسول اللّه؟

قال: إنّکِ إلی خیر، إنّکِ إلی خیر.

قال عبدالملک: وحدّثنی أبو لیلی عن أُم سلمة مثل حدیث عطاء سواء.

قال عبدالملک: وحدّثنی داود بن أبی عوف الجحّاف، عن «۱» حوشب، عن أُمّ سلمة بمثله سواء» «۲».

وفی المسند: «حدّثنا عبداللّه، حدّثنی أبی، ثنا عفّان، ثنا حمّاد بن سلمة، قال: ثنا علیّ بن زید، عن شهر بن حوشب، عن أُمّ سلمة: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال لفاطمة: ائتینی بزوجِکِ وابنیک، فجاءت بهم، فألقی علیهم کساءً فدکیّاً.

قال: ثمّ وضع یده علیهم ثمّ قال: اللّهمّ إنّ هؤلاء آل محمّد، فاجعل صلواتک وبرکاتک علی محمّد وعلی آل محمّد، إنّک حمید مجید.

قالت أُمّ سلمة: فرفعت الکساء لأدخل معهم، فجذبه من یدی وقال:

---

(۱) کذا.

(۲) مسند أحمد ۶/ ۲۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۴

إنّکِ علی خیر» «۱».

وفی المسند: «حدّثنا عبداللَّه، حدّثنی أبی، ثنا یحیی بن حماد، ثنا أبو عوانة، ثنا أبو بلج، ثنا عمرو بن میمون، قال: إنّی لجالس إلی ابن عبّاس إذ أتاه تسعة رهط فقالوا: یا ابن عبّاس، إما أن تقوم معنا وإما أن تخلونا هؤلاء.

قال: فقال ابن عبّاس: بل أقوم معکم.

قال: وهو یومئذ صحیح قبل أن یعمی.

قال: فاتندوا فتحدثوا، فلا ندری ما قالوا.

قال: فجاء ینفض ثوبه ویقول: أُفّ وتفّ، وقعوا فی رجلٍ له عشر، وقعوا فی رجل قال له النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم (فذکر مناقب لعلیّ، منها:) «وأخذ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ثوبه فوضعه علی علیٍّ وفاطمة وحسن وحسین فقال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۲»

.وفی صحیح مسلم: «حدّثنا أبو بکر ابن أبی شیبة ومحمّد بن عبداللَّه بن نمیر- واللفظ لأبی بکر- قالا: حدّثنا محمّد بن بشر، عن زکریّا، عن مصعب ابن شیبة، عن صفیة بنت شیبة، قالت: قالت عائشة: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم غداةً وعلیه مرط مرجّل من شعر أسود، فجاء الحسن بن علیّ فأدخله، ثمّ جاء الحسین فدخل معه، ثمّ جاءت فاطمة فأدخلها، ثمّ جاء علیٌّ فأدخله، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل

---

(۱) مسند أحمد ۶/ ۳۲۳.

(۲) مسند أحمد ۱/ ۳۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۵

البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۱»

.وفی جامع الأُصول: «۶۷۰۲ ت، أُم سلمة- رضی اللَّه عنها- قالت: إنّ هذه الآیة نزلت فی بیتی: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» قالت: وأنا جالسة عند الباب فقلت: یا رسول اللَّه، ألست من أهل البیت؟ فقال: إنّکِ إلی خیر، أنتِ من أزواج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

قالت: وفی البیت: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیٌّ وفاطمة وحسن وحسین، فجلّلهم بکسائه وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی فأذهب عنهم الرجس وطهِّرهم تطهیراً.

وفی روایة: إنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم جلّل علی الحسن والحسین وعلیّ وفاطمة، ثمّ قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی وحامّتی، أذهب عنهم الرجس وطهرهم تطهیراً.

قالت أُم سلمة: وأنا معهم یا رسول اللَّه؟ قال: إنّکِ إلی خیر.

أخرج الترمذی الروایة الاخرة، والأُولی ذکرها رزین.

۶۷۰۳ ت، عمر بن أبی سلمة- رضی اللَّه عنه- قال: نزلت هذه الآیة علی النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» فی بیت أُمّ سلمة، فدعا النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم فاطمة وحسناً وحسیناً، فجلّلهم بکساءٍ وعلیّ خلف ظهره، ثمّ قال:

اللّهم هؤلاء أهل بیتی فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً.

قالت أُمّ سلمة: وأنا معهم يا نبيَّ اللَّه؟

---

(۱) صحيح مسلم ۷/ ۱۳۰.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۶

قال: أنتِ على مكانِكِ، وأنتِ على خير.

أخرجه الترمذى.

۶۷۰۴ ت، أنس بن مالك- رضى اللَّه عنه- إنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم كان يمرّ بباب فاطمة إذا خرج إلى الصلاة حين نزلت هذه الآية، قريباً من ستّة أشهر، يقول: الصلاةَ أهل البيت «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً».

أخرجه الترمذى.

۶۷۰۵ م، عائشة- رضى اللَّه عنها- قالت: خرج النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم وعليه مرط مرجَّل أسود، فجاءه الحسن فأدخله، ثمّ جاءه الحسين فأدخله، ثمّ جاءت فاطمة فأدخلها، ثمّ جاء عليٌّ فأدخله، ثمّ قال: «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس» الآية.

أخرجه مسلم» «۱».

وفى الخصائص: «أخبرنا محمّد بن المثنّى قال: أخبرنا أبو بكر الحنفى، قال: حدّثنا بكير بن مسمار، قال: سمعت عامر بن سعد يقول: قال معاوية لسعد ابن أبى وقّاص:

ما يمنعك أنْ تسبَّ ابن أبى طالب؟!

قال: لا أسبّه ما ذكرتُ ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، لأنْ يكون لى واحدة منهنَّ أحب إلىّ من حمر النعم:

لا أسبّه ما ذكرت حين نزل الوحى عليه، فأخذ عليّاً وابنيه وفاطمة فأدخلهم تحت ثوبه ثمّ قال: ربّ هؤلاء أهل بيتى وأهلى.

---

(۱) جامع الأصول ۹/ ۱۵۵- ۱۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۷

ولا أسبّه ما ذكرت حين خلّفه فى غزوةٍ غزاها...

ولا أسبّه ما ذكرت يوم خيبر» «... ۱».

وفى الخصائص: «أخبرنا قتيبة بن سعيد البلخى وهشام بن عمّار الدمشقى، قالا: حدّثنا حاتم، عن بكير بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبى وقّاص، قال: أمر معاوية سعداً فقال: ما يمنعك أنْ تسبَّ أبا تراب؟!

فقال: أنا إن ذكرت ثلاثاً قالهنَّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ يكون لى واحدة منها أحبّ إلىَّ من حمر النعم:

سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول له، وخلَّفه فى بعض مغازيه...

وسمعته يقول يوم خيبر...:

ولمّا نزلت «إنّما يريد اللَّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» دعا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم عليّاً وفاطمة وحسناً وحسيناً فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بيتى» «۲».

أقول:

أخرجه ابن حجر العسقلانى باللفظ الأوّل فى «فتح البارى» بشرح حديث: «أما ترضى أن تكون منّى بمنزلة هارون» ... ثمّ قال:

«ووقع فى رواية عامر بن سعد بن أبى وقّاص عند مسلم والترمذى، قال: قال معاوية لسعد: ما منعك أنْ تسبّ أبا تراب؟!

---

(۱) خصائص علی: ۵۶ ح ۵۱.

(۲) خصائص علی: ۲۳- ۲۴ ح ۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۸

قال: أما ما ذکرتُ ثلاثاً قالهنَّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلنْ أسبّه، فذکر هذا الحدیث.

وقوله: لأُعطینّ الرایة رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله.

وقوله لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» «۱»

دعا علیّاً وفاطمة والحسن والحسین، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی» «۲».

وهذا تحریفٌ للحدیث! أو یحمل علی التکرّر والتعدّد.

وفی الخصائص: أخرج حدیث عمرو بن میمون عن ابن عبّاس، المتقدّم عن المسند «۳».

وفی المستدرک: «حدّثنا أبو العبّاس محمّد بن یعقوب، ثنا العبّاس بن محمّد الدوری، ثنا عثمان بن عمر، ثنا عبدالرحمن بن عبداللَّه بن دینار، ثنا شریک بن أبی نمر، عن عطاء بن یسار، عن أُمّ سلمة- رضی اللَّه عنها- أنّها قالت: فی بیتی نزلت هذه الآیة: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت»، قالت: فأرسل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علیّ وفاطمة والحسن والحسین- رضوان اللَّه علیهم أجمعین- فقال: اللّهم هؤلاء أهل بیتی.

قالت أُم سلمة: یا رسول اللَّه، وأنا من أهل البیت؟

قال: إنّکِ أهلی خیر «۴»، وهؤلاء أهل بیتی، اللّهمّ أهلی أحقّ.

هذا حدیث صحیح علی شرط البخاری ولم یخرجاه.

---

(۱)

سورة آل عمران ۳: ۶۱.

(۲) فتح الباری- شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

(۳) خصائص علی: ۳۴ ح ۲۳.

(۴) کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۸۹

حدّثنا أبو العباس محمّد بن یعقوب، أنبأ العبّاس بن الولید بن مزید:

أخبرنی أبی، قال: سمعت الأوزاعی یقول: حدّثنی أبو عمار، قال: حدّثنی واثلة بن الأسقع- رضی اللَّه عنه- قال: جئت علیّاً- رضی اللَّه عنه- فلم أجده.

فقالت فاطمة- رضی اللَّه عنها-: إنطلق إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یدعوه فجلس، فجاء مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فدخل ودخلت معهما. قال: فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم حسناً وحسیناً فأجلس کلّ واحدٍ منهما علی فخذه، وأدنی فاطمة من حجره وزوجها، ثمّ لفّ علیهم ثوبه وأنا شاهد، فقال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی.

هذا حدیث صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه» «۱».

وفی تلخیص المستدرک: وافق الحاکم علی التصحیح «۲».

ورواه الذهبی بإسنادٍ له عن شهر بن حوشب عن أُم سلمة، وفیه:

«قالت: فأدخلت رأسی فقلت: یا رسول اللّه، وأنا معکم؟

قال: أنتِ إلی خیر- مرّتین-».

ثمّ قال: «رواه الترمذی مختصراً وصحّحه من طریق الثوری، عن زبید، عن شهر بن حوشب» «۳».

وفی الصواعق المحرقة: «الآیة الأُولی: قال اللّه تعالی: «إنّما یرید لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» أکثر المفسّرین علی

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۴۵۱ ح ۳۵۵۸ کتاب التفسیر.

(۲) تلخیص المستدرک ۲/ ۴۵۱.

(۳) سیر أعلام النبلاء ۱۰/ ۳۴۶.

أنّها نزلت فی علیٍّ وفاطمة والحسن والحسین. لتذکیر ضمیر (عنکم) وما بعده» «۱».

ممّن نصَّ علی صحّة الحدیث ... ص: ۹۰

هذا، وقد قال جماعة من الأئمّة بصحة الحدیث الدالّ علی اختصاص الآیة الکریمة بأهل البیت علیهم السلام، إذ أخرجوه فی الصحیح أو نصّوا علی صحّته، ومن هؤلاء:

۱- أحمد بن حنبل، بناءً علی التزامه بالصحّة فی «المسند».

۲- مسلم بن الحجاج، إذ أخرجه فی (صحیحه).

۳- ابن حبّان، إذْ أخرجه فی (صحیحه).

۴- الحاکم النیسابوری، إذ صحّحه فی (المستدرک).

۵- الذهبی، إذ صححه فی (تلخیص المستدرک) تبعاً للحاکم.

۶- ابن تیمیّة، إذ قال: «فصل- وأمّا حدیث الکساء فهو صحیح، رواه أحمد والترمذی من حدیث أُم سلمة، ورواه مسلم فی صحیحه من حدیث عائشة» «... ۲».

ما دلّت علیه الأحادیث ... ص: ۹۰

وهذه الأحادیث الواردة فی الصحاح والمسانید ومعاجم الحدیث، بأسانید صحیحة متکاثرة جدّاً، أفادت نقطتین:

---

(۱) الصواعق المحرقة: ۸۵.

(۲) منهاج السنة ۵/ ۱۳.

أوّلًا: إنّ المراد ب «أهل البیت» فی الآیة المبارکة هم: النبیّ وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین صلوات اللّه وسلامه علیهم أجمعین، لا یشرکهم أحد، لا من الأزواج ولا من غیرهنّ مطلقاً.

أمّا الأزواج، فلأنّ الأحادیث نصّت علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لم یأذن بدخول واحدةٍ منهنّ تحت الکساء.

وأمّا غيرهنّ، فلأنّ النبيّ إنّما أمر فاطمة بأنْ تجئ بزوجها وولديها فحسب، فلو أراد أحداً غيرهم- حتّى من الأسرة النبويّة- لأمر بإحضاره.

وثانياً: إنّ الآية المباركة نزلت فی واقعةٍ معيّنة وقضيّةٍ خاصّة، ولا علاقة لها بما قبلها وما بعدها ... ولا ينافيه وضعها بين الآيات المتعلّقة بنساء النبيّ، إذ ما أكثر الآيات المدنيّة بين الآيات المكّيّة وبالعكس، ويشهد بذلك:

۱- مجيء الضمير: «عنكم» و «يطهّركم» دون: عنكنّ ويطهّركنّ.

۲- إتّصال الآيات التی بعد آية التطهير بالتی قبلها، بحيث لو رفعت آية التطهير لم يختلّ الكلام أصلًا ... فليست هی عجزاً لآية ولا صدراً لأُخری ... كما لا يخفی.

ثمّ ما ألطف ما جاء فی الحديث جواباً لقول أُم سلمة: «ألستُ من أهل البيت؟» قال: «أنتِ من أزواج رسول اللّه!!» فإنّه يعطی التفصيل مفهوماً ومصداقاً بين العنوانين: عنوان «أهل البيت» وعنوان «الأزواج» أو «نساء النبيّ».

فتكون الآيات المبدوة- فی سورة الأحزاب- ب: «يا نساء

النبيّ» «۱»

خاصة ب «الأزواج» والآية «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت» خاصّةً بالعترة الطاهرة.

وحديث مروره صلّی اللّه عليه وآله وسلّم بباب فاطمة وقوله: الصلاة أهل البيت «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا...»

رواه كثيرون كذلك لا نطيل بذكر رواياته.

---

(۱)

سورة الأحزاب ۳۳: ۳۳.

الفصل الثانی: فی سقوط القولَين الآخَرَين ... ص: ۹۳

اشارة

وبهذه الأحاديث الصحيحة المتفق عليها بين المسلمين يسقط القولان الآخَران، لأنّ المفروض أنّ النبيّ صلّی اللّه عليه وآله وسلّم فسر بنفسه- قولًا وفعلًا- الآية المباركة، وعيّن من نزلت فيه، فلا يُسمع- والحال هذه- ما يخالف تفسيره كائناً من كان القائل، فكيف والقائل بالقول الأوّل هو «عكرمة»؟!

وقد كان هذا الرجل أشدُّ الناس مخالفةً لنزول الآية فی العترة الطاهرة فقط.

فقد حكی عنه أنّه كان ينادی فی الأسواق بنزولها فی زوجات النبيّ فقط «۱» وأنّه كان يقول: «من شاء باهلته أنّها نزلت فی نساء النبيّ خاصّة» «۲».

وقد كان القول بنزولها فی العترة هو الرأی الذی عليه المسلمون، كما يبدو من هذه الكلمات، بل جاء التصريح به فی كلامه حيث قال: «ليس بالذی تذهبون إليه، إنّما هو نساء النبيّ صلّی اللّه عليه وآله وسلّم» «۳».

إلّا أنّ من غير الجائز الأخذ بقول عكرمة فی هذا المقام وأمثاله!

(۱) تفسیر الطبری ۱۰/ ۲۹۸ ح ۲۸۵۰۳، تفسیر ابن کثیر ۳/ ۴۶۵، أسباب النزول: ۱۹۸.

(۲) الدر المنثور ۶/ ۶۰۳، تفسیر ابن کثیر ۳/ ۴۶۵.

(۳) الدر المنثور ۶/ ۶۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۴

ترجمة عکرمة ... ص: ۹۴

اشارة

فإنّ عکرمة البربری من أشهر الزنادقة الّذین وضعوا الأحادیث للطعن فی الإسلام! وإلیک طرفاً من تراجمه فی الکتب المعتبرة المشهورة «۱».

۱- طعنه فی الدین ... ص: ۹۴

لقد ذکروا أن هذا الرجل کان طاعناً فی الإسلام، مستهزئاً بالدین، من أعلام الضلالة ودعاة السوء.

فقد نقلوا عنه أنّه قال: إنّما أنزل اللّه متشابه القرآن لیضلّ به!

وقال فی وقت الموسم: وددت أنّی الیوم بالموسم وبیدی حربة، فأعترض بها من شهد الموسم یمیناً وشمالًا!

وأنّه وقف علی باب مسجد النبیّ وقال: ما فیه إلّاکافر!

وذکروا أنّه کان لا یصلّی، وأنّه کان فی یده خاتم من الذهب، وأنّه کان یلعب بالنرد، وأنّه کان یستمع الغناء.

۲- کان من دعاة الخوارج ... ص: ۹۴

وأنّه إنّما أخذ أهل أفریقیة رأی الصفریة- وهم من غلاة الخوارج- منه، وقد ذکروا أنّه نحل ذلک الرأی إلی ابن عبّاس!

(۱) طبقات ابن سعد ۵/ ۲۱۹، الضعفاء الکبیر ۳/ ۳۷۳، تهذیب الکمال ۱۳/ ۱۶۳، وفیات الأعیان ۳/ ۲۶۵، میزان الاعتدال ۵/ ۱۱۶، المغنی فی الضعفاء ۸۴۲، سیر أعلام النبلاء ۵/ ۱۲، تهذیب التهذیب ۷/ ۲۶۳- ۲۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۵

وعن یحیی بن معین: إنّما لم یذکر مالک عکرمة، لأنّ عکرمة کان ینتحل رأی الصفریة.

وقال الذهبی: قد تکلّم الناس فی عکرمة، لأنّه کان یری رأی الخوارج.

۳- کان کذّابا ... ص: ۹۵

كذب على سيّده ابن عبّاس حتّى أوثقه على بن عبداللّه بن عبّاس على باب كنيف الدار. فقيل له: أتفعلون هذا بمولاكم؟! قال: إنّ هذا يكذب على أبى.

وعن سعيد بن المسيب، أنّه قال لمولاه: يا برد، إيّاك أن تكذب عَلَىّ كما يكذب عكرمة على ابن عبّاس.

وعن ابن عمر، أنّه قال لمولاه: اتّق اللّه، ويحك يا نافع، لا تكذب عَلَىّ كما كذب عكرمة على ابن عبّاس.

وعن القاسم: إنّ عكرمة كذّاب.

وعن ابن سيرين ويحيى بن معين ومالك: كذّاب.

وعن ابن ذويب: كان غير ثقة.

وحرم مالك الرواية عنه.

وأعرض عنه مسلم بن الحجّاج.

وقال محمّد بن سعد: ليس يُحتجّ بحديثه.

۴- ترک الناس جنازته ... ص: ۹۵

ولهذه الأُمور وغيرها ترك الناس جنازته، قيل: فما حمله أحد، حتّى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۶

اكتروا له أربعة رجال من السودان.

ترجمة مقاتل ... ص: ۹۶

ومقاتل حاله كحال عكرمة، فقد أدرجه كلٌّ من: الدارقطنى، والعقيلى، وابن الجوزى، والذهبى فى (الضعفاء ...) وتكفينا كلمة الذهبى: «أجمعوا على تركه» «۱».

ترجمة الضحّاک ... ص: ۹۶

وأمّا القول الآخر فقد عزاه ابن الجوزى إلى الضحّاك بن مزاحم فقط.

وهذا الرجل أدرجه ابن الجوزى نفسه كالعقيلى فى (الضعفاء) وتبعهما الذهبى فأدرجه فى "المغنى فى الضعفاء ...» ونفوا أنْ يكون لقى ابن عبّاس، بل ذكر بعضهم أنّه لم يشافه أحداً من أصحاب رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وعن يحيى بن سعيد: كان الضحّاك عندنا ضعيفاً.

قالوا: وكانت أُمّه حاملًا به سنتين «۲»!

هذا، ولكنْ فى نسبة هذا القول- كنسبة القول الأوّل إلى ابن السائب الكلبى- كلامٌ، فقد نُسب إليهما القول باختصاص الآية بالخمسة الأطهار فى المصادر، وهو الصحيح، كما حقّقنا ذلك فى الردّ على السالوس.

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۷/ ۲۰۱.

(۲) تهذيب الكمال ۹/ ۱۷۳، ميزان الاعتدال ۳/ ۴۴۶، المغنى فى الضعفاء ۱/ ۳۱۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۷

الفصل الثالث: فی دلالة الآیة المبارکة علی عصمة أهل البیت ... ص: ۹۷

وکما أشرنا من قبل، فإنّ أصحابنا یستدلون بالآیة المبارکة- بعد تعیین المراد بأهل البیت فیها، بالأحادیث المتواترة بین الفریقین- علی عصمة أهل البیت ... وقد جاء ذکر وجه الاستدلال لذلک مشروحاً فی کتبهم فی العقائد والإمامة، وفی تفاسیرهم بذیل الآیة المبارکة، ویتلخص فی النقاط التالیة:

۱- «إنّما» تفید الحصر، فاللَّه سبحانه لم یرد إذهاب الرجس إلّاعن هؤلاء.

۲- «الإرادة» فی الآیة الکریمة تکوینیّة، من قبیل الإرادة فی قوله تعالی: «إنّما أمره إذا أراد شیئاً أن یقول له کن فیکون» «۱»

) لا تشریعیة من قبیل الإرادة فی قوله تعالی: «یرید اللَّه بکم الیسر ولا یرید بکم العسر» «۲»

، لأن التشریعیة تتنافی مع نصّ الآیة بالحصر، إذ لا خصوصیّة لأهل البیت فی تشریع الأحکام لهم.

وتتنافی مع الأحادیث، إذ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم طبّق الآیة علیهم دون غیرهم.

۳- «الرجس» فی الآیة هو «الذنوب».

وتبقی شبهة: إنّ الإرادة التکوینیّة تدلّ علی العصمة، لأنّ تخلّف

---

(۱) سورة یس ۳۶: ۸۲.

(۲) سورة البقرة ۲: ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۸

المراد عن إرادته عزّوجلّ محال، لکنّ هذا یعنی الإلتزام بالجبر وهو ما لا تقول الإمامیّة به.

وقد أجاب علماؤنا عن هذه الشبهة- بناءً علی نظریة: لا جبر ولا تفویض، بل أمرٌ بین الأمرین- بما حاصله:

إنّ مفاد الآیة أنّ اللَّه سبحانه لمّا علم أنّ إرادة أهل البیت تجری دائماً علی وفق ما شرّعه لهم من التشریعات، لِما هم علیه من الحالات المعنویة العالیة، صحَّ له تعالی أنْ یخبر عن ذاته المقدّسة أنّه لا یرید لهم بإرادته التکوینیّة إلّاإذهاب الذنوب عنهم، لأنّه لا یُوجد من أفعالهم، ولا یُقدرهم إلّاعلی هکذا أفعالٍ یقومون بها بإرادتهم لغرض إذهاب الرجس عن أنفسهم ... أما سائر الناس الّذین لم یکونوا علی تلک الحالات، فلم تتعلّق إرادته بإذهاب الرجس عنهم.

ثمّ إنّه لولا دلالة الآیة المبارکة علی هذه المنزلة العظیمة لأهل البیت، لَما حاول أعداؤهم- من الخوارج والنواصب- إنکارها، بل ونسبتها إلی غیرهم، مع أنّ أحداً لم یدّعِ ذلک لنفسه سوی الخمسة الأطهار.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۹۹

الفصل الرابع: فی تناقضات علماء القوم تجاه معنی الآیة ... ص: ۹۹

اشارة

وجاء العلماء.. وهم یعلمون بمدلول الآیة المبارکة ومفاد الأحادیث الصحیحة الواردة بشأنها، إلّاأنّهم من جهة لا یریدون الاعتراف بذلک، لأنّه فی الحقیقة نسفٌ لعقائدهم فی الأُصول والفروع ... ومن جهةٍ أُخری ینسبون أنفسهم إلی «السنّة» ویدّعون الأخذ بها والاتّباع لها ... فوقعوا فی اضطرابٍ، وتناقضت کلماتهم فیما بینهم، بل تناقضت کلمات الواحد منهم...

فمنهم من وافق الإماميّة، بل- فی الحقيقة- تبع السنّة النبويّة الثابتة فی المقام، وأخذ بها.

ومنهم من وافق عكرمة الخارجی ومقاتل المجسّم علی تركه.

ومنهم من أخذ بقول الضحّاك الضعيف، خلافاً لرسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم وكبار الصحابة.

فهم علی طوائف ثلاث:

ونحن نذكر من كلّ طائفة واحداً أو اثنين:

فمن الطائفة الاولی ... ص: ۹۹

أبو جعفر الطحاوی «۱» قال: «باب بيان مشكل ما روی عن رسول اللّه

---

(۱) أبو جعفر أحمد بن محمّد بن سلامة المصری الحنفی- المتوفّی سنة ۳۲۱ ه- توجد ترجمته مع الثناء البالغ فی: طبقات أبی إسحاق الشيرازی: ۱۳۳، والمنتظم ۸/ ۱۲۶، ووفيات الأعيان ۱/ ۷۱، وتذكرة الحفّاظ ۳/ ۸۰۸، والجواهر المضيّة فی طبقات الحنفية ۱/ ۲۷۱، وغاية النهاية فی طبقات القراء ۱/ ۱۱۶، وحسن المحاضرة وطبقات الحفّاظ: ۳۳۷، وغيرها.

وقد عنونه الحافظ الذهبی بقوله: «الطحاوی الإمام العلّامة، الحافظ الكبير، محدِّث الديار المصرية وفقيهها» قال: «ذكره أبو سعيد ابن يونس فقال: عداده فی حجر الأزد، وكان ثقة ثبتاً فقيهاً عاقلًا لم يخلّف مثله» قال الذهبی: «قلت: من نظر فی تواليف هذا الإمام علم محلّه من العلم وسعة معارفه» ... سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۷- ۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۰

صلّی اللّه عليه وآله وسلّم فی المراد بقوله تعالی: «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» مَن هم؟

حدّثنا الربيع المرادی، حدّثنا أسد بن موسی، حدّثنا حاتم بن إسماعيل، حدّثنا بكير بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبيه، قال: لمّا نزلت هذه الآية دعا رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم عليّاً وفاطمة وحسناً وحسيناً عليهم السلام، وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بيتی.

فكان فی هذا الحديث أنّ المراد بما فی هذه الآية هم: رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمة وحسن وحسين.

حدّثنا فهد، ثنا عثمان بن أبی شيبة، ثنا جرير بن عبدالحميد، عن الأعمش، عن جعفر، عن عبدالرحمن البجلی، عن حكيم بن سعيد، عن أُم سلمة، قالت: نزلت هذه الآية فی رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم وعلیٍّ وفاطمة وحسن وحسين عليهم السلام «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً».

ففی هذا الحديث الذی فی الأوّل».

ثمّ إنّه أخرج بأسانيد عديدة هذا الحديث عن أُمّ سلمة، وفيها الدلالة الصريحة علی اختصاص الآية بأهل البيت الطاهرين، وهی الأحاديث التی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۱

جاء فيها أنّ أُمّ سلمة سألت: «وأنا معهم "؟فقال رسول اللّه صلّی عليه وآله وسلّم: «أنتِ من أزواج النبیّ، وأنتِ علی خير- أو: إلی خير-».

وقالت: «فقلت: يا رسول اللّه، أنا من أهل البيت؟ فقال: إنّ لك عند خيراً، فوددت أنّه قال نعم، فكان أحبّ إلیّ ممّا تطلع عليها الشمس وتغرب».

وقالت: «فرفعت الكساء لأدخل معهم، فجذبه رسول اللّه وقال: إنّكِ علی خير».

قال الطحاوی: «فدلّ ما روينا من هذا الآثار- ممّا كان من رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم إلی أُمّ سلمة- ممّا ذكرنا فيها لم يرد به

أنّها كانت ممّا أُريد به ممّا فی الآیة المتلوّة فی هذا الباب، وأنّ المراد بما فیها هم:

رسول اللَّه صلّی علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین دون مَن سواهم یدلّ علی مراد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بقوله لأُم سلمة فی هذه الاثار من قوله لها: (أنتِ من أهلی)

ما قد حدّثنا محمّد بن الحجّاج الحضرمی وسلیمان الکیسانی، قالا:

حدّثنا بشر بن بکر، عن الأوزاعی، أخبرنی أبو عمّار، حدّثنی واثلة...

فقلت: یا رسول اللَّه، وأنا من أهلک؟ فقال: وأنتَ من أهلی.

قال واثلة: فإنّها من أرجی ما أرجو!

وواثلة أبعد منه علیه السلام من أُمّ سلمة منه، لأنّه إنّما هو رجل من بنی لیث، لیس من قریش، وأُمّ سلمة موضعها من قریش موضعها الذی هی به منه.

فکان قوله لواثلة: أنت من أهلی، علی معنی: لاتّباعک إیّای وإیمانکّ بی، فدخلت بذلک فی جملتی.

وقد وجدنا اللَّه تعالی قد ذکر فی کتابه ما یدلّ علی هذا المعنی بقوله

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۲

«ونادی نوح ربّه ربِّ إنّ ابنی من أهلی» «۱»

فأجابه فی ذلک بأنْ قال:

«إنّه لیس من أهلک» «۲»

إنه یدخل فی أهله من یوافقه علی دینه وإن لم یکن من ذوی نسبه.

فمثل ذلک أیضاً ما کان من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم جوابا لأُمّ سلمة: «أنتِ من أهلی» یحتمل أن یکون علی هذا المعنی أیضاً، وأن یکون قوله ذلک کقوله مثله لواثلة.

وحدیث سعدٍ وما ذکرناه معه من الأحادیث فی أوّل الباب معقول بها مَن أهل الآیة المتلوّة فیها، لأنّا قد أحطنا علماً أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لمّا دعا مِن أهله عند نزولها لم یبق مِن أهلها المرادین فیها أحد سواهم، وإذا کان ذلک کذلک استحال أن یدخل معهم فیما أُرید به سواهم، وفیما ذکرنا من ذلک بیان ما وصفنا.

فإنْ قال قائل: فإنّ کتاب اللَّه تعالی یدلّ علی أنّ أزواج النبیّ هم المقصودون بتلک الآیة، لأنّه قال قبلها فی السورة التی هی فیها: «یا أیّها النبیّ قل لأزواجک» «... ۳»

فکان ذلک کلّه یؤذن به، لأنّه علی خطاب النساء لا علی خطاب الرجال، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس» الآیة.

فکان جوابنا له: إنّ الذی تلاه إلی آخر ما قبل قوله: «إنّما یرید اللَّه» الآیة.. خطاب لأزواجه، ثمّ أعقب ذلک بخطابه لأهله بقوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه» الآیة، فجاء به علی خطاب الرجال، لأنّه قال فیه: «لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم» وهکذا خطاب الرجال،

---

(۱) سورة هود ۱۱: ۴۵.

(۲) سورة هود ۱۱: ۴۶.

(۳) سورة الأحزاب: ۳۳: ۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۳

وما قبله فجاء به بالنون وکذلک خطاب النساء.

فعقلنا أنّ قوله: «إنّما یرید اللَّه» الآیة، خطاب لمن أراده من الرجال بذلک، لیعلمهم تشریفه لهم ورفعه لمقدارهم، أن جعل نساءهم

ممّن قد وصفه لِما وصفه به ممّا فى الآيات المتلوّة قبل الذى خاطبهم به تعالى.

وممّا دلّ على ذلك أيضاً ما حدّثنا ... عن أنس: أنّ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم كان إذا خرج إلى صلاة الفجر يقول: الصلاة يا أهل البيت «إنّما يريد اللَّه» الآية.

فى هذا أيضاً دليل على أنّ هذه الآية فيهم. وباللَّه التوفيق» «۱».

ومن الطائفة الثانية ... ص: ۱۰۳

ابن الجوزى «۲» والذهبى «۳».. فإنّهما تبعا عكرمة البربرى الخارجى، ومقاتل بن سليمان، على ما هو مقتضى تعصّبهما وعنادهما لأهل البيت عليهم السلام!

ومن الطائفة الثالثة ... ص: ۱۰۳

ابن كثير.. فإنّه بعد أن ذكر فرية عكرمة قال: «فإنْ كان المراد أنّهن كنّ سبب النزول دون غيرهنّ، فصحيح، وإنْ أُريد أنّهنّ المراد فقط دون غيرهنّ، ففى هذا نظر. فإنّه قد وردت أحاديث تدلّ على أنّ المراد أعمّ من

---

(۱) مشكل الآثار ۱/ ۲۲۷- ۲۳۱.

(۲) وهذا ظاهر كلامه فى زاد المسير ۶/ ۲۰۶، حيث ذكر هذا القول أوّلًا وجعل يدافع عنه!

(۳) سير أعلام النبلاء ۲/ ۲۰۷.

ذلك».

ثمّ أورد عدّة كثيرة من تلك الأحاديث التى هى نصٌّ فى اختصاص الآية بالرسول والوصىّ والحسنين والصديقة الطاهرة عليهم الصلاة والسلام، وأنّ قول عكرمة مخالف للكتاب والسنّة...

غير أنّ تعصّبه لم يسمح له بالإذعان لذلك، حتّى قال بدخول الزوجات فى المراد بالآية! متشبّثاً بالسياق، فقال: «ثمّ الذى لا يشكّ فيه من تدبّر القرآن أنّ نساء النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم داخلات فى قوله تعالى:

«إنّما يريد ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» فإنّ سياق الكلام معهنّ..» «۱».

اعتراف ابن تيميّة بصحّة الحديث ... ص: ۱۰۴

والعجب أنّ ابن تيميّة لا يقول بهذا ولا بذاك! بل يذعن بصحّة الحديث كما استدلّ العلّامة الحلّى- رحمه اللَّه-، قال العلّامة:

«ونحن نذكر هنا شيئاً يسيراً ممّا هو صحيح عندهم، ونقلوه فى المعتمد من قولهم وكتبهم، ليكون حجّةً عليهم يوم القيامة، فمن ذلك: ما رواه أبو الحسن الأندلسى «۲» فى «الجمع بين الصحاح الستّة»: موطأ مالك، وصحيحى البخارى ومسلم، وسنن أبى داود، وصحيح

---

(۱) تفسير القرآن العظيم ۳/ ۴۶۵.

(۲) وهو: رزين بن معاوية العبدرى، صاحب «تجريد الصحاح» المتوفّى سنة ۵۳۵ كما فى سير أعلام النبلاء ۲۰/ ۲۰۴ حيث ترجم له ووصفه ب: الإمام المحدّث الشهير، وحكى عن ابن عساكر: «كان إمام المالكيين بالحرم». وترجم له أيضاً فى: تذكرة الحفاظ ۴/

۱۲۸۱، والعقد الثمین فی تاریخ البلد الأمین ۴/ ۳۹۸، والنجوم الزاهرة ۵/ ۲۶۰، ومرآة الجنان ۳/ ۲۰۱، وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۵

الترمذی، وصحیح النسائی: عن أُم سلمة- زوج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- أنّ قوله تعالی: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» أُنزل فی بیتها: وأنا جالسة عند الباب، فقلت: یا رسول اللَّه، ألست من أهل البیت؟ فقال: إنّکِ علی خیر، إنّک من أزواج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

قالت: وفی البیت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین، فجلّلهم بکساء وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی فأذهِب عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً».

فقال ابن تیمیة:

«فصل: وأمّا حدیث الکساء فهو صحیح، رواه أحمد والترمذی من حدیث أُمّ سلمة، ورواه مسلم فی صحیحه من حدیث عائشة، قال: خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم ذات غداة وعلیه مرط مرجل من شعر أسود، فجاء الحسن ابن علی فأدخله، ثمّ جاء الحسین، فأدخله معه، ثمّ جاءت فاطمة فأدخلها، ثمّ جاء علی فأدخله، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً».

وهذا الحدیث قد شرکه فیه فاطمة وحسن وحسین- رضی اللَّه عنهم- فلیس هو من خصائصه، ومعلوم أنّ المرأة لا تصلح للإمامة، فعُلم أنّ هذه الفضیلة لا تختصّ بالأئمّة، بل یشرکهم فیها غیرهم.

ثم إنّ مضمون هذا الحدیث أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم دعا لهم بأنْ یُذهب عنهم الرجس ویطهّرهم تطهیراً.

وغایة ذلک أنْ یکون دعا لهم بأنْ یکونوا من المتّقین الّذین أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهرهم! واجتناب الرجس واجب علی المؤمنین، والطهارة مأمور بها کل مؤمن.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۶

قال اللَّه تعالی: «ما یرید اللَّه لیجعل علیکم من حرج ولکنْ یرید لیطهرکم ولیتمّ نعمته علیکم» «۱»

وقال: «خذ من أموالهم صدقةً تطهّرهم وتزکّیهم بها» «۲»

وقال تعالی: «إنّ اللَّه یحبّ التوّابین ویحبّ المتطهّرین» «۳»

.فغایة هذا أنْ یکون هذا دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور، والصدیق- رضی اللَّه عنه- قد أخبر اللَّه عنه بأنّه «الأتقی* الذی یؤتی ماله یتزکّی وما لأحدٍ عنده من نعمةٍ تجزی إلّا ابتغاء وجه ربّه الأعلی ولسوف یرضی «۴»

.وأیضاً: فإنّ السابقین الأوّلین من المهاجرین والأنصار والّذین اتّبعوهم بإحسان «رضی اللَّه عنهم ورضوا عنه وأعدّ لهم جنّات تجری تحتها الأنهار خالدین فیها أبداً ذلک الفوز العظیم» «۵»

لا بدّ أنْ یکونوا قد فعلوا المأمور وترکوا المحظور، فإنّ هذا الرضوان وهذا الجزاء إنّما یُنال بذلک، وحینئذٍ فیکون ذهاب الرجس عنهم وتطهیرهم من الذنوب بعض صفاتهم.

فما دعا به النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لأهل الکساء هو بعض ما وصف‌به السابقین الأوّلین.

والنبیّ دعا لأقوام کثیرین بالجنّة والمغفرة وغیر ذلک، ممّا هو أعظم من الدعاء بذلک، ولم یلزم أن یکون مَن دعا له بذلک أفضل من السابقین الأوّلین، ولکنّ أهل الکساء لمّا کان قد أوجب علیهم اجتناب الرجس وفِعل

---

(۱) سورة المائدة ۵: ۶.

(۲) سورة التوبة ۹: ۱۰۳.

(۳) سورة البقرة ۲: ۲۲۲.

(۴) سورة اللیل ۹۲: ۱۷- ۲۱.

(۵) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۷

التطهیر، دعا لهم النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم بأنْ یعینهم علی فعل ما أمرهم به، لئلّا یکونوا مستحقّین للذمّ والعقاب، ولینالوا المدح والثواب» «۱».

هذا نص کلام ابن تیمیّة، وأنت تری فیه:

۱- الإعتراف بصحّة الحدیث الدالّ علی نزول الآیة المبارکة فی أهل الکساء دون غیرهم.

۲- الإعتراف بعدم شمول الفضیلة لغیر علیٍّ وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام.

فأین قول عکرمة؟! وأین السیاق؟! وأین ما ذهب إلیه ابن کثیر؟!

سقوط کلمات ابن تیمیة ... ص: ۱۰۷

وتبقی کلمات ابن تیمیّة، فإنّه بعد أن أعرض عن قول عکرمة، وعن قول من قال بالجمع، واعترف بالاختصاص بالعترة، أجاب عن الاستدلال بالآیة المبارکة بوجوه واضحة البطلان:

* فأوّل شیء قاله هو: «هذا الحدیث قد شرکه فیه فاطمة»....

وفیه: إنّ العلّامة الحلّی لم یدّع کون الحدیث من خصائص علی علیه السلام، بل الآیة المبارکة والحدیث یدلّان علی عصمة «أهل البیت» وهم:

النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین...

والمعصوم هو المتعیَّن للإمامة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، غیر أنّ المرأة لا تصلح للإمامة.

* ثمّ قال: «ثم إنّ مضمون هذا الحدیث أنّ النبیّ دعا لهم ... بأن

---

(۱) منهاج السنّة ۵/ ۱۳- ۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۸

یکونوا من المتّقین الّذین أذهب اللّه عنهم الرجس ... فغایة هذا أن یکون هذا دعاء لهم بفعل المأمور وترک المحظور».

وهذا من قلّة فهمه أو شدّة تعصّبه:

أمّا أوّلًا: فلأنّه ینافی صریح الآیة المبارکة، لأنّ «إنّما» دالّة علی الحصر، وکلامه دالٌّ علی عدم الحصر، فما ذکره ردٌّ علی اللّه والرسول.

أما ثانیاً: فلأنّ فی کثیرٍ من «الصحاح» أنّ الآیة نزلت، فدعا رسول اللّه علیّاً وفاطمة وحسناً حسیناً فجلّلهم بکساء وقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی ... فاللّه عز وجل یقول: «إنّما یرید اللّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت» ... والنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یُعیّن «أهل البیت» وأ نّهم هؤلاء دون غیرهم.

وأمّا ثالثاً: فلأنّه لو کان المراد هو مجرّد الدعاء لهم بأنْ یکونوا «من المتقین» و «الطهارة مأمور بها کل مؤمن» «فغایة هذا أن یکون دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور» فلا فضیلة فی الحدیث، وهذا یناقض قوله من قبل «فعُلم أنّ هذه الفضیلة..»!!

وأمّا رابعاً: فلأنّه لو کان «غایة ذلک أن یکون دعاءً لهم بفعل المأمور وترک المحظور» فلماذا لم یأذن لأُمّ سلمة بالدخول معهم؟!

أکانت «من المتّقین الّذین أذهب اللّه عنهم الرجس..» فلا حاجة لها إلی الدعاء؟! أو لم یکن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم یرید منها أن تکون «من المتقین..»؟!

وأمّا خامساً: فلو سلّمنا أنّ «غاية هذا أنْ يكون دعاءً لهم..» لكنْ إذا كان اللّه سبحانه «يريد» والرسول «يدعو» - ودعاؤه مستجاب قطعاً- كان «أهل البيت» متّصفين بالفعل بما دلّت عليه الآية والحديث.

* فقال: «والصدّيق قد أخبر اللّه عنه»....

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۰۹

وحاصله: إنّ غاية ما كان فى حقّ «أهل البيت» هو «الدعاء» وليس فى الآية ولا الحديث إشارة إلى «استجابة» هذا الدعاء فقد يكون وقد لا يكون، وأما ما كان فى حق «أبى بكر» فهو «الإخبار» فهو كائن، فهو أفضل من «أهل البيت»!!

وفيه:

أوّلًا: فى «أهل البيت» فى الآية شخص النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، ولا ريب فى أفضليّته المطلقة.

وثانياً: فى «أهل البيت» فى الآية فاطمة الزهراء، وقد اعترف غير واحد من أعلام القوم بأفضليّتها من أبى بكر:

فقد ذكر العلّامة المناوى بشرح الحديث المتّفق عليه بين المسلمين:

«فاطمة بضعة منّى فمن أغضبها أغضبنى»: «استدلّ به السهيلى «۱» على أنّ من سبّها كفر، لأنّه يغضبه، وأنّها أفضل من الشيخين».

وقال: «قال الشريف السمهودى: ومعلوم أنّ أولادها بضعة منها، فيكونون بواسطتها بضعة منه، ومن ثَمَّ لمّا رأت أُمّ الفضل فى النوم أنّ بضعةً منه وضعت فى حجرها، أوّلَها رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بأنْ تلد فاطمة غلاماً فيوضع فى حجرها، فولدت الحسن فوضع فى حجرها.

فكلّ من يشاهِد الآن من ذرّيّتها بضعة من تلك البضعة وإنْ تعدّدت الوسائط، ومن تأمّل ذلك انبعث من قلبه داعى الإجلال لهم وتجنّب بغضهم على أىّ حالٍ كانوا عليه.

---

(۱)

عبدالرحمن بن عبداللّه، العلّامة الأندلسى، الحافظ العلم، صاحب التصانيف، برع فى العربية واللغات والأخبار والأثر، وتصدّر للإفادة، من أشهر مؤلّفاته: الروض الأنف- شرح «السيرة النبوية» لابن هشام- توفى سنة ۵۸۱، له ترجمة فى: مرآة الجنان ۳/ ۴۲۲، النجوم الزاهرة ۶/ ۹۲، العبر ۳/ ۸۲، الكامل فى التاريخ ۹/ ۱۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۰

قال ابن حجر: وفيه تحريم أذى من يتأذّى المصطفى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بتأذّيه، فكلّ من وقع منه فى حقّ فاطمة شىء فتأذّت به فالنبى صلى‌عليه وآله وسلّم يتأذى، بشهادة هذا الخبر، ولا شئ أعظم من إدخال الأذى عليها من قبل وُلْدها، ولهذا عرف بالاستقراء معاجلة من تعاطى ذلك بالعقوبة فى الدنيا «ولعذاب الآخرة أشد» «۱»» «۲»

.وثالثاً: فى «أهل البيت» فى الآية: الحسن والحسين، وإنّ نفس الدليل الذى أقامه الحافظ السهيلى وغيره على تفضيل الزهراء دليلٌ على أفضليّة الحسنين، بالإضافة إلى الأدلّة الأُخرى، ومنها «آية التطهير» و «حديث الثقلين» الدالين على «العصمة»، ولا ريب فى أفضليّة المعصوم من غيره.

ورابعاً: فى «أهل البيت» فى الآية: أمير المؤمنين عليه السلام، وهى- مع أدلةٍ غيرها لا تحصى تدلّ على أفضليّته على جميع الخلائق بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وخامساً: كون المراد من الآية: «الأتقى» «... أبو بكر» هو قول انفرد القوم به، فلا يجوز أن يعارض به القول المتّفق عليه.

وسادساً: كون المراد بها «أبو بكر» أوّل الكلام، وإنْ شئت فراجع تفاسيرهم، كالدر المنثور وغيره.

* قال: «وأيضاً: فإنّ السابقين الأوّلين من المهاجرين والأنصار...

فما دعا به النبیّ»....

وحاصله: أفضلیّة «السابقین الأوّلین..» من «أهل البیت» المذکورین.

ویرد علیه: ما ورد علی کلامه السابق، فإنّ هذا فرع أن یکون الواقع

---

(۱) سورة طه ۲۰: ۱۲۷.

(۲) فیض القدیر- شرح الجامع الصغیر ۴/ ۴۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۱

من النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم هو صرف «الدعاء».. وقد عرفت أنّ الآیة تدلّ علی أنّ الإرادة الإلهیّة تعلّقت بإذهاب الرجس عن أهل البیت وتطهیرهم تطهیراً، فهی دالّة علی عصمة «أهل البیت» وقد قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وأعلن للأُمّة الإسلامیة أنّهم: هو وعلیٌّ وفاطمة والحسن والحسین.

ثمّ إنّ الآیة: «والسابقون الأولون» «... ۱»

المراد فیها أمیر المؤمنین علیه السلام، ویشهد بذلک تفسیر قوله تعالی: «والسابقون السابقون* أولئک المقرَّبون» «۲»

بعلیّ علیه السلام کما سیأتی بالتفصیل إن شاء اللَّه.

وأمّا أبو بکر ... فلم یکن من السابقین الأوّلین:

قال أبو جعفر الطبری: «وقال آخرون: أسلم قبل أبی بکر جماعة.

ذکر من قال ذلک: حدّثنا ابن حمید، قال: حدّثنا کنانة بن جبلة، عن إبراهیم بن طهمان، عن الحجّاج بن الحجّاج، عن قتادة، عن سالم بن أبی الجعد، عن محمّد ابن سعد، قال: قلت لأبی:

أکان أبو بکر أوّلکم إسلاماً؟

فقال: لا، ولقد أسلم قبله أکثر من خمسین، ولکنْ کان أفضلنا إسلاماً» «۳».

تناقض ابن تیمیّة ... ص: ۱۱۱

ثمّ إنّ ابن تیمیّة تعرض لآیة التطهیر فی موضع آخر، ولکنّه هذه

---

(۱) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

(۲) سورة الواقعة ۵۶: ۱۰ و ۱۱.

(۳) تاریخ الطبری ۲/ ۳۱۶ تحقیق: محمّد أبو الفضل إبراهیم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۲

المرّة لم ینصّ علی صحّة الحدیث! ولم یعترف بمفاده! بل ادّعی کون الأزواج من أهل البیت! وهو القول الثالث الذی نسبه ابن الجوزی إلی الضحّاک بن مزاحم، وهذه عبارته:

«وأمّا آیة الطهارة فلیس فیها إخبار بطهارة أهل البیت وذهاب الرجس عنهم، وإنّما فیها الأمر لهم بما یوجب طهارتهم وذهاب الرجس عنهم، فإنّ قوله: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» وقوله تعالی: «ما یرید اللَّه لیجعل علیکم من حرج ولکنْ یرید لیطهّرکم» «۱»

وقوله: «یرید اللَّه لیبیّن لکم ویهدیکم سنن الّذین من قبلکم ویتوب علیکم واللَّه علیم حکیم* واللَّه یرید أنْ یتوب علیکم ویرید الّذین

يتّبعون الشهوات أن تميلوا ميلًا عظيماً* يريد اللّه أن يخفّف عنكم وخُلق الإنسان ضعيفاً».

فالإرادة هنا متضمّنة للأمر والمحبّة والرضا، وليست هى المشيئة المستلزمة لوقوع المراد، فإنّه لو كان كذلك لكان قد طهر كل من أراد طهارته. وهذا على قول هؤلاء القدرية الشيعة أوجه، فإنّ عندهم أنّ اللّه يريد ما لا يكون! ويكون ما لا يريد!

فقوله: «إنّما يريد اللّه ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهّركم تطهيراً» إذا كان هذا بفعل المأمور وترك المحظور كان ذلك متعلّقاً بإرادتهم وأفعالهم، فإنْ فعلوا ما أُمروا به طُهّروا وإلّا فلا.

وهم يقولون: إنّ اللّه لا يخلق أفعالهم ولا يقدر على تطهيرهم وإذهاب الرجس عنهم، وأما المثبتون للقدر فيقولون: إنّ اللّه قادر على ذلك، فإذا ألهمهم فعل ما أمر وترك ما حظر حصلت الطهارة وذهاب الرجس.

---

(۱)

المائدة: ۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۳

وممّا يُبيّن أنّ هذا ممّا أُمروا به لا ممّا أخبروا بوقوعه: ما ثبت فى الصحيح أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم أدار الكساء على علىّ وفاطمة وحسن وحسين ثمّ قال: اللّهمّ هؤلاء أهل بيتى فأذهب عنهم الرجس وطهّرهم تطهيراً. وهذا الحديث رواه مسلم فى صحيحه عن عائشة، ورواه أهل السنن عن أُمّ سلمة.

وهو يدلّ على ضدّ قول الرافضة من وجهين:

أحدهما: أنّه دعا لهم بذلك. هذا دليل على أن الآية لم تخبر بوقوع ذلك، فإنّه لو كان قد وقع لكان يثنى على اللّه بوقوعه ويشكره على ذلك، ولا يقتصر على مجرد الدعاء به.

الثانى: إن هذا يدلّ على أن اللّه قادر على إذهاب الرجس عنهم وتطهيرهم، وذلك يدلّ على أنّه خالق أفعال العباد.

وممّا يُبين أنّ الآية متضمّنة للأمر والنهى قوله فى سياق الكلام: «يا نساء النبىّ من يأتِ منكنَّ بفاحشةٍ ... إنّما يريد اللّه ليذهب... واذكرن ما يتلى فى بيوتكنّ من آيات اللّه والحكمة إنّ اللّه كان لطيفاً خبيراً».

وهذا السياق يدلّ على أنّ ذلك أمر ونهى.

ويدلّ على أنّ أزواج النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم من أهل بيته، فإن السّياق إنّما هو فى مخاطبتهنّ.

ويدلّ على أنّ قوله «ليذهب عنكم الرجس أهل البيت» عمّ غير أزواجه، كعلىّ وفاطمة وحسن وحسين رضى اللّه عنهم، لأنّه ذكره بصيغة التذكير لمّا اجتمع المذكّر والمؤنّث، وهؤلاء خُصّوا بكونهم من أهل البيت من أزواجه، فلهذا خصهم بالدعاء لمّا أدخلهم فى الكساء، كما أنّ مسجد قباء أُسس على التقوى، ومسجده صلّى اللّه عليه وسلّم أيضاً أُسّس على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۴

التقوى وهو أكمل فى ذلك. فلمّا نزل قوله تعالى: «لمسجد أُسّس على التقوى من أول يوم» «... ۱»

بسبب مسجد قباء تناول اللفظ لمسجد قباء ولمسجده بطريق الأولى

وقد تنازع العلماء: هل أزواجه من آله؟ على قولين، هما روايتان عن أحمد، أصحّهما أنّهنّ من آله وأهل بيته، كما دلّ على ذلك ما فى الصحيحين من قوله: اللّهمّ صلى على محمّد وعلى أزواجه وذرّيّته. وهذا مبسوط فى موضع آخر» «۲».

أقول:

لقد حاول ابن تيميّة التهرّب من الإلتزام بمفاد الآية المباركة والسنّة النبويّة الثابتة الصحيحة الواردة بشأنها- كما اعترف هو أيضاً- بشبهات واهيةٍ وكلماتٍ متهافتة، ومن راجع كتب الأصحاب فى بيان الاستدلال بالآية المباركة- على ضوء السنّة المتّفق عليها- عرف

موارد النظر ومواضع التعصّب فی کلامه...

وقد ذکرنا نحن أیضاً طائفةً من الأحادیث، المشتملة علی وقوع إذهاب الرجس عن أهل البیت وتطهیرهم عنه من اللّه سبحانه، بإرادته التکوینیّة غیر المنافیة لمذهب أهل البیت فی مسألة الجبر والاختیار.

فالنبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم قد عین المراد من «أهل البیت» علیهم السلام فی الآیة المبارکة بعد نزولها، ودعا لهم أیضاً، ولا ریب فی أن دعاءه مستجاب.

کما علمنا من الخصوصیات الموجودة فی نفس الآیة، ومن

---

(۱) سورة التوبة ۹: ۱۰۸.

(۲) منهاج السنة ۴/ ۲۱- ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۵

الأحادیث الصحیحة الواردة فی معناها، أنّ الآیة خاصة بأهل البیت- وهذا ما اعترف به جماعة من أئمّة الحدیث کالطحاوی وابن حبّان تبعاً لأزواج النبیّ وأعلام الصحابة- وأنّها نازلة فی قضیةٍ خاصة، غیر أنّها وضعت ضمن آیات نساء النبیّ، وکم له من نظیر، حیث وضعت الآیة المکیّة ضمن آیاتٍ مدنیّةٍ أو المدنیة ضمن آیات مکّیة.

وقد دلّت الآیة المبارکة والأحادیث المذکورة وغیرها علی أنّ عنوان «أهل البیت» - أی: أهل بیت النبیّ- لا یعمّ أزواجه، بل لا یعمّ أحداً من عشیرته وأُسرته إلّابقرینةٍ.

هذا، وفی صحیح مسلم فی ذیل حدیث الثقلین عن زید بن أرقم، أنّه سئل: هل نساؤه من أهل بیته؟ قال: «لا وأیم اللّه، إن المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثمّ یطلقها فترجع إلی أبیها وقومها».

وهذا هو الذی دلّت علیه الأحادیث.

وأمّا ما رووه عنه من أنّ: «أهل بیته من حرم الصدقة من بعده» فیردّ تطبیقه علی ما نحن فیه الأحادیث المتواترة المذکور بعضها، ومن الواضح عدم جواز رفع الید عن مفادها بقول زید هذا.

کلام الدهلوی صاحب التحفة ... ص: ۱۱۵

هذا، وما ذکرناه فی إبطال القولین الاخرین، وردّ افتراءات ابن تیمیّة، یکفینا عن النظر فی کلام عبدالعزیز الدهلوی حول هذه الآیة، والتعرّض لنقده بالتفصیل، إذ لیس عنده شئ زائد علی ما تقدّم، فإنّه قد ذکر أوّلًا قول عکرمة وأیّده بالسیاق، ثمّ قال: «ولکن ذهب محققوا أهل السنة إلی أنّ هذه الآیة وإن کانت واقعة فی حق الأزواج المطهرات، فإنّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۶

بحکم أن العبرة بعموم اللفظ لا لخصوص السبب، داخل فی بشارتها هذه جمیع أهل البیت، وإنّما یدل التخصیص بالکساء علی کون هؤلاء المذکورین مخصصین إذا لم یکن لهذا التخصیص فائدة أخری ظاهرة، وهی ههنا دفع مظنة عدم کون هؤلاء الأشخاص فی أهل البیت، نظرا إلی أن المخاطبات فیها هن الأزواج فقط».

ثمّ ناقش فی دلالة الآیة علی العصمة، حاملًا «الإرادة» علی التشریعیّة قال: «لأن وقوع مراد اللّه غیر لازم لإرادته عند الشیعة» ومن هنا نقض بأنّه «لو کانت هذه الکلمة مفیدة للعصمة فینبغی أن یکون الصحابة لا سیّما الحاضرین فی غزوة بدرٍ قاطبةً معصومین، لأنّ اللّه تعالی قال فی حقّهم فی مواضع من التنزیل «ولکن یرید لیطهّرکم ولیتم نعمته علیکم لعلّکم تشکرون» وقال: «لیطهّرکم به ولیذهب عنکم رجس الشیطان» وظاهر أن إتمام النعمة فی الصحابة کرامة زائدة بالنسبة إلی ذینک اللفظین ووقوع هذا الإتمام أدل علی

عصمتهم».

ثمّ قال: «سلّمنا، ولكن ثبت من هذا الدليل صحّة إمامة الأمير، أما كونه إماماً بلا فصل فمن أين؟» «۱».

أقول:

كانت هـذه خلاصـة المهم من كلامه، فهو يعتمد أوّلًا على كلام عكرمة، ثمّ يتنازل فيجعل الآية عامة لأهل البيت وللأزواج وهو القول الآخر، وقد عرفت بطلان كلا القولين.

وقد عرفت أن «الإرادة» فى الآية تكوينية وليست بتشريعيّة.

ونقضه بعصـمة أهل بدر، مردود بأن «الإرادة» فى الآيتين المذكورتين تشريعيّة، فالقياس مع الفارق، على أنّ أحداً لا يقول بعصمة أحدٍ من أهل

---

(۱) التحفة الاثنى عشرية: ۲۰۲ وانظر مختصر التحفة الاثنى عشرية: ۱۶۷- ۱۷۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۱۷

بـدرٍ ولا- غيرهم من الصـحابة، فقوله هـذا خرق للإجمـاع القطعى، بخلاف «أهل البيت» ففيهم الرسول صـلّى اللَّه عليه وآله وسـلّم وهو معصوم بالإجماع، وسائر أهل البيت معصومون بالآية وبحديث الثقلين وغيرهما من الأدلّة.

وما ذكره أخيراً من حمل الآيـة على إمامـة الإمام بعـد عثمان، فباطل من وجوه، منها أن هـذا الحمل موقوف على صـحة إمامـة الثلاثة، وهو أوّل الكلام.

هذا تمام الكلام على آية التطهير، والحمد للَّه‌رب العالمين.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۱

آية المودّة ... ص: ۱۲۱

اشارة

قوله تعالى «قل لا أسئلكم عليه أجرا إلّاالمودة فى القربى» وهذه آية المودّة.

استدلّ بها أصحابنا على إمامة أمير المؤمنين وأهل البيت الطاهرين بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بلا فصل.

وبيان ذلك فى فصول:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۳

الفصل الأول: فى تعيين النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم المراد من «القربى ...» ص: ۱۲۳

اشارة

إنّه إذا كنّا تبعاً للكتاب والسـنّة، ونريد- حقّاً- الأخذ- اعتقاداً وعملًا- بما جاء فى كلام اللَّه العزيز وما أتى به الرسول الكريم صـلى‌عليه وآله وسلّم...

كان الواجب علينا الرجوع إلى النبىّ نفسه وتحكيمه فى كل ما شـجر بيننا واختلفنا فيه، كما أمر سـبحانه وتعالى بـذلك حيث قال: «فلا وربّك لا يؤمنون حتّى يحكّموك فيما شجر بينهم ثمّ لا يجدوا فى أنفسهم حرجاً ممّا قضيت ويسلّموا تسليماً» «۱»

.لقـد وقع الاختلاـف فى معنى قوله تعـالى: «ذلـك الـذى يبشّـر اللَّه عبـاده الّـذين آمنوا وعملوا الصالحـات قل لا أسألكم عليه أجراً إلّا

المودّة فی القربی» «۲»

...لکنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم سبق وأنْ بیّن المعنی وأوضح المراد من «القربی» فی الأخبار المرویة فی کتب طرفَی الخلاف کلیهما، فلماذا لا یقبل قوله ویبقی الخلاف علی حاله؟!

لقد عیّن النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المراد من «القربی» فی الآیة، فالمراد أقرباؤه، وهم علیٌّ والزهراء وولداهما ... فهؤلاء هم المراد من «القربی هنا، کما کانوا المراد من «أهل البیت» فی آیة التطهیر بتعیینٍ منه

---

(۱) سورة النساء ۴: ۶۵.

(۲) سورة الشوری ۴۲: ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۴

کذلک.

ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۱۲۴

وقد روی ذلک عن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم عدّة کبیرة من الصحابة وأعلام التابعین، المرجوع إلیهم فی تفسیر آیات الکتاب المبین، ومنهم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السلام.

۲- الإمام السبط الأکبر الحسن بن علیّ علیه السلام.

۳- الإمام السبط الشهید الحسین بن علیّ علیه السلام.

۴- الإمام السجّاد علی بن الحسین علیه السلام.

۵- الإمام الباقر محمّد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۶- الإمام الصادق جعفر بن محمّد بن علی بن الحسین علیه السلام.

۷- عبداللَّه بن العبّاس.

۸- عبداللَّه بن مسعود.

۹- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۱۰- أبو أُمامة الباهلی.

۱۱- أبو الطفیل عامر بن واثلة اللیثی.

۱۲- سعید بن جبیر.

۱۳- مجاهد بن جبر.

۱۴- مقسم بن بجرة.

۱۵- زاذان الکندی.

۱۶- السدّی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۵

۱۷- فضّال بن جبیر.

۱۸- عمرو بن شعیب.

۱۹- ابن المبارک.

۲۰- زرّ بن حبیش.

۲۱- أبو إسحاق السبیعی.

۲۲- زید بن وهب.

۲۳- عبداللّه بن نجّی.

۲۴- عاصم بن ضمرة.

ومن رواته من أئمّة الحدیث والتفسیر ... ص: ۱۲۵

وقد روی نزول الآیة المبارکة فی أهل البیت علیهم السلام- هذا الذی أرسله إرسال المسلَّم إمام الشافعیة فی شعره المعروف المشهور، المذکور فی الکتب المعتمدة، کالصواعق المحرقة- مشاهیر الأئمّة فی التفسیر والحدیث وغیرهما فی مختلف القرون، ونحن نذکر أسماء عدةٍ منهم:

۱- سعید بن منصور، المتوفّی سنة ۲۲۷.

۲- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۴۱.

۳- عبد بن حمید، المتوفّی سنة ۲۴۹.

۴- محمّد بن إسماعیل البخاری، المتوفّی سنة ۲۵۶.

۵- مسلم بن الحجاج النیسابوری، المتوفّی سنة ۲۶۱.

۶- أحمد بن یحیی البلاذری، المتوفّی سنة ۲۷۶.

۷- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنة ۲۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۶

۸- أبو بکر البزار، المتوفّی سنة ۲۹۲.

۹- محمّد بن سلیمان الحضرمی، المتوفّی سنة ۲۹۷.

۱۰- محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۱- أبو بشر الدولابی، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۱۲- أبو بکر ابن المنذر النیسابوری، المتوفّی سنة ۳۱۸.

۱۳- عبدالرحمن بن أبی حاتم الرازی، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۱۴- الهیثم بن کلیب الشاشی، المتوفّی سنة ۳۳۵.

۱۵- أبو القاسم الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۱۶- أبو الشیخ ابن حبان، المتوفّی سنة ۳۶۹.

۱۷- محمّد بن إسحاق ابن مندة، المتوفّی سنة ۳۹۵.

۱۸- أبو عبداللّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۱۹- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۲۰- أبو إسحاق الثعلبی، المتوفّی سنة ۴۲۷.

۲۱- أبو نعیم الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۲۲- علی بن أحمد الواحدی، المتوفّی سنة ۴۶۸.

۲۳- محیی السنّة البغوی، المتوفّی سنة ۵۱۶.

۲۴- جار اللّه الزمخشری، المتوفّی سنة ۵۳۸.

۲۵- الملّا عمر بن محمّد بن خضر، المتوفّی سنة ۵۷۰.

۲۶- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنة ۵۷۱.

۲۷- أبو السعادات ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۸- الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۹- عزّ الدین ابن الأثیر، المتوفّی سنة ۶۳۰.

۳۰- محمّد بن طلحة الشافعی، المتوفّی سنة ۶۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۷

۳۱- أبو عبداللّه الأنصاری القرطبی، المتوفّی سنة ۶۷۱.

۳۲- أبو عبداللّه الکنجی الشافعی، المتوفّی سنة ۶۵۸.

۳۳- القاضی البیضاوی، المتوفّی سنة ۶۸۵.

۳۴- محبّ الدین الطبری الشافعی، المتوفّی سنة ۶۹۴.

۳۵- الخطیب الشربینی، المتوفّی سنة ۶۹۸.

۳۶- أبو البرکات النسفی، المتوفّی سنة ۷۱۰.

۳۷- أبو القاسم الجزّی، المتوفّی سنة ۷۴۱.

۳۸- علاء الدین الخازن، المتوفّی سنة ۷۴۱.

۳۹- أبو حیّان الأندلسی، المتوفّی سنة ۷۴۵.

۴۰- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۴۱- أبو بکر نور الدین الهیثمی، المتوفّی سنة ۸۰۷.

۴۲- ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲.

۴۳- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵.

۴۴- شمس الدین السخاوی، المتوفّی سنة ۹۰۲.

۴۵- نور الدین السمهودی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۴۶- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۴۷- شهاب الدین القسطلانی، المتوفّی سنة ۹۲۳.

۴۸- أبو السعود العمادی، المتوفّی سنة ۹۵۱.

۴۹- ابن حجر الهیتمی المکّی، المتوفّی سنة ۹۷۳.

۵۰- الزرقانی المالکی، المتوفّی سنة ۱۱۲۲.

۵۱- عبداللّه الشبراوی، المتوفّی سنة ۱۱۶۲.

۵۲- محمّد الصبّان المصری، المتوفّی سنة ۱۲۰۶.

۵۳- قاضی القضاة الشوکانی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۸

۵۴- شهاب الدین الآلوسی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰.

۵۵- الصدّیق حسن خان، المتوفّی سنة ۱۳۰۷.

۵۶- محمّد مؤمن الشبلنجی، المتوفّی بعد سنة ۱۳۰۸.

نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۱۲۸

وهذه ألفاظ من هذا الحدیث بأسانیدها، کما فی الکتب المعتبرة من الصحاح والمسانید والمعاجم وغیرها:

* أخرج البخاری قائلا: «قوله: «إلّاالمودّة فی القربی».

«حدّثنا محمّد بن بشار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبة، عن عبدالملک بن میسرة، قال: سمعت طاووساً عن ابن عبّاس- رضی اللّه عنهما- أنّه سئل عن قوله «إلّاالمودّة فی القربی فقال سعید بن جبیر: قربی آل محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم. فقال ابن عبّاس: عجلت! إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم لم یکن بطن من قریش إلّاکان له فیهم قرابة. فقال: إلّاأنْ تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابة» «۱».

* وأخرجه مسلم، کما نصّ علیه الحاکم والذهبی، وسیأتی.

* وأخرجه أحمد، ففی «المسند»: «حدّثنا عبداللّه، حدّثنی أبی، ثنا یحیی، عن شعبة، حدّثنی عبدالملک بن میسرة، عن طاووس، قال: أتی ابن عبّاس رجل فسأله، وسلیمان بن داود، قال: أخبرنا شعبة، أنبأنی عبدالملک، قال: سمعت طاووساً یقول: سأل رجل ابن عبّاس المعنی عن قوله عزّ وجلّ: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» فقال سعید بن جبیر: قرابة محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم. قال ابن عبّاس: عجلت!

---

(۱) صحیح البخاری ۶/ ۲۳۱ ح ۳۱۴، کتاب التفسیر، المجلد الثالث: ۵۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۲۹

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لمن یکن بطن من قریش إلّالرسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فیهم قرابة فنزلت: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا المودّة فی القربی» إلّاأنْ تصِلوا قرابة ما بینی وبینکم» «۱».

* وفی (المناقب) ما هذا نصّه: «وفی ما کتب إلینا محمّد بن عبداللّه بن سلیمان الحضرمی، یذکر أن حرب بن الحسن الطحّان حدثهم، قال:

حدّثنا حسین الأشقر، عن قیس، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول اللّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما علیهم السلام» «۲».

* وأخرج الترمذی فقال: «حدّثنا بندار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبة، عن عبدالملک بن میسرة، قال: سمع طاووساً قال: سئل ابن عبّاس عن هذه الآیة «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» فقال سعید بن جبیر: قربی آل محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم. فقال ابن عبّاس: أعجلت؟! إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم لم یکن بطن من قریش إلّاکان له فیهم قرابة فقال: إلّاأن تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابة.

قال أبو عیسی: هذا حدیث حسن صحیح» «۳».

* وأخرج ابن جریر الطبری، قال:

[۱] «حدّثنی محمّد بن عمارة، قال: ثنا إسماعیل بن أبان، قال: ثنا الصباح بن یحیی المری، عن السدّی، عن أبی الدیلم، قال: لمّا جی بعلیِ

(۱) مسند أحمد ۱/ ۲۲۹.

(۲) فضائل الصحابة لأحمد ۲/ ۸۳۲ ح ۱۱۴۱، ورواه غير واحدٍ من الحفاظ قائلين «أحمد فى المناقب» كالمحبّ الطبرى فى ذخائر العقبى: ۶۲، والسخاوى فى استجلاب ارتقاء الغرف: ۳۶.

(۳) صحيح الترمذى، كتاب التفسير، ۵/ ۳۵۱- ۳۲۵۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۰

بن الحسين- رضى اللَّه عنهما- أسيراً فأُقيم على درج دمشق، قام رجل من أهل الشام فقال: الحمد للَّهالذى قتلكم واستأصلكم وقطع قرنَى الفتنة! فقال له علىّ ابن الحسين- رضى اللَّه عنه-: أقرأت القرآن؟! قال: نعم، قال: أقرأت آل حم؟! قال: قرأت القرآن ولم أقرأ آل حم؟ قال: ما قرأت «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى ؟! قال: وإنّكم لأنتم هم؟! قال: نعم» «۱».

[۲] حدّثنا أبو كريب، قال: ثنا مالك بن إسماعيل، قال: ثنا عبدالسلام، قال: ثنا يزيد بن أبى زياد، عن مقسم، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار: فعلنا وفعلنا، فكأنّهم فخروا، فقال ابن عبّاس- أو العباس، شك عبدالسلام-: لنا الفضل عليكم.

فبلغ ذلك رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، فأتاهم فى مجالسهم فقال: يا معشر الأنصار! ألم تكونوا أذلّة فأعزّكم اللَّه بى؟!

قالوا: بلى يا رسول اللَّه.

قال: ألم تكونوا ضلّالًا فهداكم اللَّه بى؟!

قالوا: بلى يا رسول اللَّه.

قال: أفلا تجيبونى؟!

قالوا: ما نقول يا رسول اللَّه؟!

قال: ألا تقولون: ألم يخرجك قومك فآويناك؟! أو لم يكذّبوك فصدّقناك؟! أو لم يخذلوك فنصرناك؟!

قال: فما زال يقول حتّى جثوا على الركب وقالوا: أموالنا وما فى

(۱) وأرسله أبو حيّان إرسال المسلَّم، حيث ذكر القول الحقّ، قال: «وقال بهذا المعنى علىّ ابن الحسين بن على بن أبى طالب، واستشهد بالآية حين سيق إلى الشام أسيرا» البحر المحيط ۷/ ۵۱۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۱

أيدينا للَّهولرسوله، قال: فنزلت «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى».

[۳] حدّثنى يعقوب، قال: ثنا مروان، عن يحيى بن كثير، عن أبى العالية، عن سعيد بن جبير، فى قوله «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّا المودّة فى القربى» قال: هى قربى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

[۴] حدّثنى محمّد بن عمارة الأسدى ومحمّد بن خلف، قالا: ثنا عبيد اللَّه، قال: أخبرنا إسرائيل، عن أبى إسحاق، قال: سألت عمرو بن شعيب عن قول عزّ وجلّ «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» قال: قربى النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم» «۱».

أقول:

ولا يخفى أنّ ابن جرير الطبرى ذكر فى معنى الآية أربعة أقوال، وقد جعل القول بنزولها فى «أهل البيت» القول الثانى، فذكر هذه الأخبار.

وجعل القول الأوّل أنّ المراد قرابته مع قريش، فذكر رواية طاووس عن ابن عبّاس، التى أخرجها أحمد والشيخان، وقد تقدّمت، وفيها قول سعيد بن جبير بنزولها فى «أهل البيت» خاصّةً.

وأمّا القولان الثالث والرابع فسنتعرّض لهما فيما بعد.

* وأخرج أبو سعيد الهيثم بن كليب الشاشى- صاحب المسند الكبير- فى مسند عبداللَّه بن مسعود، فى ما رواه عنه زرّ بن حبيش، قال:

«حدّثنا الحسن بن على بن عفّان، حدّثنا محمّد بن خالد، عن يحيى بن ثعلبة الأنصارى، عن عاصم بن أبى النجود، عن زر، عن عبداللَّه، قال:

كنّا مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فى مسير، فهتف به أعرابى

---

(۱) تفسير الطبرى ۱۱/ ۱۴۴ ح ۳۰۶۷- ۳۰۶۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۲

بصوت جهورى: يا محمّد! فقال صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا هناه! فقال: يا محمّد! ما تقول فى رجل يحبّ القوم ولم يعمل بعلمهم؟ قال: المرء مع من أحبّ. قال: يامحمّد! إلى من تدعو؟ قال: إلى شهادة أن لا إله إلا اللَّه، وأنّى رسول اللَّه، وإقام الصلاة، وإيتاء الزكاة، وصوم رمضان، وحجّ البيت. قال: فهل تطلب على هذا أجراً؟ قال: لا إلّاالمودّة فى القربى

قال: أقربای يا محمّد أُم أقرباك؟ قال: بل أقربای. قال: هات يدك حتّى أبايعك، فلا خير فى من يودّك ولا يودّ قرباك» «۱».

* وأخرج الطبرانى: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه، ثنا حرب بن الحسن الطحان، ثنا حسين الأشقر، عن قيس بن الربيع، عن الأعمش، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس رضى اللَّه عنهما، قال: لما نزلت «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» قالوا: يا رسول اللَّه، ومن قرابتك هؤلاء الّذين وجبت علينا مودّتهم؟ قال: علىٌّ وفاطمة وابناهما» «۲».

وأخرج أيضاً: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه الحضرمى، ثنا محمّد بن مرزوق، ثنا حسين الأشقر، ثنا نصير بن زياد، عن عثمان أبى اليقظان، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار فيما بينهم: لو جمعنا لرسول اللَّه صلى‌عليه وسلّم مالًا فنبسط يده لا يحول بينه وبينه أحد، فأتوا رسول اللَّه فقالوا: يا رسول اللَّه! إنّا أردنا أن نجمع لك من أموالنا. فأنزل اللَّه عز وجل «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» فخرجوا مختلفين، فقال بعضهم: ألم تروا إلى ما قال رسول اللَّه؟! وقال بعضهم: إنّما قال هذا لنقاتل عن أهل بيته وننصرهم» «... ۳».

---

(۱) مسند الشاشى ۲/ ۱۲۷ ح ۶۶۴.

(۲) المعجم الكبير ۳/ ۴۷ رقم ۲۶۴۱، و ۱۱/ ۳۵۱ رقم ۱۲۲۵۹.

(۳) المعجم الكبير ۱۲/ ۲۶ رقم ۱۲۳۸۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۳

* وأخرج الحاكم قائلًا: «حدّثنا أبو محمّد الحسن بن محمّد بن يحيى ابن أخى طاهر العقيقى الحسنى، ثنا إسماعيل بن محمّد بن إسحاق بن جعفر ابن محمّد بن على بن الحسين، حدّثنى عمى على بن جعفر بن محمّد، حدّثنى الحسين بن زيد، عن عمر بن على، عن أبيه على بن الحسين، قال:

خطب الحسن بن علىّ الناس حين قُتل علىٌّ، فحمد اللَّه وأثنى عليه ثمّ قال:

لقد قُبض فى هذه الليلة رجل لا يسبقه الأوّلون بعمل ولا يدركه الآخِرون، وقد كان رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يعطيه رايته فيقاتل وجبريل عن يمينه وميكائيل عن يساره، فما يرجع حتّى يفتح اللَّه عليه، وما ترك على أهل الأرض صفراء ولا بيضاء، إلا سبع مائة درهم فضلت من عطاياه أراد أن يبتاع بها خادماً لأهله.. ثمّ قال:

أيّها الناس! من عرفنى فقد عرفنى، ومن لم يعرفنى فأنا الحسن بن على، وأنا ابن النبىّ، وأنا ابن الوصىّ، وأنا ابن البشير، وأنا ابن النذير،

وأنا ابن الداعی إلی اللَّه بإذنه، وأنا ابن السراج المنیر، وأنا من أهل البیت الذی کان جبریل ینزل إلینا ویصعد من عندنا، وأنا من أهل البیت الذی أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهرهم تطهیراً، وأنا من أهل البیت الذی افترض اللَّه مودّتهم علی کلّ مسلم فقال تبارک وتعالی لنبیّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی ومن یقترف حسنةً نزد له فیها حُسناً» فاقتراف الحسنة مودّتنا أهل البیت» «۱».

وقال الحاکم بتفسیر الآیة من کتاب التفسیر: «إنّما اتّفقا فی تفسیر هذه

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۸۸- ۱۸۹ ح ۴۸۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۴

الآیة علی حدیث عبدالملک بن میسرة الزرّاد عن طاووس عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- أنّه فی قربی آل محمّد صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم» «۱».

* وأخرج أبو نعیم: «حدّثنا الحسین بن أحمد بن علی أبو عبداللَّه، ثنا الحسن بن محمّد بن أبی هریرة، ثنا إسماعیل بن یزید، ثنا قتیبة بن مهران، ثنا عبد الغفور، عن أبی هاشم، عن زاذان، عن علی، قال: قال رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم: علیکم بتعلم القرآن وکثرة تلاوته تنالون به الدرجات وکثرة عجائبه فی الجنة، ثمّ قال علی: وفینا آل حم، إنه لا یحفظ مودتنا إلا کل مؤمن، ثمّ قرأ: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» «۲»

.وأخرج أیضاً: «حدّثنا أبو عبداللَّه محمّد بن أحمد بن علی بن أحمد بن مخلد، ثنا محمّد بن عثمان بن أبی شیبة، ثنا عبادة بن زیاد، ثنا یحیی بن العلاء، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جابر، قال: جاء أعرابی إلی النبیّ صلی اللَّه علیه وسلّم فقال: یا محمّد! اعرض علی الإسلام، فقال: تشهد أن لا إله إلا اللَّه وحده لا شریک له، وأن محمّداً عبده ورسوله. قال: تسألنی علیه أجراً؟ قال: لا، إلّاالمودّة فی القربی، قال: قربای أو قرباک؟ قال: قربای. قال: هات أبایعک، فعلی من لا یحبک ولا یحب قرباک لعنة اللَّه. قال صلّی اللَّه علیه وسلّم: آمین.

هذا حدیث غریب من حدیث جعفر بن محمّد، لم نکتبه إلّامن حدیث یحیی بن العلاء، کوفی ولی قضاء الرّی» «۳».

* وأخرج أبو بشر الدولابی خطبة الإمام الحسن السبط، فقال:

«أخبرنی أبو القاسم کهمس بن معمر، أنّ أبا محمّد إسماعیل بن إسحاق بن

---

(۱) المستدرک علی الصحیحین ۲/ ۴۸۲ ح ۳۶۵۹.

(۲) تاریخ أصبهان ۲/ ۱۳۴.

(۳) حلیة الأولیاء ۳/ ۲۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۵

جعفر ابن محمّد بن علی بن حسین بن علی بن أبی طالب حدّثهم: حدّثنی عمی علی ابن جعفر بن محمّد بن حسین بن زید، عن الحسن بن زید ابن حسن بن علی، عن أبیه، قال: خطب الحسن بن علی الناس حین قتل علیّ...

أخبرنی أبو عبداللَّه الحسین بن علی بن الحسین بن علی بن عمر بن الحسن بن علی بن أبی طالب، حدّثنی أبی، حدّثنی حسین بن زید، عن الحسن بن زید بن حسن- لیس فیه: عن أبیه-، قال: خطب الحسن بن علی الناس...

حدّثنا أحمد بن یحیی الأودی، نا إسماعیل بن أبان الورّاق، نا عمر، عن جابر، عن أبی الطفیل، وزید بن وهب، وعبد اللَّه بن نجی، وعاصم بن ضمرة، عن الحسن بن علی، قال: لقد قُبض فی هذه اللیلة رجل» «... ۱».

* وأخرج ابن عساكر: «أخبرنا أبو الحسن الفرضی، أنبأنا عبدالعزیز الصوفی، أنبأنا أبو الحسن بن السمسار، أنبأنا أبو سلیمان...

قال: وأنبأنا ابن السمسار، أنبأنا علی بن الحسن الصوری، أنبأنا سلیمان بن أحمد بن أیوب الطبرانی اللخمی بأصفهان، أنبأنا الحسین بن إدریس الحریری التستری، أنبأنا أبو عثمان طالوت بن عبّاد البصری الصیرفی، أنبأنا فضّال بن جبیر، أنبأنا أبو أمامة الباهلی، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: خلق اللَّه الأنبیاء من أشجار شتّی وخلقنی وعلیّاً من شجرةٍ واحدة، فأنا أصلها وعلیٌّ فرعها وفاطمة لقاحها والحسن والحسین ثمرها، فمن تعلّق بغصن من أغصانها نجا، ومن زاغ هوی، ولو أنّ عبداً عبداللَّه بین الصفا والمروة ألف عام ثمّ ألف عام ثمّ ألف عام، ثمّ لم

---

(۱) الذریّة الطاهرة: ۱۰۹- ۱۱۱ ح ۱۱۴- ۱۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۶

یدرک محبّتنا لأکبّه اللَّه علی منخریه فی النار، ثمّ تلا «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی .

ورواه علی بن الحسن الصوفی مرّة أُخری عن شیخ آخر، أخبرناه أبو الحسن الفقیه السلمی الطرسوسی، أنبأنا عبدالعزیز الکتّانی، أنبأنا أبو نصر ابن الجیان، أنبأنا أبو الحسن علی بن الحسن الطرسوسی، أنبأنا أبو الفضل العباس ابن أحمد الخواتیمی بطرسوس، أنبأنا الحسین بن إدریس التستری» «... ۱».

* وأخرج ابن عساکر خبر خطبة مروان- بأمرٍ من معاویة- ابنةَ عبداللَّه ابن جعفر لیزید، وأنّ عبداللَّه أوکل أمرها إلی الحسین علیه السلام فزوّجها من القاسم بن محمّد بن جعفر، وتکلم علیه السلام- فی المسجد النبوی وبنو هاشم وبنو أمیّة مجتمعون- فحمد اللَّه وأثنی علیه، ثمّ قال: «إنّ الإسلام دفع الخسیسة وتمّم النقیصة وأذهب اللائمة، فلا لوم علی مسلم إلّا فی أمر مأثم، وإنّ القرابة التی عظّم اللَّه حقّها وأمر برعایتها، وأنْ یسأل نبیّه الأجر له بالمودّة لأهلها: قرابتنا أهل البیت» «... ۲».

* وأخرج ابن الأثیر: «روی حکیم بن جبیر، عن حبیب بن أبی ثابت، قال: کنت أُجالس أشیاخاً لنا، إذ مرّ علینا علیّ بن الحسین- وقد کان بینه وبین أناس من قریش منازعة فی امرأة تزوّجها منهم لم یرض منکحها- فقال أشیاخ الأنصار: ألا دعوتنا أمس لِما کان بینک وبین بنی فلان؟! إنّ أشیاخنا حدّثونا أنّهم أتوا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فقالوا: یا محمّد! ألا نخرج إلیک من دیارنا ومن أموالنا لما أعطانا اللَّه بک وفضّلنا بک وأکرمنا بک؟ فأنزل تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۶۵- ۶۶.

(۲) تاریخ دمشق ۵۷/ ۲۴۵- ۲۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۷

المودّة فی القربی». ونحن ندلکم علی الناس. أخرجه ابن مندة» «۱».

* وأخرج ابن کثیر: «وقول ثالث، وهو ما حکاه البخاری وغیره روایة عن سعید بن جبیر ... وقال السدّی عن أبی الدیلم، قال: لمّا جیء بعلیّ بن الحسین رضی اللَّه عنه أسیراً ... وقال أبو إسحاق السبیعی: سألت عمرو بن شعیب عن قوله تبارک وتعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا المودّة فی القربی» فقال: قربی النبیّ. رواهما ابن جریر.

ثمّ قال ابن جریر: حدّثنا أبو کریب، حدّثنا مالک بن إسماعیل، حدّثنا عبدالسلام، حدّثنی یزید بن أبی زیاد، عن مقسم، عن ابن عبّاس ...

وهکذا رواه: ابن أبی حاتم، عن علیّ بن الحسین، عن عبدالمؤمن بن علیّ، عن عبدالسلام، عن یزید بن أبی زیاد- وهو ضعیف- بإسناده، مثله أو قریبا منه.

وفی الصحیحین فی قسم غنائم حنین قریب من هذا السیاق، ولکنْ لیس فی ذِکر نزول هذه الآیة...

وقال ابن أبی حاتم: حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا رجل سماه، حدّثنا حسین الأشقر، عن قیس، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنه-، قال: لمّا نزلت هذه الآیة «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذین أمر اللَّه بمودتهم؟ قال: فاطمة وولدها. رضی اللَّه عنهم. وهذا إسناد ضعیف، فیه مبهم لا یُعرف، عن شیخ شیعی محترق وهو حسین الأشقر» «۲».

---

(۱) أسد الغابة فی معرفة الصحابة ۵/ ۴۱۱.

(۲) تفسیر القرآن العظیم ۴/ ۱۱۴- ۱۱۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۸

* وروی الهیثمی: «عن ابن عبّاس قال: لمّا نزلت «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت علینا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

رواه الطبرانی من روایة حرب بن الحسن الطحّان عن حسین الأشقر عن قیس بن الربیع، وقد وُثّقوا کلّهم وضعّفهم جماعة، وبقیّة رجاله ثقات» «۱».

ورواه مرّةً أُخری کذلک وقال: «فیه جماعة ضعفاء وقد وُثقوا» «۲».

وروی خطبة الإمام الحسن علیه السلام قائلًا: «باب خطبة الحسن بن علی رضی اللَّه عنهما:

عن أبی الطفیل، قال: خطبنا الحسن بن علیّ بن أبی طالب، فحمد اللَّه وأثنی علیه، وذکر أمیر المؤمنین علیّاً رضی اللَّه عنه خاتم الأوصیاء ووصیّ الأنبیاء وأمین الصدّیقین والشهداء، ثمّ قال: یا أیّها الناس، لقد فارقکم رجل ما سبقه الأوّلون ولا یدرکه الآخرون، لقد کان رسول اللَّه یعطیه الرایة فیقاتل جبریل عن یمینه ومیکائیل عن یساره، فما یرجع حتّی یفتح اللَّه علیه. ولقد قبضه اللَّه فی اللیلة التی قبض فیها وصی موسی، وعرج بروحه فی اللیلة التی...

ثمّ قال: أنا ابن البشیر، أنا ابن النذیر، وأنا ابن النبیّ، أنا ابن الداعی إلی اللَّه بإذنه، وأنا ابن السراج المنیر، وأنا ابن الذی أرسل رحمةً للعالمین، وأنا من أهل البیت الّذین أذهب اللَّه عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً، وأنا مِن

---

(۱) مجمع الزوائد ۷/ ۱۰۳.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۳۹

أهل البیت الّذین افترض اللَّه عزّوجلّ مودّتهم وولایتهم فقال فی ما أنزل علی محمّد صلّی اللَّه علیه وسلّم: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی».

قال الهیثمی: «رواه الطبرانی فی الأوسط والکبیر باختصار...

وأبو یعلی باختصار، والبزّار بنحوه ... ورواه أحمد باختصار کثیر!

وإسناد أحمد وبعض طرق البزّار والطبرانی فی الکبیر حسان» «۱».

* وروی السیوطی الحدیث عن طاووس عن ابن عبّاس کما تقدّم.

قال: «وأخرج ابن مردویه من طریق ابن المبارک عن ابن عبّاس فی قوله: «إلّاالمودّة فی القربی» قال: تحفظونی فی قرابتی».

قال: «وأخرج ابن جریر وابن أبی حاتم وابن مردویه من طریق مقسم، عن ابن عبّاس، قال: قالت الأنصار " ... الحدیث، وقد تقدّم.

قال: «وأخرج الطبرانی فی الأوسط وابن مردویه بسند ضعیف من طریق سعید بن جبیر، قال: قالت الأنصار فیما بینهم: لو جمعنا لرسول اللَّه» ... الحدیث، وقد تقدّم.

قال: «وأخرج أبو نعیم والدیلمی من طریق مجاهد عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی، أن تحفظونی فی أهل بیتی وتودّوهم بی».

قال: «وأخرج ابن المنذر وابن أبی حاتم والطبرانی وابن مردویه بسند ضعیف من طریق سعید بن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت هذه الآیة «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۴۶.

اللَّه، من قرابتک هؤلاء الّذین وجبت مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وولداها».

قال: «وأخرج سعید بن منصور، عن سعید بن جبیر: «إلّاالمودّة فی القربی» قال: قربی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم».

قال: «وأخرج ابن جریر عن أبی الدیلم، قال: لمّا جیْ بعلیّ بن الحسین» ... الحدیث، وقد تقدّم.

ثم روی السیوطی حدیث الثقلین وغیره ممّا فیه الوصیّة باتّباع أهل البیت والتحذیر من بغضهم «... ۱».

* وقال الآلوسی: «وذهب جماعة إلی أنّ المعنی: لا أطلب منکم أجراً إلّامحبتکم أهل بیتی وقرابتی. وفی البحر: أنّه قول ابن جبیر والسدّی وعمرو ابن شعیب، و «فی» علیه للظرفیة المجازیة، و «القربی» بمعنی الأقرباء، والجار والمجرور فی موضع الحال. أی: المودّة ثابتة فی أقربائی متمکنة فیهم، ولمکانة هذا المعنی لم یقل: إلّاالمودّة للقربی ... وروی ذلک مرفوعاً: أخرج ابن المنذر، وابن أبی حاتم، والطبرانی، وابن مردویه، من طریق ابن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت هذه الآیة»...

الحدیث، کما تقدّم، قال: «وسند هذا الخبر- علی ما قال السیوطی فی الدرّ المنثور- ضعیف، ونصَّ علی ضعفه فی تخریج أحادیث الکشّاف ابن حجر.

وأیضاً: لو صحَّ لم یقل ابن عبّاس ما حکی عنه فی الصحیحین وغیرهما وقد تقدّم. إلّاأنّه روی عن جماعة من أهل البیت ما یؤید ذلک:

أخرج ابن جریر عن أبی الدیلم، قال: لما جیء بعلی بن الحسین»...

---

(۱) الدرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور ۷/ ۳۴۷- ۳۴۸.

الحدیث، وقد تقدّم.

«وروی زاذان عن علیّ کرّم اللَّه تعالی وجهه، قال: فینا فی آل حم آیة لا یحفظ مودّتنا إلّامؤمن، ثمّ قرأ هذه الآیة.

وإلی هذا أشار الکمیت فی قوله:

وجدنا لکم فی آل حم آیة تأوّلها منّا تقیٌّ ومعربُ

وللَّه تعالی درّ السیّد عمر الهیتی- أحد الأقارب المعاصرین- حیث یقول:

بأیّة آیةٍ یأتی یزیدُ غداةَ صحائفُ الأعمال تُتلی

وقام رسولُ ربّ العرش یتلو وقد صمّت جمیع الخلق «قل لا»

والخطاب علی هذا القول لجمیع الأُمّة لا- للأنصار فقط، وإنْ ورد ما یوهم ذلک، فإنّهم کلّهم مکلّفون بمودّة أهل البیت، فقد أخرج

مسلم والترمذی والنسائی» ... فروی حدیث الثقلین، ونحوه، ثمّ قال: «إلی غیر ذلک ممّا لا یحصی کثرةً من الأخبار» «۱».

* وروی الشوکانی الأخبار التی نقلناها عن «الدرّ المنثور» کالحدیث الذی رواه الأئمّة من طریق مقسم عن ابن عبّاس. ثمّ قال: «وفی إسناده یزید ابن أبی زیاد، وهو ضعیف» وما رواه أبو نعیم والدیلمی من طریق مجاهد عن ابن عبّاس، ولم یتکلم فی سنده، وما رواه الجماعة من طریق سعید بن جبیر عن عبّاس، قال: «قال السیوطی: بسند ضعیف».

ثمّ إنّه أشار إلی التعارض الموجود بین الأخبار فی ما روی عن ابن

---

(۱) روح المعانی ۲۵/ ۴۸- ۴۹.

عبّاس، ورجح ما أُخرج عنه فی کتابَی البخاری ومسلم، وقال: «وقد أغنی اللّه آل محمّد عن هذا بما لهم من الفضائل الجلیلة والمزایا الجمیلة، وقد بیّنّا بعض ذلک عند تفسیرنا لقوله «إنّما یرید اللّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت» «۱»

.تنبیه:

حاول القوم أنْ لا ینقلوا خطبة الإمام الحسن علیه السلام کاملةً، وحتّی المنقوص منها تصرّفوا فی لفظه! فراجع: المسند ۱/ ۱۹۹، فضائل الصحابة ۱/ ۶۷۴ ح ۹۲۲ و ۲/ ۷۳۷ ح ۱۰۱۳، والمعجم الکبیر- للطبرانی- ۳/ الرقم ۲۷۱۷ إلی ۲۷۲۵، وتاریخ الطبری ۵/ ۱۵۷، والمستدرک ۳/ ۱۸۸، والکامل ۳/ ۲۶۵، ومجمع الزوائد ۹/ ۱۴۶، وقارن بین الألفاظ، لتری مدی إخلاص أمناء الحدیث وحرصهم علی حفظه ونقله!!

ولننقل الخبر کما رواه أبو الفرج وبأسانید مختلفة، فقال:

«حدّثنی أحمد بن عیسی العجلی، قال: حدّثنا حسین بن نصر، قال:

حدّثنا زید بن المعذل، عن یحیی بن شعیب، عن أبی مخنف، قال: حدّثنی أشعث بن سوار، عن أبی إسحاق السبیعی، عن سعید بن رویم.

وحدّثنی علیّ بن إسحاق المخرمی وأحمد بن الجعد، قالا: حدّثنا عبداللّه بن عمر مشکدانة، قال: حدّثنا وکیع، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن عمرو بن حبشی.

وحدّثنی علی بن إسحاق، قال: حدّثنا عبداللّه بن عمر، قال: حدّثنا

---

(۱) فتح القدیر ۴/ ۵۳۶- ۵۳۷.

عمران بن عیینة، عن الأشعث بن أبی إسحاق، موقوفاً.

وحدّثنی محمّد بن الحسین الخثعمی، قال: حدّثنا عباد بن یعقوب، قال: حدّثنا عمرو بن ثابت، عن أبی إسحاق، عن هبیرة بن یریم، قال: قال عمرو بن ثابت: کنت أختلف إلی أبی إسحاق السبیعی سنة أسأله عن خطبة الحسن بن علی، فلا یحدّثنی بها، فدخلت إلیه فی یوم شات وهو فی الشمس وعلیه برنسه کأنّه غول، فقال لی: من أنت؟ فأخبرته، فبکی وقال: کیف أبوک؟ کیف أهلک؟ قلت: صالحون. قال: فی أی شیء تردّد منذ سنة؟ قلت: فی خطبة الحسن بن علیّ بعد وفاة أبیه.

قال: حدّثنی هبیرة بن یریم، وحدّثنی محمّد بن محمّد الباغندی ومحمّد ابن حمدان الصیدلانی، قالا: حدّثنا إسماعیل بن محمّد العلوی، قال: حدّثنی عمی علی بن جعفر بن محمّد، عن الحسین بن زید بن علی بن الحسین ابن زید بن الحسن، عن أبیه- دخل حدیث بعضهم فی حدیث بعض، والمعنی قریب- قالوا:

«خطب الحسن بن علیّ بعد وفاة أمیر المؤمنین علیه السلام فقال: لقد قُبض فی هذه اللیلة رجل لم یسبقه الأوّلون ولا یدرکه الآخرون بعمل، ولقد کان یجاهد مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فیقیه بنفسه، ولقد کان یوجّهه برایته فیکتنفه جبریل عن یمینه ومیکائیل عن یساره، فلا یرجع حتی یفتح اللّه علیه، ولقد توفی فی هذه اللیلة التی عرج فیها بعیسی بن مریم، ولقد توفی فیها یوشع بن نون وصی موسی، وما خلّف صفراء ولا بیضاء إلّاسبعمائة درهم بقیت من عطائه أراد أن یبتاع بها خادما لأهله.

ثمّ خنقته العبرة فبکی وبکی الناس معه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۴

ثمّ قال: أیّها الناس! من عرفنی فقد عرفنی، ومن لم یعرفنی فأنا الحسن ابن محمّد صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، أنا ابن البشیر، أنا ابن النذیر، أنا ابن الداعی إلی اللّه عز وجل بإذنه، وأنا ابن السراج المنیر، وأنا من أهل البیت الّذین أذهب اللّه عنهم الرجس وطهّرهم تطهیراً، والّذین افترض اللّه مودتهم فی کتابه إذ یقول: «ومن یقترف حسنة نزد له فیها حُسناً» فاقتراف الحسنة مودّتنا أهل البیت.

قال أبو مخنف عن رجاله: ثمّ قام ابن عبّاس بین یدیه، فدعا الناس إلی بیعته، فاستجابوا له وقالوا: ما أحبّه إلینا وأحقّه بالخلافة، فبایعوه.

ثم نزل عن المنبر» «۱».

أقول:

وهکذا روی الشیخ المفید بإسناده «۲».

وذیل الخبر من الشواهد علی بطلان خبر طاووس عن سعید عن ابن عبّاس، کما لا یخفی.

---

(۱) مقاتل الطالبیین: ۶۱- ۶۲.

(۲) الإرشاد ۲/ ۷- ۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۵

الفصل الثانی: فی تصحیح أسانید هذه الأخبار ... ص: ۱۴۵

اشارة

قد ذکرنا فی الفصل الأوّل طرفاً من الأخبار فی أنّ المراد من «القربی» فی «آیة المودّة» هم «أهل البیت»، وقد جاء فی بعضها التصریح بأنّهم «علیٌّ وفاطمة وابناهما».

وقد نقلنا تلک الأخبار عن أهمّ وأشهر کتب الحدیث والتفسیر عند أهل السنّة، من القدماء والمتأخّرین ... وبذلک یکون القول بنزول الآیة المبارکة فی «أهل البیت» قولًا متفقاً علیه بین الخاصّة والعامّة.

فأمّا ما رواه طاووس من جزم سعید بن جبیر بأنّ المراد هم «أهل البیت» علیهم السلام خاصّة، وهو الذی أخرج الشیخان وأحمد والترمذی وغیرهم ... فلم أجد طاعناً فی سنده ... وإنْ کان لنا کلام فیه، وسیأتی.

وأمّا ما أخرج فی (المناقب) لأحمد بن حنبل فهو من الزیادات، فالقائل «کتب إلینا» هو «القطیعی»: أبو بکر أحمد بن جعفر الحنبلی- المتوفّی سنة ۳۶۸- وهو راوی: المسند، والزهد، والمناقب، لأحمد بن حنبل.

حدّث عنه: الدارقطنی، والحاکم، وابن رزقویه، وابن شاهین، والبرقانی، وأبو نعیم، وغیرهم من کبار الأئمّة.

ووثّقه الدارقطنی قائلًا: ثقة زاهد قدیم، سمعت أنّه مجاب الدعوة،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۶

وقال البرقانی: ثبت عندی أنّه صدوق، وقد لینته عند الحاکم فأنکر علی وحسن حاله وقال: کان شیخی، قالوا: قد ضعف واختلّ فی آخر عمره، وتوقّف بعضهم فی الروایة عنه لذلک.

ومن هنا أورده الذهبی فی (میزانه) مع التصریح بصدقه، وهذه عبارته: «[صح أحمد بن جعفر بن حمدان أبو بکر القطیعی، صدوق فی نفسه مقبول، تغیر قلیلًا. قال الخطیب: لم نر أحداً ترک الاحتجاج به» ثمّ نقل ثقته عن الدارقطنی وغیره، وردّ علی من تکلم فیه لاختلاله فی آخر عمره «۱».

و «محمّد بن عبداللّه بن سلیمان الحضرمی» هو «مطیّن» المتوفّی سنة ۲۹۷، قال الدارقطنی: ثقة جبل، وقال الخلیلی: ثقة حافظ، وقال الذهبی:

«الشیخ الحافظ الصادق، محدّث الکوفة» «... ۲».

وسیأتی الکلام علی سائر رجاله، بما یثبت صحّة السند وحجیّة الخبر.

وأمّا ما رواه ابن جریر الطبری حجّةً للقول بنزول الآیة فی "أهل البیت "وقد کان أربع روایات ... فما تُکلِّم إلّافی الثانی منها، وهذا إسناده:

«حدّثنا أبو کریب، قال: ثنا مالک بن إسماعیل، قال: ثنا عبدالسلام، قال: ثنا یزید بن أبی زیاد، عن مقسم، عن ابن عبّاس»....

قال ابن کثیر: «وهکذا رواه ابن أبی حاتم، عن علی بن الحسین، عن

---

(۱) تاریخ بغداد ۴/ ۷۳، المنتظم ۸/ ۴۱۵، سیر أعلام النبلاء/ ۱۶ ۲۱۰، میزان الاعتدال ۱/ ۲۲۱، الوافی بالوفیات ۶/ ۲۹۰، وغیرها.

(۲) تذکرة الحفاظ ۲/ ۶۶۲، الوافی بالوفیات ۳/ ۳۴۵، سیر أعلام النبلاء ۱۴/ ۴۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۷

عبدالمؤمن بن علی، عن عبدالسلام، عن یزید بن أبی زیاد- وهو ضعیف- بإسناده، مثله أو قریباً منه».

وتبعه الشوکانی حیث إنه بعد أن رواه قال: «وفی إسناده یزید بن أبی زیاد، وهو ضعیف».

وأمّا ما رواه الأئمّة، کابن المنذر، وابن أبی حاتم، والطبرانی، وابن مردویه، وعنهم السیوطی، فقد ضعّف السیوطی سنده، وتبعه الشهاب الآلوسی، وقد سبقهما إلی ذلک الهیثمی وابن کثیر وابن حجر العسقلانی، قال الأخیر فی شرح البخاری:

«وهذا الذی جزم به سعید بن جبیر قد جاء عنه من روایته عن ابن عبّاس مرفوعاً، فأخرج الطبرانی وابن أبی حاتم من طریق قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت قالوا: یا رسول اللّه، من قرابتک الّذین وجبت علینا مودّتهم...؟ الحدیث.

وإسناده ضعیف ... وقد جزم بهذا التفسیر جماعة من المفسّرین، واستندوا إلی ما ذکرته عن ابن عبّاس من الطبرانی وابن أبی حاتم، وإسناده واه، فیه ضعیف ورافضی» «۱».

وقال فی تخریج أحادیث الکشّاف: «أخرجه الطبرانی وابن أبی حاتم والحاکم فی مناقب الشافعی، من روایة حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع، عن الأعمش، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس. وحسین ضعیف ساقط» «۲».

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۸/ ۷۲۴.

(۲) الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف- مع الکشّاف- ۴/ ۲۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۴۸

وقال ابن کثیر: «وقال ابن أبی حاتم: حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا رجل سماه، حدّثنا حسین الأشقر، عن قیس، عن الأعمش، عن

سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس ... وهذا إسناده ضعیف، فیه مبهم لا یعرف، عن شیخ شیعی محترق، وهو حسین الأشقر».

وتبعه القسطلانی بقوله: «وأمّا حدیث ابن عبّاس أیضاً عند ابن أبی حاتم، قال: لما نزلت هذه الآیة «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» قالوا: یا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذین أمر اللَّه بمودّتهم؟ قال: فاطمة وولدها علیهم السلام.

فقال ابن کثیر: إسناده ضعیف، فیه مبهم لا یعرف عن شیخ شیعی محترق، وهو حسین الأشقر» «۱».

وقال الهیثمی: «رواه الطبرانی من روایة حرب بن الحسن الطحان، عن حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع، وقد وُثّقوا کلّهم وضعّفهم جماعة، وبقیّة رجاله ثقات».

أقول:

فالأخبار الدالّة علی القول الحقّ، المرویة فی کتب القوم، منقسمة بحسب آرائهم فی رجالها إلی ثلاثة أقسام:

۱- ما اتّفقوا علی القول بصحّته، وهو حدیث طاووس عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس.

۲- ما ذکروه وسکتوا عن التکلّم فی سنده ولم یتفوّهوا حوله ببنت

---

(۱) إرشاد الساری فی شرح البخاری ۱۱/ ۵.

شفه! بل منه ما لم یجدوا بُدّاً من الاعتراف باعتباره، کأخبار قول النبیّ لمن سأله عمّا یطلب فی قبال دعوته، وخطبة الإمام الحسن علیه السلام بعد وفاة أبیه، وکلام الإمام السجّاد فی الشام، ونحو ذلک.

۳- ما رووه وتکلّموا فی سنده.

أمّا الأوّل فلنا کلام حوله، وسیأتی فی أوّل الفصل الرابع.

وأمّا القسم الثانی، فلا حاجة إلی بیان صحّته بعد أنْ أقرّ القوم بذلک.

وأمّا القسم الثالث، فهو المقصود بالبحث هنا.

ولنفصّل الکلام فی تراجم مَن ضعّفوه من رجال أسانید هذه الأخبار، لیتبیّن أنّ جمیع ما ذکروه ساقط مردود! علی ضوء کلمات أعلام الجرح والتعدیل منهم:

۱- ترجمة یزید بن أبی زیاد ... ص: ۱۴۹

وهو: القرشی الهاشمی الکوفی، مولی عبداللَّه بن الحارث بن نوفل.

هو من رجال الکتب الستّة، قال المزی: «قال البخاری فی اللباس من صحیحه عقیب حدیث عاصم بن کلیب عن أبی بردة: قلنا لعلیّ: ما القسیّة؟ وقال جریر عن یزید فی حدیثه: القسیّة ثیاب مضلعة...

الحدیث.

وروی له فی کتاب رفع الیدین فی الصلاة. وفی الأدب. وروی له مسلم مقروناً بغیره، واحتجّ به الباقون» «۱».

---

(۱) تهذیب الکمال فی أسماء الرجال ۲۰/ ۳۱۷.

وروی عنه جماعة کبیرة من أعلام الأئمّة کسفیان الثوری، وسفیان بن عیینة، وشریک بن عبداللَّه، وشعبة بن الحجّاج، وعبداللَّه بن نمیر، وأمثالهم «۱».

قال الذهبی: حدّث عنه شعبة مع براعته فی نقد الرجال «۲».

أقول:

یکفی فی جواز الاعتماد علیه وصحة الاحتجاج به علی مسلکهم روایة أصحاب الکتب السّتّة وکبار الأئمّة عنه.

مضافاً إلی قول مسلم فی مقدّمة کتابه: «فإنّ اسم الستر والصدق وتعاطی العلم یشملهم، کعطاء بن السائب ویزید بن أبی زیاد ولیث بن أبی سلیم وأضرابهم» «۳».

وقد وثّقه عدة من الأئمّة أیضاً:

قال ابن سعد: کان ثقة فی نفسه، إلّاأنّه اختلط فی آخر عمره فجاء بالعجائب.

وقال ابن شاهین- فی الثقات-: قال أحمد بن صالح المصری: یزید بن أبی زیاد ثقة ولا یعجبنی قول من تکلّم فیه.

وقال ابن حبان: کان صدوقاً إلّاأنّه لمّا کبر ساء حفظه وتغیّر، وکان یلقّن ما لقّن فوقعت المناکیر فی حدیثه.

---

(۱) تهذیب الکمال ۲۰/ ۳۱۴، سیر أعلام النبلاء ۶/ ۱۲۹، تهذیب التهذیب ۱۱/ ۳۲۹ رقم ۶۳۰.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۶/ ۱۳۰.

(۳) صحیح مسلم ۱/ ۴.

وقال الآجری عن أبی داود: لا أعلم أحداً ترک حدیثه، وغیره أحبّ إلیّ منه.

وقال یعقوب بن سفیان: ویزید وإن کانوا یتکلّمون فیه لتغیّره، فهو علی العدالة والثقة وإنْ لم یکن مثل الحکم والمنصور «۱».

ثم إنّا نظرنا فی کلمات القادحین- بالرغم من کون الرجل من رجال الکتب السّتّة، إذ احتج به الأربعة وروی له الشیخان- فوجدنا أوّل شیء یقولونه:

کان من أئمّة الشیعة الکبار «۲».

فإنْ سألتهم: ما المراد من «الشیعة»؟ ومن أین عرف کونه «من أئمّة الشیعة الکبار؟».

کان الجواب: تدلّ علی ذلک أحادیث رواها، موضوعة «۳».

فنظرنا، فإذا به یروی عن سلیمان بن عمرو بن الأحوص، عن أبی برزة، قال: «تغنّی معاویة وعمرو بن العاص، فقال النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم: اللّهمّ ارکسهما فی الفتنة رکساً، ودعّهما فی النّار دعّاً» «۴».

قالوا: فهذا الحدیث موضوع «۵» أو غریب منکر «۶»، لماذا؟ لأنّه ذمٌ

---

(۱). هذه الکلمات بترجمته من تهذیب التهذیب ۶/ ۲۸۸- ۲۸۹، و غیره.

(۲). الکامل لابن عدی ۷/ ۲۷۲۹، تهذیب الکمال ۳۲/ ۱۳۸، تهذیب التهذیب ۱۱/ ۲۸۸.

(۳). تهذیب الکمال ۳۲/ ۱۳۸. الهامش.

(۴). أخرجه أحمد فی المسند ۴/ ۴۲۱، والطبرانی والبزاز کما فی مجمع الزوائد ۸/ ۱۲۱.

(۵). الموضوعات لابن الجوزی، لکن لا یخفی أنه لم یطعن فی الحدیث إلا من جهة «یزید» و لم یقل فیه إلا «کان یقلن بأخرة فیتقلن»، و لذا تعقبه السیوطی بما سنذکره.

(۶). میزان الإعتدال فی نقد الرجال ۴/ ۴۲۴.

لمعاویة رأس الفئة الباغیة وعمرو بن العاص رأس النفاق!! فیکون راویه «من أئمة الشیعة الکبار»!!

لکنْ یبدو أنّهم ما اکتفوا- فی مقام الدفاع عن معاویة وعمرو- برمی الحدیث بالوضع وراویه بالتشیّع، فالتجأوا إلی تحریف لفظ الحدیث، ووضع کلمة «فلان وفلان» فی موضع الاسمین، ففی المسند:

«حدّثنا عبد اللَّه، حدّثنی أبی، ثنا عبداللَّه بن محمّد- وسمعته أنا من عبداللَّه بن محمّد بن أبی شیبة-، ثنا محمّد بن فضیل، عن یزید بن أبی زیاد، عن سلیمان بن عمرو بن الأحوص، قال: أخبرنی ربّ هذه الدار أبو هلال، قال: سمعت أبا برزة، قال: کنّا مع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فی سفر، فسمع رجلین یتغنّیان وأحدهما یجیب الاخر وهو یقول:

لا یزال جوادی تلوح عظامه ذوی الحرب عنه أن یجن فیقبرا

فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: انظروا من هما؟ قال: فقالوا: فلان وفلان!!

قال: فقال النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم: اللّهمّ ارکسهما رکساً، ودعّهما إلی النار دّعاً».

وکأنّ هذا المقدار أیضاً لم یشف غلیل القوم، أو کان التحریف المذکور لأجل الإبهام، فیکون مقدّمةً لیأتی آخر فیزیله ویضع «معاویة» و «عَمْراً» آخَرَین!! بخبرٍ مختلق:

قال السیوطی- بعد أن أورد الحدیث عن أبی یعلی وتعقّب ابن

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۳

الجوزی بقوله: هذا لا یقتضی الوضع، والحدیث أخرجه أحمد فی مسنده:

حدّثنا ... وله شاهد من حدیث ابن عبّاس: قال الطبرانی فی الکبیر -:...

«وقال ابن قانع فی معجمه: حدّثنا محمّد بن عبدوس کامل، حدّثنا عبداللَّه بن عمر، حدّثنا سعید أبو العباس التیمی، حدّثنا سیف بن عمر، حدّثنی أبو عمر مولی إبراهیم ابن طلحة، عن زید بن أسلم، عن صالح، عن شقران، قال: بینما نحن لیلة فی سفر، إذ سمع النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم صوتاً فقال: ما هذا؟! فذهبت أنظر، فإذا هو معاویة بن رافع، وعمرو بن رفاعة بن تابوت یقول:

لا یزال جوادی تلوح عظامه ذوی الحرب عنه أن یموت فیقبرا

فأتیت النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم فأخبرته فقال: اللّهمّ ارکسهما ودّعهما إلی نار جهنم دعّاً. فمات عمرو بن رفاعة قبل أن یقدم النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم من السفر».

قال السیوطی: «وهذه الروایة أزالت الإشکال وبیّنت أنّ الوهم وقع فی الحدیث الأول، فی لفظةٍ واحدة وهی قوله: ابن العاص، وإنّما هو ابن رفاعة أحد المنافقین، وکذلک معاویة بن رافع أحد المنافقین، واللَّه أعلم» «۱».

بل السیوطی نفسه أیضاً یعلم واقع الحال وحقیقة الأمر، وإلّا فما أجهله!!

أمّا أوّلًا: فلم یکن فی الحدیث الأوّل إشکال أو وهم حتّی یُزال!!

---

(۱) اللآلی المصنوعة فی الأحادیث الموضوعة ۱/ ۳۹۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۴

غایة ما هناک أنّ فی «المسند» لفظ «فلان وفلان» بدل «معاویة» و «عمرو» والسیوطی یعلم- کغیره- أنّه تحریفٌ، إنْ لم یکن عن عمد فعن سهو!! علی أنّه لم یوافق ابن الجوزی فی الطعن فی الحدیث، بل ذکر له ما یشهد له بالصحّة.

وأمّا ثانیاً: فلو سلّمنا وجود إبهام وإشکالٍ فی الحدیث الأوّل، فهل یُزال ویرتفع بحدیثٍ لا یرتضی أحد سنده مطلقاً، لمکان «سیف بن عمر ...» ولنلقِ نظرةً سریعة فی ترجمته «۱».

قال ابن معین: ضعیف الحدیث.

وقال أبو حاتم: متروك الحديث.

وقال أبو داود: ليس بشيء.

وقال النسائي: ضعيف.

وقال الدارقطني: ضعيف.

وقال ابن عديّ: بعض أحاديثه مشهورة وعامّتها منكرة لم يُتابع عليها.

وقال ابن حبّان: يروى الموضوعات عن الأثبات. قالوا: كان يضع الحديث، اتُّهم بالزندقة.

وقال البرقاني عن الدارقطني: متروك.

وقال الحاكم: اتُّهم بالزندقة وهو في الرواية ساقط.

والعجيب أنّ السيوطي نفسه يردّ أحاديثه قائلًا: «إنه وضّاع» «۲»!

---

(۱) تهذيب التهذيب ۴/ ۲۹۵- ۲۹۶.

(۲) اللالي المصنوعة في الأحاديث الموضوعة ۱/ ۱۸۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۵

أقول:

فلينظر الباحث المنصف، كيف يردّون حديثاً- يروونه عن رجلٍ اعتمد عليه أرباب الصحاح الستّة- لكونه في ذمّ ابن هندٍ وابن النابغة، وهم شيعة لهما ... ويقابلونه بحديث يرويه رجل اتّفقوا على سقوطه واتّهموه بالوضع والزندقة!!

فلينظر! كيف يتلاعبون بالدين وسنّة رسول ربّ العالمين!!

ولا يتوهّمنّ أنّ هذه طريقتهم في أبواب المناقب والمثالب فحسب، بل هي في الأُصولين والفقه أيضاً!!

فلنرجع إلى ما كنّا بصدده، ونقول:

إنّ «يزيد بن أبي زياد» ثقة، ومن رجال الكتب الستّة، ولا عيب فيه إلّاروايته بعض مثالب أئمّة القوم!! ولذا جعلوه «من أئمّة الشيعة الكبار»!!

على أنّ كون الراوي شيعياً، بل رافضياً- حسب اصطلاحهم- لا يضرّ بوثاقته كما قرّروا في محلّه وبنوا عليه في مواضع كثيرة «۱».

وتلخص: صحّة روايته في نزول آية المودّة في خصوص «أهل البيت» الطاهرين، صلوات اللَّه وسلامه عليهم أجمعين.

۲- ترجمة حسين الأشقر ... ص: ۱۵۵

وسنترجم لأبي عبداللَّه الحسين بن حسن الأشقر الفزاري الكوفي،

---

(۱) مقدمة فتح الباري في شرح صحيح البخاري: ۵۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۶

في مبحث آية المسابقة، بأنّه من رجال النسائي في (صحيحه) وأنّهم قد ذكروا أنّ للنسائي شرطاً في صحيحه أشدّ من شرط الشيخين «۱».

وأنّه روى عنه كبار الأئمّة الأعلام: كأحمد بن حنبل، وابن معين، والفلّاس، وابن سعد، وأمثالهم «۲».

وقد حكى الحافظ ابن حجر بترجمته عن العقيلي، عن أحمد بن محمّد ابن هانئ، قال: قلت: لأبي عبداللَّه- يعني أحمد بن حنبل-

تحدّثُ عن حسين الأشقر؟ قال: لم يكن عندى ممّن يكذب.

وذكر عنه التشيّع، فقال له العبّاس بن عبـدالعظيم: إنّه يحـدّث فى أبى بكر وعمر، وقلت أنا: يا أبا عبـداللّه، إنّه صـنّف باباً فى معايبهما! فقال: ليس هذا بأهلٍ أن يُحدث عنه «۳».

وهذا هو السبب فى تضعيف غير أحمد.

وعن الجوزجانى: غالٍ من الشتّامين للخِيَرة «۴».

ولـذا يقولون: «له مناكير» وأمثال هـذه الكلمة، ممّا يدلّ على طعنهم فى أحاديث الرجل فى فضل علىٍّ أو الحطّ من مناوئيه، وليس لهم طعن فى الرجل نفسه، ولذا قال يحيى بن معين:

كان من الشيعة الغالية، فقيل له: فكيف حديثه؟! قال: لا بأس به.

قيل: صدوق؟ قال: نعم، كتبت عنه «۵».

هذا، فالرجل ثقة وصدوق عند: أحمد والنسائى، ويحيى بن معين، وابن حبّان ... وإنّما ذنبه الوحيد هو «التشيّع» وقد نصّوا على أنّه غير

---

(۱) تذكرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰.

(۲) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۶.

(۳) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۶.

(۴) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۶.

(۵) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۷.

مضرّ.

أقول:

لكن المهمّ- هنا- أنّه «صدوق» عند الحافظ ابن حجر أيضاً، فقد قال: «الحسـين بن حسن الأشـقر، الفزارى الكوفى، صدوق، يهمّ ويغلو فى التشيّع، من العاشرة، مات سنة ۲۰۸. س» «۱».

وحينئذٍ لا بدّ من التنبيه على أن ابن حجر العسقلانى الحافظ قد ناقض نفسه مرّتين:

۱- فى تضعيفه الرجل فى «تخريج أحاديث الكشّاف» مع وصفه ب «الصدوق» فى «تقريب التهذيب»!

۲- فى طعنه فى الرجل بسبب التشيّع أو الرفض- حسب تعبيره- مع أنّه نص فى «مقدّمة فتح البارى» على أنّ الرفض- فضلًا عن التشيّع- غير مضرّ.

وبذلك يسقط طعنه فى حديثنا، وكذا طعن غيره تبعاً له.

تنبيه:

قد اختلف طعن الطاعنين فى رواية الأئمّة: الطبرانى، وابن أبى حاتم، وابن المنذر، والحاكم، وابن مردويه: عن حسين الأشقر، عن قيس بن الربيع، عن الأعمش، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس...

فالسيوطى لم يقل إلّا «بسند ضعيف» وتبعه الآلوسى.

وابن حجر قال فى «تخريج أحاديث الكشّاف»: «وحسين ضعيف ساقط» فلا كلام له فى غيره، لكن فى «فتح البارى»: «إسناده واهٍ، فيه

---

(۱) تقريب التهذيب ۱/ ۲۱۴ رقم ۱۳۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۸

ضعیف ورافضی».

وابن کثیر- وتبعه القسطلانی- قال عن حسین الأشقر: «شیخ شیعی محترق» وأضاف- فی خصوص إسناد ابن أبی حاتم لقوله: حدّثنا رجل سماه «فیه مبهم لا یُعرف».

والهیثمی أفرط فقال: «رواه الطبرانی من روایة حرب بن الحسن الطحّان، عن حسین الأشقر، عن قیس بن الربیع. وقد وثّقوا کلّهم وضعّفهم جماعة، وبقیّة رجاله ثقات».

وبما ذکرنا- فی ترجمة الأشقر- یسقط کلام السیوطی والآلوسی، وکذا کلام ابن کثیر فی «الأشقر» أمّا قوله: «فیه مبهم لا یعرف» فیردّه أنّه إن کان هو «حرب بن الحسن الطحّان» فهو، وإنْ کان غیره فالإشکال مرتفع بمتابعته.

وکذا یسقط کلام ابن حجر فی «تخریج أحادیث الکشّاف».

أمّا کلامه فی «فتح الباری» فیمکن أن یکون ناظراً إلی «الأشقر» فقط، بأنْ یکون وصفه بالرفض وضعفه من أجل ذلک، ویمکن أن یکون مراده من «ضعیف» غیر الأشقر الذی وصفه بالرفض ... وهذا هو الأظهر، ومراده- علی الظاهر- هو «قیس بن الربیع» الذی زعم غیره ضعفه، فلنترجم له:

۳- ترجمة قیس بن الربیع ... ص: ۱۵۸

وهو: قیس بن الربیع الأسدی، أبو محمّد الکوفی:

من رجال: أبی داود، والترمذی، وابن ماجة «۱».

---

(۱) تهذیب الکمال ۱۵/ ۳۰۶، تهذیب التهذیب ۸/ ۳۹۱، وغیرهما.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۵۹

روی عنه جماعة کبیرة من الأئمّة فی الصحاح وغیرها، کسفیان الثوری، وشعبة بن الحجّاج، وعبد الرزاق بن همام، وأبی نعیم الفضل بن دکین، وأبی داود الطیالسی، ومعاذ بن معاذ، وغیرهم «۱».

وهذه بعض الکلمات فی توثیقه ومدحه والثناء علیه باختصار:

قال أبو داود الطیالسی عن شعبة: سمعت أبا حصین یثنی علی قیس بن الربیع.

قال: قال لنا شعبة: أدرکوا قیساً قبل أن یموت!

قال عفّان: قلت لیحیی بن سعید: أفتّهمه بکذب؟! قال: لا.

قال عفّان: کان قیس ثقة، یوثّقه الثوری وشعبة.

قال حاتم بن اللیث، عن أبی الولید الطیالسی: کان قیس بن الربیع ثقة حسن الحدیث.

قال أحمد بن صالح: قلت لأبی نعیم: فی نفسک من قیس بن الربیع شئ؟ قال: لا.

قال عمرو بن علیّ: سمعت معاذ بن معاذ یحسن الثناء علی قیس.

وقال یعقوب بن شیبة السدوسی: وقیس بن الربیع عند جمیع أصحابنا صدوق، وکتابه صالح، وهو ردئ الحفظ جدّاً مضطربه، کثیر الخطأ، ضعیف فی روایته.

وقال ابن عدیّ: عامّة روایاته مستقیمة، والقول فیه ما قال شعبة.

هذا، وقد أُخذ علیه أُمور:

أحدها: إنّه ولّی المدائن من قبل المنصور، فأساء إلی الناس فنفروا

---

(۱) تهذیب الکمال ۱۵/ ۳۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۰

عنه.

والثانی: التشیّع، نقله الذهبی عن أحمد «۱».

والثالث: وجود أحادیث منکرة عنده. قال حرب بن إسماعیل: قلت لأحمد بن حنبل: قیس بن الربیع أیّ شیء ضعّفه؟ قال: روی أحادیث منکرة.

لکن قالوا: هذه الأحادیث أدخلها علیه ابنه لمّا کبر فحدّث بها «۲».

ولکونه صدوقاً فی نفسه، ثقة، وأنّ هذه الروایات مدخولة علیه ولیست منه، قال الذهبی، «صدوق فی نفسه، سیّیء الحفظ» «۳».

وقال الحافظ ابن حجر: «صدوق، تغیّر لمّا کبر، أدخل علیه ابنه ما لیس من حدیثه فحدث بها» «۴».

فإنْ کان یقصد فی «مقدّمة فتح الباری» تضعیف هذا الرجل، فقد ناقض نفسه کذلک...

۴- ترجمة حرب بن حسن الطحّان ... ص: ۱۶۰

اشارة

وهذا الرجل لم یُعترّض له بالتضعیف، ولم ینقل کلاماً فیه إلّا الهیثمی، ولکنّه مع ذلک نصَّ علی أنّه «وُثّق» ولم یذکر المضعِّف ولا وجه

---

(۱) میزان الاعتدال فی نقد الرجال ۵/ ۴۷۷- ۴۷۹.

(۲) تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۵۶- ۴۶۲، تهذیب الکمال ۱۵/ ۳۰۸، سیر أعلام النبلاء ۸/ ۴۱- ۴۴، تهذیب التهذیب ۸/ ۳۹۱.

(۳) میزان الإعتدال فی نقد الرجال ۳/ ۴۷۷.

(۴) تقریب التهذیب ۲/ ۳۳ رقم ۵۵۸۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۱

التضعیف.

وقال ابن أبی حاتم: «سألت أبی عنه فقال: شیخ» «۱».

وقال ابن حجر: «حرب بن الحسن الطحّان، لیس حدیثه بذاک. قاله الأزدی. إنتهی.

وذکره ابن حبّان فی الثقات.

وقال ابن النجاشی: عامّی الروایة. أی شیعی قریب الأمر. له کتاب.

روی عنه: یحیی بن زکریّا اللؤلؤی» «۲».

أقول:

لکنْ لا یلتفت إلی قول الأزدی، کما نصّ علیه الذهبی، حیث قال: «لا یلتفت إلی قول الأزدی، فإنّ فی لسانه فی الجرح رهقاً» «۳».

تتمّة ... ص: ۱۶۱

فیها مطلبان:

الأوّل: قال الذهبی معقّباً علی حدیث خطبة الإمام الحسن علیه السلام، الذی أخرجه الحاکم عن أبناء أئمّة أهل البیت والذریّة الطاهرة: «لیس بصحیح»! «۴».

ولمّا کان هذا القدح مجملًا ومبهماً، فإنّه لا یُعبأ به ... وأظنّ أنّه من

---

(۱) الجرح والتعدیل ۳/ ۲۵۲.

(۲) لسان المیزان ۲/ ۱۸۴.

(۳) میزان الاعتدال ۱/ ۱۸۶.

(۴) تلخیص المستدرک ۳/ ۱۷۲.

جهة المتن والمعنی لا السند، وعذر الذهبی فی قدحه فی مناقب آل البیت علیهم السلام معلوم!!

والثانی: قال ابن عساکر- بعد أن أخرج من طریق الطبرانی حدیث أبی أُمامة الباهلی-: «هذا حدیث منکَر، وقد وقع إلیّ جزء طالوت بن عباد بعلوّ، ولیس هذا الحدیث فیه» «۱».

وهذا الحدیث بهذا اللفظ رواه عن طریق الطبرانی: الحافظ أبو عبدالکنجی، وقال: «هذا حدیث حسن عال، رواه الطبرانی فی معجمه کما أخرجناه سواء، ورواه محدث الشام فی کتابه بطرق شتی» «۲»، وکذا الحافظ ابن حجر «۳». ورواه لا- عن طریق الطبرانی: الحاکم الحسکانی النیسابوری «۴».

أمّا عدم وجوده فی الجزء الذی وقع إلی ابن عساکر من حدیث طالوت ابن عباد، فغیر مضرّ کما هو واضح.

وأمّا نکارة الحدیث، ففی أی فقرة منه؟! أفی حدیث الشجرة؟! أو فی قوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «لو أن عبدا»؟! ... أو فی تلاوة آیة المودّة فی هذا الموضع؟!

أمّا حدیث الشجرة، فقد رواه من أئمّة الحدیث کثیرون «۵»، وإلیه

---

(۱) تاریخ دمشق، ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام ۴۲/ ۶۶.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۳۱۷.

(۳) لسان المیزان ۴/ ۴۳۴.

(۴) شواهد التنزیل ۲/ ۱۴۱.

(۵) راجع الجزء الخامس من کتابنا.

أشار أمیر المؤمنین «۱» ولم یقل أحد بنکارته.

وأمّا تلاوة الآیة هنا، فقد عرفت أنّها نازلة فی علیّ وفاطمة وابنیهما.

بقی قوله: «ولو أنّ عبداً» ... وأظنّه یرید هذا، وهو کلام جلیل، ومعناه دقیق، وخلاصة بیانه أنّ الحبّ هو وسیلة الاتّباع والقرب، والعمل بلا درک حبّ النبیّ وآله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم غیر مقرّب إلی اللّه سبحانه وتعالی، وکلّ عمل عبادی لا تقرّب فیه إلیه فهو باطل،

وصاحبه من أهل النار وبئس القرار.

هذا إذا أخذنا الكلام على ظاهره.

وأمّا إذا كان كنايةً عن البغض، فالأمر أوضح، لأنّ بغض النبيّ وأهل بيته مبعّد عن اللّه عزّ وجلّ، ولا ينفع معه عمل...

اللّهمّ اجعلنا من المحبين للنبيّ وآله، ومن المتقرّبين بهم إليك.

---

(۱) نهج البلاغة: ۱۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۴

الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۱۶۴

اشارة

وإذا ثبتت صحّة الأحاديث الدالّة على نزول الآية المباركة فی «أهل البيت» حتّى التی تُكلّم فی أسانيدها، بعد بيان سقوط ما تذرّعوا به، تندفع جميع الشبهات التی يطرحونها فی المقام.

ولكنّا مع ذلك نذكر ما قالوه فی هذا الباب، ونجيب عنه بالأدلّة والشواهد القويمة المتينة، «ليهلك من هلك عن بيّنة ويحيى من حيّ عن بيّنة» «۱»

.ولعلّ أشدّ القوم مخالفةً فی المقام هو ابن تيميّة فی «منهاج السنة» فلنقدّم كلماته:

* يقول ابن تيميّة:

«ثبت فی الصحيح عن سعيد بن جبير: أنّ ابن عبّاس سئل عن قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فی القربى قال: فقلت: إلّاأنْ تودّوا قربى محمّد، فقال ابن عبّاس: عجلت! إنّه لمن يكن بطن من قريش إلّالرسول اللّه فيهم قرابة فقال: قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاأن تودّونی فی القرابة التی بينی وبينكم.

فابن عبّاس كان من كبار أهل البيت وأعلمهم بتفسير القرآن، وهذا

---

(۱) الأنفال ۸: ۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۵

تفسيره الثابت عنه.

ويدل على ذلك أنّه لم يقل: إلّاالمودّة لذوی القربى وإنّما قال: إلّا المودّة فی القربى ألا ترى أنّه لمّا أراد ذوی قرباه قال: «واعلموا أنما غنمتم من شیء فأنّ للّهخمسة وللرسول ولذی القربى . ولا يقال: المودّة فی ذوی القربى وإنّما يقال: المودّة لذوی القربى فكيف وقد قال «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فی القربى ؟!

ويبيّن ذلك: إنّ الرّسول صلّى اللّه عليه وسلّم لا يَسأل أجراً أصلًا، إنّما أجره على اللّه، وعلى المسلمين موالاة أهل البيت لكن بأدلّة أخرى غير هذه الآية، وليست موالاتنا لأهل البيت من أجر النبيّ فی شیء.

وأيضاً، فإنّ هذه الآية مكّية، ولم يكن علیٌّ قد تزوّج بفاطمة، ولا وُلد له أولاد» «۱».

* وقال ابن تيميّة:

«وأمّا قوله: وأنزل اللّه فيهم «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فی القربى» فهذا كذب ظاهر، فإنّ هذه الآية فی سورة الشورى وسورة

الشوری مکّیة بلا ریب، نزلت قبل أن یتزوّج علیٌّ بفاطمة...

وقد تقدّم الکلام علی الآیة وأنّ المراد بها ما بیّنه ابن عبّاس ... رواه البخاری وغیره.

وقد ذکر طائفةٌ من المصنّفین من أهل السنّة والجماعة والشیعة، من أصحاب أحمد وغیرهم، حدیثاً عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنّ هذه الآیة لمّا نزلت قالوا: یا رسول اللّه، من هؤلاء؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

---

(۱) منهاج السنّة ۴/ ۲۵- ۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۶

وهذا کذب باتّفاق أهل المعرفة» «۱»!

* وکرر ابن تیمیة:

تکذیب الحدیث المذکور...

وأنّ الآیة فی سورة الشوری وهی مکیّة، وأن علیّاً إنّما تزوج فاطمة بالمدینة...

وأنّ التفسیر الذی فی الصحیحین یناقض ذلک الحدیث، قال: سئل ابن عبّاس...

وأنّه قال: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» ولم یقل: إلّاالمودّة للقربی ولا المودّة لذوی القربی کما قال: «واعلموا»....

وأن النبی لا یسأل علی تبلیغ رسالة ربّه أجراً ألبتة، بل أجره علی اللّه...

وأن القربی معرّفة باللام، فلا بدّ أن تکون معروفةً عند المخاطبین، وقد ذکرنا أنّها لمّا نزلت لم یکن قد خُلق الحسن ولا الحسین، ولا تزوّج علیٌّ بفاطمة، فالقربی التی کان المخاطبون یعرفونها یمتنع أنْ تکون هذه، بخلاف القربی التی بینه وبینهم، فإنّها معروفة عندهم» «۲».

* وابن حجر العسقلانی:

یذکر فی (تخریج الکشّاف) إلّا «المعارضة» قال: «وقد عارضه ما هو

---

(۱) منهاج السنة ۴/ ۵۶۲- ۵۶۳.

(۲) منهاج السنّة ۷/ ۹۵- ۱۰۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۷

أولی منه، ففی البخاری» «... ۱» وکذا فی (فتح الباری) وأضاف: «ویؤید ذلک أنّ السورة مکّیة» «۲».

* وقال ابن کثیر:

«وذکر نزول الآیة فی المدینة بعید، فإنّها مکّیة، ولم یکن إذ ذاک لفاطمة رضی اللّه عنها أولاد بالکلیّة، فإنّها لم تتزوّج بعلیّ- رضی اللّه عنه- إلّا بعد بدر من السنة الثانیة من الهجرة، والحق تفسیر هذه الآیة بما فسرها حبر الأمة» «... ۳».

* وقال القسطلانی:

«والآیة مکّیة، ولم یکن إذ ذاک لفاطمة أوّلاد بالکلّیة، فإنّها لم تتزوّج بعلیّ إلّابعد بدر من السنة الثانیة من الهجرة. وتفسیر الآیة بما فسّر به حبر الأُمّة وترجمان القرآن ابن عبّاس أحقّ وأولی «۴».

* والشوکانی:

اقتصر علی المعارضة وترجیح الحدیث عن طاووس عن ابن عبّاس «۵».

---

(۱)

الکاف الشاف فی تخریج أحادیث الکشّاف- مع الکشّاف- ۴/ ۲۲۰.

(۲) فتح الباری فی شرح البخاری ۸/ ۷۲۵.

(۳) تفسیر القرآن العظیم ۴/ ۱۱۵.

(۴) إرشاد الساری فی شرح البخاری ۱۱/ ۵۰.

(۵) فتح القدیر ۴/ ۵۳۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۸

* وابن روزبهان:

ما قال إلّا: «ظاهر الآیة علی هذا المعنی شامل لجمیع قرابات النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم» «۱».

* وقال عبدالعزیز الدهلوی ما حاصله:

«إنّه وإنْ أخرج أحمد والطبرانی ذلک عن ابن عبّاس، لکنّ جمهور المحدّثین یضعّفونه، لکون سورة الشوری بتمامها مکّیة، وما خُلق الحسن والحسین حینذاک، ولم یتزوّج علیٌّ بعد بفاطمة ... والحدیث فی طریقه بعض الشیعة الغلاة، وقد وصفه المحدّثون بالصدق، والظن الغالب أنّه لم یکذب وإنّما نقل الحدیث بالمعنی، إذ کان لفظه «أهل بیتی» فخصّهم الشیعی بالأربعة...

والمعنی المذکور لا یناسب مقام النبوّة، وإنّما ذلک من شأن أهل الدنیا، وأیضاً ینافیه الآیات الکثیرة کقوله تعالی: «ما سألتکم من أجرٍ فهو لکم إنْ أجری إلّاعلی اللّه» فلو کان خاتم الأنبیاء طالباً للأجر لزم أن تکون منزلته أدنی من سائر الأنبیاء، وهو خلاف الإجماع» «۲».

فهذه شبهات أعلام القوم فی هذا المقام، فلنذکر الشبهات بالترتیب ونتکلّم علیها:

---

(۱) إبطال الباطل- المطبوع مع إحقاق الحقّ- ۳/ ۲۰.

(۲) التحفة الإثنا عشریة: ۲۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۶۹

۱- سورة الشوری مکّیّة والحسنان غیر موجودین ... ص: ۱۶۹

ولعلّ هذه أهمّ الشبهات فی المسألة، وهی الأساس ... ونحن تارةً نبحث عن الآیة المبارکة بالنظر إلی الروایات، وأُخری بقطع النظر عنها، فیقع البحث علی کلا التقدیرین.

أمّا علی الأوّل: فإنّ الآیة المبارکة بالنظر إلی الروایات المختلفة الواردة- سواء المفسّرة بأهل البیت، أو القائلة بأنّها نزلت بمناسبة قول الأنصار کذا وکذا- مدنیة، ولذا قال جماعة بأنّ سورة الشوری مکیّة إلّا آیات: قال القرطبی: «سورة الشوری مکیّة فی قول الحسن وعکرمة وعطاء وجابر.

قال ابن عبّاس وقتادة: إلّاأربع آیات منها أنزلت بالمدینة: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» إلی آخرها» «۱».

وقال أبو حیان: «قال ابن عبّاس: مکیة إلّاأربع آیات، من قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی» إلی آخر الأربع آیات، فإنّها نزلت بالمدینة» «۲».

وقال الشوکانی: «وروی عن ابن عبّاس وقتادة أنّها مکّیة إلّاأربع آیات منها، أُنزلت بالمدینة: «قل لا أسألکم»» (... ۱).

وقال الآلوسی: «وفی البحر: هی مکّیة إلّاأربع آیات من قوله تعالی:

---

(۱) تفسیر القرطبی ۱۶/ ۳.

(۲) البحر المحیط ۷/ ۵۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۰

«قل لا أسألکم علیه أجراً» إلی آخر أربع آیات. وقال مقاتل: فیها مدنیّ، قوله تعالی: «ذلک الذی یبشّر اللّه عبادَه» «... ۱»

. واستثنی بعضهم قوله تعالی: «أم یقولون افتری ...» وجوّز أن یکون الإطلاق باعتبار الأغلب» «۲».

وبهذا القدر کفایة.

ووجود آیات مدنیّة فی سورة مکیة أو بالعکس کثیر، ولا کلام لأحدٍ فی ذلک.

وأمّا علی الثانی: فالآیة دالّة علی وجوب مودّة «القربی» أی: أقرباء النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، والخطاب للمسلمین لا لغیرهم.

أمّا أنّها دالّة علی وجوب مودّة «قربی النبیّ، فلتبادر هذا المعنی منه، وقد أذعن بها التبادر غیر واحدٍ من الأئمّة، نذکر منهم:

الکرمانی، صاحب (الکواکب الدراری فی شرح البخاری) «۳».

والعینی، صاحب (عمدة القاری فی شرح البخاری).

قال العینی بشرح حدیث طاووس: «وحاصل کلام ابن عبّاس: إنّ جمیع قریش أقارب النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، ولیس المراد من الآیة بنو هاشم ونحوهم کما یتبادر الذهن إلی قول سعید بن جبیر» «۴».

وأمّا أنّ الخطاب للمسلمین، فلوجوهٍ، منها: السیاق، فإنّ اللّه سبحانه وتعالی یقول:

«تری الظالمین مشفقین ممّا کسبوا وهو واقع بهم والّذین آمنوا

---

(۱) فتح القدیر ۴/ ۵۲۴.

(۲) روح المعانی ۲۵/ ۱۶.

(۳) الکواکب الدراری فی شرح صحیح البخاری ۱۸/ ۸۰.

(۴) عمدة القاری فی شرح صحیح البخاری ۱۹/ ۱۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۱

وعملوا الصالحات فی روضات الجنّات لهم ما یشاؤون عند ربّهم ذلک هو الفضل الکبیر* ذلک الذی یبشّر اللّه عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی ومن یقترف حسنة نزد له فیها حُسناً إنّ اللّه غفور شکور* أم یقولون افتری علی اللّه کذباً فإنّ یشأ اللّه یختم علی قلبک ویمح اللّه الباطل ویحق الحق بکلماته إنّه علیم بذات الصدور* وهو الذی یقبل التوبة عن عباده ویعفو عن السیئات ویعلم ما تفعلون* ویستجیب الّذین آمنوا وعملوا الصالحات ویزیدهم من فضله والکافرون لهم عذاب شدید».

فقد جاءت الآیة المبارکة بعد قوله تعالی: «ذلک الذی یبشّر اللّه عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات».

فإنّ قلت:

فبعدها: «أم یقولون افتری علی اللّه کذبا»؟!...

قلت:

لیس المراد من ذلک المشرکین، بل المراد هم المسلمون ظاهراً المنافقون باطناً، یدلّ علی ذلک قوله بعده: «هو الذی یقبل التوبة عن عباده ویعفو عن السیّئات ویعلم ما تفعلون» فالخطاب لیس للمشرکین، ولم تستعمل «التوبة» فی القرآن إلّافی العصاة من المسلمین.

فإنّ قلت:

فقد كان فی المسلمين فی مكّة منافقون؟!

قلت:

نعم، فراجع (سورة المنافقون) و (سورة المدّثّر) وما قاله المفسرون «۱».

---

(۱) يراجع بهذا الصدد: تفاسير الفريقين، خاصّة فی سورة المدثّر، المكّيّة عند الجميع، ويلاحظ اضطراب كلمات أبناء العامّة وتناقضها، فی محاولات يائسة لصرف الآيات الدالّة على ذلك عن ظواهرها، فراراً من الإجابة عن السؤال ب «من هم إذا؟»!!

أمّا الشيعة ... فقد عرفوا المنافقين منذ اليوم الأول ... وللتفصيل مكان آخر، ولو وجدنا متسعا لوضعنا فی هذه المسألة القرآنية التاريخية المهمة جداً رسالة مفردة، وباللّه التوفيق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۲

وعلى هذا، فقد كان الواجب على المسلمين عامّة «مودّة» أقرباء النبيّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم ... فهل- يا تُرى أُمروا حينذاك بمودّة أعمامه وبنی عمومته؟!

أمّا المشركون منهم ... فلا، قطعاً ... وأمّا المؤمنون منهم وقت نزول الآية أو بعده ... فأولئك لم يكن لهم أیّ دورٍ يُذكر فی مكّةٍ...

بل المراد «علیٌّ» عليه السلام، فإنّه الذی كان المشركون يبغضونه ويعادونه، والمنافقون يحسدونه ويعاندونه، والمؤمنون يحبونه ويوادّونه.

ولا يخفى ما تدلّ عليه كلمتا «المودّة» و «يقترف».

ثمّ إنّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لما سئل- فی المدينة- عن المراد من «القربى» فی الآية المباركة قال: «علیٌّ وفاطمة والحسن والحسين».

۲- الرسول لا يسأل أجرا ... ص: ۱۷۲

إنّ الرسول من قِبَل اللّه سبحانه وتعالى لا يسأل الناس أجراً على تبليغ الرسالة إليهم أصلًا، وإنّما أجره على اللّه، وهكذا كان الأنبياء السابقون:

قال نوح لقومه: «إنّی لكم رسول أمين* فاتقوا اللّه وأطيعون* وما أسألكم عليه من أجر إنْ أجری إلّاعلى ربّ العالمين» «۱»

---

(۱) سورة الشعراء ۲۶: ۱۰۷- ۱۰۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۳

وقال هود: «يا قوم لا أسألكم عليه أجراً إنْ أجری إلّاعلى الذی فطرنی أفلا تعقلون» «۱»

.وقال صالح: «إنّی لكم رسول أمين* فاتقوا اللّه وأطيعون* وما أسألكم عليه من أجر إنْ أجری إلّاعلى ربّ العالمين» «۲»

.ومن هنا أصرّ بعضهم على أنّ الإستثناء منقطع، وجوّز بعضهم- كالزمخشری وجماعة- أن يكون متّصلًا وأن يكون منقطعاً.

أقول:

ونبيّنا أيضاً كذلك كما جاء فی آياتٍ عديدة، منها:

...«قل ما أسألكم عليه من أجرٍ وما أنا من المتكلّفين* إنْ هو إلّاذكر للعالمين» «۳»

.(قل ما سألتكم من أجر فهو لكم إن أجری إلا على اللّه وهو على كل شئ شهيد» «۴»

. «قل ما أسألكم عليه من أجرٍ إلّامن شاء أنْ يتّخذ إلى ربّه سبيلًا» «۵»

.وقد أجاب المفسّرون من الفريقين عن هذه الشبهة بأكثر من وجه، وفى

تفسيرىّ الخازن والخطيب الشربينى منها وجهان...

ولكنْ يظهر- بالدقّة- أنّ الآيات فى الباب بالنسبة إلى نبيّنا صلّى اللّه

---

(۱) سورة هود ۱۱: ۵۱.

(۲) سورة الشعراء ۲۶: ۱۴۳- ۱۴۵.

(۳) سورة الأنعام ۶: ۹۰.

(۴) سورة سبأ ۳۴: ۴۷.

(۵) سورة الفرقان ۲۵: ۵۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۴

عليه وآله وسلّم على أربعة أنحاء:

۱- ما اشتمل على عدم سؤال الأجر.

۲- ما اشتمل على سؤال الأجر، لكنّهم «لكم».

۳- ما اشتمل على عدم سؤال الأجر، وطلب «اتّخاذ السبيل إلى اللّه» عن اختيار.

۴- ما اشتمل على سؤال الأجر، وهو «المودّة فى القربى».

وأىّ تنافٍ بين هذه الآيات؟! يا منصفون!

إنّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لا يسأل الناس أجراً، إنّما يريد منهم أنْ يتّخذوا سبيلًا إلى اللّه، وهو ما لا يتحقّق إلّابمودّة أهل البيت، وهو لهم...

ولذا ورد عنهم عليهم السلام: «نحن السبيل» «۱ ...» نعم هم السبل، وخاصّة «إذا صارت الدنيا هرجاً ومرجاً، وتظاهرت الفتن، وتقطّعت السبل» «... ۲».

فإذن ... هم.. السبيل ... وهـذا معنى هـذه الآيـة فى محكم التنزيل، ولا يخفى لوازم هذا الدليل، فافهم واغتنم، و «ادع إلى سبيل ربّك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هى أحسن» ... وحسبنا اللّه ونعم الوكيل.

۳- لماذا لم يقل: إلّاالمودّة للقربى ... ص: ۱۷۴

وطَرْحُ هذه الشبهة من مثل الدهلوى غير بعيد، لكنّه من مثل ابن تيميّة الذى يدّعى العربيّة عجيب!! وليته راجع كلام أهل الفنّ:

قال الزمخشرى: «يجوز أن يكون استثناء متّصلًا، أى: لا أسألكم

---

(۱) فرائد السمطين ۲/ ۲۵۳- ۲۵۴ ح ۵۲۳.

(۲) مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۵.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۵

أجراً إلّاهذا، وهو أن تودّوا أهل قرابتى، ولم يكن هذا أجراً فى الحقيقة، لأنّ قرابته قرابتهم، فكانت صلتهم لازمة لهم فى المروءة.

ويجوز أن يكون منقطعاً، أى: لا أسألكم أجراً قطّ، ولكنّنى أسألكم أن تودّوا قرابتى الّذين هم قرابتكم ولا تؤذوهم.

فإنّ قلت: هلّا قيل: إلّاالمودّة القربى أو: إلّاالمودّة للقربى وما معنى قوله: «إلّاالمودّة فى القربى ؟

قلت: جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، كقولك: لی فی آل فلان مودّة، ولی فيهم هوىً وحبٌّ شديد. تريد: أحبّهم وهم مكان حبّی ومحلّه، وليست «فی» بصلةٍ للمودّة كاللام إذا قلت: إلّاالمودّة للقربی إنّما هی متعلقة بمحذوفٍ تعلّق الظرف به فی قولك: المال فی الكيس. وتقديره: إلّاالمودّة ثابتة فی القربی ومتمكّنة فيها. والقربی مصدر كالزلفی والبشری، بمعنی قرابة، والمراد: فی أهل القربی. وروی أنّها لمّا نزلت قيل: يا رسول اللَّه، من قرابتك هؤلاء الّذين وجبت علينا مودّتهم؟ قال: علیٌّ وفاطمة وابناهما.

ويدلّ عليه ما روی عن علیّ رضی اللَّه عنه: شكوت إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم حسد الناس لی، فقال: أما ترضی أن تكون رابع أربعة: أوّل من يدخل الجنّة أنا وأنت والحسن والحسين، وأزواجنا عن أيماننا وشمائلنا، وذرّيّتنا خلف أزواجنا!» «۱».

وأجاب الفخر الرازی بأن قال: «جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، كقولك: لی فی آل فلانٍ مودّة، ولی فيهم هوىً وحبّ شديد. تريد أُحبهم وهم مكان حبّی ومحلّه» «۲».

---

(۱) الكشّاف فی تفسير القرآن ۳/ ۴۶۶.

(۲) التفسير الكبير ۲۷/ ۱۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۶

وكذا أبو حيّان واستحسنه «۱».

وقال النيسابوری: «ثمّ أمر اللَّه رسوله بأنْ يقول: «قل لا أسألكم» علی هذا التبليغ «أجراً إلّاالمودّة» الكائنة «فی القربی» جُعلوا مكاناً للمودّة ومقرّاً لها، ولهذا لم يقل: مودّة القربی أو: المودّة للقربی وهی مصدر بمعنی القرابة، أی: فی أهل القربی وفی حقّهم» «۲».

وقال أبو السعود بعد أنْ جعل الاستثناء متصلا: «وقيل: الاستثناء منقطع والمعنی: لا أسألكم أجراً قطّ ولكن أسألكم المودّة.

و «فی القربی حال منها. أی: المودّة ثابتة فی القربی متمكنة فی أهلها أو فی حقّ القرابة. والقربی مصدر كالزلفی بمعنی القرابة. روی: أنّها لمّا نزلت قيل: يا رسول اللَّه، من قرابتك» «... ۳».

وراجع أيضاً تفاسير: البيضاوی والنسفی والشربينی، وغيرهم.

۴- المعارضة ... ص: ۱۷۶

وهذه هی الشبهة الأخيرة، وهی تتوقّف علی اعتبار ما أخرج أحمد وغيره عن طاووس عن ابن عبّاس، والجواب عنها بالتفصيل فی الفصل الرابع..

---

(۱) البحر المحيط ۷/ ۵۱۶.

(۲) تفسير النيسابوری ۶/ ۷۳.

(۳) تفسير أبی السعود ۵/ ۵۲۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۷

الفصل الرابع: الأخبار والأقوال ... ص: ۱۷۷

اشارة

قد ظهر إلی الآن أن نزول الآية المباركة فی «أهل البيت» هو المتبادر من لفظها، وأنّ القول بذلك مستند إلی أدلّة معتبرة فی كتب

السنّة، وأنّه محكيٌّ عن أئمّة أهل البيت: أمير المؤمنين عليه السلام، وهو أعلم الأصحاب بكتاب اللّه بالإجماع، والحسن السبط عليه السلام، والحسين الشهيد عليه السلام، والإمام السجاد على بن الحسين عليه السلام، والإمام الباقر عليه السلام، والإمام الصادق عليه السلام.

ورواه عدّة من كبار الصحابة عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

وقال به ابن عبّاس، فى ما رواه عنه سعيد بن جبير ومجاهد والكلبى وغيرهم، بل أرسله عنه أبو حيان إرسال المسلَّم، وسنذكر عبارته.

وهو قول: سعيد بن جبير، وعمرو بن شعيب، والسدّى، وجماعة.

أدلّة وشواهد أُخرى للقول بنزول الآية فى أهل البيت ... ص: ۱۷۷

وقد ذكر هذا القول غير واحدٍ من المفسّرين وغيرهم فلم يردّوه.

بل لم يرجّحوا عليه غيره، بل ذكروا له أدلّة وشواهد ومؤيّدات، من الأخبار والروايات.

* كالزمخشرى، فإنّه ذكر هذا القول، وروى فيه الحديث عن النبىّ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۸

صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «قيل: يا رسول اللّه، مَن قرابتك «... قال: «ويدلّ عليه ما روى عن علىّ..» الحديث، وقد تقدّم، ثمّ قال بعده: «وعن النبى صلّى اللّه عليه وسلّم: حرّمت الجنّة على من ظلم أهل بيتى وآذانى فى عترتى، ومن اصطنع صنيعةً إلى أحدٍ من ولد عبدالمطّلب ولم يجازه عليها فأنا أُجازيه عليها غداً إذا لقينى يوم القيامة.

وروى: إنّ الأنصار قالوا: فعلنا وفعلنا» ... الحديث، وقد تقدّم.

قال: «وقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: مَنْ مات على حبّ آل محمّد مات شهيداً، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد مات مغفوراً له، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد مات تائباً، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد مات مؤمناً مستكمل الإيمان، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد بشره ملك الموت بالجنة ثم منكر ونكير، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد يُزَفُّ إلى الجنّة كما تزف العروس إلى بيت زوجها، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد فتح له فى قبره بابان إلى الجنّة، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد جعل اللّه قبره مزار ملائكة الرحمة، ألا ومن مات على حبّ آل محمّد مات على السنّة والجماعة، ألا ومن مات على بغض آل محمّد لم يشمّ رائحة الجنّة» «۱».

* والرازى حيث قال: «روى الكلبى عن ابن عبّاس- رضى اللّه عنهما- قال: إنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم لمّا قدم المدينة، كانت تعروه نوائب وحقوق، وليس فى يده سعة، فقال الأنصار: إن هذا الرجل قد هداكم اللّه على يده وهو ابن أُختكم وجاركم فى بلدكم، فاجمعوا له طائفةً من أموالكم، ففعلوا، ثمّ أتوه به فردّه عليهم، فنزل قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً» أى على الإيمان إلّاأنْ تودّوا أقاربى، فحثّهم على

---

(۱) الكشّاف فى تفسير القرآن ۳/ ۴۶۶- ۴۶۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۷۹

مودّة أقاربه».

ثمّ إنّه أورد الرواية عن الزمخشرى قائلًا، «نقل صاحب الكشّاف عن النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم أنّه قال: من مات على حب آل محمّد » ...إلى آخره. ثمّ قال:

«وأنا أقول: آل محمّد هم الّذين يؤول أمرهم إليه، فكلّ من كان أمرهم إليه أشدّ وأكمل كانوا هم الآل، ولا شكّ أنّ فاطمة وعليّاً

والحسن والحسين كان التعلّق بينهم وبين رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم أشدّ التعلّقات، وهذا كالمعلوم بالنقل المتواتر، فوجب أن يكونوا هم الآل.

وأيضاً: اختلف الناس فى الآل، فقيل: هم الأقارب، وقيل: هم أُمته. فإنّ حملناه على القرابة فهم الآل، وإنْ حملناه على الأمّة الّذين قبلوا دعوته فهم أيضاً الآل، فثبت أنّ على جميع التقديرات هم الآل، وأمّا غيرهم فهل يدخلون تحت لفظ الآل؟ فمختلف فيه.

وروى صاحب الكشّاف: إنّه لمّا نزلت هذه الآية قيل: يا رسول اللّه، من قرابتك هؤلاء الّذين وجبت علينا مودّتهم؟ فقال: علىٌّ وفاطمة وابناهما. فثبت أنّ هؤلاء الأربعة أقارب النبىّ.

وإذا ثبت هذا وجب أن يكونوا مخصوصين بمزيد التعظيم، ويدلّ عليه وجوه:

الأول: قوله تعالى: «إلّا المودّة فى القربى» ووجه الاستدلال به ما سبق.

الثانى: لا شكّ أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم كان يحبّ فاطمة عليها السلام، قال صلّى اللّه عليه وسلّم: فاطمة بضعة منّى، يؤذينى ما يؤذيها.

وثبت بالنقل المتواتر عن رسول اللّه أنّه كان يحب عليّاً والحسن والحسين.

وإذا ثبت ذلك وجب على كلّ الأمّة مثله لقوله: «واتّبعوه لعلكم تهتدون»

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۰

ولقوله سبحانه: «لقد كان لكم فى رسول اللّه أُسوة حسنة».

الثالث: إنّ الدعاء للآل منصب عظيم، ولذلك جُعل هذا الدعاء خاتمة التشهّد فى الصلاة، وهو قوله: اللّهمّ صلّ على محمّد وعلى آل محمّد، وارحم محمّداً وآل محمّد. وهذا التعظيم لم يوجد فى حقّ غير الال، فكلّ ذلك يدلّ على أنّ حبّ آل محمّد واجب. وقال الشافعى رضى اللّه عنه:

يا راكباً قف بالمحصّب من منى واهتف بساكن خيفها والناهض

سحرا إذا فاض الحجيج إلى منى فيضاً كما نظم الفرات الفائض

إن كان رفضاً حبّ آل محمّد فليشهد الثقلان أنّى رافضى «۱»

* وذكر النيسابورى محصّل كلام الرازى قائلًا: «ولا ريب أنّ هذا فخر عظيم، وشرف تامّ، ويؤيّده ما روى» «... ۲».

* وقال القرطبى: «وقيل: «القربى قرابة الرسول صلّى اللّه عليه وسلّم، أى: لا أسألكم أجراً إلّاأنْ تودّوا قرابتى وأهل بيتى، كما أمر بإعظامهم ذوى القربى وهذا قول علىّ بن حسين وعمرو بن شعيب والسدّى. وفى رواية سعيد بن جبير عن ابن عبّاس: لمّا أنزل اللّه عزّ وجلّ «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى * قالوا: يا رسول اللّه، من هؤلاء الّذين نودّهم؟ قال: علىٌّ وفاطمة وأبناؤهما. ويدلّ عليه أيضاً ما روى عن علىّ رضى اللّه عنه قال: شكوت إلى النبىّ حسد الناس.

.. وعن النبىّ: حرمت الجنّة...

وكفى قبحاً بقول من يقول: إنّ التقرّب إلى اللّه بطاعته ومودة نبيّه صلّى اللّه عليه وسلّم وأهل بيته منسوخ، وقد قال النبىّ: من مات على حبّ

---

(۱) التفسير الكبير ۲۷/ ۱۶۵- ۱۶۷.

(۲) تفسير النيسابورى ۶/ ۷۳- ۷۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۱

آل محمّد مات شهيداً، ومن مات على حبّ آل محمّد جعل اللّه زوّار قبره الملائكة والرحمة «۱» ومن مات على بغض آل محمّد جاء

یوم القیامة مکتوبا بین عینیه: آیس الیوم من رحمة اللَّه، ومن مات علی بغض آل محمّد لم یرح رائحة الجنة، ومن مات علی بغض آل بیتی فلا نصیب له فی شفاعتی.

قلت: وذکر هذا الخبر الزمخشری فی تفسیره بأطول من هذا، فقال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم» ... فذکره «... ۲».

* وقال الخطیب الشربینی: «فقیل: هم فاطمة وعلی وابناهما.

وفیهم نزل: «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً»» «۳»

.* وقال الآلوسی: «وقیل: علیٌّ وفاطمة ووُلدها رضی اللَّه تعالی عنهم، وروی ذلک مرفوعاً: أخرج ابن المنذر وابن أبی حاتم والطبرانی وابن مردویه، من طریق ابن جبیر عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت هذه الآیة «قل لا أسألکم» إلی آخره. قالوا: یا رسول اللَّه ... وقد تقدّم. إلّا أنّه روی عن جماعة من أهل البیت ما یؤیّد ذلک»....

فروی خبر ابن جریر عن أبی الدیلم «لمّا جیء بعلیّ بن الحسین..»

وخبر زاذان عن علیّ علیه السلام ... وأورد قول الکمیت الشاعر والهیتی أحد أقاربه ... وقد تقدّم ذلک کلّه. ثمّ روی حدیث الثقلین، ثمّ قال:

«وأخرج الترمذی وحسّنه والطبرانی والحاکم والبیهقی فی الشّعب، عن ابن عبّاس، قال: قال علیه الصلاة والسلام: أحبّوا اللَّه تعالی لما

---

(۱) کذا.

(۲) تفسیر القرطبی ۱۶/ ۱۶.

(۳) السراج المنیر ۳/ ۵۳۷- ۵۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۲

یغذوکم به من نعمة، وأحبّونی لحبّ اللَّه تعالی، وأحبّوا أهل بیتی لحبّی.

وأخرج ابن حبّان والحاکم، عن أبی سعید، قال: قال رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم: والذی نفسی بیده، لا یبغضنا أهل البیت رجل إلّاأدخله اللَّه تعالی النار. إلی غیر ذلک ممّا لا یحصی کثرة من الأخبار، وفی بعضها یدلّ علی عموم القربی وشمولها لبنی عبدالمطّلب: أخرج أحمد والترمذی- وصححه- والنسائی، عن المطّلب بن ربیعة، قال: دخل العبّاس علی رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم فقال: إنّا لنخرج فنری قریشاً تحدّث، فإذا رأونا سکتوا، فغضب رسول اللَّه ودرّ عرق بین عینیه، ثمّ قال: واللَّه لا یدخل قلب امرئ مسلم إیمان حتّی یحبّکم للَّه تعالی ولقرابتی.

وهذا ظاهر إنْ خصّ «القربی» بالمؤمنین منهم، وإلّا فقیل: إنّ الحکم منسوخ. وفیه نظر. والحقّ وجوب محبّة قرابته علیه الصلاة والسلام من حیث إنّهم قرابته کیف کانوا، وما أحسن ما قیل:

داریتُ أهلک فی هواک وهم عِدی ولأجل عین ألفُ عین تکرمُ

وکلّما کانت جهة القرابة أقوی کان طلب المودّة أشدّ، فمودّة العلویّین ألزم من محبّة العبّاسیّین علی القول بعموم «القربی»، وهی علی القول بالخصوص قد تتفاوت أیضاً باعتبار تفاوت الجهات والإعتبارات، وآثار تلک المودّة التعظیم والإحترام والقیام بأداء الحقوق أتمّ قیام، وقد تهاون کثیر من الناس بذلک حتّی عَدّوا من الفرض السلوک فی هاتیک المسالک، وأنا أقول قول الشافعی الشافی العیّ:

یا راکبا قف بالمحصب من منی» ... الأبیات «۱».

---

(۱) روح المعانی ۲۵/ ۴۹- ۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۳

أقول:

هـذا هو القول الأوّل، وهو الحقّ، أعنی نزول الآیة المبارکة فی خصوص: علیٌّ وفاطمة والحسـنین، وعلی فرض التنزّل وشـمولها لجمیع قربی النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فما ورد فی خصوص أهل البیت یخصّصها.

فهذا هو القول الأوّل.

الردّ علی الأقوال الأُخری ... ص: ۱۸۳

اشارة

وفی مقابله أقوال:

أحدها: إنّ المراد من «القربی» القرابة التی بینه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وبین قریش «فقال: إلّاأن تصِلوا ما بینی وبینکم من القرابة».

والثـانی: إنّ المراد مـن* (القربی * هـو القرب والتقرّب إلی اللَّه، أی: إلّـاأن تـودّوا إلی اللَّه فی مـا یقرّبکم إلیه من التـودّد إلیه بـالعمل الصالح.

والثالث: إنّ المراد من «القربی» هو «الأقرباء» ولکن لا أقرباء النبیّ مطلقاً، بل المعنی: إلّاأن تودّوا قرابتکم وتصِلوا أرحامکم.

والرابع: إنّ الآیة منسوخة بقوله تعالی: «قل ما سألتکم علیه من أجر فهو لکم» «۱»

.أقول:

أمّا القول الأخیر فقد ردّه الکلّ، حتی نصّ بعضهم علی قبحه، وقد

---

(۱) سورة سبأ ۳۴: ۴۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۴

بیّنّا أن لا منافاة بین الآیتین أصلًا، بل إحداهما مؤکّدة لمعنی الأُخری.

وأمّا الذی قبله، فلا ینبغی أن یُذکر فی الأقاویل، لأنّه قولٌ بلا دلیل، ولذا لم یعبأ به أهل التفسیر والتأویل.

وأمّـا القول بأنّ المراد هو «التقرّب» فقـد حکی عن الحسن البصـری «۱» وظـاهر العینی اختیاره له «۲». واسـتدلّ له فی (فتح الباری) بما أخرجه أحمد من طریق مجاهد عن ابن عبّاس أیضاً: إن النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم قال:

«قل لا أسألکم علیه أجرا علی ما جئتکم به من البیّنات والهدی إلّاأن تقرّبوا إلی اللَّه بطاعته».

لکن قال ابن حجر: «وفی إسناده ضعف» «۳».

وهو مردود أیضاً بأنّه خلاف المتبادر من الآیة، وأنّ النصوص علی خلافه ... وهو خلاف الذوق السلیم.

وأمّا القول الأوّل من هـذه الأقوال، فهو الـذی اقتصـر علیه ابن تیمیّـة، فلم یذکر غیره، واختاره ابن حجر، ورجّحه الشوکانی ... والدلیل علیه ما أخرجه أحمد والشیخان وغیرهم، عن طاووس عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس، وقد تقدّم فی أوّل أخبار المسألة.

ویقع الکلام علی هذا الخبر فی جهتین:

الجهة الأُولی: جهة السند ... ص: ۱۸۴

فإنّ مدار الخبر على «شعبة بن الحجّاج» وقد كان هذا الرجل ممّن يكذب ويضع على أهل البيت، فقد ذكر الشريف المرتضى رحمه اللّه «۴» أنّه

---

(۱) تفسير الرازى ۲۷/ ۱۶۶، فتح البارى ۸/ ۷۲۵ وغيرهما.

(۲) عمدة القارى ۱۹/ ۱۵۷.

(۳) فتح البارى بشرح صحيح البخارى ۸/ ۷۲۵.

(۴) الشافى فى الإمامة ۴/ ۱۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۵

روى عن جعفر بن محمّد أنّه كان يتولّى الشيخين! فمن يضع مثل هذا لا يستبعد منه أن يضع على ابن عبّاس فى نزول الآية.

ثمّ إنّ الراوى عن شعبة عند أحمد «يحيى بن عبّاد الضبعى البصرى» قال الخطيب: «نزل بغداد وحدّث بها عن شعبة ... روى عنه أحمد بن حنبل» «... ۱».

وقد أورد ابن حجر هذا الرجل فيمن تُكلّم فيه من رجال البخارى، فنقل عن الساجى أنّه ضعيف، وعن ابن معين أنّه ليس بذاك وإنْ صدّقه «۲».

وروى الخطيب بإسناده عن ابن المدينى، قال: سمعت أبى يقول:

يحيى ابن عبّاد ليس ممن أُحدّث عنه، وبشّار الخفّاف أمثل منه.

وبإسناده عن يحيى بن معين: لم يكن بذاك، قد سمع وكان صدوقاً، وقد أتيناه، فأخرج كتاباً، فإذا هو لا يحسن أن يقرأه، فانصرفنا عنه.

وبإسناده عن الساجى: ضعيف، حدّث عنه أهل بغداد. سمعت الحسن بن محمّد الزعفرانى يحدّث عنه عن الشعبى وغيره، لم يحدّث عنه أحد من أصحابنا بالبصرة، لا بندار ولا ابن المثّنى

وقد أورده الذهبى فى ميزانه مقتصراً على تضعيف الساجى «۳».

والراوى عن شعبة عند البخارى «محمّد بن جعفر- غندر» وقد أدرجه ابن حجر فيمن تُكلّم فيه، بمناسبة قول أبى حاتم: «يُكتب حديثه عن غير شعبة ويُحتجّ به» «۴»، وبهذه المناسبة أيضاً أورده الذهبى فى ميزانه «۵».

---

(۱) تاريخ بغداد ۱۴/ ۱۴۴.

(۲) مقدمة فتح البارى: ۶۲۹.

(۳) ميزان الاعتدال ۷/ ۱۹۲.

(۴) مقدّمة فتح البارى: ۶۱۱.

(۵) ميزان الاعتدال ۶/ ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۸۶

والراوى عنه: «محمّد بن بشّار» وهو أيضاً ممن تكلّم فيه غير واحدٍ من أئمّتهم، وأدرجه ابن حجر فيمن تُكلّم، فيه فذكر تضعيف الفلّاس، وأنّ يحيى بن معين كان يستضعفه، وعن أبى داود: لولا سلامة فيه لتُرك حديثه «۱».

لكن فى ميزان الإعتدال: «كذّبه الفلاس» وروى عن الدورقى: «كنّا عند يحيى بن معين فجرى ذكر بندار، فرأيت يحيى لا يعبأ به ويستضعفه» قال: «ورأيت القوارير لا يرضاه» «وكان صاحب حمام» «۲».

أقول:

لقد كان هذا حال عمدة أسانيد حديث طاووس عن ابن عبّاس، والإنصاف أنّه لا يصلح للاحتجاج فضلًا عن المعارضة، على أنّ كلام الحاكم فی كتاب التفسير صريح فی رواية البخاری ومسلم هذا الحديث عن طريق طاووس عن ابن عبّاس باللفظ الدالّ على القول الحقّ، وهذا نصّ كلامه: «إنّما اتّفقا فی تفسير هذه الآية على حديث عبدالملك بن ميسرة الزرّاد عن طاووس عن ابن عبّاس رضی اللّه عنهما، أنّه فی قربى آل محمّد صلّى اللّه عليه وآله وسلّم».

وأرسل ذلك أبو حيّان عن ابن عبّاس إرسال المسلّم، فإنّه بعد أنْ ذكر القول الحقّ قال: «وقال بهذا المعنى علیّ بن الحسين بن علیّ بن أبی طالب واستشهد بالآية حين سيق إلى الشام أسيراً، وهو قول ابن جبير والسدّی وعمرو ابن شعيب. وعلى هذا التأويل قال ابن عبّاس: قيل: يا رسول اللّه، مَن قرابتك الّذين أُمرنا بمودّتهم؟ فقال: علیٌّ وفاطمة

---

(۱) مقدمة فتح البارى: ۶۱۰.

(۲) ميزان الاعتدال ۶/ ۷۹.

وابناهما» «۱».

والجهة الثانية: فی فقه الحديث ... ص: ۱۸۷

اشارة

وفيه:

أوّلًا: إنّ من غير المعقول أن يخاطب اللّه ورسوله المشركين بطلب الأجر على أداء الرسالة، فإنّ المشركين كافرون ومكذّبون لأصل هذه الرسالة، فكيف يطلب منهم الأجر؟!

وثانياً: إنّ هذه الآية مدنيّة، وقد ذُكرت فی سبب نزولها روايات تتعلّق بالأنصار.

وثالثاً: على فرض كونها مكّيّة، فالخطاب إنّما هو للمسلمين لا للمشركين كما بيّنّا.

وبعد، فلو تنزّلنا وجوّزنا الأخذ سنداً ودلالةً بما جاء فی المسند وكتابَی البخاری ومسلم عن طاووس عن ابن عبّاس، فلا ريب فی كونه نصّاً فی ذهاب سعيد بن جبير إلى القول الحقّ.

وأمّا رأی ابن عبّاس فمتعارض، والتعارض يؤدی إلى التساقط، فلا يبقى دليل للقول بأنّ المراد هو «القرابة» بين النبیّ وقريش، لأنّ المفروض أنْ لا دليل عليه إلّاهذا الخبر.

لكنّ الصحيح أنّ ابن عبّاس- وهو من أهل البيت وتلميذهم- لا يخالف قولهم، وقد عرفت أنّ أمير المؤمنين عليه السلام ينصّ على نزول الآية فيهم، وكذا الإمام السجّاد ... ولم يناقش أحد فی سند الخبرين، وكذا الإمامان السبطان والإمامان الصادقان ... فكيف يخالفهم ابن عبّاس فی

---

(۱) البحر المحيط ۷/ ۵۱۶.

الرأی؟!

لکن قد تمادی بعض القوم فی التزویر والتعصب، فوضعوا علی لسان ابن عبّاس أشیاء، ونسبوا إلیه المخالفة لأمیر المؤمنین علیه السلام فی قضایا، منها قضیة المتعة، حتی وضعوا حدیثاً فی أنّ علیّاً علیه السلام کان یقول بحرمة المتعة، فبلغه أنّ ابن عبّاس یقول بحلّیّتها، فخاطبه بقوله: «إنّک رجل تائه»! ومع ذلک لم یرجع ابن عبّاس عن القول بالحلّیّة «۱»!

ولهذا نظائر لا نطیل المقام بذکرها...

والمقصود أنّ القوم لمّا رأوا روایة غیر واحدٍ من الصحابة- وبأسانید معتبرة- نزول الآیة المبارکة فی «أهل البیت» ووجدوا أئمّة أهل البیت علیهم السلام مجمعین علی هذا القول ... حاولوا أوّلًا تضعیف تلک الأخبار، ثمّ وضع شئ فی مقابلها عن واحدٍ من علماء أهل البیت لیعارضوها به، ولیلقوا الخلاف بینهم بزعمهم ... ثمّ یأتی مثل ابن تیمیة- ومن تبعه- فیستدلّ بالحدیث الموضوع، ویکذّب الحدیث الصحیح المتّفق علیه بین المسلمین.

تنبیهان ... ص: ۱۸۸

الأوّل

قد تنبّه الفخر الرازی إلی أنّ ما ذکره فی ذیل الآیة من الأدلّة علی وجوب محبّة أهل البیت وإطاعتهم واحترامهم، وحرمة بغضهم وعدائهم ... یتنافی مع القول بإمامة الشیخین وتعظیم الصحابة قاطبةً ... ولا سیّما بالنظر إلی ما کان من القوم بالنسبة إلی أهل البیت وصدر منهم

---

(۱) راجع: رسالتنا فی المتعتین، فی کتابنا (الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة).

تجاهلهم، فحاول أن یتدارک ذلک فقال:

«قوله: «إلّاالمودّة فی القربی فیه منصب عظیم للصحابة!! لأنّه تعالی قال: «والسابقون السابقون* أولئک المقرّبون». فکلّ من أطاع اللّه کان مقرّباً عند اللّه تعالی، فدخل تحت قوله: «إلّاالمودّة فی القربی !

والحاصل: إنّ هذه الآیة تدل علی وجوب حبّ آل رسول اللّه وحبّ أصحابه، وهذا المنصب لا یسلم إلّاعلی قول أصحابنا أهل السنّة والجماعة الّذین جمعوا بین حبّ العترة والصحابة.

وسمعت بعض المذکّرین قال: إنّه صلّی اللّه علیه وسلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا. وقال: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم، ونحن الآن فی بحر التکلیف وتضربنا أمواج الشبهات والشهوات، وراکب البحر یحتاج إلی أمرین: أحدهما: السفینة الخالیة عن العیوب والثقب. والثانی: الکواکب الظاهرة الطالعة النیّرة، فإذا رکب تلک السفینة ووقع نظره علی تلک الکواکب الظاهرة کان رجاء السلامة غالباً. فکذلک رکب أصحابنا أهل السنة سفینة حب آل محمّد ووضعوا أبصارهم علی نجوم الصحابة، فرجوا من اللّه تعالی أن یفوزوا بالسلامة والسعادة فی الدنیا والآخرة» «۱»!!

وکذلک النیسابوری، فإنّه قال: «قال بعض المذکّرین: إنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم قال: مثل أهل بیتی کمثل سفینة نوح، من رکب فیها نجا، ومن تخلّف عنها غرق. وعنه صلّی اللّه علیه وسلّم: أصحابی کالنجوم بأیّهم اقتدیتم اهتدیتم. فنحن نرکب سفینة حبّ آل محمّد ونضع أبصارنا علی الکواکب النیرة، أعنی آثار الصحابة، لنتخلّص من بحر التکلیف وظلمة

---

(۱) تفسیر الرازی ۲۷/ ۱۶۷- ۱۶۶۸.

الجهالة، ومن أمواج الشبهة والضلالة» «۱»!!

وكذلك الآلوسی، فإنّه قال مثله وقد استظرف ما حكاه الرازی، قال الآلوسی بعد ما تقدم نقله عنه فی وجوب محبّة أهل البيت ومتابعتهم وحرمة بغضهم ومخالفتهم:

«ومع هذا، لا أعدّ الخروج عمّا يعتقده أكابر أهل السنّة فی الصحابة- رضی اللّه تعالی عنهم- ديناً، وأری حبّهم فرضاً علیّ مبيناً، فقد أوجبه أيضاً الشارع، وقامت علی ذلك البراهين السواطع. ومن الظرائف ما حكاه الإمام عن بعض المذكرين» «... ۲».

أقول:

لقد أحسن النيسابوری والآلوسی إذ لم يتّبعا الفخر الرازی فی ما ذكره فی صدر كلامه، فإنّی لم أفهم وجه ارتباط مطلبه بآية المودّة ...علی أنّ فيه مواضع للنظر، منها: استدلاله بقوله تعالی: «والسابقون السابقون* أُولئك المقرّبون» والحال أن الآية فسّرت فی كتب الفريقين فی هذه الأُمّة بعلیّ أمير المؤمنين عليه السلام «۳».

وأمّا الحكاية الظريفة عن بعض المذكرين، فإنّ من سوء حظّ هذا المذكِّر- وهؤلاء المذكَّرين!!- تنصيص عشراتٍ من الأئمّة المعتمدين علی بطلان حديث النجوم ووضعه وسقوطه كما سيأتی.

الثانی:

---

(۱) تفسير النيسابوری ۶/ ۷۴.

(۲) روح المعانی ۲۵/ ۵۰.

(۳) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۲ وسيأتی البحث عن هذه الآية بالتفصيل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۱

قال الرازی- فی الوجوه الدالّة علی اختصاص الأربعة الأطهار بمزيد التعظيم-: «الثالث: إنّ الدعاء للآل منصب عظيم، ولذلك جعل هذا الدعاء خاتمة التشهد فی الصلاة وهو قوله: اللّهمّ صلّ» «... ۱» وقد تعقّب بعض علمائنا هذا الكلام بما يعجبنی نقله بطوله، قال:

«فائدة: قال القاضی النعمان: أجمل اللّه فی كتابه قوله: «إنّ اللّه وملائكته يصلّون علی النبیّ يا أيّها الّذين آمنوا صلّوا عليه وسلّموا تسليماً» فبيّنه النبیّ صلّی اللّه عليه وآله وسلّم لأُمّته، ونصب أولياءه لذلك من بعده، وذلك مفخر لهم لا يوجد إلّافيهم، ولا يُعلم إلّامنهم، فقال حين سألوا عن الصلاة عليه قولوا: اللّهمّ صلّ علی محمّد وآل محمّد، كما صلّيت علی إبراهيم وآل إبراهيم، إنّك حميد مجيد.

فالصلاة المأمور بها علی النبیّ وآله ليست هی الدعاء لهم كما تزعم العامّة، إذ لا نعلم أحداً دعا للنبیّ فاستحسنه، ولا أمر أحداً بالدعاء له، وإلّا لكان شافعاً فيه، ولأنّه لو كان جواب قوله تعالی «صلّوا عليه» اللّهم صلّ علی محمّد وآل محمّد، لزم أن يكون ذلك ردّاً لأمره تعالی، كمن قال لغيره: إفعل كذا، فقال: إفعل أنت. ولو كانت الصلاة الدعاء، لكان قولنا: اللّهم صل علی محمّد وآل محمّد، بمعنی: اللّهمّ ادع له، وهذا لا يجوز.

وقد كان الصحابة عند ذِكره يصلون عليه وعلی آله، فلمّا تغلب بنو أُميّة قطعوا الصلاة عن آله فی كتبهم وأقوالهم، وعاقبوا الناس عليها بغضاً لآله الواجبة مودّتهم، مع روايتهم أنّ النبیّ سمع رجلًا يصلّی عليه ولا يصلّی علی آله فقال: لا تصلّوا علی الصلاة البترة، ثمّ علّمه بما ذكرناه أوّلًا.

فلمّا تغلّب بنو العبّاس أعادوها وأمروا الناس بها، وبقی منهم بقيّة إلی اليوم لا يصلّون علی آله عند ذكره.

---

(۱)

تفسیر الرازی ۲۷/ ۱۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۲

هذا فعلهم، ولم یدرکوا أنّ معنی الصلاة علیهم سوی الدعاء لهم- وفیه شمّة لهضم منزلتهم حیث أنّ فیه حاجةً ما إلی دعاء رعیّتهم- فکیف لو فهموا أنّ معنی الصلاة هنا المتابعة؟! ومنه المصلّی من الخیل، فأوّل من صلّی النبیّ، أی تبع جبریل حین علّمه الصلاة، ثمّ صلّی علیٌّ النبیّ، إذ هو أوّل ذکر صلّی بصلاته، فبشّر اللّه النبیّ أنّه یصلّی علیه بإقامة من ینصبه مصلّیاً له فی أُمّته، وذلک لمّا سأل النبیّ بقوله: «واجعل لی وزیراً من أهلی» علیّاً «أشدد به أزری» ثمّ قال تعالی: «صلّوا علیه» أی: اعتقدوا ولایة علی وسلّموا لأمره. وقول النبی: قولوا: اللّهم صل علی محمّد وآل محمّد. أی: اسألوا اللّه أن یقیم له ولایة ولاءٍ یتبع بعضهم بعضاً کما کان فی آل إبراهیم، وقوله: وبارک علیهم، أی: أوقع النموّ فیهم، فلا تقطع الإمامة عنهم.

ولفظ الآل وإنْ عمّ إلّاأنّ المقصود هم، لأنّ فی الأتباع والأهل والأولاد فاجر وکافر لا تصلح الصلاة علیه.

فظهر أنّ الصلاة علیه هی اعتقاد وصیّته والأئمّة من ذرّیّته، إذ بهم کمال دینهم وتمام النعمة علیهم، وهم الصلاة التی قال اللّه إنّها تنهی عن الفحشاء والمنکر، لأنّ الصلاة الراتبة لا تنهی عن ذلک فی کثیر من الموارد» «۱».

دلالة الآیة سواء کان الإستثناء متّصلًا أو منقطعا ... ص: ۱۹۲

وتلخّص: إنّ الآیة المبارکة دالّة علی وجوب مودّة «أهل البیت...»

* سواءٌ کانت مکّیة أو مدنیّة، بغض النظر عن الروایات أو بالنظر إلیها.

---

(۱) الصراط المستقیم إلی مستحقی التقدیم ۱/ ۱۹۰- ۱۹۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۳

* وسواءٌ کان الاستثناء منقطعاً کما ذهب إلیه غیر واحد من علماء العامّة وبعض أکابر أصحابنا کالشیخ المفید البغدادی رحمه اللّه، نظراً إلی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لا یطلب أجراً علی تبلیغ الرسالة، قال رحمه اللّه:

«لا یصحّ القول بأنّ اللّه تعالی جعل أجر نبیّه مودّة أهل بیته علیهم السلام، ولا أنّه جعل ذلک من أجره علیه السلام، لأنّ أجر النبیّ فی التقرّب إلی اللّه تعالی هو الثواب الدائم، وهو مستحقّ علی اللّه تعالی فی عدله وجوده وکرمه، ولیس المستحقّ علی الأعمال یتعلّق بالعباد، لأنّ العمل یجب أن یکون للّه‌تعالی خالصاً، وما کان للّه‌فالأجر فیه علی اللّه تعالی دون غیره.

هذا، مع أنّ اللّه تعالی یقول: «ویا قوم لا أسألکم علیه مالًا إنْ أجری إلّاعلی اللّه» وفی موضع آخر: «ویا قوم لا أسألکم علیه أجراً إنْ أجری إلّاعلی الذی فطرنی».

فإن قال قائل: فما معنی قوله: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّا المودّة فی القربی ؟ ولیس هذا یفید أنّه قد سألهم مودّة القربی لأجره علی الأداء؟ قیل له: لیس الأمر علی ما ظننت، لما قدّمنا من حجّة العقل والقرآن، والاستثناء فی هذا المکان لیس هو من الجملة، لکنّه استثناء منقطع، ومعناه: قل لا أسألکم علیه أجرا لکن أُلزمکم المودّة فی القربی وأسألکموها، فیکون قوله: «قل لا أسألکم أجراً» کلاماً تاماً قد استوفی معناه، ویکون قوله: «إلّاالمودّة فی القربی» کلاماً مبتدأ فائدته: لکن المودّة فی القربی سألتکموها، وهذا کقوله: «فسجد الملائکة کلّهم أجمعون إلّاإبلیس» والمعنی فیه: لکن إبلیس، ولیس باستثناء من جملة.

وکقوله: «فإنّهم عدو لی إلّاربّ العالمین» معناه: لکن ربّ العالمین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۴

لیس بعدو لی، قال الشاعر:

وبلدة ليس بها أنيسُ إلّا اليعافير وإلّا العيسُ» «۱»

* أو كان متّصلًا كما جوّزه آخرون، من العامّة كالزمخشری والنسفی «۲» وغيرهما.

ومن أعلام أصحابنا كشيخ الطائفة، قال: «فی هذا الإستثناء قولان:

أحدهما: أنّه استثناء منقطع، لأنّ المودّة فی القربی ليس من الأجر، ويكون التقدير: لكنْ أُذكّركم المودّة فی قرابتی، الثانی: إنّه استثناء حقيقةً، ويكون:

أجری المودّة فی القربی كأنّه أجر وإنْ لم يكن أجر» «۳».

وكالشيخ الطبرسی، قال: «وعلی الأقوال الثلاثة، فقد قيل فی «إلّا المودّة» قولان، أحدهما: إنّه استثناء منقطع، لأنّ هذا ممّا يجب بالإسلام فلا يكون أجراً للنبوّة. والا خر: إنّه استثناء متّصل، والمعنی: لا أسألكم عليه أجراً إلّاهذا فقد رضيت به أجراً، كما أنكّ تسأل غيرك حاجة فيعرض المسؤول عليك برّاً فتقول له: إجعل برّی قضاء حاجتی. وعلی هذا يجوز أن يكون المعنی: لا أسألكم عليه أجراً إلّاهذا، ونفعه أيضاً عائد عليكم، فكأنّی لم أسألكم أجراً، كما مرّ بيانه فی قوله: «قل ما سألتكم من أجر فهو لكم».

وذكر أبو حمزة الثمالی فی تفسيره: حدّثنی عثمان بن عمير، عن سعيد ابن جبير، عن عبداللّه بن عبّاس، إنّ رسول اللّه صلّی اللّه عليه وآله وسلّم حين قدم المدينة واستحكم الإسلام قالت الأنصار فيما بينها: نأتی

---

(۱) تصحيح الإعتقاد- مصنّفات الشيخ المفيد-: ۱۴۰- ۱۴۲.

(۲) الكشّاف فی تفسير القرآن ۳/ ۴۶۷، تفسير النسفی ۴/ ۱۰۵.

(۳) التبيان فی تفسير القرآن ۹/ ۱۵۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۵

رسول اللّه فنقول له: تعروك أُمور، فهذه أموالنا» «... ۱».

* هذا، ولكنْ قد تقرّر فی محلّه، أنّ الأصل فی الاستثناء هو الإتّصال، وأنّه يحمل عليه ما أمكن، ومن هنا اختار البعض- كالبيضاوی حيث ذكر الانقطاع قولًا- الإتّصال، بل لم يجوّز بعض أصحابنا الإنقطاع، فقد قال السيّد الشهيد التسترى: «تقرّر عند المحقّقين من أهل العربيّة والأُصول أنّ الإستثناء المنقطع مجاز، واقع علی خلاف الأصل، وأنّه لا يحمل علی المنقطع إلّالتعذّر المتّصل، بل ربّما عدلوا عن ظاهر اللفظ الذی هو المتبادر إلی الذهن مخالفين له، لغرض الحمل علی المتّصل الذی هو الظاهر من الإستثناء، كما صرّح به الشارح العضدی حيث قال: «واعلم أنّ الحقّ أنّ المتّصل أظهر، فلا يكون مشتركاً ولا للمشترك، بل حقيقة فيه ومجاز فی المنقطع، ولذلك لم يحمله علماء الأمصار علی المنفصل، إلّا عند تعذّر المتّصل، حتّی عدلوا للحمل علی المتّصل من الظاهر وخالفوه، ومن ثمّ قالوا فی قوله: له عندی مائة درهم إلّاثوباً، وله عَلَیَّ إبلٌ إلّا شاة، معناه: إلّاقيمة ثوب أو قيمة شاة، فيرتكبون الإضمار وهو خلاف الظاهر ليصير متّصلًا، ولو كان فی المنقطع ظاهراً لم يرتكبوا مخالفة ظاهرٍ حذراً عنه. إنتهی» «۲».

---

(۱) مجمع البيان فی تفسير القرآن ۹/ ۴۳.

(۲) إحقاق الحق وإزهاق الباطل ۳/ ۲۱- ۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۶

الفصل الخامس: دلالة الآية علی الإمامة والولاية ... ص: ۱۹۶

اشارة

وکیف کان ... فالآیة المبارکة تدلّ علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام وأهل البیت علیهم السلام من وجوه:

۱- القرابة النسبیة والإمامة ... ص: ۱۹۶

إنّه حتی لو لم یکن للقرابة النسبیة دخل وأثر فی الإمامة والخلافة، فلا ریب فی تقدّم أمیر المؤمنین علیه السلام، إذ کلّما یکون وجهاً لاستحقاقها فهو موجود فیه علی النحو الأتمّ الأکمل الأفضل ... لکنّ لها دخلًا وأثراً کما سنری...

ولقد أجاد السیّد ابن طاووس الحلّی حیث قال- ردّاً علی الجاحظ فی رسالته العثمانیّة- ما نصّه:

«قال: وزعمت العثمانیة: إنّ أحداً لا ینال الرئاسة فی الدین بغیر الدین.

وتعلّق فی ذلک بکلامٍ بسیطٍ عریض یملأ کتابه ویکثر خطابه، بألفاظٍ منضّدة، وحروف مسدّدة کانت أو غیر مسدّدة. بیان ذلک:

إنّ الإمامیّة لا تذهب إلی أنّ استحقاق الرئاسة بالنسب، فسقط جمیع ما أسهب فیه الساقط، ولکنّ الإمامیّة تقول: إنْ کان النسب وجه الإستحقاق فبنو هاشم أولی به، ثمّ علیٌّ أولاهم به، وإنْ یکن بالنسب، فعلیٌّ أولی به، إذ کان صهر رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله، وإن یکن بالتربیة فعلیٌّ أولی به،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۷

وإنْ یکن بالولادة من سیّدة النساء فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالهجرة فعلیٌّ مسبّبها بمبیته علی الفراش، فکلّ مهاجریّ بعد مبیته فی ضیافته عدا رسول اللّه، إذ الجمیع فی مقام عبیده وخوله، وإن یکن بالجهاد فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بحفظ الکتاب فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بتفسیره فعلیٌّ أولی به علی ما أسلفت، وإنْ یکن بالعلم فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالخطابة فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بالشعر فعلیٌّ أولی به.

قال الصولی فیما رواه: کان أبو بکر شاعراً وعمر شاعراً وعلیٌّ أشعرهم.

وإنْ یکن بفتح أبواب المباحث الکلامیّة فعلیٌّ أولی به، وإنْ یکن بحسن الخلق فعلیٌّ أولی به، إذ عمر شاهد به، وإنْ یکن بالصدقات فعلیٌّ- علی ما سلف- أولی به، وإنْ یکن بالقوّة البدنیّة فعلیٌّ أولی به، بیانه: باب خیبر، وإنْ یکن بالزهد فعلیٌّ أولی به، فی تقشّعه وبکائه وخشوعه وفنون أسبابه وتقدّم إیمانه، وإنْ یکن بما روی عن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله فی فضله فعلیٌّ أولی به، بیانه: ما رواه ابن حنبل وغیره علی ما سلف، وإنْ یکن بالقوّة الواعیة فعلیٌّ أولی به، بیانه: قول النبی صلّی اللّه علیه وآله: «إنّ اللّه أمرنی أن أُدنیک ولا أُقصیک، وأنْ أُعلّمک وتعی، وحقّ علی اللّه أن تعی»، وإن یکن بالرأی والحکم فعلیٌّ أولی به، بیانه: شهادة رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله له علی ما مضی بالحکمة، وغیر ذلک ممّا نبّهنا علیه فیما مضی

وإذ تقرّر هذا، بان معنی التعلّق لمن یذکر النسب إذا ذکره، ولهذا تعجّب أمیر المؤمنین علیه السلام حیث یُستولی علی الخلافة بالصحابة، ولا یُستولی علیها بالقرابة والصحابة.

ثمّ إنّی أقول: إنّ أبا عثمان أخطأ فی قوله: «إنّ أحداً لا ینال الرئاسة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۸

فی الدین بغیر الدین».

بیانه: أنّه لو تخلّی صاحب الدین من السداد ما کان أهلًا للرئاسة، وهو منع أن ینالها أحد إلّابالدین، والإستثناء من النفی إثبات حاضر فی غیر ذلک من صفات، ذکرتها فی کتابی المسمّی «بالاداب الحکمیة» متکثّرة جدّاً، ومنها ما هو ضروری، ومنها ما هو دون ذلک.

ومن بغی عدوّ الإسلام أن یأتی متلفّظاً بما تلفّظ به، وأمیر المؤمنین علیه السلام الخصم، وتیجان شرفه المصادمة، ومجد سؤدده المدفوع، إذ هو صاحب الدین، وبه قام عموده، ورست قواعده، وبه نهض قاعده، وأفرغت علی جید الإسلام قلائده.

وأقول بعد هذا: إنّ للنسب أثراً فى الرئاسة قويّاً.

بيانه: أنّه إذا تقدّم على أرباب الشرف النسبى مَن لا يدانيهم، وقادهم من لا يقاربهم ولا يضاهيهم، كانوا بالأخلق عنه نافرين آنفين، بل إذا تقدّم على أهل الرئيس الفائت غير عصبته، وقادهم غير القريب الأدنى من لحمته، كانوا بالأخلق عنه حائدين متباعدين، وله قالين، وذلك مظنّة الفساد فى الدين والدنيا، وقد ينخرم هذا اتّفاقاً، لكنّ المناط الظاهر هو ما إليه أشرت، وعليه عوّلت.

وأقول: إنّ القرآن المجيد لمّا تضمّن العناية بالأقربين من ذرّيّة رسول اللَّه صلّى اللَّه عليهم ومواددتهم، كان ذلك مادّة تقديمهم مع الأهليّة التى لا يرجح غيرهم عليهم فيها، فكيف إذا كان المتقدّم عليهم لا يناسبهم فيها ولا يدانيها؟!

قال الثعلبى بعد قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى بعد أن حكى شيئاً ثمّ قال: فأخبرنى الحسين بن محمّد، [قال:] حدّثنا برهان بن على الصوفى، [قال:] حدّثنا حرب بن الحسن

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۱۹۹

الطحان، [قال:] حدّثنا حسين الأشقر، عن قيس، عن الأعمش، عن سعيد ابن جبير، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت «قل لا أسألكم عليه أجرا إلا المودة فى القربى» قالوا: يا رسول اللَّه، من قرابتك هؤلاء الّذين أوجبت علينا مودّتهم؟ قال: على�ّ وفاطمة وابناهما.

وروى فنوناً جمّة غير هذا من البواعث على محبّة أهل البيت، فقال:

أخبرنا أبو حسّان المزكى، [قال:] أخبرنا أبو العباس محمّد بن إسحاق، [قال:] حدّثنا الحسن بن على بن زياد السرى، [قال:] حدّثنا يحيى بن عبدالحميد الحمانى، [قال:] حدّثنا حسين الأشقر، [قال:] حدّثنا قيس، [قال:] حدّثنا الأعمش، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» * فقالوا: يا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذين أمرنا اللَّه بمودتهم؟ قال: على وفاطمة وولدهما.

وقال: أخبرنا أبو بكر بن الحرث، [قال:] حدّثنا أبو السبح، [قال:] حدّثنا عبد اللَّه بن محمّد بن زكريا، [قال:] أخبرنا إسماعيل بن يزيد، [قال:] حدّثنا قتيبة بن مهران، [قال:] حدّثنا عبدالغفور أبو الصباح، عن أبى هاشم الرمانى، عن زاذان، عن على رضى اللَّه عنه، قال: فينا فى آل حم، إنّه لا يحفظ مودتنا إلّاكل مؤمن، ثمّ قرأ «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى .

وقال الكلبى: قل لا أسألكم على الإيمان جعلًا إلّاأن توادّوا قرابتى، وقد رأيت أن أذكر شيئاً من الآى الذى يحسن أن تتحدّث عنده» «۱».

أقول:

---

(۱) بناء المقالة الفاطمية فى نقض الرسالة العثمانية: ۳۸۷- ۳۹۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۰

لا ريب فى أنّ للنسب والقرب النَسَبى تأثيراً، وأنّ للعناية الإلهيّة ب «القربى» - أى: بعلىٍّ والزهراء بضعة النبىّ وولديهما- حكمة، وفى السنّة النبويّة على ذلك شواهد وأدلّة نشير إلى بعضها بإيجاز:

أخرج مسلم والترمذى وابن سعد وغيرهم عن واثلة، قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم يقول: «إنّ اللَّه عزّ وجلّ اصطفى كنانة من وُلد إسماعيل عليه الصلاة والسلام، واصطفى قريشاً من كنانة، واصطفى من قريش بنى هاشم، واصطفانى من بنى هاشم» «۱».

قال النووى بشرحه: «استدلّ به أصحابنا على أنّ غير قريش من العرب ليس بكفءٍ لهم، ولا غير بنى هاشم كفءٌ لهم إلّابنى المطّلب، فإنّهم هم وبنو هاشم شىء واحد، كما صرّح به فى الحديث الصحيح» «۲».

وعقد الحافظ أبو نعيم: «الفصل الثانى: فى ذكر فضيلته صلّى اللَّه عليه وسلّم بطيب مولده وحسبه ونسبه وغير ذلك» فذكر فيه أحاديث كثيرة بالأسانيد، منها ما تقدّم، ومنها الرواية التالية:

«إنّ اللّه عزّ وجلّ حين خلق الخلق جعلنی من خير خَلقه، ثمّ حين خلق القبائل جعلنی فی خير قبيلتهم، وحين خلق الأنفس جعلنی من خير أنفسهم، ثمّ حين خلق البيوت جعلنی من خير بيوتهم، فأنا خيرهم أبا وخيرهم نفساً» «۳».

وذكر الحافظ محبّ الدين الطبری بعض هذه الأحاديث تحت عنوان «ذِكر اصطفائهم» و «ذِكر أنّهم خير الخلق» «۴».

---

(۱) جامع الاصول ۸/ ۵۳۵ عن مسلم والترمذی، الطبقات الكبرى ۱/ ۱۸، الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۱/ ۸۲.

(۲) المنهاج فی شرح صحيح مسلم بن الحجّاج ۱۵/ ۳۶.

(۳) دلائل النبوّة ۱/ ۵۸ ح ۱۶.

(۴) ذخائر العقبى فی مناقب ذوی القربى: ۳۵- ۳۶.

وقال القاضی عياض: «الباب الثانی فی تكميل اللّه تعالى له المحاسن خلقاً وخلقاً، وقرانه جميع الفضائل الدينية والدنيوية فيه نسقاً» فذكر فيه فوائد جمة فی كلام طويل «۱».

إذن، هناك ارتباط بين «آية المودّة» و «آية التطهير» وأحاديث «الإصطفاء» و «أنّهم خير خلق اللّه».

ثمّ إنّ فی أخبار السقيفة والإحتجاجات التی دارت هناك بين مَن حضرها من المهاجرين والأنصار، ما يدلّ على ذلك دلالة واضحة، فقد أخرج البخاری أنّ أبا بكر خاطب القوم بقوله: «لن تعرف العرب هذا الأمر إلّا لهذا الحیّ من قريش، هم أوسط العرب نسباً وداراً» «۲» ولا يستريب عاقل فی أنّ عليّاً عليه السلام هو الأشرف، من المهاجرين والأنصار كلّهم- نسباً وداراً، فيجب أن يكون هو الإمام.

بل روى الطبری وغيره أنّه قال كلمةً أصرح وأقرب فی الدلالة، فقال الطبری إنّه قال فی خطبته: «فخصَّ اللّه المهاجرين الأوّلين من قومه بتصديقه والإيمان به والمواساة له والصبر معه على شدّة أذى قومهم لهم ولدينهم، وكلّ الناس لهم مخالف زارٍ عليهم، فلم يستوحشوا لقلّة عددهم وشنف الناس لهم وإجماع قومهم عليهم.

فهم أوّل من عَبَدَاللّه فی الأرض وآمن به وبالرسول، وهم أولياؤه وعشيرته وأحقّ النّاس بهذا الأمر من بعده، ولا ينازعهم فی ذلك إلّا

---

(۱) الشفا بتعريف حقوق المصطفى ۱/ ۵۴.

(۲) صحيح البخاری ۸/ ۳۰۳- ۳۰۴ ح ۲۵/ كتاب الحدود- الباب ۳۱، وانظر: تاريخ‌الطبری ۲/ ۲۳۵، سيرة ابن هشام ۶/ ۸۱، غيرهما.

ظالم» «۱».

وفی رواية ابن خلدون: «نحن أولياء النبیّ وعشيرته، وأحقّ الناس بأمره، ولا ننازع فی ذلك» «۲».

وفی رواية المحبّ الطبری عن موسى بن عقبة عن ابن شهاب: «فكنّا- معشر المهاجرين- أوّل الناس إسلاماً، ونحن عشيرته وأقاربه وذوو رحمه، ونحن أهل الخلافة، وأوسط الناس أنساباً فی العرب، ولدتنا العرب كلّها، فليس منهم قبيلة إلّالقريش فيها ولادة، ولن تصلح إلّالرجل من قريش» «... ۳».

وهل اجتمعت هذه الصفات- وفی أعلى مراتبها وأسمى درجاتها- إلّافی علیّ عليه السلام؟! إنّ عليّاً عليه السلام هو الذی توفّرت فيه هذه الصفات واجتمعت الشروط ... فهو «عشيرة النبی» و «ذو رحمه» و «وليّه» وهو «أوّل من عَبَدَاللّه فی الأرض وآمن به» فهو «أحقّ الناس بهذا الأمر من بعده» و «لا ينازعه فی ذلك إلّاظالم»!!

ومن هنا نراه عليه السلام يحتجّ على القوم فی الشورى ب «الأقربية» فيقول: «أُنشدكم باللّه، هل فيكم أحد أقرب إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فی الرحم منّی، ومن جعله نفسه وأبناءه أبناءه ونساءه نساءه؟! قالوا: اللّهمّ لا» الحديث «۴».

وهذا ما اعترف به له علیه السلام طلحة والزبیر، حین راجعه الناس

---

(۱) تاریخ الطبری ۲/ ۲۴۲.

(۲) تاریخ ابن خلدون ۲/ ۴۶۸.

(۳) الریاض النضرة ۱/ ۲۳۶.

(۴) الصواعق المحرقة: ۹۳ عن الدارقطنی.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۳

بعد قتل عثمان لیبایعوه، فقال- فی ما روی عن ابن الحنفیّة-: «لا حاجة لی فی ذلک، علیکم بطلحة والزبیر.

قالوا: فانطلق معنا. فخرج علیٌّ وأنا معه فی جماعة من الناس، حتّی أتینا طلحة بن عبیدفقال له: إنّ الناس قد اجتمعوا لیبایعونی ولا حاجة لی فی بیعتهم، فابسط یدک أُبایعک علی کتاب اللَّه وسُنّة رسوله.

فقال له طلحة: أنت أولی بذلک منّی وأحقّ، لسابقتک وقرابتک، وقد اجتمع لک من هؤلاء الناس من قد تفرّق عنّی.

فقال له علی: أخاف أن تنکث بیعتی وتغدر بی!

قال: لا تخافنّ ذلک، فواللَّه لا تری من قِبلی أبداً شیئاً تکره.

قال: اللَّه علیک کفیل.

ثم أتی الزبیر بن العوّام- ونحن معه- فقال له مثل ما قال لطلحة، وردّ علیه مثل الذی ردّ علیه طلحة» «۱».

هذا، وقد کابر الجاحظ فی ذلک، فی رسالته التی وضعها للدفاع عن العثمانیة، فردّ علیه السیّد ابن طاووس الحلّی- طاب ثراه- قائلا:

«وتعلّق بقوله تعالی: «وأنْ لیس للإنسان إلّاما سعی» «۲»

.ولیس هذا دافعاً کون القرابة إذا کان ذا دین وأهلیّة، أنْ یکون أولی من غیره وأحقّ ممّن سواه بالرئاسة.

وتعلّق بقول رسول اللَّه لجماعةٍ من بنی عبدالمطّلب: إنّی لا أُغنی عنکم من اللَّه شیئاً.

وهی روایة لم یسندها عن رجالٍ، ولم یضفها إلی کتاب.

---

(۱) کنز العمّال ۵/ ۷۴۷- ۷۵۰ ح ۱۴۲۸۲.

(۲) النجم ۵۳: ۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۴

وممّا یردّ علیها ما رواه الثعلبی، قال: وأخبرنا یعقوب بن السری، [قال : أخبرنا محمّد بن عبداللَّه الحفید، [قال:] حدّثنا عبداللَّه بن أحمد بن عامر، [قال:] حدّثنی أبی، حدیث علی بن موسی الرضا علیه السلام، قال: حدّثنی أبی موسی بن جعفر، [قال:] حدّثنی أبی جعفر بن محمّد، [قال:] حدّثنا أبی محمّد بن علی، [قال:] حدّثنا أبی علی بن الحسین، [قال:] حدّثنا أبی الحسین بن علی، [قال:] حدّثنا أبی علی بن أبی طالب علیه السلام، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله: «حرّمت الجنّة علی من ظلم أهل بیتی وآذانی فی عترتی، ومن اصطنع صنیعة إلی أحد من وُلد عبدالمطّلب ولم یجازه علیها، فأنا جازیه غداً إذا لقینی فی القیامة.

ومن کتاب الشیخ العالم أبی عبداللَّه محمّد بن عمران بن موسی المرزبانی (فی ما نزل من القرآن فی أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السلام) ما یشهد بتکذیب قصد الجاحظ ما حکایته:

ومن سورة النساء، حدّثنا علی بن محمّد، قال: حدّثنی الحسین بن الحکم الحبری، قال: حدّثنا حسن بن حسین، قال: حدّثنا حیان بن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس، فی قوله تعالی: «واتقوا اللَّه الذی تساءلون به والأرحام «...» ۱» الآیة، نزلت فی رسول اللَّه صلّی

اللّه علیه وآله وأهل بیته وذوی أرحامه، وذلک أن کل سبب ونسب منقطع [یوم القیامة] إلّاما کان من سببه ونسبه، «إن اللّه کان علیکم رقیباً» «۲»

.والروایة عن عمر شاهدة بمعنی هذه الروایة، حیث ألحّ بالتزویج عند أمیر المؤمنین صلوات اللّه علیه.

---

(۱) النساء ۴: ۱.

(۲) النساء ۴: ۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۵

وتعلّق بقوله تعالی: «واتّقوا یوماً لا تجزی نفس عن نفس شیئاً ولا یقبل منها شفاعة ولا یؤخذ منها عدل ولا هم ینصرون» «۱»

.أقول: إنّ الجاحظ جهل أو تجاهل، إذ هی فی شأن الکافرین، لا فی سادات المسلمین أو أقرباء رسول ربّ العالمین.

بیانه: قوله تعالی: «ولا هم ینصرون».

وتعلّق بقوله تعالی: «یوم لا یغنی مولیً عن مولیً شیئاً» «۲»

ولم یتمّم الآیة، تدلیساً وانحرافاً، أو جهلًا، أو غیر ذلک، والأقرب بالأمارات الأوّل، لأنّ تعالی تمّم ذلک بقوله: «ولا هم ینصرون* إلّامن رحم اللّه إنّه هو العزیز الرحیم» «۳»

.وخلصاء الذرّیّة والقرابة مرحومون بالای والأثر، فسقط تعلّقه، مع أنّ هذا جمیعه لیس داخلًا فی کون ذی الدین والأهلیّة لا یکون له ترجیح فی الرئاسة وتعلّق له بالرئاسة.

وتعلّق بقوله تعالی: «یوم لا ینفع مال ولا بنون* إلّامن أتی اللّه بقلب سلیم» «۴»

ولیس هذا مما یدخل فی تقریره الذی شرع فیه، وإنْ کان حدیثاً خارجاً عن ذلک، فالجواب عنه: بما أنّ المفسرین أو بعضهم قالوا فی معنی قوله تعالی: «سلیم»: لا یشرک، وهذا صحیح.

وتعلّق بقوله تعالی: «اتّقوا ربّکم واخشوا یوماً لا یجزی والد عن ولده ولا مولود» «۵»

ولیس هذا من الرئاسة الدنیاویّة فی شیء.

---

(۱) البقرة ۲: ۴۸.

(۲) الدخان ۴۴: ۴۱.

(۳) الدخان ۴۴: ۴۲.

(۴) الشعراء ۲۶: ۸۸- ۸۹.

(۵) لقمان ۳۱: ۳۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۶

وبعد، فهو مخصوص بقرابة النبیّ علیه السلام بالأثر السالف عن الرضا.

وبعد، فإنّ المفسّرین قالوا عند قوله تعالی: «عسی أن یبعثک ربّک مقاماً محموداً» قالوا: الشفاعة، وإذا کان الرسول شافعاً فی عموم الناس فأولی أن یشفع فی ذرّیّته ورحمه، وکذا قیل فی قوله تعالی: «ولسوف یعطیک ربک فترضی» «۱»

إنّها الشفاعة.

وتعلّق بقوله تعالی: «واتل علیهم نبأ ابنَی آدم» «۲»

ولیس هذا ممّا حاوله من سابق تقریره فی شیء.

وتعلّق فی قصّة نوح وکنعان، ولیس هذا ممّا نحن فیه فی شئ، أین کنعان من سادات الإسلام؟!

وتعلّق بقوله تعالی: «لا ینال عهدی الظالمین» «۳»

وللإمامیة فی هذا مباحث سدیدة، إذ قالوا: من سبق کفره، ظالمٌ لا محالة فیما مضی، فلا یکون أهلًا للرئاسة، فهذه واردة علی الجاحظ لا له.

ورووا فی شیء من ذلک الروایة من طرق القوم، وسابق ما لا صیور له فیما نحن بصدده» «۴».

۲- وجوب المودّة یستلزم وجوب الطاعة ... ص: ۲۰۶

---

(۱) الضحی ۹۳: ۵.

(۲) المائدة: ۲۷.

(۳) البقرة ۲: ۱۲۴.

(۴) بناء المقالة الفاطمیة فی نقض الرسالة العثمانیة: ۳۹۱- ۳۹۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۷

إنّه لیس المراد من «المودّة» هو «المحبّة المجرّدة»، لا سیّما فی مثل الآیة المبارکة «ذلک الذی یبشر اللّه به عباده الّذین آمنوا وعملوا الصالحات قل لا أسألکم علیه أجرا إلا المودة فی القربی ومن یقترف حسنةً» ... فإنّه قد جعلت «المودّة» - بناءً علی اتّصال الإستثناء- أجراً للرسالة، ومن المعلوم أنّه لولا التساوی والتناسب بین الشیء ومقابله لم یصدق علی الشیء عنوان «الأجر»، وحینئذ، فإذا لاحظنا عظمة الرسالة المحمّدیّة عند اللّه وعند البشریّة اهتدینا إلی عظمة هذا الأجر وهو «المودّة فی القربی .

وکذا بناءً علی الإنقطاع، لأنّ الروایات قد دلّت علی أنّ المسلمین اقترحوا علیه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أن یدفعوا إلیه فی مقابل أداء الرسالة من الأموال ما یکون معه فی سعةٍ، فأجاب- بناءً علی هذا القول- بالردّ وأنّه لا یسألهم أجراً أصلًا، ثمّ قال: ولکن «المودّة فی القربی فجعلها هی الشئ المطلوب منهم والواجب علیهم...

فإیجاب المودّة- فی مثل هذا المقام، دون غیرها ممّا کان بالإمکان أن یطلبه منهم- یدلّ علی أنّ هذا الأمر أهمّ الأشیاء عند اللّه والرسول.

وعلی الجملة ... لیس المراد مجرّد المودّة والمحبّة، بل هی المحبّة المستتبعة للإنقیاد والطاعة، قال تعالی: «قل إنْ کنتم تحبون اللّه فاتّبعونی یحببکم اللّه» «۱»

والإتّباع یعنی إطاعة الأمر کما فی الآیة المبارکة: «وإنّ ربّکم الرحمن فاتّبعونی وأطیعوا أمری» «۲»

.والإتّباع، والانقیاد التامّ، والإطاعة المطلقة، هو معنی الإمامة والولایة ... قال العلّامة الحلّی: «الرابعة: قوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی روی الجمهور...

---

(۱)

سورة النساء ۴: ۳۱. وراجع التفاسیر کالرازی ۸/ ۱۹.

(۲) سورة النور ۲۴: ۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۰۸

ووجوب المودّة یستلزم وجوب الطاعة» «۱».

وقال أيضاً: «البرهان السابع: قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فی القربى روى أحمد بن حنبل...

وغير عليّ من الصحابة والثلاثة لا تجب مودّته، فيكون عليٌّ أفضل فيكون هو الإمام، ولأنّ مخالفته تنافی المودّة، وبامتثال أوامره تكون مودّته، فيكون واجب الطاعة، وهو معنى الإمامة» «۲».

۳- وجوب المحبّة المطلقة يستلزم الأفضليّة ... ص: ۲۰۸

وأيضاً، فإنّ عليّاً ممّن وجبت محبته ومودّته على نحو الإطلاق، ومن وجبت محبته كذلك كان هو الأحبّ، ومن كان أحبّ الناس إلى اللَّه ورسوله كان أفضلهم، ومن كان أفضل كان هو الإمام ... فعليٌّ عليه السلام هو الإمام بعد رسول اللَّه.

أمّا المقدّمة الأُولى فواضحة جدّاً من الآية المباركة.

وأمّا المقدّمة الثانية فواضحة كذلك، وممّا يدلُّ على أنّ عليّاً عليه السلام أحبّ الخلق إلى اللَّه ورسوله: حديث الطائر، إذ قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- وقد أهدى إليه طائر-: «اللّهمّ ائتنى بأحبّ خلقك إليك، فجاء عليٌّ فأكل معه» رواه عنه من الصحابة:

۱- عليٌّ أمير المؤمنين عليه السلام.

۲- عبداللَّه بن العبّاس.

۳- أبو سعيد الخدرى.

---

(۱) نهج الحقّ: ۱۷۵.

(۲) منهاج الكرامة ۱۲۲.

۴- سفينة.

۵- أبو الطفيل عامر بن واثلة.

۶- أنس بن مالك.

۷- سعد بن أبى وقّاص.

۸- عمرو بن العاص.

۹- أبو مرازم يعلى بن مرّة.

۱۰- جابر بن عبداللَّه الأنصارى.

۱۱- أبو رافع.

۱۲- حبشى بن جنادة.

ورواه عنهم من التابعين عشرات الرجال.

ومن مشاهير الأئمّة والحفّاظ والعلماء فی كلّ قرن، أمثال:

أبى حنيفة، إمام المذهب.

وأحمد بن حنبل، إمام المذهب.

وأبى حاتم الرازى.

وأبى عيسى الترمذى.

وأبى بكر البزّار.

وأبی عبدالرحمن النسائی.

وأبی الحسن الدارقطنی.

وأبی عبداللّه الحاکم النیسابوری.

وأبی بکر ابن مردویه.

وأبی نعیم الأصفهانی.

وأبی بکر البیهقی.

وأبی عمر ابن عبدالبرّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۰

وأبی محمّد البغوی.

وأبی الحسن العبدری.

وأبی القاسم ابن عساکر.

وابن حجر العسقلانی.

وجلال الدین السیوطی.

وعلی الجملة، فهذا الحدیث نصٌّ فی أنّ علیّاً أحبّ الخلق إلی ورسوله «۱».

وأمّا المقدمة الثالثة فهی واضحة جدّاً کذلک، وقد نصّ غیر واحدٍ منهم علی ذلک أیضاً:

قال ولیّ الدین ابن العراقی، فی کلام له، نقله الحافظ القسطلانی وابن حجر المکّی عنه: «المحبّة الدینیّة لازمة للأفضلیّة، فمن کان أفضل کانت محبّتنا الدینیة له أکثر» «۲».

وقال الرازی بتفسیر «إن کنتم تحبّون اللّه فاتّبعونی یحببکم اللّه»:

«والمراد من محبّة اللّه تعالی له إعطاؤه الثواب» «۳».

ومن الواضح: أنّ من کان الأحبّ إلی اللّه کان الأکثر ثواباً، والأکثر ثواباً هو الأفضل قطعاً.

وقال ابن تیمیّة: «والمقصود أنّ قوله: (وغیر علیّ من الثلاثة لا تجب مودّته) کلام باطل عند الجمهور، بل مودّة هؤلاء أوجب عند أهل السنّة من مودّة علیّ، لأنّ وجوب المودّة علی مقدار الفضل، فکلّ من کان أفضل کانت مودّته أکمل...

---

(۱) وهو یشکّل الجزئین الثالث عشر والرابع عشر من کتابنا.

(۲) المواهب اللدنیّة بالمنح المحمّدیّة، الصواعق المحرقة: ۹۷.

(۳) تفسیر الرازی ۸/ ۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۱

وفی الصحیح: إنّ عمر قال لأبی بکر یوم السقیفة: بل أنت سیّدنا وخیرنا وأحبّنا إلی رسول اللّه» «۱».

وقال التفتازانی: «إنّ (أحبّ خلقک) یحتمل تخصیص أبی بکر وعمر منه، عملًا بأدلّة أفضلیّتهما» «۲».

وعلی الجملة: فإنّ هذه المقدّمة واضحة أیضاً ولا خلاف لأحدٍ فیها.

وأمّا المقدّمة الرابعة فبدلیل العقل والنقل، وبه صرّح غیر واحدٍ من أعلام أهل الخلاف، حتّی أنّهم نقلوا عن الصحابة ذلک، کما تقدّم فی بعض الکلمات فی فصل الشبهات، وقال الشریف الجرجانی فی الشوری وأنّه لماذا جعلت فی هؤلاء الستّة دون غیرهم:

«وإنّما جعلها شوری بینهم، لأنّه رآهم أفضل ممّن عداهم، وأنّه لا یصلح للإمامة غیرهم» «۳».

وقال ابن تیمیّة فی مواضع من کتابه بعدم جواز تولیة المفضول مع وجود الأفضل «۴».

وقال محبّ الدین الطبری: «قولنا: لا ینعقد ولایة المفضول عند وجود الأفضل» «۵».

وکذا قال غیرهم ... ولا حاجة إلی ذکر کلماتهم.

وإلی هذا الوجه أشار العلّامة الحلّی فی کلامه السابق.

وقال المحقّق نصیر الدین الطوسی فی أدلّة أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام: «ووجوب المحبّة».

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۰۶- ۱۰۷.

(۲) شرح المقاصد ۵/ ۲۹۹.

(۳) شرح المواقف ۸/ ۳۶۵.

(۴) منهاج السنة ۳/ ۲۷۷. الطبعة القدیمة.

(۵) الریاض النضرة- باب خلافة أبی بکر- ۱/ ۲۱۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۲

فقال العلّامة بشرحه: «هذا وجه تاسع عشر وتقریره: إنّ علیّاً علیه السلام کان محبته ومودّته واجبة دون غیره من الصحابة، فیکون أفضل منهم. وبیان المقدّمة الأُولی: إنّه من أولی القربی، فتکون مودّته واجبة، لقوله تعالی: «قل لا أسألکم علیه أجراً إلّاالمودّة فی القربی » «۱»

۴- وجوب المحبّة المطلقة یستلزم العصمة ... ص: ۲۱۲

وأیضاً: فإنّ إطلاق الأمر بمودّتهم دلیل علی عصمتهم، وإذا ثبتت العصمة ثبتت الإمامة، وهذا واضح.

أمّا أنّ إطلاق الأمر بمودّتهم- الدالّ علی الإطاعة المطلقة- دلیل علی عصمتهم، فیکفی فیه کلام الفخر الرازی بتفسیر قوله تعالی: «أطیعوا وأطیعوا الرسول وأولی الأمر منکم» «۲»

.فإنّه قال:

«إنّ اللّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم فی هذه الآیة، ومن أمر اللّه بطاعته علی سبیل الجزم والقطع لابدّ وأنْ یکون معصوماً عن الخطأ، إذ لو لم یکن معصوماً عن الخطأ کان بتقدیر إقدامه علی الخطأ یکون قد أمر اللّه بمتابعته، فیکون ذلک أمراً بفعل ذلک الخطأ، والخطأ لکونه خطأ منهیٌّ عنه، فهذا یفضی إلی اجتماع الأمر والنهی فی الفعل الواحد بالاعتبار الواحد، وإنّه محال. فثبت أنّ اللّه تعالی أمر بطاعة أولی الأمر علی سبیل الجزم، وثبت أنّ کلّ من أمر اللّه بطاعته علی سبیل الجزم وجب أن یکون معصوماً عن الخطأ، فثبت قطعاً أنّ (أُولی الأمر) المذکور

---

(۱) کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد: ۳۱۰.

(۲) سورة النساء ۴: ۵۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۳

فی هذه الآیة لا بدّ وأن یکون معصوماً» «۱».

فهذا محلّ الشاهد من کلامه، وأمّا من «أولی الأمر» الّذین أُمرنا بإطاعتهم؟ فذاک بحث آخر..

وعلی الجملة، فوجوب الإطاعة والاتباع علی الإطلاق- المستفاد من وجوب المحبّة المطلقة- مستلزم للعصمة.

وقد ذكر هذا الوجه غير واحدٍ من علمائنا:

قال البياضى العاملى رحمه اللَّه: «جعل اللَّه أجر رسالة نبيّه فى مودّة أهله فى قوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى .

قالوا: المراد القربى فى الطاعات، أى: فى طاعة أهل القربى

قلنا: الأصل عدم الإضمار، ولو سلّم، فلا يتصوّر إطلاق الأمر بمودّتهم إلّامع عصمتهم.

قالوا: المخاطب بذلك الكفّار، يعنى: راقبوا نسبى منكم، يعنى القرشيّة.

قلنا: الكفّار لا تعتقد للنبىّ أجراً حتّى تُخاطب بذلك.

على أنّ الأخبار المتّفق عليها تنافى الوجهين، ففى صحيح البخارى» «... ۲».

وقال السيّد الشبّر: «وجوب المودّة يستلزم وجوب الطاعة، لأنّ المودّة إنّما تجب مع العصمة، إذ مع وقوع الخطأ منهم يجب ترك مودّتهم كما قال تعالى: «لا تجد قوماً يؤمنون باللَّه واليوم الآخر يوادّون من حادّ اللَّه ورسوله» «۳»

. وغيرهم عليهم السلام ليس بمعصوم اتّفاقاً، فعلىٌّ وولداه

---

(۱) تفسير الرازى ۱۰/ ۱۴۹.

(۲) الصراط المستقيم إلى مستحقّى التقديم ۱/ ۱۸۸.

(۳) سورة المجادلة ۵۸: ۲۲.

الأئمّة» «۱».

دحض الشبهات المثارة على دلالة الآية على الإمامة ... ص: ۲۱۴

أقول:

وهذا كلام السيّد الشهيد التسترى فى الردّ على ابن روزبهان، الذى أشكل على العلّامة الحلّى...

* قال ابن روزبهان: «ونحن نقول: إنّ مودّته مواجبة على كل المسلمين، والمودّة تكون مع الطاعة، ولا كلّ مطاع يجب أن يكون صاحب الزعامة الكبرى .

فأجاب السيّد رحمه اللَّه: «وأمّا ما ذكره من أنّه لا يدلّ على خلافة علىّ عليه السلام، فجهالة صِرفة أو تجاهل محض! لظهور دلالة الآية على أنّ مودّة علىّ عليه السلام واجبة بمقتضى الآية، حيث جعل اللَّه تعالى أجر الإرسال إلى ما يستحقّ به الثواب الدائم مودّة ذوى القربى، وإنّما يجب ذلك مع عصمتهم، إذ مع وقوع الخطأ عنهم يجب ترك مودّتهم لقوله تعالى: «لا تجد قوماً يؤمنون باللَّه واليوم الآخر يوادّون من حاد اللَّه ورسوله» الآية. وغير علىٍّ ليس بمعصوم بالإتّفاق، فتعين أن يكون هو الإمام.

وقد روى ابن حجر فى الباب الحادى عشر من صواعقه عن إمامه الشافعى شعراً فى وجوب ذلك برغم أنف الناصب، وهو قوله:

يا أهل بيت رسول اللَّه حبكم فرض من اللَّه فى القرآن أنزله

---

(۱) حقّ اليقين فى معرفة أُصول الدين ۱/ ۱۵۰.

كفاكم من عظيم القدر أنكّم من لم يصل عليكم لا صلاة له

على أنّ إقامة الشيعة للدليل على إمامة علىّ عليه السلام على أهل السنّة غير واجب بل تبرّعى، لاتفاق أهل السنّة معهم على إمامته بعد

رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، غاية الأمر أنّهم ينفون الواسطة وأهل السنّة يثبتونها، والدليل على المثبت دون النافى، كما تقرّر فى موضعه، إلّاأن يرتكبوا خرق الإجماع بإنكار إمامته مطلقاً، فحينئذٍ يجب على الشيعة إقامة الدليل، واللَّه الهادى إلى سواء السبيل» «۱».

وقال الشيخ المظفّر فى جواب ابن روزبهان بعد كلام له: «فيتعيّن أن يكون المراد بالآية: الأربعة الأطاهر، وهى تدلّ على أفضليّتهم وعصمتهم وأنّهم صفوة اللَّه سبحانه، إذ لو لم يكونوا كذلك لم تجب مودّتهم دون غيرهم، ولم تكن مودّتهم بتلك المنزلة التى ما مثلها منزلة، لكونها أجراً للتبليغ والرسالة الذى لا أجر ولا حقّ يشبهه.

ولذا لم يجعل اللَّه المودّة لأقارب نوح وهود أجراً لتبليغهما، بل قال لنوح: «قل لا أسألكم عليه أجراً إن أجرى إلّاعلى اللَّه» وقال لهود: «قل لا أسألكم عليه أجراً إن أجرى إلّاعلى الذى فطرنى أفلا تعقلون».

فتنحصر الإمامة بقربى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، إذ لا تصحّ إمامة المفضول مع وجود الفاضل، لا سيّما بهذا الفضل الباهر، مضافاً إلى ما ذكره المصنّف- رحمه اللَّه- من أنّ وجوب المودّة مطلقاً يستلزم وجوب الطاعة مطلقاً، ضرورة أنّ العصيان ينافى الودّ المطلق، ووجوب الطاعة مطلقاً يستلزم العصمة التى هى شرط الإمامة، ولا معصوم غيرهم بالإجماع، فتنحصر الإمامة بهم، ولا سيّما مع وجوب طاعتهم على جميع الأُمّة.

---

(۱) إحقاق الحقّ- فى الردّ على ابن روزبهان- ۳/ ۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۶

وقد فهم دلالة الآية على الإمامة الصحابة، ولذا اتّهم النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بعضهم فقالوا: ما يريد إلّاأنْ يحثّنا على قرابته بعده، كما سمعته من بعض الروايات السابقة «۱» وكلّ ذى فهم يعرفها من الآية الشريفة، إلّاأنّ القوم أبوا أنْ يقرّوا بالحقّ ويؤدّوا أجر الرسالة، فإذا صدرت من أحدهم كلمة طيّبة لم تدعه العصبيّة حتّى يناقضها» «... ۲».

* وبالتأمّل فى الوجوه التى ذكرناها وما نصّ عليه علماؤنا، يظهر الجواب عن كلام السعد التفتازانى حيث ذكر فى مباحث الأفضلية قائلًا:

«القائلون بأفضليّة علىّ رضى اللَّه عنه تمسّكوا بالكتاب والسنّة والمعقول. أمّا الكتاب فقوله تعالى: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم» الآية ... وقوله تعالى: «قل لا أسألكم عليه أجراً إلّاالمودّة فى القربى» قال سعيد بن جبير: لمّا نزلت هذه الآية قالوا: يا رسول اللَّه، من هؤلاء الّذين نودّهم؟ قال: علىٌّ وفاطمة وولداها. ولا يخفى أنّ من وجبت محبّته بحكم نصّ الكتاب كان أفضل.

وكذا من ثبتت نصرته للرسول بالعطف فى كلام اللَّه تعالى عنه على اسم اللَّه وجبريل، مع التعبير عنه- ب «صالح المؤمنين» وذلك قوله تعالى: «فإنّ اللَّه هو مولاه وجبريل وصالح المؤمنين». فعن ابن عبّاس- رضى اللَّه عنه- أنّ المراد به علىٌّ»....

قال: «والجواب: إنّه لا كلام فى عموم مناقبه ووفور فضائله واتّصافه بالكمالات واختصاصه بالكرامات، إلّاأنّه لا يدلّ على الأفضليّة- بمعنى زيادة الثواب والكرامة عند اللَّه- بعد ما ثبت من الإتّفاق الجارى مجرى الإجماع على أفضليّة أبى بكر ثمّ عمر، والاعتراف من علىٍّ بذلك!

---

(۱) المعجم الكبير ۱۲/ ۲۶، وغيره.

(۲) دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۱۲۵- ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۷

علی أنّ فی ما ذکر مواضع بحث لا- تخفی علی المحصّل، مثل: إنّ المراد بأنفسنا نفس النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم کما یقال: دعوت نفسی إلی کذا. وأنّ وجوب المحبّة وثبوت النصرة علی تقدیر تحقّقه فی حق علیٍّ- رضی اللّه عنه- فلا اختصاص به» «۱».

أقول:

قد عرفت أنّ الآیة المبارکة تدلّ علی وجوب محبّة علی علیه السلام، ووجوب المحبّة المطلقة یدلّ علی أنّه الأحبّ عند اللّه ورسوله، والأحبّیّة دالّة علی الأفضلیة.

وأیضاً: وجوب المحبّة المطلقة یستلزم العصمة وهی شرط الإمامة.

وأمّا دعوی أفضلیّة أبی بکر وعمر فأوّل الکلام ... کدعوی عدم الإختصاص بعلیٍّ علیه السلام، لقیام الإجماع علی عدم عصمة أبی بکر وعمر...

* وقد اضطرب ابن تیمیّة فی هذا المقام، فقال: «إنّا نسلّم أنّ علیّاً تجب مودّته وموالاته بدون الإستدلال بهذه الآیة، لکنْ لیس فی وجوب موالاته ومودته ما یوجب اختصاصه بالإمامة والفضیلة.

وأمّا قوله: والثلاثة لا تجب مودّتهم، فممنوع، بل یجب أیضاً مودّتهم وموالاتهم، فإنّه قد ثبت أنّ اللّه یحبّهم، ومن کان یحبّه اللّه وجب علینا أنْ نحبّه، فإنّ الحبّ فی اللّه والبغض فی اللّه واجب، وهو أوثق عری الإیمان، وکذلک هم من أکابر أولیاء اللّه المتّقین، وقد أوجب اللّه موالاتهم، بل قد ثبت أنّ اللّه رضی عنهم ورضوا عنه بنصّ القرآن، وکلّ من رضی اللّه عنه فإنّه یحبّه، واللّه یحبّ المتّقین والمحسنین والمقسطین

---

(۱) شرح المقاصد ۵/ ۲۹۵- ۲۹۹.

والصابرین» «... ۱».

فإنّ الرجل قد خصم نفسه باعترافه بوجوب محبّة: المتّقین والمحسنین والمقسطین والصابرین ... بل مطلق المؤمنین ... فإنّ أحداً لا ینکر شیئاً من ذلک، ومن یقول بأنّ المؤمن- إذا کان مؤمناً حقاً- لا یجب أن نحبّه لا سیّما إذا کان مع ذلک من أهل التقوی والإحسان والصبر؟!

لکنّ الکلام فی المحبّة المطلقة، وفی الأحبّیّة عند اللّه ورسوله، المستلزمة للأفضلیة وللعصمة ووجوب الطاعة ... هذه الأمور التی لم یقل أحدٌ بوجودها فی غیر علیٍّ علیه السلام، لا سیّما العصمة، إذ قام الإجماع علی عدمها فی غیره.

ثمّ إنّ ابن تیمیّة شرع یستدلّ ببعض الأخبار التی یروونها عن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی أنّ أحبّ الناس إلیه عائشة!! قیل: فمن الرجال؟ قال: أبوها! وأنّ عمر قال لأبی بکر فی السقیفة: أنت سیّدنا وخیرنا وأحبّنا إلی رسول اللّه!! وکل عاقل یفهم ما فی الاستدلال بمثل هذه الأخبار!!

* ولقد أحسن الآلوسی حیث لم یستدلّ بشیء من أخبارهم فی هذا البحث، فإنّه قد انتحل کلام عبدالعزیز الدهلوی واعتمده فی الجواب عن استدلال الإمامیّة، إلّاأنّه بتر کلامه ولم یأت به إلی الآخر! وهو ما سنشیر إلیه:

قال الآلوسی: «ومن الشیعة من أورد الآیة فی مقام الاستدلال علی إمامة علیّ کرّم تعالی وجهه، قال: علیٌّ کرم اللّه تعالی وجهه واجب المحبّة، وکلّ واجب المحبّة واجب الطاعة، وکلّ واجب الطاعة صاحب الإمامة. ینتج: علیٌّ رضی اللّه تعالی عنه صاحب الإمامة. وجعلوا الآیة دلیل

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۰۳- ۱۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۱۹

الصغری

ولا یخفی ما فی کلامهم هذا من البحث:

أمّا أوّلًا: فلأن الاستدلال بالآیة علی الصغری لا یتمّ إلّاعلی القول بأنّ معناها: لا أسألکم علیه أجراً إلّاأن تودّوا قرابتی وتحبّوا أهل بیتی.

وقد ذهب الجمهور إلی المعنی الأول. وقیل فی هذا المعنی: إنّه لا یناسب شأن النبوّة لِما فیه من التهمة، فإنّ أکثر طلبة الدنیا یفعلون شیئاً ویسألون علیه ما یکون فیه نفع لأولادهم وقراباتهم. وأیضاً: فیه منافاة ما لقوله تعالی: «وما تسألهم علیه من أجر» «۱»

.وأما ثانیاً: فلأنّا لا نسلّم أنّ کلّ واجب المحبّة واجب الطاعة، فقد ذکر ابن بابویه فی کتاب الإعتقادات: إنّ الإمامیّة أجمعوا علی وجوب محبّة العلویّة، مع أنّه لا یجب طاعة کلّ منهم.

وأمّا ثالثاً: فلأنّا لا نسلّم أنّ کلّ واجب الطاعة صاحب الإمامة، أی الزعامة الکبری، وإلّا لکان کلّ نبیّ فی زمنه صاحب ذلک، ونصّ: «إنّ اللّه قد بعث لکم طالوت ملکاً» «۲»

یأبی ذلک.

وأمّا رابعاً: فلأنّ الآیة تقتضی أن تکون الصغری: أهل البیت واجبوا الطاعة، ومتی کانت هذه صغری قیاسهم لا تنتج النتیجة التی ذکروها، ولو سلّمت جمیع مقدماتها، بل تنتج: أهل البیت صاحبوا الإمامة، وهم لا یقولون بعمومه.

إلی غیر ذلک من الأبحاث. فتأمّل ولا تغفل» «۳».

---

(۱) یوسف ۱۲: ۱۰۴.

(۲) البقرة: ۲۴۷.

(۳) روح المعانی ۲۵/ ۵۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۰

أقول:

هذا کلّه کلام الدهلوی بعینه! وقد جاء بعده فی «التحفة الاثنا عشریة» الاستدلال بأحادیث.

* قال الدهلوی: «روی أبو طاهر السلفی فی مشیخته عن أنس، قال: قال رسول اللّه: حبّ أبی بکر وشکره واجب علی کلّ أُمّتی.

وروی ابن عساکر عنه نحوه. ومن طریق آخر عن سهل بن سعد الساعدی.

وأخرج الحافظ عمر بن محمّد بن خضر الملّا فی سیرته عن النبیّ أنّه قال: إنّ اللّه تعالی فرض علیکم حبّ أبی بکر وعمر وعثمان وعلیّ کما فرض علیکم الصلاة والصوم والحجّ.

وروی ابن عدیّ، عن أنس، عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم، أنّه قال: حب أبی بکر وعمر إیمان، وبغضهما نفاق.

وروی ابن عساکر، عن جابر: أنّ النبی قال: حبّ أبی بکر وعمر من الإیمان، وبغضهما کفر.

وروی الترمذی أنّه أتی بجنازة إلی رسول اللّه فلم یصلّ علیه وقال: إنّه کان یبغض عثمان فأبغضه اللّه».

ثمّ إنّه التفت إلی عدم جوز إلزام الإمامیّة بما اختصّ أهل السنّة بروایته، فأجاب قائلًا، «إنّه وإنْ کانت هذه الأخبار فی کتب أهل السنّة فقط، لکنْ لمّا کان الشیعة یقصدون إلزام أهل السنّة بروایاتهم، فإنّه لا بد من لحاظ جمیع روایات أهل السنة، ولا یصح إلزامهم بروایة منها.

وإنْ ضیّقوا علی أهل السنّة، أمکن إثبات وجوب محبّة الخلفاء الثلاثة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۱

من کتاب اللّه وأقوال العترة، فقوله تعالی: «یحبّهم ویحبّونه» نزل- بالإجماع- فی حق المقاتلین للمرتدّین، وقد کان الثلاثة أئمّة هؤلاء المقاتلین، ومن أحبّه اللّه وجبت محبّته. وعلی هذا القیاس»!

هذا آخر کلام الدهلوی «۱».

أقول:

إنّ من الواضح عدم جواز إلزام الخصم إلّابما یرویه خاصّةً، أو ما اتّفق الطرفان علی روایته، هذا إذا کان الخبر المستدلُّ به معتبراً عند المستدلّ، فإنّ لم یکن الخبر معتبراً حتّی عند المستدلّ به فکیف یجوز له إلزام الطرف الآخر به؟! لیت الدهلوی استدلّ- کابن تیمیّة- بکتابَی البخاری ومسلم المعروفَین بالصحیحین، فإنّ الأحادیث التی استدلّ بها کلّها باطلة سنداً، وهذا هو السرّ فی إعراض الآلوسی عنها وإسقاطه لها.

إنّ أحسن هذه الأحادیث ما أخرجه الترمذی فی کتابه- وهو یعدّ أحد الصحاح الستّة- من امتناع النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم عن الصلاة علی الجنازة، قال الترمذی:

«حدّثنا الفضل بن أبی طالب البغدادی وغیر واحد، قالوا: حدّثنا عثمان ابن زفر، حدّثنا محمّد بن زیاد، عن محمّد بن عجلان، عن أبی الزبیر، عن جابر، قال: أُتی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بجنازة رجلٍ یصلّی علیه فلم یصلّ علیه، فقیل: یا رسول اللّه! ما رأیناک ترکت الصلاة علی أحد قبل هذا؟! قال: إنّه کان یبغض عثمان فأبغضه اللّه»!

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۵.

لکنّ هذا الحدیث ساقط سنداً حتّی عند راویه الترمذی! قال:

«هذا حدیث غریب لا نعرفه إلّامن هذا الوجه، ومحمّد بن زیاد صاحب میمون بن مهران ضعیف فی الحدیث جدّاً» «۱».

ثمّ إنّ الجوزی أورده فی (الموضوعات) بطریقین، وقال: «الطریقان علی محمّد بن زیاد. قال أحمد بن حنبل: هو کذّاب خبیث یضع الحدیث.

وقال یحیی کذّاب خبیث. وقال السعدی والدارقطنی: کذّاب. وقال البخاری والنسائی والفلّاس وأبو حاتم: متروک الحدیث. وقال ابن حبّان: کان یضع الحدیث علی الثقات، لا یحلّ ذکره فی الکتب إلّاعلی وجه القدح فیه» «۲».

فیظهر أنّ الترمذی حیث قال: «ضعیف جداً» لم یقل الحق کما هو حقه!!

وظهر أنّ الحقّ مع الآلوسی حیث ترک الإستدلال به وهو أحسن ما ذکر الدهلوی، فالعجب من الدهلوی کیف یستدلّ بحدیثٍ هذه حاله، ویرید إلزام الشیعة به، وفی مسألةٍ أصولیّة؟!

ولو وجدتُ مجالا لبیّنت حال بقیّة هذه الأحادیث، لکنْ لا حاجة إلی ذلک بعد معرفة حال أحسنها سنداً!!

فلنعُد إلی الوجوه التی وافق فیها الآلوسی الدهلوی وأخذها منه، فنقول:

أمّا الأوّل: فجوابه: إنّ الصغری تامّة کما تقدّم بالتفصیل، وقلنا بأنّ طلب الأجر إنّما هو بناءً علی اتّصال الإستثناء، وقد عرفت حقیقة هذا الأجر

---

(۱) صحیح الترمذی ۵/ ۵۸۸ ح ۳۷۰۹.

(۲) الموضوعات ۱/ ۳۳۲- ۳۳۳.

وعوده إلى المسلمين أنفسهم، فلا شبهة ولا تهمة. وأمّا بناءً على انقطاع الإستثناء فلا إشكال أصلًا.

وأما الثانى: فإنّ الإماميـة أجمعت على وجوب محبّـة العلويّة، بل كلّ مؤمنٍ من المؤمنين، ولكنّ الآية المباركة دالّة على وجوب المحبّة المطلقـة لعلىّ والزهراء والحسـنين، فلاـ نقض، ولـذا لم يقل أحـد منهم بوجوب محبّـة غير الأربعـة وسائر المعصومين محبّـةً مطلقـة... والكلام فى المحبّة المطلقة لا مطلق المحبّة، فما ذكراه جهل أو تجاهل!

وأمّا الثالث: فيظهر جوابه ممّا ذكرناه، فإنّا نريد المحبّة المطلقة المسـتلزمة للعصـمة، فأينما كانت، كانت الإمامة الكبرى وأينما لم تكن، لم تكن!

وأمّا الرابع: فيظهر جوابه ممّا ذكرنا أيضاً.

* بقى أنْ نذكر الوجه فى تفسير «الحسنة» فى قوله تعالى: «ومن يقترف حسنة» ب «المودّة ...» فنقول:

هذا التفسير ورد عن الأئمّة الأطهار من أهل البيت، كالحسن السبط الزكىّ عليه السلام فى خطبته التى رواها الحاكم وغيره، وورد أيضاً فى غير واحـدٍ من تفاسـير أهـل السـنّة، عن ابن عبّاس والسـدّى وغيرهما، قال القرطبى: «قوله تعالى «ومن يقترف حسـنةً» أى: يكتسب، وأصل القرف الكسب، يقال ... قال ابن عبّاس: «ومن يقترف حسـنةً»: المودّة لآل محمّد صـلى اللَّه عليه وسـلّم، «نزد له فيها حسناً» أى: تضاعف له الحسـنة بعشـر فصاعـداً، «إنّ اللَّه غفور شـكور» قال قتادة: غفور للذنوب شـكور للحسـنات. وقال السدّى: غفور لذنوب آل محمّد عليه السلام

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۴

شكور لحسناتهم» «۱».

وقال أبو حيّان: «وعن ابن عبّاس والسدّى: أنّها المودّة فى آل رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم ... وقال السدّى: غفور لذنوب آل محمّد عليه السلام شكور لحسناتهم» «۲».

وقال الآلوسى: «روى ذلك عن ابن عبّاس والسدى» «۳».

وهذا القدر كاف، وهو للقلب السليم شاف، وللمطلب واف.

وصلّى اللَّه عليه سيّدنا محمّد وآله الطيّبين الطاهرين الأشراف.

---

(۱) تفسير القرطبى ۱۶/ ۱۷.

(۲) البحر المحيط ۷/ ۵۱۶.

(۳) روح المعانى ۲۵/ ۵۲.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۷

آية المباهلة ... ص: ۲۲۷

اشارة

قوله تعالى «فمن حاجّك فيه من بعد ما جاءك من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسـنا وأنفسكم ثمّ نبتهل فنجعل لعنة اللَّه على الكاذبين»

وهذه هى الآية المعروفة بآية المباهلة.

استدل بها أصحابنا على إمامة على أمير المؤمنين وأهل البيت بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

وبیان ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۸

الفصل الأوّل: فی نزول الآیة فی أهل البیت علیهم السلام ... ص: ۲۲۸

اشارة

قال اللَّه عزّوجلّ: «إنّ مثل عیسی عند اللَّه کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون* الحقّ من ربّک فلا تکن من الممترین* فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندْعُ أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثمّ نبتهل فنجعل لعنة اللَّه علی الکاذبین* إنّ هذا لهو القصص الحقّ وما من إله إلّااللَّه وإنّ اللَّهَ لهو العزیز الحکیم* فإنّ تولوا فإنّ اللَّه علیمٌ بالمفسدین» «۱» .وقد خرج النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم إلی المباهلة بعلیٍّ وفاطمة والحسن والحسین علیهم الصلاة والسلام.

ذکر من رواه من الصحابة والتابعین ... ص: ۲۲۸

وروی هذا الخبر عن جماعةٍ من أعلام الصحابة والتابعین، نذکر هنا من جاءت الروایة عنه فی کتب غیر الإمامیة، منهم:

۱- أمیر المؤمنین علی علیه السلام.

۲- عبداللَّه بن العباس.

---

(۱) سورة آل عمران ۳: ۵۹- ۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۲۹

۳- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۴- سعد بن أبی وقّاص.

۵- عثمان بن عفان.

۶- سعید بن زید.

۷- طلحة بن عبید اللَّه.

۸- الزبیر بن العوام.

۹- عبدالرحمن بن عوف.

۱۰- البراء بن عازب.

۱۱- حذیفة بن الیمان.

۱۲- أبو سعید الخدری.

۱۳- أبو الطفیل اللیثی.

۱۴- جدّ سلمة بن عبدیشوع.

۱۵- أُمّ سلمة زوجة رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله.

۱۶- زید بن علی بن الحسین علیهما السلام.

۱۷- علباء بن أحمر الیشکری.

۱۸- الشعبی.

۱۹- الحسن البصری.

۲۰- مقاتل.

۲۱- الکلبی.

۲۲- السدی.

۲۳- قتادة.

۲۴- مجاهد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۰

أمّا أمیر المؤمنین علیه السلام، فقد ناشد القوم فی الشوری بنزول الآیة فیه.. وسیأتی الخبر قریباً.

وأمّا عثمان، وطلحة، والزبیر، وسعید بن زید، وعبد الرحمن بن عوف، وسعد بن أبی وقّاص، فقد أقرّوا لعلیّ علیه السلام فی ذلک.

کما روی سعد الخبر، وکان ممّا به اعتذر عن سبّ مولانا أمیر المؤمنین علیه السلام، کما فی صحیح الأثر ... وسیأتی نصّه.

وأمّا أبو الطفیل فهو راوی خبر المناشدة.

وأمّا الآخرون ... فستأتی نصوص الأخبار فی روایاتهم.

ومن رواته من کبار الأئمّة فی الحدیث والتفسیر ... ص: ۲۳۰

وقد اتّفقت کتب الحدیث والتفسیر والکلام علی روایة حدیث المباهلة، إمّا بالأسانید، وإمّا بإرساله إرسال المسلّمات، من أشهرهم:

۱- سعید بن منصور، المتوفّی سنة ۲۲۷.

۲- أبو بکر عبداللّه بن أبی شیبة، المتوفّی سنة ۲۳۵.

۳- أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۴۱.

۴- عبد بن حُمید، المتوفّی سنة ۲۴۹.

۵- مسلم بن الحجاج، المتوفّی سنة ۲۶۱.

۶- أبو زید عمر بن شبّة البصری، المتوفّی سنة ۲۶۲.

۷- محمّد بن عیسی الترمذی، المتوفّی سنة ۲۷۹.

۸- أحمد بن شعیب النسائی، المتوفّی سنة ۳۰۳.

۹- محمّد بن جریر الطبری، المتوفّی سنة ۳۱۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۱

۱۰- أبو بکر ابن المنذر النیسابوری، المتوفّی سنة ۳۱۸.

۱۱- أبو بکر الجصّاص، المتوفّی سنة ۳۷۰.

۱۲- أبو عبداللّه الحاکم النیسابوری، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۱۳- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق الثعلبی، المتوفّی سنة ۴۲۷.

۱۵- أبو نعیم الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۱۶- أبو بکر البیهقی، المتوفّی سنة ۴۵۸.

۱۷- علی بن أحمد الواحدی، المتوفّی سنة ۴۶۸.

۱۸- محیی السنّة البغوی، المتوفّی سنة ۵۱۶.

۱۹- جار اللّه الزمخشری، المتوفّی سنة ۵۳۸.

۲۰- القاضی عیاض الیحصبی، المتوفّی سنة ۵۴۴.

۲۱- أبو القاسم ابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنة ۵۷۱.

۲۲- أبو الفرج ابن الجوزی الحنبلی، المتوفّی سنة ۵۹۷.

۲۳- أبو السعادات ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۴- الفخر الرازی، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۵- عزّالدین أبو الحسن ابن الأثیر الجزری، المتوفّی سنة ۶۳۰.

۲۶- محمّد بن طلحة الشافعی، المتوفّی سنة ۶۵۲.

۲۷- شمس الدین سبط ابن الجوزی، المتوفّی سنة ۶۵۴.

۲۸- أبو عبداللّه القرطبی الأنصاری، المتوفّی سنة ۶۷۱.

۲۹- القاضی البیضاوی، المتوفّی سنة ۶۸۵.

۳۰- محبّ الدین الطبری، المتوفّی سنة ۶۹۴.

۳۱- نظام الدین الأعرج النیسابوری، المتوفّی سنة ۷۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۲

۳۲- أبو البرکات النسفی، المتوفّی سنة ۷۱۰.

۳۳- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم الحموئی، المتوفّی سنة ۷۲۲.

۳۴- أبو القاسم ابن الجزّی الکلبی، المتوفّی سنة ۷۴۱.

۳۵- علاء الدین الخازن، المتوفّی سنة ۷۴۱.

۳۶- أبو حیّان الأندلسی، المتوفّی سنة ۷۴۵.

۳۷- شمس الدین الذهبی، المتوفّی سنة ۷۴۸.

۳۸- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۳۹- ولی الدین الخطیب التبریزی، المتوفّی سنة...

۴۰- ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲.

۴۱- نور الدین ابن الصبّاغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵.

۴۲- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۴۳- أبو السعود العمادی، المتوفّی سنة ۹۵۱.

۴۴- الخطیب الشربینی، المتوفّی سنة ۹۶۸.

۴۵- ابن حجر الهیتمی المکّی، المتوفّی سنة ۹۷۳.

۴۶- علی بن سلطان القاری، المتوفّی سنة ۱۰۱۳.

۴۷- نور الدین الحلبی، المتوفّی سنة ۱۰۳۳.

۴۸- شهاب الدین الخفاجی، المتوفّی سنة ۱۰۶۹.

۴۹- الزرقانی المالکی، المتوفّی سنة ۱۱۲۲.

۵۰- عبداللّه الشبراوی، المتوفّی سنة ۱۱۶۲.

۵۱- قاضی القضاة الشوکانی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰.

۵۲- شهاب الدین الالوسی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰.

وغیرهم من أعلام الحدیث والتفسیر والکلام والتاریخ فی مختلف

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۳

القرون.

من نصوص الحدیث فی الکتب المعتبرة ... ص: ۲۳۳

اشارة

وهذه ألفاظٌ من الأخبار الواردة فی نزول الآیة المبارکة فی علیّ وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام، کما رواه الحفّاظ بأسانیدهم، فی الکتب المعتبرة:

* أخرج ابن عساکر بسنده، وابن حجر من طریق الدارقطنی، عن أبی الطفیل: إنّ أمیر المؤمنین علیه السلام ناشد أصحاب الشوری، واحتجّ علیهم بجملة من فضائله ومناقبه، ومن ذلک أنْ قال لهم:

«نشدتکم باللّه، هل فیکم أحد أقرب إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فی الرحم، ومن جعله رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم نفسه، وأبناءه أبناءه، ونساءه نساءه غیری؟!

قالوا: اللّهمّ لا» «۱».

أقول:

ومناشدة أمیر المؤمنین فی الشوری رواها عدد کبیر من علماء الفریقین، بأسانیدهم عن: أبی ذرّ وأبی الطفیل، وممّن أخرجها من حفّاظ الجمهور: الدارقطنی، وابن مردویه، وابن عبدالبرّ، والحاکم، والسیوطی، وابن حجر المکّی، والمتّقی الهندی.

---

(۱) تاریخ دمشق ۴۲/ ۴۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۴

* وفی المسند: «حدّثنا عبداللّه، قال أبی: ثنا قتیبة بن سعید، ثنا حاتم ابن إسماعیل، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول له، وخلّفه فی بعض مغازیه، فقال علیٌّ رضی اللّه عنه: أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟!

قال: یا علی! أما ترضی أنْ تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّا أنّه لا نبوّة بعدی؟!

وسمعته یقول- یوم خیبر-: لأُعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللّه ورسوله ویحبّه اللّه ورسوله.

فتطاولنا لها، فقال: ادعوا لی علیّاً رضی اللّه عنه فأُتی به أرمد، فبصق فی عینه ودفع الرایة إلیه، ففتح اللّه علیه.

ولمّا نزلت هذه الآیة «ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللّه صلی اللّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً رضوان اللّه علیهم أجمعین، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی» «۱».

* وأخرج مسلم قائلًا: «حدّثنا قتیبة بن سعید ومحمّد بن عبّاد- وتقاربا فی اللفظ- قالا: حدّثنا حاتم- وهو ابن إسماعیل- عن بکیر بن

مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقّاص، عن أبیه، قال: أمر معاویة بن أبی سفیان سعداً، فقال: ما منعک أن تسبَّ أبا تراب؟!
فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ تکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم:
سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له [وقد] خلّفه فی

---

(۱) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۵

بعض مغازیه، فقال له علیٌّ: یا رسول اللَّه! خلّفتنی مع النساء والصبیان!
فقال له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوّة بعدی.
وسمعته یقول یوم خیبر: لأُعطینّ الرایة رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله، ویحبّه اللَّه ورسوله.
قال: فتطاولنا لها، فقال: ادعوا لی علیّاً، فأتی به أرمد، فبصق فی عینه، ودفع الرایة إلیه، ففتح اللَّه علیه.
ولمّا نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللّهم هؤلاء أهلی» «۱».

* وأخرجه الترمذی بالسند واللفظ، فقال:

«هذا حدیث حسن صحیح غریب من هذا الوجه» «۲».

* وأخرج النسائی: «أخبرنا قتیبة بن سعید البلخی وهشام بن عمّار الدمشقی، قالا: حدّثنا حاتم، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد بن أبی وقاص، قال: أمر معاویة سعداً فقال: ما یمنعک أنْ تسبّ أبا تراب؟!
فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهن رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلن أسبّه، لأنْ یکون لی واحدة منها أحبّ إلیّ من حمر النعم:
سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یقول له، وخلّفه فی بعض مغازیه فقال له علیٌّ: یا رسول اللَّه! أتخلّفنی مع النساء والصبیان؟!
فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة

---

(۱) صحیح مسلم ۷/ ۱۲۰.

(۲) صحیح الترمذی ۵/ ۵۹۶ کتاب المناقب، مناقب علیّ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۶

هارون من موسی إلّاأنّه لا نبوّة بعدی.
وسمعته یقول یوم خیبر: لأُعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللَّه ورسوله، ویحبّه اللَّه ورسوله.
فتطاولنا إلیها فقال: ادعوا لی علیّاً، فأُتی به أرمد، فبصق فی عینیه ودفع الرایة إلیه.
ولمّا نزلت «إنّما یرید اللَّه لیذهب عنکم الرجس أهل البیت ویطهّرکم تطهیراً» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً فقال: اللّهمّ هؤلاء أهل بیتی» «۱».

* وأخرج الحاکم فقال: «أخبرنی جعفر بن محمّد بن نصیر الخلدی ببغداد، ثنا موسی بن هارون، ثنا قتیبة بن سعید، ثنا حاتم بن إسماعیل، عن بکیر بن مسمار، عن عامر بن سعد، عن أبیه، قال: لما نزلت هذه الآیة «ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً رضی اللَّه عنهم فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی.
هذا حدیث صحیح علی شرط الشیخین ولم یخرجاه» «۲».

* ووافقه الذهبی فی (تلخیصه).

* وستأتی روایة الحاکم عن جابر.

* وأخرجه عن ابن عبّاس، قال: «ذِکر النوع السابع عشر من علوم الحدیث: هذا النوع من العلم معرفة أولاد الصحابة، فإنّ من جهل هذا النوع اشتبه علیه کثیر من الروایات.

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۲۳- ۲۴ م ۹.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۶۳ م ۴۷۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۷

أوّل ما یلزم الحدیثی معرفته من ذلک: أولاد سیّد البشر محمّد المصطفی صلّی اللَّه علیه وسلّم ومن صحّت الروایة عنه منهم:

حدّثنا علی بن عبدالرحمن بن عیسی الدهقان بالکوفة، قال: حدّثنا الحسین بن الحکم الحبری، قال: ثنا الحسن بن الحسین العرنی، قال: ثنا حبان ابن علیّ العنزی، عن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس فی قوله عز وجل: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم- إلی قوله- الکاذبین» نزلت علی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وعلی نفسه، «ونساءنا ونساءکم»: فاطمة، «وأبناءنا وأبناءکم»: حسن وحسین، والدعاء علی الکاذبین، نزلت فی العاقب والسیّد وعبد المسیح وأصحابهم» «۱».

* وقال ابن حجر العسقلانی بشرح حدیث المنزلة: «ووقع فی روایة عامر بن سعد بن أبی وقّاص عند مسلم والترمذی، قال: قال معاویة لسعدٍ:

ما منعک أنْ تسبّ أبا تراب؟!

قال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فلنْ أسبّه...

فذکر هذا الحدیث، وقوله: لأُعطین الرایة رجلًا یحبّه اللَّه ورسوله...

وقوله: لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فقال: اللّهم هؤلاء أهلی» «۲».

تنبیه ... ص: ۲۳۷

الملاحظ أنّهم یروون کلام سعد فی جواب معاویة بأشکالٍ مختلفة،

---

(۱) معرفة علوم الحدیث: ۴۹- ۵۰.

(۲) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۸

مع أنّ السند واحد، والقضیّة واحدة!!

بل یرویه المحدّث الواحد فی الکتاب الواحد بأشکال، فاللفظ الذی ذکرناه عن النسائی هو أحد ألفاظه.

وبینما رواه بلفظٍ آخر عن بکیر بن مسمار، قال: سمعت عامر بن سعد یقول: قال معاویة لسعد بن أبی وقّاص: ما یمنعک أنْ تسبَّ ابن أبی طالب؟!

قال: لا- أسبّه ما ذکرت ثلاثاً قالهنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم لأنْ یکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم، لا أسبّه ما ذکرت حین نزل الوحی علیه، فأخذ علیّاً وابنیه وفاطمة، فأدخلهم تحت ثوبه ثمّ قال: ربّ هؤلاء أهل بیتی- أو: أهلی» «... ۱».

ورواه بلفظ ثالث: إنّ معاویة ذکر علی بن أبی طالب رضی اللَّه عنه، فقال سعد بن أبی وقّاص: واللَّه لئن لی واحدة من خلالٍ ثلاث

أحبّ إلیّ من أنْ یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

لأنْ یکون قال لی ما قاله له حین ردّه من تبوک: أما ترضی أن تکون منّی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبیّ بعدی، أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

ولأنْ یکون قال لی ما قال له یوم خیبر: لأُعطینّ الرایة رجلًا یحبّ اللّه ورسوله، یفتح اللّه علی یدیه، لیس بفرّار، أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس.

ولأنْ یکون لی ابنته ولی منها من الولد ما له أحبّ إلیّ من أن یکون لی ما طلعت علیه الشمس» «۲».

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۵۶ ح ۵۱.

(۲) خصائص أمیر المؤمنین: ۹۷ ح ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۳۹

ورواه بلفظٍ رابع عن سعد، قال: «کنت جالساً فتنقّصوا علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فقلت: لقد سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول فی علیٍّ خصالًا ثلاث، لإن یکون لی واحدة منهنّ أحبّ إلیّ من حمر النعم.

سمعته یقول: إنّه منی بمنزلة هارون من موسی إلّاأنّه لا نبی بعدی.

وسمعته یقول: لأعطینّ الرایة غداً رجلًا یحبّ اللّه ورسوله ویحبّه اللّه ورسوله.

وسمعته یقول: مَن کنت مولاه فعلیٌّ مولاه» «۱».

وهو عند ابن ماجة باللفظ الآتی: «قدم معاویة فی بعض حجّاته، فدخل علیه سعد، فذکروا علیّاً، فنال منه، فغضب سعد وقال: تقول هذا لرجلٍ سمعت رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یقول: من کنت مولاه فعلیٌّ مولاه.

وسمعته یقول: أنت منّی بمنزلة هارون من موسی، إلّاأنّه لا نبیّ بعدی.

وسمعته یقول: لأُعطینّ الرایة الیوم رجلًا یحبّ اللّه ورسوله» «۲».

أقول:

إنّه إنْ أمکن حمل اختلاف ألفاظ الروایات فی الخصال الثلاث علی وجه صحیح، ولا یکون هناک تحریفٌ کأنْ یحمل علی التعدّد مثلًا، فلا ریب فی تحریف القوم للّفظ فی ناحیة أُخری، وهی قضیّة سبّ أمیر المؤمنین علیه السلام والنیل منه، خاصّة مع السند الواحد! فإنّ أحمد

---

(۱) خصائص أمیر المؤمنین: ۲۴- ۲۵ ح ۱۰.

(۲) سنن ابن ماجة ۱/ ۴۵ ح ۱۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۰

ومسلماً والترمذی والنسائی وابن عساکر «۱» کلّهم اشترکوا فی الروایة بسندٍ واحدٍ، فجاء عند غیر أحمد: «أمر معاویة بن أبی سفیان سعدا فقال: ما منعک أن تسبّ أبا تراب؟! فقال: أمّا ما ذکرت ثلاثاً ... سمعت»....

لکن أحمد حذف ذلک کلّه وبدأ الحدیث من «سمعت» ... وکأنّه لم تکن هناک أیّة مناسبة لکلام سعدٍ هذا!!

أمّا الحاکم فیروی الخبر بنفس السند ویحذف المناسبة وخصلتین من الخصال الثلاث!!

والنسائی یحذف المناسبة فی لفظٍ، ویقول: «إنّ معاویة ذکر علیّ بن أبی طالب، فقال سعد»!!...

وفی آخر یحذفها ویضع بدلها کلمة «کنت جالساً فتنقّصوا علی بن أبی طالب»!!...

وابن ماجة، قال: «قدم معاوية فى بعض حجّاته، فدخل عليه سعد، فذكروا عليّاً، فنال منه، فغضب سعد وقال»....

فجاء ابن كثير وحذف منه «فنال منه، فغضب سعد» «۲».

وفى (الفضائل) لأحمد: «ذكر على عند رجل وعنده سعد بن أبى وقاص، فقال له سعد: أتذكر عليّاً؟!» «۳».

وأبو نعيم وبعضهم حذف القصّة من أصلها، فقال: «عن سعد بن أبى وقاص، قال: قال رسول اللَّه: فى على ثلاث خلال» «... ۴».

هذا، والسبب فى ذلك كلّه معلوم! إنّهم يحاولون التغطية على

---

(۱) تاريخ دمشق- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام ۴۲/ ۱۱۱- ۱۱۲.

(۲) تاريخ ابن كثير ۷/ ۲۷۱.

(۳) فضائل على- لأحمد بن حنبل-: مخطوط.

(۴) حلية الأولياء ۴/ ۳۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۱

مساوئ سادتهم ولو بالكذب والتزوير! ولقد أفصح عن ذلك بعضهم، كالنووى، حيث قال: «قال العلماء: الأحاديث الواردة التى فى ظاهرها دخل على صحابى يجب تأويلها، قالوا: ولا يقع فى روايات الثقات إلّاما يمكن تأويله، فقول معاوية هذا ليس فيه تصريح بأنّه أمر سعداً بسبه، وإنّما سأله عن السبب المانع له من السبّ، كأنّه يقول: هل امتنعت تورّعاً أو خوفاً أو غير ذلك؟! فإنْ كان تورّعاً وإجلالًا له عن السبّ فأنت مصيب محسن، وإن كان غير ذلك فله جواب آخر.

ولعلّ سعداً قد كان فى طائفةٍ يسبّون فلم يسبّ معهم، وعجز عن الإنكار، وأنكّر عليهم فسأله هذا السؤال.

قالوا: ويحتمل تأويلًا آخر، أنّ معناه: ما منعك أن تُخَطّئه فى رأيه واجتهاده، وتظهر للناس حسن رأينا واجتهادنا وأنّه أخطأ؟». إنتهى «۱».

ونقله المباركفورى بشرح الحديث «۲».

أقول:

وهل ترتضى- أيّها القارئ- هذا الكلام فى مثل هذا المقام؟!

أوّلًا: إن كان هناك مجالٌ لحمل كلام المتكلّم على الصحّة وتأويله على وجه مقبول، فهذا لا يختصّ بكلام الصحابى دون غيره.

وثانياً: إذا كانت هذه قاعدة يجب اتّباعها بالنسبة إلى أقوال الصحابة، فلماذا لا يطبّقونها بالنسبة لكلّ الصحابة؟!

وثالثاً: إذا كانت هذه القاعدة للأحاديث الواردة التى فى ظاهرها دخل على صحابى! فلماذا يطبّقونها فى الأحاديث الواردة فى فضل أمير

---

(۱) المنهاج- شرح صحيح مسلم بن الحجّاج- ۱۵/ ۱۷۵.

(۲) تحفة الأحوذى- شرح جامع الترمذى- ۱۰/ ۱۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۲

المؤمنين عليه السلام، فلم يأخذوا بظواهرها، بل أعرضوا عن النصوص منها؟! ومنها حديث المباهلة، حيث لا تأويل فحسب، بل التعتيم والتحريف، كما سنرى فى الفصل الآتى.

ورابعاً: إنّ التأويل والحمل على الصحّة إنّما يكون حيث يمكن، وقولهم: «ليس فيه تصريح بأنّه أمر سعداً بسبه، وإنّما سأله» كذبٌ، فقد تقدّم فى بعض النصوص التصريح ب «الأمر» و «النيل» و «التنقيص» وهذا كلّه مع تهذيب العبارة، كما لا يخفى.

بل ذكر ابن تيميّة: أنّ معاوية أمر بسبّ على «۱».

بل جاءت الرواية عن مسلم والترمذى على واقعها، ففى رواية القندوزى الحنفى عنهما، قال: «وعن سهل بن سعد، عن أبيه، قال: أمر معاوية بن أبى سفيان سعداً أنْ يسبّ أبا التراب، قال: أمّا ما ذكرتُ ثلاثاً...

أخرجه مسلم والترمذى» «۲».

وخامساً: قولهم: «كأنّه يقول ... فإنْ كان تورّعاً ... فأنت مصيب محسن» يكذّبه ما جاء التصريح به فى بعض ألفاظ الخبر من أنّ سعداً خرج من مجلس معاوية غضبانَ وحلف ألّا يعود إليه!!

وعلى كل حال ... فهذا نموذج من تلاعبهم بخبر مساوئ أسيادهم، لإخفائها، وسترى- فى الفصل اللّاحق- نموذجَ تلاعبهم بفضائل علىّ عليه السلام، لإخفائها، وهذا دين القوم وديدنهم، حشرهم اللّه مع الّذين يدافعون عنهم ويودّونهم!!

* وروى ابن شبّة، المتوفّى سنة ۲۶۲، قال: «حدّثنا الحزامى، قال:

حدّثنا ابن وهب، قال: أخبرنى الليث بن سعد، عن من حدثه، قال: جاء

---

(۱) منهاج السنة ۵/ ۴۲.

(۲) ينابيع المودة ۲/ ۱۱۹ ح ۳۴۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۳

راهبا نجران إلى النبىّ صلى اللّه عليه وسلّم يعرض عليهما الإسلام ... قال:

فدعاهما النبىّ إلى المباهلة وأخذ بيد علىٍّ وفاطمة والحسن والحسين رضى اللّه عنهم، فقال أحدهما للآخر: قد أنصفك الرجل.

فقالا: لا نباهلك.

وأقرّا بالجزية وكرِها الإسلام» «۱».

* وروى الحسين بن الحكم الحبرى «۲»، المتوفّى سنة ۲۸۶، قال:

«حدّثنى إسماعيل بن أبان، قال: حدّثنا إسحاق بن إبراهيم، عن أبى هارون، عن أبى سعيد الخدرىّ، قال: لمّا نزلت هذه الآية «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم» قال: فخرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم بعلىٍّ وفاطمة والحسن والحسين» «۳».

* وأخرج الطبرى: «حدّثنا ابن حميد، قال: ثنا عيسى بن فرقد، عن أبى الجارود، عن زيد بن على، فى قوله: «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم» الآية، قال: كان النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم وعلىٌّ وفاطمة والحسن والحسين».

«حدّثنا محمّد بن الحسين، قال: ثنا أحمد بن المفضل، قال: ثنا أسباط، عن السدى، «فمن حاجّك فيه من بعد ما جاءك من العلم» الآية، فأخذ- يعنى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم- بيد الحسن والحسين

---

(۱) تاريخ المدينة المنورة ۲/ ۵۸۳.

(۲) وهو أيضاً فى طريق الحاكم فى «المستدرك».

(۳) تفسير الحبرى ۲۴۸.

قال محقّقه: «الحديث عن أبى سعيد الخدرى قد تفرّد بنقله المؤلّف، فلم يروه غيره من المؤلّفين، بل ينحصر وجوده بنسختينا ولم يوجد فى سائر النسخ».

قلت: وما جاء فى ذخائر العقبى، ص ۲۵: «عن أبى سعيد» ... فغلط، بقرينة قوله فى الآخر: أخرجه مسلم والترمذى، لأنّ الذى أخرجاه هو عن سعد.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۴

وفاطمة، وقال لعلیّ: اتبعنا، فخرج معهم، فلم یخرج یومئذ النصاری وقالوا: إنّا نخاف»....

«حدّثنا الحسن بن یحیی، قال: أخبرنا عبدالرزاق، قال: أخبرنا معمر، عن قتادة، فی قوله: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» قال: بلغنا أنّ نبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج لیلًا علی أهل نجران، فلمّا رأوه خرج، هابوا وفرقوا فرجعوا.

قال معمر: قال قتادة: لمّا أراد النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم أهل نجران أخذ بید حسن وحسین، وقال لفاطمة: اتبعینا، فلمّا رأی ذلک أعداء اللَّه رجعوا».

«حدّثنی یونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: ثنا ابن زید، قال: قیل لرسول صلّی اللَّه علیه وسلّم: لو لاعنت القوم، بمن کنت تأتی حین قلت «أبناءنا وأبناءکم»؟

قال: حسن وحسین».

«حدّثنی محمّد بن سنان، قال: ثنا أبو بکر الحنفی، قال: ثنا المنذر بن ثعلبة، قال: ثنا علباء بن أحمر الیشکری، قال: لما نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم» الآیة، أرسل رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی علیّ وفاطمة وابنیهما الحسن والحسین» «... ۱».

* وقال السیوطی: «أخرج البیهقی فی (الدلائل) من طریق سلمة بن عبدیشوع، عن أبیه، عن جدّه: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم کتب إلی أهل نجران ... فلمّا أصبح رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم الغد بعد ما أخبرهم الخبر، أقبل مشتملًا علی الحسن والحسین فی خمیلةٍ له وفاطمة

---

(۱) تفسیر الطبری ۳/ ۲۹۸- ۲۹۹ ح ۷۱۷۸ و ۷۱۷۹ و ۷۱۸۱ و ۷۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۵

تمشی خلف ظهره، للملاعنة، وله یومئذ عدّة نسوة»....

«وأخرج الحاکم- وصحّحه- وابن مردویه، وأبو نعیم فی (الدلائل) عن جابر، قال ...: فغدا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وأخذ بید علیٍّ وفاطمة والحسن والحسین...

قال جابر: فیهم نزلت: «أنفسنا وأنفسکم»: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ. «وأبناءنا»: الحسن والحسین. «ونساءنا»: فاطمة».

«وأخرج أبو نعیم فی (الدلائل) من طریق الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس ...: وقد کان رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج ومعه علیٌّ والحسن والحسین وفاطمة، فقال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إنْ أنا دعوت فأمّنوا أنتم، فأبوا أن یلاعنوه وصالحوه علی الجزیة».

«وأخرج ابن أبی شیبة، وسعید بن منصور، وعبد بن حمید، وابن جریر، وأبو نعیم، عن الثعلبی ... فغدا النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم ومعه الحسن والحسین وفاطمة»....

«وأخرج مسلم، والترمذی، وابن المنذر، والحاکم، والبیهقی فی سننه، عن سعد بن أبی وقاص، قال: لمّا نزلت هذه الآیة: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، وقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی» «۱».

* وقال الزمخشری: «وروی أنّهم لما دعاهم إلی المباهلة قالوا: حتّی نرجع وننظر، فلمّا تخالوا قالوا للعاقب- وکان ذا رأیهم-: یا عبدالمسیح! ما تری؟

فقال: واللَّه لقد عرفتم- یا معشر النصاری أنّ محمّداً نبیٌّ مرسل، وقد جاءکم بالفصل من أمر صاحبکم، واللَّه ما باهل قوم نبیّاً قطّ فعاش

(۱) الدر المنثور ۲/ ۲۲۹- ۲۳۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۶

کبیرهم ولا نبت صغیرهم، ولئن فعلتم لتهلکن، فإنّ أبیتم إلّا إلف دینکم والإقامة علی ما أنتم علیه، فوادعوا الرجل وانصرفوا إلی بلادکم.

فأتنی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وقد غدا محتضناً الحسین آخذاً بید الحسن وفاطمة تمشی خلفه وعلیٌّ خلفها، وهو یقول: إذا أنا دعوت فأمّنوا.

فقال أُسقف نجران: یا معشر النصاری! إنّی لأری وجوها لو شاء اللَّه أن یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها، فلا تباهلوا فتهلکوا، ولا یبقی علی وجه الأرض نصرانی إلی یوم القیامة.

فقالوا: یا أبا القاسم! رأینا أن لا نباهلک، وأن نقرک علی دینک ونثبت علی دیننا.

قال: فإذا أبیتم المباهلة فأسلموا یکن لکم ما للمسلمین وعلیکم ما علیهم. فأبوا.

قال: فإنّی أُناجزکم.

قالوا: ما لنا بحرب العرب طاقة، ولکن نصالحک علی أنْ لا تغزونا ولا تخیفنا ولا تردّنا عن دیننا، علی أن نؤدی إلیک کل عام ألفی حُلّة، ألفٌ فی صفر وألفٌ فی رجب، وثلاثین درعاً عادیّة من حدید.

فصالحهم علی ذلک، وقال: والذی نفسی بیده، إن الهلاک قد تدلی علی أهل نجران، ولو لاعنوا لمُسخوا قردةً وخنازیر، ولاضطرم علیهم الوادی ناراً، ولاستأصل اللَّه نجران وأهله حتّی الطیر علی رؤوس الشجر، ولَما حال الحول علی النصاری کلّهم حتی یهلکوا.

وعن عائشة رضی اللَّه عنها: إنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خرج وعلیه مرط مرجّل من شعر أسود، فجاء الحسن فأدخله، ثمّ جاء الحسین فأدخله، ثمّ فاطمة، ثمّ علیّ، ثمّ قال: «إنّما یرید اللَّه لیُذهب عنکم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۷

الرجس أهل البیت».

فإنّ قلت: ما کان دعاؤه إلی المباهلة إلّالتبیین الکاذب منه ومن خصمه وذلک أمر یختصّ به وبمن یکاذبه، فما معنی ضمّ الأبناء والنساء؟

قلت: ذلک آکد فی الدلالة علی ثقته بحاله واستیقانه بصدقه، حیث استجرأ علی تعریض أعزّته وأفلاذ کبده وأحبّ الناس إلیه لذلک، ولم یقتصر علی تعریض نفسه له، وعلی ثقته بکذب خصمه حتّی یهلک خصمه مع أحبّته وأعزّته هلاک الإستئصال إنْ تمّت المباهلة.

وخصّ الأبناء والنساء لأنّهم أعزّ الأهل وألصقهم بالقلوب، وربّما فداهم الرجل بنفسه وحارب دونهم حتّی یُقتل، ومن ثمّة کانوا یسوقون مع أنفسهم الظعائن فی الحروب لتمنعهم من الهرب، ویسمّون الذادة عنها بأرواحهم حماة الظعائن.

وقدّمهم فی الذِکر علی الأنفس لینبّه علی لطف مکانهم وقرب منزلتهم، ولیؤذن بأنّهم مقدمون علی الأنفس مفدون بها.

وفیه دلیل لا شیء أقوی منه علی فضل أصحاب الکساء علیهم السلام.

وفیه برهان واضح علی نبوّة النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم، لأنّه لم یروِ أحد من موافق ولا مخالف أنّهم أجابوا إلی ذلک» «۱».

* وروی ابن الأثیر حدیث سعد فی الخصال الثلاثة، بإسناده عن الترمذی «۲».

وأرسله فی تاریخه إرسال المسلّم، قال: «وأمّا نصاری نجران فإنّهم أرسلوا العاقب والسیّد فی نفرٍ إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، وأرادوا

(۱) الکشّاف ۱/ ۴۳۴.

(۲) أُسد الغابة فی معرفة الصحابة ۳/ ۶۰۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۸

مباهلته، فخرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم ومعه علیٌّ وفاطمة والحسن والحسین، فلمّا رأوهم قالوا: هذه وجوه لو أقسمت علی اللَّه أن یزیل الجبال لأزالها، ولم یباهلوه، وصالحوه علی ألفَی حُلّة، ثمن کلّ حلّة أربعون درهماً، وعلی أنْ یضیفوا رسل رسول اللَّه، وجعل لهم ذمّة اللَّه تعالی وعهده ألّا یُفتنوا عن دینهم ولا یعشروا، وشرط علیهم أنْ یأکلوا الربا ولا یتعاملوا به» «۱».

* وروی الحاکم الحسکانی بإسناده: «عن أبی إسحاق السبیعی، عن صلة بن زفر، عن حذیفة بن الیمان، قال: جاء العاقب والسیّد- أُسقفا نجران- یدعوان النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم إلی الملاعنة، فقال العاقب للسیّد: إنْ لاعن بأصحابه فلیس بنبیّ، وإن لاعن بأهل بیته فهو نبیّ.

فقام رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فدعا علیّاً فأقامه عن یمینه، ثمّ دعا الحسن فأقامه علی یساره، ثمّ دعا الحسین فأقامه عن یمین علی، ثمّ دعا فاطمة فأقامها خلفه.

فقال العاقب للسیّد: لا تلاعنه، إنّک إنْ لاعنته لا نفلح نحن ولا أعقابنا، فقال رسول اللَّه: لو لاعنونی ما بقیت بنجران عین تطرف» «۲».

أقول:

وهذا نفس السند عند البخاری عن حذیفة، لکنّه حذف من الخبر ما یتعلّق ب «أهل البیت» ووضع مکانه فضیلةً ل «أبی عبیدة»، وسیأتی فی الفصل اللّاحق، فانتظر!!

---

(۱) الکامل فی التاریخ ۲/ ۱۶۲.

(۲) شواهد التنزیل ۱/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۴۹

* وقال ابن کثیر: «وقال أبو بکر ابن مردویه: حدّثنا سلیمان بن أحمد، حدّثنا أحمد بن داود المکّی، حدّثنا بشر بن مهران، حدّثنا محمّد بن دینار، عن داود بن أبی هند، عن الشعبی، عن جابر، قال ...: فغدا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم فأخذ بید علیّ وفاطمة والحسن والحسین ... قال جابر: وفیهم نزلت...

وهکذا رواه الحاکم فی مستدرکه ... ثم قال: صحیح علی شرط مسلم ولم یخرجاه هکذا.

قال: وقد رواه أبو داود الطیالسی، عن شعبة، عن المغیرة، عن الشعبی، مرسلًا، وهذا أصحّ.

وقد روی عن ابن عبّاس والبراء نحو ذلک» «۱».

ولکنّه- فی (التاریخ)- ذکر أوّلًا حدیث البخاری المبتور! ثمّ روی القصّة عن البیهقی، عن الحاکم بإسناده عن سلمة بن عبدیشوع، عن أبیه، عن جده، ولیس فیه ذکر لعلی علیه السلام، کما سیأتی.

* وقال القاری بشرح الحدیث: «عن سعد بن أبی وقّاص، قال: لمّا نزلت هذه الآیة- أی المسمّاة بآیة المباهلة- «ندع أبناءنا وأبناءکم» أوّلها «فمن حاجک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم علیّاً، فنزّله منزلة نفسه لما بینهما من القرابة والأخوّة، وفاطمة، أی لأنّها أخصّ النساء من أقاربه، وحسناً وحسیناً، فنزّلهما منزلة ابنیه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: اللّهم هؤلاء أهل بیتی، أی: أذهب عنهم الرجس

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ۱/ ۳۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۰

وطهرهم تطهيراً. رواه مسلم» «۱».

کلمات حول السند ... ص: ۲۵۰

ولنورد نصوص عبارات لبعض أئمّة القوم فی قطعيّة هذا الخبر:

قال الحاكم: «وقد تواترت الأخبار فی التفاسير، عن عبداللَّه بن عبّاس وغيره، أنّ رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم أخذ يوم المباهلة بيد علیّ وحسن وحسين، وجعلوا فاطمة وراءهم، ثمّ قال: هؤلاء أبناؤنا وأنفسنا ونساؤنا، فهلمّوا أنفسكم وأبناءكم ونساءكم ثمّ نبتهل فنجعل لعنة اللَّه علی الكاذبين» «۲».

وقال الجصاص: «إنّ رواة السِّيَر ونقلة الأثر لم يختلفوا فی أنّ النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم أخذ بيد الحسن والحسين وعلیّ وفاطمة رضی اللَّه عنهم، ودعا النصاری الّذين حاجّوه إلی المباهلة» «... ۳».

وقال ابن العربی المالكی: «روی المفسّرون أنّ النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم ناظر أهل نجران حتّی ظهر عليهم بالدليل والحجّة، فأبوا الإنقياد والإسلام، فأنزل اللَّه هذه الآية، فدعا حينئذٍ عليّاً وفاطمة والحسن والحسين، ثمّ دعا النصاری إلی المباهلة» «۴».

وقال ابن طلحة الشافعی: «أمّا آية المباهلة، فقد نقل الرواية الثقات

---

(۱) المرقاة فی شرح المشكاة ۱۰/ ۵۰۷.

(۲) معرفة علوم الحديث: ۵۰.

(۳) أحكام القرآن ۲/ ۲۳.

(۴) أحكام القرآن ۱/ ۱۱۵. ط السعادة بمصر، وفی الطبعة الموجودة عندی ۱/ ۳۶۰ لا يوجد اسم علیّ، فليتحقّق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۱

والنقلة الأثبات نزولها فی حقّ علیّ، وفاطمة والحسن والحسين» «۱».

واعترف القاضی الأيجی والشريف الجرجانی بدلالة الأخبار الصحيحة والروايات الثابتة عند أهل النقل علی أنّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم دعا عليّاً وفاطمة وابنيهما فقط، وستأتی عبارتهما كاملةً فی فصل الدلالة.

---

(۱) مطالب السؤول: ۴۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۲

الفصل الثانی: محاولات يائسة وأكاذيب مدهشة ... ص: ۲۵۲

اشارة

ولمّا كانت قضيّة المباهلة، ونزول الآية المباركة فی أهل البيت دون غيرهم، من أسمی مناقب أمير المؤمنين عليه السلام الدالّة علی إمامته بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم، فقد حاول بعض المتكلّمين من مدرسة الخلفاء الإجابة عن ذلك، كما سنری بالتفصيل.

لکنْ هناک محاولات بالنسبة إلی أصل الخبر ومتنه، الأمر الذی یدلّ علی إذعان القوم بدلالة الحدیث علی مذهب الإمامیّة، وبخوعهم بعدم الجدوی فیما یحاولونه من المناقشة فیها...

وتلک المحاولات هی:

۱- الإخفاء والتعتیم علی أصل الخبر ... ص: ۲۵۲

فمن القوم من لا یذکر الخبر من أصله!! مع ما فیه من الأدلّة علی النبوّة وظهور الدین الإسلامی علی سائر الأدیان ... أذکر منهم ابن هشام «۱» وتبعه ابن سیّد الناس «۲»، والذهبی «۳» وهذه عبارة الثانی فی ذکر الوفود،

---

(۱) السیرة النبویة لابن هشام ۵/ ۵۹۱.

(۲) عیون الأثر فی المغازی والسیر ۲/ ۲۴۴.

(۳) تاریخ الإسلام- المغازی-: ۶۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۳

وهی ملخّص عبارة الأوّل:

«ثمّ بعث رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم خالد بن الولید فی شهر ربیع الآخر أو جُمادی الأوُلی سنة عشر، إلی بنی الحارث بن کعب بنجران، وأمره أنْ یدعوهم إلی الإسلام قبل أنْ یقاتلهم، ثلاثاً، فإنّ استجابوا فاقبل منهم وإنْ لم یفعلوا فقاتلهم.

فخرج خالد حتّی قدم علیهم، فبعث الرکبان یضربون فی کلّ وجه ویدعون إلی الإسلام، ویقولون: أیّها الناس أسلموا تسلموا، فأسلم الناس ودخلوا فی ما دعوا إلیه، فأقام فیهم خالد یعلمهم الإسلام، وکتب إلی رسولصلّی اللَّه علیه وسلّم بذلک.

فکتب له رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أن یُقْبِل ویُقْبِل معه وفدهم، فأقبل وأقبل معه وفدهم، منهم قیس بن الحصین ذی الغصة... وأمّر علیهم قیس بن الحصین.

فرجعوا إلی قومهم فی بقیّة من شوّال أو فی ذی القعدة، فلم یمکثوا إلّا أربعة أشهر، حتّی توفّی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم».

۲- الإخفاء والتعتیم علی حدیث المباهلة ... ص: ۲۵۳

وهذا ما حاوله آخرون، منهم:

* البخاری- تحت عنوان: قصة أهل نجران، من کتاب المغازی-:

«حدّثنی عبّاس بن الحسین، حدّثنا یحیی بن آدم، عن إسرائیل، عن أبی إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذیفة، قال: جاء العاقب والسیّد- صاحبا نجران- إلی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، یریدان أن یلاعناه.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۴

قال: فقال أحدهما لصاحبه: لا تفعل، فواللَّه لئن کان نبیّاً فلاعنّا لا نفلح نحن ولا عقبنا من بعدنا. قالا: إنّا نعطیک ما سألتنا وابعث معنا رجلًا أمینا ولا تبعث معنا إلّاأمیناً، فقال: لأبعثنّ معکم رجلًا أمیناً حقّ أمین.

فاستشرف له أصحاب رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم، فقال: قُم یا أبا عبیدة بن الجرّاح، فلمّا قام، قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: هذا أمین هذه الأُمّة.

حدّثنا محمّد بن بشّار، حدّثنا محمّد بن جعفر، حدّثنا شعبة، قال:

سمعت أبا إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذيفة رضى اللّه عنه قال: جاء أهل نجران إلى النبى صلّى اللّه عليه وسلّم فقالوا: ابعث لنا رجلًا أميناً.

فقال: لأبعثنّ إليكم رجلًا أميناً حقَّ أمينٍ، فاستشرف له الناس، فبعث أبا عبيدة بن الجراح» «۱».

أقول:

قد تقدّم حديث حذيفة بن اليمان، رواه القاضى الحسكانى بنفس السند ... لكنّ البخارى لم يذكر سبب الملاعنة! ولا نزول الآية المباركة! ولا خروج النبى صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بعلى وفاطمة والحسنين عليهم السلام!

ولا- يخفى التحريف فى روايته، وعبارته مشوّشة جدّاً، يقول: «جاء ... يريدان أن يلاعناه فقال أحدهما لصاحبه: لا تفعل» فقد جاءا «يريدان أن يلاعناه» فلا بُدّ وأن حَدَثَ شىء؟ «فقال أحدهما لصاحبه»...

---

(۱) صحيح البخارى ۶/ ۵- ۶ ح ۳۷۳ و ۳۷۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۵

فما الذى حَدَث؟!!

لقد أشار الحافظ ابن حجر فى شرحه إلى نزول الآية وخروج النبىّ للملاعنة بأهل البيت عليهم السلام، لكنّها إشارة مقتضبة جدّاً!!

ثمّ قال: «قالا: إنّا نعطيك ما سألتنا» والنبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لم يسأل شيئاً، وإنّما دعاهما إلى الإسلام وما جاء به القرآن، فأبَيا، فآذنهم بالحرب، فطلبا منه الصلح وإعطاء الجزية، فكتب لهما بذلك وكان الكاتب على عليه السلام.

ثمّ إنّ البخارى- بعد أن حذف حديث المباهلة إخفاءً لفضل أهل الكساء- وضع فضيلة لأبى عبيدة، بأنهما قالا للنبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم: «ابعث معنا رجلًا أميناً» فبعث معهم أبا عبيدة بن الجرّاح...

لكنْ فى غير واحدٍ من الكتب أنّ النبىّ صلّى اللّه عليه وآله وسلّم أرسل إليهم عليّاً عليه السلام، وهذا ما نبّه عليه الحافظ وحاول رفع التعارض، فقال: «وقد ذكر ابن إسحاق أنّ النبىّ بعث عليّاً إلى أهل نجران ليأتيه بصدقاتهم وجزيتهم، وهذه القصّة غير قصّة أبى عبيدة، لأنّ أبا عبيدة توجّه معهم فقبض مال الصلح ورجع، وعلى أرسله النبى بعد ذلك يقبض منهم ما استحق عليهم من الجزية ويأخذ ممن أسلم منهم ما وجب عليه من الصدقة. واللّه أعلم» «۱».

قلت:

ولم أجد فى روايات القصة إلّا أنّهما «أقرّا بالجزية» التزما بدفع ما

---

(۱) فتح البارى- شرح صحيح البخارى- ۸/ ۱۱۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۶

تضمّنه الكتاب الذى كتبه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم لهم، ومن ذلك: ألفا حُلّة «فى كلّ رجبٍ ألف، وفى كلّ صفرٍ ألف» وهذه هى الجزية، وعليها جرى أبو بكر وعمر، حتّى جاء عثمان فوضع عنهم بعض ذلك! وكان ممّا كتب: «إنّى قد وضعت عنهم من جزيتهم مائتى حُلّة لوجه اللّه!» «۱».

ثمّ إنّ رجوعهما إلى قومهما كان فى بقيّة من شوّال أو ذى القعدة «۲» فأين رجب؟! وأين صفر؟!

فما ذكره الحافظ رفعاً للتعارض ساقط.

ولعلّه من هنا لم تأتِ هذه الجملة فى رواية مسلم، فقد روى الخبر عن أبى إسحاق، عن صلة بن زفر، عن حذيفة، قال: «جاء أهل نجران إلى رسول‌صلّى اللّه عليه وسلّم فقالوا: يا رسول اللّه! ابعث إلينا رجلًا أميناً، فقال: لأبعثنّ إليكم رجلًا أميناً» «... ۳».

ثمّ إنّه قد تعدّدت أحاديث القوم فی «أمانة أبی عبيدة» حتّی أنّهم رووا بلفظ «أمين هذه الأمّة أبو عبيدة»، وقد تكلّمنا علی هذه الأحاديث من الناحيتين- السند والدلالة- فی موضعه من كتابنا بالتفصيل «۴».

* ابن سعد، فإنّه ذكر تحت عنوان «وفد نجران»: «كتب رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم إلی أهل نجران، فخرج إليه وفدهم، أربعة عشر رجلًا من أشرافهم نصاری، فيهم العاقب وهو عبدالمسيح ... ودعاهم إلی الإسلام، فأبوا، وكثر الكلام والحجاج بينهم، وتلا عليهم القرآن، وقال

---

(۱) فتوح البلدان: ۷۷.

(۲) عيون الأثر ۲/ ۲۴۴، وغيره.

(۳) صحيح مسلم ۷/ ۱۲۹.

(۴) راجع: الجزء الحادی عشر، من الصفحة: ۳۱۵ إلی الصفحة ۳۳۸ من كتابنا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۷

رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم: إنْ أنكرتم ما أقول لكم فهلُمّ أُباهلكم، فانصرفوا علی ذلك.

فغدا عبدالمسيح ورجلان من ذوی رأيهم علی رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم، فقال: قد بدا لنا أنْ لا نباهلك، فاحكم علينا بما أحببت نعطك ونصالحك، فصالحهم علی...

وأشهد علی ذلك شهوداً، منهم: أبو سفيان بن حرب، والأقرع بن حابس، والمغيرة بن شعبة.

فرجعوا إلی بلادهم، فلم يلبث السيّد والعاقب إلا يسيراً حتّی رجعا إلی النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم، فأسلما، وأنزلهما دار أبی أيّوب الأنصاری.

وأقام أهل نجران علی ما كتب لهم به النبیّ صلّی اللَّه عليه وسلّم حتی قبضه اللَّه» «... ۱».

* وقال الطبری- فی ذكر الوفود فی السنة العاشرة-: «وفيها قدم وفد العاقب والسيّد من نجران، فكتب لهما رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم كتاب الصلح» «۲».

ثمّ قال فی خروج الأمراء والعمّال علی الصدقات: «وبعث علیّ بن أبی طالب إلی نجران ليجمع صدقاتهم ويقدم عليه بجزيتهم» «۳».

* وقال ابن الجوزی: «وفی سنة عشر من الهجرة أيضاً قدم العاقب والسيّد من نجران، وكتب لهم رسول اللَّه صلّی اللَّه عليه وسلّم كتاب

---

(۱) الطبقات الكبری ۱/ ۲۶۷- ۲۶۸.

(۲) تاريخ الطبری ۲/ ۲۰۰.

(۳) تاريخ الطبری ۲/ ۲۰۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۵۸

صلح» «۱».

* وقال ابن خلدون: «وفيها قدم وفد نجران النصاری، فی سبعين راكباً، يقدمهم أميرهم العاقب عبدالمسيح من كندة، وأُسقفهم أبو حارثة بن بكر بن وائل والسيّد الأيهم، وجادلوا عن دينهم، فنزل صدر سورة آل عمران، وآية المباهلة، فأبَوا منها، وفرقوا وسألوا الصلح، وكتب لهم به علی ألف حُلّة فی صفر وألف فی رجب، وعلی دروع ورماح وخيل وحمل ثلاثين من كلّ صنف، وطلبوا أن يبعث معهم والياً يحكم بينهم، فبعث معهم أبا عبيدة بن الجرّاح، ثمّ جاء العاقب والسيّد وأسلما» «۲».

۳- الإخفاء والتعتيم على اسم علىّ ...!! ص: ۲۵۸

وحاول آخرون منهم أن يكتموا اسم علىّ عليه السلام.

* فحذفوا اسمه من الحديث، كما فى الرواية عن جدّ سلمة بن عبديشوع المتقدّمة.

* بل تصرّف بعضهم فى حديث مسلم، وأسقط منه اسم «على»، كما سيأتى عن (البحر المحيط)!!

* والبلاذرى عنون فى كتابه «صلح نجران» وذكر القصة، فقال:

«فأنزل اللَّه تعالى: «ذلك لنتلوه عليك من الآيات والذكر الحكيم* إنّ مثل عيسى عند اللَّه كمثل آدم خلقه من تراب ثمّ قال له كن فيكون- إلى قوله: - الكاذبين» فقرأها رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم

---

(۱) المنتظم فى تاريخ الأمم- حوادث السنة العاشرة ۲/ ۴۴۷.

(۲) تاريخ ابن خلدون ۲/ ۴۵۹.

عليهما، ثم دعاهما إلى المباهلة، وأخذ بيد فاطمة والحسن والحسين، فقال أحدهما لصاحبه، اصعد الجبل ولا تباهله، فإنّك إنْ باهلته بؤت باللعنة.

قال: فما ترى؟ قال: أرى أنْ نعطيه الخراج ولا نباهله» «... ۱».

* وابن القيّم اقتصر على رواية جدّ سلمة، ولم يورد اللفظ الموجود عند مسلم وغيره، قال: «وروينا عن أبى عبداللَّه الحاكم، عن الأصم، عن أحمد بن عبد الجبار، عن يونس بن بكير، عن سلمة بن عبديشوع، عن أبيه، عن جده، قال يونس- وكان نصرانيّاً فأسلم-: إن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم كتب إلى أهل نجران» ... فحكى القصّة إلى أن قال:

«فلمّا أصبح رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم الغد بعد ما أخبرهم الخبر، أقبل مشتملًا على الحسن والحسين رضى اللَّه عنهما فى خميل له وفاطمة رضى اللَّه عنها تمشى عند ظهره، للمباهلة، وله يومئذٍ عدّة نسوة» «... ۲».

* وكذا فعل ابن كثير فى تاريخه «... ۳».

* واختلف النقل عن الشعبى على أشكال:

أحدها: روايته عن جابر بن عبد اللَّه، وفيها نزول الآية فى علىٍّ وفاطمة والحسنين.

والثانى: روايته الخبر مع حذف اسم علىٍّ!! رواه عنه جماعة، وعنهم السّيوطى، وقد تقدّم.

وجاء عند الطبرى بعد الخبر عن ابن حميد، عن جرير، عن مغيرة،

---

(۱) فتوح البلدان: ۷۵-.

(۲) زاد المعاد فى هدى خير العباد ۳/ ۵۳۱- ۵۳۲.

(۳) البداية والنهاية ۵/ ۴۲- ۴۳.

عن الشعبى، وليس فيه ذكر علىٍّ: «حدّثنا ابن حميد، قال: ثنا جرير، قال:

فقلت للمغيرة: إنّ الناس يروون فى حديث أهل نجران أنّ عليّاً كان معهم!

فقال: أمّا الشعبى فلم يذكره، فلا أدرى لسوء رأى بنى أميّة فى علىّ، أو لم يكن فى الحديث» «۱».

والثالث: روايته الخبر مع حذف اسم عليٍّ! وإضافة «وناس من أصحابه»!! وهو ما نذكره:

۴- التحريف بحذف اسم علىّ وزيادة «وناس من أصحابه ...» ص: ۲۶۰

وهذا الخبر لم أجده إلّاعند ابن شبّة، عن الشعبى، حيث قال:

«حدّثنا أبو الوليد أحمد بن عبد الرحمن القرشى، قال: حدّثنا الوليد بن مسلم، قال: حدّثنا إبراهيم بن محمّد الفزارى، عن عطاء بن السائب، عن الشعبى، قال: قدم وفد نجران، فقالوا لرسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: أخبرنا عن عيسى ... قال: فأصبح رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم وغداً حسن وحسين وفاطمة وناس من أصحابه، وغدوا إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم فقالوا: ما للملاعنة جئناك، ولكن جئناك لتفرض علينا شيئاً نؤديه إليك» «... ۲».

فإذا كان المراد من «وغداً حسن..» أنّهم خرجوا مع رسول اللَّه ليباهل بهم، فقد أخرج صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم مع أهل بيته «ناسا من الصحابة»!!

وإذا كان قد خرج مع النبى «ناسٌ من أصحابه» فلماذا لم يجعل

---

(۱) تفسير الطبرى ۳/ ۲۹۷- ۲۹۸.

(۲) تاريخ المدينة المنورة ۲/ ۵۸۱- ۵۸۲.

الراوى عليّاً منهم فى الأقلّ!!

لكنّ الشعبى- إن كانت هذه التحريفات منه لا من الرواة عنه- معروف بنزعته الاموية، ولعلّ فى أحد الروايات التى نقلناها سابقاً عن تفسير الطبرى إشارة إلى ذلك ... وقد كان الشعبى أمين آل مروان، وقاضى الكوفة فى زمانهم، وكان نديماً لعبد الملك بن مروان، مقرّباً إليه، وكلّ ذلك وغيره مذكور بترجمته فى الكتب، فلتراجع.

۵- التحريف بزيادة «عائشة وحفصة ...» ص: ۲۶۱

وهذا اللفظ وجدته عند الحلبى، قال: «وفى لفظٍ: أنّهم وادعوه على الغد، فلمّا أصبح صلّى اللَّه عليه وسلّم أقبل ومعه حسن وحسين وفاطمة وعلىّ رضى اللَّه عنهم وقال: اللّهمّ هؤلاء أهلى...

وعن عمر رضى اللَّه عنه، أنّه قال للنبى صلّى اللَّه عليه وسلّم: لو لاعنتهم يا رسول اللَّه بيد من كنت تأخذ؟ قال صلّى اللَّه عليه وسلّم: آخذ بيد على وفاطمة والحسن والحسين وعائشة وحفصة.

وهذا- أى زيادة عائشة وحفصة- دل عليه قوله تعالى: «ونساءنا ونساءكم» وصالحوه» «... ۱».

۶- التحريف بحذف «فاطمة» وزيادة: «أبى بكر وولده وعمر و ولده وعثمان وولده ...» ص: ۲۶۱

اشارة

وهذا لم أجده إلّاعند ابن عساكر، وبترجمة عثمان بالذات!! من

---

(۱) إنسان العیون- السیرة الحلبیة ۳/ ۲۳۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۲

تاریخه، قال:

«أخبرنا أبو عبداللّه محمّد بن إبراهیم، أنبأ أبو الفضل ابن الکریدی، أنبأنا أبو الحسن العتیقی، أنا أبو الحسن الدارقطنی، نا أبو الحسین أحمد بن قاج، نا محمّد بن جریر الطبری- إملاء علینا- نا سعید بن عنبسة الرازی، نا الهیثم بن عدی، قال: سمعت جعفر بن محمّد، عن أبیه فی هذه الآیة «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم». قال: فجاء بأبی بکر وولده، وبعمر وولده، وبعثمان وولده، وبعلی وولده» «۱».

ورواه عنه: السیوطی «۲» والشوکانی «۳» والآلوسی «۴» والمراغی «۵» ساکتین عنه!! نعم قال الآلوسی: «وهذا خلاف ما رواه الجمهور».

أقول:

کانت تلک محاولات القوم فی قبال حدیث المباهلة، وتلاعباتهم فی لفظه ... بغضّ النظر عن تعابیر بعضهم عن الحدیث ب «قیل» و «روی» ونحو ذلک ممّا یقصد منه الاستهانة به عادةً.

هذا، والألیق بنا ترک التکلّم علی هذه التحریفات- زیادةً ونقیصةً- لوضوح کونها من أیدٍ أُمویّة، تحاول کتم المناقب العلویّة، لعلمهم بدلالتها علی مزایا تقتضی الأفضلیّة، کما حاولت فی (حدیث الغدیر) و (حدیث

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة عثمان بن عفّان-: ۳۹/ ۱۷۷.

(۲) الدرّ المنثور ۲/ ۲۳۳.

(۳) فتح القدیر ۱/ ۳۴۸.

(۴) روح المعانی ۳/ ۳۰۳.

(۵) تفسیر المراغی ۳/ ۱۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۳

المنزلة) ونحوهما.

وفی (حدیث المباهلة) أرادوا کتم هذه المزیّة، ولو بترک ذِکر أصل القضیّة! أو بحذف اسم علیّ أو فاطمة الزکیّة...،

ولولا دلالة الحدیث علی الأفضلیّة- کما سیأتی- لَما زاد بعضهم «عائشة وحفصة» إلی جنب فاطمة!!

بل أراد بعضهم إخراج الحدیث عن الدلالة بانحصار هذه المزیّة فی أهل البیت علیهم السلام، فوضع علی لسان أحدهم- وهو الإمام الباقر، یرویه عنه الإمام الصادق- ما یدلّ علی کون المشایخ الثلاثة فی مرتبة علیٍّ!! وأنّ وُلْدهم فی مرتبة وُلده!!

وضعوه علی لسان الأئمّة من أهل البیت علیهم السلام لیروج علی البسطاء من الناس!!

وکم فعلوا من هذا القبیل علی لسان أئمّة أهل البیت علیهم السلام وأوّلادهم، فی الأبواب المختلفة من التفسیر والفقه والفضائل «۱»!

إنّ ما رواه ابن عساکر لم یخرجه أحدٌ من أرباب الصحاح والمسانید والمعاجم، ولا یُقاوم- بحسب قواعد القوم- ما أخرجه أحمد ومسلم والترمذی وغیرهم، ونص الحاکم علی تواتره، وغیره علی ثبوته.

بل إنّ هذا الحدیث لم یعبأ به حتی مثل ابن تیمیة المتشبث بکلّ حشیش!

إن هذا الحدیث کذبٌ محضٌ، باطلٌ سنداً ومتناً ... ولنتکلّم علی اثنین من رجاله:

---

(۱) ذکرنا فی بعض بحوثنا المنشورة نماذج من ذلک، ویا حبذا لو تُجمع وتنشر فی رسالة مفردة، واللّه الموفّق.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۴

۱- سعید بن عنبسة الرازی ... ص: ۲۶۴

لیس من رجال الصحاح والسنن ونحوها، وهو کذّاب، ذکره ابن أبی حاتم فقال: «سعید بن عنبسة، أبو عثمان الخزّاز الرازی ... سمع منه أبی ولم یحدّث عنه، وقال: فیه نظر.

حدّثنا عبدالرحمن، قال: سمعت علی بن الحسین، قال: سمعت یحیی بن معین- وسُئل عن سعید بن عنبسة الرازی- فقال: لا أعرفه.

فقیل: إنّه حدّث عن أبی عبیدة الحدّاد حدیث والان، فقال: هذا کذّاب.

حدّثنا عبدالرحمن، قال: سمعت علیّ بن الحسین یقول: سعید بن عنبسة کذّاب.

سمعت أبی یقول: کان لا یصدق» «۱».

۲- الهیثم بن عدی ... ص: ۲۶۴

وقد اتّفقوا علی أنّه کذّاب.

قال ابن أبی حاتم: «سُئل یحیی بن معین عن الهیثم بن عدیّ، فقال:

کوفی ولیس بثقة، کذاب.

سألت أبی عنه، فقال: متروک الحدیث» «۲».

وأورده ابن حجر الحافظ فی (لسانه) فذکر الکلمات فیه:

---

(۱) الجرح والتعدیل ۴/ ۵۲.

(۲) الجرح والتعدیل ۹/ ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۵

البخاری: لیس بثقة، کان یکذب.

یحیی بن معین: لیس بثقة، کان یکذب.

أبو داود: کذّاب.

النسائی وغیره: متروک الحدیث.

ابن المدینی: لا أرضاه فی شئ.

أبو زرعة: لیس بشئ.

العجلی: کذّاب.

الساجی: کان یکذب.

أحمد: صاحب أخبار وتدلیس.

الحاکم والنقاش: حدث عن الثقات بأحادیث منکَرة.

محمود بن غیلان: أسقطه أحمد ویحیی وأبو خیثمة.

ذکره ابن السکن وابن شاهین وابن الجارود والدارقطنی فی الضعفاء.

کـذّب الحدیث- لکون الهیثم فیه- جماعة کالطحاوی فی «مشـکل الحدیث» والبیهقی فی «السـنن» والنقاش والجوزجانی فی ما صـنّفا من الموضوعات «۱».

أقول:

هَب أنّ ابن عساکر روی هـذا الخبر الموضوع فی کتابه «تاریـخ دمشق» فإنّ هذا الکتاب فیه موضوعات کثیرة، کما نص علیه ابن تیمیّة «۲» وغیره، فما بال السیوطی ومن تبعه یذکرونه بتفسیر القرآن الکریم وبیان المراد من آیةٍ من کلام اللّه الحکیم؟!!

---

(۱) لسان المیزان/ ۲۰۹.

(۲) منهاج السنّة ۷/ ۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۶

الفصل الثالث: فی دلالة آیة المباهلة علی الإمامة ... ص: ۲۶۶

اشارة

«إعلم أنّ یوم مباهلة النبیّ صلوات اللّه علیه وآله لنصاری نجران کان یوماً عظیم الشأن، اشتمل علی عدّة آیات وکرامات.

فمن آیاته: إنّه کان أوّل مقام فَتَح اللّه جل جلاله فیه باب المباهلة الفاصلة فی هذه الملّة الفاضلة عند جحود حججه وبیّناته.

ومن آیـاته: إنّه أوّل یوم ظهرت للّه‌جـلّ جلالـه ولرسوله صـلوات اللّه علیه وآله العزّة، بإلزام أهل الکتاب من النصاری الذلّـة والجزیـة، ودخولهم عند حکم نبوّته ومراداته.

ومن آیـاته: إنّه کان أوّل یوم أحاطت فیه سـرادقات القوة الإلهیّـة والقـدرة النبویّـة بمن کان یحتـجّ علیه بالمعقول والمنقول والمنکرین لمعجزاته.

ومن آیاته: إنّه أوّل یوم أشـرقت شـموسه بنور التّصـدیق لمحمّد صـلوات اللّه علیه من جانب اللّه جل جلاله، بالتفریق بین أعدائه وأهل ثقاته.

ومن آیاته: إنّه یوم أظهر فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله تخصیص أهل بیته بعلوّ مقاماتهم.

ومن آیـاته: إنّه یوم کشف اللّه جـل جلالـه لعبـاده أنّ الحسن والحسـین علیهما أفضل السـلام،- مع ما کانا علیه من صـغر السنّ- أحقّ بالمباهلة من صحابة رسول اللّه صلوات اللّه علیه والمجاهدین فی رسالاته.

ومن آیاته: إنّه یوم أظهر اللّه جلّ جلاله فیه أنّ ابنته المعظّمة فاطمة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۶۷

صلوات اللّه علیها أرجح فی مقام المباهلة من أتباعه وذوی الصلاح من رجاله وأهل عناياته.

ومن آیـاته: إنّه یوم أظهر اللّه جـل جلالـه فیه أنّ مولانـا علی بن أبی طـالب نفس رسول اللّه صـلوات اللّه علیهما، وأنّه من معـدن ذاته وصفاته، وأنّ مراده من مراداته، وإن افترقت الصورة فالمعنی واحدٌ فی الفضل من سائر جهاته.

ومن آیاته: إنّه یومٌ وَسِمَ کلّ من تأخّر عن مقام المباهلة بوَسمٍ یقتضی أنّه دون من قُدِّم علیه فی الاحتجاج للّه‌عزّ وجلّ ونشر علاماته.

ومن آیاته: إنّه یوم لم یجرِ مثله قبل الإسلام فی ما عرفنا من صحیح النقل ورواياته.

ومن آیاته: إنه یوم أخرس ألسـنة الـدعوی وعرس فی مجلس منطق الفتوی، بأن أهل المباهلة أکرم علی اللّه جل جلاله من کلّ مَن لم

یصلح لِما صلحوا له من المتقرّبین بطاعاته وعباداته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة یومُ بیانِ برهان الصادقین، الّذین أمر اللَّه جلّ جلاله باتّباعهم فی مقدّس قرآنه وآیاته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة یومٌ شهد اللَّه جلّ جلاله لکلّ واحد من أهل المباهلة بعصمته مدّة حیاته.

ومن آیاته: إنّ یوم المباهلة أقرب فی تصدیق صاحب النبوّة والرسالة من التحدّی بالقرآن، وأظهر فی الدلالة، الّذین تحدّاهم صلوات اللَّه علیه بالقرآن قالوا: «لو نشاء لقلنا مثل هذا» «۱»

، وإن کان قولهم فی مقام البهتان، ویوم المباهلة ما أقدموا علی دعوی الجحود، للعجز عن مباهلته، لظهور حجّته وعلاماته.

---

(۱)

سورة الأنفال ۸: ۳۱.

ومن آیاته: إنّه یوم أطفأ اللَّه به نار الحرب، وصان وجوه المسلمین من الجهاد والکرب، وخلّصهم من هیجان المخاطرة بالنفوس والرؤوس، وعتقها من رقّ الغزو والبؤس لشرف أهل المباهلة الموصوفین فیها بصفاته.

ومن آیاته: إنّ البیان واللسان والجَنان اعترفوا بالعجز عن کمال کراماته» «۱».

واستدل علماء الإمامیّة بآیة المباهلة، وأنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دعا إلیها الإمام علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فقط ... علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام.

* استدلال الإمام الرضا علیه السلام ... ص: ۲۶۸

وأمّا وجه دلالة الآیة علی الإمامة، فإنّ الإمامیّة أخذت ذلک من الإمام أبی الحسن علیّ الرضا علیه السلام، فقد قال الشریف المرتضی الموسوی طاب ثراه:

«حدّثنی الشیخ- أدام اللَّه عزّه- أیضاً، قال: قال المأمون یوماً للرضا علیه السلام:

أخبرنی بأکبر فضیلة لأمیر المؤمنین علیه السلام یدلّ علیها القرآن.

قال: فقال له الرضا علیه السلام: فضیلته فی المباهلة، قال اللَّه جلّ جلاله: «فمن حاجّک فیه من بعد ما جاءک من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثمّ نبتهل فنجعل

---

(۱) الإقبال بصالح الأعمال: ۵۱۴.

لعنة اللَّه علی الکاذبین».

فدعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم الحسن والحسین فکانا ابنیه، ودعا فاطمة فکانت- فی هذا الموضع- نساءه، ودعا أمیر المؤمنین فکان نفسه بحکم اللَّه عزّوجلّ.

وقد ثبت أنّه لیس أحد من خلق اللَّه سبحانه أجلّ من رسول اللَّه صلی‌علیه وآله وسلّم وأفضل، فوجب أن لا یکون أحد أفضل من نفس رسول اللَّه صلی‌علیه وسلّم بحکم اللَّه عزّوجلّ.

قال: فقال له المأمون: أ لیس قد ذکر اللَّه الأبناء بلفظ الجمع، وإنّما دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ابنیه خاصّة، وذکر النساء بلفظ الجمع، وإنّما دعا رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم ابنته وحدها، فلِمَ لا جاز أن یذکر الدعاء لمن هو نفسه وبکون المراد نفسه

فی الحقیقة دون غیره، فلا یکون لأمیر المؤمنین علیه السلام ما ذکرت من الفضل؟!

قال: فقال له الرضا علیه السلام: لیس بصحیح ما ذکرت- یا أمیر المؤمنین- وذلک أنّ الداعی إنّما یکون داعیاً لغیره، کما یکون الآمر آمراً لغیره، ولا یصح أن یکون داعیاً لنفسه فی الحقیقة، کما لا یکون آمراً لها فی الحقیقة، وإذا لم یدعُ رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم رجلًا فی المباهلة إلّاأمیر المؤمنین علیه السلام، فقد ثبت أنّه نفسه التی عناها تعالی فی کتابه، وجعل حکمه ذلک فی تنزیله.

قال: فقال المأمون: إذا ورد الجواب سقط السؤال» «۱».

* وقال الشیخ المفید- بعد أن ذکر القصّة-: «وفی قصّة أهل نجران

---

(۱) الفصول المختارة من العیون والمحاسن: ۳۸.

بیانٌ عن فضل أمیر المؤمنین علیه السلام، مع ما فیه من الآیة للنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، والمعجز الدالّ علی نبوّته.

ألا ترى إلی اعتراف النصاری له بالنبوّة، وقطعه علیه السلام علی امتناعهم من المباهلة، وعِلمهم بأنّهم لو باهلوه لحلّ بهم العذاب، وثقته علیه وآله السلام بالظفر بهم والفلج بالحجّة علیهم، وأنّ اللَّه تعالی حکم فی آیة المباهلة لأمیر المؤمنین علیه السلام بأنّه نفس رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، کاشفاً بذلک عن بلوغه نهایة الفضل، ومساواته للنبیّ علیه وآله السلام فی الکمال والعصمة من الآثام، وأنّ اللَّه جلّ ذکره جعله وزوجته وولدیه- مع تقارب سنّهما- حجّة لنبیّه علیه وآله السلام وبرهاناً علی دینه، ونصّ علی الحکم بأنّ الحسن والحسین أبناؤه، وأنّ فاطمة علیها السلام نساؤه المتوجّه إلیهنّ الذِکر والخطاب فی الدعاء إلی المباهلة والاحتجاج؟!

وهذا فضل لم یشرکهم فیه أحد من الأُمّة، ولا قاربهم فیه ولا ماثلهم فی معناه، وهو لاحق بما تقدّم من مناقب أمیر المؤمنین علیه السلام الخاصّة به، علی ما ذکرناه» «۱».

* وهکذا استدلّ الشریف المرتضی، حیث قال: «لا شبهة فی دلالة آیة المباهلة علی فضل من دُعی إلیها وجعل حضوره حجّة علی المخالفین، واقتضائها تقدّمه علی غیره، لأنّ النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لا یجوز أنْ یدعو إلی ذلک المقام لیکون حجّة فیه إلّامن هو فی غایة الفضل وعلو المنزلة.

وقد تظاهرت الروایة بحدیث المباهلة، وأنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله

---

(۱) الإرشاد فی معرفة حجج اللَّه علی العباد ۱/ ۱۶۹.

وسلّم دعا إلیها أمیر المؤمنین وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام، وأجمع أهل النقل وأهل التفسیر علی ذلک...

ونحن نعلم أنّ قوله «وأنفسنا وأنفسکم» لا یجوز أن یعنی بالمدعو فیه النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، لأنّه هو الدّاعی، ولا یجوز أن یدعو الإنسان نفسه، وإنّما یصحّ أن یدعو غیره، کما لا یجوز أنْ یأمر نفسه وینهاها، وإذا کان قوله تعالی: «وأنفسنا وأنفسکم» لابدّ أنْ یکون إشارةً إلی غیر الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، وجب أن یکون إشارةً إلی أمیر المؤمنین علیه السلام، لأنّه لا أحد یدّعی دخول غیر أمیر المؤمنین وغیر زوجته وولدیه علیهم السلام فی المباهلة» «۱».

* وقال الشیخ الطوسی: «أحد ما یستدلّ به علی فضله علیه السلام، قوله تعالی: «قل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم ثم نبتهل» ... إلی آخر الآیة.

ووجه الدلالة فیها: أنّه قد ثبت أن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دعا أمیر المؤمنین وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام إلی المباهلة، وأجمع أهل النقل والتفسیر علی ذلک، ولا یجوز أنْ یدعو إلی ذلک المقام لیکون حجّةً إلّامن هو فی غایة الفضل وعلوّ

المنزلة، ونحن نعلم أنّ قوله:

«وأنفسنا وأنفسكم» لا يجوز أن يعنى بالمدعوّ فيه النبى صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، لأنّه هو الداعى، ولا يجوز أن يدعو الإنسان نفسه، وإنّما يصحّ أن يدعو غيره، كما لا يجوز أنْ يأمر نفسه وينهاها.

وإذا كان قوله تعالى: «وأنفسنا وأنفسكم» لابدّ أن يكون إشارةً إلى

---

(۱) الشافى فى الإمامة ۲/ ۲۵۴.

غير الرسول، وجب أن يكون إشارةً إلى أمير المؤمنين عليه السلام، لأنّه لا أحد يدّعى دخول غير أمير المؤمنين وغير زوجته وولده عليهم السلام فى المباهلة» «... ۱».

وقال بتفسير الآية: «واستدلّ أصحابنا بهذه الآية على أنّ أمير المؤمنين عليه السلام كان أفضل الصحابة من وجهين:

أحدهما: إنّ موضوع المباهلة ليتميّز المحقّ من المبطل، وذلك لا يصحّ أنْ يُفعل إلّابمن هو مأمون الباطن، مقطوعاً على صحّة عقيدته، أفضل الناس عند اللَّه.

والثانى: إنّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم جعله مثل نفسه بقوله:

«وأنفسنا وأنفسكم» «... ۲»

.* وقال الإربلى: «ففى هذه القضيّة بيان لفضل علىّ عليه السلام، وظهور معجز النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فإنّ النصارى علموا أنّهم متى باهلوه حلّ بهم العذاب، فقبلوا الصلح ودخلوا تحت الهدنة، وإنّ اللَّه تعالى أبان أنّ علياً هو نفس رسول اللَّه كاشفاً بذلك عن بلوغه نهاية الفضل، ومساواته للنبى صلى اللَّه عليه وآله وسلّم فى الكمال والعصمة من الآثام، وإنّ اللَّه جعله وزوجته وولديه- مع تقارب سنّهما- حجّةً لنبيه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم وبرهاناً على دينه، ونصّ على الحكم بأنّ الحسن والحسين أبناؤه، وأنّ فاطمة عليها السلام نساؤه المتوجّه إليهنّ الذِكر والخطاب فى الدّعاء إلى المباهلة والاحتجاج، وهذا فضل لم يشاركهم فيه أحد من الأمّة

---

(۱) تلخيص الشافى ۳/ ۶- ۷.

(۲) التبيان فى تفسير القرآن ۲/ ۴۸۵.

ولا قاربهم» «۱».

* وقال العلّامة الحلّى: «أجمع المفسّرون على أن «أبناءنا» إشارة إلى الحسن والحسين، و «أنفسنا» إشارة إلى علىّ عليه السلام، فجعله اللَّه نفس محمّد صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والمراد المساواة، ومساوى الأكمل الأولى بالتصرّف أكمل وأولى بالتصرّف، وهذه الآية أدلّ دليلٍ على علوّ رتبة مولانا أمير المؤمنين عليه السلام، لأنّه تعالى حكم بالمساواة لنفس رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وأنّه تعالى عينه فى استعانة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فى الدعاء، وأى فضيلةٍ أعظم من أن يأمر اللَّه نبيّه بأنْ يستعين به على الدعاء إليه والتوسّل به؟! ولمن حصلت هذه المرتبة؟!» «۲».

أقول:

وعلى هذا الغرار كلمات غيرهم من علمائنا الكبار فى مختلف الأعصار ... فإنّهم اسدلّوا على إمامة أمير المؤمنين عليه السلام بطائفتين من الأدلّة، الأُولى هى النصوص، والثانية هى الدالّة على الأفضليّة، والأفضليّة مستلزمة للإمامة، وهو المطلوب.

وخلاصة الاستدلال بالآية هو:

۱- إنّ الآیـة المبارکة نصٌّ فی إمامة أمیر المؤمنین علیه السـلام، لأنّها تدلّ علی المساواة بین النبیّ وبینه علیه السـلام، ومساوی الأکمل الأولی

---

(۱) کشف الغمة فی معرفة الأئمّة ۱/ ۲۳۳.

(۲) نهج الحقّ وکشف الصدق: ۱۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۴

بالتصرّف، أکمل وأولی بالتصرّف.

۲- إنّ قضیة المباهلة وما کان من النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم- قولًا وفعلًا- تدلّ علی أفضلیّة أمیر المؤمنین علیه السلام، وذلک لوجوه منها:

أوّلًا: إنّ هذه القضیّة تدلّ علی أن علیّاً وفاطمة والحسنین علیهم السلام، أحبّ الناس إلی رسول اللَّه، والأحبیّة تستلزم الأفضلیّة.

قال البیضاوی: «أی یدع کلّ منّا ومنکم نفسه وأعزّة أهله وألصقهم بقلبه إلی المباهلة» «... ۱».

فقال الشهاب الخفاجی فی حاشیته: «ألصقهم بقلبه، أی: أحبّهم وأقربهم إلیه».

وقال: «قوله: وإنّما قدمهم، ... یعنی: أنّهم أعزّ من نفسه، ولذا یجعلها فداءً لهم، فلذا قدّم ذکرهم اهتماماً به. وأمّا فضل آل اللَّه والرسول فالنهار لا یحتاج إلی دلیل» «۲».

وکذا، قال الخطیب الشربینی «۳»، والشیخ سلیمان الجمل «۴»، وغیرهما.

وقال القاری: «فنزله منزلة نفسه لما بینهما من القرابة والأخوة» «۵».

وثانیاً: دلالة قوله صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لأهل البیت، لما أخرجهم للمباهلة: «إذا أنا دعوت فأمّنوا».

قال أُسقفهم: «إنّی لأری وجوهاً لو سألوا اللَّه أن یزیل جبلًا من جباله

---

(۱) تفسیر البیضاوی بحاشیة الشهاب ۳/ ۳۲.

(۲) حاشیة الشهاب علی تفسیر البیضاوی ۳/ ۳۲.

(۳) السراج المنیر فی تفسیر القرآن ۱/ ۲۲۲.

(۴) الجمل علی الجلالین ۱/ ۲۸۲.

(۵) المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۵۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۵

لأزاله، فلا تباهلوا فتهلکوا ولا یبقی علی وجه الأرض نصرانیّ إلی یوم القیامة» «۱».

فإنّ ذلـک یـدلّ علی دخـل لهم فی ثبوت نبوّته وصـدق کلامه، وفی إذلالـ الخصوم وهلاـکهم لو بـاهلوا ... فکـان لهم الأثر الکبیر والسـهم الجزیل فی نصـرة الـدین ورسول ربّ العالمین، ولا ریب أنّ من کان له هـذا الشأن فی مباهلة الأنبیاء کان أفضل ممّن لیس له ذلک.

قال القاسانی: «إنّ لمباهلـة الأنبیاء تأثیراً عظیماً سـببه اتّصال نفوسـهم بروح القـدس وتأیید اللَّه إیّاهم به، وهو المؤثّر بإذن اللَّه فی العالم العنصـری، فیکون انفعال العالم العنصـری منه کانفعال بـدننا من روحنا فی الهیئات الواردة علیه، کالغضب، والحزن، والفکر فی أحوال المعشوق، وغیر ذلک من تحرّک الأعضاء عند حدوث الإرادات والعزائم، وانفعال النفوس البشریّة منه کانفعال حواسّنا وسائر قوانا من هیئـات أرواحنـا، فـإذا اتّصـل نَفسٌ قُدسـیٌّ به کـان تأثیرهـا فی العـالم عنـد التوجّه الاتصـالی تـأثیر ما یتّصل به، فتنفعل أجرام العناصـر

والنفوس الناقصة الإنسانيّة منه بما أراد.

ألم تَر كيف انفعلت نفوس النصارى من نفسه عليه السلام بالخوف، وأحجمت عن المباهلة وطلبت الموادعة بقبول الجزية؟» «۲».

أقول:

فكان أهل البيت عليهم السلام شركاء مع رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه

---

(۱) الكشّاف ۱/ ۴۳۴، تفسير الخازن ۱/ ۲۳۶، السراج المنير فی تفسير القرآن ۱/ ۲۲۲، المراغی ۳/ ۱۷۵، وغيرهم ممّن تقدّم أو تأخّر.

(۲) تفسير القاسمی ۲/ ۸۵۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۶

وآله وسلّم فی هذا التأثير العظيم، وهذه مرتبة لم يبلغ عشر معشارها غيرهم من الأقرباء والأصحاب.

وعلى الجملة، فإنّ المباهلة تدلّ على أفضليّة أمير المؤمنين عليه السلام بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والأفضل هو المتعيّن للإمامة بالاتّفاق من المسلمين، كما اعترف به حتّى مثل ابن تيميّة «۱».

ونتيجة الاستدلال بالآية المباركة وما فعله النبی وقاله، هو أنّ اللَّه عزّوجلّ أمر رسوله بأن يسمّی عليّاً نفسه، كی يبيّن للناس أنّ عليّاً هو الذی يتلوه ويقوم مقامه فی الإمامة الكبرى والولاية العامّة، لأنّ غير الواجد لهذه المناصب لا يأمر اللَّه ورسوله بأن يسمّيه نفسه.

هذا، وفی الآية دلالة على أن «الحسنين» ابنا رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وهذا ما نصّ عليه غير واحدٍ من أكابر القوم «۲».

وقد جاء فی الكتب أن عليّاً عليه السلام كان الكاتب لكتاب الصلح «۳» وأنّه توجّه بعد ذلك إلى نجران بأمر النبی لجمع الصّدقات ممّن أسلم منهم وأخذ الجزية ممّن بقی منهم على دينه «۴».

ثمّ إن أصحابنا يعضّدون دلالة الآية الكريمة على المساواة بعدّةٍ من الروايات:

كقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم لبريدة بن الحصيب عندما شكا عليّاً عليه السلام: «يا بريدة! لا تبغض عليّاً فإنّه منّی وأنا منه» ولعموم المسلمين

---

(۱) نصّ عليه فی مواضع من منهاجه، انظر مثلًا: ۶/ ۴۷۵ و ۸/ ۲۲۸.

(۲) تفسير الرازی ۸/ ۹۰ وغيره من التفاسير، بتفسير الآية.

(۳) سنن البيهقی ۱۰/ ۱۲۰، وغيره.

(۴) شرح المواهب اللدنية ۴/ ۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۷۷

فی تلك القصّة: «علیّ منّی وأنا من علیّ، وهو وليّكم من بعدی» «۱».

وقوله وقد سئل عن بعض أصحابه، فقيل: فعليّ؟! قال: «إنّما سألتنی عن الناس ولم تسألنی عن نفسی» «۲».

وقوله: «خُلِقت أنا وعليٌّ من نورٍ واحد».

وقوله: «خُلِقت أنا وعليٌّ من شجرةٍ واحدة» «۳».

وقوله- فی جواب قول جبرئيل فی أُحد: يا محمّد! إنّ هذه لهی المواساة-: «يا جبرئيل، إنّه منّی وأنا منه، فقال جبرئيل: وأنا منكما» «۴».

أقول:

وستأتی أحاديث أُخر فيما بعد، إن شاء اللَّه.

وممّا يُستدلّ به أيضاً: قوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «فاطمة بضعة منّی» ... حيث استدلّ به غير واحدٍ من أئمّة القوم بأفضليّة فاطمة

علی أبی بکر وعمر، لکونها بضعةً من النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وهو أفضل منهما بالإجماع «۵»، فإنّ علیّاً علیه السلام أفضل منها بالإجماع کذلک.

ثمّ إنّ غیر واحدٍ من أعلام أهل السنّة اعترف بدلالة القصّة علی

---

(۱) هذا حدیث الولایة، وقد بحثنا عنه بالتفصیل سنداً ودلالةً فی الجزء الخامس عشر من کتابنا.

(۲) کفایة الطالب فی مناقب علیّ بن أبی طالب: ۱۵۵.

(۳) حدیث النور، وحدیث الشجرة، بحثنا عنهما بالتفصیل سنداً ودلالةً فی الجزء الخامس من کتابنا.

(۴) مسند أحمد ۴/ ۴۳۷، المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۱، تاریخ الطبری ۲/ ۶۵، الکامل فی التاریخ ۲/ ۴۹ ومصادر أُخری فی التاریخ والحدیث.

(۵) فتح الباری ۷/ ۱۳۲، فیض القدیر ۴/ ۴۲۱، المرقاة فی شرح المشکاة ۵/ ۳۴۸.

فضیلةٍ فائقة لأهل البیت علیهم السلام.

قال الزمخشری: «وفیه دلیل لا شیء أقوی منه علی فضل أصحاب الکساء علیهم السلام» «۱».

وقال ابن روزبهان: «لأمیر المؤمنین علی علیه السلام فی هذه الآیة فضیلة عظیمة وهی مسلمة، ولکن لا تصیر دالة علی النصّ بإمامته» «۲».

أقول:

فلا أقلّ من الدلالة علی الأفضلیّة، لأنّ هذه الفضیلة غیر حاصلة لغیره، فهو أفضل الصحابة، والأفضلیّة تستلزم الإمامة.

ومن هنا نری الفخر الرازی لا یقدح فی دلالة الآیة علی أفضلیّة علی علیّ سائر الصحابة، وإنّما یناقش الشیخ الحمصی فی استدلاله بها علی أفضلیته علی سائر الأنبیاء، وسیأتی کلامه فی الفصل الخامس.

وتبعه النیسابوری وهذه عبارته: «أی: یَدْعُ کلٌّ منّا ومنکم أبناءه ونساءه ویأت هو بنفسه وبمن هو کنفسه إلی المباهلة، وإنّما یعل إتیانه بنفسه من قرینة ذِکر النفس ومن إحضار من هم أعزّ من النفس، ویعلم إتیان من هو بمنزلة النفس من قرینة أنّ الإنسان لا یدعو نفسه. «ثم نبتهل»: ثمّ نتباهل...

وفی الآیة دلالة علی أنّ الحسن والحسین- وهما ابنت البنت- یصحّ أن یقال: إنّهما ابنا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم، لأنّه صلّی اللّه علیه وسلّم وعد أنْ یدعو أبناءه ثمّ جاء بهما.

---

(۱) الکشّاف ۱/ ۴۳۴.

(۲) إبطال الباطل- مع إحقاق الحق- ۳/ ۶۳.

وقد تمسّک الشیعة قدیماً وحدیثاً بها فی أنّ علیّاً أفضل من سائر الصحابة، لأنّها دلّت علی أنّ نفس علی مثل نفس محمّد إلّافی ما خصّه الدلیل.

وکان فی الریّ رجل یقال له محمود بن الحسن الحمصی- وکان متکلّم الاثنی عشریة- یزعم أنّ علیّاً أفضل من سائر الأنبیاء سوی محمّد.

قال: وذلک أنّه لیس المراد بقوله: «وأنفسنا» نفس محمّد، لأنّ الإنسان لا یدعو نفسه، فالمراد غیره، وأجمعوا علی أنّ الغیر کان علیّ بن

أبی طالب...

وأُجیب بأنّه کما انعقد الإجماع بین المسلمین علی أنّ محمّداً أفضل من سائر الأنبیاء فکذا انعقد الإجماع بینهم- قبل ظهور هذا الإنسان- علی أنّ النبیّ أفضل ممّن لیس بنبیّ. وأجمعوا علی أنّ علیّاً علیه السلام ما کان نبیّاً...

وأمّا فضل أصحاب الکساء فلا شکّ فی دلالة الآیة علی ذلک، ولهذا ضمّهم إلی نفسه، بل قدّمهم فی الذکر» «... ۱».

---

(۱) تفسیر النیسابوری ۲/ ۱۷۸- ۱۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۰

الفصل الرابع: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۲۸۰

اشارة

وتلخص الکلام فی الفصل السابق فی أن الآیة المبارکة دالّة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام، إنْ لم یکن بالنصّ فبالدلالة علی العصمة علی الأفضلیّة للأحبیّة والأقربیّة وغیرهما من الوجوه ... ولم یکن هناک أیّ مجالٍ للطعن فی سند الحدیث أو التلاعب بمتنه ...

فلننظر فی کلمات المخالفین فی مرحلة الدلالة:

* أما إمام المعتزلة، فقد قال ...: ص: ۲۸۰

«دلیل آخر لهم: وربما تعلّقوا بآیة المباهلة وأنّها لمّا نزلت جمع النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم علیّاً وفاطمة والحسن والحسین علیهم السلام، وأنّ ذلک یدلّ علی أنّه الأفضل، وذلک یقتضی أنّه بالإمامة أحقّ، ولا بدّ من أن یکون هو المراد بقوله: «وأنفسنا وأنفسکم»، ولا یجوز أن یجعله من نفسه إلّاوهو یتلوه فی الفضل.

وهذا مثل الأوّل فی أنّه کلام فی التفضیل، ونحن نبیّن أنّ الإمامة قد تکون فی من لیس بأفضل.

وفی شیوخنا من ذکر عن أصحاب الآثار أنّ علیّاً علیه السلام لم یکن فی المباهلة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۱

قال شیخنا أبو هاشم: إنّما خصّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم من تقرّب منه فی النسب ولم یقصد الإبانة عن الفضل، ودلّ علی ذلک بأنّه علیه السلام أدخل فیها الحسن والحسین علیهما السلام مع صغرهما لِما اختصّا به من قرب النسب، وقوله: «وأنفسنا وأنفسکم» یدلّ علی هذا المعنی، لأنّه أراد قرب القرابة، کما یقال فی الرجل یقرب فی النسب من القوم: أنّه من أنفسهم.

ولا ینکر أن یدلّ ذلک علی لطف محله من رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم وشدة محبّته له وفضله، وإنّما أنکّرنا أن یدلّ ذلک علی أنّه الأفضل أو علی الإمامة» «... ۱».

أقول:

ویتلخّص هذا الکلام فی أُمور:

الأول: إنّ الإمامة قد تکون فی من لیس بأفضل.

وهذا- فی الواقع- تسلیمٌ باستدلال الإمامیّة بالآیة علی أفضلیة أمیر المؤمنین علیه السلام، وکون الإمامة فی من لیس بأفضل لم یرتضه حتّی مثل ابن تیمیة!

والثانی: إن علیّاً لم یکن فی المباهلة.

وهـذا أیضاً دلیل علی تمامیة اسـتدلال الإمامیّة، وإلّا لم یلتجئوا إلی هذه الدعوی، کما التجأ بعضـهم- کالفخر الرازی- فی الجواب عن حدیث الغدیر، بأنّ علیّاً لم یکن فی حجّة الوداع!

---

(۱) المغنی فی الإمامة: ۲۰ القسم ۱/ ۱۴۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۲

والثالث: إنه لم یکن القصد إلی الإبانة عن الفضل، بل أراد قرب القرابة.

وهـذا باطـلٌ، لأـنّه لو أراد ذلـک فقط، لأخرج غیرهم من أقربائه کالعبّاس، وهـذا ما تنبه إلیه ابن تیمیـة فأجاب بأنّ العبّاس لم یکن من السابقین الأوّلین، فاعترف- من حدیث یدری أو لا یدری- بالحقّ.

هذا، ولا یخفی أنّ معتمد الأشاعرة فی المناقشة هو هذا الوجه الأخیر، وبهذا یظهر أنّ القوم عیال علی المعتزلة، وکم له من نظیر!!

* وقال ابن تیمیة «۱ ...» ص: ۲۸۱

«أمّا أخذه علیّاً وفاطمة والحسن والحسین فی المباهلة، فحدیث صحیح، رواه مسلم عن سعد بن أبی وقاص، قال فی حدیث طویل: «لمّا نزلت هذه الآیة: «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسـنا وأنفسکم» دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم علیّاً وفاطمة وحسناً وحسیناً، فقال: اللّهم هؤلاء أهلی».

ولکن لا دلالة فی ذلک علی الإمامة ولا علی الأفضلیّة.

وقوله: (قد جعل اللّه نفس رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، والإتّحاد محال، فبقی المساواة له، وله الولایة العامة، فکذا لمساویه).

قلنـا: لاـ نسـلّم أنّه لم یبق إلا المساواة، ولا دلیل علی ذلک، بل حمله علی ذلک ممتنع، لأنّ أحـداً لا یساوی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه وسلّم، لا

---

(۱) أوردنا کلامه بطوله، لیظهر أنّ غیره تبع له، لئلّا یظن ظان أنّا ترکنا منه شیئاً له تأثیر فی البحث!

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۳

علیّاً ولا غیره.

وهـذا اللفظ فی لغة العرب لا یقتضـی المساواة، قال تعالی فی قصّة الإفک: «لولا إذ سـمعتموه ظنّ المؤمنون والمؤمنات بأنفسـهم خیرا» «۱»

ولم یوجب ذلک أن یکون المؤمنون والمؤمنات متساوین وقد قال فی قصة بنی إسرائیل: «فتوبوا إلی بارئکم فاقتلوا أنفسکم ذلکم خیر لکم عند بارئکم» «۲»

أی: یقتل بعضکم بعضاً، ولم یوجب ذلک أن یکونوا متساوین، ولا أنْ یکون من عبدالعجل مساویاً لمن لم یعبده.

وکذلک قد قیل فی قوله: «ولا تقتلوا أنفسکم» «۳»

أی: لا یقتل بعضکم بعضا، وإنْ کانوا غیر متساویین.

وقال تعالی: «ولا تلمزوا أنفسکم» «۴»

أی، لا یلمز بعضـکم بعضا فیطعن علیه ویعیبه، وهذا نهی لجمیع المؤمنین أن لا یفعل بعضـهم ببعض هذا الطعن، مع أنّهم غیر متساوین لا فی الأحکام ولا فی الفضیلة، ولا الظالم کالمظلوم، ولا الإمام کالمأموم.

ومن هذا الباب قوله تعالى: «ثم أنتم هؤلاء تقتلون أنفسكم» «۵»

أى: يقتل بعضكم بعضاً.

وإذا كان اللفظ فى قوله: «وأنفسنا وأنفسكم» كاللفظ فى قوله: «ولا تلمزوا أنفسكم».. «لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيراً» ونحو ذلك، مع أنّ التساوى هنا ليس بواجب، بل ممتنع،

---

(۱) النور ۲۴: ۱۲.

(۲) البقرة ۲: ۵۴.

(۳) النساء ۴: ۲۹.

(۴) الحجرات ۴۹: ۱۱.

(۵) البقرة ۲: ۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۴

فكذلك هناك وأشدّ.

بل هذا اللفظ يدلّ على المجانسة والمشابهة، والتجانس والمشابهة يكون بالإشتراك فى بعض الأُمور، كالإشتراك فى الإيمان، فالمؤمنون إخوة فى الإيمان، وهو المراد بقوله: «لولا إذ سمعتموه ظن المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خيراً» وقوله: «ولا تلمزوا أنفسكم». وقد يكون بالاشتراك فى الدين، وإنْ كان فيهم المنافق، كاشتراك المسلمين فى الإسلام الظاهر، وإنْ كان مع ذلك الاشتراك فى النسب فهو أوكد، وقوم موسى كانوا «أنفسنا» بهذا الاعتبار.

قوله تعالى: «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا وأنفسكم» أى: رجالنا ورجالكم، أى: الرجال الّذين هم من جنسنا فى الدين والنسب، والرجال الّذين هم من جنسكم، والمراد التجانس فى القرابة فقط، لأنّه قال: «أبناءنا وأبناءكم ونساءنا ونساءكم» فذكر الأولاد وذكر النساء والرجال، فعُلم أنّه أراد الأقربين إلينا من الذكور والإناث من الأولاد والعصبة، ولهذا دعا الحسن والحسين من الأبناء، ودعا فاطمة من النساء، ودعا عليّاً من رجاله، ولم يكن عنده أحد أقرب إليه نسبا من هؤلاء، وهم الّذين أدار عليهم الكساء.

والمباهلة إنّما تحصل بالأقربين إليه، وإلا فلو باهلهم بالأبعدين فى النسب وإن كانوا أفضل عند اللَّه لم يحصل المقصود، فإنّ المراد أنّهم يدعون الأقربين كما يدعو هو الأقرب إليه.

والنفوس تحنو على أقاربها ما لا تحنوا على غيرهم، وكانوا يعلمون أنّه رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم، ويعلمون أنّهم إن باهلوه نزلت البهلة عليهم وعلى أقاربهم، واجتمع خوفهم على أنفسهم وعلى أقاربهم، فكان

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۵

ذلك أبلغ فى امتناعهم وإلا فالإنسان قد يختار أن يهلك ويحيا ابنه، والشيخ الكبير قد يختار الموت إذا بقى أقاربه فى نعمةٍ ومال، وهذا موجود كثير، فطلب منهم المباهلة بالأبناء والنساء والرجال والأقربين من الجانبين، فلهذا دعا هؤلاء.

وآية المباهلة نزلت سنة عشر، لمّا قدم وفد نجران، ولم يكن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قد بقى من أعمامه إلّاالعبّاس، والعبّاس لم يكن من السابقين الأوّلين، ولا كان له به اختصاص كعلىّ.

وأمّا بنو عمّه فلم يكن فيهم مثل علىٍّ، وكان جعفر قد قُتل قبل ذلك، فإنّ المباهلة كانت لمّا قدم وفد نجران سنة تسع أو عشر، وجعفر قُتل بمؤتة سنة ثمان، فتعين علىّ رضى اللَّه عنه.

ولكونه تعيّن للمباهلة إذ ليس فى الأقارب من يقوم مقامه، لا يوجب أن يكون مساوياً للنبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فى شىء من الأشياء، بل ولا أنْ يكون أفضل من سائر الصحابة مطلقاً، بل له بالمباهلة نوع فضيلة، وهى مشتركة بينه وبين فاطمة وحسن وحسين، ليست من

خصائص الإمامة، فإنّ خصائص الإمامة لا تثبت للنساء، ولا يقتضى أن يكون من باهل به أفضل من جميع الصحابة، كما لم يوجب أن تكون فاطمة وحسن وحسين أفضل من جميع الصحابة.

وأمّا قول الرافضى: «لو كان غير هؤلاء مساوياً لهم أو أفضل منهم فى استجابة الدعاء لأمره تعالى بآخذهم معه لأنّه فى مواضع الحاجة».

فيقال فى الجواب: لم يكن المقصود إجابة الدعاء، فإنّ دعاء النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم وحده كافٍ، ولو كان المراد بمن يدعوه معه أن يُستجاب دعاؤه لدعا المؤمنين كلّهم ودعا بهم، كما كان يستسقى بهم وكما

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۶

كان يستفتح بصعاليك المهاجرين، وكان يقول: وهل تُنصرون أو تُرزقون إلّابضعفائكم؟! بدعائهم وصلاتهم وإخلاصهم!

ومن المعلوم أنّ هؤلاء وإن كانوا مجابين، فكثرة الدعاء أبلغ فى الإجابة، لكن لم يكن المقصود دعوة من دعاء لإجابة دعائه، بل لأجل المقابلة بين الأهل والأهل!

ونحن نعلم بالاضطرار أنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم لو دعا أبا بكر وعمر وعثمان وطلحة والزبير وابن مسعود وأُبى بن كعب ومعاذ بن جبل وغيرهم للمباهلة، لكانوا أعظم الناس استجابةً لأمره، وكان دعاء هؤلاء وغيرهم أبلغ فى إجابة الدعاء، لكن لم يأمره اللَّه سبحانه بأخذهم معه، لأنّ ذلك لا يحصل به المقصود.

فإنّ المقصود أن أُولئك يأتون بمن يشفقون عليه طبعاً، كأبنائهم ونسائهم ورجالهم الّذين هم أقرب الناس إليهم، فلو دعا النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم قوماً أجانب لأتى أولئك بأجانب، ولم يكن يشتدّ عليه بنزول البهلة بأُولئك الأجانب، كما يشتدّ عليهم نزولها بالأقربين إليهم، فإنّ طبع البشر يخاف على أقربيه ما لا يخاف على الأجانب، فأمر النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم أن يدعو قرابته وأن يدعو أولئك قرابتهم.

والناس عند المقابلة تقول كلّ طائفة للُاخرى: ارهنوا عندنا أبناءكم ونساءكم، فلو رهنت إحدى الطائفتين أجنبيّاً لم يرضَ أولئك، كما أنّه لو دعا النبى صلّى اللَّه عليه وسلّم الأجانب لم يرض أولئك المقابلون له، ولا يلزم أن يكون أهل الرجل أفضل عند اللَّه إذا قابل بهم لمن يقابله بأهله.

فقد تبيّن أنّ الآية لا دلالة فيها أصلًا على مطلوب الرافضىّ.

لكنّه- وأمثاله ممن فى قلبه زيغ- كالنصارى الّذين يتعلقون بالألفاظ

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۷

المجملة ويدعون النصوص الصريحة، ثمّ قدحه فى خيار الأُمّة بزعمه الكاذب، حيث زعم أنّ المراد بالأنفس المساوون، وهو خلاف المستعمل فى لغة العرب.

وممّا يبيّن ذلك أنّ قوله: «نساءنا» يختصّ بفاطمة، بل من دعاه من بناته كانت بمنزلتها فى ذلك، لكن لم يكن عنده إذ ذاك إلّافاطمة، فإنّ رقيّة وام كلثوم وزينب كنّ قد توفّين قبل ذلك.

فكذلك «أنفسنا» ليس مختصّاً بعلىّ، بل هذه صيغة جمع، كما أنّ «نساءنا» صيغة جمع، وكذلك «أبناءنا» صيغة جمع، وإنّما دعا حسناً وحسيناً لأنّه لم يكن ممّن ينسب إليه بالبنوّة سواهما، فإنّ إبراهيم إن كان موجوداً إذ ذاك فهو طفل لا يُدعى فإنّ إبراهيم هو ابن مارية القبطيّة التى أهداها له المقوقس صاحب مصر، وأهدى له البغلة ومارية وسيرين، فأعطى سيرين لحسّان بن ثابت، وتسرّى مارية فولدت له إبراهيم، وعاش بضعة عشر شهراً ومات، فقال النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: إنّ له مرضعاً فى الجنّة تتم رضاعته، وكان إهداء المقوقس بعد الحديبيّة بل بعد حنين» «۱».

أقول:

كان هذا نص كلام ابن تيميّة فى مسألة المباهلة، وقد جاء فيه:

۱- الاعتراف بصحة الحديث.

وفيه ردّ على المشكّكين فى صحته وثبوته عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۲۳- ۱۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۸

۲- الإعتراف باختصاص القضيّة بالأربعة الأطهار.

وفيه ردّ على المنحرفين عن أهل البيت عليهم السلام، المحرّفين للحديث بنقص «علىّ» منهم أو زيادة غيرهم عليهم!!

۳- الإعتراف بأنّهم هم الّذين أدار عليهم الكساء.

وفيه ردّ على من زعم دخول غيرهم فى آية التطهير، بل فيه دلالة على تناقض ابن تيميّة، لزعمه- فى موضع من منهاجه، دخول الأزواج أخذاً بالسياق، كما تقدّم فى مبحث تلك الآية.

۴- الإعتراف بأنّ فى المباهلة نوع فضيلة لعلى.

وفيه ردٌّ على من يحاول إنكار ذلك.

ثمّ إنّ ابن تيمية ينكر دلالة الحديث على الإمامة مطلقاً بكلام مضطرب مشتمل على التهافت، وعلى جواب- قال الدهلوى عنه-: هو من كلام النواصب!!

* فأوّل شىء قاله هو: إنّ أحداً لا يساوى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم.

ونحن أيضاً نقول: إنّ أحداً لا يساويه لولا الآية والأحاديث القطعيّة الواردة عنه، كقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «علىٌّ منّى وأنا من علىّ، وهو وليّكم بعدى» «۱» وقوله- فى قصة البراءة-: «لا يؤدّى عنّى إلّاأنا أو رجل منى» «۲» (۲).

---

(۱)

هذا حديث الولاية، وهو من أصحّ الأحاديث وأثبتها، وقد بحثنا عنه سنداً ودلالةًفى الجزء الخامس عشر من أجزاء كتابنا.

(۲) وهذا أيضاً من أصحّ الأحاديث وأثبتها، راجع: مسند أحمد ۱/ ۳، ۱۵۱، وصحيح الترمذى ۵/ ۲۹۴ ح ۳۷۱۹، والخصائص للنسائى: ۶۸ ح ۷۲، والمستدرك على الصحيحين، وراجع التفاسير فى سورة البراءة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۸۹

وقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم- لوفد ثقيف-: «لَتُسلِمنّ أو لأبعثنّ عليكم رجلًا منى- أو قال: نفسى- ليضربنّ أعناقكم وليسبين ذراريكم، وليأخذنّ أموالكم» قال عمر: فواللَّه ما تمنّيت الإمارة إلّايومئذ، فجعلت أنصب صدرى رجاء أن يقول: هو هذا، فالتفت إلى على فأخذ بيده وقال:

«هو هذا، هو هذا» «۱».

وقوله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم منزّلًا إيّاه منزلة نفسه: «إنّ منكم من يقاتل على تأويل القرآن كما قاتلت على تنزيله» فاستشرف له أبو بكر وعمر وغيرهما، كلّ يقول: أنا هو؟ قال: لا، ثمّ قال: «وكنْ خاصف النعل» وكان قد أعطى عليّاً نعله يخصفها «۲».

إلى غير ذلك من الأحاديث، وقد سبق ذكر بعضها أيضاً.

فإذا كان هذا قول اللَّه وكلام الرسول، فماذا نفعل نحن؟!

* ثمّ إنّه أنكر دلالة لفظ «الأنفس» على «المساواة» فى لغة العرب، فقال بأنّ المراد منه فى الآية هو من يتّصل بالقرابة واستشهد لذلك بآيات من القرآن.

لکنْ ماذا یقول ابن تیمیّة فی الآیات التی وقع فیها المقابلة بین «النفس» و «الأقرباء» کما فی قوله تعالی: «یا أیّها الّذین آمنوا قو أنفسکم وأهلیکم نارا» «۳»

وقوله: «الّذین خسروا أنفسهم وأهلیهم» «۴»

فکذلک آیة المباهلة.

---

(۱) راجع: الإستیعاب ۳/ ۱۱۰۹، ترجمة أمیر المؤمنین.

(۲) أخرجه أحمد ۳/ ۳۳، والحاکم ۳/ ۱۳۲ ح ۴۶۲۱، والنسائی فی الخصائص ۱۱۲ ح ۱۵۰، وابن عبدالبر وابن حجر وابن الأثیر بترجمته، وکذا غیرهم.

(۳) سورة التحریم ۶۶: ۶.

(۴) سورة الزمر ۳۹: ۱۵، وسورة الشوری ۴۲: ۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۰

غیر أنّ «النفس» فی الآیتین المذکورتین مستعملة فی نفس الإنسان علی وجه الحقیقة، أمّا فی آیة المباهلة فهی مستعملة- لتعذّر الحقیقة- علی وجه المجاز لمن نُزِّل بمنزلة النفس، وهو علیّ علیه السلام، للحدیث القطعی الوارد فی القضیّة.

* ثمّ إنّه أکّد کون أخذ الأربعة الأطهار علیهم السلام لمجرّد القرابة، بإنکار الاستعانة بهم فی الدعاء، فقال: «لم یکن المقصود إجابة الدعاء، فإنّ دعاء النبی وحده کافٍ»!

لکنّه اجتهاد فی مقابلة النصّ، فقد روی القوم أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قال لهم: «إذا أنا دعوت فأمّنوا» «۱»، وأنّه قد عرف أُسقف نجران ذلک حیث قال: «إنّی لأری وجوهاً لو شاء اللَّه أنْ یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها» أو: «لو سألوا اللَّه أنْ یزیل جبلًا من مکانه لأزاله بها» «۲».

* ثمّ قال ابن تیمیّة: «لم یکن المقصود دعوة من دعاه لإجابة دعائه، بل لأجل المقابلة بین الأهل والأهل ... فإنّ المقصود أن أولئک یأتون بمن یشفقون علیه طبعاً کأبنائهم ونسائهم ورجالهم.

وذا کلام النواصب ... کما نص علیه الدهلوی فی عباراته الآتیة.

وحاصل کلامه: أنّه إنّما دعاهم لکونهم أقرباءه فقط، علی ما کان علیه المتعارف فی المباهلة، فلا مزیّة لمن دعاه أبداً، فلا دلالة فی الآیة علی مطلوب الشیعة أصلًا، لکنّهم کالنصاری!...

لکنّه یعلم بوجود الکثیرین من أقربائه- من الرجال والنساء- وعلی رأسهم عمه العبّاس، فلو کان التعبیر بالنفس لمجرّد القرابة لدعا العبّاس

---

(۱) تقدّم ذکر بعض مصادره.

(۲) الکشّاف، الرازی، البیضاوی وغیرهم، بتفسیر الآیة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۱

وأوّلاده وغیرهم من بنی هاشم!

فیناقض نفسه ویرجع إلی الإعتراف بمزیّةٍ لمن دعاهم، وأنّ المقام لیس مقام مجرّد القرابة!! ... انظر إلی کلامه:

«ولم یکن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم قد بقی من أعمامه إلّاالعباس، والعباس لم یکن من السابقین الأوّلین، ولا کان له به اختصاص کعلیّ، وأمّا بنو عمّه فلم یکن فیهم مثل علیّ ... فتعین علیٌّ رضی اللَّه عنه، وکونه تعیّن للمباهلة إذ لیس فی الأقارب من یقوم مقامه لا

یوجب ... بل له بالمباهلة نوع فضیلة»....

إذن!! لا بدّ فی المباهلة من أن یکون المباهَل به صاحب مقام یمتاز به من غیره، ویقدّمه علی من سواه، وقد ثبت ذلک لعلیّ علیه السلام بحیث ناسب أنْ یأمر اللّه ورسوله بأنْ یعبّر عنه لأجله بأنّه نفسه، وهذا هو المقصود من الإستدلال بالآیة المبارکة، وبه یثبت المطلوب.

فانظر کیف اضطربت کلمات الرجل وناقض نفسه!!

* غیر أنّه بعد الاعتراف بالفضیلة تأبی نفسه السکوت علیها، وإذْ لا یمکنه دعوی مشارکة زید وعمر وبکر!! ... معه فیها کما زعم ذلک فی غیر موضع من کتابه فیقول:

«وهی مشترکة بینه وبین فاطمة وحسن وحسین»....

وهکذا قال- فی موضعٍ من کتابه- حول آیة التطهیر لمّا لم یجد بُدّاً من الإعتراف باختصاصها بأهل البیت...

لکنّه غفل أو تغافل أنّ هذه المشارکة لا تضرّ باستدلال الشیعة بل تنفع، إذ تکون الآیة من جملة الدلائل القطعیّة علی أفضلیّة بضعة النبیّ فاطمة وولدیه الحسنین علیهم السلام من سائر الصحابة عدا أمیر المؤمنین

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۲

علیه السلام- کما دل علی ذلک حدیث: «فاطمة بضعة منی» ... وقد بیّنا ذلک سابقاً- فعلیّ هو الإمام بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بالآیة المبارکة والحدیث القطعی الوارد فی شأن نزولها.

* وقال أبو حیّان:

«ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم».

أی: یدع کلٌّ منی ومنکم أبناءه ونساءه ونفسه إلی المباهلة. وظاهر هذا أنّ الدعاء والمباهلة بین المخاطب ب «قل» وبین من حاجّه، وفُسّر علی هذا الوجه (الأبناء) بالحسن والحسین، وبنساءه فاطمة، والأنفس بعلیّ.

قاله الشعبی. ویدلّ علی أنّ ذلک مختصٌّ بالنبیّ مع من حاجّه ما ثبت فی صحیح مسلم من حدیث سعد بن أبی وقّاص، قال: لما نزلت هذه الآیة «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم» دعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم فاطمة وحسناً وحسیناً، فقال: اللّهمّ هؤلاء أهلی.

وقال قوم: المباهلة کانت علیه وعلی المسلمین، بدلیل ظاهر قوله «ندع أبناءنا وأبناءکم» علی الجمع، ولمّا دعاهم دعا بأهله الّذین فی حوزته، ولو عزم نصاری نجاران علی المباهلة وجاءوا لها لأمر النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم المسلمین أن یخرجوا بأهالیهم لمباهلتهم.

وقیل: المراد ب «أنفسنا» الإخوان. قاله ابن قتیبة. قال تعالی: «ولا تلمزوا أنفسکم» أی: إخوانکم.

وقیل: أهل دینه. قاله أبو سلیمان الدمشقی.

وقیل: الأزواج.

وقیل: أراد القرابة القریبة. ذکرها علی بن أحمد النیسابوری.

قال أبو بکر الرازی: وفی الآیة دلیل علی أن الحسن والحسین إبنا

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۳

رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم.

وقال أبو أحمد ابن علّان: کانا إذ ذاک مکلَّفین، لأنّ المباهلة عنده لا تصحّ إلّامن مکلّف.

وقد طوّل المفسّرون بما رووا فی قصّة المباهلة، ومضمونها: أنّه دعاهم إلی المباهلة وخرج بالحسن والحسین وفاطمة وعلی إلی المیعاد، وأنّهم کفّوا عن ذلک ورضوا بالإقامة علی دینهم، وأن یؤدّوا الجزیة، وأخبرهم أحبارهم أنّهم إن باهلوا عُذّبوا وأخبر هو صلّی اللّه علیه وسلّم أنّهم إنْ باهلوا عُذّبوا، وفی ترک النصاری الملاعنة لعلمهم بنبوّته شاهد عظیم علی صحّة نبوّته.

قال الزمخشری: فإنْ قلت» «... ۱».

أقول:

لعلّ تقدیمه حدیث مسلم عن سعدٍ فی أنّ المراد من «أنفسنا» هو علیٌّ علیه السلام ... یدلّ علی ارتضائه لهذا المعنی ... لکنّ الحدیث جاء فی الکتاب محرّفاً بحذف «علیّ»!!

ولیته لم یذکر الأقاویل الأُخری، فإنّها کلّها هواجس نفسانیّة وإلقاءات شیطانیّة، لا یجوز إیرادها بتفسیر الآیات القرآنیة.

لکن یظهر منه الإعتماد علی هذه الأقوال!! حین ینفی بها الإجماع علی أنّ المراد من «أنفسنا» هو علی علیه السلام، لیبطل استدلال الشیخ الحمصی بالآیة علی أفضلیة الإمام علی سائر الأنبیاء، کما

---

(۱) البحر المحیط ۲/ ۴۷۹- ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۴

سیأتی.

* وقال القاضی الإیجی وشارحه الجرجانی ...: ص: ۲۹۴

ولهم- أی للشیعة ومن وافقهم- فیه أی- فی بیان أفضلیّة علی- مسلکان:

الأوّل: ما یدلّ علیه- أی علی کونه أفضل- إجمالًا، وهو وجوه: الأوّل: آیة المباهلة، وهی قوله تعالی: «تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم» لم یرد به نفس النبی، لأنّ الإنسان لا یدعو نفسه، بل المراد به علیٌّ، دلت علیه الأخبار الصحیحة والروایات الثابتة عند أهل النقل إنه علیه السلام دعا علیّاً إلی ذلک المقام، ولیس نفس علیّ نفس محمّد حقیقة، فالمراد المساواة فی الفضل والکمال، فترک العمل به فی فضیلة النبوة وبقی حجةً فی الباقی، فیساوی النبیّ فی کلّ فضیلةٍ سوی النبوّة، فیکون أفضل من الأُمّة.

وقد یمنع: أنّ المراد ب «أنفسنا» علیٌّ وحده، بل جمیع قراباته وخدمه النازلون عرفاً منزلة نفسه علیه السلام داخلون فیه، تدل علیه صیغة الجمع» «۱».

أقول:

لا یخفی اعترافهما بدلالة الآیة علی الأفضلیّة، وبکون علیّ فی

---

(۱) شرح المواقف ۸/ ۳۶۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۵

المباهلة، «دلّت علیه الأخبار الصحیحة والروایات الثابتة عند أهل النقل» وبدلالة «أنفسنا» علی «المساواة».

غیر أنّهما زعما دخول غیره معه فی ذلک، لکنّها قالا «وقد یمنع» وکأنّهما ملتفتان إلی بطلان ما زعماه، خصوصاً کون المراد «خدمه» بالإضافة إلی «جمیع قراباته»، فإنّ النبی صلّی اللّه علیه وآله وسلّم لم یُخرج معه حتّی عمّه، فکیف یکون المراد «جمیع قراباته وخدمه»؟!!

* وقال ابن روزبهان ...: ص: ۲۹۵

«کان عادة أرباب المباهلة أنْ یجمعوا أهل بیتهم وقراباتهم لتشمل البهلة سائر أصحابهم، فجمع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم أوّلاده ونساءه، والمراد بالأنفس هاهنا: الرجال، کأنه أمر بأن یجمع نساءه وأوّلاده ورجال أهل بیته، فکان النساء فاطمة، والأولاد الحسن والحسین، والرجال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم وعلیّ.

وأمّا دعوی المساواة التی ذکرها فهی باطلة قطعاً، وبطلانها من ضروریات الدین، لأنّ غیر النبی صلّی اللَّه علیه وسلّم من الأُمّة لا یساوی النبیّ أصلًا، ومن ادّعی هذا فهو خارج عن الدّین، وکیف یمکن المساواة والنبیّ نبیٌّ مرسل خاتم الأنبیاء أفضل أُولی العزم، وهذه الصفات کلّها مفقودة فی علیّ نعم، لأمیر المؤمنین علی فی هذه الآیة فضیلة عظیمة وهی مسلّمة، ولکنْ لا تصیر دالّةً علی النصّ بإمامته» «۱».

---

(۱) إبطال الباطل- مخطوط. راجع: إحقاق الحق ۳/ ۶۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۶

أقول:

وفی کلامه مطالب ثلاثة:

الأوّل: إنّ ما صنعه النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم إنّما کان جریاً علی عادة أرباب المباهلة...

وهذا کلام النواصب فی الجواب عن هذه الآیة، کما نصّ علیه صاحب «التحفة الاثنا عشریة»، ویرد علیه ما تقدّم من أنّه لو کان کذلک فلماذا لم یخرج العبّاس وبنیه وأمثالهم من الأقرباء؟ لکنّ فعل النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم دلیل علی أنّ للمقام خصوصیةً ولمن دعاهم مراتب عند اللَّه تعالی، ولیس جریاً علی عادة العرب فی مباهلة البعض مع البعض.

والثانی: إنّ غیر النبیّ من الأُمّة لا یساوی النبیّ أصلًا.

وقد تقدّم الجواب عنه عند الکلام مع ابن تیمیّة.

والثالث: إنّ لأمیر المؤمنین فی هذه الآیة فضیلة عظیمة، وهی مسلّمة.

قلت: هی للأربعة کلّهم لکنّ علیّاً أفضلهم، فهو الإمام بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم.

قوله: لکن لا تصیر دالة علی النصّ بإمامته.

قلت: إنّ الآیة تدلّ علی المساواة بینه وبین النبیّ فی الکمالات الذاتیّة، ولا أقلّ من کونها دالّةً علی فضیلة عظیمة- باعترافه- غیر حاصلة لخصومه، فهو الأفضل، فهو الإمام دون غیره بعد رسول اللَّه.

وتدلّ علی المساواة بینهما فی العصمة وتدلّ علی کونه مثله فی الأولویّة بالتصرّف.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۷

فهو الإمام بعده ولیس غیره.

* وقال عبدالعزیز الدهلوی ما تعریبه ...: ص: ۲۹۷

«ومنها آیة المباهلة، وطریق تمسّک الشیعة بهذه الآیة هو: أنّه لمّا نزلت «فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبناءکم ونساءنا ونساءکم وأنفسنا وأنفسکم..» إلی آخرها، خرج رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم من بیته ومعه علیٌّ وفاطمة وحسن وحسین، فالمراد من «أبناءنا» الحسن والحسین، ومن «أنفسنا» الأمیر، وإذا صار نفس الرسول- وظاهرٌ أنّ المعنی الحقیقی لکونه نفسه محال- فالمراد هو المساوی، ومن کان مساویا لنبیّ عصره کان بالضرورة أفضل وأولی بالتصرّف من غیره، لأن المساوی للأفضل الأولی بالتصرّف أفضل وأولی بالتصرّف، فیکون إماماً، إذ لا معنی للإمام إلّاالأفضل الأولی بالتصرّف.

هـذا بيـان وجه الإسـتدلال، ولاـ يخفى أنّه بهـذا التقريب غير موجود فى كلام أكثر علماء الشـيعة، فلهـذه الرسالـة الحق عليهم من جهة تقريرها وتهذيبها لأكثر أدلّتهم، ومَن شكّ فى ذلك فلينظر إلى كتبهم ليجد كلماتهم متشتّتة مضطربة قاصرة عن إفادة مقصدهم.

وهـذه الآيـة فى الأصـل من جملـة دلائل أهل السـنّة فى مقابلـة النواصب، وذلك لأنّ أخـذ النبىّ صـلّى اللَّه عليه وسـلّم الأمير وأُولئك الأجلّة معه، وتخصيصهم بذلك دون غيرهم يحتاج إلى مرجّح، وهو لا يخلو عن أمرين:

فإمّـا لكونهم أعزّةً عليه، وحينئـذٍ يكون إخراجهم للمباهلـة- وفيها بحسب الظاهر خطر- المهلكـة، موجباً لقوّة وثوق المخالفين بصـدق نبوّته

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۸

وصحّة ما يخبر به عن عيسى وخلقته، إذ العاقل ما لم يكن جازماً بصدق دعواه لا يعرض أعزّته إلى الهلاك والإستئصال.

وهـذا الوجه مختـار أكثر أهـل السـنّة والشـيعة، وهو الـذى ارتضـاه عبـداللَّه المشـهدى فى إظهـار الحقّ، فـدلّت الآيـة على كون هؤلاء الأشـخاص أعزّةً على رسول اللَّه، وأنبيـاء اللَّه مبرّأون عن الحبّ والبغض النفسانيّين، فليس ذلك إلّالـدينهم وتقواهم وصـلاحهم، فبطل مذهب النواصب القائلين بخلاف ذلك.

وإمّـا لكى يشـاركوه فى الـدعاء على كفّار نجران، ويعينوه بالتأمين على دعائه عليهم فيسـتجاب بسـرعة، كما يقول أكثر الشـيعة وذكره عبداللَّه المشهدى أيضاً، فتدلّ الآيـة- بناءً عليه كذلك- على علوّ مرتبتهم فى الدّين وثبوت استجابة دعائهم عند اللَّه.

وفى هذا أيضاً ردّ على النواصب.

وقـد قدح النواصب فى كلا الوجهين وقالوا بأنّ إخراجهم لم يكن لشـىءٍ منهما، إنّما كان لإلزام الخصم بما هو مسـلّم الثبوت عنده، إذ كان مسـلما عند المخالفين- وهم الكفّار- أنّ البهلة لا تعتبر إلّابحضور الأولاد والختن، والحَلف على هلاكهم، فلذا أخرج النبىّ أولاده وصهره معه ليلزمهم بذلك.

وظاهرٌ أنّ الأقارب والأولاد- كيفما كانوا- يكونون أعزّةً على الإنسان فى اعتقاد الناس وإنْ لم يكونوا كذلك عند الإنسان نفسه، يدلّ على ذلك أنّه لو كان هذا النوع من المباهلة حقّاً عنده صـلّى اللَّه عليه وسـلّم لكان سائغاً فى الشـريعة، والحال أنّه ممنوع فيها، فظهر أنّ ما صنعه إنّما كان إسكاتاً للخصم.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۲۹۹

وعلى هـذا القيـاس يسـقط الوجه الثـانى أيضاً، فإنّ هلاك وفـد نجران لم يكن من أهمّ المهمّات، فقـد مرّت عليه حوادث كانت أشـدّ وأشقّ عليه من هـذه القضـيّة، ولم يسـتعنْ فى شـىء منها فى الـدعاء بهؤلاء، على أنّ من المتّفق عليه اسـتجابة دعاء النبىّ فى مقابلته مع الكفّار، وإلّا يلزم تكذيبه ونقض الغرض من بعثته.

فهذا كلام النواصب، وقد أبطله- بفضل اللَّه تعالى- أهل السنّة بما لا مزيد عليه كما هو مقرّر فى محلّه، ولا نتعرّض له خوفاً من الإطالة.

وعلى الجملـة، فإنّ آية المباهلة هى فى الأصل ردّ على النواصب، لكنّ الشـيعة يتمسّـكون بها فى مقابلة أهل السـنّة، وفى تمسّـكهم بها وجوه من الإشكال:

أمّـا أوّلًا: فلأنّا لا نسـلّم أنّ المراد «بأنفسـنا» هو الأمير، بل المراد نفسه الشـريفة، وقول علمائهم فى إبطال هـذا الاحتمال بأنّ الشـخص لا يـدعو نفسه غير مسـموع، إذ قـد شاع وذاع فى القديم والحديث «دعته نفسه إلى كذا» و «دعوت نفسـى إلى كذا» «فطوّت له نفسه قتل أخيه» «۱»

و «أمرت نفسـى» و «شاورت نفسـى» إلى غير ذلك من الاسـتعمالات الصـحيحة الواقعـة فى كلام البلغاء. فيكون حاصل «ندع أنفسـنا»: نحضر أنفسنا.

وأيضاً: فلو قررنا الأمير من قبل النبى مصـداقاً لقوله «أنفسـنا» فمن نقرره من قبل الكفّار مع أنّهم مشتركون فى صـيغة «ندعُ»، إذ لا معنى

لدعوة النبیّ إیاهم وأبناءهم بعد قوله: «تعالوا».

فظهر أن الأمیر داخل فی «أبناءنا» - کما أنّ الحسنین غیر داخلین

---

(۱) المائدة: ۳۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۰

فی الأبناء حقیقةً وکان دخولهما حُکماً- لأنّ العرف یعدّ الختن ابناً، من غیر ریبةٍ فی ذلک.

وأیضاً: فقد جاء لفظ النفس بمعنی القریب والشریک فی الدین والملّة ومن ذلک قوله تعالی: «ولا تخرجون أنفسکم من دیارکم» أی: أهل دینهم.. «ولا تلمزوا أنفسکم».. «لولا إذ سمعتموه ظنّ المؤمنون والمؤمنات بأنفسهم خیراً»، فلمّا کان للأمیر اتّصال بالنبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم فی النسب والقرابة والمصاهرة واتّحاد فی الدین والملّة، وقد کثرت معاشرته والأُلْفة معه حتّی قال: «علیٌّ منّی وأنا من علیّ «کان التعبیر عنه بالنفس غیر بعید، فلا تلزم المساواة کما لا تلزم فی الآیات المذکورة.

وأما ثانیاً: فلو کان المراد مساواته فی جمیع الصفات، یلزم الاشتراک فی النبوّة والخاتمیّة والبعثة إلی کافّة الخلق، والاختصاص بزیادة النکاح فوق الأربع، والدرجة الرفیعة فی القیامة، والشفاعة الکبری والمقام المحمود، ونزول الوحی، وغیر ذلک من الأحکام المختصّة بالنبیّ، وهو باطل بالإجماع.

ولو کان المراد المساواة فی البعض، لم یحصل الغرض، لأنّ المساواة فی بعض صفات الأفضل والأولی بالتصرّف لا تجعل صاحبها أفضل وأولی بالتصرّف، وهو ظاهر جداً.

وأیضاً: فإنّ الآیة لو دلّت علی إمامة الأمیر لزم کونه إماماً فی زمن النبیّ وهو باطل بالإتّفاق، فإنْ قیّد بوقتٍ دون وقت- مع أنّه لا دلیل علیه فی اللفظ- لم یکن مفیداً للمدّعی، لأنّ أهل السنّة أیضاً یثبتون إمامته فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۱

وقت من الأوقات» «۱».

أقول:

وفی کلامه مطالب:

۱- دعوی أن التقریب الذی ذکره للاستدلال بالآیة، غیر وارد فی أکثر کتب الشیعة، قال: «وکذلک الأدلّة الأُخری غالباً»....،

وأنت تری کذب هذه الدعوی بمراجعتک لوجه الاستدلال فی بحثنا هذا، إذْ تجد العبارة مذکورة فی کتب أصحابنا، إمّا باللفظ وإمّا بما یؤدّی معناه، فلا نطیل.

۲- نسبة المناقشة فی دلالة الآیة المبارکة بما ذکره إلی النواصب، وأنّ أهل السنّة یدافعون عن أهل البیت فی قبال أولئک...

وقد وجدنا ما عزاه إلی النواصب فی کلام ابن تیمیّة وابن روزبهان، فی ردّهما علی العلّامة الحلّی، فالحمد للّه‌الذی کشف عن حقیقة حالهم بما أجراه علی لسانهم...

۳- عدم التسلیم بأنّ المراد من «أنفسنا» هو «علی» بل المعنی:

«نحضر أنفسنا»، واستشهد- فی الردّ علی قول الإمامیّة بأنّ الشخص لا یدعو نفسه- بعبارات شائعة فی کلام العرب فی القدیم والحدیث کما قال.

ونحن لا نناقشه فی المعانی المجازیّة لتلک العبارات، ونکتفی بالقول- مضافاً إلی اعتراف غیر واحد من أئمّة القوم بأنّ الإنسان الداعی إنّما یدعو

---

(۱) (۱) التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۶- ۲۰۷. وقد ذکرنا کلامه بطوله لئلّا یظنّ ظانٌّ أنّا أسقطنا منه شیئاً ممّا له دخل فی البحث مع الشیعة حول الآیة المبارکة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۲

غیره لا- نفسه «۱» - بأنّ الأحادیث القطعیّة عند الفریقین دلّت علی أنّ المراد من «أنفسنا» هو علیٌّ علیه السلام، فما ذکره یرجع فی الحقیقة إلی عدم التسلیم بتلک الأحادیث وتکذیب رواتها ومخرّجیها، وهذا ما لا یمکنه الإلتزام به.

۴- إدخال علیّ علیه السلام فی «أبناءنا»..!!

وفیه: أنّه مخالف للنصوص.

ولا یخفی أنّه محاولة لإخراج الآیة عن الدلالة علی کون علیّ نفس النبیّ، لعلمه بالدلالة حینئذٍ علی المساواة، وإلّا فإدخاله فی «أبناءنا» أیضاً اعترافٌ بأفضلیّته!!

واستشهاده بالآیات مردود بما عرفت فی الکلام مع ابن تیمیّة.

علی أنّه اعترف بحدیث «علیٌّ منّی وأنا من علیّ» وهو ممّا لا یعترف به ابن تیمیة وسائر النواصب.

۵- ردّه علی المساواة بأنّه: إنْ کان المراد المساواة فی جمیع الصفات، یلزم المساواة بین علیّ والنبیّ فی النبوّة والرسالة والخاتمیة والبعثة إلی الخلق کافّة ونزول الوحی ... وإنْ کان المراد المساواة فی بعض الصفات فلا یفید المدّعی...

قلنا: المراد هو الأوّل، إلّاالنبوّة، والأُمور التی ذکرها من الخاتمیّة والبعثة ... کلّها من شؤون النبوّة...

فالآیة دالّة علی حصول جمیع الکمالات الموجودة فی النبیّ فی

---

(۱) لاحظ: شیخ زادة علی البیضاوی ۱/ ۶۳۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۳

شخص علیّ، عدا النبوّة، وقد جاء فی الحدیث عنه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أنّه قال لعلیّ: «یا علی! ما سألت اللّه شیئاً إلّاسألت لک مثله، ولا سألت اللّه شیئاً إلّاأعطانیه، غیر إنّه قیل لی: أنّه لا نبی بعدک» «۱».

۶- وبذلک یظهر أنّه علیه السلام کان واجداً لحقیقة الإمامة- وهو وجوب الطاعة المطلقة، والأولویّة التامّة بالنسبة للأُمّة- فی حیاة النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، إلّاأنّه کان تابعاً للنبیّ مطیعاً له، إطاعة وانقیاداً لم یحدّثنا التاریخ به عن غیره علی الإطلاق.

فسقط قوله أخیراً: «فإنّ الآیة لو دلّت علی إمامة الأمیر»....

* والالوسی ...: ص: ۳۰۳

انتحل کلام الدهلوی، بلا- زیادة أو نقصان، کغیره من موارد المسائل الاعتقادیة المهمّة التی طرحها فی تفسیره، وجوابه جوابه، فلا نکرّر.

* وقال الشیخ محمّد عبده ...: ص: ۳۰۳

اشارة

«إنّ الروایات متّفقة علی أنّ النبیّ صلی‌علیه وسلّم اختار للمباهلة علیّاً وفاطمة وولدیها، ویحملون کلمة «نساءنا» علی فاطمة، وکلمة

«أنفسنا» علی علی فقط.

ومصادر هذه الروایات الشیعة، ومقصدهم منها معروف، وقد اجتهدوا فی ترویجها ما استطاعوا، حتّی راجت علی کثیرٍ من أهل السنّة، ولکنّ واضعیها لم یحسنوا تطبیقها علی الآیة، فإنّ کلمة «نساءنا» لا یقولها العربی ویرید بها بنته، لا سیّما إذا کان له أزواج، ولا یفهم هذا من لغتهم،

---

(۱) أخرجه جماعة، منهم النسائی فی الخصائص: ۶/ ۱- ۱۰۷ ح ۱۴۱ و ۱۴۲.

وأبعد من ذلک أنْ یراد ب «أنفسنا» علیّ- علیه الرضوان-.

ثمّ إنّ وفد نجران الّذین قالوا إنّ الآیة نزلت فیهم لم یکن معهم نساؤهم وأولادهم» «۱».

أقول:

وفی هذا الکلام إقرارٌ، وادّعاءٌ، ومناقشة عن عناد.

أمّا الإقرار، فقوله: «إنّ الروایات متّفقة» ... فالحمد للّهعلی أن بلغت الروایات فی القضیّة من الکثرة والقوّة حداً لا یجد مثل هذا الرجل بُدّاً من أن یعترف بالواقع والحقیقة.

لکنّه لمّا رأی أن هذا الإقرار یستلزم الإلتزام بنتیجة الآیة المبارکة والروایات الواردة فیها، وهذا ما لا تطیقه نفسه!! عاد فزعم أمراً لا یرتضیه عاقل فضلًا عن فاضل!

أمّا الادعاء، فقال: «مصادر هذه الروایات الشیعة ... وقد اجتهدوا فی ترویجها»....

لکنّه یعلم- کغیره- بکذب هذه الدعوی، فمصادر هذه الروایات القطعیّة- وقد عرفت بعضها- لیست شیعیّة. ولمّا کانت دلالتها واضحة «والمقصد منها معروف»، عمد إلی المناقشة بحسب اللغة، وزعم أنّ العربی لا یتکلّم هکذا.

وما قاله محض استبعاد ولا وجه له إلّا العناد! لأنّا لا نحتمل أن یکون هذا الرجل جاهلًا بأن لفظ «النساء» یطلق علی غیر الأزواج کما فی

---

(۱) تفسیر المنار ۳/ ۳۲۲.

القرآن الکریم وغیره، أو یکون جاهلًا بأنّ أحداً لم یدّع استعمال اللفظ المذکور فی خصوص «فاطمة» وأنّ أحداً لم یدّع استعمال «أنفسنا» فی «علیٍّ» علیه السلام.

إنّ هذا الرجل یعلم بأنّ الروایات الصحیحة واردة من طرق القوم أنفسهم، والاستدلال قائم علی أساسها، إذ أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم جعل علیّاً فقط المصداق ل «أنفسنا» وجَعَلَ فاطمة فقط المصداق ل «نساءنا» وقد کان له أقرباء کثیرون وأصحاب لا یحصون ... کما کان له أزواج عدّة، والنساء فی عشیرته وقومه کثرة.

فلا بُدّ وأنْ یکون ما فعله هو من جهة أفضلیّة علیٍّ علیه السلام علی غیره من أفراد الأُمة، وهذا هو المقصود.

تکمیل ... ص: ۳۰۵

وأمّا تفضیله- بالآیة- علی سائر الأنبیاء علیهم السلام- کما عن الشیخ محمود بن الحسن الحمصی- فهذا هو الذی انتقده الفخر الرازی، وتبعه النیسابوری، وأبو حیّان الأندلسی:

* قال الرازی- بعد أن ذکر موجز القصة، ودلالة الآیة علی أن الحسنین ابنا رسول اللّه-:

«کان فی الریّ رجل یقال له: محمود بن الحسن الحمصی، وکان معلّم الإثنی عشریة «۱» وکان یزعم أنّ علیّاً رضی اللّه عنه أفضل من جمیع

---

(۱) وهو صاحب کتاب «المنقذ من التقلید»، وفی بعض المصادر أنّ الفخر الرازی قرأعلیه، توفّی فی أوائل القرن السابع، کما فی ترجمته بمقدّمة کتابه المذکور، طبعة مؤسّسة النشر الإسلامی التابعة لجماعة المدرّسین فی الحوزة العلمیة- قم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۶

الأنبیاء سوی محمّد علیه السلام، قال: والذی یدلّ علیه قوله تعالی: «وأنفسنا وأنفسکم» ولیس المراد بقوله «أنفسنا» نفس محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم، لأنّ الإنسان لا یدعو نفسه، بل المراد به غیره، وأجمعوا علی أنّ ذلک الغیر کان علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه، فدلّت الآیة علی أنّ نفس علیّ هی نفس محمّد، ولا یمکن أن یکون المراد منه أنّ هذه النفس هی عین تلک النفس، فالمراد أنّ هذه النفس مثل تلک النفس، وذلک یقتضی الإستواء فی جمیع الوجوه، ترک العمل بهذا العموم فی حق النبوّة وفی حقّ الفضل، لقیام الدلائل علی أنّ محمّداً علیه السلام کان نبیّاً وما کان علیّ کذلک، ولانعقاد الإجماع علی أنّ محمّداً علیه السلام کان أفضل من علیّ، فیبقی فیما وراءه معمولًا به.

ثمّ الإجماع دلّ علی أنّ محمّداً علیه السلام کان أفضل من سائر الأنبیاء علیهم السلام، فیلزم أن یکون علیّ أفضل من سائر الأنبیاء.

فهذا وجه الإستدلال بظاهر هذه الآیة.

ثمّ قال: ویؤیّد الاستدلال بهذه الآیة: الحدیث المقبول عند الموافق والمخالف، وهو قوله علیه السلام: من أراد أن یری آدم فی علمه، ونوحاً فی طاعته، وإبراهیم فی خلّته، وموسی فی هیبته، وعیسی فی صفوته، فلینظر إلی علی بن أبی طالب.

فالحدیث دلّ علی أنّه اجتمع فیه ما کان متفرّقاً فیهم، وذلک یدلّ علی أنّ علیّاً رضی اللّه عنه أفضل من جمیع الأنبیاء سوی محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۷

وأمّا سائر الشیعة، فقد کانوا- قدیماً وحدیثاً- یستدلّون بهذه الآیة علی أنّ علیّاً رضی اللّه عنه مثل نفس محمّد علیه السلام إلّاما خصّه الدلیل، وکان نفس محمّد أفضل من الصحابة، فوجب أن یکون نفس علیّ أفضل من سائر الصحابة.

هذا تقریر کلام الشیعة.

والجواب: إنّه کما انعقد الإجماع بین المسلمین علی أنّ محمّداً علیه السلام أفضل من علیّ، فکذلک انعقد الإجماع بینهم- قبل ظهور هذا الإنسان- علی أنّ النبیّ أفضل ممّن لیس بنبیّ، وأجمعوا علی أنّ علیّاً ما کان نبیّاً، فلزم القطع بأنّ ظاهر الآیة کما أنّه مخصوص فی حق محمّد صلّی اللّه علیه وسلّم، فکذلک مخصوص فی حق سائر الأنبیاء علیهم السلام».

إنتهی «۱».

* وکذا قال النیسابوری، وهو ملخّص کلام الرازی، علی عادته، وقد تقدّم نصّ ما قال.

* وقال أبو حیّان، بعد أن ذکر کلام الزمخشری فی الآیة المبارکة:

«ومن أغرب الاستدلال ما استدلّ به محمّد «۲» بن علی الحمصی..» فذکر الإستدلال، ثمّ قال: «وأجاب الرازی: بأنّ الإجماع منعقد علی أنّ النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أفضل ممّن لیس بنبیّ، وعلیٌّ لم یکن نبیّاً، فلزم القطع بأنّه مخصوص فی حقّ جمیع الأنبیاء».

قال: «وقال الرازی: استدلال الحمصی فاسد من وجوه:

منها قوله: (إنّ الإنسان لا یدعو نفسه) بل یجوز للإنسان أن یدعو

(۱) تفسیر الرازی ۸/ ۹۰- ۹۱.

(۲) کذا، والصحیح: محمود.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۸

نفسه، تقول العرب: دعوت نفسی إلی کذا فلم تجبنی. وهذا یسمّیه أبو علی بالتجرید.

ومنها قوله: (وأجمعوا علی أنّ الذی هو غیره هو علیّ) لیس بصحیح، بدلیل الأقوال التی سبقت فی المعنی بقوله: «أنفسنا».

ومنها قوله: (فیکون نفسه مثل نفسه) ولا یلزم المماثلة أنّ تکون فی جمیع الأشیاء، بل تکفی المماثلة فی شیءٍ ما، هذا الذی علیه أهل اللغة، لا الذی یقوله المتکلّمون من أنّ المماثلة تکون فی جمیع صفات النفس، هذا اصطلاح منهم لا لغةً، فعلی هذا تکفی المماثلة فی صفةٍ واحدة، وهی کونه من بنی هاشم، والعرب تقول: هذا من أنفسنا، أی: من قبیلتنا.

وأمّا الحدیث الذی استدلّ به فموضوع لا أصل له» «۱».

أقول:

ویبدو أنّ الرازی هنا وکذا النیسابوری أکثر إنصافاً للحقّ من أبی حیّان، لأنّهما لم یناقشا أصلًا فی دلالة الآیة المبارکة والحدیث القطعی علی أفضلیّة علیّ علیه السلام علی سائر الصحابة.

أمّا فی الإستدلال بها علی أفضلیّته علی سائر الأنبیاء، فلم یناقشا بشیء من مقدماته، إلّاأنّهما أجابا بدعوی الإجماع من جمیع المسلمین- قبل ظهور الشیخ الحمصی- علی أنّ الأنبیاء أفضل من غیرهم.

وحینئذٍ، یکفی فی ردّهما نفی هذا الإجماع، فإنّ الإمامیّة- قبل الشیخ الحمصی وبعده- قائلون بأفضلیّة علیّ والأئمّة من ولده، علی جمیع

(۱) البحر المحیط ۲/ ۴۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۰۹

الأنبیاء عدا نبیّنا صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، ویستدلّون لذلک بوجوهٍ من الکتاب والسنّة، أمّا من الکتاب فالآیة المبارکة، وأمّا من السنّة فالحدیث الذی ذکره الحمصی...

وقد عرفت أنّ الرازی والنیسابوری لم یناقشا فیهما.

ومن متقدّمی الإمامیّة القائلین بأفضلیّة أمیر المؤمنین علی سائر الأنبیاء هو: الشیخ المفید، المتوفّی سنة ۴۱۳، وله فی ذلک رسالة، استدلّ فیها بآیة المباهلة، واستهلّ کلامه بقوله: «فاستدلّ به من حکم لأمیر المؤمنین صلوات اللّه وسلامه علیه بأنّه أفضل من سالف الأنبیاء علیهم السلام وکافّة الناس سوی نبیّ الهدی محمّد علیه وآله السلام بأنْ قال» ... وهو صریحٌ فی أنّ هذا قول المتقدّمین علیه «۱».

فظهر سقوط جواب الرازی ومن تبعه.

لکنّ أبا حیّان نسب إلی الرازی القول بفساد استدلال الحمصی من وجوه- ولعلّه نقل هذا من بعض مصنّفات الرازی غیر التفسیر- فذکر ثلاثة وجوه:

أمّا الأوّل: فبطلانه ظاهر من غضون بحثنا، علی أنّ الرازی قرّره ولم یشکل علیه، فإنْ کان ما ذکره أبو حیّان من الرازی حقّاً فقد ناقض نفسه.

وأمّا الثانی: فکذلک، لأنّها أقوال لا یُعبأ بها، إذ الموجود فی صحیح مسلم، وجامع الترمذی، وخصائص النسائی، ومسند أحمد،

ومستدرك الحاكم ... وغيرها ... أنّ الذى هو غيره هو علىٌّ لا سواه ... وهذا هو القول المتّفق عليه بين العامّة والخاصّة، وهم قد ادّعوا الإجماع- من السلف

---

(۱) تفضيل أمير المؤمنين عليه السلام على سائر الصحابة. رسالة مطبوعة فى المجلّد السابع من موسوعة مصنفات الشيخ المفيد.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۰

والخلف- على أنّ صحيحى البخارى ومسلم أصح الكتب بعد القرآن، ومنهم مَن ذهب إلى أنّ صحيح مسلم هو الأصحّ منهما.

وأمّا الثالث: فيكفى فى الردّ عليه ما ذكره الرازى فى تقرير كلام الشيعة فى الاستدلال بالآية المباركة، حيث قال: «وذلك يقتضى الإستواء من جميع الوجوه» ... فإن كان ما ذكره أبو حيّان من الرازى حقّاً فقد ناقض نفسه.

على أنّه إذا كان «تكفى المماثلة فى صفةٍ واحدة، وهى كونه من بنى هاشم» فلماذا التخصيص بعلىّ منهم دون غيره؟!

بقى حُكمه بوضع الحديث الذى استدلّ به الحمصى، وهذا حكم لا يصدر إلّامن جاهل بالأحاديث والآثار، أو من معاند متعصّب، لأنّه حديث متّفق عليه بين المسلمين، ومن رواته من أهل السنّة: عبدالرزاق بن همّام، وأحمد بن حنبل، وأبو حاتم الرازى، والحاكم النيسابورى، وابن مردويه، والبيهقى، وأبو نعيم، والمحبّ الطبرى، وابن الصبّاغ المالكى، وابن المغازلى الشافعى «... ۱».

هذا تمام الكلام على آية المباهلة. وباللّه التوفيق.

والحمد للّه‌رب العالمين، والصلاة والسلام على محمّد وآله الطاهرين.

---

(۱) وقد بحثنا عن أسانيده وأوضحنا وجوه دلالاته فى الجزء التاسع عشر من‌أجزاء كتابنا.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۳

قوله تعالى «إنّما أنت منذر ولكلّ قومٍ هاد ...» ص: ۳۱۳

اشارة

هذه الآية أيضاً استدل بها أصحابنا على إمامة أمير المؤمنين بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم بلا فصل.

وتوضيح ذلك فى فصول:

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۴

الفصل الأوّل: نصوص الحديث ورواته فى كتب السُنّة ... ص: ۳۱۴

اشارة

لقد أخرج جماعة كبيرة من كبار الأئمّة والحفّاظ قول رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم فى الآية المباركة: أنا المنذر وعلىٌّ الهادى، بالأسانيد المتكثّرة، فى أشهر الكتب المعتبرة، عن طريق عدّة من الصحابة.

رواته من الصحابة ... ص: ۳۱۴

وقد كان من رواته من الصحابة، الّذين وصلنا الحديث عنهم:

۱- أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السلام.

۲- عبداللَّه بن العبّاس.

۳- عبداللَّه بن مسعود.

۴- جابر بن عبداللَّه الأنصاری.

۵- بریدة الأسلمی.

۶- أبو برزة الأسلمی.

۷- یعلی بن مرة.

۸- أبو هریرة.

۹- سعد بن معاذ.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۵

من رواته من الأئمّة والحفّاظ ... ص: ۲۱۵

وقد رواه من أعلام أئمّة الحدیث ومشاهیر الحفّاظ:

۱- أبو عبداللَّه الحسین بن الحکم الحبری الکوفی، المتوفّی سنة ۲۸۶.

۲- عبداللَّه بن أحمد بن حنبل، المتوفّی سنة ۲۹۰.

۳- أبو سعید أحمد بن محمّد، ابن الأعرابی البصری المکّی، المتوفّی سنة ۳۰۴.

۴- أبو جعفر محمّد بن جریر الطبری، صاحب التاریخ والتفسیر، المتوفّی سنة ۳۱۰.

۵- عبدالرحمن بن محمّد بن إدریس، الشهیر بابن أبی حاتم، المتوفّی سنة ۳۲۷.

۶- أبو العبّاس أحمد بن محمّد بن سعید، ابن عقدة الکوفی، المتوفّی سنة ۳۳۲.

۷- أبو القاسم سلیمان بن أحمد الطبرانی، المتوفّی سنة ۳۶۰.

۸- أبو بکر جعفر بن حمدان البغدادی القطیعی الحنبلی، المتوفّی سنة ۳۶۸.

۹- أبو الحسین محمّد بن المظفّر البغدادی، المتوفّی سنة ۳۷۹.

۱۰- أبو عبید اللَّه محمّد بن عمران المرزبانی، المتوفّی سنة ۳۸۴.

۱۱- أبو حفص عمر بن أحمد بن شاهین البغدادی الواعظ، المتوفّی سنة ۳۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۶

۱۲- أبو عبداللَّه الحاکم النیسابوری، صاحب المستدرک، المتوفّی سنة ۴۰۵.

۱۳- أبو بکر ابن مردویه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۱۰.

۱۴- أبو إسحاق الثعلبی، صاحب التفسیر المشهور، المتوفّی سنة ۴۲۷.

۱۵- أبو نعیم أحمد بن عبداللَّه الأصفهانی، المتوفّی سنة ۴۳۰.

۱۶- أبو علی الحسن بن علی، ابن المُذْهِب التمیمی البغدادی، المتوفّی سنة ۴۴۴.

۱۷- أبو محمّد الحسن بن علی الجوهری البغدادی، المتوفّی سنة ۴۵۴.

۱۸- أبو بکر أحمد بن علی الخطیب البغدادی، المتوفّی سنة ۴۶۳.

۱۹- عبید اللَّه بن عبداللَّه، الحافظ، الحاکم الحسکانی، المتوفّی سنة ۴۷۰.

۲۰- أبو الحسن علی بن محمّد الجلّابی الواسطی، المعروف بابن المغازلی، المتوفّی سنة ۴۸۳.

۲۱- أبو الحسن علی بن الحسن المصری الشافعی، الشهیر بالخلعی، المتوفّی سنة ۴۹۲.

۲۲- أبو شجاع شیرویه بن شهردار الدیلمی، صاحب کتاب الفردوس، المتوفّی سنة ۵۰۹.

۲۳- أبو نصر عبدالرحیم بن أبی القاسم القشیری النیسابوری، المفسر، المتوفّی سنة ۵۱۴.

۲۴- أبو القاسم هبة اللّه بن محمّد، ابن الحصین الهمدانی البغدادی،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۷

المتوفّی سنة ۵۲۵.

۲۵- أبو القاسم علی بن الحسن، المعروف بابن عساکر الدمشقی، المتوفّی سنة ۵۷۱.

۲۶- أبو علی عمر بن علی بن عمر الحربی، المتوفّی سنة ۵۹۸.

۲۷- فخر الدین محمّد بن عمر الرازی، صاحب التفسیر الکبیر، المتوفّی سنة ۶۰۶.

۲۸- أبو عبداللّه محمّد بن محمود بن الحسن، المعروف بابن النجّار البغدادی، المتوفّی سنة ۶۴۲.

۲۹- ضیاء الدین محمّد بن عبدالواحد، المعروف بالضیاء المقدسی، المتوفّی سنة ۶۴۳.

۳۰- أبو عبداللّه محمّد بن یوسف الکنجی الشافعی، المقتول سنة ۶۵۸.

۳۱- صدر الدین أبو المجامع إبراهیم بن محمّد الحموئی، المتوفّی سنة ۷۲۲.

۳۲- إسماعیل بن کثیر القرشی الدمشقی، صاحب التاریخ والتفسیر، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۳۳- جمال الدین محمّد بن یوسف الزرندی المدنی، المتوفّی سنة بضع و ۷۵۰.

۳۴- أبو بکر نور الدین الهیثمی، صاحب مجمع الزوائد، المتوفّی سنة ۸۰۷.

۳۵- نور الدین علی بن محمّد ابن الصباغ المالکی، المتوفّی سنة ۸۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۸

۳۶- جلال الدین عبدالرحمن بن أبی بکر السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۳۷- علی بن حسام الدین المتّقی الهندی، صاحب کنز العمّال، المتوفّی سنة ۹۷۵.

۳۸- عبدالرؤف بن تاج العارفین المناوی المصری، المتوفّی سنة ۱۰۳۱.

۳۹- قاضی القضاة الشوکانی الیمنی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰.

۴۰- محمّد مؤمن الشبلنجی المصری، المتوفّی بعد سنة ۱۳۰۸.

فهؤلاء طائفة من أئمة أهل السنّة فی شتّی العلوم، فی القرون المختلفة، یروون حدیث نزول قوله تعالی: «ولکلّ قوم هاد» فی سیّدنا أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام، بأسانیدهم الکثیرة المتّصلة، عن التابعین، عن الصحابة، عن رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم.

من ألفاظ الحدیث فی أشهر الکتب ... ص: ۳۱۸

وهذه نبذة من ألفاظ الحدیث بالأسانید:

* مسند أحمد- من زیادات ابنه عبداللّه-: «حدّثنا عبداللّه، حدّثنی عثمان بن أبی شیبة، ثنا مطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبدخیر، عن علیّ فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد»، قال: رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم «۱».

---

(۱) مسند أحمد بن حنبل ۱/ ۱۲۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۱۹

* تفسیر الطبری: «وقال آخرون: هو علیّ بن أبی طالب رضی اللَّه عنه. ذکر من قال ذلک: حدّثنا أحمد بن یحیی الصوفی، قال: ثنا الحسن بن الحسین الأنصاری، قال: ثنا معاذ بن مسلم، ثنا الهروی، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد» وضع صلّی اللَّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، ولکلّ قومٍ هاد، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ فقال: أنت الهادی یا علی، بک یهتدی المهتدون بعدی» «۱».

* تفسیر الحبری: «حدّثنا علی بن محمّد، قال: حدّثنی الحبری، قال: حدّثنا [حسن بن حسین، حدّثنی حبان عن الکلبی، عن أبی صالح، عن ابن عبّاس: «إنّما أنت منذر» رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم «ولکلّ قوم هاد» علی» «۲».

* المعجم الصغیر للطبرانی: «حدّثنا الفضل بن هارون البغدادی صاحب أبی ثور، حدّثنا عثمان بن أبی شیبة، حدّثنا المطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبد خیر، عن علیّ کرم اللَّه وجهه فی الجنّة، فی قوله عزّوجلّ: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد»، قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهاد [ی رجل من بنی هاشم.

لم یروه عن السدّی إلّاالمطّلب، تفرّد به ابن أبی شیبة» «۳».

* تاریخ الخطیب- بترجمة الفضل بن هارون-: «أخبرنا محمّد بن

---

(۱) تفسیر الطبری ۷/ ۳۴۳- ۳۴۴ ح ۲۰۱۶۰ و ۲۰۱۶۱، وسیأتی تحقیق الحال فی سنده.

(۲) تفسیر الحبری: ۲۸۱.

(۳) المعجم الصغیر ۱/ ۲۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۰

عبداللَّه بن شهریار، أخبرنا سلیمان بن أحمد الطبرانی، حدّثنا الفضل بن هارون البغدادی صاحب أبی ثور» ... إلی آخر ما تقدّم «۱».

* مستدرک الحاکم: «أخبرنا أبو عمرو عثمان بن أحمد بن السمّاک، ثنا عبد الرحمن بن محمّد بن منصور الحارثی، ثنا حسین بن حسن الأشقر، ثنا منصور بن أبی الأسود، عن الأعمش، عن المنهال بن عمرو، عن عباد بن عبدالأسدی، عن علی «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال علی: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم المنذر، وأنا الهادی.

هذا حدیث صحیح الإسناد، ولم یخرجاه» «۲».

* تاریخ ابن عساکر: «أخبرنا أبو علی بن السبط، أنبأنا أبو محمّد الجوهری.

حیلولة: وأخبرنا أبو القاسم ابن الحصین، أنبأنا أبو علی ابن المُذْهِب، قالا: أنبأنا أبو بکر القطیعی، أنبأنا عبداللَّه بن أحمد، حدّثنی عثمان بن أبی شیبة، أنبأنا مطّلب بن زیاد [عن السدّی ، عن عبد خیر، عن علیّ فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد»، قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم.

أخبرنا أبو العز بن کادش، أنبأنا أبو الطیّب طاهر بن عبداللَّه، أنبأنا علی ابن عمر بن محمّد الحربی، أنبأنا أحمد بن الحسن بن عبدالجبّار، أنبأنا عثمان ابن أبی شیبة، أنبأنا المطّلب بن زیاد، عن السدّی، عن عبدخیر، عن علی، قولعز وجل: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد» قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی علیّ.

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۲/ ۳۷۲.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۴۰ ح ۴۶۴۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۱

أخبرنا أبو طالب علی بن عبدالرحمن، أنبأنا أبو الحسن الخلعی، أنبأنا أبو محمّد بن النحّاس، أنبأنا أبو سعید ابن الأعرابی، أنبأنا أبو سعید عبدالرحمن بن محمّد بن منصور، أنبأنا حسین بن حسن الأشقر، أنبأنا منصور بن أبی الأسود، عن الأعمش، عن المنهال، عن عبّاد بن عبداللَّه، عن علیّ، قال فی قوله تعالی: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد»، قال علیٌّ: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، وأنا الهاد.

وأخبرنا أبو طالب، أنبأنا أبو الحسن، أنبأنا أبو محمّد، أنبأنا أبو سعید بن الأعرابی، أنبأنا أبو العباس الفضل بن یوسف بن یعقوب بن حمزة الجعفی، أنبأنا الحسن بن الحسین الأنصاری فی هذا المسجد- وهو مسجد حبّة العرنی-، أنبأنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: لمّا نزلت «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم: أنا المنذر، وعلی الهادی، بک یا علیّ یهتدی المهتدون» «۱».

* مجمع الزوائد: «قوله تعالی: «إنّما أنت منذر» عن علیّ رضی اللَّه عنه فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد» قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی رجل من بنی هاشم.

رواه عبداللَّه بن أحمد، والطبرانی فی الصغیر والأوسط، ورجال المسند ثقات» «۲».

* الدرّ المنثور: «وأخرج ابن جریر وابن مردویه، وأبو نعیم فی المعرفة، والدیلمی، وابن عساکر، وابن النجّار، قال: لما نزلت «إنّما أنت

---

(۱) تاریخ ابن عساکر- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۳۵۸- ۳۵۹.

(۲) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ۷/ ۴۱.

منذر ولکلّ قوم هاد» وضع رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ رضی اللَّه عنه فقال: أنت الهادی، یا علیّ! بک یهتدی المهتدون من بعدی.

وأخرج ابن مردویه، عن أبی برزة الأسلمی- رضی اللَّه عنه- قال:

سمعت رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم یقول: «إنّما أنت منذر» ووضع یده علی صدر نفسه، ثمّ وضعها علی صدر علیّ ویقول: «ولکلّ قومٍ هاد».

وأخرج ابن مردویه، والضیاء فی المختارة، عن ابن عبّاس- رضی اللَّه عنهما- فی الآیة، قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، والهادی علیّ بن أبی طالب رضی اللَّه عنه.

وأخرج عبداللَّه بن أحمد فی زوائد المسند، وابن أبی حاتم، والطبرانی فی الأوسط، والحاکم- وصحّحه- وابن مردویه، وابن عساکر، عن علیّ بن أبی طالب رضی اللَّه عنه فی قوله: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد»، قال: رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم المنذر، وأنا الهادی. وفی لفظٍ: والهادی رجل من بنی هاشم، یعنی نفسه» «۱».

* شواهد التنزیل: «حدّثنی الوالد رحمه اللَّه، عن أبی حفص ابن شاهین، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعید الهمدانی، قال: حدّثنا أحمد بن یحیی الصوفی وإبراهیم بن خیرویه، قالا: حدّثنا حسن بن حسین.

وأخبرنا أبو بکر محمّد بن عبدالعزیز الجوری، قال: أخبرنا الحسن

---

(۱) الدرّ المنثور فی التفسیر بالمأثور ۴/ ۶۰۸.

بن رشیق المصری، قال: حدّثنا عمر بن علی بن سلیمان الدینوری، قال: حدّثنا أبو بکر محمّد بن ازداد الدینوری، قال: حدّثنا الحسن

بن الحسين الأنصارى، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: أنا المنذر وعليٌّ الهادى من بعدى، وضرب بيده إلى صدر على فقال: أنت الهادى من بعدى، يا على! بك يهتدى المهتدى.

أخبرنا أبو يحيى الحيكانى، قال: أخبرنا أبو الطيب محمّد بن الحسين بالكوفة قال: حدّثنا على بن العباس بن الوليد، قال: حدّثنا جعفر بن محمّد بن الحسين، قال: حدّثنا حسن بن حسين، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم الفرّاء، عن عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» أشار رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم بيده إلى صدره فقال: أنا المنذر «ولكل قوم هاد» ثمّ أشار بيده إلى علىّ فقال: يا علىّ! بك يهتدى المهتدون بعدى.

أخبرنا أبو بكر ابن أبى الحسن الهارونى، قال: أخبرنا أبو العباس بن أبى بكر الأنماطى المروزى، أنّ عبداللَّه بن محمّد بن على بن طرخان حدّثهم، قال: حدّثنا أبى، قال: حدّثنا عبدالأعلى بن واصل، قال: حدّثنا الحسن الأنصارى- وكان ثقة معروفاً يُعرف بالعرنى-، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم بيّاع الهروى- قال عبدالأعلى: وهذا شيخ روى عنه المحاربى-، عن عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس فى قوله: «إنّما أنت منذر» [قال:] قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: أنا المنذر وعليٌّ الهادى [ثمّ قال: يا على!] بك يهتدى المهتدون بعدى.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۴

حدّثنى أبو القاسم بن أبى الحسن الفارسى، قال: أخبرنا أبى، قال:

أخبرنا محمّد بن القاسم المحاربى، قال: حدّثنا القاسم بن هشام بن يونس، قال: حدّثنى حسن بن حسين، قال: حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «إنّما أنت منذر» ووضع يده على صدره، ثمّ قال: «ولكلّ قوم هاد» وأومأ بيده إلى منكب علىٍّ، ثمّ قال: يا علىّ! بك يهتدى المهتدون.

حدّثنى أبو سعد السعدى، قال: أخبرنا أبو الحسين محمّد بن المظفّر الحافظ ببغداد، قال: أخبرنا أبو محمّد جعفر بن محمّد بن القاسم، قال:

حدّثنا إسماعيل بن محمّد المزنى، قال: حدّثنا حسن بن حسين به سواء، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر» قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: أنا يا علىّ المنذر، وأنت الهادى، بك يهتدى المهتدون بعدى.

وأخبرنا أبو سعد، قال: أخبرنا أبو الحسين محمّد بن المظفّر الحافظ ببغداد، قال: حدّثنى أبو بكر محمّد بن الفتح الخياط، قال: حدّثنا أحمد بن عبداللَّه بن يزيد المؤدّب، قال: حدّثنى أحمد بن داود- ابن أُخت عبدالرزّاق-، قال: حدّثنى أبو صالح، قال: حدّثنى بعض رواة ليث، عن ليث، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: ليلة أُسرى بى ما سألت ربّى شيئاً إلّاأعطانيه [و] سمعت منادياً من خلفى يقول: يا محمّد! إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد. قلت: أنا المنذر، فمن الهادى؟ قال: علىٌّ الهادى المهتدى، القائد أُمّتك إلى جنّتى غرّاً محجّلين برحمتى.

[حدّثنا] الجوهرى، [قال:] حدّثنا المرزبانى، [قال:] أخبرنا على

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۵

بن محمّد الحافظ، قال: حدّثنى الحبرى، قال: حدّثنا حسن بن حسين، قال: حدّثنا حبان، عن الكلبى، عن أبى صالح، عن ابن عبّاس [فى قوله تعالى : «ولكل قوم هاد» [قال: هو] علىٌّ عليه السلام.

و [قال:] حدّثنا إسماعيل بن صبيح، قال: أنبأنى أبو الجارود، عن أبى داود، عن أبى برزة، قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يقول: «إنّما أنت منذر» ثمّ يردّ يده إلى صدره، ثمّ يقول: «ولكلّ قوم هاد» ويشير إلى علىّ بيده.

أخبرنا عقيل بن الحسين، قال: أخبرنا على بن الحسين، قال: حدّثنا محمّد بن عبيد اللَّه، قال: حدّثنا محمّد بن الطيب السامرى بها، قال:

حدّثنا إبراهيم بن فهد، قال: حدّثنا الحكم بن أسلم، قال: حدّثنا شعبة، عن قتادة، عن سعيد بن المسيب، عن أبى هريرة [فى قوله تعالى:]: «إنّما أنت منذر» يعنى: رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله، [وفى قوله:]: «ولكلّ قومٍ هاد» قال: سألت عنها رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم فقال: إنّ هادى هذه الأُمّة علىّ ابن أبى طالب.

حدّثنا الحاكم أبو عبداللَّه الحافظ إملاءً وقراءة، قال: أخبرنى أبو بكر ابن أبى دارم الحافظ بالكوفة، قال: أخبرنا المنذر بن محمّد بن المنذر بن سعيد اللخمى من أصل كتابه، قال: حدّثنى أبى، قال: حدّثنى عمى الحسين بن سعيد، قال: حدّثنى أبى سعيد بن أبى الجهم، عن أبان بن تغلب، عن نفيع بن الحارث، قال: حدّثنى أبو برزة الأسلمى، قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم يقول: «إنّما أنت منذر» ووضع يده على صدر نفسه، ثمّ وضعها على يد علىٍّ وقال: «ولكلّ قومٍ هاد».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۶

قال الحاكم: تفرّد به المنذر بن محمّد القابوسى بإسناده، وهو من حديث أبان عجب جدّاً.

أخبرنا أبو عبداللَّه الشيرازى، [قال أخبرنا أبو بكر الجرجرائى، قال: أخبرنا أبو أحمد البصرى، قال: حدّثنا أحمد بن عباد، قال: حدّثنا زكريا بن يحيى، قال: حدّثنا إسماعيل بن صبيح، قال: حدّثنا أبو الجارود زياد بن المنذر، عن أبى داود، عن أبى برزة الأسلمى، قال: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله يقول: «إنّما أنت منذر» ثمّ ضرب يده إلى صدره، «ولكلّ قومٍ هاد» ويشير إلى على عليه السلام.

أخبرنا الحاكم الوالد، قال: أخبرنا أبو حفص، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن سعيد، وعمر بن الحسن، قالا: أخبرنا أحمد بن الحسن.

وأخبرنا أبو بكر بن أبى الحسن الحافظ، أن عمر بن الحسن بن على بن مالك أخبرهم، قال: حدّثنا أحمد بن الحسن الخراز، قال: حدّثنا أبى، قال: حدّثنا حصين بن مخارق، عن حمزة الزيات، عن عمر بن عبداللَّه بن يعلى بن مرة، عن أبيه، عن جده، قال: قرأ رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم: «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» فقال: أنا المنذر، وعلىّ الهاد [ى . لفظاً واحداً.

أخبرنا أبو الحسن النجّار، قال: أخبرنا الطبرانى، قال: حدّثنا الفضل بن هارون، قال: حدّثنا عثمان.

وأخبرنا أبو الحسن الأهوازى، قال: أخبرنا أبو الحسن الشيرازى، قال: حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن ناجية، قال: حدّثنا عثمان بن أبى شيبة، قال: حدّثنا مطلب بن زياد الأسدى، عن السدى، عن عبدخير، عن على فى قوله: «إنّما أنت منذر ولكل قومٍ هاد» قال: رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۷

المنذر، والهادى رجل من بنى هاشم.

[ساقاه لفظاً سواءً [وقالا:] قال: تفرّد به عثمان.

وأخبرنا أبو عبداللَّه، قال: أخبرنا أبو بكر القطيعى، قال: حدّثنا عبدابن أحمد بن حنبل، قال: حدّثنا عثمان بن أبى شيبة به كلفظه.

أخبرنا أبو عبداللَّه الثقفى، قال: حدّثنا أحمد بن جعفر بن حمدان، قال: حدّثنا محمّد بن إسحاق المسوحى، قال: حدّثنا إبراهيم بن عبداللَّه بن صالح، قال: حدّثنا المطّلب، قال: حدّثنا السدى، عن عبدخير، عن علىّ فى قوله: «إنّما أنت منذر»، قال: المنذر النبىّ، والهادى رجل من بنى هاشم. يعنى نفسه.

أخبرنا محمّد بن عبداللَّه بن أحمد، قال: حدّثنا محمّد بن أحمد بن محمّد بن على، قال: حدّثنا عبدالعزيز بن يحيى بن أحمد بن عيسى، قال:

حدّثنى المغيرة بن محمّد، قال: حدّثنى إبراهيم بن محمّد بن عبدالرحمن الأزدى- سنة ست عشرة ومائتين-، قال: حدّثنا قيس بن الربيع، ومنصور بن أبى الأسود، عن الأعمش، عن المنهال بن عمرو، عن عبّاد بن عبداللَّه، قال: قال علىٌّ: ما نزلت من القرآن آية إلّاوقد علمت فى مَن نزلت، قيل: فما نزل فيك؟ فقال: لولا أنّكم سألتمونى ما أخبرتكم، نزلت فى [هذه الآية: «إنّما أنت منذر ولكل قوم هاد» فرسول اللَّه المنذر، وأنا الهادى إلى ما جاء به.

حدّثنی أبو الحسن الفارسی، قال: حدّثنا أبو محمّد عبداللّه بن أحمد الشیبانی، قال: حدّثنا أحمد بن علی بن رزین الباشانی، قال: حدّثنا عبداللّه ابن الحرث، قال: حدّثنا إبراهیم بن الحکم بن ظهیر، قال: حدّثنی أبی، عن حکیم بن جبیر، عن أبی برزة الأسلمی، قال: دعا رسول اللّه صلّی اللّه

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۸

علیه وآله وسلّم بالطهور وعنده علی بن أبی طالب، فأخذ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بید علی- بعد ما تطهّر- فألزقها بصدره، فقال: «إنّما أنت منذر» ثمّ ردها إلی صدر علی ثمّ قال: «ولکل قوم هاد»، ثمّ قال: إنّک منار الأنام، ورایة الهدی، وأمین القرآن، أشهد علی ذلک أنّک کذلک.

أخبرنا أبو محمّد عبداللّه بن عبدالرحمن الحرضی، قال: حدّثنا یحیی ابن منصور القاضی، قال: حدّثنا محمّد بن إبراهیم العبدی، قال: حدّثنا هشام ابن عمّار، قال: حدّثنا عراک بن خالد، قال: حدّثنا یحیی بن الحارث، قال: حدّثنا عبداللّه بن عامر، قال: أُزعجت الزرقاء الکوفیة إلی معاویة، فلمّا أُدخلت علیه قال لها معاویة: ما تقولین فی مولی المؤمنین علی، فأنشأت تقول:

صلّی الإله علی قبرٍ تضمّنه نورٌ فأصبح فیه العدلُ مدفونا

مَن حالفَ العدل والإیمان مقترناً فصار بالعدلِ والإیمان مَقرونا

فقال لها معاویة: کیف غرّزت فیه الغریزة؟ فقالت: سمعت اللّه یقول فی کتابه لنبیّه: «إنّما أنت منذر ولکلّ قومٍ هاد» المنذر رسول اللّه، والهادی علیٌّ ولی اللّه.

أخبرنا السیّد أبو منصور [ظفر بن محمّد] الحسینی، قال: حدّثنا ابن مانی، قال: حدّثنا الحبری، قال: حدّثنا حسن بن [الحسین العُرنی ، قال: حدّثنا علی بن القاسم، عن عبدالوهّاب بن مجاهد، عن أبیه، عن قول اللّه عزّ وجلّ: «إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد»، قال: محمّد المنذر، وعلیٌّ الهاد [ی » «۱».

---

(۱) شواهد التنزیل إلی قواعد التفضیل ۱/ ۳۸۱- ۳۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۲۹

الفصل الثانی: فی بیان صحّة الحدیث ... ص: ۳۲۹

اشارة

قد تبیّن ممّا تقدّم کثرة أسانید هذا الحدیث الشریف، ثمّ إنّ غیر واحدٍ من الأئمّة الحفاظ قالوا بصحته، منهم:

* الحاکم النیسابوری، الذی نص علی صحّة ما أخرجه، وحکی تصحیحه غیر واحدٍ من الأعلام کالحافظ السیوطی.

* والضیاء المقدسی، إذ أخرجه فی کتابه المختارة کما فی الدرّ المنثور وغیره، وکتابه المذکور یعتبر من الکتب الصحاح، لالتزامه فیه بالصحّة کما نصّ علیه العلماء، کالحافظ السیوطی حیث قال فی ذِکر مَن صحح الأحادیث:

«ومنهم: الحافظ ضیاء الدین محمّد بن عبدالواحد المقدسی، جمع کتاباً سمّاه المختارة التزم فیه الصحّة، وذکر فیه أحادیث لم یُسبق إلی تصحیحها» «۱».

وفی کشف الظنون: «المختارة فی الحدیث، للحافظ ضیاء الدین محمّد ابن عبدالواحد المقدسی الحنبلی، المتوفّی سنة ۶۴۳، التزم فیه الصحّة، فصحّح فیه أحادیث لم یُسبق إلی تصحیحها.

قال ابن کثیر: وهذا الکتاب لم یتمّ، وکان بعض الحفّاظ من مشایخنا

(۱) تدريب الراوى ۱/ ۱۴۴.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۰

يرجّحه على مستدرك الحاكم. كذا فى الشذا الفيّاح» «۱».

قلت:

وهذه عبارة ابن كثير فى حوادث سنة ۶۴۳، حيث ذكر وفاة الضياء وترجم له، فقال:

«وألّف كتباً مفيدة حسنة كثيرة الفوائد، من ذلك: كتاب الأحكام، ولم يتمه، وكتاب المختارة وفيه علوم حسنة حديثية، وهى أجود من مستدرك الحاكم لو كمل» «... ۲».

* وأبو بكر الهيثمى، إذ روى الحديث عن بعض الأئمّة، ثمّ نص على أن «رجال المسند ثقات» «۳».

من أسانيده الصحيحة ... ص: ۳۳۰

وهذا بيان وثاقة رجال سنده فى (مسند أحمد):

فأمّا عبداللَّه بن أحمد:

فغنى عن التوثيق.

وأمّا عثمان بن أبى شيبة:

فهو: عثمان بن محمّد بن إبراهيم بن عثمان العبسى، أبو الحسن، ابن أبى شيبة، الكوفى، قال الحافظ ابن حجر بعد أن ذكره كذلك: «ثقة حافظ شهير، وله أوهام، وقيل: كان لا يحفظ القرآن، من العاشرة، مات

(۱) كشف الظنون ۲/ ۱۶۲۴.

(۲) تاريخ ابن كثير ۱۳/ ۱۴۳.

(۳) مجمع الزوائد ۷/ ۴۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۱

سنة تسع وثلاثين وله ثلاث وثمانون سنة» وقد وضع عليه علامة: «البخارى ومسلم والنسائى وابن ماجة» «۱».

وأمّا مطلب بن زياد:

فذكره الحافظ ابن حجر بقوله: «المطّلب بن زياد بن أبى زهير، الثقفى، مولاهم، الكوفى، صدوق، ربما وهم، من الثامنة، مات سنة خمس وثمانين» ثمّ وضع عليه من العلائم: بخ ص ق «۲».

وأما السدى:

فهو: إسماعيل بن عبدالرحمن، أخرج له مسلم والأربعة، كذا علّم الحافظ، وقد وصفه بالصدق «۳».

وأمّا عبدخير:

فهو: عبدخير بن يزيد، وهو من رجال الصحاح الستّة كما علّم الحافظ، وقال: «مخضرمٌ، ثقة، من الثانية، لم تصحّ له صحبة» «۴».

وقال أيضاً: «قال أبو جعفر محمّد بن الحسين البغدادى: سألت أحمد ابن حنبل عن الثبت فى علىّ، فذكر عبدخير فيهم» «۵».

وقال ابن عبدالبر: «أدرك زمن النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم ولم يسمع منه، وهو من كبار أصحاب علىّ، ثقة مأمون» «۶».

هذا، ولا يخفى أنّ الهيثمى الذى حكم بأنّ «رجال أحمد ثقات» من

(۱) تقریب التهذیب ۱/ ۶۶۴ رقم ۴۵۲۹.

(۲) تقریب التهذیب ۲/ ۱۸۹ رقم ۶۷۳۲.

(۳) تقریب التهذیب ۱/ ۹۷ رقم ۴۶۴.

(۴) تقریب التهذیب ۱/ ۵۵۸ رقم ۳۷۹۳.

(۵) تهذیب التهذیب ۶/ ۱۲۴.

(۶) الاستیعاب ۳/ ۱۰۰۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۲

أشهر وأعظم أئمة الحدیث وعلماء الجرح والتعدیل عندهم، ولا بأس بنقل الکلمات التالیة فی حقه:

ابن حجر: «صار کثیر الاستحضار للمتون جدّاً لکثرة الممارسة، وکان هیّناً لیناً خیراً»....

البرهان الحلبی: «إنّه کان من محاسن القاهرة».

التقی الفاسی: «کان کثیر الحفظ للمتون والآثار، صالحاً خیّراً»....

الأفقهسی: «کان إماماً عالماً، حافظاً، زاهداً، متواضعاً، متوددا إلی الناس، ذا عبادة وتقشّف وورع».

السخاوی: «الثناء علی دینه وزهده وورعه ونحو ذلک کثیر جدّاً، بل هو فی ذلک کلمة ٱتفاق» «۱».

السیوطی: «الهیثمی الحافظ ... قال الحافظ ابن حجر: کان خیّراً ساکناً، صیّناً، سلیم الفطرة، شدید الإنکار للمنکر» «... ۲».

قلت:

وللحدیث أسانید صحیحة غیر ما ذکر، ومن ذلک:

* روایة الحبری، فإنّ سندها صحیح، کما ذکرنا فی بحثنا فی سورة الدهر فی بعض کتبنا.

* وقد رواه الحاکم الحسکانی، عن الجوهری، عن المرزبانی، عن علی بن محمّد الحافظ، عن الحبری ... وقد ترجمنا لهم فی مبحث

(۱) تجد هذا الکلمات فی الضوء اللامع ۵/ ۲۰۰.

(۲) طبقات الحفاظ: ۵۴۱، حسن المحاضرة فی محاسن مصر والقاهرة ۱/ ۳۶۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۳

سورة الدهر فی بعض کتبنا «۱».

* روایة الطبری، وهی عن الفضل بن هارون البغدادی- صاحب أبی ثور- عن عثمان بن أبی شیبة.. بالإسناد المتقدّم عن مسند أحمد.

* ورواه الحافظ الخطیب البغدادی، عن محمّد بن عبداللّه بن شهریار، عن الطبرانی ... بالإسناد المتقدّم، بترجمة الفضل بن هارون، ولم یتکلّم علیه بشیء أصلًا «۲».

* روایة ابن عساکر، فقد روی الحدیث بأسانید، بعضها صحیح بلا کلام، ومن ذلک روایته:

عن «ابن الحُصَین»، وقد وصفه الذهبی بقوله: «الشیخ الجلیل، المسنِد الصدوق».

وحکی عن السمعانی قوله: «شیخ دیّن، صحیح السماع، واسع الروایة...

وکانوا یصفونه بالسداد والأمانة والخیریة».

وعن ابن الجوزی: «کان ثقة» «۳».

عن «ابن المُذْهِب» وقد ترجم له الذهبی کذلک، ووصفه ب «الإمام العالم، مسنِد العراق» «۴».

وقال الخطيب: «كتبت عنه، وكان يروى عن القطيعى مسند أحمد

---

(۱) راجع الجزء الثانى من كتابنا: تشييد المراجعات وتفنيد المكابرات.

(۲) تاريخ بغداد ۱۲/ ۳۷۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۹/ ۵۳۸.

(۴) سير أعلام النبلاء ۱۷/ ۶۴۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۴

بأسره، وكان سماعه صحيحاً إلّاأجزاء منه، فإنّه ألحق اسمه» «۱» فقال ابن الجوزى وهذا لا يوجب القدح، لأنّه إذا تيقّن سماعه للكتاب جاز أن يكتب سماعه بخطّه» «۲».

عن «القطيعى» قال الذهبى: «الشيخ العالم المحدّث، مسنِد الوقت...

راوى مسند الإمام أحمد ... حدّث عنه: «الدارقطنى وابن شاهين، والحاكم» ... وذكر جماعة، ثمّ حكى قول الدارقطنى: «ثقة زاهد قديم، سمعت أنّه مجاب الدعوة» والبرقانى: «كان صالحاً ... ثبت عندى أنّه صدوق» والحاكم أنه: «حسّن حاله وقال: كان شيخى» «۳».

عن «عبداللَّه بن أحمد» بالإسناد المتقدّم عن المسند.

وبعد، فإنّه يكفى أن يكون للحديث سند واحد صحيح، وقد رأينا أنّ له عدّة أسانيد صحيحة، وهناك عشرات الأسانيد الأُخرى، ومن جملتها ما فى تفسير الثعلبى، ولو كانت كلّ هذه ضعافاً فلا ريب فى صلاحيّتها لتأييد الصحاح المذكورة.

على أنّ للحديث شواهد لا تحصى، وستقف على طرفٍ منها.

أقول:

فهلمّ معى لننظر كيف يضطرب المتعصّبون أمام هذا الحديث الصحيح فى إسناده، والصريح فى مفاده!!..

---

(۱)

تاريخ بغداد ۷/ ۳۹۰.

(۲) المنتظم ۹/ ۳۶۳.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۲۱۰- ۲۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۵

الفصل الثالث: فى دفع شبهات المخالفين ... ص: ۳۳۵

اشارة

وأنت إذا لاحظت كلماتهم وتدبرتها، فسوف لن تجد لواحدٍ منهم كلاماً مقبولًا فى قدح سند حديثنا، أو تأويلًا معقولًا يحمل عليه معناه فيخرج عن الدلالة على مذهبنا وإليك أوّلًا نصوص عبارات هؤلاء:

* ابن الجوزى ... ص: ۳۳۵

قال أبو الفرج ابن الجوزى بتفسير الآية المباركة: «وقد روى المفسّرون من طرقٍ، ليس فيها ما يثبت، عن سعيد بن جبير، عن ابن عبّاس،

قال: لمّا نزلت هذه الآیة وضع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بیده إلی منکب علیٍّ فقال: أنت الهادی، یا علی! بک یُهتدی من بعدی.

قال المصنّف: وهذا من موضوعات الرافضة» «۱».

* الذهبی ... ص: ۳۳۵

وقال الذهبی معلّقاً علی روایة الحاکم وتصحیحه: «قلت: بل کذبٌ،

---

(۱) زاد المسیر ۴/ ۲۳۶.

قبّح اللّه واضعه» «۱».

وقال أیضاً- بترجمة الحسن بن الحسین العرنی-: «وقال ابن الأعرابی: حدّثنا الفضل بن یوسف الجعفی، حدّثنا الحسن بن الحسین الأنصاری،- فی مسجد حبّة العرنی-، حدّثنا معاذ بن مسلم، عن عطاء بن السائب، عن سعید، عن ابن عبّاس...

رواه ابن جریر فی تفسیره، عن أحمد بن یحیی، عن الحسن، عن معاذ. ومعاذ نکرة، فلعلّ الآفة منه» «۲».

* ابن کثیر ... ص: ۳۳۶

وقال ابن کثیر- بعد روایة ابن جریر الطبری-: «وهذا الحدیث فیه نکارة».

ثم قال: «وقال ابن أبی حاتم: حدّثنا علی بن الحسین، حدّثنا عثمان بن أبی شیبة، حدّثنا المطلب بن زیاد، عن السدی، عن عبدخیر، عن علی: «ولکل قوم هاد» قال: الهادی رجل من بنی هاشم.

قال الجنید: هو علی بن أبی طالب رضی اللّه عنه.

قال ابن أبی حاتم: وروی عن ابن عبّاس فی إحدی الروایات.

وعن أبی جعفر محمّد بن علی نحو ذلک» إنتهی «۳».

---

(۱). تلخیص المستدرک ۳/ ۱۳۰.

(۲). میزان الاعتدال ۱/ ۴۸۴.

(۳). تفسیر ابن کثیر ۲/ ۴۳۳- ۴۳۴.

* أبو حیان ... ص: ۳۳۷

وقال أبو حیّان الأندلسی بتفسیرها: «عن ابن عبّاس: لما نزلت وضع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یده علی صدره وقال: أنا منذر...

قال القشیری: نزلت فی النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم وعلیّ بن أبی طالب.

...وقالت فرقة: الهادی: علیّ بن أبی طالب.

وإنْ صحّ ما روی عن ابن عبّاس ممّا ذکرناه فی صدر هذه الآیة، فإنّما جعل الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم علی بن أبی طالب مثالًا من

علماء الأمّة وهداتها، فكأنّه قال: أنت يا عليّ هذا وصفك، ليدخل فی ذلك أبو بكر وعمر وعثمان وسائر علماء الصحابة رضی اللّه تعالی عنهم، ثمّ كذلك علماء كلّ مصر.

فيكون المعنی علی هذا: إنّما أنت يا محمّد منذر، ولكلّ قومٍ فی القديم والحديث دعاة هداة إلی الخير» «۱».

* ابن روزبهان ... ص: ۳۳۷

وقال ابن روزبهان- فی الردّ علی استدلال العلّامة الحلی بالحديث

---

(۱) البحر المحيط ۵/ ۳۶۷- ۳۶۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۸

«ليس هذا فی تفاسير السنّة، ولو صحّ دلّ علی أنّ عليّاً هاد، وهو مسلَّم، وكذا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه عليه وسلّم هداة، لقوله صلّی اللّه عليه وسلّم: أصحابی كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم، ولا دلالة فيه علی النصّ» «۱».

* ابن تيمية ... ص: ۳۳۸

وقال ابن تيميّة الحرّانی- فی الردّ علی استدلال العلّامة الحلّی بالحديث-:

«والجواب من وجوه: أحدها: أنّ هذا لم يقم دليل علی صحّته، فلا يجوز الاحتجاج [به . وكتاب الفردوس للديلمی فيه موضوعات كثيرة، أجمع أهل العلم علی أنّ مجرّد كونه رواه لا يدلّ علی صحّة الحديث، وكذلك رواية أبی نُعيم لا تدلّ علی الصحّة.

الثانی: أنّ هذا كذب موضوع باتّفاق أهل العلم بالحديث، فيجب تكذيبه ورده.

الثالث: أنّ هذا الكلام لا يجوز نسبته إلی النبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم، فإنّ قوله: (أنا المنذر، وبك يا عليّ يهتدی المهتدون) ظاهره أنّهم بك يهتدون دونی، وهذا لا يقوله مسلم، فإنّ ظاهره أنّ النذارة والهداية مقسومة بينهما، فهذا نذيرٌ لا يُهتدی به، وهذا هادٍ، [وهذا] لا يقوله مسلم.

---

(۱) إبطال نهج الباطل- فی الردّ علی نهج الحقّ- المطبوع مع إحقاق الحقّ ۳/ ۹۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۳۹

الرابع: أنّ اللّه تعالی قد جعل محمّداً هادياً فقال: «وإنّك لتهدی إلی صراطٍ مُستقيم* صِراط اللّه» فكيف يُجعل الهادی مَن لم يوصف بذلك دون مَنْ وُصف به؟!

الخامس: أنّ قوله: (بك يهتدی المهتدون) ظاهره أنّ كلّ من اهتدی من أُمّة محمّد فبه اهتدی وهذا كذب بيّن، فإنّه قد آمن بالنبیّ صلی اللّه عليه وسلّم خلق كثير، واهتدوا به، ودخلوا الجنّة، ولم يسمعوا من عليٍّ كلمة واحدة، وأكثر الّذين آمنوا بالنبیّ صلّی اللّه عليه وسلّم واهتدوا به لم يهتدوا بعليٍّ فی شیء.

وكذلك لمّا فتحت الأمصار وآمن واهتدی الناس بمن سكنها من الصحابة وغيرهم، كان جماهير المؤمنين لم يسمعوا من عليٍّ شيئاً، فكيف يجوز أن يُقال: بك يهتدی المهتدون؟!

السادس: أنّه قد قيل معناه: إنّما أنت نذير ولكلّ قوم هاد، وهو اللّه تعالی، وهو قول ضعيف. وكذلك قول من قال: أنت نذير وهادٍ لكل قوم، قول ضعيف. والصحيح أنّ معناها: إنّما أنت نذير، كما أُرسل من قبلك نذيرٌ، ولكلّ أُمّة نذير يهديهم أی يدعوهم، كما فی

قوله: «وإنْ من أمّة إلّاخلا فيها نذير» «۱»

، وهذا قول جماعة من المفسّرين، مثل قتادة وعكرمة وأبى الضحى وعبد الرحمن بن زيد.

قال ابن جرير الطبرى: (حدّثنا بشر، حدّثنا يزيد، حدّثنا سعيد، عن قتادة.

وحدّثنا أبو كريب، حدّثنا [وكيع، حدّثنا] سفيان، عن السدّى، عن

---

(۱) سورة فاطر ۸۲: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۰

عكرمة ومنصور، عن أبى الضحى: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد» قالا: محمّد هو المنذر وهو الهادى).

(حدّثنا يونس، حدّثنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد: لكلّ قوم نبىّ.

الهادى: النبىّ، والمنذر: النبىّ أيضاً. وقرأ: «وإنْ من أُمّة إلّاخلا فيها نذيرٌ» «۱»

، وقرأ: «نذيرٌ من النُّذُر الأُولى «۲»

، قال: نبى من الأنبياء).

(حدّثنا بشار، حدّثنا أبو عاصم، حدّثنا سفيان، عن ليث، عن مجاهد، قال: المنذر: محمّد، «ولكل قوم هاد» قال: نبىٌّ).

وقوله: «يومَ ندعو كلَّ أُناسٍ بإمامهم» «۳»

إذ الإمام [هو] الذى يؤتمّ به، أى يُقتدى به. وقد قيل: إنّ المراد به هو اللَّه الذى يهديهم، والأوّل أصحّ.

وأمّا تفسيره بعلىٍّ فإنّه باطل، لأنّه قال: «ولكلّ قوم هاد»، وهذا يقتضى أن يكون هادى هؤلاء غير هادى هؤلاء، فيتعدّد الهداة، فكيف يُجْعل علىٌّ هادياً لكلّ قوم من الأوّلين والآخرين؟!

السابع: أنّ الاهتداء بالشخص قد يكون بغير تأميره عليهم، كما يهتدى بالعالِم، وكما جاء فى الحديث الذى فيه: (أصحابى كالنجوم فبأيّهم اقتديتم اهتديتم) فليس هذا صريحاً فى الإمامة كما زعمه هذا المفترى.

الثامن: أنّ قوله «ولكلّ قوم هاد» نكرة فى سياق الإثبات، وهذا لا يدلّ على معيّن، فدعوى دلالة القرآن على علىٍّ باطل، والاحتجاج بالحديث ليس احتجاجاً بالقرآن، مع أنّه باطل.

---

(۱) سورة فاطر ۸۲: ۲۴.

(۲) سورة النجم ۵۳: ۵۶.

(۳) سورة الاسراء ۱۷: ۷۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۱

التاسع: أنّ قوله: «لكلّ قوم» صيغة عموم، ولو أُريد أنّ هادياً واحداً للجميع لقيل: لجميع الناس هادٍ. لا يقال: «لكلّ قوم»، فإنّ هؤلاء القوم [غير هؤلاء القوم ، هو لم يقل: لجميع القوم، ولا يقال ذلك، بل أضاف (كلّاً) إلى نكرة، لم يضفه إلى معرفة.

كما فى قولك: (كلّ الناس يعلم أنّ هنا قوماً وقوماً متعدّدين، وأنّ كلّ قوم لهم هادٍ ليس هو هادى الآخرين). وهذا يبطل قول من يقول: [إنّ الهادى هو اللَّه تعالى، ودلالته على بطلان قول من يقول: (هو علىٌّ) أظهر» «۱».

* الدهلوى ... ص: ۳۴۱

وقال عبدالعزيز الدهلوى- صاحب التحفة- ما هذا تعريبهومنها قوله تعالى: «إنّما أنت منذر ولكلّ قوم هاد»، ورد فى الخبر المتّفق عليه،

عن ابن عبّاس، عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم أنّه قال: أنا المنذر وعلیٌّ الهادی.

وهذه روایة الثعلبی فی تفسیره، ولیس لمرویّاته ذاک الاعتبار التامّ.

وهذه الآیة أیضاً تُعدُّ من الآیات التی یذکرها أهل السنّة فی مقام الردّ علی مذهب الخوارج والنواصب، ویتمسّکون بالروایة المذکورة بتفسیرها، وهی لا دلالة فیها علی إمامة الأمیر ونفی الإمامة عن غیره أصلًا قطعاً، لأنّ کون الشخص هادیاً لا یلازمُ إمامته ولا ینفی الهدایة عن غیره، ولو دلّ

---

(۱) منهاج السنّة ۷/ ۱۳۹- ۱۴۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۲

مجرّد الهدایة علی الإمامة، لکان المراد منها الإمام بمصطلح أهل السنّة، وهی الإمامة فی الدین، وهو غیر محلّ النزاع». إنتهی «۱».

* الآلوسی ... ص: ۳۴۲

وقال شهاب الدین الآلوسی بتفسیر الآیة: «وقالت الشیعة: إنّه علیٌّ کرم اللّه تعالی وجهه، ورووا فی ذلک أخباراً، وذکر ذلک القشیری منّا.

وأخرج ابن جریر، وابن مردویه، والدیلمی، وابن عساکر، عن ابن عبّاس، قال: لما نزلت «إنّما أنت منذر» الآیة، وضع رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم یده علی صدره فقال: أنا المنذر، وأومأ بیده إلی منکب علیّ کرّم اللّه تعالی وجهه فقال: أنت الهادی، یا علیّ! بک یهتدی المهتدون من بعدی.

وأخرج عبداللّه بن أحمد فی زوائد المسند، وابن أبی حاتم، والطبرانی فی الأوسط، والحاکم وصحّحه، وابن عساکر أیضاً، عن علیٍّ کرّم اللّه تعالی وجهه، أنّه قال فی الآیة: رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم المنذر وأنا الهادی. وفی لفظ: الهادی رجل من بنی هاشم- یعنی نفسه- واستدلّ بذلک الشیعة علی خلافة علیّ کرّم اللّه تعالی وجهه بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم بلا فصل.

وأُجیب: بأنّا لا نسلّم صحّة الخبر، وتصحیح الحاکم محکوم علیه بعدم الإعتبار عند أهل الأثر، ولیس فی الآیة دلالة علی ما تضمّنه بوجه من الوجوه، علی أنّ قصاری ما فیه کونه کرّم اللّه تعالی وجهه به یهتدی

---

(۱) التحفة الاثنا عشریة: ۲۰۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۳

المهتدون بعد رسول اللّه صلّی اللّه تعالی علیه وسلّم، وذلک لا یستدعی إلّا إثبات مرتبة الإرشاد، وهو أمر، والخلافة التی تقول بها أمر لا تلازم بینهما عندنا.

وقال بعضهم: إن صحّ الخبر یلزم القول بصحّة خلافة الثلاثة رضی اللّه تعالی عنهم، حیث دل علی أنّه کرّم اللّه تعالی وجهه علی الحقّ فی ما یأتی ویذر، وأنّه الذی یُهتدی به، وهو قد بایع أولئک الخلفاء طوعاً، ومدحهم وأثنی علیهم خیراً، ولم یطعن فی خلافتهم، فینبغی الإقتداء به والجری علی سننه فی ذلک، ودون إثبات خلاف ما أظهر خرط القتاد.

وقال أبو حیّان: إنه صلّی اللّه علیه وسلّم علی فرض صحّة الروایة إنّما جعل علیّاً کرم اللّه تعالی وجهه مثالًا من علماء الأُمّة وهداتها إلی الدین، فکأنّه علیه الصلاة والسلام قال: یا علیّ هذا وصفک، فیدخل الخلفاء الثلاث، وسائر علماء الصحابة رضی اللّه تعالی عنهم، بل وسائر علماء الأُمّة.

وعلیه: فیکون معنی الآیة: إنّما أنت منذر ولکلّ قوم فی القدیم والحدیث إلی ما شاء اللّه تعالی هداة دعاة إلی الخیر.

وظاهره أنّه لم يَحْمِل تقديم المعمول فی خبر ابن عبّاس رضی اللّه تعالی عنهما علی الحصر الحقيقی، وحينئذٍ لا مانع من القول بكثرة من يُهتدی به.

ويؤيّد عدم الحصر ما جاء عندنا من قوله صلّی اللّه عليه وسلّم:

(اقتدوا باللّذين من بعدی: أبی بكر وعمر) وأخبار أُخر متضمّنة لإثبات من يُهتدی به غير علیٍّ كرّم اللّه تعالی وجهه، وأنا أظنّك لا تلتفت إلی التأويل،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۴

ولا تعبأ بما قيل، وتكتفی بمنع صحّة الخبر وتقول: ليس فی الآية ممّا يدل عليه عين ولا أثر» «۱».

أقول:

وكلامهم حول هذا الحديث الشريف يكون فی جهتين: جهة السند، وجهة الدلالة، ونحن نتكلّم علی كلتا الجهتين، بالنظر إلی الكلمات المذكورة، لتظهر الحقيقة لكلّ منصف حرّ...

۱- كلماتهم فی ما يتعلّق بالسند ... ص: ۳۴۴

اشارة

أمّا من جهة سند الحديث، فكلماتهم مضطربة جدّاً، فهم بعد ما لا يذكرون إلّاأحد أسانيده فقط، يختلفون فی الحكم عليه، بين مشكّك فی الصحّة، كأبی حيّان، يقول: «إنْ صحّ» والالوسی: «أُجيب: لا نسلّم صحّة هذا الحديث»، وبين قائل بوضعه، كابن الجوزی، إذ يقول: «هذا من موضوعات الرافضة، وبين منكر لأصل وجوده فی تفاسيرهم كابن روزبهان.

* فأوّل ما فی هذه الكلمات: إنّها ناظرة إلی حديث ابن عبّاس، فلاحظ زاد المسير، والبحر المحيط، وميزان الاعتدال، والتحفة الإثنا عشريّة، حيث اقتصروا فيها علی رواية ابن عبّاس، محاولةً منهم- بعد فرض كونه ضعيفاً- للطعن فی أصل الحديث ... وهذا الأُسلوب من أبی

---

(۱) روح المعانی ۱۳/ ۱۵۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۵

الفرج ابن الجوزی- خاصّةً- معروف.. ولذا لا يعبأ المحقّقون بحكمه علی الأحاديث بالوضع إلّاأن يثبت عندهم ذلك بدليلٍ قطعی.. ومن هنا نری أنّ أبا حيّان- مثلًا- يكتفی بالتشكيك فی الصحة ولا يجرأ علی الحكم بالضعف، فضلًا عن الوضع.

* ثمّ إنّهم ما ذكروا أیّ دليلٍ علی ضعف سند الحديث عن سعيد بن جبير عن ابن عبّاس، فضلًا عن كونه موضوعاً، ومن الواضح أنّ مجرّد الدعوی لا يكفی لردّ أیّ حديثٍ من الأحاديث مطلقاً.

أمّا كونه من روايات الثعلبی فی تفسيره، أو الديلمی فی الفردوس، لوجود الموضوعات الكثيرة فيهما، فلا يكفی دليلًا علی سقوط الحديث، كما لا يكفی دليلًا علی ثبوته.

والذی يظهر من الذهبی فی ميزان الإعتدال حيث أورد الحديث بترجمة «الحسن بن الحسين العرنی» أنّ سبب الضعف كون هذا الرجل فی طريقه، لكنّه لمّا رأی أنّ الطبری يرويه بسنده عنه عن معاذ بن مسلم، عدل من ذلك قائلًا «معاذ نكرة، فلعلّ الآفة منه»!!

لكنّ «الحسن بن الحسين العرنی» قد وثّقه الذهبی تبعاً للحاكم «۱» فصحّ الحديث وبطل ما صنعه فی (الميزان)، وأما «معاذ» فليس بنكرةٍ

كما عبّر هنا، ولا بمجهول كما عبّر بترجمته، بل هو معرفة حتى عنده كما ستعرف.

وبعد، فإنّ الاقتصار على سند واحدٍ للحديث، أو نقله عن كتاب واحدٍ من الكتب، ثمّ ردّ أصل الحديث وتكذيبه من الأساس، خيانة

---

(۱) المستدرك وتلخيصه ۳/ ۲۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۶

للدين، وتلبيس للحقيقة، وتضييع للحقّ، وتخديع للقارئ!!...

* وسواء صحّ الحديث عن سعيد بن جبير عن ابن عبّاس، أو لم يصحّ، بل حتّى لو لم يصحّ عن ابن عبّاس شيء فی الباب، ففی رواية الصحابة الآخرين كفاية لذوی الألباب.

بل تكفی الرواية فيه عن أمير المؤمنين عليه السلام.

فأمّا رواية عبّاد بن عبداللّه الأسدی عنه عليه السلام، فأخرجها الحاكم فی المستدرك وصحّحها، وهی:

عن «أبی عمرو ابن السمّاك» المتوفّی سنة ۳۴۴، وصفه الذهبی ب «الشيخ الإمام المحدّث، المكثر الصادق، مسند العراق» «... ۱».

عن «عبدالرحمن بن محمّد الحارثی» الملقّب ب «كُرْبُزان»، المتوفّی سنة ۲۳۱، وصفه الذهبی ب «المحدِّث المعمّر البقيّة» ثمّ نقل عن ابن أبی حاتم قوله: «كتبت عنه مع أبی، تكلّموا فيه، وسألت أبی عنه فقال: شيخ».

قال: «وقال الدارقطنی: ليس بالقوی» «۲»؛ ومن هنا أورده فی ميزان الإعتدال.

لكنْ تعقّبه الحافظ ابن حجر بقوله: «وذكره ابن حبّان فی (الثقات) وقال: حدّثنا عنه ابنه محمّد بن عبدالرحمن بالبصرة، وقال إبراهيم بن محمّد: كان موسى بن هارون حسن الرأی فيه. وحدّث أيضاً عن: معاذ بن هشام، وقريش ابن أنس، ووهب بن جرير.

وعنه: ابن صاعد، وابن مخلد، والصفّار، وأبو بكر الشافعی،

---

(۱) سير أعلام النبلاء ۱۵/ ۴۴۴.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۷

وآخرون.

وقال ابن الأعرابی: مات فی ذی الحجّة سنة ۲۷۱.

وقال مسلمة بن قاسم: ثقة مشهور» «۱».

قلت:

فالرجل ثقة، لا سيّما وأنّه شيخ أبی حاتم الرازی، وقد سأله عنه ابنه فلم يقدح فيه، بل قال: «شيخ» وقد نصّ الذهبی نفسه على أنّ أبا حاتم متعنّت فی الرجال «۲» مضافاً إلى توثيق ابن هارون والحاكم ومسلمة وابن حبّان وغيرهم، ورواية جماعةٍ من الأئمّة عنه، ورضاهم إيّاه، فلا أثر لقول الدارقطنی: «ليس بقوی».

عن «حسين بن حسن الأشقر» وهذا الرجل قد ترجمنا له فی مباحث آية المودّة وغيرها، وأثبتنا وثاقته وصدقه عن: أحمد بن حنبل، والنسائی، ويحيى بن معين، وابن حبّان، وإنّما ذنبه الوحيد عند الذهبی ومَن على مذهبه كونه من الشيعة، وقد تقرّر أنّ التشيّع غير مضرٍّ بالوثاقة، كما فی مقدّمة فتح البارى فی شرح البخارى وغيره.

عن «منصور بن أبی الأسود» قال الحافظ: «صدوق، رمی بالتشيّع» واضعاً عليه علامة: أبی داود، والترمذی، والنسائی «۳».

عن «الأعمش» سليمان بن مهران، المتوفّی سنة ۱۴۷ أو ۱۴۸، قال

(۱) لسان الميزان ۳/ ۴۳۱.

(۲) سير أعلام النبلاء ۱۳/ ۲۴۷.

(۳) تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۴ رقم ۶۹۲۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۸

الحافظ: «ثقة حافظ» وهو من رجال الصحاح الستّة «۱».

عن «المنهال بن عمرو» وهو من رجال البخاری والأربعة. قال الحافظ: «صدوق، ربّما وهم» «۲».

عن «عبّاد بن عبداللَّه الأسدی» وهو من أعلام التابعين، وقد روی القوم عن النبیّ صلّی اللَّه عليه وآله وسلّم قوله: «خير الناس قرنی، ثمّ الّذين يلونهم» «۳» وعلی هذا الأساس قالوا بعدالة التابعين كالصحابة.

وقد أخرج النسائی عن عبّاد فی خصائص علی عليه السلام من سننه، وقد قالوا بأنّ للنسائی شرطاً فی الصحيح أشدّ من شرط البخاری ومسلم «۴»، إلّاأنّ غير واحدٍ من القوم تكلّموا فی الرجل لروايته عن علیٍّ عليه السلام بعض فضائله كقوله: «أنا الصدّيق الأكبر» «۵».

فالحقّ: صحّة هذا الحديث كما قال الحاكم، وقول الذهبی فی تلخيصه بكذبه باطل.

وأمّا رواية عبدخير، عنه عليه السلام، فهی عن مسند أحمد، وقد حكم الحافظ الهيثمی بأنّ رجالها ثقات ... وقد عرفتَ- من ترجمة رجالها- كونهم ثقات عند الكلّ، فكان علی القوم نقل هذه الرواية- قبل غيرها من الروايات- فی ذيل الآية المباركة، وتفسيرها بها، لا بقول زيد

(۱) تقريب التهذيب ۱/ ۳۹۲ رقم ۲۶۲۳.

(۲) تقريب التهذيب ۲/ ۲۱۶ رقم ۶۹۴۳.

(۳) جامع الأصول ۸/ ۵۴۷ فی فضائل الصحابة.

(۴) تذكرة الحفّاظ ۲/ ۷۰۰.

(۵) لاحظ: هامش تهذيب الكمال ۹/ ۴۱۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۴۹

وعمرو من المفسرين بآرائهم، لكنّهم لم يفعلوا هذا، لما فی قلوبهم من المرض، توصّلًا لِما أشرنا إليه من الغرض!!

نعم، وجدنا ابن كثير يذكره بتفسير الآية، فهو بعد أنْ ذكر الحديث عن ابن عبّاس برواية ابن جرير الطبری، قال: «فی هذا الحديث نكارة شديدة»!! رواه عن ابن أبی حاتم بسنده عن عبدخير عن علیٍّ، وهو السند الوارد فی مسند أحمد، وأضاف ابن كثير: «قال ابن أبی حاتم: وروی عن ابن عبّاس- فی إحدی الروايات- وعن أبی جعفر محمّد بن علیٍّ نحو ذلك».

وقد كان علی ابن كثير- الذی قال عن حديث الطبری ما قال بغير حقّ- أنْ يعترف بصحّة هذا الحديث ويجعله الأصل فی تفسير الآية، لكنّه لم يفعل هذا، لما بين جنبيه من الروح الأُمويّة!!

ثمّ جاء بعض المتقولين فی عصرنا فأورد كلام ابن كثير بعد رواية الطبری واعتمده، موهماً اقتصار ابن كثير علی تلك الرواية، مع أنّه عقّبها برواية ابن أبی حاتم بسنده الصحيح عن عبدخير، ولم يتكلّم عليها بشیء، وسكوته دليلٌ علی قبوله، وإلّا لتكلّم عليها كما صنع بالنسبة إلی رواية ابن جرير.

فهكذا يريد المتقوّلون أن يردّوا علی كتب أصحابنا ويبطلوا أدلّتنا!!

وتلخّص: أنّ للحديث أسانيد صحيحة متعدّدة من طرق أهل السنّة، وفيها ما اعترف الأئمّة بصحّته.

إذاً لا مجال لأيّة مناقشة فيه من هذه الناحية، والحديث- مع وروده من طرق أصحابنا عن أئمّة أهل البيت عليهم السلام- مقطوع بصدوره عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۰

تنبيهات ... ص: ۳۵۰

الأوّل: إنه قد ظهر ممّا حققناه صحّة هذا الحديث بطرق عديدة، فقول ابن تيميّة: «إنّ هذا كذب موضوع باتّفاق أهل العلم بالحديث، فيجب تكذيبه ورده "هو الكذب والباطل، ولكنّ ابن تيميّة معروف- لدى أهل العلم بالحديث- بتعمده للكذب فی أمثال هذا الموضع، اللّهمّ إلّاأن يكون مقصوده من "أهل العلم بالحديث "نفسه وبعض من حوله!!

الثانی: لا يخفی أنّ حديثنا هذا غير مدرج أصلًا فی (كتاب الموضوعات) لابن الجوزی، ولا فی غيره ممّا بأيدينا من الكتب المؤلّفة فی الأحاديث الموضوعة، كما أنّا لم نجده فی كتابه (العلل المتناهية فی الأحاديث الواهية).

ومن هنا أيضاً يمكن القول ببطلان حكمه علی الحديث بالوضع فی (تفسيره)، اللّهمّ إلّاأن يكون مقصوده خصوص حديث ابن عبّاس الذی ذكره، فَيَرِدُ عليه ما تقدّم من أنّ الاقتصار علی طريق غير معتبر- بزعمه- مع وجود طرق أُخری له صحيحة، غير جائز، لا سيّما فی تفسير الآيات القرآنيّة، فكيف لو ذُكر الطريق غير المعتبر ثمّ رُمی أصل الحديث بالوضع؟!!

الثالث: إنّ قول البعض- فی ردّ رواية الثعلبی- بأنّ «الثعلبی حاطب ليل» جاء تقليداً لابن تيميّة، فإنّه الذی رماه بذلك فی كتاب منهاج السنة، وقد قدّمنا سابقاً مصادر ترجمة الثعلبی والثناء عليه، من أوثق كتب القوم.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۱

وإنّ كلامه حول سند رواية الطبری يشتمل علی تعصّب وجهلٍ كثير، وفيما يلی توضيح ذلك:

۱- لقد اقتصر فی «عطاء بن السائب» علی كلام أبی حاتم، ومع ذلك ففيه التصريح بكونه صدوقاً، وكذلك نصّ غير واحدٍ من الأئمّة علی صدقه وثقته، حتّی قال أحمد: «ثقة ثقة، رجل صالح» نعم ذكروا أنّه اختلط فی آخر عمره، ويكفی أنّه قد أخرج له البخاری والباقون سوی مسلم «۱».

۲- جاء فی تفسير الطبری: «حدّثنا معاذ بن مسلم، حدّثنا الهروی، عن عطاء بن السائب» وهذا غلط من النسخة، بل الصحيح هو: حدّثنا معاذ بن مسلم الهراء، وهو يروی عن عطاء بلا واسطة، كما لا يخفی علی من راجع أسانيد الحديث فی الفصل الأوّل.

۳- ومعاذ بن مسلم، قال الذهبی فی (الميزان): «معاذ بن مسلم، عن شرحبيل بن السمط. مجهول. وله عن عطاء بن السائب خبر باطل سقناه فی الحسن بن الحسين» «۲».

قلت:

قد ذكرناه فی الفصل الثالث، ولا يخفی أنّ كلام الذهبی فی الموضعين ممّا يشهد بروايته عن عطاء بلا واسطة.

فالذهبی يقول فی (الميزان) «مجهول» و «نكرة» لكنّه فی (سير أعلام النبلاء) يترجم لمعاذ قائلًا: «معاذ بن مسلم شيخ النحو، أبو مسلم الكوفی

---

(۱) لاحظ الكلمات فی حقه فی: تهذيب الكمال ۱۳/ ۵۶- ۵۸.

(۲) ميزان الاعتدال ۶/ ۴۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۲

الهرّاء، مولی محمّد بن کعب القرظی، روی عن عطاء بن السائب وغیره، وما هو بمعتمد فی الحدیث، وقد نقلت عنه حروف فی القراءات، أخذ عنه الکسائی، ویقال إنّه صنّف فی العربیة، ولم یظهر ذلک، وکان شیعیّاً، معمّراً ... وکان معاذ صدیقاً للکمیت الشاعر، یقال عاش تسعین عاماً، وتوفّی سنة ۱۸۷، وله شعر قلیل. والهرّاء هو الذی یبیع الثیاب الهرویة، ولولا هذه الکلمة السائرة لما عرفنا هذا الرجل، وقلّ ما روی» «۱».

قلت:

فالرجل ما هو بمجهول، إلّاأنّهم یحاولون ردّ فضائل أهل البیت علیهم السلام، وهذا من طرائقهم، وإذ عرفه الذهبی قال هذه المرّة: «وما هو بمعتمد فی الحدیث» لغیر سبب إلّاأنّه «کان شیعیّاً». نعم هو من رواة الشیعة وثقاتهم کما فی کتبهم، والتشیّع غیر قادح کما تقرّر غیر مرّة.

۴- وکما ناقض الذهبی نفسه فی «معاذ» فقد ناقض نفسه فی «الحسن ابن الحسین العرنی»، فقد وثّقه فی (تلخیص المستدرک)، کما تقدّم فی الفصل الثالث.

۵- و «أحمد بن یحیی الصوفی» شیخ الطبری وابن عقدة، لا ذکر له فی (المیزان) ولیس «الکوفی الأحول» بل جاء بنفس العنوان عند ابن أبی حاتم مع التوثیق الصریح «۲».

فتلخّص: صحة حدیث الطبری فی تفسیره، فتبصّر واغتنم هذا

---

(۱) سیر أعلام النبلاء ۸/ ۴۸۲.

(۲) الجرح والتعدیل ۲/ ۸۱.

التحقیق، وباللّه التوفیق.

«فإذا جاء أمرُ اللّه قُضی بالحقّ وخسر هنالک المبطلون» «۱»

.هذا تمام الکلام فی الجهة الأُولی

فلننقل إلی الجهة الثانیة...

۲- مناقشاتهم فی الدلالة ... ص: ۳۵۳

اشارة

ولنا هنا مواقف مع ابن تیمیّة، وأبی حیّان، وابن روزبهان، والدهلوی، والآلوسی.

* أمّا أبو حیّان فقال ...: ص: ۳۵۳

«وإنْ صحّ ما روی عن ابن عبّاس ممّا ذکرناه فی صدر هذا الآیة، فإنّما جعل الرسول صلّی اللّه علیه وسلّم علیّ بن أبی طالب مثالًا من علماء الأُمّة وهداتها، فکأنّه قال: أنت یا علیّ هذا وصفک، لیدخل فی ذلک أبو بکر وعمر»....

قلت:

وهـذا تأويـل بـاردٌ جـدّاً، على أنّه لماذا جعل صـلّى اللّه عليه وآله وسـلّم عليّاً مثالًا من علماء الأمّـة وهـداتها ولم يجعل غيره؟! ولو أراد رسول اللّه

---

(۱) سورة غافر ۴۰: ۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۴

ذلك لَما جعل أحـداً مثالًا، بل قال: أنا المنـذر وعلماء أُمّتی هـداة، أو قال: أنا المنـذر وأصـحابی كلّهم هـداة، كما عارض البعض هذا الحديث بحديث:

أصحابی كالنجوم بأيّهم اقتديتم اهتديتم، كما سيأتی.

وعلى الجملة: فقـد كـان أبو حيّان أجـل من أن يقول هـذا الكلام، لكنّ كلّ السـعی هو إنّكار الخصوصيّة الثابتـة لأمير المؤمنين عليه السلام من هذا الحديث «ليدخل أبو بكر وعمر..» كما قال!!

ولـذا قال الآلوسـی بعـد نقله: «وظاهره: أنّه لم يَحمل تقديم المعمول فی خبر ابن عبّاس رضـی اللّه تعالى عنهما على الحصـر الحقيقی، وحينئـذٍ لاـ مانع من القول بكثرة من يُهتـدی به» ثمّ أضاف: «ويؤيّـد عـدم الحصـر ما جاء عنـدنا من قوله صـلّى اللّه عليه وسـلّم: اقتـدوا باللذين من بعدی»....

ولكن أنّی يمكن صرف الحديث عن ظاهره بارتكاب التأويل بلا أیّ دليلٍ؟! وأما الحديث الذی ذكره فسيأتی الكلام عليه.

* وأمّا ابن روزبهان فقال ...: ص: ۳۵۴

«لو صحّ دلّ على أنّ عليّاً هادٍ، وهو مسلَّم، وكذا أصـحاب رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسـلّم هداة، لقوله صلّى اللّه عليه وسلّم: أصحابی كالنجوم»....

قلت:

سيأتی الكلام على حديث النجوم ببعض التفصيل.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۵

* وأما الدهلوی فقال ...: ص: ۳۵۵

«لا دلالة فيها على إمامة الأمير ونفی الإمامة عن غيره أصلًا قطعاً، لأنّ كون الشخص هادياً لا يلازم إمامته»....

قلت:

يتلخّص كلامه فی نفی الدلالة على الإمامة بنفی الملازمة بينها وبين الهداية، وسيتّضح الجواب عن ذلك.

* وأما الالوسی فقال ...: ص: ۳۵۵

«وليس فی الآيـة دلالـة على مـا تضـمّنه بوجهٍ من الوجوه، على أنّ قصـاری ما فيه كونه كرّم اللّه تعالى وجهه به يهتـدی المهتـدون بعد رسول اللّه صـلّى اللّه عليه وسـلّم، وذلـك لا يسـتدعی إلّاإثبات مرتبـة الإرشاد، وهو أمر، والخلافـة التی نقول بها أمر، ولا تلازم بينهما

عندنا».

قلت:

هذا هو الوجه الذی قدّمه علی غیره فی الجواب، ممّا یظهر منه اعتماده علیه، وحاصله: نفی الملازمة، وهو ما أجاب به الدهلوی.

ثمّ نقل عن بعضهم وجهاً آخر فقال: «وقال بعضهم: إنْ صحّ الخبر یلزم القول بصحّة خلافة الثلاثة، حیث دلّ علی أنّه کرّم اللّه تعالی وجهه علی الحقّ فی ما یأتی ویذر، وأنّه الذی یُهتدی به، وهو قد بایع أُولئک

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۶

الخلفاء طوعاً»....

لکنّه لم یؤیّد هذا الوجه بوجه، لعلمه بابتناء ذلک علی دعوی أنّه بایع القوم طوعاً، وأنّه مدحهم وأثنی علیهم خیراً، ولم یطعن فی خلافتهم، وهذا کلّه أوّل الکلام، وأصل النزاع والخصام...

ثمّ أورد تأویل أبی حیّان، وأیّده بحدیث الإقتداء بالشیخین!

ثمّ أبطله بقوله: «وأنا أظنّک لا تلتفت إلی التأویل، ولا تعبأ بما قیل، وتکتفی بمنع صحّة الخبر، وتقول: لیس فی الآیة ممّا یدلّ علیه عین ولا أثر».

قلت:

أمّا تأویل أبی حیّان، فقد تکلّمنا علیه.

وأمّا تأییده بحدیث الإقتداء، فسیتّضح بطلانه، بالبحث عن سند الحدیث المذکور، ببعض التفصیل.

وبعد:

فإنّ الحدیث الشریف صحیح ثابت بأسانید عدیدة.. فلا مجال للمناقشة فی سنده، وأمّا المناقشات المذکورة فتتلخّص فی نقاط:

۱- التأویل، وهذا باطل، «وأنا أظنّک لا تلتفت إلی التأویل، ولا تعبأ بما قیل» کما قال الآلوسی.

۲- الإعتراف بظاهر الحدیث ووجوب الأخذ به، وأنّه ینبغی الاقتداء بمولانا أمیر المؤمنین والجری علی سننه، وذلک یستلزم القول بصحّة

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۷

خلافة الثلاثة، لأنّه بایعهم طوعاً.

ولکن کونه بایع طوعاً أوّل الکلام کما هو معلوم، ولو کان ذلک ثابتاً لم یبق أیّ خلاف ونزاع، ولَما ارتکب القوم أنواع التمحّلات والتأویلات وغیر ذلک، لصرف الحدیث عن ظاهره.

۳- إنّه لا ملازمة بین «الهدایة» و «الإمامة»، فتلک أمر وهذه أمر آخر، وهذا ما سیتبیّن الجواب عنه لدی التحقیق فی کلام ابن تیمیّة.

۴- المعارضة بحدیث: «أصحابی کالنجوم» ... وحدیث: «اقتدوا باللذین مِن بعدی» ... وفی الفصل الرابع الجواب عن ذلک.

*** وأمّا ابن تیمیة ...: ص: ۳۵۷**

فهو أکثر القوم إطناباً فی الکلام فی هذا المقام، فقد ذکر وجوهاً...

والجواب عن الوجهین الأوّل والثانی منهما: إن هذا الحدیث صحیح کما عرفت، وأنّ رواته من کبار أئمّة الحدیث کثیرون، وفیهم من ینصُّ علی صحّته، فما ذکره هو الکذب.

وعن الثالث والرابع: إنّه سوء فهم، فإنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم هو الهادی لعلیّ علیه السلام وللأُمّة کلّها، لکنّ علیّاً علیه

السلام هو الهادی للأمّة من بعده، وهذا صریح قول النبیّ: «بک یهتدی المهتدون من بعدی».

وعن الثامن: إنّ الآیة الکریمة تدلّ علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام بالنظر إلی الحدیث الوارد فی تفسیرها، فإذا فَسر الحدیث الصحیح

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۸

الآیةَ، کانت الآیة من جملة الأدلّة من الکتاب علی الإمامة.

وعن السابع: بما سیجیء من أنّ حدیث النجوم باطل حتّی عند ابن تیمیّة، فقد ناقض نفسه باستدلاله به هنا!

وأمّا نفی الملازمة بین «الهدایة» و «الإمامة» فی هذا الوجه- السابع- وفی کلام الدهلوی وغیره، فلا یجدی، لما سنذکره فی معنی الحدیث والمراد من کون أمیر المؤمنین علیه السلام هادیاً.

. وذلک هو الجواب عن سؤاله- فی الوجه السادس-: «کیف یُجعل علیٌّ هادیاً لکلّ قوم من الأوّلین والآخرین؟!».

وعن تکذیبه- فی الوجه الخامس- «أنّ کلّ من اهتدی من أُمّة محمّد فبه اهتدی»..

وعمّا ذکره- فی الوجه التاسع- من «أنّ قوله کلّ قوم، صیغة عموم»....

معنی الآیة المبارکة ... ص: ۳۵۸

وقبل الورود فی البحث نتأمّل فی معنی الآیة الکریمة بالنظر إلی مدالیل مفرداتها:

یقول تعالی: «إنّما أنت منذر ولکلّ قوم هاد».

أمّا کلمة «إنّما» فتدلُّ علی الحصر، ولا کلام فی هذا، و «الإنذار» إخبارٌ فیه تخویف کما أنّ التبشیر إخبار فیه سرور «۱».

---

(۱) المفردات فی غریب القرآن: ۵۰۸ «نذر».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۵۹

وقال القاضی البیضاوی بتفسیرها: «إنّما أنت منذر» مرسَل للإنذار کغیرک من الرسل، وما علیک إلّاالإتیان بما تتّضح به نبوّتک» «۱».

والآیات الواردة فی هذا المعنی کثیرة، ففی بعضها الحصر بالألفاظ المختلفة الدالّة علیه، کقوله تعالی: «إنّما أنت نذیر واللَّه علی کل شیء وکیل» «۲»

.و «قل یا أیّها الناس إنّما أنا لکم نذیر مبین» «۳»

.و «قل إنّما أنا منذر وما من إله إلا اللَّه الواحد القهار» «۴»

.و «إنّما أنت منذر من یخشاها» «۵»

.وکقوله تعالی: «إنْ أنا إلّانذیر وبشیر لقوم یؤمنون» «۶»

.و «إنْ أنت إلّانذیر» «۷»

.و «إن هو إلا نذیر لکم بین یدی عذاب شدید» «۸»

.وفی بعضها کون «الإنذار» العلة الغائیة من إرساله بالکتاب ونزول الوحی علیه، کقوله تعالی: «وأُوحی إلیّ هذا القرآن لأُنذرکم به» «۹»

.و «کتاب أُنزل إلیک ... لتنذر به» «... ۱۰»

---

(۱) تفسیر البیضاوی: ۱/ ۵۰۲.

(۲) سورة هود ۱۱: ۱۲.

(۳) سورة الحج ۲۲: ۴۹.

(۴) سورة ص ۳۸: ۶۵.

(۵) سورة النازعات ۷۹: ۴۵.

(۶) سورة الأعراف ۷: ۱۸۸.

(۷) سورة فاطر ۳۵: ۲۳.

(۸) سورة سبأ ۳۴: ۴۶.

(۹) سورة الأنعام ۶: ۱۹.

(۱۰) سورة الأعراف ۷: ۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۰

و «ما أرسلناک إلّامبشراً ونذیراً» «۱»

.و «یا أیّها النبیّ إنّا أرسلناک شاهداً ومبشراً ونذیراً» «۲»

.وحتّی فی أوّل البعثة خاطبه تعالی بقوله: «یا أیّها المُدثّر* قم فأنذر» «۳»

«...وأنذر عشیرتک الأقربین» «۴»

.لقد دلّت الآیات الکثیرة علی أنّ وظیفة الرسول صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لیس إلا- «الإنذار» و «التبشیر»، وکلاهما «إخبارٌ» غیر أنّ الأوّل «فیه تخویف» والثانی «فیه سرور»، وکانت وظیفته «الإخبار» فقط، أی: «الإبلاغ»، وهذا اللفظ جاءت به الآیات الکثیرة أیضاً، مع الدلالة علی الحصر کذلک، کقوله تعالی: «وما علی الرسول إلّاالبلاغ» «۵»

.و «فهل علی الرسول إلا البلاغ المبین» «۶»

.و «فإنّ تولیتم فاعلموا أنما علی رسولنا البلاغ المبین» «۷»

.وهکذا غیرها من الآیات.

وأمّا قوله تعالی: «ولکل قوم هاد»، فمن جَعَلَ «الهادی» هو «رسول اللَّه» صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم، فقد جعل «الواو» عاطفةً، فیکون «هاد» عطفاً علی «منذر» و «لکل قوم» متعلق ب «هاد».

أو یکون «هادٍ» خبراً لمبتدأ مقدَّر، أی: وأنتَ هاد.

---

(۱) سورة الفرقان ۲۵: ۵۶.

(۲) سورة الأحزاب ۳۳: ۴۵.

(۳) (۸) سورة المدّثّر ۷۴: ۱ و ۲.

(۴) سورة الشعراء ۲۶: ۲۱۴.

(۵) سورة المائدة ۵: ۹۹.

(۶) سورة النحل ۱۶: ۳۵.

(۷) سورة المائدة: ۵: ۹۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۱

لکنْ یردّ الأوّل: بأنّه یستلزم الفصل بین المعطوف والمعطوف علیه بالجار والمجرور، وهو غیر جائز عند المحقّقین من النحویّین.

ویردّ الثانی: بأنّه مستلزم للتقدیر، ومن الواضح أنّه خلاف الأصل.

علی أنّ القول بأنّ «الهادی» فی الآیة هو «رسول اللّه» نفسه، إغفالٌ للحدیث الصحیح الوارد بتفسیرها، الصریح فی أنّه علیٌّ علیه السلام، وبه یجاب عن قول مَن فسّر الآیة برأیه، فجعل «الهادی» هو «اللّه» أو «العمل» أو غیر ذلک، وهی تفاسیر باطلة لم یوافق علیها حتی ابن تیمیّة والآلوسی.

وعلی ما ذکرنا تکون «الواو» استئنافیةً.

فیکون معنی الآیة: کون النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم منذراً، ولکلّ قوم هادٍ إلی ما جاء به النبیّ، وهو «علیٌّ» علیه السلام، الذی حفظ ونشر ما جاء به النبیّ، ودعا إلی الأخذ والعمل به، فکان علیه السلام الهادی بقوله وفعله إلی اللّه والإسلام بعد الرسول علیه وآله الصلاة والسلام.

و «الهدایة» هی: «إراءة الطریق» و «الدلالة» علیه «۱»، وقال ابن فارس:

«هدی- الهاء والدال والحرف المعتلّ-: أصلان: أحدهما التقدّم للإرشاد، والآخر: بعثة لطف، فالأوّل قولهم: هدیتهُ الطریق هدایةً، أی: تقدّمته لأُرشده، وکلّ متقدّم لذلک هاد، قال:

إذا کان هادی الفتی فی البلا د صدرَ القناة أطاعَ الأمیرا

وینشعب هذا فیقال: الهُدی خلاف الضلالة...

والأصل الآخر: الهَدِیّة» «... ۲».

---

(۱)

المفردات فی غریب القرآن: ۵۳۸.

(۲) معجم مقاییس اللغة ۱۰۶۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۲

أقول:

فإذا کان هذا معنی الآیة المبارکة، ورجعنا إلی الأحادیث الواردة فی تفسیرها ووجدنا فیها:

۱- المقابلة بین النبیّ وبین أمیر المؤمنین، بأنّه منذرٌ وعلیٌّ الهادی.

۲- والحصر المستفاد من کلمة «أنت الهادی» و «الهادی علیّ».

۳- والحصر المستفاد من تقدیم الظرف فی «بک یهتدی المهتدون».

۴- والحصر المستفاد من الإیماء إلی صدره أو الضرب علی منکبه.

۵- وکلمة «بعدی» الظاهرة فی المباشرة.

کانت الآیة- بمعونة الأحادیث المشتملة علی ما ذکرنا- دالّةً علی أنّ سبحانه جعل وظیفة النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «الإنذار»، وکان وظیفة علیٍّ علیه السلام من بعده: إرشاد الأُمّة ودلالتها علی الطریق الصحیح المؤدّی إلی ما جاء به النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، فیکون علیه السلام الإمام المرشد للأُمّة، القائم مقام النبیّ، والمقتدی من بعده.

وهذه هی حقیقة الإمامة والخلافة.

هذا، وقد فهم غیر واحدٍ من علماء القوم کابن تیمیّة وابن روزبهان والآلوسی، دلالة الحدیث علی وجوب الإقتداء بأمیر المؤمنین علیه السلام بعد الرسول، وذلک قول اللّه عزّ وجلّ: «أفمن یهدی إلی الحقّ أحقّ أن یتّبع أمّن لا یهدّی إلّاأنْ یهدی فما لکم کیف تحکمون» «۱»

(۱) سورة یونس ۱۰: ۳۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۳

نعم، فهموا ذلک، وإلّا لَما عارضوه بحدیث: «أصحابی کالنجوم فبأیّهم اقتدیتم اهتدیتم» وحدیث: «اقتدوا باللذین من بعدی أبی بکر وعمر» لکنّهما باطلان، فلو کانا صحیحین سنداً ودلالةً لکان لذلک وجه، کما تمسّک بعض المتقوّلین بما فی منهاج السنّة عن علی علیه السلام أنّه قال: «لا أُوتیّ بأحد یفضّلنی علی أبی بکر إلّاجلدته حدّ المفتری»!!

المؤکّدات فی ألفاظ الحدیث ... ص: ۳۶۳

ثم إنّ فی ألفاظ الحدیث الوارد بتفسیر الآیة المبارکة مؤکّدات عدیدة لدلالتها علی وجوب اتّباع أمیر المؤمنین والاقتداء به وإمامته بعد الرسول:

۱- کقوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم أنّه سمع لیلة أسری به: «یا محمّد! إنّما أنت منذر ولکل قوم هاد. قلت: أنا المنذر، فمن الهادی؟ قال: علیّ الهادی المهتدی، القائد أُمتک إلی جنّتی غرّاً محجّلین برحمتی».

ففیه: وصف الإمام علیه السلام بعد «الهادی المهتدی» ب «القائد أمتک» ... مع مجیء اللام فی «القائد» الدالّة علی الحصر.

۲- وقوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم له فیه: «إنّک منار الأنام، ورایة الهدی وأمین القرآن، أشهد علی ذلک أنّک کذلک».

فجعله علیه السلام: «منار الأنام، ورایة الهدی، وأمین القرآن» ثمّ شهد له بذلک!!

۳- وقول الزرقاء الکوفیة لمعاویة حین استشهدت بالآیة المبارکة، قالت: «المنذر رسول اللّه، والهادی علیٌّ ولیّ اللّه».

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۴

أحادیث أخری ... ص: ۳۶۴

ولقد أشار صلّی اللّه علیه وآله وسلّم فی قوله: «بک یا علیّ یهتدی المهتدون من بعدی» إلی أن فی أمته من بعده «مهتدین» و «ضالّین» ...

فأناط «الهدایة» و «الضلالة» به إلی یوم القیامة، فکان کالرایة التی تنصب علی الطریق، من اهتدی بها وصل، ومن خالفها أو أعرض عنها ضلّ، فالمهتدون هم المحبّون المطیعون المتّبعون له، والضالّون هم المخالفون المبغضون له...

ومن هنا وصفه علیه السلام ب «رایة الهدیٰ».

علیٌّ رایة الهدی ... ص: ۳۶۴

ففی روایة الحاکم الحسکانی والحاکم أبی عبدوالحافظ أبی نعیم، عن أبی برزة: «إنّک منار الأنام، ورایة الهدی وأمین القرآن».

وروی الحافظ أبو نعیم بسنده، عن أبی برزة أیضاً: «إنّ علیّاً رایة الهدی وإمام أولیائی، ونور من أطاعنی، وهو الکلمة التی ألزمتها المتّقین، من أحبّه أحبّنی، ومن أبغضه أبغضنی» «۱».

ولقوّة هذا الحدیث فی الدلالة علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام،

(۱) حلیة الأولیاء ۱/ ۶۶، وانظر: تاریخ بغداد ۱۴/ ۹۸، تاریخ دمشق ۳۳۰۴۲ ح ۸۸۹۲- الطبعة الحدیثة-، نظم درر السمطین: ۱۴۴،

وغیرها.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۵

تکلّم بعض القوم فی سنده بتحکّم، ففی لسان المیزان بترجمة «عبّاد بن سعید الجعفی» بعد ذِکره: «فهذا باطل، والسند إلیه ظلمات» «۱» وبترجمة «لاهز أبو عمرو التیمی» حکی عن ابن عدیّ أنّه یحدّث عن الثقات بالمناکیر، فذکر الحدیث قائلًا: «وهذا باطل. قاله ابن عدیّ» ثمّ قال: «قلت: إیواللّه من أکبر الموضوعات، وعلیٌّ فلعن اللّه من لا یحبّه» «۲».

وأنت تری أنّه ردٌّ لمناقب أمیر المؤمنین بلا دلیل!

نعم، فی الموضع الثانی دلیله هو الیمین الفاجرة!! وما أقواه من دلیل!!

وممّا یدل علی تحکّم القوم فی المقام: أنّ ابن عدیّ یقول عن «لاهز»: «یحدّث عن الثقات بالمناکیر» والحال أنّ الخطیب البغدادی یقول: «لم أرَ للاهز ابن عبداللّه غیر هذا الحدیث، فأین «یحدث عن الثقات بالمناکیر»؟!

ولمّا کان الخطیب یرید الطعن فی الحدیث، ولا دلیل عنده، یقول:

«حدّثنی أحمد بن محمّد المستملی، أخبرنا محمّد بن جعفر الورّاق، قال:

أخبرنا أبو الفتح محمّد بن الحسین الأزدی الحافظ، قال: لاهز بن عبداللّه التیمی البغدادی غیر ثقة، ولا مأمون، وهو أیضاً مجهول» «۳».

أقول:

إنْ کان الدلیل قول الأزدی فالأمر سهل، فقد نصوا علی أنّ الأزدی

---

(۱) لسان المیزان ۳/ ۲۲۹.

(۲) لسان المیزان ۶/ ۲۳۷.

(۳) تاریخ بغداد ۱۴/ ۹۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۶

نفسه ضعیف، ولا یُلتفت إلی قوله فی الرجال:

قال الذهبی: «لا یُلتفت إلی قول الأزدی، فإنّ فی لسانه فی الجرح رهقاً» «۱».

وقال الحافظ ابن حجر: «قدّمتُ غیر مرّة: أنّ الأزدی لا یُعتبر تجریحه، لضعفه هو» «۲».

هذا، وتؤیّد هذا الحدیث وتشهد بصحّته أحادیث:

کقوله صلّی اللّه علیه وآله وسلّم- فی حدیث-: «إن تؤمروا علیّاً- ولا أراکم فاعلین- تجدوه هادیا مهدیا، یأخذ بکم الطریق المستقیم» «۳».

وقوله: «من أراد أن یحیا حیاتی، ویموت مماتی، ویسکن جنّة الخلد التی وعدنی ربّی، فلیتولّ علی بن أبی طالب، فإنّه لن یخرجکم من هدی ولن یدخلکم فی ضلالة «قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح الإسناد» «۴».

وقوله: «إنّ علیّاً مدینة هدی، فمن دخلها نجا، ومن تخلّف عنها هلک» «۵».

علیٌّ العَلَم ... ص: ۳۶۶

وکما وصفه ب «رایة الهدی» فقد وصفه ب «العَلَم»:

---

(۱) میزان الاعتدال ۱/ ۱۸۶.

(۲) مقدمة فتح الباری: ۶۰۲.

(۳) مسند أحمد ۱/ ۱۰۸.

(۴) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۹ ح ۴۶۴۲.

(۵) ینابیع المودة ۱/ ۲۲۰ ح ۳۹- الطبعة الحدیثة المحقّقة-.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۷

أخرج الحافظ ابن عساکر بترجمته علیه السلام: «أخبرنا أبو القاسم علی ابن إبراهیم النسیب، أنبأنا أبو بکر أحمد بن علی الخطیب، أخبرنی أبو الفرج الطناجیری، أنبأنا عمر بن أحمد الواعظ، أنبأنا محمّد بن محمود الأنباری بالبصرة، أنبأنا محمّد بن القاسم بن هاشم، أنبأنا أبی، أنبأنا عبدالصمد بن سعید أبو عبدالرحمن، أنبأنا الفضل بن موسی، عن وکیع، عن الأعمش، عن أبی وائل، عن حذیفة، قال: قال النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم لعلیٍ: جعلتک عَلَماً فیما بینی وبین أُمّتی، فمن لم یتّبعک فقد کفر».

ثم قال ابن عساکر: «من بین الفضل والواعظ مجاهیل لا یعرفون» «۱».

قلت:

وهذا منه سهوٌ، إنْ لم یکن تجاهلًا، کما هی عادتهم فی قبال مناقب أمیر المؤمنین!! وذلک لأنّ محمّد بن محمود الأنباری- وهو شیخ أبی حفص عمر ابن أحمد بن شاهین الواعظ الحافظ- مترجم فی تاریخ الخطیب، قال: «محمّد بن محمود الأنباری، حدّث عن علی بن أحمد النضر الأزدی، ومحمّد ابن الحسن ابن الفرج الهمذانی، ومحمّد بن حنیفة بن ماهان الواسطی، ومحمّد ابن القاسم بن هاشم السمسار، روی عنه أبو حفص ابن شاهین، ذکر أنّه سمع منه بالبصرة» «۲».

ومحمّد بن القاسم بن هشام، هو: أبو بکر السمسار، ترجم له الخطیب، قال: «حدث عن أبیه ... وکان ثقة» «۳».

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۳۸۷- ۳۸۸.

(۲) تاریخ بغداد ۳/ ۲۶۱.

(۳) تاریخ بغداد ۳/ ۱۸۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۸

وأبوه: القاسم بن هاشم، ترجم له الخطیب أیضاً قال ...: «روی عنه ابنه وأبو بکر ابن أبی الدنیا، ووکیع القاضی، ویحیی بن صاعد، وأبو عبید ابن المؤمل الناقد، والقاضی المحاملی، ومحمّد بن مخلد، وکان صدوقاً» «۱».

وأمّا عبدالصمد بن سعید، الراوی عن الفضل بن موسی البصری، مولی بنی هاشم، المتوفّی سنة ۲۶۴، فأظنّه: عبدالصمد بن سعید الکندی الحمصی، المتوفّی سنة ۳۲۴، ترجم له الذهبی ووصفه ب «المحدّث الحافظ» «۲».

هذا، وروی الفقیه المحدّث ابن المغازلی الواسطی الشافعی عن أبی محمّد الغندجانی بسنده «عن شعبة بن الحجّاج، عن أبی التیّاح، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: أتانی جبریل بدرنوک من درانیک الجنّة فجلست علیه، فلمّا صرت بین یدی ربّی کلّمنی وناجانی، فما علّمنی شیئاً إلّاعَلِمه علیٌّ، فهو باب مدینة علمی.

ثمّ دعاه النبیّ إلیه فقال له: یا علیّ! سلمک سلمی، وحربک حربی، وأنت العلم ما بینی وبین أُمّتی من بعدی» «۳».

یأخذ بکم الطریق المستقیم ... ص: ۳۶۸

ومن هنا أوصی الأُمّة وأرشدهم إلیه بقوله فی حدیثٍ: «وإنْ تؤمّروا

---

(۱) تاریخ بغداد ۱۲/ ۴۲۹- ۴۳۰.

(۲) سیر أعلام النبلاء ۱۵/ ۲۶۶.

(۳) مناقب أمیر المؤمنین: ۹۶ ح ۷۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۶۹

علیّاً-- ولا أراکم فاعلین- تجدوه هادیاً مهدیاً، یأخذ بکم الطریق المستقیم» «۱».

وقال- فی ما رواه السیّد الهمدانی عن ابن عبّاس-: «وإذا خالفتموه فقد ضلّت بکم الطرق والأهواء فی الغیّ» «۲».

بل وصفه ب «الطریق» فی ما روی مسنداً عن سعید بن جبیر عن ابن عبّاس «۳».

طاعته طاعة رسول اللّه ... ص: ۳۶۹

ولذا کانت طاعته طاعة رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، وأنّه لئن أطاعوه لیدخلنّ الجنة، کما فی الحدیث:

أخرج الحاکم بسنده عن أبی ذرّ، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «من أطاعنی فقد أطاع اللّه، ومن عصانی فقد عصی اللّه، ومن أطاع علیّاً فقد أطاعنی، ومن عصی علیّاً فقد عصانی» قال الحاکم: «هذا حدیث صحیح الإسناد» ووافقه الذهبی «۴».

من فارقه فارق رسول اللّه ... ص: ۳۶۹

ولذا کان الفاروق بین الحق والباطل، کما فی الحدیث المشهور، وأنّ

---

(۱) مسند أحمد ۱/ ۱۰۸.

(۲) مودّة القربی، عنه ینابیع المودة ۲/ ۲۸۵ ح ۸۱۶.

(۳) شواهد التنزیل ۱/ ۵۸، المناقب- ینابیع المودّة: ۱/ ۱۹۷ ح ۱۷.

(۴) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۱ ح ۴۶۱۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۰

من فارقه فقد فارق رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، کما فی الحدیث:

أخرج الطبرانی فی الأوسط- وعنه الهیثمی- بإسناده عن بریدة، فی قضیة بعث علیّ علیه السلام أمیراً علی الیمن عن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم، أنّه قال: «ما بال أقوام ینتقصون علیّاً؟!! من تنقّص علیّاً فقد تنقّصنی، ومن فارق علیّاً فقد فارقنی، إنّ علیّاً منّی وأنا منه » «۱...».

وأخرج الحاکم بإسناده عن أبی ذرّ، قال: قال النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم: «یا علیّ! من فارقنی فقد فارق اللّه، ومن فارقک یا علیّ فقد فارقنی» قال الحاکم: «صحیح الإسناد» «۲» وأخرجه البزّار، وعنه الهیثمی، وقال: «رجاله ثقات» «۳».

علیٌّ منه بمنزلته من ربّه ... ص: ۳۷۰

ولذا کان علیٌّ من رسول اللّه صلّی اللّه علیه وآله وسلّم بمنزلته من ربّه.

فقد أخرج الحافظ المحبّ الطبری عن ابن عبّاس، فی حدیثٍ «قال أبو بکر: ما کنت لأتقدّم رجلًا سمعت رسول اللّه صلّی اللّه وسلّم یقول: علیٌّ منّی بمنزلتی من ربّی، أخرجه ابن السمّان فی کتاب الموافقة» «۴».

ورواه الذهبی عن ابن مسعود، بترجمة محمّد بن داود الرملی،

---

(۱) مجمع الزوائد ۹/ ۱۲۸.

(۲) المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۱۳۳ ح ۴۶۲۴.

(۳) مجمع الزوائد ۹/ ۱۳۵.

(۴) ذخائر العقبی: ۱۲۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۱

فقال: «هذا من وضع هذا الجاهل، رواه أبو عَروبة، عن مخلد بن مالک السلمسینی عنه» «۱»!

فانظر کیف یردُّ الحدیث بلا أیّ دلیلٍ، وإنّما تبعاً لهواه!!

باب حطّة ... ص: ۳۷۱

ولذا کان باب حطّة، فی ما أخرج الحافظ الدارقطنی عن ابن عبّاس، أنّ النبیّ صلی اللّه علیه وآله وسلّم قال: «علیٌّ باب حطّة، مَن دخل فیه کان مؤمناً، ومن خرج منه کان کافراً» «۲».

وأخرجه الحافظ الطبرانی فی حدیثٍ فیه تشبیه أهل بیته بسفینة نوحٍ وبباب حطّة فی بنی إسرائیل «۳».

نتیجة البحث ... ص: ۳۷۱

إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم وصف علیّاً علیه السلام ب «الهادی» و «الرایة» و «العلم» وغیر ذلک من الأوصاف ممّا ذکرناه وما لم نذکره، وکلّها تشیر إلی معنیً واحد ومقصد فارد، وهو کونه «القائد» «والمرشد» و «المتبع ...» للأُمّة الإسلامیة من بعده ... وهذا هو معنی

---

(۱) میزان الاعتدال ۶/ ۱۳۹، وتبعه ابن حجر فی لسانه ۵/ ۱۶۱.

(۲) الجامع الصغیر: ۳۴۶ ح ۵۵۹۲، الصواعق المحرقة: ۷۵، کنز العمّال ۱۱/ ۶۰۳ ح ۳۲۹۱۰.

(۳) المعجم الصغیر ۱/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۲

«الإمامة العامة» و «الولایة المطلقة» و «الخلافة العظمی...»

ومن هذا الباب وصفه صلّی اللّه علیه وسلّم ب «قسیم الجنة والنار»، وجعله میزاناً ومعیاراً یُعرف به المؤمن من المنافق والکافر، والحقّ من الباطل فی أحادیث کثیرة.

وأیضاً: فقد کان علیه السلام حجّة للّه تعالی علی خلقه، فی حدیث أخرجه الخطیب فی تاریخ بغداد «۱»، وابن عساکر فی تاریخ دمشق، بأسانید عن أنس عن النبیّ صلّی اللّه علیه وآله وسلّم «۲» ولم یتکلّم فی سنده إلا فی «مطر» راویه عن أنس، لکنّه من التابعین، ومن رجال ابن ماجة، والظاهر من کلماتهم أنّ السبب فی ترک حدیثه روایته الفضائل عن أنس بن مالک، فلا جرح فی الرجل، غیر أنّ روایاته لیست علی هواهم، ولذا لمّا أورد الذهبی هذا الحدیث فی (المیزان) قال: «هذا باطل، والمتّهم به مطر، فإنّ عبیداللّه ثقة شیعی، ولکنّه أثم بروایة هذا الإفک» «۳».

فمن هذا الكلام يظهر أنّ «عبيداللّه بن موسى العبسى» الراوى عن «مطر» ثقة، و «مطر» نفسه لم يُرْمَ بشىء غير أنّ الحديث «باطل»!!

أمّا ابن حجر، فلم يورد الرجل فى لسان الميزان لكونه من رجال بعض الصحاح الستّة.

وعلى الجملة، فقد كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم يُعرّف أمير المؤمنين بالإمامة من بعده بشتّى الأساليب، فتارةً يصرح فى حقّه بالإمامة والوصاية ونحوهما، وأُخرى يصفه بالأوصاف المستلزمة لذلك،

---

(۱) تاريخ بغداد ۲/ ۸۸.

(۲) تاريخ دمشق- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام- ۴۲/ ۳۰۹.

(۳) ميزان الاعتدال ۶/ ۴۴۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۳

وثالثةً يشبّهه بما يفيده بكلّ وضوح ... وهكذا.

وبهذا ظهر معنى الآية الكريمة، ومدلول الحديث الشريف، وكيفيّة استدلال أصحابنا بذلك فى إثبات الإمامة...

وتبين الجواب عن التساؤلات المثارة حول الاستدلال، واندفاع الشبهات المذكورة.

ويبقى الكلام على المعارضات...

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۴

الفصل الرابع: فى الجواب عن المعارضة ... ص: ۳۷۴

اشارة

وقد عقدنا هذا الفصل للتحقيق حول أحاديث يروونها فى فضل أبى بكر، أو الشيخين، أو الصحابة قاطبةً، فحاول بعضهم أن يعارض بها الأحاديث الواردة فى الآية المباركة المتقدم بعضها، ونظائرها.

۱- حديثُ الاقتداء بالشيخين ... ص: ۳۷۴

اشارة

ذكر هذا الحديث فى هذا المقام: الآلوسى فى تفسيره روح المعانى.

وقد سبقه فى الاستدلال به فى مباحث الإمامة عدّة من أعلام القوم:

كالقاضى عضد الدين الإيجى فى المواقف، وشارحه الشريف الجرجانى فى شرح المواقف، والسعد التفتازانى فى شرح المقاصد، وابن تيميّة فى منهاج السنّة، وابن حجر المكّى فى الصواعق المحرقة، وولى اللّه الدهلوى فى قرّة العينين فى تفضيل الشيخين، وابنه عبدالعزيز صاحب التحفة الإثنا عشرية، وغيرهم.

كما تجد الإستدلال به فى مسألة انعقاد الإجماع بأبى بكر وعمر، فى كثير من كتب علم أصول الفقه، نذكر منها: المختصر لابن الحاجب وشرحه، والمنهاج للبيضاوى وشروحه، ومسلم الثبوت للقاضى البهارى

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۵

وشرحه...

هذا، وقد ظهر لنا- لدى التحقيق- أنّ الشهاب الالوسى إنّما ينتحل فى هذه المباحث مطالب عبدالعزيز الدهلوى فى كتاب التحفة الاثنا عشريّة «۱»، الذى اختصر ترجمته محمود شكرى الآلوسى، ونشره بعنوان مختصر التحفة الإثنى عشرية.

التحقيق فى أسانيده ... ص: ۳۷۵

وعلى كلّ حالٍ، فقد اقتضى استدلال بعضهم بهذا الحديث فى هذا المقام لغرض المعارضة، أن نتكلّم حوله ببعض التفصيل، ليتبين حاله فلا يعارَض به شىء من أدلّة أصحابنا فى مختلف المجالات، فنقول:

هذا الحديث ممّا أعرض عنه البخارى ومسلم، ولم يخرجه من أرباب السنن سوى الترمذى وابن ماجة، وأخرجه أحمد فى مسنده والحاكم فى المستدرك، وما رووه إلّاعن حذيفة وابن مسعود.

* فرووه عن حذيفة بن اليمان، لكنْ بأسانيد ينتهى جلّها إلى:

«عبدالملك بن عمير، عن ربعى بن حراش، عن حذيفة» «۲».

* و «عبد الملك بن عمير» رجل مدلّس، ضعيف جدّاً، كثير الغلط،

---

(۱) كما ظهر لدى التحقيق أنّ كتاب «التحفة» منتحل من كتاب «الصواقع الموبقة» لنصراللّه الكابلى.

(۲) مسند أحمد بن حنبل ۵/ ۳۸۲ و ۳۸۵، صحيح الترمذى، باب مناقب أبى بكر وعمر، سنن ابن ماجة، باب مناقب أبى بكر، المستدرك على الصحيحين ۳/ ۷۹- ۸۰ ح ۴۴۰۱، ۴۴۵۶.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۶

مضطرب الحديث جدّاً، كما فى كتب الرجال:

فقد قال أحمد: «مضطرب الحديث جدّاً مع قلّة روايته، ما أرى له خمسمائة حديث وقد غلط فى كثير منها».

وقال إسحاق بن منصور: «ضعّفه أحمد جدّاً» وعن أحمد أيضاً:

«ضعيف يغلط».

وقال ابن معين: «مخلّط».

وقال أبو حاتم: «ليس بحافظ، تغيّر حفظه» وقال: «لم يوصف بالحفظ».

وقال ابن خراش: «كان شعبة لا يرضاه».

وقال الذهبى: «وأمّا ابن الجوزى، فذكره فحكى الجرح وما ذكر التوثيق».

وقال السمعانى وابن حجر: «كان مدلّساً» «۱».

ومن مساوئ هذا الرجل: أنّه ذبح رسول الإمام الحسين السبط الشهيد عليه السلام إلى أهل الكوفة، فإنّه لمّا رمى بأمر من ابن زياد من فوق القصر وبقى به رمق، أتاه عبدالملك بن عمير فذبحه، فلما عيب عليه ذلك قال: إنّما أردت أن أريحه «۲».

* ثمّ إن «عبدالملك بن عمير» لم يسمع الحديث من «ربعى بن حراش» و «ربعى» لم يسمع من «حذيفة بن اليمان». ذكر ذلك المناوى حيث قال: «قال ابن حجر: اختلف فيه على عبدالملك، وأعله أبو حاتم،

---

(۱) الأنساب «القبطى» ۴/ ۴۴۴، تهذيب التهذيب ۶/ ۴۱۱، ميزان الاعتدال ۴/ ۴۰۵، تقريب التهذيب ۱/ ۶۰۸، المغنى فى الضعفاء ۲/ ۴۰۷.

(۲) تلخیص الشافی ۳/ ۵۳، روضة الواعظین: ۱۷۷، مقتل الحسین: ۱۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۷

وقال البزار کابن حزم: لا یصح، لأن عبدالملک لم یسمعه من ربعی، وربعی لم یسمع من حذیفة» «۱».

قلت:

مداره علی «سالم بن العلاء المرادی» وقد ضعّفه ابن معین والنسائی وابن الجارود وابن حزم والذهبی وابن حجر وغیرهم «۲».

* وعن عبداللَّه بن مسعود عند الترمذی والحاکم، وهو بسندٍ واحدٍ:

عن إبراهیم بن إسماعیل بن یحیی بن سلمة بن کهیل، عن أبیه، عن جدّه، عن أبی الزعراء، عن عبداللَّه بن مسعود «۳».

وإبراهیم، وأبوه، وجدّه، مقدوحون مجروحون جدّاً:

* أمّا «إبراهیم»:

فقد قال الذهبی: «لیّنه أبو زرعة، وترکه أبو حاتم» «۴».

وحکی ابن حجر ذلک عن ابن أبی حاتم وأقرّه «۵».

وقال العقیلی: «عن مطیّن: کان ابن نمیر لا یرضاه ویضعّفه، وقال:

روی أحادیث مناکیر»، قال العقیلی: «ولم یکن إبراهیم هذا بقیّم الحدیث» «۶».

---

(۱) فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۲/ ۵۶.

(۲) میزان الاعتدال ۳/ ۱۶۶، الکاشف ۱/ ۲۹۷، تهذیب التهذیب ۳/ ۴۴۰، لسان المیزان ۳/ ۷.

(۳) صحیح الترمذی ۵/ ۶۳۰، المستدرک علی الصحیحین ۳/ ۸۰.

(۴) میزان الاعتدال ۱/ ۱۳۶، المغنی فی الضعفاء ۱/ ۱۰.

(۵) تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

(۶) تهذیب التهذیب ۱/ ۱۰۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۸

* وأمّا «إسماعیل».

فقد قال الدارقطنی والأزدی وغیرهما: «متروک» «۱».

* وأمّا «یحیی بن سلمة» فقد کان أسوأ حالًا منهما:

فقد قال الترمذی یضعّف فی الحدیث» «۲».

وقال المقدسی: «ضعّفه ابن معین. وقال أبو حاتم: لیس بالقوی، وقال البخاری: فی حدیثه مناکیر، وقال النسائی: لیس بثقة، وقال الترمذی:

ضعیف» «۳».

وقال الذهبی: «ضعیف» «۴».

وقال ابن حجر: «ذکره ابن حبّان أیضاً فی الضعفاء فقال: منکر الحدیث جدّاً، لا یحتجّ به، وقال النسائی فی الکنی متروک الحدیث، وقال ابن نمیر: لیس ممّن یکتب حدیثه، وقال الدارقطنی: متروک، وقال مرّةً: ضعیف، وقال العجلی: ضعیف» «۵».

أقول: هذه عمدة أسانید هذا الحدیث.

وقد روی فی بعض الکتب عن غیر حذیفة وابن مسعود، مع التنصیص علی ضعفه وسقوطه، فرواه الهیثمی عن الطبرانی، عن أبی

الدرداء، فقال: «وفيه من لم أعرفهم» «۶».

---

(۱) ميزان الاعتدال ۱/ ۴۱۷، المغنى فى الضعفاء ۱/ ۸۹، تهذيب التهذيب ۱/ ۳۳۶.

(۲) صحيح الترمذى ۵/ ۶۳۱.

(۳) الكمال فى أسماء الرجال- مخطوط.

(۴) الكاشف ۳/ ۲۵۱.

(۵) تهذيب التهذيب ۱۱/ ۲۲۵.

(۶) مجمع الزوائد ۹/ ۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۷۹

ورواه الذهبى عن عبداللَّه بن عمر ونصّ على سقوطه بما لا حاجة إلى نقله، فراجع «۱».

كلمات الأئمّة فى بطلانه ... ص: ۳۷۹

ولهذا ... فقد نصّ كبار الأئمّة الأعلام على سقوط هذا الحديث:

فقد أعلّه أبو حاتم الرازى، المتوفّى سنة ۲۷۷، كما ذكر المناوى «۲»، وأبو حاتم إمام عصره والمرجوع إليه فى مشكلات الحديث، وهو من أقران البخارى ومسلم.. كما ذكروا بترجمته.

وقال الترمذى- بعد أنْ أخرجه من حديث ابن مسعود-: «هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه من حديث ابن مسعود، لا نعرفه إلا من حديث يحيى بن سلمة بن كهيل، ويحيى بن سلمة يضعَّف فى الحديث» «۳».

وقال الإمام الحافظ الكبير أبو بكر البزّار، المتوفّى سنة ۲۷۹: «لا يصح»، كما ذكر المناوى «۴».

وقال أبو جعفر العقيلى، المتوفّى سنة ۳۲۲، وهو الإمام الكبير فى الجرح والتعديل: «حديث منكَر لا أصل له من حديث مالك» «۵».

---

(۱) ميزان الاعتدال ۱/ ۲۸۶، وص ۱۴۲، ۳/ ۶۱۰.

(۲) فيض القدير ۲/ ۵۶.

(۳) صحيح الترمذى ۵/ ۶۳۱.

(۴) فيض القدير ۲/ ۵۶.

(۵) الضعفاء الكبير ۴/ ۹۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۰

وقال الحافظ الشهير ابن حزم الأندلسى، المتوفّى سنة ۴۷۵: «أمّا الرواية: اقتدوا باللذين من بعدى ... فحديث لا يصحّ..» «۱».

وقال أيضاً: «ولو أنّنا نستجيز التدليس ... لاحتججنا بما روى: اقتدوا باللذين من بعدى أبى بكر وعمر. ولكنّه لم يصحّ، ويعيذنا اللَّه من الإحتجاج بما لا يصح» «۲».

وقال الإمام العلّامة قاضى القضاة برهان الدين العبرى الفرغانى، المتوفّى سنة ۷۴۳: «إنّ الحديث موضوع» «۳».

وقال الحافظ الذهبى، المتوفّى سنة ۷۴۸، ببطلانه وسقوطه فى مواضع من كتابه ميزان الاعتدال فى نقد الرجال، كما أنّه تعقب الحاكم فى تصحيحه وقال: «قلت: سنده واه جدّاً» «۴».

وقال الحافظ ابن حجر العسقلانی، المتوفّی سنة ۸۵۲، فی لسان المیزان بما قاله الذهبی فی میزان الاعتدال فی هذا الحدیث «۵».

هذا، وقد عرفت تضعیف الحافظ الهیثمی الحدیث بروایة الطبرانی، وأنّ العلّامة المناوی ضعّفه فی فیض القدیر.

وأورده ابن درویش الحوت، المتوفّی سنة ۱۲۷۶ فی کتاب أسنی المطالب فذکر أنّ: أبا حاتم أعلّه، وقال البزار- کابن حزم-: لا

---

(۱) الإحکام فی أصول الأحکام ۲/ ۲۴۶.

(۲) الفصل فی الملل والنحل ۳/ ۲۷.

(۳) شرح المنهاج- مخطوط.

(۴) تلخیص المستدرک ۳/ ۷۵.

(۵) لسان المیزان ۱/ ۱۸۸ وص ۲۷۲، ۵/ ۲۳۷.

یصحّ، ... وقال الهیثمی: سندها واه «۱».

أقول:

ولنکتفِ بهذا المقدار للدلالة علی سقوط هذا الحدیث الذی وضعوه فی فضل الشیخین، وقد بیّنا حاله بالتفصیل مرّتین فی الکتاب «۲».

۲- حدیث الاقتداء بالصحابة ... ص: ۳۸۱

اشارة

وهو المعروف بحدیث: «أصحابی کالنجوم»....

وقد ذکره فی هذا المقام للمعارضة: ابن تیمیّة، وابن روزبهان، کلاهما فی الردّ علی استدلال العلّامة الحلّی بحدیثنا، فی کتابیه (منهاج الکرامة) و (نهج الحقّ)، وقد تقدّم کلامهما.

کما أنّ الشیخ عبدالعزیز الدهلوی صاحب کتاب التحفة الإثنا عشریة عارض به حدیث «إنّی تارک فیکم الثقلین: کتاب اللّه وعترتی أهل بیتی» فی مباحث الإمامة فی تعلیقته علی کتابه المذکور «۳».

وقد ذکر الاصولیّون حدیث النجوم فی مباحث سنّة الصحابی، ومباحث الإجماع، من کتبهم فی أصول الفقه، فی مقابلة حدیث: «اقتدوا

---

(۱) أسنی المطالب فی أحادیث مختلفة المراتب: ۹۶ ح ۲۳۸.

(۲) راجع الجزء الثالث والجزء الرابع عشر وهو موضوع الرسالة الثانیة من کتابنا: الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة.

(۳) کما فی عبقات الأنوار ۴/ ۵۱۹ طبعة ایران.

باللذین من بعدی أبی بکر وعمر» وحدیث: «علیکم بسنّتی وسنة الخلفاء الراشدین من بعدی» «۱».

التحقیق فی أسانیده ... ص: ۳۸۲

والحقیقة: إنّ کلّ تلک الأحادیث ساقطة سنداً.

أمّا الحدیث: اقتدوا باللذین ... فقد عرفت حاله.

وأمّا الحدیث: علیکم بسنّتی وسنّة الخلفاء الراشدین ... فقد بیّنا حاله فی موضعه من الکتاب «۲».

والکلام الان فی حدیث: أصحابی کالنجوم...

وهو حدیث غیر مخرّج فی شیء من الصحاح والسنن والمسانید المشهورة ... وإنّما رواه ابن عدیّ فی الکامل فی الضعفاء، والدارقطنی فی غرائب مالک، والقضاعی فی مسند الشهاب، وابن عبدالبرّ فی جامع بیان العلم، والبیهقی فی المدخل...

وإلیک کلام الحافظ ابن حجر فی هذا الحدیث:

«حدیث: أصحابی کالنجوم فبأیهم اقتدیتم اهتدیتم.

الدارقطنی فی المؤتلف من روایة سلام بن سلیم، عن الحارث بن غصین، عن الأعمش، عن أبی سفیان، عن جابر، مرفوعاً.

وسلام ضعیف.

---

(۱) شرح المختصر- لابن الحاجب- ۲ / ۳۶، الإبهاج فی شرح المنهاج ۳۶۷۲، التقریر والتحبیر فی شرح التحریر ۳ / ۲۴۳، فواتح الرحموت فی شرح مسلّم الثبوت ۲/ ۲۴۱، وغیرها.

(۲) راجع الجزء الثالث، وهو موضوع الرسالة الثالثة من کتابنا: الرسائل العشر فی الأحادیث الموضوعة فی کتب السنّة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۳

وأخرجه فی غرائب مالک من طریق حمید بن زید، عن مالک، عن جعفر ابن محمّد، عن أبیه، عن جابر- فی أثناء حدیث- وفیه: فبأی قول أصحابی أخذتم اهتدیتم، إنّما مثل أصحابی مثل النجوم، من أخذ بنجم منها اهتدی.

قال: لا یثبت عن مالک، رواته دون مالک مجهولون.

ورواه عبد بن حمید، والدارقطنی فی الفضائل من حدیث حمزة الجزری، عن نافع، عن ابن عمر.

وحمزة اتّهموه بالوضع.

ورواه القضاعی فی مسند الشهاب من حدیث أبی هریرة.

وفیه جعفر بن عبدالواحد الهاشمی، وقد کذّبوه.

ورواه ابن طاهر من روایة بشر بن الحسن، عن الزبیر، عن أنس.

وبشر کان متّهماً أیضاً.

وأخرجه البیهقی فی المدخل من روایة جویبر، عن الضحّاک، عن ابن عبّاس.

وجویبر متروک.

ومن روایة جویبر عن جوّاب بن عبید اللّه، مرفوعاً.

وهو مرسَل.

قال البیهقی: هذا المتن مشهور، وأسانیده کلّها ضعیفة.

ورواه فی المدخل أیضاً عن ابن عمر...

وفی إسناده: عبدالرحیم بن زید العمی، وهو متروک» «۱».

---

(۱) الکاف الشاف فی تخریج الکشّاف- المطبوع مع الکشّاف- ۲/ ۶۲۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۴

وقال المناوی فی فیض القدیر بشرحه:

«السجزی فی الإبانة عن أُصول الدیانة، وابن عساکر فی التاریخ عن عمر بن الخطاب.

قال ابن الجوزی فی العلل: هذا لا یصحّ.

وفی المیزان: هذا الحدیث باطل.

وقال ابن حجر فی تخریج المختصر: حدیث غریب، سئل عنه البزّار فقال: لا یصحّ هذا الکلام عن النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم.

وقال الکمال ابن أبی شریف: کلام شیخنا- یعنی ابن حجر- یقتضی أنّه مضطرب.

وأقول: ظاهر صنیع المصنّف أنّ ابن عساکر خرّجه ساکتاً علیه، والأمر بخلافه، فإنّه تعقّبه بقوله: قال ابن سعد: زید العمی أبو الحوارء، کان ضعیفاً فی الحدیث، وقال ابن عدیّ: عامّة ما یرویه ومن یروی عنه ضعفاء.

ورواه عن عمر أیضاً البیهقی، قال الذهبی: وإسناده واه» «۱».

کلمات الأئمّة فی بطلانه ... ص: ۳۸۴

ولمّا کانت طرق هذا الحدیث کلّها ساقطة، فقد اتّفق الأئمّة علی بطلانه، ومنهم من نصّ علی کونه موضوعا، فبالإضافة إلی الأئمّة الأعلام المنقولة آراؤهم فیه:

---

(۱) فیض القدیر فی شرح الجامع الصغیر ۴/ ۷۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۵

فقد نصّ أحمد بن حنبل علی أنّه حدیث غیر صحیح «۱».

وقال ابن حزم الأندلسی: «هذا خبر مکذوب موضوع باطل لم یصحّ قط» «۲».

وقال ابن عبدالبرّ بعد أن رواه ببعض الطرق: «هذا إسناد لا یصحّ» «۳».

وقال أبو حیّان: «حدیث موضوع، لا یصحّ بوجهٍ عن رسول اللّه» «۴».

وقال ابن قیّم الجوزیّة- بعد أن رواه بطرق-: «لا یثبت شیء منها» «۵».

وقال ابن الهمّام الحنفی: «حدیث لم یعرف» «۶».

ونصّ الشهاب الخفاجی والقاضی البهاری علی ضعفه «۷».

وقال الشوکانی: «فیه مقال معروف» «۸».

وأورده الألبانی المعاصر فی سلسلة الأحادیث الضعیفة والموضوعة «۹».

ومن أراد المزید فلیرجع إلی موضعه من کتابنا «۱۰».

---

(۱) التقریر والتحبیر فی شرح التحریر، وکذلک التیسیر فی شرح التحریر ۳/ ۲۴۳.

(۲) ذکره أبو حیّان فی البحر المحیط ۵/ ۵۲۸ عن رسالة ابن حزم فی إبطال القیاس.

(۳) جامع بیان العلم ۲/ ۹۶.

(۴) البحر المحیط ۵/ ۵۲۷- ۵۲۸.

(۵) إعلام الموقّعين ۲/ ۲۴۲.

(۶) التحرير فی أُصول الفقه- لابن الهمام- بشرح أمير بادشاه- ۳/ ۲۴۳.

(۷) نسيم الرياض ۴/ ۴۲۳- ۴۲۴، مسلّم الثبوت- بشرح الأنصاری- ۲/ ۲۴۱.

(۸) إرشاد الفحول إلى تحقيق الحقّ من علم الأُصول: ۱۲۷.

(۹) سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة ۱/ ۷۸.

(۱۰) راجع الجزء الثالث من الكتاب. والرسائل العشر فی الأحاديث الموضوعة فی كتب السنّة، الرسالة الاولى

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۶

۳- لا أُوتيَ بأحد يفضّلنی على أبی بكر وعمر إلّا جلدته حدّ المفترى ... ص: ۳۸۶

اشارة

وكما وضعوا على رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم حديث:

«اقتدوا باللذين من بعدی» ... وحديث: «عليكم بسنّتی وسنة الخلفاء الراشدين من بعدی» وحديث: «أصحابی كالنجوم» ... وأمثالها، فقد وضعوا على الإمام أمير المؤمنين عليه السلام أشياء فی حقّ الأصحاب وفی خصوص الشيخين، منها هذا الكلام الذی استند إليه ابن تيميّة فی غير موضع من (منهاج السنّة) من غير سندٍ ولا نقلٍ عن كتاب معتبرٍ عندهم، وإنّما قال: «فُروی عنه أنّه قال: لا أُوتی بأحدٍ يفضّلنی على أبی بكر وعمر إلّاضربته حدّ المفترى» «۱».

«وعنه أنّه كان يقول: لا أُوتی بأحدٍ يفضّلنی على أبی بكر وعمر إلّا جلدته حدّ المفترى» «۲».

وقد أضاف هذه المرّة: «كان يقول» الظاهر فی تكرّر هذا القول من الإمام عليه السلام واستمراره عليه.

التحقيق فی سنده ومدلوله ... ص: ۳۸۶

ولكنّنا لم نسمع أنّه جلد أحداً لتفضيله عليهما، بالرغم من وجود

---

(۱) منهاج السنّة ۱/ ۳۰۸.

(۲) منهاج السنّة ۶/ ۱۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۸۷

كثيرٍ من الصحابة والتابعين كانوا يجاهرون بذلك، حتّى اعترف به غير واحدٍ من أئمّة القوم، ففی الاستيعاب:

«وروی عن سلمان، وأبی ذرّ، والمقداد، وخبّاب، وجابر، وأبی سعيد الخدری، وزيد بن أرقم: أنّ علیّ بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه- أوّل من أسلم، وفضّله هؤلاء على غيره» «۱».

وفی الفصل:

«اختلف المسلمون فی من هو أفضل الناس بعد الأنبياء، فذهب بعض أهل السنّة وبعض المعتزلة وبعض المرجئة وجميع الشيعة: إلى أنّ أفضل الأُمّة بعد رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: علیّ بن أبی طالب- رضی اللَّه عنه-.

وقد روينا هذا القول نصّاً عن بعض الصحابة- رضى اللّه عنهم- وعن جماعة من التابعين والفقهاء».

قال: «وروينا عن نحو عشرين من الصحابة: أنّ أكرم الناس على رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم على بن أبى طالب والزبير بن العوّام» «۲».

وقال الذهبى:

«ليس تفضيل علىٍّ برفض ولا هو ببدعة، بل ذهب إليه خلق من الصحابة والتابعين» «۳».

هذا، وقد جاء فى هامش منهاج السنّة ما نصّه: «وجاء الأثر- مع اختلافٍ فى اللفظ- فى فضائل الصحابة ۱/ ۸۳ رقم ۴۹، وضعَّف المحقّق

---

(۱) الإستيعاب فى معرفة الأصحاب ۳/ ۱۰۹۰.

(۲) الفصل فى الملل والنحل ۳/ ۳۲.

(۳) سير أعلام النبلاء ۱۶/ ۴۵۷.

إسناده» «۱».

أقول:

وهذا نصّ ما جاء فى الكتاب المذكور:

«حدّثنا عبداللّه، قال: حدّثنى هديّة بن عبدالوهّاب، قال: ثنا أحمد بن إدريس، قال: ثنا محمّد بن طلحة، عن أبى عبيدة بن الحكم، عن الحكم بن جحل، قال: سمعت عليّاً يقول: لا يفضّلنى أحد على أبى بكر وعمر إلّاجلدته حدّ المفترى» «۲».

وهو من زيادات عبداللّه بن أحمد.

قال محقّقه فى الهامش «إسناده ضعيف لأجل أبى عبيدة بن الحكم».

قال: «ومحمّد بن طلحة لم يتبيّن لى من هو»....؟

قلت:

وما ذكرناه حول سنده ومعناه كافٍ فى سقوطه، وأنّه موضوع قطعاً.

وبهذا يتمّ الكلام على آية الإنذار، والحمد للّه‌ربّ العالمين، وصلّى اللّه على محمّد وآله الطيبين الطاهرين.

---

(۱) منهاج السنّة ۶/ ۱۳۸.

(۲) فضائل الصحابة ۱/ ۹۹ ح ۴۹.

قوله تعالى: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» «۱ ...» ص: ۳۸۹

اشارة

---

(۱) سورة الصافّات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۱

وهذه الآیة المبارکة من الآیات الکریمة التی استدلّ بها أصحابنا علی إمامة أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام، بعد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم بلا فصل، علی أساس الأحادیث المعتبرة الواردة عنه، فی کتب السنّة المعتبرة، والمقبولة عند عموم المسلمین.

وسیکون بیان ذلک فی فصول:

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۳

الفصل الأوّل: نصوص الحدیث ورواته فی کتب السُنّة ... ص: ۳۹۳

اشارة

إنّ رواة خبر تفسیر الآیة المبارکة بولایة أمیر المؤمنین علیه السلام من أعلام المحدّثین وکبار الحفّاظ کثیرون، ونحن نذکر هنا أسماء جمعٍ منهم، بین من رواه فی کتابه أو وقع فی طریق إسناده، وهم:

۱- ابن إسحاق، کما فی المناقب لابن شهر آشوب.

۲- الأعمش، کما فی المناقب لابن شهر آشوب.

۳- الشعبی، وستأتی الروایة عنه.

۴- أبو إسحاق السبیعی، کما فی شواهد التنزیل والمناقب للخوارزمی.

۵- ابن جریر الطبری، کما فی کفایة الطالب.

۶- الحسین بن الحکم الحبری، وستأتی روایته.

۷- أبو نعیم الأصفهانی، کما فی کتابه ما نزل فی علیّ، وستأتی.

۸- الحاکم الحسکانی، وستأتی روایته.

۹- ابن شاهین البغدادی، کما فی أسانید الحسکانی.

۱۰- ابن مردویه الأصفهانی، کما فی کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة وغیره.

۱۱- الخطیب الخوارزمی المکّی، کما فی کتابه مناقب أمیر المؤمنین.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۴

۱۲- سبط ابن الجوزی، کما فی کتابه تذکرة خواصّ الأُمّة.

۱۳- أبو عبداللَّه الکنجی، کما فی کتابه کفایة الطالب فی مناقب علیّ بن أبی طالب.

۱۴- جمال الدین الزرندی، کما فی کتابه نظم درر السمطین.

۱۵- الجوینی الحموئی، کما فی کتابه فرائد السمطین.

۱۶- نور الدین السمهودی، کما سنذکر کلامه.

۱۷- شهاب الدین الخفاجی، کما سنذکر کلامه.

۱۸- شهاب الدین الالوسی، کما سنذکر کلامه، مع التنبیه علی ما فیه.

من أسانید الخبر ... ص: ۳۹۴

اشارة

لقد ورد خبر تفسير الآية بولاية أمير المؤمنين فی مختلف كتب القوم، فمنهم من رواه بسندٍ أو أسانيد عديدة، ومنهم من أرسله إرسال المسلّم، ومنهم من أضاف إليه بعض الشواهد من الأحاديث الأُخرى:

۱- رواية الحبری ... ص: ۳۹۴

قال الحسين بن الحكم الحبری، المتوفّی سنة ۲۸۶: «حدّثنی حسين بن نصر، قال: أخبرنا القاسم بن عبدالغفّار العجلی، عن أبی الأحوص، عن مغيرة، عن الشعبی، عن ابن عبّاس، عن قوله: «وقفوهم إنّهم

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۵

مسؤولون» قال: عن ولاية علیّ بن أبی طالب عليه السلام» «۱».

۲- رواية أبی نعيم الأصبهانی ... ص: ۳۹۵

وروى الحافظ أبو نعيم الأصفهانی فی كتابه ما نزل فی علیّ، خبر نزول الآية المباركة بشأن مولانا أمير المؤمنين عليه السلام عن طريق الحبری، حيث رواه عنه بسندين:

* أحدهما: قوله: «حدّثنا محمّد بن المظفر، قال: حدّثنا أبو الطيّب محمّد بن القاسم البزّار، قال: حدّثنا الحسين بن الحكم»....

* والثانی: قوله: «حدّثنا محمّد بن عبداللَّه بن سعيد، قال: حدّثنا الحسين ابن أبی صالح، قال: حدّثنا أحمد بن هارون البردعی، قال: حدّثنا الحسين بن الحكم»....

۳- رواية الحاكم الحسكانی ... ص: ۳۹۵

ورواه الحافظ الحاكم الحسكانی بأسانيد عديدة «۲»، منها:

* قوله: «حدّثنا الحاكم الوالد أبو محمّد رحمه اللَّه، قال: أخبرنا عمر بن أحمد بن عثمان- ببغداد-، حدّثنا الحسين بن محمّد بن عفير، حدّثنا أحمد بن الفرات، حدّثنا عبدالحميد الحِمّانی، عن قيس، عن أبی هارون،

---

(۱) تفسير الحبری: ۳۱۳.

(۲) شواهد التنزيل لقواعد التفضيل ۲/ ۱۶۰- ۱۶۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۶

عن أبی سعيد الخدری، عن النبی صلّی اللَّه عليه وسلّم فی قوله تعالی:

«وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولاية علیّ بن أبی طالب».

* وقوله: «حدّثنا أبو عبدالرحمن السلمی إملاءً، أخبرنا محمّد بن محمّد ابن يعقوب الحافظ، حدّثنا أبو عبداللَّه الحسين بن محمّد بن عفير، حدّثنا أحمد، حدّثنا عبدالحميد، حدّثنا قيس، عن عطيّة، عن أبی سعيد، عن النبی، فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولاية علی بن أبی طالب».

* وقوله: «حدّثنی أبو الحسن الفارسی، حدّثنا أبو الفوارس الفضل بن محمّد الکاتب، حدّثنا محمّد بن بحر الرهنی- بکرمان-، حدّثنا أبو کعب الأنصاری، حدّثنا عبداللّه بن عبدالرحمن، حدّثنا إسماعیل بن موسی، حدّثنا محمّد بن فضیل، حدّثنا عطاء بن السائب، عن سعید بن جبیر، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: إذا کان یوم القیامة أوقَف أنا وعلیٌّ علی الصراط، فما یمرّ بنا أحد إلّاسألناه عن ولایة علیّ، فمن کانت معه وإلّا ألقیناه فی النار، وذلک قوله: «وقفوهم إنّهم مسؤولون».

* وقوله: «أخبرنا أبو الحسن الأهوازی، أخبرنا أبو بکر البیضاوی، حدّثنا علی بن العبّاس، حدّثنا إسماعیل بن إسحاق، حدّثنا محمّد بن أبی مرّة، عن عبداللّه بن الزبیر، عن سلیمان بن داود بن حسن بن حسن، عن أبیه، عن أبی جعفر فی قوله: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» قال: عن ولایة علی».

(قال): «ومثله عن أبی إسحاق السبیعی، وعن جابر الجعفی فی

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۷

الشواذ».

وإلیک بعض النصوص من العلماء الأعلام، ممّن أرسل هذا الخبر إرسال المسلّم، وأیّده بشواهد من سائر الأحادیث المعتبرة:

* قال شهاب الدین الخفاجی «۱»:

«قال الحافظ جمال الدین الزرندی «۲» - عقب حدیث: مَن کنت مولاه فعلیٌّ مولاه-:

قال الإمام الواحدی- رحمه اللّه تعالی-: هذه الولایة التی أثبتها النبیّ صلّی اللّه علیه وسلّم لعلی مسؤول عنها یوم القیامة.

وروی فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» أی: عن ولایة علیّ وأهل البیت، لأنّ اللّه تعالی أمر نبیّه صلّی اللّه علیه وسلّم أن یعرّف الخلق أنّه لا یألهم علی تبلیغ الرسالة أجراً إلّاالمودّة فی القربی. والمعنی:

إنّهم یُسألون هل والوهم حقّ الموالاة کما أوصاهم النبیّ، أم أضاعوها وأهملوها، فیکون علیهم المطالبة والتبعة؟! إنتهی.

وأخرج أبو الحسن ابن المغازلی، عن ثمامة بن عبداللّه بن أنس، عن أبیه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: إذا کان یوم القیامة ونصب علی شفیر جهنم لم یجز علیه إلّامن کان معه کتاب ولایة علیّ بن أبی

---

(۱) وهو: شهاب الدین أحمد بن محمّد الخفاجی، المتوفّی سنة ۱۰۶۹، ترجم له المحبّی فی خلاصة الأثر فی أعلام القرن الحادی عشر ووصفه بأوصاف جلیلة، له مؤلّفات منها: حاشیة تفسیر البیضاوی، شرح الشفاء للقاضی عیاض، تفسیر آیة المودّة، وغیر ذلک.

(۲) توجد ترجمته فی الدرر الکامنة فی أعیان المائة الثامنة ۴/ ۲۹۵، وشذرات الذهب ۶/ ۲۸۱ وغیرها من المصادر.. وکان حافظاً، فقیهاً، ولی قضاء المدینة المنوّرة، ودرّس بالحرم النبوی الشریف، وتوفّی سنة ۷۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۸

طالب.

وفی حدیثٍ: والذی نفسی بیده، لا یزول قدم عن قدم یوم القیامة حتّی یسأل اللّه تعالی الرجل عن أربع: عمره فیمَ أفناه، وعن جسده فیمَ أبلاه، وعن ماله ممّن کسبه وفیهم أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. فقال له عمر: یا نبیّ اللّه! وما آیة حبّکم؟ فوضع یده علی رأس علیّ وهو جالس إلی جانبه وقال: آیة حبّی حبّ هذا من بعدی» «۱».

* وقال شیخ الإسلام الحموینی «۲»:

«أخبرنی الشیخ الإمام العلّامة نجم الدین عثمان بن الموفّق الأذکانی- فی ما أجاز لی أن أرویه-، عن أبی الحسن المؤیّد بن محمّد الطوسی- إجازة-، أنبأنا عبدالحمید بن محمّد الخوارزمی- إجازة-، عن أبی الحسن علی بن أحمد الواحدی، قال- بعد روایته حدیث: من کنت مولاه فعلیٌّ مولاه-:

هذه الولایة التی أثبتها النبیّ لعلیّ مسؤول عنها یوم القیامة.

أخبرنا أبو إبراهیم «۳» ابن أبی القاسم الصوفی، أنبأنا محمّد بن محمّد بن یعقوب الحافظ، أنبأنا أبو عبداللَّه الحسین بن عبداللَّه بن محمّد بن عفیر، أنبأنا أحمد بن الفرات، حدّثنا عبدالحمید الحمانی، حدّثنا قیس، عن أبی هارون، عن أبی سعید، عن النبی صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم فی

---

(۱) تفسیر آیة المودّة- للحافظ شهاب الدین الخفاجی-: ۸۲، وانظر: نظم درر السمطین- للحافظ الزرندی-: ۱۰۹.

(۲) المتوفّی سنة ۷۳۰، توجد ترجمته فی المعجم المختص للذهبی، وفی الوافی بالوفیات للصفدی، وفی غیرهما من کتب التراجم.

(۳) کذا.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۳۹۹

قوله عزّ وجلّ: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال: عن ولایة علیّ بن أبی طالب.

قال الواحدی: والمعنی: إنّهم یُسألون هل والوه حقّ الموالاة کما أوصاهم به رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم؟!» «۱».

* وقال السمهودی «۲»:

«قال الحافظ جمال الدین الزرندی، عقب حدیث: من کنت مولاه فعلیٌّ مولاه:

قال الإمام الواحدی: هذه الولایة التی أثبتها النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم مسؤول عنها یوم القیامة. وروی فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» أی: عن ولایة علیّ وأهل البیت...

قلت: وقوله: (روی فی قوله تعالی) ... یشیر إلی ما أخرجه الدیلمی، عن أبی سعید الخدری- رضی اللَّه عنه- مرفوعاً «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولایة علی بن أبی طالب..

ویشهد لذلک قوله- فی بعض الطرق المتقدّمة-: واللَّه سائلکم: کیف خلفتمونی فی کتابه وأهل بیته؟!

وأخرج أبو الحسن ابن المغازلی...

وسیأتی فی الذِکر العاشر حدیث: والذی نفسی بیده، لا یزول قدم عن قدمٍ یوم القیامة حتّی یسأل اللَّه تعالی الرجل عن أربع» «... ۳».

---

(۱) فرائد السمطین ۱/ ۷۸- ۷۹ ح ۴۶ و ۴۷.

(۲) وهو: الحافظ السیّد علی بن عبداللَّه الحسنی المدنی، المتوفّی سنة ۹۱۱، توجد ترجمته فی الضوء اللامع ۵/ ۲۴۵، النور السافر: ۵۸ وغیرهما من المصادر.

(۳) جواهر العقدین: ۲۵۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۰

الفصل الثانی: فی الشواهد ... ص: ۴۰۰

اشارة

هذا، وإنّ لحدیث تفسیر الآیة المبارکة بولایة أمیر المؤمنین علیه السلام شواهد کثیرة فی الروایات المعتبرة عند الفریقین، وقد أشار إلی بعضها العلماء فی کلماتهم المذکورة، ونحن نذکر الأحادیث التی أشاروا إلیها ثمّ نضیف إلیها شاهداً أو شاهدین فقط.

* حدیث السؤال عن الکتاب والعترة ... ص: ۴۰۰

جاء هذا فی ألفاظ حدیث الثقلین المتواتر بین الفریقین، وإنّی أذکر هنا أحد ألفاظ الحدیث بصورةٍ کاملة، ثمّ طائفةً من مصادر وجود هذه الفقرة:

أخرج الحکیم الترمذی: [«حدّثنا نصر بن علی، قال: حدّثنا زید بن الحسن، قال: حدّثنا معروف بن خربوذ المکّی، عن أبی الطفیل عامر بن واثلة،] عن حذیفة بن أسید الغفاری، قال: لمّا صدر رسول‌صلّی اللَّه علیه وسلّم من حجّة الوداع خطب فقال:

أیّها الناس! إنه قد نبأنی اللطیف الخبیر أنّه لن یعمّر نبیّ إلّامثل نصف عمر الذی یلیه من قبل، وإنّی أظنّ أن یوشک أن أُدعی فأُجیب،

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۱

وإنّی فرطکم علی الحوض، وإنّی سائلکم حین تردون علَیّ عن الثقلین، فانظروا کیف تخلفونی فیهما: الثقل الأکبر کتاب اللَّه، سبب طرفه بید اللَّه تعالی وطرف بأیدیکم، فاستمسکوا ولا تضلّوا ولا تبدّلوا، والثقل الأصغر عترتی أهل بیتی، فإنّی قد نبّأنی اللطیف الخبیر أنّهما لن یفترقا حتّی یردا عَلیّ الحوض» «۱».

ویوجد هذا اللفظ- فی «حدیث الثقلین» - فی کثیر من المصادر، منها:

المعجم الکبیر ۳/ ۱۸۰- ح ۳۰۵۲.

حلیة الأولیاء ۱/ ۳۵۵، ۹/ ۶۴.

تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین- ۴۲/ ۲۱۹.

مجمع الزوائد ۹/ ۱۶۴- ۱۶۵.

تاریخ ابن کثیر ۷/ ۲۷۸.

السیرة الحلبیة ۳/ ۳۰۱.

الصواعق المحرقة: ۲۵.

فرائد السمطین ۲/ ۲۷۴.

نظم درر السمطین: ۲۳۱.

الفصول المهمة: ۴۰.

* حدیث السؤال عن أربع ... ص: ۴۰۱

وهذا الحدیث من أهمّ الأحادیث وأصحّها، قال الحافظ الهیثمی:

---

(۱) نوادر الأصول ۱/ ۱۶۳، لمحمد بن علی الحکیم الترمذی، المتوفّی سنة ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۲

«وعن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تزول قدم عبدٍ یوم القیامة حتّی یُسأل عن أربع: عن عمره فیم أفناه، وعن جسده فیم أبلاه، وعن ماله فیم أنفقه ومن أین اکتسبه، وعن حبّنا أهل البیت.

رواه الطبرانی فی الکبیر والأوسط، وفیه: حسین بن الحسن الأشقر، وهو ضعیف جدّاً، وقد وثّقه ابن حبّان مع أنّه یشتم السلف.

وعن أبی برزة، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: لا تزول قدما عبدٍ حتّی یسأل عن أربعة: عن جسده فیم أبلاه، وعمره فیم أفناه، وماله من أین اکتسبه وفیم أنفقه، وعن حبّنا أهل البیت. قیل: یا رسول اللَّه! فما علامة حبّکم؟ فضرب بیده علی منکب علیّ رضی اللَّه عنه.

رواه الطبرانی فی الأوسط» «۱».

أقول:

أوّلًا: لم یتکلّم فی سند الحدیث الثانی، مع أنّه تکلم فی الأوّل.

وثانیاً: السائل: «یا رسول اللّه! فما علامة حبّکم؟» هو: «عمر بن الخطّاب»، وقد جاء هنا: «قیل».

وثالثاً: فی ذیله: «وآیة حبّی حبّ هذا من بعدی»؛ ولم یذکره.

ورابعاً: کلامه فی «حسین الأشقر» مردود، وقد أوضحنا وثاقة هذا الرجل فی بحث آیة المودّة وسیأتی أیضاً فی الآیة: «وقفوهم إنّهم

---

(۱) مجمع الزوائد ۱۰/ ۳۴۶، وانظر: المعجم الکبیر ۱۱/ ۸۳ رقم ۱۱۱۷۷، والمعجم الأوسط ۹/ ۲۶۴- ۲۶۵ رقم ۹۴۰۶، و ۳/ ۹ رقم ۲۲۱۲.

مسؤولون».

و «عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه وسلّم: لا تزول قدما ابن آدم یوم القیامة حتّی یسأل عن أربع: عن علمه ما عمل به، وعن ماله مما اکتسبه، وفیم أنفقه، وعن حب أهل البیت. فقیل: یا رسول اللّه! ومن هم؟ فأومأ بیده إلی علی بن أبی طالب».

أقول:

أخرجه ابن عساکر، «عن مشایخه، عن الباغندی، عن یعقوب بن إسحاق الطوسی، عن الحارث بن محمّد المکفوف، عن أبی بکر بن عیاش، عن معروف بن خربوذ، عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ» «۱».

ولا مساغ للطعن فی هذا الحدیث سنداً.

نعم، هو من حیث المتن والدلالة ممّا لا تحتمله نفوس القوم، ولذا تراهم یصفونه بالبطلان، من غیر جرح لأحدٍ من رواته!!

فقد عنون الذهبی فی میزانه «الحارث بن محمّد المعکوف «۲»» ولم یجرحه بشیء، إلّاأنّه قال ما نصّه: «أتی بخبر باطل، حدّثنا أبو بکر بن عیّاش، عن معروف بن خرّبوذ، عن أبی الطفیل، عن أبی ذرّ مرفوعاً: لا تزول قدما عبدٍ حتّی یسأل عن حبّنا أهل البیت، وأومأ إلی علیّ. رواه أبو بکر ابن الباغندی، عن یعقوب بن إسحاق الطوسی، عنه». إنتهی «۳».

أکتفی بهذا لئلّا یطول بنا البحث، کما أکتفی بالإشارة إلی أنّ للقوم فی

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین علیه السلام- ۴۲/ ۲۵۹.

(۲) کذا، لکن فی لسان المیزان ۲/ ۱۵۹، وتاریخ دمشق: «المکفوف».

(۳) میزان الاعتدال ۲/ ۱۷۹.

هذا الحدیث تصرّفاتٍ، لا بُدّ من التحقیق عنه ممّن کان أهلًا لذلک.

* حدیث: لا یجوز الصراط إلّامن معه کتابُ ولایة علی ... ص: ۴۰۴

اشارة

ونذکر بعض ما ورد فی هذا الباب:

۱- حدیث أمیر المؤمنین.. رواه الحافظ أبو الخیر الحاکمی الطالقانی، قال: «وبه قال الحاکم ... وعن علیّ، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إذا جمع اللَّه الأوّلین والآخرین یوم القیامة، ونصب الصراط علی جسر جهنّم، ما جازها أحد حتّی کانت معه براءة بولایة علیّ بن أبی طالب» «۱».

۲- حدیث الإمام جعفر بن محمّد الصادق.. رواه مالک بن أنس، عنه، عن آبائه، عن علیّ، عن رسول اللَّه صلی‌علیه وآله وسلّم، قال: «إذا جمع اللَّه الأوّلین والآخرین یوم القیامة، ونصب الصراط علی جسر جهنّم، لم یجز أحد إلّامن کانت معه براءة بولایة علیّ بن أبی طالب».

روی هذا الحدیث: شیخ الإسلام الحموینی بسنده، عن الحافظ البیهقی، عن الحاکم النیسابوری بسنده، عن إبراهیم بن عبداللَّه الصاعدی، عن ذی النون المصری، عن مالک بن أنس، عن جعفر بن محمّد «... ۲».

أقول:

وهذا الحدیث أیضاً لا مجال للطعن فی سنده، ولذا ذکره بعض

---

(۱) کتاب الأربعین المنتقی من مناقب علی المرتضی: الباب الثالث والثلاثون الحدیث رقم ۴۰.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۵

المتعصّبین ووصفه بکونه «خبراً باطلًا متنه» «۱»، وادّعی بعضهم أن راویه «إبراهیم بن عبداللَّه الصاعدی»، «متروک الحدیث» «۲»، لکنّه جرحٌ بلا ذِکر سبب، وما هو إلّاروایة مثل هذا الحدیث...

هذا، وقد تابعه «الهیثم بن أحمد الزیدانی»، قال الحافظ أبو نعیم:

«حدّث سوار بن أحمد، ثنا علی بن أحمد بن بشر الکسائی، ثنا أبو العبّاس الهیثم بن أحمد الزیدانی، ثنا ذو النون بن إبراهیم المصری، ثنا مالک بن أنس، عن جعفر بن محمّد، عن أبیه، عن جده، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: إذا کان یوم القیامة ونصب الصراط علی ظهرانی جهنّم، لا یجوزها ولا یقطعها إلّامن کان معه جواز بولایة علی بن أبی طالب» «۳».

۳- حدیث أنس بن مالک.. قال الفقیه ابن المغازلی: «أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهّاب- إذناً-، عن القاضی أبی الفرج أحمد بن علی، قال: حدّثنا أبو غانم سهل بن إسماعیل بن بلبل، حدّثنا أبو القاسم الطائی، حدّثنا محمّد بن زکریا الغلابی، حدّثنی العباس بن بکّار، عن عبداللَّه بن المثنّی، عن عمه ثمامة بن عبداللَّه بن أنس، عن أبیه، عن جدّه، قال: قال رسول اللَّه: إذا کان یوم القیامة ونصب الصراط علی شفیر جهنم، لم یجز إلّامن معه کتاب ولایة علیّ بن أبی طالب» «۴».

۴- حدیث عبداللَّه بن مسعود.. رواه عنه الحسن البصری، فروی الموفّق بن أحمد المکّی الخوارزمی بإسناده، عن الحسن البصری، عن

---

(۱) میزان الإعتدال ۲/ ۱۷۹.

(۲) الموضوعات- لابن الجوزی- ۱/ ۳۹۹.

(۳) أخبار أصبهان ۱/ ۴۰۰ رقم ۷۵۵.

(۴) مناقب علی بن أبی طالب: ۲۱۸- ۲۱۹ ح ۲۸۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۶

عبداللَّه، قال: قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: «إذا کان یوم القیامة، یقعد علی بن أبی طالب علی الفردوس- وهو جبل قد علا علی

الجنّة، وفوقه عرش رب العالمين، ومن سفحه تتفجّر أنهار الجنّة وتتفرّق فی الجنان- وهو جالس على كرسی من نور، يجرى من بين يديه التسنيم، لا يجوز أحد الصراط إلّاومعه براءة بولايته وولاية أهل بيته، يشرف على الجنة، فيدخل محبيه الجنّة ومبغضيه النار» «۱».

۵- حديث عبداللّه بن عبّاس.. رواه عنه سعيد بن جبير، رواه الحافظ الحاكم الحسكانی، وقد تقدّم نصه قريباً..

ورواه عنه مجاهد، رواه ابن المغازلی، عن الغندجانی بسنده، عن طريق السدّی إلى يزيد بن أبی زياد، عن مجاهد، عن ابن عبّاس، قال: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم: «علیّ يوم القيامة على الحوض، لا يدخل الجنّة إلّامن جاء بجواز من علیّ بن أبی طالب» «۲».

ورواه عنه طاووس، قال ابن عساكر: «قال الخطيب: وأنبأنا أبو نعيم الحافظ: أنبأنا أبو بكر محمّد بن فارس المعبدی ببغداد، حدّثنی أبی فارس بن حمدان بن عبدالرحمن، حدّثنی جدّی، عن شريك، عن ليث، عن مجاهد، عن طاووس، عن ابن عبّاس، قال: قلت للنبیّ: يا رسول اللّه! هل للنار جواز؟! قال: نعم. قلت: وما هو؟! قال: حبّ على بن أبی طالب»..

قال ابن عساكر: «قال الخطيب: سألت أبا نعيم عنه فقال: كان

---

(۱) مناقب علیّ بن أبی طالب: ۷۱ ح ۴۸.

(۲) مناقب على بن أبی طالب: ۱۴۰ ح ۱۵۶.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۷

رافضياً غالياً فی الرفض، وكان أيضاً ضعيفاً فی الحديث. قال الخطيب: محمّد بن فارس بن حمدان ... أبو بكر العطشی، ويعرف بالمعبدی» «... ۱».

۶- حديث أبی بكر بن أبی قحافة.. قال الحافظ محبّ الدين الطبری: «ذِكر اختصاصه- رضی اللّه عنه- بأنّه لا يجوز أحد الصراط إلّامن كتب له علیّ الجواز، عن قيس بن أبی حازم، قال: التقى أبو بكر وعلیّ بن أبی طالب. فتبسّم أبو بكر فی وجه علیّ. فقال له: مالك تبسّمت؟ قال:

سمعت رسول اللّه صلّى اللّه عليه وسلّم يقول: لا يجوز أحد الصراط إلّامن كتب له علیّ الجواز. أخرجه ابن السمّان فی كتاب الموافقة» «۲».

أقول:

ذكر الحافظ ابن حجر «قيس بن أبی حازم» ووثّقه، وجعل عليه علامة الكتب الستّة، قال: «ويقال: له رؤية» «۳».

الشاهد لحديث الجواز ... ص: ۴۰۷

ثمّ إنّه يشهد لحديث: «لا يجوز أحد الصراط إلّاومعه كتاب بولاية على» أحاديث كثيرة، من أشهرها حديث: «على قسيم الجنّة والنار»، رواه الدارقطنی، وابن عساكر، وابن المغازلی، وابن حجر المكّی، والمتّقی

---

(۱) تاريخ دمشق- ترجمة أمير المؤمنين عليه السلام- ۴۲/ ۲۴۴.

(۲) ذخائر العقبى فی مناقب ذوى القربى: ۱۳۱.

(۳) تقريب التهذيب ۲/ ۳۲ رقم ۵۵۸۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۰۸

الهندی، وكثيرون من أعلام المحدثين غيرهم.

* ما ورد بتفسير قوله تعالى: «واسأل من أرسلنا من قبلك..» «۱ ...» ص: ۴۰۸

اشارة

وممّا يؤكّد المطلب ما جاء فی جملة من كتب الفريقين بتفسير هذه الآية المباركة، ونحن نوضّح ذلك على ضوء كتب العامّة فحسب فنقول:

ظاهر هذه الآية أنّها أمر من اللَّه تعالى لرسوله أن يسأل المرسَلين الّذين أُرسلوا إلى أُممهم من قبله صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم...

فهذا أمرٌ من اللَّه، والمأمور بالسؤال هو: النبيّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، والمسؤول منهم: المرسَلون السابقون، والسؤال ما هو؟

فهاهنا أسئلة:

كيف يسأل الرسلَ وقد ماتوا قبله؟!!

وهل سألهم أو لا؟!!

وعلى الأوّل، فما كان السؤال؟! وما كان جوابهم؟!

وهذا الموضع من المواضع التی اضطربت فيها كلمات القوم بشدّة واختلفت اختلافاً كبيراً:

يقول ابن الجوزی فی تفسيره: «إن قيل: كيف يسأل الرسل وقد ماتوا قبله؟ فعنه ثلاثة أجوبة:

أحدها: إنّه لمّا أُسری به، جُمع له الأنبياء فصلّی بهم، ثمّ قال له جبريل: «واسأل من أرسلنا من قبلك..» الآية.. فقال: لا أسأل، قد

---

(۱) الزخرف ۴۳: ۴۵.

اكتفيت..

رواه عطاء عن ابن عبّاس، وهذا قول سعيد بن جبير، والزهری، وابن زيد، قالوا: جمع له الرسل ليلة أُسری به فلقيهم، وأُمر أن يسألهم، فما شكّ ولا سأل.

والثانی: إنّ المراد: اسأل مؤمنی أهل الكتاب من الّذين أُرسلت إليهم الأنبياء..

روی عن ابن عبّاس، والحسن، ومجاهد، وقتادة، والضحّاك، والسدّی، فی آخرين. قال ابن الأنباری: والمعنى سل أتباع من أرسلنا قبلك، كما تقول: السخاء حاتم، أی: سخاء حاتم، والشعر زهير. أی: شعر زهير. وعند المفسّرين إنّه لم يسأل على القولين. وقال الزجّاج: هذا سؤال تقرير، فإذا سأل جميع الأُمم لم يأتوا بأنّ فی كتبهم: أن اعبدوا غيری.

والثالث: إنّ المراد بخطاب النبيّ صلّى اللَّه عليه وسلّم: خطاب أُمّته، فيكون المعنى سلوا. قاله الزجّاج».

هذا تمام ما ذكره ابن الجوزی «۱».

أقول:

فهذه ثلاثة أجوبة- وتجدها فی التفاسير الأُخری أيضاً- أُولاها حملٌ على ظاهر الآية؛ فهو جواب على الحقيقة، والتاليان حملٌ على خلاف الظاهر، فهما جوابان على المجاز.. ولعلّ المختار عند ابن الجوزی-

---

(۱) زاد المسير ۷/ ۱۳۸- ۱۳۹.

بقرینة التقدیم فی الذِکر- هو الأوّل. واختار الآلوسی الجواب الثانی کما سیأتی، وعندهم أجوبةٌ أُخری علی المجاز، وهی باختصار:

۱- إنّ الخطاب للنبیّ، والسؤال مَجاز عن النظر فی أدیانهم: هل جاءت عبادة الأوثان قطّ فی مِلّةٍ من ملل الأنبیاء؟! «۱» وهو الذی اختاره الزمخشری، وتبعه بعضهم کالنسفی، ثمّ قال الزمخشری: «وکفاه نظراً وفحصاً نظره فی کتاب اللّه المعجز المصدّق لِما بین یدیه، وإخبار اللّه فیه بأنّهم یعبدون من دون اللّه ما لم ینزّل به سلطاناً، وهذه الآیة فی نفسها کافیة لا حاجة إلی غیرها» «۲».

أقول: فلمَ أُمرَ بالسؤال؟!

۲- إنّ الخطاب لیس للنبیّ، بل هو للسامع الذی یرید أن یفحص عن الدیانات، فقیل له: اسأل أیّها الناظر أتباع الرسل، أجاءت رسلهم بعبادة غیر اللّه؟! فإنّهم خبرونک أنّ ذلک لم یقع، ولا یمکن أن یأتوا به، واختاره أبو حیّان الأندلسی «۳».

أقول کما قال الآلوسی فیه: ولعمری إنّه خلاف الظاهر جدّاً.

۳- إنّ الخطاب للنبیّ، والسؤال علی الحقیقة، لکنّ المسؤول هو اللّه تعالی فالمعنی: واسألنا عن من أرسلنا...

نقله أبو حیّان عن بعضهم واستبعده.

وقال الآلوسی: «وممّا یقضی منه العجب ما قیل» ... ثمّ قال:

---

(۱) تفسیر الرازی ۲۷/ ۲۱۶، البحر المحیط ۹/ ۳۷۷، روح المعانی ۲۵/ ۱۳۲.

(۲) الکشّاف ۴/ ۴۹۰. وانظر: تفسیر النسفی- مدارک التنزیل- هامش الخازن ۴/ ۱۰۶، فقد قال بالعبارة عینها دون ذِکر الزمخشری!

(۳) البحر المحیط ۹/ ۳۷۷.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۱

«واسأل من قرأ أبا جاد، أیرضی بهذا الکلام ویستحسن تفسیر کلام اللّه تعالی المجید بذلک؟!».

أقول: لا یرضی به قطعاً.

هذه نماذج من کلمات أئمّة القوم.

ولا یخفی اضطراب القوم فی تفسیر الآیة المبارکة، إن أبقوها علی ظاهرها، فبمَ یجیبون عن الأسئلة؟!

وإن أرادوا التخلّص من الجواب عنها، حملوا الآیة علی المجاز، وهو بابٌ واسع، وقد رأیت کیف یردّ بعضهم علی الآخر فی ما اختار!

وابن کثیر الدمشقی لم یلتفت إلی شیءٍ من هذه الأسئلة، فلم یبیّن المخاطب بالآیة، ولا السؤال، ولا المسؤول ... وإنّما قال:

«وقوله سبحانه وتعالی: «واسأل من أرسلنا» ... أی: جمیع الرسل دعوا إلی ما دعوت الناس إلیه، من عبادة اللّه وحده لا شریک له، ونهوا عن عبادة الأصنام والأنداد، کقوله جلّت عظمته: «ولقد بعثنا فی کلّ أُمّةٍ رسولًا أن اعبدوا اللّه واجتنبوا الطاغوت»» «۱»

.فهکذا فسر الآیة لیکون فی فسحةٍ من المشکلة وطلباً للراحة منها، ثمّ ذکر القولین الآتیین.

وبعد...

فالمهمّ من هذه الأقوال کلّها قولان، ولذا لم یذکر غیر واحدٍ منهم- کابن کثیر والشوکانی- غیرهما:

أحدهما: إنّ المراد سؤاله الأنبیاء، لمّا أُسری به عند ملاقاته لهم..

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ۴/ ۱۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۲

قالوا: وهذا قول المتقدّمین منهم، کسعید بن جبیر، والزهری، وعبد الرحمن بن زید بن أسلم، ورووا عن عطاء، عن ابن عبّاس: «فقال: لا أسأل، قد اکتفیت».

والآخر: إنّ المراد سؤاله الأمم، والمؤمنين من أهل الكتاب، من الّذين أرسلت إليهم الأنبياء..

وهـذا القول حكوه عن ابن عبّاس كـذلك، وعن مجاهـد وقتادة والضـحّاك والسـدّى فى آخرين، كما قال ابن الجوزى، واختاره ابن جرير الطبرى، وكثير من المتأخّرين- كالآلوسـى-، بل فى الوسيط للواحدى «۱» وتفسـير البغوى نسبته إلى أكثر المفسرين، قال البغوى: «يدل عليه قراءة عبداللَّه وأُبىّ: واسأل الّذين أرسـلنا إليهم قبلك رسلنا» «۲».. لكنّ ابن كثير قال: «وهذا كأنّه تفسـير لا تلاوة. واللَّه أعلم» «۳».

وهـذان القولان هما الأوّل والثانى من الأقوال الثلاثة التى ذكرها ابن الجوزى بتفسـيره ... فهل سأل صـلّى اللَّه عليه وآله وسـلّم أو لا؟! وعلى تقدير السؤال، فما كان الجواب؟!

قال ابن الجوزى: «وعند المفسّرين أنّه لم يسأل، على القولين» «۴».

أقول:

فلا جواب عندهم عن السؤال، أو أنّ هناك جواباً صحيحاً مطابقاً

---

(۱) الوسيط فى تفسير القرآن ۴/ ۷۵.

(۲) معالم التنزيل ۴/ ۱۲۶.

(۳) تفسير ابن كثير ۴/ ۱۳۱.

(۴) زاد المسير ۷/ ۱۳۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۳

لظـاهر الآيـة- ولا خروج فيه عن الحقيقـة إلى المجاز- مشـتملًا على جميع جوانب المسألـة، ولكنّهم لا يريـدون التصـريح به والإفصاح عنه؟!

إنّ هـذا الموقف من ابن الجوزى وأمثاله لَيـذكّرنا بموقفهم من حديث «الأئمّة بعدى اثنا عشـر كلّهم من قريش»؛ إذ يشـرّقون ويغرّبون، ويختلفون ويضـطربون ... حتّى قـال ابن الجوزى: «قـد أطلت البحث عن معنى هـذا الحـديث وتطلّبت مظانّه وسألت عنه، فلم أقع على المقصود» «۱»..

وما كلّ ذلك إلّالأنّهم لا يريدون الإعتراف بالحقيقة.

والعجيب، أنّهم فى تفسـير الآية «واسأل من أرسـلنا» ... يسـتدلّون بما يروون عن عبداللَّه بن مسـعود من أنّه قرأها: «واسأل الّذين أرسلنا إليهم قبلك رسـلنا» ثمّ يتنازعون هل هو قراءة أو تفسـير! ولا يعبأون بحديثٍ مسندٍ مروىّ عندهم عن عبداللَّه بن مسعود عن النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، فى معنى الآية المباركة!!

بل القائلون بالقول الأوّل- من هـذين القولين- لا يسـتندون فى قولهم إلى هـذا الحديث، مع أنّهم بأشدّ الحاجة إليه فى بيان معنى الآية وإثبات قولهم فى تفسيرها!!

وما كلّ ذلك إلّالاشتماله على ولاية أمير المؤمنين!!

الحديث كما رواه جماعة من أكابر المحدثين الحفاظ ... ص: ۴۱۳

* رواه الحاكم، قال: «حدّثنا أبو الحسين محمّد بن المظفّر الحافظ،

---

(۱) فتح الباری فی شرح البخاری- للحافظ ابن حجر- ۱۳/ ۲۶۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۴

قال: حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان، قال: ثنا علی بن جابر، قال: ثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه، قال: ثنا محمّد بن فضیل، قال: ثنا محمّد بن سوقة، عن إبراهیم، عن الأسود، عن عبد، قال:

قال رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم: یا عبداللَّه! أتانی ملک فقال:

یا محمّد! «واسأل من أرسلنا من قبلک من رسلنا» علی ما بعثوا؟ قال:

قلت: علی ما بعثوا؟ قال: علی ولایتک وولایة علی بن أبی طالب.

قال الحاکم: تفرّد به علی بن جابر، عن محمّد بن خالد، عن محمّد بن فضیل، ولم أکتبه إلّاعن ابن المظفّر، وهو عندنا حافظ ثقة مأمون» «۱».

فالآیة باقیة علی ظاهرها، والنبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم قد سأل، وکان الجواب: بعث الأنبیاء علی ولایته وولایة علیٍّ علیهما وعلی آلهما الصلاة والسلام.

* ورواه الثعلبی، قال: «أخبرنا الحسین بن محمّد الدینوری، حدّثنا أبو الفتح محمّد بن الحسین بن محمّد بن الحسین الأزدی الموصلی، حدّثنا عبد بن محمّد بن غزوان البغدادی، حدّثنا علی بن جابر، حدّثنا محمّد بن خالد بن عبداللَّه ومحمّد بن إسماعیل، قالا: حدّثنا محمّد بن فضیل، عن محمّد ابن سوقة، عن إبراهیم، عن علقمة، عن عبداللَّه بن مسعود، قال:

قال رسول اللَّه صلی اللَّه علیه وسلّم: أتانی ملک فقال: یا محمّد» «...! ۲».

* ورواه ابن عساکر، قال: «أخبرنا أبو سعد بن أبی صالح الکرمانی

---

(۱) معرفة علوم الحدیث: ۹۶.

(۲) تفسیر الثعلبی ۸/ ۳۳۷- ۳۳۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۵

وأبو الحسن مکّی بن أبی طالب الهمدانی، قالا: أنبأنا أبو بکر ابن خلف، أنبأنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، حدّثنی محمّد بن مظفّر الحافظ» ... إلی آخر ما تقدّم عن الحاکم «۱».

* ورواه الحافظ أبو نعیم الأصفهانی، کما فی تنزیه الشریعة عن الحافظ ابن حجر، وفی غیر واحد من کتب أصحابنا أنّه روی بإسناده فی هذه الآیة، أنّ النبیّ صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم لیلة أُسری به جمع اللَّه تعالی بینه وبین الأنبیاء، ثمّ قال: سلهم یا محمّد! علی ماذا بُعثتم؟ فقالوا: بُعثنا علی شهادة أنْ لا إله إلّااللَّه، وعلی الإقرار بنبوّتک، والولایة لعلیّ بن أبی طالب «۲».

* ورواه الحافظ ابن حجر العسقلانی من جهة الحاکم، قال: ورواه أبو نعیم، وستأتی عبارة ابن حجر.

* ورواه الحافظ ابن عبدالبرّ القرطبی، علی ما نقل عنه العلّامة الحلّی «۳»، والشیخ یحیی بن البطریق «۴».

* ورواه الحاکم الحسکانی، قال: «حدّثنا الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ، قال: حدّثنی محمّد بن المظفّر» ... إلی آخر ما تقدّم...

قال: «وأخبرنا أبو عثمان الحیری من أصله العتیق، قال: حدّثنا أبو الحسین محمّد بن المظفّر ... سواءً لفظاً، ولم یذکر علقمة فی الإسناد».

---

(۱) تاریخ دمشق- ترجمة أمیر المؤمنین- ۴۲/ ۲۴۱.

(۲) الطرائف فی معرفة الطوائف ۱/ ۱۰۱، البرهان فی تفسیر القرآن ۴/ ۱۴۸، غایة المرام: ۲۴۹، خصائص الوحی المبین: ۱۵۳.

(۳) منهاج الکرامة فی معرفة الإمامة: ۱۳۰.

(۴) خصائص الوحی المبین: ۱۵۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۶

«حدّثنی أبو الحسن الفارسی، حدّثنا عمر بن أحمد، حدّثنا علی بن الحسین بن سفیان الکوفی، حدّثنا جعفر بن محمّد أبو عبداللَّه الحسینی، حدّثنا علی بن إبراهیم العطّار، حدّثنا عباد، عن محمّد بن فضیل، عن محمّد بن سوقة».

قال: «وحدّثنا أبو سهل سعید بن محمّد، حدّثنا علی بن أحمد الکرمانی، حدّثنا أحمد بن عثمان الحافظ، حدّثنا عبید بن کثیر، حدّثنا محمّد ابن إسماعیل الأحمسی، حدّثنا ابن فضیل، عن محمّد بن سوقة، عن إبراهیم، عن علقمة والأسود، عن ابن مسعود، قال: قال لی رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم:

لمّا أُسری بی إلی السماء إذا ملک قد أتانی فقال لی: یا محمّد! سل من أرسلنا من قبلک من رسلنا علی ما بعثوا. قلت: معاشر الرسل والنبیّین! علی ما بعثکم اللَّه؟ قالوا: علی ولایتک یا محمّد وولایة علیّ بن أبی طالب.

ورواه غیر علی، عن محمّد بن خالد الواسطی، وتابعه محمّد بن إسماعیل..

أخبرنیه الحاکم أبو عبداللَّه، حدّثنی أبو سعید أحمد بن محمّد بن رحیم النسوی، حدّثنا أبو محمّد الحسن بن عثمان الأهوازی، حدّثنا محمّد بن خالد ابن عبداللَّه الواسطی، حدّثنا محمّد بن فضیل، حدّثنا محمّد بن سوقة، عن إبراهیم، عن الأسود، عن عبداللَّه، قال: قال لی النبیّ ... به لفظاً سواءً» «۱».

---

(۱) شواهد التنزیل ۲/ ۲۲۲- ۲۲۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۷

* ورواه الموفّق بن أحمد المکّی، قال: «وأخبرنی شهردار- إجازةً-، أخبرنی أحمد بن خلف- إجازةً-، حدّثنی محمّد بن المظفّر الحافظ، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد بن غزوان، حدّثنا علی بن جابر» ... إلی آخر ما تقدّم سواء «۱».

* ورواه الحموینی، عن شهردار بن شیرویه الحافظ، عن أحمد بن خلف، عن الحاکم، عن ابن المظفّر الحافظ ... کما تقدّم سواء «۲».

* ورواه أبو عبداللَّه الکنجی، قال: «قرأت علی الحافظ أبی عبداللَّه ابن النجّار، قلت له: قرأت علی المفتی أبی بکر بن عبداللَّه بن عمر الصفّار، قال: أخبرتنا الحرّة عائشة بنت أحمد الصفّار، أخبرنا أحمد بن علی الشیرازی، أخبرنا الإمام الحافظ أبو عبداللَّه النیسابوری، حدّثنی محمّد بن المظفر الحافظ» ... إلی آخر ما تقدّم سواء «۳».

أقول: هذا فی الحدیث عن ابن مسعود.

وهو أیضاً عن عبداللَّه بن عبّاس:

* قال القندوزی الحنفی: «أیضاً رواه الدیلمی، عن ابن عبّاس، رضی اللَّه عنهما» «۴».

وهو أیضاً عن أبی هریرة:

---

(۱) مناقب علیّ بن أبی طالب: ۳۱۲ ح ۳۱۲. والظاهر سقوط الحاکم بین أبی خلف وابن المظفّر.

(۲) فرائد السمطین ۱/ ۸۱.

(۳) کفایة الطالب فی مناقب علی بن أبی طالب: ۷۵.

(۴) ینابیع المودة ۱/ ۲۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۱۸

* قال شهاب الدين أحمد الخنجي: «عن أبي هريرة، قال: قال رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: لمّا أُسرى بي ليلة المعراج، فاجتمع عَلَيّ الأنبياء، فأوحى اللَّه إليّ: سلهم يا محمّد! بماذا بعثتم؟ قالوا: بعثنا على شهادة أن لا إله إلا اللَّه، وعلى الإقرار بنبوّتك، والولاية لعليّ بن أبي طالب.

أورده الشيخ المرتضى، العارف الربّاني، السيّد شرف الدين على الهمداني في بعض تصانيفه، وقال: رواه الحافظ أبو نعيم» «۱».

أقول:

هذا، وهو مروى عند أصحابنا عن أمير المؤمنين وأبنائه الطاهرين عليهم الصلاة والسلام «۲».

وتلخّص:

إنّ الصحيح في الآية المباركة إبقاؤها على ظاهرها، وتفسيرها بهذا الحديث المروى في كتب الفريقين عن أمير المؤمنين وعدّة من الأصحاب، عن رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم.

والأشهر من بين الأحاديث في الباب هو حديث عبداللَّه بن مسعود، فقد ورد في كتبٍ كثيرة من كتب أهل السنّة، ولهم به أسانيد عديدة، وفي الرواة عدّة من أعلام الحفّاظ، والأئمّة الثقات.

يقول ابن تيميّة: «إنّ مثل هذا ممّا اتّفق أهل العلم على أنّه كذب

---

(۱) توضيح الدلائل على تصحيح الفضائل- مخطوط.

(۲) كنز الدقائق في تفسير القرآن ۱۱/ ۵۴۷.

موضوع»..

وليت شعري! فلماذا اتّفق هذا الجمع من الحفّاظ والمحدّثين على روايته؟!

ثمّ يقول ابن تيميّة: «إنّ هذا ممّا يعلم مَن له علم ودين أنّه من الكذب الباطل الذي لا يصدّق به مَن له عقل ودين، وإنّما يختلق مثل هذا أهل الوقاحة والجرأة في الكذب».

وليت شعري! هل كان هؤلاء الأئمّة الرواة لهذا الحديث عالمين بحاله فمع ذلك رووه، أو كانوا جاهلين، ومع ذلك يعدّون في كبار أئمّة الحديث وحفّاظه؟!

ثمّ إنّي لم أجد هذا الحديث في الموضوعات لابن الجوزي، ولا في كتاب العلل المتناهية له.

نعم، أورد ابن عراق حديث ابن مسعود في (تنزيه الشريعة الغرّاء) ومحصّل كلامه ثبوت الحديث لا سقوطه، وهذا نصّ ما قال:

«حديث: ابن مسعود، قال لي رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلّم: يا عبداللَّه! أتاني ملك فقال: يا محمّد! سلْ من أرسلنا من قبلك من رسلنا على ماذا بعثوا؟ قلت: على ما بعثوا؟ قال: على ولايتك وولاية عليّ بن أبي طالب. حا «۱».

قلت: ولم يبيّن علّته.

وقد أورده الحافظ ابن حجر في زهر الفردوس «۲» من جهة الحاكم،

---

(۱) هذا رمز للحاكم، كما ذكر في أوّل الكتاب أيضاً.

(۲) وهو مختصر كتاب فردوس الأخبار للديلمي، أورد فيه ما استجوده من أخباره، كما له كتاب تسديد القوس في مختصر مسند الفردوس.

ثمّ قال: ورواه أبو نعيم وقال: تفرّد به على بن جابر، عن محمّد بن فضيل.

إنتهى.

وعلى بن جابر ما عرفته. واللّه أعلم» «۱».

أقول:

ظهر من هذا الكلام رواية ثلاثة من أئمّة الحفّاظ هذا الحديث بإسنادهم عن عبداللّه بن مسعود، من غير أن يبيّنوا علّةً له..

أمّا الحاكم، فقد تقدّم نصّ روايته للحديث، وهو فى مقام ذِكر شاهدٍ لنوع من أنواع الحديث، فهو غير معلولٍ عنده، بل هو حديث معتبرٌ يذكر لقاعدةٍ علميّةٍ فى كتابٍ علمى.

وأمّا أبو نعيم، فقد روى هذا الحديث وهو يناسب ذكره فى كتاب دلائل النبوّة لرسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم، وأنّها كانت ثابتةً له منذ القرون السابقة، وفى زمن الأنبياء الماضين، حتى كان عليهم أن يدعوا الناس إلى نبوّته ويبشّروا أُممهم ببعثته، إلّاأنّا لم نجده فى الكتاب المذكور.

وأمّا ابن حجر العسقلانى، فقد أورد هذا الحديث ضمن أحاديث منتخبة من كتاب الفردوس، وأضاف إليه رواية الحاكم، وأبى نعيم.

فظهر إلى هنا من كلام ابن عراق اعتبار هذا الحديث عند القوم.

لكن ابن عراق قال فى آخر الكلام: «وعلى بن جابر ما عرفته».

أقول:

فانتهى القدح فى سند الحديث عن ابن مسعود إلى أنّ ابن عرّاق لم يعرف «على بن جابر». وإذا كان الأمر هكذا فهو سهلٌ جدّاً، لأنّ أكابر

---

(۱) تنزيه الشريعة الغرّاء ۱/ ۳۹۷.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۱

الأئمّة الحفّاظ من المتقدّمين قد عرفوا هذا الرجل، ولم يذكروه بجرح..

وممّا يؤكّد ذلك، قول غير واحدٍ منهم- كالحاكم وأبى نعيم- بعد روايته: «تفرّد به على بن جابر، عن محمّد بن فضيل» فإنّه ظاهر فى توثيقهم للرجلين، وإلّا لطعنوا فيه قبل أن يقولوا: «تفرّد به»....

على أنّه يظهر من روايات الحاكم الحسكانى متابعة غير على بن جابر له فى رواية الحديث عن محمّد بن فضيل.

وأما «محمّد بن فضيل»: فلم يتكلّم فيه أحدٌ، فهو من رجال الكتب الستّة، قال الحافظ ابن حجر: «محمّد بن فضيل بن غزوان،- بفتح المعجمة وسكون الزاى- الضبّى، مولاهم، أبو عبدالرحمن، الكوفى، صدوق عارف، رمى بالتشيّع، من التاسعة. مات سنة ۹۵. ع» «۱».

وتلخّص:

إنّ الحق هو القول الأوّل، وهو إبقاء الآية المباركة على ظاهرها كما هو مقتضى أصالة الحقيقة، والأخبار الواردة تفسّرها بكلّ وضوح، لا سيّما حديث ابن مسعود.

وقد ظهر أنّ هذه الأخبار متّفق عليها بين الفريقين، وهى عن أمير المؤمنين، وعبداللّه بن مسعود، وعبداللّه بن العبّاس، وأبى هريرة.

هذا، وقد روى ابن مسعود عن رسول اللّه صلّى اللّه عليه وآله وسلّم خبر الإسراء به، والتقائه بالأنبياء، وصلاته بهم، وهو خبر طويل، أخرجه الطبرانى، وأبو يعلى والبزّار، والحاكم «۲»، وقال الهيثمى: «رجاله رجال

---

(۱) تقريب التهذيب ۲/ ۱۲۴ رقم ۶۲۴۷، و «ع»: رمز للكتب الستّة، أى مجمع على وثاقته.

(۲) کنز العمّال ۱۱/ ۳۹۰ رقم ۳۱۸۴۱، مجمع الزوائد ۱/ ۷۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۲

الصحیح».

فأظنُّ أنّ ما رواه الحاکم فی کتابه علوم الحدیث هو ذیل هذا الحدیث الطویل، یتعلّق بالسؤال منهم علی ما بُعثوا، إلّاأنّهم سکتوا عن روایته، لاشتماله علی الولایة لأمیر المؤمنین علیه السلام.

فما قالوا من أنّه صلّی اللَّه علیه وآله وسلّم: «لم یسأل، وقال: اکتفیت» کذبٌ منهم علیه، إذ کیف یأمره اللَّه عزّوجلّ بالسؤال، فلم یسأل؟!

مضافاً، إلی أنّه قد ورد فی حدیثٍ: «فقدّمنی جبریل حتّی صلّیت بین أیدیهم وسألتهم فقالوا: بعثنا للتوحید» «۱»..

فکان هناک سؤال وجوابٌ!! ولکنّهم لا یریدون التصریح بذلک، ولا یریدون ذکر الجواب بصورةٍ کاملةٍ، لیشتمل علی الولایة لعلیٍّ!!

وکم له من نظیر!!

وهذا أحد أسالیبهم فی إخفاء مناقب أمیر المؤمنین وأهل البیت الکرام الطاهرین، الدالّة علی إمامتهم بعد الرسول الأمین علیه وآله أفضل الصلاة والسلام.

فانظر کیف یفترون علی اللَّه والرسول الکذب؟!! إنّکاراً لولایة أمیر المؤمنین علیه الصلاة والسلام، «فویلٌ لهم ممّا کتبتْ أیدیهم وویلٌ لهم ممّا یکسبون» «۲»

---

(۱) کنز العمّال ۱۱/ ۳۹۷ رقم ۳۱۸۵۲ عن ابن سعد، عن عدّة من الصحابة.

(۲) سورة البقرة ۲: ۷۹.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۳

الفصل الثالث: فی دفع شبهات المخالفین ... ص: ۴۲۳

اشارة

وبعد، فلنتأمّل فی کلمات بعض المناوئین لأمیر المؤمنین علیه السلام حول حدیث السؤال عن ولایته فی یوم القیامة الوارد بتفسیر قوله تعالی:

«وقفوهم»....

* ابن تیمیة ... ص: ۴۲۳

قال ابن تیمیة، فی جواب استدلال العلّامة الحلّی بالآیة المبارکة: «قال الرافضی: البرهان الرابع عشر: قوله تعالی «قفوهم إنّهم مسؤولون» «۱»

...من طریق أبی نعیم، عن الشعبی، عن ابن عبّاس، قال فی قوله تعالی: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولایة علیّ. وکذا فی کتاب الفردوس عن أبی سعید الخدری، عن النبیّ صلّی اللَّه علیه وسلّم.

وإذا سئلوا عن الولایة وجب أن تکون ثابتة له، ولم یثبت لغیره من الصحابة ذلک، فیکون هو الإمام.

والجواب من وجوه:

أحدها: المطالبة بصحّة النقل، والعزو إلى الفردوس وإلى أبى نعيم لا

---

(۱) الصافات ۳۷: ۲۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۴

تقوم به حجّة باتّفاق أهل العلم.

الثانى: إنّ هذا كذب موضوع بالإتّفاق.

الثالث: إنّ اللَّه تعالى قال: «بل عجبت ويسخرون» «... ۱»

فهذا خطاب عن المشركين المكذّبين بيوم الدين ... وما يفسر القرآن بهذا وما يقول: إنّ النبىّ صلّى اللَّه عليه وسلّم فسّره بمثل هذا، إلّازنديق ملحد، متلاعب بالدين، قادح فى دين الإسلام، أو مفرط فى الجهل ما يدرى ما يقول.

وأىّ فرقٍ بين حبّ علىّ وطلحة والزبير وسعد وأبى بكر وعمر وعثمان؟!

الرابع: إنّ قوله: «مسؤولون» لفظ مطلق لم يوصل به ضمير يخصّه بشئ، وليس فى السياق ما يقتضى ذكر حبّ علىّ. فدعوى المدّعى دلالة اللفظ على سؤالهم عن حبّ علىّ، من أعظم الكذب والبهتان.

الخامس: إنّه لو ادّعى مدّع أنّهم مسؤولون عن حبّ أبى بكر وعمر، لم يكن إبطال ذلك بوجهٍ إلّاوإبطال السؤال عن حبّ على أقوى وأظهر».

إنتهى «۲».

أقول:

يكفى فى جوابه أن يقال:

أوّلًا: إنّ هذا الحديث رواه كبار الأئمّة وأعلام الحديث بطرقٍ

---

(۱) الصافات ۳۷: ۱۲.

(۲) منهاج السنّة ۷/ ۱۴۶- ۱۴۷. الطبعة الحديثة.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۵

متعدّدة، وقد ذكرنا أسامى بعضهم وجملةً من أسانيدهم فى روايته، فإنْ كان هؤلاء كلّهم زنادقة، ملحدين، متلاعبين بالدين، قادحين فى الإسلام، أو مفرطين فى الجهل لا يدرون ما يقولون ... فما ذنبنا؟!!

ثانياً: قد ظهر ممّا تقدّم صحّة بعض أسانيد هذا الحديث، وإنّ له شواهد عديدة فى كتب القوم بأسانيد معتبرة..

وحينئذٍ لا- أثر للسياق، ولا مجال للسؤال عن الفرق بين حبّ علىّ وحبّ غيره من صحابة النبىّ صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وبه يظهر بطلان دعوى السؤال عن حبّ غيره فى يوم القيامة.

وبهذا الموجز يظهر أنْ ليس لهذا المفترى فى مقابل هذا الاستدلال برهان معقول ولا قولٌ مقبول...

* ابن روزبهان ... ص: ۴۲۵

وقال ابن روزبهان فى جواب الاستدلال ما نصّه: «ليس هذا من رواية أهل السنّة. ولو صحّ دلّ على أنّه من أولياء اللَّه تعالى، فالولىّ هو المحبّ المطيع، وليس هو بنصٍّ فى الإمامة» «۱».

أقول:

قد عرفت أنّه من روایة أهل السنّة...

وقد عرفت أنّه صحیح...

---

(۱) کتاب إبطال الباطل، لاحظ: دلائل الصدق ۲/ ۱۵۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۶

فما هو الجواب عن قول العلّامة: «وإذا سُئلوا عن الولایة وجب أن تکون ثابتةً له، ولم یثبت لغیره من الصحابة ذلک، فیکون هو الإمام»؟!

إنّه لا جواب له عن هذا، کما لم یُجب عنه ابن تیمیّة!!

* الآلوسی ... ص: ۴۲۶

وقال الآلوسی فی تفسیر الآیة المبارکة: «وروی بعض الإمامیّة عن ابن جبیر، عن ابن عبّاس: یُسألون عن ولایة علیّ کرّم اللّه تعالی وجهه، ورووه أیضاً عن أبی سعید الخدری»..

(قال): «وأَوْلی هذه الأقوال: إنّ السؤال عن العقائد والأعمال، ورأس ذلک لا إله إلّااللّه، ومن أجمله ولایة علیّ کرّم اللّه تعالی وجهه، وکذا ولایة إخوانه الخلفاء الراشدین» «۱».

أقول:

أوّلًا: لقد روی الإمامیّة خبر یُسألون عن ولایة أمیر المؤمنین علیه السلام، لکنّ انحصار واختصاص تلک الروایة بهم- کما هو ظاهر عبارة الآلوسی- دعوی کاذبة.

وثانیاً: کون «أولی الأقوال..»، لا دلیل علیه، بل الدلیل من السنّة النبویة علی خلافه، فما بال القوم یخالفون السنّة ویزعمون أنّهم من أهلها!!

---

(۱) روح المعانی ۲۳/ ۱۱۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۷

وثالثاً: ولایة أمیر المؤمنین علیه السلام قام الدلیل علیها عند الفریقین کتاباً وسنّةً، أمّا ولایة غیره فما الدلیل علیها؟!!

* الدهلوی ... ص: ۴۲۷

وجاء فی (مختصر التحفة الاثنی عشریة) فی ذِکر أدلّة الإمامیّة: «ومنها: قوله تعالی «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، قال الشیعة فی الاستدلال بها: روی عن أبی سعید الخدری مرفوعاً أنّه قال: «وقفوهم إنّهم مسؤولون» عن ولایة علی بن أبی طالب.

ولا یخفی أنْ نحو هذا التمسک فی الحقیقة بالروایات لا بالآیات، وهذه الروایة واقعة فی فردوس الدیلمی الجامع للأحادیث الضعیفة الواهیة، ومع هذا قد وقع فی سندها الضعفاء والمجاهیل الکثیرون، بحیث سقطت عن قابلیة الإحتجاج بها، لا سیّما فی هذه المطالب الأُصولیة. ومع هذا فإنّ نظم الکتاب مکذّب لها، لأنّ هذا الحکم فی حقّ المشرکین ... ولئن سلّمنا صحّة الروایة وفکّ النظم القرآنی، یکون المراد بالولایة المحبّة، وهی لا تدلّ علی الزعامة الکبری التی هی محلّ النزاع، ولو کانت الزعامة الکبری مرادةً أیضاً، لم تکن هذه الروایة مفیدة للمدّعی، لأنّ مفاد الآیة وجوب اعتقاد إمامة الأمیر فی وقتٍ من الأوقات، وهو عین مذهب أهل السنة» «... ۱».

أقول:

أوّلًا: لم يذكر هذا الرجل وجه استدلال أصحابنا بالآية المباركة، وقد

---

(۱) مختصر التحفة الاثنى عشرية: ۱۷۷- ۱۷۸.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۸

تقدّمت عبارة العلّامة الحلّى فى وجهه، فما هو الجواب؟!

وثانياً: لم يقل أحد من أصحابنا بأنّ الإستدلال لإمامة الأمير هو بالآيات وحدها، وكذا لم يدّع أحد من المخالفين دلالة شىء من القرآن الكريم وحده على إمامة غيره، وإنّما يكون الاستدلال بالآيات بمعونة الروايات المفسّرة لها.

وثالثاً: لم تكن الرواية منحصرةً بما فى فردوس الأخبار، وبما عن أبى سعيد الخدرى...

فكلّ ما ذكره إلى هنا ما هو إلّاتلبيس وتخديع.

ورابعاً: الإستدلال بالنظم القرآنى وسياق الآيات الكريمة لا يقاوم الإستدلال بالسنّة النبوية الشريفة الواردة عن طرق الفريقين فى تفسيرها، وبعبارة أخرى فإنّه متى قام الدليل على معنى آيةٍ من الآيات، فإنّه بالدليل تُرفع اليد عن مقتضى السياق، ولا يجوز العكس بالإجماع.

وخامساً: قد تقدّم وجه استدلال العلّامة الحلّى بالآية المباركة، وما ذكره هذا الرجل لا يصلح للجواب عنه كما هو واضح.

وسادساً: دعوى أنّ المفاد إمامة أمير المؤمنين عليه السلام فى وقتٍ من الأوقات، ليُقال بأنّ وقتها هو بعد عثمان، تخالف ظواهر الروايات، وتتوقّف كذلك على ثبوت إمامة المشايخ قبله، ولا دليل عليها ألبتّة.

هذا تمام الكلام على استدلال أصحابنا الكرام بقوله تعالى: «وقفوهم إنّهم مسؤولون»، ونقد ما اعترض به المعترضون، فأيّهما أحرى بالأخذ وأولى بالقبول يا منصفون!!

والحمد للّه ربّ العالمين، وصلّى اللّه على محمّد وآله الطاهرين.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۲۹

قوله تعالى: «والسابقون السابقون اولئک المقرّبون» «۱ ...» ص: ۴۲۹

اشارة

---

(۱) سورة الواقعة ۵۶: ۱۰- ۱۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۱

هذه الآية أيضاً من أدلّة أصحابنا على إمامة أمير المؤمنين عليه الصلاة والسلام:

قال العلّامة الحلّى، فى البراهين الدالّة على إمامته من الكتاب العزيز:

«البرهان السادس عشر: قوله تعالى: «والسابقون السابقون* أولئک المقرّبون». روى أبو نعيم الحافظ، عن ابن عبّاس فى هذه الآية: سابق هذه الامّة على بن أبى طالب.

وروى الفقيه ابن المغازلى الشافعى، عن مجاهد، عن ابن عبّاس، فى قوله تعالى «والسابقون السابقون» قال: سبق يوشع بن نون إلى موسى [عليه السلام، وسبق موسى إلى فرعون ، وصاحب يس إلى عيسى [عليه السلام،] وسبق على إلى محمّد صلّى اللّه عليه وآله

وسلّم.

وهذه الفضيلة لم تثبت لغيره من الصحابة.

فيكون أفضل.

فيكون هو الإمام» «۱».

وقال العلّامة أيضاً: «الثالثة عشرة: قوله تعالى: «والسابقون السابقون* أولئك المقرّبون». روى الجمهور عن ابن عبّاس قال: سابق هذه الأمة على بن أبى طالب» «۲».

أقول:

وتفصيل الكلام فى فصلين:

---

(۱) منهاج الكرامة فى إثبات الإمامة: ۱۲۸.

(۲) نهج الحق وكشف الصدق: ۱۸۱.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۲

الفصل الأوّل: فى رواة خبر تفسير الآية وأسانيده ... ص: ۴۳۲

اشارة

لقد أخرج الرواية بتفسير الآية المباركة جمع غفير من أكابر علماء أهل السنّة، فى التفسير والحديث، نذكر منهم:

۱- أبو إسحاق السبيعى، المتوفّى سنة ۱۲۷.

۲- سفيان بن عيينة، المتوفّى سنة ۱۹۸.

۳- أبو جعفر مطين، المتوفّى سنة ۲۹۷.

۴- ابن أبى حاتم، المتوفّى سنة ۳۲۷.

۵- أبو القاسم الطبرانى، المتوفّى سنة ۳۶۰.

۶- أبو عبداللّه الحاكم النيسابورى، المتوفّى سنة ۴۰۵.

۷- أبو بكر ابن مردويه الإصفهانى، المتوفّى سنة ۴۱۰.

۸- أبو نعيم الإصفهانى، المتوفّى سنة ۴۳۰.

۹- الحاكم الحسكانى، من أعلام القرن الخامس.

۱۰- ابن المغازلى الواسطى، المتوفّى سنة ۴۸۳.

۱۱- شيرويه بن شهردار الديلمى، المتوفّى سنة ۵۰۹.

۱۲- الخطيب الخوارزمى، المتوفّى سنة ۵۶۸.

۱۳- الفخر الرازى، المتوفّى سنة ۶۰۶.

۱۴- سبط ابن الجوزى الحنفى، المتوفّى سنة ۶۵۴.

۱۵- محبّ الدين الطبرى، المتوفّى سنة ۶۹۴.

۱۶- صدر الدين الحموينى، المتوفّى سنة ۷۲۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۳

۱۷- ابن کثیر الدمشقی، المتوفّی سنة ۷۷۴.

۱۸- نور الدین الهیثمی، المتوفّی سنة ۸۰۷.

۱۹- جلال الدین السیوطی، المتوفّی سنة ۹۱۱.

۲۰- ابن حجر المکّی، المتوفّی سنة ۹۷۳.

۲۱- علی المتقی الهندی، المتوفّی سنة ۹۷۵.

۲۲- قاضی القضاة الشوکانی، المتوفّی سنة ۱۲۵۰.

۲۳- شهاب الدین الالوسی، المتوفّی سنة ۱۲۷۰.

فهؤلاء من أشهر رواة هذا الحدیث، من علماء الجمهور.

رووه عن ابن عبّاس وغیره من الصحابة.

من أسانیده فی الکتب المعتبرة ... ص: ۴۳۳

وهذه نبذة من أسانیدهم فی روایة هذا الحدیث:

* قال الحافظ ابن کثیر: «وقال ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس «والسابقون السابقون» قال: یوشع بن نون سبق إلی موسی، ومؤمن آل یس سبق إلی عیسی، وعلی بن أبی طالب سبق إلی محمّد رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه وسلّم.

رواه ابن أبی حاتم، عن محمّد بن هارون الفلاس، عن عبداللَّه بن إسماعیل المدائنی البزاز، عن سفیان «۱» بن الضحاک المدائنی، عن سفیان بن عیینة، عن ابن أبی نجیح، به» «۲».

* وقال الحافظ الطبرانی: «حدّثنا الحسین بن إسحاق التستری،

---

(۱) کذا والصحیح: شعیب.

(۲) تفسیر ابن کثیر ۴/ ۲۸۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۴

حدّثنا الحسین بن أبی السری العسقلانی، حدّثنا حسین الأشقر، حدّثنا سفیان بن عیینة، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس قال: السبق ثلاثة» «... ۱».

* وقال الحافظ الحاکم الحسکانی: «أخبرنا أبو بکر التمیمی، أخبرنا أبو بکر القباب، أخبرنا أبو بکر الشیبانی، حدّثنا محمّد بن عبدالرحیم، حدّثنا ابن عائشة.

وحدّثنی الحاکم أبو عبداللَّه الحافظ- من خط یده- حدّثنا أحمد بن حمدویه البیهقی أبو یحیی، حدّثنا عبید اللَّه بن محمّد بن حفص القرشی، حدّثنا الحسین بن الحسن الفزاری الأشقر، عن سفیان بن عیینة، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس...

أخبرنا محمّد بن عبداللَّه بن أحمد الصوفی، حدّثنا محمّد بن أحمد بن محمّد الحافظ، حدّثنا عبدالعزیز بن یحیی بن أحمد، حدّثنا إبراهیم بن فهد، حدّثنا عبداللَّه بن محمّد التستری، حدّثنا سفیان بن عیینة، عن ابن أبی نجیح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس» «... ۲».

* وقال الحافظ ابن حجر- بترجمة الفیض بن وثیق-:

«عن أبی عوانة وغیره. قال ابن معین: کذاب خبیث. قلت: قد روی عنه أبو زرعة، وأبو حاتم، وهو مقارب الحال إن شاء تعالی. إنتهی «۳».

وقد ذكره ابن أبى حاتم ولم يجرحه.

وأخرج له الحاكم فى المستدرك محتجّاً به.

وذكره ابن حبّان فى الثقات.

---

(١) المعجم الكبير، مسند عبداللّه بن العباس ١١/ ٧٧ ح ١١١٥٢.

(٢) شواهد التنزيل ٢/ ٢٩١- ٢٩۴.

(٣) أى كلام الحافظ الذهبى فى ميزان الإعتدال.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ۴٣۵

وقال العقيلى فى ترجمة الحسين الأشقر: حدّثنا الحسين بن إسحاق التسترى، حدّثنا الحسين بن أبى السرى، حدّثنا فيض بن وثيق، حدّثنا سفيان ابن عيينة، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد عن ابن عبّاس» «... ١».

* وقال الفقيه ابن المغازلى: «أخبرنا أحمد بن محمّد بن عبدالوهاب- إجازةً- أخبرنا عمر بن عبداللّه بن شوذب، حدّثنا محمّد بن أحمد بن منصور، حدّثنا أحمد بن الحسين، حدّثنا زكريا، حدّثنا أبو صالح بن الضحاك، حدّثنا سفيان بن عيينة، عن ابن أبى نجيح، عن مجاهد، عن ابن عبّاس» «... ٢».

من أسانيده المعتبرة ... ص: ۴٣۵

ثمّ إنّ غير واحدٍ من أسانيد هذا الخبر معتبر بلا كلام:

* فطريق الحافظ ابن أبى حاتم الرازى صحيح:

«محمّد بن هارون» الفلاس، المتوفّى سنة ٢۶۵، وثّقه ابن أبى حاتم، والحافظ الذهبى «٣».

و «عبد اللّه بن إسماعيل» ذكره ابن أبى حاتم ولم يجرحه «۴»، وتابعه الخطيب فى تاريخه «۵».

و «شعيب بن الضحّاك» أبو صالح، حدّث عن سفيان بن عيينة، وعنه عبدالسلام بن صالح أبو الصلت الهروى، وعبد اللّه بن إسماعيل المدائنى

---

(١) لسان الميزان ۴/ ۴۵۶.

(٢) مناقب على بن أبى طالب: ٢۶۵ ح ٣۶۵.

(٣) سير أعلام النبلاء ١٢/ ٣٢٧.

(۴) الجرح والتعديل ۵/ ۴.

(۵) تاريخ بغداد ٩/ ۴١٠.

نفحات الازهار فى خلاصة عبقات الانوار، ج ٢٠، ص: ۴٣۶

البزار، ذكره ابن أبى حاتم عن أبيه ولم يجرحه «١»، وكذا الخطيب «٢».

و «سفيان بن عيينة» الإمام الكبير، من رجال الصحاح الستّة، وفضائله كثيرة عندهم جدّاً «٣».

و «عبد اللّه بن أبى نجيح» من رجال الصحاح الستّة «۴».

و «مجاهد» من رجال الصحاح الستّة أيضاً «۵».

هذا، مضافا إلى أن مثل ابن تيمية يشهد بأن تفسير ابن أبى حاتم من التفاسير المعتبرة، وأنّه خال عن الموضوعات «۶».

* وطريق الحافظ ابن حجر صحيح كذلك.

فهو طريق الحافظ الطبرانی نفسه، الـذی لم يتكلّم فيه إلّامن جهـة «الأشـقر» وقـد تابعه- فی الروايـة عن «سـفيان» - فی طريق الحافظ ابن حجر «الفيض بن وثيق» الـذی وثّقه كبار الأئمّـة، كالحاكم وابن حبّان، وروى عنه مثل أبی حاتم وأبی زرعة، وذكره ابن أبی حاتم ولم يجرحه، وقال الذهبی: هو مقارب الحال.

* وطريق الحافظ الطبرانی صـحيح علی التحقيق، وكـذا كلّ طريقٍ لم يتكلّم فيه إلّامن جهة «حسـين الأشـقر»، قال الحافظ الهيثمی- بعد روايته عن الطبرانی-: «وفيه حسين بن حسن الأشقر، وثقه ابن حبّان وضعّفه الجمهور، وبقيّة رجاله حديثهم حسن أو صحيح» «۷».

---

(۱) الجرح والتعديل ۴/ ۳۴۸.

(۲) تاريخ بغداد ۹/ ۲۴۲.

(۳) انظر مثلًا: سير أعلام النبلاء ۸/ ۴۵۴.

(۴) تقريب التهذيب ۱/ ۵۴۱ رقم ۳۶۷۳.

(۵) تقريب التهذيب ۲/ ۱۵۹ رقم ۶۵۰۱.

(۶) منهاج السنّة ۷/ ۱۳. الطبعة الحديثة.

(۷) مجمع الزوائد ۹/ ۱۰۲.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۷

وذلك لأن «الأشـقر» من رجال صـحيح النسائی، وقد ذكروا أن للنسائی شـرطاً فی صحيحه أشد من شرط الشيخين «۱». وقد روى عنه كبار الأئمّة الأعلام: كأحمد وابن معين والفلاس وابن سعد «۲».

وقـد حكی الحافـظ بترجمته عن العقيلی عن أحمـد بن محمّـد بن هـانئ قال: قلت لأبی عبـداللّه- يعنی أحمـد بن حنبل- تحـدّث عن حسين الأشـقر؟ قال: لم يكن عنـدی ممّن يكـذب. وذكر عنـده التشيع فقال له العبّاس بن عبـدالعظيم: إنّه يحدّث فی أبی بكر وعمر، وقلت أنا: يا أبا عبداللّه إنه صنّف باباً فی معايبهما، فقال: ليس هذا بأهل أن يحدَّث عنه «۳».

فكان هذا هو السبب فی تضعيفه، وعن الجوزجانی: غال من الشتامين للخيرة «۴»، ولذا قال ابن معين: كان من الشيعة الغالية، فقيل له: فكيف حديثه؟ قال: لا بأس به. قيل: صدوق؟ قال: نعم كتبت عنه «۵» ومن هنا قال الحافظ: صدوق يهم ويغلو فی التشيع «۶».

وقد تقدّم ذلك فی مبحث آية المودّة أيضاً.

---

(۱)

تذكرة الحفاظ ۲/ ۷۰۰.

(۲) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۶.

(۳) تهذيب التهذيب ۲/ ۳۳۶.

(۴) المصدر نفسه.

(۵) المصدر نفسه.

(۶) تقريب التهذيب ۱/ ۲۱۴ رقم ۱۳۲۳.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۳۸

الفصل الثانی: فی دفع شبهات المخالفين ... ص: ۴۳۸

* ابن تیمیة

وإذا عرفنا رواة هذا الحدیث، وصحّة غیر واحدٍ من طرقه فی کتب القوم المعروفة المشهورة، فلا نعبأ بقول ابن تیمیّة فی جواب العلّامة الحلّی: «إنّ هذا باطلٌ عن ابن عبّاس، ولو صحّ عنه لم یکن حجّة إذا خالفه من هو أقوی منه» «۱».

فقد ظهر أنّ هذا الحدیث صحیح، فهو حجّة، وبه یتمّ الاستدلال، لأنّ هذه الفضیلة لم تثبت لغیر أمیر المؤمنین علیه السلام من الصحابة، فیکون هو الإمام، ومن ادّعی خلاف من هو أقوی منه، فعلیه البیان! وعلی فرض وجود المخالف، فهو ممّا تفرّد به الخصم، وهذا حدیث صحیح متّفق علیه بین الطرفین، فکیف یکون الحدیث المخالف المزعوم أقوی؟

* ابن روزبهان

وابن روزبهان فی ردّه علی العلّامة الحلّی، لم ینکر وجود الحدیث فی الباب، ولم یناقش فی سنده، قال: «هذا الحدیث جاء فی روایة أهل السنّة، ولکنْ بهذه العبارة: سبّاق الأُمم ثلاثة، مؤمن آل فرعون، وحبیب النجّار، وعلی ابن أبی طالب».

قال: «ولا شک أنّ علیّاً سابق فی الإسلام وصاحب السابقة والفضائل

---

(۱) منهاج السنة ۷/ ۱۵۴.

التی لا تخفی ولکنْ لا تدلّ الآیة علی نصٍّ فی إمامته، وذلک المدّعی» «۱».

أقول:

هذا الکلام- کما تری اعتراف بما یذهب إلیه الإمامیّة، من دلالة الآیة المبارکة علی الإمامة، لأنّ طریق إثبات إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام غیر منحصر بالنصّ، بل الأفضلیّة أیضاً من أدلّة إثباتها، وقد ظهرت دلالة الآیة علی ذلک.

* مع شاه عبدالعزیز الدهلوی

وهلمّ لننظر ما یقوله العالم الهندی، صاحب کتاب (التحفة الإثنا عشریة) فی الجواب عن الاستدلال بالآیة الشریف علی إمامة أمیر المؤمنین علیه السلام.

قال: «ومنها: «والسابقون السابقون* أولئک المقربون»:

قالت: الشیعة: روی عن ابن عبّاس مرفوعاً أنّه قال: السابقون ثلاثة، فالسبق إلی موسی یوشع بن نون، والسابق إلی عیسی صاحب یاسین، والسابق إلی محمّد صلی‌علیه وسلّم علی بن أبی طالب رضی اللّه تعالی عنه.

ولا یخفی أنّ هذا أیضاً تمسّک بالروایة لا بالآیة.

ومدار إسناد هذه الروایة علی أبی الحسن الأشقر وهو ضعیف بالإجماع، قال العقیلی: هو شیعی متروک الحدیث.

ولا یبعد أن یکون هذا الحدیث موضوعاً، إذ فیه من أمارات الوضع أنّ صاحب یاسین لم یکن أوّل من آمن بعیسی بل إنّه قد آمن برسله، کما

---

(۱) انظر: دلائل الصدق لنهج الحق ۲/ ۱۵۶.

یدلّ علیه نصّ الکتاب، وکلّ حدیث یناقض مدلول الکتاب فی الأخبار والقصص فهو موضوع، کما هو المقرّر عند المحدّثین.

وأیضاً، انحصار السباق فی ثلاثة رجال غیر معقول، فإنّ لکلّ نبیّ سابقاً بالإیمان به لا محالة.

وبعد اللتيا والتى، فأيّة ضرورة لأنْ يكون كلّ سابق صاحب الزعامة الكبرى وكلّ مقرّب إماماً؟

وأيضاً، لو كانت هذه الرواية صحيحة لكانت مناقضة للاية صراحة، لأنّ اللّه تعالى قال فى حق السابقين: «ثلّة من الأوّلين* وقليل من الآخرين» «۱»

والثلّة هو الجمع الكثير، ولا يمكن أن يطلق على الاثنين جمع كثير ولا على الواحد قليل أيضاً، فعلم أنّ المراد بالسبق هو المراد من الآية الأُخرى: «والسابقون الأوّلون من المهاجرين والأنصار» «۲»

، والقرآن يفسّر بعضه بعضاً.

وأيضاً، ثبت بإجماع أهل السنّة والشيعة أنّ أوّل من آمن حقيقة خديجة رضى اللّه تعالى عنها، فلو كان مجرّد السبق بالإيمان موجباً لصحّة الإمامة لزم أن تكون سيّدتنا المذكورة حَريّة بالإمامة، وهو باطل بالإجماع.

وإن قيل: إنّ المانع كان متحقّقاً قبل وصول إمامته فى خديجة وهو الأُنوثة، قلنا: كذلك فى الأمير، فقد كان المانع متحقّقاً قبل وصول وقت إمامته، ولمّا ارتفع المانع صار إماماً بالفعل، وذلك المانع هو إمّا وجود الخلفاء الثلاثة الّذين كانوا أصلح فى حق الرياسة بالنسبة إلى جنابه عند جمهور أهل السنّة، أو إبقاؤه بعد الخلفاء الثلاثة وموتهم قبله عند التفضيليّة فإنّهم قالوا: لو كان إماماً عند وفاة النبىّ صلّى اللّه عليه وسلّم لم ينل أحد من الخلفاء

---

(۱) سورة الواقعة ۵۶: ۱۳- ۱۴.

(۲) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۱

الإمامة وماتوا فى عهده، وقد سبق فى علم اللّه تعالى أنّ الخلفاء أربعة فلزم الترتيب على الموت» «۱».

أقول:

ولا يخفى ما فى هذا الكلام من أكاذيب وأباطيل:

أوّلًا: إنّ هذا تمسّك بالآية بعد تفسير الرواية لها، وإلّا فلا ذكر صريح فى القرآن الكريم لا لاسم أمير المؤمنين عليه السلام ولا لاسم غيره، وإذا كان الاستدلال فى مثل هذه المواضع بالرواية لا بالآية، فكيف يستدلُّ القوم بمثل قوله تعالى «وسيجنّبها الأتقى* الذى يؤتى ماله يتزكّى «۲»

باعتباره من أدلّة الكتاب على إمامة أبى بكر بن أبى قحافة، كما ذكرنا قريباً؟

فبطل قوله: «إنّ هذا تمسّك بالرواية لا بالآية».

وثانياً: قوله: «مدار إسناد هذه الرواية على أبى الحسن الأشقر»...

يشتمل على كِذبتين:

الأولى: أن مدار إسنادها على الأشقر، فقد عرفت عدم تفرّد الأشقر بهذه الرواية.

وقد سبقه فى هذه الكذبة غيره، كابن كثير الدمشقى، فإنّه قال: «حديث لا يثبت، لأنّ حسيناً هذا متروك وشيعى من الغلاة، وتفرّده بهذا ممّا يدلّ على ضعفه بالكليّة» «۳».

والثانية: دعواه الإجماع على ضعف الأشقر، فإنّها دعوىً كاذبة، لا

---

(۱) التحفة الاثنا عشرية: ۲۰۷، وانظر مختصر التحفة الاثنى عشرية: ۱۷۸- ۱۷۹.

(۲) سورة الليل ۹۲: ۱۷- ۱۸.

(۳) البدایة والنهایة ۱/ ۲۳۱.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۲

تجدها عند أحد.

بل قد عرفت أنّ کبار الأئمّة یوثّقونه، وتکلّم من تکلّم فیه لیس إلّا لتشیّعه، وإلّا فلم یذکر له جرح أبداً.

وثالثاً: قوله: «ولا یبعد أنْ یکون هذا الحدیث موضوعاً، إذ فیه من أمارات الوضع»....

وهذا ردّ للسنة النبویة الثابتة، وتکذیب للحدیث الصحیح، تعصّباً للباطل واتّباعاً للهوی:

أمّا أوّلًا: فلأنّ الإیمان برسل عیسی إیمانٌ بعیسی وسبق إلیه، وهذا ما یفهمه أدنی الناس من أهل اللسان! وهل من فرقٍ بین الإیمان به والإیمان برسله؟! وکلّ أهل الإیمان باللّه سبحانه وتعالی قد آمنوا برسله وصدّقوهم!

وأمّا ثانیاً: فإنّ کلّ خبر خالف الکتاب بالتباین والتناقض، فإنّه مردود، سواء کان فی القصص أو فی الأحکام، ولکن لا اختلاف بین مدلول خبرنا ومدلول الکتاب، فضلًا عن أن یکون بینهما مناقضة.

وأمّا ثالثاً: فإنّ محلّ الإستدلال بالروایة هو الفقرة الأخیرة المتعلّقة بأمیر المؤمنین علیه السلام، ولذا فقد جاءت الروایة فی بعض ألفاظها خالیةً عن الفقرتین السابقتین.

ورابعاً: قوله: «وأیضاً، انحصار السابق فی ثلاثة»....

ردّ للحدیث الصحیح والنصّ الصریح بالإجتهاد، نظیر تکذیب إمامه ابن تیمیّة حدیث المؤاخاة، حتّی ردّ علیه الحافظ ابن حجر العسقلانی بأنّه ردّ للنص بالقیاس «۱».

وخامساً: قوله: «وبعد اللتیا والتی، فأیّة ضرورة لأنْ یکون کلّ سابق صاحب الزعامة الکبری وکلّ مقرّبٍ إماماً؟».

---

(۱) فتح الباری فی شرح صحیح البخاری ۷/ ۳۴۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۳

جهل أو تجاهل، فقد تقدّم فی کلام العلّامة الحلّی أنّ هذه فضیلة لم تثبت لغیر أمیر المؤمنین علیه السلام، فهو الأفضل، فیکون هو الإمام.

وسادساً: قوله: «وأیضاً، لو کانت هذه الروایة صحیحة لکانت مناقضة للایة صراحة»....

فقد سبقه فیه ابن تیمیّة إذ قال فی الوجوه التی ذکرها بعد دعوی بطلان الحدیث عن ابن عبّاس: «الثالث: إنّ اللّه یقول: «والسابقون الأوّلون من المهاجرین والأنصار والّذین اتّبعوهم بإحسان رضی اللّه عنهم ورضُوا عنه وأعدّ لهم جنّات تجری تحتها الأنهار» «۱»

وقال تعالی: «ثمّ أورثنا الکتاب الّذین اصطفینا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخیرات بإذن اللّه» «۲»

والسابقون الأولون هم الّذین أنفقوا من قبل الفتح وقاتلوا، الّذین هم أفضل ممن أنفق من بعد الفتح وقاتل، ودخل فیهم أهل بیعة الرضوان، وکانوا أکثر من ألف وأربعمائة، فکیف یقال: إن سابق هذه الأمة واحد؟» «۳».

أقول: مقتضی الحدیث الصحیح المتفق علیه أن سابق هذه الأمة واحد، وهو أمیر المؤمنین علیه السلام، وهذا لا ینافی سیاق الآیة المبارکة، ولا الآیات الأخری، کالایتین المذکورتین، ونحن أیضاً نقول- بمقتضی الجمع بین قوله تعالی: «والسابقون الأولون من المهاجرین» ... وقوله تعالی: «وما محمّد إلا رسول قد خلت من قبله الرسل أفإنّ مات أو قتل انقلبتم علی أعقابکم ومن ینقلب علی عقبیه فلن یضر اللّه شیئاً

---

(۱) سورة التوبة ۹: ۱۰۰.

(۲) سورة فاطر ۳۵: ۳۲.

(۳) منهاج السنّة ۷/ ۱۵۴- ۱۵۵.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۴

وسيجزى اللَّه الشاكرين» «۱»

- أنّ كلّ من سبق غيره إلى رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وآله وسلّم، وبقى من بعده على ما عاهد اللَّه عليه ورسوله، ولم ينقلب على عقبيه، فله أجره عند اللَّه وقربه منه، ونحن نحترمه ونقتدى به.

وسابعاً: قوله: «وأيضاً ثبت بإجماع أهل السنة والشيعة أن أول من آمن حقيقة خديجة»....

أقول:

وهذا كذب، فلا إجماع من أهل السنة والشيعة على أن أوّل من آمن خديجة، بل عندنا أن أمير المؤمنين عليه السلام سابق عليها والأحاديث المعتبرة الدالّة على ذلك فى كتب القوم كثيرة، وكيف كان، فقد ثبت فى الصحيح أن أبا بكر إنّما أسلم بعد خمسين رجل، وهل آمن حقيقة؟

وتفصيل الكلام فى محله.

وثامناً: قوله: «كذلك الأمير، فقد كان المانع متحققاً قبل وصول وقت إمامته»....

أقول:

قد عرفت وجه الاستدلال بالآية المباركة على ضوء الحديث الصحيح المتفق عليه، وهذا الكلام لا علاقة له بالإستدلال أصلًا.

على أنّ كون وجود الخلفاء الثلاثة مانعا عن خلافة أمير المؤمنين عليه السلام دعوى عريضة لا دليل عليها، لا من الكتاب ولا من السنة

---

(۱) سورة آل عمران ۳: ۱۴۴.

نفحات الازهار فی خلاصة عبقات الانوار، ج ۲۰، ص: ۴۴۵

المقبولة ولا من العقل السليم، ودعوى كونهم أصلح فى حق الرئاسة هى أوّل الكلام، فإنّ هذه الأصلحية يجب أن تنتهى إلى الأدلّة المعتبرة من النقل والعقل، وليس، بل هى لدى التحقيق دالّة على العكس.

والحمد للَّه رب العالمين، والصلاة والسلام على محمّد وآله الطاهرين.

تعريف مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (التوبة/۴۱).

قالَ الإمامُ علىّ بْنُ موسَى الرِّضا – علَيهِ السَّلامُ: رَحِمَ اللّهُ عَبْداً أحْيَا أمْرَنَا... َ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا... (بَنادِرُ البِحار – فى تلخيص بحار الأنوار، للعلّامة فيض الاسلام، ص ۱۵۹؛ عُيونُ أخبارِ الرِّضا(ع)، الشّيخ الصَّدوق، الباب۲۸، ج ۱/ ص۳۰۷).

مؤسّس مُجتمَع "القائميّة" الثّقافيّ بأصبَهانَ – إيرانَ: الشهيد آية الله "الشمس آباذى" – "رَحِمَهُ اللهُ" – كان أحداً من جَهابذة هذه المدينة، الذى قدِ اشتهَرَ بشَغفِهِ بأهل بَيت النبيّ (صلواتُ اللهِ علَيهِم) و لاسيَّما بحضرة الإمام علىّ بن موسَى الرِّضا (عليه السّلام) و بساحة صاحِب الزّمان (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرجَهُ الشَّريفَ)؛ و لهذا أسّس مع نظره و درايته، فى سَنَةِ ۱۳۴۰ الهجريّة الشمسيّة (=۱۳۸۰ الهجريّة القمريّة)، مؤسَّسةً و طريقةً لم يَنطَفِئ مِصباحُها، بل تُتَّبَع بأقوَى و أحسَنِ مَوقِفٍ كلَّ يوم.

مركز "القائميّة" للتحرّى الحاسوبيّ – بأصبَهانَ، إيرانَ – قد ابتدَأَ أنشِطتَهُ من سَنَةِ ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجريّة القمريّة)

تحتَ عنايـة سـماحة آيـة الله الحـاجّ السيّد حسن الإمـاميّ – دامَ عِزّهُ – و مـع مساعَـدَةِ جمـعٍ من خِرّيجى الحـوزات العلميّـة و طلاـب الجوامع، بالليل و النهار، فى مجالاتٍ شتّى: دينيّة، ثقافيّة و علميّة...

الأهداف: الدّفاع عن ساحة الشيعة و تبسيط ثَقافة الثّقَلَين (كتاب الله و اهل البيت عليهِمُ السَّلامُ) و معارفهما، تعزيز دوافع الشـّباب و عموم النـاس إلى التّحَرّى الأـدَقّ للمسائـل الدّينيّـة، تخليف المطـالب النّافعـة – مكـانَ البَلاـتيثِ المبتذلـة أو الرّديئـة – فى المحـاميل (=الهواتف المنقولة) و الحواسيب (=الأجهزة الكمبيوتريّة)، تمهيد أرضيّةٍ واسعةٍ جامعةٍ ثَقافيّةٍ على أساس معارف القرآن و أهل البيت –عليهم السّـلام – بباعث نشـر المعارف، خـدمات للمحققين و الطـّلاّب، توسـعة ثقافـة القراءة و إغناء أوقات فراغـة هُواةِ برامِـج العلوم الإسلاميّة، إنالة المنابع اللازمة لتسهيل رفع الإبهام و الشـّبُهات المنتشرة فى الجامعة، و...

– مِنها العَدالة الاجتماعيّة: التى يُمكِن نشـرها و بثّها بالأجهزة الحديثة متصاعدةً، على أنّـه يُمكِن تسـريعُ إبراز المَرافِق و التسـهيلاتِ– فى آكناف البلد – و نشرِ الثّقافةِ الاسلاميّة و الإيرانيّة – فى أنحاء العالَم – مِن جِهةٍ اُخرَى.

– من الأنشطة الواسعة للمركز:

الف) طبع و نشر عشراتِ عنوانِ كتبٍ، كتيبة، نشرة شهريّة، مع إقامة مسابقات القِراءة

ب) إنتاجُ مئات أجهزةٍ تحقيقيّة و مكتبية، قابلة للتشغيل فى الحاسوب و المحمول

ج) إنتاج المَعارض ثـّلاثيّةِ الأبعاد، المنظر الشامل (= بانوراما)، الرّسوم المتحرّكة و... الأماكن الدينيّة، السياحيّة و...

د) إبداع الموقع الانترنتى "القائميّة "www.Ghaemiyeh.com و عدّة مَواقِع اُخـَرَ

ه) إنتاج المُنتـَجات العرضيّة، الخـَطابات و... للعرض فى القنوات القمريّة

و) الإطلاق و الدَّعم العلمىّ لنظام إجابة الأسئلة الشرعيّة، الاخلاقيّة و الاعتقاديّة (الهاتف: ۰۰۹۸۳۱۱۲۳۵۰۵۲۴)

ز) ترسيم النظام التلقائىّ و اليدوىّ للبلوتوث، ويب كشك، و الرّسائل القصيرة SMS

ح) التعاون الفخرىّ مع عشراتِ مراكزَ طبيعيّة و اعتباريّة، منها بيوت الآيات العِظام، الحوزات العلميّة، الجوامع، الأماكن الدينيّة كمسجد جَمكرانَ و...

ط) إقامة المؤتمَرات، و تنفيذ مشروع "ما قبلَ المدرسة "الخاصّ بالأطفال و الأحداث المُشارِكين فى الجلسة

ى) إقامة دورات تعليميّة عموميّة و دورات تربية المربّى (حضوراً و افتراضاً) طيلة السَّنَة

المكتب الرّئيسىّ: إيران/أصبهان/ شارع "مسجد سيّد/ "ما بينَ شارع "پنج رَمَضان "ومُفترَق "وفائى/"بناية"القائميّة"

تاريخ التأسيس: ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجرية القمريّة)

رقم التسجيل: ۲۳۷۳

الهويّة الوطنيّة: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

الموقع: www.ghaemiyeh.com

البريد الالكترونى: Info@ghaemiyeh.com

المَتجَر الانترنتى: www.eslamshop.com

الهاتف: ۲۵–۲۳۵۷۰۲۳– (۰۰۹۸۳۱۱)

الفاكس: ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱)

مكتب طهرانَ ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱)

التّجاريّة و المَبيعات ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور المستخدمين ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

ملاحَظة هامّة:

الميزانيّة الحاليّة لهذا المركز، شَعبيّة، تبرّعيّة، غير حكوميّة، و غير ربحيّة، اقتُنِيَت باهتمام جمع من الخيّرين؛ لكنّها لا تُوافِي الحجمَ المتزايد و المتّسِعَ للامور الدّينيّة و العلميّة الحاليّة و مشاريع التوسعة الثّقافيّة؛ لهذا فقد ترجَّى هذا المركزُ صاحِبَ هذا البيتِ (المُسمَّى بالقائميّة) و مع ذلك، يرجو مِن جانب سماحة بقيّة الله الأعظم (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرَجَهُ الشَّريفَ) أن يُوفِّقَ الكلَّ توفيقاً متزائداً لِإعانتهم - فى حدّ التّمكّن لكلّ احدٍ منهم - إيّانا فى هذا الأمر العظيم؛ إن شاءَ اللهُ تعالى؛ و اللهُ وليّ التوفيق.

مرکز القائمیة للبحوث والتخریبات الکمبیوتریة
اصبهان
WWW
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹